Prohászka Ottokár publikációi a Magyar Sion folyóiratban

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a http://www.ppek.hu internetes címet.

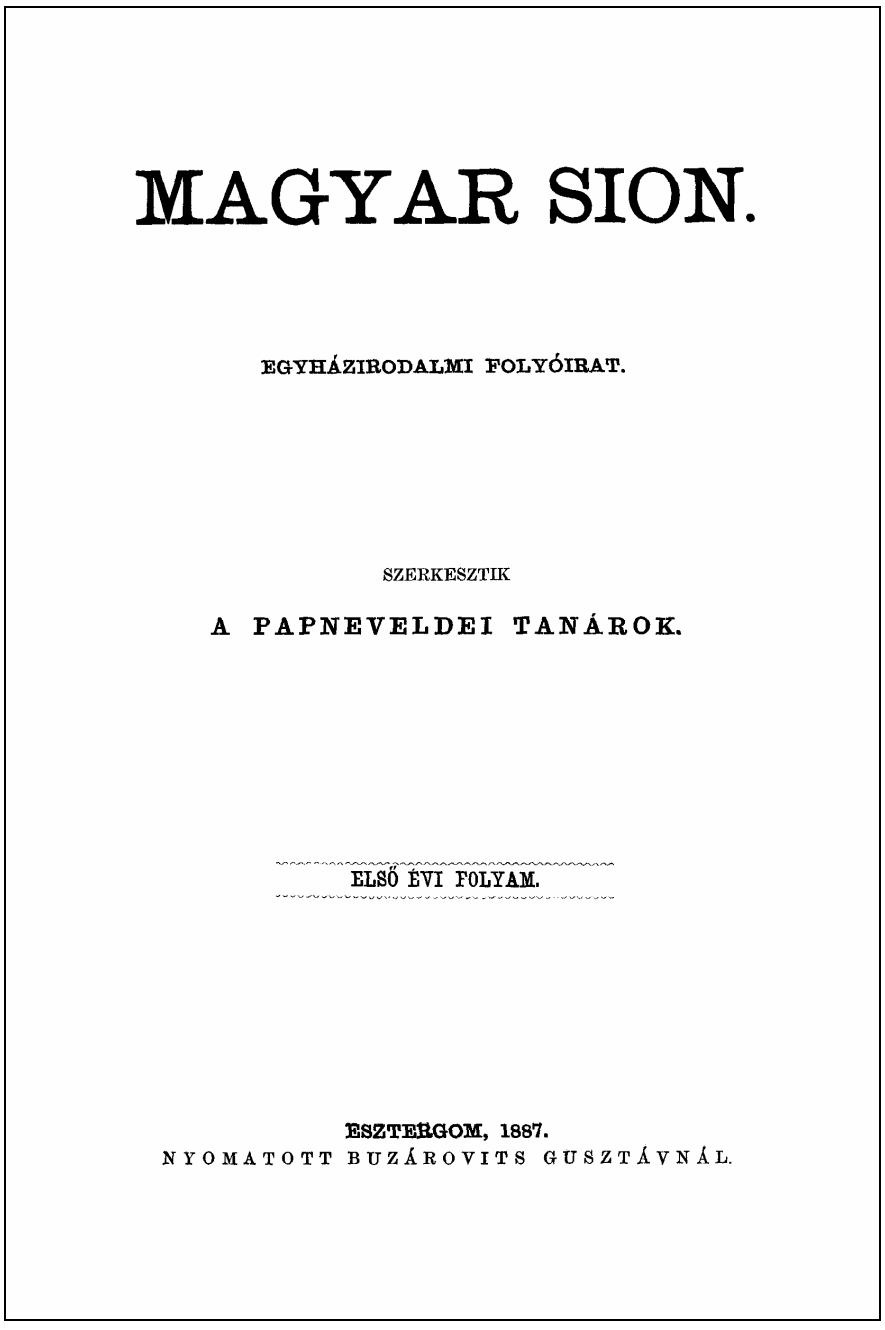

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

A PAPNEVELDEI TANÁROK.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1887.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

Impresszum

Prohászka Ottokár
publikációi a Magyar Sion folyóiratban

A könyv elektronikus változata

Az eredeti publikációkat, melyek a *Magyar Sion* folyóiratban jelentek meg, P. Mityók János és Kreschka Károly vitte számítógépbe. A többi Felsővályi Ákos munkája.

Tartalomjegyzék

Impresszum 2
Tartalomjegyzék 3
Bevezetés 4
A Pethő írói álnév 6
Publikációk 8
A publikációk Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái kötetei szerint 22
Tanulmányok, melyek az Összegyűjtött munkákba nem kerültek be 26
Statisztikák 27
Schütz Antal: Sion hegyén 31
Barlay Ö. Szabolcs: „Van itt egy folyóirat”. Prohászka írói pályafutásának kezdete és kibonatkozása (1887–1904) 41
A Magyar Sion – Összefoglalás 47
Szerkesztőváltások a Magyar Sion tükrében 51
1863 – Tájékozásul 51
1869 – Az Új „Magyar Sion” programja 52
1872 – Vegyesek 54
1887 – Értesítés 54
1887 – Programmunk 55
1903 – A szerkesztő zárószava 58
A publikációk hasonmás kiadásban 63

Bevezetés

Prohászka Ottokár 1882-ben tért vissza Rómából Esztergomba mint felszentelt pap, két doktorátussal (filozófiai és teológiai). Már az első évben, 1882-ben publikált az Esztergomban megjelent *Magyar Sion* folyóiratban. 1887-ben tanártársaival átvette annak szerkesztését egészen a folyóirat megszüntéig, 1904-ig. Abban az évben nevezték ki Prohászkát a Pázmány Egyetemre professzornak, és elhagyta Esztergomot.

Az Esztergomban eltöltött 22 évről ír Schütz Antal *Prohászka pályája* című tanulmánya *Sion hegyén* című fejezetében (lásd itt is mellékelve).

Prohászka és a *Magyar Sion* viszonyáról Barlay Ö. Szabolcs ír *A katedrális* című könyvének egyik fejezetében, melynek címe: *„Van itt egy folyóirat". Prohászka írói pályafutásának kezdete és kibonatkozása (1887–1904)* (lásd itt mellékelve).

A *Magyar Sion*t 1887-től 1904-ig tanártársaival szerkeszti, és egyik legaktívabb írója a folyóiratnak. A *Magyar Sion* folyóiratról lásd T. Molnár Gizella itt közölt rövid összefoglalóját.

A *Magyar Sion* szerkesztőváltásairól lásd a Szerkesztőváltások a Magyar Sion tükrében című fejezetünket.

A Prohászka Ottokár nevéhez fűződő írásokat *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) repertóriuma* (összeállította: Saliga Irén) című mű alapján gyűjtöttük ki. A Repertóriumban megjelölt írásokon kívül a következőket vettük a listába:

A Repertórium sorszáma	A felvétel oka
3734	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig Dr. Pethő Rudolf az aláírás
4487	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig Dr. Pethő az aláírás
5956	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig P. R. az aláírás
5982	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig dr. Pethő az aláírás
6849b	a 6849-es jelzetű recenzió után a következőt kihagyja a Repertórium, pedig az aláírása: Dr. Pethő; 6849b jelzettel vettük a listába
7960	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig Prohászka Ottokár az aláírás
7985	nincs szerző megjelölve a Repertóriumban, pedig Prohászka Ottokár az aláírás

A következő cikkaláírások szerepelnek gyakoriságukkal együtt:

Aláírás	Összesen	Tanulmány	Recenzió	Egyéb
A szerkesztők	1			1
Dr. Pannonius	1	1		
Dr. Pethő	32	16	16	
Dr. Pethő R.	1		1	
Dr. Pethő Rudolf	6	1	5	
Dr. Pethő	215	73	142	
dr. Pethő R.	1	1		
Dr. Pethő R.	3	2	1	
Dr. Prohászka Ottokár	2			2

P. O. dr.	1		1	
P. R.	1		1	
Pethеő	1		1	
Pethеő Rudolf	5	2	3	
Pethő	1		1	
Pethő dr.	70	40	30	
Pethő R.	13	9	4	
Pethő Rudolf	1		1	
Prohászka Ottokár	7	4	3	
Prohászka Ottokár dr.	1		1	
Szerk.	2		2	
–	1			1
Osszesen	366	149	213	4

Dr. Busa Margit (1914–2009) irodalomtörténész, sajtóbibliográfus szerint vannak nem nyilvántartott Prohászka cikkaláírások is (П, P. I., Dr. P., Dr. П), melyeket 1902-ben és 1903-ban használt.[1] Azokat itt nem vettük figyelembe. A kérdés eldöntése után az itt összeállított írások listája még bővülhet.

[1] Lásd Lásd Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka-dolgozatok. Életrajzi Adattár (PÉA), 3. füzet, 20. o. (www.ppek.hu/k759.htm).

A Pethő írói álnév

Prohászka majdnem minden cikke „Pethő" aláírással, vagy annak valamilyen változatával jelent meg a *Magyar Sion*ban. Erről a névről és történetéről ő maga ír:

> Első komolyabb írásom Assziszi Szent Ferencről szóló tanulmányom volt. Ezt elvittem *Zádori János* prelátus-kanonokhoz, aki abban az időben a *Magyar Siont* szerkesztette. Az öreg úr, ki derék magyar ember volt, elolvasta írásomat és így szólott:
> – A cikk jó, azt közölni fogom, hanem a nevet nem lehet aláírni. Prohászka Ottokár… Ezt a nevet nem lehet kinyomtatni az én lapomban. Majd én keresek valami jó magyar nevet. A lap legközelebbi számában azután nagy érdeklődéssel olvastam, hogy az én cikkemet – „Pethő Rudolf" írta. Ezen a néven írtam sokáig a *Magyar Sion*-ba. (Élet, 1918. okt. 13., 961. oldal)

Schütz hozzáteszi:

> „Ez a név csakhamar fogalommá lett a *Sion*-olvasó papság előtt; tíz év múlva fogalommá a kispapok előtt is, kik spirituálisukat csak ezen a néven emlegették egymás közt; és sokan a *Sion* későbbi olvasói közül meglepetve vettek tudomást egy Pethő nevű elsőrendű íróról, akinek rendkívülisége nyomban föltűnt, aki maga azonban a *Sion*nal együtt letűnt. Nem nagy dolog, mégis sajátságos jelenség: A nagy királyok miért szeretnek álruhában belopózni alattvalóik szívébe?" (Schütz Antal: Prohászka pályája in Prohászka Ottokár: Sion hegyén, Szent István Társulat, Budapest 1929, 40. oldal)

Prohászka visszaemlékezéséből világos, hogy Zádori szerkesztő magyar nevet akart látni a *„Magyar" Sion*-ban megjelent cikk szerzőjeként. De ennél sokkalta érdekesebb ez a névváltoztatás és annak háttere. Zádorival (aki Draxler Jánosként látta meg a napvilágot) szinte ugyanez történt, és azt ismételte meg Prohászkával. Zádori a kiadója kérésére választott egyik publikációjához magyar nevet, melyet aztán nemcsak írói álnévként, hanem saját névként is használt. Ezt Walter Gyula *Zádori János* című háromrészes tanulmányában olvashatjuk, mely szintén a *Magyar Sion*ban jelent meg.[2] Walter így számol be a történetről:

> [Zádori] Balassagyarmaton ültette át honi nyelvünkre a sokat hányatott Pellico Silvio általánosan ismert „Rabságom órái" című munkáját és ugyanott dolgozta át Eckartshausen imakönyvét, melyet „Isten a legtisztább szeretet" címmel 1860-ban *Zádory Ármin* név alatt adott ki. E könyvön, melyet ismert hibái miatt, szívesen tekintett volna később nem fordítottnak, először jelenik meg azon név, melynek felvételére a véletlen vezette és amelyet aztán 1864-től kezdve állandóan viselt.
>
> [Zádori gyakran] elbeszélte, hogy a *„Zádori"* nevet Eckartshausen kiadójának köszöni. Midőn a fordítással elkészült, felrándult a kézirattal Pestre és felajánlotta azt Lampelnek. A derék vállalkozó nem idegenkedett a munka kiadásától, hanem miután címlapját többször átfutotta, azon megjegyzést kockáztatta, hogy *magyarított* imakönyvön nem jól hangzik a *Draxler* név. Ajánlotta tehát, választana valami

[2] *Magyar Sion,* 1888, 1. rész: 81–96. oldal., 2. rész: 170–192. oldal, 3. rész: 241–272. oldal. Megtalálható a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtárban a 803-as tétel alatt: http://www.ppek.hu/k803.htm.

zamatos hangzású írói nevet. Zádori belátván az észrevétel némi jogosultságát és általában is szívesen hajolván mások szavaira, nem ellenkezett, és csak azt kérdezte Lampeltől: „De hát minő nevet válasszak?" „Aminő tetszik," viszonzá Lampel. Erre Zádori a könyvkereskedésnek irodalmi újdonságokkal gazdagon megrakott egyik asztalához lépett és kíváncsian olvasgatta a szerzők neveit. E közben egy könyvön megpillantotta e nevet: *„Zádor".* Megvolt az írói név! „Itt van – mondja Lampelnek – *Zádor,* én pedig leszek *Zádory."* Az új vezetéknév mellé új keresztnevet is választott. E felett is tanakodott kissé Lampellel, de csakhamar így szólott hozzá: „A keresztnév legyen – *Armin;* ez jól hangzik és nagyon költőies név."

Walter hozzáteszi, hogy Zádori később teljesen szakított az eredeti nevével:

Az 1865. évi főegyházmegyei névtárban még *„Joannes Draxler"* név alatt fordul elő. Az 1865. évről kiadott schematismusban azonban már mint *Zádori János* szerepel.

Publikációk

A publikációk listáját lásd az alábbi táblázatban. A táblázat oszlopai:
(1): A publikálás éve.
(2): A publikáció fajtája: T: tanulmány, R: recenzió, E: egyéb.
(3): A publikáció címe.
(4): A publikáció aláírása.
(5): A publikáció azonosítója *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) repertóriuma* (összeállította: Saliga Irén) című mű szerint.
(6): A publikáció lelőhelye *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái* (sajtó alá rendezte Schütz Antal) című 25 kötetes sorozatban. Egyes cikkek változtatás nélkül szerepelnek az Összegyűjtött munkákban, mások, melyeket Prohászka könyvként vagy máshol is publikált, esetleges kisebb-nagyobb változtatással, kihagyással, hozzátoldással. Az első szám a kötetszám, a többi az oldalszám.
(7): A publikáció első oldala.
(8): A publikáció utolsó oldala.
(9): A publikáció oldalainak száma (a töredékes oldalt tört számmal jelöltük, például 4 28/37 négy teljes oldalt és az ötödik oldal 28/37-ed részét jelenti).

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1882	R	Camillus Mazzella: De Deo creante	Pethő Rudolf	3697		693	697	4 28/37
1882	T	Emléksorok Assisi Sz. Ferencz születésének VII. százados évfordulójára	Petheő Rudolf	3714	12,125–138	721	739	18 10/37
1882	R	Johannes Janssen: An meine Kritiker	Dr. Petheő R.	3734		857	862	4 35/37
1882	R	Camillus Mazzella: De virtutibus infusis	Dr. Petheő Rudolf	3752		926	932	6 15/37
1883	T	A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára	Petheő Rudolf	3768		32	37	5 10/37
1883	R	Coelestinus Wolfsgruber (szerk.): Septem motiva contra Thomam de Kempis	Dr. Petheő Rudolf	3771		52	58	6 8/37
1883	R	Leonhard Atzberger: Die Unsündlichkeit Christi	Petheő Rudolf	3774		64	66	2 15/37
1883	R	Cesari, Antonio: I Fioretti di San Francesco – Kaulen, Franz: St. Francisci Blütengärtlein	Petheő Rudolf	3795		138	147	8 35/37
1883	R	John Bernard Dalgairns: Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologic Praxis	Petheő Rudolf	3828		302	305	3 25/37
1883	R	Zánkay Gyula: Fel a szivekkel	Petheő	3831		314	315	1 5/37
1883	R	Raffaele Garrucci: Storia della arte christiana nei primi otto secoli della Chiesa	Dr. Petheő Rudolf	3841		379	386	7 10/37
1883	T	Az Oltáriszentség és a bölcselet. I. rész	Dr. Pethő	3893	15,1–11	641	655	14 10/37
1883	R	Johannes Janssen: Ein zweites Wort an meine Kritiker	Dr. Petheő Rudolf	3898		690	694	3 34/37
1883	R	Carl Dilgskron: Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella	Dr. Pethő	3915		779	781	1 12/37
1883	T	Az Oltáriszentség és a bölcselet. II. rész	Dr. Petheő	3930	15,11–21	801	814	13 4/37

1883	T	A Luther-ünnepélyhez	Dr. Petheő	3931		814	836	21 3/37
1883	T	Az Oltáriszentség és a bölcselet. III–IV. rész	Dr. Petheő	3947	15,21–33	890	905	16
1884	R	Georg. G. Evers: Martin Luther	Dr. Petheő	3971		62	68	6 31/37
1884	R	Alphons Bellesheim: Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland	Dr. Petheő	3988		140	145	6
1884	R	Albert Stöckl: Geschichte der neueren Philosophie	Dr. Petheő	4005		224	228	3 36/37
1884	R	Engelbert Lorenz Fisher: Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele	Dr. Petheő	4006		228	229	1 13/37
1884	R	Ludwig Dressel: Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs-Ergebnissen	Dr. Petheő	4043		381	388	7 2/37
1884	T	Horror causae finalis I. rész	Dr. Petheő	4054	14,1–18	420	441	22
1884	T	Horror causae finalis II. rész	Dr. Petheő	4073	14,18–25	491	500	9 18/37
1884	T	Horror causae finalis III. rész[3]	Dr. Petheő	4094	14,25–41	615	635	20 6/37
1884	R	Tillmann Pesch: Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur	Dr. Petheő	4097		616	623	7 20/37
1884	T	Horror causae finalis IV. rész	Dr. Petheő	4111	14,41–54	659	675	16 19/37
1884	R	Tommaso da Celano–Leopoldo Amoni: Vita prima e vita seconda di S. Francesco d'Assisi	Dr. Petheő	4116		710	713	3
1884	T	Horror causae finalis V. rész	Dr. Petheő	4126	14,54–62	753	762	9 4/37
1884	T	A művelődéstörténet tövisei. I. rész	Dr. Petheő	4142		840	850	9 18/37
1884	R	Joseph Scheicher: Der Klerus und die sociale Frage	Dr. Petheő	4144		854	857	2 30/37
1884	T	A művelődéstörténet tövisei. II. rész	Dr. Petheő	4161		912	923	10 15/37
1885	R	Henry Edward Manning: Das ewige Priesterthum	Dr. Petheő	4207		147	151	3 24/37
1885	R	Kereszty Géza: Haladás és kereszténység	Dr. Petheő	4225		220	222	3
1885	R	Jozeph Scheicher: Allgemeine Moraltheologie; Aemilio Berardi: Praxis confessariorum	Dr. Petheő Rudolf	4226		223	227	4 20/37
1885	R	Joseph Schwane: Allgemeine Moraltheologie	Dr. Petheő	4242		304	305	1 29/37
1885	T	A Sybillák	Dr. Petheő Rudolf	4283	15,34–48	500	517	17 19/37
1885	R	Arnold Rütter Pfarrer: Die besten Altarblumen im Topf und ihre Spezialcultur	Dr. Petheő	4341		792	793	1 5/37
1885	R	Sancti Anselmi Mariale	Dr. Petheő	4379		936	937	1 29/37
1886	T	Útivázlatok Németországból I. rész	Dr. Petheő	4396	16,98–110	36	52	15 25/37
1886	T	Útivázlatok Németországból II. rész	Dr. Petheő	4412	16,110–122	136	150	14 11/37
1886	T	Útivázlatok Németországból III. rész	Dr. Petheő	4423	16,122–133	204	217	13 4/37
1886	R	Paul Majunke: Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland	Dr. Pethő	4426		230	235	5 15/37
1886	R	Ferdinand Gregorovius: A pápák síremlékei	Dr. Pethő	4427		235	237	1 13/37
1886	T	Útivázlatok Németországból IV. rész	Dr. Petheő	4434	16,133–144	289	303	14 15/37
1886	R	Kiss János és Palmer Mátyás (szerk.): Bölcseleti folyóirat	Dr. Pethő	4436		311	312	1 29/37

[3] Az oldalszámok helytelenek ebben a számban. A cikk nyomtatott oldalszámai: 615–632., 593–595. A helyes oldalszámok az 575–595. lennének.

1886	R	Charles de Smedt: Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines	Dr. Pethő	4451		383	386	2 15/37
1886	T	Útivázlatok Németországból V. rész	Dr. Petheő	4484	16,144–157	530	545	16
1886	R	Georg Heckner: Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst	Dr. Pethő	4485		546	550	4 7/37
1886	R	Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti Cura et Studio	Dr. Pethő	4486		550	553	3 29/37
1886	R	Johann Dosenbach: Szent József, amint Őt a Szent Evangélium elénk állítja, vagy Sz. József tisztelete márczius havában	Dr. Pethő	4487		554	554	1
1886	R	Johann Diefenbach: Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland	Dr. Petheő	4497		625	628	3 18/37
1886	R	Christian Pesch: Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums	Dr. Petheő	4512		708	710	2 5/37
1886	R	Josef Bautz: Weltgericht und Weltende	Dr. Petheő	4513		711	712	2
1886	T	Lehet e két órakor délután a matutinumot és laudest anticipálni?	Dr. Petheő	4529		801	814	13 15/37
1887	E	Programmunk	Dr. Prohászka Ottokár	4561		3	10	8
1887	T	A theológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban I. rész	Dr. Pethő	4562		11	24	14
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban I. rész	Dr. Pethő	4565	16,158–171	45	61	16 18/37
1887	R	Margaret Howitt: Friedrich Overbeck. Sein Leben und Schaffen	Dr. Pethő	4568		68	69	33/37
1887	R	Anton de Waal: Roms Katakomben und Pastor Rönneke	Dr. Pethő	4569		69	69	28/37
1887	R	Thoma Maria Leikes: Rosa Aurea. De Sacratissimo B. Mariae v. Rosario	Dr. Pethő	4570		70	70	31/37
1887	T	A theológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban II. rész	Dr. Pethő	4584		81	100	19 22/37
1887	R	Franz Morgott: Der Spender der heiligen Sacramente nach der Lehre des heiligen Thomas von Aquin	Dr. Pethő	4590		150	155	4 21/37
1887	R	J. Mach: Die Willensfreiheit des Menschen	Dr. Pethő	4602		213	216	3 10/37
1887	R	Gabriel Jogand Pagé [Taxil Leo]: Die Drei-Puncte-Brüder	Dr. Pethő	4603		216	217	33/37
1887	R	Franco Giuseppe: Die Geister des Finsterniss	Dr. Pethő	4604		217	218	33/37
1887	R	Joseph Schneider: Manuale Sacerdotum	Dr. Pethő	4605		218	219	1 4/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban II. rész	Dr. Pethő	4620	16,171–180	272	283	11 21/37
1887	T	A szajkók	Dr. Pethő	4652	20,82–88	444	452	8 8/37
1887	R	Albert Werfer: Edelreben im Weinberge der Kirche	Dr. Pethő	4655		468	470	2 4/37
1887	R	Moritz Meschler: Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist	Dr. Pethő	4669		537	540	3
1887	R	Anton de Waal (szerk.): Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte	Dr. Pethő	4672		546	547	1 14/37

1887	R	Johannes Janssen: L' Allemagne à la fin du moyen âge	Dr. Pethő	4673		547	548	36/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban III. rész	Dr. Pethő	4686	16,180–190	596	608	12 12/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban IV. rész	Dr. Pethő	4700	16,190–201	682	695	12 35/37
1887	R	Csernoch János: A halottégetésről	Dr. Pethő	4705		708	709	1 26/37
1887	R	Leo Taxil [Gabriel Jogand Pagé] (ford. Csápori Gyula):Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai	Dr. Pethő	4706		709	711	1 28/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban V. rész	Dr. Pethő	4716	16,201–214	743	759	15 36/37
1887	R	Breviarium Romanum	Dr. Pethő	4721		789	791	1 23/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban VI. rész	Dr. Pethő	4733	16,214–223	840	852	11 12/37
1887	T	Mit hirdet a Sz. Péter-téri Obeliszk?	Dr. Pethő	4748	12,205–216	882	897	15 9/37
1887	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban VII. rész	Dr. Pethő	4750	16,223–236	914	930	16 3/37
1887	R	Füssy Tamás: XIII. Leó pápa élete	Dr. Pethő	4752		944	945	1 17/37
1888	T	Kicsoda Krisztus az ember fia? I. rész	Dr. Pethő	4761	15,49–60	3	17	14 27/37
1888	R	Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története	Dr. Pethő	4765		47	52	5 7/37
1888	R	Sándorffy Nándor: Gondolkodástan	Dr. Pethő	4768		61	64	2 31/37
1888	T	Protestáns szerénység	Dr. Pethő	4807	20,88–94	224	230	6 3/37
1888	R	Csernik Alajos: Anyagrendszer erők nélkül	Dr. Pethő	4808		230	234	3 23/37
1888	T	Kicsoda Krisztus az ember fia? II. rész	Dr. Pethő	4828	15,60–71	321	336	15 9/37
1888	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban VIII. rész	Dr. Pethő	4830	16,236–252	353	372	19 22/37
1888	R	August Stöhr: Handbuch der Pastoralmedicin mit besonderer Berücksichtigung der Hygienie	Dr. Pethő	4835		390	392	1 31/37
1888	R	Fischer Lajos: Lelki gyakorlatok kézikönyve	Dr. Pethő	4836		392	393	1 3/37
1888	T	Kicsoda Krisztus az ember fia? III. rész	Dr. Pethő	4849	15,71–86	415	433	17 33/37
1888	T	Magyar hittani ujdonság	Dr. Pethő	4851		442	447	4 34/37
1888	T	Kicsoda Krisztus az ember fia? IV. rész	Dr. Pethő	4861	15,86–96	481	494	13 19/37
1888	R	K. A.: Az öt boldog angol vértanú Jézus-Társaságából; Franz Seraph Hattler (ford. Bányik Ignácz): Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai	Dr. Pethő	4868		544	545	1 7/37
1888	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban IX. rész	Dr. Pethő	4883	16,252–258	603	609	6 12/37
1888	R	Doctor Romanus [Winkler József]: A mi dekatholizált egyetemünk	Dr. Pethő	4887		631	633	1 36/37
1888	R	Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, I. kötet	Dr. Pethő	4929		873	876	3 6/37
1888	T	A Collegium Germanico–Hungaricumban X. rész	Dr. Pethő	4937	16,258–271	925	941	16 18/37
1889	T	Afrikába…….! I. rész	Dr. Pethő	4945	20,181–192	4	19	16
1889	R	Petri Einig: Tractatuss de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus	Dr. Pethő	4952		56	57	29/37
1889	T	Afrikába…….! II. rész	Dr. Pethő	4962	20,192–202	113	124	11 18/37

1889	R	Új katholikus folyóirataink: Egyházi Közlöny, Magyar Szemle	Dr. Pethő	4970		151	153	1 15/37
1889	R	Babik József: A Szenvedő Jézus Győzelemjelvényei. Nagyböjti beszéd-sorozat	Dr. Pethő	4985		234	234	31/37
1889	R	Kalocsai jezsuiták havi folyóiratai: Jézus Szentséges Szívének Hirnöke, Szűz Mária Virágos Kertje, Hitvédelmi Folyóirat	Dr. Pethő	4999		309	312	3 19/37
1889	R	Kánter Károly: A Budapesti katholikus kör és társadalmi jelentősége	Dr. Pethő	5015		387	388	1 28/37
1889	R	Kiss János (szerk.): Bölcseleti folyóirat, IV. évf., I. füzet	Dr. Pethő	5017		391	392	35/37
1889	R	Freppel Károly (ford. Csápori Gyula): Az 1789-iki franczia forradalom századik évfordulójára	Dr. Pethő	5018		392	395	2 7/37
1889	T	Ázsiai tünetek – Fiumében	Pethő R.	5066	20,94–99	659	665	6 19/37
1889	R	F. Duilhé de Saint Projet: Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung	Pethő R.	5071		714	717	3 10/37
1889	T	Nendtwich Károly úrnak	Pethő R.	5078	hasonló írás: 14,120–131	739	748	9 23/37
1889	R	Appendix ad Officia votiva	Pethő R.	5100		875	876	21/37
1889	R	George Heser: Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum	Pethő R.	5101		876	877	34/37
1889	T	Boldog új évet a magyar theológiának!	Pethő R.	5109	20,240–245	891	897	5 33/37
1890	T	Apró pénzre váltott theologia. I. rész. Az isteni tudás	Dr. Pethő R.	5133	15,97–110	3	21	18 24/37
1890	T	Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk I. rész	Dr. Pethő	5135	20,99–110	41	53	12 29/37
1890	R	Camille Flammarion: Uranie	Dr. Pethő	5137		63	66	2 34/37
1890	R	G. de Beugny d'Haguerre (ford. Rada István): Egy jezsuita regénye	Dr. Pethő R.	5139		68	69	1 19/37
1890	T	Apró pénzre váltott theologia. II. rész. Az isteni mérhetetlenség	Dr. Pethő R.	5147	15,111–122	81	96	15 21/37
1890	T	Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk II. rész	Dr. Pethő	5149	20,110–120	103	115	12 1/37
1890	R	Franz Hattler: Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn	Dr. Pethő	5152		142	143	1 8/38
1890	T	Isten létének érvei. I. rész. Cosmologikus érvek	Pethő R.	5158	1,10–28	171	193	22 11/37
1890	R	Sándorffy Nándor: Istentan	Pethő R.	5161		226	227	1 24/37
1890	T	Theismus és atheismus	dr. Pethő R.	5173	1,5–9	265	270	5 11/37
1890	R	Kiss János: Hittudományi Folyóirat, 1. évf., 1. füzet	Dr. Pethő	5177		307	307	21/37
1890	R	Émile Bougaud: Szent Mónika élete	Dr. Pethő	5178		307	308	17/37
1890	R	Alban Stolz: A Mi Atyánk; Abt: Keresztuti ájtatosság	Dr. Pethő	5179		308	309	33/37
1890	T	Isten létének érvei. II. rész. Cosmologikus érvek	Pethő R.	5192	1,28–51	332	359	27 9/37
1890	T	Isten létének érvei. III. rész. Kant ellenvetései a fölhozott kozmologikus érvek ellen	Pethő R.	5202	1,51–73	426	452	25 26/37
1890	T	Isten létének érvei. IV. rész. A Pantheismus állásfoglalása a kozmologikus érvekkel szemben	Pethő R.	5214	1,73–92	503	524	21 22/37
1890	T	Isten létének érvei. V. rész	Pethő R.	5229	1,92–101	581	594	12 20/37

1890	T	Isten létének érvei. VI. rész	Pethő R.	5242	1,101–127	663	693	31
1890	T	Modern természettudomány magyar attilában I. rész	Dr. Pethő	5254	1,128–148	729	752	23 19/37
1890	T	Adhat-e az Isten esőt az imádkozónak?	Dr. Pethő	5257	1,201–208	759	768	9 17/37
1890	R	Nemes Antal: A Jézus szent Szive ájtatosság	Dr. Pethő	5262		776	779	2 25/37
1890	T	Modern természettudomány magyar attilában II. rész	Dr. Pethő	5273	1,148–163	838	855	17 19/37
1890	R	Dre Francisco Egger: Enchiridion theologiae dogmaticae specialis	Dr. Pethő	5293		937	939	2 2/37
1890	R	Horváth Zoltán: Ekuador vértanuja	Dr. Pethő	5294		939	940	24/37
1891	T	A Darwinizmus I. rész	Dr. Pethő	5309	1,164–181	42	62	21
1891	T	A Darwinizmus II. rész	Dr. Pethő	5320	1,182–200	114	136	21 33/37
1891	R	Jos. Dahlmann: Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit (1500–1800)	Dr. Pethő	5357		310	312	2 20/37
1891	T	Szent Alajos. 1591–1891	Dr. Pethő	5386	12,168–180	401	417	17
1891	R	Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur, III. kötet	Dr. Pethő	5437		690	695	4 23/37
1891	R	Kempis Tamás (ford. Dr. Nogáll János): Krisztus követéséről	Dr. Pethő	5438		695	696	1
1891	T	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai I. rész	Dr. Pethő	5459		761	770	9 6/37
1891	T	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai II rész	Dr. Pethő	5481		855	864	8 29/37
1891	R	Melchior Hausherr: Compendium Ceremoniarum Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio	Dr. Pethő	5486		870	870	1
1891	R	Pámer László: A Jézus Társasági szentek és boldogok tisztelete	Dr. Pethő	5496		939	940	1 14/37
1892	R	Theophilus Klinda: Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani	Dr. Pethő	5509		56	59	2 33/37
1892	R	Osvald Richard: Knižmica Katechetska	Dr. Pethő	5527		137	137	29/37
1892	T	Tájékozásul az elkeresztelési ügyben	Dr. Pannonius	5567		241	283	42 7/37
1892	R	Nikolaus Gihr: Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch und ascetisch erklärt	Dr. Pethő	5572		311	312	32/37
1892	R	Moritz Meschler: Die Gaben des heiligen Pfingstfestes	Dr. Pethő	5590		385	387	1 22/37
1892	T	Schmitt Jenő Krisztus istenségéről	Dr. Pethő	5600	20,120–135	405	423	18 14/37
1892	T	Harcz a félszegségek ellen	Dr. Pethő	5621	5,259,275	481	502	22
1892	R	Kraffszky József: A kisdedóvás és Fröbel kisdednevelési rendszere	Pethő	5681		776	782	5 21/37
1892	R	Albert Maria Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur, IV. kötet	Dr. Pethő	5685		785	788	3 19/37
1892	R	Vercruysse Bruno–Tóth Mike: Új és gyakorlati elmélkedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből, az év minden napjára	Dr. Pethő	5686		788	789	1
1892	R	Dosenbach István–Lessenyey Ferenc: November hava a tisztítóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve	Dr. Pethő	5687		789	790	21/37

1892	R	Karl Racke: Die Verwaltung des Predigtamtes	Dr. Pethő	5723		931	932	1 6/37
1893	R	Hock János: Imakönyv	Dr. Pethő	5749		55	57	2 10/37
1893	T	XIII. Leo pápa püspöki jubileumára	Dr. Pethő	5776	12,224–243	81	107	27
1893	R	Majer István: Cruces artificiales. Mille sextum	Dr. Pethő	5783		153	154	1 17/37
1893	R	Ambrus József: Az 1848- és 1849-ik évi szabadságharczban résztvett római és görög katholikus paphonvédek albuma	Dr. Pethő	5796		230	232	1 15/37
1893	R	Fényi Gyula: A nap protuberancziái	Dr. Pethő	5816		312	315	2 16/37
1893	T	Az uj szekta	Dr. Pethő	5825	11,1–22	335	362	27 18/37
1893	T	A zsidó recepció a morális szempontjából	Dr. Pethő	5848	22,1–14	414	429	16
1893	T	A katholikusok teendői magyarországon	Dr. Pethő	5864	20,1–9	481	492	11 14/37
1893	R	Ignazio M. Minasi: La Dottrina del Signore pei Dodici Apostoli bandita alle genti detta la Dottrina dei Dodici Apostoli	Dr. Pethő	5910		688	692	3 19/37
1893	R	J. Roussel: Directorium Asceticum	Dr. Pethő	5915		703	704	1 16/37
1893	T	Az ősegyház szervezete I. rész	Dr. Pethő	5930	15,123–138	721	741	21
1893	R	Dudek János: A keresztény vallás apologiája	Dr. Pethő	5934		783	786	2 33/37
1893	T	Az ősegyház szervezete II. rész	Dr. Pethő	5946	15,138–147	801	812	12
1893	R	Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. I. rész: Karácsonyi ünnepkör)	P. R.	5956		847	848	1 9/37
1893	T	Az ősegyház szervezete III. rész	Dr. Pethő	5982	15,147–156	881	893	12 19/37
1894	T	Mi az a socziális kérdés?	Dr. Pethő	5997	11,23–39	3	25	22 14/37
1894	R	Ignatius Schmitz: De effectibus Sacramenti extremae unctionis	Dr. Pethő	6003		64	66	1 28/37
1894	R	Pázmány Péter: Keresztény imádságos könyv	Dr. Pethő	6024		144	145	1 6/37
1894	R	Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek (I. köt. II. rész: Husvéti ünnepkör)	Dr. Pethő	6025		145	145	27/37
1894	T	A papság föladata a szocziális kérdések körül	Dr. Pethő	6044	11,40–51	161	176	15 20/37
1894	T	Az anarkia logikája	Dr. Pethő	6094	11,52–59	321	331	10 20/37
1894	R	Balogh Ferenc: Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században	Dr. Pethő	6098		378	380	2 13/37
1894	R	Sullay Rezső: Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek (II. köt. I. rész: Pünkösdi ünnepkör)	Dr. Pethő	6127		463	464	1 4/37
1894	T	Keresztény szoczialista akczió	Dr. Pethő	6138	11,60–74	481	499	19
1894	R	L. B. Hellenbach: Die Lösung der socialen Frage	Dr. Pethő	6178		697	702	5 11/37
1894	R	Jirmejahu dem Kleinen: Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wener-packt és H. Haug: Auch ein Kulturbild	Dr. Pethő	6180		704	705	1 20/37
1894	T	Samassa érsek beszédének filozofiája	Dr. Pethő	6195	20,154–165	733	746	13 5/37
1894	T	Új katholikus napilap?	Dr. Pethő	6199		773	775	2 7/37
1894	R	Rudolf Meyer: Der Capitalismus fin de siècle	Dr. Pethő	6200		776	780	5

1894	R	Henry Varley: Der Fluch der Mannheit	Dr. Pethő	6202		783	785	2 2/37
1894	R	Sullay Rezső: Az Evangélista Munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. (II. köt. II. rész: Pünkösdi ünnepkör)	Dr. Pethő	6210		795	796	26/37
1894	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, I. kötet	Dr. Pethő	6220		858	860	1 31/37
1894	R	Balogh Ferenc: Kellő világítás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez	Dr. Pethő	6239		962	963	1 22/37
1894	R	Charles Dickens: Az elátkozott. Karácsonyi rege (ford. Mutschenbacher Gyula)	Dr. Pethő	6240		963	964	28/37
1895	T	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme I. rész	Dr. Pethő	6251	8,259–277	22	43	21 2/37
1895	R	A. Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum–Hungaricum in Rom	Dr. Pethő	6253		49	56	6 25/37
1895	T	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme II. rész	Dr. Pethő	6266	8,277–291	123	139	17
1895	R	Székely István: Erő és anyag	Dr. Pethő	6270		148	150	2 17/37
1895	T	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme III. rész	Dr. Pethő	6283	8,291–308	192	212	20 14/37
1895	T	Nemzetgazdaság és coelibatus	Dr. Pethő	6304		270	299	29
1895	T	Kell-e mégis csak a coelibatus?	Dr. Pethő	6318		345	360	16
1895	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, II. kötet	Dr. Pethő	6343		469	471	1 28/37
1895	R	Anton Koch: Der heilige Faustus	Dr. Pethő	6356		529	531	2 10/37
1895	T	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme IV. rész	Dr. Pethő	6374	8,308–322	595	611	17
1895	T	Egy eszme, egy férfiú	Dr. Pethő	6408	12,261–272	736	749	13 11/37
1895	T	Az improduktiv szellemi munka	Dr. Pethő	6421	11,75–87	801	817	17
1895	R	Szilvek Lajos: Darwin állatpsychologiája	Dr. Pethő	6432		873	874	1 15/37
1895	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, III. kötet	Dr. Pethő	6433		875	876	1 28/37
1895	R	Charles Dickens: Válogatott elbeszélések (ford. Mutschenbacher Gyula)	Dr. Pethő	6445		943	944	32/37
1895	R	Bollo Henrik: A Kálvária tragédiája (ford. Schmiedt Ferenc)	Dr. Pethő	6447		946	947	27/37
1895	R	Kiss János (szerk.): Bölcseleti Folyóirat	Dr. Pethő	6450		950	951	28/37
1896	T	A tradiczió elve nemzetben s egyházban	Dr. Pethő	6471	10,13–34	81	110	29 14/37
1896	R	Guy de Pierrefeu: Le Clergé Fin de Siècle	Dr. Pethő	6488		230	231	1 25/37
1896	R	Joseph Stilger: Kleines Ablassbuch	Dr. Pethő	6502		305	307	1 28/37
1896	R	Menyhárth László – Fényi Gyula: Meteorologische Beobachtungen	Dr. Pethő	6506		313	314	1 4/37
1896	R	Franz von Hummelauer: Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta	Dr. Pethő	6530		372	373	1 10/37
1896	T	Tájékoztatásul a modern természettudományban	Dr. Pethő	6544	15,157–166	452	463	10 22/37
1896	R	Josef Ernst: Die Lehre des hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie	Dr. Pethő	6580		608	611	2 26/37
1896	R	Vucskics Gyula: Munkabér és sztrájk	Dr. Pethő	6582		611	613	1 7/37

1896	R	Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 1. rész	Dr. Pethő	6584		613	618	4 15/37
1896	R	Julius Stern: Der „historische Materialismus" und die „Theorie des Mehrwerchs"	Dr. Pethő	6596		690	693	2 32/37
1896	T	A szociálista theoria hadi állása	Dr. Pethő	6617	11,107–127	721	747	27
1896	T	A magyar egyház sebei	Dr. Pethő	6639	20,9–27	801	825	25
1896	R	Karl Marx: Das Kapital, III. kötet. 2. rész	Dr. Pethő	6645		859	862	2 35/37
1896	R	Victor Cathrein: Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens	Dr. Pethő	6647		863	865	1 35/37
1896	R	Thomas von Villanova, Ein Büchlein von der göttlichen Liebe	Dr. Pethő	6649		867	867	22/37
1896	R	Causette: Manresa für Priester, 2. kötet	Dr. Pethő	6651		868	869	26/37
1896	R	Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz	Dr. Pethő	6652		869	869	16/37
1896	T	A liberálizmus utópia	Dr. Pethő	6662	10,1–12	881	896	15 18/37
1896	R	Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe –Monatschrift für christliche Social-Reform	Dr. Pethő	6667		935	937	1 10/37
1896	R	Astronomische Nachrichten	Dr. Pethő	6669		938	940	1 24/37
1897	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IV. kötet	Dr. Pethő	6686		51	55	3 34/37
1897	R	Anton de Waal: Der Campo Santo der Deutschen zu Rom	Dr. Pethő	6690		57	60	2 29/37
1897	T	Fractio panis	Dr. Pethő	6701	15,167–178	81	95	15
1897	R	Suitbert Bäumer: Geschichte des Breviers	Dr. Pethő	6708		138	143	5 23/37
1897	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VI. kötet	Dr. Pethő	6709		143	145	1 15/37
1897	R	Johannes Baptist Sasse: Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae	Dr. Pethő	6727		220	222	2 10/37
1897	R	Nogáll János: A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak	Dr. Pethő	6749		313	314	1 10/37
1897	T	Az egyház demokrácziája	Dr. Pethő	6756	10,35–49	321	339	19
1897	R	Georgius T. Turchányi: Tabellae chronographicae ad soloenda diplomatum data	Dr. Pethő	6766		385	386	30/37
1897	R	Demény Dezső: Alapvető hittan középiskolák használatára	Dr. Pethő	6781		442	444	1 17/37
1897	T	Az autonomiai mozgalmak psychologiája	Dr. Pethő	6793	10,50–63	481	498	17 17/37
1897	R	Székely István: Ösztön és ész. Az állat és ember összehasonlító psychologiája	Dr. Pethő	6814		632	636	4 13/37
1897	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, VII. kötet	Dr. Pethő	6824		690	693	3
1897	T	Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei I. rész	Dr. Pethő	6846	11,128–141	744	760	15 35/37
1897	R	Majunke Pál: A porosz-német kulturharcz története, I. kötet	Szerk.	6849		783	785	2 26/37
1897	R	Franciscy Lajos: A keresztény erények	Dr. Pethő	6849b		786	788	3
1897	T	Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei II. rész	Dr. Pethő	6854	11,141–153	817	832	14 30/37
1897	R	Henry Manning: Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England	Dr. Pethő	6858		849	850	2
1897	R	F. X. Funk: Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen	Dr. Pethő	6859		851	852	1 16/37

1897	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, V. kötet	Dr. Pethő	6881		944	947	2 30/37
1898	T	Az egyház veszélyeztetett szabadsága I. rész	Dr. Pethő	6889	20,28–41	5	23	17 33/37
1898	T	Az egyház veszélyeztetett szabadsága II. rész	Dr. Pethő	6911	20,41–52	81	96	15 11/37
1898	T	Az egyház veszélyeztetett szabadsága III. rész	Dr. Pethő	6926	20,52–59	161	171	10 14/37
1898	R	Nikolaus Gihr: Die heiligen Sakramente der kath. Kirche	Dr. Pethő	6951		289	292	2 15/37
1898	R	Hermann Habenicht: Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte	Dr. Pethő	6953		293	294	1 27/37
1898	R	Ph. Benoist: Die Lehre vom Staat	Dr. Pethő	6955		295	298	3 10/37
1898	T	Hiveket az egyháznak!	Dr. Pethő	6962	20,60–70	321	335	14 10/37
1898	R	Herman Schell: Katholische Dogmatik	Dr. Pethő	6971		386	391	5 24/37
1898	R	Demény Dezső: Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára	Dr. Pethő	6979		462	463	1 18/37
1898	R	Alexander Baumgartner: Geschichte der Weltliteratur	Dr. Pethő	6995		537	542	5
1898	R	Horváth Győző: A szentmiseáldozat gyümölcseiről	Dr. Pethő	6997		543	545	2 23/37
1898	R	Kozáry Gyula: Wundt rendszerének ismertetése és kritikája	Dr. Pethő	7022		689	693	3 28/37
1898	R	Christianus Pesch: Praelectioncs dogmaticae, VIII. kötet	Dr. Pethő	7023		693	696	3 23/37
1898	R	Matthias Joseph Scheeben – Leonhard Atzberger: Handbuch der katholischen Dogmatik, IV. kötet	Dr. Pethő	7024		697	699	2 23/37
1898	T	A pénzgazdaság tarthatatlansága I. rész	Dr. Pethő	7035	11,182–193	721	735	15
1898	R	Mutschenbacher Gyula: T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanító költeménye	Dr. Pethő	7040		786	788	2
1898	R	Fejér Gerő: A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint	Dr. Pethő	7045		792	794	2 19/37
1898	R	Tóth Mike: Hajdan és most Jézus Szent Szivének tisztelete Magyarországon	Dr. Pethő	7046		795	795	1
1898	T	A pénzgazdaság tarthatatlansága II. rész	Dr. Pethő	7050	11,193–206	801	818	18
1898	T	A pénzgazdaság tarthatatlansága III. rész	Dr. Pethő	7069	11,206–216	881	894	14
1898	R	Huttkay Lipót: Samassa, a politikus	Dr. Pethő	7077		936	941	4 19/37
1898	R	Kováts Sándor: Hitvédelem és alapvető hittan, I. kötet	Dr. Pethő	7078		941	947	6 26/37
1898	R	Szemző János: Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat	Dr. Pethő	7079		948	948	17/37
1898	R	Hennig Alajos: A három kassai vértanú, Kőrösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése	Dr. Pethő	7080		948	949	34/37
1898	E	Felhivás előfizetésre a „Magyar Sion” 1899. évi, XXXVII. évfolyamára	Dr. Prohászka Ottokár	7084		953	954	2
1899	T	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? I. rész	Pethő dr.	7087	15,179–195	24	43	18 23/37
1899	R	Johannes Baptist Sasse – Augustini Lehmkuhl: Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae, II. kötet	Dr. Pethő	7088		43	45	2 14/37
1899	T	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? II. rész	Pethő dr.	7107	15,195–203	104	113	10

1899	R	Zubriczky Aladár: A szándék szerepe a hitéletben	Pethő dr.	7110		134	137	2 9/37
1899	R	Baudon-Pesch: Keresztény élet vagy: kisebb tökéletlenségek	Pethő dr.	7115		150	151	1 10/37
1899	R	Sankovics Ignácz: A papság és a mai társadalom	Pethő dr.	7119		155	159	3 26/37
1899	T	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? III. rész	Pethő dr.	7122	15,203–221	166	188	21 26/37
1899	R	Dvoreczky János: Krisztus keresztje és a vörös szocziálizmus	Pethő dr.	7128		222	224	1 20/37
1899	R	Camus János Péter: Salezi sz. Ferencz szelleme	Pethő dr.	7129		224	224	15/37
1899	T	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? IV. rész	Pethő dr.	7159	15,221–235	329	345	16 12/37
1899	R	Theophil Hubert Simar: Lehrbuch der Dogmatik	Pethő dr.	7174		455	458	4
1899	R	Christianus Pesch: Praelectiones Dogmaticae, IX. kötet	Pethő dr.	7175		459	460	1 15/37
1899	R	Marton József: Magyar Voltaire, magyar encziklopédisták	Pethő dr.	7213		704	707	2 31/37
1899	R	Horváth Győző: Római úti emlékek	Pethő dr.	7236		788	790	1 25/37
1899	T	A XX. század szocziális irányzata I. rész	Pethő dr.	7244	5,239–256	843	863	19 30/37
1899	R	Romaisz Ferencz: A népmissiók kézikönyve. A világi papság által vezetett missiók számára	Pethő dr.	7249		872	874	2 22/37
1899	T	A XX. század szocziális irányzata II. rész	Pethő dr.	7256		901	921	20 14/37
1899	R	Selma Lagerlöf: Die Wunder der Antichrists	Pethő dr.	7259		932	935	3 3/37
1900	T	Modern geologia. I. rész	Pethő dr.	7279	3,6–23	41	60	20
1900	T	Modern geologia. II. rész	Pethő dr.	7293	3,23–44	112	134	22 18/37
1900	T	Modern geologia. III. rész	Pethő dr.	7302	3,44–60	205	223	19
1900	T	Modern geologia. IV. rész	Pethő dr.	7316	3,60–92	260	297	36 15/37
1900	T	Modern geologia. V. rész	Pethő dr.	7336	3,93–104	372	386	13 12/37
1900	T	Modern geologia. VI. rész	Pethő dr.	7351	3,104–121	441	461	20 21/37
1900	T	Modern geologia. VII. rész	Pethő dr.	7359	3,122–138	503	523	19 22/37
1900	T	Modern geologia. VIII. rész	Pethő dr.	7371	3,139–153	576	592	17
1900	T	Modern geologia. IX. rész	Pethő dr.	7380	3,153–170	681	700	19 5/37
1900	T	Modern geologia. X. rész	Pethő dr.	7389	3,170–185	766	784	17 25/37
1900	R	Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam, I–II. kötet	Pethő dr.	7390		784	788	4 9/37
1900	T	A geologiai katasztrófák és a vízözön. I. rész	Pethő dr.	7403	3,186–205	826	848	22 23/37
1900	R	Albert Ehrhard: Strassburger Theologische Studien. Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884–1900	Pethő dr.	7404		848	854	5 12/37
1900	T	A geologiai katasztrófák és a vízözön. II. rész	Pethő dr.	7424	3,205–235	900	935	35 26/37
1901	E	Beköszöntő az új évfolyamba	–	7435		3	6	3 23/37
1901	T	Föld és élet	Pethő dr.	7437	3,236–250; 4,13–24	17	46	30
1901	T	Égi világok	Pethő dr.	7456	4,1–12; 4,25–34	116	139	24
1901	T	Fejlődő világok. 1. rész	Pethő dr.	7473	4,34–47	205	220	15 18/37

1901	R	P. Sancto Schiffini: Tractatus de divina gratia	Pethő dr.	7474		221	223	2 29/37
1901	R	Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam. Tomus III. Tract. De Deo Trino	Pethő dr.	7475		223	227	3 18/37
1901	R	Otto Hamann: Entwicklungslehre und Darwinismus. Eine kritische Darstellung der modernen Entwicklungslehre und ihrer Erklärungsversuch mit besonderer Berücksichtigung der Stellung des Menschen in der Natur	Pethő dr.	7476		227	230	2 28/37
1901	R	Marton József: Magyar Voltaire, magyar enczyklopedisták. Irodalomtörténeti korrajz	Pethő dr.	7477		230	232	2 31/37
1901	T	Fejlődő világok. 2. rész	Pethő dr.	7484	4,47–59	267	281	14 5/37
1901	T	Ember és evoluczió	Pethő dr.	7503	4,60–77	337	358	21 4/37
1901	R	M. J. Scheeben: Handbuch der katholischen Dogmatik. 4. Bd.	Pethő dr.	7506		387	389	2 3/37
1901	T	A föld korszakai. 1. rész	Pethő dr.	7519	4,78–101	430	457	27 7/37
1901	T	A föld korszakai. 2. rész	Pethő dr.	7529	4,101–121	521	545	23 18/37
1901	T	A föld korszakai. 3. rész	Pethő dr.	7544	4,121–148	593	624	32
1901	T	A mózesi teremtés-történetnek értelme. 1. rész	Pethő dr.	7557	4,149 –163	691	708	17 5/37
1901	T	A mózesi teremtés-történetnek értelme. 2. rész	Pethő dr.	7567	4,164–173; 4,177–182	762	779	18
1901	R	Hudyma Emil: A virágok és rovarok kölcsönöségének titkai. A tanuló ifjúság számára	Pethő dr.	7577		789	791	1 18/37
1901	R	Még egyszer a Fonyó Pál képes elemi katekizmusáról	Szerk.	7578		791	793	2 11/37
1901	T	A modern ember vallásossága	Pethő dr.	7583	4,184–202	821	842	21 13/37
1901	R	Wilhelm Götzmann: Die Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik. Eine dogmengeschichtliche Studie	Pethő dr.	7586		860	862	3
1901	R	Michael Buchberger: Die Wirkungen des Bussakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin	Pethő dr.	7592		871	875	4 6/37
1901	R	Christian Pesch: Theologische Zeitfragen . 2. Folge	Dr. Pethő	7603		940	942	2 11/37
1901	R	Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum Commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam. Tomus V. Tract. De Deo Homine	Dr. Pethő	7605		943	946	2 23/37
1902	R	Markus Siebengartner: Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen	Dr. Pethő	7640		143	145	2 4/37
1902	T	Két világnézet. 1. rész	Pethő dr.	7696	5,9–28	437	458	21 18/37
1902	T	Két világnézet. 2. rész	Pethő dr.	7714	5,29–55	485	514	28 31/37
1902	T	Két világnézet. 3. rész	Pethő dr.	7734	5,56–74	564	584	20 21/37
1902	R	Marton József: A katholikus papság a magyar irodalomban. Vázlatos áttekintés	P. O. dr.	7738		634	634	27/37
1902	T	Két világnézet. 4. rész	Pethő dr.	7744	5,75–93	645	666	21 9/37

1902	R	Emil Lingens: Die innere Schönheit des Christenshums. 2. verb.	Dr. Pethő	7754		714	715	1 30/37
1902	T	Két világnézet. 5. rész	Pethő dr.	7759	5,94–128	734	774	39 13/37
1902	T	Két világnézet. 6. rész	Pethő dr.	7772	5,129–154	827	856	29 18/37
1902	T	Két világnézet. 7. rész	Pethő dr.	7783	5,155–181	898	928	30 22/37
1903	E	Tisztelt Olvasóinkhoz!	A szerkesztők	7793		3	4	2
1903	T	Egyház és modern világ. 1. rész	Pethő dr.	7795	5,206–224	27	48	21 8/37
1903	R	Laurentio Janssens: Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam. Tomus V. Tractatus de Deo-Homine. Pars altera	Pethő dr.	7797		66	68	2 12/37
1903	R	Adolph Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volkslebens	Pethő dr.	7799		70	73	3 21/37
1903	T	Egyház és modern világ. 2. rész	Pethő dr.	7809	5,225–238	119	134	15 5/37
1903	T	Egyház és modern világ. 3. rész	Pethő dr.	7856	5,182–205	321	344	23 4/37
1903	T	A lélek létezésének empirikus bizonyítása	Pethő dr.	7886	14,159–171	481	500	19 20/32
1903	R	Boros Alán: Zsoltárfordítás a kódexek korában	Dr. Pethő	7904		630	631	1 6/37
1903	R	A pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902–1903-iki tanévről	Dr. Pethő	7905		631	633	1 1/37
1903	R	Joh. Huck: Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes	Pethő dr.	7914		708	711	3 13/37
1903	R	Matthias Höhler: Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit	Pethő dr.	7916		713	715	3
1903	R	Heinrich Weinel: Jesus in Neunzehten Jahrhundert	Pethő dr.	7924		782	786	3 33/37
1903	R	M. Jos. Scheeben (Leonard Atzberger): Handbuch der katholischen Dogmatik. IV. Band. Dritte Abtheilung	Pethő dr.	7945		862	864	2 6/37
1903	R	Gerhard Diessel: A munka a hit világosságában. Hozzászólás a szocziális kérdés megoldásához	Pethő dr.	7948		871	873	2 13/37
1903	R	Paul Schanz: Apologie des Christentums. Erster Teil. Gott und die Natur. 3.	Pethő dr.	7955		911	915	4
1903	R	Johann Stufler: Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell	Pethő dr.	7956		915	919	4 5/37
1904	T	Utak Istenhez. 1. rész	Prohászka Ottokár	7960	15,236–249	3	18	16
1904	T	Utak Istenhez. 2. rész	Prohászka Ottokár	7971	15,249–262	81	96	15 22/37
1904	T	X. Pius pápa encyclikája a Szeplőtelen-fogantatás jubileumáról	Prohászka Ottokár	7985	12,251–257	161	170	10
1904	R	Sancto Schiffini: Tractatus de virtutibus infusis	Prohászka Ottokár	8039		460	463	3 8/37
1904	T	Az evoluczió erkölcstana	Prohászka Ottokár	8050	14,172–178	481	491	10 14/37
1904	R	Joseph Hilgers: Der Index der verbotenen Bücher. In seiner neunen Fassung dargelegt und rechtlich-historisch gewürdigt	Prohászka Ottokár dr.	8090		780	783	2 31/37

1904	R	A. M. Weiss: Apologie des Christentums. Vierter Band: Sociale Frage und sociale Ordnung oder Standbuch der Gesellschaftslehre. Vierte Auflage I–II. Teil.	Prohászka Ottokár	8108		867	869	1 24/37
1904	R	Erdősi Károly: Szocziális vezérkönyv katholikus legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakítására és vezetésére	Prohászka Ottokár	8120		927	929	1 27/37

A publikációk Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái kötetei szerint

Schütz Antal, aki az *Összegyűjtött munkákat* szerkesztette, elhagyta a *Magyar Sion*ban megjelent recenziókat. Csak a tanulmányokat vette föl a huszonöt kötetes gyűjteménybe. Az alábbi táblázat tartalmazza a tanulmányokat a kötetek sorrendjében. Az oszlopok magyarázatát lásd a *Publikációk* című fejezetben.

(1)	(3)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Isten és a világ. Missziós levelek					
1890	Theismus és atheismus	5173	1,5–9	265	270
1890	Isten létének érvei. I. rész. Cosmologikus érvek	5158	1,10–28	171	193
1890	Isten létének érvei. II. rész. Cosmologikus érvek	5192	1,28–51	332	359
1890	Isten létének érvei. III. rész. Kant ellenvetései a fölhozott kozmologikus érvek ellen	5202	1,51–73	426	452
1890	Isten létének érvei. IV. rész. A Pantheismus állásfoglalása a kozmologikus érvekkel szemben	5214	1,73–92	503	524
1890	Isten létének érvei. V. rész	5229	1,92–101	581	594
1890	Isten létének érvei. VI. rész	5242	1,101–127	663	693
1890	Modern természettudomány magyar attilában I. rész	5254	1,128–148	729	752
1890	Modern természettudomány magyar attilában II. rész	5273	1,148–163	838	855
1891	A Darwinizmus I. rész	5309	1,164–181	42	62
1891	A Darwinizmus II. rész	5320	1,182–200	114	136
1890	Adhat-e az Isten esőt az imádkozónak?	5257	1,201–208	759	768
3. Föld és ég. I. kötet					
1900	Modern geologia. I. rész	7279	3,6–23	41	60
1900	Modern geologia. II. rész	7293	3,23–44	112	134
1900	Modern geologia. III. rész	7302	3,44–60	205	223
1900	Modern geologia. IV. rész	7316	3,60–92	260	297
1900	Modern geologia. V. rész	7336	3,93–104	372	386
1900	Modern geologia. VI. rész	7351	3,104–121	441	461
1900	Modern geologia. VII. rész	7359	3,122–138	503	523
1900	Modern geologia. VIII. rész	7371	3,139–153	576	592
1900	Modern geologia. IX. rész	7380	3,153–170	681	700
1900	Modern geologia. X. rész	7389	3,170–185	766	784
1900	A geologiai katasztrófák és a vízözön. I. rész	7403	3,186–205	826	848
1900	A geologiai katasztrófák és a vízözön. II. rész	7424	3,205–235	900	935
1901	Föld és élet	7437	3,236–250; 4,13–24	17	46
4. Föld és ég. II. kötet					
1901	Égi világok	7456	4,1–12; 4,25–34	116	139
1901	Föld és élet	7437	3,236–250; 4,13–24	17	46
1901	Fejlődő világok. 1. rész	7473	4,34–47	205	220
1901	Fejlődő világok. 2. rész	7484	4,47–59	267	281
1901	Ember és evoluczió	7503	4,60–77	337	358
1901	A föld korszakai. 1. rész	7519	4,78–101	430	457
1901	A föld korszakai. 2. rész	7529	4,101–121	521	545
1901	A föld korszakai. 3. rész	7544	4,121–148	593	624
1901	A mózesi teremtés-történetnek értelme. 1. rész	7557	4,149 –163	691	708
1901	A mózesi teremtés-történetnek értelme. 2. rész	7567	4,164–173; 4,177–182	762	779
1901	A modern ember vallásossága	7583	4,184–202	821	842

5. A diadalmas világnézet					
1902	Két világnézet. 1. rész	7696	5,9–28	437	458
1902	Két világnézet. 2. rész	7714	5,29–55	485	514
1902	Két világnézet. 3. rész	7734	5,56–74	564	584
1902	Két világnézet. 4. rész	7744	5,75–93	645	666
1902	Két világnézet. 5. rész	7759	5,94–128	734	774
1902	Két világnézet. 6. rész	7772	5,129–154	827	856
1902	Két világnézet. 7. rész	7783	5,155–181	898	928
1903	Egyház és modern világ. 3. rész	7856	5,182–205	321	344
1903	Egyház és modern világ. 1. rész	7795	5,206–224	27	48
1903	Egyház és modern világ. 2. rész	7809	5,225–238	119	134
1899	A XX. század szocziális irányzata I. rész	7244	5,239–256	843	863
1892	Harcz a félszegségek ellen	5621	5,259,275	481	502
8. Magasságok felé					
1895	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme I. rész	6251	8,259–277	22	43
1895	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme II. rész	6266	8,277–291	123	139
1895	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme III. rész	6283	8,291–308	192	212
1895	Sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleme IV. rész	6374	8,308–322	595	611
10. Korunk lelke					
1896	A liberálizmus utópia	6662	10,1–12	881	896
1896	A tradiczió elve nemzetben s egyházban	6471	10,13–34	81	110
1897	Az egyház demokrácziája	6756	10,35–49	321	339
1897	Az autonomiai mozgalmak psychologiája	6793	10,50–63	481	498
11. Kultúra és terror					
1893	Az uj szekta	5825	11,1–22	335	362
1894	Mi az a szociális kérdés?	5997	11,23–39	3	25
1894	A papság föladata a szociális kérdések körül	6044	11,40–51	161	176
1894	Az anarkia logikája	6094	11,52–59	321	331
1894	Keresztény szoczialista akczió	6138	11,60–74	481	499
1895	Az improduktiv szellemi munka	6421	11,75–87	801	817
1896	A szociálista theoria hadi állása	6617	11,107–127	721	747
1897	Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei I. rész	6846	11,128–141	744	760
1897	Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei II. rész	6854	11,141–153	817	832
1898	A pénzgazdaság tarthatatlansága I. rész	7035	11,182–193	721	735
1898	A pénzgazdaság tarthatatlansága II. rész	7050	11,193–206	801	818
1898	A pénzgazdaság tarthatatlansága III. rész	7069	11,206–216	881	894
12. Ünnepnapok					
1882	Emléksorok Assisi Sz. Ferencz születésének VII. százados évfordulójára	3714	12,125–138	721	739
1891	Szent Alajos. 1591–1891	5386	12,168–180	401	417
1887	Mit hirdet a Sz. Péter-téri Obeliszk?	4748	12,205–216	882	897
1893	XIII. Leo pápa püspöki jubileumára	5776	12,224–243	81	107
1904	X. Pius pápa encyclikája a Szeplőtelen-fogantatás jubileumáról	7985	12,251–257	161	170
1895	Egy eszme, egy férfiú	6408	12,261–272	736	749
14. Az elme útjain					
1884	Horror causae finalis I. rész	4054	14,1–18	420	441
1884	Horror causae finalis II. rész	4073	14,18–25	491	500
1884	Horror causae finalis III. rész	4094	14,25–41	615	635
1884	Horror causae finalis IV. rész	4111	14,41–54	659	675
1884	Horror causae finalis V. rész	4126	14,54–62	753	762
1889	Nendtwich Károly úrnak	5078	hasonló írás: 14,120–131[4]	739	748
1903	A lélek létezésének empirikus bizonyítása	7886	14,159–171	481	500

[4] A *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái*ban publikált változat a *Katholikus Szemle* 1890-i évfolyamában jelent meg. (114. kk. ll.) Az itt jelzett eredeti változat élesebb hangú, kissé eltér attól, de ebbe a táblázatba soroltuk.

1904	Az evolucció erkölcstana	8050	14,172–178	481	491
15. Hit és ész					
1883	Az Oltáriszentség és a bölcselet. I. rész	3893	15,1–11	641	655
1883	Az Oltáriszentség és a bölcselet. II. rész	3930	15,11–21	801	814
1883	Az Oltáriszentség és a bölcselet. III–IV. rész	3947	15,21–33	890	905
1885	A Sybillák	4283	15,34–48	500	517
1888	Kicsoda Krisztus az ember fia? I. rész	4761	15,49–60	3	17
1888	Kicsoda Krisztus az ember fia? II. rész	4828	15,60–71	321	336
1888	Kicsoda Krisztus az ember fia? III. rész	4849	15,71–86	415	433
1888	Kicsoda Krisztus az ember fia? IV. rész	4861	15,86–96	481	494
1890	Apró pénzre váltott theologia. I. rész. Az isteni tudás	5133	15,97–110	3	21
1890	Apró pénzre váltott theologia. II. rész. Az isteni mérhetetlenség	5147	15,111–122	81	96
1893	Az ősegyház szervezete I. rész	5930	15,123–138	721	741
1893	Az ősegyház szervezete II. rész	5946	15,138–147	801	812
1893	Az ősegyház szervezete III. rész	5982	15,147–156	881	893
1896	Tájékoztatásul a modern természettudományban	6544	15,157–166	452	463
1897	Fractio panis	6701	15,167–178	81	95
1899	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? I. rész	7087	15,179–195	24	43
1899	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? II. rész	7107	15,195–203	104	113
1899	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? III. rész	7122	15,203–221	166	188
1899	Mire kell ma a theologiában súlyt fektetni? IV. rész	7159	15,221–235	329	345
1904	Utak Istenhez. 1. rész	7960	15,236–249	3	18
1904	Utak Istenhez. 2. rész	7971	15,249–262	81	96
16. Utak és állomások					
1886	Útivázlatok Németországból I. rész	4396	16,98–110	36	52
1886	Útivázlatok Németországból II. rész	4412	16,110–122	136	150
1886	Útivázlatok Németországból III. rész	4423	16,122–133	204	217
1886	Útivázlatok Németországból IV. rész	4434	16,133–144	289	303
1886	Útivázlatok Németországból V. rész	4484	16,144–157	530	545
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban I. rész	4565	16,158–171	45	61
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban II. rész	4620	16,171–180	272	283
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban III. rész	4686	16,180–190	596	608
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban IV. rész	4700	16,190–201	682	695
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban V. rész	4716	16,201–214	743	759
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban VI. rész	4733	16,214–223	840	852
1887	A Collegium Germanico–Hungaricumban VII. rész	4750	16,223–236	914	930
1888	A Collegium Germanico–Hungaricumban VIII. rész	4830	16,236–252	353	372
1888	A Collegium Germanico–Hungaricumban IX. rész	4883	16,252–258	603	609
1888	A Collegium Germanico–Hungaricumban X. rész	4937	16,258–271	925	941
20. Az Úr házáért					
1893	A katholikusok teendői magyarországon	5864	20,1–9	481	492
1896	A magyar egyház sebei	6639	20,9–27	801	825
1898	Az egyház veszélyeztetett szabadsága I. rész	6889	20,28–41	5	23
1898	Az egyház veszélyeztetett szabadsága II. rész	6911	20,41–52	81	96
1898	Az egyház veszélyeztetett szabadsága III. rész	6926	20,52–59	161	171
1898	Hiveket az egyháznak!	6962	20,60–70	321	335
1887	A szajkók	4652	20,82–88	444	452
1888	Protestáns szerénység	4807	20,88–94	224	230
1889	Ázsiai tünetek – Fiumében	5066	20,94–99	659	665
1890	Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk I. rész	5135	20,99–110	41	53
1890	Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk II. rész	5149	20,110–120	103	115
1892	Schmitt Jenő Krisztus istenségéről	5600	20,120–135	405	423
1894	Samassa érsek beszédének filozofiája	6195	20,154–165	733	746
1889	Afrikába…….! I. rész	4945	20,181–192	4	19
1889	Afrikába…….! II. rész	4962	20,192–202	113	124
1889	Boldog új évet a magyar theológiának!	5109	20,240–245	891	897

22. Iránytű					
1893	A zsidó recepció a morális szempontjából	5848	22,1–14	414	429

Tanulmányok, melyek az Összegyűjtött munkákba nem kerültek be

Az alábbi táblázatban közölt tanulmányokat Schütz Antal nem vette föl *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái*nak köteteibe, vagy igen jelentős átalakításokon mentek keresztül. Az oszlopok magyarázatát lásd a *Publikációk* című fejezetben.

(1)	(3)	(4)	(5)	(7)	(8)
1883	A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára	Pethеő Rudolf	3768	32	37
1883	A Luther-ünnepélyhez	Dr. Pethеő	3931	814	836
1884	A művelődéstörténet tövisei. I. rész	Dr. Pethеő	4142	840	850
1884	A művelődéstörténet tövisei. II. rész	Dr. Pethеő	4161	912	923
1886	Lehet e két órakor délután a matutinumot és laudest anticipálni?	Dr. Pethеő	4529	801	814
1887	A theológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban I. rész	Dr. Pethő	4562	11	24
1887	A theológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban II. rész	Dr. Pethő	4584	81	100
1888	Magyar hittani ujdonság	Dr. Pethő	4851	442	447
1891	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai I. rész	Dr. Pethő	5459	761	770
1891	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai II rész	Dr. Pethő	5481	855	864
1892	Tájékozásul az elkeresztelési ügyben	Dr. Pannonius	5567	241	283
1894	Új katholikus napilap?	Dr. Pethő	6199	773	775
1895	Nemzetgazdaság és coelibatus	Dr. Pethő	6304	270	299
1895	Kell-e mégis csak a coelibatus?	Dr. Pethő	6318	345	360
1899	A XX. század szocziális irányzata II. rész[5]	Pethő dr.	7256	901	921

[5] Ennek a cikksorozatnak az első része *A diadalmas világnézet* XX. fejezete lett bizonyos átalakításokkal. A cikksorozat eme második részéből is fel lehet fedezni részeket *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkáiban,* de erős változtatásokkal, kihagyásokkal, ami miatt ebbe a táblázatba soroltuk.

Statisztikák

Prohászka Ottokár **3136** oldalt írt a *Magyar Sion*ban 1882 és 1904 között. Ez **átlag 136** oldalt jelent egy évben, és ha 960 oldalt számolunk egy évfolyamra, akkor 14%-a az egész folyóiratnak.

Összesen 213 recenziót jelentetett meg 529 oldal terjedelemben. A tanulmányok száma 147, 2593 oldal terjedelemben. 1987 előtt évente átlag 85 oldalt írt a folyóiratba. 1887-től kezdve, miután társszerkesztő lett, az évi átlagos oldalszám 151-re emelkedett.

Publikáció fajtája	Publikációk száma	Oldalszám
Tanulmány	147	2615
Recenzió	213	529
Egyéb	4	16
Összes	365	3160

1887 előtt:

Publikáció fajtája	Publikációk száma	Oldalszám
Tanulmány	20	290
Recenzió	35	133
Összes	55	423

1887 és azt követően években, miután a *Magyar Sion* társszerkesztője lett:

Publikáció fajtája	Publikációk száma	Oldalszám
Tanulmány	129	2326
Recenzió	178	396
Egyéb	4	16
Összes	311	2737

Évi átlagos oldalszám:

Évek	Oldalszám	Évi átlagos oldalszám
1882–1886	423	84,6
1887–1904	2737	152,1
1882–1904	3160	137,4

Évenkénti lebontásban:

Év	Publikációk száma	Oldalszám
1882	4	34,4
1883	13	104,6
1884	15	135,7
1885	7	33,4
1886	16	114,4
1887	28	189,0
1888	17	135,7
1889	15	65,7
1890	24	269,8
1891	10	88,4
1892	12	100,5
1893	15	144,0
1894	19	108,7
1895	17	169,4
1896	20	134,0
1897	20	121,1
1898	25	157,1
1899	18	134,0
1900	14	273,1
1901	23	277,3
1902	10	196,2
1903	16	112,1
1904	8	61,4
1882–1904	366	3160,0

Oszlopos grafikonnal:

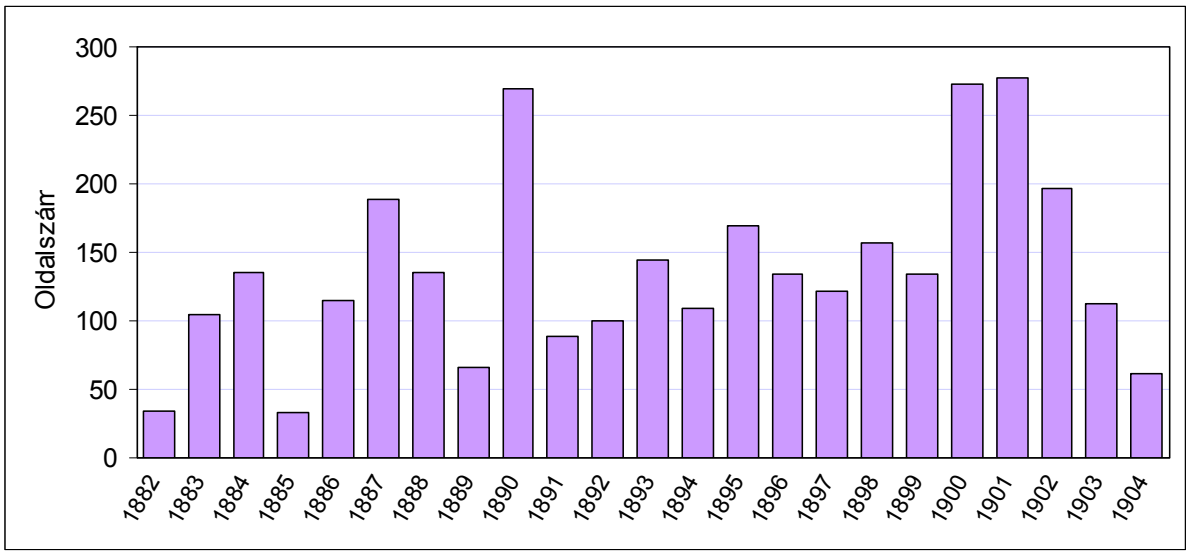

Évenkénti és a publikácó fajtája szerinti lebontásban:

Év	Tanulmány		Recenzió		Egyéb	
	Publikációk száma	Oldalszám	Publikációk száma	Oldalszám	Publikációk száma	Oldalszám
1882	1	18,3	3	16,1		
1883	5	69,7	8	34,9		
1884	7	97,2	8	38,6		
1885	1	17,5	6	15,9		
1886	6	86,9	10	27,5		
1887	11	153,8	16	27,2	1	8,0
1888	9	114,8	8	20,9		
1889	5	49,5	10	16,2		
1890	14	255,2	10	14,6		
1891	5	77,8	5	10,5		
1892	3	82,6	9	17,9		
1893	7	127,4	8	16,6		
1894	6	82,8	13	25,9		
1895	8	150,7	9	18,7		
1896	5	107,5	15	26,5		
1897	5	82,2	15	38,8		

1898	7	104,8	17	50,3	1	2,0
1899	6	106,8	12	27,1		
1900	12	263,5	2	9,6		
1901	11	243,9	11	29,8	1	3,6
1902	7	191,6	3	4,6		
1903	4	79,1	11	31,0	1	2,0
1904	4	52,0	4	9,4		
1882–1904	149	2615,5	213	528,8	4	15,6

Schütz Antal: Sion hegyén

Forrás: Schütz Antal: Prohászka pályája in Prohászka Ottokár: Sion hegyén, Szent István Társulat, Budapest 1929, 33–50. oldal.

Aki oly tágra nyitott, oly fogékony és szomjas lélekkel hét évig szívta a Collegium szellemét, az hiába lép ki az élet porondjára apostoli nagy elhatározásokkal és feszülő szent tettvággyal; az intézet géniusza mindenüvé követi és folyton készteti visszanézni az elhagyott otthonba. Prohászkát az intézet emlékei körülzsongták, mint egy megtapadó melódia, melytől lehetetlen szabadulni. Ha papokkal akad dolga, azokat akarva-nemakarva összehasonlítja kollégiumi elöljáróival és társaival; az ünnepélyes istentiszteletről a Collegium kápolnájának „angyali" asszisztenciájába kívánkozik vissza; és a világ, ha mindjárt jól vezetett plébánia is, nem Collegium, nem pattanós rugókra járó intézet!

Prohászka idegennek érezte magát abban a világban, melybe beleszakadt; idegennek az esztergom-belvárosi plébánián, hol gróf Csáky Károly, későbbi váci püspök alatt 1882. aug. 18-án kezdett káplánkodni; idegennek a szemináriumban, hová nem egészen egy hónapra rá (szept. 10-én) mint a gimnazista kispapok latin-görög tanára került. Melankóliával nézett vissza az elhagyott fészekre, és mikor néhány volt társa, köztük az ismert Hilgers is, jezsuita lett, benne is megérlelődött ez a szándék, és esztergomi elhelyezkedését átmenetinek tekintette.

De nem engedte át magát meddő ábrándozásoknak. Csakhamar ráeszmélt, hogy „nem anyja ölén válik tökéletessé az ember; hogyha a gyümölcs érik, leválik fájáról. Kezdetben ugyan úgy vagyunk hangolva, mint akik végig akarnának a Collegiumban lakni; de később beigazolva látjuk önmagunkon, hogy tejjel a gyermeket táplálják, s a küzdőknek, qui in stadio currunt, erősebb táplálék szükséges" (Anhäupl-Andorhoz írt levél 1892. ápr. 4-én). Hisz a Collegium egész nevelése arra irányult, hogy az egyház nagy föladataiért minden tettre és áldozatra kész apostolok és harcosok kerüljenek ki falai közül – nem remeteségbe vagy kolostorba, hanem a világba. S Prohászka lelkébe lángjegyekkel be volt égetve ez az eszmény, melynek aztán tapasztalatok, elmélések és tanulmányok, az intézet falai közül kikerülőnek erősebb érveréssel ébredő géniusza, személyes élmények konkrét határozott irányt és jelleget adtak.

1883. okt. 7-én azt írja naplójába: „A prímás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget. Messze estünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenfelé a hitetlenség kísért; az olvasó nem köríti a fővezér kardját, nem imádkozik olvasót a törvényhozó testület; ó, de mennyire van csak a gondolatjától is. Messzire estünk az Isten-feledés és feledettség sötét, vigasztalan zűrzavarában.

Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem, s annak borzadalmas veszélyeit, melyekben máris milliók el-elsüllyednek, lelkem előtt tartom, íme a te munkád, a te föladatod! Szívedben fölébredt a borzalom; öntudatod elé idéztetett a rémületes helyzet. Segíts magadon, segíts társaidon, annyi millió lelken. Tudod, mennyire távoztatok Isten és a parancs útjától? Tanuld azt, nézd azt, ne felejtsd, hogyan kellene lenni, és szólj úgy, ne gyáván, de ültesd a meggyőződést homlokod- és ajkaidra. Imádkozzál és tűrj lelkedben. Ez a tűz a forró kívánság heve lelkemben; száll belőle az ima; de a tűz éget és emészt! Ó, csak emésszen; ily nagy célokért e pillanatban áldozom föl életemet. Mint a háborgó tengeren, a halál öntudatával állok a veszély elé; látom mint süllyed millió lélek, s mennyi menthető. Egy örökkévalóságra szóló műhöz fogtam. Keresztülviszem az utolsó pontig, éltem végső

lehelletéig, az utolsó csepp föláldozásáig. E célból fölajánlom a rózsafüzért. Fölajánlom a Bakács-kápolnában tisztelt Szűznek az imát, a szót, az írást, a szenvedést" (23,49)[6].

Tágas kapu nyílt meg Prohászka előtt, mint a Makedóniába lépő Apostol előtt: a hitetlenségből és hitközömbösségből fölrázni és ismét termékeny és öntudatos hitéletre vezetni az intelligenciát, talpraállítani a népnek elhanyagolt vallási életét, mindkettőbe lendületet és következetesebb természetfölöttiséget vinni; aztán a gazdaságilag és társadalmilag elhanyagolt, politikailag elnyomott népet az evangélium szellemében, XIII. Leó keresztény-szociális programja szerint az egész vonalon emelni, és az így újjászervezett sereggel erőteljes kísérletet tenni a nyilvános életnek is visszakeresztényesítésére s az egyház jogainak és igényeinek IX. Pius Syllabusa értelmében való érvényesítésére; s természetesen ennek a seregnek megfelelő vezéreket adni egy életszentségben tündöklő, evangéliumi szegénységet élő, buzgó és elszánt papság alakjában.

Nem egyéb ez, mint a XIX. századi katolikus restauráció programja, mely nálunk, mint minden nyugati szellemi mozgalom, félszázaddal késésben volt. Ez a mozgalom Franciaországban közvetlenül a forradalom után indult meg s a 40-es években már észrevehető sikereket ért el; Németországban olyan vezért kapott, mint Görres József és a kultúrharcban kiállotta a tűzpróbát; Ausztriában Hofbauer Kelemen és Rauscher bíboros álltak az élére, Angliában az Oxford-mozgalomba kapcsolódott belé, Olaszországban Rosmini, Manzoni s más jeles írók szították. Nálunk azonban Széchenyi korában a nemzeti erőfeszítések és gazdasági kérdések kötötték le a jobb lelkeket; a Bach-korszaknak e tekintetben is üdvös kezdései a nemzeti ellenállás miatt nem tudtak gyökeret verni; a kiegyezéssel pedig vágtatva beözönlött az egész vonalon a liberalizmus, és Tisza Kálmán hosszú kormánya alatt minden tőről metszett katolikus megmozdulást elfojtott s szinte kiölt minden egyháziasságot, amit a nemzeti felbuzdulás és Bach-korszak alatt egyformán zavartalanul tovább ható jozefinizmus még meghagyott. Egyes emberek tevékenységének, mint Fogarassy, Ranolder püspökök, Nogáll János, Hoványi, és névtelenek buzgóságának ilyenformán nem lehetett átütő ereje.

De a katolikus restauráció útban volt; történeti szükségesség készítette útját, és nálunk a Gondviseléstől kiszemelt előmunkása volt az az aszkéta külsejű, tüzes, mély nézésű, idegen fiziognómiájú és akcentusú félénk fiatal pap, aki 1882. aug. 17-én mint káplán könnyű poggyásszal és nehéz szívvel bekopogtatott az esztergom-belvárosi plébánia kapuján. Senki le nem olvasta volna homlokáról azt a történeti küldetést, melyet a Gondviselés titkos jegye már akkor ráírt. Legkevésbé ő maga. Hisz az az idegenség, melybe belekerült, az első nehézségek, melyektől a kezdő nem marad megkímélve, főként azonban az az űr, mely minden ideális ifjú előtt föltárul a növendékélet eszményei és a valóság közt – űr, melybe nem egy reményteljesen induló ifjú beleszédült, vagy legalább idealizmusát dobta belé: mindez természetszerűen önmagára terelte. A szemináriumban megállapodott, biztos föllépésű, elhelyezkedett emberek társaságába került, kiknek egész mentalitása idegen volt tőle; ezek az ő nekifeszülését meg nem értették, vagy mint fiatalos túlzottságot hamar elintézték, és felsőbbséges retorikával képviseltek olyan papi és egyházi eszményt, melyet ő nem tudott és nem akart magáévá tenni.

Ilyenformán sok vívódás és szenvedés várt rá. Természettől fogva érzékeny volt szeretetlenség, értetlenség, hátratétetés, kudarcok iránt. Ez az érzékenység Prohászkát élete végéig kísérte. Hatalmas önfegyelmezése természetesen lefojtotta nyilvánulásait és elrejtette a fölületes világ előtt, izzó Isten-szeretése mindannyiszor elég hamar magábaolvasztotta kitöréseit, de soha ki nem égette gyökerét. Hozzájárult, hogy utolsó volt egy népes, szellemes és hangos testületben, hol függősége, támasztalansága, nem egyszer tanácstalansága és még végleg ki nem alakult modora is csüggesztette; megoldatlanul meredt eléje az a probléma,

[6] Az ilyen formájú referencia *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái*nak kötet- és oldalászáma.

melyet minden ideális irányú kezdőnek magának kell megoldani: lelki világában, ítéletalkotásában, gondolkodásában, szeretésében és buzgóságában az életnek kemény, sokszor durva realitásait úgy elhelyezni, hogy az eszmények tisztasága és ereje kárt ne szenvedjen.

Hamar megtapasztalta, hogy „nehéz kórók közt pálmának lenni" (23,158); de meg tudott mártózni abban a sárkányvérben, mely a léleknek megadja a sebezhetetlenséget és el nem veszi érzékenységét. Római nevelése megnyitotta számára azokat a kapukat, melyek menedéket adnak a legvészesebb ellenség, a tépelődő önkínzás és önmagán való kétségbeesés ellen. Ha környezete meg nem értette, megértette az Úr Krisztus, akinek örökmécsébe ott a szemináriumi kápolnában az 1875-ös év volt bevésve – germanikus születésének éve; és ez neki szimbólum és biztató jel volt (23,72); ha tapasztalatok csüggesztették, fölvillanyozták a természetfölötti világ szépségei, melyek mindennap új varázzsal nyíltak előtte elmélkedéseiben; és ha kudarcok és nehézségek, főként a népnek a kegyelemmel szemben való érzéketlensége, az intelligencia lapossága és a papság lagymatagsága fojtogatták buzgóságát és szent tettrekészségét, fölszították azt a naponkénti lelkiismeretvizsgálatok, a havi „reformáció"-k, az évi lelkigyakorlatok.

S így a mostoha viszonyok Prohászka duzzadó fiatalságát arra szorították, hogy önmagára támaszkodjék, önmagából, illetőleg közvetlenül a lelkiélet ősforrásából merítsen; és – lelke árama el nem apadt abban a pusztában, melybe került, sem homokba nem futott, hanem viruló oázist teremtett. „Nem akarok a világ előtt föltűnni, mert megvetem; hanem Isten világossága, Isten ereje legyen szívemen és lelkemen kifejezve" (23,85). „Önálló, határozott, emberi tekinteteknek oda nem néző leszek" (91). És ez a megduzzadt tetterő a meglátott nagy föladatokra összpontosul. „Megszáll az erély és a működés vágya: menj ki a világba és lázíts; áldozd föl magadat és mozgasd az embereket" (178). „Az óriási harcokra, melyek küszöbön nyugtatják már fegyverüket, nagy erőre és méltóságra lesz szükség" (91). „Ha a szó hatalmát bírnám, lelkemet kikiáltanám; halálom hadd legyen ordítás, dörgés, mely a világon végig lejt" (85).

Ez a nagyratörő szellem természetesen be nem éri részletmunkával; föl akarja ölelni a katolikus restauráció egész programját. Prohászkát külső elhelyezkedése egyelőre a papságnak az ő eszménye szerinti formálására hívta, hisz kétévi gimnazista tanítás után 1884 őszén mint a lelkipásztorságtan és erkölcstan tanára a teológusokhoz kerül. A sikeres papnevelés azonban sok külső tényezőtől is függ, melyekre a kezdőnek semmi irányító hatása nem lehetett; sőt állása és kezdő volta egyelőre még ama közvetlen egyéni ráhatásoktól is jobbára elzárta, melyek különben erős és gazdag egyéniségeknek a legmostohább viszonyok közt is rendelkezésre állnak.

Egyelőre tehát maradt számára az önkéntes lelkipásztorkodás és – amire állása is szinte ráterelte: az írás. Mindkettőből bőven kivette részét.

Háromhetes káplánkodásának vége korántsem jelentette népies *lelkipásztorkodásának* végét. Szívesen gyóntatott és prédikált, ha hívták. Sorra járta a szomszéd plébániákat, hol helyettesített húsvéti szünetekben és egyébkor. Sokat járt Ürményben, Zebegényben, Táthon, Pisken stb.; de nincs Esztergom környékén plébánia, mely 1882–90 közt nem részesült volna buzgóságának áldásaiban. Nagy öröme és vigasztalása volt Márianosztra, hol 1882 karácsonyán fordult meg először; a pálos templom és kolostor, a szentéletű és önföláldozó apácák, a vidék, a buzgó plébános (Böhm, utóbb clevelandi pap), a május 4-i búcsú a legédesebb hangulatokba ringatták lelkét, melyek egy emberöltő után is gyöngítetlenül éltek és zsongtak lelkében: „Elzarándokoltam (1922. máj. 2-án) Márianosztrára, gyalog Szobról, szép májusi délutánon. Mily ünnepem volt ez nekem, s mily kíséretben haladtam?! Fényes géniuszok, meleg, sugárzó emlékek! Áhítattal s illattal volt tele a levegő. Nem lehet azt leírni. Nem országúton mentem, hanem hímes réten, s aranyos virágok égtek körülöttem s annyi bájjal s meleggel néztek rám. Kedves testvérek szíves arcát láttam belőlük felém fényleni, s a

madárdal s a patak csobogásából felém csengett régi gyermeknevetés, édes kacagás. A hála, az imádás elfogódottságával róttam lépteimet, ki nem fejlett, valahogy túlságosan összepréselt lelkem régi évei élményeit, aggodalmait éltem át. A paradicsom – mondja a Kelet – a kardok árnyékában van; hát talán erre jó volt a sok kard s az árnyék, ez alatt húzta meg magát az ifjú pap tisztasága s paradicsomi öröme. Mert igazán azt élveztem akkor. Mily egyszerű s naiv volt itt minden; Böhm apó s pipája, mely reggeltől estig lógott fogai közt, szívbeli jósága s inkább aggódni mint örülni tudó lelke, s Dominika főnöknő s Klotild nővér, ki 61 évig volt Nosztrán s Speciosa nővér s Sarolta nővér s azok a karácsonyi énekek ilyen stílben: »Kit szült nekünk a Szűz a szénán«. Itt csupa naivság s tisztaság lakozott. Hát én bizony gyalog jöttem erre; de voltaképp térden csúszva jött a lelkem, sok évtized imádása, hálája! S a pacsirtákkal énekeltem s a hegyekkel emelkedtem s a patakkal lassan folydogáltam, mert kár kimenni e völgyekből a hiúság vásárába, amit világnak hívnak" (24,105; v. h. 23,213).

Az e korból való szentbeszédei, melyeket gondosan átmeditált és leírt, már mutatják a későbbi Prohászka valóságszerűségét, mely a hitigazságokat beleállítja a konkrét életbe, szellőzetlen szegénylakásokba, verejtékszagú emberek, meggörbült hátú anyókák közé; a meglepő fordulatok és gondolatok, az eidétikus megcsendülések, főként azonban az átéltség melege és a meggyőződés heve – mindez mint ígéretes hajnal ott borong ezeken a sokszor még a régi sablonok közt mozgó beszédeken. Meg is tették többnyire a hatásukat, és a fiatal papot nem egyszer vigasztalták állásbeli munkájában, nevezetesen kárpótolták papnevelési sikertelenségeiért.

Azonban Prohászka élénken átérezte, hogy nemcsak a népnek lett adósa Krisztus evangéliumával, hanem a tanultaknak is; s erre a hivatására állandóan készült. „Tanulni nyakra-főre a korunkban elkelő tudományokat! Hadd nyíljék most föl szívem, lelkem huszonnyolcadik évében"! (23,93). Ezek a tanulmányok nem a szorosan vett hittudományra irányultak. A jezsuitáktól vezetett tudományos képzés Szent Ignác elgondolása szerint elégséges teológiai fölkészültséget ad a későbbi lelkipásztori és apostoli működésre. A további tanulmányoknak csak az a hivatásuk, hogy a mindenkori aktuális igényekre szereljenek föl. Prohászka is így fogta föl tanulmányait; annál inkább, mert a teológiai tanárság, melybe most került, olyan szakot juttatott neki, mely érdeklődésének és hajlamának kevéssé felelt meg; a morális és pasztorális teológiának sokszor kazuista, sokszor jogász kezelése ellenére járt az ő egyre határozottabban biológiai, misztikai és esztétikai irányban előretörő szellemének. Annál inkább vonzották a korszerű kérdések és tudományok, amennyiben azok akár elméletileg, akár gyakorlatilag a hitélettel függnek össze: a kultúrtörténet, mely akkoriban kezdett világnézeti tudománnyá lenni; a természettudományok, nevezetesen a fejlődéstan, melyeknek hitromboló világnézeti erőfeszítései túl voltak ugyan a delelőn, de nálunk a szellemi áramlatok megkésett fázisa miatt éppen akkortájt nem kis mértékben járultak hozzá az értelmiség hitbeli elközönyösítéséhez; s végül a törtető fiatal szociológiai tudományok, melyeknek a marxista szociáldemokrácia félelmes térfoglalása végzetes korszerűséget adott.

Ezeknek a tanulmányoknak részben indítója, részben irányítója volt a *Magyar Sion* folyóirat, mely a derék és önzetlen Zádori Jánosnak, a szemináriumi dogmatika-tanárának szerkesztésében havonként jelent meg, s az akkori Magyarországnak egyik leggazdagabb tartalmú és legélénkebb folyóirata volt, elsősorban egyháztörténeti, tehát az élettől távolabb álló dolgozatok számára. De mikor Prohászka 1882 őszén Assisi Szent Ferencről írt dolgozatával belépett munkatársai közé (1887 óta szerkesztő-kiadói közé), két évtizedre a magyar papságnak szellemi irányítója lett, az aktuális teológiai, apológiai, sőt a gyakorlati egyházéleti és népmozgalmi kérdésekben is.

Maga Prohászka beszéli, hogy Zádori Szent Ferenc jubileumára dolgozatot kért tőle, könyvet is adott tanulmányozásra; a kész dolgozattal igen meg volt elégedve (cf. 12,125),

azonban az volt a nézete, hogy „Prohászka" névvel a „Magyar" Sionba írni nem lehet; majd ő ad alkalmas írói nevet. Néhány nap múlva Prohászka nagy érdeklődéssel és megelégedéssel tudomásul vette, hogy Pethő lett a neve. Ez a név csakhamar fogalommá lett a Sion-olvasó papság előtt; tíz év múlva fogalommá a kispapok előtt is, kik spirituálisukat csak ezen a néven emlegették egymás közt; és sokan a Sion későbbi olvasói közül meglepetve vettek tudomást egy Pethő nevű elsőrendű íróról, akinek rendkívülisége nyomban föltűnt, aki maga azonban a Sionnal együtt letűnt. Nem nagy dolog, mégis sajátságos jelenség: A nagy királyok miért szeretnek álruhában belopózni alattvalóik szívébe?

Prohászka 22 éven keresztül a Sionnak nemcsak legjelentősebb munkatársa volt – jellemző, hogy régi példányokban az ő dolgozatai mindig gondos tanulmányozás nyomait viselik –; hanem legszorgalmasabb is. Úgyszólván minden számban van tőle legalább egy ívnyi dolgozat és több könyvismertetés a legkülönfélébb területekről (kb. 60 értekezés, 160 könyvismertetés 2000 lap terjedelemben). Első dolgozatai még jól felismerhetően viselik az iskolának – nem éppen porát, de mindenesetre – szagát; csakhamar azonban mind a tárgyak, mind a tárgyalás arról tesz tanúságot, hogy itt olyan ember szólal meg, akinek van új mondanivalója, és aki úgy szól, hogy föl kell rá figyelni (pl. Németországi útivázlatok, A Collegium-ban).

A harmincéves Prohászkát ezek az írások kiérett, önmagát megtalált embernek mutatják, aki lassan hozzájut ahhoz a külső kerethez is, mely legcentrálisabb hajlamának és törekvésének megfelel: 1888 őszén megkapja a dogmatikát és ezzel a döntő teológiai szakot; 1890 őszére Simor kinevezi spirituálisnak. Simor élénk figyelemmel és értéssel kísérte Prohászka papnevelési reformgondolatait, melyeknek programját először mesteri módon a Collegiumról írt nagyszerű dolgozatában göngyölte ki. Egyben belement azokba a legszükségesebb külső változtatásokba is, melyek nélkül Prohászka az intenzív papképzést nem gondolhatta; ezek jellemzők a szigorú aszkéta Prohászkára: jobb ellátás az egész vonalon, okosabb intézeti életrend, kápolna fűtése.

Így Prohászka abba a helyzetbe jutott, hogy megvalósítsa azt a *papnevelési reformot,* melynek riadóját oly kitartással fújta a Sionban.

Ami mindenekelőtt a szellemi képzést illeti, mint a Collegium Romanum teológiai és filozófiai doktora meg volt győződve, hogy igazi teológiai képzettség nélkül nincs biztosítva a papnak minden vihar és megpróbáltatás közt helyt álló hitélete és apostolkodásának hódító ereje; az alapos teológiai képzettségnek pedig gerince a szolid spekulatív dogmatikai tudás és föltétele a skolasztikus bölcseleti műveltség. A régi nagy szerzeteknek ez megszakítatlan hagyománya; XIII. Leó és X. Pius ismét érvényt szereztek neki az egész egyházban, úgy hogy a mai nemzedék előtt ez magától értetődő követelménynek hangzik; minálunk azonban akkor ismeretlen volt. A magyar teológiai oktatás még mindenestül a jozefinizmus vágányain járt: belső jelentőségük figyelembevétele nélkül gépiesen egymás mellé állított tárgyak közt a dogmatika a rendszer szerves egészéből kiszakítva, bölcseleti előkészítés nélkül gyökértelenül tengődött. Prohászkának sikerült a magyar egyházi közvéleményt meggyőzni, hogy a dogmatikáé a vezérszerep, hogy arra az addigi egyévi heti kilenc óra nem elég, és mindenekfölött, hogy rendszeres bölcseleti előképzés nélkül eredményesen nem tanulható (16,192; 20,240). Először az esztergomi és lassan a többi szeminárium e szerint formálta tanítási rendjét. De Prohászka ezzel be nem érte; sürgette a teológiai tanításnak a modern tudományokkal, nevezetesen természettudományokkal való elevenebb kapcsolatát (15,179); és mert ezt intézményesen biztosítani nem lehet, példájával és könyveivel (Föld és ég, Isten és a világ, Diadalmas világnézet) és dolgozataival (15,20) tört új utat.

Még jelentősebb, amit Prohászka a növendékpapok lelkiéletének emelése és nevelése terén művelt. Hitéből és hitében élő, igénytelen, önfeláldozó, a néppel érző, lendületes papság volt az ő ideálja. Tulajdon nevelése és későbbi tapasztalatok meggyőzték, hogy ennek főeszköze az önálló rendszeres elmélkedés Szent Ignác előírásai szerint. Meggyőzte ő erről

Simor prímást is, aki azonban azzal intézte el a fiatal papot, hogy nincs elöljáró, aki ezt meg tudja csinálni. Mikor azonban őt kinevezte spirituálisnak, az ügy megkapta a mesterét. Prohászka fáradságot nem kímélve, haladéktalanul nekilátott nehéz föladatának. Minden este 1/2 9-kor adta azokat a „pontokat", meggondolásokat, melyeket másnap reggel a növendékeknek a kápolnában csöndben, kinek-kinek a maga tehetsége és igénye szerint félórán keresztül elmélkedve át kellett dolgozni. Hogy mik voltak ezek a pontok, és milyen az „adásuk", arról elég azt mondani, hogy belőlük nőtt ki az „Elmélkedések az evangéliumról". Tevékenységével és példájával az elmélkedésnek mélységes tiszteletét és szándékát oltotta növendékeibe; az ő szemében az volt egy pap egyéni értékének és pasztorációs eredményeinek fokmérője, hogy elmélkedik-e rendszeresen és adorál-e.

Emellett bőségesen fölhasználta a személyes irányítás eszközeit: rendszeresen végigbeszélte a növendékeket az ún. directio-ban; lelkiügyben mindig nyitva volt az ajtaja és szíve. Érett, bensőséges és gazdag lelkiélete, tudása és gyarapodó tapasztalata bőségéből mindig meg tudta adni a megfelelő orvosságot. De – s ez világiaknak szóló későbbi lelki vezetésére is vonatkozik – Prohászka nem volt pedagógus abban az értelemben, hogy az elveket a mindenkori konkrét egyéni szükség szerint fölaprózta és adagolta volna, és hosszas aprólékos munkával, mondjuk nevelői technikával iparkodott volna a konkrét egyéni nehézségeket lépésről-lépésre elhárítani. Ez a gyalogjáró, kissé mesteremberízű kezelés ellenkezett az ő erőteljes, zseniális lendületű egyéniségével. Ő határtalan tisztelettel volt mindenki iránt, teljes bizalommal elfogadta, amit gyónók vagy növendékek magukról mondtak, fogyhatatlan jóakarattal és részvéttel hallgatta meg a legügyetlenebb előadást és a legidétlenebb problémát is, de mint mindenben, itt is önmagát adta: az eléje tárt esetre rövid, jól megfogalmazott, együttérzést és bensőséget lehelő feleletet adott, nagyon nehéz esetben az őszintén vergődőnek egy-egy percre megnyitotta a maga lelkének féltve őrzött szentélyét is; de aztán hirtelen fordulattal áttért olyan valamire, ami az ő szellemét épp akkor töltötte el; és így hatott a maga tüzének közlésével. Előtte áll egy márciuseleji estén egy idősebb növendék, ki a papnövendék legaggasztóbb nyomorúságában, önfertőzésben vergődik. Néhány rendkívül komoly, hivatásra, ítéletre appelláló szóval elintézi; aztán nyomban kimutat az ablakon átszűrődő fölséges napnyugtára, elragadtatással kezdi leírni; s aztán hirtelen odafordul az előtte álló fiatalemberhez: „Ah, kegyed ezt nem látja; kegyed beteg".

Ebben persze egy felsőbb, nagyobbszabású, alkotó pedagógia van, melyet szellemi érték-nemző hatásra fölfokozott az ő egyénisége. Amit elmélkedésről, adorációról, szentmise méltóságáról tanított, annál sokkal többet, sokkal hatásosabbat mondott őt elmélkedni, imádkozni, misézni látni. Prohászkát misézni látni lelkigyakorlat, mondotta még utolsó éveiben is egy kispapja; és így volt ez már akkor. Micsoda tanítás ér a nyomába annak a leckének, melyet akárhányszor kaptak olyanok, kik az intézeti rend ellenére éjfélig is könyv mellett ültek, és mikor aludni tértek, ott látták a folyosó fülkéjében a feszület előtt vagy a Szűz Mária szobor előtt, vagy a kápolnában mozdulatlanul, teljes elmerültségben térdelni spirituálisukat – a leghidegebb télben is egy szál reverendában, s a legrosszabb térdelőn is egyenes, szabad és mégis mélységesen áhítatos tartásban!

És arról a spirituálisról tudták, hogy amiért egy ifjú levita szív hevülhet, amiről mint papi föladatról és kiválóságról álmodhatik, azt ő mind hősi fokban, zseniális eredetiséggel, sokszor merészséggel megvalósítja: a Krisztus igazáért mozgósított szónak és tollnak már akkor versenyen kívül álló mestere, Esztergom szegényeinek és betegeinek alamizsnás Szent Jánosra emlékeztető segítője, az akkor már félénken előretapogatózó keresztény-szociális, egyesületi, szövetkezeti, politikai mozgalmaknak teoretikusa, útmutatója és munkása, az igazságnak félelmet és emberi tekintetet nem ismerő harcosa kifelé és fölfelé is; és emellett maga az igénytelenség. Ő elmondhatta magáról: „Mit kívánnék? Pénzt és javadalmat? Ah, mily boldog vagyok, hogy szívem őszinteségében azt mondhatom, hogy nem. Püspökséget, nagy szónoki nevet? Ah, mily boldog vagyok, hogy azt mondhatom: nem!" (23,156); s neki

elhitték. Ez valósággal szentferenci misszió volt a kitüntetéseket, javadalmakat, karriert hajhászó akkori magyar egyházban.

Ily körülmények között nem csoda, hogy Prohászka, illetőleg Pethő neve csakhamar fogalommá lett az esztergomi fiatal papság körében; a kispapok tűzbe mentek érte; az ő szemükben a „fekete prímás" volt. S akiben csak némi nemesebb indulat moccant, vele álmodott és belőle akart valami lenni; kezdték utánozni, még külsőségekben is; lassan híre ment, és onnan a magyar Sion halmáról a 90-es években egy legenda aurea rózsafelhője kelt szárnyra az esztergomi spirituálisról, mely egy addig nem ismert új tavasznak sejtelmeivel és erőivel töltötte el az ifjú levitákat.

De a papnevelő falai közt végzett csöndes munkásság csak egy ága volt annak az egyetemesebb tevékenységnek, mely átölelte a magyar egyházat összes korszerű föladataival. Prohászka abban az időben már az érett papi lélek irgalmas szemével nézett végig az alélt lelkeken, és megszánta az életre éhes sereget. Tiszta lánggal lobogott benne a Szentlélek szerelme, mélységes fájdalommal látta Krisztus jegyesének megalázódását, a lélek-járás alacsony állását, és mindenképpen segíteni akart. Szárnyaló szelleme dacára nem maradt előtte rejtve, hogy a hitélet föllendülésének megvannak a szociális és gazdasági föltételei. A magyar polgári társadalomban csaknem elsőnek fogta föl egész jelentőségében azt a szociális mozgalmat, mely Marx Károly zászlója alatt indult, elsősorban nem hódítani, hanem rombolni. Elsőnek tanulmányozta teljes alapossággal ezt a mozgalmat, fölismerte és föltárta gyöngéit (11); de egyben látta azt az igazságtalanságot és anomáliát is, melyből táplálkozott toborzó ereje; szívből szánta a szegény népet, a kereszténységgel meg nem egyeztethetőnek ismerte föl a modern kapitalizmust; elszánt és következetes szószólója lett a keresztény demokráciának, az emberméltóság gyakorlati megbecsülésének, levonta annak konzekvenciáját a politikában és a társadalmi életben, lelkes és fáradhatatlan apostola lett a szövetkezeti eszmének.

Szent méltatlankodás szállta meg, mikor látta, hogy a liberális országkormányzat milyen szégyenletesen függő helyzetbe hozta az egyházat itt Magyarországon az állammal szemben, és még jóval előbb mintsem vészfelhővé sűrűsödött volna az egyházpolitikai törvények kérdése, IX. Pius Syllabusának szellemében kezdte sürgetni az egyháznak függetlenítését a liberális állammal szemben és mint annak egyik eszközét az autonómiát, s odaadta szeplőtelen egyéniségét, elméjét és tollat a *néppárt* szervezésének. Ma már kevesen tudják, hogy Zichy Nándorral és Molnár Jánossal annak ő volt az egyik alapítója, és talán még kevesebben, hogy miként a szociális téren, itt sem érte be írással, irányítással és buzdítással, hanem a cselekvés terére lépett. 1888-ban megalkotta az esztergomi katolikus legényegyesületet, mely abban a papi városban első szerve volt a nép és a papság társadalmi közeledésének; 1892-ben támogatta Frey Ferenc néppárti képviselő-jelöltségét; 1896-ban a vágvecsei kerületben maga is föllépett, és csak ama hirhedt Bánffy-féle választás terrorja buktatta meg. Ugyancsak 1896-ban Csernoch Jánossal és Keményffy Dániellel megalapítja az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilapot, és amit csöndes tanulmányban és elmélésben addig kiérlelt a kereszténységszociális föladatok és katolikus politikai program terén, azt itt a napi események és kérdések ütközőjében fölváltotta apró pénzre (21). Itt ragyog föl először nagy arányokban félelmes szellemi felsőbbsége és dialektikája, fogyhatatlan szellemessége és tudása. Fővárosi lapok is sűrűn idézték abban az időben a vidéki hetilap vezércikkeit.

Így áll előttünk a 90-es évek Prohászkája. Az a szellemi gazdagság, az az átfogó program és teljesítmény, melyet a későbbi Prohászkában bámultak kortársai, és amelyet tükröznek írásai, már teljes kibontakozásban van: az elmélkedő és imádkozó, a lelkivezető és spirituális, a megbámult tanár, a fogyhatatlan irgalmú szamaritánus, a mindig rendelkezésre álló titokzatos hatású gyóntató, a minden szószékre és dobogóra termett új erejű szónok, az egyesületi és szövetkezeti vezető, szervező és agitátor, a sasszemű szociális megfigyelő és

politikai irányító, az érthetetlenül termékeny esszéista és könyvíró (1892-ben jelent meg első önálló munkája: Isten és a világ; rá két évre mint a budapesti hittudományi kartól kitüntetett pályamunka: Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat); mindig győzi gondolattal és tudással, szívvel és készséggel, de erővel is: betegséget, fáradtságot nem ismer, 11-kor és még később fekszik, 5-kor és még előbb kel, télen is alig fűt és könnyedén öltözik; hihetetlen munkateljesítménye mellett ráér minden betegágynál ülni, minden gyűlésen és ünnepségen ott lenni, csütörtökön egész napi gyalog kirándulásokat tenni a környékre. Nyaranta nagyobb utakat tesz, főként Németországba, a magyar hazának is minden tájára – nem pihenés végett, hanem lelki gazdagodásra és gazdagításra ...

S ugyancsak teljes határozottsággal tör elő szellemi fiziognómiáján az eredetiségnek az a bélyege, mely a 80-as évek Prohászkájában még félénk kezdésekben kopogtat; írásában, gondolatmeneteiben, témáiban új hangok szólalnak meg, melyekre fölfigyelnek. Az emberek kezdik megsejteni, hogy a magyar Sion tornyán olyan őr áll, ki messzebbre és mélyebbre lát, mint bármely kortársa; először papnövendékek és a fiatalabb papok, lassan az idősebbek és világiak is megérzik, hogy a magyar égen új csillag támadt, hogy itt valaki egyéni stílben, zseniális eredetiséggel megoldotta azt a súlyos problémát, melyben akkor már nem egy tehetősebb ifjú pap vajúdott: az új időknek hangosan kopogtató, még teljesen föl sem ismert föladatai és nehézségei közepett kolostori elzártság nélkül, de teljesen a régi papi eszmény erejében élni nagystílű, hódító s imponáló papi életet.

Prohászka úgy jelent meg ezeknek az embereknek ítéletében, mint egy reveláció: a szokatlan értelmet sugárzó magas homlok, az élesen meglátott közeli valóságokon keresztül is más világba néző, titkos öröm tüzében égő tekintet, a virrasztások, önfegyelem, összeszedettség műhelyében acélmetszet-finomságra kidolgozott rendkívül szellemies, kifejező és aszkéta arc és alkat, a lelkiséget, erőt, finomságot és gazdagságot sugárzó mozdulatok, az erős, érces és mégis sajátosan lágy egyéni hang és szuggeráló előadás, az eredeti merész képek és gondolatok, régi igazságoknak és eszményeknek egészen új megvilágításai, a meggyőződés, átéltség és bensőség heve – s ezek a vonások valami nem földi ragyogást kaptak attól az imaélettől, melynek a szemináriumból híre ment, természetesen az ő tudta és akarata ellenére, attól az apostoli buzgóságtól, melynek megnyilvánulásait már volt alkalmunk megismerni, és attól a Fioretti-be illő irgalmasságtól, mely egészen az önkiüresítésig ment. Mint szentvince-egyesületi tag maga vitte a hóna alatt az összekoldult csizmákat és ócska ruhákat a szegényeknek, télvíz idején egy szegény mesterlegénynek odaadta új télikabátját és maga felöltőben és raktári ócska kabátban járt, a kispapok asztaláról maradt kenyereket összeszedte és galléros köpönyege alatt vitte a tamáshegyi szegények közé; a maszatos kisgyereknek szájából kivette a piszkos szopókát, nemsokára újjal, tisztával tért vissza és maga igazította el; szegényeknek kéretlenül adott nagyobb összegeket is, ha volt; és az az öreg tamáshegyi asszony, aki eljött temetésére, mert ő mentette meg annak idején a pusztulástól, mikor huzamosan betegen feküdt, az volt talán koporsóján a legszebb virág...

Ebbe a mérhetetlenül gyöngéd és bensőséges szellemi arculatba egy szinte döbbenetesen kemény vonást vésett bele hajthatatlan elvessége. „Hideg legyen a kéz minden baráti kézszorítás közt, rideg az arc minden csábító mosolyra, rettenthetetlen az ész ítélete a rosszra, a slendriánra, hallgatás a felelet minden könnyelmű, gyöngyöt és makkot összekeverő beszédre … Csak egy van, ami előtt meghajlom: ez az Isten és az Istenért dolgozó emberi lélek” (23,55,57); így ír 1889 júliusban. S egy Damiáni Szent Péter keménységével és egy Szent Bernát tüzével és bátorságával tárta föl a magyar egyház sebeit, nevezetesen a papság jó részének a természetiségben való megrekedését; egy arkangyal pátoszával vette védelmébe a celibátust, az aposztaziák fölött nem tudott napirendre térni. Kegyeletes lelkétől távol állt minden kritikaszterség vagy éppenséggel izgágaság; azonban az Úr házáért égő buzgóság nem engedte, hogy a néma eb vádja érhesse.

Amikor elvről volt szó, nem ismert félelmet és tekintetet. Mikor a fönt említett Frey Ferenc ellenében hivatalos egyházi támogatással föllépett Timon Ákos, Prohászka egy percig sem tántorodott meg. Meg volt győződve, hogy a magyar egyház a politikai rabságból való szabadulását csak a néppárttól várhatja; fölülről jövő intelmek ellenére kitartott jelöltje mellett, felséges levélben megokolta a maga és elvbarátai magatartását, és – tisztelet követte. Éppoly rettenthetetlenül szállt szembe az akkor óriási tekintélyű Samassa érsek híres egyházpolitikai beszédével (20,154), és – az ő részén volt az egyházias álláspont és az igazság. Még nagyobb próbát állt, mikor 1898-ban Roszival István kanonok, szemináriumi kormányzó a stomfai kerületben liberális programmal lépett föl a néppárti jelölttel szemben. Prohászka papoknak ilyen szereplését harakirinek és önbecstelenítésnek tartotta, és a már akkor befolyásos *Esztergomban* oly élesen támadta meg tulajdon rektorát, kivel egy asztalnál ült, hogy Vaszary prímás őt el akarta mozdítani és falura küldeni plébánosnak. Az alsópapság azonban Prohászka mellé sorakozott, és végre is Roszivalnak kellett távoznia a szeminárium éléről.

Prohászka mint spirituális 1899-ben

Ez a szentéletű, elveiért mindenre kész férfiú egy éppenséggel nem szent és nem elves történeti háttérből emelkedik ki. A Tisza Kálmán hosszú miniszterelnöksége alatt megerősödött liberalizmus és szabadkőművesség leghívebb szövetségesével, a kapitalista zsidósággal együtt elérkezettnek látta az időt döntő előtörésre, és készült az egyházpolitikai törvények erőszakolására; a jozefinizmustól kilúgozott, a liberalizmustól kikezdett papság jórészt még meg sem értette, mire megy a harc. A Bánffy-kormányzat önérzet- és szabadságtiprása nem egy férfiúnak arcába kergette a meggyalázottság szégyenpírját; de általában hiányzott a politikai gerincesség és az elvekért koplalni tudó elszántság. A

társadalom, mely a kiegyezés után hirtelen, előkészület nélkül csöppent bele a nyugat anyagi kultúrájába, jobbára az anyagi boldogulás és társadalmi érvényesülés vizein evezett, és vele tartott a papság jó része; a lehanyatlott, elaggott irodalomtól és meddő művészettől erőteljesebb eszményi indításokat nem igen kapott, a közéleti elvi kérdések iránt még érzéket sem mutatott, az egyház mellett többnyire közömbösen ment el, támadásától csak nembánomságból tartózkodott, a szociáldemokrácia hangos toborzását és vészesen gyors sikereit nézte mint a kígyótól megbűvölt madár.

Éppen ebbe az időbe esett az ezeréves Magyarország fönnállásának ünnepe. De a milléniumi ünnepségek külső fénye a mélyebben látókat nem tudta aziránt megtéveszteni, hogy a sok belső baj vészfelhővé készül sűrűsödni, és aggódva keresték a nemzet ezeréves egén az új évezrednek biztató hajnalpírját. Prohászka a vátes szenzóriumával állapította meg a diagnózist és a próféta bátorságával állította föl a prognózist. Szívből ünnepelte a milleniumot, de egy újabb millénium zálogát nem abban látta, amit a hivatalos és félhivatalos Magyarország kikiáltott, hanem savonarolai tekintete néhány évvel előresiklott, a magyar kereszténység kilencszázéves fönnállására, és ott látta meg a magyar jövő hajnalsugarát.

Már közel két évtizedes munkás életre tekinthetett vissza. Följutott a magyar Sion ormára; s alakját kezdték meglátni szűkebb hazáján túl is. Növendékei itt is, ott is gyújtottak nevének egy-egy szerény mécsest; és íme, ezekből lassan fényözön lett.

Ő a fiatal papokat, kik kezéből kerültek ki, nem hagyta magukra; fönntartotta velük az érintkezést, tanáccsal, segítséggel, bíztatással tartotta őket, és ők a maguk részéről egyre többen keresték a kapcsolatot. 1894-ben néhányan közülük megkérték, hogy tartson nekik lelkigyakorlatot; meg is tette július elején; más megyékből is akadtak résztvevők, és kezdetüket vették a rendszeres papi lelkigyakorlatok, melyek ma általánosak és törvényesen vannak biztosítva. Az egyház-politikai törvények főbeütötték az addig gyanútlan katolikusokat, és ösztönszerűen kezdtek figyelni arra a férfiúra, aki évek óta oly merész és biztos hangon jelezte a vészt és toborzott a védekezésre. Megalakult a néppárt, és ez az országos mozgalom egyszerre az egész ország színe elé állítja egyik alapítóját és szellemi vezérét. Föléled újra a katolikus autonómiai mozgalom, és ennek országos visszhangjai az ország határáig elviszik régi és súlyos fegyverzetű szószólójának nevét. A magyar katolicizmus, ez az „alvó pimasz”, megkapta az üdvös „nyakonütést”, ébredezett és rásejtett új föladataira és kezdte érdekkel hallgatni azt a fiatal papot, aki régóta teljes fölkészültséggel, apostoli buzgósággal és zseniális megvilágítással eléje tárta azokat a föladatokat.

Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltegetője, és hovatovább alkalmassá vált arra, hogy befogadja vezérét. Prohászka számára új tér nyílt, és ezzel élete új szakba lép. Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett.

Barlay Ö. Szabolcs: „Van itt egy folyóirat”. Prohászka írói pályafutásának kezdete és kibonatkozása (1887–1904)

Forrás: Barlay Ö. Szabolcs: A katedrális. Fejezetek Prohászka Ottokár életéből (1858–1905), Szent Gellért Kiadó, Budapest, 2014, 135–147. oldal.

A földi halandók, még a hívők is legtöbbnyire külső körülmények hatása alatt hozzák meg döntéseiket, azokhoz alkalmazkodva alakítják véleményüket. A legtöbb ember bizonyos fokú kényszerpályán mozog. Prohászka életének titka többek között abban rejlik, hogy ő nem ezen a szokványos úton haladt. Lelkében mindent Isten elé visz, és kéri, hogy a Szentlélek segítse megtalálni az Úr akaratát. Ennek egyik megrendítő mondata így hangzik: *„Isten akar tőlem valamit, bár tudnám, hogy mit.”* (1883. szept. 21.)

Néhány hónap elteltével egyre világosabbá vált, hogy mit vár tőle az ő ura és parancsolója, a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok Dux Generalisa.

Ez az új életrajz abban különbözik az eddig ismertektől, hogy megkísérli felderíteni, talán meg is találni a prohászkai életmű rejtett titkainak zárát. Hiszen eddig is tudtunk sok mindent az Esztergomban eltöltött huszonkét év küzdelmeiről, de az évi lelkigyakorlatok és napi adorációk közben kapott „égi instrukciókra” nem figyeltünk eléggé. Megelégedtünk az események, lelki történések leírásával, de a szándékról, az isteni akarattal való egyeztetésről és annak megvalósulásáról nem tudtunk beszámolni.

Nagyon jól tudtuk eddig is, hogy Prohászkát sok talentummal áldotta meg az Isten, de hogy mikor melyiket kell kamatoztatnia, és hogyan, milyen eszközökkel tudja legjobban megvalósítani Isten akaratát, ezeknek a kérdéseknek körvonalait és a válaszokat először ebben az életrajzban kíséreljük meg leírni.

Prohászka legmarkánsabb és élete végéig meghatározó karizmája az írás volt: a gondolatok, fogalmak szavakba öntése, az ideák művészi köntösbe öltöztetése. Erről konferenciákat tartottunk, tanulmányokat írtunk. Most már rögzíteni tudjuk azt a napot, amikor először eszmélt rá, hogy az Esztergomban megjelenő *Magyar Sion* folyóirat lenne az az orgánum, melybe rendszeresen írna cikkeket, tanulmányokat. *„Az legyen szerve egy közös érzelem[nek] és gondolatnak”* (1882. szept. 21.), mert *„magas gondolatok”* kellenek, anélkül nincs papi élet. Az időpont fontos, mert ahogy a prímás a szemináriumba disponálja, azonnal foglalkozik a rendszeres írás tervével. Közben állandóan kérdéseket terjeszt Isten elé, aki *„tudatja vele”* akaratát (1882. okt. 12.). Ezeket figyelmeztetésnek mondja.

Egy év múlva ismét előhozza a kérdést, mert szeretne meggyőződni arról, helyesen döntött-e a *Magyar Sion*nal kapcsolatban. Ezt írja: *„A fundamentumról szóló meditációban nem jött Istentől arra való indítás, hogy ne írjak dolgozatokat, én tehát rendezve szándékomat tovább folytatom azt, Isten nagyobb dicsőségére.”* (1883. júl. 7.)

„Rendezve szándékomat” – ez Prohászkánál azt jelenti, hogy megvizsgálja, milyen eszközök állnak rendelkezésére, hogyan tudja a leghatékonyabban megvalósítani az immár isteni szándékkal is megegyező terveit.

Elsőként Szent Ferencről írt tanulmányát vitte a folyóirat szerkesztőségébe. Néhány nap múlva találkozott Zádori János kanonokkal, egykori magyartanárával. *„A cikk jó, azt közölni fogom, hanem a nevet nem lehet aláírni. Prohászka Ottokár… Ezt a nevet nem lehet kinyomtatni az én lapomban. Majd én keresek valami jó magyar nevet.”* A következő számban valóban más név volt cikke alá írva: *Pethő Rudolf.* Utána hosszú ideig ezen a néven jelentek meg írásai.

Prohászka jó ideig a teológiai tanárok között is „idegen elemnek” számított, hiszen azok tekintélyes tudósnak számító egyházi férfiak voltak, többen közülük kanonoki stallum vagy püspöki szék várományosai. E „tantestület” mentalitása távol állt tőle. Ezzel együtt azonban erőteljes öntudata maradt Rómából *(„Én germanikus vagyok!”* – írja büszkén naplójában 1883. szept. 18-án). Nagyra törő szelleme élt és erősödött, s Leó pápa szociális megújulási törekvéseinek szellemében olyan tanulmányokba kezdett és olyan publikációs tevékenységet végzett, amellyel meg akarta fogalmazni a katolikus megújulás egész programját. Erre mondta évtizedek múltán egyik barátja, a ciszterci Mihályfy Ákos, hogy szerzetesrendnyi munkát végzett egyedül.

A szembetegségben szenvedő főszerkesztő, Zádori, Prohászka atyai jó barátja, úgy döntött, hogy átadja a szerkesztést a fiatal generációnak. Erre 1887 januárjában került sor. Az új szám új fejléccel jelent meg, melyen az *Új Magyar Sion* után újból az eredeti név szerepelt: *Magyar Sion*. A beköszöntőben markáns hangú, több oldalnyi programot olvashatunk, melyet négyen írtak alá, de Prohászka fogalmazta meg. A nevek: Horváth Ferenc, Kereszty Géza, Prohászka Ottokár, Walter Gyula.

A *Programmunk* című bevezető cikk a magyar egyház letargikus állapotára mutat rá:

Hitüket gyakorló katolikusok (catholiques practiquants) alig vannak, és észre sem veszik, hogy a közöny, az indifferentizmus iszapja elnyeli őket. A magyar egyház hatása minimális. A *Magyar Sion* folyóiratnak épp az a célja, hogy ezen változtasson. Szélesre tárja kapuit, mert nyitott akar lenni minden érték előtt. A *Magyar Sion* közölni kíván alapos hittudományi dolgozatokat, a különféle profán tudományok eredményeit, ezért a természettudománytól el nem tekinthet. A teológiának szoros kapcsolatban kell állnia az élettel. A *Magyar Sion* nem zárkózhatik el ezen praktikus irány elől.

Olyan stílusban van megfogalmazva a program, hogy arra az olvasó szükségképpen felfigyel, és gondolkodni kezd. Különösen akkor, amikor a német egyház imponáló magatartására, vitalitására és harciasságára hívja fel a figyelmet: *„Görresről írta Menzel Wolfgang, hogy nem tintával, hanem tűzzel írt, azért égette ki a szellemi* […] *tespedés fekélyeit;* […] *nyaka közé csapott a »német közöny«-nek, fölrázta s talpra állította nemzetét.”*

Prohászka sokat gondolkozott adorációi alkalmával is mindazon, amit a programban most megfogalmazott, és amelynek lényege ebben az egy mondatban foglalható össze: *„A keresztény hívő világ pulzusán akarjuk tartani kezünket.”*

Hogy mennyire betöltötte lelkét a *Magyar Sion*ban vállalt apostoli küldetése, mutatja az, hogy a *Programmunk* szövege nem egyszer szó szerint megtalálható az egykorú naplók feljegyzéseiben is. Ez azt jelenti, hogy a program szövegét a naplóban fogalmazta meg.

Imént láttuk, hogy a *Magyar Sion*ban vállalt munkához a jóváhagyást az Úr Jézustól kapta. Ezen kívül mi motiválhatta, hogy ekkora erőfeszítéssel, elszántsággal tudta végrehajtani feladatát? Két tényezőre mutatunk rá. Az egyik szál XIII. Leó pápához, a másik Simor János bíboros érsekhez vezet.

Az új pápa 1879. február 22-én üzenetet intéz a katolikus hírlapok szerkesztőihez, és arra buzdítja őket, hogy vegyék fel a harcot az egyházellenes liberális sajtóval. Ezt a latin nyelven írt pápai üzenetet Prohászka magyarra fordította, és előszót írt hozzá. Ebből idézünk most néhány sort:

Az új pápa a személyes meggyőzés szuggesztivitásával ajánlja a hit és a tudomány összebékítését, […] a katolikusokat is a tudomány művelésére buzdítja. Politikában, társadalmi mozgalmakban, szellemi életben egyaránt humanus hatóerővé kívánja [tenni] az egyház intézményeit.

Gergely Jenő történész szerint is az utolsó százötven év egyháztörténetében XIII. Leó pápa regnálása fordulópontot jelent. A nagy pápa kormányzata, szociális nézetei, korszerű teológiája egy új világba illeszkedő katolicizmus épületkövei voltak. Ennek szellemében új hangvételt sürgetett az élet minden területén: ítélet, kiközösítés helyett párbeszédhez

szükséges légkör megteremtése, a tudományok eredményeinek tiszteletben tartása. Ugyancsak Leó pápa fogalmazta meg és üzente a katolikus értelmiségnek, hogy a sorozatos egyházellenes könyvek, tanulmányok, cikkek állításait, torzításait, rágalmait ne hagyják válaszolatlanul, hanem ragadjanak tollat. Híres mondata: *„Scriptis scripta opponenda”* – írásokkal szembe írást állítsatok. Prohászkában ugyancsak visszhangra talált, hiszen ez akkor terjedt szájról szájra, amikor Prohászka egyik cikkét írta a másik után. Sőt, szerkesztői és írói munkássága azért is volt oly hatásos, és azért vállalt szellemi csatákat, mert úgy érezte, hogy ő a pápa szándékát képviseli a magyar egyházban. Erre utal az a tény is, hogy a *Rerum Novarum*ot és néhány pápai megnyilatkozást lefordított magyarra, és kiadta.

Prohászka már ezzel a reformszellemmel átitatva tért vissza Esztergomba. A jezsuita tanítvány elfogadta és életének minden szakaszában minden képességével ki is mutatta a pápák szándékai iránti elkötelezettségét. Így azzal a tudattal vállalta a *Magyar Sion* folyóirat társszerkesztői munkáját, hogy új légkört alakít ki, és a pápa szándéka szerint modernizálja a folyóiratot. Egyháztörténelmi cikkek mellett új rovatok, új témák színesítették a lapot: lelkészet, tanoda, irodalom, művészet.

Prohászka motivációjának másik szála Simor János hercegprímáshoz vezet, aki gimnazista kora óta féltő gonddal irányította Prohászka előmenetelét. Ezt ő is tudta, és naplójának soraiból érződik is, hogy tisztelte, szerette legfőbb elöljáróját, aki nemegyszer magához hívatta, és elbeszélgetett vele. Azt azonban teljes egészében csak most látjuk, hogy milyen elemi erővel hatott rá a prímás.

1883. okt. 7-én olyan megrendítő mondatokat írt le naplójában, melyekből egyértelmű, hogy Simor János beszéde még aznap életre szóló elhatározást váltott ki belőle.

„A prímás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget… Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem, s annak borzalmas veszélyeit […] lelkem előtt tartom… Ez a tűz a forró kívánság heve lelkemben, száll belőle az ima, de a tűz éget és emészt! Ó, csak emésszen, ily nagy célokért e pillanatban áldozom föl életemet… Egy örökkévalóságra szóló műhöz fogtam.”

Ettől a naptól kezdve Simor bíboros beszédének hatására minden nap rózsafüzért imádkozik, és ezt minden héten egyszer a Bakócz-kápolnában (régi nevén Bakács) külön fölajánlja a Szent Szűznek. Egy ilyen napnak a bejegyzésében találjuk ezt a fontos mondatot: *„Felajánlom a Bakács-kápolnában tisztelt Szűznek az imát, a szót, az írást, a szenvedést, övé ez.”*

Ha összegezzük az eddig elmondottakat, látjuk, hogy mi minden motiválta a *Magyar Sion*ban vállalt feladatot: szándékát jóváhagyta az Úr, nagyon erősen hatott rá a kiváló író és tudós XIII. Leó pápa, és nem utolsósorban főpásztora, Simor János, aki a magyar egyház tragikus állapotát vázolta fel papjai és hívei előtt.

És van még egy észrevétel, ami magyarázatot ad erre a fantasztikus munkatempóra és a *Magyar Sion* elterjedésére. Nem más ez, mint Prohászka személyiségének egyik legismertebb vonása: szenvedélyes odaadása az Isten ügyének. Bármi legyen a feladat, ha az érinti az *„Ad maiorem Dei gloriam”*-ot (Isten nagyobb dicsőségének szolgálatát), akkor minden képességével ezt akarja diadalra vinni.

Apostoli tűz fénye és heve lobog, árad a szerkesztésében megjelent folyóirat minden oldalából. *„Ó, én nem akarok, nem, soha kicsiny lenni! Az Isten is naggyá, lelkessé teremtett… Az ilyen ember nem ismer kíméletet… Nem bánja, ha nincs nyugalma!”* (1886. márc. 17.)

Így még jobban megértjük azokat az eksztatikus mondatait, melyek minduntalan felbukkannak naplójában. Mivel eddig nemigen foglalkozott cikkek közreadásával, nem tudta, hogy lelke mélyén írói talentum szunnyad. Ezért írta a *Magyar Sion* említett *Programmunk* című bevezetőjében, hogy *„nincs köztünk eddig olyan, aki tűzzel ír, de ha a jó*

erők összeállnak, a szikrákból majd tüzet is lobbanthatnak". Akkor még senki nem gondolta, Prohászka sem, hogy ő lesz ez a várva várt szikra. Még akkor sem tudta, amikor negyedmagával átvette a folyóirat szerkesztését. Ilyen sorokat találunk: *„Ó, ha volna tollam éles, mint a kard, hegyes, mint a tű, ropogós és tápláló, ha volna nyelvem, mely oly hajlékony és gyengéd és oly erős és alakító volna! Mi másra használnám, mint Krisztus dicsőségére."* Látja, tudja, érzi, hogy eljött a cselekvés, a küzdelem ideje, de senkit nem talál, aki az élre állna. *„Ráférne már ránk is, hogy föltámadna közülünk, ki a lelketlen s rendetlen emberaprólékba szellemet öntene* […] *ráférne a közélet ezen tehetetlen szellemébe merült egyházunkra is, hogy támadna kebeléből a német Görreshez hasonló!"* (1886. szept. 19.)

Ekkoriban olyan a magyar egyház, mint a pásztor nélküli nyáj, amelyen megesett Jézus szíve: *„Sajnálom a tömeget."* (Mk 6,34) Míg nem jön senki, addig a *Magyar Sion*on keresztül igyekszik segíteni testvérein: *„Fölkelteni, fölkelteni a mámorból ezt a papságot, megmutatni neki: Íme, árván állsz, fej vagy test nélkül, vezér sereg nélkül. Fölkelteni az egyházias öntudatot, mely nem lapul,* […] *melynek öröme telik,* […] *hogy valamit mégis csak tehet."* Közben leírja, de nem is sejti, hogy jövőbeli küldetését fogalmazza meg, és épp arról a szikráról beszél, amelynek hiányát előbb felrótta. *„Kiöntöm lelkem apostoli szikráját, telítem, és lövellem: újra telítem! Amim van, Istennek ajánlom!"* (1886. szept. 19.)

Azt pedig csak az irodalomtörténészek tudják lemérni, hogy mi mindent köszönhetünk a *Magyar Sion*nak. Prohászka stílusa ugyanis, anélkül, hogy tudott volna róla, fokozatosan csiszolódott, szépült, és néhány éven belül az új magyar próza egyik neves művelőjévé vált. Az 1882-ben írt Szent Ferenc-cikkének stílusa még nehézkes, mondatszerkesztése bonyolult. A római Germanicum–Hungaricumról szóló tanulmánya már remekmű.

Tény, hogy 1887 és 1904 között a *Magyar Sion* Prohászka irányítása alatt a kor egyik legszínvonalasabb sajtóterméke lett nemcsak teológiai, filozófiai kérdésekben, hanem az egyházi élet és a szociális problémák terén is. Éles hangú, igazságot kereső kritikái Prohászkát érett, önmagát megtalált és kitűnően kifejezni tudó gondolkodónak mutatják.

Gergely Jenő összegezi a folyóiratban kifejtett tevékenységét: Nagy munkabírással hatvankét értekezést, százhatvan könyvismertetést írt, mintegy kétezerhatszáz oldal terjedelemben. Számonként átlag egy-egy ívet az ő írása töltött ki.

Úgy látjuk, hogy sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a *Magyar Sion*ban végzett írói, szerkesztői tevékenységének, mint eddig tettük. Tudniillik most már világosan látjuk, hogy az itt megjelent írásai tették országosan ismertté. Mert Prohászka nemcsak tudományos cikkeket írt, hanem össztársadalmat érintő, szociális kérdésekről is értekezett, ráadásul a szegények oldaláról megközelítve (munkához való jog, munkások jogai, érdekeik védelme). Cikkei után néhány évvel egyre több város, közösség hívta meg, mert személyesen akarták látni és hallani azt a bátor, szókimondó „csodalényt", aki még az egri érseknek is szemére merte hányni, hogy amit a felsőházban mondott, nem katolikus. Prohászka az esztergomi papnevelő intézetben érik a magyar katolikus megújulás vezéregyéniségévé s az őt fél évszázaddal követő hazai katolikus reneszánsz eszmei alapjainak lerakójává és mozgatójává.

E fejezetet Prohászka egy igen fontos, programadó beszédével fejezzük be. Címe: *A sajtó feladata a modern harcban.* Az Országos Pázmány Egyesület Nyitrán tartott gyűlésén mondta el 1903. június 7-én.

Az első sorokban a Pünkösd szelleméről ír.

Pünkösd sok volt már a világon. Mindegyiknek szenvedélye volt a terjeszkedés, a térfoglalás. Volt Pünkösdje a reneszánsznak; volt a francia forradalomnak…

A mai világban is Pünkösd van. A szellem ébred, de még vajúdik. Látunk titokzatos prófétákat, de még nem értjük őket.

Minden Pünkösd megteremti a maga orgánumát. A mi korunk Pünkösdje főleg a sajtót használja. A nagy angol közíró, Carlyle azt mondja: *„Ami a középkorban volt a pápa, a püspök, a zsinat, az ma egy személyben a sajtó."* Ha ez túlzás is, mégis igaz, hogy az ólmos betűk soraiban vannak elrejtőzködve az új eszmék. Ami nagy gondolat, az a sajtó által akar tért foglalni magának. Ezt használja fel minden irányzat és törekvés.

Ezt kell nekünk is felhasználnunk, ha élni akarunk. Nekünk is a nyilvánosság terére kell állítanunk a magunk igazát. Korunk iránya a racionalizmus. A ma emberének bálványa az ész, a tudomány. A katolikus sajtónak sem szabad a modern tudomány ellen harcolnia, sem azt ignorálnia.

Míg a másik oldal sajtója azt mondja: „Ez az élet és semmi más, nekünk ez nem elég!" Nekünk az örök eszményeket kell visszahoznunk, ezeket kell az elfáradt, elzsibbadt lelkekbe lehelnünk. A művészetnek szüksége van egy végtelen horizontra. A materializmus látóhatára szűk. Az emberiségnek örök, végtelen ideálokra van szüksége. Haza, család, erkölcs, erény: mindezek e fojtott légkörben nélkülözhetetlenek. A materializmus elhervasztotta ezeket. Ehhez nélkülözhetetlen a sajtó. A sajtó az új apostol, szüksége van Pünkösdre, az emberiség különben elernyed. A másik oldal sajtója a frivolságot viseli homlokán. Nyomában csak erkölcsi nyomorúság és hazugság terem.

Nekünk megvannak az eszméink, de mit használ, ha testet nem adunk nekik? Hogy történik ez? Emberek által, akik a szónak hatalmával, acéltollakkal rendelkeznek, és világgá tudják kürtölni eszméiket: ezt várjuk a sajtótól. Jól mondja Platón, hogy nem lehet az örök eszményekhez eltalálni, nem repülhet a madár, ha csak egy szárnya van. A léleknek is két szárnya van, az ész és a szív, a tudás és az intuíció, a tudomány és a hit!

A filozófok a szépnek fogalmát határozzák meg, buzdítanak, hogy élvezzük a természetet. Azt mondják, szép a föld, kifejtik az igazság, a jó fogalmát, de azt mondják: ne menjetek a kinyilatkoztatáshoz! Helyette itt van a mi morálunk. Így válik a történelem egészen emberi történelemmé.

Mi azt mondjuk, hogy sok igazság van ez eszmékben, de nemcsak a teremtő Istenben hiszünk, hanem Jézus Krisztusban is. Nem szabad elfelejteni a földet a mennyország miatt. A baj a túlzásban van. A túlzott gondolatokkal van telítve a világ. Mintha lázban volna. *„Szinte érzem a modern emberiség ütőerét, dolgozik benne a szenvedély, mely* […] *csak élvezni vágyik. Íme, mily piszkos ár hömpölyög végig a világon, mely* […] *az ember erkölcsi világát önti el, s nyomában hervadás s lemondás s buja kéj terjeszti ki uralmát."*

Csak végig kell nézni eme irányzat sajtóján. A vezércikkek arról panaszkodnak, hogyan rothad a világ, s néhány sorral lejjebb a tárcák a piszokban lubickolnak.

Mennyire kell ellengátakat emelni! Rothadás bacilusa, gomba van elég! Erős bükk, tölgy, pálma kell nekünk. Erre csak az a sajtó képes, amelyet az első betűtől az utolsóig erkölcsi törvény irányít. Az ő sajtójuk egészségtelen légkört teremt. A jó és rossz tudás fáját állítják fel. Az ország népe ezen fa alatt sétáltatja gyermekeit, kísértésnek teszi ki erényüket. Nekünk nem kísértés, hanem lelkesítés kell. Egészséges, romlatlan emberekre van szükségünk.

Valamikor azt mondta Schopenhauer: *„Meg kell egyszer írni a tragikus irodalomtörténetet is."* A katolikus sajtó sokat tud írni erről a tragikumról is. Álljunk a katolikus sajtó mögé, bízom benne, hogy sokan leszünk, és egymás után jelentkeznek majd, és mondják: Én is itt vagyok!

Tolsztoj mondja: *„Olyan vagyok, mint a fészkéből kiesett tollatlan madár, amely anyja után sipog."* Bennünk is van jobb érzés egy nemesebb világ után. Ehhez kell a mi Pünkösdünk, mely nem oltja ki a tudomány lámpáját, a technikai haladás kovácsműhelyének tüzét, hanem szárnyakat ad a vergődőnek, hogy a gyenge teljes fejlettséget nyerjen, és vigyen előre másokat is a magasba.

Tegyünk egy szent fogadást: kövessük a pünkösdi fényt. Ne azokat a nagy tehetségeket kövessük, akik mindenütt és mindig csak sötét éjjelt látnak – ahhoz a vakság is elég. Ne

azokat a hatalmasokat, akik titánok, de szellemi epigonokat nevelnek, hanem azokat, akik hitre, reményre, bizalomra, erényre tanítanak, és megújítják a föld színét, és a magyar közszellemet ideális magasba emelik.

A Magyar Sion – Összefoglalás

Forrás: A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) repertóriuma (összeállította: Saliga Irén), Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport, Piliscsaba–Esztergom, 2007, 409–412. oldal.

Az 1860-as években kibontakozó magyarországi katolikus sajtó kiemelkedő teljesítménye volt a Magyar Sion című folyóirat, mely 1863 és 1904 között jelent meg. Ahhoz, hogy értékének megfelelően helyezzük el a magyarországi folyóirat-irodalom történetében, röviden vázolnunk kell a magyar katolikus egyház szerepét a korszakban.

A római katolikus egyház ellentmondásos helyzetben volt Magyarországon a kiegyezést megelőző mintegy másfél évtizedben, de 1867 után is. E helyzet reális értékelését nehezíti, hogy a történeti szakirodalom korántsem egységes e kérdés megítélésében.[7]

Az önkényuralom, a neoabszolutizmus éveiben népszerűtlen volt a katolicizmus, hiszen a klérus, sőt a katolicizmus világi képviselőinek egy része is az 1848-as forradalom és szabadságharc ellenségének bizonyult. A társadalom alsóbb rétegei, különösen a polgárság képviselői ezzel kapcsolatos tapasztalataikat az egész egyházra, illetve magára a katolicizmusra vonatkoztatták. A közvélemény általában azt a túlzónak tűnő nézetet vallotta, hogy a protestáns egyházak a forradalom és szabadságharc, míg a katolikusok a Habsburg-udvar hívei voltak. Többnyire nem vették tudomásul, hogy a bukást követő megtorlás nem kerülte el a római katolikus egyházat sem. Hozzájárult még mindehhez az is, hogy az abszolutizmus éveiben a klérus képviselői magas hivatalokat vállaltak, s Ferenc József neoabszolutista törekvéseit a római katolikus egyház új, általa mint főkegyúr által kinevezett magyarországi vezetői és IX. Pius pápa egyaránt támogatta. Ezt segítette a császár és a pápa között 1855-ben kötött osztrák birodalmi konkordátum, mely tulajdonképpen államegyházi státust biztosított a katolikusoknak, és sokkal inkább szolgálta a római katolikus egyház érdekeit, mint az 1848-as egyházpolitikai törvénykezés, annak ellenére, hogy a konkordátum megkötésekor Ferenc Józsefet elsősorban az abszolutista kormányzat erősítése vezette. Mindezek a tényezők valószínűleg együttesen okozták azt a hihetetlen presztízsveszteséget, amit a római katolikus egyház Magyarországon ezekben az években elszenvedett. Utalnunk kell arra az általános európai jelenségre is, hogy a polgári rétegekben egyre inkább terjedt a vallási közöny, egyre többen mellőzték a mindennapi vallásgyakorlatot, és egyre gyakoribb lett a felekezeten kívüliség is.

Vallásosságát elsősorban a tradíciókhoz jobban ragaszkodó falusi lakosság őrizte, tőlük viszont egyre távolabb került a kevés szociális érzékenységet mutató barokk főpapság, mely nem tudott választ adni a polgárosodás, a modernizáció kihívásaira.

A kiegyezést követő liberális állami berendezkedésben gyors polgárosodás indult, s a politikai helyzet konszolidálása után az uralkodó sokkal inkább a labilis egyensúly megtartására törekedett, semmint az egyház kivételezett helyzetének további védelmére. Az egyház nehezen tudott alkalmazkodni. Különösen sértették érdekeit az állam szekularizációs törekvései, egyházpolitikai törvénykezése. A római katolikus egyház uralmi helyzete csökkent, megvalósult az egyházak egyenjogúsítása, s egyre szélesebb társadalmi rétegekben mutatkozott a vallási közöny, elfordulás az egyháztól, sőt különféle antiklerikális mozgalmak bontakoztak ki. Nem véletlen, hogy óriási társadalmi és politikai viták kísérték a századvégi egyházpolitikai törvénykezés folyamatát, mígnem a liberális polgári állam törekvéseinek

[7] Lásd pl: *Forradalom után – kiegyezés előtt,* szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., 1988.; HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló,* Bp., 1974.; Újabb szempontokat tekintő korszerű feldolgozás: GERGELY Jenő–KARDOS József–ROTTLER Ferenc, *Az egyházak Magyarországon,* Bp., 1997.

megfelelően 1895-re lezárult az egyházügy egységes törvényi szabályozása, mely az egyházak emancipációjának kiteljesítése és a vallásszabadság biztosítása mellett még a felekezetenkívüliség lehetőségét is rögzítette az állampolgár számára. E törvények sértették a katolikus egyház érdekeit, becikkelyezésük vereséget jelentett a polgári állammal szemben.

Ez a vereség, valamint az egyetemes katolicizmus 1891-től tapasztalható megújulása szükségszerűvé tette a magyarországi katolikus egyház helyzetének, feladatának újraértékelését, s alapot adott a korszerű katolikus szerveződések kibontakozásához. 1891-ben ugyanis XIII. Leó pápa kiadta a „Rerum novarum" kezdetű enciklikát, melyben az egyház a polgári állam és értékrendje elfogadását hirdette meg, s útmutatást adott, hogyan találhatja meg helyét és feladatait az új társadalomban.[8]

Ezeket a folyamatokat nyomon követhetjük a Magyar Sionban is. Az egyház kiemelkedő képviselői a katolicizmus legjobb hagyományait felelevenítve fáradoztak a magyarországi katolicizmus megújításán. Már az 1850-es évektől változások történtek az egyház belső életében, így például csökkentették az ünnepek számát, enyhítették a böjtöket, hogy a polgárosodás által megkövetelt munkaritmust ne akadályozzák. Egyre nagyobb jelentőségre tettek szert ismét a búcsújárások, egymás után alakultak a hitbuzgalmi egyesületek, társulatok, oltáregyletek. Az aktív vallásosságot kívánták előmozdítani a nemzeti nyelven kiadott ima- és énekeskönyvek.

1852-től a Szent István Társulat vette kézbe a katolikus könyvkiadást, amely napjainkig igen hatékonyan működik. Az 1860-as évektől kibontakozott a katolikus sajtó is. 1860-ban jelent meg az első katolikus napilap, az Idők Tanúja,[9] 1861-ben Győrött a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1863-ban pedig Esztergomban a Magyar Sion című tudományos folyóirat. A későbbiekben a központi lapokon kívül szinte minden püspöki székhelyen volt időszakos katolikus lap, és a folyóiratok száma is gyarapodott, bár színvonaluk és igényességük igen változó. A Magyar Sion tudományos színvonalával, igényességével egész fennállása alatt kiemelkedett közülük.

A Magyar Sion története három korszakra bontható:

I. 1863–1869, szerkesztő: Knauz Nándor.
II. 1870–1886, szerkesztők: Frankl (Fraknói) Vilmos, Zádori János. Ebben az időszakban Új Magyar Sion címen jelent meg.
III. 1887–1904, szerkesztők: Kereszty Viktor, Prohászka Ottokár. Ismét Magyar Sion címen.

1863-ban Knauz Nándor – a kibontakozó magyar katolikus egyháztörténetírás egyik úttörője, kiemelkedő kutatója – alapította a folyóiratot. Ezekben az években kezdődött a magyarországi egyházak történetének feldolgozása nemcsak a katolikus, hanem a protestáns felekezetek esetében is.[10] Knauz kifejezetten az egyháztörténeti kutatások publikálására hozta létre a folyóiratot, s szerkezetét is ennek szem előtt tartásával alakította ki. *„Magyar egyházunk múltjának felderítése. Ez röviden a program, melyet ezennel zászlónkra kitűztünk."* – fogalmazta meg a folyóirat célját az első szám *Tájékoztatásul* című bevezetőjében.[11] Ehhez igazodik a rovatok kialakítása is. Az *Értekezések* rovatban a kutatási eredmények bemutatása, életrajzok, monográfiák és egyéb tanulmányok kapnak helyet. Az *Okiratok* úttörő feladatot vállal: a magyar katolikus egyháztörténet forrásainak folyamatos közlését. A *Tárca* rovatban már inkább különféle útleírások, egyházi műkincsek bemutatása és hasonló tárgyú cikkek kapnak helyet, a *Könyvszemle* rovat különféle tudományos és egyéb,

[8] Az összefoglalást GERGELY–KARDOS–ROTTLER, I. m. felhasználásával készítettük, 135–161.
[9] A magyar sajtó története II/2, szerk. KOSÁRY Domonkos, NÉMETH G. Béla, Bp., 1985, 402–404.
[10] KÓSA László, *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején = Forradalom után – kiegyezés előtt* lásd l. sz. jegyzet 355.
[11] Magyar Sion, 1863, 1. kötet, 3.

az egyházi élettel kapcsolatos könyvek recenzióját tartalmazza. A *Személyi hírek* az éppen aktuális egyházi ügyekről, kinevezésekről stb. tudósít.

A folyóirat címének kiválasztásakor az Esztergomhoz való kapcsolódás játszott szerepet. Köztudott, hogy a várost az egyházi irodalom gyakran emlegeti magyar Sionként.

A következő hat évben Knauz egyházi és világi körökben egyaránt megbecsülést szerzett folyóiratának, hiszen annak tudományos értékét senki nem vonhatta kétségbe. Persze, nem volt túl széles a nyilvánosság. Az első évben 850 előfizetője volt.[12]

1869 végén Knauz Nándor egyszerűen meg akarja szüntetni a folyóiratot, ugyanis lehetőséget és megbízatást kapott az eddigieknél alaposabb és szélesebb körű egyháztörténeti kutatások folytatására. Zádori János és Fraknói Vilmos, az esztergomi papnevelde tanárai, akik már eddig is dolgoztak a Magyar Sionba, úgy gondolták, vétek lenne megszüntetni a tekintélyes folyóiratot, és Knauz egyetértésével 1870-től átvették a szerkesztői feladatokat. Az 1869. évi utolsó kötetben tájékoztatták a közönséget a változásokról: *„…az enyészettől megóvni, és egyszersmind a kor követelményeihez képest átalakítani…”*[13] kívánják a Magyar Siont.

Amikor 1870 januárjában a folyóirat megjelent, az olvasók alapos változást tapasztalhattak. Már a címben is megmutatkozik a megújulás szándéka (Új Magyar Sion), még inkább a szerkezeti változásokban. Az új szerkesztők nagyon is erőteljesen igyekeznek megvalósítani elhatározásukat, hogy a lapot a kor követelményeihez igazítsák, s az első számban programot is adnak ehhez *Föladataink* című cikkükben.[14] Hangsúlyozzák ugyan a kontinuitást elődjükkel, azonban a jövőben az egyháztörténeti tárgyú írások megjelentetése csak része a munkának. Olyan általános érdekű folyóiratot szeretnének megvalósítani, mely felöleli az egyházirodalom egész körét, foglalkozik a katolicizmus, a világegyház, a lelkipásztorkodás aktuális problematikájával is. E törekvés nyilvánvalóan összefügg a kiegyezést követő egyházpolitikai problémákkal, s kapcsolódik azokhoz az erőfeszítésekhez, melyek a katolikus egyház társadalmi szerepének megőrzését célozták meg.

Az új elveknek megfelelően alakult át a lap szerkezete is. Az *Értekezések* és a *Lelkészet és tanoda* című rovatok közlik a legfontosabbnak vélt tanulmányokat, előbbi az egyháztörténet, egyházjog, bölcselet, apológia tárgyköréből, utóbbi a pasztorálás és a neveléstan aktuális kérdéseiről. *Irodalom és művészet* cím alatt itt is közölnek recenziókat, valamit a *Vegyesek*ben személyi híreket, egyéb aktuális tudósításokat. Újdonság a *Költemények* rovat, amelyben egyházi, vallásos tárgyú versek jelentek meg.

A megújult folyóirat továbbra is tekintélyes szerzői gárdával, magas színvonalon működött, és folyamatosan hallatta hangját az épp aktuális egyházpolitikai kérdésekkel kapcsolatban. A szerkesztés munkájának oroszlánrészét Zádori vállalta, 1873-től pedig – Fraknói távozása után – egyedül folytatta. Kialakított maga körül egy kis műhelyt a papnevelde tanárai közül. Fraknói továbbra is a szerzők között szerepel több neves kortársával együtt.

1887-től számíthatjuk a folyóirat harmadik korszakát, amikor ismét szerkesztőváltás történt. Zádori ugyanis megbetegedett, s átadta munkáját a körülötte kialakult csoportnak. Ismét Magyar Sion címen jelent meg a folyóirat, a célkitűzés és a szerkesztési elvek azonban változatlanok maradtak. Nem változott a rovatok megszokott rendje sem. Ezek a lap legjobb évei, a szerkesztés és a megjelenő írások ekkor a legszínvonalasabbak, s ekkor emelkedik leginkább a magyar folyóirat-irodalom legjobbjai közé. Prohászka Ottokár szerkesztő ugyanis szorosan kapcsolódott ahhoz a folyamathoz, mely a katolikus egyház megújulását eredményezte ezekben az években. A katolicizmus modernizációjának legfőbb magyarországi hirdetőjeként igen nagy népszerűségre tett szert a közvélemény előtt.

[12] *A Magyar Sion repertóriuma* 1863–1893, szerk. KERESZTY Viktor, Esztergom, 1893, 6.
[13] Magyar Sion, 1869,795.
[14] Új Magyar Sion, 1870,1.

„…Modern gondolkodó, modern pedagógus és modern főpásztor” volt, aki számos tanulmányt, könyvet alkotott az egyház társadalmi szerepéről, közéleti feladatairól, az egyház szociális felelősségéről.[15] Mindez természetesen meghatározta a lap utolsó korszakának szellemiségét.

A Magyar Sion nagy utat tett meg az egyháztörténeti kezdetektől a századfordulóig. Tekintélye, szellemisége hozzájárult a magyarországi modern politikai katolicizmus, a megújuló egyház népszerűsítéséhez, ily módon elősegítve a 20. századi korszerű magyar katolicizmus kialakulását.

T. Molnár Gizella

[15] GERGELY–KARDOS–ROTTLER, I. m., 150.

Szerkesztőváltások a Magyar Sion tükrében

1863 – Tájékozásul

Forrás: Magyar Sion 1863, 5–8. oldal.

Mióta első apostoli szent királyunk hazánk egén a kereszténység napját felragyogtatá, ott díszlik azóta e honnak viharos bár, de dicsőségteljes múltjában egyik főtényezőként *magyar egyházunk*. Mert nincs e honnak korszaka, melynek jólétére ez egyház döntő vagy legalább iránytadó befolyással ne lett volna, vagy melynek balszerencséjében ez egyház is ne osztozott volna. Amily nagyszerű tehát, amily változatos e hon története; épp oly nagyszerűnek, épp oly változatosnak kell hogy legyen ez egyház története is.

Hazánk már meglelte történetíróit. Hosszú sorban vonulnak el szemeink előtt a hősök, a nagyok, kik e hont felvirágoztaták, kik azt vaskarjaikkal megvédék s kik a magyar nevet a félvilággal meg tudák becsültetni!…

De egyházunk mindeddig hiában várta dicsőségének tüzetes és kisebb részletekre is kiterjeszkedő megíróját. A kő, mely ez egyház nagy férfiainak sírját fedé, elfedte legtöbbnyire e férfiak nagy tetteit, hírét, sőt néha még neveit is!

Voltak ugyan tudományos képzettségű férfiaink, kik ez elhagyott téren munkálkodni törekedtek, de legtöbbször a szükséges anyagot makacs zárak rejték el szemeik elől… S innen történt, hogy a nagymélt. püspöki kar által ez ügyben még boldog emlékezetű Kopácsy József prímás idejében kitűzött pályakérdés eredménye egész mai napig ismeretlen.

Az idők immár megváltoztak, a zárak lassankint lehullnak s csak rajtunk áll, hogy régi dicsőségünk napfényre derüljön.

S e célt tűzte ki feladatául e jelen vállalat. *Magyar egyházunk múltjának felderítése.* Ez röviden a program, melyet ezennel zászlónkra kitűzünk. *Magyar egyháztörténetünk egykori megirathatásának alapját akarjuk e vállalattal megvetni.*

E cél elérhetése végett lapunkat három részre osztjuk.

I. Bármely épület csak akkor készülhet el teljesen, ha egyes, egymást kiegészítő s egymást nem nélkülözhető részei előbb elkészítvék. Így egyházunk történelme is csak akkor lesz teljes, akkor lesz tökéletes, ha előbb egyes alapító, kiegészítő részei megíratnak. Ily egyes részeket foglaland magában lapunk első része, vagyis *kisebb-nagyobb értekezéseket magyar egyházunk történelmének minden ágából;* milyenek: *magyar szentek, püspökök s egyéb egyházi férfiak életírásai; apátságok, prépostságok, plébániák, zárdák, templomok, egyházi birtokok, helységek történeti leírásai; egyházunk viszonya különféle irányban; egyes kérdések megvitatása; balvélemények, hibás felfogások, vagy rossz akarat szülte téves állítások helyreigazítása, megcáfolása; tárgyunkra vonatkozó jogi kérdések fejtegetése; tanügy* sat. sat.

II. Bármely épületnek nem csak egyes részekre, hanem és mindenek előtt *alapra* van szüksége. Így egyházunk történelmének is. Ez alapot pedig, mint általában minden történelemnél, képezik *régi, leginkább egykorú iratok s ezek közt is a leghitelesebbek, vagyis az okmányok.* S ezekre fordítandja figyelmét lapunk második része, közölni fogván a *magyar egyház történelmére vonatkozó s mindeddig napvilágot nem látott okmányokat s egyéb hiteles iratokat eredeti nyelven, eredeti helyesírással.*

E két rész tehát kizárólag magyar egyházunk történelmének lesz szánva; mert kitűzött célunkat csak úgy véljük elérhetni, ha mellőzve az általános egyháztörténelmet, saját egyházunkra szorítkozunk; s különben is az általános egyháztörténelem nélkülünk is elig

ápolókra talál; de magyar egyházunk történetének felvirágzását, ha csak mi magyarok nem műveljük, kitől várhatjuk?…

III. A harmadik résznek, vagyis a *Tárcának,* már tágasabb tért nyitunk, amennyiben benne néha a külföldről is meg fogunk emlékezni; így fogja például e rész hozni a *szent földnek leírását* az ott négy évet töltött *Hatala Pétertől.* Azonban e részben is kiválólag leszünk tekintettel hazánk egyházára s *annak a múltból még fennmaradt régiségeire;* milyenek *kéziratok, ősnyomatok (incunabula), könyvtárak, régi szobrok, síremlékek s egyéb egyházi műkincsek leírása.* Továbbá *régi szokások, felfogások rövid ismertetése.* Sőt nagyobb változatosság tekintetéből a *jelenkorra* is ki fogunk terjeszkedni, *méltányolván mindazt, mi irányunk és célunk körébe vág;* ilyenek: *nevezetesb események, alapítványok, könyvbírálatok, egyházi előléptetések, változások, halálozások, az illetők rövid életírásával.*

Erőtlenségem önérzete az így körvonalozott s még egészen töretlen ösvénytől visszaijesztene, ha oly férfiakat nem sikerült volna közreműködőkül megnyerhetnem, kik gyengeségemet eliggé fogják támogatni s kiknek neveit lapomnak legjobb ajánlásaul ezennel ide igtatom:

Balássy Ferencz felnémethi lelkész, *Boltizsár Ágoston* zohori lelkész, *Botka Tivadar* földbirtokos magyar akadémiai lev. tag, *Csaplár Benedek* szegedi gymn. tanár, *Csesznekváraljai* (Gulden) *Endre* ácsteszéri lelkész, *Draxler János* b. gyarmati segédlelkész, *Fábián István* széplaki lelkész m. akad. l. tag, *Fábián János* a.-szemerédi lelkész, *Fernczy Jakab* esztergomi gymn. igazgató, Dr. *Fogarasy Mihály* c. püspök, *Frankl Vilmos* papjelelt, *Füssy* (Fuchs) *Tamás* pápai gymn. igazgató, *Galambos Kálmán* esztergomi papneveldei lelkiigazgató, Dr. *Gyarmathy János* somlyóvásárhelyi lelkész, Dr. Hatala Péter, esztergomi papneveldei tanár, *Huszár Károly* székesfehérvári püspöki titkár, *Ipolyi* (Stummer) *Arnold* t. sz. miklósi lelkész m. akad. rendes tag, *Kubriczky Endre* taksonyi lelkész, Dr.*Laubhaimer Ferencz* pestegyetemi tanár, *Majer István* kürthi lelkész, *Mendlik Ágoston* pécsi tanár, *Mészáros Imre* vadkerti espereslelkész m. akad. l. tag, *Munkay János* kékkeői lelkész, *Nagy Iván* pestegyetemi könyvtárőr m. akad. lev. tag, Dr. *Nogáll János* nagyváradi kanonok, *Oltványi Pál* földeáki lelkész, *Rakovszky István* földbirtokos, Dr. *Rimely Károly* pázmánintézeti aligazgató, Dr. *Róder Alajos* c.kanonok, Dr. *Samassa József* pestegyetemi tanár, Dr. *Sárkány Miklós* bakonybéli apát, Dr. *Somhegyi* (Schröck) *Ferencz* szegedi gymn. igazgató m. akad. l. tag, Dr. *Somogyi Károly* pozsonyi kanonok m. akad. l. tag, *Szabó Imre* f. iszkázi espereslelkész, Dr. *Szabó József* esztergomi kanonok, Dr. *Szuppan Zsigmond* esztergomi kanonok, *Sujánszky Antal* pesti prépostlelkész, *Vass József* váci gymn. tanár m. akad. l. tag, *Veszely Károly* károlyfehérvári igazgatótanár, Dr. *Zalka János* esztergomi kanonok, Dr. *Zerich Tivadar* pestegyetemi tanár, *Zsihovics Ferencz* pesti papneveldei lelkiigazgató.

E tisztes névsor azonban nem azért van itt felhozva, mintha általa mások elől lapom hasábjait el akarnám zárni. Közölhető dolgozatot mindenkitől köszönettel fogok elfogadni; sőt erősen hiszem, hogy minden lelkész úrban egy-egy munkatársat fogok megnyerni, amennyiben minden lelkész plébániájának történetét, elődeinek az anyakönyvekből kivonandó névsorozatával együtt, lapom számára megirhatja.

1869 – Az Új „Magyar Sion” programja

Forrás: Magyar Sion, 1869, 794–797. oldal.

Jeles történészünk *Knauz Nándor* a „Magyar Sion” megalapítója és hét éven át buzgó szerkesztője, Magyarország herczegprímása által egy nagyfontosságú okmánygyűjtemény kiadásával megbizatva, a címzett folyóirat szerkesztésétől a folyó év végével visszalép.

Alulírottak azon nézetben vannak, hogy a hazai kath. irodalom érdekében hasznos szolgálatot tesznek, midőn a „Magyar Siont" az enyészettől megóvják és *napjaink követeléseihez képest átalakítják.*

Miután ugyanis a kutató történelem immár elég közeggel rendelkezik a napfényre hozott emlékek közrebocsátására, úgy hiszik, találkoznak a „Magyar Sion" eddigi t. olvasóinak óhajtásaival, midőn azt *általános érdekű folyóirattá változtatják,* mely szívesen megnyitván hasábjait a hazai egyháztörténelmünkre vonatkozó dolgozatoknak is, az egyházirodalom egész körét fölkarolandja.

A „Magyar Sion" föladata leend ezentúl alaposan kidolgozott cikkekben tárgyalni mindazon *fontos kérdéseket, melyek a katholicizmus hitéleti és társadalmi fejleményeiben fölmerülnek,* vagy azokkal bármiképp összefüggésben vannak; támogatva ama szent érdekeket, melyek az egyház és társadalom lételemei. De óvakodni fogunk, nehogy midőn védelmezzük az egyház intézményeit, vagy föltárjuk bajait és kiemeljük szükségeit, magunk megingassuk alapjait. Jogi önérzetünk nem fogja elfelejtetni velünk az Üdvözítőnek apostolaihoz és személyeikben utódaikhoz intézett szavait: „Ki titeket megvet, engemet vet meg." Óvakodni fogunk, nehogy használva a szabadságot, melyet az egyház kétes kérdésekben enged, eltávozzunk az egységtől, melyet a lényegesekben és a szeretettől, melyet mindenben föntartani kell. Végre óvakodni fogunk, nehogy elbizakodottság, vagy szenvedély által elragadtatva, növeljük a meghasonlást, mely az egyház ügyének nem csekély kárával, sorainkba férkőzött; inkább munkásságunk legszebb jutalmát abban látnók, ha az egyház érdekeinek a párt és személyi vonatkozásokon felül álló megvilágítása, az eszmék higgadt tisztázása által, bármily szerény mértékben hozzájárulhatnánk egyházi szervezkedésünk szerencsés keresztülviteléhez.

Továbbá figyelemmel fogjuk kísérni és érdekes *szemlékben összeállítani a kath. világegyháznak, hazánk határain kívül jelenkező nevezetesebb* mozzanatait, melyek a testvéri kapcsolatok és az események visszaható erejénél fogva reánk nézve is majd leverők, majd vigasztalók, – mindig tanulságosak. És miként elbizakodottság nélkül leszünk hírnökei a diadaloknak, melyeket Krisztus, az ősz pápa által sz. Péter kúpja alatt, vagy igénytelen hithirdetők segélyével távol világrészek barbár népei között vív ki; úgy nem fog erőt venni rajtunk a csüggedés, ha az egyház újabb szenvedéseinek és üldöztetésének kell történetíróivá lennünk, vagy ha a zivatar néhány pompázó lombot lesodorni fogna egyházunk terebélyes fájáról. Meggyőződésünk szerint a szenvedélyes ostromok, melyek válságos napjainkban újabb próbára teszik egyházunk isteni alkotását épp oly kevéssé kell hogy kétségbeejtsék a hívőket, miként nem csüggedtek az Üdvözítő első követői, midőn árulóvá látták válni az egyik apostolt, börtönbe és vérpadra hurcoltatni a többit.

Föladatunknak hiányosan felelnénk meg, ha elmulasztanók éber érdeklődéssel kísérni a *kath. egyházon kívül álló, főleg a protestáns vallásfelekezetek tevékenységét.* Tenni fogjuk ezt azon elfogulatlan higgadtsággal, melyet a keresztény műveltség az irodalom munkásainak kötelességévé tesz; akár midőn szomorú hivatásunk leend a százados ellenségeskedés újabb nyilvánulásaival foglalkozni, akár a vallásos hűség és szellemi haladás oly tényeit fogjuk jelezhetni, melyek tiszteletünkre igényt tarthatnak.

Egyik állandó rovatunk a *lelkipásztorkodás köréből fog hozni közleményeket.* Az egyház magasztos föladatai és a ker. hitigazságok egyénítése, főleg a lelkészkedő papság által oldatnak meg. Kedves foglalkozásunk leend önfeláldozó munkásságát megfigyelni és előmozdítani. Ha ezen szempont szükségessé, vagy kívánatossá tenné latin nyelvű közlemények adását, ezt a meghatározott ívszámon fölül, külön mellékletekben teendjük.

Könyvészeti rovatunk összeállítandja a hazai és külföldi irodalmak jelesebb termékeit, rövid ismertetésekkel, melyekből az olvasó tudomást szerezhet tartalmuk, irányuk és értékük felől.

Vegyesek címe alatt apróbb közlések lesznek találhatók, melyek folyóiratunk körén belül t. olvasóink figyelmét megérdemlik; felfödözések és találmányok ismertetése, művelődés történeti, életirati és statistikai adatok, kuriósumok sat.

Folyóiratunk hasábjai nem lesznek elzárva a *szépirodalom nemesebb termékeinek* sem. Jeles kath. folyóiratok – a párisi „Correspondant", a római „Civiltá Cattolica" – példájára, időnként szívesen közlünk költeményeket és elbeszéléseket, melyek nemcsak szórakoztatni, hanem az ízlést nemesíteni is hivatvák.

Egyszóval igyekezni fogunk híven képviselni a kath. érdekeket és oly olvasmányt nyújtani, mely nem kevésbé vonzó legyen, mint tanulságos.

E nehéz föladat megoldásában nem egyedül szerény erőinkre támaszkodunk. Számíthatunk számos jeles férfiú közreműködésére, kik biztos kilátásba helyezték, hogy tehetségeik és ismereteik támaszát tőlünk megvonni nem fogják. Arra is kilátásunk van, hogy a *vatikáni zsinat tanácskozmányairól* egy befolyásos állású egyházi férfiútól eredeti tudósításokat veszünk.

A „Magyar Sion" megjelenik minden hónap végén öt íven, színes borítékban. *Előfizetési ára* az eddigi, egész évre 6, félévre 3 o. é. ft., (melyet akár közvetlenül a szerkesztőséghez, akár az esztergomi egyházmegyei hivatalhoz, vagy Sártori prim. könyvárushoz intézhetni.) A megrendelésekre, melyeket *december végéig* kérünk megtenni, „levelezési lapokat" is használhatni.

Tíz példány előfizetése után egy tiszteletpéldánnyal kedveskedünk.

Midőn a főt. papságot figyelmeztetnők, hogy több egyházimegyében meg van engedve a templomi pénztárakból előfizetni a „Magyar Sion"-ra, folyóiratunkat szíves pártfogásába ajánljuk.

Esztergomban, 1869. november 1-én.

Dr. Frankl Vilmos,
Dr. Zádori János.

1872 – Vegyesek

Forrás: Magyar Sion, 1872, 949. oldal.

Frankl Vilmos akademiai tag és osztálytitkár, miután lakását állandóan Pestre helyezte át s többféle tudományos föladatai, névszerint az országos költségen megindítandó *„Régi Magyar Országgyűlési irományok"* nagy gyűjteményének szerkesztése által teljesen igénybe véve van: az „Új Magyar Sion" szerkesztésétől visszalépett. Egyébként biztos kilátásba helyezhetjük, hogy a hazai egyháztörténelem terén tett kutatásainak és tanulmányainak eredményeivel folyóiratunkat időnként értékesíteni fogja.

1887 – Értesítés

Forrás: Magyar Sion, 1886, 880. oldal.

Minthogy szemfájásom súlyosbodik s az orvos eltiltott minden huzamosb olvasástól, a folyóirat felelős szerkesztését a papnöveldei tanár urak kezeibe adom át, kik azt hasonló irányban, mint eddig, folytatni fogják. Midőn a szíves munkatársak s a tisztelt közönség éveken át tartó kegyeit megköszönném, magamat szíves vonzalmaikba ajánlom. Esztergom, 1886. sz. Imre napján.

Zádori János

1887 – Programmunk

Forrás: Magyar Sion 1887, 3–10. oldal.

Ránk férne már, hogy föltámadna köztünk is, aki a rendetlen és lelketlen emberaprólékba szellemet öntene.

Ráférne közéletünkre, melynek ziláltságát és meddőségét a társadalom különböző rétegeiben egymást űző vajúdások bizonyítják – ráférne a közélet ezen tehetetlen szellemébe mártott egyházunkra is, hogy támadna kebeléből a német Görreshez hasonló, kiről mi is mondhatnók, hogy a kath. öntudatot ébresztette, hogy a kath. elveknek a tudományban érvényt, a kormánykörökben tekintélyt, a népéletben és a társadalmi mozgalmakban szereplést és lendítő hatalmat – szerzett.

Ne bokrosodjék meg senkinek képzelete! Görres nevével nem akarunk vallási zsörtölődéseket, türelmetlen kötődéseket s „római nagyra vágyást" jelezni, – korántsem, hanem igenis jelezni akarjuk a hit, az egyház elveinek érvényesítését a tudomány, az iskola, a kormányzás, a socialis alakulások terén, – jelezni akarjuk, hogy nálunk is érvényesíteni kell a hitnek áldásos, mentő, teremtő elveit, mert azért állította Isten ezeket a világba, hogy rajtuk mint életerős tölgyön kusszék föl a minden irányban terjengő, de magában gyorsan elfajuló emberi törekvés repkénye.

Görresről írta Menzel Wolfgang, hogy nem tintával, de tűzzel írt, azért égette ki a szellemi tespedés és önelhagyás fekélyeit s fölperzselte azt a sok dudvát, mellyel a kath. nem törődést, a hitetlenség, a liberalismus s bármely hetvenkedő párt és nézet bevonta; nyaka közé csapott a „német közöny"-nek, fölrázta s talpra állította nemzetét.

Azóta a német katholicismus él! él a benső vallásos élet ápolása által, mely nélkül hit és egyház inaszakadt tömeg; él az egyház jogainak impozáns védelmében, él az egyház elveinek és hatalmának szerepeltetése által a családok, az ifjúság, a munkások nevelése, javítására; él – ; mert érzi mindazt, ami bántja, ami sérti, ami életkedvét csökkenti.

Hol él nálunk a kath. tudomány ? hol az egyház jogainak impozáns védelme az országgyűlésen és a társadalmi téren ? hol az egyház intézményeinek szerepeltetése a családok, az ifjúság, a munkások vallásos és erkölcsi nemesítésére ? hol tud nyilvánulni követelőleg az a sok magányos panasz, az a sok rejtett fohász, mely a vallásos és erkölcsös élet érdekeit óvatolja?

A kath. hit Magyarországban az indifferentismus és a vallási lethargia karjaiban fekszik.

Midőn ezt a mondatot e lapra írjuk, teljesen átértettük jelentését és átéreztük keserűségét.

Nincs itt szó a köznépről, melynek nálunk átlag nincs öntudatos szerepe, – hanem szó van azon rétegekről, melyeknek van. Bátran fölhívhatunk bárkit, nézzen szét akár szűk, akár tágas körben s számítsa el ujjain a katholikusokat, – értem a praktikansokat, – „catholiques practiquants"! nem a terített asztal mellett vagy a kirándulásoknál, – ott mind annyi „practiquants", no meg „hálás vendég"; hanem számítsa össze a katholikusokat, kik a hitben élnek, kiknek fogalmuk és érzékük van azon természetfölötti testület áldásai, ereje, jogai iránt, kiknek szívük van fájdalmai s örömei iránt.

Az ujjakon való elszámolás után is néhol csak törtszámok jelentkeznek.

Szomorú jelenség ez szemben a kath. öntudat ébredésével Német-, Angol-, Francia-, Olaszországban.

Egy tekintet a magyar országgyűlésre fényesen igazolja e szomorú expozét. Ülj le e gyűlés párkányára s várd türelemmel, hogy töméntelen rugdalódzás, sértegetés, kötekedés után mikor száll föl a világi képviselők padjaiból az egyház érdekében mondott jó szó fehér hollója, s mennyi krákogást és borzadást kelt ez az árva madár széles e hazában. Bele is jön az újságba, sőt állandó fészket rak és ijeszt némely népboldogító bojtorjányos képzeletében.

A tudományról ha szólok. Mellőzve minden más tekintetet, mely a mellőzés dacára is szemet szúr, – csak arra reflektálok: találta-e már valaki lehetségesnek, sikeres és kecsegtető megpendítését – csak megpendítését – annak, hogy p. o. a világi egyetemi ifjúság közt a vallásos és erkölcsös nemesbülés céljából egyletek támasztassanak? Nemde megdöbbentő gondolat, oly szokatlan, oly íztelen, – bizonyára azért, mert éretlen. Ha érett volna, termett volna meggyőződésteljes, korukat s hitüket értő kath. férfiakat.

De hisz vannak olyanok is?! Vannak s hozzátehetjük, hogy ha Isten csodát nem művel, majd meg is halnak, s azután lesznek-e?

Ha az iskolaügyre tekintünk, a kath. öntudat pólyás erőtlenségét eléggé illustrálja a tény, hogy elvétve még papok is találkoznak, akik korlátoltságukban a közös iskola szekere elé foghatók. Maga ez a lehetőség legalkalmasabb Fóliája az éretlen, bábszerű öntudatnak. Az appellálás a hitre pedig a közös iskola veszélyei ellen a világi intelligencia előtt oly megfoghatlan és érthetetlen, – mint a favágónak a pythagorasi sfaerák harmóniája.

Az irodalomra nem kell se szót se tintát fogyasztani. Termékeiről csak úgy trombitál a blasirt, kereszténységét levedlett gondolat; – s az irodalomtörténetben is rendesen nem szerepel a valláserkölcsi tekintet, csak az aesthetikai és nemzeti álláspont.

Minő ítéletet formálnánk különben Eötvös „Karthausi”-járói, Petőfiről, Jókairól?

Egy oly irodalomtörténet, mely a valláserkölcsi tekintetet vagy ignorálja, vagy mellékesnek tekinti, szükségképp a vallási indifferentismust dajkálja, s dédelgeti s melengeti mindazon tévedéseket és bűnöket, melyet meg nem ró.

Az irodalomtörténetnek is kereszténynek kell lenni. S végül mi a magyar egyház kihatása a társadalom azon rétegeire, melyek forrongnak s a jövő kornak alakot s jelleget adni hivatvák. Ha a boroszlói gyűlésen Hitze a köztiszteletnek örvendő keresztény socialista óva intette az egyházat és egyháziakat, hogy egyleti kihatás hiányában a családra, a módos városi népre, s az elhanyagolt osztályokra, milyenek a munkások, szolgák, szolgálók, – vigyázzanak, hogy sereg nélkül való vezérekül, és földönfutó országlókul – saját s az egyház csúfjára, – ne maradjanak: miféle kassandrai jóslatnak nézzünk mi akkor elébe?

Vagy annyira keletnek fekszünk, hogy a nyugat bajaiban nincs részünk?

De ha minden konkrete fölhozott bajt mentegetnénk is, ha némelyikét eltagadnók is, mindannyinak mérges gyökerét, mely a magyar társadalom testében mételyezően terjeng, a világból ki nem disputáljuk, s ez a szörnyű mérvet öltött vallási indifferentismus.

Tudjuk, hogy annak az egyháznak, mely annyi viadalban annyi támadást tört meg, elszédítésére, bénítására, mondjuk kadaverrá tételére, az indifferentismus opiumos serlegét nyújtá a múlt század filosofiája, s ördögi ravaszsággal jól számított, hogy a keresztény epigónok korában, sok légy döglik el a nagy garral hirdetett tudomány légyvésztőjétől. Úgy is lett, sokan hullottak el, a többinek meg elfogta gyomrát, nem tűrhetik meg a vallást.

Az indifferentismus rettenetes lélekirtása meghalad minden fogalmat. Csak szemünket kellene fölnyitnunk – s remegnünk!

Legyen szabad még egyszer Németországra utalnunk s ott az indifferentismus kába korszakát gyalázatában pellengérre állítanunk.

Századunk elején a porosz kormány ellenséges indulatainak nem kulturkampfot, hanem szép szavakat varrt nyakába s két marokkal szórt szép ígéretekkel és hitegetésekkel elámította katholikus alattvalóinak tekintélyes részét; a közös iskola mérgével, a püspökválasztásokra kifejtett nyomással s sok más tarka, hozzáillő fogással sikerült a katholikusokat oly mély álomba meríteni, hogy Altenstein minister és több berlini, hallei s bonni tanár már ujjakon számlálgatta a kath. egyház napjait.

Ez volt az indifferentismus korszaka.

Most nincs úgy; mert az álmot lerázták, s oly erélyesen kerekítették ki azt, hogy többet nem alszunk, hogy a porosz kormánynak remélhetőleg végképpen elmegy a kedve további experimentálástól!

Nálunk pedig nincs így. Kábító indifferentismusban lézengünk, azért nincs az egyháznak hazánkban nagy kora, – nincs egészsége, – nincs alkotó ereje. Ha volna, akkor az indifferentismus szánandó vázakká nem törpítené intézményeit s nem oszlatná szét tehetetlen vágyakodássá tetterejét! Eheu! heu! és oh! fölkiáltásokkal nem lehet erényt és életet teremteni.

Azonban elég legyen! Némely t. olvasó azt fogja kérdezni, mit akar ez általános panasz az egyházias élet tehetetlenségéről a „Sion" programjában.

Mindjárt megmondjuk. A kath. öntudat sehol sem ébredhet föl korunkban kath. tudomány nélkül. Az öntudat erejének, a hit meleg, alkotó erejének egyik forrása a tudományos képzettség, vagy legalább az érdeklődés a hitet, az egyházat illető és érdeklő tudományos törekvések iránt.

Az egyházi élet nem állhat merő politizálásból; a politikai helyes tevékenység magától megjön, mihelyt az életrevaló buzgóságnak s az egyházi tudománynak alapján nagyranőtt szellem hatja át a papságot.

Kossuth Lajos panaszolja s gyászolja azt az irodalmi sterilitást, mely a tudományos pesti egyetem életét a mély nyugalom szemfödőjével takarja: mi nem szólunk az egyetemről, mi e panaszt az egyházi, tudományos törekvések tátongó űrére alkalmazzuk széles ez országban.

Tehát fogjunk a munkához ! Nincs köztünk eddig olyan, aki tűzzel ír, de ha a jó erők összeállnak, a szikrákból majd tüzet is lobbanthatnak.

Föladatunk a következő: az alapos és kimerítő hittudományi dolgozatoknak, akár thetikus, akár polemikus irányban előnyt adni; a különféle profán tudományok folyton nyitnak új meg új nézpontokat, s késztetnek a hit magyarázása és megvédésére. Ne gondolja senki, hogy ezáltal a theoria szürke mezébe burkolózunk! Ugyan, hát nem kerül-e szóba az újságokban s bárminemű iratokban, a társaságokban s ott is, ahol csak néhány szál „intelligencia" vonja kérdőre a világ állását, mindennemű a hittel kapcsolatos, tudományos kérdés, vagy jobban mondva: tudománytalan előítélet, melynek szétoszlatására tudomány kell? Az újkori orvosok legnagyobb része s a műveltek, kik a természettudományokba beleszagoltak s a hosszú lére eresztett s népszerűsített anatómia, physiologia sekélyes vizében vájkáltak, a pappal s a hittel szemben a szellemi fölény csodálatraméltó önérzetével telnek el.

Kell a mai világ folyásában ehhez is érteni. Legalább némi tájékozást szerezni a tudomány értékéről s valódi haladásáról. Az általános, erőteljes huszárvágások ugyan, melyekkel a hitet védjük, találók, igaz, de mégsem nyújtanak elég erős alapot s nem biztosítanak annyi tudományt, amennyi egyes esetekben a sikerhez megkívántatnék. Azért a természettudománytól a „M. Sion" el nem tekinthet.

Azonban a theologiának és általában az egyházi tudománynak az életben megtestesülései vannak. Maga az egyház élete, törekvései, küzdelmei, vágyai a múltban s a jelenben – történeti theologiának mondatnak. Nemcsak theologica historia létezik, hanem historica theologia is.

Az egyháznak érdekei vannak az emberi élet egész vonalán; a tudományban, a művészetben, a művelődésben praktice szerepel. Ezen praktikus irány elől a „Sion" el nem zárkózhatik. Tehát nem lehet s nem is akar lenni kizárólagosan tudományos folyóirat, például kizárólagosan theologiai folyóirat, mely, a theologiát csak mint abstrakt tudományt művelje ; hanem szívesen ereszkedik le a theologiának, a hitnek, az egyháznak az életben föllelhető konkrét és praktikus megvalósulásaihoz, s az ismertetések közé is nemcsak a merően tudományos műveket veszi föl, hanem azokat is, melyek az egyházi élettel változatos érintkezésben állnak.

Amellett nem hanyagolhatjuk el az eszközöket és módokat evidenciában tartani, melyeken a vallásos átalakulást, mely nálunk eldisputálhatlanul szükséges és a helyes reformot az életbe bevezethetni, azon legfőbb útmutatásokat tartván szem előtt, melyeket a pápa s a püspökök adnak.

A „Magyar Sion” tehát a keresztény elvek, törekvések, az egyházi kérdések és tervek, szóval a tudomány és időszerű kereszténység fölelevenítésére nyit tért, s legfőbb célja, hogy eziránt sokoldalú, meleg érdeklődést keltsen.

Az irodalmi ismertetések hasonló irányban haladnak, s ezeken kívül az egyházi tudósításokban a keresztény tudományos és hívő világnak életerét akarjuk dobogtatni egyes szembeszökőbb nyilvánulásaiban.

Végül kérjük a t. közönséget, hogy szükenmért pártolás által ne vonja meg a „Magyar Sion”-tól a jogot az existenciára. – Ami meg nem élhet, annak joga sincs az élethez. A jövő fejünkre diktálja majd vagy az egyik vagy a másik ítéletet. A kedvezőt a jó ügy érdekében örömmel, a kedvezőtlent megadással viseljük.

Dr. Horváth Ferencz.
Dr. Kereszty Géza.
Dr. Prohászka Ottokár.
Dr. Walter Gyula.

1903 – A szerkesztő zárószava

Forrás: Magyar Sion 1903, 881–891. oldal.

A „Magyar Sion” a jelen füzettel *negyvenegyedik* évfolyamát fejezi be.

Annak is, hogy a mostani szerkesztők az Istenben boldogult Zádoritól – aki szintén tizenhét évig szerkesztette a folyóiratot – átvették a szerkesztés munkáját, *tizenhetedik* esztendeje telt be.

Hosszú idő ez és nem csekély fáradság. De a munkát, Isten segítségével, szívesen végeztük.

Ámde, bár szívesen dolgoztunk, s akarunk tovább is dolgozni: nincs miért tagadnunk, hogy a fáradtságot érezzük, hogy a fizikum nem áll a jóakarat rendelkezésére. Spiritus quidem promptus est: caro autem infirma. Betegeskedéssel küzdve, az ily folytonos munkára nem lehet vállalkozni.

Új erőforrásra van a „Magyar Sion”-nak szüksége. Levavi oculos meos in montes: unde veniat auxilium mihi.

Az uj erőforrást *új szerkesztőben,* uj dolgozótársakban, a fiatalabb, de azért tudás és szorgalom dolgában az idősbekkel egyenrangú, lelkesedésben pedig őket bizonnyal túlszárnyaló irói nemzedékben véljük feltalálni.

Bár tehát én ezután is fogok dolgozni, erőimhöz képest a szívemhez nőtt „Magyar Sion”-ba, (Prohászka dr. t. barátom pedig a szerkesztőségben is megmarad): a felelős szerkesztés gondjait a jövő 1904. január 1-től kezdve *Trikál József dr.,* képző-intézeti hittanár, fiatal tudós barátunk veszi át, kit a közönség úgy a „Magyar Sion”-ban, mint egyéb folyóiratokban közzétett alapos, magvas értekezéseiből, máris előnyösen ismer.

Sorakozni fognak a zászló alá fiatalabb theológiai doktoraink, akik a régi, kipróbált „Magyar Sion” szintáját legalább is fönntartani fogják.

Midőn azonban, mint felelős szerkesztő, utólszor szólok e helyen, nem tehetem, hogy ne intézzek a „Magyar Sion” tisztelt, túlnyomórészt papi közönségéhez pár komoly szót.

Ez a pár szó: Több érdeklődést, melegebb pártolást kérünk a „Magyar Sion” számára a jövőben.

Nem tehetjük fel a magyar papságról, hogy az a keresztény tudomány mozgalmai iránt közönyösen, megelégednék a napi lapok efemer értékű közléseivel; nem hihetjük, hogy ne akarna egyebet is olvasni, mint újságot, vagy nagy-néha egy könyvet, azt is inkább szórakoztatót, mint tudományosat. Úgy gondoljuk, hogy lépést akar tartani a tudomány haladásával, és ezért tudományos folyóiratokat is akar látni íróasztalán.

Igaz – s ezt eszünkben sincs tagadni – hogy újabb időben, kivált az utolsó két évtizedben, túlságosan megszaporodott a folyóiratok száma. Hittan, bölcselet, pasztorális, hitvédelem, egyházi szónoklat – ami azelőtt a „Magyar Sion"-ban mind helyet talált – ma külön, speciális füzetekben akar képviselve lenni. Helyes. Az is igaz, hogy mindezek a vállalatok a klérusra támaszkodnak, tőle várják az erkölcsi és anyagi támogatást.

De még ma sem teszik mindezek fölöslegessé a „Magyar Siont", a magyar papságnak e régi revue-jét, amely kiterjeszkedik a keresztény tudomány minden ágára, amely alapos cikkelyeiben megvitatja az aktuális kérdéseket, bemutatja a hazai és külföldi theológiai irodalom új termékeit, azokat megbírálja, vagy legalább ismerteti, végül „Vegyes közleményei"-ben az egyház életének lüktetését kíséri állandó figyelemmel.

Ezért appellálunk a t. közönség hathatós pártolására, s ha új erőforrásnak mondottuk fönnebb a szerkesztőség és a dolgozótársak felfrissítését: épp oly erőforrást látunk a publikum fokozottabb érdeklődésében is.

A régi szerkesztő búcsúzik, de szíve legmelegebb érzésével ajánlja kedves folyóiratát, az új szerkesztő vezetése alatt is a közönség figyelmébe.

* * *

Mikor ma a „Magyar Sion" életének újabb stádiumába lép, hadd pillantson vissza a befutott pályára. Érdemes visszapillantania. Negyvenegy vaskos kötetben van e pálya eredménye letéve.

Negyvenegy év nagy idő egy tudományos folyóirat életében, ezt az életkort kevés ilyen vállalat éri el.

A „Magyar Sion" pályafutásának *három szaka* van, évfolyamai 1863-tól máig *három sorozat* szerint osztályozandók, a szerint, amint szerkesztősége a hosszú idő alatt kétszer változott, s ennek következtében a folyóirat iránya, tartalma is többé-kevésbé módosult.

Az első sorozat 1863-tól 1869-ig bezárólag Knauz Nándort bírta szerkesztőjéül, (hét kötet), a másodikat 1870-től 1886-ig bezárólag Frankl (Fraknói) Vilmos és Zádori János szerkesztették (Franklnak Esztergomból való távozása óta, helyesebben 1873. óta utóbbi egyedül – tizenhét kötet), a harmadik sorozat folyamai 1887-től veszik kezdetöket, amikor a szerkesztői tollat a betegeskedni kezdő Zádori kezéből a mai szerkesztők vették át. (1903-ig bezárólag tizenhét kötet.)

1863-at írtak, mikor Knauz Nándor, (†1899, mint pozsonyi prépost) a magyar történetírásnak s nevezetesen a magyar egyháztörténetkutatásnak elsőrangú oszlopa, – akkor az egyházmegyei könyvtárnak fiatalabb bibliotekáriusa, de már is, mint a történelemnek buzgó és hivatott művelője ismeretes, megindította a „Magyar Sion" című egyháztörténelmi havi[16] folyóiratot.

A „Magyar Sion" címet tűzte folyóirata homlokára, jelezni akarva azzal, hogy annak születéshelye, működésének kiinduló pontja, sőt állandó fészke az ős Esztergom lesz, Magyarország első papjának székhelye – Esztergom, amelynek szent hegyén Magyarország első temploma áll, s melyet épp ezért magyar Sionnak szeretünk nevezni.

Knauz Nándor, abból indulva ki, hogy a magyar egyház történetének oly sok érdekes, fontos kérdése még nincs kellően felderítve, e vállalatában célul tűzte ki magának: kutatni a magyar egyház múltját, monográfiákban feltüntetni annak egyes jelenségeit, egyszóval,

[16] A „Magyar Tudományos Értekező", melyet ugyancsak Knauz Nándor a tudós Nagy Ivánnal egyesülve 1862-ben megindított, de az év elteltével részben amiatt, mert Nagy Iván új elfoglaltságot talált magának a régi magyar családok múltjának kutatásában, részben pedig a közönség részvétlensége miatt abbanhagyott, – a „Magyar Sion"-nal semmiféle összefüggésben nincs és nem volt.

adatokat. gyűjteni, melyek segélyével valamikor a magyar egyháztörténelmet megírni lehessen.[17]

Hét éven át mindig e magasztos cél, e nemes ideál lebegett szemei előtt; s hogy e célt, az eszményt folyóiratával meg is közelítette-e, azt épp ma, negyvenegy év eltelte után nagyon igazságosan meg lehet ítélnünk. S ez ítéletünk akkor lesz igazságos, ha egyszersmind a legkedvezőbb lesz. Igen, ez a régi „Magyar Sion" elérte célját, megközelítette ideálját.

Nincs azok közt, akik e negyvenegy év óta a magyar egyháztörténetbe vágó dolgozatokat, könyveket írtak, nincs egy sem, aki a „Magyar Sion" ama régi vaskos köteteit nélkülözhette volna. Mindegyikök forgatta, szorgalmasan böngészett azokban, idézett is egyik sűrűbben, másik ritkábban azokból a velős, magvas, történeti érzékkel és hivatottsággal írott, jelesnél jelesb cikkekből, melyek első sorban magának a szerkesztőnek, azután dolgozótársainak tollából kerültek ki, akik közt egy Balássynak, egy Fogarassynak, egy Csaplárnak, egy Ipolyinak, egy Nagy Ivánnak, egy Somogyi Károlynak s más jeleseknek neveivel találkozunk. És bátran mondhatjuk, hogy e tartalmas értekezések annyira nem vesztettek a letűnt évtizedek folyamán sem becsőkből, hogy a „Magyar Sion" amaz első hét kötete még ma is valóságos kincsesháza a magyar egyháztörténelmi adatoknak és okmányoknak.

1869-ben azonban fordulópontra jutott a folyóirat élete. A boldogemlékű Simor hercegprímás, ismerve Knauz Nándornak szenvedélyét a történetkutatás iránt egyrészt, másrészt meg ugyanabban való oly jártasságát, milyennel senki más a kortársak között nem dicsekedhetett, azzal bízta meg őt, hogy „Monumenta Ecclesiae Strigoniensis" cím alatt adja ki mindamaz okmányok gyűjteményét, melyek az esztergomi egyházra és főmegyére vonatkoznak, a legrégibb időktől kezdve. Ezen óriási munkát és időt igénylő elfoglaltság mellett még folyóiratot is szerkeszteni, lehetetlenség volt.

Knauz Nándor tehát, 1869. végével a „Magyar Sion"-t egyszerűen abban akarta hagyni.

Ámde volt akkor az esztergomi papnöveldének két, fáradhatlan munkakedvvel eltelt tanára. Zádori és Frankl Vilmos (ma Fraknói c. püspök, váradi kanonok, a magyar tud. akadémia alelnöke), – akik a „Magyar Sion"-t, melybe eddig is dolgozgattak, „az enyészettől megóvni és egyszersmind a kor követeléseihez képest átalakítani"[18] éreztek magukban hivatást. Ki akarták szélesbíteni annak munkakörét, felvenni abba mindazt, ami a keresztény tudományt érinti, ami az egyház életerejének lüktetését jelzi, – de mindenesetre folytatni azt a vállalatot, melyet a tudománykedvelők százai eladdig nagyon megkedveltek.

Aki reflektál emlékezetében a hatvanas évek végére, nagyon jól meg fogja érteni a két papneveldei tanárnak azt az eszméjét, hogy akkortájt egy általánosabb érdekű, az egész egyházi érzést, életet visszatükröző folyóiratra égetően szükség volt. Az egyház épp amaz években mindenféle ellenséges indulattal találta magát szemben. Az állami mozgalmak Európaszerte ellene fordultak a katholikus institúcióknak, de nevezetesen ama kor irodalmi termékeiben (a magyarokban is) csak gúny, nevetség, gyűlölet rítt ki a sorokból az egyház ellen. Hisz maga IX. Pius pápa, megnyitva a vatikáni zsinatot (1868. dec. 8.) e keserű szavakra fakadt: „Certum hoc tempore Ecclesiae Dei metuendum esset exitium, si ullis hominum machinationibus et conatibus exscindi posset."

Ez áramlatot lehetőleg ellensúlyozni, a támadásokat a tudomány fegyvereivel visszavágni: ez volt a két lelkes vállalkozó nemes szándéka.

Knauznak a két tanár vállalkozása ellen nem volt kifogása, és így jött létre 1870. január 1-én a „Magyar Sion"-nak *második sorozata,* „Új Magyar Sion" címmel, Zádori és Frankl szerkesztésében, 1873-tól kezdve pedig, (mert időközben Frankl Esztergomból Budapestre távozott), egyedül a Zádoriéban.

---

[17] Lásd „Magyar Sion" 1863. 6. l.

[18] Saját szavaik, még a Knauz „Magyar Sion"-jának utolsó kötetében közölt programjukban, lásd „Magyar Sion" 1869. 795. l.

Második sorozat-nak kell ezt a folytatást elneveznünk, s az első sorozattól élesen megkülönböztetnünk, nem csupán azért, mivel a folyóirat új szerkesztők kezébe ment át, hanem főleg azért, mert tartalma, iránya lényegesen megváltozott. Knauz kezében a folyóirat tisztán egyháztörténelmi dolgozatokat hozott, az új szerkesztők vállalatában már egyéb szakmába vágó értekezéseket is látunk. És épp ez az oka annak, hogy maguk az új szerkesztők megint elölről kezdték számítani évfolyamaikat, nem nyolcadik, hanem első évfolyamnak vagy kötetnek nevezve az 1870-it.

Ennek a második sorozatnak, vagy mondjuk, az „Új Magyar Sionnak" felosztása, berendezése, programjához képest a következő volt: *Értekezések* (különböző szakokból, melyek közt a magyar egyháztörténet is mindig előkelő helyet foglalt el, de amellett az általános egyháztörténelem, az egyházjog, dogmatika, bölcselet, apológia stb. is képviselve voltak, valamint az aktuális jelentőségű egyházi mozgalmakra is kiterjedt a szerkesztők figyelme); – *Lelkészet és tanoda,* mely rovatban pasztorális és neveléstani kérdések tárgyaltattak, (de amely rovat egynéhány évfolyam elmúltával, igen helyesen, beleosztatott az első rovatba, az értekezések közé); a harmadik rovat *Irodalom és művészet* nevet viselt, amelyekben új könyvek, hazaiak és külföldiek recenzeáltattak: végre a negyedik állandó rovatba, *Vegyesek* címe alatt apró egyházi hírek, érdekes mozgalmak, személyi tudósítások, a protestáns felekezetek közlönyeiből polemice bemutatott közlések stb. foglaltak helyet. *Költeményeket* is hozott az „Új Magyar Sion", hol többet, hol kevesebbet, persze mindig vallásos tartalmúakat, jobbára egyházi férfiaktól eredőket.

Szellemesen írta egykor a geniális Várnai, aki még azután is, szinte haláláig szorgalmas dolgozótársa volt a „Magyar Sion"-nak, erről a berendezésről : „Úgy szeretem olvasni a Siont, mint szeretek látni katonai tábort, a harcfiak változatos csoportozatával. A Sion is ily táborformán van berendezve. Elől a tudományosság nehéz ütegei; utána az egyházi, erkölcsi, társadalmi érdekeket védő sorkatonaság zászlóaljai; ismét az előpostákról hírthozó vadászcsapatok harsogó kürtökkel, majd meg a mulattatás könnyű lovasságának vidám s fürge ugrándozásai, végre a vegyes élelmiszerekkel bőven megrakott társzekerek hosszú sora"…[19]

Mindjárt az 1870. évfolyam első lapjain újból kifejtették a szerkesztők szándékukat, eszméjöket, programjukat: a tudomány terjesztését.

S e programhoz hívek is maradtak; egymást érték hónapról-hónapra, évről-évre a tartalmasnál tartalmasabb értekezések az „Új Magyar Sion" színesborítékú füzeteiben.

És a folyóirat előkelő helyet vívott ki magának a hazai kath. irodalomban. Értekezései közt nem egy, nem is tíz, hanem a legtöbb maradandó becsű.

Hiszen Dankó, Blümelhuber, Rajner, Danielik, Majer Károly, Schlauch, maga a régi szerkesztő Knauz, Fraknói (még Budapestről is, évtizeden át) s más neves tudósok nem egy értekezést közöltek az „Új Magyar Sion"-ban.

Mások is, sokan, kiknek nevei nem országszerte ismertek ugyan, de kiknek munkássága mindig alapos, értékes volt, dolgoztak az „Új Magyar Sion"-ba. Zádori kitűnően értett hozzá, dolgozótársakat szerezni folyóirata számára, melyet úgy szeretett, mint szülő gyermekét.

Sőt többet kell mondanunk: Zádori egy egész írói nemzedéket nevelt; buzdítással, serkentéssel, s mi a fő, saját példájával sok fiatal papot szerzett a magyar egyházirodalomnak, olyanokat, akik tán soha tollat nem vettek volna kezükbe, ha Zádori nem buzdítja őket, nem kényszeríti őket szinte, hogy próbálkozzanak meg az irodalmi téren.[20]

1886-ban úgy látszott, mintha az „Új Magyar Sion"-t válság fenyegetné. Zádori János, akinek szelleme akkor is még fáradhatatlan, bámulatos munkakedvvel volt tele, amikor fizikuma már mindinkább a pihenésre volt hajlandó, mind sűrűbben és sűrűbben kezdte

[19] 1871. évf. 938. l.

[20] E nemes férfiú életét és irodalmi munkásságát leírta dr. Walter Gyula a „Magyar Sion" 1888. évf. 81., 170., 241. lapjain. – 1889-ben másodszor is, külön és bővítve.

felpanaszolni szemeinek gyöngülését, s emlegetni, hogy a szívéhez nőtt folyóiratot nem lesz képes tovább vezetni.

Nehezére esett megválnia kedves folyóiratától, de a szükség parancsolóvá lett; gyönge, fájó szemmel kéziratokat átolvasni, könyveket recenzeálni, sokat írni, korrigálni, egyszóval: szerkeszteni – nem lehet. S így a jó Zádori maga szólította fel ifjabb tanártársait, hogy vállalkozzanak a régi, s mint ő gondolta, az egyházirodalómban hézagot pótló folyóirat folytatására.

Ezek az új szerkesztők mi voltunk, kik annyival szívesebben engedtünk a felszólításnak, mert egyrészt szeretettel viseltettünk maga az ügy iránt, másrészt már eddig is dolgozgattunk a Zádori folyóiratába, – s így esett, hogy válság helyett egészen simán ment át 1886. végén a folyóirat ismét, tehát már másodszor, új szerkesztők kezébe.

Az 1887-iki évfolyammal a „Magyar Sion”-nak ismét új, *harmadik sorozatát* indítottuk meg. Új sorozatát nemcsak annyiban, hogy átvettük a régi, jónevű folyóirat szerkesztését, hanem abban az értelemben is, hogy még szigorúbban ügyeltünk arra, hogy a folyóirat megtartsa jó hírnevét, mint tudományos, egyházirodalmi folyóirat.

Egyben visszatértünk az eredeti címhez, s újra a régi, tisztes „Magyar Sion” címet tűztük a folyóirat homlokára.

1887-től máig ismét tizenhét esztendő folyt le.

Hogy mi volt a „Magyar Sion” szerepe ez elég hosszú idő alatt, – hogy mi volt iránya, milyen tartalma: azt a magyar egyházirodalom iránt érdeklődő olvasóközönség e lefolyt tizenhét év alatt láthatta, tudhatja.

Keresztény katholikus öntudat! ez volt, kezdettől a szerkesztőknek ideáljuk! Hogy ez az öntudat jusson érvényre mindenütt, a tudományban, az elvekben, a társadalomban, az életben, – hogy egy keresztény katholikus férfiúnak igazságos mértékével ítéljünk meg mindent a világon, akár irodalmat, akár közéletet: ez volt mindig a mi törekvésünk, ez munkálkodásunk célja.

És ez lesz az új szerkesztőé is, – akinek munkájához Isten bő áldását kívánjuk, s akit viszont t. közönségünknek becses figyelmébe ajánlunk.

Kereszty Viktor dr.

A publikációk hasonmás kiadásban

UJ
MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

ZÁDORI EV. JÁNOS.

TIZENHARMADIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1882.

NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

most az ilyen okmánytárak, hogy a kereséssel a drága időt ne pazaroljuk!

„Loquantur alios saxa, Te Eminentissime Princeps, Monumenta haec loquentur.“

Miután pedig ily nagyszabásu munkához a roppant türelmen kivül, tartós egészség is kivántatik, a tudós szerzőnek ezt kivánjuk.

V. A.

De Deo creante. Praelectiones scholastico-dogmaticae, quas habebat Camillus Mazella Soc. Jesu. Editio altera. Romae ex typographia polyglotta S, C. de propag. fide. Nyolczadrét 1039 l. Ára 11 lira.

E jeles mű már csak arról is nevezetes, hogy első kiadása Amerikában látott napvilágot, a honnan ugyan sok mindenféle áldás háramlott már a vén Európára, de scholastikus Theologia eddig még át nem szivárgott: ez utóbbi években jutott ebből is, még pedig a javából. — Valamint t. szerző úgy művei is azon iránynak hordozói, mely átlag szorosabb ragaszkodást követel sz. Tamáshoz és a scholastikához, még azon jeles hittudósoktól is, kiket különben egyes eltérő nézeteik és rendszerük daczára csakis sz. Tamás tisztelőinek nevezhetünk. Ők ugyanazon tanszéken, melyen most P. Mazella diszlik, szabad s önálló irányban dolgozták föl a theologiát s haladásuk után itélve képesek lettek volna messze időkre kihatni, ha a tanulmányok ujjászervezése törekvéseiknek kedvezne. — Sz. Tamást hirdették ugyan ők is a theologia nagy corypheusának, de a sokban megváltoztatott bölcsészeti rendszer elkerülhetlenül a theológiában is hozott magával sok ujdonságot azon határok közt, hol a haladás utja a theologia előtt sincs elzárva; ehhez járult, hogy a scolastica más egyrangu vagy alsóbbrendü iskoláit is figyelembe vették, nem engedve kizárólagos uralmat senki fiának s igen nagy sulyt fektettek a hagyomány tanulmányozására, mely folytonos buvárkodásuk mellett uj fényözönnel árasztá el a régi

igazságot. Az alaki rész sem maradt változatlanul, hanem alkalmazkodott az uj igényekhez, a régi bámulatos rövidség helyét hosszas magyarázatok foglalják el s a jelen tudomány-reflexió és rendszeresitésben kedvét lelő szelleme nagy dissertatiókká formálja az egyes tételeket.

Az ujjászervezés minél tökéletesb visszatérést sürget sz. Tamáshoz, ki maga a megszemélyesitett Schola, visszatérést a rendszerhez, mely a mult tudományának édes anyja és nevelője.

Mindkét követelménynek hiven felel meg P. Mazella, azért művei méltán az ujjászervezés gyermekei; nemcsak a régi igazságot hirdetik, hanem a régi világos gondolkozás terminusait is hangoztatják, diszlik bennök a félemletes Syllogismus és a jó tanitás föltéte: a distinctio. Az mi a műnek tárgyát illeti, az teljesen megfelel s kimeriti a czim által keltett várakozást sőt még többet ád: — De Deo creante magában foglalja az Isten műveit, melyekben külre hat, azt a nagy kinyilatkoztatást, mely által minden van, a mi létével hirdeti, hogy Ő van. — Hat disputatióra osztja föl tárgyát, melyet a teremtéssel kezd és az utolsó itélettel befejez. Talán kissé meglepő, hogy értekezve a teremtőről, ki végtelen jóságból alkotott, a könyv végén az élők és holtak bíróját találjuk föl benne, ki csak igazságot ismer: az igaz, mások máskép teszik! a t. szerző azonban e részt azért vette föl művébe, mert előadván az ember teremtését, természetfölötti rendbe való áthelyezését és esését alkalmasan füzhette ehhez a végső dolgokról szóló tant, hogy mindezen phasisok, melyeken az ember átment és menni fog, összefoglalva könnyebb áttekintést nyujtsanak. — Különben is a t. szerző szemei előtt tartja czélját: ő tankönyvet irt, mely rendszeres beosztással dicsekedjék, de egyszersmind tekintettel legyen az iskolákban elvégzendő tananyagra. A thesisek alakjában előadott theologiában mindig veszély van, hogy az alapos kérdések kitünő kifejtésével beérni akarják s oly sok érdekes és a tant kiegészitő részletekre nincsenek figye-

lemmel; az igaz mindenre nincs idő; de sok függ a berendezéstől: P. Marzella ezen tekintetben dicséretesen tér el sokak fölfogásától; nála találunk teljes tractatusokat számos közbeszőtt kisebb kérdésekkel, melyek kidomboritják a tárgy alakját s nagyobb érdeket kölcsönöznek az egésznek.

De mit szóljunk a második disputatióról, melyben az angyalokról levén szó, előkerülnek a scolastikai hirhedt vitái de loco et motu locali angelorum. de locutione et illuminatione; lehetnek-e az angyalok két különböző helyen, lehet-e több angyal egy s ugyanazon térben, átmehet e egy helyről a másikba a nélkül, hogy a közön keresztül hasson; a kinek nem tetszik, hagyja ki, de ha azt is akarja tudni mire valók az efféle viták, mondhatjuk: arra, hogy jobban értsék a közönséges, alapvető igazságokat a szellem természetéről és hivebb fogalmat alkothassanak magoknak felőle.

Még nehány megjegyzést egyes tételekről. — Az első disp. legszebb fölosztást mutat, mert a világ teremtését az általános okok szerint tárgyalja: Isten a világ teremtője (causa efficiens) örök tervrajza szerint (causa exempl.) örök dicsőségére (causa finalis.) Ez utóbbinak tárgyalása ki nem elégit, szerény véleményünk szerint talán szükséges lenne mindent szorosabban s könnyebb átnézettel a két főfelosztás alá foglalni: finis operis — finis operantis, mert ezen különböztetést kellő értelmében szem előtt tartva könnyen felelhetünk a nehézségekre. — Ép ugy a természetfölötti adomány fogalmának megállapitása, amint azt Bajus és a Jansenisták kárhoztatásából meritjük alaposabb megbeszélést kiván; a t. szerző ezt sikeresen létesiti, hol a természetfölöttinek fogalmát általánosságban adja és az annyiszor használt természet és természetfölötti szók értelmét a sz. Atyáknál világos logikával megállapitja.

Az ötödik disp. az eredeti bűnt tárgyalja. A mily nehéz a lélekölő átok átszármazása, melyről sz. Ágoston mondja: miris quidem modis sed tamen fit, ép oly jele-

sen van előadva, s gondolom már ezért is megérdemli a siker nem mindennapi dicséretét. Itt a scolasticus elméél szétapritja a bűn fogalmát s szem elől nem tévesztve az eredeti és személyes bűn közti különbséget keresi a bűnös akaratot, mely mindenütt lappang, hol a bűn sötétlik s melyet a született s máris bűnös kisded lelkében föltalálni a theologus nagy föladata. E része mint hallottuk külön lenyomatban is megjelent. Nem mondjuk, hogy verőfényes immár minden, hogy nem boritja itt is ott is a gondolatot a titok kétes fátyola, de hogy a mennyire lehet egyesiti az alaposság és világosság előnyeit. — Kivánatos azonban, hogy az olvasók figyelmét nem csak az eredeti és személyes bűn, hanem még a büntetések közt fenálló különbség is lekösse; mert a különböző büntetés szinte fontos tényező a nagy kérdés megoldásában, amint ellenkezőleg a büntetésnek egyszerüen odavetett fogalmából sulyos felhők emelkednek a derülő égen. — A keresztség nélkül elhalt kisdedek a mint nem sujtatnak érzéki büntetéssel (poena sensus) ugy a theol. határozottabb véleménye szerint a tulajdonképeni kárhozat (poena damni keservét sem érzik, hanem bővelkednek mindazon javakkal, melyeket különben a természetes boldogság nyujtott volna. — Az ily sanctióval sujtott bűn nagyban elüt a személyes vétektől.

A t. szerző elvei szerint cselekszünk, ha nemcsak a materiával, a könyvnek tárgyával törődünk, hanem a formára, a tárgyalás alakjára is figyelünk. E nemben P. Mazzella műve valóban scolasticus könyv, mert szigoruan ragaszkodik a formához, s egyszerü syllogismusokban állitja föl az igazság élét; mindenfelé találkozunk az iskola angyalának szavaival, melyek jól kiválasztva figyelmeztetik az olvasót mély értelmükre s megkedveltetik vele a gondolatot magasztosságában a kifejezés egyszerüségét. A t. szerző elve könyvébe fölvenni más iróknak tárgyához szóló világos bizonyitásait és magyarázatait. — Ezen elvével nem mindenki barátkozik meg, ki a tárgy teljes önálló földolgozását állitja föl a jó iró esz-

ményeül, ki talán csak hiába való ismétlését látja abban a rég elmondottnak. — Irály szempontjából tekintve a dolgot, be kell vallani sok a citatió, többször csakis mások szavaival beszél, mi az előadás egyöntetüségét zavarja, de ez eljárás is szolgál a szerző czéljának, ki nem kivánt dissertatiókat irni, hanem világosan tanitani s összeszedve az egyes auctorok fénypontjait tárgyát kellően megvilágitani. — Nem is kivánhatni többet a világos előadás nemében; mert a tételek egyformán s ugyanazon logikai rendben épülnek, elül a kérdéses tétel jelentését és határait állapitja meg, azután következik a bizonyitás, mely scolastikus pontossággal fejlődik. — Elismerjük, hogy igen világosan határozza meg a kérdés s adja elő az odavágó magyarázatokat, csakhogy sokszor hosszúra nyulnak e czikkek és fölöslegessé válik a bizonyitás. Különben a bölcsészeti érvelés teljesen kielégit, csak a theologicus bizonyitás nem érezteti mindenütt erejét, nem mintha nem foglaltatnék a fölhozott sz. irás vagy sz. atyák idézeteiben, hanem mert gyéren van kifejtve és sokan nem vonják el oly könnyen a leplet, mely mögött tiszta, derült minden. — A fogalmak és terminusok magyarázatában a tudós szerzőnek csakis elismerést szavazhatunk, mert oly ügyes kézzel nyul a bonyolat szálai közé, hogy szinte érdekkel követi az ember a zürzavar tünedezését: példa reá a természetfölötti rend fogalmának, a teremtés és az isteni akarat szabadságának magyarázata.

A t. szerző tehát egészen a scolastikus rendszer embere s nehezen lesz ki őt ezért méltán megszólhatná, mert az egész vaskos könyv rendszeres, világos tételeivel legszebb apologiája s bennünk is azt a jámbor ohajt kelti, hogy mi is indulnánk meg már a hol lehet e világ taposta uton. — A mely rendszerben annyi erő és világosság rejlik az sohasem vénül meg, sohasem lesz nélkülözhető.

Pethő Rudolf.

EMLÉKSOROK ASSISI SZ. FERENCZ SZÜLETÉSÉNEK VII. SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA.

Tágas völgy nyilik meg Perugia alatt, mely több régi várost hord lejtőin s a természet pompájához a multnak dicsőségét füzi. — Fönn a dombokon és hegyeken rakta le az emberi erő és szorgalom emlékeit, önéletét lehelte a kövekbe, melyek várfalak, templomok, monostorokká illesztve, multat s jelent egyesitenek. — Szebbnél-szebb emlékek füződnek ez őshelyekhez, melyek mint elmult idők hátramaradt gyermekei meredeznek felénk. Lenn a völgyben pedig virágosabb szőnyeget teritett az anyatermészet a régi idők e dicskoszoruzta helyeinek s tisztább fénynyel önti el megviselt falaikat. De egy nagy fohász is vonul végig e virágzó téreken, mely a természet dusgazdagságába a multnak nagy és áldott szellemeit visszakivánná s ha őket vissza nem veheti legalább ünnepli. — Mi is ünnepelni sietünk e tájra s ha Perugiától délfelé haladunk a balról váltakozó lejtők s dombok magasbikán elértük Assisit, régi nevén: Ascesi. — De nem, Assisinek ne nevezd, keveset mondasz, már Dante vádolná az irigy beszédet:

Peró chi d'esso loco faparole,
Non dica Ascesi, chè direbbe corto,
Ma Oriente, se proprio dir vuole
Del Parad. cant. XI.

Ki e helyről szólni akar ne nevezze Ascesinek v. i. fölmenetnek, nevezze napkeletnek, mert Assisi szült a világnak uj napot. Innen indult meg a hitnek szelleme uj foglalásokra, teljes kinyomatot nyerve sz. Ferencz lelkében, átalakitá a földnek szinét, mintegy varázserővel vonulva végig a világon megszólamlott a tudomány és művészet ékesszóló nyelvein és kő és festék, hang és szó tanuságot tett és diadalemléket emelt hallhatatlan erejének. Álljunk meg Assisi alatt: fönn a dombon az egymás fölött emelkedő kettős templom, mintegy nagy dicsőitő hymnus századokon keresztül hatva hirdeti a megdicsőült sz. Ferencz nevét: lenn a völgyben pedig van az angyalok királynéjának kisded kápolnája, hol sz. Ferencz lelkében a nagy gondolat támadt, szive egy nagy áldozatra lelkesült. Ezen kis kápolna 700—890 éves falai közt akarunk visszahelyezkedni azon kor világába, melyben a szent élt, mely fényt vet a legelvetemültebb népzsarolóra ép ugy, mint Krisztus szegényére.

Ha nagy tettek nem is tételeznek föl mindig nagy emlékeket, melyek a mult varázshatalmával behatva a lélekre, képesitsék nagyratörő gondolatra és tettre, ugy sokkal helyesebben mondhatjuk, hogy nagy tettek föltételeznek nagy jelent. — Oly kor, mely nem henyélve hanem fáradva nagy, mely tevékenységébe bevonja minél többek erejét, mely fölvillanyozza a közérdeklődést, képes leginkább kifejteni az erőket, melyek a nagy lelkekben szunnyadoznak. — A kornak lelkesedése azután ezekben fokozódik, tettereje kimagaslik s a dagadó áron még magasbra törnek. Olaszországban sem hiányoztak azon jelenségek, melyek a népet nagy fiak nevelésére képesitsék, — Azon kor nem volt tétlen és henye, hanem nagyon is átvonult rajta az ébredés előérzete, mely a népnek öntudatába idézte erejét és hivatását. — Olaszország ez időtájban nem a csendes

nyugalom hazája, — lehetett az néhol, de legnagyobb része lázas tevékenységben él. — Nagy a különbség ezen annyira eldarabolt, elkülönzött kis államok közt. Pisa már korán küldi hajóit győzedelmes harczokba s bajnokai vére árán emeli márványdomját; Velencze is nem sokára eljegyzi magának a tengert s mint a tenger királynéja emelkedik mind tényesebben a habokból; a lombard városok is forgalmas és munkás életet mutatnak falaik közt s csak alkalom kell, hogy erejöket éreztessék. — S igy le Toscana s Romagna egyrészén. — A függetlenség hatalmas polgárságot nevelt e városokban, kik a mint szivökön viselik a család jólétét, ép oly szorgosan gondozzák a város és határának, mert ez volt sokszor egy-egy kis állam, sorsát. Mozgalmas időkben mozgalmas szerep jutott a legutolsónak is. Pedig akkor a békét nem igen ismerték. Harcz és vetélkedés volt az egyes városok közt, a hatalmaskodás és jogtiprás megszakitá a nemzeti összetartást, de egyszersmind ébresztett és fölhasznált minden erőt, mely fiaiban szunnyadott. Olaszország azonban egyesülni is tudott, másodszor mérkőzött meg már a pápa vezetése alatt a német elnyomással, s III. Sándor pápa győztesen vivott rőtszakállu Frigyessel. A győzelem csak hajnal volt, melynek hasadtával fölébredett minden erő és a munkához fogott, hogy épitsen a vallásos és politikai eszmék valósulásán. — Olasz országnak azonkivül daczára az egyenetlenség és jogtalanságnak, melyek a bűnök hosszu lánczolatát vonták maguk után, volt mindig lángoló s önéletével összefort hitélete, mely Ezzelinót is képes volt magábaszállásra birni, volt hevülő buzgalma, mely a városok dicsőségét és fényét a templomok és domok szentelt emlékeiben örökitette, volt vallásos nemzeti önérzete, mely ha Rómához nem volt hű, Rómára büszke volt.

Ily izgalmas időben, 1182. született Assisiben

Pietro Bernardone fia, kit anyja váratlanul egy istállóban hozott világra, és a fölirat mélyértelmüleg hangzik e kápolnává változtatott helyiség fölött:

Hoc oratorium fuit bovis et asini stabulum.
Ubi natus est Franciscus mundi speculum.

De a mit véletlennek szeretünk mondani, abban a szent egyszerüség mélyebb okot födöz fel. — Elmondhatni, mit a csodás Fioretti di S. Francesco első czikkében olvasunk: „elsőben tudnunk kell azt, hogy a jó sz. Ferencz ur, életének minden tetteiben akképen cselekedett, mint a mi áldott Üdvözitőnk.“ S miért ne szabadna látni a hivő szemnek e születésben is a hasonlatosság egyik kedves vonását: ott az Alvernián volt Ferencz kálváriája és itt van Bethleheme, hogy mindenben minél közelebb álljon ahhoz, ki őt különös küldöttjének kiszemelte. Ezen első lépés adja nekem az irányt, melyben e csodálatos jelenségnek elragadó vonásait nehány gondolattal megvilágitsam. — Mire figyelmeztet ez első lépés? Azon nézpontra állit, mely egyedül képes megfejteni sz. Ferenczet, föllépését s azon erőt, mely e férfiu lelkéből alkotva előlépett: ezen nézpont a hit. — A hitvilágában kell tekintenünk e rendkivüli férfiut, mert a hit ereje állitá a világba Ferenczet, ez képezte őt arra: mi nagyot tett sz. Ferencz? megujitá a vallásos életet, fölébreszté az alvó költészetet, sirja fölött ringott egy fölszabadult müvészet bölcsője, ő oldá meg a szellemet lehelő szónoklat nyelvét s ő felelt a socialismus vajudásaira; szóval a posztóárus fia megindità az egész világot s mindezt tudomány nélkül, iskola nélkül, de nem a hitnek és erejének mindent fölülmuló ajándéka nélkül. — Az egyetemek állitottak nagy tudományu férfiakat, a hit pedig nagy férfiakat, mihelyt lelkükben érvényesité hatalmát s fölvilágolt az a fény, mely az Isten titkaiba beavat. — Tudjuk, elismerték azt sokan, kik keveset hittek, hogy a

korszakok, melyekben a hit erős, fényesek, szivemelők és termékenyek, mig a hitben fásult vagy épen hitetlen korok kietlen nagy ürt nyujtanak az utóvilág tekintetének s szavaik bizonyságát már magában sz. Ferencz személyében találjuk, kire a hit elsőben is ujjáteremtve hatott.

Az ifju nevelése korán sz. György templomának papjaira bizatott, kiktől az ismeret alapjait elsajátitá; de Assisiben nem volt valami felsőbb tudományos iskola, melyben az ifju, miután a latinban némi jártasságot szerzett, kiképezhette volna magát, igy maradt tehát és iskolája a nyilvános élet lett, az az eszmekör, az a lelkes érdeklődés, a szellemi éberség, mely akkor Olaszországon végig vomult. És ezen iskola nem talált benne hideg, érzéketlen tanitványára: ő énekelte a dalokat, melyek csatákról beszéltek s a tüzes ifjunak nagyratörő lelkét heviték; ő hirt és dicsőséget kivánt szerezni s kutatta módját, melyen elérhetné, a lovagmondák nem regélnek kalandokról, melyek lelkét nem foglalkoztatták volna. — Ferencz csakhamar Assisi fiatalságának hőse, mely őt mulatságai és kalandjai királyának választja: „Liberalior et hilarior, datus jocis et cantibus, civitatem Assisii die noctuque circumiens... a sociis suis eligitur in Dominum, ut secundum voluntatem suam faceret expensus... cumque refecti de domo exiissent, sociique simul eum praecederent, euntes per civitatem cantando, ipse portans in manu baculum, quasi Dominus parum retroibat post illos! Vita trib. soc. Assisiben már ő volt a bámulat tárgya, de a város köre szük lett neki. Egy titkos kéz nemcsak ébren, hanem álmában is ösztönzé Ferenczet cselekvésre: fényes palota tünt föl az álmában is virrasztó lélek tekintete előtt, a termek csillámló fegyverekkel vannak beaggatva és pajzsok és sisakok képezik ékességét. — Elég volt ez álom, már nem tartá lehetetlennek, hogy idővel hatalmas feje-

delem váljék belőle és dicsőségét a lándzsa hegyével akarta kivivni: csakhamar briennei Walther csapatához kiván szegülni, ki Tancred Sicilia királyának leánya mellett száll a császár ellen sikra. — De e szándékát ki nem vihette, miután utközben megbetegedett. Az Isten szava Assisibe hivta vissza s ott igért neki más fényes föladatot, melylyel csakhamar megbizza.

Ily lelkes és korántsem elvonult vagy életunt ifjut választott ki magának a kegyelem fönséges czéljaira. — Eddig mindenki érti a nagyratörő Ferenczet, most közbejő azon titkos erő, melyet csak a hitnek szeme ismer. Ellentétben az ábrándos ifju vágyaival, ellentmondva minden hiu és szeszélyes tervének, megelőzve még legtitkosabb sejtelmét is, a kegyelem maga lép a térre, hogy műveihez egymaga neveljen alkalmas eszközt. Ferencz nem merithetett tudományából holmi uj világraszóló rendszereket, nem a kutató lángész volt szövétneke, hanem a fény mely tűz is, mely lángözönt nyitott, hol az emberi bölcsesség csak hideg szikrákat csalhat. Ezen fény volt a hit, mely mind világosabban lépett Ferencz lelke elé és megkezdte foglalását. — Mióta Assisibe visszatért, engedve a titkos szózatnak, azóta önkényt Istenhez fordul, kérve az Urat, adná tudtára, hol keresse az álmában látott fényes palotát s a ragyogó fegyvereket; mialatt pedig ezt kérte, kicsiny s hitványnyá törpült körülötte minden. — Sokszor elvonult eszmélődve föladatáról s mig lelke egy nagy hivatás érzetébe mélyedt, addig a belső kegyelmek egész lánczolata követte, mely lassan, de folyton behatott reá, mint a természet a barázdán nyugvó magra, mely hosszu tél és kietlen vihar után teli kalászszá érik. Hiába tért vissza a zajos körökbe, nem türhette, futott a magányba, elrejtőzött egy barlangba és imádkozott félelem s borzadás közt. — Órahosszat töltött leborulva, csakhogy megtudja

mit tegyen. — A mint egykor forró imába merült, ugy rémlett előtte, mintha a kálvárián látná a keresztet és a reáfeszitet Megváltót; lelke e látványnál mintegy megsemmisült, Krisztus szenvedése pedig oly mélyen vésődött keblébe és csontjai velejébe, hogy reá sem gondolhatott, anélkül, hogy a legmélyebb fájdalomba ne merült volna. Ilyenkor a mezőn tévelygett, szabad folyást engedve könyeinek és zokogásának és ha kérdezték mi bántja: ó, ugymond, én siratom Jézus szenvedéset, kiért nem szégyenkezném panaszkodva bejárni a világot.“ A kegyelem átváltoztatta az embert, bevilágitott lelkébe a hitnek magasztos titka a kereszt és balgasága s a mint megrendité egész valóját, ugy vonzotta magához ellenállhatlanul. — A mit ezentul tesz, csodálatos, de egyszersmind indokolt, mert természetfölötti erőben alkot és működik.

Most az ifju ábrándos vágya dicsőség és hir után a hit világánál más tért lát megnyilni maga előtt s egy nagy áldozat árán, mely mindenébe került mit mások előtt birt, felölti magára a szegény és megvetett Istenember képét. Ki ne olvasná mély megilletődéssel azon fönséges imát, melyet lángoló szeretet sugalt a szegénység lelkének választott mátkája után: „Ó Ur Jézus mutasd meg nekem a te forrón szeretett szegénységed ösvényeit.“ — A szegénység mindent tapos, tehát mindenek királynéja. Hanem én kegyes Uram Jézus Krisztus könyörülj rajtam és a Szegénységen (Domina paupertas;) mert kinoz engem szerelme és nélküle nem nyughatom. Uram te tudod ki szivembe szerelmét öntötted. Hanem ő maga is szomoruan ül, mindenkitől elutasitva; özvegy lett a népek urnője, hitvány és megvetett jóllehet minden erények királynéja. — Lásd ur Jézus hiszen a szegénység olyannyira az erények királynéja, hogy elhagyva az angyalok székhelyeit leszálltál a földre, hogy azt örök szeretettel magadnak eljegyez-

hesd és a tökéletesség gyermekeit benne és belőle és általa nemezhesd. Óh ki ne szeretné Uram a szegénységet mindenek fölött. E kiváltsággal tüntess ki, e kincscsel gazdagits, hogy övéimmel semmit sem birhassak a földön." — Opuscula B. P. Francis. Assis. Ekkép a szegénységet jelzé a tökéletesség eszményének és minden erkölcsi szépség kifejezésének. Szerette azt emberi alakban jelképezni s majd az ég leányának, majd gondolatai asszonyának, majd mátkája és nejének mondá. — Amit a középkor dalnokai földi szerelem tüzétől hevülve szépet és nagyot mondtak, azt ő mind szive választottjára a nagyon szeretett Szegénység urnőre (Domina paupertas) ruházta. E szolgálatban lép föl Assis. sz. Ferencz, mely a világbölcs előtt dőreség, a kritikus előtt rajongás, a hitben pedig a kereszt hatalmának csodás örök termékeny nyilvánulása. Mint ilyen csak a hit világában érthető s ha nagy tettek nem akarnak véletlent elégséges alapul ugy a fensőbb hatalomnak vivják ki igényeit, mely hatalom: a hit természetfölötti ismerete és szeretetével.

Mihelyt sz. Ferencz nagyratörő és mélyenérző lelkének hevével a szent szegénységet magának eljegyezte, élete a kitartó munkálkodás és természetfölötti költészet vegyüléke, egész megjelenése titkos értelmü, de egyszersmind gyakorlati, fönséges de vonzó is. Nem ismerjük a szentet, hacsak beesett arczát és ijesztő csuháját látjuk, ha szegénynél is szegényebb hajlékába lépünk, hol talán csak szivtelen elnyűtt lakót találni vélünk, hisz a szegénység zsibbaszt s a szük és üreges lak lenyomja a lelket is. Nézz elsőben a szellemre, mely nagysága érzetében és nem nyomora nyomása alatt nyitott magának ily utat, mely szegény, mert kincs nem méltó hozzá, megvetett, mert tisztelet nem elég neki. Máskép énekli meg Dante sz. Ferencz és a sz. Szegénység áldást hozó varázserejü életét:

La lor concordia, e i lor lieti sembianti
Amore a maraviglia, e 'l dolce sguardo
Facevan esser cagion' de' pensier santi;

s a szent gondolat termékeny is volt, napról-napra növelte Ferencz szegény családját. Most e nagylelkü, mert mindent megvető férfiak körében látta teljesedve álmát, számtalan fegyveres s kiapadhatlan bőség környezé, — nem hagyott ő fel a gondolattal, hogy ez az Isten választott csapata „asztalkörének lovagjai", kikkel megindítá a hadjáratot a legszentebb ügy védelmére. Ferencz kereszténysité a világot. Tőle és rendjéből eredett az egyházi szónoklat folyama, mely magával ragadott mindent. E szónoklatnak lelke a világ előtt nyilvánvaló buzgalom volt, mert a szó nemcsak hang, de tény is volt, mert nem emberi bölcseség vagy tudomány adta ajkaikra hanem isteni sugallat. Ferencz csakis az örök igazságok szemléletében élt, a hősi erények szokásává váltak, vándorolt; másnak kenyerét koldulva, beszélt, magát felejtve. Midőn a hirneves Bolognába ér, kiürül minden ház s az egyetem egy fensőbb tudománynak engedi át óráit. A nagy piaczot templommá szentelte a nép kegyelete, mely a szentet körülvette, s midőn szólt lelke elragadtatásában, olvadozott minden sziv s kivált salakjuk. Rendre vonultak társai városok s falukba s fogalmunk sem lehet azon hatásról, melyek ezen együgyü emberek tettek a czivódás, az ellenségeskedés, a pártszakadás és véres bosszú korában. Paduában sz. Antal beszédjére a megindulás hangos panaszt és könyzáport keltett a tömegben, a dölyfös patricius levetette ruháit, máshol a nők hozzák ékszereiket s tüzre vetik a fényüzés rongyait. Kijózanodott egy kissé a világ a szó és tett összmüködő szónoklatánál.

De midőn a szegénység rideg valósága ily intézményben megszenteltetett sz. Ferencz hatható-

sabb és megsemmisitő predikácziót adott korának és minden jövő nemzedéknek. Sz. Ferencz idejében elnyomták a szegényt a kar hatalmával, most a szegénység nyomja el a rendet és jólétet és hatalmat. Mindkettő baj és nyomoruság, mindkettőre Ferencz a keresztény socialis politika paragraphusait ütötte föl és sürgette. Sz. Ferencz nem az által kivánta a világot boldogitani, hogy a szegénységet száműzze a világ hátáról, sokkal mélyebben tekintett ő a gondviselés terveibe, semhogy a világ eszményét általánoz jólét és gazdagságban lássa. Minden keresztény socialistának jól kell szem előtt tartani czélját, mely nem a szegénység kiküszöbölése, hanem azon egyensuly létrehozása, mely a rendet Isten akarata szerint mindnyájunk üdvére föntartsa. A kereszténység messze attól, hogy a szegénységet ki akarná küszöbölni, önkéntes szegénységre ösztönöz, nem akarja a szegénység nélkülözéseit elvenni, hanem csak a zugolódó elégedetlenség szellemét és azon rendezetlen állapotokat megszüntetni, melyekből a szegénységbe a zugolódás rosz szelleme átszármazik. A szegénységnek és nyomornak a keresztény világrendben magas czélja és rendeltetése van, csak a hitetlen világnézet tartja azt merő tagadásnak, jóllehet az emberiség tulnyomó részének sorsa. A keresztény eszme, mely a szegénységet a gazdagság fölé emelte, leghatározottabb kinyomatát találta sz. Ferenczben, kinek rendje nemcsak szegényeket fogad magába, hanem gazdagokat is, kik a szegénység fönségétől elragadva, szegényekké lettek. Mihelyt ily eredménynyel találkozunk azonnal mélyen meghajlunk a létesitő hatalom előtt, mely kimutatta, hogy a szegénységet nemcsak tűrni, de keresni is lehet: tűrni lehet, mert sz. Ferencz bizonyitja, hogy békét, tiszteletet és boldogságot hoz; sőt keresni is lehet annak, kinek szive érti a sarat gyöngygyel fölváltani. Nincs akkor elkeseredés a gazdagok el-

len, ha a szegénységben boldogság honolhat, mert a mi a szegénynek kezébe a gyilkot nyomja, az a gazdag vélt boldogsága, melyre neki egyenlő joga van. Ezen szent socialistának hétszázados emlékünnepe nagy fölkiáltójel korunk vajudásaira; a gondviselés keresztény szempontból vezérli és intézi az ügyeket ki jól akar hozzászólni e szempontra helyezkedjék, különben a világrendben csak örvényt nyit, mely millió áldozatok vesztével töltetik be. Ha ez általános szemlélődéssel valaki be nem éri, számokkal szolgálhatunk, melyekből mindenki vonhatja a következményeket: ha sz. Ferencz a kezdet nehézségeiben 11 év alatt 5000 önkénytes vezeklő szegényt gyüjtött zászlaja alá, ugyan mennyit nyugtatott, békitett, engesztelt meg magával és a világgal, kik szükségből viselik a szegénység igáját. Hanem a szegénység ily fölfogása talán csak kevés választottnak szól? annyinak szól, a hánynak a hit szól s minél szegényebb valaki annál közelebb áll üdvös befolyásához, csak utat nyissunk neki.

Sz. Ferencz azonban a szegénységet nemcsak türhetővé tette, hanem rajongó szeretetében még a költészet bájával is körülvevé. Oly csodálatos termékenységü volt Ferenczben a hit szelleme, hogy e rendkivüli férfiut még mint az olasz szépirodalom hősét is szerepelteti. Lelkéből fakadtak a legmagasztosabb és legforróbb lyrika hangjai s mint ha addig ismeretlenek, azontul pedig unalomra hivatva lettek volna, sokszoros viszhangot keltettek hasonszellemü férfiakban. Nem volt alacsony, nem volt törpe a keresztény alázat és önmegvetés, ellenkezőleg szárnyakat adott az érzelemnek s megujitá ifjuságát. És a mit oly sok tanulás és tudomány el nem ért, hogy lendületet adjon a lézengő népköltészetnek, azt sz. Ferencz lángoló szelleme egy maga képes volt elérni lelkesülésében. Ezen mindentől megvált lélek szabadon emelkedett menten a világ bi-

lincseitől, kivetkőzve a földi kivánságok és szenvedélyekből. Az a gyöngéd érzelem, melylyel Isten lelkét megáldá, az a mély rokonszenv a természet minden tüneménye iránt, csak élesztetett, csak fokozódott, minél közelebb járt Istenhez. Csakhamar megérté ő a titkos nyelvet, melyen minden virág beszél s midőn nagyon is hangos lett már szavuk testvér s növérére ismert bennök, kikkel sokszor felváltva hirdeté Isten dicsőségét. Nem történhetett másképp, minthogy Ferencz a költészet szépségéhez is folyamodjék lángoló érzelmei kifejezésére s megindítá a szép szeretet költőinek sorát, kik azon nép nyelvén, mely maga is már dal, népdalokká alakitsák az élő hit és szeretet érzelmeit. Ferencz hevült az örök szeretetben s minden tekintet, melyet a virágzó völgyre vetett, minden hang és dal a természet öntudatlan énekeseinek lármás öröme mint megannyi nyil volt szivének, fölujongott volna a szeretet az ostrom zár alatt, de a próza kifogyott a szóból s ő énekelni kezdett. A mit e lángoló dalnok érzett oly mélyen és tisztán, mint ritkán más ember, azt kifejezve találjuk énekében: Cantico de le creature, communemente detto de lo frate Sole: Legmagasb, leghatalmasabb kegyes Ur! Tied a dicséret, a dicsőség és minden áldás, Téged illetnek egyedül: és senki sem méltó, hogy nevezzen. Légy dicsérve Uram Istenem minden teremtményeiddel, különösen nemes testvérünkkel a nappal . . . Légy dicsérve Uram nővérünkért a holdért és a csillagokért, melyeket az égen formáltál szép ragyogókká. Légy dicsérve uram nővérünkért a vizért, a ki nagyon hasznos és alázatos, drágalátos és tiszta. Légy dicsérve Uram a mi anyánkért, a földért, ki minket táplál és hordoz, sokféle gyümölcsöt, és szines virágot és füvet hoz. Az ének a bensőség mély érzelmével van irva, azon behatás alatt, melyet lelkére a teremtés minden porszeme gyakorolt, mely

többször szólaltatá meg tehetetlenségét érző s azért szenvedő Ferenczet, mig végre minden gátat megszakitva a seraphicus elragadtatásban érte tetőpontját fönn Alvernia mélyen titkos hegyén. E költészetnek forrása pedig az Isten szeretetén kivül a természet iránti gyöngéd vonzódása volt, fivér s növéreire ismer ő a teremtményekben, tekinti föladatukat Isten dicsőitését, észreveszi elemeikben, tulajdonságaikban a vonatkozást Istenre, a szellemi rendre, melynek minden szolgál. A mély ismeret utat nyit neki a természet magasztos fölfogására, s ő gyönyörét leli a legkisebb virágon, versenyez a csalogánynyal, de utóbb ő fárad el, miután soká énekelték fölváltva Isten dicséretét. Nevezhetik azt mások rajongásnak vagy kedélybetegségnek, csak ismerjék el a csodahatást és lélekerőt, mely nem a szenvedély önzésének, hanem Isten szeretetének szentelt nagy áldozatok árán mindent. Ferencz vonzódása a természet iránt ugy látszik, hidegen nem hagyta magát a természetet, hanem ez is viszont kimutatá jó indulatát.

A mit sz. Pál mély értelmüleg mond a természet szolgaságáról, az némi világosságot nyer sz. Ferencz életéből: „minden teremtmény, mondja az Apostol, mulandóságnak van alávetve, nem önként, hanem a miatt, ki őt remény fejében alávetette, mert maga a teremtmény is föl fog szabadittatni a romlás szolgaságából. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény fohászkodik és vajudik mindeddiglen.“ A természetre is kiterjeszkedik tehát az átok s fohászkodik fölszabadulása után. De mielőtt megjönne a megdicsőülés órája, addig a természet küzd megrontói, zsarnok uralói ellen s sokszor elveszti őket. A természet elnyomója az ember, a mennyiben bűnös s valamint a teremtmények az ember áthágásai által eszközökül használtatnak, vagyis a bűn rabszolgaságába bevonatnak, viszont mintegy boszulói az

örök törvény áthágásának; az ember ellen fordulnak. Mig bűn lesz, — lesz harcz; a megdicsőülésben pedig a bün romjain a teremtés béke-hymnusa csendül meg. De Ferencz szive tisztaságában már előbb szelidité meg a természetet; mert nem öntött kelyhébe mérget, mely a vadak és kigyók fogaiban ellene meggyülne s romlást hintett volna verejtékébe. Nem oly hihetetlen, mit annyi sok szentről olvasunk s mi sz. Ferencz megjelenésében szinte természetszerü, hogy vele szemben a természet elvesztette vadságát s fölismert benne urára; mintha a paradicsom virult volna fel nyomain, oly szelid és nyájas a vad és a madár; fölvidul a teremtés elkomorult arcza, csodálva nézi a ritka jövevényt, kétkedik, há megjött-e már a fölszabadulás percze, avagy csak rövid ébredés e ez, mely az éjet figyelmeztesse, hogy sötétsége életet rejt, mely napot vár. Ferencznek nyitva állt Isten műveinek határtalan titkos országa, nem volt neki elég a fölület ragyogása. ő átlépte a határt, melyen belül csak béke van, nincs harcz. Olvassunk csak nehány adatot a csodálatos Fioretti di S Francesco czimű elbeszélésekből, melyek mintegy tulvilági fényt öntenek Assisi járó-kelő Szegényére: Sz. Ferencz egykor Savurniából Camajo és Bevagna vidékére vándorolt és „midőn ott mély áhitatban mendegélt, fölemelé szemeit és néhány fát látott az ut szélén, melyeken töméntelen sok madár ül vala, ugy, hogy sz. Ferencz csodálkozva szólott társaihoz: „Várjatok meg itt az uton, én hugocskáimnak, a madaraknak, predikálni megyek.“ És a mezőbe lépett és a madaraknak, melyek a földön ültek prédikálni kezdett és csakhamar lejöttek azok is, melyek a fán voltak, és ott maradtak szép csendesen, mig a jó sz. Ferencz elmondá intelmeit, de azután sem bucsuztak el tőle, mielőtt áldását nem adta reájuk. És sz. Ferencz köztük járt fel s alá, csuhájával is érinté, a nélkül, hogy azért csak meg

is moczczantak volna. S ez volt körülbelől sz. Ferencz beszédjének értelme: Hugocskáim, madarak, ti sokkal tartoztok Uratok Teremtőtöknek, dicsérnetek kell őt mindég és mindenütt, már csak azért is, hogy szabadságtok van, bárhová repülni. Hasonlóképen kettős, sőt hármas mezzel látott el benneteket. Továbbá fentartá Noé bárkájában nemzetségteket, nehogy kihaljatok; és lekötelezett magának a levegőnek eleme által, melyet birtokba adott. Mindehhez járul, hogy ti nem vettek és nem arattok és az Ur Isten táplál titeket és italt nyujt patakok és forrásokból, nektek adja a hegyeket és völgyeket menedékhelyül és a magas fákat fészkelésre és miután nem tudtok se fonni, se varrni, azért az Ur Isten ruház titeket és fiaitokat. És azért hugocskáim őrizkednetek kell a hálátlanság bünétől és iparkodnotok kell mindenkor dicsérni az Istent. Midőn pedig a kedves sz. Ferencz ily szavakat szólott, a madárkák egyre nyitogatják csőreiket, terjesztgetik szárnyaikat s földig hajolnak meg előtte és tudtul adják ekkép mozdulataik és énekük által, hogy a sz. atya nagyon is nagy gyönyörüséget szerzett nekik, és a jó sz. Ferencz maga is örült és gyönyörködött ő velük és nagyon csodálkozott a madárkák ily sokaságán és igen szép változatosságán és figyelmükön és bizalmasságukon, amiért ő is ájtatosan dicsérte teremtőjüket.“ — Ugy járt ő fel s alá a virágzó téreken, mint ki lelkében egészen más világot látna s a mellett mégis mindig szem előtt tartá hivatását, a bűn kiirtását, nem emelkedett a köznapi világból olyformán, hogy feledte volna nyomorát és kietlenségét, de nem veszett ki lelkében a szemlélődés fényes sugara sem, mely szebb világot tükröztetett. Talán megvetőleg tekinthetnénk a gyermekded egyszerüség e tiszta örömeire, ha nem vennők észre, hogy óriási lélek nagyságával párosulnak mely ártatlan ömledezéseiben nem felejti világraszóló

terveit, mely ha játszik is, ha enyeleg, mindig nagy marad, sőt még nagyobbnak látszik, mert nagy tetterővel gyengéd szivet egyesit. A barbár népek hősei a nyers erőnek képviselői, kik megölik önmagukat, nehogy a romláson sirniok kelljen, de a görög hős eszménye a vitézség mellől a gyengéd szivet ki nem zárja, mely sirni nem felejtett a harczok kegyetlen öldökléseiben sem, és kedvesen tud enyelegni a csecsemővel. Sz. Ferencz már a világba küldi társait, már előadta komoly önérzettel a pápának terveit s mégis párbeszédbe tud elegyedni az utszélen nyiló virággal és szánakozni minden lény szenvedésén. Egyszer találkozik egy fiuval, ki vadgerliczéket visz a vásárra: „és mivel sz. Ferencz különös gyengédséggel ‚viseltetett mindig a szelid állatok iránt, azért részvétteljes tekintetet vet rájuk és igy szól a fiuhoz: „kérlek kedves fiam, add nekem a gerliczéket, nehogy ily szelid madarak, melyekhez az irásban a tiszta és alázatos lelkek hasonlittatnak, kegyetlen emberek kezeibe essenek.“ És a fiu azonnal odaadja mindnyájukat; a jó sz. Ferencz pedig ölébe veszi és bizalmasan szólitja meg őket: „ó hugocskáim, ti együgyü és tiszta gerliczék, mért hagyjátok megfogni magatokat, most majd megszabaditlak a halál torkából és fészket rakok nektek, hogy szaporodjatok a teremtő parancsa szerint.“

Igy járta be sz. Ferencz Olaszországot, magával hordván a szellemet, mely a hit és szeretet erejében mindenütt alkotott. Elhagyom az intézményeket, melyeket századok boldogitására emelt, ha megujittatik bennök azon szellem, mely bölcsőjüket körüllengte. A ki olvasta a sz. atya legujabb encyclicáját, észrevette, mily gyakorlati irányban sürgeti az Isten lelke uj életre ébreszteni sz. Ferencz gondolatát és sikerdus művét: a harmadik rendet. Ha valóban jellemző korunkra nézve, hogy a társulási

ösztön mindenütt egyesületekbe vonja össze a törekvőket, akkor kereszténye bb társulatot nem pártolhatunk, mint épen sz. Ferencz harmadik rendjét. A társulatok nem tegnap óta diszlenek az egyházban, mielőtt az ujabbkort a társulat mániája megragadta volna, a buzgalom már rég egyesületeket alkotott, melyek különös nagy előnynyel birtak az ujkori törekvésekkel szemben; a régiebbek ugyanis a külső összetartás mellett, még a belső lelki élet ápotását tüzték ki föladatukul, mig az ujabb korban pártolt társulatok legnagyobb része csakis a külső összetartást czélozza. Tudjuk jól, hogy a megváltozott körülmények ezen egyesületeknek áldásos tért jelöltek ki, de ne forduljon azért a figyelem kizárólag e térre.

Ily darabos eszmélődések után keressük föl nehány perczre Assisi szegényének sirját. A hová most minden ember, ki e völgyön áthalad, gyors léptekkel s dobogó szivvel siet, oda előbb csak a halálra itélt gonosztevők hurczoltattak, e hely a rémület helye volt s a nép nyelve pokol dombjának nevezte. Sz. Ferencz, ki halála után is a földön csak megvettetést keresett, e helyen nyittatott magának sirt, de czélt nem ért, mert alig nyugodott meg ott s menhelye már is éden-dombjának magasztaltatott. Assisi féltékeny szeretete mély sirt vájt a domb sziklájában s két templomot épitett egymás fölé az önmegvetés és a megdicsőülés Symbolumai gyanánt. E templomok épitésénél mondhatni, hogy sz. Ferencz sirja fölött az ujjászületés bölcsője ringott. A kettős templom sz. Ferencz siremléke s egyszersmind örökké élő szellemének tanuja. Csodálatos ugyanis, hogy halála is termékeny és éltetadó volt. Mert midőn templomot emeltek sirja fölött, élete, tettei s a lelkesülés, melylyel a népek emlékén csüggtek, megragadá a művészet lelkét s uj életre serkenté azt. Sz. Ferencz örök termékeny szelleme a

mint alkotva futotta meg utját, a mint törte minden téren a bilincseket, melyeket szokás vagy köznapiasság rakott, ugy a művészetben is szük- és elégtelennek találta a régi formát és alakot s életet lehelt önélete teljéből a merev vonalokba. A festészek, mondja Ozanam, kik e csodasir ékitésére hivattak, uj szellem fuvalmát érezték, mihelyt feléje közeledtek, sejteni kezdtek tisztább eszményeket, életteljesebbeket, az ó merev byzanczi typusoknál, melyek nyolczszáz évig mintául szolgáltak s mindinkább elfajultak. Az assisi templomépités csakhamar uj művészet életének lett bölcsője, melynek fejlődése ott van megörökitve. Ott szakitottak Guido da Siena és Giunto da Pisa mindinkább görögös izlésükkel, utánuk Cimabue és Giotto alatt fejleszté ki a keresztény művészet valódi jellegét; mintha csak oly nagy, oly hithü férfiakra várt volna, kik mint sz. Ferencz és sz. Domonkos elegendő életmeleget hoztak holtak ébresztésére és a kifejletlenek fejlesztésére.

Itt látni, hogy a művészet legtermékenyebb alapja a hit, eza hit lehelte az alsó- és felső-templom falaira sz. Ferencz emlékeit: az alsóba a megvetett, a szegény, a szenvedő Ferencz életét s a felsőbe dicsőségét; azért az alsó templom sötét és nyomottan emelkednek boltivei, titokteljes Symbolumokban beszélnek ékitményei, keresztalakban lévén épitve, a mélyértelmü *T* betüt is láttatja, a mint az sz. Ferencz homlokára volt nyomva; a felső templom ellenben derült, elöntve a nap fényétől, mely ezer szinre bomlik az üvegfestmények változatos pompáján. — De mindkettőben egyaránt ünnepel a két testvérművészet. E nagy siremlékben mint központban futott össze; hosszu korok áldozatkészsége és nagy tehetségek teremtőereje, az épitményt fehér márványból s német izlésben Jacopo di Lapo emelte, s falain a német épitészi modor mély jelen-

tőségével, a feleszmélő olasz festészet könnyedségét és elevenségét egyesité.

Valóban fenséges sz. Ferencz sirja fönn az éden-domb tetején, benne élő kövé vált egy nagy gondolat: a szegénynyé lett sz. Ferencz dicsősége. A szegénység és megvetés emberének méltó sirja ez, melyet Isren emelt, midőn megindítá a világot az emlék épitésére, hogy igérete, mely az alázatosnak fölmagasztaltatást biztosit, teljesedjék.

Pethő Rudolf.

A VÖRÖS CSILLAGOS KERESZTES VITÉZEK RENDJÉNEK MÜKÖDÉSE ÉS ÉRDEMEI MAGYARORSZÁGBAN.

Sz. Zsigmond prépostságnak ujból szervezése.

Pisó Jakabnak elhalálozása után a prépostság 172 évig üresedésben maradt. Ezen idő alatt a prépostok nevei sehol elő nem fordulnak, sőt az 1562. évi nagyszombati zsinat alkalmával mint tényleg üresedésben levő jegyeztetett fel.[1]) Csak a török hadjáratok lezajlása után töltetik az ismét be Putanicz ker. Jánosnak, 1698. szept. 25-én történt kinevezése által.[2])

Putanicz János, ki 1689-ben egerszegi plebánosból esztergomi kanonok és egyszersmind pesti plebános lőn,[3]) mint igen élelmes ember reá jött, miszerint a török idők

[1]) Péterffy, Concilia II, 149.

[2]) Benignae Resolutiones Regiae Ao 1698. 35. l.

[3]) Előde: Nagy János (1688—1690-ig) és ő (1690—1695-ig) a kanonokságot a plebaniával együtt birták. Utódai: Kolocsányi György (1695—9-ig) és Nedeczky Ferencz (1699—1702-ig) csakhamar kanonokokká lettek.

sükre vonatkozó kath. elveket, mennyire van tekintettel a tényleges állapotokra az elvek alkalmazásánál; egyszersmino a tartalom puszta felsorolása által felkethetni véltük e könyv iránt mindazok érdeklődését, kik e nagy, kiváltképen a mi századunkat foglalkoztató problema iránt magukat alaposan óhajtják tájékozni.

Dr. Hamvas.

An meine Kritiker. Nebst Ergänzungen und Erläuterungen zu den drei ersten Bänden meiner Geschichte des Deutschen Volkes. Von Johannes Janssen. gr. 8°. (XI. u. 227. S.) M. 2.20. Geb. in engl. Leinwand M. 3.20.

Egyik munkatársunk Janssen nagy müvéről irt ismertetését nemsokára bevégzi; addig bemutatjuk őt magát és a jelen füzetet, melyet ugyan birálói számára irt, de a nagy közönség is szivesen olvassa, mert mint halljuk 5000 példány fogyott el belőle.

A német történetirás e század eleje óta az igazságnak s ezáltal a protestantismussal szemben a kath. egyháznak többszörös elégtételt adott. — Megindult ott bizonyos kitünően keresztény áramlat a történetirás mezején, mely annál nagyobb tekintélyt vivott ki magának, minél inkább világos volt, hogy a külömböző vallásu irók meggyőződését nem a születés vagy változatos befolyás, hanem a független kutatás nevelte, a gyakorlatban pedig sok áldozatot követelő következetesség s egész multjokkal való szakitás szentesitette. Azon szellemek, melyek elég erősek voltak arra, hogy minden kutatásaik és vizsgálataik főeredménye gyanánt a kinyilatkoztatásban való hitet tekintsék, önzetlenségükben nem maradtak a fél uton, hanem következetesen haladtak előre, s ha a reformatió táborából valók voltak, elértek a kinyilatkoztatás hordozójához: az egyházhoz. Ezen kitünően keresztény áramlat képviselője Janssen

is; képviselé ő egyszermind tanitóját a nagynevő Böhmert, s emlékének szentelte művét.

Janssen Frankfurtban volt városi levéltárnok, hol régi iratokat vizsgált, másolt és történetet kutatott. Körülbelül 15 év előtt nagy szabadságidőt kért, némelyek arra magyarázták, hogy házasodni akar. Ő azonban püspökéhez ment, s arra kérte, hogy venné be papjai közé. Minthogy hittani tanulmányokkal már régen foglalkázott egy év alatt czélját elérte. Valamint másokat, ugy őt is, a reformatio kora előtti egyházi állapotok tanulmányozása vezette az egyház bensejébe. Jobban mondva a protestánsokat ezen tanulmány az egyházba vonta, őt pedig, ki katholikus volt, az oltárhoz vezette. Azóta folytatta a tanulást, s mint történettanár működik a frankfurti gymnásiumnál. A természettől kapott nagy talentuma folytán általános csodálat tárgya s e miatt beválasztották a képviselőházba is, hol a kath. szónokoknak ő szállitja a történeti érveket.

Müve lassan halad előre, eddig hat év óta három kötet jelent meg, de sokkal figyelmet gerjesztőbb volt megjelenése, semhogy barát és ellenség egyaránt hozzá nem szólt volna. — A protestans kritika legtöbb képviselőiben kendőt kötött szemeire. S miután szent és gáncsolhatlan volt előtte a priori reformatio, azért meg volt adva álláspontja is a művel szemben. — De több katholikusnak fölszólalását is hallottuk, kikkel szemben szükséges volt Jansen igazolása. Kifogásoltatott kath. részről is az átmenet hiánya vagy inkább indokolatlansága a 15. és 16. század közt, és eltérők voltak a nézetek a gazdasági állapotok föltüntetése iránt, melyekre Janssen oly nagy súlyt fektet, s míg a 15. században csak áldás és jólétről tud beszélni, addig a következő korban csakis nyomorra utal. — Nem maradt megjegyzés nélkül a humanismus állása és szerepe Janssen fölfogásában, melyet midőn ő annyira előléptetett, némelyek holmi kizárólagos jelentőséget gondoltak tulajdonitni neki. — Mások ismét a rövid utalásokat a re-

formatio egyéb okaira, miután csak mintegy közbevetve vannak néhol tartva,. tagadásnak vették s a reformatio támadásának sulypontját a műben csakis a bőven kifejtett tényezőkbe gondolták helyeztetve. — És sok más megjegyzés hullott a jeles iró fejére, s miután manapság védeni utóvégre mindent lehet, a tübingeni kritikus Janssennel szemben Erasmustól koczkáztatta, hogy ez utóvégre is nem válik az egyház szégyenére.

Azért Janssen felelete An meine Kritiker a szükségletnek megfelőleg kiegészitő és magyarázó részletekkel van ellátva. — A könyv jobbára a protest. támadásaival foglalkozik, felelt Baumgarten Ebrard, és Kaweraunak. — Ezen protestans kritika legérzékenyebben találtatva, mivel a könyv feltünését okozó megjelenését elhallgatni nem lehetett, szerencsétlen kardoskodásba bocsátkozott, és elhagyva a tárgyilagosság terét, az ügy védelmére a gyalázó és bélyegző kifejezések egész lajstromát állitotta föl: Janssen vallási rajongással eltelve fog munkájához, utját raffinirozott pártdüh jelzi, mesterséget űz rendszeresitett sophistikából, halandótól kitelhetően agyonhallgatja a kedvezőtlent, számtalan átkövetkeztetést von, történelmi büvészséget irt, merényletet követ el mindenre, mit történetnek neveznek.

A mű ilyetén üdvözlése mellett pedig siettek a jámbor hivőknek ellenszereket beadni, igy ir az erlangeni tanár Ebrard: „Meg kell emlékeznünk, mily kincset birunk mi leplezetlen evangeliumunkban, hogy azon irodalmi jelenséghez elfogulatlan tekintet és bátor szivvel közeledjünk... A könyv oly ügyesen van tervezve, hogy nem egy evang. olvasót, holmi félelem foghatna tán el; hát ha ennek az embernek igaza van.“

A protestans önérzet strassburgi képviselője a rendőrségtől vár segélyt, hogy argumentálását nyomósitsa: Janssen szerinte kitartóan fenyegető erélylyel dolgozik az egyetértés megzavarásán. „Ha iránya a népben lábra kap, akkor a birodalom ereje daczára csakhamar

lefelé haladunk"; s azért legjobb az irót hallgatásra itélni és könyvét megégetni.

Igy szól a többi kritikus is, ki mézesebben, ki atyáskodva. — Janssen válasza már a módot illetőleg is szégyenítő elleneire nézve. Az utóbbi idők német polemikájának jellegét viseli magán, mely az igazság méltóságával győz.

Janssen, nyugodtan mondhatni, kimélőleg felel, amint történetét is kimélőleg irta, s egyes szereplők undok vonásait a háttér homályában hagyja, nehogy az igazság ijesztő alakjai a félrevezetett jóhiszemet érzékenyen sebezzék. — De a nyugodtság képesiti is őt a szenvedélyes támadások leálczázására, hol ezek a személyeskedés kofapiaczáról a történetirás hibázgatására térnek. — „Csakis a tények feltüntetése az én törekvésem" — mondja Janssen — és ezen meggyőződésben ő egész Németország láttára sorban veszi az ellenvetéseket, és kimutatja, a vita e nemének tarthatlanságát és gyengeségét, mely csak annyiban tudta őt támadni, amennyiben az igaz tényállást elforgatta és a könyvnek fehér lapjain feketélő sorokat eldisputálni merte.

Fölhozunk mintaképen egy evangelikus vádat és Janssen megvilágitó feleletét, mely a mai történetirás vagy jobban történetirás mesterségét jellemzi s a könyv érdekes tartalmáról fogalmat nyujt; Kawerau protestans pásztor szemére lobbantja Janssennek, hogy a kedvezőtlen adatokat kihagyta; halljuk Kawerau szemrehányását:

„Hires — ugymond — Itzer János stigmatizált berni szabó ügyében megindult botrányos pör 1509. Janssen jónak találta, a fatalis eseményt történetébe föl nem venni. — Mint igazitotta el ezen eljárást lelkiismeretével, azt nem értjük." Janssen felel: „Üsse föl kérem történetem II. kötetét 50—51 lapját, ahol ez áll: A poéták, fölhasználták a reuchlini bonyodalmakat az egyházi tekintély és a Scolastikus tudomány megtámadására, különösen pedig a Domonkosok rendje ellen, melynek tag-

jai az összes főiskolákon a scolastica hagyományait származtatták az utódokra. Megkönnyitette e rendelleni küzdelmeket számtalan latin és német irat, mely 4 berni domonkos rendü szerzetes csalfa csodajelenések által elkövetett és máglyán törlesztett büntényét teszi közzé. — Magok az egyházi hatóságok Lausanne és Sitten püspökei, és 2-ik Gyula pápától e czélra rendelt követ vezették a pört s kimondták az itéletet. Nyilt piaczon vették le rólok papi ruháikat, megfosztották papi méltóságuktól, és a világi karnak adattak át büntetésre." Ez idézet után folytatja Janssen „Igy szoktak kritizálni, — ahol keretükbe illik, ott én nekik mindenfélét állitok, amit nem állitok, sőt néha annak ellenkezőjét fogják rám, amit könyvemben föllelhetni vagy teljesen ignorálnak fontos helyeket, és azután kérdezik: megfelel-e Janssen elbeszélése a valóságnak?"

Miután Ebrard is e megbirálhatlan birálási módot követi, Janssen mindkettővel szemközt okiratokkal mutatja ki a ráfogások tarthatlanságát s az ezekre támaszkodó evangelikus kritizálást. Néhol egyszerüen kimutatja, hogy soha tollából nem folytak bizonyos idézetek, melyeket neki bűnül felrónak; máshol ismét birálói magok hamisitnak okmányokat, melyekkel Janssen szavai természetesen meg nem egyeznek.

„Már pedig nekem kell mondja egy helyen a sok hamisitásról emelt vádak ellen Ebrard urat hamisitásról vádolnom. — Utinger Henrikhez intézett bizalmas levelében, mint azt Ebrard úrtól hallottuk, bevallja Zwingli, miszerint ő mint einsiedelni plebános a clerus elvetemültségeinek hódolva nyilvános házakat látogatott. E szavak Ebrard ur találmánya, sem az idézett levélben sem máshol nem mondja Zwingli, hogy ő a clerus elvetemültségének hódolva járt el a nyilvános házakba, általában nem is mondja, hogy oda járt. — Mit itélnek ily elfogulatlan kutatóról." Ebrard úr bizonyosan nem felel, majd hasonnemü an meine Kritiker művel.

A kath. és evangelikus olvasókra nézve pedig a

könyv egész sorát tartalmazza az érdekes fölvilágositásoknak, melyeket a mű kifejtésének értékes kiegészitései és magyarázatainak tekinthetni. Az az epikai nyugalom e füzetről is elmondatja velünk mit a strasburgi lutheranus egyetemi tanár mondott kritikájában a műről, hogy az egészet kinos tárgyilagosság (eine peinliche Objectivität) jellemzi.

Dr. Petheő R.

Göttliches Wissen und göttliche Macht des Johanneischen Christus. — Ein Beitrag zur Lösung der Johanneischen Frage. Von Dr. theol. Carl Müller, Gymnasial-, Religions- und Oberlehrer in Breslau. Freiburg. Herder 1882. 143 lap.

Nem mondunk újat, midőn azon czélból, hogy a „Sion" olvasóinak az előttünk fekvő művecskét bemutattuk, felemlitjük, hogy a mi a négy evangeliumnak egymáshoz való viszonyát illeti, a sz. Jánosé sokat különbözik a többi háromtól, úgy tartalmára nézve, mint czélját és alapját tekintve. Amily meglepő különbség az első tekintetre, ép oly feltünő a többi háromnak összhangzása, nemcsak ugyanazon tények és tanok elmondásában, — ami különben, mellesleg megjegyezve, nem zárja ki azt, hogy egyik többet beszélhet el, több körülményt sorolhat fel, mint a másik — hanem gyakran még a kifejezésekben, mondatkötésekben is, ugy hogy ez már nem tulajdonitható a véletlennek, hanem azon alternativa felállitására kényszerit, mely szerint szerzőik vagy egy közös forrásból meritettek, vagy egymásután irva, elődjök dolgozatát figyelemmel kisérték. Ezen feltünő összhangzás alapján Mátét, Márkot és Lukácsot a biblicusok közös néven synopticusoknak nevezik Jánossal szemben, ki tőlük, mint mondók evangeliumát tekintve különbözik.

E jelenségnek oka igen egyszerü. Sz. János evangeliuma, mely a négy közt utoljára jelent meg, részint mintegy pótolni akarja azon történeti hézagokat, melyeket

De Virtutibus infusis praelectiones Scholastico dogmaticae, quas in gregoriana universitate habebat Camillus Mazzella Soc. Jesu, Romae ex typographia polyglotta S. C. de propaganda Fide. Nyolczadrét 790 lap. Ára 11 franc.

A kegyelem és a belénk öntött erények oly viszonyban állnak egymáshoz, mint a lélek és tehetségei; ha azonban valaki a lélekről és külön annak tehetségeiről akarna köteteket írni, gondolom, hogy igenis aránytalan lenne a lapok száma, mert a lelket nem is lehet máskép, mint tehetségeiben és ezek működésében figyelemre venni. A Theologiában azonban lehet sőt kell is a megszentelő malasztot az erényektől elválasztva tárgyalni, mert az anyag bősége a két tárgy külön megbeszélését kivánja, s amellett az elválasztott tárgyalás nem szakitja szét magát a tárgyat.

Több érintkezési pont van a kegyelem és a belénk öntött erények közt, melyek a dolog természetében birják alapjukat, de a logikus rendet tekintve a szerző különösen egy fontos kérdés által köti össze a kegyelem és a belénköntött erények tractatusait: ő ugyanis az előbbiben a természet fölötti cselekvények alaki tárgyát vette szemügyre, mely amily kétes és bizonytalan magában, oly nehéz is, és a nehézség nagyrészt a hit erényéből származik. — Helyén van tehát e műben a nehézséget megoldani, és a dolog alapjait fölkutatni. — A kutatás mélyre vezet, kérdés kérdést ér, mig végre eljutottunk oda, a hol annyi jeles hittudós eszmélődve elhallgat. Ezen kérdés eldöntése tehát világot vet a természetfölötti cselekvésekre, általok az egész természetfölötti életre és ennek elvére a kegyelemre.

Nem lehet tulzásnak mondani, ha valaki e tételeket, különösen a hitről szólókat a theologia legnehezebbjeinek mondja. Van sok nehéz dolog a theologiában, de oly nehéz és elvont mint ez, alig. Nehéz a szentháromság titka, de utóvégre a tárgy fönsége késztet, hogy bizonyos állitásoknál megálljunk s elmondjuk: azt az állitmányt lehet az alanyról állitani, amazt nem lehet, anél-

kül, hogy átlátnók mélyebb okát. De a hit actusában, melyet mi magunk akaratunk s értelmünkkel képezünk úgy látszik kell, hogy kitaláljuk módját, inditó okát. — Csakhogy ép ebben kell tapasztalnunk, hogy azon actus, melynek természete a sz. homály, melynek körébe minden, mihelyt belép még a különben természetes ész-szel belátható igazságok is homályosak lesznek, önmaga leghomályosabb, mert csakis a sz. homályon át kell az emberi észnek szemlélnie az isteni titkokat mondja a Theologia Mystica szerzője, s nemcsak a titkokat, de a világos igazságokat is, melyet a belátás mellett hinniis akarunk.

A hitigazságainak megértésére folyamodhatunk a természetes rendben előforduló analog fogalmakhoz melyeket tökélesbithetünk, javithatunk a hitből meritett adatok nyomán és nem megforditva: a hit tanait a természetes fogalmakhoz nem alkalmazhatjuk, nem szabhatjuk azon mértékre, melyet a természetes ész állit föl a saját sphaerájában előforduló dolgokról. Ezen elv határozza meg a szerző eljárási módját is. — A bölcsészet nyujtja az alapidomot az erényről, a habitusról, mintegy csonkavázat, melyet a theologia kidomborit, mely ezer alakot ölt a természetfölötti rend gazdagságában, s csak arra való, hogy az emberi észnek valami támaszt nyujtson ez uj világ analog megértésére. P. Mazzella a természetfölötti erényekről az első részben általánosan értekezik összefoglalva az isteni és erkölcsi erényeket, a következő öt részben pedig a hit remény és szeretetről szóló tanokat tárgyalja.

Első tekintetre is a tárgy nagyon elvontnak látszik, már csak azért is, mert mig másban legalább az iránt van valami megnyugtató felelet, hogy micsoda; addig itt igazán abovo folyik a vita. A bölcsészet nagyon siralmas szerepet játszik a lélek tehetségeinek meghatározásában, s inkább azt tanitja, a mi keretébe illik, mint a változhatlan, de föl nem ismert valót. Minél kevesebb világosságot nyujthat a bölcsészet, annál teljesebben pótolja a kinyilatkoztatás az ész tökéletlen fogalmait. — A theologia bármely bölcsészet rendszerrel szemben

tanitja, hogy a természetfölötti erény nemcsak a lélek ügyessége, könnyü mozgékonysága, melyeket gyakorlatból merit, mint a mechanikus művészetek kezelője, hanem ezektől különböző, a lélektől elválasztható tehetség. Máskülönben a természetes erény nem is tehetség, hanem csak a fönálló tehetségnek tökélye, csak könnyebb cselekvést és mozgást kölcsönöz, de nem adja az erőt, mely működik: ellenben a természetfölötti erények nem adnak könnyüséget a gyakorlatban, hanem adják magát az erőt, velök száll lelkünkbe maga a képesség, mely által a lélek a cselekvésre képesittetik. Mint megannyi uj tehetség gazdagitja tehát a lelket, ahány természetfölötti erény tartja bevonulását a kegyelemmel. Ez alaptételből folyik, hogy a természetfölötti erényt Isten öntheti egyedül a lélekbe, hogy semmiféle tisztán természetes erő azt létre nem hozhatja vagy el nem vesztheti.

A természetfölötti erényektől megkülönböztetnek még a Szentlélek ajándékai és a szerző tapintattal füzi ezeket ide; mert a Szentlélek ajándékai mintegy betetőzését képezik a természetfölötti állapotnak, melybe a kegyelem által áthelyeztetünk. A szerző sz. Tamás véleményét odamagyarázza, hogy a Szentlélek ajándékai eltérően az erényektől a lelket képesitik a Szentlélek különös rendkivüli inditásai követésére, mintegy vitorlák, melyek segélyével a lélek a Szentlélek fuvalmát fölfoghassa és könnyen követhesse. Mindenbizonnyal, a mily szép és lelkes époly rendezett és logicus fogalom, mert valamint az erények álta! a lélek alkalmassá tétetik, hogy az illető erények normája szerint tegyen: ép ugy a Szentlélek ajándékai által alkalmassá tétetik, hogy az Isten rendkivüli behatásának és sugallatának engedjen.

Az első rész ezekben föltárja a szemlélődő előtt a kegyelem állapotában élő lélek szépségét. Az igaz, hogy ezt csak a hit tanitja, de annál fönségesebb is a tannak megfelelő valóság. A lélek a megszentelő malaszt által szószerint uj természetet nyer, amennyiben részesitetik az isteni természetben: ezen természetfölötti

részesülés az istení természetben hasonlóvá teszi a lelket Istenhez, átformálja azt, s ezen átalakulás alapján benső összeköttetést hoz létre az Isten és a lélek közt. — Ezen uj természetben uj az életelv, ujak a tehetségek, uj a végczél; végczélja a dicsőség vagyis Isten látása, e czélra pedig tör működve nem természetes tehetségei által, hanem a természetfölötti erők által, melyeket a belénköntött erények képeznek, első sorban az isteni erények, azután az erkölcsiek. Ekkép ez az uj természet az első lépés azon átalakulásban, melyről sz. János ír: nunc sumus filii Dei, et nondum apparuit quid erimus. Oly magasra emel a kegyelem, hogy magasabbra a dicsőség sem emelhet, miután a kegyelem és a dicsőség közt csak a fokokban és nem a lényegben van különbség. Az erények illyetén tárgyalása tehát ügyesen és alaposan kidomboritja a lélek istenesitésének (deificatio) fogalmát, mely szó amily könnyen mondható, ép oly nehezen érthető.

A következő három disputatio a hitről szóló tantárgyalja: a második ugyanis a hitnek tárgyát, a harmadik a hitnek mint actusnak támadását, a negyedik a hit és ész közti viszonyt tárgyalja. A theologia legnehezebb kérdéseihez a hitről szóló tant kell számitanunk, amint azt már a tudósok közt való megoszlás és tétovázás mutatja. Suarez és Lugo a két sark, melyek közé a többi csoportosul. Hallottam egy tudós spanyol Jezsuitától, hogy negyven évi tanulás és fejtörés után a két vélemény közt nem tud választani. Másrészt meg más hirneves tudóst nevezhetnék, ki miután soká védte Lugo véleményét, utóvégre is ellenlábasához csatlakozott. A nehézség pedig az átmenetben van, melylyel a lélek az ész határaiból a hit regiójába lép; két ország ez, mind kettőnek meg van a maga fénye világa, de a válfalon át az út sötét s nem bizonyos és világos a felelet minden kérdésre. P. Mazzella bőven fejtegeti mindkét véleményt, de inkább Suarezzel tart. Lugo szerint a kérdés rationalisabb és könnyebb megoldást nyer a

lacius előtt, de a theologus csakhamar látja a nehézségeket; azért a szerző vitatva a két vélemény érveit három pontban foglalja össze ítéletét: 1. Lugo két alapelvet vesz föl, melyek nem látszanak bizonyosoknak 2. Suarez ellen oly nehézséget sürgetnek, mely jól megoldható 3. ellenben Lugo ellen két nagy nehézséget lehet emelni, melyek az ellenkező véleményben érvül szolgálnak. — De hogy mindennek daczára a kérdés nincs eldöntve, azt a szerző megengedi. — Bár minél nyomatékosabban kiemelnők az ész és akarat föladatát a hit actusában, e kettőt ügyesen kell szétválasztani. — A hihetőség minden érve mindig csak azt mutatja, hogy hinni lehet, hinni kell, inditja az akaratot, hogy parancsolja az észnek a hitet, de a hihetőség még oly evidentiája mellett a hit hit marad, nem hiszünk mert látunk, hanem hiszünk, mert látjuk, hogy a hit ez esetben észszerű és mivel Isten parancsa, egyszersmind kötelességünk. P. Mazzella különösen a hihetőség belátását, az arról való rendületlen ítéletet, melynek az észben a hitet szükségképen meg kell előznie eléggé hangsulyozza, de némi nehézséget vagy hiányt érez az előadás a mód megbeszélésében, melyen ezen meggyőződéshez bármely embernek férnie kell, aki hinni akar.

A negyedik rész ügyesen van beosztva. Az egyház és az ész külön feladattal birnak a léleknek a hitre való vezetésében, s a helytelen fölfogás e részben két ellenáramot inditott. Az egyházra vonatkozólag a reformatio, az észre vonatkozólag a rationalismus tévedett; a reformatio mindent elvett az egyháztól a hit dolgában, vagy jobban eldisputálta az egyházat; a rationalismus mindent odadobott az észnek, mely pöffeszkedve ül a legfőbb semmisitő törvényszékbe. A szerző ide hozza be a canont, a sz. irás isteni eredetét, tárgyalja a inspiratiót és a vulgata authentiáját, s csak azután tér át az ész föladatára. — Ujabban természetesen e kérdések bővebb megbeszélést kivánnak és azért külön tárgyaltatnak, ki-

vonatban azonban itt is mindent föllelhetni, mi más könyvek sok iveit betölti.

Nem választhatott magának a tisztelt szerző biztosabb és időszerűbb vezetőt mint a Vaticani zsinat De Fide constitutióját, — s már ez magában véve biztositékot nyujt, hogy a szerző időszerű maradt mind a protestantismus s annak legujabb theologiát ferditő termékeivel mind pedig a rationalismussal szemben. Ez utóbbit illetőleg tárgyalásának több érintkezési pontja van a bölcsészettel, ha úgy akarjuk nevezni a vallás bölcsészetével, melyet elmellőz, de föltesz, s a kinél föl nem tételezheti, hogy e praeambulumokban jártas, annak legalább világosan értésére adja, hogy következetlenség a rationalismust a kor dühöngő bajának elismerni, vele uton utfélen ijeszteni, de nem gondoskodni az eszközökről, melyek ártalmatlanná tehetnék. Avagy van-e szüksége a theologusnak, aki e névre a legutolsó competensek közt némi igényt tart különösen időnkben a hitről szóló tanra, midőn a rationalimus nemcsak a titkokat támadja meg, hanem magát a hit actusát, hogy gyökerében furja át a fát, melynek eddig ágait és leveleit csapdosá. Ha igen, akkor a jó eredménynek még reménye is a philosophiához van kötve. Azt tudom jól, hogy magában a theologiában, amint az nálunk előadatik, lehet valamit pótolni, de arra a nagy lyukra nagy foltot nem találnak, s kissebb folt mellett lyuk marad az mindig.

A végső két disputatio a remény és szeretet erényét elemzi, tárgyuk alanyuk tulajdonságaik és czéljaik szerint. Ezen erényekről való laza és homályos ismerettel szemben, melyet csak holmi ima és lelkiolvasmányokból szokás meriteni a szerző tételeit, ha még oly szivhez szólok is az érzelmet nem ismerő syllogismussal világosan és behatóan vitatja, s ha a barátság fejtegetésében Aristotelesnek is van szava, úgy az Istennel való barátságunk vitatásában a keresztény szeretet hősei: Sz. Ágoston, Bernard és Tamás nyomait követi.

A szerző ujabb dicséretére legyen mondva, hogy azon részek is, melyek kevésbé vannak kitéve a tévelyek támadásának, nagy szolgálatot tesznek úgy a lelkek vezetésében mint az igehirdetésben, mert a világos kifejezést a sz. irás és sz. atyák legszebb idézeteivel fűszerezi. A többi erény részletes fejtegetésébe nem bocsátkozik; a száraz ész e rendszeresités által korántsem apasztja ki az erény érzelemdús forrását, csak rendezi és irányozza folyását. — Sőt meglehet, hogy néha a gyakorlati erény nem felel meg egészen a theoria szabályainak s ilyenkor szem előtt kell tartanunk Aristoteles a bölcsésznek szavait: hogy azoknak, kiket az isteni ösztön visz, nem kell tanácsot kérni az emberi észnél, mert nálánál jobb és nemesebb elv inditja őket.

Dr. Petheő Rudolf.

La Bible et les découvertes modernes en Palestine, en Égypte et en Assyrie par F. Vigouroux, prêtre de Saint-Sulpice. Avec plans, cartes et illustrations d'après les monuments par M. l'abbé Douillard, Architecte. III-éd. revue et augmentée, Paris, 1882. 4 kötet 12-rétben. Ára 16 franc.

Oly műről van szerencsém e helyen szólani, melyről Rodez püspöke (Fr. O.) igy nyilatkozott: „Nem átallom kimondani, hogy ez egyike a legfontosabb publikációknak, melyeket Francziaország a jelen században látott;“ és a ki a művet, átolvassa, igazat fog adni a nevezett főpásztornak.

Vigouroux műve eddig egyetlen a maga nemében; kisebb munkák és értekezések megjelentek ugyan elég nagy számmal az anyag egyes részeiről: de egy az egész szentirást felölelő művet eddig senki sem adott ki Vigouroux-n kivül.

Hogy miről szól a könyv, megmondja a czime is: előadja mindazon adatait a nemrég szülemlett assyriologiai és egyptologiai tudományszakoknak, melyek a szent-

UJ

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

Zádori Ev. János.

TIZENNEGYEDIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1883.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

a megtérteknek az atyai örökségből való kizáratását minden áron meggátolni törekedjenek (c. 5. de judeis et sarac.) III. Pál pápa pedig Cupientes czimű constitutiojában sajátos kiváltságot engedélyez a megtért zsidóknak, midőn t. i. a megtérés jutalmául felmenti őket a keresztség felvétele előtt csalás utján elidegenitett olyatén pénz vagy jószág visszatéritésétől, melynek igaz birtokosát megjelölni nem képesek.

* * *

Az oly államokban, hol a zsidókérdés immár acuttá vált, bizonyára sokszor törik a fejüket a kormányférfiak hogy és miként lehetne e kényes kérdést szerencsésen megoldaniok. Kár emiatt a fejöket törniök. — Vegyék figyelembe az egyház érzületét, — kövessék az egyház példáját. Módositsák a zsidókat illető törvényeket a józan ovatosság és valódi szeretet igényei szerint — s legott megszünik a zsidókérdés.

Et nunc reges intelligite: erudimini, qui judicatis terram.

Kazaly Imre.

A COLLEGIUM ROMANUM HÁROMSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA.

A római collegium folyó január hóban fennállása negyedik századába lép. Háromszáz éve annak, hogy XIII. Gergely nagy áldozatokkal járó vállalatai, melyek az egyház terjedését keleten czélba vették, nem sikerültek, s Európára fordult ismét az egyház terjesztését tervező pápa figyelme. Letette a fegyvert, melylyel csatatéreken kivánta az egyház veszteségeit kárpótolni, és hallgatott azok szavára, kik élesen fölismerték a kor

igényeit, és a győzelmet csakis az igények kielégitése által tartották lehetségesnek. Keleten a török ellen karddal kellett vivni, de nyugaton a tévely ellen a kard keveset használt s a tévelygőket az üldözésben sokszor az igazság vértanuivá avatta. XIII. Gergely azért a már megindult szellemi harczoknak támogatására akarta erejét és tehetségét forditani, s a harczokban megfordult s a helyzetet jól ismerő Canisius Péter és Truchsess bibornok hathatósan működtek közre, hogy a fölvett irányban lehető legczélszerübben alkalmaztassék a pápa áldozatkészége. Hogy a pápa a szellemi mozgalomban biztos utat kövessen, nem kellett mást tennie mint Loyolai sz. Ignácz és a kevés évet látott, de óriási eredményeket kivivott társaság nyomaiban haladnia, s ez ébredő és győztesen előnyomuló egyházi szellem fejlesztésére és óvására védfalakat emelnie. A pápa Collegiumok és Seminăriumok alapitása és segélyezéséhez fogott, melyek száma körülbelül 23-ra rúg, és egyéb intézetek és tanulók iránt oly bőkezü volt, hogy e részbeni adakozásai az akkori időben és körülmények közt óriási összeget 2.000,000 római scudit meghaladják.

A pápa legnagyobb müve azonban Jézus társasága római collegiuma, amely falai nagysága és kiterjedésével is hirdesse a foganatba vett mű szellemi kihatását. Midőn épülőfélben volt a pápa megtekintette, de kicsinynek látszott előtte, lerontatta és nagyobb mérvekben parancsolá épittetni. Hozzátehetjük, hogy most sem érte el tervezett nagyságát, mert eredetileg a Corsóig kellett terjeszkednie. A pápa szándéka volt a collegium romanumban a legnagyobb nemzetközi intézetet fölállitani, ahol minden már keresztény népekből a berontó eretnekség megfékezésére hithű római katholikus papok képeztessenek.

Miután ugyanis Rómában a különféle nemzetek számára több collegiumot állitott a nemzetek papjainak a világegyház egységes szelleméhez illő kiképzést akart nyujtani, ugy hogy egy a csalhatatlan tanitó felügyelete

alatt álló tanszék köré csoportosodva egy nyelv és szellem által összetartva képezzék kicsinyben a római széktől tanuló egyházak képviseletét. A collegium romanum Jézus társasága vezetése alatt a leginternationalisabb, de egyszersmind legtarkább és leghangzatosabb iskola. Midőn XIII. Gergely megnyitotta, 25 nyelven ünnepelték a napnak fontosságát. — Nem is volt az intézet a városnak, hanem a világnak szánva. Az egész világból vannak tanulói, s egész Európából voltak s vannak tanárai is. A pápa által kitüntetett rend meg akart felelni nagy feladatának, s ha nem akarok bocsátkozni a tanrend ismertetésébe és a tudományok terén kivivottt s közelismerésnek örvendő siker elemzésébe azt azért teszem, mert már a működő tanárok puszta névsorában vélem a siker biztositékát fölismerni. A colleg. romanumban tanitottak Jézus társaságának legnagyobb tudósai nemcsak a theologia, hanem a philosophia, a számtan és a természettudományok terén mint: Toletus, Suarez, Vasquez, de Lugo, Bellarmin, Kircher, Corneliusa, Lapide, kiknek utódaiul méltán számláljuk a közelmult évek tanárait: Perrone, Franczellin, Secchi, Palmieri, Boskowich, Caraffa, Pianciani, Ballerini, Patrizit stb. Internationalis a tanári kar, még internationálisabb a hallgatóság, nyelv és ruha egyaránt hirdeti a változatosságot, a padok vörös, fehér, barna viola s más szinekkel vannak tarkázva s a latin beszéden a sok idegen nyelv sajátos kimondását érezni.

A collegium Romanum azonban nem örvendhetett mindig Jézustársasága vezetésének, a rend eltörlése után világi papok váltották föl a társaságot. Ötvennégy évig volt idegen kézben, mig XII. Leo pápa azt a társaságnak visszaadta és 12000 scudit szabott ki évi jövedelméül. Az 1848-ki zavarok rövid ideig tartottak, s azóta 1872. az intézet szép virágzásnak örvendett. Az egységes Italia azonban nem nézhette jó szemmel a nagyhirü iskolákat, hol papok a tudomány lelkes müvelőinek bizonyultak, hisz Bonghi cultusminiszter a vi-

lágosság fia, midőn őt P. Sechi a csillagdában körülvezette s meggyőződhetett, hogy a colleg. romanumban Olaszország első intézetét birja, más kifogást nem talált szegény, mint, hogy minek barátoknak mindezen tudomány. A collegium romanum iskoláit, muzeumát, csillagdáját, könyvtárát a kormány lefoglalta, s jóllehet a garantia törvény 13. §. szerint, Olaszország a külnemzetek collegiumai föntartását biztositja, iskoláikat mégis elvette, s ezáltal fenállásukat is kérdésessé tette, mert minek a collegium hol iskola nincs. Talán nem is érhette volna meg fönállása háromszázados évfordulóját, ha a collegium germanicum nem bocsáthatot volna a társaság rendelkezésére néhány termet, hol bár szerényen a hely szüke miatt, de egyenlő buzgalommal folynak az előadások, és a heves disputák. A tiltakozások a külföldi collegiumok részéről semmiféle eredménynyel sem birtak, a romanum rectora jegyzékváltást kezdett a kormányközegekkel, hogy a collegium jogait világitásba helyezze, de minden eredmény nélkül, a levelezést, mely a collegium rectora és a praefectus közt folyt kiadták, hogy a törvényhatóság igazságos itélete hiányában minden egyes olvasó elitélje az erőszakoskodást. — A csillagda Secchy kezében maradt, nehogy ily világhirű tanár elutasitása fényesen bizonyitsa, hogy a kormány mindezen fosztogatásai korántsem a tudomány és közművelődés javát czélozzák, hanem csak egy hamis elveken épülő törvényhozásnak ellenmondásokban dús kifolyásai. — De mihelyt a nagy csillagász behunyta szemeit, a kormány ugyanazon jogalapon a csilllagdát is lefoglalta, s a soká tartó pör a törvényszékek befolyásoltatása következtében a társaság kárával végződött. Mindenéből kifosztva pillantja meg a római colleg. a hasadó negyedik század hajnalát, nem tudjuk, valjon elmult-e már az éj avagy csak most borul-e ránk.

IX. Pius az anyagi károkat pótolni akarván, külön három évre terjedő egyházjogtanfolyamot csatolt az archigymnasiumhoz, mely eszerint a theologia, philosophia

s a canoni jogból oszthatja a tudori czimet. S talán jó lesz fölemliteni, hogy a colleg. Germanicumban őriztetik II. Ferdinand császár 1628. év szept. 14-ről keltezett okirata, mely szerint: alumni ibidem promoti gaudere debeant iisdem privilegiis, quibus ii, qui in aliqua Italiae vel Germaniae universitate gradus susceperunt et ad omnes dignitates ecclesiasticas in Germania possint promoveri."

Ha ezen az egész világra nézve központi intézet történetét akarnók csak körvonalaiban is előadni ki kellene terjeszkednünk azon kiható és elágazó működésre, melyben az intézet növendékeit szerepelni látjuk. Csak ami közelebbről érdekel legyen megemlitve. A collegium romanum iskoláiban első helyet foglal el a colleg. germanicum et hungar. mely ha nem is volna oly kitünő, legalább föltünő világos vörös ruházata miatt. Ezen collegium története hű fogalmat nyujthat az egyes collegiumok s az azokat összefoglaló colleg. rom. jelentőségéről. Mig sokat igérő s már munkába fogott története megjelenik addig csak a számok adhatnak némi fölvilágositást.

A legujabb kimutatás szerint 1573—1879-ig a collegium germanicum 5488 alumnust nevelt, kik közül 1580—1798-ig 588 magyar volt. 1844-től 1879-ig pedig 52 magyar vétetett föl. Az 1798—1844-ig terjedő közre nézve a catalogus zárjelben megjegyzi: quippe ante annum 1844. Hungari lege civili ab Urbe studiorum ergo petenda prohibebantur. Hogy mit tettek mindezek a veszélyeztetett hitért, azt az Úr Isten könyvei fogják kimutatni, a catalogus csak a külső érdemet és méltóságot közli; eszerint a collegium germanicumból kikerült 5 vértanu, köztük az esztergomi kanonok Marcus Crisinus; 1 pápa XV. Gergely, 27 római bibornok, 46 érsek, 280 püspök, az érsekek közül 6 választófejedelem, 21 primás. Hasonlót kell mondanunk aránylag a többi collegiumról, melyek hire és dicséretében a collegium romanum osztozik.

Ha a collegium romanumban divott volna, hogy a nemes családok sarjai emlékül czimereiket aggatták volna a falakra, akkor ugyan számtalanszor meg megállna a magyar látogató csodálkozva, hogy ez meg ez is itt volt. Igy a magyar érsekek közül, mint a collegium germanicum növendékei látogatták a római collegium iskoláit: Lippay, Losy, Szelepcsényi, Kolonich László és Zsigmond, Esterházy Imre, Gubasóczy, két Patachich Szécsényi Pál, Püski, Klobusiczky, Csáky Imre és Miklós, Barkóczy, Borkowich, akikhez a püspökök egész sora csatlakozik.

E három századon át az Isten áldása lebegett a hitért lelkesülő Gergely pápa müvén. Ott a homlokzat közepén olvasható kőbevésve neve, a kapu felett azonban tarka olasz czimer függ, reméljük, hogy előbb mossa le a zápor az élénk szineket, mint a három századot hirdető név kemény vonásait. De ha soká nem fogna is szolgálhatni rendeltetésének, nagy emléke marad mindig a pápa lelkesülése és fejedelmi bőkezüségének, s intőjel a következő időkre nézve, mely korunkban akkor igér az egyháznak győzelmet, ha a felkelő észt a tudomány hatalmával megalázza vagy a hitre foganatossá teszi.

Pethő Rudolf.

ihletes szavát, mely megtöri az ég és föld között a csendet, mely meghozza zaklatott szivöknek az ohajtott békét és reményt.

(Vége következik.)

Nagy Alajos.

IRODALOM ES MÜVÉSZET.

Septem motiva contra Thomam de Kempis. Ed. Coel. Wolfsgruber. Windobonae 1882. Typis Gymn. ad Scotos.

Ily czimü füzetet adott ki Wolfsgruber Coelestin bencés, melyet előszóval látott el, ismertetvén benne a füzet eredetét és szerzőjét. Wolfsgruber a párizsi „Biblioteque nationale"-ban kutatott a Krisztus követéséről szóló négy könyv szerzője után, s e járatában bukkant a kéziratra, mely nyomtatva előttünk fekszik. Csak az a baj, hogy szerzője szinte ismeretlen s majdnem úgy jár, hogy fölötte is elvitázzanak a könyvnyomozók. — Az egész füzet egyike a régi hangoknak, melyek a századokat túlélő vita ujabb kitörésébe elegyednek, s azt a gondolatot érlelteti meg az olvasóban, ha már akkor ennyire voltak minden nyom kipuhatolásában, minden szó és szólás kritizálásában, a szerző gondolatai és érzelmei tagolásában, úgy nem sokat látszik haladni a kérdés megoldása, s utóvégre is ami régi, azt találjuk sikerültebb fölszólalásnak ez ügyben.

Az iró a könyv föliratában teljesen szint vall: Septem motiva contra Thomam de Kempis, ezen Kempis Tamást pedig ki ellen sikra száll, a többi neki tulajdonitott müvek szerzőjében ismeri föl úgy, hogy a tagadás ekkép hangzik: nem az Krisztus követésének irója, aki a többi neki tulajdonitott müveket irta; ha valaki talán az utóbbiakat sikeresen eltagadná a most

elfogadott szerzőtől, akkor akár Kempis Tamásnak is hivhatják az ismeretlent. — Ezáltal nem akarom mondani, hogy az anonym füzet minden érvét a müvek összehasonlitásából tehát benső ismérvekből meriti, hanem hogy a fősúlyt igenis ezekre fekteti. — Álláspontja különben is nemleges, amennyiben csak Kempis Tamást kivánja minden áron megfosztani a meg nem érdemelt dicsőségtől, anélkül, hogy valaki mást állitana föl, kinek javára szolgáljon heves csatározása.

A hét érv a következő: 1-ör az irály különbözősége, 2-or Krisztus követésének szerzője egészen németes, nem úgy Kempis Tamás, 3-or a követésről szóló könyvecske nem fér össze Tamás életkorával, 4-er erkölcsi képtelenség olyannyira sajátjává tenni, és oly ügyesen használni a sz. irás szavait, mig az iró fiatal novitius s még föl sincs szentelve, 5-ör bizonyos, hogy a követés szerzője tudós theologus volt, amit Kempisről nem lehet bebizonyitani, 6-or Kempis Tamás Antwerpiai kézirata, melyet maga készitett hemzseg a hibáktól, 7-er ugyanezen kézirat még számtalan javitás, törlés, áthelyezés, kiegészitésekkel ékeskedik, ami nem engedi meg, hogy ugyanezen tollnokot, szerzőnek elismerjük. A harmadik érv tehát külső, a többi mind belső.

Amily egyszerü és világos az érvek ezen fölállitása, ép oly világos és begyőző kifejtésük. Egészen scholastikus módon vitatkozik, ami nem engedte, hogy a világosság és alaposság rovására oda nem tartozó szépitő szerekkel éljen; mindazonáltal nem száraz, mert élénk és lelkesen szólal meg ügye mellett.

Az első érvre vonatkozólag megjegyzem, hogy az irályból meritett érvelés más külső bizonyiték hiányában lehet begyőző, ha nem is érezteti erejét oly föltétlenül s még inkább oly átalánosan, mint a külső bizonyiték. Az egyéni itélet alapjára levén szoritva nem világos mások előtt, kik a müvek ismerete, az irmodor tüzetes felismerésében nem birnak nagy jártassággal,

Ehhez is érzék kell, melyet ha nincs nem igen pótolhatni. Az anonym vitázó bőven fejtegeti úgy az irály helyes fölismerésére szükséges ismeretet és érzéket, mint az itélet indokait, melyek következtében az irályt Kempis Tamás irályától eltérőnek mondja. Megengedi, hogy sokban megegyeznek, amiért is Bellarmin szerint a Krisztus követéséről szóló könyv, az irály némi hasonlósága miatt tulajdonittatik Kempis Tamásnak; megmossa Kempis pártolóit, kik oly finom érzékkel birtak, hogy elmondhatták: Non rosa rosam magis redolet, quam liber de imitatione Christi similis est reliquis Thomae a Kempis scriptionibus. Ily itéletre csak az képes, ki az irály általános, nem jellemző sajátságainál megállapodik s nem veti latba a kevésbé föltünő kicsinyes, de ép azért annál jellemzőbb egyedi körvonalakat. Szerinte Kempis irályának fékét sokszor megereszti, bőbeszédű, nem ragad meg akkép s nem is indit, szólásaiban nincs meg az a nyomaték, nem oly vonzó és beható, hogy csakhamar meg ne unnók, nincs benne annyi szellem és oly hév, lő ugyan, de golyó nélkül, a fegyver füstöt okád, de nem terit le senkit, zajt csap, de megadásra nem késztet. Ellenkezőleg Krisztus követésének szerzője, a lelkek tanitója, a szivek megindítója, kinek szavaira mint a tavasz leheletére olvad minden fagy és jég, leterül, ki daczolni akart volna. Az anonymus nem marad csak állitások mellett, hanem a legnagyobb fáradsággal készitett jegyzéket közöl ezen első érv kifejtésére, mely Kempis Tamás és az ismeretlen iró által tárgyalt egyenlő anyagot föltünteti; ezáltal elejét veszi azon kifogásnak, hogy Kempis Tamás Krisztus követésében más irályt mutat, mert más tárgyról szól. A jegyzék kimutatja, hogy egyenlő tárgy daczára különbözik irályuk. Az ötödik fejezetben még egy paradigmát is állit föl, mely szerint egybe kell vetni Kempis Tamás és az ismeretlen iró müveit, hogy igaznak találjuk itéletét: „Látod, mily különböző irály, lendület, és szellem jellemzi e két tollat, észt, itéletet, jellemet és természetet?

Solem et lunam juxta se pariter ambulantes mihi videre videor.“ — Még evvel be nem éri, hanem előveszi Kempis Tamás irályainak physiognomiáját és a barbár szólásmódokban 460 himlőhelyre ismer, melyek nagy hasonlatosság daczára az arczok különbségét eléggé bizonyitják.

A második érvet a névtelen, a mystikus négy könyv irójának németességéből meríti. Mindenki elismeri, hogy a kérdésben forgó iró német volt, hanem az is bizonyos, hogy Kempis Tamás is eléggé elárulja mivoltát, annál is inkább, mert mint a névtelen hangsulyozni szereti és mi szivesen megengedjük, Kempis Tamás nem volt hatalmában a classicus képzettségnek. Azért e második érvet csak némi kiegészitésnek vehetjük az elsőhöz.

A harmadik érv a chronologiára támaszkodik.

Éles criteriummal határozta meg Kempis életének főbb szakait, hol és mikor és mily körülmények közt tanult, lépett be a szerzetbe, a kolostor állapotát, Kempis foglalkozásait sorolja elő és mindezekben kimutatja hogy erkölcsileg szólva lehetetlen volt ily mély nyugalmat, szemlélődést, tapasztalást, s benső szellemvilágot föltételező müvet irni. Kempis majdnem koldulva vagy legalább is szolgálva tanult; egy akkor épülő kolostorba lépett, hol a Priortól kezdve mindenik előbb a kapát és kalapácsot mint a tollat foghatta kézbe, azután is könyvek másolásával foglalkozott vagy a kolostor számára vagy eladásra.

A mi positiv adat volna, az hét iró tanuságára szoritkozik, kik először meg nem egyeznek egymásközt, másodszor meg senki sem mondja közülök, hogy Kempis Tamás a négy könyvet meghatározott időben irta, hanem beérik egyszerüen korának jelelésével.

Az pedig, hogy valaki akkor és akkor élt, még nem bizonyitja, hogy irt is. Még kevésbé ajánlja magát azon időszámitás, mely a négy könyv szerzését 1410-re helyezi, midőn Tamás mint fiatal ember föl sem volt

szentelve; ugyan hogy osztogathat akkor tanácsokat aggastyánt szinlelve?

A negyedik és ötödik érv ismét az irály megitélésére tér vissza. A névtelen fáradhatlan szorgalommal összeállította a sz. irási idézeteket, melyeket az ismeretlen szerző a legnagyobb könnyedséggel használ, fesztelenül illeszti azokat fogalmazásába, mint aki teljesen hatalmában birja. Érv ez Kempis Tamás ellen annyiban, amennyiben ha 1410-re teszszük a négy könyv szerzését Tamás még igen fiatal volt, és különös sugallást nem kell fölvennünk, annál is inkább, mert a következő ötödik érvben a névtelen Kempis Tamásnak a tudományból keveset juttat. Quid enim 'an sola haec barbara vox „theologalis speculatio" qua usus est serm. VI. hominem a schola theologica procul arcet et excludit? és méltán amily barbár volt a derék schola latinismusa ép oly általánosan el volt fogadva azon meghatározott kifejezésekben, úgy hogy nem bármely barbár szólásmód, hanem csak az elfogadott barbarismus volt szabad és tudományos, a többi nevetséges és tudatlanságot elárulo. Azért azon két szó is mérvesszeje lehet a tudománynak, ha indokolatlanul holmi feneketlen scepsisnek betudni nem akarjuk. — Ha pedig Eisengrein Kempist kitünő philosophusnak, költőnek, hirneves történésznek, kora jelesebb theologusának hireszteli, azt inkább jóakaró megszólásnak, mint komoly dicséretnek vehetjük. — Kempisben tehá a tudományt illetőleg nem találja föl a kellékeket, melyek őt a négy könyv megirására képesitették volna.

A két utolsó érv magára az antwerpai kéziratra mely magának Kempisnek tulajdonittatik, forditja a figyelmet. Ezen kéziratban tömérdek hiba van, melyeket a névtelen hasonlóképen összeállított, hiba v. i. rosz hibás kifejezés, kihagyás, azonkivül pedig számtalan javitás, törlés, kiegészités, melyet járatlanság tudatlansággal egyesülve hozhat csak létre. — Az érv hegye éles s gondolom átlyukasztja a már úgy is megfogyatkozott paizsot.

Mert Kempis védői szerint legyen bár másolata az eredeti első iratnak, hanem mindenesetre lehetetlen, hogy egy iró ki 30 év után fog ujra valamely irata másolásához, annyi kézzelfogható szembeszökő hibát ejtsen, melyekért még az iskolás gyermekek is kidobolnák. Hozzájárul, hogy más iratok egészen helyesen birják a szöveget, amiből következtethetünk, hogy régiebbek, vagy legalább, hogy más kézirat után irattak, mely amennyivel tisztább és hibátlanabb volt, annál közelebb állt az igaz szerző iratához. A hibák igazán tudatlan iróra mutatnak, mert ha nagy codexek leirásában sokat lehet a fáradság és vigyázatlanság, a szundikálás és sietés számlájára róni, hanem nem ilyeneket mint: verumptamen, volt, och, dampnosis, concilium, nichil, broch dolor — verumtamen, vult, oh, damnosis consilium, nihil, proh dolor helyett.

Ezen érvelésre és az előbbire, melyben szerző tudományosságáról szól, meg kell azonban jegyeznem, hogy nem látszik begyőzőnek lenni, nam qui multum probat, nihil probat. Ezen érvelésből folyik ugyanis, hogy Kempis Tamás korántsem birt azon tudománynyal, mely a neki tulajdonitott és mindenkitől elismert könyvek irásához föltétlenül megköveteltetik; már pedig birt annyi ismerettel, mint megengedik, tehát helytelenül következtetnek a kézirat hibáiból Kempis szerzősége tagadására. S követve az anonym irmodorát mondom: probo majorem: aki több könyvet irt, attól gondolom nem szabad eltagadni, hogy legalább a Syntaxis nehány szabályát, a grammaticát s még valamit hozzá tud, különösen ha mások, bár tévesen, kitünő bölcsésznek, nagy poetának tartják, mert valami alappal kell birnia e dicsőitésnek; ha pedig ennyi tudományt meghagyunk neki, hogy lehet mégis, hogy oly nagy égbekiáltó hibákat követ el. Aki latin beszédeket mond és könyveket ir, az csak megfogja tudni különböztetni a concilium és consilium szót, tudja hogy vult és nem volt volo ige 3 személye, hogy egy broch dolor-ra nagyon

is elmondhatni proh dolor — tantus error! és mégis megesett, még úgy is van, hogy Kempis Tamás antwerpiai kézirata e hibákat tartalmazza. Tehát nem lehet ebből egy iró tudatlanságára következtetni, mert tényleg Kempis nem volt annyira tudatlan; fölfoghatatlan ugyan, hogy ily hibákat latin nyelvhez értő ember ejthet, de a codexek más hibamérővel birnak mint a mi kevés soros irataink. Jobb lesz tehát e hibák magyarázására máshová fordulni, de nem a szerző tudatlanságához. Az is talán ajánlatos lenne, hogy classicus irály tekintetében ne találjunk föl különbséget Kempis és a vitatott iró közt, el kell tagadni e dicsőséget mindkettőtől.

Végül megjegyzem, hogy Wolfsgruber kiadványa nemcsak Kempis Tamás szerzősége tagadását veszi czélba, hanem ellentmondani akar egy ujabb kritikus ezen állitásának is: „die Strömung nimmt ihre Richtung in immer unverkennbarerer Weise nach dem Agnetenberg.“

Dr. Petheő Rudolf.

Die biblischen Frauen des A. T. Von Dr. H. Zschokke, o. ö. Prof. der Theologie an der. k. k. Universität in Wien. — Mit Fürstbischöflichen Approbation. Freiburg im B. Herder. 1882. 469 lap.

Az ó szövetségi szentirási tudományoknak kitünő és fáradhatlan bécsi tanára nem szünik meg a legérdekesb munkákkal gazdagitani a biblicus irodalmat. Egymást érték — nem is számitva régibb munkálkodását és apróbb értekezéseit — „das Buch Job“ czimű jeles commentárja, „Theologie der Propheten des A. T.“ mély tudományt előmutató müve, s midőn most, mint halljuk, az ó szövetségi kinyilatkoztatás történetéről irt practicus kézikönyvét rendezi másodszor sajtó alá, — amellett a fent irt, s itt röviden ismertetendő igen érde-

Die Unsündlichkeit Christi. Von Dr. L. Atzberger Priester der Diözese München und Freising. München. Druck u. Verlag von Ernst Stahl. 1883.

A vétek nélkül való Krisztus önmagának leghatályosabb apologiája, a vétkezhetlen Krisztus pedig a szentség eszménye és a bünnek eltörlője. — A Krisztusban való hit nemcsak nem vétkező, de vétkezhetlen Krisztust is követel.

Ezen megkülönböztetést szem előtt tartva a szerző az első részben a vétek nélkül való Krisztussal foglalkozik, a második részben tárgyalja a Megváltó vétkezhetlenségét, a harmadikban a vétkezhetlenség viszonyát az emberi természet gyarlóságához és az érdemben megkivántatott szabadsághoz.

Nem látszik-e nagyon részletesnek e tanulmány, mely talán nem érdemel annyi figyelmet! Dogmatikus szempontból a kérdés fontos, mert midőn a vétkezhetlenség okát megállapitjuk, akkor közelebb lépünk azon nehézség megoldásához, mely a vétkezhetlenség és az érdemeket szerző, a törvénynek engedelmeskedő szabad akarat közt emelkedik. Apologetikus tekintetben pedig amily alkalmas ép oly magasztos szempontra állit, mert a bün megrontójának az üdv szerzőjének méltó dicsérete. — A szerző dogmatikus szempontból vizsgálja tárgyát, de nem a speculatio, hanem a történelem fonalán.

Mind a vétektől való mentességre, mind a vétkezhetlenségre nézve a szerző nem is helyezhette volna kellő megvilágitásba a katholikus tant és a traditió érveit, ha a történelmet figyelmen kivül hagyja. — Már a bölcsészet teljesebb tanulmányozására nézve is ajánlják a fogalmak és rendszerek egymásra való következését és befolyását, mely tényezők képesitenek az eltérések és nézletek teljesebb fölfogására. Annál inkább megkivántatik a történelem szemmeltartása a dogmatikában, hol a tan megértésére annak fejlődése, az egyház harcza a tévely ellen elkerülhetlenül szükséges. — A szerző

megfelelt eme föladatának a különböző áramlatok hiven és elég bőven vannak fejtegetve és a sokszor nagyon is elágazó tévelyben el nem veszti tárgyának fonalát.

Midőn a Scolastika korszakához ért, a tárgyalás jóllehet történelmi marad, speculativ szinezetet nyer. — A különbség mely az egyház atyák által kezelt tanmód és a Scolastika közt észlelhető, a műben is kifejezést nyer. Mert az egyházatyák, minden alkalommal az egész Krisztust az élő Istenembert állították a még oly részletező tévelyek ellenében, mig a Scolastica rendszeresitett, nem csak azt kutatja a mi van, hanem ami lehetséges, nemcsak egy közelfekvő az idő körülményeknek megfelelő okot állít föl gátul a tévely árama ellen mint azt az egyházatyák kik a harcz tüzében álltak tették, hanem megvonva magát a biztos sánczok mögé theoriát alkot a támadás és védelemről. — A szerző e téren is kimeritő. Valamint a scolastikát megelőző korban a különféle tévelyek viszonyát tárgyalja a vétkezhetlenséghez, úgy a scolastika korszakában a különböző iskolák állását jellemzi, — nem hagyja kritika nélkül a kevésbé valószinü tanokat és a Scotisták, Vasquez, Lugo véleményét joggal roszalván az egyház tanával leginkább öszhangzó és általánosan elfogadott magyarázatot és okadatolást vallja magáénak.

A harmadik rész a fölvett természetnek gyarlóságát egyezteti meg a vétkezhetlenség minden gyengeségen fölülálló sajátságával. E részben leginkább a Monotheleták tévtana és harczaik vetnek fényt az egyházi tanra. Különben ezen rész alapos tanulmányt követel, nem annyira a tárgy nehézsége mint a könnyü zavar elkerülése miatt. Krisztus szabadságára vonatkozólag, melylyel érdemeket szerezhetett, és jóllehet a törvényt, a parancsot át nem hághatta, engedelmessége által mégis érdemeket gyüjthetett, a műben az éltérő vélemények nagy számával találkozunk, és a szerző választ magának egyet, mely itélete szerint a nehézségeket megoldja.

Két észrevételem van e két fejezetre, az első, hogy

más vélemények szerint is lehet a hitágazatot védeni, és a szerző röviden emelt ellenvetéseire nem hiányoznak feleletek, a második, hogy helytelenül mondja valaki, miszerint a cselekedet lényegére nézve szabad lehet in concreto. Ezen különböztetésre csak az elvonás képesit és jogosit föl; midőn a cselekvés valósággá lesz, akkor nincs többé elválasztó vonal húzva a lényeg és a körülmények közt, hanem az egységes cselekedet szabad lesz, ha csak körülményeire nézve is a szabadakarat hatalmában állt, mint a vértanuk halálát szabad önfeláldozásnak dicsőitjük, jóllehet a halál oly szükségesség, mely fölött nem rendelkezik a szabad akarat. Néhány sarkalatos görög szó magyarázata, melyek a vitákban lemmákként szerepeltek, helyén van és sikerült.

Pethő Rudolf.

VEGYESEK.

(Érdekes mozgalom) indult meg hazánkban arra nézve, hogy a honfoglalás 1000. évében hazánkat Jézus Szivének felajánljuk. A „Jézus Szive Hirnöke“ lelkes felhivást közölt e czélra nézve. A szép eszmét mind fogják felkarolni, kik ismerik az ájtatosság mivoltát, és tért, időt meghaladó eredményeit. Csatlakozunk az indítványhoz, és erőnkhöz képest taglalni, terjeszteni fogjuk. A honfoglalás évét illetőleg, hazai krónikáink egyhangú tudósitását követjük, mely igy hangzik: „a megváltás 888. évében foglalták el őseink Pannoniát.“

(Jan. 21.) szentelte fel Ő Emja uj palotájának gyönyörű kápolnáját, és megszentelte zárkövét, mely a szokásos okmányokkal a lépcsőház talajába tétetett. Reggel 8 órakor kezdődött az ünnepély. Dankó praelatus felolvasta az okmányt, mely az épités történetét tar-

teni gyermekhez fordult, ki visszaadá azt neki. E történet hiteles-e, vagy nem keveset határoz. Csak az világos, hogy a keresztények e festménynyel Mária örökös szüzességéről akartak vallomást tenni.

Mielőtt e tárgyat elhagynók, nem szabad felednünk, a Szűz Anya egy másik képét, mely Sz. Ágnes temetőjének boltives oltársírjában (arcosolium) van. Ez Máriának a katakombában talált első képe, mely hamar hiressé lőn. Ennél régiebbeket azóta már találtak s még fognak is találni. Értéke csökkenhet, de azért mindig kiváló marad. A Szűz egy nagy fátyollal van ékesítve, mely egészen befödi; nyakában értékes nyakék; *Orante*-testállásban van; szemei és karjai ég felé emelvék. Ölében, vagy inkább előtte a gyermek Jézus ül. Az egészben egy kis mesterkéltség és ridegség van, mely miatt e kép Priscila és Domitilla katakombáinak képei mögött messze marad.[1])

(Vége következik.)

IRODALOM és MŰVÉSZET.

J. Fioretti di San Francesco. Testo di lingua secondo la lezione adottata dal P. Antonio Cesari. Milano. Casa editrice italiana di M. Guigoni. 1837. — St. Francisci Blütengärtlein. Deutsch von Dr. Franz Kaulen. Zweite Auflage. Mainz Kircheim 1880. Nyolcz.

„Amidőn a jó sz. Ferencz még e földön járt, oly nyilvánvaló volt szentsége, hogy az észnélküli természet is bizonyságot tett róla . . . És ahová lábát tette, ott

[1]) Sokáig azt hitték, hogy Máriának e képe volt az egyetlen, melyet a katakombák láttak. Ezt hitte Palmer (*Early Christian Symbolism.*, p. 66) ami azt bizonyítja, hogy a katakombáknak csak egyrészét vizsgálta meg. Ez csak a IV. századból való, és messze túlszárnyalta, még művészeti szempontból is, a többit mind, melyek a II-ik, sőt az I. századra vihetők vissza.

mindjárt virágcsák sarjadoztak és illatoztak tanuskodván az erény illatáról, melylyel sz. Fer. ékeskedett. És történt idők multával, miután sz. Fer. ez életből elköltözött, hogy a virágcsák is elhaltak, és nem maradt más emlékeztető jel sz. Ferenczre. Akkor föláll vala egy öregebb barát és mondja: Sokkal gyönyörübb virágok az épületes beszédek és a csodás tettek, melyeket sz. Ferencz viselt vala, s azért a kinek Isten tehetséget adott, az pergamentumra irja azokat .... És ők mindnyájukat összeirták, és a könyvet sz. Ferencz virágainak hivták."

Röviden és elmésen adja elő e sorokban a német kiadás előszava a könyv eredetét, s ha nem is egészen tárgyhű talán az eredet magyarázata, legalább illik a czimhez. A könyvhöz ugy látszik soha sem kellett commentár, mert az az egyszerüség és nyiltság, mely az egészen elömlik, olyan mint a forrás vize, melyben a szem meglátja a homok szemet és fenekén kisérheti a fölszinen uszó buborék árnyékát. Azért fölösleges volt minden magyarázat, mely csak zavarná a szelid nyugalmas hangokat; nem is illik a szerény kis képhez, ha remek mű is, óriási ráma.

De mivel néha nagyon is eltérők a vélemények a világos vagy világosaknak látszó dolgokban is, azért a könyvismeret és értelem érdekében jó lesz e műről valamit szólni, s ha többet mondok, mint amennyit e helyen tán szabad, nem fog ártani az ismeretnek, ha rovására szolgál is az ismertetőnek; mivel pedig rosszaló nyilatkozatok is hallhatók, különösen szükséges az álláspontot megjelelni, melyre a tévedni nem akaró itéletnek helyezkednie kell.

A Fioretti di S. Francesco czimű könyvecske nem viseli magán szerzője nevét, s e részben hasonló a mystikus irodalom egyéb termékeihez, melyek, mint a Krisztus követéséről szóló négy könyv, titokban tartják, hogy kitől származtak. Mystikus már az első lap, mert rejtőzik a szerző, halljuk a hangot, de nem látjuk a szólót. S e

homály jól illik azon szellemhez, melyben e könyvek irattak. Ezen szellem az önmegsemmisülés minden tehetségünkben, hogy Isten legyen minden mindenben, hogy az ő világossága legyen az ismeret fénye, az ő szeretete adjon szivemnek érzelmeket. Ész és sziv elhagyja akkor müködése természetjelölte utait, és más fensőbb behatásnak enged, melylyel szemközt az egyed inkább szenved, mint cselekszik. Az iróban is inkább e fensőbb behatás diktálja a sorokat, mint ő maga. S azért egyedisége háttérbe vonul, nevét nem tudni.

De a kuttatás szabad. A mű ugy látszik a 14-ik század első felében iratott. Szerzőjéről ekkép szól a Dizionario di opere anonime e pseudonime dí scrittori italiani. Lo Sbaraglia inclina à credere autore di questa leggenda un frate Giovanni di S. Lorenzo dalla famiglia Marignolli, ma è opera di più antichi autori forse cavata dal Floretum del P. Ugolino da S. Maria." — Az első olasz kiadást 1476-ban Lunordo Longo rendezte, ki Vicenza sz. Pál templomának plebánosa volt. Bárki legyen is a szerző, vagy jobban mondva összeiró, alkalmasabb lesz ezen kutatást máskorra bizni. Szemeim előtt lebeg a Kempis Tamás ellen érvelő anonymus vallomása ki az efféle kuttatást, quaestio scandalosának mondja. De ha nem is botrányos, legalább kevésbé fontos, különösen ha valamivel alább kifejtendő véleményünket tartjuk szem előtt, mely szerint ez elbeszélések szerzője maga a nép és a hagyomány. Helyén van azonban előbb a tartalom ismerete.

Sz. Ferencz virágai jelenleg öt csoportra vannak osztályozva. Az első rész tartalmazza sz. Ferencz életét és csodatetteit, hozzáadva más kitünő társai csodáit; a második rész előladja sz. Ferencz sebei történetét; a harmadik és negyedik rész Inniperus és Aegidius rendtársak életét; s végre az ötödik részben az utóbbinak oktatásai és épületes beszédei közöltetnek.

Ezen csoportokban az egyes elbeszélések közt nincs összefüggés, elszigetelten állnak egymás mellett, minde-

nik a maga egyszerüsége és szépségében. Virágok ezek, melyek nem diszelegnek holmi németalföldi mesterségesen kiczirkalmazott kertben, hanem az Istenalkotta virányokon nőnek, a hová őket a természet elveté, s változatos szinekkel nem játszik a hatást hajhászó müvészet: nincs tehát a tartalomban szigorú rend, s az egyes részek nincsenek határozott, előre megállapitott terv szerint kidolgozva.

Még inkább meggyőződünk erről, ha az egyes részeket közelebbről szemügyre vesszük.

Egyszeri átolvasás után mindenki meggyőződik, hogy e remek elbeszélések nem oly módon irattak, amint egy egységes mű iratni szokott; e virágok szerzője csak annyiban egy, amennyiben egy s ugyanazon szellem termékenységéből fakadnak. Sz. Ferencz Isten seraphikus szegénye alkotta maga köré e világot, melynek melegében e virágok nyilhattak, s azért mind feléje fordítja kelyhét vagy bokrétáját, mind neki tulajdonitja szépségét, pompáját, ha mások is a szereplők, mint Paduai sz. Antal, Inniper, Egyed s a fejlődő rend egyéb tagjai, azért életük, szavaik, tetteik sz. Ferencz virágai, mert az ő szelleme nyilvánult ő bennük. Csak egy pillantást kell vetnünk sz. Ferenczre és korára, hogy e virágok kertészére ismerjünk. Sz. Ferencz maga járó-kelő csoda volt, un prodigio ambulante, és a töredelem szigorában, melylyel bünösnek, a többivel egyenlőnek ismerte magát, és a szegénység iránt rajongó szerelmében, mely által mindenek fölé hasonlithatatlanul emeltetett, rejlett ez erőteljes alak kelleme is.

Sz. Ferencz a népnek szentje volt, ki ugy szólván fölfoghatatlan jelenséggé vált élete és túlvilággal való érintkezése által, s mégis legjobban érté a nép szükségeit és szenvedéseit, kezéből jól esett minden; ha ő velük szenvedett, édes lett a keserüség is. Midőn bejárta Olaszországot, mindenütt nyomokat hagyott szentsége, melyeket a nép hiven megörzött. Assisi Ferencz szentségét és Istenfönségét magasztalá bennök. Mi természete-

sebb, minthogy a szeretet az idők multával a legforróbb kegyelet és leghübb emlékezettel párosult. De az emlékezet, mely nem akar szárazon referálni, nem tartja magát a tények sorompói között, az emlékezet, melyet a kegyelet emel, szárnyakat ölt, s midőn magasan röpül, elfelejteti a föld porát, mely mindenre száll, mindent ellep, ami lent történik, szükségképen másnak festi a multat mint a küzdelmekben lefolyó jelent.

Illyen volt a népnél sz. Ferencz emlékezete; nem volt meddő, hanem termékeny, nem volt őrzője a hagyománynak, hanem alkotója uj vonásoknak, szóval az emlékezet költészet is lett. Midőn Umbria szép völgyeinek lakói és a Labina juhász népe sz. Ferencz tetteit mesélé, észrevétlenül is emlitett egyet mást, amit az unoka elkülönözve, még csodásabb fényben tüntetett föl gyermekei előtt. A szentnek Istentől vett ereje tette le ez elbeszélések alapjait, a hir és tisztelet, mely vagy csak nagynak jár, vagy ha nem, a kicsiből is nagyot alkot, alakitotta és formálta azokat, s a kegyelet megőrizte és csodálja bennük sz. Ferencz szellemeinek költői nyilvánulásait.

Sz. Ferencz virágai tehát oly talajon nőttek, melyet egy hálás nép kegyelete és szeretete öntözött.

Ha a szájról szájra járó hagyomány ily korülmények közt foly be elbeszélések keletkezésébe, ha ez sugalmazója a tollnak: mely azokat megörökiti, tisztában vagyunk ez elbeszélések szigorúan történeti értéke iránt, valamint utba igazitjuk azok itéletét is, kik a történeti igazság és hűség mérvesszejével kezükben, akarják a mű becsét meghatározni.

Az emlékezetnek, mely költészettel egyesül, nincs joga a történelmi tekintélyre és az ennek megfelelő hitre. Ki akarná tagadni ezt? A ki sz. Ferencz csodáiról kritikus ismereteket, biztos tudomást akar szerezni, annak nem szabad a Fioretti-kből meriteni, a virágok koszorúba valók, s elhervadnak a kritika fagyában. De ép oly téves eljárás, ha valaki a Fioretti czimü elbeszéléseket a

történet igényei szerint itéli meg. Negatur suppositum pedig ennél nagyobb baj nincs az érvelésben. Egészen más álláspontot kell tehát választanunk, e kis müvek megértése czéljából, melyet nekünk eredetük föntebb kifejtett természete kijelöl. Van a Fiorettiben sok történeti adat, de kiválasztásuk nem az elbeszélés hitelessége folytán történik, hanem más tényezők által, melyekre a Bollandistáknak van gondjuk.

Azt mondom tehát, hogy a Fioretti di S. Francesco elbeszélések, melyek elragadó, egyszerü nyelven irvák, nem birnak történeti becscsel, s azért ne járjunk ily igényekkel olvasásukhoz. Hanem egészen más téren mozognak, mint a melyek egyesitik magokban a költészet mindkét nemű tárgyát.

A költészet ugyanis a való, vagy az esetleges lét törvényei szerint kigondolt tüneményeket, szép ábrázolásban adja elő. S igy azok élénk szemléletét, s az érzék fölött való szépnek élvezetét eszközli. A Fioretti-ben van sok való történet, van több, miről nem tudjuk való-e vagy sem, mindkét tárgy müvészileg összefoglalva, az épületes iratok vagy költemények egyik legszebb termékét adja.

Sz. Ferencz virágai igazi költemények. — Három forrásra utalhatunk, melyekből ez elbeszélések költői szépsége foly. Az első maga sz. Ferencz megjelenése, ő ez elbeszélések hőse a legköltőisebb alak, mert benne a természetfölötti szép, a legélénkebb szinekben van kifeezve; a szónak nem kell mást tenni, mint egyes vonásait hiven ecsetelni, hogy költeménynyé váljék. Az a lélek, mely annyira kivetközödött minden földi burokból sokkal magasabban szárnyalt, hogy sem föllengzőnek ne mondassék. S ha Orpheus, mert egyike volt az elsőknek kik a költészet hatalmával fölléptek, a mese szerint az élő és élettelen természeten uralkodott; nem bir-e hasonlókép a költészet csabjával, kinek a természet nem mese szerint, hanem valósággal engedelmeskedett, aki előtt hódolva meghajolt a madár és a gubiói farkas.

A második a természet iránt való vonzódás: Ferencz gyöngéden érző szive, és nagy rokonszenve minden természeti tünemény iránt, életet és lelket öntött minden virágba, értelmet minden állapotba, és oly gazdag világot állitott maga köré, mely a legdusabb és a legáradozóbb költészetre nézve is kifogyhatatlan. Nem lehet megindulás nélkül olvasni azon bensőséggel irt fejezeteket, melyek sz. Ferencz érintkezését az oktalan természettel beszélik: a XXI. fejezet szól „a legszentebb csodáról, melyet szent Ferencz művelt, midőn a nagyon vad Gubbiói farkast megtérité"; a XXII. fej: mint szelidité meg sz. Ferencz a vadgalambokat; a XVI. fej: mint csendesité le sz. Ferencz a fecskéket. De a mily kedves mindezen szép vonás, ép oly kevéssé erőltetett és keresett, hanem természetesen beleillik azon képbe, melyet eszményít. Mivel sz. Ferenczről van szó, mindenki elhiszi, aki a szent szellemét ismeri.

A harmadik forrás közös; mondják ugyan is, hogy a költészetnek legélénkebb forrása a szeretet; és kárt vallana a ki tagadná. Az érzéki szeretet ép ugy fakasztja a költészet forrását, mint a természetfölötti, az Isteni szeretet, s ha nagyon különböző is irányuk és czéljuk, ha az egyik az édenbe lejt, másik egy büzhödt mocsárban akad el, azért mégis közel, nagyon közel feküsznek forrásaik a szivben. Sz. Ferenczet az isteni szeretet hevité, egész élete és minden emléke e szeretettől van áthatva, s azért ő benne támasztotta az Isten szeretete lantosát, s nem tagadta meg a költészet hangjait azoktól, kik e szeretettől hevitett élethez s alakhoz közelednek. — Azért van a Fiorettiekben annyi költői szépség, annyi meleg, annyi bensőség. Hozzá kell vennünk még az élő hitet és a hitélet csodás erényeit, melyek nem e földről valók, s ha pompájokban föltünnek, az embereket a földön idegenekké teszik. Ez a szellem kifejezést talál a Fiorettikben, sajátja volt azoknak, kik Ferenczczel érintkeztek, sajátja volt a népnek, mely oly

találóan választá a szavakat s füzte a mondatokat s megtoldotta a tényeket.

Szabad most mindezekből egy fontos következtetést vonnunk, a feleletet azon kérdésre, miben áll ez elbeszélések tárgyilagossága, igazsága, mely szükséges alapja a lelki olvasmánynak, — különben hatása biztositva nincs. Fra Angelico jeles festő volt, de nem embereket, hanem angyalokat festett ő mindenütt, alakjait nem heviti szenvedély, tiszta ártatlanság ömlik el rajtuk; nem hisszük, hogy valaha ilyenek léteztek, de tudjuk, hogy az ártatlan festő szivét a kifejezett szép vonások disziték: ép igy van ez a Fiorettikban, melyek lelke az érzelem és szineik a szavak. Ha nem történt minden ugy amint az elbeszélés közli, de a szellem mely ott kifejezést nyer, és a kifejezés mely oly találóan megfelel az érzelemnek magasan hirdetik, hogy a hittől áthatott mély és gyengéd érző lélekből erednek.

S ebben áll a műnek becse, és ebből folyik hatása, ha mint lelki olvasmányt, mint épületes könyvet tekintjük. Sok költészet mellett nagy realitással bir, mert ecseteli sz. Ferenczet, amilyen volt, aminő benyomást tett a népre, mely vele érintkezett. Hű tükör, melyben a nagy, sz. alak visszaverődik; és azért buzdit, int, tanit, áld, megszégyenit, hogy oly messze állunk, s mutat az érzületre, melylyel birni kell annak, ki a hitből él. Csupa áldásos benyomás és realis alappal biró kellékei minden lelki olvasmánynak.

Ha a lélek behatol azon alázat és egyszerüségbe, azon hit és önmegsemmisülésbe, mely az elbeszélésből sugárzik, megifjodva, megtisztulva jön ki, s élénken érzi, hogy van a léleknek a szivnek még más világa, más napja, más melege, azon kivül, mely a temészet körén belül föllelhető. S lesz e jobban biztositva egy lelki olvasmány hatása, mintha azt mondhatni róla, hogy a lelket az érzékvilágból kiemeli, nem az ábrándok szárnyain, hanem a keresztény erény meredek ösvényén. Mert arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a költészet daczára,

melyet az erény szépsége szükségkép elhint, az elbeszélés nem veszti el lábai alól a valóság alapját.

Egészen helyes fogalmat nyujt az egyes erényekről például a szegénységről, az alázatról; helyesen fogja föl mibenlétüket. Tapintatos a szellemi ajándékok megitélésében (discretio spirituum); a contemplativ életben is, nemcsak a világot kerülő elvonultságot állitja elő, hanem a tettre képes és készülő buzgalmat is.

Az elbeszélések költői iránya még egy fontos megjegyzésre jogosit. A legkomolyabb költői alkotásokba is elvegyül sokszor a comicum. Mi komolyabb mint az a gothikus dóm, mely a vallásos érzület, a religio megtestesülésének mondatik, s mégis hány benne a comicus törpe bohóczalak, nevetséges torzkép? nem akart e Dante nevettetni a pokol harsonája által? és a régi passiojátékok sem nélkülözhették a tréfát, az üzérkedő Judást bizták meg vele. Ha mi az elbeszélésekben többet ezen müvészeti igény és természetes következmény rovására irnánk lehetne-e az ellen kifogás! Talán fölismerheti a müitész a költészet e természetes hajlamát a gubbiói farkasról szóló legendában, a hol az elbeszélés észrevehető gyönyörrel tartózkodik e kellemes és tréfás jelenet ecsetelésénél. Ugyanezt irjuk Iuniperus testvér egyes tréfáiról, melyeket a mesélő nép Inniperus csodás és szent egyszerüségével megegyeztethetőknek vélt. Akkor eltünik a botrány köve, mely egyik másik kritikus olvasó lába elé gördül. De a criticismusnak szükségkép kell itt egy szende intelmet adnunk. Ha biztosan tudnók, hogy az egyes csodás történetek, melyek látszólag nem épületesek, a sz. Lélek sugallata folytán származtak, vonakodnánk-e fönakadó megbotránkozó itéletünket szabályozni, fensőbb igazságok szerint irányát meghatározni? Mindenesetre nem. Ahol az inditó ok nem bizonyos, ott a határozott itéletnek el kell maradnia, vélekedésünkre pedig az óvatosság fékét kell vetnünk. Sok volt már a világ előtt botrányos és nem épületes, — amit az életszentség fényesen igazolt. Ha

korántsem védem az erényt, mely különösen a negativ parancsok megsértésével keres valósulást, azt mégis hangoztatom, hogy, mint a szentek életéből, különösen a sz. egyszerüséget illetőleg kitünik, kevesen vannak, kik a határvonalat huzni képesek. Ismétlem Aristotelesnek a bölcsésznek mélyértelmü szavait: hogy azoknak, kiket az isteni ösztön vezet, nem kell tanácsot kérni az emberi észnél, mert nálánál jobb és nemesebb elv indítja őket.

Az elbeszélések objectiv megitélésére mindenezen észrevételeket szükségeseknek tartjuk, ezek szem előtt tartásával olvasásuk, melyet sokban a régi nyelv zamatja füszerez, élvezetet nyujt. — Kaulen német fordítása legalkalmasabb a régi olasz nyelvezet potlására.

Ezen nézpontra állva nagyra becsüljük ez elbeszéléseket, gyönyörködünk ez ismeretlen kéz által ültetetett virágok szinein s illatán, törekszünk elsajátitani az alázat és élő hit érzelmeit, melyek belőlük sugároznak, s mint kritikusok sem mondunk ellent, sőt elismerjük Pope mondását: A képtelen csodán én bájt nem ismerek, amit nem hiszek, lelkem nem inditja meg; de hogy valaki megkülönböztesse a képtelen csodát a valódi csodától, és kiválaszthassa azt amit hinni lehet és kell, ahhoz nem elég angol deismus vagy positivismus, hanem szükséges mély tanulmány és keresztény bölcsészet s theologia által kiképzett criterium.

Petheő Rudolf.

The funeral tent of an egyptian Queen. Together with the latest information regarding other monuments and discoveries. By Villiers Stuart. With numerous illustrations. London, 1882. 163 lap, — ára diszkötésben 16 frt.

Már régóta fordul Egyptom felé a közfigyelem. Régészek, szaktudósok, biblikusok érdekkel irányozzák tudományos buvárlataikat ezen legrégibb culturnemzetnek történetére, viszonyaira, szokásaira. A régész

IRODALOM és MÜVÉSZET.

Die heilige Communion. Ihre Philosophie, Theologie Praxis. Von John Bernard Dalgairns. Priester des Oratoriums des h. Philippus Neri zu London. Zweite Auflage. Mainz. Kirchheim. 1882. Nyolczadrét 500 lap.

A szerző angol convertita; született Guernseeben 1818-ban. Mint Newnam jó barátja azon komoly iránynak hódolt, mely az angol jeles tudósok jobbjait az egyházba visszavezette. Dalgairns 1845-ben convertált és miután Rómában az Oratoriumba lépett, 1845-ben visszatért hazájába.

A mű lelkesült meleg hangon van irva, és rendületlen meggyőződés sugallja a sorokat. A tudomány és a hit karöltve lép föl benne s mindkettő azon különös előnynyel dicsekszik, hogy erejök számtalan harcz és küzdelemben lőn győztesen próbára téve. Nem a kiskorától fogva szent, hivő, tagadás és káromlástól ment körben nevelt férfiu meggyőződése és tudománya beszél itt, hanem a magára hagyatott kutatás szólal fel, mely a hagyomány és történelem fonalán az Isten kegyelmének vezérlete alatt jött az igazság birtokába.

A mű három részét a czimlap mutatja be. Az első rész az oltáriszentség philosophiáját, vagyis azon oldalokat világitja meg, melyek által az oltáriszentség a bölcsészet tanaival érintkezik. Nem tételezve föl a rendszerek ismeretét, az első rész nehéz és kevésnek van szánva, jóllehet a rationalistikus mozgalom mind tágabbra vonja szét a kört, melyben az előadott ismeretek szükségessége követelően lép föl. E körben helyt foglal mindenekelőtt a papság. Tagadhatlan, hogy a papnak nemcsak rendületlen hittel kell birnia az oltáriszentség iránt, hanem szükséges, hogy az intellectualismusnak a korszellem által nagygyá növesztett kételyei és kérdéseire is megfelelni tudjon. Nem elég most azt mondani: Isten előtt

minden lehetséges; ez nem elegendő praeambuluma a hitnek ott, hol az ész épen műveltsége és ismeretei gazdagságában látja a hit akadályait. Mert a modern természettudományok neveltje méltán megfelelhet: a lehetetlen nem lehetséges Isten előtt sem; már pedig lehetetlen, hogy a test térfogat nélkül létezzék, tehát lehetetlen az oltáriszentség. Ez esetben egyedül a bölcsészet nyujthat segédkezet; mivel ez tisztázza a test lényegét, a testnek a térfogathoz való viszonyát, a térfogat és kiterjedés mibenvoltát. S ha nem is tudjuk bizonyossággal kimutatni, miben áll a test lényege, célunkhoz vezet annak fölismerése, hogy a lényeghez a térfogat nem tartozik, s ennélfogva a lényegtől Isten akarata szerint elválasztható.

Dalgairns nem csatlakozik egyik rendszerhez sem, beéri ő avval, hogy kimutassa, miszerint úgy az ó-, mint az uj bölcsészeti irányok és tanok érintetlenül hagyják az oltáriszentség titkát és összhangban állnak lehetőségével, kezdve Aristotelestől Kantig. „A folyomány, melyet vonok az, hogy a kiterjedés lényegében vizsgálva és az anyag semmiesetre sem egy s ugyanazon fogalom s bebizonyitom ezt az által, hogy kimutatom, miszerint az ellenkező véleményt sok elsőrangú tudós tanitá. Célomra nézve elégséges, hogy ily tanok vannak elfogadva. anélkül, hogy a különböző iskolák párthivének valljam magamat.“ Elismeri, hogy nagy hajlama van a tanok iránt, melyek a „velünk született fogalmak,“ „a szükséges igazságok,“ „a közvetlen ismeret“ s más eféle elnevezések alatt hirdetik, hogy az erkölcsi és metaphysicai igazságok csiráit Isten fekteté az emberi lélekbe. A szó alatt tévely lappanghat, e részben szent Tamáshoz kell szegődnünk s az ujabbkori bölcsészek és Gerdil állitásait túlzóknak nyilvánitanunk. A bölcsészeti rész alapvető kifejtése után gyönyörrel mélyed el a theologia magasztos tanaiba, mely az oltártitkában nemcsak kutat és tanit, hanem egyszersmind gyönyörködik. De ha a legszárazabb scolasticus szive érzelmeit vegyiti syllogis-

musaiban, midőn e titokról elmélkedik, mennyivel érzelmesebb és gyengédebb és melegebb a szerző, ki azon nagy előnynyel is dicsekszik, hogy mindezen tárgyalásokon át nem veszti el szemei elől a szentség gyakorlati czélját, Istennek e titok alkotásában követett tervét; Isten mindenhatóságát és müveit szeretetéből eredezteti, azokat czéljaira vonatkoztatja s mindezen tényezők által a hitnek, mely szeret, nyujt tápot.

Az oltáriszentség philosophiája és theologiája után áttér az áldozásra, és miután világitásba helyezte az egyház mult századainak gyakorlatát, szabályokat ad az áldozás gyakorisága iránt. Az egyház fönállása óta csak négy században mondható ritkának a szent áldozás. Akár az előadást, akár az alapos tudományt és a gazdag ismereteket veszem tekintetbe, csak dicsérettel halmozhatom el. Az áldozás története oly vonzóan és élénken van előadva, hogy az olvasó csakhamar föltalálja magát az egyház messze vagy közel multjában, és érzi a szellemet, mely onnan feléje leng. Nincs a könyvben azon pharisaeusi irány képviselve, mely a régi egyházat a földről elemeli és oly állást jelöl ki számára, melylyel csak egy jansenista vagy mindenesetre a jelennel elégedetlen bujdosó képzelmében bir. Helytelen az elv: hogy a keresztények azért áldoztak valamely korban gyakran, mert szentek voltak; helyesebb ez: akkor áldoztak többször, mikor nagyobb és folytonosb veszélyek közt éltek. S mi lesz akkor a következtetés ha korunkra alkalmaznók a tételt. Az, hogy korunkban a a szent áldozásnak gyakori fölvétele a buzgóság nélkülözhetlen kelléke, s a hol az nem történik, ott vagy nincs vallásos hitélet, vagy a lelkiatyák tudománya és belátásában van hiány, melyet az öntudatlan rigorismus megközelithetlen fönségével tölt el. Átszövődik az egészen a helyes mértéket tartó erkölcstan jeligéje: Sacramenta propter homines és hozzátesszük peccatores. — „Finom Pelagianismus rejtőzik mindazon, a tökéletlenek gyakori áldozása ellen koczkáztatott állitásokban. Sokak theologiájában a tannak, hogy Isten kegyelme nélkül semmire

sem vagyunk képesek, nincs gyakorlati értéke ; ugy éreznek és tesznek, mintha minden tökéletlenségük tőlük függne.... A szent áldozás többet fog eszközölni, mint sok erőlködés.“ „Nem szükséges, hogy minden tökéletlenségünket már legyőztük legyen, elég lelkesen akarnunk és kívánnunk a szabadulást. A gyakori áldozó legyen a vágynak embere.“

A tulzás ellen mindkét részről biztos gátakat emel, támaszkodva az egyház tanára és a kor szükségleteire. Kijelöli az oltáriszentség helyét a modern társadalom minden rétegeiben s útmutatásokat és elveket nyujt, melyek nyomán az egyház életteljének hathatós eszközével, az oltáriszentséggel befolyhasson, erősítve, vigasztalva, buzdítva, éltetve az élet küzdelmeire. Az utolsó fejezeteket, melyek a könyv tekintélyes részét képezik, bárkinek a legmelegebben ajánljuk ; ezek : A szent áldozás történetet A szigor és a rigorismus. A tökéletlenek áldozása. A határvonal a szent áldozásban. A bünösök szent áldozása. A világiak szent áldozása. — Látnivaló, hogy e kérdések sikeres fejtegetése tapintatos erkölcsi érzéket és biztos itéletet föltételez, az elismerés pedig, melyet magának kivívott bizonyítja, hogy e kellékeket a szerző az egyháztörténet és az egyház szellemének ismeretével és az oltáriszentség iránt való forró szeretettel egyesíti.

Petheö Rudolf.

Ó- és ujszövetségi bibliai történetek a középtanodák számára. Schuszter nyomán Róder Flórent sz.-ferenczrendi áldozártól. Budapest. Franklin-társulat. 1883. 2 köt. Egy-egy kötet ára : 60 kr.

Ha nem léteznének „a magyar püspöki kar által megállapított rendszabályok, tantervek és utasítások a népiskolai ügyre nézve“ és nem foglaltatnék ezekben világosan, hogy „az első évben a bibliai történetből a legfontosabb események tárgyalandók“ ; a második évben : „a kis bib-

társnőnek helyzetét Isten választott népénél, mely a kinyilatkoztatást birta. Mig amott a nő nem volt egyéb, mint rabszolga, örökös fogságra kárhoztatott áldozata a férj durva szenvedélyeinek: addig a zsidó nő egyéni jogokkal bir, mint ki ép úgy az Isten képére és hasonlatosságára van teremtve, mikép a férfi, s habár alárendeltetése a férjjel szemben természettörvénynyé vált a bünbeesés folytán, még sem rabszolgája annak, hanem hitvese, kinek a házban, a családban s néha még tágabb körben is szava van. Némely ószövetségbeli nő döntőleg folyt be a zsidónép történetébe is, elég legyen Debborára, Judithra, Estherre emlékeztetnünk.

De a többi részek is igen vonzók és érdekesek, s valóban, e könyvvel kezében az ember tiszta fogalmat szerez magának az ószövetségi zsidóknak családi bel-életéről. Különösen sok haszonnal fogja forgatni e munkát az, ki a studium biblicum iránt érdeklődik, amennyiben az exegesist sok helyütt jelentékenyen megkönnyíti és megvilágítja.

Dr. Kereszty.

Fel a szivekkel. Irta Dr. Zánkay Gyula veszprémmegyei áldozár. Veszprém. Krausz Armin. 1883. Kis nyolczadrét 150 lap. Ára 1 frt.

Ascetikus irodalmunk terén minden mozzanatot annál nagyobb érdeklődéssel kisérünk, minél kopárabb és elhagyatottabbnak ismerjük e tért. Nem is csatlakozunk azok itéletéhez, kik az érdekelteket a német irodalomhoz utasítják s az ez irányban haladó tevékenységet fölöslegesnek tartják. Ha körülményeink közt az ascetikus irodalom fölösleges, akkor az csak a hitélet nyomorára és a vallás érdekeinek fonák fölfogására mutat; — amit különben sok tekintetben constatálnunk kell.

Ha Zánkay ur müvét az ascetikus müvekhez soroztuk, senki se higyje, hogy a keresztény tökéletességről tárgyal, hanem csak a legfontosabb alapigazságokkal foglalkozik. Modern müvelt embereknek van irva, ezekre

való tekintet vezette a tiszt. Szerzőt eruditiójának felhasználásában és ethicus rajzainak megválasztásában. A bűn, a gyónás, a bűnbe való visszaesés, a szokásos vétek, a halál, a halhatatlanság és a pokol képezi a hét fejezet tárgyát.

Az előadás nem követi a száraz didaktikus irányt, hanem szívhez szóló hangon eszmélődik és a szív révén törekszik meghódítni az akaratot, melytől függ a hit és azután az élő hit. Érdekes lesz az előadás számos, ügyesen kifejtett történet, kép, hasonlat által. Az egész meleg, beható hangon van irva, igy pl. a második rész, hol a töredelemről szól, és legjobb tanitóként mindjárt föl is kelti észrevétlenül az érzelmeket.

De figyeljen a tiszt. szerző, hogy a költői szépség és a szellemdús és keresett előadás ne legyen hátrányára a főeszme folytonos kidomborodásának és a tárgy komolyságának. A történet és hasonlat néhol nagyon egymásra halmozott, az ethikus rajzokban Sz. itt-ott áradozó s nagyobb egyszerűség előnyére lenne. A halhatatlanságot nagyon is föltételezi minden előtte kifejtett természetfölötti igazság s azért az a hatodik fejezetben nincs helyén.

A kiállítás a nyomda dicséretére válik. Kivánjuk, hogy minél több olvasó kezéhez kerülne, különösen azon körökben, melyeknek szánva van.

Petheö.

VEGYESEK.

(Veuillot Lajos) meghalt ápril 7-ikén. Okt. 11-ikén lett volna 70 éves. Négy órával halála előtt mondotta: Je vais mourir. Adieu. Priez pour moi. (Meghalok, Isten veletek. Imádkozzatok értem.) Gyóntatója volt Thailhan

ajakán — hogy viruljon közöttünk Isten földi országa!.. A ki templomba menni akadályozva van, vegye elő e művet, s elmélkedjék annak a vallás erkölcsi örök elvek s magasztos keresztény eszmék üdvárasztó tanaival teljes tartalma fölött...

Dr. Csősz Imre.

Storia della arte christiana nei primi otto secoli della Chiesa scritta dal P. Raffaele Garucci d. C. d. G. e corredata della collezione di tuti i monumenti di pittura e scultura incise in rame su 500 tavole ed illustrati. 6. voll. in fol. Prato. Francesco Giachetti 1873—1881. Ívrét. Ára kemény papiron kiállítva 1200 franc; finom papiron 600; közönséges papiron 414 franc.

Mióta Bosius Antal a földalatti Róma első fölkeresője és ismertetője a művészetben rejlő traditió kincseit föltárta, azóta mind nagyobb figyelemmel és készültséggel törnek elő e tudományszakban. Az egyházi archaeologia messze kimagaslik minden igényen, melyet a tudományok jelen állása emelhetne. S ennek oka nemcsak a korszellemben és a tudományos divatban, mely elkerülhetlenül a kedvelt tudományok segédforrásához, az archaeologia tanulmányozásához vezet, keresendő, hanem az egyház szoros érdekében is, mely multja emlékeinek kutatását sürgeti. Az egyház Bosius és követői által hasonlóan Sz. Szaniszlóhoz, a krakói püspökhöz, szóról-szóra a sírból támasztá föl igazmondósága tanúját, az egész, képekben és szobrokban megörökített traditiót. Ez az egyház érdeke az archaeologiánál: minden kép és szobor bármennyire vesztette is el szinét, vagy torzíttatott el részben, világos tükör egyszersmind, melyben a mult idők hite a századokban előrehaladt egyház tanításával találkozik s egybeesik. S e dogmatikus tekintetet annál kevésbbé szabad szem elől téveszteni, minél világosabb fényt derít sokszor a kép magánál a könyvnél, mely csak az ész fogalmait,

míg az előbbi az életet, a gyakorlatot, a szokást magát állítja szemeink elé, s így történt, hogy míg a protestantismus tagadott mindent, a mi nem holt betű, az egyház a katakombákból hozta föl az ott eltemetett, de el nem enyészett életet.

E tanulmányok azonban az eszközök hiányossága miatt igen meg voltak nehezitve és a tudósok használatára csak Gori, Bosius és Ciampini rajzai, lenyomatai és rézmetszetei álltak, mely utóbbiakat egy műértő egyenesen „detestables" epithetonnal tisztelt meg; a sokban hiányos és bizonytalan alapon természetesen nem arathatott megfelelő sikert a fáradhatlan szorgalom sem. Azért P. Garrucci, hogy a keresztény archaelogia művelőinek biztos adatokat szolgáltasson, és másrészt, magokat az emlékeket is a pusztitó behatások alól elvonja, ezek nagy gyüjteményére vállalkozott s előrebocsátván az elméleti és történeti részt 500 táblán pompás rézmetszetekben adja nemcsak a jelesebb és fontosabb emlékeket, hanem mondhatni, mindazt, mihez e téren nagy összeköttetései és ismeretei következtében hozzá férhetett, s miután magyarázó részletekkel szövi át az egész képhalmazt, hat nagy folio kötetre széleszti művét.

A hat kötetre terjedő műnek fölosztása következő: az első kötet a keresztény művészet elméletét vagy jobban mondva az iconografia összefüggő tárgyalását és a keresztény művészet Annaleseit foglalja magában. A második a római és egyéb katakombák falfestményeit (Pitture cimiteriali) 105 táblán (I—CV.) a harmadik kötet a temetkezési helyeken kivül föllelhető festményeket (Pitture noncimiteriali) (CVI—CCIII) tartalmazza; milyenek S. Paolo fuori le mura templomában a pápák mellképei és a régi codexek képei és ékitményei (Cod. Amiatinus, Cod. Rabulas, Kosmas Indicopleustes,) — azután S. Clemente, S. Felicita, S. Silvestro e Martino templomok falfestményei. Következik a IV. kötet a mosaikművekkel (musaici cimiteriali e non cimiteriali, (CCIV—CCXCIV) az V. kötet a Sarkophag-relief művekkel (CCXCV—CDIV)

és a VI. kötet mindenféle vésett, öntött és faragott emlékekkel (CDV—D).

P. Garrucci nevéhez nem szükség dicsőitő commentárt irnunk; neve az ujabbkorú archaeologicus vivmányokhoz szorosan füződik, és elismerést talált széles olvasottsága, tapintatos itélete, föltaláló ügyessége, combináló és sejtő érzéke, mely úgy a természeti ösztön, mint a tudomány utjain halad s aratja diadalait.

De fölemlitjük a dicséretet, melyben De Rossi részesítette épakkor, midőn a művelt világ elismerése ez ünnepelt archeologust kitünteté; midőn ugyanis De Rossi a tisztelgők és a tudósok nem kis csoportjától környeztetett, válaszában, mely köszönetet mond a figyelemért, különösen egy kiváló segitő társról akar ugymond, megemlékezni, ki a föltalálásokban úttörő és a dús eredményekben gazdagon osztozkodik; s midőn e határozatlanul, de annál elismerőbben hangzó szavaknál a közönség szeme kérdőleg tekintett reá, s a nagy celebritások egynémelyike már önkénytelenül is emelkedett a dicséret e fuvalmában s talán szerény viszonzásra is gondolt: De Rossi P. Garuccit jelölte illetékesnek, jóllehet, sem egyetemi tanár, sem német historikus.

P. Garrucci józan criteriumát nagy elmeéllel egyesíti; két tényező, ez, mely amily nélkülözhetlen a hiányos vagy elvétett nyomokon haladó kutatóban, ép oly nagy sikert biztosit neki, ha ezen kellékekkel dicsekedhetik. Azért Garrucci sokszor igen szerencsés az adatok összeállitása és a különféle jelek és képek értelmezésében. Hálásan ismeri el De Rossi és a többi jelesebb archaeologus érdemeit, de emellett megóvja önállóságát, s ellentétbe is meri állitani véleményét mások fölfogásával, innen van, hogy némelyek őt az ellenmondás szellemétől megszállottnak hiszik. — Különben mig csak ez eszmék köszörülődnek, addig nincs baj, amennyit kiki bizonyit, annyit hiszünk el neki.

Garrucci érdeme azonban nemcsak a műemlékek mindent összefoglaló gyüjteményében áll, hanem azon ta-

pintatos eljárásában is, hogy az értelmezés és tanulmányozás alapját és reguláit világosan előadta.

Aki sikeresen kívánja értelmezni a művészeti emlékeket, annak érteni kell a nyelvet, melyen azokból a művész a nézőkhöz szólt, s melynek érthetősége azon kor fölfogásától függ. — A művészetnek is van nyelve, vannak jelei, melyek által közli, nem a képek és szobrok vonalait és árnyalatait, hanem a művekben kifejezett eszmét. Azért a kutatónak először is tisztába kell jönni e nyelvezettel, a jelek értelme és értékével; s ebben állna a merőben elméleti rész, mely az első kötet felét képezi; — de mivel a művészet s következőleg nyelvezete folytonos fejlődésnek vagy legalább a korok szerint változásnak van alávetve, azért a műemlékek, különösen a symbolicus képek megértéséhez a művészet történetét is kell segitségül hívni, hogy az eszmék és a fölfogás átalakulásában fölismerjük a mértéket, melyhez a jeleket viszonyitsuk. Azért az elméleti részhez a művészet annalesei csatlakoznak, melyek olvasását úgy a tárgy jelessége, mint a szerző gazdag eruditiója élvezetessé tesz. Ekkép az elmélet a történeti fejlődés által megvilágittatván, elégséges praeambulumát képezi a képek értelmezésének.

Az eszme nem új, már Winkelmann valósitá meg azt nagy sikerrel és elismeréssel a pogány művészetre nézve, hat könyvben adván elő a pogány művészet elméletét, s hatban ugyannak történetét, de a keresztény művészetnek, habár csak nyolcz századra terjedő, illyetén alapos tárgyalásában az egész fáradság és érdem Garruccié.

Az elméletet illetőleg mondhatni, hogy semmit sem hagyott el a mi a föltalálást, a compositiót és a kivitelt illeti, tekintettel úgy a művészetre általában, mint a keresztény dogmára, melynek a művészet kifejezést ad. E czélból értekezik először az álláspontról, melyet a támadó egyház a művészettel szemben elfoglalt, a zsidóknak a művészetben teljes szabadságot vindicál, melynek csak a visszaélés, vagyis a bálványok előállitása volt eltiltva;

ezek után áttér a meztelen és ruházott emberi alakra, a szent és profán öltözetekre, a haj és szakál és kalapviseletre; miután pedig az ember jelek által fejezi ki eszméit, értekezik a symbolismusról, a személyesitésről, az istenség, a szellem, a lélek, a papság, a nép, az egyház, a bölcsész, a próféta megjelenitéséről; mindezekben folytonosan hivatkozva a pogány és keresztény irók számtalan helyeire, melyek kétségtelenné teszik, hogy a vitatott kérdések helyes megoldást nyertek. Mindezen dolgok megfigyelése elkerülhetlenül szükséges a régi keresztény emlékek érdelmezőjére nézve, mert a képek a legközönségesebb, a közéletben szereplő alakokban tüntetik elő az eszmét, s igy a sarutól kezdve az üstökig minden figyelmet érdemel. Érdekes tudni, hogy Európa müvelt népei általában nem hordtak semminemű föveget vagy kalapot, néhány osztályt kivéve, melyek állásuknál fogva kényszerittettek arra, igy a katonák védelmükre, a betegek szükségből, az utasok, aratók és halászok a nap heve ellen, a papok méltóságuk jelölésére, a gyászolók hangulatuk kifejezésére, vagy pedig előfordul az a sötétség jeléül, innen a holtak és azok árnyai kendőkbe takartan ábrázoltatnak. Claudius császárról Suetonius külön megjegyzi, hogy betegeskedése miatt a Circusban palliolatus novo more praesedit, mert a rómaiak rendesen, ha úgy akarták, csak a toga vagy pallium vállaikon nyugvó redőit huzták fejökre. Ellenben Ázsiában általános volt a szokás valami fejtakarót hordani, azért a három babiloni ifjú kalappal van ábrázolva, ép igy az igéret földjére vándorló zsidók, és néha Mózes is, amint a sziklából forrást nyit.

A hajviseletet illetőleg megjegyzi, hogy jóllehet Galilaeában hosszú hajat szoktak volt viselni, az apostolok azonban mindig kurta hajzatban ábrázoltatnak. Az Üdvözítő a legrégibb emlékeken épugy fordul elő, mint a későbbi és most divatos képeken, de ha talán az Üdvözítő a honi szokáshoz ragaszkodott is, bizonyos, hogy az apostolok e szokást nem követték: innen van, hogy sz.

Ciprian is, midőn a pogány philosophiától a kereszténységhez fordult, lenyiratta hosszú haját, mint azt Prudentius írja (Perist. H. XII.): Deflua caesaries redigitur ad breves capillos.

Ellenben a szakál nagyban dívott, mint azt a régi emlékek tanusítják: Olaszországban sz. Ambrus mozaik képe Fausta basilicájában és a pápák hires képsora sz. Pál fuori le mura templomában.

De a szokás nyugaton előbb tünedezett, mint azt a görögök gondolják, s jóllehet Cicero a szakált semmirevalónak tartja (De fin. III. 18): nullam ob utilitatem, quasi ad quemdam ornatum, Lactantius ellenben a férfiú méltóságához illőnek (De opif. Dei, l. VII.): ad decorem virilitatis ac roboris; bizonyos, hogy a VII. századtól kezdve találni képeket, melyeken a pápák borotvált arczczal fordulnak elő. Az első IV. János S. Venanzio templomában, utána a kilenczedik században VII. János a vatikáni grottákban; ugyanazon században I. Paschal hasonlóan IV. Leo S. Clemente templomában levő képen. Ellenben Nagy sz. Gergely és III. Leo a régi szokáshoz ragaszkodnak.

Jelképek közül magyarázza: a halat, a keresztet, a *PΩ* betűket, *A* és *Ω* monogrammot, a háromszöget, a horgonyt, a pálmát, a bárányt, az évszakokat, a hegyet, a tengert és hajót, a jogart, azután az ó-szövetség prófétáinak és a bold. Szűz és sz. János képeit.

A keresztről így szól: „Figyelmeztetnem kell olvasóimat, hogy midőn itt keresztről van szó, nem beszélünk azon kíneszközről, melyre az Üdvözítő feszíttetett, melynek alakját a régi kor nem akarta symbolumaiban föltüntetni; hanem beszélünk azon jelképről, mely az ó-szövetségben jelképezte, előre jelezte a keresztet a sz. atyák tanusága szerint. Azon symbolum, melylyel itt találkozunk, közönségesen egyenlő száru vagy görög keresztnek hivatik és semmi hasonlatossággal sem bir a rómaiak és görögök kíneszközével, nem is használtatott soha a gonosztevők büntetésére keleten. Ellenkezőleg a régi né-

pek ezen symbolicus keresztet az üdv jelének tekintették, nem tudni miféle traditiónál fogva és sokszor találni emlékeiken ily alakban +. Ugyanezen jelet használják, midőn csillagot ábrázolnak. Lehetséges, hogy Balaam profetikus csillaga, mely hirdetni fogná az üdvöt, adott létet e hagyományos jelnek, melynek eredete még nincs tisztában. A római katakombákban sokszor az általfektetett vonal nem vízszintesen vágja a másikat, úgy, hogy kétséges több esetben, vajjon a keresztet vagy a görög χ betűt, *Χριστός* szent nevének elsejét akarja jelezni."

A legrégibb emlékek alapján Garucci igen érdekesen szól a papi öltönyök és sz. használatra szánt ruhák eredetéről és sok jeles adattal megvilágítja a disputált kérdéseket is, milyenek Constantin monogrammja, a symbolicus edény, melyet a katakombák sírjainál találni, a lábmosás, a megtagadás jóslata és az Úr vacsorája.

Époly gazdag cruditiót és józan criteriumot árulnak el az annalesek, melyek e mellett még a történet vonzóerejével is dicsekednek. Első keresztény műemlékünek azon broncból öntött szobrot mondja, mely Jézus Krisztust és az emorroissát ábrázolja. „Az edessai Berenice, ki közönségesen Veronikának hivatik, amiért a latinok Beromice-t is irnak, de a görögök mindig *Φερενίκη*-t, Paneasban Caesarea Philippi egyik részében lakott, s mihelyt Kafarnaumból, hol csodásan meggyógyult, hazatért, isteni jótevőjének hálából szobrot emelt." E szobrot látta Eusebius Caesariensis. Macarius Magnes Constantin korabeli iró töredékéből tudjuk, hogy ez a Berenice úrnője volt egy vidéknek és Edessa nemes hölgyeinek egyike.

Nincs eset rá, hogy valaki ekképen irt volna Annalesseket, melyekben a műemlékekkel az irott hagyományok összehasonlíttattak és rendeztettek volna. Most tehát az egyház bir kettős történetet, birja a tények és a sz. emlékek történetét, hogy egymást kiegészítve, kettős védfalát képezzék a keresztény tan és fegyelemnek, s egyszersmind, hogy tanuskodjanak azon érzékről, mely

az egyház kebelében mindig új módot és utat talál a tudomány alapos előmozdítására.

Kifogás alá esik a czím, mely többet mond, mint a mennyit a könyv tartalmaz; ki van hagyva ugyanis a műből az építészet, melyre a czím kiterjeszkedik. Azután kivánatos lenne, a jobb használat iránti tekintetből, többszörös tárgymutató és egyszersmind a különféle variansok és előbbi kiadásoknak, melyekben az emlékek megjelentek, fölsorolása. Szükséges ez, különösen a mindinkább veszendőbe menő művek iránt, és azért, hogy a variansokban zavar nélkül lehessen követni a kérdéses műemlék átalakulásának és az általa keltett vitáknak nyomait.

A kiállítás a Prató-i nyomda és a kiadó dicséretére válik, nem hiába áll hátok mögött a tudományos érdeket mindig alaposan fölfogó és nagy áldozatok árán is támogatni kész Jézus társasága.

Dr. Petheö Rudolf.

„A kath. egyház és ellenei.“ Előadva hét nagyböjti és egy Silvester-esti sz. beszédben, melyeket Győrött tartott Dr. Balics Antal, a győri püspöki nagyobb papneveldében ny. r. hittanár, h. zsinati vizsgáló és egyházmegyei biráló. Győr, 1882. Czéh Sándor özvegyénél. Ára 85 kr.

A tudatlanság játsza kétségkivül a főszerepet azon roszakaratú törekvésekben, melyekkel a kath. egyház ellenében nemcsak napjainkban, de a legördült századok folyama alatt is mindazokkal találkozunk, kik kérlelhetlen elfogultságban éltek és élnek a róm. kath. egyház isteni eredetét, egyedül igaz tanításait és hasonlíthatlanul tiszta erkölcsi törvényeit illetőleg. Vannak ugyan más okok is, melyek tudós és tudatlan embereket ellenséges álláspontra emelnek a kath. egyházzal szemben, mindazáltal az egyház ellen csaknem minden oldalról nyilvánuló ellenségeskedés a legtöbb esetben a tudatlanságból származik. Már sz. Pál mondotta: „Mondom azért és kérve kérlek az Úr előtt, hogy többé ne járjatok úgy,

AZ OLTÁRISZENTSÉG ÉS A BÖLCSÉSZET.

A Vatikán harmadik műszobájában (stanza) Rafael ecsete a Theologiát és philosophiát festé szembe egymással a falakra. [1]) A tárgy a müvészt, a müvész a tárgyat találta magához méltónak, meg is feleltek egymásnak. A theologiai képen az egyházatyák és tudorok kifejezésteljes alakjai láthatók, kiknek lelkét egy nagy, mert fölfoghatlan gondolat tölti el; a középen emelkedik az oltár, rajta aranygyürűben a kenyérszine alatt rejlő titok foglaltatik; az oltár fölött pedig nyilt az ég, és akit lent a kenyér szine alatt imádnak, az ott megdicsőülve országol. Világosan van itt szemeink elé állitva, hogy az egyház éber tudománynyal és lelkes hittel vette körül mindenkor oltárának titkát: azért az alakokra a kutató lángész és az alázatos hit, a bölcs mélyreható gondolata és a gyermek egyszerű hódolata tiszta világos fényt önt, nagyság és egyszerűség párosulva lép föl bennök. — Jóllehet sem a hit, sem a tudomány nem hatolt az égbe a titkok szemléletére, s a kenyérszinét sem törte át elmeél vagy földi hatalom, de azért a meggyőződés szilárdsága óvja a jelenet fönséges nyu-

[1]) A képet, melyet itt Theologia név alatt emlitünk, közönségesen Disputának mondják; de miután a képen nem disputálnak semmiről, csak az egyház legfényesebb tehetségei csoportosíttatnak a tudomány és a fensőbb ismeret tüzhelye: az oltáriszentség körül, azért mi azt inkább Theologiának mondjuk, mely itt képviselőiben áll előttünk.

galmát; az arczokon a készséges hit diadala ül, mely eleget tud, hogy higyjen s hogy végtelenül többet sejtsen és gondoljon.

De szemközt a fal tarkább képet nyujt. Az egység helyett, mely a theologia képén minden századok tanitóit oly szoros körben zárta az oltár és titka köré, az egyenetlenség foglal tért; kisebb-nagyobb csoportok alakulnak, egyesek elszigetelten állnak, mások vitatkozva, ellenkezve, szóval legalább nem egyet értve tanakodnak sok mindenféléről. Ott van a görög realismus képviselője, Aristoteles, kezével lefelé mutat, mint ki a gondolatnak ólomlábakat kiván, hogy alaposan nyomozzon; Plato ellenben tekintetét e világtól el az ideák örök változhatlan rendjéhez forditja, s ólomlábak helyett szárnyakat kiván. Körülöttük a csarnok lépcsőin a többi görög iskolák képviselői: Pythagoras számai s vonalaival, Zeno a stoikus követőivel, s hogy az eltérő tanok és tévelyek közt olyanok is voltak, kik mindent megvetettek, mert mindent meguntak, azt egy magányos földön hentergő cynicus bizonyitja. — A ki e két képet nézi és érti, az nagy egyetértést és sok ellen mondást fog szemközt egymással látni.

Sokat mond e két festmény, a szemlélő önkénytelenül is az egyiktől a másikhoz fordul: az oltáriszentség és az egyház hite szemközt áll a bölcsészettel, szemközt az emberi gondolat változatos formáival; egyrészről halljuk a csalhatlannak hitt tant, másrészről az ezerfejű kutatás bizonytalan, kétkedő sejtelmeit rendszerekbe szedve. Sokat mondanak e kiváló tanitók, többet sejtenek, keveset bizonyitanak; de rendszereik fönnállnak, sőt fölvértezve állást foglalnak. Hatalmuk nem állandó. A gondolat története ép oly változatos, mint az eseményeké. A különféle rendszerek váltakozva kisebb-nagyobb körökre terjednek, időhaladtával hol nagyobb, hol lassúbb áramokat indítanak, majd egészen eltünnek s ujra elő-

jönnek. Egy ideig dívnak; de a sejtelem nem igazság, s kitolatik egyenlő joggal a következő által; papirpénz csak, mely értéket képvisel, de értéke nincs, s addig örvend keletnek, mig értékesnek elismerik. Különösen áll ez a philosophia ujkori törekvéseiről. Szép idők voltak azok, midőn az egész tudomány a templom csarnokában foglalt helyet és a titok oltára körül az emberi értelem legragyogóbb képviselői, mint megannyi lobogó fáklyák állottak. A középkor nem birt más philosophiával, csak kereszténynyel, a hit volt e bölcsészet termékenyitő harmata és éltető sugara, mely a bölcsészetet meddőségétől megóvta és a folytonos tévelygésekből biztos utakra terelvén azt, tekintélyét védte; de azóta sok dolog lett másképp; az emberi értelem szakitott a multtal, uj ösvényekre lépett; elhagyta a templom csarnokát, s függetlenité magát. Kezdett kutatni, visszaidézte a régen feledettet s rendszereket alakitott, melyeknek nem volt szándékuk szolgálni a hitnek s tanainak; de részvétre inditanak maguk iránt s csodálatra Isten iránt, ha téves pályáikon önkénytelenül sietnek oda, honnan fölmondva az engedelmességet előrontottak, és ha küzdelmek után egy morzsáját szerezhetik meg azon kincsnek, mely atyjuk házában bőségesen van letéve.

A philosophiának az oltáriszentséggel fontos érintkezési pontja van, a legmaterialisabb: maga az anyag és a legtitkosabb, milyen a tér. De a philosophiának régi botránykövе épen a test lényegéről és tulajdonságairól szóló tan s az marad tán mindvégig, s még is minden iskola és rendszer megpróbálja rajta erőit, mert utjában fekszik, nem mehet el mellette. A test lényege- és tulajdonságaira van vonatkozással az oltáriszentség, mely a kenyér lényege nélkül tulajdonságait tartalmazza, s e tulajdonságok alatt az egész Istenembert lényege s mennyiségével rejti. Tehát a philosophia botránykövén fordul meg

az oltár titka, és a hit titka a lábbal taposott, bennünk, körülöttünk létező anyag titkaiba rejtőzött, hogy megmutassa, miszerint nem kell az égbe törni a titkok lehozatalára, minden lépten-nyomon akad ezer. Igy történt, hogy amily elválaszthatlan minden bölcsészettől az anyag és tér fogalma, amily elkerülhetlen, hogy e kérdésekbe bocsátkozzék, ép oly szorosan és közelről érintkezésbe jő minden rendszer az oltáriszentséggel. Ezen érintkezés hol barátságos, hol nagyon is ellenséges; nem is lehet egyhamar teljes egyetértést várnunk; de mig az oltáriszentségnek a világ és a tudomány általános hódolatát bemutathatnók, addig a hit fölmagasztaltatására csak a rendszereknek a szentséghez való viszonyát vizsgálhatjuk, hogy a kétkedés, az ellentétes vélekedésben is lássuk a hit bizonyitékait s azon közeledést, melyet a philosophia fölmutat az oltári titok lehetőségének elismeréséhez, hogy a tévedező gondolat áramlataiban is lássuk, mint emelik vagy forditják el a sziveket a hit titkától, mint közelitik meg az ész kutatásai a hit tanainak lehetőségét és igazságainak elfödött valóságát. Czélom a különféle bölcsészeti iskolák véleményeiben az öntudatlanul követett irányra mutatni, mely az oltáriszentséggel nemcsak nem ellenkezik, de folytonosan erősbödő argumentumát képezi annak, hogy a kutatás és a bölcsészet részéről a hit csorbát nem szenved, ellenkezőleg csak emelkedik a fogalom fönsége, melyet a mindjobban megértett isteni művek gerjesztenek.

I.

A középkori philosophia, mint egy remek szentségtartó minden sugara és ékkövével szolgált az oltár titkának. Az egyház philosophiája a középkorban Aristoteles nyomain haladt. Soká állt az ókor bölcsességének ezen legkiválóbb képviselője elhagyottan; a tizenkettedik századig az Aristotelesi böl-

cseszet nem részesült valami kitünő pártolásban és zord időkben elhagyatva és használatlanul állt, mint régi multból fönmaradt oszlopcsarnok, mely előbb a vitáktól viszhangzott, most csak átmenő kóbor vándorok nyughelyeül szolgál. Bele is telepedett egy kóbor banda: Aristoteles szellemi alkotásaiba jónak látta a tévely magát behelyezni és Cordovából, az izlam Athenjéből Averroes ferditései veszélyes árként ömlöttek a keresztény nyugotra. A görög-arab bölcsészet a tizenkettedik században oly szerepet játszott, mint a közel multban a franczia divat és fölvilágosult bölcsészet. Nagy tekintélye volt, mert az arab mázban s mezben a hit ellen az akkori fölületes embereknek ép oly szolgálatot tett, mint a mostaniaknak a modern bölcsesség. Sz. Tamás azonban indittatva kora szellemétől, mely Aristotelest Averroes féle kiadásban nagyra tartá, a keresztény igazság védelmére lefoglalta az ókor alkotásainak alapjait, melyek megingathatlanoknak látszottak, és a soká elhagyott és dőledező falakba a keresztény philosophia várát épitette, hogy a pogány ész a keresztény hitnek, a természetes igazság a fensőbb rendűnek szolgáljon.

Sz. Tamás e philosophiába a keresztény szellemet lehelte és képesité azt a dogmák nagy épületének hordozására. A templom és Lyceum a hit és tudomány karöltve járó müködése folytán egy alapon emelkedett, s nem kelhetett föl senki a templom szentsége ellen, ki ellenkezésben ne látta volna magát az iskolával. A szentnek hite és szeretete formálta és alakitá át egyszersmind az aristotelesi fogalmakat az állagról és mennyiségről az oltár titkainak magyarázására.

Sz. Tamás hitte a transubstantiatiót és hite oly lelkes volt, hogy hymnusokat zengett, és oly világos, hogy az énekben is kifejezhette a fölfoghatlan titokról szóló tanokat. Aristoteles azonban nem gondolt soha transubstantiatióra; de tagadta-e? Ha nem

Zeus, hanem Jézus Krisztus lett volna Aristoteles Istene, akkor a görög bölcsészet fényesen védte volna a transubstantiatiót, amily fényesen védik mai napig mindazok, kik tanait átvették és kifejtették. S melyik volt az Aristotelesi bölcsészetben a tétel, mely az egészen pogány okoskodást katholikussá tehette? Aristoteles a világot két részre osztá: Substantia és accidens minden, ami van. A hit is különbséget tesz: az ember valamit lát, valamit hisz, s ugyanabban hisz valamit, a mit nem lát, a hit tehát accidensek alá a substantiát rejti. S mi volt a legalaposabb görög bölcsész szerint a substantia. Aristoteles látta, hogy minden müködik, cselekszik, hogy minden sajátságok - tulajdonságokkal, erökkel van fölruházva, s hogy a világban a rend a közremüködésben áll, sőt hogy az ismeret ismét csak a lények müködéséből behatásából ered. De a virág szine nem maga a virág és illata sem az, midőn kisebb volt virágnak mondták, s midön nagyobb lett ismét virág marad, a nagyság, a kiterjedés ismét nem maga a virág; a virág mindezzel bir, de épen e külső kihatások és tulajdonságok belső, kivül nem mutatkozó hordozóját keresed; amit kivül látsz, vagy ami hatás és müködéssel találkozol mind azé, de maga más valami, ez maga a dolog, mely magában áll, vagy is az állag. A felelet talán különösnek látszik, de olyan az, hogy jobbat nem találtak, s akik másra tévedtek, azok egészen el is tévedtek. A substantia vagyis az állag az, ami magában áll, ami mindennek: alaknak, kiterjedésnek, ellentállásnak, sulynak, szinnek, hangnak, íznek, melegnek, mindennek, amit ismerünk és érzéklünk láthatlan, hallatlan, izlelhetlen, szóval önmagában ismeretlen hordozója. Mélyen rejtőzik tehát az állag, tulajdonságok és erők veszik körül, maga soha elő nem lép, csak általok ismerteti meg magát; ha különböztetsz közte és érzéki észleléseid közt, csak azt kell mondanod, hogy az lesz az állag, amit

szemed nem lát. Ezen állagtól meg kell különböztetned mindent, ami nem állag, de az állagon vagy az állagban van, minden erő és tulajdonság, menynyiség és térben való helyzet, nem állagok, mert, nem állnak külön magokban, de rendeltetve vannak az állag fölszerelésére, meghatározására, müködésére, diszitésére.

Ezen nagy válfalat vonta a józan bölcsészet az az állag és az accidens közé s ez által meghatározta már állását és viszonyát az érzéki ismerethez, s mindazon nehézségekhez, melyeket a látszat a hit elébe gördit. Honnan származik ugyanis az érzéki ismeret? Nemde a lényeknek a szervekre való behatásából: a szerint amint a testet tapogatod s az kezeidre visszahat, amint a lebrezgését a test előidézi és az szemedet éri, amint izlelő idegeidet rezgeti, szóval a szerint, amint hat és müködik, ismered, s itélsz róla, hogy puha, hogy meleg, hogy folyékony, hogy szines, keserű vagy édes; de vigyázz! ismereteidet a testek működéséből merítetted, pedig Ariototeles szerint minden hatás és működés csak külre való nyilványulás s nem maga az állag s azért az érzék tanuságot nem tehet az állagról, hanem csak az erőkről, melyek alatt az állag rejtőzhetik. De ha csak az állag erői tulajdonságai azok, melyek közvetlenül megismertetnek, talán el is maradhat a következtetés az állag létezésére és lényegére? Tudnunk kell, hogy a stagirai bölcs nem a levegőbe akasztotta az erőket, melyek esetleg nem szükségkép utalnak az állagra, melyek állaguk nélkül is létezhetnének minden objectiv ismeret összezavarására. Korántsem. A józan pogány bölcsész szerint csak összezavarni nem volt szabad a tüneményeket az állaggal, csak az érzéknek vindikálni az állag ismeretét volt tilos, következtetni a hatásokból azok belső láthatlan okára az állagra lehetett, de a következtetés már az ész működése, a mely ész nem ellenkezik az érzékkel,

hogyha egyes esetekben, hol egy fensőbb ismeret más állagról tanúskodik, a következtetést megtagadja mondván: itt van a kenyér szine, alakja, súlya, ize, ez igaz, mert az érzék mondja, de itt nincs kenyér, mert először az érzék ezt nem mondja s másodszor mert Isten biztosít, hogy a rendszerinti következtetés ez esetben nincs helyén.

Azért hallhatta mindenki, ki az Akademiákban csak ritkán is megfordult, hogy az állag láthatatlan, hogy az érzék, mely az érzékelhető tulajdonságig ért azon túl nem haladhat, hogy csak egy külön, teljesen anyagtalan tehetség az értelem az, mely az érzék után indulva megteheti az utat, s fölfogja a lényeget és az állagot.

Ez Aristoteles és sz. Tamás tana. Jobban mondva, ez alapjában az egész pogány és keresztény és új pogány philosophia tana. Avagy azért helyezte-e Pythagoras az anyagi állag v. i. a test lényegét a mennyiségbe, és Zeno a végtelen sok pontba és Aristoteles materia és formába és Leucippus kemény atomokba, mert *látták* az állagot, mert volt közvetlen fogalmuk és ismeretük róla? Nemde mindnyájan látták az ostyát kereknek, laposnak, fehérnek, izlelték kenyérnek, latolták súlyát, és ismerték-e lényegét, látták-e az állagot, mely e külső jelek s meghatározások alatt lappang? Az állagot nem látták s az érzéki észrevevés nem mutatta meg azt nekik. De látta-e De Cartes az állagot? ha látta volna, akkor bizonnyára a kiterjedést nem mondja a test lényegének, az erdő lombos fáit, a virány szineit, és ezer illatát és zsongását és a hullámzó folyót s a benne tükröző sok képet nem mondta volna a kiterjedés változatos mozgásának. De Spinoza monismusa és Kant dynamismusa, és a három német transcendentális bölcsész okoskodása is csak azt az egyet bizonyítja, hogy az állag láthatatlan s az érzékek tanusága az accidensre szorítkozik; sőt a sok szinű és árnyalatú idealismus is ez igazság túl hajtásából származik.

S mily vélemény állhat biztosabban, mint a melyet a minden tekintetben alapos és tárgyilagos bölcsészeti és egyházi iskola állít és bizonyít, a tévely pedig a legrosszabb esetben érintetlenül vagy tehetetlensége érzetében megtámadás nélkül hagy? Igaz, hogy a tulajdonságok és erők mibenlétének eltérő magyarázata által sokban változik a különféle rendszerek viszonya az állag és accidenshez, de elég legyen jelenleg ennyi, hogy Aristoteles és sz. Tamás az állag ismeretére, annak az accidensek által való fölismerésére nézve absolute nem talál épen ellenkező véleményre.

De ki hinné, hogy midőn a modern bölcsészetben is az állag közvetett fölismerése nem az érzékeknek tulajdoníttatik, hogy midőn súly, íz, alak, szin nem proclamáltatik állagnak, mégis az érzéki észrevevés képezze a hit akadályát. Azért, mert a kenyér jeleit látod gondolsz a kenyér állagára, de teheted-e azt dictátorként? légy századodnak embere, és sokban kár, hogy az vagy, s meglátod, hogy egy philosophia sem adja föltétlen jóváhagyását: az accidens nem substantia, azt hangoztatja; te az accidenst látod, s következtetésed a dolgok rendje szerint helyes, de nem absolut, mert az Isten a szin, szag és ízből is képes áttörhetlen falat emelni s e fal mögött a substantia regiójában állítja föl magasabb rendjének csodáit. S mit mond a mosoly, mely a hitetlen tekintetben s a kétkedő ajkakon ül mást, minthogy a fölületesség képes kora philosophiájaival, melyen fölnőtt, mint burján a szeméten, szakítani, ha féktelen és gázoló értelmének ugy tetszik.

S ez levén sz. Tamás philosophiája, hite azt mondá neki, hogy az accidensek leple alatt az Isten akarata szerint az állag nem kenyér és bor, hanem Jézus teste, és nemcsak az áhitat, hanem a peripatetikus bölcsészet mondá e tekintetben hiányosnak az érzéket, melynek hiányát az Isten a hit érdemére

alkalmassá tette: praestet fides supplementum sensuum defectui.

A peripatetikus bölcsészet még máskép is szolgált a hit fölmagasztaltatására. Eddig az állagról volt szó, de mikép fogta föl az accidenst? Nem hiszi, hogy a fény, a szin, a delejesség nem egyéb mint mozgás, benne a külső tulajdonságok nem merő mechanismus, más elveket vall és más fogalmakat alkot magának az erő, és hatékonyságról, hogysem mindenre a mozgást elégségesnek tartaná. S ha nem mozgás az erő, a szin a hang stb. akkor valami, ami szinte léttel és lényeggel bir, de mi magában fönn nem áll, de az állagot informálja, vele ered, vele vész, általa fönáll. Ime ez a peripatetikus fölfogás a formákról, melyek által a már meglett állagok tulajdonságaikat, erőiket nyerik, szin, hang, fény nemcsak mozgás, de belső állandó tényezők, melyeket a teremtő az állagokra hint, melyek által ezek ellenállnak, hatnak, szinesek, delejesek, villamosak, hangzók lesznek s az ember érzékeibe a természet gazdagságát öntik. S a transubstantiationál mi történt? Isten elválasztá mindezeket az accidenseket a kenyértől jóllehet, ha különben elválasztatnának, az nem történhetik csak megsemmisítésük által, a csoda esetében Isten tartja fön azokat, mint tartotta előbb az állag. Megmaradtak, de állaguk nincs, mert a kenyér helyébe Krisztus teste lépett.

Sz. Tamás az arisztotelesi bölcsészetet még egy más fontos de következetes tételében alkalmazta a hit tanaihoz. Jézus teste kiterjedés nélkül van jelen az oltáriszentségben; pedig a testek sajátsága a kiterjedés; anyag és kiterjedés, anyag és menyiség oly összefüggő fogalmak, hogy Pythagoras a mennyiséget és Cartesius a kiterjedést az anyaggal összetévesztette. Mind a valóságban mind a gondolatban elválaszthatlannak látszik a tér a létezőtől; a valóságban: hiszen a tér a véges lény létét ugy megelőzi, hogy

feltétele létezésének; ha eltávolítod a földet, ha megsemmisíted a *mindenséget*, tudod-e mi marad: egy uj világ lehetősége, de ha ez marad, megmaradt a tér is, mely magának a lét lehetőségének sarkához van kötve, úgy hogy ha tér nem lenne, véges lét sem lehetne. Elválaszthatlan két fogalom ez a gondolatban: mert a tér mint egy végtelen potentialitas mindenütt van, hová testet képzelsz, s ha ezer mindenséget raksz egymásra, nem töltöd ki, potentialitas marad.

De amily hű kisérője a gondolat- és képzeletnek, ép oly rejtélyes, ha kérdezed, hogy micsoda? felelsz Ágostonnal a térre ép ugy, mint az időre nézve: ha nem kérdezed, tudom; ha kérdezed, nem tudom. Utóvégre is, mi az, amit tudunk? tudjuk, hogy az anyagi állag viszonya a térhez, a test kiterjedését, mennyiségét képezi. De ime a rejtélyes tárgyról egy még rejtélyesebb kérdés! gondoljuk-e, hogy a test a térhez csak ezen egy viszonyban állhat, mely viszony a kiterjedést, a mennyiséget adja? Hát ha ezen viszony fölfüggesztetik! Ime az emberi gondolat szűkkeblűsége, mely csak a tény határaira terjeszkedik s a lehetőséget is csak annyira terjeszti. Látja, hogy az anyag a térben kiterjedt s következtet, hogy máskép nem is lehet. De hát hol van a nem tapasztalt lehetetlenség alapja? A kiterjedés, mondtuk, a testnek viszonya a tér különböző részeihez, és ki kezeskedik nekünk arról, hogy a viszony a testben oly lényeges, hogy azt az Isten hatalma meg nem szüntetheti. De ha megszünteti, akkor az anyag a térhez való viszony nélkül létezik, vagyis kiterjedés nélkül. Csak hogy ez nagy szó! anyag kiterjedés nélkül! mi legyen az? az ember lábai alatt inogni érzi a földet s fogalmai nagy zűrzavarban vesznek el. Menteni ügyekszik, ami vele született s kérdezi. Hol lesz a test, amely a térben kiterjedve nincs? De a kérdés is mutatja, hogy az ember fogalmaiban test és tér

összenőtt, mert midőn testről beszél, melynek kiterjedése nincs, akkor is tért és kiterjedést keres neki: hol lesz a test, kérdezed; nemde ugyanazt mondod, mely térben lesz a test, melynek kiterjedése nincs.

A gondolat azonban, hogy a kiterjedés az anyagnak a térhez való viszonyából származik, s hogy a viszony bármily legyen, a lényeget követi, de avval nem azonosittatik, lelohasztja az emberi értelem borzalmát, mely átfut rajta akkor, midőn anyagot adnak elébe kiterjedés nélkül. Midőn tehát a középkori philosophia e gondolattal is megbarátkozott, midőn testet és szellemet egyaránt kiterjedés nélkül létezhetőnek állitott, nem vetemedett-e másrészről az anathema azon utvesztőjébe, melyben a materialismus, az anyag és szellem közti különbség tagadása tévelyeg? Vagy mi különbség lesz még az anyag és szellem közt, ha maga a hithű iskola mindkettőt kiterjedés nélkül gondolhatja? Nem más talán, mint hogy az anyagelvüség tagadja a lelket és párának mondja, mely esetleg az emberi test elemeiben lézeng, a hithű iskola pedig tagadja az anyagot és a lélekkel egy vonalra emeli? Nem úgy állnak a dolgok. Ha bármiben akarunk mi szemrehányást tenni a középkori bölcseletnek, logikája kifogástalan marad mindig. Azért, jóllehet az anyagot kiterjedés nélkül gondolhatta, fölsorolt mégis több különbséget, melyek az összezavarást tiltják. Igy: ha az anyag nem is bir kiterjedéssel, de bir részekkel, a szellem pedig nem; az anyag a térben való kiterjedésre van természetszerüen utalva, a szellem nem; a különbség tehát lényeges; de a térhez való viszony nem maga az anyag lényege, s azért nem ellentmondás, hogy ha e viszony a természet Ura által függőben tartatik.

Ez a középkor mélyreható gondolata a tér és kiterjedésről. Előttük állt az állag; ennek viszonya a térhez a kiterjedés; vedd el e viszonyt s az állag meg nem semmisült, de térben nincs. S a gondolat amily

vakmerő a köznapi életben, ép oly egyszerű a philosophiában. Hozzá kell tennünk, hogy e gondolat egészen a philosophia szüleménye s alapjában régibb, mint a hit az oltáriszentségről. Mert a kiterjedés és a mennyiség nem maga az állag, — ugy gondolta azt Aristoteles és utána a peripatetikus iskola; nem is tettek mást, mint alkalmazták a föntebb hangsúlyozott elvet, mely szerint az állag láthatatlan; mig ellenkezőleg a mennyiség, a kiterjedés érzékelhető, mert hosszú, széles, mély, a térben kiterjedt és ellentálló. S ha a kiterjedés nem maga az állag más szóval: ha a kiterjedés nem tartozik az állag fogalmába, lehet-e, létezhetik-e tényleg, a valóságban test, a nélkül, hogy a térben kiterjedt legyen, a nélkül, hogy ellentálljon? Ez a második kérdés, mely az okoskodó Aristoteles elé állt.

Aristoteles azt nem gondolta v. i. nem gondolta, hogy a kiterjedés, jóllehet nem maga az állag, az állagtól elválasztható legyen s nem gondolta ezt azért, mert nem volt bebizonyitható. De sz. Tamás már más fényben látta Aristoteles tanát, ő a kezdeményezett gondolatot kifejtette, s miután az emberi értelem a kiterjedést az állagtól megkülönböztette, de szétválasztásuk iránt kételyben volt, a hit a szétválasztás mellett tanuskodott s az értelem levonta a következtetést: tehát a szétválasztás is lehetséges. Ekként Aristoteles tana a mennyiségről legalkalmasabb előzménye volt az oltár titkáról való hitnek, pogány templom volt az, melybe csak a keresztény oltár hiányzott; de azért a hit még nem tanuskodik a peripatetikus magyarázat mellett, mintha más igaz nem lehetne vagy elégtelen volna, de tanuskodik e magyarázatnak lehetősége talán valószinüsége mellett, ami elég arra, hogy a hivő kutatás, mely e philosophikus rendszer nyomain halad, ezen a rendszerrel összefüggő tant a mennyiségről és kiterjedésről, tételei közé irja.

Az által tehát, hogy az emberi gondolat a ki-

terjedés nélküli anyagot nem sorolta a lehetetlenségek közé, teljesen egyengette az alapot, melyen a hit épül. Mert a kiterjedés nélkül való test a szellemek módjára létezik, s ha létezik is bizonyos helyen és nem terjed a végtelenbe, azért részei nem felelnek meg a tér részeinek, s mindenütt a hol van, egészen van.

E fogalmakban találta a hit biztos praeambulumát; mert magok e bölcsészeti fogalmak teljesen tönkre verik és összesilányitják a tehetetlen vastag materialismust, mely egyedül lehet a hit akadálya, mely egyedül meri kiejteni, hogy az anyag kiterjedés nélkül nem lehet. Merész szó ez, hogy anyag kiterjedés nélkül nem lehet a közép- és ujabbkori bölcsészettel szemben. Nem egyéb ez, mint egy kitünően philosophus gondolat ellapulása és eltörpülése; a hittel szemben pedig solemnis káromlás.

Ekkép az aristotelesi bölcsészet keresztény lett s a pogány gondolat, amint az legreálisabb képviselőjében a stagirai bölcsészben kifejlett, a hitnek s leggyengédebb titkának századokon át hordozójává vált. De e pogány gondolat az észlelés és a logika által nőtte ki magát oly nagyra, és az egész középkor bölcsészeiben nem vak követőkre, de éles elmű vitatókra és megerősitőkre talált. A századok legnagyobb férfiainak hódolata és elismerése, melyet e bölcsészettől meg nem tagadtak, mindinkább az egyház belsejébe vonta azt s az oltár lépcsőin szemelt ki számára helyet, mint az igazság hű szolgája- és legyőzhetlen védőjének.

S talán mindez csak a multra nézve áll? Koránt sem. Aristoteles bölcsészete sokkal realisabb, mélyebb és természetesebb, semhogy azon valamely kor azon könnyen túladhatna, főjellemvonása, hogy objectiv; az ontologikus rendből indul ki, s miután elkerülte az idealismus zátonyait, ideologiájának tárgyilagos alapot adott; ez alapon épitette egyszerű, világos

gondolkozásával az egész nagy rendszert. Azóta föltaláltak ugyan sokat s a föltalálás följogositani látszott sokakat számtalan fontos fogalom és definitio megváltoztatására; de vajjon a változtatás szerencsés volt-e, azt sokban tagadni, sokban eldöntetlenül kell hagyni. Annyi bizonyos, hogy az aristotelesi bölcsészet eddig megdöntve nincs, s ha tán nem is igaz, de erősebb és határozottabb realismusa és logikája által, mint a most ünnepelt rendszerek legtöbbje.

Dr. Pethő.

(Folytatása köv.)

KIS-MÁRTONI MISSIÓK A XVIII. SZÁZADBAN.

Csupán a XVIII. században megtartott missiókkal akarunk foglalkozni, miután emlékkönyvünk följegyzései is csak az 1683-ik évvel kezdődnek; jóllehet bizonyos, hogy Kis-márton mindjárt a Jézus társaság megalapitása után megismerkedett ezen üdvös intézménnyel, s már kezdettőlfogva gyakori érintkezésben állt ezen oly nevezetes szerzetes rend egyes tagjaival. Ugyanis az emlékkönyv egyik irójának következő megjegyzésével találkozunk: „Locus hic jam inde ab origine Societatis Jesu, per Societatis missiones et excursiones cultus fuit, adeo, ut Societatis historicus. Cordara ad annum 1617. referata suis memorato anno solemnes Deo gratias peractas esse, ob eliminatam penitus Lutheri doctrinam, et populum in sinum Romanae Matris reductum.“

Tehát városunkban már a XVIII. század elején szokásosak voltak a missiók; s akkor nyert tért a kath.

dulva, nem az ember elbutitásának (hogy őt az érzéki világ keretébe lebilincselje) hanem az igazságnak szolgálatába fog szegődni. Ekkor lesz nemcsak igaz, hanem mert igaz, lesz keresztény bölcselet, lesz keresztény tudomány.*) Úgy legyen!

Fok Dezső.

Janssen J., Ein zweites Wort an meine Kritiker. Nebst Ergänzungen und Erläuterungen zu den drei ersten Bänden meiner Geschichte des deutschen Volkes. gr. 8°. (VII. u. 145. S.) M. 1.50. Geb. in Leinwand, passend zu der „Geschichte des deutschen Volkes.“ M. 2.50.

A példány, mely kezeink közt van, boritékán azzal dicsekszik, hogy a hatodik ezerből való, de már április végén a tizedik ezredet is ki kellett állitani; látni való, hogy a harcz mind nagyobb mérvet ölt. Janssennek első szava, melyet kritikusaihoz intéz, elhangzott egész Németországon és azon túl; senkisem akarta ignorálni, a kritikusok sem, már csak a komolyan tartott, méltóságos, engedékeny irmodor miatt is, mely magában véve elhiteti az olvasóval, hogy neki van igaza.

Ki várta volna azonban, hogy minden részről elismeréssel találkozik? válaszoltak bizony arra is, mindenki a maga módja, szelidebb-gorombább modora szerint, azért dr. Lenz előtt annak más neve nincs, mint „neuestes Libel“ és Ebrard is, a ki méltatlankodni akar „a vitairat izléstelen hagján“ tudományát és lelkesülését a piaczon öltözteti szavakba, melyek, miután magyarra nem fordithatók, a hatodik levél elejére utasitjuk olvasóinkat, hol lelkiismeretesen vannak összeállitva az olvasó közönség phrasaeologiája gazdagitására.

A második szó 22 levélben felel a kritikusok támadásaira; az első sorokban Janssen maga méltányolja ellenfelei viseletét: „Kawerau nyugodtan ir s nem von a vitába oda nem tartozó dolgokat; Baumgarten válasza

*) Ő Emja szavai, a sz. István-társulati ez idei megnyitó beszédében

nyomósitására személyes támadásokra szorult; Ebrard oly fegyverekkel él, melyek Németországban a különböző felekezetű tudósok közt hál' Istennek már kimentek a divatból." A szent ügy és az igazság előbbi két harczosával Janssen kurtábban végez; különösen VII. Kelemen pápa, Joachim a brandenburgi választó jellemzése és az evangelium fejedelmi hivének Hesseni Fülöpnek kettős házassága iránt kell nekik fölvilágositást adni; a mi Janssennek annál jobban sikerül, minél egyszerűbb a rengeteg vádak megoldása, mert csak művének különböző helyeire kell utalnia, hogy a hiányosnak állitott jellemzés és történeti hűség igazoltassék.

A levelek legnagyobb része Ebrard és Köslin ellen irányul; az előbbit különösen heves és minden tekintetet mellőző irálya, s tarka állitások egyvelege méltatta e kitüntetésre, a másik pedig nem volt mellőzhető, ő Luther és a lutheranismus haragos faltörője. Jóllehet mindkét rész a békét emlegeti, s a maga álláspontjáról a felelősséget el nem vállalja, ha e viták által a vallási ellentétek mind élesebbek lesznek és a reformatió történetének reprodukálása által azon idők szenvedélyei, viszályai, meghasonlásai is élénk emlékezetbe hivatnak; mégis nagy lépésekkel halad a tudományos vita a vallási különbségek elmérgesedése felé. A ki Janssen müvét olvasta és emlékében van az a tiszta szenvedélytelen hang, a gondolatok és tettek nyugodt objectiv elsorolása, másrészt Janssen nemes és forró szeretete az egyház és hazája iránt, melyről azok tanuságából birunk ismerettel, kik őt jól ismerik, s kik mint Hettinger a Majusi Litterarische Rundschauban épen e jellemvonása miatt a másik pártnak itélik oda a veszekedés teljes dicsőségét: — aki mondom ezeket szem előtt tartja az meg fog döbbeni azon illetlen, sértő, megvető és utczai kifejezéseken melyekkel nem a kath. fél, hanem a protestáns kritika e vita medrét himezte. Nincs itt már szó arról, hogy megértsük egymást, nincs itt már remény arra, hogy tisztába jöjjünk, a hol nem elemeznek és kutatnak, hanem dul-

nak és dühöngnek, ott jobb lesz, ha a tudomány tűr s jár munkája után. Ebrard kitesz a kiméletlen bántalmakban minden máson; hisz Ebrard úr nagy meggyőződéssel irja Herzog Realencyclopaediájában, hogy az a lutheranusok hitágazata: dass der Papst der rechte antichrist sei. 10 Kötet, 583. S nincs kétség benne, hogy erősen hiszi ez ágazatot. Ugyanott irja: „a sötétségnek nincsenek más alap alakjai (grundformen), mint maga a pseudo kereszténység, a hierarchia, mely a pápaságban birja központját.“ Mily mélyenjáró tudományos fölfogás! s ez akar engesztelékeny beszédnek neveztetni, hol minden szó nemcsak egy elvont egyház formát, hanem minden katholikus szivet nemhogy kellemetlenül érint, hanem durván sért. Mégcsak a remény sem pirkad, hogy ily emberek, kik a kath. egyház irányában John Knox féle méltányossággal viseltetnek s az objectiv alapot e három próbás protestáns álláspontal azonositják, jobb fogalmakra térjenek.

S mit tesz evvel szemben Janssen. A legnagyobb megelégedéssel olvassa bárki a tudományos és személyes támadások alapos megtorolását. Válaszán nincs a gyengeségnek csak árnya is, nem enged semmiben, fölényét még azon protestáns olvasókkal is érezteti, kik személyesen nincsenek a vitába belevonva. A mi sujtja, ami megszégyeniti a protestantismust, az Janssen kezében nem a gúny és szitok, hanem a sajnos tény, melyet elő hoz, mert igaz és a tudományos tárgyalás kivánja, nem pedig azért, mert sértő. Janssen kivánt kritikát, kivánt utba igazitást, de e helyett a szelidebb Kaveraut kivéve igazi pamphlettekkel feleltek meg neki.

Az első levélben irja, hogy e második szót még utnak inditja és a végből, hogy munkálkodásába némi változatosságot hozzon szentel rá egy két hetet s őszintén kivánjuk mi is, hogy az ily fajtáju kritikusokra drága idejét ne pazarolja, mert igenis kivánnák Janssent munkálkodásában megakasztani, hogy a reformationak ily történetiró ne legyen terhére.

A levelek legnagyobb része, mint melyek Luther fölfogását és álláspontját a pápaság, a parasztlázadás, a polygamia és uj egyházjogához tárgyalják és az önhitt kritikának eljárását megvilágitják, panaszai és dulakodásainak állitólagos jogosultságát föltárják, szolgálnak Janssen czéljának.

De a levelek nemcsak a mult idők megirt történetét igazolják, hanem egyszersmind világos bepillantást engednek a protestantismus jelenkori tudományos fölfogásába. A kath. egyházról e tudós urak mesés fogalmakkal birnak, s miután azokat nem is titkolják, el kell hinnünk, hogy nem tréfa, hanem komoly meggyőződésük; a hol pedig bizonyos csuszamlós tárgyakra kerül a szó, milyen a coelibatus, ott Ebrard féle urak elvesztik az egyensulyt és az aljasra vetemednek: vele szemben Janssen mérsékelt, méltatja a támadás objectiv elemét s a többit a compiláló kedvtöltésének engedi át; legyen övé „az iszap és szemét, mely szerinte Péter széke körül meggyült;" nem marad-e azért a szék Péter széke, s a szikla nem tartotta-e az egyházat, ha iszap is födte?

A 21-ik levélben fogalmat nyerünk Ebrard sajnálatra méltó hátramaradásáról a kath. missiókat illetőleg. Néhány czigány-praepositiós mondattal, gondolatjelekkel, s a tudományos képzelet aszalt képeivel halomra akarja dönteni harminczkét egész sorban a Jezsuiták sőt az egyház összes missióinak történetét. Az olcsó vállalatot Janssen behatóan megbeszéli, és az utolsó 22-ik levélben a kapkodás és fölületes declamátiók teljes méltánylására azon alakokat hivja a protestantismus emlékezetébe, melyekhez képest a nagy kritikusok érettkorú törpék; s ugyan mily benyomást tesznek a tudós professorokra Stolberg Lipót gróf, Hurter, Gfrőrer, Leibniz, Müller János, Böhmer? ők nem tartották a kath. egyházat „a hazugság és igazságtalanság rendszerének" mely századokon keresztül következetesen kifejlesztetett. Janssen ekkép végzi utolsó levelét: „Nein, das Papstthum und die katholische Kirche ist kein solches System und wir Katho-

liken lassen es uns nicht mehr gefallen, dass das Papstthum als ein solches System bezeichnet wird. Ohne das Papstthum gibt es keine katholische Kirche, und wer das Paptthsum derart verunglimpft und lästert, greift jedem Katholiken in sein Herz."

Dr. Pethő Rudolf.

Vier neue Sterne am Himmel der kath. Kirche. Herausgegeben von Georg Ott. Regensburg. Pustet. 1882. Tizenhatodrét 212 lap, négy képpel. Ára kötve 2 mark.

A szentek, csillagok az egyház egén a kik Krisztussal örökké a dicsőség országában fénylenek mint róluk azt Dániel próféta mondja: „Tündökleni fognak, mint az égboltozat fénye; és mint a csillagok örökkön örökké." Dan. 12. 3. Ilyen négy uj csillagot mutat be az épületes kiadványai után jelesen ismert abensbergi plébános, Ott, azon négy szentnek életrajzában, kiket XIII. Leo pápa 1881. deczember 8-án a szentek sorába ünnepélyesen iktatott.

I. Az első Laber Benedek József, egy szent koldus. Sz. Benedek azon szentek közé tartozik kiket egy jámbor iró az egyház velejének nevez. Valamint a velő elrejtve és láthatlanul a test csontjain átfolyik, de mindamellett a testnek fontos szolgálatot tesz, mert velő nélkül nincs mozgás a tagokban sem élet, velő nélkül azok elszáradnak és a halál következik: ugy folyt le sz. Benedek élete elrejtve és láthatlanul de a soha meg nem szünő imának, szenvedésnek és áldozatnak élete volt, a bünbánatnak élete a világért és annak büneiért. Benne élt és működött az Ur szelleme és megvilágitva, megszentelve, kiengesztelve és éltetve folyt tőle át az egyház tagjaiba az emberek megmentésére és megszentelésére.

Született Amette franczia faluban, a boulogni egyházmegyében 1748. márczius 26. Már gyermek korában kitünt jámborsága, szelidsége, föláldozó szeretete, áhitat-

Már előtte a hires római jogtudós De Angelis „Praelectiones juris canonici“ czimű munkáját ezen régi rendszer szerint osztotta be. Szerzőnk ezen módszert Franczia országban akarja ismét érvényre emelni, s ugy véli, hogy ezáltal biztosabb alapra fekteti az egyházjogot, különösen azért is, mivel ily módon határozottabb kifejezést nyer azon gondolat, hogy az nem egyéb, mint a legfőbb törvényhozó, a pápa akaratának kifolyása.

A törvénytár hiányait oly módon iparkodik pótolni, hogy minden titulusnál a jelenleg divó egyházjogot feltünteti, az ide vágó ujabb törvényeket, zsinati határozatokat pápai contitutiókat, congregatiói decretumokat közli s ily módon hű képét adja a gyakorlatban levő jognak. Egy másik előnye a régibb hasonmodoru tankönyvek fölött abban nyilatkozik, hogy érvelésében némi súlyt fektet az észjogra s az egyházi törvények és jogi intézmények benső összefüggésére, és észszerűségére. Az egyes themák feldolgozásánál ugy a felosztást, mint a definitiókat illetőleg állandóan Schmalzgruebert követi. A házassági jogot pedig, mely a decretalisok negyedik könyvében foglaltatik, szóról-szóra Maschat után adja, mit előszavában lelkiismeretesen meg is említ. A mű franczia papok számára készült s azért mindazon helyeken, hol a régi kanonisták a római jogra hivatkoztak, a Code Napoleon nyer alkalmazást. Legbecsesebb részét képezi a függelék, melyben az apostoli szentszék ujabb határozatai vannak tárgy szerint csoportositva. Sajnálni lehet hogy a prolegomenák, melyekben a kánonjogtan előismeretei, az egyházi jog fogalmáról, jogforrásairól sat tárgyaltatnak, nem állnak a mai tudomány szinvonalán.

Sajó.

Leben des ehrwürdigen Dieners Gottes Gerard Maria Majella Profess-Laienbruders der Congregation des allerheiligsten Erlösers. Von P. Carl Dilgskron C. SS. S. Wien 1879. Verlag der PP. Redemptoristen.

„Az isteni kegyelem rendkivüli nyilvánulásainak,

szakadatlan sorozata egy közönséges emberélet keretébe foglalva," ez tartalma a könyvnek, melyet az olvasó közönségnek ajánlunk. A szent életét ugyan közönséges emberéletnek nevezhetni, mint a ki szegény szülőktől származott, mint kitanult szabó Liguori sz. Alfonz congregatiójába lépett, s harmincz éves korában a szentség hirében, csodák kiséretében költözött az örökkévalóságba. Hanem minél egyszerübb a társadalmi állás és az avval összekötött működés; annál csodálatosabb az erények teljessége, melyek ez életet, a tökéletesség mintaképéül állitják föl, és a csodák bősége, melyek a belső értéknek külső jelei.

Ugylátszik, hogy a csodák oly szakadatlan lánczolata, melylyel nála közönséges és rendkivüli életkörülményeiben, kisebb s nagyobb bajaiban, mondhatnám, uton utfélen találkozunk, csak egy olasz szentben lelhető fel, kiben a hit, a bizalom egy üde, ruganyos, természetes, gazdag kedélylyel párosul.

A tisztelt szerző lehető legnagyobb gonddal állitotta össze a hiteles forrásokból meritett adatokat; ügyekezett a csodáknak alapos bizonyitékok és tanuságok által hitelt szerezni. Előtérbe helyezte, a csodák fölé emelte a keresztény erényt, s a csodás élet leirásában mindenütt átvonul és előtünik a fődolog: az erény gyakorlata bármily körülmények közt. Ez biztositja az olvasmány értékét, mert nem azért olvasunk szent élettörténetet, hogy csodákat müveljünk, hanem hogy jól éljünk. Igen okosan tette, hogy egyes helyeken magyarázó jegyzeteket alkalmazott a szent magaviseletének, eljárásának okadatolására és az isteni kegyelem rendkivüli utjainak, amennyiben az emberi értelemtől telik, megvilágítására. Ismerteti déli Olaszország szokásait, melyeken a ködös észak fia megütközhetik, de nem a szentet, hanem a népet okozhatja csak, ha elfogultságában ilyes valamire kedve lenne.

Az elbeszélés igen szabatos, érdekes, szép irályban tartott, s néhol feltünik- s érezteti az olvasóval, hogy

gondja volt nemcsak a tartalomra, hanem a szószerkezetre. Ez parányi kifogásom.

Aki egy gazdag természetben élő, gazdagon fölruházott nép szelleméből, kedélygazdagságából, katholikus élet és erényre teremtett hajlamaiból erőt és buzdulást akar meriteni, annak a müvet melegen ajánljuk.

Dr. Pethő.

Historia sacra A. T., auctore Dr. H. Zschokke etc Editio altera emendata. Vindobonae 1884. Braumüller, 464 l.

Hazánknak már nem egy hittani intézetében használtatik dr. Zschokke „Historia Sacra"-ja kézikönyv gyanánt az ó-szövetségi szentirási tanulmányokhoz, és pedig tekintve a műnek előnyeit, melyek közt különösen a világos, könnyen érthető irály, a helyes felosztás s a minden fontosabbat felölelő sokoldaluság kiemelendők — méltán hisszük, hogy sikerrel használtatik. Ugyanezen általános sikerről látszik azon körülmény is tanuskodni, hogy Sz. immár másodszor volt kénytelen jeles kézikönyvét sajtó alá rendezni.

Ha már az első kiadás jobbára megfelelt azon igényeknek, melyeket a studium biblicumnak nálunk szokásos tanmódját tekintve támasztani lehet, mindenesetre örvendenünk kell e második kiadásnak, mely nemcsak czimlapján viseli az „emendata" jelszót, hanem valóban javított és bővitett. És mondjuk ki, talán épen azáltal javított, mert bővitett. Sz. az első kiadásban legfőkép a rövidséget tartotta szem előtt, ezt vallja ugy az előszavában, mint műve homlokán: compendiose concepta, — és ez az egész könyv folyamán meg is látszik, és pedig itt-ott, habár csak kevés helyen, az illető tárgynak, melyről szó van, rovására. Ezen tulságos törekvés a compendiositásra, ezen, ugyszólván aggályos kerülése mindannak, ami kiterjeszkedésnek látszanék, igen tömörré teszi néhol a stylust, ugy, hogy például egyes történetek, melyek a

AZ OLTÁRISZENTSÉG ÉS A BÖLCSÉSZET.

II.

A bölcsészet a Scholastika kezében egészen a hit érdekeinek, vagyis az igazságnak szolgált; a tizenhetedik századig jól átértette föladatát, mely e néhány szóban van kifejezve, ancillari et inservire verae theologiae. A ki azon föltevésből indul ki, hogy a scholastika megtagadta természetes eszét is, csakhogy a hitnek szolgáljon, az e jeles bölcsészeti iskolának legföllebb azt vetheti szemére, hogy, se non è vera è ben trovata. A scholastika e hithű érzületénél fogva nincs semmi differentia az oltáriszentség és a bölcsészet közt; ha valaki e differentiák változatos történetét tanulmányozni kivánja, szükséges, hogy a tudomány fölszabadulásának, a gondolat reformátiójának korszakánál kezdje meg kutatásait.

Legyen bár a tisztelet és elismerés, melylyel a szabad kutatás vivmányainak tartozni akarunk még oly nagy, figyelmünket nem kerülheti el azon körülmény, hogy a függetlenitett gondolat első hőse egy badar ellentmondással hirdette a világnak az uj korszak hasadását. Pomponatius azáltal kivánta a tudományt a hittől függetleniteni, hogy nagyban bizonyitgatta egy s ugyanazon dolognak egy s ugyanazon időben való lehetőségét s lehetetlenségét. Szerinte a hit tanithat valamit, amit a tudomány

valótlannak állit. Elgondolhatjuk mily kihatása lehetett volna az ily tételnek mindazon kérdésekre, melyekben a hitnek s a tudománynak is van szava. Nem is intézte volna el Pomponatius az oltáriszentségről szóló kérdéseket másképp, mint, hogy az oltáriszentség a hit álláspontjáról lehetséges, a tudományéról pedig lehetetlen.

Mindenesetre ily jelenség, mint Pomponatius az átmenet idétlenségeihez tartozik, de azért nem tagadjuk meg tőle a dicsőséget az uj philosophia utjainak egyengetésében. A sors is szereti a gúnyt, néha meg nagyon is kegyetlen e keserü adag kiosztásában; igy történt hogy az uj bölcsészet templomának küszöbére Pomponatiust ültette. A sors talán ez esetben nem is vakon, hanem ügyesen választotta a czégért, Pomponatius egészen oda illik. Miután e merész okoskodó elvetette a sulykot, kezdetét veszi a bölcsészet emanczipációja és tévelygése.

A peripatetikus iskolákban nem igen jól hangzik Descartes neve, mennyivel inkább ha 200 évvel ezelőtt helyezkedünk e körökbe. Cartesius az új philosophia atyja. Ő nem az átmenet mérsékelt programmjával lép föl, mely ujitásokat részben kér és a többivel kiengesztelődik, nem, ő a régivel egészen szakit, s a régi világból nem hoz magával mást mint kételyt. Cartesius maga számára a kételyt kérte ki, s eltörülvén gondolataiban mindent, ami eddig fönállt a világ uj szervezéséhez fogott. Nem kár, hogy czélt nem ért; szervezett, épitett ő ugyan sokat, de még nem múlt el egy félszázad s alkotásai romokban hevertek. Szegény Cartesius! midőn mint katona hazánk térein is megfordult, talán már akkor kezdé meg meditatióit, melyek vége is csak az enyészet siralma volt: vanitas vanitatum. Aristoteles iskoláját megunta, a tüzes harczfinak más könyvek kellettek, mint a középkor barátfoliansai fölnyitotta s

olvasni akart a természet könyvében, de nem fogta föl az összefüggő mély értelmet.

A traditió s a hosszú századokon átörökölt bölcsészet fényes elégtételt kapott: Cartesius elvált tőle és bukott. De utóvégre is nem kell fönnakadnunk Cartesius ujitási vágyán. Ő is mint sokan csak a kor hajlamainak volt képviselője s nyilvánitója; a kornak pedig, melyben az ujság napirenden volt, a bölcsészetben is kellett valami új. Aristoteles formáit és eductiójukat megunták; az igy szervezett világ határt látszott szabni a kutatás haladásnak és az emberi gondolat a megszokott kerékvágásban törpülni kezdett. S ime Cartesius lett e vágyak kielégitője; gyökeresen hozzá látott s megfelelt a radikális vonzalmaknak; még meg is haladta azokat. Nem kelett többé materia és forma, nem kellett a sok különálló erő és tulajdonság, beérte ő anyag és mozgással és belőlük alakult a világ.

Az egyszerüsités igen tetszett; amit előbb a tudomány mindenféle külső és belső erőkkel összetákolt, azt most a mozgás tartá a semmiség fölött. Bizonyos, hogy gazdálkodás szempontjából előnyösebb Cartesius világrendszere, olcsóbban állítja ki, mint Aristoteles. Hogy e tanok közelről érintik az oltáriszentséget, mindenki előtt világos; annál is inkább, mert Cartesius nemcsak az anyagot és tért reformálta, hanem az emberi érzék és értelemnek ezekhez való viszonyát is. Pedig mindkét körülmény lényeges változást hoz a hitet érő kérdésekbe, mert reánk nézve majdnem mindegy, ha a tárgy változik, vagy ha a mi ismerő képességünk módosul; az eredmény ugyanaz.

Cartesius mindkét tekintetben reformátor: ő nemcsak a világot construálta újból, hanem az emberi értelmet is reformálta s elmozditotta lábáról. Új alapra állitotta az észt, a mely miután tudomására jutott azon örvendetes hirnek, hogy ő a maga va-

lóságában, személyesen létezik, kiindult fölkutatni a világot, szerencsétlenségére azonban, ismereteinek criteriuma gyanánt egy vak Mentort kapott, s így mind a kutató, mind a Mentor sikertelenül fáradoztak.

A mit itt zavarosan mondtam, az világosan annyit tesz: hogy Cartesius első igazságnak, melynek biztossága és dönthetlen valósága föntartsa a megismerés világát: a gondolkozom, tehát vagyok-féle tételt állitotta föl; és az ismeretek igazságának criteriumát a világos fölismerésbe helyezte,

Mindkét tekintetben nagyon is sántitott a szellemhóditó. Cartesius hirneves *mondatával*: cogito, ergo sum, az öntudatot állitotta föl az ismeret alapjául, s belőle kivánta a világot kifejteni. A tévedés nagy volt. Ha első igazságnak declarálunk valamit, a mi nem az, s követeljük és elvárjuk tőle, hogy önmagában, mint minden ismeret kezdetében birja bizonyosságát és erejét, akkor dől és vész minden további ügyekezet. Alapot keressz s mit teszesz? elemeled a sziklát a földről, melyhez tapadva dönthetlenül állt, a légbe helyezed, és épitsz reá. A fáradság, mely következetes akar maradni, hiábavaló: alapnak nem declarálhatunk valamit, ami nem az, első igazságnak sem, ami nem az; ha pedig tévesen első igazságnak tartunk valamit, s következőleg más előzőt tagadunk, első igazságunk első tévelylyé válik. Cartesius azt nem vette észre, s igy történt, hogy az új philosophia az alanyból, a régi a tárgyi rendből indult ki, hogy objectiv helyett subjectiv lett. Nem látni ugyan az egész változást, illetőleg rombolást az első reformator évszámok és napok által hirdetett föllépésekor, sokszor csak csiráit veti el a bajoknak, melyeket következetes okoskodók teljes kifejlésre hoznak, máskor csak alkalmul szolgál, hogy nyomain oly áramok induljanak meg, melyek amint egy pontból erednek, oly ellenkező irányban terjednek s egyaránt romboljak a partokat.

Cartesius korában a subjectiv alapon, melyre az

ismeretet állitá, még nem nyilt meg az idealismus, skepticismus, pantheismus örvénye, sőt mi több ő a bölcsészet élvezetlen terét kellemes viránynyá alakitotta, melyet a világ előkelő körei is látogattak és a philosophálás az időtöltés és a szünnapok kedvencz foglalatossága lett. Nem egy főuri kástély kertjében sétáltak az uraságok gondolkozva, kezükben Cartesius Meditatiói és csodálták a fölfogás merészségét, mely kiterjedés és mozgásból teremté a terebélyes lombos fákat és a lábaik alatt elterülő virágszőnyeget, s a hüsitő szellőt, mely a könyv lapjaival játszott. A hóditás nagyszerű volt, egész a királyi trónig hatott és svéd Krisztina talán nagyobb érdekkel olvasta meditatióit, mint Wasaés Gusztáv Adolf hőstetteit.

Hatalmas csapás volt ez a peripatetikus egyeduralomra, mely előtt megnyilt a feledettség sírja, de különösen érzékeny volt, hogy a materiát és formát teljesen ignorálni akarta és a tanokat, melyek az oltáriszentségre vonatkoznak lényegesen megváltoztatta. Mily állást foglal el ugyanis Cartesiusnál az állag és a kiterjedés? Cartesius kétféle teremtett állagot ismer: anyagit és szellemit. Ez ellen természetesen senkinek sincs kifogása, de kifogásunk van a szavak alá rejtett fogalmak meghatározásai ellen. Mi volt Cartesius szellemi állaga? a gondolat. S hogyan találta ő fel, hogy a gondolat a szellemi állag? könnyen. Amit eltagadhatunk s elvehetünk a dologtól, anélkül hogy az létezni megszünik, az nem a dolog lényege; lényege lesz, mit ha tagadsz, maga a dolog vész. Magamról is tagadhatok mindent, anélkül hogy egyediségemet elveszteném, a gondolatot kivéve: tehát a gondolat a szellemi lényeg: az állag. Hát az anyagi állag lényege miben áll? Nagy kérdés! az egész peripatetikus iskola farkas szemmel nézhette minden mozdulatát; várta a feleletet, s e felelet mögött emelkedett sok kérdés a hit titkáról, az oltáriszentségről. Elérkeztünk az uj philosophiában is a pontra, melyen az emberi gondolat nyi-

latkozzék a hitről, valjon föltalálta-e bölcsészetében a vádat, hogy hosszú korok gyengéd és lelkes hite egy lehetetlenségre tehát a semmire vetette csodálatos termékenységének és üdeségének alapját? Miben áll tehát az anyagi állag lényege? Valamint a szellemi állaggal, úgy az anyagival is megtette kisérletét. Az lesz az anyagi állag lényege, amit tőle eltagadni megsemmisítése nélkül nem lehet, a mire minden egyéb praedicatuma visszavezethető, amit minden tulajdonsága föltételez és ez .... egy szó, melyet az ellentábor Aresféle orditással fogadott: a kiterjedés!

Cartesius szerint az anyag lényege a kiterjedés és az accidensek a kiterjedés mozgása, a hol tehát nincs kiterjedés, nincs anyag, nincs test; ahol van kiterjedés, van test. A diadalmas rendszer hasonlitott egy pompás, habokat szelő hajóhoz, mely elsiklik a vizen, de egyszerre recseg és bomlik, a zátonyba furódott. A kiterjedés tehát annyi mint test? Igazán? Az oltáriszentségben marad a kenyér kiterjedése; — talán a kenyér lényege is? az oltáriszentségben jelen van Krisztus teste a térben való kiterjedés nélkül v. i. nincs jelen Krisztus testének kiterjedése; — talán nincs jelen teste sem? Cartesius tételei tehát a hit egyenes tagadása! De a keresztény és hivő világ, melyből Descartes hiveit toborzotta nemcsak bölcselkedni, de hinni is akart, következőleg reá nagy föladat várt megegyeztetni véleményét a hittel, különösen az oltáriszentséggel.

Avagy megtagadta-e az uj bölcsészet a hit hódolatát. Cartesius megadta azt; mint hű jezsuita tanitványban, a hit a philosophia fölött állt, s talán olvasta is tanitói szabályait, kiknek elő van irva: „ita philosophiam interpretari, ut verae theologiae scholasticae, quam nobis commendant constitutiones, ancillari et servire faciant," (Reg. Prof. Phil.) de megadta-e a hódolatot rendszere is? Mit mondhatott mást, mint hogy az oltáriszentség csoda! Azt

hitte Cartesius; de csodák lehetetlenek a testek lényege ellen; a tagadás nem lehet állitás még csoda által sem; az ember nem lehet test és lélek nélkül ember, még csoda által sem; mert egy lény lényeg nélkül ellentmondás; következőleg, test, melynek szerinte lényege a kiterjedés nem létezhetik kiterjedés nélkül. A csoda nem segit rajta.

A cartesiusi bölcsészetben kiterjedés és nem kiterjedés közt oly ellentét van, mint anyag és szellem közt; ez a két fogalom, két hatalom, melyek egymást tagadják és kizárják. Hiszen az anyag lényege csakis a kiterjedés v. i. az egymáson kivül való lét; a szellem lényege csakis a gondolat v. i. a tiszta önmagában való lét.

Mindkettő ugy áll egymáshoz, mint központfutó és központra tartó erő. Az anyag és szellem ily fölfogásánál egy áthidalásról szó sem lehet, s a hol mindkettő összejön és találkozik mint például az emberben, egyesitésöket csak az isteni erő létesíti s az egyesülés jellege az erőszakosság. S ha anyag és szellem annyi mint egymás tagadása, hogy lehet akkor test, mely a szellemhez annyira hasonló léttel bir, mint Krisztus kiterjedés nélkül való teste az oltáriszentségben. — Anyag és szellem, anyagi és szellemi létezés mód Cartesiusnál két egymásra meredező sziklafal; nehéz az egyikről a másikra ugrani, s tekintetbe véve a fogalmakat Cartesius nem bátorit, bölcsészete nem biztat a merész ugrás sikerével, s nincs része a nagylelküségben, ha valaki mindannak daczára a hit hódolatában elmondja: a test lényege a kiterjedés, de kiterjedés nélkül is lehet test, mert a hit mondja!

A divatos bölcselkedésben azonban a következetesség nem a legnagyobb, s igy a jóakarat megmentette a hitet. Cartesius philosophiája, amint azt szerzője vallotta, szinte imádta az oltáriszentséget, de rendszerével nem igen tudta megegyeztetni, nem

dolatot nélkülöznek, és minden alapos mélyebb okra vezetett hozzá, s mig jó kezekben volt, addig csak a jóakaratnak s nem a logikának köszönte, hogy el nem vezetett tőle, hogy nem tette lehetetlenné a hitet. Jobb volt azonban, hogy nem uralkodott sokáig, az isteni gondviselés elvette vonzerejét, szétfoszladt a nehéz sötét felhő, mely annyi bajt hozhatott volna. Nincs rendszer, mely oly nehézzé tenné az oltáriszentség magyarázatát, értem az ellenmondás távoltartását, mint Cartesius tana, mely a kiterjedést testnek hirdeti. Mennyivel jobb és kedvezőbb azóta a hitetlen emancipált gondolat iránya, mely nemcsak hogy az oltáriszentséggel ellenkeznék, hanem részben megvilágitja azt. Különös játéka ez az emberi törekvéseknek, melyeket egy magasabb kéz tart összefogva s oda igazitja, a hová akarja. Descartes óta a philosophia teljesen hitetlen lett, s mégis Descartes, ki hivő katholikus volt, sokkal nehézkesebb tanokat gördített a hit ösvényeire, mint a hitetlen okoskodás nagy pártja, talán azért, hogy a hittől elpártolt gondolat önmagában semmi mentséget ne találjon, ha térdet nem hajt az oltár előtt, s hogy a korszellem is, melyet a tanok nagyra neveltek csak fölületességének adja bizonyitékát, miután hitetlensége az oltáriszentség iránt részben elveivel való szakitáson alapszik.

S mondhatjuk-e joggal, hogy a philosophia iránya Cartesius óta kedvezőbb, s az oltáriszentség titkaihoz vezet vagy közvetlenül, amennyiben az anyagról való fogalmai által az oltáriszentségnek kedvez, vagy közvetve, amennyiben elégtelensége érzetében könnyen tért nyit e természetes titkok közt egy természetfölöttinek, egy csodának.*) Az újkori philosophiának, eltekintve Spinoza és követői monismusától két főiránya és árama van a cosmologiában: a mechanismus és dynamismus. Igaz, hogy különösen az előbbi rendszer hivei, amennyiben minden bölcsészeti gon-

*) John Dalgairns. Die h. Communion. 24. l.

irányzott kutatást mellőzve az elszigetelt és eldarabolt tudományszakokban forgolódnak, a tehetetlen és vastag materialismusnak tárnak kaput, ablakot; de ezek öngyarlóságunknál fogva nem ütik meg a philosophus mértéket, s a szemlén kivül maradnak. Ezeket jellemezte Görres a Mystik előszavában: „Es lässt sich seit geraumer Zeit ein so fataler Höllenstank von Schwefeldampf und arsenikalischem Knoblauchduft auf Erden verspüren, dass die Mofetta allen honetten Christenmenschen den Athem versetzen will. Viele lieben den Ruch, andern aber ist der Schwaden verhasst wie Tod und Pestilenz.“

Ha Cartesius rendszerének átalakitott formáit s irányának folytatását az atomismusban akarjuk föltalálni, a mennyiben ez nemcsak vegytani elmélet, hanem egyszersmind bölcsészeti rendszer, akkor korunk egyik divatos rendszerével állunk szemközt, melyet Feuerbach, Moleschott, Büchner, Wiener a végletekig kifejtettek s mások kisebb nagyobb mérvben követnek. A nevek hirhedtek, s tán sértő is, ha emlékezetüket az oltáriszentséggel összekötjük. Nem lesz azonban merész a gondolat; mert ők is az igazság szolgái lehetnek. S ha nem is volnának azok; — de rendszerük az életben fönáll, nem költözött magányos hegyekre, s lelkekbe szivárog, melyek mind Jézuséi. S lehetséges-e hogy a természet ura a testek rendjét megzavaró nagy csodában ne vegye legalább részben a szorgalmas, habár tévutra került kutatás hódolatát? Általában mondhatjuk, hogy az atomismus részben el sem éri a kérdés sarkpontját, részben pedig nem képes határozott ellentmondó feleletet adni. Mily állást foglalnak el a materialista vagy nem materialista atomisták a kiterjedéssel szemközt, s mennyiben tagadják, hogy test kiterjedés nélkül, nem lehet? Ezen emberek mind en bölcseségüket a vegytantól kölcsönzik. Teljes elismeréssel vagyunk a vegytan tanai iránt, de a vegytan nem

bölcsészet, s azért az egyikét nem szabad a másik helyébe állitani, s azon körben, melyet a vegytan fölkutatott és tisztába hozott nem lehet a bölcsésztnek nyugalomra dőlni, mint mely ölbe vetheti már kezeit, miután elvégezte munkáját. A vegytan segíti a bölcsészetet, egyideig kiséri, azután sorsának engedi át. De az atomismus magáévá teszi a vegytan tételeit. Az ellen nincs kifogás. Szükséges azonban, hogy a magáéból adjon hozzá valamit s hogy azon kérdésekre is kiterjeszkedjék, melyek által a test nemcsak mint factum, hanem mint lényeg jő szemlélet alá. Az atomismus állitja, hogy az anyag lényeges elemei a paránok vagyis a parányi anyag részecsek. Némileg zavarba hoznak e felelettel, mert a tősgyökeres atomisták szájában ez annyit tesz, az anyag lényeges elemei: az anyag. Mig az atomismus e fokon marad, addig csak csufolják bölcsészeti rendszernek, a bölcsészeti gondolatnak csak szikráját sem találjuk e kifejletlen combinatiókban. Szerénységből Du Boys-Reymond szavaival tisztázom állitásomat: „Die atomistische Vorstellung ist zwar innerhalb bestimmter Grenzen für den Zweck unserer physikalisch-mathematischen Ueberlegungen brauchbar, ja unentberlich, sie führt aber als Corpuscularphilosophie (igy is nevezik az atomismust) in unlösliche Widersprüche. Ein physikalisches Atom ist eine in sich folgerichtige und unter Umständen nützliche Fiction der mathematischen Physik. Doch wird auch deren Gebrauch neuerlich möglichst vermieden, indem man statt auf discrete Atome auf Volumelemente der continüirlich gedachten Körper zurückgeht. Ein philosophisches Atom dagegen ist bei näherer Betrachtung ein Unding. Denn soll dass nicht weiter theilbare, träge Substrat wirklichen Bestand haben, so muss es einen gewissen noch so kleinen Raum erfüllen. Dann ist nicht zu begreifen, warum es nicht weiter theilbar ist. Auch kann es den Raum nur er-

füllen, wenn es volkommen hart ist; als dann ist aber das Substrat kein wirkungsloses mehr. Nimmt man mit den Dynamisten zum Substrat den Mittelpunkt der Centralkräfte, so erfüllt das Substrat den Raum nicht mehr; denn der Punkt ist die im Raume vorgestellte Negation des Raumes. Durch den leeren Raum in die Ferne wirkende Kräfte sind an sich unbegreiflich, ja widersinnig. (Ueber die Grenzen des Naturerk. p. 12—14.)

De tudjuk, hogy vannak mások, kik az anyagot, lényegét és erőit jobban határozzák és különböztetik, kik előtt az anyag és a kiterjedés definitioja nem tautologia; ezek a parányokat kiterjedés és ellentállással ellátott állagoknak mondják. Nem hirdetik azt, amit Cartesius mondott, hogy a testek lényege a kiterjedés, nem állitják, hogy a testek lényege az áthatlanság; nem, ők már messze állnak a vastag materialismustól, nálok az áthatlanság nem lényege a testnek, hanem csak ereje. Mihelyt pedig erő lép a test magyarázatába, nincs idegenkedés az oltáriszentségtől, nincs okunk rendszerükben ellentmondást föllelni, hisz az ellentállás erő, s az erő működhetik is, nem is; s ha nem működik, akkor a testnek ellentállása nincs. Ime a régi gondolat, mely az anyagot a tapasztalás vastag és szük korlátaiból kiragadja, mely valami egyszerű elemet törekszik bele önteni, különben nem ér el semmit fogalmaival. Mily sok változatban jelenik meg e gondolat!

Micsoda sz. Tamás anyagi állaga erő és kiterjedés nélkül? Ég és föld a különbség közte s az anyagról fölvett fogalmaink közt. Cartesius ugyan mélyen alant uszik anyagával, s menthetetlen. A jól fölfogott atomismus azonban már csak egy különösen fölvett erő által teszi ellentállóvá az anyagot; a dynamismus kezei közt plane az anyag anyagtalan lesz, amint azt később látni fogjuk. Imádandó gondviselés, mely a tudomány számtalan tévedései, ezer

kis s nagy érdekei közt az anyagról szóló tanokban át át bocsátod a sejtelmet, mely a hitnek olyannyira kedvez, hogy az anyag nem egészen anyag, hogy nem a kiterjedés, a súly, az ellenállás képezi a testet, mely esetleg anélkül is lehet. S ha volna atomismus, mely határozottan nevetne ily fölfogást, nem vonhatná-e azt kérdőre a kor közös iránya: Te az anyagra dőlve, parányaidra támaszkodva tagadod a hitet s lehetetlennek itéled az oltáriszentséget? De mily anyagra? azon anyagra, melyet nem ismerünk, az anyagra, melybe soha be nem hatoltunk, melyet ugyan tömecseire föloldottunk, melyeket megmértünk, jóformán megszámláltunk, melyek összevegyitése által más más testeket képezünk, de minden tudományunk csak körülöttük forog, lényegökbe nem hatoltunk soha. A vegytan fölbontotta a testeket elemekre; ott a határ, megáll; tovább bontani nem képes; a vegytan vegyité az elemeket s testeket nyert, uj erők uj sajátságokkal; ott a határ, megáll; de mennyi kérdés van e határon túl. Hiszen aki a parányokban akarja föllelni a bölcsészeti kutatás befejezését, az úgy látszik még nem ébredt a vegytan és bölcsészet közti különbség öntudatára.

Ez itéletünk pedig nem vád, annál kevésbé rágalom; az értelmes atomisták véleménye e tekintetben közmegegyezést tüntet föl: F. A. Lange szerint: „Die mechanische Weltanschauung trägt als Ganzes und ihrem Wesen nach eine Schranke in sich, von der sie in keinem Punkte ihrer Bahn verlassen wird.“ (Geschicte des Materialismus II. p. 161.) és R. Virchow: „ . . . So verhält es sich mit der Lehre von den Atomen, von denen Niemand dargethan hat, dass sie einen befriedigenden Abschluss der Weltanschauung bilden.“ (Arch. f. pathol. Anat. IX. p. 12.) Fölvilágositást kell adniok a parányok alkotó elemeiről, oszthatósága vagy oszthatlanságáról, s mindkét esetben erőikről.

Ha pedig nem tekintünk a testek elemeire, hanem figyelembe veszszük a meglett testeket: mérlegünk meghatározta a vegyitendő elemeket, a vegyités megtörtént; egy uj természet keletkezett; mi ezen uj természetű állag? hogy képezték elemeid az új testet, léteznek-e még benne, avagy vegyitésök csak föltétele volt uj, lappangó, természetet alkotó erők keletkezésének. Csupa fontos kérdés feleletek nélkül! Ugy látszik tudományod csak olyan, mint az éhes ember ösztöne, ki a megrakott asztalról jól s ügyesen választ, eszik, iszik, a többit gyomra végzi, hogy s mikép? nem kérdezi, annál kevésbé érti; — elég neki, hogy az élettelen szervessé, hussá, vérré, izommá változik, s az ember él. „Man wisse nichts bezüglich des Zustandes, in velchem sich die Elemente zweier zusammengesetzter Körper befinden sobald sich diese zu einer chemischen Verbindung vereinigt haben, und wie man sich die Elemente in der Verbindung gruppirt denke, beruhe nur auf Uebereinkunft.“ Liebig. De a szabad kutatás elégedetlenkedik már önfiával, mint azt Reymond fönidézett szavaiból kivehetni, s ha a physikában megtüri a parányt, de philosophiája sivár üregeit a végtelen sok parány betölteni nem képes, kisiklik kezeiből a „parány“ szó alá bilincselt anyag, s elveti magát a szót, hogy mást keressen.

Ez az atomismus viszonya az oltáriszentséghez. Cartesius mathematikus kiterjedése s az atomista materialisták tömecsei az ujdonság hatása alatt tán nem egynek zavarták meg eszét s győzelmesen emelték az oltár titka fölé, hogy megvessék a szentséget, mely tömecseikkel nem harmoniál. Kár értök! most aligha hangoltatnának ekkép! Lassan halad és fejlődik az igazság győzelme s megkivánja áldozatait; lassan tisztul a hit világossága is; mert örök és örökkévalóságról szól, sietnie nem kell. A kutatás

sokszor épen mert kutatás port ver, s mert a porban nem lát, megtámadja kutatásainak célját, hová pihenni száll: az igazságot.

Dr. Petheő.

(Vége következik.)

A LUTHER-ÜNNEPÉLYHEZ.

Lass sehen, wie sie bestehen vor den Worten des hl. Geistes im lutherischen Katechismus.

A Gusztáv Adolf egyesület gyülésén tartott beszédből.

Egy jeles protestans szónok mondja, hogy nemcsak nagy korok nevelnek nagy férfiakat, hanem nagy emlékek is, melyekhez pihenni szállunk, hogy ott ujult erővel nemes célok után járni és törni tanuljunk.

A protestansok sietnek Luther Márton emlékéhez. Van- e emléke? van; maga alkotta; s a mü dicséri mesterét. A reformatiót a vallási téren Luther eszközölte, ez szellemének emléke, ez müve. Ha ez emléket négyszáz év mulva szemügyre vesszük, legméltányosabban emlékezünk meg Luther Mártonról.

Előrebocsátunk egy rationalistikus elvet, melynek helyes alkalmazásáért kezeskedünk. A vallást, s annak esélyeit, a felekezetek bomlását és új hitközségek keletkezését a tudomány számba veszi a népek psychologiájának tanulmányozásánál: ugyanis a vallási elvek és nézetek fejlődését az eseményekből fejtegeti, s viszont sok eseményen és történeti fordulaton a vallási nézetek befolyását tünteti föl. Ezen állitással, melynek határozatlanságán nagyon is megérzik a rationalismus, az újtudomány összeconstruál bármely vallást. A merész con-

structióknál azonban átengedjük neki a föltalálás és zsenialis leleményesség dicsőségét; mindent nem lehet egy kaptafára huzni; különbség van a kereszténység és mormonismus, a zsidó vallás és az anabaptisták genealogiája közt.

Föltéve azonban, hogy valamely fetekezetről van szó, melynek eredete csakis a korszellem fordulatához van kötve; akkor a hitfelekezet alakulását és a vallási nézetek fejlődését alkalmasan lehet a korszellem befolyásának tulajdonitni; s az ily tanulmány megvilágitja a felekezet története — tehát tények által a vallási elv életképességét, erejét, irányát és végét.

Igy például, ki a Reformatio eszméjét minél jobban felismerni kivánná, ki az elv következményeit, ki a 16 századbeli reformatori föllépés kihatásait átérteni törekednék, annak ezen eszmék jelen kifejlődését s a reformatori elvek által életbeléptetett felekezet jelen helyzetét jó lesz szemügyre venni, hogy abból a 16-ik század szellemére következtessen; a megforditott mütétet, a reformatori elvből a protestantismus végkifejlésére következtetni azt meg tette már Bellarmin, de nem hittek neki. A Luther-ünnepély jó alkalmat szolgáltat a megfigyelés mütétének végrehajtására, mert a lappangó és ország s világszerte szétszórt elemeket elveket és nézeteket alkalmasan csoportositja s az ünnepi öröm és a lelkesülés hevében oly élesen megvilágitja, hogy nagy szellemi erőlködés nélkül s mellőzve minden elvont elv feszegestést ki-ki meggyőződhetik az ügyek állásáról, concrete látja a kifejlett elvek gyümölcseit, s csalhatlanul kiveszi a belső szellem áramlatait. Az elvet tehát gondolom mindenki megengedi, hogy t. i. a reformatio eszméje, s a reformatori föllépés sokkal behatóbban ismertetnek meg, ha mind az eszme fejlődésének előrehaladt stadiumában mind a föllépés sokszoros s már századokra terjedő kihatásában vétetik szemügyre. Négyszáz év elég volt a reformatio elvei fejlődésére kiáraszthatta áldásait, kifejthette az általa képviselt eszmét, tért szerezhetett ezen

eszme befolyásának a népek vallási fölfogásában, érvényesíthette ezen eszme erejét magának a hitfelekezetnek megalakitásában, szilárditásában, egyesítésében, szóval ideje volt magát bemutatni.

A Luther-ünnepély alkalmával legördül a függöny; az ünnepelt férfiu tiszteletére a felekezeti metamorphosisok szinpadán összeáll és találkozik mindaz, ami keletkezését a tett és jellemerős reformator lenditésének köszöni. Ime előttünk Luther eszméjének megtestesülése, előttünk négyszáz éven át fejlödő müve, melyet lelke sugalt s rohamos vágya s kiméletlen szenvedélyessége egész hevével fölkarolt. Nem kell egyébre figyelni, mint a jelen helyzet válságára, melyet a Logika nem esetleges körülményeknek, hanem az elvnek, az iránytadó eszméknek ró fel, s mely csalhatlanul fölfedi előttünk magának a protestans elvnek lényegét, jó vagy rosz kihatását, s ez által jogosultságát.

I.

Mi tehát tényekből akarjuk megismerni, micsoda tulajdonképen Luther müve? Erre nézve magának a vallásfelekezetnek, az evangelikusnak nevezett egyháznak kell előtérbe lépnie. Min ismerjük meg ezen evangelikus egyházat?

Tudjuk, hogy Luther és a reformatio soha sem volt képes felekezetéről mint intézményről, annak szervezetéről számot adni, nemcsak másnak, hanem még magának sem. Beszélünk evangelikus egyházról, s ha kérdezzük mi az, nincs felelet rá; vagy jobban, a felelet a kérdés suppositumának tagadása. Mi az evangelikus egyház? felelet: Nincs itt szó egyházról. Hogy ez úgy van, bizonyitja maga Dr. Luther Márton, bizonyitja utána a változások, metamorphosisok zürzavaros láncolata. Először Dr. Luther Márton; egy helyen azt mondja: „mi nem látjuk az egyházat, mi hiszünk egy egyházat, nemde

az apostoli hitvallás is mondja: hiszek egy egyházat.“ Mi tehát az evangelikus egyház? láthatlan valami.

Más helyen ezt mondja: „Kérdezed, mily jelen ismerem meg az egyházat? mert kell valami külső jelnek lenni s van is, t. i. a keresztség, az áldozás és főleg az evangelium; mert Krisztus akarta, hogy ezen három jegyben mindnyájan egyetértsünk: egy úr, egy hit, egy keresztség. Hol egy az evangelium, ott csak egy a hit ....“*)

Ezen szavak után itélve pedig van evangelikus egyház, mely a többitől különálló, fölismerhető; van egyház, mert török, tatár nincs az evangelikus egyházban.

És mindenesetre szükséges az egyháznak, mint látható társulatnak ha még oly tökéletlen fogalma, s azért a protestans egyház felekezetiséget, valaminemű szervezetet soha sem tagadott. De különben is egy tekintet a protestantismusra mindenben a szervezkedés nyomait mutatja; ha nem is veszszük figyelembe Stahl és más conservativ elemek törekvését formalis tanitói és papi tekintély megalapitására.

A reformatio hinni akar, a reformatio kezdettől fogva kiadta hitvallását, a reformatio fölállitotta a kath. egyháztól különálló, s különállóknak elismert felekezeteket, ezen felekezetek közt történtek egyesületek többi közt az 1817-ki unio, ezen felekezetekben szó van egyházról, jobb szervezkedési aspiratiokról, kilépés, sőt kiközösitésről, tehát mi a reformatióban nemcsak szétzülledt elválással, nemcsak minden egyesitő erőt nélkülözni akaró elemekkel állunk szemközt, hanem felekezettel. Luther szemei előtt daczára a kapkodásnak a felekezet eszméje lebegett követelőleg, aki ez iránt kételyt támasztana az nem olvasott semmit azon füszerezett, magvas dictiókból, melyekkel a kisebb nagyobb reformatorokat megtisztelte, kik szinte a hivatás fensőbb érzetétől duzzadoztak, és új

*) Kreuzzeitung. Lutherworte.

tanokat, és uj követöket állitották Luther ellenében, vagyis felekezetet felekezet ellen.

A reformátorok után minden felekezet nemcsak elvet állitott fel, mely szerint mindenki hitét és ágazatait kiszemelje és rendezze, hanem fölállitott hitvallást, melyet hiveire rótt. Ezen hitvallásra esküsznek a protestans pásztorok, s ha valaki e hitvallást sérti, azt bűnvádi kereset állítja a consistorium elé. Azért minden lutheránus, kinél e szó alatt még valami objectiv értelem lappang, elfogadja, hogy evangelikus-lutheranus felekezet a confessio augustana nélkül nem képzelhető. Tehát az evangelikus egyház, hogy az egyháznak alapvonását, melyet Luther is „a szellem egységében" ismert föl megőrizze, a „szabad kutatás" elve mellé párhuzamosan a hitvallást helyezte, hogy csak az legyen lutheranus, aki nemcsak „szabadon" kutat, hanem aki az elfogadott hitvallást vallja és hirdeti. Hogy ezen szervezet az evangelikus lutheránus egyházban megőriztetett, hogy ezen egyesitő és egységesitő elemet kezeiből kiragadtatni nem engedé a nélkül, hogy minden támadást ez irányban az egyházi szervezet veszélyesztetésével egyenértékünek ne tartott volna, kitünik a legujabb eseményekből. Hamburgban néhány protestans pásztor azon szerencsétlen gondolattal lépett föl, hogy a protestans öntudatot a katholikus egyház piszkolása által ébressze. Megengedjük, hogy az öntudat ébresztése a felfogott irányban legjobban sikerül, hogy miért, azt később mondjuk meg; de e vállalatban az volt a baj, hogy az egyik Dr. Hanne tagadta Jézus istenségét és a szent Háromságot, s azért a consistorium elé idéztetett, hogy tisztázza magát; tehát van hitvallás, melyet tagadni nem szabad. Épen igy két év előtt a consistorium Lühr predikatort hivatalától megfosztotta, mert a holsteini egyház hiveihez intézett iratában Jézus Krisztusról tanokat hirdetett, melyek a vádirat szerint nemcsak a sz. irással, hanem az augsburgi hitvallással is ellentétben állanak. A protestans felekezet tehát erősen ragaszkodik hitvallásokhoz. Ezen hitvallások képezik a

positiv elemet, melyek a felekezetet jellemzik, melyek keresztény jellegét őrzik. „Azért az evangelikus egyház hivő tagjai, akár egészen Luther hitvallásához szegődnek, akár csak annyiban fogadják el a mester tanait, amennyiben azok a sz. irásban föltalálhatók s igy legalább az apostoli hitvallást vallják, többé kevésbé a kath. egyházhoz közelednek, a kath. egyház jellemző alapvonását utánozzák: a tanitói tekintélyt. Előttük az egyház nem a község; nem az csinálja a tant; nem; a tan Jézus Krisztus által tétetett le az egyházba, mely az üdvösség intézménye.“ Azért a prot. egyházban is constalálunk egy áramlatot, mely a rationalistikus, az egyház fogalmát teljesen elvető irányokkal homlokegyenest ellenkezik, melyet igazán hivő reactionak hivhatunk; de e hivő orthodox reactio lábát épen a felekezeti symbolumra vetette, ennek érvényt szerezni minden módon törekedett. S ezen hivő reactio, mely a „prot. egyházat,“ annak akarja fentartani, aminek a két szó értelme szerint lennie kell, napjainkban ugyanazon alapra: a symbolum alapjára, áll. Látni ezt a porosz Cultusminister határozatából, melyet ekkép támogat: „Igaz ugyan, hogy a lelkésztől ép oly kevéssé vonható el a sz. irás, mint más hivőtől, sőt ellenkezőleg kötelessége a sz irásban való kutatás által az egyházi hit és ismeret terén mind nagyobb világosságra és igazságra jutni. De nincs joga subjectiv hittani fölfogását, mely az általános egyházi tantól eltér, ugyanezen tan alapvető tételei helyébe állitani és ezáltal az általanos tan iránt a hivekben kételyeket kelteni.“

Már most ezen evangelikus álláspontot helyt foglaló egyházat kell-e mondanunk Luther müvének? vagy pedig másban keressük Luther eszméinek és elveinek 400 százados kifejlődését? Feleletünk: Az evangelikus lutheránus egyház, és a hitvallásokhoz ragaszkodó német államegyházak tökéletlenül képviselik a reformatio elvét, mert fejlődésükben ezen elv hatása fölfüggesztetett, s fönállásuk és jogaik védelmezése csak a logika megtagadásával történhetik; azért a jelenévi Luther-ünnepély

alakulása, melyben a protestantismus minden árnyalatai s a hihetlen ujkor minden elvei hódolatra összejöttek, vindikálja az elejtett reformatori elvet, teljes kifejezést ád az elvnek, s egyszersmind világosan utal az irányra és czélra, melyet követ s el fog érni a változások utján.

Fölveszszük tehát a pontot, hogy a protestans államegyházak tökéletlenül képviselik a reformatio elvét s fönállásukat is ez elv elvetésével födözik. Mindenesetre Luther föltámadt az egyház egysége ellen saját élettapasztalatai és a subjectiv kutatás alapján; s a szabad kutatás lett a reformatio elve. A tan nincs az egyházban, s következőleg nincs egyház; az egyház szervezete nem a drága edény, melyet Isten alkotott, hogy beléje öntse a romlatlan kenetet, mely szét nem árad, mely el nem vész, csak illata tölti be a földet; hanem minden egyes ember maga meríti a tant a sz. irásból mindenki tehetsége, belátása szerint, s igy nem is a sz. irás, hanem a belátás, mely e sz. irást megvilágitja, egy egészen vagy legalább is, eltekintve az akarat és ferde irányra terelt képzés és müveltség befolyásától, egy nagyon subjectiv zsinórmérték. Mit ér ily elv mellett, hitvallásokat fölállitani? nem a külső hitvallás a protestans ember hitének normája, következőleg nincs irányában lekötelezve, nincs erkölcsi kényszer ily hitvallás elfogadására. Mit ér ily hitvallásra esküdni? a hitvallás, mely a priori kimondja, hogy a szabadkutatás a reformatio elve, nem követel maga számára csalhatatlan tekintélyt; következőleg nemcsak nincs kötelezettség a hivek részéről e hitvallásnek hódolni, hanem az erkölcstan szempontjából kétséges egy hitvallásra esküdni, mint hitvallásra, mint csalhatatlan megdönthetlen normára, mely maga mondja, hogy nem csalhatatlan, hogy nem megdönthetlen. „Szabadkutatás“ vagy csalhatatlan tanitói tekintély közt kell választaniok — tertium non datur; felekezeti hitvallások csak alkalmat adnak a nagy következetlenségnek föltüntetésére, ha esetleg a hivő gyökeres protestans kiván maradni. Az ily nagy baj elkerülé-

sére tudjuk, hogy a protestantismusnak korán kellett bizonyos distinctiókhoz folyamodni: „Ismeretes különösen az ellentét a quia és quatenus közt. Az eskü kötelez, mert a hitvallások a sz. irással egyetértenek, mint ezt az orth. hivők állitották; és az eskü kötelez amennyiben a hitvallás a sz. irással egyetért. Messzire kellene kitérnünk, ha ezen harczok phasisait csak a nagyobb protestans egyházakban előadni akarnók. Ha az ellentétek eddig döntő elhatározásokhoz nem vezettek, azt sok tényező összejátszásának kell tulajdonitnunk. Mindenekelőtt a szokás erejének, mely oly, az Isten egyházához mindenesetre nem illő viszonyokkal megbarátkozott; azután a katholikus egyházzal való ellenkezésnek, mely a protestans elemeket hiven összetartá, és szemökre vetette „a római hitkényszert" és másrészt „a tiszta Isten igéjétől" való elpártolást; végre s mindenekfölött az összetartás alkalmas eszközéül szolgált az állammal való szoros összeköttetés. — Észak-Amerikában, hol az utolsó tényező hiányzik már 200-ra rúg a felekezetek száma, s ha ezek közül néhány, igaz hogy szüntelen viták közt, millió és millió hivőt számlál, ez csak ugy lehetséges, hogy e secták Európa különös viszonyai közt fejlődtek ki és Amerikába átvitték a traditiókat s most is még szellemi irányukban Európa által befolyásoltatnak." (Germania.)

Minél zavarosabb időket élünk, minél több alkalmat szolgáltat a hitetlenség nemcsak a kath. egyháznak, hanem minden keresztény egyesületnek az elvi kérdések tisztázására; annál nagyobb zavarba fog hozatni a protestans orthodox felekezet, mely szabadon akar kutatni, de másrészt jóllehet tagad egy csalhatatlan tekintélyt, korlátokat szab a kutató köröknek. Azért a National Zeitung, mely a liberalis és radicalis protestantismus közlönye, midőn úgy érvel mint akár Bellarmin, az orthodox hitfelekezet teljes tehetetlenségére s menthetetlenségére utal, s eljárását megfeneklésnek mondja, mely utját vágja ép ugy a haladásnak, mint a visszatérésnek.

S utóvégre is mi marad a szabad kutatásból, a reformatió Achilles sarkából, ha azt egy nem csalhatatlan symbolumnak vettetik alá? ugy látszik, hogy az idővel a protestantismus elvi föladásával egyenértékű leend; „ettől a józanabbak a római egyházzal szemben visszaijednek, mely, ha a föltét igaz, hogy alá kell magunkat vetni a hit dolgaiban a tekintélynek, összehasonlithatlanul többet nyujt az emberiségnek, mint egy reformatus consistorium. De ha az orthodox-párt e vészterhes uton előrehaladni nem akar, másrészt nem is hátrálhat a symbolum elvetéséhez. S akkor ily két lehetetlenségből eredmény gyanánt egy harmadik félszegséget nyerünk, mely leginkább árulja el az ügyek tarthatlanságát; az eredmény ekkép hangzik: az egyházi tan kifejtése a szabad kutatás által megengedett dolog a porosz egyházban, ép úgy mint minden más protestáns községben, de az egyesek, kik jogukkal élve a közös felfogástól eltérnek, büntetés alá esnek . . . Ily körülmények közt az evangelikus egyház életkérdése mindig égetőbbé válik, s az egyházat kormányzó párt (az orthodox) mindinkább képtelenebbnek bizonyul ez életkérdés megoldására.“ Tagadhatlan, hogy a logika az orthodox pártot ostromló elemek részén van, másodszor: tagadhatlan az is, hogy a szabad kutatás joga csak az elméletben virul s nyeri elismerését; hogy tehát a reformatió sarkalatos elve, ha más időkben sem volt képes egyházat, nem volt képes szellemi egységet teremteni, annál kevésbé mérkőzhetik most a romboló elemekkel, midőn az elvek nemcsak megvitattatnak, hanem alkalmazásuk is követeltetik a protestans egyéni szabadság által. Mint veszi ki magát ily körülmények közt Luther szava: „egy úr, egy hit, egy keresztség. Ahol egy evangelium van, ott egy hit, remény és szeretet, ott egy szellem honol; igen ott minden ügyben egység és egyenlőség találtatik. Ez a szellem egysége.“

Csakhogy a szellem ezen egységét eddig megvaló-

sulva nem láttuk, s a foltozás nem létesiti azt. Ez irányban a törekvés mindmegannyi hajótörés!

A hivő protestantismus, hogy az egyházi közösség, mely a tan valaminemű egységében áll, köréből végleg ki ne pusztuljon, s hogy másrészt a szabad kutatásnak az egyéni belátásnak jogait csorbitani ne látszassék, azt hireszteli, hogy föltalálta a középutat az „önkény" és a „merev dogmák" közt. Ha a protestans egyház ily föltalálásra törekszik, az nem az ő érdeme; az csak menekülési kisérlet a kifejlődött s jogaikat követelő elvek dilemmájából; a protestans egyház ily rationalisnak látszó kibékités által csak elismeri, hogy szükséges rendbe hozni, szükséges megegyeztetni a reformatio által emancipált egyéni szabadságot, egy szervezettel, mely legalább az egyházi intézmény látszatával birjon. Szabadságot is, de dogmát is! s mi fogja szolgáltatni a dogmát? Luther Katechismusa, az augsburgi hitvallás, és a smalkaldi fejezetek. Ime mily sikerült összeköttetése a szabadságnak és tanitói tekintélynek; az „önkény" is a „merev dogma" is ki van zárva. De hát a reformatio imént emlitett symbolikus iratai nem merevek-e? s ha merevek, hol van a középút a szabadság és a dogma közt? avagy lehet-e a dogma nem merev is? ha nem merev és alakot változtat az „önkénynek" lesz prédája; pedig a protestans egyház „önkényt" nem akar. Eddig tehát tagadnunk kell a föltalálás sikerét, az evangelikus egyház nem halad a scylla és charybdis közt, hanem majd az egyikben, majd a másikban küzködik sok jóakarattal, de tarthatlan alapokon.

Mig ekkép a hivő protestantismus minden áron egyházat akar, s ezen egyházba a Luther által hirdetett, de meg nem alapitott „szellem egységét" oltani kivánja; addig másrészt a protestantismus tágas körei teljes tagadásban vesznek el. A legujabb események, melyek Luther ünnepét sokkal jobban jellemzik, mint a beszédek vagy titkon táplált jámbor vágyak, újra megerősitenek a meggyőződésben, hogy a reformatió csakis tagadáson

alapszik, s hogy nemcsak nem képes egyházat alkotni, hanem a kereszténység teljes tagadásához vezet. A Luther ünnepély előtérbe állitja először is a vitát a reformatio elvének kifejlődött és kifejletlen, következetes és következetlen képviselete közt, másodszor a kifejlődött és következetes eszméknek győzelmét jeleli az orthodox párt fölött, harmadszor világosan kimondja, hogy a reformatori elv nem keresztény, hanem egyenértékű az emberi haladás elvével, mely egyidőben a kereszténységre szorul s azt fölhasználja, de nincs hozzá kötve, s azért ha érdeke kivánja túl ad rajta.

A reformatio elvének kifejletlen és következetlen képviseletét az orthodox protestans egyház fölfogásában és törekvéseiben mutattuk be. Lássuk most ez elvet teljes kifejlettségében, melyre a kereszténységnek a reformatió által leszakitott egyik élő ága már eljutott, s a többit is maga után fogja vonni.

Nem lehet elgondolni, hogy az annyira heves és erőszakos reformatori elv az orthodox-párt által vallott kezdeményezések mellett megálljon; az egyéni szabadság és a szabad kutatás nem tagadta meg természetét, s ép azért folyton ellenkezésben áll a protestantismussal a mennyiben az, evangelikus egyház lenni akar. Halljuk a radicalis protestantismus szóvivőit: „Luther Márton a német sz. Pál. Ereinek lüktetése, lehelete szabadság volt. A német szabadság testvére a hűségnek, Lutherben is. A hit, melyet Luther magával hozott, a szabadság lehelete volt.“ [1]) S ugyan mily hitet lehelt ez a szabadság? feleletet ád a liberális protestantismus: „mi elvetünk néhány régi elavult hitczikkelyt, melyek korunkban értékkel nem birnak; mert e kor érzékkel és értelemmel nem bir irántuk; mert meg nem állnak az elfogulatlan tudományos kutatás fényében“, s melyek azon kikopott hitczikkelyek? titkolni nem kell sőt a jó siker ajánlatával emlittetnek föl, a liberális törekvések elismerő mél-

[1]) Dr. Baur.

tánylása gyanánt: „Uj Katechismus hozatott be (a rajnai Pfalzban) s tizenkét év óta használatnak örvend, mely az orthodox evangelikusok által leginkább védett tanokat a sz. Háromságról, Jézus istensége és helyettesitő elégtételéről, az eredendő bűnről hallgatagon mellőzi. — Ezt követtte az uj biblia, melynek függelékéből kitörülték a liberalis protestantismusra mért anathemát. Határoztatott uj „Agenda" szerzése, mely mindkét iránynak eleget akar tenni, van benne oly keresztény formula is, melyből az apostoli hitvallásra való kötelezés kimaradt."

A katekismusban kimaradt hitczikkelyek különben nemcsak egyes buzgóbb haladó lelkek protestantizmusának áldozatai, hanem nemsokára közmegegyezés üdvözli ez uttörő lépést a szabadgondolkozó, elvhű táborban. Dogmák általában nem kellenek, mintha bizony dogmák nélkül nem hathatnának a népre nemesitőleg: „Mi ismerjük az Istent", „ismerünk örök bölcseséget és szeretetet", „ismerünk világrendet", „ismerünk megváltást", mely ugyan nem „a végtelen Istennek megtestesülése, nem titokteljes jogi eljárás, mely szerint a büntelen a bünös büntetését magára veszi, nem külső csodás események lánczolata, melyek a megváltás müvét képezik, hanem az emberi sziv ujjászületése Istenről való erősbödött öntudatból, s megtisztult lelkiismeretből. Mi ismerjük a megváltót is, ki a megváltást véghez vitte nem véres halálának magikus hatása, hanem szellemének ereje által, ki az igazság begyőző erejével, s törhetlen bizalommal a lelket megragadja s az emberiségnek önmagából uj életet teremt új erkölcsi és vallási alapokon."

Mindenesetre a protestantismus ezen stadiuma már a kereszténységen kivül esik, a hol nincs hit, ott nem lehet reformatió a hitben, a hol nincs Krisztusban mint Istenben és Megváltóban való hit, ott nincs kereszténység. A protestansok ugyan keresztények akartak maradni, abban mindig megegyeztek, „hogy a keresztény hit em-

beri vélekedéstől nem függ, s másodszor, hogy ez a hit a sz. irásban foglaltatik, s a sz. irásból meritendő. Hanem a tanok fölkutatása, meghatározása, bizonyitása, jóllehet legfontosabb ügyük volt és mindnyájok megegyezését követelte, semminemű egységre nem volt képes vezetni a kezdettől fogva egyenetlenkedő pártokat; ugy, hogy a szabadvélekedés végkifejlését a hitetlenségben, az előbb fölsorolt, vagy még tarkább eszmékben kell keresnünk. Tehát maga a reformatió elve a pandora-szelencze, melyből az egységre nézve legkárhozatosabb baj, az egyenetlenség árad, s már eljöttünk azon pontra, midőn a tunica inconsutilis, ha ugyan az evangelikus egyház annak v. i. igaznak tartja magát, foszlányokra tépetik. Csak ily jövőt jósolhatni a protestans felekezetnek, melyben a pártok vitája nem is annyira a felekezet sajátos, jelleges hitvallása körül, mint épen már az apostoli hitvallás körül forog; — korunkban már az apostoli hitvallás elé állitották a nagy kérdőjelet, a mely kérdezi, ha időszerű-e még ez az apostoli hitvallás vagy nem, a mely kérdés egyenértékű a másikkal, valjon létezik-e még protestans felekezet vagy nem? Ezen kérdés lázas izgatottságba hozza különösen a porosz államegyházat, s a mérvadó körök hitehagyott hangulata, mely az államegyházba boldog, boldogtalant, hivőt, hitetlent befogadni kész, ujabb szakitásra kényszeriti a kereszténységhez ragaszkodó pártot.

S ha az ember ily rövid ismertetés után végig néz az ugynevezett protestantismuson: az orthodox hivő párton, mely jogtalanul egyháztanitói tekintély után kapkod, s a többi szabadabb irányokon, a positiv vallás számtalan fokain, a hit keresztény voltának árnyalatain — eltekintve az amerikai 200 sectától — akkor fogja csak föl a lehetetlenséget, melyen mindenkinek törekvése megtörik, ki a protestans egyházat definiálni akarná. Mindenek előtt „egyházról" szó sem lehet, s a protestantismus, a mennyiben elv nem egyéb, mint: „eine absolute Glaubens-, Gewissens-, und Bekenntnis-freiheit, mag

Luther darüber gedacht haben, wie er will.“ [1]) Hogy pedig ezen absolut szabadság igazán odavezetett a hová Luther soha sem gondolt volna, azt már 1872-ben kimondta más szintén pártot képviselő nyilatkozat: „In dem Sinne wie Strauss verlangt, dass wir nämlich buchstäblich an die Glaubensätze und Dogmen des Christenthums glauben, die Wunder der Evangelien als Wunder betrachten, die Moralsätze buchstäblich erfüllen sollen, sind wir längst keine Christen mehr.[2])

II.

A Luther ünnepélyt kezökbe vették az orthodox hivők. Első tekintetre méltányosnak látszik a kisérlet, hogy az orthodox evangelikus egyház magának vindikálja az ünnepet, mint maguknak vindikálnák a mohamedánok Mohamed jubilaeumának megülését, s nem türnék a zsidók vagy hinduk tolakodását. Az evangelikus egyház tehát jogával él, ha alapitója napját megüli, ha hirdeti, hogy az ünnep készül a „hiterős reformátornak,“ az „egyházitan visszaállitójának,“ s mi közük a hit és tanhoz a protestantismus szabad irányainak, melyek menten minden természetfölötti gondolat vagy elvtől Krisztusban csak egyszerű vallás alapitóra, Lutherben pedig az elfogult keresztény gondolat lenditőjére ismernek.

De a tények határozottan megczáfolták a hivő protestantismus fölfogását, kiragadták kezéből magát az ünnepet, egyenjoguságot követeltek a szabadabb irányoknak; ők is Luther Mártonéi, nemcsak a hivő felekezetek. A reformátor sírjára minden párt, bár mennyire törülte is le homlokáról a hit jellegét, koszorút tett, és óvást emelt a protestans felekezetek ellen, melyek a reformatió elvét „a szabadságot,“ szükkeblű emberi határozatok által törpitik s midőn a reformator hiveinek vallják magukat, leghevesebb ellenségeinek bizonyulnak. Általános a panasz

[1]) Volks-Zeitung.

[2]) National-Zeitung.

a liberalis protestantismus részéről, hogy az orthodox párt roszul fogja föl a reformatió elvét; s hogy midőn az elvet Lutherrel összetéveszti, s a kezdetet a fejlődés és haladás helyébe állitja, ugyanazon irányba tereli a protestantismust, melyben a pápaság rabszolga népe vonja igáját. Legyen tehát a 400 évforduló Luther szellemének ébredése!

A „szabadelvü pártok" ily mozgalmával szemben, melynek elnyomására a hivő résznek sem ereje, sem joga nem volt, nem lehetett mást tenni, mint panaszkodni: „Félünk, hogy a szabadelvüek részvétele által a Luther-ünnepélyből egyházunkra hárulható áldás igen megfogyatkozik: mert az egyházra a hitetlenségből üdv soha sem származik. Csak akkor nem marad el az áldás, ha a Luther-ünnepély a hitnek készséges, szabad bevallása lesz, nem pedig ha a hit és hitetlenség barátkozásának bizonyul."[1]) Már pedig annak bizonyult! s a látszat szerint a koronaherczeg beszéde Wittenbergben épen valami soha nem látott unio malmára hajtá a vizet, amely unio már nem a hivő részek egyesitését czélozá, hanem az egyéni szabadság tág és széles elvén álló protestantismus minden árnyalatát egy kalap alá szoritja. Ez a beszéd egységet óhajt, de az egységnek czégéreül a protestans lelkiismereti szabadságot tüzi ki, melyen a bomlás jelszava olvasható. Mit mond a koronaherczeg, az államegyház jövendő feje!

E szavak a protestans hitvallást hangoztatják, s mégis lelkesedéssel fogadtattak a szabadelvüek által, keresztény igazságra való törekvést hirdetnek, s mégis a reformatió programmjának ismertetnek el a hitetlenek által. Miért? mert kifejezést nyert bennük a protestans elv, mely följogosit a szabadvélekedésre, s nem ismeri a hit külső normáját a szabad vélekedés féke, határólója gyanánt. Igy történt, hogy a wittenbergi napok háttérbe szoritották a reformatió hivő képviseletét, azt hiányosnak

[1]) Reichsbote.

egyoldalúnak nyilvánitották és álláspontját a protestantismus elvi föladásának mondták. „Programmunk a koronaherczeg aranyszavaiban van letéve . . . Lelkiismeret szabadság és türelem mellett semminemű hitvallásban nem tatálunk békót és féket, hanem csak általános zsinormértéket; s nem is lehet máskép, miután bármely egyházi hitvallás, csak emberektől származó határozat, mely változásnak van alávetve . . . A protestantismus ereje és szelleme megveti a betűt és a merev formát mindenkorra és olyannyira, hogy maga a reformatió épen az által létesülhetett, s az által vivhatta ki magának nagy történelmi jelentőségét, hogy az individualismusnak visszaadta teljes szabadságát.[1]) Ime a protestans elv a maga valóságában! Mindent az egyedre visszavinni, mindent az egyediség szük korlátába zárni, belőle kifejteni, általa meghatározni, legyen bár szó váztozhatlan tételekről, örök és felfoghatatlan igazságokról, megmásithatlan kötelességekről — tudományokról ép úgy mint vallásról! Mindennel szemben a birói széket az egyed foglalja el. Ezen elvekből oly természetes a protestantismusnak mint felekezetnek tarthatatlansága, hogy ellenkezőleg csodálkoznunk kell, hogy csak az ötödik század hajnala világitja meg ily élesen az ellentéteket és kiméletlenül követeli az elv teljes érvényét. „Hiszen a tizenkilenczedik századnak ép ugy van joga a kereszténység forrásához és eredetéhez fölhágni mint a tizenhatodiknak. Ami nagy marad, amit Lutherben dicsérőleg kiemelünk, az maga a szellem, melyből a mű eredett, s nem maga a mű; mert minden további javitásra és változtatásra följogosit épen a mű szelleme. Korunkban a reformatió vészterhes művének szellemét „a szabadságban“ ismerjük föl.“[2]) A „szabadság“ Luther által kereszténynek proclamáltatott, de mert a „szabadság“ egyházi tan és megtörhetlen hittételek nélkül elveszti keresztény jellegét, azért a keresztény szabadság teljes szabadossággá vált; s mint

[1]) Magdeburger-Zeitung.

[2]) Pressensé

ilyen hódol szülőjének 400 éves fejlődése után a wittenbergi ünnepélyen. Örvend a hitetlen tudomány, örvend a liberális, örvend a rationalistikus világfölfogás és gyászol a hit. Talált-e vigaszt is? Ha megelégszik avval, melyet a franczia akademikus Pressensé nyujt neki, ha nem látja, hogy inkább gúny rejlik a vigasztaló és békéltető szóban, elfogadhatja.

„A tizenkilenczedik század szabadelvű fia jogosan cselekszik, ha elismeri, hogy Luther épen az által, hogy az egyház egységét a szabadság javára megtörte, fölszabadította a tudományt és annak gondolatait a türelmetlenség igája alól; de átlépné a jog határát, ha Lutherben a positiv erős hitnek bajnokát félreismerné . . . Ép úgy az evangelikus kereszténynek joga van kiemelni az áldást, melyben Luther a vallást részesité; de nem szabad neki elfojtani a szabadság kiáltását, melyet a reformator mint a keresztény nép hatalmas tribunja hangoztatott.

Az úgynevezett ó-lutheránusokról csak mellesleg szólunk, mint kik a régi betű alá fojtják Luther szabad szellemét, s amellett állítani merik, hogy azt a régi hitvallás szövegében zárva tartják, mint sast a kalitkában. Mumiát csináltak belőle. . . .“*)

A hivő protestantismus eszerint mumia lett, kiveszett belőle Luther szelleme, és amint látszik, lélekvándorlásra indult; mert most azokat szállta meg, kik az evangelikus hitvallást elvetve, az apostolit takarítják el, és a keresztény alapvető dogmák megvetésével az újkor rationálistáinak csaptak föl; ezek a reformatio elvének képviselői.

Ezek után itélhetünk a végkifejlésről is, mely felé a protestantismus rohan: tagadó elv tagadásba vezet, tagadó elv nem épit, tagadó elv időfolytával elveti mind azt, amit esetleg sok mindenféle körülmény összeszöggelése folytán a positiv tanból magán megőrzött. A tagadó elv nem lehet a felekezetek alapja, hanem csak alkalmul szolgálhat a felekezetek képzésére vagyis az el-

*) Pressensé.

pártolásra amennyiben pedig a felek consolidálódnak, annyiban kizárják szervezetükből az elvet, melynek eredetüket köszönik; — mihelyt az elv újra föllép és tért foglal, azonnal kezdetét veszi és folytatódik a bomlás; — midőn pedig teljes érvényre jut, akkor hordozóit a vallás terén a radikális tagadásba, a nihilismusba dönti.

Ez a thesis, melyet a Luther-ünnepélyből, annak sajnálatos kórtüneteiből vonunk.

A protestantismus 400 év alatt tehetetlen és erőtlen lett az „egyházi kereszténységet" képviselni, s azért egyáltalában szétfolyt kezei közt a kereszténység, mert a kereszténység nincs az egyedhez, hanem az egyházhoz kötve, vele azonosítva.

És ez-e a hitbenerős reformator müve, mely őt dicsőitse?

Mit jelentsen tehát a hangzatos szó, mely Luther sírjánál a reformatio áldásait emlegeti? Ha a reformatiót a hit és egyház terén vesszük figyelembe, akkor az áldás egy jelentményű a szakadással, a bomlással s végre a keresztény eszmének az egyedbe való szoritásával, hol alkalmasan rationalismussá válhatik; ut figura docet. Vallási téren lehetetlen más vivmányokat emlegetnie, mint: a német Istentiszteletet, a sz. irás terjesztését és számos egyházi ének szerkesztését; kisértse meg bárki e vivmányokat — a kipótolhatlan veszteséggel párhuzamba állitani.

Társadalmi téren követte a forradalom; művészet terén a kép és templomrombolás.

S miután mindenütt az eseményeknek vagy a reformatio gyermekeinek engedtük át a szót, csakhogy hihetőbbek legyenek a sajnálatos jelenség és a belőle vont következtetések, itt is övék legyen a tanuskodás szabadsága.

A nagy áldásokat, melyek a protestantismus szárujából a társadalmi életre özönlöttek Böhmer fogja helyettünk jellemezni, ki 1824-ben s a későbbi években pro-

testans létére a reformatióban a német nemzet betegségét, és hanyatlásának nem utolsó tényezőjét látja.*)

Kemény és lelketlen a kéz, mely ily áldást hint, de vak és elfogult az ész, mely a bajban áldást lát; föltéve hogy nem emelkedik a keresztény erény magaslatára, mely a büntetésben a szenvedő üdvét látja. Multiplicatae sunt infirmitates eorum, postea acceleraverunt. Akkor azonban hátra van, hogy az igaz útra térjenek; az irányt az igazsághoz megmutatja a reformatio története.

Ekkép a reformatio által vallott tagadó elv, mely az egyedi szabadságot állitotta az egyház tekintélyével szembe, mely fölbontotta az egyházi egységet, mely a kereszténységet elválasztotta Istentől rendelt hordozójától, az egyháztól, s azt az egyedre átvitte, mely szóval az egyház fogalmát és megvalósulását elvetette, s tőle kitelhetőleg megsemmisitette: nem hozott soha más egységet hivei közé, (nem is hozhat, mert positiv egységre ki nem terjeszkedik,) mint az elszakadásban, az elpártolásban vallott egyetértést. Abban, hogy az egyháztól elváltak, hogy igájától fölszabadultak, lelkesült, öntudatos egyetértés uralkodik, de miután a fölszabadulás az egyedet a kötelékből kiemelte, ott hagyja elszigetelten és egymagát, kezébe nyomja a bibliát, s elhiteti vele, benned van a kereszténység, légy keresztény és higyj a mit akarsz

*) „Von der Reformation an wurde das deutsche Volk innerlich krank und seine Lebenskräfte sonderten sich in zwei sich einander bekämpfende Theile." (Böhmer's Leben, Bd. 1, 131.) „Von der Kirchentrennung (irja egyik levelében 1846) datirt all unser Unglück. Wie beklagenswerth, dass das Herzvolk Europas durch die Streitigkeiten mit der Kirche vom positiven Berufe abgegangen, in seiner Kraftentwickelung unterbrochen, von der Säure der Leidenschaft und der Negation im Innern zersetzt, zu dem kranklichen Zustande gekommen ist, in dem es bald von Fieberhitze durcheinander geworfen wird, bald in Mattigkeit verfault." (Bd. 2, 461.) „Alles, was bei uns im Innern gährt und sich in revolutionären Ausbrüchen bald entladen wird, unsere politische Machtlosigkeit (Böhmer ezeket 1846-ban irta) und Versunkenheit, ja fast alle unsere Streitigkeiten in den letzt vergangenen Jahrhurnderten, wie heute, haben ihren eigentlichen Grund in der Kirchentrennung, die uns auseinanderriss."

A római igát vagyis a keresztény egységet törő reformatori elv azután, ha valaki egységet akarna hozni a „keresztény hivők“ közé, természeténél fogva, nem fog másban egyesitő közérdeket találni, mint az ellentállásban a római egyház ellen; azért minden egyesitési törekvés, mint ezt a hamburgi prédikátorok, a protestans lapok, a buzogó röpiratok, a Gusztáv Adolf egyesület szónokai, sőt a conservativ Stöcker is bizonyitják, minden egyesitési törekvés mondom fújja a tárogatót a római egyház ellen: „Die römische Kirche bleibt was sie gewesen ist, eine Feindin des Evangeliums, und raubt dem Herrn Jesu Christo Ehre und Verdienst. Das Pabstthum ist und bleibt auf Unwahrheit begründet und steht im Widerspruch mit der heiligen Schrift.“*) „Mit Recht beklagt man die Verbreitung des Materialismus. Aberwo ist der verderblichste Materialismus. Der ist in Rom.... Der scheinheilige Materialismus ist viel gefährlicher, als der negative Materialismus von Karl Vogt und Ludwig Büchner.“**) et caetera ejusdem furfuris. A hősies támadás és lelkesült áldozatkészség, a szivet eltompitó undor a római elnyomás és rabsággal szemben, a boszúra tüzelő borzalmas fölhivás, a reformatio áldásainak elkeseredett védelme, a pápai zsarnokság vérfagylaló elátkozása, melyek az ünneplők és nem ünneplők szónoki rhapsodiáiban dühöngnek és dübörögnek; és a hallgatóság leheletét elakasztva, homlokukra a rémület verejtékét harmatozzák; a rhetorika terén ugy látszik Don Quijote spanyol vitéz szellemét törekszenek elég ügyesen és tagadhatlan sikerrel reproducálni.

Az igaz, hogy a reformatio nem tehet máskép, — de épen ezen tagadó alapon és elven épülő egység eszközli azt is, hogy a protestantismusnak ugynevezett szabadabb irányai, melyek az apostoli hitvallást is elvetették, melyek minden hitvallást emberi találmánynak mondanak, hogy azon nézetek és tanok, melyekben protes-

*) Pilger aus Sachsen 18. Febr. 1883. — **) Dr. Baur.

tantismus és hitetlenség elmosódva egyesül, az orthodox evangelikus egyházzal barátságos érintkezésbe jőnek, érdekeiket nagy részben közösérdekeknek vallják, Luther Márton iránt ép oly hálaömlengésekre fakadnak, mint akár a legorthodoxabb lutheránus. Igaza van a Reichsbote-nak: „Félünk, hogy ha a hír a lutheranus egyház és a hitetlen elemnek fusiójáról megvalósul, nagyban leapasztja az ünnepélynek egyházunkra hárulható áldását, mert az egyházra soha sem származhatik üdv a hihetlenségből.“ Minden esetre soha; ha pedig valamely egyház a hitetlen szétzülledt elemmekkel épen alapitójának sirjánál találkozik; ha épen az alapitó ünnepe nyujtja az alkalmat, melyen a hitetlenség a hittel vetélkedjék a dicséret és dicsőitésben, akkor ugyan amily kétes a hivő alapitó hirneve, ép oly gyanus az ünnepély áldása, melyet a kezdeményezésre és annak hite és buzgóságára vetett emlékezet a negyedik századot megélő késő unokákra áraszthat. Mit kell pedig mondanunk akkor, ha épen ez ünnepélyen az orthodox felekezetnek emlékezetébe hivatik a reformatio elve, melyet, buzgóságában felejteni látszik, „a szabadság és türelem;“ ha e szavak hallatára a szabadabb irányok mind a hitvallás elvetését követelik vagy legalább hangoztatják, sőt ha a reformatio szellemét egészen maguknak vindikálják, miután szerintök a felekezetek azt eltörpitették és maguk is mumiákká váltak?

Csak azt mondjuk, amit egy az előzményekből helyesen levezetett következményben mondani lehet sőt kell, s amiben az ujkor lélektana igazat ad. — Azt mondjuk, — hogy a reformatio ugyanazon szellemből indult ki, melyből az ujkor és philosophiája. A protestantismus nem különbözik lényegesen az ujkor szellemétől, sőt mi több ezen korszellemnek nyilvánulását képezi a vallás terén, valamint az uj philosophia nyilvánulását képezi a tudomány terén; az egyik irány a vallási érzet protestantismusa, a másik a gondolkozó ész protestantismusa. „A vallásos protestantismus visszavezeti a vallást egy-

szerü elemeire; ezen visszavezetést a mennyiben keresztény akart maradni a biblia által határolta, s annyiban következetben maradt; következetes lesz, ha a bibliánál meg nem áll, hanem a vallást egészen annak utolsó, alkotó elemeire vezeti vissza, ha minden vallást az észre, mint a hit és tudomány közös alapjára fektet." (Schwegler. Geschichte der Philosophie.) Ez a tünemények bölcsészeti okszerü magyarázata, mely betekintést enged ép ugy a fejlődés irányába, mint ez iránynak a protestantismus lényegéből folyó okadatolásába. — A hivő felekezet jól teszi, ha a hitetlenség ellen védekezik; amint meg vagyunk győződve sok jeles protestans keresztény hite és érzelméről, ép oly örömmel látjuk meggyőződésük buzgalmát, mely a kinyilatkoztatást a rationalismus ellen hevesen védi. Eszünkbe jut a jeles convertitának Hurternek fölfogása, ki határozottan keresztény állás pontját a protestantismusban, elszigetelt, a vártól (a kath. egyháztól) különálló sánczhoz hasonlitja, mely jóllehet a főerődítménynyel nincs összeköttetésben, háta mégis általa van védve, s igy egyesült erővel küzdenek a támadások ellen.

De meddig lesz képes a sánez elszigetelten fönállni? Nem üt-e hamar az óra, midőn a hű bajtársak a főerődítménybe visszavonulni késztetnek?

Sokakra nézve rég beállt e kényszerüség. Másoknál talán később nyilvánul.

A négyszázados Luther-ünnepély a jótörekvések utbaigazitására szobrot emel a Reformátornak; e szobor talapzatára a sürgő és hevülő korszellem dedicatiót ir, melyet a helyzet ismertetése után minden gondolkozó, öntudatos hivőnek megfontolásába ajánlunk:

„Nem a lutheránus kis pápákat (a hivő pásztorokat, kik felekezet és hitvalláshoz ragaszkodnak), hanem a keresztény szabadságot és kutatást (mely Strausz Dávid és a hamburgi Krisztus tagadó prédikátorok által képviseltetik,) dicsőitse a Reformator szobra Mária templomunk előtt. Minek törpüljön e hősi alak ajtatos lelkészszé, ta-

nitóvá vagy bibliaforditóvá.“*) Luther tehát nem hősi alak, amennyiben keresztény tanitó és bibliaterjesztő, hanem a mennyiben fölszabaditá a csakhamar apostatált gondolatot!

Dr. Petheő.

UTI EMLÉKEK OLASZORSZÁGBÓL.

Orvosom G. fürdőbe küldött. Oda, ahol minden embernek olyan kétes existentiája van. Cayennehez hasonlithat. Csakhogy nem moralis betegek közt toborzanak ide lakosokat. Aztán itt nem szabad meghalni. Tán nincs is közelben temető. — Azt hiszem, az embereket e helyen nem vezeték- vagy keresztnevük után ismerik. Az orvosi diagnosis szerint beszélnek rólok. Mindenkit beirnak a sorvasztó betegségek egyik osztályába, és még valamely stadiumba osztanak be. Olyan Linne-féle rendszer uralkodhatik e fenyves-erdők közepén. A kórodákat a köhécselések, a termet a kinézés helyettesiti. — Emlékszem — szegény jó néném mellett többen voltunk, ott hallottam, — hogy bált rendeztek a fürdővendégek. Minden volt, aminek ilyen alkalommal meg kell lenni: zene, fiatalság, még jó kedv is. Üde virágcsokrok sem hiányoztak. Nem jó, ha a tánczosok mindig egymás fonnyadó arczát látják. Csak egy volt különös. Azok a mozgó párok nem a rendezőkre vigyáztak. Az ütenyt sem a jó kedv adta. A czigányok vonóinak, meg annak a sok fiatal párnak mind egy parancsolt: a fürdőorvos. Az én arabsom bizonyosan tánczmesternek tartotta volna.

---

*) National-Zeitung.

AZ OLTÁRISZENTSÉG ÉS A BÖLCSÉSZET.

III.

Cartesius a helyes bölcsészetet akarva akaratlanul kizökkentette kerékvágásából. Miután a merész tett a bámulók álmélkodásában gazdagon jutalmaztatott s a mámor is eltünt: az irányvesztett gondolat megkezdte esélyeit. Hasonlitott Don Quijote vitézhez, csakhogy hőstettei nemcsak nevetésre, de könnyekre is inditanak. Minden ami tulzás többnyire komikus dolog, a nagy tévely is nevetségessé válik, holmi gnosztikus tanok pedig már épen vigjátékok. Az új philosophiát a köztisztelet egy ideig lábán tartá. De Baruch Spinoza és Locke és Berkeley és Hume, a vizes Holland s a ködös Brittania is lenditeni akartak az európai gondolat ügyén, levonták a kezdeményezésekből a consequentiákat és folytatták az emancipátiót. Spinoza szinte az állagról állitá fel tévtanát, szemei előtt a mindenség összefolyt, egy örök állaggá változott, és az anyagot, mely Cartesiusnál kiterjedés volt, mely végtelen is lehetett, Spinoza már az Isten trónjára ültette, mint a teremtetlen, örök, független állagot. Spinoza rendszerénél nem kell sok szót vesztegetni az oltáriszentségre vonatkozólag. Mit tud a zsidó philosophus az anyagi állagról? ellenkezik-e, hogy a kenyér szine más testet rejtsen, Spinoza oly keveset tud az anyagról, hogy lényegét teljesen födött rejtélynek állitja, mely velünk űzi játékát, s mely midőn végesnek látszik, végtelen magában. A külső tünemények, tehát a szin, szag, iz, terjedelem oly kevéssé mérvadók, oly kevéssé azonositatnak az állaggal, hogy tanuságuk még az iránt sem fogadható el, valjon egy s ugyanazon dolog lappang a tünemények tarka leple alatt.

Különben a zsidó saracen Spinoza a keresztény hit titkaitól végtelenül távol állt; istene a substantia téves definitiója, s azért nem bánta, hogy még a zsidóság is excommunicálja. Az angol bölcsészet nem volt pantheista: Locke, Berkeley, Hume egyaránt beeveztek a csendes Skepsis megadásteljes öblébe, s miután a tagadás elszedte alóluk az objectivismus utolsó deszkáját proclamálták azoknak is, kik a szárazról nézték az esztelen bolyongást, a philosophia esztelen hajótörését, melyből már Hume épenséggel semmit sem birt megmenteni. Mit is lehetett volna ott menteni, hol az sem volt bizonyos, hogy semmi sem létezhetik megfelelő ok nélkül.

Ime mivé fejlődött a philosophia ünnepelt föllépése. Gyászos pantheismus és esztelen idealismus koronázta a törekvéseket. Az emberek Descartes föllépésében valami teremtő uj korszakot nyitni reméltek; az új korszak el nem maradt de jobbára a tévedések és meghiusulások korszaka lett. Az emberi szellem nagy diadalmasan megindult; mire? hová? a lemondás és tehetetlenség iskolájába. Emellett pedig ingott a hit is, miután oly hatalmas csapást mért rá az egyházi és társadalmi revolutio. Ily véges eredmény mellett nem lehetett megállapodni; két esztelenség nem lehet az igazságra törő gondolat tetőzése. Valami más kellett ismét, már csak azért is, mert mindkét tévely oly mélyen sértette a természetfölötti hitet, a kinyilatkoztatást. Hozzuk tehát vissza a bölcsészetet a kinyilatkoztatáshoz.

A romok közt, melyek a philosophia mezejét ellepték, egy hivő lelkes kéz épiteni kezdett. Leibnitz hivő keresztény volt és imádója az oltáriszentségnek. Épen a hit mely nagy tehetségeivel távol minden világfájdalmas kapkodástól, szép összhangban állt, képesité őt a philosophiának uj irányt adni. — Ezen uj irány messze kiható volt, s önkénytelenül az egész természettan s vegytan ez irányban haladt.

S ami több: ez új irány nem materialistikus, ellenkezőleg; mondhatni akármilyennek, csak nem materialistának. Amennyiben pedig nem az, annyiban föltétlenül szolgál az Úr Jézus fölmagasztaltatására, mert hajlékonynyá teszi a lelket a tudomány ösztönzése folytán hinni a kenyér szine alatt rejlő Krisztus Jézusban. Hogy történt e változás? Cartesius tanában az anyag és szellem, az anyag és a kiterjedés tagadása egymást kölcsönösen kizárják, annyi mint a plus és minus sark; a gondolat és az anyagi lét szerinte két oly hatalom, melyek ugyan egymás mellett állnak, de nem tudni, miért és minek melyeknek semmiféle összekötő pontjuk nincs. Cartesius nem is találta föl a szamárhidat s békéltette azokat, a mint tudta. Spinoza akart már közvetiteni, akart egyesiteni, könnyűnek látszott neki az egész vállalat: ti akartok érintkezést, közvetitést anyag és szellem közt, ime, bizzátok reám, nemcsak közvetitek, de egyesitek is. Anyag és szellem az egy végtelen állagnak csak különböző manifestatiói, mint attributumok egymással szemben állnak, de az állagban összejönnek, egyesülnek. A ki akart, megelégedhetett a közvetitéssel; mások nem nyugodtak meg a saracén zsidó orientalis eszméinél, ők másfelé gravitáltak, s az egyesités és közvetités buzgalma folytán az új philosophia talaján fölvirágzott az empirismus, sensualismus, materialismus stb. melyet Locke, Hume, Condillac, és a franczia grex illuminatus verejtéke öntözött. Mindezen egyesitő törekvések csak reménytelen hajótörések. A modern tudományok termékenyitő gondolatát Leibnitz a szellem és anyag másféle egyesitésében és összeköttetésében találta.

Már az ókori különféle bölcsészeti véleménynyel és különösen Leucippus és Epikur tanával éles ellentétet képezett Pythagoras, ki állitá, hogy a testek lényege a szám vagyis a mennyiség. A pythagorasi eszme kifejlésének veszik Leibnitz véleményét, hogy

az anyagi állag lényege az erő: „A me explicatum est, ipsam rerum substantiam in agendi patiendique vi consistere.“ (ap. Dutens. II. 2, p. 49.) „Vis primitiva patiendi seu resistendi idipsum constituit, quod materia prima in scholis appellatur, qua scilicet fit, ut corpus a corpore non penetretur.“ (Ibid: III. p.) Miben áll tulajdonkép Leibnitz fölfogása? Leibnitz nem érte be Cartesius tanával; jóllehet előbb hive volt, — visszatérni törekedett Aristoteles tanaihoz; de csak törekedett; igy ir Thomasiushoz 1669: „Dicere non vereor, plura me probare in libris Aristotelis περὶ φυσικῆς, quam in meditationibus Cartesii .... Imo ausim dicere totos illos octo libros salva philosophia reformata ferri posse. Quae Aristoteles enim de materia, forma, privatione, natura, loco, infinito, tempore, motu ratiocinatur, pleraque certa et demonstrata sunt.“ Cartesius kiterjedését tehát nem tekintette a test lényegének; de a materia prima és forma sem volt kedvére, amint azt Aristoteles tanitá? mint okoskodott tehát? mi a test végeleme? a parány. És kiterjedt-e ez vagy nem? Igen. Akkor ott meg nem állhatok, mert a kiterjedtnek részei vannak, melyek alkotják, s én épen az alkotó részeket keresem. De mig kiterjedést tartok kezemben körben forgok kutatásaimmal, mert részeket tartok, s osztás által a kiterjedés nem töröltetik el, nem szünik meg. Emeld ki azért fogalmaidat az anyagi kiterjedés lapályából s mondd az utolsó részeket, a végelemeket oszthatlanoknak, részek nélkülieknek vagyis egyszerü lényeknek. Valamint a vegytan a tömecseket a parányokból alakitja s jól sikerül magyarázata, ép úgy a philosophia, mely a kiterjedt parányoknál fönakadt, addig akadozik, mig kiterjedés nélküli részekre nem bukkan, s azért ezen parányokat oszthatlan, egyszerü lényekből „erőkből“ construálja.

Az állag tehát végelemeiben nem egyéb, mint oszthatlan vagyis részekkel nem biró egyszerü erők.

Tudjuk, hogy a laicus ezen álmélkodhatik, de a modern tudós világ nem döbben meg e tanon. Erő az állag! mi különös van azon? ismer-e valaki a halandók közül más valamit, mint erőt, minden a mi nyilvánult, a mi érzékeinkhez és tudomásunkhoz fér, erő, miért nem mondhatná tehát a bölcsész, hogy mindennek végső eleme is utóvégre csak erő? De a fölfogás mégis jogosulatlannak látszik, mert az állag bir erővel, de nem maga az erő? az erő az állagban van, de nem egy s ugyanaz vele. Azt lehet mondani s védeni is, de a dynamismus azt feleli, hogy az az állag, mely az erőket tartja utóvégre erőkből áll, mondhatni róla valami állitmányt, s az állitmány nem fog mást állitani, minthogy az állag maga is erő. S ha az állagtól mindent elgondolsz, ha tőle mindent elválasztasz, mi marad kezeid közt, ha minden erőtől megfosztod az állag fogalmát, marad-e értelmed számára valami, miről mondhatod . . . ez az állag. Végy egy czukordarabot: foszd meg szinétől, s nem látod, vedd el izéd, s nem izleled, semmisitsd meg alakját, kiterjedését, ellentállását, szóval vedd el minden erejét, mi marad hátra? Aristoteles szerint maradna az állag, mások szerint a semmi, mert ha az állag is utóvégre nem valami erő, nem tudni mi legyen. Ismétlik tehát, az állag nem egy egyéb mint erő!

Az egyszerű, részekkel nem biró, de hatékony, s hatékonyságában az anyag tulajdonságait reproducaló erő, az anyag végeleme. Igy hangzik a tétel, mely a különféle rendszerek szerint többé kevésbé változik? de a mely az egész fölfogásnak alapeszméje és termékeny csirája.

Lehetett-e Cartesiussal nagyobb ellentétbe helyezkedni, ott az anyag kiterjedés, itt az anyag egyszerü erők csoportozata; a kiterjedés, nem hogy nem tartozik a lényeghez, hanem ellenkezőleg a lényeget a kiterjedés ellentéte, az egyszerü elemek

képezik. Ez egyszerü elemek kivül nyilvánulnak hatékonyságukban s hatásaik az accidensek; a kiterjedés, az ellentállás, a szin, az alak, stb. Ime itt a substantia és accidens harmadik fölfogása, mely Sz. Tamás alaptételeit érintetlenül hagyja s azokkal sokban összeesik. Sz. Tamás ugyanis az állagot megkülönbözteti az accidenstől, s azt ennek leple alá rejti. A substantia és accidens közti különbség Leibnitznál is érvényben marad: a substantia lesz az egyszerü erő s az accidens ennek külre való hatása. Érvényben marad továbbá Sz. Tamás tétele, hogy csak az értelem s nem az érzék a lényeg, az állag észrevevője, hogy az érzék érzi ugyan a belső állag kihatásait; de hogy egyszerü erők e remek nyilvánulásoknak hordozói és eszközlői, arról csak az ész okoskodik, ez oly kevéssé látható, hogy csak a philosophia hajótörése és az emberi gondolkozás romjai jelölhették Leibnitznek az utat, az állag ily fölfogására. S igy az anyag majdnem megszünt anyag lenni, legalább egészen kiragadtatott az érzékek által reá aggatott bilincsekből.

Nagyot fordult ez által az európai bölcsészet, s ami még fontosabb, fordult az oltáriszentség hódolatára. Minél jobban tisztitja a philosophia a tapasztalat után valóságnak látszó fogalmakat, minél távolább áll a tudományos ismeret azon meggyőződéstől, hogy érzékei földeritik előtte a lényeget: annál kisebb ellentállást fog találni a hit a nagy titok elfogadásában. Ha valaki az anyagot lényegesen oly tömegnek tartja, amint azt markolhatja, osztja s alakitja, ha valaki a térben való kiterjedést s ellentállást nemcsak az anyag tulajdonságának, de elkerülhetlen alkotó elemének gondolja, akkor természetesen nagy a nehézség az oltáriszentséget hódolva elhinni. De ime a század legnagyobb elméi, nem hogy megragadnák a tapasztalat látszólag igaz tanuságát: anyag az ami kiterjedt, hanem ellenkezőleg a dyna-

misnushoz fordulnak s még többet mondok, az anyagot, egyszerű anyagtalan részekből alakitják.

De Leibnitz hivő keresztény volt. Talán épen a hit, talán épen a hittől befolyásolt lángész találta czélirányosnak, hogy a bölcsészetnek e medret ássa. Valjon igaz-e az ily föltevés? Csak a statisztika s a bölcsészet további fejlődése adhat fölvilágositást. A fölvilágositás megdöbbentő. Mert azon oldalról is ez irányban indultak meg a testek lényegének magyarázására, hol hitről nincs szó, hol csak az egyszerűbb, világosabb magyarázat, s az ellenmondások elkerülése az egyedüli indok. Kant nem követi Leibnitzot, csak egy gondolatot ragadott meg tőle, melytől a rendszer nevét vette; azon gondolatot, hogy a testek lényege az erőkbe helyezendő. De épen ez azon gondolat, mely oly hathatósan müködik közre, hogy az anyag nehézkességéből sokat veszitsen, épen ez azon gondolat, mely Cartesius anyagiságával diadalmas ellentétet képez. Kant fölvette a gondolatot. Figyeljük meg az új philosophia e Koryphaeusát azon okoskodásban, mely minket érdekel. Kant elfogadta a tapasztalat tanuságát, hogy mindaz test, mi nemcsak a térben van, de a tért elfoglalja v. i. ellentáll. Ez volt a testek általános tulajdonsága, amit mindenki szivesen megenged; most ez általános tulajdonság általános okát kellett fölismernie, hogy a test lényegét tisztába hozza. S ime ez általános okot nem Cartesius föltevésében kereste, hogy a test maga a kiterjedés, nem állitá, hogy a test azért kiterjedt és ellentáll, mert épen a kiterjedés képezi a testet, korántsem. Tudjátok-e, mi teszi a testet kiterjedtté és ellentállóvá? két erő: a taszitó és vonzó erő. Ezt a két erőt vette föl Kant, s e két erő adta neki a test, az anyag lényegének általános magyarázatát; hogyan s mikép, nem tartozik hozzánk.

Tudjuk, hogy Kant nem a mi emberünk, categoriái és formái bölcsészetét a földről elemelték,

lábai alatt nincs alap; tudjuk azt is, hogy a test magyarázatában sem tud semmit a testről, amint az magában a tárgyilagos rendben áll; hanem csak, amint mi azt fölfogni szoktuk. De hisz álmodozását tartsa meg magának, ahhoz nincs közünk, nekünk elég constalálni, hogy a kiterjedt test megfejtését az erők által adhatta, akár hiszi, akár nem hiszi, hogy a realis test más, mint melyet mi ismerünk.

Mily megdöbbentő gondolat ez a XIX. század vastag sürü materialismusában! Mennyire máskép hangzik ez Cartesius tanától, s ki hitte volna, hogy a tudomány magától lép az ösvényre, mely az anyagot, egyszerü erőkkel, és lényekkel szóval az egyszerüséggel összeköttetésbe hozza. Pedig századunk aristokratikus bölcsészete nagyra van a königsbergi szobatudós találmányaival; s jóllehet előkelő idegent játszik és napról-napra mindinkább visszavonul a könyves világ szélcsendes magaslataiba, mégis az uj kor philosophus gondolatát per excellentiam képviseli. Képviseli tehát azon tant is, hogy a test, az anyagi állag a taszitó s vonzó erő által tölti be a tért, vagyis hogy erők által ellentáll; de ha erőről van szó, halljuk a következtetést! az erő csak akkor nyilvánul, az erőt csak akkor érzed, a mikor hat: föltéve tehát, hogy az erő az állagban nyugszik hogy nem müködik, mi lesz akkor az anyaggal? létezni fog, mert létét el nem vetted, de ellentálló ereje nem hat, tehát a test nem áll ellent, s ha nem áll ellent külső benyomásnak, nem fognak ellentállni a test récsesek sem egymásnak, s te az egész világban parányt parányba nyomhatsz, s miután minden létező parány egymást compenetrálta s a kiterjedés végtelen piczinyre olvadt, akkor a fölületesen gondolkozó ember épügy fog szemébe nevetni tudományodnak s mathematikus szabatos fejtegetéseidnek és logikus lehozásaidnak, mint nevet most szemébe a hitnek.

Tehát kiterjedés nélküli, ellent nem álló anyag nemcsak az ájtatos schola hódolatteljes gondolata; van annak másfelé is nyoma, arrafelé is, hol az áhitat és fensőbb tekinteteknek való hódolat nem otthonos. Tudom, hogy az oltáriszentség nemcsak ellent nem álló testről szól, tudom, hogy többet mond, de nem is akarok én itt mindent tisztába hozni, csak annak az európai hírneves bolygó gondolatnak, mely bölcseségében hitről és titokról s plane oltáriszentségről mint fölfoghatlan agyrémről veszteget szavakat, akarom eszébe juttatni, hogy önmagát s nagyra tartott tételeit állitja pellengére, ha az anyagot annyira elanyagositja, s az emberi szemnek és kéznek engedi a lényegről a legfőbb itéletet? Mi lesz a philosophiából, ha az utczára viszik s szavaztatják a járó-kelőket thesisei fölött? De ha a philosophiát sokban leszavazzák, az nem baj; van egy következményteljesebb kérdésünk, mely jelentékeny gradatiót rejt magában: mi lesz az emberi észből, ha az érzék lesz a mérvadó s a legfőbb itélő biró? Nincs szándékunk ily jóindulatu paraenesis által a dynamismus föltevését és magyarázatát az anyagról pártfogolni, mert egyáltalában egy rendszert sem bizonyitunk, egyet sem czáfolunk, csak az emberi kutatás irányára mutatunk mindenben, mely a hit titkának kedvez s önkénytelenül hódol; mely fényesen bizonyitja, hogy a tudományok jelen állása messze van attól, hogy az oltáriszentség titkát elitélhetné; — ellenkezőleg.

Pedig korunkban az anyagnak erők által való magyarázása tért foglal nemcsak a philosophiában, hanem a természettudományokban is, s a mathematika szabatossága és a physika óriási haladása, nem látnak benne hátramozditó phantasmát, hanem termékeny alapot. Cruveilher párizsi orvos ekkép irja le a dynamismus hatáskörét és a tudományos haladásra való befolyását: „Ez azon rendszer, mely a nagy modern természettudósoktól oly nagy sikerrel alkalmaztatott

a biologia terén. A tudományok ezen ágainak haladása Leibnitzzel kezdődött; az erő befolyása alatt teremtetett a vegytan Stahl, Priesty és a hires Lavoisier és tanitványai által; az összehasonlitó boncztan Duverney, Cheselden, Monro, Reaumur, Camper által; az osztályzás Linné, Buffon és Jussieu által; végre a bölcsészeti anatomia és az általános álattan számtalan tudós férfiu által, kik közt leghiresebbek Göthe, Cuvier és Geoffroy St. Hilaire." Dalgairns. Die Heilige Communion. 79. l. És ez az egyszerü, kiterjedés nélküli erőkből construált anyag, ezen nem utczasarkokon termett, hanem komoly gondolkozásu férfiak által életbe hivott fogalom, melyben a modern tudomány dajkájára ismer, mely oly távol van, hogy az oltáriszentséggel ellenkezzék, hogy ellenkezőleg a hivő Leibnitznek alkalmas védfalul kinálkozott, ez legyen-e vészthozó a hitre, mely accidensek alatt kiterjedés nélküli testet imád? Nonne mentita est iniquitas sibi?

A tudományok szellemében, azok irányában van tehát egy hatalmas áramlat, mely a materialismussal ellenkezik és a sziveket a hittől el nem idegeniti. De ha ismét fordul a tudomány iránya, és a bölcsészet és a természettudományok az anyag lényegét oly tanokba foglalják, melyek a szentséget lehetetlenné teszik, mi lesz akkor? A föltevés nem lehetetlen. Megtörtént Cartesius föllépésekor a középkori philosophiával szemben s megtörténhetik most is. Akkor pedig föladatunk lesz kutatni, de minden kutatás mellett hinni! Avagy a lefolyt két század tapasztalata, változékony törekvései, más-más irányt kereső s végre majdnem megtérő félben levő tudománya nem fognak-e mindenkorra hatalmas fegyvereket nyujtani egy esetleg támadó ellenséges mozdulat ellen? Arra mindig készen kell lennünk. A modern tudományokat a dynamismus ugyan nagyra nevelte, de abból nem következik, hogy igaz; lehet alaptalan vagy nem okadatolhato föltevéseken is nagy eredményekhez

jutni. Mely bölcsész adja megfejtését a végtelen kicsinynek, s a mathematikus mégis csodálatos dolgokat számit ki segitségével. Nem kötjük tehát a dynamismushoz a hitet, de fölhasználjuk a tudomány kereszténye sitésére; s mig szivesen vesszük a szolgálatot, melyet a hitnek tesz, addig a hivő Sz. Tamás követőinek itéletét sem rosszalhatjuk, melyet P. Pesch philosophiájában ekkép fogalmaz; Corollarium 1-um: Ergo systema Leibnitzii rejiciendum est. Praeterea quae minus recte cogitata notavimus, gratis omnino Leibnitzius vacuum negat; monades inter se similes esse non posse nulla ratione probat. . . . Fingit praeterea entia simplicia esse animas. etc.

IV.

Ha végre a legujabb kor tudományos hitvallásáról kérünk számot, érdekes lesz egyrészt Leibnitz alapgondolatát az anyag kiterjedtelenségéről, másrészt a materialismust további utjain és bujdosásain követni.

Általános tapasztalat, hogy a természettudományok nagyobb mérvü ápolása mindig bizonyos elhidegüléssel járt a peripatetikus tanok iránt, ha mindjárt nem is volt szó az anyag lényegéről, s az utolsó alkotó elemekről. Ez elhidegülésnek oka a peripatetikus iskola merevségében keresendő, mely a hóditó természettudományoknak engedni semmiben sem akart. Elvonult metaphysikus elvei elvont regiójába, ignorálta a factumot, s eleget gondolt tenni büszkesége s az új vivmányok iránt tanusitott megvetésének igazolására, ha kérlelhetlen logikájával rést ütött a fölfedezések s az ezeken épülő új tanok következetességén. A legtöbb esetben igaza volt; a peripatetikus logika kimutatta, hogy hasonnemü ujkori testvérével csak a névben egyezik meg, s hogy a kort, mely őt nevelte, nem hitták a fölületesség ko-

rának. De eleget tett-e ezáltal a peripatetikus bölcsészet? Elzárkózott s igy nem is hóditott, idegen maradt egy új világban, s az óriási anyag, melyet a természettudományok lankadatlan szorgalomnal napfényre hoztak, segnis, bruta, inanimis massa maradt, miután hiányzott a szellemerő, mely áthassa, s kiragadván azt a fölületes gondolkozás kezéből a józan bölcsészeti elvek szerint rendezze és szervezze. Ezen nagy uri viseletből eredt azután a közvélemény, mely a régi bölcsészetet tehetetlenségről vádolta, vagy épen temetését várta; hogy is élhetne meg ily kiaszott és elsorvadt rendszer a szellemi tavasz éles fuvalmában. S nemcsak a korszellem által megmételyezett iskolák voltak ily barátságtalan hangulatban, hanem az egyház hithű és conservativ iskoláiban is nagy vonzalom mutatkozott a mult tizedekben az új rendszerek iránt; jól esett ugyanis a törekvő szellemnek a kor szin vonalára állva újra győzedelmesen fölemelni az oltárt a tudományok lépcsőire; s azért készek voltak nemcsak egyes mellékes tételek föláldozására, hanem odadobták magát a rendszert legélesebben jellemző tant a materia prima és a formáról, csakhogy a keresztény tudomány áthassa a rohamos kutatás vivmányait s biztositsa uralmát a lázongó anyag fölött.

Legérdekesebb e tekintetben a Collegium Romanum szellemi iránya, mely befolyásánál és széles körü kihatásánál fogva irántadó a katholikus bölcsészetre nézve. A római collegiumban az aristotelikus tanokat a testek lényegéről nem közvetlenül Leibnitz erőtana mozditotta el, hanem inkább a természettudományok s különösen az Astronomia.[1]) A collegium observatoriumán P. Scheiner, Fabriciussal és Galileivel majdnem ugyanazon időben födözte föl a napfoltokat; ezen fölfödözés lehetővé tette az Astronomiát a természettannal összeköttetésbe hozni, egy-

[1]) Literarische Rundschau. 1883. Nro. Angelo Secchi.

szersmind élénk hajlamokat ébresztett Galilei természetphilosophiája iránt. Jezsuiták és Galilei, kit az ujkor a lelkiismeret szabadságának vértanujává canonizált tehát egy huron pendültek? Igen egy huron a fölfödözéseket és a sikerdús kutatást tekintve, de nem egy huron a szemes és okos elővigyázatra, a tapintatos kiméletre nézve. Galilei vértanui koszorúját tehát, ha ugyan ilyes valamiről szó lehet, csak jellemének hiányossága fonta, nem a tudományt gyülölő congregatio nyomta azt fejébe, különben a Jezsuiták Observatoriumát is anathematizálták volna. Halljuk P. Secchi L'astronomie à Rome sous le Pontificat de Pie IX. czimű müvének idevágó szavait: „Galilei korszakának vége felé a Jezsuiták a római collegiumban tanainak bizonyitásával foglalkoztak, és ezen tanároknak köszönhető, hogy az egyházi hatóságok a hires florenczi csillagász állitásainak igazságairól meggyőződtek. Dicsőségüknek tartották tanait kiadványaikban dicsérő elismeréssel fejtegetni. Szerencsétlenségükre nem volt alkalmuk vele jól megismerkedni és fölfödözéseit megbeszélni. Igy történt, hogy roszakaratú emberek Galileit azon véleményre birták, hogy ezen tanárok az ő ellenségei, és nagy ellenszenv támad benne ellenük."

Ebből mindenki láthatja, hogy a római collegium természettudományi iránya egészen az új eszmék medrében haladt. A physika és astronomia folytathatta diadalmas fölfedezéseit, komolyabb összekoczczanásra a régi bölcsészettel nem került a dolog; de P. Secchi alatt a természettudomány tételei, melyek látszólag leginkább távol állnak a hittől tért foglaltak és a bölcsészet aristotelikus tanait, amennyiben rajtuk állt, kiszoritották. 1858-ban P. Secchi a physikai erők viszonyairól egy hires előadást tartott, mely előadás maga után vonta irányadó müvét: a természeti erők egységéről, L'unità delle forze fisiche. Secchi ebben már a modern tudomány legradi-

kálisabb tanait elfogadja: az anyag végső elemeinek egyszerüségét és absolut oszthatlanságát, — a tüneményeknek csakis anyag és mozgás által való magyarázatát, — a physikai és vegytani erőknek egynemüségét, s kölcsönös átváltozását. Igaz ugyan hogy ex professo sehol sem adja a test benső alkatának meghatározását, de a fölsorolt tételek világosan föltüntetik, hogy nem a peripatetikus iskolának hive[1]). Kezdetben ugyan az ilyen tanok csak az ifju peripatetikus vitézek csetepatéira méltattak, s rajtuk gyakorolták magukat szellemi lovagjátékaikban, hangzott az aula major a hatalmas vágásoktól, s némelyek elgondolták, hogy az ujitó bölcsészet már páráját vesztette. De hol több, hol kevesebb változtatással tanittatott és P. Palmieri, Caretti a testek összetételét hirdették egyszerü oszthatlan elemekből. Mindenek fölött nagy tekintélyt adott tanaiknak P. Secchi buvár föltaláló elméje. A föllépése által teremtett helyzetet igen találóan ecseteli Tricht S. J. egyik analysisében: „A nélkül, hogy a dynamismust tanitotta volna (P. Secchi), mellőzte az aristotelikus tanokat; azt hihetné az ember, hogy az egész könyv (L'unità delle forze fisiche) ezek ellen van irányozva, mert a különféle részek rövid visszapillantásaiban ezeket elvetendőknek nyilvánitja. Elképzelhetni az ellentállást, melyet fölidézett, az ellentállást, mely annál félelmetesebb volt, minél inkább tért foglalt és meghonosult Aristoteles terminologiája a theologiában is, s igy Secchi a szavak takarója alatt egyszerre a philosophiát és a vallást megrenditeni látszott. De a tudományos hadjárat Secchi előnyére dőlt el.“

Hogy egy oly bölcsészet, mely a testet egyszerü oszthatlan részek összetételéből magyarázta, az oltáriszentséggel nem ellenkezett, az onnan is kitünik, mert Leibnitz fölfogásának egyik módozata.

---

[1]) Tricht. S. J. Analyse. (Literarische Rundschau. 1883. Nro 2.)

Nemcsak az oltár titkának lehetőségét engedi meg; tételei által még a titok egyik positiv magyarázatát is megkisérlette, melynek előadása azonban e dolgozat keretén kivül esik. Hogy is lehetne máskép, hiszen fölismerjük benne az oly régi és folyton megújuló gondolatot, mely merő kiterjedéssel és végtelenbe osztható állaggal nem boldogul, mely az anyagba egyszerü elemet önt, vagy azt épen csakis egyszerü elemekből állítja össze. S ezen törekvés képezi az átható és romboló éket, melyet a hivő alapon nagyra növelt metaphysika a tehetetlen materialismus élettelen, alaktalan tömecshalmazaiba hajt. Bár eljönne az idő, melyben a repedés foltozhatlanná válnék.

A római collegium bölcsészete pedig nem állt egyedül, különben valami veszélyes ujitási pruritust fogtak volna rá. Kezet fogott vele a Theologia. P. Franzellin a kenyér és bor szinét többi közt szinte Leibnitz szerint magyarázza; jóllehet nem tőle vette át nézetét.[1]) Ezt a bibornok önállóságának óvására a jegyzetben előadja: „Vidi postea totum hunc modum explicandi quoad rem ipsam esse eundem, quo Leibnitzius voluit „succurrere morbo quorumdam potissimum inter Reformatos“ in systemate theologico.“ Látni ebből, hogy P. Franzellin azon iskolák

*) Resistentia quae promanat ex singulis particulis corporeae substantiae aliter atque aliter modificata pro diversitate substantiae est vis quaedam non substantialis, sed tamen realis ad modum impulsus seu impetus. Duo autem hic distinguo: videlicet substantiam ut est apta ac nota ad hunc impulsum producendum, quae est causa activa hujus impulsus, tum vero actualem impulsum ipsum promanantem et productum ab illa... Iste impulsus imprimis non est nihil, sed aliquid reale, quod tamen ex sese postulat inesse ipsi substantiae... nec potest naturaliter in se et per se esse extra substantiam... Attamen quia est res aliquid habens entitatis distinctae a substantia potest a Deo conservari etiam desinente substantia... Quod si fiat, eadem resistentia... per Dei conservationem perseverabit eodem modo quoad effectus sensibiles et experientiae suppositos, ac si adhuc subesset substantia corporea.

befolyása alatt gondolkozik, melyek Leibnitz alapgondolatát képviselik.

Ez volt a Collegium Romanum tudományos álláspontja: s azért Tricht S. J. a fönidézett Analysisben ekkép folytatja: „Zur Stunde, da wir schreiben (Oktober 1878.), sind die im Collegium Romanum und in mehreren anderen Schulen der ewigen Stadt gelehrte Theorien in Uebereinstimmung mit den wissenschaftlichen Daten und den Ideen Boskowich's. Die Leser der Revue (Des Questions scientifiques) haben die feierlichen Acte nicht vergessen, durch welche der heilige Stuhl neulich erklärt hat, dass er den Untersuchungen der Katholiken in diesem Gebiet die volle Freiheit lassen wolle."

Nekünk csak azt kell hozzátennünk: Zur Stunde, da wir schreiben (Oktober 1883.) minden megváltozott; a római és utánuk a többi kath. iskolák a legfőbb pásztor vezényszavára ismét sz. Tamáshoz és a peripatetikus rendszerhez tértek s ki tudja mi hatást gyakorol a fölébredt középkori bölcsészet az ujkor tudományára? Bizvást nézhetünk a jövő elé. A monismus és materialismus ugyan Hartmann öntudatlan bölcsészetének hetedik kiadásával kezében járja be a világot, de Du Bois-Reymond és Tyndall az ernyedetlen kutatás felhős homlokára ünnepélyesen e szavakat irták: ignoramus et ignorabimus. Ki tudja mily befolyást szerez magának a középkori bölcsészet, ha a természettudományok fölfedezéseit hatalmába keríti és a nagy anyagot földolgozza? Avagy eltagadja-e valaki tőle e képességet s nem hisz a fordulat lehetőségében? Ily állitást nem akarnánk koczkáztatni. De ha ennyire haladna a térités, akkor ismét új s meglepőbb módon az oltáriszentség fölmagasztaltatására szolgálnának a kor és tudomány.

Dr. Pethe.

UJ

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

ZÁDORI EV. JÁNOS.

TIZENÖTÖDIK ÉVI FOLYAM.

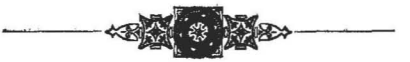

ESZTERGOM, 1884.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

Martin Luther. Leben und Charakterbild von ihm selbst gezeichnet in seinen eigenen Schriften. Von Georg. G. Evers. früher lutherischer Pastor. I. Die Herausforderung. II. Der erste Zusammenstoss. III. Die Augsburger Tragödie. Mainz. Kirchheim.

A közelmúlt hónapokban mindenfelé lehetett Luther Márton képét látni, vajjon aureola és a Szentlelket ábrázoló galamb is ékesitett egyet mást, nem tudom; midőn a jeles professor még életben volt, ilyen képe is akadt, még Wittenbergában is, de nem tudjuk, mily álláspontot foglalt el ily insinuatióval szemben e ritka szentnek szerénysége.

Eversnek jelen müve ily aureolás képpel kezdi meg Luther jellemzését. A mű hét nyolcz füzetben jelenik meg, hármat közölük szivesen ismertetünk.

Evers néhány év előtt tért vissza a kath. egyházba, küzdelmeinek s végleges elhatározásának igazolására, melyet mint rendesen mások a jellemgyengeség, elfogultság s más nemes szellemi emeltyük közbecsúsztatása által legalább is az igazság alapjáról elemelni törekszenek, kiadta megtérésének iratát. Rá is sütötték nagy buzgón a hazugság és csalás bélyegét. Evers azért Dr. Luther Márton wittenbergi Professor életrajzához fogott, és műveit nagy szorgalommal ujra átböngészte. Irányát röviden előadja: Der Mann hat mir selbst gesessen, und ich war meinerseits redlich bemüht, ihn mit seinem eigenen Pinsel Sich porträtiren zu lassen. (Luther maga ült előttem, s én igyekeztem őt saját ecsetjével festeni.)

Az első füzet czime: Die Herausforderung. Az egészen az vonul végig, hogy Luther volt a kihivó, s nem történt viszont, amint a professor állitani szokta; ezen füzet a wittenbergi tanár forradalmi föllépésének kezdeményezéseit tárgyalja. Az eseményekből, és Luther lelkének s lelkületének átalakulásai, és fejlődéseiből kell alakulnia ez erőteljes és erőszakos Demagog jellemének, mely utóbbiakat hiven visszaadni s fejlődésük labyrinthján nyomról nyomra kisérni, nehéz föladat.

A bucsúhirdetés körül kifejtett vita magában csak alkalom volt azon számtalan ellentétes és romboló elemnek kitörésére, melyek a századok történetében s különösen a waldensesek föllépése óta meggyültek s a 16 század elején más közbelépett sötét hatalmak által is támogatva, az egyház ellen diadalmasan kelhettek. Evers is a bucsuhirdetéssel kezdi s hiven előadja ez esemény különösen alkalmas voltát, melyet az egyház gyászos helyzete, s az előforduló visszaélések még veszedelmesebbé tettek. „De ha senkinek sem jut eszébe a curia és a német egyház mélyre harapódzott világias szellemét menteni, ép oly kevéssé lehet a wittenbergi tanár jogát az egyház tekintélye ellen való lázadásra elismerni. Megfogunk győződni, hogy az elv, melyből kiindult nem volt vallási, nem volt Reformatio, hanem kiválólag Revolutio. Midőn ő az egyház tanitói tekintélyét megtámadja, szükségkép hatolt a legvégső consequentiáig, hogy a pápa az antichristus.“

Evers folyton folyvást figyelmeztet, mig Luther prédikatióit a bucsuról 1519-ig ismerteti, hogy nem a bucsú képezi támadásainak tulajdonképeni czéltábláját, hanem e prédikácziók közben hol világosan, hol közvetve szórja vágásait az egyház tekintélyére. Annálinkább, mert ezen föllépése összeesik az ifjabb egyházellenes humanismus közvéleményt gyártó invectióival, melyek tetőpontjukat az ocsmányság klassikus férczmüvében epistolae virorum obscurorum-ban érték.

Luther egyházellenes irányát nem kell a bucsúhirdetésből származtatni, mintha addig nem lett volna benne semmi, a mi ez iránynak oly rémületes képviseletét előkészitse; ellenkezőleg Evers magára Lutherre szoritkozva, a dolgot ekkép adja elő; először megtámadta a bucsúhirdetést, s e támadáshoz alkalmazkodott tana a megigazulásról, s nem megforditva; egyházellenes érzülete pedig megelőzte minden támadását. „Ismétlem azt, ami Luther irataiban folyton folyvást előtérbe lép: nem a megigazulásról fölállitott tanából eredt egyházellenes

iránya, hanem ez megvolt benne, mielőtt azt föltalálta. Jürgens talán joggal azt véli, hogy atyja házában Wikleff iratait olvasták „„és a tisztább és szabadabb fölfogás az atyáról hatott át Mártonra.““ 53. l.

Luther maga is ekkép adja elő lelki állapotának fejlődését s beszél egy ismeretlen férfiuról, ki „ezen kályhához lépve (Luther a kályhánál ülve beszél) könnyezve kért, hogy a pápaság ellen kitartóan küzdjek, mert azáltal az egyháznak nagy hasznára leszek.“ Tehát Luther mindjárt kezdetben tudja, hogy támadása a pápaság ellen van irányozva.

Az 1517. és 1518-ik évben kelt levelei közül 14 Martinus Eleutherius, a szabaditó aláirással büszkélkedik, de jóllehet Luther magát egy párt élén látta, mégis szereti támadásait a Reuchlin-féle mozgalommal azonositni. Hogyne? hiszen Reuchlin a scolastika ellen dühöngött s goromba és faragatlan dictiójával Luther méltó példányképe e nemben. A tanár úr tehát midőn Reuchlin szövetségét kereste, nem akart egyebet, mint egyesitni Róma ellenes támadásait az ifjabb humanismus egyházat és tekintélyt silányitó áskálódásaival. Mig Luther máshol az ártatlan bárány szerepét akarná játszani, mint akit elővonszoltak csendes cellájából, mint kit vérig boszantva védekezni késztettek, addig a párhuzamban, melyet Reuchlin s önmaga közt von s a Reuchlinhoz intézett levelekben, mint támadó szerepel, kivel szembeszállni senki sem mer. „Engem, ki ajtajukra kopogok és őket harczra kihivom, kerülnek s a kuczkóba bujnak, mert látják, hogy nem védekezhetnek.“ Spalatinhoz irt levélben. Febr. 15. 1518.

Miután a hatodik czikkben Luther tételeit előadja, áttér a hetedikben azon büszke fölfuvalkodott érzület ecsetelésére, mely őt minderre képesitette. „Wer ich bin, durch welchen Geist und Rathschluss ich in diese Dinge hingerissen bin.“ „Die Welt wäre schon längst schuldig gewesen, das zu merken.“ Hogyne? Benne összepontosult minden bölcseség és tudomány; mondja, hogy kimutatta „hogy sem Tamás, sem a Thomisták nem értet-

tek Aristotelesből még csak egy káputot is.“ „Nem akarom, hogy tanomat valaki megitélje, akár angyal is legyen. Mert miután meg vagyok e tanról győződve, (s én vagyok az igazság, adhatta volna hozzá) sz. Pál ad Gal. 1, 8., szerint a ti s az angyalok birája akarok lenni, hogy aki tanomat el nem fogadja, az ne üdvözüljön.“ Hát reformatori hivatásáról mit tart? 24 év alatt 14 félekép magyarázta föllépésének jogosultságát. Evers azután megvilágitja e magyarázatait, másoknak hivatása s jogairól táplált véleményeivel.

A 95 tétel kifüggesztése által végre a meghasonlott és czivakodó Doktor a kothurnusokat huzta lábaira, s kilépett a küzdhomokra az antikrisztus ellen, levelei s beszédeiben pedig egyre tart az a hullámzó, változékony, kétes eszme és érzelemharcz.

Evers szemmel tartja s bővebben kifejti az egyes események mikénti fejlődését, a professor ez időben származó kedélyeruptióit, s a lejtőn gördülő lélek változatait s az utolsó czikben reflektál a rendben elfoglalt állására is, hol „ritkán marad elég időm a hórákat elvégezni és misézni, azonkivül pedig ott vannak a kisértések az ördög, a test és világ részéről! Végre kerül a sor az ima és miséről variált épületes fogalmaira mind meg annyi pecsétjei a próféta és Reformator oklevelének.

A második füzetben, melynek czime Der erste Zusammenstoss már javában folyik a harcz. Az ártatlan lelkü Professor merész lett a közvélemény biztatása folytán, s készülődik előbbretörni, de óvatosabban, lassabban s egyszersmind biztosabban. Tetzel a szöget fején találta, midőn Luther támadásainak alapelvét, a pápa jurisdictiójának elvetésébe helyezte, de fölszólalása, valamint Silvester Prierias Magister Palatii ellenirata siker nélkül maradt.

A második, harmadik és ötödik fejezet amily sikamlós oldalát tárja föl a professor lelkének, ép oly ügyesen van tartva. Előadja Luther csalárdságát, kétszinüségét, hazugságait, melyekkel magát és ügyét s annak külön-

féle tényezőit mentegeti, amint rászedi a brandenburgi püspököt Staupitz előljáróját, amint laviroz és lapul a a legszentségebb pápa és humanista barát X. Leo előtt; jól ismerte embereit s tudta mily hurokat kell az egyesek előtt pengetni. Miután Evers mindezt Luther szavaival adja elő, igen érdekes s annál szembetünöbb az ángolna természet.

A negyedik fejezet comoedia egy fölvonásban. Főszereplő Dr. Luther Márton, aki csodálatos nagyszerűséggel képzelődik s tart monologokat a Scholastika ellen. „Majdnem megesküdném (tessék,) hogy nincs egy scholastikus theologus, aki az Evangelium vagy a biblia egyetlenegy fejezetét értené (mirabilia,) sokat mondok, (még jobban) még Aristoteles egy fejezetét sem .... Azért ne félj a tudatlanság maskarájától.“ Ilyen volt Eck. Luther szerint: Eck Stinkt nach seinem Bock Aristoteles — hircum olet.

Eközben Rómába citáltatik, de a megidézésnek semmi eredménye nem volt. A kor jellemzéséhez tartozik a siker is, melyet Luther vagdalkozásai a scholastika ellen a Curiánál kivivtak. Az utolsó fejezet a Reformatio keletkezésére nézve, amint arra hosszú idők és változatos események befolytak, igen tanulságos. Ott látjuk az előbbi századokban fölburjánzott, s magvukban sok helyütt elszórt tévtanokat, melyek bár külsőleg elnyomva látszottak lenni, de káros befolyásukat az életben egyre éreztették. A pápaság tekintélyének sülyedése s egyes heves egyházellenes férfiak föllépése mindinkább egyengette az egyházi s később socialis revolutiót, melynek legközelebbi előhirnökeit az ifjabb humanistákat egy „képzelt pogánykornak“ mérges emlői neveltek, s elkeseredett és mérgesedett gyülöletet és ördögi gúnyt csepegtettek ezen nem pogány, hanem apostata lelkekbe. Azonban szükséges megjegyeznünk, hogy a közvélemény és a nép közt különbség van, hogy a nép fölfogása és érzülete nem mindig esik össze a közvéleménynyel. Midőn Luther föllépett, akkor a közvéleményt a poëták és hu-

manisták gyártották, mig ellenben a nép makacsul ragaszkodott az egyházhoz és intézményeihez. Aki Janssen idevágó fejtegetéseit olvasta, az itt rövid, de világos s kielégitő foglalatukat találja.

A harmadik füzet érdekes tartalma által fölülmulja a két előbbit. Dr. Luther Márton Augsburgban való megjelenését s Cajetan bibornokkal való találkozásait, „Augsburgi Tragoediának" nevezi; Evers szerint ez nem tragoedia, hanem comoedia. Először festi Lutherben a nagy lelkü áldozatkészséget, mely a halálba rohan engesztelő áldozatul: „Ich gehe hin, mich für euch opfern zu lassen." Mindez azonban csak szó. Mig Cajetánnal úgy értekezik, mint kinek semmi sem fekszik szivén annyira, mint a római egyház tekintélye, azalatt másfelé épen az ellenkezőt hirdeti; képzelődése elragadja, sejteni akarja, hogy félnek tőle, hazudik rőfszámra. A nagylelkü áldozat ezalatt jónak látja elillanni, s a hős soknapi lovaglás után, melyet nadrág nélkül, rosz gebén, gyenge „testecskéje" törődésével szerencsésen megcselekszik, Wittenbergába ér; ott aztán restaurálja magát a „miatyánk kupából." Hogy mily őszinte és szótartó ember volt a Doktor úr, az kitünik az „Acta Augustana" iratából, melyet négy hét mulva, sok mesterfogás, rászedés és szinlelés összejátszása folytán, a szász herczeg tudta nélkül s akarata ellenére kiadott. „Most olvasóm, hozzád fordulok. Azon utolsó feleletemet (melyet Cajetánnak a második napon beadott) nagy hódolattal nyujtottam át, és mintegy a pápa kényére biztam; de ne hidd, hogy azért tettem, mert még kételkedtem vagy esetleg véleményemet megváltoztattam volna." A nemes tréfát, titkon kereket oldani megtették Staupitz és Link Luther szóvivői is, s igy az egész banda biztosságba helyezkedett.

A második és harmadik részben Miksa császár és Leo pápa eljárása ecseteltetik, kik magasabb álláspontról és több más körülmény befolyása alatt itéltek és hoztak rendszabályokat a lázongó barát ellen. A levélváltás bonyolódott szálait Evers lehető pontossággal kiséri, s az

ügy változásainak mozzanatait okaikra visszavezeti. Luther appellatiói és ferditései csak a régi játéknak új kiadásai; végre miután a szász választó azt a furcsa s az előzményeknek meg nem felelő levelet irta Cajetánnak, Luther Márton megnyugodva, s szepegésétől megszabadulva a Wittenbergi egyetemet rendezi a maga esze szerint, különösen vitézkedik egy Doktorebéd rendezésében, természetesen a választó zsebéből, barátkozik Reuchlin, Melanchton, Pirkheimer, Erasmus humanistákkal; a pápafaló demagog a nagy Erasmus dicséretét nyögdécseli: „Annyiszor foglalkozom veled Erasmus, te a mi diszünk és reményünk (tu et praesidium et dulce decus meum) . . . . . és mégsem ismerjük egymást! nemde szörnyűség ez? . . . . Mert kit nem foglalna el egészen Erasmus, kit ne tanitana Erasmus, kiben ne uralkodnék Erasmus?“ (Kár, hogy nem Erasmának, hanem Erasmusnak szól.)

„Hanem én badar ember, ki Téged, oly Férfiút, mosdatlan kezekkel, a hódolat és tisztelet prologusa nélkül, mint barátomat szólitlak . . . . Tehát Erasmusom, szeretetreméltó férfiu, ha jónak látszik előtted ismerj el Krisztusban testvérnek, ki téged rendkivül szeret; egyébkint pedig tudatlansága miatt mást nem érdemel, mint hogy valamely szögletben ismeretlenül maradjon.“ És megfigyelve a hős magáról beszél. A sok nevetséges vonás e jellem rajzban nem az iró hibája, magával hozza azt a rajzolt egyéniség. A mű tárgyilagossága ellen kifogást nem tehetni, mert csakis adatok nyomán indul, melyeket Luther irataiból merit. Mind a hős, mind az iró személyisége kölcsönöz a műnek érdekességet s az olvasónak élvezetet. *Dr. Petheő.*

Tagebüchlein für katholische Lehrerinen von einem Schulfreunde. Trier 1883. Tizenhatodrét 32.

A könyvajándékot, ha az még oly csekély is, nem illik megvetni, legkevésbé az olyant, mely csupa jó ta-

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Geschichte der Katholischen Kirche in Schottland, von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart von Dr. Alphons Bellesheim. Mainz. Kircheim 1883. Nyolcz. I. köt. 496 lap. II. 582. l.

Fölötte jól esik minden lelkes kath. szívnek, ha kézhez veszi ezen ismertetendő művet, mely a pápa által visszaállitott hierarchiát egy már elpusztult, de századok erejében virágzó korszaknak és dicsteljes háromszázados küzdelmeknek emlékeivel vezeti be atyai örökségébe. A szerző a kath. egyház Skocziában való első föllépésétől kezdi történetét, s miután szemei előtt ezen ritka erőben kifejlődött egyházat a reformatio véres korszaka elfojtja, nyomról nyomra követi lappangó tevékenységét és szenvedéseit, hogy azokat XIII. Leo pápa bullájában győzelemre segittetve egy szebb és békésebb jövő esélyeire bizza.

Először is nem mulaszthatjuk el a szerző nagy terjedelmű, alapos és lelkes munkálkodásáról megemlékezni, a miben az angol-irodalmi és honi történetben való széles jártasságát hozzávéve, ezen müre nézve is kedvező praejudiciumot ismertünk. De a sikerre kilátást nyitó előitélet ez esetben megtagadta idealis természetét, mert azt a realis eredmény, a két kötetre terjedő történet fölülmulta.

Csak rövid áttekintésben lehet az általános itéletet okadatolnunk.

Az első kötet első könyve a kath. egyház Skocziában való föllépésétől Malcoln Canmor királyig (400—1057) terjed. Tudjuk mily varázssal bir a brit szigetek első keresztény kora, mely apátságai és kolostoraiban a népéletével szoros összefüggésben élesztette s nevelte nagyra

a keresztény hóditó szellemet, mely azután a continensre hatolt Bonifácz, Gallus személyében. Miután az egyházi élet sulypontja az első időkben kiválólag a monostorokban feküdt, azért az egyház története is az egyes anyakolostorok és azok elágázásaira, a szerzetesek működésére, a kolostorok a néphez való viszonyára és ezen intézmények üdvös befolyásaira szoritkozik.

„A Rómában képzett sz. Ninián volt Skoczia első hithirdetője. Legyen bár, hogy a kilenczedik századig terjedő monasztikus korszak nem lépteti előtérbe a Primatus befolyását: maga a szerzetes intézménynek tulsúlya csak rendkivüli, s a helyviszonyokban okkal biró tünemény, mely helyet engedett a rendes egyházi szervezetnek, miután az északi nyers népek megtéritése befejeztetett.“

Ezen megjegyzés nagyon helyén van a protestansok ellen, kik a régi szerzetesekben reformált, pápa nélkül megélő hiveket látnak.

A skót egyház monastikus időszaka a kilenczedik századig terjed. A Columba szerzetesek helyébe a világi papság lépett, midőn azok Nektan király által 717-ben a Pictok országából kiüzettek. Alkalmat szolgáltatott erre vonakodásuk a római szokásokat átvenni és különösen a husvét napjának meghatározását a római egyház szerint intézni. A szerzetesek helyébe lépett papokat Culdäiknek nevezték, mely név idő multával egyértelmű lett a kanonok szóval. „Az ó-protestans nézet, mely a Culdäi papokban a közönséges kath. egyház ellenzékét akarja fölismerni egészen tarthatlan, s ép oly alaptalan az Ebrard által vitatott nézet, mely szerint a Culdäi papok azonosok a Columba-szerzetesekkel.“

A skót egyház homályát sz. Margit királynő föllépése világitja meg. Vele kezdődik a második könyvnek tartalma, s egyszersmind az egyháznak püspöki székek és plébániák fölállitása által való szervezése.

De amit itt kevés száraz szóval mondunk, azt a szerző az ország történetének bevonása s részletekig terjedő történeti adatok folytonos s egybeszött előadása ál-

tal élinkíti; kiterjed a müvelődés mozzanataira, kiterjed a külországokkal és a római sz. székkel való érintkezésekre, s mindebben az ismeretek csodálatos bőségét árulja el.

Az egyházi élet fejlődésének legfontosabb mozzanatai sz. Margit és I. Dávid király korszakába esnek, különféle kolostorok alapittatnak, püspökségek emeltetnek, zsinatok tartatnak, a függetlenség kivivását czélzó küzdelmek többször a pápák közbelépését eredményezik; ezen korszakba esik VIII. Bonifácz pápának Eduárd királylyal való vitája, melyben Skócziát a sz. szék hübérének nyilvánitá. Az ország függetlensége II. Eduárd angol király ellen 1314. biztosittatott, de Bruce Róbert csak számtalan esély után volt képes XXII. János pápától királyi czimének elismerését megnyerni.

A skót egyház hosszabb ideig hódolt a schismának; s a husszita mozgalom hullámai a távoleső szigetre is átcsaptak. A hatodik és hetedik fejezet már a protestantismus behatolását ecseteli, és egyes hitehagyott papok föllépésével szemben Beaton bibornok erőteljes alakját és kormányát festi, ki a meggyöngült királyi hatalomnak fáradhatlan gyámolitója és az egyház serény és határozott szolgája volt, bár hozzátehetnők azt is, hogy fedhetlen életü papja is volt. „Az érdemekben gazdag protestans történetirónak, Lawsonnak szemeiben a bibornok hatalmas szellem, ki előtt megrendült a Protestantismus, sok tekintetben ő Skóczia legnagyobb papja a Reformatio előtt.“ A bibornok meggyilkoltatását követő zavarok, cselszövények, erőszakoskodások, a papi erkölcs megernyedése, Knox és egyéb rendzavarók föllépése, a női kezekben nyugvó erőtlen kormány képezik a gyászmenetet, mely a kath. egyházat Skocziában sirba kisérte.

A skót türelmetlenség kitöréseit a lelkiismeret szabadságának 3 százada alatt hiven registrálva találjuk, mi ehhez képest a spanyol inquisitió még panorámás kiadása is. Végül mintegy bucsuszó gyanánt fölszólal az eltörült és kiátkozott egyház tevékenysége a socialis élet és az iskolák terén gyüjtött adatok statistikai kimutatásában,

e kimutatás és a müvészetek nemzeti jellegü fejlődésének ismertetése után átengedi a tért egészen a secták dulásának. A kilenczedik fejezetbe foglalt müvelődéstörténeti adatok kellemes egybefüzésében helyt talál az ó-keltai ritus ismertetése, s az egyetemektől kezdve kiterjed a kalendárumig, s a góth monostoroktól a kelta missionáriusok csengetyüikig.

A második kötetben és harmadik könyvben igen bőven vannak a kath. egyház esélyei előadva. Lehetetlen a skót egyház történetét e korszakban Stuart Máriától elválasztani, azért a szerző megirja e szerencsétlen királyné történetének nagy részét, midőn az államegyház ellene való erőszakoskodásait és ármányait jellemzi. „A York és Westminster-ben tartott konferenciák befejezte után, melyek Stuart Mária 19 éves fogságát megnyitották, a királyné lelép azon események szinpadáról, melyek előadása ez iratnak czélja.“

Stuart Mária visszautasitja Peterborough anglikán pap tolakodását s vérpadra lép, miután vértanui halálának napján az imában eltöltött éj után szenvedésének és hitének mélyen átérzett versekben kifejezést adott:

O Domine Deus speravi in Te
O care mi Jesu, nunc libera me
In dura catena, in misera poena desidero
Languendo, gemendo et genuflectendo
Adoro, imploro ut liberes me.

A tisztelt szerző igen bő a szerencsétlen királyné sorsának megvilágitásában, mindazonáltal elismeri, hogy ezentúl is több kérdést homály föd. Babington összeesküvésében a levelek meghamisitását föltünteti, valamint Mária érintkezését a szabaditására egyesült, de más mellékczélokat is szemmel tartó nemesekkel.

Jóllehet a skót-egyház története eddig is számos érintkezési pontot tüntetett föl a pápa és más kath. hatalom törekvéseivel, ezentúl azonban a nézetek a nyujtandó segitségről még inkább tisztulnak, a spanyol kedvencz foglalási eszmék tért vesztenek, és a katholicismus segélyezése a szel-

lemi tényezők által kisértetik meg. A Kirk dühöngései igazán megérleltették a legtöbb buzgó és hithű hazafiban az áldozatkészséget, hogy ily embertelen, s csak a nyers erő öklével hadakozó egyházi szervezetet minden áron s különösen a szellem erejével kell tönkretenni. Megindultak a Missiók, megindult a szellemi támogatásnak változatos folyama és uj bizonyitékát nyujtotta fönsőségének a kar és gyülölet fölött. Ezen irány miatt fölül kerekednek a történetben is szellemi harczok tényezői; a continensen állitott iskolák és Seminariumok, egyes jelesebb skótok irodalmi működése, de a háttérben mindig ott sötétlik a skót egyház vigasztalatlan sorsa, letiport alakja.

A hetedik fejezet a skót és angol koronák egyesülésétől 1603-tól veszi kezdetét, melyben a hatalmasabb fejedelem harcza a skót presbyterianusokkal van előadva. VI. Jakab az episcopalismust mozditja elő. A Kirk dühöng az egyháznak még a fölszinen úszó egykét roncsai s a kath. nemesség ellen. A fejedelem nem ellenzi, ő politikából anglikán. E korszakba esik John Ogilvie Jezsuita vértanui halála; — Jézus-társasága nagy esélylyel és kitartással küzd Skóczia mentésében, neki van átadva római skót collegium is, melyet VIII. Kelemen pápa alapit Rómában 1600-ban.

Első Károly uralkodása mindenfelől üldözést zúdit a teljesen tönkre tett egyházra. A propaganda mindenlehetőt megtesz: Jezsuiták, ferencz-rendiek, kapucinusok, bencék, lazaristák mind meg annyi segélycsapatokat inditanak útnak. A propaganda a missiók élére praefektusokat állit, reláczióik igen érdekesek, néha csak 4 pap volt egész Skócziában. XIII. Benedek fölállitja a második apostoli vicariatust és XIV. Benedek pedig bibornokká teszi a Stuart család utolsó sarját Henriket.

1760-tól kezdve megnyilik a skót egyház tanulságos korszaka, s ha más korok története is oktató, de ezen korszaké épen napjaink küzdelmeire és reményeire ad fölvilágitást. A szerző nagy érdemének rovom föl, hogy behatóbban foglalkozik az egyes vezérférfiak jelleme és

nézeteivel; egész müvén keresztül fonódik az érdekes objectiv előadás; ezen megnyerő modora, a jeles férfiak fölfogásában és itéletében föltüntetni a kort.

Különösen szép megemlékezést és kiváló dicséretet szentel Háy György tehetséges convertitának és későbbi püspöknek, ki alatt kezdetét vette a sok harcz árán kiérdemelt fölszabadulás. A kath. egyház emelkedésével szemben látjuk a reformált kereszténység hanyatlását; három Secta áll egymással szemközt: az államegyház, az egyesült presbyterian egyházak és a szabadegyház. 1879-ben a General Assembly bizottsága odanyilatkozott, hogy a három felekezet egyesitése semmi kilátással sem bir.

A történetiró irányának és fölfogása helyességének biztositékát az általa ecsetelt erőszakos elnyomás kudarczában birja. A skót-egyház véres palástban állt a világ szemei előtt, mig a szellemi harczok számára jogosultságot, s az angol parlamentben szabadságot vívtak ki. Leo pápa leszakitá az érett gyümölcsöt; a hierarchia visszaállitásának szüksége az elnyomás után lassankint növekedett, mig végre kényszeritő lett; s fényesen kielégittetett Leo pápa: „Ex supremo Apostolatus Apice" czimű bullája által.

A müvet objectiv előadása, világos és egyszerü irálya, adatainak bősége, s a tanulságos mozzanatok érdekes és alapos fejtegetése legmelegebben ajánlják. Szerepelnek benne a kolostorok pergament emlékei, a királyi okiratok és zsinatok, a parlament és a Kirk határozatai, egyesek levelei és relatiói, az ujságok vagy a közvélemény másnemü nyilatkozatai.

A becses mű pedig bizonyitja ismét a német irodalom gazdagságát, melyben ily részletes tárgyak is szorgalmas és tudós művelőkre találnak.

Dr. Petheő.

szoktak részesiteni, melyek többször utba esnek. Utóbb tudtam meg, hogy a Revoltella házról beszélt. Társam a neveket kezdő betüjökről szokta csak megjegyezni. A Revoltella conservativ memoriából különben is nagyon hamar — szökik meg.

Gr.

(Folytatása köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Geschichte der neueren Philosophie von Baco und Cartesius bis zur Gegenwart. Von Dr. Albert Stöckl. Mainz. Kirchheim, 1883. Nyolcz. I. köt. 502. II. köt. 641. l.

Az ujkor bölcsészetének története katholikus részről kevesebb érdeklődést keltett, mint kivánatos lett volna. A protestansok szorgalmasabban müvelték e mezőt; említendők közülök: Bühle, Erdmann, Feuerbach, Ulrici, Fischer Kune; mig katholikus részről csak egy-két rövidebb s részleges müvel találkozunk. Ami tehát a napisajtóban az ismertetett és ajánlt müvek semmit mondó és stereotyp epithetonja lett, hogy hézagot pótló, azt Stöckl bölcsészet-történetéről kivételesen kell mondanunk.

Az igaz, hogy nehéz bölcsészeti müveket ajánlani, bármily megható hangon szól a lelkesült iró, azon veszi magát észre, hogy meghatottsága és lelkesülése nem ragadós; s a közvélemény ez apathiás rosszviselete alappal bir épen a bölcsészet történetében; a philosophia olyan, mint a Bontoux vállalata, ünnepélyes csődöt mondott mindenütt s mindannyiszor, a hányszor megindult; a philosophia története egy folytonos banquerotte, s a mellett oly mező, melyet nálunk Lipótmezőnek hivhatunk, a tévelyek és bohó ötletek tarkaságaival ellepve.

De a sokszoros hajótörés mitsem von le a józan bölcsészet értékéből és jelentőségéből, s mindenekelőtt nem

képesit arra, hogy a tévelyek lánczolatát a bölcsészettel azonositsuk. A bölcsészet története azonban fölkarolja a józan rendszereket épugy, mint a tévelyt s magába foglalja az emberi gondolat kalandos metamorphosisainak összeségét s ez által a positiv kereszténységnek és a talaján nagyra nőtt bölcsészetnek legalkalmasabb apologiájává válik. — Ha ugyanis szégyen és gyalázat a józan emberi észből csufot üzni, a valóságból játékot, a világból panorámát és ringelspielt csinálni, minden magasztos és lélekemelő és teremtő eszmét bohóságnak és álmodozásnak declarálni; akkor az ily érdemek szaruját a történet egészen és kizárólagosan a deista, naturalista és rationalista „bölcsek" fejére önti. Tehát jól kell szemügyre venni, — s erre kiválólag a bölcsészet története képesit — hol foszlanak szét az átörökölt és az emberiség közjavát képező igazságok, elvek, ismeretek szálai, mily kezek és mily kezelés mellett válik a tudomány és kutatás tartós és bomlatlan szövedéke rongygyá, hol ágaznak el az igazságnak az emberiség életén végig hömpölygő folyamából azon erek, melyek csakhamar megakadva mocsárrá lapulnak s mélyednek, hogy megismerjük a jövőre nézve a helyes eljárás módszerét.

Ezen tekintet vezeti Stöckl tollát, s ennyiben pártos és irányzatos a történetiró álláspontja; a positiv kereszténység sánczairól nézi a szellemóriások müveleteit; vagy ha ugyanezen gondolatot kell kifejeznem a német bölcsészetről, azt mondom: a szoba közepéről nézi a mint minden résben és szöglet és kuczkóban egy-egy vagy több pók iparkodik, és szövi szövi a világ szálait, mindent magából meritve s azonkivül a világot nonensnek declarálva.

A második tekintet, mely a szerző irányát meghatározza a bölcsészet története által van adva. Kifejti az egyes rendszerek egymásból való keletkezését, fejlődését, érintkezési pontjait; szemeink előtt haladnak a különböző elvek és nézetek képviselői vagy fölcsigázott reményektől duzzadva, vagy a csendes lemondás keservébe

merülten. Egyideig utóvégre elél minden rendszer, de előbb-utóbb mindegyikre ráborul a pusztulás fátuma, s változatos halállal mulnak ki, aszerint amint a hős vagy a magányos pók jelmezét viselték. A német ideálisták, mint a pókok kiszáradnak, miután szőttek s kiszőtték a Vorrathot, — mások megropogtatják a világot, mint az empirismus és sensualismus hősei, kik azután elméletüket a franczia revolutióban léptetik föl; vannak, kik az ellenkező elvekkel akarják boldogitani a világot és Thomas Hobbes úr személyében monarchikus érzelmüek. Thomas Hobbes hires könyvét „de cive" vagyis azon szegény teremtésről, mely arra született, hogy örök harczot és boszút lihegve dunnyogjon magában, barangoljon a világon, semmire jogot nem tarthatván, mig végre valami csodás összeütközés folytán egy más rémitő és fojtogató hatalom, melyet államnak hivnak, megszeliditse és rablánczra füzze a dulakodót, ezen könyvet mondom csak egy évvel követte XIV. Lajos trónra lépte, és ő hiven megcselekedte, amit Hobbes egy fejedelemről és a vele azonosított államról álmodni mert. Más bölcsek csendes, de savanyú természetüek, haragban vannak a léttel és világgal: Schoppenhauer Arthur egy haragos Achilles, de haragja nem dühöng, nem zajong, lelke és léte mélyében van rejtve; egy valamiben kitünik a régi Achilles fölött, supra homericus gorombaságban. Mások skeplikusokká válnak, ezek mindig a rendszerek zárkövei! főérdemük, hogy végére juttatták azt, amit mások kezdtek, lelkük sivár, a valóság kopár sziget a semmiség tengerén, midnyájan az Ecclesiastes arguensének inasai.

A bölcsészeti irányokat tehát Stöckl igen világos áttekintéssel tárgyalja; el nem mulasztja a bölcsészek által vallott eszmék előzményeit vagy következményeit föltárni, amint azok a világtörténetben le vannak téve. Mert a világtörténet eseményei bármely téren utóvégre is csak az elvek vagy a szenvedélyek öltözetei, s ha a szenvedély ruházkodik áldásosan vagy véresen, akkor is alapját és jogosultságát az elméletben keresi; ha pedig

nem találja az igazság terén, alkot magának kedveszerintit, s képes arra is, hogy csakis elvek képviseletét láttatja VIII. Henrik pallósai és kerekei és karóiban, XIV. Lajos kényében, az igazság és jog végkiforgatásában s mindenben, ami az ember lealacsonyitását, s a természetes ismeret és jogfogalmak elhomályositását vonja maga után.

A fejlődés egyes mozzanatai föl vannak tüntetve legkiválóbb képviselőikben, s mondhatni, hogy kimeritően, sok Deus minorum gentium van köztük, akik viszhangjai mestereiknek, vagy a már hanyatló és bomló hullámnak végelgyengült fodrai. Tekintve mégis a tárgynak más tudományokkal és a történelemmel való érintkezési pontjait, s a folyton változó árnyalatok játékát, helyén van a megjegyzés, melylyel az előszóban találkozunk: „alig lehetséges a tárgyhalmazt, melyet a bölcszet legujabb korszaka a történetiró elébe rak, áttekinteni, s ha képzőleg és idomitólag akarjuk áthatni, csak a legkiválóbb és korszakot nyitó jelenségekre kell szoritkoznunk, s a kevésbé fontosakat rövid áttekintésben hozzáfüznünk.“ Csak ekkép lehet világos fogalmat nyernünk az egész korszakról, minden hatása- és tényezőjéről, föltételei- és eredményeiről.

A történet három korszakra oszlik: az első szól az uj bölcszet eredetéről; a második a tizenhetedik század második feléig való fejlődéséről, s a harmadik koszorúba köti a legujabbkori bölcszet elcsenevészedett, pinczékben s üvegházakban erőszakosan termelt virágait, Kanttól napjainkig.

Aki bölcszetet tanul, annak e történetet nem szükséges különösen ajánlanom; nélkülözhetlen kelléke bármely bölcszeti rendszer alapos ismeretének, a bölcszet történetének ismerete; olyan az, mint a kijavitott pensum, melyben a vörös iron vonásai a hibátlant érintetlenül hagyják, a roszban pedig nemcsak az ismeret tagadását, a hiányt, hanem a hibázó gondolat menetét

vagy fölfogását, s következtetés által azt is, ami a gondolkozót e fölfogásra félreléptette, tüntetik föl.

Ezen dolgok föltüntetéséből pedig mindegyik tanulja a rendszerek és hypothesisek erős és gyenge oldalait, az irányt, melyben a támadásra alkalmasak, a hiányt, mely a törekvésnek leghűbb s legbiztosabb utmutatója, s a rendszerért való buzogás és a hozzá való ragaszkodás fokának értelmes meghatározója.

Mindezek után mondhatjuk, hogy tényleg szükség volt a könyvre, kivánatos volna, hogy e szükség nálunk is minél többnél érezhető legyen.

Dr. Petheő.

Über das Princip der Organisation und die Pflanzenseele. Von Dr. Engelbert Lorenz Fischer. Mainz. Kirchheim. 1883. Nyolczadrét. 144. l.

Sokféle ellentétes nézet és magyarázat van e kis műben összevegyitve s a szerző izlése szerint temperálva. Müvét Secchi és Lotzénak ajánlja, föntartván magának a szabadságot mindkettőtől eltérni; már e furcsa dedicatió is következtetni enged az irányra, melyet a kérdés megfejtésében követ.

Mi tehát a szervezet elve, principiuma? a parányok alkalmas összeállitása, és az anyagrészesek megfelelő tevékenysége; e két kelléknek léte pedig természetesen a teremtő eszméjére és akaratára vitetik vissza. De a szerző, miután feleletében látszólag a szervezet elvét teljességében állitotta föl, még valami lelket is beszállásol a növények müvészi szövedékeibe. Látni ebben a Lotze iránt való tiszteletének súlypontját. A szerző nagyra van vele, lelkekkel népesiti be nemcsak a növényországot, hanem a szervetlen lényeket. Ez a gondolat alapjában hamis és szerencsétlen és a psychismus mumusa, melylyel ijeszt mindenütt, hol hitelre talál.

A szerző atomista is és psychista is; az utóbbi álláspontról maga sem akarja megfejteni a kérdést; mert

az a növényi lélek fölfogása szerint ugy is csak hálni jár a testekbe, s nem képezi a szervezet elvét, következőleg nem felel meg a lélek fogalmából eredő első postulatumnak, — mely épen abban áll, hogy a lélek a szervezet, és a belőle folyó tevékenység alaki oka, létesitő elve; enélkül a lélek önmagának tagadása. Mint atomista pedig nem birja megfejteni a kérdést, mert eddig egy atomista sem volt arra képes; mindegyik a foltot a lyuk mellé s nem a lyukra illeszti. Mert hiszen, aki a szervezet elvét a parányok összeállitásába fekteti, az a szervezet elvét a szervezetbe helyezi; a kérdés sarkpontja épen abban keresendő, hogy mi létesiti — formaliter, s mi tartja fön a parányoknak a szervezetben való összeállitását; amely összeállitás daczol a szervetlen elemek tevékenységi módjával, megváltoztatja azt, s oly irányba tereli, mely homlokegyenest ellenkezik a szervetlen világ mechanikájával; erre pedig pace tanti viri (P. Secchi) csakis Aristoteles bölcsészete felelt, melynek argumentumait a szerző legkevésbé sem czáfolja meg.

De a positio, melyen a szerző a szerves lét legalsó rétegének, a növényéletnek fölkutatásával akarja lábát megvetni, helyesen van választva; mert onnan kiindulva fog bármely bölcsészeti kutatás irányadólag befolyni a cosmologiába. A szellemi törekvések és az eltérő irányok döntő ütközete a philosophia naturalisra nézve a növényországban, a szerves és szervetlen élet közt elvonuló sánczon fog vivatni. *Dr. Petheő.*

Annuario astro-meteorologico dell' Osservatorio patriarcale di Venezia per l' anno bissest. 1884. Venezia. Tipogr. Ferrari. pag. 139. A velenczei patriarch. seminariumban elhelyezett csillagvizsgáló intézet jeles igazgatója, Prof. ab. Mass. Tono, taval szives volt a berendezéssel megismertetni. Csodáltuk azt, egyuttal örültünk, mert az olasz papság magas müveltségéről ad legfényesebb bizonyitványt. Már másodizben bocsátja nyilvánosságra tudós észrevételeit. A jelen füzet többek közt közli az olasz

Befejezésül kell szólnunk a fordításról is egy keveset. Mi, kiknek kezeiben az eredeti, szép, tömött irályu classikus német szöveg megfordult, jól tudjuk, mily nehézségekkel kellett küzdenie a fordítónak. De megküzdött velök és pedig dicsőséggel! Csak annyit mondunk, hogy jól végezte dolgát, s aki megszerzi a művet, meg lesz elégedve, a szép magyaros forditással is. A mű ára 2 frt., megrendelhető Nagyszombatban a fordítónál.

Boldogfalvi.

Der belebte und unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungs-Ergebnissen. Von L. Dressel S. J. Freiburg, Herder, 1883. Nyolczadrét. 204 lap.

A természettudományok rohamos haladása bő anyagot szolgáltat számtalan fontos kérdés megvitatására, melyek a physika körén kívül esnek. A fölületesség hiven föl is használta a kápráztató vivmányokat és látszaton vagy analogián épülő érveivel oly irányt adott e kérdések megfejtésének, mely a modern kutatástól minden mélyebb belátást és logikát eltagad. A hirneves kutatók ösvényei jobbára a materialismus posványában vesznek el, mások mint Reinke birnak még annyi belátással, hogy attól óvakodjanak, de nincs bátorságuk vagy másféle nézetek által vannak korlátozva, hogy az irányt megváltoztassák s határozottan másféle keressék a kérdések megoldását.

A természettudományoknak a végső részletekig fölkutatott mezejére lépett Dressel S. J., hogy az éltetett és élettelen anyag közti különbségben a léleknek helyet biztositson. Miután a mechanika a tudományok tudományának neveztetett ki, s körülötte megigéztetve boszorkánytánczot jár nemcsak a többi testvértudomány, hanem a physiologia is készül a körbe lépni, azért a mű ezen életet magyarázó mechanikus rendszerek jogosultságát vizsgálja és tulkapásaikat szerénységre inti.

Az első rész megállapitja, az élő és az élettelen

anyag közti különbséget. A szerző a vegytan, biologia, physiologia terén a materialista tudósokkal egyrangú; megüti a tudományos igények mértékét; s hogy ne legyen kifogás, mintha csak a röpke szók szárnyain osont volna el a tudomány abyssussain kiterjeszkedik a részletekre s követi a magyarázatokat és fejtegetéseket minden vegytani combinatión, aljakon és savakon, csapadékok és szűrődékeken át azon pontig, hol a tudósok azt mondják, ez meg ez még ismeretlen előttünk, de a tudomány haladása biztosit, hogy tulesünk azon is; hol a jobb jövővel, szebb korral való biztatás leszokta zárni a szegény kimerült, munkaunt lélek szemeit; ahol aztán az ismeret helyett megálmodja a materia ismeretlen erőit, melyek csodálatos metamorphosisokon keresztül elérkeznek a fehérnye picziny parányához, s mihelyt a picziny parány megvan, szőnek belőle rostokat, tömöritnek tagokat, s egy nagyobb feszültség és birkózás után kipattan belőlük a szellemi szikra: a gondolat. Ez a tudomány merész gondolatmenete, igy gondolkoznak mióta kibontakozva a dogmatismus kötelékeiből, a szabadság fuvalmában szárnyra keltek. Ha e kép csak álom, s e szavak csak egy hevenyében nagyot gondoló ifjú tudós pattogása, transeat totum; de a komoly Minerva is csak ily pongyolán és könnyelmüen mer a világ szeme elé lépni a kathedrákon magát hányni vetni vagy holmi berlini tudományosan hazafias ünnepeken Du Bois Reymond személyében beszédet tartani még akkor is midőn az orthodox Vilmos császárt dicsőiti. Azért nagyon is helyén volt avval a régi józan észszel és még nem emancipálódott logikával belevilágitni ezen modern kutatás üzelmeibe; helyén volt egy alapos különböztetés a szerves és szervetlen világ közt legalább is olyan, amilyen alapos másrészről a confusio az ernyedetlen kutatásban.

Az első rész tisztába hozza a szervetlen anyag tulajdonságait, melyek lényegével összefüggnek s ép azért magára a lényegre engednek következtetni; az igy megállapitott szervetlen anyaggal párhuzamba van állitva a

szerves anyag, még pedig a szerves lények legalsóbb neme a növény anyaga, melynek alkotó részével a sejttel huzamosan és behatóan foglalkozik.

Fejtegetéseit érdekes nehány pontban összefoglalni:

A szervetlen anyag egyik tulajdonsága, hogy természeténél fogva törekszik a legbiztosabb egyensuly állapotára, a lehető legnagyobb nyugalom és változatlanságra, és hogy ezen törekvés a holt anyag minden tüneményeinek legbensőbb rugója. Látjuk azt a vegytanban, melynek alaptörvénye szerint az elemek maguktól a legszilárdabb vegytani egyesülésekbe lépnek, s egymástól ismét elválnak, ha alkalom kinálkozik más szilárdabb combinatióra. Másodszor nyilatkozik az anyag ezen hajlama abban, hogy ugyanazon egyesüléseiben azon állapotra törekszik, mely a legszilárdabb és legtartósabb, ugy a parányokat (allotropia), mint a tömecseket illetőleg. A tömecsek egymáshozi viszonya ismét kétféle, jegeczes vagy nem. A jegeczekben a tömecsek erői egyensulyba helyezkedtek, következőleg állapotuk biztosabb, tartósabb. De *ép azért tanitja a tapasztalat*, hogy a testek öntevékenységük és külső segély nélkül változtatják át nem jegeczes tömecs helyzetüket s jegeczesedni törekszenek. Egy körülményt kell azonban kiemelnünk, hogy mindezen változásokban hő szabadul fel, sőt, hogy a változás azon esetben, ha többféleképen történhetik, mindig azon utat választja, melyen legtöbb hő szabadul el. Ezen lappangó hő nem egyéb mint a testekbe zárt mozgás, vagy mozgató erő, nem egyéb mint egy energia potentialis. Ebből következik, hogy az anyag lehetőleg tul akar adni belső mozgásán, és belső nyugalmát ugyanazon arányban növelni. S miután ezen potentialis energia az anyagban szétválasztást, disgregatiót szül, azért az anyag törekvése a hő fölszabaditására karöltve jár egy más törekvéssel t. i. a lehető legkisebb térfogat után, vagyis a legnagyobb sürüséget, merevséget keresi. Ha e merevséget megtalálta, vagyis ha a testekből testekbe ömlő, ható, és visszaható energia egyensulyba jött, akkor meg-

szünik a világon a mozgás, az élet, a változás, s a föld azon stadiumba jön, melyet számára egyetlen ivadéka a hold jelez.

Lényeges tulajdonságai ezek a szervetlen anyagnak, állitsuk föl vele szembe a szerves világot. Mig a holt anyag a lehető legnagyobb nyugalmat keresi, és tökéletessége a nyugalomba van fektetve; addig a szerves anyag teljes kifejlődése és bevégzettsége sokoldalú és nagyterjedelmű mozgásban áll. A legkisebb sejtben háromféle szüntelen mozgást veszünk észre, mozgásban van maga a protoplasma, mozgásban van a testnedv, s végre a vegytani mütétek szakadatlan sora a mozgás legfontosabb és legcsodálatosabb nemét adja. Maga a protoplasmát képező anyag nem állandó, hanem változik, folytonos, s mint ezen szó is mondja folyik. A sejtben minden épülő s ugyanakkor szétzülledő félben van. Kevés egyszerü elem jő a sejt laboratoriumába, de az egyszerü elemek a titkos vegyész ügyes kezelése mellett mindig bonyolódottabb combinatiókba lépnek; folyton tarkább és változatosabb a kölcsönös vegytani behatás, mig az átalakulások azon pontot elérik, melyen alkalmasakká válnak, hogy a protoplasta belőlük vagy saját testét gyártsa, vagy házát, t. i. a sejt oldalfalait épitse, vagy élelmezését födözze. Sok vegytani combinatio nem szolgál egyenesen ezen háromszoros czélnak, hanem csak segédkezik földolgozásánál, a munkás szerepét viszi, milyenek Kalium, Calcium, Magnesium, Chlor. A sejt ezen parányi laboratoriuma tultesz minden tudományos vivmányon, s ha kevés is a tömeg, melyet földolgozik, ha eltünők a külső segédeszközök, de nagyszerü az eredmény, ha azt a vegyész laboratoriumának eredményeivel párhuzamba állítja.

Az elemek combinatiója pedig azért csigáztatik föl annyira, hogy az egyesülés bomlásakor annál nagyobb meleg fejlődjék, mely az élethez szükséges. A holt anyag tehát átalakulásaiban a melegtől szabadulni akar a szerves anyag egyesületei pedig ép az ellenkező irányban

veszik utjokat; a holt anyag combinatiói egyszerüek, nem huzamosak, nem folytonosak, nincsenek folyamatban; a szerves anyag pedig ugy intézi átalakulásait, hogy tartósak ne lehessenek, hogy folytonos bomlásban létezzenek, s hogy a bomlás sokszoros ismétlődése folytán ne érjenek el tartósabb, egyensulyba helyezett állapotot, hanem ellenkezőleg még állhatatlanabbat.

Még más fontos körülményt kell megfigyelnünk. Sok egyesülés nem azért történik, mert magában birja okát, hanem mert lépcsőül szolgál a későbbiekhez, nem, mert czél, hanem, mert eszköz; az egyes mozgások a szervezetben nem arra törnek, hogy a hatékony parányok és tömecsek számára a körülményeknek megfelelő nyugalmas helyzetet szerezzenek, hanem csak föltételét képezik más mozgásoknak, melyek tervszerüen egymásra következve oly állapotok és eredményekhez vezetnek, melyek az egyes parányok és tömecsek törekvésein messze túl esnek. Szóval a szervezetben oly mozgással állunk szemközt, mely egy mindent fölkaroló egységes terv szerint történik, mely a jelenen túlterjed és nem a pillanatnyi külső befolyások által határoztatik meg, hanem a befolyásokat fölhasználja egy bizonyos jövő czélra, egy terv szerint, mely nem a tömecsek és anyagirészecsek mulékony hatásait czélozza, hanem a sejtek összeségében nyilvánuló élő egészet. A szervetlen anyagban pedig minden mozgás csak eredménye, összeadása, kivonása vagy más szám és erőműtani eredménye a fönlevő tényleg működő elemi erőknek. Minden parány annyit tesz, amennyit tehet, semmi tekintettel szomszédjára, annál kevésbé valamely az összeség által elérendő egységes czélra; ha egy maga van, vagy többen vannak, ha egynemüek vagy különnemüek az nem változtatja hatását, mert nincs semmi összefüggésben a többivel, s a terv, mely szerint működik a parány természetétől van meghatározva. Mind ennek ellenkezőjét állitja az organismus: a szervezet, az egység. A materia disgregatiója megtöretik a szervezet egyesitő ereje által. Midőn a szervezetbe lép, megtartja

ugyan természetes erejét, de az erőt egy a részeken fölülálló s az egészet alakitó és átható elem fogja kezébe s gazdálkodik vele a maga terve s nem a parány természetes hajlama szerint. Ezen egyesitő, vagyis szervező elem, az életerő: principium vitae. Nem anyag, mert organisál! az anyag nem organisal, nem egyesit, hanem deorganisál; következőleg nem az életerő. De az anyag amelyet ezen összetételben organismusnak mondunk, talán szert tehet azon ismeretlen erőre, melyet most miután az anyag erőit nem ismerjük életerőnek mondunk? Ily kifogásra, mely most divatos és nagyon olcsó, azt mondom, hogy ez jól sikerült circulus vitiosus! Az anyag az organismusban képes lesz ilyen természetétől eltérő munkásságra igy beszél a materialismus: okosan, szivesen megengedem. S mit használ ez a materialismusnak? ha az anyag képes lesz organismust életbeléptetni, akkor majd képes lesz élni; v. i. ha képes lesz élni, akkor képes lesz élni: hogyne? ki tagadhatná? de hát a logika csak szavakra terjeszkedik-e? tehát ha egy dolognak más nevet adunk, az által megváltozik fogalma is? A materialismus mondja, hogy az organismusban képes az anyag élni, az természetes, mert az organismus már föltételez életelvet principium vitae. Azt kell bebizonyitaniok, hogy az anyag önmagából organismust alakithat, v. i. hogy azt az ismeretlen organizáló erőt — a holt anyag magában rejti, melyet ki is fejthet; mert hogy az az ismeretlen erő benn van a már kész organismusban, azt tudjuk, s ők is tudják, s ép ez fúrja az oldalukat. De megmondjuk mikor lesz az anyagban az az ismeretlen erő? akkor ha hozzáadjuk. Legyenek tehát nyugodtak.

A párhuzamból azt az erkölcsi tanuságot vonjuk, hogy ha ezen egységes, mindent uraló erőnek magyarázására nem akarnak fölvenni annyi lelket, ahány a tevékeny parány, akkor elégedjenek meg egy activ elvvel (principium) mely magasabb rendü, mely a materia mellett és fölött életelvül szolgál. S még valamit irunk ki. Most a test erejét, az állat müködését egészen pon-

tosan lehet szembe állitani a kifejtett meleggel, vagyis, annyi az állat munkája, amennyit az anyagból merit, az emésztés tökéletes fütés, az állat és ember munkája megfelel a fölvett és megemésztett tápanyagnak, valamint a gőzgép munkája a melegveszteséget, mely más utonmódon tünik el leszámitva, megfelel a gőzerejének, s a gőzerő megfelel azon feszerőnek, melyet a tűz ereje, a hő létesitett benne. Lehet-e azért a lelket tagadni? úgy látszik, hogy a lélek semmit sem tesz, haszontalan egy tényező! Oktalan beszéd. Mindenhez kell a lélek. Kell a lélek magának a gépnek alakitásához; mert a szervezetet a lélek alkotja; kell azután működéséhez, mert e bonyolódott actióban csak a lélek életereje határozza meg a tevékenység folyamát; kell azután a működő erő kiszabásához, mert az izmok csak annyi erőt fejtenek ki, amennyi a czélbavett munkára szükséges, és ezen erővel is annál jobban gazdálkodik, minél nagyobb a munka igénye. Következik ebből, hogy a szerves test nem merő anyagi mechanismus!

Más szavakkal mutatom ki a szó valóságát. Vedd a gőzmozdonyt. A mozdonyban dolgozik a gőz; materialista logika szerint ebből az következik, hogy a mozdonyhoz nem kell egyéb mint anyag. Atqui az anyag nem készitette a mozdonyt oly szép összefüggő szerkezetben; másodszor: az anyag nem bocsátja gőzt a dugattyúra, hogy meginditsa, harmadszor: az anyag nem szabja ki a gőz mennyiségét, aszerint, amint 20, vagy 40, vagy pláne 60 waggont kell huznia. Szóval az anyag semmi mást nem szolgáltat, mint durva, határozatlan erőt; s mégis a consequentia áll: az anyag tesz mindent, Én meg azt mondom, hogy az anyag nem csak hogy nem tesz mindent, hanem amennyiben tőle függ tenni sem tenne, hanem szétrontaná a szerkezetet s vesztegen elpárologna. Ugyanazt tenné az organismussal, ha az életerő nem vetné rá a szolgabilincset.

A második rész polemikus. Birálgatja a fölületesség azon termékeit, melyeket materialismusnak hivnak,

foglalkozik pedig annak három fajával, a vegytani, physikus és psychikus materialismussal. Ezen materialismusnak szülőoka egy újkori rögeszme, mely szerint a világon minden csakis mechanismus, s következőleg minden tudománynak czélja, ha kutatásait egy mathematicus képletté alakithatja át. — A természet országai csak az egy mechanika elágazásai; s a tudományok mind csak subjectio határolt részei a tudomány egységes birodalmának a mechanikának. A tudományok föladata tehát saját ismeretkörüknek számtani képletét kikeresni, azután összegezik e képleteket s minden tudás egy képletté olvad, ez a képlet a világ képlete. Sapienti sat!

Dr. Petheő.

Die biblischen Bilder und ihre Verwerthung beim Religionsunterrichte in der Volksschule, von Friedr. Wilh. Bürgel, Director des kön. Lehrerseminars zu Cornelimünster und Priester der Erzdiöcese Köln. Freiburg. Herder 1883. Nyolcz. 70 lap.

Hogy a bibliai képek hitelemző kezében hathatós, sőt a mai szemléltető tanrendszer mellett mellőzhetlen segédeszközt képeznek az iskolai oktatásnál, az átalánosan elismert, de nem oly átalánosan gyakorlatban lévő dolog. A porosz tanrendszer egyenesen előirja a bibliai képek használatát, míg azok egyebütt csak ajánltatnak.

Jelen irat részletesen foglalkozik e nem kicsinylendő tárgygyal, nemcsak feltüntetvén a bibliai képek megszámithatlan hasznát az iskolai oktatásnál, hanem egyuttal irányt is adva azok helyes megválasztására s megfelelő kezelésére nézve. Érteni kell itt nem ama fametszeteket, melyeket rendesen beleszőve találjuk, hanem gyüjteményét egyes nagyobb méretü, részint szinezett, részint szinezetlen képeknek, melyek egyenesen az iskola használatára készülvék s amelyek előadás alkalmával egyenkint előmutattatnak, a gyermekeknek.

A hetven lapra terjedő irat hat fejezetre oszlik. Az elsőben igen lekötőleg tárgyaltatik a bibliai képek tör-

HORROR CAUSAE FINALIS.

Az ujabb kor a mily hévvel ragadja meg a természettudományok művelését, ép oly szegénynek és tompának bizonyul minden mélyebb okokkal foglalkozó szellemi irányban. Ismételten találkozunk oly fölfogással, mely a legvérmesebb tudományos törekvések közt lemond a siker reményéről és hiábavalónak állítja a földolgozott anyag rendszeresitésére, mélyebb okokból kiinduló egybefüzésére pazarolni az emberi értelem erőit.

A mélyebb okok kutatásához ész kell, pedig a tapasztalati tudomány lemond az észről, beéri az érzékkel, s az empirismus nevét veszi föl; e fölfogás a renyhe és élettelen materialismusnak a csalódás elkeseredettsége által támasztott végső hajtása.

Az ily lemondás puszta, kiégett nyomán kél a szellemi tönk és az elállatosodás.

A mult század nevető „Demokritusának“ Lamettrie urnak az elanyagosodott és tehetetlen világnézet illusztrálására támadt egy hozzá illő vagyis nevetséges gondolata, melyet kár, hogy nem tüzött ki czégérül művei előlapjára; sokkal jobb helyen lenne az ott, mint van most, eltemetve a „homme machine“ mechanismusában, elfojtva e szörnyű masina zakatolása által. Azt véli ugyanis a tudós úr: „mi mindnyájan teremtve (?) vagyunk, hogy boldogok legyünk, de nem eredeti föladatunk, hogy tudósok legyünk; talán csak tehetségeink rendetlen használata által keletkezett a tudós világ.“ E mondatot magunkénak vallhatjuk, de végső tagját csak Lamettrie úrra alkalmazzuk. Lamettrie elsőrangú tudós a materialista tudomány lapályain s reá nézve a mondat teljes alkalmazást nyer; mert csak tehetségei rendetlen használata által lett tudóssá, az az materialista tudóssá.

Ezt mondhatjuk az egész anyagelvi tábor szóvivőiről, főleg a természettudományokat most uraló empirismusról. Ezen urak, kiket általában tudósoknak tartunk, csak tehetségeik rendetlen használata által lettek materialista vagy empirista tudósokká. Főleg áll ez az utóbbiakról. Hibájuk az értelmi erő helytelen fölfogása, az értelem érzékitése, az értelem tagadása s ki birná első tekintetre belátni a tagadás nihilistikus kihatásait. Az empirismus mint neve is mutatja csak a tapasztalatot, amint azt az öt érzék fölfogja tartja az ismeret és a tudomány körének, azon tul minden deductiót és inductiót ollóval vágnak el.

Az empirismusnak mumusa a philosophia, melyet megvet s utál. Még az anyagelvüséggel is szakit, a mennyiben a philosophiának szinezetével bir, a mennyiben valami principium-félét elfogad, vagy a mennyiben nemcsak érzéket ismer, de észt is, nemcsak tapint és markol, de következtet, s egy rendszerben öleli át a mindenséget.

Nem szörnyü lemondást rejteget-e az elv: az emberi ismeret az érzék ismerete; ha az érzéktől különbözteted az észt, vagdalózol az üres térben, ne különböztesd azt, a mi nincs; érzéki ismeret, ez az ember regiója; nem tagadjuk, hogy nem tökéletesebb és komplikáltabb, mint az ököré, de plus minus non mutat speciem! Ime az empirismus lemondásteljes tana; kijelöli a tudomány terét az érzéki tapasztalás határkövei közt, nem tagadja, hogy talán van szellem és lehet a szellemi ismeretnek is tág országa, de arról semmi sem jutott tudomására, s rámutat a philosophia történetére; ime valahányszor az érzékeken tul fekvő állitólagos igazságokba hatolni törekedtünk, kudarczot vallottunk; nem ismertük meg azt, ami van, hanem épitettünk, hogy más romboljon. Fölmondunk tehát a metaphysikának, megvetjük az elveknek látszó lidérczt üzeket. Minden metaphysikának homlokára irva van: „nequid nimis, s a nimis pedig én magam vagyok.“

A természettudományok ez álláspontjáról utopiák közé sorlandó az ész és az értelmi ismeret, valamint

mindennemü bölcsészet; a világnézet pedig a természettudományok deszkával beszögezett láthatárára szoritkozik. Ekkép a bölcsészet helyébe a természettudomány lép, s a bölcsészet maga elpárolog. Egészen mindegy a bölcsészetet az ezerszeres csalódás keserüségeivel láb alól eldekretálni, vagy a régi szónak oly meghatározást adni, melylyel a vén Aristoteles az ellenkezőt jelezte volna. Ez utóbbi fogás van most divatban; van most is philosophia, de mily ujdonságot bujtattak ez ütött kopott szóba! a bölcsészetet a tünemények okszerü ismeretének mondják és czéljául kitüzik ez ismereteket az életszükségletek födözésére, az anyagi jólét előmozditására forditani. Hát a physika micsoda? a tünemények okszerü ismerete stb. Hát a physiologia? a tünemények okszerü ismerete stb. Hát az anatomia, biologia?

Tehát csak tapasztalati tudás van, minden máson tuladnak. Ha valaki azután szemlét tart a fogalmaknak, és elveknek természetes ész által fölvett inventárján, akkor nagy meglepetésére tősgyökeres pusztitást vesz észre. Nem marad más hátra, mint anyag és mozgás! azonban az erők és qualitásokkal elébb tarkázott philosophia örülhetne, hogy legalább annyi maradt a realis és idealis világ pompájából; mert evvel is lehetne sokat menteni a régi igazságból és a fensőbb érdekeket illető tételekből; ebből is bebizonyithatnók, hogy van Isten, hogy az Isten e világ teremtője és ura. De az empirismus által hirdetett tapasztalat kizárolagos létjoga még sok más ésszerü igazságot tesz el láb alól. A tapasztalat ugyanis nem mondja, hogy az anyag mástól van, nem mondja, hogy az anyagot más valaki mozgatja; a tapasztalat csak arra tanit, hogy hogy az anyag létezik, és tüneményeit törvényszerüség igazgatja! Müködés, okozás, hatás . . . csupa ködkép! Az empirismus csak törvényszerüséget vesz észre, neki a tapasztalat csak a tünemények egymásutánját jelenti be, hogy az egyik oka a másiknak, azt nem mondja. Mit is beszélünk mi okról és hatékonyságról: ezek a régi, képzelődő metaphysika fogalmai, melyeken tuladtunk!

hogy mindennek okkal kell birni, hogy a kihatás okból folyik, hogy ok és okozat közt oly ésszerű viszony van, melyet a még alig pislogó észszikra is fölismer, arról az empirismus semmit sem tud. A tapasztalat anyagot nyujt és egymásutánt a tüneményekben, ezekben buvárkodik és élvez.

Megengedem, hogy a materialista világnézetek és tudományos irányok nem érték el mindannyian a skepsis ez óriási fokát, de többé kevésbé egy uton haladnak és sokban megegyeznek.

E világ nézetek gyökerében megmérgezik az óriási adat halmazt, melyet a szorgalom és megfigyelés fölszinre hozott; megrontják nemcsak a természettudományokat, hanem a természettudományok árján magasra emelkedő életet és gondolkozást, mely természetszerüleg egészen az anyagi érdekeket s a földi jólétet nagyban előmozditó materiális haladás medrében zajlik. E méreg kihatása beláthatlan; egyaránt pusztitó a theoretikus és a praktikus világban; theoretikus világnak mondom a bölcsészetet, praktikusnak pedig a közéletet minden eszméi s intézményeivel.

A keresztény tudománynak ily fölfogással szemben kell állást foglalni, s jóllehet a radikális eszmetisztázás, mely az észt alapfogalmaitól fosztja meg, majdnem lehetetlenné tesz csak egy kérdésről való megegyezést is, mégis hasznos dolog megfigyelni az igazságok és elvek szerepét az empirismusban, melyeket a józan ész a természetből meritett, s melyek fölött a skeptikus észjárás sem bir egyszerüen napirendre térni. Ezek közt előkelő helyet foglal a czélszerüség, mely a természet minden tüneményeit a legremekebb összhangban egyesiti. A világ czélszerüségéből meriti az észelvi theologia egyik érvét az Isten létéről, csak az a baj, hogy sokszor könnyedén veti oda, miáltal ereje elvész. A materialista és empirista nézet a világ czélszerüségről utasitást adhat nekünk, miképen és hol kell e czélszerüséget a küzdtérre léptetnünk

s miképen fejtheti ki bizonyitó erejét a tagadás és skepsis egyesült fojtogatásai ellen.

A természetben észrevehető czélszerüséget eddig senki sem tagadta. Nem mondtak mindent czélszerünek, de egészben véve, elismerték a természetet átható nagy rendet. Az egyik másik bölcsésznek több kifogása is volt fönálló czélirányosság ellen, — ha ugy nézte is a világot, mint az egyszerü ember kormos üvegen a napfogyatkozást; de utóvégre a Schoppenhauer-féle bús-német is nem egyszer oldja meg nyelvét a czélszerüség dicséretére. Legkevésbé tehetik azt a természettudósok, ezek közt pedig legislegkevésbé az „exakt" buvárok; a hány adat merült föl ujra a természet rejtekeiből az emberi ismeret látkörén; annyi csillogó bizonyitékkal növekszik a czélszerüség érve.

A mechanikus világnézet, mely az egész világot az erőműtan egyenleteivel fejti meg, s mindent, ami történik az anyagszereplésében arány és számokba öltöztet, nem hozott meghasonlást a természetes ész és köznapi tapasztalat e tételébe. Boyle Róbert és Newton Izsák, kik hajlamukat, mindent a mechanika alapjaira fektetni, ugyan nem titkolták és a kiknek kezdeményezése által megérlelődött a gondolat, hogy az egész nagy mindenséget ugyanaz erő tartja sarkaiban és sodorja végtelen pályáján, mely a porszemet a földre vonja, meleg szavakban fejezik ki meggyőződésüket és az elismerő és Istent imádó csodálat érzelmét a czélszerüségről. Boyle összehasonlitja a mindenséget a strassburgi münster müvészi órájával. Ez a mindenség előtte egy óriási, határozott törvények szerint mozgó mechanismus; hanem ép azért kell, mint a strassburgi órának értelmes alkotóval birnia. Boyle hivő lelke teljes borzalmával, de egyszersmind kutató lángelméje belátásával elfordul a vén Empedokles által támasztott tantól, hogy a czélszerü a czélszerütlenből lett, megvetette eszerint az új Darvint régi görög kiadásában. Világnézete ép ugy mint Newtoné a czélszerüséget a mechanismusra alapitja.

Voltaire rajongott Newtonért; eszméinek mindenütt tért szerzett, s igy a czélszerüséget ugy vette át, amint azt a nagy angol mathematikus tanitotta. Deklamált ő unalmas és vizenyős modorában ez igazság javára is, a mint nem ellenezte, sőt védte is az Istenben való hitet, de nem az egyházi hitet, hanem a természettudományokon átszürödött deista fogalmat. Az encyclopaedisták gyülölet által hevitett, és a humanismus által lelkesitett körében sikra kelt a czélszerüség megvédésére Diderot, kinek tüzes lelke a természet czélszerüségét is az eszmény bájai és fényével fölruházta; nem is kellett neki lelkesülésében e czélszerüség teljes megvilágitására és egy időben dicsőitésére csak egy lepke szárnya; többet akart vele tenni a szellem csatáiban mint a Sámson a szamár álkapcsával. Mindenesetre a lepke szárnya az értelem megfigyelése által szétszedetve az Isten újja rajzait mutatja, ép ugy mint az egek harmoniája, s e rajzokból elővillan az igazság éle, mely egyenlő érv, ha a lepke szárnyából tünt elő, vagy az emberi test szervezetéből ragyog felénk. De nem szükség tovább füznünk a jeles vagy legalább hires férfiak sorát. Az óriási detailmunka, mely most hangya szorgalommal folyik a természettudomány minden szakában valóban legalkalmasabb a czélszerüség megvilágitására. Az egyszerü emberi ész is, a nagyjában észlelt tünemények, az egymásba fogodzó hatások fonalán dönthetlen meggyőződést alkot magának a czélszerüségről. A kutatás fölosztása pedig, az egyes sejtnek és rostnak szentelt napok s évek, a csapadékok és vegyületek közt lefolyó sok emberélet az előbb durva fogalmat végső izeire bontották és a mikroskop új világában az ezerszer finomabb s ép azért csodálatosabb czélszerüség bonyolodott szálait fejtegették; mondták azt is, amit szivesen elhiszünk, hogy a természet szemmel láthatlan világa, müvésziesb és remekebb, finomabb és pompásabb, mint a szemmel látható; hasonlit fogalmunk a láthatatlan világról azon fogalomhoz, melylyel egy gyárról biruńk, ha zakatolását kivülről haljuk, s mennyire megváltozik, ha a forgó,

pergő, sodró, vetélő, taszitó, emelő, feszitő rudak, kerekek, emeltyük közt végig haladtunk.

Mindenki használja hát föl a tudomány kutatásait s egyesitse a köznapi tapasztalattal, az eredmény egy: lelkünkre ráerőszakolják a meggyőződést a természet czélszerüségéről s magyarázat nélkül értjük, ha nem is definiáljuk a causa finalist.

Röviden fölhozok egyes adatokat, melyeket az ujabb empirista tudomány a természet minden országából és a vizsgálat minden szakából fölhoz; a meggyőződés ugyis nem a czélszerüség elvont fejtegetése által fogamzik meg bennünk, hanem inkább a látvány fönsége és a kivitelben meglesett causa finalis élvezete által. A czélszerüségnek tapasztalatból meritett fogalma szerint fogjuk azután megbirálni a sok kifogást, melyet az okokat tagadó természettudomány fölhoz. Már Aristoteles ajánlja, hogy minden okot, minden tényezőt azon tüneményben vegyünk szemügyre, a melyben leginkább lép érvényre, s nem az alsóbb rendü tüneményekben, melyekben az illető tényező typusa el van mosódva vagy más nevü behatások által eltompitva. Igy a czélszerüséget is nem kell első sorban az élettelen anyagban fölkeresnünk, ahol a rendező eszmének végelhaló sugaraival találkozunk, hanem a szerves anyagban. Mihelyt szerves anyagról van szó, a szervek különféleségében a sejtek megszámlálhatlan sokaságában szemünk elé lép minden testnek vagy növénynek egysége, ez egységben az öszhang, az öszhangban a czélszerüség. A szervezet lényege épen a sokféle részek egy egészszé való, czélszerü alakulásában és egymásból való észszerü függésében áll. Hanem mily bonyodalmas egy állat vagy növény egységes szervezete, arról a mikroskop nélkül fogalommal sem birnánk. Dressel jellemezése szerint alkossunk magunknak fogalmat e laboratoriumról, és az egymásba fogó sok kéz munkájáról.

Ha egy füszált kézbe veszesz, a sejtek ezreit mérlegeled. Minden egyes sejt, — vannak köztük olyanok is, hogy 100 vagy 200 egymás mellé helyezve még egy

milliméternyire sem terjednek, bonyolódott vegyi folyamatok sokféle mozgások és áramok zajos színhelye. A sejtben, melyet nyulánk folyadék tölt el uszik a sejtmagva, sokszor azonban van több ily mag is. A tojásdad sejtburkot belülről egy átlátszóbb réteg béleli, melyből a központ felé kis karok ágaznak ki, ezek összefogózkodva tartják a sejtmagot. E kis mechanismus közeit egészen a folyadék tölti ki, amelyben sokféle anyagrészecs uszkál. „A mire most kizárólag figyelni akarunk, az a mozgás. Szünet nélkül tolongnak a sejtburkot bélelő rétegben a kis magvak, valamint a közbe kinyuló karokban vagy jobban mondva szálakban, sőt egy s ugyanazon szálon át ellentétes irányokban. Az egyes plasmaszallagokból kiömlik az enchylema a hegyi patakhoz hasonlóan, mely szük medréből előtörve a síkon szétárad. Lassabban folydogálva külön irányt vesz a szétoszló tömeg és elterül a sejt falán. Ezen is ellentétes irányban folynak a csermelyek, egymásba ütköznek, torlódnak s örvényben forognak. Többnyire azonban megmaradnak medreikben, s jó darabig haladnak egymás mellett. Az anyag részecsek alakjuk s tömegükhöz képest majd lassabban majd gyorsabban iramlanak az árban. Minél nagyobb az árban uszó parányinál parányibb jármü annál könnyebben kerül zátonyra vagy megakad egy szögletben. Látni az iramló magvakat és szemcséket amint fönakadnak, torlódnak, azután rögtön megerednek, épen ugy mint a kövek s egyéb törmelék, melyet a hegyi patak ragad magával.“ Emlékezzünk meg, hogy e leirás, nem alpesi patakok játékát állitja szemeink elé, hanem piczi sejtnek változatos világáról regél. De e változatos mechanismus mozgásán kivül sokkal erélyesebb a vegytani folyamat. Az egyes sejtben semmi sem állandó, a sejt teste folytonos assimilatio és desassimilatio mütétei közt változik; assimilál és épit, hogy ismét rontson, gyüjt, hogy emésszen. Reinke tanár szerint, minden szerves állati vagy növényi sejt az atom mozgás folyamának és örvényének tekintendő. E szédítő változásban pedig minden egyensulyt tart.

Tekintsük a sejtek élelmezését! A szervetlen világból fölveszi az egyszerü vegyületeket: a szénsavat és néhány sót, melyekben Kalium, Calcium, Magnesium egyesitve van kénsavval, salétrommal. De e vegyületeket nem használja a sejt ezen alkatukban, hanem a fölbontott elemeket tarka és állhatatlan kombinatiókon keresztül igen bonyolódott és sok atomokkal biró tömecsekké csoportositja, melyek a szervetlen kombinatióktól eltérőleg 150, 200, 220 atomot is tartalmaznak. Az ily számos atommal biró tömecsekben növeltetik a vegytani feszerő és fölosigáztatik a visszahatási képesség, és az első adott alkalommal fölbomlanak nagy meleget fejlesztvén ki, mely szükséges kelléke bárminemü életnek. E kis csodás laboratoriumok munkáját összehasonlitják az óra fölhuzásával; midőn az órát fölhúzzuk, akkor karunk erejét fektetjük a rugóba, az inga óráknál pedig leküzdjük a súlyok nehézségét, midőn azokat kellő magasságba emeljük vagyis karunk erejét a nehézség erejévé változtatjuk; mikor pedig az óra jár, akkor a műbe befektetett erő lassankint fölemésztetik, legöngyölödik. Ép ugy a sejtek vegytani laboratoriuma a fölcsigázott atom egyesületek által sok erőt halmoz föl, mely a bomlásban fölszabadul és az élet czéljainak szolgál. „De arra kell még figyelnünk, hogy a legutolsó sejt mint mechanismus minden gépeinket messze tulhaladja. Láthatlan piczinysége, legnagyobb egyszerüsége és kevés segédeszköz és szer fölhasználása daczára a mütétek beláthatlan sokasága fejlik ki benne. Csak mellesleg emlitjük, hogy a növényi sejtek a kifejtett meleggel ügyesebben bánnak, mint a legtökéletesebb gépek.“

Ez egy sejt élete, munkája, de az ezer és millió sejtek nincsenek elkülönözve, egy növényt, egy fát képeznek, — más funkcziókkal birnak a gyökérben, mással a törzsben és levelekben; micsoda ezer kéz tervszerü munkája, micsoda a strassburgi Münster csoda órája a sejtek rendezett köztársaságával szemben. S mint törekszik pótolni minden sejt a maga hiányait s mint változtatja müködését,

ha a körülmények változnak s ha külső tényező sebet üt e kis sejtben, akkor csak sürgősebb a vegyifolyamat, a protoplasma fölhasználja minden erőit, minden más anyagrészecs hátraszorul, hogy az ujjá alkotásnak utjában ne álljon.

A tökéletesebb növényeknél a czélra való törekvés még föltünőbb lesz, amennyiben a sejtek a szükséglet szerint majd ezen, majd azon munkálatokat végzik, hogy a körülményekbez alkalmazkodva az egésznek élete biztositva legyen. Már most, ha elgondoljuk a legutolsó sejtben lefolyó mütéteket, melyek nem a szervetlen anyag törvényét, az egyensulyt keresik; ha hozzá vesszük, hogy e mütéteket nem az egyszerüen adott körülmények, nem a holt elemek egyesülését szabályzó törvény határozza meg, hanem egy a jövöben, változatos konbinatiók fonalán elérendő czél; ha tekintetbe vesszük, hogy az élő sejtek szervezetben állnak egymás közt, mely szervezetnek nem az egyes sejt, hanem az egész szabja ki alakulását és összefüggését, hogy e szervezet bonyolodott hatás s viszszahatás hosszu során végre virágát fakasztja és magvát érleli, s ezután elhal, hogy hamvaiból az uj élet támadjon: akkor ellenálhatlan erővel kezdjük belátni, hogy itt nem csak czélszerüség van, hanem hogy egy előre megállapitott czél szerint van minden kiszabva és kormányozva.

Mellőzöm a növényélet számtalan tünyeményeit, melyek a legczélszerübb mozgásokkal vannak összekötve, és a csodálatos szabályszerüséget, mely a parányi viszonyokon át az óriási mérvekig mindenben arányt tüntet föl, minden egyes fajnak leveleit és virágait kecsesen formálta, és jóllehet minden növényben a változatosságot szereti, azt az egység vagyis a czélszerüség rovására soha tul nem hajtja. A földsava és a nap sugrából szövi ruháját, épiti gerendázatát; alakját és nagyságát vagy piciségét pedig megszabja az élet elve a principium vitae, melyben a kifejlés ereje és a kifejlés vége, a czél azonositva van.

Ha az állatvilágra térünk át, úgy itt mindenekelőtt maga a testi szervezet beláthatlan apparatusa, mely az egység jellegét hordja minden izére vésve, fönnen hirdeti a czélszerüséget, de teljes fényét csak e szervezetben lefolyó mozgások és folyamatokban tükrözteti vissza. Az állati testtel foglalkozó tudományok daczára vivmányaiknak inkább csak tapogatódznak, ha kérdezzük tőlük az idegrendszer magyarázatát. Mily mesterséges hálózat ez, hány szálból van fonva, melyeknek mint a billentyüknek más-más hang, más-más érzet felel meg. És ki birná csak távolról is ellenőrizni az idegekben játszó érzetek és ingerek árnyalatait, és egymásban való átmenetelét; ez idegek bizonyos szálain megindulnak az idegfolyamok, melyek ingerlik az izmokat és determinálják a munkára. Csak a czélszerüség megvalósulása adja a mozdulatok helyes megválasztását a gyermekben ugy mint a kifejlett testben; csak a megtestesült törvény tudja bebizonyitani és czélra vezetni, amit az ember nem tud, nem ismer. Nevetni és sirni senki sem tanult, látni hallani ép oly kevéssé, és tudod hány ideg izom mozog, hány determinatió indul ki az agyvelő labyrintjaiból, mikor ezek egyikére kedved támad? S minden szerv teljes fölszerelésében a maga helyén megfelel az összhangzó egésznek.

De ismételnem kell, amit kezdetben mondtam, a czélszerüség elvont fejtegetésben elveszti begyőző élét; itt mindenkinek empiristának kell lenni, mindenki a testté vagy növénynyé alakult czélszerüséget vegye figyelembe.

Az állatitestben uralkodó czélszerüség egyik kiváló hordozója az izom rendszer. Elemezzük röviden az izmok alkatát és müködését, hogy a czélszerüség eszméje e vizsgálatban kidomborodjék. Ismét Dressel jeles müve nyomán indulok. A sejtek belsejében lefolyó mozgás, valamint a test részek, legyenek azok állatiak vagy növényeik, különböző funkczióiban észrevehető mozgások, a sejtnedv és a sejtburok, a protoplasma összehuzódási tehetségén alapszik. A protoplasma rángatódzásaiból eredő

gyanánt kifejtik az élettel együttjáró mindennemü mechamikus és physiologikus mozgás. Hogy pedig a sejtekben még egyenlő mozgás az izmokban oly elütővé fejlődik, az az izmok, a szervek boncztani alkatától függ. Máskép mozog a sziv, máskép a nyelv, a szem, mert a sejtekben eredetileg egyenlő mozgás a szervek boncztani alkatánál fogva elütő eredőt nyujt. Tekintse meg már most bármily kétkedő az izmok mechanismusát; az összehuzódás az egyes sejtekben, s az ezekből álló izekben és izmokban a tömecseknek megváltozott positiója által történik, valamint ha egy kör kerülékké lapul, az egyik átmérő irányában rövidülés vagyis összehuzódás történt. De mi szolgáltatja ez összehuzódáshoz az erőt, vagyis honnan az izom ez összehuzódási ereje? A helyváltoztatáson kivül az izom sejtjeiben vegytani mütétek folynak, melyek az elemeket oly vegyületekbe hozzák, hogy fölbomlásuk nagy meleget vagyis feszitő erőt vonjon maga után; a keringő vér pedig ezen szakadatlan laboratoriumoknak, mint meg annyi gyárnak közlekedési vonala, egy müvészies csatornahálózat, mely folyton hömpölyget medreiben életképes anyagot, s tovább söpri a hasznavehetetlent. „A tapasztalati adatok nyomán ekkép hozhatjuk benső összefüggésbe az izomban lefejlő mütétet. A meghatározott anyagból fölépülő és müvésziesen elrendezett izom rendszerben az állati test nemcsak ágyuhoz hasonló mozgási készülékkel bir, hanem azt mozgató erővel, lőporral is megtölti .... úgylátszik, hogy a fehérnyerészek az izomban lőporként hatnak, amennyiben tömecseik először megpattannak és azután az oxygenben elégnek. Hanem valamint a lőpor a mozgató erőt az elemek vegyületében mint potentialis energiát, vagyis mint feszerőt birja; ép úgy az izom kifejlődő ereje a vegytani egyesületekbe lépő elemekben mint feszerő rejlik, és a megtörtént egyesülés által fölszabadul. Továbbá, valamint az ágyuban a lőpor nem sül el magától, hanem a gyutacs szikrája által, ép úgy az izomnak is müködése megindításához az idegen végigfutó ingerre van szüksége. Az inger nem ad erőt, hanem

csak fölszabaditja, meginditja a már fönlevő de lekötött erőt.[1]

De az izom munkájának czélszerüsége különösen nyilvánul az izmok alkalmazkodásában a külteherhez, vagy bármely leküzdendő akadályhoz. Mert az izom oly alkalmasan müködik, oly kiszámitott arányban, mintha a legügyesebb gépész ülne benne és kormányozná. Nagy terhek leküzdésében a fölszabadult energiának nagyobb része fordittatik a mechanikus munkára, körülbelül egy harmada; kisebb erőfeszitésnél $^1/_5$, még kissebbeknél $^1/_{20}$; nagy munkáknál eszerint takarékosabb gép, kissebbeknél pedig csak valamivel jobban köti le és hasznositja az erőt, mint a közönséges gőzgép.

Ezek a természet csodái, az örök czélszerüség rejtett körvonalai, szakadozottan kerülnek napfényre, csak mint törmelékei az Isten remekmüvének, melyet az anyagba rejtett. Az ész szikrája ez a holt materiában, mely jóllehet természeténél fogva nem az egység, nem az összhang, nem a fönálló rend hordozója, a causa finalis békóiban a sphaerak symphoniájára és a sejtek és az izmok tarka játékára képesittetik.

Ha pedig az idegek befolyására vagyunk tekintettel, melyek ingerkedése folytán a különféle izom müködik, akkor az összefüggés finom szálai a czélszerüség ujabb argumentumát szövik. „Az idegen végig fut a determinatió folyama vagy az agyvelő legmagasabb központjából, s ez a lélek akaratát és parancsát közli az izommal, vagy az alsóbbrendü idegközpontokból, a honnan a kellemes vagy kellemetlen érzeteket követő inger származik, vagy a vegetatió idegcsoportozatából, anélkül, hogy azt érzéki észrevevés megelőzné vagy követné.“[2]

A physiologia terén ez idegrendszer befolyása következtében támasztott mozgások száma beláthatlan, akár azokat tekintjük, melyek az akarattól függnek, akár azokat,

[1] Dressel. Der belebte und unbelebte Stoff.
[2] Ugyanott.

melyek a természet impulsusa folytán mennek végbe az élő testben. S utóvégre a czélszerüséget az akarattól függő mozgásokban is, nem az akarat hozza létre, hanem be van az már fektetve a szervezetekbe. Hány ideget s izmot mozgatsz, ha sirsz, ha nevetsz, ha széditő gyorsasággal ide-oda kapkodsz; hol adod föl az akarat határozatát, az idegrendszer mely billentyüjét érinted, ha kis ujjadat mozgatod és az ideg elektrikus folyama mint ismeri ki magát a nagy hálózatban, s nem téved, eltalálja a mozgató izmok végső elágazását.

A legnagyobb czélszerüséget látjuk mindazon folyamatokban, melyek öntudatunk nélkül bonyolódnak le; milyenek a belső szervek müködései, a tüdő folytonos munkája, a sziv mozgása, az anyagcsere, a vér keringése, az életnedvek előállitása és czélszerü elszállitása, a tápanyagnak arányos elosztása, mindamellett, hogy megállapodás és változatlan merevséggel sehol sem találkozunk. Azután tekintsük meg az állati testet és alakját, mely az embryoból fejlődött, és a kezdetben különbözetek nélkül elnyuló nyálkás anyagból, ideggé, csonttá, izommá tömörödött, mely bonyolódott alkotásu szerveket vett föl magába, mely az ereken usztatott anyagból itt csakis csontot, ott velőt, itt izmot, ott hajat és szarvakat képez, s nem többet mint kell, s nem hozza elő a csontot az azt előállitó vegyifolyamat miatt, az izmot és ideget és bőrt sem a megindult és vegyülő elemek szükségszerü egyesülése miatt, hanem az egésznek mint egységesnek előállitása miatt. Minden folyamat, jóllehet physikai vagy chemiai, nem határoztatik meg irányadólag a tömecsek természetes sajátságai és erői által, hanem a vegyifolyamatoknak viszonya által a czélhoz az állat életéhez.

A czélszerüség ugyanazon eszméje, mely a szerves testekben a lét legnagyobb egységét, az életet létesiti, rendezőleg áthatja a szervetlen természetet is. Mert nem elég az élethez, hogy az állati vagy növényi test fölszerelésében az élet belső föltételeit egyesitse, kell, hogy a talaj, melyen állni vagy nőni akar, el ne nyelje, hogy a

lég éltesse, hogy a nap ne perzselje, hogy a meteorok össze ne zuzzák, hogy a fagy ne jegeczesitse, hogy az anyag necsak kövé s fénnyé tömörülve köritse, hanem hogy minden elem kellően elosztva, minden hatás mérsékelve dédelgesse a természet amily remek, oly érzékeny gyermekét: a szerves testet és kifejlett s másokra is átszármaztatható életét.

A földgömb és az egek mechanikája, az elemek alkalmas egyesülete, a föld kellő távolsága a naptól, a hő és fény által rezgetett aethervilág, a meteorologia hatalmas tényezői és azok változatai, a viz, a lég, a gőz óvó hatásai, alkalmas arányai . . . . mindez, a mennyiben czélszerü, összehasonlitható egy sziklás lejtőn alakitandó kert előmunkálataival, védfalak emelésével, föltöltés és egyengetéssel, ha mindez összevág, s a legfelsőbb czél alá alkalmasan sorakozik, akkor terülnek el majd a kertben a viruló virágágyak és zöldelő szőnyegek.

A világ szélszerüségét is, eltekintve a kivüle fekvő végczéltól és a lét alapokától, az Istentől, a földön létező legfőbb lényhez, az emberhez mérjük. Czélszerünek mondjuk e rendet nem absolute, elvontan minden terminustól, melyhez viszonyitsuk, hanem relative, amennyiben e sorrend alsó tagja úgy füződik a következőhöz, s ez ismét a föllebb valóhoz, hogy valamennyi a legfelsőbb tagnak szolgáljon; az erők összefüggésében lépcsőt látunk, minden egyes fok arra való, hogy a legmagasabbhoz vezessen, s ez pedig minden alsóbbra támaszkodjék!

A sophistikával egyesült materialismus azonban alkalmat fog szolgáltatni magának a czélszerüség fogalmának tüzetesebb megállapitásra, mert a tények ily döntő érvelésével szemben a rosz szándék is alig győzi a fogalmak elferditését; annál kevésbbé kell ilyesmit föltennünk a materialismus értelmes képviselőiről, kik többnyire természettudósok s egyesül bennük a természet ismerete tudományuk iránt való hevüléssel és odaadással.

Egyelőre vessünk még egy pillantást az élettelen természetre. Épen mert élettelen anyagról szólunk, nél-

külözzük a részletekben az egyediséget, és az egységet, nélkülözzük a részek különbözőségét, és következőleg egymás alá való rendeltségüket, nélkülözzük a szervezetet, mely épen e két tényező összeadásából származik: a különböző részek alárendeltségéből és a részeket uraló egységből, más szóval az anyagból, melynek részei magukban véve egymással nem törődnek, egymásra tekintettel nincsenek, és az eszméből, mely az anyagban megvalósul, egységet és czélszerüséget fektet bele.

Ezen gondolatból kiindulva a czélszerüséget az élettelen természetben szemmel láthatólag nem az egyes elemek vagy testek és vegyületek rejtik, a vizsgálónak inkább az anyag összegére és arányos fölosztására kell figyelni, ezekben fogja föllelni a természeti tünemények s változatlan menetüknek okát, és a szerves világ fenállásának föltételeit. Ha egy darab kövön, vagy a hydrogen és oxygen bizonyos vegyületén akarom föltüntetni a czélszerüség momentumát, silány vagy alig érzékelhető valóság körül tapogatódzom; hanem ha tekintem az erő körforgását a szervtelen természetben, az erő megmaradásának törvényét, a változatlan viszonyt, melyben a hatások milyensége s mennyisége uj meg uj fordulatokban előkerül, s az egész szervetlen természetet, amint minden ereje, minden tüneménye az élők hármas országával szép öszhangban áll, létük föltételeit nyujtja, nagyban segiti, éltüket és fejlődésüket védi, akkor a czélszerüség a mindenség holt mechanismusában is előtünik, és a kutató analogiát födöz fel benne a szerves testtel s az analogia folytán a szerves test nevét is átveszi a szervetlenre: beszél a mindenség organismusáról!

Ezen inkább theoriának látszó gondolatsor után meritsük a szervetlen anyagból is a czélszerüség eszméjét.

Mellőzöm a buzditó szót, mely az égre tekinteni fölhí, és a sphaerák harmoniáját akarja ellesni. E nagy mechanikus mozgások óriási mérveik által imponálnak, de csodálatosabbak azok, melyek ha szükebb körre szorit-

koznak is, változatosságuk és elenyészően végtelen elágazásuk által kötnek le.

A természet gazdálkodását általában tekintve a szélszerüségnek fontos szerep jutott a növény országnak az állatok és a szervetlen természet közé való behelyezése által. A szervetlen anyag főtörvénye az egyensúly, s következőleg a legállhatatosb egyensúly. Az utolsó tömecs is, mindenütt, minden vegyületében, kevés kivétellel a legbiztosabb és háboritlan egyensulyba törekszik helyezkedni minden más anyag részecscsel; azért elhagyja az egyik elemet, ha a másikhoz jobban vonzódik vagyis ha vele szorosabban egyesülhet; ép úgy kiválasztja a változásnak kevésbé alávetett tömecsállapotot, igy általában észrevesszük, hogy a természeti változások folyama a légnemü tömecs állapotból a folyékonyba s ebből ismét a szilárd halmaz állapotba áthajlik, a szilárd halmaz állapot pedig ismét kétféle, vagy az elem sajátságos erői rendezik minden külbefolyástól menten, vagy pedig megakadályoztatnak természetes hajlamaikban, az első esetben elő áll a jegeczedés, a másodikban a rendetlen tömörülés; a jegeczes halmaz állapot szilárdabb, mert természetesebb, mert csakis az anyag sajátságos erői alakitották; s ime azt vesszük észre, hogy a jegeczes halmaz állapot felé nehezednek az elemek mind, s szabályos tengelyrendszerek szerint tömörülnek. Mindenütt tehát szilárd halmaz állapot a czél, melyhez siet az anyag, siet tuladni minden mozgáson, siet megmerevülni. De csak akkor éri el e czélját, vagy azt mondom el nem éri czélját anélkül, hogy a mozgást képező vagy a mozgással együttjáró hőn is tul ne adjon. A természet nagy folyama tehát merev s fagyos oczeánná akar lapulni, kő és jég borzalmas terei födik majd a végtelen ürben egyre bolygó élettelen tekéket.

De a czélszerüség gátat emel a szervetlen anyag ez életölő áramának, s a mily hóditó és ellenállhatlannak látszik az óriási, mindent megtörő erők rohama, ép oly enyhén s gyengéden játszik vele, s játékában megbénitja

hatalmát a földet ruházó pázsit és lomb, a növény ország, melylyel a czélszerüség bevonta a hideg s élettelen anyagot, hogy gátat épitsen öldöklő törvényszerüsége ellen s lehetővé tegye az állati életet is.

Ha ugyanis emlékezünk azon kevés rövid adatra, melyet föntebb fölhoztam a sejt élete köréből, észrevesszük, hogy a növény szervezete épen a megforditott munkát végzi, mint az élettelen anyag. Ez szilárd és biztos egyensulyba tereli az elemeket, a növény pedig minél állhatatlanabba; az merevségben megbénit minden mozgást, a növény halmozza a mozgató energiát; a holt anyag tulad minden melegen, a növény gyüjti és fokozza a tulcsigázott vegyületek és bomlások tarka játéka által a hőt; tehát a növényzet megakasztja, sőt visszafelé inditja a megmerevülés, az elhalás ijesztő folyamát. Összeköttetésben a növényzet életével a czélszerüség által uralt világrendnek két tényezőjére figyelmeztetem még a kutatót, az egyik a tűz, a másik a viz. A tűz a napból árad a földre, izzitó sugarak, mint aetherré vált tűzfolyam alakjában. A napsugarak energiája szállitja a növényzetnek az eleven erőt, mely által a szervezet végig hajthatja az elemeket a vegyületek azon scaláján, melyen az élettelen anyagból élő anyag támad, a szervezet kiépül, levelek s lombbal ruházkodik, szóval a növény él. A növényzet életét tehát első fokban a nap fém és lava oczeánjának kisugárzott heve ápolja s fejleszti: „a nap fényében és hevében a növényi élet igazi ős forrására bukkanunk.“[1]

S a czélszerüség mily folytonos s a világ minden rétegén és zúgán végighangzó hymnusa a napból kiáradó tűznek munkája, és képessége millió alakot ölteni s Ovidius metamorphosisainál merészebb változatokban bejárni a földet. Sir John Herschel idézete Tyndallnál összefoglalja a nap hevének munkálatait: „a napsugarak képezik majdnem valamennyi, a föld felületén végbemenő mozgás végső forrását. Hevök létesiti a szeleket s a légkör vil-

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

lanyos egyensúlyában mindazon háborodásokat, melyek a villám jelenségét s valószinüleg a földdelejességet és az éjszaki fényt is elé idézik. Éltető hatásuk képesiti a növényeket táplálék szedésére a szervetlen testekből, valamint arra is, hogy részökről ember és állat számára táplálékul szolgáljanak, s forrásává legyenek ama nagy, erőkészletbeli raktáraknak, melyek széntelepeinkben nyugszanak az ember használatára. Ők okozzák, hogy a vizek a levegőt gőzalakban átjárják, s megöntözik a földet, forrásokat és folyókat alkotván. Ők idézik elé a természet elemeiben a chemiai egyensulynak mindazon megháboritásait, melyek a vegyülések és vegybomlások során keresztül, új terményeket hoznak létre és anyagcserét keltenek. Maga a szétmállás is, a melyet a földterület szilárd alkatrészei szenvednek s melyből a föld geologiai változásai legfőképen állanak, egyrészt majdnem egészen a szél és az eső gyakorolta lesurolásnak, a forróság és fagy váltakozásának tulajdonitandó — másrészt pedig a tengerhullámok folytonos csapkodásának, melyeket nap sugarak okozta szelek mozgatnak; . . . (e lesurolások folytán) nem lesz nehéz fölfognunk, mint törhet ki a földalatti tüzeknek az egyik oldalon lefogott, a másikon pedig fölszabaditott rugalmas ereje oly helyeken, hol az ellenállás épen csak hogy elegendő visszatartásukra; nem lesz tehát nehéz magát a vulkáni tevékenység jelenségét is a nap befolyásának általános törvénye alá keriteni.[1]

A részletekbe hatoló buvárkodás e képet tökéletesbitheti; az „exact tudomány" fölvont vitorlákkal evez a mechanikus erők összefüggésének és egyesitésének már közeledő révpartja felé. Ha e mechanikus egyenértékben és egységben „Milton eszméinél" nagyobbat lát, buzduljon csak rajta, munkáját s fáradalmai vivmányait az igazság szolgálata alól ki nem vonhatja.

Mielőtt a czélszerüség jelentőségére és a materia-

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

lismusnak vele szemben elfoglalt állására térünk, a természet háztartásának még egy fontos tényezőjét kell figyelembe vennünk: a vizet. Ez adatcsoport is csak arra szolgáljon, hogy mig egyrészt a már elismert czélszerüség ujabb bizonyitékát földeriti, másrészt azon gondolattal is megbarátkoztasson, hogy tulajdonkép a csodált összevágó tünemények talán máskép is, más rendben is történhetnének. Fontos kétkedő gondolat!

A hő megtöri a viztömecsek bilincseit, s egymástól elkülönzi őket, könnyüségüknek a levegő hágcsóul szolgál, fölemelkednek és majd az alsó, majd a felsőbb légrétegekben terjednek el. Finom láthatlan fátyolként lebegnek tenger és szárazföld fölött s a mily gyengéd oly áttörhetlen védőburkát képezik az életnek. A vizgőz nagy mérvben megakadályozza a hő sugárzását, mely elillanni törekszik a földről a világürbe, s igy a vizgőz a viruló és élettel behintett földfelületnek ruhája, mely azt a fagytól megóvja. Pedig a viztömecsek a levegő parányi százalékát képezik. Tyndall számitásai szerint az egyes atomokra gondolva minden kétszáz nitrogén és oxygén atom közé egyetlenegy viztömecs esik. Ez az egy 80-szor hatalmasabb mint ama kétszáz a hősugárzás megakadályozásában, a hő át nem bocsátásában; ha pedig egy nitrogén vagy oxygen atomot hasonlitunk össze a vizgőztömecseivel, kitünik, hogy a vizgőztömecseinek 16000 akkora a hatása, mint az oxygen és nitrogén parányoknak. Ebből következteti: „oly takaró a vizgőz, mely Anglia növény életének szükségesebb, mint az embernek a ruha. Tünjék el egyetlen egy nyári éjszakára a vizgőz abból a levegőből, mely ez ország felett elterül s bizonyosan meghal minden oly növény, melyet a fagyás hőmérsége megölhet. Mezőink és kertjeink melege pótolatlanul kiáramlanék a térbe, s a nap oly sziget felett kelne fel, melyet a fagy vas marka szorit össze.“ S igy szerepel számtalan tényező a természet háztartásában, melyre soha sem gondol, aki a változások fátolyát nem szellőzteti s nem szedi szét a tünemények sokszoros titkos szálait. A meglepő elren-

dezés, az összefüggés merészsége ilyenkor a csodálat szavát lebbenti el a szemléletbe merült kutató vagy olvasó ajkairól, s a lélek ily lendületében könnyü az érzéki tapasztalat fonalán áthatolni a transcendentális igazság tételeihez, s keresni a czélszerüség kútfejét, a rendező értelmet. Megesik ez a megtestesült empiristákkal is, kik azután jónak látják lehüteni a lélek hevülését, s megszegni a szárnyakat, melyek az érzék által uralt anyagi tüneményeken túl mélyebb, fontosabb, rendező ok után kutatnak.

Tartsuk szem előtt a czélszerüség bizonyitására fölhozott adatokat, s térjünk át az empirista természettudósok nézeteire, melyeket a folyton előbukkanó czélszerüségről bármely tekintetben koczkáztatnak.

Alkalmas illustrátiót szolgáltat e tekintetben a hires vándor-buvár és tanár Tyndall ur. A vizről értekezvén, előadja, hogy a viz 4^0 Celsiusnál a fagypont fölött eléri legnagyobb sürüségét, mely 4^0-on alul és 4^0-on felül egyaránt kisebb. Ha tehát a viz felső rétegének hőmérséke 4^0-ra száll, ezen réteg aránylagos legnagyobb sürüségénél fogva a fenékre száll, s egy más réteg kerül a fölszinre, mely ha lehül ismét másnak engedi át a felület rétegét. A négy fokú viz háboritlanul lepi el a fenéket vagy nagyobb mélységnél a medret, mert ha a fagy „vas marka“ szoritja is a felsőbb viz rétegeket, azok megfagynak, miután zerus foku hőmérsék mellett kisebb sürüséggel birván, le nem bukhatnak. De a viznek ezen magatartása a szabályon kivül áll; a többi testek, ha folyékony állapotból szilárd halmazatba mennek át, mindig megsürüsödnek; a viznél az ellenkező eset áll be. A viz e kivételes magatartása teszi lehetségessé a vizben élő állatok s növények fönállását, különben benfagyna minden szerves lény s tavaszkor ugy huzhatnók ki halainkat a jégből, mint a mamutt és az elefántokat Szibéria folyamaiból. Mindenki indittatva érzi magát a viz e magatartásában egy teremtő értelem rendelkezését látni, mely épen a vizet választja ki arra, hogy ily természetes saját-

ságok mellett oly bőséges életnek menhelye legyen, vagyis hogy a földet nagy terjedelemben boritó viz, mely azon különös sajátsággal bir, hogy 4 foku cels. hőmérséknél legsürübb — és a szerves világ sokféle fajai, ily kedvező, életbiztositó körülmények közt találkozzanak, ez egy czélok után induló értelemnek müve.

Vegyük figyelembe Tyndall ur megjegyzéseit, melyeket e pontban koczkáztat: „természetes, hogy az ily tények megragadják és pedig joggal ragadják meg a kedélyt. (Magától értetik, hogy az ily tények nem az ész foruma elé tartoznak, szerinte csak kedélyömlengések ébresztésére alkalmasak.) Az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta, — igaz — a legnagyobb mérvben felébreszti a természetbuvár érdeklődését. De ha természeti tüneményekkel van dolgunk gondosan kell őrködnünk az érzelmek felett (és az okság elvén épülő syllogismusok fölött?) Gyakran oda visznek bennünket, hogy akaratlanul túlhajtsunk a tények határain (az érzék és a tünemények mérhető, osztható, markolható valóságán, — mert természetesen azon túl nincs tény, minden képzelődés.) Igy például, hallottam hivatkozni a viznek most érintett csodálatos tulajdonságára, mint megdönthetlen bizonyitékára a tervszerü szándéknak. ‚Miért, hozzák fel, miért kellene csupán a viznek igy viselnie magát, ha azért nem, hogy a természet megvédhesse magát önmaga ellen?'"[1] Tyndall czáfolata pedig abban áll, hogy azt mondja: nemcsak a viz, de a bizmut is viseli magát ily rendetlenül.

(Folytatás köv.)

Dr. Pethő.

[1] A hő. III. fej.

minden becsületes embernek kötelessége, bármily párthoz tartozzék is. Tömöríteni a sorokat, hogy semmiféle ellenséges támadás meg ne nyissa azokat, s nemcsak a már létesült áradások és kiöntések ellen küzdeni, hanem a gátak minden legapróbb nyilásaira ügyelni is. A víz előre hatol a gát nyilásaiba, azután itt-ott fenyegető sugarakat lök keresztül a gáton, azután egyszerre enged a gát egy része, az ár keresztül tör, s vége mindennek, ekkor minden emberi erőfeszítés hiába már. Ne várjuk be e válságos időpontot! Gátjaink át és átáztak! Őreik vigyázzatok!

Sz. M.

HORROR CAUSAE FINALIS.

(Folytatás.)

A bizmútban nincsenek halak, s az olvadt bizmút magaviselete mégis olyan mint a vizé. Mindenesetre a bizmút pajkos magaviseletű egy lény a természet háztartásában, mely ugy látszik bolondot űz álmélkodó bölcsekből, kik e háztartásban rendet látnak és czélszerűséget csodálnak.

De ne hagyjuk Tyndallt egymagát, ki az olvadt bizmúttal kezében utóvégre is az egész czélszerűséget leforrázni akarná; — különben egy csésze olvadt bizmút silány argumentum a századok gondolatélével fölszerelt philosophico-theologikus faltörő kos ellen, melynek neve: causa finalis. Csak rajta! nem vesszük rossz néven, ha a természettudósok laboratoriumukból néha-néha kirohanást szerveznek. Hiszen ezek az urak, kik természettani, vegytani, élettani, boncztani termeikben a természet minden butordarabját szétszedték, vagy legalább

izről porrá tépték, találnak itt egy szemet, ott egy magot, amely czélszerűtlenül szerepel, s aki több czélszerűtlenség után vágyódik azt vigasztalják a csillagok ismeretlen világával; ki tudja, hogy van ott minden, van-e ott rend stb.? „Mi a világhegységnek csak egy szakadékába látunk — mikép itélhetnők meg annak kövei után az egész hegységet;“ mondja az egyik s mondják utána a többiek.

Helmholtz hires physiologus elmélkedvén érzéki észrevevéseink biztossága és pontosságáról, tehát épen azon pontokról, melyek a szerves testben nyilatkozó czélszerűséget mindenki elé fényes világításba helyezik, ily módon iparkodik a jó sugallatot elnémítani: „ha e megegyezés az érzéki észrevevések és tárgyaik közt a szerves teremtő erőnek müve volna: úgy valóban bámulnunk kellene annak czélszerűségét.“ Ez az első benyomás nyilatkozása, tudós és tudatlannál egy, utána jön a superplus, a mivel a tudós rendelkezik: a kétely. S mi ássa alá Helmholtz hitét a czélszerűségben? Ne is szóljunk azon mindenesetre meglepő eredményekről, melyekhez a szemmérési és optikai vizsgálódások vezettek, s melyek szerint a szem, nemcsak hogy nem tökéletesebb optikai eszköz azoknál, melyeket az ember keze alkot, hanem a dioptrikai eszközök kikerülhetlen hibái mellett még olyanokat is mutat, melyeket mesterséges eszközöknél élesen megrónánk, s ne szóljunk arról sem, hogy a fül a külső hangot szintén nem közli velünk valódi erősségének viszonyában, hanem azt sajátságos módon szétbontja, megváltoztatja, s magassága szerinti különböző mértékben gyengíti vagy erősíti.[1] A szem nem a legtökéletesebb optikai eszköz, mutat hiányokat; épúgy a fül nem a legtökéletesebb akusztikai eszköz, megváltoztatja a hangot; — tehát? nem czélszerűség alakította e szerveket? ezt kérdezem, mert nevetségesnek látszik e következtetést Helmholtz szájába tennem.

[1] Helmholtz: A természettudományok czéljáról s haladásairól.

Látszólag nyugodtan, de annál nagyobb virtuális hévvel támadja lépten-nyomon a czélszerűségét, amint azt a közönséges emberi értelem fölfogja, Lange a materialismus borostyános történésze. Ismételten visszatér e kényes pontra Demokritustól egész Büchnerig. A második könyv második részében már kétségen kivül állónak gondolja, hogy a természet eljárását nem lehet összehasonlítani azon fogalmakkal, melyeket mi a czélszerűségről birunk. Ez a tények szava, s a jövőtől ujabb bizonyítékokat nem várhatunk. Nagyon sajnálunk egy tudományos nézetet, mely csak állítólagos bizonyossága daczára a jövőtől döntőbb érvet nem várhat, s oly tarthatlan alapon emelkedik. De jól van; a tények szava hajthatlan parancsszó. Csak értsük meg mi is! Lange érdekes képekben beszélteti: ha egy ember, hogy egy nyulat lőjjön millió puskát süt el keresztül-kasul a mezőn, ha tizezer különböző kulcsot készített, hogy egy elzárt szobába jusson; ha egész várost épit, hogy egyetlenegy házban lakhassék, a többit pedig átengedi viharnak, esőnek: akkor ez eljárást senki sem mondaná czélszerűnek s annál kevésbé gondolná, hogy ebben valami magasabb bölcseség, mélyebb okok és értelmünket felülmuló eszélyesség rejlenek. De aki az uj természettudományból akarja meríteni ismereteit a fajok fönmaradása és szaporodásáról, az mindenütt az életcsirák roppant elpazarlását fogja észrevenni. A virágporban s az általa termékenyített magban, a magból sarjadzó növényben, az ismét magot s gyümölcsöt hozó szervezetben ugyanazon mechanismust látjuk, mely az ezerszeres sarjadzás, és a kedvező körülmények találkozása által az életet annyiban föntartja, amennyiben azt föntartva látjuk. Az élőnek veszte, a kezdeményezésnek sikertelensége a szabály, a természetszerű kifejtés pedig csak különös eset ezer közt.

Lange argumentumának éle tehát az, hogy a természetet sarjadzásában és fejlődésében elválaszthatlan társként követi a halál. Számtalan csira, számtalan mag,

pete, és tojás hiábavaló, mert életre sohasem ébrednek. A czélszerűség azonkivül úgy hozná magával, hogy annyi élet ne ébredjen, ha csakhamar szemet kell húnynia. Ha valaminemű czélszerűség egy teremtő értelem előtt intéző eszme gyanánt lebegett volna, lehetséges-e, hogy azon értelem annyi csirát és magot kivet az elemek dulakodásába semmiért és semmire. Szóval mire való a mag, a a csira másra, mint hogy kikeljen? de nem dolgozik czélszerüen, ki a csirát úgy veti el, hogy ki ne keljen. Az ily érveléshez könnyen füzhetnénk hosszú és tragikus elbeszéléseket az állatvilágból; a létért való küzdelemben sok existentia megy tönkre; a czélszerűséget az élőknek egymás közt és a könyörtelen természet ellen folytatott harcznak véres nyomain kell kutatnunk. Hiszen a madár, melynek kis szivét énekében repesni gondoljuk rovarok és magvakkal táplálkozik, tehát gyilkos és kegyetlen; de felé is csak a veszély, csak a halál torka tátong, a ragadozó kánya, vércse megreszketteti, s fészkét, hol a kis család már pelyhekben nyugszik, vagy még csak tojásokban rejlik, csúszó-mászó ellenség kerülgeti. A struggle for existence mind szükebb karikákba szorítja s ropogtatja az emberi társadalmat is, itt is csak a harcz az élet és a nyerészkedés és önzés korában a legnagyobb bőség és pompa egy lenyügözött és kiszivattyúzott rabszolgaosztály vállaira nehezedik s nehezült.

Ha az élet és a természet átkos s azért egy gondviselő czélszerűségnek be nem tudható oldalait bölcsészeti rendszerbe foglalva látni akarod: a német bölcsészet romokkal födött telkén egy üvegbe vonulva, háttal a világnak, viperák és hienák köpképeitől undorítva megtalálod Schoppenhauert. De ha a német bölcsészettől megóvni akarod természetes józan eszedet, s okosan óvakodol, hogy a mételyből semmi se ragadjon rád, üsd föl hát Eötvös Karthausiát s olvasd el a kor és a szellem tehetetlenségét, renyheségét, bárgyuságát repraesentáló főhősnek egyik lamentatióját. Egy elég lesz; ha

ugyan ily olvasmány által nem akarjuk növelni a megelegiázott czélszerűtlenséget. Csak bénítni, s az ifju erőt lecsapolni képes a főhős, ki mellesleg legyen mondva, miután a bűn és a gyarlóság igen hízelgően szinezett pályáját befutotta, egy fensőbb eszme emelő és éltető behatásán kivül, inaszakadtan, erő és elszántság nélkül mereng s mered fölbomlása felé. Az ily élet s ily olvasmány csak czélszerűtlen embereket állít a világba, kik olyanokká lettek akaratuk s nem a teremtő értelem szándéka folytán. De félre a kritikával! Ime az ily ömlengések csupa illustrácziók Lange érvéhez, mely a czélszerűség phantomját hideg vizzel locsolgatja.

Nincs czélszerűség, hol millióból egy él; nincs czélszerűség, hol ezer és ezer életképes lény halál és élet közt lebeg, hogy egyesek kifejlődjenek; nincs czélszerűség, hol a lét határait két gyilkos, fojtott életcsirák és tönkretett existenciák millióitól átkozott gát képezi: a születés és a halál, — két nagy sír, az elsőben számtalan elvész s kevés menekszik, hogy a másodikban ez is elmerüljön.

Ekkép nyúlik át a materialismus a pessimismus confuziójába, máshol meg az idealismus mámoros ködös világában veszti el fejét! Ó „exact és realis tudomány" hová fogsz még elbotorkálni, csak vigyázz, hogy elkeseredettségében a vén Aristoteles padjaiba ne tévedj s peripatetikus légy! merész és borzalmas gondolat.

Sokat lehetne még fölhozni a természettünemények sorozatából, ami czélszerűnek nem igen látszik. Míg egyszer adatok és tényeknél maradunk, milyenek a Tyndall, Helmholtz és Lange által fölhozottak, addig a felelet nem lesz nehéz. Vannak még a materialistikus világnézetnek más, általánosabb érvei, melyekre szintén később reflectálunk. — De előbb még egy megjegyzést a természettudósokról, kik közt a két első kiváló helyet foglal el.

A természettudomány egyes szakait nem kell összezavarnunk a bölcsészettel; physika, chemia nem bölcsészet; nyomoznak ugyan okokat, földerítik az össze-

függést, de mindkettő a tünemények határain belül marad; legmagasabb állásukat akkor fogják elérni, ha mindkettő a keretébe eső tüneményeket megismeri: methodusuk pedig abban áll, hogy az ismert tüneményekből az ismeretlenekre következtetnek; de minden tünemény és természeti tényekről beszéljenek, soha valamiről ami e régión fölül áll. Az anyagban azonban, mint az örök és végtelen lét participációjában metaphysikai igazságok is rejlenek, azokhoz a természettudományoknak semmi közük. Lehet-e vagy nem lehet valami elegendő ok nélkül? micsoda a hatékonyság? teremtve van-e az anyag, kormányoztatik-e a czélszerűség törvénye által? vannak-e befolyások az anyagra, vonatkozások anyagban, melyek más szellemi sphaerára utalnak? stb. A természettudós, kit gazdag tapasztalata és rendezett gondolkodás képesít e kérdésekkel is foglalkozni, foglalkozhatik azokkal minden szemrehányás nélkül, sőt indíttatva is érzi magát, hogy a detail munkát egységesen összefoglalja, és azt mélyebb alapokokkal és fensőbb érdekekkel összeköttetésbe hozván egységes világnézet kidomborításához emelkedjék, de mindezt nem a szigorúan határolt természettudományi álláspont hozza magával, hanem a metaphysikai kiindulás, melyet míg emberi ész kutatja a természetet, egy buvár sem fog nélkülözni tudni. Tartsák tehát a természettudósok magukat ami a czélszerűséget illeti Tyndall nyilatkozatához: „Egyszer mindenkorra kimondom, hogy a természetvizsgálónak, mint vizsgálónak, czélokkal és szándékokkal nincs semmi dolga. Hivatása az: hogy nyomozza mi a természet? és nem az, hogy miért ilyen: ámbár ő is, mint mások, sőt még inkább mások, el lesz néha ragadtatva csodálatában azon titkok felett, melyek közt él s melyeknek megoldásához tanulmányai kulcsot nem szolgáltatnak.“[1] Méltán, a természettudomány mint a tünemények okainak és összefüggésének földerítője csak nem akarja a priori kihir-

[1] A hő. III. fej.

detni, hogy ezen kivül semmi sincs s hogy az anyagi világban nincsenek fensőbb igazságok visszatükröztetve s az anyag fölvevő képessége szerint megvalósítva, melyek a természettudományi álláspontról nézve teljesen „titkok" s remény nem lehet, hogy az empirikus tanulmányok megoldásukra kulcsot szolgáltassanak. A kiterjedt anyag és a mozgás mindennemű górcsövek, hőmérők, s mérlegekkel rendelkezésükre állnak, a többit hagyják másoknak.

Isenkrahe szintén ügyesen választja el a természettudományokat a theologiától, vagyis czélszerűségtanától: „A teleologia helye a természettudományok mögött van, és akkor használja föl a természetvizsgálat által rendbeszedett anyagot, hogy e kérdésekre felelhessen: honnan s mire való mindez! Oly kérdések ezek, melyekhez a természettudósnak nincs semmi köze, s azokban nincs szava, de ép oly kevéssé van joga a teleologusnak meghatározni, mi az a „minden", ami a természetben fönáll, és történik, ami a természethez tartozik. De a természettudós is elveti a sulykot, és visszaszorítandó korlátai közé, ha mondani merészli: a természethez tartozik csak az, amit én találtam, vagy: amit észre nem lehet venni az érzékek és eszközökkel, az nem is létezik."[1] Csakhogy e válaszvonalat sokszor tekintetbe nem veszik s különösen a természetvizsgálók részéről történik áthágás, mert jól esik anyagelvi rokonszenveiknek egyet rúgni a theologián. Hát ugyan Tyndall ur megtartja-e a másoknak adott jó tanácsot? épen nem. A bizmút pajkosságával akarja megszégyeníteni az őszbeborult teleologiát; mert a bizmút is ugyanazon magatartást követi mint a víz, következik abból, hogy a víz kivételes sürűségi állásában semmi czélszerűség nem mutatkozik. A természettudóstól erre nézve megvonjuk a szót; az ő dolga csak abban áll, hogy megállapítsa mind a két tényt, a víz meg a bizmút ily szabályokat követ, a többivel ne törődjék.

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus. §. 3.

A bizmútféle ellenvetésekre a czélszerűség szempontjából alkalmas feleletet adhatunk. Kérdezzük Tyndallt: csak akkor lenne-e czélszerű a víz magaviselete, ha nincs az elemek tarka tömegében és a vegyületek végtelen sorában egy sem, mely a vizzel egyenlő viseletet mutatna? Az „élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta", a concret esetben a hüllők és növények élete a víz kivételes sűrüségi állásához megszünik-e létezni az által, hogy a bizmút is ily magatartást követ? Mit kiván tehát Tyndall, s mibe rejti ellenvetésének élét? éle abban rejlik, hogy a bizmútban halak nem élnek s mégis ugy sürüsödik mint a víz, tehát ha czélszerűség honolna a természetben, melyet egy czélt szem előtt tartó értelem alapít, akkor a bizmútnak nem ad egy haszontalan tulajdonságot, s következőleg a víz kivételeiből sem kell czélszerűséget belefektető értelemre következtetnünk. A felelet igen egyszerű. Lehetnek a bizmútban is azon általános tényezők, melyek a víz e kivételeit eredményezik, miután pedig adva vannak a vízben a teremtő fölhasználta a vizet azon szerepre, amelylyel a természetben bír; a bizmútnak lényegéből folyó sajátságait pedig nem kellett megváltoztatnia, hanem lehetett meghagynia; amint vannak — látszólag használatlanul. De nem is lehetett fölhasználni a bizmút e sajátságát, mert olvadt fémben állat élhet, tehát Tyndall szerint nincsenek meg „az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, nincs meg a czélnak és eszközeinek megfelelő volta." Azért a bizmúttal a czélszerűségnek nem lehetett dolga, a vízzel lehetett, és volt is.

A vizet tehát fölhasználta a czélszerüség, mert terveibe beillett, a bizmutot nem használta föl, mert más részről nem is lehetett; de azért meghagyta vizzel rokon sajátságait. Tyndall úr talán azt kivánja, hogy a teremtő azokat szükségkép megváltoztatta légyen?

Sok természettudósról elmondhatjuk, hogy a czélszerűséget rosszul fogja föl és tulzásba hajtja, onnan az-

után a szakadatlan érvelés valami nem létező agyrém ellen.

A czélszerűség nem állítja, hogy a teremtő czéljaira való tekintettel megváltoztatta a testek lényegét vagy az abból folyó sajátságokat vagy hogy czéljaira való tekintettel a testeknek oly új sajátságokat adott, melyekkel lényegüknél fogva nem birtak. A czélszerűség tehát nem önkényes, nem változtatta meg a dolgok lényegét, hanem először az egyszerű elemeket sajátságaik szerint kellő mérvben felhasználta, s másodszor az összetett testek közül azon vegyületeket léptette föl, melyeket használhatott s ismét úgy, amint használhatta. A Tyndall-féle ellenvetésnek akkor lenne értelme, ha a czélszerüségtana állítaná, hogy az Isten a víznek a hüllőkre való tekintettel az illető sajátságát adta, mely tömecsszerkezetének magában véve nem felel meg; akkor aztán hozzátehette volna: már pedig az nem igaz, mert a bizmútnak is megvan azon sajátsága, jóllehet benne semmi élőlény nem tartózkodik. Igy is még ráillik a felelet, lehet más czélja is a bizmút e magatartásának; — de fölösleges e gondolatok tovaszövése.

Épúgy elesik Helmholtz nehézsége. A czélszerüség nem mondja, hogy minden, ami van, a legtökéletesebb. A tökéletesnek és czélszerűnek fogalmai nem azonosak, különösen ott, hol a czélszerűségben sokféle, egymást befolyásoló, egymásba nyúló tényező szerepel. Ha az egyes tényezők legtökéletesebbek lennének, akkor talán sok, nagyon sok esetben egymás hátrányára s az egésznek kárára volna összetételük, — kell hogy az egésznek eszméje a czél szerint megszabja és temperálja a részek tökéletességét. E szerint megvalljuk, hogy a szem nem a legtökéletesebb láteszköz, lehetne tökéletesebb; a „homlokból előnövő teleskop, előnyökkel birna, melyekkel most nem rendelkezünk. Hanem bele illenék-e két ily kinövés az emberi szervezetbe. Kétségkivül előnyös volna, ha a koponya oly kemény lenne, hogy minden baltacsapásnak ellentállhatna. De nem vonna-e maga után ily

tömör csont sokkal nagyobb hátrányokat."[1] A szem czélszerűsége optikai tökéletlenségei mellett czélszerű marad, legalább czélszerűbb mint minden chemiai laboratorium, czélszerűbb mint a legparányibb zsebóra. Hiszen minden a czélra, a látásra irányul benne. Ha pedig a nehézség kiinduló pontjait keressük, melyből logicai erejét meríti, azt találjuk, hogy a szem azért nem készült czélszerüen, vagyis, hogy alakulását azért nem intézte valamely czélok után induló ismeret, mert nagy tökéletlenségeket árul el. Fontolja meg még az olyan ember is, ki nem német alapossággal törekszik a dolgok mélyébe hatolni, mily érvelő erő rejlik ebben: azért mert valaki nem működik a legtökéletesebben, nem működik czélszerüen. A kölni dóm épúgy elárulja, hogy czélok után induló értelem rakta össze oszlopait, pilléreit, rózsáit, ékítményei ágait bogait, mint a part alatt letelepedett zsellér vályogból épült kunyhója. De a kölni dóm tökéletesebb! a czélszerűség a czélnak, az iránytadó eszmének nyoma, képe, kivitele az anyagban, a tökéletlen czélnak, a hiányos eszmének épúgy lehet az anyagban megfelelő kivitele, mint a tökéletesnek. Aki belép a kölni dómba és azután meglátogat egy zsellérházat, az mindkettőről elismeri, hogy czél, hogy eszme rakta össze a köveket s a vályogot, és nem lehetett össze-vissza való hajítgatásból alakulniok. Követel-e ennyit a szemben észrevehető csodálatos rend és összefüggés? a kisebb-nagyobb tökéletesség semmit sem változtat azon.

Dr. Petheő.

(Folytatás köv.)

[1] Pesch: Die grossen Welträthsel.

HORROR CAUSAE FINALIS.

(Folytatás.)

Az által, hogy a természettudomány ügyekszik a szervezetek és folyamatok tökéletlenségeit földeríteni, nem éri el a czélszerűség számkivettetését, ámítja önmagát, kedvencz képzeletének áldoz, s dédelgeti a nyers mechanismust, ezen a tagadás és gyülölet által fogant, s a gondolkozás hibái által nagyra nevelt rakonczátlan gyermekét. Azért mert tökéletlenséget vesz észre a természetben következteti, hogy az elemek természetéből kiinduló, de teremtő s szervező értelem nélkül haladó képződés és fejlődés hozta elő e világot. Nem mintha azon esetben is nem tagadná a czélszerüen működő értelmet az anyag typusai és működésében, ha minden az emberi ész előtt is világos czélszerűséggel megalakult volna, hanem mert a néhol fölfedezett látszólagos czélszerűtlenség s ha helyesebben beszélnének, ha mondanák tökéletlenség, könyebben elhiteti velünk, hogy itt csak vak törvényszerűség és a véletlen működött. A teleologia ellenségei tehát a világrend és az azt összetevő lények tökéletlenségébe kapasz-

[6] „Topographia Magni Regni Hungariae, olim a quodam S. J. sacerdote (Mich. Bombardi) conscripta, nunc studio cujusdam ex eadem Societate Sacerdotis (Joann. B. Trsztyánszky) emendata et aucta. Viennae 1750."

[7] „Historia Hungariae etc. Tom. II. Tyrnaviae 1741."

[8] „Annuae Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu Mss. Biblioth. Reg. Universit. Budapest. G. 256.

[9] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 5 lap.

[10] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 14 lap.

[11] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 4. lap.

[12] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 4. lap.

[13] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 4. lap.

[14] Andacsi kolostor jegyzőkönyve 4. lap.

[15] A sokszor említett jegyzőkönyben e tanuskodás másolatának hitelesitése is olvasható, mely igy szól: Praesesentem Copiam cum vero suo Originali in omnibus correspondere testor. Josephus Bosnyák m. p. (L. S.)

kodnak; jól teszik: a tökéletlenség, miután tagadást, miután sokszor hiányt is involvál, legalkalmasabb fegyver a teleologia ellen, amely egy legfőbb értelmet állit a világ keletkezéséhez, s a fejlődés bölcsőjéhez, meghatározott eszközök- és szándékokkal, souverain hatalommal, végtelen, czélra törő s czél nélkül nem működhető bölcseséggel; az ily teremtő erőtől nem akar eredeztetni tökéletlent. S a fönlevő tökéletessel és czélszerűvel mit csinál? azt miután a rendező értelemre vissza nem viheti, az anyag sajátságaiból és erőiből és változatlan törvényeiből származtatja.

A ki a logika mérlegét akarja ez eljárásban szerepeltetni és a jogosságot s a méltányosságot ezen mérleg egyensúlya szerint meghatározni, annak szivesen engedjük át a biráskodás terét. A mérleg egyik karjára helyezzük a természet elvétett tökéletlenségeit, melyek nem tagadják az egésznek czélszerűségét, de a materialisták szerint szükségképen maguk után vonják a czélirányosság tagadását, — a mérleg másik karjára pedig akaszszuk a tőig és ízig ható milliom atóm és tömecs rezgést egy ugyanannyi dugattyúval és külön erőkkel ellátott organismusban egyesitő czélszerűséget, amely leleplezetlenül áll tudós és tudatlan előtt, de a mely a materialisták szerint az elleni erők szükségszerű működésének és fejlődésének tulajdonittatik. Ily nagy, mindent felölelő valósától, milyen a czélszerűség a természetben, kirántják az alapot, a ratio sufficienst, a czélszerűen gondolkozó értelmet, állitanak helyébe valamely egészen problematikus, általuk is csak lehetségesnek föltüntetett alapokat: az anyag erőit és alakulásait. Nem kellene-e az anyagelvi tudománynak inkább a tökéletlenséget megegyeztetni a czélszerűséggel? De erre nem pazarolják gondolataikat; az anyagelviség dogmája mást kiván! nincs czélszerűség, tehát találnunk kell bármi más magyarázatot s mig az megérik, kibuvót, vagy egyszerüen tudatlanságunkat állitjuk gát gyanánt a sürgető metaphysikával szemben. Homér is, ha Diomed neki ront a trójai hősöknek, csak ködd̈el,

„dunsttal" tudja megvédeni őket, ha épen szüksége van még életbenmaradásukra; igaz e ködöt az isten vagy az istennő önti szét a szoruló hős körül s azért tiszteletet gerjeszt az ily silány takaró is: az anyagelvi tudatlanság is, jóllehet magában véve igen sajnálatraméltó és szüken vigasztaló jelenség, de mert a tudomány nevében hirdettetik és csak ideiglenes saison szereplésre van engedélye, rendkivüli előkelő szinezetet nyer s megjelenhet bármely akademiában és elhangozhatik Tyndall röpke szavaiban.

Különben a tévutra került philosophia és fogalmainak annyi komediás szereplése és bukfenczezése után, melyekkel beszökdécselte Leibnitztól fogva az akadémiákat és benézett az iskolákba és megfordult az egyetemeken, itt egy rongyot, ott egy sallangot hagyván örök emlékül, s megnyugtatásul, hogy birtokukban van a metaphysika esszenciája; itt is, ott is megzavarván sok bölcs tanár és nagyreményű tanitvány eszét: nem lehet csodálni, hogy az anyagelviség a tökéletlenséget a természetben csak a czélszerűséggel való tősgyökeres szakitásra tudja visszavezetni. Leibnitz kezükbe nyomta a német tudósoknak, hogy a világ teremtője csak legtüzetesebben alkot és rendez, s következőleg, hogy a világ tökéletes. Ennyit szivesen fogad el bármely atheista a theologiából, a többit ő tapasztja s ragasztja hozzá. A világ tökéletes lenne, ha Isten teremtette volna; már pedig nem tökéletes: tehát nem Isten teremtette. Sokszor ez elvek öntudatlanul nyugszanak a természettudósok, ismeretei és kutatásai alapján, s jóllehet nem tudják, honnan s mikép vetődtek oda, de hivatásuk kétségtelen!

Ki gondolná például, hogy Lange, kinek materialistikus dicsősége Kant és a többi épitőmesterek aetherikus sugárfényében fürdik, ki materialista a meddig lehet, azontúl pedig fölvilágitja a szorult lelket az idealismus felhők és verőfényes ködével, hogy tehát Lange halálos csapást vél és bizton remél mérni a czélszerűségre, ha az életet szerető s már-már borzadozó közönség szeme elé rakja a belekben, vizben, fényben, melegben veszendőbe menő

petéket, s összefogdossa a légben szállongó csirákat, gombákat, bacteriumokat, ha zsákokba szedi a hivatását nem teljesitő virágport és egy-két könnyet szentel a kérlelhetlen halálnak s az ő kaszájának. Ó czélszerűség, hol hagytad eszedet, midőn ennyi drága anyagot pazaroltál és szivedet, midőn az anyagot gyengéden szerető Lange-tudósoknak ily elegiákra alkalmat adtál! Bizony szép czélszerűség kerülne ki abból, ha Lange történésznek panaszai kielégittetnének! Ha minden petének lába kelne, ha minden gomba és bakterium akár a gyomor, akár a tüdő oldalfalain gyökereznék s kivirulna, ha minden mag megfogamzanék, s a fű és fa az égbe nőne, ha minden állat csupa czélszerűségből nem ennék, mert hússal vagy fűvel táplálkozván, gyilkos harapásokkal életet tenne tönkre, nem innék, mert ázalagokat nyel; nem járna, mert holmi ifju fű életének nyakát szegné; nem lehelne, mert gombákat és bakteriumokat *foszt meg* egy szép élet örömeitől; csak szaporodjék és nőjjön és teremjen minden; ugyan hát ily czélszerűséggel beérik a zürichi vagy marburgi kathedrákon?! Igaz, jól illenek e példák a véletlennek, a vak törvényszerűségnek könyörületlen hatalmi sphaerájába; mert ezekből vonja Lange a következtetést: most is az élet, a fönmaradó typus csak különös, csak kivételes, csak számtalan halállal és folytonos enyészettel szemben álló egyes eset „ein Specialfall," következőleg czélszerűségről, és rendről szó sem lehet.

A millio puska közül, mely a mezőn elsül, csak fogja az egyik vagy a másik könyörületlen golyóját a szédülő nyul testébe fúrni: a számtalan pete és gomba közül csak fog egynehány alkalmas földbe vagy kedvező tényezők ölébe esni. Az ezer ház és palota közül, melyeket a város alapitó épit, csak fog egyik-másik alkalmasnak találtatni, melyben az épitész meghúzza magát s daczolhat az elemekkel: a csirákban foglalt vagy a már kifejlett organismusok myriadjai közt csak lesznek olyanok is, melyek a létért folytatott harczból elmenekülnek és egy darabig az elemek üldözésének győztesen ellentállnak. Ezek a ha-

sonlatok hiába számitanak érvényre és elismerésre! Lange úr nagyot ugrik és salto mortaléval túl ad mindjárt egy döntő ponton! Puskákról és nyulakról — kulcsokról és szobákról — épitészről és épületekről szól; de hogyan kerül ezekhez álláspontjának föladása nélkül? Lange a czélszerűtlenség megvilágitására oktalan nyúlvadászatot, egy szétzülledő várost, és kulcsokkal való játékot hoz szinre — nekünk erre nincs szükségünk, ily példákat hozni annyit tesz, mint magasan az ellenség fejei fölött ellőni; a czélszerűség beéri állitásainak bevitatására a rendezett, hatni tudó erőkkel, nevezzük puskáknak, az egységet bámulatosan föltüntető szervezetekkel, nevezzük nyulaknak, a természetet átható csodálatos renddel nevezzük városnak; hogy azután mikép vannak fölállitva az erők, — a puskák — mikép küzd a rend, a fönállás, a romboló elemekkel — mikép bomlik a szépen kiépitett város anélkül, hogy elpusztulna — ezen kérdésekre és esetleg nehézségekre máshol kell a feleletet keresnünk.

Lange azt mondja: Ha egy ember millio puskát sütne el, hogy egy nyulat lőjjön... az oktalanul és czélszerűtlenül cselekednék. Mindenesetre; tehát? ha a természetben valami hasonlót veszünk észre, az is oktalanul és czélszerűtlenül lesz téve? „a természet és az ember közt kettős különbség van, mely a felhozott érvelést teljesen fölforgatja. Először is minden ember jól teszi, ha szerzett birtokát, erejét, idejét és mindent, ami hasznára lehet, lehetőleg kiméli, mert e javak csak kisebb mérvben képezik osztályrészét, és minden czéltalan vesztegetés az ember kárára van. Mit használ az embernek düledező, szél- s vihartól átjárt ház? de a természet tud fölhasználni minden hulladékot, mindent, ami egy helyen használatlanná vált, más helyen értékesiteni.“[1] Nem csodálatos dolog-e az, hogy ezen materialis idealis természettudós, ki nagyra van — s méltán — az erők egyenértékéről, a természetben észlelt körforgásról, az erő föntartása- s megmaradásáról szóló tanokkal, a teleologiát bombázván egy zulu

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus. §. 3.

néger természettudományos álláspontjára helyezkedik. A czélszerűség fényesen nyilatkozik a szerves anyag bomlásában, az élő lények halálában, legalább is oly fényesen, mint milliom sejt és rost szervezetté való szövésében, — ezt az anyag és erő megmaradása törvényének dicséretére mondom. Tekintsd a bomló állati testet vagy petét vagy gombát, anyaga és ereje megmarad, nem lesz haszontalan és czéltalan a legkisebb parány, mely romjaiból szabad szárnyra kel. Meglehet, hogy miután messze elszállinkózott, ismét a földbe vegyül, onnan egy rózsa félig nyilt ajkára hajtatik, onnan mint illat bájolgat el téged, ujabb kombinációkba sodortatik, bekerül agyvelőd labyrinthjaiba s vegytani erőivel alapját képezi annak a nagy világnak, melyet nyit a képzelet és ész. „Azután pedig és ez a fő, az embernek esze van, a természetnek nincs! hogy lehet ezt szem elől veszteni! Kinek esze van, nincs szüksége általános és állandó törvényre működésében, hanem igazodhatik minden egyes eset természete szerint. A természetben is, mely vakon engedelmeskedik a teremtő akaratának, ezt az utat követhetné az Isten, hogy minden egyes esetben előirná az irányt és működés módját. De mi lenne ennek következménye! csak az egyet emlitem, hogy a csoda, mely a kinyilatkoztatás bizonyitó jele, elesnék. Ha tehát a természet folyamát általános törvényeknek kellett alárendelni, akkor csak az a kérdés: jól vannak-e választva a törvények? föltételeznek-e értelmet.“[1]

Lange ellenvetése többet nem kivánhat; ily méltányos és stoikus nyugalommal értekező bölcsészen is megesik, hogy a hasonlatok szemlélhetősége, mely valamiben megegyezik a kérdéses tárgygyal, elnyeli a gondolatot és a következtetés rovására terjeszkedik ki észrevehető öntetszéssel. A természetnek nincs esze, nincs szeme; a vak tapogat és fogódzkodva halad végig a fal mellett, tartja magát egy általános rendszabályhoz; ha látna, nem tenné; tehát czélszerűtlenül tesz? Alkalmazza ugyanezt a természetre!

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus.

Azt kivánja-e Lange, hogy a természet túladva az általános és állandó törvényeken, minden egyes esetben a körülmények számbavételével a legczélszerűbbet létesitse? akkor nem lesznek természeti törvények, akkor nem lesz természettudomány, akkor kivánjuk, hogy az Isten mindenben közvetlenül, a természeti erőkre való tekintet nélkül hasson, működjék. Ezek Lange fogalmai a czélszerűségről, s e fogalmakat átviszi a természetbe, s miután ott megvalósitva nem találja, tagadja a czélszerűség fönállását. S mégis Lange szemünkre veti, hogy fogalmainkat a természetre tukmáljuk. — Nyissa föl bárki Lange vaskos bölcsészeti müvét, a Materializmus történetét, megütközve olvashatja számtalanszor, hogy a czélszerűség nem egyéb, mint az emberi gondolkodás becsempésztetése a természetbe, hogy „anthropomorphismus," hogy csak a régi, az emberi természetben gyökerező rögeszmének kifolyása, melynélfogva a világ épitőmesterét ugy léptetjük föl, hogy az ember e mester munkáját és müvét szükségkép czélszerűnek mondhassa, hogy végre alapjában véve a dolgot a czélszerűség fogalma egyike a dualismus ellentmondásainak és a személyesités képzelemszüleményeinek, mely a helyett, hogy a világot egységesen fölfogná és a közönséges érzéki látszaton fölülemelkednék, mindenütt két, elválasztott tényezőt szerepeltet: Istent — és világot, testet — és lelket, anyagot — és erőt. A theologia és teleologia nem törekszik a világot egyetlenegy elvből és tényezőből (anyagból) kimagyarázni, de mutat anthropomorph emberalakú isteneket, és zürzavarban forrongó elemeket és erőket, melyekből az istenek rendet és világot létesitenek. Ily variációkban leli kedvét az „Ideal" védője, de csak annyiban van igaza, amennyiben a dualismus mindenkor alapjában egy s ugyanazon gondolat volt és lesz, mely kezdődik a legrégibb müveltségtörténeti korszakokban, jobban mondva az isteni kinyilatkoztatásban, s azután föltünik többé-kevésbé elferditve a népek durva s érzékiesen nehézkes fogalomköréhez alkalmazkodva; amennyiben pedig „az ébredező gondolat a képzelem e szövedékével

szemben egységet és rendet kiván" vagyis amennyiben tagadja a czélszerűséget az „ébredező gondolat" és materialismussá fajul: annyiban mindig hadi lábon állt és áll a teleologia és theologiával. Ha Lange folytatja e régi harczot, akkor jobb dárdát hozzon, s hasonlatait pazarolja másra.

Ezen észrevételek Lange hasonlatairól átvezetnek a czélszerűség elleneinek általánosságban hangoztatni szokott érveihez, melyek amily általánosak, oly kopottak, és tartalomnélküliek; erejük abban áll, hogy a materialista világnézet bélyege van rájuk sütve, s igy szabad bemenetük van minden mélyen tudományos értekezés és világnézet-fabrikába; nem kell más, mint hogy valaki akár ifjú, akár ősz tudós ajkára vegye a bűvszavakat, szárnyaikon átkel minden sánczon, bokron, árkon, melyben a dualismus ellenmondásai közt kóválygó határoltság szeretné, hogy fönakadna és nyakát szegné.

Bőséges és változatos szószaporitással szokás hangoztatni, hogy a czélszerűség csak anthropomorphismus, csak személyesités, tehát képzelődés!

Vegyük a dolgot, amint van. Kezdve a legrégibb időktől, de különösen, Sokrates, Plato és Aristotelestől a világban észlelt rendet és összhangot szokás egy értelmes rendezőre visszavinni. A dolog nagyon egyszerű. A természetes észtől nem lehet eldisputálni azon ösztönt, melynélfogva az okozatnak okot keres. Ime a philosophia alapja és jogosultsága, semmi más alapon nem emelkedik a korok bölcsészete, mint az emberi értelem eme legmélyebben rejlő sajátságán, az okozathoz az okot keresni; a korszellem pedig ezerszeres befolyásai és előzményeivel megadja a keresés irányát, s igy a természet kutató ösztöne magán viselve a kor irányát, adja a korok sajátos bölcsészetét. Tehát a bölcsészet nem tulhajtott, nem a józan ész határain tulkelő, finomitott spekulatio; ilyenné válik elfajulásában; ilyenné válik, ha szakit kiindulási pontjával; ha ellenkezésbe jő jogosultsága alapjával; a természetes ész leggyökeresebb ösztönével, mely ösztön nem vak, hanem

birtokában van az első igazságoknak. Az első igazságokkal összenőtt elv, mely bebizonyithatlan, mert épen az első igazságok tartalmát propositio alakjában foglalja magában: az okozat és ok közti szükséges és arányos viszonynak fölismerése. Mit eredményezett ezen viszonynak alkalmazása vagy jobban annak a világ folyásában és rendjében való fölismerése? eredményezte, hogy e szabatos világfolyásnak és rendnek mint okozatnak, okot kivánt és talált. A ratio sufficiens elvét alkalmazván e világra mondták: ezen czélszerűségnek, mely átfogja a világot játszva, de mégis gigási karokkal, értelmes rendezőjében van oka és forrása. Csak úgy valósulhat meg a dolgok azon alapelve, hogy minden okkal bir, ha az értelmes rendező először mint czélt fölfogja, konczipiálja azt, amit az anyagban kivitelre szánt, azután rendezi el az anyagot és erőit részekben és kellő mértékben, s megvalósul a holt és vak anyagban az élő és ismeretet adó eszme, a czélszerűség. Az ember is ugy tesz; ha házat vagy hajót épit, mindenekelőtt fogalommal bir arról, amit tenni akar, ez a fogalom vezeti őt az épitésben; a gondolat és a cselekvés közt oksági viszony van s az értelem alkalmazza e viszonyt a világra is, vagyis keres a czélszerüen berendezett világnak rendező értelmet. Ezáltal a világnak emberhez hasonló teremtője van, aki bölcsességében előre kitüzte magának a világ tervét, melyet megvalósitani akar.

Ha erre akarja alapitani az anyagelviség az anthropomorphismus vádját, s az emberi gondolkozás törvényeinek becsempésztetését akarja meglesni a teleologia fogalmaiban, akkor csak a kifejezés ellen van kifogásunk, a dolog megmaradhat. Nem csempészünk semmit; a gondolkozás törvényeit a világra, a tárgyak összeségére nem visszük át suttyomban, hanem öntudatos jogunk és az igazság alapján. Hiszen az ismeret a maga objektumát nem az alanyból meriti, hanem a tárgyak világából, következőleg az értelem által fölismert elvek, a szükségszerű ismeretek joggal vihetők át a tárgyak világára, s nem kell átcsempészni azokat. Az ember fölismeri saját tapasz-

talataiban azt, hogy a czélszerüen alkotott dolgok egy czélszerüen gondolkozóra vitetnek vissza az oksági viszony, a ratio sufficiens alapján; de ezen ismeret nem subjektiv, nem terjed ki csak az ember eljárási módjára, hanem általános érvényű, alkalmazható minden tárgyra. Az idealizmusnak kellene hódolnunk, ha az objektiv, a realis ismeret körét az alanyra szoritanók, s minden következtetésnél, mely az alanyon túl terjed, hangoztatnók: ismereteid, elveid csak alanyi állapotaidra érvényesek, a tárgyak világában ne következtess szerintök, mert különben a természetet magad szerint s nem realis mibenléte szerint itéled meg, anthropomorphismusba esel. A szóban forgó esetre alkalmazva e nézetet, azt kellene mondaniok: a gondolkozás és cselekvésben fönforgó alanyi állapotok s azok oksági viszonya, a czélszerüség fogalma érvényben van az ember körében, de nincs a tárgyak világában, tehát látszhatik czélszerünek a világ, mert ismerő tehetséged e benyomás elfogadására van alkotva, de abból nem következik, hogy czélszerű is, hogy czélok s szándékok szerint alakult.

Ezen nézetben is van igazság, ha eltekintünk túlzott idealisztikus irányától. Alkalmazzuk is, amennyiben igaz. A czélszerünek látszó világ talán máskép is alakulhatott, s nem szükségkép czélok s szándékok szerint? Erre feleletet ad a materialismus nagy elvei közt a legnagyobbik. A teleologiát a materialismusban számüzi a természet alaphajlama a czélszerütlenből előteremteni a czélszerüt. Nem is hiányozhatik ezen alaphajlam, ha az anyagelviség anyag és mozgásból akarja kimagyarázni a világot. Mert nem elég kimutatni, hogy a testek és szervezetek a parányok találkozása és egyesüléséből keletkeztek, hanem ki kell mutatni e keletkezés valószinű okát, mely a végnélküli fejlődést kormányozza, s bizonyos irányban föntartja: ez pedig a természet alaphajlama lesz a czélszerütlenből a czélszerüt alakitani. Ezen alaphajlamot fölállitotta a régi korban Empedokles, az ujabb korban tökéletesitette, s amennyire lehetett felaggatta a természettudomány adat-

halmazával Darvin; az alapgondolat mindkettőnél egy: a czélszerű keletkezett a czélszerűtlenből; a czélszerű tulsúlyban van, mert a czélszerűtlen fön nem állhat legalább hosszabb időre; a czélszerűnek tulsúlya pedig biztositja a világ rendet.

A czél és szándék ezen gyökeres tagadása mindenkiben, aki a mérhetlen anyag rendezetlen vegyülékébe tekint, megérleli az ellenvetést: tehát mindez a véletlen és vak-esetre bizva önmagából fejlődött? a véletlen lesz a világrendnek oka? Nem; a materialistikus elvek kizárják a véletlent, a materialismusban minden okszerű és szükséges: „semmi sem történik véletlenül, hanem minden okszerüen és szükségkép," ezt tartja a görög anyagelviség. A czélszerűség tana mondja: nincs véletlen, minden czélok szerint; a materialismus mondja: nincs véletlen, minden szükségszerüen, a természeti törvényszerűség fonalán. A czélszerűség tana mindenek kezdetére állitja az eszményi egészet, a világrendet, mely azután a természetben lebonyolodik; a materialismus mindenek kezdetére állitja az anyagot, szükségszerüen működő erőivel, s végkifejlődésképen megkapja a világrendet, a czélszerűséget.

A czélszerűség és a materialismus egyaránt ki akarja zárni a véletlent; mert a véletlen az okok, következőleg minden tudomány tagadása. De ha a materialismusnak azt vetjük szemére, hogy a czél kizárásával a véletlennek dobjuk oda a világot, subsumál: nem a véletlennek, hanem az anyagi kifejlődés szükségszerű folyamának. Ide kell alkalmazni a bárdot, ha erőtleniteni óhajtjuk az ezredéveket túl élő világnézetet.

Mit jelent az, hogy az anyagi kifejlődés szükségszerű folyása ezen fönálló világrendet szüli? A bölcs Sokrates ezen felelet tartalmát egy példával illusztrálja, mely ha talán az ő czéljára nem egészen alkalmas, de tárgyunkra tökéletesen illik. Aki azt mondja, hogy a világrend elegendő okát és megfejtését adja az anyag és erőinek szükségszerű működése, hasonlit azon emberhez, ki kérdeztet-

vén, mért ül Sokrates a tömlöczben, azt felelné, mert a izmok és inak ily helyzete maga után vonja az ülést, nem reflektálna az itéletre és a gondolatra, mely inditotta hogy ott leüljön ahelyett, hogy menekülni törekedjék Miért áll fön a világ harmoniája, honnan az erők fölosztása, honnan a tünemények egymásba *illő* sorrendje? mert a világ izmai és inai oly helyzetben vannak, hogy e rendet *maguk után vonják.*

A természeti erők törvényszerű működése és a bizonyos irányban, még pedig a czélszerűség felé megindult kifejlődés csak körülirása a czélszerű világrendnek; a definitio nem képezi okát a definitumnak; nem lehet e kérdésre, mért ülök? azt felelni, mert ülő helyzetben vagyok; az csak körülirása a ténynek vagy a kérdésnek! Kérdezzük tehát, honnan az erők szükségszerűségének ezen iránya, honnan a kifejlődésnek a czélszerűség felé haladó iránya?

A materialismus felelete röviden igy szól: czélszerüen képződik és fejlődik a világ, mert a czélszerű fejlődés szükséges, adva van az anyag lényegével. A materialismus kizárja a véletlent a szükségesség által, mely egy, még pedig a fön álló irányban veszi utját. Az oksági elv szigorú keresztülvitele, mindennek mechanikus végbemenetele a számokban, összeadás- és kivonásban jelölhető világfolyás.... képezik a materialismus óvását a véletlennel való fölületes szójáték ellen. „A czélszerű az esetleges alakulások föntartásából keletkezik, melyek csak hozzánk viszonyitva nevezhetők esetlegeseknek, amennyiben nem ismerjük az okát annak, hogy mért támadtak ezen pillanatban épen ezek s nem mások. Egészben véve minden s következőleg ezen alakulások is, melyek alkalmazkodás és öröklés által uj fajok alapjául szolgálnak, szükséges és örök törvények szerint mennek végbe. Ezen törvények nem hoznak létre mindjárt czélszerű lényeket, hanem létrehozzák a variácziók bőségét, a csirák és életmagvak sokaságát, melyben a czélszerű és életre való példányok meglehet relative igen kis mennyiségben ta-

lálhatók."[1]) Ez a törvényszerű vakfolyamat az emberi gondolkodás szempontjából oly eredményeket mutat elő, mint a czélt előre megfontoló teremtés, és a véletlen mindkettőben teljesen ki lesz zárva.

Minden csak mondva van és igen sok előzmény okadatlan fölállitása után szolgálhat feleletül. A komoly vizsgálat, mely nem leli kedvét eszményi épitésekben, hanem az igazság alapjait tartja mindenek előtt szem előtt, kimutathatja ezen állitások alaptalanságát. Az anyagelvi világnézet siet megszabadulni azon dárdától, melyet a józan gondolkodás teste mélyébe fúr: a véletlennek rendező szerepétől a világ létesitésében. Nem tudja máskép parírozni a csapást, mint ha állitja, hogy nem a véletlen, hanem a szükségszerű, a törvényszerűség vas kényszere hozza rendbe a világot, és létesiti fönmaradását. Ezen állitás sem birja ki a kritikát. Ha minden mathematikai pontossággal fejlődik is ki, de senki sem fogja tagadni szükségét a positiv föltételeknek, a positiv előzményeknek, melyek nem szükségesek, hanem tetszés szerint adhatók; ilyenek mindenekelőtt a tömeg mennyisége nem szükséges se lényegénél sem más külső befolyásnál fogva, de a tömeg mennyisége lényegesen befoly a világ alakulására; más tömegek mellett más lesz a naprendszer, más a testek elhelyezkedése a világürben, a helyzettől függ a hő és világosság viszonya, a meteorologikus állapotok, ezektől az élet, szóval minden. Hozzá vehetjük a tömeg-mennyiségben is a különbözeteket, mert egészen más arányokban lehetnek az elemek, következőleg a vegyületek, ezek pedig minden alakulás és keletkezés gyökeres tényezői. Az ujabb physika szereti az elemeket még más egynemű parányokból összetenni, ez esetben a nehézség csak növekszik s a positiv meghatározás még szükségesebb lesz. Egynemű parányokban nincs ok arra, hogy különböző számban egyesülve, különböző elemeket képezzenek, nincsen ok arra, hogy három-három egyesülve könenyt, öt-öt egyesülve élenyt adjon, nincsen ok

[1] Lange: Geschichte des Materialismus.

arra, hogy ezen specifikus egyesületek határozott mennyiségben történjenek, s ez által a világot lehetővé tegyék.

Ép ugy kell határoznunk a materialis világnézet másik alaptényezőjéről, a mozgásról. Már a vén Demokrit nem válaszolt arra, hogy milyen sebességgel mozognak az anyag parányi részei? mi meg hozzávehetjük a másik kérdést, mely irányban? s a mozgás mely nemével? rotativ? translativ? egyenlő, különböző sebességgel és mozgási módozattal? Ime csupa positiv adat, melynek adva kell lenni, meghatározva kell lenni; szükségességről ezekben a leglelkesültebb materialista sem álmodhatik. Pedig mindezen adat a materialista világnézet kiindulási pontján állja utunkat, a kutató sarkához ragad, s a mechanizmus, melybe az anyagelviség a már adott atomokat sodorja, nem szabaditja meg tőle. Azt mondják csak: legyenek bár milyenek a positiv adatok és kezdemények, Darwin princzipiuma szerint mindig rend, szépség és tökéletesség fejlődik ki belőlök, mint a jelenlegi világrendben.

Ha valaki okosan szétszedi ezen állitást, tartalmában megtalálja, hogy meggondatlanul van oda vetve csak azért, hogy valamit mondjanak. „Legyenek bár milyenek a positiv adatok és kezdeményezések"; — ezek közt miután bármilyenek mindenesetre benfoglaltatik az egyensúly állapota; lehetnek tudniillik oly positiv adatok, melyek mellett a müködés és fejlődés megszünik, az elemek merev egyensulyba jutnak. Már most kérdezem, nem szemfényvesztés-e az ily beszéd: legyenek bár milyenek a positiv adatok. S hányféle különböző adat és kezdeményezés mellett keletkezhetik az egyensúly állapota! azt nem tudjuk; de sejtjük, hogy nagy számban vannak. Tessék ily kezdeményezésekkel kiindulni a világalkotására, a törvényszerüség és szükségszerüség mindjárt végére hajtja a mütétet, s kezeink közt lesz a végmerevség. Ez nem a czélszerü világalkotásnak utja!

A törvényszerüség és szükségszerüség semmit sem használ a materialismusnak; nevetséges dolog, midőn e két természeti tényezőt szövetséges társaik gyanánt mu-

tatják be a közönségnek, s ez által a természettudomány létjogainak védelmét fitogtatják. Bocsánat uraim, a törvényszerüség és szükségszerüség, mely az anyagban és munkában rejlik s el nem vész, nem czimborája a materialismusnak; nem a materialismus vindikálja az anyagnak e két alapsajátságot, mindenki elismeri azokat. Törvényszerüség és szükségszerüség az anyagban, csak kerekei és fogai egy irgalmatlan masinának, melyeket amint fölhasználhatja a czélok után induló értelem, ép úgy összezúzhatják a materialista positiv adatokat és kezdeményezéseket, ha azok csak a képzelet játékai és a realis világ létesitésére képtelenek.

„Legyenek bár milyenek a positiv adatok és kezdeményezések"; csodálatos, hogy a természettudományok állitólagos dajkája ily szavakat veszteget. Nézzen hát föl a holdra! Mondják a természettudományok, hogy ott már kihalt az élet, megmerevült, megdermedt minden, beállt az egyensúly állapota. A földön a megmerevülés borzasztó munkáját a növényország tartja fön, ha ez nem lenne, óriási léptekkel sietne földtekénk drabantja végzetes sorsa felé. A természettudományok a chemiában a szervetlen testek vagyis az anyag legsajátosabb tulajdonságai közt emlegetik az egyensúlyra való törekvést, a minél mélyebb és zavartalanabb nyugalomra való dőlést. Ezen vélemény az atomisztikában bizonyossággá változik, és a parány elmélet a priori is következtetheti az anyagnak e sajátságát. Kell e megmerevitő, ez összeszoritó, és fogyasztó hatalom ellen a czélszerüség nevében a szükségszerüségen kivül álló intézkedés, egy gát, a mely a czélszerüség remek müvének, mester fogásának mondható, s ez a növényország. Annál figyelemre méltóbb a növényország e helyzete a természetben, minél inkább ellenkezik iránya, törekvése a holt anyag hajlamaival. S mégis kitelik a materializmustól a növényországot is mint czélszerüt, a holt anyagból mint czélszerütlenből származtatni; ez uraim annyit tesz mint jégből lángokat kicsalni. Hiszen a költők ismeretes hyberbolái valami lehetetlen körülirására

az ellentétek összeállitásából vannak meritve; mondják előbb fog a Tiberis a sabini hegyekre visszafolyni, előbb fog a szántóvető ekéje alatt halakat látni, mintsem hogy ez vagy az történjék; s a materialismus ép ez ellen vét: az egyensúlyra törő anyagból keletkezteti az egyensúlyt megtörő lények családfáját.

A növényországra való kitérést csak mellesleg engedtem meg magamnak, miután e megjegyzésnek itt jó helye van; annak bizonyitására szolgál, hogy oktalan dolog „bármily adatok és kezdeményezésektől" várni a világ alakulását. De ha a világra be nem érjük bármily positiv adatokkal, tehát kellenek határozott, arányos adatok az elérendő czélhoz mértek.

Van e a materialismuznak még mondani valója? Nem marad más hátra, mint hogy a jelenleg fönálló világ positiv adatait és kezdeményezéseit az előnyös fejlődéshez alkalmasaknak mondja, hogy pedig ép ezek alkalmasak, az véletlenül történt. Helyes; a véletlennek előbb-utóbb elő kell állnia a materialis világnézet fejtegetésében, s mikor a materializmus e ponthoz jön, hogy a véletlen csodakulcsát huzza elő szoruló zsebéből, akkor be is adja lemondását. Ezen szóval semmit sem lehet megfejteni; a materializmus is ugy szokta értelmezni e szót, hogy az mindig relativ tudatlanságot mond, pedig a materialista világnézet akar egy átértett világot „eine verständliche Welt." „Der zufall macht nichts verständlich." Mi is ezen elismert axiomához tartjuk magunkat, s következőleg a materialistikus világnézet hypothesisei „machen die Welt nicht verständlich." Ha pedig a materializmus létjogát a világ értelmes magyarázatához, egységes, mechanikus, czélkizáró fölfogásához köti, akkor e létjogát elvesztette. A következetes materialisták nem is irtóznak ily lemondástól, lesznek belőlük empiristák, kik előtt a világ kezdete és vége nehéz függönyökkel van eltakarva, oda nem tudomány, csak a sejtelem jár a religio és müvészet és költészet szárnyain.

Ha már a „positiv föltételekkel és positiv előzményekkel, melyek szükségszerűségét az anyagelviség nem állithatja, s ép azért veszélyes kibuvókat keres, mint az előbbi pontokban láttuk, ennyire sikertelen minden tervezgetés; mennyivel inkább dugába dől a másik suppositum, mely szélesen országol a materializmusban. A „positiv föltételek és positiv előzményekből" törvényszerüen kifejlődik a világ, mert az anyagot uralja a hajlam: a czélszerűtlenből czélszerűt alkotni.

A czélszerűnek támadása a czélszerűből, a szerves testek köréből meríti bizonyitékait; ezen tekintetben a modern tudomány nagy haladást nem mutat, Darwinnak készleteiből él. De mindenki megengedi, hogy a dolgok jelen állásában a kérdés egészen problematikus, sehogysem emelkedett a bizonyosság szinvonalára; hypothesisnek beillik, mint van sok más. Annál inkább problematikus marad, mert adatait csak az állatvilágból meriti, s általános érvényre semmi esetre sem számithat; az állatországból a növényországba, ebből a szervetlen anyagba az átlépés legföllebb analogice történhetik; de mit ér az „exakt tudománynak" a természetvizsgálattal bujdosdit játszó analogia. Nem akarunk tovább foglalkozni azon tényezőkkel, melyeket Darwin olcsón szerepeltet a czélszerűnek a czélszerűtlenből való keletkezésénél, milyenek az öröklés, az utánzás, a körülményekhez való alkalmazkodás, jóllehet ismétlem, mindez csak az állatvilágban bir, még pedig csak hypothetice érvénynyel; hanem szem előtt kell tartanunk azt, hogy az egész természetre ezen elv semmi esetre sem terjeszkedik ki s különösen az anyagelvi világnézet a legalkalmasabb, hogy terjeszkedési igényeit visszautasitsa.

Az anyagelviség tagadja a természetben a czélszerűséget, amennyiben az egy értelemnek műve volna, következőleg csak a mechanikus hatókat és erőket veszi tekintetbe, számára a „rendező értelem" a világ megfejtésére nem bir fölvilágositó sugárral, az adott anyag és a mechanikus erő mindent magában foglal, belőle kell a

természetet kimagyarázni. Már pedig a holt anyag és a mechanikus erő bármily egyesülésében a rendnek vagy rendetlenségnek halvány fogalma sem foglaltatik, kizárják a két fogalomhoz való vonatkozást, nem mintha ellenkeznének velök, hanem mert semmi közük hozzájok. Ezen álláspontot foglalja el a materializmus; nem lesz fölösleges nézeteit a rendről vagy rendetlenségről fölsorolni.

Szerintük kezdetben ezen szó „rend“ nem jelentett mást, mint a dolgok ollyatén tulajdonságát, melynél fogva létezésük és működésük módja a mienkével megegyez. Az ember átvitte a maga fogalmait a természetre. De mivel a természetben minden egyaránt szükséges, azért nem lehet különbség rend és rendetlenség közt. Mindenben találunk rendet, ami lényünkkel megegyezik, mindenben rendetlenséget, ami vele ellenkezik. Épen úgy meritjük értelmünkből a véletlen fogalmát. Értelmeseknek gondoljuk azon okokat, melyek ugy működnek mint mi, és a vakeset játékát látjuk az ellenkezőkben. Vakeset nem adatik, ha az egész természetet tekintjük az erők végtelen hálózatával, csak ha szük térre szoritkozunk, s határolt gondolkozásunk által elvágjuk a szüktéren kivül fekvő tényezők befolyását.

De a falusi ész mosolyog a tudomány ez enunciaczióin. „Hogyan? hát egy vak vagy lábatlan gyerek, vagy más korcsszülött nem ellenkezik a természettel?“ Soha, feleli az „exakt tudomány!“ ellenkezik fogalmainkkal a fajról és nemről; de e fogalmakat mi gyártottuk magunknak a tapasztalat után, mely nem kötelezi a természetet. — „A nagy egésznek szempontjából nem lehet rendetlenségnek mondani azt, ami a természeti erők örök szükséges folyamatából származott.“[1] De minden ami kel és támad, a természeti erők találkozásából származik, tehát sehol sincs rendetlenség, mindenütt van rend; jobban mondva, minden szükségszerű; rend és rendetlenségről

[1] Lange: Geschichte des Materialismus.

nem az objektiv gondolkozó, hanem csak az emberi értelem fogalmaival játszó okoskodás beszélhet.

A rend fogalmának radikális kiküszöbölését követi azután szükségkép a czélszerűség száműzetése. Kiül a szegény czélszerűség az ideális fogalom és képzelemvilág önalkotta szigetére, s borongósan néz a szükségszerű és nem czélszerű, a szükségszerű és se rendes, se rendetlen természeti erők és alakulások oczeánjába; az ész szükséges, de nem objektiv gondolkozási módja szövi lepkeszárnyait, édeleghet, andaloghat, de tudnia kell, hogy mindaz, amit érez s gondol, a külvilág erőinek meg nem felel.

A czélszerűség fogalma a Darwin-féle fejlődési axioma elébe tartva oly hatást gyakorol, mint a sötétben huhogó bagoly elé állitott villanyfény. „Czélszerűtlenből czélszerű keletkezik," ily kijelentés nem illik az „exakt kutatáshoz," ha ugyan komolyan azt tartják a „rendről" és „rendetlenségről," amit előbb fölhoztunk; mert előttük a „czélszerűtlen" és a „czélszerű" csak két szó, mely nem objektiv, hanem subjektiv fogalmakat takar, pedig az ész és a képzelet csalfa játékától és phantomjaitól irtózik az „exakt tudomány." Maradjon meg a materialismus a természet vas szükségszerűsége mellett, s ne kölcsönözzön magának szavakat, melyek foruma előtt semmit sem érnek, csak arra valók, hogy a tudatlanokat saját révükön magukhoz csalogassák. — „Czélszerűtlenből czélszerű keletkezik," a tisztázott materialisztikus phrasaeologia szerint annyit jelent: a természet a vasszükségesség akadálytalan utján halad. Keresse, akinek kedve van a vasszükségességben akár a piori, akár a posteriori a kifejlődés csiráit, de ne használja azon szavakat, melyek a tévedést és következetlenséget önmagukban rejtik.

Bizzuk csak a vasszükségességre a természeti fejlődés legalsó fokán álló anyagot, a honnan kiindult, s megtette a változatok lépcsőjén a virágokká és állatokká tökélesbült természet körutját. Kisértse meg valaki az

„exakt tudomány“ tételeire támaszkodva a vasszükségszerűséggel fölépittetni a természet remek labyrinthját. Lesz a világból egy nagy rög. A vasszükségszerűség csak megfagyasztani, megdermeszteni képes a kavargó s nyugtalan anyagot. Miért? A holt anyag legsajátosabb tulajdonsága az egyensúly. Az anyagban nincsen egyed, mert nincs szervezet; a parány sem mondható egyednek, mert alighanem az is egynemű részek összetéte. Az egész anyag csak óriási halmazat, mint a homokrakás; utolsó részecskéibe, mint oszthatlanokba kapaszkodunk, hogy az értelemnek és képzeletnek szilárd kiinduló pontja legyen. A vasszükségszerűség informálja a parányokat, s minden izük a törvény hatalmával működik; működik erőik szerint, az adott körülményekhez képest, nincs tekintettel másra, nincs tekintettel távol fekvő, később elérendő czélra; — már a sejtelem is, hogy talán máskép is lehet, ellenkezik az anyag természetével, egy solemnis ellenmondás. Ebből következik, hogy az anyagi működés végeredménye az egyensúly! Fejlődésről, a mozgás bonyolódottabb tova viteléről, ami elkerülhetlen supposituma a czélszerűtlenből keletkező czélszerű alakulásnak, szó sem lehet. Az anyag csak akkor, s csak azért működik, midőn s mert nyugalmából kihozatik; nem pedig azért, hogy eredményesebben működjék, hogy mozgása növekedjék, hogy az anyag a termő föld részét képezvén, elégedetlenkedjék s hogy változatos kombinácziók után a liliom ajkaiból ragyogjon és illatozzék felénk.

Ennyit a vegytan nevében a czélszerű fejlődésről. Ha Darwin ezen alapelve nem fektettetik biztosabb adatokra, sőt mondhatom, ha ennyire marad ellenkezésben a positiv kutatással, amennyire most van, akkor az anyagelvi világnézet nélkülözi az átmenetet a durva anyagtól a természet öszhangzó egészéhez, vagyis nem képes kimagyarázni föltevéseiből az eredményt, kezdeményezéseiből a kifejlést, a holt anyagból az egységes természetet. A czélszerű fejlődés a materializmus palládiuma; csak a jelen tudományos vajudások zavarának, a lelket ölő

szkepszisnek, a messze távolba állított szép reményeknek tudható be, hogy ily megviselt, szétfeslett, a kritika által szétszedett palládium alatt egy világnézet gyanánt figuráló bölcsészeti rendszer rejtőzhetik.

(Vége köv.)

Dr. Petheő.

UTI EMLÉKEK OLASZORSZÁGBÓL.

(Folytatás.)

A Mark-tér közepéről legszebb a Mark-templom. Itt jutott eszembe, amit egy egyházi főúr mondott nekem, akinek ez a cathedralis tetszett legjobban az egész országban. Az 5 kimagasló kupola, a fényben pompázó homlokzat óriás mosaikképeivel aranyalapon, az oszlopsor és karzatokkal lebilincselik az egyszerűbb északhoz szokott szemeket. Időm legnagyobb részét töltöttem benne. Olasz utam alphája és omegája volt. Pedig nehéz bejutni. Mintha csak a hesperidák almáit őriznék itt. Sok emberrel kell megküzdeni. Ha magyar nyelven neveznék őket Ciceroné-nak — érteném. Ennek a honatyának volt olyan világra szóló sárkány — felesége. — Alig vagyok képes a benyomásokat összesiteni. Hasonlit a római Péter templomhoz: minél többet keresed fel, annál többet fedezesz fel. A legszebb négy lovat itt láttam a bejárat fölött — érczből. Nagy utat futottak be már. Konstantinápolyból — ide. Innen Napoleonnal Párisba. Onnan vissza. A respublica az egész földkerekségről hordott össze ide kincseket. Úgy vélem, akkor sem tartották már bűnnek, régiségeket és műkincseket elemelni. Azóta e privilegium legföllebb még — könyvekre lőn kiterjesztve. Azt állítják, az a fehér-fekete szinű (keleti) 8 márványoszlop, az érczajtók mellett, az előcsarnokban,

Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur. Allen denkenden Naturfreunden dargeboten von Tillmann Pesch S. J. Erster Band. Philosophische Naturerklärung. Freiburg im Breisgau. Herder. 1883. Nyolczadrét. 872. l. Ára 12 M.

Most midőn minden rendszeresitett ötletnek, minden inkább sérelmes álomhoz, mint valószinű gondolathoz hasonlító hypothesisnek szabad beléptijegye van a tudomány csarnokaiba, azt gondolta P. Pesch, hogy jó lesz, ha a keresztény világnézet számára is igénybe veszi a tudomány türelmességét. Igénybe vette és sikerült bejutnia. A tudományos körök, melyek régóta kezükben tarták az igazság monopoliumát, tekintetükre méltatták az új jövevényt, a régi számüzöttet, hirdetik közlönyeikben, hogy a philosophia parlagain is föltünt egy másik Janssen, a ki az ellentétes véleményekbe, s életképességük titkaiba be van avatva, s ügyesen kezeli a kritikát és az érvelést. A protestans és modern tudós táborokban az sokat akar mondani; van egy új Janssen! mikor még a régivel sem birtak elbánni. Némelyek elismerik benne a lángész „valamely“ és „bizonyos“ fokát.

A munka a természet bölcsészeti magyarázásával foglalkozik, s mint ilyen nem egyéb, mint széles olvasó közönség számára irt cosmologia két kötetben; az első: bölcsészeti természetfejtegetés; a másik: természetbölcsészeti világnézet. Ez utóbbi nem származott át hozzánk.

A szerző mindenekelőtt egyengeti az alapot, melyen fejtegetései tért foglaljanak; mert a jelenkori tunya lemondás a bölcsészeti kutatásban a buzduló tudós orra előtt csapja be ajtót; a kik annyit csalódtak, azok nem hisznek többet senkinek. Szükséges tehát tisztába hozni a természetbölcsészetnek létjogát, melyet kétségbe vontak a természetvizsgálók és maguk a bölcsészek; csak azután lehet szó a régi természetbölcsészet jogosultságáról, melyet a végső szakaszban a természetbölcsészet történeti fejlődése még biztosabb alapokra fektet. Ez tartalma az első résznek.

Különösen ily általános állásfoglalásnál, a küzködő

elemek csapatszemléjében tünik ki a szerző, mint ügyes iró, s bő olvasottságát mindenütt föllépteti, hol a tárgy szárazságát Schoppenhauer drasztikus expectoratioival, vagy valamely mélabús skeptikusnak savanyu agyszüredékével kell füszerezni.

Azon rész, melyben a természetbölcsészet jogosultságáról beszél, tárgyánál fogva is közérdekü; mert ott a bölcsészettel szemben a korszellemet megnyargaló természettudományok állása kerül szóba, mely korunkban majdnem minden tudományos erőt egyenesen szolgálatba vesz, vagy legalább befolyásol. Azért fölötte szükséges az eszmék tisztázása. Az első sugárnak a két bajvivó tábort kell megvilágositania; mert az értelmi szabadság első kelléke a természettudomány és bölcsészet pártolásának helyes fölismerése, mely amint eddig vivatott, az utóbbinak tönkét eredményezte; de e tönk, csak a régi elvek föladását, és a két most viaskodó félnek összezavarásával állhatott be. Az anyagi vivmányokban fejét vesztett tudósvilág fölmentette magát az empirismus határain túlfekvő okok kutatásától, a metaphysika homályait még feketébbre festette s úgy le piszkolta, hogy senkinek sem volt kedve a metaphysikában valóságot, világosságot vagy épen szeretetreméltóságot sejteni; de nem is kellett ily sejtelmekre vetemednünk, hanem egyszerüen el lett határozva, hogy metaphysika nem létezik, s ha van philosophia, akkor a természettudomány az. De jóllehet e határozat szerint nincs philosophia, azért mégis megindul a rendszerek gyártása nagyban és kicsinyben. Lőn óriási zavar, titáni erőlködésekkel megtörtént a megállapodás, hogy vissza, vissza Kanthoz! s azután újra ez, ki merre lát. Ma is csak ez álláspontonvagyunk.

Mily ingerkedő s másrészt vigasztaló és emelő Kaleidoskop képeket bir P. Pesch a szellemi vajudások, az egy ideig fényeskedő és csillámló s azután darabokra tört rendszerek és világnézetek töredékeiből az olvasó elé varázsolni! mennyire képes mindenkiben bizalmat ébreszteni a multnak bölcsészete iránt, a zürzavarnak folyton

uj, bénitó látványai fölidézésével; s a kétségbeesés és bizalmatlanság tompa zaja keresztül hallatszik a Mentor intő szava: még nincs minden elveszve, valamit még meg nem kisértettetek, hátha a kér. bölcsészet is képes valamire!

Ezen első részről méltán mondhatjuk, hogy közérdekü, különösen oly korban, midőn a pathikárius sem készit gyógyszert anélkül, hogy keverékének viszonyát a nagy természethez és laboratoriumaihoz ismerni nem akarná! Az ily gondolkodási talentummal ellátott századnak jó lesz mélyebb eszméket is öntudatára hozni, ha már gondolkozni akar s összefüggés után vágyódik a nagyon is közel fekvő tárgyak s messzefekvő végokaik közt.

A műnek többi része azután egészen szorosan foglalkozik a részletes kérdésekkel, de ugy, hogy a czimlap, mely a természet minden gondolkozó barátjának ajánlja a könyvet nem jó összeütközésbe a tárgy elvontságaival, vagy valamely netalán élvezetlen és kiaszott előadási modorral. Minden fejtegetés, minden érvelés ugy van tartva, hogy a természet legszerényebb barátja is bizvást kézhez veheti.

Következnek első sorban a természetbölcsészet alapfogalmai; az anyag, az erő, a törvény, a czél; minden egyes czimnek külön czikkeket szentel, melyekben az ó és fogalmak, a nehézségek, és fölfödözések mesterileg vannak összefüzve, melyek közt mindvégig folyton előbukkan az alapgondolat, hogy a haladó természettudományokat ki lehet békiteni az antik bölcsészettel, s hogy a haladás nem vette utját a scholastikával ellenző irányban, hanem csak tulhaladta, mint a plus a minust, szereinek tökéletessége, s következetesen a dolgok felületéről vett fogalmainak helyessége által. A legnehezebb fogalom az erő fogalma; definicziójának megállapitására keveset használ az ujkor elméssége és szerencséje felfedezésekben; amint ezt más téren is tapasztaljuk, hogy az adathalmaz nem mindig segit a kérdés tisztázásában vagy legalább nem von maga után szükségkép nagyobb világosságot.

Voltak nagy tehetségek, kik a legegyszerübb megfigyelések után mélyebb magyarázatot adtak a dologról, mint mások, kiknek muzeumok és tömérdek pénz állt rendelkezésökre; sőt azt is tapasztaljuk, hogy minden fölfödözés a legegyszerübb elemekből indul ki, valamint a legbonyolódottabb tünemény akkor van megfejtve, ha egyszerü elemeire bontatik föl.

Az erő fönmaradása, az erők egyenértéke, az erő körforgásának törvényei, melyek az ujkor tudományaiba annyi egységességet varázsoltak, csábitó lidércztüzek, ha általuk mindent megfejtve gondolunk. P. Pesch különösen azon elv ellen, hogy minden erő mozgás, fejt ki oppositiót, melyre alkalmazzuk az egyik német irodalom szemle magában kétes, de itt jól értelmezhető dicséretét: „es ist nicht ohne einen gewissen Scharfsinn." Az emlitett elv ellen két kifogása van; először: az erőkkel együtt jár a mozgás, de nem a mozgás az erő, mintha a mozgáson kivül ez erőben más tényező nem volna s következőleg, a mozgás az erőnek kimeritő definicziója volna. „Az (empirikus) tudósok, kikre nézve csak a szakmájukon belül eső érzékelhető létezik, beszélnek ugyan „erőről"; hanem az, csak az erő hatásában nyilvánuló mód (tehát a mozgás), mely érzékelhető, melynek e nevet adják. De ezáltal nincs a világból kiküldve az erő fogalma. Mig az emberek megőrzik értelmes természetüket, addig nem fognak szoritkozni arra, hogy a tünemények oksági összefüggését nyomozzák, mint azt a természettudományok teszik, hanem magát az okozást fogják puhatolni, mely, mint olyan, nem tartozik a tünemények regiójába."

Másodszor kifogásolja az elv általánosságát, hogy minden erővel mozgás jár. „Ha helyesen akarnak beszélni, azt kellene mondaniok, hogy minden visszavezethető mozgásra vagy mozgási egyenértékre. Nyomás, lökés, összetartás, huzás formaliter nem mozgás. Ha pl. mi magunk vagyunk a nyomottak, akkor a nyomásban korántsem érezünk mozgást, hanem csak valamit, ami a mozgással egyértékü, mivel szemben ellenállást fejtünk ki, — az

ellentállás pedig nem mozgás, hanem a mozgással egyértékü valami.“ P. Secchi ugyan megkisérlette, hogy a testek összetartását és vonzását is, mely cohaesio név alatt ismeretes, mozgásra vigye vissza, hanem, mint P. Pesch helyesen megjegyzi, sikertenül; meggyőződhetik arról bárki, a ki a hirneves csillagász: unità delle forze czimü müvét olvassa.

A legnépszerűbbek tagadhatlan a czélról és czélszerüségről irt fejezetek. Mily érthetően és gyönyörködtetően, mily változatos elbájoló hangon szól hozzánk a czélszerüség müveiből az elvont és lepiszkolt aristotelesi „forma rei.“ Ki hinné, hogy a philosophia ezen élvezhetlen fogalma — a forma substantialis, — mely az elvont kérdések tömkelegébe vezet, ily elragadó nyelven és virágos képletekben tud szólni, hogy tündöklik a jegeczek majd halvány, majd mély fényében, csillámlik a drága kövek csillámaiban, hogy szétszedetik az állati és növényi szervezet izei és rostjaiban, hogy hozzá tapad az emberi gondolathoz, a hol az, egységet és czélirányosságot észreveszi. Ezt bárki szivesen olvassa, még az is, ki átlag csak vadász-regék és utleirásokban gyönyörködik; a szerző eruditiója a legéberebb és legernyedetlenebb észletet változatos adatait tárja föl az olvasó előtt, nem szoritkozik a dolgok fölületén észlelt tünemények és azok egymásba való átmeneteinek czélszerüségére, hanem a biologia és az anatomiában is jártasnak bizonyul.

A természetbölcsészet ezen négy alapfogalma különfélekép kerül ismét szóba az egyes rendszerek nézeteinél; miután azok helyes magyarázata szabja meg a dolgokról alakult nézetek irányát; mint a dominante a choralis énekben, mint a motto a variaciókban folyton hangzik, majd titkon, majd föltünőbben: ugy ezen alapfogalmak és nézetek szinezete meghatározza az összetermészet fölfogásának szinjátékát és sokszor legrejtettebb árnyalatát is.

A harmadik és negyedik főrész szembe állítja a természet modern magyarázatát a scholastikus fölfogással.

A rendszerek fölsorolása kimerítő, világos s bőven van illustrálva az irók idézeteivel. Érdekes röviden fölsorolni a modern tudomány csatasorait régi neveikkel, ó görög gondolataikkal, régi határozottságukkal, traditionalis szakadár hajlamaikkal.

Mint a homokrakás különbözik hason mennyiségű atomhalmazattól, melynek neve állati vagy növényi szervezet; úgy a mechanismus a formákkal rendelkező keresztény bölcsészettől! De melyik mechanismusról van itt szó? Hányféle ez a mechanismus? A legradikálisabb tagad minden erőt; előtte az „erő“ fogalom a tárgyak rendjében nem talál mást amire alkalmaztathatnék, mint mozgást. A szerző érdeklődik e merész állitások rendszeresitése iránt, annál inkább, mert nem hiányzottak keresztény tudósok, kik e fölfogással kibékültek; maga P. Secchi és más társai különösen a természettudományok álláspontjára helyezkedve, a természetet és minden elemét és minden sajátságát „erő“ nélkül, csak „mozgás“ által magyarázták. Hanem efölött a disputációk nem vesznek oly rohamos fejlődést, hogy mindent a legközelebbi jövőben eldöntve higyjünk.

A legradikálisabb mechanismust követi a mérsékelt: „ezen mérsékelt mechanismus elfogadja, hogy létezik erő; hirdet: anyagot és erőt; tagadja azonban, hogy a mozgást létesítő okon kivül minden egyes lényben, valami más, a mozgást és a kiterjedést egyaránt uraló és meghatározó elv létezzék.“ Tagadja eszerint, hogy a dolgokban van oly czélszerűség és czélirányosság, mely egy belső, a dolgokba fektetett elvnek kifolyása. Hogy czélszerűség van, azt senki sem tagadja, hanem, hogy ez a czélszerűség a dolog természetéből eredett, hogy kivirágzott a lényegből, mint a virág a törzsből, azt tagadják ezen irány képviselői. Ezen fogalom már nemcsak czélszerűséget mond, hanem czélirányosságot is; a lényben minden irányul a czélra, tör a czélra, tehát czélravaló törekvésről és annak a lényben rejlő okairól van szó.

Ismét a theologia érdekes terein állunk, s a szerző

nem mulasztja el a természetből hozni érveit. De a belső czélra való törekvés, a belső elvből előtörő, minden mozdulatot és sajátságot rendező irányosság szükségkép a természet azon osztályaiba fogja vezetni a kutatót, melyekben az egység leginkább előtérbe lép, t. i. a szervezetek, az élő lényekhez. A szerző fölhasználja az alkalmat, hogy ezen époly begyőző, mint természetes fölfogást a czélirányosságról minél szélesebb alapokra fektesse és a tudomány ferditései ellen megvédje.

Igen messze ragadtatnánk ismertetésünk kimért ösvényétől, ha csak a rendszerek fölsorolására is akarnánk szoritkozni, melyeknek a szerző idejét és esze élét szenteli. Inkább annak szánunk egy megjegyzést, hogy a szerző az atomismust, mely a közvélemény szárnyain terpeszkedik függelékben tárgyalja, kiegészitő rész gyanánt a mechanismushoz és dynamismushoz. Hangoztatja mindig, hogy „az atomismust amennyiben a természet magyarázata akar lenni, nem szabad összezavarnunk a tömecselmélettel. Ez utóbbi csak azt akarja, hogy a vegyületek bomlásánál és az elemek egyesülésénél az anyag részekre oszlik; s annyiban az elmélet kétségen kivül áll. Ezen értelemben a paránelméletet az antik bölcsészet is elfogadta. Némelyek tovább mennek s állítják, hogy az anyag mindenütt ily részekre oszlott állapotban van; s ezt véleményünk szerint mindeddig be nem bizonyithatták.“ Pesch mindjárt hozzálát az érvek elégtelenségének kimutatásához úgy a physika, mint a chemia és philosophiában.

Az egyik német recensióban megütközéssel említi dr. Gutberlet, hogy a szerző egy esetben, Clausius törvényének megbeszélésénél, egy, nem sokat nyomó tekintélyt hoz föl annak bebizonyitására, hogy vannak még tudósok, akik a physikában általánosan elfogadott törvényeket kifogásolják, miáltal ugy látszik a magyarázat tárgyilagosságának is szenvedni kell. Clausius ugy fogja föl a gázok hevülésekor kifejtett nyomást, mintha az, az

egyenes irányban mozgó atomok lökéseiből eredővé összegezeztetnék.

De az oppositio a parányok ellen s következőleg a clasiusi törvény ellen nincs oly rémséges elhagyatottságban, mint az a protestatióból látszik, s épen Pesch müve ad e részben több helyen fölvilágosítást, s aki az ideal barátja, az Lange materialistánál is olvashat kétségbeejtő panaszhangokat, ezen népszerü és a közvélemény által dajkált elméletnek hiányairól s bizonytalanságáról.

Azon forró óhajjal válunk meg ismertetői szerepünktől, hogy ezen a maga nemében még a német irodalomban is egyetlen termékkel minél többen ismerkedjenek meg. Ne ijedjen meg senki a czimtől, mely nagyot s látszólag utólérhetlent hirdet, a világ nagy titkairól igérkezik szólni; de azután nagyban mérsékli a hangzatos, s nem bizalmat gerjesztő kezdetet, mert nem kiaszott philosophokhoz, hanem az életteljes s mindig ifju természet minden gondolkozó barátjához van szava.

Dr. Petheő.

Bedeutung der Dogmengeschichte vom kath. Standpunkt aus erörtert von Constantin v. Schäzler. Herausg. v. Fr. Thomas Esser O. P. Regensburg 1884. — Mainz. 166 l.

A nem régiben elhunyt jeles freiburgi egyetemi tanárnak, Schäzlernek irodalmi hagyatéka közt találtatott, már egészen a sajtó alá rendezve, a jelen kis munka is, melyet Esser dömés adott ki, igen jelentéktelen változtatásokkal, nehogy a mű közvetlenségéből valamit veszítsen. Ezt azért kell megjegyeznünk, mert a hét czikk, melyekre a mű fel van osztva, szerzőnek élőszóval tartott előadásaiból lőn összeállítva, s igy évtizedek előtt készült, ami már onnét is kitünik, hogy nem csekély érdeklődéssel használja fel sz. a protestans theologia termékeit is, élénk összehasonlitásokat téve azok és a kath. igazság között, és erősen megtámadva azokat a schola-

HORROR CAUSAE FINALIS.

(Folytatás.)

Daczára a süppedező alapnak és a következetlenségnek, mely az anyagelvi világnézetet a jelenkori nevezetességek közt föntartja, ideje és kedve van az ellentétes vélemények üldözésére. A czélszerüség elharapódzott gyülöletéről sokat tudna mesélni, ki a német bölcsek és a franczia szélhámos filozofusok nyilt és titkos támadásait a tudomány terén, és ellenszenves illetlenségeit akár széptani értekezéseikben vagy plane novelláik és románczaikban tudomásul venné. Dogmáik közül mindig egy s ugyanaz van megbizva, hogy hősies huszárvágással nem egyszer, hanem négyszer agyonvágja a XIX. század divatához is alkalmazkodó czélszerüséget s átszolgáltassa valamely régiségtani muzeumnak. Azonban a természet minden folyamatában észlelt szükségszerüség, melynek e nagy megbizás jutott, nemcsak hogy nem felel a patikárius tudósok ezen insinuatiójának, hanem azon vette magát észre, hogy a czélszerüséggel nagyon jól megfér, sőt hogy mindkettő egy alkalmasan működő világrendszer nélkülözhetlen kelléke.

Folytonosan variálják az ujkori bölcsek, hogy a czélszerüség föltevése kizárja a természetből a tüneményekben és minden folyamatban észlelt szükségszerüséget, azután, hogy a czélszerüség által a hivő tudomány egy mysztikus tényezőt vesz föl az anyag erői közé, melynek hatás tulajdonittatik, de munkáját sehol sem lehet egyenértékekben meghatározni, hogy ezen mysztikus-erő mindenütt van, de sehol sem tesz semmit, nem mozgat, nem lök, nem választ el, nem vegyül . . . úgy látszik csak ijeszt.

Elveikhez hiven beszélnek! ők nem ismernek el a természetben tényezőt, melynek hatását számokban visz-

szaadni nem lehetne; náluk csak az van és hat, ami mozgat, kering, forgat, ha ilyesmire nem vállalkozik, fejébe nyomják Siegfried sapkáját, láthatlanitják, elpárologtatják; . . . megszünik lenni. A czélszerüség mindenesetre valóságos tényezőként szerepel a hivő világnézetben, de nem löködik a szomszéd parányokkal, tehát nincs joga a létre, s a fizikának és chemiának semminemü hasznot nem hajt. Csupa helytelen nézet; mig a mechanikus tudomány nem erőlteti meg magát jobban s nem szoritkozik csak ismétlésekre és a régi ellenvetések fölmelegitésére; addig tagadjuk, hogy tüzetesebben foglalkozott a kérdéssel s nem reméljük, hogy a roszakarat és az öntelt gőg álláspontján közeledni fog a dolog megértéséhez. A czélszerüségnek a természetben nincs oly szerepe, amilyent neki adni szeretnek; az Isten nem úgy működik a czélszerűség befektetése által, mint ők azt gondolják; végre a czélszerüség semmi oly kifolyással nem bir a természetre és törvényeire, mely bármily tudományos tétellel újat húzna. Erről a nem tudós is könnyen meggyőződik, s meggyőződéséhez hozzátűzheti véleményét és itéletét, mely e szobatudósok eljárásáról benne önként képződik.

A modern természettudomány azon akad fön, hogy a czélszerüség tana „Istent“ „teremtőt“ szerepeltet. Nem tart tudományosnak oly természetvizsgálatot, mely véleménye szerint nem „észszerü és fölfoghatlan“ tényezőket visz át a tünemények lánczolatába. A nem „észszerü és fölfoghatlan“ tényezők közt pedig első helyen áll az Isten; Hobbes véleménye szerint az Isten ismerete nem tartozik a tudományba, mert ahol összeadni vagy kivonni való nincs, ott a gondolkozás megszünik. Az ok és okozat közti összefüggés elvezet ugyan minden mozgás végokának elfogadásához, de ezen ok lényegének közelebbi meghatározása elgondolhatlan, sőt ellenmondást zár magában. Ha Gassendi vagy Leibnitz az anyag teremtéséről és elrendezéséről szólnak, melyet azután a természet törvényszerüsége föntart pályáján, vagy tovább képez a változások

fonalán: akkor a modern természettudomány majdnem kétségbe akarja vonni e kitünő férfiak hitét és nyilatkozataik őszinteségét vagy legalább gunyosan emlegeti, hogy ha van szükségszerű természeti folyamat, minek akkor Isten. Álljon ennek bebizonyitására a hirneves Lange történelmi könyvéből egy idézet, mely nem titkolt, ügyetlen kárörömmel fölhozza, hogy mit talált a Digne-i prépostnak, Gassendinek irataiban, jóllehet ezt minden értelmes hivő, és a legorthodoxabb theologia is vallja: „Mindennek első oka az Isten; hanem Gassendi egész értekezése mindvégig csak másodrendű okokkal foglalkozik, melyek okozzák a változásokat.“ Tehát, ekkép következtet Lange, Gassendi materialista, s aki nem akar az lenni, annak minden mozdulat és esésben az Isten kezét kell látni, igy kivánja ezt a czélszerüség tana. Lehet-e ennél fölületesebb nézet a czélszerűségről? Ilyesmit sehol sem kivánt a czélszerüség tana; sőt a csodák tudományos megvitatása és elfogadása által ép az ellenkezőt kivánja, különben a csoda lehetetlen volna, ha mindenben az Isten közvetlen működésével találkoznánk. Hanem, mondják tovább, az Isten a természet ily rendezésében egészen fölösleges! oly fölösleges, mint minden szükségszerű viszony az okozat és ok közt. Az Isten a természeten kivül áll, mert a világrend a másodrendü okok egymásba nyuló fönséges öszhangzata által létesül, de nem áll kivül, ha az egésznek létokát és végczélját is vesszük vizsgálat alá. A természettudományokon igen kivül áll, mert elveik és kiindulásuk csak a másodrendű okok hálózatára terjed, s következőleg nincs számolni valójuk, más tényezőkkel, csak természeti erőkkel. A czélszerűség tana nem is abban áll, hogy a természettudomány ekkép határolt terére mysztikus erőket léptessen és megfejtéseket kisértsen meg, melyek az anyagi vagy az anyagban működő erőkkel be nem érik, midőn mechanikus, fizikus, chemikus mozgások és tüneményekről van szó, hanem hogy ezen erők és mozgásokat czélszerüen berendezett lényegekből származtassa; ezen lényegek létesülésé-

ben dolga volt Istennek, de miután megvannak, s működnek, nincs dolga, csak mint általános föntartónak a létre épúgy mint a működésre nézve.

Épülésünkre még egy más idézettel is megismerkedünk, mely szinte érdekes világot vet a materialista fogalmakra: „A logikai fogalmak, melyek bizonyitékokat akarnak szolgáltatni az Isten létéről átlag oly tarthatlanok és homályosak, hogy elfogadásuk vagy visszavetésükben csak az önámitásra való kisebb-nagyobb hajlam a mérvadó. Aki ily érvekhez ragaszkodik, az csak hajlamának egy Istenben hinni, ad scholastikus kifejezést. Ezen hajlam mindig a kedélynek s nem a theoretikus bölcsészetnek volt kifolyása. A scholastikus hajlam haszontalan vitatkozásra természetesen kielégitést nyer, hogyha veszekedhetik ilyféle tételekért: „a magától létező lénynek végtelennek s mindenütt jelenlevőnek kell lenni", vagy „a szükségkép létező lény szükségképen egy;" hanem az efféle zavaros fogalmaknál gondolni sem lehet szilárd kiindulási pontra, mely nélkülözhetlen, komoly és emberhez illő gondolkozásban." Mindenesetre jó azt tudnunk, hogy mikor gondolkozunk komolyan és emberhez illően? akkor, ha szilárd kiindulási pontunk van a szó legszorosabb értelmében, t. i. ha érzékeink után indulunk; különben csak logikai képzetek, zavaros, ködös fogalmak közt botorkálunk. Ez nem alkalmas talaj a czélszerüség tanának megértésére. Mellőzzük most e fogalomzavart, melyet az anyagelviség saját maga lelki örömére, és „emberhez illő gondolkozásának" óvására képviselőinek agyvelejében létesitett. Az embert el nem nem hagyja a gondolat, hogy az anyagelviség és az „exakt tudomány" megegyez a zulunégerek fölfogásával, különösen a „szilárd kiindulási pontra" nézve.

Siessünk a czélszerűség tanában állitólagosan szereplő Zulunéger istenfogalommal gazdagitva további vívmányok felé.

A modern természettudomány komolyan összekap a czélszerűség tanával, ha a lényeket mind az ősanyagból

származtatja a létért való küzdelem, a nemi kiválasztás, az öröklés, az utánzás és alkalmazkodás fejlesztő tényezői által. A czélszerűség nem tűrheti, hogy minden lény a parányok vak összehányatása által képződött legyen, hanem a lények typusait a czélnak eszméje által hatja át, ennek tulajdonítván az elütő tulajdonságokat s különféleségéből levonja a lények közti különbözeteket.

Senkinek sem jut eszébe az anyagelviség által hirdetett, különbségeket szülő tényezőket egyszerüen ignorálni. Nem is akarjuk tudományos nézeteinkben a közönséges fölfogást követni, mely Darwin minden megfigyelését és következtetését sokszor sületlenül kifigurázza. Most még nem birjuk vonni a határvonalat, ameddig Darwin elvei érvényüket megtartják; valamint Darwin és követői roppant messze állnak attól, hogy állitásaikat a tényezők és okok teljes fölsorolása által tételekké alakitsák.

A Darwin-féle elvek érvényének bizonytalansága mellett mind a két fél mozdulatait és positióit ugy intézi, hogy az elv védve maradjon: a teleologia ellenségei, rendületlen meggyőződésükben inkább akarnak nem tudni és nem érteni, semhogy a dolgok magyarázatához czélszerüségi elemeket vegyenek; viszont a teleologia barátjai pedig sokban elfogadván a hitetlen természetvizsgálat állitásait föntartják nézeteiket, hogy a teljes magyarázat a mechanikus mozgás és anyagból soha sem fog kielégiteni.

Az „exakt tudomány“ avval dicsekszik, hogy szigoruan ragaszkodik az okságelvéhez, s nem tesz mást, mint mindent ez elvre visszavezetni és a legbonyolódottabb tüneményekben az okozás és hatás szálait szétszedni. A czélszerűségtana ugyanevvel dicsekszik; s egészen helyesen, mert senki nem gondol arra, hogy a természeti tüneményekben, amennyiben mérlegelhetők, és hatásuk a fizikai eszközök által fölfogható, parányokon s erőiken kivül mást is szerepeltessen.

A természettudomány ekkép argumentál, nem szabad a természeti erők rendezett folyamatába másnemű,

idegen faktort csúsztatni. Ezt senki sem kivánja; a czélszerűség tana semmit sem akar csúsztatni a már rendezett folyamatba; hanem törekvései a folyamat rendezésére, a rendezett folyamat életbeléptetésére irányulnak. „Kerülni kell valamely mysztikus erő beavatkozását, mely bizonyos számú tömecseket utjukról elterel, melyen haladnának a természet törvényei szerint, és más sorba, s rendbe állít.“ Ezen parancsoló intelemnek sem szegül ellen senki, legkevésbé a czélszerűségtana, mely mindenütt rendet és czélirányos működést keres és létesit. Halad minden a természet törvényei szerint, s részletezve a természetet: a növényben halad minden a növény természete szerint, az állatban az állat természete szerint, s a holt anyag is tántorithatlan hűséggel halad a legalsó lét törvényei szerint. A czélszerűségnek nem a törvényszerüség tagadásában fekszik érdeke, hanem a törvényszerüség magyarázatában. Jegyezzék meg ezt maguknak a természettudósok! ha a czélszerűség tagadná a törvényszerüséget, akkor tagadná önmagát; a rendetlenség nem szokott czélhoz vezetni, azt legjobban tudja a czélszerűség. Minek tehát az ily ellenvetés s ki ellen irányul az?

A czélszerűség a növény természetét és törvényszerűségének alapját, okát, létesitését kutatja, épugy buvárkodik az állati természetben, az oroszlány és a pacsirta különbségét megalapitó tényező után. Kutatásaiban nem úgy jár el, hogy egy maroknyi tömecst kiszakittat a természet által, s letereltetí rendes utjokról. Sehol sem olvastam ily magyarázatot, a legbuzgóbb teleologikus fejtegetésekben sincs nyoma.

Hogyha kényszerű leterelésről és a törvényszerüség megszakitásáról beszél az „exakt tudomány“, akkor lehetetlen, hogy azon testek s lényekről beszéljen, melyek typusa már megállapodott és határozott, elkülönzött fajokat képez.

Ilyenek mindazon testek és lények, melyekkel a fizika, chemia, növény- és állattan foglalkozik, mindezek külön, határolt fajokban jellemző sajátságokkal és erőkkel

birnak. A teleologia ezen lények sajátságait, illetőleg életét, sehol sem fejtegeti eltekintve az anyag fizikai vagy chemiai erőitől, nem magyarázza ki azáltal, hogy a czélszerűséget szerepelteti mint tényezőt ott, hol az éleny és köneny, a sav és alj, a magnetismus és villanyosság látszólag elégtelenek, s ki nem futja a számítás. Hanem valamint minden az anyagi tüneményekben az anyag erői által hajtatik végre: úgy minden természetvizsgálat lappangjon bár mögötte anyagelviség vagy czélszerűségtan, ha természetvizsgálat akar maradni, kell hogy az anyag erőivel hajtasson végre mindent.

Ezt teszi a teleologia az élő testeknél is, ezekben sem terel el semmit az élő szervezet által előirt útról, pedig ha önkényes leterelésnek valahol helye volna, itt lenne a legalkalmasabb; hiszen a czélszerüséget hordozó s az anyaggal szembenálló elv itt domborodik ki leginkább; ezen elv ugyanis az állati testben a lélek. Ellenkezőleg elismerjük, hogy az állati test egészen alá van rendelve az erő megmaradásáról szóló törvénynek. A szerves lények mozgása és munkájáról ugyanazt gondoljuk amit Helmholtz: „Az élet fentartása egyáltalában a tápszerek folytonos bevételéhez van kötve; éghető anyagok azok, melyek, amint az emésztés befejezte után a vérbe mentek át, a tüdőkben lassú égésnek vettetnek alá, s végre az oxygénnel csaknem ugyanazon vegyületeket képezik, melyek a nyilt tűzön való elégetés közben jönnének létre. Ha tekintetbe veszszük, hogy az elégetés által keletkezett hőnek mennyisége független az elégés idejétől s módjától, úgy a felhasznált anyag tömegéből kiszámithatjuk, mennyi hőt, vagy annak megfelelőleg mennyi munkát képes valamely állat annak felvétele folytán végezni.“[1] „Az állati test eszerint a hő és az erő nyerésének módjára nézve nem különbözik a gőzgépektől.“ Ezt a hivő teleologia a természettudomány bebizonyitott tételének vallja épúgy, mint akárki. Nem

[1] Helmholtz. A természeti erők csere-hatásai.

teszünk tehát a szemrehányás értelmében; a szerves lények bármely erejébe nem tűrjük valamely „mystikus" tényező, például a lélek beavatkozását; az izmok mozdulatainak magyarázására sem szakitunk ki bizonyos számú tömecscsoportot, hogy más uton haladjon, mint melyet a természet előirt. Minden erő, melyre a testnek akár mechanikus, akár physiologikus mozgásokban szüksége van, anyagi erő, kivülről vétetik föl a szervezetbe. „Hanem hol marad akkor a lélek? Ily nehézség csak annak lelkében támadhat, aki physikai egyoldaluságban csak a kiterjedésnek és helyváltoztatásnak és legföllebb még az „erőknek" tulajdonit valóságot a külvilágban, s következőleg mindennemű „lélekben" csak mechanikus erőforrást „életerőt" lát."[1] A lélek nem erő, hanem más valami, aminek elég nevét ide tenni, mert megértése az anyagelvüek részéről egészen transcendentális; a lélek a forma substantialis.

Megmarad érvényben a chemia, az anatomia, physiologia. Mig kiterjedés és helyváltoztatás és mechanikus munkáról beszélnek, és az erő egyenértékeiben a legváltozatosabb körforgást fedik föl előttünk: addig a teleologia mindenbe beleegyezik. Ugyis adatainkat a természettudományok terén a jeles empirista szaktudósok kisérleteiből és nagyhirű munkáiból vesszük, és a szerves és szervetlen anyag magaviseletét, valamint a tünemények folyamatát és összefüggését tőlük tanuljuk.

Hogy a kutató az elemeknek az anyagi törvényszerüség útjáról való leterelésére hajlamot érezhet a szerves testek vizsgálatában, azt nem tagadjuk, de e hajlam nem válik benne ténynyé, hogyha szabatos meghatározások és világos fogalmak útján halad. E tekintetben rosz példával jár elő a közönséges fölfogás a szerves lények ereje és hatékonyságáról, mely belefekteti a lelket a kar csapásaiba, mely a lélek erőlködését látja nagy terhek emelésében és akadályok leküzdésében. Hanem a növény

[1] Pesch. Die grossen Welträthsel. 225 l.

sejtjeiben és az izmok laboratoriumaiban a vegytani folyamat mégis más irányban halad, mint a szervetlen parány és tömecsvilágban; a belső és lappangó meleget növeli, a feszerő fölhalmozására törekszik, mig a szervetlen vegyi folyamatok átlag a meleg csökkentésére, a feszerő fölszabaditására irányulnak. E körülmény könnyen vezetne azon gondolatra, hogy a szervezetekben valami titkos tényező lép föl, mely megszakitja a szervetlen vegytani folyamatot és uj erőt csatol az elemekhez, melynek következtében az anyagi erők szerves életre is képesittetnek. A teleologia nem enged ezen kisértetnek sem, nem akarja az ismeretlen tényező kezeire bízni sorsát, nem azonosítja magát az „új erővel," ami talán csak addig történhetnék, mig az ismeret ezen titok fátyolát föllebbenti, s akkor kedvezőtlen esetben a czélszerüség összes állitásai még bizalmatlanabb bánásmódban részesülnének. A szerves életben a czélszerűség nem teremt erőt, ép oly kevéssé, mint a szervetlen testekben; más lesz a vegyifolyamat, sőt ellentétes lesz az elemek vegyülési módjával, ha magokban véve tekintjük; de csak annyi erőt fog létesiteni, amennyit az erő egyenértéke szerint ily folyamat ennyi anyagból előállithat. Ebből világos, hogy a természettudományoknak soha sem lesz okuk panaszra — a teleologia állitólagos önkénye ellen, melynélfogva beavatkoznék a vegytanba, más utat irna elő a tömecseknek, erőt teremtene semmiből.

Ugyanezen tekintet alá esik a szabad akarat és az idegrendszer és izomrendszer közti viszony. A szabad akarat a lélek tehetsége: tehát nem mechanikus erő. Beszélünk mindig arról, hogy a szabadakarat determinálja az izmokat a munkára, ezen vagy azon mozgás végbevitelére. Az igaz, hogy a szabad akarat determinál, de nem kell gondolnunk, hogy mozgás által történik a determinatio, amely mozgás átmegy az ideg és az izomrendszerre. A szabadakarat nem önt, nem ad az izmoknak erőt, minden izomerő a táplálkozás által nyeretik. Ujra van tehát okunk az alaptalan ráfogás visszautasitására,

hogy a teleologia valamikép megszakitja az elemek mechanikus folyamatát, megváltoztatja erejük egyenértékét, meghamisitja a mechanikus számolónak minden számitását. Még a szerves testeknél sem, ahol bizony a titkok homályában leginkább megférne a teleologia szüköl̈ködő ágense, szakitjuk meg az anyag törvényszerüségét; még a szabadakaratnak sem tulajdonitunk hatalmat, hogy erőt öntsön az izmokba az oxygén által eszközölt elégés számláin fölül, jóllehet azt illetőleg sokkal több a homály, mint a világosság. Ezen két kényes pont eligazitása, mely a theologia barátságos egyetértését tünteti föl minden néven nevezendő természettudománynyal, jogot ad nekünk, hogy a teleologia dicséretére alkalmazzuk Lange szavait, melyeket ő a kifejtett álláspont gyökeres félreértésével gyalázatára elmondott: „minden (mechanikus beavatkozás munkát fejtene ki, melyet egyenértékek szerint meg lehetne határozni, mialatt tulajdonképen az egyenértékek sorát erőszakosan áttörné, mint a különben jól kidolgozott egyenletbe tévedt iráshiba, mely az egész eredményt elrontja. A „teremtés terve", melyet megismerünk, a természettudományok eddigi vivmányainak eredménye, az egységes, mindeneket átfogó törvénynek harmoniája át lenne törve, mint kisszerü gyerekjáték. És mi czélból? hogy a tökéletlen, de alapos ismeret helyébe egy foltot várjunk . . ." stb. A végzetes folt, melyről itt szó van a teleologia; de e megtisztelő elnevezés egészen fölösleges és okadatolatlan, miután mind a megismert „teremtési terv", mind a vivmányok és a törvény harmóniája károsítlan „egészségnek" és háboritlan nyugalomnak örvendhetnek; a teleologia nem üt rajtuk lyukat, még kevésbé varrja föl magát foltnak. Elfogadja és megerősiti a tudományok tételeit, sőt fölmagasztaltatására használja az ellenkező elvekből kiinduló természetvizsgálatot. Minden, ami a természet szépségét és csodálatraméltóságát a világos ismeret méltánylása által magasztalja, magasabbra emeli a czélszerűség elvét és a durva anyagot épugy, mint a legtökéletesebb életszervet e

mindent átfogó elv rendező és egységesítő hatalmának veti lábai elé.

Ha a czélszerűség tana sehol sem vegyíti a mechanikus erők közé a czélt és a czélra való törekvést, mint oly tényezőt, mely az anyag részeit és erőit önkényesen valamely előre meghatározott végczél felé hajtja; ha a vegytanban a vegyületeket a parányok vegyi értéke és más általános törvények szerint magyarázza, az élettanban pedig szintén mindent a lökésre és vonzásra visz vissza: kérdezzük, mire fekteti az „exakt tudomány" vádját, hogy a czélszerüség tana áttöri az anyagi folyamat okszági viszonyát és a tüneményeket nem a mechanikus erők összhatásából, hanem mysztikus együtthatókból magyarázza? Nem marad más hátra, mint hogy e vád okadatolásul fölhozzon valamit, ami nincs bebizonyitva. — A világ mostani fogásából, a fajokba, nemekbe, csoportokba osztott természetből semmit sem lehet fölléptetni a czélszerűség rovására, mert a teleologia a modern természettudományok adatait készségesen elfogadja; ellenkezést a természettudományok és a teleologia közt csak úgy támaszthatunk, ha az egész természetnek anyag és mozgás által keresztülvitt tervnélküli keletkezésére vetődünk. A modern világnézet, mely a természettudományok objektivitásának nem válik hasznára, nem elégszik meg, hogy a mechanismussal a természet egyik oldalát megmagyarázza, hanem kiterjeszti a vak és czélnélküli mechanismust a testek lényegének, természetének, eredetének magyarázására. A természetben eszerint nem lennének válaszfalak és megszakitások, hanem valamint az állatvilágból kifejlődik az ember épúgy az egész szerves világnak „természetes fejlődést" ir elő az élettelen anyagból. Ezáltal a természet hatásainak és működéseinek okszági lánczolata egy egész, át nem tört sorrendet tüntet föl, melynek legalsó fokán áll az anyag, legfelső fokán az ember.

Aki az „exakt tudomány" ezen álláspontjára helyezkedik, az a teleologiának szemére vetheti, hogy a termé-

szet oksági lánczolatát áttörte és a természetes kifejlődés helyébe a czélszerű értelem munkáját helyezte. De az emlitett álláspont nincs bebizonyitva, s következőleg a természeti erők közti összefüggésnek, még pedig az oly összefüggésnek, mely az iszapból csirákat s ezekből embert keletkeztet, hypothesise senkit sem jogosit föl oly szemrehányásra, mely az ellenkező nézetnek tudományosságát is tagadja. A priori van meghatározva, hogy tudományos csak oly világnézet lehet, mely a természetes fejlődés határait összefüggőleg az anyagtól az emberig terjeszti. Bocsánatot kérünk; egy hypothesisnek ily kijelentéshez nincs joga; hanem azt kell mondanunk: tudományos lesz azon világnézet, mely a természetes fejlődés határait annyira kiterjeszti, amennyire azt az objectiv kutatás és következtetés megengedi. Az objektiv kutatás pedig nem ért meg annyira, hogy az analogia egyes elvétett esetein kivül „Darwin alapgondolatának, mely a jelenkor tapasztalataiban és methodikus követelményeiben volt letéve, megnyugtató kikerekitésére" bizonyitékokat nyujtson. A bőséges anyag, melyet Darwin gyüjtött ezt létesiteni képtelen, a pontosabb kimutatások a fölmutatott adatokban még hiányoznak. Meg van az alapgondolat részletezése, az egyes részleteknek számtalan adat és új meg új hypothesis által való megvilágitása; hanem mennyi benne a hiány, mily nagy téren játszik szabadon az önkény, és a kényszer? Bemutattak sok kisérletet, hogy az állitólagos „természetes fejlődés" mesterséges uton éressék el, hanem mi hatalmazza föl a buvárt, hogy egyes párzásokból a természet munkájának ismételtetésére következtessen, melyet ez sok nemzés s változatos fejlődés után létesitett.

Lehetetlen, hogy a czélszerű teremtés helyébe állitsuk Darwin tényezőit: a létért való küzdelmet; az alkalmazkodást, az utánzást és mint másoknak tetszik a még alkalmatlanabb „fejlődési törvényt". Nekünk úgy látszik, hogy e föltevések mellett lesz folytonosan megszakitva a lények sorrendje. Hogy a modern kutatás e tényezők-

höz fordult, annak két oka van; az első a hitetlenség dogmája, mely Istent nem akar; a második, némi parányi valószinüség. Látjuk ugyanis e tényezők hatalmát most is érvényesülni; a meglett fajokban folyik a létért való küzdelem, befolyással bir az alkalmazkodás és az utánzás; de ha a lényeges különbözetek magyarázatára visszük át ugyanezen tényezőket, akkor elégtelenségük óriási mérvekben lép szemeink elé.

Vegyük csak a növényországot. Mit fogunk itt elérhetni a létért való küzdelemmel, az alkalmazkodással, s bárminemű más befolyással? Honnan fog számításainkba tévedni a növények millió typusait megalapitó tényező; mellőzzük most általában a legváltozatosabb typusokban is egyaránt jelentkező célirányosságot, melynél mostohább és árvább gondolat nem adatik a modern természettudományban. A szervezetnek úgy látszik az ősidőkben lényegesen eltérő tulajdonságokat adnak, mint melyekkel jelen valóságában bir, különösen ami szivósságát és idomithatóságát illeti; a képzelet minden szervezetbe kautschuk természetet önt, hogy téphesse, húzhassa kaptafáira, s türelme ki ne fogyjon. S költőknek megengedjük, hogy panaszkodjanak a világ vénsége s kiaszott erélye fölött; a természettudósoknak erre nem adunk engedélyt, ha a költői mélabút az organismus alapsajátságának, a különbségekből előnövő typusnak eltörlésére használják, és a lények egységét megszüntető idomulási és átalakulási tehetséget, melynek folytán, mindenből minden lehet, minden egy és semmi sem egy, léptetik fel a tudományos világnézet kiképzésére. Vonjanak párhuzamot eljárásuk és a képzelődés közt! aki képzelődik, az a világegyetemet a Phönix madár által egy tojásból is kikeltetheti.

Az állatvilágban nagyban szerepeltetik az utánzást és az öröklést. Az elsőre érvül hozzák a szinben és alakban észlelt nagy öszhangzatot az állat és környezete vagy más szervezetek közt. Különösen a rovarok osztályában föltünő, hogy szinök a föld, vagy fakéreg szinével

és a legragyogóbb virágok szinpompájával megegyez, ami az állatkák biztonságát nagyban emeli. Hanem e megegyezést a védelem és biztonság szempontjából kifejteni, úgy mint Darwin akarja, az vajmi nehéz. Hogy mily hiányos és elégtelen például ez esetben a „természetes fejlődés“ elmélete, azt senki sem tagadja, s álljon itt példa gyanánt, amit ellenvethetünk. A szinben való alkalmazkodás a környezethez nem történik rövid idő alatt; mig az átváltozó szin a sokféle árnyalaton keresztül megy, addig az állatnak semminemü védelmére nem szolgál, ha nem szolgál, nem értjük honnan van a belső ösztön vagy erőlködés, mely az árnyalatok skáláját befutni siet. Ha pedig nincs belső ösztön, vagy nevezzük bárminek, ami belülről a természetből kiindulva e kis állatkák mezét más szinnel bevonni akarná, akkor csak a kültényezők esetleges összejátszása fogná eredményezni a változást. S megelégedhetik-e az ily magyarázattal a természettudomány?

Általában tapasztaljuk, hogy az „exakt tudomány“, midőn csupa lehetőségekből rakja össze a világot, mindig a férgek és polypok ésázalagok érdekes társaságába vezet; ott aztán magyarázza nagyban, mikép tökélesbülnek és nemesednek stb. Hanem a tökéletesebb állatoktól fél. A tökéletesebb állatoknál a nehézségek egyik góczpontja az állati ösztön. Az állati ösztön jellemzi az egyes fajok természetét, s az állat lényegével össze van nőve. A modern természettudomány azonban inkább a csontvázakat kutatja és bebizonyitja, hogy a ló elölábain mi felel meg a karnak, mi a kéznek, s roppant öröme telik abban, ha nagy galleriát épithet, ahol minden összeszedhető csontvázat kiállit, s szemmel láthatólag kimutatja a lények közti rokonságot — csontjaikban. De az állat nem csont, sem csontváz; a szervezet mindenesetre mérvadó faji jellegeikre nézve, hanem legalább is oly mérvadó a szervezetben rejlő élet, és különösen az ösztön. A természet nem mutatkozik oly szivósnak a szervezeti alakok megőrzésében, mint bizonyos ösztönszerü cselekedetek állan-

dóságában. Azonfelül pedig egyik-másik tényt is kellene fölhozni, mely legalább valószinünek tüntesse föl, hogy az ösztönök nemcsak mellékes pontokban, hanem egész lényegük szerint változnak és határozott faji jellegükből kilépnek: minél tovább haladunk azonban a természet ismeretében, annál világosabb lesz az ellentét. Legyen bár az ösztön sok mindenféle változásra és tökélesbülésre képes, soha sem lép át egy bizonyos határt, megmarad mindig fajában; nem ugy mutatja be magát, mintha a már kész állati természethez járulna, hanem bensőkép tartozik a természethez, mint annak lényeges része.“[1]

Jó volna, ha a természettudomány amily tárgyilagos akar lenni, nem kergetődznék haszontalan ideálokkal s vizsgálná a természetet sablonok nélkül. Ha az állatokat szétszedjük, csontjaikat összerakjuk, bundájukat kitömjük s azt mondjuk ime az oroszlány, a páva, az orszarvú bogár alkatrészei, akkor természetes megvan a petitio principii, semmit sem bizonyitottunk, hanem ujra elmondtuk, amit forrón kivántunk, hogy bár úgy volna. Az ösztön, épúgy jellemzi az állatfajokat, mint a csontváz, sőt jobban határolja el egymástól, mint az; tehát az állatfaj jellegei közé tartozik. Az ösztön által él az állat, ösztön nélkül, még pedig a specificus ösztön nélkül halomra dőlne minden oktalan élet; tehát az ösztön az állatfaj életfentartó jellegei, lényeges jellegei közé tartozik. A legtöbb állatfaj ösztöne egészen elüt egymástól, s amennyiben megegyeznek, annyiban képtelenek lennének az illető állatfaj föntartására. Mi következik ebből? az, hogy az ösztön fejleszti az állatot s nem az állat az ösztönt. Nincs oka egy fajnak sem, hogy ösztönét megváltoztassa, hanem amily kedves élete, oly szivós ragaszkodása ösztönéhez. Az ösztön jelentőségét az élet föntartására nézve egyszerüen bebizonyíthatjuk, ha az állatok táplálkozására figyelünk. Az állat nem szokta magát megmérgezni, jóllehet erre lépten-nyomon alkalma volna; az

[1] Pesch, Welträthsel 374. l.

ösztön adja neki a botanikusok tudományát, s csalhatlanul kiszemeli a füvek azon nemeit, melyek nem ártalmasak. Igy Linné szerint: „a borju 246-féle füvet eszik, s 218-hoz nem nyúl, melyekhez férhetne; a juh 141 félét mellőz s 387 nemüt szivesen vesz; kecske 449-et eszik s 126-ot megvet; a lónak 212 nem kell s 216-ot elfogad. És ezen csodálatos válogatás amennyire bebizonyitható leginkább összefügg a növény ártalmasságával.“ Az ösztön tehát az állat életének föntartója s ismétlem, amily kedves élete, oly szivós ragaszkodása ösztönéhez, legalább annak lényegéhez. Darwin szerint a dolog nincs igy. Az állatoknak kedvük támad ösztöneik megváltoztatásához; az ily kedv annyit tesz, mint hogy szeretnének a világból elpusztulni.

Eltekintve az ösztön ezen életfentartó jellegétől, a természettudomány még legvérmesebb álmaiban sem nyert fogalmat arról, mikép fejlődjék az ösztön a faj jellegével s azután mikép származzék át a faj egyedeire. Az állatok legkülönbözőbb magaviseletére, az emberi értelmet meghaladó ügyességükre nézve ugyanazon hely és körülmények, sokszor még ugyanazon lényeges testalkat fölvilágositást ugyan nem ad. Hanem nem volt az mindig igy! Ha nem volt, akkor természetesen a materialista világnézet mindent megnyert. Amit előbb az állatok hosszú és keserves tapasztalat által és véres életfentartási küzdelmekben tanultak, azt örökölték fiaik, s miután a nemzetségek elérték azon pontot, hogy a sok öröklés folytán szerzett ügyesség s alkalmazkodás kellemes életet biztositott számukra, többet tanulni s örökölni nem akartak, kifejlődött a faj typusa. Némely galambnak kedve telt bukfenczet hányni a levegőben, a kedv ösztönné vált, áthatotta a galamb egész lényegét, a legalaktalanabb embryo is már ezen fejlődés iránya felé indult meg, hogy oly tojás alakuljon a méhben, melyből ily ösztönnel biró galambfi keljen ki. Hátha föl akarnók számlálni azon ösztönöket, melyek amily bonyolódottak, oly nélkülözhetlenek! Hátha komoly megfigyeléssel vet-

nők magunkat azon ösztönök kutatására, melyeknél első tekintetre világos, hogy tanulásról és továbbadásról szó sem lehet. Ki tanitotta a bogarak sok fajját arra, mint rakják le petéiket és hová s mily elővigyázattal a jövő esélyei ellen? tanulás által ezen ösztönök nem fejlődhetnek. A peték semmit sem tanulhatnak, egészen a kedvező vagy kedvezőtlen körülmények kezébe van letéve sorsuk, ha kifejlődhetnek, örüljenek létüknek, de tapasztalattal nem fognak birni. A kifejlődött rovar nem tudja min esett át, nem hagyhat ilynemű örökséget ivadékaira; az anyarovar anyai szerepét majdnem egészen a természet viszi. S mégis a rovar tudja, hová rakja petéit, s hol keresse az életfejlesztő tényezőket; máskép viseli magát tavaszkor, máskép őszszel; mindent vezérel az ösztön, mely nem öröklésből alakult, hanem amely nem egyéb, mint a rovar fajját meghatározó czélszerüség kinyomata az anyagi szervezetben.

(Vége köv.)

Dr. Petheő.

MAGYAR EGYHÁZI IRÓK CSARNOKA.

A tudós Némethy Lajos által összeállitott, „Szent István dicsbeszédek irodalma“-hoz mi két, eddig nem ismert beszéddel járulunk.

Fuksz János bosnai kanonok.

1787.

„Dicsőséges Szent Istvánnak, Magyar és Erdély ország első királyának és fő apostolának szentül hada s adakozó keze, megmagyarázta Fuksz János bosnai kanonok. Bécsben. Nyomtattatott 1787-ik esztendőben 8-r. 26 l.

Vita Prima di S. Francesco D'Assisi del B. Tommaso da Celano per la prima volta volgarizzata dal Canonico Leopoldo Amoni. Prima edizione romana. Roma. Tipografia della Pace 1880. nyolczadr. 237. l.

La Vita Seconda ovvero Appendice alla Vita Prima di S. Francesco D'Assisi del B. Tommaso da Celano volgarizzata per la prima volta Dal Cannonico Leopoldo Amoni. Prima edizione romana col testo latino in fronte. Ugyanott nyolczadr. 335 lap.

A szép Umbria egyik lelkes fia Monsignor Amoni kies hazájának életteljes emlékeiből kiválasztotta sz. Ferencznek Celanói Tamás által irt életrajzát s azt új kiadásban terjeszti a közönség elé.

Celanói Tamás sz. Ferencz társa és tanitványa volt s mint ilyen tanuja egyszersmind a sz. patriarka életének. Az előttünk fekvő életrajzot IX. Gergely pápa fölszólitására irta, ki a szentnek nagy tisztelője volt. Az életrajz azon részét, melynek czime: Vita prima di S. Francesco d'Assisi már ismerték, ha nem is örvendett szélesebb elterjedésnek, legalább nagy becsben állt a kritikusok előtt; de a második rész, mely csak appendix gyanánt szerepel, jóllehet vaskosabb az elsőnél, 1806-ban lett kiadva. Mind a Vita prima, mind a Vita seconda azt jegyzik meg czimlapjukon, hogy olasz forditásban első megjelenésüket az érdemes Monsignorénak köszönik. — Azt mondtuk, hogy a Vita seconda csak appendix gyanánt szerepel; de oly függeléket képez, melyet nem lehetne egykedvüen nélkülözni; tartalma ugyanis époly fontos adatok és elbeszélések összesége, mint milyenek a vita primában előfordulnak. Celanói Tamás tehát ezen második részben kipótolni akarta az első résznek hiányait.

Aki az irodalom ezen ága iránt érdeklődik, s különösen aki önmagán tapasztalta sz. Ferencz alakjának, s ez alakkal összefüggő irodalomnak varázshatalmát, annak ez életrajzot behatóan ajánlanom nem is szükséges. Hiszen sz. Ferencz a rendkivüli szentségnek s többet mondok, a szentség idealismusának prototypusa. Életének szinhelye ugyan

a föld, de vele szemben a teremtés már levetette a bün átkát és annak békóit, azért földi vándorlása inkább álomnak látszik, jóllehet legreálisabb; s az a szerfölött gyengéd és elragadó költészet, (hogy költészetnek hivjam mindazt, ami alakját zománczozza,) annyiban nem felel meg a költészet nevének, amennyiben nem tár föl képzelt elérhetlen világot, hanem annál meghatóbb valóságot.

A szentnek ezen eszményi jellemét hiven visszaadja az életrajz irója. Ő, ki a szenttel társalgott s magába szivta szellemét: a szem és fültanunak közvetlenségével s ami több, szellemét visszaadó érzelem melegével szól. Mint az illatos virányokról lengedező szellem magával viszi a virágok leheletét, s elszórja azt, amerre tévedez: épúgy lehelik ez elbeszélések sz. Ferencznek és társaságának lelkes meleg hitét és azt a költészetet, mely e szent éles pályáját viránynyá változtatta.

De az érdemes Monsignorében nemcsak kiadót üdvözlünk, hanem forditót is. Celanói Tamás latinul irta sz. Ferencz életét, főt. Amoni pedig olaszra fordította. Az olasz forditásra nézve az itélet nem minket illet, hanem ha szabad szerény nézetünket a fordító dicséretére kifejeznünk, abban az érzelmet és költészetet hivebben, közvetlenebbül találtuk föl, mint a latin eredetiben. A fordító úr megjegyzi előszavában, hogy Celanói Tamás nyelvezetében a Fioretti czimű remekműnek arany nyelvjárása tükröződik. Mindenesetre nyelvezetét sz. Ferencz költészete és érzelemvilága, az a társadalmat megujító, életteljes hit és e hitnek törzsén kiviruló keresztény erény teremtette, miután az iró szivét mélyen áthatotta s az olasz nyelv harmoniájában kifejezést keresett és talált s azért közös s föltalálható mindazokban, kik ezen áldott körben éltek: de hogy celanói Tamás nyelvezetéről szóljunk, épen azért, mert a Fioretti nyelvezete olasz, csak visszhangját fogja találhatni a rokon latin nyelv együgyüen kezelt stylusában, mig az olasz utánzatok hivebben fogják visszaadni bájait, gyengédségét, szent egyszerüségét,

tisztaságát, egyszóval azt a lelket, amely ha szólani akart igy kellett s máskép nem lehetett.

Ha tehát valaki más alsóbbrendű élvezetet is kiván magának szerezni, mely a latin eredetinek és a hozzá közel álló olasz fordításnak összehasonlításából származik azt e mű olvasásánál eszközölheti, mert oldalanként váltja föl egymást a latin és olasz szöveg, az egyik oldal latin, a másik olasz s az is, nem egy levélen, hanem egymással szemben, hogy e czélból lapot forditani ne kellessen.

Némelyek, kik a realismus száraz ideálját kergetik mindenütt és mindenben, sz. Ferencz virágos kertjében, igy forditom a Fioretti czimet, nélkülözik ideáljuk fénysugarait, s hajlandók mindent a regék és sz. ömlengések mákvirágainak tartani: talán otthonosabban fogják magukat érezni Celanói Tamás tolla által elénk bűvölt világban, ki életiró és nem életköltő akart lenni. Csakhogy ha ez életrajzban is találkoznak jelenetekkel, melyek sz. Ferencz közlekedését az oktalan természettel jelenítik, milyenek a szép elbeszélések sz. Ferencz prédikációjáról, melyet a madaraknak tartott, a fáczánról, a sólyomról: ha mondom ilyenekkel találkoznak, legyenek szivesek hinni az életirónak, aki előre bocsátja, hogy költeni nem akar. Záradékul a t. kiadó sz. Ferencz búcsúját csatolta, melyet a szent vett Alvernia hegyétől, ahol a keresztre feszitett szerafi jelenés, a világotváltó szenvedés sebeit ütötte testén. Önkénytelenül támad bennünk a gondolat: sz. Ferenczben egyesült a legtisztább idealismus a lét valóságával, melyet semmi sem köt le annyira és semmi sem hoz öntudatunkra inkább, mint a szenvedés.

Dr. Petheő.

micus magyarázza sz. Tamást. Ugyanez áll az Apollinaris és Propagandáról, megfelelő arányban. Nem is csodálom már, ha e főtanodák után már nemcsak Franczia- és Olaszország, de Németország, Anglia és Amerika is rajong. A pápaság intézményének köszönheti Italia a XVI. századig Európában gyakorlott tudományos fölényt. Ezen intézmény teheti egyedül nagygyá a szellemi téren is ujra — Olaszországot.

Gr.

HORROR CAUSAE FINALIS.

(Vége.)

Még kevésbé okadatolt az öröklés föltevése azon ösztönöknél, melyeket tanulni általában nem lehet; mert ha kifejlődött állattal állunk is szemközt, mely damus sed non concedimus tanulha tna, de nincs alkalma arra miután csak egy esetben s meghatározott körülmények, közt lép föl az egyik vagy a másik ösztön érvényesülése. Mikép lehet valamihez szokni ami egyszer, a tanulásra egészen alkalmatlan körülmények közt történt? Azonkivül az ösztön következtében az állat, a leghatározottabban és legszabatosabban oly számitással működik, hogy az emberi ész önkénytelenül elégtelennek ismeri a tanulás és megszokásból származtatni az állat csodálatos magaviseletét, s mert evvel szemben minden tényezőt, mely a kifejlődött természethez járulna, tehetetlennek itél, a világot kormányzó bölcseséghez folyamodik. Ott a természetrajzban kell a czélszerüség argumentumait a szemlélhetőség ellentállhatlan erejében látni és párhuzamba állitani a modern tudomány „természetes fejlődésével.“ Az ily érvek erejét jó lesz önmagunkon tapasztalni; e czélból lefordítom P. Peschnek egyik leirását: „figyel-

meztetünk az attelabidák egyik fajára. Hogy e faju bogár ki ne veszszen, szükséges, hogy a ritka tojások és álczák sokféle ellenség ellen megvédessenek. Midőn a tojásból lábrakel, élelmül száraz lombot kiván és gyengéd szervezetének meg kell védetnie a kedvezőtlen időjárás ellen. E czélból a bogár nyirfalevélből tölcsért göngyölit, melyben figyelmes vizsgálat után csodálatos remekműre ismerünk. Miután a bogár a levél középidegét átharapta, hogy a nedv nagyobb mérvű bejuthatását megakadályozza, a levél jobb részén egy álló, bal oldalán ennek megfelelőleg egy fekvő S görbe vonalat hasit ormányával. Ez által megoldja a felsőbb mathesis nehéz feladványát: az evolvendából az evolutát construálni. Ezen számtani problema a legalkalmasabb műtét, hogy egy nyirfalevélből az erő, az idő és anyag lehető legnagyobb megtakaritásával egy szorosan zárt tölcsért alakitsunk. Megfigyelendő az is, hogy a kis mathematikus a levél változatos alakja és neme szerint eljárásában másmás utat módot követ, de mindig a legczélszerűbben.“[1])

Ime, a legbegyőzőbb argumentatio menete a természetrajz érdekes tüneményei közt vonul el; a philosophia csak néhány axiomát ad kisérőül, melyek az ösztön határozott és határolt typusára, szivósságára, csodálatos bonyolódottságára, minden durva mechanismussal ellentétben álló czélszerűségre szoritkoznak. Aki ezen gondolatok által vezérelt megfigyeléssel megy végig a mezőn, a rét és bokrok tarka lakói közt, szemlélvén a pillangót, mely petéit elhelyezi, a hernyót, mely a levél szélet fürészeli, a hangyaköztársaságot, mely emeletes házakat és termeket rak, a póknak szövedékeit s e kegyetlen kötéltánczos iramlását; aki azután innen a mezőről az erdőbe téved, s ez élő góth egyházban szemmel kiséri a rovarok és bogarak millióit, mindenik fajt más élettel, ruhával, ügyességgel s mig lábai körül nyüzsög a sürgölődő kis munkások serege s minden fűszálon más más bogárka,

[1] Pesch. Die grossen Welthräthsel. 375 lap.

tarka pettyekkel, sok piczi kis lábbal reng és hintálózik, addig az erdőn végigjáró és hangzó lágy melódiákkal elvegyül a fák gallyaiban fészkelő madarkák éneke: azt nehezen fogják kielégiteni Darwinnak még oly bőséges adathalmazai, melyek most is érvényesülnek, de nem a czélszerűségtanának mellőzésére, hanem a czélszerűség szolgálatában mint mérséklő, és nemesitő tényezők. Nem is kell fönakadni az „exakt tudósok“ mosolyán, kik a természet ily józan, de fölfogásuk szerint ily laikus szemléletét souverain megvetéssel ignorálják. Nem jó hurt penget Lange, aki regényes vadászati kalandok és historiákból semmit sem akar tanulni a fajok meghatározására nézve, hiszen a drága pénzen fölállitott aquariumok nem nélkülözik a regényességet, s mégis mennyi csodaérvet kutatnak ki belőlük. Ki nem elégit és veszélyes dolog, a természetet, amint él és működik a boncztan mészárszékeiből kimeritőleg megfejteni akarni. Ha megölöd és szétdarabolod, ne mond: ime az állat összes alkatrészei! mit felelünk mi arra? a holté igen, nem az élőé. Az ily tudományos kutatókat ecsetelik Goethe szavai:

Wer will was Lebendig's erkennen und beschreiben,
Sucht erst den Geist hinauszutreiben,
Dann hat er die Theile in seiner Hand,
Fehlt leider nur das geistige Band.

A természettudománynak, mig elveinek és kaptafáinak megakar felelni, Darwin létért való küzdelmére és a többi axiomára kell visszavezetnie az egész természetet. A kisérletek oly mély nyugalomban és háborithatlan békében hagyják meggyőződésünket, hogy a legnagyobb bizalommal nézünk a jövő elé. De ha Darwin axiomáival be nem éri s „természetes fejlődést“ emleget, akkor saját elveivel jő ellenkezésbe; mert ha a „természetes fejlődés“ az elemek harczától és az általunk fölfogható természetes befolyások és tényezőktől különbözik, s az anyagnak valamely benső irányát és törekvését jelezi, akkor a modern tudománynak üldözőbe kell vennie min-

den ily fogalmat, mely a magyarázat „szemlélhetőségével“ nem dicsekszik. A modern tudomány daczára az ily üldöző kötelesség látszatának, nem érzi magát indittatva, hogy a „természetes fejlődés“ lábrakapott fogalmával ellenséges érzületek és tettlegességekbe bocsátkozzék. E pontban nincs köztük szoros egység. — Vannak nagynevű természettudósok, kik a Darwintól való elpártolás árán fogalmainak más irányt és értelmet adnak: pl. Nägeli. Ezek azt gondolják, hogy nem elég Darwinnal a természet eredetét külső tényezők összejátszásából fejtegetni, hanem szükséges az anyagban és a szervezetekben nyugvó belső okokra is tekintettel lenni. Ezen belső okok positiv hatói lesznek a fejlődésnek, melyek magában az anyagban rejlenek, s következőleg nagyrészt ezekre is kell visszavezetni a lények változásait. Halljuk Langet: Megegyezünk Köllikerrel, hogy a fejlődés positiv okaira is van szükségünk, melyek a szervezetek belső elrendezésében birják forrásunkat“; máshol pedig: „Kölliker megjegyzi, hogy úgy Darwin mint követői a Variatiok magyarázásában belső okokra is gondoltak: hanem midőn ezt tették, eltávoztak hypothesiseik alapjáról, s azok részére állottak, akik fejlődési törvényt fogadnak el és az organismusokban rejtőző belső hatókat jelölik meg az átváltozások okaiul.“

Ezek véleménye szerint a „természetes fejlődés“ törvénynyé létesiti azt, hogy az alakulások és változások valamely meghatározott irányban, „mintegy eléjük irt uton“ mozogjanak. Mit kell erre mondanunk?

Sokszor a legellentétesebb vélemények is találkoznak valamely pontban, de néha meg az ellentétes vélemény, a homlokegyenest ellenkező elvekből kiinduló hypothesis épen a vitatott és meghurczolt ponthoz közeledik nem döntve, hanem épitve, nem tagadva, de állítva: például, midőn a mult század „philosophiája“ minden cultus és religio számüzetését akarta kivívni, helyükbe az ész cultusát állitotta, s talán papokat is rendelt volna e bohózatnak. Igy történt az tárgyunkban. Az „exakt tudo-

mány" tényeket, ütést, lökést, markolható tényezőket szedett össze a physika és chemia ismert erőtáraiból, hogy tagadva minden célirányosságot és célra való törekvést megfejtse a világot, s mégis a merész röpülésben szárnyszegetten folyamodik a külső tényezőkön kivül, a belső hatókhoz, a „természetes fejlődéshez", mely irányt is, törekvést is mond, de nemcsak physikai és chemiai erőkből alakult, mert ezeken kivül s ezek fölött áll. Ugyan mi lesz az a „természetes fejlődési törvény"? Talán célirányosság? ez természetesen nem lesz, mert ellenkezik a sablonnal, inkább azt mondják, a jövő titkai közt rejlik; vagy pedig visszatérve az elégtelen tényezőkhöz, a kifejlődés törvényét s változatosságait a chemiai vegyületbe, a fehérnyerészek tömecshalmazatába fektetik, melyek a szemnek és vizsgáló eszközeinknek különbséget ugyan nem mutatnak, de mégis különbözőknek kell lenniök, mert különben honnan a különböző eredmény? (s különösen azt kellene mondaniok: mert különben bajban van az „exakt tudomány".) Nem méltányos-e részünkről ily logikai borjúszökelések láttára a megjegyzés: hátha itt más tényező, még pedig az elátkozott célirányosság szerepel?

A természettudomány soha sem bir az anyagi erők, a chemiai vegyületeken túllépni, s ha néha ösztönöztetve érzi magát valami más tényezőkhöz például az ismeretlen" fejlődés törvényéhez" folyamodni, csakhamar visszaesik anyagi erői és vegyületei közé, s az ismeretlen „fejlődési törvényt" ismertté teszi vagyis anyagi tényezővé. Összefoglalva az anyagelvű világnézetet, a mindenség megfejtéseül nyerjük e rövid, de mindent magába foglaló kijelentést: az anyag és vegyületei adják összhatásaik ezen specialis-esetét, a világot. A teleologia ráfeleli: ez nem magyarázat, hanem vakeset; s a részletek megvitatásában utóvégre is mindig ezen pontra tér vissza a nehézség. A két ellenfél methodusa azután megfelel a két alapfölfogásnak, s ezeket megvédeni s födözni törekszik. Az „exakt tudomány" a természetben nyilvánuló célirá-

nyosságot lehetőleg csorbitja s megnyirbálja, azáltal hogy a szembeszökő czélszerű szervezeteket kevésbé tökéletesebbekből, ezeket ismét egyszerübbekből származtatja, mig végre az ősnemzésben a szerves élet legtökéletlenebb ősalakjait találja föl: a teleologia pedig ellenkező irányban mozog, a czélszerűt nem keletkezteti czélszerűtlenből, hanem megőrzi a typusokat természeteikkel és ösztöneikkel, s ezáltal előtérbe helyezi a czélszerűség uralmát a természetben.

A két világnézet alapjainak s eljárásának ily világos szétszedésében mindenki észreveszi, hogy a modern természettudományi fölfogás semmikép sem kerüli ki a vádat, hogy a véletlent, a vakesetet szerepelteti. Mondja ugyan, hogy a véletlen csak relativ, vagyis, hogy csak mi tartunk véletlennek valamit, aminek okát nem ismerjük, de a kibeszélés elégtelen, mert bármily anyagi tényezőkkel szemben legyenek ismertek, vagy ismeretlenek, ha csak anyagiak, érvényesül a vád.

S mi az, ami a természettudomány minden kitérését ismeretlen erőkre és törvényekre, melyek szerint kezdettől fogva minden szükségszerüen ezen világrenddé nőtte ki magát, erejétől és sikerétől megfosztja? Azon körülmény, hogy jóllehet mindnyájan elismerjük az anyag örök törvényeit, az essenciák szükségszerűségét, mindennek ami történik, természetes lefolyását; de az anyagelviség épugy mint mi, elismeri, hogy a fönálló világrend, a lehetőségnek egyik specialis esete, másodszor, hogy az anyagi erők és tömegek kombinációi sok positiv meghatározást engednek meg, sőt követelnek. Mindezen positiv meghatározást az anyagelvi nézet avval elégíti ki: történt, hogy a positiv meghatározások épen ily arányban és irányban voltak föllelhetők, melyekben ezen világrend specialis esete végkifejlődésképp adva volt. Hozzáteszik, hogy a dolgok, a positiv meghatározások ezen állapota valóság, s nem kell a lehetőségekkel törődni; a *valóság kizár minden más lehetőséget; sőt a lehetőség* csak a mi fogalmunk; s ennek átültetése a természet

valóságába hozza elő a rettenetes zavart. — A lehetőség illyetén jellemzése s elpárologtatása a legradikálisabb eszköz, hogy a materialismus háboritlanul haladjon utain, nem fejti meg e nehézséget, hanem átugorja! Csakhogy mig valaki a lehetőségről más véleménynyel van, addig a nehézség megmarad érvényében. A természettudomány által emlegetett szükségszerűségnek és a positiv meghatározások viszonyát találólag lehet összehasonlitani a számtan törvényeivel és azok fonalán végrehajtott egyes feladványokkal. A számtan törvényei szükségszerüek, a dolgok mennyiségeinek örök viszonyaiból származnak. ime bennök birjuk az örök szükségszerűség momentumát; — a föladvány nyujtja a positiv meghatározásokat, különböző föladványok, különböző meghatározásokat adnak, melyek a számtani törvényeknek alávetve különböző eredményt nyujtanak. De a számtani föladványok végbemenetelére szükséges a műtét közben is majd több majd kevesebb positiv változtatás, majd azon képlet segitségül hivása majd az egységnek hozzáadása és kivonása, bizonyos mennyiségekkel való szorzás, osztás stb. mely mesterfogások nélkül semminemű eredményre szert nem tehetnénk.

Alkalmaznunk kell a számtan törvényszerüsége és a positiv meghatározások közti viszonyt a természetre. Az anyag lényegével együtt jár a szükségszerüség, de e szükségszerűség a valóságban csupa positiv föltevéstől függ, s hiába fordulunk a szükségszerűséghez, ha a positiv meghatározást figyelmen kivül hagyjuk; az essentiák körében forgunk, midőn természettudós létünkre az anyag mindenütt mennyiséget, positiv meghatározástól függő arányokat kiván. A természetben még csak sokkal kiáltóbb a szükség befolyásokra, mint a számtani föladványnál, mert végtelen a tényezők száma, nem kevésbé végtelen a tényezők mennyisége, azután végtelen a mennyiségek kombinációja, ismét végtelen a kombinációk vegyi folyamatának különfélesége, ugy hogy a szükség positiv befolyásokra és intézkedésekre, ha

valamely világrendet akarunk, többször hatványozott végtelenség! Itt nyilik meg a valószinüség tere, daczára annak, hogy az anyagelvüség a valószinüséggel is ugyanazt akarta megkisérteni, ami a lehetőség fogalmával nem sikerült.

Ugyanis a valószinüségnek is csak subjektiv értéket törekszik adni, melynek az objektiv rendben semmi sem felel meg; mert szerinte az objektiv rendben csak valóság, vagyis szükségszerűség uralkodik. Erre csak azt felelhetjük a világban, valóság van, jobban mondva, a világ mindenesetre valóság, de nem szükségszerűség. A világban a valóság nagy része a positiv befolyásnak müve és nem a szükségszerü befolyásé; ha pedig nem a szükségszerűség intézett mindent e valóság létrehozásában s másrészt a positiv értelmes befolyást tagadjuk, akkor a valószinüségszámitásnak azt a helyet jelöljük ki, mely a világrend és a nem szükségszerű millió tényező közt elterül; azon helyet elfoglalja a viszony és az arány, mely a ható okok és az eredmény közt fönáll. Ezen viszony és arány pedig ugyancsak objektiv; azt az anyagelviség kétségbe ne vonja; ezen viszony és arány a tényezők és az eredmény közt lehet nagy, lehet kicsiny, lehet elenyésző, s a valószinüségszámitás számokban ad ennek megfelelő kifejezést.

Lange azt irja, hogy maga a valóság, ha igen sok, különálló tényezőtől függ, a priori valószinütlennek látszik, ami azonban nem változtat valóságán. Az igaz, ha a poros rongyot a táblához ütöm, s a fekete lapon arányos képet nyerek, a nagy valószinütlenség, melyet a priori láthatunk ez eljárás sikerére nézve, nem változtat a kép valóságán, a kép, kép marad. Ime mily édes vigasz a legtudományosabb világnézetre nézve! a valószinütlenség nem változtat a valóságon; körülöttünk a nagy világ, minden azt suttogja neked: valószinütlen, hogy értelem nélkül lettem, hogy nem alkottattam; de mit törődünk e suttogással, hiszen valóságot látsz, s a valóságon a valószinütlenség nem változtat. Lehetetlen, hogy okos em-

berek számára legyen ilyesmi irva! A valóságon a valószinütlenség nem változtat akkor, ha igazán tudjuk, hogy a valószinütlenség daczára ugy történt, ha pedig azt nem tudjuk s mégis ily elvet világnak menesztünk és a világrend eredetére alkalmazunk, akkor csak más szavakkal a valóságot valóságnak mondjuk, vagyis eltekintünk az észszerü következtetés követelményeitől, s bebizonyitottnak vesszük, ami kérdésben forog, valjon ez a valóság úgy-e lett amint gondoljuk, vagy máskép. Aki a valószinűtlenséget a priori tekintetbe nem veszi, az zerussal tesz egyenlővé egy tényezőt, melyet száz, vagy ezer, vagy millió eset közül egyszer megvalósulva nem lát; ezt a tényezőt csak a valószinütlenség daczára bekövetkezett tény teheti zerussal egyenlőnek. De e reflexió semmiben sem csorbitja s érintetlenül hagyja a valószinüség-számitásnak érvényét, minek fejtegetése messzire vezetne.

Ez mindig a materialista strophák végsora: véletlen és vakeset. Nagyszerü adathalmazok és megfigyelésekkel, mélyen járó következtetésekkel találkozunk képviselőinél; de az alaphang a csodálatot gerjesztő tudományos értekezésekben és az alapszin a természet izig, tövig ható ecseteléseiben és az alapelv minden philosophálásban: a véletlen. Szebb neve a véletlennek a valóság, más neve a szükségszerűség, törvényszerűség ... csupa mesebeli állat, mely önmaga lábait falja föl. Mindezek önmagukban határolt, önmagukban bevégzett eszméknek akarnak föltüntetni, tárgyukra nézve pedig Istennek, qui causam non habet, et ratio est sui ipsius. Az anyagban megvan testesülve a törvény s önmagát fejleszti világgá, minden, ami az anyagban van valóság, tehát kizárása a lehetőségnek, s önsúlyával agyonzúzza a valószinütlenséget, mely elébe áll s számokkal kimutatja, hogy az anyag önmagából világot alapitani semmikép sem bir.

Beszélik az ifju Epikurról, hogy midőn 14 éves korában Hesiod kosmogoniájában olvasta, hogy minden a chaosból ered, kérdezte tanitóit, hogy a chaos honnan van? s ezek képtelenek voltak feleletet s fölvilágositást

adni. Ugyan mit felelne ős atyjának a mostani anyagelviség? mást nem, mint a samosi tanitók, csakhogy sok czifra szó és magyarázat akarná másfelé terelni a kérdést. A helyett, hogy felelnének arra, honnan van, elkezdenék a kakas taréjának keletkezését ez önérzetes állat indulatos természetéből kimagyarázni, szétvagdalnának szemei előtt gilisztákat, melyek föladata volna, tovább élni stb. Megelégednék-e az ily felelettel az ifjú? Meg kellene előbb öregednie, és legegyszerűbb s szinte ösztönszerű kérdéséről le kellene mondania, mielőtt a lemondásteljes és a világot deszkafallal övező anyagelvű világnézettel beérné. Különben arra is van szabadsága az embernek, és terminologiája tudománynak, hogy minden fontos s az anyagelviséggel ellentmondásban álló kérdést vagy érvet az emberi természet vele született hibájának mondják; e hibát dualismusnak nevezik, mely kettőt állít, midőn egyet kellene; Istent és világot, jóllehet csak a világ a valóság.

Dr. Pethő.

MAGYAR EGYHÁZ NAPJAI.

November 1.

878 körül. Sz. Monanus archidiacon, hazánkfia, ki társával, sz. Andriánnal Skócziába ment és ott szentül élt.

1007. Astrik eszt. érsek a frankfurti zsinaton jelen van, és a II. Henrik császár által alapitott bambergi püspökséget megerősíti.

1275. Péter, harmadik e néven, veszprémi püspökké választatik és megerősittetik.

1304. Az esztergomi káptalan óvást tesz Venczel cseh király dulásai ellen, ki midőn Párkányhoz ért tábort ütött, Mihály érseket Esztergomból megszalasztotta, sz. Adalbert székesegyház sekrestyéjét feltörte, a templom kin-

teljesitett is. Időzött egy álló hónapig Paganiban, mig a káptalan be volt fejezve. Sz. Ágatába visszatérve, halálosan megbetegedett elannyira, hogy ujra elláttatott a haldoklók szentségeivel. Midőn betegségében kérné környezetét, szolgáltatnának neki valami jámbor gondolatot, azt egyik ezt mondá: „Sz. Márton püspök végóráiban igy imádkozék: Uram, ha népednek még szüksége van reám, nem vonakodom a munkától.“ Mire Alfonsz megtört ajakkal, alig hallható hangon mondá: „Én sem vonakodom.“ A kik látták a szent püspököt szalmazsákra teritve, hitvány foszlányokba takarva, vissza nem tarthatták megindulásukat. Fővárosi orvost nem fogadott el: „Nekem — úgymond — a sz. Ágatai orvosoktól kell tanácsot kérnem, mert ezeket Isten adta nekem.“

Betegségében csodát is mivelt. Egy sz. ágatai kanonok friss fügét hozott lábadozó püspökének. Magával hozta kis unokaöccsét is, hogy ez nyujtsa át a gyümölcsöt. Midőn a püspök kérdé a fiútól, hogy mi a neve?: a kanonok mondá: „Tamás a neve, de a fiú némán született, most sem tud beszélni.“ Erre Alfonsz nagyon megindult s szánakozott a szegény fiu fölött. Csakhamar keresztet vet homlokára s nyujt neki csókra egy Máriaképet. Azután kérdi tőle: „Kicsoda ez a hölgy?“ — „Ez az Isten anyja“ válaszolá Tamás; alázatosságában eltitkolandó a csodát, mondá a kanonoknak: „Ime látja, a fiú nem néma, csak a nyelve kissé nehézkes, de ez mindinkább elenyészik.“ Tamás az órától kezdve jól és értelmesen ejtett ki minden szót. *Várnai.*

(Vége köv.)

A MŰVELTSÉGTÖRTÉNET TÖVISEI.

A müveltségtörténet egyszerű, phrásistalan előadását legalkalmasabban az angoloktól tanulhatjuk, kik ugy

látszik, hogy bár sokszor helytelen elvekből indulnak is ki, de őszinte szándékkal buvárkodnak s irnak, ami megóvja őket a szenvedélyes és a tudományban kiállhatatlan konokságtól, hogy mindennek ugy kell lennie, mert ők ugy gondolják. Meglehet, hogy a konokság belül rejtőzik, legalább nem érzik meg a nyelven. Az egyszerű, világos előadás, melylyel a müveltségtörténetében elértekeznek nyilakról, tükről, kalapról, kanálról, hajóról, bögréről, kunyhóról épugy mint a belvederi apollóról, hadihajókról, brüsseli csipkékről, gothikus dómokról, és a francia pipereárúkról, nélkülözhetlen az igazság és bizonyosság érdekében, hogy ne ámitsuk önmagunkat és a világot.

Dr. Edward Tylor a Royal Society tagja a civilisatio tanulmányozására sokban alkalmas és vonzó müvet adott ki, mely taval jelent meg német forditásban; czime: Einleitung in das Studium der Anthropologie und der Civilisation. Ezen müben kifejezést nyer az emberrel és haladásával foglalkozó tudományok iránya, mely napjainkban tulsulyban van, azért ex uno disce omnes. Másrészt a magyar Akademia is alighanem Tylor müvével fogja szaporitani kiadványait, pedig a tudomány e dajkája a jegyzetek hozzáadásában ugylátszik sértést lát a szerzőre nézve. Ezen két részletes s azon általános okból, hogy az elvek és nézetek valamely tárgy iránt sokkal alkalmasabban fejezhetők ki, ha concret körülmények inditanak kinyilvánitásukra, melyek az elvontnak alakot, s az elmosodó képnek keretet adnak: én is Dr. Edvard Tylor müvéhez csatolom megjegyzéseimet a müveltségtörténet egyes tételeire s ezen tanulmányok állására, melyet más tudományokkal szemben jelenleg elfoglalnak.

A müveltségtörténet föladata a civilizált életet s annak intézményeit, az egész emberi haladást, kiinduló pontjától kezdve a mai napig figyelemmel kisérni, utját változataival s e változatok okaival együtt meghatározni. Első tekintetre észrevesszük e tanulmányok hasznát az össztudományra nézve, mint melyek átnézetet kölcsönöz-

nek az egyes tudományok czélján és a többihez való viszonyán.

„Ha valaki megismerkedik a tudomány történeti fejlődésével, ha megtanulja mint fejlődött ez ki az emberi élet egyszerűbb szükségleteiből és viszonyaiból, akkor ezen tudomány tanulmányozására jobban elő lesz készitve, mint a történeti fejlődés ismerete nélkül. Ha megtanulta, hogy az emberi nyelv legegyszerűbb alakjában taglejtések és tagozatlan hangokból állt, (ezt Dr. Tylor födözte föl?) és mikép fejlődött a tagozott nyelv ezen egyszerű kezdetből: akkor jobb kiindulási pontot szerezett magának a nyelvtudományban, mint ha mindjárt a nyelvtani finomságok közé téved, melyek az olyannak, ki eredetöket nem ismeri önkényes szabályoknak látszanak, és a kezdőnek a tanulást inkább megnehezitik mint megkönnyitik. Hogy a mértan tanulmányozásától annyi kezdő visszariad, abban birja okát, hogy a tanuló nincs kellőleg fölvilágositva az iránt, mint származott a mértan a praktikus élet szükségleteiből, mikép alapittatott meg a régi ácsok és épitőmesterek által, midőn a távolságokat és a kiterjedéseket megmérni ügyekeztek, amire munkájokban szükségük volt. Ki a jogitudományoknak szenteli életét, szemközt látja magát fölötte bonyolódott jogi rendszerekkel, melyek évezredek folytában küzdelmek, reformok és balfogások közt fejlődtek ki. Megkönnyiti magának e rendszerek értését, ha megismerkedik legegyszerűbb alakjaival azon törvényeknek, melyek vad és barbár népek szükségleteinek kielégitésére voltak szánva. Fölösleges több példát fölhozni; nincs egy tudomány és egy müvészet sem, melynek tanulmányozása történeti fejlődésének ismerete által meg ne könnyittethetnék.“

Ki ne értene egyet a szerzővel ily józan tájékoztatásban, ha a zárjeles megjegyzéssel ellátott passustól eltekintünk.

A történeti fejlődés ismerete mindenesetre legjobb világot vet a tudományra és müvészetre, belátást kölcsönöz a további fejlődés lehetőségeibe, s önálló munkálko-

dásra képesiti azokat, kik ilyetén tanulmányok által hatalmukba keritették s lelkükbe fölvették az illető tudomány vagy müvészet vagy intézmény teljes ismeretét s azért jobban birnak új irányt adni vagy új tért nyitni életképességének. Nem is lehet érdekesebb tanulmány, mint ez, mely a szellemi és társadalmi életet csodálatos bonyolódottságából mind egyszerűbb és egyszerűbb formákra visszavezeti és megszámlálhatlan tényező karjaiból kifejti s azután ujra szemlátomást nőni, változni, alakulni engedi, mig a vizen nehézkesen mozgó canoek helyett a londoni vagy liverpooli kikötők varázsoltatnak szemeink elé, vagy az élesitett tűzkővel ellátott vetődárdák helyett a bömbölő ágyuk golyóit látjuk szelni a levegőt s rontani a fönnlevőt.

A müveltségtörténet iránya tehát ellentétben a müveltség természetes haladásával, a multra s ezzel együtt a tökéletlenre irányul. A müveltségtörténet fölteszi, hogy a jelen helyzet és a civilisatio tökéletlen kezdetekből indult ki, s azért annál alaposabb lesz maga a müveltségtörténet minél tökéletlenebb formákra képes visszavezetni az emberi haladást, minél tehetetlenebb és erőtlenebb állapotokra a mostani hatalmat és erőt, minél egyszerűbb elemekre a társadalmi és szellemi élet bonyolódott szerkezetét.

Lehet-e azonban a müveltségtörténetének ezen föltevését korlátlanul és megszoritás nélkül alapul elfogadni, s következőleg e tudomány czélját és tökéletességét a kifejtett elv szerint meghatározni? úgy látszik, hogy ez irány nagyon is könnyen oda lyukad ki, ahol a „korrekt tudomány“ feddhetlen alapossággal zavar össze mindent, amit előbbi korok az emberről, és eredetéről tudni és hinni véltek. Ezen kérdés fejtegetése kezemhez szolgáltatja a megjegyzések és glossák első csoportját, melyet minden ujkori müveltségtörténethez mulaszthatlanul csatolni kellene.

Hogy a tökéletlen és egyszerű elemekre való visszamenet nem lehet korlátlan, az sokban a tárgynak, mely-

ről értekezünk, természetétől függ. A hol e visszamenetnek határait magából a tárgyból látjuk előnőni, ott visszaélésre és a visszamenetnek túlhajtására alkalom nem kinálkozik. Példák világosabban tüntetik föl ez állitást.

Vegyük föl Tylor egyes czikkeit. A legérdekesebb czikkek egyike az irásról szóló. Az irás eredetét és fejlődését a következő adatokban látjuk. „Mi kik gyermekkorunktól fogva írni és olvasni tanultunk, alig vagyunk képesek fölfogni mily fontos szerepet játszik e kettős művészet a polgárosult életben. Csak miután megfigyeltük azt, hogy mily benyomást tesz e művészet a barbárra, kinek sejtelme sincs annak létezéséről, alkotunk magunknak fogalmat fontosságáról. John Williams, a déli tenger szigeteinek hithirdetője beszéli, hogy egy napon, midőn ácsmunkával volt elfoglalva, otthon felejté derékszögmértékét. Azért néhány szót szénnel forgácsra irt és egy benszülött által haza küldé nejének. A benszülött nagyon meg volt lepetve, hogy a forgács szók nélkül beszélt. Sokáig nyakába akasztva hordta a forgácsot és elbeszélte bámuló társainak a csodát, melyet látott. Délafrikának egyik szülöttje, ki levelet vitt és utközben valahol megállt, kő alá rejtette a levelet, nehogy ez elárulja, amit ott cselekedett.“ Pedig épen a vadnépek voltak az elsők, kik a képirás által az irásban az első lépést tették; ha a hithirdető a forgácsra az L formáju szögmérték képét rajzolja, ép ugy megérteti magát s a vad sem bámult volna az állitólagos csodán. A képirást a legvadabb népeknél is találni. A spanyolok Amerikába való érkeztekor az ó Mexikóiak, nemcsak a tárgyakat jelezték ezek képeiknek lerajzolása által, hanem a személyek és helyek neveit is talányok módjára fejezték ki. Még mikor a kereszténységet is fölvették, használták képes irásukat a latin szavaknak kifejezésére. „Igy használták föl például a zászlónak (pan), a kőnek (te) és a kaktusfügének (noch) képeit, melyek nevei kimondva pa-te-nochte szót adták, a pater noster jelölésére. A mexikóiak nyelvében, mely r betüvel nem bir, a hangzás megközelitőleg

hü. Hasonlóképen végződött a Miatyánk irása a viz (a) és az aloë (me) jeleivel, az amen szónak jelölésére."

A legegyszerűbb irásnemre mutatnak a chinai és az egyptomi betük, melyek eredetileg nem a hangnak, a szónak, hanem a tárgynak jelei voltak s csak azután vitettek át a szó vagy betü jelölésére. „Könnyü felismerni, mint lettek a képek hangokat jelölő betükké. Igy a hiroglyphek közt talátunk egy jelet, mely eredetileg szájt jelképez, és a száj jelölésére használtatik. Miután pedig a szájnak neve egyptomi nyelven ro, lassan-lassan a száj képe ro szótagot kezdett jelenteni minden más jelentményben és végre r betüt."

A phöniciaiak egészen elhagyták a tárgyaknak képeik által való jelölését és csak a hangnak jeleire szoritkoztak v. i. a betükre. A legrégibb betüsor a phöniciai. Hogy a betüsor igazán a semita népektől ered át hozzánk, arra bizonyitékul szolgál magának a betüsornak neve: alphabet. Minden betü ugyanis egy oly névvel jeleztetett, melyben első helyen áll: igy a héberben aleph (ökör) a-nak, beth (ház) b-nek, gimel (teve) g-nek neve.

A különféle betüsorok származására ismét más-más körülmények voltak befolyással, melyek hosszú idők alatt a szokás jogérvényével új betüsorokat léptettek életbe. Az irás müvészete a müveltség történetében minden népnél forduló pontot képez, mert általa képesittetik a nép polgári és vallási léte emlékeit megőrizni, képesittetik egyszersmind szellemi müveltségének tartalmát csökkenés nélkül általadni. A mely kihatás sokszorosittatik a sajtó fölléptével. A szellemi nagy forradalmak és átalakulások kezdet óta a betüsor igénytelen használatához voltak kötve.

Ime a müveltségtörténet egyik érdekes tárgya, mely tág tért nyit a buvárkodásnak és messzekiható kezdeményezések és fejlődések megfigyelésének. Az is bizonyos, hogy a visszamenet az ősidőkre a tárgy által határoltatik s tulzásról szó nem lehet. Ugyanis valahol és valamikor elérkezünk az irás első kezdeményezéseire, s azontúl irás-

ról senkisem kérdezősködhetik; a tárgy ki lesz meritve, a culturnró önérzettel teszi le tollát.

Ha a könyvnek más fejezeteit tekintjük, melyek például a szerszámok és fegyverekről (VIII fejezet), élelemszerzés és hadászatról (IX fejezet), lakások, ruhák és hajózásról (X fej.), különféle mesterségekről (XI fej.), művészetről (XII fej.), tudományról (XIII fej.), történet és mythologiáról (XV fej.) s végül a társadalomról (XVI fej.) szólnak: magában véve maga a tárgy jelöli ki a határt, amely ott lesz, ameddig a kutatás visszafelé történhet. Az emberi müveltségtörténet adatai ugyanis az emberi nem életéből kell, hogy meritve legyenek, kell, hogy emberi legyen a fegyver, a szerszám, a lakás, az élelemszerzés, kell, hogy mindezen fejtegetések, és kutatások a müveltségtörténetben azon központ körül forogjanak, melyben az ember áll, az eszes lény bármily vad és müveletlen legyen is különben.

Ezen föltétel megnemfigyeléséből ered a hibák hosszú sora, és a müveltségtörténetnek irányzatos elferditése. Ugyanis ezen tudomány müvelői Darwin elméletének szolgálatába állván annyira törekszenek visszamenni a kezdetekre, hogy azon lény, melylyel ott találkoznak nem ember többé, hanem állat, s a müveltség, melynek haladását leirják, már nem kizárólag emberi, hanem más lényé is, mely előbb ember nem volt, később meg azzá lett. A müveltségtörténet ily körülmények közt a legegyszerűbb és legvadabb életmód silány romjaiból hamarosan hidat készit az állat és ember közti űr áthidalására, s a hidon túl természetrajzzá változik.

Ez a modern müveltségtörténetek nagy hibája és undok iránya, mely ártatlan és naiv csevegés közben, mig tükről és cylinderekről, két és négykerekes kocsikról regél az ős idők homályának és a gyermekkor tehetetlen lézengésének árnyában a civilisatiót az állatvilágból lépteti elő, s az állati létet a primitiv kornak praeludiuma gyanánt szerepelteti.

Dr. Edvard Tylor színte Darwin híve. A descendenz-

elméletből önként folyik, amit az imént emlitettünk. Ha az ember az állatból fejlődött ki, akkor a müveltségtörténet is az emberi létnél előbbre fekvő állapotokra terjesztheti ki észleléseit, s a megállapodás e határnál csak a szabad akarat decretuma. Annál is inkább, mert az átmenet fokozatán sehol sem lehet biztosan kijelölni, hogy itt vagy ott villan föl a szikra, melynek fénye az öntudat és a személy méltósága.

Többet mondunk. A ki következetes darwinista, annak nem okoz gondot egyszerüen eltagadni az állat és ember közti különbséget, legalább annyiban, amennyiben az értelem nemcsak az érzék kifejlett stadiumának, hanem egészen elütő s talán ellentétes tehetségnek, s ép ugy a szabad akarat nemcsak a szervezet bizonyos finom s minden figyelmet meghaladó reactiójának, hanem a szó szoros értelmében szabad tehetségnek mondatik. Ezt minden darwinistának alá kell irni s ha magam is darwinista lennék, nem vonakodnám egy perczig sem, e tudományos hitvallás elfogadásától.

Darwin theoriája tehát magával hozza, hogy a müveltségtörténet nem bir határozott korláttal, melyen belül semmi mással nem törődve hatna és alkotna.

Jó lett volna, ha Tylor az olvasó öntudatára hozza a descendenz theoriának ezen folyományát, vagy ha e folyomány értelmében nem is akarta tárgyalni egyfolytában az állati (!) és emberi müvelődést, legalább jeleznie kellett volna az okot, a mely miatt ő az állati és emberi müvelődést szétválasztja, s csak is ez utóbbira szoritkozik.

Lavirozással semmire sem megyünk, legalább az alapos tudás nem ér el azáltal semmit. Mikép kellett volna tehát Tylornak s mikép kell minden materialista müveltségtörténetnek e kérdést megállapitani s azt kereken kimondani?

Körülbelül igy: Mit jelent a tudomány előtt, hány éves az emberi nem? hol van a müveltség kezdete? „Miután az ember, mint más szerves lény physikai eredetét a szerves életnek első keletkezésétől származtatja, csak

azon kérdés foroghat itt szóban: mely időpontban találkozunk először oly lényekkel, melyek szervezetökben hozzánk hasonlók, ugy hogy azóta lényeges változás nem történt a külalakban és tagozatban. Ezen kérdéshez csatlakozik azután tüstént egyrészt az emberi lényeg átmeneti alakjai, másrészt az emberi cultura kezdetei iránti érdeklődés és kutatás."*

Igy beszél, aki Darwin álláspontjával és annak következményeivel tisztában van. Ez Tylornak is kétségtelen álláspontja, melyről a tudomány tájékoztatása czéljából ekkép szólhatott volna: mihelyt a földön a mostani emberhez hasonló lény előbukkant, multjában az állattól való átmeneti alakokat kutatom, és előre pedig, a haladó időben a cultura kezdeteit kell lépten-nyomon előkaparnom; hogy ezen törekvéseim közben sokszor oly tényekre és cselekedetekre akadok, melyek az emberi létből átfogódznak és átnyulnak az állati életbe s azért már nem szorosan az emberi müveltség adatait képezik, hanem az átmeneti korszakba tartoznak, magától világos, de változtatni azon nem lehet; mert ha az ember állatból fejlődött ki, élete is, tehetsége is, szokásai is alá voltak vetve az átmenet változatainak.

Ekkép elvben, de csakis elvben a müveltségtörténet is a természetrajznak egyik ága lett, s csak azért nem adatik természetrajz gyanánt, csak azért képez külön tudományt, mert a tények éles ellentétben állanak az elvvel, melyet tompitani eddig semmikép sem sikerült. Ép igy áll a dolog a történettel, mely a descendenz theoria világában szinte kizárólag természetrajz, de e világosság nem ragyogott föl eddig annyira, hogy a világtörténetben mindent a „strugle of existenz" a „létért való küzdelemre" lehessen visszavinni, s a szabadságot és a legfönségesebb javakért vagy legaljasabb czélokért folytatott küzdelmeket a tömecsmozgásból kimagyarázni.

Rettenetes anyagelvi merénylet ez, mely minden szellemiből kifojtja a lelket, s természetrajzt állit a tudo-

* Lange. Geschichte des Materialismus II. 319. l.

mány helyébe. Csakhogy e merénylet épen a müveltségtörténet még ismeretlen tengerén szenvedi egyik eklatans hajótörését. Bizonyságul fölhozom az épen nem gyanus bölcsésznek, Langenek szavait:

„Lehet a szellem és a természet által képezett Dualismust a kritika segélyével szétszedni, vagy okoskodva „meghaladni"; lehet a természettudomány álláspontjáról elvnek hirdetni, hogy végre is a szellemi élet az általános természettörvények eredményeül tekinthető; hanem nem lehet megakadályozni, hogy természet és szellem közt különböztessünk, mig fölismerésükre különböző pontokból indulunk ki."

Lehetetlen tehát, hogy ne különböztessünk szellem és természet közt, szükségszerű atommozgás és azon élet közt, mely az érzelem és a gondolat bájos ecsetével himzi a természet szükségszerű folyását. Atommozgás nem szellemi élet, messzebb áll tőle, mint a durva vászon és az összekotyvasztott festék az általok kifejezett Rafaeli vagy Michel Angelói ideáloktól. Müveltség történet és természet közt is ugyanazon végtelen ür terjeng, mert a müveltség a szellemi élet terméke; hiába kapkodunk a szellemi élet köréből az állatvilági lét körébe, nem objektiv ismeret adja e kisérletek fonalát kezünkbe, hanem tudományos phantasia, mely légvárakat épit.

De Lange szerint a természet és szellem közti különböztetés csak addig fog fönállni, mig e két ország fölismerésére különböző pontokból indulunk ki. Induljunk hát ki egy pontból s egyesitsük az ellentétben álló hatalmakat.

Lange nyilatkozata igaz, amennyiben elismeri a természet és a szellem egyesithetlen ellenkezését, de nem igaz, ha reményt látszik igérni az ellenkezés megszüntetésére. Hiszen a különböző pontokból való kiindulás épen azért áll fönn, mert lehetetlen egy kalap alá hozni a természetet és a szellemi életet. Azért a főgondolatot illetőleg mi is aláirjuk az előbbi idézet folytatását: „Most is a főkérdés a szellem és a müveltség ős története körül

mozog, mert hogy az ember az állatvilágból származik, az természettudományilag magától értetik, (!) mig ellenkezőleg szellemi élete még akkor is csak probléma marad, ha a „deseendenz theoriának“ minden folyományait is elfogadjuk.“

Tehát a müveltségtörténet kerüljön minden érintkezést az állatvilággal, köre a szellemi élet, ha ezen túl emelkedik, önmagát tagadja. Ahoz pedig, hogy a „descendenz theoriát“ hangoztassa, épen nincs joga, mert a müveltségtörténet ellenkezésben áll azon elmélettel. Én legalább szégyenleném a fölületességet, melylyel, ha közvetve és a sorok közt is, elhitetni akarnám az olvasókkal, hogy a müveltségtörténet megegyezik a Darwin-féle föltevésekkel.

Dr. Pethő.

(Vége köv.)

A FŐEGYHÁZMEGYEI PAPSÁG ANYAGI ELLÁTÁSÁRÓL.

A főegyházmegyei nyugdijazott és szolgálatban lévő papság anyagi sorsának s helyzetének javitása régóta képezte Ő Eminentiája atyai gondoskodásának egyik kiváló tárgyát. Ő Eminentiája addig is, mig papsága iránti atyai szeretetétől lángoló eszméit megvalósithatta, nem engedte nyugdijazott papságát szükölködni, hanem megalkotván az ugynevezett segélyző alapot részben abból, de leginkább sajátjából segélyezte a rendes évi nyugdijilletéken kivül, melyet azonban fölemelni és állandósitani akart, hogy minden betegsége vagy aggkora miatt szolgálatképtelenné vált papja, szolgálati éveihez mért tisztességes nyugdijat kapjon. De minderre nem volt elegendő pénz! Igaz ugyan, hogy dicső

s nyolczszáz forintig fölmehetnek. Ennyi a nyugdijazott lelkészek anyagi ellátásáról.

De a szolgálatban lévők is bőven részesülnek Ő Eminentiájának jótéteményeiben. Már mondottuk, hogy a segélyalapból nagyszámu segélyezések osztatnak ki évenkint. Azonkivül a szegényebb ellátásu plebánosok, administratorok és káplánok Ő Eminentiájától rendes segélyezést nyernek. Előbbiek között Ő Eminentiája minden évben több mint tizenkétezer forintot szokott elosztani s azonkivül sok plébániajavadalmat megjavitott, részint földek vásárlása, részint pedig alapitványok által. A szegényebb ellátásu káplánok, mint mindenki tudja, évenkint tizezer forintot szoktak kapni, félévi 50—50 frtnyi részletekben. Mindezekkel azonban ki nem merítettük Ő Eminentiájának papsága iránti jótékonyságát. Az illetők legjobban tudják, mennyit köszönhetnek nemesszivű főpásztoruknak, ki soha sem feledkezik meg róluk valahányszor rájok nehezedik a sors keze. Papjai hálás szivvel emlegetik a vett jótéteményeket s kérik Istent, hogy ő maga legyen nagy jutalma a sok jótéteménynek, tartsa s hosszabbitsa meg gondviselésszerű főpásztoruknak drága életét. Adományai korunk évkönyveiben, monumentális alkotásokban, de még inkább papsága szivében vannak megörökitve, honnét azokat semmi sem képes kitörülni, hanem inkább napról-napra öregbíti a jótéteményekkel fokozódó hála, a fiui kegyelet, ragaszkodás és önzetlen tiszta szeretet.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Der Klerus und die sociale Frage. Moral-sociologische Studie von Dr. Joseph Scheicher. Innsbruck. Rauch. 1884. Nyolczadr. 146. l.

A szerző álláspontját röviden, de kimeritően ismerteti a jeles socialistának Schäfflének fölfogása: „hogy theo-

logusok nemzetgazdászati ismeretek nélkül meglehetnek, ... az, mielőtt ez évszázad lehanyatlanék, a moralisták előtt is nevetségesnek fog látszani.“

Az erkölcstannak letörhetlen érintkezési pontjai vannak a socialis állapotokkal, következőleg a reformokkal is, melyek tervei századunkban, mint terhes felhők kergetődznek s nem tudni, valjon áldást vagy rombolást hoznak a nagy események előtt álló társadalomra. Különösen két tekintetben látja magát indittatva az erkölcstan a bonyodalom szálai közé nyulni: az egyik általános érvényű, a másik, a társadalmi válság egy részleges tényezőjére irányitja figyelmét.

A nép nemzetgazdászati állapotai az erkölcsösséggel a kölcsönös egymásrahatás viszonyában állnak. A szegénység, mely eladósodásból, elárverezésből, kifosztás és kiaknázásból ered, nem az erkölcs dajkája; az elszegényedés pedig a statisztika nyomán annyi, mint elerkölcstelenedés. Az mindegy, ha a társadalmi erények hijában történik az elszegényedés, vagy a fönálló jog doktori palliumának árnyában. Annyi tény, hogy a szegénység, mely nem az evangelium gyökeréből v. i. a készséges hitből sarjad, együttjár az erkölcstelenséggel, az elvadulással, az elfojtott bosszúval és irigységgel, szóval a fölforgatás duló-fuló vulkanjával.

Az erkölcstan pedig arra való, hogy theologikus alapon a nép erkölcsét theoriában és gyakorlatban gondozza. Ha gondozza az erkölcsöt, kell hogy szemeit az erkölcsvaditó vagy erkölcsnemesitő tényezőkre forditsa. Ime ott látja magát a socialis reformok még eddig zárt, de már is türelmetlenül döngetett s néhol gyengédtelenül feszitett kapuja előtt.

Igazán lágyvelejü és bornirt ellenvetés volna a papság részéről, ha a fönálló s jogérvénynyel biró viszonyokat a társadalmi rend egyedüli jogos formájának tekintené. Hiszen épen arról van a szó, valjon ez a fönálló rend v. i. a liberalis, manchesteri nemzetgazdászati agyrémek rendnek, jognak mondandók-e vagy nem. Ha a

fönállás annyi, mint rend és jog, akkor a tények előtt zárjunk mindenütt szemet.

A jelen vagyon fölosztás és a vagyonosodás érvényben levő utja pedig tarthatlan, s reformra kell törnie mindenkinek, aki szivvel és érzékkel bir a szenvedés, és az üdv iránt. Az ellenkezőt csak a falusi láthatárral és a jogtalanság rothadt traditioival beérő lelketlenség állithatja.

A másik részleges tényező, melyre figyelmünket forditanunk kell, s melyből az egész általános erkölcsi állapot fölburjánzik: a munka és a pénz jogtalan és rendetlen viszonya. E viszony a társadalom undok és rettentő sebe, melyből a fölforgatás és kasztgyülölet dögvésze párolog.

Az erkölcstan e társadalmi mételylyel kettős életideg által közlekedik, az egyik a justitia, a másik a caritas.

A ki a keresztény erkölcs föladatát a munka és pénz rendetlen viszonyával, és az ebből nyiló, feneketlen bajokkal szemben a keresztény caritasra szoritaná, az korlátoltságának világosabb jelét nem is adhatná. Avagy az erkölcstan és a keresztény erény első sorban a caritasra, a könyörületre és alamizsnára vonatkozik-e s nem az igazságra és jogra és kötelmekre? A keresztény caritas csak folt lesz a repedésre, már pedig az evangelium szerint foszladozó rongyokra, drága uj foltokat varrni kár. Nem értjük az érdemet! az érdem meg lesz, ha a caritassal semmit sem érsz is el; értjük a caritas érdemét a társadalom fölsegélyezésére és fölemelésére: erre pedig a caritasnak egyedül se képessége, se rendeltetése nincs.

Az erkölcstan is első sorban, az igazságot (justitia) és a szigorú jogosságot veszi tekintetbe. Mint ilyen megütközik az égbekiáltó jogtalanságon, mely emberek véréből és verejtékéből aranyhalmazakat présel, s addig a kiszivatyúzott tömegnek munkájának aranyértéke helyett krajczárokat dobál. Krajczár és arany, nem egyenlőség, s mégis az emberi munkában az szolgál mérvesszőül. Ez nem keresztény erkölcstan!

Lásson hozzá a klerus a munkához; tájékoztassa ma-

gát a nemzetgazdászati helyzetben és az egyháznak föladata iránt. A papság, mely a nemzetgazdászatban és a socialis politikában önálló jogviszonyok cseréplábas trónja előtt hever s vigasztalja magát, hogy nem tehetünk mást, mert ez a önálló rend, nem hatalom s nem katholikus egyházias. Létesitsen reformot vagy legalább fáradozzék annak létesitésén, mert Reform vagy Revolutio a vajudások megoldása; ha az utóbbi beüt, mindenesetre rosszabbul fog járni a klérus, mint a mult század végén.

Ezen gondolatok körül mozog a föntczimzett füzet, melynek ajánlására irtuk e sorokat. Tartalma 1. A klerus és a socialis kérdés. 2. A socialis helyzet. 3. A gazdászati elméletek: a) a liberalisok és a liberalismus, b) a communismus. 4. Az erkölcstudomány itélete. 5. Socialista elvek: a) a népesedési törvény és a Malthusianismus, b) társas kereseti elmélet, c) a socialis állam és föladata, d) a kapitalismus az idegen munkának néprontó kiszivattyuzását illetőleg és a segély eszközei: korlátolt napi munka és igazságos bér. 6. Palliativák: a) a védelmi és szabadkereskedési rendszer, b) az oktatás ügy előmozditása, c) az erkölcsösség előmozditása, d) kimeritő szegény ellátás, e) a munka garancziája és kötelme, f) a czéhek, g) Homesteads, földtehermentesités. 7. Föderalismus és Katholicismus.

Dr. Pethő.

Shakespeare's Stellung zur katholischen Religion von Dr. J. M. Raich. Mainz, 1884. Verlag von Franz Kirchheim. Nyolczadr. 321 lap.

Nemcsak különös figyelemre méltó, hanem egyuttal igen érdekes könyv jelent meg ezen czim alatt nehány hó előtt Mainzban; különös figyelemre méltó és egyuttal érdekes pedig azért, mert egy igen sokat vitatott irodalmi kérdést fényesen megoldva, a további e téren való kutatást és vitatkozást fölöslegessé teszi, és lefegyverezi azokat, kik az ellenkezőnek bizonyitgatása által a katholikus

közé számitja őt. IX. Pius épen kimerithetlen Alfonsz munkáinak magasztalásában. Elismerésének föltette a koronát, midőn sz. Alfonszt 1871-ki marcz. 23-án egyháztanitónak ünnepélyesen nyilvánitotta. E legmagasabb kitüntetés jutott neki a tanitó egyház kérelmére, mert az ide vonatkozó kérvényt aláirta 39 bibornok, 10 patriarcha, 135 érsek, 544 püspök s 75 egyéb főpap, összesen 803 kérelmező. Számitsunk hozzá még 25 általános rendfőnököt, 4 egyetemi hittani kart, 15 káptalant, 3 apostoli gyülekezetet s 42 nápolyi plebánost. Halála után egy egyháztanitó sem tiszteltetett meg oly korán e czimmel, mint sz. Alfonsz, nyilván azért, mert munkái épen korunknak hasznosaknak találtattak, amiért is IX. Pius 1871-ki jul. 7-én kiadott határozatában kivánja: „Huius Doctoris libros, commentaria, opera denique omnia non modo privatim, sed publice in Gymnasiis, Academiis... aliisque omnibus ecclesiasticis studiis citari, proferri, atque cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus.“

Szerző azon szavakkal végzi sz. Alfonsz életét, melyekkel sz. Ambrus titkára, ura és püspöke életiratát befejezte: „Unde hortor et obsecro hominem, qui hunc librum legerit, ut imitetur vitam sancti viri, laudet Dei gratiam et velit habere consortium cum Ambrosio (Alphonso) in resurrectione Vitae.“

Várnai.

A MÜVELTSÉGTÖRTÉNET TÖVISEI.

(Vége.)

A megegyezések másik csoportja a müveltségtörténet *által igénybe vett századok és évezredekre vonatkozik.* Nincs kifogásunk az ellen, hogy valaki, ha a hosszú fejlődési korszakok barátja, számláit elénkbe tegye, s hogy

megne ijedjünk a millió évek sokaságától, egy-két csendesitő és békéltető érvet hozzájuk csatoljon. De egyoldalu vélekedést mindig visszautasitunk, kivánjuk legalább megemlittetni, hogy a másik vélemény sem oly ütött-kopott, hogy tudós ember pártját ne fogja. S miért pártoljuk mi a kisebb számlákat, melyekben más müveltségtörténeti épitőmester kimutatja, hogy évekbeni kevesebb kiadással is létrehozza a mai civilisatiót? csakis az igazság és a tudomány érdekeiért, csakis a tévelynek és egyoldalusságnak elkerülése végett; még győzelmi mosoly sem fog ülni ajkainkon, ha a vállalkozó hatezer évvel beérné, nem akarunk dönteni a keresztény „mythos" szerint, de szabad nyilatkozási jogot kérünk.

Dr. Ewald Tylor e pontban nem üti meg a mértéket. Lássuk, mint állapitja meg az emberi nem korát! Jól előkészitett elmélkedését, mint minden jó meditatiót, praeludium előzi meg, melyet a londoni kikötő partjairól vesz. Látja, hogy a hemzsegő nép tarka hullámzásába, az afrikai, a chinai, a délindia, az aethiopiai, ismét a Kopenhágából és Genuából érkezett hajók más-más szinü embercsoportokat elegyitenek. A praeludiumból azután ezen okoskodásra téved. Világos, hogy az ily különböző emberfajok képzésére roppant hosszú idő kellett, mely időt nem az ismert korszakok szolgáltatják, hanem a történet előtti évezredek sorozatai. A faji külömbségek ugyanis az ismert történeti időkben már megállapodtak, mert az egyptomi emlékek alakjai, melyek 4000 évesek, akár a mostan élő egyptomiak képeinek is beillenek, amiből következik, hogy a változások a történeti időkben, eltekintve egyes kevert fajok házasulások által okozott fölléptétől aránylag eltünők. „A mondottakból kitünik, hogy a történeti idő az emberi lét modern korszakának tekintendő.... Ép azért, ha gondolatban egy oly korszakba pillantunk vissza, melyben az afrikai, a mongol az australiai és skandinaviainak ősszülei egy osztatlan törzset képeztek, úgy a közös leszármazás elméletének elegendő erős bizonyitékok és hosszú időszakokkal kell rendelkeznie, hogy a változásokat meg-

fejtse, melyeket még csak meg sem közelít egyike sem azon változásoknak, melyek a történeti korszakokban előléptek. Ezen álláspontról nézve, minden fekete, barna, sárga és fehér ember, kivel a kikötőben találkozunk, élő tanuja az emberi nem korának."

Lehet ez esetleg Tylor véleménye, hanem hogy a faji különbözetek menthetlenül végtelen időperiodusok mellett tanuskodjanak, az igen egyszerű és naiv föltevés.

„Forduljunk most más kérdéshez, hogy mit tanit a nyelv az emberiség koráról. Körülbelül ezer nyelvet ismerünk. Hanem első tekintetre észrevenni, hogy mindezek nem képződtek egymástól függetlenül... Futó pillantást vetve a legrégibb ismert nyelvekre, meggyőződünk, hogy lényegében a nyelvképzés már a történetet megelőző időkben fejeződött be. A legbuzgóbb kutatás daczára nem sikerült föltalálni az emberi ősnyelv nyomait." A következtetés ebből azt hozza ki, hogy a történeti idő ismét csak modern korszakát képezi a művelődésnek. Más véleménynek se hire, se hamva; az ifju kutató alighanem oly benyomással surran el végig a tudós dictiókon, hogy mindez, ami itt irva vagyon, tény, — hiszen nincs is fölszólalás ellene!

De van e részben egy mondat, mely a tárgyalás őszinteségének mentésével van megbizva. Csak annyit mond, hogy ami itt irva van, az korántsem oly bizonyos, mint ahogy látszanék. „A történeti időkben csak kis mértékben vehető észre az emberi tevékenység, mely a nyelv terén új nyelvelemek képzésére irányul, azon egyszerű okból, mert a történeti korban az emberek az elődöktől örökölt szavakkal beérték. A mit új képzetek föltünésénél tenniök kellett, abban állt, hogy a már meglevő szókat átalakitották." Ezen idézethez csak azt kell füznöm, hogy épen a nyelvképzés és alakulás ezen körülményei lehetetlenné tesznek minden szoros analogiát, a nyelvek későbbi története és keletkezésük aerája közt. Nehéz visszahelyezkednünk azon körülmények közé, melyekben egy nép lehető legegyszerűbben töltötte ifjuságát, azután el-

szakadva, esetleg egészen szétforgácsoltatva, magával vitte más tájra, más természetbe, más életbe, szükebb vagy tágabb határú multja fogalmait és papir és toll nélkül csak a hagyomány szükségkép gyöngye őrizetére bizott szavait: mondhatnám, hogy minden lépés, minden ujdonság, minden esemény nyelvképző volt s a nép egyszerű ösztöne és öntudatlan s azért hamisitatlan nyelvérzéke volt a tojásból kikelő grammatikák képzője. Volna-e még ennek daczára is kedvünk a nyelvekre az éveknek százezreit pazarolnunk.

Hát a bábeli torony? Igen ám, a kinyilatkoztatás és természetfölötti erővel rendelkező egyház a müveltségtörténetben nem szerepel, az Isten természetfölötti működését á tudomány nem vonja be kutatásaiba. Csak legyen meg a szigorú természetes és megint természetes és végleg is természetes factorok láncza, melynek első szeme a majom kamós farkába van akasztva, minden következőt ugy is a haladó civilisatio kovácsol ernyedetlen buzgalommal.

Hogy itt a számolás kétséges, az kétségen felül áll; vagy a hit téved, vagy a tudomány, mely az állitólag egészen automat müvelődéssel kaczérkodik.

Az Isten a civilisatióba úgy látszik sehol sem nyúlt, legalább nincs szó róla; s mily gyerekes öröme van a tudománynak, ha elhitte, hogy nélküle is kiépitette a müvelődés medrét, ha megfejtette minden fordulatát, minden forradalmát és esését, apadását és dagályát Isten, kinyilatkoztatás, kereszténység nélkül.

Ez a csunya, undok különbség van a civilisatióval foglalkozó bölcsészet és a történet közt, hogy az előbbi, mintha igazán az Isten átka sötétlenék a szabadszárnyra kelt értelmen és kedvencz fajzatán, a bölcsészeten nem tud mást, mint költeni és képzelődni, új világokat, természetlen fejlődéseket termelni és ugyanezeket bálványokul tiszteltetni: mig a józan történeti tudomány minél mélyebbről merít, annál gyakrabban és folytonosabban

látja a civilisatio gyökereit természetfölötti erők által élesztve.

Általában igen ajánlatos volna, ha a civilisatio története nem törődik annyit az évszázadokkal és ezredekkel, melyekről semmit sem tud. Van néhány csontja és tüzkőpikája, több rendbeli konyhahulladékja, melyeket nagy pietással a Svajczi tavak czölöpépületei körül kihalászott, kutassa hát tovább, mint fejlődött a fegyver és a szerszám készitése, mig a szük mederből az adatok tágasabb folyamára kellhet. Hanem mit használ, s mint tartozik a müveltségtörténet alapos és okos előadásához, állitani, hogy e csontok huszezer évesek, mikor a hires professor, Fraas, ugyanakkor öt-hatezer évről beszél, s még inkább, mint tartozik a müveltségtörténethez állitani, hogy mig e tüzkőpikákig emelkedett az emberi találékonyság, addig 21,000 évig a majom ösztönében szundikált. Ez nem a müveltségtörténet dolga; ez lehet egy bölcsészeti placidum, amilyenből van elég. A müveltségtörténet tudomány, mely adatokhoz, emlékekhez van kötve, s amennyiben szárnyaszabadjában jár, annyiban értéke nincs.

A sejtés sem a civilisatio tudományának dolga; ha tüzkő-késeket és kapákat lát, ne mondja, ime az emberi nem emlékei a legislegelső korszakból, melybe az ösztön holt tengeréből szerencsésen beevezett; hanem azt mondja: ime egy kezdetleges müveltségnek szerszámai, hogy mi volt előbb, azt hagyja, mert honnan akarja tudni, ha nincsenek adatai. Hátha ez a kezdetleges durva nép másfelé nagyobb müveltséggel birt és akár békés uton, akár katastrophák által az élet-halálharcz örvényébe sodortatva, a meztelen életen kivül birtokából és müveltségéből semmit sem mentett meg, vagy oly körülmények közé került, melyekben később sem ideje, sem alkalma, sem szüksége nem volt az előbbiekre.

Ezen lehetőség természetesen ellenkezik a „korrekt tudomány“ kedvenczeszméjével, mely avval álmodik, hogy a haladás a legprimitivebb kezdeményezésekből indult ki. Emellett kizárja azt, hogy a nem vad állapot is lehetett

a civilisatio kezdete s következőleg, hogy a vad életmód csak hanyatlása a kezdetben magasabb fokon álló embernek. Ez a biblia álláspontja, az ellenkezőt vallja a „tudomány," mely magával sem levén tisztában a folytonos „fejlődés" és „haladás" által valami éltető erőt önt a természetbe, ennek köszön, erre vezet vissza mindent.

Hanem a civilisatio történetében a haladás oly fejletlen, zavaros, tökéletlen fogalom, hogy eddig nem birjuk meghatározni azt a görbe vonalat, mely mértanilag képét adná. „Hogy az emberiség haladása nem folytonos, azt a történet minden lapja bizonyitja; sőt még kételkednünk is lehet, valjon egészben véve van-e általános haladás, amint azt egyben-másban föltünni s azután elenyészni látjuk. Jóllehet korunkban a müveltség hely- és időkénti sülyedése és emelkedése daczára tagadhatlannak látszik, hogy a haladás folyton-folyvást tért foglal, úgy ez ismeret mégsem oly biztos, mint az, melyet a részleges haladásról birunk és találkoznak tehetséges, a természetben és történetben jártas kutatók, minő Volger, kik e haladást tagadják."[1]

Főhibája a müveltségtörténetnek, melyet teljes mértékben oszt Tylor könyve, hogy nem tudja, mibe fektesse a haladást. Nem tudjuk, mely tényezők haladása fogja nekünk adni az általános, az egészben vett haladás képét. Aki Tylor könyvét olvassa, azt gondolja, hogy a haladás főleg az iparban és mindennemű találmányok és fölfedezésekben áll, amihez a társadalmi élet biztonsága és rendezett külformái járulnak. Hogy a müveltség e haladása csak egyoldalú fogalom s következőleg meg nem felel a haladásnak, ha teljességében tekintem, röviden kimutatom.

A legtöbb ország statisztikája czáfolhatlanul bizonyitja, hogy a hatalom és gazdagság növekvésben van a szabadkereskedés és szabadipar folytán.

E kettős szabadság a főhelyet foglalja el a manchesteri nemzetgazgazdászati elméletben, azért mondhatni, hogy

[1] Lange. Geschichte des Materialismus II.

a materialis érdekek kiemelkedése s a lázas tevékenységnek megfelelő tökéletesedés az ipar és munka minden ágában, ami századunk részleges haladását jellemzi, s átlag azon kettős szabadságnak tudható be. Már most az a kérdés, valjon a manchesteri nemzetgazdászati elmélet érvényrejutása által a civilisatio igazán a haladás uj stádiumába lépett-e vagy nem? Valjon ez elmélet nem ültette-e a civilisatio óriási testébe a fölbomlás, tehát a haladás tagadásának csiráját, ami ha igaz, nem tagadjuk ugyan a vivmányok és fölfödözések értékét, hanem mégis csak ideiglenes, csak tünékeny érvényt adunk nekik. Ha hasonlattal akarunk élni, azt mondjuk: a manchesteri elmélet talán csak az apály mélyen járó csökkenő hulláma, melynek hátát sok játszi hab és hullámfodor tarkázza, azt sok helyen a magasba is emeli, mig az ár tulajdonképen apadásban van.

A feleletről nem habozhatunk. A nemzetgazdászat tételei hamisak, mindenekelőtt azon elv, mely a közérdeket és közjót leghatásosabban a magánérdek korlátlan uralmától várja. Akkor lesz szerinte közös és összhaladás, ha mindenki kegyelem és könyörület nélkül önérdekét keresi s e keresésben minden erejét kifejti. Végeredményében ez elv a tőke fölhalmozódását és a pauperismust, a birtokok csoportositását és a proletár sokaságot eredményezi, ami annyit tesz, mint a társadalom bukása. Mig az önérdek, az egoismus uralkodik, addig a civilisatio nem hogy a haladás magasabb fokára hágna, hanem ellenkezőleg bomlik, legyenek bármilyenek a vivmányok, melyek mellékesen a bomlasztó elv gyümölcsei. A történetben legalább eddig a bomlás és hanyatlás az egoismus óriási mérveivel vett erőt a társadalmokon. Egy ideig maga az érdekek disharmoniája, a fölhalmozott gazdagság s annak egyes áldásos intézményei nem engednek világosabb belátást a társadalom helyzetébe, de előbb-utóbb megbomlik az egyensuly s a hanyatlás oly mérvet ölt, hogy meg nem állitható, mint a sziklakúpokról csúszó hótömegek.

Miután az élet nemcsak egyféle érdekek és szenvedélyek hordozója, hanem benne az önérdek mellett a közérdek is érvényesiti üdvös hatását, nem lehet a társadalmi haladás és hanyatlásról úgy itélni, hogy azt kizárólag egy elvnek tulajdonitsuk. Csak annyi tény, hogy az egoismus felülkerekedése a bomlás és hanyatlás beálltát és haladását jelenti.

Ime a manchesteri nemzetgazdászat, mely az újkor vivmányainak szülője, melynek a szabadkereskedést, a vasutakat, a gőzhajózás előnyeit, a gyárak és az ipar által finomitott élet kényelmét köszönjük, az egoismus talaján termett és senki sem tagadja a materialis érdekek körül kifejtett haladást! De ha a manchesteri nemzetgazdászatot, mint elvet tüzzük a haladni akaró emberiség homlokára, mely mérvadó legyen mindenben, akkor a banquerotte elkerülhetlen, mert a nemzetgazdászat, mint elv, magából képtelen a civilisatio előmozditására. Egy ideig tért foglalhat, amint azt rohamosan meg is tette, de miután egyrészt a gazdagság, másrészt a szegénység dagályát emelte, észrevette, hogy e két gyülöletes hatalom borzasztó összecsapása ellen lehetetlen rendületlen gátakat emelnie. Amint a gazdagság csak azáltal halmozódik föl, hogy átellenben egy iszonyú proletár tömeget enged át a pogány szegénység és a nyomor néma gyülöletének; épúgy az emberi jogok e nyomorultjai a szivtelen pénzhatalom tönkre silányitását veszik foganatba. Vajjon a kiegyezés békés uton, vagy a vér árán fog-e érvényesülni, az mindegy; mindkét esetben bizonyos és világos, hogy a civilisatio haladása ez irányban nem tartós, hogy alapja végromlással fenyeget, ha más elvek nem kerülnek ismét fölszinre, melyek a meghasonlott hatalmakat kibékitik az által, hogy az egoismust leszoritják intéző helyéről s a manchesteri elveket számüzik a földről.

A nemzetgazdászat körül kifejtett nézetünk azonban csak általános nehézséget emel a haladás megitélése ellen. Vannak részleges adataink a történetből, melyek alaptalanoknak tüntetik föl a sejtelmeket, hogy az emberiség

alighanem a teljes vadság állapotából küzdötte föl magát a civilisatio utjára.

Tylor adatai e tekintetben is szolgálatunkra állnak.

„A történet tanitja, hogy a müvelődés hosszú korszakokon át vesztegen áll és sokszor visszafelé halad. Hogy a müveltség ily hanyatlását megértsük, meg kell gondolnunk, hogy a legmagasabb müvészetek és a legtökéletesebb társadalmi intézmények nem jutnak mindig uralomra. Lehet, hogy sokkal tökéletesebbek, semhogy érvényt szerezhetnének maguknak, mert a nép csak azt használhatja, ami igényeinek megfelel. Igen tanulságos e tekintetben azon észlelés, melyet egy angol tett Singaporeban, ahol nagy bámulatára két virágzó iparágat talált. Az egyik abban állt, hogy az illetők régi angol hajókat vásároltak, azokat átalakitották és Dschunkáknak fölszereltek, a másik abban, hogy régi gyutacsfegyvereket vettek s azokat ósdias tüzkőzáras puskákká alakitották át. Ez első látásra igen észszerütlennek látszik, s mégis észszerü okot hozhatunk föl mellette. Oly nehéz volt nyugotindiában benszülött hajósokat találni, kik europai fölszerelésü hajókkal bánni tudtak volna, hogy czélszerübbnek látszott gondjaikra inkább oly ügyetlen és nehézkes járműket bizni, amilyenekhez már szokva voltak. És ami a puskákat illeti, a vadászoknak alkalmasabbaknak látszottak a tüzkőzáras fegyverek, mint mások, melyeknél száraz gyutacsokra volt szükségük, pedig ez India meleg és nedves erdőiben sok kellemetlenséggel járt. Mindkét esetben nem a civilisatio jobb találmányát vették azon népek igénybe, hanem más valamit, ami körülményeiknek jobban megfelelt és amit legkönnyebben beszerezhettek.“

„Ugyanezen szabály bir érvénynyel valamely üj müveltség fölvételében, vagy a réginek megőrzésében. Ha a nép életmódja más vidékre való költözés, vagy a régi lakóhelyeken reátörő csapások, vagy durvább népfajjal történt keveredés folytán megváltozik, akkor beállhat az eset, hogy elődeinek müveltsége fölöslegessé vagy lehetetlenné válik s azért elvész. Ily elfajulás vehető észre a

portugáliak utódai közt nyugat-indiában, kik a benszülöttekkel elegyedtek és a civilisatióban sülyedtek. Ujonnan oda érkezett európaiak látják őket nyomorult viskóikban buja tropikus növény, virág és gyümölcsök közt heverni, mintha csak azért lennének oda állitva, hogy kimutassák, mint megy az ember a müveltségben hátrafelé, ha a megerőltetett tevékenység fölöslegessé válik."

„A civilisatio alászállásának más gyakori oka abban áll, hogy a nép, mely kedvező viszonyok közt él, lakhelyeiről elüzetik, mint például a Shoshonee indiánok, kik ellenségeik, a Blackfeet (feketelábú) törzs elől, a sziklahegység pusztaságai közé menekültek, ahol szegényes létnek örvendenek és részben gyökerekkel élnek, miért is Digger indiánoknak (azaz ásó indiánoknak, a gyökerek kiásásától) hivatnak."

„Sőt az is megtörténhetik, hogy a nép elveszti némely müvészetek és mesterségek gyakorlatát kedvezőtlen körülmények behatása alatt. Igy például a délitengerszigetlakói épen nem voltak müveletlen nép, midőn Cook kapitány meglátogatta őket. Mégis csak kőkéseket és kőbaltákat használtak és oly kevéssé ismerték az érczeket, hogy az első szögeket, melyeket az angol hajósoktól ajándékba kaptak, elültették azon reményben, hogy új aratásra tehetnek majd szert. Lehetséges ugyan, hogy eleik a fémeket nem ismerték, hanem époly valószinű, hogy elődeik ázsiai nép voltak, mely a fémeket ismerte, s azután az oczeán szigeteire való kivándorlása és rokonaitól való elszakadása folytán használatukat elfelejtette és a kőkorszak állapotába sülyedt. A civilisatio hanyatlása époly mérvben érdemli meg a buvár figyelmét, mint annak haladása." (Tylor ez adatok által illustrálja a biblia álláspontját, mely az embert nem tünteti föl vadnak, elvadult ez magától s az után ismét civilizálódott: tout comme chez nous.)

Tehát csak ez idézet szellemében járunk el, ha a müveltségtörténet elé uj korlátot vonunk, mely abban áll,

hogy a népeket nem decretáljuk ős eredetükben a „vadság“ barlangjaiba, hanem a lehetőségnek borongó sugarát fölismerjük azon föltevésben is, hogy az ősnép müveltséggel birt, melyet aztán elvesztett.

A civilisatio története azonban csakhamar előáll azon takaros megjegyzéssel, hogy ha az ősnép müveltséggel birt, meg kell fejteni, honnan szedte azt.

Senkisem tagadja ez igény jogosságát. Csak arra figyelmeztetünk, hogy a felelet mindig a fölvett és megvallott tanok szerint fog eldőlni. A keresztény hit az első ember istentől vett müveltségét állitja oda a civilisatiót jelző kanyargó, emelkedő, majd apadó vonal kezdőpontjául; az „exakt tudomány“ pedig tetszik magának kétes, borongós, ködös metamorphosisok elképzelésében, melyek szerint a fejlődő, s létért küzdő ember a legalsóbb szinvonalról a cultura mai fokára emelkedik. Nem dogma ez? igenis az „exakt tudomány“ dogmája. Nem mythos ez? Vagy csak az érdemli e nevet, ami a biblia első lapjain áll?

Fölötte nagy calamitásban szenvednek a realis tudományok, mely abban áll, hogy roszul fogják föl szerepöket. Mily érdekkel olvassa például az ember a frack vagy a cylinder eredetét, a fegyverek és szerszámok tökélesbülését, a gépek és gyárak föllépését, melyek aztán a socialis viszonyok és a társadalom kiemelő rudjaivá lesznek; ez mind igen szép és a müveltségtörténet krónikását siker és elismerés fogja jutalmazni; — de ha következtetésekre adja fejét, ha költői halálszökkenésekkel törekszik a legrégibb kor képét nyujtani, azon korét, melyről adatokkal nem bir, akkor rendesen a logika is nyakát szegi, s könyörületre inditó vonaglásokat végez a hozzáértő szemei előtt. Egyedüli vigasza tán az lehet, hogy olyanok is olvassák, kik nem értenek hozzá, s ezek bámultukban, ha el nem szédültek, tovább füzik a kalotechnikus conceptio-t, melynek segélyével lehet rendszereket egységesiteni, lehet az elmélet szemetszuró repedéseit kitölteni, lehet nagy világra szóló tételeket felhőkre ül-

tetni. A képekben kielégiti a szemet, ha az alakok felhőkön járnak, állnak vagy ülnek, de a tudományban semmire sem megyünk, ha alap helyett dunstot szerepeltetünk.

Az anthropologia és a civilisatio-történet ezen legujabb terméke is, habár angol agyvelőkből csirádzott elő, az emberi élet kezdetét és a müveltség alapföltételeit illető kérdésekben sivár, mert hamis és igen fölületes.

Dr. Petheő.

A JÉZUS SZIVÉNEK LEGUJABB KÉPE.

Közöltük immár Jézus Szive ábráit (1881. folyam 92. s köv. lapjain); ezen alkalommal bemutatjuk Kuppelvieser képét, melyet legujabban kiadott Herder, a bádeni Freiburgban. Vannak szinezett példányai is, melyek szintén sikerültek. Megszereztük Ittenbach képét is, mely az eredeti fénynyomatban igen szép. Urunk jobbját fölemelve tartja, baljával pedig szivére mutat. Arcza is méltóságot lehel; ámde a cinkographia, habár Angerernél készittettük, nem sikerült. A szép kedves arcz elkomorult. Csak ezer példányt nyomattunk belőle, s most a sajtó mintát beolvasztja a tömöntész. Minthogy a körvonalak mégis elárulják a szerző szép felfogását, azoknak, kik a Jézus Szive képek szép előállitási módjáról tünődnek, szivesen megküldjük. — Ezen képek közlésével azt akarjuk elérni, hogy miután folyton szaporodnak hazánkban a Jézus Szive imádására szánt templomok, a képek nevezetesb minták után készittessenek s igy jól sikerüljenek. Immár 11 temploma van Jézus Szivének hazánkban. A Jézus Szive tisztelet lesz ami horgonyunk, ha majd általános zürzavar keletkezik Európában. A közelgő népcsaták előárnyékai rémitik már nem csak azokat, kik tovább látnak,

UJ

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

ZÁDORI EV. JÁNOS.

TIZENHATODIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1885.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

szándékoltatnék, ugy hiszem, hogy még azok is, a kik ma közönyösek, velünk együtt a küzdtéren meg fognak jelenni, hogy védjük jogainkat, védjük az igazságnak öntudatával, az erkölcsi jogosultság fegyverével, szenvedély nélkül nemesen harczolva. Az izgatottság, a szenvedély, a lelkesedésnek vett meggondolatlanság a győzelmet kétessé tehetik; ellenben a nyugalom, a czélnak állandóan szemmeltartása és a kitartás biztositani képesek a lelkek meghóditását.

És ebben dicső előképül szolgál nekünk szent Atyánk, XIII. Leo pápa, ki, mint a beszéd elején mondottam, méltóságteljesen, türelemmel, szenvedések közt és azon kimondhatlan lelki békével, melyet Isten után csak a győzelem biztos kilátása nyujthat, küzd, nem adva fel soha a jogot, de bölcsen megválasztva a kedvező pillanatot; soha hevétől el nem ragadtatik, nem sért senkit, hanem érvekkel törekszik meghóditani ellenfeleit, — kinek csak egy eszménye van: a lelkeket kibékiteni a vallással, az egyház és állam közti ellentéteket kiegyenliteni és igy lassan haladva, megszilárditani, gyarapitani az Isten országát.

Kövessük példáját.

Das ewige Priesterthum von Cardinal Manning. Autorizirte Uebersetzung von E. W. Schmitz. Missionspriester. Mainz. Kirchheim. 1884. Kis nyolcz. 256. l. Ára 2 mark.

Ez ismét oly könyv, mely nem compilatio vagy idézethalmaz. A fenkölt szellemű iró a meggyőződés közvetlenségével szól minden sorból, s nekünk szól. Ami szépet és fönségest rejt magában a czimben foglalt tárgy, az az értelmes és alapos gondolkozás által van felölelve. Semmi sem könnyebb, mint enemű tárgyakban inkább a képzeletet, mint az értelmet szerepeltetni, határozott, tisztázott fogalmak helyett, csillogó és ragyogó szavakon gyönyörködni, s végül a legfönségesebb igazságokat is haszontalanokká tenni az által, hogy nem adunk nekik az életben

testet, megvalósulást, hanem a felhőkre ültetjük vagy a csillagok közé. Manning Cardinális szerint a Sacerdotium aeternum a világba van állitva realis föladattal s oly czélból, hogy azt egészen megvalósitsa; következőleg azt úgy kell előadnunk és úgy kell fölfognunk, mint, amely minden gyökerével s minden ágával ez életbe fogódzkodik. Belső ereje, lelke, eredete, eszközei, czélja természetfölöttiek, de mindez kifejezést nyer az egyes pap és a társadalom földi, ideiglenes létében.

A biboros szerző 20 fejezetben szövi az örök papság érzékeltethető képét, beleszövi a pap életébe, melyben alakot és hatást nyer az eszme. A czimsorozat igazolja, hogy épen reálisnak mondtuk az ideális tárgy földolgozását. Győződjék meg erről maga a t. olvasó: I. A papság természete. II. a papság hatalma. III. a papság hármas viszonya. IV. az életszentségre való kötelezettségek a papságban. V. A tökéletesség segédeszközei. VI. a pap czélja. VII. a pap veszélyei. VIII. a pap támaszai. IX. a lelkipásztorkodás, a bizalom egyik forrása. X. a pap idejének értéke. XI. a pap szenvedései. XII. a pap rágalmakkal szemben. XIII. a pap barátja. XIV. a pap, mint igehirdető. XV. a pap szabadsága. XVI. a pap engedelmessége. XVII. a pap jutalmai. XVIII. a pap laka. XIX. a pap élete. XX. a pap halála.

Minden egyes fejezet önállóan és eredetien van kidolgozva. A szigoru egyházi szellem, mely éltetően átvonul a földön, mely transactiót nem ismer, mely önereje teljéből akarja föltámasztani a sok helyütt eltikkadt, elcsenevészett papság tagjait, jóltevően áramlik a buzgó bibornok minden mondatából. Oly papság lebeg szemei előtt, melynek családfájához tartozik ő is, mely néhány száz évig vértanuk és hitvallókból toborzódott, s vértanui és hitvallói erő kellett ahhoz, hogy a törzs megcsonkitva ne álljon a multban, ne meredezzék csak mint történetei emlék a jelenbe, hanem életteljesen fejlessze ki koronáját a hősi papság hasonszellemű utódaiban.

Anglia papságára és egyházára vonatkoznak a bi-

bornoknak 109. lapon foglalt szavai: „Itt (Angliában) az egyház régi is, uj is. Csak maroknyi nép vagyunk, hanem elválasztva a világtól, az udvaroktól, a világi kegyuraság és a világi védnökség romlott légkörétől. Az egyház igazi oltalma az ő függetlensége, és szabadságában áll igazi ereje. Mi pásztorai vagyunk azon nyájnak, mely vértanuk- és hitvallóktól származik és ezeknek buzgalma ki nem halt utódaikban. Mi különös módon a szegények pásztorai vagyunk; mert a gazdagok elhagytak minket, s Anglia nagy birtokai azok kezében annak, a kik nem ismernek minket. A szegények közt élhetni, ez volt már édes Üdvözitőnk sorsa, és sorsában részesülni, ez rólunk való gondoskodásának záloga. Mi nemcsak a szegények lelkipásztorai vagyunk, mi magunk is szegények vagyunk. Szegénység a papi-állás sorsa, a világ ezen leggazdagabb királyságában. Mi itt egymáshoz füződünk kölcsönös felebaráti szeretet és szivesség által. Hiveink hozzánk füződnek nagylelkű szeretet és kölcsönös bizalom által és papjaink egyetemben összeköttetésben állnak püspökükkel. Egymás közt szorosan egyesülnek a testvéri szeretet kapcsa által, oly szorosan, mint sehol máshol a hatholikus egység bármely országában. S ha mind ez velünk s mellettünk, mi lehet ellenünk?“

A szerző komoly, nagyon komoly, szavai nyomósak, lelke a nagy eszmék behatása alatt szivhezszólóan beszél, int, buzdit. A hosszú tapasztalat, különösen annak gyászos adatai szavainak még megragadóbb erőt kölcsönöznek, ébresztik az olvasóban a jelentős sejtelmet, mily sokat mondhat s érthet ő a mondottak alatt.

Legyen itt ujra egy idézetnek helye, melyet „a pap barátja“ czimű fejezetből veszünk: „Midőn fölszenteltetett (a pap), lelkét adta át isteni mesterének; s viszonzásul a szabadságot nyerte, mely őt minden rendetlen barátság és helytelen ragaszkodás alól fölszabaditotta. Ez a szabadság a lélek tökéletes egyensulyában áll. Az Istenszereteten alapul, mely kedélyének minden indulatát uralja és meleggé és gyengéddé változtatja mindazok

iránt, kik őt környezik, hanem amely egyszersmind tilt minden oly csatlakozást máshoz, hogy annak következtében egyensúlyát és lelkének teljes függetlenségét elveszitse. Hogy lelkünk ez egyensúlyt elvesztette, annak legbiztosabb jele a gyakori összejövetelek, sok levél, hosszú látogatások, unatkozás otthon, folytonos keresés, az idő eltarisznyázása és elégületlenség a magányban. Ha a pap estéit unalmasoknak érzi, szobáját magányosnak, könyveit ízetleneknek, akkor világos, hogy egyensúlyát már elvesztette."

A benyomás elkerülhetlenül komoly észretérés, fölébredés, öntudatos magába pillantás, észrevevése annak is, hogy sok nem fér meg állapotunkkal, amit a világ, a szokás, a vak köznapiasság ránk rakott.

A magasméltóságú és szentéletű szerzőnek azonban legnagyobb ereje a mély meggyőződés és a gondolat eredetisége. Szava olyan, mint a hegyi patak, mely a szikla alján fakad és kifogyhatlanul és mesterségtelenül halad frissen tovább. Gondolatai és érzelmei magasztosak s erőteljesek, mint az égbolt, a végtelennel elmosódnak, mint a tenger, természetesek és üdék, mint az erdő, s minden nemesen érző lélekbe, épen azért, mert ilyenek, mint sajátjukba vonulnak ellentállás nélkül, s ha a nemes érzés erős akarattal párosul, akkor megotthonosodnak benne, s kifejtük erejüket.

Hogy legjobb akaratunk mellett keveset mondunk e műnek értékéről, arról a szives olvasó, ha kezébe veszi azt, csakhamar meggyőződik. Szeretnők, ha mindenkiben jönne létre e meggyőződés. Szebbnél szebb idézetekkel érlelhetnők másokban is e fölfogást. Midőn az igehirdetésről ir, ezeket mondja: „Az embernek, az igehirdetőnek kell előkészülnie, s nem a predikációt kell előkészitnie. A távoli előkészület s nem a közvetlen a legszükségesebb. Az ember prédikál, s nem a prédikáczió, és a prédikáczió olyan, milyen az ember." Ugyane szavakat alkalmazhatjuk a biboros szerzőre és müvére: Az ember

beszél itt hozzánk s nem valamely müve, s e müve olyan, a milyen ő maga.

Legközelebb megjelenik e mü magyar forditása főt. Haudek sz. benedekrendi atyától, melynek ajánlására a mondottakon kivül megjegyezzük, hogy az efféle iratok pártolása irodalmunkban különös érdeklődést és figyelmet érdemelne, mindeddig pedig az enemű buzditások és fölszólalások hiuságos reménységekkel kergetődznek, mert az előfizetési vagy könyvvásárlási kedv ugyancsak gyászosan megcsappant.

Dr. Petheö.

Az egyházi művészet haladása hazánkban egy uj, a szó szoros értelmében vett remekmüben nyilvánult, a budapesti központi papnövelde uj házi-kápolnájában, melyet f. hó 15-én áldott meg biboros főpásztorunk. Akkor ezen ünnepélyes actussal, mint oly napi eseménynyel, mely ugy a tényked egyházfejedelem magas méltóságát, mint az intézetnek országos jellegét tekintve, általános érdekkel birt, a napilapok is bőven foglalkoztak: a kápolnának leirását azonban vagy épen nem, vagy csupán egy-két sorban adták, miért is el nem mulaszthatjuk, hogy olvasóinknak ne szolgáljunk a kápolnának legalább rövid leirásával, mely, ujra mondjuk, az épitészetnek és ornamentikának valódi remeke, s melyet személyesen is volt alkalmunk láthatni és csodálhatni.

Túlhosszadalmas lenne elbeszélni, miként lett a papnövendékeknek megszaporodása folytán valamint az egész intézetnek megnagyobbitása, ugy egy uj házi-kápolna is szükségessé, — ez tizenöt évnek lenne története, — csupán a kápolna ismertetésére lehet szoritkoznunk.

A kápolna az épület uj balszárnyának második emeletén van elhelyezve, bejárása a megmásithatlan helyi viszonyoknál fogva — a mi Lippert lovag-főépitésznek, önvallomása szerint, nem csekély fájdalmat okozott — nem a fő-, hanem egy mellékfolyosó felől van alkalmazva.

Haladás és kereszténység. Irta Dr. Kereszty Géza hittanár. Esztergom, Buzárovits, 1885. 142 l. Nagynyolczadrét. Ára 1 frt 20.

A t. szerző a haladás fogalmával kezdi s a haladás eszméjével fejezi be művét. Egy elvont, inkább átérzett mint átértett fogalommal állunk szemközt, azért a kérdés az első fejezet tárgya: „Mi a haladás?“ e fogalom azután a következő kilencz fejezetben testet ölt, s miután a lét és az élet minden rétegére kiterjesztve a kereszténység befolyása alatt az olvasónak bemutattatott; ismét az eszme fenségében tünik föl előttünk: „A haladás keresztény eszme.“

A rendszerességre gondja volt a t. szerzőnek. Organikus egészet képez a mű tervrajza, arról a tartalom is tanuskodhatik. Si licet in parvis exemplis grandibus uti; valamint a sejt kifejlése közben, önmagától új meg új részekre és sejtekre oszlik s az által a növekvés, szerves gyarapodássá válik: ép úgy a haladás eszméjének kifejtése, négy összefüggő s mindent magába fogható nézpontot és irányt nyitott az írónak, melyben a haladás és a kereszténység testvéries szövetkezetét, sőt egybeolvadását érdeklődő, éber tekintettel követjük. A IV. Fejezet nyitja meg e négy irányt, a melyben a haladás nyilvánuljon: az erkölcsi, értelmi, anyagi és társadalmi téren.

„Első helyre tettük azonban az erkölcsi haladást, mert enélkül semmiféle haladás nem lesz igaz haladás, nem az anyagi, nem az értelmi, nem a társadalmi.“ E szavakban jellemezve van a könyv iránya, e szavakban fekszik a kereszténység befolyásának súlypontja, következőleg ezekben van eldöntve a viszony is a haladás és kereszténység között.

Ezen iránynak a szerző biztosabb alapot adandó már a második és a harmadik fejezetben dolgozik czélirányosan, midőn ezekben „a haladás kiinduló és czélpontját“ s ismét „a haladás eszményét“ fejtegeti. A fejtegetés nem tűzött maga elé más czélt, mint az idevágó, azember czéljáról és tökéletesedéséről szóló keresztény tant

előadni. A mi „a haladás eszményét“ illeti sokan talán megütköznek a haladásnak az erkölcsi térre való egyoldalú szoritásán, mely a mű folyamán is kisért néhol úgy, hogy a haladás csak egy nemét gondolnók tárgyalva, de az ismertető joggal koczkáztatja véleményét, hogy az első és legfőbb, és lényeges iránynak előtérbe való állitása, ennek értékét akarta érvényre juttatni a többi ugyis szemetszúró vivmányokkal szemben.

Hogy a t. szerző mért vett föl négyféle haladást, arra az egyes részletek tüzetesebb előadásában találunk okot, mert magában véve a két utóbbi s különösen az anyagi ismét csak az értelmi haladásra vihető vissza s avval a legszorosabban függ össze.

A mü tervének elismerést adozó megjegyzéseink után nem mulasztjuk el a terv kivitelét is tekintetbe venni.

A valamivel többet mint semmit jelentő epithetonok közt ugy látszik egy huron pendül a „hézagpotló“ és „kimeritő“ adalék. De „kimeritő“ essay plane komikus jelenség. Ez az essay sem kimeritő, de helylyel közzel relative kimeritőbb lehetne. Némelyek tán az adatokban várnák; de adathalmaz olcsó dicsőség. Én inkább az erkösi haladást szerettem volna jobban tisztázva látni, miben létét és valóságát! S akinek skeptikus gerjedelmei volnának, ha létezik-e a kereszténységen belül nemcsak a külformákkal együttjáró, hanem lényeges erkölcsi haladás, nemcsak az élet enyhébb és szelidebb alakjaiban nyilatkozó s az erkölcsiségre igenis visszaható állapot, mely egyenesen a nyers indulattal ellenkezik, hanem a lélek belső értékét és tett erejét mérő erkölcs — s ebben való haladás; ha mondom valaki hajlandó ez észszerü kételyre, kivánatos lett volna, erre is tekintettel lenni.

De nem akarunk követelményeinkben tulozni! A t. szerző a kilenczedik fejezetben a haladás akadályairól szólva, emliti a pauperismust, az egoismust s más társadalmi kórtüneteket, melyeket röviden és egyszerüen állit szembe a kereszténység hatásaival. Ha szivesen hallottunk volna e kérdésekről többet is, a t. szerző a bővebb kifej-

tést talán czéljához nem vezetőnek gondolta; én azt nem gondolom, ezek képezik a haladás és kereszténység közti viszony legsúlyosabb argumentumait.

Amit az értelmi haladásnál nélkülöztem, azt a megjegyzést t. i., hogy az értelmi haladás is önmegtagadást, következőleg erkölcsi erőt tételez föl, azt a szerző más helyen ügyesen beszőtte tárgyalásába. S igy van ez mással is.

A mü nyelvezetét illetőleg pedig azt mondjuk, hogy irálya könnyed és folyékony, épen az ily essayhez mért, mely nem akar a philosophiai alaposság mélységével dicsekedni, czélja inkább egy korszeszerü kérdést minél érthetőbben megbeszélni s az által a hit akadályait lerontani. Üdvözöljük a szerzőt e legnemesebb és legáldásosabb törekvések mezején, melyen irodalmunkban csak egyes szük gyalogutak kigyóznak az öntudatos, vallásos meggyőződés szentélye felé.

Végre egy mellékes, de igen gyakorlati szempontból ébreszti föl figyelmünket! Meglepett ugyanis, hogy a stereotyp: erga intentiones... egy fölhivásában sem szerepel. Örülünk, hogy e bankjegyek itt nem birnak folyammal. Az olasz papiros lirákra ez volt nyomva: corso sforzoso: erőszakos és erőszakolt értékfolyam; miután arany nincs, legyen papir; az irók is valamiben hasonló refugiumra vannak utalva: miután pénzt könyvért nem kapnak, elfogadják azt, amit a vevők könnyen adnak, amit ezek meg nem éreznek s bőviben van. E megjegyzést nem az elvi kérdés, hanem a divat ellen irányul. Nem hisszük, hogy e divat végleg is akár az egyház, akár az irodalom javára szolgálna. A szerző tehát ebben haladt s úgylátszik, hogy haladása correkt, keresztény!

Dr. Petheő.

Allgemeine Moraltheologie. Systematisch dargestellt und mit zeitgemäss praktischen Beispielen erläutert von Dr. Jozeph Scheicher. Regensburg. Josef Manz. 1885. Nyolczadrét. 588 l.

Praxis confessariorum. Auctore Aemilio Berardi Parocho et Examinatore Prosynodali faventinae dioecesis. Faventiae. Ex Typographia Novelli. Volumen comprehendens fasciculos I. II. III. IV. usquead pag. 912. Fasciculus sequens quo citius fieri poterit, mittetur. Pretium Francs 12.

A „Magyar Sion" novemberi füzete Scheicher: Der Klerus und die Sociale Frage czimü müvének ismertetését hozta. Praeludiuma volt az azon münek, mely most előttünk fekszik. Ugyanazon üde, életerős fölfogás diktálta mindkettőt, mely eredetiségében hozzá illő nyelvet is formált magának. Kár, hogy a nyelv német, nem mondom ezt chauvinistikus ügyefogyottságból, mintha kivánnám, hogy magyar legyen, hanem mert a theologiai tudománynak jobban áll a latin.

A szerző tehát németül adja elénk az általános erkölcstant. A tartalom iránt eszerint senkisem lehet kétségben, mert általánosságban szólva, az erkölcstanban nem is beszélhetünk másról, mint azon többé kevésbé elvont elemekről, melyek az erkölcsi cselekedetre vonatkoznak. Tehát ott van az emberi, szabad, beszámitható, törvény alá eső cselekedet, mely vagy jó és erényes vagy bün. Ezen tagozott fogalom adja a paragraphusok schemáját.

A kifejtés ellen nincs kifogás: egyszerű, érthető gondolatmenet felöleli a tárgyat, s az olvasó, különösen az, kinek szellemi munkája nem áll egyébben, mint megérteni, amit az egymáshoz fűzött mondatok állitanak a kielégitett tudás szomj jótevő érzeteivel hagyja ott a könyvet. Néhol azonban nem értünk egészen egyet, ott tudniillik, ahol kötelezettséget állit föl a szerző, jóllehet nekünk existenciája kétesnek látszik. Szolgáljon példa gyanánt a következő: a szerző az 507 lapon, miután a bünök számáról bizonyos esetekben, melyeket idéz két probábilis véleménynek adott helyet, ekkép végez: „a dolgok ily állásánál, mert mind két félről találkozunk tekintélyekkel,

mind két véleményt elméletileg probabilisnak tarthatnók. De mivel gyónásról tehát szentségről van szó, lehetőkép pontosan kell a bünök számát jeleznünk. Tot sunt peccata, quot sunt quoad eumdem actum objecta totalia seu distantia." Csakhogy ez előadás legalább azon jogos előitéletre ad alkalmat, hogy a probabilis véleménynek kizárását itt az elv kivánja, in Sacramentis administrandis tutior pars est sequenda; pedig annak itt helye nincs. Igaz marad mindig, hogy „a bünök számát pontosan kell jeleznünk", de a vélemények épen a körül forognak, vajjon van-e a kérdéses esetekben több bün, vagy nem. A probabilismus a szabadság vértezett őre, s az erkölcsi gondolat és törvénymagyarázat hibázhatlan hordozója, ebből soha, sehol, semmit sem engedünk.

Az erőteljes nyelven kivül, mely magától értetik, a kifejtésnek is beható élt és zamatot kölcsönöz, a praktikus irányzatot dicsérem. Minden szakasz után következik egy csomó casus, melyeknek alakjai nem a holdból valók, hanem a földről; nem is a régi jó időkből, hanem korunkból. Ez alakok teste és szive nincs kőből vésve, vagy papir machéból gyúrva, hanem Ádám nemzetségfájából élethüen metszve. Ama gyötre, áttetsző poesis, mely erkölcsi tanuság czéljából embereket szerepeltet, kik élni nem élhettek, s az emberi nevezeten kivül más emberit nem birnak, az életre vajmi kevés befolyással lehet, szerepeljen bár a szinpadon vagy a kasuisztikában.

A szerző casusainak emberei korunk hitetlensége, hitközönye, lanyhasága, áltürelmetességének föltüntetői, kik vasutakon utaznak, zsidó lapokat és regényeket olvasnak, a finomitott élet kényelmét ismerik s emellett vagy szorosan vagy lazán az egyházzal összeköttetésben állnak.

Az alkalmat illetőleg, melyre a szerző müve kiadását szánta ezeket olvassuk: „Szivesen tartottuk volna vissza pulpitusunkban az itt kiadott müvet s a kifejezett elveket pedig törekedtünk volna tovább is próbára tenni, de mivel 1885-ban a sz.-pölteni püspökség száz éves fönállásának

ünnepét üli, azért mi is részünkről egy kis jubilaeumi ajándékkal kivántunk az ünnepélyhez járulni." A szerző ugyanis a Sz. Pölteni papnöveldében a theologia tanára.

A második föntidézett mű olasz eredetű. Szerzője ismeretes moralista, Faenza városának plébánosa. Hive azon józan s igazán moralis szellemnek, melynek hazája a mult század végén s ezen századon kereszül Olaszország. A föléledésnek enyhe, éltető lehelete volt ez, mely sz. Alfonsz fölléptével veszi kezdetét, az oktalan, dermesztő Jansenismus levitézlése után.

Ezen könyv berendezése igen eredeti, (de sollicitatione, de libris prohibitis... ezekről az egyház parancsolatainál értekezik) amennyiben czimét s ebben czélját hiven szemei előtt tartja, s ezen czél utmutatása szerint halad át az egész morálison, választ belőle s rendezi a kiválasztott anyagot ugy, amint a gyóntatónak arra szüksége lesz.

Különösen említésre méltónak tartom azt, hogy a parancsok előadása után áttérvén a különleges állások és hivatalok kötelmeire, ezen czim alatt: De parocho, előadja mindazt elég bőven, amit itt ultra montes a pastoralisban tractálunk. E szakasz X. fejezetében van helye ezen kérdésnek is: Quomodo se gerere debeat parochus circa sacramenta, s azután átveszi az egész tant kitünően practicus álláspontról. Hogy e fejezet aránytalanul hosszú, magától értetik, de az aránynyal ő sokat nem törődik, amit természetesen alaposság és gyakorlatiasság e fölosztás mellett tökéletesen igazol. Érdekes az is, hogy a házasság akadályairól szólva egyszerre áttér az excommunicatióra; a ki pedig e fölött csudálkoznék, azt a bevezetés megnyugtatja: Excommunicatio impedit, ne quis licite Sacramenta (et proinde etiam Matrimonium) recipiat. Quum de excommunicatione hucusque nihil dictum fuerit, hic paulisper sistendum et notanda sunt sequentia stb. s itt azután rendre veszi az excommunicatio eseteit. Mikép értse az ember a paulisper sistendum féle figyelmeztetést, arról a lapozgatót 41 sürün nyomtatott

széles oldal világositja föl, de a szerző azért nem veszíti el jóakaró indulatát, hanem azon kezdi a 903-dik pontot: Reminiscatur lector, quod occasio tractandi de excommunicationibus fuit, quia parochus ad matrimonii celebrationem de regula ordinaria admittere nequit eos, qui excomunicatione sunt innodati. Csakhogy érzi, hogy ép az ilyen reminiscentiából származik a protestatio: minek szóltál hát erről annyit, hogy azt se tudjuk, merre vagyunk; azért hozzá teszi Berardi: Veniam peto si digressio nimis prolixa fuit. Ez az a szeretetreméltó olasz leggerezza tudományos pongyolában, melyen elképed a szigoru fogalomclassificatio; ismétlem azonban, hogy ez mitsem von le a mű értékéből, sőt épen kiemeli a praxis egyedüli vezérszerepét a beosztásban is.

Nem mondhatunk dicséretére többet, minthogy hivségesen szótartó és a czimet realizálja; benne csakis praxis van, a theoria a háttérbe szorul. Tárgyát tekintve kiegésziti Scheichernek müvét, mig ez az általános erkölcstant tárgyalja, addig Berardi ennek keveset szentel, s mindjárt áttér a részlegesre. A lapok száma után itélve, azt gondolhatnók, hogy a faenzai plébános fusus auctor, de ez nem áll, nem tehet róla, hogy a keresztény élet ezer meg ezer tüneményeivel mindenfélére fölhivja a buzgó lelkipásztor figyelmét; itélete józan, nem biró, nem is törvényhozó, hanem csak hirnök, nem mondja, ezt kell tenni, mikor más állitja, hogy el is lehet hagyni; előadása világos s magán hordja az iskolai latinság egyszerűségét és igénytelenségét.

Mindenki, ki a müvet olvassa, őszinte tiszteletre gerjed a faenzai plébános iránt, ki a sok igényt támasztó olasz hitélet ápolása mellett időt talált ily könyvnek megirásához. Hogy a buzgóságban nem szenved hiányt, arról a könyvnek számtalan helyei tanuskodnak. Minden papnak bizalmát e könyv iránt már az is nagy mérvben fokozhatja, hogy azt nem valami kiszáradt s a világot „phaenomenon"-nak néző professor irta, hanem a lelkipásztorkodás terén buzgó és tevékeny férfiu. Ezen körülmény azonkivül helyre iga-

zithatja némely papok fölületes itéletét vagy jobban okadatolatlan előitéletét, hogy gyóntathatnak, ha csak a katekismust tudják. De hogyan, mikép? s ha nem mindig kárral, de mily risicoval? Berardi plébánosnak, aki nem professor s az életet nem a foliansok sárgult leveleiből ismeri, más nézete van, azért irta e müvét is.

Egy némely kérdésben különösen az olasz viszonyokat tartja szem előtt, igy például a bőjtöt illetőleg. Megemlitem még ezt is, hogy előtte a moralis és pastoralis theologia egy dolog, s nem két gyengédtelen testvér, kik egymás elől kölcsönösen elszedik foglalkozásuk anyagát. Erre nézve mondja: „Qando agam de statibus particularibus, obligationes Pastorum animarum cum convenienti amplitudine exponam; et tali modo hic liber continebit non solum praxim confessariorum, sed cursum Theologiae Pastoralis, de qua (quum sine dubio sit primae necessitatis) summopere optandum, ut in omnibus Seminariis, ad exemplum multarum Austriaci Imperii dioecesum tradi incipiat.“ Eltekintve az utolsó szótól, igazat adunk neki.

Dr. Petheő Rudolf.

Valeria oder der Triumphzug aus den Katakomben, historische Erzählung von A. De Waal, Regensburg. Pustet 1884. Negyedrét. Képekkel. Ára 6 frt.

Második Fabiolát irni már többen kisértettek meg, több kevesebb szerencsével, de halhatatlan iróját egyikök sem érte, amint nem is érhette el, mert az a közvélemény, hogy a tudós, genialis Wiseman e részben elérhetetlen.

Fabiola első megjelenése óta harmincz év folyt már le, és az epochalis könyv, egy nemzedék öröme s épülése, e hosszú idő alatt csaknem egészen elveszett az ifjabb nemzedéknek a könyvözön apadatlan áradatában. Avagy hányadik az közülünk, aki előveszi még a kedves Fabiolát, könyvtára végrejtekéből s adja azt az ifjuságnak kezébe, hogy épüljön, hogy buzduljon a magasztos pél-

gítaná jelen ismertetésünk kereteit, azért nem is folytatjuk lajstromát azon nézeteknek, melyeket a nagytudományu szerzővel nem oszthatunk. Ezekről külön majd alkalom adtával többet!

Halász Ágost.

Allgemeine Moraltheologie. Von Dr. Joseph Schwane o. ö. Professor der Theologie an der königl. Akademie zu Münster. Freiburg. Herder. 1885. Nyolczadr. 207 l. Ára 3 M.

A német irodalomnak mult évre eső 15607 terméke közt a theologia 145 művel szerepel. Mindenesetre tekintélyes számok. Ezen irodalmi termékenységnek, mely minden ágra kiterjed, kell betudnunk azt, hogy a kath. erkölcstan irodalma is az utolsó években szemlátomást gyarapszik. A nyolczvanas évek különösen lenditettek az iró kedven és a bátorságon, melynél fogva a nagy elismeréssel fogadott egyik mű nem lohasztotta le a következőnek reményét. Igy látjuk az egymást követő művek már is hosszú sorát, s nem látjuk még eddig végét.

Az itt ismertett általános erkölcstan harmadik kötetét képezi az egész, már jóval előbb kiadatni kezdett műnek. Szerzője ismeretes alak a német kath. tudósok közt, és veterán tanár. Már 1855. adta elő az erkölcstant, s a harmincz éves studium e könyvben fakasztja gyümölcsöt rejtő virágát. A számtalan tanitványnak ezáltal szives emléket kiván a szerző nyujtani együttes, közös fáradságaikra, melyekben a tanár bizonnyára nem kevésbé osztozott, mint a tanitványok. De tagadhatlan, hogy csak okadatolatlan szerénységnek volna betudható, ha a tudós szerző csak ezen körre gondolt volna hathatni, s erre is emlékképen; mi ellenkezőleg azt hiszszük, hogy műve minél szélesebb elismerést fog aratni.

A beosztást illetőleg nincs sok szavunk. Aki más neműt keres, mint a melyet a régi traditio és az új tudósok szokása követ, az bizonyosan nem fog jobbat, de rosz-

szabbat találni. A bevezetés után (§§. 1—10) három főrészben tárgyalja az erkölcsi törvényt (§§. 11—31), a lelkiismeretet (§§. 32—43), és az erkölcsi cselekedeteket és állapotokat (§§. 44—75).

A kifejtés egyszerű és világos; igazán meglátszik minden paragraphuson, hogy a megfontolás vezette a tollat, és sokszor húzott át valamit, amin fönakadt. A probabilismus és a többi rendszer ismertetése igen sikerült, rövid, világos, s emellett nem zárja el a tanultabbtól a kilátást az összefüggő kérdésekre és következtetésekre, sőt többször ügyesen megnyitja azt. Óvatosan szól a határról, melyet a probabilismus elé vonnunk kell, nehogy elterpeszkedve elláposodjék éltet adó vize. Sz. Alfonz az ő vezércsillaga, de nem a szellem nyűgözésére, nem az értelmi munka kényelmes föladására, mely tanto duce és doctore nem tenne mást, mint utánna irni és mondani, amit már jól megmondott és megirt.

Egyes kisebb elhagyások, melyeket más ismertetések fölsorolnak, egészen lényegtelenek, sokszor alighanem csak azért találkozunk velük, mert szükségtelen volt fölemliteni vagy taglalni azt, ami a teljességhez ugyan megkivántatik, de az illető tárgy vagy kérdésnél egészen fölösleges. Az irályban pedig nincs tekintete másra, mint a prácis és világos kifejezésre, azért nagyon egyszerű, de kiváló diszét képezi a folyékonyság és a kerekdedség, rövid és tömött, de csak a szószátyárság elkerüléseig. Csak ezen iránya az irálynak lehet ajánlatos tankönyvek irásánál; már is észrevesszük, hogy némelyek az eredeti s épen azért sokszor képes, allegoriás nyelvet használják a fensőbb tankönyvek megirásában, de ugyanezeknél a tapasztalás azt is mutatja, hogy inkább más térre valók, hol ha nem is értünk mindent, se baj.

Dr. Petheő.

A SIBYLLÁK.

Némely jeles ember eszébe jött a kérdés: volt-e, s ha igen, melyik volt az eszköz, mely által a gondviselés a paradicsomi őshit és ősigéret hagyományát a pogányok közt is föntartá s a népek szemeit a Megváltóra irányozta?

Mint ki hatalmas fal mögött hallja a döngető csapásokat, tudja, hogy neki szólnak, de örül, hogy nem érik: maliciosus megelégedéssel veszem észre, hogy az első sorba állitott „némely jeles ember" fejére az exegeta tudomány hevenyében mennyi vedret zúdit mély belátásának és bölcsességének katlanaiból. Nem tudom, vajjon az a „némely jeles ember" beleveszett-e a szellemi özönvizbe; — de gondolatuk nem fúlt meg; már ezen is látszik különc, nyakas s esetleg zseniális természete.

A zsidóknak prófétáik voltak, az ihletés magasztos fénykörében ragyogó, lánglelkü keltőik, korholóik, — kiknek szeme a jövőnek volt megnyitva, s kiknek tüzes nyelve ezt a látott jövőt egy reménytől élesztett hitnek tárgyává tette kortársaik csüggedő lelkében. „Deus loquens in prophetis" ez volt a zsidóság szellemi életének időről-időre föltünő tűzoszlopa a hitetlenség és csüggedés pusztájában.

De az a töméntelen pogánynép? „némely jeles ember" emberbaráti gondolatának első szellemi sziporkázása kérdés alakjában. A veszélyes szikra az exegeta tüzoltóság részéről gondos eláztatásban részesül. A zsidó nép Isten választott népe, tehát ki van választva az ős-

Megczáfolván a „cz" mellett felhordott érveket irja: „Előitéletekkel felhagyván, kövessük a legrövidebb s legtermészetesebb utat." Id. h. 58. lap. — E kérdés, melynek más annyi buzgó apostola volt, mint ismeretes maig sincs eldöntve. Az akademia kinek-kinek tetszésére bizza akár a „cz", akár a „c" használatát. V. ö. A magyar helyesirás elvei és szabályai. Budapest. 1884. Tud. akademia. III. kiad. 12—13. lap.

hagyomány tiszta és életteljes hordozására, — a pogányok pedig át vannak adva in reprobum sensum; az Isten az „idők“ beálltáig nem gondol velük! Ha pedig valaki megkívánja, hogy gondolt volna velük, akkor vegye szivére azt, hogy a mi a zsidóknak szólt, azt a pogányok is hallhatták; ha közeledtek hozzájuk, melegedhettek tüzükön. De különben is kereken kimondják, hogy nem paktálnak, mert mire való akkor a rómaiakhoz irt levél 3 részének első és második verse: „Mi előnye van tehát a zsidónak? vagy mi haszna a körülmetélésnek: Sok mindenesetre. Először ugyan, mert ő rájuk bizattak az Isten beszédei.“

Quidquid sit, a föndicsért „némely jeles ember“ nem adta meg magát egy két citácio mordálya előtt, nem tagadták, hogy a zsidókra nem bizatták az Úr Isten beszédei; azt sem, hogy a zsidók a választott nép: valamint viszont nem állitották, hogy a pogányokra bizattak az Isten beszédei s ép oly kevéssé, hogy a pogányok az Isten választott népe; ők csak emberbaráti gondolatuk sugaraiban melengették lelküket, hogy az isteni gondviselés a pogányokban is élesztette a maga csodálatos módja szerint a Megváltó hitét és reményét.

S a gondolat méltányosságát nehány reflexióval támogatták: először is semmit sem állitanak és semmit sem tagadnak, a mi a sz. irás ellen van, csak azt pártolják, a miről ott szó nincs; másodszor a Krisztusban való hit alkotta minden időben az egyházat, minden ember, a ki a Megváltóban hitt, az az egyházhoz tartozott, ha nem is volt meg a külső egyesülés kapcsa. Ha pedig, a mi kétségtelen, a pogányságban is föllelhető volt az üdv kapcsa, a hit: méltán kérdezzük magunkat nem volt-e a pogányságban is valami hasonló intézmény a hit fölelevenitésére, mint voltak a próféták a zsidónépben; annál is inkább, mert nagyobb szüksége volt reá a pogánynak tévedéseiben, mint a zsidónak; és a többi, és a többi.

És e kérdések fölvetésében sokan már is csodálkozással álltak meg a pogány Sibyllák előtt; bennök akar-

ták fölismerni a gondviselés eszközeit, melyek a próféták helyét betöltsék. Tovább fejtik a gondolat méltányosságát; kezdik ab ovo construalni a zsidónép és a pogányság fejlődését és egymáshozi viszonyát, s némileg ellenszenvvel viseltetnek a zsidók particularismusa és privilegiuma ellen. Különösen az érvek közt utóbb említetett gondolatot szeretik magyarázgatni s nem sikertelenül. Az egyház fönállott, más szóval a hit az Üdvözitőben élt a bünbeesés óta. A zsidónép csak később lépett föl Ábrahámmal. Előtte nem voltak zsidók; akarjuk-e pogányoknak nevezni; jobb lesz e névvel csak azokat illetni, kik bálványokat imádtak. A zsidónépen kivül is létezett Krisztus egyháza, azokban, kik az őshagyományt föntartva, az Üdvözitőt várták. Ilyen volt Jób, ki nem volt zsidó, Husz földén élt, egyszerű romlatlanságban, hittel szivében, mely elmondatta vele: tudom, hogy az én Megváltóm él. Jób pedig valódi látnok volt, s ha környezete is és ismerősei is, mint föltehető, vele egyetértettek, akkor ő a zsidónépen kivül állva valódi próféta volt. Ugyanezt föltehetem másokról is, mert Jób példája már is bizonyitja a lehetőséget, több ily hivő ember, család és nemzetség fönnállásáról, melyekre nézve Jóbhoz hasonló ihletett férfiak, a próféták szerepét viselték.

Az inductio e pontban csak egy tényhez sorakozik, de azért nem vonja le magára az elégtelenség és alaptalanság vádját; mert nem akar tapasztalati törvényt lehozni, a zsidónépen kivül álló próféták gyakori fölléptére vonatkozólag, mint inkább közelebb hozni reflexiónkhoz a föltevést, hogy tekintve a világ állását, könnyen föltehető, hogy a pogányságban is szerepeltek próféták, ezen férfiak traditionális küldetésével.

Ezen föltevés azonban nem azonositható még a Sibylláknak, mint valódi jósnőknek odaállitásával, mert ellenvetés érhetné. A Sibyllák ugyanis maguk is pogánynők és talán mindannyi a bálványimádók látnokai voltak; Jób pedig hivő és talán a népre irányuló prófétai küldetés nélkül volt.

Tegyünk még egy más kisérletet. A sz.-irás megemlékezik egy hirneves pogánypapról; mindenki előtt ismeretes e pap, mint próféta, jóllehet nem nagy dicsőség hárul reá, sőt mondhatni, nagyobb dicsőség hárul szamarára. E férfiu Balaám próféta; ő jövendölt; az Isten ihlette szavait, midőn a közelgő ellenségre az izraelitákra átkot mondandó, áldását adta s a nép nagy jövőjét hirdette. Balaám pogány volt s mégis próféta volt; kérdem vajjon a zsidók vagy sorsosai javára és kinek érdekében nyilvánitá a jövendőt. A zsidók tudták azt, és sok más jövendölés hirdette azt, a mit vastagnyaku pogánypap akaratlanul mondott, jóllehet megerősödtek ez uj jelenet által: mindazonáltal a nyilatkozat az ellenszegülő pogányokat óvta. Törzseik emlékezetébe és a hagyomány történettábláira is bevésték ezen jövendölést; annak a tündöklő Jakobcsillagnak téveteg sugara folyton világitott sötétségükben is s századok multával még oly áthatő volt, hogy az Üdvözitő jászolához elvezethette bölcseiket. Van tehát pogány prófétánk, kinek szava népéhez intézve, mint világitó csillag élt és ragyogott, mig az ezredéves éjnek reménycsillaga, szendén és békéltetően napkeleten föl nem támadt.

E példák arra szolgálnak, hogy a jövendölés erejéből és áldásából a pogányságra is átszivárogjon egyikmásik ér a zsidónép kiválasztásának s az általa magasan meredő elválasztásnak, elkülönítésnek sziklafalán át. Jóllehet, hogy ne hajoljunk egy nézethez sem vakon, tekintetbe kell vennünk azt, hogy a pogány Balaám a zsidónépé inkább, mint magáé, vagy nemzetéé; mert a zsidónép történetének keretén belül van.

De az a töméntelen pogány nép teljes elhagyatottságnak esnék átka alá? Ujra előkerül a föntebb megdicsért emberbaráti gondolat. Igaz ugyan, hogy legélénkebb rokonszenv mellett sem lehet csak valamit érő inductióval föllépnünk a Sibyllák sorsára vonatkozólag, de valami enyhülést hozott a bibliai példázgatás emberbaráti reményeinknek. De az emberbaráti érzelem ez esetben

csakis az édes reménység szende sugarától melengethető, s belátja maga is, hogy rendes józanság mellett Jóbról és Balaámról a Sibyllákra következtetni nem lehet. Vagy lehet, ha úgy tetszik. Ha inkább a szemlélődő értelem sejtelmeinek adunk szabad tért, mint a bizonyitásnak. Igaz ugyan, hogy az intuicio, mely tudományos alapokból kiindulva sokszor az igazságok és tények lánczolatának koronájához ért el átugorván mindazt, a mi közbeesett, mint azt jeles mathematikusok és csillagászok, például Newton tudományos fölfödözéseiben látjuk: de az ily contemplacio és intuicio csak akkor dicsértetik, ha igazán czélhoz vezetett. A sikerrel koronázott intuicioval pedig talán csak úgy leszünk, mint a téveteg maggal, mely a kicsépelt szalmában itt-ott találkozik: sokkal több a sikertelen s mégis előbb valónak tartott intuicio.

Mindazonáltal sok érdekes adat füződik a Sibyllák alakjaihoz a pogány és keresztény fölfogás reájuk vonatkozó emlékeiből, melyek az egyháztörténelem és a római történelem folyamába helyezik át a kutatót, melyek az apostoloktól kezdve föl a középkor kimenetéig s a római birodalom régibb és ujabb korában egyaránt a Sibyllákkal foglalkoztatják az apostolokat és egyházatyákat, a consulokat és császárokat. A tárgy azonkivül igen alkalmas a szellem költői felhangolására, s azért a költészetben és a rokonművészetekben az alkotás termékeny forrását nyitotta; vonatkozások a sibyllákra szólnak a költők ajkairól és a véső és az ecset kifejezésteljes alakjairól. Hiszen a tévely vagy legalább a helyét meg nem álló hypothesis nemcsak a szép eszméknek és alkotásuknak lehetett sokáig istápja, hanem még a tudomány terén is, hol igazról és valóról van szó, s másnak polgárjoga sincs, alkalmas híd gyanánt szolgált sok igazság föltalálására s ismereteinkre vonatkozólag sokszor a tévedés vagy tévhit szülője a helyes ismeretnek!

Amiért nem lesz kár, megismertetni ez alakokat elsőben is, amint azok a pogányságban szerepeltek. — A mi nevüket illeti, különböző vélemények támadtak; néme-

lyek a Sibylla nevet a delfiai jósnőtől származtatják, kit magát sibyllának neveztek, mely név azután a többire is átszármazott volna; mások összetétel által eredettnek gondolják, Lactantius Firmianus szerint: „omnes feminae vates Sibyllae sint a veteribus nuncupatae vel ab unius Delphipis nomine vel a consilliis Deorum enuntiandis; σιους enim deos, non θεους, et consilium non βουλην, sed βυλην appellabant aeolico sermonis genere.“ A Sibylla név eszerint két szóból lenne összetéve σιους és βυλην-ből, mely két szó az aeoli szójárásban θεους és βουλην helyett használtatott, mi annyit jelentene, mint „Isten tanácsa.“ De e névszármaztatást mások elvetik s nem görögnek, de kisázsiai szónak mondják. Nekünk régisége elég. Beérjük ugyanis e homályos, régi eredettel, mi magában véve is azt bizonyitja, hogy mindenesetre voltak e névnek hordozói, — léteztek, kiknek elnevezése valami jós, valami látnoki minőségre mutat.

Valamint nevök eredete, úgy homályos és bizonytalan egyszersmind számuk és megjelenésük kora. Varro Cicero kortársa több Sibyllát vesz föl, s őt követve Lactantius is tizet említ. Első volt a persica, Sambethe, Noé leányának tartották, amint ezt jövendöléseiben is megemlíti; valamint azt is, hogy a vizözön idejében a bárkában talált menhelyet; beszél róla Nicanor Nagy Sándor történésze; második a lybica; harmadik a delfica, a hirneves delfi jósdából; negyedik a kimeria, Kimera városából, mely az Avernus tava mellett feküdt Campaniában; ötödik az erythrea, egyike a leghiresebb Sibyllákaknak, kinek szereplését az első keresztény történetiró, Eusebius Róma alapitásának korába helyezi. Az erythrei Sibylla jövendölé az Illionba vonuló görögöknek Trója vesztét és azt is, hogy Homer sok hazugságot fog énekeiben elénekelni; hatodik a samiai, Numa Pompilius második latin király idejében; hetedik a kumaei, a Nápoly melletti Cumaeából, aki Tarquinius Priscusnak jóslatait fölajánlá, de midőn a király a kért összeget sokalva őt kinevette, könyvei egy részét megégette, a fönmaradtakért ugyanazon

árt követelte, de nem nyervén meg a király belegyezését, néhányat ujból tüzbe vetett, s harmadáért megkapta végre az összeget, melyet első izben követelt. Ez vezette az Aeneis hősét az alvilágba, ki őt akkor már 600-ik évének tavaszában találta; a monda szerint azonban a kumaei sibylla evvel be nem érte, hanem ezer évig élt.

Nyolczadik a Lactantiustól fölállitotta Sibylla sorban a hellespontia, Solon és Cyrus idejében, trójai volt, született Marpessában; kilenczedik Sibylla, a phrygiai, Ancyra kisázsiai városból. Tizedik a tiburtina, Tiburból, a mai Tivoliból. Ha valahol, ugy bizonyára Tivoliban igazán Sibyllai tartózkodási helye volt e vén szüznek, az Anio vizeséseinek borzasztóan fenséges katlanában, hol a természet óriási hatalma a zuhanó és zajgó viztömegek zúgásában bizonyos félelmesen titokszerű érzetet rezget át az emberen; mert szól, ott a mű nagyságából sibyllai ihletés nélkül is a hatalommal körülövedzett Isten. Ezen Sibylla Tiburban Albunea istennő neve alatt imádtatott, és szobrát is találták az Anio medrében. A régészek még templomára is ismernek a mai St. Giorgio templomában. Ennyit a Sibyllák nevét és számát illetőleg. Azon kérdésre térek most, mi tulajdonképeni jellegök s miknek tartották őket a pogányok.

A Sibyllák a pogányságban jósnőknek tartattak, kik előtt a jövő tárva van, kik látják azt, amit halandó nem lát. E tekintetben egy szinvonalon álltak a régi jósdákkal, melyeknek a régiek istenektőli ihletetést tulajdonitottak. Az irók tanusága szerint a jósnők, kik mindannyian szüzek voltak, mindig raptusban, az istenek szellemétől megszállva adták feleleteiket, leirásuk szerint a szellem a földre vetette őket, s ott törve, gyötörve, gyümöszölve érteté meg magát. Feleleteik azért homályosak, s magyarázatot igényeltek. — Az Aeneis hatodik éneke méltóságos egyszerűséggel irja le a Sibylla ihletett állapotát:

Phoebi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit

Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.

Többen kutatták a jóstehetség okát és a régiek közül némelyek azt a mélységből és a forrásokból, melyek fölött a jósdák épültek, felszálló gőzök kábító hatásának gondolták; — s azért a jósdák szünetelését vagy végleges elhallgatását a gőzképződés megszünésének tulajdonitották. Cicero, de divinatione harmadik könyvében pellengérre állitja a jóstehetség e magyarázását, mintha a a jóslás részegséghez hasonló állapot lenne, s valamint a részegségben a fejbe szálló ködök kiemelik az embert a nyeregből, és láttatják vele azt, ami nincs; úgy e jósdalyukak gőzei is feltárnák az elkábult lelki szem előtt azt, mint más nem lát. Különben a feleletek méltán részeg, s elkábult főnek tulajdonithatók, oly homályosak és érthetlenek voltak; a mi szintén érvül szolgál arra, hogy a Sibylláknak jelenleg tulajdonitott könyveket, mint nem hiteleseket visszavessük, miután bennök világosan szól a verselő s kiváló gond tünik elő a versek alkotásában.

A mi most magát a Sibyllák tekintélyét illeti, a régiek sokszor hivatkoznak rájuk, s érdekes e tekintetben néhány adatot fölsorolni, melyekből a régiek hite és a Sibyllákkal való ismeretségök előtünik. Beszél a Sibyllák jóslatairól Cicero de divinatione második könyvében, a hol ő a szenvedélyes szabadságféltő megemlékezik a királyról, kinek a jóslatok szerint jönnie kell a költő szavai szerint:

Tunc Deus e magno regem dimittet Olympo.

Igen különös tünemény látni azt, mint készültek már e korban a népek azon várt, sejtett király fogadására. Mert ez általános, uralkodó néphit megkönnyité s tevé egyedül lehetségessé némely nagyratörő s tróntigénylő vezérférfiu zavargásait. Lentulus a Sibyllák jóslataira hivatkozva, s verseikben bizva, igényelte a köztársaság romjaira állitandó trónt, s ez igényeinek érvényesitésére szövetkezett Catilinával. Ugyanazon ürügy alatt vagy jobban mondva ugyanazon alapon fölajánlá M. Antonius a lupercali já-

tékokon Caesarnak a koronát, mi ellen Cicero második philippikájában keserűen kikel. Legszebb kifejezést adott azonban a várva váró hitnek s reménynek, mely Sibyllai jóslat szerint jobb idők virradását hirdeté, s a hol csak alkalom kinálkozott, ez időket, az aranykort, a költészet erejével ébreszteni akarta, Virgil a negyedik eclogában, hol aranyszavak mézfolyamával szól az ujkorról és hőséről:

Ultima Cumaei venit jam carminis aetas,
Magnus ab integro Saeculorum nascitur ordo
Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
Jam nova progenies coelo dimittitur alto
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mundo
Casta fave Lucina, tuus jam regnat Apollo.

Szól itt a költő a gyermekről, mely most születni fog s Saturnus aranykorát festi az uj nemzedék egére; e kort pedig, melynek közel hajnalhasadást várja, a kumaei Sibylla énekei nyomán említi. Ultima cumaei venit jam carminis aetas!

A jövendő király érkezését mindenütt hirdette a néphagyomány, ha nem is lehet benne a Sibyllák énekeire való vonatkozást mindenütt fölismerni. Megemlítem mégis e néphitet, mert a pogányok a Sibyllák jövendöléseinek tulajdonitották azt, s nem a zsidó próféták rájuk való átszármazásának, ahol tehát jövendölésekről volt szó, ott mindig a Sibyllákat szerepeltették. Már pedig az őshagyomány és a Megváltó várása általános elterjedésnek örvendett, kitünik az a pogány római irók nézeteiből.

Jellemző a többi közt, hogy a próféta jóslatát, mely szerint Judaeából fog előlépni az új király a pogány irók Vespasianról magyarázták, ki Judaeában hadviseléssel volt elfoglalva és aközben a trónra hivatott, miáltal az „új" Augustus valóban Judeában tünt volna föl s onnan lépett volna elő diadalmasan.

Igy nyilatkozik Tacitus Annalium L. 21.: „pluribus persuasio inerat, antiquis Sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens, profectique Ju-

daea rerum potirentur, quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerant." És Suetonius, in Vespasianum, c. 4.: „Percrebuerat, ugymond, Oriente toto vetus et constans opinio: esse in fatis etc. Vespasianról magyarázván a néphitet, mely az akkori kor érzületében élt és a jövendölésekre támaszkodott. Ekként tünnek föl a pogányságban a Sibyllák és a részben rájuk hivatkozó közérzület, melyre jövendöléseik befolytak, ha nem is hivatkoznak egyenes a Sibyllákra némely régi irók és egyszerüen: esse in fatis, hae ambages, kifejezésekkel élnek.

Áttérek most a Sibyllák jellemzésére, amint azok a kereszténységben föltünnek. Tekintem a tekintélyt, melyet a keresztény őskorban birtak s a Sz.-atyák nekik tulajdonitottak. Ezen résznek helyes kifejtése mindenesetre kritikus fényt önt alakjaikra s méltán egyoldalaságról vádolhatnók a birót, ki csak pogány nyomok után indulva akarna itélni illetékességük fölött. A pogányok bizonyára elfogultak voltak e tekintetben, szavaiknak kis fontosságot nyujthatunk csak, miután a zürzavarhoz melyben éltek s mozogtak, fogalmaik elégtelensége járult, mind az ihletésről, mind a jóslatok közti helyes megkülönböztetésről. Mi volt tehát a Sz. atyák véleménye a Sibyllákról?

Ha a Sibyllák valóban Istentől ihletett jósnők voltak, úgy küldetésük a hagyomány élesztésére a prófétáékhoz hasonlitott. Valamint pedig a próféták jövendöléseiből az Üdvözitő eljövetelét vitatták, kimutatva, mint teljesedik személyén mindaz, mit róla hangoztattak; — ép úgy lehetett a Sibyllák jóslataiból is kiindulni, még pedig alkalmasabban a pogányokra nézve, miután övéik voltak, kebelükből származtak: nem voltak zsidók.

Nem lehet a Sibyllai könyvekre való hivatkozásból különböztetés nélkül levonni a következtetést, hogy az illetők, kik állitásaik bizonyitására valamit idéznek, azok hitelességét és teljes érvényét elismerik, vagy épen úgy gondolkoznak és vélekednek azokról, mint a pogányok. Mert az egyházatyák alkalmazkodhattak a pogány fölfogáshoz, felhasználván belőle azt, ami előnyükre szol-

gált. Azt mindenki megengedi. Csakhogy van idézés és idézés közt különbség; mert sokszor az alkalmazkodás föltevése nem érvényesül, — különösen, ha keresztényekhez intézett müvekben fordulnak elő, vagy általános érdekű igazságokról van szó; nem különben, ha a szerző véleménye az idézetek komoly és általános érvényéről máshonnan kitetszik. Nem is hihetem, hogy valaki komolyan tagadásba venné néhány egyházatya véleményét a Sibyllai könyvek érvényéről.

Elkezdem e néhány adat fölsorolását Josephus Flaviussal, ki ugyan egyházatya nem volt, de rafinirozott zsidó létére a biblia történeteinek bizonyitására a Sibyllát lépteti föl. Josephus Flavius idézi a Sibylla szavait, hogy bebizonyitsa a babeli torony és a nyelvzavar tényeit. Utána a keresztény küzdelmek hőse, Sz. Jusztin vértanú lép föl ugyanezen ügyben. Antonius Caesarnak beadott védiratában a Sibyllák tanuságát hozza föl bizonyitékul; odautasitja a görögöket avégből, hogy ha a prófétáknak nem hisznek, a Sibylláiknak higyjenek. A hivőkhöz intézett kérdések (Quaestiones ad orthodoxos) szerzője, kinek sz. Jusztint tartják, állitja, hogy sz. Kelemen a korinthusiakhoz irt első levelében a Sibylla szavait érvényesíti a bünösök örök tűzben való bünhődésének erősitésére. Őt követik Hermas, Alexandriai Kelemen, Lactantius, ki de vera Sapientia czimű müvében ismerteti a Sibyllákat és sokszor hivatkozik rájuk.

Sz. Jeromos contra Jovinianum L. 1. a Sibyllákat, mint szüzeket említi, s szüzeségük jutalmának a jóslást tekinti.

Oly sokszor használják a Sz. atyák a Sibyllák jóslatait, hogy Origenes szerint a kereszténveket Sibyllistáknak nevezték. Említésre méltó az is, mit sz. Pálról ir alex. Kelemen Stromatum L. 6., a hol a többi közt ekkép nyilatkozik: „Quomodo Deus Judaeos salvos esse voluit, dans eis Prophetas; ita etiam Graecorum spectatissimos propriae suae linguae exercitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam a vulgo secrevit. Praeter Petri praedicationem declaravit Paulus Apostolus dicens: Lib-

ros quoque graecos sumite, agnoscite Sibyllam, quomodo unum Deum significet, et ea, quae sunt futura; Hydaspem sumite et legite et invenietis Dei Filium multoclarius et apertius esse scriptum et quemadmodum adversus Christum multi reges instruebant aciem, qui eum habent odio et eos, qui nomen ejus gestant et ejus fideles, et adventum et tollerantiam.“ Eszerint már sz. Pál is a Sibyllákra hivatkozott volna, ami nem idegenithet el; mert sz. Pál Görögországban járva, minden bizonynyal felhasználta mindazt, mit a görög tudás és müveltség kezére szolgáltathatott. — Ide tartozik még Constantinus Augustus nyilatkozata ad S. Coetum beszédéből, melyet Eusebius közöl. A hires achrostichont említi ott, mely a Sibylla verseinek kezdőbetüiből olvastatik le s igy hangzik: *Ιησους χριστος Θεου υιος, σοτηρ, σταυρος.*

Divatban volt tehát az egyházatyáknál a Sibyllákra való hivatkozás és a keresztények előtt ismeretesek voltak könyveik. Nem is találhattak volna ártalmasabb fegyvert. A római senatus fölismerte az eljárás veszélyes voltát és halálbüntetés alatt megtiltotta a Sibyllai iratok olvasását, mint ez ismét sz. Jusztin védiratából kitünik, hol következőkép szól: „Opera autem et instinctu malorum daemonum mortis supplicium adversus librorum Hydaspis et Sibyllae aut Prophetarum lectores constitutum est; ut per timorem homines ab illis, quominus Scripta ea legentes rerum bonarum notitiam percipiant, sed in servitute eorum retineantur, absterrerentur; quod quidem efficere et ad finem suum perducere nequiverunt. Nonenim absque timore tantum hujusmodi scripta legimus; verum etiam vobis ad inspiciendum, quae in eis traduntur, ut videtis offerimus, grata acceptaque omnibus fore, scientes.“ Sz. Jusztin szavai után itélve a Sibyllák olvasása, mint a kereszténység terjesztésének eszköze, kemény büntetések által volt lenyügözve. A félelem vezette a hatalmasok hatalmaskodását, mert a vértanu szerint az eltiltott könyvekből fényesen kiviláglik az igazság. Különben nemcsak a keresztények jogát zsákolta a törvény,

másoknak is eltiltatott a Sibyllák olvasása. Erre vonatkozólag felhozzuk Aurelianus Augustus, Flavius Vopiscusnál följegyzett szavait: „Miror vos Pàtres Sancti, tamdiu de aperiendis Sibyllinis libris dubitasse perinde quasi in Christianorum ecclesia, non in templo Deorum omnium tractaretis.“ A tilalom különösen a keresztények ellen irányult, de úgy látszik a senatus is annyira tartózkodott e részben, mintha a keresztények ellen hozott rendszabályok a többiekre is ki lettek volna terjesztve.

A kereszténység első századaiból fölhozott nézetek szerint oda nyilatkozhatunk, hogy általában divott a Sibyllákra való hivatkozás, s következőleg tekintélyük is volt nemcsak a pogányoknál, hanem az egyházatyáknál is. Azonban az egyházatyák közt voltak, kik nem tulajdonitottak e jóslatoknak tekintélyt; ezekhez sorolható sz. Ágoston, ki óvakodva emeli ki a csalhatlanul igaz és isteni tekintélyű zsidó próféták jövendöléseit a mindenütt körülhordozott s keletnek örvendő Sibyllai jóslatokkal szemben; valamint sz. Ambrus is, a ki ezeket irja: „Spiritus mundi hic est,.... hic est, qui per verisimilia fallitur et fallit, est, qui per Sibyllam, sensum nostrorum secutus, locum volens inter coelestes habere.“ Helyes értelmünkben fogjuk föl e szavakat, ha a Sibyllák könyveiről kimondva tekintjük, mert hogy ezek nem egyebek, mint a keresztény korban irt versgyüjtemények magától értetődik. Nem tudni, mi uj, mi régi rajtuk. Azon alakban, melyben most közkézen forognak, sokkal világosabbak és többet mondanak, mint a zsidó jövendölések összevéve. Ennyi tiszteletet nem juttathatunk méltányosan a Sibylláknak. Aligha találhatunk valamiféle belső ismérvet e régi kereszténykori emlékekben, melynek nyomán azt kiválasztani lehetne, a mi a pogány eredetet világosan föltüntethetné magán; különösen, ha hozzávetjük a sok kósza hirt, mely a Sibyllai könyvek eredete és sorsa köré szövődött.

Már az Aeneis említi, hogy a kumaei Sibylla levelekre irta jóslatait. Kezdve a legrégibb időktől a Sibyllák jóslatai összszedettek és följegyeztettek ugyan, ha a régi

iróknak hinni akarunk; de a följegyzés ténye maga is oly gyarló, primitiv és határozatlan, hogy századok és ezredek be nem érik vele, s még kevésbé a hitelesség sok követelménye. Symmachus L. IV. ep. 34. szerint: „Et Marcionum quidem vatum divinatio caducis corticibus inculcata est, monitus cumanos lintea texta sumserunt.“ A római capitolium őrzé a Sibyllák könyveit, melyeket senkinek sem volt szabad olvasni. Három, később tiz férfiu őrizetére bizattak, kiknek száma később még többre rugott. A köztársaság komor éveiben, midőn nyomor és baj érte Rómát, a Sibylla jóslataihoz folyamodtak, hogy megértsék a souverain s egyedül isteni fatum végzeteit. A tilalom, mely e könyveket zárva tartotta, fölötte szigoruan magyaráztatott; azért Attilius decemvir, midőn a könyveket lemásolta, bünének áldozata lett: zsákba varrva a tengerbe dobták. De a fatum a Sibyllák könyveit sem hagyta bántatlanul. 83-ban Kr. előtt a capitoliumot tűzvész rombolta szét s a könyvek is oda égtek. De a római tanács nem lehetett meg a jövő titkai nélkül s azért az egész világról összegyüjtette a Sibyllai verseket s Rómába hozatta. „Ex omnibus civitatibus et italicis et graecis et praecipue erythraeis coacti allatique sunt Romam cujuscunque Sibyllae nomine fuerint.“ E verseket a papok bizottsága megvizsgálta és a görög világ jósdáiról összesöpört vegyülékből az eredetieket itéletök szerint kiválasztá. Jelenleg az egyházatyák iratai közt a Sibyllák könyvével is találkozunk.

Mindezen adatok türelmes végig olvasása után, tekintsük meg a két ellenlábas pártot, mely e kérdésben az igazságért harczot viv. Némelyek teljesen elvetik s ezek az ujabb történetirók, hogy a Sibyllák valóban léteztek s ha keresztény érzelmüek az illető irók hozzátehetjük, hogy a látnokok fönséges hivatásának hordozóiul csakis a zsidó prófétákat ismerik el. Legélesebben ellent mondanak ezáltal a középkornak, mely nagyon is megtetszett magának ez eszmében. Kifejezést is adott hitének a művészet minden ágában: az egyházi játékokban, a

költészetben, építészet és festészetben. Méltó is volt hozzá a Sibyllák e magasztos fölfogása. De képes-e a szó e fönséges fölfogás ecsetelésére? Ha kifogyott gondolataiból és képzeletéből, nézzen föl a Sixtina kápolna boltozatára, ott van megörökitve utolérhetlen s megragadó tökélyben az eszme: az a két mécs a kettős látnoki küldetés, melynek fénye a halál éjében a megszabadulás és az élet hajnalának vékony biborvonalát vonta a zsidó s a pogánynépek nehezen alácsüngő láthatárára. A Sixtina falain egymást váltják a Sibyllák s a próféták alakjai; hatalmas, koruk millióiból kimelkedő, erőteljes alakok, tekintetük hirdeti, hogy jelenük sötétsége és nyomorától körülvéve mégis világos, verőfényes időket szemlélnek a messze jövőben. Arczkifejezésükben a mulandóság csendes, de soha el nem muló bánata elmosódik a hiányt és változást nem ismerő örökkévalóság visszfényével, mely nemes kitartást és hajthatatlan kitűrést lehel ez arczokra. Remény és mozdulatlan, sejtelmes várakozás kifejezése ömlik el rajtuk, ülnek és meredve tekintenek az őket környékező vak éjbe, s mégis látnak. Máshol a dómok külsején, a Sibyllákat alkalmazták, mig bent a próféták alakjai vonulnak el hosszú sorban. Érdekes fölemlíteni az egyházi játékokat is, melyek néhol karácsony éjjelén tartattak. A templom ajtajánál vették kezdetöket: ott álltak az ősszülők, kik a Megváltóról szóló első igéretet vették, sorban követték őket a patriarkák és próféták. A szentélyen kivül találkozunk a Sibyllákkal, a szentélyben a prófétákkal, s közel az oltárhoz, hol az Üdvözitő jászola áll, mindazokkal, kik kevéssel eljövetele előtt hirdették és várták. A középkor véleményét nyilvánitja a dies irae borzalmas éneke, akár a tizenegyedik századnak a végitéletet váró félelme, akár a Szerafikus rend egyik énekese Celanói Tamás költötte legyen. Az egyház elfogadta ez éneket.

Dies irae, Dies illa
Solvet saeclum in favilla
Teste David cum Sibylla.

A Sibylla nagy tekintélynek örvendhetett, hogy Dáviddal, a prófétával egy szinvonalra helyeztetett. A későbbi korban tünőfélben volt hitele, mig végre az ujkor kriticismusa végleg elsöpörte. De szó ami szó az ujkor kritikájának sem kell mindenütt hódolnunk, elmefuttatásában tulad sok dönthetlen és bizonyos tényen, sokszor már azért is, mert valami a régi időkben történt, előtte a mese jellegével bir. A helyes és való kritika előtt nagy tekintélylyel kell, hogy birjon a közvélemény, midőn kimutatható, hogy nem a tévely, nem az elfogultság volt gyökere. És mily babona kellett ahhoz, hogy fölismerjék a jóslást, a jósdákat s esetleg a Sibyllákat? Sokszor csak kétértelműségen, csak találgatáson alapulhatott a jóslatok valósága, de gondoljuk-e, hogy csupa talánynyal elbolondítható az egész emberiség. Ennek a józaneszű emberiségnek föl kellett a jósdákban ismernie valami fensőbb, az emberi tudást és eszélyességet meghaladó elemet. Én nem hiszem, hogy csupa találgatás által szerezhettek volna a jósdák, mint a delfiai oly hirnevet, mely azokat Apollo kortinájának büvös dicsőségével besugározá. Lehetetlen, hogy csupán a szavak ügyes elrendezésén fordulhatott meg volna nyilatkozataik igazsága. Minden föltehető raffineriával és furfanggal szemben tekintenünk kell a természetes, romlatlan közészre, mely fölött teljes győzelmet a csalás sohasem arathatott. Azután sok kérdés és tanácskérésben lehetetlen volt szójátékkal felelni, mint pl. Kroesus kérdésére, hogy mit csinál ő most Kisázsiában? Legalább nem lehet megfelelni közkielégittetéssel, pedig csak sok, ismételt, kielégitő felelet után léphetett föl a világhir, mely a jósdák tekintélye mellett szólal föl. Az ily dolgokat egyszerűen tagadásba venni, vétség a történettudomány alapja és elvei ellen.

Midőn fenntartom és védem a jósdák nem mesés, hanem igenis való voltát; magától értetődik, hogy nem tulajdonitom nekik a jövendölést. A jósdák az ördög kathedrái voltak, qui in cathedra pestilentiae sedit, azon kor bálványozásának dajkái, melynek fordulópontját graphice

festi sz. János a titkos jelenések könyvének 20-ik fejezetében: „És láték egy angyalt leszállni mennyből, a mélység kulcsa és nagy láncz levén kezében. És megragadá a sárkányt, a régi kigyót, ki az ördög és a sátán és lekötözé azt ezer esztendőre és leveté a mélységbe és bezárá és pecsétet vete rá, hogy többé ne hitegesse a nemzeteket.“ A nemzeteket látszatos jövendölésekkel pompásan lehetett hitegetni, mert isteni erőt és mindentudást tételeznek föl, az ördög tehát a jósdák által elhitette az emberekkel, hogy ő Isten. De mikép adhatta szavainak a jövendölés látszatát? Az ördög a szellem gyorsaságával sok feleletet adhatott, mint ad most a Spiritistáknak, kik Amerikában kérdezik, hogy mit csinálnak Pesten?; az ördög éles elméje és észrevevő tehetségénél fogva, számos tapasztalatán okulva, az emberek cselekvési módjára támaszkodva, sokat mondhat, ami meg fog történni, s amit mi észre nem veszünk, — de mindez nem jövendölés.

Jövendöltek-e tehát a Sibyllák? más szóval isteni ihletés volt e ismeretük forrása? A Sibyllák mindenesetre nyilatkoztak az Üdvözitőről, — minek ezt tagadni? Midőn az egész hagyomány hangoztatja s a Sibylla névhez e sejtelmes várakozás s az Üdvözitő hirdetése van fűzve. Azonban mily forrásból merítettek e jósnők? Isten ihlette-e őket? Azt mondjuk mi erre: az ördög jól ismerte a próféták jóslatait s meglehet, hogy az isteni gondviselés kényszeritette az ördögöt csalárdsága eszközei által is előmozditani a nép felvilágositását. E véleményben van sz. Ágoston is a jóslásról irt művében, hol ezeket mondja: „Sic autem indignanter accipitur, quod aliqua etiam talia daemones audiant et praedicant (Talia alatt érti a jövendöléseket, melyek az Üdvözitőre vonatkoznak,) quasi aliquid indignum sit, et quod ideo dicitur, ut hominibus innotescat, hoc non solum boni, verum etiam mali non taceant: cum . . . . nec obesse aliquid (potest,) imo etiam prodesse ad majorem notitiam famamque veritatis, cum de illa etiam hi quidquid noverunt, dicunt, qui ei perversis moribus contradicunt.“ Ez érvelés odamegy ki, hogy

miután az igazságra nézve érdemét tekintve egy s ugyanaz, ha jók, ha roszak hirdetik: elfogadható a vélemény, hogy a jósdák és Sibyllák, ha az ördög befolyása alatt is, hirdethették az Üdvözitőt, hirdethették az őskinyilatkoztatást és a próféták jövendöléseit, kényszeritetve arra az Istentől, ki ezáltal a pogányok segélyezését czélozta.

Ha pedig valakinek tetszik, ami nekem épenséggel visszatetszik a Sibyllákat csak mint eszményi alakokat szerepeltetni; akkor ezek a személyesitett őshagyomány gyanánt tünnek föl, mely Sibylla név alatt mythosi jósnő-alakot vőn. Akkor is megállja helyét a sz. Atyák érvelése és a Sibyllákra való hivatkozása; mert ekkép a Sibyllák alatt a személyesített hagyományt érthették, mely a pogányságban is elterjedt, azután nagy részben mythoszszá fajult, csak az igazság egyik másik morzsája maradt hamisitatlan, melynek méltó őrzésére és értékesitésére a költészet az ihletett Sibylla látnoki lelkét és szűzi ajkait teremté.

Dr. Petheő Rudolf.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKI KÉPTÁR LEIRÁSA.

Egy pályatárs megkért, hogy nyujtsak valahára gyakorlati hasznot azoknak is, kik Esztergomba jőnek s nem rendelkezhetvén sok idővel, látni akarják a képtárt. „Mondja el tehát a szerkesztő, mit nézzen meg tüzetesen a látogató, mit futólagosan, de ne műszavakkal, hanem csak ugy közönséges kifejezésekkel, nem a művészek számára, hanem a laikus közönségnek, nem hosszasan, hanem rövid vonásokban, hogy észtörés, emlékezetterhelés nélkül szerezze meg magának a képtár műveinek élvezetét. Legjobb lenne, ha külön adná elő azt, amit félóra alatt lehet látni, és külön, amit egy vagy több óra alatt lehet szem-

Die besten Altarblumen im Topf und ihre Specialcultur von Arnold Rütter Pfarrer in Erfweiler bei Blieskastel (Pfalz.) Mit 68 Abbildungen. Regensburg. Pustet. 1885. Nyolczadr. 150 lap. Ára 1 m. 40 f.

A szerző igen kedves és megnyerő olvasmánynyal lepett meg, mely az oltári szolgálat és az Isten dicsőségének előmozditása körül igénybe vett papok komoly foglalkozásai közé a költészet bájait vegyíti.

Nincs a könyvben szó symbolismusról, mely a virágok titkos szépségébe rejtőzik, szó van realis kertészetről, a virágok mivelése és ápolásáról, még pedig azon szándékból, hogy a buzgó lelkipásztor az Isten oltárait diszithesse velök. A könyvnek czélja nevezetesen a növénymüvelést az Isten szolgálatában megkönnyíteni és a virágok teremtőjének a legjobbat és a legszebbet az évszakok különbözősége szerint fölajánlani. Maga a szerző is plébános, aki egyszerű falusi templomát a legdiszesebb virágkoszorúval köríti, és akinek oltárán télen-nyáron a legszebb virágok pompáznak.

Protestál, hogy nem theorikus, sőt hogy sokban a kertészeknek is ellentmond, saját tapasztalatára hivatkozik, mely elegendő súlylyal bir, ha meggondoljuk, hogy évenkint háromszáz virágcserépből gyüjti adatait. Megis látszik a könyvön, hogy praktikusan van irva; mert mindent tárgyal, ami a növények kezeléséhez szükséges; értekezik a földről, annak vegyitéséről és kezeléséről, a cserepekről, az átültetésről, az oltványokról. Azután sorba veszi a legszebb és legalkalmasabb virágokat s útmutatást ad, mint kell velük bánni; mikor kell ültetni, mily földbe, stb.

Igen csinos illusztrácziók ajánlják az egyes növényeket, s a végén a növények lajstromát adja áraikkal együtt, amint azok Platz und Sohn erfurti jeles kertészeknél kaphatók.

Ha magamról szabad másokra következtetnem, biztos vagyok, hogy sokan vonzatva a tárgy kedves és közhasznú voltától, meg fognak ismerkedni a könyvvel; a

ki pedig különben is szeret kertészettel foglalkozni, az a jelen műben érdekes figyelmeztetéseket vesz és indittatva fogja érezni magát a szerző egyéb kertészeti müveivel is megismerkedni.

Dr. Petheő.

VEGYESEK.

(A Szondy-kápolna felszentelése.) Fm. Simor János bibornok-herczeg-primás ur ő Emja okt. 6. szentelte fel a drégelyi vár hősének, Szondy Györgynek emlékezetére emelt kápolnát, mely a drégelyi vártól északkeletre körülbelől egy órai távolságra épült. Hontmegyében még a hatvanas években megindult a mozgalom arra, hogy Szondy Györgynek szobrot emeljenek. Az eszme sok vajudáson ment keresztül, még sem tudtak 3000 frtnál többet összegyüjteni. Végre fm. Simor János herczeg-primás ő Eminentiája vette kezébe az ügyet, s azt megoldásra is vezette, még pedig ugy, hogy visszaadván a bizottságnak a gyüjtött pénzt, Lippert primási épitész tervei szerint 20,000 forint költségen a Szondy emlékére kápolnát emeltetett a drégelyi romok közelében. A kápolna még két évvel ezelőtt elkészült, azonban felszentelése egész a mai napig maradt. A kápolna egyszerű, de csinos épület. 23 méter magas a tornya; a kápolna hossza 14 méter; szélessége 7 méter. Belső berendezése is igen egyszerű, de a márványból faragott oltár, az ablakok üvegfestményei és a Kiss György által készitett Szondy-szobor igen szépek. — Pongrácz Emma urhölgy, a hontmegyei alispán leányának kezdeményezésére Szondy-zászlót is készittettek a honleányok a kápolna részére; a zászló költségtöbbletét főtisztelendő Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök ur ő excellentiája fedezte, s a gazdag aranyhimzéseket a besz-

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Sancti Anselmi Mariale. Desclée, Lefebvre et Cie. Tornaci (Tournay, Belgique.) Kis 36-rét. 214 lap. Ára 1 frank 25 cent.

A tournayi kiadások egyik gyöngyét mutatjuk be tisztelt olvasóinknak; s ezen jelzőt alkalmazzuk tartalmára ép ugy, mint a külalakra. Sz. Anselm költeményeinek gyüjteménye. Sz. Anselm sz. Mária iránt való áhitatának tüze ragyog e költeményekből, melyeket a lángoló szeretet szedett, kellemes rythmusu sorokba.

Egyszer már kiadták sz. Anselm költeményeit, de annyi magyarázó jegyzetet csatoltak hozzá, hogy elhomályosodott a tiszta, derült fény, mely az egyszerű verssorokból ragyogott, s ennélfogva a kiadás nemcsak sz. Anselm műve volt, hanem a glossatoré is. A jelen kiadás egészen megfelel nevének: Mariale S. Anselmi, nem zavarja áhitatunkat e versek olvasásában semmi glossa, semmi jegyzet, s a lélek osztatlanul áll az olvadó szeretet behatása alatt.

Sz. Anselm neve, elragadó imáinak becslést meghaladó érdeme, a régi kor varázsa, mely a majdnem elfeledett imaverseket, s imádkozó költeményeket uj föllépésük alkalmával környezi, nemcsak a katholikusok, de az irodalmárok és tudósok érdeklődését is kivivták. Mi ugyan különösen azt akarjuk benne föltalálni, aminek sz. Anselm szándéka szerint lennie kell e könyvecskének t. i.: Manuale precum quotidianarum ad Mariam Virginem. Ez a költemények jellege, mint azt az ismertebb strófák elseje ki is mondja:

Omni die,
Dic Mariae
Mea laudes anima:
Ejus festa,

Ejus gesta
Cole splendidissima;

ezen strófa, mely más kiválogatott strófákkal egybekapcsolva a hymnus irodalomban sz. Kázmér hymnusának is neveztetik; jóllehet semmi más, mint sz. Anselmtől kölcsönzött versszakok csoportositása. Sz. Anselm Marialeja strofáinak vagy inkább imáinak, — mert mindenekelőtt imák, — az a jellemvonásuk és kivételes előnyük, hogy ismétlésük távol attól, hogy unalmat szülne, fokozza kellemüket, kenetüket s dusságukat.

A kis kötethez többféle tartalomjegyzék csatlakozik, mely alkalmi imákká csoportositja a költeményeket; novenák tartására, gyónási ajtatosság elvégzésére, a sz. Szüz ünnepeiben való előkészületre, a május megülésére és sz. Máriát dicsérő szónokok használatára.

S a kiállitás pedig oly csinos és pompás, hogy a szemnek is hizeleg az a verssor, mely kellemes zenévé olvad a fülben és élvezetes, édes érzetté a szivben.

Alakja kis 36-ad rét; a szöveg kellemesen olvasható betükkel, gyengéd szinnel befutott alapra van nyomva, körülveszi azt vörös keret, melyet könnyen elfutó guirlande koszorúz kék szinben.

Sz. Anselm püspöki utódja Manning bibornok melegen ajánló levélkéje követi az előszót, mely mindenesetre bizalmat önthet a kath. közönségbe a vállalat érdeme s a kiadott költemények szelleme iránt.

Ára kartonba kötve 1 franc, 25 cent, vászonba kötve nyomatokkal a kötés lapjain 2 franc.

Dr. Pethő.

Nachtgebet meines Lebens. Von Alban Stolz, nach dem Tode des Verfassers herausgegeben u. durch. „Erinnerungen an Alban Stolz" ergänzt von dr. Jacob Schmitt, 276 l. 8°. Freiburg in Br. Herder 1885. — Ára 2.40 mark.

Hiányos lenne irodalmi rovatunk, ha fel nem ölelné azt a kis gyöngyöt, mely mint utolsó szem zárja be a fe-

UJ

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI:
ZÁDORI EV. JÁNOS.

TIZENHETEDIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1886.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

Az alatt azonban, mig a mondandókat elmondták, minduntalan az ajtó felé néztek.

S midőn Taxil, ki jól tudta, hogy ha a szabadkőmivesek valakit elakarnak emészteni, azt nem szokták vele előre tudatni — a két halálhirnöktől azt kérdezte, hogy ugyan micsoda halállal kell neki majd kimulnia, mind a ketten együtt alig tudták elhebegni: „Ön, uram, éhhalálra van itélve.“

Taxil a gyászhir daczára sem fojthatá el nevetését, s látván, hogy vendégei már nagyon is szükülnek, röviden e szavakkal bocsátotta el őket: „Szegény barátim, nem tudom, micsoda halál vár Önökre, de azt biztosan hiszem, hogy az Önök szabadkőmivessége gyalázattal és nevetség közt fog kimulni.“

(Folytatása következik.)

Dr. Csápori.

UTIVÁZLATOK NÉMETORSZÁGBÓL.

Tegyük föl, hogy már Németországban vagyunk. Senkisem fog megütközni e föltevésen. A ki pedig megütközik, örüljön neki, mert már az első sor is meglepi. Vagy mi más a meglepetés, mint bizonyos megütközés, node szelid és enyhe. A ki tehát folyton megütközik, az bizonyos, hogy el nem alszik, a ki pedig már alszik, az bizonyos, hogy meg nem ütközik; mindkettőről tehát gondoskodva van. Tegyük föl tehát még egyszer, hogy Németországban vagyunk.

Találkozik talán szónok is, ki eltelik csodálattal e bevezetés varázsereje fölött, mely mir nichts dir nichts in medias res állitja a mesélőt és e mellett megtiszteli az olvasót is, kiről fölteszi, hogy sasképzeletével követni birja, a falusi templomtól a kölni dómhoz, az utszéli pocsétáktól a Rajnához, stb. stb. Némelyiknek azonban ta-

lán nem látszik elég reálisnak fontos tárgyalást a német népről és müveltségről föltevéssel megkezdeni, mint azt a bekezdő szó mondja: hogy tegyük föl; mert mi lesz, ha a feltevés illusoriusnak bizonyul? de az ily félelem mal à propos csirázik a sziv oldalfalán, mert tudnunk kell, hogy föltevések nélkül sehol sincs boldogulás: a tudomány kezdve a reális mathematikától a lutriig, a vállalkozás kezdve a reális angolbanktól, végig menve a czinobányai üveghután, a vámosmikolai téglavetőn, a losonczi levitézlett posztógyáron — egész az esztergomi gázvilágitás in pettoban levő nagymérvü vállalatáig — mindig föltevésen kezdi, — hogy hogyan végzi, az természetesen más kérdés; de ahhoz most semmi közünk. Mindenütt ugy van, hogy a kezdeményezés geniusa egyik lábával a siker föltevésén nyugszik, a másikát előre nyujtja vagy balanciroz s lesi merre nyilik utja.

A mi utunk nyitva. A kereskedés, a közlekedés, a müveltség és haladás, a civilizatio és hittérités, a harczi mozgalmak és futamodások utja: a szép Rajna folyam. Beérem neve emlitésével, mert, hogy mily szép és mosolygó, virányos és koszorús, azt már annyian mondták el, hogy a tárgy ki van meritve, s bátran levehető a napirendről, mint az oly interpellácio, melyhez már Herman Ottó sem szól; ő ugyan nemcsak azért nem szól hozzá néha, mert többet nem szólhatna, hanem azért, mert süket levén, nem tudja valjon ugyanazon interpellácio van-e a szönyegen vagy más.

A pinczérek a hajón háromszor voltak szivesek megkérdezni, valjon szándékozom-e két és fél óráig három márkáért tálakat lesni, a leves sáfrányos vizében uszó két gombaszeletet kihalászni, hús fejében két magaroni szállal beérni, a fricassé szagát távolról érezni, a pecsenyelevét, melyből a harapható végső szeletet a szomszéd negélyezés nélkül kisajátitja, megkivánni, kabátomat az ideoda repdeső tálakkal lecsepegtetni, a létért való küzdelemben elkeseredett kaján szomszédaimnak magamat bemutatni, külön egy félpalaczk Rüdesheimi borért 3 márkát

fizetni, s mindennek szerencsés bevégzése után odább állni; más szóval a szivélyes pinczérek háromszor voltak szivesek megkérdezni, valjon fogok-e tabldotozni. A harmadik fölszólitásnál már majdnem kényszerültem álláspontomat körülményesebb okadatolással előadni, azonban a zelotesz nem várta be a feleletet, mert a lorleii szikla rögtön előállván; pisztolyok s egyéb mordályok sütögetésére sietett.

Következnek itt a lorlei sziklának ecsetelése, de illusztrácio nélkül az ecsetelés hitvány kapkodás volna, s a „Sion" csak jövő évre készül illusztraciós kiadásban megjelenni; kényszerültem tehát a lorleii sziklával odább állni.

Ugy vettem észre, hogy elveim, melyekkel a pinczérek támadását fogadtam, a közönségben általános elterjedésnek örvendenek. Alig mozdult valaki, midőn megszólalt a déli harang nem ugyan imára, de ebédre. Ezen általános apathia az érzéki vágyakkal és örömökkel szemben kérdőjelekkel töltötte be lelkem valóját, kerestem a talány nyitját, de nem tudom, megtaláltam-e azt.

A ki az itt észlelhető evés ellenes apathia szörnyüségét, melyet én éreztem, megakarja érteni, annak szem előtt kell tartani a német, tulajdonképen északnémet étvágyat. Mert ha ez is apathikus, akkor ugyan furcsa dolgoknak kell történniök. Ó Múzsa, mely szakácskönyvhöz nyuljak, hogy e részben félre ne beszéljek? Tán Szigligeti Zsuzsanna „Pallas" könyvnyomdájában megjelent „Magyar Szakácskönyv" hetedik kiadásához? Azt Pallas Athene iránti tiszteletből nem tehettem. A párisi Didier et Comp.-nál megjelent „franczia konyha" teljesen használhatlen; találni ott ugyan hosszu lajstromokat, de a kis Mollé szótárban nincs meg mindnyájuknak magyar neve s ha volna is, de mit csinálsz velük az északnémetek közt, hol mindennek legföllebb csak jó hirneve fordul meg: assiette, haché, fricassé, galantine, puré, sfoglio, brancino, pâté tizenöt féle változatban, ma papillotákban, holnap tragant tésztában vagy kagylóházban, ragout, cottelets de mouton aux truffes, tête de veaux aux truffes; dindon

aux truffes; rántotta, omellettes aux truffes, glace aux truffes. Azután pilaf, ekmen, ketief, giorgete, zuchetti, marmelade, sorbette. Fölösleges sok, s a sokból semmi. Az északi németnek más kell: reggelire egy liter kávé, jó darab füstölt kolbászszal, tiz-kor a másik darab füstölt kolbász, ebédre valamiféle szelet három csuszpajzal, füstölt hus, s a harmadik darab füstölt kolbász, schweinsbraten mit kartoffelsalad, hering mit heringsalad. S daczára e kapaczitásnak éttermi apathia? Szükséges azt jóra magyarázni!

A rajna megigézte őket s a velük született takarékosság nyomósitotta az igézetet, s a közönség javarésze ülve maradt, s azt mondta, hogy szive vágya nem uszik szivesebben az étterem savas gőzében, mint az elragadó táj hullámos szin és fényárjain. Volt is ott szin, s volt fény. A déli nap élesen tüzött a fejünk fölé kiterjesztett ponyvára. Mély csend honolt a tájon. A partok hosszában elnyuló országutakon egy-egy kocsi robogása hallatszott; a tornyok és hegyek képe vig, élénk csikokban ficzánkoltak a vizfodrain, a távolabb eső falvak harangszavát apró foszlányokban kapdosta el a szellő, az égről a nap heve, mint izzó ezüst rezgett le a tájra, átszürődött a lombokon s különösen a szőllő pajzsos levelein; csaknem hallani vélte az ember, mint forr össze a tőke nedve a nap tüzével rajna-parti nemes borrá. A szőllőmüvelés minden foszlány földet ragad ki a szabad természet kezeiből, a hegyek meredekein kőből rak terasszokat, összekaparja a földet s megtámasztja, hogy a legközelebbi eső le ne söpörje, a hegy oldala alulról nézve olyan, mint óriási lépcső, a lépcsők sikján növő szőllő buja lombja, mint puha, zöld szőnyeg van a terasszokra vonva, sok verejték kellett ahoz, mig a durva, kövicses anyagból az emberi kéz munkája és az ég áldott tüze a szőnyeg szálait s ügyesen rajzolt leveleit elővarázsolhatta, de most már meg van, s az emberi tekintet önérzetesen emelkedik a zöld szőnyeges lépcsőn föl a hegyek koronájához. Mindkét parton robog a vonat. Türelem, igy lesz nálunk is,

ha majd az „átkos kormány“ kiépiti a Buda-Visegrád-Esztergomi vasutat. Akciaik nem állnak roszul; a balparti vasut kiterjeszti hálózatát hirneves német városokra, milyenek Mainz, Bonn, Köln; talán azért épültek mind a balpartra, hogy a francziának eszébe ne jusson a Rajnát magáénak mondani. Azonban a poesis nem exulál a Rajna partján; daczára annak a három részvénytársaságnak, melyek prózai gőzzel vagy plane kettős vasabrincson legfőbb dicsőségüknek tartják az embereket minél előbb odábbitani, találkoznak szellemes utazók, kik kifognak e gőzzel hajtott vállalatokon. Ezek azt mondják: élvezni s nem rohanni akarunk.

A vidék élvezésnek ily kritikus mintaképe tünt föl a nassaui parton: egy erősen megszürkült szamár haladt csendesen és merengve a parti ligetek közt, vele tartott egy szinte szürke ruhával ellátott uri ember, magától értetődik, hogy nem mentek egymás mellett, hanem a tehetősebb hátára vette pajtását; néha a szamár megállt s mig látszólag egykedvüen meredt maga elé, addig izgékony jobb fület hegyezve, s a másikát hanyagul lógatva, ravasz kópéságon törhette eszét. A vidéket ugy látszik nem igen mustrálta, legföllebb a közel diszlő bogáncsot részesité figyelmében. Nemes világmegvetésében hasonlitott német filozófhoz, ki sétaközben az Ich és Nichtich közti különbséget fürkészi. Valahányszor a szamár megállt, az ur is szétnézett a tájon. Ez a kettő összeillett. A rajnai uton kell is szelid, békés s magábabetérő utitárs, a ki szeret tünődni és nem zavarja másnak merengését vagy érzelmi fuvalmait, emellett kész a másiknak terhét viselni, különösen ha zsémbes, roszkedvü és fejes. Ha meg akar állni a bajtárs, álljon meg ő is; ha ravasz kópés vicz játszik ajkai körül, élvezze, szopogassa egyedül. Szerencsémre nekem is volt ily jeles és a jelképben tükröződő tulajdonságokkal fölszerelt utitársam s másnak is ajánlom, hogy ilyet válaszszon, ha otthon nem talál, akad az uton elég. Az ilyenekkel folytatott konverzáció nem lesz ugyan méltó, hogy megörökitessék, de hisz az mitsem von le értékéből. Utitársam Bécs-

ből jött s Essenba ment, az agyúpátriába; hogy minek ment oda, azt sem nyilatkozataiból, sem elveiből, sem tudományos excursusaiból nem birtam levonni. Különösen kétféle közhelylyel válaszolt; vagy azt mondta, hogy ja, ja, ja, vagy azt, hogy: aber gehn sie; ha körülbelül igaz volt, amit állitottam, mint például, hogy szép idő van, arra azt mondta, ja, ja, ja; ha pedig olyasmit mondtam, mi neki nem tetszett, például, hogy holnap esni fog, arra kereken válaszolt: aber gehn sie. Pedig magam is szivesen mentem volna! de hová?

Miután háromszor ja-ját és kétszer abergehnsiet mondott, végeszakadt a diskurzusnak; én csapatszemlére adtam magam. Hajónk harczias monitorként haladt a folyam közepén, őrsége értsd a turista népet jobbról-balról a parkányra dőlve folyton nyilázta a szem ragyogó ijával a partot; majd kettős, vontcsövü készülékkel kereste a távolt; nem kimélt falut, erdőt, várat, ligetet; az asszonynép azonkivül nyelveparittyáival s a megszólás közáporával bántotta a parti villákat, kerteket és glorietteket; nem kimélte a rég elaludt várromok népét; kifogásolta, hogy mi nehéz volt oda föl vizet hordani, különösen ha nagy mosást tartott a városszony; mi nehéz volt a cselédnek mindennap fölczipekedni, hurczolva magával, mit lenn a piaczi kofáktól összevásárolhatott; hogy a léghuzam is igen bánthatta a nemes családot; s hogy a reuma alighanem Jäger professor gyapjukelméire szoritotta a ház gyöngédebb teremtéseit. A ki a jobb partot fölösleges figyelmével boldogitotta, áttette főhadiszállását a másik oldalra, elczipelve magával a széket, plaidet, tarisznyát, kukkert, cilinderes skatulyát s végül önmagát. Aki pedig élete párjával tette meg az utat, és a hajós élet mozzanataiban mint férj szerepelt, az egyik karján a Rajnába únt asszonyt, másik karján néhány vánkost, plaidet, köpenyeget czipelgetett magával.

Eddig is észrelehetett venni, hogy a folyamszéli faluk, várak és városok neveinek és kecseinek elképzelését az olvasóra biztam. Hallottam ugyan jobbról is, bal-

ról is, hogy mi e meszelt vagy már megrongált falak neve; de azt mind elfelejtettem; kerestem azután otthon és szeretetreméltó környezetemben Baedeker-féle könyvet, honnan több lapramenő mesékkel tölthetném e választékos folyóirat iveit, de az sem sikerült. Nem is hiszem, hogy a név és a mese szebb, finomabb, mosolygóbb párázattal vonta volna be a tájkép körvonalait; különösen ha a várakat lakott vitéz lovagok vasas ingeivel volt valakinek szerencséje megismerkedni a muzeumokban és erényes szelidségükkel a históriában. A mily csuf és alaktalan a vasba bujtatott lovas és ló, oly ügyetlen gondolat e vasas viselkedésben az emberi erőteljnek és vitézségnek fölvillanását látni. A rajnai várak lovag urai általában abban látták rendeltetésüket, hogy minél sulyosabb buzogánynyal és lánczos, szeges csillaggal édes testvéreiket és a nemtelen földi népet agyba fejbe verhessék; falaik rovatkáiból nem igen merenghettek az Isten ujjainak remeklésén, a mint nem merengett az erdei medve, ha a kiálló szikláról végig nézett, hogy volna-e erre felé valami harapni való!

A rajnaparti várak tehát nem álltak helyükön, midőn még emberek laktak bennük, le kellett volna serényen perzselni a benlakókkal együtt; kár, hogy nem voltak socialdemokraták a szent, német-római birodalom császárai közt, kik e várak iránt viseltetett barátságtalan indulatukban, többször neki mentek a falnak; de most midőn csuvikok vijjognak és baglyok huhognak bennük pompásan illenek a táj keretébe; az erőszak fészkeiről a mulandóság levette az átkot, mely mélyen a völgyből reszketett föl a hatalmaskodás áldozatainak szenvedéseiből, és az enyészet, amely engesztel és kérlel, a poesis himes leplét takarja a multra, csillogó virágokkal hinti be a vércseppeket és a romok közt a történet szava helyett, inkább a szél zugását, néha-néha nyögését hallatja.

Az utazó társaságban különösen két uriember vonta magára a figyelmet; legalább az enyimet, mert a többiek nem látszottak oly fogékonysággal viseltetni összekarmolt

sebhelyes, forasztásos és flaszteres arczulataik iránt. Burschok voltak. A későbbi századok olvasói, ha forgatják majd korunk krónikáit, mint mi a 14 vagy 15-ik századéit, kuriosum gyanánt efféle leirást fogna vörös plajbászszal alá huzni és kézről kézre adni: „Az időben, t. i. a régenmult 19-ik században, melyről itt foly a szóbeszéd, a butaság vajmi széles vékák alá rejtegette az igaz tudomány és fölvilágosodás lámpását. Különbség volt még akkor nézeteik szerint a majom s ember közt, jóllehet ez a hit látszólag akkor is már veszendőben volt s az akkori magas főiskolákon végleg ki is pusztult. Kivesztek azonban a 19-ik és 20-ik századnak szláv világ hóditó tatárjárása alatt az akkori bölcsek könyvei s irkái, melyekben foglalva volt, hogy mit sütöttek ki a bölcsek, az emberi fajzatnak léte, mivolta, nem különben eredete homálya iránt; miután tehát a nagy kozákjárás könyvekben s bölcsekben igenis nagy kárt tett, most is kétségben kell lennünk, valjon a majomlét fosfori szikrája, mit akkor tévesen gondolatnak hivtak, kipattant-e végleg már agyvelejük lágyán! De az összevető história nyomán van egyes, jelesebb érv és árgomentom, mely azt konstatálja, hogy már az időtájt a majomönérzet és a tisztább, természetes erkölcs mind tágabb és tágabb karikát irkált."

„Igy a többi között, ezt is olvashatni Jena és Göttinga hagyományaiban, hogy a németségnek fensőbb iskoláin az egyidejü kort és butaságot meghaladott szokások divtanak, melyekből a müveltség, tudomány s haladás óriási mérvét napnál világosabban lehet dedukálni. Szoktak volt ugyanis akkor összejönni az ifjak nem egyszer, de sokszor, nem csak a tudomány lángoszlopa elé, hanem a fölkoszoruzott bor- és sörhordók alá is. Itt azután ittak, s gyujtottak a haladásnak uj szövétneket. Volt pedig ez összejövet neve „Burschenschaft", és az összejövök „Bursch"-oknak mondattak. Már a monturát is kifejlett müérzék szabta ki s varrta meg. Két hátsó sallangba végződött a szines elül kinyirt leventemente; fejükön volt valami kimagyarázhatlan korong;

a mily hosszu lábszáruk, oly magas csizmájuk. Egy darabig csak elültek egymás mellett, de azután fölforott bennük a régi nemes vér, mely hajdan Guinea erdeiben pezsgett, s miután körmük a kesztyüs divat folytán nem igen volt hosszu, éles vas pálczákat ragadtak kezükbe, avval karmolták össze tisztes ábrázatjukat; puffogás, pofozás, karmolás, körmölés, karczolás, öklelődzés és — ökröndözés, ez rövid kivonata az ősi természet némileg változott nyilvánulásinak."

„Nevezetes pedig, hogy ezt nem kényszerből, de merőben kedvtelésből tevék, s minél több vonitás volt arczuk vánkosán, annál nagyobb dicsőség rengett reputácziójukon."

Ha e leiráshoz illusztráció is volna melléklendő, igen kivánatos volna, hogy a rajnai hajón együtt utazó két Burschot kapták volna le. Miután pedig ezen mondat három „volná"-val ékeskedik, világos, hogy nagyon problematikus igazságokat hangoztat, a miért is elállok e tárgyban a további fejtegetésektől és a messze jövőből a Rajnához térek.

A hajón eközben élénk érdeklődés mutatkozott Bonn városának föltünedező tornyai és házai iránt. Különösen az éhes közönség ragyogó reménysugárt tükröztetett vissza szikkadó orczájáról. Most már szék is, pad is volt kapható, egyik szomszédom a ki szék birtokában volt s már két órája tartott zsebkendőt vérző orra alá, most indult keresni enyhülést és szappant.

A bonni közönség észrevehetőleg örvendett megérkezésem fölött; egy hordár mindjárt kezemet szorongatta, a melylyel vonakodó bőröndöm két fülét markoltam, hogy hajlandóvá tegyem kiséretemben továbbra is megmaradni. Egyik másik civis békésen mosolygott, ugy hitte talán, hogy a bonni Muzsák aprodjának csapok föl. Intettem a szolgálatkész hordárnak a merre láttam, hogy szélesebb utcza nyilik, de nem szóltam semmit, mert nem volt mit. De a hordónak is volt néhány csöppnyi esze s mihelyt az első fogadóféléhez értünk, ő teljes elszántsággal nyomult az igénytelen csarnok belsejébe. Inter-

pelláltam őt, hogy ez mire való? ő pedig zengeni kezdé a hajlék dicséretét. Azt mondtam: nem kell; ő csititott; határozottan kijelentem, hogy nem kell; ő elhalgatott s jött kifelé. Mentünk tovább s az első tisztességesebb Hotel zárt kebelére, mely iránt a sokratesi belső szózat bizalmat gerjesztett bennem.

Egy német egyetemi városban mindig nagy önérzettel járok kelek. Történik pedig ez, a titkos sympathiánál fogva, melylyel a német tudomány iránt viseltetem. Az ember önkényt csapja hátra fejét, ha a német muzsafiakkal találkozik, kik oly fönséggel hordják nyakukon fejüket, hogy duzzad bele nyakinuk. „Wir deutsche Professoren", szólt Dr. Wagner a német országgyülésen, képzelem, Zeusz sem kezdhette önérzetesebb emfazissal beszédét. A német tudomány bátran vehetne czimerébe két fölfujt hólyagot, milyenekkel vasárnap délután a nagyvárosi inas fürödni s uszni indul. Valamint a nagyvárosi inas csak a megfékezett szél segélyével haladhat el a mélység fölött: ép ugy a tudomány sokszor csak nagy szelet csapva osonhat el szerencsés fölületességgel a kérdések és problemák mélysége fölött.

A német tudomány sok vivmánynyal is dicsekszik, s ezt tőle senki sem tagadja el; de máskor csak is hólyagokon uszik, ezek egyike a gőg, a másik a szédelgés a szó, a frázis, a papir és tinta fogyasztás terén. Ha kibököd oldalát e két hólyagnak, csufosan elbukik a győzelmes tudomány. Nem oly könnyü ugyan e kibökés, mert a tudós világ imponálni tud, mindenütt hol megjelenik, nagy prozopopejával lép föl s megadást követel; de megjön az idő, midőn a korszellem is kevés józan észre tesz majd szert, s ennek érdességén a hólyag kilukad.

A folyó évben az egyetemi polgárok száma 1104; — a katholikus theologiai fakultáson tanul 81, az evangelikus fakultáson 98, a jogin 231, az orvosin 267, a bölcsészetin 393.

A katholikus theologiai fakultás a közel multban szomoru hirnévre tett szert; ugy kezdte az akciót, hogy

„Wir deutsche Professoren", és fitymálva nézte, hogy mit lesz képes a vatikáni zsinat nélküle produkálni. Már az igaz, hogy e zsinatban kevés része van a némettudománynak, s e zsinat mégis csak elérte, mit akart; azonban a bonni és müncheni „Wir deutsche Professoren", fujták a trombitát: utánunk világ! És oh kegyetlen végzet! Rimini és Bonn ölelkeznek, et ingemiscens orbis terrarum, se vetero catholicum esse miratus est. Legeklatánsabb bizonysága e borzasztó fordulatnak az ó-katholikusok gyülése Bécsben, melyre mindenfelől siettek az orthodox hivek, hogy hosszu idő után, mely alatt varju sem károgott utánuk, életjelt adjanak, — annyira duzzad az élettől az ó-katholikus uj egyház; a másik bizonysága az ó katholicismus egyetemességének azon rettenetes história, hogy Bodenbachban a polgármester elnöklete alatt 16 vagy 21 tagból álló eklezsia emelte föl fejét; a harmadik s legvalóbb bizonysága az oekumenikus egyháznak pedig Dr. Herzog püspökné pártájában rejlik.

Kérded: létezik-e Dr. Reinkens püspökné? sajnálom, de a helyszinén e fontos néznivaló elkerülte figyelmemet: legközelebb azonban utána nézek az ó-katholikus egyetemes egyház sematismusában.

A katholikus fakultás csak három tanárral bir: Kaulen, Kellner, Simar, a többi ó-katholikus, kik szellemi erőlködés nélkül huzzák fizetésüket, mert a katholikus theologusok nem háborgatják e tudósok nyugalmát és előadásait.

A mily gyülevész nép a tanári kollegium egyes jelesek kivételével, olyan aztán részben az egyetemi polgárság. A menzura, vagyis a kardokkal való pofakarczolás, a napszámba végzett ivás nem a legnemesitőbb hatással vannak az ifjuságra. Két pont, mely méltó müveltség történeti tanulmányozásra. E részben kivánatos, hogy a német egyetemek szelleme ne hasson el Budapestre. Azon körök, melyek a pofakarczolás ártatlan és szivviditó szórakozását programmjukba vették föl, a finom erkölcsökben nem nagy kárt tettek, náluk a fiatal csintalanság pok-

róczdurvasággá sülyed és ügyetlen tréfákra vetemedik. Igy utczai vándorlásomban a kath. Reichs-Zeitung kiadóhivatalába is elvetődtem s volt alkalmam látni a „bursch"-ok hős tetteit; mert a mult éj a kiakasztott czégért ugyan megviselte és az expeditió melletti folyosó kátránynyal oly éktelenül volt össze vissza kenve, mint ha csak a hajótatarozóktól lopták volna el a kátrányos üstöt és meszelőt, hogy az expeditiót is viz áthatlanná tegyék. Ugy látszik, hogy e bátor tett az éjjeli mázolóknak imponált leginkább!

Bonnban járnak hallgatózni az egyetemre a porosz koronahezczeg fiai is, a kikből vagy legalább az egyikből később poroszkirály is lehet; most egyelőre, az öreg apjukon van a királyság sora, a ki még birja a korona sulyát, ámbár néha a szobában is elesik, oly nehéz és nyomasztó lesz koronkint feje. Kivánatos, hogy a fiatal koronaherczegek derültebb s ólomtalanabb fejekre tegyenek szert.

Bonnban sok mindenfélét lehet látni, nem hiába rajnaparti egyetemi város. Az ünnepi nap délutánja a bonni közönséget a sétatereken hemzsegtette, ennélfogva nem kellett sem állatseregletbe, sem unalmas muzeumba, sem paprika Jancsi teátrumába költözni s ingyen élvezhettem összehordatva mindazt, mit salonokban, boltokban, mühelyekben s ezek közt ismét mennyi mindenfélében szemlélhettem.

A gyerekek ékes, czifra rajokban nyüzsögtek körülszáldogálva nem Bonnból való bonnok által, kik magyarul madmoazelleknek is hivatnak. A felnőtt publikum tarka részét mellőzöm, miután az eléggé élvezte az ifju és nem ifju himnem lovagias szellemét, s nem szorul arra, hogy e részben megbizhatlan személyiségemhez forduljon. A nadrágos és kabátos emberszámot tiszteltem meg inkább figyelmemmel. Az átellenes lóczán néhány öreg ur ül, frisseknek nem voltak mondhatók, de eléggé élénkeknek; emlékezetük sem hagyta el őket, mert amit tudtak, azt ósdi ugyan, de nem jelentéktelen ékesszólással adták

elő; le lehetett volna fotografiroztatni magyarázó figuráknak valamely ujkori lélektan azon fejezetéhez, mely a lélek anyagiasságát abból bizonyitja, hogy a szervezet működésének lassuságával beáll a szellemi pangás is, és a feledékenység. A szellemi pangás nem bármely öregkornak, hanem a betegesnek kisérő társa, vagy a lelketlen foglalkozásnak következménye. A lelketlen foglalkozásokhoz pedig a tapasztalat sok úrféle állást sorol, kik nem orrolhatják meg, ha lajstromba füzöm; ezek az irnokok, gyári hivatalnokok, felügyelők, titkárok, intendánsok, vannak aztán egyéb mellékfoglalkozásu életmódok, milyenek a gurmandoké s a korhelyeké, végül egyes dillettansoké, kik rendes déltájt az anisnek és kümmelnek rendszerint békét nem hagynak, s délután, meg este sem vetik meg a kvaterkát; e hivatásokhoz tartozó nép ugymondják a tompa, élettelen öregkort képviseli.

Rövid, izgága, vékony alakok mozogtak a fövényen, ezekben a jellem energiája a beszéd erejében pattogott, s gondolom élcz és tehetség is rejtőzött bennök, legalább igy tartja azt a fiziológia, s nem tehetünk ellene. Mily praktikus tudomány ez a fiziologia, mely akár egy csizma nagyságából meghatározza alakodat, alakodból tehetségedet, foglalkozásodat. Nem sokára jellemtükröket bocsát majd közre, melyek, ha bemondod tested centimeteres mértékét, rádolvassák jellemedet. Van ugyanis különböző jellem, aszerint, amint valakinek hossza és megfelelőleg szélessége 100 vagy 200 centimeter.

A kurta emberekben azt mondják rendszerint a szó és tett energiája lakik, jóllehet nem tartozom ezen kasthoz, kifogástalanul hagyom az asserciót; de annál pártatlanabbul itélhetek a kurta nép energiájának forrásáról, Napnál világosabb előttem, hogy azt a kurta emberek azon nyujtózkodásának, kiegyenesedésének, ágaskodásámelldüllesztésének, fejhátravetésének kell tulajdonitani. melyet rajtuk tapasztalunk. Ki ne tudná, hogy a test visszahat a lélekre; a testnek ezen felsorolt törekvő akciói ébresztik tehát a lélek energiáját. Annál is inkább,

mert a testi erőlködések a kurta mérvek konszolidációjánál fogva eredménytelenek maradnak, s ezért mind a lélekben fölhalmozódnak, mint ezt minden forró vizzel telt bögrénél látjuk, melyet az ellentálló födő borit; amennyire ellentáll a födő, annyira növekszik a bögre energiája.

A hosszu alakok, különösen a nehezek, sokkal lassubb s mérsékeltebb gerjedelmeket árultak el, bennök az energia elnyujtózkodott hosszában s nem találván ellentállást, szellemi laposságban terült el. Az elhízott urak és hölgyek a szellemi lemondás varázsával üldögéltek az öblös padokon, ha néha föltekintettek, szemük fénye ugy vette ki magát, mint a faggyugyertya apró lángja, mely a letört, kurta kanócz körül a duzzadó zsir domboru tükörén reng; ha a zsir lefolyik, a láng kedvesen föllobog: ép ugy, ha az elhizott ember Karlsbadba megy vizet inni, mely zsirját elhajtja, szellemi élete uj föllobogásban nyilvánul; élni akar, megifjodik és az appetitusa is hatványozódik, eszik, hogy ujra megvénüljön.

Az éji vonattal Kölnbe indultam. Tessék csak elgondolni, milyen az utleiró helyzete, ki nem akar csak ugy hip hop ott legyek, a hol akarok — módjára egyenesen Kölnben teremni, hanem valamit az éji rajnai utról is beszélni. Azután meg mit segitene rajta Köln, de akár London és Peking, ha éjjel jön oda. Ha még póstakocsin vagy plane dilingence-on, azaz delezsánczon utaznám, sok érdekes intermezzót, a holdat, az utszéli kocsmákat, egy szerencsésen kijátszott rablótámadást szőhetne az elbeszélő ékesszólás mézes áradatába: de vasuton, harmad magával sötét holdatlan éjben, miféle regényes vagy érdekes piece-t fog e prózai realismusból elővarázsolhatni. Quidquid sit, nihil est, mondá ama nagy filozóf, kinek szabad volt a quidquid mellett kötmódot használni.

Köln, Düsseldorf, Brüssel, Amsterdam, Ostende ... pörgött egy vörössipkás főur gyakorlott nyelvéről — s lőn nagy népindulás. Elég lesz, ha föl nem fordulnánk legalább Kölnig, fohászkodám s betörtem a félig nyilt kupéba, melyből három egész ember egymás nyakán bá-

mészkodott, czégérül a benső tultömöttségnek. Tehát négyen voltunk. Mihelyt elhelyezkedtem, kiálltam én is, csak hogy ötödiket ne fogjunk. Sikerült. A vonat sikitott, mint a teve, midőn terhelten meginditják, panaszkodik, hogy nem hagyják pihenni.

A négy ember megosztá egymásközt a kupé birodalmát, mint hajdan a boldogemlékü caesárok a rómait, midőn már hanyatlott erejének napja, s beállt az éj. Az állati ösztön mind a négyben egyformán nyilvánult; mindenik megszállt egy szögletet, mint a pók, a képzelet, hogy ott szője az álom pókhálóit. Tegyük föl, hogy hozzánk vetődik még más valaki; mily vigasztalanul nézte volna a négy szögletet, s törte volna fejét azon problémán, mint lehetne a négyszöget ötszöglettel konstruálni. Mindenesetre lett volna ideje és nyugalma gondolatait csoportositani, ranzsirozni és a föladat megoldásával koronázni; mert a többi négy passzazsir csak egy gondolattal foglalkozott, avval t. i., hogy minél előbb elaludhassék.

Én nem aludtam, mert különben gondolatjelekkel kellene néhány sort kitöltenem, hanem törekedtem látni valamit, hogy a többit hozzá komponáljam. Néhol egészen közel siklott el a vonat a kisérteties folyam mellett; a sötét parti bokrokban zugott a szél; a kocsi zakatolása ütemszerüen ujult meg s veszett el; a képzelet a kocsizörgésből zenét s a szakgatott parti bokrokból, a szélből és a rohanó futásból képet varázsolt elő, melyhez szót a német költő adott, midőn zengi: Wer reitet so spät durch Nacht und Wind? Es ist der Vater mit seinem Kind! A gyermek a lázas képzelet, mely a fel-feltünedező vizben mérhetlen mélységeket, a fák és bokrokban sötét kisérteteket lát; összeborzad, ha a vonat fütyül; megrendül, ha zökken; elhül, midőn meggondolja, hogy egy gazember akár kedvtelésből is halált, rombolást hinthet vonatba, kocsikba, virrasztók és alvók közé. Az atya pedig a hit az Isten gondviselésébe, mely csitit, mely biztat, mely a veszélyek közt is karjaiban ringat s elaltat. Elalszik ugyan olyan is, a ki nem hisz se Istenbe, se gondviselésbe;

mert a tagadás és a butaság néha ugyanoly eredményt mutat föl, mint a hit és a tudomány; ez hatalmánál fogva, az tehetetlenségénél fogva; igy például: a materia prima és formáról nem kételkedik sz. Tamás, de nem kételkedik arról Csallóköz legszemenszedettebb hülyéje sem; az, mert a kételyből az értelem magaslatára emelkedett, ez, mert hülyeségében a kételyig sem emelkedett.

Gratiolet hires orvos és fiziologus a képzeleteket és gondolatokat három osztályba sorozza; szerinte vannak nappali, esti és éjjeli képzeleteink. E fölosztás mögött meglehet valaki rettenetes gondolati mélységet fog keresni, de ugy látszik közelebb fekszik annak oka, mint gondolnók; valamint ugyanis vannak nappali, esti és éji lepkék: ugy vannak nappali, esti és éji képzeleteink. Mi más a gondolat és a képzelet, mint tarka pillangó?! A nap, az est s az éj különböző fénye, világa, szine, ereje vagy bágyadtsága, élénksége vagy pihenő vágya különbözően festi a képzelet tarka pillangóit, melyek oly változatos és rendnélküli egymásutánban repkednek ide s tova; s mint a röpke és hiu pillanat jelképei, nevéről vették nevöket: a pillanat pillan s illan, mint a pillangó. Azonkivül sok mély értelmü analogiát veszünk észre az emberi gondolatmenet s a pillangó élete közt.

Reggel és déltájt nyüzsög a káposztás pille, valamint az emberi sürgés-forgás is ilyenkor a káposzta, a kel, a kaleráb, zellér, hagyma, petrezselem, tök, uborka és — a mi ezekhez legközelebb áll s velük ölelkezik, mondom tök, uborka és — ananász körül és a hozzátartozó betevő falatok körül kering, forgolódik; néha-néha átsiet a kerten egy-egy sötét-vörös lepke, oly gyorsan, mint az emberi életben az öröm és vigság; közbe-közbe lassu, méltóságos lendületben elvonul a fekete bársony pille, mint a gyász komoly hire, s végre ha este van s kiki nyugalomban, akkor zörög s visit a „halálfej", mint annak az éjnek személyesitője, melyben senki sem munkálkodhatik. Az éji képzelet szinte ily halálfejes lepke, emlékeztet a végső dolgokra, melyek az érzéki emberre ugy

nehezednek mint a sötét, vigasztalan éj az érzéki szemre. S végre ha mindennek vége, akkor a sirkőre mák virágot vésnek s körül röpkedő lepkét, mely a mulandóságot jelenti, de jelentheti azon lélek hiuságát, mely a földi dolgok és örömök mákonyával varázsol elő magának világot, — hiut és fölületest, melyre oly kietlenül és kegyetlenül borul a mákvirágos és lepkés sirkő, mint a grönlandi fagy a hónapos rózsára.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani maximam partem nunc primum ex variis tabulariis aliisque fontibus accessu difficilibus erutae. A Nicolas Nilles S. J. patrocinantibus almis hungarica et rumena literarum academiis editae. Kis 8⁰ Volumen I—II. CXX. és 1—1087. Oeniponte. 1885.

Tagadni nem lehet, hogy a keleti kérdés végleges megoldására irányult törekvések eddigi sikeretlensége jó részben abban leli okát, hogy pusztán csak a hatalmi érdek álláspontjára helyezkedett diplomatia számításainak keretében csak szük hely szorittatott egy nagy fontosságu tényezőnek — az egyháznak. Mióta a keleti népek nemcsak politikailag, hanem vallásilag is ellentétbe helyezkedtek a nyugattal, s mióta az anyaegyház kebeléről való leválásuk által anyagi és szellemi haladásuk alapját magok alól ellökték, felülkerekedett egy másik hatalom, mely a kath. nyugattal minden érdekközösséget megtagadott tartományokban szilárd állást foglalt s hóditásait már a kath. népekre, első sorban mi ránk magyarokra is kiterjeszté — az izlam. Európai hatalma jelenleg már meg van ugyan törve, de az általa századokon át leigázva

badkőmivesség romjain egy uj intézménynek a felállitása? A szabadkőmivesség mint ilyen elpusztulhat, de meg nem változhatik. De a szabadkőmivesség története is bizonyitja, hogy, akárhányszor árultattak is el már a szabadkőmives titkok, a szabadkőmivesség azokat még soha sem változtatta meg.

Ezeknek előrebocsátása után, de már csak a következő számban hozzá fogunk látni a szabadkőmivesség annyira fontos, mert nagy jelentőségü s a szabadkőmivesség lényegét jelképező szertartásainak leirásához.

(Folyt. köv.)

Dr. Csápori.

UTIVÁZLATOK NÉMETORSZÁGBÓL.

(Folytatás.)

Az ujkori irók, kezdve a vezérczikkező matadorokon végig a higvérű tárczairókig legfontosabb szerepükben járnak el, midőn — konstatálnak; a parlamentek szellemi bikaviadalaiban a közönséges ember is sokat mond, midőn — konstatál, s a vezérférfiaknak is (Windhorstól — mit is mondjak — Thali Kálmánig!) észrevehetőleg jól esik — konstatálhatni; a törvényszék soha sem mulaszt valamit mit — konstatálni kell, s a polizeinek is első dolga — konstatálni: ezek után nekem is — konstatálnom kell, hogy Köln felé száguldok vasuton s hogy az éj sötétjében az emberi gondolat és érzület lepkés természetéről elmélkedtem; csak ugy lehetünk tisztában az utivázlatok folytatása iránt.

Fölkelt már ágyából a rózsaújjú hajnal, eltüntek az éji képzelet lepkéi, s a nappaliak még nem ébredtek föl; ugyanis könnyelmü és hiuságos voltuknál fogva a városi nép szokásait vették föl s csak akkor bontakoz-

nak ki virágos, rózsás, szirmos ágyuk redőiből, midőn a napsugár fölszítta az éj harmatos könnyüit. A tulsó parton, mert ismét a jobb parti vasuton száguldtam, föltünt a kölni dom kettős tornya s merengő áhitattal feledtem rajta szememet.

Kölnnel átellenben fekszik Deutz város, antiklerikális Beamterek fészke. E rettenetes helyen kitették a szürömet, kijelentvén, hogy jóllehet Kölnbe szól a jegyem, a vonat nem megy Kölnbe; mert kiméli a pompás vashidat, mely a Rajna fölött magasan elhalad. De gyalog vagy kocsin szabad átmenni. Ez is jobb, mint ha éppenséggel nem volna szabad az átmenet. Mentem tehát. Tüstént megfogott egy Deutzi Beamter, nem ugyan antiklerikális gerjedelmeinél fogva, hanem a lex poenalis azon paragrafusa erejében, hogy a kölni hidon vámot kell fizetni. Privilegiumos önérzetem tótágast állt bennem, váltig szabadkozván ez insinuació ellen, hiszen akinek az esztergomi hidon fizetni nem kötelessége, az a rajnai vashálón is átmehet. De hah! Privilegium! Szabadság, Kelet, Ázsia,— egymásra illő fogalmai! Nyugaton vagyunk; itt fizetni kell. Fizettem. De volt belőle hasznom; átvonaglott ugyanis lelkemen ama kesernyés érzelem, mely a nemes ember szivén lerakódhatott akkor, midőn először tette le a garast, nem áldozat készségből, de kényszerüségből; nem is a haza oltárára, de a haza zacskójába, midőn le kellett mondani dézsmáról, tizedről, jobbágyi munkáról s ingyen húzó rospontos lovakról. Ezen drága s nehezen szerezhető tapasztalattal gazdagitva megyek át a hidon. A hidfőn két vaslóval és vaslovaggal találkozunk, kik bizonyára nem fizetnek vámot, mert különben nem ácsorgnának itt annyit: az egyik ló és lovas Vilmos császár és lova, a másik ló és lovas Moltke tábornok és hasonlóan lova.

A rajnai vashid, mely a két német partot egyesiti, képe a német szakadozottság és szétválás áthidalásának. Vilmos császár egészen ártatlan a szellemi áthidalásban, találóbb volna, ha helyét kancellárjának engedné át.

Hogy meddig fog állni a német egység, bizonytalan, annál is inkább, mert hidja ugy látszik szintén vasból van; a porosz hatalom vasmarka épitette. A vashidakról pedig a mérnökök nem tudnak bizonyosat mondani, miután eddig nincsenek elégséges adataik. Kivánom azonban, hogy mind a rajnai vashid, mind a német egység továbbra is fönnálljon, mert sok pénzbe kerültek, s ha elpusztulnak, ujat kell helyökbe állitani uj kiadással.

Midőn a hidon törtettem, eszembe vettem a vashid előtt való időket, s azt, hogy mit gondolna Marcus Aurelius Vopiscus, Colonia Agrippina praefectusa, ha ily hidon ment volna át vadászni az akkortájban Deutz helyén lengő nádasba, békák, dongók, szunyogok közé, melyek helyén most antiklerikális beamterek gunnyasztanak.

De hogy lehet valaki antiklerikális, ha beamter is, kinek szemei előtt emelkedik a kölni dóm, mint homokkőből vájt őserdő. Pedig nem messze a hidtól emelkedik képzeletet meghaladó méltósággal. Valami térféle tisztás terül el körülötte, de dómtérnek ugyan be nem illik, szük, kicsiny, rendetlen, a dóm impozans, óriási mérveihez képest. Nyilvánvaló zavarban voltak azok, kik a kölni dómnak megfelelő tért törekedtek kikerekiteni vagy inkább összeszögletesiteni, s a kisérlet igazolta zavarukat, maig is bizonyitván, hogy az nehezen sikerül.

A modern három-négy ablaksorral egymásfölött ékeskedő házak, melyek valami fővárosi sikátoron még csak kikerülik a megszólást, a dómtéren szánalomra méltó jelenséggé töpörödnek. Vegyünk csak föl visszarettentő például egy oly falhiányban szenvedő, négy-öt emeletes kalitkaházakat! Mily konceptio, mennyi arány, mennyi komposicio, mily összhang s különösen mily képzeleti gazdagság tömbörödik össze egy ily házon! Néhány egymásra rakott hosszu négyszögü lyuk, melyek ablakoknak hivatnak, összekötve a lyukak közé illő egy vagy másfél tégla vastagságu faldarabokkal; néhol a tulcsorduló produkczio egyes görög arczélü szakál s bajusztalan ar-

czokat rak ki a párkányzatok támogatására; máshol az üres és unalmas falakra malterből rámákat csinál különféle változatokban; de ujkori izlés szerint a ráma levén a fő, itt is tehát a ráma kép nélkül üres tereket kerit be. Ez az egész Leistung. Igy állván a dolgok, nem csodálhatni, hogy a szánalmas házsorok a kölni dóm láttára megbomoltak s költői rendetlenség által készültek emelni a környezet által létesitendő hatást.

A dóm ugy emelkedik és sötétlik az ujkori falak és házak közt mint egy életteljes, lombkoszoruzott tölgy, apró, száraz cserjék közt. Valamint a tölgy minden ágának, minden karának és levelének változatos és eredeti alakulása van: ép ugy a dóm tornyainak, toronyfiainak, rózsáinak, csucsainak, a falgerinczek bütykeinek, ágainak lombjai s virágainak tőről metszett poezisa van. Ugy nyulik, ugy fut, ugy alakul és egyesül, ugy ágazik és lombosodik minden oszlop, pillér, gerincz, oly hatalmasan s mégis könnyen, oly tömören s mégis játszva, oly fönséges mérvekben s mégsem nehézkesen, hogy midőn kifut és eltünik a kereszt rózsájában: a tekintet elől erőltetés nélkül vész el az anyag; nem keresed, hová lett a törzs széle, hossza, hová a vastag ágak sulya s terhe, mindez a magasba nyult, vékonyodott, szellemesebb, alakdusabb lett, kivirágzott, s illata elillant; — ez az illat a lelkesült áhitat!

A hol a földből emelkednek ki a dóm falai, ott minden figyelem az erőre, a teher emelésére irányul, széles, tagozatlan oszlop talapzatok válnak ki a falból; följebb haladva egyik másik oszlopgerincz osztja részekre a falakat, a talapzatokból husz, harmincz, negyven izre bomlik az oszlop tömege, s tör fölfelé; ott ága támad minden ágnak, bütyke, lombja a támivnek, ékessége az ablaknak, mint a kora tavaszkor megnyesett fának, midőn mindenfelé hajtása kel, a belső erő telje duzzad a külre toluló lombozaton. S miután legmagasbra ért és a tetőzetet is megteremtette, összekulcsolja önmaga fölött fönséges boltivekben karjait s ágait, akkor kezdődik a

játék, a változat. Minden torony mint guzsba kötött, lombos ágak piramisa, mely a keresztrózsájában végződik. A teremtő képzelet, melyet lent az épület tartósságát, szolidságát sürgető igények békóba vertek, a felsőbb regiókban kiszabadul, s annyi alakot s annyi virágot, annyi eszmét s annyi képet varázsol elő, hogy elragadtatva nézzük s a merész, finom csúcsokon tétova mereng körül tekintetünk.

Ez a kettős góth torony a legmagasabb emlék, melyet az épitő müvészet e föld hátán emelt. Magasabb mint Sz. Péter kupolája, mely 458 lábnyi magasba emeli keresztjét a kereszten kiszenvedett apostol fejedelem sirja fölött; magasabb mint Gizeh gulája, mely az alatta rejlő sir nyugalmának őrzésére emeltetett s mint ilyen nem más „mint sötét koporsó, mely körül az egykor éltek s kimultak árnya leng mint gyász kisértet.“ A góth dómok nem sötét koporsók, hanem amennyiben kő élhet, eleven kőemlékek, s ameddig állnak, leng bennük a legmélyebb érzelem, a legtörekvőbb gondolat s a folyton élő kegyelet.

Fent voltam a tornyon; addig, a honnan tovább csak vaslétrán lehet emelkedni. A velem fölmászott két franczia pap, kikről semmit sem szólok, mert különben frecskát kapok az állitólagos megszólás miatt, csak azt mondta, hogy terrible; tulajdonképen fönséges volt; ami különben ugyanaz; másik oldala ugyanazon éremnek. Ez aztán igazán „hoher Dom.“ Ha a kereskedés ott lent a háztetők tömkelegében csarnokokat állit, s a jólét palotákat épit; ha az ipar magas kéményeket rak; mindez innen a „hoher Dom“ tornyának végső párkányáról nézve liliputi kezek kőhalmazai; a város utczái, mint keresztül kasul bonyolitott czérnaszálak, mintha hangyák egyengették volna, csakhogy a hangyák a római hadászat elveit vallják, zsinóregyenesre mérik utaikat; a városi utczák pedig összekuszálva vágják szelik egymást; a rajnai hajók árbóczai, mint apró forgácsokra állitott szalma szálak; amily fönséggel emelkedik ki ez a kettős torony a

házak, a gyárak, a hajók apró-cseprő alkotmányaiból, oly méltósággal haladja meg a vallási eszme az emberi erő egyéb aspirációit és a szorgalom egyéb müveit.

A dóm és tornyai ugy állnak előttünk, mint gyászfátyolba öltözött menyaszony; nincs pásztoruk, nincs püspökük, (igy volt ez akkor); az a földön kúszó és csúszó emberi és hatalmi fölfogás merényletet követett el ellene, de hiába erőlködik. Itt a kölni dóm tornyain állhatott volna aranyszáju sz. János, midőn Eutropius elfogatásakor ezeket mondá: „Nihil Ecclesiae par est. Ne mihi commemores muros et arma: muri enim tempore deteruntur, Ecclesia vero munquam senescit. Muros barbari demoliuntur, Ecclesiam ne daemones quidem vincunt. Quod haec non sint jactantiae verba, res ipsae testantur. Quot Ecclesiam oppugnarunt, ipsique perierunt! Ecclesia vero coelos transcendit. Talis est Ecclesiae magnitudo: vincit impugnata, insidiis appetita superat; contumeliis affecta splendidior evadit; vulnera excipit, nec ulceribus cadit; agitata fluctibus non demergitur: procellis impetita naufragium non patitur; luctatur nec prosternitur; pugilatu certat, nec vincitur.“

Ez a fönség, melyet a müvészet homokkőbe öltöztetett, csendes de mély lelkesüléssel tölti el a szivet és megközelitőleg hü fogalmat nyujt a hit erejéről. E lélek emelő fogalmat s az általa ébresztett jótevő érzetet megzavarja a dóm tornyába elhelyezett „császárharang“, mely franczia ágyúkból van öntve és a véres háboru emlékét kuruzsolja elő. Jóllehet az épen nem baj, hogy a franczia ágyúkból sikerült e harangot önteni, már csak azért sem, mert ez az elkapatott nép a multszázadi fölforgatás óta sok harangból öntött ágyút; mégis a német nemzeti büszkeség a csendes fönséges áhitattól átlengett dómban kiállhatatlan bűzű. Ugy veszi ki magát, mint virágzó s mosolygó rét közepén frissen hordott trágya rakás. Előbb a harangnyelve nem érte a kerületet s igy némán lóbázták holmi nemzeti ünnepély nagyhangu dicséretére, most azonban, ugy gondolom a javitás következtében,

már megszólalt s megharangozzák vele a császárt, ha Kölnbe vetődik. A harangszemle alatt megszemléltem a két franczia utast is, a kik ugy tettek, mint kik zsenirozzák magukat: nagy buzgósággal magyarázgatták, hány mázsát és fontot nyom a harang, hány ember huzza, s elég erősek-e a kötelek.

A velem járó német uri ember beszélte, hogy betévedvén a dómba a porosz világhóditó hadsereg egyik hadnagya, érzelmeinek és elragadtatásának méltó kifejezésével ezt a három szót bizta meg: welch'schneidiges Lokal. Mindenki ugyanis csak azon eszmékkel és szavakkal élhet, melyeket ismer; ha néha szokatlan érzelem szállja meg a szivet, akkor ezen érzelemnek is át kell szürődnie az ismert fogalmak és szavak szitáján; hogy azután mi lesz belőle, azt el kell várni, mert előre meghatározni nem lehet. Igy a kölni dóm titáni alakja, s az általa keltett meghatottság a szemlélő lelkében „schneidiges Lokál"-lá töpörödik. Lokal alatt ugyanis a hadnagy szobát vagy termet értett, melynek kedves emlékét őrzi szivében, — melyben magát jól érzi, — mely esetleg nevét homlokzatán viseli különféle változatokban, például: Bier Local, Gesangs-Lokal, Tanz-Lokal. Architektonikus képzeteit a „Lokal" szó alkalmasan képviseli. „Schneidig" által pedig mindazt jelölhetjük, a mi találó, átható, vágó csipős, például: ein schneidiger Trunk, sziven lelken átnyilaló korty; ki van fejezve e szóban az epedés, az odaadás, az elszántság is, amit azonban csak a finomabb nyelvérzék fog észrevehetni.

Ezek után csak az a kérdés, hogy mily tükörhöz hasonlitsuk azt a lelket, melynek reflexiója által a kölni dóm képéből „schneidiges Lokal" lesz? képes-e valami homoru vagy bármilyen kupalaku tükör a braccio-nuovoban kiállitott Junofejből ehhez hozzáfogható karikaturát torzitani! Ó lélek, ó szellemi tükör! te fényedet ugy látszik az éjfél után görbéknek látszó gázlámpáktól, a szivar és pipatüzétől s más, megnevezhetlen, titkos tüz sötét sugarától nyered; ezen tüzben nincs meg a szin, nincs

meg a fény, nincs meg a hő, mely a teremtő müvész lelkében alaktalan köveket, sötét, piszkos érczet, szintelen üvegtáblákat kölni dómmá olvasztott össze!

A ki a Baedekert olvassa, a kölni dóm egy képe mellé egy vagy két csillagot lát nyomtatva, mint a jóhirnévnek örvendő vendéglő neve mellé. Azonban ezen csillagokról csak otthon vettem tudomást s innen meg nem itélhetem ragyogásukat. Van azon kivül a dómban kincsestár, hol mindenféle régi és uj arany és ezüst darabok őriztetnek, azon kivül pedig szinpompás és fakult, szép és nem szép, ép és rongyos szövetek és kelmék mutogattatnak; mindezeket a dolgokat az emberi foglalkozás azon neme, mely a leghaszontalanabb tárgyakból is drágákat csinál, mihelyt rájuk fogja hogy régiek, s mely maga is régészetnek neveztetik, kincseknek nevezi.

A dóm reputacziója érdekében meg kell jegyeznem, hogy ezen leirás által nincs kimeritve, a mit a szem láthat, s ami az ember szivébe behathat, ha szemét a falusi torony-magasságu szines ablakokon nyugtatja, ha az orgona hangjaival végig búg a kőerdő gallyai és lombjai közt; legföljebb csak a járókelő-utazó látnivalókon ütközünk meg, melyek a dómban folyton hemzsegnek, s néhányuk arczáról épen a „Schneidiges Lokal“ konczeptusát elleshetni.

Jó lesz a dómtól tovább állni, különben megunjuk a fönségest, s az ily unalomban egy jó pipadohány életrevalóbbnak látszik. No de hiszen ki a fönségestől szabadulni akar, ne tegyen mást, menjen ki az utczára; a köznapi élet a kölni dóm körül sem fönséges. Végig megyünk a „fettehenne“ utczán s örömmel konstaláljuk, hogy már az utcza neve is alkalmas antidotum a fönségesnek elnyomó hatalma ellen. Rövid kóborlás után kiállitásba térünk. Kiállitás? Milyen lesz az? Talán faragványok, kopott képek, ódon festmények kirakata? talán ivar, ékszer, brüsszeli csipkék tárháza? talán khinai és sèvre porczellán, velenczei üveg, ciselált és filigrán ötvös müvek tárlata? Már is sápadunk. Nem! „Szakács-müvészeti kiállitás,“ „kochkunstaustellung.“ A hangok és szinek országában nincs

oly tündéri változat, mint az élet e valósága, mely a dómtól a kochkunstaustellungba vezet; müvészet van ugyan ott, — müvészet van itt, csak azon különbséggel, hogy az régi, ez uj; az elavult, ez modern; az fönséges, ez föllengző; az lelkesitő, ez hevitő; az a magasba von, ez szélességbe operál; az epeszt, ez terpeszt.

Lépjünk be a galleriába! Magyarul „Spajz"-nak is mondhatod; ragyogó sugaraktól és babérkoszorutól köritve szemünkbe tünik két egymásra nyugasztalt — főzőkanál. Mint véres harczok és férfitölő küzdelmek után a győzelem vivmányai tört kopják, elfoglalt ágyúk, zászlók, elrabolt kincses ládák fölé keresztbe fektetett két kard; ugy ragyog ezen müvészet vivmányai fölött a két főzőkanál. Alattuk terjed a konyha klassicismusának országa: ibrik, tál, tányér, tepsi, fazék, bögre, köcsög, befőttes üveg, maccaroni pyramisok, kolbász guirlandok, hurkafüzérek, aszalt szilva is volt öt kiadásban, azután természetesen többféle kartoffelsalad, s más, egyéb, amihez nem értek.

Azonban vége legyen a botránynak! Következik az épülés. Természetes, hogy a kiállitott dolgokat nem azért vitték oda, hogy ott hagyják s esetleg mások megegyék. Jött tehát a pillanat, amikor minden gondos Mártha ibrikét a házi tüzhely biztonságába akarta visszahelyezni. De szemesé a világ. A kiállitás intézője ott terem: „Csak egy pillanatra még! Tejes és tejfölös asszonyaim, honfiak és honleányok csak nem méltóztatnak haza czipeltetni mind e drágaságot? Tudják, hogy sz. János mellett van az apáczakolostor, hol betegeket ápolnak és éhezőket élelmeznek; nem volna-e jó, ha az irgalmas szamariai szüzek közül néhányat idehivatnánk?" „Ugy van." „Jól van." „Helyes." „Derék," hangzik mindenfelől. Nemsokára ott terem néhány apácza öblös kosarakkal. A pusztitás rohamos: itt óriási pecsenye, ott megtermett sonka rohan hanyatt homlok a szatyorba. Az egyik pástétomot dugdos, a másik tortát, a harmadik nagy hasáb vajat, ez rajnai borral kedveskedik, az Mosel flaskókkal szerény-

kedik, amaz radikális likőrekkel. A kosarak már háromszor, négyszer tértek megrakva a kórházba, s üresen a kiállitásba. Czukor és hus-kivonat, eczet és a legfinomabb Pepton, Marczipán teliti ujra az öblös ürt. Hatalmas nagy üveggel töltenek ki bele szemes és szemtelen vagyis őrölt kávét. Nyúlak és fáczánok, pulykák és kappanok, kolbászokkal ölelkezve sietnek a kolostorba. A pékek bőségesen kimustrálják készitményeiket; a csemegeárusok 30 kis kosarat öntenek ki az anyakosárba. Gyümölcs, frissen és aszaltan, sütve, főzve vándorol át sz. Jánoshoz. A ki adott, bizonyosan kitüntető érmet kapott, nem az aranyos, ezüstös vagy bronzos érmek kosarából, hanem a szeretet és a lelkiismeret elismeréséből.

Ez aztán keresztény szellemü szakács müvészeti kiállitás. Volt is öröm sz. Jánosnál; beállitott akkor oda több rendbeli vendég, kik azelőtt nem szerencséltették látogatásaikkal sz. Jánost. Hogy mi szép és épületes látható még a vén Colonia Agrippinában nem igen mondhatom. Szép, remek, ódon templomok, pazar müvészettel ékeskedők, melynek láttára önként azt sugta a realisztikus világnézet fülembe, hogy jó volt ezt akkor csináltatni, mert most ugyan nem teremtenék meg a hozzávaló pénzt, de talán a szorgalmat sem. Sz. Márton, Sz. Gereon, kapitoliumi Szüz Mária csodaszép templomok, mindmegannyi ragyog az uj restaurácziótól; Sz. Orsolya és a hihetetlen számra rugó kiséretnek, a 11 ezer szüznek reliquiái sokfelé láthatók.

Ó tatár és török, ki letaroltad Pannonia kertjét és lett belőle Ázsia előtornácza! Ily expektorácziók törnek ki az ó- és középkor emlékeinek szemléletekor a hazafias szivgödörből, melyek, miután rohamosak, s csakis azért, a kifejezésben nem válogatnak; jó lesz ezt előreküldeni idétlen félreértések elkerülése végett! Következik az expektoráczió: — hagytál belőle néhány romot emlékül; ha nyugaton járunk, akkor vesszük észre, hogy mit loptál s raboltál s pusztitottál nálunk, minek következtében mi is kelethez csatlakoztunk, pedig látnivaló minden mappán,

hogy Ázsiától nyugatra esünk. Kegyelmedből „vigad busan“ a magyar s te csepegtetted jellemébe azt a nagy adag érzéketlen lemondást. E bus lemondásból származhatott, hogy a „népdalok hőse“ nem Hunyadi János, László, Mátyás, hanem kiválólag a hazai zsivány lett. Mily siralmas és kegyetlen önelhagyás kell ahhoz, hogy a népdal a betyárért vagyis utonállóért lelkesül, a népszellem ezen iránya nem a természetes és müvelt fejlődés utján képződhetett, hanem az elnyomás és ezt követő elbusulás szellemi lejtőjén. A betyár apotheozis festői, szinpompás, irigyletes képekben állitja elénk a zsiványokat és tolvajokat alighanem azért, hogy megszerettesse velünk. A költészet e nemesitő (!) irányával homlokegyenest ellenkezik az igazságszolgáltatás és az akasztófa, s mert ellenkezik, reprezentálja a költészeti szépséggel ellenkező momentumot: a rutat, a csunyát. Alighanem innen van, hogy az igazságszolgáltatás nem nyer nálunk tért és sympathiát.

Ép most, midőn ezeket irom, kondulnak meg apró és nagy harangok az Epifania magasztalására és a kegyelet csillaga a három sz. király emlékét sugározza be lelkembe, annál is inkább, mert ereklyéik a kölni dómban őriztetnek, mint Pázmány Péter irja: „Az ő testeket, sok változások után, először Mediolanumba vitték, aztán, mikor Fridericus Barbarossa Császár Mediolanumot elrontá, Coloniába vitetének a szent Testek; a hol most is, nagy becsületben tartatnak.“ Mindenesetre igen változatos események lánczolata kellett ahhoz, hogy az ereklyék ismeretlen hazából kiemeltetve a kölni dómban pihenjenek különös kegyelem folytán. A mely kegyelem inkább minket illet, mint a három sz. királyt, mint a kik ereklyéiben, az üdvre meghivott pogányság zsengéit birjuk hivatásunk zálogául. Ők ugyan oly békésen és nyugalmasan pihennének, ha nem is emelkedik sirjukon az áhitat kőemléke, a kölni dóm, Ázsia terén, ismeretlen magányban, hol minden porladozó sz. testről elmondhatjuk: földibodza, vadparéj, üröm, varjutövis, bojtorján nő fe-

lette. Emléke nincs fönn, sem fán sem kövön. Dombját az első zápor eltemette; De födné bár a gulákszíklahalma, Volna-e akkor csendesebb nyugalma? S szinte ugy látszik, hogy az ilyen vadparéjos, emléktelen sirból közvetlenebbül szól hozzánk a szellem és a világ megvetésének fönsége, mint az égbemeredő gulákból: valamint fönségesebb s meghatóbb a temetés, melyet sz. Antal és a segitségére sietö pusztai oroszlány az egyptomi első remetének sz. Pálnak készit az elsőrendü párizsi pompe funebrenél!

Másnap a régi Jezsuita templomban miséztem, melynek szivélyes papja először is minden apróságot, képet, faragványt megmutatott, elczipelt az oratoriumba és a kórusra, találgatni késztetett a faragványok czopf ficzamatai közt, merre van az évszám, s ezt a legnagyobb odaadással kellett végig experimentálni valamennyi ládán és szekrényen, letérdeltetett a templomba nyiló ablakok zsámolyaira, hogy megkisértsem, mily alkalmasan vannak megcselekedve, elmondta, hogy hány kőből van összeállitva az áldozási pad, s miután szerencsétlenségemre azt találtam mondani, hogy ez mind amit itt látni a czibak (zopf) divat szerint épült, tractatum de stylis ad me habuit, ki nem fogyott a példázgatásból, hogy mint kellene ez angyalnak lábát raknia, ha czibakul rakná, pedig látni való, hogy nem teszi, hol kellene gypszből, bemeszelt virágkoszorunak lógnia, ahol most mint látni, semmisem lóg; azaz, hogy ő buzgóságában nem látta, magam ugyanis éles tekintettel ékes pókháló füzért láttam ott terjeszkedni, stb. stb. Szivem hálájával elhalmoztam szivélyességét, gondolván, hogy beéri vele, s futni s menekülni enged; de a nagylelküség birkózik a hálával is s nem engedni magát legyőzetni. Letromfolja. Meghitt magához früstükre. Ezt a német szót azért használom, mert német reggeliről van szó. Ott tartott magánál féltizig. Erre már azt is mondhatnám, hogy szapperlot; s iramodtam. Tizennyolcz lábnyi sebességgel befordulok az utczasarkán, de hiába; hosszu beláthatlan sorban épen utamat szeli sok gebe, ló, köztük s rajtuk ember, csörgő-zörgő

kocsi, ágyú, mozsár, mordály, mitrailleuse, mintha csak Páris vagy Strassburg golyókkal való megfrecskázására indulnának, vagy inkább, mintha azt már megtették volna s most semmi dolguk sem lenne; mert ünnepélyes lassusággal csörömpöltek végig az áthatolhatlan utczán. Volt időm észrevenni a concupiscibilis és irascibilis potentiának különféle gerjedelmeit, melyeknek türelmetlenség a nevük. Simogattam hirtelen természetüket, mutattam nekik a véres játékszereket, de ha egy mord ágyún meg is akadt tekintetük, annál boszusabbak lettek, miután a másodikat, harmadik... tizediket kellett megbámulniok. Végtére tovarontva, a szállóba értem. Valamennyi érdekelt szállodabeli lény lendületbe hozatott: néhány közülök külső megindulást tanusitott, hozta a bőröndöt, esernyőt és számlát, a többi belső megindulást mutatott, biztositván, hogy nem jövök későn a vonathoz. S ugyis lett, mert ép a hidon mentem, midőn a vonat is elment.

Ülék tehát a Rajna partján, mint régen bús Achillesz könyhullajtva a hamvas tenger fövenyén, szemeit a sötét hullámra szegezve; — s miután a szives káplányt lélekben a sötét hullámba mártottam, földerült orczám a kölni gymnazista gyerekek iskolából lelkesülten kirohanó csapatain. Mily szellemi feszerő, hő s lelkesülés fejlődhetett ott bent! Hátul jött az üllepedett kedélyü ifjuság, amely érik. Ez Németországban csodás előhaladottságot mutat. Saját emberségéből frakk, cilinder, fehérmellény s keztyüvel ellátva jelenik meg az érettségi vizsgán. Legutóbb azonban kiadta az egyik főfőigazgató az utasitást, hogy frakk, cilinder, fehérmellény s keztyü nélkül is lehet vizsgát tenni, következőleg senki se gondolja, hogy a nélkül meg nem érik; mivel pedig a frakk, cilinder és keztyü sok ifjat feszélyez, különösen azokat, kik magukból ily csufot addig sohasem üztek, meghagyatik, hogy senki még ha előbb frakk-, czilinder- és keztyüben járt volna is, e döntő aktushoz frakkot, czilindert s keztyüt hozni ezentul ne merészeljen. Kelt Hannoverában, 1884. okt. 16.

Respektusomat a német iskolák iránt ez okmány csodálatosan dagasztotta ; háromszor olvastam át, hogy mélyéig hatoljak.

A forgalmas város mindenféle öltözetü s ábrázatu lakói változatos sorban s érdekes csoportozatokban jártak vagy rohantak ide vagy tova. Ki tudja mennyi hunczut s mennyi becsületes emberszázalék volt képviselve a rajzó tömegben. Hánynál van ugy, hogy arczbőrük redőzete csak oly szerepet játszik, mint nyakravalójuk, amely arra való, hogy elfödje, mit mutatni nem akar. A merre nézeszsz csupa ur és dáma, de minek kellene mondanunk őket szivük és zsebük szerint, nincs tudva. Azután mennyi galantuomo forgolódhatik itt; ki tudja, miféle világraszóló nagyság csirái rejtőznek e mozgó testekben; ki tudja mi lehetne egyikből, másikból, ha más idő s más hely ringatja bölcsőjét; de különben sem tudom, hogy valóságban nem nevezetességek-e; lehet itt landrath, királyi tanácsos, superintendens, stb. s mégis az őgyelgő polizei a sok lehetőség közül nem méltat figyelmére mást, mint azt, hogy lehetőképen melyik ezek közül a zsivány, a tolvaj. Prózai világfölfogás. Még az igazság is, értem a polizeit, sok jeles tulajdonságai daczára, világotnyomoritó egyoldaluságban szenved. A költői világnézet nem egyoldalu, az telehimez mindent, érdekessé teszi a legprozaikusabb indóházat; különösen ha elunta már magát és komponálni kezd; előtte a perron a világszinpada: az élet terhe a hordár tevehátán görbül; az élet gondja három felnőtt leánytól és 15 skatulyától körülvett családapán szürkül; az élet mélysége pudlitól őrzött hadnagyocskán tátong; az elszántság szivartok- és látcsővel fölfegyverzett dandyról szikrázik stb. stb.; azután kezdi gumósitani a csomót: az elszántság beleköt az élet gondjába, magára vállal öt skatulyát s később a hozzájuk tartozó leányzót is; a másik kettő is szeretne találni ily csomót, de elvégre is csak a harisnya tömbölésnél akad csomóra, az pedig természetesen nem kötődik az életfonalán, és igy tovább. Ebből lehetne regényt irni 19 kötetben 40 eredeti illusztráczió-

val. Némely iró tudom megirigyelné e lehetőséget. A lehetőség ugyanis a termékenység országa. A lehetőségnek pedig határa nincs, kivált ha az iró vagy festő képzelme megbokrosodott. Mily szerencsés volt e tekintetben Blacke festő, kinél a lehetőség határai oly tágak voltak, hogy erős meggyőződése szerint Michel Angelóval és Mózessel társalgott és Semiramissal ebédelt. Az ó-kor nevezetességei sorban látogatták és kérték, hogy kapja le őket, már tudniillik ecsettel. Volt nála több vaskos kötet a jeles emberek arczkép vázlataiból. A többi közt levette az ördögöt is s annak anyját. Ezt a költői termékenységet komoly kiadásban, bolondulásnak hivják. Ha azonban nem üzzük komolyan, megengedhető akkor, midőn a vonatot ácsorogva várjuk.

Némelyik előtt tán nem is látszik oly szánalmas sorsnak Blacke festő életmódja, mindenesetre érdekes volt s egyik-másik festőnek, ha különben tiszta lelkiismerete volna, aki kifogyott már a müvészi föltalálásból és konceptusokból, kivánatos lenne Blacke ur rohamaiban részesülni; igy aztán ujra meggyülne teremtő venája; volna kép is, szin is, s talán pénz is, gondolataim szürke hátteréből pedig fölemeli fejét a sejtelem, hogy talán sok iró gazdagságának s különösen sok filozof irói özönvizének forrása szinte a megbomlott belső szerkezet titokzatos tüneményeiben keresendő.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Institutiones Juris Naturalis seu Philosophiae Moralis Universae secundum principia S. Thomae Aquinatis ad usum scholarum adornavit Theodorus Meyer S. J. Pars I. Jus Naturae Generale continens Ethicam Generalem et Jus

óra, melyben a szabadkőmivesek beszokták fejezni munkáikat, fejezzük be azokat. Fel testvéreim (fölállnak) és rendbe! (Tanoncz állásba helyezik magokat, s a főmester három kalapácsütés után folytatja:) A.·. V.·. N.·. É.·. M.·. D.·. rendünk nagymesterének, és Magyarország N.·. O.·.-nek védelme alatt berekesztem ezen tiszteletre méltó P.·. tanoncz munkáit a fok jelével és tapsával! Felém a jellel! (a testvérek adják a jelt), felém a tapssal (a tt.·. tanoncz módra tapsolnak) a munka be van rekesztve; távozzunk békében."

(Folyt. köv.)

Dr. Csápori.

UTIVÁZLATOK NÉMETORSZÁGBÓL.

(Folytatás.)

Miután Iserlohnban prédikálnom kellett, elhatároztam, hogy az utat Kölntől oda a legszigorubb incognitóban s a külvilágtól elzárkózva teszem meg; amiért is senkinek sem szóbeli sem irásbeli relációt nem adni elszánt akaratom. A prédikáczióra való előkészületben két eszménykép lebegett szónokló lelkem előtt, melyeket szinte ez utamon volt szerencsém fölszedni. Az elsővel Bécsben szembesitett a sors, a másodikkal máshol. Az első ugy látszott, a bold. Szüzről beszélt, de hogy mit, azt nem értettem; meglehet, hogy a szónok a választottak csekély számáról elkeseredetten meg volt győződve, mert csak a szószék körül ülő 20 lélekre árasztotta ki hangját s csak reájuk forditotta tekintetét, minek következtében a többi tovább állt s nagyon csodálta, hogy én, ki szinte az utolsó előtti padban, tehát a szónok hatáskörén kivül lestem az eltévedt hangokat, nem vettem részt a katabasisban. Azonban nem volt szükségem hosszu türelemre.

A szónok talán erre is volt tekintettel. Csak 10 perczre vette igénybe türelmünket s miután a szónoki klimax nyomósitására még egy roszul sikerült taglejtéssel akarta kielégitetlen érdeklődésünket csititani, a prédikácziónak szerencsénkre vége is lett. Lelkesülten vonulhattunk hazafelé. A második szónok beszédéből és föllépteből különösen az vésődött lelkembe, hogy két keze széles manzsettákból nyult ki, mint két pléhcsőből; kemény is lehetett a csövezet, mert lelkesültebb gesztusoknál csörgött, ha pedig a párkányon nyugasztalta kezeit, a hallgatóság belenézhetett a sötétlő üres hengerekbe. Bennem a manzsetták mondhatom lehütötték a szónok hatását, mert valahányszor a manzsettákra s a benyuló csupasz karra tekintettem, mindannyiszor bizonyos hideg borzongós érzelem futott át kedélyemen, alighanem azon sympathiánál fogva, melyet az ily hüsen tartott végtagok érzeteit, belső életünkre átvisszük.

Iserlohnban azután e hibákat kikerültem. De honnan veszi magát Iserlohn? Mert mások nem igen szoktak Iserlohnban megfordulni, én mentem el oda, s nem bántam meg elhatározásomat; mert többféle iserlohni nevezetességnek jöttem nyomára, melyeket osztatlanul élvezhettem annál is inkább, miután Iserlohnt a közönséges utazók raja nem látogatja. Van tehát Iserlohnban mindenekelőtt rengeteg sok tü, minden héten több milliót termelnek s küldik szét a világba, hallom Chinába is. Nem tudom, csak gondolom, hogy minden becsületes szabó nemesbült önérzettel emlékezhetik meg e hir hallatára Iserlohnról; Iserlohnnak a szabók Mekkájának kellene lennie; hogy nem az, csak a megernyedt esprit de corps foszladozásainak tudhatni be.

A vonat, mely Iserlohnba szálitja a civilisatió és ipar zarándokát oly szédelgő sebességgel halad, mint a nyitra-tapolcsányi vasut; a hol ut vagy ösvény szeli töltését, ott csenget, mert baktereket nélkülöz, s ezen tekintetben hasonlit a pacific-vasutakhoz; ahol ökör vagy másnevü marha áll utjába, megáll s e részből versenyez

az országutakon iramló ló vagy gőztramvayokhoz. A legdicséretesebben pedig el kell ismernem, hogy néhány óra mulva mégis elérkezett Iserlohnba.

Könnyezett az ég Iserlohn fölött, midőn kiszálltam. Reméltem, hogy régi jó barátom, ki daczára annak, hogy római Collegium Germanicumban tanult, Iserlohnban néz farkasszemet a kulturával, és a Reichs-Strafgesetzbuch 93-ik §-ával, elémbe jön; de az megtartotta jó habitusát, mely Fabius Cunctatort hires hadvezérnek kvalifikálta, s későn jött; bevonultam tehát Iserlohnba az egyik utczán, ő pedig a másikban tévedezett. Van szerencsém bemutatni a tisztelt olvasónak bőröndömet, melyet eddig ignoráltam, miután nem éreztem terhét. Iserlohnban ugyanis hordár nincs, vagy pedig otthon maradtak az esős időben; másféle suhanczot vagy sui juris koldusfiut sem láttam, milyenekkel más civilizált városokban, p. Esztergomban bőven találkozunk s szolgálatkészségük ellen védekezünk; fogtam tehát a bőröndöt s mentem a többség után. Ez a legbiztosabb módja a valahová, vagy jobban mondva a valamire juthatásnak, ha a többséggel tartunk, bizonyitja ezt minden ország államföntartó pártja: a kormánypárt. Láttam a közelben sötétleni Iserlohn egyik templomát, de a toronycsucsu kakas oly mérgesen nézett le rám, hogy roszat sejtve odább álltam. Kérdeztem tehát, merre van a kath. templom, s rémületemre hallottam, hogy beszakadt; tovább kérdeztem, hát a plébánia s a káplány ur is beszakadt? felelet: majdnem. Hál'Istennek, hogy nem szakadt be egészen és végleg. Nem kellett soká sopánkodnom, mert ime az utczasarkán befordul a káplány ur gesztikulálva és kalimpálódzva.

A beszakadt templom helyett épitettek másikat ideiglenes használatra; az egész egy nagy galeriával ellátott terem. Megtelt a legutolsó zugig valahányszor mise volt, különösen a nagy misekor. Evangelium után volt a prédikáczió. Ha annyi népet látott volna maga előtt a bécsi, elismerésemmel koszoruzott szónok, talán tüzet fogott volna az az üres szalma, a mit csépelt. A szalmatüzben

nincs ugyan sok hő és kitartás, de van mégis annyi, hogy a köznapi élet piaczáról templomba vetődött ember, kissé megdörzsölheti mellette kezét, s megmelegedve tér vissza házába. Hátha az igehirdető pap Istenszeretete áthevül a lelkes s átérzett szón, mennyi szent s nemes érzelmet kelthet föl a hallgató, halhatatlan lelkekben! Ez a gondolat megfesziti értelmét s akaratát, hogy hét közben pontosan készüljön a prédikáczióra. A ki pedig készületlenül lép föl, ugy érzi magát mintha nem neki szólna a „Jöjj el Szentlélek Ur Isten" ének, a ki a buzgóság és szorgalom szelleme, lusta, érzéketlen szivbe nem száll, dohos és repedezett szivbögrébe nem önti keneteit.

Gyönyörü volt nézni a fiuk áldozását. Mind feketébe öltözve, összetett kézzel, lassan mozgó sorokban léptek az oltárhoz. Némely tanitónak, hát még tanárnak, érzékét egészen elkerüli, mennyire fontos és épületes ugy az áldozóra, mint a nézőre a testületileg végzett sz. áldozás, s az áldozásnál divó, áhitatot gerjesztő külső illem, szerénység, tisztelet és imádás. Ez egy darab a hittan szemléltető előadásából. Különben e fejezet nagyon hosszu és sok kikezdéssel bir, melyek közül igen sok a kathedrálisokat, kevesebb a plébánia templomokat, s legkevesebb a szabályaikat megtartó szerzetesek templomait s azoknak Istennel bizalmas szolgáit czirógatná — lókefével.

A prédikáczió s nagymise alatt pedig mind a három pap, mert ennyi van ott, a templomban volt; a plébános ur hátul állt breviáriumával, majd ismét a kórusra ment minden zavar és föltünés nélkül, s nézegette mint viselkednek hivei; a templomban jobb nézni az embereket hátulról, mint elülről!

Iserlohn utczái szerénységükben nem türnek el hosszu dicsőitő kifakadásokat: alighanem az esőnek kell betudni azt is, hogy sár volt uton utfélen; de esztergomi ember ezen meg nem ütközik. Különösen lelki megindulással vettem észre, hogy egy ósdi modoru szétterpedt födél alatt azt lehetett olvasni: Baedeker Buchdrukerei. Erre a Baedeker Buchdrukereira már régtől fogva haragszom;

levén ez kiadó czége Dr. Lange önérzettől duzzadó művének, melynek czime: Geschichte des Materialismus. E könyvben meg van irva, — következik egy szó, mely negélyzés nélkül is oly jól illik az irodalmi tudós szájába — nagy apparatussal az, hogy a materialismus, ugy a régi görög világban, midőn még ügyetlen és affektáló balek volt, mint az uj és legujabb korban, midőn csudamüvelt s elegans marburgi vagy jenai „Universitäts-Professor"-rá müvelődött, magában hordja világnézetének korlátfáját. Ez a Dr. Lange tndniillik nagyon őszinte ember, s daczára, hogy Professor volt, nyiltan kimondta, hogy anyag és mozgásból érzést, gondolatot és érzelmet kimagyarázni nem lehet, annál kevésbé öntudatot, mely oly furcsa tünemény a materialista ábrándok közt, mint a nyiló, piros rózsa, papir s vászonból összevarrt virágok közt. Dr. Lange azonban megmarad a materialista világnézet gyertyatartójának, sőt apparátusával sikerülhet neki, egyik-másik olvasójának elvenni az eszét. Nem tudom, miféle mottót akasztott ki müve homlokára; kár, hogy nem irta oda azt, ami legbölcsebben van a könyvben megirva: Die mechanische Weltanschauung trägt als Ganzes und ihrem Wesen nach eine Schranke an sich, von der sie in keinem Punkte ihrer Bahn verlassen wird. (II. p. 161.) E nyilatkozatnak profán illusztrácziójául föltünik előttem egyik-másik kalocsai bivaly, melynek nyakáról vastag dorong lóg lábai elé; (er) trägt als Ganzes eine Schranke an sich; mely a hajlott vastag nyakut még alázatosabbá teszi; a tág országuton még csak eltaszigálódik, de keskenyebb és kanyargó ösvényre nem térhet, még a nyilt kapu és ajtó előtt is csak bámul, be nem mehet: a materialismus is, a hol font és mázsa számra mérik a hust, az idegeket és izmokat, ott csak el-el mászik, de az élet érzési és értelmi rejtett ösvényein nem haladhat s bámulva áll meg az életegységének, az öntudatnak házkapuja előtt, az ugyan számára sincs csukva, de a „Schranke", a dorong elzárja.

Vasárnap délután Iserlohnban nagyon megbámultak,

de nem tették kihivó zsidó modorral, hanem érdeklődő jóakarattal; az iserlohniak ugyanis mind ismerik egymást, s igy ha valamely idegen köztük föltünik, azt a benszülöttek érdeklődésükkel tisztelik meg.

Van azután Iserlohn mellett valami nevezetes barlang, melyet elkerülni nem lehet, mert a vasut megáll előtte s nógatják az embert, hogy nézze meg. Én e barlangot nem geologiai, hanem müveltségtörténeti szempontból veszem tekintetbe. Excusatiomul szolgál, hogy a barlangban magában nem voltam, miután már többször volt alkalmam efféle lyukakat szemügyre venni s örvendeni ha ismét elhagyhattam azokat. A mi müveltségtörténeti tanulmányozásra adott alkalmat, az nem is a barlangban, de a barlang előtt volt látható. A barlangba való bemenet élénken emlékeztetett a görög kultura jobb napjaira: Delphi és Hierapolis tünt föl szemeim előtt! Valamint ugyanis Delphiben és Hierapolisban Apollo oszlopos háza a barlangszája fölé volt épitve: ugy itt is Apollo néhány vigadóbb Muzsa leánya számára épült a csarnokos ház; valamint Delphiben és Hierapolisban a barlangszája fölött megbódultak, megnyilt eszük, megoldódott nyelvük és — félrebeszéltek: ugy itt is a nagyszámu közönség szent lelkesülésbe kezdett ki-kitörni, idővel némelyiknek kitágult Iserlohnon tul szellemi láthatára, az érzelem hullámzása kicsapott dagadó szó árban; némelyike, mint a Pythia, végleg tökéletesen eszét s öntudatát veszté, s azt azután csak idegen interventio utján lehetett hazajuttatni. Az iserlohni barlang szája fölé tehát — nem akarok tovább rejtélyes lenni — kocsma épült; ez által eleget tettek egyrészt a praktikus érdekeknek, másrészt a finom, görög kulturára irányozták legalkalmasabban s gyengéd tapintattal a müvelt közönség fogékony érzékét.

Iserlohn táján akkor katonai hadigyakorlatok tartattak; már a templomban vonták magukra figyelmemet, nem levén a közönséges dolgok közé sorolható a katonáknak templomban való megjelenése. Nem is voltak ott

sokan. Annál többet lehetett látni a barlang kocsmájában. A régi filozófia szerint: omnis res tendit ad centrum suum. Nem is vettem nekik rosz néven. De volt velem egyik ismerősöm, ki sokkal paprikásabb érzelmekkel viseltetett a hadfiak iránt, s ahányszor az egyes indóházaknál álldogáló csoportjaikat megpillantá, mindannyiszor kicsinylőleg materia prima elnevezéssel illette őket. Hogy mily sértés rejlik e két szóban, azt laikus ember meg sem itélheti: mert a szókban rejlő paprikás csipősség egészen a filozófia „mistbet"-jéből való, a hol azt olvassuk róla, hogy annyit tesz, mint nec quid, nec quale, nec quantum, azaz annyi mint semmi, s emberekre átvéve annyi, mint semmire való, semmire kellő, naplopó. Csak ily elemzés után támad föl a lélekben a kétely, valjon nem lesz-e az eféle megtisztelésnek pör vagy párbaj a vége.

A tengerbe nyuló széles hosszu westfáli sikság békéltetően s nyugasztalólag hat a lélekre. A síkságba itt ott széles sekély barázda mélyed, mely tovább kies völgygyé tágul, azután ismét alacsonyodnak lejtői, síksággá laposodik. Máshol az egész táj két nagy al- és fönsikot képez mint egy hatalmas lépcsőfokot, melyen az europai szárazföld lassankint a tengerbe lép le. Ily messze elnyuló lejtő oldalán fekszik a régi Szászváros Paderborn. Nagy Károly idejében ifjukorát élte, de most megvénhedten s némán néz szerte a tájon. Sötét tornyai ijesztően merednek a jövevényre; némelyik azonban, a ki megbarátkozott a régi emlékek ijedelmes voltával, jól érzi magát körükben; mások pedig, kik utazókönyvük gondolatait s érzelmeit melegitik föl fejletlen egyéniségük spiritusz lángján, azt olvassák, hogy itt nincs semmi nézni való, s tovább állnak.

Nagy Károly tizenkét hadjáratot tartott e vidéken; ereje olyan volt mint a prairiek tüz folyama, égetett, ölt, pusztitott, de csak azért, hogy a hamvakból uj élet éledjen; kardjának éle olyan volt mint az ekevas, az életerős szász néptörzsnek azon gyökereit nyeste át, melyek a pogány vadságnak s fékezetlen makacsságnak eröt szol-

gáltattak. Jellemüket s természetes derekasságukat nem vette el; megvan az most is s elég dolgot ad a „nem szent", „német", „nem római", hanem versaillesi birodalom alapitójának, századunk vasgyurójának, Bismark ő herczegségének. Különben most már sikeresen töri a kanczellár a jeget; ha majd elkészül a lengyelek expropriatiójával, indithat a westfálok ellen is licitatiót. Az efféle expropriaciót legalkalmasabban össze hasonlithatjuk más érdekes kényszer müvelettel: az ürge kiöntéssel. Most tehát Paderbornban vagyunk, még pedig a mi legérdekesebb, az utczán.

Az utczákon olyanokkal is találkoztam, kikről a régi, hagyományos derekasság ugy látszik, lehámlott. Tekintetük, viselkedésük, frizurájok, szóval lump kinézésük világossá tette előttem, hogy az a lélek ott ben, mely az ide-oda gördülő szemekből kinézegélt, az élvezet vitriolával van kiöblitve és kietetve. Talán Berlinben tanultak, vagy meglehet hogy odavalók s idejöttek, azért kész is volnék elállni nézetemtől, mely westfáloknak tartotta őket. Különben nem lehetetlenség, hogy a kultura a westfálokon is fog; mert tegyük föl, hogy porosz katonatisztekké emelkednek: a metamorfozis akkor majdnem bizonyos. Mi történik ilyenkor egy vallásosan nevelt ifju lélekkel? Üreges, kivájt, kimosott, kitaposott lesz a lélek a világ hiu szelleme folytán; teljességét s teltségét elveszti, s kap helyettük filigrán külformákat, minek következtében müvelt ember czimmel fölruháztatik; hasonlit a tölgyhöz, melyet duzzadó életétől megfosztottak s holmi finom satulra való arabeszkeket faragtak belőle, életével elvették erejét s idegen mesterséges alakokká dermesztették deli törzsét. E szellemi száraz kóros had- és polgárfiak tovább csörtettek, koczogtak s henczegtek az utczán.

A merő németségben, mely mindenfelül környékezett, idegenszerü, indulatos, franczia hangok borzitották föl lelkem simaságát. Észrevettem mindjárt, hogy bele nem illenek a német érzelmek összhangjába. Azonkivül nagyon ellenséges neveket hangoztattak. Majd Trochu,

majd Bourbaki — kapott a határa, néha azonban a dicséretből is kijutott egyikük másikuknak. Harcz kivivott franczia lovak voltak; meglehet, hogy a Loire partján kerültek keserves fogságba; meglátszott rajtuk, hogy hosszu tapasztalat horpasztotta lágyékukat, rabságuk szecskájából gyéren jutott ki illedelmesb borda bélésre, beérték szőrehámlott bőrtakaróval; némelyikén, különösen a még nem öreg Bourbakin némi hőskivánat ébredezését lehetett észrevenni; sinli szokott terhét, nyihogva kapar, vág, rugdal, rázza fejét, hosszu sörénye lobog; mindannyiszor azonban az ostoros részéről megfelelő gondozásban részesül s háta kedvéért fölhagy az érzelmek tovafüzésével.

A mennyire észre lehetett venni, az ostor mindannyiszor elpattogtatta a kedélyvilág gyengéd hajtásait, s Bourbaki lehangoltan lógatta fejét a kietlen valóság ürében. Ez factum; bármennyire állitja is a hirneves orvos Charpentier, hogy „la maladie et la misère disposent à la vie interieure.“ E részben ellentmond paderborni tapasztalatom a tudománynak. A tudomány szerint a nyomoruság fejleszti a belső, szellemi világot! Bourbakinál megforditva volt; az illető la misère apasztotta benső életének dagadó árjait, s fejlekonyitva haladt. Különben örültem, hogy Bourbakin ez észrevételt tehettem; mert Charpentier hajlandó ellenséges következtetéseket vonni a szentek életére és csodáira odavetett tételéből; már pedig e tételt Bourbaki egyszerüen fölrugta. Bourbakit követve a város vége felé néhány rongyos csavargót találtam; vörhenyes arczukhoz megbüvölve tapadt tekintetem, gubanczos hajukba zsiros kalap kapaszkodott; gondoltam, hogy cseh földönfutók, de némelyik füleczimpájában szerényen ragyogott a srófocska, talán olaszok; otthon polentával élnek s tiszta vizzel, itt talán csak pálinkával; nadrágon és kabáton sok folt és öltés volt látható, melyet nem szabómüvész keze rakott oda; szappan-, kefe- s fésüből tudom több jutott ki Bourbakinak, mint nekik. Sajnáltam őket, de elmosolyogtam magam, Charpentier ur jött eszembe; hiszen szerinte ezek mindenesetre a legemelkedettebb

mysticismus képviselői: „la maladie et la misère disposent à la vie interieure.“ A ki e bölcsesség még behatóbb illusztrálását kivánja, az keresse föl a „bumszti pinczét,“ a fővárosok lebujait, a londoni pauperismus barlangjait, s ah mily szeretetreméltóan fog majd a tudományról megemlékezni, mely szerint: „la maladie et la misère disposent à la vie interieure.“ De hát lehetséges-e, hogy a tudomány tényekben is tévedjen? ha pedig a betegség s nyomorról fölállitott tétele nem tény, hogy fogná akkor kimagyarázni Assisi sz. Ferencz alakját, a lurdi Bernadette látomásait.

Paderborntól keletre a westfáli sikságot hosszu, tág félkörben kékes hegység szegélyzi; valami Schaumburg-Lippe-Detmold-féle herczegség. Különben geografikus apparátusom a német herczegségek körül nagyon olaszos. Az olaszok geografiája tudvalevőleg Rómától Albánó-ig terjed, ha Rómában laknak, — s Florencztől Fiesoleig, ha Florenczben, — ami azon tul van, alkalmas gyüjtő fogalom összefoglaló szóburkolatába zsugorodik, arra ugyanis azt mondják: quelle terre là, quel paese là. Tehát a német herczegségek körül egészen megbizhatlan tekintélynek adom ki magamat. Meglehet, hogy Reusz-Schleisz; Gotha Lüneburg, Sachsen-Weimar Altenburg hatalmasságoké voltak a kékes párázatu hegyek. A vasut arra ment; tehát én is vele.

A geografiai tudatlanságot illetőleg csakhamar alkalmam esett vigasztalást meritenem egyik pályatársamon észlelt tüneményből. Némely olvasó tünődő lelke e mondat olvasásakor nem az „észlelt tüneményt,“ hanem a „pályatárs“ személyiségét fogja majd megtisztelni érdeklődésével s azt fogja kérdezni: „ki ez a pályatárs? s különben is minő pályán haladunk mindketten?“ Hogy megnyugtassam, azt mondom: vaspályán, s következőleg a társ is, vaspályatárs.

Ez a vaspályatárs Hessenből való volt; amint mindketten sok üdvös szóbeszéd után kinézünk a kupé ablakán, kérdem tőle miféle falu ez itt? a pályatárs nem is-

meri. A vonat megáll. A konduktor rivalg. A pályatárs fölugrik: „hisz ez az én falum," mondja kapkodva jobbra balra. „Nem tehetek róla" felelek. „Nem ismertem föl." „Se baj" nyugtatom. „Kérem a botot," „legyen szives a kalapomat," „konduktor itt kiszállunk," „ez is az enyim," „hol van a jegyem," s rohan kifelé. Ebből következik, hogy már Hessenben vagyunk. Hessenről kétfélét kell megjegyeznem; először, hogy a hesseniek vakoknak mondatnak; alighanem oka is lesz ez elnevezésnek; gondolom egy háboruban ismerték föl e tulajdonságukat, amit a vaspályatárs is erősitett ugy élőszóval, mint tettel. Másodszor megjegyzendő, hogy ide valók a hirneves hesseni Fülöp s a hesseni legyek. Az előbbi a történelemből ismeretes, az utóbbiak a gazdaságból. Hesseni Fülöp is csunya légy volt, csakhogy inkább holmi lódarázs természetü; Luther Márton szellemének aegise alatt sok dögleletes dolgot mivelt s bigamiában élt. Hasonló kárhoztató itéletet kell mondanunk a hesseni legyekre, melyek szinte nagy károkat okoznak az emberi társadalomban; mentségükül föl lehet hozni, hogy nem rosz szándékból teszik s hogy nem tudják, hogy természetes rosz hajlandóságuk által az emberek neheztelését magukra vonják; mindezt ama lódarázs természetü Fülöp mentségeül mondani nem lehet; s mégis a hesseni legyeket elitélik s a hesseni Fülöpöt védik, különösen most Janssen történész ellen, ki bizonyára nem hesseni, mert különben nem részesiti Fülöpöt oly kiméletlen figyelemben. Ráfogják ugyan épen ezért, hogy rosz hazafiu, s ez által természetesen a kérdés ki van meritve, az ellenség le van teritve s minden hazafias kebel oltárán kigyulad a nemes harag és honfiui lelkesülés lángja. Az emberi érzelmek és lelkesülések ilyen és hasonló fogyasztói hasonlitanak azon hőshöz, ki a puskaport nem a töltött ágyúban, hanem nyilt mezőn szétszórva sütögeti.

Különben a nemes érzelmek pazarlása s a lelkesülés czélszerütlen ropogtatása egészen megfelel az emberi természetnek; ugy vesszük észre, hogy az emberek nem-

csak Hessenben, de talán mindenütt, érzelmeik kitörésében csak fojtással lönek. Tudvalevőleg a fojtásos lövés is nagy zajt és ropogást idéz elő, de hatása nincs, legfölebb egyik-másik érzékenyebb paripára, mely megbokrosodik s némely fogékonyabb hölgyre, ki elájul. Ha pedig igaz, hogy az emberi szivek nagy része csak fojtással töltött puskák s érzelmeik röppentyüi vitriolos rakéták: mi lesz az élet más, mint egy nagy manőver, melyben csak azt lövik meg, a ki mondja, hogy meg van lőve, csak azt fogják meg, aki mondja, hogy meg van fogva. E külsőségekben fogva tartott, érzelgős és képzelgős világ czimére szól a sz. irás: hiuságok hiusága. Minden hiuság képzelődés; a képzelődés mindenütt ott van. Az emberi érzelem és kedélyvilág nagy mütermében a képzelődés a hivalgó dilettáns szerepét játsza; ott is, a hol a komoly törekvés, a hit, a tudomány, az erény valami szép gondolat megvalósitásán dolgozik, nyomban háta mögött terem, kópésan, majd csalfán belekeveri a szinekbe s elvegyiti a vonásokba hiuságos voltát. Akarat és ész nincs biztosságban ellene, mint egy pajkos gyermek mindenütt sarkukban terem. De van valami, amitől fél, amibe ritkán köt bele: a szenvedés. A képzelődés legélesebb ellentéte a szenvedés; a szenvedés egyik keze jég, másik keze tüz; jeges kezét a szenvedő homlokán nyugtatja, elveszi ábrándjait, lehüti a csalfa remény ködpárázatát, megdermeszti a csapodár sziv selejtes virágait; másik kezével a szenvedő megtisztult szivét érinti, suttogva kérdi: akarsz-e szeretni igazán, hevülni s lelkesülni csalódás nélkül? ha igen, maradj karjaim közt: a szeretet mely szenved, s a lelkesülés mely vérzik, nem csal.

Szerencsésen végére értünk a tünődésnek. Gondolom, kölcsönös megelégedésünkre történt. Nem is lehet mindenütt tünődést tartani; némely hely nem tür tünődéseket: mert tegyük föl, hogy valaki Eözdöghén lakik s tünődni kiván, mikép fogna eözdöghei tünődésekről beszámolhatni. „Eözdöghei tünődés...“ van benne valami contradictio in terminis, a költői érzéket sértő illat, mel-

lék iz vagy aróma. E reális gondolat lepett meg, midőn Fuchsloch nevü állomás mellett haladtunk el; sit venia verbo: „Fuchslocher Schwärmereien," ez mégis sok; ezeket folytatni nem lehet; pedig kint halk eső is permetezett, néhány falevél is lehullott ép a közeli fákról, pedig csak augusztus hóban éltünk, tehát erőszakos s idétlen volt haláluk, a távolból pedig büvös hangfoszlányokban sóhajtozott felénk egy roszul szelelő zsebharmonika. Csupa oly körülmény, mely melengetné és legyezgetné a netán beálló tünődés álmait.

A megszakitott tünődés után ujra a hesseni világ változatos panorámájának tájképeit szemléltem a vasaskocsi üvegei mögül. A hesseni legyek igen szép vidéket választottak maguknak hazául s a permetező eső halavány, lágy fátyolt vont rá s rokonszenvesebbé tette az elmosódó körvonalokat; de az emberi nemből különösen az asszonyok néztek sötéten s élettelenül a jövő menőre, értem itt a falusi asszonynépet; mert a városiak ruhája ép ugy, mint arczbőre általános divat szerint van redőzve. Ruhájuk is sötét volt, fejükre szorosan fekete selyem kendő lapult, mely hátul össze volt kötve s két hosszu, szétálló lebbentyüben végződött. Ezt a sötétruhás, komoly typust a lutheránus asszonyokon már akkor vettem észre, midőn a losonczi, kálvinista gymnásium első tantermét látogattam történelmi tanulmányok kedvéért. A történelmi tanulmányokat itt azért emlitem; mert másra, amit ott tanultam volna, határozottan nem emlékszem; de a történeti tanulmányok még most is világosan állnak előttem. Nem terjeszkedtek ki sem ó-, sem közép-, sem ujkorra, hanem jeles férfiak szivhez szóló életéből vétettek: Kolumbus Kristóf, Luther Márton, Husz János, Kalvin, az orleansi Szüz és Guttenberg ur életirásait emlézték. Ily életképeket rakni a tizenegy éves fiuk tudományszomja elé, annyi mint csecsemőket sörrel traktálni. Mily furcsa látványt nyujtana a kisdedóvó akademia első éves lármázója, ha sörös pohár mögött szőné képzelete szálait. Bizonyos idétlen nagykoruság képét nyujtja, me-

lyet az üvegház kényszerével siettetnek, s ha el is érik, satnya és szintelen marad. Azonban jól emlékszem, hogy bármily magasztalásnak lettek is az emlitett emberek irkáimban alávetve, az époly kevéssé fogott rajtam mint a mint nem sértett, csak azt éreztem, hogy most idegen tárgyról van szó, melyhez nekem nincs hozzászólásom, mint a vándornak, ki előtt idegen nyelven beszélnek. Időhaladtával elvész a kedély azon fejletlen tulajdona, melynél fogva a gyermek és a fiu türelmes ott is, a hol nem kellene lennie; ezen fejletlenségen később ugy segit, hogy kezéhez veszi s olvassa a „protestans egyházi és iskola lap" hasábtöltelékeit, melyekből sziporkázik a szerkesztő „keresztény" szeretete és toleranciája. Hessenben a toleranciát nem szükség igénybe venni, nincs kit tolerálni; átlag protestansok; — de a hol szükségük volna a németeknek a toleranciára, ott nem futja ki még a pecsétnyomóra sem; mert a bonni lutheranus pecsétnyomó körüliratában azt panaszolja, hogy „a világosság a sötétségben világoskodik, de a sötétség azt föl nem fogta." A rajna partján ugyanis az evangelikus világosság sötétségben bujdoklik.

(Folyt. köv.)

AFRIKAI LEVÉL.

Capetown. Afrika. 1886. január hó 29-én.

Nagyságos és főtisztelendő kanonok ur!

Azon ritka jószivüség és szeretet, melyet elutazásom előtt az esztergomi seminárium tapasztaltam, buzdit és serkent, hogy tett igéretemet mielőbb teljesitsem és Nagyságodnak afrikai utamat leirjam daczára annak, hogy talán kevés ujat és érdekeset mondhatok.

Január hó 3-án érkeztem Londonba, ahol az állomásnál már két jezsuita növendék (scholastikus) várt reám,

A müről nyilvánitott e szerény véleményünk sokkal őszintébb, semhogy benne a szerző akár érdemeinek kicsinylését, akár irányzatos elfogultságot láthatna; s mi, kik teljesen tudjuk méltányolni a nagy nehézségeket, melyekkel ugy a még mindig csak tisztázás alatt levő kérdéseknél, mint a feldolgozott tárgy beosztásánál küzdenie kellett, szivesen csatlakozunk azok nézetéhez, kik a szerzőben az egyháztörténelem egy uj, serény munkását üdvözlik.

Tomann.

Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland von Dr. Majunke Verlag von Ferdinand Schöningh. Paderborn I-sö füzet 75 fillér. 64. l.

A ki az ujkor és legujabb kor története iránt érdeklődik, két kézzel kapjon e könyv után!

Szerzője Majunke, a „Germania" szerkesztője sok éven át, midőn a porosz politikából önként előtörő „Kulturkampf" orgiái keseritették a megcsalt és eltiport katholikusok szivét; tiz évig volt képviselő a porosz országs a német birodalmi gyülésben.

Publicista és parlamentáris állásánál fogva tájékozott betekintést szerzett magának a nagyravágyás, szinlelés, fosztogatás, elnyomás azon óramüvébe, melyet porosz politikának hivnak.

Az előttünk fekvő első füzetből meritett kivonat legjobban fogja tájékoztatni az olvasó közönséget a mü iránya és érdeme iránt: Poroszország egész IV. Frigyes Vilmosig nem volt egyenlőjogu állam katholikusok és lutheranusokra nézve; daczára annak, hogy III. Frigyes Vilmos uralkodása alatt az annexiók folytán a katholikusok a lakosság egy harmadát képezték. IV. Frigyes V. békülékeny király volt; azért csakhamar véget vetett a kölni zavaroknak is a katholikus egyház iránt való engedékenysége által; eltörölte a placetet v. i. szabaddá tette a püspökök érintkezését a római székkel; s azon helyes

nézeténél fogva, hogy a katholikusokat csak katholikusok érthetik s kormányozhatják, nem pedig a protestans és államegyházias előitéletekkel bőven megáldott bureaukratia, a kultusminiszteriumban katholikus osztályt állitott föl, mely a minisztert tanácsaival támogassa.

A tökéletes szabadságot azonban az alkotmány hozta meg az egyháznak, — az uj államtörvény 1850-ben január 31-én.

Az egyház e fölszabadulását a forradalomnak s a liberálisoknak köszöni, mint Belgiumban is. A liberalismus megtörte a bureaukratiát, s igy közvetve fölszabaditotta azon elemeket is, melyeket a bureaukratia békókban tartott, ha különben semmi jóakarattal sem viseltetett a fölszabadultak iránt is, mint például a katholikus egyház iránt.

Következik az alkotmány idevágó pontjainak ismertetése, melyből kiviláglik, hogy a katholikusok meg lehettek elégedve az állammal szemben elfoglalt s ünnepélyesen biztositott jogállásukkal. Az alkotmány határozatai alá a májusi törvények megfelelő karikaturái vannak kis betükkel nyomva, melyek összevetéséből előáll a szétrongyolt alkotmány torzképe.

Azonban a hagyományos porosz, egyházellenes fölfogás csakhamar ismét fészkelődni kezdett. Az udvari kanonisták, a lecsapott vagy lehütött bureaukraták, a liberális vagyis egyházellenes liberálisok meg nem emésztették a kath. egyház szabadságát szentesitő alkotmányt.

Foltoztak rajta. Raumer és Westphalen miniszterek ravaszul kiczirkalmozott miniszteri rendeletet bocsátottak ki a kath. belmissiok tartása és a Collegium Germanicum látogatására vonatkozólag. Ez határozottan alkotmányellenes rendelet volt. A két rendelet létet adott a „kath. fractiónak", mely 1852-ben 63 képviselővel vonult be a parlamentbe.

A protestans theologok és pásztorok a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetésekor kitrombitálták a jelszót, hogy valamint 1813. a népek megtörték a napoleoni igát, ép ugy kell most megtörniök a rómait. A li-

berális sajtó, az országgyülési többség nemsokára oly vágányba zökkentek, hogy a 62-iki ülésszak föliratában hangsulyozták: „az állam biztositását és oltalmát az egyházi tulkapások ellen.“ 1858-ban kezdődött az „uj“ vagy „liberális aera.“

1861-ben I. Vilmos lett király; még az elhalt király életében leirt az uj, liberális miniszteriumhoz, fejtegetvén nézeteit különösen az egyházat s a hadsereget illetőleg. A liberális sajtó majd nem eszét veszté örömében, mert szerinte közelgett az óra, melyben az Ultramontanismusnak s az orthodoxoknak nyakát tekerik. 1862. okt. 8-án pedig Bismark lett miniszterelnök, ki elődjét Hohenzollern herczeget ultramontán ellenszenveiben fölülmulta.

„Weitere Vorbereitungen zum Culturkampfe“ czim alatt először Bismark személyiségével ismerkedünk meg. Bismark alkalmas volt a kettős föladatra, melynek szerencsés végbevitele megoldja Poroszország jelenlegi nagyságának kérdését. Kellett akkor oly férfiu, a ki 1. kellő kiméletlenséget fejtsen ki a liberális országgyülési többség iránt és az alkotmányos elvekben ne skrupulizáljon, 2. a kinek elég energiája és diplomatikus ügyessége legyen arra, hogy a szervezett katonaságot heverni ne hagyja, hanem fölhasználja „a német kérdés“ „activ“ megoldására.

Bismark ur kiméletlensége, genieje, szorgalma ismeretes, mint a frankfurti szövetségi gyülés tagja megtanitotta a minisztereket, wie sie „mit den Kammern umspringen sollten.“ Az alkotmányt gyülölte, emiatt egy ideig Ausztriával is megakart férni, mert ez is ellenese volt a demokratiának. De a pétervári és párizsi udvaroknál, hol mint követ tartózkodott, mindjobban kifejté osztrákellenes tendencziáit. Nem kételkedett, hogy, ha a hatalom birtokába jő, folytatni fogja II. Frigyes politikáját. Régibb barátjai állitják, hogy missiójának tartja, a 16-ik század Reformációját tovább vinni és fejleszteni.

Bismark már a frankfurti gyülésen kezdte meg kulturkampfos törekvéseit. A badeni és nassaui egyházi za-

varokban élénk részt vett. A nagyherczeg, a herczeg, a miniszterek fejébe ügyesen és kitartóan saját eszméit ültette az egyházi viszály irányáról és jelentőségéről. 1853-ban ezeket irja Manteuffel miniszternek: „minden arra utal, hogy itt nincs szó a badeni kormány és a freiburgi érsek közt szövődött veszekedésről, hanem valamennyi protestans fejedelem érdekéről, a harczias kielégithetlen, és békélhetlen szellem ellen, mely az utolsó évtized óta a kath. klerust heviti.“ Ez a gondolat: a protestans kormányok érdekközössége a kath. egyházzal szemben minden enemü jelentésében fölüti fejét. Baden előharczosa a protestans közérdeknek.

Ugyanott olvassuk ezt is: „véleményem szerint csalódik egy protestans kormány ha azt hiszi, hogy engedékenység által az ultramontán törekvéseket oly pontra terelheti, a melyen ezen részről békére és őszinte közreműködésre számithat.“

A badeni nagyherczeg a római sz. székkel egyezkedni akar, s e czélra gróf Leiningent szemeli ki, ki kath. volt. Bismark e részben is tanácsokkal szolgál: „lehetetlen, hogy egy katholikus a pápával szemben a protestans kormány állását minden okkal érvényesitse, anélkül hogy hivő katholikusoknak lenni meg ne szünjék.“ (40 l.)

Máshol a nassaui herczegről ezeket irja: „szivesen vette azon megjegyzésemet, hogy a protestans kormányoknak törekedniök kell nagyobb közösségre tenni szert a római egyházzal szemben elfoglalt állásukban.“ (45. l.)

Bismarck a protestans érdeket a politikában oly fontosnak tartja, hogy annak kedvéért két diplomatikus alapelvet dönt meg: 1) ráveszi kormányát, hogy avatkozzék két külföldi kormány ügyeibe, melyeket azoknak alattvalóikkal kellett rendbehozniok; 2) rendkivüli megbizatást adat magának oly helyre, mint Karlsruhe, ahol a porosz kormánynak volt követe (Savigny.) (46 l.)

Magában a dologban, különösen a Római sz. székkel való tárgyalásokban oly szivósságot és elfogultságot

tanusitott, mint később. In nuce és előkép gyanánt kifejtette állását, melyet a Culturkampf alatt elfoglalt s elfoglal mai napig.

Már az eddig fölhozottakból ráismerünk a kultur harcz tulajdonképi gyökerére; egészen föl lesz előttünk födve a titkos gyökér, ha Bismarck német és külpolitikáját vesszük tekintetbe.

Bismarck belépte által a ministeriumba érvényre jutottak a régi porosz tradiciók. Ezeknek sugarai azon eszmében gyultak ki, hogy poroszországot protestans nagy és főhatalommá emeljék, mely a világ protestantimusának patronátusát birja. Az eszmét a tények, a valósitás mezejére vonták le.

Az olasz kérdéssel szemben Poroszország kezdetben tartózkodólag viselkedett. Mint a legitimitás képviselője és Isten kegyelméből való királyság elborzadt a nemzetiségi foradalmi elvek vörössipkás bitangjától: Olaszországtól. De az olaszok tovább kisértették. Azt gondolták, hogy Poroszország a protestans eszmék hatalmával hivatva van ugyanazon annexió-politikára, mint Olaszország az egyházellenes eszmék befolyásával. (48 l.)

A porosz becsületesség, mely a nemzetiségből nem birta levonni a jogot és a jót, hanem a jogforrásait a természet elveiből eredetteknek gondolta, veszendőben volt midőn Olaszországot a porosz külügyminiszter 1862-ben elismerte; a veszett fejszének pedig még nyelét is eldobta, a becsületesség nyomait is eltörölte Bismarck. Jó pajtása lett Olaszországnak; megtelegrafiroztatja neki a hadjárat egész tervét, mely 1866. Ausztriával akart elbánni, még pedig alaposan.

Az 56-ik lapon kezdődik az 1866-ki háboru megvilágitása. II. Frigyes állitotta világba győzelmei által a dualismust a kath. Ausztria s a protestans Poroszország között. El kellett dönteni: melyik legyen az Ur? De a háboru nem volt népszerü; a katholikusok közt még kevésbé, mint a protestansoknál. Az országgyülési többség

is ellenezte; sok városi hatóság feliratot intézett a kormányhoz — a béke ügyében.

Ekkor ismét kibujt a szeg a zsákból! ugy kezdték szítani a kedvet mint 100 évvel előbb II. Frigyes „Daun szentelt kardjával"; appelláltak a protestansok felekezeti szenvedélyeire; ráfogtak a katholikusokra mindent, mint most; nyakukba akasztották a hazafiatlanság és az árulás vádját, s hogy pénzzel támogatják az osztrákot.

A „Norddeutsche Allgemeine Zeitung", elismert hivatalos lap két hónapig trombitálta, hogy a Habsburgház az „evangelikus egyház halálos ellene"; a „Kreuzzeitung" pedig oly vallási háborut látott kigyulni, milyen kétszáz év előtt a harminczéves volt.

„Már akkor alkothattuk meg magunknak a jövendő Kulturkampf fogalmát; már akkor anticipálva volt; azonban a kormány érdekében volt, azt egy időre Ausztria leszorittatása után is elfojtani; mert még fontosabb tennivalók állottak utjokban." (62 l.)

Az első füzet 64 lapra terjed; az utolsó előttin kezdődik ily czimü fejezet: Veränderte Stellung Bismarck's zu den Parteien.

A tárgy maga, Majunke neve, s azon körülmény, hogy a könyv nincs ollóval, hanem tollal irva, fölkelthetik az olvasó közönség érdekét, mely bő kielégittetésben fog részesülni.

Az egész nyolcz füzetben jelenik meg.

Dr. Pethő.

Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. A pápák siremlékei irta Gregorovius Ferdinand. 204 sz. 30 kr. Franklin-társulat. Budapest.

Ime ismét egy mü magyar forditásban, melynek szerzője fogalommal nem bir arról, a miről ir. Az ily szellemi dispozició legalkalmasabb komoediák irására; ha pedig nagyon is komolykodik s tovább tart, akkor unalmas is lesz.

Gregorovius nagy történeti művében is eléggé igazolta, hogy a pápaságról fogalma nincs; a „pápák siremlékei“ is hamis és tótágast álló fölfogásának siralmas emléke. Hogy a pápák siremlékeit történetiróhoz illő aplombbal bevezese, a rationalista Gregorovius jövendölni kezd: „El fog jönni az idő, mikor a pápák siremlékei oly fontosságot nyernek, milyent a mai nap a római császárok mellképei és szobrai. (Ez megjárja.) Akkor már nem lesz többé pápa. A vallás uj, előttünk ismeretlen alakot fog ölteni stb.“ Elég ennyi; mert az ihlet tovább kihuzza valamennyi regisztereit, hogy a pápaságról nagyot mondjon, s a nagy mondások közt megfeledkezhetnénk a komoly számba veendő jövendölésről.

„Akkor már pápa nem lesz!“ Ez a profécia nem uj; Dr. Luther Márton vasgyurós darabosságában előfutárja Gregoroviusnak; krétával irta ágya fölé: Pestis eram vivus, moriens ero mors tua! Papa! Gregorovius jó társaságban van, — nemde?

A siremlékek és siriratok elsorolása ellen természetes semmi kifogásunk, a legtöbb föliratból a legmélyebb keresztény fölfogás sugárzik, mely azonban a rationalista bagolytermészetre nézve kietlen, vigasztalan sötétség. A történelmi utbaigazitás azonban, mely a siriratokat kiséri oly kvalifikálhatlan lé, melytől remélhetőleg az „olcsó könyvtár“ névleg katholikus olvasóinak is fölfordul a gyomra.

Az eféle Gregoroviusi expektorációk után kezemhez veszem Luther Márton asztali beszédeit; tőről szakadt hasonlóság van köztük és Gregorovius dörgedelmei közt. Sajnálom, hogy nem akasztottak nehányat közülök a „siremlékek!“ nyakába. Találó illusztrációt szolgáltatott volna Gregorovius fölfogásához. Az a szellemi puszi pajtásság s az a tőről metszett szidhatnámság mindkettőt szorosan egybefüzi. Az egyik fényt vet a másikra, s az egyik lelkesülésén rágyujt a másik.

Tagadhatlan hogy e „siremlékek“ által nagyot lenditettek a magyar olvasóközönség értelmi haladásán; tisz-

tult előbbi valótlan és elfogult nézete a pápákról; mindezen elismerések után csak azt kellene kérdeznünk: valjon a fordító és kiadó komolyan vannak-e meggyőződve arról, hogy okosabbat nem tehetnek?

Dr. Pethő.

VEGYESEK.

(Tárkányi Béla) József egri kanonok, borsmonostori apát, hittudor f. é. febr. hó 16-án megszünt élni. Meghatva áll a vallásos és hazafiui kegyelet sirjánál s zokogva teszi le hála koszoruját. E koszoruhoz akarunk mi is járulni egy kis levélkével, midőn a nagy elhunytnak életét egy nehány rövid vonásban vázoljuk. Született 1821. jan. 2. Miskolczon polgári szülőktől, tanult ugyanott, majd Lőcsén, végre 1836-ban mint egri papnövendék folytatta tanulmányait azok végleges befejeztéig. Pappá 1844. jul. 15. szentelte érseke s mint ilyen segédlelkészi minőségben szt. Erzsébetre, a palóczok közé küldetett, honnan, Eger nagynevü érsekének Pyrkernek meghivása folytán 1846-ban az érseki udvarba ment és itt Pyrkernek 1847-ben bekövetkezett halála után, annak utóda, Bartakovics Béla alatt is megmaradt 1858-ig, midőn egyeki plébánossá lett kinevezve. 1866-ban a pápa által a szt. irás lefordítása körül szerzett érdemei elismeréseül kamarási méltóságra lett emelve. 1868-ban egri kanonoknak neveztetett ki; majd nemsokára rá borsmonostori apát lett. Első irodalmi kisérletei 1840—1841-ből keletkeznek, mely években a Kisfaludy Társasághoz beadott pályázatai („Honáldozat" „Az inditványok") dicséretet nyertek. 1841-ben kezdette Klopstock Messiásának egyes helyeit a magyarba átültetni. E töredékek 1842-ben a „Religio és Nevelés" hasábjain láttak napvilágot. Toldinak erre bekövetkezett buzditására folytatta e munkát, melyet eleinte puszta gyakorlásképen kezdett meg. A magyar fordítás

UTIVÁZLATOK NÉMETORSZÁGBÓL.

(Folytatás.)

Délután Kasselbe értünk. Kasselnek nem találtam fogalmat és képet lelkemben; néhány nevezetességét az utazó környezet ismerettárából meritettem, mi azonban nem volt elégséges arra, hogy a kedély hurjait rokonszenvileg vagy ellenszenvileg hangolja. Oly lelkiállapotban mentem tehát a városba, mely legalkalmasabb volt Kasselnek hü szellemi lefotografirozására. Locke bölcsész elvei szerint, tiszta, fehér papirlapot teritettem ki fejemben, leültettem hozzá régi ismerősömet, a bennem lakó lelket, s miután szivére kötöttem, hogy hiven rajzoljon, megnyitotta kettős teleskopját, természetadta két szemét s nézte Kasselt.

Ugy vettem észre, hogy Kassel müvelt, előkelő város, ami elég volt arra, hogy a fendicsért tiszta, fehér papirlap vöröses sárga szint kapjon s hogy a kettős teleskop mögött ülő lélek ideges gyanakodással szemlélje a történendőket.

Először is látnivalónak kinálkozott az indóház nagyobbszemü mozaikkal kövezett terén csinos pázsitos szőnyeg; rajta tőről növő virág s lombbokréták; mellette daliásan álló polizei, alighanem sövény gyanánt. A kasseliek nagyon szeretetre méltók; a meddő, kövezett tér közepén bokrétaoazissel kedveskednek idegenkedő szemednek, s miután elbájoltak, a polizei fölocsit. De a polizei is enyhe, illik a virághoz. Virág és polizei a kultura czimere. A kultura ugyanis Kasselben is oda törekszik, hogy a világot pázsitos s bokrétás kertté változtassa, mely fölött a törvény szelleme leng nem rettegtetés, de engesztelés gyanánt. Azért a polizeinak is leoldja derekáról a kardot s ád kezébe sétapálczikát, hogy emlékeztesse a föld népét borzongva azon időkre, midőn az igazságot is

bottal mérték. Az ily emberséges polizei mellett az emberiség szemlátomást javul; innen van, hogy Leicesterben a minap, midőn az éhes tömegek utczaszámra vertek be ablakot, ajtót s emberfejet, az igazságosság csak hat rendetlenkedőre bukkant.

A széles, magas, egyenruhás házakkal megrakott utcza nagyon tartózkodó, mondhatnám begombolódzott magatartást tanusitott, mint a kövezeten járókelő városi nép; azonkivül völgynek le s hegynek föl iramodtak a számos és számtalan hintók és fiakerek, miből következtettem, hogy Kassel lejtőn épült. Ugyanakkor alkalmam volt tünődni azon is, vajjon a magyar nyelv psychologikus, logikus vagy historikus ingredienciájánál fogva történik-e, hogy midőn a „számos és számtalan hintók és fiakerek"-ről szólok, az olvasó azok nagy számára gondol, holott az iró a „számos és számtalan fiakerek" alatt tulajdonkép számozott és számozatlan járműveket ért. Mit mondjunk tehát? vajjon logikus, historikus vagy psychologikus elemek befolyásolták-e a nyelv fejlődését oly módon, hogy számos és számozott közt különbség legyen?

Az utczán egy számos, fekete bérkocsi robogott, tulajdonképen recsegett vagy csörgött, benne kimért uri ember ült meglehetős egyensulyban, virágos gomblyukában szegfü diszlett, majd az egyik, majd a másik lábát lógatta ki a kocsi ajtajából, jeléül annak, hogy vagy nem fér bele, vagy oly sürgős a dolga, hogy pillanat alatt kint terem.

A számos, fekete bérkocsit követte egy számtalan, nemes hintó; ebben már valami előkelő, pénzes család ült; a papa, meg a mama, meg két kis apróság, kifodrozva, pántlikázva és maslizva. Integettek is jobbra balra a köszöntő kalapcsóválásokra, sőt még egy balkonból is tüntettek az uraság felé az imerősök az e czélra oda készitett tiszta fehér zsebkendőkkel; szerencsémre, hogy valami cserepet vagy regénykötetet fejemre nem dobtak, ez utóbbit még kevésbé szenvedhetem; üdvözlő szóváltásokat sem állhattak meg, melyben a mama meg a papa

meg a két apróság alulról, s esetleg két mama s négy apróság felülről visitottak le s föl egyszerre sok mondani valót. Ezen kölcsönös nézettisztázásból ugy látszik egyik fél sem lett okosabb; de ők mégis megértették egymást, mert tudták az előkelő élet programmját, mely szerint délutánonkint a müvelt közönség Kasselből a Wilhelmshöhere költözik, ki kocsin, ki gyalog.

Wilhelmshöhére különben mi is elérünk, csakhogy később; először azért, mert nem igaz az, hogy lassan járj, tovább érsz; másodszor pedig azért, mert nemzetgazdászati elvem kocsit nem fogadni.

Kassel városa is földagadt az utóbbi évtizedek alatt. Ugyanily daganatban szenvednek a nagy városok mind. Mondják ugyan a nemzetgazdászok, hogy a városok óriási fejlődése az ipar és a gazdagodás haladásával lépést tart, eszerint tehát természetes fejlődésnek tekintendő; de mások okos ember létükre a nagyvárosok növekvését egészségtelen daganatnak mondják; rá is mütatnak az odvas fogak gyöngysorára, melyek minden nagy városban harapásra készen állnak, értem a socialistákat. A socialismust a tőke termelése állitja világba, ez az a mérges gyökér, melynek erecskéi a dolgozó társadalmi osztályokat megmérgezik és kiodvasitják. Ugyanez a tőke rakja tele az utczákat palotákkal s házakkal s ezáltal földagasztja az előbb szük területre szorult városokat. Igy tehát mégis csak mérges e növekvés gyökere. Bismark herczeg már ajánlkozott foghuzónak, kiakarta rángatni az odvas fogakat; megszavaztatott mindenféle törvényt a socialisták ellen; most ismét öt évvel kivánja meghosszabbitani hatáskörüket. Azonban mütétei nem sokat érnek. Ő ugyanis olyan foghuzó, ki a külső, odvas részt néha-néha letöri, de a mérges gyökeret továbbra is türi.

Még az ilyen lutheránus városban is, milyen Kassel, kiválnak a katholikusok határozottságuk s elvszilárdságuk által. A konservativ kormánypártot, melyet Bismark ugy, amint akarja, ujjára tekeri, elbucsuztatták s csak oly jelöltre szavaznak, ki garanciát nyujt nekik, hogy az egy-

ház érdekeit az országgyülésben megóvja. Centrumpárti képviselőjelöltről a tulnyomó protestantismus miatt szó sem lehet. Itt tehát bármily nagy és elegáns és ipartüző városról legyen is szó, a katholikusok közt derült elvismeret található, tájékoztatva vannak a közvélemény változatos szélbugásai és a frázisok sipos-dobos térzenéje iránt. Térzene nincs minden városkában, csak az előkelőbbekben; a korszellem és liberalismus is ez utóbbiakat szokta teleharsogtatni frázisainak sipjaival s dudájával; amellett azonban nem akarom tagadni, hogy magányos flótások és dudások, kik a vallástalan kort és szellemét pufók szájjal megdudálják, kisebb városok és faluk ölében is találtatnak.

Jó lesz különben, ha senki sem engedi lelkét annyira meglágyitani, midőn az ujkor vivmányait, a csinos uri népet, a könnyelmü életet, a tükrök kaczér sugárzását, a heverő kényelmet látja, ha mondom senki sem engedi meg, hogy mindezen nevezetességek lelkének imponáljanak, s azt a csodálat ideges benyomásainak alávessék. A szellem életerős s fönséges álláspontjáról a lélek e kétes dicsőségre megvetése s kicsinylése sötét sugarait bocsátja. Érdekes volna olvasni, ha sz. Pál leirta volna gondolatait s reflexióit, midőn a Palatiumtól a Forumon s Kapitoliumon keresztül a Via Flaminiára ment Róma fényes márvány palotái s dicsőségének diadalivei közt, melyek árnyában az akkori kor modern müveltségének szellemei, csontvázai csörögtek, élveztek, nevettek, hajporositották, festették magukat, társaskörökbe s szinházakba eljártak s azután meghaltak s a pokolba költöztek.

A történetben s az ember életében mindenütt ki van fejezve az ellentét a pillanat s az örökkévalóság közt, a pillanaton rengő könnyelmü lélek s az örökkévalóságnak élő lélek közt, más szóval az erő s a meglapulás közt. Legyen a sziv teli, akkor kicsordul élete, ereje; kicsap lángja, szerelme; nem bántja semmi, nem sérti semmi, nem kinozza. Szárnya nő, nem csapkod a porban; föllendül s uszik a lég magas árán. Érdemes tudni, hogy hon-

nan szedjük ezt a buzogó, ezt a hevülő, ezt a szárnyaló szellemet, mely fönséges szabadságában meg nem indul a nagyvilág fölfogásán és viselkedésén; melyen a példa nem fog, sem a hideg, sem a közöny, sem a guny; mely fönsége és szellemi nemessége önérzetében, telve lelkesüléssel és rendithetlen meggyőződéssel halad a néptelt utczákon, a kétkedő, hitehámlott, a gunyos s megvető emberek sorai közt; mely ugy tünik föl köztük, mintha a bőség oáza haladna homokpusztákon át, mintha a teljesség kongó üresség̀ben, az élet és a bensőség festett alakok és a látszat hiu karikaturái közt járna föl alá. Nem értik őt, maguk szerint mérik, a különbséget sem látják, legfölebb talánynak tartják s nevetnek. Mindez se baj, mig ők nevetnek, addig a bensőség, vagyis a belülre forditott lélek termékeny, buja élete millió érzelmet s uj világot ébreszt, mint a tavasz éltető csókjai alatt a fa, midőn rügyezik s föltöri ott is a kérget, hol zöld hajtást senki nem várt volna. Ezen termékeny, önálló, benső életnek legbővebb forrása a hit, a ki ebből él, magában él, magából indul ki erőteljesen, hathat, éltethet, teremthet.

Az utczai séta élvezeteiből még csak egy mutatványnyal szolgálok. A boltok, kirakatok és czégföliratok közt különösen egy hirdetmény vonta magára figyelmemet annál is inkább, mert csak papirra volt nagyobb betükkel mázolva, s lengett föl alá a szellőben, mint ünnepi zászló. Föliratát pedig ugy véltem olvashatni, hogy: „Abgezogene Hosen! Mark $2—2\frac{1}{2}$.“ Az első meghökkenés pillanatában epigrammnak tartottam, mely azonban ugy látszott csakis fullánkból áll s mézet nem rejt; azután föltünt az olcsóság is, mely ily fontos áruczikket egy forint husz, egész egy forint ötven krajczárra tart. Azonban a csalódás és tévedés sokszor megbukfenczezteti az érzéket meg az észt is, azután pedig a méltatlankodót nevetésre is birja; igy volt az itt is, mert tüzetesebb utánnézés kideritette, hogy a „Hosen“ helyett „Hasen“ olvasandó; ez által a fullánk is, meg a vélt epigramm is eltünt s lett belőle igen prózai fölirat, melyen az antisze-

mitizmus is megérzik, mert alighanem azért hozattak a nyulak megnyuzatva a vásárra, hogy a szolgáló nép a nyulbőrt egy-két garasért a zsidónak kezére ne játszhassa.

Ha valaki nem tudná, hogy mi az a Wilhelmshöhe, annak számára ideirom, hogy Wilhelmshöhe bükk, tölgy és erdőshegy lejtőjén épült királyi palota, melyben III. Napoleon tartottta meditációit Sedani elfogatása után.

Költői párázat fátyola boritja a lelket, ha a palotát körülvevő növényvilág természetes s müvészies remeklései közt andalog. Az erdő nyugalmas s homályos csendjébe bemosolyog az üde, harmatos pázsit, puha hullámzatán megpihen a tekintet, megmerevül, — elalszik; odább fölébreszti azt a szinek tarka játéka, mely az élő növények levelkéiből a kiteritett, nagykörü pázsitra mindennemü alakot majd betüket ir le. A természet müveivel Isten szokta leirni gondolatait, az ember pedig eltanulta tőle ezt a mesterséget. Fönt az égen, véghetlen kék mezőkre aranyos sugarakkal irta le hüséges és régi szándékait, s azóta az egek hirdetik az Isten dicsőségét, és keze remeklését elmondja az égbolt; a nap sugárkévéi, mint tüzes szónoklat árama, beszél az Isten élete s éltetéséről, a csillagok pedig lerezgetik gondviselése szikráit lelkünkbe. Az ember az égre nem irhat; — ir tehát a földre: az égbolt kék mezői helyett a pázsit zöld szönyegét téríti ki; az aranyos nap helyett apró miniature-napocskákkal, a csillagok helyett piczi, lehelet-csillagocskákkal irja le betüit. Majd biboros, majd rózsás, majd kimondhatlan lágyszinü kerek levelkékből állnak e miniaturenapocskák, s az apró lehelet-csillagok tiszta fehér vagy aranyos keskeny levelkéi mintha az égi nyáj rezgését akarnák utánozni. S mi mindent hoz hirül az a gyengéden kék harangvirág, hogy ha az esti szellő elharangozza vele az Ave Máriát? halkan rezdül meg benne szőkefejü szirma, a kékes harangnak titkos szavu nyelve. Csendesen hajlongtak jobbra-balra ivben alácsüngő liliomos s rózsás virágjai a délövi cserjéknek, leveleiken a napsugár a szivárványszineit gyujtá ki s oltá el s ahol semmit sem gyujtott

ki s oltott el, ott visszaverődve aranyos sziporkázással, fényes aureolát irt a virág kelyhe köré; az a sok fény az illattal elvegyütt s egy darabot nyujtott az ezeregy éj büvös világából.

Az erdő köröskörül mint Tacitus germán vadonjai méltósággal emelte karjait az égre, kigyöngyölité ezer meg ezer leveleit, mindenikre rá volt irva: élek én. Az erdő nemcsak erőtelje és az emberrel közös vegetativ életének titkos sympathiája által imponál a léleknek; hanem alighanem a mély csend és fönség által is, melyet az erdő erőteljes élete daczára mindig megóv; mig az emberi[illegible]nél azt kell tapasztalnunk, hogy csenevész és filigrán testi és lelki életük s életerejük mellett is mindig s mindjárt kalatyolnak, a hol kettő vagy épen három találkozik, s ugy látszik, hogy a kalatyolás és szófosztás annál élénkebb, minél kevesebb és silányabb a fosztani való. Vegyük csak például azt a három Kasseli nagysámot, kik már messziről pótolják a fülemilék csattogását s az utkanyarulatnál előtünő lóczára telepedtek. Hogy kotyog és csicsereg mind a három egyszerre, negyedik vagy ötödik épenséggel nem juthatna szóhoz; mellettük pedig a fa ágain egy csapat veréb hasonló hévvel csicsereg s csiripel, hintázva reng ágon galyon, fordul, ugrik, szökkel. Mily kedves és gyengéd analogia! mindkét fél csicseregve himbálódzik; az egyik a fa galyain, a másik a pletyka legujabb keletü tárgyain. De a verebek valami nemes fa ágain himbálództak; minő fához hasonlitsam pedig a pletykát? Gondolom a nemtelen bodzához, melynek veleje lágy s alatta, különösen hüvös helyen, jól megterem a büdös bürök, s más egyéb szagos virág; lehet ugyan bogyóiból lekvárt is főzni, de az is csak olyan élvezhetlen szürődék. A királyi palotában nem voltam. Sokkal remekebb és élvezetesebb látványt nyujtott a természet virágos pompája, a távolnak erdős koszorui, melyek lágy kerettel köriték a vidéket; mondva csinált nagy férfiak szobrait is szivesen nélkülöztem, s a tükrök büvös csillogását a napfény tulságosan pótolta. Különben

is ugy látszik, hogy a palota látogató közönség a legtöbb esetben csak kiváncsiságát dédelgeti s apróságos és haszontalan dolgokat tisztel meg figyelmével pl. hogy hány vánkoson pihennek a királyi uraságok, miféle papirral vannak bevonva a falak s valjon a kályha a seicento stylban épült-e.

Az erdőben beljebb nem minden oly finom, mint a palota körül; a másod és harmadrendü látogatók, kik a virágos palota körül saját semmiségük nyomása alatt önérzetüket vesztik és a világ nagyságának bámulásával foglalkoznak, beljebb az erdőben öntudatra ébrednek és szinte halhatatlanságra törnek: innen van, hogy itt-ott előálló házikók, lugasok oszlopai és falai azon ébredezők neveit örökitik. No, est etiam aliquod argumentum pro immortalitate! Most következik egy darab a legjelesebb s legujabb regényirói stylusban előadva; melyért előre is bocsánatot kérek!

„Az utszéli pázsittól harmadfél lépésnyire kecses veranda emelé karcsu homlokzatát a magasból alábólintó sötét eperfák sürü lombja alá. Három lépcső emelte a jövevényt a veranda ölébe, melyek legfelsőbbjére apró rojtokban végződő szőnyeg futott ki. A homlokzat és a párkányzat deszkáit a lombfürész svajczi minták szerint sárkányokkal s mithoszi szörnyekkel élénkité s a festész ecsete lágy szinekkel futtatá be kegyetlen harczaik bordurjait.

„Papa! miféle állat ez?“ hangzott most egyszerre lágy zöngékben a verandából alig 10 éves leányka szava, kiben első tekintetre F. Báró Kasseli gépgyáros leányára ismerünk.

A papa kérdőleg néz Eveline márványujjacskája irányában.

A mama is odanéz.

Mindketten odanéznek.

A papa leteszi szivarját, melynek hamva apró szemcsékben permetezik sötétkékes kamgarn kabátjára.

A mama maga mellé a padra teszi le kalapját, mely-

nek megbomolt szegfü virágai közé gyengéden varázslá a sötét vörös damasztszalag redőzeteit.

„Eveline, szól most a papa, a madárt kérdezed, mely az ágon reng. Az egy fekete rigó, mert mint látod a csőre sárga.“

„Gimpli, gimpli!“ szólt a mama kétes hangnyomatékkal, a papára s aztán a madárra utalva.

„De hiszen hasa nem piros,“ szólt a papa védekezve.

A mama szörnyüködött, s Eveline ájuldozott.

„Pfi donc! Papa!“ Ah! Papa! kiált a két hölgy, nincs annak 'asa, csak begye.“

A papa kérlelt, mindent visszavont.

De nem hitt, fölkelt s a párkányzathoz lépett.

A mama is fölkelt.

Eveline is fölkelt.

Auguszt is fölkelt.

Mindnégyen fölkeltek.

Ekkor a madár elrepült.

Eveline vigasztalan volt, s a mama sajnálkozott. Auguszt azon véleményben volt, hogy meg kellett volna fogni; s a papa azt koczkáztatta, hogy talán visszajön.

Hiába.

Az emberi sziv vágyódhatik, sajoghat, irt a legtöbb esetben nem talál.

Erre a papa leült.

A mama is leült.

Eveline is leült.

Auguszt is leült.“

Eddig a regény; mert az utfordulatnál a veranda eltünt szemeim elől; azonban a regényért s a folytatásáért sem kár; mert már több kiadásban jelent meg, mellékes változtatásokkal ugyan, melyek a czimre s a szerző nevére szoritkoztak. Az egésznek belbecse, érdeme és magva azonban változatlan maradt.

Katholikus templom is van Kasselben; kryptájában nyugszik II. Frigyes hesseni őrgróf, egyike a legkitünőbb fejedelmeknek. Már fiatal korában tért vissza a r. kath.

egyházba; Kassel számos nyilvános intézetei és épületei neki köszönik létüket. A Frigyes-téren látható szobra, melynek talapzatára négy koszoru volt letéve halálának századik évfordulóján (1760—1785-ig uralkodott) e föliratal: „Die dankbare katholische Gemeinde.“ A jeles őrgrófnak bőven kijutott a gyaláztatásból és bizonyos történetirásnak bőven rendelkezésére álló dörgedelmezésekből; szinleg azért haragusznak rá, mert az amerikai szabadságharczban az angolokat segitette; de alighanem más okuk is van, hogy őt barátságukkal meg nem tisztelik.

Ha protestáns lennék, sajátságos, szorongó érzés mellfüzője zsinórozná össze lelkemet azon számtalan fejedelmi férfiu titkolt vagy nyilvánvaló gravitációja láttánál, mellyel a kath. egyház iránt viseltetnek; különösen a reformáczio tengődésének két első századában, mikor a lelkiismeret érzékenységét a „Staatsraison“ még nem vonta be vizáthatlan firniszszal. Példa rá maga a protestantismusból fölburjánzott porosz királyság! Hohenzollern Albrecht a német-rend néhai nagymestere, ki hitét és fogadalmait az ördögnek áruba bocsátotta s értük a német rend porosz tartományát kapta — saecularizálva, — lelkiismerete fullánkjától s a nemesség és a theologok türelmes hittéritésétől kinoztatva, visszatért a kath. egyházba. I. Frigyes, első porosz király is kereste nyitját, hogy térhetne könnyü szerrel vissza a kath. egyházba; de ugy látszik nem találta; mert „Staatsraison“-ból, talán mondhatjuk „állami elfogultság“-ból intette utódjait, „hogy tartsák fön az evangelikus religiót,“ „mert a reformatió s az akkor saekularizált herczegségek által észrevehetőleg nőtt házunk hatalma, és mert mivel minekutánna, ha a pápa ismét felül kerekedik, nagy megfogyásnak lenne házunk grandeurja alávetve.“ Hasonló gravitációt és mozgalmat veszünk észre a Hannoveri, Hessen-Darmstadti, Holstein és Württembergi uralkodó családok több tagján a 17-ik században.

Az irgalmas-nénék háza épülőfélben volt; a terv monumentális jelleget kölcsönöz az épületnek. E jeles apáczák müködése osztatlan elismerésnek örvend, főleg a

kasseli orvosok részéről, kik ha gondos betegápolásról van szó, első sorban ezeket ajánlják. Tudnivaló, hogy privatházakba is eljárnak. A kasseli toleráns elismerés nem mindenütt részük az irgalmas-nénéknek; nálunk például egy szemtelen, zsidó firkász igy tud nyilatkozni rólok: „kórházra gyüjtenek, melyben felekezeti különbség nélkül ápolják a beteget és korteskedik bele az egyedül üdvözitő vallás aranyos mennyországába.“ No, de ez ugy látszik, merő irigység vagy a sorsra való neheztelés a zsidó részéről a miatt, hogy ő még nem jutott kezeik közé; mert ha „aranyos“ az a mennyország; akkor tán a zsidó is szivesen akarna hozzáférni, annál is inkább, mert az ezüst egyreveszti értékét s idővel tán még a nemes fémek lajstromából is kimustráltatik; igy lehet azt legalább olvasni a londoni tőzsde folyam tegnapi kimutatásában. Hogy azonban a zsidók, s mások, kik oda nem valók, az üdvözitő vallás aranyos mennyországába akaratuk ellenére be ne jussanak, jó volna zsidó apáczákat alapitani. Mily meglepő gondolat! még meglepőbb megvalósitására nem kell tanácsot kérni sem Schoppenhauertől, sem Hartmanntól, elég arra a négy rímes sorba szedett költői gondolat megszivlelése, mely valami német ujság hátlapján, tehát aesthetikai igények nélkül, tünt szemeimbe:

Die Welt ist reich und wohlberathen,
Nur zäume nicht das Pferd am Schwanz,
Wolle die Nachtigall nicht braten,
Und nicht singen lehren die Gans.

A németek különösen a hetvenes évek óta sokat képzelődnek; az egyik a német tudományért rajong, a másik a német hadsereg mellett föllengzik, a harmadik a berlini császárságért lódul a felhők közé, vannak ismét mások, kiknek képzelete a német népéletbe ver gyökeret s bokrosodik meg, a legszelidebbek pedig a német tölgy s bükkerdőkért hevülnek és bugnak. Ha a többitől eltekintünk, igen kivánatosnak tünik föl előttünk, hogy a szelid képzelgősök ez utolsó neme minél tágabb tért találjon, hová merengni eljárhasson, s hogy azon gyönyörü

erdők, melyek az aprócseprü német herczegségeket szegélyzik a kérlelhetlen fejsze élét ne csorbitsák. Az erdők a német hagyományok és mondák vignettái és lapdiszitményei; a pogány Hermannba, a teutoburgi erdők tölgyei suttogták a lelkesülést, mely Varus nyakát szegte és a keresztény szent, Bonifácz az erdő szent tölgyén győzte be hithirdetésének hatalmát.

De van ez erdős halmok és halmos erdők ölében egy hely, hová nemcsak a németek merengeni, de a magyarok zarándokolni járhatnak; a hová réges-régen magyar követségek eljártak; ahol az aacheni dómba zarándokló magyar ősök visszatértükben megpihenve, otthon érezték magukat; mert a legnemesebb magyar királyleány házába szállhattak.

Kasseltől nem messze van Eisenach s Eisenach fölött a Wartburg, sz. Erzsébet földi jólétének messzelátszó tornyos, bástyás háza, de egyszersmind szép lelkét érlelő szenvedéseinek kiinduló pontja.

A szeptemberi est szürke fátyollal takarta le a szorongó láthatárt, melynek széleit mind sötétebb szálakkal szőtte át, végre a sötét szálakat a láthatár központjában, a szemben csomóra kötötte, s beállt az éj. A kocsiban kivülem egy német katonatiszt nyujtózkodott, ki miután elmondotta a gyakorlatokban kiszenvedett, embertelen fáradalmait, bocsánatot kért, hogy lefeküdhessék s azután elaludt. A tüdő és gége oly fujtató, mely az élegülő vértestecsekre, mindmegannyi apró, izzó parázsszemre löki a levegőt; ha pedig a szél üvölt s a szellő susog, ha a keveset dolgozó fujtató is szuszog; akkor nem vehetni rosz néven a mellben elrendezett élő fujtatótól, hogy mikor az aesthetikai érzék alszik, kissé megernyedjen és kedve szerint zönögjön, hol gyengédebb hangárnyalatokban, hol erősebb, egyhangu s azért melancholikus fuvalatokban. Idő multával a katonatiszt magához tért s ismét bocsánatot kért az éji zenéért; ő volt a legilledelmesebb s legfigyelmesebb pályatárs, kinek emléke utivázlataim aprilhavi csokorjában illatozzék. Az igaz, hogy kissé sze-

rencsétlen hónapban kerül rá a sor s a csokor is kétes illatu virágokat és gazokat köt egybe, de a költő sürgeti, hogy minden órának leszakaszd virágát, s nem gondolta meg, hogy miféle virágok kerülnek akkor össze.

A katonatiszt végre kiszállt s aludni ment. Helyébe mások jöttek, kik először vadászatról s másodszor a Gusztáv Adolf egyesületről beszéltek. Az utóbbit azért tették, mert Eisenachban tartotta a Gusztáv Adolf egyesület mult évi, tehát akkori gyülését; az előbbit pedig azért, mert az egyiknek zöld hajtókás kabátja s ugyanoly kalapja volt, ami gyanut ébreszthetett a közönségben, hogy tán vadászni volt, amit ő azután a tarisznyából kilógó két madárszárnyra való utasitással eloszlatott s biztos itéletre emelt; jóllehet még kétség maradt fön az iránt, vajjon a két szárny egy madárnak vagy kettőnek tulajdona.

Hogy a Gusztáv Adolf egylet micsoda, aziránt még oly mellékes kétséget, mint a tarisznya titkai iránt, sem szabad eltürni. A protestantismus terjesztése czélja nemcsak Németországban, de Sopronyban, erdélyi saxoniában s a filippini szigeteken is. Teszi pedig ezt először pénz által, másodszor s főleg nagyszerü beszédekben elsütögetett keserü lelkesülés által, melynek hevében a logika megbomlik s a társmüvészetek pedig, milyenek a rhetorica, dramatica, mimica önérzetüket vesztve s minden illem ellen verseny bukfenczeket hánynak. A Gusztáv Adolf egylet hivatalos etiketje szerint minden szónok két tőrrel fölfegyverezve jelenik meg a szószék szinpadján s miután egy darabig csillogtatta s villogtatta a két mordeszközt, miután fogai közé kapta s fölgyürkőzött, köteles bravurral döfi rég kiszemelt áldozatainak remegő szivébe; az egyikét döfi a pápaság, az antichrisztus sárkányi hátgerinczén át a bordák közé a dúczidegcsoportozatba; a másikát döfi a hazafiatlan német katholicismus torkán át a bárzsingbe s onnan a balszivpitvar x billentyüjébe. Miután ezt elvégezte, meghajtja fejét, melyet akkor kezd ismét föltalálni, addig ugyanis veszendőbe ment, (az iránt a hallgatók is tisztában vannak) lelép s megtapsoltatik

Azonban, ha már itt vagyunk, halljuk a szónokokat: „A Gusztáv Adolf egyesület hus Luther husából és csont Luther csontjából. Merészebben, mint valaha emeli föl fejét a római egyház, (titkos borzongás.) Elv gyanánt kell fölállitanunk azt, hogy minden evangelikus, ki Rómával kaczérkodik, nem hozzánk, hanem Rómához tartozik. (Szegény!) Windhorst ur Münsterben azt találta mondani: Róma és a pápa kormányozzák a világot. Mi felelünk: (mily tekintély!) a protestans szeliem, a protestans tudomány, a protestans müveltség kormányozzák a világot, (tehát quittek vagyunk) és nem a pápa, nem Róma! Örvendünk, hogy oly városban találunk szives fogadásra, mely kevéssel ez előtt a Sedan-ünnepélyt oly szépen ülte. A protestantismus legszebb ünnepélye Róma Sedánja.“ (Rivalgó tetszés.) A szónok szemmellátható önelégültség fénysugarától övezve lelép, neve pedig Dr. Fricke, jelenleg Lipcsében él.

Jön utána a másik: „Még ma dúl a harcz, melyet Luther kezdett 300 év előtt. Róma arroganciája komoly veszélyt rejt egyházi, erkölcsi sőt családi létünkre. Hol van e veszélyekkel szemben a hatalmas „Lutherdüh?“ (a szónok tajtékzó aspis tekintetet lövel az ártatlan hallgatóságra.) Mi a pápistáknak azt feleljük: nem félünk ezer pápától. És ha a világ tele volna ördögökkel, (tehát pápákkal és pápistákkal) nem fognak sikert aratni.“ (punctum, strajzand drauf.)

A történelem ellentmondásai közé fog tartozni, hogy a németek oly férfiuért, milyen Gusztáv Adolf, hevülnek, ki megtörte a német birodalmat, ki külföldi, betörő ellenség képében s annak átkaival vonult végig s taposta szét Németországot. De ha kedvük ugy tartja, a szabadság korában nem kivánnám forcirozni, hogy e kedvtelésüktől elálljanak. A logikában s a tettekben nyiló lyukak és repedések kitömésére szolgál a rhetorika, mert különben hol is vennők igazi hasznát. A rhetorika emberséges közremüködéseivel pedig lábra lehet állitani s a hazafiság piedestaljára emelni Gusztáv Adolf megtépett s megrág-

csált alakját. Wittenbergában ugyanis Weymann nevü ur Hamburgból a következő megható szavakat szentelte köztájékozás végett Gusztáv Adolf emlékének:

„Luther a „német férfiu" „der deutsche Mann" Jézus Krisztust hirdette kizárólag; Róma mindjárt riadót fujt ellene; dult a harcz, Róma részén a többség, Lutherrel a kisebbség. (No, alighanem baj lesz.) — Akkor föllép éjszakon a férfiu, ki a büszke pápával sikra száll (csak hogy mégis áldja meg a jó ég); kardjaival és fegyveres csapataival a küzdő tömegek közé ront, de mielőtt elkezdené a harczot, Üdvözitőjének hozza áldozatul a Kyrie eleison-t (mi legyen ez, nem értem) és azután tönkre teszi ellenségeit (a németeket s azért nemzeti s hazafias következetlenséggel ünnepeltetik azok protestans részétől.)"

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Epistolae Pauli Linqua Hungarica Donatae. Az zenth Paal leveley magyar nyelven. Budapest. Kiadja az Akademia. Kis nyolczad. Franklin-társulat. 491. old.

A könyvnyomtatás ezen érdekes termékével, indult meg a m. t. akademia irodalom történeti bizottságának egy uj irányu vállalata, melynek czélja nem egyéb, mint az egyetlen vagy csekély számu példányban fenmaradt legrégibb magyar nyomtatványok ujból való kiadása.

Hogy pedig a m. t. akademia ép ezen müvel nyitja meg ez irányu müködését, az abban leli okadatolt magyarázatát, mivel a Komjáthy által magyarra forditott Pál levelei eddig az első, tisztán magyar szövegü nyomtatványunk.

Kettős ok az, mely késztet, hogy e termékkel közelebbről megismerkedjünk. Az első, mert ez a m. t. akademia egy uj irányu vállalatának első gyümölcse — a

Bölcseleti folyóirat. Szerkesztik és kiadják Dr. Kiss János és Palmer Mátyás theologiai tanárok. Temesvár. Évenkint 4 füzet. Ára 5 frt. Egy füzet ára 1 frt 50 kr. 153 l.

Örömmel üdvözöljük a „Bölcseleti folyóirat“ első füzetét. Mindenki tapasztalhatta, hogy a hol szóba került az igen tisztelt szerkesztők vállalata, megoszoltak a vélemények a folyóirat szükségességéről, különösen pedig s ez fontosabb, megélhetéséről. Hogy a második kérdés amily életbevágó, oly okadatolt is, arról a magyarországi katholikus szerkesztők és irók sokat regélhetnének. Ha valaki csokorba kötné kiadói keserves tapasztalataikat alkalmas gyógyfüvet nyujtana a gőzerővel folytatott könyvgyártás hivatlan képviselőinek, meglehet azonban a hivatottaknak is.

A tisztelt szerkesztő és kiadó uraknak nagy érdemük van, akár megél, akár elhal folyóiratuk, ez utóbbi esetben is nem ugyan a siker, hanem a nemes és lelkes törekvés és a komoly studium hiányára való elszánt rámutatás és figyelmeztetés fogja képezni érdemüket.

200 előfizetőjük már van; a priori nem mertük volna mondani, hogy annyi lesz, ha azonban a hátlapon közlött névsoron átfutunk, azt kell mondanunk, hogy többnek kellene lenni, mert némely püspöki vagy épen érseki város egy szál előfizetőt mutat föl.

A füzet tartalma választékos és jólsikerült összeállitásra mutat. Dr. Kiss János „Bevezető gondolatai“-ban általános átnézetet ad az ujabb kor bölcsészeti törekvéseiről, melyek az előbbi századok munkáját s igy a fölvett, helyes haladás folytonosságát megszakitották és nagy szellemi fiascóval hátrálót fujnak, hogy ujra kezdjék a baklövéseket; ezekkel szemben a bölcseleti szaklap czélja fölvenni a keresztény tudomány és haladás folytonosságának fonalát, tovább képezni azt, amit eddig alkottak, nem szolgai *αὐτος ἐφα*-féle eljárással, hanem a fölfödözések által élesitett criterium aegise alatt. A „bevezető gondolatokat“ követi a pápa Aeterni Patris kezdetü bullájának magyar forditása.

Az értekezések közt Palmer Mátyás „Aristoteles és a logikai formalismus“ czimü dolgozata érdemel különös dicsérő elismerést; alapos tanulmányozásról és fölfogásról tanuskodik. Damián Péter „A Realismus vagy Idealismus“ czimü értekezése egészen a régi Schola érzékészrevevési tanának nyomában jár, melyhez a szerkesztő urak jegyzete szerint is szó fér. Követi ezt Palmer Mátyásnak „A modern müveltség vallása“ és Csicsáky Imrének: Aesthetikai tanulmány az „Il Paradiso felett“ czimü dolgozata.

Ugy látszik állandó rovatot fognak képezni a jelen füzetben is megbeszélt bölcseleti mozgalmak külföldön és hazánkban s a bölcselet magyar nyelvére vonatkozó czikkek vagy megjegyzések.

Végül az irodalmi értesitőben Merchich Máté tudós győrmegyei plébános ismerteti Sylvester Maurus: Quaestiones philosophicae czimü müvét. Már a lassu halállal kimult Theologiai folyóiratban volt szerencsénk Merchich Máté nevével találkozni.

A könyvszemle a bölcseleti irodalom ujdonságait adja betürendben.

Nemzeti bölcselet nem létezik, de az érdeklődés és lelkesülés a bölcselet s általában az igazság iránt lehet s legyen is nemzeti, vagyis minél szélesebb körben kiterjedt s minél több rétegen átható. Reméljük, hogy akkor biztatóbb lesz a Szerkesztő urak igérete is, s hogy a következő füzetek megjelenése elé nem fog kelleni kérdőjelt gondolnunk.

Dr. Pethő.

Le déluge biblique devant la foi, l'écriture et la science par Al. Motais, Prêtre de l'Oratoire de Rennes, Professeur d'Ecriture Sainte et d'Hebreu au Grand Séminaire, Chanoine honoraire. Paris. Berche et Tralin. 1885. 345 l. 8-ad rétben. Ára 7 fr.

Renan ifjusági irataiban (Souvenirs d'enfance) azt mondja, hogy egyik főok, mely őt a hittel szakitani kész-

igen helyes és világos: „Az ösztön tudatos akarása az eszköznek egy öntudatlanul akart czélra.“

Az ösztön továbbá nemcsak érzéki megismerése az eszköznek, de megismerése a hasznosnak s czélszerünek is. Van tehát a mi rovarunkban is egy benső érzék, mely a kül tárgyakban többet ismer fel, mint a külső érzék maga megismerni képes volna. Ez a benső érzék ama csodálatos s titkos „vis aestimativa, quae apprehendit in rebus sensatis rationes insensatas . . . Inclinatio naturalis, ut determinata per iudicium aestimativum.“ Szent Tamás.

Hogy a megismerés a kivánó akaratot czélszerü müveletre ösztönözze: kell, hogy a megismerés a tárgyat mint kivánatost képzeltesse. A törekvésképesség (appetitus elicitus potentialis) ugyanis nem gép, amiért azt csak egy megfelelő jónak (bonum sibi conveniens apprehensum) képzelete indithatja. Sz. Tamás világosan fejezi ezt ki. Az érzéki megismerés — mondja — nem terjeszkedik ki az általános jóra (ad communem rationem boni), hanem irányul egy különös és pedig kellemes jóra — ad aliquod bonum particulare, quod delectabile est. Azért is állatok müveletei az érzékileg kellemes által (propter delectationem) határoztatnak el.

Hőn üdvözöljük a szerzőt azért is, mert e könyv fényes megczáfolása a ráfogásnak, mely szerint az egyház nem kezeli a természettudományokat, sőt épen ellenszenvvel viseltetik irántuk, vagy ha kezeli, nem halad a tudománynyal, hanem a régi mellett harczol. Mint ilyen kétszeresen megérdemli hitünket, midőn bizonyitja, hogy Isten nélkül lehetetlen eligazodni a természet mysteriumaiban. *Várnai.*

Des devoirs des écrivains catholiques dans les controverses contemporaines. Discours par le R. P. Ch. de Smedt. S. I. bollandiste. Bruxelles, Paris. Palmé. nyolczadrét 49 l.

De Smedt ismert jeles bollandista e beszédét Rouenban, a normandiai katholikusok zárgyülésén tartotta. A

sajtóban föltünt egyenetlenségek sokszor éles elmérgesedése, mely a római sz. széket is arra inditotta, hogy a kath. irókat és publicistákat békés elnézésre és egymással való megférésre intse, szolgáltatja a beszéd irányát. Ezen irány azonban csak a második részben lép határozottan előtérbe, már csak azért is, mert a czim a szónok szándékát és fölszólalását általánosabb és szélesebb alapra fekteti.

Korunknak vitatott kérdései közt első sorban azok állnak, melyekkel szemben a katholikus irók közt hajszálnyi nézetkülönbség sincs, értelmük s szavuk éle egyetértőleg egy pont felé szegeződik: ezen első sor, ezen egy pont, a hitetlenség, az istentagadás. Mik kötelességei a katholikus iróknak korunk e siralmas vitatkozásaiban? Az elszánt, lelkes védelem; ez iránt kétség nincs. Smedt, ki jól ismeri e tollharczokat s a kath. tábor gyengéit is, találó tanácsokkal szolgál. Az első kötelme a harczosnak az, hogy ne féljen, c'est de ne pas avoir peur. Különös, folytatja, hogy francziák előtt hangoztatok ilyesmit. S mégis tegyük kezünket mellünkre, nincs-e, amit szemükre hányhatnak maguknak e tekintetben a francziák ugy, mint mások? Nem látjuk-e néha, hogy valamely uj támadás rémhirére, melyet a hitetlenség az egyház ellen indit s indit oly hitczikkelyek és tények ellen, melyeket előbástyáknak szoktunk volt tekinteni, hogy mondom ilyenkor elsápadnak, kétkedve összenéznek s várják, vajjon mint fog a támadás füstje- s zajából az egyház fölbukkanni?

A második aggodalom c'est ce que j'appellerai la peur du surnaturel! Elbóditva az ellenség lármája és szarkasmusa által, bizonyos kath. irók igen hajlandók elállni, hogy ezt vagy azt természetfölöttinek elismerjék. Azután a szónok áttér a természetfölöttinek megbeszélésére, amint az a történetben föllép. Érdekes fölvilágositást ad a bollandisták, „Acta Sanctorum“ czimü müveiben fölhozott csodás tények megitélésére.

„Si les bollandistes croyaient positivement à tous sel

miracles et à toutes les revelations qu'ils publient, il n'y aurait pas d'hommes d'une credulité plus robuste. Donc la verité est, qu'ils publient toutes les relations de miracles et de révélations qu'ils trouvent dans les actes de leurs saints et qu'ils n'en affirment que très rarement la certitude."

Ez eljárásuk oka pedig egészen egyszerü. Miután ugyanis meghatározták a mennyire lehetett, a szerzők vagy első kiadók hitelességét — s néha csak arra kell szoritkozniok, hogy az auktort egészen ismeretlennek deklarálják — mindent mondtak, a mit tekintélyükről mondhattak s következőleg a fölsorolt tények positiv valószinüségéről is. Azután folytatja:

„Arra hivom föl tehát Önöket Uraim, hogy sokkal szigorubbak legyenek a bollandistáknál a természetfölötti tények megrostálásában. De, hogy kiinduló pontainkra visszatérjünk, e szigornak csak azon óvatosságból szabad származnia, mely a tudományok haladására támaszkodik, de soha a természetfölöttinek perhoreszkálásából." Következik néhány intelem a történeti kritika kezeléséről.

A beszéd második részét a fentebb jelzett thémának szentelte. Hogy kell viselkednie a kath. irónak, főleg a nagyobb veszélyben forgolódó publicistának kath. irótársaival szemben. A tulzást, a gyanusitást, az érzékeny replikálási maniát ostorozza, a megcsökönösödött szófosztást oly tárgyak körül, oly ügyekben, melyekkel loyalisan csak ugy bánnánk el, ha nézeteinket visszavonnók.

Figyelmeztet a nézet eltérésre oly dolgokban, melyekről az egyház nem nyilatkozott, melyekre az általános s tiszteletben tartott elvek nem alkalmazhatók világosan, s számos eltérő itéletet s vélekedést engednek. Mely folyóirat s mely lap dönthet e kérdésekben s léphet föl ugy, hogy szinte kivánja, hogy nézeteinek mindenki hódoljon? Tehát tolerancia; in dubiis libertas.

Kell aztán alázat, hogy teljes megadással fogadják azok tanitását és intelmeit, kiknek vezetésünkre isteni küldetésük van. A mély s megrenditő esések, melyeknek

a csalhatatlansági dogma kihirdetésekor Németország volt szinhelye, melyek ujabban Olasz és Francziaországban ismétlődtek, nagyon szivünkre kötik megadásunk nehéz kötelmét.

Némely irónak végül alkalmasan a poéta tanácsát hozza eszébe: Soyez plutôt maçon...

A beszéd kevésbé rhetorikus, nem egyéb mint foglalata s meggyőződésteljes kifejezése az égetően szükséges mondandóknak az irók hogy-mikénti viselkedéséről.

Dr. Pethő.

Egyetemes Egyháztörténelem, irta Dr. Rapaics Raymund, egri főmegyei áldozópap, kir. magy. tud. egyetemi ny. r. tanár, udvari káplán. Harmadik kötet. Első rész. A reformatiótól a franczia forradalomig. Eger. 1886, XII, 516 l. Ára 2 forint.

Örömmel üdvözölte az Uj Magyar Sion Rapaics egyetemes egyháztörténelmének első és második kötetét, kiemelte e munka fényoldalait, melyeknél fogva az ugy szerzőnek, mint a magyar egyházirodalomnak dicsőségére válik. Jelen harmadik kötet megbeszélésénél következőleg szükebb határok között haladhatunk, mert egy már a t. közönség előtt előnyösen ismert munka folytatásáról van szó. A kérdés csak az lehet, megérdemli-e ezen folytatás is azon elismerést, melyben az első két kötet részesült? nem fáradt-e bele a munkába a szerző, ugy, hogy a fáradság zsibbasztó nyomása alatt folytatólagos alkotása tökéletlenebb a kezdetnél? Oly terjedelmes münél, minő sz. egyháztörténelme, emlitett kérdés bizony egészen indokolt.

Elolvastuk az egész kötetet, mondhatjuk, tanulmányozva, s jó lélekkel konstatálhatjuk, hogy az egészen méltóan sorakozik az előzőkhez, azoknak összes ugy alaki, mint tárgyi jeles tulajdonaiban teljesen osztozkodik. Öt év mult el a második kötet megjelenésétől, jele,

UTIVÁZLATOK NÉMETORSZÁGBÓL.

(Vége.)

Akasszuk most szegre a riadót, a harczot, a „német férfiut," s az „északi férfiut." Az aprilisi füzetben utána lehet nézni, hogy kicsodák e férfiasságtól duzzadó pár? Nehogy türelmetlenségről vádoljanak, kijelentem, hogy a szegreakasztást a két „férfiut" illetőleg, tropikus és nem szószerint való értelemben veszem. — Eisenach igen békés városka; amennyire észrevehettem, alkalmas hely nyárspolgárok termesztésére. A föntebb megbeszélt vadász is kiszállt s az éj sötétsége elnyelte szürke alakját.

Amily békés városka Eisenach, oly harczi lábon állnak vendéglősei; s életrendeltetésükhöz hiven nagy buzgalommal fogják el egymástól a vendégeket; az eisenachi városi hatóság azért azok megrendszabályozására határozta el magát, a mi igy történik. Az indóház kapuja előtt áll egy szálas ember szines kabát- és nadrágban, pléh süveggel fején és karddal oldalán; ezen minőségében meg van bizva az eisenachi városi hatóság méltó képviseletével. Előtte állnak a kocsik s kocsisok: mindeniknek hallgatnia kell; taglejtéssel és szemhunyorgatással szabad ugyan kifejezést adnia szives szolgálatkészségének, de éjjel e müveleteknek nincsen gondolat átterjesztési hatalma. Igy van az a tanácstól megrendelve. Azonban nem minden kocsis született eisenachi, hogy türelmesen hordja a városi tanácstól nyakába rakott igát, a törvény békóját. Alig bocsátkozom ki az emlitett kapun, csendesen megszólit az egyik kocsigondnok, lágy suttogással lelkemre kötvén a „Deutsches Haus" forró vágyát közelebbi, intim megismerkedésem után. De a kapu előtt egy gázlámpa égett s ez volt a baj. Innen is, onnan is protestácziók, szabadkozások, ellenzések, vetók, fenyegetések repesztik s hasitják az elrendelt silentiumot.

Hogy személyemet a harczi zajban lehető biztosságba helyezzem, a „Deutsches Haus“ lámpátlan omnibuszának hátsó zugában nyelettem el magamat a vigasztalan sötétség által. A sérelem előadóinak sikerült a fegyveres férfiut pártjuknak megnyerni s ezzel élükön közeledtek a „Deutsches Haus“ fenyegetett omnibusza felé. A kocsigondnok ügyvédi instrukcio nélkül is jól tudta, mit kelljen tennie ; tagadott mindent. De az ellenfél kérelmezésére, hogy az elcsábitott urat magát kell az ügyben megkérdezni, a fegyveres férfiu a sötétlő omnibusz örvény szája elé lépett s a törvény nevében a balsarokba intézte a kérdést, hogy vajjon bizony a kocsigondnok figyelmembe ajánlotta-e ura házát? A bal sarok sötétségében erre azon gondolat villant föl, hogy a törvény embere nem kérdez jogosan és eljárásszerüleg s következőleg nincs is joga, megtudni az igazat, s azért határozott „nem“-mel lőn odább utasitva, secundum regulam juris: Si illegitime interrogeris, nega. A kocsisok és kocsigondnokok más feleletet reméltek ugyan, de nem botránkoztak meg, mert hiszen ők is csak ily utbaigazitást adtak volna a pléh fejü embernek. Ki lévén meritve a pörös ügy, a felek szétváltak; a törvényembere a kapuhoz állt, a felperesek békés reflexiókat koczkáztattak, az alperes pedig csörgő és zörgő omnibuszán csörömpölt végig a nesztelen utczán. A „Deutsches Haus“ administrativ közegei kellő megtiszteltetésben részesitették az éjféli vendéget s rövid szóváltás után a negyedik emelet meglapult rétegében nyitottak számára szobát.

Éjjel kissé permetezett az eső; reggel is fönt a magas égen langyos szétfoszló fellegek függtek, mint átlátszó fátyol a halavány kék égbolt nefelejts szemein. De azért a látkör tiszta volt. Mire a házak föltornyosult kőrakásaiból kiértem, föltünt az egyik hegycsuson a Wartburg. Sz. Erzsébet áldott, tiszta lelke mosolygott le hegyről és erdőről, és az esőcseppek gyöngyeitől csillogó növényzet édes-busan tükrözteté vissza réges-régi, itt lengő emlékét. Jól illett ez az erdő koszorus, de egyszersmind köny-

nyes tájkép Erzsébet emlékéhez, melytől a szenvedést elválasztani nem lehet, mint a rózsától a tövist; de szenvedése csendes, békéltető, s a lélekre enyhén boruló fájdalom, ellenkezik az érzéki fájdalommal, mely rohamos, erőszakos, kinzó. Sz. Erzsébet tiszta lelke derült, jóllehet könnyez, olyan mint az ut melletti rét mosolygó virága, melyen harmatcsepp rengett. Az érzéki fájdalom eltorzitja az arczot, a szentek fájdalma átszellemesiti azt; az érzéki szenvedésben erőszakosan folyik a könny, a szentek szenvedésében észrevétlenül gyöngyözik, édes nekik ez a bánat; azért sirt sz. Ferencz annyit, hogy már-már megvakult. De ez a bánatos, mély érzelem, mely a szenvedő szentek lelkén és emlékén átvonul, mint az eisenachi égen a halavány felhők, nem érzelgés, nem gyengeség, hanem erény, tehát erő; — nyugalmas s mégis átható, — békés s mégis erőteljes, — csendes s mégis mintha fölébresztene minden képző s alakitó erőt; mintha életet lehelne, halhatatlan, örökké szép alkotást mindenhová, ahol megfordul. S mert hitében s érzelmeiben oly mélységes s bensőséges sz. Erzsébet lelke, azért lett oly fogékony, oly gyengéd, oly eleven és kifejező a természetes jó szív s a kegyelem minden sugallataira nézve, s e nemesbült sugallatoknak az életben mindenütt termékeny talajt keresett és talált, melyen a keresztény szeretet s irgalom virágait nevelé. Ilyen lélekben van az igazi élet, ami annak mélyéből és teljéből kiárad, az alkotó erővel bir az időben és örök becscsel az örökkévalóságban.

A hegy derekára százados bükkerdő von széles, lombos övet, melyben az erdei ut kigyózva bujdosik, ezen erdei ut szélén van Erzsébet kutja. Ide járt le a magas vár asszonya beteg- és szegénylátogatóba. Mohos kövek zárják le a kutat, meglehet, hogy talán már rég kiszáradt vize; fa sincs olyan körülötte, melyen hétszáz tavasz ébredése és hétszáz télnek elhaló reménye váltotta föl egymást. De valamit mégis csak érintett lába, valamin mégis csak ellebbent ruhája, ami még most is áll, amire a zarándok forró csókot nyomhat: ez a sziklába vájt kes-

keny ut, mely az erdő fölött közvetlen a várhoz fölvezet. Ez ugy volt vájva akkor, mint most, talán nem oly mélyre, hanem bizonnyal oly keskenyre. Erre járt Erzsébet. E sötét sziklás ut falához támaszkodott kezével, midőn a szeretet szolgálatából fáradtan, lassan és pihegve vonult föl a várba. S midőn a csucsra ért a vonó hid elé, fölemelé földreszegzett, ragyogó szemeit s nézett szét a thüringi erdős halmokon és az irgalmas tett öntudata mélyebben érteté meg vele a teremtő Isten irgalmas jóságát.

A hid le van eresztve; kürtszó nem hallatszik, mely régi időben az idegennek megérkeztét jelzé; csendes, kihalt a vár s az udvar. Örökzöld folyondár kuszik föl a szitázó falon, zöldjéből az alacsony ablakok ólomléczekösszetákolt, hatszögü üveglapocskái csillognak le alá; a fal oldalában hosszan elnyuló erkélyt képez az alacsony, födött folyosó; a falakat tarkán keresztező gerendák és a folyosót támogató czövek rozogán hajlottak.

Közönséges halandónak nem mutatnak meg mindent. Sz. Erzsébetre a mai Wartburgon csak az Erzsébetfolyosó emlékeztetett, melynek bal falán néhány fresko tünteti föl életének nevezetesebb történeteit. A cicerone pompásan tudta a leczkét s elégséges hangnyomatékkal adta elő, alighanem azért, mert aznap ez volt első körutja, és az érczező reggeli pálinka csengett szavában. A gondjaira bizott közönség mindent elhitt neki; állt vala pedig ez kivülem öt vándorlegényből, egy elnyütt arczu, alighanem tanitónak vagy algymnasiumi tanárnak qualifikálható urból, s két, egy testet, de ritkábban egy lelket képező emberből v. i. házaspárból. Ez a házaspár igen zsenant helyzetbe szorult a cicerone kegyetlen igazságszeretete s az öt vándorlegénynek az igazságot tekintet nélkül pártoló állásfoglalása folytán. Történt ugyanis, hogy a cicerone megállt s sokat igérő arczkifejezéssel várta, mire hangzik el az ötödik vándorlegény vaspatkós lépése. Azután régi képet mutogatott a falon, melyen mindenféle négy- és kétlábu állat volt látható: e kép a

férfi- és asszonynem életének korait s az egyes korokban jelentkező inkább állati, mint emberi tulajdonait ábrázolja a megfelelő természetü állatok jellemző képében. A férfinem a négylábu állat-tükörben volt látható, az asszonynem pedig a gyöngébb, mert két lábbal kevesebbet biró madarak jelmezében lőn föltüntetve. A férfi tulajdonok és szenvedélyek állatpárhuzamát könnyen kitalálható okból elhagyom; de az asszonynemét el nem hallgatom, csak az baj, hogy a szóban forgó madarak teljes sorozatát nem tudom; elég a főtulajdonok visszatükröztetése. E visszatükröztetésben aktive szerepeltek: a liba, a szajkó, a szarka, a páva, a kacsa és a héja. Mind az öt vándorlegény igen találóknak állitotta e régi fotografiákat s hogy nem lehet tagadni, hogy sokkal hivebbek, mint az utczasarkon kifüggesztett, eget rögzitő képek; az elnyütt arczu ur pártonkivüli maradt; a cicerone még egyszer el akarta mondani, gondolván, hogy a második fölolvasás után bővebb hozzászólást remélhetünk; de ekkor a házaspár fortélylyal élt s nagy érdeklődéssel kérdezősködött, hogy hol lehetne ez eredeti képeket megvenni, tán bizony a cicerone urnál, mert hogy más helyeken ugy szokott lenni, stb. stb.; s a cicerone jóllehet négylábu állatként kellett volna viselkednie, gimbli lett, s ráment a lépre.

A Wartburgon lakott Dr. Luther Márton is, miután a wormsi gyülésről megszökött. Szobáját is látni; a tintafoltnak is meg van a falon kikapart helye. A szoba pitvarában különféle idézeteket olvasunk Luther müveiből, melyek szemenszedett választékosságukban legalkalmasabbaknak látszottak azon hangulat fölébresztésére, mely Luther tisztelőjét elfogja, mielőtt a szobába lépne. A Wartburgot minden koru, rangu és állásu nép buzgón látogatja nem sz. Erzsébet, hanem Luther miatt. Az anya oda vezeti leányait, az apa fiait, a tanitó iskolás gyermekeit; mennek bucsut járni a Wartburgba; menjenek, látnak szép vidéket s mire fölérnek lesz étvágyuk, s nem csalódnak, mert a kapu előtt van nagy restauráczió; de ők másért is mennek oda, vallásos érzelmeik a jóhiszemü

hit, a történeti emlékek és a remek természet árján dagadnak; fogékonyak volnának a jó benyomások iránt, melyek nemesitőleg s lelkesitőleg hatnának lelkükre. De ha a pitvarba lépnek, mely a szentélybe, Luther szobájába nyilik, a falon a többi közt ezt is olvashatják:

Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der ist ein Narr sein Lebenlang.

Mit gondoljunk a tapintatról, vagy ha ezt kifogásolni nem engednék, mit gondoljunk a kegyelet azon furcsa gerjedelmeiről, melyeket a protestáns fölfogás a Luthert-tisztelő hivek kebelében éleszteni akar? Ily fölirat szentnek tartott helyre, ugy látszik, mégis csak nem illik. Meglehet azonban, hogy valaki majd avval vádol, hogy a katholikus szentek és ereklyék tiszteletében vagyok elfogulva, ha Luther szobáját szent helynek tekintem. Mellőzzük hát a szót, mikor értelmével beérjük. Luther személye iránt mindenesetre a hivő lutheránusnak vallásos kegyelettel kell viseltetnie, e kegyeletnek hurjai rezdülnek meg lelkében ott, ahol a férfira vonatkozó emlékek élénken és melegen lépnek eléje. Már pedig a vallásos kegyelet fölmagasztalólag, nemesitőleg hat a szivre s következőleg sérül, valahányszor durva érzékiségbe s Wein-Weib-féle eszmecsordába ütközik.

A cicerone magyarázatainak végére ért s odább állt; az öt vándorlegény az udvar szögletében lakó két medvét tisztelte meg látogatásával, miután már ugyis beleunt az unalmas nézegetésbe s a vad, erőteljes természet maczkós képviselőin uj életkedvre tett szert. Magam is jónak láttam odaállni és az ünnepelt Wartburg ellentétes emlékei által benyomásolt képzeletemet a medvék flegmatikus jó kedvében megfürösztení. Valamint a viz leoldja s leviszi a szennyet: ép ugy a medvék erőteljes és természetes humora leviszi a lélekről azokat a kietlen foltokat, melyeket a mult idők csunya pártszenvedélyei vetnek az emlékezetre.

A medvék hullámos nedélyében értsd humorában vett fürdő után fölmásztam a bástyára, melyet rovátkos

fal-párkány szegélyez s néztem ismét szét a fenyves vidéken. Mögöttem emelkedett szitázó homokkövekből rakott magas torony; sok eső szivároghatott alá sötétvörös mohán és a vaskapcsok és horgok alá vörhenyes, rozsda csikokat rajzolt százados, lassu türelemmel. Itt ugy éreztem s ugy gondolkoztam, mint az, a ki irja: „Gyakran időztem már régi várak romjai közt; és ha kifárad szemem a messze terjedő táj, a hegyek, völgyek, mező, patak s ama helységek szemléletében, hol ég s föld együvé olvadnak: tekintetem és méla gondolatim a távolból a mohlepte falakra tértek vissza. És ekkor lelkem előtt egy másik távolság nyilt föl, az elmult századok messze távola. Hol vannak a büszke lovagok és nemes hölgyek, kik hajdan itt laktanak? Tudják-e, látják-e, hogy pompás váruk csonkán mered ég felé, hogy kőtörmelék lett, mit folyondár vesz körül s gyik futamlik alája? A bástya tornyán pázsit nő s belőle tölgyág terjeng, pótolva a zászlót, mely hajdan lengett az ormon. A sáncz omladványnyal van tele s a sulyos négyszegkövek mellől, melyek a magasból hullottak alá, eperbokrok tolakodnak fel; erre talán a várkert feküdt, virágok, karcsu fák között járkáltak szép öltönyü lánykák s játsztak tünde vidámsággal a várur gyermekei. Oh! és most minden oly csendes, oly néma. Enyhe fuvalom leng a félig bedőlt kapun, a töredezett ablakokon s a korhadt fenyvesen át, mintha ezek a rég elhunyt várurak fohászai lennének, mintha sohajtanának, hogy az idő vihara ennyi dicsőséget birt elsöpörni, vagy talán azért, hogy még nem üdvözültek lelkeik".

„Csaknem minden vár romjai inditanak méla gondolatokra, ha egyedül járunk köztük; a nap oly bőven önti le sugarát a vidám kék égről, de lelkünk szemébe azért vakitólag nyomul a homokszitázó falak felirata: „Igy mulik el a világi dicsőség." ..... Hanem ismerek én Thüringiában egy várat, mely egészen más gondolatokat támaszt a szemlélőben; ott nem eszmélünk a multra, az idő ragadmányaira, hanem fölkeressük a

halhatatlan lelket, mely most az örökkévalóságban kipihen a munka és fáradalomtól, melylyel rövid élete szertelenül elhalmoztatott. Ama falak közt szivünk áhitatra gerjed, mint valami bucsujáró templomban; szép, nemes öröm fogja el lelkünket, s azon óhaj forrásoz belőle, hogy: bárha veled lehetnék. Értem Wartburg-várát, hol hajdan Sz. Erzsébet lakott." (Stolz: Sz. Erzsébet élete).

Ily gondolatoktól körüllengve otthon éreztem magamat; csak miután a korai reggből késői reggel lett s annak következtében több szamár és rajtuk ülő lovag iparkodott föl a sziklás uton, vonultam le az erdő homályába. A szamarakkal vegyes társaság nagyon vigan volt; némely uri ember tartása és fölszerelése egészen a középkorba varázsolt vissza: a magasan domborodó, elül hátul lenyuló karimáju kalapról lengett a turista fátyol, mint a lovagsisak forgó bokrétája, mint hatalmas kócsag toll; messze csillogott dárdájuk éle vagyis az esernyő megpatkolt vége; feszesen ágazott szét kétfelé lábszáruk és a fogadóban dusan kisuvikszolt lábvért tetszelgőleg csillogtatá a reggeli nap ragyogó sugarát. Hát még a szamár! azon még több meggyőződés látszott, kecsesen kopogtatta a sziklautat, tudta, hogy ez hajdanában a vasas lovag patkóitól döngött, de a mostani kor nem tür oly erőpazarlást, inkább a kecsességet s a finomabb formákat kedveli s igy ő méltán a vasas paripák finomitott utódja. S ha csak egy ily szamár s egy ily lovag történtett volna föl! de sorban öt szamarat s öt lovagot látni — ez, az emlékezetemben lefotografirozott — wartburg-album lapszél diszitményének alkalmas sujetje; ennél szebbet s találóbbat az ornamentikus müvész nem találhat; — ennek annál inkább örvendhet, minél gyászosabban kell tapasztalnunk, hogy a könyv tárgyát és tartalmát illusztráló ornamentikában, a bekezdő betük s a czikket záró jelképek kompoziciójában a müvészi találékonyság nem találja el mindig a punctum saliens-t, nem tapint mindig elevenjére; — igy hogy csak egy példát fölhozzak, az „osztrák-magyar Monarchia" czimü diszmü

Magyarországot tárgyaló hiteles (!) és tudományos (!) részében tüvé teheted a lapszéli, a bekezdő és czikketzáró ornamentikát, biztositlak, a „nemzeti bajuszkenőcsre“ sem direkt sem indirekt utalást nem találsz. Pedig hát ha volt ott hely csárdának, gulyának, sásnak és betyárnak ösztövér tótágas, és hétszilvafás sessionak, baltának, fokosnak, sőt még dudának s pipának, mindazonáltal s nem kevésbé a „nemzeti bajuszkenőcsöt“ ignorálni végleg nem illett volna.

A lovag karaván fönt is észrevették; nem bődült meg ugyan a kürt, de az addig álmatagon ásitozó kellner, ki a lóczán ülve merengett bele a közeli erdőbe, hosszu kender haját hátrasimitotta s hóna alá tartván a pongyola kendőt, két lépést tett az örvény felé, onnan nézte megcsuklott két lábszáron állva a közelgő csoportot, s mire fölértek busás emberismeretének sikerült daliás alakjaikat a fogyasztási skala szerint valódi értékükre leszállitani.

Már többször volt alkalmam észrevehetni, hogy költői kirándulásoknál azok is, kik különben nemcsak ébren de álmukban is lovakkal foglalkoznak, s kik a pénzt sem sajnálják, inkább szamaragolnak. Ennek oka pedig abban keresendő, hogy a szamaragolásban kevésbé szigorú az etikett, elevenebb és melegebb a kedélyesség, kevesebb a rátartó fontoskodás; mindez üditőleg s szabaditólag hat a formákra s a müveltség kaptáira szoritott uri lelkekre. Minél nagyobb az ur, annál jóltevőbb e fölszabadulás. Ebből kell talán magyarázni azt is, hogy ujabb kelet óta a pesti mérvadó körök himnemü divatbábui hanyagabb toalettben s meg-megcsukló, csoszogó lábszárakkal, minél csámpásabban tapossák a járdát. Meglehet, hogy, ha a merev formák ellen való reakczió elmérgesedik, a lósport helyett a szamársport fog kifesleni.

Éppen harangoztak a régi sz. György most protestans templom tornyán, midőn lefelé mentem. Ha tél lett volna, Erzsébetnek nézem a szegény asszonyt, ki gyer-

mekét kezén fogva s galyköteggel hátán jött ki előttem az erdőből. Igy ment egykor Wartburg várról sz. Erzsébet gyermekével karján, a galy köteg helyett a szenvedés keresztjével vállán:

Ama napon Wartburg várról
Ment a királyleány. Nagy fájdalma
Kőszivet is megindítana.
Karján tartá kis gyermekét
Egyet-egyet szolgálója,
És igy indult a városba
Keresni menhelyét.

A harangszó sz. Erzsébet szentségének legszebb fölragyogását és tövises lelkének legfényőbb rózsáját hozta szemléletembe. Keserves számüzetésének első éjjében éjféltájt megcsendült az eisenachi barátok kis harangja s imára hít. Fölkeltek sz. Ferencz fiai s imádták a csendes éj békességes s az első karácsonyi éj dicsőséges urát. Hallja a harangszót sz. Erzsébet a rozzant istállóban, hol meghuzta magát, fölkel a szalmán didergő gyermekei mellől, s siet az általa alapitott zárdába. Összenéz a barátok zsolozsmázó sora, Erzsébetnek van egy kivánsága; teljesitik kérését, — s eléneklik a Te Deum laudamust; igy akarta Erzsébet. Ritkán, talán soha máskor nem hangzott éjfélkor a te Deum laudamus; de a megszületett Jézus Gloriája és öröme mellé, méltán s titkos értelmüen sorakozik sz. Erzsébet éjféli hála éneke s hálás öröme a fölött, hogy az Istenfia szolgálóját meglátogatta — keresztjével!

Nemsokára Eisenachban katholikus templom is lesz — sz. Erzsébet tiszteletére; ha tornyáról megszólal majd a harangszó, mely századok után először hiv ismét misére, sz. Erzsébet lelke is leszáll az oltárhoz a mennyország csillagos Wartburgjáról.

Délután ujra kézhez vettem körjegyemet, hogy megtanuljam belőle a legközelebbi város nevét, a melybe utam kanyarodik, s szert tegyek a hangulatra is, mely a lelket a megfelelő benyomások fogékony fölvételére előkészitse.

A vonat Weimarba indult. Goethe, Schiller és az olympusi kar lágy zöngedelmeit véltem a távolból hallani. A ki ily előkelő társaságban akar forogni s a mellett józan itéletétől sem akar megválni, annak lelkiismeretbeli kötelessége megvenni 30 kr.-on az olcsó könytár a „költészetről" szóló bölcs könyvét. A mily olcsó, oly nélkülözhetlen; igazi Baedeker a Parnasz hegyére. S miután minden hegyi kirándulásban, mint például a Wartburgiban is, a legfontosabb dolog az, hogy tisztába jöjjünk a hegymászást közvetitő lovak, vagy öszvérek, vagy szamarak vállalkozó szelleme, szellemessége s személyünk czipelésére való készségük föltételei iránt; ugy a Parnaszra vezető Baedekerben is éles kritikával vannak ismertetve — a Pegazusok. Általános óvással kezdődik, mely frissiben figyelmeztet arra, a miben a Pegazusok közönséges fajtája sántikálni szokott:

> Az észt szeressétek. Akármiféle mü
> Csak ész által lehet tartós fényü, becsü.
> Nagy részt éretlen tüz kap el s munkáiban
> Az eszme s értelem egymástól messze van.

A weimari nagy költő müveiben megvan az eszme s az értelem, de leperzselte azokat a hitetlenség görögtüze, mely mélyen belevette magát Goethe világnézetébe. Olyan a többi tátos is; kiváltképen Schiller, ki az olympusi istenek s istennék udvari poetája; szabad óráiban uj üdvözitőt talált a még megnem váltott emberiségnek — a müvészetekben és a Muzsákban.

E fölfödözéseért patent-et ugyan nem kapott, de érdeme szerint megmászatták vele Apollo fáját, a borostyánt. Mások meg a föllengző szóbeszédet, melylyel a lelkesülés füstölőjéből tömjénez a Muzsáknak, csak a vászonnép iránt való gyengédségből magyarázzák. Hiszen a Muzsák is a vászonnéphez tartoznak. E mentegetés a mily elnéző, oly valószinü; annál is inkább, mert hol van költő, ki hasonlólag ne cselekedett volna? Keresd Diogenes lámpájával a Muzsafit, kinek midőn versei s rimei hegyére veszi a „hozzá hasonló segitőt", meg ne csuk-

lanék térde, s ő, aki imádkozni nem szokott, imádni kezdi imádottját.

Weimar a német középszerüség, szellemi aludttejesség s indulatlan kedélyömledezés ősi fészke. Göethe itt miniszteresked ett. Szerencsére akkor még nem volt parlament, s a szuverén nagyherczeg nem uralt nagy birodalmat, maradt tehát ideje irásra és sok másra. Weimar most is szuverén. Nagyherczeget ural kis herczegségben; van országgyülése és a budgetben birodalmi kiállitásokat részeltet fölös pénzében. Szinháza is van, — abból is tudható, hogy februárban az egyik müvésznő concerteket adni lerándult . . . . . Esztergomba. Nevezetességeit kivülről mind láttam. Először is a kimaradhatlan Sédanszobron volt alkalmam meggyőződni, mily jól lehet bronzot aranyozni. Ugyanott épültem egy esernyővel és pléddel fölszerelt, utazó családapa mély áhitatán, ki négy leányával és kiskoru fiaival állta körül merengve a dicsőség bronz-öntvényét. Másodszor láttam a Muzeumot mind a négy szélirányból s igen praktikusnak találtam azt, hogy néhány márvány isten és istenné az ablakon át letekint a térre, következőleg alulról is látható s megkimél a további utánjárástól és lépcsőmászástól; ezt a weimari muzeumi igazgatóság alighanem azért rendezte ugy, hogy ellensulyozza Demokrit és Epikur fölfogását, mely szerint az istenek a világgal nem törődnek, s folyása iránt nem érdeklődnek, amit az istennékről a priori is nehéz elhinni.

Némely utcza kongott az üresség től; a legnémább és legcsendesebb házsorok közt pedig ihlet gyanánt ragyogott az egyik kapu boltjáról az aranybetüs felirat: Hier wohnte Schiller. Igen alkalmas helyen; zajtalanul és olcsón lakhatott, s mindkettő illik poétához; hogy belül mit látni a költő el nem árverezett hagyatékából, azt természetesen nem tudom. Göthe házába nem lehetett bejutni, mert meszelték, s igy a poéták házi szentélyébe nem hatoltam. Emlékükre nem lehet fölirni az olasz költő siratát: Onorate l'altissimo poeta! Goethe háza „szen-

télyétől" különben mint minden háztól elválaszthatlan a konyha, s ha a „szentély" megtekintésénél a konyhát is látom, önkénytelenül eszembe jött volna morális értelemben a hajdani házi ur sok szennyes ruhája, melyet sem ő meg nem mosott, sem a rajongó irodalomtörténetnek megmosni nem sikerült.

Uzsonna felé járt az idő. Az iskolás gyerekek borjuban hátukon czipelték haza a tudományt. Egyiknek másiknak szőke fürtös feje a Madonna Sixtina idősebb s kópésabb angyalára emlékeztetett; az angyali kép csak akkor foszlott szét, midőn a hazaérkezett angyal mellé a litteres bögrét képzeltem, melyben a kifejezhetlen német kávé lőréje párolog uzsonnaképen. Ez a két kép mint két kirivó szin tompitja egymást, s létrehozta az emberi vonzalmakban a bölcs mérsékletet.

S mi van abban az iskolás borjuban? könyv tudomány! Ha kinyitod a könyveket meghökkensz a haladás nem sejditett rohamosságán s vigasztalódol, mert Magyarországban is a német haladás nyomában vagyunk — papiron. Németország egyes vidékein az egyszerü falusi iskola felsőbb osztályában a következő tanterv szerint szoritják ki a gyermek fejéből a józan észt:

Sprachlehre: thätiger und leidender Gegenstand; der leidende Gegenstand als Satzgegenstand; Mittelwort der Gegenwart und Vergangenheit; der wörtliche und abhängige Anführungssatz nebst Zeichensetzung, wobei der Einleitungssatz als Vorder- Zwischen- und Nachsatz steht. Meg vagyok győződve, hogy ezt nem mindenki érti; ugyanezen okból kényszerültem magam is a forditás szándékával fölhagyni.

Hasonló pensum van szegény fejükre kivetve a tértanból, melyben szerepel: a kör, a körszelvény, a körmetszet; a fizikából, a hol törik fejüket a testek tehetetlenségén, stb. stb. Örülhet az előkor, hogy e kultuszminiszteriumi hernyóktól megőrizte lelke természetes üde virágait.

Kiértem a városból anélkül, hogy akartam volna.

Kellemes virány és csendes berek válták föl egymást. Rám borult a klassicitás költői párázata. Néztem a fatörzseket, nincs-e rájuk irva: hier spazierte Schiller. Végre patakhoz értem, s miután a csalitból kibontakozni akartam, klassikus szinezettel egy halandót tüntettem ki a röpke szónak ismeretlen czimére való eligazitása által; asszonyt, — mosónét, — ki kékes hullámu patak aranyos fövenyéről mártogatta a lenből szőt s nem papiros mellü ingek redőit a szappantalan, csevegő viz fodros ölébe: „Ó asszony ha halandó vagy-e, vagy a nymfák félisteni vérü családjából szakadtnak lenni dicsekszel, beszélj s mondd, hol van a szükre taposott ösvény, mely a déltáji vándort a vascsapáson járó, lótalan kocsik meginditó-házához vezesse? Mert ime mint az Istentől üldözött Ulysses kormányrudtalan hajója, bolyongok én is Weimár várost keritő berkek s csalitok harasztján.“ Ő pedig a viz alá mártva a hullámokkal játszó lenből szőtt patyolat vászont, hajlottan de fölemelt fővel igy kezd vala szólni: „Ó vendég, hogy ki légy, nincs érdek, mely nógatna tudni; ám de viszont, te se nyulj családfám lombos galyai közé; hogy pedig a meginditó házat jó végbe keressed, menj tovább a berken, mig a költő tölgye megállit, aztán jobbra fordulj s megérzed az inditó házban izzó, holtkőszén melltágitó füstjét“. Szóllt s betevé a fogak biboros sövényét. A vándor pedig eligazodott a melltágitó füstön.

Weimárból Góthába, onnan Jenába, Jenából Százország fonó- és posztógyárai közt bujdokolva Csehországba jutottam; itt azt vettem észre, hogy a tágabb haza karjai közt vagyok, különösen midőn Prága városában megláttam a többi bronzból öntött német, lengyel, tirol, stajer katona közt azt a magyar huszárt, ki a szinte bronczból való Radeczkyt a többivel kezet fogva a légbe emeli.

De lehetetlen a hirneves Gótha és Jena városokat szó nélkül hagynom. Góthában készül köztudomás szerint a Góthai almanach. Ez az almanach a nagy uri csa-

ládok családfáit közli. E családfák arról nevezetesek, hogy mint minden tulságosan jól tartott és körülszemetelt fán sok rajtuk a galy és levél, kevés a gyümölcs. Erről mindenki meggyőződhetik, ki az almanachot átmustrálja.

Gótha azonban, amily arisztokratikus almanachja, oly demokratikus érzülete. Éppen ottlétemkor megégettek 3 embert, csakhogy nem máglyán, hanem kemenczében. Ők ugyanis már előbb kimultak az árnyékvilágból, s hogy minden árnyékkal végleg szakitsanak, átadattak a tüznek. A kemencze nagyon meleg volt, s ez több fába kerül, mint négy deszkába s következőleg több pénzbe is; de jóllehet az egész mütét nagyon drága, azért nemzet-gazdászati szempontból ráfogják, hogy olcsó. A három góthai tüzimádónak azonban nem került annyiba, mert egyszerre találkoztak a kemenczében s nem kellett háromszor füteni. Ezen nem megvetendő nemzet-gazdászati előny előbb-utóbb arra fogja inditani a kemenczés pártot, hogy ne egyenkint muljanak ki, hanem társaskirándulásokat rendezzenek ez árnyékvilágból.

Csodálkoztam pedig, hogy a lutheránus prédikátor a három, tüzre váró hullát áldó szavaival kisérte a tüzes kemenczébe. A lutheránus bucsuztató beszédek előrelátható lag a hullaégetés által uj lendületet nyernek; mert párhuzamot fognak vonhatni a kemencze tüze s a pokol lángjai közt s a kemenczébe vetett pillantás megolvasztja majd a hallgató szivét legalább is annyira, mint maga a beszéd.

Főleg előkelő, pénzes asszonyok égettetik meg hátramaradt porhüvelyüket! az aesthetikai érzék ugyanis tagadhatlan ezen emberfajtában van leginkább kifejlődve; mert gondolj magadnak trumeau-n, vagy commode-on vagy piczi toilette-asztalkán egy herzig alabastrom vázát vagy vedrecskét; mindkét oldalt illatozik a legfinomabb ibolyaparfume üvegecske; olvashatod rajta a védjegyet s meggyőződöl, hogy ächt; mélán ábrándoznak az alabastrom váza körül sötét zöld tropikus növények, hosszu le-

veleik finoman metszett ajkaikkal csókolják a váza széleit. Oh néző, főleg ha magyar vagy, vigyázz magadra, nehogy arra vetemedjél, hogy hüs dohányvedernek nézzed a vázát! nincs ugy! a dohányból szinte hamu lesz, de ah! más hamvak ezek itt. Itt nyugszik Árpádine mellette Georgine! Mint az ábrándos, mély szinü éjjeli lepkék, tisztulás után fájó kebellel sovárgva átadták magukat a tüznek, lelkük a lángok szellemi, suhogó szárnyán illó testrészeikkel a magasba emelkedett, azt pedig, ami maradt, kegyelettel összekapartuk. Nyugodj már Árpádine s nem kevésbé Georgine! ime édes emlékezetünk virraszt, s őrködik, nehogy a szobaleány söpörés közben nyughelyetek földre boritsa, s a hiányzó hamurészt a Sparherdről bele ne szállitsa!

Végül pedig szóba kerül Jena. Jena az egyetemes tudomány egyik gyüldéje. Sok jeles tudós és költő olvasztotta reá a német tudomány zománczát; hiszen Jenát énekli a költő is:

Hexameter wie den da, macht man sehr viele in Jena
Und gar die Pentameter sind noch viel abscheulicher.

Itt törte össze Napoleon a német államok geometriáját; eszméit később Bismarck folytatta, mindkettőnek pedig hálával tartoznak a másodosztályu geografisták, hogy harmincz név helyett a földrajzi tudomány kevéssel beéri. S meglehet, hogy később még jobban gazdálkodik. Ellenszerül pedig a fönti német versek varázsának s indokolásaul e szétterpeszkedett utivázlatok szerencsés befejezésének álljanak itt magyar versek is, melyek szerint:

Némely iró akkép van a tárgygyal tele,
Hogy mig mindent le nem ir, nem hagy föl vele.
Mit ugy elnyujtanak, unalmas, iztelen;
A jóllakott lélek ott hagyja hirtelen.

Dr. Petheő.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Praktisches Handbuch der kirchlichen Baukunst. Zum Gebrauche des Clerus und der Bautechniker bearbeitet von Georg Heckner. Freiburg. Herder. 1886. Nyolczadrét. 244 lap. Ára 3 Márka.

Pap és templom minden esetre egymáshoz tartozó fogalmak és dolgok. A papra van bizva a templom: gondjainak, sokszor bajainak is tárgya. Midőn pedig meggyülik a templommal és annak bármely részével bajunk, keservesen érezzük a hozzászóló, okos itéletnek, a praktikus véleményadásnak hiányát; — még nagyobb a baj, ha könnyen tultesszük magunkat azon, amit nem értünk, s bármely terven, bármely kisérleten vagy ajánlaton mohón kapunk, csakhogy valami történjék s a pénz is gazdát találjon. Kevesen vannak az iskolázott, képzett épitőmesterek közt is, akik templomot épiteni tudnának, olyat, mely az egyház fölfogásának és ezen fölfogásból, valamint a helyi körülményekből előnövő szükségleteknek megfelelne; annál kevésbé értenek hozzá a papok, mint a kik épitészetet nem tanultak és az épitési terveket is eléggé méltatni s megitélni nem birják.

A szerző is pap, de nem neki szól ne sutor supra crepidam, mert előbb épitész volt; éveken át gyakorolta e művészetet s következőleg nemcsak az elmélettel van tisztában, hanem a technikus kivitelben is egészen otthonos. Főleg ezen utóbbi körülmény teszi művét reánk nézve hasznossá és értékessé. Hogy mennyire elégiti ki a szerző a technikus kivitel iránt fontolóra veendő tekinteteket, nehézségeket, mindjárt elő fog tünni, mihelyt ezen részlet czikksorozatára vetjük tekintetünket.

Kezdetben a basilika, román, góth és renaissance épitési modorokkal foglalkozik. Az általános ismérveket sokszor olvastuk és hallottuk; maguk a pastorális tan-

könyvek is adnak egy általános fogalmat, melyet a templomok szemlélő tanulmányozása bennünk mindjobban kidomborit. A szerző czéljához hiven nem marad az általánosság ködében, hanem minden dirib-darabra külön-külön kiterjeszti figyelmét; beszél a különféle boltivekről (Tonnen-, Kreuz-, Sterngewölbe), oszlopok, pillérek, ajtók, ablakok, tornyokról; mindezeknek mértékeit is adja; a falaknak vastagságát, hogy milyennek kell lennie, a magasság és a boltozat különbözősége szerint. Külön fejezetet szentel a tervrajzoknak, főleg a mi az épület disposicióját és részeinek: hajó, presbyterium, sekrestye alkalmas egybeillesztését illeti.

Azonban a tervrajzokat és a templom nagyságát, modorát illetőleg más tényezők döntenek; első sorban a pénz s azután az egyházmegyei hatóság, mely illetékes vélemények meghallgatása után erősiti meg vagy veti vissza a fölterjesztett tervrajzot. Vannak azonban más fontos megfigyelni valók, melyek a személyes utánjárást megkövetelik ha nem is szükségképen, mert hisz az épitész és épitők becsületessége és érdeke szinte azt kivánja, hogy kudarczot az épitészek ne valljanak; de alkalmas, helyénlevő óvatosságképen. Az az utánjárás, az a hozzászólás, mely a hozzáértő és az épités menetét figyelmesen követő tekintetet kiséri, egygyel több biztositékot ad az épités realitása iránt s egyszersmind megnyugtatást szerez a papnak. Azon része a münek, mely a papot képesiti az épités technikus folyamatának megitélésére, képezi az egésznek különös, s hasontárgyu könyvektől elütő, azokét meghaladó becsét.

Nem mulaszthatom el, hogy rövid áttekintést ne nyujtsak az ezen részben felölelt s a templomépitésnél szereplő munkákról. Kezdi az alapásás és alap megvetéssel; mikép kell a telket megvizsgálni, mily mélyre az alapokat ásni, s mikép épiteni. Ezen czim alkalmat nyujt neki magáról a kő, malter, fa és vas anyagáról beszélni, a tégla és a természkövek használata iránt felvilágositással szolgálni. Azután áttér az egyes munkákra; az első a

kőmives munka; el sem hagyja a tárgyat, mig a fal nincs bemeszelve, s majdnem imponál fontos előadásával annak, mint kell a falak meghányásához szükséges különböző fajtáju maltert keverni s a falra hányni.

Következik utána a templomfödelező munka. Ismerteti a különféle födélzeteket: a cserép-, pala- s réz-, vas-, és ónból valókat. Legujabban cementfödelek is vannak. Legjobbak a rézből való szerhák, de legdrágábbak is. Oroszország sok városában a rézfödelek be vannak aranyozva s az által tartósságuk századokra kinyujtva, főleg Moszkva tünik ki aranyos kupoláival.

A külső födelet tartó gerendázat és léczezet az ács munkára vezeti a szerzőt. Állitja, hogy az ujkori épitészet kevés haszonvehetőt hozott létre a templomépités, de főleg a tetőzés mestersége terén. A részletekre áttérő fejtegetés először a gerendák helyzeteiről és a fa erősségéről értekezik. A különféle, konkrét számitásokat természetesen mellőzöm. A külömböző épitési modorban emelt templomok más és más tetőzettel birhatnak; többféle példák és minták illusztrálják a gerendák egybeillesztését. A különösen fontos torony tetőzésére nézve hat regulát ád, s azután külön értekezik a renaissance stilben épitett tornyokról, mint melyek konstrukciója igen bonyolodott s a legfurcsább idomzatokat állitotta bele a világba, még pedig jó látható magasba, lásd az esztergomi belvárosi templom képzelhetlen tornyát.

A templomnak mint épületnek teljes, jókarba állitása végett beszél még villámháritókról, — Németországban állami rendelet folytán minden toronyon van villámháritó, azután a lépcsőkről s végül a templom padlójáról. A kőpadlót száraz földrétegekre kell helyezni, mely magasabb a templomon kivül való földfölületnél. Ad különféle fölvilágositást a kő vagy mesterséges lapok alkalmazhatósága és honnan való megrendeléséről.

Igy aztán fölépült a templom. De a templom nem épülhet anélkül, hogy a belső fölszerelés ne adja meg a vezérgondolatot az épület emelésében. A templom alakja,

tehát eszméje, belülről fejlődik külre. A belső fölszerelés tekintetében első helyen áll az oltár; beható utasitást ad, mint kell az oltárt épiteni, mire kell figyelni ugy a mensát, a stipest és a sepulcrumot illetőleg; figyelmeztet a lépcsők és az áldozó pad alkalmas elkészitésére. A kereszt, gyertyatartók, antipendium, tabernakulum alakja és módja és méretei iránt adott utmutatások után, áttér a különböző oltárok jellemző alkatára.

A következő fejezet tárgyalja a szószéket és a templom akustikáját, ezt követik praktikus utmutatások a gyóntató székek, a padok, keresztkut, sacrarium és szenteltviztartókról. Az orgona és annak hangolása külön czikket képez, nem különben a legtöbb templom legelhanyagoltabb része is; a sekrestye; hol is van oly nyirkos, szurtos, salétromot termő lomtár, mint sok templom sekrestyéje? A szent sirra nézve alkalmas megjegyzéseket tesz, s corrigál egyik másik téves vagy a szentség méltóságával összenem férő nézetet s gyakorlatot.

Szó van azután több fejezetben a festészetről. Fölötte tanulságos mindazon adathalmaz, mely a fesztészet egyházi fölfogását illustrálja az alakok typusát, tisztes öltözetét s más effélét illetőleg. Nem kevesebb becscsel bir a festészet különböző nemeire vonatkozó utbaigazitás. Különösen gyakorlati értékkel birnak a következő részek: „az oltári olajfestmények szinei, s azok szárazon tartása", „olajfestmények föntartása, fölujitása és kijavitása", „aranyozás és ezüstözés"; a következő fejezetben pedig: „haranghangok és föliratok", „toronyórák."

A 97-ik fejezettel ugyszólván második szakaszára térünk át a praktikus momentumokban bővelkedő münek, mely most a templom restaurációt veszi tárgyalásba. A czimiratok ismét legalkalmasabb átnézetet nyujtanak a szerző fölfogásáról: „a tető kijavitása", a falak kijavitása", „nedves falak és falomlás", stb. A művet végre 50 lapra terjedő kimutatás zárja, mely a templomhoz szükségelt minden anyagnak és minden munkának árával foglalkozik; termé-

szetes, hogy ez árkimutatás a németországi viszonyokat szemelőtt tartván, nálunk nem minden részletében alkalmazható.

A fő tekintet, mely megérdemli, hogy az ismertetés a figyelmet a müre forditsa, a praktikus és technikus részlet, s ennek hangsulyozásával zárom be soraimat. A könyvet 105, tiszta ábra disziti. *Dr. Pethő.*

Casus consientiae his praesertim temporibus accomodati propositi ac resoluti Cura et studio P. V. moralis theologiae professoris. Partes duae. Editio secunda. Bruxellis Typis Alfredi Vromant, via capellae B. M. Virginis 3. *1885. 418, 394. lap. Ára?*

Két részre oszlik; e kettőnek czime világot vet a casusok minőségére. Az első rész szól: de Liberalismo; a második: de consectariis liberalismi. A liberalismus slendrián, fölületes és könyelmü elvei a társadalmi életben sok oly körülményt és szokást ültettek az emberek nyakára, melyek a vallásos életet elfojtják s hasztalanul kutatunk utánuk a régi tudós könyvekben. Ujdonad ujak, nincs a multban mértékük, miután hiányzott mételyes gyökerük oly foku rothadása, mint a milyen napjainknak volt föntartva.

A szerző irányáról tanuskodik az első casus, melyben kérdezi, mi az a liberalismus? felelet: „idem sonat ac systema doctrinarum ac institutionum, in quibus dominatur spiritus, sic dictus liberalis. Spiritus autem liberalis ex comunissima Doctorum catholicorum sententia definiri potest: independentia status ab ecclesia vel religione tum in essendo seu ipsa status constitutione, tum in operando seu in ratione gubernandi.“ A liberalis szellemet a szerző Pius pápa Syllabusa nyomán itéli meg és üldözi igazi spanyol, mély hitü elszántsággal; hogy a szerző spanyol, azt a két kötet elolvasója több helyen fölismeri; csodálkozhatik ugyan, hogy brüsseli sajtó szórta müvét két kiadásban világgá; de a szerző alighanem tanár Belgiumban.

Julius Caesar dicsérete, melylyel a hősies és törhetlen Belgáknak adózott, rá illik az ujkori katholikus Belgiumra is. Magának a zsidó Ágai, magyar tárczairó ő kegyelmének szemét szurta a belga el nem zsidósodott kereszténység. Az ellentétek Belgiumban az utolsó izig ki vannak fejlesztve és az öntudatos vallásos meggyőződés talán sehol sem hoz annyi áldozatot, mint éppen ott. Ugyanezen szellem fejti meg az itt megbeszélendő casusok természetét és irányát. Némelyikünknek talán tulzottnak látszik mindaz, amit a casuista fölvetett kérdéseiben fejteget; mert nem vagyunk hozzá szokva a folytonos szellemi megfeszüléshez, mely a kath. lelkületet Belgiumban folyton foglalkoztatja s tanitja, hogy mit is jelent az: ne engedjünk! Azonkivül tekintetbe kell vennünk azt is, hogy föltéve, ha léteznének is nálunk egyben másban hasonló viszonyok, a fölfogás némiben modósitaná a kérdések megoldását.

Methodusa röviden a következőkben áll: elmondja a casust; azután fejtegeti a katholikus hit és erkölcstan mindazon pontjait, melyeket a föladott esetben fontolóra kell venni az alapos megfejtés okáért. Innen van, hogy több mellékkérdés füződik a főtételhez; igy például a Casus quintusban szó van: De cooperatione in liberalismo, ac primum per ephemerides liberales; ugyanott kérdés alá jön: Quid sint ephemerides liberales? Regula ut discernantur. An prohibitae sint lege generali? an sub lege Ecclesiae lectionem librorum prohibentis? Aliquae prohibitae sunt in dioecesibus particularibus. Hac de re observationes. Quid de scribentibus ephemerides liberales? Distinquuntur Redactorum variae classes, stb. stb.; miután pedig mindent, ami oda vág, előadott, következik a Casus megoldása.

El nem hagyhatom azonban az imént emlitett regulát röviden előadni, mely a liberális ujságok megkülönböztetésére van fölállitva. Eszerint liberális azon ujság, mely vagy maga magát mondja liberálisnak, mert szerkesztőjének tudnia kell, mit jelentsen a „liberális“ elnevezés,

— vagy melyet közönségesen liberálisnak mondanak; továbbá azon lap, mely ha katholikusnak is mondja magát, mégis föltétlenül és absolute küzd a vallás és sajtószabadság ügyében vagy a Syllabus egyéb átkozott propozicziójáért; azon lapok pedig, melyek ha nem is hirdetnek nyilván tévtant, mégis sokszor van kifogásuk a pápai brevék, encyclicák s másféle nyilatkozatok ellen, — melyeknek oly jól esik előhuzakodni az egyház szolgáival s bemocskolni hirnevüket a megszólás és rágalom varangynyálával, — melyek a hü és buzgó katholikusokra kigyót békát kiáltanak és folyton találnak kifogásolni valót majd ezen majd azon, különösen gyomrukban fekszik az elszánt, szókimondó buzgalom, mely ott kővé tömörödik s ők a nyomás kinjában a sötét jövendőt látják, mint dől össze a jó viszony és a békés együttélés modern stilban emelt verandája stb. stb. ezek mind a liberálismus gyanujával bélyegezvék.

Szinte érzem e jellemzés közben a spanyol inquizicio pinczéinek dohát, mint szállja meg az előhaladott korszellem papiros mellét s fojtogatja szive falán csirázó reményét az általános gondolat, szó és meggyőződés szabadságának hasonló hajnalára. Legalább azzal vigasztalják magukat, hogy hiszen spanyol irta a casusok megoldásait, s ez emberfaj iránt még mindig nagyobb türelemmel kell viselkednünk.

A következők ugyanazon szellemben tartvák: A közremüködésről a liberalismusban: 1) képviselőválasztás által; 2) liberális képviselőség elvállalása, 3) nyilvános hivatalviselés, 4) közösiskola, 5) politikai eskületétel, 6) titkos társulatok, 7) közünnepek 8) s végül negativ, tartózkodó, se hideg se meleg viselkedés által. Mindezen kérdések nem fejthetők meg igennel nemmel, hanem ügyes distinctió és óvatos érdek és ok mérlegelés által.

A második részben azon esetek megoldása foglalkoztat, melyek a mákvirágos liberalismus következményeinek bizonyulnak. A vallási közöny és az akatholikusokkal való közlekedés nyujtja az első hat esetet:

Communicatio in baptismate, — in vita sociali, ut si catholicus acatholice se gerit, allegans rationem vitae socialis; communicatio in famulatu, — in matrimonio, ut si iniens matrimonium civile, postea mixtum catholicum contrahere tentat, — communicatio in sepultura, ut si quis comitetur funera civilia et massonica, stb. stb.

A következő szakasz a keresztény társadalom más gyengéinek elevenére tapint; szó van ott öt casusban a nevelés és a családi élet elhanyagolásáról. Ezeket pedig jó lesz ismét elősorolni: 1) moderna materfamilias de officiis monetur a confessario, praesertim ne mittat in Americam filium lucri causa; 2) paterfamilias quoad electionem status filiorum auxius; 3) multorum patrumfamilias hodierna vivendi ratio s főleg megszivlelésre méltó az ötödik, mely szerint meghányjuk az operarius állapotát, qui in via ferrea ecclesiae praecepta et spiritualem filiorum educationem negligit. Ezen más hasonló czimek csak a casus általános vonatkozását adják, azután következik az eset bonyadalma, amint számtalan gyökérszálaival a társadalmi élet különféle rétegeibe kapaszkodik.

A legutolsó szakasz praktikus eseteket tárgyal az üzleti világból, melyek az igazság és jog sérelmeit nehány ujkori alakban föltüntetik; szerepel köztük a börze is.

Az ujságok és a folyóiratok ismertetései átlag teljesen megbizhatlanok, kiérdemelték maguknak e szép elismerést azon pazarul fölhordott babérjaikkal, melyeket ismeretlen nagyságok és jelességek fölkoszoruzására kemény tollkaparó munkában összeszedtek. Ezentul jobb lesz a könyv tartalmának fejezeteit és pontjait fölsorolni s hozzátenni, valjon gyorsan átfutó vagy elmélyedő és sokoldalu megbeszélésnek van-e a tárgy kitéve. A fejezetekből kiviláglott, hogy alkalmas, korszerü, égető kérdések vannak bennük fölvetve; a tárgyalásra vonatkozólag pedig hozzátehetem, hogy alaposan és sokoldalulag van megcselekedve.

Dr. Pethő.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland. Von Johann Diefenbach, Inspector an der Deutsch-Ordenscommende zu Frankfurt a. M. Mainz, Kirchheim. Nagy 8°, 355 l. Ára: 6 márka.

A vérszomjuzó tévhit, mely a középkorban és az ujkorba be egész a 18-ik századig a boszorkány-pörök jogczimén szedte áldozatait, minden oldalról méltó figyelmet és nyomozást keltett. A kérdés főleg a körül forog, mely tényezőknek tudandó be a népek müvelődéstörténetében azon sötét babona és vakság, mely az értelmet ezen képzelt ördögi valóság hiuságának fölismerésében gátolta és a szivet a téves meggyőződés nyomása alatt érzéketlenné tette. Napjainkban több ily müvel találkozunk, s legujabban helyet kér magának sorukban: Diefenbach, Hexenwahn czimü müve.

A mü két részre van osztva: az első a babonát és in specie a boszorkányságot az igazságszolgáltatás, a másik az egyház foruma előtt tekinti. Mindkét részben pedig ismét két főfelosztás igazit utba; elvezet az itélőszékhez a protestáns területeken, azután a katholikus birtokokon s ép ugy fejtegeti az egyház álláspontját a boszorkány-babonával szemben, azután a protestáns felekezetéét.

Az első részt nagyjában az érdekes tények lánczolata tölti ki, melynek átolvasása után fogalmat nyerünk a babona rettentő sokoldaluságáról és azon gyászos termékenységről, melylyel minden kor- és rang- és állásba belehajtotta mételyes gyökereit. Olvassuk a panaszokat, melyek a boszorkányság által mételyezett ifjuságot siratják, de nemcsak az ifjuságot, hanem a gyermekeket is, mert sokszor 5—6 éves gyermekek is szerepelnek e sötét pörökben.

Legérdekesebb azonban a tudományos olvasóra ez első részben a harmadik és negyedik könyv. Nem kell megijednünk, hogyha könyvekről van szó, mert terjedelmük csak 22—30 oldal. A harmadik könyv a kinpad szereplését tárja elénk; a negyedik pedig a boszorkánypörök roppant elterjedésének és vérengző hatalmának okaival foglalkozik. Az egyházi igazságszolgáltatás kezdetben a kinpadot nem ismerte; folyton találkozunk tiltakozásokkal, melyekben ugy a pápák, mint egyes kitünő férfiak kárhoztatják az igazságszolgáltatásban a kinpadok használatát, pl. Kapisztrán sz. János, Kaisersbergi Geiler; leginkább a Kölnben megjelent „Hexenhammer" czimü könyvet szokás okolni a kinpad behozatala miatt és VIII. Incze pápa bulláját az inquizició ügyében. Azonban nincs ugy; Incze pápa bullája ép ugy mint a „Hexenhammer" csak azt tartották szem előtt, hogy az eretnekség és a magia büneire az egyházi törvényszékek illetőségét védjék, mig ellenben a „bambergensis" és a „Carolin" törvénykezési rend behozatala azt czélozta, hogy a boszorkányságot mint kriminalis büntényt, a világi törvényhatóságoknak rezerválja. Ezen büntető codex alapján nyitották meg a világi birák a boszorkány-pörök aeráját. Sok hang szólalt föl ezen eljárás ellen; katholikus részről leghivatottabb védőjére Delrióban talált. Rendtársa pedig Spee Frigyes valamint a német nagy nemzet egyik legnemesebb fia, ugy lelkesült kárhoztatója is volt a rettenetes emberpusztitásnak.

Nyilvánvaló, hogy a kinpad behozatala és szereplése a bünösök vallatásában a római jogból csempéztetett át a német törvénykezésbe. A protestáns fejedelmek pedig leginkább pártfogolták a római jogot, a keresztény német jog ellen, mely absolut uralkodási vágyaiknak kedvezett. A szász jog megalapitójáról Carpzov-ról mondják, hogy egymaga 20,000 halálitéletet hozott. A szerző nagy olvasottságáról tanuskodik azon szemle, melyet a protestáns birtokokon lefolyt boszorkány-pörök kinpados vallomásai fölött tart.

A bölcselő történészre és a müvelődés nyomozójára nézve nagy becscsel és érdekkel bir a boszorkány-pörök eredetének kipuhatolása, amiben szerény véleményem szerint a tudós szerző egészen eltalálta a magyarázat helyes módját. Van négy iskola, mely mint neve is mutatja, más-más álláspontról törekszik ezen óriási áram forrásait fölkutatni: a történelmi, az orvosi, a bölcselő és a jogi iskola. Szerző a boszorkány-pörök eredetét a jogi iskola fölfogása szerint a jogászokra, a fiskálisokra, jobban mondva az alapjában elhibázott törvénykezési módra háritja. A nép hitte, hogy vannak boszorkányok; mondják a boszorkányok is azon hitben éltek, hogy ők igazán azok; ime az objektiv és subjektiv tévhit; de ez többé-kevésbé mindig megvolt; hogy ezen viszonyok közt száz és száz ezerre rughatott a szerencsétlen tüzhalálra kárhoztatott áldozatok száma — az teljesen csak a kinvalló törvénykezés által volt lehetséges.

A második rész nehezebb és szorgalmasabb munkásságot követelt meg a t. szerzőtől, mint az első. Öt könyvre oszlik, melyek közül négy a katholikus forum pártállásával foglalkozik s az ötödik a protestáns felekezet viselkedését jellemzi. Különös szemügyre vette a jezsuiták nézeteit; elősorolja az akkori korban azokat, kik a boszorkány-pöröket védték, ezek közt volt a hires Delrio, müve: Disquisitionum magicarum libri sex; — majd ismét azokat, kik a boszorkány-pöröket s az egész eljárást, mint czélvesztett, szerencsétlen gondolatot elvetették és irataikban ostromolták; ezek közt kitünnek: Tanner, Laymann s főleg Spee Frigyes, Cautio criminalis seu de processibus contra sagas liber etc.

A ki csak röpke tekintetet vet a könyvbe, meg fog lepetni az irodalom gazdagsága és a citatumok v. utalások véget nem érő lánczolata által, melyek mindinkább derengő világot vetnek e bonyolódott történelmi részre. Meggyőződünk arról, hogy a boszorkányos tévhitben, mint minden babona megitélésében az egyház sokkal föl-

világosodottabb volt, mint a protestánsok. Ez főleg az ötödik könyvben lép begyőzőleg elénk.

A tudós szerzőnek kétségtelen nagy fáradságába került az akkori fölfogás szálait nemcsak az irott munkákban, hanem a hitszónoklati irodalom őserdejében is figyelemmel követni s nagy kritikával kiválasztani. Ezen eredeti, de roppant fáradsággal összekötött tervét ki is vitte, s e részben egyedül áll. Előadásában a pártatlan s elfogulatlan fölfogás meg nem engedi neki az üres deklamációkat, s lépten-nyomon előtünik az igaz tudomány éltető szelleme, az alapos s szabad itélet. A tárgyra vonatkozó zsinatok közt ott láttuk a Szabolcsit sz. László korában és az esztergomit 1114-ből.

A gyakrabban szemetszuró nyomdahibákat szivesen elnézzük, ha megtudjuk, hogy a félig vak szerző csak nagy megerőltetéssel bocsáthatta közzé 30 éves nyomozásának fényes záradékául az itt ismertetett művet.

Dr. Petheő.

A népiskolai felügyeletről. Irta Regéczy József tk. intézeti tanár. Szerző sajátja. Eger, 1886. Érsek lyceumi nyomda. 8-rét. 172. lap. Ára 1 frt.

A ki ismeri azon visszás körülményeket, melyek az iskolai kormányzás egyik legfontosabb ágának, a felügyeletnek terén hazánkban észlelhetők, lehetetlen, hogy a legélénkebb érdeklődéssel ne olvasta legyen szerzőnek az iskolaszékekről szóló azon magvas czikkeit, melyek a jeles egri „Népiskolai Tanügy“ hasábjain jelentek meg (1883. évf.) és a melyeknek ott kilátásba helyezett folytatásai feküsznek előttünk a fentirt munkában.

Szerző egyike paedagogiai irodalmunk alapos készültségü és szorgalmas munkásainak. A dolgozatain elömlő tanulmány, a higgadt elmélkedés és sokoldalu tapasztalat, mely czikkein visszatükröződik, már rég figyelmet keltettek felszólalásai iránt és teljes méltánylásra tevék érdemesekké nézeteit.

is, hol annak előtte királyok s királynék laktak, királyok s királynék találkoztak, a keresztény francziákat szivök mélyéből gyülölő zsidók léptek. Ferriéres Rotchsild zsidóé, Versailles Hirsch zsidóé s Fontainebleau Ephrussi zsidóé. Francziaország a modern, vagy mondjuk ki egész nyiltan, a zsidó felvilágosultság, civilisatio és cultura s az ennek megfelelő politikai s gazdasági gazdálkodás terén jóval előbbre van mint Magyarország — no de se baj, ha ugy halad, mint eddig, Magyarország sem fog egészen elmaradni, az is oda jut még, ahol Francziaország van, s mily szép és megható látvány lesz az, ha ős Buda várpalotájának erkélyéről a Schossbergerek vagy a Krausok fognak lekandikálni a goj magyarok uralma alól felszabaditott Jeruzsalemre . . .

Ami Drumontnak az előbbiekben csak röviden jelzett modorban tartott munkáját leginkább érdekessé és becsessé teszi, s aminek leginkább köszönheti ama óriási nagy és gyors elterjedést, melyről a t. olvasó a kath. napisajtó utján értesült, az a zsidóságnak a keresztények elleni engesztelhetetlen gyülöletét feltüntető roppant nagy számu s teljesen beigazolt legujabb tényeknek és adatoknak nagy tömege, valóságos tárháza. Oly tények oly adatok ezek, melyeknek ismerete nélkül a modern világnak jelen viszonyait csak félreérteni lehet, s a melyeknek tudomásul vétele teljesen fölnyitja a legelfogultabbnak is a szemét.

E tényeknek és adatoknak roppant fáradtságos összegyüjtése által Drumont oly szolgálatot tett, melyért a szellemileg és anyagilag felszabadulandó népek örökre áldani fogják. *Dr. Csáp ori.*

Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums. Von Christian Pesch. S. J. Freiburg. Herder. 1885. Nyolczadr. 144. l. Ára 1 mark 90 fil.

P. Pesch azóta, hogy nagyszabásu bölcsészeti művével gazdagitotta a keresztény német irodalmat, nem

adott életjelt; de kik a jeles tudós törhetlen szorgalmát és termékeny tollát ismerik, nem kételkedtek, hogy a hallgatás leple csak ujabb meglepetéseket takar el, melyeket az idő érlel s sorban osztályrészünkül juttat.

Ez esetben a vallás bölcsészetet szemelte ki munkássága teréül.

Az Isten létét vitató történeti iró arra támaszkodik, hogy minden népek birtak az Isten fogalmával. A népek életében föltalálható ez Isten-fogalom történeti tény, alapköve a bölcsészet rajta épülő érvének. Mert e történeti tényt fölvéve, a bölcsészet tovább indul, keresi forrását ezen közhiedelemnek, s föltalálja azt az észben. A bölcsészet bebizonyitja, hogy ez általános meggyőződés nem létezhetnék, ha Isten nem léteznék. De mint látjuk, az általános meggyőződést, mint történeti tényt föltételezi.

A bölcsészetben e történeti tény odaállitásával nagyon könnyedén szoktak elbánni; Cicero és Plutarch s más öreg urak állitásai hangzatos mondatokká kerekitve elegendő nyomatékot látszanak adni a föltevésnek. De a ki evvel be nem érné, annak könnyen kételyei jöhetnének az iránt, valjon birtak-e a régiek elég ismerettel arra, hogy ily általános érvényü állitásokat szélnek eresszenek.

E kétely inditotta a szerzőt is, hogy hivatásos foglalkozásaiból fölmaradó szünóráit a pogány népek vallásainak tanulmányozására szentelje. A feladat óriásinak tünik föl ugy a tenger nép, mint még töméntelenebb emlékeik beláthatlan sokaságánál fogva. Hiszen egy egyetlen nép nyelvének, szokásainak, irodalmi emlékeinek tanulmányozása is bőven kitölti az ember életét; főleg ha számba veszi, amint vennie kell, a tárgya körül fölhalmozódott mult- és jelenkori irodalmat.

Azért a helyes kiválasztás elkerülhetlen szükséges.

A tárgymutató három főszakaszt tüntet föl, melybe a népek osztvák; az indogermán nyelvcsaládra, a szemita nyelvcsaládra s néhány ó-kori kevésbé ismert népre terjeszkedik ki a szerző kutatása.

A földolgozott anyagot kétféle forrásból meriti: az egyik forrást képezi az illető népnek irodalma, mely magában véve leghitelesebb fölvilágositást nyujt a népnek vallási fogalmairól. De mivel az illető nyelvek és irodalmak ismerete hosszas szakbuvárkodást igényel, azért második helyen a szaktudósok müveihez kellett folyamodnia.

A szaktudósokra nézve oly észrevételt tesz, melyet jó lesz, mindenhol szem előtt tartani. „A derék nyelvbuvár rosz bölcsész lehet. Azért tárgyalásomban minden egyes csak abban tanuskodjék, amiben tanuul felhozzuk. Ha valamely tudós illetéktelenül lépte át a határt s ha ismeretlen téreken mocsárba tévedt, abból nem következik, hogy az illetékes tudomány mezején is hibázott. Itt követhetjük utmutatását. De ha mellékkirándulásokra hiv meg, azt köszönettel mellőzzük. Van néhány tudós, ki szakában méltányos s nagy hirnek örvend, de ki egyszersmind fölötte ügyetlen, mihelyt a kereszténységről vagy a kinyilatkoztatott igazságokról kezd szólni. Hány van, ki gyönyörtől csordul, ha Vedáról vagy a halálkönyvéről foly a szóbeszéd, pedig a katekizmusból csakugyan gyötre vizsgát tenne. Sajnos, hogy sokan a pogánysággal való foglalkozásuk miatt pogányokká lettek, s azt vagy csak kevéssé vagy épen nem titkolják.“

Nem szükség emlitenem, hogy ez irányu vizsgálódást egy magát megejteni lehetetlen anélkül, hogy más hasonló kérdéseket ne érintsünk. Ide tartoznak: a monotheismus vagy polytheismus történeti elsőbbsége, az istenismeret jobbra vagy rosszabbra való fejlődése, a különböző vallások összefüggése, stb.

Mivel pedig az összehasonlitó vallástudomány mérges, irigy, tekintettel a kereszténységre sokhelyütt üti föl fejét, igazoltnak látszik a fölsorolt kérdéseknek bevonása a tárgyalásba.

Ezekből érthető a mü iránya és czélja, melyet a gazdag s ki nem fogyó irályu előadás a szerző ismert alaposságával párosultan elérni törekszik.

Dr. Pethő.

Weltgericht und Weltende. Von Lic. Josef Bautz, Privatdocent an der Akademie zu Münster. Mainz. Kirchheim. 1886. 8° 282 l. Ára?

A szerző nem akarja az 1886-ik évben a világot tönkrejuttatni s nem is a néphitre s az olcsó prófétákra való tekintetből irta meg éppen mostanra művét; hanem egyszerüen azon okból, mert a végső dolgokról kiadott három füzetét ez utolsóval akarja kiegésziteni. Önálló munkálatai jelentek már meg, „Der Himmel," „Der Hölle," „Das Fegfeuer" czimmel, ezekhez sorakozik a „Weltgericht und Weltende."

Mindezekben a fősulyt arra kell fektetni, hogy megkülönböztessük azt, amit a hit tanit attól, ami szorosabb vagy lazább összefüggésben rajzik a főtárgy körül. Avval ugyan, amit hinni kell, hamar készen volnánk, de annál több az, amit mások a hitbizonyos igazságokhoz hozzá mondani tudnak. Mert hogyha Malvenda 13 könyvből álló nagy Fólio kötetet irt össze az Antichrisztusról, senkinek sem lesz kedve azt mind elhinni; némelyik még azt is fogja mondani, hogy kár volt a papirért. Ezek véleményét azonban nem akarjuk magunkénak ismerni; mert ha biztos tudásra nem is emelkedik sok kérdés, melyet a világvégéről és az itéletről fölvethetünk: van érdem és érdekesség abban is, hogy a sz. irás e tárgyra vonatkozó czélzásait összegyüjtjük, a régen ápolt véleményeket kiigazitsuk, némi kétségest és bizonytalant a valószinüség szinvonalára emeljünk.

A szerző törekszik ezen alapelveket szem előtt tartani; a mi a dogma bizonyosságával bir, azt dogmatice bizonyosnak állitja föl, a mi csak a theologusok megegyezése és észbeli indukciók által nyeri világosságát, azt theologice bizonyosnak mondja. Foglalkozik ugyan oly kérdésekkel is, melyekről semmi bizonyost nem mondhatni s ezekben őrizkedik holmi olcsó kinyilványitásoktól.

Igy az első szakaszban bemutatja az olvasónak azt, ami mindenesetben be fog következni a tény bizonyosságával és határozottságával: Weltgericht und Weltende

als Thatsachen der Zukunft; de a hit, melyből e tény bizonyosságát kölcsönzi, korlátolja a tudás határait, s következik rá a tétel, hogy a világ végének ideje bizonytalan. A második szakasz a világ végének távolabbi jeleivel foglalkozik: ott szerepel az Antichrisztus bizonytalan s határozatlan ki és holléte, de azért az irók tudnak róla sokat; beszélnek: realitása, természete, származása, neve, ideje, jelleme, élete, müködéséről; prófétájáról, Gog és Magogról. Szóba kerülnek Henoch és Illés, Mózes, Jeremiás és Sz. János apostol. Mondhatni majdnem minden czikkről: Quot capita, tot sensus; van némelyikhez 10—15—20 Sententia, alkalmas lap és ivtöltelék s hozzá reáolvad a tudományosság zománcza is. De mire mindez, azt reálisabb emberek nem igen fogják föl; a legtöbb szó és mondat a fölvett dolgokról csak ügyes sejtés, találgatás, kombinálás, talán-talán, hol volt — hol nem volt féle szószaporitás, a tudományos kiváncsiság vásárfia gyanánt.

A harmadik szakasz a világ végének közelebbi jeleit tárgyalja az Antichrisztus bukása után: Szó van benne az ember fiának jeléről, a föltámadásról; a negyedik szakasz az itéletről szól, a biróról, az itélet helyéről, stb.; az ötödik pedig a világ végéről, a világégésről, az uj égről s uj földről értekezik. Mondhatni sok haszontalan és megfejthetlen kérdést feszeget. Nem kell hozzá hitetlenség, sőt lehet valaki alázatos hivő s mégis azt mondja rá: ezt a sok tudományt arról is, amit tudni nem lehet, meg nem emészthetem. Alkalmasabb szolgálatot tesz az a sz. ügynek, a ki az organikus természet életét a jelen valóságban kutatja, mint az, a ki tünődésbe merül a fölött: lesz-e majd organikus élet, s ha lesz, milyen lesz a világégés után.

Dr. Petheő.

LEHET-E KÉT ÓRAKOR DÉLUTÁN A MATUTINUMOT ÉS LAUDEST ANTICIPÁLNI?

A moralizálás oly szellemtelen és erőtlen szó vagy irott betüáradat, hogy legfölebb amikor nincs más, töltelék gyanánt öntheti el a lapot vagy a hallgató unalomnak indult lelkét; no meg a prédikációkban is szerepel szellemi szalmatakarmánykép, melylyel rosz időkben, midőn az értelem napja nem süt s a bölcsesség vize kiszáradt, szoktak kedveskedni a soványodó nyájnak. Távol legyen tehát tőlünk. Nem is moralizálni, hanem az erkölcsi törvény egyik eleven ágáról akarok nehány megjegyzést idetüzni, mely a mindennapi papi életre veti üditő árnyékát.

Nem lehet tagadni, hogy a breviárium recitálása igen megnehezittetnék, ha az egyes hórákra kitüzött időt minden részletében meg kellene tartanunk; értem, ha a hórák recitálásánál nemcsak arra kellene figyelnünk, hogy a négy kisebb hórát délelőtt végezzük, vagy legalább elvégezhessük, ha lehet és tetszik, — a vecsernyét pedig s a completoriumot délután; hanem ha a részletes és tüzetes időmeghatározáshoz is lennénk szoritva, mely ugy az officium nocturnumnak, mint a diurnumhóráinak kijelöli idejüket. Különben ez utóbbi szigoru időmeghatározás most sehogysem kötelez és a régi szokások és tudnivalók lajstromába

tüzhető. A sulyos bünt mindenki elkerüli, aki a csillagászati nap 24 órája alatt elvégzi officiumát; jobban mondva, aki a folyó nap éjfélje előtt elkészül vele.

A tüzetes időmeghatározás kérdése jelenleg csak az anticipálás ideje körül forog. Az órát keresik, amikor a délután folyamán a következő nap matutinumát el lehessen kezdeni. Feleletünk e kérdésre az, hogy a matutinumot télen-nyáron két órakor délután lehet már anticipálni.

A kérdésre fényt vető előzmény gyanánt tudnunk kell, hogy az anticipálás azon szokásból vette eredetét, mely szerint az egyház ünnepeit a vecsernyével kezdi, a természetes csillagászati napot tehát megelőzi, — anticipálja. Mihelyt az egyház megnyitja a jövő nap ünnepét, szabadnak látszott a megnyitott ünnepnek officiumát is megkezdeni; meg is kezdették s a kezdeményezések nyomán fölserdült a szokás a törvényesség jellegével; ugy hogy most senkinek sincs kételye, szabad-e, nem-e a matutinumot anticipálni.

Ugyanazon körülmény, mely az anticipálás eredetére nézve fölvilágosit, meghatározza annak idejét is. Mivel a vecsernyével lett megnyitva a jövendő nap egyházi ünneplése; azért officiumának előzetes megkezdése is vecsernyekor történhetett csak; tempore vesperarum s nem post vesperas. Nem bármikor post vesperas, miután valaki a vecsernyét s a completoriumot elvégezte; hanem a vecsernye idejében, órájában, (tempore vesperarum) melyet az általános szokás meghatározott. Az anticipálás ezen eredetéről biztosit sz. Tamás (Quodl. lib. 5. art 28.): „Quantum ad ecclesiasticum officium et solemnitatum celebritates incipit dies a vesperis; unde si aliquis post dictas vesperas et completorium dicat matutinas, jam hoc pertinet ad diem sequentem.“

Sz. Alfonz szükségesnek látja hangsulyozni, hogy a matutinumot a vecsernye idejekor lehet csak megkezdeni, s nem bármikor a vecsernye elvégzése után s a többi közt azt is felhozza: mert ha nem a ve-

csernye idejekor, hanem egyszerüen a vecsernye elvégzése után lehetne megkezdeni, akkor a nagybőjt hétköznapjain mindjárt reggel lehetne a következő nap matutinumához fogni, miután azon napokon a vecsernyét délelőtt s reggel is lehet elmondani.

Tisztába hozván az anticipálás elvét, állitjuk, hogy a matutinumot lehet délutáni két órakor kezdeni.

Első tanuul fölállitjuk sz. Alfonzot, nem azért, mintha ő tüzte volna ki első az anticipálás idejét délutáni két órára, hanem azért, mert azok, kik e szabadságot korlátolni szeretnék ok nélkül, sz. Alfonzra hivatkoznak. Theologia Moralis — 1748-diki kiadásában (LIV. Cap. 2. art. IV. Dub. 2. Nota D.) ezeket olvassuk: „Probabilissimum est, posse recitari matutinum hora secunda post meridiem..., ut tenent Sanchez, Viva, cum Fill. Bon. Trull., et Tambur., Salmaticenses. cum Led., Dian. Molf., Leand. stb.“

Már pedig, ami probabilissimum, annak ellentétje parancsoló vagy tiltó törvény semmiesetre sem lehet; de nemcsak törvény nem lehet; de észszerü helyét megálló probabilitásnak sem örvendhet. Eszerint az ellenkező vélemény, az t. i., hogy a matutinumot két órakor elkezdeni nem lehet, csak gyönge valószinüséggel bir; s miféle az a gyönge valószinüség? „Quae quidem aliquo fundamento, sed non tanto nititur, ut valeat assensum viri prudentis ad se trahere.“ (S. Alfonz, Th. M. Lib. I. n. 40.) E tan szerint tehát az a vélemény, hogy a matutinumot két órakor elkezdeni nem lehet, nem érdemli meg, hogy okos ember oda nézzen neki.

Sz. Alfonz e véleményét, mint az idézetből kitetszik, sok jeles auctornak tekintélyére támasztotta. Pedig az idézet nem akképen kimeritő, mintha a föl nem sorolt auctorok e szabadságot tagadnák. Többen vannak ugyanis, kik az eltérő vélemények fölsorolása után az olvasó itéletére és szabadságára bizzák a választást. Ők maguk is tehát nem mondják

valószinütlennek, improbabilisnak, vagyis tilosnak a két órai anticipálást; ha biztos volna a törvény, hogy a matutinumot az emlitett időben anticipálni nem lehet, sőt ha félni kellene, hogy nem teszünk eleget, ha e véleményt követjük: akkor az ily véleményt szükségkép improbabilisnak kellett volna mondani, melyet elfogadni, követni nem szabad! Hogy is lehet valamit követni, ami kitesz a bün veszélyének, ami a törvény áthágásának, a szigoru kötelezettség elmulasztásának csak gyanuját is ébreszti. Halljuk ezek közül Lacroix-t (Lib. IV. art. quaest. 213. n. 1314.): „Quandonam autem pridie inchoari possit Matutinum privatum diei sequentis, varie loquuntur auctores; nam inchoari posse ab hora secunda putant Quintanad., Molf., et Faber apud Dianam p. 2. tr. 12. res. 39., dicitque probabile esse Tamb. in Decal. L. 2. . . .“ Henriquez, Barbosa, Bonacina dicunt inchoari posse hora tertia, Suarez, Castr., dicunt medio quartae; alii dicunt tribus horis ante occasum Solis.“

Ugyanigy szól a jeles canonista Reiffenstuel s mások. Mindezek fölsorolják a különféle véleményeket, anélkül, hogy itéletet mondanának, vagy éppen a szóban forgó véleményt mint törvényellenest visszavetnék.

Másodszor nem kimeritő a fölhozott auctorok névsora; mert P. Ballerini a Gury morálisának ezen kérdéséhez irt jegyzetében többeket csatol a fölsoroltakhoz, s egyszersmind idézi véleményeiket, melyekből a kérdés határozott probabilitása s az ellenkező törvény vagy törvényes szokás nem létezése kiviláglik. Tüzetesebb meggyőződés czéljából álljon itt ujra néhány idézet; Viva (Curs. Theol. Part. 1. Q. 3. art. 5. n. II.) irja: „Matutinum et Laudes ex consuetudine jam recepta probabiliter recitari possunt citra veniale et absque ulla causa ab inclinato praecedenti die, videlicet duabus vel tribus horis post meridiem diei antecedentis.“

Ugyanigy Azor (Part. 1. Tr. 10. C. 9. q. 5.): Doctrina igitur et sententia S. Thomae illa mihi simplicior et planior videtur esse, ut Nocturnum officium . . . persolvi queat a Clericis privatim, statim atque Vespertinae et Completae preces recitatae fuerint . . ., tribus videlicet, duabusve horis post meridiem elapsis."

Babenstuber (Tr. 5. disp. 2. art. 3. n. 111.): Nonnulli apud Tamburini existimant, licitum esse recitare tribus horis ante occasum solis; alii tribus horis post meridiem; alii inter tertiam et quartam pomeridianam; alii hora secunda post meridiem. Judico cum eodem Tamburino, has omnes sententias esse probabiles, et quemlibet posse amplecti, quam maluerit."

Roncaglia (Tr. 5. Q. 2. Cap. 5. q. 4.): „Omissis tot diversis opinionibus . . ., mihi valde probabilis est ea opinio, quae affirmat, recitari posse hora, qua primae vesperae dicuntur. Ratio est, quia tunc incipit dies festivus crastinus." Azután hivatkozik Sanchezre, s e hivatkozása földeriti, hogy mikor gondolja ő, hogy kezdődik a következő nap. Sanchez ugyanis ugy magyarázza sz. Tamás föntebb idézett szavait, hogy aki a vecsernye és completorium elvégzése után az anticipáláshoz fog, például két órakor, az helyesen cselekszik s a törvénynek eleget tesz. Hozzá teszem, hogy Sancheznél vannak citálva néhányan, akik mondják, hogy bőjtben a vecsernye elvégzése után délelőtt is elkezdhető a jövő napi matutinum. Azonban ezen vélemény nem fogadtatik el s elszigeteltségében a feledésnek van átadva.

A többi Auctor citálásától elállok, mivel nincs rájok szükség. Csak P. Ballerini álláspontjára teszek megjegyzést. P. Ballerini az emlitett jegyzetben ugy ir és felel a Vindices-eknek, mint ki nem saját véleményét védi s csak az elvont kérdés probabilitása mellett küzd. Azonban ezt csak a logika kedvéért

teszi, melynek ignorálásával a Vindiciae czimü könyv irói az ő személyét vonják bele a vitába. Privatim tudom, hogy P. Ballerini mindig a két órai anticipálás mellett volt, s nem is tehetett máskép!

Mondom, nem is tehetett máskép! más auctorok nem érzik az efféle korlátot, jóllehet kötelességük volna ezt érezni s aszerint azután tenni is. Kiveszem természetesen mindig a nemtudás vagy hibás értesülés esetét. A ki a probabilismus elveit vallja, annak nem szabad valamely véleményt egyszerüen, fait accompli gyanánt fölállitani, mikor az ellenkező vélemény is probabilis. Más szóval az annyit tesz, hogy nem szabad valamit törvénynek, egyedül érvényesnek deklarálni, a mi nem törvény, ami nem egyedül érvényes. Ezt pedig azon egyszerü oknál fogva, mert az Auctorok nem törvényhozók, hanem tudományos kompilátorok és magyarázók. A tankönyvekben pedig többször akadunk kérdésekre, melyekre a felelet oly apodiktikus fogalmazásban van adva, hogy az ellenkező nézet jogosultsága vagy éppen létezése iránt a lehetőség sejtelmét is kizárja. Kérdezzük, mily joggal? s feleljük, hogy semilyennel. Kérdezzük, miréven? s feleljük, a tulzott tekintélyimádás és devot, hü utánirás révén. A ki e szavakat eleven öntudattá akarja emelni, vegye kézhez a Gury jegyzetes kiadását s a jegyzetekből villanó kritika fölébreszti benne az önálló, s alapos tanulmány fogalmát.

Ezek után bizonyos, hogy ha sz. Alfonz nem változtatja meg az 1748-as kiadásból vett föntebbi citatiót, alig léteznék kétely az iránt, valjon lehet-e szabadon és biztosan követni azon auctorok nézetét, kik az anticipálást délutáni két órától kezdve engedik meg. De sz. Alfonz később megváltoztatta nézetét s ujabb keletü kiadásaiban igy felel a szőnyegen fekvő kérdésre: „Prima sententia affirmat et hanc tenent Sanchez, Diana et probabilem putat Tamburini ac probabilissimam vocant Salmaticenses cum

Trullench, Ledesma, Leander, Autonius a Spir. S...“ „Secunda sententia tamen mihi verior (licet olim oppositae adhaesi) negat et hanc tenent Conc. Holz. etc.“

Mi következik már most ebből? Először is az, hogy mindenki követheti ezek közül azt, amely neki tetszik. Mert sz. Alfonz pártfoglalása nem veszi el az ellenkező sententiának probabilitását; tehát probabilis marad, vagyis mindenki követheti, s nem áll vele szemben biztos törvény; mert ha állna, akkor vele ellentétes probabilitás ugy sem adatnék.

Jó lesz azonban itt azon nemsokára visszaélésnek qualifikálható eljárásról szólni, melyet némely moralisták a Congregatio poenitentiaria egyik nyilatkozatának alkalmazásában követnek. A Congr. a legnagyobb dicsérettel emlékezik meg sz. Alfonzról, amint kell is, s egyetért vele az egész kath. világ, mely e szentnek lángbuzgalmával a rigorismus megtörésének gondviselésszerü érdemét és dicsőségét egyesitve látja. A Congr. nagyobb és kifejezőbb jelét nem adhatta tiszteletének és elismerésének, mint mikor kinyilvánitotta, hogy sz. Alfonz minden morális véleményét bátran és biztosan lehet bárkinek is követnie. De némely moralista e fényes nyilatkozat értelmezésében nem igen morális. Eljárásukkal nemcsak azt hirdetik, hogy sz. Alfonz véleményeit lehet követni, de sokszor azt, hogy kell követni. Ez sehol sem áll! A ki tudja, hogy valamely kérdésben maga sz. Alfonz két ellenkező véleményt hoz föl, melyek közül egyikét magáénak mondja, a másikától azonban a probabilitást el nem tagadja, mert azt nem is teheti: annak azt is kell tudnia, hogy tehát a választás egészen szabad, s hogy ha saját személyére sz. Alfonz véleményét követi is, de másokat arra semmikép sem kényszerithet.

A fenforgó kérdés ugyanazon helyes kezelést sürgeti; sz. Alfonz mondja, hogy van két probabilis ententia, vagyis, hogy mindkettőt szabad követni;

neki ugyan jobban tetszik a második, de azért nem tagadja, hogy bárki az elsőt is választhatja.

Sz. Alfonz azonban saját véleményének bizonyitására oly érvet hoz föl, mely ha megállja helyét, az első véleménynek probabilitása megszünik. A sz. doktor tehát oppugnálni akarja a kétórai anticipálást. Lássuk az érvet: „Ratio, quia matutinum, adhuc juxta hodiernam consuetudinem, non potest recitari nisi hora vesperarum; hora autem vesperarum est illa, quae subsequitur horam nonam, quae est media intra meridiem et occasum, estque diversa pro diversis temporibus.“ Ezen érvre nézve tudni kell, hogy evvel csak Concina, egy kiállhatatlan rigorista huzakodott elé sz. Alfonz előtt; csak az értelmezte azt ugy, hogy az ellenkező véleményt argumentumának élén, mint tőkére került hajót kilyukadtnak s menthetlennek tartotta. A többi szerző ezen érvet minden időben ismerte, de nem tartotta döntőnek, következőleg nekünk is ugyanazt szabad vele tennünk.

Eltekintve azonban ezen indirekt félretolásától, azt felelhetjük rá: hogy a szokás manapság a délutáni kétórát már a vecsernye idejének tartja, s miután sz. Alfonz sürgeti, hogy a vecsernye idejekor mondassék a matutinum, eleget teszünk ezen követelményének, ha két órakor fogunk az anticipáláshoz.

Mit kifogásol a sz. Doktor e feleleten? halljuk: „Id autem, quod contrarii supponunt, nempe quod consuetudo jam introduxerit, sequentem diem ecclesiasticum hora secunda post meridiem jam incipere, hoc probandum esset, cum omne factum sit probandum . . .“

Azon fordul meg tehát a kérdés elé gördített nehézség, hogy nincs oly szokás, melynél fogva a d. u. két órát a vecsernye idejének tartják, hogy előbb be kellene bizonyitani azt, hogy ily szokás valóban létezik.

Mindenesetre; de honnan lehetne valamire rábizonyitani, hogy igazán szokás, mint az emberek el-

járásából és állitásaiból, hogy ez vagy az igazán szokásuk. Miután az elébb fölsorolt szerzők mind ugyanazon alapon állnak, hogy t. i. a vecsernye idejében lehet csak elkezdeni az anticipálandó matutinumot s miután ugyanakkor azt is állitják, hogy két órakor anticipálhatni, következik, hogy a vecsernye idejének a délután két órát tartják. Ez természetesen a szokástól függ, s nem lehet másra rekurrálnunk, mint az emberek nézetére, cselekvés módjára. Már a Salmaticenses karmelita barátok nagy, de kevésbé kritikus morálisában olvassuk: „Probabilissimum ducimus, posse matutinum cum laudibus immediate hora secunda dici, *qua solent Vesperae recitari.*" Mit jelent az „qua solent vesperae dici"? mit jelentene mást, mint a szokást?! nem jelenti ugyanis csak azt, hogy akkor lehet elmondani a vecsernyét; mert azt már déli 12 óra után is lehet, hanem jelenti a vecsernye idejét, melyben azt általában recitálni szokás.

Különben ismétlem, hogy sz. Alfonz ellenérve, melyre támaszkodva előbbi véleményétől eltért, általánosan ismert volt minden szerző előtt; sz. Alfonz nem mondott abban semmi ujat, annyira nem, hogy amit a sz. Doktor nehézség gyanánt hoz föl, azt a kérdés alapjául, mintegy föltevéseül kell tekintenünk. Csak az a különbség, hogy sz. Alfonz e föltevésben nehézséget látott, mig mások azt nem látták.

Ujabb bizonyitékul, hogy a délutáni két órát a vecsernye idejének deklarálta a szokás, fölhozom Berardi jeles morálisának szavait. A szerző faenzai plébános, s napjaink erkölcstudományának egyik legjelesebb képviselője (Praxis confessariorum. n. 619. pag. 532.): „multi theologi probabilissime . . . horam secundam post meridiem communiter indicant; sed non desunt qui transacto meridie matutinum recitari posse dicunt, eo quod dies ecclesiasticus, maxime quoad officium incipiat a primis vesperis, quae privatim statim post meridiem recitari valent. Quia ta-

men communiter Vesperae recitantur solum post prandium; ideo hora secunda (circiter) post meridiem *tempus Vesperarum vulgo existimatur.*" Jegyezzük meg magunknak jól: „tempus Vesperarum vulgo existimatur," szokást máskép bebizonyitani nem lehet.

De vannak mások, kik nem ugy vélekednek! Szabad nekik. Elkezdhetik öt-kor, elkezdhetik régi szokás szerint éjfél után; azon csak épülni lehet; itt azonban nincs arról szó, hogy mit lehet tenni, s mi szebb és épületesebb, hanem arról, hogy mit nem szabad s mit nem kell tenni, ha különben valaki vétkezni nem akar.

Ha jól emlékszem a „papi egyesület" privilegiumai közt ez is foglaltatik, hogy tagjainak szabad a matutinumot már két órakor délután anticipálni; hasonló engedményeket olvasunk más egyesületek és rendek szabályai és konstitucióiban; ebből azt lehetne következtetni, hogy általában a matutinumot két órakor anticipálni nem lehet; mert különben ez engedmény semminemü privilegiuma nem lenne a „papi egyesületnek" vagy a rendeknek.

A legjellemzőbb ez ellenvetésben az, hogy a „Vindiciae" is éles tőr gyanánt villogtatják; pedig maga sz. Alfonz adja reá a legalkalmasabb feleletet. Müvének e kérdést megelőző lapján, fölhozza Filiucci állitását, hogy a matutinumot privilegiumból egy órával napnyugta előtt lehet anticipálni; azután ezeket olvassuk: „Quod tamen non est signum id sine privilegio fieri non posse, quia talia saepe dantur ad tollendos scrupulos et dubia, quae sequuntur ex varietate opinionum." Itt is ugyanezt kell szem előtt tartani: abból, hogy a két órai anticipálás privilegium gyanánt adatik, nem következik, hogy privilegium nélkül anticipálni nem lehet; mert az efféle szabadalmak adatnak a kételyek megszüntetésére is, melyek a vélemények eltéréséből származnak. Bizonyos, hogy ha valaki kéri a privilegiumot, hogy négy

órakor kezdhesse az anticipálandó officiumot, megkapja amiért esedezik, de jó lesz, ha minden következtetéstől tartózkodik. P. Ballerini nótájában találjuk ugyanezen nehézségre Diana szavait (Tom. 3. Tr. 6. Res. 54. n. 3.): „Dices: Pontifices concedunt privilegia, ut matutinum possit recitari duas horas post meridiem: Ergo. Respondeo, qui petunt hoc privilegium, signum est, quod tenent contrariam sententiam, et multa petuntur a Pontifice ad majorem cautelam et propter scrupulum; sed non ex his sequitur, citatam Doctorum sententiam non esse probabilem, nec sequi posse.“

Még a S. Rituum Congr. feleleteiből származhatik véleményünk ellen valamiféle nehézség. A Congregatio ugyanis 1876. márcz. 16-án (Decr. 5653.) a fölterjesztett kérdésre: „Quanam hora liceat incipere privatam recitationem Matutini cum laudibus vespere diei praecedentis, in istis namque regionibus non omnium eadem est hac de re sententia?“ igy felelt: „Privatam recitationem Matutini cum laudibus diei sequentis incipi posse, quando sol medium cursum tenet inter meridiem et occasum. Atque ita rescripsit.“ Ezen felelet némelyeknek azt bizonyitja, hogy két órakor a matutinumot anticipálni nem szabad. Mit kell erről tartani?

Tekintetbe kell venni a római congregatiók feleleteinek természetét, s minden egyes esetben külön meghatározni azok kötelező erejét. Ha részletes kételyekről van szó, ha egyes, elkülönzött esetről, nem lehet feleletüket egyszerüen hasonló vagy hasonlónak látszó kételyre és esetre átvinni egyszerüen azon okból; mert nem ismerjük a fölterjesztett kérdés vagy eset minden részleteit s ép ugy a válaszoló congregacio itéletének minden motivumait.

Másodszor arra is kell figyelnünk, hogy a congregációk feleletei néha decretumok és fogalmazásukból kitünik, hogy kötelezni akarnak, hogy a törvényt

hitelesen és kötelezően magyarázzák, stb. máskor pedig egyszerü feleletek a kérdést intézőkhöz. Mit kell ilyenkor szem előtt tartania mindenkinek, aki a feleletet olvassa? azt, amit bármely tanács vagy törvényszék itéletében nem szabad szem elől veszteni: hogy ez a felelet, ez az itélet azon testületnek véleménye. Ha a congregatio oly kérdésekben, melyekre nézve két sőt három eltérő, de probabilis vélemény létezik az egyházon belül, egyet kiválaszt s ahhoz szegődik, azáltal a többi véleményt nem fosztja meg probabilitásától, amint azt nem is teheti.

Ezen két pontot kell azon zürzavaros fogalmak közé ékelni, melyek a congregációk jogi állásáról a theologusok fejében egymást üzik és megállapodott itéletnek tért nem engednek.

A congregáció tehát választhat magának a fölterjesztett kérdésre több egymással szembenálló vélemény közül egyet, s tarthatja magát hozzá minden enemü határozatában; teheti azt is, hogy a körülmények szerint majd ezen véleményt követi, majd a másikát. Ha az előbbi módon jár el, senki abból le nem vonhatja, hogy a felelet kötelező, s az ellenkező vélemény megszünik probabilis vagy bizton követhető lenni. Ha pedig az utóbbi módon jár el, senki abból le nem vonhatja, hogy a kongregáció önmagának ellentmond; mert országvilág tudja, értem a moralis theologia világát, hogy két probabilis vélemény közül majd ez egyikét, majd a másikát követhetni, fölváltva, de nem egyszerre egy s ugyanazon ügy különböző részeiben. Ezen elvek alkalmazása képesit a fentidézett határozatnak értékét és kötelező erejét meghatározni.

A szövegezésből kitünik, hogy a congregáció nem akar valami uj, kötelező törvényt hozni, vagy a fönállónak olyatén magyarázatot adni, melynél fogva az officiumnak két óra előtt való elvégzése érvénytelen volna. Ha azt akarná, akkor igy kellett volna

irnia: „incipi posse solum, quando“ etc, de nem ugy ir, hanem „incipi posse.“ Azt pedig mi is mondjuk. Azután a felelet igy záródik: „atque ita rescripsit;“ ha pedig kötelezni akart volna, bizonnyal ezt teszi oda: „atque ita servari mandavit.“

A felelet teljes értéke tehát ez, hogy a congregáció azon véleményhez hajlik, mely a recitálást későbbre tüzi ki; de nem tiltja, hogy előbb ne történjék s annál kevésbé nyilvánitja ki érvénytelennek, ha valaki de facto két órakor anticipált.

Maga sz. Alfonz sem fogadta el mindig a congregáció véleményét egyik-másik kérdésben; bocsánatot kér, hogy az oly tekintélyes tanácsnak véleményében nem osztozhatik, miután más meggyőződése van s nem törvények hozásáról, hanem eltérő vélekedésről volt szó.

Ugyanazt veszszük észre más jeles theologusoknál. P. Ballerini régtől fogva tanitotta daczára a „stylus curiae“-nak, hogy a vérrokonság, sógorság bontó akadályától fölmentést kérő folyamodványokban nem kell az incestusról említést tenni. Tanitványai scrupulus nélkül követték a napnál világosabban bebizonyitott tant, mialatt a lelkészek faggatták magukat s másokat a kényes inquisitióval, és az ordinariatusok hiven respektálták a „stylus curiae-t.“ S mily oktató e részben a Congregatio Poenitentiaria magatartása!

A Congregáció szintén a „stylus curiae“ érvéhez ragaszkodott, nem kárhoztatta ugyan nyiltan a szeme előtt álló Collegium Romanum tanárát és tanitmányát; — de mégis intézkedett; meghagyta, hogy a Gury legközelebbi kiadásából ki kell hagyni a hires incestus-jegyzetet. A Gury-t azonban egyhamar nem nyomták. Eltelt néhány év! s a congregáció most megint azt hagyta meg, hogy a Gury legközelebbi kiadásába föl lehet ismét venni az incestus-jegyzetet. S végül mi történik? taval formális körrendeletben

nyilatkozott a sz. Szék, hogy az incestusra „in impedimentis matrimonium dirimentibus consanguinitatis et affinitatis, cognationis item spiritualis, et publicae honestatis“ nem kell tekintettel lenni.

Az eltérő vélemények közt hullámozhatik tehát az itélet, a congregáció is választhat az ember szabadságára bizott vélemények között. Csak az kívánatos, hogy a theologia morális tanitása, az egyetemeket sem vesszük ki, ne fejlesszen hallgatóiban oly gyerekes, éretlen itéletet, mely az iskolakönyv egy oldalra hajló edictumában a bevégzettséget kontemplálja, s azon deszkafalat lássa, melylyel az erkölcsi törvény s az emberi szabadság végső határa van körülszegezve.

Dr. Pethő.

D'ASTE MIHÁLY.

Romanos agere adhuc et pati fortia posse
non semel stupente, hoste, docuit.

Lecsendesült már Buda visszavételének jubileumi öröme. A nagyfontosságu nap az ezrek vérével kivivott ügynek csak legfőbb képviselőit: a pápát, a császárt, a Lotharingi herczeget, a bajor választót állitotta előtérbe s dicsőségükön ragyogtatá a jubiláló utódok örömittas tekintetét; — az elvérzett ezrekről pedig csak általában emlékezett. De miután a jubileum dagálya letünt s az apály beállott, föltünnek emlékezetünkben azon jelesek hosszu sorai, kik nem vezérkedve, de küzdve, nem a golyók körén kivül, de a vértócsák közt, lankadatlan karral varázsolták bele a Szeptember másodikát történeti évforduló pontul a megnyomorodott s pusztuló magyar nép életébe.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

A PAPNEVELDEI TANÁROK.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1887.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

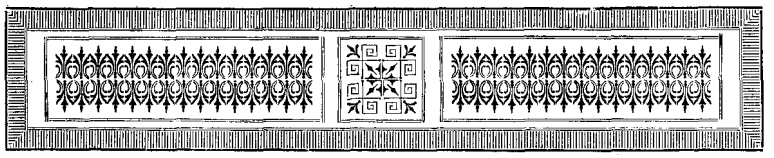

PROGRAMMUNK.

Ránk férne már, hogy föltámadna köztünk is, aki a rendetlen és lelketlen emberaprólékba szellemet öntene.

Ráférne közéletünkre melynek ziláltságát és meddőségét a társadalom különböző rétegeiben egymást üző vajudások bizonyitják — ráférne a közélet ezen tehetetlen szellemébe mártott egyházunkra is, hogy támadna kebeléből a német Görreshez hasonló, kiről mi is mondhatnók, hogy a kath. öntudatot ébresztette, hogy a kath. elveknek a tudományban érvényt, a kormánykörökben tekintélyt, a népéletben és a társadalmi mozgalmakban szereplést és lenditő hatalmat — szerzett.

Ne bokrosodjék meg senkinek képzelete! Görres nevével nem akarunk vallási zsörtölődéseket, türelmetlen kötődéseket s „római nagyravágyást" jelezni, — korántsem, hanem igenis jelezni akarjuk a hit, az egyház elveinek érvényesitését a tudomány, az iskola, a kormányzás, a socialis alakulások terén, — jelezni akarjuk, hogy nálunk is érvényesiteni kell a hitnek áldásos, mentő, teremtő elveit, mert azért állitotta Isten ezeket a világba, hogy rajtuk mint életerős tölgyön kuszszék föl a minden irányban terjengő, de magában gyorsan elfajuló emberi törekvés repkénye.

Görresről irta Menzel Wolfgang, hogy nem tintával, de tüzzel irt, azért égette ki a szellemi tespedés és önelhagyás fekélyeit s fölperzselte azt a sok

dudvát, melylyel a kath. nem törődést, a hitetlenség, a liberalismus s bármely hetvenkedő párt és nézet bevonta; nyaka közé csapott a „német közöny"-nek, fölrázta s talpra állitotta nemzetét.

Azóta a német katholicismus él! él a benső vallásos élet ápolása által, mely nélkül hit és egyház inaszakadt tömeg; él az egyház jogainak impozans védelmében, él az egyház elveinek és hatalmának szerepeltetése által a családok, az ifjuság, a munkások nevelése, javitására; él —; mert érzi mindazt, ami bántja, a mi sérti, ami életkedvét csökkenti.

Hol él nálunk a kath. tudomány? hol az egyház jogainak impozans védelme az országgyülésen és a társadalmi téren? hol az egyház intézményeinek szerepeltetése a családok, az ifjuság, a munkások vallásos és erkölcsi nemesitésére? hol tud nyilvánulni követelőleg az a sok magányos panasz, az a sok rejtett fohász, mely a vallásos és erkölcsös élet érdekeit óvatolja?

A kath. hit Magyarországban az indifferentismus és a vallási lethargia karjaiban fekszik.

Midőn ezt a mondatot e lapra irjuk, teljesen átértettük jelentését és átéreztük keserüségét.

Nincs itt szó a köznépről, melynek nálunk átlag nincs öntudatos szerepe, — hanem szó van azon rétegekről, melyeknek van. Bátran tölhivhatunk bárkit nézzen szét akár szük, akár tágas körben s számitsa el ujjain a katholikusokat, — értem a praktikansokat, — „catholiques practiquants"! nem a teritett asztal mellett vagy a kirándulásoknál, — ott mind annyi „practiquants", no meg „hálás vendég"; hanem számitsa össze a katholikusokat, kik a hitben élnek, kiknek fogalmuk és érzéküк van azon természetfölötti testület áldásai, ereje, jogai iránt, kiknek szivük van fájdalmai s örömei iránt.

Az ujjakon való elszámolás után is néhol csak törtszámok jelentkeznek.

Szomoru jelenség ez szemben a kath. öntudat ébredésével Német-, Angol-, Franczia-, Olaszországban.

Egy tekintet a magyar országgyülésre fényesen igazolja e szomoru expozét. Ülj le e gyülés párkányára s várd türelemmel, hogy töméntelen rugdalódzás, sértegetés, kötekedés után mikor száll föl a világi képviselők padjaiból az egyház érdekében mondott jó szó fehér hollója, s mennyi krákogást és borzadást kelt ez az árva madár széles e hazában. Bele is jön az ujságba, sőt állandó fészket rak és ijeszt némely népboldogitó bojtorjányos képzeletében.

A tudományról ha szólok. Mellőzve minden más tekintetet, mely a mellőzés daczára is szemet szur, — csak arra reflektálok: találta-e már valaki lehetségesnek, sikeres és kecsegtető megpenditését — csak megpenditését — annak, hogy p. o. a világi egyetemi ifjuság közt a vallásos és erkölcsös nemesbülés czéljából egyletek támasztassanak? Nemde megdöbbentő gondolat, oly szokatlan, oly iztelen, — bizonyára azért, mert éretlen. Ha érett volna, termett volna meggyőződésteljes, korukat s hitüket értő kath. férfiakat.

De hisz vannak olyanok is?! Vannak s hozzátehetjük, hogy ha Isten csodát nem müvel majd meg is halnak, s azután lesznek-e?

Ha az iskolaügyre tekintünk, a kath. öntudat pólyás erőtlenségét eléggé illustrálja a tény, hogy elvétve még papok is találkoznak, akik korlátoltságukban a közös iskola szekere elé foghatók. Maga ez a lehetőség legalkalmasabb Fóliája az éretlen, bábszerü öntudatnak. Az appellálás a hitre pedig a közös iskola veszélyei ellen a világi intelligenczia előtt oly megfoghatlan és érthetetlen, — mint a favágónak a pythagorasi sfaerák harmoniája.

Az irodalomra nem kell se szót se tintát fogyasztani. Termékeiről csak ugy trombitál a blasirt, kereszténységét levedlett gondolat; — s az irodalom-

történetben is rendesen nem szerepel a valláserkölcsi tekintet, csak az aesthetikai és nemzeti álláspont.

Minő itéletet formálnánk különben Eötvös „Karthausi"-járól, Petőfiről, Jókairól?

Egy oly irodalomtörténet, mely a valláserkölcsi tekintetet vagy ignorálja, vagy mellékesnek tekinti, szükségkép a vallási indifferentismust dajkálja, s dédelgeti s melengeti mindazon tévedéseket és bünöket, melyet meg nem ró.

Az irodalomtörténetnek is kereszténynek kell lenni. S végül mi a magyar egyház kihatása a társadalom azon rétegeire, melyek forrongnak s a jövő kornak alakot s jelleget adni hivatvák. Ha a boroszlói gyülésen Hitze a köztiszteletnek örvendő keresztény socialista óva intette az egyházat és egyháziakat, hogy egyleti kihatás hiányában a családra, a módos városi népre, s az elhanyagolt osztályokra, milyenek a munkások, szolgák, szolgálók, — vigyázzanak, hogy sereg nélkül való vezérekül, és földönfutó országlókul — saját s az egyház csufjára, — ne maradjanak: miféle Kassandrai jóslatnak nézzünk mi akkor elébe?

Vagy annyira keletnek fekszünk, hogy a nyugat bajaiban nincs részünk?

De ha minden konkrete fölhozott bajt mentegetnénk is, ha némelyikét eltagadnók is, mindannyinak mérges gyökerét, mely a magyar társadalom testében métélyezően terjeng, a világból ki nem disputáljuk, s ez a szörnyü mérvet öltött vallási indifferentismus.

Tudjuk, hogy annak az egyháznak, mely annyi viadalban annyi támadást tört meg, elszéditésére, bénitására, mondjuk kadaverrá tételére, az indifferentismus opiumos serlegét nyujtá a mult század filosofiája, s ördögi ravaszsággal jól számitott, hogy a keresztény epigónok korában, sok légy döglik el a nagy garral hirdetett tudomány légyvesztőjétől. Ugy

is lett, sokan hullottak el, a többinek meg elfogta gyomrát, nem türhetik meg a vallást.

Az indifferentismus rettenetes lélekirtása meghalad minden fogalmat. Csak szemünket kellene fölnyitnunk — s remegnünk!

Legyen szabad még egyszer Németországra utalnunk s ott az indifferentismus kába korszakát gyalázatában pellengére állitanunk.

Századunk elején a porosz kormány ellenséges indulatainak nem kulturkampfot, hanem szép szavakat varrt nyakába s két marokkal szórt szép igéretekkel és hitegetésekkel elámitotta katholikus alattvalóinak tekintélyes részét; a közös iskola mérgével, a püspökválasztásokra kifejtett nyomással s sok más tarka, hozzáillő fogással sikerült a katholikusokat oly mély álomba meriteni, hogy Altenstein minister és több berlini, hallei s bonni tanár már ujjakon számlálgatta a kath. egyház napjait.

Ez volt az indifferentismus korszaka.

Most nincs ugy; mert az álmot lerázták, s oly erélyesen kerekitették ki azt, hogy többet nem alszunk, hogy a porosz kormánynak remélhetőleg végképen elmegy a kedve további experimentálástól!

Nálunk pedig nincs igy. Kábító indifferentismusban lézengünk, azért nincs az egyháznak hazánkban nagy kora, — nincs egészsége, — nincs alkotó ereje. Ha volna, akkor az indifferentismus szánandó vázakká nem törpitené intézményeit s nem oszlatná szét tehetetlen vágyakodássá tetterejét! Eheu! heu! és oh! fölkiáltásokkal nem lehet erényt és életet teremteni.

Azonban elég legyen! Némely t. olvasó azt fogja kérdezni, mit akar ez általános panasz az egyházias élet tehetetlenségéről a „Sion“ programmjában.

Mindjárt megmondjuk. A kath. öntudat sehol sem ébredhet föl korunkban kath. tudomány nélkül. Az öntudat erejének, a hit meleg, alkotó erejének

egyik forrása a tudományos képzettség, vagy legalább az érdeklődés a hitet, az egyházat illető és érdeklő tudományos törekvések iránt.

Az egyházi élet nem állhat merő politizálásból; a politikai helyes tevékenység magától megjön, mihelyt az életrevaló buzgóságnak s az egyházi tudománynak alapján nagyranőtt szellem hatja át a papságot.

Kossuth Lajos panaszolja s gyászolja azt az irodalmi sterilitást, mely a tudományos pesti egyetem életét a mély nyugalom szemfödőjével takarja: mi nem szólunk az egyetemről, mi e panaszt az egyházi, tudományos törekvések tátongó ürére alkalmazzuk széles ez országban.

Tehát fogjunk a munkához! Nincs köztünk eddig olyan, aki tüzzel ir, de ha a jó erők összeállnak, a szikrákból majd tüzet is lobbanthatnak.

Föladatunk a következő: az alapos és kimeritő hittudományi dolgozatoknak, akár thetikus, akár polemikus irányban előnyt adni; a különféle profán tudományok folyton nyitnak uj meg uj nézpontokat, s késztetnek a hit magyarázása és megvédésére. Ne gondolja senki, hogy ezáltal a theoria szürke mezébe burkolózunk! Ugyan, hát nem kerül-e szóba az ujságokban s bárminemü iratokban, a társaságokban s ott is, ahol csak néhány szál „intelligenczia“ vonja kérdőre a világ állását, mindennemü a hittel kapcsolatos, tudományos kérdés, vagy jobban mondva: tudománytalan előitélet, melynek szétoszlatására tudomány kell? Az ujkori orvosok legnagyobb része s a müveltek, kik a természettudományokba beleszagoltak s a hosszu lére eresztett s népszerüsitett anatomia, physiologia sekélyes vizében vájkáltak, a pappal s a hittel szemben a szellemi fölény csodálatraméltó önérzetével telnek el.

Kell a mai világ folyásában ehhez is érteni. Legalább némi tájékozást szerezni a tudomány értékéről s valódi haladásáról. Az általános, erőteljes

huszárvágások ugyan, melyekkel a hitet védjük, találók, igaz, de mégsem nyujtanak elég erős alapot s nem biztositanak annyi tudományt, amennyi egyes esetekben a sikerhez megkivántatnék. Azért a természettudománytól a „M. Sion“ el nem tekinthet.

Azonban a theologiának és általában az egyházi tudománynak az életben megtestesülései vannak. Maga az egyház élete, törekvései, küzdelmei, vágyai a multban s a jelenben — történeti theologiának mondatnak. Nemcsak theologica historia létezik, hanem historica theologia is.

Az egyháznak érdekei vannak az emberi élet egész vonalán; a tudományban, a müvészetben, a müvelődésben praktice szerepel. Ezen praktikus irány elől a „Sion“ el nem zárkózhatik. Tehát nem lehet s nem is akar lenni kizárólagosan tudományos folyóirat, például kizárólagosan theologiai folyóirat, mely, a theologiát csak mint abstrakt tudományt müvelje; hanem szivesen ereszkedik le a theologiának, a hitnek, az egyháznak az életben föllelhető konkret és praktikus megvalósulásaihoz, s az ismertetések közé is nemcsak a merően tudományos müveket veszi föl, hanem azokat is, melyek az egyházi élettel változatos érintkezésben állnak.

Amellett nem hanyagolhatjuk el az eszközöket és módokat evidenciában tartani, melyeken a vallásos átalakulást, mely nálunk eldisputálhatlanul szükséges és a helyes reformot az életbe bevezethetni, azon legfőbb útmutatásokat tartván szem előtt, melyeket a pápa s a püspökök adnak.

A „Magyar Sion“ tehát a keresztény elvek, törekvések, az egyházi kérdések és tervek, szóval a tudomány és időszerü kereszténység fölelevenitésére nyit tért, s legfőbb czélja, hogy eziránt sokoldalu, meleg érdeklődést keltsen.

Az irodalmi ismertetések hasonló irányban haladnak, s ezeken kivül az egyházi tudósitásokban a

keresztény tudományos és hivő világnak életerét akarjuk dobogtatni egyes szembeszökőbb nyilvánulásaiban.

Végül kérjük a t. közönséget, hogy szükenmért pártolás által ne vonja meg a „Magyar Sion"-tól a jogot az existenciára. — Ami meg nem élhet, annak joga sincs az élethez. A jövő fejünkre diktálja majd vagy az egyik vagy a másik itéletet. A kedvezőt a jó ügy érdekében örömmel, a kedvezőtlent megadással viseljük.

Dr. Horváth Ferencz.
Dr. Kereszty Géza.
Dr. Prohászka Ottokár.
Dr. Walter Gyula.

A THEOLOGIAI TANULMÁNYOK REFORMJÁRÓL SZEMINÁRIUMAINKBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

Minden pap theologus, valamint minden ügyvéd jurista, az egyiknek a jogi studium, a másiknak a theologia tör kenyeret.

Lesznek, kik a theologiát kenyértörő studiumuknak el nem ismerik. Legyen hát; ne törje meg a theologia sokaknak kenyerét, más szóval ne legyen szakuk; de mindenesetre anélkül nem lehet, hogy ki ne jelöljön ezeknek is határozott, egész életükre kiható állást, mely rásüsse bélyegét gondolkozásukra és jellemükre, s befolyást igényeljen magának akár társadalmi működésükre, akár tudományos vagy müvészi alkotásukra.

A tetszetős distinctiók, melyek egy személyben a papot a tanártól, a papot az akademikustól, a papot a müvésztől elválasztották, nagyon is a copfkorszak borbélychirurgusaira vallanak, kik darabokra szedték azt is, amit szétválasztani nem lehet s e részben jó mészárosoknak, de rosz anatomusoknak bizonyultak.

A pap tehát pap marad, s mint ilyennek qualifikáczióra van szüksége, mely bizonyára a theologiában nagyobb jártasságot, annak tárgyába való elmélyedést, e tudomány magaslatain s mélyedésein való öntudatos áttekintést s azon képességet követeli meg tőle, hogy a fölmerülő kérdésekről ezen tudománynak elvei s szelleme szerint erőteljesen s helyesen itélhessen.

Hogy ha ezen erőteljes és helyes itélet, melyre csakis a tudomány férfias fölfogása képesit, a me-

rően theoretikus tudományoknál hiányzik is, nem tesz nagy kárt, mert nincs szereplésük az élet praktikus érdekeiben s azon a téren, hol a képzettség és az érett meggyőződés befolyásolja a cselekvést; — de ha oly tudományban, oly kiképeztetésben akadunk hült helyére, mely az élet legérzékenyebb érdekeit gondozza, mely folytonos érintkezésben s egymásra való hatás és visszahatás viszonyában áll a folyton forrongó, folyton pezsgő élethez: akkor az ilyen hiányos szellemi képzettségnek balfogásait, sántikálását s végre a sok balfogás és sántitás megunásából fölparéjzott léhaságát uton-utfélen megérezni.

A theologikus képzettség, melylyel a fölmerülő kérdésekről helyesen itélhessünk, mindig praktikus érdekeket érint.

Hogy a theologia az élet minden fontos kérdéseiben szerepet játszik, azt maga Proudhon állitja, mert ő legalább minden nagy s az emberiséget érdeklő kérdés fenekén a theologiával találkozott; de ha Proudhon maga nem is vallotta volna meg, kitalálnók mi is, hogy amily mélyre van eresztve az ember mivoltjába természetének valláserkölcsös jellege, oly mélyen forr össze a theologia is törekvéseivel, bajaival s vergődéseivel. A vallás is olyannyira élet s Krisztus tana is olyannyira életerő, hogy a multat csak történetnek, a jövőt jámbor fohásznak s bizó reménynek nézi, de a jelent, az élet e nagy mezejét, az egész vonalon először behatása, azután hatalma alá hozni törekszik; czélja az önfeláldozás árán is az élet valamennyi tüneményeibe, változataiba, terveibe s vajudásaiba a keresztény szellemet lehelni. Ezt az álláspontot föl nem adhatja. Lázas és szünni nem tudó tevékenységének minden percz ad nyomatékot; mert minden percz valamely emberi lélekre nézve az a „momentum, a quo pendet aeternitas.“ Olyan élet s olyan tevékenység pedig, mely csupa ily momentumokból van összerakva, óriási ki-

hatással nyom és terjed mindenfelé s nem veszi neki senki rosz néven, aki ismeri sürgős munkásságának rugóit.

Ilyen az egyház élete. Állam, társadalom, társadalmi rétegek, család, iskola, nyomor, inség, elnyomás, jótékonyság, segélyzés, erkölcsnemesités, jólét, tökéletesedés, haladás, tudomány, nevelés, irodalom, müvészet — csupa fogalom, melyek az életben változó viszonyok közt különféle megvalósulást nyernek, — mindenikükben van érdeke, van föladata annak a valláserkölcsös hatalomnak, melynek neve egyház.

Ezt a csodálatos, hatalmas erőt lelkünkbe kell fölvennünk, át meg átértenünk, szellemét s szellemének rejtelmeit mélyen fölfognunk, életerejének ütereit ismernünk, hogy tudjuk mi növeli, mi fonnyasztja életét; — ezt a fölfogást, ezt az ismeretet csak alapos theologikus kiképeztetés s elsőben iskoláztatás által kell megszereznünk. A kiben ez a fölfogás derék iskolai képzés által megfogamzott, nem félő, hogy tovább nem fejleszti és ami benne dereng, teljes világosságig nem emeli.

De ismételjük csakis tudományos alapon, a theologiában való világos ismeret által lehet az élet és tetterős meggyőződés e fokára emelkedni. Jeles theologiai képzettség nélkül lehet valakiben sok jóakarat, lehet buzgóság is, de itélete és cselekvése nem fog az egyházi érdekek elevenjére tapintani, sok lesz benne a tétovázás, sok az elvtelenség és gyerekes gyöngeség. Akiben van hatalmas theologiai képzettség, abból ritkán lesz rosz pap; de theologiai képzettséget értünk, nem biblicumot, nem juscanonicumot, nem egyháztörténelmet.

Legyen szabad e bevezetés után theologikus iskoláink falai közé lépni, hogy lássuk, megadják-e ott azon tudományos theologikus képzettséget, melyet a theologia mint szaktudomány, a papi állás, a

közel jövőben szándékba vett ügyes és áldásos működés — megkiván.

Mielőtt még az iskola falai közé lépünk, a theologiáról való közvélekedés is szolgál némi határozatlan információval.

Nem értjük a hitetlen tudomány vélekedését, mert vélekedése nyiltan kimondott megvetés, hanem az érdekelt körök vélekedésére reflektálunk, melyek vagy maguk kerültek ki a theologikus auditoriumokból, vagy másoknak illetékes nyilatkozataiból szereztek fogalmat s itéletet a theologiáról.

Már most ha az itt kijelölt közvéleménynyel beszédbe ereszkedünk, világosan kiérzik nyilatkozataiból, hogy a theologiát, értem a négy évi tanulást nem veszi igazán szaktudományos kiképeztetésnek, nem veszi oly komoly, elmaradhatlan szükségletnek, mint a jogi tanulmányokat a jogászra, az orvosi studiumot az orvosra nézve; nem helyezi egy vonalra e látszólag egyenrangu és egyenjogu követelményt, hogy csakugy nélkülözhetlen a papnak a theologia, mint nélkülözhetlen a mérnöknek a müegyetem. S ezen furcsa, soknak csak homályosan öntudatos vélekedése megrázkódtatja a theologia fontosságának és fönségének alapjait, s nem csoda, hogy átlag a theologiát mellékesnek, kevésbé fontosnak, a tudomány és Muzsa testvérek hamupipőkéjének tartják.

Lehet e fölfogást, melyet a közvélekedés határozatlan szó és gondolat burokjaiból kifejtettünk, csürni-csavarni, de azt végleg eltagadni — aligha sikerül.

Ezen gyászos közvélemény dicstelen kezdetét és kiindulását a theologia iskoláiban fedezzük föl. De a kezdet és a kiindulás sehol sincs elválasztva a kezdeményező és inditó okoktól: ez esetben is a közvéleménynek magában az iskolában nemcsak kezdete, de ott van egyszersmind egyik gyökere. Egyik gyökeréről szólok, mert nem akarom, hogy csak az isko-

lát okozzuk ezen nemtelen s lealázó vélemény keletkezéséért s hogy ez egymaga viselje a szemrehányás egész terhét; hiszen megterem és kifejlik az emlitettem közvélemény bőven a későbbi élet léhasága és szellemtelenségében is; de tagadhatlan másrészt az is, hogy a theologikus iskolák s a hittanhallgatók praxisában fölleljük a theologiáról ápolt kicsinylésnek alapját.

A legbiztosabb s legcsalhatatlanabb itéletet valamely fensőbbrendü tudományos oktatás értékéről és érdeméről ugy formálhatjuk, ha azon fölfogás fenekére hatolunk, mely a tanulók fejeiben hosszu évek folyamában a rendszer, a tanitás, a tanulás csapadékaként lerakodott. A hasonlat kissé materialisztikus, s a csapadék fazékra emlékeztet, — azonban ez az emlékeztetés nincs intendálva s csakis a képzetek bujdosdi játékának rovandó fel! Quidquid sit; — a tanulók itélete, lelkes vagy lelketlen fölfogása, a szóban forgó tudomány nagyrabecsülése vagy ha mindjárt palástolt kicsinylése szolgáltatja a mértéket, mely szerint az iskola és tanitási módszer fölött pálczát törünk.

Keressük már most a lelkes, szellemes fölfogást és a theologiának szorgalom és kutatásra serkentő nagyrabecsülését iskoláinkban s keressük iskoláinkon tul!

Megtaláljuk-e?

Meglehet, hogy nem mindenütt, de a legtöbb helyen a theologia tanulása csak a gymnáziumi „biflázásnak“ folytatása; — taval nyolczadikba jártam, az idén a kilenczedikbe járok s jövő évre tán még a tizedikbe is fölkerülök. Az iskolábajárás folytonossága tehát meg van őrizve. De nemcsak az iskolábajárás folytattatik, hanem a lelketlen, szellemtelen emlézés is, — folytonos nyelés értelmi megemésztés nélkül. Kinek vehetnők rosz néven, hogyha az emésztetlen tömegtől csömört kap? A theologiához ész

nem kell, értem a mi theologiánkat; mert a gondolkozásra, reflexióra, behatolásra nincs tekintet; vagy hát legyen; de nem ez dönt s nem ez áll első sorban; az emlézéssel bárki is boldogul.

Hogy a theologiával öntudatos, szivvel-lélekkel folytatott studium veszi kezdetét, mely életünknek s müködésünknek legtermékenyebb s legtartósabb gyökerévé kell, hogy váljék, melynek ereje prédikációmban, vállalataimban, ügybuzgóságom s határozottságomban ezer meg ezer életképes vagy ellenkezőleg sárga fonnyadt vesszőt hajt, — azt a divó theologikus studiumon nem venni észre.

A jogász, hogy nem kell „biflázni", legalább azon veszi észre, hogy nincs kikérdezés, sőt hogy el is maradhat az iskolából, ha éppen kedve tartja; a theologus nem veszi észre, hogy nem kell „biflázni", mert van kikérdezés, kell iskolába járni. Sajnos, más kriterium, ugy látszik, hiányzik, melyen ezt az észrevevést sikerrel lehetne megtétetni.

Csakis a theologiának ez iskolás fölfogásában lehet forrása azon hiedelemnek, hogy az nagyon könnyü, hogy bármely sekundás győzi, sőt hogy a buta deák még kitünő theologus lehet; no hiszen, ha az lehet, akkor ismétlem — a theologiához ész nem kell. S nem ugy néznek-e theologiára a többi szaktudományok, mint a melyhez ész nem kell? mint a melynek végeredménye abban gubósodik, hogy ezen másodrendü s csak irgalomból „tudománynak" keresztelt kenyeres studiumnak apródjai misét mondani vagy plane énekelni s keresztelni megtanuljanak?

De ne menjünk extra Illiacos muros! Az egyháziak közt is sokszor hallani, hogy a theologiából a katechismus elég, hogy az exegesisre nem lesz szükség, hogy a jus canonicumot s a pastorálist majd megtanulják az életben stb. stb., s e kibicsaklott gondolathabarékot leöntik a tudatlanság „sparherd"-jén mindig melegen álló lével, melyben mindig csak az

torr, mindig csak az bugyburékol, hogy a praxis minden, a theoria semmi. A hol theoria nincs, ott természetesen jó a praxisba csimpaszkodni, de ez a praxis jobbára csak a praxis neve, szellemből kifogyott mesterségből! Mire valók tehát a szemináriumok; jobb lesz bezárni s a pénzt másra forditani. Talán arra valók, hogy az egyházi rend kandidátusai az egyházi szellembe beavattassanak? Mi az egyházi szellem theologikus képzettség nélkül? podagrás kengyelfutó, megvakult tüzoltó! Az egyházi szellem tudatlansággal meg nem fér; a tudatlanság szellemtelenség.

Vessünk még egy tekintetet a szemináriumokban észlelhető tüneményekre. Ugy látszik, hogy a theologusoknak nagyon sok idejük van, tehát dolguk nincs, vagy legalább oly dolog az, melyet el lehet mellőzni, anélkül hogy bajuk essék. Amit semmi más szakban nem tapasztalni, azt a theologiában gyakorta vesszük észre, hogy az egyik épitészettel, a másik történelemmel, a harmadik irodalommal, némelyik plane már könyvirással foglalkozik, ... s a theologiát még is győzi. Mit győz? három lapot betanulni? Azt nem nevezzük theologikus studiumnak. De távol legyen minden félreértés! Senkinek eszébe nem jut ezen megjegyzésnek élét a mértékkel és tapintattal folytatott önmüvelés ellen forditani, az éle csak a tulzás ellen van forditva. Hogy pedig az, ki ex asse más tárgygyal foglalkozik, a theologiát nem tanulja, értem a kezdőt, a tanulót, azt disputáczió alá nem kell bocsátanom azok előtt, kik maguk is valamikor a theologiát igazán tanulták.

A theologia tehát de facto oly ferde állásba szoritható, hogy theologusok előtt melléktantárgynak is tünhetnék föl, nem marad számára más hátra, mint vendégszerep; — vagy ha nem vendégszerep, hát másféle szerep, — szerepel ex offo. Ugy szerepel az ifju levita értelmi világában, mint a tonsura a 17-dik század nemes ifjának fején, hogy valami gaz-

dag apátságba beülhessen. Szükség van rá egy darabig, néhány évig; czimnek, czimernek, czégérnek jó. Hogy az értelmi világot sugaraival bearanyozza, hogy ezen sugaraival szent tüzet, meleget, ... szellemet gyujtson, annyira nem viszi. Azért a theologiát az iskolában nem a kedv, nem az érdeklődés, nem a lelkesülés nyomán fölébredt vágy szárnyain, hanem a fásult kötelesség igájában müvelik, melyből mihelyt valaki fölszabadul, szorgalma, ha még van, már is más tért keres magának. Innen van, hogy a szemináriumokban magyar nyelven irt dolgozatok közül kevés, igen kevés foglalkozik theologikus tárgygyal vagy ha a tárgy nem ilyen, annak theologikus szinezésével. Maradhatna-e az, amiben magamat s értelmemet folyton törve éveket töltök, megfelelő müvelés s megfigyelés nélkül azon esetre, ha értelmemet s lelkesülésemet áthatotta volna? Ugy látszik, hogy ez psychologikus képtelenség. A theologia tehát hideg, s azért hideg, mert behatolás nélkül végzett emlézés.

Más utat kell tehát választani!

A mi a behatolásnak utat nyit, a mi a gondolatot nemcsak átülteti, hanem a lélek termő-földjén kikelti, a mi az önalkotást meginditja, s azáltal a lélekben a száraz fogalmakat az Istenről, Krisztusról s az egyházról értelem és érzelemteljesen megeleveniti, — az, nem a citátiók lánczolata, nem a szent atyák dültbetüs mondásai, nem a háromsoros probatur ex ratione, — hanem a hitczikkelyek vagy tények jelentésének, tartalmának észszerü átgondolása és fölfogása. Csak amit az ember mélyen ért, az adhat élvezetet. A hit tartalmát ugyan átérteni nem lehet, elveit észből bebizonyitani sem lehet, de észszerü érvekkel és magyarázatokkal megvilágitani a dogmákat, égbe meredő magaslataikon szédítő ivekben az összeköttetést létesiteni, az egyikét a másikból levezetni, a hit igazságait a természetes bizonyi-

tékokkal és érvekkel összehasonlitani — ezt ugyan mind lehet.

Az észnek, az értelemnek kell tápot nyujtani a theologiában; enélkül holt, tehetetlen és érdektelen marad. Mily különbség van a theologiának citatiókkal, s ugyannak filozofiával való müvelése közt! Vegyük például az oltáriszentséget. Fönséges a sz. irás értelme és vigasztaló rendületlen tanuskodása, melylyel e szentség rendelését és Krisztus szeretetét elbeszéli; de mennyi életet, mennyi titkos érdeket, mennyi bámulatba ejtő gondolat- s érzelemmélységet nyit meg előttünk a filozofikus kutatás a megszentelt kis ostyának lényegéről, hogy — miként való létéről, Krisztusnak ez alakok leple alatt folytatott életéről. Ilyenkor a hit nem ijesztő, de titokzatos homályából, mely azt a kis ostyát, mint a mindenség legragyogóbb valóságát, köriti, itt-ott villámként czikázik elő az emberi gondolat, nem világosan, de elmosódva, Aristoteles, Leibnicz, Kant olyasmit mondanak, olyasmit sejtenek, ami mellett megnyugszik a kételkedő gondolat is.

Oh mily alapja, mily élesztése ez a hitnek — oly tudomány, oly tanulás, melynek minden emelkedése, minden haladása, mint a tenger messziről gyönge, de mindegyre növekvő zugása, mely esetén gyönge belátása s a mélységes tudásban egyaránt, egyetlen hatalmas refrainné olvad össze: tantum ergo sacramentum veneremur cernui. Mint lehet ezen tudást, s a tudásból kivirágzó lelkes hitet a positiv theologiának tankönyveinkben összeszedett hulladékaival, melyeket néhány buzditó fölkiáltás garniroz, összehasonlitani. Vegyük be a spekulativ elemet, nyujtsunk az ifjuságnak alkalmat saját értelmének és fölfogásának természetes erejével a hit jelentésébe hatolni, észrevenni s érezni az Istennek s müveinek nagyságát s annak az apró szikrának, az emberi észnek erőlködéseit a lux inaccessibilis tüzoszlopával szemben.

Mily gyerekes s emberileg is szólva mily elégtelen, és gyötre fogalmat alkotnak maguknak theologusaink, kik a positiv theologiának citatióival elégittetnek ki, midőn az Isten lénye, szükséges volta, mérhetlensége, örökkévalósága, változhatatlansága, hármas személye forog szóban. Probatur ex scriptura, et etiam s. Augustinus dicit hoc et illud! s vége van! De mindenesetre nem mondott volna sz. Ágoston ilyesmit, ha oly könnyedén bánt volna el a tárgygyal s hozzátehetjük, hogy aki ily könnyedén bánik el a tárgygyal, az nem érti meg sz. Ágostont, ha be is tanulja.

Ezen a téren gondolkozás, speculatio nélkül semmit sem érünk el. Nem emelkedünk föl soha azon észrevevésig, hogy gondolatunk és szavunk, mint véges valami, csak analogice értheti azt, ami végtelen, — hogy gondolatunk és szavunk véges s következőleg relativ létünk pólyáiba van takarva, azért könnyen botlik, s saját magán viseli akadékait. Mi rántja le róla ez akadékokat?

A gondolkozás .... a filozofia!

Állitásom illusztrálására szolgáljon a következő adat. Egy negyedéves, eminens osztályzatu theologusnak nehézsége volt, melyet ekkép adott elő: „Az Isten mindenütt való jelenléte magával hozza, hogy a legpiszkosabb, legundokabb helyeken is jelenlevőnek higyjük, oly testekben, melyeknek összeköttetése az Isten fogalmával, ha eszünkben föltünik, a kisértés látszatával bir s mi sietünk azt eltávolitani. Hogy lehetne e nehézséget s a nehézséggel a kisértetet is sikeresen eloszlatni?"

„Hogy lehetne?" ismétlem én; „mit tanult a theologiában?" „Azt, feleli ő, hogy az Istenre nézve nincs tisztátlan hely, s az Istent a tisztátlanság nem érheti, hozzá nem férkőzhetik, hogy a napsugár sem lesz piszkos, ha sáron ragyog. De ezen felelet nem birja eltávoztatni lelkemből a tisztátlan helynek kép-

zetét, s mig tisztátlan marad, addig tiszteletlen is marad.“

Helyesen; e felelet nem képes eloszlatni a tisztátlan helynek képzetét! a filozofikus spekulatio, melyet mindenki ért, tüstént szétoszlatja azt. Kisértsük meg! A mi fogalmaink relativak, a testekről vétettek és tulajdonságaikról — azon viszony szerint, melyben hozzánk állnak. Valamely test büdösnek mondatik, mert szaglásomat ekkép ingerli, ha máskép volna szagérzékem teremtve, esetleg a büdöst illatosnak érzékelhetném; akkor aztán a kellemetlen benyomás is kellemessé változnék. A dolgok rendjében nem létezik a kellemes és kellemetlen közti különböztetés, az csak ott tünik elő, ahol az ember megjelen. A természetben a dög és a virág vagy bármely ép test közt az a főkülönbség, hogy a dögben s minden romlásnak indult testben az elemek folyton megzavarodó (labilis) egyensulyban vannak, az ép testek pedig állandó (stabilis) egyensulyt őriznek meg elemeik közt. Valamint az emberben addig mig elvontan valamely test labilis egyensulyáról elmélkedik nem támad undor, nem borzalom, ugy a tárgyi rendben sincs meg az undor, nincs meg a borzalom, a tisztátlanság stb., nemde az elemek a dögben s az ép, egészséges testben egynemüek, magukban véve nem tisztátlanok, — a labilis egyensuly sem tisztátlanabb magában véve mint a stabilis egyensuly; nem marad tehát más hátra, mint hogy bevalljuk, hogy a tiszta vagy tisztátlannak, az undoknak vagy kellemteljesnek képzetei az ember véges és relativ természetéből valók, s maguktól eltünnek, mihelyt nem az emberről van szó.

Sok efféle példát hozhatnék föl, melyekből kitünik, hogy tüzetesebb spekuláczió nélkül a theologia csak a katekizmus dióhéjain rágódik, s annak magyarázataival éri be, ott is, hol a kifejlett gondolkozás alkalmasabb módszerrel kinálkozik. A czitációk

boglyái közt való járás-kelés nem oly élvezetes, mint a gondolkozás természetes, szárról növő kalászai közt; a boglyák tanuskodhatnak gazdagságról, de nincs bennük élet, nincs fejlődés, csak akkor lesz, ha a fölhalmozott mag szétszóratva az anyaföldben a bomlásnak (analysis) s azután a fejlesztés és növekvésnek (synthesis) veti alá magát. Ez minden tudománynak s tudományos oktatásnak utja, ezáltal lesz a tárgy értelmi tulajdonunk, ezáltal kerül hatalmunkba s fölhasználhatjuk amire akarjuk. Ellenkező esetben a tárgy, a tudomány nem a mienk, ránk van aggatva, de nem nőtt ki belőlünk, idegen toldalék értelmünk és érzelmünk eleven fáján; csak olyan mint a kemény földre hintett mag, megvan, nincs tagadás benne, de nincs belőle hasznunk.

A kinek a theologia értelmi tulajdona, annak prédikálása is egészen más, mint azé, ki amugy nagyjából végig futott rajta; — hogy találhatja föl magát s hogy élheti bele magát ezen értelmi világ fölfogásába, szépségeibe, eredetiségébe, képeibe, természetes erőteljébe, szellemébe, aki a citaciók gyorsvonatán vágtatott rajta át, sok helyen éjjel ment, sötétben — mert nem értette — sok mélység fölött magas hidakon surrant át, le se tekintett a sziklás, bojtorjános hegyszakadék festői pompájába. Hiányzik szavaiban az önálló fölfogás, száraz s gyorsan kifogyó patak az igazságok és hitből vett gondolatok magyarázata, nem birja kinyitni a sz. tudományok zsilipjeit, hogy az élet meddőségére vezesse az ott föltorlódott termékenyitő vizeket. A nagy szónokok mind kitünő theologusok voltak, kezeik közt a hit és a természet, a tudomány és az élet tőről metszett eredetiségben, a gondolat és az érzelem közvetségében a szónoklat müremekeivé nőtt ki, oly szabadon és oly impozansan, mint a 100 éves vörös fenyü a bérczen. Csak a hol a tanulásból, a tudásból élet fogamzik, ott fejlődhetik, s ott nőhet föl erőteljesen és áldásosan.

A tanulás és a tudás pedig csak saját értelmi munkánk, gondolkozásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szives foglalkozásunkká, melyhez szivesen visszatérünk a köznapiasság, a por és az utczai hőség fojtogatásai elől üdülésre.

Lett-e a theologia nálunk életté, természetes, szives foglalkozássá, ha nem mindenkiben, legalább sokakban? Legyen szabad nyiltan kimondani, hogy Magyarországban a theologiával alig foglalkozik valaki azok közül, kik theologiát nem tanitanak. S méltán, okszerüleg; — éppen e körülmény tanuskodik állitásunk igazsága mellett. A theologia iskoláinkban oly kevés térfoglalást, oly kevés hóditást tesz, hogy eszméi, gondolotai, igazságai, méltósága, fönsége, mélysége alig bir lebilincselni egy-két embert, kiknek lelkére állandó benyomást s befolyást gyakorol. Lehetséges-e az, hogy az a mirabilis theologia, mely annyi lánglélek eszén és akaratán egész emberöltőkön keresztül fényt nem vesztve ragyogott, ezer és ezer értelmes, s különféle jellemü pap közül csak néhányra gyakoroljon az iskolás padokon tulra terjedő igézetet. Nemde nevetséges volna, ha oly apparátussal és oly hálóval, mely ugy van összeszerkesztve, oly müvésziesen kifejtve, oly csodásan kigöngyölitve, oly alkalmasan egymásba illesztve, mint a sz. atyák által 600 évig s a keresztény tudomány által 700 évig földolgozott theologia, ha mondom oly hálóval tengernyi hal közül két három csikot fognánk?

Nem vesszük észre, hogy tévuton mozgunk? hogy a gyökér férges, hogy a kezdet folytatást kizár? Oly igaz ez, s annyira meg vagyok győződve, hogy a baj az iskola mizeriájából folyik, hogy eszem ágában sincs abból amit itt kifejtettem, valakinek szemrehányást csinálni.

Mihelyt a theologia nemcsak emlézésből, sőt ha lehet, ebből éppen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a theologia tanulásába a scho-

lastikus iránynak tért szoritunk, azonnal megváltozik a föld szine. Mert az értelem, az öngondolkozás, az önalkotás leköti a lelket, befolyásolja az érzelmet, gyujt lelkesülést, ... alkot szellemet.

A papi szellemnek mindenkor a tudományos, theologikus képzettség támaszára van szüksége; mert micsoda a szellem más, mint az egyházzal való együtt gondolkozás és együtt érzés? A mély, tudományos müveltségnél, mely mig az észt megvilágositotta, addig az akaratot fölgyujtotta, semmi sincs, ami mélyebben s elevenebben beleavult volna a lélekbe. A lélek utóvégre sem más, mint a gondolat és az érzés, az értelmi akarat s az indulat hordozója; — ha tehát a theologia lelkes és öngondolkozásra késztető előadása a gondolatot hatalmába keriti s azt áthatja s amellett a jó nevelés az akarat nemes irányát kimüveli, lehet-e még akkor tünődnünk a felett, mely iskolázás a legalkalmasabb s legösszefüggőbb az egyházias szellemü papság képzésével?

Jó lesz azonban e helyen ellenvetésképen fölhozni azt, hogy hiszen vannak nálunk is kitünő theologusok, kik a régi systema alatt képződtek, minek tehát az uj ut? Felelet: épen az, hogy vannak egyesek, akik óriási munka és szorgalom folytán emelkedtek ki a sokaságból, jele annak, hogy nem a systemában, hanem a rendkivüli szorgalom és törekvésben rejlik haladásuk gyökere és érdeme. Rosz az a föld, melyen egyik-másik kalász szerencsés és ellentálló konstituciója folytán kifejlődött, a többi pedig, melyben nem volt rendkivüli képesség, a föld miatt elsatnyult. Satnyulásukat ezek a földnek, virágzásukat azok önmaguknak tulajdonitják.

retü alázatos szivü Franzelin, ki utolsó időben naponkint szokott volt gyónni, kérdé gyóntatójától bir-e az áldás méltó vételéhez szükséges dispositióval!? P. Beckxtől pedig bocsánatot kért minden hibájáért, melylyel egykori rendtársait megbotránkoztatá, meg hogy imádkoznék érte, miszerint Isten irgalmát elnyerje, azután folyton röpimákat rebesgetett, mig kevéssel kimulása előtt eszméletét veszté. Igy élt, dolgozott s halt meg. Franzelin 1834—1876. Jézustársasági tag, 1876—1886. a római szentegyház áldozárbiborosa, tit. S. Bonifacii et Alexii. Élete, müvei és halála adalékot képeznek a Jézus-társaság apologiájához.

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.*)

Irta: Dr. PETHŐ.

Sötét őszi est borult a római campagna messze elterülő sikságára; az ég ragyogó szinei, melyek a lenyugvó nap nyomában utánozhatlan itáliai változatokban kigyulnak, lehültek, s az utolsó biboros sáv is, mely a tyrrheni tenger delejes tükre felett sokáig szokott küzködni a hamvas enyészettel, kialudt. Klassikus földön zakatol a vasabroncs-páron tovairamló vonat, kitudja mily volszk, góth, vandal, német, franczia hősök porát rengeti meg dübörgésével. Ha meg is rengeti porukat, de nem kelti föl vasvértes alakjaikat, legfölebb a mélázó utas

*) E dolgozat nem utleirás, hanem az egyház egyik jeles intézetének ismertetése ugy a benne divó nevelésnek, mint a tudományos kiképeztetésnek szempontjából. Azon tehát remélhetőleg senki sem fog megütközni, hogy a „Sion"-ban az egyházi nevelés és tanulmányok módszerének megvilágitását is adjuk. *Szerk.*

emlékezetében. Szegény emlékezet, hogy kinoz, hogy csigáz el öntermékenységed; a sziv élénk vágyai, melyek a forrón óhajtott Róma közelében lázas feszerővel tágitják a lelket, kincsestáradból elővarázsolják a világtörténelem valamennyi eseményeit, fölkeltik az isteni s emberi nagyság szebbnél szebb, hatalmasabbnál hatalmasabb alakjait s szinte belefáradsz fönséges kontemplációdba.

Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül s ma este közeljárok vágyaim czéljához, azon helyhez, azon darab földhöz, melynek neve a gondolatot érzelemmé s az érzelmet szenvedélylyé fokozta az ifjuban — s nem vesztett hevéből, nem varázsából cseppet sem, sőt a lelkes emlékezet örök zöld lombjával ékeskedik a férfiuban — ez a név Róma. Lelkemben csengett a régenmult időkből a zarándokcsapatok éneke, midőn a Via Flaminia lejtőiről vagy az Appenineken lereszkedő Via Salariáról először megpillantották Róma falait s tornyait:

O Roma nobilis, Orbis et Domina
Cunctarum urbium excellentissima
Rosco Martyrum sanguine rubea
Albis et Virginum liliis candida
Salutem dicimus tibi per omnia
Te benedicimus: salve per saecula.

Hányszor mondogattam e verset magamban, midőn az esztergomi szemináriumfolyosóján sétáltam föl alá a hetedik és nyolczadik osztály klassikusait forgatva néha szivesen, néha kénytelenül. Te benedicimus: salve per saecula, — a „salve" azután a képzelet lepke szárnyain gyorsan átrepült tengeren s Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbe süppedt kapuit, elcsatangolt utczáin, s kérdezte: nem volna-e itt hely egy ifju lélek számára, ki néha álmában is elsuttogja: Te benedicimus: salve per saecula.

Hogy ébredt föl ez a „Salve" most a valóság hatalmával, hogy visszhangzott bele minden gondolatom és érzelmem! S mialatt még csengett a képzelet éneke s mialatt a vonat zakatolása fantasztikus zenét irt a lelkes szavak-

hoz: berobogtunk Marcus Aurelius falán át a Viminali halomra, a gép sikitott, az ajtók nyiltak s én ünnepélyes megilletődéssel léptem Róma szentelt talajára.

A szolgalelkek s a bérkocsisok zsivaján meg nem ütköztem, aki megfogott, ahhoz mentem; a legdühösebb karbonárit is átkaroltam volna. Ki tudja, nem hatja-e meg fekete, kérges lelkét az ifju lelkesedés tüze, mely felejt szülőt, hazát, házat, hogy eszményeknek éljen, — mely elzarándokol az emberiség közös városába, hogy a nemzetiség korlátain tul tanuljon embereket szeretni, s ki tudja, nem ébred-e föl nemes önérzete azon millió szivekben élő hiten és lelkesedésen, mely a pogány nagyság, a klassikus müveltség, a görög müvészet emlékein emelkedő római egyházat s a sz. széket ugy akarja szeretni s soha felejteni, mint az első vértanuk, kiknek sirja tán lábaim alatt rejlik.

A kocsis málhám után ment, én a kocsi mellett álltam. Az est ködös fátyolán átszürődő gázfény terjedelmes piaczt világitott meg, a tér közepén vastag vizsugár szökött kétemeletes házmagasságra, átellenben sötét, nagy romok terültek el, üregeikből kétezer esztendő bámult a jövevényre, némely boltiv megtörve meresztette karjait a magasba, csonkán és csupaszul méláztak az éjben, — hisz oly sokat láttak, eleget mélázhatnak. Szinte lélekzetemet tartottam vissza, ugy néztem a környezet elmosódó alakjaira, hallgattam a vizsugár lubiczkolását s a távoli tornyok szakgatott harangszavát. Nem ismertem semmit, nem tudtam, hogy mi ez, ami körülvesz, — de odaadnám-e ez elfogult hangulatot, e mindent felölelő sejtelmet a biztos tudásért? mennyivel gazdagabb, mennyivel tartalmasabb volt e fönséges sejtelem az évek, a helyek, az események száraz tudásánál? nem tudtam, mik e romok; valjon Augusztus, valjon Agrippa vagy Nero vizvezetékeiből dől az a vizsugár, valjon a Sabini hegyek kopár sziklái közt vagy az Albanói lejtők olajfás virányaiban nyilik-e forrása? s az a távoli harangszó, ki tudja mely templom tornyáról hullámzik az égbe, s az a

templom, mely sir fölött épült vagy mely szenátori ház helyén, talán Pudeus, talán Paula, talán az aniciai család elpusztult telkein?

Ki birná kifejezni azt a nyilt, őszinte érzelmet, azt az ünneplő hangulatot, melylyel Romába bevonultam? oly szentek, oly tiszteletreméltók voltak utczái, mint egy ünnepi diszben álló templom falai, oly áhitatra gerjesztettek, mint az oltárról szállongó tömjénfüst s oly csendben méláztak a Quirinál és Viminál halmai, mintha Urfölmutatás lenne, — csengetyü sem szólt, hogy a csend mélyebb legyen.

A kocsi hosszu utczán robogott végig; nesztelen, csendes volt, embert is alig láttunk; óriási palota szegélyezte egyfelől az utczát, másfelől magas falak alig egyik-másik ablaktól áttörve; a palota szögleténél az utcza térre szélesedett, közepén magas Obeliszk emelkedett, jobbrabalra a hatalmas gránitszáltól két szoborcsoport, — ágaskodó lovak, melyeket erős kéz fékez, mintha megbokrosodtak volna az Obeliszk lábánál zugó szökőkuttól, mely széles érczmedenczébe árasztja vizét; a hétkaru lámpa sugaránál olvastam a föliratot: Opus Phidiae — Opus Praxitelis. Azután meredek lejtőn vágtattunk, egyik-másik ház homlokzatáról a pápai czimert s a gázfénynyel küzködő szürkületben a márványlap föliratát lestem el: Munificentia Pii Papae IX. A lejtőről leérve, sürgő-forgó élet vett körül, ügyesen rohanó s egymást kikerülő hintók, lármás kikiáltók, élénk gesztikulálással ingerkedő csoportok; a szük utczák tömkelegében kocsisom olympiai versenyzőhöz illő ügyességgel kerülte ki a meta gyanánt álló szegletköveket; még néhány percz s a kocsi megállt a Palazzo Borromeo előtt: „Ecco il Collegio Germanico!“ szólt a Circus maximus kocsisainak sarjadéka az ostorral a kapura mutatva.

Komoran állt előttem a Palazzo, magas földszinti ablakait hatalmas vasrácsok védték, erőteljes emlékül s diszitményül maradtak rajta azon korból, midőn az utczai harczok és versengésekben jó szolgálatot tehettek. Régen

volt ugyan, midőn a Colonnák s Savellik párthivei aprózták föl egymást s a Palazzókból várak lettek, — de azóta a fölösleges vasrács a renaissance palotákról le nem tünt. Világosság sehol sem látszott. Csak a kapu mellett való ablakból világitott bágyadtan az olajlámpa sugara. A kocsi elrobogott. Bemenjek? Honnan meritsem azt a hősi lelket? mert hisz ez azon ház, hová „hét évre temetnek", hol „csak salátát esznek" és „olajat isznak", hol „polentával lakmároznak" és „savanyitott olajbogyókban duskálnak." Ez azon ház, „hol faczipőben járnak," hol „vagy meghalnak vagy megbolondulnak", hol ... stb. De félre sovány rémek, rám uszitott titeket a pinguis Minerva, itt terem a babér, máshol más koszoru. Oly bizalommal jöttem ide, hogy azt se gondoltam, mi lesz itt majd velem. Nem bánatosan, nem félénken, hanem örömmel fogtam a csengetyü huzóját; idegeimen a fölhevült vágy s a lázas érdeklődés villanyfolyama futott végig, karom megrándult, a csengetyü szólt, s amint jöttem ugy léptem át a küszöbön kétkedés, gyanakodás nélkül ... gyermeknek jöttem ide.

Tito, a portás római komolysággal fogadott, a „grandezzá"-t kifejező arczvonásokban a meglepetésnek árnyalatát sem láttam; nyugodtan nézett meg tetőtől talpig, azután gondolta „puo pattare" (mehet). Tito kiszolgált pápai zsandár volt, akinek épen a pápai uralom utolsó éveiben elég alkalma nyilt bőséges emberismeretet szerezhetni. Mindig a tisztelet bizonyos nemével néztem Titora, annál is inkább, mert külsővitelében is megőrizte a Titus névhez füződő vespasiáni méltóságát. Különben sem volt közönséges ember az ilyen Tito-féle kiszolgált pápai zsandár. Ha a rend s az igazság közegeinek minden főváros ad alkalmat czifra tapasztalatokra, mennyivel inkább Róma az ötvenes s hatvanas években. Nyüzsgő hangyabolya az áskálódásoknak és fondorkodásoknak, hol a legkétesebb existenciák is találtak foglalkozást s hozzá jövedelmet a turini s később Florenczre avanzsirozott kormány pénztárából. Foglalkozásuk nem

volt más, mint közvéleményt csinálni, Rómában zsoldjukat elkölteni s egyes verekedésekben vért ontani, de inkább mások által s mások bőrén ontatni az „Italia Una“ ragyogó eszményeiért.

A colisseum éjféli magányában, a palatium romjai közt, az osteriák alacsony boltivei alatt — épugy mint a porosz követségi palotában egyre folyt az aknamunka, az összeesküvés, a lázitás, forrongás. A megvesztegetés kaput nyitott magának mindenfelé, még a Vatikánba is, eljutott melengető sugara egyik-másik könnyüvérü pap elámitott szivéig s üres zsebéig. Az italianissimik elfojtott gyülölettel kritizáltak mindent az államtitkártól kezdve az utolsó karabiniereig, tomboltak minden ellen, a mit a pápai kormány tett. Az olcsó igéretek a szivesen elhitt jobb jövő reményével szövetkeztek — a boldog, adótalan idők eltörlésére. De hisz a többit tudjuk, — beállt a nemzeti nagylét a papiron fungáló elsőrendü haderővel, mely nem létezik s csoda — mégis eszik; beállt a huszszor, sőt harminczszor nagyobb adó, mint amilyen volt XVI. Gergely alatt, s megmaradt a polenta s a kirántott tökvirág. Voltak különben olyanok is, kik ingyen lelkesültek, kik a nemzeti nagylét ősrómai eszméivel telitve küzdöttek az „utolsó zsarnoktól“ bitorolt darab földet Itália geniuszának átadni. Tito hü zsandár volt, a buzzurikát nem szerette, — kócsagos tripicsét a portás lapos sapkájával cserélte fel s a sz. széktől kis nyugdijat huzott.

Tito a P. Rectorhoz vezetett.

Egyszerü, kis szobában, melynek padlója tégla volt, fogadott egy nyilt arczu, méltóságos s mégis megnyerő alak, fején magas háromágu birettummal, — leültetett, kérdezősködött az utról, az otthonról, a honvágyról, biztatott, — ez volt a P. Steinhüber. Az egyszerü, ceremoniátlan modorban az elüljáró a szellem ereje s a szeretet közvetlensége által hóditott. E modora állandó volt, minden ügyben hü maradt hozzá; külsőség csak annyi volt rajta, amennyi ezen kitünő, jellemes jezsuita elszánt és

férfiakat nevelő felfogását és rendeleteit alumnusaival megérteté; mindig ugy bánt velünk, mint kikről jó véleménye van; a panaszok vagy nehézségek elintézésénél keveset szólt, sohse szidott, akit szidni kellett volna, az ugy sem maradt ott. A panaszokat ugy intézte el, hogy az illető belátása és önérzete s nem bármi néven nevezendő fenyiték döntötte el az ügyet. Lelkes tisztelet és odaadó bizalom fogamzott meg mindnyájunkban iránta s emléke bizonyára belejátszik azon vonások kiválasztásába és szinezésébe, melyekből öntudatosan e vagy öntudatlanul azon lelkünknek imponáló alakot és képet szőjük, melyet eszménynek nevezünk.

A Rector oldalán müködik a P. Spirituális s a házi és gazdasági ügyek vezetésével a P. Minister van megbizva. Több elüljáró nincs. Voltak ugyan a házban a Collegium Romanum eltörlése után más jezsuiták is, de nem mint elüljárók, s igy a' mi dolgunk volt, csakis az emlitett három páterrel intéztük el.

Háromnegyed nyolczat ütött kint az udvaron a magashangu óra s nyomban megszólalt a csengetyü, mely vacsorára hivott. „Most tehát lemegyünk a Refectoriumba, szólt felemelkedve a P. Rector, ott meg fogja látni az ön piros testvéreit, nézzen végig rajtuk, nem ismer-e valakit.“ A refectorium pompás, nagy terem, kerülékes és kupolás épület, mely az egyik udvarban áll; asztalok körben állnak a fal mellett, s ugyancsak a fal melletti oldalukon nyulnak el a padok, az asztaloknak a kerülék közepe felé eső oldalán senki sem ül, ugy hogy az egész, körben ülő vagy álló társaságban mindnyájan látják egymást. A collegium már benn volt, szótlanul s szerényen álltak a vörös reverendáju kispapok, a gyalogjáró bibornokok, kezükben az asztalkendő s a birettum. Először láttam meg őket, s ahogy láttam, tisztelet ébredt lelkemben minden egyes iránt. A piros, jezsuita talárist fekete öv zárta a testhez, könnyü, kivágott czipőjük fekete harisnyát láttatott, mellesleg mondva, ezt a czipőt a házi czipész 4 frankért állitja ki, a helyes s nem

transalpini nehézkességü és szögletességü birettum, harczias és bátor szinezetet kölcsönzött a csoportnak. Egy se forgatta fejét, hanem maga elé nézett, legfölebb az uj jövevényre vetettek egy barátságos tekintetet. Tudták, hogy uj testvér, akiből majd nem sokára frate rosso-t varázsolnak.

A Rector a terem felső végén balfelől foglalt helyet, mellette ültek a jezsuita atyák, utánuk az alumnusok. A kommunismus ugyanis itt nemcsak a levegőre, hanem az ételekre is kiterjed. Némely belga szemináriumban az egyenlőség és testvériség az alumnusok és előljárók közt az első három tál ételre terjed ki, a negyediknél a barátság galádul megszakad, mert adott jelre az alumnusok gyors hátrálásnak erednek s a kivonulóknak hátsó csapatja viheti csak meg hirét annak, hogy mi a kiváltságolt, fensőbb köröknek negyedik fogása. Meglehet, hogy ott ezen meg nem ütköznek. A collegium germanicumban az egyenlőség teljes minden tekintetben. A magas terem bejárata fölött van a szószék. Alig hogy elhangzott az asztali ima Amenje s a piros csoportok a padokon helyet foglaltak, tiszta, érthető hang csendült meg a szószék magaslatáról és tonus rectusban olvasott először néhány verset a sz. irásból, azután Onuo Klopp Tylli-jéből. Csak a kanalak csörögtek s a felszolgálók gyors léptei hallatszottak, különben szótlanul hallgattak mindnyájan a felolvasóra. Nekem a vacsora nem kellett; különben is roszkor jöttem; mert ép az nap volt a Mindenszentek vigiliájának böjtje, ez a böjt pedig, mint neve is „magro ttretto" mondja, dupla soványsággal kedveskedik, lakoma hus, tej, tojás, vaj, sajt nélkül. Volt tehát időm a szolgalelkeknek „Pepino", „Checco" s „Anacleto" gyors iramlását szemlélni, kik tányérokkal megrakott fakoronggal kezükben produkálták a sikos márványkövezeten a balancirozás bravurjait. Nem is képzelhettem volna egyelőre nagyobb élvezetet, mintha egyikük ez ünnepélyes csendben a koronggal együtt elvetette volna magát. Miután ez élvezetet ügyességük tőlem megtagadta, szomszédomnak is, magamnak is töltögettem a

„vino di castelli Romani-ból s ugy vettem észre, hogy a szomszédot német léttére meglepte az olasz földre deportált magyar szivélyesség.

A felolvasásnak csak a vacsora vége szabott határt; ugyanez történt ebéd alatt. Ilyenkor a sz. irás után először latin, azután olasz müveket olvasnak. A fecsegés senkinek esze ágában sincs; miért? mert a hallgatás itt divat. A silentium különben is nagy szerepet játszik a Collegium nevelési tervében. „Igaz-e, hogy Rómában nem szabad beszélni?“ kérdezte tőlem valaki; „borzasztó, de igaz, mondám, csak háromszor napjában: ebéd, vacsora után és a mindennapi sétán.“

Nincs a gondolat közlésnek oly alkalmas eszköze, mint a szó. Ez leghatásosabban markol lelkünkbe, ez borzasztja föl a lélek csendes tükrét, ez fodrozza sima felületét, tarkitja, szinezi amint neki tetszik. Az üres beszédáradat olyan mint a törmelék, valamint ez leszoritja a növényzetet s életét veszi a gyengéd hajtásnak, ugy a beszédáradat ellepi a lelket s elfojtja az önálló gondolkozás ébredező csiráit. S viszont nincs szerv, melyen a lélek benső ereje és szedettsége tágabb kifolyást nyerhessen, mint éppen a beszédben. Ha a lefolyás folytonos, csoda-e, hogy tökélyessé válik a lélek s a gondolat zátonyain lubiczkol a fölületesség és megfontolatlanság. A silentium a magábatérés természetes iskolája s fejlesztése a lélek bensőségének. Magába mélyeszteni akarja az embert. Lelkében, ama benső kis világban akarja, vele föltaláltatni sulypontját.

Nem is kell emlitenem, hogy évek lefolyása alatt sok müvet olvasnak a szószékről az egymást hetenkint fölváltó fölolvasók. Onuo Klopp: „Tylli“ és „Friedrich der zweite von Preussen“ müveire, Baalau: „Storia di Gregorio IX.“, Reumont: „Geschichte der Stadt Rom“, Annaleseire élénken emlékszem, Nagy sz. Gergely leveleit, s aranyszáju sz. János Máté evangeliumáról szóló Homiliáit nagy érdeklődéssel hallgattuk, közbe-közbe jeles és szent férfiak életrajzára, Maudouville furcsaságaira,

a pápa encyclicáira s a német centrumpárti képviselők beszédeire került a sor.

De néha-néha a refectoriumban elhangzik más emberi szó is, a „repete", mely a fölolvasót sokszor legszebben hangsulyozott mondatában megakasztja. Ez az egyik Paternek a dolga, javitani a prosodia ellen elkövetett hibákat, ki e nem éppen kellemes megbizást a sz. engedelmesség vérte alatt kegyetlenül teljesiti. Az efféle megalázódást a fölolvasó föl sem veszi, ismétli a szót, amint gondolja hogy jó lesz, s ha akkor se találta el, maga a corrigáló atya mondja ki. Az alumnusok tehát evésközben nagy történelmi detailra s ráadásul prozodiára tesznek szert. De a gyomor? — ó, e szellemi munkától nem esik baja. Meglehet, hogy aki a társalgást megszokta, annak nem lenne innyére az anyagival vegyes szellemi táplálék. Azonban a szokás e részben is kiforgatja az ember természetét; — meg vagyok győződve, hogy a legtöbben szivesebben vették a fölolvasást, mint a sátorünnepes „Deogratias"-t; nagyobb ünnepeken ugyanis a P. Rector a sz. irás vagy a Martyrologium fölolvasása után az ebéd elején „Deogratias"-sal adja tudtul a leves meritéssel elfoglalt gyülekezetnek, hogy szabad a vásár.

Az én tiszteletemre természetesen nem volt „Deogratias"; ismeretlenül ültem szomszédaim közt, de alig hogy fölértünk az emeletre, hangzott mindenfelől az „Isten hozott", „Willkommen," „benvenuto" üdvözletáradat. Be jót tesz a szivnek, messze távol az otthontól a szeretet ily hajlékára akadni. Elsők voltak a földik, akik ugy nevettek, ugy mosolyogtak bele lelkembe, mintha réges régen füződött barátság öntené ki édes mézét hosszu távollét után; kigyőzte volna felelettel mikor ők hatan, s én egymagam voltam. Nem maradtak el a német „frati rossi"-k. A darabos westfáli erőteljes föllépésében, a finom szász, a gemüthlich bajor, a rokoszenves svajczi, — mind mind siettek az uj testvér üdvözlésére. Hogy az egyik már kiszolgált porosz katona volt, s a másik három egyetemet bejárt „Alter Herr", — hogy ez a svajczi ifju a

kantónok hatosztályos gymnáziumából vetődött ide két év előtt s arcza a hegyi rét üdeségét leheli, a másik meg periferiás ur, ki Kölnben már assessor volt, — mindezen különbségek nem bontják föl a harmóniát. Ez a megtermett, szőkefürtü ifju, kinek léptei alatt reng a föld, bizonyára Oldenburgból való, hol a tőzeglápokban a lovak is faczipőkben járnak, — az a barna gyerek a telecskai dombokról szakadt ide, — a westfáli „skinkent" és „skönt" emleget, amit más német „schinken"-nek és „schön"-nek mond. Ime az egyház jövendő papjai Skandináviától Trientig, Aachen és Lüttichtől Brassóig. No de jó, hogy aki hazulról a honvágyból hozott volna magával utravalóul, e lelkes, szivtágitó társaságba elegyedik. Itt érezzük, mit tesz a nemzetközi, római légkör, s mily éktelen csunya a falusi torony sugarával leirt s a pipafüstjének bodor fellegeivel tarkitott láthatár. Pedig hát az ifjuság fejletlenségével együtt jár a korlátoltság mindenféle kiadása: a személyes ellen- és rokonszenvek, a nemzetiség, a hazai szokások korlátoltsága. Az jöjjön ide s érezze át, hogy van egy szent, lelkes, félreérthetlen testvériség.

Emlegeti ugyan az ének, a Collegium hymnusa a hazai földet, az északi városokat, az édes emlékeket, megérzik rajta, rá van lehelve a gyengéd melancholia árnyalata:

Dolci memorie. Addio! Della primiera età.
Addio o suol natio! O nordiche città!

de nem mondjuk ezt fejlekonyitva, inkább az áldozat öntudatos készségével, ha ugy lehet mondanom, egy szent felülemelkedés lelkesülő feledésében. A collegium testvéri szeretete, melyet a részletes „tegezés" deszkafalai nem korlátoznak, melyet sértés, veszekedés vagy pláne rágalom sohasem borzongat, olyan mint a Lethe folyama; — aki a küszöbön belép s e szeretet kelyhéből iszik, felejt; csak halvány, holt, ingernélküli képekké göngyölődnek emlékei; s ez az édes szeretet, melyet a zsoltáros a látnok hévhárfahangjaival dicsőit: „Ecce quam bonum et

quam jucundum habitare fratres in unum" — az ifju életének legrózsásabb emléklapjait képezi.

Ezek az első nap benyomásai: a nagy Róma szemmel még nem látott, de a sötétben is pillanatra fölföltünő körvonalai, — Mentorom a majdnem imádkozó lelkesülés, mely falai közé vezet; — de mindez elnyom, nagyságának sulya görnyeszt, s ha lelkesit is, másrészt parányiságunk érzetét kelti. A nagynak és fönségesnek csodálása összeszoritja a szivet s egymagában nem képesitene lelkes törekvésre; azért lépünk be a római nagyságnak s emlékeknek árnyában emelkedő collegiumba, s ime a nagysághoz éltető meleg, a fönségeshez a legédesebb szeretet csatlakozik, s termékenynyé s fejlesztővé teszi az óriási benyomások hatalmát.

Mély hálával telt el lelkem, midőn lefekvés előtt néhány perczre az oltáriszentség elé térdeltünk; a legőszintébb hála a közvetlenség találó gondolataiban nyert kifejezést.

II.

A „silentium religiosum" vagyis a szigoru hallgatás, mely az esti recreatio után beáll, békéltetően s nyugasztalólag hat testre és lélekre; ez a béke a legbüvösebb harmónia, andalitó bölcsőének, mely az édes álmot lecsalja a szemre. Mindenki cellájába vonul. A Palazzo egyik szárnya öt emeletre magaslik, sőt az egyik sarok még magasabbra emelkedik, torony gyanánt uralja a háztetők cserepes pusztaságát. Hagyománya ez ugy látszik a régi római szokásnak, mely a házakat roppant magasra emelte. Daczára a kitünő „puzzolana" földdel készitett vakolatnak, sok baleset rengette meg a magas házak erősségébe vetett bizalmat; innen Augustus és Nero tilalma, kik a régibb törvényt megerősitették, hogy hetven lábnál magasabbra házat épiteni tilos. A toronynyá meredő házak klasszikus tanuja Iuvenal:

— — Tabulata tibi jam tertia fumant
Tu nescis; nam si gradibus trepidatur ab imis
Ultimus ardebit, quem tegula sola tuetur
A pluvia.
Satyr. III.

A régi császári tilalmat most bátran meg lehetne ujitani, midőn az esquilini és quirináli halmokon épült uj Róma házai düledeznek; látni kétemeletes házat, melynek falai a szélrózsa minden irányában kivánkoznak az anyai földre s ez ellenállhatlan vonzalmukban lucani fenyüszálak által akadályoztatnak.

Az ötödik emeletet, melynek lakóit Iuvenál szerint „Tegula sola tuetur a pluvia" a tradicio Olympusnak nevezte, ép oly találók voltak más házrészek és folyosók elnevezései. Ha azonban a tegula sola meg is védett az esőtől, de nem védett meg a nyári hőségtől, ilyenkor az Olympus lakói szivesen fölkeresték az udvar czitromfáit vagy a sarokban csörgedező „Aqua Virgo" forrásait. Azonban vigasztalhatták magukat. Délfelé a Collegiumtól emelkedik óriási arányokban Sz. Ignácz temploma s Jézus társaságának Collegium Romanuma. A vakolatlan s czementtel szorosan egyberagasztott téglák, melyeket 300 év esője és napsugara barnitott, sötét szinezetet kölcsönöznek az épületnek; — fügefa is nőtt ki az oldalkápolnák fölött kiemelkedő főhajó támfalán s több éven át néztem ablakomból, mint hajtogatta felém szellős lombozatát; jól esett látni a cserépfödelek vigasztalan regiójában azt az egyetlen világos, zöld fát. Ott tul tehát a „Sola Tegula" alatt lakott sz. Alajos, még magasabb Olympuson mint mi, s boldog Berchmans János mellette. Az ily egysorsu társak kedvéért szivesen türünk meleget, de hideget is. Kijut mindkettőből. A Rómában lakott szentek életrajzában rendesen külön kiemelik, hogy sokat szenvedtek a hidegtől; a fagyos kéz és láb valami nagyon közönséges. Cepari sz. Alajosról és boldog Berchmansról irja, hogy kezük megfagyott. Az idegen még többet szenved a hidegtől mint az olasz, ki kályhátlan

szobájában, bundába burkolózva s kalappal fején ir, olvas, dolgozik.

De az Olympuson mégis szivesen laktunk, tekintetünk uralta Rómát. Északra az Olympus ablakaiból magas oszlop tünik szemünkbe; az oszlop fejét sz. Péter vasszobra ékiti, a szobor körül vasrács fut, nem a mozdulatlan szobor, hanem a felmászó turista kedvéért. Az oszlop fehér márványból épült, belül üres s elegendő tért enged, hogy benne csigalépcső tekerődzék fel sikjára. Inkább szük toronynak, mint oszlopnak mondhatnók. Kivül a fehér márványon fölkigyózó szalagként reliefek domborodnak: római katonák, fegyverek, titulusok, sasok, istenek, — azután barbárok, öldöklés, harcz, villám, futamodás, oltár, áldozat egymást váltják fel a koszorus dombormüveken. Ez Antoninus oszlopa, a marcomannok és quadok fölött nyert győzelem emléke. A változások csodás története sz. Pétert, az Antoninus uralkodása alatt sötét, ismeretlen szekta első püspökét emelte a győzelmi jelvényre.

Ha az esztergomi szeminárium ablakaiból nézek északra, nem látom ugyan Antoninus oszlopát, de látom a tájt, melyen a harcz s a győzelem vivatott. Fölfelé a Garam mentében villogtak a római sasok, messze Rómától, de buzdittatva a Capitolium 800 éves dicsőségétől. S itt uszott át a Dunán a győzelem után szabadon eresztett két oroszlán; — sarjadékuk kiveszett a Vértesekben; jobb is, nem szeretnénk velük találkozni. Az emlékezet igy köt össze sokszor távoli, idegen helyeket, közel hozza egymáshoz a Garamvidékét és Rómát — az emberi erő és iparkodás nyomán. Széles a föld, de van-e oly széles, hogy ne füzzön barátságot ellentétes sarkai közt az emberi lelkesülés, akár a római hóditás sasszárnyán, akár a keresztény szeretet s önfeláldozás galambszárnyán?

Ugyancsak észak felé közvetlen szomszédunk Neptun régi temploma; csupasz romjaiból a „halhatatlan isten“ kiköltözött, ujabb épületek emelkedtek s szoritották bele vasromjaiba falaikat. A magasabb emeletek lakója, ki

szobájában föl alá sétálva, officiumát vagy rózsafüzérét recitálta, eszmélődve felejté néha-néha szemét Antoninus oszlopán, Neptun temploma romjain, ha pedig a háztetők világos szürke pusztáján végig nézett, a kimagasló kupolák, tornyok s a szellős loggiák s messze sz. Péter légbenálló Pantheonja adtak gondolatainak uj, lelkes lendületet.

Az ifjuság a lelkesülés, a férfias alkotásé pedig a tüzben kipróbált, kitartó szellemü erő. A szellem ereje és hatalma a lelkesülés hajtásából növeszti ki törzsét, fejleszti feje koronáját. A szellem ereje mint a tüz, mely megtör, hódit assimilál, — a lelkesülés olyan mint a tüzláng előtt futó pir, forró, de még nem ég, nem lángol, nem világit. Előkészíti az anyagot, hogy kicsapjon a láng. De a hol lelkesülés nincs az ifjuban, lesz-e ott szellemi, alkotó erő a férfiuban? a hol vizes fát rakunk a tüzhelyre, minő lángot, minő hőt várunk? Melegedjünk tehát először, akkor majd később égni is fogunk. Melegitsük az ifju lelkét, a lelkesülő melegedés nyomán kigyulad lelkében az áldozatkész tettvágy.

Fejleszteni a szellemet a lelkesülés ifju üdvösségéből, — tágitani szoruló látkörét világraszóló emlékekkel, hol lehetne azt jobban megtenni, mint Rómában. A kitartás az ablakból ragyogó fényt önt a lelketlen tekintetbe; önérzetet s buzgalmat a lohadó mellbe, fölsóhajt s érzi, hogy itt törpének s kicsinynek lenni nem szabad.

Az ifju, ki az ablakból kitekintett s az ezeréves emlékeken fölbuzdult, asztalához ül s megelégedetten jártatja szemét cellája csupasz falain. Nem nélkülöz olajfestményt s freskot, a fehérre meszelt térre szemeinek sugara az emlékezet büvös lámpájának tarka képét rajzolja. A képzelet fölhevült játékában földre süti szemét, nincs szőnyeg a padlón, nem is pad a „padló“, hanem tégla; a disztelen padló a földi lét keserü és költészet nélküli valóságát juttatja eszébe; be jó gondolat, mely a lelkesülésbe életrevalóságot olt. A cella butorozatán inkább Cincinnatus egyszerüsége, mint a „Palazzo“ fénye

látszott. Az olasz nembánomság és igénytelenség, melynek az önmegtagadás és nélkülözés sokkal könnyebb, mint nekünk. Próbára teszi e részben a kényelmet jobban szerető ultramontánokat. Vaságy, asztal, könyvtartó, ruhaakasztó, mosdóállvány, két szék, — ez az instructio. Minden egyéb fölöslegesnek ítéltetik. — Hogy pamlagféle alkotmány sehol sem létezik, arról nem is kell szólnom, hisz maga a zseniális Stolz Albán, pedig egyetemi tanár volt, sem láthatta be e butordarabnak nemcsak szükségességét, de megkivánhatóságát is. Igy szorul a kis cella a disztelen négy fal közé, egy ajtaja, egy ablaka, melyen a nap s egyszerü ablaktáblák, melyeken a hideg is bejön. Rómában ugyan a tél nem adja ki igen nagyon mérgét, ha havazik is nagy ritkán, a hó mindjárt vizzé válik. De a havazásnál a hideg csak mint egészen mellékes körülmény jön tekintet alá, a havazás főmomentuma abban fekszik, hogy midőn „a fönséges Jupiter megköpdösi" a várost, minden rendbeli, kis és nagy gyerekek örömére, nemkülönben a tanitók és professorok méltóságosan titkolt tetszésére — nincsen előadás, normálban, gymnásiumban, egyetemen!

Távol az Appeninek csucsain hómezők csillognak, de a római rónák és halmok közt türhető légmérséklet uralkodik. Reggel ugyan a zéruson is alászáll; volt olyan napunk is, hogy hat minus fokra szállt le a hőmérő, de napközben a lég ismét kimelegszik. Erre a kimelegedésre nagy sulyt látszanak fektetni a római épitők s erdészek, mert kályhának a szobákban helyet nem szántak; az olasz közmondás is ugy tartja, hogy minálunk a hideget látni, náluk pedig érezni. Az érzésből ugyancsak kijutott főleg akkor, midőn a flamini uton a Soracte hegycsucs szakgatott körvonalai láttánál igaza volt Horatiusnak:

Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto?

Csakhogy a költő segitett magán:

Dissolve frigus, ligna super foco
Large reponens;

de mi nem. Azonban a közösen viselt teher, plane ifju vállakon, elenyésző csekély; ez a közösség pedig a legkiterjedtebb a rectortól — le az utolsó, tegnap jött ujonczig. Egyenlőség mindenben; ez az elv; ha 79-es tél van akkor a fagyoskodásban is; a P. Rector nem füt, én sem. Csak a tekintély nem közös, az övé, a mienk pedig a hódolat, a tisztelet, a lovagias buzgalom.

Némely öreg Páter télen mindenféle szint játszik, de hősies megtagadásban inkább eldidereg délig, semhogy szobájába kis kályhát, vagy parázsmedenczét tétetne. Aki azonban az önmegtagadás e nemére nem érzi magát hivatva, agyagserpenyőben, melynek felül mint a kézi kosárnak ivben hajló fogantyuja van, hozhat magának izzó parázst. Az olaszok e primitiv készüléket „caldinó"-nak kivják. Az öreg P. Ballerini nem egyszer tartá fölvonulását a „Caldinó"-val kezében. Nálunk a klassikus „caldino"-t csak a deczemberi piaczon didergő kofák ölében láthatni.

Ez a kályhátlan, egyszerü cella télen nyáron egészen az enyém. Tanuja törekvésemnek, tanulásom- és imáimnak. Csendjében, magamra maradva iparkodom, nem a szemeknek szolgálva, hanem az önérzet, a meggyőződés által indittatva — önálló tevékenységre. A cella kizárólagosan az enyém, senki oda be nem mehet. A kinek dolga van velem, az kopog, s az ajtóközben állva végezzük el ügyeinket, a törvény ugyanis azt mondja, hogy „in limine consistant." Holmi „gemüthlich" trécselések, hosszabb látogatások már ez intézkedés által is lehetetlenekké válnak; mert ajtóközben soká áldogálni, nem fér össze a jóizü beszéddel.

(Folyt. köv.)

ujat füz a homlokát régóta övező koszoruhoz; és aki 64 éves korában ugy kezeli a történetirói tollat, mint szerző, az csak olvasóközönségét szomoritja meg, ha „hattyudalt“ emleget . . . Ajánljuk b. müvét olvasóinknak.

Csorba Lajos.

Friedrich Overbeck. Sein Leben u. Schaffen. Nach seinen Briefen u. anderen Dokumenten des handschriftlichen Nachlasses gesammelt von Margaret Howitt. Herausgegeben von Fr. Binder. 2 Bde. 8°. in Originalband. Preis 16. M. Verlag von Herder in Freiburg.

Midőn e században a hivő, vallásos érzék s a mély érzelmü müvészet eszmélni kezdett, Róma lett iskolájuk, s a festőnek és szobrásznak is lettek vándorévei — Rómába zarándokolt. Ott alakult a legjelesebb tehetségekből a Muzsák asztalköre. Overbeck Frigyes e jelesek egyike. 17 éve hogy meghalt, sirját sz. Bernát temploma őrzi Rómában — s jelzi egyszerü márványkereszt.

Az itt ismertetett életrajz élénk képét nyujtja a keresztény müvészet megujitójának és méltatja müvészi alkotásait. Különös, hogy az első terjedelmes életrajzot nem német toll, hanem angol irónő irja, Howitt Margit kisasszony, még pedig angolul. Azonban az angol irónő ez anomalián segiteni akart, mert gondoskodott, hogy a német forditás egyidejüleg jelenjék meg az angol eredetivel. Szándékát az eredmény meghaladta: — a német forditás ugyanis előbb látott napvilágot mint az angol eredeti mü. Különben nem merő forditással van dolgunk. A forditó betekinthette mindazon iratokat és leveleket, melyek a mü alapjául szolgáltak; a levelek idézetét a kéziratokból adja; helytelen adatokat javit s nem éppen sikerült helyeket rövidit. „Nagy érdekkel és részvéttel olvassuk a mester életét, ki ifju hévvel folytatott versenyben a német nemzet legtehetségesebb szellemeivel

földeritette a realismus posványából fölküzködő életerős fölfogásnak korszakát.“ Oly élet, mely teljes összhangban állt a kereszténységgel, ez összhang teljéből teremtett alakokat és életet, sokak érdeklődését keltheti föl.

Dr. Pethő.

Roms Katakomben u. Pastor Rönneke. Beleuchtet von Dr. A. de Waal. 60 lap. 8° Berlin, Germania. 1886. Ára 60 fillér.

De Waal a római, német Campo Santo rectora ugy előadásai, mint iratai által tekintély a katakombák irodalmában. Ismereteit, melyeket e téren forgó legnagyobb tudósokkal, Rossi, Garucci stb.-vel való közvetlen érintkezéséből s müveikből meritett, jó adag éles csipős ironia támogat, melyet Rönneke-féle ellennel szemben bátran fölhasználhat. Rönneke, a római német nagykövetség prédikátora zokon vette, hogy protestans honfiai a katakombák látogatásakor nem egészen protestans gondolatok által körülzsongattatnak, azért azon merész vállalatra szentelte erőit, hogy a katakombai emlékek katholizáló varázsát a német tudomány legyezőjével elijeszti. Tulajdonképen szánandó jelenség, mert markolható ignoranciát árul el lépten-nyomon; előtte az előbb emlitett jeles tudósok müvei terra incognita ; vagy hogy semmit sem használhatott belőlük. De Waal szerint Rönneke az általános, elfogadott tanok, tételek, magyarázatok, megállapodások ellen sikra száll, „mit Ignoranz, aber ausgerüstet mit Arroganz u. Intoleranz.“ A jeles Rönneke müve, melyben helylyel-közzel az iró „colossal bewunderungswürdige Scharfsinn-t“ fejt ki, megfigyelésre méltó jelenség első sorban a butasággal határos ötletek folytán, másodszor meg azért, mert a Halle-Wittenbergi egyetem theologiai fakultásának van ajánlva.

Dr. Pethő.

Rosa aurea. De ss. B. Mariae V. Rosario ejusque venerabili Confraternitate deque Rosario tum perpetuo tum vivente (tractatus) auctore P. Fr. Thoma Maria Leikes, O. PP. promotore ss. Rosarii provinciae Teutoniae. Cum approb. super. Dülmen, Laumann 1886. 8°, 560 lap. Ára 7 M. 50 fil.

Veulóban (Holland) máj. 20-án meghalt Leikes Tamás domonkos-rendü szerzetes, akinek a rózsafüzér terjesztése és fölelevenitése körül nagy érdemei vannak. Müvei Dülmenben jelentek meg, nevezetesen „Das Handbüchlein des lebendigen Rosenkranzes", „Dominikus-Büchlein", „Die Ehrenwoche Mariae", „Das Rosarium", „Rituale ss. Rosarii", „Rosenkranz-Bruderschaft Register", Szerkesztett havi folyóiratot is „Marien-Psalter" czimmel, melyet 13,500 példányban nyomtak. Utolsó müve a „Rosa aurea." Szerzője nem élte meg kiadatását. A „Rosa aurea" három részre oszlik. Az első részt megelőzi az okiratok lánczolata, melyeket Szents. Atyánk XIII. LEO 1884-ig a rózsafüzérre vonatkozólag kíbocsátott. Az első rész a rózsafüzér imádságot és a rózsafüzér társulatot általában tárgyalja. Ez a legbővebb. A történeti fejlődés, a jogi szabályzatok a társulat fölállitásában, az ima helyes módszere, és a bucsuk töméntelensége kerül ott szóba. A második rész az örök rózsafüzér társulatát, — a harmadik az élő rózsafüzér szövetkezetét beszéli meg.

Minden kérdésben, mely hivatalos és auktoritativ eldöntést igényel a rózsafüzér társulatait, bucsuit illetőleg, P. Leikes müve irántadó lészen. A legnépszerübb, fönt is, lent is megszeretett és kiváltságokban gazdag rózsafüzér ájtatosság fölelevenitésére, a társulatok fölvillanyozására és praktikus vezetésére a „Rosa aurea" kitünő vezérkönyvül szolgál. *Dr. Pethő.*

Das italienische Staatskirchenrecht auf Grund der neuesten Rechtssprechungen systemat. erläutert von E. Geigel, kaiserl. Regierungsrath a. D. 2 Auflage. 8° Kirchheim, 1886. Ára 6 M.

A THEOLOGIAI TANULMÁNYOK REFORMJÁRÓL SZEMINÁRIUMAINKBAN.

Irta: DR. PETHŐ.

Folytatjuk a mult füzetben megpenditett gondolatot.

A tanulás és a tudás csak saját értelmi munkánk, gondolkozásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szives foglalkozásunkká. Az emlézés az értelmi munka legalacsonyabb foka, s mivel legalacsonyabb, azért képtelen a sokkal mélyebben fekvő szellemi életre befolyni. De mihelyt a tanulás és inspecie a theologia tanulása nemcsak emlézésből, sőt ha lehet, ebből épen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a theologiába beleszivárogtatunk néhány cseppet a scholasztikus rendszerből, azonnal az öngondolkozás, az önálló felfogás és alkotás leszoritaná az élettelen és tehetetlen apathiát.

A theologiának ezen itt czélba vett s egyedül hozzá méltó tanitásához és tanulásához pedig bölcsészet kell. Mindaz, amit eddig fejtegettünk, az önálló gondolkozás és a tárgyba való behatolás hiányát siratja s belőle vezeti le a pangást, mely az egyházi tudomány mezején — s miután az életnek mezői chinai fallal egymástól elválasztva nincsenek — nagyrészt az egyházi szellem és hatékonyság mezején is terjeng. Már pedig az önálló gondolkozás és a tárgyba való behatolás épp azáltal válik szükséggé, hogy a theologia citácziós tarlójára a filozo-

fiát léptetjük. Tessék fölütni bármely scholasztikus auktort, ha ugy tetszik sz. Tamást, valjon olvashatunk-e müveikben néhány sort is anélkül, hogy a hittételeiről való spekulációjuk a mély gondolkozást és fejtörést nélkülözhetné.

A spekuláció hiánya — ez a sikeres theologiai studiumnak akadálya, nehézsége. Némelyik ugy beszél, mintha a latin nyelv volna a theologia lendületesebb tanulásában a nehézség. Ez nem áll. A theologia recitálásában, nehéz irályu auktorok emlézésében igenis a latin nyelv is göröngyössé és élvezhetlenné teszi az utat; de ha a theologiát előrebocsátott filozofia után a scholasztikus auktorok egyszerü terminologiájában adnók elő, lehetetlen, hogy a nyelv bárkinek is nehézségeket gördítene utjába. Néhány tuczat szó — az egész latin tudomány, melyre szükség volna. E részben is könnyü meggyőződni, tessék az illető auktorokat kézhez venni. Maradjunk mi a latin nyelv mellett.

A latin nyelv az egyház nyelve, tehát anyanyelvünk. Az ujjászületés szentségétől, természetfölötti életünk bölcsőjétől kezdve egész a commendatio animae czimü végbucsu-imáig, melyet ugyanazon édes anya rebeg el halálos ágyunknál, ezen nyelv csengő és kellemdus szavaiba öltözteti az egyház minden vágyait, minden érzelmeit, melyekkel életünket szenteli s kiséri. Minden papnak sz. kötelessége ez érzelmeket szivében visszhangoztatni azon nyelvnek utánozhatlan kifejezéseiben, melyeket századok tradiciója alkotott, s melyekbe a legmélyebb és legtitokzatosabb áhitat szellemét lehelte. A ki idegen a latin nyelvben, idegen lesz egyszersmind az egyház imáinak s azok lefordithatlan értelmének szellemében.

Fenelon mondja, hogy a latin nyelv nem chinai nyelv, — midőn az asszonyokat buzditja, hogy latinul megtanuljanak legalább annyira, hogy az egyház imáit érthessék. S ezen imák mély hatásáról szól Het-

tinger: A „dies irae," melyet a müvelt világfi öreg napjaiban, ha csak töredékesen, emlékezetébe visszaidéz, alkalmasabb komoly, vallásos hangulat fölébresztésére, mint sok hittani óra, melyeket ifjuságában hallgatott. S a müveletlen is, akit a lelkész értelmes ministrálásra oktatott, otthonosabb lesz a kath. isteni tiszteletben, mint egy némely müvelt ur, ki az áhitat „harangjai" és „óráiból" meriti tudományát.[1]"

De nemcsak hátrányos, hanem veszélyes is volna a latin nyelvet a theologiából számüzni éppen a tudomány szempontjából. A tudományos theologia kincsei, amennyiben igazán a mély eszmélődés és értelem gyümölcsei voltak, ott vannak letéve a latinul irt Foliókban, nem pedig az összetákolt és kiirt tizenkettedrétü német vagy franczia vagy magyar könyvecskékben. A ki latinul nem tud, az ott hagyja a Foliókat, melyeket szent Ágoston, sz. Jeromos, sz. Hilarius, sz. Tamás, sz. Bonaventura irt, s megtelik „széllel" a tizenkettedrétü irodalmi termékek zátonyain. Ugy volt az főleg a mult század vége felé s azóta napjainkig, amikor ismét visszatérni kezdünk a régi tudás kincseihez, melyeket egy hazafias, s higvelejü divat nyomdafestékes papir sallangokkal ellepett s elfeledtetett.

A latin nyelv a tudományos müvelés által a szó szoros értelmében theologikus nyelv lett. A logika által kifejezései precizek s élesek lettek, szavai a hosszu szokás által terminusokká szentesittettek, melyeket használni kell, melyekhez magyarázat nem kell, a legfönségesebb és legélesebb fogalmak, melyeken szinte észrevenni, mint siklanak ki véges elménk kezeiből, ezen nyelv terminusaiban testet öltöttek. Mit keressünk nekik más alakot? a mit a változatlan latinságba hosszu századok dialektikája kivésett, azt mi egy változó nyelv bizonytalan és törékeny anyagában akarjuk ideiglenes kifejezésre hozni?

[1] Aus Welt u. Kirche 422 l.

Azután pedig az igazi tudomány ne bujjék el a nemzeti válfalak deszkái mögé! A tudomány általános, világraszóló; amennyire lehet legyen nyilt minden nemzetiségü tudósok előtt. Ha latinul irunk, mindenki megért, aki arra hivatva van; ha jót mondtunk, kutatásunk közkincscsé lesz, ha rosszat, mindenfelé támad intőnk, cáfolónk. A jeles Ballerini többször hivatkozott arra, hogy ha a német tudósok nem németül plane érthetetlen németséggel, hanem latinul irtak volna, könnyebb lett volna tévelyeiknek gátot vetni a sokoldalu hozzászólás és cáfolás nyomán. Igy azonban a nemzeti nyelv khinai falával körülvétetve, könnyü sütkérezni a tehetetlen ellenlábasok által kétségbe nem vonható dicsőség sugaraiban.

Maradjunk mi a latin nyelv mellett, nem egyházias áramlat volt az, mely Németországban a theologiát németesitette, valamint nem egyházias az sem, mely most Prágában csehesiteni kivánja. A theologia latin nyelve ellen intézett attentátumok Németországban is a régi iskola és a régi theologia megvetéséből eredtek, s az uj nyelv által a régi irányt is elakarták feledtetni. Nálunk természetesen senkinek sem akarjuk nyakába varrni az efféle gyanusitást, de az eredmény mégis csak ugyanaz volna: még távolabb esnénk a régi irány alapos tudományától s idegenebben hangzanának a klassikus auktorok szavai. Németországban több theologiát tudnak, nem a német nyelv miatt, hanem az alaposabb tanulás miatt, még többet tudnának, ha egészen a régi rendszerhez térnének, ahol a legprimitivebb s azért legkönnyebb s azért legérthetőbb nyelv a tárgyat s csakis a tárgyat szolgálja.

Nem remélem, hogy legyen valaki, aki avval huzakodjék elő, hogy éppen primitiv nyelven adott oktatás és tanulás nem időszerü! Döllinger mondja: „Mivel mindenki csak anyanyelvén gondolkozik s a holt nyelv legsajátosabb gondolataink és érzelmeink-

kel szemben mindig idegen nyelv marad, kettős szellemi munkát raktak az ifjuság vállaira, először, hogy a latint lélekben németre forditsa, azután pedig, hogy a németre forditott gondolatban magát föltalálja.[1]“ Hozzá lehetne adni, hogy vannak uj gondolatok, uj fogalmak, melyeket a holt nyelven kifejezni nem lehet.

Tagadom, hogy a latin nyelv a papra nézve s azon gondolat és fogalom és érzelemkörben, melyet szolgál holt nyelv. Az egyház érzelmei, imái, a sz. iratok, az egyházatyák gondolatai, melyekben élünk, mozgunk, melyeket átérezni, velük átgondolni tartozunk a latin nyelv szavait lelkünkben otthonossá teszik. Tanultunk mi bölcsészetet, theologiát sok éven át, mely fölvette magába s reflektált modern franczia, angol, német, holland, olasz tudósokra és sajátságos gondolataik és felfogásukra, s ezt mind latinul tanultuk, s oly otthonosan éreztük magukat a latin nyelvben, hogy sohasem tapasztaltuk Döllinger nehézségeit. Nem forditottuk a latint magyarra; hanem ellenkezőleg ha bölcsészetről gondolkoztunk, akkor a magyart forditottuk latinra. Tehát a szokás, a latin nyelven való tanulás, az illető tudományra nézve inkább a magyart tette holt nyelvvé, s a latint élővé, amennyiben t. i. gondolatainkban élt.

Aki levelezésében a német nyelvhez szokott, az magyar létére nem concipiál először magyarul s forditja le azután németre; hanem ellenkezőleg ha levelet ir, németül gondolkozik. Épugy ki latinul tanulja a theologiát, latinul gondolkozik is s nem magyarul. Az ellenkező vélemény az ideologia által czáfoltatik meg.

De hát a latin nyelv primitiv s azért nem időszerü! Nincs elég szava gondolatunk tömegére! De hogy nem? Hagyjuk az uj, csillogó gondolatokat s foglalkozzunk a helyes, alapvető fogalmakkal, nemde

[1] Döllinger, Die Universitaeten einst. u. jetzt. München, 1866, 16 l.

azon rendek theologusai tünnek ki most is érzelemteljes s gondolatbő tudományban egyaránt messze a többi fölött, melyek a régi rendszertől hajszálnyira sem tértek el. Ne forditsuk föl a dolgok rendjét; ne adjuk föl a gondolatot a nyelvnek állitólagos érdekéért, vagy a helytelenül annak tartott időszerüségnek az alakra és előadási módra vonatkozó követelményeért. A hol gondolat van, ott nyelv is lesz; ha durva is lenne a kéreg, mely a fejlődő gondolat és felfogás erejét burkolná, se baj; durva a fa kérge is, de a fejlődő élet áttöri és friss és üde és finom metszetü gallyakban és lombban fejleszt magának alakot, — kifejezést.

A spekulativ vagyis gondolkozó iránynak elhanyagolása amint föltünik a tanrendszerben, ugy megérzik a tantárgyak beosztásán és azon itéleten, mely szerint az egyes tantárgyaknak fontosságot tulajdonitunk.

Miután az imént szóba került a régi és uj irány, félre nem tolhatom a szembeötlő különbözést, melyet a régi és uj iskola tantárgyai közt észreveszünk. Ezen különbözés a tantárgyak közt fölfödi előttünk a theologikus studium pangásának második okát.

A régi iskolában a legnagyobb suly a dogmatikára volt fektetve, ez volt az egész theologia. Tehát csak egy tantárgy volt a régi iskolában? Ime az ujkor emberének felfogása s ennek megfelelő kérdése, ki a theologia dogmatikát tantárgynak nézi, melyhez következőkép más tantárgyak egyenjoguan csatlakozhatnának. A régi iskola a theologia dogmatikában az egész theologiát adta elő, minden tudnivalót az akkori idők igényeihez mérten. A szakokba való fölosztást, a theologiának szétszedését csak a hanyatlás korszaka eszközölte.

Elismerjük ezen különálló-szakok némi jogosultságát, de a theologia hétszázados történetének bizonyságára támaszkodva, a valódi tudomány s az előbb hangoztatott módszer érdekében sürgősen ki-

ványuk, hogy ismét a theologia dogmatika, habár jelenlegi megbénulásában legyen ujra a theologikus studium főtárgya, melylyel szemben a többi szak mellékes szerepet játszik.

Ime ezen sürgős követelménynek érvei és okai!

Első, melyet a tárgy természetéből meritünk: A theologikus tudomány szószorosan a dogmákról való tudomány. A dogma a hit és a vallás legbensőbb tartalma; minden hit első sorban valami tan, melynek elvei, tételei vannak; csak az érti az egyházat, aki ezeket érti. A dogma kiágazik az erkölcstanba, kiágazik a juscanonicumba, csak oly alapon emelkedhetik e két tudomány, a milyet a dogma kiterjedése és kihatása megvet s csak oly magasra emelkedhetik s épülhet föl mindkettő saját benső erejéből, a mennyire a dogmának életereje kiterjed. „Saját benső erejéből" mondom, mert ami positiv határozat hozzájárul, nem folyik ki közvetlenül a dogmából, de mégsem lehet meg anélkül, hogy minden izében a dogma szerint ne igazodjék.

S valamint a dogma kiágazik az erkölcstanba és a juscanonicumba, — ugy nyer illusztrácziót a történetben s viszont illusztrálja s megérteti a történetet; nyer végrehajtást a pastorális életben, s kimutatást a biblicumban; de mindezek tőle nyerik érvényüket, tőle erejüket, tőle értelmüket. Ha kétség támad valahol vagy ha összeütköznek a különféle tudományágak, a dogmához rekurrálunk; a dogma ismerete, mély értelme az általános kriterium, s aki ezt nem érti alaposan és mélyen, az minden egyéb egyházi tudományban bakok lövésére képesiti magát. Korunk s a közel mult bőséges példákkal nyomósitja ez állitást s daczára annak, hogy el vagyunk rá készülve, mégis meglepő a dogmatika nélkül pöffeszkedő „theologia" bukfenczeit szemlélni.

Ezt a theologiát, melyet itt dicsérünk, méltán idézőjelbe szoritjuk, mert csak a nevet czitáljuk való-

ság nélkül. Ezek theologiának neveznek mindent: történetet, archaeologiát, neveléstant, arabs nyelvet, s a sok tudománytól elmarad vagy valami kuczkóba vetődik a valódi s egyedüli theologia — idéző jel nélkül. Az a theologia, mely nem egyéb mint az Isten által kinyilatkoztatott igazságok tudományos ismerete s minél mélyebb fölfogása. Ez a theologia. Nem is különböztetünk mi itt positiv és scholasztikus theologia közt, mi e kettőt el nem választjuk; az igaz theologia mind a kettő összevéve; mert törekednünk kell nemcsak a hittéleit kinyilatkoztatottaknak bebizonyitanunk, — hanem azokat jelentményükben, tartalmukban, összefüggésükben lehetőleg mélyen megismernünk. Ez az igazi theologia; — ahol ezt nem tanitják, ott theologiát nem tanitanak.

Következik abból az is, hogy az egyháztörténelem, a juscanonicum, az exegesis nem theologia, hanem segédtudományok — a theologiához. Ezen helyes becslés szerint kell helyüket kijelölni a tanrendszerben; tehát a dogmatika kimeritő s mindenek fölött álló tárgyalása képezi a theologikus studium fölvirágzásának alapját és föltételét.

Ugyanezen eredményre jutunk, csakhogy sokkal komolyabb szinekben ötlik föl majd lelkünk elé, ha a theologia történetét vesszük szemügyre. Az egyház története három érvet nyujt nekünk a dogmatikának, mint főtárgynak ujból való behelyezésére, elsőrendü fontosságának megokolására. Térjünk vissza a XVI-dik századba. A theologia legvirágzóbb kora a trienti zsinatot követő száz év. Volt más virágzása is a XIII-ik században, de arra nem szükség reflektálnunk, mert magától értetődik, hogy ott csakis a dogma kifejtése a beléje fektetett filozofia által gerjeszté föl a virágzás korát. De hát mi fejlesztette a trienti zsinat korának theologiáját oly utóérhetlen bőséggé és remekléssé? Tudjuk, hogy vannak e kornak exegetái, Salmeronon kezdhetjük s egyhamar a

nevekből sem fogynánk ki, melyek Maldonat, Toletus, Ribera, Pineda, Pereyra, Cornelius a Lapide s Bonfrére-ben első rangu tudósokat ünnepelnek. Tudjuk, hogy vannak Controversistái; Bellarmin, Valentia, Stapleton-nal beérhetjük a felsorolást; tudjuk, hogy vannak scholasztikus theologusai, kiknek nevei csak oly magaslatokat jeleznek a tudományban, mint a Mont blanc és Monte Rosa, Mönch és Jungfrau az Alpesekben; Bannez, Suarez, Ruiz, Vasquez, Lugo, Lessius stb. Tudjuk, hogy vannak, kik patrisztikus-történeti irányban müvelték a theologiát, köztük legnevezetesebbek Petavius és Thomassin. De e sokszerü, sokoldalu termékenységnek gyökere hatalmas dogmatikus képzettségük volt, mely a dogmák mély fölfogását élesztő gyanánt befektette majd ezen, majd azon theologikus szakba, gerjedésnek inditotta az élettelen anyagot.

Köztudomásu dolog, hogy ezen kor exegetái nem a betü száraz kritikájába és filologikus betüszitálásba ölik lelküket, hanem tért engedve a kritikának is éppen scholasztikus képzettségük által az irás mély értelmébe bocsátkoznak, hogy annak mélyeiből hozhassanak elő drágaköveket, melyeken az egyházi tan jobb megértésének tüze ragyog. A kontro verzisták nem voltak szükiben sem az exegesisnek sem a történetnek, de fegyverük élét mégis csak scholasztikus képzettségük köszörülte; a scholasztikusok pedig nem vesztették fejüket és józanságukat körmönfont arzigogolizásba, és szunyogszürésbe, hanem a szentatyák alapján és oszlopzatán szőtték az emberi gondolkozás és hitből vett fogalmak gobelinjeit. Végül a patrisztikus-történeti irány müvelői ugyanazon iskolákból kerültek ki, melyeknek tradiciói elválaszthatlanok voltak a theologiának müvelésétől filozofia által.

Mi másról tanuskodhatik e rövid átnézet a második virágzás korszakán, mint hogy a tények be-

győző szavával kiemeli azt, amit előbb a tárgy természetéből kivántunk kifejteni, azt t. i., hogy a theologia helyes és czélravezető tárgyalása és tanulása magában foglalja a spekulácziót, anélkül inkább zátonyhoz, de nem termőföldhez hasonló; a zátonyon is gyökeret ver egyik-másik letört füzfaág, s kezdi tengetni silány, terméketlen életét, de tölgy a homokban meg nem terem.

Lehetséges-e, hogy valaki erről kételkedjék? vagy talán más tényezőnek tudhatni be a virágzás okát? azonban nemcsak e 90 évre terjedő virágzás, hanem a theologia s vele az egyházi tudományok folytonos története, emelkedésében ugy mint hanyatlásában belekalapálja s beledöngeti öntudatunkba, hogy az első s legfőbb ok az emelkedésre ugymint a hanyatlásra nem a theologián kivül, nem az idő s a korszellem befolyásaiban, hanem magában a tárgyban, annak módszerében keresendő.

Ugorjunk át a virágzó kor hült nyomában föltünő epigonokon, kik ellapultak vagy megkövültek a nagy elődök igézete folytán s nem birván képességgel nagy müveik folytatására, a gondolat helyett a hüvelyt müvelték, a külalak és módszer müvelésében — szellemről megfeledkeztek. Hagyjuk mondom ezeket, hanem álljunk oda az egyház legléhább s legtehetetlenebb korába, abba az igazán zsarnokság és szolgaság, czopf és paróka által elhülyesitett XVIII-dik századba, amikor minden divott csak az Isten szelleme nem, ahol Jansenismusnak, Gallikanismusnak, Regalismusnak s más mindenféle mumusnak a sinlődő egyházi szellem, még nem hajtotta a szégyenpirt választófejedelemségek, kanoniák és abaciák zsirján hizó arczába; — mit veszünk észre, miféle theologiájuk volt azoknak, mire volt suly fektetve, s mi volt a lomtárba vetve? Nem volt-e akkor a „theologiában" rengeteg sok tantárgy, nem volt-e mindenről szó, himlőoltásról, villámháritók-

ról, gyümölcsfatenyésztésről, istálózásról . . ., minden kigondolhatóról, csak dogmatikáról nem. Mily ravasz sürgölődéssel mutatta meg a jozefinizmus érdeklődését látszólag az egyházi tudomány emelése, tulajdonképen pedig eltemetése iránt. Holmi élettelen, positiv adatgyüjtemény ez volt a dogmatika, amelynek természetesen fülig kellett elpirulnia, ha Schelling vagy Kanttal csak távolról is szembesittetett. Minden tudományos veréb, értem a korszellemi müveltségétől megperzselt tátosokat, szivviditó hősiességgel neki rontott a sötétség baglyának, a theologiának, melynek csak az volt megengedve, hogy multjának éjébe burkolózva régi dicsősége emlékeinek romjai közt huhogjon.

Az egyház már a siralomházban várta az enyészet napját.

Jól vigyázzunk; a jozefinismus tudta, mit csinál, ismerte a „győzhetetlen ekklézsiának," az ő megtörhetlen szellemének, jogainak s a jogok visszakivánásának, az uj életre ébredésnek gyökerét, forrását. Hol volt az a gyökér, mi volt az a forrás? Ott volt a gyökér, s az volt a forrás, ahová piszkolódásának, megvetésének, ostoba vagy öntudatosan ellenséges érzületének limlomját, szemetjét, dudváját vetette, hogy a gyökért elfojtsa, s a forrást betömje: a dogmatika régi, alapos, helyes filozofia által támogatott tanitása és tanulása! Szent igaz, hogy ezt gyülölte s gyülölte azért, mert ismerte, mert tudta, hogy benne rejlik az egyházi szellem, s hogy ezen szellemnek éltető lelke, testének csontváza, erejének nyitja, — a tan a hitről. Ha a tan a hitről él, ha az értelemben mély fölfogássá szellemül, akkor öntudatát nyeri csakhamar hivatásának, jogainak, hatalmának, s ez öntudat annyi, mint minden békónak repesztése.

Az egyház ezen gyászos korában a régi iskola, a scholasztika megvetett rongy volt, melylyel többé

számolni nem kell, midőn pedig az egyházban e megvetés tért foglalt, kiveszett belőle ugyanazon arányban az élet.

Vérző ujakkal kaparták s kaparják ki a szemétből még most is a régi iskolát s módszerét azon jelesek, kik a történetnek ezen prelekcióját rég megértették és az ellenségnek kártyáiba pillanthattak.

Ezek után senki sem foghatja ránk a tulzás vádját, hogy ha oda nyilatkozunk, hogy a theologia virágzása és hanyatlása tétovázás nélkül és félreismerhetlenül rámutat azon irányra, melyen minden theologiának haladnia, rámutat az alapra, melyre a theologikus iskolákat fektetni kell s esetleg amely alapra azokat vissza is kell vezetni, ha illetéktelen és káros befolyások következtében onnan lesiklott. Rámutat egyszersmind azon benső és szoros viszonyra, melynél fogva az igazi erőteljes, létérdekeit helyesen fölfogó s azok megvédésére képesitett egyházi szellem a dogmatikus kiképzéssel összefügg, s attól átlag véve el nem választható. Térjünk vissza a távolból korunkba.

Magából az egyház életéből s küzdelmeinek nyilt mezejéről föllépteljük a harmadik argumentumot, mely a theologának filozofia által való müvelését kézzelfoghatólag föltételezi, s a theologikus studiumban a spekulativ iránynak térfoglalását föltétlen követelménykép sürgeti. Halljuk e sürgető szózatot a legilletékesebb helyről. Nem reflektálok most XIII. LEO pápa közvetlen s egyenes fölszólalására a filozofia érdekében, — ahol a direkt s ünnepélyes szónak foganatja nem volt, ott gyönge visszhangoztatása sem remélhet tekintetet; de reflektálok magának az egyháznak egyetemes följajdulására, melyben a kor sebeit föltárta s az enyésző hitnek és vallásosságnak mentésében az irányt, — saját föladatát precizirozta. A vatikáni zsinat az első konstituczio előszavában föltárja s lefesti a kornak képét, jellemzi a

hitnek mételyeit, ismerteti bajait s ezekkel szemben kifejti a föladatot, mely a hitet vindikáló tudományokra s első sorban a theologiára vár.

Micsoda korunk theologiájának föladata? Van-e az iránt kétség? nincs, mert minden kétséget kizáró határozottsággal van a jegyzetben czitált konstitucio[1] töredékben kimondva, hogy a jelen kornak tévedései: a rationalismus, naturalismus, liberalismus, s következőleg, hogy a theologiának és minden egyházi tudománynak müvelődnie kell ez irányoknak megsemmisitésére, fegyverkeznie kell nem bármikép, hanem ugy amint azt az ellen kivánja; az egyháznak párbajai mindig ugy alakulnak, hogy ellenfele választja meg a fegyvert, rákényszeriti az egyházat, hogy azt vegye kézhez s nem mást, mely esetleg az egyháznak jobban tetszenék. Rationalismus, naturalismus — nem elegendő-e csak neveiket is fölsorolni, hogy a citaciókon rágódó theologia nyilt zavarban nézzen körül, merre van a kiút? Mindezen tévelyek nem a hit, nem a kinyilatkoztatás roszul értelmezett, de elfogadott elvein alapulnak, mint a régi eretnekségek, az ész — csakis az ész az egyedüli s legfelsőbb föllebbezési forum. Az ész istenesitése és füg-

[1] „Tum nata est et late nimis per orbem vagata illa rationalismi seu naturalismi doctrina, quae religioni christianae utpote supernaturali instituto per omnia adversans summo studio molitur, ut Christo, qui solus Dominus et Salvator noster est, a mentibus humanis, a vita et moribus populorum excluso, merae quod vocant rationis vel naturae regnum stabiliatur. Relicta autem projectaque christiana religione, negato vero Deo et Christo ejus, prolapsa tandem est multorum mens in pantheismi, materialismi, atheismi barathrum, ut jam ipsam rationalem raturam omnemque justi rectique normam negantes, ima humanae societatis fundamenta diruere connitantur. Hac porro impietate circumquaque grassante, infeliciter contigit, ut plures etiam e catholicae Ecclesiae filiis a via verae pietatis aberrarent, in iisque, diminutis paullatim veritatibus, sensus catholicus attenuaretur. Variis enim ac peregrinis doctrinis abducti, naturam et gratiam, scientiam humanam et fidem divinam perperam commiscentes genuinum sensum dogmatum quem tenet et docet sancta mater Ecclesia, depravare, integritatemque et sinceritatem fidei in periculum adducere comperiuntur.“

getlenitése elkábitotta a szellemeket, biztató fénye elvakitotta őket, mint a magnetizált ember csak magnetizateurje suggestioinak hódol, csak azon gondolatnak és képzeletnek jár lépten-nyomon utána, melyet értelmében a magnetizateur kelt: épp oly bünös igézet alatt áll most a korszellem, a kor értelmisége, tudománya; magnetizateurje egy agyrém az emberi ész fönségéről és egyeduralmi fönhatóságáról; sajnálatos, de ugy van, — aki pedig ez elkábult szellemi világába hatolni kiván, annak az ész fényével kell oda utat keresnie.

A naturalismus csak a naturát fogadja el. Minden ami a természet határait tullépi, minden, ami a természetfölötti rendből a kinyilatkoztatás utján hozzánk leszivárgott s a hitnek legfönségesebb s legmagasztosabb fogalmait és igazságait képezi, miatta el lehet, szóra sem méltatja. A sz. Háromság, a megtestesülés, a bün és kegyelem kiszáradt szavak, a beléjük képzelt fogalmak nélkül, összefüggésük, belső viszonyuk s egymást támogató alapjuk, terra incognita! Honnan fogjuk e gyökeres tévedést csak megközelithetni is? Egyetlenegy megközelithető oldala van: Az ész, az észszerüség! Egyetértünk már az iránt, hogy mi ész és észszerüség alatt nem azt értjük, hogy a dogma tartalmát és a titok módját eszünkkel fölérjük, hanem csak azt, hogy az ész által megvilágitsuk, minden látszólagos ellenmondást és észszerütlenséget távoztassunk, kifejtsük, nem azt, hogy mikép van, hanem sok helyen azt, hogy mikép lehet.

A dogmák tartalmát, azok összefüggését lehet az ész által teljes pompájukban föltüntetni, a magyarázatokban, a kifejtésekben, az okoskodásban és bizonyitásban az észnek tág mezőt nyitni. Mert hiába, — ez az ész uralmának, mondjuk óvatosabban az ész és követelései hangoztatásának — kora.

A mi nehézség támad, — az mind, nem a sz.

atyákból, nem a különféle dekretumokból merittetik, hanem csak is az észből, a természettudományokból. A theologusok közt természetesen divnak a tulajdonképi theologikus forrásokból meritett ellenvetések, de a kor iránya ezeknek oda se néz. Különben a köznapi tapasztalat, melyet ott meritünk, ha intelligenseknek mondott emberekkel szóba ereszkedünk, ha olvasmányaikat átlapozzuk, hatásosan magyarázza s megérteti mindenkivel állitásom igazságát.

Aki ezen áram ellen fegyvert keres, az tanulmányozza a kosmologiát, anthropologiát, kritikát. Ha e fegyverzetben lép a theologia mezejére, melyet érett tanulás által először annak saját fonsaiból (loci theologici) megérteni és fölfogni megtanult, — egy perczig sem fogja letehetni, mindig rászorul s a Goliáth kardját dicsérő Dáviddal a filozofiáról fogja elmondani: „nincs más ahhoz hasonló, add azt nekem.“ I. Kir. 21, 9.

A tévely hydrájának harmadik feje jobbára a jog és társadalomra nehezedik alpesnyomással. A liberalizmus jobbára hitetlen: kis részben fitogtat még némi hitfoszlányt; de azt is oly laza alárendeltségben a legfőbb tanitói hatalom alá, hogy félő, a foszlány elszakad s a kötelék végleg megszünik. A liberalizmus szinte nem a kinyilatkoztatással támogatja tanait, nem a hittel éleszti, ha látszólag is, roszra pazarolt lelkesülését és törekvéseit, hanem a szabadság nevében megszoritja az egyház kihatását, bénitja, elkülönzi jogterét, megzavarja a természetes s természet fölötti rend szerves összefüggését.

A liberalismus forrása vagy ha nagyon tiszta e kép, kotyvasztó konyhája az ész aegise alatt áll. A csunya lebuj fölé csillogó czégért tüztek: észt. A szabadság, a humanitás, az egyenlőség s mindenféle applikáciojuk helytelen tulzással, és a rendet zavaró fölforgatással nyomukban, onnan kerültek elő. Az észnek ugy tetszett, hogy jó lesz uj pályákat nyitni

az emberi társadalom fejlődésének, kivenni azt az egyház praetendált befolyása alól, a politika irányára, az iskolák és a tanszabadságra, az államnak, mint olyannak hitére és kötelességeire az igaz hit védelme és terjesztése körül; ugy tetszett, hogy jó lesz egészen eltekinteni az egyháztól, privát dolognak nyilvánitani azt, s végül kihirdetni teljes elválasztását az egyháznak az államtól. Az egész liberalismus az emberi szabadság és az állam hivatásának félreismeréséből burjánzik elő. Aki sikeresen akar vele megküzdeni, az az ethika, a jus naturae talajára álljon; a hitet, a kinyilatkoztatást csak annyiban használhatja, amennyiben az ellenfélnek azt megengedni méltóztatik.

A régi eretnekségek tehát tévtanok voltak, melyek a roszul értelmezett hitre támaszkodtak; az uj eretnekségek az ész haerezisei! Ami e rövid kifejtésben ezen három divatos tévely természetéről szemünkbe ötlik, közös jellemvonásuk, t. i. hogy az észt s nem a hitet fogadták el alkotásaik, bizonyitásaik, ellenvetéseik s módszerüknek principiumául. Minden tudományos iránynak, minden tudománynak csak ugy van módszere, s alaki elve (principium formale) mint a hogy a vivásnak s tán még a tánczcznak tehát egy eszeveszett tagrángatásnak is megvan bizonyos főregulája, mely minden mozdulatban föllép s minden csapásban érvényesül, melytől eltekinteni az egész procedurában sohasem lehet. A három tévelynek közös iránya, főelve ott rejlik az ész korlátlan, tulzott hatalmában, s állitólagos jogaiban, patentjében, monopoljában, melyet az észnek, hogy az emberi tudás határai fölött itéljen, a korszellem hódolva fölajánlt. Ugyanezen istenitett észnek fényét kell a theologiában szerepeltetni, rettegtető hatalmát a hitnek szolgálatjára fölhasználni, ez által szerzünk a theologiának korunkban érvényt s érvényében erőt.

Ismétlem tehát, a theologiának föladata a jelen-

ben a filozofiával való szoros egyesülésre, a theologiának filozofiával való müvelésére utal! Maga a vatikáni zsinat precizirozta a theologia föladatát. Kár hogy e föladathoz mérten nem reformálta a theologikus studiumot. Mindenesetre kár; annál is inkább, mert a vatikáni zsinat szándéka volt a theologikus studiumot reformálni; ezen szándékát sok más szándékkal együtt a körülmények meghiusitották; de a theologia reformját a konstitucziókban kitüzött föladatoknak s a megjelölt tévelyek ellen inditandó irtásnak hangoztatásából biztosan kivehetjük. Hozzájárul, hogy Ő Szentsége XIII. LEO pápa encyclicája a filozofia tanitásáról mintegy kipótolni látszik az üszögében maradt reformot.

Túlozunk-e, ha mindezek után ismételjük azt, amit fejtegetésünk folyamában, sorok közt s a sorokban folytonos refrain gyanánt hangoztattunk: nyissunk minél tágabb tért a theologiában a spekulativ iránynak, mely a dogmát, a hitet ragyogásában, észszerüségében, termékeny fönségében fölfogni képes legyen, mely által a dogma mélyen átértett, szellemi kincsünkké válik; nyissunk minél tágabb tért a spekulativ iránynak, mely által a hitnek, a dogmáknak észszerüsége sokféle vonatkozásba helyeztetik valamennyi tudománynak, főleg pedig azon tudományok vivmányaival, melyek sok pontban érintik a hitet. Ne lebegjen a theologia meddő tanrendszer folytán magas előkelőségben, lépjen közénk, ha gondolkozásunkat, ha érdeklődésünket leköti, ha képesiteni fog a körülöttünk forrongó értelmi és társadalmi világ tengernyi kérdéseiről, melyekre az alapos, theologikus képzettség világot önt, önállóan és mégis találóan itélni, szóval ha a theologia mély életté válik bennünk: akkor más lendület áll majd be ugy a tudományos alkotás, mint az egyházi kihatás, a tulajdonképeni egyházi szellem mezején.

Harmel Leo, a socialis vajudás praktikus megol-

dója programmját egy rövidke toasztba foglalta; föllállt mondván: iszom a munkások fölszabaditására . . a revolutio nyüge alól! Hasonló rövidségü programmot kell a theologia homlokára irni . . . a fölszabaditást a léha, sikertelen textus és citatio magolástól. A gondolatot fölszabaditja a memoria járszallagából, saját lábaira állitja, neki kifejlést és következetes előrehaladást biztosit . . . a filozofia! Ez hiányzik nálunk. A jezsuiták a feldkirchi collegiumban bölcseleti tanfolyamot nyitottak a végzett gymnazisták számára, nem a theologiára való tekintetből, mert akik theologiát fognának tanulni, azokról e részben ugyis gondoskodnának, hanem nyitottak bölcseleti tanfolyamot a jövendő jogászok, orvosok, tanárok, hivatalnokok részére s méltán, mert manapság midőn minden tudományba belopódzik a legmagasbb s legalapvetőbb igazságokat megmételyező tévely, midőn azon hármas fejü korszellem, melyet sorban a rationalismus, naturalismus, liberalismus csalfafényü koronája ékesit, mindenütt kisért: mi lenne szükségesebb mint bölcseleti képzettség, mely a főigazságokkal, a főelvekkel, valamennyi tudományban föl-föl tünedező kérdésekkel megismertet, s a tévelyek divatos nemei ellen pajzsul szolgál.

Az efféle képzettség hordozóiul a német parlament világi centrum képviselőit tiszteljük. Ezekkel szemben méltán azt a kérdést koczkáztatom: lehet-e nélkülözniök a papoknak, a theologusoknak azt, a mivel a világi katholikusoknak birniok kell, hogy önálló, maguknak s másoknak, ha kell számot adó, elveikkel tisztában levő férfiakká képződjenek?

Ne mondja senki, hogy ezt majd a theologiától nyerik! Hiszen az elébb mutattam ki, hogy a theologia maga nyögi a bölcseleti képzettség hiányát, hogy kapkodik, vajudik s idejét veszti, sok fáradság után pedig végre is sinli azt, amit kezdetben megszerezni elmulasztott.

Bölcselet nélkül a fensőbb igazságok, a theologiai tanok is csak olyanok mint a szivárvány az égbolton, mely elérhetlen magasságban ragyog s a hitnek titkai mint a hieroglyphok, melyekkel a templom falai ékesitvék.

Eleget szólottunk a filosofia behozatának szükségéről, melyet a dogmatika lényege, fölértésének érdeke, a mult századok tanusága és a kor iránya egyaránt követel. Még csak a máshol divó praxisra szeretnék röviden utalni. A negyvenes évek végén Németországban közérdeket keltett a theologiai tanulmányok reformálásának ügye. Sokan szóltak a tárgyhoz s az avatott hozzászólók véleményeit manapság sem kár ujra átolvasni és fontolóra venni. A theologiát megelőző filozofiai tanév iránt a jobbak és hozzáértők véleményei egyetértőleg nyilatkoznak. Szivesen veszik a t. olvasók, ha a nagytekintélyü Dr. Alzognak véleményét e tárgyban közöljük. Szerinte a theologiát egy évi filozofia előzi meg:

Egy évi tulnyomólag bölcseleti tanfolyam.

Első félév.

1. Bevezetés a bölcseletbe és a bölcselet encyclopaediája.
2. Lélektan és Logika; evvel egyesithetni
3. a tárgyba vágó görög vagy római remekmüvek egyikének magyarázását,
4. általános történet, különösen kiemelve benne a benső fejlődés menetét, amihez szükségképen csatlakozik az általános irodalom és müvelődés történet,
5. általános bevezetés az ó- és uj szövetségbe.

Második félév.

1. Metaphysika és vallás s jogbölcselet (természetjog, ethika,)

2. a görög és római bölcselet története.

3. Valamely egyházi iró magyarázása, első sorban a görög vagy latin apologeták közül, akinek müveiben legszembeszökőbb a kereszténység és pogányság közti ellentét.

4. Bibliai archaeologia és hermeneutika átmenetül a szigoruan tudományos Exegesisre.

Ez Alzog szerint az elkerülhetlen filozofiai tanfolyam terve. Utmutatásul mindenesetre szolgálhat, változatlan elfogadása nem köteles. Közli azután a theologikus tanulmányok tervrajzát, melyben ugy a theologiának tudományos teljességére, mint a tantárgyak következésére van figyelemmel. Legyen e következés helyes, vagyis adassanak elő oly sorban, hogy egymást kölcsönösen feltételezzék, hogy az előző tantárgy a következőnek utját egyengesse s ezáltal átértését előmozditsa.

A theologia tantárgyainak rendezése iránt illetékes helyről is hallottunk már nyilatkozatokat, de minden rendezésnek s minden reformnak elengedhetlen preludiuma a bölcseleti tanfolyamnak fölállitása. Anélkül a reform semmit sem ér.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK PRAEDIÁLIS NEMESEI.

Irta: DR. OZORAI JÓZSEF.

Az egyes főpapok nemesei különböztek egymástól kiváltságaikra nézve. Személyes kiváltságaikra nézve is különböztek az Árpádok alatt, de különböztek a legujabb időkig testületük szervezetére nézve, vagyis testületi kiváltságaik tekintetében. Kettős ok teremti meg ezeket a

gát a földkerekség véghatáráig. Innen, mint központból indultak ki a művelődés úttörői, kik mint hajdan a rómaiak gyarmataikat a népek leigázására, ugy ezek egyházaikat s czelláikat az okból vetették meg, hogy innen induljon ki a béke, a szabadság, az emberhez méltó művelődés."

A szerzetes kapus helyét egy kiszolgált piemonti katona tölti be az apátságban, ugyanis a piemonti kormány Monte Casinot is elfoglalta. „A kormány ezt a katonát odaállitotta, hogy tudja meg a világ, mikép a néhány szerzetes csak az ő kegyelmének köszöni, hogy kanonokok jogfictiója alatt, kiknek püspöke az apát, nyomorultan tovább élhetnek itt s tarthatnak egy nevelőintézetet." A vendégszeretet szivélyes, az élelmezés nagyon szegény. — Ismét nagyszerü történelmi képeket tár fel szerző, feleleveniti sz. Benedek emlékét, s végre áldoz Tasso Torquato emlékének, ki sz. Benedek fiaihoz közelebb viszonyban állt. Ferrarai fogságában ők éreztették vele szeretetöket, felvették őt a harmadik rendbe s könnyitettek viszontagságos napjain. Ő 1594-ben Monte Casinón is megfordult, innen indult karácsony után Rómába — meghalni, mert három hóra utána, 1595-ki április 15-én S. Onofrióban találta végnyugalmát.

Várnai.

Der Spender der heil. Sacramente näch der Lehre des hl. Thomas v. Aquin. Eine theol. Studie von Dr. Franz Morgott Domcapit. u. Professor der Theol. am b. Lyceum zu Eichstätt. Freiburg, Herder 1886. N. 8⁰ 181 l. Ára 3 M.

Az eichstaedti tanár jeles Monografiája fekszik előttünk, a szentségek kiszolgáltatójáról. A theologiának egyik hálás és a kath. fölfogás mélyébe ható tárgya a szentségekről való tan. Amily egyszerü a katekizmus és a kath. hivők felfogása a szentségek mibenlétéről és módjáról s a mily egyszerü a kételyt nem ismerő hit, mely a szentségek üdvhozó erejét a lelkek üdvére használja: oly cso-

dálatos és fönséges a theologikus fogalom a szentség mibenlétéről és az azt alkotó tényezők közremüködéséről. A szerző csak az egyik tényezőt, a kiszolgáltatót veszi tekintetbe. De hogy fogalmát kimeritően és hibátlanul konstruálja, sokkal magasabbra kell emelkednie a merő emberi aktusoknál. Hisz a szentség természetfölötti hatálylyal és hatással fölszerelt jel, a kiszolgáltatóban valami isteni erő rejlik, ténykedése vagy magában foglalja, vagy csatlakozik egy felsőbb rendü aktivitáshoz. Miután pedig természetfölötti hatásról van szó a szentségekben, Istenből kell kiindulni az aktivitásnak is.

Isten, — a megtestesülésben üdvözitő Isten, — a megtestesülés üdvhatásának „jelek"-ben való folytatása, — s aki e jeleket megcselekszi, a kiszolgáltató ember, — ime ezek azon lépcső fokai, melyeken át különböző közremüködésük által a kegyelem eljut az emberi lélekig. Már e fokok megnevezése által fönséges perspektiva nyilik az üdv oekonomiájába; a megtestesülés maga is az első s leghatásosabb „sacramentum" fényében fölragyog, a szentségek pedig mint a megtestesült Istennek üdvözitő cselekvényei tünnek föl lelkünk előtt. Hogyan valósul meg tehát a szentségekben, hogy Krisztus cselekvényei? s mint teheti meg az ember azt, amiről mondják, hogy Krisztus teszi? Hogy az efféle kérdésekre megfelelhessen, szükséges a causa principalis, et instrumentalis fogalmát tisztázni s részeit szétszedni.

A szerző ebben is, meg másban is hiven követi sz. Tamást, amint hogy főleg e téren jobb, egyszerübb s egyszersmind sublimisabb Mentort nem talált volna. Az egész tan a szentségekről benfoglaltatott a virágzó scholasztika dicsőitett képviselőinek müveiben, s különösen szt. Tamás Summájában. Igaz, hogy éppen a theologia ezen része a régi theologusoknál nem volt kifejtve, másrészt azonban igaz az is, hogy ép a tractatusok „de re sacramentaria" a legkövetkezetesebben épültek föl a sz. Tamás által odavetett mérvekben és alapokon. Itt bizonyul be s mindenki aláirhatja e részben Franc. de

Sylv. dicséretét, melyet a Summa contra gentes VII. Kelemennek való ajánlásában olvasunk: „Thomas Aquinas divino vir ingenio, atque ut ita dicam omnium horarum homo, tantum olei in nostram utilitatem consumpsit, ut parem illi in quovis scientiarum genere non facile alium reperias.“

A monografia nagyobb része a kiszolgáltatóban megkivánt „intentió“-val foglalkozik. Csak röviden érinti, vajjon a szentségek alárendelt causalitása fizikus-e vagy moralis, amennyiben t. i. tárgyától ezt a kérdést el nem kerülhette. Az intentio kérdését tüzetes történelmi fejlődésben mutatja be, kezdve onnan III. Incze pápától egész napjainkig. Szerinte az első egyházi fölszólalást vagy nyilatkozatot a szentség konficiálásához megkivánt intentióról a waldensesek számára irt hitvallásban találni, hol az eucharistia szentségéhez a fölszentelt papon és a hagyományos szavakon kivül kivántatik még „fidelis intentio proferentis.“ A 39 kérdés közt, melyeket V. Márton parancsára Hussz és Wikleff hiveihez kellett intézni, a huszonkettedik már tüzetesebben magyarázza a „fidelis intentio proferentis“-t, szerinte ugyanis az nem más, mint „intentio faciendi, quod facit Ecclesia.“ A történelmi átnézetet érdekes jegyzetek sövényezik, melyekben a terminologiára vonatkozólag is találunk egyik-másik talpraesett megjegyzést, melyet ha szem elől tévesztünk, a régi doktorokat meg nem értjük vagy ami rosszab, határozottan félreértjük. Igy a scholasztika pitymalásakor a forma, nem jelenti itt-ott a szavakat, hanem a szentség alkatrészeit, minden lényegest, mely nélkül szentség nem lenne; hasonlóképen még sz. Tamás és sz. Bonaventura terminologiája sem ismeri az intentionak most divó négy fölosztását: actualis, virtualis, habitualis, interpretativa; de nemcsak hogy korában e distinkciók nem divtak, de ami avval összefügg, e négy közül használt nevek közül némelynek más értelme volt; igy például sz. Tamás mondja, hogy a szentség kiszolgáltatójában elég ha meg van az „intentio habitualis,“ amit most mindenki tagadna.

Csakhogy akkor is tagadták ezt, s tagadta maga sz. Tamás; a nehézség tehát a „habitualis“ terminusnak akkor divó jelentése. Akkor t. i. a „habitualis“ szó „virtualis“-t jelentett. Okosan jegyezte meg már Cajetán, sz. Tamás interprese, hogy az angyali doktor is, mint minden ember korának beszédét beszélte.

A tridentinum korában szuró, éles csillagzat gyanánt tünik föl a theologia égboltjának e szelvényében Catharini, ki a trienti zsinatnak theologusa volt s a legtöbbel összeveszett. Kemény nyaku, éles eszü, eretneküldöző s tudósokat kritizáló olasz, ki már 16 éves korában mindkét jog doktora, azután Sienai tanár, azután domonkos rendü szerzetes lett. Rendtársa és tudományos ellenfele Magister S. Pal. Barth. Spina sokat küzdött Catharini különös véleményei ellen, melyek közül Spina 50 sententiát határozottan tévesnek mond. Catharini véleménye, hogy elég a szentség érvényéhez a külső ténykedést komolyan s az egyház előirása szerint végezni, nem kárhoztattatott a tridentinum által; csakhogy közel jár hozzá.

A történelmi rész igen érdekes és kimerítő; maga a tridentinum állásfoglalása is, melyet Sarpi is Pallavicini is, mindenik más megvilágitásban s maguk elé tüzött czéljok nemessége illetőleg nemtelensége szerint, állitanak elő, sok érdeklő részlettel bir. Sajnálni lehet Contensont, ki splendida catervá-t emleget, a „theologusok fényes seregéről“ beszél, mint akik követték Catharini véleményét. A szerző igen jól tette, hogy e szemkápráztatot, mely talán ezt a „fény“-tüneményt okozhatta, a sivár, hamvas valóságra redukálja.

A történelmi átnézetet követi a Catharinusok érveinek czáfolata. Szerzőnek e részben nem volt uj mondani valója. A két Lugo, Franciscus és Joannes rég leszámoltak már velük. Az ujabb időben is a legalaposabb munkát v. töredéket Card. Franzellin szolgáltatta. Azonban daczára mindennek a catharinusok még ki nem pusztultak. A legujabb időben is Németország egyik jelesebb

theologusa, kinek könyvei nagy kelendőségnek örvendenek, Oswald, braunsbergi tanár, Haas, és Glossner követik Catharinit. Ha spekulative követik is, de azért senki sem következtethet arra, hogy tehát praktice is lehet e sententiát követni. Semmi esetre. Az egyház nemcsak a damnált véleményeket tiltja a szentségek kiszolgáltatásában, hanem a kevésbé biztosokat is. Tehát a Catharini-féle tan a ritualek felé sohasem közeledhetik.

Végül álljon itt a Catharini-féle vélemény rövid czáfolata, mely a monografia különböző részein előtünik.

Miért kell a szentségek conficiálásához az intentio? A szentség először egy külső cselekvés, külső ténykedés, például: mosás a keresztségben. Ha az ember csakis megmos valakit, nem kell külön akarnia, hogy ő most midőn e külső cselekvést végzi, valakit valóban s nem szinleg mos; miért? mert a külső cselekvés egészen jelenti azt, ami itt történik. Azonban a szentség nemcsak külső cselekvés, hanem jel, még pedig jele először természetfölötti dolognak, másodszor természetfölötti kausalitással fölszerelt jel. Hogy ez a külső cselekvés csakugyan szentség legyen, szükséges, hogy e jelentést mi belefektessük, hogy én a ki kiszolgáltatom a szentséget, azt természetfölötti jelül tegyem meg. De nem rendelhette volna Krisztus a szentségeket ugy, hogy ne függjenek az én szándékomtól? rendelhette; de akkor a ministerek, a kiszolgáltatók is egészen más állást foglalnának az egyházban. Az egyház oekonomiája, berendezése más volna; amint más a mechanikus, gépies ide-oda mozgás, s más a Krisztus nevében, s Krisztus helyett végzett és folytatott ministerium. Eddig azonban minden katholikus osztotta sz. Bonaventura szavait (Breviloq. p. VI., c. 5.): „Dispensatio Sacramentorum est opus hominis, ut rationalis, ut ministri Christi et ut ministri salutis; hinc est, quod necesse est, quod fiat ex intentione.“ Csak igy valósul meg, amit motto gyanánt, s egyszersmind élesen összefoglaló érvgyanánt tüzött monografiájának homlokára a jeles szerző: „Sic nos existimet homo, ut ministros Christi et dispen-

satores mysteriorum Dei.“ (I. Cor. 4, 1.) A protestantismus, melynek nincsenek Krisztus és sz. Pál értelme szerint való ministerei, intenciót sem kiván a kiszolgáltatóban, de azért nincs is szentségeiben opus operatum, v. i. nincs szentség. Azok nem kegyelmet eszközlő jelek, hanem hatástalan jelek, melyek csak a fölvevőnek hitében nyernek jelentést.

A jeles monografia ki fogja elégiteni azt, aki e részben fölvilágositást keres.

Dr. Pethő.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A temetők történetéhez.) A temetésellenes eszmék az encyclopaedistákban kezdtek sziporkázni. Valamint sok másban gyujtottak a botorkáló emberiségnek uj szövétneket, ugy akartak ők vagy legalább utódjaik gyujtani a hulláknak is barátságos kandalló vagy kemencze-tüzet. A mult század ötvenes és hatvanas éveiben végre fölgyülemlett a temető-iszony a párisi közönségben, mely temetőitől most drága életét kezdé félteni, azért kérvényt nyujtott be a hatóságokhoz, hogy a város temetői megvizsgáltassanak. Párisnak akkor 18 temetője volt, melyek a városban szétszórva terültek el. A legnagyobbat des Innocents-nak nevezték. E temetőről hozzávetőleg állitották, hogy 12 száz év óta 12 millió hullát takar, aminek következtében a talaj felülete 8 lábbal emelkedett; vajjon a talaj csakugyan emelkedett-e, nem bizonyos. De a közvélemény megteremtetett, s ki is vivta, hogy Páris temetői bezárassanak s különösen a „des Innocents“ temetőben 5 évig senki el ne takarittassék. Az az, hogy kivivta a királyi rendeletet, de ez a királyi rendelet csak a „des Innocents“ temetőre nézve hajtatott végre, a többi

tunknak akarnánk kifejezést adni, ha a tudós szerzőt ebben nemzeti chauvinizmus vezette volna. Örömmel jelezzük inkább, hogy a francziák nem tettek ugy Kaulen müvével, mint ő irodalmukkal: a lyoni kath. egyetem tanárai által átvett „La Controvesse et le Contemporain" legujabb száma U. 2. a legnagyobb dicsérettel emlékszik meg róla. De ennél is többet mondunk ajánlására, ha felemlitjük, hogy a protest. literatur-Zeitungban Baudissin gróf szintén elismeréssel szólt Kaulen müvéről; az ugyanis sokat jelent, ha az ellenfél is kénytelen egy correct kath. könyv jelességét bevallani.

Fischer Colbrie Ágost.

Die Willensfreiheit des Menschen. Von Fr. J. Mach, k. k. professor am Staats — Obergymnasium in Saaz. Paderborn. Schöningh. 1887. 8⁰ 274 l. Ára 3 M. 60 fillér.

Minden bölcseleti systemának próbaköve az erkölcstan. Ez praktikus kivirágzása mindazon elvek és nézeteknek, melyek a systema keretén belül helyt találnak, s életképességüket az erkölcstan tárgyalásában mutatják be. A magyar akademia is tüzött ki egy pályatételt a Determinismusról; másfelé is nagy az érdeklődés e kérdés iránt; tudomány és élet egyaránt elismerik az emberi szabadság problemájának kitünő fontosságát.

A szerző nevét már ismerjük. Ugy látszik kiválólag ethikus tárgyakkal foglalkozik. Néhány év előtt a lelkiismeretről irt s ha e kettőt u. i. az itt emlitettet a most megjelent müvével összehasonlitjuk, mondhatjuk, hogy meglepett. Tárgyalása bárkire a legkedvezőbb benyomást teszi; egészen filozofikus álláspontra helyezkedik s elfogulatlan kritikával mutatja be a különböző árnyalatu felfogásokat. Előre megállapitott tantételei nincsenek, ami e tárgyban legnagyobb praejudiciumul szolgálhatna. Methodusa, melyben az akarat szabadságát, annak bebizonyitását megközeliteni törekszik, nem a deductio.

A deductio utja sok romhalmazt és hajótörést jelez, Leibniz, Herbart, Kant, Kaulich mindmegannyi bizonyiték ez állitásunkra. Mig az inductio és a benső tapasztalat utja a legbiztosabb e kérdésben s szerző is ezen haladt.

A könyvnek magvát képezi a IV, VI, VII, VIII-ik fejezet. „A szabadság első sorban választási és akarási szabadság; ez nem más mint relativ indeterminismus," „Igazi szabadság nem más, mint az erkölcsi törvény szerint való szabadság," „A betudás, az ember akarási szabadságának egyik következménye," „Az állat nem bir akarási szabadsággal, hanem ösztönös tevékenységgel," — ezen fejezetekben a szerző omne tulit punctum. Az által nem azt akarom mondani, hogy a német bölcseleti stilushoz nem szokott olvasó néhány lapot itt-ott nem fordit-e majd olvasatlanul, ez könnyen megeshetik. A szerzőnek szükségképen reflektálnia kellett a jelesebb systemákra; Kant, Herbart, Schoppenhauer mellőzhetlenek; hogy pedig ez urak nagy talentummal birtak uj világok és világrendek alkotására, ismeretes. Az ethikus cselekvésről, az ethikus és eudämonistikus elvről, a különféle erkölcsi v. erkölcsöt befolyásoló ingerek, hajlamok mibenlétéről nem szoktak volt nagyon konkrete szólni.

A harmadik és kilenczedik fejezet mintegy külső burkát képezi az imént bemutatott magnak. Az előbbi ugyanis a szabadságról való téves nézeteket közli és czáfolja, az utóbbi pedig, amely utolsó is, az akaratszabadság problémáját bölcselet-történelmi megvilágitásban adja elénk.

Az anyagelvi determinismus, mely az emberi akaratot is mint minden egyéb cselekvést az anyag szükségszerü hatásaiból magyarázza, más szóval az akarat szabadságát tagadja, talpra esett czáfolásban részesül; e czáfolat miután szélesebb alapokra van fektetve nem csak az anyagelvi determinismust, hanem az egész anyagelviséget sujtja. Őszintén szólva egyike a mü legsikerültebb részleteinek, melyet az is olvashat, ki a determinismussal inspecie foglalkozni nem akar. Különben nem

csak az anyagelvi determinismussal foglalkozik, hanem annak minden fajával, a külső, a mechanikus, a psychologikus, a metaphysikus determinismussal, valamint az indeterminismussal is.

Ezen általános átnézeten kivül érdemes, néhány specialis kérdésre reflectálnunk, melyek a szerző álláspontjára és világnézetére vonatkoznak. Nyilatkozik a teleologiáról a 96-ik és 140-ik lapon. Amire az uj fiziologia és utána a psychologia oly nagy sulyt fektet, az „én" fogalom v. i. az öntudat fejlődését empirice adja a 119-ik lapon. Megszivlelendő figyelmeztetésül szolgálhat, amit a 126. lapon a lelki tehetségekről mond mindazoknak, kik a potentia és actus tanaira nagyon rekurrálnak. A 177-ik lapon közbeszur egy elmélkedést az erkölcs és vallás egymáshozi viszonyáról, melyet röviden ismertetek. „Igaz, hogy a vallási érzet az erkölcsivel nem éppen ugyanazonos, sőt hogy fogalmilag és magukban véve analytice különböznek; nem engedhetjük meg azt sem, hogy az erkölcsi törvénynek csak azért tulajdonitsunk érvényt és kötelező erőt, mert az absolut isteni akaratnak kifejezése; mert mi megforditva következtetünk az Istennek mint személyes törvényhozónak létére, a természetes erkölcsi törvény tényéből és annak kivételt nem türő, általános érvényéből." „De tényleg és tapasztalat szerint, az életben és praxisban, a vallás és erkölcs el nem választható oly élesen, amint azt fogalmaik és a tudomány elvei megkövetelni látszanak. Habár a vallási érzet az erkölcsitől theoretice különbözik is, mégis benső rokonságban állnak, egymást segitik és erősitik, mert mindkettő egymást közel érintő tárgyakra és fogalmi körökre vonatkoznak."

A jellemképzés és az erkölcsi küzdelmek szükségét szép összefüggésben tünteti fel az emberi akarat és szabadság legfőbb elveiből. Érdekes végre az állatok ösztönéről szóló fejezet, már azért is mert concret példák illusztrálják. Az állatok csodálatos viselkedését egy kis filozofikus megvilágitásban szemlélni, senkinek sem árt,

mert a közbeszéd és közvélemény is sok esetben helytelenül beszél, már csak azért is, mert nem tudja megmagyarázni a czélszerü viselkedésnek eltérését az észszerü és okos viselkedéstől. Hogy mily felsüléseket élvez a nagyszáju és „correct“ tudomány, mely hajigálkozik a legnehezebb dolgok megoldásával, egy közszájon forgó példa vagy mese alaposságából ismerhetni meg. Az „ösztön“ szó, mondják ők, csak a tudatlanság rejtekhelye (Weinland, Lewes, Büchner stb.) magában az ösztön nem egyéb, mint ész és akarat, hogy ezt világosan bebizonyitsák, hivatkoznak a skorpio állitólagos öngyilkosságára, amely annyira müvelődött volna, hogy veszélyben önmaga vet véget fenyegetett életének. E „tény valóságát“ manapság mindenki humbugnak tartja, de Machnak müvéből azt is megtudjuk, hogy az angol természettudós, Romens sokféle experimentum után, melyekben a szerencsétlen scorpiót öngyilkosságra akarta késztetni, mindeniknek 1000 font sterlinget igért, kinek sikerül, egy scorpiót öngyilkosságra birni.

Az állat czélszerü tevékenységének okát a testszervezeti praeformáczióban s nem a gondolkozásban találja fel. Példák és tények illusztrálják az állitást. A szerző iránya s ez irányban müvelt bölcselet szükségszerüsége iránt az értelmi ziláltság korában teljesen egyetértünk.

Dr. Pethő.

Die Drei-Puncte-Brüder. Ausbreitung u. Verzweigung, Organisation u. Verfassung, Ritual, geheime Zeichen u. Thätigkeit der Freimaurerei. Autorisirte Uebersetzung aus dem Französischen. Erster Band. Freiburg (Schweiz) Buchdruckerei des Werkes vom hl. Paulus. 421 l. Ára 3 M.

A szabadkőmivességet dr. Csápory kimeritőleg ismertette a „M. Sion“-ban éppen Taxil Leo nyomán, kinek müvét német forditásban röviden bemutatjuk. Taxil Leo valódi néven Gabriel Jogand Pagé, miután a sza-

badkőmivesség hálóiból kiszabadult, melynek ünnepelt egyházostromló irója volt „Les frères Trois Pointes“ cz. nagy feltünést okozott müvében leálczázta a szabadkőmivesség alávalóságát. Öt hónap alatt müvéből 22000 példány kelt el, s a páholy lapjai meg se kisértették a mü adatait kétségbe vonni, vagy gyanusitani; ez bizonyára nem utolsó érv és tanuság az iró vallomásainak igazságára nézve. Nálunk sok ember immel-ámmal fogadja a lelkes katholikusok szörnyüködését a páholy alattomossága és állitólagos gonoszságától. Ők az erős lelkek nem ijednek meg a rémek árnyékától. De ha Taxil leleplezései minden adataikban nem alkalmazhatók a köztünk senyvedő szabadkőmivességre, az egyház és kereszténység ellenes szellem tekintetében nem különbek a mi jó madaraink a franczia „testvéreknél,“ s azért Taxil Leo müvének éle csakugy vagdossa a magyar v. német szabadkőmivességet, mint a francziát. Az első kötet fölvilágositást ad a szabadkőmivesek létszámáról az egész világon, szól alkotmányáról különböző ritusai és fokozatairól és in specie a dicső „inaskodásról.“ Igy szoktak fölcseperedett nagy gyerekek mulatni. A másik kötet folytatni fogja e tárgyat. Készül még harmadik kötet is „a világ épitőmesterének kultusáról.“

Dr. Pethő.

Die Geister des Finsterniss. Geschichtliche Erzählung über die Praktiken des heutigen Spiritismus von P. Giusepe Franco S. J. Mit Erlaubniss des Verfassers aus der civiltà catholica frei in's Deutsche übertragen. 194 l. VIII. Augsburg, Huttler. 1886. Ára 1 M.

Marcantonio Schiappacasse-fiatal leánya Corinna, alighogy elhagyta a zárdai intézetet egy spiritista társaság hálóiba kerül, ennek feje Dr. Morosini a leányt szeretné magának eljegyezni, segiti őt erre Miss Ophelia, angol guvernant. Az apa és leánya fejüket vesztik a szellemlátás hóbortjaiban, Corinna közel áll a teljes hitetlenség-

hez, s már-már szökni akar Morosinival az apai házból. Derék nagybátyja Pierpaolo és a jámbor Menica mindent tesznek, hogy a káros befolyásokat ellensulyozzák, de hiába. Csak midőn különféle csapások megrengetik a család vagyonát, akkor kezdik látni a sötét szövevény átkos szálait; Corinna derék férfiunak lesz neje, kit előbb visszautasitott. P. Franco kitünően jellemzi az olasz társadalmi viszonyokat, ezen tekintetben nem is regényt, hanem történetet irt, melyben több társadalmi életképet füzött egybe müvészi kézzel. A spiritismus ily jellemzése, milyet P. Franco tolla adott neki, teljesen megüti a mértéket, s ki van fejtve benne az is, mint szövi theoriának látszó hitvallását az élet eseményeinek befolyásoltatására. Egyes részletei például a liberális Giustomezzói kolostor ecsetelése, az olasz parlamenti választások, a spiritista ülések leirása elragadó hüséggel vannak kidomboritva. Az oktató részt a párbeszédekben sok korszerü tárgy fölött való eszmecserék képezik. Gyermekeket kivéve mindenkinek tanulságos olvasmányul ajánlható. A fensőbb szempont, melyre a papot kötelessége emeli, hogy az erkölcsiséget olvasmányok által is előmozditsa és virágoztassa, kimenti az ismertetőt, hogy e kis müvet a „Sionban" fölemlitette.

Dr. Pethő.

Manuale Sacerdotum. P. Joseph Schneider S. J. Edit decima. Cura et Studio Aug. Lehmkuhl S. J. Coloniae. Bachem XVIII. 664 l. Ára 5.60 Mark 3 frt. 41.

P. Schneider Manuale Sacerdotum-a, mint egyéb imakönyvei a legnagyobb elterjedésnek örvendenek. Azonban a Manuale Sacerdotum nemcsak imakönyv, hanem praktikus összefoglalása mindazon szabályoknak és utmutatásoknak, melyek a papot a szentségek kiszolgáltatásában és egyéb sz. cselekvényeiben vezérlik. Mindkét elemet összefoglalja tehát a Manuale; egyrészt az egyéni, a benső áhitatra van tekintettel, mely a külső cselekvé-

nyeknek díszt ad, s beléjük szellemet tölt, másrészt a sz. misének, a szentségeknek s egyéb szent hivatásbeli kötelmeinknek pontos és tárgyszerü elvégzésére segit. Két részre oszlik: Pars ascetica és Pars liturgica et pastoralis, az uj kiadásban mindkét résznek külön lapszámozása és tárgymutatója van, mi a kezelést könnyiti. P. Schneider a rubrikákban és a bucsukban tekintély, ő adta ki Maurel bucsugyüjteményét is, későbbi éveiben a ritusok congregácziójának consultora volt, mint ilyen halt meg Rómában. Még sem kerülhette ki, hogy kisebb hibák ne essenek müvébe, melyek azonban értékéből semmit sem vonnak le. Mi is e hibák egyikét nem horderejénél fogva, hanem csak azért emlitjük mert tankönyvekben is találkozunk vele; igy az oratiorum publicum patrociniumát illetőleg azt olvassuk, hogy a nyilvános imaházaknak czimeit (titulus, sanctus titularis) nem kell megülni, mint duplex I. cl. cum octava ünnepet, czitálja a congregatiónak 1844. decz. 7-ről keltezett rendeletét; az Instructio Eichstettensis is ugyanezt állitja s ugyancsak e decretumra hivatkozik. Azonban tévesen; maga a congregáczió óvást tett decretumának téves magyarázata ellen, már az 1859. év márcz. 26-án értelmezte, mint kell az 1844. rendeletét helyesen fölfogni. Ahol paragrafusok, szabályok, decretumokról van szó, ott a rossz értelmezés az egyik müből átszivárog a másikba, s csak néha-néha lép elő valami élesebb kritikus, ki a hiba csatangolásának utját vágja. Az uj kiadást P. Lehmkuhl az elhalt szerzőnek szándékai szerint rendezte sajtó alá.

Dr. Pethő.

Aus Welt und Kirche. Bilder und Skizzen von Dr. Franz Hettinger. Zweiter Band. Deutschland und Frankreich. Freiburg im Breisgau. Herder 1885.

A jeles mü e második kötetében is kitünik szerző genialitása, fönkelt egyháziassága, szellemi emelkedett-

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: DR. PETHŐ.

III.

A nesztelen folyosókon sürün egymás mellett nyiltak az ajtók a még csendesebb hajlékokba. Némely hajlék kalitkának is beillett volna. Nem hiába hivták egyik sorjukat „columbárium“-nak. A novicius a tisztelet szelid tekintetével nézett arra, ki ily kalitkát magáénak mondhatott s ártatlan aspirációi néha azon időn s azon boldogságon andalogtak, mikor majd ő is igy lakik. Addig pedig a muzeum lett a disciplina, a rend, a pontosság palesztrája, ott gyakoroltattak az ujonnan jöttek a házi tradiciók pontos felértésében. Az első évet közös muzeumban s dormitoriumban folytonos felügyelet s közvetlen vezetés alatt töltik, mig beléjük nem oltódik az esprit de corps, a hagyományos rend, mely valamennyi regulának és a közszellemnek megtestesülése, mely az egyesekben tanit, hallgat, játszik, sétál — csenditésre alszik, ébred — parancsszóra, némelyiknek még a fejét is megnyitja a sz. engedelmesség késztető hatalma alatt, de ha a fejét nem is, — a szivét bizonyára.

Hogy az esprit de corps a collegiumban milyen, arra sok szó és sok jelző kellene. Nem fejlekonyitó, hanem életteljes. Ahol ifjuság él, ott az élet telje, — hajtson hát, sarjadzék, mint a fa, midőn ágain s rügyein a duzzadó tavasz ingerkedik. Az egyház intézetei, hol ifjait neveli, nem üvegházak, se nem melegágyak, valami természetes, gyökeres erő jellemzi szellemüket, mely az egyesekre üditőleg s alakitólag hat s az idegenre is azt a benyomást teszi, melyet a tavaszi erdőszélen sétáló érez.

Valaki a collegium-germanicumot üvegháznak nevezte el; nem tudom, valjon az üveget vagy a meleget vette-e tertium comparationisnak, vagy talán a növényre reflektált? De az üvegház növényzete mindig importált valami, csenevész és sápadt, álmosan bólintnak levelei, nem mosolyg le rájuk szülőföldjük ege s ugy érzik magukat mint a jobb hazába kivánkozó, mint az öreg ember, akinek kályha kell: már pedig a collegium szelleme oly eleven s erőteljes, s ugy sarjad és hajt, hogy akit megragad amugy szive mélyén, fölrezzenti benne ami életképes csirát fektetett lelkébe a Teremtő keze.

Szellem! ki ne érezné e szónál valami természet fölötti, különös erőnek szárnycsattogását; mely oly magasan jár, de meg épp oly mély csendben müködik, mely szilárdul épit, hat, mely cseppenkint szivárog s összegyülemlik, — mely finom szálakat fon s megtörhetlen kötelékekké sodorja azokat, egybeköt velük sziveket lelkeket tér és idő határain tul az eszme szolgálatára. A szellem a lelkek közérzülete, a szivnek közdobbanása, egy átértett s átérzett közlelkesültség.

A collegiumnak sajátos szelleme van, melybe belejátszik s beleszövődik sokféle tényező. Volt valami puritanismus a cincinnatusi ridegséggel fölszerelt házon, ezen a csupasz téglapadlón, ezeken a kép- s disznélküli falakon, mintha középkori lovagterembe lépnél, hol nagyjában faragott tölgyfa asztal s székké bárdolt fatuskók kinálkoznak s a szögletben medvebőr terpeszkedik pamlag helyett, — de a puritan egyszerüségbe Róma fénye, pompája, márványa, s müvészete sugárzik bele csodálatos kontrasztként. Az olasz könynyüvérüség szemben áll a német komolysággal, — lendületes kedélyük életet önt a nyugodt, kissé ködös északi fölfogásba. Az a mély kereszténység, az a bensőséges hit az olaszban tágitja az ultramontán ifjak szorongó lelkét; a férfias erény, az önmegtagadó élet, a kritikával müvelt tudományok folyton önállóságra biztatják s lábra keltik a kevésbé elszántakat is.

Környezeted egyre int nógat férfias, elszánt cselekvésre; közvetlen közeledben látod az erény legszebb példáit, s szinte belekényszerülsz s beleragadtatol életük folyamába, melytől kezdetben kissé borzadsz, de utóbb észreveszed, hogy jó is, édes is.

Mindjárt kezdetben nihilistává tesznek: elveszik mindenedet. Pénzedet a P. Ministernek adod át, ruhádat a guardarobát gondozó fraternek. E percztől fogva hét évig pénzt nem látsz, hiába viszket tenyered, — még ez az általános omen is kivetkőzik ez időre jelentéséből. Zsebed szüz tiszta lesz, a legkegyetlenebb vegyi kutatás sem fog benne találni soha olyasmit, ami a krajczár penészéhez, vagy az elnyütt bankó mikroskopos foszlányához hasonlitana. A koldus kitér utadból, azt se kell mondanod, hogy „sono pittore," tudja hogy zsebed egészen „piktori" festői ürrel diszeskedik.

Nincs semmid; nemcsak a szék nem a tied, melyen ülsz, — a könyv melyből tanulsz, de az a ruha sem a tied, mely takar, még a fehérnemü sem, mert mindezt a collegium szolgáltatja; egészen másnak kegyelméből élsz s nem magadé vagy, hanem azon egyházé, azon szentszéké, amely téged eltart, ápol, ruház, gondoz. Arra nem is gondolhatsz, hogy valamid különb legyen a másénál, de amire szükséged van, azt bőven megkapod; — aki két pár czipőt szakit, kettőt kap, aki ötöt, ötöt kap; csak a „guardaroba" vagy a „calfoleria" főnöke előtt fogsz örvendezni kétes dicsőségnek, aki amugy könnyen elgondolja rólad: hadd szolgáljon reá erre az uj párra, vagy az uj fejelésre az utcza kövezetén, hogy ha kedve tartja. Hét évre az anyagi gond nem lohasztja lelked szabadságát, föllendülsz s énekelheted:

> Nem törődve semmi gonddal élünk mint madár,
> Mely a völgy kis patakához csevegni eljár!

De ez a szabadság nem pajkos, illik a tógához! Nem ereszti szabad pórázra a tombolni szerető ifju kedvet, nem nevel csikókat, — csak a terhét veszi le, hogy ke-

ményebben fogja a szellemi munka hámjába. Ezt a hámot beleakasztják a lélek valamennyi tehetségeibe, s haladnak hol nyikorogva, hol meg jó kedvüen.

Körvonalozzuk tüzetesebben a Collegium benső szellemének természetét és kifejlését. Az oroszlán rész e tekintetben a P. Spiritualist illeti. Szentsége, buzgósága, okossága elé nagy feladatok tüzvék. De a P. Spiritualis nem az egyedüli, aki a lélek benső világát teremti, hanem van ott sok más tényező.

Első a teljes elzárás a külvilágtól. Messze az alpesek jégfalai mögött van az a ház, a családi kör, az iskola, a város vagy falu, az embercsoport, akik közt és ahol életünk 17, 18, 20 éve folyt le már. Mig otthon vagyunk, észre sem veszszük, mennyire állunk a környezet befolyása alatt, mely reánk erőszakolja gondolatait, érzelmeit, vagy ha nem is erőszakolja, bizonnyal nagy könnyüséggel teliti meg velük lelkünket. Igy mulik év év után s midőn észre kellene vennünk, hogy önállók lettünk s magunké vagyunk, észreveszszük, hogy legnagyobb részünk másé: az iskoláé, a nemzeté, a társas köré. Még kevésbé tudnók szétszedni a befolyások azon ezer meg ezer finom csalóka szálait, melyekből a kor, a nép, a beszéd, a szokás, az élelem, a dajka, az ujságok, s mindenféle elsorolhatlan jó, rossz vagy közönyös viszonyok, fölfogásunkat s jellemünket szőtték. Természetünk, lelki tehetségeink, a kedély s a sziv tulajdonságai ugyszólván csak a keretet, — s adjuk hozzá, a vásznat képezik, maga a kép, melyet a vászon felvesz s a keret diszit, javarészében a külső befolyások majd darabos, majd mesteri ecsetének vonásait tünteti fel. De az ifju most messze, idegen országba, egészen uj körbe költözik. A befolyások egyszerre megszakadnak. Kivenni a lelket huzamos időre, hét egész esztendőre a pezsgő életkedv, a receptivitás korában a szokásos befolyások büvköréből, — átültetni azt egészen más talajra, s miután elzártuk, hatni reá a bensőséges, szellemi élet valamennyi csendes de ellentállhatlan erőivel: lehetetlen, hogy ezáltal a gyökeres vál-

tozások legvalószinübb kombinációja elő ne álljon. Rómában nincsenek ismerőseink, nincsenek barátaink; — ha valaki a messze otthonból meglátogat, az mint a csendes viztükörbe esett kő, fodrozza, felveri darab időre a megszokott nyugalmas lelkületet, de a vendég hamar tér haza, s a benyomások elsimulnak.

Igy fogva fel a dolgot, mondhatni, hogy a ki a Collegiumba jön, az nincs otthon, hanem hasonulnia kell. Ugy érzi magát, mint az idegen egy előkelő, barátságos házban, ki iránt nagy figyelemmel vannak, de kitől viszont figyelmet kivánnak. Az idegen azon van, hogy minden házi szokást, minden előirt szabályt megtartson; nem kivánhatja, hogy egyéni fölfogását ráerőszakolja a nagy többségre, hanem ellenkezőleg minden előzékenységet, minden szives figyelmeztetést, minden utbaigazitást a legkészségesebb szivvel fogad.

Igy vagyunk a Collegiummal. Az a néhány ifju, ki évenként belép, egy nagyhirü és jeles intézet tradiczióival, szabályaival, szokásaival áll szemben. A P. Rector, a tanárok csupa kitünő, sokszor világhirü férfiak, tárt karokkal, a tiszta szeretet s az őszinte alázat leereszkedésével fogadják. Nem bizalmatlankodnak; velök társalog, velök étkezik a növendék, egy csengetyüszóra kelnek, imádkoznak, velök sétál, velök értekezik tudományos kérdésekről, a hideg tekintély és a mesterséges tisztelet, mely a szemináriumokban sokszor „blinde Kuh-t," bekötősdit játszik, nem létezik. S ami megnyeri szivét a most belépőnek ezen előzékeny, himezés-hámozás nélküli modorral, az megnyerte az előző években valamennyi elődeinek lelkét. Az első alumnusokat is igy fogadták, igy képezték, kiket még sz. Ignácz választott meg s ültetett zsenge hajtásokként a legislegelső évben, — a következő év ugyan csak igy oltotta az ifjabb növendékekbe a szellemet s hozzá ezek már öregebb testvéreiken is épültek. Ugy van az most is: az öregebbekbe fektetett szellemi fáradság uj erő forrásává válik s nemcsak hogy gyümölcsöt hoz bennük, hanem befolyásolja, neveli az ifjabbakat is.

De ha nem is nevelne, ha nem gyakorolna is pozitiv befolyást, legalább erős, konzervativ szellemet és pártot képez. A belépő ifju, aki teljesen idegen, az előljárók és alumnusok kitünő szellemén ki nem foghat, ha akarna is ilyesmit, árván és egymagára maradna. De hisz a jóakarat mellett, mely minden ujoncznak lelkét szeliditi, eszébe sem jön az opponálás, viszi őt árként az életbe átment szokás, a megtestesült közszellem és közérzelem.

Ha boldog akar lenni, meghasonlás nélkül élni önmagával és környezetével, hasonulnia és alkalmazkodnia kell.

Mialatt a teljes elzárást a külvilágtól emlegettem, azalatt a második tényezőnek is adtam kifejezést. Melyik az? a teljes bizalom az alumnusok részéről s az igénytelen egyszerüség s a folytonos közlekedés az előljárók részéről. Ez megvan minden jezsuita intézetben? s minél előhaladottabbak az ifjak, annál nagyobb mérvü e bizalom. A legellenségesebb emberek elismerik a jezsuita nevelés kitünő jellemvonását: az atyai bánásmódot s a gyermeki bizalmat. Az egyiptomi stylus esetlen, szögletes, rideg vonásait a későbbi haladás az élet hajlékonyságával áldotta meg s a mumiákból élő alakok lettek: ép ugy a fölvilágosult Jézus-társasági atyák a tekintély rideg és törékeny feszelgései helyett a szeretet és jóakarat leereszkedő szellemét öltötték magukra; ezáltal tanitványaikba a bizalmat s egy hü, az iskola padjain tulra terjedő lovagias ragaszkodást teremtettek. Ha a P. Franzellin, Palmieri, Secchi, Ballerini szobáját söpri, ha lámpájába olajat önt; ha vizért megy, — ezen meglepő s nagy férfiakat nem igen jellemző mütétek által semmit sem veszt tekintélyéből. Az alumnus esetleg tanárja kezéből kapja a söprőt s törekszik megfelelni a szabálynak, melynélfogva czelláját mindig tisztán tartsa.

Harmadik tényező: a hallgatás.

Az ebédutáni s vacsora utáni köteles társalgáson és a sétán kivül mindig hallgatnak. „Jaj be fád élet s miféle embergyülölő anakhoréta legénység lehet ott egy rakáson.“ Ez ellenvetésből is napnál világosabban kitü-

nik, hogy hallgatni sokat ér. Miért? A kolostorok csendje a lélek benső szavának ébredése. Némileg ama régi puszták pótléka, melyekben a legnagyobb s a legférfiasabb erény született. Az egész ház a puszta csendjében, mélán, csak néha töri át falait s óriási ablakait egy jótorku olasznak zenditése, ki az utczán eltrillázza Lucrezia Borgia vendégségének áriáit; — a folyosó csendes, a cella csendes; — ha dolga akad valakinek napközben, röviden és halk hangon végzi el. Beszélgetni nem szabad. Mosónék és suroló asszonyok rikácsolása sohasem hallatszik, mert a klausurát asszony át nem lépi, a klausura pedig a kapunál kezdődik; fütő „Józskák", „Jancsik", „Zadudajok" a folyosókon nem csoszognak, mert mesterségük itt se télen, se nyáron nem divik; — „Miska" inasok a földszinti lépcsőről a második emeletben hivalgó ágyazók közé tekintélyes szavuk ostorával nem csörditenek, mert az inasok a ház oly termében laknak, hogy két-három évi alumnusi élet kell hozzá, hogy valaki oda eltaláljon; — „Tercsik" és „Zsófik" a „Summa theologicá"-n sóhajtozó alumnus conceptusai közé sem a „Biró uram"-ot, sem a „Káka tövén"-t közbe nem nyögdécselik; — az esti lelkiismeret bánatát sem az ariston, sem a „Hausknecht" harmonikája körül nem zsongja; az udvaron nem garázdálkodik a gazdasszony kedvencz kakasa, mert ott sem kakas, sem gazdasszony nem létezik; — szárnyaszegett varjuk, csókák, farkavesztett szarkák károgása, a legközelebbi vasárnap szörnyü halállal kivégzendő pulykák pulypogása az udvar csalitját nem viszhangoztatja; — legföllebb a tavaszi éjjeleken csendül meg az olasz macskák ditirambbá hevült symfoniája megszakittatva a legenchantirozottabb kandur fantasztikus solóitól. Denique beszélni nem szabad; a suszter is ugy látszik felérti a silentium aranyértékét s bölcseséggel együttjáró természetét, — nem hiába ül a triposzon, — mert a czipő sem kopog, nem recseg s nem nyikorog. De azért a jó kedv el nem vész, ut figura docet.

A lármás, a fecsegő, s közbe-közbe, — mert mora-

liter impossibile, hogy meg ne történjék a sok beszédben, pláne ifjak közt, — a megszóló beszédáram olyan mint a hegyi patak parttalan folyása, mely törmelékkel hány be rétet, virágot s amellett folyton kaparja s hordja el a termő földet s haszontalan zátonyokat kanyarit belőle. A csend békéltetően és szendén hat a szivre, kifejleszti a szivnek, a léleknek sajátos gondolatait és érzelmeit, s ha van saját gondolata és érzelme a léleknek, akkor nem kapkod folyton másé után, nem érez unalmat a magányban. A csend időt hagy a gondolat meggyökerezésére és a jó föltét s az isteni sugallat termékeny s erőteljes életbeléptetésére. Ha van a lélekben produktivitásra hajlam, a háboritatlan csend, mely a bensőséges életre szoritja, segiti önálló irányra. Minél inkább találja föl valaki a bensőséges élet forrását önmagában, annál eredetibb s gazdagabb lesz szellemi világa. A lélekbe tömött ismeretek csak olyanok, mint a külső reáaggatott disz, mely életkedvet, teremtő erőt s erényt nem kölcsönöz; — de a bensőséges, szellemi élet a léleknek legsajátosabb kivirágzása és kifejlése, melyben az önérzet ereje, az öntudat boldogsága s egy tenni s türni képes lélek vigasza s e vigaszban folytonos megifjulása rejlik.

A bensőséges élet által felgyülemlik bennünk a külre ható erő, melylyel nem lármát csapni, hanem hatni, boldogitani akarunk; evvel a svindlér nem bir s tevékenysége legáldásosabb része saját személyét illeti, ephemér dicsőség babérja s néhány forintocska a legvégső eredmény. Csak a bensőséges életnek van igazi termelő ereje; ha szórakozunk, érezhetjük, hogy üresedünk, hogy hülünk, hogy vész a lélekből az eredeti gondolat és felfogás. Az örök igazságokba merülve, teljességükben résztveszünk, ezek ébresztenek bennünk gondolatokat, kiható szándékokat, áldásos terveket; világosságuk mélyreható fényében közelünkbe lép az emberi szükség millió alakja, — szeretettől hevülő lelkünk érdeklődik irántuk, hallja a lelki nyomor nyöszörgését, látja a feléje kiterjesztett koldus kezet s indul segiteni.

A negyedik tényező a P. Spiritualis. Az ő feladata és tevékenysége egészen beleillik az önálló, benső életre irányuló nevelés keretébe. Mi dolga van neki? A rectorral felváltva tartja minden két hétben az exhortatiót, sz. beszédnek mondhatjuk. Tehát minden második vasárnap félóráig tartó beszéd, ez az ő dolga, melyet nyilvánosan a communitással mint testülettel szemben végez, különben pedig minden egyest külön-külön fogva müvel és nevel. Erre való a gyónáson kivül az ugynevezett „directio." A „directio" sorban megy. Az első évben minden héten egyszer, a következő években minden hónapban egyszer kell a P. Spiritualist meglátogatni. Ott azután el kell mondani minden testi, lelki bajt; kezdve a gyomron, melyet talán valami olasz nemzeti étel megnyom, folytatva a fejen, melyet talán a metafizika szédüléssel kerülget, végezve a kisérteteken, nehézségeken, föltételeken s ha volnának — a heroikus áldozatokon. A P. Spiritualis dirigál, jobbára mérsékel, kijelöli a lelkiolvasmányt, s ad egészségtani óvszabályokat. És a meditációkat ki tartja?

A Collegiumban nincs közös meditáció, valamint semmi társas ima. Nincs reggeli, nincs esti ima, csak a litániát szokás elmondani közösen a vacsora vagy az ebéd előtt. Hanem a reggeli-ima helyett van rövid szentséglátogatás s azután mindenki hazasiet, szobájába v. a muzeumba, s ott térden állva, háboritlan lélekkel elmélkedik egy félóráig azon pontok fölött, melyeket előző este, külön e célokra kitüzött negyedórában kijelölt s meghatározott. Épp igy nincs esti ima, hanem ehelyett van negyedóráig tartó lelkiismeret vizsgálat, melyet mindenki szobája csendjében végez; a negyedóra végén szól a csengetyü, s néhány perczre a kápolnába v. a templom kórusára mennek üdvözölni Jézust az oltáriszentségben. Látni ez intézkedésen, hogy mindenkit, magamagára utalnak, késztetik bensejébe hatolni, gondolkozni, reflektálni, önmagát kiismerni, önmagát megtörni.

Ismeretes dolog, hogy a szóbeli ima sokkal erőtle-

nebb, s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szóbeli ima nem a mienk, legalább rendesen. Amit olvasunk, az másé; átérezve ugyan sajátunk lesz; de sohasem ugy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzelem. A szóbeli imák legjobb esetben átültetett növények, de ha meg is fogamzanak bennünk, mégis igaz marad, hogy nem belőlünk vannak; sok esetben épp azért meg sem fogamzanak, — vagy ha az egyikben meggyökereznek, a másikban gyümölcstelen kórókként disztelenkednek; — ugyanazoknak a különböző, egymástól eltérő természetek, jellemek, hangulatok talaján nincs sikeres fejlődésük.

Ehhez járul a megszokás mechanismusa, melyben csak a száj jár, a sziv már nem nyilik. Főleg ha latin nyelven vannak az imák irva, némely ifju soha sem fogja fel értelmüket s a szokás száraz malma később sem őrli meg a szót a gondolat lánglisztjévé. Végül a szóbeli ima szép gondolatokat adhat és érzelmeket is fakaszthat, de amint közönségesen recitálják, a behatolásrâ időt nem enged. Pedig minden értelmi, vagy érzelmi jelenség, mely lelkünkben feltünik, erőt csak az által nyerhet, ha beléje hatolunk. Föl kell aprózni a gondolatot, az igazságot, a titkot, egy gomolyban ereje nincs.

Épugy áll a dolog az akarattal. Hogy valamit hevesen és szivósan megragadjon, fel kell hevülnie az érvek, az inditó okok kereszttüzében; — meg kell győződnie, meg kell törődnie, enélkül feltételei csak a gyenge jóakarhatnámság mindenre kész, de tehetetlen kezében inognak. S hol marad a praktikus, a detailba ható s elkerülhetlenül szükséges megfontolás a szóbeli imában, — hogy hatolhat a recitáló lélek lelki szükségletei tömkelegébe, hogy ott szemen szedje, kiválaszsza s kura alá fogja az egyes hiányokat, melyeket a jóakarat nagyjában leönthet a mindenre való készség levével, rámondhatja rögtöni lelkesülésében „akarom, akarom"; de sikert csak ugy arat, ha a paréjos talajt mélyen felszántja, ha az egyes bünöket, szenvedélyeket, szokásokat veszi üldözőbe. Az egyes fákat vágva, dől az erdő.

Az imák recitálásával nem lehet bensőséges életet teremteni. Mire valók tehát? Sok más jó czélra; többi közt arra is szolgálnak, hogy az intézetekben a közösség kapcsát képezik. De akit nevelni akarunk a papságra, akinek szivében az apostoli buzgalom s az áldozat forrását akarjuk megnyitni, — akit az önálló, bensőséges s a bensőből áldásosan kiható életre és müködésre akarunk képesiteni, attól az önálló elmélkedést sohasem szabadna megvonnunk azon czélból, hogy azt az időt az imarecitálásra forditsuk.

A Collegiumban tehát semminemü társas ima nincs; a reggeli elmélkedés s az esti lelkiismeretvizsgálat két sarkát képezi a buzgó, bensőséges életnek. Ezenkivül mindenki köteles naponkint félóráig olvasni valamit az ascetikus irodalom müveiből; első helyen szerepel Rodriguez, másodikon Rodriguez, harmadikon Rodriguez. S e belülre forditott életnek őrangyala folyton virraszt, őrzi lépteinket: a silentium, — üzd el e jótevő s nem rendkivüli lelkek közt ami tökélyessé válhatott volna, sekélyessé leszen. Legyen szabad állitásomat az Árs-i plébános, M. Vianney szavaival nyomósitani: „Ce qui nous empêche d'être saints, nous autres prêtres, c'est le manque de reflexion. On ne rentre pas en soi-même; on ne sait pas ce qu'on fait. C'est la réflexion, l'oraison, l'union a Dieu, qu'il nous faut! . . . Oh! que c'est malheureux un prêtre, qui n'est pas interieur! . . . mais pour cela il faut la tranquillité, le silence, la retraite, mon ami, la retraite! . . C'est dans la solitude, que Dieu parle . . . Je dis quelquefois à Mgr. Devie: Si vous voulez convertir votre diocèse, il faut faire des saints de tous vos curés."[1]

[1] A reflexio hiánya ez az, ami minket papokat akadályoz, hogy szentek legyünk. Nem térünk magunkba, nem tudjuk, hogy mit teszünk. A reflexio, az ima, az Istennel való egyesülés, ez kell nekünk. Oh, be szerencsétlen a pap, aki nem bensőséges! . . . de hogy valaki az legyen, a nyugalmat, hallgatást, a visszavonulást kell szeretnie. A magányban szól hozzánk az Isten. Néha azt mondom Monsignor Devie-nek (Belley dioecesisnek, melyben Ars falu fekszik, püspöke :) Ha Ön meg akarja tériteni egyházmegyéjét,

Csakhogy épp e fejezet végén érzem, hogy hangoztatnom kell valamit, ami a leirásban nincs, de könnyen beleszövődik a képzelet nyomán. Aki a sok silentiumban és lelki törekvésben a világfájdalmas, komor, embergyülölő érzület bacillusait keresné, az jobb adresse után nézzen. A barátságos, nyilt, vidám természet, melyet az ifju szülőföldjéről hozott magával, lassankint a férfiu nyugalmas, elszánt, de nem erőszakos se nem elkeseredett tulajdonaival párosul. Derült marad, s hogy mindig derült maradjon, önállóvá fejlik. Békülékeny, szende marad, de erőteljességre is törekszik itéletében és akaratában erőszakoskodás nélkül. S mig e belső processus az erény alapjait megveti s kitartó törekvésben épiti s emeli falait, addig a komoly tanulmányok is fejlesztik a lélek erőit. Róma impozans emlékei, a templomok remekei, a muzeumok élvezetei, a séták az Anio mentében elterülő sikság buja rétein, az andalgás a klassikus szép formákban elnyuló Albáni lejtőkön — a komoly életre gyönyörteljes varázst s mosolygó bájt hintenek, mely belemosolyog legelszántabb s legkomolyabb törekvéseidbe, még fájdalmaidba is.

(Folyt. köv.)

ADALÉK AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR TÖRTÉNETÉHEZ.

Közli: Dr. CSERNOCH JÁNOS.

Ipolyi Arnold b. e. nagyváradi püspök a magyar szent koronának és a koronázási jelvényeknek leirását tartalmazó hires munkájában a többi között fölemliti és leirja az esztergomi főszékesegyházi kincstárnak tulajdonát képező koronázási és eskü-keresztet is, s mindkét

szentekké kell változtatnia valamennyi plébánosát." Le Curé D'Ars. Par A. Monnin II köt. 194. l.

Részünkről még ujabb időre teszszük ezen eseményt. — Bizonyosra vehető, hogy Jeruzsálem pusztulása történt 558-ban. A templomépitéstől eddig mint láttuk eltelt valószinüleg 431 év; e két számot összeadva, a templomépités éve gyanánt Kr. e. az *1019 évet nyerjük.* Nézetünk szerint e szám, ha talán egy-két évvel hibás is, legközelebb áll a valósághoz.

Áttekintés.

	Héber.	LXX.	Samariai.
Ember teremtésétől Vizözönig	1656	2242	1307
Vizözöntől Ábrahám születéseig	352	1232(1132)	1002
	(292)	(1172,107²)	(942)
Ábr. szül. — Egyptomba költözésig	290	290	290
Egyptba. költözéstől az exodusig	430	215	215
Exodustól a templomépitésig			644—480 közt.
Templom ép. — Jer. pusztulásáig		431	
Jer. pusztulásától — Krisztusig		588	

Összeg.

	Héber.	LXX.	Samariai.
Maxim.	4391	5642	4477
Minim.	4167	5318	4253

A SZAJKÓK.

Irta: Dr. PETHŐ.

A ki „romantikus rajongás“ „reformatoriönfelelősség“-ről, „sötét fanatizmusról“ és bizonyos „legerősebb keresztyénről az apostolok napjai óta“ akar olvasni émelygős szóllamokat, az vegye kezébe a „protestans egyházi és iskola lapot.“ Találkozik ott időnkint bizonyos mély értelmü theologgal, aki az „ismeretes Janssen“ mellett

természetesen egészen ismeretlen. Különféle thémákkal próbálkozott már, legujabban a „római és protestáns egyházpolitika“ czim alatt közöl csevegéseket nem éppen uj dolgokról. Feladata leforditani amit Beyschlag s más „ismeretes“ emberek már rég elmondtak, s szajkómódra utánuk mondani mindazon rágalmakat, melyeket tudatlanság és a komoly studium hiánya elmondat velük. Különben studium neki s nekik nem kell, csak tartsák s el ne ereszszék a protestantismus egyedüli, összetartó elvét az „odium Papae“-t.

Emlékszik-e czikkiró ur arra, hogy Hamburgban még Lessing idejében divott az a lélekemelő szokás, hogy minden prédikáczió előtt elátkozták a pápát és csatlósait. Ugy ám; — mily türelmes, kenetes könyörgés lehetett az a „türelmes s lelkiismereti szabadságot elátkozó“ pápaságra. — Ezt különben csak odavetőleg emlitem; mert alighanem nincs meg Beyschlagban, pedig pikáns causeriát lehetne belőle csinálni.

Azonban lássunk dolgunkhoz. Beyschlag ur „egyik kitünő értekezése“ az a csurgó, melynek vizével a szerző a szabadságot kereső német szellemnek harczát a czudar, rafinirozott, karmos és kecskelábu római zsarnoksággal — bőségesen fölereszti. Uszik aztán e vizenyős szüredéken néhány zsirszem, hogy ízt adjon a soványságnak; e szivvigasztaló szereppel meg van bizva néhány tiráda a jezsuitákról, a vatikáni dekretumokról, a Syllabusról; a zárszóban ott figurál „aquinoi Tamás“, s ijesztőül az „obscurus püspöki seminárium“; nem elég; a szónoki hév végre a climax lajtorjájának széditő fogán áll tótágast, midőn „az ismeretes Honorius esetét“ s „az ismeretes Janssent“ lépteti föl az utolsó fölvonásban, hogy e komoediát rendező uri ember azután önérzetes pennájának hegyére vegye s irja ki nevét: Dr. Szlávik Mátyás.

Bravo! hogy volt! ujra! s a német hozzátenné: Löwe, gut gebrüllt!

De hát Uraim! jól van, helyesen van; privát passzióját senki sem akarja másnak megrontani; csak azt

akarjuk tudni, valjon komoly számba kell-e az efféle „Leistung"-okat venni, vagy pedig csak a. hagyományos, ellenzéki szellem melldüllesztő próbáinak. Ha ez utóbbi áll, akkor szemet hunyunk s tollat nem koptatunk; mert értjük, éleszteni kell az eklezsia szellemét legalább nagyokat puffogtatva; de ha komoly, tudományos számba akarnának vétetni, akkor desperátus, maradandó párti maguknál a tudomány.

Beyschlag úr, Bärwinkel úr, az „evangelikus szövetség" két üstököse s annálinkább Szlávik úr, a két német „kiáltónak a harczban" magyar telefonja sokat dörmögnek ugyan Papismus, Romanismus, Vaticanismus, Jesuitismus, Ultramontanismusról, de egy bajuk van, hogy a kath. tant nem ismerik; ahelyett, hogy azt amit a katholikusok tanitanak, a kath. müvekből meritenék, iskolába járnak a vén Cheminiciushoz és a magdeburgi Centuriatores-ekhez, itt meritenek, itt lelkesülnek s kezdenek szólni azon régi ihlet erejében, mely a „legerősebb keresztyénnel" is oly mézédesen és keresztyénesen elmondatta, hogy „meg vagyunk győződve, hogy a pápaság a megtestesült Antikrisztus széke, s azt gondoljuk, hogy megrontására és rászedetésére minden szabad." „Aber Pfui Ihr Herren, das schickt sich ja nicht", mondhatnák Halleben, a XIX. század illemszabályaira támaszkodván.

Pedig ezek Luther szavai (de Wette, 1, 478.); ilyesmit „a jezsuitarend, a contrareformációnak ezen janitsár csapata", a „reformácziónak dämoni ellentéte," a „spanyol egyházi szellemnek kinövése, a melyben romantikus rajongás és raffinirozott észszerü mérlegelés sötét fanatizmussal párosult," sohasem mondott. Ilyesmi a sötétencz, tökkelütött, katholikus morálban nem terem. Hát még e czimek! ez aztán türelem!

Ismételjük, hogy sem Beyschlag ur, sem Bärwinkel ur, s annálinkább Szlávik ur a kath. tant nem ismerik; pedig ha nem csak dörmögni, szitkozódni és zsirosokat czuppantani, hanem érdemlegeset mondani is akarnának, akkor tanulniok kellene. De minden a mi katholikus, az

önök előtt zártabb, mint az Apokalypsis 7 pecsétü könyve. Elvük ez: catholica sunt, non leguntur; sőt óvják az embereket, hogy hozzá ne nyuljanak mint az „ismeretes Janssen“ müveivel teszik. Hanem igen azokat a ropogós, sistergős, szellemi röppentyüket a bálványimádásról, a szentek imádásáról, a biblia számüzéséről, az antikrisztusról, a kadaverengedelmességről hüségesen hadisorba állitják s csak oly szellemi szikrával is, milyen a paklis masinának a tüze, levegőbe röpitik a pápisták ellen. De uraim, tudják-e, hogy mikép énekelte meg egy becsületes magyar ember az efféle harczot?

„Ezalatt az ágyu dörge-morga folyvást,
Nem golyókat lövén, — lövén puszta fojtást;
Nem kimélik a port, egyre pufogtatnak
Örömére a nagy, nevezetes napnak.“

Puki Mihály hadjáratairól szól az ének amott Nagy Ida körül. Nem veszik észre a finom analogia árnyalatait?

Szlávik úr czikke is egészen a protestans polemiának regulái szerint iródott. Van ott történelmi áttekintés Németország nyomoruságain, melyekkel az országot az átkos, római dölyf és uralomvágy boldogitotta s azután a fölvirágzás mozzanatain, melyek Németországnak protestans feléből indulnak ki s a század hajnalán képesek „egy Schleiermacher herrnhuti vallásosságot s Jézus iránti szeretetet, Lessingi birálattal s a Kant utáni bölcsészetben való önálló kutatásával egyesiteni.“ Adieu Biblia, kiyilatkoztatás, hit! egy rationalista Schleiermacher két Krisztustagadó, Lessing és Kant képezik a mérföldjelzőt, ameddig a reformatio a tagadás és atomizálás országutján szerencsésen elvánszorgott s átadva a páráját a szellőnek, szétterpeszkedett. Ez hivő, protestans, theologiai felfogás!

Hogy mi hozta Németországra a legnagyobb csapást azt Szlávik úr tehát nem tudja? a reformatio s ez karonfogva járt a harminczéves háboruval, a rendek perfid, hazaáruló viselkedésével, török-tatár, franczia barátság kunyerálással, az erkölcsi fogalmak általános hanyat-

lásával, a szakadozottságnak és pártoskodásnak s később a szellemi petyhüdtség és nyárspolgárságnak nemzeti jellegeivel. Ez „a világtörténeti szivesség," melyet a reformatio Németországgal szemben gyakorolt.

Nem hivatkozom az „ismeretes Janssen"-re, mert nem akarom elcsábitani rosz könyvek olvasására, jóllehet másrészt gyanitom, hogy Szlávik úrnak sikerült az „önfelelős lelkiismerettől" magának dispenzációt kikérni, hogy az „ismeretes Janssent" is olvashassa; ezt pedig azért gondolom, mert nem képzelhetem, hogy valaki amugy lóhátról beszéljen egy feltünést keltett müről, mint Szlávik úr az „ismeretes Janssenről" anélkül, hogy azt alapos tanulmányozás által izre porrá ne tépte volna. Szlávik urat ez esetben figyelmeztetem is, hogy az „ismeretes Janssen" czáfolatára, protestáns részről kitüzött nagy pályadijat is elnyerheti, ha az „ismeretes Janssen" csalásait és szemfényvesztését feltüntető nézeteit papirosra teszi. Ez nagy dicsőségére is fog válni az eperjesi collegiumnak, melynek talán külföldön ugy sincs még nagyobb hire. Ergo macte puer!

Az „ismeretes Janssen" helyett hivatkozom annak egyik protestáns kritikusára: Jentsch K. „Die Gegenwart" czimü, berlini hetifüzetekben megegyezik velünk Németország hanyatlásának datumáról; Böhmer, Leo történészek detto. Jentsch azt irja: *Kein Zweifel, das Siebenzehnte Jahrhundert wird vom fünfzehnten weit überragt in materiellem Wohlstand, in der individuellen Freiheit, in der geistigen Bildung, im Kunstgeschmacke und in den Kunstleistungen.*" Ami pedig vonatkozik a szerepre, melyet a protestáns tudomány az „ismeretes Janssennel" szemben játszik, azt Rodenberg „Deutsche Rundschau"-jából, tehát ismét protestáns lapból akarom szóról-szóra czitálni: „Die Schläge, mit denen der Frankfurter Gymnasiallehrer (Janssen) die Zierden der gläubigen protestantischen Wissenschaft heimgeschikt hat, sind ein Memento, welch fruchtbare Gelehrsamkeit im Schatten des gegenwärtigen Systems zu wachsen vermochte." Szitokkal és perlekedéssel,

gáncscsal és rágalommal tudományos kérdéseket eldönteni nem lehet. S jön-e szemünk elé csak egyetlen, tudományos fejtegetése valamely kontrovers kérdésnek? Soha! ez az a „gegenwärtiges System.“

Térjünk át az irányeszmétől a czikkben foglalt tudományos állitásokra és nézetekre. Az egész tudományos apparátus, mely mint bömbölő ágyusor avval van megbizva, hogy az irányeszme fedezetében szórja a tüzet az ellenre, az alapos studiumnak egyetlen foszlányát sem képes felmutatni; azt a benyomást teszi, mintha Kalendáriumokból s mindenesetre az „Evangelikus szövetség“ által szélnek eresztett röpiratokból volna kihalászva.

Csak ugy trombitál róla a tudatlanság és az elfogultság, melyet a zsiros és zamatos frázisok komédiás toiletteje sem bir elfödni. Szerzőnek a kath. egyház szervezetéről fogalma sincs, sem a tridenti zsinat előtti egyházról, sem a „restaurált pápaságról.“ A pápai csalatkozhatatlanságról mindent összevissza zavar; azt mondja hogy mint „istenileg kijelentett ige“ köti meg a hivők lelkiismeretét a pápai dekretumoknak a multban szentesitett egész sorozata. Hátha most megmondjuk, hogy ez nem a kath. tan, hogy nem a kath. tan ellen támad, hanem saját ész ficzamata ellen; elhiszi-e azt nekünk? „A pápai dekretumok egész sorozatából“ előrántja „VIII. Bonifácius ismeretes bulláját.“ Ugyan maradjunk saját szavainál; azt mondja „ismeretes“; kérdem „ismeretes“-e annyira, hogy a czikkiró e bullát olvasta volna, vagy csak Beyschlag urnak szajkója? Ha olvasta szivesen veszszük fel a keztyüt, hogy helyes értelmezését a czikkiróval megértessük. Ismételjük „Bonifácius ismeretes bulláját“, annak helyes és való értelmezéséről szivesen állunk Szlávik úrral szóba; szerinte e bulla „a pápa egyeduralmát szentesiti az összes állami ügyek felett;“ mi azt mondjuk: nem igaz, bizonyitsa be; nem ugy értette a pápa, s nem ugy értette az egyház, mint Szlávik úr. De hát olvasta-e, hogy megérthette volna? Próbálkozzék meg vele; megsegitjük.

Vegyük tovább szemügyre a tudományos apparatust! „A türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabusra“ is rájár a dorong! Mondja csak Szlávik úr beszélhet-e így egy hivő protestáns, aki a Syllabust olvasta? „A türelmet s a lelkiismereti szabadságot átkozó Syllabusban“ az első propositio damnata ez: Nullum supremum, sapientissimum, providentissimumque Numen divinum existit ab hac rerum universitate distinctum, et Deus idem est ac rerum natura et idcirco immutationibus obnoxius, Deusque reapse fit in homine et mundo, atque omnia Deus sunt et ipsissimam Dei habent substantiam, etc. nem átkozza-e el a hivő protestáns e tételt; mondhatja-e, hogy ezt is lehet hinni? Jóllehet benne csak az „Isten előtti reformátori önfelelősség“ érzete honol, de nem terjed-e ez ki legalább annyira, hogy az Istentagadást szabadnak ne deklarálja; hiszen ha ez is szabad, akkor „Isten előtti reformátori önfelelősségét“ is elviszi a patak. Tehát egyet kell érteni a hivő protestánsnak is legalább részben „a türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabussal.“ Válaszszon Szlávik úr, vagy nem hivő protestáns vagy nem olvasta a Syllabust!

A Syllabus hatodik tétele: Christi fides humanae refragatur rationi; divinaque revelatio non solum nihil prodest, verum etiam nocet hominis perfectioni. A protestantismus a hitből él, „ami erős várunk az Isten,“ Tőle nem szakadhatnak el ugy mint a pápától. Mily állást foglal el a Krisztusttagadó hatodik tétellel „reformatori önfelelőségük?“ Kárhoztatja-e, javalja-e? S ha kárhoztatja, nem átkozza-e el az ily tételeket termelő „lelkiismereti szabadságot,“ legalább is oly mélyre, mint a pápát? Hol van a szent ihletü „Luther-düh“? Feltéve, hogy Szlávik úr keresztény, méltatlankodhatik-e azon, hogy a pápa ily ördögi tételeket elátkoz, hogy azoktól a kereszténységet óvja, de meg a keresztyénséget is? Vagy tán nem olvasta soha a Syllabust, hanem csak hallott róla — valamit? azt, hogy „a legellenségesebb érzület nyilatkozik benne a reformatio és a modern eszmevilág ösz-

szes vivmányai, igy nevezetesen a modern állam ellen.“ Igy ír Szlávik úr! Ez igazán meglepő fölfödözés, tehát „reformáczió és a modern eszmevilág összes vivmányai“ karonfogva járnak! Ha Szlávik úr olvasta a Syllabust, akkor „a modern eszmevilág összes vivmányait,“ melyek a Syllabusban elátkoztatnak, nem füzheti össze barátságos frigybe a reformáczióval. Mert a Syllabus kárhoztatja az Istentagadást, I. a kinyilatkoztatás tagadását, IV. a szentirás teljes megvetését, VII. — kárhoztatja, hogy a tudomány ellenkezhetik a hittel, VIII—X. — kárhoztatja, hogy a socialismus, communismus helyes társadalmi elyek, (§. IV.) — kárhoztatja a tekintélyt végleg szám·üző liberális bolonderiákat; 39—44. — hát Szlávik úr nem akarja kárhoztatni „a modern eszmevilág összes vivmányai“ közül legalább ezeket? Kárhoztatja a Syllabus a reformációt is, igaz; de Szlávik úr nem csak azért haragszik rá, mert a reformációt kárhoztatja, hanem azért is, mert „a modern eszmevilág összes vivmányait“ átkozza? De a megfejtés könnyü Szlávik úr a „Syllabust“ nem olvasta, — hanem csak ír ellene!

S elhisznek-e olvasói neki bármit, mihelyt azt a protestáns polemia frázisaival felbokrétázott mundurba öltözteti, s mindazt, ami rosz, nyomoruságos, fejletlen van az egyház és államban a megtestesült ördögnek, a pápának nyakába keriti? Akkor ugyan bátran írhat, csak óvakodnia kell, hogy másokkal, akik e publikumhoz nem tartoznak, ki ne kössön. Ezt a polemiát jellemezte Dr. Rosenthal A.: „Von den Tagen Luthers bis auf die Gegenwart ist die protestantische Polemik und Taktik immer dieselbe gewesen. Da ist von Redlichkeit, Wahrhaftigkeit, von Ruhe und Würde keine Rede. Da sind alle Mittel gut, Lügen und Verleumdungen die Hauptwaffen, die mit beispielloser Unverschämtheit und Frechheit angewendet werden.“ Kommentárul tessék átolvasni Luther idézett szavait!

Van azonban a czikk végén még egy állitás, mely gyönyörködtető belátást enged Szlávik úr tudományába!

„Az ismeretes Honorius esete"; no ugyan mennyire „ismeretes"? Délszinnél világosabb, hogy Szlávik úr előtt ismeretlen. Miért? Szlávik úr irja: „mindaz, ami a pápaság történetére nézve hátrányosnak bizonyult be, elhagyatik vagy módosittatik, a mint p. o. az ismeretes Honorius esetét interpolátiónak keresztelik Mansi zsinati aktáiban." Jól van; és ki azonositja Mansit a kath. tudománynyal? Szlávik úr? akkor arról csak ő tehet. Vagy nem tud Szlávik úr az „ismeretes Honorius esetéről" többet, mint hogy azt Mansi interpolátiónak kereszteli? akkor ugyan keveset tud. Ha tetszik, ajánlani fogok Önnek más kath. könyveket, melyekben az „ismeretes Honorius esetét" se interpolátiónak se másnak nem keresztelik; hanem csak annak veszik, ami valóságban. Ha kedve volna nekünk bebizonyitani, hogy máskép, mint az interpolátio hypothesisével kudarczot vall az „ismeretes Honorius esetében" a pápai csalatkozhatlanság, tessék; addig mig ezt nem teszi, az ilyen szóbeszédet elfogult emberek számára irt laptölteléknek veszszük.

Valami nagyon igazat olvastunk a szelidebb második czikkben: „A protestantismus gyengesége a prot. gondolkodás skeptikus jellegében, a theol. és egyházi pártok vitás küzdelmében s a világi és vallási ismeret közötti mély ürben rejlik, úgy hogy igen nehéz a tájékozás a tanok tömkelegének babyloniai zavarában." Hogy ezen zavar daczára mégis léteznek még protestánsok, azt néhány jeles, mérsékelt, hivő protestáns elem kivételével, legnagyobb részük s főleg az „Evang. szövetség" az „odium Papae" igézetes hatalmával létesiti. De bármikép létesiti, tekintélyt és súlyt támadásainak csak úgy fog szerezhetni, ha beljebb húzza a hangzatos szavak czégérét s tudományt és logikát mér észbóditó frázis helyett.

Edelreben im Weinberge der Kirche, oder: die Heiligen und die Gottbegnadigten. Von Albert Werfer. Regensburg. G. I. Mainz, 1887. 8° 337. l. Ára 3 márka 50 fillér.

Szellemes és mélyen érző irónak, Werfer Albertnek posthumus müvét ismertetem. Werfer a közhirnek örvendő Schmid Kristóf unokaöcscse, ki a gyermekvilág e kedvelt irójának müveit többször adta ki; valamiben elüt Schmidtől amily határozottan épp oly előnyösen, abban t. i., hogy a katholikus szellemnek irataiban éles kifejezést adott.

Ezen müve nem egyes szentek életrajza; a személyek, az idők itt háttérbe lépnek, hanem ha lehet ugy mondani, a szentek általános szelleme, az, amit a szentekben éltető, teremtő, jellemző erőnek és pregnans jellemvonásoknak nevezhetnénk, — az nyer illusztrálást még pedig az egész hagiografiában felhalmozott adatok, jellemek és csodákból. Az egyes fejezetek jobban értetik meg a t. olvasóval a könyv tervezetét: ilyenek: I. a szentek hazája, állása, szülői; II. hivatásuk; III. ima és elmélkedés; IV. külső és belső önmegtagadásuk; V. alázatuk; X. bátorságuk a világ nagyjaival szemben; XI. szeretetük a természet s a teremtmények iránt; érintkezésük velük; XII. érintkezésük a szellemvilággal; XIV. titkos örömeik és keserveik; XVI. a szentek külső megjelenése és társalgása; XX. a szentek symbolumai és attributumai. A kihagyott fejezetek hasonló tartalmuak.

Ami már a tartalom földolgozását illeti, abban a szerző egészen eredeti. Mint a virtuóz a zongora billentyüin végigsiklik s a változatos hangok összezengésében ad kifejezést a gondolatnak vagy érzelemnek: épp úgy Werfer a szentek változatos életének üdénél üdébb szineiben tünteti fel azt a szellemet, mely minden sziporkájában eltér a tehetetlen világi szellemtelenségtől. Az egész mü sikerült mozaik, összerakva a szentek gondolatainak, érzelmeinek, tetteinek apró, éles vonásaiból. S miután a fény magában világit s nem kell tényező, hogy a szem a fényt észrevegye: épp a szentek szellemének e mozai-

kos, érdekes ecsetelése magában véve a legsikerültebb apologiája a szentségnek. Ha e könyvet olvassuk; úgy a szentek alakjai, mint túlvilági, erőteljes lények emelkednek, az életunt, tehetetlen, pipogya világ és örömeinek keretéből, oly megragadóan és szivszólóan, hogy nevetségesnek látszik a gondolat, hogy valaki komolyan kétségben foroghatna az iránt, melyiknek adjon elsőséget. A szellem közvetlensége s ami a közvetlenségnek mintegy illata, az üdeség úgy száll a lélekre e műből, mint az őszi sétálóra a friss, falusi széna illat. Ezt akarta elérni a szerző; ki akarta nevettetni vagy tán nem is, hanem megvettetni azt a nyomorék, büszkeségen, élvezeten élősködő világszellemet, melynek vége ostoba lemondás és czéltalan nirwana, még oly emberekben is, kiknek szellemi üdeségétől azt lehetne várni, hogy még sem mállnak szét, mint a jólsült, porhanyós krumpli. Kossuth Lajos Kis-Kun-Félegyháza városához irt levelében is tükröződik ez „erős lelkek" vagy mint sz. Ágoston mondja: superbae animulae-k érzülete: „Több mint 84 év terhe nyomja roskatag vállaimat. Oly teher ez, melynek súlya alatt a test elzsibbad, a lélek eltompul, az élet sivár tengerré válik, az ember porladozó romnak érzi magát, mely az élők világába nem illik bele, az ily késő aggkor alig egyéb, mint hosszura nyuló haldoklás, a mi kétszeresen szomoru, mert nem öntudatlan s az öntudat, mely mellette virraszt, folyton belesugdos gondolataiba a karthauziak melancholikus köszöntésével, jövője más nincs, mint a sir, melynek szélén magának örömtelenül, másoknak jóra tehetetlenül ténfereg, röppenő jelene pedig olyan, mintha az ürbe vonszolná magával az enyészet angyala, mint Madách remek költeményének egyik remek illusztrációján Ádámot vonszolja a tagadásnak szelleme. Ez űrnek, a tehetetlenség űrjének komor hasábján csak egy halvány csillám rezeg keresztül, a neve emlékezet! mely végig álmodtatja az öreg emberrel a dolgok álmát, melyek voltanak. Az utolsó fillér ez, melyet a lerótt élet szakmánybéreül a végzet az aggkornak lefizet, nehogy

egészen üres kézzel térjen a fáradt munkás pihenni!“ Nagyon roszul fizet tehát az a végzet, s aki neki szolgált napszámba, rámondhatja: bolond voltam.

Dr. Pethő.

Monumenta vaticana historiam Hungariae illustrantia. Series prima, tomus primus. Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria. Vatikáni okirattár. Első sorozat, első kötet. Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375. Budapest, 1887. Nagy negyedrét. LXXVII. és 520 lap.

Ez a czime a magyar püspökök és főpapok költségén megindított nagyszabásu történettudományi vállalat legujabb kiadványának. A Magyar Sion olvasói értesültek arról, (Lásd 1885. VII. VIII. füzeteit.) hogy, midőn Szentséges Atyánk XIII. Leo Pápa mindenre kiterjedő bölcsesége a vatikáni levéltárt a történetbuvároknak megnyitotta, a magyar püspökök és főpapok a kalocsai biboros-érsek elnöklete alatt elhatározták, hogy közköltségen kiadják a hazánkra vonatkozó vatikáni okiratokat s hogy e végett végrehajtó bizottságot is alakitottak ennek elnökségét a tudós Ipolyi Arnold püspökre ruházván, a kiadványok szerkesztésének nagy és terhes munkájára pedig a kitünő történettudóst Fraknói Vilmos nagyváradi kanonokot és akadémiai főtitkárt kérvén fel. A végrehajtó bizottság a vállalat kivitelére nézve abban állapodott meg, hogy a mü kiadása két külön sorozatban indittassék meg; ugy hogy az első sorozat a vatikáni levéltár ama régibb okmányait foglalja magában, melyeket Theiner Ágoston nagy munkájában vagy egészen kihagyott vagy csak rövidebb kivonatban és nagyobbrészt hibásan közölt; a második sorozat pedig az ujabbkori emlékeket közölje mintegy a XVI. század elejétől, onnét hol Theiner kiadását félben hagyja.

A jelen kötet, mely a pápai tizedszedők számadásait tartalmazza, az első sorozat első kötetét képezi. Ma-

muson, a mi azonban nem az eset, sőt mindenütt találkozunk a katholikus öntudat nyilvános kinyomatával. Megfordultam egy népiesebb vidéki városban a hegyekben. A német város szelleme kifejezetten liberalis, amiről már a Józsefszobor és a helyi darázslap eléggé tanuskodnak. Ez utóbbi szinte terrorisálja a polgárságot s proscribál vak dühében mindent, a mi katholikus, a mi egyházi. Mily jól esett a liberalismus e fészkében egy épület homlokzatán olvasnom e feliratot: „Katholikus politikai egylet.“ Itt tehát a kath. polgárokban, minden nyomás, minden odium daczára, elég bátorság van, határozottan fellépni, zászlójukat kitűzni. Nyomni lehet őket, de elnyomni nem. Ez a helyiség az ő kaszinójuk, itt beszélik meg bizalmasan dolgaikat, itt töltik barátságos társalgásban az estéket. Ugyanez épületben van helyisége a kath. legényegyletnek is, mely az előbbinek dependentiája. Mily szép az, hogy a mester urak legényeikkel a mühelyen kivül is közösségben élnek! Mily jótékonyan folynak be ez által legényeik erkölcseire! És ez a kath. politikai egylet minden ünnepélyes alkalommal ünnepélyes kifejezést ad öntudatának. Egyházi körmeneteken testületileg résztvesz, küljelvénynyel is megkülönböztetve; tagjai gyakran járulnak a szentségekhez; az isteni tiszteletben, az adakozásban ők a legserényebbek. A hol az egyház van, ott ők is vannak, mint ennek hű gárdája.

(Vége következik.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist Von M. Meschler S. L. Freiburg, Herder. 1887. 8⁰ 439 l. Ára 3 M.

A semmitmondó s az életre hatástalan fogalmak,

melyeket a Szentlélekről birnak általában az emberek, a legkevésbé illenek ezen a ker. életet termékenyitő hitczikkelyhez. De még vallásosabb, sőt lelki életet élő keresztények öntudatában is a Szentlélek imádása s az egész természetfölötti életnek belőle való származtatása csak halvány szinekben lép föl.

Átlag mondhatni, hogy mindenki tudja magáról. Egy darab ez abból a régi Pelagianismusból, csakhogy nem theoretikus, hanem praktikus; vagy hogy modern néven nevezzük a régi hibát, egy darab ez a most divó naturalismusból, mely oly könnyen sarkunkhoz tapad.

A Szentlélek pedig tudjuk, az egész természetfölötti életnek szive és szivverése, minden fensőbb életnyilvánulásnak örök termékeny gyökere; az egész egyház s annak charismái, a benne élő, s érvényesülő hatalmak, — s minden ember lelki élete, a benső világnak a külsőt utólérhetlenül meghaladó pompája és bősége e Szentlélekből valók.

E változatos pompát és hatalmat először magában a Szentlélek benső végtelen lényteljében, azután mindent eltöltő külső hatásaiban feltüntetni, — képezi tárgyát az itt ismertetett műnek, mely 49 fejezetre terjed. A pünkösdre való előkészülettel kezdi: „A pünkösd a természet nyári ünnepe! Az élet szelleme a szó teljes értelmében kiáradt a földre. A hő és fény áramain hullámzik le az égből, ringatódzik a kalászok aranyos hullámain és a gyümölcscsel terhes fák ingó-bingó ágain és tüzes nyelvek gyanánt, mintha az égből estek volna lángolnak a sötétes zöldben a pompás pünkösdi rózsák. Az élet áldása érik, a földi lakoma készen áll, s minden ittas az élet teljétől. Mintha csodás nyelvek szóllamlanának meg ugy zendül mindenfelé a tollas énekesek s a csalogány dala: még az erdő fái is reszketnek és suttognak a déli szellőben mintha csak álmukban összevissza beszélnének. A természet üli immár pünkösd ünnepét.“

„De a pünkösd az egyházi évnek is nyári ünnepe. A téli éj borzalmai és fergetegeiben felénk fordult az

igazság napja; husvétkor győztes örökkévalóságra kelt fel; az Ur menybemenetelekor delelőjét érte el és most a magas égből a Szentlelket küldi, hogy velünk maradjon s áldásos müködését betetőzze. Igen, a Szentlélek Jézus élete és halálának szép gyümölcse, minden igéretek teljesülése és befejezése; müködése a nyári munkát képezi az örök élet aratásában, melyet Krisztus elvetett. A Szentlélek az utolsó világkorszak kormányzója."

Ime a bevezetésnek ezen itt hangoztatott gondolata az alaphang, mely a változatos és bőséges tartalmu művön átzeng, s mindenféle változatban lép elénk. Az utolsó világkorszakot alkotó kegyelmi művek, melyek közt első a Szentegyház maga, fönséges charizmáival, s utolsó s legbensőségesebb az emberi lélek, ezek tüntetik fel a Szentlélek mivoltát s reánk nézve megbecsülhetlen kihatásait. A szerző kezdetben a Szentlélek istenségét, személyét, származását ismerteti, amely fölötte elvont dolgok nem alkalmasak ugyan kenetes elmélkedésre, de amennyire lehet e szempontnak is szolgálnak. Azután következnek a Szentlélek művei: az Istenember, a Szentlélek jegyese, a szent angyalok s az anyagi teremtés, — külön-külön fejezetekben, — theologiai precizióval s a fönségesnek sajátos poëzisével. Mindezekben teremtő szerepe van a Szentléleknek, nemcsak mert a teremtés az egy Isten müve, hanem azért is, mert per appropriationem a szeretet lelkéé az Istenben, a teremtésnek ugyanis mintegy inditó oka és alapja a szeretet, — bonum est diffusivum sui.

A 12-ik fejezet bevezeti a már kész teremtésbe az isteni, természetfölötti intézvényeket: az ó-szövetséget, az egyházat, a hierarchiát, az egyház tanitói, pásztori és papi hivatalát, a szentkeresztséget, a poenitenciatartásnak s a Szentléleknek szentségét, az oltáriszentséget; a 22-ik fejezettől kezdve tárgyaltatnak a kegyelmi ajándékok és keresztény erények, főleg egyenkint a Szentlélek ajándékai. A 36-ik fejezet ismét uj fogalmi kört nyit: a kegyelemből való életet, az imát, a keresztény édes tit-

kát, a családot, a keresztény községet lépteti fel a Szentlélek teremtő s termékenyitő működésének fonalán. Szó van végül a keresztény mystikáról, a Szentekről, a Szentlélek tiszteletéről, a legszebb kultusról és a művészetnek szolgálatáról a Szentlélek kultusában.

A fejezetek elején ki vannak tüzve a pontok, melyeknek eszme és érzelemdus fejtegetéséből logikus rendben épül fel a fejezet. A bensőség sugárzik minden szavából és mondatából. Lelki olvasmányul és elmélkedési pontok összeállitására is szolgálhat ez a mű, csakhogy ez utóbbi esetben szorgos és figyelmes átolvasást igényel.

Az affektiv részre nagy figyelmet forditott a szerző; szem előtt tartotta, hogy a Szentlélek tüz, hogy édes kedves fuvalom, hogy üditő, hüsitő, lelkesitő, elandalitó lélek, s utánozta müveinek bensőséges ecsetelésében a művek alkotójának e szeretetreméltó vonásait. A fejezetek nagyjából felsorolása kimutatja, hogy a Szentlélek kis és nagy működési teréből nincs kihagyva egy talpalatnyi föld, mindenütt megfordul az elmélkedő olvasó, a hol a Szentlélek áldásának csak némi nyomára is akadni; hogy azután kimeritően volna e teremtő hatás és áldás előadva, az már más kérdés; ki merné állitani.

De a könyv átolvasása után bizonyára oly fogalom kél a lélekben és oly vágy ébred az érzelem suttogásában, hogy bár a Szentléleknek fuvalma ujra átlengne a földön. Mennyire szükséges a Szentlélek uj lejövetele, hogy az emberi társadalom zürzavarát felvilágositsa és rendbeszedje; mennyire szükséges a törvénynek uj kihirdetése, a régi s kiélt világnak megujulása; mennyire szükséges a hit s a tetterő férfiainak támasztása, kik mint Mózes megszabaditsák az Isten népét a gyalázattól, a szolgaság és üldözéstől. Kivánjuk és kérjük.

Dr. Pethő.

Die christliche Staatslehre nach den Grundsätzen der Encyklika vom. 1. November 1885. — Von Christian Pesch S. J. Aachen. Rud. Barth. 1887. Ára 1. m. 50 f.

is törődvén a régiek azon mondásával: „mennél musicalisabb, annál kevésbé keresztény.“

Az igazán egyházias szellemü kritikus, aki a mai ugynevezett egyházi zene fejlődését figyelemmel kiséri, nem térhet ki ama gondolat és meggyőződés elől, hogy az ujabb kor szelleme amint elszakitotta az államot az egyháztól, amint megszüntetni iparkodik a befolyást, melyet eddig az egyház az ifjuság nevelése körül az iskolákban oly áldásdusan gyakorolt: épp ugy nem eléggé jellemezhető vakmerőséggel magába a szentélybe is befurakodott, hogy humanisálja, világosabban mondva, az Istenséghez emelő jellegéből kivetkőztesse az egyházi zenét is.

Toris canes, sancta sanctis.

Dr. Csápori.

Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde u. für Kirchengeschichte. Szerkeszti de Waal; 100 oldalra terjedő, nyolczadrétü füzetekben. Ára 16 márka.

De Waal e füzetek megindításával a régiségtan barátjainak nagy szolgálatot tesz. Aki a régészettel foglalkozó köröknek tevékenységét, melyet Rómában kifejtenek, ismeri s a régiségek ujdonságain, melyek ott folyton napfényre kerülnek, csak némi áttekintéssel bir, az előtt már rég kivánatosnak bizonyult be egy német szakfolyóirat megindítása, mely az ultramontán régészeket a felfödözések gyúpontjával, Rómával eleven összeköttetésben tartsa. A római évnegyedes füzetek prospektusa helyesen fejti ki a czélbavett munkálkodás irányát: a keresztény őskor tanulmányozása részint az ásatások által, melyek főkép a római Katakombákban folynak, részint a tudósok kutatásai által mind nagyobb mérvekre terjed, elmélyed s napról-napra fontosabb szerepet játszik az első keresztények életének és hitének megismerésében; épp oly arányban nő az érdeklődés azon idők s emlékeik iránt. Egy német folyóirat tehát, melyet a kutatások helyén megejtett tanulmányok és kutatások nyomán szakférfiak irnak, bizonyára szives fogadtatásban fog ré-

szesülni ugy tudományos, mint általában a müvelt körökben, annál is inkább, mert eddig efféle publikáczióval a német irodalomban nem találkozunk.

Továbbá a vatikáni levéltár megnyitása által a történelmi kutatásnak oly tág mezeje nyilt meg, hogy az ott fölhalmozott kincsek hasznositását a fönnálló történelmi folyóiratok nem győzik. Ha tehát az oly értekezések kizártával, melyek tartalma már nyomtatásban megjelent adatok- és okiratokból vétetett, — a római levéltárak és könyvtárak okiratos kincse akár in extenso, akár feldolgozásban egy különálló folyóiratban közzététetnék, azáltal sokszor panaszolt hézag pótoltatnék.

A német Campo Santo-ban fönnálló Collégium a keresztény régészeti tanulmányoknak és a levéltári történelmi kutatásoknak szenteli erejét és idejét; ingyenes szabadhelyek alapitása, keresztény régiségek gyüjtése, folyton növekvő könyvtár által azon van, hogy tudományos czéljainak szolgáló külső segédeszközök hijával ne legyen. Évről-évre nő azon urak száma, kik ezen tanulmányok czéljából a Campo Santóban vagy személyesen hosszabb ideig tartózkodnak, vagy legalább vele szoros összeköttetésben állnak. Közelfekvő gondolatnak adtak tehát megvalósulást, midőn e collégiumból a keresztény régészet s levéltári kutatásoknak e hivatott közegét, — előremondhatni, hogy az évnegyedes folyóirat ilyennek igérkezik, meginditották. A megrendeléseket Herder közvetiti, a direkt megrendelés ugyanis külföldi póstautalványnyal nagyobb költségbe kerülne.

Dr. Pethő.

L' Allemagne à la fin du moyen âge. Par Jean Janssen. Traduit de l'allemand sur la 14-e edition avec un préface de S. A. Heinrich, Doyen hón. de la faculté des lettres de Lyon. Paris, Plon, Nourrit et. Com. 1887. 602 l.

A jogaiba visszahelyezett történeti igazság, melynek a reformációt illetőleg Janssen egyik lelkes és ügyes uttörője, betört Franciaországba, hogy ott is el-

kezdje győzelmi utját. A frázisnak hatalma a könnyü vérü francziáknál még nagyobb mint másutt, s jóllehet tudományuk nem a „Reich"-ból való, de azért a divatnak magaslatán áll, s határozottan megveti az igazságot azon esetben, ha tán katholikusnak vallaná magát. A főiskolák tudós tanárai ott is csak a liberalismus és a felületes világnézet igavonói; előttük a reformáció az emberi ész egyik „lucidum intervalluma", azelőtt egyiptomi sötétség ténfergett a világ fölött; rájuk is ragadt kegyes hagyatékul néhány frázis a francziákat boldogitó kálvinisták korából. De a modern szélcsap tudományra is rájár a rúd!

Janssen e művét egy hölgy forditotta bátyja segédkezése mellett, ki a Collége de France-on tanár. A forditás minden tekintetben sikerült s gondjuk volt az irálynak franczia alakot adni.

Megjegyzésre méltó szavakat intézett Taine a forditókhoz, midőn a könyv olvasása után nekik köszönetet mondott: „Mais vous devez boire cela comme du lait, vous autres catholiques: le fait est qu'il n'y a rien à répondre."

Mi volna kivánatosabb, mint hogy a liberalismussal és radikalismussal saturált Francziaországban, a fényes világitásba helyezett kath. egyház s régi jogainak ismerete, ujra felébreszsze a veszni induló tiszteletet azon intézmény iránt, melynek Francziaország hajdan elsőszülött leánya, legkeresztényiesebb hive volt. Minél több kiadást ér Janssen forditása, annál inkább fognak a jeles forditók közremüködni e nemes czél elérésében.

Dr. Pethő.

Les livres saints et la critique rationaliste. Histoire et réfutation des objections des incrédules contre les saintes Écritures. Par F. Vigouroux, prêtre de Saint-Sulpice. Avec des illustrations d'après les monuments par M. l'abbé Bouillard, Architecte. Deuxième édition. Paris, chez Roger et Chernoviz, éditeurs. 1886. l. I. pp. XVII—536, t. II. pp. VIII—704 12-rétben. Ára egy-egy kötetnek 4 franc.

Jákobnak mint **El-Schaddai** *és Jehovah nevemet nem ismertettem meg velök.*[1] Hogy mennyire tévednek a rationalisták, midőn El-Schaddai és Jahveh különbözőségét vitatják, kitünik nagyon is ellentmondó állitásaikból; Tiele szerint ugyanis, Jahveh **kétségtelenül** a mennydörgés istene, rationalista kollégája *Soury* pedig azt állitja, hogy **ma már be van bizonyitva,** miszerint Jahveh a világosság istene. Ime két ellentmondó állitás, egyik *kétségtelen*, a másik *bebizonyitott*, pedig kételkednünk kell mindkettőn, mert bizonyiték egyikre sincs. Igy magától elesik Goldziher állitása is, hogy a zsidók belső fejlődés által jutottak a polytheismusból a monotheismusra, mert a zsidók vallásában sehol legkevesebb nyomát sem találjuk a polytheismusnak.

(Vége köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

IV.

Az első napokban még szabad volt a vásár. Jóllehet még nem voltunk befogva a collegium házi rendjébe, mégis a benyomások változatos játéka már is megkezdte lelket müvelő munkáját. Rómában minden nevel, — minden emel, minden nemesit, — tágitja a szivet, eszmékkel tölti el az értelmet.

Először gyerünk Sz. Péterbe! Sz. Pétert akarjuk mindenekelőtt látni, ez volt a jövevény kis csapat jel-

[1] Az Exodus e verse VI. 2. 3. a következő: „Vajdabber Elohim el-Moseh vajjomer elavani Jehovah; vaera el-Abraham el-Izchak el-Jakob beel-Schaldai usmi Jehovah lo nodathi lahem.“

szava. Tehát Sz. Péterbe irányult első menetünk. A szük utczákat lármás élet viszhangoztatta. Mindenszentek előnapján, de különben is volt mit kikiáltani. A füvek, saláták, gyümölcsök, káposztak, virágok, bogyók sohasem hallott neveit, mindenikét más-más melódiában hangoztatták asszonyok, férfiak; némelyik a „broccoli" és „carciofoli" prozaikus hangzását valamely népszerü opera motivumára húzta, közbe az „aqua acetosá"-t kiabálták a Magnificat hatodik módusára emlékeztető neumával, azután az „Olive" zengett monotom recitativóban; a „Fanfulla" és „Capitan Fracassa" érczmellü kikiáltói változékony sikerrel torkolták le egymást s a vad zsibajba szelidebb zönge gyanánt vegyült az „Italie" költői nevének melancholiája. De mily hangok, melyek e város utczáin és terein rezegnek! mintha a debreczeni megbukott szinház első énekeseiből szakadtak volna ide. Itt-ott a magas emeletek szük ablakaiból vagy a háztetőkön emelkedő Logiákból lepedők és ingek, s más megnevezhetlen vászonformák lengtek ünnepi zászlók gyanánt. A boltokban sajtok és mindenféle szinü és átmérőjü hurkákból finom renaissance stilben pantheonok és portikusok emelkedtek; babérkoszorus szalona s más hús-hasábok pyramisokká rendezkedtek; melyek közt a Madonna képe s az olivolaj-lámpa fénye mosolygott szendén. Kovács mühelyekben s más utczára szolgáló s nyilt asztalos, bádogos, rézmüves mühelyekben a pőrölynek s kalapácsnak akadt dolga; — tőszomszédságukban jeles antiquarius boltok nyiltak, az ajtó előtt a falhosszában a theologia és filozófia lángelméinek gondolatai tömörödtek vaskos fóliansokká; — a fóliansra támaszkodik az éppen alkuba keveredő ostiai vagy tiberisi halász, lóg elől nyakáról a széles, kagylóalaku kosár, kurta, torpedóalaku halait méregeti, a mellette elsurranó dáma önkénytelenül elforditja fejét, az a sós halszag még destillálva sem jó parfume. Itt egy Monsignore koczog botjával, zsebéből kilóg a konyhára való vásárfia. S amit az ember lát, az alakot, a szint, azt csak leirhatja, de amit hall a sürgő,

nyüzsgő embergomolyban, eszeveszett lármává, zsibajjá kuszálódik.

Sötéten néz le a Pantheon a lármás, ujkori népre; oszlopai feketék, piros tégláit néhol porrá őrlé az idő; nehézkesen emeli tágas kupoláját, mely hajdan bronzöntvényekkel diszitve ragyogott Agrippának itt terjeszkedő fürdőiben. Kerületének hátsó része mélyen lenn van a földben, a fölhalmozott törmelék fölemelte a város talajszinét sok emlék kárára, de a város hasznára — a féktelen Tiberis ellen. A Pantheon nem emelkedhetett, s azért mihelyt a Tiberis kiönt, a Pantheon mindjárt úszik.

Törtettünk előre a girbe-görbe utczákon. Minden uj volt, minden meglepett. A falusi nép csúcsos kalapjával, kerek köpenyével, harisnyára zsinórozott saruival, a trasteverei asszonyok hollós szemeikkel, a városi nép kellemteljes hajlékonysága és előzékeny udvariasságával elkapkodták tekintetünket; csupa uj látvány, uj tünemény! A házak oldalán a Madonna képe diszlik, lóg előtte a pislogó olajlámpa, az emeletből csigán magához vonja azt a ház leánya, olajat önt bele, — holnap van Mindenszentek. Majd az Angyalhidhoz értünk. Ott lenn a travertini ivek alatt pillantottam meg először azt, ki az Aeneis szavaival jóval előbb mutatta be már magát:

— „Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas et pinguia culta secantem.
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.“

s méltóságát zengette egy más vers:

„Corniger hesperidum fluvius regnator aquarum.“

Mint a család kamaszévekbe felcseperedett gyermeke, önfejü is, szilaj is, — rontó Pál s mégis szeretik, sok jó szót mondanak neki s ha meghalna, keservesen siratnák, mert hozzászoktak s életükbe szövődött be képe: olyan ez a Tiberis az örök városban. Mennyi kárt, mennyi bajt hozott már a világ királynéjának fejére, délczegen neki rontott falainak, tréfába se vette, mintha irigyelte volna hogy örökre épültek. Aztán megint megszelidült, nem tajtékzik, nem dühöng, de azért csak meglátszik rajta

szelid indulatában is pajkos, truczos volta, mert hogy tekerődzik s hogy csatangol kénye-kedve szerint az örök városban. Rómának előtte nincs nagy respektusa. Majd balra majd jobbra vetődik árja, azután ismét széles kanyarulatban, aztán terpeszkedik s még egy szigetet is kanyarit az örök falak közt. Mire pedig kiért öreg urat játszik, lomhán kúszik Ostia felé, vonakodik sirjától, a tyrrheni tengertől.

A Tiberisen tul csakhamar elértünk Sz. Péterbe. Egy tekintet fel az aranyos, ragyogó kupolába, mely szédítő magasba emeli a kereszténység trofaeumát, a keresztet, figyelmeztet a közönséges, galilaeai halász egészen isteni, egészen hitből való dicsőségére és jelentőségére. Ez a kupola csak azért mered a felhők közé, mert sz. Péter sirja fölött domborodik. A pogányság büszke volt Pantheonjára; de a kereszténység a Pantheont laposnak, nyomottnak találta, azért torony magas boltivekre emelte, s annyival hatalmasabbat létesitett, amennyivel csalhatatlanabban, nemesebben s állhatatosabban hitt.

Sz. Pál ki nem fogy a hiterejének magasztalásából; a legfölségesebb dicshymnust énekelte a hitről, a zsidókhoz irt levelének 11-ik fejezetében: „fide", „fide" ez a kezdet s a refrain, mely minden egyebet feledtet; „fide" nyilik meg előttünk a világ s minden lét értelme s „fide" épült fel az emberi megváltás története; ez a legszellemiesebb s leghatalmasabb erő ugy alkotta s valósitotta meg az Isten „hű, örök gondolatát," a „béke gondolatát", Krisztus egyházát, hogy ropogott bele a világ. Ezen hitnek egyik szikrája, lelkesülésének egyik fuvalma élesztette a pápák szivében a vágyat s a müvészek szivében az eszmét, s fölépült a galilaeai halásznak mausoleuma Nero circusában, Heliogabal szemkápráztató játékai terén.

Ne dicsérjük sz. Péter bazilikájának müvészi kivitelét, ne rajongjunk stilusáért, ne állitsuk föl eszménykép gyanánt sz. Péter iveit, kupoláját, márványfalait; — mindez kicsinyes, mindez ellapult gondolat, nem illik a hely szentsége és jelentőségéhez; — sz. Péter egész jelentő-

sége csak a kupola alatt csendbe mélyedt sirban rejlik, Péter apostol sirjában, a sir körül elterjedő püspökségének városában, ebben a darab szentelt földben, melyet Rómának hivnak. Róma a világ központja, „centrum unitatis“ s Rómának központja ismét e sir, — világossága, tanitása, hatalma szétáradó sugarainak gyúpontja. Itt csak egy gondolat villanhat meg méltóképen az egyház impozans fönségétől elcsigázott lélekben s ez, az áhitat hevében kigyúlt s reszkető ajakkal kimondott szó: Credo unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam! Mintha e gondolat fönségétől összeroskadna lelkünk, térdre omlunk és az ima csendes áradozásában a biztosság s az édes béke érzelmein ringatódzunk. Mert a lélek érzi, hogy itt e siron mint a forgó, nyüzsgő világ rendületlen központján veti meg lábát, mig künn a századok s a népek nyugtalan bolygásban üzik egymást; érzi, mintha a világ fölé emelkednék, mert az a kőszikla, melyen ez a templom és Róma áll, nem a mulandóság, nem a változások játékának rendjébe tartozik; s mig az imádkozó a széditő ivek s bolthajtások alatt valami halkan suttogó fuvalmat észrevenni látszik, a suttogásban a csalhatatlan uj-szövetségi orakulum „spiritus aurae lenis“-ára gondol.

De hát minek e bolyongás s sz. Péter bazilikáján kúszó merengésnek s a confessio mellett kigyuló lelkesülésnek hosszas leirása a Collegium Germanico-Hungaricum ismertetésében? Minek? Mert ezen falak, s az ott mélyedő sir a collegium szellemének egyik hőforrása. Rómához, sz. Péter székéhez és sirjához való ragaszkodás, ez a kath. szellem szivverése, a hozzávaló füződés az élet melege, az értevaló lelkesülés nagyravaló képesités.

Midőn e sz. sirhoz először térdeltünk, szendén feltárult lelkünkben a collegium egyik értelmi s erkölcsi szerzőjének a huszonnyolcz éves Canisius Péternek lelki állapota, ki ott kapta fönséges küldetését Németország megtéritésére s e küldetés támogattatta vele a collegium küzködő létét: „Midőn Péter és Pál apostolok sirjánál

térdeltem, irja lelki naplójában, uj kegyelmet adtál Istenem. Legszentebb szivedet nyitád meg nekem, melybe nézhessek s megparancsolád, hogy e forrásból igyam, midőn meghivtál, hogy az üdvösség vizét, forrásaidból meritsem, oh Üdvözitőm! Legforróbb kivánságom az volt, hogy a hit, remény, szeretet hullámait e szivből kapjam."

Midőn Sz. Péter sirjához térdeltünk először valamint később is, mindannyiszor átrezgett lelkünkön a jótétemény nagyságának érzete, melyet a sz. szék a külnemzetek collegiumának alapitása által, velünk éreztetett. A pápák a hitben akarták a népeket megerősiteni, azokat Sz. Péter székéhez füzni, bennük Róma lelkesülését, Róma hivatását megvalósitani, azért Sz. Péter sirja köré épitették a külföldi collegiumokat. „Emlékezzél meg fiam, mondá egykor IX. Pius pápa egy Rómában nevelt, hazatérő papnak, hogy Sz. Péter árnyékában növekedtél; „sotto l'ombra di san Pietro."

Amit nagyon szeretünk, azért lelkesülünk. Róma emlékei, dicsősége, nagysága, fönsége, hite, vérrel öntözött földje alkalmas arra, hogy az ifjuság fogékonyságában s őszinte érzületében a hozzá közeledőkkel megszerettesse magát; hogy e szeretet lelkesüléssé fokozódjék s az emlékezet visszatükrözésében is birjon még gyujtóerővel. Amit a Zsoltár oly mély érzéssel énekel: „Si oblitus fuero tui Jerusalem, oblivioni detur dextera mea. Adhaereat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui," — *azt mondják Rómára alkalmazva mindazok, kik Rómában növekedtek, szellemén gyultak, emlőin erősbültek.* S ezt akarták a pápák; mert ubi Petrus, ibi Ecclesia! Főleg a reformáczió idejében érezték e szellem szükségét, melynek megteremtésére e hitehagyott korokban a collegiumok alakultak; de az eszme nem a pápáké volt. „Quo tempore Martinus Lutherus in Germania, omni jam abjecto seu pudore seu metu, omnia Sacrorum jura turbabat, nec jam dissimulata fraude, sed aperta rebellione contra Romanam Ecclesiam Romanumque Pontificem ad

arma conclamabat, innumerabilesque ex ea gente mortales, vel errore deceptos, vel solutioris vitae illecebra inescatos, in partes trahebat, Romae angebatur vehementer Ignatius de Loyola tanta nobilissimae gentis clade, reputabatque animo secum si qua posset furentis impetum remorari et gliscenti malo praesens remedium adhibere."[1]

Sz. Ignácz energikus s az Isten ügyében hajthatlan s törhetlen szelleme az egyház védelmére folyton uj meg uj védfalakat emelt. Az általa alapitott társaságnak csodával határos buzgalma és önfeláldozása gyúrta, törte a szellemek fékvesztett lázadását, de részint azért, mert kevés tagot számlált, részint azért, mert nagyobb részük külföldiek voltak, az óriási feladattal szemben még mindig gyöngéknek bizonyultak. Sz. Ignácz tehát a népből vett ifjakat akarta lelkes papokká képezni, s a germán törzsnek ifju hajtásaiba az egyház s a római sz. szék szeretetét oltani. Ezt Rómában kellett létesiteni; az Antikrisztus sokat rágalmazott városában kellett az ifjaknak nevelkedniök s az élet közvetlenségének argumentumaival meggyőződniök, hogy amit az ujitók a papságról, az egyházról s Rómáról szélnek eresztenek, az csak az elégedetlenkedők „sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhalmozott" rágalmai, nemkülönben „czégéres czigánysági és orczaszégyenlitő hazugságai."[2] Két hirneves bibornok Moronus János és Cervinus Marcellus, — ez utóbbi később II. Marcell névvel nehány napig pápa is volt, — támogatta Sz. Ignácz terveit. III. Gyula pápa nem idegenkedett Sz. Ignácz eszméjétől. Egybehivta a bibornokokat s felszólitotta, hogy e fontos nagy czélra bőkezüségük s áldozatkészségük szokott mértéke szerint adakozzanak. Moronus beszédet mondott. A klerus reformácziója Németországban elkerülhetlen szükséges. Egységesiteni kell a szerteszéjjel huzó elemeket, a szakadozottság átka alól föl' kell szabaditani s azáltal

[1] Cordara, Collegii Germ. et Hungarici Historia I. 1.

[2] Pázmány két iratának czimeiből.

ujra szeretetet önteni szivükbe az egyház s szent ügye iránt. A lelkesedés fogott. A pápa tetemes összeggel kezdte meg az aláirási ivet s a bibornokok követték példáját ugy hogy a collegiumnak évenkint 3065 zechino biztositttatott.

A Collegium hiven őrzi ezen első jótevőinek, nem annyira alapitóinak, mint segélyezőinek emlékét s az aula képei föltüntetik Morone-t s Cervinust s az első alumnusok hódolatát a Pápa előtt. Az egyik képen a magyar alumnusok fogadtatása van megjelenitve, akiknek dolmányos, kaczagányos öltözetükre ugyan nagy szükségük van, mert különben kecske profiljökről nehezen ismernénk rá nemzeti mivoltjukra.

Mig III. Gyula pápa élt s a cardinalisok hiven lefizették zechinoikat, addig csak fennállt az intézet. A jó kezdetnek erőteljes és sikeres fejleményeire engedtek következtetni a lutheránusok jajszavai és dühöngései a collegium ellen. A lutheránusok egyik nagy embere Kemnitz uj vészfellegeket lát tornyosulni Németország vallásszabadságának egén s fél, hogy az uj segédcsapatok a jezsuiták törtető hadával egyesülve, a németséget ismét a római járom alá hajtják.[1] Tőlük telhetőleg rágalmazták az intézetet, még pedig azon oldalról szórták reá nyilaikat, mely az ifjuságban leggyöngébbnek bizonyul. A reflexiók, melyeket első közleményemben a collegium kapuja előtt volt szerencsém tennem az állitólag „saláta," „olajbogyó," „sült tökvirág" és „kirántott ugorkából" álló emberszöktető kosztra nézve, a mely étlaptól az ember akár nyeriteni is kezdhetne, a „faczipőben" való ügetésre s más efféle gyengéden vonzó szokásokra nézve,

[1] „ . . . hoc unum defuisse scilicet, ut Ignatius de Loyola, sua societate non contentus, hanc etiam aciem adversus Ecclesiam reformatam instrueret. Sibi (Chemnicio) posthac, non externis modo, sed etiam cum indigenis negotium fore. Et magnum plane negotium sibi exhibitum iri, ubi Jesuitae pariter atque isti e Romana palaestra milites junxerint vires, portenti simile futurum, nisi Germanica res, tanto suo ac sodalium labore in libertatem asserta, iterum Rom. Pontificis jugum accipiat, ac rursum religio tam feliciter instaurata evertatur ac concidat." Cordara L. I. pag. 16.

— ugy látszik még a protestans mende-mondákban gyökereznek. Csakhogy ekkor e szellemes megjegyzések jobban imponálhattak, mert Sz. Ignácz szükségesnek látta a collegiumot Canisius Péterhez irt levelében védelmezni.[1]

III. Gyula pápa halála után keserves idők jártak. IV. Pál pápa megtagadott minden segélyt. Csak Szent Ignácz nem csüggedett; azt mondta, hogy inkább eladja önmagát, semhogy szétbocsássa német kispapjait. Segitettek magukon amint tudtak, s a kevés számu alumnus a collegiummal összekötött nemesi convictus költségein tartatott el. IV. Pius pápa alatt ismét a sz. szék pártolásának örvendett a collegium, de léte nem volt biztositva, biztonságának és virágzásának hajnala csak XIII. Gergely pápa uralkodása alatt hasadt reá.

Azalatt is, mig e fénykorszak kezdetét vette, a collegium szelleme bőséges vigasszal és fokozódó reményekkel jutalmazta Sz. Ignácz keserves gondját. Még nem mult el fennállásának első éve, s a német katholikus körökben már is élénk érdeklődést keltett; II. Ferdinand Ingolstadban, Prágában s más német egyetemeken összekerestette a legjelesebb ifjakat, kiknek Rómába menni kedvük volna, s saját költségén vitette el őket. Albert a bajor választó fejedelem a római collegium mintájára Bajorországban akart egy papnöveldét fellállitani, el is küldte Schweicher Henrik titkárát Rómába, hogy mindent

[1] „Collegium Germanicum quod attinet, minus prosperum illius cuscessum, si non est inimicus ille homo, quis spargat nescio. Secundum sane cursum Deo aspirante ex sententia tenet. Iniquissimis hisce temporibus omnino nihil alumni desiderant, quod ad vitae necessitatem, vel morum litterarumque profectum faciat. Qui praesentes in collegio sunt triceni, suas in classes pro doctrinae varietate distributi, spem de se praebent futurum, ut praeclari ad gloriam Dei evadant. Etiam atque etiam numerum augere cuperemus bonorum. Vestra Reverentia in id incumbat, ut adolescentes aliquot frugi seligat, ad nos mittendos. Tam paucis hi adstringuntur opinione nostra, ut miremur aequo graviorem disciplinam et obligationem videri. Singulis hebdomadis ad suburbanos agros animi causa bis concedunt. Nulla tractantur asperitate, immo maxima potius liberalitate, modo ut cum aedificatione vitam instituere velint.“ Cordara L. I. pag. 20.

megtekintsen s hazatérve a bajor papnöveldét tapasztalatai nyomán berendezze. Albert e terve azonban füstbe ment. De ami különös említést érdemel, az, a trienti zsinatnak vélekedése és a collegium szelleme és berendezése iránt mutatott nagyrabecsülése volt. A collegium germanicum adta ugyanis az utolsó lökést azon határozatok hozatalára, melyek által a trienti zsinat az egyházmegyei szemináriumok felállitását elrendelte. Lainez Jakab S. J. a pápa theologusa, egyike azon mélyeszü s felvilágosodott férfiaknak, kik akkor a kor szinvonala fölött magasra emelkedve éles szemmel észrevették az egyházi élet gyengéit, — nagyban sürgette az egyházmegyei papnöveldék felállitását, de nem ment vele sokra; midőn Morone bibornok lett a zsinat elnöke, eszközlésére ujra szőnyegre került e tárgy, s akkor a lelkes kardinalis minden követ megmozgatott, hogy ugy az érvek begyőző erejével, mint a collegium germanicumra való utalással, az inditványt határozattá, dekretummá emelje. Igy elmondhatjuk, hogy a colleg. germ. volt az egyházi élet terén oly fontos papnöveldéknek erkölcsi szülője; fénye és tüze gyujtott uj világosságot a kath. egyház számtalan egyházmegyéiben; s ha a trienti zsinat az ujkori katholicismus fárosza, akkor sz. Ignácz német szemináriuma volt egy fénykéve, melynek sugarait a zsinat decretuma (sess. 23. cap. 18. de reform.) a világegyházba lövelte.

A hősi kitartásnak és áldozatkészségnek, melyet sz. Ignácz, Lainez, Borgiai sz. Ferencz a collegium föntartásában daczára a mostoha viszonyoknak mutattak, XIII. Gergely pápa tette fel a koronát. Ez volt a collegium megalapitója. Valamint a kezdeményezésekben két jeles bibornok volt szent Ignácz támasza s a jó ügy védője; ugy most a gondviselés Truchsess kardinálist s augsburgi püspököt rendelte ki a collegium őrangyalául. Truchsess és b. Canisius Péter lettek ez ügyben a pápa tanácsadói.

A nagy erők és nagy tehetségek áldást vagy átkot hozó szereplése törekvéseiknek jól vagy roszul választott irányától függ. A pápa figyelme inkább a keletre irányult.

V. Pius fényes győzelme a török hajóraj fölött rózsás reményeket ébresztett végleges leveretése iránt s e rózsás reményekben a pápa a keleti kereszténység feltámadásának hajnalát láthatta. Jól látszott e feltámadás illeni a világegyház történetének keretébe, hogy midőn a nyugoti részekre Luther lázadása folytán éj borul, keleten az igaz hit uj fölragyogással kárpótoltassék. De a pápát ez irányától Truchsess és Canisius Péter elterelték s figyelmét és áldozatkészségét a nyugotra irányitották. Itt nem lehetett karddal és hajórajokkal hadakozni, tehát a meggyőzés szellemi hadjárataira szánta el magát. Nem kellett más a collegium alapitásához.

1573. aug. 6-án kiadta a collegium alapitásának bulláját. A bevételek, melyeket a pápa különféle jószágokból assignált, fennenhirdetik fejedelmi bőkezüségét s azt a gyengéd atyai szeretetet, melyet a collegium iránt mindig tanusitott. Jóllehet a későbbi zavarok alatt a Lombardiában fekvő birtokok veszendőbe mentek, a maradék mégis elég még most is 100 növendék föntartására, teljes ellátására, beleértve a ruházatot, még pedig az alsó és felső ruhát, a lábbelit s minden más szükségletet, csak fésüt és fogkefét nem adnak.

A szellemi hadjárat s az ellenreformáczió győzedelmes előhaladása a pápát mind lelkesebbé tette. 1577. márcz. elsején kelt bullájával magyar collegiumot alapitott, azt is a jezsuiták vezetésére bizta. E collegium föntartására egy gyönyörü birtokot ajándékozott, mely S. Maria in Celsano névvel, Galeria városka mellett fekszik. Fájhatott e szép ajándék a jó pálos barátoknak, kik a Mons Coeliuson, Sto. Stefano Rotondo mellett székeltek s a gazdag birtok jövedelmeit élvezték. A Stefano Rotondói barátok magyarok voltak; sz. Péter bazilikája mellett is volt templomuk és hospiciumuk a magyar zarándokok felvételére; a templom sz. István magyar király tiszteletére volt felavatva, s alighanem ama régi kegyeletes alapitványnak volt maradványa, melyet sz. István tett le a zarándokok segélyezésére. A pápa ugy véleke-

dett, hogy a pálos barátoknál nagyobb hasznot hoz Magyarországra a magyar collegium; csak az kár, hogy igy a nemzeti zarándokháztól is elestünk.

Az alapitó pápa szándéka szerint a magyar collegiumnak a némettől elkülönitve s önállóan kellett berendeztetnie; két ház állt rendelkezésükre; a Stefano Rotondo mellett fekvő magyar pálos zárda és a sz. Péter szomszédságában álló magyar zarándokház. Mindkettő távol fekszik a város központjától, s az iskolák látogatása az alumnusoknak terhükre lett volna, azonkivül teljes felszereletlen állapotban maradtak, s néhány magyar növendék már is megérkezett az örök városba. Ezeket tehát a Collegium Germanicumba helyezték el legalább ideiglenesen. Később pedig, midőn a tapasztalat a magyar és németek jó megférését igazolta, a kiadások megtakaritásának fontos momentuma az elüljárókat s a pápát is a különálló collegium felállitásától elterelték, s a két collegium egyesittetett. A pápa a két collegium egyesitése ügyében bullát adott ki 1580. april. 13.; ebben a magyar növendékek számát 12-re szabta, tekintettel azon alapitványra, melyet sz. István állitólag 12 pap számára tett le Rómában.

Ugyanezen szándék s hasonló bőkezüség vezette a pápát a többi collegium alapitásában; felemlitem a görög s az angol collegiumot. A keleti egyház épp ugy, mint az angolok nem menekülhettek máskép a fölöszlás veszélyétől: az előbbi a schisma zátonyától s az utóbbi az eretnekség örvényétől, mint tudományosan mivelt és szentéletü papság által. A pápa még többet tett; magokban a veszélyeztetett országokban nyitotta meg az üdvös reform forrásait: Braunsberg, Dillingen, Fulda, Kolozsvár, Olmütz, Prága, Vilna, Madridban állitott fel collegiumokat, s gondoskodott róla, hogy tüzhelyei legyenek a hit fényének s a buzgalom hevének.

Minden egyes collegiumnak története van, melynek szálai behálózzák az illető korok és országok küzdelmeit és vajudásait. A mily szoros összeköttetésben állt mind-

ezen ügyek és villongások bonyodalmaiban az egyház és állam, oly mély és tág volt az egyházias érzelmet reprezentáló collegiumok befolyása a növendékek szerepl ésére és pályájára az államban ugy mint az egyházban. A római collegiumokban nyert kiképeztetés zálogul szolgált a pápának, hogy azok növendékeit hiveinek tekinthesse, — s épp ugy a hithez hűn ragaszkodó fejedelmek bennök látták képviselve az orthodoxiát. Innen a mindkét részről bőven juttatott kegy, melylyel buzgalmuknak tág tért nyitottak, s magát az ügyet előmozditani vélték, ha személyeiket kitüntették.

A megváltozott körülmények s hála Istennek mondhatjuk a sokban javult körülmények amint egyrészről megszüntették az alumnusok e kiváltságolt szerepl ését, ugy másrészről bizonyára kimentenek a szerénytelenség vádja alól; hisz bátran mondhatjuk, haec pertinent ad archaeologiam.

Valahányszor szent Péter sirja mellett térdeltünk, éreztük, hogy e sirhoz s e sir fölött lebegő, halhatatlan hatalomhoz, a sz. székhez köt minket nemcsak a hitnek, hanem a gyermeki odaadásnak kapcsa, amely megcsókolja a jótevő kenyéradó kezét. E szent, lelketgyujtó sirtól nem messze mélyed egy más sir; nem mentünk el gondolatszegényen mellette; ott a pápák siremlékei közt emelkedik Hugó Buoncompagni, XIII. Gergely sarkofágja is. Siremlékének egyik dombormüve azon emlékezetes eseményt ábrázolja, midőn XIII. Gergely az uj naptár behozója, átadja a tekercset a csillagásznak, mig oldalán egy földgömb áll. A „bölcsesség" görög, eszményi alakja félretaszitja a márvány koporsó födelét, vele szemben áll a hit, bibliát s egy táblát tart, melyen e szót olvasni: novi opera ejus et fidem. A sarkophagon emelkedik az ősi pápa hatalmas s méltóságos alakja; áldást oszt. Czimere szárnyas sárkányt mutat; emlékérmein e sárkány zsákokkal megrakott szekeret huz, melyekből gabonakalászok csüngnek alá; a fölirat igy hangzik: Semina desertis terris. A 23 collegium, melynek létet adott, igazolja e szót!

öt világrész régi és jelenlegi népeinek vallási fogalmait, mythologiáit, szent könyveit s ott keres bizonyitékokat arra, hogy a ker. vallás is csak oly emberi munka, mint a többi. A vallás legrégibb alakját ott keresi a polynesiaiak, kafferok, hottentoták vallási fogalmaikban és Jézust, Zoroaster, Buddha és Mohameddel teljesen egyenlővé teszi.

E tudomány most van fejlődésében, rendszerei ingadozók, most még megtámadja a kereszténységet, de majd egykor igazi szerepét betöltve, bizonyitékokat szolgáltat mellette. Nem kell attól félnünk, hogy a kereszténység összehasonlitása a többi vallásokkal káros következményeket hozna arra; az összehasonlitó vallástudomány ki fogja mutatni a keresztény kinyilatkoztatás hasonlithatatlan fenségét a nem keresztény vallásokkal szemben, de fájdalom, addig egy egész generatio szivében letarolja a hitet e skeptikus részrehajló kritika.

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

V.

Végre felderült november 4-ike körül a nap, mikor azt mondták: „előadásra.“ Szinte jól esett a hir, s égtünk a kiváncsiságtól, hogy mi lesz az. Egyedüli kivánságom csak az volt, hogy „von Pick auf“ fussam meg a tudományos palaestra hét évi folyamát. Ezen kivül se kivánságaim, se kifogásaim nem voltak. Voltak azonban többen, akik már a német egyetemeken szerepeltek két vagy négy féléven át mint „hallgatók,“ s nem kérték a négy „szemeszter“ hegyébe a tizennégyet; ezek tehát azt kivánták, hogy a filozofia második, harmadik évére, vagy a theologiára átbocsáttassanak. Ha valamely „öreg ur“ hivatva érezte magát efféle vágyak táplálására, az a „studiorum praefectus“-hoz zarándokolt s előadta kérelmét. Mellesleg

emlitem, hogy a praefectus nem a collegiumhoz, hanem az egyetemhez tartozik s csakis a tanulmányok beosztásával, a disputák és más egyéb nyilvános fellépések és ünnepélyességek rendezésével foglalkozik. A studiorum praefectus a „hallgatók" iránt rendesen nem nagy respektussal viseltetett s közelebbről akarta szemügyre venni a két vagy négy semestrisen át folytatott „hallgatás" eredményét; igyekezett tehát a „hallgatót" megszólaltatni azon megtisztelő suppositumból indulván ki, hogy itt nem a bibliai csodás megszólaltatás esete forog fönn. Vagy vizsgát tüzött ki a „hallgatónak," egy-két napra rá, vagy mindjárt belenyult kincstára fiókjába; mert ha valamely studiumból nem kell külön készület a vizsgára: úgy bizonyára a filozofia az. De ha bármennyit engedtek is el a kiszolgált egyetemi „hallgatónak," ha bármennyit nyomott is le akár a kor, akár az állás vagy másnemü tekintet a filozofia igényeiből, egy évnél alább nem adták, legalább egy évi filozofiára alkudtak; a „hallgató" a theologiára közvetlenül nem bocsáttatott s igy történt, hogy akarva nem akarva a német „studio" velünk indult be a filozofia csarnokaiba.

Mikor a taliánok Rómát még fel nem szabaditották, s következőleg még mindenkinek meg volt a maga jószága: a Jezsuiták „collegium Romanum"-ába jártak át a germanico-hungaricumnak valamint a többi külföldi collegiumnak alumnusai. Hogy a különféle collegiumok gyakori emlitésekor zavar ne keletkezzék, megjegyzem, hogy csak a Jezsuiták kollegiumát értjük a Collegium Romanum neve alatt, a többi intézetnek más-más jelzője van, p. l.: anglicum, scotorum, belgicum, Pio latino americanum, stb. A collegium romanum vakolatlan falai házunktól csak néhány percznyire sötétlenek. De mióta a collegium romanumot az egyesitett Olaszországból összefogdosott, s kötözni való „nép képviselet" elkomázta, — a XIII. Gergely által alapitott universitas gregoriana a mi házunkba szorult, minek következtében nem kellett kijárnunk. Különben ez áthelyezésnek nem volt kihatása

sem a tudományra, sem a tanrendszerre vagy a tanárokra, egyedül a helyiségre.

Nem tagadhatni, hogy a tudományból volt elég, de a helyiségben ugyancsak szüken voltunk, s jóllehet Rómában nem tanitanak cynikus bölcsészetet, egyik-másik terem csakugyan cynikusan nézett ki. Azonban szükség esetén az ördög is légygyel él s igy mit volt mit tenni, törekedtünk megőrizni a filozofia múzsájának méltóságát s hozzászokni a rendkivüli erőszakos állapotokhoz.

Az ujonnan jöttek közül néhányan a második és harmadik év együttes elvégzésére lettek kárhoztatva, ezek többnyire olyanok voltak, kik akár csendben otthon, akár telitorokkal a villán, elénekelhették: „Schier 30 Jahre bist du alt;" egyik-másik a filozofia második évére helyeztetett át, a többi tizennyolcz pedig megszivlelésül átolvashatta Dr. Faustnak jó tanácsát:

„Mein theurer Freund, ich rath euch drum
Zuerst Collegium logicum!
Da wird der Geist euch wohl dressirt,
In spanische Stiefeln eingeschnürt, etc."

Én is a 18 közé tartoztam, együtt vonultunk le a collegium logicumba; könyvünk nem volt. P. De Melis tőről metszett római jezsuita tanitotta a logikát. Rendkivül éles esze előtt mindnyájunknak nagy respektusunk volt, hogy pedig nem imponált azért, mert keveset értettünk a tárgyhoz, kitünik abból, hogy jó véleményünk tudományáról és éles eszéről nemcsak hogy nem csökkent a későbbi tanulmányok alatt, hanem növekedett, amint hogy fölébred bennem most is, midőn iratait olvasom. Csakhogy most inkább türelmét csodálom, mint tudományát; mert logikát tanitani borzasztó mesterség. A tanulás sem gyönyörteljes, de ugy látszik mégis csak könnyebb; a száraz studiumra a logika szükségessége sarkalt; fontossága, melyet annyiszor lelkünkre kötöttek, hogy erősen hittük, rendületlenül iparkodássá izmositotta az ifju lelkesülés hamar megernyedő buzdulását. P. De Melis kegyetlenül törte eszünket, megnyitotta

mélyeit a „szónak," azután a „mondatnak," — elősorolta hogy hányféle mondat van, hogy milyen a suppositio az alany és állitmányban, hogy mikép kell convertálni a propositiókat, s hogyan füződik a propositiókból a ratiocinium, s hogy a ratiocinium vasgyurós alakja a syllogismus, s hogy hányféle a syllogismus. Zúgott a fejünk a „Barbara, Celarent, Darii" alakjaitól.

Ültünk órahosszat s gondolkoztunk a dialektika csodáin; könyvet nem vettünk kézhez, csak a páter dictatumával foglalkoztunk. Az első évben különben sem állt más bölcsészeti bönyv rendelkezésünkre s a könyvtáros határozottan kijelentette, hogy számunkra bölcsészeti könyvek nincsenek, igy tehát azzal az árva iskolai diktátummal mulattunk. A későbbi években szabad volt a könyvtár válogatott müveit használnunk, amit szorgalmasan meg is tettünk, főleg a disputációkra való készültünkben. Különben pedig átlag mindnyájan, s főleg azok, kik nagy tehetséggel fogtak a filozofia és theologia müveléséhez s eredményt mutathattak fel, — folyton csak az iskolakönyvet, a tanár thesiseit tanulmányozták. Sok könyvet nem olvastak, de azt a keveset a benfoglalt gondolatok és érvek mélyéig felkutatták. A rendszer ezen kissé érdes, de annál hasznosabb oldala czélt ért; a „timeo lectorem unius libri"-féle elvet akarta megvalósitani. A hol a tanulás csak is elmélyedés és minden oldalról való fölfogásban, az érvek mély átértésében, a bizonyitás menetének éles precizirozásában és szemmeltartásában áll, ott az „egy könyves" tanrendszernek kell uralkodnia.

P. De Melis egy álló félévig nyakgatott a dialektikával. Csak két óránk volt naponkint; délelőtt egy, délután egy, több óránk az első évben egyátalában nem volt. Az első év tudományos élete kegyetlen egyszerüségben folyik le. Reggeli után 9-ig tanultunk dialektikát, kilenczkor lementünk a dialektikai órára, 10-kor vége volt, 10—12-ig tanultunk dialektikát, ebédutáni recreácio befejezése után 3-ig tanultunk dialektikát, azután men-

tünk dialektikai órára 4-ig, 4—5-ig sétáltunk s beszélgettünk dialektikáról, öttől fél nyolczig tanultunk dialektikát, a vacsora után a rekreációban disputáltunk dialektikáról, s mit volt mit tenni éjjel álmodtunk dialektikáról. De hogy e rémképtől senki ne ijedezzék, megjegyzem, hogy a modern festészet szokását követtem, mely tudvalevőleg lapáttal s nem ecsettel hordja fel a vászonra szineit, a leirás folyamában lesz alkalmam a dialektikai studium tulzott kiemelését más közbeszőtt foglalkozások felemlitésével enyhitenem.

Hettinger e rendszert „geistige Hungerkur"-nak nevezi, csakhogy ez elnevezés a processusnak csak egy oldalát érinti, azt t. i.: hogy megvontak tőlünk minden más könyvet; kezdetben egyet, később keveset hagytak; ezekbe volt szabad elmerülni, sőt azt megis kivánták, hogy elmerüljünk. De a rendszer ezen negativ oldala csak az árny; a „Hungerkur" a rendszernek csak passiv jellemzése; van ezenkivül a rendszernek aktiv éle, van fénye, van törzsökössége, s ez, hogy rákényszerit már merő tudományos kétségbeesésből a behatolásra, az önálló munkára, mert mit csináljunk 5—6 órai studium alatt? s mily nagy eredmény az, hogy 17—18 éves ifjak, kik a gymnasium észirtó emlézéséből szakadtak ide, egy ülő helyen 2—3 óráig gondolkoznak valamely bölcseleti tételen s az ellene feltorlódó nehézségeken. Ez a kemény hámba fogás csakugyan kiforgatja az embert, megszeliditi a phantasia szilaj lovát, mint akár a legkegyetlenebb koplalás.

A komoly tanulás a dialektikában is eleget talált, a mi lekötötte a figyelmet s tág tért nyitott a törekvésnek; a studium vonzó ereje pedig évről-évre növekedett, midőn a kritika, cosmologia, anthropologia, ideologia, ontologia, ethika, theologia naturalis világot átölelő kérdései, mint égbemeredő, változatos hegylánczolat állt utunkba, s nem tágitott, át kellett furnunk. A dialektika száraz tanulmányozását pedig az előadás s más helyi körülmények is lehető élénkké, érdekessé tették s közbe-

közbe mulattató epizodokkal tarkitották. Egy tekintet a publikumra s pillanatnyi hallgatódzás az ajtófélnél megérteti velünk azt az elevenebb szint, mely ily nemzetközi iskolán még a dialektika egyhangu s egyszinü tételei közt is elömlik.

Már a különböző mundur, a tarka-barka öltözetü hallgatóság is mérsékelte kissé az antidialektikai apathiát. Minden collegiumnak más-más ruhája van s ha a ruha fekete, legalább a cinguluson hirdeti a zöld, vörös, kék szin, hogy az ekként övezett hová sorozandó. Azonban a nemzeti különbségek nemcsak a ruhában nyilvánultak, hanem a latin nyelvnek kiejtésében is. Maga a tanár tőről metszett olasz, kegyetlenül olaszositotta a latint; amely latin szón az olasz lágy és lusta kiejtése valamit torzithatott, azt bizonyára megtette. Hogy pedig szerinte idomitsuk nemcsak eszünket, hanem nyelvünket is, entrefilet gyanánt bebizonyitotta, hogy a latin „c" betüt „i" és „e" előtt nem „cz"-nek, hanem „cs"-nek kell kimondani; a főargumentum az volt, hogy az olaszok bizonyára hivebben őrizték meg a latin kiejtés hagyományát, mint a távolabb fekvő és idegen nyelvü ultramontán népek. A „cs"-t végre mindnyájan efogadták nem az argumentum, hanem a szokás kényszerhatalma alatt. Daczára a „cs" elfogadásának, kiérzett mindvégig a babeli nyelvzavar. Az angolok kiirhatlan és kimondhatlan nyafogással nehezitették meg az általuk kigondolt nehézségek megoldását; a skótok mind egyformán énekeltek; ezekhez legközelebb álltak a „grande nation" fiai; a prozódiát illetőleg legilletékesebbek voltak a lengyelek, kik azon belátásra segitettek, hogy mily csunya volna a latin nyelv, ha a prozodiát mellőznők; ezeket követték az erdélyiek, — talán a történeti érintkezések nyomán kelt sympathiánál fogva; a Királyhágón innen lakó magyaroknak is volt volna képviselete e furcsaságok közt, ha valaki közülök a spanyol Suarezt, az ujmagyar Schwarzra emlékeztetőleg, magyar „s"-sel Schwar(e)znak mondta volna.

Az olaszok voltak a legfiatalabbak. Nekik ugyanis nem kell a gymnázium padjait 8 évig koptatni. Könnyen tulteszik magunkat a gymnáziumi iskoláztatásról való fogalmainkon; bennünk e fogalmak természetesen stereotypak; a szellemi haladás életföltételeit a gymnáziumi képzettség nélkül el nem képzelhetjük. Fizikából, történetből ugyan édeskeveset tudtak, de a spekuláczióra nyilt fejük volt, gyors és világos felfogással dicsekedtek. A svajcziak 6 osztályu gymnáziumi képzettséggel, a németek kilencz évü, az osztrákok és magyarok 8 évü iskolázottsággal léptek az öntudatos gondolat derengő világa elé; de magában a filozofiában soha sem lehetett észrevenni sem a hatosztályos hátramaradottságát, sem a nyolcz és kilencz évesek fölényét.

Sőt akár nyolcz, akár kilencz osztályt végzett is némelyik, csak nagy nehezen tudta magát beletalálni a tanulási rendszerbe. Inkább tanulási rendszert, mint tanitási rendszert emlegetek, mert itt mindenütt előtérben áll saját értelmi munkánk. Az előadások a legegyszerübbek; kathedrai beszédek nem tartatnak, melyek hosszu lére eresztve vizet öntenek a borba, vagyis sok szót az egyszerü igazságokba, hanem mindenütt dominál a definicio, a felosztás, a precíz bizonyitás.

Hogy a „hallgató“ tanuló is legyen, arra a modern egyetemeknek nincs gondjuk. A tanár olvas, vagy szabadon beszél valamely tárgyról, mindenféle világos és sötét szempontokból, hajigálkozik fogalmakkal, érvekkel, melyek vagy az érthetetlenség fönséges magaslatain szédelegnek, vagy ha megközelithetők, nem igen szokás azokat valódi értékükre devalválni mélyebb és józan értelmi bonczolgatás által. A „hallgató“ pedig vagy csak hallgat, s akkor csak a konkrét adatok egyik-másik zsirszemét halászsza ki a tudományos léből, vagy tanul is, de ritkán a logikus gondolkozás, az analysis és synthesis, s a nehézségek megoldásának utján; azért van annyi poéta egy realisztikusnak nevezett korban, értem a darwinistákat. „So ein Unsinn wäre bei einem ernsten lo-

gischen Studium unmöglich," mondta minden felháborodás nélkül egy jeles, német jezsuita. Ezt azonban csak közbeszúrom.

Rómában nincsenek ily hallgatók, hanem vannak tanulók. Mindenkinek tanulni kell, de semmit könyvnélkül. Bocsánat, hogy e minden dialektikát csufoló kifejezést épp e czikkben használom; tehát emlézni nem kell semmit. Kikérdezés csak a dialektikából van, azontul minden ilyen attentátum az egyetemi önérzet és polgári függetlenség ellen exulál. Meg kell itt felelnem azon, az iskolai kalamitásokból önkényt felvetődő kérdésre, hogy mi tartja tehát ébren a tanuló szorgalmát, s mi képezi az ellenőrzést a kedvetlenség, a lustaság, a rendetlenség kisértetei s a piktor vagy muzsikus zsenik széthúzó hajlamaival szemben. Az első ellenőr a lelki buzgóság, mely a mindennapi elmélkedésben, a lelkiismeretvizsgálatban, az exercitiumokban, a directióban, a lelki olvasásban egyre hallja s végre meg is érti, hogy a tökéletesedés a kötelmek pontos teljesitésében rejlik, melyek közt a napirend egész vonalán át a studium a legtöbb időt veszi igénybe; a második ellenőr a divat, melynél fogva másféle tanulmányoknak itt értékük nincs, nincsen árfolyamuk; mindenki nagyrabecsüli a filozofiát és theologiát, s mivel nagyrabecsüli, tanulja; e tudományok imponálnak az ifju erőknek, s izgatják őket, hogy mérkőzzenek velük, a többi tudomány mind kevésbé imponál, azért nem is vonz. Lehetetlen, hogy valamely tudományt nagyrabecsüljünk, s midőn tehetségünk, érkezésünk, mi több kötelességünk nógatna müvelésére, hogy azt ugyanakkor elhanyagoljuk. Senki sem fog találni „theologust," ki a négy évi theologia alatt Heraldikával, Genealogiával, Numismatikával, nyelvtanokkal, volapük szógyártással, szépészettel, festészettel ex asse foglalkozott, kinek a theologiáról illedelmes fogalma volna. A harmadik ellenőr a disputáczió. A disputáczió a skolasztikus rendszerben tanulás, tanitás, kikérdezés, vizsga, — fényes föltünése a készültségnek, próbaköve a feltalálásnak, az elmeélnek,

a belátásnak, — köszörüköve az észnek, — iskolája a gondolatnak, — zsarnoka a képzeletnek, — féke a nyelvnek.

Disputáció pedig folyton van, s azt senki ki nem kerüli. A szombati nap, délelőtt, délután egészen a disputációnak van szentelve, az ugynevezett „sabbatina;" azután a délutáni előadás után van egy félóráig az ugynevezett „circulus"; ezen viták az egyetem tanrendjébe tartoznak. De otthon jön a java; háromszor van magában a Collegium Germanicumban este disputáció egy álló óráig, minek neve repetito. Ezen vitákban mindenikre rákerül a sor; egy héttel előbb kijelöltetnek a gladiatorok; mert csak szigoru előkészület után lehet e feladatnak megfelelni, főleg a támadó (arguens) tiszte igen nehéz. Éppugy kijelöltetnek a thesisek; egy órára rendesen két thesis, ezeket a támadók megosztják, az egyik veszi az elsőt, a másik a második tételt; a védő (defendens) pedig mindkettőből készül. Minden disputációban tehát rendesen csak hárman szerepelnek, a többi hallgat, természetesen szivesen; de amit ez a három egy heti előkészület után a kijelölt thesis megrostálásához észből, codexekből, positiv és skolasztikus theologusokból, haeretikusok és bölcsészekből összehordott, az közkincscsé válik. Sz. Tamás, Bellarmin, Suarez, Lugo, Wirceburgenses, Gotti, Tournely, Isambert, s az iskolai tankönyvek Perrone, Franzellin, Palmieri sürün forognak minden disputációra való előkészületben. S igy a disputációk a tanrendszer „geistige Hungerkur"-ját, mely az „egy könyvet" emészteti meg a tanulóval, kipótolják, s a theologiai irodalom tág mezejét a fürkésző, nehézségeket, s gyenge oldalokat kereső, — másrészt a konokul védekező ésszel bejáratják.

A szives olvasó, ki ez uj világ ismertetésében eddig kitartóan követett, nem fogja rosz néven venni, ha a vitákról szólván általában, részletes menetükről sem feledkezem meg egészen. Disputálni csak syllogismusokban szabad, a végletekig egyszerü nyelvezetben; kétségbeejtő józansággal áll elédbe a syllogismus, kegyetlen terminusokban

a rideg nehézség. Az arguens elmondja syllogismusát és hallgat; a defendens ismétli szóról-szóra, lassan gondolkozva; arczán, hangján észrevenni, hogy óvatosan mérlegeli a szót, keresi alatta a hamis, valótlan állitás tőrét, vigyázva lépked a rózsák közt, hogy tövisre ne hágjon. Miután ismételte az egész syllogismust, visszatér a propositió majorhoz, s kimondja fölötte az itéletet; de mily kurta, preciz, világos ez az itélet; egy szó a négy közül: transeat, concedo, nego, distinguo, s ez utóbbi esetben előadja, hogy mily értelemben igaz az, amit az arguens állit, s mily értelemben hamis. De az arguens, kit oly könnyen nyergéből kiemelni nem lehet, nem hátrál, csak amennyire kell; a megengedett állitások alapján uj támadást intéz v. i. subsumál. A subsumálás abban áll, hogy vagy bebizonyitja azt, amit tagadtak, vagy ha propositióit részben elismerték, az elismert részekhez máshonnan csatol a thesissel ellenkező gondolatokat, elveket v. positiv adatokat s az uj batteriát a syllogismus harczképes fegyverzetében lépteti fel.

Korántsem kell azt gondolnunk, hogy a syllogistikus disputációkban csak az észből merítenek nehézségeket; a filozofiában ugyan a tárgy természete miatt átlag abból, de a theologiában ugy az észből mint a pozitiv kútfőkből, a szentirás, a sz. atyák, a hagyomány és az egyházi történetből. A ki tehát egy thesist védeni akar, annak mindent ismernie kell, ami a thesisre vonatkozhatik; hogy ez nem könnyü feladat, azt egy tekintet a hagyomány változatosságára, a sz. atyáknak különféle szinezetü, más és más szempontból és különféle ellennel szemben vallott állitásaira, a szentirás homályos, látszólag ellentmondó, kiszakitható helyeire, eléggé mutatja.

Kimondhatlan a haszon, mely e rendszerből az ifju filozofusra vagy theologusra háramlik, kik előtt kitárul az emberi gondolat minden vivmánya és tévelye; kezükbe nyujtja e rendszer az okos király leánynak Ariadnenak fonalát, az éles kritikát, mely az állitásokat sorba veszi s szétszedi, hogy tömegükkel ne imponáljanak; ezen

nyugodt, ólomlábu kritika nyomában megtanul kitalálni a szélnek eresztett, nagyképü elvek és rendszerek tömkelegéből. De különösen a tanártól megkivántatik a lehető legnagyobb készültség; szükséges, hogy uralkodjék tárgya s a tudás minden odavágó részletei fölött. A disputációkban valamennyien tanulnak a tanártól kezdve le az utolsóig, mindenik gondolkozik a defendenssel, bonczolgatja az arguens érveit s törekszik kifejezni, világosságra hozni, győzelemre segiteni az igazságot; — de mindezt csendben; csak gondolatban szabad szekundálni. Minél jelesebb a támadó, annál nagyobb a haszon. A tanár ül a kathedrán és hallgat, csak akkor szól bele, ha a defendens roszul pariroz. Itt nyernek a tanárok, kiknek tudománya előtt nem szükség külön kalapot emelni, sok értékes ujjmutatást; figyelmeztetnek arra, hogy mi nincs a thesisben világosan kifejtve, hogy mely irányban akad fel az ifju gondolkozó, hogy hol van az a pont, melynek előtérbe léptetése, kifejtése, megváltoztatása által a tárgy érthetőbb, a bizonyitás átlátszóbb lesz. P. Franzelin a boldogult bibornok határozottan állitotta, hogy mióta nem tanár, azóta nem tud könyvet irni, mert hogy a tanulók a disputációkban adtak neki irányt, uj gondolatokat és érveket, kijelölték a fejtegetés rendjét s azt, hogy mit nyomatékozzon s mit ne. P. Palmieri elsőrangu theologus, egy disputáció után magához hivatta az arguenst s kérdezte tőle, hogy honnan vette azon nehézséget, melyet syllogismusaiban kifejtett; az arguens azt felelte, hogy saját eszéből. P. Palmieri megdicsérte s mondá, hogy e nehézség neki uj gondolatot adott, a mely szerint megváltoztatja a thesist.

Az ünnepélyes disputációk közé tartozik a *menstrua;* mely ugyan nem mint a név mondja havonként, hanem minden évnegyedben egyszer tartatik meg. A disputáció menstrua egész napig tart, délelőtt két óráig, délután másfélig. A megtiszteltetés, a disputáció menstruán defendenskép szerepelhetni, a legkitünőbbeket éri, de ami fölötte kellemetlen. Az arguensek már három-négy héttel előbb

kovácsolják fegyvereiket; a defendens, ha lehet még előbb tudja meg, hogy ő az, qui descendat in arenam. A küzdelem élet-halálra megy. A közönség nagy, mert a disputáció menstrua nyilvános. A küzdők nem a legjobban érzik magukat. A reggeli sehogysem izlik, de még az ebéd sem. Midőn félkilenczkor a jeltadó csengetyü megszólal, a félelem és bizalmatlanság árnyai lebbennek el a defendens halvány arczán. Az ismeretlenek, kik mellette elhaladnak, egymásnak intenek vagy könyökükkel telegrafiroznak, az ismerősök pedig sugnak neki valamit; a jel is meg a szó is azt látszik mondani, hogy ennek itt ma melege lesz s deák nyelven szólva, meglátszik rajta a „Druck"; — „ma coraggio!" Sed alea jacta est, küzdeni kell. A százakra menő hallgatóság beözönlik; ő is bemegy, végig a hosszu padsorok s a rokoko karszékek mellett; fellép a szószékhez hasonló, magas kathedrára; fejlekonyitva lépked a kathedra lépcsőin, felemeli elül kissé talárisát nehogy megbotoljék, mert a botlás omen lenne talán a bukáshoz. Végre fönn van; végig néz a hallgatóság százain, lát sok ismerős s ismeretlen alakot, változatos csoportozatokat; a talárisok szinei a különféle nemzetiségeknek mintegy zászlói, táboroznak a nagy aulában, a tudomány e harczmezején, németek, francziák, angolok, amerikaiak, lengyelek, olaszok, belgák, válogatott csapatok, kik a tudomány keresztes hadjáratában az istentelen és hitetlen gőg és tévely ellen a keresztet felvették. Az aranyos karszékekben a tanárok ülnek; czelláikban ilyen nincs, de a tudomány tiszteletére menstruakor a sz. szegénység is szemet huny. A szorongó defendens fenn a toronykathedrán sehol sem talál biztatást, csak az alább, oldalt ülő tanárban. Ez képezi a tartalékot, de itt a tartalék kirohanása már a védőnek kudarczát jelzi. Mély csendbe némul minden ajk, csak a szemek függnek élénk érdeklődéssel a kathedrán álló ifjun. Az arguensek a nyilt mediumon mint kifejtett csatasor a kathedrával szemben foglalnak állást.

Akkor feláll az első és odadobja a kesztyüt; felüti

a thesisek jegyzékét, s mondja: assumo impugnandam thesim XX. (vagy bármely mást), quae sic effertur (olvassa), contra quam sic instituo argumentum, elmondja, hogy mit állit ő, s bebizonyitja. A defendens meglehet meghökkent, kissé összerezzent, tán nem szeret éppen ez arguenssel találkozni, kit hirből vagy tapasztalásból ismer; meglehet, hogy titkon azt kivánta, bár ne venné fel egy sem éppen ezt a tételt. De a támadás megtörtént, hátrálni nem lehet; összeszedi magát és ismétli a nehézséget. Ismétli a májort, észreveszi a kétes értelmü terminus cselszövényét, feleletében distinguál s könnyebben lélegzik fel; az első csapást ügyesen fogta fel. A siker bizalmat önt bele, lassankint kimelegszik, arcza kigyúlt, nem bánná, ha a pápa előtt állna. A tanár mérsékli hevét; a hallgatóság tetszőleg int. A defendens megállta helyét.

De ime nyilik az ajtó; magas, mosolygó, ősz jezsuita lép be. A hányan csak látják, kiderülnek; a kellemes meglepetés lélegzetszerü „ah"-ja járja be soraikat. A jezsuita leül; nyomban ott terem a bidellus, s prezentálja a thesiseket. A páter benső kedvteléssel fogadja, felteszi pápaszemét, lapoz, néz. Ezalatt folyik a disputa; a defendens már a második támadó batteriáját is elnémitotta; de a csupa részvét és érdeklődéstől felhevült közönség mintha várna valamit; — valamit, ami a syllogismusok egyöntetüségébe kedélyt, kedvet öntene s a jókedvtől a termet is visszhangoztatná. Jól sejtettünk. Ime most int a P. Ballerini, mert ő az, ki sohasem jött a vita elején, csak midőn gondolta, hogy sziporkázó éles eszének felvillanásait a közönség hálásan veszi. Valami villanyszikraféle fut végig a franczia, angol, belga, amerikai, magyar, német, lengyel, olasz, spanyol, vén és fiatal szíveken. P. Ballerini argumentál. Rosmini s hasonszőrü olasz filozófok érveivel, de játszva, enyelegve mint a macska a pamutgombolyaggal, s ismét oly gúnynyal és satirával, hogy kinevettesse, amit lelkéből gyülölt, majd meg oly sületlen, tepsi gondolatokkal, hogy kimutassa, mi az a lóhátról beszélő, uj filozófia. Az áhitat bizonyos nemével,

mely e köztudomásu, éles ész iránt elfogott, párosult a jókedv és meleg részvét, melyet igénytelen, alázatos és szabad, frank modora keltett.

Ezen módszer olyan, mint az artézi kút fúrója; valamint ez eddig sohasem ismert mélységek legfenekére hatol: ugy a scholastikus módszer a gondolkozás legislegmélyebb örvényébe készteti le az észt. A disseráló előadások, a sok könyvolvasás, mely a modern egyetemeknek előkelő szinezetet nyujt, nincs a tudomány használára; a féktelen s a logika hámjából kiszökött ész a képzelgés fegyelmetlenségével termel, ir, disserál; de ez a termelési bőség, mely szemre minden előző kor produktivitását felülhaladni látszik, javarészében nem bir más jelentőséggel, mint hogy a papiripart, a nyomdászat mesterségét s a könyvkötészetet felvirágoztatja.

Nincs kétség benne, hogy később visszafognak térni a logika gyeplőjén vezetett előadási, de főleg tanulási és kikérdezési módszerhez.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Apologie des Christenthums. Von Paul Schanz, o. ö. Professor der Theologie an der Universität Tübingen, der Philosophie und Theologie Doctor. Erster Theil: Gott und die Natur. Mit Approbation des hochw. Herrn Bischofs von Rottenburg. Freiburg i. Br. 1887. Herder. Nagy 8-rétü VIII. 354. lap. Ára 4 márka.

Nincs ugyan okunk a hitvédelmi irodalom szegénysége fölött panaszkodni, de azért mégis örömmel üdvözlünk minden uj dolgozatot, melyben egy erre hivatott tudós uj fegyverekkel gazdagitja a hittudományok arzenálját.

Schanz művétől sokat vártunk, különösen azért, mert

A Halottégetésről. Irta Dr. Csernoch János. Esztergom, Buzárovits. 1887. 91. lap. Ára 1 frt.

A hullapyromaniának fejére is elkészült a vizvödör, melylyel az annyira kedvelt tüztől és aesthetikus, három emeletes kemenczéktől neki hevült képzeletét, valamint emberbaráti s felvilágosodást áhitozó aspirációit lehüthetni; kapható nem egészen olcsón Buzárovits könyvkereskedésében. Hogy ezen irat praktikus és időszerü, s hogy mintegy requirált tapaszul van fölajánlva a fensőbb intéző s az alsóbb, bőrükbe nem férő körök viszketegére, — azt a müből is kiérezhettük.

A négy főrészre osztott füzetnek czikkei, s a czikkekbe foglalt érvek és gondolatok csoportositásai mindig szem előtt tartják a hullapyromaniának irányát s következőleg az egyház álláspontját. S utóvégre is ez a fődolog. Nem akar a t. szerző tengernyi erudició levére eresztett dissertációkat közrebocsátani a régi temetésekről, a szertartásokról, s az azokban nyilvánuló felfogásról; — hanem akarja világitásba helyezni, hogy honnan fúj a szél, s e szélben a hullaégetők merre eveznek felvont vitorlákkal. Akarja kimutatni e hetvenkedő ujitások tárt vagy palástolt czélját, mely nem egyéb mint az egyháznak a társadalomból egy lépéssel ismét kiljebb való szoritása. Ez az egész; s ha számokban lehetne ezen aspirációk és küzdelmek és hetvenkedések eredményét adni, az eredmény egyenlő volna az egyházgyülölettel s azonkivül nem maradna más, amit elszámolni kellene. Nulla a nullában felmegy! Egészségügy, gazdaság, szépészet, mely árva lények érvekül szerepelnek a hullaégetés mellett, szépcsendesen elkulloghatnának; mert csak a nép s katonák, vagyis helytöltelék szerepét játszák.

Az első résznek B) szaka, mely szól „a halottégetés indokairól a régieknél“ mindjárt szőnyegre hozza a halottégetés körül már kezdettől fogva sürgölődő kérdések jellegét: a vallási irányt.

A modern halottégetők érveit a t. Szerző röviden és talpraesetten tárgyalja, különben ugy látszik, hogy

az egészségügyi aggályok a temetőkről, végre valahára egészen elcsitulnak s a geologusoknak a „fáradt földet“ nyomozó kutatásai miután annyiszor csütörtököt mondtak, végre pénteki, bőjtös silánysággá töpörödnek.

A kérdést jellemző sulypont ott van a harmadik részben: „a modern halottégetők végczélja.“ Ezt illuszrálta érdemlegesen a Szerző s mindenki, a ki müvét olvassa, ezt viszi emlékezetében kivonatul haza. Nem kegyelmez a budapesti kemenczéseknek sem. Nálunk rendesen, legalább külsőleg, minden egyházellenességnek szeretik élét venni s az ázsiai indolenczia bögréjén átszürik a nyugati jó, rosz intézmények és törekvések energikus savát; de azért az eredmény egy, a vallás elvész. Nevezzük meg tehát nevén a gyermeket, a hullaégetés egyházellenes és a keresztény felfogást sértő hóbort. Aláirjuk, amit a szerző derekasan kifejez: „Nekünk nem kell semmi, amit a szabadkőmivesség pártol“; semmi; még kórházai sem kellenek; mert az elv ott is rosz.

A gyakorlati esetek megoldása megfelel a vezérelvnek, mely a müvön átvonul.

A mi zárszavunk az, hogy ily elszánt és himezetlen felelet ugy ezen mint minden más felvetődő kérdésben, ha ezentúl praxissá válik, a magyar kereszténységnek jobb napokat fog szerezni, mint a diplomaciai bókhányás és simaság.

Dr. Pethő.

Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai. Szerző engedélyével franczia eredetiből forditotta Dr. Csáp ori Gyula. Esztergom. Buzárovits. 1887. k. 8⁰ 440. IX. l. Ára 2 frt.

Különféle érzelmek s tán indulatok is támadtak Taxil Leo müvének olvasásakor lelkemben. Tegnap délután vágtam fel első ivét s ma reggel jutottam el a függelékhez. A 435 lapon egy rémületes történet sötétlik az olvasó lelke elé, ki szinte küzd vele, hogy elhigyje-e?

A társadalom uralkodó elemeinek rút, borzalmas története! A művelt világnak, a modern törekvéseknek, melyeket iskola, egyetem, szalon, filozofia, hirlap és regényirodalom csiszolt, — melyeket választások a nép bizalmának képviseletéül, az események a hatalom intézőiül a XIX. századbeli társadalom polczára emeltek, — ezeknek nyomorult alávalósága ijeszt ez önvallomásokban.

No de meg az Isten irgalmának története is foglaltatik bennük! Igen ez is, de a jellemző benyomást reám legalább nem ez a szelid fény, hanem az az ördögi karikatura tette. Ez olvasmány hasznát is a mai holdkóros kereszténységben nem a megtérés szelid és csodás művétől, hanem inkább a leleplezett torzkép borzalmától várom. Valaki ezt belletrisztikus olvasmánynak mondta: a legfelületesebb itélet, mely csak sekélyes lélekben csirázhatik. Ez olvasmány merő történet, a kor gyalázatának, s az istentelen modern intéző körök sajátos piszkának története; sem himes szavakba nincs foglalva, sem ékes versekbe kötve, csak rettentő realitással leirva, mely realitásnak behatása nem valami belletrisztikus élvezet, hanem undor, megvetés és — sajnálkozás.

Ez undok alávalóságon, melynek a modern egyházellenesség — többé-kevésbé mindenütt egyformán — mintamegtestesülése, s melynek rövid, kiszakitott lánczolata e könyv tartalmát képezi, gyermeki egyszerüségben és megnyerő szendeségben átdereng az igaz vallásosság praktikus szelleme. Az olvasó oly könyvben, melyet érdekessége, talán borzalma miatt vett kézhez, melyet talán izgalmas, történeti regény gyanánt kezel, szivhezszóló, kegy- s kenetteljes oktatást nyer a sz. áldozásról, — a kath. hitélet gyökerén csirázó irtózás a büntől virágillatként szállong körülötte; — az önfeláldozáson s a vak gyülölettől letiport egyház türelmén ragyogni látja a kereszt természetfölötti derüjét. — S ki tagadhatná, hogy az önérzetes kereszténység ezen erős érzelmeihez nem szokott olvasó közönségünk bizonyára épülni fog ez eszméken; — hogy felismeri azt a dögleletes lyukat, mely-

ből az egyház-, a pápa- s a klerus-ellenes nagyképü szólamok s napszámba irt viczczek előbujnak mint az apokalypsis kutjából a koronás sáskák; — s hogy azok a nagy emberek, azok a félistenek, Hugó Victor, Le Blanc, stb. kik előtt a magyar, szabadelvü sajtó is kórusban fújja az apotheosis fanfárjait, vagy nevetséges bolondok, vagy részben csalók. Szolgáljon e jeles életrajz, melynek megválasztásáért a fordító urat a buzgóság s a lelkesülés dicsérete illeti, hazánkban is a kijózanodás kezdetleges müvének.

A fordító ur a könyvnek kiadásával s általában fölvett irányával helyesen vallja, hogy nem győzünk, ha ellenségeink rosszakarat és hazugság gyártotta tételeit egymásután ostromoljuk — ezen ők nevetnek s száz megczáfolt hazugság helyett ezret dobnak elénk hasonló könnyüséggel, — hanem ha kimutatjuk, mint élnek s mit tesznek. Ime a mű az egyházellenes perfidia albumának egy fotografiája.

Dr. Pethő.

Egy zarándoklat éleményei Egyptom, Jeruzsálem és Rómában. Ulirajz. Irta Viszolajszky Károly, alsó szemerédi plebános. (Hunyadi Mátyás int. nyomása.) 8°, 357. l. Ára 1 frt 50 kr. Kapható szerzőnél és a Hunyadi M. intézetben.

Napvilágot látott tehát a könyv, melyet, mióta a husvéti ünnepek körül a derék szerző oly igazán magyar szivhez szóló előfizetési felhivását olvastuk, annyi örömmel s kiváncsisággal vártunk. A szent földről hozott emlékeit, benyomásait irja le Sz. e könyvben. Melyik keresztény embernek ne mozdulna meg szive, midőn egy ily tárgyu könyvet vesz kezébe, — hisz' magyarul ugy is oly kevés leirását birjuk a szent-földnek, — melyik magyar pap ne nyulna szivesen ez utleiráshoz, melyben egy magyar paptársa mondja el, mit látott, mit tapasztalt, mit érzett azon a földön, in qua non est etiam passus pedis, quem non illustraverit et sanctificaverit vel

szarettenni, s melyről a modern álhumanismus hallani sem akar.

Ugyanis, a felelősségre vonás nem maradhat következmény nélkül; az ítélet nem állhat csupán a nemes, jó tetteknek és bünöknek egyszerü fölsorolásában, mely után egyforma sors kinálkoznék a jóknak és gonoszoknak, — ellenkezőleg a felelősség fogalma követeli, hogy annak eredménye a felelősségre vontak további sorsára, boldog vagy boldogtalan létére határozó befolyást gyakoroljon. *Jutalom vagy büntetés* szükségképeni következménye minden igazi felelősségnek; enélkül nincs értelme, nincs komoly jelentősége. Sőt annak a ránk következendő ítéletnek egész czélja észszerüen nem lehet más, mint egyedül az érdemlett jutalom vagy büntetés kimérése és kiosztása; nem lesz ott semmi vizsgálat, sem vallatás; hiszen a mindentudó Isten maga számára nem szorul a tényállásnak még akkor történendő kideritésére, mint a földi biró, kinek ez oly lényeges és nehéz feladatát képezi, hogy tulajdonképeni tisztje, az ítélet mondás, mely neki is főfeladatát teszi, majdnem háttérbe szorul szemeink elől.

A jutalom és büntetés jövendő kimérése és foganatositása fönséges bizonysága az Ur hatalmának és hatalma nagyságának, valamint az örök igazság és igazságosság győzelmének, — mely elmaradhatlan. (Vége köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

VI.

Az iskolákba már benéztünk, sőt utolsó czikkemben a disputáczio menstrua is fölvonult lelkünk előtt néhány hangulatos körvonalában. Reménylem, hogy ezt a thémát még meg nem úntuk; legalább ugy érzem, hogy el

nem mulaszthatom a figyelmet ujra a tanügyre forditani. Igaz ugyan, hogy a skolasztikus tanügy kellemes scenériákban, változatos, melegen szinezett tájképekben nem bővelkedik, s inkább a gyökér érdességét mint a virágnak illattól körülszőtt kellemét hordja magán; de ez utóbbi összehasonlitásból azután a gyökér életrevalóságát, fontosságát, nélkülözhetlenségét egészen maga számára vindikálja.

A skolasztika kemény koszt; a legtöbb urnak, ki csak hozzászagolt, folyton gyomrában fekszik, mintha ólmot nyelt volna; a többi, aki csak nem is nézett feléje, de azért az általános müveltségnek protestáns vagy egyházellenes módra esztergályozott szarujából oltotta tudásszomját, az mind ezen oldalról ismeri, hallotta s hüségesen utána mondja, hogy „rémületes," „borzalmas," „képzeletet, kedélytölő," „élvezetlen séma-lánczolat," „sivár pusztasága a megkövült gondolatnak," et quae sunt alia ejusdem furfuris. A tapasztalat mindezt tagadja; sokszor megszólal azok ajkán, kik „én"-ükről szólhatnak; fennen hirdeti az öntudat biztosságával, hogy a komoly, száraz, logikus tanulmányoknak mindenki hasznát veszi. Nem csenevész el alattuk a költői, szépirodalmi, müvészi érzék; sőt bizonyos nemesebb és biztosabb irányt, határozottabb, öntudatosabb modort ölt minden alkotásában. Igaz, hogy czukor és füszer nincs rajta s kegyetlenül józan, de a füszer nem táplál, csak ingerel.

Nem beszélek itt a skolasztika kinövéseiről, melyek egyenesen tudományos „Fliegende Blätter"-féle gyüjteménybe valók, s melyeken senki sem nevethet oly zamatosan, mint az, ki a skolasztikát jól ismeri. Ugy is volt, hogy miután viczczlap nem járt a Collegiumba, néhány megrögzött peripatetikus észficzamain és a középkori fizika magyarázatain lehetett mulatni. Az efféle tudományos quaestiók: utrum cucurbita suppositari possit? vagy a komoly traktátusok a „natura horret vacuum" elvről, egy jó komediával bátran versenyre kelhetnek. Van aztán a skolasztikában sok „sivár séma" is, azt nem tagadjuk;

de minden rendszer szorul sémákra, valamint az épülő ház külső állványokra; az ész épülése, nevelése sem ment külső sablónoktól; de a czél a gondolat s nem a sablon; miután az ész kinőtte magát, akkor a sémákat ignorálhatja. Sablónok nélkül pedig nincs semmi tudomány és semmi iskola. Vagy pardon! meglehet nélkülök van tán a modern egyetem, avval a csapodár, felületes, könnyen átsurranó, s folyton idestova száguldó tudományszomjjal, mely a logika szükségét nem érzi. Az apró ismeretek zuhanya elszéditi fejét, a jelszavakul kiadott tévelyekkel szemben csak megadást, és hódolatos utánuk való czammogást ismer, amint azt most a tudományban mindenütt, de főleg a természettudományokban lépten nyomon tapasztaljuk. Efféle experimentumokat disciplinált értelmekkel megtenni nem lehet, annál kevésbé lehet rajtuk experimentálni.

Azonban legyen elég ennyi a skolasztikus rendszernek locus communisaiból. E rendszer áthat minden disciplinát, minden tantárgyat, a filozofiai szellem dominál mindenen. Illik elmondanom, hogy mi az a minden, vagyis röviden ismertetem a tantárgyaknak az egyes évekre való fölosztását.

Az első évben, mint emlitettem, naponként két óra van; egy délelőtt, egy délután; mindkettő a filozofiának van szentelve; az első félévben a filozofiából átveszik a Logica dialecticát, a másodikban a Logica criticát. A második év anyagát három tantárgy szolgáltatja: délelőtt van fizikai óra, — a délutáni előadások pedig a mechanika és kosmologia közt oszlanak meg, — ez utóbbit később az anthropologia váltja föl valamennyi appendixével együtt. A mechanikába vannak foglalva a felsőbb számtan elemei. Ez órarend a filozofiát háttérbe látszik szoritani a „reális“ tantárgyak előnyére, — s a filozofiából is a természetbölcselet van a rováson, ugy hogy az okoskodó gondolat részben a természeti dolgok fizicumára, részben azok metafizicumára irányul. Azért nevezetik ez az év „annus physicorum“-nak, mint az első év is

nevét tárgyától vette s „annus logicorum"-nak mondatik. Ezek a régi iskolák fölosztásai és elnevezései.

A harmadik évben ismét tulnyomó a bölcsészet. A gondolat áthalad az érzéki világ Rubiconján s belép azon igazságok, valóságok, eszmék körébe, melyek a fizikai világ mögött örök szükségességben, az időbe s a létbe belemeerednek s minden létet és valót renddel, czéllal, létokkal, principiumokkal ellátnak s ezáltal lehetővé teszik; — ez a csoda, való, de a fizikai valón tul eső világ a metafizika világa, az a kör, mely a fizikai dolgok után jön. Ime a névnek igaz, de nem eredeti jelentése, amennyiben eredetileg csak a tárgyak sorját s később időszerinti rendjét is jelezte s igy az iskolára nézve a „metafizika" azon tárgyakat foglalta magában, melyek a fizikai év studiuma után adattak elő. A harmadik évben van délelőtt két óra filozofia és pedig egy óra ethika és egy ontologia, melyet azután a theologia naturalis vált fel; délután csillagászat adatik elő. Ime a filozofiai évek tanrend-je. Hozzá kell venni a házi repeticiókat hetenkinti 3 órában és a rhetorikát, melyre nagy sulyt fektetnek mind a hét éven át. A rhetorikából az első évben hetenkint van 2 óra, a többi években egy.

Már most nem lesz fölösleges megismertetni, hogy mily állást foglalnak a skolasztikus tanrendszerben a fizikai tanulmányok. Azon kor, midőn a bölcselők nem értek rá a természetet kutatni és szigoru megfigyelések utján nyomára akadni a törvénynek, elmult. Történt az régen, ha nem is oly mérvben, mint azt bizonyos helyen tulhajtani szeretik; — de hogy a természettudományok inkább a priori okoskodtak, mint buvárkodtak és kisérleteztek, s hogy következőleg a természetbölcseletnek is pénteki soványságban prezentálódott az adatok és észleletek sora, melyek a gondolat irányzására, s mintegy befűzésére szolgálhattak volna, nem tagadható.

De amit a középkor virágzó tudományának századaiban észlelünk, az nem volt természete, s veleszületett iránya a rendszernek, hanem a körülményeknek. Azért

a modern skolasztikusok „annus physicorum"-a jelenleg csak ugy öleli fel az egész fizikát, vegy- és erőműtant, mint bármely reáliskola. Sőt éppen azon körülmény, hogy a skolasztikusok rendszerükből a természettudományt soha ki nem zárták, mutatja, hogy hiányosnak tekintették a bölcsészetet s az azon épülő világnézetet, a valóság oly nagy darabjának, milyen a fizikai lét, elhanyagolása esetében. De a rendszer rendszer, — rásüti tehát bélyegét a természettudományok előadására is, s ez a bélyeg különbözteti meg a természettudományok skolasztikus előadását, más iskolák előadási modorától. A különbség a következő: A skolasztikus rendszer a fizika és chemia találmányaival, tényeivel s adataival szemben az őt annyira jellemző spekulativ értelmet lépteti föl; mig máshol a tények özönével boritanak el vagy a gyakran hiányos inductio révén felállitott törvényeket is tényeknek nézik: addig a skolasztika fürkészi az okokat, élesen distinkválja a természeti tüneményben a szereplő hatókat s a legfőbb elvekre törekszik visszahozni a természetben szétszórt hatások s azok okainak bonyolódott viszonyait. Nem akasztja légbe a természeti törvényeket, nem mondja, hogy a törvény nem más mint a tény; biztos alapra fekteti az indukciót az által, hogy a tünemények gyökerét, a dolgok sajátos természetét a számitásból soha ki nem hagyja, s igy az egészbe észszerüséget, egységet, érthetőséget, szóval rendszert teremt. Rendszer, rendszerezés! ez a filozofiai szellem lábnyoma.

Nem hanyagolja el a megfigyelést, az adatgyüjtést, de nem áll meg e mellett. Azért, mert filosofice müveli a fizikát, okszerüleg nyomul a tüneményről a természethez, mint a hatásból az okhoz. Az ujkor a tudományokat mindinkább csak statisztikai adathalmazokká változtatja. Igy meg igy van, ez a szójárása, többet ne kérdezzünk, mert ezen tul van az emberi érzés határa, az európai deszkafal.

Természetes, hogy a skolasztikus tanrendszerben a természettudományi tanulmányok iránya olyan, hogy ön-

ként a természetbölcselet kérdéseire vezet át. Ezt az irányt pedig in concreto is jellemezhetem, ha mondom, hogy mindenki az ellen, amit tanul, legyen az fizikai thesis p. a nehezedésről, a hajcsövességről, vagy vegytani, például az elemek egyenértékéről, — mondom az ellen, amit tanul, miután átértette, nehézségeket keres, hogy megdöntse. Tehát az ész alapos revolutionáriussá képeztetik, melynek egy ura van: az igazság, ez meggyőzi, másnak nem hódol. Furcsa, hogy a „tekintélynek hódoló középkorban" s az egyházon belül mindig, még az ujkorban is, — ily reakcionarius rendszer lett az iskolákban növekedő értelmek dajkája. Ez a furcsaság a nevetségig fokozódik, ha a „sötétnek és meghuzódónak" csufolt egyházi tudományt, s mély önálló gondolkozást igénylő rendszerét az uj bölcszet vályujához járó „intelligenczia" zürzavarával szembesitjük; — természetes ez azt hiszi, hogy ott a modern ész a bölcsesség egy szemét se találhatja föl, s hogy a középkorban a szabadgondolatot összekuporodva a hideg rázta, reszketett mint a kocsonya, főleg ha Giordano Bruno sorsára gondolt. Valóban humanus, részvétre vadászó fogalom! Ugyanazt a benyomást teszi, mintha valaki Rafaelre támadna, hogy nem tudott festeni s e vádat kimondaná a vatikani stanzákban vagy a Pitti palotában, midőn az ellenkező valóságot ott a falon vagy a képen, a világnak napról-napra fokozódó hódolata a dicsőség aureolájával köriti. Dézsát a fejére az efféle kulturismerőnek. Hadd ábránduljon!

Mindenre mindenki rá nem ér. A középkor sokat gondolkozott a legfőbb problémákról, s kevesebbet bibelődött az anyag fölkutatásával; — az ujkor megteszi az utóbbit s bizony a mennyiben modern, amennyiben megveti, ignorálja az előbbit, — anynyiban keveset gondolkozik, legalább logice — keveset. Van tehát a középkori gondolatnak s van az ujkori, kutató, gyüjtő hangyaszorgalomnak speciális kivirágzása, s törekvéseiknek vannak sokféle vivmányaik. A középkori tudományra nem kell ráfogni, hogy valami nagy erőlkö-

déssel neki feküdt volna a kisérleti természettudománynak, de azért helyesebb, mélyebb, igazabb fogalma volt a természetről: az ujkor az atomizmussal atomizálta a fogalmat s talált helyette sok csillogó részletet, összehányt sok dirib-darabot, s csinált az egész természetből fönséges atom-rakást, e rakás tetején ugy viselkedik mint a major győztes kakasa, midőn szemétdombja magaslatáról duzzadó önérzettel tekint szerte-szét. Remélhetőleg megjön az ideje, mikor majd megéhezik s józanabb érzelmek közt leszáll; az uj természetbölcselet is majd ha jól megfogja és átérzi a semmit, a gondolat ürét, melyet fejébe vett, talán még a gyülölt, régi jó elvek felé forditja majd kifordult szekerének rudját.

Azonban talán szinte sok lesz a skolasztikáról s szavaim is félő valami sivár semákká aszalódnak. A filozofia hároméves tanfolyamának tanrendjével mára beérem, a következő czikkre hagyván a theologia tanrendjét. Személyes tapasztalatomra kerülne most a sor, hogy nyilatkozzék, mily eredményeket vivott ki e tanrendszer s volt-e foganatja arra nézve, hogy a tanulókat az illető tantárgyakban felsőbb müveltségre emelje. Magára a filozofiára e részben nem szükség szót vesztegetnem, ez teljesen megütötte a mértéket; a fizikában szintén az eredmény e tanrendszer előnyére tanuskodik; azonban a számtanban és csillagászatban energikusabb haladás simtomái nem voltak észrevehetők; alkothatott magának mindenki mélyebb fogalmakat a számok elvont csodavilágáról, kiragadhatott néhány világosabb irányeszmét s eltehette filozofiai világnézetének megfelelő fiókjaiba kiegészitő részekül, de többet általában nem. A mi fölött az öreg Hurter Frigyes „Geburt und Wiedergeburt“ életrajzában panaszkodik, hogy e tudományt nem szerette, mert meg nem szerettették vele, — az átlag mindenütt érvényesül; de bizonyosnál bizonyosabb, hogy a meg nem szerettetésnek nemcsak hangulatos alanyi okai vannak a tanitó személyiségében, hanem megvan az ok többnyire a tanitvány személyiségében is, tárgyi oknak lehetne talán

mondani, s ez a „Sensus mathematicus“ hiánya. „Nem tudom, hogy miért kell itt ezt a fogást s ott ugyanazt más alakban használnom, miért kell itt a tantétnek ezen alakját, máshol a másikát alkalmaznom,“ panaszkodott az egyszerü tanitvány; — „Azt érezni kell“ felelte aligha semmitmondólag a tanitó.

VII.

Szellőztessük már most az iskola fülledt levegőjét s alkalmazkodjunk a Collegium házi rendjéhez, mely a délutáni tanrendet, az iskolát és circulust fölváltotta. Iskola után a házirend X. Y. paragrafusa sétára menesztett. Séta az ünnepeket kivéve mindennap van; rendesen egy óráig, szombaton másfélig, néha 2—3 óráig is tart. Otthon maradni nem szabad, de mivel csütörtök egész nap kin vagyunk a villán, azért szerdán és pénteken a rendelet inkább hathatós tanácscsá vékonyul; az első évben azonban szigorából semmit sem enged. Menjünk tehát! Csendben vonulunk le a kapuhoz, drótosokra emlékeztető kalapunkat megemelve, üdvözöljük egymást: Laudetur Jesus Christus! s kinn vagyunk. Bottal nem rendelkezünk, de esernyővel igen. Itt egy correcturát kell becsúsztatnom. Argosi szemek, milyenekkel csak szemináriumi rector urak birhatnak, vádat emeltek e leirás hüsége ellen, éppen azon pontban hibáztatván azt, melyben bizonyos kényes szerszámokról és a derültebb homloku urak előtt ellenszenves iparczikkekről van szó; — éppen ezért én e pontra csak kénytelenségből reflektálok. Az incriminált pontban ugyanis azt állitottam, hogy a Collegium mindennel ellátja az alumnusokat csak „fésüt és fogkefét nem ad.“ A felperes Rector ur szerint a vallató iven, melynek kérdéseire minden Rómába menesztendő klerikusnak felelnie kell, erről nincs szó; mig ellenben nagyon szivükre köttetik, hogy „umbellát“ v. i. esernyőt nem kapnak, tehát hozzanak. Már most be kell ismernem, hogy az előbbi két szerszámról az iven nincs szó; de annak két oka van: az egyik az, hogy a vallató ivek régi kor-

ból valók, mikor még parókát hordtak, s a fésük annyira még nem szerepeltek; a másik ok talán azon gyengéd figyelemben keresendő, melylyel a vallató iv szerkesztője a Rector urak iránt, kiknek kezén az iv megfordul s kik többnyire öregebb urak szoktak lenni, — viseltetett, nehogy e szerszámok említése által, kellemetlen húrokat penditsen meg bennük. Tehát az esernyő sajátunk, s már a kapu előtt állunk.

Az ifju, ki a szegényes éjszakon Rómáról álmodik s a legtüzesebb vágy édesen erőszakos szárnyain repül el emlékeihez, dicsősége romjaihoz, pápai trónjához, egy világtörténetet magukba záró falaihoz, — miután odaérkezett, nem a csalódás keserüségével jár-kel utczáin, hanem a fölmelegedett érdeklődés élénk figyelmével néz szerteszét. Lelkes, tüzes tekintettel s nem a képzelet csalóka játékától félrevezetett s most kiábrándult lehangoltsággal zarándokol templomtól templomhoz, romtól romhoz, érdeklődik minden iránt, amit a sétán lát, amire öregebb s Rómában otthonos társai figyelmeztetik.

Séta mindennap van, kivéve az ünnepeket. A sétán csak annyit tanultunk, mint a könyvekből; a történet, a müvészet, a müizlés, a világlátás tekintetében pedig felülmulhatlanul többet. A séta alkalmat szolgáltat egymásután megismerkedni a pogány s a ker. Róma minden emlékével. Szemléltető előadás a történetből, az archaeologiából, a müvészetből! — ennek nevezném a sétát. A sétára csakugy készültünk mint az iskolába. Nardini, Perlepsch, Molitor s egyik-másik kronikás, Réumont „Geschichte der Stadt Rom“ czimü 5 kötetes müve voltak a sétára előkészitő könyveink. Sokszor megállapitottuk, hogy hová megyünk, — s akkor aki akart, utána nézhetett. Amit igy tanultunk a profán s az egyházi történetből, az az élet valóságával és elevenségével állt lelkünk elé; az emlékezetbe vésődött diadaloszlopok, ivek és viák, a forumok, és templomok megjelenitették a régi kornak itt lejátszódott történetét. E szemléltető előadásokat háboritlan nyugalomban s csendes elmerengésben

élveztük, nem kellett sietni; nem kellett turista hirtelenséggel ide s tova lótni futni; annyiszor kerültek szemeink elé Róma emlékei, hogy erőlködés nélkül minden oldalról megismerhettük. Mennyivel jobb volt sorsunk, mint azon angol, franczia, amerikai s ki tudja honnan idekerült utazóknak, kik kisebb nagyobb rajokban mindig láthatók, vöröstáblás könyveiket szorongatva járnak a forumon, megállnak Castor és Pollux templomának romjai előtt, azután egy tekintetet vetnek a romok közt tündöklő mozaik darabra, onnan a Via Sacrára lépnek; valamit olvasnak Marius, Sulla, Caesar itt jártáról, Paulus, Metellus, Scipio diadalairól, Horácz Satyrájáról; le a cicerone sürget; „ez itt Phocas császár szobra," „itt Septimius Severus diadalive," stb. stb. minden pedig tömérdek pénzbe kerül, a hotellier megveszi rajtuk a pillanat aranyértékét, s zavaros fejjel legfölebb azt mondhatják: ezt meg ezt már láttuk. — Sétáinkat a klassicitás arany párazata vette körül még akkor is, midőn ólomsulylyal nehezedett az ég Rómára, s az albus Notus más szóval Scirocco fojtó, meleg lehelettel gyengitette idegeinket.

Az iskola egyhangu, s költészettelen légkörét jól esett fölcserélni a mindig zöld Pincio pázsitos, lombos sétányaival, a Capitolium s a forum emlékekben gazdag romjaival, vagy a magános, ezredéves falak s a római kampagna melancholiájával. Sokszor mentem föl a kapitoliumra gondolatos némán, társaim is hallgattak, szemeink előtt lebegett Horácz biztató szava:

Usque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine Pontifex.
Ode XXX. l. III.

S fönt megálltunk vagy az Aracoeli, hol hajdan Jupiter temploma állt, márványlépcsőin, vagy a tarpeji sziklán:

Hinc ad Tarpejam sedem et Capitolia ducit
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Aen. VIII. 347.

Az aurea Capitolia már nem léteznek; rabolt, rontott rajtok ellenség és barát, barbár és római. A leg-

nagyobb földi nagyság romjaira, s a világtörténetben egyedül álló bukásra és enyészetre tekintünk le a Capitoliumról. Jupiter temploma helyén Ara coeli basilika épült, tompán hangzik le hozzánk a barátok zsolozsmás éneke; mereven állnak a romok, a széttört oszlopok, meghasadva a márványlapok, — idegenen a ker. világban; itt állt Gibbon, midőn a Jupiter templomából a forumra leolvadó zsoltárhangok óriási kontrastja a romban heverő pogánysággal, őt a római birodalom bukásának megirására inditotta.

Minden kornak bánatát véljük hallani, midőn a földi dicsőség e legnagyobb sirjára tekintünk. Sokan siratták e sirt. De a bánat, mely a pusztulást siratta, föl nem tartóztathatta az enyészet kérlelhetlen térfoglalását. A pusztító középkorban Poggius keserve, melyet „De varietate fortunae“ czimü müvében megörökitett, képviseli a jobbérzelmüek hangulatát, mely lelküket a Capitolium magaslatán elfogta; reflektál Virgiliusnak fönt idézett szavaira: „Ezen tarpeji szikla Aeneas korában vad, magányos bozót volt, a költő korában pedig büszkén emelte a templom aranyos tetőzetét; — a templom leomlott, az aranyat elrabolták, a szerencse kereke befutotta körforgását és a sz. talajon ujra tövis s czigányszeder terjeng. A kapitolini domb, amelyen ülünk, egykor a római birodalom feje, a föld kerekség citadellája, a királyok réme volt, töméntelen diadalmenet lépdelt el fölötte, számtalan nép zsákmánya és adója gazdagitá. A világ e csodája mennyire sülyedt, elváltozott, eléktelenedett. A győzelem ösvényét szőlő indák nőtték be, a senátorok padjait szemétdombok takarják. Vesd tekintetedet a palatini dombra és keresd az alaktalan, óriás romhalmazban a márvány szinházat, az obeliskokat, a szobrokat, Nero palotájának portikusát; tekintsd a város többi halmát, pusztaságukon csak romok és kertek váltakoznak. A római nép Forumát, hol összegyülekezett törvényeket alkotni s a hatóságokat megválasztani, részben kerti sövény keriti s zöldséget ültetnek benne, részben szabadon áll bivalyok és disznók

gyülekezésére. A nyilvános s a magánépületek, melyek örökkévalóságra látszottak épitve lenni, porban hevernek, disztelen meztelenségben, megtörve, mint valami óriás széttört tagjai, s az enyészetet a maradványok, melyek az idő s a sors csapásait fölülmulták, csak szembeszökőbbé teszik."

Igy ir Poggius IV. Jenő pápa korában. Innen a Capitolium halmáról ő még 11 templomot számlált a Pantheontól kezdve a Vespasian által épitett Béke templomáig, melynek egyetlen, csodálatos korinthusi oszlopa sz. Mária szobrát emeli a légbe Mária Maggiore homlokzata előtt, — 7 fürdőt, 3 diadalivet a forum körül, egy más dülőfélben levőt Trajánénak mond, s más kettőt a flamini uton Faustina és Gallienusról nevez meg. Emliti azután a Colysseumot, s más kisebb amfiteatert, Marcellus és Pompejus szinházait, a Circus Agonalist és Maximust. Látta Trajan és Mark Aurél óriási oszlopait, s az obeliskek sorát, melyek a földön hevertek. Tul a Tiberisen sötétlett Hadrián mausoleuma s a Campus Martiuson Augustus siremléke. A város elszegényült, a császári korban 2,000,000-ra vehető lakossága kevés tizezerre zsugorodott s e nagy temetőt 10 olasz mértföldre körbenfutó fal vette körül 379 toronynyal s 13 kapuval.

Lenézünk a Capitoliumról a forumra, közepén átszeli a via sacra, a világot levert diadalok tölgykoszorus utja, ott ahol emelkedik az ut Titus diadalive koronázza, tovább Constantin császár trofaeuma előtt halad el, mig végre a Colosseum századok barnitotta falai mögött elvész.

Oblectat me Roma, tuas spectare ruinas
Ex cujus lapsu gloria prisca patet.

(Poggius.)

Rómát nem döntötte sirba földrengés, mint Antiochiát, Limát és Lissabont; a Nero alatti tüzvész hat vagy kilencz napig dühöngött falai közt, 14 városrésze közül csak négy maradt fönn, három teljesen elpusztult és hét romhalmazzá dőlt. De a tüzvész után Róma fényesebben emelkedett romjaiból. A Tiberis is sokat rontott, de csak

a város alsóbb részeiben, s később a televény föld s maga a romhalmaz fölemelte a talajt s biztositá a várost a Caeruleus Thybris haragja elől.

Rómát tehát az ember vadsága rontotta meg. Az ellenség pusztitotta s a lakosság még többet rontott rajta. Ott északkeleten van a Porta Salaria. Ott nyomult az ellenség először a város fönnállása óta a világ királynéjának falai közé. Hannibal is arra felé táborozott, de gyorsan hátrált, azóta 619 év mult el s Róma falai és tornyai ellenséget nem láttak. De az ezerszázhatvanharmadik évben a város alapitása után, éjjel fölnyiltak a salari kapuk s az északi góthok harsonája ijeszté föl álmából a szerencsétlen várost „Nocte Moab capta est, nocte cecidit murus ejus.“ (Hieron. ad Principiam.)

Fáklyát gyujtott magának az északi hóditó, üszköt dobott Salustius palotái s kertjeibe s a római fény egyik portentumának fölcsapó lángjai világitották meg rabló utját. A birodalom hanyatlásával lépést tartott Róma enyészete. A góthok 6 napig, a vandalok 14 napig raboltak. Az óriási test összeesett, nem volt a ki tatarozza s védje a márványépületeket. Konstans leszedette a Pantheon érczből való tégláit. Nagy Károly Aacheni palotáját Róma és Ravenna márványdiszei ékiték.

Ad quae marmoreas praestabat Roma columnas
Quasdam praecipuas pulchra Ravenna dedit,
De tam longinqua poterit regione vetustas
Illius ornatum Francia ferre tibi.

(De rebus gestis Car. M.)

Sokszor álltunk a Capitolium halmán, s lelkünk előtt elvonult mindazon dicsőség s mindazon bánat, mely a világ e kiváltságos kis darabján elvonult. A Forum, mely 20—30 lábnyi mélységben fekszik Róma mostani talajszine alatt, olyan, mint a római birodalom nyilt sirja, — a sirt keresztény templomok köritik, melyekhez a legrégibb tradicziók füződnek. Benső megilletődéssel jártuk meg e szentélyeket, imádkoztunk a mamertini tömlöczben, hol Catilina, Iugurtha és — sz. Péter volt elzárva,

sz. Kozma és Damián templomában, melyet előbb Romulus tiszteletének szenteltek, nem átallottunk letérdelni Venus templomának talaján, mely fölött most római sz. Franciska szentélyének boltivei emelkednek.

Mintha éjfél váltakoznék verőfényes nappal és januári fagy májusi alkonyattal, oly meglepő, oly jótevő ez éles ellentétek játéka a lélekben. A mely földön annyi érzés s annyi gondolat támadt, a hol ugy szólván minden porszem impregnálva van a századok változatos életével, — önként megilletődik a sziv, önként tágul a lélek. Azt a darab követ, mely a római forumon hever, a hozzáfüződő nagy emlékezet elevenné teszi; az az emlékezet a kő lelke, e lélek által szól hozzánk, hat reánk, s e lélek nélkül hasonló lesz az országut kavicsához! Róma minden fala az emlékezet e hatalmas lelke által közlekedik velünk; kapui szegletkövein Márius és Caesar diadalszekerei csak ugy horzsolódtak mint az albanói taliga kerekei, melyet a fölczifrázott öszvér éppen most czipel be, — falait rongálta a góth, a vandal, a Conetable Bourbon, Cadorna s az a pajkos madárcsoport, mely a szitázó téglákba kapaszkodva csipdesi, tördeli szemcséit, — campagnájában mélázva sétált Germanicus, Stilicho és Belizár, tán letelepedett e kis halmon s nézett át a 379 toronyra, most pedig ugyanott a pásztor fujja tilinkóján az egyhangu estidalt; — itt fut csevegve a kis patak, tovább a Cirkus maximust szeli át, sok port és vért mosott le már a versenyzők verejtékes, s a vivók véres testéről, most meg a modern proletár mossa vizfodraiban barna rongyait. Igy enyeleg a régi s nem régi emlékezet, millió nyelven szól, s mindenki ért legalább valamit; a tudatlan is érti legalább azt az egy szót, hogy ez Róma, az örök, sz. város!

Rómában minden nevel; csak aki elzárkózik s az utcza porán s a neki nem rokonszenves népen fönnakadva, szegi szárnyát lelkesedésének, — az marad törpe, törpébb mint ha máshol élt volna; mert szegényebb lesz, sok eszményt veszt, melyet, ha Rómától távol marad, a

képzelet valótlan párázata megőrzött volna lelkében. A nagy emlékek s a lelkesülés legtermékenyebb talaja a nevelésnek. Kár, hogy nem ültetünk sok ifjú lelket e talajba, ki tudja mi fejlődnék belőlük. Találóan mondja Gisbert (l'eloquence chretienne dans l'îdée et dans la pratique. chap 13 n. 6. 7.) a szónoklatra vonatkozólag, de kiterjeszthetjük bátran minden tudományra, művészet és erényre: „Honnan van az, hogy Páris több nagy szónokot szül, mint bármely más város (Francziaországban) vagy hogy Páris majdnem kizárólag nevel nagy szónokokat? Egyik oka ennek az, hogy Párisban folyton nagy dolgokat látunk: ez gyámolitja a lelket, emeli s nagy gondolatokra szoktatja. Némelyik, ki Párisban feltünő magasba emelkedik, provinciális városban mélyen lenn maradt volna. Igaz, hogy máshol sem hiányzik se tehetség se tudomány és szorgalom; hanem hiányzik az a környezet, mely a lelket kitágitja és lelkesiti. Nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen nagyra emelkedni, ha nincs semmi körülöttünk, ami a szellemnek szárnyat adna, ha ellenkezőleg minden lenyomja, összeszoritja s folyton saját semmiségéhez lánczolja. Különben az is, kinek a gondviselés e tekintetben nem nyujtott kedvező tért, némileg segithet magán. Ily körülmények közt ugyanis jókor legyen gondunk arra, hogy a nagy szellemekkel való társalgás által, kik gondolataikat az utóvilágnak irásban örökbe hagyták, s főleg a sz. irás szorgalmas olvasása és elmélkedés által magunk köré a nagynak és fönségesnek légkörét vonjuk. A természetfölötti, a fönséges, az isteni elem sehol sem található föl oly mérvben, mint azon iróknál, kiknek vezére és mestere volt maga a sz. Lélek. Müveik szentelt források, melyekből élő és termékenyitő párák emelkednek, melyek a lelken átvonulnak és a legnyugodtabb kedélyeket is lelkesitik. A gondolatokban mennyi fönség, a kifejezésben, a fordulatokban, az alakzatokban mennyi szépség domborodik ki, ha egyszer megtanultunk mindent fölérezni.“

Róma, a leggazdagabb, szentelt forrás, belőle meri-

tett lelket a hős, gondolatot az iró; — szentelt berkében nőtt szárnya a költői léleknek, áradt szava a szónoknak; — természetfölötti erővel ható párája sok szent lelket nyitott meg, erőikbe a szentség minden áldását s az áldozatkészség csodamüveit oltá; — csergedezése fölrezzentett sok ifju tehetséget, termékenyitette ártatlan s nemes buzdulásukat, növelte jó föltételeiket; most távol szakadtak tőle; — de őrzi lelkesülésüket e szentelt forrás nemtője, — a hü emlékezet!

Ki akart volna elmulasztani ily kedves s mégis müvelő szórakozást, milyen a római séta. De a tanulmányok, — a filozofia és theologia varázsa sok lélekben erősebb volt, mint a történeti s müvészi emlékek változatos szépsége. Azonban a regula ellentmondott a varázsnak, a séta kötelező volt. Minden sétán befordultunk valamely templomba rövid szentséglátogatásra; fölkerestük sz. Alajos, sz. Ignácz sirját, s szüz Mária kegyelemképeit. Ha pedig a sétára kiszabott idő nagyon is kurta volt, rendesen a Mons Pinciusra tartottunk. Örökzöld pázsit, lombos, árnyas fák közt kigyóznak e remek sétány utai. A libanoni Cedrus a pálma mellett terjesztgeti vaskos karjait, a délöv rendszeresen kiágazó, küilös fenyüjére szendén kuszik az apró virágu rózsa, élő koszorúval köriti a törzset, fölfut, s onnan virág guirlande gyanánt festői hajlással átvetődik a szomszédfára. A sinistra ilex sötét árnyékában lubiczkol a forrás, széles márványmedencze fogja föl vizét, sárga vizivirágok közt emeli ki a gyékénykosárban úszó Mózest Fáraó leánya, s ha a remek márványszoborcsoportozatról fölemeled tekintetedet, a sinistra ilex-ek közt fönséges perspektiva nyilik; látod sz. Pétert s kupoláját a láthatár fölött, — az alkony aranyos hátterén pompásan elemelődnek architektonikus vonásai, mögötte száll le a nap, sziporkázva villannak elő sugarai az ónfödélen, majd alább száll, s az ablakokon át ragyog eléd, mintha átjárta volna kőfalait. A Pincio egymás fölött emelkedő terassai, melyeken a kocsiut fut fel a fönsikra, mint óriási amfiteatrum félköre, dőlj le párkányára

s nézd Rómát, a legnagyobb szenvedélyek s tehetségek küzdelmeinek arénáját. Lábad mellett hajlik az acanthus sötétzöld levele, ugyanaz, mely kőbe vésve ékiti a korinthusi oszlopok fejét ; — melletted a borostyán, nyugasztalólag hajtja össze a márványszobor fölött karcsu hajtásait, a márványszobor alá e név van vésve: Dante.

Nem mindenki járta a Pincio sétányát ily költői gondolatok közt, sokszor hangzott föl mellettem vagy előttem a „concedo" vagy „nego" s szinte csititani kellett a neki hevült elméket, kik az essentia és existentia szétváló fogalmainak a valóságban is különválasztást vindikáltak. Némelyek mindig disputáltak, mihelyt a kapun kiléptek, kezdődött a thesis körvonalozása, azután jött a meghányás s be sem végezték, mig ismét a kapuhoz érve a szokásos „Laudetur Jesus Christus" köszöntés jelezé a silentium birodalmának határát. Nem tagadhatom, hogy sokszor a sétai disputáczió nagyban megkönnyité a thesis studiumát.

A nyári esti séták, (hét órakor szoktunk volt kimenni) különösen sokszor vezettek föl a Pincióra, s az üde pázsit s a dús lomb füszeres lehelete megenyhité a naphevétől elcsigázott idegeinket. Ilyenkor, az esti szürkületben jól esett a Pincióra vezető utcza mentében álló S. Andrea della fratte-templomba benézni s néhány perczre leborulni azon koronás kép előtt, mely előtt Ratisbonne térdelt; a szürkületben az olivlámpák majd áradó majd apadó fénye ömlött el a sz. Szüz képén s a mikor áradt a fény, előlépett alakja, — mintha nekem is megjelent volna.

DR. VIRCHOW A TRANSFORMISMUSRÓL.

A természettudomány, mely ujkori vivmányaitól elragadtatva minden hitnek s hagyománynak csillagait készült lesöpörni az emberiség egéről, lassankint medrébe tér vissza. A láz szünőfélben van, a beteg eszével élni

is becses dolgozat értéke hasonlithatlanul nagyobb lett volna, ha bizonyos tárgyak köré csoportositva a bibornok tettgazdag életének mozzanatait, tevékenységét annak különböző ágai szerint vázolja.

Itt-ott egészen felesleges bővitésekkel növelé a t. szerző a munka terjedelmét. A ki ily monographiát olvas, annak számára czéltalan hosszasan elbeszélni pl. a Johannita-rend keletkezésének történetét. Tekintve a munka olvasóinak tulnyomó nagy többségét, könnyebben megbocsátható a magyar történelemből átvett részletek beszövése, a minők pl. Szelepchényi és Széchényi primások élete, a Wesselényi-féle összeesküvés ismertetése stb.

Különben ajánljuk a becses munkát mindazoknak, kik Kollonitsch életét közelebbről ismerni óhajtják és nem vonakodunk ismételten is megjegyezni, hogy elismerésre méltó a fáradhatlan szorgalom, melylyel a t. szerző a munkán dolgozott, melylyel gazdag adatait összegyüjtötte. Oly kitartó munkásságra vall az, mely ez első müvét nehezen fogja akarni az utolsónak tekinteni.

Dr. Walter Gyula.

Breviarium Romanum, Tornaci Nerviorum (Tournai), Sumptibus et typis Societatis S. Joannis Evang., Desclée, Lefebvre. Két kötetben.

A liturgikus könyvek kiadása körül a Desclée czég nagy érdemeket szerez. Nemcsak a különféle könyvek nagy számára, hanem a kiadások könnyü kezelhetőségére vonatkozik dicséretünk. Hiszen a liturgikus kiadások különben is egymást érik, ami főleg a „Missale“ és a „Breviarium“ folyton felfeltünedező ujabbnál ujabb alakjaiban lép szemünk elé. A számban tehát nincs hiány. A konkurrenciát az alak, a beosztás, a kezelhetőség egyrészt, — másrészt meg az ár határozza meg.

A Desclée czégnek legujabb Breviárium-kiadása két kötetbe van foglalva. Egy tekintet a tetszetős, köny-

nyen marokba szorítható, s közönséges méretü zsebbe is elférő kötetre alighanem kétséget ébresztene az iránt, lehet-e két ily csinos imakönyvbe a Breviáriumot szoritani. Némelyiknek már is könybe lábad szeme, annak csak merő elgondolásától is, hogy mint metszhetik és szúrhatják az éles betük a recitáló szemét. Ez érzet képzelődésnek bizonyul, mihelyt az érdekes könyvbe tájékozó pillantást vetünk.

A ki ismeri a mechelni, négykötetes s szinte tetszetős, kis Breviáriumot, annak tájékoztatására elég mondanom, hogy a tournaii jelen kiadás valamivel kisebb ugy hosszában mint széltében, s csak valamivel vastagabb. A röviditések vagy utalások a már előfordult zsoltárokra vagy részletekre nem gyakoriabbak, mint közönségesen lenni szoktak. A betük természetesen kisebbek, mint a mechelni kiadásban, de nem kisebbek mint a tournaii ugyancsak Desclée által kiadott, négy kötetes Breviárium betüi.

Mi által éri el tehát első sorban a két és a négy kötet közt fönnálló differenciát? papirja által. A papir külön e czélra készült. Nagyon vékony, kissé fátyolozott fehér szinü, de elég szolid. A papirnak speciális vékonysága eszközli, hogy mindkét kötet több mint 1500 oldalt számlál, s mégis a kötet nem vastagodik kolonczczá, hanem a tetszetős „coeleste palmetum" chagrin bőrös kötésü imakönyvvel majdnem összetéveszthető. Összevetve a mechelni Breviárium kötetével, melyről mondtam, hogy kevéssel vékonyabb, még inkább kitünik a papir döntő befolyása, mert a mechelniben a lapok száma 900 felé jár, a tournaiiben pedig 1500-at meghalad.

A lapokat vörös keret szegélyezi, fönt kettős vörös vonal rovatot képez, melybe az ünnep neve van szintén vörös betükkel nyomtatva; minden lapot közepén lenyuló fekete vonal két hasábra oszt, minden hasáb negyvenhárom sort foglal. Néhány symbolikus kép disziti a részeket, s kisebb, feketén nyomott inicialék nyitják meg

a sorokat. A főünnepek előtt régi, góth izlésben tartott fametszetek diszelegnek, s emelik a jó benyomást.

A Versikulusok mindig külön kikezdésben következnek egymásra, ami a kisebb nyomás miatt is kívánatos. Mindkét kötetben megvannak a Breviárium szokott függelékei, sőt ott találni az uj „officia votiva"-kat is. A két kötetnek ára füzve 15 frank, fekete chagrin kötésben, a kötés minősége szerint 23 vagy 27 frank.

Dr. Pethő.

A sz. Jakabról czimzett régi temetőkápolna Sopronban. Póda Endre. Sopron. 1887. Litfass Károly. 4⁰ 16 lap és 10 tábla. Ára 2 frt.

Az előttünk fekvő igen fényesen kiállitott és müvészies metszetekkel diszitett munka hangosan szól azon kegyeletes buzgalomról, mely hazánk müemlékeinek megmentése és ujjáalakitása körül ujabban mindenfelé nyilvánul.

A soproni sz. Jakabról czimzett temetőkápolna, mely az archaeologiai és épitészeti jelességek szerint a XIII. századból eredő késő román és átmeneti stilü épület, hat század viszontagságai folytán szánalmas állapotra jutott. Falain nagy repedések tátongtak, tetőzete egészen megromlott, és mint egy rokkant harczos, csak fatámaszok segitségével állhatott fenn. Sorsa felett határozni kellett! Ujjáalakitását sokáig halogatni nem lehetett, mert a százados viszontagságok megfosztották már csaknem teljesen ellenállási képességétől.

A t. szerző, Póda Endre sopronvárosi apátlelkész ur ritka buzgalmának köszönhető, hogy e nevezetes müemlék meg lőn mentve az utókor számára. Nemes lelkesedéssel vállalkozott a nem könnyü feladatra, hogy az ujjáalakitás költséges munkáját foganatosithassa. Fényes sikerrel oldván meg feladatát, az elismerésre méltó munka emlékeül megirta a jelen müvet is, mely részletesen ecsetelvén a kápolna épitészeti sajátságait, történetét, az ujjá-

mint disciplinaris ügyet védelmezte s ezen indokból kivánt minden püspöknek teljes cselekvési szabadságot. — Erre utalnak bennünket azon szavai is, melyeket Magnushoz intézett levelének végén emlit, hogy „elmondtam véleményemet anélkül, hogy valakire is ráerőszakolni akarnám; tegyen minden püspök ugy, a mint jónak látja.“[1] Világos, hogy itt nyilván disciplinaris kérdést ért, ámbár a mindenkivel közös gyarlóságnál fogva beleesett abba az anomaliába, hogy véleményét mindig dogmatikus érvekkel igyekszik bizonyitani és világitásba helyezni, ez azonban felfogását meg nem változtatja.

Mondottuk, hogy Cyprián e levelet Rómába is elküldte; mielőtt azonban onnan válasz érkezett volna, egész lelkében megrázta s mélyen megszomoritotta egy őt vérig sértő irat, melyet Jubajanus juttatott kezeibe, a mely érthetően eléje tárja az ellene müködő ellenzéket, s melyben határozottan „a katholikus egység felforgatójának“ czimével illetik; ő, ki majdnem rajongott ezen egységért, ő ennek felforgatója! — ez bántotta, igen bántotta őt.

(Folyt. köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

VIII.

Nem tudom, mi csodadolgokat képzel magának a müvelt olvasó Plató Akademiájáról? Fönséges Portikusokat talán, milyenek a' bécsi parlament-épület tornáczai, mozaikkal kirakott Vestibulumokat; fényes márványter-

[1] Ep. Cypr. (76) ad Magnum.

met; könyvtekercsekkel megrakott állványokat a falak mellett; középen magas kathedrát s rajta Plátót, amint finom attikus dialektusban disserál arról, hogy mint támadnak a lények az örök eszmék besugárzásából. Ez az Akademia! De miután nem ilyen volt az Akademia, azért ez a fönséges kép is csak a bölcsészet magasztalására fogalmazott eszményi képnek bizonyul s a rideg valósággal szemben párázattá foszlik. Az Akademiában tanultak. Sokrates unalomig józan okoskodásai és kérdezgetései adhatnak helyes fogalmat az Akademiáról. A bölcseleti szellem ébresztetett valamennyi társalgóban; s ez a bölcseleti szellem mindjárt kiindult erőit próbálgatni, saját szárnyaira kelt, kutatott, s kutatásait másokkal s a mesterrel konferálta, ismereteit rendszerbe foglalni, s a természetet s az eszményit felfogni törekedett.

Ezek voltak a görög iskolák. Hogy mennyire fejlesztették az önálló, kutató szellemet, tanu rá egész Görögország története. Ez az igazi tanitás s tanulás, de amely eo ipso csak bölcseleti lehet, amint hogy bölcseleti minden, saját lábán járó, s elmélyedni tudó gondolkozás.

Hol vannak a jelenkorban ily Akadémiák? Windhorst a német országgyülésen állitotta, hogy a tanár és a tanitványok közti tudományos eszmecsere, a tanitványoknak a tanár által vezetett, de önerejükből fejlődő gondolkozása s vele való közlekedése, — ez az igazi akademikus tanmód többet érne valamennyi hosszú lére eresztett, méltóságos dissertációknál, — de hozzá tette, hogy kevés tanár van, ki erre képes legyen.

Már most ha a modortól eltekintünk, v. i. ha a rendes előadásokat nem is képzeljük ily tudományos „cercle"-nek, hol kettőnek vagy többnek párbeszédében fejtetik ki ezen vagy azon tétel, — hanem ha azt az önálló, a tanár tekintélye által vezetett gondolatfejlesztést veszszük szemügyre, ezt bizonnyára a skolasztikának, repeticziók, disputációkkal tarkitott módszerében találjuk fel. Megvan itt egyrészt a saját szárnyára kelt gondolat, a tantét fölfogásából kiinduló opponálás, mely a behatolásra késztet;

másrészt a vezető, irányitó, tanitói tekintély, mely közvetlenül belenyul az eredeti gondolatok gomolyába, s a tanitványnak kezébe szolgáltatja a nehézségek vagy tévedések szétszedett szálait, melyek segélyével önmaga képes legyen kibontakozni s észrevenni, hol tévedt, — sokszor azt is észrevenni miért tévedt, még pedig nemcsak objective miért, vagyis azt, hogy miért ellenkezik állitása az igazsággal, hanem észrevenni, hogy szubjektive miért téved vagyis megismerni az utat, a módot, hogy mikép juthatott ő erre.

A Collegium Romanumban ez a bölcseleti szellem, az önálló gondolkozásra vezető módszer különösen a theologiában érvényesül; nem mintha a filozofia tán másképen adatnék elő, hanem mert az ész éppen a filozofiai tanulmányok által teljesebben kiképesitve lép a theologiára. Tudja, hogy mi vár rá, s azt is, hogy mit keres; nem „tudományos egyetem" theologiájára lép át, hanem „tudománytanitó iskola" theologiájára. Ha tehát nagyon is józan tanárokkal találkozik, kik a szót csak a gondolat sovány signumának tartják s annak minden további equipirozását és felcziczomáztatását külön müvészetre, a rhetorikára bizzák: azt ugyan kezdetben kelletlenül viseli, később a gondolat dominálo előlépése és kidomborodásának hatása alatt egészen elfelejti. De aki nem akar gondolkozni s elmélyedni s az igazságot saját elmélyedése által fölkutatni; akinek ezt a mesterséget tanulni nincs szándéka s előadásokban csak fönséges gondolatoknak az ékesszólás plénparadjában kirukkoló Revüjét akarja magas lóhátról élvezni, az alighanem már a második órában csalódik, a harmadikban unatkozik, a negyedikben mely délutánra esik, elalszik, az ötödikre későn jön, a hatodikból végleg kikopik s odább áll, fölcsap lelkes csicserónénak vagy az ötlirás monsignori körökkel érintkezésben álló hirkihordónak.

E bevezetés után ujra a theologia mezején állunk. Fölhasználom ez alkalmat, hogy mulasztásomat kipótoljam. Ugyanis adós maradtam a theologiai tantárgyaknak

ismertetésével s azok tananyagának fölosztásával, miután a multkori füzetben a filozofiától a Pincióra rándultunk.

A theologiai tantárgyak közt nem kell kérdezni, hogy melyik a főtárgy? A theologia a maga valóságában, magyarán mondva tulajdonképeni minémüségében a dogmatika; mert ez az a tan az Istenről s az egész természetfölötti rendről, minden egyéb mellékes s csak általa áll fönn. Nem szükség ezt ujra fejtegetnem; a theologiai tanulmányok reformjáról irt két czikknek, ez a quinteszszenciája, mint a hol a reformot is kezdeni kellene, de aminek megadásával természetesen befejezve nem volna. A régi theologia az egyházban mindig igy gondolkozott; az egyházellenes ujkor, amennyiben az egyházi körök érzelmén s lelkületén rajta hagyta keze szennyét, ezt a fogalmat egészen elvesztette, — és kritikus vagy filologus — vagy paedagogusi frakkot szabott a togára termett theologiának. Róma azonban vén város és féltékenyen őrzi hagyományait; igy történt, hogy a theologia tanrendszerét illetőleg is a régiség hagyományaihoz tapadt.

A theologia dogmatika tárgya ugy dominál a tantárgyakon, mint a filozofiai szellem és irány a gondolaton. Négy éven át, — mindennap két órában szerepel a dogmatika. A tárgy ki nem fogy, sőt még marad valami. Ez mindenesetre baj, s e baj figyelmeztet arra, hogy nincs tökéletes dolog a világon. De ez a baj nem nagy. Egyik másik apró traktátus szokott rendesen elmaradni, pl. de confirmatione, de extrema unctione, de ordine. A többi rendesen elvégeztetik. Meglehet, hogy nem mindig; mert a csillagzatok nem egyformák, amelyek alatt a theologiára lépünk s igy megtörténik, hogy az egyik hallott előadásokat valamiről, aminek mások nyomát se vették észre. E különbség értésére tudni kell, hogy a theologia négy éve mind együtt van, az az jobban mondva, hogy a Collegium Romanum nem ismer négy évi theologiai kurzust, hanem ismer egy termet, hol a theologia dogmatika adatik elő, délelőtt, délután. Mindenki, aki theologiát akar tanulni, az idejár; vajjon egy éve, két

vagy három éve annak, hogy e nemes szándéka megvalósitásában fázik télen s izzad nyáron, az tekintetbe nem jön.

Sorrend a dogmatika traktátusaiban nem igen van; hanem az egyik tanár, ki délelőtt tartja óráját, az fölveszi ezen tractátusokat, néha csak egyet az egész folyamra; — a másik, ki a délutáni órában prelegál, az vesz másokat. Van ugyan tekintet arra, hogy, ha lehetséges, négy éven át, az egész tananyag átvétessék, de azért nem sietnek. Éppen ugy az előadás folyamatában levő traktátusok közt sokszor semmi összefüggés sincs, igy például a délelőtti órákban az egész éven át „de gratia Christi" folynak az előadások, a délutániakban pedig a teremtőről és müveiről szóló tan van szőnyegen. E rendhiánynyal összefügg az is, hogy minden theologus aszerint, amint más-más évben lépi át először a theologia küszöbét, más más theologiai részszel kezdi tanulmányait. Az egyik a penitenciatartás és házasság szentségével, a másik az erényekkel, köztük főleg a hitről szóló tannal, a harmadik a Szent-Háromságnak, a negyedik a szentirás és hagyománynak traktátusával kezdi pályafutását. Nincs kétség benne, hogy ez a körülmény bizonyára hátrányára van az ügynek; de e hátrányt paralizálja éppen a három évi filozófia, amelyben valamennyi a fundamentalist és az apologetikát illető kérdés már átvétetett; valamennyi fogalom és terminus ismeretes s a tanitvány előtt a tudomány egész kerete már kitárult; — mindazonáltal nem lehet eltagadni a nehézségeket, melyek a tárgyi rend meg nem tartásából erednek.

A morálist két évig tanuljuk naponkint egy órában; de az esetek megfejtésére (solutio casuum) hetenkint van egy repetitió-féle szánva négy éven át. A hirneves P. Ballerini sohasem végezte be két év alatt tárgyát, mindig három évet kért, de nem kapott. A morális theologia majdnem kizárólag kazuisztika, a többit javarészben már az ethika szolgáltatja, részint pedig a dogmatika.

Most kerül a sor a mostoha tantárgyakra! „Az

exegesis, történelem, egyházjog, keleti nyelvek mostoha sorsa a skolasztikus tanrendben!" — ime a századok panaszoskönyvének minden lapján megujuló siralmas nóta. E panaszos könyv hiteles helye minden cismontán tudományos egyetem. Értsük meg egymást! Az exegisből van naponkint egy óra, két éven át, s aki akar, járhat három, sőt négy évig is; másodszor: a dogmatika avval az opponáló, mindent föltúró irányával folyton exegetizál, még pedig nemcsak olyanformán, hogy probatur ex scriptura: dicitur enim ibi et ibi: justus meus ex fide vivit, ergo qui ex fide vivit, justus est; hanem másképp. Kár, hogy néhol nem citálják az ecclesiastes szavait e systemára: „hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea." (1, 13.) A trienti zsinat utáni scholasztikusok kitünő exegeták voltak, nem ismerték ugyan oly behatóan a zsidóház butorzatát és az akkori divat ruhaszabásait, azt sem, hogy mikép szijazták lábikráikra a sarut, de azért a betüt is meg a lelkét is az irásnak ugyan csak megértették.

Az egyházjog egy éven át naponkint egy órában alaposan adja elő az egyház alkotmányát, eltekintve az egyes országok körülményeitől s az ezek nyomában föllépő módosulásoktól. Senkisem tagadja, hogy mindenkinek szüksége van s hogy nélkülözhetlen a hazai egyházjog ismerete, a praktikus életben nélküle egy lépést sem tehetünk; de a másik, az általános egyházjogtan még szükségesebb. Szükséges főleg az egyházias érzület kifejlesztésére s azon fogalmak megalkotására, melyek az egyházat, azt az igazi ultramontanismust, a különféle történeti fejlődések és az állami érdekek és igényekkel szemben óvni tudják s az elvek alapján jogaihoz juttatni birják. Hiszen az állami egyházjogok sokban csak az egyház alkotmányos jogainak elhomályositására s csorbitására valók. S ily körülmények közt aki a jogelveket illetőleg nem ül keményen a nyeregben, annak nézeteit s később viselkedését is kapkodás, zavar s engedékenység fogja jellemezni. A hazai egyházjog studiuma az

egyesek buzgalmára és belátására van bizva; egy nemzetközi iskola ugyanis a különféle nemzetek közt fönnálló egyházak particuláris jogaira ki nem terjeszkedhetik, legfölebb reflektál itt-ott egyes szembeszökőbb jogállapotokra.

Pastorális ismeretlen dolog Rómában; de e tudománytól bátran állhatunk s bölcsődalnak vehetjük: „Ütött már az alkonyóra, Kecske mekeg az ajtóba.“ stb. A mi a pastorálisban kiválik t. i. a sz. miséről, s a szentségek kiszolgáltatásáról, különösen a házasságról és a penitenciatartásról szóló részek, az mind máshol vagy a morálisban v. az iskolán kivül a P. Spirituális által átvétetik. A rhetorikát 7 éven át tanulják, abban nagyon sok részlet jön elő, mely a kúrára vonatkozik. A hodegetikáról pedig, mely a pastorális szokásos fölosztásában a harmadik részt képezi, nagyon radikális szinezetü vélemények cirkálnak. Hodoegus! Vezető! Vezetni nem tud, ki járni nem tud. Járni pedig nem tanul, ki maga nem jár, hanem csak a paragrafusokból lesi, — s azt is hogyan, — hogy mikép kell járni. Azt lehetne ellentvetni, hogy a béna is mutathatja az utat! igen, ha országutról vagy kész ösvényről van szó, de a lelki élet nem országutakon, de ösvényeken sem mozog, hanem mindenki törtetve készíti saját utjait; e készitésben pedig csak az segitheti, aki ezt a mesterséget maga üzi s a terrenumot jól ismeri. A Pastorális neki gyürkőzik, hogy ily készültségü embereket teremtsen s azért egész sorját inditja meg a paragrafusoknak: De Zelo sacerdotis, de prudentia pastoris, de officiis circa cognitionem ovium, de diversi generis et spiritus hominibus, de caritate, de patientia! Ez mind semmit sem ér! Ezt nem a tankönyvből tanuljuk; ezt tanuljuk a P. Spiritualisnál, s főleg önmagunkon, harczainkon, törekvéseinken, buzgóságunkon, mely élénk érzékkel viseltetik mások üdve iránt, megfigyeli nehézségeiket, szenvedélyeik irányát, kitalálja szivük nyitját, mert szereti őket; szereti pedig azért, mert Krisztus szellemét szivta magába a meditációban, a Rodriguezből, a

szentek életéből s még inkább követéséből. Fönséges szavakat czitálhatok e tárgyban az Arsi plébános, Vianney János életéből: „Beaucoup s'attristent et se demandent: Que faire pour rendre les hommes meilleurs? La réponse est à toutes les pages de l'évangile: il faut les aimer quand même, les aimer toujours. Dieu a voulu, qu'on ne fit du bien à l'homme qu'en l'aimant. Le monde appartient à qui l'aimera davantage et le lui prouvera le mieux.“[1]) A kiket buzgó, papi szellemben nevelnek, azok ismerik a lelki erőnek forrását, szeretetük ösztönszerü vonzalmának szárnyán folyton arra felé irányul, a honnan az igaz kereszténység szelleme leng, értem a sz. gyónást, a sz. áldozást; megértik, hogy ezen szentségek gyakori vétele mily hatalmat reprezentál az egyházban; szellemes és leleményes buzgalmuk nem vonul félre, hanem folyton azon töpreng, hogy lehetne az áhitatot, a szüzességet, az irgalmat ápolni a különféle társulatok által; a lelkesülés ösztöne, — az Isten szellemének e megmagyarázhatlan, de valóságos szava megérteti velük, mint kellene a különféle hivatásokat és társadalmi rétegeket a kereszténység számára megtartani egyesületek által; — ez az igazi hodoegus; — ez mind nem áll a könyvben, ott csak a betü áll, de a hodoegusnak szellem kell.

S azután az a rhetorika, az a rhetorika! nem vonaglik-e mindenfelé, daczára a pastoralis tudomány fennen lobogtatásának? Pedig jól prédikálni s jól gyóntatni, — ez a pastorális képzettség sudaras törzse, mely ha erőteljes, nem marad üszögében ágja, galyja, lombja, édes gyümölcse. De e tárgyon jó lesz majd tovafüzni a theo-

[1]) „Sokan szomorkodnak s kérdezik: mit tegyünk, hogy az embereket megjavitsuk. A feleletet megtalálni az evangelium minden lapján: Szeretni kell őket, szeretni kell őket szeretetlenségükben is, szeretni kell őket mindig. Isten akarta, hogy ne tehessünk jót embertársunknak máskép, mint a szeretet révén. Azé lesz a világ, a ki forróbban fogja szerethetni s szeretetét az embereknek bebizonyitani.“ (Vie de M. Jean Marie Vianney Curé d'Ars.)

logiai tanulmányok reformjának eszméit, azért itt elég legyen róla.

A nyelveket, természetesen a keletieket, mindenki tanulhatja, aki akarja: csak a zsidó nyelv köteles. De a bemenet szabad bármely más keleti nyelv hallgatására. Nem sokan élnek e szabadsággal két okból: először azért, mert sokkal fontosabb dolguk erre időt nem juttat; másodszor azért, mert mindennapi tapasztalásból tudják, hogy néhány év mulva annyit tudnak majd belőlük azok, kik tanulják, mint azok, kik nem tanulják; s igy az erőlködést maradandóbb tárgyra forditják. Azonban akinek kedve és tehetsége van hozzá, az a nyelveket ott épp ugy sajátithatja el, mint máshol, példa rá egyik német iskolatársunk, ki két év mulva, miután a Collegiumból kikerült, arabs nyelven adta elő a morálist Beyrutban s hozzá még magyarul is megtanult.

Az egyháztörténelem két éven át naponkint adatik elő, csak a szombat képez kivételt. Ezen studium módszerében kézzelfoghatólag venni észre, hogy az egész rendszer a gondolat keltését és kiképeztetését czélozza s nem akar kész tudósok comfort kistaffiroztatása lenni. Ezt azért mondom, mert a tanár a történelemből két éven át rendesen nem végzi el az egészet, — de azt bőven, pragmatice, teljesen, kritice. Tanulunk történelmet tanulni, fogalmunk kél róla mint tudományról; müvelődik történelmi érzékünk, élesedik itéletünk, fejlődik éberségünk, erősbül, ha ugyan van, — tapintatunk is, a történelmi „orr", a történelmi érzék. Ez az érzék megbecsülhetlen s minden egyébnél többet ér. Ezt irta le találóan Döllinger s nem tagadhatom meg magamtól, hogy szavait ne idézzem: „Wir müssen uns auf diesem Gebiete (der Geschichte) den Forschungen u. Darstellungen Anderer vertrauen und es kommt nur darauf an, welche Wahl wir hier treffen und wie weit wir dem erkornen Führer auf diesem Gebiete glauben wollen. Da werden denn die Einen sich mit innern Behagen von solchen Geschichtsschreibern leiten lassen, die das Gedächtniss der

Vergangenheit verwirren, indem sie ihre Lieblingsideen und Vorurtheile in sie hineintragen, die ferner dem schadenfrohen, in der Brust des Menschen verborgen lauernden Daemon schmeicheln, indem sie den grossartigsten Thaten unlautere Motive und kleinliche Ursachen unterlegen, mit Vorliebe die wahren oder vermeintlichen Schwächen der grossen Männer und der edelsten Charaktere hervorheben, pikante Anekdoten und boshafte Züge aus den Klatschereien jener Zeit aufnehmen und am liebsten das religiöse Gebiet durch willkürliche Entstellung der Thatsachen, durch wohlgefällige Ausmalung und Voranstellung des zufällig beigemischten Menschlichen und Unlautern verwirren. Dagegen werden andere vermöge ihres sorgfältig gepflegten moralischen Gefühls und ausgebildeten Wahrheitssinnes gerade solchen Historikern ihren Glauben und ihr Vertrauen versagen; sie werden mit richtiger Divinationsgabe, selbst wo ihnen ihre Quellen unzugänglich sind, dies unlautere Treiben durchschauen und das Wahre oft durch die Nebel der künstlichen Entstellung hindurch wenigstens annähernd errathen. Wir würden z. B. nur eine geringe Vorstellung von dem moralischen u. religiösen Wahrheitssinn desjenigen haben können, der auch ohne die einschlägigen Quellen durchforscht zu haben, sich von dem Capitel in Gibbons berühmten Geschichtwerke, in welchem die natürlichen Ursachen der Ausbreitung des Christenthums mit scheinbarer Ruhe und scharfsinniger Sofistik entwikelt sind, irre führen liesse. (Irrthum, Zweifel u. Wahrheit. 1843. 32 l.)

Semmi sem szükségesebb, mint a történeti érzéknek fejlesztése; ha ez megvan, akkor jön a többi, a materia rudis: az országok, királyok, pápák, tévelyek, haeresisek emelkedése, bukása, — szerződések, zsinatok, párttusák, háboruk, ostromok, lázadások, pusztulások, hajszák, csalások, rafineriák, rutinek, okos és buta emberek s végül az évszámok.

A materia rudist szolgáltatják a történelmi olvasmányok; szolgáltatja szükebb körben minden utcza, min-

den templom, minden iv, minden emlék, minden márványlap, minden kirándulás, minden séta, — — s csodálatos kontraszt! szolgáltatja a refectorium. A történelmi tanulmányok s a refectorium barátságos érintkezésben állnak. A dolog nem egészen érdektelen, annál is inkább, mert némileg igaz, hogy a történelem el nem végzett része a refektoriumban végeztetik.

A refektoriumban mindig fölolvasnak; hogy az olvasmányok érdekesek s könnyük is legyenek, javarészben a történelemből vétetnek. Volt már alkalmam e pontra reflektálni; de ugy veszem észre, hogy lesznek, kik hitetlen mosolylyal futnak át e sorokon. „Érdekes tanrendszer, — egyháztörténelem ebéd és vacsora alatt.“ „Azok vagy nem esznek, hisz olasz koszton élnek, vagy az olvasmányból édes keveset értenek. Ki is figyelhetne evés közben?“ Mindez a bölcs reflexio csak okoskodás; mert a priori van. Vagy tán a posteriori is, tapasztalataink fiókjaiból húzzuk elő? Jól tudom, hogy honnan. Éppen most, midőn ezeket irom, csörömpöl a szobám alatti refektoriumban 140 kispap pusztító szerszáma, mint az a Xerxesi hadsereg, melyről Xenofon irja, hogy egy mértföldről lehetett hallani zsivaját, lármáját. A jelenet, mely ott néha lejátszódik, mindig fölér vásári panorámával, s azért közvetlen tapasztalatok gyüjtésének czéljából jó lesz egy perczre lenéznünk.

Valaki a szószéken áll, s könyvet tart kezében; mozgó ajkairól fölolvasási szándékaira lehet következtetni. Néhány még nem egészen kiéhezett kispap föl is emeli fejét s tüntet azon valóság mellett, hogy ebből egy szót sem ért. De e tüntetés méltatására a leveses tálba majdnem elmerülő szomszédok rá nem érnek s a fölös tudománynak a refektoriumba való betolakodásában a természetes, emberi jogok nyilt tiprását látják; bosszuságból bele is szurnak pikájukkal a mosolygó bucziba, mely fölhasitott kebellel rövid létének gyászos végét nyögi. Az olvasó nemes aspirációiban daczára a közelállók „eláll“-jának még folyton küzköd az alsóbb elemek rut részvétlenségével;

nemsokára a filozofikus közöny stoikus apathiává fejlődik benne, s ő belátván, hogy a mély igazságok, melyeket hirdet a bősz tömeg dobhártyájára nem hathatnak, csendes megnyugvással egymaga gyönyörködik korrekt hangsulyozásában. Ekkor egy vizhordó jusculista éppen a „Platz“ közepén az elszántan rohanó „szőrös Miskába“ ütközik s vig palaczk-csengés és tányércsörömpölés adja tudtul a közönségnek e váratlan találka iparelőmozditó karambolját. Rohan, akinek lába van, söprőért és rongyért, — halálra ijedt alakok surrannak el a szinen s a nyilt konyhaajtóban kétségbeeséssel küzködő karok hadonáznak. A nadrágos ifjuság, mely a kályhát őrzi s a sokat rágalmazott szemináriumi levestől „jusculistának“ hivatik, tüstént a vész helyén terem, tört palaczknyakat s tányérroncsot halász a padlón hömpölygő s vegytanilag elemezhetlen vegyülékből. Sürgő kezek forgatják a söprőt, száz biztató szóból meritvén lelkesülést, és csak az ajtóra vetődik közbe-közbe gyors, ijedt tekintetük, nehogy argoszi kémlők meduzai szempárjával találkozzanak. Már a *főgymnázium* legifjabb serdüléke is *félig kiugrott bőréből* s szerencséjükre a cingulus tartja őket: ekkor villan meg a fölolvasó előtt Demosthenes képe, ki a tenger morajával versenyt dörgött, hogy hangja az atheni csőcselék orditását letorkolhassa, — s a fölolvasó az ékesszólás szerelmétől lelkesitve, oly hangokat ereszt meg a kifeszült mellből, hogy a győzelem kétségtelenül az ő részére dől. A közönség meglepetve néz föl s önkéntelen „éljen“-ben tör ki a közelismerés. A fölolvasó megelégedetten száll le a magasból s gyorsan kanalazva nyomában van a főhaditestnek.

Csakhogy lehet ezt máskép is megtenni s contra factum non valet argumentum; még e factum sem szól a factum ellen, mert nem egy, hanem más és más. Oderiko Rinaldi Annaleseire, Janssen, Balan, Klopp, Reumont történeti müveire, érdekes élet- és korképekre mindenki figyelt s az utolsó szócskáig meg lehetett érteni. De a fölolvasó is erős hangon olvasott s tonus rectus-

ban, v. i. mindig egyformán, minden leszállás s emelkedés nélkül; ha valaki ugyanis a pontozásnak megfelelőleg idomitja hangját, azt eredményezi, hogy a mondatok végét nem érteni.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

SZ. IGNÁCZ LELKIGYAKORLATAINAK IRODALMA.

Irta KRIZSÁN MIHÁLY.

(Folytatás.)

92. *Gaudier Antal.* Introductio ad solidam perfectionem per manuductionem ad Exercitia S. Ignatii integro mense obeunda. Parisiis 1643. Lugduni 1644.

93. *Gaun Ferenc.* Eine deutsche Übersetzung der ewigen Grundwahrheiten des P. Karl Ambr. Cattaneo S. J. München 1737.

94. *Gentil.* Solitudo virginum seu vita et virtutes SS. Virginis Mariae in meditationes redactae pro exercitiis octiduanis. Parisiis 1696.

95. *Gherhardelli Máté.* Eine Übersetzung von P. Barry's Einsamkeit der Hagiaphila aus dem Französischen in's Lateinische.

96. *Gonnelieu Jeromos.* Abrégé de la retraite. Paris 1701, 1775.

97. *Grasetti Jakab.* P. Villacastin vezérfonalának a lelkigyakorlatokhoz fordítása spanyolból olaszra. Bologna 1621.

98. *Gravina József Mária.* Jesuita rite institutus piis exercitationibus S. P. Ignatii per quatuor hedomadas. Tom II. Panormi 1746.

ritatis indicasti, indefesso zelo et scholas juvenum et studia seniorum hac luce collustrare sategisti et sacrae scientiae pristinum florem, qui iniquitate temporum languebat, revocare anhelasti.

Templum illud pacis et veritatis, quod construere Tu beatissime Pater omni conamine in vacillanti orbe pergis, pleno splendore se nobis e longinquo praesentat, tandem aliquando assequendum, quando veritas catholica scientiarum auctoritate fulta sibi obsequium rationabile intelligentiarum vindicabit.

Et ideo religio nobis est, Cathedrae Romanae exoptata hac Jubilaei occasione nos intime jungere, gratitudinem nostram exultationi et laetitiae orbis catholici sociare. Adsit votis nostris benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei Tibi Beatissime Pater per multos adhuc in terra annos benedicentis!

Ad pedes Beatitudinis Tuae provoluti, Benedictionem Apostolicam, paternae erga nos benevolentiae et coelestium donorum pignus, humiles precamur

Beatitudinis Tuae

obedientissimi Redactores.

MIT HIRDET A SZ. PÉTER-TERI OBELISZK?

Irta Dr. PETHŐ.

A katholikus népek szivük vágyát követve kisebb nagyobb képviseletben Rómába vonulnak, XIII. Leo pápa ünnepére. A nagy gondolatok és mély érzelmek, ha valahol, ugy itt, az Isten élő, emberi szivvel érző s emberi szájjal hozzánk szóló orákuluma előtt — a pápa előtt, fognak találni kiutat a szivből s kifejezést s átható élt a lelkesült szóban. De

a lélek gondolata, s a szónak ihlete csak akkor fogja megközelitni a pillanat ünnepélyességét és jelentőségét, ha a megilletődött lélek előtt kitárul a szentszéknek, a pápaságnak mivolta és fönsége s ha néhány éles körvonalban kiemelkedik az a nagy történeti piedestal, melyen az idők szellemi harczai s törekvései közt a szentszék áll.

Álljunk meg e végből néhány perczre sz. Péter terén!

A bazilika előtt, mely óriási mérvekben veszi körül falaival s koronázza kupolájával az első pápa sirját, — ott a tér közepén 100 láb magas obeliszk emelkedik egyptomi granitból; erre az obeliszkre rá van irva a szentszéknek jelentése, a pápai hatalomnak rövid, éles jellemzése: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat. Nagy önérzettel s mélységes hittel vannak beirva e szavak az egyptomi granitba; épp oly győzelmes s kiirthatlan öntudattal vannak beirva az egyház hitébe, s a ki a percz ünnepélyességéhez s a hely szentségéhez illő gondolattal és érzelemmel akar hódolni a pápának, annak e szavakat kellene értelmi fényükben s érzelmi gyöngédségükben fölfognia. Krisztus győzelme, Krisztus királysága, Krisztus befejezett uralma, amint az láthatólag a pápaságban nyer konkrét kifejezést a földön, — ez a legméltóbb gondolat, mely elvezessen minket a pápai trónhoz, s mely a hódolatnak s gyermeki tiszteletnek zavartalan forrást nyisson.

A kath. hit szerint a pápa az egyház feje; organismusa életképességének föltéte s őrzője, — minden egyéb tagnak éltetője, ugy, hogy az egyház tana, hite, ereje, hatalma, — minden, amit Krisztus hagyott s az egyházba fektetett, konkrete maga a pápa! Az egyház harczai a pápa harczai, az egyház győzelme a pápaság győzelme, s amit Krisztus az egyházban, amennyiben az egy külső, látható társaság, tesz, amint az egyházban küzd, amint győz, amint uralkodik,

mindazt a pápaságban s a pápaság által teszi. Tehát, hogy Krisztus győz — vincit, hogy uralkodik — regnat, hogy teljhatalommal parancsol — imperat, ezt Krisztus legélesebben a pápaságban fejezi ki, ugy hogy Krisztus győzelmének, királyságának, uralmának a földön hordozója, kifejezője, közvetitője a pápaság.

A szerint pedig, amint a pápaságban részben ki van fejezve, részben pedig kifejezésre törekszik Krisztus győzelme, királysága, uralma, ugy ugyancsak benne és rajta vannak kifejezve e győzelmet előző, s kisérő harczok, e királysága ellen font cselszövények és lázadások, ez uralmának vesztére törő áskálódások. A ki Krisztust megtörni, trónját megdönteni, uralmát árnykirálysággá törpiteni törekszik, az mind a pápaság ellen forditja gyülölete és dühe fegyverét, s a pápaság ugy áll a világban, mint a legmélyebb s legkihatóbb ellenkezésnek jele: Sicut signum ad sagittam. Ezt a fölfogást a lélekbe, ezt a lendületes érzelmet a szivbe: akkor aztán önként tör ki sziven ajkon a legátérzettebb hódolat, olyan, mely a müvelt és öntudatos katholikusokhoz illik, olyan, mely Krisztus egyházára s annak kősziklájára, a pápaságra bátran s bizton néz a széthuzó elemek gyásztörekvései, s a schisma és a secták tespedésével szemben.

Fejtsük ki röviden a szentszék e dicsőséges mivoltát s jelentőségét.

Christus vincit! A nagy szellemi áram, mely a modern korban az emberiség érdekeinek gondozását magára vállalta és a boldogságot számára más alapon készül megteremteni, mint Krisztuson, az elkeseredett harczot Krisztus ellen már az egész vonalon vivja. Neve liberalismus. A szabad gondolat a bázeli zsinat óta egyre ostromolja a tekintélyt; „non serviam,“ ez jelszava! E jelszónak a tizenhatodik század forradalmában a reformációnak nevezett szabad

gondolat egy folyton sajgó kifejezést adott. A tekintélyt megvető szabadság azóta alakot cserélt, de harczot folyton viv; a leghatásosabb pusztitást ugyan a protestantismus alakjában végezte, de a tekintély még meg nem dőlt, a harcz tehát tovább folyt. A szabad gondolat a jansenismusban éledt föl, ez meg a mult s jelen század liberálismusába oltotta gyászos magvát. Az ellenfelek mindig ugyanazok voltak: *Krisztus az isteni tekintély*, — *vele szemben az emberi értelem*, mely a tekintélyt tagadja; — *Krisztus a lényeges igazság s következőleg minden értelemnek s tudásnak született királya*, — *vele szemben a fellázadt ész, mely az igazság forrását önmagába helyezi.* A legélesebb s legmélyebb ellentétek, melyek egymás mellett meg nem férnek. A jelenkorban ugyanezen harcz óriási mérveket öltött. A liberalismus és rationalismus, — ez a két formája annak az egy elvnek, hogy az ember teljesen független, — a 19-ik század korszellemét képezik, amiért is elmaradhatlan, hogy ellenkezésüknek Krisztussal lépten-nyomon kifejezést ne adjanak. Sőt mi több; ugyanazon oknál fogva, mert a korszellemet képezik, föl-fölbukkannak az egyház kebelében is, — Hermes, Günther, Balzer, Hirscher, Döllinger, Reusch, Schulte, Acton, Hatala s ami még van más tántorgó de végleg el nem bukott tudomány, vide Krausz s a tübingeni iskola néhány jelese (!) — mindezek zavarják a kath. fogalmakat, pártütést, meghidegülést támasztanak.

Krisztus tekintélye képezi folyton folyvást e támadások czéltábláját. A meghasonlás a *tekintélyre* vonatkozó elvekben van. A modern rationalismus és liberalismus ezt egyenesen vallja; a liberális theologusok ezt direkte nem vallják, de tényleg a tekintélyt homályositják, csorbitják, erejét veszik. A kath. hit formális elve, v. i. lelke a tekintély, mely előtt mindenkinek hódolni, v. i. *hinni kell.* A rationalismus a hitet nem fogja föl mint kötelességet, melyet tenni

kell, hanem mint fakultativ, az ember önkényére és innyére bizott valamit. Soha sem akarja belátni, hogy *azért kell hinni, mert a tekintély parancsolja neki* s nem engedi meg, hogy az Isten *a hitre kötelezheti* az embert.

Az ember tehát független lesz. Ez jellemző vonása a mai hitetlenségnek. Nem a tudomány nevében tagadják meg most általában a hitet, de ennek az elvnek nevében: „minek az?“ „miért kellene hinnem?“ Félreismerik tehát a hit kötelező erejét; egy *kötő hatalom* létezését a gondolat terén. Ez a közgondolkozás és a közérzés liberalismusa oly tereket ural, a mennyire a modern társadalom kihat.

A keresztény tan szerint pedig a hit első sorban a tekintélynek felel meg, lévén az engedelmesség aktusa, *hódolat a tekintélynek*, melyet Isten rendelt: az értelmes teremtmény hódolata az örök igazságnak. Ez az aktus oly észszerü, oly szükségszerü, hogy ha nem is volna a hitnek a cselekvésre, az életre befolyása, akkor is jogosult s köteles marad. De az ember nem akar hinni, v. i. nem akarja eszét hódolatkép alávetni, nem, — függetleniti magát. Az irány egy, a mód különböző. A protestantismus elvetette az Isten tekintélyét az egyházban, palástolva tettét a sz. irás nagyratartásával; de a palástolás merő szemfényvesztés volt, mert a sz. irásba szoritott isteni tekintély helyébe a valóságban az egyéni vélekedés ült; *az ember maga magának lett tanitó tekintélye: független lett.* A jansenismus, ez a csuklyába bujtatott protestans elv a mult század első felében s a jeligévé rögzött absurdummal föllépő rationalismus ugyancsak a 18-ik század második felében, — mindenik a maga módja szerint, — a tanitó tekintélyt az egyházban majd szenteskedve, majd álarcz nélkül tagadta, s az ember ismét, bár más csillagzat alatt, *független lett.*

S ez az ár most már hömpölyög javában, nem-

csak a tudomány elzárt regióiban, de a közérzés és a közhangulat minden szervében. Kiágazik minden társadalmi alakulásba, s mindenütt inog az auktoritás; tekintély most már nincs, helyébe ült a közösség akarata; — igazság nincs, helyébe ült a közvélemény. E mételyt senki sem gondolná oly mélyre gyökerezettnek, a ki az általános apoztaziát elvekben s még inkább a praxisban éles vizsgálat alá nem fogta; de aki nyitott szemekkel üz modern kulturtanulmányokat, az észreveszi a közvetlen benyomások elevenségével, hogy a régi, erkölcsi fogalmak, melyek közt első a tekintély, szánandó silánysággá vékonyultak, hogy a kötelesség és engedelmesség pingált nagyhatalmak, ha nincs sarkukban a bot és a börtönőr.

Ijesztően sötét és végzetes az emberi szellem ezen iránya. A sz. Péter-teri obeliszk nagy jel gyanánt emelkedik ki a korszellem ez árjából. Harczot jelez a pápaság ellen. Szükségképen! *Mert nincs trón, nincs erkölcsi hatalom, nincs intézmény, sőt nincs fogalom, mely szurób és élesebb ellentétet képezhetne a tekintélyt öntudatosan v. öntudatlanul tagadó árral szemben, mint a pápaság.*

A pápaság Krisztus tekintélyének konkrét alakja: kifejezése, nyilt törvénykép kimondott kötelezése a mellét dülleszto embernek: *hinned kell, mert Én, az isteni tekintélynek a földön szerve, mondom.* A pápa Krisztus helytartója, atyja, tanitója az egész emberiségnek *Isten kegyelméből.* A csalhatatlanság ezt az ő tanitói hatalmát teljesnek, föltétlennek, minden teremtményt kötelezőnek jellemzi s engedelmességet követel *nem kegyelemkép, hanem kötelességkép.* Ez az engegelmességnek a legtisztább s legtulajdonképenibb alakja. A pápa, ez a határozott egyedi ember követeli az engedelmességet nem a község, nem az összesség, nem a társadalom s emberiség nevében, hanem az *Isten nevében.* A tekintély elve, mely hatalomról szól s azt nem a nép akaratából és szuvereni-

tásából eredezteti, hanem az Isten kegyelméből, a pápaságban birja legtisztább kifejezését. De épp ezért a pápaság „sicut signum ad sagittam.“ Mintha farkára hágtak volna a liberalismus csuszó állatának, ugy emelte föl fejét, ugy sziszeg bele a világba sok szép frázist „szabadságról,“ „értelmi zsarnokságról,“ „Vice Istenségről“ stb. már rég óta, de főleg midőn ez a tekintély a hit dogmájává emeltetett; s a kath. egyház körében is, oly tájakon, hol a rothadás már külre is ereszthette bűzét, a német tudomány nevében, hogy protestáltak, hogy csempészték bele a theologiába a liberalismust akkor, midőn a müvelt nyugatnak püspökeit, — természetesen azok közül is csak az opportunitási ellenzéket, az óriási többséggel, mely szerintök müveletlen, s galileai halászokhoz csakugyan hasonlitott, szembeállitották, s az ellenzéki kisebbséget képező püspökök hiveinek, mint müveltebbeknek, nagyobb tekintélyt, nagyobb sulyt akartak biztositani mint a müveletlen olasz, spanyol, afrikai, amerikai, ázsiai püspökök által képviselt egyházaknak. Ime a liberális irtózás a tekintély valóságos lényegétől, mely nem a müveltségtől, nem a számtól függ, nem a népből, nem a hivekből vétetik, hanem az Istentől.

Természetesen, hogy akkor a tudománynak is kell hódolni a pápai szék előtt; mert ez a pápa tekintélyét veszi nem a tudós közvéleményből, s szava igazságát nem a német tudósok theologiája garantirozza, hanem az Isten, ki ezt a legfőbb tanitói, pásztori, papi hatalmat az értelem, a hit, az erkölcs dolgában *Isten kegyelméből való királysággá* emelte. Kezdve a protestánsokon, folytatva a jansenistákon, a XVIII. század rationalistáin, a jozefinizmus szépséges theoriáján végig a mai liberalismusig mindenütt egy tendencia lép föl: tagadni a szentszék tekintélyét. Jól tudják, hogy miért! Emelik szemre az „egyház“ s a „püspökök“ tekintélyét, védik föltünő hévvel az

„egyház“ s a „püspökök“ jogait a római „absolutismus“ ellen. De aki a kártyájukba pillant, látja, hogy az „egyház“ s a „püspökök“ tekintélye csak pictus masculus, amivel az avatlanoknak, — no meg a müvelt publikumnak ki lehet szurni akár mindkét szemét, s az orthodoxia szinlelt óvásával s a régi szabadságok sérelmeinek hangoztatásával ki akarják rántani az egész kereszténység lábai alól a gyékényt. Az „egyház“ tekintélyét elismerik, de a pápáét nem; az lehet akár csalhatatlan is, ez nem lehet. A püspökök a zsinaton az egyház „csalhatatlan“ tanitói, a pápa nem lehet „csalhatatlan.“ Miért? mert a püspökök sokan vannak s mindnyájan csak nem tévedhetnek, de a pápa egy ember, et omnis homo mendax. A csalhatatlanság tehát nem *Isten kegyelméből való*, hanem a természetes tényezők összhatásából; de ez nem tekintély, mert az igazsággal nincs szükséges összefüggésben. Üres dió, csak a külszint óvja, belül nincs ereje, nincs magva! Ugyanezt a játékot üzik az „egyház“ emlegetésével. Az egyháznak hódolnak, de a pápának nem; mert az egyház alatt könnyen a hivők összességét vagy azok képviseletét érthetik, tehát önmagukat, *s önmagának hódolni, vajmi könnyü.*

E liberális vajudások mind oda lyukadnak ki, hogy elhomályositják, vagy ha lehet kiirtják az engedelmesség tiszta, szüz fogalmát; pedig az embernek ez lényegével járó hozománya, melyről neki — ennek az Istennel szemben akarva nem akarva hódolni késztetett lénynek megfeledkeznie soha sem szabadna. Ha ezen fogalmán tulad, megbomlik közte s az Isten közt a kapocs, a hid, melyen egyesegyedül érintkezhetnék vele s ezt a következményt, melyre az elvek mentében bukkantunk, az emberiség szomoru, de logikus tényekkel illusztrálja. A leglogikusabb tény ez elvek nyomában: a hitetlenség. S nem köszöntött-e be? Mindenütt beköszöntött. Mihelyt a reformáció

az egyházban az élő tekintélyt, a pápát elvetette, fölverte községeiket a szétágazó vélemények gaza, — csupa emberi vélekedés és tévely! Hogy viselkedett ez uj elvü hittel szemben a tények logikája?

A tények logikája ugy füzte a dolgokat, hogy a legtöbben megunták ezt az ezerképü és alaku hitlátszatot és a kinyilatkoztatást mint puszta történelmi tényt, vagy ami még radikálisabb, mint mithoszt a szuverén kritika bárdja alá bocsájtották; *a vége hitetlenség lett.* S ismét; máskép fejlődtek-e az események akkor, midőn a csuklyás jansenismus és az utánna fiuszámba nőtt rationalismus tőlük telhetőleg homályositották, sötétitették az *„élő tekintélyt az egyházban?“* Nem, az eredmény itt is az volt, hogy a katholikusok soraiban a hitkétely és a hitetlenség éppen e két században radikális pusztitást végzett.

Tehát mi ez iránt tisztában vagyunk. A hit aktusa első sorban az örök igazságnak járó hódolat a teremtett értelmektől. Aki a tekintélyt tagadja, aki az első tekintélyt, mely a földön az Isten nevében az értelmeknek czélhoz vezetését igényli, csorbitja, támadja, elhomályositja, s ez által a neki járó engedelmességet mint a gyámsági szervezet alatt nyögő emberi szellem produktumát bélyegzi, mely a felnőtt s erejének öntudatával szertenéző „erős szellemekben“ önként összezsugorodik, — annak a szentszékben a tekintély és az engedelmesség régi elveinek megtestesülését kell támadnia s azt az uj világ egyetlen lényeges ellenségének vallania.

Ezen ellentétek harczában, mely a metamorfózisok fantaztikájával vivatik, de csak egyféle kudarczczal végződhetik, Christus vincit, Krisztus győz. Győz pedig a szentszékben. Valamint az isteni tekintély itt a földön a sz. székben nyert konkrét alakot, s valamint a tekintély e megtestesülése ellen, a sz. szék ellen dul szükségképen a harcz: ugy a győzelem is, a Krisztus győzelme a szentszéknek juttatott hódolat-

ban és elismerésben fog kifejezést nyerni. Ezt a kifejezést ragyogóbbnál ragyogóbb szinekben varázsolják a világ elé a pápák egymást érő ünnepei. Minden hivőnek lelkébe vésődik a vasszükségesség érzete, hogy a mily igazán akar hinni s végleg győzni, oly igazán kell a szentszékhez ragaszkodni és Kisztus harczát a szentszék lobogója alatt vivni, mert csak e lobogókon áll az uj monogramm: Christus vincit! Mindenfelé szétforgácsolódás a szellemek világában, huza-vona, szkepszis, a szekták simbolumai tele vannak klauzulákkal, az egyéni hitvallások rezervákkal, a *kereszlyénség* rationalismussá fajul s a reformátorok erősváru hite Strausz Dávid destillácziójában párolog el végkép . . ., csak itt a szentszék körül van egység a legfőbb isteni tekintély elismerésének, s a neki járó készséges hódolatnak árán. A szentszéknek lelkes átkarolása az ész és szív odaadásával ugy veszi észre, hogy rajta teljesül a próféta szava: „Halljatok engem, kik igazat követtek és az Urat keresitek: figyelmezzetek a kősziklára, melyből kivágattatok; figyelmezzetek atyátokra, mert egyedül csak őt hittam és megáldottam és megsokasitottam.“ (Izai. 51. 1. 2.)

Igy értjük az obeliszk első föliratát, a nagy világtörténeti programm első pontját.

A gránitba vésett isteni jogok másik két pontja: Christus regnat, Christus imperat *Krisztus uralmát és imperiumát hirdeti.*

Van itt a földön egy természetfölötti ország, tényleges, valóságos királyság, amelynek alá van vetve a maga módja szerint minden: természet, ember, társadalom, s e királyságban Krisztus az Ur, regnat. Ez tényleges uralma Krisztusnak a természet fölött, ez a valóságos birtokba vétele minden létezőnek — a természetfölötti rend, a kegyelem rendje által történik. A természet rendje csak torzo; teljességét, czélját a kegyelem, a természet fölötti képezi.

Igy tehát semmi sem birja czélját a merő természetben, semmi sem záródik le a merő természet keretén belül, hanem minden szükségképen a természetfölötti renddel lép összeköttetésbe s különösen az ember élete sehol és soha sem állapodhatik meg a merő természetben, hanem folyton érintkezik s összefonódik a természetfölötti elemekkel.

Christus regnat! annyit jelent, hogy az ember soha és semmiben sem vonhatja ki magát Krisztustól, hogy az egész ember áttétetett abba a természetfölötti rendbe, melynek feje s királya Krisztus, ki azért jött le a földre, hogy restauráljon mindeneket: az embert és lelkét, v. i. a hitet és tudományt; az embert és testét, v. i. a házasságot; az embert és nevelését, az iskolát; az embert és az embereket, v. i. a társadalmi életet; az embert és társadalmi létének legimpozánsabb nyilvánulását, az államot, szóval minden emberit, hogy minden keresztény legyen, minden Krisztusi legyen, et ut Ipse sit omnia in omnibus.

Ez Krisztus királyságának fogalma!

De a rationalismus és a naturalismus majd nyiltan, majd titkon, néha még a hódolat bájos álarcza alatt mindent emanczipálni akar Krisztus uralma alól. A ker. elveknek és fölfogásnak mindenben ketté metszik idegeit, melyek az egész müveltséget ezer és millió szállal Krisztushoz, a kereszténységhez füzik. A csataterv ki van számitva, ravasz, körmönfont következetességgel hajtják végre az emanczipácziót. Először a tudományból szoritották ki Krisztust, szabadnak nyilvánitották, melynek nincs ki parancsoljon. A tudománynak Krisztushoz semmi köze. A haldokló Wiegand, marburgi hires természettudós, szükségesnek találta ez általános ténynyel szemben végső leheletét egy feltünő izenet közlésére használni; ezt suttogta barátjainak: „mondjátok meg a világnak, hogy *egy hivő természettudós* hal meg.“ Némelyek

talán e hir vételekor azt gondolták, tehát levitézlett az utolsó mohikán! A naturalismus nem ismeri a bün uralmát s következőleg ignorálja a kegyelmet, s azt, a honnan ez a szükséges, elevenitő erő forrásozik: a megváltást. Csak egy megváltást sürget, megváltást a hit igájától s e megváltást a teljes szabadságban ismeri föl. Elvetni a hitet s marad a puszta ész, — elvetni a kegyelmet s marad a puszta természet s ez a puszta ész és puszta természet adja a független, szabad embert.

Az emanczipált emberi észnek nyomát követi a természetes erő és fejlődés összfoglalata, az állam. Ez a legimpozánsabb emberi mü, Krisztus királyságának nem ad helyet. Intézményeiben, törvényeiben, eltekint tőle, kit Isten minden alakulás mérvadójául adott és pedig nem kényünkre bizta, akarjuk-e, nem-e, elfogadni, hanem kötelezett elfogadására. Ezt a „kell"-t az államok egészen kitörülték szótárukból, — fölhagytak vallási hagyományaikkal s tapogatózva nyujtogatják csápjaikat a kalandok labyrinthjába. E szomoru hadjáratban a francziák képezik az előcsapatot, kikről a boldogult Guibert bibornok állitá, hogy „Francziaország Európa legszekularizáltabb állama." Már a népszámlálás összeirási iveiben is elhagyták a vallás kategoriáját. A hivatalos Francziaország nem ismer vallást, nem egyházat, nem Krisztust. Ime, igy szándékozzák emanczipálni az államot Krisztustól.

A tudomány s az állam szekularizácziója átcsap a társadalmi térre, az egyedek érzületébe, az erkölcsök és szokásokba. Itt az emanczipáczió gazba nő, s szemet szur az emberek ama könnyelmüsége és fegyelmetlensége, melylyel a hitet, a kegyelmet, az Istennek köteles engedelmességet tekintik. Belátásuk dönt, alkot uj világot, s bármely egyházi tekintély előttük csak oly számba jön, mint valami ugocsamegyei csodarabbi. A kor fia önérzetesen néz szerte-

szét s látja, hogy pártján van a müvelt világ, a sötétencz kisebbséget sajnálja, ha ugyan meg nem veti, mint amely szerinte agyrémek vagy lelkesebben szólva rajongás járszallagán botorkál. A társadalom fogalmait, érzelmeit, beszédét, szokásait, erkölcseit, életét a hitetlenség s a gyülölet vállvetve emancziválja.

Már most Krisztus uralmának e tagadásával, a szellemek e lázadásával szemben nincs széles e világon s az idők medrében az ellenkezésnek oly szuró, oly éles jele, mint a pápaság. Krisztus uralmát, v. i. az igazság és a kegyelem országát legszembeszökőbben hirdeti s valósitja meg önmagán. A pápaság u. i. konkrét kifejezése Krisztus jogainak az emberiségre; konkrét kifejezése annak, hogy van természetfölötti ország, természetfölötti rend a világon, mely megköveteli, hogy az ember egészen, minden tehetségében ez uralom alattvalója legyen. Ez uralom Krisztus országa. Krisztus országa nincs a holdban, nincs a felhők közt, nem valami láthatatlan, — ha láthatatlan volna, nem törődnének vele, — de látható, társadalmi szervezetben lép föl. Ez organismus feje a pápa. *Természetfölötti erőnek* tulajdonitja a pápaság mindenét: alapitását, fennállását, hatalmát, jogait. S igy ő benne mint *konkrét személyben lép föl a természetfölötti elem*, amit tagadni, gyülölni, irtani, ami alól magát kivonni egyedüli czélja a rationalismus és naturalismusnak. A gyülölet s tagadás fékvesztett örjöngésbe esik, valahányszor határozott kifejezést nyer a *pápaság e természetfölötti, e kegyelemből való jellemvonása.*

Az ellenkezés élesebb s mélyebb nem lehetne. Az obeliszk szóba foglalja az ellenkezést legyőző hatalmat: Christus regnat, Christus imperat.

Krisztus győzni akar ez ellenkezés fölött. Ezen akaratának kifejezést ad a szentszék alapitása s fönntartása által. Az által, hogy állandó, csalhatatlan

tekintélyt állitott föl az egyházban, melyet helyettesévé, az emberekhez *emberi nyelven szóló organumává* rendelt, nyomósitja, hogy nem engedi jogait s igényeit az emberiségre csorbitani, — hogy ő tanitó a szellemek vezetésére *az igazság által*, — s ő az Ur az egész embernek üdvözitésére *a kegyelem által*. Minél nagyobb az ellenkezés ördögi árama, annál inkább gondja van rá, hogy a szentszék, mint *Krisztus müveinek lelke*, mind jobban kiemelkedjék s kidomborodjék az egyház szervezetében; gondja van rá, hogy minden még meg nem fogyatkozott *hit*, s minden *kegyelem*, mely az emberi lelkekben él, mindinkább a szentszék köré gyüljön, vele szoros összeköttetésbe lépjen, s az egység impozáns nyilvánulásából erőt s kitartást meritsen.

E gondolatokat ébreszti föl bennünk a sz. Péter-teri obeliszk, s ezektől hevitve, lépünk minden pápai ünnepen a szentszék zsámolyához. XIII. Leo pápa 50 éves papi jubileumán is a hódolat érzelmeit kath. fölfogásunkból meritjük a pápaságról s annak jelentőségéről s igy mondjuk: „Teljes szivünkből hódolunk neked sz. atyánk!“

A kit az Isten legfőbb tekintélyül adott az üdvüket kereső népeknek, a kinek keblén a legfőbb papi hatalom „urim és thuminja“ ragyog, azt mindnyájan „*sz. atyánknak*“ hivjuk. S méltán; mert a legfőbb tekintélynek megfelel a kegyelet, s ez a kegyelet, gyermeki kegyelet, mely benne atyát, *sz. atyát* ismer. A világ ez elnevezést gunyjával illeti; tele van magával; tanitót, oktatót, kegyelmet nem ismer. A hivő pedig a szentszékkel szemben a gyermeki érzelmet ölti magára: tanulékony, alázatos, odaadó. Kétkedés nélkül fogadja a legfőbb tanitó szavát, ugy veszi bele szivébe s ugy őrzi azokat, mint hüsége s igazhitüsége zálogát. A kor büszkesége amint utalja a pápai tekintélyt, ugy utalja a gyermeki érzületet. Gyermek lenni nem akar, a

fölvilágosult férfit játsza, protestál az Isten gyámsága ellen. De mi alatt a gyámságot megveti, az igazság s istenfiuság szép örökét is elveszti s iránytalanul a tévedések labyrinthjában és elégedetlenül a czéltalan küzdelmek keserüségében, — elveszti bensőségét, erényét, erkölcsét, szeretetét. A sz. atyának gyermekei pedig minél inkább gyermekek, v. i. minél fogékonyabb lelkük a fensőbb vezetés behatásai iránt: annál távolabb esnek a büszkeség hályogos szkepszisétől, lelkük teljes odaadásával karolva át az üdv tanát, mely a szentszék orákulumában nyer csalhatatlan kifejezést, a tántorithatlan hit biztosságát s nyugalmát élvezik s a gyermeki lelkület teljes gyöngédségével s bensőségével indulnak meg a hit áldásait az erényes cselekvésben milliókra árasztani.

Hüség, kegyelet s gyermeki egyszerüség füzi a szentszékhez *a katholikus hitet*, áldozatkészség s lelkes odaadás, kitartás és küzdés a szentszék jogaiért, ez jellemzi *a katholikus szeretetet*. Ez érzület, e lelkület széleskörü elterjedése emeli s erősiti majd meg *a katholikus reményt*. S kinek pedig ez a mély, erőteljes s férfiasan következetes érzület nem tetszik; s ki midőn férfi akar lenni, *az Isten kegyelméből való* tekintélyt megveti; — midőn szabad akar lenni, az ész fegyelmetlenségét követeli; — s midőn saját erőteljét ki akarja fejteni, az Isten erejét s annak szervét az egyházat utálja: az fontolja meg Dante szavait, Parad. 5. 73.:

Siate, Christiani, a muovervi piu gravi;
Non siate come penna ad ogni vento;
E non crediate, ch'ogni aqua vi lavi.

Avete 'l vecchio e 'l nuovo Testamento,
E 'l pastor della Chiesa, che vi guida:
Questo vi basti al vostro salvamento.

És ez az érzület, mely lelkes odaadással karolja át a szentszéket s konkrete szólva, mely a pápát a gyermeki ragaszkodás gyengédségével, s a tanulékony lélek készségével köriti, — kell hogy életre ébredjen nálunk is. Ébredése a hit föléledését jelenti; — ébredése a tettre megért öntudat első nyilvánulása.

Aki szégyenlené a pápához való ragaszkodását, az kifejezést adna kételyének, hogy az Isten a pápát csakugyan csalhatatlan tanítónak állitotta-e fel. De aki hiszi, hogy a szentszék az Isten orakuluma hit és erkölcs dolgában, — s aki a szentszékben az egyházi szervezet központját, egységét, s erejét látja, — annak lelke sokkal természetesebb s mélyebb vonzalommal huzódik meg az isteni tekintély kathedrája köré: semhogy a nagy eltökélések, s a jellemszilárdságról dunsttal sem biró uracsok és tökfilkók szellemszikráinak oda nézne s frázisaik mögött belátást is föltételezhetne.

A magyar katholikusoknak el kellene valami a nagy eltökélések s a jellemszilárdság szelleméből. De a hiány nincs szivükben, hanem értelmükben. Értelmük, felfogásuk nyögi a zsidó és liberális ujságfirkászok fölületességet. Emelkedjenek föl érett s önálló gondolatra mindazok, kik a pápai jubilaeum ünnepén a sz. Péter-teri obeliszk árnyékában elhaladnak. Emberejék meg magukat annyira, hogy a tagadások radikalismusa ellen, mely a szentszéket s a katholicismust csak piszkitani, rágalmazni tudja, az állitások radikalismusát léptetik: állitjuk s hiszszük mindazt, ami sz. Péter kathedrájával eleven összeköttetésben tart.

Se mala cupidigia altro vi grida
Uomini siate e non pecore matte
Si che 'l Giudeo tra voi di voi non rida.
Dante Par. 5. 79.

mában és a tévely iránti elkeseredett gyülöletében keresendő ellenállásának oka, és midőn Cyprián ezen álláspontját vizsgáljuk nem szabad szem elől tévesztenünk ama nemes érzelmeket, melyek őt e vitában vezették. Különben védelmére befejezhetjük tanulmányunkat szent Ágostonnak a történelem által is elfogadott ama magasztos és valóban megragadóan tisztázó itéletével, hogy „dicsően kiömlő vére eloszlatá azt a felhőt, mely képes volt elhomályositani a szép lelkét, hibáját kárpótolta a szeretet tuláradó bősége s lemosta áldozathalálában bőven ontott vére.“

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

IX.

Mint az éji lepke kerülgeti a lángot, mindig szükebb és szükebb körben kering, mintha akarna is beleesni, nem is, — végre mégis beletéved s pörkölődve fizeti le a természet adóját: épp ugy kerülgeti e leirás is az anyagi lét azon gyupontját, mely tüzel s melegit; többször közel ért hozzá s ismét eltávozott; nem mer, — végre nagyon is közel ért, benn van — — a refectoriumban. Nunc animis opus est, nunc pectore firmo! Érzem a feladat nehézségét. Kifogások s vádak emelkednek mindenfelől. Némelyek ugy vélekednek, hogy a leirás hozzá nem méltó sőt illetlen tárgyra vetemedik. Találkozom az ideális nevelők szemrehányó tekintetével, kik az ételről s ellátásról szóló czikknek csunya materialismusa fölött különféle grimasszokat vágnak s szóba is alig eresz-

kednek. Üldözőbe vesz az „asceticae vitae“ és a „firmioris propositi“ férfiak ősz alakja s hallom tiszteletre méltó szózatát, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, amit természetesen nem tagadok. Mások plane avval vádolhatnak, hogy az alsóbb szenvedélyekre appellálok s e réven akarok ügyemnek jóakarókat fogni.

De hiába, az intézet leirásában a refectoriumról is kell szólnom. E nemes vállalkozásom uj lelket önt az iskolai dolgokon rég életunttá lett közönségbe. Mindazok, kik már félig elaludtak, fölébrednek; kik a dialektikai dissertációktól marasmusba estek, fölélednek, — a Collegium iránt érdeklődő ifjuság érzi, hogy itt van a „punctum saliens,“ ettől függ, ráadja-e voksát vagy nem. Két párt kiséri fürkésző tekintettel a collegiumi refectorium leleplezését: a haladó és maradó párt. Az ifjabbak rendesen haladók, követelők, elégedetlenek s különös ösztönnel birnak a dolgok kifogásolására. A másik párt a maradó párt. Cátói következetességgel hangoztatja: nihil innovetur; nisi quod traditum est, servetur, s méltóságos nyugalommal rámutat a káposzta, lencse és babtálakra, mint a törhetlen férfierő és józan mérséklet nemzetföntartó szerszámaira.

A scylla és charybdis ritkán rajzolódott ily szemetszurólag tollam elé. Hogy tehát se jobbra se balra ne térjek, a szives olvasót egy római sétára kérem.

Fölmegyünk a Quirinálra, onnan a halom hátán messze elfutó Via Piába fordulunk. Egyre tovább haladunk, mig a hires Porta Pián át a kampagnába értünk. A kapun kivül az utcza Via Nomentanává változik. Oldalt az utról kertek, s villák váltakoznak; a kertekben az articsóka s a finocchi zöldelő sorain édes merengéssel legeltethetnők sovár tekintetünket, ha ez a zöldség oly kedves benyomásokat tenne belső érzékünkre, mint a született s romlatlan olasz természet étvágyára. Tovább megyünk. A kertek elmaradnak. A kampagna egyhangu pusztaságán csak a melancholia álmatag szelleme bolyong. Halmokon föl le fut az ut, mig a classi-

cus Anióhoz ér. Düledező vagy mélyen lehajlott fák és cserjék keritik a partotmosó élénk folyót, minta-szarvu ökrök légiója barangol bujanövényzetü partjain. A történelem fönséges perspektivát nyit az unalmas fakó tájon. Látjuk lélekben Hannibal csatasorba állitott seregét, mármár ostromrohamot fuvat a „classicus“ recsegő érczén, de a gondolat, hogy római sast fészkében akarja megfojtani, még most is eszeveszett vakmerőségnek látszik előtte, — meggondolta magát s hátrált. Ókori, tornyos hid vezet át a folyón; tornyát Belizár, bizanci vezér épittette; most is áll, pedig ki tudja, vakolták-e azóta. Alaktalan, szürke, a nap hevétől kiégett halmok emelkednek a tulsó parton; az ut mély vágásban halad, mig feltekerődzik, — agyagos falain nincs füszál; — fölmegyünk s leülünk. Tudod-e, hol vagyunk? A tisztelt olvasó e sétában talán szónoki fogást gyanit, mely a gyomorkérdést classicus sétával akarja elütni, pedig tudnivaló, hogy a séta alatt, — plane az ilyen 3 órás séta alatt a gyomorkérdés teljes érvénybe lép. Nem szónoki fogások kedvéért jöttünk ki Anió halmaihoz, hanem más czélból, egy régi szónoklatot akarunk élvezni, mely e halmokon mondatott. A hol most ülünk, ez a „mons sacer.“ Ide jött ki, a Rómából kitakarodott plebshez patricius tógában Menenius Agrippa, okos római ur és csendet intvén kezével, megnyitá ajkait és szólt:

„Coeliust s Aventint lakó, napszámba koplaló, plebejus honfitársak!“

„Mondok nektek valamit, a mit ti természetes, józan eszetekkel (Menenius ur korában a Mons sacer alatt a mostani rongyos kurtakocsma (osteria) még nem állt,) bizonyára bölcs dolognak fogtok felismerni. Volt valahol egy ember, a kinek gyomra, kezei, lábai s szája közt átkos meghasonlás ütött ki. A kezek, lábak, s a kemény munkát végző fogak voltak a bal párt, — a gyomor a jobb párt. A bal párt azt mondta: mit nekünk a gyomor, nem dolgozik semmit s fölemészt mindent; mi ügyesek, — mesterség s müvészethez értők vagyunk, az meg

lomha tömeg; szinte illetlen dolog, hogy rágondoljunk, annál kevésbé, hogy érte dolgozzunk. Emberi méltóság nem türi, hogy vele bibelődjünk s ha mégis késztet rá, rakjuk meg földdel, kővel, vagy talán — mert hisz kegyetlennek lenni illetlenség — tartsuk el gyökérrel. (Akkor még nem tudták, hogy lesznek remeték, kik gyökerekkel fognak táplálkozni.) Ugy is lett; — csakhogy aztán az egész emberből semmi sem lett. Kezdetben kedvtelenkedett, duzzogott, később ereje veszett, léha lett a keze, botlott egyenes uton a lába. Nagy ellenszenv támadt benne a többi ember iránt, kiknek tálából a pecsenyét majdnem kiolvasta, elkeseredett s búnak adta fejét. De csalódik, ki gondolná, hogy az ételtől elszokott, s a gyökereket pecsenyének nézte volna, — de sőt oly farkas étvágya támadt, hogy a hol „per fas et nefas" tálhoz és palaczkhoz fért, azt rögvest elpusztitotta; talált is módot benne, hogy a monopolium sövényén, mely bort és pálinkát s a mi hozzá izlik tőle elkeritett, szépséges szerével lyukat üthet vala." A többi, a mit Menenius még hozzátoldott, nem érdekel. S miután ez a tapasztalt patricius Rómához közel beszélt, azért beszédét jól szivükre vették a rómaiak s mindent a szerint rendeztek, collegiumaikat is. Őrizkednek elégedetlen, éhes, kedvetlen embereket nevelni, azért a gyomorról hiven gondoskodtak s minden lázadást ellene gyökerestől kitéptek. Hiven meg vannak győződve, hogy ez utja és módja a jó nevelésnek. Menenius ur bölcseségét mások el nem fogadták s váltig állitják, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak: ergo . . .! Valaki erre azt mondhatná: ergo, ergo, quid vis ergo?

Hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, az bizonyos; de azért táplálkoztak, mert akartak; olyan remete, ki nem akart, s mégis gyökereket evett volna, nem ismeretes. Az most is ugy van. A ki akar, az ehetik gyökereket, s föltéve, hogy nem teszi magát tönkre, erényes cselekedetet végez. De a ki nem akar gyökereket enni, avval ily experimentumokat nem kell csinálni.

Éppen oly igaz, hogy az étel és ital materiális valami s hogy az erény, s az emberi méltóság kifejlettsége stadiumában nem fog nagy sulyt fektetni ételre italra; de épp azért, mert erényt s öntudatos méltóságot emlegetünk, eo ipso akaratról beszélünk. Akarat nélkül nincs emberi méltóság. Az fog tehát az emberi méltóság érzetében ételen és italon felül emelkedni, a ki ezt tenni akarja; a ki nem akarja, az nem fog. Még akkor sem, ha napszámba koplaltatják; — valamint megforditva is igaz; az emberi méltóság érzetében ételen és italon felülemelkedni fog az, a ki akar, még akkor is, ha hivatása lakodalomról lakodalomra járni, — még pedig falun. Hogyha pedig sikerülne valakit, a ki arra való, az étel és ital rózsás tájképével, melyet biztos kilátásba helyezhetek, a collegiumnak megnyerni, azt szivesen megtenném, mint a hogy czukrosan szokták beadni a rettegett mediczinát, mely talpra állit s erővel tölt el; — nem kell pedig félnünk, hogy azért a czukrot az orvosságnál és egészségnél jobban megszeretjük.

A collegiumnak elveit e részben két thesisbe foglalom:

Thesis I. Koplalás által erényt nevelni per se nem lehet.

Ratio est: mert a koplalás gyülöletes, s eo ipso a szeretetnek v. i. az erénynek termelésére per se alkalmatlan talaj.

Thesis II. A bőjt az erény eszköze.

Ratio est: mert az akaratból folyik, s lényegében van, hogy önkéntes megtagadás által a lélek a testen uralkodjék.

Corollarium: tehát jól kell az ifjuságot tartani, hogy minden szellemi behatásra fogékonyabb és készségesebb legyen s jól kell tartani, hogy lelki tökélesbülését jó kedvvel munkálván, a belátás által vezéreltetve önként bőjtöljön. Miután ez önkéntes önmegtagadás hatását tapasztalta, nincs kétség benne, hogy azt később is szivesen ne gyakorolná. Igy egyezteti meg az egyházi fölfogás a jótartást és a bőjtöt és sehogy máskép. Az embe-

rek nem azért rugnak ki, mert jóllaktak, hanem azért, mert nincs jó szellemük; ha koplalnak, meglehet ki nem rugnak, de a jóra, lelkesre csak annyit érnek, mintha ki rugnak. Azután meg senki sem állitja, hogy csak jó tartással kell nevelni; — a jótartás nem nevelési eszköz, az csak föltét a jó dispozicióra. Az eszközök egészen mások; az eszköz a szellem. Különben ugy hiszem, hogy a dolog világos.

A fönt kiállitott két thesis fejezi ki a Collegium rendszerét a refectoriumban. A Collegiumban mindenki meg van elégedve az ellátással. Sohasem hallottam panaszt. Ritkaság, hogy valaki a kosztról beszéljen; tehát ott szokás az „emberi méltóságra" emelkedni; a hol az ellátás nincs meg kellő mértékben, ott folyton arról beszélnek. Tehát ha e nemben is emberi méltóságos gondolkozásra akarunk valakit növeszteni, akkor adjunk neki becsületesen enni. Ez az utja az emberi méltóságra való nevelésnek. Minden ellenkező szóbeszéd, mely a Collegium refectoriumára kigyót- békát kiált, ráfogás, hazugság! „De hát — fogja valaki mondani — a kirántott tök, a sült ugorka, a salátának készült macskafark, — bocsánat növényt értek, — ludvirág-levél, szintén csak ráfogás, hazugság?" Hogy Olaszországban a föld valamivel több faját termi meg a salátáknak, ki akarná azt néki megtiltani? hogy pedig valaki a kirántott töktől ájuldozik, az képzelődés; — mondhatom, hogy az igen jó; de a kinek nem jó, ne egyék. Ne féljen, hogy az étlap valamikor ilyen is lehetne: leves — és kirántott tök. Az ilyen tökfilkóságra eddig nem akadt vállalkozó, vagy talán van valaki, a ki ezt komolyan is gondolná, akkor hát neki járná meg az ilyen étlap.

Meglehet, hogy ismét a leirás méltósága ellen vétek; de van elég enyhitő okom rá, melyek a magas bíróság előtt kimentenek; — ezek közt első helyen állnak azon kósza hirek, melyek ha nem erednek a vén Chemniciustól, hát bizony nem valami barátságos féltől. Mindezek a komám asszony hitelességével dicsekszenek,

Az elüljárók és alumnusok együtt étkeznek. Ha püspökök, érsekek, kardinálisok hivatalosak, akkor is csak ugy van. Ezeknek csak nem lehet kirántott tököt tálalni? A konyha német, a mi annyit is tesz, hogy lehet németesen enni, v. i. sokat, amennyi tetszik. Van reggelire kávé, ebédre három tál étel és télen nyáron gyümölcs; van uzsonna, van vacsorára leves, pecsenye és gyümölcs; főzeléket Olaszországban nem ismernek; délben, este bor. Ha valakit ennek daczára kerülgetné a „horror vacui," az délelőtt is gondoskodhatik magáról, csak szólni kell. A böjttől szivesen adnak dispenzációt, olyannak is, a ki nem akarja, föltéve, hogy kell neki. Emlitenem se kell, hogy a negyvennapi böjtöt nem tartják esztergomi asketizmussal.

Az ünnepeket s ünnepélyeket ünnepiesen ülik. De a specifikációtól most eltekintek, egyrészt azért, mert az ételek neveit általában nem ismerem, s ha ma tudom, holnap elfelejtem, másrészt azért, mert ha specifikálni kezdenék, némelyik talán Hári Jánosnak nézne. Természetesen tévesen, de mégis.

X.

Most midőn a pápai jubileum napjaiban minden szem a Vatikánra irányul, jó lesz, ha a Collegium ismertetése is megemlékezik azon szeretetteljes viszonyról, mely a Collegiumot a szentszékhez füzi. A kegyeleteket ápolni kell. A történelmi alap, melyen a Collegium mindent a szentszéknek köszön, a távol mult ködében szürkül; a dogma, mely a szentszéket az élet s a szellem éltető központjául, szivéül ismeri, könnyen vonul az elvont hit hideg magaslataira, hogyha a pápa azokhoz, kik őt szeretik, kik érte lelkesülnek, szeretetben le nem ereszkedik, ha lelkesülésüket a figyelem elmés jeleivel, az elismerés apró-cseprő bizonyságaival nem heviti, nem éleszti. Bizony a kegyeleteket ápolni kell, — ez elv tükröződik a falusi tanitó méltóságos komolyságán, midőn az elfogult, gratulans gyermekcsapat háromszor főnnakadó

szónokának dikciójára felel; — ez elv tükröződik a legfőbb tanitó leereszkedésén is, ki csupa merő figyelemmel s elismeréssel kiséri a szentszék iránt nyilvánuló gyermeki odaadás tüneteit, s nem resteli, nem kevesli különös figyelmével kitüntetni s továbbra is ápolni a jelentéktelen hódolatokat. Minél magasabb a trón, minél fölvilágosultabb képviselője, annál teljesebben valósul az elv kivitele.

A mély hódolat és tiszteletről, mely a kath. lelkületet jellemzi, nem szükség külön tanuskodnom, hogy a collegium elzárt kertjében diszeleg s gyengéd ápolásban részesül. A mi jellemző vonása a kath. hiveknek, — a szentszékhez való ragaszkodás, azt lehető leggyengédebb kifejlésben ott találjuk, hol az ifjuság lelkesülése egyrészt a tiszta áhitat forrásából, másrészt a szentszéknek folyton szemei előtt lebegő nagyságának benyomásaiból táplálkozik. E benyomásokat nyujtja a világ hódolata, mely Rómában a zarándokok, utazók, küldöttségek egymást érő fölvonulásában nyilvánul, nyujtja magának Rómának képe, mely tagadhatlanul a legfeltünőbben világvárosnak mutatja be magát, hol a szellemi törekvések és irányzatok mint góczpontban találkoznak majd a központból kifutó hatásnak, majd az ellentétes sarkoknak a központra való visszahatásnak képében. A királyi trón, mely a Quirinálon törekszik kifejteni fényét nemcsak hogy el nem homályositja s nem csökkenti a szentszék ez impozáns, szellemi hatalmát, hanem még élénkebb öntudatra hozza e hatalomnak jellemzetes különbségét mindattól, a mi földterületek, pénz, hadseregek, kereskedés, müveltségből meriti nagyságát: a szentszék a tekintély egyetlen, páratlan kathedrája, — hatalom egészen s kizárólag *Isten kegyelméből.*

Ezt a lelkületet, mely a hitből van, hogy érzelmes kegyeletté váljék, meleggé s hangulatossá teszi a pápák személyes jóindulata s leereszkedése. Természetes, hogy a mi személyes, az az egyéni természettel változik. A pápa jellemétől függ a jóakarat nyilvánulása. IX. Pius nem szokta volt feledni az ő „főtt rákjait.“ „Per Bacco! i gamberi cotti,“ kiáltott fel, midőn a lakosztályához közel

fekvő szobának mélyében félkörben fölálltunk, s átmenőben egyszerre maga előtt megpillantá a piros falanxot. Ez a néhány szó s az ő derült, kedves megjelenése jobban tárta föl szeretetreméltó jellemét, azt a nyilt, himezni-hámozni nem tudó lelket, mint akármennyi életrajz. Egy-két kamarása volt körötte, utána jött rokkant inasa, vörös, arannyal beszegett, százrétü köpenyét vitte karján. Lassan jött, botjára támaszkodva. „Jön a pápa," suttogta egy hang; — soha ily ünnepélyes megilletődést nem éreztem, s talán hallhatta szivünk dobogását IX. Pius, midőn a föltárt ajtón belépett. Most következett a „Per Bacco!" Mindnyájan térdeltünk. Egyet-mást megveregetett botjával, nem volt szükiben a szónak s a haza vonatkozó reflexiók is egészen érzelmei szabadjában törtek ki lelkéből. Mikor ő ugy szerette a nyilt szókimondást, s a kétszinü, diplomatikus, begombolt emberek iránt ugy viselkedett, mint a franczia nagykövet iránt. Ez is elment hozzá egy alkalommal, s csűrte csavarta a szót, mást gondolt s mást beszélt, szerette volna a beszédet oly tárgyra terelni, melyről a pápa szókimondó nyiltsága folytán érdekes tudositást remélt küldhetni a haszonszőrü kormánynak. De Pius a diplomatában mindjárt fölismerte az embert, ki csak ugy a kertek alatt kullog s a nyilt utczára előlépni röstel s tüstént a kellő *czimre utasitotta* őt: „Andate al Signor Giacomo", menjen Jakab urhoz!.... az majd elbeszél magával. Jakab ur nem volt más, mint Antonelli államtitkár.

Már a régi collegium története emliti XIII. Gergely pápáról: „Xenia, cupediaeque, atque hujus generis alia identidem e Palatio in Collegium afferebantur, haud magni pretii munera, sed Pontificiae voluntatis argumenta in maximo habenda pretio." (Cordara, Historia Coll. Germ. Hung. L. II. 80 l.)

IX. Pius nem feledkezett meg a „xenia" és „cupediákról." Karácsony körül egy napon rendesen bekösöntött hozzánk a küldemény, s akkor a pápa czukorsüteményét nagy ünnepélyesen föltálalták a Refectorium-

ban. Sok magyar könyv vándorolt át a Vatikánból a Collegiumba; szép kötésük mutatja, hogy eredetileg nem nekünk voltak szánva. A kicsinységek sem kerülték el figyelmét. Egyszer valaki felemlitette előtte, hogy a germanikusok a misében kyrie elaisont énekelnek eleison helyett, amin az olaszok fönakadtak. Át is izent nemsokára, hogy ezentul eleison legyen a szöveg. De IX. Pius pápa személye a kath. világban mindenütt oly népszerü volt, nevéhez a katholikusok annyi szenvedése és küzdelme füződött s ugyancsak a pápa változatos csapásai és veszteségei az egyház életre ébredt öntudatában annyi rokonszenvet és lelkesülést váltottak ki: hogy a hü, lelkes, lovagias ragaszkodásnak személye iránt a Collegiumban — még bágyadt képét sem festhetem. S midőn az az 1878 diki február 8-dika beköszöntött, csütörtöki napon éppen a villán voltunk. Egymást érték a hirek. A kik később jöttek ki a villára a városból, azok mind tudtak valamit mondani, hogy a pápa rosszul van, hogy nincs életéhez remény, — hogy valamennyi templomban ki van téve az oltári-szentség.

Visszatértünkben benéztünk „Al Gesù"-ba. Fényárban uszott az oltár; egymást érték az ájtatoskodók csoportjai. Az egész városban csak egy gondolat tartotta feszülésben az érdeklődést. Legalább mi ugy gondoltuk; minden arczról azt olvastuk; ahol két-három ember megállt az utczán, fogadtunk volna, hogy kitaláljuk, miről beszélgetnek. A gyermeki lelkület nem tagadhatta meg magát; gondolta, hogy mindnyájan ugy éreznek, mint ő, hogy mindnyájan ugy szeretik a pápát, mint ő. Sokáig térdeltünk a márványpadlón; mögöttünk egyre nyilt s csukódott a szélfogó ajtó. Este lett. Midőn szép csendben kivonultunk a Refectoriumból, akkor mondta a P. minister: meghalt a pápa s mint futótüz ugy széledt el a suttogás: meghalt a pápa; de lárma nem lett; az érzelem elnyomta a hangot. Senki sem merte hangosan mondani; csak suttogva. Mennyi áldás, mennyi vágyódás és kivánság kisérte távozó lelkét. Az Ave Mária harangjával csenditettek neki.

XIII. Leo pápa személyét már az is rokonszenves szinezetben tüntette föl előttünk, hogy a Collegium Romanumban tanult, aminthogy bátyja, a bibornok, mint volt jezsuita, a Collegium Romanumban tanár volt. Különféle, kevésbé hitelt érdemlő okokat emlegetnek, miért távozott a társaságból. Némelyek egyes thesiseket emlegetnek, melyektől eltérni nem akart, mások még kisszerűbb okokról beszélnek, melyek a társaság ruházatára vonatkoznak. A pápa 1824-ben tizennégy éves korában lépett be először a Collegium Romanum gymnásiumába. Előbb Viterbóban tanult a jezsuiták konviktusában. Később a philosofiára lépett. Tanárai közül nevezetesek voltak Pianciani János, nagynevü olasz tudós, XII. Leo pápa unokaöccse és Carafa András, jeles mathematikus. A fiatal Pecci kitünő tehetségeit főleg a bölcsészet elméleti szakaiban ragyogtatta, de nem maradt hátra a többi tanulmányokban sem. Az 1828-diki iskolai év jutalomnyertes ifjainak katalogusában kétszer találkozunk nevével: jutalmat nyert a vegytanból, s a számtanból első helyen emlittetik a megdicsértek közt.

Ezalatt érlelődött nemes szándéka, hogy az egyház szolgálatára szenteli életét s miután a bölcseleti tanfolyamot jeles eredménynyel bevégezte, a theologiai kursusra lépett. Azon négy év alatt, melyben a theologiát tanulmányozta, több jeles tanárral dicsekedhetett a római collegium: köztük voltak Perrone János, Manera Ferencz, Zechinelli Mihály, Van Everbrock Kornél és az exegesis tudós és tiszteletreméltó tanára Patrizi Ferencz, ki nyolczvan évet meghaladó korában megérte az örömöt, hogy tanitványát Szent-Péter székén láthatta. A theologia 3-dik évében 1830-ban nagy dicsőséget aratott egy nyilvános vitában s az első dijat nyerte el, amint ez a „Romanum“ évkönyveiben olvasható: „Pecci Vincze[1] nagy-

[1] A szent keresztségben Vincze és Joakim neveket kapta. Vinczének nevezte őt édes anyja majdnem tanulmányai végéig; azontul mindig Joakimnak irta magát.

számu hallgatóság előtt disputált a Collegium aulájában a búcsúra, utolsó kenet- s az egyházi rendre vonatkozó kérdésekről. Az előljárók s más kitünő férfiaknak meg volt engedve, hogy tételei ellen nehézségeket fölhozzanak. E vitában az ifju oly fényes tehetségeket mutatott, hogy ugy látszik nagy dolgokra van hivatva."

Az 1830-diki jutalomnyertesek katalogusában azon megjegyzés előtt, hogy Pecci az első dijat nyerte a theologiában, a következőket olvasni: „A theologusok közül Pecci Vincze kitüntette magát a bucsura vonatkozó disputáczióban, mely az aulában tartatott a Collegium tanitói és más tudósok előtt. Mivel ezen nyilvános gyakorlatban, mely akademikus mód szerint tartatott ezen ifju, jeles tehetségéről s hatalmas szorgalmáról fényes tanuságot tett, azért idejegyeztük föl nevét." A következő évben befejezte tanulmányait, s kezébe kapta tudori okmányát. Akkor 21 évet számlált.

Amily különböző XIII. Leo pápa jelleme IX. Pius jellemétől, oly eltérő a mód is, melylyel jóakaratát a Collegiummal érezteti. „Xenia" és „Cupediákra" nem igen emlékszem. De hogy érdeklődik az ifjuság iránt, azt a tanulmányok reformjában ugyancsak bebizonyitotta. Érdeklődése azonban nem oly hangulatos, meleg szinezetü, mint volt IX. Pius pápáé. Ő mindig komoly. Főleg a Collegium Románumra volt irányozva sz. Tamás követésének hangsulyozása, s az „Aeterni Patris" kezdetü Encyklika különféle változtatásokat vont maga után a tanárok karában; ez intézkedések iránt a pápa mindig melegen érdeklődött.

Audiencziákra nem igen ereszti az alumnusokat, csak mikor búcsúznak. De leereszkedését különösen kimutatja a tudományos viták alkalmánál, melyek jelenlétében tartatnak. E vitákat, melyek nem egyebek, mint a föntebb leirt „disputátio menstruá"-hoz hasonló, tudományos ünnepélyek, a pápa órahosszat elhallgatja; 2—3 óráig nem emelkedik föl trónjáról. Ez érdekes föllépések diszteréül a vatikáni könyvtár egyik része szolgál. A vitázók a

különféle collegiumokból választatnak ki; a hallgatóság a legválogatottabb; bibornokok, püspökök, magas, egyházi tisztviselők, római tudósok, — kik mind előbb fáradnak ki mint a pápa, s szivesen mennének egy óra felé haza; — a disputáció 11-kor veszi kezdetét. A collegium alumnusaiból is fonódik a tarka „koszorú," de csak meghatározott számban bocsáttatnak be. Három órán át támaszkodás nélkül megcselekedett ülés után ritkán vágyódunk másodszor is hasonló megtiszteltésre.

Előbb még más rendkivüli alkalom hozta érintkezésbe a collegiumot a pápával, mely most megszünt. Mindszentek napján ugyanis az alumnusok egyike szónokolt a pápai kápolnában. A pápa, a bibornokok s egyéb e társaságban alig említésreméltó nagyobb urak hallgatták. A beszédnek rövidnek kellett lenni. Volt azután gondja rá a kiválasztottnak, hogy a rövidség ne legyen egyedüli jó oldala a beszédnek. Ez a szokás valóban megható; a leereszkedésnek gyengédebb kifejezését alig képzelhetni. Azonban ugy látszik, hogy a német szónokok beszédeikkel nem igen prosperáltak. Az olasznak a rhetorikáról más fogalma van mint nekik. A javarészben olasz hallgatóság aligha talált valami izt a nagy gonddal készült s betanult szónoklaton s ugy látszik, hogy a dikcio a benső megilletődés vénáját — szivükben föl nem fakaszthatta. Sőt keménységükben annyira megátalkodtak, hogy az alkalmatlan szónokon szép szerével tuladni nem átallottak. Meglehet, hogy nem igy történt, amint irom, de legalább nem valószinütlen. Már Hettingernek, kire XVI. Gergely alatt került a megtisztelő sor, hogy szónokoljon, azt mondta a pápa: „De kevés tüz van tibennetek németek."

Gyertyaszentelőkor a P. Rector két alumnussal indul a Vatikánba a szentelt gyertya átadására. Ez a két alumnus a sekrestyésség jeles hivatalát viseli. Miután sekrestyésségig a sors dolgaimat föl nem vitte, azért ez audienciáról közelebbi információkkal nem birok; de azt tudom, hogy a pápa e fölajánlást szivesen veszi,

melyben az első kathedra tekintélyének, tanitása csalhatatlan fényének elismerése nyilvánul.

Ezen s más hasonló alkalmak, a belőlük sugárzó atyai szeretet teremti édes visszahatásképp az ifjuságban a szentszék iránt való kegyeletes, gyermeki ragaszkodást. Ez képezi a közszellemet. Ugy vannak mind meggyőződve, hogy a pápa becsüli, szereti őket s megbizik bennük. Azt is tudják, hogy leereszkedésének rugója nem politika, hogy jóakaratát nem számitásból szabja, mint tehették s tették is az Augusztusok a tribunokkal, quaestorok és proconsulokkal, kiket a Rénushoz és az Isterhez küldtek a római provinciák védelmére, — hanem szeretetből. Igy történik, hogy azon általános katholikus lelkület, mely a pápában lelkének, üdvösségének szentséges atyját tiszteli, a személyes jó indulat és leereszkedés nyomán elevenebb szint, igazi szivmeleget nyer. E legfölségesebb tekintély szelid besugárzása alatt alakul meg azon közlelkület, melynél fogva az elüljáróknak az alumnusokhoz való viszonyát, kölcsönös viselkedésüket a hajlékony, idomitható kegyelet s nem a merev jog határozza meg. A pápa szeretetteljes jó indulatát mindenki természetesnek találja.

E fölfogás, hogy olyannak kell lenni a tekintélynek, mely kegyeletet, pietást ébreszt, s szeretetből kiinduló engedelmességet késztet ki magának, — közvéleménynyé, közszellemmé válik s kriteriummá az iránt, való-e valaki elüljárónak vagy nem, — megvan-e valakiben, kinek az ifjusággal dolga van, s kinek hivatala az igazgatás s a kormány az az áldott tehetség, hogy tekintélyét a szeretet és kegyelet révén s nem a kötelesség és jog „muszáj" járszallagja vagy gyeplője által érvényesitse. Az előbbi imponál, az utóbbi alkalmatlanná vagy balekká deklarálatik. Az első hódit s meginditja az ifju lélek valamennyi sejtjében s erében a pezsgést, a növekvést, a hozzáhasonulást, a másik megdermeszt; mint a fürj meglibbenik a tarlóban a vizsla előtt, ugy kuporodik és zsugorodik össze a muszájjal szemben az ifju lélek s egyptomi stilus-

ban alaktalan sfinxé növi ki magát, melyről nem tudni, mit kelljen tartanunk — ló-e, ökör-e, ember-e; — hajlong-e azért, mert betanitották, vagy azért, mert Istent tiszteli a tekintélyben? etc. etc.

A szentszék e példája, mely leereszkedése, szive, szeretete által fejleszti az ifjuságban a nagylelküséget, — hogy a tekintély iránt a kegyelet hódolatával viseltessék, — követőkre talál a püspökökben, kiknek megyéjükből a collegiumban alumnusaik vannak. Mindnyájan meglátogatnak. Vagy az egész collegiumhoz vagy csak az illető megyebeliekhez van szavuk. A P. Rector ebédre is szokta meghivni őket, már. t. i. a kiket mer, mert mindenikét nem meri, aki ezt attentátumnak vélné s az egyptomi stylust még át nem törte.

A legérdekesebb volt e részben az 1875-diki év, mikor IX. Pius jubileumára a püspökök mindenfelől Rómába özönlöttek. Majdnem az egész német püspöki kar,— mindnyájan, kik Rómába jöttek, voltak hivatalosak. Card. Franzelin presideált. Melchers, akkor kölni érsek mondta az első toasztot, Ketteler a másodikat, Martin Konrád a harmadikat. Ez volt a leglelkesebb. Csupa tüz. Mindjárt itt maradnék, s kezdeném ujra a tanulmányokat, annyira becsülöm az intézetet, annyira szeretem az alumnusokat. Ez volt a beszéd veleje; jól belevéstük emlékezetünkbe. Toasztot mondani a collegiumban nem szokás. De ünnepélyes alkalmakkor van valami toaszt-féle, melyet közelebbről meghatározni nem könnyü. Inkább ének mint beszéd. Legalább a fősuly az éneken van, melyre mindnyájan rágyujtanak; s ünnepélyes motivumban, mely a cantus Gregorianus neumái módjára változtattatik, ezt az egy szót hajtogatják: vivat, ha egynek szól s vivant, ha többnek. Az éneket bevezeti néhány sornyi beszéd, melyet a jótorku kántorok egyike tónus rectusban elrecitál s az utolsó szónak oly nyomatékot ad, hogy átmenetet képezzen a vivatra; ekkor az egész asztalkör belevág. A hatást rendkivülinek mondhatom, mert senki sem várja, hogy a recitativ olvasás egyszerre közzendüléssé árad.

De sohasem zengett s zúgott a vivant ugy, mint ekkor, midőn a jelenlevő püspöki karnak szólt. Őszintébb elismerése érdemüknek aligha lelkesitette máskor dicsérőiket, hiveiket, mint e napon minket. Hogy tüntek föl ők, kik azon eszményekért, melyek szivünk lelkesedésében usztak s vakitó fénynyel emelkedtek föl minden aspiráció fölé, — szenvedni, küzdeni s győzni méltattattak. Hogy tüntek fel ők, kik az eszményi hatalmaknak, a jognak, a hitnek, az emberiség szellemi javainak harczában a barbár, nyers anyagi, a hatalmat az ököllel identifikáló erőszak ellen — első sorban álltak s a legnagyobb történelmi kérdéseknek a 19. században épp oly praegnans kifejezést adtak, mint a vértanuk az első 3 században, mint Morus Tamás a 16-ikban, s mint a katekizmus kezdettől fogva napjainkig, midőn azt mondja: inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Ez nagy kitüntetés, nagy méltatás, nagy érdem! Mindennek végeztével kivonultunk csendben, elül a kardinális, utána hierarchikus sorrendben az utolsó fráterig. Ebéd után a rekreációban ismét velünk voltak. Minket főleg Martin Konrád érdekelt, ki nem sokkal azelőtt Weserből megszökött. Egészen czivil ruhában járt, kollare helyett az öreg divat selyem kendője tekerődzött 3—4-szer nyakára. — Hire járt, hogy az olaszok nem idegenkednek, ha publikussá válnék, hogy itt jár, kiadatásától; meglehet, hogy csak mesebeszéd volt. De Martin nemsokára eltünt. Melchers szerény, asketikus alakja, Brinkmann, a münsteri püspök joviális s kedélyes társalgása a legjobb benyomást tették.

Simor és Haynald bibornokok, Császka püspök többször szerencséltették a collegiumot kitünő jóhajlamaiknak bizonyságául; bizalmuknak jeléül az elüljárók s a collegiumot átható szellem iránt. A primás ő eminenciájának egyszerü nyilt modora, mely a pompát kerüli, s a czeremóniák s udvariaskodó teketóriák közt unatkozik, főleg a flegmatikusabb északnémetek közt rokonszenves viszhangra talált. A bibornok kérdésére, hogy mi lesz

magából, majd ha haza megy? a megszólított német sans gêne azt felelte: majd bezárnak. Szép kilátás. Azóta e kilátás derültebbé vált, jóllehet még elég borongós, mert még most is kivételt tesznek a porosz törvények a germanikusokra nézve. A kik Rómában és Insbruckban tanulnak, azok nem alkalmazhatók ott, hol az államnak van beleszólása.

Mindezen benyomásoknak, melyek felülről, a tekintély regiójából vetődnek a collegiumra, az a hatása és jellemző vonása, hogy nincs rajtuk kifejezve a rideg és hideg jus, mely glédába parancsol s habtákot kiált s gondolja, hogy igy már megvan, ami csak meglehet. Elkülönzöttség chinai falának, mely azzal van megbizva, hogy a tekintély mennyei országát minden tolakodástól megóvja, itt nincs szerepe. Hogy a tekintély tolakodásoktól ment legyen, hogy a szerénység el ne veszszen, hogy a tisztelet a leereszkedéstől meg ne vonassék, — azt egészen erkölcsi motivumokkal törekszenek elérni. Annyi tény, hogy elérik. De a tekintélynek ezen viselkedése az alattvalókban föltételezi, hogy ezen erkölcsi motivumoknak engedjenek. Ha ez meg nem volna, akkor a tekintély őszi baraczkot oltana füzfába, — ami lehetetlen.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

SZ. IGNÁCZ LELKIGYAKORLATAINAK IRODALMA.

Irta KRIZSÁN MIHÁLY.

(Vége.)

248. *Pilecki Sándor.* Eine Übersetzung der Exercitien des P. Pinamonti aus dem Italienischen in's Polnische. Sandomir 1744.

249. *Pinamonti János Péter.* Esercizj spirituali di S. Ignazio proposti alle persone secolari. Bologna 1698. Padova 1733.

90. *Zwikenpflug Károly.* Das heilige Jahr. Kurze Beatrachtungen auf alle Tage; sammt Erwägungen zu einer 3 tägigen Gemüthsversammlung. Regensburg, 1839.

* * *

Tekintve a lelkigyakorlatok oly bő irodalmát s azoknak több mint háromszázados oly óriási nagy hasznát, lehetetlen föl nem kiáltanunk sz. Bernárddal: „O solitudo beata! o ereme, mors vitiorum, vita virtutum! Te Lex et Prophetae mirantur, et quicunque ad perfectionem venerunt, per te in paradisum introierunt .... Ipse Dei Filius Salvator et Magister noster exemplum dedit nobis, fugiens in desertum, et mansit in solitudine."

XIII. Leo pápa élete. Irta Füssy Tamás. Ő Szentsége áldozári jubileuma emlékére kiadja a Szent-István-társulat. Nagy 8-rét. 226 lap.

A magyar katholikus mozgalom, mely a pápai jubileum körül megindult, törekszik a szomszéd nagy nemzetek nemes és nagylelkü viselkedését utánozni. Az irodalom terén e mozgalmakat első sorban XIII. Leo pápának Füssy Tamás által megirt életrajza képviseli; az időszaki sajtó is dicséretesen megteszi a magáét.

Élvezettel olvastuk a 221 lapra terjedő, kellemes kiállitásu könyvet, mely ha talán a világszerte hirdetett O Reilly-féle életrajzzal bőség tekintetében nem versenyezhet is, de a pápa nagy munkásságának, kitünő tehetségei és kivivott sikereinek találó és vonzó előadásával oly dicséretet érdemel ki magának, mely a jelen körülmények közt, midőn arról van szó, hogy az ünnepelt férfiunak hozzá méltó képe adassék, különös és kizárólagos sulylyal bir. Hozzájárul az irály könnyedsége, a kitüzött tárgy világos lebonyolitása, az egész beosztás tiszta áttetszősége, mely a sokoldalu tevékenység és eseménydus életről rendezett fogalmakat ébreszt még a szórakozottabb olvasóban, vagy plane olvasónőben is.

A bőséges anyag 12 fejezetbe van beosztva. 36 lapon át 4 fejezet megismertet Pecci Joakim Vincze életével, melyet akkor is már a római collegium, Benevent, Brüssel, Perugia ünnepelt, mindenik a maga módja szerint. Tanuló éveit a római collegiumban a Sion jelen füzetének harmadik czikkében olvashatni. A többi 8 fejezet XIII. Leo pápát mutatja be nekünk. Rendre veszi azon országokat, melyek a pápa főpásztori gondozásában részesültek; az események egymásutánját kellemes változatosságban az okmányok, az encyclikák s az illető államférfiak fölszólalásai nyomósitják. Több rövid encyclika kivonatban beszélteti magát a pápát.

Tekintettel kell lennünk arra, hogy többször, még be nem fejezett történeti folyamatokról van szó, melyeket nem lehet véglegesen megitélni; a kérdés tehát nem nyerhet bevégzett feleletet. Ennek akarjuk betudni, hogy a t. szerző a pápai föllépéseknek és rendszabályoknak benyomását, melyet a kedélyekre tettek, nem ecseteli, természetesen, hogy e benyomások szintén a történethez tartoznak: pl. a pápai föllépés nyomában kelt németországi akciók a katholikus s nem katholikus táborban. Azonban méltányoljuk a szerző álláspontját.

Kivántuk volna, hogy a t. szerző a pápa magánéletének, jellemének, szokásainak, társas viszonyainak is szentelt volna egy füzetet; — ezáltal az életrajz hangulatosabbá válnék s a természetes érdeklődés az ünnepelt személy iránt kellemes kielégitésben részesült volna.

Ezekbe foglaltuk röviden elismerésünk kifejezését. Az életrajz bizonyára nagy fogalmat ébreszt az olvasóban XIII. Leo pápáról, kinek sikerült képét homlokán viseli.

Dr. Pethő.

Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. — A m. tud. egyetem hittani kara által az Ipolyi-dijjal jutalmazott pályamü. Irta Dr. Karácsonyi János. — Budapest, Franklin, 1887. 16⁰ 324 l.; — ára 1 frt 50 kr.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

A PAPNEVELDEI TANÁROK.

MÁSODIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM,
1888.

KICSODA KRISZTUS AZ EMBER FIA?

Irta DR. PETHŐ.

I.

Isten és ember! Sok ragyogó tollat mozgatott s tett ékes iróvá Krisztus istensége. Az egyik irt, mert védekezni kellett, — a másik irt csupa szivbeli gyönyörködésből. De ha az egyiknek tolla éles volt s karddá lett s ha a másiké édes volt s szava mézzé lett, mindkettő egyenlő távol, véghetetlen messze maradt annak megirásától s fölértésétől, hogy kicsoda Krisztus, az Isten? Adj nekem bármily ragyogó tehetséget s élt bele, amilyen csak telik, — ez a ragyogó tehetség csak oly messze marad az Isten fölértésétől, mint a falusi libapásztor. Mert az Isten végtelenségével szemben ez a két tehetség, jobban mondva a ragyogó tehetség s az együgyü tehetetlenség egyforma — semmi. Amint hogy a naptól egyforma messze van a Tátra csúcsa s az a kis bogár, mely tövénél mászkál. Az elképzelhetlen távolsággal szemben ugyanis a Tátra magassága s a bogár alacsonysága közti különbséget el lehet hanyagolni; a legpontosabb mathesis sem érezné meg a hibát.

Más kilátást nyujt Krisztus imádandó emberségének fölértése! Ember, emberiség, lélek, sziv, értelem, erény, — fogalmak, melyeket magunkból, lelkünk öntudatából meritünk, melyeket fölelevenithetünk, mi-

helyt homályosodnak. Önéletünk az ismeret létrája, melyen följuthatunk a legtökéletesebb embernek, — Krisztusnak fogalmához.

A legvonzóbb s legragyogóbb fogalom, s a legérdekesebb ismeret, mely ezt az embert, Krisztust szemeink elé állitja; — a hány eszményünk van emberekről s emberi jelességek — s kedvességekről, mindannyi oda látszik minket utasitani, Krisztushoz, az eszményi s mégis való emberhez. Fölhiv önérzetünk, hogy, ha ifjak vagyunk, lelkesülésünk elé ezt az eszményt tüzzük, — ha férfiak, — ha tudósok vagyunk, hogy ezt a legteljesebb embert fölkutassuk, annál is inkább, mert elfogjuk mondhatni: „defecit anima mea in salutare tuum.“

Azonban az eszmény vonzereje nagyon leapadt, fénye elhamvadt. Látjuk a koron s érezzük önmagunkon. Szabadságot veszek magamnak, hogy a vallásos eszmények leapadásához s elhamvadásához reflexiót csatoljak a történelemből; a reflexio érdekes s nem fog elvezetni tárgyunktól.

A vallásos eszmék s eszményekkel korunkban nagyon mostohán állunk; amiért az előző korokban nemzedékek lelkesültek, annak most a halandók nagy része oda se néz, vagy csak bágyadt s élettelen tekintettel vesz tudomást tengődéséről. Nevezhetik ez erőtlen apathiát vallástalanságnak, hanyatlásnak, realismusnak, praktikus iránynak, — a helyes elnevezés iránt mi ugyis tisztában vagyunk, — a tény, a szemetszuró ellentétesség megmarad: hogy azon a lelkesülés zománczával köritett eszmék most nem birnak általános vonzerővel, s ami ennél fontosabb, az, hogy, ha élnek is sokak lelkében, amint élniök kell s élni fognak mindig, nem fejtik meg előttünk, mily nagy lehetett hatalmuk, midőn ők voltak a társalgás legégetőbb kérdései, midőn mindenki őket forgatta, hányta, — midőn a vallásos küzdelmek harczosainak iratain oly érdeklődéssel sőt mohósággal kaptak, mint

korunkban akár a regényeken vagy képes hirlapokon.

S mialatt a vallási eszmék e büverejét fölfogni nem birjuk, rajta kapjuk önmagunkat s világosan belátjuk, hogy mi is a kor gyermekei vagyunk, mert ha nagyjában képzeljük, de tisztán megfejteni nem birjuk magunknak, mint lehetett meg egyszer a világon az eszményinek, a hitnek azaz óriási hatalma; — nem birunk magunknak hü képet alkotni azon emberek észjárásáról és gondolkozási módjáról; — koruk idegen előttünk. Egy kivágott erdő előtt állunk, melyről azt mondják, hogy hajdan életerősen emelte koronáját a magasba, de most csak disztelen tuskók állanak ki a földből; az erő most is megvan a gyökerekben, de ha elakarjuk gondolni, mint fejlett ki hajdan a százados, életerős fákban, tán meg se közelitjük pompáját.

Ki disputál most bármely társaságban, akár papok közt is a Szentháromságról vagy a megtestesült Igéről? Hogy félreértéseket elkerüljünk, megjegyzem, hogy a vallásosságot nem mérem a disputáczio viszketegjének mérlegén, csak azt állitom, hogy azon kor érdeklődése és hangulata vajmi más lehetett a mi fölfogásainktól s ha jól belehatolnánk e gondolatba, meg kellene vallanunk önmagunk előtt, hogy ez érdeklődéssel s e közhangulattal szemben idegeneknek érezzük magunkat. A keleti római birodalom egyik alapos ismerője igy irja le a konstantinápolyi közönség érdeklődését a Christologia dogmái iránt állitólag Nazianzi sz. Gergely egyik beszéde nyomán, amit nem állithatok bizonyosan, miután magát a beszédet nem olvastam, de ha nem is mondja e szavakat Nazianzi sz. Gergely, mégis talpra esetten jellemzik azon kor irányát. Jortin Remarks on History Ecclesiastical-ban ezeket olvasni: „Ezen városban (Konstantinápolyban) hemzsegnek a kézmüvesek és rabszolgák, kik valamennyien alapos theologusok

és a vásáros sátrakban és az utczán prédikálnak. Ha fölkérsz valakit váltaná föl ezüst pénzedet, utbaigazit az iránt, hogy miben különbözik a Fiu az Atyától; — ha a kenyér árát kérdezed, meghallod, hogy a Fiu kisebb az Atyánál s ha kérdezősködöl, vajjon kész-e már a fürdő, megtudod, hogy a Fiu semmiből teremtetett." Egészen az akkori kor arián hitvallása szerint.

A vallási eszmék akkoriban életteljesen s hóditólag ragadták meg az emberek kedélyét, uralkodtak a napi események s az élet minden egyéb ügyei fölött. Azonban beszélni, disputálni naphosszat nem lehet kellő hozzáértés nélkül, még ha merő szófosztás lenne is; kell ahhoz a szó, a gondolatok, a megkülönböztetések jókora bősége, azt a bőséget pedig az iratokból, az iskolákból s a homiliákból szedték. Oly nép, mely naphosszat elült s naponkint fokozódó élvezettel hallgatta aranyszáju sz. Jánost, nazianzi sz. Gergelyt s más mindenesetre jeles, ha nem is ismeretes szónokokat, az nagy értelmet és fölfogást árult el; — bizonyára manapság nem volnának oly kapósak és vonzóak homiliáik. E tünemények kulcsa az érdeklődés, az érdeklődésnek megmagyarázója pedig egy nagyon általános fogalom és szó: az „akkori korszellem", mely sokféle tényezőt foglal magában, ezek közt bizonyára első helyen áll a vallási eszméknek: Isten, Szentháromság, Megtestesülés, stb. stb-nek lelkes fölértése. A mi lelkesit, az ékesszólóvá is tesz.

Térjünk már most tárgyunkhoz. Lelkes érdeklődésünk termékeny körébe legkönnyebben belevonható maga az úr Jézus Krisztus. Az Isten is összekötő kapocs gyanánt állitotta Krisztust az emberi nem s önmaga, a teljes sz. Háromság, egy örök Isten közé. Belehelyezett valamit a megtestesült Igébe, amibe képes az ember belehatni, amit gondolataival fölfoghat, amit képes lelkesen megszeretni, ez az Is-

tennel egyesitett *emberség*. Krisztus Jézus embersége a Jákob létrája, egészen lenyulik a mi gondolataink s érzelmeinkbe. Róla lehet fogalmat alkotnunk, nagyot és lelkeset; de alig alkotjuk meg, már is az Istenséghez emelkedtünk. Krisztus gondolatainak megértése e gondolatok örök tárgyát, az Istent veti lelkünkre s alig hogy lelkesültünk Krisztusért, az ő fönséges és áldott emberségéért, már is megszeretjük általa és benne magát a vele lényegileg a személy egységében egyesült Istent. Krisztus érzelmei nagyságában és szeretetreméltóságában fölismerjük az Isten „örök, hü gondolatait", melyek a magában fönnálló szeretetből szivárogtak Krisztus háladatos lelkébe s mi, a kik ez érzelmeket megismerjük s ismeretünkben azokat rögtön meg is szeretjük, kezdjük általuk szeretni magát az Istent.

Nagy fogalmat alkotni Krisztusról, az emberről; — ime rokonszenves, vonzalmas utja az Istenismeretnek és szeretetnek. Ezen a mily természetes, oly kevéssé sejtett utat vette tervbe s megvalósitva adta elénkbe az Isten s e szándéklatának a legszivesebben engedett az egyház s ugyancsak ezt az utat követi az emberi közérzület.

Az Isten szándékba vette s kitüzte az ember számára az Istenismeret ez utját; mert a megtestesülés által Krisztus emberi természete lett közege az Isten kinyilatkoztatásának; — a mit kinyilatkoztatott, az emberi természet által nyilatkoztatta ki. Az Isten „örök, hü gondolatai" Krisztus emberi lelkével közöltettek s ez a lélek lett csatornája a legnagyobb, a legteljesebb kinyilatkoztatásnak; amennyit ez a lélek fölfogott, a mennyit értett az Isten végtelenségéből, annyi lett a mienk. Az Isten a „lux inaccessibilis," Krisztus sz. lelke pedig a tükör, reá esett a „fény" sugara s a mit fölfogott belőle, reánk árasztotta: „candor lucis aeternae", „splendor gloriae." Krisztus lelke tehát a mi tanitónk s a mi tudomá-

nyunk. Ugyanezt kell mondanunk Krisztus tetteiről. A mit az Isten a megváltásra nézve tett, mind azt Krisztus embersége által tette. Az anyagot Krisztus embersége szolgáltatta, — az isteni személy pedig, melyé volt az emberi természet, az érdemet, a méltóságot csatolta hozzá. Ime a megváltás müvében az Isten Krisztus sz. embersége által tesz, tanit, vezet magához.

Ugyanezt az utat követi, főleg napjainkban az egyház. Midőn Krisztust, a szeretetreméltó, fönséges, csodálatos embert akarja megismertetni s megszerettetni velünk: a megtestesült Istenben oly pontot választott, mely egészen emberi. Az egészen emberi fölérthető „Szív"-nek, Jézus szivének érzelmeiben, hangulataiban, fájdalmai, vágyai, tulajdonságaiban, erényeiben megismerteti velünk emberségét. E legnemesebb emberség ragyogó képe, lelkesitő alakja azután majd elvezet minket a végtelen Istenhez.

S tán az isteni gondviselés, mely ez időkre halasztotta Krisztusnak, az embernek szive tiszteletét s megismerését, tekintettel volt a korszellem irányára, mely annyira neki fekszik a nagy emberek tiszteletének. Az emberinek tisztelete korunknak hitvallása. Mennyire tuloz, ha szól, ha ir, ha alkot e téren. Ha birná nagy fiainak lelkét lefényképezni s szivük gerjedelmeinek chromo- vagy lithografus képét adni, mennyire ellesné minden mozzanatukat. Ime a legnemesebb ember, a legszebb teremtett lélek, a leggazdagabb, a legmegáldottabb. Szinte magától vetődik föl a kérdés: miféle lelket alkotott az Isten s mily adományokkal áldotta meg ugyanezt a lelket, melyet egyetlenül s öröktől az Igével való egyesülésre praedestinált. Ez az egyetlen, örök határozat már is a legcsodásabb sejtelmekkel boritja el lelkünket.

Mostanában nem kell bebizonyitanunk azt, hogy Krisztus igaz ember, de igen is kell öntudatunkra

hoznunk, hogy mit jelent az, hogy Krisztus igaz ember. Első állitásunkat eléggé igazolja a tény, hogy a régi haeresisek eltüntek. Ami tévelyt a görög szóbőség, nyelvük hajlékonysága s vitáskodó hajlamaik az egyházban támasztottak, jobbára elsimult. Az áriusi tan, hogy Krisztus nem Isten, szélesen dominál ugyan a materialista körökben, de a materialismus csak thésisében egyezik meg Ariussal, csak az eredménykép kimondott állitásban, hogy Krisztus nem Isten; az utban pedig, melyen e tévtanhoz került, a fölfogásban a megváltásról és Krisztusról oly távol áll egyik a másiktól, mint akár Makó Jeruzsálemtől. A csupasz, kereszténységet levedlett anyagelviség nem töri fejét thesise bizonyitásában, ugy, mint Árius; nem mondja, hogy Krisztusnak, mint embernek nem volt lelke, hanem valami fensőbb, istenféle szellem pótolja a lélek helyét s miután ez az istenféle szellem szomoruságot, félelmet szenved, mint az irás mondja Krisztusról, világos, hogy ez az istenféle szellem nem az Isten, nem homousion, nem egy lényegü az Isten szenvedhetlen, változhatlan lényegével. Mennyire tuladtak már az efféle subtilitásokon! A régi tévelyeken még lógott valami kereszténység, akartak hinni; az is, a ki tagadta, hogy Krisztus Isten, védekezett; — az uj tévelyek más forrásból merülnek föl: mindennemü hittagadásból, minden természetfölöttinek gunyolásából. Ez a két különböző irány thesiseiben néha találkozik, például mikor tagadják, hogy Krisztus Isten, de legtöbbször ellenségesen állnak egymással szemben. A mai korban senki sem fogja tagadni, hogy Krisztus igaz, teljes ember, régen meg épp ez a tévhit ismétlődött mindenféle változatokban. Ezért nem szükség bebizonyitanunk, hogy Krisztus igaz ember, de mint mondám, öntudatunkra juttatni e tényt nem fölösleges munka.

Sokan nem értik s nem érzik át, hogy Krisztus

igaz ember, miért? azért, mert Isten is. A két természet előttük szinte összezavarodik s nem különböztetik meg, hogy mit bir Krisztusban az emberi természet, ha magában tekintjük. Ők Krisztusnak minden nagyot és hatalmast az emberséggel egyesült isteni természet miatt vindikálnak s igy az emberi természet csupaszul és árván áll, vagy pedig fogalmat sem alkotnak maguknak róla. Krisztus például mindent ismer, természetes; de ismer-e mindent mint ember is? az a teremtett lélek, mely Krisztusnak az embernek lelke, miféle ismerettel bir? ismer-e mindent? Hogy pedig milyen fönséges az az emberi lélek, mely a mi testvérünk, az nagyban függne annak megitélésétől, hogy ismer-e mindent? milyen az ő tudománya? Éppen ugy mondjuk, hogy Krisztus szent, sőt maga a szentség; világos. Hiszen benne lakozik lényegileg az Istenség. De az a lélek, az a sziv, mely olyan mint a mienk, mely ugy érzi magát mint mi, szent-e? s hogyan? a kegyelem által szenteltetik-e meg, mint mi? S milyen e kegyelem mértéke? Hogy mily fönséges az a teremtett, emberi lélek, nagyban függne annak megitélésétől, hogy mennyire szent? Éppen oly találó e reflexio, ha Krisztus csodáit veszszük szemügyre. Föltéve, hogy Krisztus emberségének is megvolt adva a csodatevő hatalom, ez nagyban emelné e kitüntetett lélek fönségét.

Senki se mondja, hogy egyre megy ki, ha Krisztus mint Isten volt-e szent s mivelt-e csodákat, vagy mint ember; — dehogy megy. Az az emberség, vagyis az a csont a mi csontunkból és hús a mi húsunkból, — az a lélek a maga értelmével, akaratával, indulataival, mily közel áll hozzánk, mily jó ismerősünk; maga az Isten pedig, ki az emberséggel egyesült, mily utólérhetlen távolban áll tőlünk, végtelenül különb tökélyben, erőben, mindenben! Gondolatai egy gondolat s ez a gondolat ő maga s

nem más mint gondolat, de a mely gondolat egyszersmind akarat; — e gondolatban és akaratban van minden ismeret, ismerete mindennek a mi történt, a mi történni fog, a mi történt volna és történni fogna, beláthatlan, megszámithatlan, nem létező, de lehetséges föltételek alatt; ez a mindent összefoglaló gondolat és akarat nem kezdődött gondoltatni soha, nincs ész, melyből előlépett, nincs tehetség, amely előbb nyugodott s azután gondolkodott és akart, nincs lényeg, amelynek aktusa volna ez a gondolat és akarat, hanem ész és gondolat, gondolat és akarat, lényeg és aktus elválaszthatatlanul egy, magától van, öröktől van . . . . . a semmi tehát lehetetlen s mint a szó mondja nem létezik, de a minden, vagyis az Isten szükségképen létezik.

Evvel az egy végtelen „minden"-nel szemben létezik az ember! Nincs közte s a végtelen „minden" közt arány, ha fokozódnék az ember ereje a csillagokig, akkor is semmi az Istennel szemben.

Krisztus embersége is semmi a vele egyesült isteni személylyel szemben. Mit gondolhatott, mit érezhetett az a szent, Krisztusi lélek arról, hogy Isten vele egy személyben egyesült. Folytonos megsemmisülésben imádkozott! Érezzük-e már az óriási különbséget Krisztus embersége és az örök Ige közt? De azt vethetné ellen valaki, hogy egy személyben volt egyesitve az emberi természet az istenivel. Természetesen, de azért teljesen megmaradt magában, gondolkozott, érzett mint mi. Mert hisz ha az emberi természet alsóbb részét, a testet egészen, valósággal birta, birta a felsőbbet is, a lelket gondolataival és érzelmeivel. A két természet nem volt összezavarodva. Marad tehát külön az Istenben, Krisztusban az ember, marad közel hozzánk, hogy megközelitsük, hogy megértsük. Ha megértettük, csodálni fogjuk, lelkesülni fogunk érte; a ki oly dicső és fönséges, meghódítja sziveinket, eszményünkké válik.

II.

Hogy mily tökéletes lelket alkotott az Isten Krisztus Jézusban, kitünik először, ha ezt a lelket mint a természet rendjében helyt foglaló teremtményt tekintjük. Bizonyára remeket állitott az Isten e teremtett lélekben a világba s az első gondolat, mely e sejtelmet érleli s a sejtelemből érvet erőszakol ki az, hogy Krisztusban az *Isten meg akarta ujitani az embert.* De honnan vegye az ember-ujitás isteni szándéklata a mértéket, melylyel ez „új" léleknek erőit kiszabja? honnan a határvonalat, a meddig s a melyen túl ne öntse bele az isteni lényeg teremtett participációját — az emberi tökélyt? Az ujitás szükségkép reflektál azon állapotra, melyben a most elromlott s elcsenyevészedett ember „új" volt; — ez pedig az első ember állapota! Legalább oly tökéletes volt Krisztus emberi lelke, mint az első emberé.

Krisztus a szó szoros értelmében az „új ember," — ime az első érv, mely sürgeti Krisztus lelkének tökéletességét, s mely egyszersmind elvezet e tökély lehető megértéséhez. Lássuk csak!

A theologusok közvéleménye szerint az első ember a tökély pompájában állt, először azért mert közvetlenül került ki az Isten kezeiből, ujjainak remeklése volt. Sz. Tamás több artikulusban disputál az első ember testi lelki állapotáról, értelme fönségéről, akarata teljességéről, hatalma s uralmáról a természet fölött. Az értelem tisztasága s homálytalan tündöklése ugy ébredt az első ember lelkében az Isten szavára, mint a nap a párátlan ég átlátszó sikján; mindent értett, a mit állásában s hivatásában érteni kellett s az akarat, mely az Istennek teljesen hódolt, e hódolat szükségszerü következetességével kifejtette önmagán minden erény diszét.

Az első ember ismeretére nézve sz. Tamás e kérdést veti föl: utrum primus homo habuerit scien-

tiam omnium? a feleletet in corpore articuli olvassuk: „Homo potest esse principium alterius non solum per generationem alterius, sed etiam per instructionem et gubernationem. Et ideo sicut primus homo institutus est in statu perfecto quantum ad corpus ita etiam institutus est in statu perfecto quantum ad animam, ut statim posset alios instruere et gubernare. Non potest autem aliquis instruere, nisi habeat scientiam. Et ideo primus homo sic institutus est a Deo, ut haberet omnium scientiam, in quibus homo natus est instrui. Et haec sunt omnia illa, quae virtualiter existunt in primis principiis per se notis, *quaecunque scilicet homines naturaliter cognoscere possunt* . . . de supernatura libus tantam cognitionem primus homo accepit, quanta erat necessaria ad gubernationem vitae humanae secundum statum illum.“ Pars prima Quaest 94. Art. III. Sz. Tamás szerint tehát az első ember mindent ismert, ami természetes uton az ember által fölismerhető, a természetfölöttiekből pedig mindazt, ami az ember azon állapota szerint az örök üdvre szükséges volt; névszerint hitte a megtestesülés titkát (2. 2, quaest. II. art. 7.) s következőleg a sz. Háromság mysteriumát is.

Itéletének helyességére és hibázhatlanságára nézve sz. Tamás a kérdésre: utrum homo in primo statu decipi potuisset? azt feleli: „Quantum ad ea quorum scientiam Adam habebat, neutro modo decipi poterat ante peccatum . . . haec positio (quod decipi potuit) non convenit integritati primi status; quia ut Augustinus dicit (De civitate Dei, lib. XIV., cap. 10,): „In illo statu erat deviatio tranquilla peccati, qua manente nullum malum omnino esse poterat.“ Manifestum est autem, quod sicut verum est bonum intellectus, ita falsum est malum ejus. Unde non poterat esse, quod innocentia manente, intellectus hominis alicui falso acquiesceret quasi vero. Sicut enim in membris primi hominis erat quidem ca-

rentia perfectionis alicujus, puta claritatis, non tamen aliquod malum inesse poterat: ita in intellectu poterat esse carentia notitiae alicujus, nulla tamen poterat ibi esse existimatio falsi." Pars Prima. Quaest. 94 art. IV.

Még csak az első ember akaratának jelességéről álljon itt egy idézet: „Dictum est, quod talis erat rectitudo primi status, quod ratio erat Deo subjecta, inferiores autem vires rationi. Virtutes autem nihil aliud sunt, quam perfectiones quaedam, quibus ratio ordinatur in Deum, et inferiores vires disponuntur secundum regulam rationis. Unde rectitudo primi status exigebat, ut homo aliqualiter omnes virtutes haberet." Pars prima. Quaest. 95. art. III. Mondja pedig „aliqualiter", mert nem birt minden erényt egyenlő mérvben. Ez az uj ember képe; az emberé, mikor még új volt alkotmánya, mikor még nem volt roskatag és rozoga, hogy minden része másfelé kivánkozzék. Krisztus is „új embernek" teremtetett, tehát „rectus" volt, a természet tökélyében lépett elő. A katholikus theologia mindig fönséges képet alkotott magának az Isten teremtésének koronájáról s ezáltal nem tett mást, mint visszhangoztatta a sz. irás szavát, hogy mindent, amit Isten tett, nagyon jó volt.

Azonban az első ember nemcsak, mert „új" volt, egyesitette magában az ész, akarat és a test tökélyét, hanem mert „feje" is lett az emberi nemzetségnek, törzse a népek családfájának: mint ilyen mindenesetre magában foglalta azon tehetségeket és tulajdonságokat, melyek a tőle származó emberi nemet legkitünőbb képviselőiben diszithették: Krisztus is a „megujitott ember" s az „új fő" fölragyogtatta önmagán a lélek s a sziv azon tulajdonságait, melyek őt az „új nemzedéknek" legkitünőbb képviselőjévé tették, de mit mondok képviselőjévé, nemcsak, hanem eszközlőjévé is mindazon disznek és fönségnek, mely a restaurált emberi nemen kegyelme által fölragyogott.

Milyen lehetett tehát Krisztus lelke? Krisztus

lelkének tökélyeiben a lelki, a szellemi ember teljes erővel való fölébredését üdvözöljük, — a restaurált emberiség legszebb tavaszát. S Krisztus lelkének tökélye alatt nemcsak a kegyelem reá özönlött ajándékait értjük, hanem a természet rendjébe tartozó tehetségekre és tulajdonságokra is reflektálunk.

A katexochén „új ember"-ben a természetes tökély alapépületül szolgált a rajta emelkedő kegyelmi tökélynek s amily nagy volt a kegyelem müve Krisztusban s a mennyivel fölülhaladta az Isten természetfölötti ajándékait, melyek Ádámnak lettek osztályrésze: annyival hatalmasabb, teljesebb és impozánsabb volt a természet gazdagsága is Krisztusban. Krisztusban a természet belevonatott az Istenbe, az Isten fölvette, magával egyesitette, közel hozta azt, ami távol esett tőle s ez eltávolodásban csunya és éktelen lett. Ádámban tökéletes és ékes volt az ember, mert közvetlen közel állt az Istenhez, — a fetisht imádó pogányban eltörpült és elfajult, mert távol esett tőle; — de ha ez a távol esett ember nemcsak közel jutna Istenhez, hanem érintkeznék is vele, akkor rajta szükségképen a tökély sohase látott mérvekben tündöklenék. Az érintkezés megtörtént. Az érintkező pontul pedig Isten s az emberiség közt Krisztus lelke választatott. Az által prototypusa, eszménye lett minden, teremtménybe oltható tökélynek. „Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturae, et perfectionis humanae; sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma." Ambrosius. epist. VIII.

S midőn ekkép Krisztus lelke prototypusa lett a megujulásnak, eszménye a test és bün fölött győzelmes szellemnek, bizonyára önmagán fejtette ki mindazt, ami megujult, s önmagán ragyogtatta föl a győzelmes szellem hatásait. A megujulás a kegyelemnek, az értelemnek, az Isten előtt hódoló akarat-

nak uralmát jelzi a természet, az érzékiség, a szenvedély fölött. A megujulás e müve Krisztus lelkén tündöklött föl legélesebben. Krisztus lelkében tehát a szellemi rész egészen uralkodott a testi rész fölött; az értelem legtávolabb állt az apostol által kárhoztatott „sapientia carnis"-tól; az akarat a szellem fölényével élesen elvált minden, még a legapróbb érzéki ingertől. Mindez más szóval csak a lélek tökélyét jelenti! Az a lélek, mely ereje teljében fejtheti ki minden pompáját, mely oly tiszta, hogy nincs benne az érzékiség legkisebb ere, mely oly szellemi, hogy értelmi lángját nem homályositja a tudatlanság legbágyadtabb árnyalata: — az a lélek a legtökéletesebb lélek; amily tökéletes az arany, ha egészen szinarany s a virág, ha elemeiben nincs egyetlen idegen parány.

Krisztus emberi természete által az Ige az egész emberiséget megujitotta; Krisztus lelke tehát képviseli mindazon jó erőt és tehetséget, melyet az Isten az emberi természetben annyira méltatott, hogy képzelhetlen magasba emelte. Kellett, hogy az Isten a leghatalmasabb s legáldottabb lelket válaszsza e kimondhatlan méltóságra s hogy értelmében, akaratában, érzelmében, kedélyében, complexiójában képesitse azon állásra, melynélfogva a megujult emberiség feje, — s azon müre, melyet e léleknek az Istenség befolyásának engedve végrehajtani kellett; értem a megváltást.

E ragyogó ismeretet, melyet emberi ész be nem láthat, nem meritette lelkének természetes tehetségeiből, hanem az Istenből; de bizonyára arányos volt lelkének természetes tehetsége azon czélhoz, mely a kegyelem rendjében várt reá. Ugyanazt mondhatjuk akaratáról. Üdvözitő akaratának, melyet a legnagyobb szentség és kegyelem nemesitett, természetes erői is alkalmasak voltak arra, hogy egy világot átkaroljanak s a legnemesebb inditó okok által szitva az önfeláldozás *hevülő szeretetéig emelkedjenek. A világot átértő ész* s ugyancsak a világot üdvözitő akarat tüntetik föl

nekünk Krisztus imádandó lelkének fönségét. E lélekkel tehát semmi más teremtmény nem mérkőzhetik. Ez a lélek dicséri sz. Tamás tudományát, mint a mester dicsérni szokta a gyermek törekvéseit: „bene de me scripsisti Thoma“; — beleveti a lángészbe egyik-másik sugarát, aki gondolná, hogy utolérte, észrevenné, hogy „in sole posuit tabernaculum suum“; gyújt erényt a tiszta, Istenáldotta emberi lelken; nyujtja karját a törékeny jóakaratnak: maga pedig „exultavit ut gigas ad currendam viam“; — nagy és hatalmas, egyetlen, amily egyetlen az „atya bölcsessége“, az Ige, ki azt választhatlan egyesülésre méltatta.

Krisztus lelkével minden emberi lélek rokon, ő „a jövendő kor atyja“; e minőségben minden lelket ért és átlát; oly nagy, hogy mindenikkel tud érezni, oly gazdag, hogy minden emberi lélek benne rokonszenves indulatra és megértésre talál; mint a napsugár a göröngyöt megvilágitja, s a kristályjegeczen vakitólag fölragyog: olyan Krisztus sz. lelke; a tehetetlen, élettelen szivet melengeti s a tüzes emberi lelken vakitó fényt gyujt — mindkettőnek jól esik, nem kivánnak többet. Krisztus lelke, mint a teremtés tetőpontja oly mély és változatos, hogy minden emberi gondolat és érzelem benne visszhangra talál, minden törekvés gondos ápolásra, minden forró vágy méltató buzditásra. Ő igazán mindenek megujitója s a megujult lelkek elseje! (Folyt. köv.)

A FEGYVERES BÉKE.

Irta SZENTIMREY M.

A XIX. századnak válságokkal terhes végén egy uj esztendőnek állunk homályos, borus küszöbén. Megfogja-e hozni bajaink enyhülését; megfogja-e hozni a népek által óhajtva várt anyagi javulást, szellemi gyarapodást, erkölcsi

emléke a vár-alapitó Pál érseknek. Ez hirdesse századról-századra lángoló hazaszeretetét Várdaynak, ki annyi áldozat árán megveté alapját az érsekujvári erődnek. Nagy idők nagy embereket szülnek. Aki a mohácsi vészt követő élethalál harczok között ha még oly kis mértékben is gátat vetett a rabolva, gyilkolva, égetve előnyomuló töröknek, az valóban nagynak mondható. Ilyen volt Várday Pál. S azért habár elmult müve, el nem mult érdeme: Török szerint[1] Érsekujvár az ő emléke!

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Az egyházi szegényápolás története. Irta Dr. Ratzinger György. A második kiadás után forditotta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. II. kötet. Budapest. Nagy 8 rét. 283 lap.

Ratzinger müvét a német ismertetésekből és kritikákból eléggé ismerjük. A közelismerés, mely a münek két kiadásában is nyert kifejezést, inditotta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskoláját, hogy a mü leforditása által egyrészt a forditóknak, a tárgygyal való huzamos foglalkozás közben alkalmat adjon a morális egyik mély s fönséges részébe való behatolásra, másrészt szolgálatot tegyen a magyar társadalomnak és egyháznak.

Ez a második kötet az egyházi szegényápolás történetét vázolja a hitujitástól a jelenkorig. Ratzinger müve nem merő történet; hanem alapos utmutatás a keresztény morális egyik nehéz paragraphusához, mely az alamizsna kötelmét tárgyalja. A történeti vázlatokból előlép a helyes és helytelen elvek párhuzama, melyet végre a szegényápolás helyes módjának kifejtése, amint nincs, de amint kellene lenni, zár be.

[1] Magyarország primása, 167. l.

Ugy veszszük észre, hogy az iskolák morálisa, v. i. a tudás, mely az iskolában szereztetik, Achilles sarkát főleg a felebaráti szeretet törvényeiben birja. Azért, mert ez a kör, a legmorálisabb eszmék s kötelmek köre. A szabad, önkéntes kiindulásra, a személyi tevékenységre, a jóratörekvő ember buzdulására vannak e kötelmek alapitva, azért oly nehéz a kodifikálása azon legelterjedtebb s legnélkülözhetlenebb társadalmi erőnek, melyet felebaráti szeretetnek hivnak. Ratzinger müve a figyelmes olvasóval megérteti ez állitás igazságát, s ez által oda utal már az egyedüli helyes elvekre, melyeken a szegényápolásnak épülnie, melyekből elő kell nőnie. Az önkéntes, a szabad, nemes önelhatározáson alapuló alamizsna, ez az egészen keresztény, erkölcsi ténykedés, ez van hivatva a szegényápolásra; minden más hatalom tehetetlen s roppant anyagi áldozatok mellett is kudarczot vall.

A gazdasági állapotoknak vázolása, mely sötét, vigasztalan képét nyujtja a hitujitás korát követő társadalmi krizisnek, képezi a bevezetést a szegényápolás ujjászervezése történetéhez, amint az Német-, Franczia-, Angol-, Olasz- és Spanyolországban, a Német-Alföldön és Belgiumban nagy hévvel lejátszódott. «Megszokott állitássá vált, hogy a községi szegényápolás a hitujitás vivmánya. (A mi protestánsaink is a caritas meddőségének takargatására egyre dicsekednek vele.) A dologban csak annyi igaz, hogy a községi szegényápolásnak *visszaállitása* valóban majdnem összeesik a hitujitással, de korántsem függött az utóbbitól.» 6. l. A szegényápolásnak községi szervezése e mozgalmas idők egyik szellemi óriásától, Vivestől indult ki. Ypern városa szólitotta föl a tudóst, hogy készitsen vázlatot a szegényügy rendezésére. A városoknak ez irányban meginduló mozgalma élénk eszmecseréket nyitott meg, melyekben a Sorbonnenak és később a jeles Soto Domonkosnak is volt része. Soto főleg hevesen kikelt a szegényadó ellen, melynek szocialisztikus következményeire rámutatott.

A hitujitás a szegényügy körül szánalmas kapkodásokat és vajudásokat hozott felszinre; szerző 13 lapon 21—34

vázolja a protestáns államok törvénykezését e téren; ezt követi a trienti zsinat és a zsinati határozatok leglelkiismeretesebb végrehajtójának, Borr. sz. Károlynak állásfoglalása és amily áldozatos oly áldásos működése. 34—40.

A 40-dik laptól kezdve egymást követik az államoknak, u. m. Németország 40—59, Francziaország 59—70, Olaszország 70—76, Spanyolország és Amerikának 76—82, azután a lovagrendek és egyleteknek 82—117 csodálatos s részben óriási erőmegfeszitései a szegénység fölsegélyezésére, s ezen véglegesen legyőzhetlen társadalmi bajnak enyhitésére. E kimutatásokból kitünik, hogy a szegényápolás legtökéletesebb Francziaországban, legnyomorultabb Angliában. Ott azért a legtökéletesebb, mert az állami, a kényszerszegényápolás, mind ez ideig «kedvezett az egyház szervezetének, távol van ugyanis attól, hogy a szegények segélyezésének kötelező voltát általános elv gyanánt mondaná ki, hanem inkább azt czélozza, hogy a társadalom összes elemei egyetértőleg müködjenek, ugy, hogy a szegények gondozása nem csupán a szegény-intézetek érdeke, hanem az egész franczia társadalom jótékonyságának közösügye.» 69. l. Az ellenkező történik Angliában; s a gyökeres tévedés gyökeres felfordulást eredményez.

Az állami szegény-törvényhozástól a községi szegényápoláshoz átmenetet képeznek az egyletek. A szerző élénk szinekben s elragadó hévvel szól az egyleti szegény-ápolás csodáiról, melyek mindenekelőtt Francziaországban az áldozatkészség eszményi magaslatára emelkednek. Azonban az egyletek sem állnak a szegénység igényeinek szinvonalán. «Daczára a franczia társadalom mindeme törekvéseinek, ez egyletek korántsem eredményezik azt, mire az egységes egyházi községi szegény-ápolás képes volna . . . A sikerhez szükséges, hogy ezen egyletek 1. egységes vezetés alatt álljanak s erre nézve az első lépés már meg van téve, a mennyiben most a sz. Vincze-egylet viszi a fővezetést; 2. hogy mindegyik külön-külön a maga hitközségéhez csatlakozzék, hogy igy lassankint községi szegény-ápolássá fejlődjenek.» l. 104.

«A községi szegényápolás» gondolata az egész tárgyaláson vezérfonalként huzódik, s e gondolat kifejtésének van szánva a II. kötet II. szakasza 117—179. l.

A kényszer szegényügy, mely az állami szegénytörvényhozás alapeszméje, egészen tarthatatlan s csoda, hogy a szegénytörvényhozás még nem feneklett meg teljesen. A szegényügy csak a felebaráti szeretet mezején virágozhatik föl áldásosan. Az államnak gondoskodni kell, hogy az igazság megsértése által a szegénység ne terjedjen rohamosan, mert ha az igazság törvényeinek megszegése, — pedig a mostani munka és bérviszonyok igazságtalanok, — szabadon pusztitja a jólétet: akkor a felebaráti szeretet czélt nem ér. Szerző sürgeti a munkajogot, v. i., hogy a törvényhozás szabályozza a munka viszonyait; munkajog alatt nem érti azt, amit Bismarck állitott s Windhorst kétségbe vont, t. i.: hogy a munkásoknak joguk van az államtól munkát követelni. Ez állitás szoczialisztikus hajlamokat árul el. Az állam e helyett «*segélyeztetési jogot*» léptetett érvénybe. Helytelen szoczialisztikus fogalom. A szegénynek nincs joga követelni segélyt, hanem az ember, ki a vagyont az Istentől csak azért nyerte, hogy avval jót tegyen magának és másnak, felelős Isten előtt annak hogymikénti fölhasználásáról. A tehetős köteles alamizsnát adni, nem mivel a szegénynek *joga* van követelni, hanem mert az Isten kötelezte rá a vagyonost.

«Mindenki igényt tarthat e föld javára; a föld s annak javai az emberiségnek, mint az emberek összességének tulajdonát képezik. E javaknak, mint tulajdonnak felosztása megmenti egyesek birtokát mások önkényétől, de nem szabaditja fel Isten előtt a kötelességtől a társadalommal szemben. Ha valaki akár tékozlásból, akár pazarlásból javait nem gyümölcsözteti a közemberiség szolgálatában, azért szomszédja legkevésbé sincs felhatalmazva őt e miatt felelősségre vonni, csakis Isten, ki az itéletet magának tartotta fenn, fogja őt azért számadásra vonni.« 135. l.

«A jövő szegényápolás csakis azon intézmény lehet, mely a régi egyházban a községi szegényápolásban nyert

megvalósulást.» A régi egyház szegényápolása pedig egészen a hitből nőtt ki, s mint gyakorlati kereszténység lépett a szegénység vigasztalanságába, szeretetet s könyörületet hozva. Ime a fő jellemvonás, melyben eltért az állami szegényápolás az egyházitól. Az állam legfölebb nyomoruságos segélyt nyujt, az egyház pedig ápolja a szegényt, gondját viseli azon szegénynek, kivel irgalmat akar cselekedni, kiterjed gondozása életére, körülményeire, belehat szivébe, emeli lelkét, óvja a veszélytől, igyekszik eltávolitani a szegénység erkölcsi okait, szövetkezik másokkal az illetőnek anyagi emelésére: szóval embert akar ismét a szegényből csinálni.

A községi szegényápolás nem más mint szeretetből felvállalt nevelése azon legelhagyatottabb s leggyámoltalanabb, önmagukon segiteni nem képes embereken, kiket szegényeknek hivunk. «Általában a szegényápolásnál nem pénzbeli segély a fődolog, hanem az ápolás az erkölcsi részvét s uj öntevékenységre való helyes segités.» 153. l. Az erkölcsi befolyás által válik az állami szegénytörvényhozásból igazi keresztény községi szegényápolás.

Figyelmeztet, hogy az ápoló erők egységes vezetés és ellenőrzés alatt álljanak. Ez okból kivánatos a községi szegényápolás, melyben az iletö szegényeket formális nevelés alá vehetik. Egyéni müködés nem képzelhető, ha nincs bizonyos területhez kötve. A szegényápolásnak azon helyzetben kell lennie, hogy hozzá legközelebb eső felebarátait, a gondjaira bizott szegényeket szemmel tarthassa.

Tehát a ker. községnek, — egyházi alapon, a ker. eszméktől lelkesittetve, — kell a szegényügyet fölkarolnia. Egymásközt felosztva a terhet, egyéni müködés által odahatni, hogy a szegény, ki magáról gondoskodni nem képes, független s becsületes kereszténynyé legyen, — ez a községi szegényápolás czélja. A szerző végül ismerteti a módot, mikép szervezkedjék az egyházközség ezen, kezdetben nehéz czél elérésére. Ez esetben ez a községi szegényápolás a pastorácio egyik legfontosabb hivatáskörévé válnék. Mihelyt igy a tehetősbek leereszkednek a szegényekhez, mihelyt egyesülnek, hogy egyetértésben, Isten dicsőségére s

a közemberiség javára müködhessenek: önmagától omlik le a válaszfal, mely ma gazdag s szegény közt fönnáll. «Könyvek utján, mondja Dupanloup, sohasem fognak találkozni azok, kik egymástól elidegenedtek, egyedül a szeretet müvei fogják őket ujra egyesithetni.»

Ratzinger müvéhez a forditók adatokat csatoltak az egyházi szegényápolás magyarországi történetét illetőleg. Az adatok főleg a világi papság, a kolostorok, a betegápoló rendek és a magánjótékonyságnak müködését illetik. A szerzők mentegetik magukat, hogy a hiányos adatokkal nem akartak történetet irni, s arra sem tartanak számot, hogy adataikat kimeritőknek tartsuk. Daczára annak, hogy «akaratukon kivül eső okokból oly kutfőket is érintetlenül kellett hagyniok, melyek már az irodalom közkincsévé lettek,» mégis tájékoztatnak a hitélet e kevésbé ismert ágában. A jelent elkerülik, csak a multban buvárkodnak; talán azért is, hogy ne kelljen tapasztalniok, mennyire fogyatékos s kezdeményezésnek is kevés az a néhány egyleti szervezet, melyből a községi szegényápolásnak ki kellene fejlődnie, s melyről Ratzinger kimutatja, hogy ez az egyedüli, czélhozvezető rendszer. Az egészet nagy szorgalommal készült név- és tárgymutató zárja. A magyar egyházi s társadalmi irodalom a forditóknak köszönetet szavazhat.

Dr. Pethő.

Levelek egy fiatal lelkészhez. Irta Melcher Alajos, az „Unsers-Herrn-Ruhe"-nak nevezett bucsujáróhely igazgatója a bajor Friedbergben. Forditotta dr. Kiss János, theologiai tanár Temesvárott. I. kötet. Csanád-egyházmegyei könyvsajtó. 1887. 8° 395 l. Ára 1 frt 60 kr.

E könyv többet nyujt, mint a mennyit czime első tekintetben sejtet és igérni látszik; mert nemcsak egy fiatal vagyis kezdő lelkész első teendőiről szól, hanem a gyakorlati lelkipásztorkodás mindenféle körülményei, viszonyai és kötelességeiről értekezik. Azért én tartalma kedvéért igy szeretném kiegésziteni a czimet: «Levelek egy fiatal lel-

Életének további folyama a küzdelmek és szenvedések egész lánczolata, de lelke megtisztulván a megadás és töredelem szelleme által, nyugodtan, békével viseli az élet terheit és midőn azoknak sulya alatt összeroskad, kiengesztelődve Istenével zárja le szemeit az örök álomra.

A fő alak mellé több kisebb alak csoportosul — különféle lélekállapottal és küzdelemmel, de valamennyinek erőt, vigaszt nyujt szenvedéseiben a hit és a vallás, melyről oly szépen irja a t. szerző:

> A vallás békerév, szélcsönd a hit,
> S a megnyugvás tavának mozdulatlan
> Tükréből tündököl reánk az ég.» (72. lap.)

A költemény egészbe véve a t. szerző egyik legsikerültebb müvének mondható. Mi azonban e helyütt nem bocsátkozhatunk szépségeinek részletezésébe és csak azt jegyezzük meg, hogy a ragyogó képzelet, mely a kedves képeket szövi, mindig a legválasztékosabb, olykor drámai erőre emelkedő nyelvezet arany szálaival füzi össze szingazdag képeinek egyes alkatrészeit.

Kivánjuk, hogy a t. szerző minél nagyobb mérvü pártolásban részesüljön, mit a fényesen kiállitott munka olcsósága is jelentékenyen előmozdithatna. Még inkább kivánjuk azonban, hogy a müvet *sokan* olvassák és nemcsak futólag, hanem tanulva, tanulva belőle mint Pál — «élni és küzdeni.»

Dr. Walter Gyula.

Gondolkodástan. Irta Sándorffy Nándor. Gyula-Fehérvár. A szerző sajátja. 1887. u. 8. r. 149 l. Ára 1 frt.

A bölcseleti mozgalom, melyet a szentséges atyánk Aeterni Patris encyclicája nyomában megindulni reméltünk, nálunk aránylag a kis csermely mérveit ugyan tul nem szárnyalta. Meglehetősen üszögében maradt a lelkesedés. A pápa fölszólitásának megfelelő mozgalomra csak akkor ismernénk, ha látnánk bölcseleti iskolákat. Ilyenek eddig, a

melyek ezt a nevet igazán megérdemelnék nem léteznek s nincs kilátás rá, hogy egyhamar üssön hajnali órájuk.

Annál nagyobb elismerés illeti azokat, kik magánszemélyi jellegükkel léptek buzgó munkásokul a bölcselet parlag mezejére. E részben a bölcseleti folyóirat, melyet a csanádi szeminárium két jeles tanárja bocsát ki, a kezdeményezés minden dicséretét bátran lefoglalhatja magának. Különben pedig a mozgalom még meg nem zavarja a pihenni vágyók álmait.

A mult év utolsóelőtti hónapja alkonyán, tehát a 11-dik órában kellemes meglepetésben részesültünk. Skolasztikus logika, gondolkozástan került szemünk elé. No gondoltuk, ez még jókor jön, éppen a Szentatya jubileuma előtt, mintegy feleletül szép buzditó szavaira, hogy megértettük s követni akarjuk. Régen volt, hogy szigoruan skolasztikus, rendszeres gondolkozástan jelent meg a magyar haza határain belül, talán csak a latin nyelv korszakában ismernénk vérrokon elődeire. Annál nagyobb dicséretet érdemel a jeles szerző s mi nem fejezhetjük ki őszintébben elismerésünket mintha mondjuk, hogy ez elsőszülöttet örömmel üdvözöltük.

Az első szóban olvassuk: «igyekeztem a nagyméltóságu m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszterium legutóbbi tantervét szem előtt tartani és azért beosztásom a főbb logicai formák és módszerekre szoritkozik. A magas miniszteri tanterv egyéb utasitásait a müvecske után jövő philosophiai részben fogom követni.» Mindenesetre jó volna, hacsak remélni is lehetne, hogy a magas miniszteri tanterv skolasztikus iskolakönyvet ugyancsak magas figyelmére méltatná, de erre az urak azt fogják mondani, hogy ez czopf s a dolog el lesz ütve. Az «Egyetértés» már megtette a magáét. Ugyan ki az a bölcs ismertető, ki azt a skolasztikus rendszert oly mélyen ismeri? szeretnénk a szeme közé nézni. Mint magánuton értesültünk a t. szerző fölirt az «Egyetértés» tollkoptató bölcsének választ, mely utbaigazitja, mint nem kell beszélni arról, amihez nem ért; de a válasz nem került a szedők piszkos ujjai közé, maradt a közvéleményt fabrikáló skriblerek még szennyesebb kezében.

Sándorffy gondolkozástana egészen a skolasztikus elveken nyugszik. Stuart Mill szerint az alaki gondolkozástan Aristoteles óta nem haladt s mint befejezett tudomány szerepel. Ez magyarán annyit tesz, hogy jobbat alkotni lehetetlen. A t. szerző ez elveket meg is tartotta, tehát e tekintetben teljesen megbizható. Minden sorából kitünik, hogy érti és hatalmában birja tárgyát, ha itt-ott a bizonyitás vagy fejtegetés folyama kissé szakadozott s szökellő, azt élénk előadási modorának, a mennyiben ez még a dialektika sivárságában sem tagadhatta meg magát, vagyunk hajlandók fölróni.

Az «Egyetértés» takaros eszmefuttatásából megérthette a t. szerző, — igaz, hogy jelen müvére nézve későn, — hogy a skolasztikus fogalmak nincsenek bőviben a modern fejekben s hogy az ujkori «bölcsek» megütköznek oly képeken, itéleteken, melyek a skolasztikus rendszer ismerői előtt fel nem tünnek: pl. hogy az ismeret hasonulásban áll 1. l., vagy hogy az igazság az ész és a dolog megegyezése 69 l. ezek sz. Tamás fogalmai; igazak bizonyára, csak meg kell érteni. E megértésre irányuló dissertációkat ugyan irhatott volna a t. szerző, de tankönyvbe nem valók; azokat majd a tanár megereszti, föltéve, hogy többet ért hozzá, mint az «Egyetértés» «bölcse».

Megszorithatta volna a fogalom fölosztásait, melyek aligha segitik a gondolkozást s többet szentelhetett volna a nem, faj terjedtebb kifejtésére, melyek a mai természettudományos világban nagy szerepet játszanak, főleg azon részből, hogy ki akarják radirozni az emberi gondolkozás paradicsomi papyrusáról. Ugyanezt jegyzem meg az indukcióra nézve.

A módszertan kellemesen érintett, főleg a «Módszer» czim alatti tárgyalás. Az analogiából vont következtetések és a valószinüségi számitások tárgyilagos belértékéről sajátos fogalmaim vannak, melyek alapjában az univoca és analoga fogalmak mibenlétére vonatkoznak. De a valószinüségi számitásról és következtetésekről el nem hallgathatom, hogy két esetben adnak bizonyosságot, tudniillik a két határértékben: midőn a valószinüségi quotiens vagy = 1, vagy = 0.

A gondolkodástan anyagi részében az ismeret forrásokról talpra esetten tárgyal. Az érzékről mondottakat alább alkalmas nehézségek és ellenvetések megoldásával illusztrálja. Az ellenvetések ilyetén szerepe egészen skolasztikus s megbecsülhetlen értékü, miután az ifjuban a. reflexiót kelti s őt is hasonló, hasznos oppozicióra hivja fel.

Végül a különböző rendszerek rövid ismertetését és kritikáját adja és az igazság kriteriumát igen világosan az evidenciában ismeri föl.

Ez a mü rövid ismertetése. Elszántan kezeli a t. sz. a magyar terminologiát, hogy mily szerencsével, azt majd a későbbi szokás, a szavak elfogadása helyesebben fogja megitélhetni, mint mi. De különösen reflektálni akarok még egyszer azon lendületes irmodorra, mely a logika száraz tárgyába életet és izt olt. Nincsenek itt sémák, unalmas egymásután, szöktető egyöntetüség, inkább valami szónoki lendület, természetesen, — mértékkel. Csak arra hivjuk föl a t. szerzőt, hogy főleg a kozmologiában toldja meg a skolasztikus elveket ujkori természettudományi anyaggal s vesse figyelmét a modern elméletek logikátlan, bábeli tornyára.

Bucsuszóul csak annyit: az ésszerütlen gáncs ne vegye el kedvét.

Dr. Pethő.

„A szabadkömüvességnek tana a vallás, erkölcsiség és társadalomról. Olaszból szabadon átdolgozta Szigethy László. Budapest. 1887. Buchmann F. könyvnyomdája. Kapható a szerzőnél Nagyváradon (n.-várad-olaszii plébánia.) Ára 40 kr. 80 l.

Valahányszor egyik-másik jobb irányu lapban egy-egy czikket pillantok meg, mely a szabadkőmüvességgel foglalkozik, mindannyiszor nem csekély örömre gyul szivem éppen ugy, mint midőn a római kérdést feszegetni hallom.

Az igazságtalanság és a hamisság nem szeretik, ha róluk beszélnek, mind a kettő feledtetni óhajt s békét kiván, mert csak ez esetben remélheti, hogy létjogosultságra

Congregáczio által megdicsért, s valóban tágabb látkört nyitó müvének, minden valószinüség szerint teljesedni fog, — amennyiben éppen folyóiratunk egyik munkatársa vállalkozott azt a magyar irodalomba átültetni és külön kiadni. Akkor, a kiknek figyelmét esetleg e kivonatos ismertetés felköltötte, magából a forditott munkából fognak maguknak a kérdés érdemére nézve teljes tájékozást szerezhetni.

PROTESTÁNS SZERÉNYSÉG.

Irta DR. PETHŐ.

«Miért van szükség a protestantismusra?» czim alatt a «protestáns egyházi és iskolai lap» 10. száma valamely bőjti prédikáczióban (alighanem Szász Károly siralmas beszédét érti) ébresztett gondolatokról elmélkedik, melyek a megszokott jeremiádáktól elütőleg vigaszos írt boritanak a szemlélődő Farkas József lelkére. Való protestáns létére az irás világos szavaiból meriti hitét, azért is a sz. leczkében foglalt parancsnak: «szenteljetek bőjtöt», az által felel meg, hogy azt «badarságnak», «rég divatból kiment szokásnak», a «szürös, bocskoros embernek a régi bigottság vakságával megvert» állapotának mondja. Éljen az irás, a Krisztusi és apostoli tan!

Mihelyt ezt a teljes összhangot a «szenteljetek bőjtöt»-féle tan és a protestáns nem bőjtölés közt lelke szive ihletes vigaszára teljesen átértette, megelégedéssel veszi észre, hogy ez az igazi kereszténység, ez a való evangelium, v. i. a nem bőjtölés, — a katholikusok közt is örvendetesen terjed. Legalább a czikkiró oly körben él, még pedig katholikusok közt, hol senki sem gondol bőjtre. «Pénteken és a bőjti időszakban csak annyi hús, annyi zsir kerül a piaczra, mint más napon s más időszakban. Katholikusok képezik ebben a körben a nagy többséget, becsületes, jó katholikusok és

évek óta nem hallottam körükben a böjtről, nem találok köztük és köztem a böjtre vonatkozó nézeteket illetőleg mi különbséget sem. Gyermekkoromban, mint nagy raritásról szóltak az oly katholikus emberről, ki böjt idején protestánsok közé kerülve, megevé a zsirost — együtt üvöltve a farkasokkal; emlegették messze körben ennek szabadelvüségét, mint a protestantismusnak, az ezzel karöltve járó felvilágosodásnak vivmányát. Most meg ujjal mutatnának az utczán az oly kabátos emberre, ki az emlitett badarságokra még adna valamit. Honnan e nagy változás...? Felelet: a protestantismus szellemének, a szabad sajtó által támogatott józan felvilágosodásnak a vivmánya.»

Egyél igyál én lelkem, szived szabadjában, amit inyed kiván s zsebedből telik, — ez «a protestantismus szellemének, a szabad sajtó által támogatott józan felvilágosodásnak a vivmánya.» Szellem, szabad sajtó, fölvilágosodás, vivmány — egyrészt; sonka, kolbász, — másrészt; középen harcz. Oh dicső szellem s te még dicsőbb szabad sajtó! mennyit fáradozhattál, mig az állati embert arra birhattad, hogy lakjék jól és áldozatot ne hozzon. Mennyit küzködhettél ama szenvedélyekkel, melyek az embert a teli asztaltól elvonják s az ideális irányzat felé sodorják. Hiszen mindenki tudja, hogy semmisem esik oly nehezére az embernek, mint a jólakás s müveltség kell hozzá, mig ráadja a fejét. Protestantismus! te az ár ellen usztál, mert látni való, hogy az embert valamennyi hatalom és szenvedély az áldozatba, az önmegtagadásba, az eszem-iszom nemes aspirációinak megvetésére készteti. S ha enged e csunya szenvedélyeinek, mi lesz akkor a fölvilágosodásból? Pápistaság! Brrr . . . . . Mi legalább ugy gondoljuk, hogy sem a protestantismusnak dicső szelleme, mely mindeddig le nem győzhette antipathiáját a böjt ellen, sem a szabad sajtó nem nyögött bele nagyon, mig a müvelt embert kapacitálta, hogy könynyebb sonkát enni mint stokfist.

Csodálatos vivmány! s hozzá az a müveltség, mily szolid, mily alapos lehet, mely a sonkát meg nem veti! Kétség se fér hozzá, hisz különben böjtölne! «Addig prédikál-

gattak apáink azokban az egyszerü, szegényes protestáns templomokban, mig végre kihatott hangjuk saját templomaink falain kivül is s más felekezetek tagjai is megértették, befogadák az evangeliumot», vagyis sonkát és zsirost kezdtek enni pénteken. Vagy volt tán más kihatása és eredménye az «apák prédikálgatásának.» Hittek-e többen Krisztus Istenségében és föltámadásában? Megerősödött-e ez az üdvözitő hit a katholikusoknak városi müveltebb részében az «apák prédikálgatása» következtében, vagy tán azon vették magukat észre, hogy a modern protestánsok pesti iskolájával egy huron pendülnek és a böjttel együtt Krisztus Istenségében való hitet is elvesztették?

A magyar protestantismusnak, melyet a rationalismus ugyancsak megőrlött, nem kellene «böjttel», «szentek imádásával», «ereklyék büvös hatásu erejével» dobálkoznia; hiszen mindez csekélység, badarság, téves nézet az ő szemében; — hanem tapintson saját hitének elevenjére; nézzen utána, nem akasztotta-e már szegre a természetfölötti hitet egészen; vesse fontra saját kereszténységét; mondja meg nekünk egyenesen, világosan: hisz-e Jézus Istenségében? hisz-e a kegyelem szükségességében a hitre és minden üdvös cselekedetre? hisz-e a holtak föltámadásában? Ime, ez sokkal fontosabb, mint a «böjt», a «szentek imádása», az «ereklyék büvös hatásu ereje.» Kérdezze meg azt a müvelt, hiterős kálvinista publikumot s miután avval végzett, folytassa kutatását azokon a «becsületes, jó katholikusokon», kiknek körében Farkas József ur él, — mennyi természetfölötti, igazán «Jézusi hitet» talált ott? S viszont megforditva, vegye fontolóra, hol kételkednek kevesebbet Jézusról és a kereszténységről, ott a hol böjtölnek vagy a hol sonkát esznek s jólaknak a «protestáns szellem s a szabad sajtó által támogatott fölvilágosodás» egészségére? Hol van nagyobb buzgalom s elevenebb és gyermekibb hit, ott a hol böjtölnek, vagy a hol az egyházi tekintélynek parancsát megvetik? Mutasson nekem Farkas József ur egyetlen momentumot, melyet a böjtben felfödöz a hitnek s az erkölcsnek kárára, mondjon valamit, ami a böjtöt észszerütlennek

vagy Krisztus példájával s az apostoli egyház szokásával ellenkezőnek bizonyitaná? Nem; a helyett üres, felületes szóllamokkal éri be s a «protestantismus szellemének s a szabad sajtó által támogatott felvilágosodásnak» kolbászból és hurkából fon koszorut. Már meg van mentve a világ és a kereszténység, mert ime sonka járja pénteken is!

Furcsa dolog, hogy annak a magyar protestantismusnak «müvelt» elemei, — mert a közönséges nép ott is jó, Krisztus istenségében hivő keresztény, — nem szégyenlik saját bankrotjukat és a természetfölötti hitet illetőleg teljes megfeneklésüket, s a helyett, hogy pozitiv, a kegyelemből és a hitből vett inditó okok és érvek által segitenék a rationalista ár ellen a kereszténységet, egy követ fujnak vele s a «szabad sajtóval,» a «fölvilágosodással» s más frázisok alá bujtatott hitetlenséggel széltében czimboráskodnak. Ha megtekintjük a valláserkölcsös előadásokat, melyeket Pesten protestans nevezetességek tartanak, találunk-e bennük csak egy természetfölötti, hitből vett motivumot, csak egy oly állásfoglalást, mely ne kaczérkodnék a modern korszellemmel, s a helyett a természetfölötti rendre, s a világot üdvözitő hatalomra, a kegyelemre utalna, azt fejtegetné, azt csepegtetné annak a hit dolgában a puszták homokjához hasonló fővárosi közönségnek szivébe. Minderről mélyen hallgatnak; ez a hallgatás halálos sebeket takar; takargatja a haldokló hitet.

A katholikus egyház nem takargatja a hit tünését. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a modern korszellem tagadja s rontja a hitet; nagyon jól tudjuk, hogy a böjt s az önmegtagadás, mint általában az ideális javak és eszmék iránt a fogékonyság vész, s ebben az elanyagosodásnak, a lélek pulyaságának jelét látjuk; s látják velünk nagynevü protestáns tudósok, mint akár Hunfalvi, az egyetem rektora. De mit jelentsen a protestantismusnak azonositása a korszellemmel, mely homlokára véste a hittagadást és az anyagba való elrekedést? Mit jelentsen az a pajtáskodás, mely a bevallott hitetlenséget és apostaziát minden kereszténységtől protestáns részen mindig pártolja, s brudert iszik vele, mi-

helyt a katholikus egyház ellen támad. Ezt vagy elvből teszik, s ennek az elvnek neve hitetlenség, vagy nemes érdekszövetségből, melyet a német költő megénekelt:

Ihr habet mich nie verstanden,
Und nie verstand ich euch
Nur wenn im Koth wir uns fanden
Verstanden wir uns gleich.

Azért irtóznak a protestáns «müvelt» elemek minden hitvitától; görcsösen kapkodják magukra az áttetsző fátyolt, mely alatt a hitetlenség meztelenségét szellőztetné az őszinte, talpraesett hozzászólás. Mihelyt hitről van szó, még pedig a legfundamentálisabb hitigazságról: Jézus istenségéről, — nem az ereklyék büvhatásu erejéről, — azonnal van dolga a lavirozásnak, az elsimitásnak, hivatkoznak protestáns öntudatukra s más egyébre, kirukkoltatják a reformáció vivmányait, csak a kitüzött themához nem szólnak egy érdemleges szót. «Jobb arról nem beszélni»; «minek a miatt hajba kapni»; «bizzuk ezt minden egyesnek protestáns öntudatára» stb. stb. s a hitből mi lesz s a kereszténységből mi marad?

Lám világosan teszszük fel a kérdést Farkas József ur! Lehet-e kereszténység Jézusban, mint Istenben való hit nélkül? s ha nem lehet, hogy van az, hogy egy kalap alá szoritják s protestantismusnak nevezik a hitet és hitetlenséget! hogy van az, hogy a hitet tagadó fölvilágosodást a protestantismussal összekötik? Mi nyilvánul ebben, a hitnek vagy a hitetlenségnek logikája?

Seholsem oly fölületes és a merő «clique» mesterkéltségét sehol sem tünteti föl a protestantismus ugy, mint nálunk. Lényege a külsőségekben áll, szervezete és lelke nem a hitre, nem annak tartalmára irányul, hanem az ellenkező felekezetek s az egyház ellen való állásfoglalására. Hittartalma semmi; hasonlit azon alacsony szervezetekhez, melyek egyformán megélnek természetes alakjukban s akkor is ha az ember kiforditja zsák módjára testüket. A kis zsák tartalma nem tartozik az állat lényegéhez. A magyar protestantismusban is a hit nem tartozik a protestantismus lé-

nyegéhez. Hivő és hitetlen, Krisztusimádó és Krisztustagadó egyaránt protestáns.

S az ilyen emberek nem találnak mit söpörni ajtajuk előtt? S midőn a hit rég kisiklott kezeikből, akkor kezdik hirdetni a protestantismus vivmányát, hogy a katholikusok közt is vész a fensőbb javak iránt való fogékonyság és a tanulékony szellem. No ezt a vivmányt kitehetik az ablakuk közé. Ennek a vivmánynak maguk adták meg az árát s a magyar, «müvelt» protestantismus, a mennyiben az nem külsőségekből összefont s összevarrt autonomia, hanem a mennyiben hitet tanit és igazságot tartalmaz, ezen vivmány erejében felejtette el azt is, hogy mit hisz s zavarba jött önmaga fölött. S e vivmánynak, mely minden pozitiv hitnek kiirtására alkalmas s a protestantismusnak is, a mennyiben az valami pozitiv hitvallást követ, nyakát szegi, — örvend Farkas József ur. Vész a természetfölötti hit, győz a protestantismus szelleme s természetesen puszi pajtása a fölvilágosodás. Örömét Farkas nem titkolja: «Sorra mehetnénk a kath. egyház mindazon hittételein, melyeket protestáns apáink ostrom alá vettek s melyek ellen ezelőtt negyedfél száz évvel a szent irásból és a józan észből kölcsönzött fegyverekkel meginditották a harczot és ugy találnók, hogy küzdelmüknek meg lőn a jutalmuk . . .»

«Szégyelnők ma már valamely müveltebb katholikus polgártársainktól kérdezni: hisz-e a Szentek közbenjárói segitségében, az ereklyék büvös hatásu erejében, a bucsújárás üdveszközlő hatásában, a purgatóriumról, transsubstantiatióról szóló tanokban, stb.?» Ne szégyelje magát Farkas ur! Ha az a katholikus igazán müvelt s érti azt amit az egyház tanit, ugy játszva fogja önnek kimutatni, hogy sem a szentirás, sem a józan ész nem kölcsönöz a hitetlenségnek fegyvereket s igy csak nyelvük lesz az egyedüli fegyver, mely rendelkezésükre marad. Ha pedig nem érti az egyházi tant, akkor osztályrésze lesz a szégyen, s az öné a győzelem. A mint látni méltóztatik, olcsó győzelem!

Különben a protestantismus túl van már a purgatóriumon és a transsubstantiatión s «szégyelnők ma már valamely

müveltebb protestáns polgártársunktól» vagy pláne pesti theologustól kérdezni: hisz-e Jézus istenségében, a holtak föltámadásában, a pokol örökkévalóságában? Vagy tán nem ide vezet az a protestantismus, mely a szabad sajtóval, a fölvilágosodással kaczérkodik? Farkas József ezt talán tagadni fogja, de képes-e megnevezni azt az elvet, mely a protestans szétzüllésnek oda kiálthat: eddig és ne tovább? Ha képes tegye meg, hogy mi is érezzük már egyszer a «protestantismus üditő erejét.» Ha nem képes, talál majd ő akkor sok más szót és kibuvót, vagy pedig azt fogja felelni, amit egyik bajtársa a «Sion» mult évi czikkére: hogy a ki igy meg ugy ir, már t. i. ugy mint mi, avval ő szóba nem áll. Vagy legjobb volna tán azt mondani: «Szégyelnők ma már a disputát az ily ütött kopott kérdésekről, milyenek a transsubstantiatió, a purgatorium, stb.» A fölületesség a hitetlenséggel együtt jár.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Anyagrendszer erők nélkül. Báró Dellingshausen művei nyomán, „de materia et forma" tanhoz való adalék gyanánt irta Csernik Alajos. A főmagasságu bibornok, érsek, herczeg-primás jóváhagyásával kiadja Dvorzsák János. Budapest, II. Donáti-utcza 3. szám. 8-adr. 217 l. Ára 1 frt 40 kr.

A t. szerző adalékot nyujt a «materia prima» és a «formá»-val megalkotott bölcseleti világmagyarázathoz. Ez az adalék azonban magát a peripatetikus rendszert, a mint az a többi rendszerekkel szemben áll s a materia primában épp ugy, mint a formában egy ugynevezett substantia incompletát lát, tagadja s igy a peripatetikusoktól adalék gyanánt el nem fog fogadtatni soha. Ugyancsak ily adalékot kivánt, ha nem is éppen ez alakban, hanem az atomismus alapján nyujtani P. Secchi s azok, kik őt követték. Jól értsen meg tehát a t. szerző ur, a peripatetikusok minden ily

magyarázatot elvben elvetnek, — nem képesek kibékiteni rendszerüket bármilyen «kinetikus» magyarázattal s azért az adalékot nem fogadják el; hogy azonban ez az adalék annak daczára a világmagyarázatához hozzájárulhat életrevaló fogalmakkal, az más kérdés. Mi a t. szerző ur müvében adalékot látunk a világ magyarázatához, de nem a materia prima et forma rendszeréhez, amint ez a rendszer alapfogalmaiban magát a tudománynak bemutatja.

Csernik ur müvében «kinetikus» theoriát vall; mindent mozgás által magyaráz. Az anyagról nem tud mást, mint hogy folytatólagos és a mozgás hordozója. Az anyagnak parányokra való osztását, az atomismust elveti; «az anyagról mint ilyenről semmi szükségszerüség sem kényszerit állitani, miszerint parányokra van osztva», a «világürt e szerint folytatólagos anyag tölti ki, a mely mindenhová elterjed, ugy, hogy semmiféle üres térről szó sem lehet.» Honnan tehát az osztatlan, egynemü «anyag»-ban a különféleség, a változatosság? a mozgás különféleségéből. Kimutatni, hogy minden állapot és testi tulajdon a mozgás különféleségéből határoztatik meg, ez az ismertetett münek czélja. Iránya helyes, a mennyiben a qualitativ tulajdonságokat quantitativ magyarázatban törekszik megfejteni; hogy ez az irány bizonyos pontig helyes, az iránt nincs kétség, hogy pedig azon határon tul, mely mögött a testről való metafizikus fogalmak kezdődnek, tehetetlen, azt minden rendszeren tapasztaljuk. Dellingshausen rendszere sem tud nekünk a világürt betöltő «continuumról» mondani valamit: nem segit fölértésére annak, hogy mi az, — s nem állithat róla semmit, saját vallomása szerint: «Mi az anyag? arra nem tudunk felelni.» (217. l.) ismérveiről, máskép tulajdonságairól semmit sem tud. Pedig az «anyag» bizonyára definiálható valami s minden mozgás előtt fölfogható; lesznek tehát tulajdonságai, melyek nem a mozgástól jönnek, s igy qualitativ tulajdonságokra bukkanunk, melyek quantitative meg nem fejthetők. Ez bizonyára a tudás egyik határa s paradoxon gyanánt emelkedik ki előttünk a tétel, hogy az «anyag» egyike a legtávolabb fekvő transcendentális fogalmaknak.

Tehát «az anyag folytatólagos» s minden különféleség oka csak a mozgás, — ez Dellingshausen alapelve. Ezt az elvet kimutatja a szilárd testeken, a gázok és folyadékokon, a testek külalkatán, a villamosság, delejesség és nehézkedésen. Meglepő a számtani kimutatás és a müveletek ügyes kezelése tételei bizonyitásában.

Az atomismus egyik Achilles sarka (mert bizony több van,) a ruganyos parány; teljesen ruganyos parányok nélkül nem áll fönn a fizika törvénye, hogy az erő el nem vész, más szóval az erő megmaradásának alaptétele. De ki képes fölfogni s következőleg megmagyarázni egy ruganyos parányt. Ezen nagy nehézséget Csernik ur a «folytatólagos anyag» azon jellemvonásával akarja kikerülni, hogy az anyag mozgáshordozó képességének nem szabhatunk határt, a menynyiben nem tudjuk megalapitani a mozgás lehetőségének határát sem, akkor már nemleges uton az anyag egy ismert tulajdonságát alapitottuk meg, amely a ruganyosság neve alatt ismeretes.» Mindenesetre nem szabhatunk határt az anyag mozgáshordozó képességének, de mi annak oka? valami realis, positiv, az «anyag» természetéből kifejtett ok? nem; hisz az «anyagról» semmit sem tudunk, «nem tudjuk megalapitani a mozgás lehetőségének határát sem». De nemcsak hogy nem tudjuk megalapitani a mozgás lehetőségének határát, de a «continuumban» nem tudjuk megalapitani magának a mozgásnak lehetőségét: Hogyan lehetséges a continuumban mozgás? Ez egy határozott nehézsége Dellingshausen elméletének.

E nehézség föllép a testek helyváltoztató, külső mozgásában is. Hogyan mozoghatnak a testek a térben? «a mozgás sokszor csak látszat»; «nem egyéb mint rezgő hullámoknak más és más térfogatu anyagra való kiterjesztése.» Például: «mikor a higany terjeszkedik a Torricelli-féle ürben, nem a higany anyaga terjeszkedik, hanem a higany sajátságai alatt ismert rezgési hullámok nagyobb mennyiségü anyagra terjeszkednek ki. A higany fölötti nyugalomban levő anyag egy része átveszi a higanyt jellemző rezgési hullámokat és ez által azon tünemény jön létre, mintha a higany

fölfelé szállt volna.» «Mindazonáltal nem kell itt olyan szük körben mozognunk, mintha minden külső mozgás semmiféle valóságos anyagmozgás vagy helycserélés és csupán csak a hullámok közeg-változtatása volna.» Tehát lesz valóságos helycserélés is, de hogyan a continuumban?

Az anyag lényegének homályossága kikerülhetlen árnyékot vet minden rendszerre, mely mélyeibe hatolni s lényegét fölfogni törekszik; de azért Csernik ur fejtegetései kiváló értékkel birnak az atomismus gyöngéinek s elégtelenségének kimutatásában. A legtöbb nehézséget, melyet az atomisták Dellingshausen rendszerére zuditanak, mint állitólagos éles, átható nyilat, rájuk lehet visszadobni; e részből Dellingshausen és Csernik határozott előnyben vannak. Nem ugy áll a dolog, ha a kinetikus theoriával a peripatetikus, mondhatnám talán statikus világnézlet száll szembe. Igaz, hogy ez szavakat szerepeltet sok helyütt, ahol mibenlétet, mivoltot kellene feltüntetni, de azon általános szempontból, hogy a formát s az erőket, a qualitásokat nem mozgásnak, hanem valami állandó, lényfélének, illetőleg állagi résznek (forma substantialis) mondja az atomismustól s Dellingshausentől is azt kérdezheti: Mi tartja össze a rezgést, ha a világ merő rezgésből áll? miért nem egyenlitődik ki? miért nem száll szerteszét a végtelenbe? Mi adja a szabályosságot s állandóságot a rezgéseknek? ezek alkotják szerintetek azt, amit «természetnek» hivnak a testekben. A «természet» állandó valami, honnan ez az állandó a könnyen változást szenvedő mozgásban? Ha a mozgások és rezgések mögött ott állanak az állandó, szabályozó okok: a formák, akkor értjük, de különben nem igen.

Örülünk rajta, hogy a magyar irodalom természetbölcseleti parlagába Csernik ur szakavatottan, logikus, fejtegető éllel uj barázdát szántott. Müvét szivesen és bizvást léptetjük föl azon bölcseleti mozgalom sorában, mely nálunk éledezni kezd. A kiadónak is szerencsét kivánunk nem ugyan a bevételhez, mert a filozofia nálunk eddig a vén Sokratest utánozza, ki mezétláb járt «bábáskodni» s e mesterségében fényes bevétellel nem kecsegtethette magát, — hanem sze-

rencsét kivánunk irányához, melynél fogva ilyen könnyen elrekedő művet napvilágra juttatni segitett. Csak azt jegyezzük meg nagy szerényen hátul, sőt legvégül, hogy a főmagasságu Bibornok Érsek Herczegprimás jóváhagyása nem Dvorzsák János urhoz van intézve s következőleg a kiadással nem hozandó összefüggésbe. Ezt különben csak mint formahibát emlitjük.

Dr. Pethő.

Lehrbuch der Apologetik. Erster Band. Von der Religion überhaupt. Von Dr. C. Gutberlet, Professor am bischöflichen Seminar zu Fulda. Münster i. W. 1888. Theissing. VIII—259 l. Ára 3 márka.

Ő Szentsége papi jubileuma alkalmából mint a fuldai hit- és bölcselettudományi intézet ünnepi iratát a jeles bölcselő Gutberlet ezen kitünő apologetikát bocsátá közre, melyet őszinte örömmel üdvözlünk és sietünk mt. olvasóinknak bemutatni.

«Irodalmunk oly kitünő hitvédelmi tankönyvekkel rendelkezik, hogy valóságos vakmerőségnek látszik, egy uj ilyennel lépni a nyilvánosságra. De művünk nem akar ama kitünő munkákkal versenyre kelni: czélja és tartalma lényegesen különbözik a többi ezen irányu iratokétól.» Ezen szavakkal kezdi a tudós szerző művének bevezetését: miután a könyvet elolvastuk, elismeréssel kell kimondanunk, hogy igaza van. Gutberlet nem egy kis variatiót hoz öt-hat eddig megjelent fundamentalis theologiából, hanem lényegesen uj anyagot, miért is megérdemli, hogy Hettinger, Schanz, Vosen, Duilhé de St. Pirjet, Bougand, de Broglie és mások művei mellett az övé is diszes helyet foglaljon el a kath. hittudományi irodalomban.

Ami Jungmann a theologiában, az Gutberlet a filozofiában. Az előbbiről a boldogult Zádori kanonok ur sokszor mondogatta, hogy a legvilágosabb dogmatikus tractatusokat irta; és nem hiszszük hogy valaki, aki ezen tractatusokba bele nézett, Sionunk elköltözött szerkesztőjének ne adna

KICSODA KRISZTUS AZ EMBER FIA?

Irta DR. PETHŐ.

(Folytatás.)

III.

A második ok, mely bizonyitja, hogy mily tökéletes Jézus emberi lelke, közelebb hoz a megtestesülés titkának magaslataihoz. Jézus az ember a természet rendjén kivül teremtetett. Nem a természetes tényezők összehatásából, hanem az Isten közvetlen, direkt teremtő akaratából.

Az Isten Jézusban nem teremtette az embert, mint különálló személyt, mely fogantatik és születik, hanem az emberi természet mintegy beleteremtetett a már fönnálló, az öröktől fogva létező isteni személybe. Krisztus embersége nincs magáért, hanem az Igéért; azért nem az egyesülés előtt, hanem magában az egyesülésben teremtetett, az „Igének kebelében", „in ipso gremio Verbi", hogy az övé legyen, hogy másé sem azelőtt ne lett légyen, sem azontul ne legyen. Találó kifejezés ez, hogy az emberi természet „in ipso gremio Verbi" teremtetett. A keresztény tan tagadja, hogy Krisztus előbb ember volt s azután egyesittetett az Istennel és pedig méltán többféle oknál fogva. Ezen okok egyike belevág a szőnyegen fekvő tárgyba; azt mondják ugyanis, hogy a külön fönnállás által az az emberi természet a profán lények

közé lépett volna s azért nem illenék, hogy azután forrjon bele az isteni személybe, a theologusok kifejezése szerint: quia deflorata quodammodo et infamata est, quae creatae hypostasi subjacuit; quia ingenua non est, ect. Thomassin. De incarn. V. l. 3. c. 12.

Már pedig ami nemcsak közvetlenül került ki az Isten kezéből, hanem ami mintegy az Istenben, hypostasisának hatáskörén, területén belül teremtetett; ami eredetében is egészen és kizárólag az Istennek volt föntartva: annak bizonyára minden, az emberi természet által megengedhető tökélylyel kell birnia. Méltán idegenkedünk a gondolattól, hogy Krisztus mint ember valamikor, akár fogantatásában is, magában fönnálló s önálló személy lett volna, mert sért, mert érezzük az indecorumot, mely abban rejlik, hogy valami földi lény, miután az Istenen kivül állt s magára és nyomoruságára volt hagyatva, egyszerre kezdjen isteni lenni: de akkor sokkal méltóbban idegenkedhetünk azon föltevéstől, hogy az a földi lény, mely a lét első perczében belevonatott az Isten hypotasisába, nem a lehető tökélyben ragyogjon, hanem a véges természettel járó gyöngeségen kivül, más hiányoknak és tökéletlenségeknek is legyen siralmas hordozója, melyeket az Isten készakarva ültetett belé.

Ha az Isten, ahol direkte müködik nem teremthet karikaturákat, hanem az illető lény rendeltetéséhez szabja ajándékait, akkor ezen kiválasztott emberi természet direkt, Isten által való keletkezését, az „in gremio Verbi“ való teremtést szükségképen az emberi természet teljessége és tökéletessége követte. — Csak a természetes s természetfölötti erő teljessége mondhatta el Krisztusban: „Scimus, qua simus origine nati!“ Az „origo in gremio Verbi“ csak egy sohasem látott tökélyü természetnek adhatott létet.

A harmadik ok már nem foglalkozik Krisztus sz.

emberségének keletkezésével, mely mint az imént mondottam az Isten közvetlen s rendkivüli hatásából és „in ipso gremio Verbi“ történt, — hanem a keletkezés által előálló Istenemberre vonatkozik. Az előbbi ok a „fieri“-t, az utat, — a következő a „factum“-ot, az eredményt veszi tekintetbe.

Hogy Krisztus emberi lelke a teremtett lelkek közt a lehető legtökéletesebb volt, kitünik abból, hogy az Isten lelke volt. Amint én mondom lelkemről vagy testemről, hogy ez az én lelkem, ez az én testem: épp ugy mondhatta s mondotta is a Fiu Isten, ez az én testem, s beszélt lelkéről. Ezen egyetlen mondatnak valósága, melynél fogva maga az öröktől fogva való Isten mondhatta: „szomoru az *én lelkem*“ — a legragyogóbb szinben tünteti e léleknek méltóságát s méltóságának megfelelő erőteljét.

Hogy kiérezzük ezen állitásnak „az én lelkem“ sokat mondó értelmét, szükséges e léleknek szoros egyesülését a végtelen tökélylyel elemeznünk.

A személyes egyesülés titkába sokféle utat törtek a sz. atyák. Beszélnek legbensőbb egyesülésről, tökéletes áthatolásról, immeációról; ime mennyi törekvés az elérhetlen után, mert hogyan egyesülhet, hogyan hathatja át s hogyan immeálhatja az Isten az emberi természetet, ki birná fölfogni? Midőn hiányzanak fogalmaink a lélekről, midőn csak az anyag s az anyaginak tagadása által ragadhatunk meg belőle valamit, a mi a következő perczben az emberi nyelv s a gondolat darabosságában ismét kisiklik kezeink közül: hogy akarunk mi akkor az Isten s a lélek személyes egyesülésébe behatni? Hogyan köttetik s egyesül a lélek lélekkel, lélek szellemmel, test és lélek Istennel — ki tudja? Legyünk meggyőződve, hogy ezt nem értjük. De az értés helyett sokszor az érzés segit rajtunk, a tudomány helyett az élet; a mint hogy az Isten is nem tudományt, hanem életet, nem értést hanem hitet fog számon kérni tőlünk.

A személyes egyesülésnek istenemberi titkába is a hit s az érzés vezet s ez ad némi fogalmat róla. Amint én nem tudom, hogy mint egyesült lelkem testemmel s mint állhat fönn most is az az egyesülés; a mint el sem képzelhetem, hogy mikép kapaszkodhatik a lélek, melynek részei nincsenek a darabos csontvázba s az alaktalan hústömegbe, s mégis az érzés által a legbensőbb egyesülés öntudatára jutok: ugy kalauzol el ez öntudat s róla való fogalmam az Isteni személy s az emberi természet egyesülésének fölfoghatlan titkába. A személyes egyesülésnél fogva a második isteni személy csak ugy szólt s érzett lelkéről, a mint érzek s szólok az én lelkemről, az az emberi lélek „övé“ volt. Ime a legbensőségesebb egyesülés kulcsa: „enyém“ s „én“ — e két szó adja a leghivebb fogalmat s nyitja a legbiztosabb utat.

Ezentúl senkisem nyomult előbbre. Alexandriai sz. Cyril is dialogusában „Quod unus sit Christus“ igy ir: „Unum porro filium et unam ipsius naturam esse dicimus, tametsi carnem anima intelligente praeditam assumpserit, *ipsius* enim ut dixi *facta est humanitas.*“ Ime az ok, mely miatt az emberi természet Krisztusban nem külön személy: „*ipsius facta est humanitas,*“ nem önmagáé, hanem Istené. Az isteni személyhez járult, hozzácsatoltatott, bele fölvétetett. Valamint az én testem nem különálló tárgy, hanem személyhez tartozik, rész az egészben, s magában nem egész: ugy az emberi természet az Istenfiában nem külön áll, hanem hozzátartozik, az övé. Tehát nem személy, hanem a személyé, v. i. a személy emberi természete.

Végezzünk! Azaz egyetlen, az Istennel való egyesülésre kiszemelt lélek, a Krisztus lelke, csak ugy az Istené, mint az én lelkem az enyém! Már most, milyen lelket teremthetett hát magának az Isten, hogy elmondhassa róla: „én lelkem?“ Ime mi

kívánja, hogy e lélek csodalélek legyen? az, hogy övé, hogy Istené. Ami Istené, az mind jó és szép, az is amit kivül tesz; — de amit önmagába, személyébe fölvesz, annak oly tökéletesnek kell lenni, hogy tán földi nem is lehet. S méltán, ki gondolta volna, hogy lehet, mielőtt a valóságban lett. Ez a megtestesülés titkához, mélyeihez, magaslataihoz tartozik.

Ragadjuk meg más oldalról ugyanezen gondolatot. A személybe való fölvétel által az az emberi test és lélek külön — mint létjoggal és rendeltetéssel biró lény — többé nem számit; eszes lényeknél a karnak, lábnak nincs külön létjoga és rendeltetése, ha létjogról és rendeltetésről van szó, akkor csak az egész, a személy jön tekintet alá. Sehol sem létezik a test, a fej, a láb külön, ahol létezik, ott az egészben létezik: ugy van az Krisztusban; az az emberi természet külön nem jön tekintetbe, csak mint rész; — ami tekintetbe jön, az maga az isteni személy. A rész pedig az egészért létezik, a kéz, a láb, a testért: épp ugy Krisztus lelke nem magáért létezik, hanem a vele egyesült isteni személyért. Csakis azért teremtetett, hogy Istené legyen, — szinte fölmegy, elvész az Istenségben. Ugy gondolta ezt mindig az egyházi hagyomány s ki nem fogy e gondolatainak variációjaiból. „Illa humanitas non in semetipsa, sed in Verbo habet subsistentiae rem; nec enim propter hoc, ut sui ipsius separatius esset sicut nos, sed ut Verbo uniretur, et ejus esset proprium indumentum et inaestimabile, ut ita quis inquiat, instrumentum et ut Deus esset homo, creata est.“ — Rusticus contra Acephalos disputatio. Alább: „Et causa ut sit illa humanitas est Deus Verbum, et haec comparatione Verbi non est ut subjectum sed ut accidens.“

De aminek annyira nincs önmagában oka, hanem az isteni személyben, — ami csak ugy létezik az isteni személy egységében, mint a hus a testen, annak ugy kellett teremtetnie és formálódnia, hogy

ebbe az isteni tökélybe beleilljék, s hogy csakis az isteni személy végtelen méltósága és fönsége legyen mérvadó e léleknek minden erővel és tehetséggel való fölszereltetésében.

Ha az isteni személy fönsége a mérvadó, akkor Krisztus emberi lelke lehető legtökéletesebb s legfönségesebb lélek!

E gondolat tükröződik a sz. atyák leleményes összehasonlításain és képein. Kimerithetlen ékesszólásuk árjából ugy tünik elénk Krisztus emberi lelke, mint amely tüzét, nemességét, hevét az őt átható Istenségből veszi. Csodálatos képességgel látszik ellátva lenni Krisztus lelke, mely arra van rendelve, hogy az Isten egészen áthassa, magát neki kimondhatlan bensőséggel insinuálja s ez insinuációja által azt, az emberi gyöngeség, állhatatlanság, tehetetlenség mámoros köréből kiemelje.

Azért beszélnek a szentatyák „deificatio"-ról, ami természetesen nem az emberinek istenivé való átváltozását, sem az emberinek s az isteninek összekeveredését, hanem csak az egyesülés bensőségét jelenti: „Sicut lanae albedo colore purpurae tincta non est bicolor, sed unicolor; ita mens corruscans et deificata est unum quiddam, neque sunt duo ἡγεμονικά." *De sancta Trinitate.* Athanasius. dial. IX., n. 5. „Quid ergo accepit anima Christi? Plenitudinem deitatis, plenitudinem sapientiae, plenitudinem virtutis. Totum quod Dei est accepit. Quomodo accepit. Non versibilitate naturae, sed firmitate personae. Accepit, non quia in illud essentialiter mutata est, sed quia ineffabiliter illi unita est, etc. Sapientiam habet, aeternitatem habet, habet omnia per gratiam, quae Deus habet per naturam. Habet totum, non quod creatura aeterna aut immensa esse possit, sed quod aeterno et immenso unita sit. Accepit quod non habuit, sed non desiit esse quod fuit. Accepit plenitudinem sapientiae, in qua et per quam plene ac perfecte sa-

piens esset; non tamen accepit, ut sapientia esset." Hugo de S. Victore, *De Sapientia animae Christi.*

S hogy tárul föl e szempontból nézve egyszerre Krisztus lelke, melybe a tudomány, a bölcseség, az Istenség bősége kiáradt „illapsu substantivo deitatis", de csak egy perczre ragadhatjuk meg gondolatunkban e fönséges lelket, mert a következő pillanatban elnyomja, s elnyeli azt az Istenség tengere. Találóknak érezzük a sz. atyák lendületes ékesszólását, mely Krisztus lelkét az Istenségben csak ugy szemléli, mint a cseppet a tengerben, a darabka vasat a kohóban, a kristályt a napfényözönében. A vas a kohóban mintegy tüzzé válik, nem is látni mást benne, mint tüzet, mint izzást; aki pedig hozzá nyulna s érinteni merné, az nem vasat, hanem tüzet érezne. Igy abban az „áldott lélekben" is, — mely mint a vas a tüzben úgy rejlik az Istenségben, rejlik a bölcsességben, rejlik az Igében, — minden amit tesz, amit gondol, amit szól, Istenre vonatkozik, s aki hozzá ér, az Isten erejét érzi. Ez Origenes okoskodása, περ ἀρχῶν l. II. c. 6. n. 6.

IV.

Krisztus lelke tökélyére a megtestesülés annyi fényt áraszt, mint a nap a földre. Mint a változatokban gazdag vidék minden lépten nyomon uj meg uj kilátást nyit: ugy az isteni nagylelküség és bölcseség kimerithetlen müve, a megtestesülés, itt is, ott is láttatja azon egyetlen, kiválasztott lélek pompáját, sejteti gazdagságát, föllebbenti habár csak pillanatra a fátyolt, mely alól a tökély vakitó fénye tör elő. Egy ily föllebbentésre előáll a következő gondolat: Krisztus lelkének utolérhetlenül szépnek és hatalmasnak kellett teremtetnie, mert desztinálva volt, hogy az Istenség tökélyesitse azt, — bizonyos értelemben „formája" v. i. legfőbb alakitó erőt s tökélyt adó elve legyen. Hogy e gondolat a kellő éllel birjon, néz-

zünk szét a világban, hol gyökereire akadunk. A teremtett lények sorában ugy veszszük észre, hogy a merő anyag is annál tökéletesebb, minél tökéletesebb az életelv vagy a lélek, a mely avval az anyagi testtel egy élő lényt képez. Az indukcio megvilágositja ez állitás elvont igazságát. A növények anyagi része, a szervezet sokkal tökéletesebb, mint a szervezetlen kő vagy föld azért, mert a fensőbbrendü életelvnek van szánva, befolyásának felvételére van előkészitve; — az állati test tökéletesebb mint a növény magában véve csodálatos szervezete, azért mert az állati lélek felülmulja nemcsak az erő fokában, hanem a lényeg nemességében a növény életelvét. Ugyanezt mondhatjuk az emberi testről és lélekről. Egyfaju lények p. emberek közt, ha az egyikét a másikkal összehasonlitjuk, ezen elv érvényesülését nem találjuk következetesen kifejezve sok más tényező összeszöggelése miatt, de találunk valami hasonlót, a mi ugyancsak ezt az elvet, de más alakban hozza felszinre. Ugyanis áll az, hogy minél tökéletesebb a test, annál alkalmasabb arra, hogy a lélek áthassa, s szolgálatára fölhasználja s erőit vele közölje. Az erőközlés által a test az élet magasabb és teljesebb fokára emeltetik, érzékei élesednek, szellemi tehetségei elevenebbek és képesebbek.

Már most a megtestesülés titkában Krisztus emberi természete arra alkottatott, hogy a legnagyobb, a substanciális tökélylyel, az istenséggel a személy egyességébe lépjen, arra teremtetett, hogy ezen legfőbb s leghatásosabb „formát“, (forditsuk alakitó és alakot, természetet adó elvnek) az Isten belésugározza, reá árassza hatásait. Lehetetlen, hogy legyen nagyobb vonzódás valamely teremtett lényben a tökély felé, mint volt Krisztus lelkében, midőn ezt a lelket közvetlen közelből, a személyi egyesülés szentélyében örökre magához ragadta s magával összekötötte az Isten. Az Isten bizonyára lehetőleg képe-

sitette e lelket, hogy természetfölötti behatásainak engedhessen, képesitette arra, hogy a fényből fényt, a hőből meleget fogadhasson; midőn azt a magasba magával ragadta, gondoskodott arról, hogy e lélek értelme az Isten fönségét embertől telhetőleg megközelitse s hogy a szellemi tehetségeket termékenyitő isteni áldásnak hálás talaja legyen. Ez az egy gondolat rám erőszakolja, hogy Krisztus áldott lelkét mindenek fölött nagynak s kitünőnek hirdessen.

A fensőbb szellemi erőnek kihatását az alsóbbra — az emberi természetnek más példáján is látni. A szellemi erő, a lélek nem mindenütt fejti ki a testen csodálatos erőit, hanem máskép nyilvánul a szem élében és kellemében s máskép a homlokon; teljesen, bőségesen villan ki a szem tükréből, ért, éltet, gyujt s éled önmaga, máshol tompább, inkább tür, mint tesz. Ott ahol ért, ahol dolgozik, ahol gyujt s önmaga gyul, ahol élete torlódik s halmozódik, ott szerve is tökéletesebb, komplikáltabb, müvészisebb, hozzá v. i. az élethez, alakja változatossága és gazdagságában hasonlóbb.

Igaz, hogy mindez csak hasonlat, de nem illik-e rá az Istennel összekötött emberségre, mely az isteni személy „organumának, vivum et rationabile instrumentum"-ának neveztetik? Amint senkire sem borult az Isten ereje oly mérvben, mint Krisztusra, amint senkit sem választott ki arra, hogy általa nyilvánuljon legteljesebben, mint Krisztust: ugy nem is teremtett s nem alkotott az isteni bölcsesség fölfogadására alkalmasabb lelket, v. i. értelemmel áldottabb lelket s nem formált az Isten irgalmával együttérzőbb szivet v. i. tökéletesebb szivet.

Az „Ige" áthatja az értelmes teremtményeket, inditja, sarkalja, kormányozza és boldogitja őket, de nem veszi föl személyébe, nem teszi magáévá; ezt egynek tartotta fel, a legkiválasztottabbnak.

Az „élet élete", az Isten mélyen behat az em-

beri lelkekbe, nemcsak fölületükön érinti, de lényegükön átömlik, élteti, alakitja mindenikét saját képessége szerint; de csak egyetlen-egyre önti ki bőségét; lehetséges-e, hogy ez egyetlent más teremtmény a lélek értékét képező, fensőbb tökélyekben és erőkben fölülmulja? — Ha már most konkrét példákban léptetjük el szemeink előtt az isteni s emberi tulajdonságok, tökélyek és erények megtestesüléseit, melyek az emberiség ismert s ismeretlen alakjaiban föltüntetik mindazt, ami szivet-lelket bámulattal, tisztelettel, álmélkodással eltölt, értem a lángész, az akaraterő szellemi hatalmát s e hatalmában létesitett müveket, — vagy ha inkább az emberi lélek azon változatos pompával elénktáruló érdemére térünk, hol a leggyöngédebb erények nyilnak, kezdve a gyermekáhitatának bizalmán egészen a csendesen türő s mindent megbocsátó szeretetig, mely más lelkekben ismét az önfeláldozás biborában virul fel, — de ki birná az isteni szikránák majd erőteljes, majd gyengéd kivirulását szemmel tartani, — ha mondom mindezen áttekintünk s az emberi lélek gazdag pompáján kezd elfogulni szivünk, akkor a gondolat egy szárnycsattanással kerül magasba s megnyilik értelmes képzeletünk előtt Krisztus lelkének perspektivája mint a legvirágzóbb s legaranyosabb virány látképe, melyre mindent összefoglalva s a szavakból kifogyva, egy kifejezésünk marad: „fönséges.“

V.

Nyilik még más út is a kutatás elé Krisztus emberi lelkének fönségébe. Ez az út az összehasonlitás, melyben a hatalmas, nagy, szent lelkeket Krisztus lelkével párhuzamba állitjuk s nagyságuk okából Krisztus lelkének fönségét megérthetjük. — Valaki annál nagyobb, minél közelebb áll a tökélyhez, minél inkább egyesült a személyes tökéletességgel: az Istennel. A hatalmas szent lelkekkel különös egye-

sülésbe lépett az Isten. Ez egyesülés által azt nyerik, hogy az Isten áthatja lelküket s hatalmába ejti, v. i. nemesiti, erősiti, értelmüket tisztázza, akaratukat minden jóra fogékonynyá teszi, szóval fölemeli alacsony, esékeny természetüket. Minél bensőbben egyesül velük, annál szebbek, teljesebbek, tökéletesebbek lesznek. Sokkal találóbb a gondolat, ha azt a boldogult lelkekre alkalmazzuk, akikben az Istennel való egyesülés a legteljesebb, mely áthatja s boldogitja valójukat, képezi egyedüli gondolatukat, teliti kicsordulásig szivüket. Nem önmagukéi, hanem Istenéi; — szelleme lelkesiti, vezeti őket. Dicsőségük, szépségük, hatalmuk a „lumen gloriae" fokától függ; „in lumine tuo videbimus lumen," — amennyi esik ebből a „lumen tuum"-ból rájuk, annyira emelkedik teljességük, értékük. Tehát a kegyelem a földön s a dicsőség fénye az égben v. i. az Isten természetének teremtett patricipaciója (participes divinae naturae) határozza meg s eszközli a tökéletességet. Ami pedig a természetfölötti tökélyre nézve áll, azt kellő megszoritással s rendszerint, ha nem is mindig, elmondhatjuk a természetes tökélyről is; mert bizonyos, hogy az Isten, ki mindent a rend mértékével szokott kiszabni, rendkivüli nagy kegyelmeket csak az arra képes, természettől is gazdag lelkekbe önt, s a természeti erőt és teljet arányositja a léleknek szánt fensőbb rendü adományokhoz.

Már most micsoda a szentekkel szemben Krisztus? micsoda lelkével szemben lelkünk? s következőleg milyen a lélek hatalma, természetes s természetfölötti teljessége? „Sancti participarunt, et Deus Sermo (Verbum) participavit? Quodnam est hoc discrimen? Quod sancti prius exstiterunt et tum demum participaverunt Dei Sermonem. Hic vero non ita est, sed Deus Sermo, qui erat ante saecula, quum vellet fieri homo, sanctificavit Virginem, et corpus ex ea sibi univit. Athanasius, *De Sancta*

Trinitate dialogus IV. Az Istennel való egyesüléstől függ a lélek nagysága. A szentek egyesülése Istennel a barátság köteléke; Krisztus egyesülése Istennel a természet elválaszthatlan kapcsa. Az a Krisztus, aki fogantatik, Isten; — az a Krisztus, aki születik, Isten. Ami velünk születik, ami ott hozzánk kapcsolódik, az a legelválaszthatlanabb lényünktől. Ezen legelválaszthatlanabb egyesülés mértéke Krisztus természetes s természetfölötti hatalmának. „Ad omnes sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse, in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad caeteros calor aliquis venerit. Origenes *Περὶ ἀρχῶν*, l. II. c. 6. n. 6.

Krisztus urunk teste lelke tehát ugy alkottatott, hogy az Isten benyomásának enged, oly tökéletesnek született, hogy az Isten minden rá kiható áldásainak, kegyelmeinek, befolyásának legérzékenyebb fölfogója s azoknak gondolataiban, érzelmeiben, szavában s tettében legtökéletesebb kifejezése!

Végül ez általános vázlat kiegészitéséül a sz. irás s a sz. atyák nyomán hozzá kell adnunk, hogy e tökéletes lélek visszatükröződött Krisztus arczán, amint hogy csengett szavában, s fölragyogott s hóditott tetteiben! Igy azután lelkünk elé lép a testestől lelkestől uj, tökéletes emberfia, Jézus Krisztus!

A sz. irás ugy látszik egyik-másik kifejezésével utal e lelki szépségnek külső kisugárzására, hogy kivül is, az „Ige“ testén fölragyogott az a tökély és disz, mely belül rejtőzött. Krisztus alázatos szivünek és szelidnek mondja magát, mindkettő oly erény, mely hangulatát kiterjeszti a lélek s sziv valamennyi hurjaira s midőn mindannyi vele összhangban cseng és reng, a szem, az arcz, a modor is hasonul hozzájuk. Krisztus bizonyára külsőleg is szeretetreméltó volt, mert irgalmas volt. Az ő lényegében magában

rejlik az irgalom! Az Istennek egyesülése az emberrel, ez a folytonosan létező összeköttetés, mit megtestesülésnek mondunk, substantialis irgalomnak nevezhető. Ezt az irgalmat éreztette Krisztus az emberekkel az irgalmasnak külső módjában és modorában is. Ha nem tudnók irgalmas szeretetének kitünő nyilvánulásait, melyekről följegyzett szavai s ékesebben szóló könnyei beszélnek: apriori következtetnők, hogy ugy volt. Az irgalom s a szeretet az emberi arczot szinezik a szellemi kifejezés kimondhatlan árnyalataival. Fölismerjük, de megnevezni nem birjuk. Képezett-e ebben kivételt a megtestesült irgalom?

A megtestesülésnek motivuma lágy, olyan mint a karácsony ünnepe, édes mint a benne nyilvánuló isteni szándék, melyet oly találóan kifejezett az egyház egyik tanitója: azért lett az Isten ember, „ut dulcescat sapientia Dei.“ Az egyház is e gondolattal teliti nemcsak az értelmet, hanem a kedélyt is: „hodie meliflui facti sunt coeli.“ A megtestesülés e szíveket nyerő, e lelket vonzó szelleme a megtestesült emberben volt kifejezve; az isteni irgalom és szeretet konkrét, emberi kifejezést nyert Krisztus lelkén, kedélyén, egész valóján?

Azonban a lelki szépség külső kisugárzása nem egyértelmü az érzéki szépséggel, melyről a sz. atyák eltérő nézeteket vallanak; a szellemi szép fölragyogása a külsőn — s az érzéki szép, nem mindegy. Az előbbit állitja Krisztusról aranyszáju sz. János a Zsoltár „speciosus forma prae filiis hominum“ szavainak magyarázásakor:

„Plane Christum pulchritudo condecet, non tantum quae auctior uberiorque in ipso sit quam in aliis hominibus, sed quae tota in eo sit, et ab illo in alios effluat. Istius modi autem non est oris formositas, sed ea veritatis sanctitatisque pulchritudo, quae statim innuitur: „Refusa est gratia in labiis tuis.“ Quae enim intus ex deitatis adyto exundabat, refusa foris

est", velut si diceret quispiam: „Quae erat intus, scaturiit, emanavit." S. Joan. Chris. Expositio in psalmum XLIV. E szavak nem ellenkeznek a lelki tökélynek külső fölragyogásával; mert ugyanazon szent János Máté evangeliumára irt 27. (mások szerint 28.) homiliájában Krisztus méltóságának és fönségének külre való nyilvánulását dicsőiti ékesszóló beszéd áramával: „Sokan követték őt a szeretet és csodálkozás igézete alatt s mindig vágytak szinelátása után. Mert kicsoda távozott volna, midőn Krisztus csodákat müvelt? vagy ki ne kivánta volna annak arczát és ajkait látni, ki ilyeneket beszélt? Hiszen csodái nemcsak csodálatossá tették, hanem arczáról is sok szépség és vigasztalás sugárzott, amit a próféta emlitett: „ékes alaku vagy az emberek fiai fölött, kedvesség van elöntve ajakidon." Zsolt. 44, 3. A mit pedig Izaiás mond: „nincs neki szine, sem ékessége." (Iz. 53, 2.) azt vagy az Istenség kimondhatlan és fölérthetlen dicsőségéről érti; vagy pedig azt jelezi, a mi szenvedésében történt, a gyalázatot, melyet keresztrefeszitésekor eltürt, vagy jelentéktelen s igénytelen voltát, melyet egész életén át feltüntetett. Nem kel át előbb a tavon, mielőtt a betegeket meggyógyitotta volna. Különben megbotránkoztak volna rajta. Azonban a nép csak ugy követte őt, mikor csodákat mivelt, mint a hogy arczán függött a csodák után s tekintetében nagy gyönyörüséget talált, valamint a hegyi beszéd alkalmával nemcsak hallgatta mig beszélt, hanem a beszéd után sem vált meg tőle. Mert ha Mózesnek dicsfénytől sugárzó s Istvánnak angyali arcza volt; gondold el kérlek, milyen lehetett mindezek urának megjelenése." Különben e leghatalmasabb s legfönségesebb lélek hóditólag nyilatkozott beszéde s csodái hatalmában, tehát külsőleg; a bölcseség s az isteni erő igéző eredetiséggel fejezte ki azt, a mi a lélekben belül rejtőzött s az erény bizonnyára a hajlékát képező

testen elragadólag nyilvánult. A mellett mindig igaz marad, hogy e választott lélek legnagyobb szépsége az erények szétszedhetlen koszorúja: a justitia. Ez a belső tüz, melynek külső fénye Krisztus testén is kivillant, az emberi természetnek, szivnek s kedélynek postulatuma; — azonban némelyek tagadják; kiki saját hajlamai és fölfogása szerint. Alexandriai Kelemen és sz. Cyrill εἶδος ἀχαλλέστατον-ról beszélnek; — a theologusok, akiknek ezeket követni kedvük van „species valde deformis," „in carne informis"-t emlegetnek, hogy miféle szükségességből indulnak e vélekedés önkényes ösvényén, nem igen látjuk be. Annyi bizonyos, hogy a Zsoltár szava, mely szerint „kedvesség van elöntve ajakidon" az emberi természetre vonatkozik akár a belső tökélyre és a szeretettől s irgalomtól olvadozó lelkére, akár annak a testben való külső nyilvánulására. Valahogy nyilvánult; s midőn nyilvánult, kedvesség ömlött el ajakidon. Ez sz. Jeromosnak is fölfogása, melyet a breviáriumba fölvett commentárrészletben olvasunk s máshol is, p. o. epistola ad Principiam: „Nisi habuisset et in vultu quiddam oculisque sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent Apostoli, nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent." Bizonyára külre is hat, ott kivül is fölragyog, Krisztus erényeinek és természetes tökélyeinek fénye, hiszen az a test a Szüzben, a Szentlélektől fogantatott, az Istentől alkottatott s mint ilyen a benne lakó Istennek hajlékává diszittetett; az Isten s a legtökéletesebb lélek fönsége a testtel mintegy összekeveredett s a tökély, mely beleszállt, éltette és formálta a testet.

Ez Krisztus emberségének nagyjában s általános körvonalokban odavetett képe, nem is képe, hanem inkább árnyéka, nyoma, mely következtetni késztet lelkének fönségére. Ezen érvek nem mutatják be in concreto, hogy mit birt Krisztus sz. lelke, hanem csak általános praeambulumai azon alább kifejtendő

természetfölötti nagyságnak és hatalomnak, melylyel Krisztus emberi lelke az Istentől földiszittetett. A tökélyt magát nem láttuk, de az érvek, a hozzávető következtetések hatása alatt a Krisztusról való nagy fogalom határozatlan mérvekben már is beleszövődött félig értelmünkbe, félig képzeletünkbe. E mérveknek tehát tüzetesebben utánajárni, az általánost részleteiben kifejezni, s az egésznek pompateljét a részletezés által kiemelni lesz a jövő czikkek feladata.

A SZT. MIHÁLY FŐANGYALRÓL NEVEZETT KÖRTVÉLYESI APÁTSÁG.

Irta és ft. Dr. Palotay Ferencz körtvélyesi apátnak ajánlja

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

A munkácsi gör. szert. egyházmegye területén, ez egyházmegye névtárainak tanusága szerint a következő tizennégy apátság létezik, u. m.: a szt. Mihály főangyalról nevezett körtvélyesi, a szt. Miklós püspökről nevezett csernekhegyi, a bold. szüz Máriáról nevezett komoróti, a szt. keresztről nevezett bilkei, a keresztelő szt. Jánosról nevezett kisfaludi, a szt. Miklós püspökről nevezett nagy-bocskói, a szt. Bazil püspökről nevezett glotkó-mezei, a szt. Demeter vértanuról nevezett bedői, a gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett ó-uglyai, a szt. Mihály főangyalról nevezett herincsei, a szt. Miklós püspökről nevezett kövesligeti, a boldogságos szüz születéséről nevezett kricsfalvi, a szt. Péter és Pál apostolokról nevezett irholczi és végre a szt. István első vértanuról nevezett remetei.[1]

E tizennégy apátság közül csak egy javadalmas, u. m. a szt. Miklós püspökről nevezett csernekhegyi apátság, mig a többi tizenhárom csak czimzetes. Adományozva e tizen-

[1] Schematismus cleri dioecesis Munkacscensis 1886. é. f. 35. 36. l.

levele egyszerü megerősitést foglal magában, nem veszi észre, hogy önmaga ellen kovácsol fegyvert; mert feltéve, hogy Mátyás ez oklevele csakugyan a Koriatovics alapitványának megerősitésére adatott ki, a miről az oklevélben szó sincs, — e megerősités érvénytelen lett volna a magyar közjog szempontjából, miután azt egy meg nem koronázott király adta ki.

(Folyt. köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

XI.

Az alumnusok öltözete piros taláris fekete övvel. A ruha szine megválasztásában is nyilvánul sz. Ignácz tüzes lelke, izzó, pirosló vágya, hogy intézete a lelkeknek szeretetét még a ruháról is leolvassa, — s hogy a piros öltöny oly szivnek s léleknek legyen takarója, mely az egyház s az emberek üdveért később is majd, amikor feketében jár, kész legyen a fekete ruhát vérével pirosra festeni. Az a gondolata is lehetett, mely kifejezést talál VIII. Orbán pápa levelében, melyben Pázmány Pétert bibornokká történt kineveztetéséről értesiti: «Te, ki a bölcsesség Székéből régóta hangoztatod az üdv szózatát, jól tudod, hogy a Vatikánnak királyi bibora, mely a keresztre feszitett Jézus vérétől piroslik, a fájdalom s nem a dölyf jelvénye.» Egyszerü klerikusoknál természetesen sem királyi biborról, sem a dölyf jelvényéről szó sem lehet, de az áldozatos, nagylelkü buzgalom, az a tüzes, piros lelkület, mely fájdalom nélkül nincs, elmés, emlékeztető jelt talál a piros gyapjuruhában.

Volt pedig idő, midőn egynémelynek, ki alumnus korá-

ban Sienai sz. Katalinnal elgondolta: be szép volna e ruha, ha vérem pirositaná, — később vágya teljesült. Ezen vértanuk történeti nyomatékot és jelentőséget adnak a ruha piros szinének s emléküknek, mely a multból besugárzik a hagyományos buzgóság révén a piros taláris mai hordozóiba, keltegetnie kell a régi elszántság s áldozatkészség lelkét manapság, — a sokkal lanyhább s lelketlenebb korban. Vért kell látnunk és halált; oly rikitó szinre s oly borzalmas hatalomra van szükségünk, hogy megérthessük napjainkban, mit tesz mély elszántsággal s lelkesen akarni. Főleg a magyarokból akadtak, kiket régen a hősi példaadás véres kegyelme ért. Cordara történetének Catalogus virorum illustrium-ában a következőkkel találkozunk: Marcus Stephanus Crisinus, Canonicus Strigoniensis, Cassoviae a calvinistis crudelissime interfectus. — Joannes Kapronczay, Parochus Nitriensis, dum catholicae fidei propagandae operam navat, ab haereticis veneno sublatus. — Joannes Selley, Parochus ad Tyrnaviam, in odium fidei a Turcis capite obtruncatus. — Petrus Parrady, canonicus Posoniensis, in Hungaria a rebellibus haereticis occisus. — Stephanis Dobis, canonicus Strigoniensis, in odium fidei crudelissime necatus. — Stephanus Jósa, in Hungaria fidei causa trucidatus. Az esztergomi szemináriúm folyosóján a szentek képei közt Marcus Crisinus képe is diszlik. Szentté avattatásának pöre, ugy látszik, végleg elaludt. Ez volna legujabbkori magyar szentünk s nincs kétség benne, hogy ránk férne.

Intézeteknek, hogy átalakitó erővel birjanak, typusokra van szükségük. A typusok megtestesülései az intézet plasztikus, jellemzetes, hagyományos szellemének. Kell-e tündöklőbb élőkép s erőteljesebb szellem, mint mely megdicsőült vértanukról sugárzik. Erőteljes lesz az a szellem akkor, ha a külbefolyásoknak ellentállni bir ma is, ha ellapulni, szétmálni nem engedi a magában véve erőtlen, könnyen nivellirozható, jelenkori emberanyagot. Azért elzárja azt hét évre védi, kiveszi az ellenkező benyomások lőtávolából; — rá akarja olvasztani, ki akarja nyomni lelkén-szivén jellegét. Ez a hagyományos szellem — a hitért való lángolásnak s a

vértanui áldozatkészségnek fölsorolt typusaiban szól hozzánk — a mult emlékezetének ajkán, s piroslik az ugyanazt kifejező piros ruhán.

Igy van az a falakon belül; hogy aztán a buzgalom, a jóért való lelkesülés s a fogékony áhitat később, midőn az évek mulnak, a környezet lanyha és hideg légkörében kihül, hogy jellemző vonásait elveszti, — hogy szárnya lehul s a «durchschnittmensch» tespedésének és apathiájának gubójába rekeszti be magát végleges telelésre, — ki tehet róla? Ki tehet róla, hogy a góth torony oszlopocskái, rózsái, levelei, melyek a kőben a gondolat életét feseltették, kopnak, szitáznak, porlanak, lehulnak s sárrá válnak? Aligha a müvész és évekig kopogó vésője és kalapácsa, — hanem a zúzmarás tél, a süvöltő, szivtelen szélvész, a lomha köd egyrészt, másrészt a kő megtört keménysége, legyőzött ellentállása. Ez minden intézet szomoru tapasztalata. Főleg korunkban érvényesül gyakrabban a szakitás a lelkes multtal, a folytonos hülés a nevelési években tapasztalt lélekizzásból.

«Emberanyagunk» — materialismusra hajló, de csattanós kifejezés — nagy részben, ugy látszik, nem születik arra, hogy a nem közönséges s a korszellemmel ujjat huzó eszmék rajta s belőle typikus s erőteljes kifejezést létesitsenek. Jellemvonását képezi a szétmálás, az ellapulás, az eredetiségnek kerülése, a sablonokban való elterpeszkedés. Lekvárból nem lehet phydiasi szobrot faragni, még ha kőkeményre fagy is. Minden egér rágcsálna rajta s minden szakácsné vonzódnék feléje s nem állhatna ellent, hogy édességét ne élvezze, rajta egyet ne nyaljon. A lekvárszobor pedig, ha kemény is, mégis engedne a vonzalmaknak, — a nyalakodásnak s közölné szive-lelke érzelmes édességét.

A Collegium mindent megtesz, hogy a szellemi ellapulás, az eszmék s törekvések e bankrottja ne kisértsen falai közt; hogy az ifju lelkes, buzgó legyen s hozzá szabad azon irányban, melyben természetes erőit a tudásban s az erényben érvényesitheti, s azoknak eredeti, jellemző s épp azért erőteljes kifejezést alkothat. Mit beleoltanak, az nem csorbitja semmiben sem egyéniségét s jellemét; — érvényesül-

hetnek tehetségei s a mennyiben jók, hajlamai is, — csak azt sürgetik, követelik, csak azt várják s nyomósitják, hogy buzgón s lelkesen törekedjünk.

Ez a buzgó, lelkes törekvés ugy szólván az alaphang a Collegium szellemi életében. Tényről van szó; ez volt a tagadhatatlan, bizton kivehető tény, melynek benyomása alól, a ki ott élt, ki nem vonhatta magát. Jellemző e buzgó törekvés iránya s másodszor a nevelés módja, mely azt ápolja. Legyen szabad mindkettőről röviden megemlékeznem.

Az elsőt illetőleg: a buzgó, lelkes törekvés nem irányul az irásra, nem a szóra, nem a tudásra, hanem saját megszentelésünkre. Amit e néhány szóval mondani akarok, valóban főbenjáró dolog s legélesebb jellemző vonása a szemináriumok életrevaló képességének. Vannak szemináriumok, hol az ifjuság nagyon lelkesül az irodalomért, vagy szónoklatért s szép nyilvánulásait hozza napfényre e nemes törekvésének. Ha nem is határozottan kimondva, de a sorok közt, vagy inkább a tényekben, a viselkedésben ki van fejezve, hogy irodalom és szónoklat által gondolja üdvözithetni az emberiséget s tökéletesiteni önmagát is ugy, hogy alkalmas eszköze legyen az Isten alkotó kezének. — Máshol előtérben áll a tudás; minden törekvés a tudományra irányul s a tudomány hatalmában látják a sötét jelen karimáján a pirkadó szebb jövő hajnalát. Müködésüknek eszményét tudományos fellépésekben, s puklikációkban látják; kecsegtetik magukat, hogy nagy névre tesznek szert s ezáltal az egyházra is fényt deritenek; remélnek babérkoszorut, nem az egyetemtől, hanem a közelismeréstől s nem tagadhatni el tőlük azon nemes érzületet, hogy a tudomány e trofeumát, miután fejüket diszitette, készek az egyháznak örökben hagyni, s végrendeletükben a koszorut koporsójukról az egyház oltárára átvitetni rendelik. Ime az irás, a szó, a tudás előtérbe való léptetése.

Sz. Ignácz nem igy gondolkozott, hanem minden törekvést, bármily szerteszéjjel huzó volt is, azon egyetlen gondolatnak vetett alá, hogy csak az öntökéletesedés, az Isten szeretete a szivben érdemel munkát, fáradalmat, áldozatot,

minden egyéb pedig csak annyiban, amennyiben rá visszahat. Miután csak a természetfölötti rend bir a világon végleges s czéltérő realizmussal, s miután e természetfölötti rendnek csak egyetlen, életre és hatásra képes hatalmassága van, értem a kegyelmet, melyet sem irás, sem szó, sem tudás megszerezni s annál kevésbé megteremteni nem képes, s csak az Isten ingyen való szerelméből s könyörületéből származik: azért a ki hatni kiván, a ki hivatásának megfelelni vágyik, annak mindenképen törekedni kell, hogy az Isten kegyelmét magára levonja, hogy az Isten szemében oly grata persona legyen, kiben Ő azt a teremtő, egyedül hathatós, egyedül térítő s javító hatalmat, a kegyelmet föllépteti s e mennyei erővel az ember törekvéseit, szavát, tudását áldásossá s gyümölcsözővé tenni méltóztassék.

Sikerült e nagy gondolatnak a Collegium ifjuságában élő kifejezést adni. A közszellem tapasztalatom szerint az isteni kegyelemnek legtöbbre való becsülésében nyilvánul; kifejezi önmagán a «horror peccati»-t, s ez irányban fellépő érzékenysége s töprengő gyengédsége az egész életbe a tisztaság kellemét leheli. Hogy csak magamról itéljek, — nem gondoltam a Collegiumban soha arra, hogy az alumnusok közül ez, vagy az halálos bünben élhet s vakmerőnek itélném most is a gondolatot, vagy gyanut, ha azon lelkiállapotomban az ily gyanunak engedtem volna. Honnan vennék biztosabb mérvesszőt az alumnusok szellemének megitélésére, mint ezen élénk s hamisitatlan benyomásokból, melyeket életük, áhitatuk, beszédük, viselkedésük lelkemben hátrahagyott, — honnan vennék tisztább s találóbb szineket a közszellem lendületes képének festésére, mint azon elragadó, rózsás alkonypirból, melyben az emlékezet hátterén azon élet s azon évek kellemes körvonalai, fény és szinváltozatai izznak!

A Trinitá dei Monti temploma mellett felmeredő házon olvasni e szavakat: Purior hic aër, late hinc prospectus in urbem! Valóban sokszor, ha az élet esélyei szélesebb prospectust nyitnak az emberek szivébe, a Collegium tiszta légkörének emlékében fölmerül a Trinita dei Monti környéke,

a karcsu obeliszkkel s a feliratos házzal és olvasom róla: Purior hic aër!

Talán naivnak látszik, talán tapintatlannak a reflexio ily rejtett tényezőre, milyen a «horror peccati,» a bünisszony. Szivesen viselem mindkét vádat, hogyha csak kifejezhettem a szellemi, lelkes törekvés első principiumát s elevenjére tapinthattam a lüktető érnek, melynek erőteljéből, fokozott érütéséből árad az ifju szivekbe erény, buzgalom, áhitat, — s azoknak lelkébe, kik őket szeretik, a remény, hogy az ifjak, majd ha férfiakká lesznek is, kitartanak. Hol olthatni ez elszánt, büntől iszonyodó lelkületet mélyebben a fogékony szivbe, mint az exercitiumokban, az elmélkedésben, a szentségek gyakori fölvétele s azon szokások által, melyek a Collegiumban élnek s ugyanezt a lelkületet az élet közvetlenségével s a gyakorlat legyőző erejével szivünkre kötik. Ezen tényezőket mind összefoglalva a nevelés módjának mondom, mely azt a lelkes, törekvő szellemet, melynek legmélyebb elvét, üterét a bünisszonyba helyeztem, nagyraneveli s gyengéden ápolja.

A lelki tisztaság iránt való fogékony érzület az ifjuság zománcza; azon specialis szépség, mely mindazt jellemzi, ami érzékeny és érintetlen, milyen az üde gyermekarcz és a nyiló virág. E fogékonyságnak a jóra, a nemesre — kisugárzása a lelkiismeret gyengédsége, mely ha nem is ért az erények definiciójához, de csodálatos tapintattal tudja kiérezni azt, ami az erényt sérti, s ratiocinium nélkül, az érzék közvetlenségével veszi észre az erény előnyét, vagy hátrányát, a gondolat, a szó és a tett gyengébb árnyalataiban is. Ily dispoziczió mellett a Collegium falai közt egy tiszta lelkü ifjuság szelleme, a gyengéd szeretet és az édes béke angyalaival ölelkezik.

Elfogulatlan és élestekintetü férfiunak, Ketteler mainzi püspöknek szavait akarom most idézni, nehogy a subjektivismus vádja és gyanuja vegye értékét e reális leirásnak. Összegyüjtött leveleiben, melyeket Dr. Raich adott ki «Briefe von und an Wilhelm Emanuel Freiherrn v. Ketteler, Bischof von Mainz» czim alatt, többször akadunk oly helyekre, melyek

a Collegium Germanicumra vonatkoznak; igy «An seine Schwester Sophie» 1869. decz. 19-én ezeket irja (399. l.): «Wir wohnen hier im Germanikum sehr angenehm und abgesehen von etwas kalten Zimmern, ist sehr gut für uns gesorgt. Die Ordnung im Hause is wahrhaft vollkommen und die jungen Leute machen mir den allerbesten Eindruk. Wenn alle Priester so erzogen würden, dann wäre der Welt geholfen. Man kann keine freudigeren, bescheideneren, lieberen jungen Leute sehen. Heute habe ich ihnen allen wieder die Communion ertheilt, was mir eine wahre Herzensfreude ist wegen der frommen Haltung der Alumnen. Ich betrachte es als eine ganz besonders gnädige Fügung Gottes in meinem Leben, dass ich in diesem friedlichen, ruhigen Hause eine Zeit lang zubringen kann.» Ketteler nem volt a Collegium alumnusa, ezeket akkor irta, midőn mint püspök római tartózkodása alatt, 1869-ben, éppen azon mozgalmas és ármányos időben a Collegiumban lakott, s a vatikáni zsinatot gyalázó, piszkoló liberalismusnak és hitetlenségnek csúf üzelmei között még csak mélyebben tudta átérezni a szende, kedves benyomásokat. Az imént idézett nyilatkozatot nem irhatjuk röpke pillanat hangulatának rovására; máshol is találkoztunk hasonló, szivből jövő s a magánlevél bizalmasságát és őszinteségét lehelő passzusokkal. «An seine Schwägerin Paula» 1876. január 13-án ezeket irja (399. l.): «Der Aufenthalt in diesem lieben, musterhaften Colleg erhöht für mich auch in geistlicher Hinsicht die Annehmlichkeit des hiesigen Aufenthaltes unbeschreiblich.»

Ugyanily kedvező felfogás jellemzi Ketteler nézeteit a Collegiumról azon időben is, midőn kiképeztetésének módja és helye forgott kérdésben; nem tudom, vajjon akkor is már személyes tapasztalatai nyomán nyilatkozott-e, vagy pedig csak a Collegium jó hirneve szerint itélt. Alig hiszem, hogy untató kitérésről vádoljon valaki, ha a negyvenes évekből keltezett leveleire is reflektálok, 1841. aug. 25-én «An seinen Bruder Wilderich» ezeket irja (97. l.): «Mein guter Herr Regens (Dr. Ernst, az eichstätti seminárium rektora) hätte mich am liebsten sofort wieder eingepackt und nach

Rom ins Collegium Germanikum expedirt. Ich verdanke es auch lediglich den freundlichen, preussischen Gesetzen, dass es nicht dazu kommen wird. Die dortige Ausbildung ist gewiss die beste für einen Geistlichen, so dass ich keinen vernünftigen Grund hätte entgegensetzen können.» Tehát a barátságos porosz törvények álltak utjában Kettelernek, hogy kiképeztetését ne ott vegye, hol véleménye szerint a legjobbat nyerhette. Ez a vágya Róma után nem veszett ki lelkéből később sem, midőn az akkori eichstätti püspök tanácsára, ki őt szintén Rómába akarta küldeni, de e szándékától az akadályok miatt elállott, az eichstätti semináriumba lépett. 1843-ban igy ir «An seine Schwester Sophie» (136 l.): «Wenn es nicht gegen mein Princip wäre in unverschuldeten Verhältnissen etwas anderes zu wünschen oder etwas zu bedauern, so würde ich jetzt sehr gern auf einige Zeit mit Richard zusammen nach Rom gehen, um dort unsere Ausbildung fortzusetzen. Es scheint mir aber nicht Gottes Wille zu sein, während die Vernunft sehr viele Gründe dafür anzuführen weiss.»

Azonban nehéz feladatot tüznék magam elé, ha ez általánosságokból kivánnám jellemezni és megismertetni a Collegium lelki életét. Az élet csupa konkrét tény; azért ismertetésének is a tények, a szokások, a cselekvés és a szenvedés mentében kell haladnia. A házi rend, amennyiben az nemcsak a napot, hanem az évet is felöleli, a legegyszerübb s legbiztosabb fonalat szolgáltatja kezemhez, mely sorba elvezetheti az olvasó szemei előtt e csendes élet jeleneteit. Ezt a fonalat ragadom meg, s a szives olvasónak kivánom, hogy e fonalat soraimban felismerje.

Kezdjük az uj napra ébredő öntudat első észrevevésein. Reggel öt óra előtt mély csend honol a házban. Látunk ugyan néhány kivilágitott ablakot, de a gyönge, téveteg fény oly tájról rezeg az éjbe, hol a beavatott nem keresi az alumnusok szobáit. Ott laknak a jezsuita atyák, s ezeknek négykor szól a riadó. Most üti az ötöt, s nyomban rá megszólal a kisharang. De semmi nesz, semmi fény nem jelzi az álom tünését. Még néhány pillanat, — gyors léptek

hallatszanak, egymásután nyilnak és csukódnak az ajtók; most feltünik a Lucifer alakja, vastyukot (esztergomiasan «Wachstock» helyett) szorit markában, belép a szobába, mondván: «Deo gratias, et Mariae,» «Laudetur Jesus Christus,» ha feleletet nem kap, vagyis ha a szögletben álló ágyon a gondolatokkal még meg nem barátkoztak, ismétli az üdvözlő szót, mialatt a lámpát meggyujtja. Azután rohan tovább. Ezen Luciferek bidellusoknak hivatnak. Tisztük nemcsak a békés alvók háborgatása, hanem sok más fontos ügy elintézése. Kezükben összefutnak az alumnusok szükségleteinek szálai, melyek a czipészbe, szabóba, guardarobierebe akarnak belekötni, vagy papirra, tintára, tollra s más egyéb megnevezhető s megnevezhetlen portékákra vonatkoznak. A bidellusok vezetik sétára a csapatokat, — ők öntik reggel kannákból a kávét. A bidellusok gondozzák nagy sétákon a csutorát, — ők őrei a justitia distributivának. A bidellusok szereznek uj czipőt, uj nadrágot, ha e nélkülözhetlen szerszámok a romlás utjára térnek. Akinek czipőjét az idő megviselte, az papirszeletre irja számát, beteszi a kitaposott jármübe s elzarándokol vele a bidellus szobájához. Ott nihil dicens leteszi a padra s indul dolga után. De rendnek muszáj lenni. Azért a bidellus is csak a reggelit követő negyedórában áll a szükölködők rendelkezésére. Ilyenkor tódul hozzá az ő járásának népe. Néha a padot ellepi sok mindenféle tönkrement existencia. A veterán czipők változatos méreteikkel gályákra, kompokra s elvétve kisebb ladikokra emlékeztetnek. A támfára rokkant talárisok s megfogyatkozott tripicses kalapok dőlnek. Mellettük mereng kipusztult kebellel az üres tintaüveg; koppasztott suvikszkefék nyugalmaztatási aspirációikkal tüntetnek; elzsirosodott birettumok dimissiót kérnek. A bidellus kilép, éles tekintete rögtön fölismeri a baj legmélyebb okát, s a nélkül, hogy szükebb házi tanácsban fontolóra venné teendőit, gyors akcióra szánja el magát. Mint a Lord Mayor London utczáin India kincseivel: ugy vonul a bidellus a gondjaira bizott, megfogyatkozott szerszámokkal föl a nem tudom hányadik emeletbe, hol ollónyikorgás és kalapácsütés jelzi az «artes serviles» regióját.

Peppino és Francesco kezelik a lábbelit. Szivesen látják a bidellust s félreismerhetlen ékesszólással füszerezik tárgyilagos megjegyzéseiket a bidellus által csatasorba állitott hadirajra. Peppino mustrálja a czipőkbe illesztett számokat. Ő az alumnusokat csak számaik szerint ismeri; különben olasz jellemvonás nevek helyett egyes szembetünő ismérvekkel jelezni az embereket.

«Ecco di nuovo il Signor centoquatro,» mond Peppino álmélkodva, midőn a czipőben a 104-es számot megpillantja. «Capisce, il Signor centoquatro e il Signor settantadue son proprio due guastascarpe.»

A bidellus Száznégy és Hetvenkettő urak járását s hibás lábát okolja s elismeri, hogy az «artista» jóhirnevére sem az egyik, sem a másik árnyékot nem vethet. Peppino csakhamar kibékülve, a sérelmek gyors orvoslását helyezi kilátásba. Peppino most már házas s az örök Capitólium alatt nyitott calzoleriát.

A szabókkal rendesen sok baja volt a bidellusnak. Ha egy szippantást kaphatott a szabó burnótjából, ezt kedvező előjelül vehette ügyének sima lebonyolitására. Ez a mérges szabó többször föllebezett a P. Minister forumához. A bidellus mivoltának jellemzését ezennel bezárom.

Van a «Deo gratias et Mariae!» üdvözletnek két variációja, mely a mily ritka, oly kedves is. Karácsonykor, nem lévén éjféli mise Rómában, korán reggel kezdődik az officium. A bidellus fél 4-kor kelt; ilyenkor azt kiáltja: Christus natus est nobis! venite adoremus! gyorsan pattan lábra még a septem dormientes-ek édes öcscse is, mihelyt a villanyozó hirt hallja. Máskor ismét ez a jelszó: Haec dies, quam fecit Dominus, s a felelet rá: exultemus et laetemur in ea! Igy köszönt be a Lucifer husvétkor s még négy, rendkivüli, soha sem ismételhető, feledhetlen alkalomkor: a három felsőbb rend fölvételének és a primicziának napján. Mint ki bájos angyalhangokra ébred és ébredése első pillanatában elmerül boldogsága s lelkesülése mámorába, akár csak uj álomnak látszó valóságba: ugy ébredtünk azon napokra.

Mihelyt felöltözködünk, a kápolnába sietünk. Adorációnk

csendjét az egymást érő s helyükre siető társak léptei zavarják. Végre mind együtt van. A bidellus kihuzza óráját s midőn mutatója két, három perczet jelez fél 6 előtt, ujjával biretumára koppan; valamennyi fölemelkedik, s szobájába vonul. Fél 6-tól 6-ig van az elmélkedés. Ne bolygassuk a mühelyt, hol a virág illata készül, — ne kutassuk fel a szivet, hol az élet lüktetése kimagyarázhatlan erőből forrásozik; maradjon az rejtve. Az ifju lelkek közeledése Istenhez mint kellemes illatpárázat száll e félórában értelem és szivre s titkos alakulások, átmenetek, s változások nyomán meggyül a lélekben az élet ereje. Minden egyes csak a P. Spirituálisnak tartozik számadással; neki mondja el mindenki, hogy miről, s mily könyvnek nyomán készíti elő elmélkedés pontjait; neki panaszkodik, elébe tárja nehézségeit, fölfogását, tőle kap utbaigazitást.

Hatkor van a sz. mise. A kápolnába vonulunk. Többen nincsenek jelen a collegiumi közös, majdnem mondanám, hivatalos misén, mert a házban lakó, sok misézó papnak ministrálnak. A sz. áldozáshoz rendszerint a közös misén kell járulni, nem máskor. Meglehet, hogy a jó példaadás érdekében. Altalános áldozás minden vasár- és ünnepnap van; hetenkint azonban csak egyszer gyónnak. Négyesével lépnek oda az áldozók az oltárhoz; mögöttük ezalatt már uj sor áll fel, mely meg nem szakitott egymásutánban minden tolakodás, lökdösés, kitérés nélkül lép az oltár oldalán távozó négy «christifer» nyomába; pad pad után ürül ki, a padnak alsó végén vonulnak fel az oltárhoz s ugyanazon rendben térnek vissza, csakhogy a pad felső végéről helyükre; csak a ruhák suhogása hallatszik a szőnyegen; az arczon nyugodt, szelid átszellemültség ég, összetett kézzel, nyugodtan, sietés nélkül járulnak az oltárhoz és vissza. Ily általános áldozás lehető legjobb benyomást tesz a szemlélőre s voltak protestansok, kiknek Zöldcsütörtökön ez a szent áldozás tetszett legjobban az Al Gesu-i czeremoniák közt. S méltán; képzelhető-e szebb megjelenitése, mi több, ismétlése az Ur vacsorájának, mint hogyha az áldozók bensőséges áhitata, gyengéd szerelme s vonzalma ihleti a jelenet alakjait,

kigyujtja rajtuk szineit s külső alázatukon, szedettségükön, és hódulatukon kifejezi az Ur Jézus szive érzelmeit?

A sz. mise alatt nincs ének s hallgat az orgona. Az ünnepnapokon nagymise is van, mely alatt az illető Szent vagy ünnep korális miséjét éneklik. A korális énekre nagy suly fektettetik. Már az alapitási bulla külön pontban emlékezik meg az alumnusok e kötelezettségéről. Tekintélyek, milyen Witt, dicséretükkel halmozták a Collegium korális iskoláját; sőt Witt 1879-ben, midőn egy alkalommal a Collégiumban megfordult s maga dirigált, azt állitotta, hogy a beuroni kolostorban, hol minden keresztény müvészet virágzik, jobb, preczizebb éneket, mely a cantus Gregorianus szellemének megfelel, nem lehet hallani. Természetes, hogy az évek futásával a hanganyag s vele a kar képessége is változik. Van is nyomorgatás elég, mit azoknak kell eltürniök, kiknek nemcsak a mennyei szférák harmoniájáról nincs fogalmuk, hanem azt sem veszik észre, hogy mint andalitják el egész a szökésig az ámuló muzsákat s mint hozzák trémába «Ite missa est» felé s formális lázba a «ráhuzáskor» a részvétteljes templomi közönséget azon eshetőség elgondolásával, hogy tulajdonkép e megbomlott hangok vagy semmilyen, vagy csak nagyon siralmas záró neumával fognak végződhetni.

Reggeli után szünnapokon párosan recitálják Szüz Mária kis officiumának hóráit. Kettenkint föl-alá sétálva, akár a folyosókon, akár az aulában, vagy ha a villán vannak, a sétányokon. Theologusok theologusokkal, filozofusok filozofusokkal, de különben válogatás nélkül, össze-vissza, a mint jön. A társválasztás folyamata nagyon egyszerü; amint a lépcsőn szép csendesen fölhaladunk, vagy a kápolnából kilépünk, a legelső hátrafordul az utánajövőhöz, a harmadik ugyanugy a negyedikhez, üdvözlik egymást s együtt maradnak azon alkalomban, legyen az rekráció vagy ima, vagy bármimás.

E szokásnak mély filozófiája van, melyről disszertációkat lehetne megereszteni. A t. olvasó iránt való gyengéd tekintetből a disszertációk elmaradnak; — csak azon gon-

dolatokat közlöm, melyek kiállhatatlanul fészkelődnek fejemben. Igazi mételye az intézeteknek a különczködés, az elszigetelt barátkozások, bugások, stb., szóval a particularismus, melynél fogva kettő, három összedugja fejét s a másokkal való érintkezés vonóhidját fölhuzza. Csakis e privilegiált körnek élnek, másoknak hozzájuk közeledni sem szabad s igy akarva, nem akarva osztrák sas képében ülnek egymás mellett a szomszédok. A klubbok, a pártok, a klikkek, a barátkozások, — az elkülönzöttség bármi néven nevezendő formái csupa élősdi növény, korcsjelenet a társulás elvén fölépülő, erkölcsi testületeken; megkötik a közös élet szellemének szabad lengését, a fesztelen jókedv lüktetését s épp azért, mert egészségtelen alakulások hátrányára vannak a fegyelemnek, hátrányára a testület czéljainak. Mellőzve az érzékiességet, mely mindenbe belejátszik s a nőies vonzalom szálaival hálózza be a fogékonyabb, puhább sziveket, — talál a partikularismus különféle más jogczimeket, melyeken lábát megvesse. Az öregebb pártfogásába veszi a fiatalt, a tapasztalt theologus patrónusa kiván lenni a filozofusnak, — máshol ismét valami váratlan bók, édes megjegyzés, kiváló szivesség, figyelmes előzékenység vet egy-egy pilótát az emberi hajlamok könnyen képződő zátonyába, melyen majd a barátság tündérpalotája emelkedik.

A hajlam mindenütt megvan; az emberi gyúrvány egy; de alig lehetne elgondolni ügyesebb, erélyesebb intézkedéseket, mint melyekkel a Collegiumban a partikularismus szerteágazó, szapora hajtásait nyirbálják. A legfontosabb e részben az, amit «separatio camerarum»-nak hivnak.

A Collegium növendékei két szakaszba, két «camera»-ba vannak beosztva. A theologusok- és a filosofusok szakaszába. Ez a két tisztelt ház egy fedél alatt lakik, egy refektoriumba jár, egy templomban imádkozik; de különben elválasztatásuk teljes. Más folyosókon laknak, külön lépcsőkön járnak fel-alá, még a kápolnába is külön ajtókon jutnak be. A theologusok nem ismerik a filozofusokat, ezek viszont azokat, többnyire csak látásból; a kerülékes refektorium baloldala hosszában ültek a theologusok, jobb oldalt a filo-

zofusok. Ha valaki a refektórium szándéklatainak megfelelt s esetleg végig jártatta szemét a tulsó parti közönségen, többé-kevésbé ismeretlen alakokon akadt meg szeme. A bevonulás is a refektóriumba nem olyan, hogy a lépcsőkön be lehetne magát mutatni s kedvező ismeretségeket kötni; mert mindez ugy megy, mint a parancsolat; a csengetyü szól, kiindulsz szobádból, fölállsz a gyülekezés helyén, a hol a sorrend kijelöli helyedet; gondolkozhatol bármiről, nézheted, hogy hány foltot varrt czipődre Peppino, kitudhatod, hogy tivolii travertinből való-e ez a lépcső, vagy tán Terniből hozták, — csak hallgass s ne mond ki; adott jelre megered a sor, te is lépdelsz; szabad akczióra itt nem nyilik tér, a fegyelem mechanismusa elfojt minden egyéni önelhatározást. S miután igy a theologusok elvonultak, jön a másik sorrend a filosofia táborából. Ha a theologus a filosofussal beszélgetni akar, vagy valami okból meglátogatni kivánja, a theologusok és filosofusok praefectusától kell engedélyt kérnie.

Amily szigoru a theologusoknak a filosofusoktól való elkülönöztetése: oly éber figyelem fordittatik arra, hogy a két testület körén belül a partikularismus gyökeret ne verhessen. A partikularismust az alkalom szüli. Az alkalmat kellett tehát elvenni. Megtették, még pedig gyökeresen. Az alumnusnak nincs hatalmában társat választani. Studium alatt hallgatni kell s a látogatások tiltvák, a barátkozásra tehát hely és idő csak a rekreáció s a séta alatt nyilnék. Indifferens, vagyis oly idő, mikor társalogni, de, ha ugy tetszik, komolyan foglalkozni is lehet, — nem adatik. Az ebéd és vacsora utáni rekreációt mindenkinek kell megtartani az arra kijelölt helyen. Csakhogy e helyen nincs a szivnek szabad választása. Amint az ebéd s vacsora utáni adorációból a kápolna küszöbét átlépjük, hátra fordulunk s üdvözölve a közvetlen utánunk jövőt, vele sétálunk végig fel-alá; hogy kit ad a sors társul, azt senki sem tudhatja. A pia fraus természetesen itt sem exulál, ha például valaki egy unalmas német sógort ki akar kerülni s a veszély elháritására közbecsusztat mást, ki elmélyedve a gondolat örvényeibe, nem

reflektál ily apróságokra; vagy ha két földi ugy evez a tömegben az ajtó felé, hogy összekerüljön. De a mesterkedés nagyon meg van szoritva, s mindig rizikóra dolgoznak, kivéve a két elsőt, mert soha sem lehet tudni, vajjon páros számba esnek-e az aspiránsok, vagy páratlanba.

A sétán ép ugy, mint a refektóriumban meg van határozva, kik mennek együtt, kik ülnek egymás mellett. Ez a társrend havonkint változik. Igy törekszik a törvény és a szokás üdvös ékeket verni a simuló szivek közé s ha kell, erőszakkal is, akár feszitő ruddal szétválasztani, a mi összenőtt.

A tegezés tilos. Az egyenlőséget még a pajtáskodás e külsőségének sem szabad megzavarnia. A latinban a klasszikus stylus magával hozza a tu, tui, tibi, te használatát; — de olaszban, németben nem szabad tegezni senkit. Magyarról nem irok, mert a törvény nem érti, tehát nem éri. A lehető legnemzetközibb, jobban mondva, legemberközibb viszony uralkodik a közszellemen. A puszi-pajtásság, érzelgős vonzalmak, plátói ömlengések, képével való elalvások és fölébredések kipusztult nyomában éled az általános testvéri szeretet. — Filozófhoz nem illik leánynak lenni, amint megforditva leányhoz nem illik filosófnak lenni. Maradjon mindkettő annak, ami illik; — ennélfogva a «juszt,» meg a «trucz» — csupa csunya importált szó, az «azért is,» meg az «azért sem,» mely a sziv fölfortyanásával 2—3 napra, vagy plane hétre fodrozza a szives, békés együttlét tükrét, még fehér hollókép is ismeretlen jelenség. Nem találtam mást, mint előzékenységet, szives figyelmet, szolgálatkészséget. Különben nehéz ez együttlét kellemét festeni s a gyengéd viszony fogalmát fejtegetni — papiron, a hol mindkettő inkább csak kiszakitott, száritott virágnak tünik fel az élénk képzelet előtt is s nem fejtheti ki természetes, friss, üde báját, nem lehelheti illatát.

Az alumnusok készségesen engedelmeskednek egymásnak azon körben, melyben egyikük parancsol a többinek. A bidellus jelöli ki a vitázókat is. Nem tesz mást, mint hogy a táblán az egyesek nevéhez kis pálczikát szúr, melyen D vagy A betü látható, fönt pedig olvasni a thesist; tehát én defendálok és harmadik szomszédom arguál. Punctum.

Pedig ugyan nem valami élvezetes foglalkozás. Föllebezések, protestációk, gyanakodások nem adatnak.

Szántó (Arator) jezsuita életében, melyet jeles tudósunk, Fraknói közölt az Irodalmi Szemle egyik füzetében, olvassuk, mennyire ellenkezett ő azon tervvel, mely szerint a magyaroknak a németekkel egy Collegiumban kellett neveltetniök. Nagy hévvel hajtogatta, hogy ez a két elem meg nem fér, hogy előbb barátkozik össze tüz és viz, mint a magyar és német. Már Cordara irja, hogy ezt nem tapasztalták, midőn kisérletképen a magyarokat a német Collegiumba bekebelezték. Mióta pedig az ujabb Collégium a Palazzo Borromeoban székelt, tehát 48 óta, még kevésbé valósult meg a buzgó Arator jövendölő félelme. Van pedig külön magyar, külön német önképző kör, vannak német akadémiák, melyeknek tárgya egészen magyar, pl. a sz. István király tiszteletére rendezett estély, — szerepelnek magyar énekek, s a németek szivesen hallgatják. Ellenkezésnek semmi nyoma!

A testvéri szeretet melegét legkellemesebben leheli két alkalom a szivekbe s vonzó emléküket átviszszük az örökkévalóságba. Az egyik a primicia, a másik a búcsúzás! Primicia napon igazi, egyértelmü s a résztvevő szivek számának, hevének, dobbanásának hatványára emelt öröm csak ott lehet, hol mindenki a kegyelmet, mely a fölszentelt papot az oltárhoz lépteti, páratlan, földi boldogságnak tartja, s élénken tudja átérezni azt a szivolvadást, melynek hevében az ünnepelt lankad. Ez a lelkes, mély érzelem, mely szent áhitattal mereng másnak jelenvaló boldogságán s tüstént eltéved az évek s a napok számitásába, melyek leforgásával saját vágyai s reményei teljesülnek, s ő is majd az élvezet s a boldog vágy kielégitésének még boldogabb öntudatával léphet az oltárhoz: ad az ünneplők lelkébe tiszta, hamisitatlan érzelmeket, érdeklődésükbe önt gyengéd figyelmet, ajkaikra ad őszinte, hévtől gyuló szavakat s az öröm külső kifejezéseibe szellemes tapintatot, elmés föltalálást.

A Primicia az egész Collegium legszebb ünnepe. Minden év november elsején, minden szentek örömének napján, lépnek azok, kik a theologia negyedik évét elkezdik, —

először az oltárhoz. Az nap nekik hódol minden. Szép pejfogatokon robognak az örök város bazilikáiba, kedvelt szentjeik sirjaihoz, a manuduktor, rendesen az elüljárók, vagy tanárok egyikének s két ministransnak kiséretében, kiket a fölszentelt választhat magának. Hazatérve, ünnepélyes sürgésforgásban találják a házat. Minden fölszenteltnek szobája föl van ékesitve, az imazsámolyt szőnyeg boritja, gyertyák égnek rajta, köztük ragyognak a szentek ereklyéi. A padlót illatos lombbal hintették be. Az imazsámolyon találja a ház egyes ajándékait s az alumnusok legkedvesebb emlékét, az albumot, melybe mindenki beleirja üdvkivánatait versben vagy prózában. Nincs egy pillanatig nyugta. Az elüljárók s a társak egész délelőtt búcsút járnak, egymásnak adják át a kilincset. Mindenki leborul a primicians előtt s meghatottan veszi áldását. A refektoriumban övék az első hely; a P. Rector s valamennyi pater utánuk ül, még Lachát püspök sem türte, hogy miatta e rendet megbolygassák; nem ült elsőnek. Ebéd alatt a kar közbe-közbe szép énekekkel füszerezi a jókedvet, mely végre a toaszt «vivant»-jában harsogássá növekszik. Este fényes Akadémia tartatik tiszteletükre, ők ülnek az aranyos, rokoko székekben, mögöttük a jézustársasági atyák.

Az albumot mindenki magával viszi haza s a mikor felüti s a hol felüti, sugárzik elébe az ifju hév, az Apokalypsis «első szerelme» s a nyomott, hülő lélek az emlék e közvetlen ihlete alatt uj szárnyra kel, nem csügged, fülébe cseng az önérzetes szózat: scimus, qua simus origine nati.

Az albumon fekete keresztkép nyugszik. A Collegium ajándéka. E kereszt előtt imádkozik először, borul le először akkor, midőn az isteni kegyelem legfönségesebb méltatását érzi magán, — akkor, midőn az oltártól, hol zsenge áldozatát az Ur szivesen vette, visszatérve, könybelábad szeme s nem képes mást gondolni és érezni, mint a mit a zsoltáros szavainak varázsába öltöztet: Unxit me Dominus unctione misericordiae suae. Szent ilyenkor minden: szent a hely, szent az idő, szent a nap, szent az éj, mely e napot megelőzi.

Oh legszebb éj, mely e napot elfátyolozod a fölszen-

teltnek szemei elől, mily tiszta nyugalmat lehelsz a vágyódásban kifáradt lélekbe; mily tiszta minden képzet, minden gerjedelem, melyet a pihegő mellben ébresztesz; megcsókolhatnók e mellet, mint Leonidás lehajolt s megcsókolta alvó fiának, az ifju Origenesnek mellét, hiszen ez a Szentlélek temploma. Ó legszentebb éj, mily tiszták álmaid, mily tiszták öleléseid, melyekben az alvó kitárja karjait mennyei eszményei után; szende, boldog mosoly vonul el arczán, elérte, amit kivánt. Ó legszentebb nap, mely fehér, szent öltözetben, mint a megtagadás, megtörődés, megtisztulás symbolikus leplében, először lépteted az oltárhoz azt, kit az irgalmasság kenete a véres szeretet áldozatának bemutatására eleve képesitett, hogy te is a mulandóság részéről bemutass az Istennek egy ifju, papi lelket, melyen az áldozat tüze, Krisztus vére kigyujtsa szerelmes, áldozatos lángját s képesitse minden nagyra. Ezen kereszt alatt zokogjuk s lihegjük el e nagy gondolatok hevében kigyuló érzelmeinket. E kereszt kisér el változatos pályánkon. Ha ez a kereszt kiadná azt a lappangó hőt, melyet azon napon rásugároztattunk, nem fogynánk ki lelkesülésünkből soha.

A másik emlékezetes alkalom, mely a testvéri szeretet nyilvánulását meleg szinekben szemlélteti: a búcsúzás. Hét év nagy időtartam az ifju életében; de sokkal gyorsabban tünik, mint gondolnók. Futását gyorsitja a boldogság, a megelégedés. Kell-e hamisitatlanabb bizonyitékot keresnünk valamely intézetben lengő szellemre nézve, mint a nehéz elválást, midőn az év, vagy az évek végórája üt? vagy az oda való szives visszatérést, midőn ujra elmondhatjuk: ismét egy évre nyugszom, rejlem falaid közt? A búcsúzás ugyancsak keserves, keservesebb még inkább azért, mert nincs nyomában a vigaszos remény, hogy nemsokára átkarolod, amitől most elszakadsz. Minden társban testvért, minden előljáróban atyát üdvözlünk; — lelkesülésünk, törekvéseink, javulásunk, áldozataink, küzdelmeink, keserves és boldog perczeink odasimultak, odanőttek mindahhoz, ami itt környez, e falakhoz, e szobákhoz; ugy jártunk e folyosókon, mint atyai házunk pitvarában; rábiztuk e környezetre életünket; betegségünkben ugy pihen-

tünk az olaszos, kemény vánkoson, mely nem volt a mienk, mint édes anyánk ölén; — hány szobában laktunk! minden évben máshol; szivesen hagytuk ott lakunkat, hisz testvérünknek engedtük át, s elfoglaltuk az uj hajlékot, mint a gyermek a szobának neki kijelölt zugát. Most mindennek vége. Szorul a sziv, de megembereli magát. Krisztus harczai lebegnek előtte; mindentől elválni s az elválásban az Istent teljesebben birni, — ez a gondolat dönt s döntene akkor is, még ha szabadságára volna bizva a válás, vagy maradás.

Az utolsó nap is ránk hasad. Ma teszünk meg még egyszer mindent, a mit a házi rend, a szokás magával hoz, azontul soha többé. Ma recitáljuk breviáriumunkat társunkkal utóljára, azután rámondjuk: «compagno! mai più!» Ma szól a csengetyü utolsót, utolsót a meditációra, misére, reggelire, sétára, stb. — másnap már nem fogom hallani. Az est is beáll. A vacsora után a búcsúzó az összegyült alumnusok elé lép. Először a filosofusokkal végez. A lárma elcsitul, a csoportok félkörbe állnak, a távozó megszólal. Köszönetet mond, lelkesit, buzdit, hüséget fogad. «Kedves társak! Számomra is megjött az óra, melyben ez áldott falakat és Önöket el kell hagynom. Hálámat, szeretetemet, lelkes ragaszkodásomat nem fejezhetem ki gyermekdedebb s találóbb szókkal, mint melyekkel az irás Jákob küzdelmét s szerelmét jellemzi: «servivit Jacob septem annis, et videbantur illi pauci dies prae amoris magnitudine.» Nagy szeretetem miatt kevés napnak tünt fel nekem e hét év. Szeretetem miatt a sz. Szék, az örök város, a Collegium iránt, a t. elüljárók és Önök iránt. A szeretet vonz, fölmagasztal. Mindez, a mi Önöket Rómában környezi; minden, ami nagy, páratlan és örök, a szeretet által e nagyság csiráit fekteti Önökbe is. Ó szeressük mindezt, lelkesen, hevülve, kitartóan, hogy ne essék belénk az Isten gáncsa, az isteni kegyelem elvonása, stb.»

A búcsúszóra a Prefektus felel. Azután a távozó mindenkit átkarol; végül pedig letérdelnek s ő rájuk adja papi áldását. Miután a filosofusoktól s ugyanigy a theologusoktól elbúcsúztunk, a P. Rector néhány társnak kiséretében a

kápolnába vezet. Az oltár lépcsőjén letérdelünk s a P. Rector rövid imát mond. Azután levezetnek a kapuhoz. A P. Rector átkarol. Elérzékenyülve a kocsiba lépünk. Még néhány áldó, búcsúzó, figyelmeztető szó, s a kocsi elrobog a Collegium Romanum s San Ignazio vakolatlan, sötét falai alatt. Kalapot emelünk sz. Alajos és sz. Berchmans János sirjainak. Dolci memorie addio! Ki tudja, mikor látjuk meg ismét egymást!

Szinte hosszúra nyúlt a testvéri szeretet jellemzése; ha valaki e képekben a közös élet lelkét észrevette, fogalmat alkothat magának a napnak azon szakairól, melyeket az órarend a rekreáció és a séta számára kitüz. A séta naponkint egy órát, a rekreáció ugy ebéd, mint vacsora után háromnegyed órát vesz igénybe. Az ebéd utáni rekreáció második felében a bidellus kirakja az asztalra az ujságokat «ex omni lingua et populo.» A délutáni rekreáció bevégeztével szokás recitálni a rózsafüzért. Ezt is ketten-ketten felalá járva végezik. A ki nem végezhetné el most, az elmondja később. Ezenkivül mindenki köteleztetik félóráig lelki olvasást tartani, hogy mikor, arra nincs szabály. A hátralevő idő oroszlánrésze az iskoláé és studiumé; mig végre esti fél 8-kor ismét megszólal a csengetyü, mely a kápolnába hiv mindszentek litániájára. Ezt követi az estebéd. Kilenczkor vége van a rekreációnak; mindenki szobájába vonul s elkészül a holnapi elmélkedésre. Egy negyed óra mulva ismét szól a csengetyü. A «gambero cotto» imazsámolyára térdel s lelkiismeretvizsgálatot tart; ez az ő esti imája. Féltizkor utóljára cseng a vidám, fürge ércznyelv s a kápolnába parancsol rövid adorációra. Néhány percz mulva ujra fönn vagyunk s vetközödünk. Háromnegyed tizkor már minden lámpafénynek ki kell vesznie; ismét léptek hallatszanak; az ajtók nyilnak és csukódnak; a fegyelem most «vastyuk» nélkül jár körül — jó éjszakát kivánni.

ez? Mi köze a liberalismusnak Edison telefonjához, vagy a villamos világításhoz?

Az ult. papnak utolsó szava: a liberalismussal alkudni nem lehet, mert ez nem volna egyéb, mint erkölcsi bukás!

Ime az ultramontán levelek vázlata.

Irálya könnyü, folyékony, világos.

Végezetül megjegyzés nélkül nem hagyhatom azt sem, hogy az «Ultramontán levelek» Debreczenből vannak keltezve. Debreczen és — ultramontán!

Erhardt Viktor.

Handbuch der Pastoralmedicin mit besonderer Berücksichtigung der Hygienie. Von Dr. August Stöhr. Dritte Auflage. Freiburg. Herder. Nagy 8-adrét. 477. l.

A harmadik kiadás nem szorul egy hegyiről-tövire mindent felvevő ismertetésre. A magyar olvasóközönségnek ez a mü már 1884-ben a veszprémi növendékpapság Pázmány-köre által foganatositott forditásban lett bemutatva. Most tehát kevéssel beérhetjük.

Stöhr egészségtanának nagy érdeme a szélesebb s egyszersmind mélyebb alap, melyre előadását fektette. — Czélja nem makrobiotikát irni papok számára, melynek reguláitól elbóditva, mikrobiotikát praktizálnának; hanem egyrészt igen a lelkipásztorkodással együtt járó veszélyek és kedvezőtlen behatások ellen okos óvszerekre figyelmeztetni, de másrészt s ez a fő, a lelkiélet s ennek megfelelőleg a lelkipásztorkodás érdekeit, okát, módját, pathologiáját, rendkivüli tüneményeit lehetőleg kidomboritani, hogy azokon legalább a felsülés elkerüléseig eligazodni tudjunk. Ennyit tudni, gondolom, elkerülhetlen szükség. Akár a morálisba, midőn a jóslásról, magia, maleficium, mesmerismus, spiritismusról van szó, akár a pastorálisba tegyük át ez ismerek közlését, de nélkülük meg nem élhetünk. Természettudományokat s plane fiziologiát, pathologiát tanulni, — erre kevés pap való, de annyira érteni hozzá, hogy ne szimatoljunk minden halluciná-

cióban vagy állitólagos obsessióban ördögöt, — az nagyon kivánatos.

Stöhr egészségtana ideális magaslaton áll; minden izében belefogódzik azon fensőbb szempontokba, melyekről legmélyebben lehet megitélni a bajok mivoltát, összefüggését, kölcsönhatásait, stb.-it. Praktikus eredményt bizonyára minden olvasóban fog felmutatni. Különösen figyelemreméltó a pap és az orvos viszonyának fejtegetése! Ugy álljanak-e szemközt, mint a babona és a tudomány, mint a hókuszpókusz és a felvilágosultság, mint a spiritualismus és materialismus? Ki ne látná át a párhuzam életrevalóságát, mely mindjárt testet ölt az előttünk is ismeretes orvosok arczképeiben. Sajnálatos, ha a keresztény irgalom e két működési köre a felvilágosult Aeskulapok fejében beállt fogalomzavar következtében összeütközésbe kerül.

Szeretném, ha a mü VI. részét inkább orvosok, mint papok olvasnák! Természettudomány! ime a botlás köve, a bomlás és meghasonlás éke. Pedig dehogy az. «Ha az orvos ebből (t. i. hogy a természettudományokhoz ért,) jogot formál a hitetlenségre, meg kell őt győzni arról, hogy ő csak ugy nem természettudós, mint a hogy a kőfaragó nem mineralog.» 337. l. Az orvosokkal közlött ismeretek az álattan és növénytanból, a physiológiából semmikép sem nevezhetők ily fenhéjázó névvel, milyen ez, hogy természettudomány. Hozzájárul a filozófiai s főleg a logikai ür! Innen az a vakmerőség, melylyel némelyek közülük elhamarkodott, frivol módon metafizikai problémákra vitték át a természetvizsgálat nem egy, — hanem ezerfélekép magyarázható észrevevéseit. E gyászos korcstünetekkel szemben annál vigaszosabb képet nyujt a lelkipásztornak viszonya a vallásos orvoshoz. A papnak érintkezése az orvosokkal a mü folyamában többször tárgyaltatik.

A X. rész «Pastoralmedicinische Casuistik» czim alatt az erkölcsiséggel szorosan összefüzött kérdéseket tárgyal. Nem ajánlhatjuk a lelkipásztorkodási egészségtan tanulmányozását s a tanulmányozás által kezünkre adott utasitások és felvilágositások alkalmazását s bőséges hasznositását job-

ban, mint ha mondjuk, hogy a betegség a bünnek metamorf alakja a testben. Igaz, hogy ez az állitás sokkal mélyebb és általánosabb, semhogy minden részletében igaz legyen, de minden buvár előtt tény az is, hogy a betegség és a bün közti párhuzam annál teljesebb, minél alaposabbak tudományaink s fejlettebbek ismereteink.

Dr. Pethő.

Lelki gyakorlatok kézikönyve. (Nyolczvanhat elmélkedés.) Sz. Ignácz-féle rendszerben irta Fischer Lajos. Budapest. Hunyadi Mátyás. 1888. n. 8⁰ 404 l. Kapható Királyfalván. Ára 2 frt.

Oly könyv, mely elszánt fordulópontot jelez a szerző életében. A fordulópont jelzéseül nem valami életrajzot adott, hanem Sz. Ignácz lelki gyakorlatait tüzte oda a változás jellemzésére. Az előszóban először «Önvallomásával» találkozunk. Egy psychologiai katastrófa megrenditő jelenetei vonulnak el szemeink előtt, melyek romjaiból és bomlásából az isteni kegyelem ujra az Ur hü papját alkotja meg. Sokkal mélyebb tisztelettel viseltetünk ily «Önvallomás» iránt, semhogy az ismertetés érzelemtelen szárazságával mernénk feléje nyulni. De annyit mondhatunk, hogy alkalmasabb praeludiumot, vagy, mint a szerző nevezi, «előgyakorlatot» nem tüzhetett 86 elmélkedést magában foglaló müve elé, mint ezt az «Önvallomást.» A hol valamit alapjából, teljes rendszerváltoztatással, kérlelhetlen energiával, avval az «unum necessarium» által ihletett elszántsággal kell megteremteni: ott a szót, a tettet, a cselekvést a lelki gyakorlatoknak kell átadni. A vallomásozóban meg volt ez a hangulat. Az előszó második része az elmélkedésről és módjáról tárgyal P. Roothaan és Chaignon nyomán. Kivánatos volna P. Roothaan aranyos kis müvének «De ratione meditandi» leforditása!

Az előszót követi nyolczvanhat elmélkedés. Kiterjeszkedik mind a négy hétre. Az elmélkedésekben sok pont van fölhalmozva, de a kivitel az elmélkedőre van bizva;

ugy látszik nekünk, hogy a ki meditálni nem szokott, annak a t. szerző kevés táplálékot nyujt. Kivántuk volna, hogy a lelki gyakorlatok egyes heteinek psychológiája, jelleme, szelleme legalább rövid kifejtésben részesüljön, mert e szellemben rejlik csodálatos erejük, mely megragad, legyőz, összemorzsol s végre uj formákba önt.

A müvet szorgalommal készült betüsoros tartalomjegyzék zárja. A szép kiállitásu kötetnek ára 2 frt; nem tudjuk, lesz-e kelete, mert nálunk az aszkezisnek még alig van árfolyama. A boldogult Zádori körülbelül 30 példányt adott el készpénzen Sz. Vincze életének első ezres kiadásából. Természetes, hogy nem lesz szükség a második ezerre.

Dr. Pethő.

Jeruzsálemtől Názárethig. — Uti emlék. Irta s a pozsonyi „Toldy-kör"-ben 1888. jan. 22. felolvasta dr. Ortvay Tivadar. Pozsony. Kis 8⁰ 91 lap. Ára?

Alig egy fél éve, hogy a «Sion» lapjain egy magyar, eredeti szentföldi utleirást ismertettünk (a Viszolajszky plebános urét), — és ime, ismét örvendetes alkalmunk van egy ily utleirásnak legalább kis töredékét felemlitenünk, a melynek tartalmát és szerzőjét a füzetke fennt kitett czime mutatja.

Kár, hogy a tudós szerző, kinek neve és érdeme a a történetkutatás s főleg a régi római Pannonia ismerete körül senki előtt nem uj, csupán azt a töredékét adta ki palestinai utjának, melyet a Toldy-körben felolvasott. Az ő tudományos észrevételei, összehasonlitásai, ethnographiai és helyrajzi kisebb digressiói, melyek a kisded töredéket élvezetes olvasmánynyá teszik: a teljes utleirásban bizonyára maradandóbb értékkel birtak volna.

Nem lehet szándékunk a kisterjedelmü füzetet hosszasan ismertetni, — a történelmi rész jelességei mellett elég biztositékot nyujt szerzőjének neve, az itt-ott előforduló exegetikai aperçuek pedig, ha néha meglepőek is első pilla-

szította, mint inkább a ki megkezdette a hitszakadást. Mert voltaképen a vallásszabadság ekkor csak annyit jelentett, hogy minden felekezet csak a maga számára óhajtotta azt, míg a többit elnyomva akarta csak türni. A legfelvilágosultabb református főur sem értett a vallásszabadság fogalma alatt annyit, hogy jobbágya, zsellére vagy alattvalója más vallást merjen követni, mint ő. Cujus regio, illius religio. A vallásszabadság mai fogalma, mely alatt a felekezetek polgári egyenjogúságát értjük, csak százados véres küzdelmek után, az elernyedés és indifferentismus következtében jött létre.

Rendszerint pedig a vallásügy nálunk soha se képezett önálló kérdést, hanem mindenkor valamely politikai kérdéssel függött össze s ennek csupán mellékes tárgyát vagy ürügyét alkotta; fokozta az ország szerencsétlenségét, hogy a felekezetek hol egyike, hol másika az országot nyomorgató pogánynyal, vagy külhatalommal szövetkezett ellenfele elnyomására. A legitimebb hatalommal tartott a régi törvényes vallás, a katholicismus; a forradalmival, törökkel és felkelővel szövetkezett a hitujitás, s ettől várta, hogy lételét biztosíthassa és tért foglalhasson.

Igy ütött ki most is a készülő felkeléssel a vallási viszály s ennek első stádiumán a katholikus templomok elfoglalása, azután az egyháziak, nevezetesen a jezuiták kiüzése. (Folyt. köv.)

KICSODA KRISZTUS AZ EMBER FIA?

Irta Dr. PETHŐ.

VI.

Eddig a megtestesülés méltóságából és erőteljéből általában következtettem Krisztus emberi lelkének s lelkével együtt emberségének tökéletességére. Mintha csak körvona-

laiban lépett volna szemeink elé az istenség ezen első s páratlan «templomának» impozáns alakja. Most részleteiben kivánjuk azt megtekinteni s tüzetesebb fogalmat alkotni Krisztusnak, az embernek emberi természetéről s a mi e természetben minden erőt és diszt magában foglal, — Krisztusnak emberi lelkéről.

Krisztus emberi lelkének fönségét megitéljük azon természetes és természetfölötti tehetségekből és ajándékokból, melyeket az Isten beléteremtett, illetőleg belérejtett. Eltekintünk tehát az istenség végtelen tökélyétől, melynek «teljes volta testi valóságban» lakott ő benne, csak Krisztus emberi lelkéről van szó, amely lélek nem volt Isten, következőleg tehetségei sem voltak isteniek. Teremtmény volt Krisztus lelke s tehetségei is teremtettek, vagy belé öntettek. Ezen ajándékokról szól a próféta: «Megnyugszik rajta az Ur lelke, a bölcsesség és értelem lelke, a tanács és erősség lelke, a tudomány és ájtatosság lelke és az Ur félelmének lelke betölti őt.» (Isai 11. 2, 3.) Ezen sokféle, természetfölötti ajándékok közül kiemelkedik azoknak egy neme, a legfőbb, a legelső, melyre irányulnak sz. Pál szavai is, ki szerint Krisztusban «a bölcsesség és tudomány minden kincsei rejlenek.» (Koloss. 2, 3.) Krisztusnak ezen sz. Pál lelkesültségéhez illő bemutatása fölhivja érdeklődésünket, hogy Krisztus értelmi világáról magunknak fogalmat alkossunk.

A lélek első tehetsége és ékessége az értelem. A lelket jellemző erő az értelemben van. Ha a lélek tűz, ugy az értelem a tűznek fénye, azért nevezik «lumen»-nek az értelemnek ugy tehetségét, mint aktusát. S minél fokozottabb s minél erőteljesebb az a tűz, — annál élesebb és ragyogóbb lesz fénye. Ezen fényből következtetünk a lélekre, melyet nem ismerünk másból, csak aktusaiból. Igy Krisztus tudásából megértjük értelmének s ebben lelkének fönségét s értékét.

Milyen Krisztus lelkének értelme s mennyire terjednek tudásának határai? ime a kérdés, melyet tárgyalni fogunk.

De mit értünk először is Krisztus tudása alatt? Midőn Krisztus tudásáról szólunk, mindazt egybefoglaljuk, amit tudomány, ismeret, értés, emlékezéssel jelezünk, mert ha tudomány, ismeret és értés közt van is különbség, ezen különbség nem magában az értelemben, hanem a fogalmak és itéletek egymáshoz való viszonyában fekszik. A tudomány systemát, ismeretlánczot mond; a puszta ismeret attól eltekint; mindkettő azonban egyaránt a lélek értelmi aktusát jelenti. S igy e kifejezés Krisztus tudása az értelem és emlékezet mindazon kincsét felkarolja, mely Krisztus lelkébe van zárva.

Valaki tehát azt mondhatná, hogy Krisztus mindentudó volt, mert Isten volt s most is az; — de ez által Krisztus fönséges lelkét semmivel sem közelitettük meg; amint hogy Krisztus haláláról sem tudunk még semmit, ha csak azt tartjuk szem előtt, hogy Krisztus, mint Isten halhatatlan volt. Krisztusnak a mindentudás tulajdonittatik propter idiomatum communicationem, de a mindentudás magában nem ad semmi felvilágositást Krisztus lelkének tudásáról. Ha valahol tehát, ugy itt kell széttartanunk a sz. irásnak szavait. Éppen Krisztus tudásának és bölcsességének kutatásában két fényözön találkozik s folyik egybe: az isteni mindentudás és az emberi értelem. De minket most az első nem érdekel. Midőn Krisztusnak a velünk egytermészetü s nekünk drága embernek eszményképét alkotjuk meg magunknak, azon tudását vizsgáljuk, melylyel Ő, a világ tanitója s az egyedüli tanitó szólt hozzánk: «Unus est magister vester Christus.» Mert amit szólt, amit tanitott, azt előbb átértette s átgondolta az ő emberi lelke; nem ugy kell Krisztust képzelnünk, hogy ajkai beszéltek s az Ige gondolta, amit az ajk kimondott, — hanem valamint az ember szólt, ugy az ember volt az, a ki gondolkozott is. Minden, amit az Isten Krisztus által tanitott, előbb az ő lelkén gondolatképen fölragyogott. Krisztus emberi lelkének gondolatai, ezek a kinyilatkoztatásnak betetőzése. Amit e lélekbe lerakott az Isten, az lett kincsünk, — a legnagyobb szellemi kincs, melyből a világ él. Krisztus lelkének tudása

az «igazság», mely köztünk megjelent. Minden tehát, amit Isten nekünk mondani, amit hozzánk juttatni akart, előbb Krisztus lelkében lett «emberi tudás», azután szavaiban öltött érthető alakot s lett a mienk.

Világos ebből, hogy Krisztusban nem kell kutatnunk az isteni értelmet; az az isteni értelem felfoghatlan távolban van tőlünk, nem közeledett hozzánk sajátos valójában, hanem Krisztus emberi lelkének tudásában és bölcsességében; ezért mondja Krisztusról sz. Pál (I. Kor. 1, 30.): «Ki nekünk az Istentől bölcsesség és igazság» lett. Nem az istenség a mi tanitónk; — a mi bölcsességünk, a mi igazságunk közvetlenül Krisztus, az ember. Értelmébe van téve az a bölcsesség és igazság, onnan sugárzik le ránk. Az a kérdés, milyen az a bölcsesség és igazság, mely Krisztus lelkében fellelhető?

A sz. irás bemutatja Krisztus lelkének, a «tanitó»-nak tudását. Hogy milyen volt Krisztus tudása s minő bőséges értelmi világa, annak megértésére elég sz. János evangeliumának prologusát olvasni. Kicsoda Krisztus, azt akarja sz. János a világgal megértetni s megérteti vele az által, hogy felemelkedik a Logoshoz, ki a világot teremti s azután megvilágositja. Ez a világosság belesugárzik a sötétségbe, a kinek lelke elfogadja sugarait, vagyis a kit hatásosan megvilágit, az Isten gyermekévé lesz. A Verbum tehát a világot teremti mint bölcsesség és a világot menti s Isten gyermekévé képezi az embert, ugyancsak mint bölcsesség.

Egy áthatlan sötétség s vele szemben a bölcsesség, a Logos, mint világosság, — ez sz. János lelkében az Isten viszonya a megteremtett világhoz. Ezt találta sz. János akkor, midőn mint sz. Ágoston irja: «transcendit carnem, transcendit terram, quam calcabat, transcendit aërem, ubi alites volitant, transcendit solem, transcendit lunam, transcendit stellas, transcendit omnes spiritus, qui non videntur, transcendit mentem suam ipsa ratione animi sui. Transcendens ista omnia, super se effundens animam suam, quo pervenit? quid vidit? «In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum.» In Joan. tract. XX., 13. S miután felfogta s néhány sorban kifejezte a Verbum viszonyát az Atyához, a kiben

öröktől fogva van — és az emberhez, a kit megvilágit és éltet, óriási léptekkel vezeti a mérhetlen távolból, a megközelithetlen magasból ugyanezt a Verbumot a földre, hogy megtestesülve, édesen és erősen, ügyesen és ellenállhatlanul folytassa csakhogy uj, kimondhatlan módon müvét: megvilágitani az embert, a mely megvilágitás «élet» és Istenfiuság, mert «valamennyien befogadák őt, hatalmat ada nekik, hogy Isten fiaivá legyenek.» (Sz. Ján. 1, 12.) S midőn ez az örök fény, ez az örök bölcsesség megtestesülésében egyesült egy választott emberi lélekkel s közvetve a lélek által egy emberi testtel, ebben az emberi lélekben feltüntette az ő örök jellemvonását, bölcsességét, azért «láttuk az ő dicsőségét», láttuk «őt magát» «telve malaszttal és igazsággal» vagyis bölcsességgel.

Szükséges volt a prologus hosszasabb fejtegetése, mert sz. János e gondolatai, melyekben a Logos, mint fény és bölcsesség állittatik a világ sötétségével szembe, megértetik velünk, hogy mint értsük Krisztusról a malaszttal és igazsággal való teljességet. Mondhatná ugyanis valaki, hogy amit sz. János és a korabeli zsidók malaszttal és igazsággal teltnek mondottak, azon teltségnek mértékét saját fogalmaik szerint határozták meg s igy a nagyratartott bölcsesség és ismeret nagyonis relativ nagysággá törpül. Azonban a prologus irója, a Szentlélek, ki Krisztust a világ megvilágitására való küldetésében mutatja be nekünk, késztet minket, hogy a róla hangoztatott teltséget necsak az akkori zsidók fogalmai szerint mérjük, hanem az egész világra s minden korra szóló mérték szerint. Ő világossága a zsidóknak épp ugy, mint valamennyi bölcsésznek, bölcsnek, tudósnak, lángésznek. E küldetéssel jött Krisztus. Malaszttal és bölcseséggel való teljessége tehát olyan, hogy ezekre nézve is oly teljes, amily teljes lehet emberi lélek, mely teremtetett s hozzánk küldetett, hogy a lényeges bölcsesség s a megközelithetlen fénynek sugarait lelkeinkbe vezesse.

Sz. Pál az ekképen felfogott teljességnek szintén amily ékesszóló, oly erőteljes tanuja, mert Krisztusban «a bölcsesség és tudomány minden kincsei rejlenek.» (Kolossz. 2, 3.)

Sz. Pál minden zsidó és keleti filozofia ellenébe, mely Efezusban és Kolosszában terjengett, Krisztust, a bölcsességet állitja fel, hogy senkise csalja meg őket fenhéjazó beszéddel. «Vigyázzatok, hogy valaki titeket meg ne csaljon a világi bölcsesség és hiu ámitás által.» (2, 8.) Hogy pedig Krisztusban a tudomány és bölcsesség kincsei igazán föllelhetők, azt ugyancsak a megtestesülés legmélyebb alapjából bizonyitja; «mert ő benne lakik az istenségnek egész teljes volta testi valóságban.» Meglehet azonban, hogy sz. Pál a «bölcsesség és tudomány minden kincsei» alatt magát ezt az «Ő benne lakó Istenséget» érti s következőleg nem Krisztus lelkének értelmi fönségét hirdeti e szókban, hanem az Isten substantiális bölcsességét, mely Krisztusról is kimondható az idiomatum communicatió-ja révén. Azonban e nehézségnek ellenünk semmi éle sincs; mert Krisztus tana, melyet itt az apostol a zsidó és keleti filozofiával összehasonlit, azon bölcsesség, melyet Krisztus köztünk lakván és járván hirdetett, tehát megelőzőleg átértett s átgondolt; lelkében feltünt, ami később szavaiban kifejezést talált; tehát szószerint igaz, hogy emberi lelkében, mint azon lélek sajátságos tudása rejlenek a bölcsesség és tudomány minden kincsei. Ez azon bölcsesség, melylyel beteltünk mi is, miután «az ő teljességéből vettünk mindnyájan malasztot malasztért.»

Krisztus a bölcsesség és tudomány kincseit nem természetes uton szerezte (volt természetes uton szerzett ismerete is, de erről később,) hanem az Istentől adattak neki; e rendkivüli, értelmi kincs azon lélek felszereléséhez tartozott, mely hivatva volt személyi egyesülésbe lépni az Istennel. A természetes uton szerzett ismereten és tudáson kivül a theologia két más ismereti módot ismer; az első ezek közül, az Isten lényegének látása s e látás alsóbb vagy felsőbb fokának megfelelő ismerete a véges lényeknek; a második ismereti nem, a lélekbe öntött tudás, az ugynevezett scientia infusa per se, melyet az ember a törekvés és szorgalom utján meg nem szerezhet, hanem az Istentől adatik neki; de nem ez a főjellemvonás a tudás e

nemében, hanem az, hogy a lélek a képzelettől s a testi szervektől függetlenül használja.

Krisztus lelkében megvolt a tudásnak minden neme; azonban mi most nem kutatjuk külön-külön a tudás nemeit, mindegy nekünk, hogy mily réven származott lelkébe a tudomány és bölcsesség kincse, mi inkább e kincsekről törekszünk magunknak fogalmat alkotni. S hogy a scientia infusát mellőzzük, tág utat nyit a bölcsesség és tudomány leáradásának Krisztus lelkébe azon tény, hogy Krisztus lelke látta a vele egyesült «Verbum»-ot, magát az Istent. Miféle tudomány az, mely az Istent látók lelkét elárasztja? a legtökéletesebb, amely lehetséges. S miért?

A tulajdonképeni tudomány a dolgoknak okaikból való felismerése; a ki a dolgokban a causa efficiens-t, a causa materialis-t, a causa formalis-t, a causa finalis-t ismeri, az teljes, tökéletes ismeretet szerzett. Az Istenben meg van mindennek mindennemü oka. Az isteni lényeg a legfőbb, az általános oka minden létnek és lényegnek; «causa efficiens»-e mindennek, még pedig milyen! akiben az eszközlés a legteljesebb, v. i. teremtés; «causa materalis»-a és «formalis»-a minden lénynek, nem ugyan szó szerint, ami pantheismus volna, hanem a mennyiben minden véges tökély, lényeg és lét az ő végtelen nem teremtett lényében eminenter v. i. magasabb rend szerint foglaltatik; «causa exemplaris»-a, «causa finalis»-a minden létezésnek: aki Istent látja, látja a lényeket legfőbb s legmélyebb okukban; tehát ismerete is a tárgyakról legfőbb, legmélyebb lesz; ez az a «scientia matutina»; minél intensivebb az Isten látása v. i. a legfőbb s mindent felölelő oknak ismerete, annál nagyobb kiterjedésü a tárgyak ismerete. Aki pedig Istent egészen látná s a theologikus terminussal élve, aki az Isten lényegét comprehendálná, teljesen fölfogná: az látna mindent, amit Isten teremtett s azt is, amit nem teremtett, de teremthetne.

Már pedig Krisztus emberi lelke a legtökéletesebben látta Istent, mert szorosabban egyesült a Verbummal, mint bármely más teremtmény és azért teljesebben is részesült

azon fényben, mely által látni Istent. S valamint e fény a legteljesebb volt benne, épp ugy legtökéletesebb volt s legkiterjedtebb a tárgyak, a dolgok, az események köre, melyekre Krisztus tudása kiterjedt. A mint azt egyszerü, világos szavakkal tanitja sz. Tamás: «visio divinae essentiae convenit omnibus beatis secundum participationem luminis derivati in eos a fonte Verbi Dei secundum illud (Eccl. 1, 5.) Fons sapientiae, Verbum Dei in excelsis. Huic autem Verbo Dei propinquius conjungitur anima Christi, quae est unita Verbo in persona, quam quaevis alia creatura.» (III, p. Quaest. X. art. IV.) Az Isten látása s abból kifolyólag a létezők mély ismerete a kegyelem foka szerint igazodik. S mivel nagyobb kegyelem lehetetlen, mint az Istennel való személyes egyesülés: azért az Isten látása s abból kifolyólag a létezők ismerete egy lélekben sem lehet mélyebb, teljesebb és kiterjedtebb, mint Krisztusban, kit felmagasztalt az Isten, «jobbjára helyezvén őt mennyekben, minden fejedelemség és hatalmasság, erő, uraság és minden név fölött, mely neveztetik nemcsak e világon, hanem a következendőn is.» (Efez. 1, 20.)

Krisztus állása minden erő és név fölött, — ez az egyik mérvvesszeje tudományának és bölcsességének, a második mérv-vesszö pedig, melylyel Krisztus tudományát és bölcsességét, habár aprónkint is megközeliteni törekszünk, Krisztusnak rendeltetése, a mely az elsőből folyik. Mert bizonyára ezen állásához és rendeltetéséhez képest látja az Istent s benne mindazt, a mit Krisztusnak tudnia illik. Ezek után direkte felvethetjük a kérdést: ismer-e Krisztus mindent, ami van?

Krisztus lelkének tudásáról, vajjon mindenre kiterjed, ami van, a mi volt s a mi lesz, — az első századoktól kezdve találkozunk az egyházi felfogás s az eretnek tagadás eltérő véleményeivel. Ugyanezen kérdést más szavakkal vetették fel: van-e valami, a mit Krisztus nem ismer s ismét: növekedett-e, haladt-e Krisztus a tudásban is? Mopsvestiai Tódor és védenczei, a Nestoriánusok természetesen azt állitották, hogy Krisztusban tudatlanság, ἄγνοια volt; de ellenlábasaik,

az Apollináristák és Eutychiánok közt is, kik pedig éppen az ellenkező tévtant vallották, voltak, kik Krisztusról tudatlanságot állitottak. Szerintök Krisztus kérdezte Lázár sirja hollétét: ubi posuistis eum — és Pétert: amas me plus his — és az Emausba menő két tanitványt: quid sunt verba ista, — azért, mert nem tudta; — és állitja magáról önmaga, hogy nem tudja az utolsó itélet idejét. A kath. felfogás Krisztus imádandó lelkéről nem volt mindjárt tisztában, amin az idő körülményei miatt nem csodálkozhatunk. Mert hogy Krisztus lelkének tudását s e tudásnak teljességét nem méltatta pl. sz. Athanáz az Ariánusok ellen, magától értetődik. Az ő feladata s dolga az volt, hogy a Krisztus istenségét tagadó ariánusok ellen a tudatlanság árnyát elmozditsa magától a Krisztusban rejlő Istentől, mert az ariánusok másképen hivatkoztak Krisztus állitására, hogy nem tudja az itélet napjat, mint azok, kik e szavakból nehézséget meritének emberi lelkének tudása ellen; ők ugyanis e szavakból azt következtették, hogy Krisztus nem Isten. Sz. Athanáz egyszerüen bánik el velük s feladatát megoldja, bebizonyitván, hogy ez emberségéről van mondva. Petávius ugyan sz. Athanázról, valamint az inkarnácio klassikus auktoráról, alexandriai sz. Cyrillről állitja, hogy Krisztus emberi lelkében a tudatlanságnak is helyt adtak, de mások a vitás ügy s az idő körülményeit véve tekintetbe, tisztázzák őket. Igy a maurusi benczék sz. Hilár egyik állitásáról (De Trin. l. 9. ad finem) megjegyzik: «Immo Cyrillus, Athanasius, aliique Patres, si eorum sententia propius inspiciatur, non tam asserunt, Christum ut hominem revera nesciisse diem judicii, quam ipsi ut homini licuisse singulari quodam consilio dicere se nescire; neque ab humana natura, cujus infirmitatem suscepit, alienam esse ignorantiam: quam prae se quodam modo tulerit, ut nobis congrueret.» Tehát azon sz. atyák e kérdést nem méltatták, miután közvetlenül más fontosabb dolguk volt s ez által, hogy a tudatlanság látszatát az emberi természetre háritották, még meg nem magyarázták, hogyan mondható az el Krisztusról. Különben azon meg nem ütközhetünk, hogy a még fejletlen s némilég éretlen kérdé-

sekben eltérő véleményekkel találkozunk; ez utja a tudományos, valamint a hittani igazságok fejlődésének.

Midőn, hogy ugy mondjam ex professo szólnak a tárgyhoz s egyenest a kérdéssel foglalkoznak, vajjon volt-e Krisztus emberi lelkében a tudatlanság valami árnyéka, — midőn egyenest Mopsvestiai Tódor s az agnoeták ellen szállnak sikra: akkor tagadnak minden tudatlanságot Krisztusban. Látni való ez mindenekelőtt Alexandriai sz. Cyrillen, a ki pedig leghamarább gyanusitható az ellenkező véleményről; adversus Nestorium l. III. más hurokat penget. Minőket? «Credimus Emmanuelem hominem prodiisse, plenum omnino sapientia et gratia, quae illi naturaliter inerat. Quodnam igitur incrementum caperet ille, in quo sunt omnes thesauri sapientiae, qui coelestis gratiae una cum Deo Patre largitor est?» Ugyancsak Petavius citálja az alexandriai patriarchát Eulogiust, ki az agnoeták ellen irt: «Non enim humanitas in unam hypostasim cum inaccessa et substantiva sapientia conveniens, ignorare aliquid potest, neque praesentium, neque futurorum . . . Siquidem neque secundum humanitatem affirmare in illo ignorantiam extitisse, periculosae temeritatis est expers.» Photius. cod. CCXXX. Ugyanezen Eulogiust nagyban dicséri Nagy sz. Gergely pápa, midőn ekkép ir neki: «Quia de doctrina vestra contra haereticos, qui dicuntur agnoitae, fuit valde, quod admiraremur; quod autem displiceret, non fuit», (L. VIII. ep. 42.) mely levélből kitünik az is, hogy az agnoéták haeretikusoknak tartattak. S igy történt, hogy idővel a kath. tanban e pont is tisztult s mint Petavius maga vallja «usu jam recepta, consensuque theologorum, merito anteponitur alteri.» (De incarn. l. XI. c. 1. XV.)

S azóta tért foglalt s az egyház tanául közmegegyezéssel fogadtatott, hogy Krisztusban tudatlanság nincs. Ime a felelet a kérdésre: ismer-e Krisztus mindent? Igen, Krisztus, az ember mindent ismer.

Hogy e feleletet zavartalanul érthessük, két dolgot kell megjegyeznünk; az egyik, — hogy ez által nem azt mondjuk, hogy Krisztus lelkével közöltetett az Isten min-

dentudósága. Az Isten mindentudósága az Istenben van, az ő aktusa, vagyis maga az Isten, az másra át nem mehet, még Krisztus lelkére sem, a mely pedig a személy egyességében van vele összekötve; de épp oly kevéssé tulajdonitjuk Krisztusnak a mindentudást, csak az idiomatum communicatiójánál fogva, a melynél fogva mondjuk Krisztusról, hogy mindenható, hogy örök, hogy végtelen, hogy halhatatlan, a mennyiben t. i. Krisztus személye, az isteni személy mindenható, örök, végtelen. Nem igy mondjuk Krisztusról, hogy mindent tud; — hanem Krisztus lelkének saját, benne levő, tulajdonát képező ismeretéről szólunk, a mely ugy az övé, mint az én ismeretem az enyém, melyet nem pótolhat senki, mert a tehetségek sajátos, benső aktusait az Isten sem pótolhatja. Krisztus mindent ismer, ez tehát annyit mond, hogy Krisztus emberi lelkében mindenek ismerete csak ugy van meg, mint más emberi lélekben van annak kis v. nagy tudása.

A másik dolog, mely szinte precizirozásra szorul az, hogy mit jelentsen az a «minden», a mit Krisztus ismer? A mindentudóságot, a mint az az Istenben létezik, tagadnunk kell Krisztus lelkéről is. A mi végtelen az semmi végesre nem illik, még ha Krisztus lelke volna is. Következőleg az a «minden» csak relative minden, csak bizonyos rendben «minden». Sz. Tamás találóan kimagyarázza a «minden» szónak terjedelmét, midőn Krisztus tudásáról van szó: «Respondeo dicendum, quod cum quaeritur an Christus cognoscat omnia in Verbo, ly «omnia» potest dupliciter accipi: uno modo proprie, ut distribuat pro omnibus, quae quocunque modo sunt, vel erunt, vel fuerunt, vel facta, vel dicta, vel cogitata a quocunque, secundum quodcunque tempus. Et sic dicendum est, quod anima Christi in Verbo cognoscit omnia . . . Alio modo ly «omnia» potest accipi magis large, ut extendatur non solum ad omnia, quae sunt actu secundum quodcunque tempus, sed etiam ad omnia quaecunque sunt in potentia, nunquam reducenda v. reducta ad actum . . . et hujusmodi non omnia cognoscit in Verbo anima Christi.» (III. p. Quaest. X. art. 2.)

Krisztus mindent ismer, a mi van, volt és lesz, minden lényeget és minden természetet s nemcsak mindent, a mi szükségszerü, a mi a mindenségben ki van mérlegelve szám, suly és mérték szerint; hanem ismeri az ember minden szabad cselekvését, gondolatát és szavát. A legmélyebb és legszélesebb tudás és ismeret sugárfénye köriti e legszentebb lelket s fogalmunk róla annál magasztosabb, minél behatóbban számláljuk fel azt a «mindent», mely Krisztus előtt nyilt — s előttünk köd és homály.

Azonban, melyek azon érvek, amelyek Krisztus lelkének ezt a tudást vindikálják, hogy ő minden létezőt ismert a multban, a jelenben és jövőben? Halljuk!

Krisztussal az Isten, a vele egyesült bölcsesség minden bizonynyal közölte azon tudást és ismeretet, mely Krisztust illette. Krisztust az Isten nem állitotta bele a világba anélkül, hogy ne szerelte volna fel őt mindavval és in concreto, ne ékesitette volna fel azon tudománynyal, a mely állásának, rendeltetésének megfelel, már pedig Krisztus állása, rendeltetése minden létnek tudását követeli. Miért?

Sz. Tamás elve, hogy minden boldog, a ki látja Istent, látja az Istenben mindazt, a mi reá vonatkozik s hozzátartozik. Ez ismeret nélkül hiányzanék ugyanis valami, ami a tökéletes állapothoz tartozik: ember hozzávaló ismeret nélkül nem tökéletes, v. i. nem boldog. Krisztus is tehát látja mindazt, a mi hozzátartozik. De Krisztushoz tartozik s reá vonatkozik e világon minden, a mennyiben Krisztus, az Istennel egyesült ember valamennyi teremtmény közt és fölött az «első szülött» «primogenitus», vagyis mindennek feje, akinek az Isten «mindent az ő lábai alá vetett és őt tette fejévé az egész anyaszentegyháznak.» (Ef. I. 22.) De hogyan vetett mindent az ő lábai alá? talán csak ugy, hogy ő legyen a legelső s legméltóságosabb teremtmény? hacsak rangban előz meg mindeneket, akkor mindennek hozzátartozása nagyon laza s következőleg az a «minden ismeret» is alig lesz bebizonyitható. Hogyan vetett hát «mindent az ő lábai alá?» Ott a tizedik versben a felelet: «hogy az időteljesség bekövetkezvén, mindent megujitson Krisztusban, a

mi mennyekben és mi a földön vagyon, ő általa.» (Efez. I., 10.) Mindent: az angyalokat, embereket és természetet uj állapotba helyezni, t. i. az angyalokat közelebb viszonyba az emberekkel, (Ján. 1, 51.) az embereket az ujjászületés állapotába, (Ján. 3, 5.) a természetet a szabadság állapotába; «mert a teremtménynek várakozása az Isten fiainak kijelentését várja»; «mert maga a teremtmény is fel fog szabadittatni a romlás szolgaságából az Isten fiai dicsőségének szabadságára.» (Rom. 8, 19. 21.) Neki küldetése van az egész teremtés megujitására; tudja, ismeri helyzetét, ismeri a világegyetem legbensőbb romlásának okait; ismeri azon üdvöt hozó tettet, ismeri a tett hatását, melyet a teremtésbe bele kell fektetnie megváltó munkája által. Valamint pedig e feladat minden lényre és létre kiterjed; minden, a mi volt, van és lesz, hozzá tartozik s következőleg Ő ismeri is mindezt.

Az emberekben Krisztusnak ismernie kell érzelmeiket, gondolataikat, minden cselekvéseiket, mert ő belőle mint éltető s az életet közlő fejből nyeri mindenki a kegyelmet; «ex plenitudine ejus nos omnes accepimus.» Krisztus az emberek feje tartja kezében az egész emberiség lelki ügyének kormányát; — minden egyes lelket vezérel végczélja felé kegyelme elégséges hatalmával, melyből, ha közreműködünk, hatásos kegyelem válik. Krisztus szabja ki mindenkinek, hogy mennyit akar neki nyujtani élete teljéből. Krisztus müködik a szentségekben; a szentségek az ő aktusai, Ő a minister primarius, hogy pedig mikép lehetséges, hogy Krisztus cselekvése, mely már régen elmult, eszközlően, hatásosan lépjen fel, mint causa efficiens a szentségekben, azt Medina «reconditae theologiae mysterium»-ának mondja; «sententia singularis planeque divina, quae mirum in modum dignitatem Christi amplificavit illustravitque.» (In III. 9. 13. a. 2. Colon. 1618. pg. 398.)

Ezen folytonos természetfölötti éltető behatás és befolyás, mely Krisztusból az emberiségre ömlik s árad, adta sz. Pálnak lelkébe azt a képet, melyben az egyházat Krisztus mysztikus testének s őt magát fejhez hasonlitja, amely

fejből a tagokba mindennemü élet árad. Krisztus tehát mint fej igazitja s intézi a test tagjainak sorsát s tud róluk.

Krisztus szelleme folytonos harczban áll a rosszal minden emberi szivben. Krisztus szelleme pedig nem más, mint megelőző, hivó, buzditó kegyelme. Ki birná felfogni s elszámlálni mindazt, ami küzd, ami vágyik, ami remél, ami vidámul, ami borul az emberi lelkekben «miris et multis modis»; mindez Krisztusnak, a fejnek müve! Csak Krisztus ismeri széltében s mélyében az Isten országát, melynek minden élő, emberi lélek képezi darabját; — melynek minden emberben vannak titkai, érdekei, harczai.

De micsoda az egész emberiség története más, mint az üdvöt kereső népek életfonala; minden történet a Krisztus által igért üdvben culminál. Az Istennek s embernek teljes harmoniája, a mint az a megtestesült Istenemberben megvolt, — ez minden emberi küzdelmek czélja; ez az inkarnácziónak tágabb értelemben való megvalósulása, ezt keresi és sürgeti minden vágy és tett, az igazság ugy, mint a tévely; nyomorog és szenved, mert meghasonult az isteninek s emberinek bele fektetett harmoniája; visszakivánja e harmoniát s imádkozik: «Jöjjön el a te országod!» Az Isten országát létesiteni s földön, — ez a történetek, népek és jótörekvések czélja. Krisztus pedig ez ország feje, ura és királya! Ő vezérli, mint fő és király az emberiséget, hatalma a kegyelem, szolgája a természet. Krisztus körül, mint központ körül futják be a népek utjukat s amily igaz, hogy Isten benne ujit meg mindent az égben és a földön; oly igaz, hogy minden egyesről tud Krisztus emberi lelke, a Zambesi négerről épp ugy, mint egyházának első papjáról; Ő vezeti mindkettőt üdvük felé s megvalósitja mindkettőben, hogy facienti quod est in se, Deus non denegat gratiam.

Ez Krisztus emberi lelkének látköre, mert embersége szerint Ő mindenek feje.

Krisztus ismeretének minden emberre s az embernek minden üdvöt kereső ízére való kiterjedését, bizonyitja másodszor birói hivatala; mert «ő az, ki Istentől az elevenek

és holtak birájává rendeltetett.» (Act. X. 42.) Birája minden embernek s e méltóságába és hatalmába behelyezte Őt az Atya azért, mert az «emberfia». Krisztus tehát mint ember, birája mindennek. Akit Isten a világ birájává tett, annak arra képességet is adott, ismeretet, bölcsességet, itéletet, — olyat, mely elég az emberiségnek igazságos megitélésére. A gondolatok örvénye nyilik fel előttünk, midőn Krisztus birói tisztét megfontoljuk. Utolérhetlen fönségbe emelkedetten és beláthatlan bölcsességbe merülten tünik föl előttünk az «emberfia» lelke! mely minden szivet vizsgál s minden lelken átlát, belát titkaik, szenvedélyeik, hajlamaik, nehézségeik, gyengeségeik szövevényes bonyodalmába, — mely oly magas álláspontról nézi a világot s látja mint futnak össze s válnak szét nagy és kis harczai, érdekei a világnak. Ő, aki itéli egyesek s a nemzedékek életét, melybe ezer, meg ezer ok és tényező enyhitőleg, gátolólag, emelőleg, mentőleg belejátszik; — ezen itéletében felemelkedik az Isten gondolataihoz és itéleteihez s eltalálja az örökreszóló, változhatlan igazságot. Ez Krisztusnak, a világ birájának képe. S e képről leragyog a legtökéletesebb ismeret, melylyel az Isten Krisztus lelkét földiszitette.

A legtökéletesebb ismeret, — mondom, — mely mindenre kiterjed. Miért? Mert Krisztusnak adatott minden itélet, minden titok fölött, melyet kimutat «az napon, midőn Isten az emberek titkait megitéli Jézus Krisztus által», (Rom. 2, 16.) minden csekélység fölött, például egy hivalgó szó fölött. S valamint a jelentéktelen, kicsiny dologról tud Krisztus, mert itél róla, ugy tud és itél a legnagyobbról, az emberiség közös nagy ügyéről. A világtörténet Krisztus itélőszéke elé való, « . . . . omnes res humanae subduntur ejus judicio. Et hoc manifestum est, primo quidem, si consideremus habitudinem animae Christi ad Verbum Dei.... Secundo apparet idem ex merito mortis ejus; quia ut dicitur (Rom. XIV. 9.) *in hoc Christus mortuus est et resurrexit, ut vivorum et mortuorum dominetur.* Et ideo super omnes habet judicium; propter quod et Apostolus ibi subdit, quod *omnes stabimus ante tribunal Christi*; et (Dan·

VII. 14.) dicitur, quod *dedit ei potestatem et honorem et regnum; et omnes populi, tribus et linguae servient ei.* Tertio apparet idem ex comparatione rerum humanarum ad finem humanae salutis. Cuicunque enim committitur principale, committitur et accessorium. Omnes autem res humanae ordinantur in finem beatitudinis, — quae est salus aeterna, ad quam homines admittuntur, vel a qua etiam repelluntur judicio Christi. Et ideo manifestum est, quod ad judiciariam potestatem Christi pertinent omnes res humanae.» (III. p. quaest. 59. art. IV.)

Mindenre kiterjeszti tehát Krisztus itéletét, mindenen teljesiteni fogja akaratát, — ezeken ugy, hogy üdvöziti őket, azokon ugy, hogy bünteti őket. Ki birna ezek után kellőleg behatolni ezen szavak mélyeibe: in quo sunt thesauri sapientiae et scientiae absconditi?

Ez a két gondolat: hogy Krisztus az emberiség feje, — azután, hogy ugyan ő annak birája, begyőzi azt, hogy a «bölcsesség és tudomány minden kincsei» közt benfoglaltatik az emberek s minden emberi ügy teljes ismerete. De az emberiség s annak ügyei csak egy részét képezik a fönnlévő teremtésnek; az egyházi tan s annak nagy tanitója sz. Tamás kiterjeszti Krisztus tudását, nemcsak az emberi dolgokra, hanem minden létezőre: «quae quocunque modo sunt vel erunt vel fuerunt.»

S honnan veszi az érvet, mely Krisztusnak e legdicsőbb kiváltságát bizonyitsa? A sz. irás Krisztust, mint mindenek urát jellemzi, szól pedig az illető helyen Krisztusról, mint emberről s nem mint Istenről, vagy legalább szól az emberről is. Sz. Pál leglelkesültebben hirdeti Krisztus e méltóságát, magyarázza róla a zsoltár (8.) szavát: «Mindent lábai alá vetettél. Mert, mivel mindent alája vetett, semmit sem hagyott el, mit alája nem vetett volna.» (Heb. 2, 8.) Ez alávetés pedig nemcsak Krisztus elsőségét jelenti, mely istenemberi méltóságával együtt jár, hanem uralmat jelent. Krisztus elsősége minden teremtmény fölött egyszersmind hatalommal jár minden teremtmény fölött: azon hatalommal, melylyel mindent megujitson, ami mennyekben s mi a

földön van. Ezen megujitás legközelebb a testek feltámadásának idejére értendő, az «uj földre» s az «uj égre», midőn megszünik a bün átka a természet fölött; (Rom. 8, 19.) de közvetve a természet mostani állapotára is vonatkozik. Krisztus hatalmával már most is befoly a természetre, intézkedik a dolgok fölött, rendelkezik róluk nagy, minden üdvöt felkaroló czéljaira. «Christus est caput omnis creaturae vel quatenus omnibus dominatur, velt certe quatenus omnibus uti potest ad bonorum salutem.» (Suarez. disp. XXIII. Sec. 1. n. 10.

A mennyiben pedig Krisztus mindent felhasználhat s mindenről rendelkezik tetszése szerint az ő istenországának javára, annyiban ismernie is kell mindent; atqui Krisztus nemcsak a külső eseményeket, az ember életét és történetét használja fel, hanem az élő s élettelen természet legbensőbb, legtitkosabb mivoltját, annak erőit; tehát Krisztusnak is—mernie is kell az élő s élettelen természet bensejét.

Egy tekintet Krisztus csodáira, melyeket a testekben mivelt, emlékezetbe hozza Krisztus hatalmát s annyiban megismerteti velünk egyszersmind tudásának mélységeit. Krisztus csodákat mivelt a szerves természeten, az emberi test mindenféle baján, mint melyek a bünnek voltak következményei. Minden szervet gyógyitott: a szembe fényt, a fülbe hangot, a megroncsolt idegekbe életet öntött. Tette pedig ezt szava, érintése, vagy valamely eszköz előirása által. Mindezen csodáknak organuma saját embersége volt. Valamint azonban emberi természete nem volt vak, nem volt élettelen eszköz, épugy szükséges, hogy amiben s amire az Isten ez emberi természetet használta, abban az őt megillető tudással is fölszerelje. Csodákat müvelt a szervetlen természeten; különféleképen megváltoztatta a dolgok természetét, p. a vizet borrá; — uj erőket kölcsönzött vagy megváltoztatta a testek egymásravaló hatását, p. midőn a vizen járt; a mennyiség körül csodát mivelt, midőn az öt kenyeret megsokszorositotta. Ezt pedig mind ő tette vagy ha általa tette az Isten, akkor is értelmes, emberi lelke és akarata volt az «organum,» a «causa instrumentalis.» Krisztus Lázárt

feltámasztotta! De lehetne-e gondolnunk, hogy mindezen csodákat Krisztus tette, de módjukat nem értette? lehetne-e gondolnunk, hogy Krisztus érdemeire, mint például más szentek érdemeire, az Isten mivelte a csodákat s Krisztus lelke csak azt tudta meg, hogy ez meg ez történt, — de hogy mikép és hogy miben áll, azt nem? Azt ugyan megengedni nem lehet. Hogy pedig Krisztus csakugyan ismerte a természetet, s annak minden titkát, az bizonyosan kiviláglik azon csodákban, melyek rajta történtek, melyeknek tárgyát, hogy ugy mondjam, saját teste lelke képezte.

Krisztus feltámadt; emberi lelke visszatért a sirban fekvő testbe; midőn visszatért, átértette, hogy mi az a test lélek nélkül; megtudta, mint áramlik a lélekből a testbe az élet, midőn abba a holt testbe beszállt; — tudta miben áll a test egyesülése a lélekkel saját tapasztalatból. Teste a feltámadás után megdicsőült test lett, kiterjedése megmaradt, de szenvedni képtelen volt, a kiterjedéssel járó ellentállás benne nem volt meg, vagy legalább akaratától függött. Ő áthatol kövön, ajtón, mint ilyen ismerte a testek tulajdonságait, még pedig azokat, melyek a legmélyebben összeforrnak a lényeggel, ugy, hogy nélkülök a természet rendjében a lényeg sehol elő nem fordul.

De ami Krisztus tudásának a szerves és szervetlen természetbe mélyedő örvényét leginkább feltünteti, az az Oltáriszentség. Krisztus embersége jelen van a kenyér és bor szine alatt. Mi a test? Krisztus tudja, aki a természet rendjét a kenyér és bor és saját teste körül felfüggeszté. Mi az erő? Krisztus tudja, aki a kenyér és bor állagának erőit magától az állagtól elkülönözte. Mi a kiterjedés? Krisztus tudja, ki a kenyér és bor kiterjedését a kenyér és bor állagától elválasztotta s önmaga is kiterjedés nélkül van jelen az Oltáriszentségben. Mi az anyagi s mi a szellemi lét? Mi a tér? Aki azt az Oltáriszentséget rendelte, az tudni fogja; de nem is ez a mi argumentumunk, hanem inkább az, hogy a ki ebben az Oltáriszentségben valósággal s lényegesen jelen van, az bizonyára tudja, hogy mi történik vele. Aki, mint Krisztus urunk az Oltáriszenségben érzékeit nem hasz-

nálhatja, aki kiterjedés nélkül, sok helyen, ugyanaz létezik, az tudja mint megy mindez végbe.

E kérdésekbe s a rájuk adandó feleletekbe van zárva minden lét és minden törvény, — az egész anyagi és szellemi lét, — az egész mindenség. Ez volt Krisztus tudása! Nemcsak a feltámadása után érte el a hatalom és fölmagasztaltatás neki szánt fokával ezen mindent felölelő tudást, hanem földi életében is birta, mert ő mindig ugy cselekedett, mint aki tudta, «hogy mindent kezébe adott neki az Atya.»

Valamint cselekvése s csodái a legmélyebb s a legtágabb ismeretet feltételezik, ugy tanitása az isteni s erkölcsi dolgokról igaznak bizonyitják a sz. irás szavát: «Egy a ti mesteretek.» (Mat. 23, 10.) Egy mindenek közt s mindenek fölött, egyetlen, nincs hozzáfogható, kit az Isten rendelt «minden népek szine elé világosságul.» (Luk. 2, 32.) Nem ugyan a mathemathikában, geologiában, fizikában, nyelvtanban; — de az élet világosságául; az emberiséget nemesitő, előmozditó, boldogitó erőül. Ez a világosság mélyen, gyökerén ragadja meg az embert, képesiti tehetségeit a tettre, nyit reményének derült, uj világot, megfejti léte és élete talányait s erőt önt bele, melyet kegyelemnek nevez, hogy mindazt, amit hisz és remél, boldogitó szeretetben átkarolja. Ez a világ közvetlen czélja; e nagy világ probléma mellett, melynek minden erőit szenteli, Krisztus világossága minden egyéb tudásra és tudományra, mint tökéletlen, mellékes, darabos foglalkozásra indirecte önti fényét.

NÉHÁNY SZÓ A „SZENT HELYEKRŐL."

Irta PEREGRINUS.

A «honi» szegény, mondhatnám «paraszt» búcsujáró helyekről sok praktikus dolgot lehetne irni, mert ezen helyek legtöbb esetben nem más, mint némely kezek fejös

karhatalommal is eltávolitani a professionalis idegen koldusokat és a helyet átadni helybeli, vagy szomszéd községbeli szegényeknek, a kiken az által segitve lenne és az alamizsnát nem vinné el, magyarán mondva, az ördög. Sokszor lát az ember illemsértő, émelyitő dolgokat; de meg például más állapotu nőkre veszélyes alakokat. Tudok egy esetet, hol egy ifju nő, egy keze-lábain összezsugorodott gyermeket szült, a ki jelenleg is él, mint nyomorék. Az orvos is helybenhagyta a nő amaz állitását, hogy egy búcsuhelyen látott egy meztelen kezü és lábu satnya koldust és elundorodott tőle. Nem kell oda több, mint felszólitani a szolgabirói hivatalt eleve és a csendőrök majd csinálnak rendet; a mint tudom, hogy csináltak is és kitiltották az ily fajta koldusnépet a búcsuhelyről.

Themám, gondolom, prakticus; azt tudom, hogy ki nem meritettem, hogy mások még többet tudnak. Szóljanak, azt hiszem, nem vész kárba a fáradságuk.

MAGYAR HITTANI UJDONSÁG.

Bemutatja dr. PETHŐ.

Érdekes eretneke támadt a magyar egyháznak néhány hónap előtt. Müvében, a melynek czime «A halhatatlanság hite történelmi, bölcseleti s bibliai alapon» sans gêne, s arian szócsavarás nélkül világosan fölteszi a kérdést: vajjon az elkárhozás végnélküli, örökkétartó lesz-e? s nem marad adós a felelettel: «A német bölcselők jelesbjei nem ismerik el (!) az örökkétartó pokol-büntetést; nem ismeri el azonban a szent irás sem.» (95. l.) Tehát clara pacta. Vakuljatok egyház, sz. atyák, sz. Tamás! Kubányi Béla kegy. r. főgymnásiumi tanár egyházzal, kath. szentirás magyarázattal nem törődve, hanem Baader Ferencz nyomdokait taposva, ki szerinte «legmélyebben hatolt a szentirás tanulmányozásá-

ban» (ismeri-e a többit, kik szintén behatoltak abba?) egyszerüen tagadja a kath. egyház dogmáját. Tudta-e, hogy a pokol örökkévalóságáról szóló tan dogma? ha nem tudta, akkor ő leghivatottabb tudós ki e dolgokról irjon; ha tudta, akkor a hitet tagadja — s leghivatottabb arra, hogy a «Halhatatlanság hite»-ért sikra szálljon. No meg aztán illusztrál sok, nagyon sok dolgot, melyek igazán siralmas képpé olvadnak egybe. Szabad egy kérdést koczkáztatni? Mi a nyilvános hittagadónak kötelessége?

Azonban, hogy miféle hivatottsággal lép ezen fontos kérdés elé a szerző, legjobban kiviláglik azon naiv modorból, melylyel eretnekségének bizonyitását végzi. Neki nem kell más, mint a szentirás s melléje a két lumen: Baader és Schöberlein; a többivel nem törödik; az ellenkező egyházi tan, annak bizonyitásai, a sz. irásnak a pokol örökkévalóságára vonatkozó helyei egy árva tekintetre sem méltattatnak: egyházatyáknak, traditiónak az egész vállalatban semmi szerepük. S hogy lehet mindezt egy kath. theologusnak ignorálni? Ha szabad kérdezni a t. szerzőt: mondja meg mi a theologiának, mint tudománynak formale principiuma, alaki elve? föltéve, hogy ezt eltalálja, eo ipso rámondja az itéletet önmagára: aki valamely tudományban az alaki elvet szándékosan ignorálja, az tagadja az egész tudományt s aki tudatlanságából nem törődik vele, az nem szól a tárgyhoz. Akar-e választani?

Miután a szerző az egyház tanitására sehol sem reflektál s mint echt rationalista Baader-követő sem definitiót, sem az egyházi tant bizonyitó szentirási idézetet nem emlit: azért én sem akarok ezen, előtte ismeretlen térre lépni, hanem megmaradok argumentumainál. Aranyszáju sz. János, ki természetesen Baaderrel a versenyt a szentirás mély s legmélyebb tanulmányozásában ki nem állhatja, Kubányi ur véleményéről igy nyilatkozik: «*μὴ δὴ τοιαῦτα λοιπὸν εἰσάγωμεν δόγματα γραώδη καὶ μύθους ἰουδαικούς.*» (Hom. in Matth. 37.) Ammi annyit tesz magyarul: «Kerüljük tehát az efféle véleményeket (Kubányi urét,) mint vénasszonyi mendemondát és zsidó meséket!» Lássuk már azon beható fényt, mely-

lyel a szerző saját lábán járva, képes a szentirásból a thesist bebizonyitani.

E föladattal néhány textus van megbizva, egymás mellett csatarendbe állitva, minden magyarázat, fejtegetés nélkül, alighanem azért, hogy a meztelen igazság jobban imponáljon. A bizonyitás ez, csakhogy logikai erejét én illusztrálom: «Isten az Atya, mindent a Fiu lábai alá vetett, semmit sem hagyott el, mit alája nem vetett volna. (Zsid. 2, 8.) Ez az első citáció; syllogismusba vagy enthymemába olvasztva igy néz ki: Isten mindent a Fiu lábai alá vetett, tehát a pokol nem örökkévaló! Hát a pokolbeli lélek nincs a Fiu lábai, a Fiu uralma alatt? Hisz ha nem volna, nem maradna ott! S ez argumentum!

Tovább: «Az Isten is felmagasztalja őt és oly nevet ajándékozott neki, mely minden név fölött vagyon, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon a mennyeieké, a földieké és a földalattiaké; etc.» (Filipp. 2, 9—11.) az argumentum ez: a földalattiak térde meghajol, tehát a pokol nem örök. Mit tételez föl ez az érv, hogy a ki Krisztust urnak elismeri, az már megigazul! de nem lehet-e valamit belátni s nem lehet-e más dicsőségének kénytelen kedvetlen szolgálni? Mit mond az irás Fáraóról? «Én pedig megkeményitem az egyptomiak szivét . . . . és megdicsőitettem Fáraóban és egész hadseregében és lovagjaiban.» (Exod. 14, 17.)

De hogy tagadja Kubányi, hogy a pokol is meghajol Krisztus előtt, midőn az apostol nyilván állitja, hogy a földalattiak térde meghajol Krisztus előtt? tehát lehet valaki a pokolban és mégis meghajol Krisztus előtt és pedig nemcsak, miután onnan Kubányi szerint kiszabadult, hanem mig az apostol szerint földalatti marad.

A harmadik érv ismét csak egy árva citáció: «És minden teremtményt, mely mennyben, a földön és földalatt vagyon, melyek a tengeren és abban vannak, mindnyájukat hallám, hogy mondák: A királyi széken ülőnek és a Báránynak áldás és tisztelet, dicsőség és hatalom mindörökkön örökké.» (Jel. 5, 13.) Ez is argumentum; veleje ez: a föld-

alattiak mondják: Báránynak legyen áldás és tisztelet; már pedig az ily bevallás megigazulást ad. Honnan tudja azt Kubányi ur, hogy a bevallás megigazulást ad? a megigazulás egészen a természetfölötti rend eseménye, hogy ki, hol és hogy igazul meg, az egészen Istentől függ; ha Isten azt a pokolra ki nem terjeszti, ott nem lesz megigazulás sohasem. — De a földalattiak mondják: «legyen áldás, dicsőség» — tehát szeretik az Istent. Ily argumentálással azt is bebizonyithatnám, hogy a tengerben levők, tehát a bálnák, czetek, halak, héjanczok, gyürünczök szintén szeretik az Istent, mert hisz azok is mondják: «legyen áldás, dicsőség!» mindenik mondja tehát ezt, a mint mondhatja; — az egyik értelmes, szerető lélekből, a másik nem észszel, nem szivvel, hanem lénye, léte aktusával. A kárhozott lélek is hirdeti az Isten dicsőségét, mert még ha káromkodik, akkor is bizonyitja s bünhődésében is hirdeti az Isten fönségét.

Negyedik érv: «Sz. János mondja: Azért jelent meg az Istenfia, hogy elrontsa az ördög cselekedeteit,» (Ján. I. 3, 8,) tehát a poklot is. Hát a pokol az ördög cselekedete? Hiszen ellenkezőleg ez a megbomlott rend visszaállitása, tehát az Istené. Csak ha az ördög cselekedeteit ugy megrontja vala az ur Jézus, hogy a bünt egészen számüzte volna a világból: akkor pusztul el a pokol is. De megrontotta-e a bünt ugy, hogy a bün ne létezzék? S nem lehetne-e Kubányi ur logikájával azt is bevitatni, hogy bün Krisztus után nem létezik, mert hisz «azért jelent meg az Istenfia, hogy elrontsa az ördög cselekedeteit,» tehát a bünt!

Az ötödik érv néhány sz. irási helyet foglal össze, melyekben megujulásról van szó; pl. «Ime mindeneket megujitok,» (Jel. 21, 5.) «Minden megujuljon Krisztusban, a mi mennyekben és mi a földön vagyon, (az is, a mi a pokolban vagyon? arról sz. Pál nem szól; . . .) «Mindent az ő lábai alá vetett . . .» (Efez. 1, 9. 10. 20—23.) Tehát a pokol nem örökké való, mert a pokol, az ellenséges hatalom nem hódol Krisztusnak. Mindenesetre minden Krisztus lábai elé lesz téve s ez csak akkor fog történni, midőn az ellenséges hatalom, a bün megsemmisittetik. De máskép semisül

meg a bün azokban, kik az Ur kegyelmében halnak meg, máskép azokban, kik bünnel lelkükön költöznek át. Az előbbieken a bün minden következményeivel megsemmisül; az utóbbiak Krisztus lábai alá vettetnek, a mennyiben azon nagy naptól fogva meg nem háborithatják Krisztus országát és az örök átok és gyalázat által, melyben nyögnek, hirdetik Isten szentségét és igazságosságát.

Nem csodálkozhatnánk ezek után, hogy a szerző következő, merész okoskodásokban is gyakorolja magát. Jézus mondja: «Elmenvén az egész világra, hirdessétek az evangeliumot minden teremtménynek» (Márk 16, 15.) tehát a pokol nem örökkévaló! Ez okoskodásban nyilván föltételeztetik, hogy a «minden teremtmény» alatt a kárhozottak is értendők s hogy Krisztus tanitványait a pokolba is küldi. Oda másokat kell küldeni. — Ismét: «Isten mindnyájukat a hitetlenségbe hagyta merülni, hogy mindnyájukon könyörüljön» (Róm. 11, 32.) de félretéve most a «mindnyájuk» másféle megszoritásait, sz. Pál a hitről és hitetlenségről, az evangelium elfogadásáról és visszavetéséről beszél, mely itt a földön, az élet stadiumában, az apostoli hithirdetést követi, tehát a «mindnyájuk»-hoz nem tartoznak a pokolbeli lelkek; ez a minimum; s már e minimum is elég ahhoz, hogy a következtetés megdőljön.

Az ó-szövetségben is talál a szerző nyomós bizonyitékokat. Ozeás próféta szavaihoz: «Halálod leszek, oh halál! fullánkod leszek, oh pokol!» (Ozeás 13, 14.) ily exegesist csatol, ha a halál mérget kap, élővé kell lennie, ha a pokolba fullánk jő, meg kell halnia, azaz az elkárhozásnak, mint olyannak, meg kell szünnie, nem különben a halálnak is.» Képletes beszéd; tehát annyit fejez ki, a mennyit a képletesen beszélő akar, hogy kifejezzen. Megszünik-e a halál Krisztus által? Nyilvánvaló, hogy nem minden tekintetben; mert mindenki meghal, aki meghalhat, vagyis, minden élő; hanem ez által csak az jeleztetik, hogy lesz föltámadás, lesz uj élet. Hát a pokol fullánkja mit jelent? Jelentheti a pokol végét, jelentheti a meggyengülését, jelentheti mindenkire végzetes hatalmának megtörését. Hogy mit tett Krisz-

tus? vajjon eltörülte-e a poklot; ugy, mint szokás eltörülni a börtönt, lerontani falait, szétrepeszteni békóit, összetörni kineszközeit, vagy pedig minden egyesnek hatalmat adott, hogy számára a pokol ne létezzék s igy megsemmisitette a poklot a kegyelem s az erény országában, — azt máshonnan kell megtudni.

Mi beérjük annak kimutatásával, hogy mily szerénytelen merészséggel gazdálkodik szerző a sz. irásban, hogy az elfogadott magyarázat félretolásával, az ellenkező helyek ignorálásával könnyü szerrel fölállitsa szellős exegesise filagóriáját. Véleményének megokolása tulajdonképen ez: én ezt igy fogom fel; nekem ez igy látszik, — no meg tetszik is! S e modorban eltalálta a német rationalisták fesztelenségét és otthoniasságát, melylyel a tudás és a titkok minden regiójában forgolódni szoktak. Ég, föld és pokol nyitva belátásuk sas tekintetének! Az a hátránya van e systemának, hogy minden egyes más és más világot lát, amiből esetleg nagy bajok támadhatnának, ha nem járna nyomukban a legszendébb türelmesség. Hagyjuk őket! «*μὴ δὴ τοιαῦτα λοιπὸν εἰσάγωμεν δόγματα γραώδη καὶ μύδους ἰουδαικούς.*»

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

III. AZ EGER-FŐMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MÜKÖDÉSE.

Irta SZŐLLŐSSY KÁROLY.

Adamovich József, tiszaeszlári plébános, szül. 1845. május 28-án Sajó-Hidvégen, Zemplénmegyében. Az annak idejében annyi izgatottságot okozott eszlári eset alkalmából a M. Államban egész czikksorozatot közölt, mely később önállóan «Tisza-Eszlár. Zsidókérdés. Válasz Schuck Salamon karczagi főrabbinak A keresztények a zsidókról czimü röpiratára. Budapest. 1882.» czimmel jelent meg.

KICSODA KRISZTUS AZ EMBER FIA?

Irta Dr. PETHŐ.

VII.

Krisztus az ember fia — lelkének értelmi fényében és a tudás magaslatán ugy áll elénk, mint mindenek feje. Mindent tud, amit az Isten „örök, hü gondolatai“ az elesett természetben ujjáalkotni, javitani, nemesiteni akarnak; mindent, a mi az Isten irgalmas terveivel összefügg, a mi azokra bármiképen vonatkozik. S miután minden, a mi teremtetett, lezuhant s fölemelkedni vágyik Krisztus által: azért minden lét s minden viszony szála, minden állag s minden eseték szála Krisztus ismeretébe van beleszőve, melyben az egész világrend egységes és romlatlan képe rajzolódik. — Ő tudja mindennek értékét, jelentőségét, czélját. Ez az értelmi fény földeriti előtte föladatát, az utat, a módot, mikép kell végrehajtania nagy müvét; — átizzitja lelkét, s kifesziti azt a legmagasabb égtől a legmélyebb pokolig. Ő a szellemvilág napja, mely megvilágit minden embert, ki a világba jön.

De ez a tudás, a bölcseség és tudomány kincsei, nem képezik Krisztus lelke egyedüli diszét. Az embert sem emeli az események piedestalára az értelmi fény, az ész mélysége, a fölfogás általánossága,

s annak mindent felölelő mérvei. A tökéletes ember képét, ki elragadjon s lelkesitsen, inkább az erényben keressük. Valamint az élet merő valóság, s minden ize csupa merő tény; ép ugy nyilvánulásainak értéke, becse, jelentősége a tettben van. Az ember tökélye, értéke, becse is a tett, az erény, a cselekvő erő müveiben lép föl. A cselekvő erő tökélyei az erények. Az erények pedig a természetfölötti rendben a kegyelem hajtásai. Krisztus erényei is a benne fölhalmozott kegyelmet követik; ennek fokával emelkedik energiájuk, mérhetlenségével növekszik tökélyük. A ki tehát Krisztus erényei fönségét fölfogni kivánja, annak áhitatos gyengédséggel szét kell vonni a leplet, mely a halandó szem elől Krisztus lelkének kegyelmét eltakarja, be kell hatolni az Isten szándéklataiba, melyek szerint a kegyelem kincseit Krisztus lelke számára kiszabta; el kell lesni a sz. sziv és lélek benső aktusait, melyek mint a kohóból kitörő tüzkévék nyilalnak az éjben.

Ismét előre bocsátom a figyelmeztetést, mely e részben s ez értekezés egész irányára nézve a legfontosabb! Krisztusról, az emberről van szó, arról a lélekről, arról a szivről, mely ugy lelkendezett és ugy dobogott mint a mienk; — Krisztus erényeiről, az emberéiről, melyeket mi is ismerünk, melyek aktusai kisebb-nagyobb tökélyben a mi lelkünkből is kitörnek, arról a szerelmes áhitatról, buzgalomról, könyörületről, istenfélelemről, alázatról, melyek hurjai bennünk is rezegnek, vagy legalább meg-megrezzennek. Nem az isteni lényeg örök szentségéről, melyet mi szegénykék csak analogice értünk, hanem az emberi erényről, melyet értettek a zsidók, midőn mondák: ime mennyire szerette őt, — melyet értettek az apostolok, midőn őt könyezni látták, — s melyen tetszést találtak mindazok, kik gyönyörrel észlelték, hogy ez a szerény, engedelmes, angyali fiu növekszik korban és bölcseségben Isten és emberek előtt.

Nem lehet e figyelmeztetést eléggé öntudatunkba vésnünk; minden ettől függ, hogy Krisztust megszeressük.

Krisztusnak, az embernek szentségét domboritja ki az irás; az emberek cselekedeteiben, az emberek érzelmeiben mutatja az utat, melyen tökélyre juthatunk. Aminthogy az irás seholsem tanit minket az Isten szeretetére azon inditó okból, mert az magában véve a legfőbb jó, hanem azért, mert jót tett nekünk, in specie, mert Krisztus jót tett nekünk, szeretett minket, szenvedett, meghalt s igy a tények egyszerü, megrenditő közvetlenségével indit a szeretetre: ép ugy, midőn szentségre és erényre buzdit, nem mutatja be nekünk az Isten fölfoghatlan tökélyét, — nem éri be vele, hogy csak általános programm gyanánt állitsa föl, mondván: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes, — de midőn szentséget és erényt tanit, Krisztusnak, az ember fiának szentségét állitja szemeink elé. Ez a legbölcsebb paedagogikus rendszer, melyet az Isten Jézus Krisztusban megvalósitott éppen azon czélból, „ut dulcescat sapientia Dei.“ Midőn a szentirás valami erényre buzdit, nem találja jobb módját s hatályosabb okát, mintha Krisztusra utal. „Kiki közületek kedveskedjék felebarátjának javára és épülésére. Mert Krisztus sem kedvezett magának, hanem a mint irva vagyon: a téged szidalmazók szidalmai rám esnek.“ (Róm. 15, 1. 3.) A megvetést és szidalmazást békével türte Krisztus, hogy az embereket megnyerje, v. i., hogy nekik „kedveskedjék“; ti is tegyetek ugy „és éljetek szeretetben, mint Krisztus is szeretett minket és önmagát adta érettünk Istennek kellemes illatu ajándékul.“ (Efez. 5, 2.) Az apostol e nevelési rendszert eltanulta magától Krisztustól, ki búcsuszavában is erre hivatkozott: „ti is ugy szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket“, t. i. a végső megalázásig, az utolsó szolgálattételig; —

bárki is mossa meg szeretetből felebaráta lábait, mint én is szeretetből tettem, hogy külön-külön előttetek letérdeltem és szeretetemnek ez alacsony szolgálatban gyönyörét leltem. Ezt mind Krisztus, az ember tette, a ki oly közel állt hozzánk, hogy mi nemcsak külső tényeit, de belső világát is magunkévá tehetjük: „Ugyanazon érzés legyen bennetek, mint Krisztus Jézusban, ki Isten alakjában lévén (v. i. Isten lévén) kiüresitette önmagát, szolgai alakot vevén föl, hasonlóvá lett az emberekhez.“ (Filip. 2, 5. 6.) Ugyanazon önmegtagadó, magát megalázó szeretet legyen tulajdonotok, mint minő a Krisztusé volt. Az önmegtagadó, magát megalázó szeretet egész a heróismusig, ez — Krisztusé, az emberé volt. Isten nem alázhatta meg magát, engedelmes nem lehetett a halálig, uj, dicsőséges nevet nem kaphatott s kitől kapott volna? hanem Krisztus, az ember, ki lelkébe zárta a leghőbb isteni szeretetet, az erény világában uj életet teremtett, uj példákat állitott, uj fogalmakat adott lelke, szive életteljéből.

E minőségében az egész emberiségnek lett szentséget s erényt illetőleg példaképe, tündöklő prototipusa; mert nekünk szól, hogy mindnyájan „erre hivattatok, mivel Krisztus is szenvedett értünk, példát hagyván nektek, hogy az ő nyomdokait kövessétek; ki bünt nem tett; sem álnokság nem találtatott szájában.“ (I. Pét. 2, 21. 22.) Mindnyájan erre hivattatunk, hogy ez egyetlen, páratlan szentnek, Krisztusnak nyomdokait kövessük. Őt, a szentség prototipusát látta ragyogni a látnok s szive hevülésétől nem parancsolhatott nyelvének, kitört ajkán a szó: „Sionért nem hallgatok és Jeruzsálemért nem nyugszom, mignem eléjön mint a fényesség az ő igaza és üdvözitője égni fog mint a lámpa.“ (Izai. 62. 1.) S mire végre eléjött s midőn lelke báját és tökéletességét ragyogón kifejtette, akkor már végére ért a látnok szerepe s már nemcsak a próféta látta fé-

nyességét, hanem mindnyájan, „láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyetlen szülöttének dicsőségét, telve *malaszttal.*“ (Ján. 1, 14.)

A megszentelő malaszt teljessége, mely Krisztusban lakozott, mely ugy volt lelkében, aminthogy van lelkünkön az isteni kegyelem, — a megszentelő malaszt mérhetlen bősége adja legvilágosabb fogalmát Krisztus lelke szentségének. Mindenesetre szent volt Krisztus, az isteni személylyel való egyesülés folytán is, hiszen nem vétkezhetett és aktusait, értelmi és akarati müködését az Isten vezette, mert a hyposztatikus egyesülésnél fogva az isteni személyé voltak; — kedves is volt az Isten előtt Krisztus lelke éppen azért, mert az Isten fia lelke volt: de azt a szentséget, mely második természetté lesz az emberben, mely által az emberi lélek istenittetik, mely által uj erőknek hordozójává válik, — azt a szentséget, mely mint forma az emberi lelket átjárja s azt a természeti rendből a természetfölöttibe átviszi, — a megszentelő malaszt nyujtja.

Tehát Krisztus lelkének megszentelő malasztja, e malaszt teljessége, e teljesség mindent meghaladó mérvei adják ez egyetlen, választott lélek szentségének fogalmát. Ezt a fogalmat akarjuk a következőkben kidomboritani.

A megszentelő malasztnak létét Krisztus lelkében s annak minden mérvét meghaladó bőségét bizonyitja mindenekelőtt az, hogy Krisztus az isteni lényeget, mint ember szemlélte; erat comprehensor etiam hic in terra. Már pedig az isteni lényeget a természet erőivel még Krisztus lelke sem szemlélhette. Kellett tehát természetfölötti erő, mely a lelket erre képesitse. Ezt az erőt kegyelemnek hivjuk.

Semmi sem oly könnyü, mint mondani, hogy a kegyelem a lélek tehetségeinek fölemeltetése, hogy részesülés az isteni természetben; de mit értünk utóvégre is e kifejezések alatt? Mig meg nem határoz-

zuk in concreto, hogy miben áll az a fölemeltetés, miben az az istenités, üres szavakkal játszunk. Az értelem „istenittetik“ az által, hogy oly müködésre képesittetik, melyre csak az Isten képes, t. i., hogy lássa az Istent, mint ő látja magamagát. Nem marad az értelem a természeti rendben, hol csak a teremtményekből vett analog fogalmakkal közelitheti meg az Istent; hanem fölemeltetik, hogy nem analogice, hanem ugy lásson és ismerjen, mint az Isten. Eszközli ezt itt a földön a hit belénk öntött habitusa, tul a siron a „lumen gloriae.“ Ép ugy az akarat „istenittetik“ az által, hogy ugy szeretheti az Istent, amint az Isten szereti önmagát. Nem szereti már az Istent azon tökéletlen viszonyban, mely az embert mint teremtményt és szolgát Teremtőjéhez és Urához füzte: hanem szereti az Istent mint Isten gyermeke s szeretni fogja teljes odaadással, midőn látni fogja Őt ugy amint van.

Ezen isteni cselekvés által lesz a lélek Istenhez hasonló; de mivel cselekedni — legalább rendszerint és állandóan — nem lehet arányos tehetség és természet nélkül, sőt mivel az isteni cselekvés csak isteni, vagy „istenitett“ természetből származik: azért a megszentelő malaszt első hatása magára a lélek állagára hat ki, informálja s ez uj forma erejében a lélek a természetfölötti rendbe emeltetik.

Alkalmazzuk már most ezt a tant.

Krisztus látta Istent már földi életében, s látta Őt azon mérvben, azon tökélyben, mely Istenhez való viszonyának megfelelt. S amint Istenfiui állásában, hozzá ember nem hasonlitható, amint fönségesebb, szorosabb kötelék Isten és emberi lélek közt nem is képzelhető: ugy a megszentelő malaszt mértéke és teljessége is, mely Krisztus lelkét elárasztotta, nem hasonlitható össze semminemü ember „istenitésével.“

Az Ige Krisztus lelkét a személy egységébe belevonta „in gremium Verbi“ s valamint ezen sub-

stantiális egyesülésnél két természet közt szorosabb, bensőségesebb viszony nem képzelhető: ép ugy a malaszt is, melylyel az Ige Krisztus lelkét képesitette, hogy bele mélyedjen s birja azt, amit adott neki, minden szentnek malasztját, kegyelmét, adományát s a Szentlélek minden bőségét meghaladja.

Lehetetlen ezt máskép csak képzelnünk is. Másmás alakban ujra föllép ugyanazon sürgető, késztető gondolat, melyet ekkép formálhatunk.

Micsoda a kegyelem rendjének, e természetfölötti rend behelyezésének motivuma Istenben? Nem lehet más, mint a szeretet. Ha már a teremtésben is a motivum, a finis operantis Dei, a szeretet volt, ha a teremtés maga nem egyéb mint külre való, esetékes, véges alakban föllépő nyilvánitása az örök szeretetnek, ha a természet rendje az Isten első szerelme: mennyivel inkább lesz a kegyelem rendjében az inditó motivum, az Istent inditó rugó a szeretet. E szeretet erejében magához vonzott: ideo attraxi te miserans tui. Ez a magához való vonzás éppen azon fönt emlitett istenitésben áll. Közelebb nem hozható a teremtmény máskép, mint ha az Isten közöl vele valami tökélyt, s éppen a természetfölötti rendbe nem hozható át máskép, mint ha az Isten közli vele természetét. S minél inkább szereti a teremtményt, annál többet juttat neki isteni természete participatiójából.

Krisztus lelke a legkedvesebb valamennyi teremtmény közt Isten előtt. De a természetfölötti rendben az Isten előtt való kedvesség szükségképen magában foglalja a kegyelmet, sőt avval azonositatik: tehát Krisztus lelkében a kegyelem a legfőbb mérvben van meg. Igaz, hogy a személyi egyesülés által az Istenfiával Krisztus lelke egyetlen, páratlan fölmagasztaltatásban részesült; de a személyes egyesülés nem változtatott a lelken semmit, meghagyta azt természetes erőiben s e tekintetben Istenhez nem

ért közelebb. De hogy Krisztus lelke Istenhez minden tekintetben közel ne legyen, sőt, hogy más lelkek, a megszentelő malasztot birják, s e részben közelebb legyenek, azt senki sem engedheti meg. Kit szeretne Isten Krisztusnál forróbban? „Deus Christum diligit non solum plus quam totum humanum genus, sed etiam plus quam totam universitatem creaturarum.“ Summa theol. I. quaest. XX. ar. IV. ad primum.

Kell tehát, hogy az Isten Krisztus szentséges lelkét formálja át leginkább, azt a lelket emelje föl leginkább; mi által? a kegyelem által. Vagy tán Krisztusban lakjék az Isten testi valóságban, s Krisztus ne lássa, ne szeresse ugy mint szeretik mások, kik nem természetes, csak fogadott fiai Istennek?!

Az Ige mint az Atya egylényegü képe magára vette természetünket, hogy az emberben a teremtett Istenképet reformálja: azért az általa fölvett természetben kifejezte az Isten képét teljesen, hiánytalanul, melyet mindnyájan csak utánzunk, kópiázunk. Az üdvözülés e hasonulásban áll; „mert a kiket eleve ismert, eleve is elrendelte azokat, hogy *hasonlókká legyenek az ő Fia ábrázatjához.*“ (Rom. 8, 29.) Következőleg miután rajtuńk az Isten képe a kegyelem által alakul meg, Krisztus is mint előkép, a kegyelem által tünteti föl magán az Isten ábrázatját. Igy lesz ő teljes mérvben eszményünk, fejünk, s mint eszményén és fején valamennyi megujult s megigazult teremtménynek leggazdagabban lép föl lelkén a megujulásnak és megigazulásnak formája: a kegyelem; Krisztus kegyelemmel teljes!

Bizonyára Krisztus kegyelemmel teljes! Ez a kegyelem először a *megszentelő malaszt* mérhetlen ajándéka, azután a *hitet kivéve valamennyi erény* és a Szentlélek *hétszeres lelke*, végül e nagymérvü fölszerelésnek megfelelő hajtó és mozgató erő: a *segitő malaszt.* Krisztus lelkén mint életerős törzsön, e cso-

dakegyelem erejében fakadt a keresztény élet valamennyi erénye, s mindaz a szellemi tökély, mindaz a lelki erő, mindaz az indulat, áldozat és fönség, mit a kegyelem valamikor az emberi lelkekben eszközölt, eszközöl s eszközölni fog, — fölragyogott Krisztus lelkén.

A tudás, hogy Krisztus a legkegyelemteljesebb lélek s minden kegyelemnek kutfeje elegendő arra, hogy örökre lelkesitsen szeretetére. Azonban mindnyájan érezzük, mily elégtelen s homályos fogalmaink vannak a kegyelemről s következőleg mily határozatlan s éppen nem impozáns benyomást tesz ránk, ha a kegyelem bőségéről, teljességéről szólunk vagy ha Krisztus lelkét mint a kegyelem rendjének elsőszülöttjét s fejét kontempláljuk. De e bajon segithetünk. A kegyelemnek, a megszentelő malasztnak vannak nagyon is impozans kiágazásai, milyenek a lélekben székelő természetfölötti erények s az erényeknek vannak hóditó, ragyogó, csodálatos nyilvánulásaik: ezek a tettek, melyekben a malaszt isteni ereje lüktet s boldogitó, enyhitő gyümölcsöket hoz a bensőséges embernek s az egész világnak.

Hogy Krisztus kegyelmének bőségét megértsük, szem elé kell állitanunk e kegyelem bőségéből származó tetteket, s az élet impozáns valóságában, melyet az erények soha sem látott heroismusa, egyenesen isteni, mennyei, természetfölötti életnek, uj, világot alkotó erőnek minősit — kell kinyilnia, kell szinesednie azon fönséges fogalomnak, mely szerint Krisztusban a kegyelem bősége lakott. Krisztus életének impozáns valósága pedig akkor tünik elő, ha őt nem mint egyedet, ki erényben tündökölt, szemléljük, hanem az erények s az életszentség azon dicsfényében nézzük, mely reá, mint az egyháznak *fejére* visszasugárzik.

Krisztus mindenek feje .... A természetfölötti rendben a fő nemcsak elsőt, urat, királyt jelent, ha-

nem megdöbbentő titkot, mely szerint az élet, v. i. annak lelke a kegyelem, azután az élet tökéletessége, v. i. a szellem ereje, mely nemcsak éltet, hanem tökéletes müködésre, erényre, hős tettre képesit, — Krisztusból a misztikus test fejéből árad. Krisztusé minden kegyelem, mely az emberi lelkekbe szivárog, kezdve attól, mely a természetfölötti élet legalacsonyabb fokait megalkotja, egész az Isten lelke remek müveiig, melyek ámulattal töltenek el népeket és korokat. Christus est causa meritoria gratiae, Krisztusé minden kegyelem egyszersmind azon értelemben, hogy Ő az általa megujitott természetfölötti életnek előképe s igy minden tökélye e természetfölötti hatónak, a kegyelemnek benne van kifejezve.

Óriási körvonalakban emelkedik ki az emberiség életéből a fogalom, hogy mily nagy, csodálatos erő és áldás Krisztus lelkének kegyelme, ha e kegyelem müködését külön-külön vizsgáljuk, hacsak futólag is — az emberi lelkekben.

Minden szivben és minden lélekben müködik a kegyelem. Bármily jelentéktelen is közönséges lelkekben a fejlődés, a harcz és küzdelem, melyben a jobb ember megujulni iparkodik, elég erős és beható arra, hogy tagadhatatlan és félreismerhetlen nyomait a lélekben visszahagyja. Ki birná csak megközelitőleg is elgondolni a kegyelemből eredő mozzanatokat, melyek az emberi lelkekben lejátszódnak, ki birná elszámlálni a lélek Istenhez való emelkedését a hit szárnyain, vágyódását a boldogság után a remény szende, szelid sugalmazása nyomán? Azt a lassu fejlődést, tisztulást, megerősödést, mely a bünből az Isten-szeretet nyugalmasabb s azért biztosabb fokáig vezető utat jellemzi? Minden Krisztusból, a test kegyelemteljes fejéből árad. Ez az ő kegyelme, mint a vitalis spiritus a testben, mely a főből s a szivből átszivárog s áthat minden izbe s erecskébe, élővé s a lélek behatásaira alkalmassá teszi a testet: ugy

jön belőle életünk, az „ő teljességéből vettünk mi mindnyájan malasztot malasztért.“ Ján. 1. 16.

S hogy árad Krisztus teljességéből a vigaszos elevenitő kegyelem azon lelkekbe, kik hozzá hasonlóbbak! Minden nagy nemes érzülete a szivnek, minden áldozatos keserve, minden szeretö lemondása, minden szent, boldogságos hevülése, mi volna más, mint a Krisztus kegyelméből, ez áldott életerős gyökérből feslő virágszál.

Minden erény Krisztusi; Ő ily életet hozott, mert uj szellemet, a kegyelem előbb soha sem sejtett vigaszát és édességét árasztotta s árasztja ki folyton a földre. Uj titkot rejtett az élet malmába, uj észt és élvezetet blazirtságába, uj virágzást és pezsdülést a fonnyadt életkedvbe, értéket födözött fel a szenvedésben, örömöt a gyalázatban, dicsőséget a megvettetésben; — s a csodamüveletekhez csak egy kulcs szolgál, megértésükhöz egy fénysugár kell a lélekbe, s egy vonzalmas édes érzés a szivbe: e fényt s e vonzalmat Krisztus kegyelmének hivjuk. Ez a kegyelem egészen az övé, ő szerezte, ő osztja s e kegyelem teljessége fönragyog imádandó lelkén.

E kegyelem mint özönlő forrás teljéből, ugy árad ki a földre Jézus szivéből; mert Jézus mint mindenek feje, minden kegyelmi életnek osztogatója. Minden megigazult az Isten gyermeke lesz, azután növekszik, erősbül, tökélesbül az Isten erejében; de mindebben nem tesz mást, mint hogy a megigazulás és kegyelem prototypusát, Krisztust utánozza, kegyelméből kegyelmet vesz át s az által hozzá hasonlóbbá válik. Erőink a kegyelem befolyása alatt vajudnak, gyötrődnek, kinlódnak, erőlködéseikben ép ugy mint szenvedéseikben Krisztus képének kifejezésére törnek, mignem mindnyájan eljutunk hozzá. Ki birná fölfogni Krisztus kegyelmének teljességét az emberi lelkek beláthatlan világában?

Ki birná fölfogni a bün nyomorát, melyet ember

megutált, a rémületet, a lekiismereti furdalást, a kint, melyet milliók szenvedtek vágyukban az Istennel való kibékülés után? Ki birná kimérni a szenvedés keserüségét, a könyek tengerét? az önmegtagadás töviseit ki birná koszoruba füzni, melyek a büntől való menekülés kiirthatlan gyökerén sarjadztak? Mindez a kegyelem müve! Hatalmas, elementáris erő ez a kegyelem a természetfölötti rendben! Honnan veszi magát? Krisztusból! Nemcsak tőle van, amennyiben Ő a kegyelmet nekünk megérdemelte, hanem tőle van, amennyiben Ő mint feje minden Isten-gyermeknek, önmagán föltüntette a kegyelem müveiben a lelkek mindeme bajvivását és küzdelmét.

Azonban ki mérte ónsulylyal az emberi sziv mélyeit s ki foglalta össze szóban vagy irásban, ki jelenitette meg vásznon vagy kövön azt, mit a szellem világának hivnak? E szellemi világ lelke Krisztusnak kegyelme!

Még csak egyet! Krisztus kegyelmének nagyságát föltünteti a keresztény élet minden cselekedete és minden müve, de föltünteti azt főleg a szenvedő s önfeláldozó szeretet. A szeretet boldogitó világában Krisztus kegyelme megnyitja az önfeláldozás keresztutját!

Az egész kereszténység egy nagy imitatio Christi, amelynek annyi könyve van, ahány emberi, törekvő lélek. Ez a törekvés oly keserves és nehéz, emberileg szólva oly észszerütlen és fonák, a külső és belső önmegtagadás vasbilincsei oly súlyosak és görnyeztők, a szenvedésben s annak minél mélységesebb mélyében keresett élvezet oly hihetetlen, hogy csak oly mennyei, felülről lecsapó hatalom, Krisztus kegyelme győzheti.

Az emberi küzdés, s az áldozatos szeretet egész vonalán e hihetetlen csodákat folyton-folyvást Krisztus kegyelme eszközli. A természetet megbuktatja önzéseivel, okoskodásaival együtt, s megbűvitve vonzza maga után a lelkeket, kik édességét megizlelték.

„Isten szerelméért mindenre el kell magad szánnod, tudniillik fáradalmak és szenvedésekre, kisértetekre, bosszuságokra, aggodalmakra, inségre, nyavalyákra, sérelmekre, rágalmakra, szidalmakra, megaláztatásokra, pironkodásra, fenyitések s kisebbitésekre, ... ezekből készül a mennyei dicsőség koronája.“ Igy ir Kempis Tamás (III. k. 35.) a kegyelmes szeretet küzdelmeiről.

Ez mind Krisztus kegyelmének teljességéből való. Csak az Isten szeme képes belátni mindazon nagy, fönséges lelkeket, kik akár a világban, akár a kolostorok falai közt áldozatos, szeretettől hevülő s önmagukat gyülölő életet élnek. A penitenczia ridegsége, az angyali tisztaság, a lélek bensősége, a sziv szeretetlángja, az elvonult szemlélődés, oh mily tiszta, égi bájban tünnek föl a tisztátlan, romlandó testtel való érintkezésben.

Reszket a kéz s elakad a toll, midőn szolgálatába szegődik azon gondolatnak, hogy 1890. év óta a keresztény áldozatos szeretet mennyi szivet emésztett el, mennyi lelket tört meg az irgalom édes jármában. Nem kimélt méltóságot, szépséget, fényes pályát, nyugalmas, élvezetes életet, nem kimélt gyengéd kötelékeket, nem kimélt virágos reményeket, fényes jövőt, nem, — mindent az édes áldozat keserüségébe fojtott — Istenért. Szinte félemletes hatalom; a hitetlen ragályos lelki betegségnek, kegyetlen rajongásnak, a világfi esztelen tulzásnak, az édes atya és anya s a szerető jegyes szivtelen undornak nézi, — csak az, aki az áldozatot hozza, aki türi — nem, helytelenül beszélek, — aki élvezi, — az mondja gyönyörüségnek. Krisztus kegyelmének müvei, et ex plenitudine ejus omnes . . . Omnes! mindezek az apostolok, a tanitók, a vértanuk és hitvallók, a szüzek s valamennyi keresztes lélek, értem áldozatos lélek, valamennyi belőle meritett. Mert Krisztus nekünk igazság és megszentelés lett!

Milyen tehát Krisztus kegyelme?!

Igy áll Krisztus szemeink előtt, mint a kegyelemnek s minden belőle kinövő erénynek prototipusa, a ki föltünteti magán a kegyelem által reformált isteni hasonlóságot s minden tökély és erény csak annyiban létezik, amennyiben Őt utánozza s nemcsak utánozza, hanem mintegy Ő benne, szellemében, erényeiben részesül a belőle való kegyelem által.

Minden szentség és erény tehát róla sugárzik, s mindennek föl kell küzködnie Krisztushoz. Ez az „uj ember"-képződés a benső embernek hite, reménye, vágya, fájdalma által megy végbe. Ha e küzdelmeiben szem előtt tartja, hogy kicsoda Krisztus, az ember fia, akkor a lelkesülés s a vonzalmas szeretet szárnyán fogja Őt megközeliteni s nem fog idegenkedni sz. Pál tüzes indulatától, hogy szeresse mindenek fölött Krisztust, „ki nekünk az Istentől *bölcsesség és igazság, megszentelés és váltság* lett." I. Kor. 1, 30.

SOMOGYI KÁROLY ÉLETE.

(1811. apr. 1. — 1888. márcz. 20.)

Irta FERENCZY GYÖRGY.

«Das ist ein königlicher Mann, welchen nichts besiegt, als das Schöne und Göttliche, dessen Knie nichts beugt, als die Andacht.»

Ernst Wagner.

Ha nagy volt Somogyinak érdeme a magyar nemzetiség érdekeinek előmozditásában, főleg midőn a szegedi könyvtár megalkotásával nevét halhatatlanitá s a magyar elemnek

sabb része. Itt ugy ismerkedünk meg a sz. földi viszonyokkal, amint vannak; tulzás, szépités nélkül, pedig volna mit szépiteni — az elszomoritó desolatión! «Valóban az isteni gondviselés keze müködik itt — mondja szerző egyik helyen — midőn a sz. földet pogányok uralják, mert a legszentebb helyekkel oly keveset törődő kereszténység nem méltó azok birtoklására.»

A további utban: Konstantinápoly s Atheneben ismét a világot látott fesztelen tourista lép előtérbe, ki észleleteit, tapasztalatait ugyanazon kedves, könnyed modorban közli. Figyelme mindent átkarol; a természet szépségeit s változatosságait, a müvészeteket, a régészetet, a népszokásokat, s characztereket, a történelmet stb. Ennyi változatosságával mindig az érdekesség szinvonalán tartja magát a könyv, melyet elolvasva, csak az a vágyam volt: bár tovább szőtte volna szerző a fonalat!

Ajánljuk a kedves olvasmányt a t. cz. közönségnek figyelmébe s kérjük annak lehetőleg tágabb terjesztését azon indokból, mert szerző, dicsérendő önzetlenséggel, munkájának összes jövedelmét a keleti missióknak szánja. Ő a sz. földön lépten-nyomon anyagi segély hiányából támadt szánandó és siralmas állapotokat talált, de másrészt nem egy izben alkalma volt, az önfeláldozó missionáriusok fáradhatlan tevékenységének szép eredményeit lelki örömmel tapasztalhatni. Midőn tehát a jeles könyvet, melylyel az irodalmi téren dicséretesen ismert szerző nem mint zsengéjével lép föl, pro merito ajánljuk, egyuttal a keleti missióknak vélünk csekély szolgálatot tenni. *Várnai.*

Az öt boldog angol vértanu Jézus-Társaságából. K. A. német eredetije után. Kiadja a „Hirnök." Kalocsán. 1888. (Collegium.) 8⁰ 84. l. Ára 30 kr.

Jézus édes szive, vagyis Jézus szentséges szive tiszteletének története, mivolta és áldásai. Magyarra forditotta Bányik Ignácz. S. J. Kalocsa. (Collegium.) 160. l. Ára 40 krajczár.

A kalocsai füzetkéket mindig nagy örömmel veszszük. Jeleit látjuk bennük azon buzgalmas munkakedvnek, mely az Isten nagyobb dicsőségére tör. A «Mária gyülekezetek Emlékfüzéréhez» «A Magyar szent Hajdannak Mária Gyöngyei» füződtek; közbe-közbe megszólal «Mária-Lant»-ja; «Emlékfüzér,» «Gyöngyök,» «Lant» lendületes czimei a szivek még lendületesebb megnyilatkozásának. A most jelzett két füzet kiadója a «Hirnök.» Az első füzet Boldog Campián Ödön, Woodhouse Tamás, Nolson János, Briant Sándor, Cottam Tamás jézustársasági vértanuk rövid életrajzát, jobban mondva vértanuságuk történetét adja. Anglia e korbeli története mint tudjuk az egyházra annyi fényt áraszt mint Nero, Decius v. Diocletián üldözése, s a hit mily erőteljében s mily hősies rendületlenségben állitja elénk e füzet éppen az emlitett öt vértanut is; küzdelmes történetüket egyszerü, meleg hangon beszéli el.

A másik füzetre igazán ráillik, amit P. Hattler a füzet minden értelmes olvasójával elmondhat, hogy «elbájol ez a könyvecske kedves szava és életrevaló tartalma által.» Mindkettő nagyon igaz. «Kedves szava» hangzik, főleg az «Első Részben,» hol a «Jézus szive iránt való nyilvános ájtatosság eredete és elterjedése» adatik, «Második részben,» mely az ájtatosság tárgyát, jeles voltát ismerteti P. Galifetnek ismert vonzalmas müve nyomán, s végül a «Harmadik Rész Második szakaszában», mely Jézus szive néhány szent tisztelőiben kimutatja az ájtatosság hasznát. Legnagyobb előnye azonban «életre való tartalma.» Számtalan pontban, külön-külön elénk terjeszti azon gyakorlatokat, melyekkel a «nagyrabecsülő hálás és bánkodó szeretetet» Jézus szive iránt magunkban nagyra nevelhetjük. Az ájtatosság gyakorlatai 15 pontban a bensőséges élet mesterfogásai. A rövid utasitás pedig, «hogyan juthatni ezen ájtatosság által az igazi keresztény életmódra,» amily alapos, oly szelid és szivhezszóló.

A lelkiatyák e könyvecskét a nemesebb és keresztény életretörő lelkeknek alkalmas olvasmányul bátran ajánlhatják.

Dr. Pethő.

hatalom tulkapásai. De ha a dölyfös büszkeség azt képzelte, hogy a szerénységen lábbal is lehet tipródni, hogy az önkénykedés előtt a jogérzetnek is meg kell hajolnia, — ugy Somogyival szemben elszámitotta magát. Különben beszéljenek a tények.

(Folyt. köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

XII.

San Pastore! San Pastore! Két varázsszó, mely uj világot tár szemeink elé. Kifogyhatlan képekben, szinekben, tiszta örömben. Szinei az olajfa ezüstösen csillogó zöldje, az albáni hegyek illatos, kék párázata, a sinistra ilex s a borostyán sötét zöld árnyai, s a thyrreni tengerbe szálló napsugár szinjátéka. Mint nagy emlékek csendes temetője terjeng előttünk mértföldszámra a magános Kampagna; földre kivánkozó, szürke tornyok ijesztenek itt-ott rajta, félénken tekint fel rájuk a vándor, homlokukon viselik még most is az átkot, megrepedt márványlap csillog le a magas, szük ablak alul, rajta olvassuk: Anathem . . . . . a többit már letörte az időnek nemcsak pusztitó, de egyszersmind engesztelő keze. Lomhán kúsznak a lapályban a régi római viák: Via latina, Via tiburtina, Via praenestina; romba dülő vizvezetékek ivei szegélyzik itt-ott a láthatárt, s a hol a bolthajtás már beszakadt, ott az egymásfelé görbülő falak, mint segélyért rimánkodó karok nyulnak a magasba. De el tovább! skorpio töpörödik a laza tégla alatt, melyet a Vallis inferni kemenczéi égettek Nero és Antonin császárok korában. Dél felől a tengerbe vész a vidék, a pontusi mocsarak

terjengnek; ott «mali culices, ranaeque palustres avertunt somnos.» Hor. Serm. l. I. S. Az albáni hegység klaszszikus kelleme, kecses vonalai, illatos lehellete leginkább vonzana; de magaslatain várszerü falvak, redőin városkák ülnek sürüen elhintve; előkelő villák lefoglalják völgyeit, s erdői az üdülő városi nép zajától visszhangzanak. San Pastore, a Collegium Germanico-Hungaricum villája nem itt van; Rómától keletészakra, ott hol a sabini előhegység végső hullámot vet, a régi Pedum melletti magaslaton emelkedik tündöklő, kétemeletes házcsoportja szent Pásztornak.

Augusztusban vagyunk, kezdődik a vakáczió! Föl tehát sz. Pásztorba!

Keserves dolog volna Rómában maradni. Már a junius és julius kivasalja rajtunk adóját, s a frater guardarobiere szolgáltatja a fehér zsebkendőket — verejtéktörlésre. Bujdosdit játszunk a napsugárral; függöny, redő, fatábla állja utját a betolakodónak. Az udvaron lubiczkoló, hüs forrás mellé vonul 60, 70 thesisével a mindennemü szomjban lankadó alumnus. Az olympus (az ötödik emelet) üres; sötétség borong a szobákban, lakói szerencsésebb vidékekre költöztek s csak hálni járnak haza. A refektoriumban Anakleto nem győzi hozni a vizes palaczkot s a füstölgő leveses tálra hüledezve néz a csurom vizes éhező; csak a homoeopatikus érzelmüek meregetnek nagy bátran, mert mondják, hogy izzadás ellen legjobb a forró leves. Este a vacsoráról való kivonuláskor egy közös akciót müvel a közönség, törli az arczon permetező, a szőke, barna hajfürtökbe kapaszkodó verejtékgyöngyöket s kicsavarják a guardarobiere tündöklő kendőit. Egyik-másik német pajtás «skandált» is emleget, a békésebb «santa pace»-val csititja!

A szúró napsugár elől a római, — még az olyan «duca Maggaroni» és «conte Salfaladi», — villeggiaturá-ra menekszik s Frascati, Marino, Albano, Ariccia, Tivoli-ból nézi azt a hig, tüzes lepelt, melyet a napsugár renget a Campagnán és Rómán. Olvassuk a filigrán Horatius leveleinek első könyvében, mily hódolatteljes respectussal ir Augusztus (Sextilis)

és Szeptember hónapokról a Maecenáshoz menesztett VII. epistolában:

Quinque dies tibi pollicitus me rure futurum.
Sextilem totum mendax desideror. Atqui
Si me vivere vis, recteque videre valentem;
Quam mihi das aegro, dabis aegrotari timenti
Maecenas veniam; dum ficus prima calorque
Designatorem decorat lictoribus atris;
Dum pueris omnis pater et matercula pallet;
Officiosaque sedulitas, et oppela forensis
Adducit febres, et testamenta resignat.

Hor. epist. lib. I. VII. 9.

A «designator» vagyis temetési rendező s az «atri lictores» szereplése szintén e hónapokra esett, s a közös olasz rém a «febris» ilyenkor kisértett. Vajjon most is oly rémséges-e a Sextilis s a September hava, mint az epistolák irójának korában, nem tudom; saját tapasztalatom után, mindkettőről csak dicséretesen nyilatkozhatom, mert a láz soha sem meg nem rázott, sem meg nem izzasztott. Még egy szent költő is alkalmasnak találta e tárgyat a megénekléstre:

Roma vorax hominum domat ardua colla virorum.
Roma ferax febrium, necis est uberrima frugum.
Romanae febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.

S. Petrus Damiani. Opusc. XIX. 5.

Azóta azonban sok minden megváltozott; az eke felszaggatja már a százados hantot, az eukalyptus magasan lengeti finom metszésü leveleit, — ezek elől foszlik a malaria vörösbarnás köde. De a hőség s a lelketébresztő változatosság vágya malaria s ház nélkül is elbucsuztatnak az ősi, szent falaktól, — s kivonulunk sz. Pásztorba. Holnap van az indulás!

Mennyi boldogságról, örömről, mennyi kalandról és csinyről tudnak beszélni a sz. Pásztorból hazatérők az ujonnanérkezetteknek, midőn hat órai gyaloglás után portól ellepetve, naptól megbarnitva, vadvenyigéről vágott, kajmós

bottal Rómába beköszönnek. Évközben sokszor Sz.-Pásztorra tér a szóbeszéd, s séta alkalmával a Janiculus magaslatáról, a passzionisták kertjéből, a Laterán keleti homlokzatának lépcsőiről mutogatják, merre van Sz.-Pásztor. A kivonulás hire oly kellemes, oly érdekfeszitő s másrészt oly ártatlan és játszi mint a kisvárosi, szinházi publikumnak a harmadik csenditès, mikor a függöny felgördül. Lázas tevékenységgel foly a készülődés. Peppino, Francesco, Anakleto, Pasquale, — mind motoz, futkos, ládákat nyit, zár. Napi parancs: valamennyi czipőt el kell vinni, — lehetőleg legkopottabb talárist kell kikeresni, — könyvet vinni tilos, egy-kettőt kivéve, — esernyőt vinni nem szokás, — botot vágjon magának mindenki, ahol tud. Ezután történik a kivonulás.

Amianus Marcellinus, római történetiró, sőt Seneca is (Epist. 123.) leirják a római uraságok utazását; csakhogy ezek nem a Sabini kopárságba, hanem Bajae, Puteoliba vonultak. Az alapgondolat különben egy. E mozgalmas, régi kép változatos, ingerkedő szineit kapkodja el a pajkos képzelet, s feltarkázza velük a mi piros csoportjaink anabasisát. Amianus igy mesél: elül vonul a málha és a guardaroba, társzekerekre fölrakva az appiai uton, öszvérek edényeket, vázákat czipelnek kristályból s murrából; utánuk egy sereg szakács és kukta, kiknek jóval előbb kell a Lucrinus tavát meglátniok, ha a kényes s egyszersmind éhes nagysámoknak pattogatott idegességéből nem kérnek. A főhaditest lassan mozog; numidiai lovasok baktatnak élén s kavarják föl a port árnyékos felhőül, aztán tarka tömegben lépked a rabszolgák sokasága, szép arczaikat a naphevétől finom kenőcsréteggel védi a görög pathikárius, — végül lassu döczögéssel dőliszgetnek a bazalt kövezet századok vájta kerékvágásaiban a magas «carucae», ezüsttel sinezett hintók. Az uraságok hosszu, selyembibor öltözeteit lengeti a szél, s esetleg az alsó ruhák gazdag himzéseit mutogatja. Tekintetükben caesari dölyf sötétlik, s oly fitymáló hangon osztják parancsaikat, hogy e részben csak a nagy Marcellus engedhetett volna meg magának ennyit Syrakus bevétele után. Ha azonban egy légy merészel leülni aranyos napernyőjükre,

vagy egy tolakodó napsugár téved szemükbe, életuntan panaszkodnak, hogy jobb volna tán, ha a Cimmeriaiak országában születtek volna.

Most már vonuljunk föl mi is. A szakács és kukta, Peppino s néhány más praktikus lélek már jóval megelőzött; ezek már Sz.-Pásztorban vannak; van ott dolog elég, a ki nem forgolódik a tüzhely körül, az tömi a szalmazsákokba a kukoricza levelet, az ágy levén legfontosabb butora Sz.-Pásztornak. — Derekalj e vidéken, a régi Sabinok földjén, ismeretlen jószág. Mondják, hogy a kukoriczás zsákon aludni nagyon egészséges; annyi tény, hogy Sz.-Pásztorban nem ébred föl senki éjjel, még ha levél helyett kukoriczával volna is kitömve szalmazsákja. Mig tehát ezek Sz.-Pásztorban a szalmazsákot tömik, addig az óhajtott nap reggelén a legénység zöme San Lorenzo kapuján kiérve, megrohanja a gőztramways kocsiait s miután az Itinerariumot elmondták, az országuton iramodnak Tivoli felé. Már t. i. a mennyire ott iramodni lehet; mert a gőztramwaysnak minden szamár előtt meg kell állnia, s minden kitérni nem akaró bikával békealkudozásokba elegyedni. A masiniszta, a konduktor, a fütő csak távolról gesztikulál feléje s esetleg ráhajitott kővel és bottal iparkodik lenditeni konokságán. Ezalatt a közönség kontemplálhatja ezen problema különféle eshetőségeit s számitásba veheti a kocsi oldalfalainak ellentálló képességét, ha esetleg a problema egy oldaltámadásba lyukadna ki. A Via tiburtinán semmi látnivaló nincs, kivéve az utszéli osteria külső falfestményeit, melyek egy hurka guirlanddal övedzett sonka megjelenitésével az olasz festészet Giotto-i korszakára emlékeztetnek.

A Tramways nemsokára letesz s szerencsés utat kiván. A nádasban tekerődző ut felől ponyvával bevont ökörszekér, megnyergelt ló, öszvér, szamár sympathikus egyvelege üdvözöl. Ezek ránk várnak. Innen kezdődik ugyanis a pusztai ut keletfelé, s remélhetőleg három órai baktatás után Sz. Pásztorba érkezünk. A muzsikus hajlamokkal dicsekvő komponisták, énekesek, s amateurök az ökör szekér felé tolongnak, melynek oldalai hosszában lóczák és madzaggal lekötött

székek kinálkoznak. E tünemény nyitja maga az ökörhajtó, ki nemcsak piszkafát forgat, de mandolint is játszik, — s most is fog; innen a muzsikusok sympathiája az ökörhajtó iránt. Néhány nem muzsikus lassan kidobatik. A harcziasabb rész lóra, öszvérre, szamárra pattan; — itt két utasitást kap a vállalkozó; 1° elvül állitják fel, csak minél hátrább, a farka felé ülni, nehogy ledobjon; 2° a biztató serkentő jelszó «arri» légyen, nehogy a szamár megálljon. Az «arri» csak szamárnak szól; ló, öszvér oda se néz neki; az éltesebb szamarak szintén érzéketleneknek látszanak e riadójuk iránt, amit talán annak is lehetne betudni, hogy tán nagyot hallanak. A sz.-pásztori lovaglások és szamaragolások egyedül állnak életünkben épp azért epochalis jelentőségüek, mert ilyesmi csak akkor történhetik meg ismét nagy kivételképen, ha valaki rimóczi káplán lesz, vagy ha püspök léttére királykoronázáson vesz részt.

A kilométernyire elnyult menetben a mandolinos ökörszekér az utolsó; mire ez a feleuton fekvő osteriához ér, addig a lovas, öszvéres és szamaras közönség nagy pusztitást végez a «merendában.» A disputáczió még itt sem szünetel. Egyszer az itt létesitett felüdülés után Z. tüzes, olasz disputátor vitázni kezdett a korcsmárossal s néhány sinezett lábszárú ökörhajcsárral, s bennük Origenesi téves fogalmakat talált a világrendről. Az ut egyéb kellemeit lefesteni lehetetlen; elég legyen megemlitenem, hogy erre felé a fát V. Sixtus pápa levágatta s azóta még nem nőtt nyomában, azután meg, hogy az augusztusi nap delelni szándékozik, miértis a legtöbbnek hátán a sok vidéklátástól a piros posztón térképek támadnak aquarell festésben. De mindezen fönn nem akadnak a sz.-pásztori kirándulók; miután az élet esélyei s az elemek rut küzdelmei ott napirenden vannak; néhány lovagnak szamárról való ledobatása, az öszvér többrendbeli kiugrása, az ökörszekér megakadása után végre szebb képet ölt magára a táj, a pázsitos völgyet patak öntözi, lejtőit bokros erdő boritja, a magaslatokon szőlőindák lengnek fáról-fára, s mélabus olajfa csillámlik. A sabini hegység mindmegannyi hullámot vet a kampagna pusztasága

ellen védfalul, s amint a hullám völgyet s magaslatot képez, termékeny és kellemes tért nyit üde ligeteknek, erdőknek, hol a vadszőlő élő koszoruval disziti repkényként a fát, hol regényes sziklás helyek Svajczra emlékeztetnek, s taréjukról tajtékzó patakok sokszor megszakitják a mindent felkutató piros csoportok vándorlásait.

Sziklába vágott uton áthaladva mély völgy nyilik meg előttünk, melyet magas kőhid nyergel, a széditő ivek alatt buja növényzet zöldül, a tulsó parton lent nádas leng, a nádas fölött tölgykoszoru övezi az emelkedést, fönt pedig olajfa kertek fehérlenek, melyeknek végén int felénk Sz.-Pásztor kétemeletes háza. A kedves kápolna márvány oltáraival oly derült mint a tiszta lélek felhőtlen ege. A háznak két szárnya van; az egyik régi, dominikánus kolostor volt, a másik uj épület. Vidám, derült, szellős benne minden; hosszu borostyánlugas vezet fel a házhoz; a nagy kiterjedésü kerteket kőfal veszi körül; néhány ezer olajfa méláz bennük; rét, szántóföld, szőlők tarkitják a képet; a birtokon átvonul az uj, s a régi Via Praenestina; bazalt kövezetén a völgybe leüget mindennap a teherhordó öszvér, két oldalt hordót czipel; régi római vizvezeték önti ott hordóiba a hüsitő italt, senkisem tudja honnan jön ez a vizvezeték, egy darabra behatoltak a magas boltozott üregekben, de a földomlások elzárták az utat. Hátha itt állt Marcus Mucius Memmius Furius Balburius Cäcilianus Placidus villája?! (Folyt. köv.)

A SZT. MIHÁLY FŐANGYALRÓL NEVEZETT KÖRTVÉLYESI APÁTSÁG.

Irta és ft. dr. Palotay Ferencz körtvélyesi apátnak ajánlja

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

(Vége.)

Kapcsolatban a körtvélyesi apátságnak imént befejezett történelmével, nem tartom feleslegesnek egy oly kérdés fejtegetésébe bocsátkozni, melyre nézve, bátran állithatom,

hogy erkölcsi iratait történeti képekkel és adomákkal kezdi, melyek a következőknek mintegy alapját képezik. E módszert a ker. vallás tanitásánál annyival könnyebb követni, mert itt minden hagyomány, minden történet, minden történelmi tény. A legtöbb szónoknál azért gyarló a tanitás, azért kevéssé meggyőzők az okok, mert e forrásokig fel nem mennek.

Történelmet, példát, hasonlatot nem szabad kimélnünk; különösen az egyszerü néphez beszélvén. Hiszen maga Krisztus Urunk «sine parabolis non loquebatur eis» (Math. 13, 34). A találó hasonlatokban kifogyhatatlan ar. sz. János, a ker. szónok aranybányája, szerzőnk is valamennyi sz. atya közt őt emeli ki. Van még egy követendő tulajdona ar. sz. Jánosnak: az emberek ugyanis azért vétkeznek, mert a bün valami hasznot, gyönyört igér; az erénytől azért húzódnak, mert kellemetlen, terhesnek mutatkozik. E sz. atya mesterileg kimutatja, hogy az erény a hasznos és gyönyörhozó; a bün ellenben káros és bajt okozó.

Nem követjük a szerzőt az egyes sz. atyák jellemzésében. Csak azt nem helyeselhetjük, hogy az egyik legnagyobb sz. atyát, sz. Jeromost mellőzte. Ámbár sz. Jeromos inkább irt, mint prédikált; mégis különösen veszi ki magát, hogy a homiletika-ból éppen azon sz. atya van kihagyva, kiről az egyház imádkozza: in exponendis s. scriptoris Doctor maximus. (A 19. lapon sz. Jeromost szólamhajhászónak tünteti fel; ez ellenkezik azzal, mit 176. lapon magából sz. Jeromosból idéz a szólamok ellen.)

A műből látjuk, mint tanitottak a sz. atyák? megtanulhatjuk, miképen tanitsunk mi? Ez az olvasás czélja, hogy javuljunk és javitsunk. «Quid . . . lectio sola profuerit? et meminisse oportet et in usus tuos lecta convertere.« (Petrarca, De remediis utriusque fortunae, l. 2.)

Spuller.

Ami dekatholizált egyetemünk. Irta Doctor Romanus. Budapest. A szerző kiadása. 1888. 8-r. 170 l. Ára 1 frt. Megrendelhető bármely könyvkereskedésben.

D. Romanus kimutatta e művében, hogy milyen rendszer uralkodik a pesti tudományegyetemen. Hogy ezt sértetlenül tehesse, odatüzte művének homlokára Trefort ur beszédéből vett biztonsági nyilatkozatot, mely szerint óhajtandó, hogy tekintet nélkül, félrevetve még az anathemától való félelmet is, szabadon bontsuk ki meggyőződésünk szálaját.

D. Romanus tehát kibontotta a zászlót, melyre rá van irva: Kereszténység és szabadság méltányossággal, el tehát a hitetlenséggel és a klikkuralommal. Ez könyvének iránya és czélja. A «M. Állam»-ban folytatott entrefillet-k tekintélyes sorából előállt e takaros művecske, mely éles kritikával, nagy bölcseleti ismerettel, s körültekintő nyomozással van megirva. Könyvét vádlevélképen prezentálhatja első sorban a magyar kereszténység, utána a kath. egyház nevében a közvéleménynek, azon csufosan egyoldalu, elfogult s a gondolatszabadságnak (!) fügét mutató monopolizálás ellen, mely a tudomány prestige-e alatt az egyetemen bitangol.

A három egyetemi karról: az orvosi, jogi, bölcsészetiről van szó. A szerző kettőre ügyel; először mérlegeli, hogy mennyit nyomnak keresztény sulyban, — azután hogy mily érdekek, tekintetek igazitják el ott fönt a húsos fazekakat. Találkozunk tiszteletreméltó alakokkal, de a legtöbb tanár Minerva istenasszonynak azon baglyai közé tartozik, melyeket D. Romanus megvilágit s eo ipso megvakit. Valóban ijesztően kevés az a keresztény tudomány és meggyőződés, mely az egyetemen a magyar intelligenciát képezi. Beoltott kereszténynyel a filozofián, a jogi és orvosi karban Kerékgyártót és Lubrichot kivéve nem találkozunk. Megérzik ez szükségképen a tudományos rendszereken; találni ott mindent, csak kereszténységet nem. Még csak gondolni sem lehet valami keresztény szellemben szinezett filozofiára. Van ugyan ott egy pap, Pauer, de az mindent kétségbe von, s a mit nem tagad, azt oly sárga, fonnyadt skepticizmussal futtatja be, hogy szükségképen elhal.

A könyv nagy kritikával van irva. Ezt csak oly em-

ber teheti, aki a dialektikát nem Pesten tanulta, és tudományát nem pozitivista kártyákban meregette. A fölhozott citációkban ügyesen kimutatja, hogy csak konfúzió szülhette azokat s hogy zürzavar a végük.

A filozofiai kart a legterjedelmesebb tárgyalással tiszteli meg; találkozik ott könyv-egyedárusokkal, zsidó lumenekkel, kálvinista történettudománynyal, s hegyibe megismertet «Heinrich Gusztáv élete és müveivel.» — Az utolsó fejezet a «tanárok vallási statisztikájáról» szól; ez egészen uj, aminthogy a könyvet sok uj adattal toldotta meg. Hallottam, hogy ez a fejezet adott D. Romanusnak legtöbb dolgot; no lám, ez aztán igazi statisztika vagy talán statika, midőn egész a keresztkutig vagy a késig kell fölfelé kutatni, hogy megtudjuk zsidó-e a tanár ur vagy keresztény, s ha keresztény, katholikus-e vagy kálvinista avagy lutheránus. Segitségére jön a kutatónak a sziv vonzalma, legalább részben; mert a zsidó védi a zsidót, a kálvinista a kálvinistát, vagy ha nincs más, a lutheránust; — ez tehát némi ismérv.

Találkozunk a müben azon fontos megjegyzéssel, hogy éppen katholikus tanárok hanyagolták el eddig a keresztény elvek hangoztatását; Hunfalvy rektori beszédében az év elején dicséretet vivott ki magának, de nem vesztegette-e érdemetlenre a kath. közönség elismerését, kitünt az év végén.

És igy tovább. Nem ajánlhatjuk eléggé e munkát. Mi a katholikusok ébredésének szimtómáját veszszük észre rajta. Főleg azoknak ajánlanám, kik az entrefillett-teket a «M. Állam»-ban nem olvasták.

Végül azt mondom, hogy a könyv nem heczczel; nem sért alakjával; meglehet, hogy sért tartalmával, de a tartalmát nem magának adta, azt kapta; az anyagot összehordták azok, kik mindent elkövettek s mindent megtagadtak, hogy fönt kényük kedvük szerint nyujtózkodhassanak.

Dr. Pethő.

Die Perikopen in der Schule. Erklärung der Sonn- und Festtäglichen Evangelien des kath. Kirchenjahres von

gondosan kidolgozva még nem találtuk e részleteket. Az első fejezet szól a személyes jogokról, a zsidók közt elterjedtebb iparágakról, a társaséletről, — s igen elevenen festi a zsidók összes életviszonyait. Itt vannak leirva a gyászszertartások is. A második fejezet a családéletet ecseteli, kezdve az eljegyzéstől, egészen az örökséget szabályozó intézkedésekig. A harmadik fejezet a szolgák és rabszolgák állapotainak van szentelve, a negyedik ismét az alkotmány kifejlődésének, kezdve az atyai hatalomtól, mely annak csiráit foglalja magában, egész a királyokig, s ezek hivatalnokaiig. Majd áttér (ötödik fej.) a biráskodás, az egyes bűneseteknek megfelelő büntetések rajzolására; azután végezetül (hatodik fej.) a hadviselés kérdésére, ahol igen érdekes feljegyzéseket találunk a héber katonaságról, fegyvereikről a hadi zsákmány elosztásáról stb. ide tartozó részletről. Mint a tartalomnak eme futólagos áttekintéséből is látható, mindazt, amit egy archaeologiában kereshetünk, Sch. ezen utolsó munkájában megtalálhatjuk, és pedig alaposan megirva, az illető szentirási helyek folytonos és pontos idézésével ellátva.

A könyv kiállitása szintén igen gyakorlati, amennyiben a fejezetek főczimein kivül, minden uj kikezdésnél az illető pontban foglalt themák is röviden jelezvék, — a könyv végén pedig egy, az egész munkára kiterjedő betürendes s igen pontos tárgymutató található, mely a hosszas keresgélést egészen fölöslegessé teszi. Az egész a Herderféle theologikus könyvtárba méltán beleillik.

Dr. Kereszty Géza.

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur. Durch Fr. Albert Maria Weiss, O. Pr. Zweite Auflage. Erster Band. Der ganze Mensch. Freiburg. Herder. 8. r. 843. l.

Ezen mü lassú léptekkel tette meg körutját a világban; több év kellett hozzá, hogy az első kiadás elfogyjon,

s első része ismét egy 843 lapot számláló vaskos kötetben jelenjen meg a könyvpiaczon. Meglehet, hogy épp e vaskossága okozza lassuságát; a modern világban szinte valami horrorféle érzelem képződött a vaskos könyvek ellen, aminthogy ugyancsak ez számüzte a foliókat. Egyrészt a tárgy bősége és természete, mely nem enged iskolai terminologiát, amennyiben sok társadalmi és erkölcsi tényt, bonyolult kulturfejlődést, a benső élet, az erény és bün ezer tényezőinek magyarázatát öleli föl, — másrészt a szerző irálya, mely minden késztetés és megszoritás nélkül bőven áradozik, okozza a kötet terjedelmét.

A mü érdemére térve megjegyzem, hogy az enemü kisérletek a világirodalomban ritkák; nem mintha nem volna több apologiája a keresztény életnek és tannak; az erkölcsi szempont már is győzelmesen kiemelkedik az első századok apologiáiban, és soha sem lehetett keresztény apologiát irni, anélkül, hogy a kereszténység áldása és boldogitása az erkölcsi világban föl ne ragyogjon, — hanem systematice csakis erkölcsi szempontra állitani egy apologiát, összehasonlitani a keresztény kulturát minden más kulturával, szembeállitani az embert a kereszténynyel, magát a kereszténységet mint kulturát fölfogni, — erről mondom, hogy ritka kisérlet. Ilyen kisérletet mutat be nekünk P. Weiss. Mély ismerete az emberi életnek és történelmének, azután meg ugyancsak mély ismerete a kereszténység által megalkotott, megszentelt s boldogitott bensőséges lelki világnak s e lelki világ nyilvánulásainak külre, vezeti e müben a tollat. A föladat óriási lévén, szerző négy kötetre osztja tárgyát, melyek közül beérem a jelen első kötet tárgyának ismertetésével.

Az Isten nélkül megalakulni akaró «emberi» kulturával szemben, mely a pogány humanismus, a szerző kimutatja, hogy a kereszténység semmivel sem ellenkezik, a mi emberi, hogy a keresztény erény nem ellenkezik az emberi erénynyel, hogy minden emberi érzelmet felölel, sőt megszentel és tökéletesit. E részben még nincs szó a természet fölemeltetéséről a kegyelem rendjébe, nem, ez a következő kötetekben fog tárgyaltatni, itt a kereszténység csak mint

tan és kultura jön szemlélet alá. Semmi más kultura nem karolja föl az egész embert ugy, hogy mindenben természetes erőit kiképezze s ez erőknek megfelelőleg az embert fölsegitse; a kereszténység pedig nemcsak, hogy nem bénitja az ép természetet, hanem fölveszi alapjául mindannak, mit az erkölcsi világban létesiteni akar. «Nem átalljuk azért kimondani, hogy aki egészen keresztény akar lenni, annak kell, hogy egész ember legyen vagy hogy félreértést elkerüljünk, hogy valaki addig nem lesz igaz keresztény mig nem igaz, teljes ember, és hogy csak az által küzdhetjük föl magunkat igaz, teljes emberekké, csak az által tehetünk szert valóságos «humanitásra,» hogy a keresztény erényt életelvünkké emeltük.» Nincs itt még szó a természet és kegyelem viszonyáról, hanem csak a természetről s az emberről azon két egymással szembeállitott fogalom szerint, melyet maguknak róluk egyrészt a bölcszészet másrészt a kereszténység képeztek. Szétszedi a keresztény tant és kulturát alkatrészeire, s ez alkatrészek közül a természetes elemeket összehasonlitja a nem keresztény kulturákkal; az összehasonlitásból kitünik, hogy a keresztény tan minden való, igaz emberit ki nem zár, sőt föltételez, hogy azután mindazt, mit a természetes ész tökéletlenül ugyan, de részben mégis fölismert, a természetfölötti rend sajátos eszközeivel betetőzze.

Ezen általános tervet három főrészben valósitja meg; az első szól «az egész ember erőiről,» a második «az egész ember czélja és utjáról,» a harmadik «az egész ember czéljához vezető utnak fokozatairól.» E három főrészt 24 előadásra osztja. Az első hét sorba veszi a természet erőit, az értelmet, a lelkiismeretet, a szabadakaratot, a szenvedélyeket, a kedélyt, az érzelmeket; a következő tizenegy előadás mélyen bevezet az ember bensőségébe, hol a czélravaló törekvés az embert, a humanitást, a vallást, az erényt csodálatos kölcsönös viszonyokba, árapályba, hullámzásba hozza. Mily jól és fölvilágositólag hat itt a komoly, logikus gondolat! A férfias erő szendeséggel mérsékelve és női kitartás által kiegészitve, a nő kelleme megnemesitve, gyöngesége megerősitve: ez hangulata a keresztény erénynek. A kereszt-

tény erény epikus és tragikus szépséggel bir. Nem másolat, hanem eredeti; s nemcsak tanitója van, hanem megtestesült előképe, mit soha semmiféle kultura meg nem kisértett, hogy magában necsak tant, hanem emberi hus és csontban megtestesült eszményt is fölállitson. Ez az «Ecce homo!» A harmadik rész hat előadásban bemutatja az egész ember czélratörekvésének fokozatait, az elhatározást, az egész tett és egész odaadás elszántságát, az erényért vivott küzdelmeket, az erényes jócselekedetek rendezés által való tökéletesitését, a «kisszerü,» «jelentéktelen» qualifikáczió kizárását az emberi cselekvés köréből, hogy mindezek után fölemelkedjünk s lehulljon szemünkről a lepel, mely az «egész embert» eltakarja.

A fölfogás nagyszerüségével kevés mü versenyezhet. Tervet, rendet, egységet teremteni az erkölcsi világba és millió mozzanataiba, ez a jelenkor nagyreményü, de a fiatalság hóbortjaitól nem ment tudomány föladata. Az ellenség is ugy viselkedik. Nem támadja most már syctematice a hitet, mint akkor, midőn támadásai egy oly müvet voltak képesek provocálni, milyen a «Summa contra Gentes»; most inkább csak az erkölcsre a keresztény életre irányozza nyilait. Hogy mennyire divatos ez utóbb emlitett küzdelem, arról az irodalom változatos, de egy irányban mozgó termékei tanuskodnak, melyek mindenféle változatban ugyan azt hajtogatják ugy belül, mint a czimlapon: Az erkölcsök története, a civilisatio befolyása, a kultura kezdetei, a civilisatio eredete, általános müvelődési történet, a németek, az oriens, a római császárok korának kulturtörténete, melyek mind csak oly nemes és jellemes irányban hatnak mint kevesebb tudományos szemkáprázattal az effélék: a Serail titkai, a szász udvar titkai, Páris, Berlin titkai. Az ilyen müvelődéstörténeti irány ellen, mely csak a dögöt keresi és a bünt s amellett a kereszténységet sehol sem találja föl, vajmi szükséges egy szigoruan tudományos müvelődéstörténeti buvárkodásnak utat nyitni s azt lehetőleg magas szinvonalra emelni, amiben közremüködhetik minden figyelmes szemlélője az egyesek és a nép életének. *Dr. Pethő.*

illetőleg valóban — még eltekintve is annak oecumenicus-zsinati, tehát természetfölötti tekintélyü jellegétől — *az igazságnak, a jogosságnak bélyegét oly világosan viseli homlokán, hogy minden más vélemény az ó-szövetségi kánonnak terjedelméről, pusztán tudományos szempontból is, okvetlenül tévedés leend.*[1]

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

Bemutattam már San Pastorét a mélázó olajfák ezüstös derüjében s e derüből leszálltunk a homályos hüs völgybe, hol a titokzatos forrás jótevő nimfáját találjuk, a hajdani villák békeszerető manesceinek egyetlen maradékát. A manesek rég elköltöztek, oltáraik leomoltak, a villák elpusztultak, csak a forrás maradt meg, mely pusztitani segitett. Vonuljunk már most föl az uj világba, föl a házba, hol uj élet pezseg s tiszta lélek lakik; vegyük szemügyre a Collegium vakációját. Időnk elég van; mert csak midőn az uj tavasz, Október második fele, tarkitja majd ujra a rétet lúgvirágaival s midőn az eső s a hüsebb hegylehelet adja vissza ujra szinét a pázsitnak: Október végén vonulunk vissza Rómába. Mi e vakációnak legfőbb erkölcsi momentuma?

A lelki élet minden gondozója, kinek szeme nyitva s érzéke el nem tompult, mindjárt észre fogja venni, hogy

[1] És nevezetesen az akatholikus sectáknál roszhiszemü tévedés, a katholicismussal való ellenkezés viszketegének uj symptomája, amint azt az őszintébbek közöttük be is vallják, p. o. a protestáns Strack: «Diese Strenge in Behandlung der Apocryphen» — ugymond — «ist ohne Zweifel zunächst durch den Gegensatz gegen die römische Kirche veranlasst worden.» (Herzog P. R. E. Ed. 2. VII. p. 450.) — Igy áldoztatik fel még a tudomány is a szenvedélynek!

mennyi kincset óv meg az ilyen fegyelmezett, az Ur félelmében eltöltött szünidő. A legtöbb kispap lelkében a vakáció csak romokat jelez, bomlást, megernyedést, ... ! Sz. Pásztorban ez nem történik; a felüdülés teljes, s a megernyedés lehetőleg kikerültetik s a hol beállna, ott kiköszörüli a csorbát a vakáczió végén sz. Pásztorban tartatni szokott exercitium, melyről később szólok. Minden veszélytől megóva, minden rosz alkalomtól távol, a sziv, a kedély teljes derüjében, jókedvében, változatos, érdekes programmal töltjük a vakácziót, s mikor végefelé közeledik s az olajfán sötétlik már a bogyó: visszavágyódunk ismét Rómába, hová sokszor tekintettünk a hegyek csucsairól, sőt ablakinkból is láttuk egymagán kiemelkedni az izzó láthatáron szent Péter kupoláját.

A napi rend a következő: fél hatkor fölkelünk; hattól fél hétig van a meditáczió; mindenki szobájában végzi azt. De mily vaslánczokkal, pántokkal, szegekkel van az a meditáció beillesztve a jezuita nevelési rendszerbe! Menjünk bárhová, keljünk fel bár 3-kor, $^1/_2$4-kor, midőn esetleg monstre-kirándulást rendezünk, a meditáczió el nem marad. Ha az idő sürget, akkor az uton végezzük; egy félóráig csendesen, szótlanul elballagunk egymás mellett, ki gyalog, ki szamáron, s elmélkedünk, már ahogy lehet; közbe közbe tán meg kell sarkantyúzni a szamarat, az nem zavar, hisz figyelmeztet, hogy igy kell folyton sarkalni lelkünket is, s több olasz szent «asinello»-nak hitta testét. Meg van tehát az analogia. Az analogia pedig sokban segiti a felfogást. A félóra multával végre a Praefectus vagy a Bidellus «Deogratias»-t kiált, s akkor vigan megkezdődik a társalgás, a tréfa, a csacsivágtatás, stb. stb. A meditáczió után, tehát $^1/_2$7-kor van a mise, utána a reggeli annyi zsemlével, a mennyi tetszik, mert Anacleto bőkezü a «giovani tedeschi» iránt. A reggeli után ketten-ketten a bold. szüz kis officiumának hóráit mondják el, s az után szól a csengetyü; mindenki fogja a venyigés botot, s csoportokban nyakukba veszik a vidéket. Hegy, völgy, szakadék, vizmosás, erdők, falvak, sziklák, vizesések, — mindent bebarangolnak, mindent felkutatnak, nincs az a cseppköves

barlang, nincs az a rejtek, melyet e valóban haramiáknak nagyon alkalmas territoriumon föl ne keresnének. Az olasz falukat sorban látogatják; első utuk a templom, hol rövid adorációt végeznek; azalatt kinn már összegyül az olaszgyerekek mosdatlan, fésületlen raja. «Zifra!» (ejtsd ki cziffra) «Zifra!» hangzik a kilépők felé s van rohanás s verekedés. «Un santuccio» «Una coroncina!» «Una medaigluzza!» «Un libruccio!» «Zifra a me!» «A questa creatura!» S a mennyi kéz csak férhet hozzád, mind beléd kapaszkodik, elállják utadat, sikitnak, orditnak. Zsebed Czifra! tele legyen érmekkel, olvasókkal, könyvvel, duzzadjon sz. képektől, s miután mindent kiosztottál fuss, mert mindez nem elég; de ugy fuss, hogy kijuss; mert tudni kell, hogy az olasz fészkeknek melyek mind várak s magasan fekszenek csak két kapujuk van; néha csak egy, s igy ugyanazon uton kell kimenni, a merre bejöttünk. «Zifra» annyit tesz, mint Zio frate, «barát bácsi;» másutt mondják «zipre,» ez pedig annyit tesz mint «pap bácsi.»

Az olasz faluk typusa a Palestrina (Praeneste) mellett fekvő San Pietro. Magasan mint egy fellegvár, sötét kormos falakkal bizonyságot tesz a mellett, hogy itt a kömivesnek egyszer volt dolga száz meg száz év előtt, s azóta se meszet oltani, se meszelőt venni nem kellett. San Pietrót megénekelte egy korombeli «zifra» s emlékül beleirta albumomba, melyet primicziakor szokás fölajánlani. Az ecsetelés oly sikerült, hogy daczára a német verseknek nem tagadhatom meg magamtól közlését.[1]

---

[1]) **Nach San Pietro bei Palestrina.**

Vor der Lerche erster Weise
Vor der Sonne früh'stem Grusse
Ziehen Beter, schweigsam, leise,
Auf dem rauhen „Weg der Busse"
Rothgewandet ist ein Jeder,
Alle ziehen nach Sanct Peter.

Ez a reggeli séta közönséges napokon két óránál tovább ne tartson, de amnestiát kap minden csoport, mely esetleg nem birt haza találni, ami nem rendkivüli esemény, miután a sétán az van elfogadva elvül «csak ne menjünk utakon és ösvényeken, hanem szabadon utat törve, egyenesen;» igy aztán megesik, hogy visszafelé azt se tudják, merre esik sz. Pásztor. Séta után a házban foglalkozunk; a recreáció termében, a billiárd és zongora mellett; az ujságok nagy halmaza is kinálkozik, s néhány ŏszbe csavarodó higgadt lelkü politikus vitatkozik a világ folyásáról; mások botokat faragnak, kigyókat nyuznak, rózsafüzéreket drótoznak. A bidellusok pedig lótnak-futnak, suszter és szabó most kemény napokat élnek. Oh mennyi lyuk és mennyi folt

---

Wenn des Morgens Thränen weichen
Vor der Sonn' von Blatt und Blüthe
Und mit Schweiss Bethaute steigen
Bergan athmend, gliedermüde;
„Geht nicht anders" spricht ein Jeder,
„Nicht im Thale liegt Sankt Peter."

Fragt man Leute buntgekleidet:
„Wie weit ist's noch? Sagt mir! Heda!"
Bald die Frag der Zung verleidet:
Immer heisst's „na mezzoretta,"
Nah und näher kommt ein Jeder,
Mehr und mehr sich fernt S. Peter.

Sichrer ist der Quelle Zeichen,
So am Weg dem Durste fluthet:
Dass hier Leute niedersteigen
Hat man bald mit Grund vermuthet:
„Jene Kupferkannen" — Jeder
Sagt sich's gleich — „sind aus St. Peter."

Und es ist so! Mauerreste
Von der Höhe niederwinken
Trümmer einer grauen Veste,

tromfolja le egymást. De hát az máskép nem lehet; mert ha a vadszőlő nagyon is felkapaszkodott a fára, vagy nagyon is elterebélyesedett a tüskés bokrok hátán, utána kell menni s mi csoda van abban, ha ilyenkor a szebb napokat látott piros ruha schismával szakitja meg folytonosságát, a kalapot lekapdossák az ágak s a czipővel ingerkednek a sziklák; a hová állva és menve nem lehet lejutni, ott meg kell próbálni csúszva vagy ülve; — de mindig szerényen.

Délelőtt egy órahosszat van még valami studiumféle is, ahol azt az egy bölcs könyvet, melyet szabad volt elhozni, forgatni lehet. A legtöbb morálist tanul, vagy prédikácziót és irálygyakorlatokat ir. Ezen studium alatt valamint az estéli alatt is a silentium szemfödője takarja a holtnak

---

So im Morgenstrahle blinken
Und dahinter wird ein Jeder
Der Geduld hat, sehn St. Peter.

Endlich sind wir angekeuchet,
Angelangt vor alten Hütten,
So die Vorzeit arm erzeuget,
So vom Brande noch nie gelitten,
Und zum Grusse sicht ein Jeder
Schwarz ein Säulein von St. Peter.

Klagen bald, enttäuscht die Augen
Minder nicht die Nas' vor Allen
„Nur von Ferne mögen tauchen
„Diese Nester zum Gefallen.
„Koth u. Rauch nur," sagt ein Jeder,
„Aus der Näh' ist diess St. Peter."

Doch nur weiter! Am Altare
Steigt ein Lied aus jungen Kehlen,
Dass Maria sie bewahre,
Ihre Rothen sich empfehlen!
Von dem Berge schaut ein Jeder;
Dann: Leb wohl! du grau St. Peter.

látszó jókedvet, pedig nem holt, csak alszik, hogy nemsokára rózsás arczczal fölébredjen. $^{3}/_{4}$12-kor van a lelkiismeretvizsgálat; 12-kor mindszentek litániája, azután ebéd. Ebéd és vacsora alatt olvasnak könnyü, mulattató, érdekes történeteket. Igy váltakozik a nyelvfékezés a pajzán jó kedvvel, a zabola megeresztése a fegyelemmel. Rendnek muszaj lenni; s legyen az a rekreáczió még oly lármás, harsogjon s hangozzék nevetéstől a lugas s a terem, — mikor a csengetyü azt mondja «vége»: odaforrad a szó a torokhoz, s lenyeljük, de ki nem mondjuk.

Ebéd után olasz játék járja, a piastrella; P. Palmieri mindig részt vett benne. A kinek nem tetszik, mehet sétálni szanaszét a «cocchio»-ban t. i. a borostyánlugasban. S mily jót tesz az ebédutáni léha testnek, ha a rekkenő hőségből szobájába tér, ablakot és redőt zár és a sistergő kukoricza szalmás ágyon az olasz siesta morganájába veszíti eszét, öntudatát, akaratát, — oly édesen, amily aranyosan megénekelte azt Arany János:

. . . . álommézet csókolt ajakára,
A kit mákvirágból gyüjte éjszakára;
Büvös bájos mézet, ugy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

Toldi IV. É.

Soha ily édeseket nem lehet aludni, mint a sz. pásztori siesták büvvilágában. Ne tessék ezen megbotránkozni; ez ott el kell, s mi hüségesen kihúzzuk október végeig. De meddig tart naponkint ez a büvvilág? E büvvilág réme a bidellus; három óra felé már pusztitja az álom mákvirágait, s kell hivatalához nagy erély s kitartás, mert némelyikét hátba is verheti, akkor sem ébred föl. Erről senki se tehet. A fölébredő többnyire csurom viz, s megfordithatja vánkosát: mindez nagyon egészséges. E siestát bizonyos lelki állapot követi, melyen éppen most törik fejüket a psychológok, hogy tulajdonképen mi ez? A megelevenedés annyi stadiumán kapaszkodunk öntudatunk teljes megembereléséhez, amennyi hangot ad a töltekező palaczk, mig végre azt mondja: «gluk,» elég. Mindazon zoológok, kik kiváncsiak

megtudni, mint érzi magát tavaszkor a légy, midőn a napsugár birizgálja szánandó czombjait; mint van hangolva a béka, midőn a jeges álomból kezdi forgatni bájos szemeit; s mily roszkedvü a medve, midőn ujra eszméledni kell s észreveszi, hogy talpnyalásból meg nem él, hanem keserves kenyérkeresetre kell térnie: mondom mindazon zoológok, kik ezt megtudni kivánnák: azok menjenek sz. Pásztorba, lóssanak fussanak járatlan utakon a déli nap alatt, — ebédeljenek, — ebéd után üljenek, álljanak vagy játszanak kin, mikor csak ugy tánczol szerhán és szántóföldön kinjában a levegő, — aztán siestázzanak, s keltessék föl magukat egy óra mulva: bizony mondom, meglátják, hogy e desperált lelki és testi hangulathoz hasonlót fogni széles e világon, nehéz lesz.

Délután elmondjuk ismét ketten-ketten a kis officium vesperáját és completóriumát s utána a rózsafüzért, vagy ha ugy tetszik, lehet ez utóbbit este is végezni. De ezt mind naponkint végzik, s az áhitat boldogitó s éltető szelleme megtartja a lélek ruganyosságát; az ima s az élvezet, mindkettő füszerévé válik az életnek; az egyik visszahat a másikra, s az ima megszenteli, megédesiti, nemesiti, föllenditi az élvezetet. Igy nő fel a lélek termékeny szőlőtökéje, hajt természete szabadjában, de nyesik is, hogy élete teljességes s áldásos maradjon. Mig ellenben a hol a vakáczió azt jelenti, hogy hajrá! aludj, a meddig tetszik! igyál-egyél, ugy is elég volt már a káposztából! könyvet csapd a földhöz! rózsafüzért akaszd szegre? s meditácziót...! micsoda? még ily vakmerő gondolat is akad fejembe? Herculesre! mily simplex, világismeret nélkül való firkoncz ez! ... ahol mondom igy van: ott csömört kap a jókedv vagy kirug, a sziv elhájasodik, a lélek támolyog;.... no de valamit még is csak tesz: a környékbeli búcsúkon szépen énekli azt, hogy Ite, missa est!

Délután négy öt óra felé már kellemes a levegő; az ozsonna után, mely borral, édes mézes fügével, noszpolyával, körtével lelkesiti uj életre a siestán elkeseredett lelket, kimegyünk az ut tulsó felén elterülő rétre, s külön a filozo-

fusok, külön a theologusok lapdázni kezdenek. Földobják, hogy megtudják sas-e vagy irás, — dehogy mit, azt már nem tudom, hacsak nem akarok telegrafirozni Rómába, hogy ugyan mivel eligálnak; mert krajczár ott nincs; s centesimijük sincs, tehát mit dobnak föl? talán egy birettumot? mert a birettum mindig fejükön van; vagy tán valami medaigluzzát, melyet az olasz purdé még ki nem lopott zsebükből, nem tudom! látszik ebből, hogy én sohasem eligáltam, hanem csak a «nép és katonák» féle szereppel müködtem. Az eligálás után föláll a «méta»; egészen ugy mint nálunk s ütik a lapdát s azt ki eléje áll. Hogy a be nem gombolható taláris sokszor szétlebben, az igaz, de utóvégre sem veszti el senki. Az olaszok pedig a játékon meg nem botránkoznak, sőt ellenkezőleg, játszani általános olasz szokás; a felnőttek is gyermekded, vagy mint mások akarják gyerekes kedélyüknél fogva órahosszat elmulatnak bizonyos mechanikus, szabadban folytatott játékokkal.

Azután az esti harang imádkozik le békét a földre, s a déli szinjátékok és párázatok lágy öltözetében leng mindenfelé az esti alkony; a játszó csoportok hazatérnek, s utukban a Magnificat vagy a Laudate verseit ringatják a négyes vagy kettős öszhang hullámain; vagy a bold. Szüz egyik másik népszerü énekét csenditik meg. Ha pedig olasz gyerekek is jöttek nézni a métát, azoknak is kell énekelniök:

Lodiamo cantando
La Figlia, la Sposa
La Madre'amorosa
E chi La creo!

Hány ember ábrándozhatott bele az alkonyba, bele az éjbe sz. Pásztor erkélyeiről? Az élet ütere és a világ szive, Róma s körülötte mindjárt a harczok nagy temetője, a Campagna terült el lábai alatt; hallotta esetleg a kocsizörgést vagy a magányos lovag ügető lépteit a Via praenestinán, a bazalt kő e vájodásában alighanem Márius, Sulla, a futó Catilina, s a praenestei hires Fortuna templomába visszatérő augurok és epulók kocsija is megzördült. Balra az albáni hegyek illatos kéksége; görög müvészet, görög ész tarki-

totta szellős, derült villáival lejtőit; jobbra Tibur, átfurt, tekerődző, egymásba font szikláival, melyekben az Anió dörög, mint hogyha itt, a római dicsőség láttára Tibur beleiben, csontjaiban dulva akarná föltüntetni mindazt a fájdalmat, mindazt a kint, melyet nagyravágyás s uralomvágy az emberiségnek okoztak; katlanában lakott a tiburi Sibylla e rémséges helynek borzalmas nemtője. S messze messze délfelé meg meg csillan a tenger ezüstös sáva, s hol régen drága gályákon evezett a dusgazdag, római világ Ostia márványlépcsőiről Bajae paradicsomába: most elvétve sötétlik magányos halászbárka. Gallicanóból, Zagarolóból is cseng felénk az esti harang, s a távol Colonna, magas rablófészek ablakain utolsót izzik a napsugár. Versenyt czirpel a tücsök «csendes birodalmában,» .... azonban elég ebből, szól megint a csengetyü lelki olvasásra; mert ez sem marad el. $^1/_2$8-kor van a vacsora, utána rekreáció «kakuk» játékkal. Valamennyinek kell játszani «kakuk»-ot; nyerni is lehet képet, könyvet, rózsafüzért stb., amit a P. Minister (Vicerector) díjul kitüz; azután olvasnak, billiárdoznak, énekelnek, nézik a lejtőkön kigyulladó pásztortüzeket s a hatalmas távcsővel, melylyel az órát is lehet leolvasni a római templomok tornyán, vizsgálják a mosolygó holdat, saturnus gyürüjét; mig végre jel adatik a rekreáció berekesztésére. Következik $^1/_4$ óráig a meditáció pontjainak előkészitése, utána $^1/_4$ óráig lelkiismeretvizsgálat, adoráció és kukoriczalevél sistergés közt elhal ujra az öntudat!

A vakáció három részre van osztva; mindenik rész más órarenddel a délutánra nézve. A második részben, mely mintegy két hétig tart semminemü studium nincs, de a lelki élet épp ugy gondoztatik, mint a másik két időszakban. Minden vasár- és ünnepnap van általános sz. áldozás, s a szomszéd falvakról a köznép is özönlik kápolnánkba a szentségekhez.

A vakációt a legkellemesebb kirándulások tarkitják; csak láb legyen hozzá, mely győzze. A bedellus este megigazitja a keltő, recsegő órát; rátesz az asztalra ollót, tollakat, kulcsokat, csengetyüt s közbe állitja az órát, csakhogy

a lárma nagyobb legyen s fölébreszsze. A ki Mentorellára föl akar jutni, annak korán kell kelni. A Mentorella a Sabini hegyek legmagasabb csúcsa a Campagna felől. Fönt van Sz. Mihály Arkangyal temploma, a lengyel resurrectionisták kolostorával. A ki oda búcsút jár, az bizonyára nem élvezetből teszi; a kopár hegységre vezető keskeny ut merő kőtörmelék. A csupasz sziklák közt összekaparja az olasz paraszt azt a kis földet, melyet az eső még le nem hordott, kövekkel támasztgatja, s ezen a néhány lábnyi terjedelmü terraszokon veti el kukoriczáját. Ily apró, gyermekjátéknak beillő gazdaságok közt emelkedik az ut a pápai állam legmagasabb falujáig, Guadagnoloig. Mijök van itt az embereknek? még vizök sincs. A cisternákba vezetett esővíz adja italukat. De legalább békéjük volt a középkor duló párttusái közt; ide föl már nem igen vetődtek a Colonnák és Orsinik; no meg a láz is felkergette őseiket; azóta itt maradtak. A hegység másik oldalán, a völgyből kimeredő, óriási sziklához támasztva épült sz. Mihály temploma; itt van eltemetve Kircher Athanáz szive; Fuldában kezdett dobogni, s a Sabina egyik magányos csucsán várja ujra földobogását. A völgyből kimeredő sziklában van Sz. Benedek barlangja, ahol lakott, mielőtt Subjacóba vonult. Ott túl a zajgó Anio fölött méláz San-Benedetto és Santa Scholastica Subjacói kolostora, tovább keletre a sürün egymásmellé hányt hegycsucsok egyikét koronázza Anagni! szürke, füstösfalu, bizarr városok, falvak, várak ülnek büszkén hegyen lejtőn, s hogy legyen valami idylli vonás a sok ezred éves kultura által elnyütt tájon, Tivoli felé mutatkozik Horatius villája, melyről irja:

Tu nidum servas, ego laudo ruris amoeni
Rivos, et musco circumlita saxa, nemusque.
Novistine locum potiorem rure beato?
Est ubi plus tepeant hiemes, ubi gratior aura
Leniat et rabiem Canis, et momenta Leonis
Cum semel accepit solem furibundus acutum?
Est ubi divellat somnos minus invida cura?

Deterius Libicis olet aut nitet herba lapillis?
Purior in vicis aqua tendit rumpere plumbum,
Quam quae per pronum trepidat cum murmura rivum?

(Epist. Lib. I. 10.)

A szép versekre való emlékezés közben «arri» kiáltások és botsuhintások hallatszanak a Guadagnoloi ut felől. Kellemes meglepetés! «Evviva» jön a mi két szamarunk; Peppino buzditja őket sz. Mihály temploma felé. Két oldalt kosár és hordócska terheli szerény bordáikat; itt az ebéd. Alighanem valami magaroniféle? Anélkül nincs; de nemcsak abból áll. Ez a két nemes állat kisér el minket mindenfelé; néha ugyan a szamár szerepét megosztjuk egymás közt, azon esetben, hogy csak 5—6 órai utra kerekedünk s délre hazavetődünk. Ilyenkor mindenki otthon kapja ki a menazsit, melyet zsebre rak, a csutorák pedig erősebb, megbizható legények nyakába akasztatnak.

Igy járjuk be Tiburt, Praenestét, Subjácot, Albanót, Tusculumot, Latiumnak szent földjét, Albalongát és Gabiit. Egy füstös, emeletes tenuta az egyedüli emlék, melyhez érkezve, azt mondják itt Gabii, itt éltek a rómaiak vetélytársai. Kukoriczaföldek terjengnek a kiszáradt tó helyén. Szegény Gabii, — gazdag Róma.

An Lebedum laudas, odio maris atque viarum?
Scis, Lebedus quid sit; Gabiis desertior atque
Fidenis vicus; . . . . . .

Hor. Epist. Lib. II. 11.

s Juvenál gunyolódik:

Hujus qui trahitur praetextam sumere mavis;
An Fidenarum Gabiorumque esse Potestas?

Satyr. X.

Most már ott semminemü «Potestas» sincs, se biró, se polgármester, se Consul. Néhány sárga, bőrig sovány paraszt gondozza a földet; a legmarciálisabb közülök kemény bőrből készült «macskanadrággal» sinezi lábszárát; csucsos, bő karimáju kalapot nyom bozontos fejére; lóra ülve hosszu,

szeges bottal vezeti s igazitja el a csordát; csak ne felénk! A gulyáktól mindig respektábilis távolságban maradtunk, nehogy a kampagnai bika vérszemet kapva a piros posztótól, hathatósan megkergessen. Ha legalább esernyővel eltakarhatnók szemet szuró pirosságunkat! mellesleg ezt még eső ellen is lehetne használni. Ha az eső kin elfog, kegyetnül megmos, mert esernyőt kihozni sz. Pásztorba, nem szokás, — csak most ébred fel bennem a gyanu, hogy talán azért, nehogy napernyőnek használjuk. Bármi legyen a valódi ok, mindegy; különben esernyő nélkül is hazaérkezünk s tekintve a sz. Pásztori mundurt, mondhatni, hogy esőben sem szenved kárt.

Éppen Tusculumban voltunk, a honnan keltezvék Cicero hirneves «Quaestiones tusculanae» értekezései, midőn sötét felhők kergetődztek a tenger felől, s megeredt az eső. Bizony fölvetődött elénk is egy nagyon realis, praktikus «Quaestio tusculana;» hogy kerülünk mi most Tusculumból haza? A «quaestio» megoldatott nem ugyan az nap, hanem másnap; mert csak másnap tartottuk bevonulásunkat sz. Pásztorba. Nem háltunk ugyan Cicero Tusculumában, gyikok, kigyók, skorpiók, viperák közt; hanem lementünk Mondragoneba, ott zenével fogadtak s szinházat is adtak — tiszteletünkre.

Mondragone? Mindjárt megmondom, hogy mi az.

Utközben még az egyszerüség s a «beatus vir, qui procul negotiis» illusztrálására való epikus alakkal találkoztunk. A lejtőn, honnan a romoktól szegélyzett régi viákat látjuk mindenfelől az örök Róma sötét kapui felé kuszni, s a kapuk és falak fölött messze kiemelkedni a város kupoláit, tornyait, megkérdeztük az elénk jövő fölcseperedett parasztot: «Mi az ott?» «Róma» feleli. «Messze van innen?» «Gyalog öt óra.» «Voltál-e már Rómában?» «Még nem.» Bámultunk; az lesz maradéka annak a régi fajnak, a költő által emlegetett «prisca gens mortalium»-nak. Az ujkor lázas nyughatatlansága aligha bántja.

XIII.

A régi Tusculum klasszikus romjai alatt, a legvirágzóbb lejtőn, oly ezüstös szelid fénynyel elárasztva milyen az olajfák tündöklése emelkedik Mondragone, XIII. Gergely pápa nyári palotája, most Borghese herczeg birtoka. Annyi szelid báj, annyi lágy kellem s hozzá oly rémséges név, milyen ez «Mons draconis!» A kőből faragott drákó képével mindenfelé találkozunk, czimere volt az alapitó pápának.

Mondragone jelenleg jezsuita konviktus, melyben sok jeles olasz ifju neveltetik, köztük nem egy papfaló, liberális miniszter ur gyermeke; confer Ghiczy Kálmán és Kalocsa!! A jezsuiták az óriási épületért, kert- és erdőért a nagylelkü herczegnek 1 font viaszgyertyát fizetnek, melyet az ő nevében a római al Gesu templomnak szolgáltatnak. Mondragone különben talán szintén a romlás utjára tért volna, mint annyi lakatlan sok palota, melyek jobb időkből, gazdag udvartartásból maradtak a jelen szükebben mérő, meghuzodó nemzetségére. Mit is csináljon még Borghese herczeg is e rengeteg termekkel, e kapunak beillő ablakokkal, ez oszlopos pitvarokkal, melyekben két kompánia katona manoevrirozhatna, e lépcsőházakkal, hol királyi udvarok fölvonulhatnak, e garádicsokkal, melyeken bátran föllovagolhat a nemesi konviktus? Deszkákkal szegeztetné be az ablakokat, magtárnak használhatná a termeket, kivülről rágódnék Mondragónén az idő sárkánya; belül a vénség ónsulya alatt roskadna vakolat és tégla.

Most máskép van; pezsgő élet lüktet teremben, udvaron; visszhangzik a ház; fény, pompa nincs, van helyette folytonos ifjuság. Ha Stolz Albán a gyermekszemét a beletekintő lélek fürdőjének mondja: ugy a mondragonei időzést az álmatag lélek ébredésének, a bezáruló kedély megnyiladozásának mondanám. A fürge olasz ifjuság élete, szelleme, előzékenysége fölvillanyozza a komolyabb, északi kedélyt. Nyomban rögtönöznek ünnepi fogadást a vendégeknek: van zene, beszéd, alkalmi költemény, — sőt szini előadás, vezetnek erdőn-völgyön, föl Tusculumba, le Camaldoliba,

hol a fehér barátok szivesen fogadnak; 76-ban még ott láttuk a Napoleoni csaták egyik őszbecsavarodott alakját; mennyi lelki béke s szelidség volt elöntve arczán, szakála tiszta ősz, haja fehér, mint kámzsája.

Mondragonétól oldalt, a völgy tulsó partján a Propaganda villája, Ruffinella. Tivoliban nyaralnak az irek, Palaestrinában az északamerikaiak, a többi nemzetségbeliek szertészet. Találkozunk néha-néha hol ezekkel, hol azokkal. A változatos társalgás kiemeli a lelket a szokás léha köréből s daczára, hogynem utazunk, mégis okulhatunk némileg ugy mint a bölcs, hosszutürő Ulisses, ki sok népnek ismerte szokásait s városait. Az olasz derült világnézete, egyszerü, praktikus itélete az életről jótékonyan befolyhat borongósabb kedélyvilágunkba; széthinti az árnyat, a ködöt, melyet fölfogásunk komolyabb s nehézkesebb természete borit lelkünkre; a szerteágazó szőlőlugasok, a szökőkutak közt, a kerti terasszok lépcsőin fel-alá bolyongva, sejtjük, észreveszszük, hogy ez egy uj világ; idegen, de nem visszataszitó, hanem vonzó.

Hát még a Gallicanói búcsú, a kisasszony napja! Ily elrejtett faluban, mint Gallicano, hol nem fordul meg se Master se Miss, hol érintetlenségében lelhető fel az olasz népélet, minden jelenet érdekel, mert ugy véljük, hogy a szabini halmok e rejtekében honol még zavartalanul az olasz geniusz. S bizonyára nem csalódunk; meglepő, éles vonásokban emelődik ki a különbség, mely a Gallicanói s például egy magyar falu búcsúünnepe közt fönnáll. A különbség kinő a nép jelleméből, örömeiből, hangulatából, ezeket viszi bele az egyházi ünnepélybe, ezekkel szinezi azt, a mi általános minden nép és nemzetségben. Ugy kivánja azt bensőséges hite, s e hitben lefolyó nevelése és élete.

A legegyszerübb olasz népnek is elég finom érzéke van a müvészi szép iránt. Vezessünk be egy magyar nem «intelligens,» de akár «intelligens» embert is az esztergomi bazilikába, elragadtatással, bámulással fogja viszonozni szivességünket; eláll szeme szája, de itélete a látványról nincs. Az olasznak van; ő gyönyört talál a szépen, s ő itél a

szépről. Multkor egy olasz munkással találkozom, kérdezem tőle, volt-e az esztergomi bazilikában? tetszik-e neki? «Igen, igen, feleli, csak az a vörös márvány, mely a falak talapzata mellett vonul végig a templomon, ez nem tetszik nekem, «starebbe bene per una beccheria» (beillenék mészárszékbe). Az olasz nemcsak vallásosságát elégiti ki a templomokban és egyházi ünnepélyeken, hanem hogy azt teljesebben elérhesse, követi természetes ösztönét s kifejezést ad örömének a müvészi alakban s nemesebb élvezetben. Reggel taraczklövések s a falu szük, egyetlen utczáján átvonuló zenebanda figyelmezteti Gallicanót a nagy napra. A templom földiszitve, falai szines, redős kendőkkel bevonva, az oltáron Szüz Mária szobra, melyet délután lármás körmenet fog végig hordozni a falun. A nagymise s az esti ünnepi vecsernye kathedrális szinezetre törekszik. Kar énekli a misét s a zsoltárokat. Di Pietro, eredeti olasz nehéz compositióitól nem ijed vissza a gallicanói quartet, melynek tenorprim hangját a borbély szolgáltatja, este felé ugyan már nem egészen tisztán viszi, de azért kihuzza még a Magnificat záró antifonáját. A «Gloria» solóit a közönség nagy érdekkel hallgatja, még ha félóráig is eltartanak.

Gyertyáktól nem látni az oltárt s emlitenem sem kell hogy több ég Gallicanóban mint husvétkor az esztergomi bazilikában. A szegény nép is kivánja, hogy az egyházi ünnep fényes legyen s gyönyörködtesse az egész embert. Este nem maradhat el a tüzijáték; táncz nincs, kocsmázás nincs, de tüzijáték van. Kinn ül az egész nép a falu hegyének lejtőin s gyönyörködik a kigyulladó szineken, a lengő tüzgolyókon, a sistergő tüzkigyókon, az éjben elhaló sziporkázáson. «Bravo!» «Bravissimo!» Közbe-közbeszól a zene, s harsog a tapsvihar. Majd léggolyókat eresztenek a magasba; leng ide s tova támolyogva a borszeszlángtól hevülő papiralkotmány, emelkedik, a légáram elkapja s viszi a felhőtlen ég fönséges ivei alatt, száll a volszkok hegyei felé, vagy a szabini csúcsokra, itt-ott kicsalja a mélázó hegyi pásztor, a pifferaro magányos nótáját a Madonnáról és a Bambinóról. Még látni, még látni, azután megsóhajtják eltünését. Megcsendül lágy, reszkető akkordokban a mandolin

hurja, kiséri a rokkant katona énekét, melyből csak arra emlékszem, hogy a «bomba ribomba» s hogy a «croce d' onore mi basta» s végül «ratapla, ratapla, ratapla !» A hallgató közönség el van bájolva, de több kell neki. «San Antonio», «San Antonio», a közkivánság San Antoniót akarja megénekeltetni. A mandolinos ráhuzza «San Antonio di Gallicano, etc.» vidám, lendületes dallamban elregéli, mint járt San Antonio Gallicanóban, hogy akadt meg az egyik fossoban. S jóllehet régen volt, hogy San Antonio Gallicanóban járt, ha ugyan járt; azért San Antonio csuhás alakja mintha köztük járna, lelkükben él.

Az olasz népnek folyton vannak szentjei, folyton kiemelkednek kebeléből hősi lelkek, kiknek az oltárok tisztelete jár s lehet-e hatás nélkül, ha a megtestesült erényt utczáin járni, házaiban lakni látja, vele él és szenved, ha nem szakad meg az összeköttetés Gallicanója, Assisije, Monte Pulciano s száz meg száz vidéki városkája faluja és a dicsőséges mennyország közt?! Mennyivel közelebb hozná népünk fogalmait s érzelmeit az igaz, való kereszténységhez az a körülmény, hogy például Kőhidgyarmaton, Keczelen, Patakon egy valóságos szentnek életét, emlékét, csodáit, szentségét megjelenitve látná s e vidéken, e fák közt, ez utczákon, e szántóföldeken szemébe ötlenék a valóság éles körvonalaival, hogy a szentség nem a felhők közt, hanem a földön jár.

A szentek az isteni erő megtestesülései; erejükről, hatásukról, hóditásukról mélyen kell meggyőződve lennünk. Bizonyos, hogy ezt az erőt semminemü korban el nem vesztik. Ahol vannak szentek — most, ott hatnak úgy, mint hatottak régen. Ha a szenvedő Krisztus minél több szivben öltene emberi alakot erényben és áldozatban, megujulna a föld; megragadó helyet találok e tárgyra az arsi plébános, Vianney János életében. Monin irja: «Hajlandók vagyunk hinni (midőn az ujkori szentek müködését tekintjük), hogy a népek erkölcsi érzéke és fogékonysága még sem apadt meg annyira, mint látszik és hogy talán elégséges volna néhány szentnek föltünése beteges, erőtlen társadalmunkban a világ-

got üdvözitő hit fölvirágoztatására.»[1] «A sziv az, mi legutoljára hal meg bennünk és a sziv bámulja a szépet és szereti a jót, ez az ő élete. Midőn a szép és a jó föltünik előttünk, tünjék bár föl akárhonnan, midőn elvonul előttünk bármily megjelenitésben, mindegy, a szivre mindig mély benyomást tesz.»[2] «Bennük találni a csodás jellemvonást a lelkes érzelemmel, az egyszerüséget párosulva a fönséggel, s hogy mindent összefoglaljak, ők képviselik azon rég elfeledett emberek nemzetségének epikus nagyságát, kik gyermekdedek voltak mint a gyermekek, erősek voltak, mint az óriások.»[3]

Ezek gondolataink a Gallicanói búcsúéj elcsitulásában, melyek nem türnek skeptikus lemondást és tétlen bánkódást a vallástalansággal szemben. Félre az olyan savanyu uborkás emberekkel, kik mostanában a buzgó lelkek törekvésére ölbe rakott kezekkel mondogatják, hogy füstöt faragni s szerecsent mosdani hálátlan s bolond munka; az ily hangulatnak elkeseredés a neve, mit vereség követ; inkább azt kellene hangoztatni, hogy aki a buzgó törekvésben füstfaragást lát, az csak olyan ignavus miles, ki hátán viszi haza, ami csak arczban ékesség és érdem, — a megbélyegző sebet.

---

[1] «On se prend á croire, que le sens morale des peuples n'est pas aussi profondément affaibli, qu'il parait, et qu'il suffirait peut-étre de la presence de quelques saints dans cette société decrepite, pour y renouveler la foi, qui sauve le monde.»

[2] «Le coeur est la derniére chose, qui meurt en nous et le coeur vit de l'admiration du beau et de l'amour du bien. Quand le beau et le bien nous apparaissent, quelque part qu'ils nous apparaissent, quand il passent devant nous, sous quelle forme il n'emporte, le coeur en recoit une emotion profonde.»

[3] «On y trouvait reunis le merveilleux, le pathetique, le simple, le sublime et pour tout dire la grandeur epique d'une race d'hommes oubliés, näifs comme des enfants et forts comme des geants.»

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

HARMADIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1889.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

AFRIKÁBA.....!

Irta dr. PETHŐ.

A westminsteri kathedrális egy sirirata most a félvilág lelkesülésére mond áldást: „Tehetetlenségemben már csak kívánságomat fejezhetem ki, hogy az ég legbőségesebb áldása szálljon mindazokra, kik — legyenek bár angolok, amerikaiak vagy törökök — közreműködnek abban, hogy a rabszolgaság borzasztó átka a világból kiveszszen.“ Idegenszerű, látszólag hideg sirirat; — oh pedig mily nagy emberséges szivnek legforróbb sugallatát fejezi ki! A haldokló Livingstone naplójának ez utolsó soraiban az angol nép a nagy és hősies utazónak végrendeletére ismert. E sorok jellemzik Livingstonet s e soroknak sirirattá való magasztalása dicséri az angol népet. Nem talált ünnepélyesebbet, fontosabbat, találóbbat, — s Livingstonehoz méltóbbat!

Valóban mélynek kellett lenni a rabszolgaság nyomorából vett benyomásnak, hogy a halál legünnepélyesebb komolyságában neki adatott át a *szó*, hogy beszéljen ott is, hol minden hallgat; valóban nagynak kell lenni a gondolatnak, mely minden egyéb vivmány és hősies érdem elhomályositásával méltónak találtatott arra, hogy Livingstone testamentomává legyen! Élesnek kellett lenni a rabszolgaság fájdalmai által keltett fájdalomnak, melyről az angol nép azt gondolta, hogy Livingstone örökre elnémuló ajkai e fájdalmat elnémulni nem engedik, s azért a sérthetlen s az emberi érzés védő szárnyai alatt öröknek igérkező krypta kövére bizták, hogy hirdesse

a kő azt, miről Livingstone többet nem szólhatott! Fontosnak kellett ez érdeknek lenni, melyet Livingstone, a földet és tengert bejárt Livingstone, az annyi fölfödözés sikerével koszoruzott Livingstone nem akart felejtetni soha, hanem imádkozva megáld mindenkit, ki az érdek győzelemrejutásához kezet nyujt.

A mélázó krypta sirirata most a müvelt világot eltöltő *rémületnek* és *az irgalomnak kiáltásává* lőn, mióta azon sötétségből, mely Afrikán borong, népeket és fajokat irtó pusztulás lángjai világitanak át hozzánk, s a mit rémitő világosságuknál látunk, vérünket fagyasztja!

Elhagyatva, mint a gyalogút füve, melyet mindenki tapos, — egy magán, mint a puszták pitypangja a süvitő orkánnal szemben, — gyöngén, ellentállás nélkül, mint a pókháló szálai, melyekbe durva kéz nyúl: ugy él tömérdek nép a veszélyek, üldözések s embertelen bestialitások rengetegében, oly elhagyatottságban, hogy még szavát sem vehetni, melylyel elpanaszolja, hogy szenved. Áldozatos élet és a halálbavaló odaadás kellett hozzá, hogy megtudjuk kinjait. Végre megtudtuk. Vér kellett ahhoz, hogy megtudjuk; mennyi vér kell majd, hogy megenyhitsük kinjait. Végre tehát annyi kín és annyi jaj utat tört magának még a puszták borzalmán, kielégitette a patriarchális átkot, mely Noe óta Chamot, az elvetemültség gyermekét üldözi s nagy és nemesszivü férfiak halála és vére s másrészt a hazatértek könynyekbe fúló ékesszólása elénkbe állitotta azt a nyomort, melyről nem hittük, hogy lehetséges a földön, — fölidézte a müvelt Európa szemei előtt azt a rémképet, melyről inkább hinnők, hogy kisértet, ha nem látnók az uj keresztes hadat hirdetők szemében a fátyolozott tüzet, melyet a szenvedő lelkesülés gyújt s melyet szinlelni lehetetlen.

1888. május ötödikén XIII. Leo pápa azon sürgős kéréssel fordult mindazokhoz, „kik hatalommal

birnak", hogy a rabszolgakereskedést Afrikában megszüntessék. A pápa szavától ihletve fölállt egy második amiensi Péter, Lavigerie bibornok, kinek erőteljes ékesszólása a lelkesülés és a könyörület hangulatos melegével tölti el a Princess Halle, Sainte Gudulle, S. Sulpice, Al Gesu falait; London, Brüssel, Párizs, Róma, Nápoly álmélkodó közönségét eltölti azon nagy szerencsétlenségnek sejtelmével, mely alá milliók görnyednek, lelkébe festi azon képeket, melyek rémületes voltáról azt irja Livingstone, hogy fölriasztják álmából a férfiut és eltöltik az elkeseredésig fokozott szánalommal, csendes őrültséghez hasonló merengésbe mélyesztik azt, ki ez iszonyu kinokat valamikor látta s keresi módját, mint segitsen rajtuk.

Az aequatoriális missiók püspöke, a karthagói érsek, Lavigerie a szegény négerek szabaditója készül lenni; lelkesülése felöleli egész Afrikát. Hogy ez óriási föladat sulya alatt össze ne roskadjon, feszíti lelkét a nyomor, melyet látott. Ne zárjuk el érdeklődésünket e vállalkozó szellem terveitől; az emberiség dicsősége az, hogy ily gondolatokat hajt korhadásnak indult törzse.

A föladat nagy, — de a nyomor nagyobb! Afrika területe 540,000 négyszög mértföld, vagy 30,000,000 négyszög kilométer. Lakosságát természetesen nem lehet megszámlálni, csak átlagos becsülésekben többé-kevésbbé meghatározni. A missionáriusok, utazók, kutatók, kereskedők lassankint megbizhatóbb adatokat szolgáltattak, melyekből levonhatni, hogy Afrikának több mint 200,000,000 lakosa van; erről most már senki sem kételkedik. A népesség a déli részeken a leggyérebb, a belső, aequatoriális területeken pedig a legsürübb, — itt suhog a rabszolgaság véres ostora.

Ez a belső Afrika benszülött pogány, vagy mohamedán főnököket, fejedelmeket, despotákat, sultá-

nokat ural. Az „országok“ melyek lakossága néhol 12 millióra rúg s máshol meg néhány ezerre szoritkozik, nem birnak jellemző egyediséggel és jelentőséggel, azért nem szükség velük külön foglalkozni. Átlag két nagy tömegre osztják e népséget. Saharától délre terülnek a Sudan államok, melyek Afrika egész szélességét elfoglalják, nyugaton Senegambiával határosak, keleten Abissiniával; keleti végük az egyptomi Sudan, melyet ez évtizedben adtak föl az angolok és egyptomiak s melyek déli csücskében Emin basa tartja magát, ha ugyan nem valók elestének hirmeséi. Délre a Sudan államok Afrika népeinek másik főcsoportjával határosak, mely középbelafrikát lakja. E két főcsoport közt az aequator képezi nagyjából a határvonalat.

A tágabb értelemben vett Sudan 4½ millió kilometerre terjed s lakosságát 80 millióra becsülik; középbelafrika pedig, melynek határa északon a Sudan és Abessinia, nyugaton, délen és keleten a Congo állam, az európai birtokok s a boér köztársaságok, több mint 5 millió kilométert ölel fel s lakossága 50 millióra rúg. E 130—140 millió ember fájdalma, nyögése hallatszik át a sivatagon s a tenger moraján, s Európa nem akar elfajulni annyira, hogy egy irgalmas tekintetet ne vessen ez óriási területek pusztulására s annyi emberélet végveszedelmére. A rabszolgaság ellenes mozgalom figyelmét főleg néhány különösen veszélyeztetett területre forditja. E mellett nem szabad felejtenünk, hogy a két főcsoporton kivül is a rabszolgaság mindenfelé garázdálkodik, hogy a Congo állam is 3 millió kilométernyi területén 30 millió lakossal, valamint a német keletafrikai kereskedelmi társaság területe, mely 1 millió kilométert s egy millió lakost számlál, ugyancsak szomorú szintere a rabszolgahajszáknak, a rabszolgavásárok és karavánoknak.

Sudan és középbelafrika e néptömegei túlnyo-

móan négerek különféle törzsök és vegyületekben, kelet felé mindinkább az arab elem elegyedik a népségbe, mig végre határozott túlsúlyra vergődik. Ez az arab-néger egyveleg adja a szorosabb értelemben vett Sudant v. i. az egyptomi Sudant, mely Nubia Darfur, Kordofán, Chartum, Sennar stb. tartományokat foglal magában. Az angolok és egyptomiak föladták Nubiát és a Sudant; az európai keresztény civilisatión ezáltal véres sebeket vert az izlam. Mindezen föladott területek v. i. a szorosabb értelemben vett Sudan 2,000,000 négyszög kilométerre terjednek 10—12 millió lakossal, mig a még fönálló Egyptom valamivel több mint egy millió kilométernyi, 7 millió lakossal.

Vallásra nézve a tágabb értelemben vett Sudan lakossága többnyire pogány, de a mohamedánok máris az összlakosság 30%-át teszik. Számuk az utolsó tizedekben folyton nő. Ha az európai kereszténység keresztes hadjáratával, missiójával, telepitéseivel, esetleg annexiójával sokat késedelmeskedik; akkor a 80 millió sudáni, amennyiben az emberhajsza ki nem irtja, az izlam martalékává válik. A rabszolgaságba eladott négerek ugyis átlag mohamedán országokban élnek. Megtériteni pedig valakit a mohamedanismusból a kereszténységre, az mindig nehezebb, mint a pogányok téritése. Nevezzünk meg még néhány „birodalmat“ a Sudánban, milyenek Tombo, Mossi, Ashanti, Dahome, Joeuba, Massina, Adamana, Jokoto, Kanem, Bornu, Baghirmi, Wadai és a Mahdi uralma az egyptomi Sudanban.

Térjünk most át Középbelafrikára. Több mint 5,000,000 négyszög kilométerre terjed az egyenlitő alatt, 50 millió lakossal. Északról szegélyzik a Galla területek, Somali, Suaheli és a Sudan, délről a Hottentottok és Buschmannok, nyugatról sok különféle négertörzs. Az arabok gyéren vannak s az izlam sincs oly mérvekben mint a Sudan népei közt, de folyton

halad és hódit, ugy hogy az európai mozgalom a rabszolgaság ellen tulajdonképen *két óriási érdeket érint és emel, melyek elválaszthatlanok: az egyik a rabszolgahajsza, a másik az izlam előnyomulása a civilizáció rovására.*

A kereszténység mérkőzése a mohamedismussal, ez tulajdonkép neve az európai ideális mozgalomnak; de melynek reálissá is kell válnia, kell, ha vérnek árán is! Ez a mélységes *két áram*, mely Európában és Ázsiában már kiküzdötte harczait s a kereszt győzelmes fölmagasztaltatását vonta maga után, Afrikában találkozik, ki nem kerülheti egymást, össze kell csapnia! S melyik fog győzni? A melyiknek fegyvere nemesebb, keményebb, erősebb a halálnál. Fortis ut mors dilectio! Az egyiknek fegyverét a fanatismus s a szivtelenség szolgáltatja, a másikat győzelemre az áldozat és a szeretet segiti. Lehet-e kétség az iránt, hogy tán nem győzünk? Ó az lehetetlen! Ha szeretni nem birnánk, rémüljünk! ha lágyulni nem birnánk, csikorogjunk! Tekintsünk azon millió sebre, melyből a szerencsétlen néger népek vére patakzik, vessünk egy pillantást oda, honnan rémület és kin lett osztályrésze a „testvérnek"; tekintsünk azon szivtelen borzalmas hatalomra, mely mint éjféli wampir szivja vérét millióknak, — s ezt Krisztus után a 19. században! Azon óriási területek, melyek a középbelafrikai, az egyenlitői és a congói missiók körébe esnek, a muhamedismus vasgyűrűjébe foglalvák, mely vérüket s velejüket préseli, mint sötétvörös fényü drágakövek nemtelen érczben. Részben az izlam uralma gyötri e népeket, a hová pedig még el nem hatott, ott szivtelenségének azon véres ostorát suhogtatja, melynek suhogása végre valahára fölriasztani készül Európa rémületét, értem a rabszolgahajszát és kereskedést.

Az Izlam tanai szerint az emberiség két válfajból áll; a hivők fajából (a mohamedánok), kik uralomra és

boldogságra vannak predesztinálva s az átkozottak fajából, kiknek iszonyú reprobációjuk a szolgaság és szenvedés. Ez átkozottak közt utolsó helyen állnak a négerek; ezek-azok, kikről XIII. Leo erőteljesen mondja „nata jugo jumenta.“ A muzulman előtt oly természetesnek látszik a rabszolgaság, amilyen égbekiáltónak látszik előttünk. A mozlim a négerben átmeneti alakot lát ember és állat közt, kinek nincs hozzá hasonló természete s lelke, a kivel tehát tetszése szerint bánhat, fölhasználhatja bármire, munkára és baromi élveire, gazdagodására vagy mulattatására. S a mozlin ebből nem enged; el van vakitva, szentnek tartja a feketének nyomoritását. A példa rá nem hat; sajnálja az európai emberségét! Jellemző, hogy rendesen kevéssel miután európai hatalmak mozlim területeken lábukat megvetették, lázadás támad az európaiak ellen. Igy történt Egyptomban 1882-ben, midőn Arabi basa a franczia befolyás ellen föltámad a jelszó alatt „Egyptomot az Egyptomiaknak.“ Igy történt Sudanban Arabi eleste után; 1882-ben a Mahdi kelt föl. Az angolok megjelenését a vöröstenger partjain nyomban követte az Európaiak ellen föllobbant gyülölet s tömeges csatlakozás a Mahdihoz; s mult évben is, alig hogy a németek megjelentek a keletafrikai partvidékeken, lázadásba tört ki a lakosság. Ha e lázadások okát kutatjuk, megtaláljuk azt az európaiak intézkedéseiben a rabszolgaság megszüntetésére. Van a fehér ellen s a keresztény ellen a gyülöletnek szinte természetes forrása is, de az az érezhető, plausibilis gyujtóok a gyülölet föllobbanására a rabszolgaság ellenzése. A rabszolgaság sok mozlim és mestiz törzsnek elveszi keresetét s kiszáritja hihetetlen nemi kicsapongásainak pocsolyáját, s amily fékvesztett kegyetlenséggel űzi vágyainak emberprédáját, oly kigyúlt szenvedélylyel támad arra, ki a friss emberhúst körmei közül kiragadja. Azonban a rabszolgaság e baromi kegyetlen-

sége és ördögi gazsága sohasem növekedett még annyira, mint most, midőn milliókra menő lakosság pusztul évenkint a legembertelenebb kény és kegyetlenség áldozatául és a sivatag egyretovább teriti vörösbarnás homok leplét, betakarni vele az ébredő szorgalom és kultura áldásait.

Összeszorul az ember szive, ha olvassa, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika-tó mellett egy-egy rabszolgakaraván el ne haladna. Ó sötét menetei a megtestesült szerencsétlenségnek! mennyi kín és fájdalom, mennyi isszony és elvetemedettség vonul el a tavak partjai mellett föl-föl a puszták homokjába! Vannak-e utaik? vannak-e mérföldjelzőik? Elhullott emberek, fehérlő csontvázak jelzik átkos nyomaikat. Vannak-e kutjaik, vannak-e forrásaik? Csontok sövényezik az üditő csermelyt; lám a szegény feketékben, kik eddig elmásztak és kúsztak nem volt már annyi erő, hogy életet merithettek. Ily utakon, ily források mellett haladhat-e más, mint a szörnyszülött, mint a bün? Ez utak vezetnek a fönsikokról, a Congóról, a Nigerről föl Marokkóba, föl Sudan és Egyptomba vagy keletfelé Sansibarba; elhullott négerek csontvázai és rothadó testei s a távolba eltöpörödő kisérteties karavánok... íme a mozlim kultura nyomai.

Marokkóból, Tuaroga vidékeiről való arabok v. meztizek fülig fegyverben vonulnak le Tumbuktunak és a Niger partjaira, az egyptomi Sudan és Sansibarból pedig a „nagy tavak“ vidékeire — embervadászatra. A vadászatot egyesek is, de főleg szervezett rablóbandák űzik. Az egyesek elbujnak az ösvények mellett a bozótba vagy buzavetésekbe, s rabolnak asszonyt vagy gyermeket, ki arra egymagán halad. A nagy tavak körül ez állapotok annyira fajultak, hogy mint a missiónáriusok irják, „minden asszony és gyerek, ki csak 10 percznyire is távozik a faluból, nem tudhatja, visszajön-e?“ Mennyivel kegyetlenebb és borzalmasabb a rablóbandák garázdál-

kodása! Portyázásaikra úgy szerelik föl magukat, mint ha háborúba mennének. Éjjel megtámadják a védtelen falukat, üszköt dobnak a szalmakunyhókba s a fölijesztett lakosság, mely védelemre is alig gondol, a halál vagy a rabszolgaság prédája lesz. A ki merre bir, fut, menekül az erdőkbe, átkutathatlan bozótba, kiszáradt folyók medreibe, a völgyek ölnyi magas füvébe. Ott liheg, ott lappang, hacsak nem űzi ki onnan is a láng pattogó, sistergő ostora. A többit üldözik, az öregeket és a védekező férfiakat leölik, az asszonyokat és gyerekeket összefogdossák.

Ez összefogdosott, agyonrémitett tömeget, az élő szerencsétlenség ez ijedező gomolyát a rabszolgavásárra hurczolják. Kezdődik a legborzasztóbb életsors siralmainak lánczolata. Az ó-kor Ázsiája zsarnokainak virágzó korában, midőn egynek kénye uralkodott „a folyó viz árkától Egyptom patakáig“ (Izai. 27, 12.), annyi szivtelenséggel sohasem hurczolta prédáját, mint a rabszolgavadászok Krisztus után a XIX. században, „mikor pedig a mi üdvözitő Istenünk kegyessége és emberisége megjelent.“ (Tit. 3, 4.) A rabszolgák gyalog mennek. Az erős férfiakat, kiknek eszébe juthatna a menekvés egymáshoz kötik lábuknál, kezüknél fogva, ugy hogy a menés magában véve is hatalmas gyötrelem; nyakukba eresztik a kangát, e formális villát vagy átlyukasztják füleiket s azokon át zsinórt húznak, mely 8—10 embert összefüz. Egész nap előretörtetnek; este megállnak nyugalomra! Néhány marék főtlen kölest vetnek eléjük hajcsárjaik, sárga büdös vizzel oltják többnyire szomjukat. Másnap tovább mennek. S hány másnap virrad föl rájuk, rabszolgaságuk hány napja? Messze-messze Marokko pusztai városaiban, a Sahara oázain, a Sudan helységeiben vannak a vásárterek vagy a nagy tavak körül a keleti partok felé. Hónapokig tart az út s pusztákon vezet át, talpukat égeti a puszta homokja, s az aequatori nap függélyes sugarai elcsigázzák a

szomjazó népet. Hajcsárjaik többnyire a Tuareges törzs vad arabjai, kiknek szivük oly kemény, mint lándzsáik hegye. Iszonyu szert sugal türelmetlenségüknek a tömeg lankadása. Az asszonyok s a vének közt találkoznak az elsők, kik megállanak s tovább nem mehetnek, — hajcsárjaik hátulról hozzájuk lépnek s hogy a tömeget elrémitsék, egyet lenditve, — doronggal leütik, a nyomorult néger fölkiált, lerogy és vonaglik.

A csorda ismét megindul. A rémület még a legutolsónak is erőt adott. Valahányszor valamelyik megáll, ismétlődik a borzalmas jelenet. Ily végtelenül szerencsétlen lét, mely borzalmaiból ki nem fogy, még egy általánosabb megtizedelésben ölti magára egészen ördögi jellegét, a reprobáczió valóságos átkát. A hajcsárok néhány nap alatt kipróbálták, hogy prédájuk mire képes s mire nem. Egy tekintetre fölismerik, hogy kik hullnak el közülök a pusztai utban. Hogy tehát a nyomoruságos tápszert is megtakaritsák, sorba mennek s a gyengéket dorongaikkal leütik. Hulláik temetetlenül maradnak s társaik ott veszik azt a kevés ételt magukhoz, — ott alusznak, ott pihennek!

Oh! de mily álom, mily elkinzott nyugalom! hol a siralmasabb sors kisért, lehet-e fojtó, szivtelen karjaiban pihenni? hol a megtestesült átok sötétül kiszenvedett testvéreik földult vonásaiban s kisértetként beleavul a révedezők emlékezetébe, hol rájuk meredt ez iszonyu áldozatok elhaló tekintete, hol látják e kebleknek, melyekbe tenger kín szorult végső pihegését, hol fülünkbe suttog azon ajkak végszava, melyek szintén a szeretet csókjára nyiltak, ha máshol nem, legalább anyjuk ölében, — s látni, hogy az Isten e teremtéseinek mi lett részük, lehet-e ott pihenni? — nem, ott csak kétségbeesni lehet. Iszonyu elfajulása az emberi gondolat és érzelemnek, mely a rabszolgahajcsárokban öltött hihetetlen valóságot,

hogy epénél keserübb fájdalomba és a védtelen elhagyatottság kétségbeesésébe fojtsa a föld e szánalomraméltó teremtéseit.

„Higyjétek el," mondta Lavigerie Nápolyban, „ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerek pokoli kinjainak nyögését."

Az ifju négerek, kiket a rabszolgaság poklából a keresztény szeretet kiszabaditott, hosszu időn át fölszoktak riadni álmukból s ijesztően orditanak. A szegények azon rémületes véres jelenetekről álmodnak s az álom ködképe is oly irtózatos, hogy remegve fölugranak.

A bátor, rettenthetlen Livingstone utolsó naplójában ezeket irja: „Midőn számot adtam a keletafrikai emberkereskedésről, készakarva messze elmaradtam a valóságtól, nehogy tulzásról vádoljanak. De hogy szabadon szóljak, ebben túlozni nem lehet. A jelenetek, melyek szemeim előtt lejátszódtak, az események, melyek a rabszolgakereskedésben közönségesek, annyi irtózattal töltenek el, hogy hiába törekszem azokat emlékezetemből kiszoritani. Hiába, sikertelen fáradozásom. Idővel a legszomorubb emlékek is elmosódtak, de az irtózat e jelenetei, melyeket szemléltem, ujra, meg ujra feltünnek képzeletemben, éjjel sokszor iszonyodva s elrémülten fölugrom ágyamban."

Halljuk Stanleyt, a jelenkor legnagyobb s legmerészebb utazóját, ki Livingstonet Afrika belsejében kereste és megtalálta, ki példátlan fölfödözési utjában a Congo folyását meghatározta és a Congo-államot megalkotta. Ecsetelései nem a „nyomorultak" regényét, hanem valóságos történetét adják. Ragadjunk ki a sok közül egyet. Midőn Stanley 1883. a Congo egyik mellékfolyójának Aruviminek torkolatát elhagyta, azt vette észre, hogy a benszülöttek félve s gyanakodva huzódnak el tőle. Csakhamar megtudta viselkedésük okát; mindenfelé gyászos pusz-

tulás setétlett, fölperzselt lakok, ledöntött pálmák, üszkös banánok, elpusztitott szántóföldek szerteszéjjel s a romok közt vigasztalan emberek tévelyegtek. Az egyik elbeszélte, hogy éjjel váratlanul orditó fegyveres csapatok rohantak rájuk, fölgyujtották a falut s az égő házakból menekülő népet kaszabolták. A férfiak $^1/_3$-a sem menekült meg, az asszonyok legnagyobbrészét elhurczolták. A rablók fehérbe voltak öltöztetve s ugy néztek ki, mint Stanley emberei, — arab rabszolgavadászok voltak keletről, Nyangweből. Stanley utolérte őket, hatszázan voltak, jól fegyverezve. 2300 fogolyt hurczoltak, ifjakat gyerekeket, asszonyokat. Stanleyben elhült a vér, midőn a gyermekek nagy, esdeklő szemeit, az anyák beesett arczát, az ifjak vérző nyakát látta. E 2300 fogolyért és 2000 elefántagyarért Irlandnál nagyobb területet pusztitottak el és 117 falut égettek föl. Stanley azt is megtudta, hogy már öt ily karaván vonult erre, melyek szintén annyi rabszolgát hurczoltak. Azután kiszámitja, hogy egy milliót számláló lakosságból 5000 rabszolgának Nyangwebe való czipeltetése 33,000 emberéletbe kerül.

Az emberi nyelv valóban kifogy rémületet jelző szavaiból, de a kép még nincs egészen leleplezve. Thomson, angol geolog ezeket irja: „A szegény teremtések szánalomra inditó látványt nyujtottak. Ugy mozogtak, mint pergamenttel bevont csontvázak, minden csontjuk látható volt. Borzasztó utat tettek s kétharmaduk éhség és betegségben hullt el.“

Még csak Nachtigalt citálom: „Bagirmi királya rabszolgákban is követeli adóját. Hogy az emberhust kézhez keritsék, védtelen falukat rohannak meg. A gyakori rabszolgahajszáktól kényszeritve, a benszülöttek falvaik mellett, fákon épitik kunyhóikat, ott laknak s juhaikat, kecskéiket, kutyáikat is ott rejtegetik. Kötélhágcsók az ő lépcsőik. Megesik, hogy a rabszolgahajcsárok ily favárat néha be nem vehet-

nek, akkor ugy lődözik le az embereket az ágakról, mint a madarakat szokás, vagy fölgyujtják a faalkotmányt. Iszonyu rémjelenetek játszódnak le az uton, ha valaki képtelen tovább menni, hidegvérüen leütik óvó például!"

Ezen pokoli átoknak, ezen valóságos reprobáczionák naponkint 4000 emberélet esik áldozatul, s ezt a XIX. században Krisztus után! Missionáriusok és utazók, angolok és németek, katholikusok és protestánsok, kik e kínt s e gyalázatot látták, nem vittek magukkal szentebb érzelmet, mint segiteni a kimondhatlan nyomoron, nem rejtenek lelkükben mélyebb benyomást, mint, mely az elátkozott s vérigalázott embernek, „a mi testvérünknek" szenvedő képét idézi föl még álmukban is, szentséges boszút és megtorlást sürgetvén annyi végkeservbe fuló életért és halálért. Lavigerie, az ősz bibornok pedig, ki az uj keresztes hadat hirdeti, nem győzi ismételni, hogy soha a rabszolgaság oly ördögi elvetemültséggel nem ijesztett s nem pusztitott, mint most Afrika belsejében. Gyorsan segiteni s elforditani az ostort, melyet a római al Gesu-ban a hevülő szónok „flagello oribile, immenso, sanguinoso"-nak nevezett, utját állni azon vérebi dühnek, melyet ugyancsak ő az emberi nem „infamia"-jának mondott! De gyorsan, mert késő lesz! Középafrikában „van már 5 oly nagy terület, mint Olaszország, melyben kiirtatott már az ember, letapostatott már a kalász, rombadőlt a kunyhó." Ott évenkint egy millió négernek nehezült nyakába a szolgaság véres járma; — ott borult rá az az éj, melynek bús fátyola örökre eltakarta szabadságát s a fölkelő nap ezer halálnál keservesebb s kegyetlenebb életnek kezdé megvilágitani lassan gördülő perczeit. S ami ott történik, ugyanaz nyomoritja Sudant s a mérhetlen területeket a vöröstenger partjaitól az atlanti oczeánig. Száz év óta az izlam hódit e vidékeken, száz év óta

tombol sötét vakbuzgósága. Csordái ugy pusztitják Afrikát, mint a népvándorláskor a barbárok Európát. A pusztulás számokban szembeötlőbb.

Bartle-Frère 1872-ben egy millióra teszi az évenkint megsemmisitett emberi teremtmények számát, manapság pedig ez a szám gyászos növekvést mutat. Afrika bensejében Lavigerie missionáriusai szerint évenkint 400,000 rabszolga kerül a vásárra. Cameron, jeles utazó szerint 500,000. Idézem szavait: „Azt a kérdést kell fölvetnünk a civilizált világ előtt, szabad-e egy rabszolgakereskedést türnünk, mely Afrikát évenkint 500,000 embertől fosztja meg? Szabad-e türnünk e hajszák folytatását? Az az ember, ki „nem"-et mondani vonakodnék, elveszti jogát még nevére is." (Cameron, Comment j'ai traversé l'Afrique, Paris, Hachette. p. 531.)

De értsük meg jól 500,000 rabszolga kerül a vásárra, de mennyit ölnek meg! Hol maradnak azok, kiket a dulakodásban, vagy mint hasznavehetetlen vadat legyilkolnak? hol maradnak azok, kiket a pusztai ut kínja felemészt, kiket az éhség és a kegyetlenség mar ki a világból? Egy élő rabszolgára négy, mások szerint 5—10 kiszenvedett embert kell számitani! Cameron megerősiti a becslést. Emlitést tesz egy rabszolgavadászról, ki 50 asszonyt akart eladni s e czélból földult 10 falut: „Hogy az 50 asszonyt hatalmába keritse, 10 falut pusztitott el, melyek mindegyike 100—200 lakost számlált, mindössze tehát körülbelül 1500 lelket. Néhány megmenekült, de nagyobbrészük, — majdnem mind — elveszett, részint a lángokban, részint családjaik védelmében, részint éhenhaltak a pusztában, ha ugyan a vadállatok nem siettek kinjaiknak véget vetni." (Cameron, A travers l'Afrique, edition Hachette. p. 384.)

Ha a pusztulás ezen arányait az átkozott emberhajhászók valamennyi területére alkalmazzuk, ak-

kor évenkint két millió négernek részben halálát, részben rabságát kell siratnunk, 50 év mulva egész Afrika ki lesz irtva, kell benne keresni az „ember magvát.“ „Nem csodálkozom e következtetésen — mondja Lavigerie — missionáriusaim tudósitásaiban olvasom, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika tó mellett rabszolgakaraván nem vonulna el. Tiz év előtt, midőn a missionáriusok Mangéma határáig nyomultak elő, ez volt egyike a legnépesebb provinciáknak, egész terjedelmében a kultura szolgálatában állt s falvakban bővelkedett. Most a Tipo-Tipo embervadászai oly nagy részét, mint Francziaország egy harmadát terméketlen pusztasággá változtatták, melyben a régi lakosokra csak szerte-széjjel heverő csontvázak emlékeztetnek.“

Az amerikai rabszolgakereskedés sehogysem közeliti meg az embertelen pusztitás modern mérveit; akadályozta azt nyerészkedésében a tenger, a hosszú út; de különösen a kegyetlenség és állatiasság mérveire nézve nem lehet a kettőt összehasonlitani. Előbb a férfira irányult a hajsza, most inkább a nőre és gyermekre. A férfit leütik, rabszijra a nőt és gyermeket fűzik. Ezeket hurczolják a puszták izzó homokján át s prédájuk gyengeségében és tehetetlenségében hatványozzák a rabszolgaság borzalmas fájdalmait. Ezek el nem szöknek, ezek alkalmasok határtalan kicsapongásaikra. A bestiális tisztátlanság, mely a soknejüségben rothasztja az embert, s elállatositja szivét, a mozlimektől átragadt a benszülött fejedelmekre. Vannak hatalmas főnökök, kiknek, mint Ouganda fejedelmének 1200 ágyasa van. Ime az ember állattá lett; — s mivel állattá lett, kéjeit pokoli kinok árán veszi meg! Átkozott hanyatlása és elfajulása az emberi öntudatnak! Rothadás és enyészet, mely a birvágy és a féktelen nemi ösztön izzó, irtó nyomában senyveszti az embert! Concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum! Hány mértföldre,

mily örvénybe vetitek vissza a kultura s a kereszténység heroismusát, mely vére árán hóditgatja azt, ami az emberben az esés óta bün és nyomoruság! Lehet-e rátok gondolnunk a nélkül, hogy ne csikorogjon lelkünk s el ne átkozzuk azokat, kik az embert barommá tették „nata jugo jumenta.“

De lánczoljuk csak e két bestiához a harmadikat! A „concupiscentia carnis, coucupiscentia oculorum“ végzetes hatalmához vegyük a harmadikat, melynek neve „superbia vitae.“ Ez ott ül néhány Akadémiának székében!

A ki e sorokat átolvasta, tudja meg, hogy vannak őrülésig elvakult „tudósok“, kik az Izlamot a kereszténységgel kedvező párhuzamba állitják, ... az alávalók! „*Higyjétek el, ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerek pokoli kinjainak nyögését*“ s e nyögésben mit suttognának azokról, kik nyomoruk s kétségbeesésük egyedüli vigaszát, mentő angyalát, annak a *félreismert keresztnek szerelmét* oly fanatismussal állitják párhuzamba, melynek gyökerén tengerkinjuk eredt; — mit suttoghatnának mást, mint, hogy: Alávalók! Oh mennyivel méltóbb az emberi névre és örök dicsőségre az az ismeretlen missionarius, a ki csak egybe is, egyetlenegy négerbe is beleoltja a hit vigaszát és az örök reményt!

A következő czikkben a rabszolgaság ellenes mozgalom eszközeiről lesz szó.

gyának — nagyrészök előtt az első vagy második kiadás amugy is ismeretes levén, — ha főleg azokat a részleteket iparkodunk kiemelve feltüntetni, amelyek e harmadik kiadásban vagy egészen ujak, vagy legalább lényegesen bővitvék. Ilyen mindjárt a hexaemeron magyarázatánál a különböző elméletek felsorolása, — ahol mégis az u. n. idealis-concordistica theoria említésénél valamivel határozottabb kifejezést szeretnénk —; ilyen továbbá a népeknek a teremtésről s bünbeesésről való hagyományához adott jegyzet (28. és 37. ll.), a paradicsom fekvéséről (31. l.), az emberi nem egységéről (34. l.) a vizözön általánosságáról (47. l.) a nyelvzavarról (51. l.), az áldozatok hatályáról (130. 131. ll.) és egyéb archaelogiai jelentőségü apróságokról adott jegyzetek kiegészitése; az egyes könyvek között pedig kibővitve találjuk a Birák és Rúth (194. l.) a Zsoltárok (221. l.) az Ecclesiastes (234. 236. ll.) Jób (241. l.) Ezechiel (310. l.), Daniel (314. l.), Judith (320. l.) Bölcseség (375. l.) és Ecclesiasticus (380 l.) könyveihez eddig nyujtott magyarázatokat. Az «Epimetron»-ban is, hol a kánon története van tárgyalva, találunk uj hozzáadásokat, ugy, hogy a bővitéseknek összege e harmadik kiadást körülbelül harmincz lappal teszi vaskosabbá a másodiknál.

Ezeket tekintbe véve, a munka most még tökéletesebben megfelel czéljának, hogy a theologusok kezében támpontul szolgáljon azokhoz, miket az ó-szövetségi előadásokban hallottak. Azonfelül az illető helyeken idézve vannak az odavágó bővebb szakmunkák, monographiák, hol valamely biblikus kérdést aztán teljes egészében megtalálhat a kutató.

Nincs más hátra, mint a tudós szerzőnek sikereihez őszintén gratulálnunk.

Dr. Kereszty Géza.

Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus, opera Petri Einig. S. Theol. et Philos. Doctoris. Treveris. 8 r. 155. l. Ára?

A pápa jubileumát a tudomány is megülte a maga módja szerint, termékei homlokára irván föl azt, hogy az ész vivmányai a kegyeletes szeretet és lelkesedés révén a legszebb hódolati ajándéktárgyakhoz sorakozhatnak. Az itt jelzett füzet a pápa oltáráldozatának jubileumán az Eucharistiáról szóló tant három részben tárgyalja; első: de reali praesentia corporis et Sanguinis Christi in Eucharistia; második: de Eucharistia prout est Sacramentum; harmadik: de Eucharistiae Sacrificio. Világos fölosztás, preciz kifejezés, szilárd bizonyitás jellemzi a trieri tanár fejtegetéseit; nagy tehetségei teljesen érvényesültek; e tehetségeket van szerencsénk ismerni. A bölcsészeti kérdéseket a kiterjedésről, helyfoglalásról, replicatióról lehetőleg elkerülte, bizonyára methodikus szempontokból, melyek a filozofia hiányában ezt a módot ráerőszakolták. Minél több traktátust és iskolakönyvet és kompendiumot olvasok, annál inkább átértem, hogy *filozofia nélkül theologiát érteni lehetetlen.* Amit enélkül teszünk, csupa diribdarab. Vajjon a speciesek a thomista fölfogás szerint birnak-e realitással, vagy a karteziusi bölcselők véleményét lehet-e elfogadni szükséges realitásuk magyarázására, — e kérdésben a szerző az első véleményt követi. Az áldozat formális ratióját a sz. misében Lugo és Franzelinnal magyarázza. Függelékül szerepelnek Luther idevágó nézetei, melyeket ez az ember vagy élőszóval vagy irásban tett közzé.

Dr. Pethő.

A növényvilág az istentisztelet szolgálatában. Rütter Arnold után magyarítá és saját tanulmányaival bövité, Hérics Márton győregyházmegyei áldozár, aszari plébános. A szöveg között 71 képpel. Az egyházhatóság engedélyével. Budapest, nyomatott a „Hunyadi Mátyás" intézetben. 1887. Ára 1 ft. 50 kr. VIII-ad rét 170 lap.

Nincs kellemetlenebb, bántóbb érzés, mint az, mely mindannyiszor felháboritja lelkünket, valahányszor a sokszor kivülről elég csinos, az épitészeti izlés szabályainak megfe-

AFRIKÁBA.....!

Irta dr. PETHŐ.

«Reménylem, hogy Európa népei hiven követik történetük hagyományait és csatlakozni fognak a civilizáció keresztes hadához. Meg fognak emlékezni régi dicsőségükről s kérdés — vagy talán csak álom, de engedjék meg, hogy igy álmodjam, — nem akart-e az Ur a végéhez sietö XIX. századra nagy feladatot bizni? Sokféle pártviszály és zavar szakit szét minket! Ebben az Európában testvérek tépik egymást! Nem akarja-e tán az Isten az egymást irtó testvéreket a szeretet és irgalom szellemében egyesiteni a szabaditás nagy müvére?» Igy szólt Lüttichben Korum, a trieri püspök 1888. Decz. 16-án.

A gondolat igazán oly merész, hogy nem annyira «kérdés» mint «álom»; — de a szeretet és irgalom szelleme, ha nem is képes egységes életet lehelni a rothadó Európába, mégis hathatósan villanyozza népeit nemzet-, vallás-, pártkülönbség nélkül. A társadalom képviseli az ideális irányt, a kormányok a praktikus érdekeket; a keresztény szeretet és az emberi érzés tért foglal a társadalmi körökben; az eltiprott négernépek szenvedései kiváltják az európai társadalom könyörületes lelkesedését s lelkesedésében ez a társadalom nem haszonért, hanem csakis az eszméért pénzt és vért ajánl föl; a kormányok pedig gyarmatpolitikájuk, nemzeti kereskedö-társulataik révén kényszerülnek rokonszenvezni a mozgalommal.

Különben az ideális és a praktikus irányzat rendesen kezet fognak az emberiség nagy vállalataiban. Az amerikai rabszolgakereskedés megszüntetésében is mindkét érdek szerepelt. Angliának s az amerikai uniónak elszánt föllépését a mult század rabszolgakereskedése ellen nemcsak emberi részvét, hanem fontos anyagi érdek is sürgette. A jövőben is e mozgalomnak hathatós és tartós talaja azon országok-

ban lesz, melyeknek anyagi érdekeit érinti. Valamennyi állam, mely a Congoaktát aláirta, érdekei által vonatik be a hathatós és tartós mozgalomba. Gyarmatositási érdek nélkül Németország sem vágott volna bele a keletafrikai kérdésekbe, legfölebb néhány hajót küldött volna becsületből a tengeri zár alkalmazására, mely természetesen nem tarthat sok éven át, — azután kialudt volna a jóakarat. De azért mi sem zárkózhatunk el e nagy, ideális célokért való lelkesedés elől, mely a társadalom életrevalóságának következménye s kulturájának hathatós elömozditója. Valóságos kötelesség, mely az emberi névből veszi eredetét s az öntudat nemesbülésével hóditó kényszerré fejlik.

Lássuk már, hogy mi történt e téren eddig, s mily *iniciativákkal* és *föladatokkal* éledt föl ujra a mult évben a rabszolgakereskedést irtó mozgalom.

Az amerikai rabszolgakereskedést megtörte az angol, franczia, amerikai hajók vaslánczolata, mely a csendes oczeánon a humanitás és irgalom jogait győzelemre segitette. A humanitás és irgalom e kötelmének öntudata nyilvánult 1815-ben a Bécsi kongressuson, ugyancsak a Veronain is 1822-ben, itt a hatalmak kötelezték magukat a rabszolgakereskedés kiirtására. Azóta sem szünetelt e mozgalom, sőt lassankint meghóditotta a társadalom érzelmeit és lelkesülését, s az által a kormányokra a közvélemény hatalmával üdvös nyomást és késztetést gyakorolt. Első helyen áll Anglia. Az angol közvéleményre száll millió rabszolga áldása, «benedictio perituri»; nemcsak Nagy-Brittaniában mozditott meg minden követ, de összeköttetéseinek világraszóló szervezetében mindenütt nyomósitotta és sürgette a rabszolgaság megszüntetését. Igy történt, hogy a hatvanas években az angol közvélemény Egyptomot szoritotta a rabszolgaság ellen való föllépésre. A Khedive 1869-ben Sir Samuel Baker, angol tisztet bizta meg az expeditióval Sudanba, hogy Gondokorótól délre hóditson és a rabszolgakereskedést megszüntesse. Gondokoró mélyen lent fekszik a fehér Nilus partján az 5. északi szélességi fok alatt.

1874-ben Gordon, angol ezredest küldték Sudanba;

Gordon pasa nem jött csak hóditani, hanem rendet akart teremteni a szervezetlen Sudanban s főgondja volt a déli részeken a rabszolgakereskedők ellen őrségeket állitani. Közbenső egy évi távollét után 1877-ben főkormányzó lett a felső Niluson. Gordon alatt Emin basa (Dr. Schnitzer) körorvos volt az egyenlitői tartományokban. Schnitzer sziléziai zsidó volt eredetileg, anyja megkeresztelkedett, vajjon fia is követte őt hitvallásában, bizonytalan. 1878. Emin «Bey» czimet nyert és mudir hivatalt Ladóban. Ladó Gondokoróhoz közel a Nilus balpartján fekszik.

Tudjuk, hogy a lakosság nem szivlelte Gordon rendezett kormányát s az avval járó terheket. Különösen felbőszült a rabszolgakereskedés beszüntetése miatt is, mi anyagi kárával járt. Az általános elkeseredés 1880-ban az egész Sudant fölkelésre ragadta és a fanatizált tömegeket Mohamed Achmed Mahdi pártjára kergette. A fölkelést nem vették sokba; az első expedicziót, mely csak 300 katonából állt, utolsó szálig fölkonczolták Mahdi emberei és Hichs angol ezredes 8000 emberét is ugyanazon sors érte 1883-ban. Ekkor csatlakozott a mozgalomhoz Ozman Digma, kit tévesen franczinak tartottak; nagy tekintélyénél fogva csakhamar kezéhez ragadta a mozgalom kormányát s tartja mai napig. 1883. Deczemberében az egyptomi kormány még egy kisérletet tett, segédhadat küldött Suakinba Baker generális vezetése alatt. El-Teb kutjánál azonban e sereget gyászos vereség érte; az ármádia $^1/_3$ halva maradt a mezőn. Suakin városát angol tengeri katonák szállották meg. Az angol kormány most Egyptomnak azt tanácsolta, hogy vonuljon ki Sudanból s Gordont bizták meg a visszavonulás eszközlésével, de Gordont az ellenség Khartumba zárta és e város ostrománál 1885. Jan. 26. gyilok vetett véget e nemeslelkü angol életének.

Khartum eleste után még két alkormányzó erőlködött fentartani hatalmát Sudan legdélibb részében; az angol Lupton-Bey Bahr-el-Ghazalban, a 10-dik szélességi fok alatt, nyugatra a Nilustól és Emin basa Ladóban. Először Lupton-Beyt fogták el a mahdisták, s most is rabszolgaságban él náluk. Emin basa tovább tartja magát egyrészt azért, mert

2000 katonája van, másrészt mert távol van a Mahdi táborától. Miután Bahr-el-Ghazal elesett, Emin basa kényszerült seregét mindjobban összpontositani, tehát az állomásokat föladni, és folyton dél felé vonul. Egyptomtól egészen el van zárva, délfelől a Congo állam területeihez, délnyugatra a nyugatafrikai birtokokhoz törekszik magának utat nyitni. 1885. aprilisban Ladót is föladta és Muggi, Laboré, Dufelén át Wadelaiba vonult.

Lavigerie bibornok ki nem fogy Emin basa érdemeinek magasztalásából. Emin hatalma egy óriási területet óv meg a rabszolgaság ellenes nemes vállalat részére; innen az érdeklődés, melyben Emin basa személye mindenfelől részesül.

Ha a Congo folyását a térképen fölfelé követjük, messze Afrika belsejében egy pontozott folyamhoz érünk, melynek neve *Aruwimi*, e folyó azon tájakból jön, melyek Emin basát uralják. A nagyérdemü Stanley e folyón szándékozik Emin basának segitséget hozni. 1887. Julius 2-án kelt utra 520 emberrel. Biztos hireket róla csak 1887. Julius 12-ig birunk, azóta hallgat róla a krónika.[1] Aruwimi állomáson Barttelot őrnagy elsánczolt táborba szállt 130 emberrel, s egy évre rá 1888. Junius 10-én Stanley után akart vonulni és Wadelaibe Eminhez érni, de kevéssel elindulása után meggyilkoltatott. Emin basa hirt vett Stanley vonulásáról s bizonyára mindent elkövetett, hogy csatlakozhassék.

Emin basa erélye tehát roppant nagy területeket óv meg a rabszolgakereskedés átkától. Ugyanazt tette és teszi Stanley. Lavigerie még egy harmadik hőst emlit Joubert volt pápai zuav-kapitányt, ki majdnem 9 év óta minden nélkülözéssel és veszedelemmel daczol, hogy egy kis fekete sereget szervezzen, s odaadása s hősies bátorsága által védi

---

[1] Stanley expediciójának sikeréről még mindig bizonytalan hirek szállonganak. A «Kuryer Warsz.»-nak Janikovszki Lipót lengyel utazó deczember 22-diki kelettel ezeket irja a Boma folyó partjáról: «Tegnap értem ide egy angol hadihajóval, hogy az ünnepeket e folyón töltsem. Ma érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy Stanley szerencsésen visszaérkezett Aruwimibe, vele van Emin basa is. Az expedicio czélja tehát eléretett.»

a nagy körben szerteszéjjel lakó törzseket. Ily férfiakra van most szükség.

1885. februárjában nyugati és déli Európa államai Berlinben aláírták a Congo Aktát és fölosztották egymás közt Afrikát: Franczia és Németország, Anglia, Belgium, Portugal és Olaszország ünnepélyesen proklamálták jogaikat Afrikára, s e jogokkal átvettek kötelességeket is, melyek közt legfontosabb, hogy a fenhatóságuk alá tartozó területek a benszülöttek kiirtása által pusztasággá ne változzanak. E kötelesség hü teljesitését leginkább saját érdekük kivánja. De ha az érdek szava más tekintetek által elnyomatva süket fülekre találna, kényszeriteni kell őket *a közvélemény morális pressiója* által, hogy legalább az *irgalom és könyörület kiáltását* meghallják. Az irgalom és könyörület kiáltása végre mult évben elhangzott; elhangzott azon őrfokról, melyről a pápa nézi az emberiség szellemi érdekeit. XIII. Leo pápa, 1888. Máj. 5-én mindazokhoz «kiknek hatalmuk van» azon sürgős és töprengő kéréssel fordult, hogy az afrikai rabszolgakereskedés borzalmait megszüntetni, e csapás átkát számüzni, s a mély sebeket, melyek egy egész népfaj velejéig mélyesztik a halált, enyhiteni siessenek. Azóta a rabszolgaság kérdése, mely eddig is mindig aktuális volt uj jelentős életre villanyoztatott s Lavigerie bibornokhoz «lőn az Ur igéje a pusztában és jöve» Európa minden tartományába hirdetvén az áldozat uj módját a bünök bocsánatjára. A pápa november végén még egy Memorandumot menesztett külön a hatalmakhoz, melyben ünnepélyes fölszólitást intéz hozzájuk, hogy a fekete keresztes hadat szent egyesülésben az európai kultura örök áldására szervezzék. Inditványozza evégből, hogy kongressusra gyüljenek, hol a terv kivitelének módjait megbeszéljék.

Az első hivatalos jelentés e kongressusról Angliából származik. Az angol kormány fölhivta Belgiumot, hogy gyüjtse kongressusba a hatalmakat Lavigerie terveinek megbeszélésére. Azóta a kongressus eszméje folyton halaványodik s ugylátszik, hogy a hatalmak a kongressusról tudni nem akarnak.

A tervezett kongressuson kivül Anglia és Németországnak vannak más tervei is, melyeket valósitani törekszenek. Alakult Németországban egy keletafrikai kereskedő és gyarmatos társaság, mely a Sanzibari partokon néhány 100 kilométernyi területet vett át a Sultántól majdnem független adminisztráczióra. Ugyanezen vidékeken terjednek az angol keletafrikai társaság ültetvényei. 1888. szept. 29-én Salisbury memorandumot nyujtatott át Berlinben, mely a német és angol érdekek közösségét Sanzibarban elismeri és azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy csak kölcsönös bizalom alapjára vetett összemüködésüknek fog sikerülni Afrikában a ker. civilizációnak utat nyitni. Ugyanekkor a a német kormány is memorandumot adott át Londonban, mely ellenzi a katonai expediciót Afrika belsejébe és csak a tengeri zár alkalmazását inditványozza, melynek föladata legyen a rabszolga-kivitelt és a fegyver- és lőpor-bevitelt teljesen megakadályozni. Ez a tengeri zár decz. 4-én kihirdettetett. A tengeri zárból most már kis háboru lett: az arabok fölázitják a partok s a belvidék lakosságát a keletafrikai német társaság ellen, s Németország, mely kezdetben csakis a rabszolgakereskedés elnyomásának czégére alatt állitotta föl a tengeri zárt, most már gyarmati érdekeinek megvédésével is foglalkozik. Senkisem tudja, hogy e veszedelmes tünetek mivé fejlődnek.

Egyrészt bizonyos, hogy a legujabb rabszolga-ellenes mozgalom iniciativája a pápát és Lavigeriet illeti; Németország is e benyomás alatt intézte a parti zárt; másrészt azonban bizonyos az is, hogy a parti zárral a hatalmak nem feleltek meg Lavigerie terveinek a rabszolgakereskedés elnyomására s félni kell, hogy a lázadás el ne mérgesitse a belföld lakosságát. A modern afrikai rabszolgakereskedés jellemző vonása, hogy átka és nyomasztó sulya nem a tengeren tul való kivitelben, hanem Afrika bensejében folytatott üzérkedésben fekszik! ezt a partok elzárása nem fogják megakadályozni; ehhez a belföldre irányuló akcióra van szükség.

Ezt hangoztatja Lavigerie bibornok, ezt akarja a kor-

mányok segitsége nélkül is társadalmi uton megvalósitani. Erőszakos kézzel kell megtörni Afrika bensejében az embervadászatot. A hithirdetők nem boldogulnak, a meggyőződés hatalma vajmi kis léptekkel nyomul előre a szenvedő népek közt, a gyorsan előrerontó dulás minden jót megszüntet. — Épugy nem vezet czélhoz a rabszolgák kiváltása. Voltak, kik nagylelkü pénzáldozatok által akarták a sebeket enyhiteni. Az európai civilizáció bizonyos korában a nagylelküség e neme csodákat müvelt. Két szerzet fáradt a foglyok fölszabaditásán. A trinitáriusok és a «rabváltás rendje» nagyszerü érdemeket vivtak ki. Egy egyetlen kolostor, a burgosi, Spanyolországban a XII. századtól a XVI-ig 124,000 rabszolgának oldotta meg rabsziját. A XVI. századig a trinitáriusok és a «rabváltás» lovagjai több mint 1,400,000 rabszolgát szabaditottak ki. Hatezer frankra becsülik egy rabszolgának váltságdiját; ha ez igaz, akkor e rendek a keresztény Európában 8 milliardnál többet gyüjtöttek a leggyengédebb irgalom szolgálatában.

De a szabaditás e módja most teljesen téves fogás volna! mert az emberirtás egyik rúgója éppen a birvágy s szives örömest üznék tovább mesterségöket, ha tudnák, hogy az irgalom összekuporgatja garasait — számukra, s hogy szivtelenségüknek biztos kilátása van meggazdagodásra. Nem ez kell, hanem erőszak: fegyveres erőre van szükség. Amint hogy nem boldogultak az amerikai rabszolgakereskedéssel, mig a hadihajók a gazságnak véget nem vetettek; épugy Afrika bensejében csak az erőszak nyomában fog fölvirulni a hajszában bizalmatlanná lett népek békéje. De az afrikai rabszolgakereskedés megszüntetésére hadihajók nem elegendők, s ami most jön, ez jellemzi Lavigerie tervét, — hanem Gordon mintájára gátakat kell emelni magában Afrikában azon utak mentében, hol a karavánok haladni szoktak. Alakitani kell helylyel közzel állomásokat, melyek ügyes, önfeláldozó férfiak vezetésére bizassanak, Emin, Stanley, Joubert példájára. Ezek saját szakállukra mind meg annyi «birodalmat» alkothatnak s védelem és megtorlásra képes négerseregeket szerveznek. Azonkivül néhány könnyü fegyverzetü,

gyorsan mozgó csapatot kell fölszerelni. E «hadseregeknek» és «iramló csapatoknak» pedig nem az volna föladata, hogy formális háborut inditsanak, hanem inkább, hogy a magvát képezzék a négerek szervezkedésének; a négereket kell képesiteni, hogy maguk tömörüljenek, ellentállást kifejtsenek.

A terv sokkal eredetibb, elszántabb, hogysem az emberi vélekedés mint a bomló kéve szerteszéjjel szét ne ernyedjen. Az érdem azé lesz, ki a kisértésben megáll s a nehézségek árjában el nem bukik! Azért appellál a bibornok az egész müvelt Európához.

A nehézségek valóban nagyok! Lavigerie a Tanganjika tó vidékén üzött kereskedés megszüntetésére 500 derék katonát kiván, másfelé százat emleget. A helyi körülmények aszerint amint, itt kevéssel, ott többel beérik; Stanley az Aruwimi folyón 600 fegyveres rabszolgavadászszal találkozott egy csapatban, evvel szemben 100 ember bizonyára kevés. E számok csak egyes vidékekre s nem az egész területre vonatkoznak. Ha a kikötőkben lerakott fegyver és lőpormennyiségből, mely a mult években a belföldre vándorolt, következtetést akarunk vonni az arab erőre, akkor megértjük, mily gyerekes azok fogalma, kik az egész rabszolgaságot 100 fegyveressel akarják a világból számüzni! Lavigerie több fegyveres csapatot akarna fölszereltetni; Bismarck herczeghez irt levelében (1888. aug. 24.) a Tanganjika tó keleti partjaira 500 fegyverest mond elegendőnek. A Tanganjika tó keleti partjai tudvalevőleg a Congo Akta szerint Németországnak jutottak osztályrészül. Ugyanakkor azonban a belgák közt más fegyveres csapatot toboroz, mely a Tanganjika tó nyugati partjain manövrirozna.

De utóvégre is nem szükség a fölszerelendő csapatok létszámát előtérbe állitani; a fődolog nem a sokaság, hanem az, hogy Afrikán keresztül oly állomások lánczolata huzódjék át, mely a rabszolgaság utjait mindenfelé elvágja. Első sorban tehát ez állomások alakitása, fölszerelése és épentartása, — szó van itt, természetesen nem egy hónapról, nem is egy évről, hanem oly időközről, mely alatt a letelepedő négerek elég erős «államokat» képeznének, — aztán

az egyes állomások összeköttetésének föntartása afrikai távolságok és afrikai akadályok közt, ime ez a föladat nehézsége, melynek leküzdésére Lavigerie Európa áldozatadományait gyüjti pénzben s vérben!

Tagadhatatlan, hogy e vállalatnak nehézségei — nem épen arra nézve, vajjon összehoz-e annyi pénzt, a mennyi erre szükséges, mint inkább az állomások lehetőségét illetőleg, — még most is megosztják a hozzáértők véleményeit. Különben is, nincs ez ügyben senki másnak szava csak azoknak, kik személyes tapasztalatból ismerik a körülményeket. «Hogy lehet, mondja a «Mouv. geogr.» kétszáz mértföldre távol minden támponttól a Tanganjika-tó partjaira fegyveres csapatokat küldeni, hogy Manyema, Uha, Ugomaban hadakozzanak a rabszolga-vadászokkal? Hogy lehet-e csapatokat élelmezni, esetleges szükségeikben uj szerekkel ellátni? A kultura lassan hódit. A Congó-állam is feladatául tüzte ki magának a rabszolgakereskedés megszüntetését és a Congó-hajózás legvégső pontjának megszállása, a vizesés-állomás ujból való megnyitása utat nyit eddig majdnem ismeretlen vidékekbe, melyeket eddig csak két fehér látogatott s ezek is csak Nyangué-ig jutottak. Hogy a vizesés állomásig nyomulhasson a Congó-állam, egymásután fölállitotta Vivi, Issanghila, Manyanga, Lukungo, Leopoldville, Kwamuth, Bolobo, Aequator és Bangala állomásait; mindenütt megszüntette a rabszolga-kereskedést, ott van már Afrika szivében, a vizesés-állomáson, mely mindkét tengerparttól egyforma messze van. Lépésben mehetünk csak előre.» Igy a Congó-kormány!

De a bibornok éppen azt hangoztatja, hogy e késedelmező előnyomulásban, az állomások e lassu fölállitásában van a baj. Senkisem akarja 200 mértföldre a pusztaságba belcállitani összekötő kapcsok és utak nélkül a rabszolgaság ellenes expediciót, hanem a közlelkesedés áldozatkészsége révén siettetni azt, mit a kormányok önző, számító lassusága csigaléptekkel készül megcselekedni; fölállitani azokat az állomásokat, melyek gátot képeznek, — tovább fejleszteni e lánczolatot, mely ahol eddig fönnáll, a rabszolgaság átkát

már is számüzte, — szervezni a fegyveres erőt, mint a hogy a Congó-állomás ismét 1000 emberrel szaporitotta seregét, összekötni a Congó-állomásait a keleti állomásokkal, melyeket az angolok alakitanak a Nyassa-tótól nyugatra Livingstona, Bandave és Karongában, aminthogy ugyancsak az angolok uttal kötik össze a Nyassa és Tanganjika tavakat, apró őrségeket állitván föl Muando, Kirlugi, Fuambo és Niunkortóban.

Siettetni tehát e praktikus előnyomulást, tovább épiteni azokon az alapokon, melyek erőseknek bizonyultak. De ne késedelmezni! ahol naponkint 5000 emberéletről van szó, ott necsak hidegen számitani, hanem lelkesen áldozni. Ötezer áldozatra mutatva, naponkint ajkunkra vehetjük Szent Vinczének nagy hatással mondott szavait: «Uraim, hölgyeim! ha Önök könyörülnek, ezek élni fognak, ha nem könyörülnek, holnapig meghalnak!»

A hősi tetteknek, az erénynek, az erkölcsi kihatásoknak édes anyja a társadalom, nem az állam. A szellemi élet a tudásban s az erényben, s a népek erkölcsi ereje nem azon hideg, élettelen fogalmon pezsdül föl, melyet «államnak» hivunk, s melyet régen nem ismertek, pedig ugyancsak erőteljes nemzeti szellemben, a tudomány és müvészet eredetiségében s az egész vonalon termelve s müvelődve éltek. Ügyefogyott s inaszakadt fölfogás volna az, mely a társadalmat az állammal azonositaná s nem ismerne föl benne külön erőt, külön életet, külön nagyravaló képességet. Erkölcsi erejét vesztett, kimerült, a gyámság hámjába fogott népeknél a társadalom semmi, az állam minden, a társadalom tehetetlen, magán segiteni nem képes s egy szellemtelen fogalmat imád, államnak mondja, melynek fönségében ügyes, nagyravágyó egynéhány él és uralkodik.

Ha az államok nem tesznek, tegyen a társadalom! A keresztény népek sokkal többre képesek, mint az államok. A két legnagyobb hatalom: «az odaadás és önfeláldozás» a társadalom sajátja. Ki hirdeti az evangeliumot? ki téríti a vadakat? ki terjeszti a kulturát? ki teszi mindazt, mit a hithirdetés áldása magában foglal? bizonyára nem az állam,

hanem a keresztény társadalom. S ha lelkesülésében a missiók óriási terhét vállaira vette, s nem zúgolódva, hanem önként viszi, nem volna-e képes egy magán «államok» nélkül a rabszolgakereskedést megszüntetni. Áldozatokra mindig hevülni képes; pénzét, vérét nem kiméli; mi állhat ellen neki?

A mi keresztény, magyar társadalmunkban is a rabváltás nem idegen fogalom. Hazánk résztvett a «testvérek» megváltásában; voltak virágzó trinitárius rendházai. Saját fiai gyötrelmén, kik a török rabságban nyögtek, kiknek kiváltásáért pénzt nem kimélt, tanult irgalmasnak és könyörületesnek lenni. Gyarmatok nélkül, kereskedelmi kilátások nélkül, csakis irgalomból és szeretetből résztvevően tekintett oda, hol az emberiség egyik legnagyobb szenvedése sötétlik.

«Van-e tehát okunk kétségbeesni jelen társadalmunkon és századunkon? Nem vagyunk-e mi is keresztények és katholikusok mint atyáink? Nincs-e ugyanazon hitünk? Nem ad-e Krisztus nekünk is az övékéhez hasonló nagy lelket? Mi, akiknek pénzük van hangversenyekre, mulatságok és tánczvigalmakra, nem fogunk-e találni néhány garast elnyomott, szenvedő négertestvéreinkre? Az egyháznak lesz pénze, bőven ajánlják azt föl mindenfelől, hogy a Congó polgárositóit, a missionáriusokat segélyezhesse. Némelyek pénzt adnak az emberiség és a szabadság nevében, mások a hit és a ker. szeretet nevében. Mindezen források összefolynak és Afrikára árasztják azt, ami szükséges a kard gyámolitására, mely oltalmaz és utat tör s a kereszt segélyezésére, mely áldoz.»

«Keresztények, keresztelt népek! vonakodjunk-e könyöradományainkat a szabadság, az evangelium, a hit oltárára letenni? Gyermekeitek nevében könyörüljetek a néger gyermekeken! Nejeitek nevében, kiket itt tisztelet s keresztény méltóság környez, könyörüljetek azon vértanukon, kiket férjeiktől s csecsemőiktől elragadnak. Emlékezzetek meg, hogy keresztények vagytok s hogy épp azért mindazoknak, kik szenvednek, joguk van figyelmetek és segitségtekre!»

«Elfelejthetik-e a keresztény népek, hogy a kereszt alatt nagyranőttek, — hogy Krisztus vére harmatával meghintve virágoztak, — hogy történetük legdicsőbb lapjain a keresztény odaadás hősiessége ragyog? Ha csak érdekeiket hajhásznák; ha csakis aranyat és élvezetet keresnének s ha még most is, midőn szemükbe szúr s lelkükbe sir egész Afrika borzalma, érzéketlenek merészelnének lenni: akkor megvalósul rajtuk, mit a madridi parlament egyik szónoka mondott; sirjukra véshetnék e szavakat: «Itt fekszik a nemzet, mely az aranyat és az élvezetet elébetette az igazságnak és a becsületnek s az Isten szent s büntető akarata szerint az aranyat nem találta és a becsületet az igazsággal együtt elvesztette.»

Magyarország nem gyarmatosit s a Congo-aktát nem irta alá, de az emberi részvét és a keresztény szeretet jogai és kötelmeinél fogva nem zárkózhatik el Afrika elől. Lehetetlen, hogy ránk illjék a trieri püspök imént citált beszédének utolsó passzusa.

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE ÉS DEMONSTRATIOJA.

— A Demonstratio története. —

Irta HÁM SÁNDOR.

(Folyt.)

Igen helyesen jegyzi meg Munkácsy, hogy «általában a tudományok történetében sohasem füzhető valamely nagyobb mozgalom eredete pusztán egyes személyhez, vagy eseményhez.»[1] Az előszóban mondottam, hogy a Demonstratio minden előiskola nélkül jelent meg, a mennyiben

[1] Igen jó hasznát vettem Munkácsy Bernát értekezésének: Az ugor összehasonlitó nyelvészet és Budenz szótára Nyelvőr, 1882. évf.

A további előadások a test azon szerveit ismertetik, a melyek ez elmezavarral oksági viszonyban állanak. Szó van továbbá mindazon különféle testi és lelki okokról, családi és társadalmi bajokról stb., amelyek e betegséget létrehozhatják, nemkülönben ez állapot tünetei- és gyógyszereiről, ahol érdemlett magasztalással van emlitve azon eljárás, melyet e szerencsétlenek kezelésénél istenes sz. János, az irgalmasok szerzetének alapitója követett, ki már több, mint három századdal ezelőtt hirdette és alkalmazta ugyanazon elveket, melyeket százados tévedések után végre napjainkban kezdenek ujból méltányolni.

Az egész mü rendkivül érdekes, tanulságos, és meleg ügyszeretettel van irva. Megérzik ugyszólván minden során, mennyire óhajtaná Sz. saját lelkületét átönteni mindazokba, kik hivatva lesznek majdan e téren munkálkodni. «Ich möchte Allen», mondja zárszavaiban, «denen das edle Werk der Menschenbildung anvertraut ist, aus der Tiefe meiner Seele zurufen, diese aufgestellten psychiatrischen Grundsätze zu beherzigen und zur Anwendung zu bringen! Insbesondere sollen die Priester, die mit dem Amte der Seelenheiligung betraut sind, an diesem Rettungswerke unermüdet arbeiten.»

A t. szerző e lelkes felhivása annál jogosultabb napjainkban, mennél kétségtelenebb azon szomoru jelenség, hogy a társadalmi élet mai szánalmas viszonyainál fogva mind ijesztőbb mérveket ölt az elmezavar terjedése. E körülmény folytán kivánatos valóban, hogy e szavak élénk visszhangra találjanak, és minél nagyobb elterjedésnek örvendjen e becses munka mindazok körében, kiket a hivatás kötelmei az elmezavar szánalomra méltóáldozataival érintkezésbe hoznak.

Dr. Walter Gyula.

Uj katholikus folyóirataink:

„Egyházi Közlöny“ *a magyar kath. papság részére. Szerkeszti* Dedek Crescens Lajos. *I. évfolyam. 1—4 szám.* E czimmel határozott haladást jelzünk irodalmunkban; az elkopott, elcsépelt időszaki egyházirodalmi irányzat helyébe

uj, életrevaló, valóban «jól forgolódó» irmodor lép. Mint minden kezdeményezéssel, ugy az «Egyházi Közlönynyel» is több rendbeli fölfogás néz farkasszemet. A farkasszem nem annyira a farkasoknál, mint az embereknél található. Hogy az «Egyh. Közlöny» fiatal kezek müve, azt sokféle variációkban hallani. Én egyrészt azt tartom, hogy «apud senes consilium», másrészt azonban nem vagyok az «Ochsentur» barátja. Mindenütt két elem uralkodik: a pezsgő, létesitő erő és egy darab forma. Mindkettő jogos, mindkettővel kell számolnunk, de mértékkel: omnia in numero et pondere. Mindkettő követel és kifogásol; az az istenadta prudencia éppen abban áll: e kettő közt tapintatosan eligazodni. Ezt kivánom s hozzá férfias, komoly munkásságot.

„Magyar Szemle“ *kath. társadalmi és irodalmi folyóirat. Szerkeszti Rudnyánszky Gyula. I. évfolyam.* 1—9. *sz.* A kath. sajtó terén ez a második, ujszerü tünemény, mely megérdemli figyelmünket. Kifejezését látjuk benne azon elégedetlenségnek, mely kath. szépirodalmunk iránt, melyről igenis szó lehet, öntudatos körökben mutatkozik. Hogy az elavult, korlátolt, megszokott gondolatok helyébe kellenek ujak, — hogy a vallásosság nem annyi mint egyoldaluság — hogy azt a vallásosságot az életbe kell bevezetni, ime ezek azon törekvések, melyekkel eddig mostohául bántak. A «Magy. Szemle» e követeléseknek jogosultságát elismeri. Fogja-e birni a vallásosságot világiasitani — jó értelemben veszem e szót, — az majd később elválik. A föladat nagyon nehéz, főleg nálunk, hol ha a tágabb igényekhez akarunk alkalmazkodni, a pozitiv vallásosság érdekei nagyon háttérbe szorulnak. Ezért talán jobb is lett volna a pozitiv ker. irány föntartásával a czimből a »katholikus» jelzőt elhagyni. Az irány ugyanaz maradna, s a czim többet hóditana.

A mindjárt kezdetben megtörtént fuzio nincs a lap előnyére. A közönség minden fuzionálást bizalmatlansággal fogad. Ez önkénytes hangulatának bizonyára van alapja. Épp ugy helytelen és pedig azért, mert nem igaz, mindenfélét katholikusnak kihirdetni; igy például Körössy, tehetséges irónk regényéről, melyet a «Szemle» ismertet, lehet mindenféle

jót és dicséretest mondani, de hogy mért mondja katholikusnak, azt nem értem. Nem lesz-e ezáltal szintén egyoldalu, ha mindenben «katholikust» lát? Ezek következetlenségek, melyektől uj irányokat valló vállalatot óvnunk kell, főleg az olyat, mely nem akar egyoldalu lenni. Különben telve vagyok jó reménységgel, hogy érvényt szerez elveinek, melyeket Pater Laurentius ügyesen fejteget kritikai leveleiben; de nem volna-e jobb, ha megtudnók, hogy ki az a Páter?

Dr. Pethő.

Dogmatische Predigten über die göttliche Tugend des Glaubens. És *Grabreden von dr. Constantin Mattner. Breslau Verlag von Franz Guerlich.*

H . . . kapucinus atya mondta nekem tavaly, hogy a budai zárdában tartott centenariumi prédikációk igen sokat hoztak a gyónószékbe olyat, a ki őszintén bevallotta hogy a prédikációk inditották a gyónószékbe. Igaz, hogy non qui seminat — est aliquid, sed qui incrementum dat — hanem sokat tesz a készültség. Descendit enim sine honore, qui ascendit sine labore! Hanem hát — egyet engedjünk meg. A zárdai és ex professo hitszónokoknak sokkal előnyösebb a helyzetük, mint a lelkészkedő papságé, — mert azok csak is szónokok, ezeknél pedig a quotidiana sollicitudo ecclesiae et materialis vitae hányszor elveszi az időt, hogy minden jóakaratuk mellett sem fordithatnak annyi időt a készülésre mint amazok. Itt tehát egy kis segitség, egy kis promtuarium igen jó szolgálatot tesz, csak okosan kell használni. A kész szónoklatok segitsenek, — de ne ők magok beszéljenek, ezeket nem tanulni, hanem tanulmányozni kell; azért nem lehet quid pro quo minden ilyen müvet felhasználni; mert őszintén szólva, nem mind érdemli meg azt, hogy napvilágot látott. Most pedig ugy nálunk magyaroknál — mint a németeknél igen szaporán születnek a szónoklati müvek, lehet tehát válogatni. Különben a lelkész-

A Szenvedő Jézus Győzelemjelvényei. Nagyböjti beszédsorozat. Szószéki használatra s családi olvasmányul közrebocsátja Babik József alsó-miskolczi segédlelkész. Miskolcz. Forster Rezső. 1889. k. 8. r. 110. l. Ára 80 kr.

A t. szerző családi olvasmányul is közrebocsátja e beszédeket; őszintén szólva, ugy gondolom, hogy családok közt kis kötete ugyan kevés czimet fog találni. A nép közt tán akadna, de a beszédek nincsenek falusi népnek szánva. Ez a megjegyzés inkább alakjukat mint tárgyukat éri; mert tárgyuk igen gyakorlati, közelfekvő s kevés kivétellel minden embernek való. A szónoki alak különös dicséretre méltó; ez a dicséret főleg a jó amplificatiora vonatkozik. A szónok bőven szól tárgyához, nem unalmasan, de jótevő s a figyelmet és fejtörést megkimélő sokoldalu megvilágitással. Ez megvan Babikban. Jóizüen és kellemesen beszéli meg tárgyát. Szétszedi, anélkül, hogy sietne s kapkodna még sok más mondanivaló után. Nem halmoz sem dolgot, sem gondolatot s következőleg nem is tart számot azon kifogásos dicséretre, hogy minden mondatában uj gondolat legyen, a mit közéletünk némely szónokairól mondani szokás. Az efféle dicséret ráillik, ha ugyan megérdemlik, az akadémikus előadásokra; de beszédet, mely inditani akar, mely nem nyujt átnézetet a tudásról, hanem azt akarja, hogy rajta, tegyünk már mi is valamit, semmiesetre sem dicsérhetünk meg igy. Nyelvezete kellemes, folyékony és természetes, s ha itt-ott «még kissé virágos,» másrészt van számtalan jel arra, hogy a macskakörmös virágok nem sokára lehullnak, s helyükbe a természet képeit és üdeségét visszaadó nyelvezet fog lépni. Csak még egyet: A francziák ellen harczolt Winkelried?

Dr. Pethő.

A tékozló fiu. Nagyböjti beszédek. Irta dr. Karsch Lollion. Nagyvárad. 1889. ifj. Berger Sámuel. 8-rét. 110. lap. Ára 80 kr.

Azon örökbecsü és páratlan szépségü példabeszédek között, melyeket a szent iratok számunkra az Üdvözitőtől

lalatban ujolag kiadni. Segitse Isten a t. sz. urat, hogy minél előbb ujra ily nagybecsü gyüjteménynyel örvendeztethesse meg a szónoklat müvelőit.

Ferenczy György.

„Jézus Szentséges Szivének Hirnöke," „Szüz Mária Virágos Kertje." Szerkeszti Tóth Mike S. J. Kalocsán, áruk együttvéve 2 frt 30 kr. Külön 1 frt 50 kr és 1 frt. — „Hitvédelmi Folyóirat." Lepsényi M. Pozsony. Ára 4 frt.

Vannak jelek, melyek arra mutatnak, hogy a bevallott kath. sajtó talál utat a napi közönséghez. Meglehet, hogy e jelek szétfoszlanak s marad a rideg semmiség vagy inkább az a rideg valóság, hogy sajtó terén a «katholikus« szó annyit jelent, mint «papi» «papnak való.» E kedvező jelek ujabb keletüek. A «Magyar Állam» nagy érdemeit bizonyára nem tagadjuk akkor, midőn azt mondjuk, hogy e jelek fiatalabbak, mint érdemei. A «Magyar Államot» kizárólag papi lapnak tartják, s bizonyára nem tévednek; s hogy papi lap, annak oka és bizonyitása az, hogy átlag papi dolgokkal töltekezik. Most ugyan változatosabb, megnyerőbb s törekszik a közönség azon egyhamar meg nem változtatható izlésének megfelelni, melynél fogva az olvasó az ujságban közvetlenül nem akar tanulni, de szórakozni, nem akar ezerszer hallott elvek fejtegetésében unatkozni, de gyönyörködve kiván tudomást szerezni a világ mozgásáról s mozgató erőiről; — igaz, hogy akár akarja, akár nem akarja, ragad rá más is, az t. i. hogy utbaigazitást is visz haza magával a lap szájize szerint, csakhogy ez inkább közvetve s nagyrészt szinte öntudatlanul esik meg rajta. A müvelt közönség ez élvvágyának a kath. napi sajtó még nem bir megfelelni s azért még nem érte el a népszerüség stadiumát. Hol venni tehát észre a népszerüsités némi jeleit a kath. sajtóban? Egyik-másik havi folyóiratunkon; milyen «Jézus Szive Hirnöke,» «Mária kert,» «Hitvédelmi folyóirat.» Ezek törekesznek a papi körökből ki, a kath. olvasó közön-

ségben tért foglalni. Igaz, hogy ezek a kath. sajtó elszigetelt s kizárólagos tárgyú irányait képviselik vagyis szaklapok és semmi esetre sem azonosithatók a kath. sajtóval, vagy kath. szépirodalommal; aminthogy a rész nem az egész. Csak igy akarjuk érteni a «M. Szemle» nem egészen szerencsés megjegyzését azok vélekedésére, kik a kath. szépirodalmat a «Hirnökkel» és a «Rózsagyöngyfüzérekkel» azonositják. A ki a «Hirnököt» vagy a «Mária kertet» egyszerüen kath. szépirodalom mondja, az helytelenül cselekszik, csak oly helytelenül mint az, ki «rózsagyöngyfüzéreket» emleget. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy e kifejezésen megérzik a hozzá nem értő gúnyja, ami csakugyan nem katholikus. De a «Hirnök» és a «Mária kert» azért nagyon jól teszi, ha kizárólag a sz. Szivvel s Szüz Máriával hozza viszonyba a vallásos szív érzelmeit, fájdalmait, szenvedélyeit, egész való életét. A «Hirnök»-kel mindenfelé találkozunk, s országos utjain áldást osztogat, ugyancsak «Mária Kert»-jének iratos kelleme s gyógyereje szét fog áradni a hivő nép ezreire, ha az élet minden viszonyát, az emberi szív tágas, akár derült akár borus világát bearanyozza ez áhitat fényével. Ezek nem elavult eszmék, nem kopott nézetek; elavult és kopott csak a szív és az ész, mely tüzüktől nem gyullad, s életerejüktől nem pezsdül. E folyóiratkák bevezetik a lelkeket a bensőséges életbe s csendes, kedves gyönyört hintenek az elvont dogmára. Belevonnak hitünkbe s lelkesülésünkbe minden eseményt s minden körülményt, minden küzdelmet, s minden törekvést s az arra hajlandókat egy egészséges miztikával gyönyörködtetik, mely a szent Szív szerelmét föltalálja hegyen-völgyön, a hűs, titokzatos berken s a napos, izzó vad szegfüvel behintett hegyoldalon, a dongó zsongó réten s a mélázó alkonyatban, a leheletgyengéd, érintetlen hajnalhasadáson, mikor élet szállinkózik a düllőkre s a kapás-kaszás nép kivonulva kalapot emel a szürkületben álló keresztképnek.

Ha e folyóiratok szelleme utat fog magának törni a magyar közönségben, akkor es ipso föl fog éledni a kath. irodalom; pang a kath. irodalom, mert nincs a világi kö-

zönségben bevallott kath. szellem, praktikus keresztény élet. Ezt a szellemet nem lehet megteremteni kath. szépirodalommal. A szépirodalom hajtása már és virága azon gyökérnek, melyet a lélek mély és praktikus hite képez. Az osztrák népmonda szerint sok száz év előtt valahol nagy éhség volt, melytől kidőlt állat és ember, végre egy jóságos de szeleburdi szellem minden áron könyörülni akart a népen és hullatott a csillagokból — — petrezselmet. A könyörület szép, de a petrezselembe nincs köszönet. Én a szépirodalmat nagyrabecsülöm, hiszen máskép nem is tehetek; de szépirodalommal akarni fölsegiteni a kath. szellemet, nem annyi-e az, mint az éhezőnek petrezselemmel szolgálni? Tehát számüzzük-e a szépirodalmat? nem; de ne vessük meg az *irodalmat a szépirodalomért!* A kalocsai folyóiratok határozottan szolgálják a kath. szellemet, már csak azért, mert a természet szépségei fölött búgó «istenszeretet» és «istentisztelet» helyett, a hiszek-egyet s a tizparancsolatot adják versben és prózában.

Ugy gondolom, hogy a kalocsai folyóiratokban ne nézzük első sorban azt, hogy mennyire jöhetnek szépirodalomszámba; sokkal égetőbb és vitálisabb szükség az, melyen segitenek: de evvel nem azt mondom, hogy tényleg nem szolgálják a szépirodalmat is; csak azt az eljárást akarom kárhoztatni, mely valamely irodalmi vállalat fölött pálczát tör azért, mert az a vállalat nem szépirodalmi.

A «Hirnök» s «Mária kertje» mindössze 7000 előfizetővel birnak, s e számot bátran kitehetik a kalocsai kollégium ablakaiba. E hétezerben, ha van is sok pap; de bizonyára van sok nem pap. Az alsóbb osztályokban fogja olvasni sok férfi is, a müveltekben átlag asszony-nép. Ez az olvasó-közönség egészen a pozitiv vallásos táborból való; — boldog egyoldalúság, mely a két folyóiratka kizárólagos irányának természetes egyoldaluságát tünteti föl. A két folyóirat közönsége csak akkor lesz általánosabb, ha az férfi, s kivált az uri férfinép is kezeihez venne hasonló olvasmányt; ahhoz a társadalomnak megtérése kivántatnék ami ugyan nagyon távol fekszik.

Irályukat nem mondhatni mindig népszerünek; sokszor

az egyszerü olvasók értelmi szintája fölött lebeg; ezt mások panaszkép emlegetik; azonban a közönség nagy részének ez is megfelel. Irályuk átlag egyszerüségre törekszik s ezt nem lehet eléggé ajánlani. Egyes czikkei és költeményei számot tesznek a szépirodalomban is; P. Molnár régi zamatú nyelvezete kellemes változatot képez s eredeti fölfogásában szerencsésen eltalálja a népszerüsités müvészetét.

Még kizárólagosabb Lepsényi «hitvédelmi folyóirata.» Mindazon dicséreteket, melyek a «bunkózás,» «dögönyözés» dicsőségét háritják fejére, méltán megérdemli. Vannak, kik irányát egészen elitélik, de a tulajdonképeni népszerü elemek ugyancsak kedvelik. Megnyerő styl, finomság nincs benne s irodalmi szempontból a 17-dik század vasgyurós alakjait utánozza. Hogy Masznyikon elverte a port, azért közelismerést érdemel; de miért nem teszi meg azt szépszerével, vetik ellen a szépirodalmárok? Azért, mert az irás czélja nem az, hogy *szépirodalom létezzék*, hanem első sorban, *hogy az illető érdeket győzelemre jutassa;* már pedig néha a körülmények csakugyan olyanok, hogy követni kell a német közmondás tanácsát: auf einen groben Klotz, gehört ein grober Keil, 's ugyanezt magyarosan megmondva: Masznyiknak olyan kell, ki reá teritse a vizes pokróczot, igy aztán nem kisért többet. De van ilyen Masznyik több is; mert ott tul a szerénység nem divat s a szép szót gyöngeségnek tartják.

Dr. Pethő.

Válasz Munkay Jánosnak reflexióira. (L. M. Sion III. 3. füzet.)

A reflexiókban foglalt állitások tulnyomó részét soha senki, s igy én sem vontam kétségbe; azok magukban igen jó s helyes állitások, csakhogy az az egy bajuk van, hogy a «birálattal» vajmi kevés összefüggésben állanak, és még kevésbbé lehet belőlük a birálat rossz voltára következtetni.

A propositio maior helyes mindenütt, de a minor hiányzik.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A Budapesti katholikus kör és társadalmi jelentősége. Irta Kánter Károly. Budapest 1889. Hunyadi Mátyás nyomdaintézet.

E füzetben Kánter Károly ur kiadta a kath. körről szóló czikkeit, melyeket a «M. Államban» tett közzé. A czikkekhez több rokontárgyu fejezet csatlakozik s függelékül a kör alapszabályait veszszük. A czikkeket élénk toll irta s eltekintve a közönséges hasonlatoktól fesztelen, közlekedő modor jellemzi.

Azon nyomoruságos és tehetetlen helyzet, melyben a magyar katholicismus sinlik, ismét egy mozgalom megindítására ösztönzi a jólelküeket, kiket a skepsis halványsága még nem bélyegez. Ez az inditás is már nagy érdem főleg a papság körében, mely nagyon jól ért hozzá, az idealismusnak neki menni, bölcsen lemondani és — savanyuan sopánkodni. A füzet czélja tisztázni e tehetetlen nézeteket; belevilágitani a próféták soraiba, kik természetesen bal és jobb pártra szakadva körülállják a «kath. kör» bölcsőjét, egyik pártjuk «quod felix, faustum»-ot hangoztat, a másik gyors véget jósolgat. A próféták e két válfaja csak olyan jelenség, mint a kertben a keserü és édes mandola. Szerencsére a «tisztességes és nagy czélokat szem előtt tartó társadalmi intézmények kezdeményezésére senkinek sincs patentje« s hozzáteszem, hogy nálunk felülről semmi jót sem várhatunk s azért nagyon jól teszszük, hogy a nem papi, katholikus közönség érdekeinek előmozditása által e közönségben szervezünk kath. pártot.

A «kath. körnek» bizonyára legtöbb tagot fog szerezni az az érv: «ne türjük a kálvinista terrorizálást», s ez az érv egészen tisztességes és érdemet szerző Isten és emberek előtt; — hogy azonban az a kör ne legyen nagyon is távoleső elemek fölvevője, ahol azután a háziur találkozik a

házmesterrel, azt az «igazgató választmány» határozata bizonyára megfogja gátolni.

A «kath. kör» czéljáról és eszközeiről a szerző bőségesen ir. A czél mindig az marad: «a katholikusok egyesitése és érdekeik előmozditása.» Azt mondják, hogy e czél elérhetlen és addig meddő is marad a törekvés, mig nincs az országgyülésen határozottan bevallott kath. párt; belátom e követelményben a dolgok összefüggését, de nem módositható-e a nézet ekkép: ha a kör valóban foganatositja a «katholikusok egyesitését és érdekeik előmozditását», akkor e czél döntő terét, az országgyülést természetesen nem fogja ignorálni?

Helyeseljük a szerző fejtegetéseit, hogy a k. kör központjává válhatik a vidéki katholikusoknak is, kik a fővárosba rándulnak, — hogy érdeklődését kifejtheti az egyetemi ifjuság nevelése iránt, — s támpontul szolgálhat a «Szent Imre önképző-egyletnek», — a kath. socialis müködésnek.

Jól tették az intézők, hogy a «kath. kör» elnevezést választották s tovább ez irányban nem mentek; a szentek nevei bizonyára nem arra valók, hogy a körtől az embereket elijeszszék; kivánjuk, hogy sz. Imre nevének áldásosabb szerep jusson.

Részünkről a legjobb kivánságok kisérik a kath. kört és Kánter ur eszmetisztázó fejtegetéseit. Örömmel csatlakozunk lelkesülésükhöz s elitéljük a skepsist. A «Hunyadi Mátyás nyomda-intézetnek» a kiállitás fejében elismerésünkből semmit sem utalványozunk.

Dr. Pethő.

Pontius Pilatus, der fünfte Prokurator von Judea und Richter Jesu von Nazareth. — Mit einem Anhang «die Sagen über Pilatus» und einem Verzeichniss der Pilatus-Literatur. Von Gustav Adolf Müller. Stutlgart, Metzler 1888. — 8° 59 lap. Ára 1 frt.

Ezzel a czimmel hirdettek a német irodalmi lapok nemrégiben egy uj könyvet, s azt egyszersmind mint nagyon

dorát, ez ragadta ki az ő erkölcsi öntudata alól a talajt. Mily szivesen appellált volna közvetlen föllebbvalójához, a syriai helytartóhoz! de ez az állás szerencsétlenségre, épp akkor nem volt betöltve, miként azt a legujabb kutatások (Borghesi, Zumpt) világosan kimutatják. Megtette tehát amit tett, kiadta Jézust a zsidóknak, lelkiismerete, meggyőződése ellenére. És ezért soha menthető nem lesz, — de az is kell, hogy qui tradidit Christum illi, majus peccatum habuit.

És mégis, az a gyöngeség, amelyet ez egyszer a zsidókkal szemben elárult, az okozta Pilátusnak vesztét. A zsidók e tapasztalatukat jól felhasználták. Csakhamar találtak alkalmat — mily könnyen talál, aki akar találni! — feladni őt Vitelliusnál, az akkor már müködő syriai helytartónál. S hogy a vádat jól kifőzték, kitetszik abból, hogy Vitellius minden hosszasabb tárgyalás nélkül utódot állitott Pilátus helyébe (Marcellust), őt pedig azonnal Rómába utasitotta hogy tizévi sáfárkodásáról a senatus előtt számot adjon. A senatus, bizonynyal ugyanazon Vitelliusnak informácziói szerint, csakhamar itélt Pilátus felett, s őt a galliai Viennába küldötte számkivetésbe, ahol nemsokára, és pedig elég szilárd hagyomány szerint mint őrült és mint öngyilkos fejezte be életét. — Vajjon eszébe jutott-e az egykori judeai procuratornak, számüzetése keservében, az az isteni dicsfényből övezett férfiu, akit oly gyáván szolgáltatott ki a vérszomjas zsidóknak? . . . . .

Ez életrajzi vázlat után, melybe több, nem minden érték nélküli latin- és görög irodalmi észrevétel van szőve, még három kis függelék következik, az első a már érintett, Pilátusról keletkezett mondákat, a másik az ő, Krisztus ügyében Tiberius császárhoz állitólag intézett levelét, a harmadik a judaeai procuratorok hivatalos nyelvét tárgyalja.

Dr. Kereszty Géza.

Bölcseleti folyóirat. Szerkeszti és kiadja dr. Kiss János. IV. évfolyam. I. füzet. Budapest. Sz. István-müintézet.

Megjelent a «bölcseleti folyóirat» negyedik évfolyamá-

nak I. füzete gazdag tartalommal. Bátran elmondhatni róla az uj frázist, még pedig nem csak mint szót, hanem mint valóságot, hogy «irodalmi szintájon» áll. Elismerésünkkel, főleg az «Értekezések» részének adózunk. Csupa, szorosan bölcseleti tárgynak van szentelve. S ezt nagyon kivánatosnak tartjuk. Széptani értekezések vagy egyes társadalmi bajokról való általános szemlélődések által a bölcseletet föl nem segithetjük. A bölcseletet tanulni kell; hogy pedig mi tartozik a bölcselet keretébe, azt a szerkesztő ur első vegyes közleményéből határozottan megtudhatjuk. E füzetben a logica, psychologia, ontologia, cosmologia, ethika szépen van képviselve és pedig nem fönséges diatribák által, hanem «elemiesebb», valóban oktató és «szoktató» értekezések által. Ez uton a szerkesztő ur bizonyára remélhet valami összefüggőt alkothatni a magyar bölcselet kőrakásaiból; ez az ut fogja biztositani a bölcseleti folyóirat fönállását, mert a hol általában nincs bölcseleti iskola, a hol még a seminăriumokban is a bölcselet átlag egyenlő a semmivel vagy legalább egy a semmihez közeljáró mennyiség: ott a bölcseleti folyóiratnak főleg e hiánynyal, ez ürrel kell számolni.

Az értekezéseket követő rovatok milyenek: a bölcseleti mozgalmak, vegyesek, a bölcselet magyar nyelve, irodalmi értesitő, igen változatosak, érdekesek s a szerkesztő buzgalmáról és tehetségéről tanuskodnak.

A «bölcseleti folyóirat» ugy áll előttünk, mint egy folytonos interpellácziő az intéző körökhöz a bölcselet emelésének érdekében. Folyton az iskolát kell sürgetnie, enélkül lehet sok előfizető, természetesen javarészben olyan, a kit fogni kell, de olvasó kevés lesz. Mi pedig azt kivánjuk, hogy olvasó és előfizető is annyi legyen, a mennyit a t. szerkesztő ur áldozatkészsége és szorgalmának jutalmazása eddig is bőségesen kiérdemelt. *Dr. Pethő.*

Az 1789-iki franczia forradalom századik évfordulójára. Irta Freppel Károly E. Forditotta dr. Csápori Gyula. Esztergom. Buzárovits. u. 8. r. 115 l. Ára 1 frt.

Freppel könyve ugyancsak időszerü! Midőn a turibu-

lum kézről-kézre jár, amelylyel a mult század végső megbolondulását korunk hangadói megfüstölik; midőn a liberális lapok betüszedői nem győzik szedni azt a sok piszkos betüt, mely az emberi gondolat megzavarodását egy utópia imádásában megörökitse: akkor tünik föl e mü s a sötétben botorkálóknak vagy pláne az árokban fekvőknek megmutatja a józan ész országutját, merre van. Nyugodtan, dörmögés nélkül ir Freppel; a pathosz és a szenvedély feltünő fékezésével imponál; szinte csodálkozom, hogy franczia irta e müvet, annyira uralkodik kedélye hullámzásán, csak abból a tiszta, átlátszó, világos előadásból ismerek rá; a könyvnek 12 fejezete preciz kifejezésben, a tétel és az érvek impozans logikai erőben emelkednek föl az olvasó előtt. Szemeink előtt nő a bevágó anyag; egymásba fogódznak, izülnek a különböző oldalról vett adatok és reflexiók. S mily lesujtó és megalázó itélet az, melyet fejére olvas annak a szalmakoszorus kiszenvedett furiának: «mondom, hogy ez (a forradalom) nemzeti történetünk legszomorubb és leggyászosabb eseménye.» (104 l.)

S e megdöbbentő tételt megvilágitja a 12 fejezet. Kitünő tanulmányt végez a ki ez igazságról meggyőződik. *Mindenütt megkülönbözteti az 1789-iki reformmozgalmat a forradalmi mozgalomtól.* A javitások mind tervben voltak; de a forradalomban a javitók megbolondultak s javitani akartak ez által, hogy mindent fölforgattak és ledöntöttek. Egy gondolatuk volt: tabula rázát csinálni mindenből, szakitani a multtal, épiteni a házat, a nemzeti lét házát, de nem a multon, nem realis alapokon, hanem a levegőbe.

A *franczia forradalom egy utópia, doktrinérek agyréme,* mely a kereszténység vesztét megálmodta s azután a szekták gyülöletével a rémnek vérben akart adni életet.

A franczia forradalmat dicsőitő frázisok sorba vannak véve s ki van mutatva, hogy kávéházak szónokainak ajkaira méltán termettek! *A franczia forradalom nem nemzeti, (III. fej.) nem franczia,* dühében saját kezeivel rombolta össze nemzeti nagysága tényezőit. A franczia forradalom nem a

szabadság anyja (IV. fej.); *az 1789-iki reformmozgalmak megakarták törni a centralizációt*, a forradalom más alakban a legesztelenebb centralizáció, az állam békóiba szoritott mindent, családot, községet, egyházat, egyedet. A franczia forradalom nem teremtette meg az egyenlőséget (VI. fej.); *teremtett idétlen jogokat oly lények számára, melyek az élet valóságában nem léteznek;* kiszakitotta az embert viszonyaiból, jellemző tulajdonságaiból kivetkőztette s alkotott számára törvényeket, s mivel ez a képzelt lény soha sem létezett: mindaz, amit a forradalom annak érdekében létesiteni akart, merő tévely és ábránd.

Azonban úgy gondolom, hogy főleg a forradalom viszonyának föltüntetése a *tulajdon és munkához* fogja leszakitani a forradalom állatias homlokáról azt a sok sallangot és rongyot, melylyel föl akarták czifrázni azok, kik a nép és a munka egészségére nagyokat szoktak mondani, meg irni, no meg természetesen inni. A porosz parlamentben a forradalom ez érdemeit már kitünően méltatták. Hazugság és ostobaság, ez megfejtése valamennyi frázisnak, amit ez irányban a forradalom dicsőségére pattogatnak.

Következik a forradalom két más áldása: *az oktatási monopolium és a militarizmus*. Szintén két igen ismeretes tárgy, de Freppel előadásában uj. Az oktatás száz év óta haladt, többet tanulnak, többet tudnak, aminthogy jobban szántanak és okosabban trágyáznak, de *nem a forradalom miatt*. S ezt jó ujra hangoztatni. A skriblerek és a szónokok ragyogó logikája a post hoc és propter hoc közt ugy válogat mint a tót a vadkörtében.

A végső két fejezetben határozottabban lép előtérbe a hazafi. Franciaország jövőjéről elmélkedik Chambord gróf volt hive szemközt azon forradalommal, mely «*igéreteiből egyet sem tartott meg s a szabadsághoz épen oly hütlen lett mint többi nagy elveihez.*» A végszó összegezi azt, amit a reakciónak tenni kell, — a józan ész, a valóság, a tapasztalás reakciójának, az utópia, az agyrém, a csalódás ellen.

A forditás nyelvezete nagy haladást mutat; Taxil Leo «Önvallomásai» messze hátul maradnak. A kereszténység

és az emberiség ügye pedig hálásan üdvözlik a lelkes forditót, ki a magyar «izgoncz»-oknak is fejébe világit.

Dr. Pethő.

Szív és lant. Versek. A. Aranyossy J. Celesztin. Pozsony. A befolyó jövedelem szegény, árva-gyermekek javára fordittatik.

A czimtáblán lévő fölajánlás a szegény, árva-gyermekek javára — leginkább közérdekü e kötetben. Nem lehet azt mondani, hogy minden tekintetben rosz verseket tartalmaz e csinos kiállitásu kötet, de nagyobb része bizony gyarló, másrészt meg inkább személyes érdekü a szerzőre és rokonaira nézve. Verseinek külalakja — a metrum és a rím — ugyan többnyire elég zengzetes, de a nyelvezet ugyancsak alantas és prózai. Egy pillantást vetve a szerző arczképére rögtön kitaláljuk, hogy miért van az odatüzve s mondhatjuk, hogy ez a legsikerültebb a könyvben. A többi elaboratum közt, a zsöngéket természetesen beleértve, nem sok van, a mi a szépirodalmat érdekelhetné.

Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy kár a szerzőnek a nők hajfürtjeivel, arczszinével, havával, pihegő keblével stb. foglalkoznia; maga is ugy dalolja, hogy «Veszélyes.»

De mit szóljunk ezen — egy lapot betöltő emlékversről:

«Csáni Csány János rokonomhoz.

Soh'se hallgass a németre,
Hívjon akár mennybe;
Azt ajánlom: a némettel
Még oda se menj be!»

Én meg azt ajánlom, hogy örüljön a költő, ha oda bejuthat, ha mindjárt némettel vagy akár czigánynyal kell is bemennie. Mily költői gondolat a mennyországot ily henczegésben emlegetni!?

ÁZSIAI TÜNETEK — FIUMÉBAN.

Irta PETHŐ R.

Fiumében négy intelligens férfiu a szláv nemzeti eszme érdekében megtagadta hitét és szakadárrá lett.

Ez a négy ember bizonyára nemcsak, hogy nem volt jó katholikus, hanem még kevésbé volt müvelt katholikus, aminthogy nem lesz hivő orthodox; erre fogadhatnánk akár a világba: azért a hit mint meggyőződés itt szóba sem jön; de aposztaziájuk egy óriás rákfenének praktikus nyilvánulása, melyet a liberalismus ültetett Európa népei közé, s ez az, hogy a kereszténységet ledegradálták vezérállásából s a civilizáció élére a «nemzetiséget,» a «hazafiságot» állitották. Ezt az 1864-iki Encyclica nationalismusnak hivja. Most ezé a vezényszó.

A nationalismus a legfönségesebb érdekekben, a hitben és az igazságban csak hitvány szolgálóját látja a nemzeti aspirációknak. Ezek nem azért aposztatálnak, hogy az igazságot kövessék, melyet a katholicismusban nem kerestek, hanem az igazságra való tekintet nélkül, aposztatálnak azért, mert a schisma orosz államvallás, — az orosz nemzetiségnek, mint most van — egyik gyászos kiegészitő vonása.

Ebben látjuk a keresztény gondolat hajótörését, az egységes, egyetemes, általános kereszténységnek, a kath. egyháznak tagadását; ignorálását azon közkincsnek, mely az embereket a nemzetiségek korlátain túl egyesiti, ignorálását az Isten müvének. Az egyház individuális katholicitásában mint az Isten müve, mint az ég szülöttje népeknek és nemzeteknek szól, eltekint a nemzeti válfalaktól; egy Isten, egy igazság minden nép és nemzet számára, mely azt követeli, hogy a lelkek e legmagasabb egységében a népek testvériesen s egyetértően találkozzanak. Az igazságban való katholicitás biztositja a nemzeti érdekek és különlegességek fölött az ember legfőbb javait:

a szabadságot, az értelmi és erkölcsi haladást, a jogot, a tekintélyt, szóval a létföntartó elveket.

A liberalismus szétrontja a népek ezen legmagasabb egységének dómját; szatócs lélekkel a nemzetiségért lelkesül, melyet első eszmének emleget.

Első eszme ma már a «nemzet,» «a haza,» — nem az Isten és a kereszténység, s következőleg a nemzetnek és hazának alárendeltetett a kereszténység. Kereszténység, vallás, egyház — előttem mind korrelat fogalmak — eszközökké aljasitattak azon föléjök kerekedett eszmék szolgálatában. A törvényhozások derekasan hozzáláttak, hogy e fölfordulást az eszmék világában paragrafusokkal támogassák, — az állami hatalmat ezen megváltozott rend értelmében a kereszténység rovására növelték; az általános egyházzal szemben töredékes egyházaknak kedveztek s tulzott lelkiismereti és vallási szabadság hirdetése által egyre feszegették az ősi egyház romlatlan falait. A ki a syllabust figyelmesen olvassa, folyton találkozik e túlkapásokat hirdető tévelyekkel; különféle alakjukban egyre ismétlik a thesist, hogy nem a keresztény egyház tartja már manapság a hegemoniát a gondolat világában, hanem más elvek kerekedtek feje fölé.

Tagadhatatlan, hogy ez a fölfogás uralkodik politikusaink fejében s már évek hosszú során át egyre pusztit a gondolat világában az a törekvés, mely a kereszténység fölé a nemzetet és hazát emeli. Az állami hatalom részéről e században is többféle merényletet sorolhatnánk föl, melyek czélja volt «nemzeti egyházakat» állitani, más szóval az individuális s általános egyházból kiszakitott darabokat a nemzet, a haza, az állam rabszolgájává tenni, s ezáltal eo ipso tönkretenni. Legutóbb a vatikáni zsinat idejében virradt föl ez eszmékre a vénasszonyok tavasza; Bismarck akart «nemzeti egyházat,» no meg Eötvös báró is akart «nemzeti egyházat,» Danielik vagy más gyászpapocska kajmós botja alá gyüjteni. De e törekvések főleg Németországban a katholikusok öntudatos fogalmán arról, hogy mi a kereszténység s a Krisztus egyháza, nem közönséges, hanem kövér csü-

törtököt mondtak s aki akart, az tájékozhatta magát az iránt, hogy mit gondol Krisztus egyháza magamagáról, szuverenitásáról s elsőségéről a szellemi világban.

Ily előzmények után, mint kell már most itélnünk a fiumei botrányokról, melyek ismétlődhetnek, sőt divattá fajulhatnak?

A liberálisok bővelkednek nemes méltatlankodásban s a pápa talárisába kapaszkodnak, mint a megijesztett gyerekek anyjuk szoknyájába. Megerősitik őt bölcs elhatározásában, hogy nem engedett szláv liturgiát, duzzognak Strossmayer úrra és sok okos reflexióra vetemednek. De ha a logika után nézünk, abból nincs egy gyűszűnyire való.

Nem tesznek-e a horvát hazafiak liberálisan, midőn a hazának a kereszténységet alárendelik? csak azt teszik, amit ti tesztek. Igen ám, de a magyar korona törvényes egysége tiltja ezen aspirációkat! ugy ám; ha a nemzet és a haza az első elv és a legmagasabb eszme, akkor belőle folyik a tilos és a szabad meghatározása. A mi a nemzetet emeli, az jó; ami nyomoritja vagy fejlődésében, melyhez függetlensége is tartozik, gátolja, az rosz; az előbbit szabad, sőt kell tenni; az utóbbit nem szabad!

Ez merő logika; e logikában nincs hiba; a hiba az elvben van; az elvet pedig a liberalismus helyesnek, fönségesnek, modernnek hirdeti, mit tehetnek róla a horvátok, csehek és tótok; ha ők is alkalmazni kezdik.

Nem kivánok az aposztaziának fegyvereket kovácsolni, de azt ki kell mondanom, hogy a logika az ő részükön van. Mindent, amit ellenük a lapok fölhoztak, oly vizenyős és tarthatatlan, hogy bátran kiállhat mind a négy aposztata ez érveknek, hajuk szála sem fog tőlük meggörbülni.

A liberalismus és a nemzeti elv fönségének hangoztatói ez alkalommal eklatans fiaszkóval vonulhatnak vissza s ha az egész szlávság aposztatálna, akkor még eklatansabb volna a kudarcz, melyet a liberalizmus mindenütt szenved saját elveinek, tehát saját fegyvereinek éle által.

A «Sion» mult füzetének egyik «vegyese» emliti már, hogy a mely állam megengedi az aposztaziát házasság miatt,

az nem rosszalhatja nemzeti aspirációk miatt sem. Valóban nem látom, mit vethetnének liberális részről ez okoskodás ellen; mindig csak olyasmit, ami a liberális elvekkel össze nem fér. Talán azt, hogy a házassági aposztázia nem veszélyezteti az állam nyugalmát, mig a különleges nemzeti aspirációk érdekében elkövetett hittagadás veszélyezteti az államot?! a ki a hittagadást jónak vagy a rosznak államérdekek szerint itéli és fensőbb elveknek az itéletben döntő voksot nem ad, annak kiindulási pontja, álláspontja s egész elmélete egy «rettenetes lyukas mogyoró»; mert az államérdek az egyik félnél ilyen, a másiknál más.

De hát mit tegyünk, fogják mondani, tiltsuk-e meg a szabad vallás-változtatást? Hisz evvel a katholikusok sem volnának megelégedve, mert az egyházba való térést mindig szabadnak akarnák. Erre azt mondjuk: a házasságok miatt történni szokott aposztáziákat az állam is bátran eltilthatná, mert ezek komédiák, melyeket kabátos csőcselék űz az emberiség legfőbb kincseivel. Azonban tegyük fel, hogy a tilalmat a liberális állam nem hozhatja, mi következik abból? ismét csak az, hogy a liberalismus oly fölületes, hitvány elmélet vagy elméletlenség, hogy kudarczokra és fiaskókra termett s el nem kerülheti szégyenét, ha majd megérik gyümölcse. Az Isten malmai tudjuk lassan őrölnek, mert az emberiség történetének óriási folyamán állnak, hol nem napok, és évek, hanem századok és ezredek löknek a kerekek lapátjain. A liberalismus elvei is csak lassan járják át az embereket és az eseményeket s folyton ellenkezésre bukkannak a kereszténységben, aminthogy a féreg is, mely rothasztja a testet, folyton ellenkezésre talál az egészséges vérben: de ha majd az emberek és az események merően a liberális elvek szülöttei lesznek, akkor aztán kezdődik s be is fejeződik a hátrálás, visszavonulás, késő bánat s végleges fölfordulás.

Természetesen föltételezem, hogy a kereszténységnek az a megvallása, mely a szellemi világban neki adja az első helyet s nem türi, hogy azt bármi másnak alárendeljék, nincs az igazi hazafiság ellen; de sőt csak a keresztény

gondolat független és teljes megvalósulása emelheti a hazát virágzásra. Nincs nagyobb szolgaság, mint a szolgai egyházban; nincs nagyobb elmaradás sehol a szellemi élet minden ágában mint ott, ahol az egyház szorosan államegyház; példa rá a keleti egyház, álljon akár a czár, akár a szultán pártfogása alatt.

S már ott is derül az ég. 1884-ben Szolowjow a sz.-pétervári akadémia egyháztörténeti tanárja a «Russi»-ban ezeket irja: «*Ha mi nemzetiségünket istenitjük, ha hazafiságunkat vallássá emeljük, nem szolgálhatunk annak az Istennek, kit a hazafiság nevében akartak megölni. Ha a nemzetiséget a legfőbb eszme magaslatára emeljük, — hol akarunk akkor helyet adni a keresztény igazságnak, mely az egész világnak szól?* Annak a keresztény egységnek és egyetértésnek helyreállitása, ez a mi legfőbb s legsürgősebb szükségünk, sokkal sürgősebb érdekünk, mint az, mely Rjurik és Oleg korában állami hatalmat s Nagy Péter idejében müveltséget és sociális reformokat sürgetett. S valamint ezeket csak ugy létesithettük, hogy lemondtunk nemzeti elzárkozottságunkról s idegen erőket hivtunk, melyek a müveket létesitsék, ugy kell lemondanunk most egyházi elzárkozottságunkról, s nem szabad késnünk a nyugat szellemi erőivel érintkezésbe lépni. A nyugat, a román-germán Európa rothad: mondják a szlavophilok, Európának le kell lépni a történet szinpadjáról és a szláv világnak kell helyet adnia, a szlávságból jő a segitség! De melyik Európa rothad, keresztény vagy a kereszténység-ellenes? A kereszténység pozitiv elveit még meg nem döntötték Európában; ez elvek hordozója a kath. egyház, csak állami befolyását, előjogait vesztette el, de semmi esetre sem indult bomlásnak. Ha a román-germán népek, miután a pozitiv keresztény elv bennük elhalaványult, tönkre mennének: akkor hát a szlávság fogja föl ezt a pozitiv kereszténységet, amint azt most a nyugat őrzi. S ez semmikép sem mond ellent a dolog lényegének. A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxiát és a keleti egyház sohasem vetette el magától a katholiczismust. Az elválasztó jellegek, melyeket a néptörzsek antagonismusa éle-

sebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben: de valamikor nagyon jól megférték aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében.»

Ily szavak valóban becsületére válnak a pétervári egyháztörténeti tanárnak; de csak kötelességét teljesiti, mert ha máskép beszélne, nem ismerné azt az egyháztörténetet, melyet tanitania kell. Szavaiban fölragyog az ősegyház képe avval az ő hajthatlanságával, avval az ő öntudatos isteni fölényével, melynek erejében szedte is a népektől, melyek még akkor el nem csenevészedtek az eszményinek járó önkénytes hódolatot és elismerést. Azóta azonban sokszor fordult a világ, s fordult a gondolat verőfényéből sötét éjszakákba is, midőn a sasok aludtak, a baglyok s denevérek pedig öntelten elhitték, hogy amit ők látnak, az a fölvilágosodás.

A nationalismus fattyúhajtása az egyházban már csak rövid napokat élhet. Negyven év előtt az oxfordi tudósok méltatlankodva kezdték észrevenni a nationalis egyház törpeségét s érdeklődéssel, tisztelettel sőt szeretettel tekintettek arra az általános egyházra, melyet nem emberek alkottak, angolok vagy oroszok — saját honfitársaiknak — hanem az emberfia omni creaturae in salutem! Némelyek visszatértek a katholikus egyházba, mások legalább elálltak az aktiv ellenzékeskedéstől Róma jogigényei ellen.

Newmann irja: „*A „Times"-nak szánt czikkeket halálos ellenszenv jellemezte minden ellen, amit az utolsó századokban Erastianismusnak vagy Cäsarismusnak hivtak. A czikkek irói az egyházat isteni intézménynek tartják,...* mentő bárkának, az igazság orakulumának, Krisztus jegyesének nézik, melyet Isten küldött minden emberhez, fölhatalmazta őt, hogy szeretetükre és engedelmességükre jogot formáljon, az államhatalommal szemben pedig hordozója legyen a próféták régi igéretének, mely szerint, az egyház az Isten szent jele, mely előtt királyok és királynők porba omoljanak.

Oxford egyik tanitványa Frederik William Faber sz. Wilfried püspök életében következőket irja: «*Wilfried el-*

árulta a nemzeti egyház szabadságát, igy szokás ezt mondani modern nyelven, ha pedig a katholikus phraseologiába teszszük át ugyanezt, akkor azt mondjuk: *Wilfried már a hetedik században megszabadította Angliát a nationalismus nyomoruságos és lealacsonyító formalismusától.*"

Minden bölcselő, történetiró és józaneszü politikus a nemzeti egyházakban paródiáját látja Krisztus istenemberi intézetének, melyek midőn a «nemzet» javára kivánják lefoglalni a hitben nyilvánuló legmagasztosabb szellemi erőt, eltörpítik azt, satnyává s tehetetlenné teszik. Ha az ember paródiája a majom: ugy az egyház paródiája a nationalismus, mely abból a hősies egyházból, melyről a zsoltáros irja: loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum et non confundebar, egy császári királyi vagy magyar-, olasz-, angol-királyi kenyér- és papirfogyasztó intézetet csinál, ahol az engedékenység puhább mint a vaj és az éberség laposakat pislant. Aki ezen irányba akarja terelni magát vagy mást, az korlátoltságának és gyámoltalanságának legrikitóbb czégért tüz ki, melyért senkinek sincs oka őt megirigyelni.

A M. KIR. KEGYURI JOG ALAKJA VEGYES HÁZI KIRÁLYAINAK URALKODÁSA ALATT ZSIGMOND KIRÁLYIG.

I.

Fönlevő s általam hivatolt történeti emlékeink nyomán, bizonyosra vehetjük, hogy az Árpád-nemzetségből származott királyaink dicsőséges országlása alatt, tehát három századon keresztül Magyarországon is ugy, mint az egész ker. nyugoton, a kánoni választás volt a főpapi székek betöltésének törvényes alakja.[1] Apostoli királyaink főkegyuri

[1] Lásd Theiner Monum. Hung. I. 54. 63. 148. 158. 172. 186. 187. 206. 225. 229. 243. 245. 291. 322. 338. 350. 383.

tétetik,*) a corrector figyelmetlenségének tudjuk be. Teszszük ezt csak azért, hogy catoi oldalunkat is egy kissé kimutassuk.

Várnai.

Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung. Von F. Duilhé de Saint Projet. In Vorträgen, mit Zusätzen u. einer Einführung von K. Braig. Freiburg. Herder. 1889. 8. r. LXXXVIII. és 680. lap. Ára 6. m. kötve. 8.

A franczia irodalom bővelkedik apologiai müvekben. A konferenciák mind, melyek elsőrendü képviselői a Notre dame szószékjáról valók, apologiai téren mozognak. Ujabb időben, ugyanaz a törekvés és mondjuk szükséglet, mely a konferenciáknak adott létet, a rendszeres apologia müvelésére ösztönözte a hithü tehetségeket.

Különböző szempontokból ereszkednek az apologéták tárgyukba; némelyek a kinyilatkoztatás belső kriteriumait használják föl a kinyilatkoztatás észszerüségének bizonyitására, — s ebben nagy elővigyázatra van szükség, nehogy az észszerüséget annyira fokozzák, hogy a hittitok elpárolog s marad a merő észbeli belátás; mások a kinyilatkoztatás külső viszonyait más tudományokhoz veszik vizsgálat alá, s kimutatják, hogy semmi sincs, ami a kinyilatkoztatással méltán ellenkeznék. Ez a tulajdonképeni hasznos módszer, melyre szükségünk van.

Duilhé de Saint-Projet müve kizárólagosan a természettudományokkal foglalkozik. A tapasztalás szerint filozofálni lehet sine fine; folyton ki lehet bújni az argumentumok szorosaiból: de a természettudományban a tények, a valóság hajthatlansága, mely csak egy ösvényt jelöl ki a tárgyilagos állitásnak, számüzi a sententiák kapkodását s enynyiben határozottan biztosabb alapot ad az ismeretnek s méltán biztosabb értéket és tekintélyt a tudománynak. A természettudományok ezen tekintélyénél fogva a csapás is,

*) Ami különben a könyv véglapján kiigazitva van.

melyet a kinyilatkoztatásra zürzavaros müvelőik mérhetnének, habár csak efemer volna is, mégis veszélyessé válhatnék: azért méltán ez a főtekintet, mely az apologia taktikáját az ujabb korban kell, hogy vezesse.

Dr. Braig forditotta és bővitette ki a franczia apologiát; beletalálta magát szellemébe és a franczia előadás szinpompájába. Első tekintetre meglátszik a német betükön, hogy nem német gondolkozásnak szolgálnak; az élénkség, közlékenység, közvetlenség melege önkénytelenül figyelmeztetnek arra, hogy most nem Schanz szellemrokonságából való gondolatokat szolgálnak.

Az apologia 4 részre oszlik: Methodologia, Kosmologia, Biologia, Anthropologia a czimük. E müvet LXXXVIII. oldal előzi meg, és 89 követi, melyek Braig tollából folynak. A LXXXVIII oldalon egy jeles bevezetéssel találkozunk, mely az általános apologia és a tusakodó, hitetlen szellem állapotából átvezet a részleges apologiába; igy hivom a természettudományos szempontból kiinduló hitvédelmet. Braig nem száraz, német tudós; tolla szárnyal, sokszor költői magaslatokra emelkedik, néha pedig a német filozofia ködös, határozatlan csúcsai körül tévedezik. Oda nem követjük.

Az apologia 4 része mindenütt helyes elveket tüntet föl; nem nagyon liberális s nem nagyon konservativ. Nem mondja, hogy a mi nem bizonyos, azt eo ipso föl lehet adni; hanem ugy tesz, hogy ami bizonyos, azt tartja; abban pedig, ami kétes, törekszik lehetőleg a tévedés veszélyét kerülni. Különben igen korrekt az elveket illetőleg; konstatálja minden pontban, hogy mit tanit a hit s mit bizonyit a természettudomány, s következőleg, hogy hol van s merre terjed a szabad kutatás tere. Kell-e azt valóban hinni, — ugy hogy aki nem hiszi, az häretikus, — hogy a tárgyi rendben a lények ugy álltak elő, mint ahogy azt Mózes előadja? hogy az Isten az állatok különböző fajait kezdetben teremtette? hogy az ember testét közvetlenül formálta? hogy a vizözön általános volt? hogy a mostani emberválfajok mind Noétól származtak? stb. Létezik-e erről valóságos kinyilatkoztatás vagy csakugy gondoltuk, hogy létezik, s valóban

nem létezik? — Igaz, van sok apologia; de az bizonyos, hogy e kérdések oly főbenjárók a kosmologia, biologia és anthropologia terén, hogy élesebb, tüzetesebb, találóbb megvilágitásukban még korántsem bővelkedünk.

A természettudományos előadások hátterében jótevő árnyalatokat fest a fensőbb filozofiai elmélyedés. Az apologéta ha még ugy merül is be a természettudomány pozitiv methodusába, sohasem felejti otthon az emberi ész veleszületett metafizikai hajlamát és szükségletét, hogy ahol alkalmat talál, a természetes valóság talajáról átvesse lábát a túlsó, époly való, de csak az ész által elérhető regiók honába. Ezt az apologiát fegyelmezett, bölcselő ész irta; szorosan ragaszkodik a kipróbált scola tanaihoz s ügyesen beletalálja magát a feladatba, melyre szent Tamás ráismert volna, ha napjainkban él.

A methodologia kérdéseit nem emlitem, csak a többi három részről akarok átnézetet adni, azért röviden felsorolom tartalmukat; a kosmologiában négy előadásra szoritkozik: I. Világeredés, II. Világalakulás, III. Világeredés, világalakulás — hamis tudomány, IV. Világföntartás. A biologiai tárgyakat öt előadásban beszéli meg: I. az élet eredése; II. az élet eredéséről való sejtelmek; III. az élet kifejlődése; IV. hypothesisek az élet kifejlődéséről; V. sejtelmek az élet kifejlődéséről. Következik az anthropologiára vonatkozó hat előadás az ember lényegéről és eredetéről, az ember őstörténetéről, koráról, rendeltetéséről; végül a kereszt lábánál állunk meg, mely symboluma egy örök gondolatnak s végtelen szép költeménye a szeretetnek, — ennek hódol sziv és ész miután a monismus, kriticismus, materialismus, modernismus hányatásaiból fölemelkedett magához, — mindenki, kiről mondhatni, hogy «sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se.»

A franczia esprit szikrázik e müben; szép, remek, merész gondolatok inkább az intuitio önkénytelen hatalmával, mint az öntudatos bizonyitás erejével emelik az előadások érdekességét. Ez az esprit, mely szikrázik, s az argumentatio ad hominem, melynek menetét nem értjük meg min-

dig, néha homályt öntenek az előadásokra; ezekről az argumentatiókról mondta valaki, hogy az embert üstökénél fogva ragadják s viszik mint Habakukot az angyal, — s nem győzik meg a belátás és a szétszedés és összetevés nyugodt müveleteivel.

De ez csak halvány árny a lelkes, mély érzéssel és finom tapintattal kidolgozott apologián, melynek daczára az érvek élesen kiemelkednek s az argumentatio rendes világosságát nem fátyolozzák a tárgyilagosság rovására; ajánlom a könyvet mindenkinek, Nendtvich Károly urnak is, ki a «Budapesti Szemle» 153 számában hektikus, vén eszméket melegit föl aközben, mikor arról értesit, hogy «hogyan lett a világ.»

Pethő R.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A vizözön általánosságáról.) Különösen ujabb időben mind hathatósabban lép föl azon vélemény, hogy a vizözön nem volt általános sem a föld területét, sem ez állatvilágot, sem az emberi nemet illetőleg. Az elsőre vonatkozó állitás szinte magától értetődik, a másik bizonyos, a harmadik kétes. Ujabban két jeles Apologia, Schanz és Duillhié de Saint Projet nyilatkoznak kedvezően a harmadik kétes felfogás előnyére. Abbé Montais már jóval azelőtt püspöki jóváhagyással védte ezt a két thesist; az első volt: «Semmi sem akadályozza az exegétát azon föltevésben, hogy a vizözön az emberi nemnek csak egy részét pusztította el»; a második ez: «a bibliai vizözön csak a patriarkák nemzetségeire, Seth utódaira terjedt ki, nem pedig az egész emberi nemre.» Igaz, hogy a nagyobb dogmatikus bizonyosság azok pártján van, kik a sz. irás szövegét a vizözönnek általános voltáról, az egész emberi nemre kiterjedő pusztitásáról ér-

NENDTWICH KÁROLY ÚRNAK.

Ajánlja PETHŐ R.

A «Budapesi Szemle» szeptemberi számában Nendtwich Károly ur arról értesit, hogy «hogyan lett a világ.» Miután maga nem volt akkor és ott jelen, a mikor és ahol a világ lett, azért csak annyit fogadhatunk el e részben tőle, amennyit tudományos alapon elfogadni lehet. Ez ellen természetesen neki sem lehet kifogása, sőt az exakt tudomány egészen ugy kivánja.

Lássuk tehát Nendtwich ur tudományos expozéját.

Az előadás ekkép kezdődik: «a világ véghetetlen és azért nem is lehet se kezdete, se vége. De épen azért a világ nem is teremtetett, az öröktől fogva van és örökké tart.»

Honnan tudja ezeket Nendtwich ur? a természettudományokból tán? Nem; mert ezeknek az anyagi világ tényével kezdődik csak létök s azontul nem mehetnek; és pedig egyszerüen csakis azért, mert az észleleten és tapasztalaton tul nem terjeszkedhetnek. Már most megengedem, hogy a természettudományok kombinált ereje fölér az ősködig, melyből ez a világ alakult, de azontul de facto nem megy. Hogy honnan lett az az ősköd, vajjon mindig volt-e vagy egy más fölbomlott világból származott-e, arról a természettudományok, elveik erejében, szigoruan hallgatnak.

Tehát honnan tudja ezt mégis Nendtwich ur? ha nem az induktiv tudományokból, tehát az okoskodásból. S mikép okoskodott Nendtwich ur? Ekkép: a mostani naprendszer az ősködből alakult; de az ősköd honnan lett? az vagy teremtetett vagy pedig örök és végtelen; már pedig nem teremtetett, mert ez gyerekes hit s nem tudomány: tehát az ősköd örök és végtelen.

Nendtwich ur azt ki nem irta, hogy a teremtés tana gyerekes hit, ő azt egyszerüen ignorálta, mint valamit, ami

említést nem érdemel. Virchow erészben is már meghaladta a magyar tudományt, mert ő nyiltan kimondja, hogy pl. az élet kezdetének megfejtéseül vagy azt kell elfogadni, *hogy az élő alakok az Istentől teremtettek vagy hogy van ősnemzés v. i. hogy élettelenből előállhat élő lény.* Nendtwich ur azonban még nem tartja annyira kijózanodottnak a magyar intelligenciát, hogy a teremtés tanában rejlő fönséget és észszerüséget legalább mint hypothesist megizlelje. Ahhoz ugy-e még kell idő s főleg kell szolidabb tudományosság? Ennyit e beteges tünetről, mely ugyan nem bizonyit ész és gondolat mellett, hanem bizonyitja az undort és csömört mindavval szemben, ami a személyes, végtelen ősokra vezethetne. *Anyagi, végtelen ősok,* ó, ez világos mint a nap; de *személyes, végtelen ősok,* ah ez gyerekes hypothezis; mintha bizony valamit tudnának arról az anyagról, s arról az erőről. Legalább annyit, hogy kimutatnák, hogy az anyag lehet ősok! De erre nézve nem találnak egyetlen árva érvecskét sem. Konstatálják a tényeket, formulázzák azt amit érzékelnek, de a lényegekről, az erő mibenlétéről semmit sem tudnak; semmit a nehézkedésről, semmit az aether természetéről, a villlanyosság- és delejességről, a parányok vonzása és taszitásáról, semmit a ruganyosságról. Azt se tudják tehát, hogy az anyag lehet-e ősok, — s mégis kimondják, Mohamed szakállára, S az a mathematikai analysis, az művel csak csodákat, ugy-e? «Három testnek mozgásán» még ugy a hogy eligazodik; de négy test mozgása a kölcsönös vonzások behatása alatt, az már messze tul van minden képességén. S ha abstrahálunk ezektől az erőktől, melyeket nem értünk, ugyan mi marad érteni való ez erők hordozóján, az anyagon? hatványozott semmiség! S mégis ez az anyag, sőt honoris causa az az ősanyag, az természetesen mindennek ősoka. *Az anyagról tehát semmit sem tudnak, — létéről csak annyit, hogy mint ősköd létezett:* s mégis a következménybe belecsúsztatják, hogy az anyag mindig létezett, még pedig mint *ősok.*

De persze valaminek kell ősoknak lenni, s más nem lehet ősok, mint épen az anyag. S miért nem lehetne egy

személyes, végtelen és örök lény az anyagnak ősoka? Mert ez a hithez tartozik s nem a tudományhoz. Ezek azután a tudományos frázisok! Minden észszerü, elvekből és tapasztalati tényekből vont következtetés tudományos, akár Istenre, akár anyagra vonatkozzék. Ki lesz oly vakmerő, hogy csak az anyagra utalja a tudományt, mintha az ész és az anyag egymásnak teljesen megfelelnének s nem volna észszerüség, az anyag terjedelmén túl. Tessék ezt bebizonyitani, hogy észszerü és anyagi, — anyag és valóság teljesen födi egymást; — s következőleg, hogy nem lehet valami észszerü és való igaz, ami nem anyagi. S mégis a modern tudomány egy része önként nyujtja nyakát ez oktalan dogmának jármába s elakarja hitetni a világgal, hogy a dogmától fölszabaditja az észt.

S ha senki sem bizonyithatja be, hogy csak az az észszerü, ami anyagi s hogy csak az való igaz, ami anyagi: hogy állithatja akkor valaki azt, hogy a következtetés Istenre mint ősokra, nem észszerü és nem tudományos?

Nendtwich urnak tehát észszerüen igy kellett volna gondolkoznia: vagy az ősköd végtelen és örök, vagy ha az anyag végtelen és örök nem lehet, kell valami szelleminek lenni, ami végtelen és örök s ami az ősködöt teremtette; már pedig az ősköd végtelen és örök: tehát . . . tehát mi? más nem, mint: tehát egyelőre nem kell más örök és végtelennel törődnünk. Ez volna a logikus lehozás: lehet talán két végtelen és örök ősok, de az a másik nem tartozik a tudományhoz.

Most meg én okoskodom: de ha az ősköd nem végtelen s nem örök, mi lesz akkor? akkor világos, hogy a mindenség teremtetett; már pedig az ősköd nem végtelen s nem örök.

Először nem végtelen; mert minden anyagot mérni lehet, lehet a mérték bizonyos egységét pl. ölet, fontot reá alkalmazni, s mivel lehet a részre, lehet az egészre; a mindenség anyagát ki lehet tehát fejezni ölben vagy fontban. Ha a mindenség anyaga végtelen, akkor az ölek és fontok száma is végtelen: már pedig metafizikai lehetetlenség egy

végtelen szám: tehát metafizikai lehetetlenség egy ilyen szám substratuma is, v. i. végtelen anyag valóságos ellentmondás, non ens.

Miért lehetetlen a végtelen szám? mert a végtelen szám oly számot mond, melyhez hozzáadni semmit sem lehet, már pedig minden szám lényegében fekszik, hogy kisebb is nagyobb is lehet, hozzáadás vagy kivonás által.

Másodszor az anyag nemcsak nem végtelen, hanem nem is örök: mert vagy mozgásban gondoljuk ezt az örök anyagot; ha nyugvásban, akkor a mechanika törvényei szerint sohasem jönne mozgásba; nincs az a lehetőség, amelybe beleköthetnének; hogy az öröktől fogva nyugvó anyag valamikor mozgásba jönne. Mert az anyag és a mozgás két különálló valóság; az anyag közönyös mozgás és nyugvás iránt; bontsd fel, elemezd fogalmát, lényegét, nem találsz pontot kiterjedésében és pillanatot létében, melyből lehozhatnád a mozgás okát. Ha tehát öröktől fogva nem volt mozgásban: örökkön-örökké nem mozdul meg. Csak valamit lehet itt koczkáztatni: vagy azt, hogy mondjuk: megmozdult egykor, mert akart, — vagy pedig Nendtwich urral azt, hogy „*e véghetetlen nagy ködgolyó . . . már mily erőnél vagy tényezőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott.*“ (328 l.)

Ez valóban remek eljárás: tehát az ősköd már mily erőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott. Igy minden nehézséget el lehet kerülni, csak ott kell kezdeni a magyarázatot, ahol a nehézségen már tul vagyunk. Az ősköd mozgott! de várjunk csak; nem mozgott-e előbb vagy mozgott-e mindig? erről van szó, mert hogy a ködgolyó mozgott valamikor a fejlődés elején, s anyaga mozog most is, azt jól tudjuk. Ha előbb nem mozgott, honnan a mozgás? bizonyára nem az anyagból, azt a monismus is vallja Du Bois Reymonddal élén: tehát kivülről jött bele a mozgás, v. i. az Istentől; — ha pedig örökké mozgott, mi lesz akkor?

Akkor Nendtwich ur győzött. Mozgott-e tehát mindig az anyag?

Nem; mert ha öröktől fogva való a mozgás, már öröktől fogva nyugalomba és egyensulyba helyezkedett volna min-

den. A mozgás ugyanis átmenet egy állapotból a másikba; a százezer év előtti világ nem a mostani; de ha örök idő állt a mozgás rendelkezésére, nincs ok rá, hogy miért nem ért már mindennek végére még pedig öröktől fogva. Minden phasisnak, fejlődésnek, átmenetnek, legyen bár számuk még oly nagy, már rég meg kellett volna történnie, épen azért, mert öröktől fogva volt idejük rá.

Visszafelé haladva a mai naptól, a csillagok mai állásától, a világ energiájának mai állapotától szükségképen kell elérkeznünk a mozgás kezdetéhez; mert ha nem érkeznénk el innen a kezdethez, azon föltevésben t. i. hogy a mozgás örök: épugy nem érkeznénk az örök mozgástól a mai naphoz, s épugy nem adhatnánk hozzá az örök mozgáshoz folyton uj meg uj mozgásokat és átmeneteket; már pedig tény az, hogy a mai naphoz ért a mindenség: következőleg van is mindennek absolut kezdete.

Igy argumentál N. ur is; megengedi, hogy az öröktől fogva való mozgásnak már régen egyensulyba v. i. nyugalomba kellett volna terelődnie. Azt irja ugyanis, hogy a világtestek egyre hülnek, az által, hogy a világürbe sugározzák ki melegüket, és hogy «ha ez a végtelenig ekként folytatódnék, az egész világrendszernek egyes világtestei végképen kihülnének, melyek ugyan utjokat a középpontjok körül folytatnák, de mint kihalt világtestek, mint valóságos élettelen tetemei a világnak.»

«Ez azonban nem lehet a világrend tervében (?), ez nem történhetik, (honnan tudja?) és ha történnie kellene, már régen megtörtént volna, és a világ már örök időktől fogva nem volna egyéb, mint holt testektől megtelt mindenség.»

Tehát «ha ez a végtelenig ekként folytatódnék, . . . már régen megtörtént volna» az, hogy «a világtestek valóságos élettelen tetemei volnának a világnak.» Pedig a végtelenig folytatódott volna már, ha a világ örök; — de nem folytatódott: tehát nem örök.

Ekkép kell logice végeznünk az örök mozgással. Van

azonban még egy hypothezisük, melylyel az örök mozgást meg akarják menteni a lehetetlenség örvényétől.

Az argumentacio ezen stadiumában az örök anyag és mozgásnak nincs mása, mint egy derengő reménycsilláma, mely a «tudományt» orránál fogva vezetheti s ez *a mozgás örök körforgása.*

A kibuvó ez: igaz, hogy a mozgásnak végtelenig folytatódnia nem lehet, ha nem tér vissza önmagába, ami által megujulhatna; igen ám de a mozgás visszatér önmagába, az által folyton megujul s e körben a végtelenig folytatódhatik.

Nézzünk szemébe először ez állitás logikájának; azután majd a természettudományok nevében mondjuk el róla, hogy mily tárgyilagos és alapos.

Egy körnek, mikor már kész, a vonal irányában valóban nincs kezdete s nincs vége; de leirt-e már N. ur egy kört, melyet valahol meg nem kezdett s eo ipso be nem fejezett volna? s minő kör az, mit a világ-mindenség forgása leir, egy kész, teljes kör vagy egy nyilt, folyton készülő kör? hiszen szerinte a mi világunk összeesik s ismét köddé bomlik s ujra világ készül belőle; a kör tehát nem teljes; ha pedig nem teljes: akkor még az az elvont vonal sem segiti N. urat.

Ennyit a körfogás logikájáról. — Vegyük most az állitást a természettudományok szempontjából. N. ur igy fejti ki a természettudományos lefolyást.

Hogy ujul meg a világ? «A kiszórt világtestek folytatják azon irányban és azon sebességgel körutjokat a végtelen mindenségben, melylyel azok a főnaptól kiszórattak; de minthogy kiindulási pontjuk oly irányt vett, hogy utjoknak vissza kellett vezetni oda, a honnan kiindultak, a részben már kihült napok mindinkább közelednek a főnaphoz. Minél közelebb jönnek, annál inkább nő sebességök és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a különbség nagyságra nézve a főnap és a visszatérő napok között, mig végre iszonyu sebességgel beleesnek a főnapba, hol mozgásukban rögtön megakasztatván, a fehér izzásig hevülnek, *visszaadván a főnapnak a hő azon részét, melyet ki-*

szórásuk alkalmával tőle elvittek... «És igy folyik e körjárat öröktől örökre, soha véget nem érvén, és az élő erőt a természetben folyvást élve föntartván.»

Ez a világ megujulásának terve! Legyen szives N. ur reflektálni az elvekre és tényekre, melyeket itt állit. Ezekre nézve mondom:

a) És ha e körjárat öröktől örökre folyni fog, következik-e abból, hogy a multban is öröktől örökre folyt? Ha az erő, az inditás megvan, következik-e abból, hogy mindig megvolt? Ha a világ jövőben egyre ujra meg is ujulna, de honnan van maga ez a megujuló világ?

b) N. ur föltételezi, hogy a csillagok mozgása olyan, hogy szükségkép vissza kell térniök a főnapba; ez nem természettudományos állitás; ezt csak N. ur kivánja, hogy ugy legyen. A mechanika törvényei szerint a világtesteknek ki kell hülniök s megszünik rajtuk minden mozgás, világtetemekké válnak; de miután ily gyászos sorsra jutottak, fogják-e folytatni a dupla mozgást: tengelyük körül és a térben haladó mozgásukat, azt senki se tudja. A tudomány arról mélyen hallgat. Hiszen idővel megszünhetik a gravitatio is; ha például a gravitatio az aetherparányok lökésén alapul, akkor el kellene jönni az időnek, amikor a parányok a világürben szétszóródnak s akkor aztán a világtestek is a röperő irányában mehetnének a végtelenbe. Honnan szedi tehát N. ur a világ-megujulás gondolatait? Nem a tudományból.

c) N. ur állitja, hogy «az nem lehet a világrend tervében» és «az nem történhetik,» hogy a világ meg ne ujuljon. Honnan tudja N. ur ezeket? A tudomány efféle tervekről egy kukkot sem szól. A természettudomány nem kutatja a «causa finalist,» s következőleg az ilyen kifejezések: «ez nem lehet a világrend terve,» «ez nem történhetik,» *nem természettudományosak*. A természet törvényeiben nincs meg a tendencia, hogy az életnek kedvezzenek; élet, nem élet, az a természetnek mindegy; addig kedveznek, mig az élet lehetősége megfér velük, azután megsemmisitik az életet. Tehát az efféle «az nem történhetik» nem a természettudós-

nak följajdulása, hanem az érzelgős emberé, aki szereti a bőrét s azt az anyagba temetkezett életet. Mikor a természet megfenyegeti avval a biztos kilátással, hogy valamikor mindennek vége lesz a természettudományok szerint: akkor aztán «az nem lehet» s «az nem történhetik» képezi vigaszát . . . de nem tudományát. A természettudományok biztosan állitják: minden életnek és minden mozgásnak véget kell érnie a világtesteken; amennyire a tudomány, az alapos indukció, a természeti törvények állandósága kihat, mindenütt elmaradhatlan gyászos véget látunk. Ezen a gyászos kilátáson nem a természettudósok, mert azoknak szigoruan az indukcióhoz kell ragaszkodni, hanem mások ugy segitenek, hogy ami itt biztos és természeti szükség: arról azt mondják, hogy bizonyos határon túl tán nincs ugy. A melegben a test tágul, a hidegben összehúzódik, de meglehet, mondják ők, hogy egy nagyon nagy hidegben a test majd köddé válik, stb. Csakhogy ezen eljárásnak neve nem tudomány.

d) N. ur állitja, hogy «igy folyik a körjárat öröktől örökre,» föltételezi tehát, hogy van a természetben oly körjárat, melyben az erő csonkitatlanul szállhat vissza oda, a honnan kiindult. Már most azt kérdezem: természettudományos fogalom-e ez? A természetben van körjárat, de az mind látszólagos körjárat, absolut körjárat milyen N. urnak kell, olyan sehol sincs. Milyenek a természet körjáratai? Látjuk, hogy a viz a tengerből páraalakban fölszáll, a felhők szárnyain mindenfelé vitetik, leesik eső alakjában, termékenyít, szivárog, folyókban egyesül, lefolyik a tengerbe s onnan ujra kezdi forgását. A viz, mely a malmot hajtja, lefolyik, — felhőbe száll, ujra a magaslatokra kerül s ismét a malmot hajtja. A hő beleveszi magát a növénybe, ott közremüködik a levegő szénsavának kiválasztásában, mint energia bele van fektetve a növény alkatrészeit képező kombinációkba, a növényt megeszi az állat, az állati szervezetben «elégnek» a növény tápláló részei, az energia ismét mint hő nyilvánul. Ime a természet körjáratai. De miféle körjárat ez? Tán bizony ugy történik, hogy mindig ugyanaz

az erő jár ott körbe? ugyanaz a nap melege, mely a vizet a tengerből a felhőkbe emelte, emeli-e ujra megint, miután a folyók ágyában a tengerbe visszatért? bizony nem, hanem a napnak ujonnan kisugárzott melege fogja most a munkát végezni. Tehát a viz körben jár, de folyton uj meg uj erőt kell a napnak kisugároznia; ha nem áradna a napból folyton uj meg uj erő, uj meg uj hő, bizony csakhamar megszünnék minden körjárat. Meddig folytatódhatik tehát ez a körjárat? Addig mig a nap melege tart. S mi lett az előbbi hővel, az előbbi hajtó, emelő erővel? Elveszett? Nem, az erő nem vész el, de nem használható, eloszlik, egyensúlyba helyezkedik: in specie a hő a világürbe való kisugárzás által folyton alacsonyabb fokra száll, s nem emelhető fel eo ipso magasabbra. Nem lehet az alacsonyfoku hőt munkává átváltoztatni, s igy reánk nézve és a mozgásra nézve absolute elveszett.

A tapasztalati világban tehát absolut körjárat nincs, minden körjárat a nap kontójára történik s addig tart, mig a nap birja, ami hál' Istennek még millió évekig tarthat.

Ilyen körjárat a mindenségre nézve nincs, mert nincs egy kivüle fekvő erőforrás, honnan tehát az absolut körjárat, a perpetuum mobile gondolata? ez nem természettudományos gondolat; sőt a természettudomány szerint a föntebb emlitett elveknél fogva az absolut körjárat lehetetlen, mert a hő folyton sugárzik a mindenségbe, ott alacsony hőfokra száll s mint ilyen okvetlenül örökre használhatatlan. De valami talán képes lesz ezt az elszállinkózott hőt ujra fölemelni magasabb fokra? a természettudomány minden erre vonatkozó elméletnek eddig az álmok sorában jelölt ki szerény helyet, s ha a természet törvénye nem nadrágszij, melyet szükebbre és tágabbra lehet ereszteni, ezentul is ott fognak e jeles elméletek feledésre várni.

A természettudomány elvei és tényei szerint tehát igaz: *a*) a mindenségben a mozgásnak nincs absolut körjárata; *b*) a mozgásnak a mechanika szerint szükségképen az erők egyensulya a vége: következőleg az örök mozgás egy fizi-

kai lehetetlenség, s ilyen lesz a világok körjárata; egy nonens, képzelődés.

Már most bizvást ideirjuk az exakt tudós dicsőségére azt, amit N. ur dolgozata végére függeszt:

«Az előadottakból tehát világosan látható, hogy a világnak, mint összeségnek soha kezdete nem volt, de nem is lehetett és azért vége sem lehet.» Hogy mi látható világosan, arról mindenki számot adhat magamagának, aki e sorokat olvasta!

Készakarva nem reflektáltam N. ur nyilatkozatára, melyet Mózes kozmogoniájáról koczkáztat, egyszerüen azon okból, mert kilátszik belőle, hogy N. ur a Hexaemeronról nem olvasott s nem tud többet, mint a mennyit a kis bibliából hajdanában kiolvasott. Ez alapon nem lehet tudományos fejtegetésekbe bocsátkoznom; Lenormant és Vigouroux jó szolgálatokat tehetnének N. urnak. Komolyan hiszi-e azt Nendtwich úr, hogy az egyház tana szerint Isten a világot hat csillagászati nap alatt teremtette, s hogy a negyedik napon jöttek létre a nap, hold és csillagok, stb.? Akkor Ön e részben nincs tovább, mint mennyire a második normálisban volt s következőleg nincs joga e hiányos ismereteket a müvelt keresztényeknek imputálni. A keresztény fölfogás teljesen egyezik a természettudomány tételeivel.

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Irta Dr. KERESZTY GÉZA.

(Folytatás.)

Jeanne, pöre lefolyása alatt egypárszor említést tett arról is, hogy szózatai, őt bátoritván, az örök üdvösséget helyezték neki kilátásba, mint szenvedéseinek jutalmát. Most ezen saját mondását akarta a biró ellene forditani, azt a ravasz kérdést intézve hozzá, vajjon egészen biztositva érzi-e

Mindezt szépen és részletesen irta meg Dedek ur könyvében. Munkája valóban megérdemli a dicséretet, melyben az akademia birálata részesité. Igazán «alaposan és helyes itélettel dolgozott s könyve absolut tudományos munkának tekinthető.» Fraknói szerint pedig «a magyar monasterologiai munkák sorában ez az első, mely a történetirás mai igényeinek megfelel.» Mi még csak azzal toldjuk meg mindezeket, hogy a könyv, a mi a kiállitást illeti, valóságos typographiai remekmű, a minő hazai könyvpiaczunkon ritkán látható. Ezen körülmény, valamint igazán vonzó tartalma és irálya kiválóan alkalmassá teszik arra is, hogy müveltebbjeinknek karácsonyi asztalára minél több példányban kerüljön. Örömmel szavazunk dicséretet a Szent-István-müintézetnek is, mint a mü kiállitójának; ezzel a kath. müintézet megmutatta, hogy tud is és akar is sikerrel versenyezni e téren minden akatholikus vállalattal. A papir, nyomás, initiálék és homlokdiszitmények a legkényesebb igényeknek is megfelelnek. De nem hagyhatjuk említés nélkül a Telegdy László és Nagy Lázár által készitett képeket sem, melyek külön ezen mű számára készülvén, a tartalomnak is mindenben megfelelnek. Egyszóval őszintén óhajtjuk, bár felfordult viszonyaink közt nem remélhetjük egyhamar óhajunk teljesülését, hogy legalább annyi magyar olvassa a «Karthausiakat» mint a mennyi olvassa a «karthausit.»

Kollányi Ferencz.

Appendix ad Officia votiva per annum concessa, continens lectiones scripturae occurrentis festorum simplicium ac vigiliarum, orationes sanctorum, necnon vesperas dominicirum et festorum semiduplicium, quae concurrere possunt. Desclée, Lefebore et Cie. Tournay. Belgium. 28o l. 18. r.

Az evangelista sz. Jánostól nevezett tournayi czég (Société de S. Jean l'evang. Desclée. Lefebore et Cie) kiadott ismét egy kis könyvet, melyet a tiszt. papság figyelmébe ajánlunk.

Az év folyamán végezhető votiv officiumok recitálása azokra nézve, kiknek nincs uj kiadásu breviáriumuk, annyiban nehézkes, hogy a votiv officiumokat tartalmazó könyvecskén kivül szükségük van a breviarium megfelelő részére, sokszor csak egy lectio v. commemoratio miatt is; ami ugyan nem valami praktikus állapot.

A société de S. Jean segit e bajon ezen kis könyvecske által, melynek tartalmát a czim közli: minden van benne, ami a votiv officiumokhoz kell. Ára füzve 2 frank. vászonba kötve 3 frank, a votiv officiumokkal egybe kötve 4 frank. Most készül a 12-rétü kiadás.

Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum ed. G. Heser. S. J. Desclée, Lefebore et Cie. Tournay. Belgium 16. r. 946 l.

Az áhitatnak e mü bő és erőteljes tápot nyujt, s a papok kézikönyvül használhatják a mindennapi meditációhoz.

P. Heser német jezsuita adta ki e müvet 1657-ben, azóta a sok kiadás begyőzte használhatóságát. Tartalmát képezi a 365 meditációra osztott Evangelium. Minden elmélkedés három-négy pontot foglal magában.

P. Heser müvét P. Brucker tökéletesitette az által, hogy a pontokhoz illő sentenciákat füzött a sz. atyákból. Legvégén utasitást ad, mint kell elmélkednünk az Ur titkairól először általában, azután különösen a példázatokról, tanitásokról, tanácsokról, Krisztus szenvedéséről és föltámadásáról.

A kiállitás igen csinos; különben ezt fölösleges is emlitenünk a société de S. Jean dicséretére. Ára a könyvnek füzve 2,75 frank, vörös kerettel 3,50 frank. Azt azonban jó lesz emlitenem, hogy jóllehet «a mü erőteljes és bő tápot nyujt» a léleknek: csak azok használhatják, kik az elmélkedésben jártasak. Ugyis folyton az a panasz, hogy «nem tudunk meditálni,» nem tudunk mit csinálni avval a «ponttal;» tölünk ugyan lehetne ott akár tiz ilyen pont; nem tudjuk megragadni. Már most ezen bajon a «Monotessaron» ugyan nem segit, s az ily bajban szenvedőknek az nem is való.

Az ilyenek sokkal nagyobb haszonnal fogják elmélkedéseiket előkésziteni Schlör három kötetes meditációiból vagy Schouppe S. J. két kötetéből, melynek czime: Meditationes Sacerdotales. Schlör müvét most ujra kiadja a «Styria» Grácz-ban; igen olcsó épen a papságra való tekintetből.

De aki ért a meditáczióhoz: annak a Monotessaron jó szolgálatot tehet épen az által, hogy az egész evangeliumi történetet folytatólag s kiegészitve a négy evangeliumból, minden ismétlés nélkül adja.

Pethő R.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A helyes természettudományi rendszer legnagyobb képviselőjének, Newtonnak müveiből adunk néhány idézetet, mely világosan mutatja, hogy a józan természetmagyarázat a legexaktabb módszer utján is mennyire észleli meg a szemlélőben a keresztény hit első czikkelyét: hiszek egy személyes ősokban, minek neve «Isten.» «Elegantissima haecce Solis, Planetarum, Cometarum et stellarum fixarum compages nonnisi consilio et dominio Entis intelligentis et potentis oriri potuit.» «Hic omnia regit, non ut anima mundi sed ut universorum Dominus, et propter dominium suum Dominus Deus παντοχρατως dici solet.» «Aeternus est Infinitus, Omnipotens, idest durat ab aeterno in aeternum et adest ab infinito in infinitum, omnia regit et omnia cognoscit, quae fiunt aut sciri possunt. Non est aeternitas vel infinitas sed aeternus et infinitus, non est duratio vel spatium sed durat et adest. Durat semper et adest ubique et existendo semper et ubique durationem et spatium, aeternitatem et infinitatem constituit.» «Ut caecus ideam non habet colorum, sic nos ideam non habemus modorum quibus Deus sapientissimus sentit et intelligit omnia. Hunc cognoscimus

követői, mint Taine, hanem magának a legszélsőbb forradalmi iránynak hivei, mint Proudhon és Quinet Edgár kezdték és kezdik látni és belátni, hogy 1789. nem azon esztendő, melyet 1889-ben méltó megünnepelni. Az utóbbi azt mondja: „Hetvenöt éve, hogy a franczia forradalom a szabadságot és az ember jogait kihirdette. Vérpatakok folytak e vivmányokért; semmi sem hiányzott sikerökhöz: szónokok, katonák, államférfiak; mindazok, kik megtámadták e forradalmat, elvesztek, anélkül, hogy megrenditették volna. És ezen sok győzelem után, miután e gyülekezetek a hatalom, a lángész, a dicsőség zajával szétoszlottak, egy rombadülő és egy fölemelkedő uj társadalom ezen zaja után, ha széttekintek, hogy lássam az eredményt . . . a toll kiesik kezemből!“

És evvel mi is leteszszük tollunkat a franczia forradalomról irt rajzunk után, melyben e világtörténelmi események kivált politikai, társadalmi és anyagi oldalait méltattuk, mellőzvén a vallásit, miután evvel bővebben e folyóirat 1883. májusi füzetében foglalkoztunk. Az érdeklődő olvasót különben Taine „Les Orig. de la France Contemp.“ czimü legujabb nagy müvére (magyarul Toldy Lászlótól, az akadémia kiadásában) és Freppel püspökére utaljuk.

BOLDOG ÚJ ÉVET A MAGYAR THEOLOGIÁNAK!

Kivánja PETHŐ R.

Ha sokat mozgatjuk, végre csak megindul; igy vigasztalódunk mi a bölcsészet behozatalának problémája fölött. Addig meg bajlódunk a szerényen rejtőző dogmatikával. Kivánunk neki boldogabb új évet s eldaloljuk az ősrégi magyar éneket:

«Legyen neki bundácskája»
«Piros piczi csizmácskája»
«Fázik az ő lábacskája.»

Énekelte ezt már a «Magyar Sion,» nyomósitotta a «Religió.» Itt ott némely Seminárіumban hozzá is láttak, hogy elmondhassák, hogy tettek valamit s azt a valamit megtisztelték egy dicsőséges czimmel «szent Tamás filozofiája»: de azért az a dogmatika még mindig bundácska és csizmácska nélkül futkos a Duna és Tisza virányain; s a zimankós télben, a részvétlenség telében bekukucskál a magyar seminárіumok ablakain, s keres magának valamire való emberséges helyet.

Mig azt meg nem kapja: addig nem marad más hátra mint hirdetni és konstatálni, hogy igy nem boldogul, s hogy meg kell neki adni, ami őt megilleti.

A theoretikus érvelés, mely a filozofia behozatalát sürgeti, sokszor elhangzott — sikertelenül. Azonban, hogy miért hangzik folyton sikertelenül, annak oka nem az ügy abstrus volta, — hanem a nemtörődés! Mert ha csak a theoria — úgy mondják, hogy — szürke fönségéből derengne a belátás távoli villámlása: az ügy végzetét okoznók s «pech»-nek mondanók, hogy nem lehet markolhatóbb kifejezést adni követelése jogosultságának; de mikor ezt a theoretikus érvelést, ezt az akademikus dissertációt «de consolatione et necessitate filosofiae» annyi empirikus tény nyomósitja: nem lehet mást gondolnunk mint azt, hogy ez az empiria még nem hatolt el s nem vétetett kellő méltatásba illetékes helyeken!

Mit tegyünk tehát? ismételgessük, az érvelést, mig czélt érünk.

Ismételgessük első sorban, hogy mindenütt, a hol egy jóravaló tanár csak némileg is fölébresztette a theologia öntudatos studiumát s a gymnáziumi magolás pólyáiból ki-kiemelte az ifju theologusok gondolatát: ezek a theologusok maguk kivánják legjobban s legsürgetőbben a filozofia tanitását. Egyik-másik hozat bölcseleti tankönyvet, kér utasitást; amit ha az ember méltán dicsér is, mégis csak ott

kisért a dicséret és utasitás hátterében az a gondolat: öcsém megunod te ezt; támogatás, rendszeres előadás nélkül abba fogod hagyni!

A közkivánat eme ténye legvilágosabban bizonyitja a bölcselet szükségességét; bizonyitja azt, hogy oly világos ez a szükségesség, hogy aki csak belefog a theologiába, rögtön érzi, mi kellene neki. Az ösztön természetességével, az evidentia közvetlenségével, a folytonos fennakadás boszankodásával azt hajtogatja: mi ebben semmi becsületeset nem tanulhatunk; sorsunk a kontárkodás!

Bocsánat a nyilt szóért, de ha meg nem értjük egymást, hiába beszélünk!

A tanulók részéről a dolog világos, — annyira, hogy azt is mondhatnám: rendezzünk egy plebiscitet vagy modern nyelven szólva «anket»-et: s meglátjuk, hogy mi a közkivánság!

Azonban nemcsak az ifju buzdulás, melyre könnyen vetődik a megfontolatlanság árnyéka, szól a filozofia szükségessége mellett; hanem egy más, megint empirikus tény, melyet a világban müködő papságban szemlélhetni.

Mihelyt dogmatikus vagy általában tudományos kérdésről van valahol szó, mindjárt avval állnak elő, hogy ebben csak nagyon nehézkesen mozoghatnak; «mi nem tanultunk filozofiát,» «mi az észből és természettudományokból vett nehézségeket ügyesen nem parirozhatjuk.» Tisztelet a szerénységnek, de nincs tagadás benne. Értsük meg egymást; ezt nem szemrehányáskép emlitem; csak azt mondom, hogy tény! Nem lehet egy természettudományos nehézségre azt felelni, hogy szép, szép, de azért az is igaz, hogy «én is oda való vagyok, ahol az a csillag ragyog.» Az ily parirozáshoz még egy kis kvaterka is kell, hogy adjon erőt neki, s barátságos koccintással másfelé forditsa a szóbeszéd rúdját.

Praktikus, adminisztrativ ügyekben, a köznapi életben nagyon szivesen megengedjük azt, amit sokan közmondássá szeretnének tenni, hogy többet ér egy rőf kolbász, mint sok filozofia; de azon az egész téren, melyen az

emberi tudás épit, akár közvetve, akár közvetlenül: döntő szerepe van a filozofiának!

Egy tudomány sem lehet meg filozofia nélkül; nélküle nem lehetnek meg a természettudományok, s ha ezek nem, vajjon boldogul-e nélküle a theologia? Az ellenkező állitás szomoru világitásba helyezi a tudományról való fogalmat. Minden tudomány egy-egy remekmű, melyen századok dolgoznak; az anyagot nem szolgáltatja a bölcselet; a bölcselet csak a szerkesztés általános reguláit adja; nem emelgeti a téglákat, nem faragja a köveket, de azt aki emelgeti s faragja azokat, lépten-nyomon ellenőrzi, a behelyezésnél utasitja, zsinórmértékkel, mérő ónnal, szögmérővel kutatja, nem tértek-e el az empirikus munkások az elvektől, helyesen kötik-e össze a tényeket fogalmakká és törvényekké?

A bölcselet azonkivül, hogy minden tudománynak kezébe adja a mértéket és regulát, — fölépiti nekik még az állványokat, melyeken belül dolgozhassanak. A bölcselet nyujtja a spekulációt; spekuláció nélkül nincs hypothesis; s e nélkül nincs tudományos előhaladás. Tehát az elveket, — az irányt, — a formát minden tudományban a bölcselet adja s az ellenőrzi is! Scientia est universalium, — de ezt csak a filozofia által érjük el, mert előmenetelünket a gondolkozás elemei a fogalom, itélet, következtetés, valamint azok további kifejtése meghatározássá, bizonyitássá és rendszerré teszik lehetségessé, melyek mig egyrészt a korlátot s a próbakövet képezik, másrészt ép arra képesitenek, hogy a különöst az általános alá foglalhassuk s hogy a sokfélét és az esetlegest az egység és a törvény által legyőzhessük; igy emelkedünk «ad universalia, de quibus est scientia.»

Azonban ez már nem empiria, pedig én ez esetben, csak tényekkel akartam illusztrálni a filozofia szükségességét. Térjünk tehát ezekre!

Tény az, hogy már a természettudósok közt is kezdik érezni a filozofia hiányát. Még az olyan megrögzött Darwinista is, milyen Haeckel, azt veti szemére a legujabb természettudománynak, hogy «egyoldalu, korlátolt, eszme és gondolatnélküli empirismussá» fajult, «mióta a természetkutatás

vezérelveit egészen elhanyagolja és azt a büszke czimet «tudományos növény- és állattan» jogtalanul bitorolja.»

A tényt, hogy a filozofia hitelvesztett lett, s hogy a tudományok elszakadtak tőle, az értelmi haladás kudarczai és kárvallásai jelezték. E természetellenes divortiumnak, mint mindennek a nap alatt, megvoltak okai, s ez okok közt első helyre a filozofia elfajulását, bizonyos túltengését, jogtalan elhatalmazását állithatjuk. De ha jogos is volt a reakcio, annak is mértéket kellett volna tartani. A filozofia ellen támadt reakciónak meg kellett volna gondolni, hogy ha a spekuláció oktalan terjengését visszaveti is, de a logikát és methodologiát sohasem nélkülözheti; ha pedig ezeket elhanyagolja: kárt vall. S e kár eltagadhatlanul beütött!

Hogy egy oly szemfényvesztő, «quid pro quo»-val lépten-nyomon manipuláló természetmagyarázat, milyen a Darwinismus, lehetséges volt s most is tartja magát: az csak a logika és methodologia teljes hiányát bizonyitja. Későbbi korok kritikusai a Darwinismus uralkodó állásából fognak következtetni a XIX-ik század logikájának fagypontjára.

S ebből az apathiából ragadt a theologiára is. A mult század alkonyának vizenyőssége, mely a theologiából kihagyta a bölcseletet, ugy látszik a modern semináriumok és egyetemek öröklő jellegévé szilárdult. Jó volna már visszaesni a még régibb jellegbe. Keressük fel a vizenyősség korszakát megelőző magyar egyház tradicióit; érvényesitsük ezeket a papi nevelés mezején, mind a szellemet mind a tudományt illetőleg! Akkor aztán ismét kellene tanulnunk logikát; mert a régiek ugyancsak tanulták. Hogy van az tehát, hogy az egyház, mely egyre hangoztatja a régi iskolák, az ész iskoláztatása dicséretét, semmi érdemlegest nem tesz a régi rendszer meghonositására, — legalább ott, a hol teheti, — seminariumaiban?

Talán, hogy anélkül is vannak jeles tudósai? Ha ezek a jeles tudósok bölcsészetet nem tanultak: ugy azt kell mondanunk, hogy a propaedeutikus müveltség hiányában ösztönszerüleg tartották fel magukat a normalis

uton. Ha pedig később sem lettek pártolói a bölcseleti tanulmányoknak: ugy ez csak azt bizonyitja, hogy mindenki a nevelés befolyása alatt áll s hogy amit a latin költő mondott: «recens testa servabit odorem» s amit a német ugy forditott «was Hänschen nicht gelernt, wird Hans auch nicht wissen», mindenütt megvalósul. Különcz gondolatok, furcsa egyoldaluságok, következetlen nézetek ellen a tudomány nem óvszer; a nagynevü Keppler, a ki a bolygók pályáinak törvényeit megállapitotta, az astrologiát is müvelte, a földet élő állatnak kontemplálta: miért ne lássanak más tudósok is valamit, ami nincs!

Még furcsább világitásba helyezi a filozofia behozatalának késedelmezését az a körülmény, hogy midőn a sz. István társulat intéző körei annyira érzik a középiskolák felcseperedett nemzedékében a filozofiai ürt, hogy a régi scholasztika irányában s elvei szerint kidolgozott tankönyv létesitésén fáradnak: addig a seminárіumokban a filozofiai ür még nem keltegeti az erőteljesebb indulatokat, legalább is a hires «vacui horror»-t. Tény tehát, hogy érezni a logika és methodologia hiányát széles ez országban, — nos? és a szemináriumokban nem érezni? Vagy talán nincs költség rá? hát akkor hol van?

Ő Eminenciája a herczeg primás ez idén a seminariumi tanrendet illetőleg azt határozta, hogy az ó szövetség az első évben, az ujszövetség a másodikban, a morális a harmadikban, a pastoralis a negyedik évben legyen fix tantárgy; a dogmatikára, a jogra és egyháztörténetre pedig két-két év összevonassék. Az évek ezen részleges elválasztása bizonyára csak kezdete a reformnak, mely nem maradhat üszögében, hanem fejlesztést kiván. Maradjunk meg a négy év keretében, mert öt év több költséggel jár, ami természetesen nincs. A tanrenden áttekintve első pillanatra feltünik a nagylelkü időpazarlás, melynél fogva az ó- és ujszövetség studiuma két egész évvel van dotálva. Ez sok a jóból! A délutánokat elnyeli az exegesis diktálása; sok kaparás és mellrontás után az eredmény néhány kiszakitott sz. irási résznek parafra-

risa. Mire való ott két év a sz. irásra, hol a kritikának alig van szerepe? Jeles tanárok nyiltan kimondják, hogy ők a két szövetséget egy év alatt képesek lennének előadni.

Ezen fölösleges idővesztegetés helyett tehát inkább igy kellene a tantárgyakat beosztani;

Első évben: propaedeutica, ó- és uj-szövetség.

Második évben: dogmatica, egyháztörténelem.

Harmadik évben: dogmatica, moralis.

Negyedik évben: egyházjog, pastoralis.

Ez a tanrend könnyü szerrel nagyot lenditene a klerus müveltségén, tudományán, szellemén. Kezébe adná a fegyvert, melyre most szükség van, s mely nélkül nem boldogul. Most midőn a hitetlenség miasmáival van teli a levegő; midőn mindenki, a ki sacco nadrágban jár, a materialismus tehetetlenségein okoskodik s avval áll elő a vacsora közben, hogy az állatnak is van esze, mert az is tanul, például: apportirozni; most midőn a porciunkula ebédnél a poculum caritatis táján már azt hallani, hogy «minden a mi van, térben és időben van; már pedig az Isten térben és időben nincs: tehát Isten nincs; most midőn a 14 éves gymnazista oly nehézséget hoz az unio hypostatica ellen, hogy a tanár nem tud mozdulni, ami a fiatal közönségre észrevehetően kellemetlenül hat: most — s ilyen példákat saját tapasztalatából bárki is hozhatna — szükség van filozofiára!

Minden késedelmezés e téren kárunkkal jár!

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállitotta: Dr. VARGHA DEZSŐ.

(Vége.)

Amit már a legrégibb zsinatok, mint manichaeusi tant elitéltek, azt Luther ismét felujitotta. «Keine Krankheit — mondá ő — kommt von Gott, als der gut ist und Jedermann alles Gute thut, sondern vom Teufel, der alles Un-

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

NEGYEDIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1890.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

APRÓ PÉNZRE VÁLTOTT THEOLOGIA.

Dr. PETHŐ R.

I. Az isteni tudás.

Kincsek nincsenek forgalomban, dé krajczárok — bőviben. A valódi tudományt és a hitnek mélyen fölfogott igazságait méltán kincseknek mondhatjuk: s épp azért e szellemi tőkék nem forognak, hanem egyre hangzik a jelszó: „föl kell váltani a kincseket apró pénzre"; igy majd lesz forgalmuk. Rendszertelen ismeret, hiányos, halvány fogalom sürün forog — mind megannyi krajczár, — elhat a kunyhóba, bőven van a palotában, legbőségesebben abban a mestiz keverékben, melyet intelligenciának hivnak. Az „apróraváltás" természetesen csak képlet, népszerüsitést jelent. A kincs népszerüsittetik, ha krajczárokká válik, tehát ha megszünik kincs lenni: az igazság népszerüsittetik, ha a nép eszében gyökeret ver, s azáltal nemcsak, hogy meg nem szünik lenni, de erőteljesebben fölragyog. Azonban a kérdés éppen az, hogyan népszerüsiteni? Hogy fogjuk belevezetni szivünk-lelkünk otthonosságába a hideg elszigeteltségben ragyogó igazságot, az istenit, az örök valót? az által-e, hogy apróra szedjük? Ne tegyük ezt, hisz épp az a bajunk, hogy az isteni, az örökkévaló apró részekben, töredékekben hever szerteszéjjel, s megoszlott erejében nem képes emelni, gyujtani, mozgatni. Tegyük a kincset máskép népszerüvé: szedjük össze, söpörjük, kuporgassuk össze azt a sok krajczárt, mely a ládák, zsebek, fiókok szög-

leteiben szerteszéjjel hányódik s lesz belőle kincs! Azt a sok apró természetes ismeretet, azt a sok, tört sugarát az örök fénynek, elvetett magvát az örök igazságnak, azt a „sapientia clamitans"-t az utczán és szögleten, azt a természetes érzést és ítéletet, azt a sok ránk szállott, hagyományos tapasztalati tételt kössük össze, kombináljuk, — s épül majd annyi ív és oly hid, mely örvényeken átvisz majd az Isten világosabb fogalmához.

A legfönségesebb és a legmélyebb egyaránt közel fekszik az emberhez s a természetben föltalálható vagy mint töredék vagy mint halvány kép, de a töredékek összegezése, s a halványvonások kiemelése, — ez képezi a gondolkozó föladatát s a föltaláló csendes örömét.

Az összegezés könnyebb; a halvány, elmosódott vonatkozások kidomboritása, melyből azután a megkapó s meglepő ismeret fénye elővillan, nehezebb.

A „synthesis" vagyis a fogalmak összetevése különben is az emberi észnek rendes utja; az első mondatot az mondatta velünk s az „abc" titkaiba is az vezetett el. Az emberi ész gyöngeségének született támasza, annak az észnek, mely krajczárra született, s ha valamihez jutni akar, kell, hogy kapargasson, gyüjtsön, összegezzen. S valóban, midőn a végtelennek megértéséről van szó mindig csak ezt teszszük. Az Isten szépségének, jóságának, hatalmának fogalmát csak igy lehet megközeliteni; egybe kell illeszteni a mindenségben szétszórt szépségnek, jóság és hatalomnak töredékeit. Hogy szerezzük meg az örökkévalóságnak képét? megnyitjuk a multnak és jövőnek „az idők nagy folyamának" korlátlan perspektiváit. Hogy jutunk el a mérhetlenség ködképéhez? Kezünkbe fogjuk a métert és kilométert, s végére nem érünk munkánknak. — Föladatunk nagyobb mint a sötétség szelleméé, ki „megállt s mé-

regette a földet;" mi nem maradhatunk a földön, egy világból átmegyünk a másikba, naprendszerből naprendszerbe lépnünk, anélkül, hogy gondolatban valahol letüzhetnők a jelt, mely azt mondja „finis spatii." Hogy fogjuk föl, hogy képzeljük a mindenütt jelenlevő, mindent átható s mégis osztatlanul egyszerü Istent? Hogyan máskép, minthogy minden dologban s azok lánczolatában az egész világban csak egy nagy leplet, egy nagy fátyolt látunk, mely letakarja azt az ős, magától való erőt, mely a fátyol egyik szálát igy szinezi, másikát máskép festi, itt finomabb technikával remekel, ott darabosabb anyagban dolgozik, itt létet ad, ott tenyészetet, majd érzést kelt, majd eszmét gyujt, — s az egész teremtés olyan lesz mint a természet nagy szentsége, látható jele a mindenütt egyformán jelenlevő Istennek, ki e „szinek" alatt rejtőzik: Csupa összegezés, egymáshozadás, . . . synthesis! De ez az összegezés, ez az egybeillesztés könnyebb, de azért még sem oly közönséges valami, hogy abban remekelni ne lehetne. Valamint az analysisnek vannak zseníjei, ugy megvannak a synthesisnek is mesterei. Szép adománya az égnek, ez az összeállitási képesség, mely az adott közönségesből meglepőt tud varázsolni. Előadásuk találékony, ügyes, meglepő, játszi a részekben, impozáns az egészben s midőn már annyi szépséget halmoztak föl s annyi szint hordtak össze, hogy szemünk, eszünk, szivünk nem bir eltelni a tárgy föllebbent mérhetlenségével, s ámulatában inkább sejt mint lát; midőn mindent összefoglaltak s már-már azt véljük, hogy elértük és tartjuk amit elénkbe tüztek. . . : hozzáteszik, még ez sem az! közeledni folyton lehet, odaérni és elérni . . . soha!

Azonban az összegezésen kivül van még a synthesisnek egy más utja, mely sikerrel alkalmazható az „isteninek" megközelitésében. A természetben

számos vonatkozás található, mely az örökkévalóra, a végtelenre utal; a teremtésben, az isteni művészet e muzeumában számos képre akadunk, melyeknek vonásaiból az „istenire“ következtethetünk; e vonásokat elemezni kell, szét kell szedni s véges értékükből az „isteninek“ oly meglepően világos fölfogására jutunk, mely ragyogó napként özönlik lelkünkre. Annál is inkább kell a végtelen megközelitésének ezt a módját is alkalmaznunk, mert nem minden isteni attributum közelithető meg egyformán, aminthogy a meglepetésnek utja sem egy, sőt jobban mondva, amint ennek nincs, ugy annak sincs utja. Hogy miképen gondolom ezt kivihetőnek, azt az isteni tudásnak megmagyarázása által akarom föltüntetni; az emberi tudás lévén halvány képe az isteni tudásnak, annak jellemző vonásaiból meg akarom érteni, hogy milyennek kell lenni annak a csodálatos, mindent fölkaroló isteni tudásnak. Az összegezés nem emel föl engem az isteni tudás oly megértésére, milyent magamnak más uton szerezhetnék. Igy például: hogyan alkothatjuk meg magunknak összegezés által az isteni tudásnak fogalmát?

Elgondolhatjuk, mi mindent tudnak s tudtak s tudni fognak az emberek; összeadhatjuk mindazt az értelmi energiát, mely e tudásban, e gondolatokban, ez okoskodásokban mint élő erő lépett föl a lélek erélyéből; összegezhetjük mindazt az elmélyedést, mely valaha valamit fölfödözött, s melynek utján aztán milliók és milliók hatoltak a mélységbe, mindazt az erőlködést, megfeszülést, melyből kipattant a gondolat világitó szikrája; összegezhetjük mindazt az elmeélt, mely a legmagasabb eszmék honában otthonosan mozgott: a fogalom, melyet ez uton az isteni tudásról nyertünk oly gyerekes, hogy szót sem érdemel. Tegyünk hát hozzá többet! mondjuk, hogy az Isten mindent ismer, ami van, volt és lesz, a mi lehet, a mi lehetne! Ez bizonyára isteni tudás; de

a fogalom nem jellemző, a beláthatlan tömegtől nem látjuk e fönséges tudásnak jellemző vonását, *nem látjuk lelkét*, mely e tömeget hordani képes. Az isteni tudásnak éle és lelke tulajdonképen az, hogy maga a tudás az Isten lényege, hogy az isteni lényeg nem más mint *önmagából determinált tudás*. Ez valóban isteni tudás, de vajmi nehézkes fogalmak ezek ránk nézve!

Az Isten maga a tudás, s mint ilyen a *legszuverénebb értelem, független s önmagának elég* — minden tekintetben! Legszuverénebb, amennyiben uralkodik a megismerhető dolgok egész végtelenségén, ugy hogy nincs, amit Isten ne ismerne, nincs ami rejtve volna, mihelyt olyasmi, hogy el lehet róla mondani azt, hogy „van" vagy pedig azt, hogy „lehet." Ha a tudás mintegy birtokbavétele az igaznak, s ha tudni annyit tesz, mint az értelem uralmát a dolgok illető körére kiterjeszteni: akkor az isteni tudás egyszerüen absolut uralom mindenen, ami van vagy lehet.

Azonban ez a szuverenitás inkább csak külső, inkább következménye, folyománya annak a lényeges, belső szuverenitásnak, az isteni tudás ama lelkének, mely a tudás fönségét és isteni voltát hordozza. Miben áll ez?

A mi tehetségeink nem szükségképen működnek; van látó, halló szervünk, anélkül, hogy ez a látó szerv mindig látna s a halló szerv mindig hallana. Amikor látunk: akkor ez az aktus a szem szervezetében kifejlik, a nyugvó erő mozgó erővé válik: a tehetség, mely előbb nyugodott, működik. Aktusunk tehát kibontakozik a tehetség redőiből, benne támad, általa van, s tőle függ, azután ismét kialszik, eltünik. Léte oly efemer mint a tiszavirág élete, mint a kipattanó szikra izzó lengése. Távol áll a szuverenitásnak, a függetlenségnek ha még oly halvány vonásaitól. Másból van: a tehetségből; rajta

reng, mint valami végigfutó sziporkázás; hamar vége van, s folyton uj meg uj gondolatot kell megindítanunk az elsőnek nyomában. Ily efemer, esetékes lét a szuverenitást, a függetlenséget maga számára nem vindikálja.

Nem igy az isteni tudás, az az aktus, melyről azt mondják „isteni tudás" szuverén és független; nem bontakozik ki a tehetség redőiből, nem támad benne, nincs általa, nem függ tőle, ki nem alszik s el nem tünik. Az isteni tudás nincs másból t. i. a tehetségből, mert Istenben nem különböztetünk tehetséget és aktust, nem különböztetünk meg nyugalmat és müködést, valamit, ami nyugszik s azután fölébred s in concreto szólva: az Istenben nem különböztetünk meg értelmet és gondolatot; hanem az Istenben nincs más, mint maga az aktus, maga a tudás. Következőleg a tudás nem bontakozik ki az értelemből, mint valami, ami előbb nem volt; nem reng a tehetségen mint valami esetékes sziporkázás: hanem az isteni tudás önmagában fönnálló örök lényeg. Ha tüzzel hasonlitanám össze, oly tüzet értenék, mely tápanyag nélkül égő tüz, mely nincs fán, kőszénen, olajon, hanem önmagában; — ha fénynyel, oly fényt értenék, mely nincs tárgyakon, hanem magában fönnálló fény, mely nincs tüzből, nap vagy csillagokból, hanem önmagából.

Ez tehát első neme az isteni tudás függetlenségének, melynél fogva nincs benne tehetség és aktus külön-külön, hanem az értelem maga nem más, mint az az egy, osztatlan értés; s mivel nincs tehetség és aktus külön-külön, nem következhetik egymásra több aktus, nem mulhatik el az egyik, s nem jöhet utánna a másik, nem —, hanem egyetlen egy aktus az az örök értés és tudás, melyben nincs egymásra következés, de amely minden lehetséges aktussal fölér, minden lehetséges értést és tudást felkarol.

Azonban az isteni tudás szuverenitása, függetlensége *ezzel nincs kimeritve.* Még mélyebbre kell

ereszkednünk; azt, hogy nem különböztetünk meg benne tehetséget és aktust, már mint értelmet és értést, észt és tudást *legjellemzőbben s legélesebben kifejezi* az a körülmény, az a lényeges sajátság, hogy annak az isteni tudásnak nem ad létet a külvilág, hogy azt a tudást nem inditja meg semminemü külső tárgy, mely rajta kivül van vagy lehet, hanem hogy az önmagából, saját lényegéből van determinálva arra, hogy mindent ismerjen és tudjon.

Ez a legteljesebb szuverenitás! független s önmagának elég minden tekintetben. Nem függ a tehetségtől, mint melyből való volna, s nem függ a tárgytól, mint melytől determináltatnék; mindezt önmagában, lényegében birja. Ez a fogalom a maga fönségével valóban elnyom! mennyire különbözik tőle minden véges értés és tudás. Ha mi valamit látni akarunk, a tárgyaknak kell a fény által szemünkre hatniok s benne a látást determinálniok; ha valamit értünk, akkor az érzés behat értelmünkre s meginditja benne a gondolatot, de mindig kell behatás, mindig inditás, anélkül nincs sem érzéki sem értelmi ismeret. Nem ugy az Istenben; az isteni értelemre be nem hat a külvilág, az az értelem a külső tárgyakat, minden létet ismer, de nem azért és azáltal, mert a külső tárgyak reá behatván ott azt a vitális aktust ébresztik, melyet mi értésnek és tudásnak hivunk, hanem az örök értés és tudás, mint minden igazság és lét forrása önmagában birja ez ismeret okát. Ömaga mint a végtelen lényeg szükségképen érti és tudja mindazt, ami csak azért és az által létezik, mert azt a végtelen eszmét némikép utánozza.

Ezen teljes szuverenitását az isteni értésnek kifejezi a bölcs Sirák fia: „fons sapientiae verbum Dei in excelsis.“ 1, 5. „Cognovit Dominus omnem scientiam et aspexit in signum aevi, annuntians, quae praeterierunt et quae superventura sunt, revelans vestigia occultorum. Non praeterit eum omnis cogi-

tatus, et non abscondit se ab eo omnis sermo. Magnalia sapientiae suae decoravit, qui est ante saeculum et usque in saeculum, neque adjectum est neque minuitur et non eget alicujus consilio.“ 42, 19.

Már most megengedem, hogy az isteni ismeret fogalmának ilyen synthetikus kifejtése közelebb hozza e fogalom teljes értékét; de sohasem fogjuk e fogalmat s annak radikális különbözőségét mindentől, ami véges, legyen bár cherubi lángész, oly élesen és világosan fölfogni, mint hogyha annak ellenkezőjét, mi a véges értelmeket alkotja, öntudatunkra hoztuk. Az *emberi tudásnak relativ és korlátozott értéke*, hogy ha részenként tekintem, legélénkebben vési bele öntudatomba, hogy micsoda az isteni tudás, mely nem relativ hanem absolut, nem korlátozott, hanem végtelen, s e megfontolás által mélyen beleveszi magát lelkembe, hogy az egyik a másiktól annyira fekszik, mint az aranyozott papir fénye a nap izzásától.

Az isteni tudás fönségét az emberi tudás három tényezőjének töpörödött igénytelenségéből vezetem le. Ez a három tényező elválaszthatatlan az emberi tudástól s következőleg ha még oly nagy vivmányokra tesz is szert az emberi ész, ha bármily mélyre hat s bármily magasba emelkedik, benső lényegénél fogva töpörödött igénytelenségben sínlődik: s akkor annál hóditóbban emelkedik majd szemeink előtt az isteni tudás, mert az az emberi tudás legelgondolhatatlanabb szédelgő magasban is az istenivel szemben mindig töpörödött igénytelenséggé válik.

Az emberi tudásban három tekintet mérvadó: az ismerő tehetség, az ismert tárgy s az ismeret neme és módja.

Mindhárom benső természeténél fogva oly igénytelen, és sekély, hogy a belőlük származó ismeret csak halvány képe lehet a valódi, lényeges ismeretnek: az Istennek.

Vegyük tekintetbe először magát az ismerő te-

hetséget. A mi tehetségünket legjobban jellemzi az, hogy bármily éles és szellemes legyen, mégis egészen az érzéki észrevevéstől függ. Az érzék nyujtja az észnek a tárgyat, melyről fogalmakat alkot magának, ugy ha hogy az érzékelhető külső tárgy hiányzik, hiányzik a fogalom is, s a ki kivülről semmit sem kapna, az semmi fogalommal sem birna; olyan volna mint a növény. Kérdezzük már most, mily kiterjedésben s mily teljességgel informálnak minket érzékeink a természetről? A kiterjedést meghatározza két végzetes korlát: az idő és a tér! észrevevéseink az időnek és a térnek kis részére szorulnak; s ami e korlátozott ismeretnek teljességét illeti, az ugyan igen szerény mérveket ölt.

Az ember ugyan mint az anyagvilág része számtalan behatás alatt áll. Amennyiben a hatások érzékeit ingerelni képesek, érzéseket váltanak ki. Azt gondolnók tehát, hogy mindent érez, mindent ismer, ami reá hat, — hogy a millió kis és nagy hatásnak, melyet az anyagvilág az emberre gyakorol, az lesz eredménye, hogy érzékeinkben visszahatáskép előáll majd az érzetek változatos és beláthatatlan lánczolata. Azonban nem igy áll a dolog.

Azon beláthatlan sok hatásból aránylag igen kevésnek van annyi ereje, hogy érzékeink által észrevétessék; a többi hat ugyan testünkre, de nem mint érző testre, hanem mint az anyagvilág bármely más darabjára, s e millió apró hatásról közvetlenül semmit sem tudunk. Van érzetünk a hidegről és melegről, de csak bizonyos határok közt, azokon túl a a hő tüneményei számunkra mint érző vagyis ismerő lényekre nem léteznek. Vannak hőmérőink, melyek azt a hőmennyiséget jelzik, melyet 150 méterről az égő gyertya egy krajczár felületére sugároz. Ez érzékenység csodálatos. A sugárzás ránk is hat, de hiába hat, annyi mintha nem volna. Már most mennyi ilyen hatást nem fognak föl érzékeink! S miért? mert érzé-

keink csak azon hidegre és melegre vannak berendezve, mely az életre szükséges. Érzékeink czélja az élet föntartása, érzékeink czélja az a tudás, az az ismeret, mely az élethez szükséges. Mi nem azért kaptuk az érzékeket, hogy mindent fölkutassunk, hanem azért, hogy életünket óvjuk és fejleszszük. Ez a gondolat mutatja leginkább az emberi ismeret tökéletlenségét, mert föltünteti viszonylagos, relativ természetét!

Ugyanezt kell mondanunk a fényről. Látjuk a fényt, de mennyi fokozat van ez érzéklésben. Vannak sugarak, melyeket mi észre nem veszünk, a rezgéseknek csak bizonyos száma hat szemünkre ugy, hogy a látásérzetét kiváltsa. Ezen számon innen és túl a szinek pompáját és játékát nem ismerjük. Ismét kérdezem, miért nem ismerem e határvonalokon túl a való, létező világot? Felelet; mert nem szükséges életem föntartására. Rendeltetésem nem az, hogy tudjak, hanem egyelőre az, hogy éljek; az ismeret csak eszköz, az eszközt meghatározza a czél, amely itt nem más, mint a szervezet föntartása.

Azért létezhetik sok erő, melyről nincs tudomásunk; de nincs is rá szükség, hogy legyen, mert nem a tudás ami czélunk. Vannak erők, melyek közvetlenül nem hatnak érzékeinkre; óriási, fontos erők, de életünkre nem fontosak oly mérvben, hogy ismeretük hiánya az életet lehetetlenné tenné; azokat csak közvetve ismertük meg. Igy például, nincs érzékünk a villanyosság észrevevésére; legyen bár a levegő villanyossággal telitve, mi azt nem érezzük. Nem érezzük azért, mert életünkhöz nem szükséges. Mondhatná ugyan valaki, hogy igenis szükséges, mert jobban óvakodhatnánk a villámütéstől. Azonban erre azt válaszoljuk, hogy a villámütés nem hoz általános veszedelmet az emberiségre, a természet pedig csak az általános bajokat gondozza. Amint pedig nincs érzékünk a villanyosság észrevevésére, ugy lehetnek

tőlünk a természet háztartásában más erők és tényezők, melyekről semmit sem tudunk. Innen van alighanem az is, hogy nincs fogalmunk a testek lényegéről, s hogy az ismeretes erőkkel nem birjuk megfejteni a természet sarkalatos tüneményeit, milyenek a nehézkedés, a ruganyosság és a vegyi rokonság. Bizonyára más erők is szerepelnek a tünemények ben, melyekről eddig nincs tudomásunk; meglehet, hogy nem is lesz soha; azért a világ fönnáll, s az emberélet általában biztos alapokra van fektetve. Csak a tudás szenved, s szenvedésében félreismerhetlenül szemünkbe ötlik legfőbb gyöngesége, t. i. viszonylagos volta. Érzékeink csak testi szükségleteinkhez szabattak, arról adnak tudomást, ami czélszerü az élet föntartására. Tehát más szervezetben, más körülmények közt esetleg teljesebb, esetleg tökéletlenebb lehetne ismeretünk; lám a mi tudásunk a szervezet föltételeihez van kötve; a szervezet pedig nem a tudásra, hanem az életre van berendezve. Képzeljünk magunknak bármily lángészt, olyat is, amilyen eddig nem volt, ez is a szervezet föltételeihez lesz kötve, s következőleg mindenütt s minden fokon magában hordja lényeges korlátoltságának okát.

Azt mondhatnók erre, hogy ha a közvetlen megismerés függ is a szervezettől s ha a tudásnak egy oly idegen tényező szab is határt, milyen a szervezet életszükséglete: de e hiányon az okoskodás, a következtetés által segithetünk, aminthogy a szem fel nem födözte Neptun bolygót, de abból amit látott, lassan-lassan következtetés által rájöttünk. Nem volna-e lehetséges, ez uton az érzék és a szervezet korlátoltságából kilépni s a korlátokon tul fekvő tereket meghóditani? Azonban mindennek van határa, a következtetésnek is; a következtetéshez oly adatok szükségesek, melyekben a lehozandó igazság benfoglaltatik; ez adatokat lehetetlen megszerezni

oly bőségben, hogy bennük foglaltassék az összes valóság. Minden kutatásnak és következtetésnek daczára zárva maradnak előttünk a természet óriási terei és rétegei; mindazok, melyek a térben és az időben oly távol fekszenek, hogy a következtetések sem közelithetik meg; nem különben azok, melyek most és mindenütt föllelhetők, de az érzék által, ha még ugy fegyverkezik is fel a rendelkezésre álló szerekkel és erőkkel, el nem érhetők. A legtávolabbi álló csillag történetéről, a szerves életről, mely sötét holdján tengődik, soha semmit sem fogunk tudni. Épugy soha sem fogunk tudomást szerezni eddig ismeretlen természeti erőkről, a legkisebb anyagrészecsek mozgásairól, melyeknek az a sajátsága van, hogy nagyobb mérvü erőkifejtésre nem egyesülnek. A következtetés is a távolság növekvésével fogy, mint akár más természeti erő, pl. a vonzás; vannak távolságok ugy a térben mint az oksági viszonyokban, melyekbe a következtetés el nem hat.

Az emberi tudás jól teszi, ha minél többször elmélkedik e veleszületett korlátról. Az ember tud, de tudása csak olyan, mint lélekzése, járása; eszköz a czélra; *egészen alárendelt tényező!*

Ha ezt kellően fölfogtuk s minden emberi tudásban csak eszközt s az élet óvása és fejlesztése által föltételezett, tehát alárendelt tényezőt látunk: akkor emelkedhetünk föl az isteni tudás fogalmához. Ebben nincs korlát, ez nincs másért, ez nem eszköz, ez nincs alárendelve semminek; ez a tudás a tudás miatt van, következőleg összefoglal mindent, ami tudható és ezt össze nem foglalja utánjárás, keresés, puhatolás által, hanem birja magában lényegénél fogva, aminthogy az ember nem szerzi a lelket és a testet, hanem a test és lélek adva van épen azért, mert adva van az ember: épen ugy az Isten nem szerzi a tudást, nem gyüjt ismereteket, nem követ-

keztet, nem kutat, mert minden tudás és minden ismeret már adva van éppen azért, mert adva van az Isten, kinek lényege a tudás v. i. mindaz, ami tudás. Ez az a különbség a lényeges tudás és az esetékes tudás közt; nem találok szavakat, nem találok hasonlatokat, melyek elég élesen jellemezhetnék ezt a különbséget. De elég az hozzá, hogy az isteni tudás, maga az Isten, maga a lényeg; az emberi tudás pedig csak járulék az emberi lényeghez, ez a lényeg teljes marad, akár járul hozzá valami, akár nem.

Tekintsük meg másodszor az emberi tudás tárgyát, s ujra meggyőződünk, hogy tudásunk mily alárendelt kis körre szoritkozik; meggyőződünk, hogy semminemü igényt nem emelhet a természet megismerésére; meggyőződünk, hogy ha valamennyi ember minden föltalálható segédeszközzel ellátva végtelen időkön át buvárkodnék, kutatna s rendszerbe szedné az ismereteket: ez a tudás semminemü arányban nem állna a természethez. Mindig oda van lánczolva a véges tér és idő korlátaihoz, született rabszolga; ebből azután következtethetni, hogy mily összehasonlithatlan fönségesnek, függetlennek kell lenni az isteni tudásnak, mely mindent ismer; következtethetni arra, hogy ha az emberi tudás alárendelt, viszonlagos minőségében mégis oly vivmányokat létesit, milyen lesz az isteni tudás veleszületett erélye, mely mindenre kiterjed, mert mértékét képezi minden létnek és történésnek.

Az emberi tudás tárgya leginkább a természet. A természet kiterjedéséről nincs fogalmunk; nem tudom, hol akadnánk végére. Küldjünk ki magunknál gyorsabb mérnököt; a fény egy másodpercz alatt 42000 földrajzi mérföldet fut be; hogy pedig a mostanig ismert állócsillagok világát befussa, hozzávetőleg 20 millió évre volna szüksége. Ha gondolatban ez ismeretes világ legtávolibb állócsillagáról nézünk szét, meglehet onnan is egy eddig láthatatlan csilla-

gos eget szemlélnénk. Ki tudja hányszor szállhatnánk át ekkép az ujrafeltünő legtávolibb állócsillagokra. Mit ismerünk ez óriás világból? mily helyet foglal vele szemben az emberi értelem? Van-e valami vonatkozás az ész és a természet közt, mikor csak egy apró kis darabja nyilik meg szemeink előtt? Mi képezzük-e a világ központját, mi kik ez óriás anyagvilág egy atomján mozgunk, s avval a szikra-értelemmel a valóságot kimeriteni kivánjuk? Honnan eredeztetjük az arányt, melynek eszünk s a világ, értelmünk s a valóság közt föl kellene állnia, ha a „tudást" magunk számára vindikáljuk? Mi arány van egy hülő bolygón sziporkázó szellemi tevékenység s a nagy világrendszerek közt? Arra valók-e ezek, hogy az emberi tudás substratumául szolgáljanak? avagy az emberi értelem lekötöttsége a testi szervezethez nem mutatja-e világosan, hogy e kettőnek nincs szorosabb viszonya egymáshoz? Piczike kis térre és rövidke időre terjedhet az emberi ész uralma; lényegesen más és fölfoghatatlanul fönséges lesz az az értelem s az a tudás, mely az egész lét fölött uralkodik.

De az emberi tudás nemcsak fölfelé a tér és az idő mérhetetlenségével szemben töpörödik össze jelentéktelen silánysággá, de lefelé is a végtelen kicsiny országában egészen tehetetlen. Minden anyagi dolog részekből áll. A szervezetet szervek alkotják, a szerveket sejtek, a sejteket kisebb elemi részek. Ha ezeket is szétbontjuk, a vegytani tömecsekre és atomokra bukkanunk. Ez utóbbiak eddig minden bontó erőknek ellentállnak, de sajátságaikból biztosan következtetünk összetett voltukra. Gondolatban tehát folytathatjuk az osztást. Physikai atomok v. i. oly testecskék, melyek oszthatlanok, nem létezhetnek. Hol állapodunk meg a testecskék osztásában, hiszen minden nagyság csak viszonylagos, s nincs az az apróság, melyhez ha megfelelő picziséget gon-

dolunk, óriásivá ne nőne. Tehát mindkét irányban, fölfelé és lefelé, az anyagi világ összetett volta oly viszonylagossá és jelentéktelenné töpöriti tudásunkat, hogy kisértetbe hoz Du Bois Reymond kétségbeejtő jelszava: „ignoramus et ignorabimus.“

Tudásunk csak foszlány; a természet egy darabjára szorulunk, mint a bogár a tengeren uszkáló apró forgácsra, fut rajta föl-alá, mindenfelé kinyujtja csápjait, de szabadulhat-e azon szük határokból, melyeket tehetetlensége von számára? „Véges értelmünk csak véges fogalmakra képes s ha az örökkévalónak fogalmait kivánja megközeliteni, cserben hagyják szárnyai, s mielőtt a verőfényes magaslatokat elérné, visszaesik a véges és homályos fogalmak mélységébe.“ (Nägeli, Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkentniss.)

Az isteni tudás a verőfényes magaslatokat lakja; tért és időt, s minden alakulást és történést, mely a térben és időben véghez megy vagy véghez mehet, mélységesen ismer; ez ismeretet nem veszi a dolgokról, hanem determinálva van ez ismeretre saját lényegéből. Ugyanezen oknál fogva egyaránt ismeri a homokszemet, a világot s a világrendszerek centillióit; mert minden ami van, annyiban van, a mennyiben belőle s általa van.

Végre vegyük szemügyre ismeretünk intensivitását, azt a fokot, a melyen túl az igazságba nem hatolhat. A dolgok lényegét nem ismerjük; hogy micsoda az ember, arra azt felelik: két résznek, a test és léleknek természetes egysége; ha kérdem: mi az a lélek? néhány sajátságot mondanak; ha kérdem: mi az a test? ismét anyagot s anyagi sajátságokat hallok. Ha kutatom, mik tulajdonképen azok a sajátságok: az a hő, az a szin, stb? azt mondják: az nem más mint ennyi billió rezgés; a billiót értem, a rezgést nem értem: ugy hogy általában ki lehet mondani, hogy a mennyiséget ismerjük, de

a milyenségről fogalmaink nagyon homályosak. Bizonyára értünk mi milyenségi különbözeteket is; van fogalmunk az értésről, van az akarásról; mindkettő milyenségi különbözet, nem lehet ott a mennyiséget szerepeltetni akár meterekben, akár kilogrammokban. Értünk mi elveket, melyekben szintén nincs súly és kiterjedés, pl. az okségi elvet: de másrészt igaz az, hogy a legtökéletesebb emberi tudás ott van, hol mérni lehet, mert a mennyiség számunkra a legmegközelithetőbb fogalom, s mi átértettünk egy tüneményt akkor, hogyha megmérhettük, megmázsálhattuk, megszámlálhattuk. Mily tökéletlen a mi fogalmunk a kék és piros szinről, hogyha csak a milyenség különbözeteiről veszszük azt, s mennyire elmélyed, mihelyt ezt a milyenséget mennyiségben tudjuk kifejezni, ha péld. megtudtuk, hogy a kék szint az aethernek 700 billio rezgése, a pirost ugyanannak 500 billio rezgése képezi. Mindenki érzi, hogy egészen más, fogható, érthető fogalmat nyert a szinről, mint hogyha csak a kvalitást törekszik megérteni.

A mathesis ezért a legtökéletesebb emberi tudás, s mindazon tudomány, mely nyomain halad, s mely a mennyiségre vezeti vissza tárgyát, többé-kevésbé részesül e tökélyben. A csillagászat a tudományok közt első helyen áll, utánna jönnek a Physikának némely részei, milyenek a mechanikus hőtan és a fénytan. E tudományok azért tökéletesek, mert bennük minden a mechanikus szükségességre, számokra, meterekre, fontokra van visszavezetve, s ezeket mi szemléletből egészen és tökéletesen értjük. A vegytan és a physiologia szintén ezen nyomokon halad.

Csakhogy e tudományokban ezt a mechanikus követelményt, hogy mindent számokra, méterekre és fontokra vezessünk vissza, nem lehet megvalósitani, s ahol azután az élet határait érintjük: a sejtet, a növekvést, a származást, az öröklést, az érzést, ott

e követelmény a történés zürzavarában s a tényezők töménteleségében végleg eltünik. Lehetetlen mindenütt a szám, font, méter szerint való ismeret; mert nem létezik csak font, szám, méter, hanem léteznek más lények, melyeknek lényege nem a menynyiség, hanem más valami. Nemcsak a mathematikus fogalmaknak van létjoguk, hanem másoknak is. De ránk nézve ott, hol a mathematika meg nem valósulhat, nagy a homály, sok a tévedés, s kevesebbet bir az ész mint az a szikra, melyre koromsötét éjjel a vidék megvilágitását biznók.

De nemcsak a komplikáltabb anyagi dolgokban, nemcsak a jegecz. és a sejt alakulásaiban s onnan föl a szerves élet egész országában, érzi tehetetlenségét az emberi tudás; hanem ugyancsak képtelennek érzi magát minden tudományban, ha valaki a tudás tökéletességéhez megkivánja azt, hogy mindent a legegyszerübb elemekig nyomozzunk, s mindent a legegyszerübb elemekből megfejtsünk. Ha a legegyszerűbb elemekre való visszavitel nélkül nincs tudomány: akkor nem létezik semminemü tudomány; nem létezik csillagászat, mert föltételezi a nehézkedést és a központfutó erőt, ezekről pedig semmit sem tudunk, s ha mérjük is font és méter szerint, de nem ismerjük lényegüket. A tapasztalat tanuskodik létükről, de lényegükről, szükségességükről mélyen hallgat. Ha az astronomiába ezt a lényeget, ezt a szükségességet is föl kell venni, akkor X. Y. ismeretleneket veszünk föl, melyeket meg nem fejtünk: tudományunk tehát tökéletlen volna. Ugyanezt kell mondanunk a természettudományok bármely szakáról; ha vissza kell menni egész az utolsó elemekre, hogy tudásunk tudomány legyen, akkor tudomány egyáltalában nem existál. Mert az atomoknál meg nem állhatunk, ezek már testek, következőleg nem utolsó elemei az anyagi világnak, azontúl pedig semmit sem tudunk. Absolut egységek számunkra nem léteznek.

Mit hozunk le ebből? azt hogy az emberi tudás mélyre nem hat. A lények le vannak takarva, be vannak födve, s e leplen áthatolni, arra nincs emberi ész. Az okság elvével értelmében és öllel meg fonttal kezében indul meg az ember az igazság megh**ó**ditására; csoda-e, hogy messze nem ér?

Mind három tekintetben szük korlátok közt mozog: *ismerő tehetségének* czélja nem az absolut tudás, hanem az, hogy szolgáljon az ember boldogságának; ez az ismerő tehetség, tudományával együtt csak eszköz; *a tárgy bősége* oly beláthatatlan, hogy végére sohasem juthat, következőleg az anyagvilág egy darabjához van lánczolva; *maga az ismeret* gyér világosság, mely mélyre nem hat, inkább csak a felületen érzi magát otthonosan.

Ez a hármas korlát az emberi értelmet sehol el nem hagyja; mert lényegéből ered. Ha az egész emberi nem millió évig, minden segédeszközzel s a legnagyobb szerencsével buvárkodhatnék; ha nem kellene keresnie mást mint értést és tudást: mégsem emelkedhetnék túl e korlátokon. A tudás a véges lényben eszköz marad, viszonyainak szabályozására, élete föntartására szolgál s épp azért csak annyira terjed, a mennyire e viszonyok s az élet szükségletei, — s ha ezeken túl emelkedik, akkor is a valóságnak csak szomszédos közel határos tereit veheti szemügyre. Minél tökéletlenebb, minél alsóbbrendü a lény: annál tökéletlenebb tudása! Csak ha a tudás nem eszköz, hanem önmagának oka és czélja; ha nincs más miatt, hanem maga miatt; ha nincs viszonyainak szabályozására s a véges lét eligazítására; ha nincs azért, hogy a dolgok közt föltalálja magát s következőleg, hogy azok rá behassanak s neki magukról fogalmakkal és itéletekkel szolgáljanak: akkor az ilyen tudás nem függ a dolgoktól, hanem a dolgok függnek tőle; akkor az ilyen tudásnak nem a dolgok adnak létet, hanem maga

ez a tudás ad létet minden eszmének az eszmék honában s minden valóságnak a tárgyi rendben.

Ez a tudás nem lehet véges, hanem maga a végtelen ősok, az Isten „fons sapientiae Verbum Dei in excelsis.“ Sir. 1, 5.

Mi képezi a végtelen, független tudást? az hogy nem külső tárgy szülj benne a fogalmat; hanem benne mint ősokban van minden eszme, minden gondolat, minden tudás, melynek kevés sziporkája megjelenik az időben és térben — véges utánzásban adva a végtelennek képét s ez a teremtett világ.

Igy fogjuk föl azt, mit a szentirás mond: „Minden bölcsesség (az Ige s minden a mi ige) az Ur Istentől vagyon és vele volt mindenkor és minden idő előtt való. A tenger fövenyét, az eső cseppjeit és az idők napjait ki számlálta meg? Az ég magasságát, a föld szélességét és az örvény mélységét ki mérte meg?.... az okosság értelme öröktől vagyon. A bölcsesség kútfeje az Isten Igéje a magasságban.“ Sir. 1, 1—5. Ami a sötét éjben néhány téveteg, elfojtott sugár a nap verőfényével szemben: az a mi tudásunk, de sőt minden teremtett értelem tudása az Isten megközelithetlen fényével szemben.

SZENT CZIPRIÁN ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Patrologiai tanulmány.)

Irta Dr. RÉZBÁNYAY JÓZSEF.

Idézzük fel régmult idők csodáit; keressük fel nagy emberek emlékeit. Jól esik a léleknek a fényes multba visszaszállani!

*

* *

„*Liber de laude martyrii*“ panegyricus alakban, de közös czélra alkotva az «Epist. ad Fortunatum»-mal.

Kisebbek:

„*De habitu Virginum.*“

„*Epistola de disciplina et bono pudicitiae.*“

„*Liber de spectaculis.*“

„*Tractatus ad Novatianum haereticum.*“

NEM TAGADJÁK, HOGY HALHATATLANOK VAGYUNK.

Dr. PETHŐ.

A hitetlen tudomány nem tagadja eo ipso a lélek halhatatlanságát. Hogy is tehetné?! Annak a tudománynak, mely nem tudja, hogy mi az anyag, pedig ezt soh'se fogja tudni, — annak a tudománynak, mely az anyaggal szemben erőket fogad el, — láthatatlan, érinthetetlen erőket: csak egy lépést kell tenni, hogy azt a láthatatlan, érinthetetlen életerőt is, melyet léleknek hivnak elfogadja. Ezt a lépést sokan megtették, fizikusok, csillagászok, bölcsészek és — — spiritisták! S jól esik nekik, hogy megtörték a materialista dogmatismus békóit s hogy kimondhatják bátran, aminek legbensőségesebb öntudatát szivük mélyén rejtegetik, . . . halhatatlanok vagyunk.

Csakhogy van a hitetlen tudomány ezen irányának nagy hátránya s ez az, hogy könnyen babonássá fajul. Szövetkezik spiritistákkal, magnetizálókkal, álomlátókkal, viziónáriusokkal, s jóllehet nagyban hirdeti, hogy a legszigorúbb kritikát alkalmazza, mégis bizonyos kétkedő hidegséggel viseltetünk adatai iránt. Nagyon is sokat akar tudni s ez a tudvágya nem lábakat, de szárnyakat kölcsönöz neki, — az alaposság rovására. A helyett hogy beérné a lélek halha-

tatlanságának bizonyitásával, oly kérdéseket tüz maga elé, melyekben kevés biztositékot találunk sejtett és nem sejtett tévedések ellen. Mi a lélek legbensőbb természete, s melyek nyilvánulásainak módjai, mikor válik emlékezete állandóvá s mikor tartja meg öntudatos ugyanazonságának érzetét? miféle alakok és testekben élhetne? mily távolságokon hatolhat át? hogyan közlekedhetnék két távollevő lélek egymással?

Természetes, hogy ez mind igen érdekes, főleg az utóbbi két kérdés. A priori itt semmit sem tudhatunk s a posteriori? Igen; ha volna adat. Ha ugy tetszik az is van; csodálatos psychologiai tünemények egész halmaza fekszik a kutató előtt. Angliában az idevágó tünemények gyüjtésére és földolgozására tudományos társulat alakult «Society for psychical Research» czimmel. Annyi bizonyos, hogy a tünemények nincsenek megfejtve; a különféle jelenések, — a csodás közvetlen értesülések egy távoli eseményről, — a fölvilágositással szolgáló álomlátások nem üthetők el avval, hogy hallucinációk s ugy látszik, hogy valamennyi nincs megfejtve azáltal, hogy mondjuk: Istentől származnak, — az őrangyal okozza, — vagy a szenvedő lelkek keresnek segélyt. A szenteknek sok értesülésük volt távoli eseményekről s más jámbor keresztények sokszor nyernek figyelmeztetést főleg a purgatoriumban szenvedő morálist czélt szem előtt tartó tényezők szereplése nem valószinü. Meglehet, hogy akkor is szerepelnek, de legalább is kétséges. Mondhatni ugyan azt is, hogy ily jelenések és figyelmeztetésekben mindig van morális czél, — legalább a megrázkódás; — azonban ugy látszik, hogy más pozitiv czél hiányában természetfölötti történést meg nem engedhetünk.

A dolog tehát nagyon nehéz s a megfejtés eddig csak tapogatózva keresi az utat. A tünemények azonban oly frappansak, hogy a hitetlen tudományban is egyre hódit a lélek halhatatlansága s a materialista magyarázatok kislelküen elhangzanak!

Brierre de Boismont, «Des Hallucinations» czimü könyvében rendkivül érdekes eseteket közöl, melyek a lélek va-

lami nemü közlekedését távoli személyekkel illusztrálják. Brierre de Boismont kereszténynek mondja ugyan magát, de ezekben, miket fölhozok, nem lát természetfölötti tényezőt.

Az eset a következő. Szent Ambrus midőn a milanói templomban toursi szent Márton püspök halála napján misézett, tudomást nyert a nagy toursi püspök haláláról. — Szokásban volt, hogy a lector a celebrans elé ment a könyvvel s nem kezdett olvasni, mielőtt a celebrans nem intett. Ime mi történik? azon vasárnap, melyről itt szó van, a lector már ott áll az oltár előtt, hogy olvassa szent Pál leczkéjét, sz. Ambrus pedig, aki a misét mondta, nem intett, mert elaludt az oltáron.

Két-három óra mult el anélkül, hogy merték volna fölébreszteni. Végre figyelmeztették, hogy a nép vár reá. «Ne boszankodjatok, mondja az ocsudó püspök, nagy kitüntetésemre szolgált az, hogy elaludtam. Isten ugyanis nagy csoda tanujává tett engem, mert tudjátok meg, hogy Márton testvérem meghalt. Temetésén voltam, s a szokásos szertartás után, már csak a kapitulum volt hátra az officiumból akkor, midőn fölkeltettetek.»

A jelenlevők álmélkodtak. Följegyezték a napot és órát s kitünt, hogy sz. Márton halála éppen az időre esett, melyről sz. Ambrus mondá, hogy jelen volt temetésén.

Ez a tény; sz. Ambrus, aki távol van Tourstól legalább is kétszáz mértföldnyire, tanuja a dicső hitvalló halálának. Tagadhatatlan, hogy itt, tudományt ugy mint életet egyaránt fölötte érdeklő lélektani jelenséggel állunk szemközt. És a magyarázat hogy ütött ki? Brierre a legegyügyübbet adja: a két esemény, szent Ambrus álma és a toursi püspök halála véletlenül egybeestek.

Két vagy több esemény vagy tényező véletlen találkozása sokszor szerepel a tudományos fejtegetésekben s azért némi kis kitérésre szolgáltat alkalmat. Lehetséges-e, hogy ez a két tény: sz. Ambrus álma és sz. Márton halála valóban találkozzék, egy ugyanazon órában, sőt egy s ugyanazon perczben? Senkisem tagadhatja e lehetőséget. De ha

lehetséges egybeesésük, nem állapodhatunk-e meg e véletlen találkozásban, mint valóságos magyarázatban? Nem mondhatja-e valaki, hogy a csodálatos találkozást nem tagadja, de más magyarázat neki nem kell, mint ez: a két esemény véletlenül találkozott?

Ez a kérdés rendkivül fontos; mert ezt a magyarázatot alkalmazhatni minden probléma megfejtésében. Hogy állt elő földünkön az élet? az elemek véletlen találkozása által. Már most erre a theologia és filozofia azt mondják: nem lehet az elemek véletlen találkozása által megmagyarázni a világrendet, aminthogy nem lehet várni, hogy a «Zalán futása» előálljon szépen rendben kiszedve, ha akár 100 nyomdának betüit döntögetjük is ki a ládákból a sajtó elé; mert annyi millió sőt billió egymástól független tényező szerepel itt, hogy közös s egységes ok nélkül nem állhat elő köztük a keresett összeköttetés. S ez a felelet nemcsak a filozofia, de a mathesis elvei szerint is kétségbevonhatlan igaz. De ez a felelet, habár eleget czáfol, még sem zárja az ellenség utját ugy, hogy magát az ellenséget megsemmisitse. Zavarólag hat ugyanis e czáfolatban az a körülmény, hogy ha a tényezők száma csökken: akkor az a lehetetlenség is látszólag mind kisebb és kisebb lesz; mikor pedig a találkozás csak kettő közt történik, akkor a lehetőség oly nagy, hogy ha meglepő is, de azért mégsem egészen hitetlen a megvalósulása!

Máskép kell tehát felelnünk. Vegyük a fölhozott esetet! Midőn sz. Ambrus csodálatos története forog szóban, nem maga az álomlátás, sem pedig a toursi szent püspök halála az, amit magyarázni kell; hanem épen e kettőnek egybeesése. *Az egybeesés maga egy valóságos tény* s következőleg valóságos okkal kell birnia. Az *egybeesés lehetősége* természetesen megmarad annak, ami volt; de e lehetőségtől várni azt, hogy szent Ambrus épp akkor álmodik, midőn szent Márton meghal vagy miután ez valósággal megtörtént, ezt a történést abból a *lehetőségből* magyarázni: ez annyit tesz, mint *az okságí elvet megtagadni*. A lehetőség ugyanis nem ok, s következőleg a lehetőség nem is oka

annak az egybeesésnek. Hogy a lehetőség nem ok, az kiviláglik főleg akkor, ha a jövendő eseményekre alkalmazzuk; ha valaki például azért jövendölne egy eseményt, mert ez az esemény lehetséges. Ime azért mert lehetséges, azért ugyan nem fog megtörténni, mert különben mindenki próféta lehetne; a lehetőség csak föltét, s a lehetséges dolgok közül azok fognak megtörténni, melyeknek pozitiv okaik az időben majd föllépnek. Amint pedig a jövőre nézve a lehetőség nem ok, ugy a multban sem volt az, s következőleg valamire azt mondani: ez meg ez megtörtént, hiszen lehetséges volt, nem tudományos beszéd, s annál kevésbé tudományos magyarázat. A lehetőséggel magyarázni valamit nem tesz mást, mint a magyarázatra resignálni. Brierre magyarázata tehát nem egyéb, mint bevallása annak, hogy a tünemény okait nem ismerjük. A történetben az is érdemel különös figyelmet, hogy sz. Ambrus kereken kimondja, hogy jelen volt sz. Márton temetésén s azt oly bizonyossággal és precizióval állitja, mint a hogy szokás egyes átélt eseményekről beszélni!

Brierre együgyü megjegyzését a legujabbak ha szabad azt mondani, pozitiv sejtelmekkel helyettesitik. Nem láthat-e a lélek kétszáz mértföldre is, mikor az anyagi erő, például a vonzás mérhetlen messziségbe hat? Nem közölhetik-e az agyvelők egymással rezgéseiket? Nincsenek-e valamiféle sympathikus kötelékek a szellemi világban, melyek előttünk eddig ismeretlenek? Természetesen az Isten csodálatos közbelépését következetesen tagadják. Mielőtt e fejtegetésekre reflektálnánk, kivánatos még néhány esetet fölhozni és pedig a legujabb időből.

Flammarion beszéli[1] Jean Best barátjáról, egy komoly, hideg, formákba öntött emberről, — akinek fantáziáját sem barát sem ellenség nem emlegetheti, — azt, ami itt következik. Jean Best 5 vagy 6 éves korában Toulban lakott. Egy szép este ágyban feküdt, de ébren volt, midőn anyját látja a szobába belépni, végig megy a szobán s a szomszéd salonba

[1] Uranie. 148. l.

tér, melynek ajtaja nyitva volt, a hol atyja egy barátjával kártyázott. Anyja akkor betegen feküdt Pau-ban. Jean rögtön fölpattan az ágyról és anyja után fut a salonba, hol őt hiába keresi. Atyja kiszidja Jeant s visszaküldte aludni, nagyba erősitvén, hogy álmodott. A fiu szinte elhitte, hogy álmodott, visszafeküdt s aludni akart. De néhány percz mulva nyitott szemekkel egészen világosan látta anyját, amint mellette elhaladt, feléje is nyúlt, de az rögtön eltünt. Nem akart többé lefeküdni s atyja mellett maradt, ki tovább játszott. Ugyanaz nap, ugyanazon órában, anyja meghalt Pau-ban.

Az emlitett, angol, tudományos társulat kiadványai kifogyhatlanok e történetekből. Kiveszek néhányat Flammarion könyvéből.

Friderik Wingfield, ki Belle-Isle en Terre-ben lakott. 1880. márczius 25-én azt irja, hogy miután este hosszabb ideig olvasott, lefeküdt. Bátyjáról álmodta, ki akkor Essex grófságban tartózkodott, hogy nála van, de hogy kérdésére nem felel, hanem rázza fejét, fölkel s elmegy. A benyomás oly élénk volt, hogy az elbeszélő félálomban kiugrott ágyából s bátyja nevét kiáltotta. Három nap mulva meghallotta, hogy bátyja a lóról leesvén, agyonütötte magát ugyanaz nap 1880. márczius 25-én, este $^1/_2$9-kor néhány órával Frederik álma előtt.

Egy más eset a következő :

S . . . és L . . . két hivatalnok, nyolcz év óta jó barátságban él. Hétfőn márczius 19-én 1883-ban, L . . . a hivatalba menet nem jól érzi magát s bemegy a gyógyszertárba, hogy vegyen valami kis orvosszert. Csütörtökön nem volt jobban, s még szombaton is távol volt hivatalából.

Szombat este, márcz. 24-én, S . . . otthon ült s fejfájásról panaszkodott feleségének, hogy forrósága van, ami már két hónapja nem jelentkezett nála; ezt mondván lefeküdt s egy percz mulva látja L . . . barátját magát elő állni szokott ruházatában. S . . . még azt is észrevette, hogy L . . . kalapján gyászt viselt, hogy felöltőjén hiányzott a gomb s hogy kezében pálczát tartott. L . . . mereven nézett

S . . .-re és ment. Akkor S . . . emlékezetébe jutott Job mondása: «midőn a lélek jelenlétemben átment, fölborzadának testem hajszálai. Egy valaki, kinek ábrázatát nem ismerem vala, egy alak megálla szemeim előtt és mintegy gyenge szellő szavát hallám.» 4, 15. 16. Hideg borzongás futott át testén és haja égnek meredt. Rögtön kérdezte feleségét: «Hány óra van?» «$^3/_4$9 elmult 3 perczczel» felelé ez. «Azért kérdem ezt, mondá a férj, mert L . . . meghalt; épp most láttam.» A felesége meg akarta nyugtatni; hogy csak képzelődik; de a férj kereken kijelentette, hogy e részben őt senki más véleményre nem hozhatja.

S . . . nem tudta meg L . . . barátja halálát csak másnap, vasárnap, délután 3 órakor. L . . . valóban meghalt szombaton este $^3/_4$9 körül.

d'Assier Adolf 1882-ben kiadott L'humanité posthume czimü müve szintén meglepő esetet közöl d'Assier ur magára vállalja a kezességet az eset valódiságáról, melyet neki egy meg nem nevezett hölgy mondott el.

«Még fiatal leány voltam,» beszéli az illető «s öregebb nővéremmel együtt háltunk. Egy este lefekszünk s én kifuvom a gyertyát. A kandallóban még égett a tüz, s kissé megvilágitotta a szobát. Véletlenül a kandalló felé fordulván, egy papot láttam nagy meglepetésemre a kályha mellett ülni s melegedni. Testességre, arczvonásaira s termetére nézve hasonló volt egyik plébános nagybátyánkhoz. Figyelmeztettem rögtön nővéremet, aki szintén hátranéz s ugyanazt látja. Ő is felismeri nagybátyánkat. Kimondhatlan rettegés fog el mindkettőnket s teljes erőnkből kiáltozunk «Segitség!» «Segitség!» Atyám ki a szomszéd szobában aludt, fölriadt a kétségbeejtő kiáltásokra, berohan gyertyával kezében szobánkba. A jelenség eltünt; senkit sem találtunk. Másnap megtudtuk, hogy plébános nagybátyánk tegnap este meghalt.»

Ugyancsak d'Assier más hasonló esetet jegyzett föl Rio de Janeiroban való tartózkodása idejéből.

«1858-at irtunk; akkor még sokat foglalkoztak Rio de Janeiro franczia telepitvényében egy rendkivüli jelenéssel,

mely néhány év előtt történt. Egy elzaszi család, férj, feleség s egy nagyon kiskoru leány Rio de Janeiroba vitorláztak, fölkeresendők földieiket, kik ott már jóval előbb megtelepedtek. Az ut soká tartott; az asszony beteg lett s alighanem becsületes ápolás és élelmezés hiányában meg is halt, mielőtt a kikötőbe értek. Halála napján magánkivül lett, sokáig maradt eszméletlenül s amikor ismét magához jött, azt mondá férjének: «Nyugodtan halok meg, mert gyermekünk sorsa biztositva van. Rio de Janeiróból jövök, rábukkantam az utczára s a házra, hol barátunk, Fritz ács lakik. Az ajtó küszöbén állt; bemutattam neki leányunkat; biztos vagyok róla, hogy ha hozzá érkezel, rá ismer s gondját fogja viselni.» A férjet meglepte ez a kijelentés, anélkül, hogy adott volna rá valamit. Ugyanaz nap és órában Fritz ács valóban a ház küszöbén állt s úgy rémlett neki, hogy lát egy földit, egy asszonyt, karján kis gyermekkel az utczában haladni. Az asszony esdőleg tekintett rá s úgy látszott mintha bemutatná neki a gyermeket. Az asszony alakja noha nagyon sovány volt, mégis emlékezetébe hivta, Lattának, Schmidt barátja és földie feleségének vonásait. Arczának kinyomata, járásának furcsasága, mély benyomást tettek Fritz lelkén s megakarván győződni arról, ha vajjon nem képzelődik-e, elő hitt egyet segédei közül, a ki a műhelyben dolgozott s maga is elzaszi s ugyanazon helyről való volt.»

«Nézd csak, mondá neki, nem látsz te ott az utczában egy asszonyt menni, karján kis gyermekkel s nem mondaná az ember, hogy ez Latta, Schmidt földink felesége?»

«Nem szólhatok, nem veszem ki jól,» mondá a legény.

Fritz nem szólt többet; de a jelenség körülményei élénken vésődtek elméjébe, különösen a nap és az óra. Kevésre rá látja Schmidt, földijét jönni, gyermekkel karján. Latta jelenése rögtön fölvetődik lelkében s mielőtt Schmidt kinyitotta száját, mondja neki:

«Szegény barátom, tudok mindent; a te feleséged meghalt átkelés közben s halála előtt itt volt ajánlani pártfogásomba gyermekét. Tudom a napot s az órát.»

A nap és az óra valóban megegyezett Schmidt jegyzeteivel, melyeket a hajón tett.

Gougenot des Mousseaux, a magiáról szóló könyvében, melyet 1864. tett közzé, más rendkivüli eseményt hirdet, melynek absolut hitelességét állitja.

Sir Robert Bruce, a hasonnevü skót nemes család sarja, egy hajón második kapitány; egy nap, midőn az «Uj-Föld» mellett hajóznak, Bruce számitásokkal foglalkozik s ugy rémlik neki, hogy a kapitányt pulpitusa mellett állni látja. Bruce figyelmesebben néz, s akkor veszi észre, hogy az egy idegen, kinek merev, ráforditott tekintete őt megfélemliti. A kapitányhoz siet, ki rögtön észreveszi ijedtségét s kérdést intéz hozzá.

«De hát ki az, aki kapitány ur pulpitusa mellett áll?» mondja Bruce.

«Senki.»

«De igen; van ott valaki; ki az? valami idegen? s mit csinál ott?»

«Ön vagy álmodik . . . vagy félrebeszél.»

«Semmiesetre; jöjjön le, s lássa maga is.»

Lemennek és senkit sem találnak. Átkutatják az egész hajót; nyomát sem lelik senkinek.

«Különben az, akit ott láttam, irkált valamit az ön palatáblájára; irása ott maradt,» mondja Bruce.

Nézik a palatáblát: ez áll rajta:

«Steer to the north-west,» ami annyit tesz: «Kormányozzatok észak-nyugatra.»

«De ez az irás az Öné vagy pedig valakié itt ezen a hajón?»

«Nem.»

Mindenkit fölkérnek, irja le ugyanazt a mondatot s egynek irása sem hasonlit a palatáblán valóhoz.

«Jól van, engedelmeskedjünk az irott szónak: kormányozzatok észak-nyugatra; a szél kedvező s nincs hátrányunk a kisérletből.»

Három óra után, az őr egy jéghegyet jelez s mellette lát egy hajót Quebecből, tört árboczokkal, sok utassal, mely

Liverpoolba ügyekezett. A hajó utasait dereglyéken hozták át Bruce hajójára.

Azon pillanatban, midőn a megmenekültek egyike fölhágott a mentő hajó deszkájára, Bruce megrendült, s mély megilletődéssel hátralépett. Megismerte a palatáblára irkáló idegent. Elmondja a kapitánynak fölfedezését.

«Legyen szives, irja föl «Steer to the north-west» erre a palatáblára,» mondja a kapitány a jövevénynek, eléje tartva a tábla másik be nem irt lapját.

Az idegen fölirja a szókat.

«Jól van, ugy-e ráismer Ön itt is kezeirására?» mondja a kapitány meglepetve a két irás azonsága által.

«Hát hiszen látja, hogy az imént irtam. Kételkedhetik-e arról?» Felelet helyett a kapitány megforditja a palatáblát és az idegen meghökkenve látja mindkét oldalon a kezeirását.

«Nem álmodta Ön azt, hogy ir egy palatáblára» mondja most neki a hajótörést szenvedett kapitány.

«Nem; legalább nem emlékszem.»

«De hát mit csinált ez az utazó déltájban?« kérdé erre Bruce kapitánya.

«Nagyon el volt fáradva s mélyen elaludt, s ez amennyire emlékszem kevéssel délelőtt volt. Egy óra mulva, vagy tán valamivel több is lehetett, fölébredt s azt mondja nekem: «Kapitány, meg leszünk mentve, még ma.» Azután folytatja: «Álmodtam, hogy egy hajón voltam s hogy ez a hajó segitségünkre jön.» Leirta a hajót; s ime nagy meglepetésünkre, midőn megpillantottunk titeket, ráismertünk a leirt hajóra.»

«Különösnek tünik föl előttem, «mondja végül az ismeretlen utas,» hogy minden itt körülöttem ismerősnek látszik, pedig soh'se voltam itt.»

Ilyenek a tények. Mit csináljunk velük?

Minket főleg a tudományos világban észrevehető fordulat érdekel. Előbb ezeket a tényeket vagy egyszerüen tagadták vagy valamennyit ugyanegy megfejtési kaptára húzták. Azt mondták, ez mind hallucináció, — ez mind

szemkáprázat, — a felhevült képzelet müve, — nem szükség szellemi erőkhöz folyamodnunk, — az anyagból álló szervezet tulfeszülése mindent megfejt. Most meg, midőn a csodás jelenségek történeti bizonyossággal konstatálvák, midőn következőleg az eltagadásra rá lehetne bizonyitani, hogy elvből történik s nem azért mert a tárgyilagosságnak megfelel, — most, mondom, a lelki, a szellemi erőket állitják oda megfejtésül. De csak azokat, melyek a természet korlátain belül szerepelnek; az emberi léleknek szerintük vannak ilyen meg olyan vonzerői, sympathiái; az értelmi és érzéki ismeretnek vannak oly nyilvánulásai, melyek a tér korlátain tullépnek ugy mint hogyha azok nem is léteznének. Azután még arról sem mondhatunk semmi bizonyosat, hogy miféle lappangó erök rejlenek a szellemi világban, aminthogy lappangott egy száz év előtt a villanyosság csodaereje. Ki tudja miféle erők lépnek fel a test kötelékeiből kiszabadult lélekben? hiszen egészen mások viszonyai most már a térhez és az anyagi világhoz, de főleg a szellemiekhez, a kik közé a halál által tulajdonképen lépett!

A két utolsó jelenség egészen más kategoriába tartozik, mint az előbbiek. Ezekben szó van az elhunytak megjelenéséről; azokban pedig a még testben élő lelkek messze távolba való áthelyezkedéséről vagy legalább a távolba való hatásukról.

A jelenéseket illetőleg a kath. tan megegyez a lélek halhatatlanságának hitetlen védőivel. A test kötelékeiből kilépett lélek birhat a szellemek azon erejével, hogy látszólagos testet öltsön, amely test ugy hat a látó idegre mint más test s előidézi a látás érzetét. Vagy pedig nem is kell, hogy látszólagos, például légi testet öltsön, hanem elég, hogy a szemre vagy az agyra ugy hasson, hogy a látás érzete előálljon. Azt mondjuk, hogy előálljon, nem pedig azt, hogy a lélek egy más lélekben magát az érzéki észrevevést hozza létre. Erre nincs hatalom a földön. Az észrevevés mint tulajdonképeni «actus vitalis» kizárólag az észrevevő lélek hatalmában van; ez az ő élete, melyet külső tényező, legyen az bármilyen szellem vagy lélek, elő

nem állithat. — A szellem hatalma csak arra terjed ki, hogy vagy fölvett test által hasson a szem reczehártyájára mint más testek szoktak, — vagy fölvett test nélkül közvetlenül hasson az érzékre. Ezt ismét kétféleképen gondolhatjuk: hogy a szellem vagy a reczehártyára és a látóidegre hat, vagy pedig egyenesen az agy központjaira, ahol az érzéklés mühelye van. De mást nem tehet; a lélekben magában azt az aktivitást, azt a reakciót, melyet jelzünk, midőn mondjuk «látok,» «hallok» semmi hatalom sem idézheti elő, mert ez maga az élet. Élek pedig én, s más helyettem meg nem teheti. Ha a lélek a fölsorolt módok egyike szerint hat; bennem a látás érzete támad s én látni fogom X. Y-t akár itt van, akár nincs.

A kath. tan ez iránt már rég tisztában van. Nem tagadja a hallucinácziókat, de nem tagadja a jelenéseket; miután a hallucináczió nem jelenés, s a jelenés nem hallucináczió: lesznek mindkettőjöknek ismérvei s megkülönböztető jelei, melyek fejtegetésébe ezuttal nem bocsátkozunk; de ha bizonyos esetben nem tisztázhatnók az ez iránt felmerülő kérdést, akkor nem volna szükséges védeni sem azt, hogy az nem jelenés, sem azt, hogy nem hallucináczió.

Sokkal homályosabb s következőleg eleddig fantaztikusabb a jelenségek másik osztálya, melyet Schmidt felesége, Latta és Bruce története képvisel. Latta éppugy mint az ismeretlen utas még életben vannak s máris messze távollevőkkel érintkeznek; testük itt van, lelkük meg vagy elment, vagy annyira el van foglalva a távolba való hatással, hogy az illetők ájulásban vagy mély álomban szenderegnek. Szent Ambrus is mélyen alszik, még pedig az ünnepélyes mise alatt az oltár mellett, midőn lelke előtt a kétszáz mértföldnyire távol eső Tours gyászünnepe folyik.

Sőt még az ájulás s az alvás is elmaradhat. Flammanarion Swedenborg életéből három idevágó eseményt emlit. Tudjuk, hogy Swedenborg jeles természettudós volt s az upsalai, stockholmi és szentpétervári akadémiák tagja.

«1759. julius 19-én Swedenborg Angliából visszajövet Gottenbourgban szállt ki, és ebédre ment valami William

Costelhez, ahol nagy társaság gyült egybe. Este hatkor Swedenborg kimegy, de nemsokára visszajön szörnyü nagy ijedelemben és halványan, mert amint ő mondja, ép most ütött ki a tüz Stockholm «Südermoln» nevü részében, abban az utczában a hol az ő háza áll, s hogy a tüz rohamosan terjed lakása felé. Ujra kiment s ismét visszajött, jajveszékelve, hogy jó barátjának háza éppen most pusztult el, s hogy már az övén a sor. 8-kor ujra kiment, de akkor örömmel mondá: «hál' Istennek, a tüzet eloltották a harmadik kapunál házamtól.»

Ez az ujság hamar elterjedt a városban, annál is inkább, mert a kormányzó nagy sulyt fektetett rá s mert sokan voltak, kik reszketve gondoltak jószágukra és barátaikra. Két nap mulva, a királyi futár meghozta a tüzvész tüzetes jelzését; nem volt elütő Swedenborg látomásaitól; a tüz 8-kor aludt el.»

Ezeket maga a hirneves Kant Emánuel jegyezte föl, a ki kutatást inditott e tény iránt s ekkép végez: «Mit lehet e tény hitelességén kifogásolni?»

Gottenbourg kétszáz kilométernyire van Stockholmtól. A másik tény meg ilyen.

1761-ben Marteville, holland követ özvegye Stockholmban fölszólitást kapott egy hitelezőtől, hogy fizessen 25,000 holland forintot, melyet férje már megfizetett s melynek ujból való megfizetése a tönk szélére juttatta volna őt. Nem birta megtalálni a nyugtát.

Látogatóba megy Swedenborghoz és nyolcz nap mulva, látja álmában férjét, aki megjelöli neki a butort, melyben a nyugtát föllelheti s mellette egy husz gyémánttal ékesitett hajtűt, melyet szintén elveszettnek gondolt. Reggel két óra volt. Teli örömmel fölkel és mindent megtalál az illető helyen. Ujra lefekszik és kilenczig alszik. 11 óra körül Swedenborg jelenti be magát. S mielőtt még hallott volna valamit arról, ami történt, elmondja, hogy az éjjel látta Marteville lelkét, a ki azt mondta, hogy özvegyéhez megy.

(Folyt. köv.)

az otthon készitett pálinkán és saját termésü borán kivül elfogyasztottak a vendégek egy akó szeszt, a számnélkül sütött kalácson kivül megettek egy tehenet; nem is számitva azt, mi a menyasszony házánál elfogyott. Ily lakodalom nem ritkán évekre megbénitja a földmivest. A rövid farsangot követi a hosszú böjt!

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Uranie. Camille Flammarion. Paris. C. Marpon et E. Flammarion 1889. n. 8-r. 288. l. Ára 10 frank.

«Olvasta-e Flammarion legujabb theologiáját?» kérdezé egy jó barátom e napokban tőlem.

«Flammarion és theologia,» mondám meglepetve, bizonyára valami paradoxon?»

Igen, Flammarion bizonyos értelemben theologiát irt. Már a könyv czime «Uranie» az eget emlegeti; a csillagászat Múzsája ez alkalommal nem azért kutatja a mérhetlen égboltot, hogy a csillagok, napok és holdak, üstökösök és ködfoltok természetét, sulyát, méreteit, távolságát megállapitsa; hanem azért, hogy a halhatatlan léleknek a nagy mindenségekben lakhelyét föltalálja. Ennyiben mondom az «Uranie»-t theologiának; szól ugyanis a lélek halhatatlanságáról és jövendő sorsáról. De theologia «theos» nélkül; mert ha jól emlékszem «Isten» neve csak egyszer fordul elő, s akkor is azt mondja róla, hogy az Isten a mindenség lelke, a végtelen erő, mely mozgatja az anyagot, «mens agitat molem,» sőt még a sz. irást is citálja «in ipso vivimus, movemur et sumus.»

Egy két sz. irási citáción kivül nincs a könyvben egy árva betü, annál kevésbé valami gondolatféle, ami a kereszt-

ténységre emlékeztetne: sőt ellenkezőleg a könyv teljes tagadása minden keresztény fogalomnak.

«De hisz elfogadja a lélek halhatatlanságát?» igen azt védi és bizonyitgatja, de ez a halhatatlanság nincs semmi viszonyban az Istenhez. A spiritisták lelkeinek halhatatlansága ez. A lelkek nem teremtmények, valamint az anyag elemei sem teremtmények: minden ami van, örök; magában fönálló tény; jóllehet az erő több mint az anyag; jóllehet inkább az erőben mint az anyagban van a dolgok lényege: de az egyik nincs a másikból, mindkettő független egymástól. Két tény, melyet tovább elemezni, melynek okát fürkészni nem lehet; aminthogy a halhatatlan élő lélek is egy tény és az élettelen örök anyag is egy tény. Az okság elve mindenütt meg van szakitva s a lélek halhatatlanságának természettudományos alapon emelkedő bizonyitása megtagadja legsarkalatosabb elvét: az ok és okozat közti összefüggést, midőn a lélek eredetének és létének okát keressük.

Honnan ez a lélek? s minek él ez a lélek?

A lélek azért él, hogy benne az élet mindig teljesebb és tökéletesebb legyen: mert a *lét örök törvénye az élet folytonos gyarapodása;* folyton fog gyarapodni életünk, függetlenebb, szabadabb — s ez által boldogabb lesz. E földről majd a Marsra vagy más bolygóra vándorolunk: ott a kisebb sürüség és a megcsökkent súly miatt szellősebb, kecsesebb szervezetek élnek; a lélek majd ilyen szervezetet ölt magára s jó ideig az anyagi szükségletektől fölszabadult életet él. Onnan majd más csillagzatra, más naprendszerbe vándorolhat: legyőzi az anyag korlátait: a tért és az időt; közlekedik valamennyi naprendszer lakóival; szolgálatába szegődteti a mindenségben rejlő óriás erőket — s uralkodik az anyagon.

Ime a lélek boldogságának tana! A lét örök törvénye ugy kivánja, hogy az élet folyton gyarapodjék a mindenségben; *ez az első dogma.* E földről majd a Marsra megyünk, *ez a második dogma.* A Marson egy uj szervezetet öltünk; *ez a harmadik dogma.* Ez uj szervezet elhalásával ismét más csillagzatra költözünk . . . *s mi lesz ott?* ki

mondja, hogy más csillagzatokon boldogabb lét és élet föltételei honolnak? ki mondja, hogy az anyagi világ ugy van megosztva, hogy egy mindig tökéletesbülő és gyarapodó élet substrátumául szolgáljon? ki birja benne fölfödözni e legfőbb czélirányosságot, e legfőbb törvényt?

Ha pedig ez nincs meg; ha merő föltevésnek bizonyul, hogy a gyarapodó élet s a gyarapodó boldogság a lét örök törvénye: mi lesz akkor ebből a halhatatlansági tanból? Halhatatlanság boldogság nélkül, — ez Flammarionnak sem kell; azért állitotta főtételül azt, hogy a lét örök törvénye a folyton gyarapodó élet; de ép ez a főtétel okadatolatlan s nincs a ki érvényesitse. Alapul birja az anyagi világot s első sorban a kozmos morfologiai tényeit, t. i. a csillagok nagyságát, súlyát, távolságát, sürüségét: ki adja nekünk a biztositás némi látszatát az iránt, hogy e morfologiai tények ugy vannak megvalósitva, hogy rajtuk a *gyarapodó élet* fölépülhet: hisz esetleg olyanok lehetnek, hogy nem a gyarapodó életnek, hanem az élet csökkenésének szolgálhatnak.

Negyedik dogma: némely lelkek föllendülnek azon boldog régiókba, mások meg öntudatlan merengésben maradnak a földön. Lehet-e az élet elve öntudatlan, főleg miután az anyag bilincseiből kiszabadult? s mi lesz ezekkel?

Ötödik dogma: azon lelkek jutnak a tökéletesebb életre, melyek a csillagászat múzsájának vezetése alatt annyira emelkedtek, hogy fölismerték halhatatlanságukat és bepillantást nyertek a mindenségek örök életébe. S akik nem tudósok? akik hittek, reméltek, szerettek, iparkodtak s tisztán éltek, azokkal mi lesz? öntudatlan lét lesz sorsúk.

Igy lett a csillagászatból «egyedül üdvözitő vallás.» A csillagászat a «jövő vallása» mondja maga Flammarion.

Az egész mü essai-képen foglalkozik filozofikus, fizikus, ethikus kérdésekkel. Az unalmat egy szerelmi história űzi; a háttérben pedig egy minden tisztességet arczulcsapó jelenet, melynek alanya, egy meztelen, fürdő leány in figura vezettetik az «uranikus lelkek» elé. Látni ebből is, de meg sok másból, hogy ezek a lelkek, a kiknek e könyv szánva van,

nem nagyon uranikusak v. i. mennyeiek, s nagyon is sok maradt rajtuk a húsból, hogy a halhatatlanság filozofiáját s az anyag gyülöletét ily érzékiségtől duzzadt képnek kell füszereznie.

A münek tudományos értéke nincs; semmi ujat nem mond, értem, aminek tudományos alapja volna; ábrándozás és álmodozás szövi a mü tendencziáját: azért hatása nem is lesz más, mint hogy mindenki, a ki egyszer átolvassa, félreteszi, s gondolja magában: Flammarion csak az uj próféták közül való. Hallom, hogy magyar forditása is készül; — — — regényeknek nagy keletük van.

Dr. Pethő.

Babylonisch-assyrische Geschichte von C. P. Tiele. 1. Teil: von den ältesten Zeiten bis zum Tode Sargons II. Gotha, Perthes, 1886. XIII. és 282 l. Ára 6 márka.

2. Teil: von der Thronbesteigung Sinacheribs bis zur Eroberung Babels durch Cyrus. U. o. 1888. VI. és 283—647. l. Ára 7 márka.

Ezen könyv részét képezi egy nagyobb sorozatnak, mely egyes kézikönyvekben az egész ó-kori történelmet akarja felölelni, kivüle megjelent eddig az egyptomi történet Wiedemanntól, a zsidók történetének első része Kittel-től, a görögök története Busolttól és a rómaiak története Schillertől.

Szerzője, mint általánosan ismeretes, az összehasonlitó vallástudománynak, vagyis a hitvallásoktól eltekintő theologiának tanára a leideni egyetemen. A felekezetnélküliséget negélyező, de azért a rationalismusnak vakon hivő elvek befolyása meg is látszik müvén, ahányszor az ó-szövetséggel való érintkező pontok szóba jönnek. Igy pl. erővel meg akarja gyengiteni azon érvet, melyeket az ékirattáblák adataiból Lenormant[1] és mások[2] Ábrahám hadakozásának[3]

[1] La langue primitive de la Chaldée, Paris, 1875. 372 kk.

[2] Vigouroux, Giesswein, Mizraim és Assur, Győr. 1888. II. 31.

[3] Genezis, 14. fej.

álláspontja itt sem tagadja meg magát: minden bizonyitás nélkül pl. azt kellene elhinnünk, hogy a vizözön története nem történelmi alappal biró elbeszélés, hanem csak egy idealis igazságnak szemléltetése végett kigondolt költői rege. Vagy azt csak nem vehetjük bizonyitásnak, hogy azért kell regének lenni, mert istenek szerepelnek benne? Istenek szerepelnek az Iliászban is, de azt talán Tiele sem gondolja, (amit a rationalista iskola Schliemann trójai ásatai előtt nagy garral hirdetett,) hogy a trójai háboru sem bir történelmi alappal? Vagy talán Trója nem is létezett és az ott talált romok nem egyebek hipnotikus káprázatoknál?

Mindezekkel nem akarjuk T. asszíorologiai tudományát kétségbe vonni, de azért sajnáljuk azokat, akik tőle tanulnak Leydenben «elfogulatlan» theologiát.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost.

Egy jezsuita regénye. Irta G. de Beugny d'Haguerre. Franczidból forditotta Dr. Rada István. Veszprém. Krausz Ármin fia bizománya. Két kötet. 183. 181. l. Ára a két kötetnek 2 forint.

Dr. Rada István érdemeit a magyar regénytár erkölcsi szinvonalának emelése körül — már többször méltattuk. Mint a mocsár tündöklő vizi rózsái, olyanok kiadványai az elfajuló regényirodalomban. Nagy gonddal, folyékony, tiszta nyelvezetben lépnek a könyvpiaczra, — hogy azután a vásárló közönséghez mily viszonyba lépnek, arról mitsem tudunk. Sok közönyös vevő hidegen fog elhaladni mellettük; de ha szabad valami biztató szót koczkáztatni, mégis csak arra kérném e könyveket: «legyenek szivesek a boltok porát s a kirakatok zuzmaráját elviselni, hátha az a mohó publikum, melynek a szeme folyton eszik, amit a gyomra el nem bir, — nagyobb érdeklődéssel tiszteli meg türelmüket.» Főleg ha az ilyen czimmel homlokukon lépnek a kiváncsiak elé: «Egy jezsuita regénye» — no ennek csak kell érdekesnek lenni! S valóban az. Egy jezsuitává lett világfi mozzanatokban

gazdag életét tárja fel szemeink előtt. Változatos jelenetek, élénk ecsetelés, psychologikus fordultak élethü képei folytonos feszültségben tartják az olvasó figyelmét. Az éles kontrast korunk nagy tévedései és a hősies erény közt megvilágitja a történetet kezdettől végig; a modern franczia társadalom ellentétei: a forradalomból rájuk maradt amily hagyományos oly felületes hitetlenség és a praktikus kereszténység, — az Isten gyülölete és a magábaszállás, — a szájas s épp azért uralkodó tagadás és a titokban csodákat müvelő vallás, — különféleképen szinezik a változatos szerepeket.

Durand Károly, a regény hőse, fia egy tönkrement, öngyilkos bonvivant-nak, aki nővérével a nyomor örvényébe sodortatva, küzd, tanul; a franczia kormány kémnek használja; bejuttatja noviciusnak az amiens-i jezsuitaházba. Ez az elbeszélés legnehezebb része; a tárgy egyhanguságát Durand humoros levelei tarkitják. Kémkedésével semmire se megy s visszatér a nagy világ zürzavarába; de aki látni akart bünt, látott erényt, — e részben már meghódolt. Később ügyvédi pályája fölötte érdekes pörben családjának tönkrejuttatóival hozza érintkezésbe; mellette lépést tartva nővérének boldogsága szövődik; e szálak valóban mesteriek s bizonyára Durand ügyvédsége képezi a regény ragyogó s érdekfeszitő részét. Végre Durand jezsuitává lesz; résztvesz az 1870-ki háboruban; s életét áldozza a kommune rémuralma alatt — Lerouttier-ért, a bankárért, ki Durand családját végnyomorba döntötte. A véletlen találkozások, a regény meséjének csomói a mozgalmas időkben minden erőltetés nélkül állnak elő, s a megoldást pedig mindig a keresztény hősies erény nyujtja. Az egész regényen friss, életerős szellem vonul át, mely reakcióra képesiti a zaklatott lelket s egy rugalmas kedély mintaképét állitja elénk.

Valóban az ily jellemeken csodákat müvel a kegyelem!

Nekem ugyan a forditás ellen egy csepp kifogásom sincs, csak az a folytonos «kedvesem» «kedves Ur» hatott rám idegenszerüen; én a «barátom»-nál maradtam volna.

Dr. Pethő R.

APRÓ PÉNZRE VÁLTOTT THEOLOGIA.

Dr. PETHŐ R.

II. Az isteni mérhetetlenség.

Végtelenség vesz körül mindenfelől. Minek mondjam? nem mondhatom szellemnek, nem testnek, — mondom tehát végtelen potenciának. Ez a végtelen potencia valóságos gyönyörűségemre szolgál; mert szemlélem benne a végtelent. Ha mérni kezdem, nem jövök határára, — ha kutatom okát, nem jövök kezdetére; e végtelen potencia — a tér.

Ébreszti-e valami hathatósabban az Isten létének tudatát, mint a tér? Hozza-e közelebb bármi a végtelen lény értését, mint a tér? Nem keresem definicióját, nem okoskodom létéről. Oly közvetlen róla való ismeretem; benne élünk, vagyunk, mozgunk! Nem mintha a tér valami lény volna, nem mintha volna önmagában álló lényege; nem mintha volna valami, ami teremtetett, vagy ami egykor megsemmisülhet; nem, a tért csak végtelen potenciának nézzük, mely minden teremtés előtt volt, mely ha az egész mindenség megsemmisül: akkor is lesz. Benne forognak e gömbök, melyeket világoknak hivunk; de ki nem töltik. De hát mit is töltsenek ki? Egy világ állhat a másik mellett, lefelé fölfelé, jobbra-balra, — bármilyen távolságra; az utolsó mellett szükségképen folytatódik a tér!

A térnek mint potenciának határtalansága egyenközüen halad, az Istennek, a valóságnak végtelenségével. Ez a végtelen potencia arra való, hogy rajta végig — vagy is inkább vég nélkül futva, fölérthessük valamiképen a végtelen aktust, az Istent.

A tér végtelenségében fölragyog az Isten végtelenségének gondolata!

A tér a legnagyobb, érzék alá eső nagyság, s azért az Isten nagyságát épitő gondolatnak a vonalak, sikok és testek, a tér e háromféle kiterjedései képezik állványát, melyre a képzelet lép, hogy a fönséges gondolatnak alkalmas épületköveket nyujthasson.

Azért oly sejtelemdús a pillantás a csillagos égbe! Az ember az egek harmoniájából akarja ellesni a hangokat, melyek habár halk suttogással regéljenek neki valamit a végtelenségről, a határtalanságról. Merengve feledi szemét a rezgő vörös, ibolya, smaragd csillogáson s lázasan rebegi: „ó hát mi az az Isten? Mily nagy? Meddig terjed? azon a csillagon túl? s azon is túl, mely most mellette gyulad? s azon a ködös, fehéres folton túl? s azon a gyönyörű uton túl, mely az ég tejutja? s meddig azokon tul? meddig?“ S ha a gondolat e lázas gyermekét nem csititaná az éj s nem nyomná epedő szemeire az édes álom csókját, ki tudja meddig kérdezné „ s azon túl?“

S igy kérdez és beszél az egész emberi nem s jóllehet hallotta már a naamati Szófár, Jób barátja szájából: „Talán megfogod az Isten nyomdokait, és a tökéletességig föltalálod a Mindenhatót! Magasb ő az égnél, — — mélyebb a pokolnál. Mértéke hosszabb a földnél és szélesebb a tengernél,“ (Jób 11, 8—9.) — jóllehet, mondom, annyiszor hallotta, hogy fölfoghatatlan az Isten, mégis egyre kérdi s keresi, mily nagy az az Isten. S mikor keresi, föltekint az égre. Ugylátszik ez az Isten mér-

téke. Valahányszor föltekint, jobbá lesz; növekednek reményei s még az is, aki oly kevély és oly gyönge, hogy hitét elvesztette, még az is egyre csak ott keres a csillagok közt helyet — halhatatlanságának menedékeül és tudást a hit kárpótlásaul.

A csillagos égben a szemlélés közvetlenségével megragadjuk a végtelen valót, az Istent; nem az okoskodás, de a látás erőszakolja ránk a határtalan lény ismeretét, mert ime e mindenségeknek fölfelé nincs betetőzésük, lefelé nincs feneküK; mi van tehát fölöttük s mi van alattuk? mi van jobbra tőlük? mi van balra tőlük? vagy befejezetlen romkép nyujtja ki a mindenség óriási köveit, a világtesteket, az ürbe, a sötétségbe?

Semmi sincs befejezetlen; minden ki van kerekitve; teljes összhangban keringenek a világok; mert az Isten foglal össze mindent lénye mérhetlenségében. „In abysso aeternitatis et immensitatis suae“ áll, él, forog, mozog minden. „In *ipso* vivimus, movemur et sumus.“

Tehát milyen nagy az az Isten?!

Mérhetlen nagyságának a végtelen tér képezi analogonját!

A napnak ragyogó csillagzata, a világosság és hő kifogyhatlan forrása, a szépség és a kellem királyi szaruja: dicsőségesen országol bolygó csillagzatok pályáinak központján s fejedelmi hatalommal kormányozza futásukat. Ez a mi napunk! Örömittasan néz föl rá a természet szinein, kecses alakjain, varázsteljes életén elandalitott szem, — hiszen belőle árad éteri hullámokon az élet. S a honnan az élet termékenyitő ereje árad; a honnan a kellem és az öröm puha szárnyon száll szét: ott van központja óriási, mechanikai erőknek, melyek millió és millió mértföldnyi sugarakkal leirt kerületekben fékezik a széditő sebességgel tovairamló bolygókat.

Huszonegy millió mértföldnyi távolból emeli fel

szemeit az ember a naphoz. Ugy látja mint nem valami nagyon is nagy korongot, pedig a nap 1,409,725-ször oly nagy mint a föld. Hogy e képzeletet meghaladó szám nagyságáról precizebb képet alkossunk, képzeljük a nap gömbét üresnek; ha e gömb központjába elhelyezzük a földet, marad még annyi tér, hogy a hold a szokott távolban, melyben most áll tőlünk t. i. 52,000 mértföldnyi távolban keringjen körülötte, s még akkor is a hold a kivájt nap felületétől negyvenezer mértföldnyire áll távol.

Árva kis földecske, mint apró mag az alma méhében. Nagysága relativ, csak távol kell állni tőle, hogy összetöpörödjék. A léghajón utazóknak ugy tünik föl, mintha a föld folyton esnék az ür örvényébe; s mialatt esik, egyre keskenyednek országok, tengerek, világrészek s ha mehetnénk föl a végtelen zenith felé, mind kisebb holddá változnék az emberi élet nagy amfiteatruma s végre mint közönséges csillag ragyogna felénk. Sejthetné-e az az emberi szem, mely a távolból azon a csillagon, melyet „Terrá"-nak hivnak, merengene, hogy mennyi öröm és fájdalom reszketteti a „Terra" bolygó téveteg sugarát?

Dehogy sejtené! Vagy miért sejtse éppen róla s nem a többiről? Hiszen a nap hegemoniája alatt több ilyen ragyogó bolygó áll.

Ezek mind többé kevésbé egy sikban keringenek a nap körül. Legközelebb hozzá forog a Merkur, nyolcz millió mértföldnyi távolban. Innen a napot hétszer oly nagynak látnók, mint a földről; hétszer nagyobb meleg, hétszer nagyobb fény árad ki belőle az izzó Merkurra.

Tizenöt millió mértföldnyi távolban kering a „Venus," a hajnal- és az estcsillag s kétszer annyi energiát nyel a kisugárzó napból mint földünk. 32 millió mértföldnyi távolban a „Mars" bolygó irja le pályáját; — 100 millió mértföldnyire esik az óriás

„Jupiter"; — 200 millió mértföldnyire „Saturnus" három gyűrűjével; — 400 millió mértföldnyire „Uranus"; s azontúl a „Neptun" forog egy oly kerületben, melynek befutására 164 évre van szüksége; neki az egy év; a földön élő 164 éves agg, a Neptunon egy éves gyermek volna; s a négy évszak mindenike 41 évet számlál; hosszú 41 éves a tél, — de hosszú 41 éves a tavasz is. A „Neptun" több mint 600 millió mértföldnyi távolban mozog a nap körül.

200—400—600 millió mértföldnyi sugárral leirt körök, melyek éteri küllőit a titokzatos vonzerő s a másodperczenkint 40,000 mértföld sebességgel sikló fény képezi, — központjukban, a sötét ürben, az azt meg nem világító, sugárzó nappal; — ez a mi naprendszerünk! S mi van mellette, mi van alatta, mi van felette? ó ha szabad árva, földies szavakkal élni akkor, midőn már elhagytuk a földet, s a földön hagyhattuk volna gondolatainkat is, — de ha szabad, mondom, fentről, lentről beszélni: mi volna ott más, mint a tér s a térben uj csillagok, uj napok és holdak!

Lenditsük képzeletünket ki a bolygók köreiből. Menjünk, haladjunk gyors, magikus erő szárnyain! Azon arányban, melyben emelkedünk, kisebbedik a nap; elveszti fölényét, végre közönséges csillaggá válik. Uj csillagos ég mélyeiben tévedez tekintetünk.

„Nézd ott az ég mélyében azt a kis csillagot, mely a másikkal majdnem összefoly, — az a mi napunk. Mennyire vagyunk már el tőle? Az álló csillagok regiójába léptünk. Az, amely legközelebb esik naprendszerünkhöz, a „Centaurus" alfával jelzett csillaga, s tudod mennyire van ez? 226,000-szer annyira mint a föld a naptól; a nap pedig 20 millió mértföldnyire áll a földtől!

Az állócsillagok mind meg annyi napok; köztük sok ragyogóbb a mi napunknál.

Az állócsillagok regiója a mértföldek trillióiba vész. Ezek a számok számunkra már nem léteznek. Minden ragyogó, álló csillag egy-egy nap, központja más bolygóknak és üstökösöknek, vagy ha nincsenek is minden egyesnek bolygói, mégis ugy gondolhatjuk, hogy előttünk ismeretlen s idegen teremtéseknek központja.

Egy, két, három nap, más-más szinnel és fénynyel sugározza be a teremtés egymást váltó részeit; s ezek folyton váltják egymást, uj napok uj ragyogásban tünnek elő; az élet és tűz mindmegannyi forgó központja s a mérhetlen térben magával vonszolja bolygóit s holdjait. A mi naprendszerünk a Herkules csillagzat felé közeledik, Sirius rendszere a „Galamb“ felé zuhan, Pollux a „tejút“ felé veszi forgása közben utját. A nap már csak mint a tű hegye, bizonytalan reszketéssel küldi hozzánk elhaló sugarát, azután eltünik s uj világok és uj napok közt folytatjuk utunkat. Az egyik zöld, a másik kék; vannak rubin, granátszinű napok, légköreik az északi fényhez hasonló pirban égnek.

És a távolságok?

Csak volna mértékünk a világok közeire!

A fény másodperczenként 40,000 mértföldet halad; 8 percz alatt befutja az utat a naptól a földre; a „Centaurus“ alfájától pedig 3 évig és 199 napig siklik avval a másodperczenként 40,000 mértföldnyi szédítő gyorsasággal, mig a földre ér. Az a sugár, melyet a ragyogó „Sirius“ most bocsát szemembe, 22 év előtt indult ki belőle. Meglehet, hogy a „Sirius“ már megszünt lenni; hogy borzasztó katasztrófa röpitette szét tömegeit az ürbe; ha ez ebben a perczben történnék: ugy „Siriust“-t mi még 22 évig látnók változatlanul ragyogni, — pedig ő már nem volna. A sarkcsillag fénye 43 év alatt érkezik le hozzánk; s mikor érkezik le a fény a tejút csillagködéből? hány ezer év alatt?

Ha a távoli naprendszerek valamelyikén az Isten megadná az emberi szemnek azt az érzékenységet s a fénysugárnak azt az erőt, hogy elhatna odáig: ugy az az emberi szem most láthatná, mint vijja Hunyady János Belgrád alatt búcsúcsatáját, — még távolabbi naprendszeren látná a tatárpusztitást Magyarországon, — még távolabb látná Árpád fejedelemmé választatását, s ezt mind a jelenben látná, valósággal, azon föltevésben t. i. hogy azok a fénysugarak, melyek Hunyady János, a tatárok és Árpád alakjáról, s kardjáról rezegnek, most érnek oda a távol világok légkörébe.

Ez azon távoli napok hazája, melyek közül a legközelebb nap a „Centaurus“ alfája. Ragyogó gyöngyöknek nézzük az ég azúrján az álló csillagokat, pedig óriás napok s naprendszerek központjai ők a végtelen térben. Mint éterben úszó varázséletű szigetek miriádjai sejtelmekkel boritják imádásba a szemlélődő lelket. A csillagok nagy része, majdnem negyvenedik része a szemnek vagy a közönséges látcsőben egyszerűnek látszott, erős nagyitás mellett azonban kettősnek bizonyultak s most már ott, hol előbb egy álló csillagot véltünk, két nappal biró rendszereket ismerünk. Hasonlóképen fölfedeztek három, négy sőt több nappal biró csillaghalmazokat. E rendszereket is a vonzó erő tartja össze, napjaik pedig a mienkhez hasonlóan a hő és a fény forrásai. Mozgásaik oly méltóságosak, hogy a mindenség óráján századokat és ezredeket mutatnak azon világoknak, melyek hozzájuk közelebb esnek; — de szemünk elől ez óra lapját a mértföldek trilliói ködöl boritják.

S meddig megy ez igy tovább? kérdi az álmélkodó ész; hol van határa a világoknak? Nem száll-e folyton uj és ismét uj mindenség az elbüvölt szem láthatárai közé? Hát a csillagköd? a tejút naprendszerei? A csillagok, napok és naprendszerek

egybeolvadó halmazai ezek! Herschel W. szerint nem kevesebb mint 18 millió nap ragyog a tejútban. S mily napok? mily erőkkel, mily élettel és szinekkel? Az élet mily csodálatos gyarapodása fejti ki rajtok pompáját?

Ha képzeletben rájuk szállnánk, onnan más csillagködöket látnánk, ismeretlen mindenségeket; elfelejtenők azt a piczi köröket, melyeket naprendszerünk bolygói irnak le olyan messze e csillag mindenségektől, hogy még csak sziporkázásuk sem látszik ide.

„Van az égen sok tejút, mely a mi tejutunkhoz hasonló, de távolságuk elfödi fehéres foltjaikat a fel nem fegyverzett szem elől. Ha azt kérdezik, hogy mennyire kellene távoznia tőlünk ami tejutunknak, hogy közönséges csillagködnek látszassék: Aragoval feleljük, — hogy ahoz oly távolság szükségeltetnék, melynek befutását a 40,000 mértföldet másodperczenként haladó fénysugár 5 millió év alatt végezné. Ily távolságban gondolhatjuk magunknak azon csillagködöket, melyek látcsöveink elé kerülnek.“ Die Menschheit bewohnter Welten. Flammarion. 155. l.)

Tegyük fel, hogy az Isten ereje abba az utolsó csillagködbe ragad, mely elhalaványodva, leheletképen akar szétfoszlani az ürben: mit látnánk ott? nem kezdődnék-e ott ujra egy uj mindenség, uj bűbáj, uj csodavilág? Csodavilág, melynek szemléletétől is elfárad az emberi lélek s örök életet kiván titkai felkutatására? Hogy mit müvelt ott az Isten; hogy azokon az egeken és szférákon kezdődik-e uj teremtések sorozata, — nem tudjuk; de kezdődhetnék, s folytatódhatnék, azt tudjuk; mert van ott tér s e térben a mindenhatóság sárga, zöld, smaragd, rubin, granát, viola s kimondhatlan szinű napokat, az apokalypsis egének csillagait, mint megannyi csodavirágait teremthetné!

Mindig tovább és tovább haladhatsz, végre, ha-

tárra nem bukkansz; az űr a mindenhatóság felé kitárja örvényeit, hogy felfogadhassa müveit. Mikor fogyhatna ki a mindenhatóság, s mikor a bölcsesség uj teremtésekből? Soha! Végnélkül tehát készen áll az űr s benne . . . mindenütt . . . az Isten. Az Isten már ott van; nem kezd lenni sehol. Innen tehát, ettől a földtől, ettől a betütől föl a zenith felé Jupiter, Saturnus, Neptun pályáján át, egész az első állócsillagig, a hozzánk legközelebbi napig, s onnan ismét azon a naprendszeren át, más Jupiter, Saturnus, Neptun-féle bolygók pályáin át a következő naprendszerbe, mely talán csak oly messze van a Centaurus alfájától, mint az az alfa a mi napunktól . . . billio mértföldnyire; s onnan ismét más-más naprendszeren át . . . egész? . . . addig, a hol nincs vég: ott van mindenütt az „Isten."

Folyton azt kérdi a fuldokló képzelet: mi van ott túl az utolsó naprendszeren? ott van az űr uj naprendszerek fölfogadására. S mennyire megy az űr? annak nincs vége; de ha gondolatban abban az ürben annyira haladsz, ahány billió, trillio, — centillió mértföldet irhatsz e nyolczvan lapos füzetbe: már ott van az Isten. Ha tehát láthatnók a napok miriádjait, melyek a térben ragyognak; ha a fény sebességével századokon és ezredeken át bebarangolhatnók a mindenségeket; ha ekkép levetnők a földies gondolkozás nyomoritó salakját s kérdeznők magunkat, mily nagy az Isten? azt kellene mondanunk: óriási nagynak ismertük őt a mindenségek méretei által; de semmivel sem közelitettük meg, — hajszállal sem —, mert Ő mérhetetlen.

Indulhatunk jobbra, indulhatunk balra, föl-le, előre-hátra, bármely irányban seholsem találunk határt, sehol véget. Közelithetünk-e már most a határhoz, mely nem létezik? Tettünk-e csak egy lépést feléje? Nem; az Isten mérhetetlen!

Borzalomba csap át a gondolat tehetetlensége;

fagyos rázkódás összehúzza testünket, ezt a nyomorúságos porhüvelyt — a néhány köblábnyi térben. De a fagyot csakhamar a sziv melege váltja föl s a borzalom a lelkesülés derüjében vész el s mi örömmel kiáltjuk: Magnus Dominus et laudabilis nimis et magnitudinis ejus non est finis.

Nincs a térben. Ha kérdem: hol van tehát? ismét csak tért keresek. Mi az a „hol?“ annyi, mint „mely térben van.“ A „hol“ egy kategoriája a véges létnek; a végtelen nem esik e kategoria alá. Hiába töri eszét az ember a kérdésen: hol van tehát az Isten, ha nincs a térben? talán a tér mellett? talán a tér egy mathematikus pontjában? hiábavaló kapkodás; minek kutatni azt, hogy a hangnak mily szine van s okoskodni a fölött, hogy miért nem lát a szem hangokat? lehet-e összekötni azt, ami összeköttetést nem tűr és pedig azért nem tűr, mert az egyik tagadja részben vagy egészen a másikat?

Csak a véges dolog számára létezik vég, — a végtelen számára nincs vég; de ez a „vég,“ „vég“ mindig a tér, melyben a dolog van s melyen túl nincs: hogy lehetne már most az, ami „végtelen“ végek közt, v. i. a térben!

A legtökéletlenebb egyszersmind a legvégesebb. A legtökéletlenebb lét az anyag lét; azért az legvégesebb egyszersmind; leginkább van beleszoritva a tér korlátai közé. Minél tökéletesebb a lét annál inkább emancipálja magát a tér szorulataiból: igy a szellem és a lélek tökéletesebbek az anyagnál; mert nincsenek a térben részenként, hanem egész állagukkal, a tér minden részecsében egészen. E szerint tehát már nem volnának a térben; mert ahol az egész a tér minden pontjában létezik, az nem kiterjedt, más szóval, az nincs a térben. De azért még sincsenek mindenütt; van nekik nagyságuk, mely a testek nagyságának megfelel; van terük, melyben hatalmukat érvényesitik; minél nagyobb ez a tér:

annál nagyobbak a szellemi lények is; ezt a kiterjedést virtuális kiterjedésnek mondhatjuk.

A virtuális kiterjedés méri a szellemek nagyságát. Az a szellem, mely a Pest és Esztergom közti vidéket eltöltené, ugy hogy ezen térben mindenütt léteznék, nagyobb volna mint az emberi lélek, mely az emberi testet betölti; de mégis csak viszonylanék, függne a tértől, mozoghatna a térben. Közös jellemvonása volna az anyaggal, hogy a tér korlátai közt létezik s hogy más térbe mozgás által juthat.

A tér fölött s a téren kivül absolute csak az a lény fog állni, a melynek virtuális kiterjedése, a térnek megfelelő virtuális nagysága oly nagy, hogy nemcsak teljesen föd minden valóságos kiterjedést, hanem semminemü kiterjedés által, ha sine fine növeljük is azt, soha el nem éretnék. Az Isten tehát valóságos nagyság; kiterjedése párhuzamos a tér minden kiterjedésével; — mérhetetlen, mert nincs sehol vége; határtalan, mert nincsenek korlátai. A mindenségek ürei pedig, melyek folyton nyilnak és sohasem záródnak, megnyitják gondolataink előtt is az Isten — virtuális kiterjedését.

Valóban az ég mélysége a legszivhezszólóbb theologia! Az éteri oczeánban földünk és naprendszerünk mint uszkáló szigetecskék csoportja, melyek egymás körül keringve egyre tovább vitorláznak; nem maradnak egy helyen, hanem a központban levő nappal együtt szállnak, rohannak, — nincs fennakadásuk! Igy rohan igy iramlik naprendszer naprendszer után! A csillagok az ürben mint kóválygó, tündöklő hópelyhek, melyeket az általános vonzás fergeteges ereje kavar össze; mozog, forog, nem esik le egy se... hová is essék? De ez a naprendszer, melynek sugara 622 millió földrajzi mértföld s az az első állócsillag, a „centaurus“ alfája, mely tőlünk 226,000-szer van annyira mint a nap a földtől, s azon csillagköd rendszerek, melyek átmérője 12,000 billió mértföld vagyis oly távol, hogy

azt a 40,000 mértföldnyi sebességgel járó fény 4777 év alatt futná csak be, — mondom mindezen távolok és kiterjedések egy hajszállal sem jöttek közelebb az Isten nagyságának. kiméréséhez! Ha innen kiindulok a fény gyorsaságával s haladok naprendszereken, üstökösökön, csillagködökön át akár 4777 évig s azután megállok s kiszámitom, hogy most már 12,000 billió mértföldnyire vagyok távol a földtől s már jó darabot mértem meg az Isten nagyságából: — tévedek; egy lépést sem tettem határai felé, — mert határai nincsenek.

„Numquid non coelum et terram ego impleo, dicit Dominus.“ Jerem. 23, 34.

De ez már nem is hit; ez észszel felfogott igazság! A végtelen tér lelkünkbe sugározza az Isten mérhetetlen nagyságát! Ez ad inspirációt a végtelen felé. Bármerre mész, nincs befejezés, nincs betetőzés, egy végtelen ürben emeled fel az utolsó csillagról fejedet s forró ajkaid, melyeket a hitetlenség szamuma kiszáritott, vonagolva suttogják: „mi van ott? ür legyen-e a világok bölcsője és tagadás legyen koronája?“ Mi van ott? elvettek az embertől mindent, amit esze követelt, — okot és czélt; az élet kavargó forgóiba meritették kutató szellemét, hogy elcsitítsák a sok tarkaságon feledett kiváncsiságát, amely folyton csak azt kérdezte, miért, honnan, mi czélra: de ha ez az ember fölemelkedik, ha a mindenség tereit bejárja s Uraniának inspirációja alatt szemét a mérhetlen terekbe meriti, hol sötétség és semmi kisért, ha a mindenségek feneketlen mélységeibe néz, hol az ész megáll, de csak egy perczre, azután elszédül: ó akkor látja és érzi igazán, hogy a tulajdonképeni valóság maga a határtalan, mindent kitöltő nagyság, az Isten, kiben „élünk, mozgunk, vagyunk.“

Ó ki ne kivánná e végtelen, élő valóságot látni, mely oly nagy, hogy nincs határa? ki ne kivánna e kis csillagszigetcsoportból a határtalan oczeánra kelni

s menni csillagról csillagra, világból világba s nézni az Isten keze remekléseit? kiemelkedni e bárgyú alaktalanságból, melybe a korlátoltság és a földi kicsinység agyrémei nyomoritottak akkor, midőn e földről s ez életről valami nagyot gondoltunk, valamit képzeltünk! el! el! hadd lássuk az egyetlen, valóságos nagyságot, az Istent, a ki teremtett. Porba hullva állunk meg az előtt, kinek gondolatai tényekké váltak a kavargó mindenségekben s nincs más tudat, mely a megsemmisülés örvénye fölött tart, mint az, hogy én is teremtménye vagyok, hogy én is nem vagyok más, mint ténynyé vált, isteni akarat. „Diligis omnia, quae sunt, et nihil odisti eorum, quae fecisti.“ Sap. 11.

S mit csináljunk a tarka természettel, mit a térben kiteritett valóságokkal? Ezek azok a szinek, melyek takarják a mindenütt jelenlevő Istent, ezek azon leplek, melyek alatt rejlik az, ami magában láthatatlan; a tér e részecskéiben ölt alakot a végtelen, s nemcsak jelen van, de müködik is. Azért mondhatni, hogy az egész teremtés egy nagy szentség; analogonja az oltáriszentségnek; mert valamint ebben a kenyér szinei rejtik Krisztus állagát és pedig nemcsak a jelenlevő, de a működő, az élő — — a szerető Krisztust: ugy a teremtés egy nagy «παν̓θεος,» melyben a véges lét, szin is meg állag is, rejti a láthatatlan Istent, aki nemcsak jelen van, de mindenütt működik. Mindent fentart, mindent fest, mindent alakit, mindent rezegtet, mindent kombinál, mindent hajt és igazgat.

Ez az Isten mérhetlenségének teljes fogalma: „a mindenütt jelenlevő és működő Isten.“

A mindenütt jelenlevő Isten folyton él s amit kezdetben tett, azt folyton teszi. Tökéletlen az a fogalom, mely szerint Isten a világokat megteremtette s aztán minden erő és tényező végzi vaskövetkezetességgel dolgát, maga pedig az Isten akár

visszavonulhat, mint az órás, miután az órát elkészitette, nincs vele több dolga; a rúgók, kerekek, súlyok órás nélkül is járnak. Ez egy anthropomorphikus felfogás; a valóságban nincs ugy! Mi az erőket ugy szeretjük nézni, mint önálló hatalmakat, de léteznek-e igy? hiszen ezek csak elvonások, csak elvont kifejezései az Isten működésének; a „természeti erők" állandósága nem más mint az isteni működésnek egyöntetű folytonossága.

Félek, hogy nagyon elvonttá leszek s hogy az elvonások ködébe vész majd a legreálisabb igazság, az t. i. hogy a mindenütt jelenlevő Isten a szó szoros értelmében mindenütt működik.

Az az erő, mely kezdetben a bolygókba a mozgást öntötte, most is hat, mert különben az a mozgás megszünnék. Vagy tán azt mondjuk, hogy a testek tehetetlenségének törvényénél fogva semmisem változtatja meg önmagától állapotát, hanem a mi áll, az magától meg nem indul, s ami jár, az magától meg nem áll? s honnan tudjuk ezt az alaptörvényt? nem máshonnan, mint a köznapi tapasztalatból. Látjuk a tényeket, hogy az anyag főnáll, — látjuk, hogy egyformán működik s már most ebből azt vonjuk le, hogy önmagában áll s nem tartatik fön más által s hogy más a fönállás s más a létbelépés. De mi jogosit föl erre? az az anyag, mely a teremtő erő által kezdett lenni, most más erő által t. i. önmaga által, folytatja létét? ellenkezőleg a teremtés folytatólagos tény, minden lét egy folytonos isteni akarat, s minden mozgás mögött nemcsak a mozgás fizikai oka áll, de a metafizikai is, vagyis az Isten.

Mindenben közvetlenül hat az Isten.

E nélkül a természet érthetetlen.

A természet csupa konkrét alak, melyeket az elemek sajátságaiból ki nem magyarázhatni. Az éleny, széneny, köneny sajátságaiból csak ugy nem lehet

kimagyarázni a vizet, mint nem lehet a lóherét, nem a kérődző ökröt. Igaz, hogy minden, ami e dolgokban történik, szigoru törvényszerüség szerint megy végbe; elemekből állnak ezek az alakok, s az elemek erői végeznek bennük mindent: s még sem lehet az elemek sajátságaiból ez alakokat magyarázni, miután fundamentális tények, melyeket a teremtő létesit.

Nem szabad az Istent a természettel szembeállitani, mint valami idegen, oda nem tartozó hatalmat; hanem mint az őserőt, mely mindent föntart s mindent hajt.

Ennyiben igaz a pantheismus; mindenben van az Isten; de ugy hogy megmarad személyesnek s végtelennek s hogy a «παν»-tól nem szünik meg a «θεος.» Mindenben észre kell venni azt az őserőt és pedig nemcsak mint jelenlevőt, de mint működőt. Nemcsak minden individuális alak, hanem minden mozgás, minden érlüktetés, minden leeső csepp, minden szellő, minden rezgő éterrészecs a működő Isten müve; — amint ezt Haeckel találóan mondja: „Ha a légüres térben minden test az első másodpercz alatt 15 lábat esik; — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül; — ha a szög, melyet a hegyi kristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 120 fokot tesz, — ezen tünemények époly közvetlen müvei az Istennek, mintahogy közvetlen hozza létre ugyanazon Isten a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan „Isten kegyelméből“ vagyunk, a kő csakugy mint a viz, az ázalag ugy mint a fenyű, a gorilla épugy mint a chinai császár.“ (Wigand. Der Darwinismus u. d. Naturforschung Newtons u. Cuviers.“ II. 339. l.)

Ez az élő Istennek nagysága! Mindenben s mindenütt jelen lenni, — mindent föntartani és végezni, — lévén Ő forrása mindennek, a mi van, legyen az akár mindenség akár moccanás; minden benne találja okát; a törvény és a szabadság az

egység és a különbözőség, az általános és a különös, az anyag és az erő, a czél és a hatás, a mult és a jövő Benne egységes ténynyé olvad.

A szentirás ezt a fölfoghatlan nagyságot, melynek sejtése is dadogássá törpiti a legékesszólóbb nyelvet, a király és a világtestekkel játszó alkotó képeiben jeleniti meg: „Ezeket mondja az Ur: Az ég az én székem, a föld pedig lábaim zsámolya; micsoda ház az, melyet nekem épitetek és micsoda helye ez nyugodalmamnak?“ Izaiás 66, 1. „Ki mérte meg marokkal a vizeket? és ki mérte meg az egeket araszszal? Ki tartotta föl három ujjal a föld nehézségét? és ki mérte meg fontban a hegyeket, és a halmokat mérlegben? Ki segitette az Ur lelkét? vagy ki volt az ő tanácsosa és ki oktatta őt?“ Izai. 40, 11.

Ime a szó tehetetlensége! Jób könyvében mondatik, hogy az Isten a tengert ködbe és sötétségbe pólyázta: a legékesszólóbb nyelv és a legragyogóbb gondolat csak gyarló pólyázása a végtelennek ködbe és sötétségbe „Magnus Dominus . . .“

A BIBORNOK-HERCZEG-PRIMÁS EGY LEVELE A KULTUSZMINISZTERHEZ.

Ő Emjának egy a kultuszminiszterhez 1889. szept. 5. intézett levelét közölte minapában a «Magyar Állam» (1890. jan. 21.), azon alkalomból, hogy Rakovszky István (hires «jó katholikus,» különben páholy-nagymester) és László Zsigmond (papi pénzen nagyranevelt hazafi) uraknak tetszett a papnöveldék szellemére irányuló régi vádakat felmelegiteni. — E levélnek fontos jelentőségét és momentumát legjobban bizonyitja azon körülmény is, hogy a liberális

gója, ez ellen hiába küzdene Excellenciád, hiába tiltakoznám én, mert olyan emberek mindig lesznek, akik az egyháznak egyik másik intézményét kifogásolják, megszólják s nem hagyják magukat az ellenkezőről fölvilágositani. Ezeknél a tévedés nem az észben, hanem az akaratban van — ; az akarat pedig zsarnok, a mely, ha neki ugy tetszik, semmi érv előtt meg nem hajlik.

Fogadja Excellenciád kiváló tiszteletem őszinte nyilvánitását.

Kelt Esztergomban, 1889. szept. 5.

Hgprimás **Simor János**, s. k.

NEM TAGADJÁK, HOGY HALHATATLANOK VAGYUNK.

Dr. PETHŐ.

(Vége.)

1772. év februárjában Swedenborg Londonban volt s névjegyét küldte tisztelendő John Wesley-nek, amelyen azt irta, hogy igen szeretne vele megismerkedni. A prédikátor éppen missióba indult s azt felelte, hogy igen örül e kegyes engedélynek, hogy nála látogatást tehessen, — természetesen majd csak a missióból visszajövet, ami 6 hónap mulva lesz csak meg. Swedenborg erre azt mondá: «akkor hát nem látjuk meg egymást e világon, mert márcz. 29-én meg kell halnom.» Swedenborg halála idejét egy hónappal előbb mondotta meg előre. Igaz, hogy 70 éven felül volt.

A jelenségek ezen kategoriája sokkal csodálatosabb, mint az előbbi. A testben élő lélek távoli személyek, eseményekkel érintkezik.

Csak nagy óvatosan mozoghatunk e homályos regiókban.

Minő megfejtéssel szolgál a természetfölötti elemet tagadó tudomány?

Semilyennel! Teljes resignációban él; hirdeti, hogy a lelkek élnek s távolba is hatnak, de hogyan? miféle erőkkel? mily közegen? arról hallgat. Tapogatózva nyujtja ki csápjait a spiritismus világoslátása felé. Hátha a «clairvoyance» és a fölhozott jelenségek ugyanazon osztályba tartoznak. A magnetizált személyek ugy látszik, hogy látnak a távolba s egyikük plane azt hirdeti: «Az egész mindenség tárva előttem s egyik sarkától a másikhoz iramodhatom a villám gyorsaságával; konverzálok kafferokkal, sétálok Chinában, leszállok Ausztrália bányáiba, egy óra alatt, legkisebb fáradtságom nélkül; mert a léleknek, mint az Isten leányának, csak akarnia kell, hogy ott legyen, ahol kivánja; ez a hatalom, mely a tér fölött győz s lehetővé teszi, hogy legyek a hol akarok, majd merő semmiség azon másikhoz képest, melynél fogva felülemelkedem az időn s valamennyi század vonul el tekintetem előtt. A letünt nemzedékek, melyek száma vetekedik a tenger fövenyével, megjelennek ha akarom vagy ha a «konsultáló» kéri, teljes egyediségükben, magukon hordozva fiziognomiájukat, erkölcseiket, szokásaikat, jellemüket, mindazt, ami egyedesitette őket itt len a földön. A mult reám nézve nem halt meg, hanem él.» Ilyeneket beszél Alexis, hires alvajáró Delaage H. «Le Sommeil magnétique» czimü müvében.

De ez csupa szószátyárság, melynek a való nem felel meg. Valami van benne; valami távolba irányuló látás zárt szemek mellett valóságos tény; a föladat abban áll, hogy e tényt megfejtsük, hogy tényezőit megjelöljük, s ez által egyszersmind a tünemény határait megismerjük.

Flammarion és társai tagadnak minden természetfölötti tényezőt, lévén a lélek a természeten belül. Tudományos kiindulás-e ez? Nemde elfogadják a szellemek létezését, hogyan tagadhatják tehát, hogy az a szellem, mely természetfölötti rendet is alkothat, valahol természetfölötti módon müködhetik. Fölfoghatatlan, hogy mint vetemedhetnek az

ilyen föltevésre, melyet ők maguk semmisnek nyilvánitanak.

De hát ők inkább szeretnék természetes módon magyarázni e csodás jelenségeket csakis a lélek erőiből! Ha lehet, tessék!

A kérdés a következő: van-e a léleknek ilyen, a távolba ható ereje, mely rendes körülmények közt lappang s csak néha néha válik eleven erővé? Vannak-e a közlekedésre távoli személyekkel valamiféle nyugvó tehetségeink, melyek tulajdonkép csak a halál után fejlődnek ki, de kivételesen egyes nagyon érzékeny s az anyagtól emancipált lelkekben már előbb is fölébrednek?

Valóban alig találhatni érdekesebb kérdéseket. Szellőztetni akarják azt a leplet, mely a jövő élet titkait födi. A kivánság szép és nemes, de ha ismerni akarunk valamit, meg kell tartani a helyes fölismerés módszerét; anélkül a lepel egyre sürübb áthatlanabb lesz.

Megtartják-e az ismerés módszerét Flammarion és társai? Nem; gondolatukat elragadja a képzelet, s ők édelegnek a szinpompás perspektivákon, melyeket a sejtelem büvös lámpája vet a földi élet szürkületébe. Eljárásuk a következő; ők igy argumentálnak: «Ki tudja nincsen-e a léleknek távolba ható ereje? miért ne lehetne? Mi a tér? Mi a távolság? Párizs távol van Londontól egy gyalogjárónak, sőt áttörhetlen messziséggé válik hajó nélkül: a villámnak ez a távol mint a semmi. A föld távol van a holdtól; akármilyen gőzerő soká dolgoznék, mig végére érne: s ugyanez a távol a vonzásra nézve mintha nem is volna. Micsoda Sirius távolsága, ha azt a naprendszerek mérhetlen közeivel összehasonlitjuk? De az erő csak azért fárad s izzad annyit a távolság leküzdésében, mert az anyagot mozgatja: de ha nem volna anyagi terhe, mi neki a távol?»

Helyes; ez argumentáción megérzik a dynamismus! Az «anyagtalan, érinthetlen erő!» de hát ha ez az erő csak az ész abstractiója; lévén a valóság csak ugyan az, hogy mi nem találjuk a való világban a kályha melegét, hanem a meleg kályhát; nem a lámpa fényét, hanem a fénylő

lámpát, stb. Az erő magában véve sehol sem létezik, mi mindig csak az erős anyagot ismerjük: azért tehát az a fölfogás is, hogy az erő mozgatja az anyagot, nem nagy benyomást fog tenni mindenkire. Azonban ezt csak mellesleg emlitem; hiszen a léleknek, mint mozgató erőnek fölfogásában, megvalósult a föltevés, hogy az erő különbözik az anyagtól, a lélek különbözik a testtől. Ha ez az anyagtalan erő, ez a lélek fölszabadul a testtől, nem fog-e a térben is királyként uralkodni? gondolom, hogy fog. Be kell azonban bizonyitani, hogy a lélek bizonyos esetben valóban fölszabadul az őt elnyomó anyagtól — «corpus aggravat animam» — s tisztába kell jönni az iránt, hogy ha fölszabadul, ugyan ki szabaditotta föl.

Test és lélek egy, valóságos természetet alkotnak. Hogy kel ki a lélek e természet keretéből? Meglazulása e természetnek annyi mint a halál. Ismeretünkben az érzékekhez v. i. az anyaghoz vagyunk kötve; behatások nélkül, legyenek azok fény, hang vagy akár villamosság, delejesség, — nincs ismeret. Hogy nézünk a távol csillagba? anyagi közeg által, a mindenséget betöltő leb által. Már most azt mondják, hogy a lélek talán távolba láthat, például Pestről New-Yorkba és pedig a főutcza 76 számú házának első emeleti konyhájába: hol van a közeg mely a lelket avval az amerikai konyhával összeköti? vagy tán a lélek költözködik át?

Azt fogják mondani: ez helytelen czáfolási törekvés; mert mi ép azt mondjuk, hogy van talán a lélekben más szunnyadó erő, melynek közegre szüksége nem lesz.

Ez az ellenvetés minden tudományos módszer ellen van. Épen azért, mert természeti törvény az, hogy a lélek és test egy természetben vannak összekötve, — azután pedig az, hogy az ismeret a külvilágról anyagi közegek által közvetitetik, nem szabad ilyes lehetőséget, ilyes hypothezist fölállitani. Különben elvesztjük a kutatás módszerét, s iránytű nélkül botorkálunk. Feleletünk tehát ez: az emlitett lehetőség ez időszerint meg nem engedhető; mi semmit sem tudunk arról, hogy a lélek a földi életben közeg nélkül ismerhet.

De hát ha létezik az a közeg?! s mi ez időszerint észre nem veszszük?! Nekünk ugyan ugy látszik, hogy a föld nincs összekötve a holddal, a Mars bolygóval vagy a távoli Siriussal, pedig ez a látszat csalódás, melyet érzéklésünk elégtelensége okoz. A hold folyton hat a földre és azt mozgatja; mi meg hatunk a napra s mozgatjuk azt. Nincs valóságos ür a mindenségben; mindenütt van közeg, mindenütt áttörhetlen kötelék. «Már pedig ha az általános vonzás ily valóságos, örök, aktiv összeköttetést létesit a föld s a mérhetlenségben elszórt testvérei közt: nem látni, hogy mily joggal állithatják némely, magoknak positivismust vindikáló tudósok, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik egymástól távol vannak akár a földön, akár két különböző csillagzaton?»[1]

Hogy mily joggal állithatni azt, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik közül az egyik Milanóban, a másik Toursban van, azt könnyü megmondani: azért állithatni azt, mert a fölhozott példa, mely a vitatott kérdést megvilágitani van hivatva, sehogy se tartozik ide, s következőleg a megfejtés nélkülöz minden észszerü elgondolhatást. Miért nem látta sz. Ambrus ugyanakkor azt, hogy mi történik Párizsban, hiszen az összeköttetés az általános vonzás példájára, ezen helylyel is megvolt?! Általános összeköttetés a lelkek közt bizonnyára nincs, már most mi határozza meg «in concreto,» hogy x. y. léleknek kivel van vagy mivel van a föld hátán összeköttetése?

«Ezt meghatározza a sympathia.»

A sympathia csak psychologikus tényező, a közeg pedig egészen független valami az érzelemtől. Azt látjuk, azt halljuk, a kivel a leb vagy a lég által összevagyunk kötve, akár sympathikus akár antipathikus legyen. Az összeköttetés egy tény az ontologiai rendben; ezen a sympathia nem változtat.

«Nem hathat-e a gondolat, az akarat, a lelkierő, legyen bármi a természete, egy, a távolban időző lényre,

melyhez a sympathia kötelékei s értelmi rokonság kapcsai kötik? Szivünk lobbanása nem közli magát rögtön egy más szivvel, mely velünk egyet érez?» Nem gondolhatni el, sehogy sem, hogy mikép hathat közeg nélkül. Főleg pedig nem gondolhatni el, hogy mikép hasson a szellem, a testből elköltözött lélek a még élő emberre, anyagi tényezők nélkül. Minden ismeretünk az idegrendszer által közöltetik lelkünkkel; az Isten ugyan mellőzheti ez utat: de az ész semmi más hatalomnak nincs megadva, hogy csodákat müveljen. A hypnotismusban és a suggestio tüneményeiben föltünnek ugyan a személyek és helyek oly meglepő élénkséggel, hogy a valóság benyomását teszik: de itt is nem a lélek vándorol ki nem tudom hová, hanem az agy, érzéklési központjai, tehát ismét az anyagi rész, szenvednek változást.

«Hogy közli magát szivünk dobbanása egy oly lénynyel, melynek érzelmi hurjai a mieinkkel egybehangzanak?»

Már ez csaknem természettudományos bölcseleti érv a sympathia titokzatos köteléke mellett; nem más ez, mint érzelgős költői alakzat.

Ez az egész irány, melynek okoskodásait röviden, fölhoztuk, gyökerében téves. Itt psychologiai tényekről van szó; ezek fejtegetésében csak ugy kell eljárnunk, mint más fizikai vagy fiziologiai tényeknél. A hypothetikus magyarázatnak nem szabad oly elveket használni, melyek, más, már elfogadott és begyőzött elvekkel és magyarázatokkal ellenkeznek. Nem szabad a psychologiai tényeket a természet keretén belül két különböző elv szerint magyarázni; ez egy methodologikus baklövés. A természet keretében benfoglalt tényeket ugyanazon elvek alá kell foglalni; különben a hypothezis s a benne szereplő magyarázó okok nem állják meg helyüket.

Mit szólnánk az oly természettudományhoz, mely a fénytan bizonyos tüneményeit az undulatio-theoriája, másokat pedig az emissio theoriája szerint magyarázná. Igenis, lehet sokat az emissio-elméletével t. i. azon föltevéssel, hogy

a fény valami testféle, mely a fénylő testekből kisugárzik — magyarázni; de sok mást nem lehet: mig a lebrezgés elmélete szerint, — melynél fogva a fény nem valami kisugárzott anyag, hanem csak a lebrezgésnek módozata, — ugy a hogy mindennek kimagyarázása sikerül. Lehet-e már most azt mondani, hogy a kisugárzás elméletét legalább azon tünemények magyarázásánál lehet követni, melyekben észszerüen és okszerüen fejti ki fölfogásunk szerint a természeti történést? Ezt semmiesetre sem lehet mondani; mert az ily eljárás a természet egységének elvével éles ellentétben áll, s minden tüneményben és jelenségben más más magyarázó oknak nyit ablakot és ajtót.

Épp igy kell eljárnunk a psychologiai tények csodás világában.

Ha valahol meglepő jelenség vetődik fel, nem azt kell mondani: «ki tudja nincsenek-e a lélekben, rejtett, uj tehetségek, melyek a távolba is hatnak? Ki tudja nincsenek-e benne erők, melyeknek nem kell anyagi közeg?» Már most kérdem, juthat-e világos ismeretre valamikor az ily magyarázat, mely a már ismert tényezők és okok sorát egyszerre áttöri s egy uj, de egészen ismeretlen hatalmat, melyről azt se tudni, létezik-e, — léptet föl szövétnekül. Pozitiv, experimentális tény az, hogy a lélek az anyagtól függ az ő müködésében; ezt az elvet nem szabad fellökni, különben fellökjük minden ismeretünket a lélekről. Ezen elvből kiindulva, kell azután tovább haladnunk az ismeretlen homályba.

Előadja magát például, hogy valami rendkivüli éles, minden fogalmat meghaladó látást vagy hallást észlelünk valakin; mit kell akkor tenni? Azt-e hogy mondjuk: ezen lélekben egy titkos, uj erő lépett föl, mely keresztüllát ruhán, falon, fán? Avval az uj erővel semmit sem nyerünk, hisz nem ismerjük, s meg nem ismerhetjük soha. A pozitiv tudomány inkább azt fogja megengedni, hogy az érzékek finomsága bizonyos körülmények közt rendkivül fölcsigáztatik, minek következtében a leggyöngébb hanghullámok, melyeket rendes körülmények közt észre nem veszünk, a tulérzékeny hallóideget még ingerelhetik, s azok a kialudt sugarak, me-

lyek a sötétben is még valahogy rezegnek, észlelhetőkké lesznek a túlérzékeny látó-ideg által, aminthogy észrevétetnek a baglyok által is.

Cabanis irja: «Látjuk, hogy némely exstatikus betegségekben az érzékek oly érzékenyekké válnak, hogy azt is látják, amire rendes körülmények közt gondolni sem lehetne. Vannak betegek, kik szemüveg nélkül mikroskopikus tárgyakat vesznek észre, — mások, kik elég tisztán látnak a legsürübb sötétségben. Vannak, kik az embert ugy birják követni, mint a kutya és szaglásuk által észreveszik azon tárgyakat, melyeket az illető használt vagy a melyekhez hozzányult.»

De a lélek nem lép ki sehol, nem hagyja el az anyag által közvetitett összeköttetést ismeretének tárgyaival. Ezt az összeköttetést ki kell mutatni; ha nem tudjuk kimutatni, akkor azt mondjuk, hogy a probléma nincs megfejtve és kétséges; — ha pedig tudjuk, hogy az összeköttetés egyszerüen nincs meg: akkor a tüneményt lehet szellemek közbejöttével magyarázni. Előbb nem szabad s észszerüen nem lehet.

Nemcsak hogy nem szabad egyhamar a szellemeket segitségül hivni a csodálatos jelenségek magyarázatában, de a szellemnek egyáltalában csak az utolsó hely kompetál. A magnetismussal kapcsolatos tünemények kutatása oly természetes összeköttetési módokat födözött fel, melyek első tekintetre lehetetleneknek látszanak, s azelőtt valóban csodáknak tartattak, most pedig ki van mutatva róluk, vagy legalább hozzájuk fér a sejtelem, hogy ezek természetes, anyag által közvetitett összeköttetések.

A példákból, melyeket fölhozok, ki fog tünni, menynyire kell sürgetni minden tüneményben az anyagi összeköttetést az ismerő lélek és ismeretének tárgya közt, s hogy sokszor mily rejtett ez a kötelék.

Gurwood angol ezredes föl akarja találni azt a franczia tisztet, kinek életét ő a spanyol háboruban megmentette. Konzultálja Alexist (a leghiresebb alvajárót). Ez leirja az ezredesnek az ütközet azon jelenetét, melyben Gurwood a francziát kiragadja a biztos halálból, — szinezi a körülmé-

nyeket, a helyet, stb. Mindazt, amit Gurwood tud, azt Alexis is találóan ecseteli. De mihelyt Gurwood emlékezete fönakadt s azon ponthoz értek, hogy hol van már most az a franczia tiszt: akkor Alexis is megakad s elhalasztja a további fürkészést. Négyszer kezdett bele; ő maga a franczia tisztet föl nem lelte, hanem csak nyomára vezette Gurwoodot.

Már most mit szóljunk ehhez? A tudósok azt mondják, hogy az ilyen rendkivül érzékeny idegzetü emberek agyveleje és idegrendszere könnyen összhangba helyezkedik társalgóik agyvelejével. Ugy kezd rezegni, mint kikérdezőik agyveleje. De ha kérdezzük, mi létesiti ezt az összhangot, hol van a közeg, mely által az agyvelő rezgéseit az alvajáró agyával közli? Abban még csak tapogatózunk.

Bonniot S. J. «Le miracle et les sciences medicales» czimü müvében ezeket irja e tárgyra vonatkozólag: «A szó, a levegő rezgései által egyforma rezgésekbe hozza a beszélő s a hallgató agyvelejét; az, a ki a szót hallja reprodukálja magamagában azon agyimüködést, melylyel bir az, ki a szót kimondta. Nem lehetne-e hasonló közlekedés, az agy müködéseinek hasonló kiváltása a magnetizáló és a magnetizált közt, csakhogy sokkal finomabb, tökéletesebb és hozzá öntudatlan? Bizonynyal nehéz volna ezt kimutatni, de vakmerőség volna ezt tagadni is. Petetin orvos észlelései a legnagyobb óvatosságosságot sürgetik.» 379. l.

Hasonló gondolatot találunk Flammarion «Uranie»-jában: «Nem hozhatna-e valamiféle összeköttetés összhangba két rezgő agyvelőt? Nem indulhatna-e ki ez a mozgató erő az egyik agyból az aetheren át, hasonlóan a vonzáshoz, hogy egy távoli agyvelővel közölje rezgéseit, amint a hang is a szobán keresztül megrezgeti a zongora vagy hegedü hurjait? Ne felejtsük el, hogy agyvelőink össze vannak téve tömecsekből, melyek nem érintkeznek s folyton rezegnek.» 179. l.

«Valamiféle összeköttetés»; de mégis csak összeköttetés! Mi legyen ez összeköttetés hordozója? az aether? a lég? s hány kilométerre terjedjen?

A kilométerekkel talán csakhamar elvész az összeköt-

tetés; az erő is forditott viszonyban áll a távolság négyzetével. Azonban, hogy mennyire kell óvakodnunk valamit lehetetlennek nyilvánitani, azt Petetin észlelései ugyancsak mutatják.

Petetin idevágó éleményei a következők:

Petetin századunk elején Lyonban mint orvos igen jó hirnek örvendett. Igazságszeretetéhez kétely nem fér. «Electricité animale» czimü müve hat érdekes észleletet tartalmaz; ezekből az elsőt adjuk itt elő, mely különben is tipusa valamennyinek. Egy fiatal hölgy hysteriában szenved; rángatódzásai és görcsei mutatják, hogy éppen most roham jön rá. Érzékei végleg fölmondják a szolgálatot; nem lát, nem hall, nem érez. Mialatt azonban ily érzéketlen, azalatt énekelget egy dallamot s azt folyvást ismétli. Petetin nem tud boldogulni vele. Mialatt ott forgolódik, elcsúszik s a beteg gyomrához ér fejével; az elcsúszás közben folytatja a szót, ami éppen nyelvén van s nagy meglepetésére, a beteg felel neki. Az orvos föláll; a beteg fülébe kiált, de ez semmit sem hall; ujra gyomrához közeledik: s a beteg ismét felel. Ez volt éredete a most következett észleléseknek.

Petetin egyik ujjat a betegnek ruhával födött gyomrára teszi, s másik kezének ujjába beszél: s a beteg meghallja; — elveszi ujját a beteg gyomráról s az ismét semmit sem hall; — ujra odateszi, a beteg ismét hall. Petetin konverzációba ereszkedik a hölgygyel, a ki állitja, hogy világosan látja saját testének belsejét. Az orvos azután, hét embert állit egy sorba, kik egymást kezüknél fogják; az első a beteg gyomrára teszi ujját; a doktor, az utolsó a lánczban, saját kezébe beszél, mely szabad volt: a beteg mindent megért. Megszakitják a lánczot s botot fognak közbe: a beteg most is ért; de egy közbefogott spanyolviasz pálczika, vagy fehér selyem kesztyü megakasztja az értést. Megpróbálták azután ugyanezt a kisérletet, flótával, klarinettel. Ha a fülébe fujtak is: semmit sem hallott; de hogy ha egy nedves zsineget az újjára tekertek, melynek másik végét a muzsikus tartotta, elmehetett vele 60 lábnyi távolba, a szobán kivül is: a beteg mindent hallott.

Nemsokára Petetin észreveszi, hogy a beteg gyomra látszólag minden érzéket helyettesit. Titkon kenyeret, tejet, sonkát raknak, papirba csavarva gyomrára; a beteg tüstént kezdi mozgatni száját, mintha rágna vagy ismét szürcsölne valamit, azután köpköd, aszerint amint a csomagok kedves vagy visszatetsző ételt rejtettek; ugyanakkor mindannyiszor külön külön megmondja, hogy mit eszik. Kevés vártatva a beteg meghatározza, hogy miféle kártyát raknak a gyomrára, sőt lát egy levelet is, melyet az orvos dobozba zárva tett gyomrára. Végre még azon tárgyakat is látja, melyeket kiki a zsebében tart, de sőt a gondolatát is annak, a ki vele érintkezik. A legnagyobb pontossággal meghatározza, hogy mikor lesz vége a krizisnek.

Már most az bizonyos, hogy a beteg nem lát és nem izlel; itt nem az érzékek, hanem a képzelet müködik. Azonban ez mellékes; a főkérdés az, hogyan ébred benne a képzeleti képeknek valósággal megegyező sora. Azt gondoljuk, hogy a beteg agyveleje és a doktor agyveleje közt a villamosság vagy hasonló erő rezgési összhangot létesitett. Föltehetjük, hogy az orvos idegrezgései átmentek a beteg idegeire mig az összeköttetés fönállt; mihelyt megszakadt, hiányzik az észrevevés is. Az itt használt összeköttetés megegyez a villamosság terjeszkedésének módjával; a villamosságot elszigetelő testek, milyenek a spanyolviasz, a selyem megszakitják az összeköttetést.

Nem lehetetlen, hogy a dolog valóban igy áll.

Mi e magyarázat veleje? Az, hogy nem a testek hatnak a betegre, aki gondolja, hogy valóban látja azokat; hanem, hogy más személyek idegrezgései, melyek a dolgok ismeretének anyagi kifejezései, átplántálódnak a beteg agyvelejébe. Tegyük föl, hogy sem az orvos, sem más jelenlevő, nem tudta volna, mi az, ami esetleg a beteg gyomrához illesztetik: ez esetben a beteg sem tudta volna azt megmondani.

Látjuk e magyarázatokban a természettudományos elvek szigorú alkalmazását. *Nem az érzékek müködnek, hanem az agy érzéklő központjai; — nem a dolgokból indul ki az*

idegrendszer rezgése, hanem más már rezgő agyvelőből; — és pedig mindig anyagi substratum által közvetitve.

Hol vannak a határok? meddig terjed az ingerült ideg érzékenysége? Ki tudná megmondani? de mig positiv tudományos magyarázatra igényt tartunk: addig a lelket az agytól föl nem szabadithatjuk, az agy és az ismeretforrás közti összeköttetésről le nem mondhatunk.

A fény átnyilalhat naprendszereket, az általános vonzás befuthatja a csillagos eget s a lélek, mely a legfinomabb s legfönségesebb erő, nem tehetné meg ugyanezt? — hogy mit tehet, azt nem tudjuk, de hogy elhagyhatná a testet még földi élete alatt vagy a távolba látna anyagi összeköttetés és inger nélkül: azt a poësis illatos álmának tartjuk, mely nincs a valósághoz kötve!

Tehát csodálatos psychikus erő az az emberi lélek. Rendes körülmények közt az érzékek békói közt nyugszik; erői oda vannak forrasztva az anyag esetlen kombinációihoz: de hogyha csak némileg meglazul e durva, darabos kötelék: egy meglepő világ teljességébe vetődik a bámuló tekintet. Ha megszabadul az anyag nyomása alól, a mérhetlen mindenségek tárulnak majd föl előtte.

Addig pedig? . . . egyre bizonyitja a sz. irás szavát «corpus aggravat animam!» de nem annyira, hogy ne tudnánk róla semmit; tudunk sokat, s a psychologia rendkivüli tüneményei csak élénkebb öntudatunkra hozzák azt, hogy . . . . halhatatlanok vagyunk.

Csak az a halál, az áll jéghideg nehézség gyanánt e boldogitó thesissel szemben! De hát mi a halál? Mi a halott?

«Minden percz egy halál; napjában 86,400, évenként 31 millio, s egy század alatt 3 milliard ember hal meg. Tiz század alatt 30 milliard holt test adatott át a földnek, vissza az általános anyagcsere uralmába . . . éleny, könyeny, szénsav, azok tömecsek alakjában kövéritették a földet. Igen, a föld, melyet lakunk, részben azon milliard agyvelőből áll, mely gondolkozott, azon millió szervezetből mely élt. Mi őseinken járunk, amint mások majd rajtunk.

A gondolkozók homloka, a szemek, melyek mosolyogtak és sirtak, az ajkak, melyek szeretetről daloltak, a rózsás arczok, a márvány fehér keblek, az anyák szive, a munkások karjai, a harczosok izmai, a legyőzöttek vére, gyermekek és aggok, jók és roszak, gazdagok és szegények ugyanazon földben porlanak. Nehéz volna csak egy lépést is tennünk anélkül, hogy az elköltözöttek hamvát ne taposná lábunk; nehéz volna enni és inni valami mást, mint amit már ezerszer ettek és ittak; nehéz volna lélegzeni, anélkül, hogy a haldoklók végleheletét ne szivnók.»

«No és ti azt gondoljátok, hogy ez az egész ember? Azt hiszitek, hogy azok a milliók nem hagytak maguk után mást, ami nemesebb, nagyobb és szellemiesebb volna? Nem marad-e a mindenségben belőlünk más, mint 60 vagy 80 kiló hús és csont, mely föloszlik? A lélek, mely éltet minket, nem marad-e fön ugyanazon jogczimen, melyen minden paránya az élenynek és vasnak?» Igy ir a hitetlen Flammarion. «Uranie» 183. l.

Valóban a folyton gyarapodó élet a legnagyobb valóság. «Meglátom Istenemet az élők földjén.»

A PARASZTBIRTOK ÉS A PARASZT-EGYLETEK.

(Tekintettel a papok föladatára.)

Irta SPULLER GYULA.

(Vége.)

II. Mi lenne a nyomor orvossága?

Pauperes semper habebitis; mondá isteni Mesterünk. Mindenki gazdag nem lehet; de nem is szükséges: sőt aranyszáju szent János egyik beszédében mesterileg kimutatja, hogy ha volna két város, az egyik csupa gazdagból,

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn. Von P. Franz Hattler. S. J. Zweite Auflage. Mit Bildern, entworfen nach den Geschichten der ehrw. Kath. Emmerich. Innsbruck. Felician Rauch.

Gyönyörü könyvről szól e kurta ismertetés, P. Hattler érzelemdús, gyengéd, népies modora legszebb nyilvánulásáról. Őszintén mondhatom, hogy keresztuti ajtatosság ily földolgozásban nem került még szemeim elé. Az a csin, az a finom nyelvérzék, mely az embert mondatról mondatra gyönyörködteti, — az a teli szivből sugárzó mély részvét és szeretet, mely az előadást a szivrehatás mesteri eszközévé tökéletesiti s a mellett mindenütt az az értelmi és irodalmi szolidság, mely merően az Isten dicsőségét nézi s a vásári munkától irtózik, e műben a mintaszerü asketikus iránynak sikerült példányát létesitették.

Két részből áll. Az egyik P. Hattler keresztuti ajtatossága, a másik a hirneves, ősrégi Suso Henrik elmélkedései az Úr szenvedéseiről.

A keresztuti ájtatosság, minden stációra rövid ismertetését adja az ott lefolyt történetnek, azután megfelelő imát és végül hosszabb előadást, egyes a sz. történetből kivett mozzanatról, erényről, igazságról, ilyen v. hasonló czimek alatt: «Die Schule der Liebe,» «Die Schule heilsamer Trauer,» «Die Schule des Trostes.» Ez utóbbi részek miatt ajánlom ezt a keresztuti ájtatosságot; ezekben fejti ki az irály föntemlitett szépségeit, a tárgy bőségét, az alkalmazások és szivhezszólások müvészi füzéreit, a legszebb, valóigaz példák keretében.

Az a sok lim-lom, mely a hitszónoklati magyar irodalmat boritja, ezen dolgozatokról vehetne példát. A lelkészek e dolgozatokat esetleg több nagyböjtön át használhatják; azért mindenkinek bátran ajánlhatom.

Suso müve fölöslegessé tesz minden dicséretet; a ki csak valamit olvasott müveiből, azt elragadta a gyengéd érzelem árja a «göttliche Minne» felé.

A könyv második kiadást ért. Csak nagy elterjedtsége értetheti meg velünk olcsó árát. A 333 lappal s 16 tiszta, müvészi illustrációval biró könyvnek ára füzve 60 kr., vászonba kötve vörös metszéssel 90 kr.

Dr. Pethő.

S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia jussu impensisque Leonis XIII. P. M. edita. Tomus III. et IV. Ex Typographia Polyglotta S. C. De Prop. Fide.

(Folytatás.)

Kegyeletes cselekedet vala a régiek iránt, de egyszersmind tanulságos korunk természettudósaira nézve, hogy a kiadók előszavuk egyik fejezetében: de physica et astronomica doctrina antiquorum méltatják a régiek csillagászati s természettudományi tanait azon czélból: *ut aequiori animo simus erga antiquos, qui de his rebus tractaverunt.*[1]

A mi tüzetesen a csillagászatot illeti, a jelen Kommentárból vett idézetekkel figyelmeztetik a kiadók az olvasót: *először*, hogy a régiek nemcsak ismerték a nehézséget, amely az égi testek természetének vizsgálásával, mozgásaik törvényeinek meghatározásával jár, hanem egyszersmind nyiltan bevallják eszközeik elégtelenségét az égi testek megvizsgálására. *Másodszor*, hogy a régiek nem ragaszkodtak csillagászati elméleteikhez, mint teljesen bebizonyitott s begyőzött tételekhez, hanem hypothesiseknek tartották azokat, melyekkel, ugy a hogy, megmagyarázni törekedtek azt, ami az érzékek elé tünt az égi testekről s mozgásaikról, sőt elismerték, hogy az idő haladtával, az égi phoenomenek magyarázatának ujabb s biztosabb módja leend feltalálható. Szabad legyen a kiadók e megjegyzéseihez füznöm

[1] Praef. X.

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

Iskoláink, vizsgáink — a synodálist sem véve ki, disputációink a vasuti kupékban és az asztalnál, tétovázásunk a tudomány nevében zöldeket állitó nagyságokkal szemben — szolgáljanak e fejtegetések ajánlására.

Az Isten létét bizonyitjuk az anyagi és értelmi világból, más szóval: a dolgok és a fogalmak rendjéből. Mindkét világ az ő müve. Az anyagi világból különösen a két legfőbb ok nyomában: *a causa efficiens* és a *causa finalis* szerint, miután ez a két legfőbb kérdés, melyet a kutató ész tesz; az egyik: miért, per quid, *διά τι*, a causa efficienst a létesitő okot keresi; — a másik: minek, ad quid, *οὗ ἕνεκα*, a causa finalist szemléli. Eszerint az anyagi világból vett érv két részre oszlik: a kosmologikus és a teleologikus (*τέλος* = czél) érvre.

I. Cosmologikus érvek.

A kozmologikus érv elénkbe tárja az egész világot összeségében s minden egyes részében: a naprendszerekben épp ugy mint az egyedi alakokban: elemek, vegyületek, jegeczek, növények és állatokban. Az okság hatalmas elvével, a fizika és mechanika alaptörvényeivel, melyek szerint: nincs változás ok nélkül, — nincs mozgás mozgató nélkül, — anyag nem vész el — mozgás nem vész el, — a sajátság ismeretlen, — a mennyiség ismeretes, — a tulajdonságok egymásból le nem hozhatók és ki nem magyarázhatók, — minden tér és idő szerint határolt, — ezen alaptörvényekkel kezünkben szemügyre veszszük az élenyt, könenyt s a többi hetven elemet; azok összetételeit: a híg, folyékony és szilárd testeket, ezek közt ismét a szigorúbban egyedieket: a jegeczeket, növényeket, állatokat; —

azt a bolygó csillagzatot, melyet Terrának hivnak és holdját, fizikájával, meteorologiájával, — végül a bolygók rendszerét, mely az élet és a hő tüzfoka körül forog, annak kozmikus viszonyait és életét s a többi rendszereket és világokat, vagyis a mindenséget: az okság elvét állitjuk oda mindenhez mérvesszőül s kérdezzük; per quid — διὰ τί — est? lehet-e fölfödözni rajta eredetének nyomait?

Ezt ismét kétféleképen tehetjük: metafisice és fisice. Tekinthetjük a világot a metafizikai elvek szerint, amennyiben a dolgok lehetőségét, kontingenciáját, tökélyfokait, véges sorait veszszük fel, s magukból e fogalmakból érvelünk, vagy pedig tekinthetjük a világot fisice, midőn szigoruan a fizikai valóságba állunk, s azokat a valóságos testeket, hatásokat, tényeket szemléljük, hogy fölfedezzük bennük az ős okot. Mert hát hogyha ez a nagy természet itt körülöttünk csupa valóság, magában birja-e okát vagy másban, s ha magában birja okát, mi az az ok, hogy hivják, hol van, merre van, csak nem költözött el? Ezt természetesen nem lehet megtenni alapos természettudomány nélkül, mely kifürkészsze a testeket, tulajdonságaikat, erőiket, törvényeiket, hogy végre is kitünjék, vajjon az a parány s a tömecs épp ugy mint az a jegecz és növény, és az a föld avval a naprendszerrel együtt nem-e kézi gyártmány, «manufactur,» «opus manuum tuarum»? Ha a kozmologikus érvet a fizikai valóság körébe, a merő empiria megvilágitásába állitjuk, akkor azt a szokásos ellenvetést is elkerüljük, hogy az argumentációban az ész elvont fogalmainak fizikai valóságot tulajdonitunk, mint mondani szokás «hypostatáljuk a fogalmakat.» Ily odavetett, általános szólam által sokszor tönkreteszik a spekuláció legszebb ötleteit; legalább ezt a benyomást viszik magukkal haza sokan, kik a metafizikában nem jártasok. Pedig ugyan kevés jártas abban!

A) Metafizikai eljárás.

A konkrét világban két szembetünő tény ragadja meg figyelmünket; *az egyik az okság elvének konkrét kifejezése,*

hogy semmi sem történik ok nélkül s miután ez az elv az egész természetben s annak minden részecskéjében érvényesül, — ennyiben *a természetben a legnagyobb egységet látjuk;* ez az egyik tény: a legnagyobb egység az okság elvének uralma alatt. A másik tény, hogy csupa *különböző s különálló lényekkel, alakokkal, folyamatokkal találkozunk;* levegő nap, csillagok, homok, szikla, fű, folyó, tölgy, kő, kutya, hó, szivárvány, tüz, füst . . . alkotják a valóságot: ennyiben a természet a *legnagyobb különbözőséget és változatosságot* tárja elénk.

Mindakettőre, az egységre ugy mint a változatosságra alapitjuk a kozmologikus érvet különálló alakban: *az egyik az oksági elv erejében kiván végső okot, — a másik a különbözőségnek és változatosságnak követel végső okot;* ezt a végső okot egyik sem találja föl az anyagban.

Az oksági elv erejében igy argumentálunk:

Minden hatás és állapot, müködés és jelenség, történés és folyamat, mely a jelen perczben a természetben föllelhető, okát birja az előző percz tényezőiben; de az előző percz tényezői is megint csak hatásai más előző okoknak v. i. nem végokok s igy megy ez mindvégig, mig az anyagnál maradunk: hogy tehát a végokot, mely a tulajdonképeni ok, megtaláljuk, az anyagon kivül álló okra kell következtetnünk.

Kisértsük meg evvel szemben a természetben végbemenő történések végokát a világon belül föltalálni.

A fizikai valóság körébe állva kérdezzük, föltalálhatni-e benne az ősokot?

Ugy látszik, hogy igen; legalább többeknek ugy látszik.

Minden történésnek, minden jelenségnek, minden állapotnak, minden mozgásnak, mely a jelen perczben a világot alkotja, az előző percz történésében, jelenségében, állapotában, mozgásában van oka, — még pedig szigoru mathematikus szükségszerüséggel annyira, hogy a jelen világ nem más mint funkciója az előző percz világának, ez ismét az előbbinek s igy tovább. Minden történésnek tehát tényezői vannak s minden tényezőnek ismét hátrább fekvő okai vannak. Minden hatás okokra vezettetik vissza s minden ok ma-

gában véve ismét más tényezők hatása s ezt igy folytathatni gondolatban visszafelé a legelső moccanásig, rezgésig, ütésig, mozgásig; a facit az marad: ami most igy vagy amúgy van, az mástól van ezen állapotába beleteremtve.

Ez a mechanika alapelve, mely mindenütt érvényesül. Mindenütt mondom. *Tehát a jelen perczben való anyagi világ minden pontja azon állapotban van, melyet a matezis a közremüködő tényezők funkciójául meghatároz.*

Ha a szél belekapaszkodik az ágakba s kergeti szerteszéjjel a sárguló levelet, a hová ez a levél esik, a hogy esik, amely felére esik: az mind semmi más, mint eredménye a közremüködő mechanikus tényezőknek: a levél súlyának, alakjának, függési módjának, a szélnek, a szomszédfák állásának, a gallyaknak, a talaj minőségének, a göröngyöknek, füszálaknak, stb. Hogy hányat fordul mig leér, vajjon megakad-e valamibe vagy nem, — mindez mechanikus szabatossággal a tényezők funkciója, végeredménye. De minden tényező magában véve ismét csak más előző hatók eredménye: a levél súlya, alakja, függési módja csak eredménye a fa élettörténetének; — a szél eredménye a meteorologikus hatóknak, talán annak, hogy a napot e vidéken felhők boritották, a felhők ismét eredményét képezik más tényezőknek; — a talaj minősége, a göröngyök, a füszálak más bonyolult hatók és hatások funkcióit képezik. De bármily bonyolódott legyen az okok sora, azért ez a sor tényleges, valóságos, áttörhetlen s bizonyára visszavezet az első okra.

Ugy vagyunk minden egyes történésben.

Ha egy követ elhajitok: közremüködnek karom izmai és a föld vonzása. Az izmok visszautalnak a tápláló vérre, a vér a levegő élenyére és a táplálék szénenyére, — a levegő élenyének oka a föld flórája, mely ezt az élenyt kilehelte, a flórának többi közt okai a föld, az eső, a nap és a szülő-, nagyszülő-, dédszülő-, ükszülő-növények s azok átalakuló példányainak s az átalakulásokban mindannyiszor szereplő számtalan tényezőknek sorai; — mikor aztán a kő leesik, egyet dobban: ez a hang függ az ütés erejétől, a kő minő-

ségétől, az ellenálló test tulajdonságaitól, főleg ruganyosságától, keménységétől, sürüségétől, stb.

Ime látni, hogy a köznapi ész axiómájának, mely azt tartja, hogy semmi sem történik ok nélkül, a haladó természettudományok óriási feneket keritenek, mely alul nemcsak hogy nem búvhatik ki semmi, ami van, akárhogy legyen, mozgásban vagy nyugvásban; hanem hozzá minden természeti tény, legyen az mozgás vagy másféle állapot, visszafelé egy beláthatlan, de áttörhetlen vagy csak a mechanika, tehát a lehetetlenség rovására áttörhető oklánczolattal bir.

S hová vezet visszafelé az okok és okozatok, a hatók és hatások, a tények és tényezők a természet minden pontjában s atomjában föllelhető sora? Mindig följebb és följebb, vissza a kezdethez!

Ez alul ki nem vonja magát semminemü mozgás, állapot és változás, még az élet sem.

Az élet is egymást váltó állapotok és mozgások sora. A tenyészeti életet, tekintve a testi erők összeségét, a táplálék mozgatja, a levegő élenye, a nap melege. Minden moczanásunk a tagokban, a szervekben, a sejtekben, az idegek és izmokban a széneny, éleny, légeny, köneny vegyületeinek erejével történik; ezeknek eleven ereje egyenlő bármely pillanatban a vér lüktetésével, a tüdő pihegésével, a tagok és szervek mozgásaival, a kisugárzott meleggel, az agy és az idegek munkájával. Az elemek elégnek, mint a szén a gép kemenczéjében, s a melegnek egyrésze munkára fordittatik, másik része elillan, — a testben épp ugy, mint a gépben.

Ugyanez áll az érzéki és értelmi életre. Az okok lánczolata itt is megvan, ha nem is kizárólag anyagiak az okok, de azért valóságos okok. Igy, hogy az érzékek működjenek, kell, hogy a hanghullámok, a lebrezgések, a tárgyak másnemü hatásai érjék az érzéki idegeket; — hogy az ész működjék, kell, hogy az érzékek hassanak rá. Az ész nem ismer mindent egyszerre, azt nagyon is jól tudjuk, hanem egy gondolatról áttér a másikra; egyik gondolat tehát a másikát mozgatja. Az akarat sincs kivéve az okság

lánczából; a gondolatok hatnak az akaratra s ha esetleg nem hat az akaratra semmi, nem is akarhat semmit. A filozófia régi elvei: «nil est intellectu, quod prius non fuerit in sensu» és «nil volitum quin praecognitum» csak részleges kifejezései azon általános elvnek: nincs történés, nincs változás ok nélkül.

Vegyünk föl már most egy időpontot a teremtés történetében: minden atóm azon állapotban van, melyet az előző percz története elébe szab; állapota átmeneti, esetleges, amennyiben lehetne egészen más; a mi meghatározásait illeti, t. i. hogy mily atomokkal van összekötve, — mily viszonyban áll hozzájuk, — mily sebességgel rezeg, — szilárd, folyékony vagy híg halmaz állapotot képez-e másokkal, — hol van a térben, — hogy mindezen meghatározásokból melyik érvényesül s hogy a meghatározások egyes osztályaiban a végtelen sok eset közül, melyik van most tényleg, — ez mind az előző tényező által határoztatik meg. Szóval az oksági elv egy pontban sem szenved kivételt. A mai világ a tegnapinak következménye, ez a tegnapelőttinek; az ok mindig a kérdéses állapot előtt s azon kivül fekszik.

A természet ezen áttörhetlen okszerüsége nyujtja a kozmologikus érv első alakját, mely szerint:

Minden időpontban az egész teremtés semmi más mint előző tényezők funkciója; de ezek az előző tényezők sem végokok, mert maguk is más előzők által határoztattak meg; pedig az okság elvénél fogva kell e hosszu láncznak végleges okkal birni, amely végleges ok meghatározza ezt a sorozatot, az okok ezt a menetét, s mellőz végtelen sok más lehetséges sort és lánczot: ez a végleges meghatározó ok nem anyag, hanem szellem!

Ezen érv ellen, amint előttünk fekszik azt lehetne mondani:

I. Az oksági elv erejében fönnálló sorok mindenesetre áttörhetlenek s az egyik állapot szükségkép az előzőre utal vissza; de abból nem következik, hogy a végok az anyagon kivül s az anyag előtt feküdjék; mert elgondolhat-

juk magunknak, hogy az anyag éppen azon erőkkel és föltételekkel van szükségképen fölszerelve, amelyeknek kombinációja és kifejlése a világ folyását adja; a folyást mindenütt a mechanikus szükségszerüség jellemzi; minden történés az előbbiben fogja okát birni: de hogyha végre a kezdethez érünk s azt kérdezzük: a kezdet időpontjában ez a tömeg, ez az elhelyezés, ez az erőkészlet, az eleven és a lappangó erők ez az állapota, a sebesség ezen mennyisége és iránya honnan? nem azt kell felelni: egy előtte való s eo ipso mivel kezdetről van szó, egy kivülfekvő októl; — hanem azt kell mondani: *az anyagnak ez a természete, hogy ilyen meghatározásai legyenek.*

Felelet: e felfogás legeklatansabb bizonyitéka annak, hogy mikép lehet egy s ugyanazon elvet ugyanazon gondolatmenetben állitani és tagadni. Pedig ezt egyik-másik természettudós teszi! Elfogadják az okság elvét minden időpontra és — kiveszik az okság elvéből a kezdet időpontját; uralma alá hajtják az egész anyag- és erőmeghatározást az egész vonalon s — kiveszik a vonal kiindulási pontján. «Önmagát meghatározó anyag» tagadása az okság elvének; mert minden ami bizonyos meghatározásban van, más által határoztatik meg. Ne mondja senki, hogy a dolgok lényegei, önmaguk által s önmagukban állnak. A dolgok lényegei nem lények, nem valóságok, tehát nem esnek az oksági elv alá; a dolgok lényegei csak a gondolatban léteznek. Az anyag azonban létezik a valóságban, még pedig ezen s nem más meghatározásokkal: tehát az oksági elv erejében mástól határoztatik meg. Éppen ugy: az anyag kezdi a fizikus és mechanikus hatások bizonyos sorát: tehát az oksági elv alá esik kiindulásában is, abban a kezdetben is.

II. Azonban nem lehetne-e azt mondani, amit Naegeli s mások állitanak, hogy az okság elve a megkezdett, folyamatban levő történésekre és állapotokra áll, de talán az empiria határain túl nem lesz ugy?

Hogy lehet ily ellenvetést czáfolni? mindenesetre lehet máshonnan vett fogalmakból, például az anyag kontingenciájából, az örök világ, a végtelen szám lehetetlenségéből,

stb.; de ezekre szeretik rámondani, hogy az ész fogalmait hypostatáljuk, s a valóságba viszszük át azt, ami csak a logikus rendben bir léttel. De meglehet czáfolni a methodologia alapján! Csak aki a kutatás és ismeret módszerét lábbal tiporja, az vetemedhetik ily ellenvetésre. Ha most több részről hallani ily nehézségeket, hogy miért ne lehetne ez meg ez, — talán előbb máskép volt, — talán más csillagon van mozgás mozgató nélkül is, ennek okát a logika és a módszer hiányában kell keresnünk. Ha az emberi ész a legegyszerübb igazságokban nem birja megállapitani, hogy az állitmány lényeg szerint vagy csak esetlegesen találtatik-e fel az alanyban: akkor a tudás egyáltalában lehetetlenség s nem áll egyébből mint általánositott tapasztalatokból. A tudomány abból indul ki, hogy a valóságban van törvényszerüség, szükségszerüség, egység és állandóság — szóval — és ez a fő, hogy van észszerüség. Az ész annyiban ismerheti meg a valóságot, amennyiben a valóságban észszerüséget talál; ami nem észszerü, az fölismerhetetlen. Észszerüség és fölismerhetőség egy és ugyanaz.

Valaki már most azt mondja, meglehet, hogy az oksági elv nem volt mindig érvényben, — meglehet, hogy a világ kezdetére nem érvényes az ok és okozat közti viszony, csak a már folyamatban levő világra, — meglehet, hogy más csillagokon van valami ok nélkül is, — mit állit az ilyen? azt, hogy a világ kezdete és más csillagvilágok nem észszerüek. Kiveszi azokat az ész fölismerési köréből, nem mintha lényegük más volna s az emberi észt meghaladná, hanem egyszerü esetleges körülmények miatt, milyen a kezdet, — milyen a térben, a sulyban, a sebességben való különbség. Ha a világ kezdetére nem érvényes az okság elve: akkor az ember nem érti, s nemcsak az, hogy nem érti, — hanem az emberi észnek ellentmond a világ kezdetén az atomok összes viszonya egyszerüen azért, mert az első időpontot veszszük fel észlelésre. Minden egyebet értünk és pedig értjük az oksági elv erejében; de a kiindulást nem érthetjük, mert ott az oksági elv nincs érvényben. Ez magában véve az észszerüség teljes tagadásával fölér. Ha va-

laki azt mondja, hogy Clausius törvényei a hőről az anyag tulságos szétoszlásánál változást szenvednek vagy legalább szenvedhetnek s következőleg nem lehet kimutatni, hogy az ősködben a hő mikép viselkedett: ez logice van mondva; hanem hogy valahol és valamikor az anyag ki legyen véve az oksági elv alól, — hogy ne érvényesüljön benne az észszerüség, melynél fogva fölismerhető s van róla mechanikánk és fizikánk, ez már nem tévely, ez tudományos hóbort. Lehet-e anyag, melyről mechanika és fizika nem adatik? melyről nem lehet törvényeket és elveket fölállitani? ha az oksági elv valamikor az anyagra nézve megszünik érvényesülni, akkor létezni fog egy valóság, melynek nincs törvénye, nincs elve, nincs fölismerhetősége. Ez a legélesebb ellentmondás, amelyet képzelhetünk.

Nekünk az anyagot sehol sem szabad kivennünk az oksági elv alól; amely perczben ezt megkisérlenők, tagadnók az oksági elvvel együtt a mechanikát és a mathesis alkalmazását a természeti tüneményekre. A mathesis alkalmazása által emelkednek a fizikai tudományok a tökély fokára; igy mathematikai képletekre vezetjük vissza a természeti tüneményeket; az által ismerjük meg azokat alaposan; már pedig a mathesis föltételezi az anyag restséget, hogy nem mozdul, s nem is moccan meg magától; — a ki az ellenkezőt lehetségesnek tartja, az tagadja az anyag restségét, de avval együtt a tulajdonképeni tudományt; mert tudomány csak addig van, mig föltételezzük, hogy minden szigoru okszerüség szerint történik, vagyis hogy semmi sem történik ok nélkül.

III. Strauss Dávid (Der alte u. d. neue Glaube p. 111.) ezeket hozza fel a kozmologikus érv ellen: rendszeres következtetés utján sohasem jövünk ki a világ keretéből. Ha a világban minden egyes dolognak más előző tényezőben van oka, mindig előbbre és előbbre mehetünk — végnélkül; legfölebb végtelen sorokat nyerünk, de nem hagyhatjuk el ezt a sort sehol, hogy egy ugrással a soron kivül álló okra következtessünk. *Nem akadunk Istenre, hanem*

örök változatokban fejlődő világra, egy állagra, melynek esetékes nyilvánulásai a lények, erők, történések.

Végtelen sor, — örök világ, — pantheista állag, — de nem Isten, — ez kell Straussnak.

Felelet: *a*) «végtelen sor» és «örök világ» ellenmondások, melyeket e helyen nem bántunk.

b) Minden egyes dolognak más tényezőben van oka, — ennek ismét másban, — ennek megint másban: vagyis a dolgok és történések végleges okát nem találjuk s mennünk kell mindig feljebb; de ha végnélkül megyünk is tovább visszafelé, találunk-e többet, mint azt, hogy «tovább, tovább,» «én nem vagyok a végleges ok,» «előttem van»: de ha végnélkül mindig előttem van, abban a végnélküli sorban bizonyára nincs. Mi az a végtelen sor? oly tényezők sora, melyek okukat magukban nem birják, s az előzőre utalnak: de hát a végtelen sor által megváltozik-e természetük? nem; megmarad az a természetük, melynél fogva okukat másban birják: kapunk tehát egy végtelen sort, melynek minden egyes tényezője másban birja okát; s mit nyertünk vele?

Föltéve, hogy Isten a világot öröktől fogva teremtette, a mai nap jelenségei egy végtelen előző sornak utolsó számai volnának; nem lehetne-e ezen föltevésben is épp ugy az Isten létére következtetni? Hogy ne lehetne, sőt kellene; hisz a végtelen sor oly tényezők sorát állitja föl, melyek valamennyien rajtuk kivül fekvő okra utalnak.

Azonban mindenikünk érzi, hogy ez a nehézség első látszatra imponál és pedig azért, mert a végtelenbe, a beláthatlan távolba rejti a végokot; ad calendas graecas halasztja a végok ügyének tárgyalását s az észnek odadob végtelen sorokot, beláthatlan sok okot, hogy csititsa egyre felvetődő kérdését «hol van a végok»; de megoldást nem ad. Okoskodása ilyen: amennyire a természet folyását követhetjük, mindig ugy találjuk, hogy az anyag minden állapotát más állapot előzi meg, mely a következőnek okát képezi . . . igy tehát a végső ok a végtelenségben rejlik. Ez az okoskodás szaporitja a végső okot követelő történéseket

s megoldás helyett nyomósitja a meg nem oldott nehézséget. A sor nem változtat a dolgokon; a dolgok pedig nem birják okukat önmagukban; akár véges akár végtelen a sor; a dolog mindig egyforma marad, okot kiván.

«Ha azon kérdésre, hogy mi a természét végső oka, az «örökkévalóság» fogalmával felelünk, épp oly helytelenül járunk el, mintha azon kérdésre, hogy mi ezen vizesés oka, azt mondanók: annak oka az, hogy ez a viz öröktől fogva esik, — s jól jegyezzük meg, hogy ez a felelet nem azért volna helytelen, mert a mozgásnak valóban volt kezdete, hanem azért, mert az a ható, mely a vizet mozgásba hozza minden perczben csakugy működik, mint az inditásban.»

Ugyanis nem az inditás, nem a kezdet oka annak, hogy a viz esik, hanem azért mert van ott egy működő ok, mely hat, azért van inditás s van kezdet is. Ha esetleg kezdet nem volna: a viz ez esetben is nem azért esnék, mert nincs esésének kezdete; hanem bizonyos x. y. ható ok miatt. Tehát akár van kezdet akár nincs: az egészen mindegy; semmiben sem érinti az ok valóságát.

«Ami pedig áll a vizesés *közvetlenül ható okára*, melyet természettudományosan kimutathatunk, ugyanaz áll ezen valamint minden egyéb természeti jelenség *végsőokára*, melyet természettudományosan föl nem ismerhetünk. A merő *idő*, legyen bár *örökkévalóság*, nem illetékes oly kérdésekben, melyekben szó van az *okról*; mert az idő nem *működő* és *eszközlő elv*, hanem csak forma, melyben a működések végbemennek. A ki a természet örökkévalóságát elfogadja, annak azonkivül egy örökké ható okot kell követelni, mely valamennyi az időben föllépő jelenségnek végső oka legyen. Tehát az örökkévalóság sehogysem érinti a végső ok kérdését, annál kevésbé képes azt megfejteni. Ez a kérdés nyilt kérdés marad, akár örökkévalónak akár ideiglenesnek gondoljuk is a természetet. Gyarló és tehetetlen megfejtési mód ez, melyhez merő resignatióból nyúltak.» (Wigand, Der Darwinismus und die Naturforschung Newtons und Cuvier's. II. 267. l.)

c) Éppen ez a baj, hogy ha a végtelenbe hosszabbit-

juk is meg az okok lánczolatát, e lánczolaton belül végső okot nem találunk! minden egyes jelenség visszafelé utasit; tehát a soron kivül kell azt keresnünk. A végtelen világ csak oly elégtelen arra, hogy létezzék, mint az egyes elszigetelt tüneмény, éppen azért mert a végtelen világ nem egyéb mint végtelen sok, okát magában nem biró tünemény-nek és hatásnak láncza. De okkal kell birni valamennyinek: tehát kell a világon kivül álló okhoz fordulni.

Hogyan fogja föl Strauss ezen, okát magában biró s mint ő mondja «önmaga által meghatározott világot»? A világ szerinte «egy állag, melynek esetékei az egyes lények.» Ez nem igaz; a világ nem egy állag, hanem a világ annyi különálló állag összetétele, ahány különálló lény létezik. Egyiknek sincs oka önmagában. Hol legyen az az állag, melynek esetéke a levegő, a vas, az ember, a fény? Létezik valami «egy» amely osztatlan mindezekben? Mi semmi ilyesmit nem ismerünk. Az anyag, az erő, a törvény csupa elvont fogalom. Melyik legyen ezek közül a produktiv elv, mely a világot meghatározza v. i. magamagát? Egyik sem. Sem az anyag, sem az erő, sem a törvény nem létezik a valóságban; hanem igenis léteznek a természeti egyedi alakok: az elemek és összetételeik, a jegeczek, a növények és állatok, az égi testek és nap, s ezektől mi elvonjuk az anyag, az erő és törvény fogalmait. Az elvont fogalom produktiv elv nem lehet.

«Önmagát meghatározó anyag» nem fizikai fogalom, mert ki van véve az oksági elv keretéből; minden változatnak megfelelő oka van: minden a mi változik vagy mozog a térben, más által mozgattatik. Ezen elv alól kivétetik az önmagát meghatározó anyag. Ujra kérdezem, melyik anyag? az-e, mely a valóságban létezik, konkrét formákban mint viz, levegő, tigris, tölgy vagy pedig az elvont fogalom, mely az anyagot általában egynek tünteti föl? A valóságban más anyagi hatást nem ismerünk, mint azt, mely az oksági elv szerint nyilvánul. Ha már most valaki azt mondja, hogy az anyagnak ez a praedikátuma is lehet, hogy önmagát meghatározza, ugy ez először önkényes eljárás, másod-

szor nem magyarázat. «Prädikatum» tulajdonitása által nem magyarázunk semmit; például, ha valaki a mákony hatását az által magyarázza, hogy tulajdonit neki «altató erőt»; ez csak ismétlése a magyarázandó ténynek; épp ugy, ha valaki az «önmeghatározást» az anyag praedikátumának mondja, ismétli a «meghatározottság» tényét.

B) Fizikai eljárás.

Az okság elvéből következtettünk egy kivül álló okra. Ez metafizikus eljárás. Fizikus eljárás az volna, ha az okok sorozatán fölfelé haladva valósággal feljuthatnánk ahoz az első ősokhoz. Nem lehetne-e ezt is megkisérleni? Lépjünk a fizikai térre; lássuk, lehetne-e valamit föltalálni abból az ősokból metafizikai következtetések és spekulációk nélkül. Mert hat a metafizika a hitetlen tábor nagy része előtt egy trónvesztett potentás, kin szánakozni szabad, de a kitől félni nem szokás. Argumentumait a régi dicsőség fönmaradt, kopott draperiáinak nézik, melyek akkor nagy furorét csaptak, de most már a lomtárba vágyódnak. Tehát mit lehetne a kozmoszban föltalálni metafizikai következtetések, spekulációk nélkül?

A kik az Istent mint személyes ősokot tagadják, azok természetesen beérik egy anyagi ősokkal. Az a kérdés már most, nem lehetne-e ezt az anyagi ősokot a kozmoszban föllelni? Ha minden a mi van, oksági viszonyban áll, akkor az okok és okozatok során végre föl kellene jutni a sorok első lánczszeméhez, — az ősokhoz. A kérdés tehát ez: talál-e a természettudomány egységes, anyagi ősokot?

Felelet: *a*) nem talál; *b*) nem találhat.

a) Nem talál: az első állitás csak a legszembeszökőbb, általános tényt konstalálja. A tudomány mindenütt egységet és egyformaságot lát, de az egység okát *materiális, végső tényezőben sehólsem leli.* A tudománynak sejtelme sincs arról a konkrét, materiális ősokról, melyből a változatos hatások beláthatlan sorai kifejlődtek. Mondják ugyan némelyek, hogy a konkrét, materiális ősok, mely a világ

minden stadiumait csirában magában foglalta, maga az ősanyag; azonban, hogy mennyire felületes és okadatolatlan az ilyen fölfogás kitünik a következőkből, melyek egyszersmind a felelet második részét is megvilágitják.

b) Nem találhat; az egységes, materiális ősoknak ugyanis feladatokat kellene megoldani, melyekre minden tekintetben képtelen. Lássuk ezeket. Az egységes, materiális ősokkal szemben áll: 1. az alakok, a folyamatok, a testek sokfélesége; 2. az egyes lények összetett volta, 3. a látszólagos esetlegesség az egymásután következő állapotok és hatások sorában. Tehát a legváltozatosabb sokféleség! Birja-e visszavezetni a sokféleséget az egységre, az összetettet az egyszerüre, az esetékest a szükségszerüre? Ha ezt birja: akkor az ősok lehet anyagi; ha ezt nem birja, akkor az ősok nem lehet anyagi. Hogy miért állithatjuk fel ezt a disjunctivát, annak oka abban van, mert az ősoknak olyannak kell lenni, hogy mindent, a mi van, belőle lehessen lehozni és kimagyarázni.

Hogyan fejlett ki az egységes, anyagi ősokból a vegytan 70 eleme? Az ősanyag a föltevés szerint egységes; mikép indult meg benne az a különülés, mely 70 különböző testet állitott a világba? Tegyük fel, hogy az elemek valóságban nem állnak másból, mint az ősanyag allotropikus összeköttetéseiből, mint ahogy az ozon az éleny allotropikus állapota; vagy tegyük fel, hogy az elemek nem alkottatnak más által, mint egy eredeti ősanyag kisebb, nagyobb mennyiségei által: amint némelyek a könenyt emlegetik őselemnek, melynek több vagy kevesebb atomja adná a többi elemeket; de hát ez a hetven különülés mindmegannyi különböző tény, már pedig nincs változás és történés ok nélkül: az ősanyagra külső behatás nincs, miután az ősanyag az első és végső oka minden történésnek, belülről kezdődött tehát az a különülési folyamat. De hogyan kezdődjék belülről az elkülönülés, mikor az ősanyag egységes, egyforma, homogén? mert ha nem egységes, nem egyforma és nem homogén, akkor már nem ősoka a különféleségnek, hanem már magában is különbségeket hord, melyeknek oka rajta kivül lesz. Tegyük hozzá

azt is, hogy a különülés bizonyára erőkifejlés kiséretében történt. De honnan a különböző erő a homogén anyagban? Hogy ezen találgatásoknak konkrét alakot adjunk, alighanem ugy kell az erőkifejlést gondolnunk, hogy a kezdetben egységes őserő a később elkülönült erőket mind magában foglalta; azután a különálló erők, milyen a vonzás, a hő, a villanyosság, delejesség később kiváltak az őserőből; e kiválás által más-más anyagrészek, más-más erőkkel birtak; a különböző erők különbözően hatottak az anyagra; megváltoztatták alkatát; — csakigy gondolhatjuk el, hogy az anyagban, mely eredetileg egységes és homogén, különbségek lépnek föl. E felfogást segiti a modern fizika, mely szerint az erő csak mozgás, s a mozgás különfélesége adja a különböző erőket.

Még ezen fölfogásban is egy cseppet sem közelitettük meg azt a lehetőséget, hogy az egységes homogén ősanyagban különbség és sokféleség támadjon. Mert föltéve, hogy az egységes őserő bomlott szét a benne lappangó összetevőkre, — ami pedig csak képletesen van mondva, mert bomlásról itt szó sem lehet, hanem csak átváltozásról, — mondom föltéve, hogy az őserő kezdte megteremteni a különbségeket: miután nincs történés ok nélkül, kérdezzük, mi volt annak oka? Az erő bármilyen kifejlését csak az anyag chemiai vagy morfologiai változása teszi lehetővé; megtaláljuk-e az el nem különült, egységes és homogén ős anyagban az egymást váltó chemiai és morfologiai állapotokat, melyek az alaperő átváltozásait, ismeretes erőkre való oszlásait lehetővé tegyék? Ha ezek a különböző állapotok csakugyan megvannak: akkor az őserő — megengedjük — szintén különülhet hővé, villanyossággá stb.; csakhogy akkor a különbség oka nem az őserőben fekszik, hanem hátrább az ősanyagban. Már pedig az ősanyag homogén, egységes, egyforma alkatában nincs meg a különbség. Ha megvolna — s ezt ujra ismétlem — akkor még hátrább kell menni valami más tényezőhöz, mely a különbségeknek oka.

Az egységes, anyagi ősokból sehogy sem lehet a természetben önálló különbségeket kimagyarázni.

A mint nem lehet kimagyarázni az ősanyag homogén voltából *az elemeket és az alaperöt, ugy nem lehet kimagyarázni a földet csodálatos életével és a mindenséget.* Az egyforma, különbségek nélkül létező ősköd nem hordja magában a különbségek rajzó sokaságának okát. Hogy miért jött forgásba az egész ködtömeg s miért nem külön-külön óriási részei; s ha már forog az egész tömeg, miért forog nyugatról kelet felé; miért vált el kilencz bolygó s miért nem több; miért oly nagysági arányokban? Ezek morfologiai tények; van-e ezen különböző tényeknek oka az egységes, homogén anyagban? hacsak nem fektetjük már bele e különbségeket amugy lappangó állapotban: akkor ugyan nem akadunk okukra az egységes, anyagi ősok keretében. De ha belefektettük: akkor megtagadtuk az alapföltételt, t. i. azt, hogy az ősanyag homogén; mert a homogén ősanyagban nincsenek különbségek, akár tényleg, akár lappangó állapotban.

Igy van az mindenütt, a természettudomány valamennyi ágában. A különbségek oka nem az ősanyag, legyen az akár szerves, akár szervetlen. Az egységes anyagból nem lehet levezetni a nagy mindenség számlálhatlan, különálló alakjait, milyenek a jegeczek, növények, állatok, — nem nem lehet levezetni a 70 elemet s azok töméntelen összetételeit, — nem lehet levezetni a történések folyamatait. Bármint törekszik a természettudomány föltalálni a fönnálló különbségek egységes okát, folyton tapasztalja, hogy az egységes okot az anyagban föl nem lelheti.

Ez a játék ismétlődik a Darwinismusban. A különböző alakok egységes okát állitólag egy, első szerves sejt rejté, melyből valamennyi élő alak leszármazott. Eltekintve attól, hogy ez a leszármazás konkréte sehol sincs kimutatva, inkább azt kérdezzük, ugyan magyarázza-e a különbségeket az egységes alakból való leszármazás hypothesise? *Az állitólagos össejt ép oly szerepet játszik az élet százezrekre menő alakjaival szemben, mint amilyet az ősanyag a szervetlen és szerves alakokkal szemben;* belőle származott valamennyi élő alak. Nem magyaráz semmit, már csak azért

sem; mert lehetett sok ősszejt, minden egyes más és más, s ezeknek utódai alkotják a különálló specieseket. Ha támadhatott *egy ősszejt* az anyagi kombinációkból, támadhatott *több* is, annyi is, a hány a valóságos s nemcsak látszatos species, s mi lesz akkor a leszármazásból, s a különféleségek egységes ősszejtjéből? Ha pedig valóban több ősszejt is támadhatott a világon, mit fognak akkor szemükre hányni azoknak, kiknek esetleg tetszik minden egyes speciesben külön teremtési aktust látni? Ha külön előálló ősszejtekből fejlődhetett minden egyes species; akkor bizony külön teremtve is lehet. Ha pedig nincs magyárazat rá, hogy mikép álljanak elő azok a különálló ősszejtek: arrra sincs magyarázat, mikép álljon elő egyetlen egy ősszejt is. «Azonban a természet egysége és összefüggése, a problematikus leszármazás alkalmazása, mely főleg a biologiában annyira termékeny és gyümölcsöző volt, hogy a leszármazási hypothesis valósága mellett bizonyit, nyomósan követelik a föltevést, hogy az élő alakok egy ősszejtből származtak s innen ered az ő rokonságuk, stb.» — Nem tagadjuk; legyen, de mit nyertünk vele? Megvan-e ezáltal magyarázva az ősszejt, mint a különböző alakok egységes leszármazásának ősoka? Semmiesetre; mert csak oly fölfoghatatlan és érthetetlen ennek az egy ősszejtnek, mint annak a százezernek eredete. *A szám kisebb lett, a dolog maga érthetőbb nem lett.* A speciesek különálló ősszejtjei helyett fölvesznek egy ősszejtet; lett-e ezáltal a nehézség kisebb? Ha száz bogár mászkál előttem, melynek ősokát kutatom, közelebb jutottam-e az ősok kimagyarázásához az által, hogy kilenczvenkilenczet szétkergetek s a századikát veszem vizsgálat alá? ez által maga a tudás semmivel sem haladt. Igy állunk az ősszejttel is; ha valamennyi valóságos speciesnek külön-külön egy ősszejtet tulajdonitok, melytől leszármaztak vagy ha a különálló ősszejtek helyébe egy közös leszármazási lánczolatot állitok, élén az egyetlen ősszejttel, mit nyertem vele? mennyivel jutottam közelebb az ősszejt azon szerepének kimagyarázásához, mely szerint belőle származott le minden növény és állat?

Nemcsak, hogy nem jutottam közelebb az ősszejt megértéséhez, hanem végtelenül megnehezitettem azt a megértést. Mialatt ugyanis az ősszejtben az ősok első jellegét sürgettük, azt t. i., hogy *első* s eo ipso *egyetlen* legyen, azáltal ezt az ősszejtet oly komplikálttá tettük, hogy lehetetlen csak elgondolni is annak konstrukcióját. Az *egyetlen ősszejtben* ugyanis benfoglaltatik valamiképen mindazon töméntelen sok alak és változat, mely belőle eredt. Valamint a tyúk csirasejtje magábanfoglalja a csibét s ha még oly hasonlónak látszik a ló vagy a kanárimadár csirasejtjéhez, abból mindig csibe támadt és nem ló és pedig azért, mert (ha nem is birjuk észrevenni a tyúk és a ló csirasejtjei közt a különbséget,) mégis megvan az a különbség bennük: ugy kell annak az ősszejtnek azt a képességet rejteni magában, hogy belőle idővel valamennyi alak kifejlődhessék. Ennek a képességnek benne kell lenni — már ugy a hogy; mert minden csak azzá fejleszthető, amire képes; a fejlesztést végezhetik külső hatók; a képességnek bensőségesnek kell lenni és maradni.

Juthat-e a tudomány ily ősszejt megértéséhez, hogy levezethesse belőle az élő alakokat? semmitse vezethet le belőle, csak amit előbb — legalább képesség gyanánt — belefektetett. *Hogyan eredt, miképen eredt, miért eredt* az élő a csirából, — azt nem képes megérteni a most élő állatok és növények csirasejtjeiben, melyek halomszámra fekszenek előtte: mit értsen akkor az ősszejtből, melyben valamennyi alak képességileg benfoglaltatik. Az ősszejt fölállitása csak megnehezitette a föladatot, sőt kimondhatjuk, hogy a végtelenbe fokozta a magyarázat azon elementáris lehetetlenségét, melylyel minden egyes sejtben találkozik.

Azt mondhatná még valaki, hogy nem kell az ősszejtbe a belőle leszármazó alakokat még képesség gyanánt sem fektetni, hanem csak azt kell föltételezni, hogy az ősszejt variálni kezdett, a külső körülmények pedig majd ezen majd azon variációnak kedveztek, azt megszilárditották, s ekkép különböző alakok származtak. Tegyük fel, hogy az élő alakokat ez uton kivánná valaki ősokukra, az «ősszejtre» vissza-

terelni; sikerülhet-e majd valamikor — mert a mostról szó sincs — ez a nagy vállalat?

Soha; a variációval nyélbe sütött magyarázatok merő tautologiák. A variáció maga bizonyos határok közt biologiai tünemény, valóságos tény; nem ok, hanem tény; a ténynek oka a variáló alak belsejében van. Ha valaki végtelenbe menő variálási képességet tételez föl, ez által semmit sem nyert, nem egyszerüsitette a magyarázatot, nem födözte fel az okok azon láncát és sorát, mely az alakokat összeköti; hanem ellenkezőleg végtelen sok, különféle okot fektetett a variáló alakba. Csak ha ez okokat kimutatja, akkor magyarázott volna meg valamit.

Összefoglalva e részleges kérdést a szervezetek ősokáról, az igy fog hangzani: eredhetett-e ez a sok alak egy őssejtből és pedig kizárólagosan az anyagi mechanikus tényezők és hatások erejében s kimutathatja-e ezt valamikor a tudomány? ime ez részleges, konkret kifejezése azon általános kérdésnek: találhat-e a természettudomány egységes, anyagi ősokot? A felelet világos: a variáció nem ok, hanem tény, — az általános, korlátlan variáció nem egy ok, hanem végtelen sok tény; e végtelen sok ténynek tulajdonképeni okaiba ép ugy mint egy egyetlennek okaiba nincs belátásunk s nem is lehet: következőleg az oklánczolat is mindezen tényekben megszakad s lehetetlenné teszi kimutatni azt, hogy merőben anyagi okok által fejlődtek ki az alakok egyetlen egy ősejtből.

A fizikai okok terére állva tehát hiába igyekszünk egy esetleg anyagi ősok fölismeréséhez jutni; a természettudomány anyagi ősokot nem talál, hanem minél feljebb megy, annál inkább megsokszorosodik kezei közt az okok száma. Igy, aki az orgonasíp zengését fölbontja, többféle tényezőre akad, ugymint a hanghullámok bizonyos hosszúságára, sebességére és az ón ruganyosságára, melyek közül a hanghullám hosszúságáról és sebességéről megértem hogy mi az, mig az ón ruganyossága oly tényező, melyet érteni nem lehet. Vagy gondoljunk a fönt emlitett levélhullás tüneményére, mely a legbonyolódottabb történések és ténye-

zők tömkelegébe vezet. Minden hatás és jelenség legalább is két tényezőtől függ, a *hatás minőségétől* és a *tárgy tulajdonságaitól, melyre a hatás irányul;* már pedig a tulajdonságok előttünk teljesen érthetetlen tények, melyekről okszerü ismeretünk nincs; amit tudunk róluk, az arra szoritkozik, hogy mint tényekről szerzünk róluk tapasztalatokat. Azonkivül semmit sem mondhatunk róluk. Hogy a dörzsölés által meleg támad, — hogy az éleny és köneny bizonyos mennyiségei egyesülve folyékony testet adnak, melyet viznek hivunk, — hogy a cseresznyefának piros gyümölcse van, — hogy az állatok fogai szaruállományból vannak, s *minden egyéb, ami a testeket alkotja és sajátságaikat, erőiket képezi, a priori soha meg nem ismerhető; nincs elv, mely megokolhatná a sajátságot; vagy a melyre következtetéseinkben az egyik sajátságról a másikra, támaszkodhatnánk.* Minden amit tudunk az erőkről és a qualitásokról, azt a tapasztalatból tudjuk, ezentúl egy lépést sem tehetünk sem előre sem hátra.

A tapasztalat pedig csak azt mutatja, hogy az egyik jelenség a másik által meghatároztatik és determináltatik, — az, hogy *mikép, hogyan és miért történik ez igy és nem másképp,* előttünk mindig ismeretlen marad; ez a qualitás kerete, abból pedig mi teljesen ki vagyunk zárva. Azonban ha a természet ez oldalától, amennyiben t. i. qualitásokból áll, eltekintünk s csak a determinációk sorait visszafelé követjük: ezen fizikai uton sem jövünk el a végső okhoz, igy sem találjuk fel az első inditót kézzelfoghatólag. Indulást, kezdetet igenis találunk a fizikai sorokban hátrafelé haladva, de inditót és kezdeményezőt a sorok első tagjául seholsem lelünk. Oka ennek nem más, mint az, hogy az inditó és kezdeményező nem anyagi tényező, nem fizikai ható, hanem az anyagin túlfekvő v. i. metafizikai tényező. A ki a világot vizsgálja ugy tesz mint az, aki egy gépet szemügyre vesz s azt részeire bontja; mit fog az ilyen okvetlenül tapasztalni? azt, hogy ha még oly precize érti is a gép szerkezetét: nem találja a szerkezetben a gépépitőt magát; mert ez nem tartozik a géphez, nem képezi a szerkezet rudját vagy rúgó-

ját vagy csavarját: ép ugy kutatván a fizikai világ tényezőit, egymásba fogódzó hatóit: építőjét magát sehol sem találhatjuk meg; ez az alkotó nem képezi a fizis részét, nem fizikai tényező, hanem *metafizikai.*

Honnan tudjuk azt, hogy az ősok nem fizikai, hanem metafizikai tényező, (s következőleg, hogy a természettudományokban, melyek a fizist kutatják, Istennek nincs helye s hogy a természettudósok mint természettudósok az Istenhez nem érhetnek, s róla ezen minőségükben nem nyilatkozhatnak, sőt direkte eltekinthetnek minden ilyen Istenkutatástól, mondván, hogy ez hozzánk nem tartozik,) — mondom — honnan tudjuk ezt?

Ezt eddigelé *pozitive egy metafizikus következtetésből tudjuk,* melynél fogva abból, hogy a létező dolgok *az okság elve alatt állnak a világ létezésének minden időpontjában,* most ép ugy mint minden perczben: — azt következtettük, hogy világon kivül létezik az ok, melyre a hatások és történések általános lánczolata visszautal. *Negative* megismertük ezt annak kimutatásából, hogy a fizikai világ keretében a természettudományok ősokot s eo ipso anyagi ősokot nem találnak, de nem is találhatnak; mert a természet alakjai és tényei mindenfelé leküzdhetlen nehézségeket állitanak utjokba, s mert ezen alakokat és tényeket a természettudomány csak tapasztalatilag, de okszerüen sohasem ismerheti meg; azért logice anyagi ősokról sohasem beszélhet. A természettudomány sem anyagi sem szellemi ősokot nem talál, — s nem is találhat.

Mi pozitivet és konkrétet talál mégis a természettudomány, ha visszafelé halad az okok során?

Mindenütt kezdetet talál. Ezt találja, hogy az ember nem létezett mindig, hanem lett. A tertiär rétegekben elvesztjük nyomát, és pedig nem azért vesztjük, mert esetleg tán valami katasztrófa megsemmisitette azokat a kövületeket, hanem elvesztjük azért, mert az emberi nem sora egyszerüen ott kezdődik. Ez iránt nincs kétség. Igy járunk a szerves lények többi osztályaival is. Egymásután tünedeznek; a tökéletesebbek előbb, a tökéletlenebbek később, s

végre kivesz mindennemü organizáció nyoma. A palaeontologia kimondja, hogy állat és növény egyaránt a földalakulás bizonyos időszakában veszi kezdetét. Volt tehát idő, midőn szerves élet nem volt a földön. *Ez egy természettudományos tény.*

A palaeontologia (παλαιος = régi, ὀν = lény) nyomozását átveszi a geologia. Ez azt kérdezi, volt-e a föld mindig. S azon meggyőződésre jut, hogy a földnek csakugy voltak egymást váltó szakai, mint az élő alakoknak. A föld folyékony, izzó chaosból való. A csillagászati fizika kiterjesztette ezt a tételt valamennyi égi testre; ezek mind folyékony, izzó állomány voltak s részben most is még azon állapotban vannak. Már most egyrészt nem állithatjuk azt, hogy az izzó, folyékony állapot az anyag eredeti állapota, másrészt a távol világokban a csillagászat azt találja, hogy az izzó állapotnak van előzménye, ott ugyanis az anyag mint gáz vagy mint köd terjeng az ürben: ezekből azt következtették, hogy az egész mindenség kezdetben mint *ősköd* terült el a térben. A most fennálló naprendszerek kezdete az ősköd. Az ősködig följut a tudomány; minden természetmagyarázat az ősködön kezdődik. *Honnan van ez az ősköd, smiképp kezdődött ez ősködből alakulni a világ?* arról semmit sem tud. Kezdődött-e az ősköd is vagy pedig fönnállt öröktől fogva? azt a természettudomány nem tudja. Minden a mi a természettudomány elé kerül, az térben és időben véges; mert csak az tárgya a természettudománynak, ami az észleleten és tapasztalaton alapszik, mi pedig soha sem észlelünk mást, mint ami véges ugy a térben mint az időben. *A véges és ideiglenes anyag tehát ez természettudományos tény.* Aki örök, végtelen anyagot emleget az nem áll empirikus alapon; aki véges és ideiglenes anyagból kiindul, az empirikus alapon áll. Minden metafizikai spekuláczió nélkül, a merő indukció alapján fölállithatjuk a thesist, hogy az anyag tér és idő szerint mindig határolt.

«Véges, anyagi világ,» ezen kereten belül van a természettudomány. Soha sem mondhatja valaki a természettudomány nevében, hogy az anyag «örök.» E fogalmat a

természettudomány nem ismeri. A ki e fogalmat és e szót használja, az abban a perczben a természettudomány teréről átlép a bölcsészetbe, — lemond a világ fizikai magyarázatáról s egy transcendentális fogalmat (a véges, anyagi világot meghaladó fogalmat) hoz be magyarázatul. Ha valaki azt mondja, hogy a világ ősoka az Isten, — s ha más azt mondja, a világ ősoka az örök anyag, — mindketten megegyeznek abban, hogy a világ magyarázata ezen ponton csak egy transcendentális, metafizikus fogalom által létesithető!

(Folyt. köv.)

A M. KIR. KEGYURASÁG TÖRTÉNETE.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

A főkegyuri jog terjedelme és gyakorlása a konstanczi zsinattól Mária Teréziáig.

Irta Dr. SURÁNYI JÁNOS.

I.

A konstanczi zsinat (1414—1418.) a m. kir. kegyuri jog történetére nézve uj korszakot alkot. E zsinat a nálunk is divó kánoni választást és pápai rezervácziókat a főpapi székek betöltésénél megszüntette, s annak eredeti alakzatát, t. i. a főpapi székekre való nevezést, és javadalom-adományozást ujból megerősitette, ugy hogy azoknak egyházjogilag is teljes betöltéséhez csak a pápai megerősités járul.

Az ország ezen ősrégi szabadalmának — amint hazai jogforrásaink a kir. kegyuraságot állandóan nevezik — különösen eredetének, terjedelmének és gyakorlási alakzatának, király és nemzet megbizásából, kora legünnepeltebb jogtudósa Verbőczy István adott jogi kifejezést, azt az ország egyéb szabadságaival törvénykönyvbe irta, s azt a négy

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Istentan. Irta Sándorffy Nándor. Gyula-Fehérvár. 1889. A szerző sajátja. 8⁰ 173. l. ára 1 frt.

A tisztelt szerző filozofiáját, melyet a «gondolkodástanon» kezdett, az «Istentanon» folytatja. Bizonnyára eltért jó föltételétől, melyet a «gondolkodástan» előszavában olvasni, hogy követni fogja a ministeriumi tantervet. Jobban sürgette őt papnöveldéink praktikus szüksége, mint ez a tanterv, melybe müvét ugyan soh'se vették volna föl.

Az «Istentan» a természetes theologia, a bölcselet utolsó része. Merő észelvekből kiinduló Istenismeret. A szerző két főrészre osztja müvét: I. rész: Isten önmagában; II. rész: Isten müveiben. Az I-sö rész lefoglalja maga számára a könyv lapjait; a másodiknak csak néhány levél jut.

«Isten lehetősége,» «Isten léte,» «Isten lényege,» «Isten belélete» czimü fejezetekre oszlik az első rész. A fősúly a mai világban bizonnyára a második fejezeten nyugszik. A t. szerző 28 érvet léptet föl. Nem lehet mondani, hogy 28 van; épúgy lehet 97-et is felsorolni. Én legalább jobb szeretem a rendes négy-öt érvet teljes kifejtésben, mint a 28-at átsurranó odavetésben. Az érveket követő «ellenvetések és feleletekben» a szerző Kant kibuvóiról tesz említést s talpraesett megjegyzésekkel illustrálja állitásainak alaptalanságát. Jóllehet elismerem a t. szerző nagy tehetségét és könnyedségét a spekulációban, szükségesnek látom hangsulyozni ez iránynak elégtelenségét még tankönyvekben is a mi korunkban, midőn a természettudományok, az empirismus annyira latba vetik tekintélyüket. Ez a hiány végig kisért a könyvön át. A spekulációban föltalálja magát a szerző, mint a hal a vizben, — az argumentumok empirikus szinezése hiányzik.

A skolasztikának sajátos ereje és füszere — az ellen-

vetések megfejtése — bőven lép föl szerteszéjjel a müben. A szerző ügyesen forgolódik mint a ki jól kiismert, régi fegyvereket használ. A skolasztikus terminologiát, a megkülönböztetéseket, a szokásos definiciókat, mind megtaláljuk magyar öltözetben vagy legalább is környezetben.

A szerző oly filozofus, ki verve-vel filozofál. Untatás és szárazság nem tapad tollához. A bölcselet nyelvének magyaritásában majdnem vakmerő. Az «actus»-t ténynyel forditja; «tényiség,» «túlható,» «önmagátóliság,» «Isten tiszta tény,» «megörökülés,» «közrehatás,» «látnoki tudás» nem okoznak neki skrupulust. Jobb lenne a latin szavakat megtartani, a magyar nyelv elszenvedi a latin szót; a forma, az aktus, metafizika, fizika, transcendens nem üt léket magyarosságunkon. «Intentionaliter,» ezt igy forditja eszmeileg.

A Szentháromságról szóló czikk sehogysem tartozik a filozofiába. Az ész nehézségét megoldjuk filozofiával, — az igaz, — de a teologiában, nem a filozofiában; filozofia kell a teologiában, de ezen czim alatt nem szabad áthozni a teologiai témákat.

Ezen mű is nyomósitja a magyar teologia forró vágyát — ez a vágy egyelőre ontologikus vágy — bővebb filozofikus kiképeztetés után. Kivánom, hogy ezt hathatósan érleltesse.

Pethő R.

S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia jussu impensisque Leonis XIII. P. M. edita. Tomus IV. Ex Typographia Polyglotta S. C. De Prop. Fide.

A kiadók eredeti terve szerint sz. Tamásnak a III. kötetben foglalt Commentárai után, a IV. kötetbe közzétették volna az angyali tudor Commentárai in libros Aristotelis de anima és ugyanezen bölcsész más müvéhez, amely «parva naturalia» néven ismeretes. E szándékuktól azonban elállottak a Szentséges Atya óhajára. Ugyanis ama levélben, melyben a kiadókat derekasan a megérdemelt dicséretben részesiti a Szentséges Atya a III. kötet oly kitünő kiadá-

ben esztergomi kanonokká lett, még tiz évig tanárkodott mint ilyen.

1884. őszén vette át tőle a tantárgyakat *dr. Prohászka Ottokár.* De nem maradt véglegesen a moralis és pastoralis kathedráján; mert midőn Ő Emja 1888-ban ujra szervezte az esztergomi seminárium theologiai tantervét, s a tanárok létszámát négyről hatra emelte: Prohászkának a fundamentalis és dogmatika jutott osztályrészül. Ez uj szervezés egy átmeneti évet vont szükségképen maga után, s ebben ($188^8/_9$) ideiglenesen *Kereszty* tanitotta az erkölcstant, *Dr. Halmos Ignácz* pedig, most már mint rendes tanár, a pastoralist. A moralis tanszékre pedig 1889. őszén *dr. Krammer György* neveztetett ki rendes tanárnak.

Még egy rövid megjegyzést teszünk e helyen. 1884-ben Ő Emja akkép rendelkezett, hogy a *catecheticát* és *paedagogikát,* melyek eladdig a pastoralis tanára által tárgyaltattak röviden, ezentúl bővebben egy külön, bár rendkivüli tanár tanitsa. És igy 1884. ősze óta e tárgyak tanára, *dr. Walter Gyula,* heti négy órával szintén a theologiai tanárokhoz csatlakozik.

THEISMUS ÉS ATHEISMUS.

Irta dr. PETHŐ R.

Strauss Dávid azt kérdezte: «hiszünk-e mi az Istenben?» s kereken azt felelte: «Nem.» Van-e vallásunk s keresztények vagyunk-e még . . . ezen kérdések megoldása az Isten fölismerhetésétől függ. A religio föltételezi *Isten létét* s *Isten felismerhetését,* aki ezeket tagadja, annak Strauss Dávidhoz kell állania. Még pedig a *személyes* Isten fölismerhetése képezi e kérdés sarkpontját; a végtelen tökélyű, értelmes, szabad szellem, ez a religio Istene.

Ha ezt az Istent *az ész* teljes bizonyossággal föl nem

ismerheti, babonává s egyptomi sötétséggé válik minden vallás, sőt a *természetfölötti kinyilatkoztatásban* s a *rajta épülő természetfölötti hitben* amily veszélyes és átkos oly türhetlen fanatizmussá fajul. Ha nem akar fanatizmussá fajulni a legtisztább hit, észszerünek kell lennie: ha észszerü akar lenni, tudományos bizonyossággal kell begyőznie, hogy az *Isten van.* Tehát a hit észszerüségének, logikájának, igazságának, jogosultságának első és nélkülözhetlen alapja az a tétel: *hogy az Isten létét az ész világosan fölismerheti.*

A mely filozófia vagy plane teologia a természetes ész ezen tételét nem mint begyőzött igazságot védi, hanem a praktikus vagy etikus követelmények elmosódott czégére alatt hozza be a tudományba: az egyrészt ugyan az értelmiség ösztönének enged, midőn nem akar attól a személyes ősoktól végleg válni, másrészt azonban elfojtja az igazság világos öntudatra jutását.

A Pantheismus istenről beszél, a Monismus szintén, még az Atheismus is istent emleget, — ezek mind hamis istenek. Haeckel szerint «*Gott ist das allgemeine Causalgesetz,*» — Spinoza szerint «*az anyag és szellem*» képezik az «*egyetlen, absolut, isteni állagot*»; mások Istenben az «*absolut szellemet*» érts egy elvont fogalmat, látnak, vagy a «*világlelkére*» ismernek. Mire való ez a névvel való visszaélés? Addig nem találják meg az ősokot, mig nemcsak a nevet, de a fogalmat nem acceptálják. A névvel nem csitítják az ész vasszükségszerüségét, mely folyton forrong és protestál. Valamennyi filozofus, jobban mondva, valamennyi gondolkozó nem zárkózhatik el a legfőbb kérdések elől, melyekről Spencer, a darwinizmus bölcselője mondja: «Was ist das Weltall? und woher kommt es? sind Fragen, welche nach Lösung verlangen. Um dieses Vacuum im Denken zu füllen, erscheint jede beliebige vorgeschlagene Theorie geeigneter als gar keine.» (!) Felelet nélkül e kérdéseket nem hagyhatjuk, késztet rá maga az a Haeckel-féle isten «az általános okság törvénye,» melynek egyetlen paragrafusa ez: egyenlő okok, egyenlő hatások. A gondolat nem emancipálhatja magát ezen paragrafus alul; kiindul *okot* keresni.

Folyton téved, de folyton is keres. Abstrakciókba fekteti az állitólagos «okot,» milyenek «a törvény,» az «anyag,» az «erő,» — vagy azonositja az okot az okozattal, mondván: az ok, maga az «önmagában mindig változatlanul megmaradó universum»; de a gondolat e gyászos hajótöréseivel párhuzamosan halad az igaz fölismerés, melynek Newton «principia philosophiae naturalis» czimü müvében, mély meggyőződésből folyó, keresetlen kifejezést adott: «Elegantissima haecce Solis, Planetarum, Cometarum et stellarum fixarum compages nonnisi consilio et dominio *Entis intelligentis et potentis* oriri potuit.» «Hic omnia regit, non *ut anima mundi*, sed ut universorum *Dominus* et propter dominium suum Dominus Deus *παντοκρατωρ* dici solet.» «Aeternus est et Infinitus, Omnipotens et Omnisciens, id est durat ab aeterno in aeternum et adest ab infinito in infinitum, omnia regit et omnia cognoscit, quae fiunt aut sciri possunt. Non est *aeternitas* vel *infinitas* sed *aeternus* et *infinitus*, non *est duratio* vel *spatium*, sed *durat* et *adest*.»

Nem a pantheismus, sem a naturalismus abstrakciói adják az Isten fogalmát; az Isten nem a *világ lelke*, nem az *örökkévalóság*, nem a *tér*, az Isten *mindenek Ura*, aki teremtett mindent, *maga pedig örök és végtelen.*

Ez ismeret az észszerüség bevehetlen poziciója.

Az Atheismus különféle kiadása korunkban a tudóst negélyzi s ugy tesz mint aki a természettudományokra szeretne támaszkodni s az exakt tudás káprázatával akarja elhitetni a dilettans tömeggel, hogy pünkösdi királysága a természetudomány által felvirradt igazság országa. Hogy mennyi vakmerőséggel s mily kevés joggal gyakorolja hatalmát a hitetlenséggel kaczérkodó «*intelligencián*,» arra a komoly tudomány gyászos világot vet. A természettudomány nem ad semminemü pozitiv feleletet azon kérdésre, mi a világ végoka? Nem is adhat: mert a természettudomány az anyaggal, erőivel és törvényeivel foglalkozik, ott kezdődik, ahol ezek léte már *kész*, *bevégzett tény*; azontul nem mehet. Azonban másrészt meg kell jegyezni azt is, hogy ha a természettudomány nem ad fölvilágositást a ter-

mészeten kivül álló Istenről, ad *pozitiv kimutatást* arról, hogy a természetes hatók, erők és történések körében *végokra, egységes kiindulásra nem akadunk.* Pozitiv fölvilágositást ad tehát az iránt, hogy *az egységes végok, ha kell ilyennek lenni, nem létezik a természet körén belül.*

Ez a legfontosabb szó, melyet a természettudomány e kérdésben ejt; hogy ezt jól megértsük, tekintsük a természettudomány feladatát.

A természetet háromféle szempontból tekinthetjük:

a) mint *különböző elemek, összetételek* és *történések világát.* Ezen szempont alatt a természet a *változatosság* képét nyujtja;

b) tekinthetjük ezeket a különböző lényeket egymásra való hatásukban. Ha ugyanis a lények *specifikus különbségétől* eltekintünk, látunk sok mindenféle mozgást, változást, folyamatot, jelenséget: a kő esik, a viz folyik, párolog, a sugár reszket, a tenger hullámzik, a növények élenyt lehelnek ki, a felhők képződnek, villámlik, a delejtü északra fordul, a szin fakul, a szervezetek és vegyületek bomlanak. Ezen szempont a «*causalitás-elvét*» nyujtja s ez elvben egy *nagy egységet találunk*, mely általános, mely alul nincs kivétel s melyet igy formulázunk:

1) nincs változás ok nélkül, s nincs változás hatás nélkül.

2) egyenlő okok, egyenlő hatások, — más szóval — a hatás egyenlő az okkal.

c) tekinthetjük a természetet, mint oly anyagi világot, mely az elemeket és összetételeiket nem mint egymásra hányt dirib darabot foglalja magában, hanem ezeket oly arányban, sorban, számban, hogy *számtalan, egységes, önálló egyedeket* s ezek az egyedek összevéve egy *nagy systematikus egészet* képeznek; igy például szemünkbe ötlik a jegecz, a hárs, a bokor, az állat, az ember, a csillag, a hold, a naprendszer, a kozmos. Ezek nemcsak testek, ezek *egyedek*, melyekben *részek képezik az egységes egészet.*

A természettudomány ezen három irányban veszi a való világot vizsgálat alá: szétszed, megfigyel, mér, vegyit,

összeköt, kombinál s ez uton vagyis a *tapasztalat*, az «*aposteriori*» utján gyüjti ismereteit.

Világos dolog, hogy ez uton *a szellemi ősokra az Istenre* sehol sem bukkan, pozitive tehát föl nem leli; de amint föl nem leli az Istent, épugy — s ezt eléggé hangsulyozni nem lehet — nem mutathat fel sehol egy *anyagi ősokot*, sőt világosan kimutatja, hogy a *különbségeket nem lehet egységes* **anyagi** *eredésre*, *a hatásokat nem lehet egységes* **anyagi** *őshatóra* visszavezetni. Ezt a kimutatást nevezem *fizikai eljárásnak* az Isten létének bizonyitásában.

Miután tehát sem a *különböző lényeknek*, sem a *hatásoknak egységes okát* az anyagi világban nem találtam: az anyagon túl, a *fizikán túl* egy *metafizikus okot* kell fölvennem. A fizika köréből kiléptem a *fizikán túl fekvő valóságba;* ezt természetesen nem tehetem a fizikai elvek, hanem a metafizikai következtetés erejében. Következtetés által, mely oly természetes és éles mint a gondolattá lett merő észszerüség egy absolut, szellemi, személyes ősok ismeretére jövök. Az *első* és *második* szempont alá fogott természet a *kozmologikus érvet*, a *harmadik* szempontból kiinduló következtetés a *teleologikus érvet* adja.

Valóban csak a «fascinatio nugacitatis» régi hatalma s a metafizikai érzék — igy nevezem a gondolkozásra való hajlamot — végleges kiveszése bénithatta meg annyira a 18-adik és 19-edik századot, hogy az Atheismus majdnem divattá s a hitetlenség az élet komfortjának egyik kellékévé lett. A gondolkozás ezen kínszenvedése a történelem legeszmeszegényebb korszakának bélyegét fogja ránk sütni. De a kínszenvedő gondolkozásban is dereng a föltámadás hajnala: a természettudományokra való hivatkozás Isten léte ellen szédelgésnek bizonyul s nincs egyetlen természettudós, aki a tudományból elvet vagy tényt emlegethet Isten léte ellen. Amit «tudománynak» szeretnek mondani, nem egyéb, mint gyökerében téves, különféle spekuláció, melyeket materialismusnak, darwinismusnak, monismusnak hivnak. Azért szükséges főleg természettudományos szempontból a régi érvek teljes, jó érvényét kimutatni, hogy az emberi gon-

dolat ujra visszahóditsa a polczot, melyről lebukott. Nem bujdokolva, hanem nyilt csatában kell mérkőzni a theismusnak az atheismussal; nem a «dogmatismus» becsmérlő bélyege, hanem a tudomány szent létjoga illeti a tételt: van egy absolut, szellemi, személyes ősok, a világ teremtője. *E tétel elismerésével emelkedik a hitnek félreismert, s megköpdösött fönsége; fölragyog az az észszerüség, mely az absolut, szellemi, személyes ősoknak nyujtott hitben nyilvánul.*

«Az Isten létét bizonyitó érveket az ujabb korban, főleg Kant hires kritikája óta, becsmérelni szokás. Azóta hivők és hitetlenek közt lábrakapott a vélemény, hogy Isten létét nem lehet bebizonyitani. Még némely theologusok is ugy tartják, nevetik a sikertelen fáradozásokat s azt gondolják, hogy ezáltal szolgálják azt a hitet, melyet prédikálnak. Azonban nem ugy áll a dolog; Isten létének érvei egybeesnek azon érvekkel, melyek bizonyitják, hogy higyjünk Istenben; hiszen ezek az érvek csak tudományos kifejezésre hozott objektiv okok arra, hogy higyjünk. Ha nincsenek ily érvek, nem találunk okot arra, hogy higyjünk, s egy oktalan hit, ha ugyan lehetséges, már nem is hit, hanem önkényes, subjectiv ötlet. Nincs kétség benne hogy, ha az Isten létét be nem bizonyithatjuk a vallásos hit a merő illusio vagy az elmebeteg rögeszméjének szinvonalára sülyed, mert akkor ellenkezésben áll vele az objektivitás, a tudományosan kideritett tények sora és az ezeken épülő, objektiv világnézet.»[1]

[1] Ulrici, Gott und die Natur.

püspöknek legszebb emléke, a ker. szeretetről nevezett testvérek nyitrai nagyszerü háza és temploma. — Egyházjogi, történelmi és politikai adatgyüjteményei, melyeket részben sajátkezüleg irt, 26 ivrétü kötetet képeznek. Néhány főpásztori levelén kivül, csakis halála után megjelent ily czimü történelmi értekezése: Historia illati ad Cottum Liptoviensem Protestantismi. (M. Sion. II. évf.)

Pápai Endre, szül. 1839., fölsz. 1864., pruzsinai plébános; több latin alkalmi versezetet irt. (Folyt köv.)

Hittudományi Folyóirat. Szerkeszti és kiadja Dr. Kiss János I. évf. I. füzet. Egész évre ára 5 frt.

Megjelent a «Hittudományi Folyóirat» első füzete, ugyanazon fölosztással, melyet a «Bölcseleti Folyóiratból» ismerünk: a dolgozatok közül három apologetikus irányu, két jogi, egy egyháztörténelmi, egy archaeologikus, egy egyptologikus, egy nyelvészeti , egy pastorális, — s egy Dante theologiájával foglalkozik. Kár, hogy a tulajdonképeni theologia nincs képviselve. Erre bizonyára később kerül a sor. A «Hittud. Folyóirat» akkor fogja betölteni feladatát, hogy ha az egyház lelkét és szellemét tükröztető, valóságos theologiát a magyar Klerusban emeli. Nincs kétség benne, hogy ez a szempont nem fogja elkerülni a tevékeny és lelkes szerkesztő figyelmét. — A következő három rovat, «Hittud. mozgalmak,» «A hittud. magyar nyelve,» «Irodalmi értesitő» a jelen theologiájának és theologikus irodalmának változatos és érdekes tüneteiről értesit. — A füzet kiállitása igen diszes; feleljen meg neki a haszon, melyben e vállalatával a t. szerkesztő úr a magyar Klerus theologikus kiképeztetésének ügyét részesiteni kivánja!

Dr. Pethő.

Sz. Monika élete. Irta Bougaud E. Forditotta Ruschek A. Győr. Gaar J. 1890. ny. r. 442 l.

Hire már befutotta az országot; még a «Bpesti Hir-

lap» is közremüködött a szent irányú s ragyogó irályú műnek ismertetésében. Különben Bougaud nem idegen a magyar földön s meglehet elégedve ez esetben is, mert a fordító mindent megtett, hogy a különben sokszor lapidáris és szakadozott irályt folyékonnyá és gördületessé tegye. Feltünték a *42 lapon* az «ennélfogva igen közel áll ahhoz, hogy teljesen *elvesszék*» és a *79 lapon* az alighanem csak nyomdahiba számba vehető «nem tudjuk eléggé képzelni azt az aggodalmas *gyengeséget*» kifejezések. Különben alig találkozunk nyomda-hibával is. Ilyen könyvet kell adnunk a magyar hölgyek kezébe, kik ápolják a hitet hitetlen «Patriciusok» oldalán és nevelnek lánglelkü ágostoni nemzedéket. A diszkötések kielégitik a legnagyobb igényeket.

Dr. Pethő.

I. A Mi Atyánk. Irta Stolz Alban. Németből szabadon forditva. Kiadja Lepsényi Miklós. Pozsony 1889—90.

II. Keresztuti ájtatosság. Irta P. Abt. S. J. Forditotta egy eszterg. főmegyei áldozó pap. Érsekujvár. 1890. Winter Zsigm. 16 r. 71 l.

I. Stolznak se kell ismertetés, de néhány elismerő s lelkesitő szó alakjában megérdemli az ismertetést a buzgó kiadó. A gondolat: «oktató nép könyvtárt» kiadni, egy modern irodalmi chamaeleon; szép, nemes, szükséges, de konkrét értéke csakis attól függ, hogy mikép valósul meg. Lepsényi elragadólag jól fogott a gondolat megvalósitásához, midőn Stolz «Miatyánkjával» kezdte meg füzeteit. Népkönyvtár és Stolz, két oly rokon gondolat, hogy nincs az a rím, mely úgy illenék, mint ez a két gondolat egymásra.

Egy akadály lehetne: magyar népkönyvtár és német Stolz . . . s ezt az akadályt ugyancsak elgörditette Lepsényi magyaros, zamatos, szabad forditása. Miután tehát a forditás átlag igen jó, Stolznál népiesebb iró meg nem is születik, csinálja meg a conclusiót minden egyes népbarát és .... fizessen a népkönyvtárra! 1889-ben megjelent 6 szám, 288 lappal; 1890-ben eddig 3 szám 6—9; összesen 432 lap. Ez

az egész «Miatyánk.» Kisértse meg a derék kiadó Stolz egyéb munkáit is magyaritani.

II. Ezt a keresztuti ájtatosságot P. Abt szerzetesek és tökéletességre törekvő keresztények részére irta. Minden gondolat és elüljáró figyelmeztetés a tökéletességre utal. Elüljáróban 19 lapon hasznos oktatást nyujt a keresztuti ájtatosság elvégzéséről; az egyes állomásokat igen gondosan készült és tartalomdús elmélkedések jelezik, melyeknek praktikus, a bün utálatára irányzott hatása alól egy olvasó sem vonhatja ki magát. Kár, hogy a buzgó forditó müvecskéjével ez évre elkésett.

Dr. Pethő.

Lelki gyógytár azok számára, kik örökké akarnak élni. — Irta Müller Ernő Mária, linczi püspök. — Magyarra forditotta és a főtisztelendő egyházmegyei hatóság jóváhagyásával kiadta Várady Lipót Árpád, csanádegyházmegyei áldozópap. Temesvárott. — Nyomatott a csanádegyházmegyei könyvsajtón. IV — 84 lap. Egy példány ára 20 kr. Kapható a forditónál. (Temesvárott — papnevelő intézet.)

Ki ne akarna *élni?* A sok orvos, gyógyszertár és gyógyfürdő mind megannyi bizonyitéka, mennyire ragaszkodik az emberiség *rövid* földi életének *minden pillanatához.*

Ki ne akarna *örökké élni?* Mit nem adna a haldokló dúsgazdag azon orvosnak, ki a halál hideg kezét feltartóztathatná? Nem adná-e oda a halálra vált beteg király országát azon gyógyszertárért, mely az örök élet orvosságait tartalmazná?

Ami a világ szemében az elérhetetlen vágyak utópiája, az valósággal meg van a katholikus anyaszentegyházban, melyet a mennyei orvos arra rendelt és azért alapitott, hogy *gyógytár legyen azok számára, kik örökké akarnak élni.* És ezen gyógyszertárban az orvosságot *ingyen adják,* csak ismerni kell a recipét és be kell venni a gyógyszert — a hatás el nem maradhat.

Az egészségesek számára a praeventiv szereknek, a

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

II. Cosmologikus érv.

(Folytatás.)

A világ csupa különböző lény, különböző történés, különböző alak óriás hálózata. Hogy ezek a különböző lények, történések és alakok éppen olyanok, és nem másfélék, ennek oka nincs a természeten belül: tehát a világnak oka valami más a természeten kivül álló tényező.

A kozmologikus érv ezen alakja a természetet, összetevői különbözőségének szempontjából veszi vizsgálat alá. A mi különbözőséget a természetben észreveszünk, az mind e három kategoriában talál helyet: különböző testek, különböző történések, különböző alakok. Mi ezen különbözőség oka?

Nem arról van most szó, hogy a *természetben minden az okságí elv szerint függ össze*, tehát, hogy minden a mi mozog, azért mozog, mert mozgattatik, — hogy minden embernek van apja, s minden növény magból kelt ki, — hogy minden ami meleg, ez állapotának okát másban birja, — hogy a levél ugy hull a fáról, amint szükségképen kell neki az előzmények után hullni s máskép nem lehet, — hogy minden állapot külső behatás folytán változik, semmi sem kezd mozogni és semmi sem áll meg, ami mozog, külső ok nélkül, — mondom, nem erről van itt szó. Ez a természetnek mechanikus oldala; ez oldalról ugy tekintjük a természetet mint a hatások nagy hálózatát; csupa ok és okozat, ami végső elemzésben egy első mozgatóra vezet vissza. A kozmologikus érv most tárgyalandó alakja nem a *lények működését, hanem azok tulajdonságait, összetételét, alkatát, meghatározásait, körülvonalozásait veszi szemlélet alá s kérdezi: mi e specifikus különbségek oka.*

A világ csupa konkrét alakból áll: éleny, köneny . . .

s a többi 70 elemből, — azután azok összetételeiből: viz, szénsav, levegő, kő, földből, — azután specifikus alakkal biró testekből: jegeczek, növények, állatokból. Mindezen lények valóságuknak utolsó porcikájáig meg vannak határozva, körül vannak vonalozva elemeik, tömecseik, részecseik szerint, ha specifikus alakkal birnak, akkor még oldalaik, szögeik, tagjaik, formáik szerint. Minden elemnek és összetételeiknek meg van határozva specifikus súlya, sürüsége, chemiai rokonsága, halmazállapota, olvadási pontja, viselkedése a hővel, a villanyossággal, delejességgel szemben. Nincs egy szemer sem a nagy világban, melynek ne volna ily specifikációja. Legtökéletesebb ez a specifikus kifejezés azon testekben, melyeknek sajátos külső alakjuk is van, milyenek a jegeczek, növények és állatok. Van-e mindezen meghatározásoknak belső, lényeges oka? *Szükséges hatásai-e ezek a meghatározások általános elveknek és potenciáknak,* vagy pedig *egyszerü tények, esetleges valóságok,* melyeknek az anyagban nincs okuk? A metafizikai okoskodás csakugy mint a fizikai kutatás azt bizonyitják, hogy a világot alkotó különféleség *nem énveges,* hanem *esetleges,* nem *szükségesség,* hanem *egyszerü tény,* melynek oka kivül álló tényezőben keresendő.

Mi az oka annak, hogy van arany, van ezüst, van ólom, — mi az oka annak, hogy van hő, van fény, van villanyosság, — mi az oka annak, hogy van lúdvirág, zsálya, tölgy, — kutya, macska, medve? A különbözőség a legszembeszökőbb tény; hogy magyarázzuk ki e tényt? A szerves világ különbözőségét Darwin akarta magyarázni, természetes okokból, — hogy mily sikerrel, meglátjuk máshol; de a szervetlen világ különbözősége eddig is s ezután is meg nem magyarázott s meg nem magyarázható tény számba jön.

Vegyük fel először az elemeket.

A chemia most már 70 elemről beszél. Tehát 70 elemi különbségnek kellene okát adni. A priori természetesen okát meg nem találjuk. Miért 70, miért nem 100? A 70 elem

egy természettudományos tény. Van-e ennek a ténynek természetes oka? Azt lehetne talán mondani, az elemek csak reánk nézve elemek, magukban véve pedig összetételek, az ősanyag atómjainak összetételei. Jól van; hát az ősanyag bir-e valamiféle tulajdonságokkal? s miért bir ezekkel és nem másokkal? ha valaki azt mondja: ez az anyag lényege, hogy éppen ezekkel birjon; annak azt feleljük, hogy ez által legfölebb arra volna adva a felelet, hogy a létező anyag miért birjon ezen tulajdonságokkal, de nem arra, hogy miért létezzék. De hát hisz az sem igaz, hogy az anyag lényegéhez tartozónak mondhatjuk annak minden tulajdonságát; nem tartozik lényegéhez az, hogy ennyi legyen és nem több, — hogy ily nagy sebességgel bir, — hogy ennyi különálló egyedre van osztva.

Azonban térjünk vissza a föltevéshez, mely szerint az elemek az ősanyag összetételei. Azt kell kérdeznünk, miért van csak ennyi összetétel, miért nincs több? Az összetétel az ősanyag bizonyos arányai szerint eszközöltetik. Csak ezen hetven arány lehetséges? A modern természettudomány a chemiai különbségeket a tömeg és a mozgás különbségeire akarja visszavezetni; de ha valaki ebbe bele nem egyeznék s a tömeg és a mozgás különbségeit más előzetes qualitativ különbségek funkcióinak tartja, mindegy: mindkét föltevésben a különbségek a tömeg és a mozgással összefüggnek s következőleg a tömeg és mozgás meghatározásainak esetleges jellegét viselik. Az elemek egymással csak bizonyos mennyiségben egyesülnek, például ezen arányban 1 : 8; vagy 1 : 5; stb.; egy font köneny nem egyesül hét font élennyel, hanem nyolczczal; igy van ez minden elemnél. Kérdés: miért? A fönnálló arányok közt állhatna sok más, például: $1 : 6\frac{1}{4}$; 2 : 5; $3 : 4\frac{1}{5}$; miért nem léteznek ily elemek, melyek ezen arányokban egyesülnének s következőleg egészen más tulajdonságokkal birnának, szóval más elemek volnának. Hány ily arány lehetséges a most fönnállókon kivül? hányat lehetne közbeszúrni? A fönnállók kiválasztatása annyi lehetséges közül, természeti tény; mi az oka?

Azt lehetne ellenvetni: *léteztek mindezen arányok a*

valóságban, de azután a körülményekhez alkalmazkodtak; az alkalmazkodók megmaradtak, a többi megszünt lenni s másba ment át.

Mindezen ellenvetések egy közös hibában szenvednek, abban t. i. hogy az által igyekeznek egy tényt kimagyarázni, hogy más ténytől teszik függővé, de ezáltal nem adják okát, hanem csak hátrább tolják az okot. Igy a ki azt mondja, hogy az anyag (éppen ezen és nem más) tulajdonságainak oka az anyag lényege: a létező tulajdonságok okát a lényegre szoritja vissza ; de magának a létező lényegnek, hogy miért éppen ilyen és nem más, természetesen hiányzik az oka. Éppen igy a ki azt mondja, hogy az ősanyag sok más lehetséges arányban létezett a valóságban, de azután a körülmények miatt ezen kombinációk közül némelyek megmaradhattak, mások eltüntek: a *létező és az eltünö arányok okát a körülményekbe fekteti ; hát a körülmények honnan?* mi határozta meg azokat, hogy ilyenek legyenek és nem mások? ha mások volnának, akkor az éleny, légeny stb. elem helyett, vagyis az ősanyagnak most fönnálló, a körülményekhez alkalmazkodott ezen arányai helyett, az eltünt arányok léteznének; ezek az eltünt arányok más elemeket adnának; más elemekből más világ állna elő. Lám mily esetleges a fönnálló hetven elem!

A hetven elem különböző összetételei adják a fönnálló világot.

a) Az atomok a végtelen térben végtelen sok lehetséges kombinációkat képezhetnének, — vagy szerteszéjjel hullhatnának; miért képezik ezeket *itt és most?*

b) A tapasztalat azt mondja, hogy az elemek nagyrésze a természetben csak mint összetétel szerepel. *Az összetételektől függ a világ alakja.* Ha a levegő élenye más kombinációkba lépne, például a természetben létező könenynyel egyesülne: akkor a levegő az életre alkalmatlanná válnék, másrészt a viz a szárazföldet ellepné. Csak ha az éleny egy része folyton a levegöben marad s a levegőből a szénsavba

s a szénsavból a levegőbe lép át, csak akkor lehetséges az élet. Ezt kell mondanunk minden egyes elemről s annak kombinációiról. Számtalan sok lehetséges összetétel van s minden egyes összetételben a számtalan sok lehetséges mennyiségi arány közül léteznek a jelenlegi világot alkotó elemek és tömegek. Hogy ezek az összetételek s azoknak arányos tömegei megvalósuljanak, ahhoz beláthatlan sok, különféle föltét és körülmény kellett, amint most is a mesterséges összetevésnél, mely a laboratoriumban megy végbe, s a természetesnél is, mely például a szervezetekben történik minden — a körülményektől és a szükséges föltételektől függ. Ezen körülmények nélkül nincs chemiai összetétel. Már pedig e körülmények esetlegesek, meghatározásuk mástól függ. A laboratoriumban a vegyésztől függ, a természetben más tényezőktől, például a szervezetektől. *Hogy az elemek a jelenleg fönálló világgá egyesüljenek, ahhoz szükség volt, hogy a vegyületek létesülését eszközlő körülményekben ez a világrend már praedeterminálva legyen.* Bármennyire menjünk is visszafelé, sohasem szabadulunk e követelménytől; a kérdés mindig sarkunkban van: *honnan az esetleges föltételek és követelmények?*

Az összetételek fölött állnak a sajátos alakkal biró testek.

A testek skáláján fölfelé haladva, azon régióba lépünk, ahol minden testnek sajátos alakja is van. Belső alakja és külső alakja. Belső alakja alatt értjük a tömecsek elhelyezését, a sejtek, szervek alkatát és viszonyát; — külső alak alatt a tömegek sajátos körvonalait. Honnan a szerves egyedek ezen alakjai? Az ősnemzésről itt nem szólunk. Sőt meg is engedjük, hogy van ősnemzés. A kérdés, mely minket érdekel, *az alakok ezen meghatározott sorait és systemáját kutatja;* honnan vannak ép ezen alakok? Hogyan képződtek a széneny (C), köneny (H), éleny (O), légeny (N) tömegeiből a szervezetek, — ha ugy tetszik akár ősnemzés által is — vagyis, hogyan épül köből, mészből és homokból ház? erre azt felelik: «*mechanikus erők által*»; mindenesetre; de

az nem elég; az is kell hozzá, hogy ki legyen szabva, mennyi, milyen mechanikus erő lépjen fel, mily sorban, — mely helyen, — vagyis kellenek külső meghatározások; ha ezek megvannak, a többit elvégzi a mechanikus erő. Ugyanezt kell mondanunk az elemeknek szervezetekké való egyesüléséről; meg kell határozva lenni a mennyiségnek, rendnek, egymásutánnak, az egyesülés külső föltételeinek. Lehetségesek-e, föltalálhatók-e ezen külső meghatározások az anyai szervezeten kivül is? — arról a tudomány semmit sem tud; de mindenesetre e meghatározások a laboratoriumban csak ugy kellenek, mint az élő szervezetekben. Honnan veszik ezek magukat?

Annyi bizonyos, hogy az anyag azon meghatározásai, melyek *a föltételesen megengedett ősnemzés megindításához szükségesek voltak, az anyag lényegéből le nem vonhatók;* világosan belátjuk, hogy az anyagnak nem kellett szükségképen ugy összevetődnie, hogy az ősnemzés föltételeit megadja; az anyag kombinációinak volt sok más lehetséges utja; ha már most valóban ezt az utat, az ősnemzés utját követte, — miután mindent amit tesz, oksági meghatározás erejében tesz, — rá volt szoritva külső meghatározások által.

Ujra ismétlem s ezt valóban legfontosabbnak tartom: *a természetmagyarázat az által, hogy visszanyúl előbbi okokra, nem küszöböl ki egyetlen okot sem, mely a mai természetben szerepel; hanem csak összeszoritja, egyre viszi vissza mindazt, a mi a későbbi stadiumokban külön áll. Ebben az egy okban, ebben az egy tényezőben, melyet az alak vagy az egész szerves világ kezdetének mond, benn kell foglaltatnia mindazon hatásoknak, melyek időfolytával az alakok kifejlésében föltépnek.* Ha a szervezetek az anyagból ősnemzés által eredtek: akkor az anyagnak magában kell foglalnia az okok azon szétbonthatlan gombolyagát, melyet a kész szervezet manap önmagán felmutat. Mert ezek az okok, melyek most külön-külön működnek az által álltak elő, hogy az ősnemzés látszatra egyszerü története sok hatásra, különféle működésre oszlott, egyszóval kifejlett. Az eredeti okban és körülményekben minden benn volt már, ami később belőlük kifejlett.

Hiába magyarázzuk az organikus alakokat a szervetlen anyagból; az nem magyarázat; mert nem küszöbölünk ki hatókat s nem egyszerüsitjük a folyamatot; hiszen minden meghatározást, melyet a szervezet fejlődése korában és kifejlett állapotában feltüntet, bele kell fektetnünk abba a szervetlen anyagba is mint okba, hogy belőle azután az ősnemzés által az a szervezet előállhasson. Ha valaki tehát a szervetlen anyagról mondja, hogy a világ bizonyos korában kifejlett belőle a szerves élet, evvel csak annyit mond, hogy a világ nagy szerkezete már ugy volt elrendezve, hogy a szerves alak előállhasson. S mit nyertünk evvel? kimutattuk-e, *hogy a szerves alak keletkezéséhez megkivántatott föltételek az anyag lényegéből szükségképen folynak?* ha pedig ezt ki nem mutattuk, mit magyaráztunk?

A skolasztikusok nem is ellenezték az ősnemzést, pedig ugyan nem voltak materialisták. Azon állatoknál, melyek rothadt anyagokból vagy nedves földből származnak — szerintük — a nemzés körülményeit az égi testek befolyása pótolja. Sz. Ágoston magyarázata szerint a teremtő Isten a földbe, a vizbe bizonyos erőt, bizonyos potenciát, dispoziciót rejtett, melyből a növények és alsóbb állatok kifejlődtek. *A potencia, a dispozicio nélkülözhetlen minden hypothesisben; modern nyelven szólva: ezek volnának az egyesüléshez megkivántatott külső körülmények.* Isten ugyanis ugy rendezte a föld fejlődését, hogy e fejlődés bizonyos szakában az organismusok eredéséhez szükséges föltételek előálltak. Ezen fölfogásban a külső meghatározások, a föltételek, a körülmények az anyagon kivül álló rendezőre utalnak. Ezen értelemben egyetért szent Ágostonnal Wigand A. «Der Darwinismus u. die Naturforschung Newtons und Cuvier's» czimü, kitünő müvében.

«Azon föltételek, melyek közt a szervetlen elemek a bennük lakó erők folytán organismussá egyesülhetnek, nem lelhetők fel a magára hagyott anyagban, hanem bolygónknak kezdettől fogva sajátosan rendezett kifejlésében. Amennyiben ez a fejlődő, nagy egyedet képező föld (Erdindividuum) birta egykor az organismusok keletkezéséhez szük-

séges föltételeket, mondhatni az organismusok anyjának, mint a hogy az anyanövényt mondhatni a csira keletkezési földjének. Valamint ugyanis az anyanövény semmi más, mint az anyagnak egy darabja, de oly darabja, melyben az anyagi erők, elemek és folyamatok ugy vannak rendezve, hogy belőlük a csira előálljon: ugy birtak az elemek is — a föld fejlődésének valamely szakában — oly meghatározott egyesülési iránynyal és morfologikus sorakozással, hogy organismust képezhettek. Mindenütt, hol sejtek keletkeznek, *két tényező* szerepel: *az anyag* és egy egyedi tényező, t. i. *az anyai szervezet*, mely az anyagot hatalmába keriti és szervezetté alakitja; — nincs tehát jogunk az ősnemzésnél *ezt a másik faktort* mellőzni egyszerüen azért, mert anyai szervezetről akkor szó nem lehetett, hanem kell helyette valami más egyenértékü tényezőt gondolnunk, melyet az elemek rendjében s alkalmas meghatározásaiban találunk. Az ősnemzés azon fölfogása, mely szerint a szervezetek oka merőben az elemek sajátságaiban keresendő, — s hogy a szervezeteket az elemek ismert tulajdonságaiból meg lehet magyarázni, teljesen alaptalan. A szervesnek a szervetlenből való kimagyarázása elvi lehetetlenség, és pedig azért, mert az organismus okát csak az anyag tulajdonságaiban keresi s az anyag lánczolatára, mely az elemek alkalmas mozgásainak föltétele, ügyet nem vet.» II. köt. 141. l.

Minden specifikus alak egy *sokféleképen határolt tény*, melynek meghatározásait nem lehet levonni valami általános képletből; ha már egyszer létezik, akkor a mechanikus szükségesség és okság törvénye alatt áll, de hogy létezzék s hogy ilyen meg olyan legyen, az nem szükségesség, az merő tény!

A természetnek ezen jellegét hordja magán az egész világszerkezet.

A bolygók a nap körül forognak. Forgásuk törvényeinek Keppler és Newton a legtökéletesebb számtani és fizikai kifejezést adták. Távolságaik és sebességük viszonyai-

ból kitünt, hogy az általános nehézkedés törvényei alá esnek. Mit magyaráztunk meg ez által a nagy világszerkezetből? Fölvettük a világszerkezetét mint tényt, melyet készen találunk minden meghatározásaival együtt, s kimutattuk, hogy *mily törvények alatt áll mozgása.* De a mozgás csak funkciója a meghatározásoknak a tömegnek, sebességnek, iránynak, pályának; ha a meghatározások változnak, a mozgás is változik. A törvény nem változik, de a tény változik. A meghatározások ugyanis nem állnak a mechanikus törvények alatt; azokat nem lehet semminemü törvényből kimagyarázni; azok egyszerü tények. Két fontnyi nehéz tárgy ugy vonzatik, mint 100 fontnyi. A körben forgó test ugyanazon törvény alatt áll, mely a kerülékben és parabolában szerepel. A viz ugy vonzatik mint a hegy, mint az erdő, mint a város, — egy homokrakás éppen ugy mint a góthikus dóm. A törvény egy, — de hogy mi áll a törvény alatt, azt a törvényből nem értjük meg; azt nem a törvény, nem a természet mechanikus oldala határozza meg, hanem más, nem mechanikus okoktól függő tényező.

A mechanikus okok nem magyarázzák a következőket:

a) *Honnan van az, hogy az anyag gázállapotban vagy mint ősköd létezett?* Az ősködről mondhatni, hogy naponkint közelebb érünk valóságos létezésének elfogadásához; de honnan az ősköd ténye? A természettudomány nem birja okát adni.[1]

b) *Miért terjeszkedett ki az ősköd ily nagy s nem na-*

[1] Wenn die Materie der Körper unsers Sonnensystems in der Urzeit sich in einem gasförmigen Zustande befunden hat, so fragen wir uns, wodurch diess möglich war. Die Hauptmasse dieser Materie ist ja bei gewöhnlicher Temperatur fest und geht erst bei den höchsten uns bekannten Hitzegraden in den flüssigen Zustand über. Es ist ganz undenkbar, dass jemals eine Temperatur geherscht habe, welche das Gestein zu Gas verflüchtigte. Wo wäre diese Wärme hingekommen, wenn der ganze Himmelsraum damit erfüllt war? Und wie hätte sie sich zusammenhäufen können, wenn es nur eine locale, den Raum unsers Sonnensystems exfüllende Hitze war. Ueberdem hat ja die Wärmebildung, die uns bekannt is, erst mit der Zusammenballung der ursprünglich zerstreuten Materie begonnen.» Nägeli. Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. München und Leipzig, 1884. 620 l.

gyobb térben? Miért itt és nem centillio mértfölddel feljebb a „Lyra" irányában?

c) *Miért képződtek sürüsödési központok? miért ennyi és nem több?*

d) *Miért vetődtek épp a föld sürüsödési központja köré ezek a sokféle elemek? miért épp ezen arányban, mely lehetségessé teszi a föld fejlődését?*

e) *Honnan a körben való mozgás?* Hogy körben való mozgás létesüljön az általános vonzáson kivül, mely a központ felé hat, szükséges egy, az érintő irányában ható lökést is elfogadni. Ezen érintői erő nem folyik az anyag mivoltából; az érintői erő nem más mint *egyszerü tény.* Meglehet, hogy valaki a bolygókat kergető, érintői lökést az ősköd saját tengelye körül való forgásából akarná magyarázni; előbb azonban felelnie kell azon kérdésre, *honnan az ösköd rotációja?*

f) Ha a rotációt ki lehetne magyarázni az anyag ős-erőiből v. i. a minden részecsben székelő *vonzó* és *taszitó* erőkből (ezeket veszi fel Kant az anyag lényeges erőinek; miért? nem lehet az anyag nélkülök?) *honnan van az, hogy az egész tömeg ugyanazon irányban forgott;* hiszen a részecs vonzó és taszitó ereje nem adja okát annak, hogy valamennyi egy irányban forogjon tengelye körül; forghatott egy részük ugy mint most a bolygók nyugatról keletre, más részük keletről nyugatra; azonban ez nem történt; valamennyi bolygó nyugatról keletre fordul, s következőleg a föltételes ősköd is egész tömegében ezt az irányt birta; *miért nem birta az ellenkezőt? vagy miért nem fordult egy része igy más része ugy? Ez is egy tény;* ennek nincs oka az anyagban.

Mások a rotációt ugy magyarázzák, hogy nem vesznek fel eredetileg egy ősködgolyót, hanem sokat; ezekről fölteszik, hogy a központi ködgomoly felé esnek, s mivel föl nem tehető, hogy mindannyian egyenesen a központ irányában estek a gomolyra, lökéseik által, a tömeget forgásba hozták. Azt is mondják, hogy nem szükséges éppen föltennünk, hogy a forgó őstömegtől gyürük váltak el, me-

lyek azután szétszakadtak, s golyókká tömörültek; hanem magában az őstömegben fölvehetünk *egyes sürüsödési központokat*, melyek köré gyülekezett a szomszédos anyag. Bármily alakba öntse is a nehézségek elkerülése végett a tudomány Laplace kozmogonikus elméletét, a mechanikus korlátokat sehol át nem lépi: *a tömeg mennyisége, minősége, homogeneitása vagy különbözősége, — a tömegek távolsága, — a sürüsödési központok s azok száma*, ezek mind *tények, adatok;* kell adva lenni sok tényezőnek, csak azután lép föl intézőleg köztük és rajtuk a mechanika.

g) *Honnan a bolygók kerülékes pályája, mely a körhöz közel áll?* miért nem vettek más utat: hyperbolát vagy parabolát vagy messze elnyuló kerüléket?

h) *Honnan a föld tengelyének czélszerü elhajlása*, mely az évszakok különbségeinek oka?

A ki csak a mechanikus mozgás törvényeit keresi, mint Keppler és Newton, az sikert arat; veszi a fönnálló testeket, távolságokat, sebességeket s preciz, számtani kifejezésre hozza a mechanikus történést. De a ki magát a *testet, mozgását, irányát, tengelyének elhajlását, sebességét, nagyságát, sürüségét, a testek számát és egymástól távolát meg akarja okolni:* annak létező s mechanice meg nem okolható adatokat kell föltételeznie. Ha mást nem, legalább az ősköd mennyiségét, szétömlését, a sürüsödési centrumok számát és azok egymástóli távolát, — ezeket mint adott tényezőket kell tekintenie; különben nem mozdulhat egy tapodtat sem. *Honnan ez adatok?* Ha azt mondja, hogy épp ez az ősanyag lényege, hogy ily adatokban lépjen föl, nem tesz mást, mint hogy az adatok kontingencziáját az ősanyagba mint okba veti vissza; de hiába, mert ha ezek az adatok nem léteznek szükségképen: akkor az a lényeg is, melyből az adatok mint sajátságok folynak, sem fog létezni szükségképen. Ha az adatokról nincs kimutatva, hogy szükségesek: akkor azok oka is csak kontingens. Vagy hát nyertünk-e azáltal valamit, ha mondjuk, hogy az ősanyag lényegéhez tartozik, hogy billio és centillio kilogramm súlya legyen? ha az ősanyagnak ilyen lényege van, akkor maga

ez a lényeg nem szükséges, mert épp ugy lehetne több vagy kevesebb súlyú más anyag. Vagy ha mondjuk, hogy lényegéhez tartozik ennyi meg ennyi mozgási erély: akkor is ez az ősanyag nem szükséges, mert lehetne más, nagyobb vagy kisebb sebességgel biró ősköd. A mi véges, az mindig határozásokat szenvedett, melyek nem erednek lényegéből. Azért logice jól teszik, hogy az anyagot végtelennek mondják. De mi köze a végtelen anyagnak ahhoz, hogy a nap 1,409,725-ször oly nagy mint a föld, s hogy 25 nap alatt fordul meg tengelye körül? Mi köze van a végtelen ősködnek ahhoz, hogy a legközelebbi sürüsödési centrum, melyből azután a Merkur bolygó alakult nyolcz millió mértföldnyire van a naptól, — hogy átmérője 670 mértföld, mig a földé 1720, stb. stb.? ezek mind adatok, melyeken túl nincs fizikai vagy mechanikai magyarázat. Mi köze a végtelen anyagnak ahhoz, hogy a bolygók másodperczenként 30 vagy 40 vagy 100 kilométernyi sebességgel mozognak? Mi csak törvényeiket ismerjük; minden egyéb pozitiv meghatározásra áll az, amit Newton mond a mozgásokról: *„hi omnes motus regulares originem non habent ex causis mechanicis.“* De hát nem képződött-e minden mechanikus szükségességgel az ősködből, mint azt Kant, Laplace, Braun magyarázzák? igen is minden mechanikai szükségességgel képződött és alakult, de természetesen az *adott tömegek és azok tulajdonságainak alapján.* Ezek voltak az okai az egész okszerü kifejlődésnek. *A szükségszerü kifejlődés megint csak pozitiv adatokból indul ki.*

Most már össze foglalhatjuk mindazt, amit a lények, történések és alakok kontingenciájáról mondtunk. Mindenütt ugyanazon eredményre bukkantunk.

Kezdve az elemeken, az összetett testeken és alakokon át, föl a kozmos óriás szerkezetéig, minden meghatározás, tulajdonság, mennyiség és szám nem más mint *meró tény.* Sem a chemiai, sem a morfologiai elemzés nem birja levezetni a lények és alakok egyetlenegy kvalitását és meghatározását az anyagból. Az összetételekben nemcsak azt nem tudjuk, hogy *mily módon* történik az egyesülés, de azt

sem, *hogy miért ily foltételek és körülmények közt. Minden egyesülés nem más mint merő tény.* Miért van a fának ily alakja, miért ily levele? lehet-e az alakot az elemek chemismusából levezetni és életét a chemismusból és az alakból? *Csupa tény!* Lehet-e az állatot a növényből megérteni, — s a növényt a jegeczből? s ismét lehet-e a cserfát megérteni a földi eperből s az oroszlánt a csigából? *Mind merő tények.* Igaz, hogy mind anyagból állnak s hogy az az anyag minden alakban a mechanikai szükség utján jár; de az anyagnak ilyen alakká való egyesülése, — a kvalitás, — a fokok különbözősége, — ezek azon tények, quae «non habent originem ex causis mechanicis.«

Tehát arra, hogy a természetben a lények ezen rangfokozatát látjuk, t. i. *chemiai elem, chemiai vegyület, jegecz, növény, állat,* — s minden egyes rangfokozatban a lények és alakok beláthatlan különbözőségét, — arra mondom mechanikus okot soha sem fogunk találni; — sajátos lényük oka rejtve lesz előttünk mint természettudósok előtt. Olyan képlet nincs, mely által az ősanyagból levezethetnők a természet konkrét lényeit. Szóval a föld, a nap, minden növény, jegecz és állat, minden chemiai elem *külső föltételek által meghatározott természeti tények.*[1]

[1] «Vergessen wir nicht, was in allen Gebieten des Seins unbegreiflich und unerforschlich bleiben wird. Wenn wir auch Schritt für Schritt einen Process oder eine Lebensbewegung verfolgen und denselben durch absolut giltige Gesetze fixiren können, so bleibt uns doch der *ursächliche Grund* . . . verborgen. Woher kam der Anstoss, der die Weltkörper kreisen macht? woher der Antrieb, der Sauerstoff zu Wasser, die Elemente der Luft und des Wassers zu organischen Substanzen verbindet? woher das Bestreben dieser Stoffe, sich zu Zellen, zu Pflanzen und Thieren zu organisiren? Wir sind hier absolut gezwungen, zu einer unserer Erkentniss unerreichbaren (!) Kraft unsere Zuflucht zu nehmen. Sie wohnt in jeder Erscheinung der organischen und unorganischen Natur und ist, wenn sie auch in jeder einzelnen eigenthümliche Resultate zu Tage fördert, doch die nämliche. Es ist die wahrhaft lebendig machende Kraft, welche über allen Kräften thront, die Quelle aller Bewegungen ist, alle Gesetze beherscht; es ist das uns überall unbegreifliche Warum, während unserem beschränkten Auge nur das Wie zugänglich ist, — der unerforschliche erste Grund, von dem Alles ausgeht.» Nägeli. System. Uebersicht d. Erschein. im Pflanzenreich. 1853. p. 60.

Méltán ismételhetjük ezek után a kozmologikus érv ezen második alakját:

A világ csupa különböző lény, különböző történés, különböző alak óriás hálózata. Hogy ezek a különböző lények, történések és alakok éppen ilyenek, amilyenek valóban s nem másfélék, ennek oka nincs a természeten belül: tehát a világnak oka valami más a természeten kivül álló tényező.

Az Isten az anyagot teremtette.

Az eddig kifejtett két kozmologikus érv az anyagot kétféle meghatározás alatt tüntette fel; *az első* bemutatta a természetet mint a mechanikus hatások beláthatlan hálózatát, melyben minden ok és okozat szerint függ össze; *a második* bemutatta ugyanazt a természetet mint különböző, esetékes formák összeségét, melyeknek okát nem találni az anyagban.

De hát bizonyitják-e ezen érvek, hogy maga az anyag, mely ezen meghatározások, *ezen formák alatt áll*, hogy mondom az anyag maga az ő állagában esetékes *valami?* Mert hisz a működésben és a formákban lehet helye oly meghatározásnak, mely külről jön; de a meghatározásokat magába felvevő anyag, meglehet, hogy nem esetékes.

Ez az ellenvetés megegyez Kant nehézségével, melyet főleg a czélszerüségből kiinduló érvek ellen emel; amennyiben mi szerinte ezen és hasonló érvekben csak az anyag «rendezőjére» és nem «teremtőjére» következtethetünk. Abból, például, hogy az anyag annyi számtalan alakban, annyi különbségben fordul elő, *nem lehet azt következtetni, hogy az anyagot az Isten teremtette*, hanem csak azt, hogy az Isten az *ősanyagot először* 70 *elemmé, azután ezeket összetételekké, az összetételeket jegeczekké, növényekké, állatokká formálta.* Hogy honnan veszi magát az anyag, azt érvünk világánál meg nem tudjuk. Kant kifogása valóban az Isten létének bizonyitása ellen irányul; mert csak *a ki teremt, az valóságos Isten:* — ha mi csak azt birnók bizonyitani, hogy az Isten a tőle független s nem tudni honnan s hogyan lett

anyagot rendezte: akkor ugyan nem bebizonyitanók a *szellemi ősoknak*, a valóságos Istennek létét.

A kozmologikus érvet Kant nehézsége meg nem ingatja, hanem inkább alkalmul szolgál, hogy mélyeibe hatolhassunk s hogy egy abstrakt fogalmat, az «anyagot» s a vele párhuzamos «erőt» éles kritika alá fogjunk; mert ezen abstrakciók kinozzák édes anyjukat, az emberi észt legkegyetlenebbül, s bolonddá tartják őt legkomolyabb törekvéseiben. A tudósok folyton evvel a két szóval «anyag» és «erő» dobálódznak, a pantheismus mint bevehetlen, ősi sánczai közé vonul mögéjük, s még a materialista természettudomány is egyre szeret rájuk támaszkodni.

A kérdés az: minő rendező Istent mutat be a kozmologikus érv?

Szerintünk a levegő, a szivárvány, a kutya, a homok, a csillagok, a folyók, a föld, a füst, a szénsav, az éleny — csupa kontingens lény, az ősanyag bizonyos kombinácziója. Helyén lesz talán, ha megjegyzem, hogy a tudósok szeretnek manapság az elemeken túl fekvő ősanyagot fölvenni, mely a mi földünkön eredeti állapotában ismeretlen, de talán még a távoli «csillagköd» anyagával azonos. Nekünk nincs okunk e föltevést elvetnünk; meglehet, hogy a mi «elemeink» összetételei valami ősanyagnak; vannak, kik a két villanyosságot emlegetik ősanyagul. — Végső elemzésben tehát erre az ősanyagra bukkannánk. Kant itt azt mondja: érvetek ennél az ősanyagnál kezdődik s igy annak eredetét, a tulajdonképeni teremtést nem érinti. De hát hogyan is kezdődik az az érvelés az ősanyagnál? Érvünk abból indul ki, hogy minden anyagi s mondhatni — amit mi nem érintettünk — minden véges szellemi lény magán viseli a kontingencia jellegét. Nincs a priori képlet vagy törvény vagy elv, melyből a konkrét lények meghatározásait le lehetne hozni. A konkrét lények *merő tények*, melyeknek természetes, hogy van okuk, de nincs önmagukban, hanem rajtuk kivül fekvő tényezőben. Világos tehát, hogy ez az argumentáció minden konkrét lényre illik, amely nem szükséges; s ha illik minden konkrét lényre, hol kezdődik

majd alkalmazása? Mi az az «ősanyag»? Nincsenek-e erői, tulajdonságai, nincs-e sürüsége, rezgési gyorsasága, nincs-e semminemü *chemiai és morfologiai meghatározása?* Hogyne volna; hiszen anyagi valóság- s valamennyi meghatározásnak és «praedicatum»-nak hordozója. Az az ősanyag is *egy specifikus tény, véges, korlátolt, meghatározott.* Hogy miféle tulajdonságai vannak, azt nem tudom; de hogy nem létezik tulajdonságok nélkül, azt a konkrét lét fogalmából következtetjük. Ezek a tulajdonságok nem szükségesek, már csak azért is, mert korlátoltak és végesek. Ki szabta meg tehát az «ősanyag» lényegét? *Ki adott neki létet? ilyet, itt, ekkor, ily mennyiségben stb. stb.?*

Mit müvel az ellenvetés? a valóságos világból elvonja az «ősanyag» fogalmát s evvel a merő abstrakcióval, *mely nem tartalmaz más fogalmi jegyet* mint ezt, hogy minden részecskéje mozgásba hozható s viszonyba léphet szám, súly, hely szerint mással, begyőzi, hogy ezt az «ősanyagot» az Isten rendezi világgá, hogy csak a rendezés által lép a valóságba az éleny, a köneny, a viz, a kő, a tüz stb. De az ősanyag» nem abstrakció, az «ősanyag» való, konkrét lény, — lehet róla elmondani «quid, quale, quantum»: tehát magában véve nem kezdet, hanem más által meghatározott valóság. A ki meghatározta ennek a végső elemi valóságnak tulajdonságait: az adott neki létet is. Mert amint nem lehet mennyiséget adni milyenség nélkül, vagyis nem lehet egy fontot adni *mint fontot*, hanem igen font hust vagy vasat vagy követ vagy vizet vagy levegőt: ugy nem lehet adni *mennyiséget és milyenséget in concreto valóságos lét nélkül.* Adni, meghatározni a végső elem milyenségét és mennyiségét, — ez annyit jelent, mint adni és meghatározni létét is. Már pedig a végső s tulajdonképeni «elem», az «ősanyag» meghatározásokkal bir, mert konkrét valóság: tehát aki e meghatározásokat adta, az ugyanazáltal adott neki létet is. Az «ősanyagot» teremteni kellett. Isten a teremtője.

Hogy Isten az anyagot valóban teremtette, azt abból bizonyitjuk, hogy az anyag mindig egy konkrét valóság,

s nem létezik az az általános «anyag és erő», melyet a pantheismus, a materialismus s minden egyéb, helytelen bölcseleti rendszer mindannyiszor az első csatasorba állit. Szerintük az «anyag» valami «Weltsubstanz», mely érintetlen s változhatlan fönségben és szükségességben rejlik az empirikus világ mögött. Nem fér hozzá a tünemények és történések változékonysága; «das im ewigen Wechsel der Erscheinungen sich gleichbleibende Universum», — evvel ütnek el mindent. Az anyagból gyúrhat valaki más alakokat, de az anyag maga — legalább is egy második isten, — örök, szükséges, végtelen.

Első tekintetre világos, hogy ez az általános «anyag» és «erő» semmi más mint egy abstrakció, — ens rationis; nem reális elv, melynek léte van a tárgyi rendben, hanem egy ens rationis, mely csak a fogalmak világában létezik. S ami első tekintetre világos, azt a tudományos kutatás lépten nyomon bizonyitja. Az «anyagot» elleneink ugy léptetik föl, mint általános, előbb is létezett, s a valóságos világ tényeitől független valamit. A világban mint kimutattam *csupa sajátosan körvonalozott, specifikált és egyedeket alkotó lények vannak, s más anyag nem létezik.* Tulajdonságairól semmit sem tudunk, csak azt, amit ezeken a konkrét valóságokon tapasztalunk. Az atomok is valóságos, specifikus testek; arról az állitólagos «általános anyagról» semminemü fölvilágositással nem szolgálnak, nem is szolgálhatnak, mert az atomokat mi csináljuk hypothesiseink által, fölruházzuk őket azon sajátságokkal, melyeket az empirikus anyagon tapasztaltunk, azután konstruáljuk belőlük — ismét hypothetice — a tapasztalatból jól ismert testet. Nem mondom én, hogy az atomok a valóságban nem léteznek, — tudom, hogy nincs manapság jelentékeny természettudós, aki az atomok létéről kételkednék; de azért mégis csak tudnunk kell, hogy hányadán állunk az atomismussal. Az atomismus egy hypothesis, melyben könnyen kezelhető kifejezésre hozzuk a chemiai és fizikai tényeket, melyeknek megfejtését keressük, — semmivel se több. Fölvilágositást az «anyag» lényegéről nem ad.

Tegyük föl már most a kérdést: *micsoda a valóságos világ?*

a) *Csupa individuális alak*, melyek szükebb vagy tágabb köröket képeznek rokonsági jellegeik szerint s összeségükben egy nagy összefüggő rendszert. *Ami általános, az nem létezik a valóságban.* Nincs általános anyag, általános erő, általános hatás. Csak a mi valóságos, az hat; — az — pedig mind külön-külön áll magában. A valóság tehát csupa sokaság és különbözőség, egységes törvények alatt.

b) *Csupa konkrét erő*, általános erők nincsenek. Anyagi erőt anyagon kivül nem ismerünk; sőt többet mondok, mi általában véve semmi erőt sem ismerünk, mi azt se tudjuk, hogy mi az erő. Ez a fogalom «*erő*» tulajdonképen csak egy más kifejezése a *hatás tényének.* A hatás okát erőnek hivjuk; a hatást látjuk, az erőt nem látjuk, az erőről magáról tehát nem is tudhatunk semmit, csak amit a hatásból belefektetünk. Nem lehet az erőt az anyagban oly módon képzelnünk, mint egy dugványt, melyet a földbe szúrunk; jól mondja Wigand, hogy akkor nagyjából csak azt tennők mit a mitologia, midőn minden fába, szirtbe, forrásba egy-egy nimfát képzelt, — ható, éltető elem gyanánt.

Általános erők nem léteznek. Nincs általános vonzás, általános villamosság, általános meleg, — mely mint mindmegannyi folyam rendelkezésre készen áll az «általános anyag» zsilipei mögött s majd itt majd ott ömlik kisebb-nagyobb mérvben s hoz változatot az egyforma «anyagba.» Hanem igenis léteznek *általános törvények*, melyek szerint a minden testben különálló, *konkrét erők* hatnak. Nincs általános vonzás, hanem minden testnek megvan a maga specifikus sulya; — nincs általános meleg, hanem minden testben sajátszerü meghatározásban lép föl az a tünemény, melyet mi az elvont «hő» vagy «meleg» szóval jelzünk. Nincsenek általános halmazállapotok, «szilárd, folyékony és légnemü» testek, hanem csak valóságos, külön-külön álló, specifice meghatározott testek: a szén, a trachit, — a viz, az olaj, — a levegő, a szénsav. S következőleg nincs egyetlen atóm sem, mely ne volna minden tekintetben, konkrét

tulajdonságok által precizirozva. Tehát midőn mi a hőről vagy a villamosságról beszélünk, midőn törvényeket formulázunk, nyilvánvaló, hogy abstrakciókkal van dolgunk. Az abstrakció pedig természetesen másodrendű jelentőséggel bir; *az elsőrendü, a mérvadó, a döntő az maga az empirikus tény, az egyénileg és fajilag kidomboritott jelleg.*

Mi következik már most ebből? az, hogy a természetről s annak ősokáról okoskodván ne huzakodjunk elő «általános anyaggal és erővel,» mely csak abstrakció, hanem maradjunk meg a valóságoknál. Amit ezekről bebizonyitunk, az áll minden anyagra és erőre. Ha tehát a valóságokra rábizonyitottuk, hogy meghatározásaik egy kivül álló okot követelnek, nem üthetjük el ezt a bizonyitást avval, hogy az egyes lények igenis követelik a konkrét meghatározást, de az általános anyag az nem követeli. Igaz, nem követeli, de miért? Nem követeli, mert nem létezik; nem létezik, mert abstrakció; abstrakció, mert nincs benne a valóságos konkrét dolog minden jegye, hanem egy részük, t. i. néhány tulajdonság, — s éppen *a valóságos lét*, az marad el az abstrakcióban. Mihelyt valami valóságos léttel bir: azonnal konkrét, meghatározott lény, mely kivül meghatározót kiván.

Ezen magyarázat ellen azt lehetne mondani, hogy ellenkezik a természettudomány föladatával sőt tagadja azt; ennek czélja ugyanis minden *egyes tüneményt és történést általános okokra, általános erőkre és törvényekre visszavinni*, s ha ez sikerült, akkor a történésről azt mondják, hogy meg van magyarázva. Igy például, ha kimutatják, hogy a ház azért gyuladt ki, mert a villám ütött bele, ez még nem nagy tudás, de ha a villámot és a delejtű elhajlását ugyanazon okra vezetik vissza, ez már tudomány. Hasonlókép ha egyszerüen okadatolják, hogy az alma azért esik le a fáról, mert a föld vonzza, ez valami; de a tudomány czélja az egyes történést általános okra vinni vissza s azért törekszik kimutatni, hogy egy s ugyanazon törvény szerint esik az alma a fáról, leng ivben az inga, nő lefelé a gyökér, árad és apad a tenger, jár körben a hold, a föld s a bolygók rendszere. Tehát a tudomány általános okokat

keres s akkor lesz legtökéletesebb, ha esetleg mindent általános okra vezethetne vissza, föltéve természetesen azt, hogy ez a visszavezetés a valóságnak megfelel.

Azonban ez az ellenvetés ugyanazon hibában szenved, melyben az «általános anyag és erő» leledzik. «Általános okok» nem léteznek; ezek merő abstrakciók. Szokás ugyan mondani, hogy ezt vagy azt a tüneményt ilyen meg olyan «általános törvény» és «általános erő» magyarázza; de ez a kifejezés nem azt jelenti, hogy annak *az illető tüneménynek reális oka* valami általános törvény, hanem csak annyit mond, hogy azon tüneményben a reális, konkrét ok *hasonló azon reális és konkrét okokhoz, melyekről az „általános erőt" elvontuk;* — valamint azt is jelenti az a kifejezés, hogy a tüneményben a történés konkrét módja, hasonló azon reális és konkrét módokhoz, melyeket más testekben is megfigyeltünk s e megfigyelésünknek szóban kifejezést adtunk, melyet törvénynek hivunk. *Tehát a „törvény" éppugy mint az „általános erő" általános okok nem lehetnek, egyszerüen azért nem, mert abstrakciók; az abstrakciók pedig nem léteznek s következőleg nem is hatnak.*

Ebből kifolyólag azt lehetne ismét mondani: minek iparkodik tehát a természettudomány általános okokat, erőket és törvényeket fölállitani, ha ezek csak abstrakciók, s a valóságban nem léteznek.

Erre azt feleljük: «általános» vagy azt jelentheti, hogy számszerint «*egy valami*," ami mindenütt van s mindenütt hat, vagy azt jelenti, hogy megszámlálhatlan sok, de «egyféle.» A tudás azáltal is halad, hogy az óriási változatosságban megismeri az «egyfélét» s az «egyféleségben» tudja mindjárt a törvényt, mely benne megvalósul. Ha tehát kimutatta a tudomány, hogy a leeső és guruló almában, a lengő ingában, az apály és dagályban egy törvény lép föl: akkor azt is állithatjuk, hogy az almában, az ingában, a tengerben és a holdban *egyféle* erő, *egyféle ok működik.* De azért az eső almában, a lengő ingában, a dagadó tengerben nincs ám valami *általános, mely számszerint egy s ugyanaz,* — hanem az alma atómjai, az inga atómjai, a tenger atóm-

jai birnak *egyféle erővel*, mely egyféle erő annyi konkrét s különálló valóság, ahány atóm vagy ha azontúl is kell mennünk, ahány különálló anyagi elem létezik.

Ha tehát a reális, a létező okot keresed, ne azt mond, hogy az alma azért esik a fáról, mert az általános vonzerő hajtja; — hanem azt mond, azért esik, mert az alma atómjaiban székelő töméntelen kis vonzerők és a föld atómjaiban rejlő még töméntelenebb kis vonzerők eredője ez a mozgás, melyet esésnek hivunk.

Csak igy menekülhetünk az abstrakcióknak velünk üzött bujdosdi játékából! Általános erők, általános okok nincsenek; ami valóságos, az mind különálló és konkrét.

Egy más nehézséget ekkép formulázhatunk: *az erők egyenértékénél* fogva tudjuk, hogy erő nem vész el, hanem igenis átváltozik. Igy ha jeget olvasztunk, a tüz vagy a kéz melege átváltozik a tömecsek szélesebb kirezgésévé, mely a folyékony halmazállapotot adja; ha a vasat dörzsöljük, az inak mechanikus munkája átváltozik a vasban hővé; — a gőz feszereje hajthatja a fujtatót, tehát mechanikus munkát ad, a mechanikus munka eszközli a levegő összeszoritását, a levegő kiömlése okozza az orgonasíp rezgését közli, magát a levegővel, a levegő rezgésbe hozza a dobhártyát, a dobhártya afficiálja a halló ideget, ez alterátiót és chemiai müködést vált ki az agyban, melylyel a lélek közremüködik. Az *erők egyenértéke* tehát azt látszik bizonyitani, hogy csak egy, *általános erő* létezik, mely az anyagon végig szalad, mint a patakvize s a különféleség csak az anyag különbözőségétől függ. *A nehézség tehát ez lesz: létezik egy általános erő s ez a mozgás.*

Felelet. *a*) Közvetlenül mindig csak erőkkel, sajátságokkal, tulajdonságokkal körülvonalazott és precizirozott anyagi dolgokat ismerünk. Anyagot, melynek ne volnának erői, sajátságai, tulajdonságai, nem ismerünk: azért a merő indukció révén állitjuk, hogy *anyag erők nélkül nincs. Van-e azonban erő anyag nélkül, azt semminemü indukció által ki nem derithetjük.* Azért tehát ez az állitás is, hogy *az erő nem más mint mozgás*, s következőleg valami, ami

mindig mozgó anyagban létezik s azt feltételezi, — egészen észszerütlen, mert okadatolatlan állitás. Még ha az anyagi világra alkalmazzuk is, ott is csak a tapasztalat általánosságával dicsekedhetik. Nagyobb általánossága nincs. Meglehet, hogy minden anyagi erő mozgással jár, — meglehet, hogy nem. Jóllehet nekem semmi kifogásom sincs az ellen, a ki mondja, hogy eddig minden anyagi erő mozgással jár.

b) „*Általános mozgás*" sehol sem létezik, hanem mindenütt, ahol mozgás van, ott mozog *valami*, mozog *valahogy*, mozog *egyenesen* vagy *görbén*, *hullámzatosan* vagy *ütésszerüleg*, *gyorsan* vagy *lassan*. Mihelyt a mozgás in concreto föllép, tulajdonságokkal, meghatározásokkal bir, csak ugy mint minden más létező tárgy. Mozgás a fény, mozgás a villám, mozgás a hang, mozgás a gőz feszereje, mozgás a vasut iramlása, mozgás az esés, mozgás a széttörés, mozgás a lökés, mozgás az explosio, mozgás az alteracio, mozgás a dörzsölés; de mindez a mozgás *qualitative* ugy különbözik egymástól, mint különbözik a vas, a higany, a viz, a kender, a majom. Hol van itt valami ami általános? hol van itt valami, amit *általános mozgásnak* hivhatunk. Általános mozgás csak abstrakcióban van; tényleg sehol sincs.

Hanem hát a majmot nem lehet kenderré változtatni, mig a lökést lehet fénynyé, lehet meleggé, lehet feszerővé változtatni, ugylátszik tehát, hogy jóllehet minden létező mozgás konkrét meghatározásokkal biró lény, ezek a meghatározások alighanem csak esedékes módosulások, melyek alatt a mozgás egy és ugyanaz marad.

Ez az ellenvetés végre megérleli az egész kérdés tulajdonképeni megoldását. Valamint különbözik a majom és a kender: ugy különbözik a hő és a hang. Csak kérdezzük önmagunktól nemde két egészen különböző dolog a hő és a hang? Ez a milyenség, melyet hőnek hivunk soha sem változik át hanggá, de igenis a mechanikus munka, mely a hőben szerepel, átmegy más testbe, ahol a testnek a chemiai, fizikai, morfologiai tulajdonságai miatt, nem hőt, hanem hangot eszközöl. *A mechanikus munka ez a mozgás egyik oldala, — a kvalitás, ez a mozgás másik oldala.* A mecha-

nikus munkát, melyet az ütés, a feszitő gőz, a rezgő napsugár, a villám végez, — az mindezekben egyféle s mérhető, — de a mozgásnak az a sajátos alakja, melynél fogva ezt a mozgást ütésnek, emezt a gőz feszülésének, azt a napsugár rezgésének vagy villámnak mondjuk, kvalitativ különbségeket tüntet föl, melyek csakugy nem változnak át egymásba, nem mérhetők, nem adhatók össze, mint a hogy nem lehet összeadni vizet, kendert és majmot. *A különböző mozgások különböző lények,* szorosan függnek össze a testek chemiai és morfologiai tulajdonságaival. Ime a villanyszikra a puskaport meggyujtja, — az élenyt és könenyt pedig vizzé egyesiti; valóban itt két lényegesen különböző mozgást látni; de honnan ez a különbség a mozgásban? magából a chemiai és morfologiai különbségekből. A mily különbözők a chemiai és morfologiai tények: oly különbözők a mozgások is.

Mire vonatkozik tehát az «erők egyenértékének» törvénye? *Az erők mechanikájára és nem kvalitására.*

Ezen hosszas kitérésének eredménye az, hogy kimutattuk, miszerint nincs «általános anyag» és «általános erő», hogy mindkettő merő elvonás. Mivel pedig elvonások, nincs bennük több, mint azon valóságokban, melyekről e fogalmakat elvontuk. Ha a valóságos alakban, milyen a viz, a levegő, a tüz, a szivárvány, nem találni fel azt az ősokot, mely az illető jelenséget megokadatolja: akkor ezt az ősokot nem találni fel, az «általános anyagban s az «általános erőben» sem, — épen azért, mert ezek csak elvonások. A «törvény» az is csak elvonás. Ha valaki azt mondja, hogy az inga lengésének oka a nehézkedés törvénye, helytelenül beszél; az ok mindig reális valami, — a törvény pedig elvont forma; nincs a valóságban, csak az észben; ami nincs a valóságban, az eszközlő ok nem lehet. S mégis arra törekszünk, hogy minden jelenséget általános törvények alá hozzunk; halad-e ezáltal a tudomány? Hogyne, hisz a tudomány ismeret; már pedig ha sikerült eddig ismeretlen tüneményeket általános törvények alá soroznunk, azt azon fölismerés által tehettük, hogy bennük *egyféle* erők müködnek; világos azonban, hogy ez által *sem az erő, sem*

a müködés megismerése felé egy tapodtat sem közeledtünk. Sőt ha a világ valamennyi jelenségeit általános törvények alá hozhatnók is: akkor sem haladtunk előbbre a *reális erők* és a *reális okozás* ismeretében.

Bizvást ismételhetjük már most az imént fölvetett kérdésre «micsoda a valóságos világ»? adott feleletünket: a *valóságos világ csupa individualis alak és csupa konkret erő;* s következőleg az «általános anyag és az általános erő» az egy «non ens» *s az is volt mindig*, amelyből épenséggel nem lehet argumentálni sem előre, hogy a világot belőle kimagyarázzuk, sem hátra, hogy azt az okok sorában utolsónak állitsuk. Azonban hogy mondhatni azt, hogy a valóságos világ *mindig* csupa konkret erőkből és individuális alakokból állt, mikor mi is megengedjük a Kant-Laplace-féle theoriát az *ösködről.* Ugy látszik, hogy az ősködben individuális alakokat és konkret erőket nem találni?

Már többször megadtam a feleletet ezen nehézségre. Nem tagadjuk mi, hogy az alakoknak és erőknek vannak «csiraállapotaik.» A kozmosz, a föld, a növény, az állat valóságos kifejlésen megy végig. A különbségek, melyek a kifejlődés stadiumaiban egymásután fellépnek, nem voltak meg kezdet óta — ezen alakjukban; de nem voltak-e meg sehogyan sem? Hiszen ez éppen az oksági elv ellen van. Ha a különbségek valóságos lények: kell valóságos okkal birniok. Ha pedig ezek a lények *valóságos különbségek*, kell az okokban különbségeknek fönállaniok. Semmi sincs a hatásban, ami nincs a ható okban; — ha tehát a hatásokban *valóságos különbségek* észlelhetők, kell az okokban is valóságos különbségeknek létezniök. Változtat-e ezen szükségességen az, hogy kezdetben *egy ösköd* létezett? Semmit; ha létezett: ugy abban az «egy»-ségben csiraképen benn volt valamennyi különbség. Azután kifejlődtek: először az anyagi, szervetlen alakok, azután a szervesek, — épugy először a chemiai, azután a fizikai és kozmologikus erők. Honnan a különböző kifejlés? a különbségekből, melyek az *ösködben* benn voltak.

Ezen különbségekbe beleérthetjük azokat a «potentiá»-

kat és «seminá»-kat, melyekről sz. Ágoston beszél *a növények és állatok teremtésében.* Isten, ki az ősködbe a különbségeket csiraképen behelyezte: behelyezhette azon különbségeket is, melyek a kozmosz s első sorban a mi földünk *bizonyos kifejlési stadiumában* hatni kezdettek, s melyekből a növények és állatok előálltak. Sokan nem tartják tudományosnak a külön álló teremtési aktusokat, melyekkel Isten a specieseket külön-külön a létbe hivta. Legyen; őrizze meg a természettudomány a természet impozáns egységét azon postulatum fölállitása által is, hogy minden egymásból ered. Nincs a kinyilatkoztatás ellen, ha valaki fölteszi, hogy a növények és állatok mind *egy össejtből* származtak, — nincs a kinyilatkoztatás ellen, ha valaki állitja, hogy *ez az össejt a földből vagy a vizből nőtt ki; de az oksági elven sohasem szabad magunkat túltennünk:* az az össejt, amely a földből vagy a vizből kinőtt, — azok a növények és állatok, melyek abból az össejtből származtak, pozitiv különbségeket tüntetnek fel; a különbségeknek okai az össejtből származtak, pozitiv különbségeket tüntetnek fel; a különbségeknek okai az össejtben s még hátrább a földben vagy a vizben voltak. Amint nem birják a különböző alakok, a higany, a tüz, a só, a szilva, a macska, stb. okukat önmagukban, ugy nem birják ez alakok csirái, s a csirák kezdetleges pontjai okukat önmagukban. Tehát ismét hangsúlyozom: ez a természetmagyarázat *a*) egy különbséget sem fejt meg, — *b*) egy különbséget sem tüntet el, hanem — *c*) hátratolja okaikat, mig végre — *d*) az ősködbe rejti valamennyit kifejletlen állapotban. S mit ér el ezáltal? megóvja a *természet egységét,* de nem magyaráz ki semminemü különbséget. A különbségek ugyanis tények, melyeket *pozitiv akarat állapitott meg.*

Még csak arra kivánok felelni: mit kell az alatt gondolnunk, ha a tudomány «általános erőkről» beszél, milyenek: az általános vonzás, a villamosság, a hő stb.? s mi felel meg nekik a konkrét világban? Először azt mondtuk, hogy «általános erők» a valóságban nem léteznek azon értelemben, mintha ezek mindmegannyi folyamhoz hasonlólag végig járnák az anyagot s majd itt majd ott érvényesülné-

nek. «Bizonyos megszokott kifejezések ugy veszik ki magukat, mint hogy ha a természetben egy vagy több erőforrás léteznék (vonzás, villamosság, hő, stb.), melyekből az egyes lények ugy meritik mozgató erőiket, mint a hogy a gyárnak különféle gépeit egy közös gőzgép hajtja. Nem ugy áll a dolog; hanem minden egyes test, de sőt az anyag minden egyes atómja *saját maga erőinek forrása.* Ép azért látjuk a természeten, hogy az él ellentétben a gépekkel, mert ezeket közös (erről mondhatni, hogy általános) erő, a gőzgép ereje hajtja, a természeti alaknak pedig minden egyes pontja bir tulajdon erővel, mely általános törvények szerint müködik. A természet inkább oly gyárhoz hasonlit, melynek minden egyes kerekét és rúdját külön-külön emberi kéz hajtja vagy egy hadsereghez, mert ezeknek annyi *erőközpontjuk* van, a hány a munkás s a hány a katona.» Wigand. i. m. II. 175 l. Tehát «általános erők» nem léteznek; a mi a természetben ezen fogalomnak megfelel, az nem egyéb, mint az anyag minden egyes atómjában rejlő erősziporkák *egyfélesége.* Ezek az erősziporkák hatásaikban egyesülnek s egy közös eredőt adnak; de csak a hatások egyesülnek, az erők nem. Ezek, valamint minden egyes atóm, s minden összetételük megmaradnak individualitásukban; s ezen minőségükben nem találni bennük semmi okot, hogy miért éppen ilyenek, s nem másfélék.

Tehát a természet valóságában nincs semmi, ami általános: nincs általános anyag, nincs általános erő, nincs általános törvény. A természet csupa individuumot alkotott. Nincs az anyag egy részecse sem, mely vagy önmagában teljes *individuum* ne volna, vagy egy nagyobb egyedi alaknak részét ne képezné. Az «általánosságok» csak az ész abstrakciói: a valóságos természetmagyarázat nem az általános törvények alá való sorozásban, hanem az individuum teljes fölértésében állna. De mivel az individuum végső oka nem az anyag, nem az erő, s nem a törvény, hanem *egy tény*, mely a természeten kivül áll, azért a természettudomány saját elvei erejében, melyek a természet korlátai közé szoritják, e fölértéshez nem emelkedhetik; — a természet-

tudós pedig, ha a természettudomány elveit elhagyja, fölemelkedik a végső okhoz, *a tények okához*, de eo ipso nem mint természettudós, hanem mint bölcselő.

Nagyon hosszúra nyúlt az «általános anyag s az általános erőnek» szentelt kitérésünk, melyre alkalmat szolgáltatott a szokásos különböztetés a valóságos világ és az anyag közt. Mialatt mi kozmologikus érvünket a valóságos világra épitjük: addig a spekulácio egy testbe bujtatott abstrakcióval szeretné tönkre tenni bizonyitásunkat. Ez a fogás közös remeklése Kant ellenvetésének, — a pantheismus — és a materialismusnak. Azért méltán nagy súlyt kell fektetnünk ezen abstrakciókra. Mert az bizonyos, hogy az Isten léte ellen emelt nehézségek közt gonosz kisértetképen *két elvont fogalom jár:* anyag és erő. Az emberi ész végzetes szülöttei ezek, arra valók, hogy kinozzák anyjukat. Epedve lesi az ember, mint nyilik szét a világ eredését takaró lepel, mint kél ki a tagadás és a kétség zürzavarából az igazság, — s ime az elvont fogalmak látszatos testet öltve folyton zavarognak, kiszakitják a kutató gondolat Ariadne fonalát, a derengésbe borús felhőt varázsolnak s az analysis és abstractio fényes tehetségéhez végzetes demon gyanánt szegődnek. Ez a jelenség nem új!

A filozófia hajótöréseiben, — kezdve a régi bölcsek álmodozásain, a plátói eszméken, a nominálismus okoskodásain föl egész a modern gondolkozás kategoriás vagy kategoriátlan tévedéséig — nagyban szerepel a *való világba áthelyezett, testbe öltöztetett abstractio.* Szokás ugyan erről a skolasztikát vádolni; folyton zúgnak, hogy a skolasztikusok «hypostatálják» a gondolatokat, v. i., hogy fogalmaiknak való létet tulajdonitanak. Ime a materialismus és pantheismus valóban hypostalál elvont fogalmakat. «Általános anyag és erő» csak abstrakció s mégis ugy argumentálnak, mintha valóságos reális lények, ható okok volnának. Igy készül a tévedés, igy a zavar, a kétség, a szkepszis! Az ész elvonásaira ráfogják, hogy léteznek tér- és időben, — ugyanazon módon mint léteznek az észben s azután kezdődik az érvelés; a logika vaskövetkezetességgel belekerget a tévelybe.

Két ily veszélyes abstrakt fogalom: az anyag és az erő. Veszélyesek azért, mert az Isten létét bizonyitó érvekre a «fascinatio nugacitatis» régi hatalmával borút öntenek; törekszenek utat törni azon messziről villámló kételkedésnek, hogy talán nem bizonyitanak azok az érvek, hogy talán van kibúvó alúluk. Azért szükséges ezen oldalról is lehetőleg éles megvilágitásba helyezni az Isten létét bizonyitó érveket, különösen a kozmologikus érvet.

(Folyt. köv.)

A VADHÁZASSÁGOK OKAI ÉS ORVOSLÁSA.

Irta CASSIODOR.

Annyit sohajtoztak — sopánkodtak és sohajtoznak — sopánkodnak még ma is azok, a kikhez tartozik, a vadházasságok fölött, hogy szinte megcsömörlik tőle az ember; de, hogy emberül hozzáfognának e métely kiirtásához, megszüntetéséhez, ez vajmi kevésnek jut eszébe. Nekünk papoknak, lelkipásztoroknak, a kiknek egykor az ily szerencsétlen elbukottak lelkéről is számolnunk kellend az Ur előtt, nem kettős, de százszoros kötelességünk: ismerni eme rákfene okait, s nemcsak ismerni, de meg is ragadni az orvoslására szolgáló eszközöket.

Ne féljen azonban a tisztelt olvasó, hogy most majd egy száraz, unalmas értekezést fog olvasni, amelyben ki lesznek fejtve, per longum et latum, a vadházasság ethikai, társadalmi, paedagogiai meg mit én tudom miféle okai, és ajánlgatva azok orvoslása ugyanolyan, sőt még nemzetgazdászati szempontból is. Nem! Vigasztalódjék. Mi nem virágot, de gyümölcsöt kivánunk; nem szép theoriát, de eredménydús praxist, miért is in medias res vágunk, s elősoroljuk röviden azon okokat, melyek a szegény vadházasokat nem annyira bünükre vezették, mint inkább abban fogva

Csodálnunk kell a munkát, melyet Savonarola alig egy év leforgása alatt végzett; bámulnunk kell szellemét, mely uj életet öntött egy romlott, felforgatott állam gépezetébe. Az igénytelen szerzetes szabadságot adott a népnek, megmutatta a módot is, hogyan kell azt megtartania és fejlesztenі. Florenczre a szabadság napja ragyogott, melynek éltet adó melegében virágzásnak indult minden; a városba visszatért a rend és nyugalom! Vér nem folyt ez átalakulásban, a vészharangok nem zúgtak, — az anarchia lecsendesült, mint a kiáradt folyó, medrébe vonta vissza piszkos habjait, s a visszafutó árnak nyomdokán szebben virult az élet, tisztább volt a fény, mint valaha!

(Folyt. köv.)

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

Kant ellenvetései a fölhozott kozmologikus érvek ellen.

Minden figyelmes olvasó számot tud adni arról, hogy a kozmologikus érvelés mily állitásokon nyugszik, — mikép következtet, — s mit hoz le.

Az első érv a természet első törvényén, a mechanikus okság elvén épül, mely szerint minden hatás, mozgás, szóval változás a dolgokban, rajtuk kivül fekvő meghatározástól függ; már pedig a mechanikus okság elve egyenlőkép terjeszkedik ki minden anyagra: tehát minden anyag egy rajta kivül fekvő meghatározótól függ.

Az anyag mindig és mindenütt ilyen, — még ha öröktől fogva léteznék is, akkor is ilyen volna: tehát végok nem lehet.

Ezen érvelésnek ereje nem abban van, hogy nincsenek végtelen sorok visszafelé, — korántsem; ez az érvelés egyszerüen szemügyre veszi az anyagot, mely a mechanikus ok-

ság elve alatt áll s ezen elvnél fogva mondja rá, hogy kell egy *nem-anyagnak* lenni, mely maga nem változtattatik meg ismét mástól, kell egy független lénynek lenni. Ez az Isten.

Éppen ugy a másik érv mondja: kell egy lénynek lenni, mely maga oka minden különbségi meghatározásnak s mely nem határoztatik meg mástól, kell *egy szükséges, okát magában biró lénynek lenni.*

Mindkét érv deduktiv s nem induktiv; nem induktiv azért, mert nem azáltal jutottunk el ahhoz az *első okhoz*, hogy végig mentünk a tényezők sorain, mig végre megálltunk az elsőnél, az ősoknál; hanem deductiv, v. i. logikus okoskodás által értünk el az ősokhoz; a) *a folyton s lényegénél fogva külbehatás alatt változó anyagnak kerestünk okot*, — b) *az esetékesen meghatározott s korlátolt dolgoknak kerestünk okot* s a ratio sufficiens elvénél fogva jutottunk a *változatlan* s *önmaga által meghatározott ősokhoz.*

Eddig ilyen ősokot ismerünk s mást nem, hogy aztán ez az ősok egy, hogy végtelen, hogy szellemi s eo ipso szabad, ezt nem veszszük direkte a kozmologikus érvből, hanem az általa nyujtott eredmény alapján lehozzuk.

Ugyanezen eredményre jutunk, ha a világnak térben és időben való végességéből kiindulunk, vagy máskép alakitott *metafizikus okoskodások* által is emelkedünk az első, anyagtalan okhoz, melyek azonban mind többé kevésbé az emlitett kozmologikus tényeken és érveken alapulnak. Igy például senkisem kételkedik a következő metafizikus okoskodáson:

Ha vannak dolgok, melyek más által lettek, kell egy oly lénynek lenni, mely nem lett mástól, hanem magában birja okát. Ez világos; nem lehet minden mástól; — mert ha *mindenről* van szó, akkor azon a «mindenen» kivül nincs semmi, pedig mi a «mindenen» kivül «mást» is emlegetünk. Ez a kifejezés «minden mástól van» contradictio in terminis. Kell tehát oly lénynek lenni, mely nincs mástól, ha egyáltalában van valami. A világ léte eo ipso egy szükséges létet egy ens a se — létet hirdet. Mert ha van valami, nem lehet mind mástól. Azért mondják a pantheisták: a

világ maga ez a szükséges lét; mi pedig mondjuk: a világ utal egy szükséges létre, mert *a*) önmagán oly meghatározásokat hord, melyek nem szükségesek, korlátoltak, lehetségesek, esetlegesek; *b*) mert nem szellemi; *c*) s a szellemivel egy állagot nem képezhet, mint ezt máshol kimutatjuk.

Kant és követői a kozmologikus érvelés lehetőségét tagadják. Ezen hires tagadással szemben meg kell jegyeznünk:

1) Természetesen nagyon jogos kivánalom, hogy senki se mondjon bebizonyitottnak valamit, ami nem az s hogy ne tulajdonitson nagyobb erőt az argumentumnak, mint milyennel bir: de viszont ne várjon egy érvtől mindent. — Kell-e, hogy a kozmologikus érv közvetlenül bizonyitsa, hogy az az *ősok egy*, hogy *végtelen tökélyü*, *teremtő*, hogy *értelmes*? Kell-e bizonyitania, hogy *mindenható* és *végtelen bölcs*? Szóval kell-e az Istent minden attributuma szerint elénkbe állitania? s ha nem állitja, lehet-e mondani, hogy semmit se bizonyit? S miért kelljen egy érvben minden momentumnak benfoglaltatni vagy legalább miért kelljen közvetlenül benfoglaltatni?

2) Tudni kell, hogy mikép bizonyit egy érv; ha ezt szem előtt nem tartjuk: akkor aztán nehézséget eleget találunk. Miben rejlik az érv bizonyitó ereje? miből indul ki? mire támaszkodik?

Mindkét pont ellen hibázott Kant kritikája, s azért roszul kritizált s roszul kritizálnak, kik a nagymester szavaira esküdnek.

1) Kant a kozmologikus érvek elégtelenségét abban leli, *hogy az okság elvének erejében ki nem emelkedhetünk a tapasztalati világból: tehát mindig csak anyagi okra akadunk; ha pedig ki is emelkednénk, akkor sem találnánk egy végtelen ősokot, mert a végesről végtelenre nem következtethetünk.*

Felelet: Élesebb összeütközést valóban képzelni sem lehet. Mindenesetre igaz, hogy ha az okság elve csak a tapasztalat keretére terjed s azon túl nem tudni, támadhat-e valami a semmiből, s mozoghat-e az anyag mozgató erő

nélkül: akkor következtetni az anyagi világon túlra nem lehet. De ha valaki az *okszerüséget* nemcsak az agyvelő organizációjából folyó szükségnek nézi, hanem az *objektiv lét* valóságos elvének ismeri: az ellenvetésben semmi érdemlegeset nem talál. Az anyagi hatók lánczolatában nem találunk okra: már pedig okkal kell birniok: tehát a lánczolaton kivül fekszik az ok. Már most milyen lesz az az ősok? végtelen-e vagy véges? azt nem azáltal hozzuk tisztába, hogy a végesből egyszerre a végtelenre következtetünk; hanem a véges dolgokból egy szükséges lényre következtetünk: a szükséges pedig eo ipso végtelen. (Lásd Nägeli és Strauss D. ellenvetéseit. 14 s k. l.)

2) *Azonban, ha az ősok az oksági elv szerint függ össze az empirikus okok lánczolatával: akkor az ősok is tartozik e lánczba; ha pedig beletartozik: akkor maga is véges.*

Felelet: ha beletartozik e lánczba mint *fizikai, empirikus ható,* mely mozgattatik és azért mozgat: maga is véges lesz, — ezt megengedjük; ha beletartozik e lánczba mint *metafizikai ható,* mely mozgat s nem mozgattatik, mely más szóval magától való: maga is véges lesz, — ezt tagadjuk. Éppen ez a főkövetelménye az oksági elvnek, hogy mivel a fizikai hatókban végokot nem találunk, kell metafizikait felvennünk, v. i., mivel a világ oksorai nem állnak meg magukban: kell a világon kivül fekvő okhoz folyamodni. De hogyan lehet a sorokból kilépni? az absolut értékü oksági elv erejében.

3) *A kozmologikus érv az esetékes létről a szükséges létre következtet, — a föltételesről a feltétlenre, pedig a valóságban csak esetékes és feltételes léttel találkozunk: tehát adott létről következtet nem adott létre. Szabad-e azt tenni?*

Felelet: A következtetésnek ép ez a természete, hogy „*adottról*“ „*nem adottra*“ tér; mert ha a másik tény is adva van: akkor a következtetésnek eo ipso nincs helye. Ha a valóságban feltétlen léttel találkoznánk, nem kellene következtetni. A kozmologikus érv a *tapasztalati* adatokból és az okság elvéből, tehát aprioristikus elvből indul ki, épen azért

a kozmologikus érv sem nem empirikus, sem nem aprioristikus kizárólag; hanem az adatok tapasztalatiak s az elv analytikus.

4) *Mi az oksági elv erejében következtetünk egy ősokra, amelynek nincs oka másban; pedig ez éppen az oksági elvvel ellenkezik.*

Felelet: Az oksági elv szerint mindennek okkal kell birni; a szükséges őslénynek is van oka; ez az ő *szükséges lényege.* Azért szükséges, mert magában birja okát: azért esetleges valamennyi többi lény, mert nem birja magában okát; de oka valamennyinek van. Mi csakis esetleges lényeket ismerünk, melyeknek másban van okuk; ugyanezen oksági elvnél fogva következtetünk arra, hogy van egy lény, mely magában birja okát v. i., amely szükséges. Tehát távol vagyunk az oksági elv megtagadásától, sőt ép ez az elv visz minket erre rá, hogy szükséges lényt ismerjünk fel.

5) *Honnan tudják, hogy az a szükséges lény az Isten? Onnan, mert magától van, s ami magától van, annak semmisem hiányozhatik. De ha ez igaz, hogy a szükséges lénynek semmije sem hiányzik, azt is lehetne mondani, hogy a miről gondoljuk, hogy semmije sem hiányzik, az eo ipso a valóságban létezik. Pedig akkor a fogalomból bebizonyithatnók a lény létét.*

Felelet: A mi következtetésünk ez: a müködésében s létében föltételes világ egy föltétlen, szükséges ősokot kiván. Azután, hogy ez a szükséges ősok az Isten, azt igy mutatjuk ki: ha az a föltétlen, szükséges ősok valóban létezik, akkor minden léttökélylyel kell birnia, mert nincs semmi ok rá, hogy ne legyen benne minden tökély s mert minek lényege a lét, abban minden lét megvan. Nem a szükséges őslény fogalmából következtetünk annak reális létére; hanem *a már reálisnak bebizonyitott őslény jegyeiben* föltaláljuk a végtelen tökélyt s abban az észt, az akaratot, a szellemi létet.

Az imént emlitett ellenvetés azt állitja, hogy mi a *végtelen lény fogalmából* bizonyitjuk be annak *reális létezését.* Ezt az érvet ontologikus érvnek mondják, mely ha-

tározottan téves, mivel abból, hogy én a legfőbb lényt okvetlenül *létezőnek* s *nem merő lehetségesnek* gondolom (ha csak lehetségesnek gondolnám, nem volna a legfőbb), azt vonja le, hogy tehát annak a gondolt lénynek kell léteznie. — Igaz, hogy aki a *legfőbb lényeget* el akarja gondolni annak a «létezést» is föl kell venni jegyei közé, v. i. gondolni kell azt is, hogy létezik; s következőleg nem szabad a lényeg *fogalmából* hiányzani a «létezés» fogalmának, de fog-e azért létezni a *valóságban?* Összezavarják a «létezés elgondolását» a valóságos létezéssel.

Ezzel tisztáztuk a helytelen kritika által összevisszakuszált kozmologikus érveket, melyek eredménye semmivel sem több mint ez: *az okság elvénél fogva kell az anyagon kivül fekvő ősokban megállapodni.*

Lesz-e végtelen, — lesz-e szellem ez az ősok?

1) *Végtelen lesz: a*) mert ami magától való, az eo ipso végtelen. Ha ugyanis lényege maga a szükségesség: ez a lényeg csak ugy érthető és lehetséges, ha minden tökélylyel bir. *b*) Végtelen lesz; mert véges annyiban volna, amennyiben esetékes meghatározások alá esnék; de ezek alá nem eshetik; mert más lény kivüle nincs, amely meghatározhatná; a lényeg pedig magamagát végesen meg nem határozhatja. Ha ugyanis véges meghatározások alá esik valamely lényeg, akkor sok más egy lényegü vagy hasonló lényegü lény képzelhető s egy sem lesz már szükséges s egynek sem lesz oka magamagában. Tehát ami szükséges, az eo ipso végtelen, eo ipso egyetlen; csak a végtelen lényeg szükséges, a többi mind csak esetleges.

2) *Szellem lesz: a*) mert nem tudományos gondolat a szellem és anyag közé eső lényegről beszélni, mely se nem anyag, se nem szellem; *b*) mert az esetékes meghatározások a számtalan lehetőségek közül szabad akaratra utalnak; *c*) mert az elemek, alakok s folyamatok *különbözősége* a teremtő *gondolataiban* birja okát s nem vezethető vissza anyagi erők hatásaira; az anyagi erők ugyanis csak *mennyiségi különbségeket* állitanak a világba és *nem milyenségieket; d*) a világrend, a törvényszerüség, a czélszerüség, az egy-

ség nem egyéb mint az anyagi világba fektetett *észszerűség*. A természetben minden törvények alatt áll; a dolgok és történések a legnagyobb egységben teljesen megfelelnek logikánknak. Az anyag a törvényszerüség, az egység és a czélszerüség formái alatt áll. Honnan ezek az észszerü formák? az észből; az anyag teremtőjének szellemiségéből.

A világ végessége térben és időben.

A harmadik kozmologikus érvet ekkép alakithatjuk: *a mindenség térben és időben véges: kell tehát más valaminek lenni, ami végtelen a térben és időben: ez az Isten.* Honnan ez a föld, a nap és csillagok? Felelet: az anyagból és erőből. S az anyag és az erő honnan? . . . Vagy azt mondják: ignoramus et ignorabimus; — vagy azt, hogy az anyag maga magától való. Mi tartja a földet, a napot és csillagokat? A kölcsönös nehézkedés. S ezt mi tartja? mi adja? honnan lett? Felelet: az magától lett.

Valaminek kell öröknek, kell végtelennek, kell szükségesnek lenni; ezt még az is beismeri, akinek lelke odatapadt az empiria göröngyéhez s szántszándékkal kiszorit minden nem empirikus gondolatot: mert ez a belátás, hogy valaminek kell öröktől fogva létezni oly meglepő és közvetlen, hogy ráerőszakolja magát az észre.

Ennélfogva azt mondják, hogy a mindenség anyag és erő szerint végtelen ugy az időben mint a térben, hogy nincs kezdete és nincs vége. A világ mostani alakulásainak, például a most fönnálló naprendszereknek van kezdetük; ezek lettek az ősködből, de az ősköd az mindig volt; előbb más naprendszereket képezett, ezek előtt ismét másokat in infinitum: s épp igy eltünik majd a mi naprendszerünk s keletkezik belőle új; ez is megöregszik s feloszlik, előáll belőle ismét egy új s igy megy ez a bomlás és alakulás a végtelenbe.

A világ keletkezésének ezen előadásában összezavarták a természettudományt a spekulációval. Hogy a most fönnálló világot visszavezethetjük az ősködre, arról a kozmogo-

nia, geologia, asztronomia és fizika szolgálnak felvilágositással; de az ősködnél tovább a természettudomány nem jut; hogy az ősköd honnan lett, vajjon mindig volt-e vagy más felbomlott világból származott-e, arról nincs természettudomány. A világköd hypothezise, a hypothezisek sorában előkelő helyet foglal el s nem tagadhatni, hogy mind inkább közeledik a tudományos bizonyossághoz.

E hypothezis szerint azt gondoljuk, hogy naprendszerünk anyaga — a levegő, viz, fák, állatok, kövek, minden, ami testi — a legfinomabb porrá vagy köddé van oszolva s oly gömböt képez, milyet például a Neptunnak a naptól való távolságával, mint sugárral, lehetne minden irányban leirni. Ez a távolság 621.234,000 földrajzi mérföld. E pornak finomsága oly nagy, hogy egy köbmérföldre valamivel több mint egy gramm jutna. Tegyük föl tehát, hogy ez a kozmikus köd valóban létezett; most azután kellett bele mozgás; a köd és a mozgás elvégzi a többit: a kozmogoniát. Ez még mind természettudomány. De honnan a mozgás és honnan a köd? Erről a természettudomány hallgat s jól teszi, mert nem tartozik hozzá. A természettudós lehet filozofus is, de a természettudomány nem lehet filozofia is. A természettudomány és a filozofia ezen megkülönböztetését különösen szükséges öntudatunkra hozni. Ezek előrebocsátása után a «végtelen anyag és erő» ellen következőképen érvelünk:

A) természettudományos alapon;

B) bölcseleti alapon.

Természettudományos alapon 1) az általános indukcio erejében. A természettudomány az érzékelhető, anyagi világgal foglalkozik; éppen azért végtelen és örök létről semmit sem tudhat. Minden, ami *empirikus, szükségképen véges, nem végtelen, ideiglenes és nem örök.* Végtelen anyag, örök anyag elfogadására nem nyujt az empiria segédkezet, hanem ellentmond minden ily kisérletnek, amennyiben az empiriában nincs semmi, ami nincs térben és időben, végesen. A véges és ideiglenes anyag tehát ez természettudományos tény. Aki örök, végtelen anyagot emleget, az nem

áll empirikus alapon; aki véges és ideiglenes anyagból kiindul, az empirikus alapon áll.

Ugyanezt kell mondanunk az anyag *állitólag örök és végtelen erőiről.* A természettudomány nem ismer végtelen erőket; mindig csak mérhető, tehát véges adatokkal bajlódik. Bárhol veszünk fel valamiféle mozgást az mindig egy természeti tény. Mint természeti tény eo ipso véges és és nem végtelen. Végtelen mozgás ellenkezik minden empiriával. *Aki tehát végtelen mozgást vesz föl, az nem áll empirikus alapon.*

Tehát az empiria nem ad semmit, ami anyagi s amellett végtelen és örök legyen. De nemcsak, hogy a természettudomány más anyagot, mint végest nem ismer; de nem is mutathat föl rajta semmit, — *akár sajátságot akár lényeges jelleget, mi örökkévalóságát és végtelenségét bizonyitja?*

Nem. Minden ismeretünk az anyagot oly darabos, tökéletlen, esetleges valaminek tünteti föl, hogy gondolatban sem vehetjük le alacsonyságáról azt a két békót, melyek közül az egyik a véges térhez, a másik a véges időhöz köti. Lássuk csak. Az anyagról csak annyit tudunk, amennyit erőiből megismerünk; ha az erőktől eltekintünk: akkor az anyagról fogalmunk sincs. Mit értünk pedig ezekből az erőkből? mennyit a legfontosabbakból? Semmit. Mit tudunk a nehézkedésről és ruganyosságról, mit a parányok taszitása és vonzásáról, mit tudunk a delejességről és villamosságról? Semmi lényegben és főben járót; mérünk, fontolgatunk, számlálunk, — de hogy mi az, amit mérünk és mérlegelünk? arról a legtudósabb professzor sem adhat fölvilágositást, mert maga se tud semmit. Hogy ezek az erők hogy vannak az anyagban, arról szintén nincs fogalmunk; tőlünk ugyan máskép is lehetne. Nincs tehát semmi, amiből következnek, hogy a dolognak valóban igy kell lennie; nincs semmi, ami az anyagot öröknek, létét szükségesnek bizonyitaná.

De persze valaminek kell ősoknak lenni, tehát ..... tehát? más nem lehet ősok, mint éppen az anyag. S miért nem lehetne egy személyes, végtelen és örök lény az anyag-

nak ősoka? Mert ez a hithez tartozik s nem a tudományhoz. Ezek azután a tudományos frázisok! A tudományhoz mindaz tartozik, a mi természetes, észbeli elvekből kiindul. Minden észszerü, elvekből és tapasztalati tényekből vont következtetés tudományos, akár Istenre, akár anyagra vonatkozzék. Ki mondhatja azt, hogy csak az észszerü, ami az anyag keretén belül marad, mintha az ész és az anyag egymásnak teljesen megfelelnének s nem volna észszerüség, az anyag terjedelmén túl? Tessék ezt bebizonyitani, hogy észszerü és anyagi, anyag és valóság teljesen födi egymást; — s következőleg, hogy nem lehet valami észszerü és való igaz, ami nem anyagi. S mégis a modern tudomány egy része önként nyujtja nyakát ez oktalan dogmának jármába s el akarja hitetni a világgal, hogy a dogmától fölszabaditja az észt.

Ezen dogmatismus sötétségében a következőképen okoskodnak: a ködben, már t. i. abban az ősködben nincs kutató eszünknek végleges maradása, mert valaminek kell végtelennek és öröknek lenni; azt kell tehát mondanunk, hogy az ősköd, hogy az az anyag örök és végtelen s magában birja okát. *Nem tudjuk fölfogni, nem értjük, de igy kell neki lenni, mert más lehetőség nincs.*[1]

Mi pedig igy okoskodunk: valaminek kell szükségképen végtelennek lenni; már pedig az ősanyag nem végtelen és nem örök: tehát más, nem anyagi ősok létezik, amely végtelen és örök.

Hogy az anyag nem végtelen és örök, azt eddig általános indukcio révén hoztuk le; vegyünk most más érvet.

2) A fizika minden ága a mechanikára támaszkodik. A mechanikának alapelve pedig ez: nyugvó test nem jön mozgásba magamagától, — mozgó test nem változtatja meg mozgási állapotát magamagától. Nevezzék ezt az elvet restségnek, tehetetlenségnek, erőmegmaradásnak vagy bármi-

[1] «Was von naturwissenschaftlicher Seite gegen eine solche Unendlichkeit der Welt . . . vorgebracht werden mag, dagegen verwahrt sich die Philosophie.» Reuschle, Philosophie und Naturwissenschaft. Bonn 1874. 104 lap. Tehát ez a filozofia harczi lábon a természettudománynyal! Fontos nyilatkozat.

nek: a név alatt rejlik valóságban az anyagi lét fő- és alaptörvénye. Már most azt kérdezem: minő állapotban volt öröktől fogva az az ősköd? mozgásban vagy nyugalomban? Ha nyugalomban volt: akkor sohasem mozdult meg, — ezt mondja a mechanika. Nincs az a lehetőség, amelybe beleköthetnének, hogy az öröktől fogva nyugvó anyag valamikor mozgásba jönne. Mert az anyag és a mozgás két különálló valóság; az anyag közönyös mozgás és nyugvás iránt; bontsd fel, elemezd fogalmát, lényegét, nem találsz pontot kiterjedésében és pillanatot létében, melyből lehozhatnád a mozgás okát. Ha tehát öröktől fogva nem volt mozgásban: örökkönörökké nem mozdul meg. Csak valamit lehet itt koczkáztatni: vagy azt, hogy mondjuk: megmozdult egykor, mert akart, — vagy pedig azt, hogy *„e véghetetlen nagy ködgolyó . . . már mily erőnél vagy tényezőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott.“* (Bpesti Szemle 1890. 328 l.

Ez valóban remek eljárás: tehát az ősköd már mily erőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott. Igy minden nehézséget el lehet kerülni, csak ott kell kezdeni a magyarázatot, ahol a nehézségen már tul vagyunk. Az ősköd mozgott! de mozgott-e mindig? erről van szó, mert hogy a ködgolyó mozgott valamikor a fejlődés elején, s anyaga mozog most is, azt jól tudjuk. Ha előbb nem mozgott, honnan a mozgás? bizonyára nem az anyagból, azt a monismus is vallja Du Bois Reymonddal élén: tehát kivülről jött bele a mozgás, v. i. az Istentől.

De talán öröktől fogva mozgásban volt? mindig uj meg uj világokat támasztott? Talán pihent a mindenség egyik részében, mint a hogy pihen most a mi holdunkban, hol nincs nesz, nincs folyás, nincs növekvés, nincs meleg, — nincs semminemü élet; s a mindenség másik részében ébredezett, mint ahogy ébredezik a távoli naprendszerek ködfoltjaiban; máshol ismét fejlődött, mint ahogy fejlődik most Jupiter bolygón; néhol meg az a mozgás éppen befejezte pályáját, mint történik azon testeken, melyek a napba s más csillagokba esnek s ujra párává ködde válnak; s igy uj meg uj változatokban s alakulásokban üzte játékát?

Akárhogy csürjük csavarjuk; örök mozgás merő lehetetlenség:

a) Visszafelé haladva a mai naptól, a csillagok állásától, a világ energiájának mai állapotától szükségképen kell elérkeznünk a mozgás kezdetéhez; mert ha nem érkeznénk el innen a kezdethez, azon föltevésben t. i. hogy a mozgás örök: épugy nem érkezněnk az örök mozgástól a mai naphoz, s épugy nem adhatnánk hozzá az örök mozgáshoz folyton uj meg uj mozgásokat és átmeneteket; már pedig tény az, hogy a mai naphoz ért a mindenség: következŏleg van is mindennek absolut kezdete.

b) De azután meg, ha örök is az a mozgás, mi az örök mozgás oka? honnan van? az anyagból-e? nem, mert ez közönyös a mozgás iránt. Vagy a *mozgás* és *anyag* két különálló, egymás mellett fekvő végtelenség; de hát ez sem lehet, mert a mozgás nem önálló lény, hanem az anyag esetéke. Mivel tehát sem *önmagában nem áll fönn*, sem *az anyagból nem való*, — s hozzá még magán viseli a mennyiség és milyenség minden meghatározásait: következik, hogy sem végtelen sem örök s másban birja magyarázatát.

c) E változatok és alakulások közt elérkezett ugy-e a jelen pillanat, mikor az ŏserő éppen a jelen alakulásokban van lefoglalva? De ha a mozgó ŏserŏnek rendelkezésére állt az örökkévalóság, hiszen akkor mindent, amit mozgásával elérhetett vala, öröktől fogva el kellett volna érnie! Mert mi a mozgás más, mint átmenet egyik állapotból a másikba: de ha ezen átmeneteknek az örökkévalóság áll rendelkezésükre, legyen számuk bármily nagy, már öröktől fogva véget értek volna és pedig nemcsak ezek, melyek eddig lefolytak, hanem minden mozgás, kombináczió, alakulás, amely történni fog s amely történhetik, véget ért volna, még akkor is, ha miriád évnyi szünetet vetünk minden csepp mozgás közé. Mert az örökkévalóságban benn van minden idŏ; a «minden idŏ» alatt pedig a mozgás, mely az idŏben van, mindent megtett volna, amit egyáltalában tehet.

Naville «La physique moderne» müvében igy fejti ki ezt az érvet. Ha az anyag s a mozgás örök, akkor bárhol veszünk

is fel a multban egy időpontot, melytől fogva számitani akarunk, azon időpont mögött már is egy örökkévalóság fekszik. Következőleg a világ már azon tőlünk kontemplált időpontban elérte volna azt az állapotot, melyet most bir, sőt elért volna minden állapotot, melyet a jövőben elérni fog; mert minden időpontban örök ideje lett volna a jelen állapot elérésére. Már pedig a világ akkor, midőn Thales 585-ben Kr. előtt egy napfogyatkozást előre kiszámitott, nem volt azon állapotban, melyben az 1888. jan. 28/29-diki teljes holdfogyatkozáskor létezett. Ha örök mozgást tételezünk föl, akkor nem lehet sehol egy időpontot fölvenni, melytől előre vagy hátra számitani lehessen; mert azon időpont előtt örök idő fekszik, azalatt pedig a mozgás minden megtehetőt szükségképen megtett volna.

3) A mozgás egy elvont szó; vegyünk föl a mozgás helyett konkrét állapotokat és erőket, s nézzük létezhetnek-e örök anyagi erők. A munka és a hő a fizikának alapjelenségei. Az ősköd mozgása munkát végez, mely mint hő jelentkezik. Ez a hő szükségképen kisugárzik a világürbe s csak egy része marad meg az ősködben; ennek ismét csak egy része marad az izzó világtestekben; az izzó világtestek ismét csak hűlnek vagyis kisugároztatják melegüket; a már megkérgesedett bolygók és holdak is folyton vesztik melegüket. Végre elvész minden meleg vagyis megszünik minden mozgás, kivéve a világtesteknek forgó és haladó mozgását a világürben. Ez a kisugárzott hő nem változik át ujra munkává; mert a világürnek képzeletet meghaladó hidegében nagyon alacsony fokra száll, ily állapotban pedig sem munkát nem produkálhat, sem pedig magasabb hőfokra vissza nem hozható. A hő tehát folyton kisugárzik és ez által hasznavehetetlen lesz, vagyis folyton folyvást vész a kisugárzás által a mindenség munkaereje.

Mi volna pedig a mindenségből, ha az anyag és az erő örök? Minden erő, minden mozgás átváltozott volna már hővé; a hő kisugárzott volna, s minden erő egyensúlyba helyezkedett volna: az pedig nem igy van, mindenki látja. A Duna azért folyik még, mert nem folyik öröktől fogva;

azért virradtunk a mai napra, mert nincsenek végtelen számu napok mögöttünk; ha öröktől fogva mozgott volna az anyag; akkor örök jég és örök sötétség boritaná a mindenséget.

E végzetes következtetés elkerülésére az örök anyag hivei meg akarják ifjítani a vénülő világokat, meg akarják újítani a mozgást; de mivel mozgást nem teremthetnek, azon törik fejüket, hogy szállhatna vissza az a kisugárzott hő a kihült világtestekbe?

«De hát hogy újul meg újból és újból az erő, hogy kerül vissza a vesztett meleg a kihült anyagba, a kihült világtestekbe»?

«Mondva volt, hogy a kiszórt világtestek folytatják azon irányban és azon sebességgel körútjokat a véghetetlen mindenségben, melylyel azok a főnaptól kiszórattak; de minthogy kiindulási pontjok oly irányt vett, hogy útjoknak vissza kellett vezetni oda, ahonnan kiindultak, a részben már kihült napok mindinkább közelednek a főnaphoz. Minél közelebb jönnek, annál inkább nő sebességök és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a különbség nagyságra nézve e főnap és a visszatérő napok között, mig végre iszonyu sebességgel beleesnek a főnapba, hol mozgásukban rögtön megakasztatván, a fehér izzásig hevülnek, visszaadván a főnapnak a hő azon részét, melyet kiszórásuk alkalmával tőle elvittek.» (Budapesti Szemle 1889. 342 l.)

Ez a világok örök körjárata. Mit kellett volna bebizonyitani? Azt, hogy a kisugárzott meleg a világürből visszavezethető a főnapba, vagyis az anyagba. S e helyett mit bizonyitottak be? Hogy a csillagok beleeshetnek a főnapba s ott a térben való mozgásuk hővé változik. És a kisugárzott hő hol marad? ez nyilván vissza nem tér. Mit bizonyitanak be tehát de facto? azt, hogy egy ideig foltozni lehet a világot; de bebizonyitják-e azt is, hogy meg lehet ujitani? Megujítani csak akkor lehetne, ha azt a kisugárzott hőt *mind* visszavezethetnék; mig ezt nem teszik, addig semmire sem mennek. Még ha föl is teszszük, hogy a csillagok összeütközése által lehetne egy főnapot eredeti

hőfokára visszaemelni; ezt is csak más testek rovására lehetne megtenni; mert mindig igaz marad, hogy az anyagból kiszabadult bizonyos hő, mely mint erő nem veszett el, de az anyagot nem mozgathatja. Ha pedig millió év alatt csak egy hőfokkal is vész az anyag mozgása: akkor a világ örökkévalóságának vége.

De különben is ebben a világmegújítási tervben hemzseg a fizikailag helytelen állitás és az okadatolatlan föltevés, ugy hogy méltán mondhatni: ez nem fiziha, hanem tünődés. Nem fizika; mert *a*) föltételezik, hogy a csillagok mozgása szükségkép olyan, hogy vissza kell térniök a főnapba; ez nem természettudományos állitás; ezt csak kivánják, hogy ugy legyen. A mechanika törvényei szerint a világtesteknek ki kell hülniök s megszünik rajtuk minden mozgás, világtetemekké válnak; de miután ily gyászos sorsra jutottak, fogják-e folytatni a dupla mozgást: tengelyük körül és a térben haladó mozgásukat, azt senki se tudja. A tudomány arról mélyen hallgat. Hiszen idővel megszünhetik a gravitatio is; ha például a gravitatio az aetherparányok lökésén alapul, akkor el kellene jönni az időnek, amikor a parányok a világürben szétszóródnak s akkor aztán a világtestek is a röperő irányában mehetnének a végtelenbe. Honnan szedik tehát a világmegujulás gondolatait? Nem a tudományból. *b*) Az égitestek összeütközése sohasem képes a kezdetleges hőt visszaadni; ez mathematice bizonyos tény (Braunnál Ueber Cosmogonie etc. Münster 1889. 241 lap). Ha az ég valamennyi csillagja, — ha mind a húsz millió egymásba ütköznék: még akkor sem állna elő a tüzesedés és párolgás következtében egy oly ködgomoly, mely azt a tért elfoglalná, melyből eredetileg a *nap egy maga* szedte össze anyagát. *c*) Ha elő is állna ujra egy oly ködgomoly, milyenből a világ lett, az által nem a kisugárzott hő térne vissza, hanem más mozgás, más munka változnék át hővé. A kisúgárzott hő sohasem tér vissza; az összeütközés által is nem a kisugárzott hő térne meg, hanem az összeütköző csillagok sebessége és tömege létesitené azt a munkát, mely által a napban a hőfok emelkednék. S meddig lehet igy ezt a hőt emelni?

mig van csillag, mely belehulljon. Azalatt pedig folyton sugárzik a hő, v. i. folyton egyensúlyba helyezkedik s eloszlik a világűr mélységesen alacsony hőmérsékletében. *d*) Ez a világmegujitási terv föltételezi, hogy van a természetben oly körjárat, melyben az erő csonkitatlanul szállhat vissza oda, a honnan kiindult. Már most azt kérdezem: természettudományos fogalom-e ez? A természetben van körjárat, de az mind csak relativ körjárat, absolut körjárat, milyen itt kell, olyan sehol sincs. Milyenek a természet körjáratai? Látjuk, hogy a viz a tengerből páraalakban fölszáll, a felhők szárnyain mindenfelé vitetik, leesik eső alakjában, termékenyit, szivárog, folyókban egyesül, lefolyik a tengerbe s onnan ujra kezdi forgását. A viz, mely a malmot hajtja, lefolyik, — felhőbe száll, ujra a magaslatokra kerül s ismét a malmot hajtja. A hő beleveszi magát a növénybe, ott közremüködik a levegő szénsavának kiválasztásában, mint energia bele van fektetve a növény alkatrészeit képező kombinációkba, — a növényt megeszi az állat, az állati szervezetben «elégnek» a növény tápláló részei, az energia ismét mint hő nyilvánul. Ime a természet körjáratai. De miféle körjárat ez? Tán bizony ugy történik, hogy mindig ugyanaz az erő jár ott körbe? ugyanaz a nap melege, mely a vizet a tengerből a felhőkbe emelte, emeli-e ujra megint, miután a folyók ágyában a tengerbe visszatért? bizony nem, hanem a napnak ujonnan kisugárzott melege fogja most a munkát végezni. Tehát a viz körben jár, de folyton uj meg uj erőt kell a napnak kisugároznia; ha nem áradna a napból folyton uj meg uj erő, uj meg uj hő, bizony csakhamar megszünnék minden körjárat. Meddig folytatódhatik tehát ez a körjárat? Addig mig a nap melege tart. S mi lett az előbbi hővel, az előbbi hajtó, emelő erővel? Elveszett? Nem, az erő nem vész el, de nem használható, eloszlik, egyensúlyba helyezkedik: in specie a hő a világürbe való kisugárzás által folyton alacsonyabb fokra száll, s nem emelhető fel eo ipso magasabbra. Nem lehet az alacsonyfoku hőt munkává átváltoztatni, s igy reánk nézve és a mozgásra nézve absolute elveszett.

A tapasztalati világban tehát absolut körjárat nincs, minden körjárat a nap kontójára történik s addig tart, mig a nap birja, ami hála Istennek még millió évekig tarthat.

Ezek után méltán mondhatjuk: ha ez a kisugárzás öröktől fogva tartott volna, pedig azon föltevésben, hogy az anyag örök, valóban tartott volna: mi maradt volna meg a mozgásból a mindenség anyagában, daczára a fönapok, napok, csillagok és holdak összeütközésének? Semmi. De maradt ránk valami: tehát a mozgás s az anyag nem örök.

4) Gyönge reflexio is halomra dönti a világmegujulás körforgását. A föltevés szerint a mindenség világai körben váltakoznak. Járásukat szemeink elé állitja a *körvonal.* Miután a körforgás örök, a körvonal is zárt; a kör tehát teljes. A körben nincs kezdet és vég: meg van tehát fejtve az örök világok problémája.

Méltán csodálkozunk ily absurd ötleteken!

Nézzünk szemébe először ez állitás logikájának; azután majd az okság törvényének nevében mondjuk el róla, hogy mily tárgyilagos és alapos.

Egy körnek, mikor már kész, a vonal irányában valóban nincs kezdete s nincs vége; de leirtak-e már egy kört, melyet valahol meg nem kezdettek s eo ipso be nem fejeztek volna? s minő kör az, mit a világ-mindenség forgása leir? egy kész, teljes kör vagy egy nyilt, folyton készülő kör? hiszen szerintük mai világunk összeesik s ismét köddé bomlik s ujra világ készül belőle; a kör tehát nem teljes; ha pedig nem teljes: akkor még az az elvont vonal sem segit rajtuk.

Ennyit a körforgás logikájáról. — Vegyük most az állitást az okság szempontjából. Ha a körnek egyes pontjai alatt az egymásból eredő világokat értjük, minden egyes világ okát képezi a következő világnak; a világ jelen állapota ugyanis okát birja az ősköd előtti világban; ez az ősköd előtti világ ismét egy más előtte valóban s igy sine fine. S előre haladva a mi jelen világunkból, majd ha megöregszik s bomlásában ismét ősköddé válik, ered egy másik világ, ebből megint egy más harmadik s igy tovább. Ne-

vezzük a *mi világunkat a kör x pontjának, az ösköd előtti világot y-nak, az utánunk következő világot z-nek.* Mi következik már most ebből? az, hogy valami akkor hat, mikor még nincs! Ezt nem is nehéz bebizonyitani. Az a mozgás, az az erőkészlet, mely a mi világunkat alkotja, vagyis mely az *x* pontban van, átadatik a minket követő világnak, vagyis a *z* pontnak; innen megy tovább; de mivel körforgásról van szó, visszatér valamikor az *x* pontba az *y* ponton át, hogy ismét tovább folytassa körjáratát. Igy tehát *x* hajtja *z*-t és *z* hajtja *x*-et. Vagyis a mostani világ képezi okát a következő világnak; de ez a következő világ, mely még nem létezik, máris okát képezi a most fönállónak.

Erről mindenki meggyőződhetik, aki irónnal kört ir le s fixirozza az *y*, *x*, *z* pontokat; szem előtt tartva azt, hogy a körforgás *örök*, hogy tehát a kör mindig zárt; le van irva öröktől fogva, s nem most kezdi azt a világ leirni.

B. *bölcseleti alapon a végtelen anyag lehetetlenségét feltünteti*:

1) az anyag föltételes és esetékes volta. Mindenki belátja, hogy a valóságos világon kivül *lehetséges* más anyag és több anyag. Lehetne több ember, több állat, több növény mint amennyi van, — több faj, több nem. Hogy lehet végtelen az, melyhez folyton hozzáadunk — legalább gondolatban — végtelen sok lehetséges alakot és anyagot?

Ugyan nem lehetne földünk egy fonttal nehezebb vagy mondjuk csak egy lattal, vagy egy grammal? bizonyára! Ezt a földet mi mérjük és mázsáljuk; ugyanezt teszszük a nappal és bolygókkal. Mindent mérünk, mert mindezeknek véges a súlyuk és kiterjedésük. Hát van-e oly csillag, melynek nincs véges súlya és kiterjedése? bizony oly nincs. Minden csillagnak tehát megvan véges súlya és kiterjedése. De ha nincs oly anyag, melynek ne volna véges súlya, lesz talán az anyagnak mindössze véve végtelen súlya?

2) a mozgás lehetetlensége a végtelen anyagban. Végtelen anyagban nem indulhat meg semmi, mert nincs semmi tér; a végtelen anyagnak ugyanis mindent ki kellene töl-

tenie. Az egész csakugy nem mozoghat, például tengelye körül, mint az egésznek egy része; mert ha egyszerre is indulna meg: *egyszerre mindenütt kellene térnek* lenni.

3) a végtelen szám metafizikai és algebrai lehetetlensége. A valóságos szám, a valóságos tömeg, a valóságos sokaság szükségképen olyan, hogy ahhoz mindig hozzá lehessen adni; szükségképen olyan, hogy azt nagyobbnak és kisebbnek lehessen gondolni s amí nem ilyen, az nem valóság, hanem reánk nézve határozatlanság. Ha az anyag és a mozgás végtelen és örök: akkor kellene léteznie de facto egy végtelen számnak vagyis olyannak, melyet ne lehessen kisebbnek vagy nagyobbnak gondolni; — de ez ellentmondás: tehát lehetetlenség, hogy az anyag, melyet mérni s a mozgás, melyet számlálni lehet, végtelen és örök legyen.

A végtelen szám ellentmondását föltünteti az algebra is.

A végtelen szám olyan, hogy, ha az egységnél kezdjük s mindent, a mi hozzá való, hozzáadtunk, ne lehessen hozzáadni semmi többet. A végtelen szám tehát ez lesz: $1+2+3+ \ldots . n$, vagyis minden ami oda tartozik, például minden anyag és minden mozgás, ami az ellentétes vélemény szerint végtelen számot ad. Már most a végtelen szám olyan, hogy ahhoz hozzáadni semmit sem lehet. Mit jelent ez? azt, hogy az az utolsó pozició, az az „n“ már magában véve is végtelen, amit igy jelzünk: ∞. Hát hogyha most összeadjuk az egész sort, milyen szám fog akkor kijönni? a végtelennél nagyobb. Ezt fogjuk nyerni $1+2+3+ \ldots . n$ (v. i. végtelen: ∞) $= \infty$; ami annyit jelent: $\infty \geqq \infty$ a végtelen szám olyan, hogy kisebb is, nagyobb is magamagánál.

Ez a mathematikai alak lehetetlenséget jelent; jelenti a végtelen anyagnak önmagában való ellentmondását, s következőleg, hogy nincs s hogy a valóságban nem is létezhetik semmi, ami anyagi s amellett végtelen legyen; ami mérhető, aminek vége ne legyen; ami számlálható s aminek végére ne lehessen jutni. A végtelen, örök anyag sehol sem létezik, csak a tévelygő észben, — valóságban egy «non ens,» semmi.

4) Hogy a mindenség magamagától örök és végtelen nem

lehet, kitünik az anyag és a mozgás egymáshoz való viszonyából. Ez a viszony magán hordozza az esetékesség minden jellegét. Az anyag közömbös *a*) az iránt, hogy mozogjon-e vagy nem, *b*) hogy hol mozogjon, *c*) hogy mily sebességgel és irányban mozogjon; pedig nincs mozgás, mely mindezen tekintetek alatt ne volna meghatározva. Honnan tehát ez a meghatározás? bizonyára nem az anyag lényegéből; ezt a kifogást a mechanika tagadja, éppen azért az anyag közönbös a mozgás iránt; tehát a meghatározás csak külről jöhet. *Az a külsö tényező kiválaszt egy konkret mozgást a millió lehetőségből* s ezt megvalósitja.

Nehézségek. 1) Meglehet, hogy talán az anyag általános vonzóereje inditja meg a többi mozgást és történést. Gondolhatjuk ugyanis, hogy a vonzó erő az anyag lényegéhez tartozik s következőleg az anyag lényegével meg volna adva a mozgás is.

Felelet. Hiába beszélünk *vonzóerőről*, mikor nem tudjuk, hogy mi az a vonzóerő. Lehetséges, hogy a vonzóerő is *mozgás*, a mozgásnak módozata, amint azt az új fizika emlegeti; ez esetben nem magyarázná a mozgást. De ha a vonzóerő nem is volna merő *mozgási módozat*, akkor sem nélkülözhetnők a *külsö okból* leszármaztatandó meghatározásokat. Akkor is meg kell határozni a tömeget, — a tömeg elhelyezését a térben, hiszen ezek nélkül nincs mozgás, különösen pedig *nincs vonzás*. A vonzás csak akkor inditható meg tömegeket, ha ezek nem helyezkedtek egyensúlyba, tehát ha kellőleg el vannak osztva a térben. S ha még azt is megengednők, hogy a tömegek természete magával hozza az egyensúly folytonos megzavarodását, de mi adja okát annak, hogy a föld és a naprendszer a világtér ezen darabján forog és mozog, hiszen lehetne ott is, ahol az Orion ragyog? Honnan ez az elosztás a tömeget és a tért tekintve? Honnan az elosztás az erőt tekintve? Mert hiszen a nap- és a csillagrendszerek ereje minden bizonynyal véges, — a mi földünk erői kétségkivül végesek, a tömege véges, a sebessége véges. Mikép lehessen ezekből végtelenséget lehozni akár a térben, akár az időben?

De a fizikai törvények szerint ránk hárulandó mozgás- és életvég ellen szabadkozik az észszerüség!

A logika s meg az ész homályos ösztöne is folyton keres végtelenséget; nem tud mit csinálni a véges világgal, — ha nincs Istene. Minek kóválygogjanak az ürben a kihült világtestek: a megdermedt föld, a kialudt csillagok, az elsötétedett napok? minek s meddig? Pedig evvel e véges tömeggel, véges erővel más kilátásuk nincs, mint az, hogy minden melegük kisugárzik, munkára hasznavehetlenné válik, hogy minden mozgásuk elakad: — mindez megtörténik a hőnek mechanikai elmélete szerint, melynek Clausius tudományos alakot s mathematikai kifejezést adott.

«Végezni! buta szó,» kiálta fel egykor Goethe. «Miért végezni? Vég és semmi, az mindegy.» Lám, ez is a közész elementáris postulatuma! Mit csinálnak tehát a hő mechanikai elméletével? hová futamodnak az ijesztő végenyészet elől, mely a mindenségben sötét temetőt mutat, kihült s kihalt világtestek forgását hideg, néma sötétségben?

Némelyek végtelen sok világtestet vesznek fel s azt mondják, hogy mig az egyiken kihal az élet és a mozgás, a másikon javában folyik, a harmadikon kezdődik s igy a mindenségben a fejlődés soha sem vesz ki, hanem végnélkül vándorol csillagról-csillagra, rendszerről-rendszerre. Mások tagadják a mechanikai hőelmélet formuláinak általános, az empirián túlterjedő érvényét. Halljuk ez irányok képviselőit.

2) Flammarion, a mindenség örök életének «költője» ezeket irja (Uranie. Páris, 1889. 34 l.): «A mindenség végtelen sok, különálló világokból áll, melyeket a semmiség örvényei választanak el egymástól.»

«Végtelen sok? Hogy lehetséges a végtelen szám»?

«Ime egy számtani nehézség! Bizonyára nincs oly szám, melyet ha még oly nagy is, végtelennek mondhatnánk, mert lélekben növelhetjük ezt a számot, folyton hozzáadhatjuk az egységet, szorozhatjuk kettővel, hárommal, százzal. Azonban gondold meg, hogy a jelen percz csak nyilás, melyen át a

jövő a multba árad. Az örökkévalóságnak nincs határa, s bizonyára a mindenségek számának sincs.»

«Mehetnénk világról-világra, s nem találnánk véget sehol .... s bár meddig s bármennyire mennénk, folyton a végtelenség előcsarnokában járnánk. Nem haladunk előre egy tapodtat sem.»

S mi van ebben a végtelen mindenségben? *általános, örök élet.* Az élet vándorol csillagról csillagra; a halhatatlan lelkek költözködnek naprendszerből naprendszerbe; most valamennyi csillag nem «lakott föld,» de majd lesz. (39. l.) «A mindenség örökké tart. A föld kihül és elhal s valamikor puszta temetővé válik. De majd lesznek uj napok s uj földek, uj életmosolyok, s az élet folyton virágozni fog a mindenségben.» (50 l.) Elköltözünk tehát innen, s megyünk más világokba, melyek lassan-lassan, hosszú kifogyhatlan sorban lakhatókká válnak. Ez Flammarion végtelen mindensége!

Megoldotta-e a végtelen szám lehetetlenségéből folyó nehézséget? ugyancsak nem! Nélkülözhetővé tette-e a végtelen számu napok és földek fejlődési processusában az anyagon kivül álló, értelmes ősokot? éppenséggel nem! Kell életnek lenni! «Végezni, buta szó»! mondta Göthe s Flammarion is hasonlót mond: «Az élet a teremtés czélja. Ha nincs élet, ha nincs gondolat, minden csak ugy volna, mint ha nem is volna.» (38 l.) De a föld kihül s «temetővé válik,» mi lesz akkor: Ne aggódjál! végtelen sorban fejlődik a mindenség; átmegyünk a földről máshová!

Fölületes gondolat! Ha végtelen sok világtest léteznék is: akkor is kifogyna belőlük a mozgás és az élet. Mert ki mondja, hogy *egymásután* fejlődnek és élnek s *nem egyszerre*? Honnan veszik az anyagba azt az erőt, mely meghatározza magának fejlődése *kezdetét*? Ha a mozgás iránt közönyös az anyag: *közönyös lesz az idő iránt is.* Ha pedig lényegében van, hogy mozogjon: akkor szükségképen mozog; nem vár mig a másik naprendszer s a naprendszernek utolsó csillaga lejárja magát.

Ha azonban igazán ugy volna, hogy a naprendszerek egymásután lakhatókká válnak: nemde ezt az egymásra

következést csak egy rendező értelemnek lehetne betudnunk?

3) Nägeli máskép akarja biztositani a mindenség mozgásának és életének végtelenségét. Szerinte Clausius képletei és törvényei, melyek mathematikus pontossággal kimutatják, hogy a hőt nem lehet teljesen visszaváltoztatni azon erővé, mely által a hő lett, csak a tapasztalat alá eső világban birnak érvénynyel; hogy a tapasztalat határain kivül, milyen az atomok viselkedése a hővel szemben, azt nem tudjuk. Halljuk őt magát. (Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. München und Leipzig. 1884. 618 l.)

«Mivel az anyagi testek apraja és nagyja mind változik, azt kell fölvennünk, hogy a chemiai atomok is változnak. Változásaik különböző irányban történhetnek, különböző tulajdonságaikat illethetik .... Minket jelenleg az atomok azon tulajdonsága érdekel, melynél fogva *höt kötnek le.* Hasonlitsuk csak össze a szénenyt és a könenyt .... az első legkevesebb hőt köt le valamennyi elem közt, az utóbbi legtöbbet. Ha már most a széneny ezen tulajdonsága megváltoznék, akkor a kisugárzott hő óriási mennyiségét leköthetné v. i. mozgássá változtatná azt át ....» Igy azután az atomok megváltozott természetében föltalálnók a módot, mint lehetne a kisugárzott hőt ismét mozgássá változtatni.

Nägeli föl is hoz bizonyitékot arra, hogy az atomokban valóban föllép néha ily tulajdonságváltozás. «Az a föltevés, hogy az anyag valamikor ősköd-állapotban létezett, annak elfogadására kényszerit, hogy az atomoknak akkor más természetük volt, melynél fogva egy oly alacsony hőfokkal biró világürben, milyen az volt, gázállapotban létezhettek. Természetük változtával folyékony állapotba mentek át, majd pedig megszilárdultak. Ez a folyamat egyre tovább halad s addig fog tartani, mig a hőmérsékek egyensulyba jutnak, s a világ megdermed vagy mig az atom természetének uj változása által a kisugárzott hőt megint leköthetni s mozgássá változtathatja.»

Felelet: *a*) Miután az atomok is összetett testek, nem szükséges, hogy szét ne eshessenek részeikre s akkor azok

a részecsek meglehet máskép viseltetnek a hővel szemben. Azt megengedhetjük s azért mondtam e felfogást «logikusnak» (15 l.) Hogy mikép viselkedett az ősköd a hővel szemben, azt bizonyosan nem tudhatjuk, hanem az indukcio révén azt kell mondanunk, hogy nagyjában az anyag ősködi halmazállapotban ugy sugározta ki a meleget, — ugy hült ki mint a már elkészült atomok tették később és most. Az a föltevés, hogy megváltozott az ősköd anyagának természete s az által szabadult ki a hő, nem természettudományos, s nem okadatolt, mert föltételezi, hogy az ősköd és a világűr alacsony hőmérséke egymásnak megfeleltek: tehát, hogy az ősköd beleillett az alacsony hőmérsékbe, s nem hült ki, mert hasonló hőmérsékkel birt; mig ellenben most a pára és gőz csak magas hőmérsékben lehetséges. De honnan tudja azt Nägeli, hogy az ősköd, az őspára, az ősgőz megfelelt az alacsony hőmérséknek? ellenkezőleg, ha azt kérdezi, hogyan történhetett az, hogy alacsony hőmérsék mellett gőz és páraalakban létezett az anyag? azt kell felelnie, hogy erre természettudományos okot nem ismerünk.

b) Önkényes eljárást követ Nägeli, midőn fölveszi azt, hogy az ősköd megváltoztatta természetét s kisugározta melegét. De hagyjuk ezt s kérdezzük inkább: megfogja-e az anyag még egyszer változtatni természetét? s megfogja-e ezt tenni éppen a széneny? s más nem? s ha más is megteszi, nem fog-e ezáltal kiegyenlittetni a kedvező és kedvezőtlen változás? Azután meg, hogy változik meg a széneny természete? tudjuk ugyanis, hogy a kisugárzás által az anyag mozgási energiája vész s midőn végleg kihült, akkor teljes az anyagi részek közt az egyensúly: az anyag nyugalomban van. Mi fogja megindítani a széneny atómjaiban a változást? a belső egyensuly, mely a legbiztosabb és legszilárdabb lesz, magától bomlik föl? vagy külső hatók zavarják-e meg, melyek a föltét szerint nincsenek, miután szintén egyensúlyban lesznek? Az anyagnak általános törvénye, hogy mindig szilárdabb egyesülésekbe lép. Minél tovább tart a világ fejlődésének processusa, annál inkább közeledik az anyag a szilárd egyesülések egyensúlya felé.

Szilárdabb egyesülésekbe pedig azáltal lép, hogy hőt bocsát ki magából. Tehát minél több hőt bocsát ki az anyag, annál inkább erősbödik belső állandósága vagyis a hőnek az anyagból való kibocsátásával nő az egyensúly belső állandósága.[1] Ha most ehhez hozzáveszszük az anyag «tehetetlenségét,» látni fogjuk, hogy Nägeli föltevése fölér az okság elvének tagadásával; mert az anyag nem «akarja» szilárd egyensúlyát bolygatni; már pedig *chemiai és morfologiai változások* nélkül nincs *„természetváltozás.“*

c) Clausius második főtétele szerint a hőt nem lehet egészen erővé visszaváltoztatni. A széneny «természetének megváltozása» sem volna képes a világ kisugárzott hevét ujra befogni az anyagba, már csak azért sem, mert a hőrezgés a végtelenbe terjed s kilép nagy részben a szénenyatómok vonzási kerületéből.

Nincs tehát a természetben absolut körjárat s a világhalál mindenesetre beáll! Az erő megmaradásának törvényét ez távolról sem érinti. A törvény csak azt mondja, hogy egy csepp sem vész el, hanem csak átváltozik. Ez az elv csak más formája az anyag tehetetlenségének. Mivel ugyanis az eleven erő egyenlő a tömeg és a második hatványra emelt sebesség szorzatának felével, hogy *erő elveszszen*, vagy az anyagnak vagy a mozgásnak kellene elveszsnie kompenzáció nélkül. Hogy anyag el nem vész, azt bizonyitja a chemia, ugyanezt állitja a mozgásról a fizika. — Ha mégis azt mondjuk, hogy végre minden mozgás pihenőre száll, az onnan van, mert az erők átváltozásánál leginkább a hő szerepel. A hőnek előnye két pontban nyilvánul: 1) az erők átváltozása hővé azért történik, mert a hő a legelementárisabb mozgásforma, s egyszersmind a legkönnyebb; 2) Clausius kimutatta, hogy a hő, mely x. y. erőből származott át nem változtatható egészen munkává, például: ha kő esik a magasból, s ütközése által meleget fejleszt, látnivaló, hogy bizony nehéz volna ezt a szerteszéjjel szálló hőt összeszedni s ismét arra használni, hogy a követ odaemelje, ahonnan leesett.

[1] Dressel L. S. I. Az élő és az élettelen anyag. Temesvár, 1886. 10 l.

Ebből következik, hogy *az anyag valamikor csakis hőrezgést fog végezni*, ezáltal valamennyi test kiegyenliti hőfokát s az egész földön egyenlő hőmérsék fog uralkodni. De akkor egy test sem fog hathatni más testre; a természeti történések végső nyugalomra térnek. Tehát az anyag munkaképessége véges, melynek az időben kell befejeződnie. Véges időben pedig nincs helye végtelen sok kombinációnak Méltán mondtuk azért, hogy a világ elemeinek végtelen sok lehetséges kombinációja nem fog föllépni s a czélszerü és törvényszerü világrend összevetődésének értéke = 0. (Natur und Offenbarung 1887. 393. l.)

4) Honnan a mozgás a «tehetetlen» anyagban? s ha öröktől fogva van, mikép lehet, hogy még most is tart? Ezen fizikai kérdések elől nem bir kitérni a materialismus. Van azonban még egy félszámba vehető ellenvetése, mely az örök mozgás lehetőségére vonatkozik.

Azt mondják: lehetséges az örök mozgás, ha föltesszük, hogy öröktől fogva végtelen kicsiny volt, melyről nem mondhatni, hogy zero volt, de ép oly kevéssé mondhatni, hogy valami meghatározható nagysággal birt. Tehát kisebb mint bármily szám, de mégsem semmi; a matematikusok az efféle mennyiséget «differentiale»-nak mondanak. Ez a *végtelen* kicsiny *végtelen időn át* növekedett, mig végre a mai nagysággá nőtt. A mozgás tehát öröktől fogva benn lehetett az anyagban!

Felelet: a végtelen kicsiny sehol sem létezik a valóságban, csak a matematikusok fejében. A végtelen kicsinyt *gondoljuk* és pedig *határozatlanul kicsinynek*, — minden adott mennyiségnél kisebbnek; — de ilyesmit csak gondolni lehet; minden valóság egy *meghatározott mennyiség;* a mozgás s a mozgó testek csupa valóság, nem potenciális lét, hanem való lét, aktuális érték.

Végösszegezés. Fizikai bizonyossággal tudjuk, hogy a világ nincs öröktől fogva s hogy nem marad meg örökké; — értem ezt az élő, mozgó világot. Biztos halál vár rá! s «végezni» buta szó, észszerütlen dolog: tehát a világ halála nem fejti meg a lét problémáját. A világ halála csak azt

bizonyitja, hogy a világ mozgásának volt valamikor kezdete — csak azt bizonyitja, hogy élete és mozgása nem ered az anyag lényegéből, s hogy egy értelmes lényre kell visszavezetni azt az inditást s azt az elrendezést, mely mellett az élet és mozgás lehetséges volt. Ezen lehozás nem ellenkezik semminemü fizikai törvénynyel.

(Folyt. köv.)

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

5. A quebecki kolostor hatása és szenvedései.

Sokkal jelentékenyebb szerepet játszott a quebecki ház Amerika megtéritésének történetében; a kolostor tevékenysége ez irányban hasonlithatlanul nagyobb, hogysem elhallgathatnók müködésének legkiválóbb mozzanatait, sikereit, eredményeit.

«Mondhatom önnek asszonyom, irja Mater Mária, hogy Francziaország alig fogja elhinni akarni, mily áldást terjesztett Isten szemináriumunk (érti alatta a nevelőintézetet) által. Nemcsak indián nők és leányok járnak be hozzánk, kik a franczia gyermekekkel és a szemináristákkal együttesen nyernek oktatást, hanem ellátogatnak a beszélő terembe férfiak is. Iparkodunk velök is jót tenni, mint a nőkkel és nagy vigasztalásunkra szolgál, ha a magunktól megvont néhány falattal megnyerve őket, felgyulaszthatjuk az ő szivekben is Jézus szeretetét.

Különösen téli időben kell őket élelmeznünk, mert az öregek nem képesek a vadakat a vadászatokra követni és ha akkor gondjukat nem viselnők, éhen halnának viskóikban. Isten kegyelméből segitségükre lehetünk egészen ta-

Csak akarni és tenni kell és sok roszat elhárithatunk. Igenis ma büszkén s örömmel mondhatom el, hogy «jó, erkölcsös hiveim» vannak, s ezen öröm százszor fölülmulja ama fáradságot s anyagi vesztességet, s más kellemetlenségeket, melyeket intézkedésem miatt türnöm, szenvednem kellett. Hiába, nincs öröm és jutalom szenvedés küzdés nélkül. Mit is mondott a pásztorok pásztora? «Dixit Jesus phariseis: bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.» (Juan. X.)

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

A Pantheismus állásfoglalása a kozmologikus érvekkel szemben.

A Pantheismus mindenfelé kisért. Támaszkodni akar szent Tamás summájára s különösen a kozmologikus érvekre. Elfogadja azokat azon értelemben, hogy valóban létezik a világ végoka, de ugyanakkor tagadja ez érvek értékét arra nézve, hogy ez a végok a világtól különbözik-e vagy nem.

«A kozmologikus érv,» mondja Dr. Kuhn, tübingeni dogmatikus, «követel ugyan az esetékes létnek okául *szükséges létet*, de ennek a szükséges őslénynek nem kell a világon kivül állania, lehet a dolgok *immanens* ősállaga, «das pantheistische Absolute.» A német rationalista theologusok a középkori skolasztikusokban és szt. Tamásban többé kevésbé bevallott pantheistákat láttak.

A pantheista felfogás beleköt a kozmologikus érvbe.

A Pantheismus azt feleli érveinkre: igazatok van, az esetékes, föltételes dolgoknak van valahol szükséges okuk, — a czélszerüen berendezett természetnek van ér-

telmes rendezője: de ki mondja nektek, hogy ez a szükséges ok, hogy ez az értelmes rendező *a világon kivül van?* hátha a világ maga az a szükséges és értelmes ősállag, mely jelenleg ezzé a természetté határozta meg s alakitotta át magamagát, — melynek lényege végtelen és örök, de amely kétféle, esetékes nyilvánulásban lép elénk: mint anyag és mint szellem? E szerint minden különbségnek, ami a világban van, milyenek: anyag és szellem, — törvényszerüség és tervszerüség, — szabadság és szükségesség, — mechanikus okság és czél, — Isten és világ — a valóságban egy absolut ősállag felel meg; *„minden csak egy."*

Az anyag és szellemnek pantheista ősállagba való elegyitését különféleképen próbálgatták; az alapfelfogás azonban az «Istennel» szemben ugyanaz: *a személyes Istennek tagadása.*

Strauss D. szavait már idéztük (17. l.): «rendszeres következtetés utján sohasem jövünk ki a világból. Ha a világban minden dolognak más előzőben van oka s igy a végtelenbe tovább mehetünk, nem akadunk oly okra, mely a világot alkotta, hanem *egy állagra*, melynek esetékei (Accidenzien) az egyes lények. Nem akadunk Istenre, hanem magamagán alapuló s a jelenségek örök változatai közt változatlanul megmaradó világmindenségre.» (d. alte und d. neue Glaube. III. l.)

Tehát «ein auf sich selbst ruhendes Universum,» «Ursache und Wirkung zugleich,» «Quelle alles Sein's und Lebens,» ez Strauss D. ősállaga. Ilyen vagy ehez hasonló a többi. Schelling beszél «a természet és a szellem ugyanazonságának monismusáról.» Henne am Rhyn szerint «a szellem a természetnek felsőbbfoku kifejlődése.» Lotze szerint «a véges lények csak merő alakokat nyujtanak, melyek mögé a végtelen rejlik.» «A véges dolgokban tulajdonképen az *egy végtelen* működik, mely minden végesnek örök termékeny oka.» «Az egyes dolog nem áll magában, hanem csak nyilvánulását képezi az *„egy mindennek."* Müller Miksa még el is képzeli az *„egy végtelent"* alaktalan, általános valaminek, mely itt mint hegy és fa, ott mint villám és fer-

geteg nyilvánul, — majd mint teremtő és kormányzó, majd mint az okok oka tünik fel a gondolkozó előtt.

A pantheismus egyes alakjai *az okság elvének eltagadása árán* szürödhettek csak le a képzelgő agyvelőben (lásd 17 és k. l.); másokat a «tiszta ész» kriticismusának konzekvenciája léptetett a világ szinpadára. Különben a gondolat régi, csak az alak más. Kérjük számon a sok szó alá rejtőzött magot.

Beszélnek egy *ősállagról*, mely anyag is, szellem is, világ is, Isten is; «ein auf sich selbst ruhendes Universum» önmagában álló s önmagát meghatározó mindenség.

a) Az ember már most azt kérdezi, hogy hol létezik az az ősállag, mikor azt állitják róla, hogy az a «minden,» «minden lét»? Azon értelemben mondják-e «mindennek,» a melyben az «általános anyagról,» «általános erőről,» «általános törvényről» beszélünk? tudjuk, hogy ezek elvonások, tehát nem valóságok, tehát nem végokok. Ha az ősállag ezen értelemben «minden»: akkor az is csak elvonás és sehol sem létezik. Ha pedig az ősállag nem elvonásban létező «minden,» hanem konkrét «minden»: akkor egyéb nem lehet, mint minden állagnak összesége. Az a valóságos, állagos világ az lesz az az ősállag. S mit nyer a pantheismus az «ősállaggal,» mihelyt azt a konkrét világgal azonositja? Minden egyes állag az okság elve alatt áll; az összeség is eo ipso ugyanezen elv alatt áll; mert az összesség nem változtat az elven: tehát a «mindenség» az okság elve alatt áll. S mit tesz a pantheismus? azt állitja, hogy az összesség magamagát határozza meg, «ein immanentes Universum.» Mily áron lehet ezt tenni? az okság elvének tagadása árán.

b) Az ősállag fogalma minden atómban érvényesül, tehát *annyi ősállag*, a hány parányi rész, melyben az állag fogalma megvalósul. A pantheismus pedig folyton *egy ősállagról*, mint *egyedi végokról* beszél. Micsoda egység ez? Látni való, hogy a pantheista zürzavarban *egy ősállag* s *egy végok* sehol sem létezik. Az anyag minden atómja önálló erőforrás s az egyik nem tud a másikról. Mi határozza meg tehát azt, hogy az az ősállag köneny- vagy éleny-atóm le-

gyen? mi intézi azt, hogy ilyen tulajdonságok és törvények lépjenek fel benne? Ha ezt az ősállag természete határozza meg: akkor nincs ok, hogy miért nincs csupa éleny vagy csupa köneny a világon?

c) Hogy lehet az éleny és a köneny ugyanazon egy «minden»? s ugyanezt kérdezzük minden ellentétről és különbségről. Ugyanazon egy ősállag eszes is meg nem is, — ugyanazon egy ősállag mozog is meg nyugszik is, — ugyanazon egy ősállag végtelen is, s másrészt véges korlátozásben jelenik meg a valóságos világban: nemde világos, hogy az az «egy ősállag» nem egyéb abstrakt fogalomnál, amint mondani szoktuk: Péter ember, Pál ember s mindenki közülünk ember, — *ugyanazon emberi természettel bir*. Hogyan «ugyanazonnal»? bizonyára nem számszerint ugyanazon csontokkal, bőrrel, hússal, lélekkel, hanem a fogalom szerint ugyanazon jegyekkel. Főleg pedig teljesen felfoghatatlan az, hogy mikép lehessen *ugyanazon egy állag* anyag is, szellem is, v. i. anyag és nem anyag? kiterjedt és ki nem terjedt, — osztható és oszthatatlan? Azt mondják erre: *a különbségek a világban csak esetékes nyilvánulásai a mögöttük rejlő egyetlen ősállagnak; nem kell ezeket a különbségeket, melyek előttünk feltünnek, az állagnak tulajdonitani*. De igenis kell; mert hiszen e különbségekben különböző erőkről van szó, az erőnek hordozója pedig mindig az állag; az anyagi erők hordozója az anyagi állag, a szellemi erők hordozója a szellemi állag. Lehetetlen egy és ugyanazon állagba két heterogén állagot foglalni; — lehetetlen egy fogalomba, milyen az «isteni állag» két heterogen s egymást kizáró jegyet olvasztani. Két különböző állag egyesülhet egy lényben: igy az emberben van test és lélek; ez a két fogalom két állagot jelez, melyek egy természetté egyesülnek. Legfölebb azt lehetne tehát mondani, hogy az «isten» anyagból és lélekből áll; de azt állitani, hogy az «isten» számszerint egy ősállag, mely test is lélek is, — merő ellentmondás. Az előbbi feltevésben, hogy az «isten» anyagból és lélekből áll, *megmarad a dualismus* s nemcsak az, hanem nincs «végoka» a világnak, mert a különálló két állag «anyag» és

«lélek» visszafelé *nem konvergálnak egységes forrásban.* Nem marad más hátra, mint megállapodni azon fogalomnál, hogy az Isten tiszta szellem, ki ősoka a világnak.

d) *Az ősállag* nyilvánulásai külre esetékesek, változékonyak, föltételesek; igaz, hogy a pantheismus szerint, ezek nem az ősállag maga, hanem csak nyilvánulásai; de ez a megkülönböztetés nem segit rajtuk; mert hát utóvégre is, *mik azok a nyilvánulások?* bármik legyenek, mindig részét képezik annak a «mindennek,» mert tagadhatatlan, hogy belőle vannak. Hogyan léphet fel véges kiadásban, határolt minőségekkel, korlátolt erőkkel az az ősállag, mely magában végtelen, mely örök, mely maga az Isten.

A világ csupa esetleges, lehetséges történések és formák összege: hogyan lehetnek ezek a végtelen, szükséges ősállag *nyilvánulásai?* hiszen

1) nincs a priori semmi oka mindazon folyamatoknak, melyek a jelen perczben a világban végbemennek;

2) miért vannak ezek most, miért nem két perczczel később? sőt épp az ellentétes folyamatok lehetnének most; a nap most süthetne, pedig most esik, — most tél lehetne, pedig most nyár van;

3) valamennyi lehetőség sohasem realizálható; mert vannak lehetőségek, melyek egymást kizárják: pl. hideg, meleg; — világosság, sötétség. Ha örökké állna is fel a világ, sohasem realizálható minden egyes lehetőség, mert hogy a jelen perczben hideg legyen, az lehetséges, — de mivel most éppen meleg van, eo ipso nem lesz hideg, csak lehetne, ha meleg nem volna. Ime ez a lehetőség, hogy a *jelen perczben hideg legyen*, az egész örökkévalóságon át nem fog realizáltatni. Tehát csak némely lehetőségek valósittatnak meg; de ha «minden» ami történik, az ősállag szükséges nyilvánulása volna, mindennek *szükségképen* kellene történnie s lehetőségek, plane olyanok, melyek az örökkévalóságban sem fognak megvalósulni, egyáltalában ellenmondások volnának.

Itt is tehát logikus szükségszerüséggel fölmerül a kérdés: *miért létezik a világnak ép ezen folyása, ha az őslény*

szükséges s a világ nem egyéb mint az őslény folytonos nyilvánulása? Miért fejlődik?

1) mikor ugy a fejlődés, mint a hanyatlás és az örök egyensúly lehetséges;

2) mikor minden mozgás, akár fejlődés akár hanyatlás meghatároztatik a kiindulás adatai által, melyek tényleg másfélék lehetnének. Mily fokról kezdett az az ősállag kifejlődni? mily fokról indult meg?

3) végesen vagy végtelenül messze áll-e az a kiindulási fok a végtelen tökélytől? Ha *végtelenül messze:* akkor az a fok eo ipso véges: tehát *több lehetséges kiindulás adatik* s nincs ok, hogy miért kezdődött a világfejlődés azon és nem máson. Ha *végesen messze* fekszik a kiindulási tökélyfok a végtelen tökélytől: akkor maga is végtelen lesz; de akkor *több végtelen világ létezhetnék;* mert a véges messziség 1, 2, 3, 4, 5, 6 . . . stb. fokot foglal magában: létezhetnék tehát egy végtelen világ, mely egy foknyira, — más, mely két foknyira, — ismét más, mely három foknyira állna távol a végtelen tökélytől. Melyik lett már most a sok végtelen világból? bármelyik lett; lehetett volna más is. Miért van ez s nem más?

4) Ha végtelen az az állag, akkor tökéletes volt mindig: meg volt mindene, nem nyerhet semmi ujat, nem is fejlődhetik. Hová fejlődik? Ha pedig tökéletlen volt, honnan nyeri az időben tökéletesebb formáit? hisz ezek a formák belőle vannak. A végtelenben minden, ami van, szükségképen van; a végtelent nem érheti se közelről se távolról fejlődés, haladás, változás.

e) Bármint csürjük és csavarjuk a pantheismus magyarázatait, a végeredmény az lesz, hogy az *anyag gondolkozik.* Két tulajdonsága van eszerint az anyagnak: az, hogy kiterjedt s az okság elve alatt áll, — a másik az, hogy minden atómja gondolkozik és akar. Mert egyrészt el nem tagadhatni, hogy a világ valóságos anyagi állag, — másrészt nem ignorálhatni, hogy egységes és értelmes ősokra kell mindent visszavezetnünk. A pantheismus összeköti tehát az anyagot és értelmet, oly módon, hogy az *anyagot értelmes-*

nek mondja. De talált-e ezáltal *egységes ősokra?* nem; mert ha az anyag gondolkoznék is, annyi gondolkozó volna, a hány anyagi részecs. «Ezen értelem ugy tapadna az anyaghoz, hogy annak következtében az anyag minden részecse külön gondolkoznék s külön *meg akarná valósitani* azt a részletes czélt, mely a világban rávár, — v. i. a levegő egyes szénenyatómjai *akarnának* bizonyos növénysejtekbe belépni, — s az éter atómjának nemcsak azt kellene akarnia, hogy a levélzölddel vállvetve a szénsavat elemeire bontja, hanem azonkivül *ki kellene szemelnie* azt a levelet s azt a sejtet, melyben a chemiai hatás érvényesüljön. Ha két önálló, különböző alak egymásra illik, pl. a virág s a méh szivó nyelve, a C. H. O. N. atómokról föl kellene tételeznünk, hogy, midőn a növény csirasejtjévé egyesülnek, oly növényt és virágot *akarnak* előteremteni, mely a mézetkeresö méhet képes legyen magához vonzani, — s éppenugy a chemiai elemekről, melyek a méh petéjét alkotják, föl kellene tételeznünk, hogy ismerik a virág nektáriumát, melyhez alkalmas szivónyelvet pödöritenek a méhnek.»

Létezik-e ilyen atómokhoz tapadt értelem? s ha az atómokban volna gondolkozási képesség: volna-e *ez az intelligencia a világ egységes végoka?*

Az ilyen, atómokhoz tapadt értelem sehol sem képezi okát a történésnek. Mi nem ismerünk más történést, mint azt, melyet a mechanikus okság meghatároz. Hogy két atóm azért helyezkedik el valamiképen, mert eredetileg kikalkulálták s ebben megállapodtak, azt seholsem venni észre; hanem igenis látjuk, hogy két atóm *azért hat egymásra, mert érintkezik, — s azért érintkezik, mert más külön körülmények és hatók által tereltettek ezen viszonyukba, — ezen hatókat ismét más tényezök határozzák meg* s igy tovább. Az atóm semmit sem akar, és semmit sem kombinál; nem töri fejét, hogy mikép viselkedjék x. y. elemmel szemben, — hogy hánynyal egyesüljön és hánynyal ne; a növényben, a kőszénben, az ember agyában ugyanazon széneny a maga meghatározott s változhatlan törvényei szerint tesz vesz.

De az egyes atóm intelligenciája azért sem segithet rajtuk, mert nem az egyes atóm alkotja az alakot, hanem millió; — nem egy atómon áll az egész, hanem valamenynyin: következőleg nem az egyes atóm intelligenciája hordja magában az egésznek eszméjét, hanem *inkább azon folyamatoknak*, melyek az atomokat kiszabaditották s azután ujra elegyitették, — *inkább azon szeleknek és lökéseknek*, melyek az atomokat hordták és mozgatták, — kellene tulajdonitanunk akaratot és észt. Azonban tudjuk már, hogy ezen tényezők is más megelőzőknek hatásai. Egységes végokra ezen föltevésben sem találunk soha. Részletes, darabolt intelligencia eo ipso számtalan sok léteznék; mi lenne hát ezek egységének elve? Mi köti össze egységes müködésre az elszigetelt atómintelligenciákat? mi egyesiti a *közös* czél megvalósitására? Semmi.

«Valamint a természet harmoniáját ki nem magyarázhatjuk az anyag azon tulajdonságaiból és erőiből, melyek a mechanikus okság elve alatt állnak és melyeket a természettudomány kimutat: ép oly kevéssé lehet ezt a harmóniát, ezt az egységet az anyag intelligens akaratából kimagyarázni, a mely apró akaratok együtt járnának ugyan a szükségszerüen ható erőkkel, de azoktól mégis lényegesen különböznének. Mi több, ezen föltevésben is azon eredményre jutunk, hogy létezik az anyagtól független elv, mely a mechanikus okságon kivül álló terv szerint ugy rendezi és szervezi az anyagot, hogy erőiből az alakok és folyamatok összhangja támad.» Wigand. i. m. II. k. 489 l.

Különben az ember méltán kérdezi, mire való ez a szószátyárság? Miért nem mondják ki egyszerüen, hogy az *anyag magamagának oka?* hanem ehelyett összekötnek fogalmakat, milyenek «szellem» «anyag,» s azt állitják róluk, hogy egy s ugyanazon állag tulajdonságai. Kell szellem a világba, látják a természet észszerűségében az ész kinyomatát, de *különálló, személyes szellemet elfogadni nem akarnak*, összekötik tehát a két heterogén fogalmat «anyag» és «szellem» s azt mondják, hogy „*minden*“ a valóságban „*egy*.“

Ez a pantheista «minden egy» (monismus) a spekuláczió és abstrakció gyermeke. Az által keletkezett, hogy az ész az elvonásokba belebonyolódott, s a gondolat módját átvitte a lét módjára.

Ép ezen spekulativ jellegénél fogva nem válik — főleg manapság — népszerüvé; csak egy monismus válhatik népszerüvé s ez a materalismus. A világnézetek nem igy oszolnak meg: Isten vagy anyag-szellem (pantheismus), hanem szellem vagy anyag; személyes Isten vagy merő anyag; theismus vagy materialismus. A pantheismus valóban csak átmenet vagy a német idealismusba, mely minden valóságot tagad és elkritizál, vagy a materialismusba, mely a világban merő anyagot lát. A kik e két végpont valamelyikébe még nem érkeztek, azok a pantheismushoz ragaszkodnak, miután benne költői világnézetük kielégitését találják. Ezekhez tartoznak azok, kik a mindenséget *élő és gondolkozó organismusnak* tartják, melynek lelke az Isten.

A föld, a hold, a nap és a többi bolygó, — a csillagok, — a kettős, hármas naprendszerek, — a csillagködök, — az üstökösök, szóval a világtestek képezik átómjait azon agyvelőnek, melynek gondolkozó és akaró lelke az Isten: valamint a széneny, a köneny, a légeny-atómok és tömegek alkotják az emberi agyvelőt, melynek gondolkozó és akaró lelke az emberi lélek.

«Az Isten a mindenség lelke: benne élünk, mozgunk, és vagyunk. Valamint a lélek mozgató ereje a testnek ép ugy a végtelen lény mozgató ereje a mindenségnek. A mindenség merően mechanikus elmélete tarthatatlannak bizonyul minden kutató előtt, ki a dolgok mélyére hat . . . Ti, a XIX. század vak bölcsei, térjétek vissza Mantua hatyújához: mens agitat molem.» Flammarion, Uranie. 93 l.

S mit talált Flammarion, ki a mindenség merően mechanikus elméletét tarthatatlannak látta? Azt, hogy az a «mens,» mely a mindenséget mozgatja, az erő. «La force c'est Dieu.»

Hasonló világnézetről tesz emlitést Nägeli, Mechanisch physiologische Theorie der Abstammunglehre. 613 lap.

«Valamint a térnek kisebb és kisebb részekre való oszthatósága folyton uj és parányinál parányibb individuális részekre vezet, épugy a térnek végtelensége folyton összetettebb és nagyobb organismusok lehetőségét nyujtja. Meglehet, hogy a csillagos ég, mely egyre nagyobb és nagyobb systemákból áll, valamiféle individuális egységet képez, mely ismét más, még nagyobb egésznek része, — talán csak olyan rész, mint amilyen az atóm a chemiai vegyületben, vagy mint amilyen a tömecs a jegeczben vagy mint a tömecs a gáztömegben. Meglehet, hogy a világrendszerek *művészi organismusokká* vannak összefüzve, melyek a mi szervezeteinket *észre nézve messze felülmulják.*"

«Hajlandók vagyunk ugyan hinni, hogy gondolataink a végtelenbe menő összetétel és szervezésről akár a parányiság, akár a nagyság irányában, a képzelet elcsigázott szüleményei. Pedig nem azok, hanem józan észszel levont következmények, melyek azért lepnek meg, mert az érzékeink alatt álló világra szeretünk támaszkodni. Ezáltal azon helytelen levonásra jutunk, hogy a legkisebb részeket, melyekről tudomásunk van, oszthatlan elemeknek tartjuk, — a csillagos eget pedig világmindenségnek nézzük.»

Tehát lefelé is, fölfelé is csupa organismus, csupa élet, — és pedig szellemi élet, ész és akarat. A világ organismus gondolkozó lelke pedig, az «Isten.»

A «képzelet ez elcsigázott szüleménye» mégis «józan észszel levont következménynek» tartja magát; kérdezzük, mily alapon? Azt feleli, az általános analogia alapján; «hiszen minden szervezve van.» Igen, minden szervezve van, *amennyiben rendezett;* de van-e minden szervezve *amennyiben él is, akar is, gondolkozik is?* Az analogia ugyis csak az alattunk álló anyagi testekről beszélhet: már pedig találunk-e lefelé mindenütt észt és akaratot? ellenkezőleg, s ezt valóban a szigoru következtetések és levonások utján.

Tudjuk ugyanis, hogy az intelligencia az anyag nagyfoku szervezettségét föltételezi, milyen van az agyvelőben; már pedig biztosan tudjuk, hogy az elemekben nincs ily nagytökélyü szervezettség: tehát nincs ész. Valaki erre azt mondhatná:

ebből csak az következik, hogy nincs benne nagy ész, olyan milyen az emberé, de nem az, hogy nincs semilyen. Azonban ez a nehézség nem alapos; mert azon feltevésben, hogy az elemek s általán az anyag észszel bir, ezen észnek alkalmas erőnek, megfelelő tényezőnek kell lenni az atómok és az anyag viselkedésének magyarázásában; ha ugyanis semmit sem tesz, s ha nem is tehet, akkor semmirevaló és «non ens.» Már pedig nem kis ész, hanem nagy ész kell ahhoz, hogy az elemekben s általán az anyagban uralkodó czélszerűséget kimagyarázhassuk. Ez a nagy ész nagytökélyü szervezettséget, az anyag nagy formai tökélyét föltételezi, ami pedig a chemiai elemekben egyáltalán nem található.

Ész csak ott van, hol az anyag formája nagy tökélyre emelkedett. Megtörtént ez az emberi agyban. Lefelé az anyag ezen formáját nem találjuk, — *fölfelé tehát semminemü analogiával nem következtethetünk.* De ha valakinek tetszik a «világlélek» a mindenség organismusában, mit ér el vele? nem állapodik-e meg a dualismusnál: «anyag» és «világlélek,» melyek visszafelé nem konvergálnak egy közös okban? vagy a pantheismusnál: «anyag» és «világlélek» egy mögöttük fekvő «ősállag,» — ami lehetetlen?

Azért mondtam, hogy a logika a materialismus részén van, melynek tétele ez: *az igaz monismus az anyag monismusa,* amelylyel ugyan világosan kimondja, hogy mit gondol, de semmit sem magyaráz, mert ez a monismus folyton azt kivánja, *hogy a világ állagát öröktől fogva szükségesnek gondoljuk, amely folytonos kifejlésben van s e fejlődésében czélszerüen alakul.*

Ezt pedig gondolni nem lehet; mert

a) minden történéshez és kifejléshez pozitiv meghatározások, adatok kellenek; a világ fejlődésének mai stadiuma épugy mint valamennyi előző pozitive határoltak s nekik megfelelő kezdetből származtak; kellett tehát szabadon meghatározni a kifejlődés adatait.

b) Honnan a kifejlődés? a kifejlődés jelenleg tökéletesbülés; de az ilyen kifejlődés maga is csak bizonyos körülmények közt indulhat meg; akkor t. i. ha ugy van a hatók lánczo-

lata beosztva, hogy működésük magasabb foku alakokat eredményez. De ép ugy lehetséges, hogy a fejlődés nem egyértelmü a tökélesbüléssel, s nem mond mást, mint a lappangó erők mozgásba való átmenetét, akár emelkedjék ez átmenetben a mindenség tökéletessége, akár szálljon, akár egy fokon maradjon. Tehát a kifejlődés az anyag pozitiv és szabad beosztását föltételezi.

c) A mindenség valóban fejlődik, ezt tanitja a geologia, ezt bizonyitja a palaeontologia. A növény és állatvilágban fokozódó tökélesbülést látunk. Honnan ez? Már most erre azt mondják: «az anyag természete szükségképen éppen ezt a rendet állitotta a létbe s nem mást; nem kell tovább kérdezni, hogy miért ezt s nem mást? azért ezt s nem mást, mert ilyen az anyag természete.» Ez nem áll; a mindenség tökélesbülésének nincs oka az anyagban, a tökélesbülés nem az anyag természete. Minden oknak kell oly tökéletesnek lenni, mint az eredménynek; ez gondolom világos; tehát a természetnek mint ősoknak oly tökéletesnek kell lennie, mint amily tökéletes a fejlődés végső stadiuma. Másrészt a természet nem válogat, hanem megteszi mindazt, amit tehet: miért nem hozta tehát létre ezt a végső stadiumot mindjárt, miért kezdte a tökéletlenen. *Minden ok, amely szükségképen hat, mindazt létesiti, amit bir;* már pedig az ősanyag oly tökéletes mint a mai világ, és szükségképen hat; miért nem állitotta tehát a létbe mindjárt a tökéletes világot?

d) Mindig a föltevést kell szem előtt tartanunk. A föltevés szerint az anyag nem szabad, hanem szükségképen ható lény. Tehát *ez a világ is az anyag lényegéből szükségképen folynék.* A mi a lényegből folyik, az mindig megvan; abban nincs egymásra következés, hanem csak együttlét. A hol azt találjuk, hogy van a részek vagy az átváltozások közt az időben egymásra következés, ott bátran következtetünk arra, hogy ezek nem a merő lényeg funkciói, hanem esetleges tények következményei; ilyen minden mozgás, mely *esetleges* inditást tételez föl. A lényegben nincs időbeli egymásra következés. A lényegben csak logikai egymásra következés van, például az akarat nem lehet ész

nélkül, mi előbb gondoljuk az észt, azután az akaratot, nem mintha a tárgyi rendben is előbb léteznék az ész, utána az akarat; mindakettő egyszerre, egy időben elválaszthatlanul van, ép azért, mert a lényeghez tartozik; — mig ellenben az ész fejlődése ismeretek szerzése által időben megy végbe: ép azért az ismeret nincs megadva az ész lényegével, csak aktuációja az észnek külső, *esetleges megindítás következtében.*

Tehát a világ fejlődése nem indulhat ki az anyag lényegéből; a) *mert a lényeg nem mond semminemü pozitiv meghatározást, hanem maga is konkrét meghatározásokra szorul;* — b) *mert nem adja okát a fejlődésnek, — hogy miért van fejlődés s nem pangás, miért van mozgás és nem nyugvás;* — c) *mert a fejlődés maga nem egyeztethető meg egy szükséges lényeggel.*

III. Teleologikus érvek.

A világ nemcsak elemeket, összetételeket dirib-darabokat foglal magában — akárhogyan, hanem mindezeket oly arányban, sorban, számban, hogy számtalan, egységes, önálló egyedet s ezek az egyedek összevéve egy nagy systematikus egészet képezzenek; már pedig az egyedet nem lehet kimagyarázni az anyagból: tehát a világ, mint önálló egyedek összfoglalata s mint olyan, mely maga is egy nagy egyedet képez, intelligens alkotót követel.

Ez a czélszerüségből vett érv. Az érvelésben emlitett nagy systematikus egész a «kozmosz,» — a számtalan önálló egyed pedig, melyről szintén szó van: a bolygók és holdjaik, a mi földünk, a jegeczek, a növények, az állatok és emberek. Mindezek anyagból állnak; de itt nem az anyag, hanem az alak jön tekintetbe, mert ami az egyedet jellemzi az az alak, — az egység, — soknak összetartozása, — egymásra illése, — ugy hogy a sokból kikerüljön *az egész.* A részekből álló egész, melyet egyednek hivunk a legeklatansabb természeti tény. — A természet mindenütt egyedeket állit a világba, — az egyediség pedig nem egyéb mint megvalósitása, konkrét kifejezése a czélszerüségnek, — a czél-

szerüség nem az anyagból való: tehát a természet követel egy anyagon túl fekvő értelmes okot.

Az argumentumnak Achillese mindenesetre az, *hogy az egyed az anyagból ki nem magyarázható;* és pedig sem *czélszerűsége* s még kevésbé *czélra törekvése* szerint. Ezt kell tehát föltüntetni.

Ezen czélból vegyük tekintetbe *először az egyedeket külön-külön, másodszor az egyedeket egymáshoz való kölcsönös viszonyukban.*

Az egyed és a czélszerűség.

Minden egyed számtalan részből áll; minden rész — akár az állatban akár a növényben — amily sajátszerü oly elütő alakkal bir. Gyomor és kéz, — bél és szem, — fog és tüdő, — gyökér és virág, — szár és gyümölcs, — levél és mag — áthidalhatlan különbségeket mutatnak. Minden egyes szerv millió és millió sejtből áll, melyek ismét különfélék. Minden sejt változatos mozgásokkal bövelkedik, — minden mozgásban ezer és ezer atom szerepel. Már pedig egy atom és egy sejt és egy szerv sem tud a másikról semmit: *honnan tehát az egység?*

a) Az anyag csakis szükségszerüen müködik és alakul, nem lép más viszonyba, mint a mechanikus hatás viszonyába, mindig csak azt teszi, amit itt és most tenni kell, nincs tendenciája a távolfekvő, a közvetlen el nem érhető állapotba és müködésbe. A mechanikus okság elve csak azt követeli, minden hatás mechanice megfeleljen az oknak, ezenkivül semmi sem tartozik e törvény keretébe s minden más tény, milyenek *a hatások egymásra illése, soknak egy közös czél elérésére való irányzása, — egymáshoz való alkalmazkodása* — semminemü összeköttetésben nem áll vele. Pedig *ép ezen tények* alkotják az egyedet. *A részek egymásra illenek, egymást föltételezik, annyit tesznek amennyit az egyed czélja kiván, — alkatukat, funkciójukat meghatározza az egész, — minden egyes résznek, és szervnek oka és czélja nincs önmagában, nincs más részben és szervben, ha-*

nem az egészben, ugy hogy a rész csak az egészből érthető. A rész nem egy-egy darabja az egésznek, mely a többi részhez hozzá járult, hanem minden egyes rész már egy előző közös terv szerint van alkotva s alkata és funkciója ugy van meghatározva, hogy más részek funkcióinak továbbitása, előzménye vagy komplementuma legyen, hogy igy valamennyiből egy teljes egész kijöjjön. Egyik sem elsőbb a másiknál, egyik sem bir okszerüséggel a másik nélkül; szóval nem a rész, hanem az egész bir csak érthetőséggel. Részeket csak az alkothat, aki az egész előzetes fogalmával bir, mert az egész határozza meg a részt. Ime tehát a részek csak közvetve — t. i. az «egész» fogalmának közvetitésével — birják alakjukat, alkatukat, szöveteiket, erőiket, — az «egész» fogalmának közvetitésével határoztatnak meg azzá a valósággá, amelyet birnak, — nem önmagukért hatnak, hanem az egészért: az anyag pedig mindig csak azt teszi, amit közvetlenül tenni kell, — nem kalkulál, nem kombinál; hatása az «itt és most» keretébe zárkózik. *Következőleg az egyed és az anyag,* jóllehet minden egyed anyagból áll, *idegenen s kimagyarázhatlanul áll egymás mellett;* az anyagban nincs czélszerüség, az egyedet pedig ép a czélszerüség alkotja; a czélszerüség tehát nem az anyagból való, hanem az anyagon túl fekvő, nem mechanikus okból.

b) A természetben uralkodó két legfőbb ok, vagy mondjuk inkább két legáltalánosabb tény közt nagy különbség tátong. Az egyik tény az, hogy minden mechanikus szükségszerüséggel történik, — a másik tény pedig az, hogy minden czélokra van irányozva. Az egyik tény *a mechanikus okság elve,* a másik tény *a czélszerüség.* Minden ami czélszerü, az mechanice szükségszerüen megy végbe; — de nem minden, ami mechanice szükségszerü, czélszerü is. A chaosban, a robbanásban csak oly szükségszerüen működik az anyag, mint a legegészségesebb növényben, — az óra, mely délkor 5 órát mutat csak oly szükségszerüen jár, mint az, mely jó mutat, — a beteg emberben a vér, a nedvek, a szervek csak oly szükségszerüen müködnek az egyed szétoszlására, mint a virágzó ifjuban az alak czélszerü kifejlesz-

tésére; okszerüség és czélszerüség két különálló tény s nem magyarázzák egymást.

c) A mechanikai szükségesség képezi az anyag jellegét, ép azért *önmagából* nem birja a czélszerüség árnyékát sem. Czélszerü az, ami czélhoz vezet, mechanikai az, ami a determinált anyagból indul ki; az anyag, mely hat, eo ipso létezik, — de a czél, mely a jövőben fekszik, eo ipso az anyagban nem létezik. De ha a tárgyi rendben csak a valóságos, konkrét ok működhetik, hogyan lehet mégis sok mindenféle történés, hatás, kombináció egy nem létező, s csak a jövőben előálló czél szerint, — hogy lehetnek valamire irányitva, ami még nincs, — hogy történhetik, hogy mehet végbe az anyagban valami, ami másért van s csak a jövőben lesz érthető? Pedig ezen kérdésekben van jellemezve a «causa finalis.» A czélszerüség tehát nem anyagi ható ok.

d) Az egyedekben nemcsak egyszerü *czélszerüség* található, hanem van bennük valóságos *czélratörekvés*, mely mindig határozott typusokat valósit meg.[1] Ez egyike a legfontosabb megjegyzéseknek. Enélkül a czélszerüségben nincs erős bizo-

[1] A czélratörekvés valóságos benső elv: «Dupliciter contingit aliquid ordinari et dirigi in aliquid sicut in finem: uno modo per se ipsum, sicut homo, qui se ipsum dirigit ad locum, quo tendit, alio modo ab altero . . . Per se quidem in finem dirigi non possunt, nisi illa, quae finem cognoscunt . . . sed ab alio possunt dirigi in finem determinatum, quae finem non cognoscunt. Sed hoc dupliciter contingit: quandoque nempe id, quod dirigitur in finem, solummodo impellitur et movetur a dirigente sine hoc, quod aliquam formam a dirigente consequatur, propter quam ei competat talis directio v. ordinatio. . . Aliquando autem id quod dirigitur in finem, consequitur a dirigente aliquam formam, per quam sibi talis inclinatio competat, inde et talis inclinatio erit ***naturalis***, quasi habens principium naturale. Et per hunc modum omnia naturalia in ea, quae iis conveniunt, sunt inclinata, habentia in seipsis aliquod inclinationis principium, ratione cujus eorum inclinatio naturalis est, ita ut ***quodammodo ipsa vadant*** et non solum ducantur in fines debitos; violenta enim tantummodo ducuntur, quia nihil conferunt moventi: sed naturalia vadunt in finem in quantum cooperantur inclinanti et dirigenti per principium eis inditum.» S. Thomas. Quaest disp. q. 22. de verit. a. 1.

«. . . jeder individuelle Naturkörper, ja jedes Atom der Materie ist seine eigene Kraftquelle. Desshalb gerade erscheint die Natur im Gegensatze

nyiték. Elismerik ugyanis, hogy a czélszerüség tényleg létezik a dolgokban, de tagadják, hogy abból a *czélszerüség elvére*, mely *folyton teremt a természetben czélszerüséget s mely valóságos czélratörekvés*, lehet következtetni. Mi azt mondjuk, hogy a czélszerüség nemcsak tény, hanem valóságos czélratörekvési elv: 1) mert ha *minden ténynek van oka, kell a czélszerüségnek is okkal birni.* A czélszerüség pedig nem egy elvétett tény, hanem egy folytonos, a legváltozatosabb komplikációkban, a fejlődés egymást váltó stadiumaiban, állhatatosan ujra előkerülő természeti tény: kell tehát megfelelő elvvel birnia. 2) Az egyediség a természetben nemcsak egy subjektiv fogalom, hanem a legkifejezettebb tény. — Ha tehát az egyediség (individualismus) a mechanikus történés mellett zavartalanul fenáll: valamint a mechanikus történés a *ható ok elve* (causa efficiens) szerint megy végbe, ugy kell a másik mellé is egy természeti elvet a *czélok elvét* (causa finalis) állitani. 3) Az anyagban nincs semmiféle törekvés chemiai és morfologiai tulajdonságok által változatlanul meghatározott typusokat képezni, például vizet ilyen s nem más tulajdonságokkal, — még kevésbbé szerves alakokat vagy másféle egyedeket, milyenek a jegeczek, az égi testek, a naprendszer. Az anyag minden atomja külön-külön az erő forrása, s az egyik nem tud sem-

---

zu einer Maschine, als ein Lebendiges, nicht weil sie von gemeinsamen Kräften getrieben wird, sondern weil jeder Punkt der Materie und jedes zusammengesetzte Ganze eine treibende Kraft nach allgemeinen Gesetzen ausübt.» Wigand. Der Darwinismus etc. 1876, II. 275 l.

«Wenn wir für jede individuelle Erscheinung der organischen Natur eine besondere Lebenskraft aus dem Grunde nöthig haben, weil sich ihre Lebenserscheinungen nicht aus den physikalischen und chemischen Kräften begreifen lassen, so müssen wir in strenger Consequenz auch für jede individuelle Erscheinung der unorganischen Natur eine besondere Lebenskraft annehmen, weil dieselbe aus den zusammensetzenden Theilen ebenso unbegreiflich erscheint. Die Pflanzen sind durch die sie zusammensetzenden organischen Stoffe genau so vollkommen und so unvollkommen erklärt als Eiweiss, Cellulose, Aepfelsäure, Quarz, Kohlensäure, Wasser aus den Atomen, welche in ihre Verbindungen eingehen. Naegeli, System. Uebersicht der Erscheinungen im Pflanzenreiche. 1853. 60 l.

mit a másikról. Éppen azért nem is lehet bennük valamiféle törekvés *rajtuk tul fekvő valóságok* után pl. egységes természetek vagy éppen egyedek képzése után, sőt mihelyt az egységre szükséges föltételek hiányzanak, az atómok szerte széjjel hullnak. Kell tehát specifikus typust alkotó *elveknek*, kell *természeti alakoknak lenni*, melyek ezt az egységet az anyagba belehozzák. Azt lehetne tán mondani, hogy nem kell ehhez külön elv, mely az egységet létesitse, az egység majd helyre áll, ha meg lesznek a szükséges föltételek az egyesülésre. Azonban a föltételek közé tartozik ép ez az *egyedi elv is*, mely az egyesülésnek módját és irányát s a fejlődés folyamatát intézi. Ezt szembeszökően látni a szerves testekben, a hol a species az *egész fejlődési és működési irány* által jellemeztetik. Minden alakulás az elemek materialis erői által megy végbe, de az irány, hogy igy s ne másképen történjék, mikor százféleképen is történhetik, — ez a species *egységes elve* által valósul.

e) A czélszerűség elve tehát valami bensőséges magában az alakban. Ha ugyanis a czélszerüség csak az alakban és a kombinációban van: akkor mindig azt lehetne ráfelelni, hogy a czélszerűségből nem lehet megismerni a *teremtőt*, hanem csak a *rendezőt*; valamint a szoborból nem lehet következtetni a márvány teremtőjére, hanem csak a már kész márvány idomitójára. Mig tehát a *czélszerüséget* és a *czélratörekvést* csak az anyag külső alakjának, esetékes tulajdonságának tekintjük: addig a *teremtő* létének bizonyitására alkalmatlan marad.

Azonban a *czélszerüség* és a *czélratörekvés* ilyen esetékes, külsőséges felfogása tarthatatlan. A természet tökéletessége nemcsak *mesterséges*, hanem *természetes* v. i. magában a dolgok lehetőségében birja okát. Nem lehet akármiből akármit csinálni, hanem a dolog természete az első meghatározója annak, hogy mi lehet és mi nem. Az az egység, mely a czélszerűséget jellemzi, s mely nélkül czélszerűség nincs, az anyagtól függ; hogy az anyag ilyen és nem más, ez azon egységnek oka. Tehát már az anyag *ugy van alkotva*, hogy az egység e beláthatlan hálózatának *alkalmas substrátu-*

mául szolgáljon.[1] A czélszerüség behat az anyag lényegébe és alkatába; az a körülmény, hogy az anyag is czélszerü egységeket alkothat, bizonyitja, hogy értelemnek köszöni eredését, mely a sok lehetőség közül kiválasztotta s megvalósitotta ép ezt. *Tehát az anyag czélszerüen van nemcsak rendezve, de alkotva.*

[1] Die Ordnung in der Natur, insoferne sie als zufällig und aus der Willkür eines verständigen Wesens entspringend angesehen wird, ist gar kein Beweis davon, dass auch die Dinge der Natur, die in solcher Ordnung nach Weisheit verknüpft sind, selbst von diesem Urheber ihr Dasein haben . . . Vielleicht nur seit der Zeit als uns die Offenbarung eine vollkommene Abhängigkeit der Welt von Gott gelehrt hat, hat auch allererst die Weltweisheit die gehörige Bemühung daran gewandt, den Ursprung der Dinge selbst, die den rohen Zeug der Natur ausmachen, als so etwas zu betrachten, was ohne einen Urheber nicht möglich sei. Ich zweifle, dass es Jemanden hiermit gelungen sei, und ich werde in der letzten Abtheilung Gründe meines Urtheils anführen. Zum Mindesten kann die zufällige Ordnung der Theile der Welt, insoferne sie einen Ursprung aus Willkür anzeigt, gar nicht zum Beweis davon beitragen . . . Ganz anders aber fällt das Urtheil aus, wenn man wahrnimmt, dass nicht alle Naturvollkommenheit künstlich, sondern Regeln von grosser Nutzbarkeit auch mit nothwendinger Einheit verbunden sind, und diese Vereinbarung in den Möglichkeiten der Dinge selbst liegt. Was soll man bei dieser Wahrnehmung urtheilen? Ist diese Einheit, diese fruchtbare Wohlgereimheit ohne Abhängigkeit von einem weisen Urheber möglich? Das Formale so grosser und vielfältiger Regelmässigkeit verbietet dieses. Weil indessen diese Einheit gleichwohl selbst in den Möglichkeiten der Dinge gegründet ist, so muss ein weises Wesen sein, ohne welches alle diese Naturdinge selbst nicht möglich sind, und *in welchem als einem grossen Grunde sich die Wesen so mancher Naturdinge zu so regelmaessigen Beziehungen vereinbaren.* Alsdann aber ist klar, dass nicht allein die Art der Verbindung, sondern die Dinge selbst nur durch dieses Wesen möglich sind, das ist nur als Wirkungen von ihm existiren können, welches die völlige Abhängigkeit der Natur von Gott allererst hinreichend zu erkennen gibt. Fragt man nun: wie hängen diese Naturen von solchen Wesen ab, damit ich daraus die Uebereinstimmung mit den Regeln der Weisheit verstehen könnte? Ich antworte: sie hängen von demjenigen in diesen Wesen ab, das, indem es den Grund der Möglichkeit der Dinge enthält, auch der Grund seiner eigenen Weisheit ist.» Kant, Naturgeschichte und Theorie des Himmels. 238 l.

Az egyedek kölcsönös viszonya.

Másodszor tekintsük a *különálló egyedeket kölcsönös viszonyukban.* A természetben sok oly szervet látunk, melyek egymástól függetlenül támadtak s mégis meglepően egymásra illenek; ilyen a virágok *nektáriuma* és a *méhek* s más rovarok *szívó nyelve*, — a növények *porzói* és *termői.*

Ezen szervek egymást föltételezik, — egymásért vannak s mégis függetlenül támadtak. Miből támadt az a nektárium s az a szivónyelv is, mily alakulásokon ment át, mig nektáriummá és szivónyelvvé lett? támadt a csirának bizonyos fejletlen részecskéjéből, amelyből azután szigoruan mechanikus hatások által fejlett ki nektáriummá és szivónyelvvé, mialatt számos átváltozáson és átalakuláson ment keresztül. A csira ezen részecskéjét nevezzük «a»-nak, az átalakulásokat a^1, a^2, a^3 . . ., mig végre előállt a nektárium, melyet «A»-val jelzünk. Ép igy a tömecsek valamiféle összeköttetése, melyet «b»-nek hivunk, fejlődésbe lépett s b^1, b^2, b^3 . . . lépcsőkön át «B»-vé, szivónyelvvé lett. Már most illenek-e a kezdetek egymásra, az «a» és «b»? Semmi közük egymáshoz. Illenek-e egymásra a^1 és b^1, — a^2 és b^2, — a^3 és b^3, s végig a többi alak? Semmi közük egymáshoz. Csak a kifejlett A és B, ezek egymásért vannak. Sem a kezdetben, sem a fejlődésben nincs az alkalmazkodásnak nyoma s következőleg nincs az egymásra illésnek oka. Az az ok, amely a kifejlődött alakok szerveit egymásra illesztette, az czélba vette magát ezt az egymásra illést, s erre rendezte be a csirákat, erre az egész fejlődési menetet. *A vég* miatt, *a finis* miatt van az a kezdet, van a sok lépcső; ezek mind *eszközök a czélra.* Az ilyen ok, mely csak a *végben, a „finis"*-ben nyilvánul, s minden egyéb történést csak a végért indit meg «causa finalis»-nak mondatik.

Szemetszúró különbség létezik a «causa finalis» és az anyagi történés közt. A mechanikus okság elvénél fogva a *már létező anyag hat*, ez a valóságos hatás ismét más hatást, ez ismét mást s igy tovább szül. A «causa finalis» pedig egy *megvalósitandó eszméből*, czélból indul ki, tehát *az anyagi*

világban még nem bir valósággal s rendezi az anyagi hatókat ugy, hogy működésük vége az eszmének megvalósitása legyen. A «causa efficiens» tehát előre hat, a «causa finalis» visszafelé hat. A «causa efficiens» mindig reális, a «causa finalis» mindig intentionális vagyis eszmei. Midőn tehát számos történésben, s azok egymásra következésében azt veszszük észre, hogy csak azért mennek végbe, hogy *a kész szervet* megvalósitsák s hogy egy más növény és állatban szintén számos történés csak azért megy végbe, hogy egy *szervet* készitsenek, mely arra a *másik, függetlenül előálló szervre illik:* azt kell mondanunk, hogy a történések e két független folyamát az inditotta meg és az rendezte, a ki a *kész szervek egymásra illését czélba vette.* Miután tehát a czél mindig a jövőben fekszik s nem bir reálitással a valóságban: azért nem lehet anyagi tényező.

A czél mint a latin szó «finis» mondja, mindig *vég.* A természetes fejlődésben a vég mindig az *egész*, az *egyed*, mert ez befejezése, komplementuma a történésnek. Azért az *egyed* és a *czél* elválaszthatlan fogalmak. Az egyedben számtalan, független folyamat megy végbe csak azért, hogy egy szép összhangban, *a kész egyedben* egymást kiegészitsék. Ki rendezte ezeket a folyamatokat ugy, hogy ily *végben* találkozzanak? Az, a ki az egyed ideájával birt, s abból kiindulva fogta az anyagi hatókat s oly viszonyba helyezte össze őket, hogy hatásaik végesvégül azt az individuumot adják. Ezek a hatások képezik a részeket, az egyed pedig adja az egészet. A ki konstruálni akar többféléből egyet, az első, ami kell, az egész fogalma, azután lehet abból meghatározni a részeket. Már pedig eklatans természeti tény, hogy a természetben mindenütt *komplikált részek futnak össze egy egészben:* ha ezek valóságos részek, — pedig azok, — akkor az egész által vannak meghatározva, de az egész még nem létezik az anyagi valóságban, csak az eszmeiben; .... az eszmei egész az a «causa finalis.»

A természet mindenütt «causa finalis»-t tüntet föl, a hol egyedeket s még inkább egymásra vonatkozó egyedeket alkot. A természet egy okot követel minden egyednek,

amely ok a különféle tényezőket és hatásokat egy *végbe* terelje. *Ha már most az egész kozmoszt összefüggő, egymásra illő, egymást kiegészitő részekből álló egyednek nézzük, amint néznünk kell: azt kell következtetnünk, hogy ennek a nagy egyednek is egységes, egyedi végső okkal kell birni,* . . . **egy eszmével, egy gondolattal, . . . egygyel, aki azt a létesitendő egészet gondolta.**

A «causa finalis» a legnépszerübben bizonyitja Isten létét. A célszerüség az ész legtermészetesebb gondolata, s csalhatatlan tapintattal kiérzi a célszerűség elvét minden történésben és alakban. A kéz munkára való, azok a csontok és izek és izmok ugy vannak egymáshoz illesztve, *hogy* az a kéz munkára alkalmas szerv legyen. A szem ugy van összeillesztve, *hogy* látásra alkalmas legyen. Nem ugy van a dolog, hogy véletlenül látunk, mert esetleg képződött a látószerv, — hanem *hogy* lássunk, azon célból lett szemünk; külön e célra alkottatott. Ez a fölfogás közvetlen, intuitiv ismeret, mely az evidencia hajthatatlan kényszerüségével lép föl. S mi tulajdonkép ez intuitiv ismeret alapja a tárgyi rendben? az analogia. Látjuk, hogy a természet oly célirányosan dolgozik, mint mi, — hogy részekből állit össze egészet, — hogy terv szerint módositja a hatókat, — hogy a jövőben megvalósitandó célra irányozza a cselekvések lánczolatát. A kar az emeltyű elmélete szerint, — a szem a camera obscura törvényei szerint készült, — minden organismus komplikált gépezet; ha már egyszerü gépről is azt kell mondanunk, hogy értelmes alkotója van: mennyivel inkább az organismusokról. Ezek mind őserővel biró, elementáris érvek s nincs az a fortély, mely tönkre silányitsa őket.

A filozofia mégis megkisérlette, hogy tévedést, anthropomorphismust, eszme-hypostatálást mutasson ki a célszerűség állitólagos fölismerésben, — mások kereken tagadták a célszerűséget, szerintük nincs célszerűség, — mások a célszerűséget természeti szükségszerüségnek, — ismét mások a véletlen eredményének mondták. Ez ellenvetések méltánylása még világosabban fogja föltüntetni a célszerüség valóságát.

(Folyt. köv.)

séges gyülekezetébe Vancsait felvette; kiről a többi közt igy ir: számtalan érdemei tekintetéből méltónak találtuk őt, hogy mint az *egész római anyaszentegyház egének előkelő és ragyogó csillagát* a római egyházba hivjuk meg, melynek fényétől ezerszeresen tündököljék, tanácsaival a vállainkra nehezedő terhek viselésében segitségünkre legyen.

Dudum erga personam . . . multorum meritorum titulo decoratam . . . digne providimus, ut ipsam, tamquam stellam nobilem et insignem, in firmamento generalis ecclesie radiantem, in Romana ecclesia poneremus, cujus splendore multipliciter illustrata clarius eniteret et nos suo nobis assistente suffragio, incunbentia nostris humeris onera possimus levius supportare.[1]

E kevés szóval nagyon sokat mondott a pápa Vancsai érdemei felől.

A pápa tehát kedvelt fiát, Vancsait, Rómába hivta meg s igy az esztergomi érseki szék ismét üresedésbe jött. A pápa azonban, hogy Vancsai egészen elválasztva ne legyen az esztergomi érsekségtől s tekintettel arra, hogy az esztergomi főmegyét majdnem tiz évig «dicséretesen kormányozta;» az esztergomi érsekség tulajdonát képező csallóközi vagy pozsonyi tizedet számára föntartotta.[2]

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

I. *A czélszerüséget szerintük anthropomorfismus által tulajdonitjuk a természetnek. Miután ugyanis a természeti „jelenségek lefolyására csak egy példát találunk azon cselekményekben, melyeket az értelmes ember végez“. . . „ez*

[1] Mon. Strig. I. 401. Fej. IV. II. 132. Fej. IV. II. 168. Balics. i. m. II. r. I. K. 356.

[2] Mon. Strig. I. 400. Fej. c. h. 202.

okból a szerves világ czélszerüségét csak kétféle módon tudták magyarázni, de mind a két magyarázat azon nézeten alapult, hogy a természeti tünemények lefolyása bizonyos értelmi önkénynek van alárendelve." Igy Helmholtz «Népszerü tudományos előadások» 377. lap.

Az idézet két ellenvetést rejt. Az egyik: a természeti jelenségek hasonlitanak azon cselekményekhez, melyeket az értelmes ember végez s mi ezen hasonlóság miatt az emberi cselekmények *czélszerüségét* átviszszük a természet cselekményeire. Ez az anthropomorphismus. A másik nehézség: a természetben nincs helye az önkénynek; minden szükségszerüen történik: a czélszerüség beleviszi a természetbe az értelmi önkényt; mert eszerint a természeti jelenségek azért mennek végbe igy és nem másképp, mert egy értelmes lény rendezte s igazitotta el azokat igy és nem másképp.

Felelet az első nehézségre. Igen, az analogiánál fogva, mely az értelmes cselekvés s a természeti történés közt fönnáll, tulajdonitunk a természetnek czélszerüséget. Ez a hasonlóság a legnagyobb valóság; — mindenki elismeri, Helmholtz is, hogy «a világban, melyben élünk, a jelenségek ilynemü lefolyására csak egy példát találunk azon cselekményekben, melyeket az értelmes ember végez.» Már most ezen hasonlóságot magyarázni kell. Ha találunk más magyarázatot, akkor a *czélszerüség látszatát korrigáljuk;* — ha nem találunk, akkor a hasonlóság okát egy s ugyanazon elvbe fektetjük t. i. az értelemben. Már pedig nem találunk más magyarázatot: tehát azon hasonlóságnál, melyet a természet s az emberi cselekvés mutat, tulajdonitunk mi a természetnek czélszerüséget. Észszerüen csak ugy érthetjük meg a természeti jelenségeket, ha a szervezetek egyediségébe s azok egymásra való illésébe «causa finalist» gondolunk; más észszerü magyarázat nincs. *A czélszerüség ép oly észszerü mint az a szükségszerüség, hogy nincs okozat ok nélkül.* A mi természetmagyarázatunk ezen két *észszerü elvből* indul ki. Mi *észszerüen gondoljuk* azt, hogy a természetben minden történés az okság elve szerint megy végbe, s az észnek ezen elvét alkalmazzuk a természeti történésre; de van

nekünk egy más *észszerü elvünk* is, s ez a czélszerűség elve. Miért alkalmazza a természetmagyarázat az oksági elvet, hogy t. i. minden változásnak anyagi okát keresi? mert észszerü s mert a tapasztalat mindenütt kideriti, hogy igazán létezik ok, ha első tekintetre nem is látni. S miért — nem alkalmazzuk a természetre a másik elvet, a czélszerűséget, mely az észnek ép oly postulátuma s melyet a tapasztalat bizonyit, midőn kimutatja, hogy ez a jelenség vagy szerv valóban alkalmas a jövőben előálló szükségletre, tehát hogy *eszköz* valamire? A természetet csak igy *lehet érteni*, v. i. a természet csak ily módon *észszerü*. «Érteni lehet» és «észszerü», az mindegy. A czélszerüség csak annyiban anthropomorph, amennyiben az ész is az. Az ész is emberi, sőt leginkább emberi. Lehet-e azt észt avval elütni, hogy emberi?

II. *Helmholtz másik ellenvetése szerint a természetben nincs helye az önkénynek; a czélszerűség beleviszi a természetbe az értelmi önkényt. Miért? mert „vagy azt kell feltételeznie, hogy (pl. a szerves testekben) az életfolyamatokat folytonosan az éltető szellem kormányozza (a lélek), vagy azt, hogy minden élő faj a természet fölött uralkodó értelmiség (az Isten) egy különös tette folytán keletkezett.“* i. m. 377. lap.

A nehézség tehát a következő: hogy lehet a természetben czélirányosság, mikor ott minden az okság elve szerint egy szükségszerü, átszakithatlan kifejlés? Hogy lehet a mechanikus szükségszerűséggel megegyeztetni a czélszerűséget?

Felelet: nem kell szétszakitani azt, *ami egy*, akkor nem is kell *egyeztetni*. Hogy is képzeli Helmholtz ezt a két elvet: az *okság* és a *czélszerüség elvét*? alighanem ugy, hogy késznek gondolja anyagot mechanikájával, törvényeivel, erőivel, — azután elképzeli, hogy hozzálép az alkotó s czéljai szerint idomitja a mechanikát. De az ilyen alkotó nem volna Isten. Nincs független, kész anyag, melynek elve a mechanismus, — s hozzájáruló, értelmes lény, melynek jellege a czélszerüség. Hanem az Isten a mechanice, szükségszerüen

működő anyagot teremtette s ugyanazon teremtésben ugy elhelyezte és elrendezte, hogy a mechanikus folyamatok azon állapotokat és alakokat eredményezzék, melyeket eleve czélba vett, s melyekhez alkalmazta a mechanikus folyamatokat. Mi sem változtatunk semmit a vason, semmit a vizen, a tüzön, semmit a forgás, lökés, a ruganyosság és ellentállás mechanikus szükségszerüségén s mégis megalkotjuk a gépet. A gőzgépben minden ami történik szükségszerüen történik: tehát nincs benne czélszerüség; — lehet igy következtetni? A törvény, a mechanika mindenütt érvényben marad, de a törvény és a mechanika nem teszik a valóságot, hanem szükség van *meghatározó tényekre*, melyek törvényből és mechanikából le nem hozhatók. A törvény azt mondja, hogy a háromszögben 180° s a körben 360° van; ad-e maga ez a törvény valaminemü kört vagy háromszöget s nem függ-e tőlünk ez alakok *tényleges meghatározása?* teljes szabadsága marad az összeállitónak, hogy egyenszárút vagy derékszögűt, hogy kicsit vagy nagyot, hogy fából vagy fémből alakitson.

Nemcsak, hogy a törvényszerüséget nem zárja ki a czélszerűség, hanem követeli és föltételezi, mert czélszerűnek csak azt mondjuk, ami a természet törvényei szerint áll elő, nem pedig «önkényből.» A szervezetekben a szellem semmitsem tesz önkényesen, minden a mechanika és chemia utján halad, de azért minden czélirányos. Valamint a legkomplikáltabb gyárakban is minden a mechanika törvényei szerint megy végbe. A mechanikai történés tehát ki nem zárja a czélirányosságot, de nem is zárja magában. A czélirányosság egy fensőbb ok, mely disponál a mechanikai történéssel, anélkül, hogy azt megváltoztatná.

Erre azt mondhatná valaki: tehát az Isten most már müvén, melyben minden szükségszerüen megy végbe, semmit sem változtathat? s ha ugy volna, mi következnék abból? az-e, hogy nem czéljai szerint, hanem az anyag sajátos, független szükségszerüsége szerint fejlik a világ? Korántsem; csak az következnék abból, hogy az Isten örök terveiben változatlan.

Az ellenvetés utolsó mondatának semmi köze a czél-

szerűséghez. Helmholtz szerint «azt kell föltételezni, hogy minden élő faj a természet fölött uralkodó értelmiség egy különös tette folytán keletkezett.» Hogy ezen föltételezésre semmi szükség sincs, azt egy hasonlat mutatja. Az óraszerkezetet egyszer állitja össze a mester, azután jár, mutat, üt mechanikus szükségszerüséggel; «értelmi önkény» meghatározta az óraműnek összeillesztését, azután nem szükséges többé hozzányúlni. De bizonyára az óra ugy is járna, mutatna, ütne, ha mindez az óra «fölött uralkodó értelmiség egy különös tette folytán keletkeznék.» Hogy a «világ fölött uralkodó értelmiség» a czélszerűség melyik módját választotta, azt itt nem teszszük szóvá; nem is változtat a dolgon cseppet sem; de bizonyára helytelen az az állitás, hogy «fel kell tételezni, hogy a természet fölött uralkodó értelmiség minden élő fajt különös tette által» hivta a létbe. Nem igaz; — a természet két tényező által határoztatik meg: *az egyes alakok sajátossága és morfologiai összetétele által egyrészt, — másrészt az anyag mechanikus erői által, amely erők folyamataira nézve éppen az alakok sajátossága és a morfologiai összeköttetés módja a döntő.* Az Isten kezdet óta ugy intézhette ezt a két tényezőt, hogy minden kifejlés és mozzanat az ő «különös tette» nélkül, különös közbelépése nélkül menjen végbe, — *csakis azon ös elrendezés erejében.* A «különös tett» folytonos ismétlése tehát nem szükséges feltétele a czélszerűségnek, sőt azt mondhatni, hogy egészen esetleges körülmény.

III. A czélszerüség uj oldalról való támadását megkisérli a pantheismus.

Minek hozunk be a természetbe dualismust, két elvet, a mechanikai szükségesség és a czélszerüség elvét? a törvény és az önkény, a szükségesség és az akarat elvét? hogy a természet czélszerüségét magyarázzuk, nem kell az anyagon kivül fekvő elvhez fordulnunk, ha képzeljük az anyagot ugy, hogy természetéhez tartozik a czélszerü alakulás és a kifejlés. Képzeljük a természetet mint oly állagot, mely lényeges sajátosságai szerint kifogyhatlan uj meg uj alakok létrehozásában.

Jól van, képzeljük; mit nyertünk vele?

a) *kizártuk-e ezáltal a dualismust a természetből?* A czélszerü alakulást az anyag lényeges sajátosságának mondjuk; miféle sajátosság ez? olyan-e, mely a természet törvény- és szükségszerüségében benfoglaltatik vagy pedig azon kivül áll? tudjuk már, hogy a törvény- és szükségszerüség magában véve közönyös a czélok iránt. A szükségszerüen ható anyag, mint ilyen, a czélokra nincs tekintettel, ha czélszerüen, ha nem czélszerüen hat, ahhoz semmi köze, de mindig szükségszerüen működik. Tehát a mechanikából, a szükségszerüségből nem értjük meg a világot s kényszerülünk *uj sajátságot* fektetni az anyagba, melyet a *czélszerü alakulás sajátságának* hivunk. Miféle sajátság ez, ha nem mechanikai? transcendentális sajátság. Uj, a mechanikai szükségszerüségtől különböző elv. Van ismét elvünk. Mások egyszerüen azt mondják, hogy az anyagnak lelke és értelme van. Ez még egyszerübb. *De megszabadultunk-e ezáltal az anyag és lélek, a szükségszerüség és az akarat dualismusától.*

b) Ez az ellenvetés gondolkozó emberhez nem méltó; mert semmit sem magyaráz, hanem csak más formában mondja el a kérdéses tényt, anélkül hogy okát adná. A kérdéses tény a természet czélszerüsége; a magyarázat pedig ez: tegyük fel, hogy az anyag azon sajátsággal is bir, hogy czélszerüen alakul. Mintha valaki az *élet okát* igy magyarázná: tegyük fel, hogy az anyag sajátsága *az élet.* Ez igen is hypostatálása a gondolatnak. A tény sajátsággá deklaráltatik. A czélszerü alakulás sajátságát az anyagban sehol sem találjuk. Az ész czélszerü intézkedéseit ismerjük s erre az ismert okra vonatkoztatjuk az anyagban észlelt czélszerüséget is. Mi tehát a módszert illetőleg is egészen helyesen járunk el.

c) az anyagnak nincs lelke; ezt kimutattuk a pantheismus czáfolatában.

IV. *Vannak, kik a világ „tökéletlenségeibe" kapaszkodnak, hogy a czélszerüséget tagadhassák. Hány csira, hány pete, hány tojás megy tönkre! Lange szerint: vala-*

mint egy ember, aki millió puskát állitana föl és sütögetne szerteszéjjel hegyen-réten, hogy egy nyulat lőjjön, czélszerütlenül cselekednék: ép ugy a természet is, mely annyi csirát és életet pazarol s csak aránytalanul kevés esetben juttat kifejlésre itt-ott néhányat, a czélszerütlenség bélyegét hordja magán.

Felelet: *a*) mivel a czélszerüség mégis óriási arányokban valósul meg s értelmi alkotót követel, nem kellene-e még azon esetben is, ha a tökéletlenségek valóban léteznének, ezeket a czélszerüséggel megegyeztetni?

b) nem volna-e sokkal tökéletlenebb, sőt a tönk szélén a világ, ha minden petének lába kelne, ha minden gomba és bakterium akár a gyomor, akár a tüdő oldalain kivirulna, ha minden mag megfogamzanék, — ha az állat azért nem ennék, mert füvet, állatot, ázalagot tesz tönkre?

c) Lange hasonlata nem találó. Az ember, aki ugy cselekednék mint ő irja, bizonyára czélszerütlenséget, merő hóbortot müvelne, mert akinek esze van az nem igy cselekszik: de a természetnek nincs esze, következőleg nem lehet ráfogni, hogy, ha a vadász módjára kapkodnék is, czélszerütlenül működik.

«A természet és az ember közt kettős különbség van, mely a felhozott érvelést teljesen fölforgatja. Először is minden ember jól teszi, ha szerzett birtokát, erejét, idejét és mindent, ami hasznára lehet, lehetőleg kiméli, mert e javak csak kisebb mérvben képezik osztályrészét, és minden czéltalan vesztegetés az ember kárára van. De a természet tud fölhasználni minden hulladékot, mindent, ami egy helyen használatlanná vált, más helyen értékesiteni.»[1] Nem csodálatos dolog-e az, hogy ezen materialis idealis természettudós, ki nagyra van — s méltán — az erők egyenértékéről, a természetben észlelt körforgásról, az erő föntartása- s megmaradásáról szóló tanokkal, a teleologiát bombázván egy zulu néger természettudományos álláspontjára helyezkedik. A czélszerüség fényesen nyilatkozik a szerves anyag bom-

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus. §. 3.

lásában, az élő lények halálában, legalább is oly fényesen, mint milliom sejt és rost szervezetté való szövésében, — ezt az anyag és erő megmaradása törvényének dicséretére mondom. Tekintsd a bomló állati testet vagy petét vagy gombát, anyaga és ereje megmarad, nem lesz haszontalan és czéltalan a legkisebb parány, mely romjaiból szabad szárnyra kel. Meglehet, hogy miután messze elszállinkózott, ismét a földbe vegyül, onnan egy rózsa félig nyilt ajkára hajtatik, onnan mint illat bájolgat el téged, ujabb kombinációkba sodortatik, bekerül agyvelőd labyrinthjaiba s vegytani erőivel alapját képezi annak a nagy világnak, melyet nyit a képzelet és ész. «Azután pedig és ez a fő, az embernek esze van, a természetnek nincs! hogy lehet ezt szem elől veszíteni! Kinek esze van, nincs szüksége általános és állandó törvényre működésében, hanem igazodhatik minden egyes eset természete szerint. A természetben is, mely vakon engedelmeskedik a teremtő akaratának, ezt az utat követhetné az Isten, hogy minden egyes esetben előirná az irányt és működés módját. De mi lenne ennek következménye! csak az egyet emlitem, hogy a csoda, mely a kinyilatkoztatás bizonyitó jele, elesnék. Ha tehát a természet folyamát általános törvényeknek kellett alárendelni, akkor csak az a kérdés: jól vannak-e választva a törvények? föltételeznek-e értelmet.»[1]

Lange ellenvetése többet nem kivánhat: ily méltányos és stoikus nyugalommal értekező bölcselőn is megesik, hogy a hasonlatok szemlélhetősége, mely valamiben megegyezik a kérdéses tárgygyal, elnyeli a gondolatot és a következtetés rovására terjeszkedik ki észrevehető öntetszéssel. A természetnek nincs esze, nincs szeme; a vak tapogat és fogódzkodva halad végig a fal mellett, tartja magát egy általános rendszabályhoz; ha látna, nem tenné; tehát czélszerütlenül tesz? Alkalmazza ugyanezt a természetre!

V. *Ez a gondolat, hogy a czélszerü alakulás talán az anyag sajátsága, mindenféleképen jelentkezik; igy p. ezt is mondják: nem lehet-e föltenni azt, hogy egyedi ala-*

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus.

kot magára venni, ép oly sajátsága az anyagnak, mint amily sajátsága a köneny és élenynek vizzé lenni, — mint amily sajátsága a sónak, a czukornak bizonyos formákban jegeczesedni? Nem lehetne-e föltenni, hogy az is képezi a szerves anyagnak sajátságát, hogy majd oly alakba áll, mely a virágot adja csészéjével, szirmaival, nektáriumával, — majd ismét oly alakba, melyben a növényevők gyomrának sajátszerü fogak felelnek meg.

Ha azt gondoljuk, hogy az anyag erői magukkal hozzák, hogy ilyen vagy olyan *czélszerü* alakokat képezzenek: ezáltal nem fejtettünk meg semmit, hanem a czélszerüség okát az *alakokból* áttettük az *erőkbe*. Most tehát szükségképen azt kérdezzük, honnan van az, hogy az erők éppen ilyen s nem másféle alakokat alkotnak, mikor mások is lehetségesek? Honnan van az, hogy éppen ezek találkoznak és pedig a kellő arányokban és a kellő egymásutánban? Tehát a *czélszerü alak* csakugy nem birja magában okát, mint a *czélszerü erő* vagy a *czélszerü lényeg*.

De téves ezen nehézségek kiinduló pontja is. Azt gondolják ugyanis, hogy szerintünk a czélszerüség valami külsőséges, a már fix und fertig anyaghoz hozzájáruló alak, mint például az agyaghoz hozzájárul a fazekas korongján a bögre alakja. Ez valóban primitiv gondolkozás volna; — nem, — mi a czélszerüséget benső sajátságnak nézzük, mely nélkül az anyag nincs. Mi azt mondhatjuk, hogy valamint minden kvalitást, ugy a czélszerü alakulást is a teremtő bele alkotta az anyagba; amint teljes joggal mondhatni: *olyanná* alkotta az anyagot, hogy éleny és köneny a viz sajátságait adja: épugy mondhatni, olyanná alkotta az anyagot, hogy az az anyag *a szerves összetételekben az élők sajátszerü szerveit és alakjait adja*. A lélek ugyanis, ide értem a növények tenyészeti lelkét, az állatok érzési lelkét és az ember lelkét, — nem lök, nem mozgat, nem ad mechanikus erőt az anyagba, hanem egyesülése által az anyagot szervessé teszi. A szerves anyag azután *azon sajátsággal bir*, hogy czélszerü alakokká rendezkedjék: nektáriummal biró virággá, kérődző állattá sajátszerü gyomorral és

fogazattal. Ez az alakulás *a szerves anyag valóságos sajátsága.* Tehát nem arról van szó, vajjon a czélszerű alakulás nem mondható-e az anyag sajátságának, — hanem arról, vajjon ez a sajátság levezethető-e *az anyag fizikai és chemiai tulajdonságaiból és a mechanikai törvényszerüségből.* Mert mi elismerjük, hogy a czélszerü alakok valóban felépülnek a szerves anyag erői és tulajdonságai által; mi a szerves alakokat valóságos gépeknek nézzük, hol minden erő müködés csakis az anyag mechanikus erői által megy végbe, — hozzá még oly gépeknek, melyek az anyag erői által épülnek: mindazonáltal igaz marad, hogy ez a *sajátságuk*, melynél fogva önmagukból alakulnak és épülnek, nem vezethető le *az anyag tulajdonságaiból a mechanikai szükségszerüség utján; sem a tulajdonságok, sem a mechanikai szükségszerüség törvénye nem ad magyarázatot.* A czélszerüség tehát egy elementáris sajátság, melyet az alkotó intelligencia fektetett a dolgokba.

Az imént fölhozott nehézség a természet czélszerüségének mélyebb megismerésére vezetett. A szerves alakokban ben van a czélra való törekvés. Nem abban áll a teleologikus érv, hogy egyszerüen azt mondja: van a világban sok czélszerü alak és történés: tehát van a világnak értelmes alkotója; — korántsem; hanem a teleologikus érv a maga teljes erejében ez: van a világban *valóságos czélratörekvés*, — az egyes alakokban *ben van a czélratörekvés*: tehát a világot oly ok hozta létre, mely ezt a czélratörekvést belefektette az alakokba, az pedig csak értelmes ok lehet. A czélszerüség tehát nemcsak materialiter, mint merő, bevégzett tény létezik a világban, melyről nem tudni vajjon véletlenül vetődött-e össze, vagy pedig a czél, a megvalósitandó eszme szerint megy-e végbe, — hanem formaliter mint valóságos *czélratörekvés lép föl.*

A szerves alakok általános sajátsága az, hogy belülről nőnek kifelé v. i. hogy testüket bennük lakó törvény szerint alkotják. De hogyan alkotják? ugy-e, hogy egyszerre készen állnak? nem, hanem sok átmeneti, ideiglenes alakon

és állapoton át hajtják és képezik a fejlődő formát, mig végre teljesen elérik. Minden szervet számtalan fejlődési stádiumon át ugy alakitanak, hogy egykor alkalmas legyen a tevékenységre. Semmi sem készül a szervezetekben csak találomra, minden ugy, hogy egymásba illjék. Minden faj a maga sajátos rendeltetése szerint szövi leveleit, épiti ágait, teszi össze rügyeit, nincs egy fölösleges szerv, egy fölösleges alakulás, de annál nagyobb a különbözőség és változatosság a szervek közt, melyek mind azért képződnek, hogy az egésznek, az egyednek létét lehetségessé tegyék. Mind *a czélra irányul*, — minden azért történik, hogy *az egész elöálljon*, — minden *egyes rész egyformán, a faj typusa szerint alakul s nem tér el töle.*

Az *egyednek* nincs más magyarázata mint az, hogy van a szerves anyagnak egy sajátos, belső elve, melyet az egyed *természetének* mondunk: ez a természet minden részecst s minden történést egységes terv szerint igazgat s *a czélra* irányoz. Azért nem tér el irányától a millió mozgásból és elegyedésből álló fejlődés vagy ha eltéritik, visszatér, — azért nem téveszti az utat, — azért nem zavarodik meg, s nem akad fön a rajta kivül álló hatókon és müködéseiken, hanem kifejti a maga teendőit; mert egy belső, valóságos czélravalótörekvés érvényesül benne. Azért nem változtathatunk azon az organismuson — azért nem alkothatunk hozzá uj tagokat, uj szerveket; mert egyedisége nem kivülről van meghatározva, hanem belülről. Azért oly állandó s ha a külső körülményekhez némileg alkalmazkodik, ez az alkalmazkodás is belső természete szerint történik, — azért marad ugyanaz minden nemzedéken keresztül, — azért fejlődik állandóan és minden tojásban egyformán az embrio; mert a szervezet ugyanaz maradt, ugyanazon *czélratörekvés*, ugyanazon «causa finalis.» Azért fejleszt a természet csak neki való szerveket, nem többet, nem kevesebbet, — ott, ahol kell, — akkor, amikor kell, — oly egymásutánban, melyben kell, — azért javit és pótol, ha egy szerv ujra nő, például a csiga levágott feje vagy a rák letört ollója, az csak ugy nő, oly hosszura, oly arányosra

amint azt az alak kívánja; mert *egy megvalósitandó czél* szerint van belül minden berendezve.

IV. Vegyünk egy uj nehézséget. A czélszerüség valósággal létezik, de a régi Empedokles óta számos álbölcselő szerint, lassu alkalmazkodás, millió éveken át folytatott próbálgatás helyezhette a létbe mindezen alakokat, melyekről mi azt mondtuk, hogy végtelen, czélokat valósitó bölcsességnek köszönik létüket. Miután a világ létezik, kell czélszerünek lennie, — hiszen különben nem létezhetnék. *A czélszerü világ a lehetséges kombinációk egyik esete, amely valósággal bekövetkezett. Bekövetkezett ugy, mint a hogy bekövetkezhetett volna egy más állapot, melyet chaosnak mondunk. Chaos vagy czélszerü világ, két esetleges állapota a világ atómjainak. Az egyik ugy mint a másik merőben mechanikus okoknak és történésnek kifolyása.*

Felelet: *a*) ezen nehézség egy általános elvet vet föl *világmagyarázatnak;* tősgyökeres megoldását a darwinismus tarthatlanságának kimutatásában fogjuk adni.

b) ezen nehézség a czélszerüségnek csak egyik végét fogja, a másikát elhallgatja. A világban nemcsak való igaz *czélszerüség* létezik; hanem *czélratörekvés*. Minden szervben és alakulásban van *czélratörekvés*. Igaz, hogy az a czélratörekvés minden izében mechanikus erők által megy végbe, de végbe megy egy *később, esetleg messze jövőben elérendő czélra való tekintetből*. Nem tagadom, hogy véletlenül, mechanikus uton előállhat egy rendezett, tehát czélszerü alak, pl. ha a táblára dobom a krétás szivacsot, előállhat ott kecses, szelid arczkép, de hogy a dobás következtében a szivacs szálai és rostjai szétfoszoljanak és összevissza bonyolódott kombinációk által uj sorokba és rendekbe álljanak, hogy ezek a kombinációk egymásután hónapokig váltakozzanak, mig végre ismét más és más permutációk által azt az alakot adják, mely a táblán van, azt tagadjuk. A különbség világos: Az *első* a merő czélszerüség, egy *bevégzett állapot; a második a czélratörekvés*. Az elsőben egyszerre érjük el a czélt, a mechanikus hatás közvetlenül hozza létre a meglepő képet. A másodikban közvetve,

kigyózó, csatangoló, gézengúz utakon. Az elsőben a hatás és az eredmény egymást teljesen födik, — egymásért vannak, — egymást kielégitik. A másodikban nem ugy van; a hatás nincs a közvetlen eredmény miatt, hanem egy későbbi miatt. Ez a jelen hatás azért megy végbe igy és nem másképp, mert egy később beálló czélra csak ezen alakban lesz alkalmas. A mozgás, a hatás ezen jelen alakjait tehát meghatározza — — a czél.

De hiszen fölválthatták volna a mozgások és hatások egymást véletlenül ép ezen rendben s mikor azután létrehozták az alakot, megmaradhattak ezen rendjükben azért, mert alkalmas és hasznos volt nekik igy lenni. A hasznosság által megszilárdultak ezen sorukban; a «létért való küzdelem» ezen alakokba szoritotta őket s most ugy látszik, «mintha *czélravalótörekvés* által alakultak volna, pedig semmire sem törekszenek voltaképen s nem is törekedtek első eredetükben sem, hanem csak szükségből s hasznosságukra való tekintetből maradnak s működnek ily rendben és ily egymásutánban.

Ez sem áll; *a szervek kezdetének, s fejletlen alakjainak soha semmi alkalmassága nincs* és a «létért való küzdelemben» nincs szerepük. Hogy miért kezdődött valami, pl. a szemideg, — arra azt mondják, merő mechanikus okok hánytak és vetették össze az atomokat kezdődő szemideggé. Helyes; de nem ez a kérdés; hanem az: hogy *miért fejlödött tovább az a szemideg, miért fejlödött egy irányban tovább, miért nem nyomták el más képződések*, mikor annak a kezdődő idegnek semmi haszna sem volt. Vagy tán valami benső elv hajtotta végre ezt a fejlődést? ha igen: ezt nevezzük mi «causa finalis»-nak.

Minden egyes kérdésre, melyet az ellenvetés a merő lehetőséggel akar elütni, azt kell felelni, nem a lehetőség fejti meg a tényeket, melyek a szervezeteket jellemzik, hanem a czélratörekvés. Igy: miért kezdődik egy alakban a szemideg? mert ez az alak a czélra törekszik. Miért öröklődik át az ivadékokra a szemideg kezdete? mert az alak törekszik a szülők életét ismételni. Miért lép föl uj meg uj

fejlődés a megkezdett irányban pl. a szemideg képzésében? Miért nem megy visszafelé, mikor még nincs semmi alkalmazása? miért megy át a kezdődő alak annyi változáson, mikor ezek az ő aktuális létéhez semmi összefüggésben nincsenek? Szóval abból a fejletlen tojássárgából egy komplikált, biztos menetü fejlődés indul ki, mely a kész csibére irányul, mást nem próbál s a kibujt csibe is nem bir más tendenciával, mint meglett tyúkká nőni ki magát.

c) czélratörekvés nélkül s következőleg rendezőleg rendező intelligencia nélkül s következőleg rendező intelligencia nélkül a világrend létre nem jöhet; kitünik ez a valószinüségi számitásból.

(Folyt. köv.)

SAVONAROLA.

Irta ERÉNYI KÁROLY.

(Vége.)

De legjobban örült Savonarola bukásának az erkölcstelenség, melyet eddig az ő vaskeze lenyügözve tartott. A felszabadult bün orgiáit tartotta az ő bukott hatalmának romjain, a templomok kiürültek, a korcsmák megteltek, dorbézolás zaja zavarta meg az éjnek csendjét.

Drága ára ez Savonarola megbuktatásának, — az ő keze hiányzik mindenütt, s az a hatalom, mely ellene dolgozott, nem birja utját állani a dolgok romboló folyásának.

Savonarola megkisérlette tisztázni magát. Nem ismerte el a kiközösités jogosultságát, mert az hitelt nem érdemlő egyének feljelentései alapján készült. Vizsgálatot kért maga és iratai ellen, van-e azokban valami az egyház tanával el-

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

VII. *Tyndall, a hires vándor-buvár és tanár szintén tagadja a czélszerüségnek fölismerhetését.* A vizről értekezvén, előadja, hogy a viz 4^0 Celsiusnál a fagypont fölött eléri legnagyobb sürüségét, mely 4^0-on alul és 4^0-on felül egyaránt kisebb. Ha tehát a viz felső rétegének hőmérséke 4^0-ra száll, ezen réteg aránylagos legnagyobb sürüségénél fogva a fenékre száll, s egy más réteg kerül a fölszinre, mely ha lehül, ismét másnak engedi át helyét. A négy fokú viz háboritlanul lepi el a fenéket vagy nagyobb mélységnél a medret, mert ha a fagy «vas marka» szoritja is a felsőbb viz rétegeket, azok megfagynak, miután zerus foku hőmérsék mellett kisebb sürüséggel birván, le nem bukhatnak. De a viznek ezen magatartása a szabályon kivül áll; a többi testek, ha folyékony állapotból szilárd halmazatba mennek át, mindig megsürüsödnek; a viznél az ellenkező eset áll be. A viz e kivételes magatartása teszi lehetségessé a vizben élő állatok s növények fönállását, különben benfagyna minden szerves lény s tavaszkor ugy huzhatnók ki halainkat a jégből, mint a mamutokat és az elefántokat Szibéria folyamaiból. Mindenki indittatva érzi magát a viz e magatartásában egy teremtő értelem rendelkezését látni, mely éppen a vizet választja ki arra, hogy ily természetes sajátságok mellett oly bőséges életnek menhelye legyen, vagyis hogy a földet nagy terjedelemben boritó viz, mely azon különös sajátsággal bir, hogy 4 foku cels. hőmérséknél legsürübb — és a szerves világ sokféle fajai, ily kedvező, életbiztositó körülmények közt találkozzanak, ez egy czélok után induló értelemnek müve.

Ellenben Tyndall másféle megjegyzéseket koczkáztat: «természetes, hogy az ily tények megragadják és pedig

joggal ragadják meg a kedélyt. Az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta, — igaz — a legnagyobb mérvben felébreszti a természetbuvár érdeklődését. De ha természeti tüneményekkel van dolgunk, gondosan kell őrködnünk az érzelmek felett (és az okság elvén épülő syllogismusok fölött?). Gyakran oda visznek bennünket, hogy akaratlanul tulhajtsunk a tények határain. Igy például, hallottam hivatkozni a viznek most érintett csodálatos tulajdonságára, mint megdönthetlen bizonyitékára a tervszerü szándéknak. Miért hozzák fel, miért kellene csupán a viznek igy viselnie magát, ha azért nem, hogy a természet megvédhesse magát önmaga ellen»?[1] Tyndall czáfolata pedig abban áll, hogy azt mondja: nemcsak a viz, de a bizmut is ily rendetlenül viseli magát.

A bizmutféle ellenvetésekre a czélszerüség szempontjából alkalmas feleletet adhatunk. Kérdezzük Tyndallt: csak akkor lenne-e czélszerü a viz magaviselete, ha nincs az elemek tarka tömegében és a vegyületek végtelen sorában egy sem, mely a vizzel egyenlő viseletet mutatna? Az «élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta,» a concret esetben a hüllők és növények élete a viz kivételes sürüségi állapotában megszünik-e czélszerünek lenni azért, hogy a bizmút is ily magatartást követ? Mit kiván tehát Tyndall, s mibe rejti ellenvetésének élét? éle abban rejlik, hogy a bizmútban halak nem élnek s mégis ugy sürüsödik mint a viz, tehát ha czélszerüség honolna a természetben, melyet egy czélt szem előtt tartó értelem alapit, akkor a bizmútnak nem volna haszontalan tulajdonsága s következőleg a viz kivételességéből sem kell czélszerüséget belefektető értelemre következtetnünk. A felelet igen egyszerü. Lehetnek a bizmútban is azon általános tényezők, melyek a viz e kivételeit eredményezik, miután pedig adva vannak a vizben, a teremtő fölhasználta a vizet azon szerepre, amelylyel a természetben bir; a bizmútnak lényegéből folyó sajátságait pedig nem kellett megváltoztatnia, ha-

[1] A hő. III. fej.

nem lehetett meghagynia; amint vannak — látszólag használatlanul. De nem is lehetett fölhasználni a bizmút e sajátságát, mert olvadt fémben állat nem élhet, tehát Tyndall szerint nincsenek meg «az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, nincs meg a czélnak és eszközeinek megfelelő volta.» Azért a bizmúttal a czélszerüségnek nem lehetett dolga; a vizzel lehetett, és volt is.

A vizet tehát fölhasználta a czélszerüség, mert terveibe beillett, a bizmutot nem használta föl, mert más részről nem is lehetett: de azért meghagyta vizzel rokon sajátságát.

A czélszerüség nem állitja, hogy a teremtő czéljaira való tekintettel megváltoztatta a testek lényegét vagy az abból folyó sajátságokat vagy hogy czéljaira való tekintettel a testeknek oly uj sajátságokat adott, melyekkel lényegüknél fogva nem birtak. A czélszerüség tehát nem önkényes, nem változtatta meg a dolgok lényegét, hanem először az egyszerű elemeket sajátságaik szerint kellő mérvben felhasználta, s másodszor az összetett testek közül azon vegyületeket léptette föl, melyeket használhatott s ismét ugy, amint használhatta. A Tyndall-féle ellenvetésnek akkor lenne értelme, ha a czélszerüség tana állitaná, hogy az Isten a viznek a hüllőkre való tekintettel az illető sajátságot adta, mely tömecsszerkezetének magában véve nem felel meg; akkor aztán hozzátehette volna: már pedig az nem igaz, mert a bizmútnak is megvan azon sajátsága, jóllehet benne semmi élőlény nem tartózkodik. Igy is még ráillik a felelet hogy lehet más czélja is a bizmút e magatartásának; — de fölösleges e gondolatok tovaszövése.

VIII. *Helmholtz nehézsége*: Helmholtz szerint a szem, nemcsak hogy nem tökéletesebb optikai eszköz azoknál, melyeket az ember keze alkot, hanem a dioptrikai eszközök kikerülhetlen hibái mellett még olyanokat is mutat, melyeket mesterséges eszközöknél élesen megrónának, — s a fül a külső hangot szintén nem közli velünk valódi erősségének viszonyában, hanem azt sajátságos módon szétbontja,

megváltoztatja, s magassága szerinti különböző mértékben gyengiti vagy erősiti.[1]

Felelet. A czélszerüség nem mondja, hogy minden, ami van, a legtökéletesebb. A tökéletesnek és czélszerünek fogalmai nem azonosak, különösen ott, hol a czélszerüségben sokféle, egymást befolyásoló, egymásba nyúló tényező szerepel. Ha az egyes tényezők legtökéletesebbek lennének, akkor talán sok, nagyon sok esetben egymás hátrányára s az egésznek kárára volna összetételük; — kell hogy az egésznek eszméje a czél szerint megszabja és temperálja a részek tökéletességét. E szerint megvalljuk, hogy a szem nem a legtökéletesebb láteszköz, lehetne tökéletesebb; a «homlokból előnövő teleskop, előnyökkel birna, melyekkel most nem rendelkezünk. Hanem bele illenék-e két ily kinövés az emberi szervezetbe. Kétségkivül előnyös volna, ha a koponya oly kemény lenne, hogy minden baltacsapásnak ellentállhatna. De nem vonna-e maga után ily tömör csont sokkal nagyobb hátrányokat.»[2] A szem czélszerüsége optikai tökéletlenségei mellett is megmarad; legalább czélszerübb mint minden chemiai laboratorium, czélszerübb mint a legparányibb zsebóra. Hiszen minden a czélra, a látásra irányul benne. Ha pedig a nehézség kiinduló pontjait keressük, melyekből logicai erejét meriti, azt találjuk, hogy a szem álltitólag azért nem készült czélszerüen, vagyis, hogy alakulását azért nem intézte valamely czélok után induló ismeret, mert nagy tökéletlenségeket árul el. Fontolja meg még az olyan ember is, ki nem német alapossággal törekszik a dolgok mélyébe hatolni, mily érvelő erő rejlik ebben: azért mert valaki nem működik a legtökéletesebben, nem működik czélszerüen. A kölni dóm épugy elárulja, hogy czélok után értelem rakta össze oszlopait, pilléreit, rózsáit, ékitményei ágait bogait, mint a part alatt letelepedett zsellér vályogból épült kunyhója. De a kölni dóm tökéletesebb! a czélszerüség a czélnak, az iránytadó

[1] Helmholtz: A természettudományok czéljáról s haladásról.

[2] Pesch: Die grossen Welträthsel.

eszmének nyoma, képe, kivitele az anyagban, a tökéletlen czélnak, a hiányos eszmének épugy lehet az anyagban megfelelő kivitele, mint a tökéletesnek. Aki belép a kölni dómba és azután meglátogat egy zsellérházat, az mindkettőről elismeri, hogy czél, hogy eszme rakta össze a köveket s a vályogot, és nem lehetett össze-vissza való hajítgatásból alakulniok. Követel-e ennyit a szemben észrevehető csodálatos rend és összefüggés? a kisebb-nagyobb tökéletesség semmit sem változtat azon.

A czélirányosság konkrét kimutatása.

A *czélratörekvő elv* a kert minden virágában, minden levelében és szárában működik.

Nézem a rózsa alakjának szépségét, szinezetének kellemét, egész valójának eleganciáját, érzem leheletének illatát, — mellette a liliom hófehér kelyhe, karcsú szárát lecsüngő levelek takargatják szemérmesen, — az orgonabokor kábító illatködében méhek hajlitgatják virágainak finom tölcséreit: mi az, a mi ez alakok változatosságában az emberi lelket megragadja? *a titkos erő, a titokzatos elv*, mely az egyes alakok életét igazgatja, — mely megválogatja a légnek, a viznek, a földnek alkalmas elemeit, mely olyan jól ért hozzá csoportositani és assimilálni a tömecseket, hogy kikerüljenek belőlük ez az elegáns szár, ezek a gyengéd zöld levelkék, ezek a finom, leheletszerü szirmok, ezek a válogatott szinárnyalatok, ezek a gyönyörüséges illatok. Egy darab földön, egy légkörben ennyi különféleség és ennyi — szivósság. S hogy küzd ez a *czélratörő elv* az akadályokkal; hogy eresztgeti gyökereit mindenfelé, elkerül köveket, áttör alkalmatlan rétegeket, hajlik, kapaszkodik, — keres fényt és vizet.

A rózsa, a liliom, a nefelejts, — a méh, a futoncz, — a gyik s az ember ugyanazon elemeket eszik, iszszák, lélegzik. Ugyanazon éleny és széneny és köneny vegyül s ég el bennünk s bennük. Miből áll a mi testünk? Miből áll az a 70 kilogramm, melyet a felnőtt ember teste átlag

nyom? 52 kilogramm vizből a vérben s a húsban; — a többi szerves anyag, az albumin, fibrin, casein, gelatin az élenynek, azotnak, könenynek és szénsavnak összetételei; vannak szerves produktumok, melyekben éleny nincs, ilyen a czukor, a zsirok, ezek szénenyét és könenyét az éleny emészti fel, melyet belélegzünk.

Miből állunk tehát? gázból, leheletből.

S minden állat s minden növény teste nem más mint süritett gáz kombinációja. Láthatatlan tömecsekből áll, melyek nem érintik egymást s melyek folyton kilépnek testünkből s helyükbe mások állnak.

A ragyogó szem, a virágzó arcz, a skarlatajak, a leomló haj — mindez, mi volna más mint forgó, rezgő gázok széditő játéka, melyet a térben elővarázsol a titkos életerő, a titokzatos *czélratörö elv*. Tudjuk, hogy a szerves testekben folytonos anyagcsere megy végbe. Lélegzésünk, italunk, ételünk nyujtja az elemeket, melyek előbb az állat testét, a saláta leveleit, a répa gyökerét, az alma és szilvafa gyümölcsét képezték, — most a mi testünkbe kebeleztetnek s belőle a lélegzés, az izzadás által ismét kiválnak; — ujra más szervezetekbe lépnek s az «ezeregy éj» meséinek varázsához hasonló kalandos utakat futnak be s az a vasatóm, mely Caesar kardjában nyugodott, Dante halántékának ereiben folyhatott s most egy gyors futoncz érczes fényü hátán csillámlik. S minden atómmal igy vagyunk; minden atóm életből életbe lép át: Caesaréba vagy a futonczéba vagy a rózsáéba. Halálból halálba; majd szellő, majd hullám, majd rög, azután állat, ismét virág. A haldokló lehelete a levegőbe árad, innen én szivom tüdőmbe, innen elnyeli a virág s a virág gyengéd pártájában mint életfriss szin szerepel.

Honnan már most az atomok forgóiban, tölcséreiben, örvényeiben az a rend, az az egymásután, az az arány, az a harmónia? Honnan a millió eltérések, elváltozások, egyesülések lehetőségeinek labirintjában a szigoru egyféleség? Honnan a végtelen sok lehetséges változatokban a folyamatok azon szivóssága, mely a magból mindig ugyanazt a nö-

vényt azokkal a levelkékkel, fodrocskákkal, csipkékkel, azokkal a szövetekkel, sejtekkel, rügyekkel hajszálig pontos méretekben s egyforma typusokban előteremti?

Ez az a belső, *czélratörő* elv, melyet a régiek *forma substantialisnak*, — gondolkozó ujkoriak «*finalprincip*»-nak hivnak. Logikusabb eljárás volna: tagadni a szervezeteket és az egyedeket, mint elismerni, hogy vannak *egyedek* s mégis tagadni a «causa finalist,» a *czélratörekvő* belső elvet.

Felfoghatatlan, hogy mennyire sülyedhet a gondolat az emberekben. A mechanikus okságot nem tagadják, mert in concreto az állat is észreveszi; de a másik általános factumot, az egyediséget, melyet mindenki lát s melyről a fizika és chemia minél tovább halad, annál inkább kimutatja, hogy végtelenül különbözik a mechanikától, — okszerüen fel nem fogja, elvét — a czélratörő elvet — tagadja. Ez az ész bankrotja, a tévely alogiája, az érzék filozofiája.

Általában mondhatni, hogy bölcsészek és közönséges halandók egyaránt elismerik a természet czélszerüségét.

Boyle Róbert és Newton Izsák, kik hajlamukat, mindent a mechanika alapjaira fektetni, ugyan nem titkolták és a kiknek kezdeményezése által megérlelődött a gondolat, hogy az egész nagy mindenséget ugyanazon erő sodorja végtelen pályáján, mely a porszemet a földre vonja, meleg szavakban fejezik ki meggyőződésüket a czélszerüségről. Boyle összehasonlitja a mindenséget a strassburgi münster müvészi órájával. Ez a mindenség előtte egy óriási, határozott törvények szerint mozgó mechanismus; hanem ép azért kell, mint a strassburgi órának értelmes alkotóval birnia. Boyle hivő lelke teljes borzalmával, de egyszersmind kutató lángelméje belátásával elfordul a vén Empedokles által támasztott tantól, hogy a czélszerü a czélszerütlenből lett, megvetette eszerint Darvint régi görög kiadásában. Világnézete ép ugy mint Newtoné a czélszerüséget a mechanismusra alapitja.

Voltaire rajongott Newtonért; eszméinek mindenütt tért szerzett, s igy a czélszerüséget ugy vette át, amint azt a nagy angol mathematikus tanitotta. Deklamált ő unalmas

és vizenyős modorában az igazság javára is, a mint nem ellenezte, sőt védte is az Istenben való hitet, de nem az egyházi hitet, hanem a természettudományokon átszürődött deista fogalmat. Az encyclopaedisták közül Diderot kelt sikra a czélszerüség megvédéséért, kinek tüzes lelke a természet czélszerüségét is az eszmény bájai és fényével fölruházta; nem is kellett neki lelkesülésében *e czélszerüség teljes megvilágitására* más, csak egy lepke szárnya; többet akart vele tenni a szellem csatáiban mint Sámson a szamár állkapcsával. Az óriási detailmunka, mely most hangya szorgalommal folyik a természettudomány minden szakában, valóban legalkalmasabb a czélszerüség megvilágitására. Az egyszerü emberi ész is, a nagyjában észlelt tünemények, s az egymásba fogódzó hatások fonalán dönthetlen meggyőződést alkot magának a czélszerüségről. Azonban nem kell megállnunk a czélszerüségről való, nagyjában vett fogalomnál. Manapság az egyes sejtnek és rostnak szentelt napok s évek, a csapadékok és vegyületek közt lefolyó sok emberélet az előbb durva fogalmat végső izeire bontották és a mikroskop uj világában az ezerszer finomabb s ép azért csodálatosabb czélszerüség bonyolódott szálait fejtegették; mondják azt is, amit szivesen elhiszünk, hogy a természet szemmel láthatlan világa, müvésziesb és remekebb, finomabb és pompásabb, mint a szemmel látható; mondják, hogy fogalmunk e láthatatlan világról csak olyan, mint a gyermeké, mely soh'se látott belülről egy gyárat, hanem csak a zakatolását hallotta, s mennyire megváltozik fogalma, ha a forgó, pergő, sodró, vetélő, taszitó, emelő, feszitő rudak, kerekek, emeltyük közt végig haladtunk.

A tudomány kutatásai s a köznapi tapasztalat lelkünkre ráerőszakolják a meggyőződést a természet czélszerüségéről s magyarázat nélkül értjük, ha nem is definiáljuk a causa finalist.

Röviden felhozok egyes adatokat, melyeket az ujabb empirista tudomány a természet minden országából és a vizsgálat minden szakából fölhoz; a meggyőződés ugyis nem a czélszerüség elvont fejtegetése által fogamzik meg

bennünk, hanem inkább a látvány fönsége és a kivitelben meglesett causa finalis élvezete által. Már Aristoteles ajánlja, hogy minden okot, minden tényezőt azon tüneményben vegyünk szemügyre, a melyben leginkább lép érvényre, s nem az alsóbb rendü tüneményekben, melyekben az illető tényező typusa el van mosódva vagy más nevü behatások által eltompitva. Igy a czélszerüséget is nem kell első sorban az élettelen anyagban fölkeresnünk, ahol a rendező eszmének végelhaló sugaraival találkozunk, hanem a szerves anyagban. Mihelyt szerves anyagról van szó, a szervek különféleségében a sejtek megszámlálhatlan sokaságában szemünk elé lép minden testnek vagy növénynek egysége, ez egységben az összhang, az összhangban a czélszerüség. A szervezet lényege éppen a sokféle részek egy egészszé való, czélszerü alakulásában és egymásból való észszerü függésében áll. Hanem mily bonyodalmas egy állat vagy növény egységes szervezete, arról a mikroskop nélkül fogalommal sem birnánk. Dressel jellemzése szerint alkossunk magunknak fogalmat e laboratoriumról, és az egymásba fogó sok kéz munkájáról.

Ha egy füszálat veszesz kezedbe, a sejtek ezreit mérlegeled. Minden egyes sejt, — vannak köztük olyanok is, hogy 100 vagy 200 egymás mellé helyezve még egy millimétternyire sem terjed, — bonyolódott vegyi folyamatok sokféle mozgások és áramok zajos szinhelye. A sejtben, melyet nyulánk folyadék tölt el uszik a sejtmagva, sokszor azonban van több ily mag is. A tojásdad sejtburkot belülről egy átlátszóbb réteg béleli, melyből a központ felé kis karok ágaznak ki, ezek összefogózkodva tartják a sejtmagot. E kis mechanismus közeit egészen a folyadék tölti ki, amelyben sokféle anyagrészecs uszkál. «A mire most kizárólag figyelni akarunk, az a mozgás. Szünet nélkül tolongnak a a sejtburkot bélelő rétegben a kis magvak, valamint a közbe kinyuló karokban vagy jobban mondva szálakban. Az egyes plasmaszallagokból kiömlik az enchylema a hegyi patakhoz hasonlóan, mely szük medréből előtörve a sikon szétárad. Lassabban folydogálva külön irányt vesz a szét-

oszló tömeg és elterül a sejt falán. Ezen is ellentétes irányokban folynak a csermelyek, egymásba ütköznek, torlódnok s örvényben forognak. Többnyire azonban megmaradnak medreikben, s jó darabig haladnak egymás mellett. Az anyagrészecsek alakjuk s tömegükhöz képest majd lassabban majd gyorsabban iramlanak az árban. Minél nagyobb az árban uszó parányinál parányibb jármü annál könnyebben kerül zátonyra vagy megakad egy szögletben. Látni az iramló magvakat és szemcséket amint fönakadnak, torlódnak, aztán rögtön megerednek, éppen ugy mint a kövek s egyéb törmelék, melyet a hegyi patak ragad magával.» Emlékezzünk meg, hogy e leirás, nem alpesi patakok játékát állitja szemeink elé, hanem piczi sejtnek változatos világáról regél. De e változatos mechanismus mozgásán kivül sokkal erélyesebb a vegytani folyamat. Az egyes sejtben semmi sem állandó, a sejt teste folytonos assimilatio és desassimilatio műtétei közt változik; assimilál és épit, hogy ismét rontson, gyüjt, hogy emészszen. Reinke tanár szerint, minden szerves állati vagy növényi sejt az atommozgás folyamának és örvényének tekintendő. E széditő változásban pedig minden egyensulyt tart.

Tekintsük a sejtek élelmezését! A szervetlen világból fölveszi az egyszerü vegyületeket: a szénsavat és néhány sót, melyekben Kalium, Calcium, Magnesium egyesitve van kénsavval, salétrommal. De e vegyületeket nem használja a sejt ezen alkatukban, hanem a fölbontott elemeket tarka és állhatatlan kombinatiókon keresztül igen bonyolódott és sok atommal biró tömecsekké csoportositja, melyek a szervetlen kombinatióktól eltérőleg 150, 200, 220 atomot is tartalmaznak. Az ily számos atommal biró tömecsekben növekszik a vegytani feszerő és a visszahatási képesség, és az első adott alkalommal fölbomlanak nagy meleget fejlesztvén ki, mely szükséges kelléke bárminemü életnek. E kis csodás laboratoriumok munkáját összehasonlitják az óra fölhuzásával; midőn az órát fölhúzzuk, akkor karunk erejét fektetjük a rugóba, az inga óráknál pedig leküzdjük a súlyok nehézségét, midőn azokat kellő magasságba emeljük

vagyis karunk erejét a nehézség erejévé változtatjuk; mikor pedig az óra jár, akkor a műbe befektetett erő lassankint fölemésztetik, legöngyölődik. Ép ugy a sejtek vegytani laboratoriuma a fölcsigázott atómegyesületek által sok erőt halmoz föl, mely a bomlásban fölszabadul és az élet czéljainak szolgál. «De arra kell még figyelnünk, hogy a legutolsó sejt mint mechanismus minden gépeinket messze tulhaladja. Láthatlan piczinysége, legnagyobb egyszerüsége, és kevés segédeszköz és szer fölhasználása daczára a mütétek beláthatlan sokasága fejlik ki benne. Csak mellesleg emlitjük, hogy a növényi sejtek a kifejtett meleggel ügyesebben bánnak, mint a legtökéletesebb gépek.»

Ez egy sejt élete, munkája, de az ezer és millió sejtek nincsenek elkülönözve, egy növényt, egy fát képeznek, — más funkcziókkal birnak a gyökérben, mással a törzsben és levelekben; micsoda ezer kéz tervszerü munkája, micsoda a strassburgi Münster csodaórája a sejtek rendezett köztársaságával szemben. S mint törekszik pótolni minden sejt a maga hiányait s mint változtatja működését, ha a körülmények változnak s ha külső tényező sebet üt e kis sejten, akkor még csak sürgősebb a vegyifolyamat, a protoplasma fölhasználja minden erőit, minden más anyagrészecs hátraszorul, hogy az ujjáalkotásnak utjában ne álljon.

A tökéletesebb növényeknél a czélra való törekvés még feltünőbb lesz, amennyiben a sejtek a szükséglet szerint majd ezen, majd azon munkálatokat végzik, hogy a körülményekhez alkalmazkodva az egésznek élete biztositva legyen. Már most, ha elgondoljuk a legutolsó sejtben lefolyó műtéteket, ha hozzá veszszük, hogy e műtéteket nem az egyszerüen adott körülmények, nem a holt elemek egyesülését szabályzó törvény határozza meg, hanem egy a jövőben, változatos konbinaciók fonalán elérendő czél; ha tekintetbe veszszük, hogy az élő sejtek szervezetben állnak, melynek nem az egyes sejt, hanem az egész szabja ki alakulását és összefüggését, hogy e szervezet bonyolodott hatás s visszahatás hosszu során végre virágát fakasztja és

magvát érleli, s ezután elhal, hogy hamvaiból uj élet támadjon, akkor ellenállhatlan erővel kezdjük belátni, hogy itt nem csak tényleg czélszerüség van, hanem hogy egy előre megállapitott czél szerint van minden kiszabva és kormányozva.

Mellőzöm a növényélet számtalan tüneményeit, melyek a legczélszerübb mozgásokkal vannak összekötve, és a csodálatos szabályszerüséget, mely a parányi viszonyokon át az óriási mérvekig minden arányt föltüntet, minden egyes fajnak leveleit és virágait kecsesen formálta, és jóllehet minden növényben a változatosságot szereti, azt az egység vagyis czélszerüség rovására soha tul nem hajtja. A földsava és a napsugárból szövi ruháját, épiti gerendázatát; alakját és nagyságát vagy picziségét pedig megszabja az élet elve, a principium vitae, melyben a kifejlés ereje és a kifejlés vége, a czél azonositva van.

Ha az állatvilágra térünk át, ugy itt mindenekelőtt maga a testi-szervezet beláthatlan apparatusa, mely az egység jellegét hordja minden izére vésve, fönnen hirdeti a czélszerüséget, de teljes fényét csak a szervezetben lefolyó mozgások és folyamatokban tükrözteti vissza. Az állati testtel foglalkozó tudományok daczára vivmányaiknak inkább csak tapogatódznak, ha kérdezzük tőlük az idegrendszer magyarázatát. Mily mesterséges hálózat ez, hány szálból van fonva, melyeknek mint a billentyüknek más-más hang, — más-más érzet felel meg. Csak a czélszerüség adja a mozdulatok helyes megválasztását a gyermekben ugy mint a kifejlett testben; csak a megtestesült törvény tudja bebizonyitani és czélra vezetni, amit az ember nem tud, nem ismer. Nevetni és sirni senki sem tanult, látni hallani ép oly kevéssé, és tudod hány ideg s izom mozog, hány determinatió indul ki az agyvelő labyrintjaiból, mikor ezek egyikére kedved támad? S minden szerv teljes fölszerelésében a maga helyén megfelel az összhangzó egésznek.

De ismételnem kell, amit kezdetben mondtam, a czélszerüség elvont fejtegetésben elveszti begyőző élét; itt mindenkinek empiristának kell lenni, mindenki a testté vagy

növénynyé alakult czélszerüséget vegye figyelembe. — Az állati testben uralkodó czélszerüség egyik kiváló hordozója az izomrendszer. Elemezzük röviden az izmok alkatát és működését, hogy a czélszerüség eszméje e vizsgálatban kidomborodjék. Ismét Dressel jeles müve nyomán indulok. A sejtek belsejében lefolyó mozgás, valamint a testrészek, legyenek azok állatiak vagy növényeik, különböző funkczióiban észrevehető mozgások, a sejtnedv és a sejtburok, a protoplasma összehuzódási tehetségén alapszik. Máskép mozog a sziv, máskép a nyelv, a szem, mert a sejtekben eredetileg egyenlő mozgás a szervek boncztani alkatánál fogva elütő eredőt nyujt. Tekintse meg már most bármily kétkedő az izmok mechanismusát. Az egyes sejtek összehuzódnak; ez az összehúzódás hasonlit a kör összelapulásához: az összelapuló kör az egyik átmérő irányában rövidebb lesz, a másik irányában pedig meghosszabodik. Mikor a sejtek ekkép összehuzódnak, ezáltal az izmok is, melyek ép e sejtekből állnak, összehúzódnak s munkát fejtenek ki. De mi szolgáltatja ez összehúzódáshoz az erőt, vagyis honnan az izom ez összehuzódási ereje? A helyváltoztatáson kivül az izom sejtjeiben vegytani mütétek folynak, melyek az elemeket oly vegyületekbe hozzák, hogy fölbomlásuk nagy meleget vagyis feszitő erőt vonjon maga után; a keringő vér pedig folyton hömpölyget életképes anyagot, s tovább söpri a hasznavehetetlent. «A tapasztalati adatok nyomán ekkép irhatjuk le az izomban lefejlő mütétet. A müvésziesen elrendezett izomrendszer oly ágyuhoz hasonló, mely nemcsak eleven erőt fejt ki, hanem a mely mozgató erővel, lőporral magamagát megtölti . . . ugylátszik, hogy a fehérnyerészek az izomban lőporként hatnak, amennyiben tömecseik először megpattannak és azután az oxygenben elégnek. Hanem valamint a lőpor mig meg nem gyúl a mozgató erőt az elemek vegyületében mint potentialis energiát, vagyis mint feszerőt birja: ép ugy az izom ereje is mig nem dolgozik a vegytani egyesületekben mint feszerő rejlik, és a vegyületek fölbomlása által fölszabadul. Továbbá, valamint az ágyuban a lőpor nem sül el magától, hanem a

gyutacs szikrája által, ép ugy az izomnak is működése megindításához az idegeken végigfutó ingerre van szüksége. Az inger nem ad erőt, hanem csak fölszabaditja, megindítja a már fönlevő de lekötött erőt.[1]

De az izom munkájának czélszerüsége különösen nyilvánul az izmok alkalmazkodásában a külteherhez, vagy bármely leküzdendő akadályhoz. Mert az izom oly alkalmasan működik, oly kiszámitott arányban, mintha a legügyesebb gépész ülne benne s kormányozná. Nagy terhek leküzdésében a fölszabadult energiának nagyobb része fordittatik a mechanikus munkára, körülbelül egy harmada; kisebb erőfeszitésnél $^1/_5$, még kisebbeknél $^1/_{20}$; nagy munkáknál eszerint az izom takarékosabb gép, kisebbeknél pedig csak valamivel jobban köti le és hasznositja az erőt, mint a közönséges gőzgép.

Ezek a természet csodái, az örök czélszerüség rejtett körvonalai, szakadozottan kerülnek napfényre, csak mint törmelékei az Isten remekmüvének, melyet az anyagba rejtett. Az ész szikrája ez a holt materiában, mely jóllehet természeténél fogva nem az egység, nem az összhang, nem a fönnálló rend hordozója, a causa finalis békóiban a sphaerak symphoniájára és a sejtek és az izmok tarka játékára képesittetik.

Ha pedig az idegek befolyására vagyunk tekintettel, melyek ingerkedése folytán a különféle izom működik, akkor az összefüggés finom szálai a czélszerüség ujabb argumentumát szövik. «Az idegen végig fut a determinatió folyama vagy az agyvelő legmagasabb központjából, s ez a lélek akaratát és parancsát közli az izommal, vagy az alsóbbrendü idegközpontokból, a honnan a kellemes vagy kellemetlen érzeteket követő inger származik, vagy a vegetatió idegcsoportozatából, anélkül, hogy azt érzéki észrevevés megelőzné vagy követné.»[2]

A physiologia terén az idegrendszer befolyása következtében támasztott mozgások száma beláthatlan, akár azo-

[1] Dressel. Az élő és az élettelen anyag.

[2] Ugyanott.

kat tekintjük, melyek az akarattól függnek, akár azokat, melyek a természet impulsusa folytán mennek végbe az élő testben. S utóvégre a czélszerüséget az akarattól függő mozgásokban is, nem az akarat hozza létre, hanem be van az már fektetve a szervezetekbe. Hány ideget s izmot mozgatsz, ha sirsz, ha nevetsz, ha széditő gyorsasággal ide-oda kapkodsz; hol adod föl az akarat határozatát, az idegrendszer mely billentyüjét érinted, ha kis ujjadat mozgatod és az ideg elektrikus folyama mint ismeri ki magát a nagy hálózatban, s nem téved, eltalálja a mozgató izmok végső elágazását.

A legnagyobb czélszerüséget látjuk mindazon folyamatokban, melyek öntudatunk nélkül bonyolódnak le; milyenek a belső szervek működései, a tüdő folytonos munkája, a sziv mozgása, az anyagcsere, a vér keringése, az életnedvek előállitása és czélszerü elszállitása, a tápanyagnak arányos elosztása, mindamellett, hogy megállapodás és változatlan merevséggel sehol sem találkozunk. Azután tekintsük meg az állati testet és alakját, mely az embryoból fejlődött, és a kezdetben különbözetek nélkül elnyuló nyálkás anyagból, ideggé, csonttá, izommá tömörödött, mely bonyolódott alkotásu szerveket vett föl magába, mely az ereken usztatott anyagból itt csakis csontot, ott velőt, itt izmot, ott hajat és szarvakat képez, s nem többet mint kell, s nem hozza elő a csontot az azt előállitó vegyifolyamat miatt, az izmot és ideget és bőrt sem a megindult és vegyülő elemek szükségszerü egyesülése miatt, hanem az egész miatt, mely most még nem létezik, de majd hosszú fejlődés után létezni fog.

Mi inditja meg a szem képződését az embrióban? Mindenesetre szükségszerüen ható, anyagi elemek kombinálódnak? De hogyan kombinálódnak? ugy, hogy sajátszerü összeköttetéseik, anyagcseréik, elemfölvételeik, melyek hosszú lánczban egymást váltják, — itt és most a szervezetre nézve semmi czéllal nem birnak; — mig ezek itt folynak, velük párhuzamosan, más góczok és központok támadnak, más szövetek, más dirib-darabok szövődnek; — mindeniknek semmi jelentősége, semmi al-

kalmassága magában és a fejletlen organismus egymásra következő stadiumaiban; érthetősége, jelentősége, alkalmassága csak akkor lesz, mikor a részek összevéve egy teljes, befejezett szervet képeznek. Minek folyik az a töméntelen sok remeklő folyamat itt és most, mikor ennek az itt és most létező organismusnak erre az alkalmatlan szervre semmi szüksége? folyik azért, mert *a most csak fejlődő egyednek egyszer majd lesz a kifejlett szervre szüksége.* Ime, egy a jövőben megvalósitandó állapot képezi okát mindeme történésnek. Ez okot causa finalisnak mondjuk. A czélhoz az oxygennek, nitrogén, hydrogénnek, — a fehérnyének, a rostoknak és a sejteknek semmi közük, nincs vele semmi összeköttetésük. Minden elem, és minden összetétel a maga munkáját végzi, jövőben elérendő állapotokat czélba nem vehet; arra, hogy a folyamatok azért menjenek végbe meghatározott módon, igy és nem máskép, hogy végre hosszú közbevetések után valami alkalmasat hozzanak létre, okot az anyagban nem találni. — Minden folyamat, jóllehet physikai vagy chemiai, nem határoztatik meg irányadólag a tömecsek természetes sajátságai és erői által, hanem a vegyi folyamatoknak viszonya által a czélhoz, az állat életéhez.

Azonban nemcsak a szerves testekben van czélszerüség, hanem a szervetlen természet nagy háztartásában is. A föld épugy mint a kozmosz gyönyörüen van berendezve. E rend nélkül nincs élet. Mert nem elég az élethez, hogy az állati vagy növényi test fölszerelésében az élet belső föltételeit egyesitse, kell, hogy a talaj, melyen állni vagy nőni akar, el ne nyelje, hogy a lég éltesse, hogy a nap ne perzselje, hogy a meteorok össze ne zuzzák, hogy a fagy ne jegeczesitse, hogy az anyag necsak kővé s fénynyé tömörülve köritse, hanem hogy minden elem kellően elosztva, minden hatás mérsékelve dédelgesse a természet amily remek, oly érzékeny gyermekét a szerves testet s kifejlett s másokra is átszármaztatható életét.

A földgömb és az egek mechanikája, az elemek alkalmas egyesülete, a föld kellő távolsága a naptól, a hő és

fény által rezgetett aethervilág, a meteorologia hatalmas tényezői és azok változatai, a viz, a lég, a gőz óvó hatásai, alkalmas arányai . . . mindez czélszerüséget hirdet. Hogy csak egyet emlitsek: honnan van az, hogy a levegőt alkotó éleny és légeny arányai mindig állandóak. Azt lehetne erre mondani, hogy az éleny a növényvilág s az állatvilág állandó mennyiségétől függ. Azonban a szénsav, mely szintén cirkulál a fauna és flórában korántsem mutat állandó arányokat, miért mutat mégis az éleny?

Egyelőre vessünk még egy pillantást az élettelen természetre.

A czélszerüséget az élettelen természetben közvetlenül nem az egyes elemek vagy testeken és vegyületeken látni, a vizsgálónak inkább az anyag összegére és arányos fölosztására kell figyelni. Ha egy darab kövön, vagy a hydrogen és oxygen bizonyos vegyületén akarom feltüntetni a czélszerüség momentumát, keveset találok, mert ezek nem egyedek: hanem ha tekintem az erő körforgását a szervtelen természetben, az erő megmaradásának törvényét, a változatlan viszonyt, melyben a hatások milyensége s mennyisége uj meg uj fordulatokban előkerül, s az egész szervetlen természetet, amint minden ereje, minden tünemény a növény és állatországgal szép összhangban áll, létük föltételeit nyujtja, éltüket és fejlődésüket védi, akkor a czélszerüség a mindenség holt mechanismusában is előtünik, annyira, hogy a földet s magát a kozmoszt is *nagy organismusnak* mondhatjuk.

Érdekes a mi «földünk» háztartása.

A czélszerüség csodálatos momentumát képezi az, hogy a növényország az állatok és a szervetlen természet közé van szúrva. Miért? Mert ez az élet legelső föltétele. Ugyanis a szervetlen anyag főtörvénye az egyensúly, s következőleg czélja is a legállhatatosb egyensúly. Az utolsó tömecs is, mindenütt, minden vegyületében, kevés kivétellel a legbiztosabb és háboritlan egyensulyba törekszik helyezkedni minden más anyagrészecscsel; azért elhagyja az egyik elemet, ha a másikhoz jobban vonzódik vagyis ha vele szorosabban

egyesülhet; ép ugy kiválasztja a változásnak kevésbé alávetett tömecsállapotot; innen van, hogy a természeti változások folyama folyton az állandóbb egyensúly felé törekszik, a légnemü tömecsállapotból a folyékonyba s ebből ismét a szilárd halmazállapotba áthajlik, a szilárd halmazállapot pedig ismét kétféle, vagy az elem sajátságos erői rendezik minden külbefolyástól menten, vagy pedig megakadályoztatnak természetes hajlamaikban, az első esetben előáll a jegeczedés, a másodikban a rendetlen tömörülés; a jegeczes halmazállapot szilárdabb, mert természetesebb, mert csakis az anyag sajátságos erői alakitották; s ime azt veszszük észre, hogy a jegeczes halmazállapot felé nehezednek az elemek mind, s szabályos tengelyrendszerek szerint tömörülnek. Mindenütt tehát szilárd halmazállapot a czél, melyhez siet az anyag, siet tuladni minden mozgáson, siet megmerevülni. De csak akkor éri el e czélját, vagy azt mondom el nem éri czélját anélkül, hogy a mozgást képező vagy a mozgással együttjáró hőn is tul ne adjon. A természet nagy folyama tehát merev s fagyos oczeánná akar lapulni, kő és jég borzalmas terei födik majd a végtelen ürben egyre bolygó élettelen tekéket.

De a czélszerüség gátat emel a szervetlen anyag ez életölő áramának, s a mily hóditó és ellenállhatlannak látszik az óriási, mindent megtörő erők rohama, ép oly enyhén s gyengéden játszik vele, s játékában megbénitja hatalmát a földet ruházó pázsit és lomb, a növényország, melylyel a czélszerüség bevonta a hideg s élettelen anyagot, hogy gátat épitsen öldöklő törvényszerüsége ellen s lehetővé tegye az állati életet is.

Ha ugyanis emlékezünk azon kevés rövid adatra, melyet föntebb fölhoztam a sejt élete köréből, észreveszszük, hogy a növény szervezete éppen a megforditott munkát végzi, mint az élettelen anyag. Ez szilárd és biztos egyensúlyba tereli az elemeket, a növény pedig minél állhatatlanabbá; az merevségben megbénit minden mozgást, a növény pedig halmozza a mozgató energiát; a holt anyag tulad minden melegen, a növény gyüjti és fokozza a tulcsi-

gázott vegyületek és bomlások tarka játéka által a hőt; tehát a növényzet megakasztja, sőt visszafelé inditja a megmerevülés, az elhalás ijesztő folyamát.

Összeköttetésben a növényzet életével a czélszerüség által uralt világrendnek két tényezőjére figyelmeztetem még a kutatót, az egyik a tűz, a másik a viz. A tűz a napból árad a földre, izzitó sugarak, mint aetherré vált tüzfolyam alakjában. A napsugarak energiája szállitja a növényzetnek az eleven erőt, mely által a növény szervezete az élettelen anyagból élő anyagot vegyit, a szervezetét kiépiti, levéllel és lombbal ruházkodik, szóval él. A növényzet életét tehát első fokban a nap fém és lava oczeánjának kisugárzott heve ápolja s fejleszti: «a nap fényében és hevében a növényi élet igazi ős forrására bukkanunk.»[1]

A természet nagy organismusának czélszerüségét kiválólag megvilágitják a nap sugarai! Sir John Herschel idézete Tyndallnál összefoglalja a nap hevének munkálatait: «a napsugarak képezik majdnem valamennyi, a föld felületén végbemenő mozgás végső forrását. Hevök létesiti a szeleket s a légkör villanyos egyensúlyában mindazon háborodásokat, melyek a villám jelenségét s valószinüleg a földdelejességet és az éjszaki fényt is eléidézik. Éltető hatásuk képesiti a növényeket táplálék szedésére a szervetlen testekből, valamint arra is, hogy részökről ember és állat számára táplálékul szolgáljanak, s forrásává legyenek ama nagy, erőkészletbeli raktáraknak, melyek széntelepeinkben nyugszanak az ember használatára. Ők okozzák, hogy a vizek a levegőt gőzalakban átjárják, s megöntözik a földet, forrásokat és folyókat alkotván. Ők idézik elé a természet elemeiben a chemiai egyesulynak mindazon megháboritásait, melyek a vegyülések és vegybomlások során keresztül, uj terményeket hoznak létre és anyagcserét keltenek. Maga a szétmállás is, amelyet a földterület szilárd alkatrészei szenvednek s melyből a föld geologiai változásai legfőképen állanak, egyrészt majdnem egészen a szél és az eső gyako-

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

rolta lesurolásnak, a forróság és fagy változásának tulajdonitandó, — másrészt pedig a tengerhullámok folytonos csapkodásának, melyeket a napsugarak okozta szelek mozgatnak; . . . (e lesurolások folytán) nem lesz nehéz fölfognunk, mint törhet ki a földalatti tüzeknek az egyik oldalon lefogott, a másikon pedig fölszabaditott rugalmas ereje oly helyeken, hol az ellenállás épen csak hogy elegendő visszatartásukra; nem lesz tehát nehéz magát a vulkáni tevékenység jelenségét is a nap befolyásának általános törvénye alá keriteni.[1]

Végül a legcsodálatosabb czélszerüség nyilvánul az állati ösztönben. Az ösztön, épugy jellemzi az állatfajokat, mint a csontváz, sőt jobban határolja el egymástól, mint az; tehát az állatfaj jellegei közé tartozik. Az ösztön által él az állat, ösztön nélkül, még pedig a *specificus ösztön nélkül halomra dőlne minden oktalan élet;* tehát az ösztön az állatfaj életfentartó jellegei, lényeges jellegei közé tartozik. A legtöbb állatfaj ösztöne egészen elüt egymástól, s amennyiben megegyeznek, annyiban képtelenek lennének az illető állatfaj föntartására. Mi következik ebből? az, hogy az ösztön fejleszti az állatot s nem az állat az ösztönt. Nincs oka egy fajnak sem, hogy ösztönét megváltoztassa, hanem amily kedves élete, oly szivós ragaszkodása ösztönéhez. Az állat nem szokta magát megmérgezni, jóllehet erre lépten-nyomon alkalma volna; az ösztön adja neki a botanikusok tudományát, s csalhatlanul kiszemeli a füvek azon nemeit, melyek nem ártalmasak. Igy Linné szerint: «a borju 246-féle füvet eszik, s 218-hoz nem nyúl, melyekhez férhetne; a juh 141-félét mellőz s 387 nemüt szivesen vesz; kecske 449-et eszik s 126-ot megvet; a lónak 212 nem kell s 216-ot elfogad. És ezen csodálatos válogatás amennyire bebizonyitható leginkább összefügg a növény ártalmasságával.»

Eltekintve az ösztön ezen életfentartó jellegétől, a természettudomány meg legvérmesebb álmaiban sem nyert fogalmat arról, mikép fejlődjék az ösztön a faj jellegével s

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

azután mikép származzék át a faj egyedeire. Az állatok legkülönbözőbb magaviseletére, az emberi értelmet meghaladó ügyességükre nézve ugyanazon hely és körülmények, sokszor még ugyanazon lényeges testalkat fölvilágositást ugyan nem ad. Hátha föl akarnók számlálni azon ösztönöket, melyek amily bonyolódottak, oly nélkülözhetlenek! Hátha komoly megfigyeléssel vetnők magunkat azon ösztönök kutatására, melyeknél első tekintetre világos, hogy tanulásról és továbbadásról szó sem lehet. Ki tanitotta a bogarak sok faját arra, mint rakják le petéiket és hová s mily elővigyázattal a jövő esélyei ellen? tanulás által ezen ösztönök nem fejlődhetnek. A peték semmit sem tanulhatnak, egészen a kedvező vagy kedvezőtlen körülmények kezébe van letéve sorsuk, ha kifejlődhetnek, örüljenek létüknek, de tapasztalattal nem fognak birni. A kifejlődött rovar nem tudja min esett át, nem hagyhat ilynemü örökséget ivadékaira; az anyarovar anyai szerepét majdnem egészen a természet viszi. S mégis a rovar tudja, hová rakja petéit, s hol keresse az életfejlesztő tényezőket; máskép viseli magát tavaszkor, máskép őszszel; mindent vezérel az ösztön, mely nem öröklésből alakult, hanem amely nem egyéb, mint a rovar faját meghatározó czélszerüség kinyomata az anyagi szervezetben.

Az ösztönt nem lehet szokással megmagyarázni. Mikép lehet valamihez szokni ami egyszer, a tanulásra egészen alkalmatlan körülmények közt történt? Azonkivül az ösztön következtében az állat, a leghatározottabban és legszabatosabban oly számitással működik, hogy az emberi ész önkénytelenül elégtelennek ismeri a tanulás és megszokásból származtatni az állat csodálatos magaviseletét, s mert evvel szemben minden tényezőt, mely a kifejlődött természethez járulna, tehetetlennek itél: a világot kormányzó bölcseséghez folyamodik. Ott a természetrajzban kell a czélszerüség argumentumait a szemlélhetőség ellentállhatlan erejében látni és párhuzamba állitani a modern tudomány «természetes fejlődésével.» Az ily érvek erejét jó lesz önmagunkon tapasztalni; e czélból leforditom P. Peschnek egyik leirását:

«figyelmeztetünk az attelabidák egyik fajára. Hogy e faju bogár ki ne veszszen, szükséges, hogy a ritka tojások és álczák sokféle ellenség ellen megvédessenek. Midőn a tojásból lábra kel, élelmül száraz lombot kiván és gyengéd szervezetének meg kell védetnie a kedvezőtlen időjárás ellen. E czélból a bogár nyirfalevélből tölcsért göngyölit, melyben figyelmes vizsgálat után csodálatos remekmüre ismerünk. Miután a bogár a levél középidegét átharapta, hogy a nedv nagyobb mérvü bejuthatását megakadályozza, a levél jobb részén egy álló, bal oldalán ennek megfelelőleg egy fekvő **S** görbe vonalat hasit ormányával. Ez által megoldja a felsőbb mathesis nehéz feladványát: az evolvendából az evolutát construálni. Ezen számtani problema a legalkalmasabb műtét, hogy egy nyirfalevélből az erő, az idő és anyag lehető legnagyobb megtakaritásával egy szorosan zárt tölcsért alakitsunk. Megfigyelendő az is, hogy a kis mathematikus a levél változatos alakja és neme szerint eljárásában más-más utat módot követ, de mindig a legczélszerübben.»[1]

Ime a legbegyőzőbb argumentatio menete a természetrajz érdekes tüneményei közt vonul el; a philosophia csak néhány axiomát ad kiséröül, melyek az ösztön határozott és határolt typusára, szivósságára, csodálatos bonyolódottságára, minden durva mechanismussal ellentétben álló czélszerüségére szoritkoznak. Aki ezen gondolatok által vezérelt megfigyeléssel megy végig a mezőn, a rét és bokrok tarka lakói közt, szemlélvén a pillangót, mely petéit elhelyezi, a hernyót, mely a levél széleit fürészeli, a hangyaköztársaságot, mely emeletes házakat és termeket rak, a póknak szövedékeit s e kegyetlen kötéltánczos iramlását; aki azután innen a mezőről az erdőbe téved, s ez élő góth egyházban szemmel kiséri a rovarok és bogarak millióit, mindenik fajt más élettel, ruhával, ügyességgel s mig lábai körül nyüzsög a sürgölődő kis munkások serege s minden füszálon más más bogárka, tarka pettyekkel, sok piczi kis lábbal reng és

[1] Pesch. Die grossen Welthräthsel. 375 lap.

hintálózik, addig az erdőn végigjáró és hangzó lágy melódiákkal elvegyül a fák gallyaiban fészkelő madarkák éneke: azt nehezen fogják kielégiteni Darwinnak még oly bőséges adathalmazai, melyek most is érvényesülnek, de nem a czélszerüségtanának mellőzésére, hanem a czélszerüség szolgálatában mint mérséklő, és nemesitő tényezők.

Isten léte a valószinüségi számitásból.

A világot az elemek kombinációi alkotják; nem az elemek akárhogyan, hanem az elemek *alkalmas találkozása* adja a világrendet, *Az alkalmas találkozás* valóságos, természeti tény; ennek tehát okkal kell birni.

Erre azt mondják: nem kell külön okot keresni; mert az elemek valamennyi kombinációja közt *létezik az is*, mely a mai világot adja: amint tehát előállhatott volna egy x, y kombináció (s egynek kellett előállnia), ugy tényleg előállt ez a mostani. Az x, y kombináció meglehet zürzavarban hagyott volna mindent, — az pedig mely tényleg beállt, a legnagyobb rendet mutatja. *Rend vagy rendetlenség* nem jön tekintetbe a mechanikus hatóknál, melyek egyenlő szükségességgel dolgoznak, s mindig csak azt teszik, amit tenni kell; — a rend, a czélirányosság, a czélszerüség nem mechanikus fogalmak s következőleg ezektől a világeredés egészen eltekint.

a) Az elemek valamennyi kombinációja (ezek közt van a mi világrendünk is) absolute lehetséges. Ezt meg kell engednünk. Tehát előállt? Ezt tagadnunk kell. De miért nem állhatott volna elő, ha lehetséges volt? Azért, mert a «lehetségesből» nem következtetünk a tényleges létre. A világ az elemeknek absolute lehetséges kombinációja . . . . de hogy mily ok, mily ható aktuálja ezt a lehetőséget, azt a lehetőség nem mondja; vajjon értelmes ok, vajjon mechanikus ok . . . az más kérdés.

Az elemek összevetődhettek volna ugy, hogy a valóságos világot adják; — igen, per se ez igaz; de ez a va-

lóságos világ csak egy esete a lehetséges összevetődéseknek: hát azon végtelenszer végtelen sok összevetődés közül miért lett ép ez az *egy* valósággá? Hogy várhatjuk, hogy a beláthatlan számu, kedvezőtlen lehetőségek közül ez az egyetlen kedvező emelkedett ki? *egy* a *végtelen sokaság* ellen. Igaz, hogy a föltét szerint az atomok mozgásban vannak; létezik tehát *egy valóságos ok arra, hogy valami kombinációba álljanak*, de hogy az a kombináció éppen rend legyen és pedig ez a komplikált rend és nem millióféle rendetlenség, *arra nincs ok;* azt csak az esetlegesség fogja meghatározni.

Ha tehát mégis várjuk a kedvező eset beállását, ugy ezt nem tehetjük *más objektivitással* mint melyet a valószinüségi arány nyujt. Minél kevesebb a kedvező eset s minél több a kedvezőtlen eset: annál kisebb objektivitással mondhatni azt, hogy a kedvező esetek egyike fog bekövetkezni. Ha valamely történésben csak egy eset lehetséges, akkor az objektivitás ez esetre nézve teljes, ez az objektivitás maga a szükségesség; például: ha valamennyi golyó fehér, bizonyára fehéret fogunk kihúzni; — ha pedig egyetlen egy fehér golyó sem volna a tartóban, akkor lehetetlen fehéret kihúzni: a fehér golyó kihuzása lehetetlen. Az első esetben szükségképen fehér golyót fogunk kihúzni, — a másodikban lehetetlen fehér golyót kihúzni; — minden más közbenső fehér és fekete golyókeverékből csak valószinüleg fogunk fehér vagy fekete golyót húzni; ez a valószinüség egy tört lesz, melynek számlálója a kedvező esetek száma, nevezője valamennyi lehetséges akár kedvező akár kedvezőtlen esetek összege. Minél nagyobb a nevező, annál kisebb a tört értéke vagyis annál kisebb az eset bekövetkezésének objektivitása. Ha pedig a nevező oly nagy, hogy kimondhatatlan: akkor a tört értéke = 0, vagyis a valószinüség s vele az eset objektivitása egy non ens, nem létezik. Igy ha három krajczárt és egy hatost rázok a markomban, azután az asztalra dobom s azt várom, hogy a hatos másodiknak essék le: a lehetséges esetek száma a permutáció szabályai szerint = 1.2.3.4, — a ked-

vező esetek száma = 1.2.3; a valószinüség tehát, hogy a hatos másodiknak fog állni:

$$\frac{1.2.3}{1.2.3.4} = \frac{1}{4.}$$

Ezen képlet szerint tájékoztathatjuk magunkat bármily történés iránt. Ha 75 golyót kidobunk s várjuk, hogy a 74 fekete golyó két részre 37—37-re oszolva közbe fogja az egyetlen (a 75-dik) fehéret: e várakozás bekövetkezésének objektivitását számokban ekkép fejezük ki:

$$\frac{1.2.3.4.\ldots\ldots 73.74}{1.2.3.4.\ldots. 73.74.75} = \frac{1}{75}$$

Ha pedig nemcsak azt várnók, hogy a 74 golyó a 75-diket középre fogja, hanem, hogy egyenes vonalban sorakozzék jobbra-balra a fehértől: számitásba kellene venni, hogy hányféle alakba és miféle görbe vonalakba állhatna a 34—34 golyó; — ha pedig azonfölül nemcsak azt várnók, hogy egyenes vonalba sorakozzék, hanem a fehér golyó központján keresztül huzott vonalat is meghatároznók, hogy melyik irányban feküdjék, mert hiszen annyi egyenes vonal lehet, ahány sugár képzelhető: számitásba kellene venni és pedig kedvezőtlennek kellene fölvenni minden egyéb lehetséges egyenes vonal számainak szorozatát, — ha pedig azonfelül még ezen meghatározott egyenes vonalban azt várnók, hogy egyenlő közökben álljanak egymástól a golyók: számitásba kellene venni minden lehető közt; világosan látni, hogy ezen esetekben sokszorosan a végtelenbe zsugorodik össze a valószinüség törtjének értéke. Az eset be nem áll.

75 golyóval is a kivánt eredményt soha sem érjük el. S el fogjuk-e érni a világ megszámlálhatlan atomjaival a fönnálló rend végtelenszer komplikáltabb kombinációit?

A fönnálló rend megszámlálhatlan atomból épül; nevezzük számukat a-nak. Hányféle viszonyba állhat e belát-hatlan sokaság? a permutácio szabályai szerint = 1.2.3.... (a—3).(a—2).(a—1).a. Azonban ez a kifejezés nem adja a lehetséges elhelyezkedések számát. Az elhelyezkedés a térben történik: a tér pedig három irányban s minden egyes-

ben végtelen sok elhelyezkedési lehetőséget nyit; valamennyi atom *egy vonalba* állhat, s azon *vonalon végtelen sok elhelyezést* találhat; — azután ismét *egy síkban* helyezkedhetik el s abban *az egy síkban végtelen sok vonalban* foglalhat állást; — végre *végtelen sok síkban* helyezkedhetik el. Ezen háromszor végtelen sok lehetőséggel szemben, hogy az atomok egy bizonyos állásba helyezkedjenek, mely valami rendet ad, s az által valami törvénynek megfelel: arra a valószinüség ez lesz

$$\left(\left[\left(\frac{1}{a}\right)\infty\right]\infty\right)\infty = \frac{1}{{}_a 3\ \infty}$$

A valószinüség törtjét tehát harmadrendü végtelen hatványra kell emelni. Már most a matezis minden törtnek értékét, melynek számlálója az egység s nevezője nagyon nagy szám zeronak tekinti. Az atomok száma = a, kimondhatlan nagy, tehát a tört $\frac{1}{a}$ már magában véve = 0. De ha végtelen hatványra emeljük s hozzá még háromszor végtelenre: akkor teljes biztossággal az ily tört értéke végtelenszer nagy semmi.

Pedig azt kell mondani, hogy még ez a tört sem fejezi ki eléggé a kérdéses valószinüséget. Mert nemcsak egyféle törvénynek, nemcsak egyféle rendnek kellett volna abban az esetleges összevetődésben előállnia, hanem a fönnálló természet valamennyi törvényeinek, tehát n-nek. A nevezőt meg kell szoroznunk még n-nel.

b) Ha ehhez hozzáveszszük, hogy a világ ezen «véletlen» alakulásainak nemcsak egy perczig kell fönnállaniok, hanem folytonosan kell fejlődniök és megujulniok; ha hozzáveszszük, hogy minden alaknak fejlődése sajátos iránynyal bir, meghatározott időszaki stadiumokkal, — hogy egy komplikált egymásután jellemzi a fejlődést, amely egymásutánnak minden pontján történhetnék eltérés az által, hogy vagy nem lépnek be a vegyületekbe a megkivánt elemek vagy nem oly számban, vagy máskép kombinálódnak; ha hozzáveszszük, hogy a kombinációk egymásutánja a viszonyok és változatok végtelen láncza, amely ügyesen és alkalmasan

reagálni képes minden idegen, ellenséges befolyásra s csak a jövőben fekvő czél megvalósitására törekszik; ha mondom mindezt összefoglaljuk s csak a «véletlen» s az «absolute lehetséges találkozás» föltételéből kivánjuk kimagyarázni: akkor e *háromszor végtelenül nagy* nevező még végtelenszer és n-szer nagyobb lesz s a törtnek értéke oly biztos *semmi* = 0, hogy nincs egy más hozzá fogható. A teljes képlet ez lesz:

$$\text{valószinüség} = \frac{1}{{}_{a}\,3\ \text{n.}\ \infty\,.\,\infty};$$

ami annyit tesz: ily találkozás sohasem fog megtörténni.

Minden egyes növény és állat, mely az *apró csirasejtből fejlödik hárssá vagy elefánttá, liliommá vagy höszinczérré* a legfényesebben bizonyitja a fejlödés millió változatai alkalmas találkozásának lehetetlenségét, ha a merő mechanikus szükségességgel müködő elemeket veszszük, melyeknek *legfőbb tendenciájuk az egyensulyba helyezkedés.* Ahelyett ép az ellenkező uton haladnak, a legállhatatlanabb egyensúlyú vegyületekbe lépnek, nyakra-főre fokozzák az energiát, hogy annál nagyobb hőt fejtsenek ki. S evvel a hővel a soha meg nem tagadott törvényszerüség utján épitik a különböző szerveket; az eltérések labyrinthjából biztos irányban haladnak a megvalósitandó czél felé.

Czélirányosság nélkül, merő «absolute lehetséges» találkozás utján a petéből ki nem mászik a hernyó, ebből nem lesz álcza, ebből nem válik szinpompás pillangó. Minden egyes állapot oly szerveken dolgozik, melyek azon fokon nem czélszerüek, csak majd a következőn fognak beválni: a tojásban kemény rágó szervek, kurta letapadó lábak, szövő szervek s tág gyomor képződnek a *hernyó számára;* az álczában szárnyak, hosszú lábak, szivónyelv a *pillangó számára.*

c) A valószinüség sokszorosan *nullával* egyenlő értéke *uj semmiséggé* fokoztatik azáltal, hogy a természetben a *már kész, kifejlett alakok* egymást föltételezik például a *méh szivónyelve és a növények nektáriuma.* Tegyük fel,

hogy az alakok az «absolute lehetséges és alkalmas találkozás» által lettek; de az alakok magokban véve, *ez csak az egyik tény*, — a kész alakok egymásra illése, *ez a másik tény*. Mindakettő valóságos tény, mindakettőnek okkal kell birni. Minő oka lesz a kész alakok egymásra illésének? Szintén a merő lehetőség? az-e, hogy mondjuk: lehetséges, hogy két alak ugy képződik, hogy egymásra illik. Az bizonyos, hogy ez «absolute lehetséges.» De az ilyen magyarázat azután nem észszerü gondolkozás, még kevésbé tudomány. *Ezen magyarázatban az egymásra illésnek nincs oka;* mert a lehetőség, az nem ok. Semmi sem történik azért, mert megtörténhetik; mert akkor a lehetőség már csupa valóságos tény volna.

A lehetetlenség ezen mathematikus kimutatása ellen azt az ellenvetést hozhatni, hogy az alakok czélszerüségét ki lehet magyarázni *lassu átváltozás és alkalmazkodás által.* Megengedik, hogy a szem nem állhat elő egyszerre az elemek véletlen keveréséből, — ezt a valószinüségi számitás fényesen bizonyitja; de nem is ezt állitják ők; hanem a szerves alak kezdetét veszik kiindulásul s a legtökéletlenebb kezdetekből apró változatok sokszorosodása által teremtik elő a csodálatos szervet — a szemet — vagy az alakot — ez embert.

Azonban ez csak szemfényvesztés. A valószinüség sokszorosan végtelen zeró értéke megmarad akár egyszerre álljon elő az alak és a világrend, akár apró kis tökélesbülések által. Miért?

Mert vagy azt kell mondani, hogy a fokozatos tökélesbülés szükséges következménye annak az első stadiumnak, amely esetlegesen előáll, vagy azt, hogy nem szükséges, hanem ismételt próbálgatások közben állanak elő a haladó fokozatok.

Ha a fokozatos tökélesbülés szükséges következménye az első összevetődésnek, akkor ebben az összevetődésben már *bennfoglaltatik minden belőle szükségképen kifejlődő fokozat* s következőleg minden tökéletesség; de evvel együtt ráillik a valószinütlenségnek sokszorosan végtelen semmisége,

melyet az imént megállapitottunk. Ha pedig a fokozatos tökélesbülés nem szükséges következmény, hanem folytonos próbálgatások eredménye: akkor ezen folytonos próbálgatásokból előkerülő, alkalmas tökélesbülések valószinüségeinek szorzata nemcsak hogy fölér az előbb kimutatott tört semmiségével, de esetleg azt még meg is haladja. Ugyanis az első «rendezett» összevetődés ezen föltevésben az által tökélesbül, hogy ujra meg ujra próbálgatna a természet s ezen próbálgatásokban még veszélynek tenné ki a már elért eredményt. Mily valószinüség szól amellett, hogy a végtelen sok lehetőségből ép az a kombináció fog elő állani, mely a már elért eredményre illik, és pedig kedvezően illik, úgy hogy az által az alak magasabb fokra hágna? s hányszor kellene ezt a nagy semmit magamagával szorozni? annyiszor ahány próbálgatáson esnék át a készülő alak: tehát végtelen sokszor. — Az eredmény tehát ugyanaz.

Valóban az esetlegesség útján sehogysem találjuk meg a világrend nyitját. Nem maradna más hátra, mint azon föltevéshez menekülni, hogy ez a világrend az anyag szükséges kivirágzása, mely lényegéből folyik.

Ezen ellenvetés már sokféle alakban fordult elő. Eltekintve attól, hogy soha senki sem fogja bebizonyitani, hogy a világ folyása szükséges volna azon értelemben, hogy ma kell derült tiszta égnek lenni fejeink fölött s nem lehetne épugy borus az ég s igy tovább, — különösen azt kell hangoztatni, hogy ez által egy tapodtat sem haladtunk a világrend mechanikus kimagyarázásában. (lásd 94, 95. ll.)

Vannak, kik kifogásolják a valószinüségi számitás illetékességét a czélszerüségből vett érvelésben. Ellenvetik:

1. A világnak keletkezéséről a valószinüségi számitás azt állitja, hogy az *véletlenül* sohasem fog bekövetkezni, mert a valószinüség törtje $\frac{1}{\infty} = 0$. Ez ugy látszik nem áll; mert ha pl. 400,000 szám van egy vederben, hogy valaki éppen a 100-ast huzza ki elsőrre, annak valószinüsége $\frac{1}{400,000}$: de ha belenyul a vederbe s valóban kihúzza a százast, akkor a tény bekövetkezett s huzás után a valóság $= 1$ áll előttünk. Ép igy a világ keletkezésében is: a va-

lószinüség értéke mielőtt a világ keletkezett volt, $\frac{1}{\infty} = 0$; de miután előállt = 1. A valószinütlenség tehát nem határoz a való tény fölött: a világ valóban előállt, jóllehet valószinüsége = 0 volt.

Felelet: A valószinütlenség $\frac{1}{400\,000}$ megtartja teljes igazságát, ha a 100-ast ki is húzzák; csak vissza kell dobni s meg kell kisérleni ujra a húzást, meglátják, hogy a tört mennyire igaz! de valamikor ki fog jönni, mert *a*) valószinüsége csekély bár, de valami; — *b*) mert addig húzhatnak mig kijön. Ellenben a világ keletkezésében a valószinüség sokszoros semmi, — s nincs semmi ok, hogy miért ismétlődjék az összevetődés a végtelenbe.

2) Erre azt lehetne mondani: az atomok bármely kombinációja álljon is elő, akár a legnagyobb rendetlenség, arra nézve is ez lesz a valószinüség értéke = $\frac{1}{a}$ s miután kimondhatlan nagy az atomok száma (a), bármely rendetlenségre is rámondhatjuk, hogy nem fog bekövetkezni.

Felelet: Hogy mi fog valószinüleg bekövetkezni, azt a kezdetleges adatok v. i. az atomok helyzete és mozgása és száma — határozzák meg; valamely rendetlenség, melynek valószinüsége = $\frac{1}{a} = 0$ természetesen nem fog bekövetkezni: de mihelyt csak valamiféle törvényszerü sorakozásról van szó, miután minden törvényszerü kombináció már végtelen messzire esik minden lehető rendetlenségtől s a fönálló vagy más lehetséges világrend pedig még sokszorozza a végtelent, sőt végtelenszer veszi még ezt a szorzatot is: világos, hogy ha minden lehetséges rendetlenség, melynek valószinüsége $\frac{1}{a} = 0$ bekövetkeznék is, a világrend soha sem fog elő állni.

3. A valószinüségi számitás csak valószinüvé teheti a világrendnek értelmes teremtőtől való eredését, de bizonyosságra ez állitást soha sem emelheti.

Felelet. A valószinüségi számitás a két határra nézve, t. i. midőn az eredmény = 1, vagyis midőn valami valóban megtörténik s a másikra nézve, midőn az eredmény = 0, vagyis midőn valami valóban nem fog megtörténni, nem ad valószinüséget, de bizonyosságot.

4 A valószinüségi számitást nem szabad a végtelenre alkalmazni; a matézis nem mérvadó, mihelyt végtelenről van szó, mert ez nem szám, nem mennyiség.

Felelet. A matézis ki nem terjeszkedik a formális végtelenre; midőn végtelen nagygyal vagy kicsivel dolgozik, csak azt érti alatta, hogy az oly szám, oly mennyiség, mely minden adottnál nagyobb, mintegy folyton nő s nincs benne megállapodás. De a valószinüségi számitás sem dolgozik formális végtelennel; midőn végtelenről beszél evvel csak azt jelzi, hogy ez oly szám, mely a meghatározatlanba elnyúlik, s melylyel ha az egységet osztjuk, biztos eredményül a határértéket, a zérót kapjuk.

5. Még azt lehetni mondani hogy számitásunk azért nem jó, mert a ránk nézve kedvezőtlen tényezőt, *az időt* nem vettük fel bele. Az idő ugyanis végtelen; végtelen idő alatt pedig az anyag minden kombináción áteshetett volna; tehát azokon is, melyek rendet adnak.

Felelet: a) a mi valószinüségi törtünk nem elsőrendü, nem is harmadrendü, hanem végtelenrendü, mert

$$v = \frac{1}{{}_a 3 \text{ n. } \infty \,.\, \infty}$$

ez annyit jelent, hogy nemcsak *első rendü végtelen sok a lehetséges kombináció*, hanem *harmadrendü* sőt *végtelenszer végtelenrendü sokaság*. Ha tehát volt is végtelen idő, melyalatt végtelen sok lejátszódhatott: hátramaradt még végtelen sok, a mely le nem játszódott;

b) nem igaz, hogy az idő végtelen;

c) nem igaz, hogy az anyag minden kombinációt befutott; mert néhány változás után okvetlenül nyugalomra tért volna. Az egyensúlyba helyezkedés az anyag általános tendenciája; nincs semmi ok arra, hogy az anyagot folytonos változásokban gondoljuk el;

d) ha Isten nincs, akkor az anyag nem véges s következőleg az atomok száma ∞, s igy ez az egy végtelenség is ellensúlyozná a végtelen idő révén feltünt kedvező lehetőséget. (L. Natur u. Offenbarung. Münster, 17 és 33. kötet.)

MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY
magyar attilában.

Irta Dr. PETHŐ.

Kulturharczos állami velleitások s az egyházi önérzet védekező mozgalmai közé esik a nagyváradi tudós püspök beszéde, melyben a természettudomány idétlen túlkapásait megvilágitotta. Különben e találkozás meg nem lep; mert napjainkban minden kulturharcznak oka a természettudomány tévedéseiben rejlik.

A magyar természettudósok is az árral úsznak, s ahol lehet iparkodnak még lelketlenebbé, még sivárabbá tenni az amugyis törökös szinezetü magyar közvéleményt. A «Természettudományi Közlöny»-nek szintén nincs fontosabb dolga, mint magyar attilába bujtatni a vándorutra kelt nyugati gondolatokat. E kedvtelésében nincs aki zavarja; rendületlenül összezavar hypothesist és álmot, — kutatást és képzelgést, — s ez végzetes baj első sorban magára a tudományra nézve. A hypothesist, mely tárgyilagos, sohasem tagadjuk; a képzelgést azonban el nem fogadhatjuk.

A modern tudomány igy gondolja magának a világ és az élet eredését: az ősködből alakult a naprendszer; a földön sok hányás-vetés után ősnemzés által származott a szerves lény; ez a szerves lény azután fejlődött s különböző változataiból hosszú sorokban származtak az osztályok, családok, nemek és fajok. Ha az ősnemzés esak egy őslényt produkált: akkor az egész állat és növényvilág egy nagy családfát képez; ha több őslény állt elő: akkor több családfába kell besoroznunk a szerves alakokat.

Az ősköd theoriájáról elmondtuk véleményünket; mechanikai és fizikai magyarázatai és bizonyitásai a legnagyobb valószinüségre emelik e hypothesis értékét, de az adatokat föltételezik s ugy az anyag mennyi- és milyenségére, mint

a mozgás esetlegességére vonatkozik Newton szava: «hi omnes motus regulares originem non habent ex causis mechanicis.»

A mi ezután következik: ősnemzés . . . leszármazás . . . tele van *logikai hibákkal, alaptalan állitásokkal, sejtelmek révén megtoldott „tapasztalatokkal“; maguk a kérdések is össze vannak zavarva.* Emlitettük ezt már Schlauch püspök beszédének rövid ismertetésében.

Nem minden leszármazási elmélet Darwinismus. A leszármazási elméletek valamennyien azt akarják kimutatni, hogy az alakok valóban egymásból származtak le; már most hogyan történt ez, vajjon az alkotótól az első szervezetekbe fektetett *belső kifejlődési törvény* folytán, vagy *esetleges variálás által*, mely a külső körülményeknek megfelelt s ezek következtében fönmaradt s fölhalmozódott, — ebben fekszik a leszármazási elméletek különbözősége. Mi nem vagyunk elvi ellenei a leszármazás gondolatának; a belső kifejlődési törvény megvalósulása által életbelépő leszármazás nem ellenkezik a kinyilatkoztatással. De azért a *leszármazást el nem fogadjuk, mert nincs bebizonyitva;* lehet Baer-rel bizonyos rokon typusokra nézve korlátolt leszármazást is pártolni. Azonban a Darwinismust határozottan elvetjük, mert karrikaturája a természettudományoknak.

A föntemlitett hibák különösen az «ősnemzés» tárgyalásában hemzsegnek, melyeknek a «Természettud. Közlöny» is tárt kaput nyit.

Az általános indukcio tételét: omne vivum ex ovo, — mindenütt megvalósitva találjuk. A mennyire kutatás és tapasztalás terjed, a szerves lények csirákból és petékből kelnek ki. De evvel az indukcióval be nem érjük, s tovább kérdezzük: *honnan az első szerves lény?* mert kellett elsőnek vagy elsőknek lenni; volt az izzó és hűlő földtömegen azoikus (élet nélkül való) korszak, melyben az élet lehetetlen volt. Honnan tehát az élő, a szerves alak?

Mi azt feleljük: *Isten teremtette;* — mások azt mondják: *önkényt lett, összevetődött a szervetlen anyagból;* ezt az önkéntes, magától való eredést (generatio aequivoca)

ösnemzésnek mondják. Ha pedig valaki tovább kérdezné: mit teremtett Isten? azt mondjuk: akár az *első fajokat*, akár az *össejteket, melyekben megvolt a képesség időfolytával azokba a nagy állat- és növénycsoportokba megoszolni.* Érdekes e részben sz. Tamás véleménye (I. q. LXXI. a. 2.): «circa productionem plantarum aliter opinatur Augustinus ab aliis. Alii enim expositores dicunt, quod plantae productae sunt *in actu in suis speciebus* . . . secundum quod superficies litterae sonat. Augustinus autem dicit, quod *causaliter* tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum i. e. *producendi accepisse virtutem.*" És ismét (I. q. LXIX.) «Augustinus dicit, quod quinta die aquarum natura produxit pisces et aves *potentialiter.*» Sz. Tamás nem veti meg sz. Ágoston véleményét; látni való, hogy a középkori irástudónak koránsem kell a fajoknak megfelelő külön teremtési aktusokat védeni.

De térjünk vissza az ősnemzéshez! Kérdezzük: miért állitják a modern tudósok, *hogy a szerves önként lett a szervetlenből?* A direkt bizonyitéknak, hogy a szervetlenből szerves lett, nyoma nincs. *A direkt bizonyitékot ugyanis vagy a mult időszakok történetéből,* vagy a *jelen tapasztalatból kellene meriteni;* már pedig sem a mult sem a jelen nem szolgál adattal. Az ujkorban megejtett kisérletek, melyek Pasteur nevéhez füződnek, csak bemutatták az «omne vivum ex ovo» sejtelmet meghaladó érvényét; mihelyt tönkreteszszük felforralás vagy tüz által a levegőben és vizben rejlő csirákat, nem történik semminemü nemzés. Igaz, hogy azt vetik ellen, hogy a felforralás és tüz által nemcsak a csirákat ölik ki, hanem az ősnemzésre megkivántatott föltételeket is megsemmisitik, de ez az ellenvetés föltételezi, hogy vannak ily föltételek, pedig a ki az ősnemzést tagadja, az tagadja a föltételek objektivitását is. Legalább ki kellene mutatni, hogy mik ezek a föltételek. Ez az ellenvetés mutatja, hogy a kinek mindenáron szüksége van az ősnemzésre, az elbujhatik a «föltételek megsemmisülése» mögé; de a kisérlet — akár megsemmisiti a föltételeket, akár nem — *az ösnemzésnek sehogysem kedvez.* Igaz, hogy még nem ré-

giben divat volt teljesen kifejtett lényeket, milyenek a bélgiliszták, az ősnemzés által előteremteni; sőt még napjainkban is egyre feltünik a kérdés, hogy nem keletkeznek-e bizonyos legalsóbb lények a szerves állagok romjaiból. Az ujabb kutatások megsemmisitették e lehetőségeket. A bélgiliszták csak ugy származnak nemzés által, mint a többi állat és Pasteur döntő fölfedezései óta, melyek a legalsóbb penészformák történetére vonatkoznak, az orvosok és gazdák praxisa is a szerves világ legkisebb képződményében nemzés által való leszármazást tételez föl.[1])

Mit nyujthat még a közvetlen tapasztalat? *a legkisebb szervezetek megfigyelésére utal.* Ha ősnemzés által származik valami: akkor ez csak a legprimitivebb szerves lény lehet. Egyszerü lénynek kell lenni, minden különbség nélkül, melynek külső alakulása s belső tagoltsága nincs. A mikroskop megujitotta a kutatás ezen irányát. Az ősnemzés hivei a legkisebb szervezeteket figyelték meg. A nyákgombák (Monera) legnagyobbja 300-szor kisebb mint a legpiczibb vizcsepp. Azonban a nyákgombák Nägeli szerint már lehetőleg kifejlett szervezettel birnak, «eine ziemlich ausgesprochene Structur, d. h. eine bestimmte Anordnung der Micelle.»[2]) *Azontúl pedig nem ér a tapasztalat.* Valamennyi fölfödözés a legalsóbb szervezet rétegében tehetetlennek bizonyult e problémával szemben. Amit *protoplazma-darabkának* vagy — *lapdacskának* (protoplasmaklümpchen) szeretnek hivni, az már mind határozottan szervezett lény, avval a skálát nem lehet megkezdeni: ami pedig nem szervezett, avval az ősnemzés nem boldogul; ilyen a Bathybius Haeckelii, a tengeriszap, mely 12,000, néhol 24,000 lábnyi mélységben «hálózatos plazmakötegek és ágak alakjában boritja a tengerfeneket.» A Bathybius nem szerves lény, hanem nyálkás gipszlerakodás.

A tapasztalat és kisérlet nemcsak nem képes kimutatni

[1]) Virchow beszéde a német természetvizsgálók és orvosok wiesbadeni gyülésén.

[2]) Nägeli, Mechanisch — phisiologische Theorie des Abstammungslehre 1884. 91. l.

a szervesnek szervetlenből való előlépését, de egyáltalában nem ismeri a szerves testekben szereplő sajátos vegyületek keletkezését. Eddig csak annyit tudunk, hogy a szervezetekhez szükséges fehérje-anyagok sehol sem keletkeznek az organimuson kivül. Az ősnemzés kivánná, hogy a fehérje *magamagától képződjék valamiféle vizes oldatban;* már pedig ez magamagától seholsem képződik. Hiábavaló dolog elsorolni és kifejteni a lehetőségeket, hogy mikép keletkezhetnék, mikép nem, mikor a tény, minden lehető és elgondolható mechanikus és chemikus körülmény közt folyton csak azt konstatálja, hogy a *fehérje az organismuson kivül nem képződhetik.* Ha valaki azt veti ellen, hogy hisz szervetlen elemekből áll a fehérje, — C., H., O., N. alkotják, tehát lehet remény, hogy egyszer csak kitalálják a fehérje előállitásának is a módját:[1]) annak azt feleljük, hogy okoskodásából hiányzik egy objektiv tényező s azért az egész rosz. Mindenütt ahol valami végbemegy az elemek v. i. az anyag képezik az egyik tényezőt, — a körülmények s a külső föltételek a másik tényezőt. *Mindkét tényező valóságos természeti tény.* Hogy az elemek bizonyos rendben kombinálódjanak, hogy erőiket kifejtsék: ahoz az kell, hogy a kellő körülmények közé jussanak; aki csak az elemeket nézné s a körülményeket semmibe sem venné, az nem értené meg, hogy miért alakul a C. H. O. N. az anyai méhben állati testté? A fehérje keletkezésére szükséges föltétel *a szervezet*; ezen kivül a fehérje nem fordul elő.

«Ha már a fehérjék valahol magoktól keletkeznek, azzal a magától való növekedés és szaporodás, tehát az öntermődés is létesül,» irja Nägeli. Igen ám; de *először* is a

---

[1]) A chemia képes oly anyagokat létesiteni, melyek különben csak a szervezetekben keletkeznek, milyenek az ammoniak ($N H_3$), az oxálsav ($C_2 H_2 O_3$), a cyanogén. Azonban ezek csak bomlási terméynek; — azután pedig ha *szervesek* is, de *nem szervezeltek* v. i. nincs bennök élet. A chemia ezentúl is előállithat oly vegyületeket, melyek a szervezetek sajátos terményei, de szervezetet nem fog összeütni, sejtet, rostot, levelet, izmot nem produkálhat.

fehérjék sehol sem keletkeznek magoktól; *másodszor* minden bizonyitás nélkül állitja, hogy az öntermődés létesül, mihelyt fehérje keletkezik. Hiszen fehérjénk van elég, keverhetjük, kedvező körülmények közé helyezhetjük s az öntermődés még sem jelentkezik sehol. Igen, mondja rá Nägeli, azért nincs öntermődés, mert a fehérje jelenleg sehol sem létezik molekuláris oldatban, hanem mindig micellákba rakva. Ezen micellák szervezetekben keletkeztek s nem birnak ugy elhelyezkedni, hogy növekvésre képes csirát alkossanak, amint az összezúzott s vizbe kevert krystál pora sem fog soha régi alakjába összevetődni. *Tehát* Nägeli szerint *kellene fehérje molekuláris oldatban, de az a baj, hogy az ilyen fehérje csak a szervezetekben képződik.* Hogy akar már most az ősnemzés elmélete a szerves világ ezen köréből kilépni? *A szervezetet a molekuláris oldat állapotában levő fehérjéből magyarázza, — s a molekuláris oldat állapotában levő fehérjét csakis a szervezetben találja.*

A szerves lények keletkezése eszerint a szervezethez van kötve, v. i. omne vivum ex ovo; — csak a szervesben találjuk meg a nélkülözhetlen föltételt uj szerves keletkezésére. Ezt Nägeli is bevallja: «ugyanezen okból lehetetlen, mesterséges uton bárminő szervest előállitani. Mert minden szerves lény *azon micelláris viszonyok és molekuláris erők behatása alatt* képződött, *melyeket csakis az illető organismusokban találni s mesterségesen előállitani nem lehet.*" (i. m. 100 l.)

Másodszor azt kérdezzük: vannak-e indirekt érveik az ősnemzés lehetőségének bebizonyitására? *Természettudományos alapon nincsenek.* Indirekte érvelhetnének a szervetlen anyag tulajdonságaiból, ha kimutatnák, hogy vannak benne sajátságok, melyekből a szerves test keletkezését meg lehet magyarázni. Azonban az ilyen kisérlet már gyökerében téves, és a természettudományokkal ellenkező felfogásból indul ki. És pedig azért, mert:

a) *egy sajátságot sem lehet a priori levonni a másikból*; csak a tapasztalat ad fölvilágositást az anyag erőiről: a *súlyban* nem foglaltatik az *olvadási pont*, — az *optikus*

sajátságokból nem következtethetni a *chemai rokonságra:*[1] igy a szervetlenből sem lehet következtetni a szervesre.

b) Semmit sem tudunk arról, *vajjon az összetett chemikus vegyületek későbbiek-e mint az elemek,* — vajjon az összetettek származtak-e az egyszerükből, vagy az egyszerüek az összetettekből. Nem tudni, vajjon előbb létezett-e a viz, vagy pedig előbb az éleny és köneny, — vajjon előbb létezett-e a szénsav vagy pedig a széneny és éleny. Mert jóllehet össze vannak téve egyszerükből, de a synthesis nem ad fölvilágositást a származás módjáról. Épugy nem tudni, vajjon *előbb létezett-e a fehérje mint a szerves test,* mely fehérjefélékből áll; az O., H., C., N. természetéből ezt sohasem fogjuk bebizonyitani.

c) Ha ismerjük is az élenyt és a könenyt, de ezekből egyedül nem ismerjük meg a vizet. Az éleny és a könenynek hegyiről-tövire való ismerete sem fog felsegiteni a viz elgondolhatására; — ugyanezt kell mondani az elemek minden egyes kombinációjáról; *az összetevők kvalitásából nem ismerjük meg az egész kvalitását:* mennyivel inkább kell ennek megvalósulni a szerves testekben. Ha egy vegyész az első organismus előtt élt volna, az sehogysem találta volna természetesnek azt, hogy a C. H. O. N. egy oldhatatlan testté egyesülhet, hólyagot képezhet, s ebben ismét uj hólyagok támadhatnak, mit növekvésnek és szervezetnek fognak hivni.

d) Ha a sejtet ki akarjuk magyarázni az anyagból: *ismernünk kellene e sejtet; egy problematikus sejt nem lehet tárgya a magyarázatnak;* miután pedig semmit sem tudunk azon sejt minőségéről, processusairól, nem is magyarázhatjuk ki az anyagból. Csak egyet akarnak tudni róla, hogy t. i. belőle származott az egész szerves világ: de le-

[1] Ezen állitásunkkal nem ellenkezik az, hogy jelenleg egy sajátságból következtethetünk más sajátságra, pl. az atómsulyból az olvadási pontra; mert ezen következtetések mind «a posteriori» vannak s szabályok ugyan, de amelyek a merő tapasztalat után készültek. Lásd ezek bő kifejtését Wigand «Der Darw. und die Naturf. Newtons und Cuvier's» kitünő müvében II. 3-dik fejezet.

het-e ily tulajdonságból a sejtet konstruálni s a magyarázatnak alkalmas szubsztrátumául tenni? Azért mindaz, amit Häckel a «moner» eredetéről beszél, merő komédia s csak azt kellene kérdezni, vajjon látott-e már valahol egy «monert»? mert a «moner,» az a hirneves Bathybius, melyre ráfogta, hogy «szervek nélkül való szerves lény» mint szerves lény sehol sem létezik.

Tehát a szervetlen anyagból sehogysem lehet kiokoskodni a szervesnek eredetét, s mégis azt mondják, hogy a szerves a szervetlenből keletkezett, mert különben csodához kellene folyamodni, az pedig nem tudomány, — «az ősnemzést tagadni annyi, mint a csodát hirdetni.» Ime a modern dogmatismus, mely a teremtést egy szóval akarja elütni: «dogma,» — s az ősnemzés nem dogma? E részben Virchow már fölvilágosodottabb mint Nägeli; wiesbadeni beszédében ezt mondja: «utóvégre választani kell két dogma közt: a teremtés és az ősnemzés közt. Sem az egyik sem a másik dogma nem képezheti tárgyát a tudományos kutatásnak, mert sohasem találtatott egyetlen élő alkatrész, milyen például a sejt, melyről el lehetett volna mondani, hogy első a maga nemében.» *Tehát a teremtés már legalább egy vonalon áll az ősnemzéssel.* S mit ér Virchow argumentuma arra nézve, hogy egyik sem képezheti tárgyát a kutatásnak? a természettudományos kutatásnak nem képezheti, — a bölcseleti kutatásnak igen is képezi; *ez a bölcseleti kutatás pedig kimutatja, hogy a teremtés nem egyenjogu az ősnemzéssel, hanem észszerüen csakis a teremtést vehetjük fel az élők kezdetének.*

Argumentumunk a következő: *jelenleg nincs ősnemzés: tehát sohasem volt.* Probo consequentiam: 1) mert a természet törvényei változatlanok: ami régen egyesült, az most épugy egyesül ugyanazon eredménynyel; 2) nem voltak kedvezőbb föltételek régen mint most vannak. Laboratoriumainkban minden rendelkezésünkre áll; ismerjük a sejt alkatrészeit, alkatát, az anyaorganismus melegét, stb. 3) sőt most inkább kellene ősnemzésnek lenni mint az őskorban, mert akkor csak a véletlen volt a kedvező körülmények

megalkotója, — most meg mindent tervszerüen irányithatunk. Ha tehát most nincs ősnemzés, az csak onnan van, mert sohasem volt. Érvelésünk rászoritotta elleneinket, hogy az emberi tudatlanság homályába rejtsék az ősnemzés processusát, mondván: van ősnemzés most is, de mi nem tudunk róla. Mi sem, — de az a különbség köztünk, hogy mi nem beszélünk arról, amit nem tudunk, ők meg ugy adják elő, hogy az ember azt várja végezetül: «s magam is ott voltam s láttam, hogy keletkezik szervetlenből szerves.»

Eszerint *korántsem oly egyenjogu az ősnemzés a teremtéssel*, hogy az ember válogathatna köztünk tetszése szerint; mert:

1) *a kisérlet és tapasztalat az ősnemzést valótlannak, agyrémnek tünteti föl;*

2) *mert az okoskodás kimutatja, hogy ha most nincs ősnemzés, nem is volt soha;*

3) *mig ellenben abból, hogy a kutatás most nem akad teremtésre, nem következik, hogy az soha sem volt, mert a teremtés átmenő, egyszeri működés, mig az ősnemzés folytonos, természetes történés.*

Ezek után könnyü a felelet, melyet Nägelinek kell szánnunk, ki a «Természettud. Közlöny» 241. füzete szerint «az ősnemzés kérdésének tárgyalását egészen más szempontból veszi fel.» Ugyan melyik az a más szempont! «A szervesnek képződése a szervetlenből — mondja Nägeli — első sorban nem a tapasztalat és kisérlet kérdése, hanem az anyag és erő megmaradásának törvényéből folyó tény. (tény, melyről senki se tud semmit!) Ha az anyagi világban mindenütt oksági kapcsolat van; — ha az összes tünemények lefolyása természeti uton történik: *kell, hogy a szervezetek — melyek ugyancsak a szervetlen természetet alkotó anyagokból állnak s végre ismét ugyanazon anyagokra bomlanak fel: öseredetükben hasonlókép szervetlen anyagokból keletkeztek legyen.*"

Itt látni hirneves emberek logikájának fogyatékosságát! mivel a szervezetek a szervetlen természetet alkotó anyagokból állnak s végre ugyanazon anyagokra felbomlanak,

kell, hogy őseredetökben hasonlókép *szervetlen anyagokból* keletkeztek légyen, ez éppen olyan argumentáció, mintha valaki mondaná: mivel a könyv papirból és nyomdafestékből áll s végre is piszkos rongygyá foszlik, kell, hogy őseredetében hasonlókép csak papirt és nyomdafestéket gondoljunk *eszközlő okául.* Ime ez a tévedés! A szervetlen anyag nem *eszközlő ok;* a szervetlen anyag képezi a praejacens materiát, *amiből a dolog lesz* (ez a causa materialis), — de nem képezi az eszközlő okot, *ami által a dolog lesz* (ez a causa efficiens) s épugy nem képezi a sajátos *belső alakot* és rendet, mely a szervezetet jellemzi (ez a causa formalis). Kimutattam az imént, hogy az *anyag az egyik objektiv tényező, a másik pedig a föltételek, a körülmények.* A szervezetek eredésében is az anyag az egyik tényező, az anyai méh a másik tényező, — ezt a másik tényezőt csak ugy nem szabad elhanyagolni, mint az elsőt. A tapasztalat, a kisérlet és az okoskodás kimutatta, hogy ezt a másik tényezőt nem helyettesithetjük a szervetlen anyaggal, tehát az első organismusra nézve a teremtéshez kell folyamodnunk.

A modern tudomány csakugy mentheti meg az ősnemzést, ha tényleg kimutatja, «nézzétek, itt is s most is ered szerves szervetlenből»; — ne érje be avval, hogy azt mondja: «van ősnemzés most is, de oly parányiak a keletkezett szervezetek, hogy nem láthatók»; — mert ezek mind szerencsétlen ötletek. Még azon esetben is, ha ilyféle érveléssel nyomósitják: abból, hogy a teleszkop nem mutat embereket a csillagokon, nem lehet következtetni, hogy nincsenek lakóik: épugy abból, hogy a mikroszkop nem tünteti fel az ősnemzést, nem következtethetni, hogy nincs.

Felelet: de igenis, csakis azt következtethetni, hogy nincs. Mert miből következtetünk arra, hogy a csillagokon is szerves lények laknak, ha nem is látjuk azokat? 1) az analogiából, mely földünk talaji, hőmérséki, meteorologiai viszonyai s a hozzá közel álló csillagok hasonló viszonyai közt fönáll; 2) mert nincs pozitiv érv a filozofiából vagy más tudományból e tételünk ellen: tehát az analogiából következtetünk a csillagok la-

kóira, — s nem abból, hogy nem látjuk őket. Az ősnemzést illetőleg hasonlóképen nem azért mondjuk, hogy nincs ősnemzés, mert nem látjuk, hanem azért; mert 1) nincs semmi analogia rá, hogy a szervetlen önmagától szervezkedik, — 2) mert a természettudomány alkalmas föltételeket kiván, melyeket a szervetlen anyagon ki nem mutathat, sőt 3) melyekről a bölcselet határozottan kimutatja, hogy értelmes ősokra utalnak vissza; — valamint ugyanis kőből, homokból, vasból értelmes rendező nélkül nincs kölni dóm: ép ugy tömecsekből — még ha fehérje tömecsek volnának is — nincs szervezet.

A másik tér, melyen az importált nyugati «természettudomány» féktelenül magyarosodik, s alig talál kritikust, a ki üzelmeit megvilágitsa a *„leszármazás problémája“*. A filozofia magyar lapályain akadálytalanul terpeszkedik a «természettudományos» babona.

Mikép keletkezet a fajok, nemek, családok, osztályok szerint tagozott szerves világ? A leszármazási elméletek szerint ezek a különböző alakok egymásból származtak, mialatt jegyeikben mind jobban eltértek egymástól. A legtökéletlenebb alaktól föl az emberig egy közös családfa nyulik, az *ember* az *amoebából* lett. Igaz-e ez?

Vajjon a fajok és nemek egymásból származtak-e, arról kétféleképen győződhetünk meg: direkt és indirekt uton.

Direkt ut 1. a közvetlen tapasztalat, melynél fogva észrevehetnők a jelenben végbemenő fejlődést és átváltozást;

2. a palaeontologia, mely a kövületekben elénkbe tárná az előbbi fejlődések és átalakulások menetét; mindkét esetben közvetlenül látnók a leszármazást.

Indirekt ut: az alakok összehasonlitásán alapuló kutatás, tekintve

1. a systematikát, v. i. az alakok csoportosulását egybevágó jegyeik szerint és azok egymásra következését, melynélfogva vannak tökéletlen állatok és növények, ezekre következnek tökéletesebbek folytonos haladó sorokban;

2. a morfologiát, mely a szervezetek alkatával fog-

lalkozik s a nagy változatosságban is nagy egységet, közös tervrajzokat tüntet föl, pl. a kézben, szárnyban, uszonyban;

3. az embryologiát, mely az állatok és növények egyedi fejlődését, s alakjaiknak hasonlóságát vizsgálja, s abból azután következtetéseket von.

Bebizonyitjuk először, hogy indirekt úton nem lehet kimutatni a leszármazás valóságát, — azután azt, hogy direkt úton sem győződhetünk meg róla.

I. A systematika csoportokba osztja az alakokat. Ha ezen felosztásnál az összes tulajdonságokat veti mérlegbe és az egymásutánt aszerint határozza meg: a «természetes rendszert» nyerjük. Ha ellenben csak egyes feltünő tulajdonságokra van tekintettel: akkor «mesterséges rendszereket» — milyen Linnéé — kapunk.

A leszármazási elmélet veszi a «természetes rendszert» s igy okoskodik: a kutyával több jegyre nézve megegyezik a farkas, róka, sakál, — a macskával, a vadmacska, a hiúz, — a menyétkével, a görény, nyest, nyuszt, vidra, — a kutya-, macska- és menyétfélék egymással is megegyeznek bizonyos jegyekben s igy lehet ezt a csoportositást folytatni a féregtől az emberig: miért egyeznek meg? mert rokonok; az ivadék ugyanis hasonló szülőjéhez; — két alak is annál hasonlóbb minél közelebbről rokon: a hasonlóság tehát vérrokonság. — Ez a hasonlóság sok helyen elmosódott, mert folytonos tökélesbülést látunk a szerves lények soraiban; nemcsak hasonlók, hanem az egyik tökéletesebb is mint a másik, — van haladás a szervezet tökéletességében akár egész rendek és osztályok, — akár családok, nemek és fajok közt, igy pl. tökéletesebb alakok a gerinczesek, mint a gerinctelenek, — a virágos növények mint a virágtalanok, s ismét tökéletesebbek az emlősök mint a madarak, — a madarak mint a hüllők s igy tovább. Ez a fokozat a leszármazási elmélet szerint onnan van, mert a tökéletesebb alakok később származtak a tökéletlenebb alakokból s azalatt folyton haladt a fejlődés.

Már most bizonyitja-e a szerves alakok ezen «természetes» sora és összefüggése a leszármazást? Nem.

1) Mily jognál fogva állitják, hogy a szerves alakok egymásból származtak? azért, mert a nemnek fajai, a családnak nemei bizonyos megegyezést tüntetnek fel s igy az alapforma modifikációinak tünhetnének föl. Ez az *alaprajzi egység* hasonlóságot kölcsönöz az alakoknak; de vajjon rokonságból származik-e, azt nem tudjuk. Isten hasonlókká is teremthette az alakokat!

2) Valóságban nem találunk mást, mint hasonlóságot, — hasonlóság alapján abstrakció utján csinálják a *családfákat:* elvonják a közös jegyeket s ezek közt fokozatot létesitenek. A «természetes» leszármazás családfája tehát egy logikai képlet, mely nem mondja, hogy a dolog igy történt, hanem csak azt, hogy mi azt igy gondoljuk magunknak. A természetes rendszer nem ad felvilágositást az iránt, hogy az alakok egymásból valók-e; — annyira nem ad, hogy senkinek sem sikerült a házi állatok fajaiban a különféle válfajok hasonlóságát a leszármazás elméletéből kimutatni, pedig más, hozzáférhetőbb és annyira kezeügyében fekvő tárgyat nem fog találni mint a házi állatok variáló csoportjait. A ki Darwin müvét a *fajok eredetéről* olvassa, észreveszi, hogy a *leszármazási elmélet in concreto még semmit sem mutatott ki*, hanem csak a levegőbe épiti «elveit.» Az olvasó csak azt tudja meg, «hogy a keresztpárzások által csak oly alakokat nyerhetünk, melyek bizonyos tekintetben mindig a szüle-fajok között állnak.» 35 l. Továbbá megtudjuk azt is, hogy *korántsem bizonyos,* hogy az agár, véreb, csipér (pincs), kopó és buldog, melyek amint általában tudva van, mind tisztán fenmaradnak, ugyanazon egy törzsnek utódai, hogy tehát lehetséges az is, hogy több vadfajból származtak. Azután a galamb válfajairól értekezik, melyek szerinte annyira különböznek, hogy «némely ornitholog az angol póstagalambot, a rövidképü bukfencest, a golyvást, a pávafarkút, a runt- és barkós galambot talán nem is sorolná ugyanazon nembe» 38 l. — Darwin az egyetlen *columba livián* próbálja kifejteni a maga leszármazási elméletét, ami eltekintve a tapogatózástól, mert nincsenek adatai, hogy ugy történt csak gondolja, hogy történhetett,

— nagyon kevés nyomatékkal bir, mivel közelálló válfajokról van szó, melyekre nézve a leszármazást bárki megengedheti, s mivel a domesticatio befolyása alatt távolálló helyeken külön-külön keletkeztek, s igy mi is az analógiánál fogva inkább azt mondhatnók, hogy igy van ez más alakokkal is: azok is külön-külön keletkezhetnek egymásra való tekintet nélkül.

3) A hasonlóság egyes alakok közt nem olyan, hogy egyenes vonalban levezethető volna a családból a nembe, a nemből a fajba; hanem bonyolitott, összevissza kuszált hálózat alakjában lép fel, úgy hogy x alak bizonyos jegyre nézve megegyez z-vel, más jegyre nézve y-nal, ismét másra nézve egy harmadik alakkal, vagy x alak megegyez 3 jegyre nézve z-vel, z ismét 2 jegyre nézve y-nal, x egy jegyre nézve y-nal, a hasonlóság e szerint valóban mint egy bonyolódott hálózat s a sort megállapitani egyáltalában nem lehet, mert ép oly joggal mondhatjuk hogy x rokon z-vel mint a hogy rokon y-nál; már most melyiktől fog származni? származhatik egyik a másiktól kölcsönösen, apa is, fiu is lehet egymással szemben? Hogy e nehézség elől kitérjenek, azt mondják, «hogy hasonló jegyek eredhetnek máshonnan is, nem kell okvetlenül a leszármazásból magyarázni. Lehet ugyanis gondolni, hogy ősnemzés által sok őslény állt elő, ezekből több családfa indult meg; ezen egymásmellett végbemenő leszármazásokban egyes alakok hasonlitanak, jóllehet nem rokonok.» Mindenesetre ezt lehet gondolni: csakhogy ha ezt gondoljuk, minek akkor a leszármazási elmélet? mert

a) eo ipso nem lesz általános leszármazás;

b) nem lesz semilyen leszármazás, mert ha a hasonlóságot másképp is magyarázhatni, az elven ütnek sebet, mely szerint a *hasonlóság vérrokonság;*

c) mennyire terjeszszük ki a a leszármazást? a rendekre és családokra-e, úgy hogy mondani lehessen, minden nem és faj, mely a családba tartozik, egyből van? vagy minden nemre és fajra külön? S ha minden fajnál külön ősnemzést vennénk föl, miben különböznék ez a föltevés a külön teremtés föltevé-

sétől. *Linné* és követői minden fajnak önálló eredést tulajdonitanak; — Naegeli, Jaeger, Sachs legalább az egész növényország részére kivánnak egységes őseredést; — mások csak az alsóbbrendü nemek és családokat viszik vissza közös törzsre s a magasabb, eltérő alkattal biró typusokat külön ősalakból eredeztetik. Darwin maga 8-10 egymás mellett támadt külön törzset vesz fel;

d) nincs ok rá, hogy csakis rokonság által legyen az alakok közt hasonlóság; hisz a szervezeteknek lehet *közös tervrajzuk*, legalább annyiban, hogy a széneny és éleny játsza bennük a főszerepet, s igy alakulásuk is nagyjából egyforma. Vagy pedig *ugyanazon körülmények közt éltek*, s a hasonlóság az alkalmazkodásból eredhet. Igy az egér és cziczkány közt hasonlóság van, pedig ezek különböző rendekbe tartoznak, — épenigy az egér és egy ausztráliai kis erszényes állat (Antechinus) közt. A czetek és halak közti hasonlóság nincs a közös leszármazásból;

e) mindenféle széles hézagok szakitják meg a sorok egymásutánját; erre nézve ugyan könnyü azt mondani, hogy a kihalásnak tulajdonitandó e hiány, de a kihalt alakokat sem találjuk meg olyan számban, hogy e magyarázatnak objektiv értéket tulajdonithatnánk;

f) ami pedig a systematikában hangoztatott *szervezeti tökélesbülést* és az alakok folyton emelkedő értékét illeti, abból csak annyi igaz: van egy átlagos emelkedés a szervezetek közt, de azt nem alkalmazhatni részletesen a sorokra, mert 1) igen sokszor nem is tudjuk, mit mondhatunk tökéletesebbnek, mit tökéletlenebbnek, mint ezt Darwin is bevallja (lásd alább); — mert 2) a különféle állatokat és növényeket sehogysem sikerül egy folytatólagosan emelkedő sorba foglalni. Bizonyára nem tekinthetni *egy sor fokainak* növényt és állatot, de épugy nem tekinthetni *egy sor különböző kifejlési fokainak* a madarakat és emlősöket, a bogarat és lepkét, hanem *külön egymásmellett álló vonalaknak*, mint a mely szervezetek nemcsak a tökélyfokra különböznek, hanem kvalitásra nézve is; úgy hogy a szerves lények összetartozását nem egyetlen szerteszéjjel ágazó fa

jelképezi, melynek ágai az egymásból származó lények, hanem jelképezi a szerves világot az erdő, melynek különálló fái kvalitásra is, rangra is különbözők — képviselik a szervezet tökéletességére és kvalitására nézve eltérő szerves lényeket. A természetben nemcsak mennyiségi de milyenségi különbözetek is léteznek, a vas nem viz, s a vizből nem lesz vas soha és úgy a levélből nem lesz szirom, — a növényből nem lesz állat, — a mohból nem lesz páfrány. Az állat magasabb szervezettel bir mint a növény, a páfrány magasabbal mint a moh, de nem esnek egy vonalba, hanem különbözőbe. A négyszög is magasabb alak mint a vonal, a vonal magasabb mint a pont, de azért senki sem mondhatja, hogy a pont vonallá változott, a vonal négyszöggé. Léteznek tehát *kvalitások*, s ezeket nem magyarázhatjuk egymásból.

Ha igaz, hogy a különböző alakok közös leszármazással birnak, ugy *ez csak ugrásszerü változatok által történt, a terentőtől megállapitott rend szerint,* a czélszerüség és tervszerüség *benső elvének* erejében; vagy pedig azt gondolhatjuk, hogy a *még közönyös össejtek* (primordial-zellen) *más-más irányú kifejlése adja a fajokat és nemeket.* Csakhogy ezt be kell bizonyitani; ha bebizonyitják, elfogadjuk; mert azon leszármazásnak, mely az alakok elágazását az ősalakokba fektetett tervnek megvalósitása által eszközölné, nem vagyunk ellenei.

g) A szervezet előhaladottságára nézve érdekes és illetékes Darwin nyilatkozata (A fajok eredetéről. II. 156 l.):

«Az, hogy vajjon a szervezet egészben véve előhaladott-e, több tekintetben felettébb bonyolult kérdés. A geologiai adatok, melyek minden korra vonatkozólag igen hiányosak, nem terjednek elég messzire, hogy félreismerhetlen világossággal kimutatnák, hogy a föld előttünk ismeretes történetében a szervezés nagy előhaladást tett. Sőt ha ugyanazon osztály egyes tagjait tekintjük, a természettudósok még napjainkban sem birnak a fölött megegyezni, hogy melyik alakot kellene legmagasabbra helyezni. Igy p. o. a halak közt némelyek az őshalakat (selachii) tekintik a legmagasabb

rendü halaknak, mint melyek több fontos szerkezeti pontokra nézve leginkább közelitenek a hüllőkhöz; mig mások a csontoshalakat tartják legmagasabb rendüeknek.... Arra, hogy az egészen különböző typusokhoz tartozó tagokat magassági fokozatukra nézve sikerüljön összehasonlitani, ugy látszik semmi reményünk sincs; ki volna képes például eldönteni, vajjon a festöncz áll magasabban vagy a méh, — azon rovar, melyről a nagyhirü Baer azt mondja, hogy «valósággal magasabb szervezetü, mint valamely hal, bár egészen más typus szerint.»

II. *Mit bizonyit a morfologia?*

Az egyes osztályok tagjai szervezetöknek általános tervét illetőleg hasonlitanak egymáshoz. Ezt a hasonlóságot értik, midön mondják, hogy a különböző részek és szervek *homologok*. Homologok például azon részek, melyek *akár különböző állatoknál*, megfelelő embryonális részekből fejlödtek mint az ember karjai s a négylábuak elölábai s a madarak szárnyai, -- *akár ugyanazon egyénnél* jöttek létre mint a négylábuak melső és hátsó lábai. — Az ember fogódzó keze, a vakand ásó lába, a ló futó lába, a tengeri teknöcz uszólába és a denevér szárnya mind ugyanazon terv szerint van alkotva és ugyanazon viszonyos helyzetben, ugyanazon csontokat tartalmazza. Az általános terv ugyanazon egységét látjuk a rovaroknál; mi lehet különbözőbb, mint egy szender (sphinx) hosszú pödör nyelve, a méh vagy poloska sajátságosan görbitett szipja, és egy téhelyröpü hatalmas rágonyai: s mégis egységes tervet venni észre bennük. Ép igy van ez a növények virágainál is: a lomb-, csésze-, párta-, porzó- és termöleveleket az ember egy ősalak változatainak nézné; a szines pártalevelek és a porzók nem volnának egyebek, mint átváltozott lomblevelek.

Az alaknak vagy szerkezetnek ezen egyféleségét tárgyalja a *morfologia*.

A kérdés már most ez: *bizonyitja-e a morfologia az alakok egymástól való leszármazását?* Lehet-e föltételezni, hogy valamennyi emlős, madár és hüllő valamelyik régibb ősénél, — hogy ugy szóljunk, östypusánál — a végtagok

általános minta szerint voltak szerkesztve, azután később vették fel magukra specifikus alakjukat? vagy hogy a rovarok őstypusának volt szintén felső ajka, egy pár rágonya és két pár állkapcsa, azután némely részek apadtak, mások eltüntek vagy összeolvadtak s ekkép keletkeztek a változások? vagy hogy a koponya nem egyéb mint néhány átváltozott csigolya, ugy hogy a gerinczesek őstypusa nem volt volna más mint egy tok, melybe az agy záródott, melyből előálltak a nyaktalan halak, azután a nyakkal biró madarak és emlősök? vagy hogy a rák állkapcsai lábakból képződtek?

Senki sem tagadhatja, hogy vonzó és káprázató az a magyarázat, «erős látszat szóll a mellett, hogy valami ilyenféle történt;» azonban a látszat látszat marad.

A.

A homolog részek és alakok közös leszármazását kétféleképen gondolhatni; *vagy úgy, hogy a már kész szerv és kész alak más szervvé és alakká változott, például* a hal madárrá, az uszony szárnynyá; — a moszatok mohokká, páfrányokká, nyitvatermőkké, egysziküekké, kétsziküekké; — *vagy úgy, hogy a homolog alakok és részek amint azok jelenleg léteznek, nem egymásból* — a madár nem a halból, a koponya nem a csigolyából — fejlődtek, *hanem valamely közös és egyszerűbb elemből átváltozás által keletkeztek.*

1) *Készalak és kész szervből átváltozás által új alak és szerv nem keletkezhetik*; mert az egyes fajok és alcsaládok, családok és osztályok és rendek egészen különálló, egymást kizáró, ellentétes irányu jellegekkel birnak. Nem úgy különböznek az alakok, mint a mennyiségek, hanem mint a milyenségek, s ha van is hasonlóság az alaptervben, minden egyes alak azonkivül különös tervrajz szerint épül fel. A halban már oly irányt vett a különös tervrajz, hogy le kellene rontani bizonyos jellemző vonásait, hogy a maradékon felépülhessen az emlősnek vagy a hüllőnek *kezdetleges* alakja, — visszakellene vezetni a fejlődést bizonyos pontra, ahonnan a kiindulás új alak képzésére lehetséges volna. Igy áll a dolog minden typussal; a typust sokféle, különböző

irányban fekvő jelleg képezi; némely jellegre nézve az egyes alakok megegyeznek, másokra nézve eltérnek, sőt ellenkeznek. Az a fokozat, melyet az alakok szervezeti tökéletességük szerint képeznek, nem hasonlítható össze *számsorozattal*, hanem különálló s egymásból ki nem magyarázható *tulajdonságokkal.*

Azután ha valaki elgondolhatná is, mint változott át az uszony szárnnyá; de elképzelheti-e, mint változott át a csigolya koponyává? csupa csigolyából állt-e az az ősalak fej nélkül s következőleg az *agy különülése és szervek nélkül?* vagy pedig csak fejből csigolyák és végtagok nélkül? mikép evett a rák, ha állkapcsai lábakból képződtek: vagy hogyan járt, ha lábai állkapcsokból keletkeztek? Vagy a növénynek csupa lomblevele volt-e? vagy csupa pártalevele? ha csupa lomblevele volt, hogyan lettek ivadékai, — ha pedig csupa pártalevele: hogyan tenyészhetett?

Azért Darwin is mondja: «helyesebb volna ha — mint Huxley professzor megjegyzé — azt mondanók, hogy mind a koponya, mind a csigolyák, állkapcsok és lábak stb. ugy mint azok jelenleg léteznek, nem egymásból, hanem valamely közös és egyszerübb elemből átváltozás által keletkeztek.» 269 l. Azért kérdezzük:

2) *lehetséges-e, hogy két alak valamely közös egyszerübb elemből származzék?*

Ezen feltevésben a gerinczesek egyszerü ősszülejét oly végtagokkal kellene gondolnunk, melyek különböző irányokban lábakká, szárnyakká, uszonyokká képződtek, de magokban sem lábak, sem szárnyak, sem uszonyok nem voltak, — vagy pedig azt kell képzelnünk, hogy léteztek oly végtagok, melyek lábak is, szárnyak is, uszonyok is voltak, de azután az egyes alakokban kizárólag lábakká vagy csakis szárnyakká s épugy uszonyokká képződtek; már pedig

a) Ilyen durványos alakok sehol sem léteztek; minden alak kifejezi magán az ő egész teljes jellegét; alakok, melyekben a specifikus jelleg nem volt kifejezve, nincsenek;

b) és pedig azért, mert a *specifikus különbségek* nem járulnak *a közös jellegekhez* mint a nyél a fejszéhez, melye-

ket el lehetne egymástól választani, s a közös ősalakot egyes hozzáadások által más-más fajjá, nemmé fölczifrázni, hanem a typus jellegei az egészen átvonulnak s kezdettől fogva végig jellemzik az alakot s annak kifejlődését.

c) Az egyes csoportok, milyenek a fajok, nemek, alcsaládok, családok jellege nem egy jegyből áll, hanem morfologiai, fiziologiai, anatomikus jegyek összeségéből; — minden csoport, ha fajnak, családnak, osztálynak hivják elkülönzött, önálló typust alkot, mely sohasem mosódik el. Amit átmeneti alakoknak hivnak, az mind valóságos species, melyek áthidálják az eddig távoleső alakok közeit, — közéjük lépnek, de nem szüntetik meg specifikus különbségeiket. Éppen azért, mert a specifikus jelleg kvalitatit különbség: az átváltozásnak egyből a másikba nem hozzáadás által, hanem más tervezet szerinti uj épités által kellene történnie. Hogy a kunyhóból kölni dóm legyen, nem elég csak sok követ és maltert hozzárakni, hanem egészen le kell rontani s mindent ujra kezdeni: épugy kell tenni, hogy a liliomból kosbor legyen. Itt a dolog világos, — de mindenütt ugy van, hol biztos specifikus különbségekről van szó; — sehol sem mutathatni pontot, hol az átváltozás megkezdődhetnék.

d) Mit bizonyit ezek után a tény, hogy a szarvas gyors lába, a känguru erős ugró lába, a lajhár mászó lába, a vakand ásó lába egyféle alkatu? mit bizonyit az a tény, hogy a cziczkány lábában annyi csont van, mint az elefántéban? azt-e, *hogy ha az Isten teremtette volna a családokat és fajokat, nem teremthette volna egységes terv szerint s következőleg nem teremtés, hanem leszármazás által kell a homologiát magyarázni? ezt le nem hozhatja azokból a tényekből senki.*

B.

A morfologia másik vezérténye, melyre a leszármazási elmélet támaszkodni szeret, az, hogy találni hasznavehetlen szerveket és testrészeket, ugynevezett durványokat, melyeket csak ugy lehet észszerüen magyarázni, hogy feltételezzük, hogy az ősalakokban hasznavehetők voltak, most pedig

elkorcsosodtak s csak azért léteznek, mert öröklés folytán szállnak át az utódokra. Ezen durványos szervek tehát, miután szerkezetre és helyzetre nézve megegyeznek más állatok hasznavehető tagjaival, világosan mutatják a leszármazás utját. Igy például az emlősöknél a himek birnak durványos emlőkkel; a kigyóknál a tüdő egyik lebenye durványos; a strucz madár szárnyai repülésre alkalmatlanok, csak vitorlákul szolgálnak; a pinguin szárnyai fejletlenek s most uszonyokul szolgálnak; — a boa constrictornál megvannak a lábak és a medencze durványai; — némely rovaroknál a szárnyak összeforrtak, némely oceáni szigeteken lakó madarak szárnyai repülésre alkalmatlanokká váltak, — ime csupa durványos alak, melyek a leszármazás elmélete szerint a rokonságot bizonyitják; ezek ugyanis csak azért maradtak meg, mert az ősszülőkön megvoltak, s jelenleg bár durványképen átszármaztak.

A durványos szervek nem bizonyitják a leszármazási elméletet:

a) nem bizonyitanak mást, mint azt, hogy van egy nagy, egységes alapterv, mely az egész teremtésen átvonul.

b) A himemlősök durványos emlői s a nőemlősök kifejlett emlői bizonyára nem bizonyitják, hogy először csak nőemlősök léteztek, melyekből a himek álltak elő, hanem bizonyitják, hogy him és nő egy tervrajz szerint alakul s hogy az egyforma alakok embryonális létük bizonyos fokán szétválnak s határozott irányban fejleni kezdenek him vagy nőalakká.

b) Nem tudni, vajjon a durványok valóban elmaradt s elsatnyult szervek, — ép oly joggal lehetne azokat fejlődő részeknek is tartani. Maga Darwin mondja: «A pinguin szárnyai uszonyokul szolgálva, nagy hasznára vannak az állatnak; lehetséges azért, hogy ez a szárny fejlődő állapotát képviseli.» 287 l. Amint Darwin kérdezi: «a Boa constrictornál megvannak a lábak és a medencze durványai, ... miért nem maradtak meg más kigyóknál is, a melyeknél a legkisebb nyoma sincs ezen csontoknak»? és önkényesnek tartja elleneinek feleletét, kik szerint ez azért van, hogy «a természet sémája teljes legyen»: épugy nem ad feleletet

ő rá, durványoknak mondván e részeket. S más kigyóknál miért nincsenek e durványok? felszivattak? s itt miért nem szivattak fel? Hasonlóképen azt mondja, hogy kisebb szigeteken élő rovarok durványos szárnyakkal birnak, mert nem repkedtek; s hogy van az, hogy sok más rovarnak hasonló körülmények közt nem változott el szárnya? s hogy másoknál is elváltozott, melyek szigeteken nem élnek s eleget repkedhettek? s azokon a szigeteken is a repülésnek nem volt előnye, csakis hátránya, ami miatt azután a rovarok nem repkedtek? Látni, hogy ez nem magyarázat, hanem kapkodás; nem tudomány, mert nem azt magyarázza, mikép történt, hanem azt, hogy mikép gondolom én azt el, hogy történhetett volna.

d) Miért maradnak a durványok egy s ugyanazon fokon? talán azért, mert hasznavehetők? ha igen, akkor ily alakban állhattak elő kezdet óta; ha hasznavehetlenek, miért maradnak ezen fokon? «Erre nézve némi magyarázat volna még szükséges, de amit jelenleg lehetetlen megadnom.» Darwin 292 l. Vajjon igazán hasznavehetlenek-e, azt ugyan ki nem mutathatjuk. Igy a Salvia két durványos szirma emeltyüül szolgál, hogy a bemászó rovarkák hátára kerüljön a himpor. A vakbél féregnyulványa, a kedeszmirigy (thymus), a pajzsmirigy hasznavehetlen szerveknek látszanak: vajjon azonban igazán hasznavehetetlenek-e, azt nem tudjuk. Topinard irja (Az anthropologia kézikönyve. 159 lap): «A vakbél féregnyulványa, melynek most semmi szerepe sincs, nyilván annak a szervnek a maradéka, mely a növényevő emlősöknél oly rendkivüli fejlettségü s a mely a kaolá-nál testének háromszoros hosszát is eléri.» A növényevő emlősöknél rendkivüli fejlettségü, — nos és az ember talán a húsevő ragadozókhoz tartozik-e? az ember húsevő, de ép oly joggal mondhatni, hogy növényevő, s ha növényevő, akkor még mindig lehet annak a nyulványnak valami jelentősége. Csodálkozunk-e azon, hogy az emberi belek s az állatokéi homologok? hiszen ugyanazon funkciót végzik; tehát ugyanazon alkatuk és szerkezetük van. — A pajzsmirigyről Spitzer irja (Beiträge z. Descend. 81. l.), hogy az agyba tóduló

vért felfoghatja. — «A fül izmai, melyek szintén használatlanok, némely embernél azonban annyira ki vannak fejlődve, hogy képes velök a füle kagylóját megmozgatni, hasonlókép nem egyebek, mint annak a készüléknek nyomai, amelynek az állatoknál még ma is oly jelentékeny szerepe van.» (Topinard. i. m. 190. l.) Hogy veszett el az ivadékban, ha oly jelentékeny szerepe volt a szülőben? Hisz akkor egyszerűbb keletkeztetés ez: az embernek füle van; a kutyának füle van, tehát az ember a kutyától származott: vagy csak a fülizom miatt kell ezt következtetni? — A kutya hüvelykujja durványos, — a sertés és tapirnál ez a durvány is elveszett, — a kérődzőknél a második és ötödik ujj is elsatnyult, — a lónál meg csak egy ujj maradt, melyet patának hivnak, — a paläontologia oly lótypust is ismer, melynek három patája volt, — szabad-e ezekből ezt a következtetést vonni, melyet Häckel Anthropogeniájában a 444. lapon von: e tények csak akkor érthetők, ha fölteszszük, hogy ez alakok oly ősszülőtől származtak, melynek öt ujja volt? nem; mert kérdezzük, van-e arra ok, hogy annak az ősnek sok ujju uszonyából épp öt ujj fejlődött? s ha az egyik uszonyból lett öt ujj, képződhetett más és más állatnál is öt, s nincs okunk egyből származtatni az egységes terv szerint alkotott typusokat.

e) Különben e magyarázatok nem lépnek ki soha a circulus vitiosus kerületéből; mert ha kérdezem, *miért van ez az egységesség a szerkezetben?* azt felelitek: *a leszármazás miatt van;* s ha kérdezem: *honnan tudjuk, hogy van leszármazás? azt felelitek azt onnan tudjuk, mert ennyire egységes a szerkezet és az alkat.* Valóságban pedig nem tudunk mást, mint azt, hogy a szervezetek általános, egységes terv szerint vannak alkotva; ezen értelemben elfogadjuk Topinard szavait (i. m. 161. l.): «bármikép magyarázzuk is ezeket a tényeket, annyi bizonyos, hogy az ember szervezetének a typusa s az állatoké között *kapcsolatosságot* mutatunk ki;» — az egységes alapterv kapcsolatosságát, igen; a leszármazás kapcsolatosságát, nem. *Nem bizonyitják be, ha létezik is.*

f) Az alakok megitélésében ideális czélokat is kell szem

előtt tartani. Igy a csecsbimbók és a köldök arányos részekre osztják a testet. Távolságuk a legszebb architektonikus arányokat tünteti fel. A kifejlett férfimellen a csecsbimbók vizszintes távolsága = függélyes távolságukkal a köldöktől és az állkapocs szélétől = a fej függélyes hosszával a fejbúbtól az állkapocs széléig = a legkifeszitettebb kézaraszszal. Az aesthetikát nem magyarázhatni mechanismus által; a mechanismus szolgál az aesthetikának s ennek szolgálnak egyes durványok is.

g) Miért nem tünik el az a sok systematikus jelleg, melyeknek semmi hasznuk? Ha a durványok nem használat által képződtek, ezeknek már rég el kellett volna tünniök. Ha a nem használat által eltünnek a szervek, miért maradnak az embryok állkapcsában azon durványos fogak, melyek később felszivatnak, annál is inkább mivel előnyére volna a gyorsan növő borjuembryonak, ha más czélokra fordithatná a reá nézve oly becses phosphorsavas meszet.

Következnek az embryologia és palaeontologia állitólagos bizonyitékai.

A KENYÉRSZIN ANYAGA.

Irta: SPULLER GYULA.

A multkor egyszer dr. Kovách «Manuale parochorum»-ában olvasgatván, nem kis meglepetéssel láttam, hogy a többi közt (p. 209.) a borral, pálinkával, stb. történt vagy megkisérlett keresztelést érvénytelennek mondja, de a sörrel valót érvényesnek.

No, ha még ilyet is «nyomtatva» lát az ember, már nem tudja, mit gondoljon a theologusok «különböző véleményei»-ről. Erről a különösen furcsa véleményről, mely valóban «különbözik» minden egyéb józanul gondolkozó emberétől: természetesen, még eszem ágában sincs bővebben szólani.

Hanem, az eszmetársulás törvényénél fogva, midőn ezt

ADHAT-E AZ ISTEN ESŐT AZ IMÁDKOZÓNAK?

Irta DR. PETHŐ.

Független-e a készen álló világ az ősoktól? E kérdés a *világföntartás és kormányzás titokzatos homályába vezet.* Az ember hajlandó hinni, hogy a kész, erőkkel fölszerelt világ a törvény szükségszerüségének medrében zavartalanul végzi folyását, — hogy az ősok, miután megteremtette, visszavonul, nem lévén dolga többé, — hogy nem is lehet dolga, mert hisz a *szükségszerü fizikai, mechanikus folyamat* kizár minden intelligens, szabadakaratú beavatkozást.

Illusztrációul szolgáljon néhány idézet: «Minden tudományosan müvelt ember tisztában van az iránt, hogy a természetben sehol sincs nyoma ember fölött álló értelmiségnek. *Az anyagon föltétlen, hajthatatlan szükségesség uralkodik. A természeti törvény mechanikus, örök változhatatlan törvény,* mely utóvégre is egybeesik az észszerüséggel; kifejezi a zord fatalismust.» Strauss meg imigy gúnyolódik: «Ha jó katholikus vidéken nagy a szárazság, elvárja a nép papjától, hogy jótevő esőért körmenetet tartson... Ezen csak az iskola segithet, melyben a paraszt is azon belátásra jutna, hogy az *eső csak oly szükségszerü, imától független jelenség, mint a nap- vagy holdfogyatkozás.*“ Tyndallnak is van e nemben szava: «Nincs az a megalázódás, mely *egyetlen cseppet hozhatna le a felhökből* vagy *sugarat a napból a természet végleges felforgatása nélkül;* ha valaki imával csak egy csepp esőt hozna le az égből, ez a tény oly mélyreható volna, mint ha valaki a Niagara vizeséseit az Erie-tóba iparkodnék visszalejteni.»

A tudomány mai állása szerint minden materiális jelenséget mechanikus erők eredményének kell tekintenünk s Du Bois-Reymond keresi az általános világképletet,[1] mely-

[1] Laplace: «Ein Geist, der für einen gegebenen Augenblick alle Kräfte, welche in der Natur wirksam sind und die gegenseitige Lage der

ből minden történést, — azt is, hogy mikor tüzik ismét sz. Zsófia-templomára a görög keresztet s mikor fogja Anglia elégetni utolsó kőszénszilánkját, — matematikus pontossággal lehet megtudni. A matematikus képletekkel ki akarnak szoritani minden szabadakaratot, s ennek révén a gondviselést. *Mert a hol merő szükségesség van, ott nincs gondviselés.*

Nem tagadhatni, hogy a törekvések ugyancsak a fa gyökerére szegezik a fejszét; a jelszó ez: mutassuk ki *lehetetlenségét minden szabadakaratnak s valóságát az örök szükségességnek.*

1) E törekvéseket a legujabb időben a legnagyobb csapás érte. Boussinesq kimutatta, hogy jóllehet x testnek sebességét bizonyos pillanatban ismerjük, azért mégsem határozhatjuk meg minden bekövetkező mozgásait. Példák mutatják, hogy egyes mechanikus problémák két különböző megoldást nyerhetnek; a képlet szerint egyaránt lehetséges, hogy x test mozogni fog, valamint az is, hogy nem fog. Ez által halálos csapást mért azokra, *kik minden történést az égben és földön a matematikus világképletből akarnak számtani uton lehozni; ilyen világképlet nem létezhetik az imént adott oknál fogva.*

Tehát a számtani szükségesség nem oly kizárólagos, hogy egymaga meghatározzon minden történést. Ha pedig ez áll; akkor gondolhatjuk, hogy a *mechanismus vasszükségességének megsértése nélkül, ezen kétféle megoldást engedő pontokon nyulhat be a szabadakarat, — az isteni vagy az emberi.*

2) A «világképletek» s a mechanismus «vasszükségének» alapját képezi az anyag- és erő megmaradásának törvénye. Azonban ez a törvény a) egészen empirikus és nem

Wesen, aus denen sie besteht, könnte, wenn sonst er umfassend genug wäre, um diese Angaben der Analysis zu unterwerfen — würde in derselben Formel die Bewegungen der grössten Weltkörper und des leichtesten Atoms vereinigen. Nichts wäre ungewiss für ihn und Zukunft wie Vergangenheit wäre seinem Blicke gegenwärtig. Der menschliche Verstand bietet in der Vollendung die er der Astronomie zu geben vermochte ein schwaches Abbild solchen Geistes dar.»

viseli magán a szükségszerüség jellegét; be nem bizonyithatja senki, hogy az anyag lényegéhez tartozik. «Ki mondja meg nekünk, vajjon a restség az anyag lényeges tulajdona s hogy az anyag lényegéhez tartozik, hogy fönmaradjon. Valljuk be, hogy csak a mindennapi tapasztalat s a történések folytonossága vezet rá, hogy az anyagot önmagában megmaradónak gondoljuk s hogy a *fönmaradás okát a keletkezés okától* megkülönböztetjük.» (Wigand i. m. II. 332.) Ugyanezt állitjuk az «erömegmaradás törvényéről. b) Ez a két törvény nem keletkezett *általános indukcióból.* A hol a szabadakarat kezdödik, ott ez a törvény elveszti érvényét. A szabadakarat ugyanis oly *mechanikus erőt* léptet föl, mely nem az atomokból való. Az idegek müködésében a determinációnak, mely a lélekből jön, *mechanikusnak kell lenni;* van tehát mechanikus erönk, mely nem az atomokból való s igy az erömegmaradás nem absolut, mert folyton növekvést szenved. Legalább annyiban zavarja meg a lélek az erök mérlegét, amennyiben szabad elhatározása folytán az erök nyugvó egyensulyát mozgássá változtatja. Ez a determináció valóságos erő, mely a lélekből jön, s nem hagyja érintetlenül az «erömegmaradás» törvényét.

3) Azonban eltekintve a mechanismus szükségszerüségének ezen hiányaitól, elfogadjuk a vaskezü, hajlithatlan mechanismust az atomok világában mindenütt, a szerves világban csakugy mint a szervetlenben, csak a szabadakaratot veszszük ki: elfogadjuk a *szerves vegytan tüneményeiben,* — elfogadjuk *a szervezetek plasztikus folyamataiban* s méginkább a *merő mechanikus történésben.* De bár ajtót s kaput nyissunk is a mechanismusnak: *mégis érintetlen a világföntartó és kormányzó ösök trónja, — folytonos az ő szerepe, — érvényben van gondviselése, — érvényben a szabad lényeknek ezen gondviselő ösokhoz való viszonya, mely az imában nyilvánul.*

Ennek bebizonyitására ki kell mutatnunk:

a) a természet minden pontján a *föltételes, hajlitható esetékességet*; mely tényleg ugyan mechanikus törvények által van meghatározva, de lehetne más rend is;

b) ezen esetékesség következtében a *mechanismusnak egy rendező szabadakarattól való függését.*

c) az *Istennek a természetbe való folytonos befolyását* és a *szabad lényekhez való folytonos viszonyát.*

a) pontra ezeket jegyezzük meg: A modern tudomány a mechanikus szükségszerüséggel port szór az áhitatosan hivő müveltség szemébe. Az ember azt gondolná, hogy a tudomány mindent a mi van s a mi történik, szükségszerünek tud kimutatni, hogy a természeti törvények egybeesnek az észszerüséggel oly formán, hogy máskép nem is lehetnek. Evvel szemben az igazság az, hogy az állitólagos szükségszerüség nemcsak nem ugyanegy az észszerüséggel, hanem ellenkezőleg csupa hiány, csupa esetékesség. *Nem szükségszerü* bármely tüneményben a *tényezők találkozása.* A nap és hold nem szükségszerüen találkoznak, hanem a kiindulás és a távolságok föltétele alatt; a kiindulás és a távolságok pedig esetlegesek. — Ki nem mutathatni *szükségszerünek egy konkrét hatás eredését a közös okból*, pl. hogy a villanyszikra a könenyt és élenyt vizzé egyesiti, s az embert megöli. — *Ki nem mutathatni szükségszerüségét bármely egyedi alaknak s az alak sajátságainak.* — Egyes hatásokból levonhatni általános törvényeket, *de általános törvényekből nem következtethetünk egyes hatásokra. — A kvalitásokban nem ismerünk fel sehol szükségszerüségre. — Ki nem magyarázhatjuk az egészet részeiből, — a részeket az egészből.* — A fejlődés menetében *nem következtethetünk az egyik stadiumról a következőre, — a fejlődések törvényei nem szükségszerüek. — Egy tulajdonságot nem vonhatunk le más sajátságból. — Az összetétel sajátságát nem ismerhetni meg az összetevőkéiből.* Csupa természettudományos tény, melyekből világos, hogy a természetben fölismert szükségszerüség nagyon is hiányos és hogy az empirikus tudásnak tág tere marad, melyben csak azt tudjuk, hogy igy van, de nem azt, hogy máskép nem lehet.

Az egész konkrét világ a logikus és mathematikus törvények érvényesitésében *sem mutat egy csepp szükségszerüséget*, ha az adatokat tekintjük; mert a logikus és mathematikus törvények *elvont formulák*, melyek ha testet öl-

tenek, esetleges meghatározások alá esnek; igy a háromszög képlete magában véve örök és szükségszerü, de ha konkrete nyer kifejezést, ez a kifejezés a szögek, a vonalak nagysága, milyensége, méreteiben esetékes és nem szükségszerü.

Tehát az *egész világ* amint van, *tényleg* nem szükségszerü, hanem *szabad alkotás*. Mi következik ebből? az, *hogy értelmes rendező választotta ki az adatokat czéljai szerint.*

Ezen lehozással eleget tettünk b) pontunknak is. Az esetékes tényezők ugy vannak sorba rendbe szedve, hogy a *szabad rendező* czéljait valósitsák. Ugyanaz, aki az anyagot alkotta, aki a mechanizmust összeállitotta, öröktől fogva precizirozott czélokkal birt. Czélok nélkül nincs mozzanat a természetben, már az anyagot is czélok szerint alkotta; — nem úgy kell felfogni a végtelen ősok működését, hogy az alkotó a «kész» anyaghoz hozzálépett czéljaival és azt formálni és gyúrni kezdte; nem úgy van; hanem a mechanizmus s az anyagi szükségszerüség úgy alkottatott meg, hogy az alkotó terve, czélja, rendje a mechanikus történés alakjában lebonyolódjék. Tehát nem kell e két elvet úgy szembe állitani: *mechanismus és czélszerüség*, hanem igy kell összekötni: *czélszerüség a mechanismusban.*

Minden czél, melyet Isten elakart érni a mechanikus történésben valósul meg. Az Isten nem kényszerül sehol valamit pótolni, vagy javitani a mechanismuson, — nem kényszerül felhőt csinálni, midőn a mechanizmus csak szárazságot hozna, — nem kényszerül külön a dögvészt eltávolitani, midőn a dögvész a mechanismus révén különben biztosan beütne, — nem kényszerül «*beavatkozni.*» S ugyan hogyan «avatkozzék be» valamibe az első ok, mikor a történések öröktől fogva fogant czélok szerint tervezvék, e czélok ismét a mechanizmus szükségszerüségének keretébe fektetvék? Hogy «avatkozzék be,» mikor *mindent ő végez*, ő irányoz, ő akar, — s minden csak azért és úgy történik, mert ő azt igy s ilyen erőkre bizta, melyek mechanikus szükséggel hajtják végre *tervét*, de az ő tervét ám s soha senki másét.

Mit felelünk ezek után Strauss és Tyndall kifogásaira az imádság ellen, hogy a legforróbb fohász sem hoz le egy cseppet is a felhőből, *mert ott minden mechanice történik.*

Észreveszszük a logikai ugrást: *mert mechanice megy végbe az esö, nem segit rajtunk az ethikus fohász.* De hát nem adhat-e az Isten *mechanikus uton* esőt a fohászért? Azt felelik: nem adhat, mert ha szárazságnak kell jönni, szárazság lesz minden ima daczára, s ha esőnek kell jönni, esni fog ima nélkül is. Igaz, de hát miért *kell jönni* szárazságnak s miért *kell jönni* esőnek, ha nem azért, mert a meteorologikus s a telluri tényezők *kezdettől* fogva úgy voltak rendezve, hogy 1890 jun. 29-én nálunk óriási hőség, 30-án pedig eső legyen; rendezhette volna ezeket máskép is. Mi indithatta pedig a mindentudó Istent, hogy igy rendezze? sok elgondolható inditó ok közül *nem indithatta-e az ima?*

A *c*) alatt felvetett kérdésre megfelelünk, ha helyes fogalmat alkotunk magunknak az *Istennek a természetbe való befolyása* — és a *szabad lényekhez való viszonyáról.* Vogt K. szerint is «nevetséges volna oly végtelen ősok, mely miután a világanyagot megteremtette és a természet törvényeit megállapitotta, nyugalomra térne.»

Ez a végtelen ősok az egész világ oksági sorait, a történések mechanikus és szabadakaratos lefolyását, *egy conceptióba, egy világtervbe foglalta.* A világterv a maga egységében felkarolja a *fizikus* és az *etikus* rendet. Valamint a fizikus rendben nincs *különálló* mechanismus, és *különálló* szükségszerüség, melyhez hozzájárul a czélszerüség; hanem a *czélokat a mechanikus rendbe vette fel az ősok* s a vasszükségesség lefolyásában érvényesiti azokat: ép ugy az etikus rend, a szabad lények viszonyai nem képeznek idegen elemet a világrendben, nem járulnak ötödik kerék gyanánt a már „*készen*“ álló fizikus rendhez; hanem a világrend felöleli mindkettőt, a *fizikus és etikus rendet,* — az ősok mindkettőt egymásra való tekintettel alkotta meg.

A monisták folyton ugyanazon hibába esnek: szemük a mechanismuson akad meg, a mechanismus hajthatlan és

szükségszerü, — hogy a mechanismus lépten-nyomon czélokat valósit, hogy maga pozitiv adatoktól és kiindulásoktól függ, melyeket a *szabadon rendező* ősok határoz meg, ettől eltekintenek, pedig nem volna szabad eltekinteni, hiszen a gépben is minden mechanikus szükségszerüséggel történik, de azért a gép első sorban a czél, a szabad akarat, a szabad meghatározás müve. *Megszabadulnának nehézségeiktől, ha a fizikus és etikus rendet egységes világtervnek tekintik, amelyben helye van a villanyosságnak, szélnek, esőnek, s épugy helye van az imának, az erkölcsi cselekvésnek*, s miután ezen tényezők *egyetlen s egységes világtervbe* tartoznak, nem állnak merev elszigeteltségben, hanem egymásba nyúlnak, az eső és az ima, — az áldozat és a földrengés, — a körmenet és a dögvész, — a fogadalom és a lábtörés egymásra vonatkoznak. Isten előrelátta s *mivel nem két, egymástól független rendet, hanem egyetlen, egységes világtervet gondolt s akart, azért az etikus tényezőkre való tekintettel rendezte a mechanismus vas-folyását.*

Tehát: ha ma imádkozom valamiért, elnyerhetem azt, anélkül hogy a természet folyása megváltoznék. Ez az ima, melyet Isten öröktől fogva előre látott, arra inditotta őt, *hogy a mechanismusnak oly kiindulást és folyást adott, mely imámnak tárgyát szükséges eredménykép megérlelte.*

Ez a fogalma a gondviselésnek!

Valamint egyetlen *isteni gondolat* foglalja össze a számlálhatlan, különálló sok történést: épugy az isteni akarat nem akarja külön-külön egymásután e történéseket, hanem egyetlen egy *akarással* akarta mindazt, ami az időben, a történések egymásutánjában végbemegy. Az isteni akarat változhatlan; amit akart, azt akarja most is, — az egymásután csak a dolgokban van. Ez az isteni akarat a világ kezdetén *teremtés*, a fönálló s fejlődésnek indult világban *föntartás* és *kormányzás*, ratio ordinandorum in finem.

De hát amit az Isten egyszer akart, azon most már nem változtathat? s le van kötve hozzá? Ugy látszik, hogy legalább ez oldalról veszély fenyegeti a szükségszerüségét, mert Isten változtathat a renden?

Amit az Isten alkotott, azt fel kell tartania és czéljához vezetnie, *mert az ősokban nincs szeszély, csak szent s változhatlan akarat.* Hasonlóképen másrészt a végtelen bölcseség lehetetlenné teszi *a vakesetet*, a *véletlent* csakugy amint — lehetetlenné teszi az utólagos belenyulást a természet kerekeibe; csupa lehetetlenségek e gondolatok, mert tökéletlenséget zárnak magukban. E részről nem fenyegeti veszély a mechanismust.

Mindezt összefoglalva mondjuk: *az ősok minden egyes történést valósággal akar, s minden történésben czéljait valósitja; minden egyes történés azért megy végbe, mert az ősok akarja s e czélból először föntartja a történés mechanikus okait s másodszor közreműködik velük, mint mindent mozgató, mindenben tevékeny első ok.*

Nem szabad az Istent a természettel szembeállitani, mint valami idegen, oda nem tartozó hatalmat; hanem mint az őserőt, mely mindent föntart s mindent hajt.

Ennyiben igaz a pantheismus; mindenben van az Isten; de ugy, hogy megmarad személyesnek s végtelennek s hogy a „παν"-tól nem szünik meg a „θεος." Mindenben észre kell venni azt az őserőt és pedig nemcsak mint jelenlevőt, de mint működőt. Nemcsak minden individuális alak, hanem minden mozgás, minden érlüktetés, minden leeső csepp, minden szellő, minden rezgő éterrészecs a működő Isten müve; — amint ezt Haeckel találóan mondja: «Ha a légüres térben minden test az első másodpercz alatt 15 lábat esik; — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül; — ha a szög, melyet a hegyi kristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 120 fokot tesz, — ezen tünemények époly müvei az Istennek, mintahogy ugyanazon Isten hozza létre a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan «*Isten kegyelméből*» vagyunk, a kő csakugy mint a viz, az ázalag ugy mint a fenyü, a gorilla épugy mint a chinai császár.»

Van világterv, melyet az előrelátó Isten szabadon alkotott, — szabadon első sorban az etikus rendre való tekintettel. Ezen, *szabad cselekedeteinkre való tekintettel al-*

kotott világterv, melyet a gondviselés most kigöngyölit . . . . *imára késztet.*

A végtelen ősoktól függ az értelmes teremtmény; fölismeri, hogy csakis az absolut, szuverén akarat hivta őt a létbe; ezen függés aczélkarikájából nem menekülhet egy perczre, egy tapodtat sem. A függés e vasszükségszerüségében, — s a körülötte lefolyó világrend mechanikus lefolyásában szabadakaratot csak önmagában vesz észre. Minek ez akarat, minek e vágyó öntudat az örök szükségesség kerekei közt? minek ez akarat, ez epedő és szenvedő tehetség a tőle független, hideg, érzéketlen mechanika malmában? talán, hogy vágyódjék hasztalanul, hogy szenvedjen czéltalanul, — hogy emészsze és epeszsze magát, és sirassa azt, amit meg nem változtathat? a halált, mely kedveseit letarolja, — az árvizet, mely édes otthonát elsöpri, — a naptüzét, mely életét felperzseli? *minek az értelmes, a szabadakarat a mechanikus szükségszerüségben, ha bele nem nyulhat a világ folyásába, — ha nincs hatalma azon tényezők fölött, melyek csak rémitik, csak kinozzák?*

Ezen kérdésből származik a pessimismus csenevész, gyümölcstelen hajtása! De ezen kérdésből ered másrészt egy ragyogó következtetés s benne az *imának észszerüsége és jogosultsága.* Hogyan?

A szabadakarat nem lehet prédája, nem labdája, nem csúfja a mechanikus szükségszerüségnek, hanem befolyással kell birnia a mechanikára, bizonyos értelemben hatalommal kell birnia fölötte. Az absolut hatalom az ősok kezében van, ebben a teremtmény nem részesülhet, — *de a teremtmény felemelkedhetik az ősokhoz — az imában,* kérheti azt, amit véghez nem vihet, kiesdheti azt, amiről nem rendelkezik. Ez uton az akarat ki van véve a mechanika jármából, — nem szolgál a vakszükségszerüségnek, — van befolyása a fizikai történésre. Tehát az ima észszerüsége megmenti az emberi lét észszerüségét a fizikai rend vaskerekei közt.

Ima nélkül észszerütlen az élet.

A mechanikus szükségszerüséget besugározza az embernek az ősokhoz való alázatos és szerető felemelkedése, mit imának hivunk. Az ima érthetőséget kölcsönöz a mechanismusnak: a mechanismus azért van s azért ilyen, hogy benne az ember boldogságát érje. Különben minek volna? De az ember tehetetlen a természet mechanismusával szemben, amely legázolja reményeit és megvalósitja félelmeit! hogy küzdjön meg vele? Csak az imádkozó ember van felruházva e hatalommal, mely nélkül nem észszerü léte!

Csak az imádkozó ember egész ember. Etikus aktusai, melyeket az ősok öröktől fogva előrelát, befolynak a mechanikus történésre, vagy az által, hogy felfüggesztetik a törvény — s ezt csodának mondjuk, — vagy az által, hogy kezdettől fogva oly menetet nyer a fizikus történés, hogy az imának tárgyát létesitse.

Ime az etikus és a fizikus rend harmoniája! Ime az ima ereje és a mechanikus szükségszerüség folyama!

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Katholische Apologetik für Gymnasial-Prima. Von Dr. theol. P. Hake, Oberlehrer und Religionslehrer am Kgl. Gymnasium zu Arnsberg. Mit Approbation des hochw. Herrn Erzbischofs von Freiburg. Freiburg, Herder, 1890. XII. 221 l. Ára 2 márka 40 fillér (1 frt 44 kr.)

Ha Németország Gymnasial-Primáiban (a legfelsőbb osztály) ily terjedelemben és ily alaposan tanulják az apologetikát, mint azt az előttünk fekvő tankönyv tárgyalja: nincs mit csodálkoznunk azon katholikus képzettség, öntudat, hithüség és tevékenység fölött, melyet a német katholikusokban tisztelünk.

Hake tömött stilusával a rendkivül sürün nyomtatott 221 lapon legalább is annyit mond a theologia fundamen-

lyákra történik vonatkozás; ugyanis az olyan tanitások és intések, melyek egyenesen az illetők állapotából vannak mintegy meritve, nemcsak arra az egy alkalomra *meghatók*, hanem inkább az egész életre *kihatók*; mert saját állapotuk folyton visszaidézi az ahoz kapcsolt tanitást.

De alkalmatos és üdvösen használható a 92 oltárszózat egytől egyig; hiszen oly ügyes kertész, — aminő C. Mattner, egészen hasznavehetlen és disztelen virágot bokrétába nem köthet. Épen azért, aki megszerzi, a dús választék mellett alkalomadtával zavarba nem jöhet, hogy a legalkalmatosabbat megtalálja és kiválaszsza. Végül, hogy a fölvett hasonlatból félreértés ne származzék, megjegyzem, hogy a szózatok koránsem tartalmaznak puszta-üres szóvirágokat, hanem leginkább olyanokat, melyek Isten igéjének magvából keltek és nyiltak, és az isteni kegyelem harmata által öntöztetve, bizonyára üdvös gyümölcsöket termendnek; csak ügyesen kell azokat a szivekbe — hogy szent Pál apostol hasonlatával éljek — átültetni.

Karchai.

A Jézus szent Szive ájtatosság. Ismerteti Dr. Nemes Antal budavári káplán. 12 képpel. Budapest. 1890 P. ny. r. 480 l. Ára elegáns kötésben 2 frt.

Érdekes és vonzó alakban lép elénk Dr. Nemes A. müve, s elegáns kötésének elölapján szemeink elé állitja a lángoló szivet, melylyel 480 lapon foglalkozik különféle szempontokból. A müvet ép ez a sokféle szempont jellemzi; — amit máshol önállóan találunk, azt a t. szerző kedvesen meglepő egymásutánba foglalta. Leglazább a mü egységes volta az utolsó részben, mely Hajnal Mátyás S. J. Jézus szivéről szóló müvecskéjének reprodukálása. De ki vetné ezt a szerző szemére, dicsérjük inkább tapintatos leleményességét, mely szerét tudta ejteni, hogy a sz. Sziv irodalmának e gyöngyét müve ékességeül felhasználja.

Hajnal Mátyás müvecskéje képezi a könyv X. fejezetét s majdnem száz lapra terjed. Fontos egy irodalmi em-

lék, mely hazánk vallásosságára, áhitatos életére érdekes világot vet. Föltünteti, hogy nálunk is elő voltak készülve a kedélyek a Paray-le-moniáli kinyilatkoztatásokra, s hogy hazánk vallásbuzgalmi niveauja a fejlődő egyházi élet máshol elért magaslatán állt; mert hisz nem b. Margit hozta be az egyházba a Jézus szive tiszteletét, — élt az már a buzgalmas egyházi körökben, s e buzgalmas egyházi körökbe látjuk foglalva hazánkat is. Hajnal Mátyás 1629-ben adta ki «az Jézus szivét szerető sziveknek ájtatosságára» «könyvecskéjét,» — b. Alacoque Margit pedig csak 1671-ben lépett a «látogatásról» nevezett szerzetbe. «Hogy mily elterjedésnek örvendett Hajnal M.-nak a Jézus sz. Szivéről irt e könyve, kitetszik onnan is, hogy rövid tizenkét év mulva, második kiadása vált e münek szükségessé.» E második kiadásból két példány maradt ránk. Annál szivesebben veszszük legujabb kiadását.

Az előző 9 fejezet rövidletben adja egyes kiváló és tüzetes minták után a sz. Sziv ájtatosságának lényegét, történetét, a sz. Szivtől elválaszthatlan Paray-le-Monialnak ismertetését és gyöngyének Alacoque Margitnak életrajzát. Van egy fejezet a «sacré Coeur» congregátiónak is szánva, — ezt követi Jézus sz. Szive «miséje,» «zsolozsmája» magyar nyelven s az «ajtatosság gyakorlatára» való utmutatás.

Jézus szive ájtatosságának mibenlétét P. Noldin S. J. ismeretes müve után adja elő; a dolog ellen nincs kifogás, csak azt szerettem volna jobban hangsulyoztatni, hogy Jézus Szive ájtatosságának főtárgya az átvitt értelemben vett sziv, vagyis Jézus erkölcsi élete, a bensőséges ember, a maga kedélyével, hangulataival, érzelmeivel, indulataival, szóval az egész benső világ.

«Jézus szive ájtatosságának története» néhány rövid adattal tesz eleget az ősegyházban divó sz. Sziv-ismeret és tisztelet iránt felkeltett érdeklődésünknek. A tulsúly ez ismeretben és tiszteletben határozottan a női nem részére van. «Aki e tiszteletnek, a szent Sziv tiszteletének haladását akarja megfigyelni, az vesse szemeit azon sz. szüzekre, kiket a középkor kolostorai zártak falaik közé. Ki volna ké-

pes jobban felfogni a sziv titkait, mint a nő? Ki fog felemelkedni annyira, hogy sejtse Jézus Szive miszteriumát, ha nem a szüz? S valóban a középkori hittudósok világot hintő ismeretei, még a sz. Atyák gondolatai is elhalványodnak a zárdákba rejtett szüzek intuicioival szemben.» Bougaudnak igaza van; e részben a szerző nem engedte magát tovaragadtatni a tárgy bőségétől, s a történetet csak ujjhegygyel érinti. Ránk nézve sokkal érdekesebb, mert direkte és legszükebb körben nekünk szól «Jézus Szive tiszteletének története Magyarországban.» Az olvasó igen becses ismereteket szerez e részben a «Corpus Juris Hungarici-»n kezdve föl egész a «József» és «Mária» utczák sarkán épülő Jézus Szive templomáig Budapesten.

A III. és IV. fejezet Paray-le-Monial-lal és boldog Alacoque Margit Máriával foglalkozik. Előadja a város történetét s tüzetesen megismertet a «boldog» Szüz életével és jelenéseivel. Ezek történetét a leghitelesebb müvek nyomán adja, értjük a «Mária látogatásáról» nevezett szerzet 2 kötetes kiadványát: «Vie et oeuvres de la bienheureuse Marguerite Marie Alacoque.» Boldog Margit maga irta le életét s a szent Sziv jelenéseit.

Igen ügyesen ékelte be könyvébe a t. szerző a «Sacré Coeur szerzetesnőkről» szóló fejezetet. Természetesen itt a «szerzetes» szó tágabb értelemben vétetik, a mennyiben a «dame» szerzetesnő lehet. Szolgáljon e fejezet is az idegenkedés megtörésére oly intézettől, hol «a gyermekek nem jó magyarosan bujdosdit, hanem cache-cache-t játszanak és az éléskamrát mindenki «dépense-»nak nevezi.» Különben csodálkoznám azon, ha Magyarországban, hol a franciákat istenitik, e kesernyés kifakadás visszhangra találna.

Jézus Szive «miséje» és «zsolozsmája» szépen van forditva; kellemesen és folyékonyan hangzik. Igy kivántam volna, ha a pápai iratokat is, ne amint óvásképen kitette a szerző, «szószerinti forditásban,» hanem «tulajdonképeni» forditásban olvashattuk volna; mi a szókat csak annyiban forditjuk, amennyiben a gondolat jelei. A mü elegáns kiállitását 12 kép emeli, melyek igen tetszetősek, kivéve a 9-edi-

ket, melyen Paray-le-monial «látképe» nem igen látható, mert elmosódott.

Ezen apró kifogások a dicséretnek s elismerésnek alapkövéhez sem érnek fel, annál kevésbbé képesek egész magasságát elboritani, — bátran hozzávethetjük tehát még szelid panaszunkat az itt ott lábra kapott «gonosz» pontozás s a németségből megmaradt «egy-»ek letelepedése fölött.

Dr. Pethő.

Karl Kehrbach. Monumenta Germaniae Paedagogica. IV. Band. Die deutschen Katechismen der böhmischen Brüder. Von Joseph Müller. Berlin, 1887. Hofmann & Comp. Nagy 8-rét. XVI. és 466 *l.* Ára 15 márka.

Azon nagyszerü irodalmi vállalat, mely a tudós Kehrbach kezdeményezése által életre keltve, közkincscsé akarja tenni a régibb idők összes tanügyi emlékeit, mind nagyobb arányokat ölt és kitünően felel meg azon magas várakozásoknak, a melyeket az érdekeltek hozzá füztek. Bizonyitja ezt egyrészt azon gyors egymásután, melyben a kiadványok vaskos kötetei napvilágot látnak, másrészt azon gazdag és egészen uj anyag, melyet az egyes kötetek tartalmaznak.

A fentebb emlitett IV. kötet a «Cseh-testvérek» kátéit adja, ismertetve e kis felekezet mindazon munkálatait is, amelyeket e téren végzett és azon fázisokat, melyben a kátéügy nálok keresztül ment.

A munka túlnyomó részében a «Cseh-testvérek» legrégibb symbolikus könyvével, azon kátéval foglalkozik, mely közönségesen e néven fordul elő: «Kinderfragen.» Eredetileg cseh nyelven iratott és először 1502-ben jelent meg. Szerzője Lukács testvér, a Cseh-testvérek azon heves tudósa, ki merészen szállt szembe összes elleneivel s elkeseredett harczokat folytatott felekezete érdekében.

A munka legelső helyén a «Kinderfragen» azon német szövege található, mely minden valószinüség szerint 1522-ben látott először napvilágot. Mindössze 76 kérdést foglal

pápák, királyok, városok ellenében, aki nem félt a pokolba tenni a legelőbbkelő családok tagjait, kiknek rokonai még éltek, hatalomban voltak, megboszulhatták volna magukat rajta, de mesterét és barátjait is elkárhoztatja, aki hatalmasan korbácsolja az akkor élt olaszokat: egy anyámasszonyt fognak csinálni?

Nevetséges gondolat, Dantét kiházasitani! Még hozzá olyat vetetni el vele, akit nem szeret! Midőn Dante házasodott, bizonyára nem hagyta magát orránál fogva vezettetni, hanem elvette azt, akit akart és akihez szive vonzódott.

(Folyt. köv.)

MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY
magyar attilában.

Irta Dr. PETHŐ.

(Folytatás.)

Az embryok nagyon hasonlók egymáshoz. Häckel szerint (a kit különben rajta kaptak azon, hogy egy clichéről készitette a teknősbéka, a csibe, a kutya és az ember embryóinak képeit — a tudomány dicsőségére) valamennyi állat embryói ugyanazon alakkal birnak. Az emberi embryó léte 21-dik napján egészen hasonló a többi gerinczes embryóihoz s csak az utolsó 4 hónap alatt tér el határozottan a többi állattól. Érdekes Baernek állitása: «az emlősök, madarak, gyikok, kigyók s valószinüleg a teknőczök embryói is legelső állapotukban, ugy egészben mint részeik kifejlődési módjára nézve is rendkivül hasonlitanak egymáshoz és pedig valóban annyira, hogy gyakran csupán nagyságuk után itélve vagyunk képesek őket egymástól megkülönböztetni. Két kis embryó van nálam borszeszben eltéve, melyeknek neveit elfeledém az üvegre ráragasztani, és jelenleg

teljesen képtelen vagyok megmondani, hogy melyik osztályhoz tartoznak. Lehetnek gyikok vagy kis madarak, vagy igen fiatal emlősök, — a fej és a törzs fejlődésmódjára nézve oly tökéletes ezen állatok közt a hasonlóság. A végtagok azonban még hiányzanak ez embryóknál. De még ha megvolnának is, kifejlődésüknek legalsóbb fokán mit sem bizonyitanának, mert a gyik és emlős lábai, a madár szárnyai és lábai, valamint az ember kezei és lábai is, ugyanazon alap-alakokból fejlődnek ki.» Állitólag az emberi embryó átfutja a hal, gyik, sertés, kutya, borju, majom embryonális alakjait, — s más fajta embryók a megfelelő alsóbb fajták alakjait. A leszármazási elmélet ezen tényekre a következő tételt alapitja: *az egyed rekapitulálja a faj fejlödését és átmeneteit; — az egyed fejlödése (ontogenesis) képét adja a faj hosszu évezredeken át végbement fejlödéseinek (phylogenesis); — az embryó sorba magára veszi a faj öseinek alakját, a régibb ösökét elöbb, a közelebbiekét késöbb: tehát az embryologia bizonyitja a leszármazási elméletet.*

Az embryologia ezen fölfogása két dolgot föltételez; *elöször azt, hogy a felsöbb fajok valóban átmennek az alsóbbak alakjain; — másodszor azt, hogy azokon mennek át, melyekböl származtak s azon rendben mennek át, amely rendben a kifejlödés történt.* Mindkét szempontból azon meggyőződésre jutunk, hogy az embryologia a leszármazást nem bizonyitja s csak a látszat meglepő káprázatával bir.

I.

Az elsőre nézve be kellene bizonyitani, 1) hogy a felsőbb fajok valóban átmennek az alsóbbak alakjain v. i., hogy az emberembryó valóban hal, hüllő, kutya, borju, disznó, majom — folytatólagosan; már pedig nem az.

2) Hogy a különböző alakok embryói miért hasonlitanak egymáshoz, azt feleljük: mert egységes terv szerint épül szervezetük s azon parányi méretekben ez egyenlőség nem más mint hasonlóság. Hogy pedig csakis hasonlóság,

az kitünik *a*) a lényeges különbségből, mely köztük fönáll s melynek következtében a kutyaembryóból, mindig kutya, a majoméból mindig majom fejlik; *b*) egy embryó sem akasztható meg alsóbb fokon, pl. a borjuembryót nem akaszthatjuk meg a gyikalak fokán, hogy gyik váljék belőle; *c*) az embryó természeténél fogva fejletlen s igy nem tüntetheti föl a species jellegeit; *d*) de azért azok teljesen megvannak benne; maga Häckel is mondja (Generelle Morphologie I. 198 l.); «tudjuk, hogy a szerves alakok ezen fölötte egyszerü kezdetei nem egyenlők, és hogy parányi különbségeik elegendők a későbbi nagy különbségeket kifejleszteni.» *e*) Különben Wigand megjegyzi, hogy az embryók hasonlóságát is tulozzák; pedig ha a leszármazás igaz, akkor az embryók hasonlósága képezné az általanos regulát. A növényeknél a füvek (glumaceae) két közel rokon családjai jobban különböznek embryó korukban mint virágaikban, pedig rokon családok: mialatt más távol fekvő családok embryói hasonlitanak. S ép ugy az állatországban is találunk példákat, hogy közelrokon csoportok nagyon eltérnek embryonális fejlődésükben.

3) Hogy lehet azt mondani, hogy az embryó az ősalak képét nyujtja? Hiszen az embryó nem önálló lény, — az embryónak nincs nemzési potenciája, — az embryó tehát legfölebb más embryó külső alakját utánozza, s lehet-e ezért az embryóra ráfogni, hogy ez az ősalak?

4) «E nézet (hogy az embryó az egyes fajok mintegy előbbi és kevésbé változott alakjainak a természet által fentartott képe) igaz lehet, — anélkül azonban, hogy ezt valaha képesek volnának bebizonyitani. Midőn például azt látjuk, s az előttünk ismeretes legrégibb emlősök, hüllők és halak mindnyájan határozottan saját osztályaikhoz tartoznak, habár e régi alakok közül némelyek kevésbé különböztek is, mint az ugyanazon osztályok ma élő typikus képviselői: — akkor oly állatokat keresni, melyek a gerinczesek közös embryologiai jellegével birnának, mindaddig hiába való dolog volna, mig a legalsóbb cambri rétegek alatt mé-

lyen fekvő kövületdús telepekre nem akadnánk, — amire pedig igen kevés a kilátás.»[1] Darwin «A fajok eredete.» II. 159 lap.

II.

Másodszor azt kellene kimutatni, hogy az embryók valóban azon alakokon mennek át, melyekből származtak, — s azon rendben mennek át, amely rendben a kifejlődés történt; t. i., hogy a korábbi változatok előbb tünnek fel rajtuk, a későbbiek pedig később. De aki ezt az «elvet» alkalmazni akarná az embryólogiára, csakhamar meggyőződnék, hogy az «elv» mondva csinált elv, melyet néhány kiszakitott látszat után csináltak. Kiviláglik ez :

1) abból, hogy ha az «elv» igaz, akkor az embryóknak át kellene menni a species keletkezésének alakjain: már pedig azt nem teszik. Az embryók oly alakokat ugranak át, melyek lényegesek a kifejlődési skálában; az embryók fejlődési utja csupa hézag, — csupa lyuk.

2) Vannak csoportok, melyeknél az embryó egy korszakban sem különbözik a teljesen kifejlett egyéntől. A szárazföldi csigák, az édesvizi héjanczok már saját alakjukban születnek: a pókok alig mennek át változáson. A rovarok metamorfozisára ez a felfogás egyáltalában nem alkalmazható, mert az álcza- és báb-állapotok nem utánozzák az ősalakokat, hanem alkalmazkodás által lettek. A növényországra az embryologia «elve» egyáltalán nem illik. Ha ezen két pontban foglalt eltéréseket szóvá teszszük s különösen ha kérdezzük, miért van annyi hézag a kifejlődési alakokban? azt felelik, hogy ezeket az embryók ugy látszik átugrották, vagy lehet, hogy ezen alakokkal is birtak, de később elvesztették. Igy azután akármit lehet magyarázni.

3) Csupa ellenmondásba vezet ezen elv, ha a változatok egymásutánját, — azoknak az időben való feltünését veszszük vizsgálat alá; — mert általában kérdezhetni, miért lépnek föl a különböző alakok az embryón embryonális kor-

[1] Ez idézetből látni, mily magyaros «forditmányokat» eszközölnek tudományos társulataink.

szakában, mikor a föltevés szerint azokat nem embryonális korában szerezte. Igy például a borjuembryónak anyja méhében nő foga; de miért embryó korában, mikor azokat nem embryonális korban szerezte? az «elvből» azt kellene következtetni, hogy a borju ősalakja embryó-korában tett szert fogra.

4) Miért utánozza az embryó az ősalakot csak egybenmásban? miért utánozza a borjuembryó az ősalakot csak abban, hogy foga nő, miért nem nő szarva vagy más valamije, amivel az ősalak birt?! Ha az emberembryó pelyhes hajából azt következtethetni, hogy ősszülőnk szőrös volt, hát azt nem lehet következtetni, hogy fogatlan volt (lévén az emberembryó fogatlan) s azt nem, hogy élte végeig anyja méhében lakott (hisz az embryó egyes állapotai, melyek a különböző ősszülőket utánozzák a méhben kezdődnek s végződnek)? Azt felelik erre, vannak ugrások, átváltozások stb., melyek az embryók kifejlődésébe csúztak ugy hogy az most nem hű képe az eredeti kifejlődésnek. Csakhogy ezt be kellene bizonyitani. Ha bebizonyitják, elfogadjuk a leszármazást, mert nem vagyunk elvi ellenei. Látnivaló, hogy ez az egész magyarázat önkényes csürés-csavarás; lépten-nyomon kell toldozni-foltozni az «elveket» és soha sincs kimutatva az, hogy mikép volt, hanem csak az, hogy mikép gondolja azt el magának valaki.

5) Häckel egy indirekt érvet is koczkáztat ily alakban: «ha az embryó nem futja be az ősalakokat, mi értelme van akkor a fejlődésnek s mindazon változatoknak, melyeken az alak átesik?» Valóban hatalmas érv: ha nincs leszármazás, nincs kifejlődés! Tehát a föld s a kozmosz is leszármazott s az előbbi állapotokat futja be, mert hisz fejlődik; — ha nem futna be ősállapotokat, nem is fejlődhetnék. Nem fejlődik-e minden egyes sejt? Nem fejlődik-e maga az emberi társadalom? Fejlődés és leszármazás nem mindegy s a fejlődést semmi esetre sem lehet függővé tenni a leszármazástól. A fejlődés valóságos tény; nem a faj fejlődése, mert olyat nem ismerünk; hanem az egyed fejlődése. Ha már most fejlődés és leszármazás körül valamit magyaráz-

gatni akarunk: nem a fejlődést kell magyarázni az ismeretlen leszármazás által; hanem az ismeretlen leszármazást az ismeretes, — legalább ténynek ismert — egyedi fejlődés által, s azt kell mondani: valamint az egyed fejlődését belső fejlődési törvény kormányozza: ugy a faj fejlődésében is belső fejlődési törvényt, egy tervrajznak belső okok által való megvalósitását kell látnunk.

6) «Az embryó azért futja be a változatok skáláját, mert utánozza őseit,» . . . magyarázza-e ez az embryó fejlődését s nem szorul-e éppen ugy egy belső fejlődési törvényre? Hiszen az ősalak nem skatulyában jut az embryó kezei közé, hogy sorba ki kell húzni és magára akasztani, hanem mint *hajlam* mint *czélszerüségi törekvés*, — szóval *mint természeti elv rejlik a csirában.* Ha tehát valaki kérdezi: miért fut be az embryó annyi külön alakot? azt kell mondani: természetének sajátos elve folytán. Megszabadultak-e a belső fejlődési törvénytől? Nem, — de sőt fokozták a nehézséget, ha ugyan komolyan vehetni azt, aki állitja, hogy külső, esetleges változatok természetes hajlamokká szilárdulnak.

III.

Az embryologia vezértényei közé tartozik a hüllők kifejlődési menete. Némely hüllő ugyanis átfutja fejlődésében az alábbálló alakokat, amely alakok most is külön specieseket képeznek. Igy például a békaporonty kopoltyúkkal lélekzik, van evezőfarka s egészen vizben él, képviseli a haltypust; — azután kifejlődik belőle a béka, melynek tüdeje van, farka nincs s kettős szivpitvarral bir. A hüllőknél a fejlődésnek több ily fokozatát látjuk s az egyes fokokon álló alakok külön specieseknek tartatnak. Igy például legalul állnak a halak, — kopoltyukkal lélekzenek; — azután jön a Proteus anguineus, melynek tüdeje és kopoltyuja van; — azután jönnek a Derotreták, melyeknek tüdejük van, kopoltyujuk nincs, de fönmaradt náluk a kopoltyúk külső nyilása; — következnek a Salamandrák, tüdővel, de farkuk

van; — utánuk jönnek a békák tüdővel és fark nélkül. G. H. Lewes emliti, hogy a közönséges vizi göte (Triton) álczája kopoltyúkkal bir és vizben él; a salamandra atra azonban, mely fent a hegyek közt tartózkodik, már teljesen kifejlett fiakat szül. Ez állat soha sem él a vizben; mégis ha egy viselős nősténynek felbontunk, az álczákat határozott kopoltyúkkal ellátva találjuk benne és ha ezeket azután vizbe teszszük, épugy uszkálnak, mint a vizi göte álczái. Nem lehetne-e ebből következtetni azt, hogy ezek mind egyik a másikból lettek s hogy azért különböznek, mert a metamorfozis különböző fokain megállapodtak? Főleg ha tekintetbe veszszük, hogy némely alakok fejlődésükben megakaszthatók; igy például, ha bizonyos Salamandra-féléket, melyek metamorfozisuk közben a kopoltyúkat elvesztik, arra kényszeritünk, hogy vizben maradjanak, akkor a kopoltyúkat megtartják. A Siredon Lichenoides az aquariumokban elvesztette kopoltyúit, mi a természetben nem szokott gyakran történni.

E meglepő tények semmitsem bizonyitanak a leszármazás elmélete mellett:

a) a békaporonty bizonyára nem hal, mert béka lesz belőle: legfölebb azt lehet tehát mondani, hogy hasonló a halhoz.

b) Egy halat sem lehet békává fejleszteni; minden alak megáll a maga specifikus fokán, miután a kifejlődés sajátos utját befutotta. *A metamorfozisok a species jellegeihez tartoznak*, épugy mint a testalkat, s azokon változtatni nem lehet. És ha a halat valóban salamandrává s a salamandrát békává változtathatnók: bebizonyitanók-e akkor a közös leszármazást? Nem; csak azt bizonyitanók, hogy a hal és a salamandra nem önálló alakok, hanem a béka fejlődési menetébe tartoznak. Tehát a specifikus typus nem valamely stádiumban, hanem az alak egész, bevégzett fejlődési menetében s a metamorfozisok sorában fekszik. A békaporonty *specifice* különbözik a haltól: 1) abban, hogy békától származott; 2) abban, hogy békává fejlik.

c) Hogy Lewes idétlen salamandrái uszkálnak a vizben,

az csak oly természetes, mint a hogy a békaporonty is uszkál, miután kopoltyúi vannak. Hogy pedig miért mennek át e metamorfozisokon, arra nézve nem mondhat senki mást, mint azt, hogy ezek a specifikus fejlődés különböző fokait képezik. A salamandrából ezuton, mindig salamandra fejlik. Hogy a siredon néha elveszti kopoltyúit, néha nem, — azon nem csodálkozunk; lehet a természeti fejlődést megakasztani s az alak nem éri el az utolsó stádiumot, mert hiányoznak a külső körülmények, melyek közt kifejlését bevégezhetné. De ezen tünetek nem adnak hozzá semmit a változatlan specifikus jelleghez; máskép állna a dolog, ha például viz alá meritett egérnek kopoltyúi nőnének.

d) Szoktak az emberi embryónak farkáról is beszélni. Ez az állitólagos fark nem egyéb mint a hátgerinczcsont vége, mely mivel az embryóban még egészen puha, kissé megnyult. De ez a nyujtvány nem fark, mert ha az volna, akkor az embryo azt valamikor elvesztené, lehányná magáról; pedig az eddig nem történt s a gyermekek mind farktalanul születnek.

Direkt bizonyitékok.

Bizonyitja-e a palaeontologia a leszármazást?

A palaeontologia a kövületekből akarja a leszármazást bebizonyitani. A legrégibb kőzetek a legegyszerübb szerves alakok maradványait mutatják. A következő rétegekben mind komplikáltabb typusok jelennek meg. Tehát a fajok egymásután léptek föl. A laurentini, kambri és sziluri rétegekben feltünnek az első szerves lények, gerincztelen állatok, sőt ez archozoikus korszak végén őshalakkal (selachii) találkozunk. A második korszak devoni-, köszén- és permi kőzetei halakat és hüllőket rejtenek. A harmadik korszakhoz tartoznak a triasz, jura és kréta kőzetek a hüllő-óriások (saurii) borzalmas világával. Itt tünik fel állitólag az első madár, az archaeopterix, és a triaszban az első emlős állat, erszényes alakjában. A negyedik korszak (kaenozoikus) eokän, miokän, pliokän kőzeteiben a madarak és az emlősök ver-

gődnek teljes uralomra. A méhlepényes emlősök nagy haladást mutatnak fel az erszényesek fölött.

Ezek a palaeontologia tényei. A leszármazási elmélet szerint, e tények csak ugy érthetők, ha fölveszszük, hogy a fajok egymásból keletkeztek; a legtökéletlenebb alakok átváltoztak s komplikáltabb és tökéletesebb szervezetek léptek a régiek helyébe. A természettudósok két ellenséges táborba oszolnak ezen kérdéssel szemben: Linné, Decandolle, Agassiz, Jussieu, Cuvier *védik a fajok átváltozhatlanságát*, — az állitólagos haladási fokozatok szerintük *nem képeznek folytatólagosan emelkedő vonalakat*, — ha van is egymásután következő tökéletesebb és tökéletesebb fauna és flóra, ez nem azért van, *mert egymásból való, hanem mert a viszonyok tökéletesebb teremtéseknek nyitottak tért.* Jelenleg pedig a természettudósok átlag mind a leszármazásnak hivei, melyről ugyan többen elismerik, hogy csak hypothezis, de másrészt azt is állitják, hogy a természetmagyarázatnak postulátuma. Mi azt tartjuk, hogy nem kell elvetnünk a leszármazási elméletet, ha az átváltozás elvéül belső, létesitő elvet és tervszerüséget vesz fel Nägeli, Kölliker, Wigand felfogása szerint; — azonban tényül, bebizonyitott thezisül a leszármazást el nem fogadhatjuk. Miért?

1) tény, hogy a szervezetek a legalsóbb rétegekben egyszerre számos rokon fajokba osztva lépnek föl; — tény, hogy a későbbi kőzetekben is egyes családok és nemek első föllépтükkor számos fajjal bővelkednek; tény, hogy egész családok, melyek fajra és egyedeik számára nézve is népesek voltak, rögtön eltünnek; — tény, hogy ugyanazon alakok, melyek egyszer eltüntek s több időszakon át nem szerepelnek, később ujra föllépnek: már pedig mindezen tények ellenkeznek a közös leszármazás, a fokozatos haladás, az egymásból való kifejlődés elméleteivel.[1]

[1] «Wir wissen, dass die vier Hauptypen, welche sich in Organisationsplane der gegewärtigen Thierwelt zeigen, schon in den Formen der ältesten Fauna der Erde sich nebeneinander und gleichzeitig vorfanden, daher nicht aus einander sich entwikelt haben können.» (Agassiz L. «Naturgeschichte der vereinigten Staaten.»

2) Általánosan elismerik, hogy uj fajok mindenkor átmenetek nélkül keletkeztek és vesztek el, — hogy az egymást váltó periodusokban néhány faj kivételével, átlag egészen uj typusok, uj jellegek szerepelnek, — hogy seholsem találni alakokat, melyeken a fajok egymásba való ömlését észrevehetni, hanem hogy az uj fajok teljes kifejlettségben állnak a régiek mellett.[1]

Ez ellen azt mondhatnák, hogy az átváltozás az alkotótól a szervezetekbe fektetett terv szerint *ugrásokban* érvényesült; ez ellen nincs kifogásunk, de be kellene bizonyitani, hogy valóban igy történt. Hát ha az Isten ujra meg ujra teremtett?! azonban mondom nem szükséges az ismételt teremtést védenünk, sőt ugy látszik, jobban felel meg az Isten bölcsességének és hatalmának az egyszeri teremtés, melyből azután minden alak *belső kifejlődési terv szerint* előállt. Azonban a tények arról nem szólnak, azok csak *egymásutánt* (post hoc) és nem *egymásból való eredést* (propter hoc) tüntetnek fel.

3) Ugyancsak a jellegek egymásutánját s nem az egymásból való leszármazást mutatják a palaeontologia segitségével fölállitott *családfák*, melyekben az állitólagos *átmeneti alakok* föl vannak tüntetve. Átmenetek az *amoebától*, mely egy csepp tojássárgájára emlékeztető szervezet, — föl az *emberig*. Az amoebából féreg lesz (coelomati), — egyiküknek gerincze nő, hasonlóan a vizlő (ascidia) álczájához; ebből amphioxus-féle hal fejlik, — a halból hüllő, a hüllőből madár, — a madárból emlős. Kellenek tehát az összekötő kapcsok, az *átmeneti alakok;* s megvannak-e?

Az «*amphioxusnak*» főszerep jutott. Az *amphioxus* (lándzsa-hal), melynek nincs feje, szeme, orra, szive, veséje, csak gerincze, mely elül-hátul hegyes, — elénkbe állitja a ge-

[1] „Nicht ein allmähliches Verschmelzen der früheren Arten in die jetzigen hat stattgefunden, sondern ein sprungweiser Übergang in dieselben. In den Grenzschichten der verschiedenen Erdperioden werden wohl gemeinsame Arten gefunden, aber keine Formen, die ein unmerkliches Verfliessen der Arten anzeigen; es liegen die neu ausgeprägten Arten fertig neben den alten.» Heer Oswald («Die Urwelt der Schweiz.»)

rinczesek ősatyjának többé-kevésbbé hü alakját. Lefelé állitólag az «*ascidia*» köti össze a gerinczteleneekkel; s miért? «mert ez lárva korában a gerincz képletével bir, de mely képlet tovább nem fejlődik.« Ez már baj; de annak, hogy miért nem fejlődik, oka először az, mert az a képlet nem gerincz[1]; másodszor az, mert a lárvából amphioxus sohasem származhatik, lévén a lárva nemzésre képtelen. Hanem hisz szerintük nem a lárva nemzett, de ez a lárva csak emlékeztet egy előbb élt alakra a «skolecidák»-ra, melyek a gerinczeseknek ősszülei. Ezek a «*skolecidák*» seholsem találhatók, — hogy azután mikép tettek szert gerinczre, azt olvashatni Professor Häckel Anthropogeniájában a 413 lapon: «a «skolecida»-féreg uszkálni kezdett, az által nőtt gerincztengelye,» — ami merő hóbort. *S mire vetemedtek azután a halak?* «Az összehasonlitó boncztan világosan mutatja, hogy az őshalakból (selachii) származtak a ganoid-halak, valamint ezekből a csontoshalak (teleostei). Eltérő irányban megint az őshalakból a gerinczesek más fővonala ágazódott el, mely a *dipnoik* osztályán át a hüllőkhöz vezet.» (Häckel i. m. 436 l.) A *dipnoik* kettős légző szervvel birnak: kopoltyúkkal és tüdővel. Hogy nőtt az uszkáló «skolecidának» úszóhólyagja és kopoltyúja? s mikor már volt kopoltyúja, hogy változott át úszóhólyagja tüdővé? hogy ez megtörténhessék, a véredényrendszernek jobb és balrészre kellett volna oszolnia, — az egyszerü vérkeringésnek kettőssé változnia. Csupa lehetetlenség.

A dipnoikból lettek a hüllők. Hogyan? állitólag a dipnoiknak eddig föl nem talált alakjából, — melynek 5 ujjas lába nőtt. Ez is képzelődés. — A hüllők fölött álló valamennyi gerinczes lényegesen különbözik az alsóbbaktól; embryóikat

[1] «Az ascidiának idegducza, mint minden gerinctelennél (izállat, puhány) a hasoldalon fekszik s nem a hátoldalon, következésképp a gerinczczel párhuzamba nem állitható, belőle már fekvésénél fogva is gerincz soha sem képződhetik s igy az ascidia összekötő kapcsot a gerinctelenek s a gerinczesek közt nem képezhet. El sem gondolható, miként válhatnék egy idegducz gerinctelen gerinczessé, midőn e két organismusnak minden szerve éppen megforditott helyzetben fekszik.» (K. E. Baer, Studien 341. idézi Platz Bonifác. Kath. Szemle 1890. II. füzet, 206 l.)

az amnio-burok takarja. Hol van itt az átmeneti alak? Tán az archaeopterix? de ez valóságos madár, és nem átmeneti keverék; valóságos régi madárfaj, mely korántsem volt első, miután a triaszhoz tartozó homokkőben, tehát egy egész geologiai korszakkal előbb határozott madárnyomokat találni. — *A madarak után következnek az emlősök.* A női szervek szerint három osztályba sorozhatók 1) ornithodelphidae (delphis = uterus), 2) didelphidae és 3) monodelphidae. Az ornithodelphidae (monotremata, ürgyüsök) eleveneket szülnek, de állkapcsaik és végbélük alkotására nézve hasonlitanak a madarakhoz, — nincs csecsük, hanem a tejet kiizzadják s kicsinyeik felnyalják; — fészkök is a madarakéra emlékeztet; ide tartozik az ornithorynchus; ezekből lettek a didelphidae (erszényesek, känguru), hiányozván a nőstényekben a méhlepény (placenta, véredényekben bővelkedő szerv, mely a magzat és az anya véredényeit közvetiti) nem táplálkozhatnak kicsinyeik az anyai méhben, azért tehát megszületnek nagyon fejletlen, picziny állapotban; igy a házi nyúl nagyságu Opossum kicsinyei, mikor világra jönnek, egy grammot nyomnak, — a négyláb hosszú känguruéi pedig néha oly kicsinyek, mint egy zabszem. Ezeket a kicsinyeket a nőstény csecseire függeszti, melyek az embryók szájába belenőnek; azokból táplálkoznak, mig kifejlődnek. Ezen embryók védelmére a legtöbb didelphida erszénynyel bir. Innen erszényeseknek (marsupialia) hivatnak. *Az erszényesekből kifejlődik végre a többi emlős állat,* melyeknek méhlepényük van, következőleg relative kifejlett kicsinyeket szülnek. — Ezen állitólagos kifejlési sorozatot nem ajánlja más körülmény mint *egyrészt bizonyos jellegekben a hasonlóság, másrészt a fokozatos szervezeti tökély. Hogy az egyik a másikból lett,* arra nincs adat. Ezt csak állitják.

Mert hol van az átmenet a skolecidáktól az ascidiához, ettől a gerinczesekhez; ezek közt ismét a halaktól a hüllőkhöz, a hüllőktől a madarakhoz, — a madaraktól a csőrösökhöz? Abban látni-e az átmenetet, hogy bizonyos jellegeket közösen birnak? vagy hogy az ornithorynchus oly alacsony-

foku négylábu állat, hogy a madarakhoz közelebb áll, mint a tehén? Az emlősöket jellemzi *a koponya és az agyvelő sajátos átalakulása, a szörmez, a rekeszizom teljes kifejlése, a tejmirigyek kifejlödése és a szoptatás*, — mindez hiányzik a csúszó-mászóknál és a madaraknál. Vannak fajok, melyeknél e jellegek még nem lépnek föl teljesen, következik-é abból, hogy ezek nem önálló fajok, hanem átmenetek?

Azután honnan tudják, hogy a didelphidák, az erszényesek az ornithodelphidákból lettek?

Az ornithodelphidáknak *nincs csontos foguk, van sajátos csörük, végtagjaik alkata és méretei pedig egészen különböznek az erszényesekétől.* Épigy az erszényeseket nem kötik össze átmenetek a méhlepényes emlősökkel. Nincs erre más érvük, mint az, hogy a méhlepényesek tökéletesebbek az erszényeseknél. Átmenetek itt sincsenek; az egyiknek van méhlepénye, a másiknak nincs.

A méhlepény (placenta) egészen uj szerv, mely lényeges átalakulást von maga után a szervezet belsejében. Mig ugyanis a madarak s az alsóbb rendü állatok embryói tojásba zárva kilépnek az anyai méhből, addig az emlősök teljes vagy majdnem teljes kifejlettségig benn maradnak az anyai szervezetben; a placenta való arra, hogy a megtermékenyitett tojást magába vegye és az anya vérével táplálja.

S ha az erszényesekből keletkeztek méhlepényes emlősök, miért nem keletkeztek Ausztráliában, mely az erszényesek tulajdonképeni hazája, ahol rhinoceros nagyságu erszényesek éltek? s hogyan keletkezhettek máshol, hol az erszényesek aprók voltak?

Főleg mikor tudjuk, hogy az első emlősök óriási alakok voltak, milyenek a Paläotherium, Anchitherium, Lophiodon, Anthracotherium, Anoplotherium, melyek a később feltünt rhinoceros, ló, tapir, disznó és kérődzők typusai. A miokän időszakban óriás elefántok és rhinocerosok éltek, pl. Mastodon longirostris, négy kiálló agyarral, 11 láb magas és 18 láb hosszú állat. Hogy lehetett ezek összülője az a kis tertiär erszényes? Átmeneti alakok itt nincsenek.

Tagadhatlan, hogy van a faunában s flórában ha nem is

átlag az egész vonalon, de annak számos darabján csodálatos fokozatos egymásután. Igy a gyikféléknek átlag van 4 lábuk, s minden lábon 5 szabadon álló karmos ujjuk. De a pseudopus pallasii gyiknak nincs hátsólába, csak két tompa durványa, — az ujhollandi pygopusnak elül sincs lába s hátul szintén csak kis durványa. Hasonlitanak a kigyókhoz. — A draco volans bordái oly oldalas kiágazásokkal birnak, mint a madarakéi. — A halak koponyáján látni, hogy az három kitágult csigolyának felel meg, s mivel a hal fejét párhuzamba állithatjuk a hüllők, a madarak, az emlősök koponyájával, erről is azt állitjuk, hogy három kitágult csigolyának felel meg. — A devoni rétegek az őshalak közt oly alakokat mutatnak, melyeket senki sem tartana halaknak; pl. a pterichthys latus-nak gyik-farka, teknősbékapánczéla, és sarlóalaku, megcsontosodott melluszonyai vannak. — Agassiz azt véli a legrégibb gerinczesekről, a ganoidhalakról, hogy a teremtő kezdetben csak ezeket alkotta, melyek azután a közönséges halak, hüllők, madarak és emlősök osztályaivá ágazódtak. Azonban mikép történt ez, azt nem tudjuk. — Épigy találjuk a tertiär rétegekben a kérődzők és a vastagbőrüek őstypusait, ez utóbbiak többnyire sertésfélék voltak, de birtak más rokonnemek jellegeivel is. Az Amphicyon egyesiti a kutya és a medvetypusát, — a Pseudaelurus a macskát és görényt, — a Dinotherium az elefántot és a sirént. — Az «utálatosan csudálatos» pterodactylusok pneumatikus szárnycsontjai egyrészt a madarak szárnyára, másrészt a bőregerekére emlékeztetnek. — A pteropodák vagy pterosaurusok (repülő gyikok) szintén ily összetett typusok; Sömmering és Spix a pteropodákat emlős állatoknak, — Blumenbach madaraknak, — Cuvier hüllőknek, — Collini halaknak tartották. — Számos fajaik, sőt nemeik is mind kivesztek.[1]

[1] «Sehr viele und namentlich die älteren der untergegangenen Thiere passen in keine einzige der gegenwärtig vorhandenen Thierfamilien, sie haben vielmehr Merkmale verschiedener Familien in sich vereint und stellen sich nicht sowohl als ein Zwischenglied zwischen solchen Familien dar, sondern vielmehr als der einfache Repräsentant des damals noch ungetrennten, gegenwärtig in zahlreiche Gruppen aus einander gezogenen höheren Grundtypus.» Burmeister, idézi Gutberlet «Lehrbuch der Apologetik» cz. m. I. k. 177 l.

Az ősmadarak szintén különféle jellegeket egyesitenek; igy az óriás Moa, mely nagyobb bármily elefántnál, háromujju lábbal s oly hátsófejjel bir, mely inkább krokodil — mint madárkoponyára emlékeztet. Egyesül benne a strucz és a tyúk természete oly jellegekkel, melyek a mai teremtésben csak a gyikoknál találhatók. — Hasonlót kell mondanunk a flóráról. — Ezekből megértjük, hogy más más fauna és flóra élt az egymást váltó periodusokban, melynek fajai, sőt nemei is kihaltak. A különböző fauna oly jellegeket egyesitett typusaiban, melyek később elváltan léptek föl az ujabb fajok és nemekben. Mondhatók-e az ily egyesitett jellegü typusok átmeneti alakoknak? annyiban igen, hogy *közbenesö fajokat* képeznek, de nem azon értelemben, hogy *belőlük lett a többi faj*. Annyit legalább mindenki meg fog engedni, hogy ez nincs bebizonyitva. De ha valóságos törzsalakok volnának ezek, akkor

a) bizonyára nem egyeztethetők össze oly elméletekkel, melyek az értelmes teremtőt tagadják, hanem csak azon leszármazási elméletekkel, melyek ezeket *a törzsalakokat az Isten tervéből magyarázzák s szétágazásukat is egy benső, kifejlödési terv szerint fejtegetik.*

b) A leszármazási elméletbe a törzstypusok egyáltalán nem valók; mert honnan e törzstypusok? Hiszen a leszármazási elmélet a bonyolultat, az összetettet, a tökéletesebbet az egyszerűből, a tökéletlenből származtatja hozzáadás által (synthetice), — nem pedig megforditva a bonyolodottból az egyszerüt (analytice). Ezek a törzstypusok tehát ellenkeznek az elmélet irányával és rendszerével.

4) A leszármazási elmélet első csatasorban álló érve a paludina (valvata) multiformis nevü csigák átmeneti alakjai, melyek hosszú sort képeznek a legegyszerűbb lapos alaktól a dugaszhúzó formára kinyujtott csigáig. Sehol sem lehet a sort megszakitani s azt mondani, hogy itt kezdődik egy uj species; ha pedig egy zoologus a sort nem ismerné s csak kiszakitott példányokat vizsgálna: biztosan külön fajoknak tartaná azokat. Ez a nehézség.

Azonban *a*) egymásból valók-e mindezen alakok? hon-

nan tudják, hogy egymásután jelentek meg, hátha egy időben léteztek, miután egy és ugyanazon rétegben találjuk a legkülönbözőbb alakuakat? Csak ha a chronologikus rend is tisztában volna, akkor lehetne argumentálni.

b) E különböző alakokat variációknak tekinthetjük egy s ugyanazon species keretén belül, — vagy tekinthetjük több speciesnek, melyek mindkét irányban, felfelé is, lefelé is variálnak s e variációk által egészittetnek ki e sorok. A species határát kiszabni teljes bizonyossággal ugy is nehéz; sokszor történt, hogy uj alakok fölfödözése által kényszerültek a speciest kitágitani s azért nem volna csoda itt sem, ha az egyik természettudós két messzeeső formát külön speciesnek venne föl, a másik pedig miután a közbenesö sor kiegészitetett: mindkét alakot egy speciesnek nézné. Különben mint emlitém, nem szükséges a valvata sorában egy speciesre ismernünk, fölvehetünk többet közbenesö variáló alakokkal.

Ugyanily egymásbafolyó sorokat mutat az ammonitek és belemnitek családja; de nem bizonyos vajjon egy fajjal vagy többel van e sorokban dolgunk.

Ha azonban a palaeontologia bebizonyit valóságos átmeneteket, akkor elfogadunk mi is egy mérsékelt és határolt átváltozást, mint azt Bastian, Baer és Buffon is elfogadták.

5) A fauna és flóra állitólag folytonos tökéletesbülése sem bizonyitja a leszármazást és pedig azért, mert a tökélesbülés problémája össze-visszakuszált. *a*) Vannak ugyanis alacsony szervezetek, melyek minden időben előfordulnak s cseppet sem tökélesbültek, — vannak csoportok, melyeknek felsö fajai tökéletesebbek a következő időszak fajainál: igy a trilobita rákfélék fajra és számra nézve kifejlett csoportja előbb jelenik meg mint a puhányok. *b*) A szerves világ alaptypusai: gerinczesek, izállatok, puhányok, radiáták — — moszatok, páfrányok, nyitvatermők, zárvatermők előfordulnak minden időszakban fel egész a kőszén-periodusig, — azontul pedig nehéz sokszor eldönteni, hogy mely szervezet áll magasabb tökélyfokon s következőleg a haladás emelkedő

vonala sem ismeretes. Maga Darwin is mondja: «jól tudom, hogy alig lehetséges pontosan meghatározni, mit értsünk magasabb vagy alsóbb szervezet alatt. Valószinüleg azonban senkisem vonja kétségbe, hogy a pillangó magasabb szervezetü a hernyónál. Némely esetben azonban a kifejlett állatot alantabb állónak kell tekintenünk az álczánál.» (A' fajok eredete. II. 274 l.)

Annyi tény, hogy az organizáció nagyjában tökélesbült; de a részletekben ez nem áll; a palaeontologia például mutatja, hogy a különnemü virágok előbb jelentek meg mint a himnős virágok, jóllehet ezek tökéletlenebbek.

6) Ha valaki meg is engedi, hogy az állitólagos átmeneti alakok valóságos átmenetek, a leszármazási elméletek azt kivánnák, hogy efféle alakok töméntelen számban jelenjenek meg. Mindenféle változatban, különböző tökélyfokon, változatos stadiumokban kellene az átmenő alakokat találnunk, — főleg ha az átváltozás a föltét szerint lassu átalakulás volt. Egy tökéletes alakot lefelé is fölfelé ezer és százezer átmeneti alaknak kellene összekötnie a közelálló typussal; s mégis az átmeneti alakok, melyek száma végtelen, majdnem mind elvesztek. Nem lehet azt ellenvetni, hogy az átmeneti alakok kevésbé voltak alkalmasak megkövülésre; az átmeneti alakok csak oly erősek és életképesek mint a ránk maradt fajok; azonkivül tudjuk, hogy a tengeri fenék-üledék finoman iszapolt anyaga képes volt az akkori állatvilág legfinomabb és leggyengédebb részeit is pl. a madártollakat, sőt még a a szitakötők és lepkék szárnyainak rendkivül gyengéd erezetét bámulatos tisztán és szépen megőrizni.

Bizonyitja-e közvetlen tapasztalatunk a leszármazást?

Ez iránt nincs kétség; nekünk nincs közvetlen tapasztalatunk oly átváltozásról és fejlődésről, mely különböző fajokat és nemeket adna. Az átváltozás, mely szemünk előtt lefolyik a species keretén belül megy végbe; van sokféle változat főleg a domesticatio befolyása alatt kutyáinkon, juhainkon, virágainkon, galambjainkon: — van itt-ott a sza-

bad természetben is válfaj, — de mindezek nem tagadják meg a species jellegét.

Ha a leszármazási elméletek valóságon és nem álmokon alapulnának, most is folytatódnék az átváltozás sora, mely alig észrevehető varietásokon át egyik speciesről a másikhoz vezetne. Látunk-e valamerre ily változatokat? találni-e sorokat, melyek észrevétlenül különálló speciessé halmozzák az egyedi változatokat?

Mit szólnak e kalamitásra a leszármazás hivei? Vagy azt, hogy a *typusok most át nem változnak*, mert *éppen a szünet évezredeit éljük*, — vagy azt, hogy *oly lassu az átváltozás, hogy észrevehetlen*. Az első felelet csak zürzavaros fejből eredhet, melynek fogalma nincs a szerves világ kontinuitásáról, s nem érdemel más választ, mint hogy mi is addig elhalasztjuk a leszármazás elismerését, mig ennek a szünetnek nincs vége; a másik kifogásra azt feleljük: nego paritatem. Mechanikus mozgásnál beigazul az állitás, hogy az oly lassu lehet, hogy nem venni észre, például az óramutató mozgását; — aki csak egy-két másodperczig élne, az nem tudná, hogy az óramutató mozog. De itt nincs szó mechanikus mozgásról, hanem a természet minden ágában végbemenő, sokirányu fejlődésről: már most az igaz, nem látni a fanövésben a mechanikus mozgást, de mindig látni az átmenetek által összekötött ágakat, hajtásokat, levélszárakat, leveleket, — látni ugyanazon fán az idei hajtást, a tavalit, a harmadévit. A természet szintén oly nagy családfa, vagy ha tetszik, egész erdő; ha folyton fejlik s folyton nő, látni kellene rajta az átmeneteket, a vén ágakat épugy mint a legfrissebb hajtásokat; — ehelyett pedig látunk élesen elkülönzött, tagozott sorokat, — nem is sort, melyben minden alak helyt foglalna, hanem sorokat, egyenértékü, egymás mellett párhuzamosan haladó sorokat. Nem is szoktak a közvetlen szemléletre hivatkozni a leszármazás hivei.

elsőt illetőleg hiszszük és óhajtjuk, hogy nagyobb munkakör mellett is ejtse módját, hogy ezen oldalról annál is legyőzhetőbbé váljék az akadály, mert hiszen az anyag már össze van gyüjtve s csak feldolgozását várja. A másikra vonatkozólag pedig a főváros hazafias municipiumától lehetne tán remélni, hogy anyagi segélyezést nyujtva, nem fogja engedni fennakadni azt a müvet, mely voltaképen az ő multját és dicsőségét hirdeti.

Tomann József.

Enchiridion theologiae dogmaticae Specialis. Auctore Dre Francisco Egger, seminarii clericalis Brixinensis rectore. Editio altera. Brixinae, 1890. 8-r. 963 l. Ára 4 frt.

Iskolai használatra szánt dogmatikáinkat ez utóbbi időben a hitbuzgó Tirol irja. Az innsbrucki egyetem egymásután három dogmatikai művel ajándékozott meg minket: Hurter, Katschthaler és Stentrup dogmatikáival; ez utóbbié nem teljes, de sublimis és mélyen bölcseleti. — Ez évben a két tiroli seminárium: a brixeni és trienti lép a sorompók közé. Dal Ponte trienti theologiai tanár könnyen kezelhető tankönyvet irt, Egger brixeni dogmatikus pedig az ép e sorokban ismertetendő dogmatikával akar segitségére lenni az iskolának. Mindenesetre nagy konkurrenciát támasztanak kölcsönösen egymásnak, s a könyvárusok küldözgetési buzgalmától fog függni, hogy melyik előzi meg a másikat az érdeklődők kegyében.

Tagadhatlan, hogy Egger ezen specialisa, mely már 2-ik kiadásban jelent meg, egyszerü, világos előadásban felöleli az egész nagy anyagot. Ha csak futó pillantást vetünk például az első traktatusra (de Deo): látjuk, hogy az attributumok mind föl vannak véve: — hogy minden egyesnek külön megbeszélés jut; — hogy scholionok és thesiseknél hosszabb corollariumok nem fordulnak elő benne, melyek sokszor csökkentik a tanuló azon figyelmét, melyet tárgyuknak

bizonyára szentelt volna, ha külön thesisbe formálva adatik eléje; mig ellenben ily scholionos előadásban kevesebbre méltatja. Igaz, hogy ez előadásnak az a következménye, hogy okvetlenül nagyon aprózni kell a thesiseket; vannak thesisek, melyek nyolcz sorból állnak, s ezek közül is ötöt citációk töltenek be. De utóvégre ez se baj! — — A Szentháromságról szóló traktatust szerettem volna kissé kibőviteni; különösen a «missió» fogalmát, — a természet és működés egymásból való folyását, — a «Verbum»-nak fiuságát; ép azért, mert a Szentháromság értelmet meghaladó valóságában kevés jut az elemző és összetevő észnek, ép azért mondom, kell ezeket a fogalmakat, melyek meglepnek s amellett eszünk határait meg nem haladják, nyomatékos kifejtésben részesiteni. — Hogy mennyire igaz, amit fönt mondtam, hogy «felöleli az egész nagy anyagot,» arra például szolgál a teremtésről szóló tanagyag fejtegetése; a nem hosszú thesist, hogy a világ valóban teremtetett, v. i. semmiből alkottatott, követi a másik, hogy azt csak Isten alkothatta; ebben a scholasztikus kérdések is érintetnek, milyenek például: Deus non habuit concausam in creando, — virtus creandi est incommunicabilis, — creatura nec instrumentaliter ad creandum concurrere potest. Ezt fölakartam hozni érvül arra, hogy mily bőséges tárgyat karol fel a könyv — ilyen egyes kérdésben.

E helyen azonban megemlitem legfőbb kifogásomat, mely abban áll, hogy a szerző nem tárgyalta eléggé a legsarkalatosabb kérdéseket, melyek a modern természettudományba belenyulnak, ilyenek: Isten léte, — az ember eredete. Isten létéről szent Tamás érvei röviden, kifejtés nélkül állnak előttünk, csupa erőtlen «torso»; — az ember eredésén könnyen átsurran, s alig kerül szóba a leszármazás vagy a darwinizmus. Ez lehetetlen, hogy jó legyen. Bátran elengedhetjük Origenes ötleteit p. a léleknek előbb való létéről szóló álmodozást, vagy a trichotomiának fejtegetését, — hiszen a norma-gyapju kelméket áruló Jäger e kérdésben nem fogja magát nagy ellenségünkké kinőni; de a természettudományos tévelyek, ezek korunk herezisei, ezekkel kell nekünk bibelődni. Tájékoztatóul még néhány megjegyzést teszünk. A szerző a

kegyelem hathatósságában Molinát követi, — a reprobaciót minden alakjában utálja, — a szentségek oksági szerepét a kegyelem létrehozásában minden «physica qualitas, — motus, — virtus creata nélkül magyarázza, — a misének áldozati jellegét Lugóval egyetértve fejtegeti. — Ha a föltámadásban a test ugyanazonságát avval lehet illusztrálni, hogy hisz az emberi test is folyton változik s mégis ugyanaz marad; akkor erre csak azt lehet felelni, hogy az élő test materiális ugyanazonságából egy szemer, egy atom se marad, csak a formális ugyanazonságot engedhetjük meg a testben. — A könyvben nincsenek új állitások, vélemények vagy magyarázatok; a szerző mindenben az egyházi nagy tekintélyeket követi s mint észrevettük, Franzellin biborosnak hű tanitványa.

Dr. Pethő.

Ekuador Vértanuja. Ifjusági szinmű három felvonásban. Irta és kiadja Horváth Zoltán, a nagyszombati érseki főgymnasium tanára. Nagy-Körösön, 1890. 59 lap. Ára 25 krajczár.

Nagy-Kőrösön jelent meg Ekuador ultramontán vértanujának dicsőitése; szinte nem fér meg Nagy-Kőrössel Garcia Moreno, — de Nagy-Szombattal igen. Ez a gymnázium a kalocsai után leginkább követi a klasszikus nyomokat, s szini előadásai, akadémiái, hangversenyei által éleszti az ifjuság lelkesülését; s a gymnáziumot a város s az ország intelligenciája előtt, mint oly intézetet mutatja be, melyben a grammatika szárazságát művészeti kisérletezések enyhitik. Jól tette Horváth Z. ur, hogy a szabadkőmivesek üzelmeit nyiltan leálczázó szinművet nemcsak megirta, de ki is adta. (.... lesz Nagyszombatban még több kiadatlan!) Az olvasó előtt kellemesen váltakoznak a mozgalmas jelenetek, melyek a szintéren élénkségben csak nyerhetnek. Értjük a nehézséget, melylyel az irónak meg kell küzdeni, hogy Garcia Moreno erényeit, hősiességét, jellemének nagyságát egy

gymnáziumi szinpad korlátai közt és hatást keltő eszközök hijában feltüntethesse, — de legalább érdeklődést ébreszthet hőse iránt s utálatot a társadalom alávaló sektái ellen. Ezt a lelkes tanár ur teljesen elérte.

Dr. Pethő.

Dreiunddreissig Betrachtungen für die Jugend von einem salezianischen Mitarbeiter. Mit einem Vorwort an die Jugend von P. Hurter S. J. Mit einem Stahlstich. Mit kirchlicher Erlaubniss. Paderborn. 1890. Schöningh. Kis 8-rét. 120 lap ára 36 kr.

Az ifjusági irodalom egy egészen uj irányú Don Bosco szellemében irt terméke gyanánt kell a munkát tekintenünk. Don Bosco, a gyermekek ez ujkori apostola, ki egész életét javuknak szentelte, maga is több ifjusági iratot bocsátott közzé. Ismerve az irodalom hatalmát, nem mulasztotta el, hogy azt czéljainak elérésében segitségére szólitsa.

Ha valaki, úgy ő bizonyára elmondhatta: «Non omnis moriar.» Szelleme élni fog bizonyára minden időn keresztül. Hiszen, sokkal magasztosabb eszmékért lelkesült, hasonlithatlanul nemesebb czélokért küzdött, hogysem hihetnők, hogy ne találkozhatnék mindig sziv, melyben azok viszhangra találhatnak!

Don Bosconak van ajánlva a jelen könyvecske is, melyben rövid, igen gyakorlatias tárgyakról szóló elmélkedést találunk gyermekek számára. Jó használt vehetik a könyvnek a nevelőintézetek, illetőleg kivánatos volna, hogy azokban meghonositassanak az elmélkedések, amelyek körül a könyv igen alkalmas szolgálatot tehetne. Haszonnal forgathatják a hitoktatók és hittanárok is, a menynyiben a gyermekek számára tartandó sz. beszédek tárgyainak úgy megválasztásához, mint azok kidolgozásához jó iránypontokat szolgáltat.

Dr. Walter Gyula.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

UJ SOROZAT. ÖTÖDIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM. 1891.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

A DARWINIZMUS.

Irta Dr. PETHŐ.

«Die zweckmässige Organisation ist ihrer Entstehung nach als eine auf dem Schöpfungsplan beruhende, der causalen Erklärung aber vorest unzugängliche Thatsache hinzunehmen.»
(*Wigand.*)

A species a természettudományban.

A Darwinizmust egyszerüen és élesen jellemezhetjük, ha mondjuk, hogy ez a *species tagadása.* A Darwinizmus oly leszármazási elmélet, mely a speciest tagadja. Vannak más leszármazási elméletek (Kölliker, Wigand) ezek épugy védhetik a faj fogalmát, mint Linné, Cuvier, Agassiz: de a Darwinizmus lényegesen a *species tagadásán* fordul meg.

Darwin szerint valamennyi alak leszármazott más egyszerübb alakokból, sorba föl egész az ősalakokig vagy ősalakig, melyekhez érve azt kérdezzük: honnan az élet? Mit jelent Darwin szájában a species szó? jelent egy relative megállapodott alakot, mely számos változatokból fönmaradt; ezek a változatok mind eltüntek, mert nem birtak megélni, — egyik-másik fönmaradt, mert megbirt élni: tehát a species nem jelent semminemü *lényegkülönbséget* s egyszerüen mondva: *lényeges különbségek a szerves világban nem léteznek, — az alakok egy ugyanazon formának esetékes változatai.* Darwin tehát tagad minden speciest s s ha a szót használja, az nála nem egyéb, mint a most fönnálló különbségek bizonyos osztályának neve.

Ellenben az aristotelesi species az alaknak oly határoltságát, különbözőségét, elszigeteltségét jelenti, melynél fogva lényegesen nem változhatik, s ha valamikép változik is, akkor is megmarad a species lényeges határai közt. Ezen felfogásban van tehát *valami lényeg*, mely a speciest azzá teszi, a mi; *van belső typusa, tervszerüsége*, melyet el

nem hagyhat. A species ezen fogalmát védik a systematika hivei: Linné, Decandolle, Agassiz, Jussieu, Cuvier s eo ipso tagadják az alakok oly változékonyságát, melynél fogva az egyik elhagyhatná eddigi alakját, s specifice mássá változnék; előttük az osztályok, a rendek, családok, nemek és fajok nem képeznek egy folytatólagos sort, melyben az egyik a másikból előáll véletlen variálás által, melynek a külső körülmények kedveznek, hanem ők az egymásra következő időszakok faunájában és flórájában a teremtés uj kiadásait látják, melyek a föld kifejlésével lépést tartanak.

Jelenleg a természettudósok legnagyobb része a leszármazási elméletek hive. De azért, hogy valaki a leszármazási elméletek valamelyikét vallja, nem mondhatni, hogy darwinista. Különböztetni kell tehát a leszármazási elméletek s a Darwinizmus közt, s épenigy Darwin «speciese» s a leszármazási elméletek speciese közt. A leszármazási elméletekben a *species fogalma teljesen megfelelhet az aristotelesi „fajnak,“* s ennyiben a leszármazás ily felfogása a Darwinizmustól lényegesen különbözik. Leszármaznak a fajok itt is ott is, de a darwinizmusban csak névszerint vannak «fajok,» más leszármazási elméletekben léteznek valóságos fajok. *Ezt a különbséget sohasem szabad szem elől téveszteni.* Ugyanis:

a) a darwinizmus a szerves világ összes sorait *egy vagy több össejtből származtatja*, — ezt más leszármazási elméletek is teszik;

b) a darwinizmus össejtjei variálnak *minden irányban, belső tervszerüség nélkül, anélkül, hogy az egyik változat inkább megfelelne az alaknak mint a másik, mert az alakban nincs meg, hogy mi lesz belőle*: —

más leszármazási elméletekben a változatok egy belső, kifejlődési törvény következtében történnek. Hogy mely alak fejlődik a másikból, az *előre meg van határozva, a szervezet tervében ki van pontozva ;*

c) *hogy ép ily növények és állatok léteznek, annak oka a darwinizmus szerint csakis a külső körülményekben kereesendő;* mert a szerteszéjjel variáló alakok közül némelyek alkalmazkodhattak s következőleg megéltek, mások nem al-

kalmazkodtak és kivesztek; ha mások a külső körülmények, más faunánk s más flóránk volna. A faunát és flórát tehát mint valami pépet kell gondolnunk, melynek nincs *alakja* magától, hanem terjeszkedik, dudorodik, nyulik a külső körülmények szerint; —

más leszármazási elmélet szerint az alakoknak *a külső hatóktól független törvényeik vannak, plasztikus erőik*, melyek a szervezetet fejlesztik. A teremtés terve eszerint kezdettől fogva készen állna; az uj s legujabb alakok csirában, képességben, «in potentia» megvannak; kezdet óta meg van határozva a kifejlés módja, rendje, melyben uj meg uj speciesek lépnek föl.

Az örvény e két felfogás közt áthidalhatlan; — azon elméletek, melyek a *leszármazást egy belső fejlődési törvénynek tulajdonitják*, megtartják *a species fogalmát, a faj átváltozhatlanságát*, mert jóllehet egy faj a másikból származik, de *nem átváltozás, nem lassu átmenetek által*, hanem a belső, fejlődési törvénynek *rögtöni uj iránya által*, mely bizonyos körülmények közt a csirasejtekben érvényesül. A fejlődés ezen törvénye, mely a fajok egymásból való eredését igazgatja, hasonló volna azon törvényhez, mely az egyed fejlődésében lép föl; — valamint ugyanis a *levélen* különféle átváltozási fokokat észlelünk, — valamint a *rovarok* bábjai, álczái egészen más és más alakok, — valamint *a porontyból lesz béka, — csupa eltérő alak a fejlődés különböző fokain:* hasonlóképen kellene felfognunk a szerves világot mint nagy organismust, mely fejlődési törvény alatt áll: a változó időszakok alatt egy fauna letünik s másnak ad helyet, mely belőle származott ugyan, de nagy ugrásokban eltér az előbbitől. Ez a fölfogás semmiképen sem ellenkezik a species fogalmával, mert ép azért, hogy a törvény határozza meg és lépteti föl a kész alakokat, megvan bennük a fajok fogalmához tartozó *állandóság* és *határoltság*.

Végre nem törődve leszármazással, mely nincs bebizonyitva s darwinizmussal, mely álmodozás, de nem tudomány, azon véleményhez csatlakozhatunk, hogy speciesnek nevezzük azon egyedek összegét, melyek vagy most birnak közös leszármazással vagy régen birtak (mert a nagytekin-

tályü Baer-rel bizonyos határok közt mozgó leszármazással beérhetjük); s akkor mindazon változatokat és most külön speciesnek tartott alakokat egy speciesbe foglaljuk, melyek valamikor és valahogy egy-egy törzsből származtak, igy például: a kanári, a stiglitz, stb. egy specieshez tartoznék.[1] Ezen föltevésben minden species külön törzs s mint ilyen számára külön őseredést kivánnánk. Igaz, hogy akkor a *természetben* sokkal kevesebb species lesz, mint a *rendszerekben* s azért kell különböztetni a *rendszerbeli* s a *természetbeli* faj közt; ez utóbbi ez a tulajdonképeni species, — a másik csak a rendszer kedvéért van fölvéve. Sok alakról, melyeket *természetes fajoknak* tartottunk, idővel megtudtuk, hogy egymásból erednek s következőleg, hogy *csak rendszerbeli fajok.*

A darwinizmus tarthatatlansága természettudományos alapon.

Hogy Darwin az őssejtekből leszármaztassa a 250,000 állatfajt s a növényországban a 200,000 virágos, s a 20,000 virágtalan növényfajt, fölvett néhány valóságos tényt, milyenek a *változékonyság*, *az öröklés*, *a létért való küzdelem*, melyben a legalkalmasabb túléli a többit; ezen tényeket «elvekké» tágitotta, oly értelmet és értéket tulajdonitván

[1]) «Gewiss hat die alte Systematik den Artbegriff zu eng gefasst und die Constanz ihrer Arten zu ängstlich gewahrt. Die «wesentlichen Merkmale» sind selbst wieder unsicher und unbestimmbar. Revidirt man das Inventar, welches sich seit Aristoteles angesammelt, so findet man, dass Gattung (genus) u. Art (species) ihre ursprüngliche Bedeutung eingebüsst haben, weil man nur bei äusserlichen Merkmalen stehen blieb und diese für wesentlich hielt. Das Genus ist die Generation, die Species εἶδος die äussere Gestalt ohne Rücksicht auf die Generation. Nachdem aber die Entwiklungstheorie die accidentelle Bedeutung vieler dieser Dinge nachgewiesen hat, muss man sich fast ganz auf das Genus beschränken. Die gemeinsame Abstammung gilt als das einzige sichere Moment im natürlichen Systeme, ob man die zusammenhängenden Individuen nun Art oder Genus nenne . . .» «Als Art wird demgemäss bezeichnet «die Gesammtheit der mehr oder weniger ähnlichen Individuen, welche durch ununterbrochene Succession von einem Paare abstammt oder abstammen könnte.» (Schanz, Apologie d. Christenthums I. 150. l.)

nekik, amilyennel nem birnak s kezdte velük magyarázni az élet bonyolult, össze-visszakuszált különbözőségeit. Az előirányzott «elvek» azonban még képzeleti varázserejükkel sem voltak képesek a természetet magyarázni, kellett tehát uj «elveket» csinálni, milyenek az *ivari kiválás*, v. i. a legszebbek s legerősebbek párosodása, — a *correlatio* v. i. a szervezet részeinek oly összefüggése, hogy egynek változtával, változik a másik is, — a *használat* a létért való küzdelemmel összefüggésben, — a *megváltozott életföltételek hatásai*. A hol ezek sem elegendők, hajlandó más «elveket» is elfogadni vagy legalább sejteni.

A Darwinizmus káprázata abban rejlik, hogy tényekből indul ki, mert a *változékonyság*, *az öröklés*, *a verseny*, *az ivari kiválás*, *a correlatio*, *a használat*, *a megváltozott életföltételek hatásai* valóságos tények, de azon mérvekben, azon erővel és hatásokkal fölszerelve, milyenek Darwinnak kellenek, seholsem léteznek. A Darwinizmus logikus hibája tehát abban áll, hogy mással kezdi s mással végzi, — kezdi tényeken, de manipulációja közben a tények helyébe nem tényeket, de képzeletes, boszorkaszereket csúztat s a vége természetesen az, hogy kijön a kivánt eredmény.

Ennélfogva a darwinizmust *nem nézhetjük természetmagyarázatnak*, hanem *spekulációnak* és pedig *rosz spekulációnak*. Nem tekinthetjük természetmagyarázatnak, mert «nem tényekkel» magyaráz; — tekintjük rosz spekulációnak, mert állitólagos «elvei» egy lépéssel sem vezetnek a tárgy megértéséhez, nem nyujtanak *okokat*, csak szavakat. Hogy ezt kimutassuk, *sorba veszszük az „elveket“ s bebizonyitjuk, hogy mondva csinált „elvek,“* — azután *bölcseleti alapon számon kérjük, hogy ugyan mily magyarázatot nyujtanak.*

Variabilitás, milyen Darwinnak kell, nem létezik.

Van elváltozás, van különbözőség, van egyéni eltérés a kertben, a mezőn, az udvaron; a talaj szerint, a hely szerint változik a növény, pelyhesebb vagy simább a levél, —

halványabb vagy élénkebb szinü a virág; — van golyvás, — van pávagalamb; — eszem ágában sincs a variabilitást tagadni:

a) de a *variabilitás mindig a species korlátai közt mozog.* Ha még ugy variál az alak, milyen pl. a neritina virginea, heriacium, helix, planorbis, a lényeges jellegekben nem történik változás; — a variabilitás szükebb vagy tágabb körben végzi rezgéseit, kitér s ismét visszatér, mint egy inga, mely ide s tova leng, de lengési köréből soha ki nem lép.

b) *A külső körülmények* (talaj, táplálék, stb.) következtében föllépő változatok a körülmények változtával eltünnek: a *belső okok* következtében föllépő változatok pedig függetlenek a külső körülményektől s azért ezek által nem fokozhatók, össze nem gyüjthetők, *uj speciessé nem szaporíthatók.* Ugyanazon varietások keletkeznek különböző körülmények közt, — s különböző varietások ugyanazon körülmények közt.

c) A domesticatióban v. i. a mesterséges kezelés alatt támadó varietások különböznek a szabad természet változataitól. Ezek állandók, azok csak folytonos elszigetelés, a körülmények mesterséges föntartása által óvhatók meg; a különbözőség tagadhatlan tény s azért a domesticatióról nem lehet következtetni a természetre.

d) Nincs chaotikus, minden lehető irányban induló változás; — ami varietások léteznek, azoknak iránya csak ugy van meghatározva, mint a species alakja, rendje és törvénye.

e) A species jellegét az ismeretes varietások alig érintik; minden valóságos speciest a jellegek töméntelen száma alkotja: a specifikus alakok jellegei anatomia, chemismus, morfologia, szövettan, élettan szempontjából ütnek el egymástól, ezek közül a species legfontosabb jellegeit, a morfologikus jellegeket a variabilitás érintetlenül hagyja.

Ezt nyujtja a hosszu, folytonos tapasztalat! De ha a variabilitás természeti tény s ha az exakt metodus éppen abban áll, hogy a tényeken mutatja ki elveit és törvényeit, miért nem kisértette meg Darwin a *fajok átváltozásának*

kimutatását *in concreto?* akár *kisérlet utján*, akár pedig egy *átváltozott faj fejlődési utjának részletes kipontozása által?*

Ha Darwin «A fajok eredete» cz. müvének első fejezeteit olvassuk, melyek a fajok állitólagos átváltozásáról szólnak: semmi mást sem tudunk meg, mint azt, hogy házi állataink számos alakot mutatnak föl, — hogy a faj esetleges keresztpárzások által is változtatható, de hozzáteszi, hogy «a keresztpárzás által külön *válfajok* létrehozásának lehetősége igen nagyittatott» (35. l.), — «hogy a keresztpárzás által csak oly alakokat nyerhetünk, melyek bizonyos tekintetben mindig a szülefajok közt állnak.» (35. l.) Továbbá megtudjuk azt is, hogy korántsem bizonyos, hogy az agár, véreb, csipér (pincs), kopó, buldog, melyek amint általán tudva van, mind tisztán fönmaradnak, ugyanazon egy törzsnek utódai, hogy tehát lehetséges az is, hogy több vad fajból származtak. Azután a galamb válfajairól értekezik, melyek szerinte annyira különböznek, hogy «némely ornitholog az angol postagalambot, a rövid képü bukfenczest, a golyvást, a pávafarkút, a runt és barkós galambot talán nem is sorolná ugyanazon nembe» s mégis «bármily nagy legyen is a különböző galambválfajok közötti különbség, teljesen meg vagyok győződve, hogy mind e fajok a vad vagyis szirti galambtól (columba livia) származtak.» (38. l.) Darwin ezen megjegyzéssel el akarja törülni a *fajok* és *válfajok* lényeges különbségét; mert szerinte néha nehéz megkülönböztetni, vajjon két alak két *válfaj* vagy pedig *igazi faj*: azért azt akarja, hogy fogadjuk el azt is, hogy nincs különbség faj és válfaj közt. Pedig csak az következnék, hogy nem ismerjük ezt a két alakot teljesen s nem ismerjük minden esetben a fajt és válfajt alkotó jellegeket.

Bebizonyitotta-e, hogy a faj más fajjá változik? Csak az bizonyos, amit mindnyájan megengedünk, hogy a faj keretén belül sokféle az elváltozás. Az elváltozások azonban mindig megtartják faji jellegüket. A kopó, buldog, pincs mind csak kutyák, — a bukfenczes és golyvás galamb nem tagadja meg faji tipusát, — a merino juh s a közönséges birka közt nagy a különbség, de senki sem sorozza ezeket

külön fajokhoz. Még oly nagy variálás mellett is látni, hogy a különbség két válfaj közt — elenyészik azon különbséggel szemben, mely van a variáló alak s egy más faj közt. A faj tehát a variálást ki nem zárja, de határok közé szoritja. E *határt a faj jellege képezi.* E határokon belül a varietások majd közelebb, majd távolabb állhatnak, itt-ott tömörülhetnek s csoportokat képezhetnek, ha e csoportok állandók, *válfajoknak hivjuk*, de a fajjelleg meg van bennük. Ez a *fajjelleg alaktani különbségeken épül,* melyekhez boncztani, szövettani, chemikus, biologiai jellegek szegődnek. A species mint önálló, külön typus rajtuk épül. Az ujkori kutatás nem hogy kimutatná a speciesek átváltozását s következőleg a *species tarthatatlanságát*, ellenkezőleg tágabbra s mélyebbre vájja a fajokat elkülönző árkot az által, hogy kimutatja mindazon különbségeket, melyek összevéve a faj jellegét alkotják.

A fajok átváltozására talán érvül szolgálhatna a keresztpárzás?! Lássuk!

A válfajok tökéletesen kereszteződnek. A *különböző fajok* him és nő egyedei szintén párosodnak és korcsokat hoznak létre. Példa rá az öszvér. Az öszvér nem ló s épp úgy nem szamár, hanem közép helyet foglal a két törzsfaj közt. A kereszteződés ugy látszik megszünteti a fajok közt a korlátot, mert uj alakot léptet föl, mely a szülefajoktól különbözik. Ugy látszik tehát, hogy nincs oly állandósága a fajnak, hogy ne lehessen belőle uj alak. Igaz-e ez?

Hogy mennyiben dönti meg a fajok átváltozhatlanságáról szóló tant a kereszteződés, arra ismét csak a tényekből felelhetünk. Van két fontos tény, mely a kereszteződést korlátozza s a fajkeletkezést e réven meghiusitja. *Az első az*, hogy a keresztpárzás a rendszerbeli rokonságot követi s azért senki sem gondolt még *külön családokhoz* tartozó egyedek keresztezésére. Áll ez a növényekre; annál inkább áll ez az állatokra nézve: két fajból, melyet külön családba sorolnak, senki sem nevel korcsokat. Hanem egy családba tartozó fajok s ismét közelálló fajok igen is adhatnak korcsokat. Ugyanez áll az oltásra nézve is. A rendszerbeli rokonság

által van korlátozva az oltás sikere, mivel még senki sem volt képes két külön családba tartozó fát egymásba oltani. *Ez egy fontos tény*, melyet igy fejezünk ki: *ugy a korcsképződés, mint a sikeres oltás követi a rendszerbeli rokonságot.* Nem ugyan ugy, hogy egyáltalában ne tegyen kivételt; de azért ez a szabály mégis általánosnak mondható.

Miért? mert minél elütőbb két szervezet, annál nehezebben kombinálható; *vannak fajok*, melyeket kombinálni nem lehet, pl. alma- és körtefaj nem termékenyithető egymással; *vannak nemek*, melyek termékenyithetők, pl. mandola és barack. Ennyiben a keresztezés az alakok lényeges különbségeire utal, melyeket legtöbbször kombinálni nem lehet.

A *másik tény az*, hogy a keresztezéssel terméketlenség jár, tekintve ugyanis a különfaju állatok kereszteződését, azt kell mondanunk, hogy a *terméketlenség* Darwin szerint rendkivül általános s hogy a *korcsalak nem állandó, hanem visszaüt a törzsfajok egyikére.*

A növények keresztezésénél nem érvényesül oly fokban a korcsok terméketlensége. Mig az állatok korcsainak tökéletés termékenységére nézve alig van egyetlen megbizható esetünk: addig az oly növények termékenyitésénél, melyeket határozott fajoknak kell tekintenünk, tapasztaljuk, hogy «termékenységük a null-ponttól a teljes termékenységig, sőt néha tulságos termékenységig is fokozódik.» Helytelen tehát az a szabály, mely szerint különböző fajok nem adnak termékeny korcsokat, — hanem annyi tény, *hogy a fajokat átlag az jellemzi, hogy magtalansággal sujtatnak a keresztezésekben, — hogy átlag nem adnak termékeny korcsokat, s hogy ha termékenyeket adnak is, nagy a hajlam a szülefajokba való visszaütésre.*

Mindebből azt vonjuk le, 1) hogy a *keresztezés nem vezet uj fajok keletkezéséhez;* mert a korcsok a természet játékai, — változatok, de nem faji változatok. Nem keletkezik a keresztezés által *faji typus*, avval a lényeges jelleggel, hogy uj irányban, életreképes, a szülefajokba vissza nem eső utódokat adjon. — 2) Azon tény, hogy külön fajok párosodnak, nem bizonyitja, hogy egymásból valók, csak azt

bizonyitja, hogy *némely alakok kombinálhatók*, szervezetük egymásra illik, — vajjon egymásból valók-e, azt ugyan ebből nem tudni. Sőt tekintve azt, hogy a *faj keretén belül* álló *különböző alakok* közt nagyobb a termékenység, mint a *nem különbözők* közt: igy *egy törzs* két virága közt nagyobb mint *egy virág* szirma és bibéje közt, *két törzs* virágai közt nagyobb mint *ugyanuzon törzs* két virága közt, *két válfaj* közt nagyobb mint *egyféle egyedek* közt: *ha a fajok nem volnának egyebek mint válfajok*, azt kellene várni, hogy *két faj közt még nagyobb lesz a termékenység*, ami nem áll; mert az állatországban a korcsok gyérek és magtalanok, — a növényországban pedig hol termékenyek, hol terméketlenek. Ez a tény egyrészt másféle, a válfajokétól különböző differenciának föllépését mutatja, másrészt a növényországban az esetleges termékenység okául nem adja a vérrokonságot, hanem a szervezetek kombinálhatóságát.

Tekintve már most a természeti tényeket azt mondjuk: van változékonyság, melynek következtében a bérczi növény, ha síkságba ülteted, elveszti zömök alkatát, szőrös mezét, — a juhból merinói juhot, — a tulokból szarvatlan teheneket és ökröket nevelnek, — az erdei epret szilvanagyságúvá fejlesztik, *de fajból más fajt a variabilitás létre nem hoz. Természettudományosan* ezt ki nem mutathatjuk. De talán *történelmileg?* A történelem nem természettudomány s az sem képes kimutatni, hogy fajból uj faj származott; a kövületek, amint már emlitém, sok hasonlóságot tüntetnek föl, de átváltozást sehol. Hiába kecsegtetnők magunkat, hogy a palaeontologikus hézagokat a fölfödözések lassankint kitöltik; Darwin szerényebb igényekre int: «Minthogy a geologiai adatokból csak a legutóbbi kötet van birtokunkban és pedig ez is igen szakadozott állapotban, némely ritka esetek kivételével, semmi jogunk nincs azon kilátásra, hogy *valaha sikerül a természeti rendszer nagy hézagait kitölteni* és igy a különböző nemeket és rendeket egyesiteni. Mind az a mit méltán *remélhetünk*, abból áll, hogy azon csoportok, melyek bizonyos geologiai kor-

szakokon belül nagy változást szenvedtek, a régibb képződményekben nem csekély közeledést fognak mutatni egymáshoz, ugy hogy a régibb tagok némely jellegeikre nézve *kevésbé* térnek el egymástól, mint ugyanazon csoportnak most élő tagjai, — ami legjelesebb palaeontologaink egyező tanusága szerint gyakran igy is történik.» II. 151.

E szerint «mindaz, amit méltán remélhetünk, abból áll,» hogy más hasonló kövületekre fogunk akadni, — de átmeneti alakokra fajból fajba — — nem.

Fajokat képző variabilitás tehát *nincs*, — az ismert multban *nem volt;* — ha valaki azt akarja mondani, hogy az ismeretlen multban volt, mondhatja, de a természettudomány s a logika rovására.

Ha valaki megengedi, hogy a fajok most változatlanok, annak meg kell engedni, hogy mindig változatlanok voltak. Nem mondhatja, hogy most változatlanok, de előbb változtak. — És pedig azért, mert akkor *vagy azt teszi fel, hogy a természet törvényei vagy működési módja s erői mások voltak, vagy azt, hogy nem voltak ugyan mások, hanem most szünetelnek.* Mindkettő természettudományellenes felelet. Az első azért, mert minden természettudomány lehetetlenné válik s következőleg tagadtatik, ha föltehető, hogy a tudomány általánosságát garantirozó suppositum vagyis a természet erői és törvényei változók. Nem lehet általános normáról szó, ha ez a norma nem általános érvényü, hanem változik; következőleg tagadtatik minden általános elvnek, törvénynek tudása is, vagyis tagadtatik a tudomány. Ez nem szorul bővebb fejtegetésre. Van azonkivül más speciális okunk; épen az ujabb természettudósok ellenzik a természet magyarázatába fölvett rendkivüli, a fejlődés közönséges folyását megszakitó erőket és katasztrófákat. A geologok, köztük a legjelesebb, Lyell s a paläontologok, köztük Torbes, Heer, Göppert mindjobbban meggyőződtek, hogy a földrétegek, melyek kövületeket foglalnak magukban, nagy katasztrófák nélkül, lassan és folytonosan képződtek, ugy amint most is képződnek. S maga Darwin is ezt a gondolatot vette föl s lassú és folytonos fejlődése által véli ki-

magyarázhatni a világot: *Tehát a természet erői ugyanazok, mint voltak akkor, midőn a fajok egymásból keletkeztek, s daczára annak most semmi sem keletkezik.* Rá kell tehát mondani az enthymema másik részét, hogy az erők ugyanazok most is, de szünetelnek. Ez sem segit! A szünet nemcsak tagadás, de állitás is: állitás annyiban, mert mondja, hogy azelőtt dolgoztak vagy legalább azután dolgozni fognak, mert ha mindig szünetelnek, akkor ránk nézve nem léteznek. Be kell tehát bizonyitani, hogy vagy azelőtt dolgoztak vagy azután dolgozni fognak. Sem az egyikét sem a másikát be nem bizonyithatják. Igy tehát igaz, hogy mind a logika, mind a természettudomány ellenkezik azon föltevéssel, hogy előbb voltak faji változatok, s csak most nincsenek.

Az önálló fajok védői a tapasztalat, az inductio nyomában haladnak. Látják először, hogy a fajok a nemzedékek egymásutánjában mindig egynemű egyedekkel birnak, hogy a typus *egy* mindennemű egyéni változatokban; ez az inductio évezredekre terjed. «De hát nem terjed föl a lét kezdetéhez?! meglehet, hogy az általunk kontemplált időközök előtt történt ez az átmenet, vagyis hogy akkor a most mindig egymáshoz hasonló nemzedékek más hozzájuk hasonlatlanból lettek?» A természettudomány erre, ha ugyan tisztában van methodusával, azt mondja: tessék bebizonyitani. Mikor mi azt mondjuk, hogy a fajok állandók, akkor részben a tapasztalat, részben az *inductio alapján* állunk; a tapasztalat alapján állunk, midőn azt mondjuk, hogy tényleg és 5000 év óta a species valami változatlan alak, s az inductio mezejére lépünk, midőn azt mondjuk, hogy az ismert évezredek előtt is úgy volt, mert a természet állandóságánál fogva ez föltehető. A kinek e következtetés nem tetszik, annak a species tényénél kell megállni.

Röviden összefoglalva az egészet: az önálló, változatlan fajok védői a természeti tényt mondják ki, — azt, amit 4000—5000 évi tapasztalat szemeink elé állit; e szemeink elé állitott tény az, hogy a fajok változatlanok. Azonban a fajok változatlansága magában foglalja azt is, hogy kezdet-

től fogva is változatlanok vagyis ugyanazok voltak, s következőleg, hogy egymástól nem származhattak. A species ismeretlen multjára és kezdetére tapasztalatunk ki nem terjeszkedik, *e hiányt azonban az inductio által pótoljuk.* Ezt kívánja a helyes természettudományi methodus; a Darwinisták közül pedig azok, kik azt mondják, hogy a species most nem változik, de előbb változott, *a tapasztalat hiányát egy önkényes állitással, egy spekulációval pótolják.* Kinek van igaza?

Öröklés, milyen Darwinnak kell, nem létezik.

Darwin igy fogja föl az «apró változatok» további sorsát: a szülőktől öröklik azokat az ivadékok, hiven őrzik s fokozzák a változatokat, melyek a következő nemzedékben még nagyobb és szilárdabb mérvben föllépnek, — a negyedik generációban ismét halmozódnak és szilárdulnak, mig végre *előáll egy uj alak.*

Eszerint az alakoknak hajlamuk volna a föllépő változatokat *átadni* és *szilárditani.* Csak ilyen öröklési hajlam mellett keletkezhetik uj alak. Nem akárminemü öröklésről beszél Darwin, hanem olyanról, a mely a *változatok fokozatos megszilárditását czélozza,* melyben ez a törekvés van meg, hogy a változatokat fixirozza, mert különben ha a változatok átörökültetnek, de ismét eltünnek, nem képződhetnének uj alakok. Ez az *öröklési hajlam magában véve* eredményezi azt, hogy a változatok átszármazzanak, *nem a külső körülmények,* a talaj, az életmód, a táplálék, a klima okozza, hogy a változatok az utódokra átszálljanak.

Már pedig az ilyen öröklési hajlam nem tény, hanem képzelet, — nem elv, hanem szédelgés.

a) Az élőnek főtörvénye, hogy szivósan ragaszkodik a faji jellegekhez s főtendenciája megtartani azokat tisztán; — miként mondhatja valaki, hogy az ivadékok törekszenek jellegeiket megváltoztatni? hogy fér meg egymás mellett ez a *két hajlam?* hisz e másik hajlam épen megforditja a

tényállást, mert e szerint a *faji jelleg* volna folyton *variábilis* s a változat volna folyton *örökös*.

b) Vannak ugyan öröklések, az ivadék sokszor a szülő kinövéseit örökli; de hisz ezt nem tagadja senki; ez nem az az öröklés, mely Darwinnak kell; azonban az alak törekszik visszatérni őstypusához. Ezt a visszatérést «Atavismus»-nak mondják.

c) Az alakok változatait csak folytonos elszigetelt párzás által lehet föntartani, vagy pedig a külső körülmények tartják fön azokat, pl. a növényeknél a talaj, klima, — mihelyt ez óvszerek mellőztetnek, megvan a visszaütés.

d) Domesticatio alatt az állatok hajlandóbbak ivadékaikra átszármaztatni változataikat, de a szabad természetben az öröklés *fölötte állhatatlan* s ha hozzá veszszük, hogy a párosodás és a termékenyités keresztülkasul történik változott és változatlan egyének közt, világos lehetetlenséggé növekszik a változatok *átszármaztatása* és *halmozása*. Seide számitásai szerint, ha 100 közül két pár egyformán változik s minden nemzésben 100-szorosan sokasodik, — a valószinüség értéke, hogy a negyedik generációban az egyenlően változottak termékenyiték egymást = 0.00000000000000 4295; — a változat biztosan elenyészik.

e) Ha a változat átszármazik s megszilárdul, miért kezd ujra variálni az alak? ugy látszik mégsem szilárdult meg. S honnan van az, hogy ugyanazon irányban változik tovább, hiszen a variabilitás korlátlan s iránytalan? A változat állitólag véletlenül támadt, mondhatjuk-e, hogy véletlenül támad másodszor, harmadszor, negyedszer . . . s mindannyiszor, mig uj alak áll elő?

f) Végleg semmitmondó az átöröklés hypothezise *uj szervezetek képződésénél*. Ha arról van szó, hogy egy dinnyét édesebbé változtassunk, epret szilvanagyságúvá növeljünk apró változatok összeadása által, azt a domesticatio alatt értem, de hogy mikép képződjék apró változatok összeadása által *uj szerv*, ezt álomban sem képzelhetem; mert ebben a változatokat nemcsak összeadni kellene, hanem az öröklési hajlamban foglaltatnék az is, hogy az alak kva-

litative különböző változatokat törekedjék — egymásután mást és mást — magára venni s azokat átszármaztatni. Ha nincs benső kifejlődési törvény, mi adja az irányt?

Létért való küzdelem, milyen Darwinnak kell, nem létezik.

A létért való küzdelem, melyet *természeti kiválásnak* hivnak, a darwinizmus legfontosabb tényezője. A variabilitás ugyanis csak össze-vissza kuszált alakokat produkál, s az öröklés elve átszármaztatja a változatokat, — de hogy ebből a rendszertelen torzalakokból mi éljen, mi haljon, — hogy mily alakot öltsön, vajjon gerinczoszlopa legyen-e valaminek vagy ne, négy vagy öt lába, virága vagy csak spórája, — mindezt a természeti kiválás határozza meg. Nem azért van az emlősnek gerincze, négy lába, emlője, mert *az alak belső elve ezt kivánta*, hanem azért, mert *a külső körülményekkel való harcz, az alkalmazkodás*, a minden irányban föllépő apró változatokat gerinczczé, négy lábbá, emlővé alakitotta.

Ismét kell különböztetni a *sok létért való küzdelem közt, mely tény*, s *a közt, mely nem tény* s csak *a darwinista képzelet szüleménye.*

Mindenesetre van a növény- s állatországban küzdelem. A szivósabb növény jobban daczol a fagygyal, a szárazsággal, — a kifejlettebb gyökérrel biró elvonja a tápot a szomszédtól, — a hegyre ültetett kerti faj szőrös pelyhes mezt ölt magára bundául. A gyorsabban repülő galambot nem éri utól a héja, — a vigyázóbb csibét nem kapja el a vércse, — az erősebb fogazat, a gyorsabb láb, az élesebb szem vagy fül előnyt adnak az állatnak. De mi e harcznak eredménye? az, hogy a gyengébb előbb vész el, mint az erős. Époly igaz az a gondolat, hogy egymástól elütő állatok és növények közül sokkal nagyobb szám fér meg egy helyen, mint ugyanazon egy fajuakból. Ha tehát az elszaporodott egyének közül egyik-másik változnék, ez a változat az illető egyénnek nagy előnyére volna. Pl.: vegyünk egy húsevő ragadozó fajt, melynek egyénei régóta elérték azt a számot, melyet a vidék föntarthat. Ez csak azon eset-

ben szaporodhatik, ha más állatok helyét birja elfoglalni, v. i. ha ivadékai változnak, uj táplálékhoz szoknak, megtanulnak fákra kapaszkodni vagy halászni. A növényeknél detto: ha egy darab földet egynemü fűmaggal hintünk be s ugyanolyat különböző füvek magjaival: ez utóbbi esetben több szénát kapunk. Vajjon ez a változat, melyet a húsevőkről emlegettünk, lehetséges-e, azt most meg nem itélem, de ha beáll, akkor világos, hogy a változó alak javára van. Tehát a gondolat régi: az élet mennyisége, jobban mondva az élők mennyisége egy helyen a szerkezet változatosságától függ; ez oly általános igazság, hogy a gazdák, ha tehetik, váltó gazdaságot üznek.

Itt azonban *nem akármilyen küzdelemről van szó, hanem olyanról, mely uj faji jellegeket képes legyen előteremteni;* Darwin szerint ugyanis a létért való küzdelem *az apró változatok hasznossága következtében dül el,* — amely alaknak megvan ez a változata, az megél, amelynek nincs, az elvész; — ez a hasznosság tovább fejleszti a változatot, mig végre kinövi magát faji jelleggé, — s előáll az uj faj. Ez a Darwinizmus természeti kiválása.

Ha kritika alá fogjuk a *küzdelmet, mely valóság* s a *küzdelmet,* mely állitólag fajokat nevel, tehát a *darwinista küzdelmet,* ujolag meggyőződünk, hogy a darwinizmus tényen kezdi, de azután a tényt meghamisitja s «elvvé» emeli; meggyőződünk arról, hogy ez a látszólag egyszerü természetmagyarázat, mily óriási lehetetlenségeket halmoz egymásra, s hogy gondolat helyett szép szóval magyarázza az alakokat.

a) A darwinizmus csak oly «küzdelmet» használhat, *melyben a változott s az át nem változott egyed élet-halálra vivnak,* melyet tehát a változat hasznossága dönt el, ugy hogy a melynek ez a változata nincs, az elvész, amelynek van, az megél. Mert ha megél az át nem változott is, akkor nem keletkezik uj alak, — nem lesz semmi, ami a változatot tovább fejleszsze és a visszaütéstől megóvja.

b) Csak *ugyanazon faj keretén belül keletkező változatok jöhetnek tekintetbe,* nem pedig az a küzdelem, mely faj

és faj közt van, mert ez a küzdelem legfölebb a gyöngébb fajt pusztitja ki, de nem hoz elő uj alakot. Már most gondolható-e «apró változat» (Darwin szerint mindig apró a változat), mely ugyanazon faj egyedét annyira életképessé teszi, hogy a másik, melyen az az apró változat nincs, okvetlenül kivész? Azután lehet sok változat mely fajképzésre nem vezet, de a növényre nézve nagyon hasznos pl. ha mélyebbre terjesztheti gyökereit.

c) A természeti kiválás föltételezi azt is, hogy a variáló alak *éppen azon tulajdonságai* által képesitessék a létre, melyek variálnak. Ha ezt föl nem tételezi, akkor verseny nem létezik, mind a *két alak megél* s uj faj nem keletkezik. Hányféle alak fér meg egymás mellett; megél a változatlan, megél a változott is, de nem öli ki egymást okvetlenül.

d) Pedig ha nincs ilyen okvetlenül élet-halálra vivodó küzdelem a változott s nem változott egyedek közt, akkor a *keresztpárzás* csakhamar eltörli a külön föllépő változatot.

e) Ez az élet-halálra vivott küzdelem oly *arányokat tételez föl* a variáló alakok és a külső körülmények közt, melyek bármily csodán tultesznek. Igy például, ha mondjuk, hogy itt-ott mélyebb nektáriummal biró virágváltozat keletkezett, melyhez csak hosszabb szivó nyelvvel biró méhek férhettek, ennek következtében, azon méheknek volt előnyük, melyek szivó nyelve megnyúlt. Helyes; de hát mi fejlik ki az ilyen változatból? hogy a változat megóvassék, esetleg fejlesztessék s uj alakká nőjje ki magát, ahhoz az kellene, hogy a többi méh, melynek nincs megnyúlt szivó nyelve kiveszszen, — de ezek csak akkor veszhetnek ki, ha valamennyi virág egyszerre mélyebbre vetné nektáriumát, mert ha nem veti akkor *megél a változott egyed s ép ugy a változatlan.*

f) Még nagyobb a lehetetlenség, ha a változat fokozásáról, *ujolag való föllépéséről és megszilárditásáról van szó.* Wigand kitünően magyarázza a darwinizmus ezen igényeinek monstruozitását a zsiraf nyakán. Volt valamikor nagy szárazság, annak következtében gyér lombozat a zsirafok hazájában; csak az a néhány zsiraf maradt életben,

amelynek megnyúlt a nyaka, minek következtében magasabbra ért föl a fán s elérte azt a lombot is, mit a többi el nem ért; a többi megdöglött. Lettek tehát hosszabb nyakú zsirafaink, melyek elszaporodtak. Sok száz év mulva ismét szárazság volt, de *nagyobb mint azelőtt, néhány fokkal;* ismét csak az *ujra megnyult* nyakú zsirafok menekültek az éhhaláltól. Ezer év mulva ismét szárazság üt be, de *megint nagyobb mint azelőtt* s igy tovább *nagyobb·és nagyobb* szárazság és éhhalál pusztit; a lombozatnak ugyanis minden egymásra következő szárazságban *fokozatosan feljebb* kell állani, hogy mindannyiszor csakis a megváltozott zsiraf érhesse el. Nem csoda-e az, hogy a szárazság ily fokozatos arányokban haladt?!

g) *Folyton léteznek legalacsonyabb foku állatok.* Mit mondjunk ezekről? azt-e, hogy *nem alkalmazkodtak?* hogy van az ez esetben, hogy mindig léteztek s léteznek? vagy azt mondjuk, hogy *alkalmazkodtak* s azért maradnak egy fokon? már pedig a régiek csak oly alkalmazkodottak voltak; miért nem maradtak lent, miért fejlettek ki felsőbb alakokká? s miért voltak mindig alacsony foku állatok és növények, ha létezik a létért való küzdelem? ha pedig nem létezik, hogy van az, hogy a fajban nincs tulszaporodás, hiszen a *tulszaporodás a Darwinizmus szerint el nem marad* s ép ezért van okvetlenül harcz a létért?

h) Látjuk ugyanazon mediumban, pl. a vizben s ugyanazon helyen különböző foku állatok laknak egymás mellett: *egy helyen keletkeztek-e ezek vagy nem?* Föl nem tehető, hogy minden egyes alak más-más elszigetelt helyen keletkezett, — ezt az állatok és növények elterjedésének *közös területei* is mutatják. Egy helyen pedig különböző, *rokon fajok* nem keletkezhetnek, mert csak akkor keletkezhetik uj faj, ha a versenyben a többi nem bir alkalmazkodni s következőleg elvész; de *ha több változat* vagy *plane a változatlan s a változott alak egyaránt megél,* akkor már nincs verseny s nincs fajképződés.

i) A palaeontologia nem tünteti föl sehol az alkalmazkodás hiányában pusztuló alakokat, melyek helyébe *lassan-*

lassan lépnének más változatok. Az alakok különböző fajokban *egyszerre* tünnek föl; ez az amit Cuvier mond, hogy nincsenek *folytonos sorok*, hanem vannak *egymásra következő világok* (tableaux).

A természeti kiválás lehetetlenségén Wagner Móricz szerint az *elszigeteltség* segit; mert megakadályozza a kereszteződést. Darwin szerint azonban sokkal nagyobb a hátránya, mert kisebb számu fajok és egyedek kevesebb változatot hoznak, kevesebb a verseny, kevésbé bonyolultak az életviszonyok; kevesebb a harcz, kevesebb a pusztulás; igy érthetni, hogy Madeira flórája, mért hasonló Európa tertiér korszakához. Vagy hogy miért maradtak az édesvizi medenczékben ganoid (legrégibb alakok) halak; azért is az édesvizek azok, melyekben néhány más igen rendkivüli alakot is feltalálhatunk, minők pl. az Ornithorhynchus és Lepidosirén, melyek mint a kövületek, a mai természet lépcsőzetén egymástól nagyon távoleső lényeket kötnek össze.

Tehát létért való küzdelem, milyen Darwinnak kell, olyan nincs. Van a létért való küzdelemnek szerepe a fajok földrajzi elterjedésében, az alakok megrostálásában. Igy p. igaz, hogy ha valamely faj nagyon megritkult a közeliek összepárzása előmozditja a kihalást. Ez a bölények sorsa Litvániában, a szarvasoké Skócziában. Vagy igaz az is, hogy az uralkodóvá lett faj mindinkább terjedni kiván. Ausztrália délkeleti részében, ahol ugy látszik a világ különböző részeiből bevándorlott fajok vannak, a benszülött ausztráliai fajok fölöttébb megapadtak. Ez mind igaz; az efféle létért való küzdelem csak az életre képtelent rostálja, — de uj alakokat nem képez.

Ivari kiválás, milyen Darwinnak kell, nem létezik.

«A kiválásnak ezen alakja nem a *sserves lényeknek egymással* vagy a külső körülményekkel folytatott létért való küzdelmétől függ, hanem *az egyik* és pedig általában a *him ivarú egyéneknek a másik ivar birásáért folytatott küzdel-*

métől.» A nőstények az *előnyösen változott hímeknek* adnak előnyt, ez által *ez előnyös változatok* megszilárdulnak s az utódokra is szállnak. Ha tehát látunk különbségeket a hímek és nők közt, ezt az ivari kiválásnak kell tulajdonitani; az oroszlán sörénye, a kakas sarkantyúja, a himmadarak éneke és pompás tollazata részben védelmül és fegyverül, részben a párszerzésnél vonzó és kecsegtető ékszerül szolgálnak. A nők ugyanis az erősebb és szebb hímeknek adnak előnyt. Képes-e a párszerzésnél föllépő választás a nemek közti különbséget magyarázni?

a) Darwin azt állitja, hogy átlag a nőstények választanak; valami igaz van benne, de sokkal igazabb, hogy nem választanak, ha az állatországot egyetemességében tekintjük. Az alsóbb állatoknál nincs válogatás s mégis vannak különbségek, — a felsőbb fokú állatoknál a nőstény az erősebbnek hódol, mit is csináljon. A madarak, ezek ugy látszik a legesztetikusabbak: a hímek mutogatják tollaikat s paradiroznak mint egy szinielőadásban a szemlélő nők előtt, — vagy énekükkel törekszenek hóditani; — de ebből szabályt alkotni vagy darwinista következtetéseket vonni, hiú képzelődés. Mutogatja a páva tollait akár a disznó előtt is s okadatolatlan föltevés az, hogy csak a nőkben volna meg az az érzék a szép iránt; — a bájos énekre minden madár fülel; — szép tollai vannak nemcsak a hímeknek de a nőstényeknek is, s a széptollazatú him pávák, fajdtyúkok, kacsáknak a nőstények udvarolnak, s a hímek választanak, eszerint a nőstényeknek kellene szép tollazattal birni.

b) Ha valaki a hímek és nők viszonyairól beszél olyformán, hogy a nőknek vonzalmuk van, előszeretetük van ilyen vagy olyan hiutulajdonságok iránt, — hogy a nő-organismus sajátságai megfelelnek a himszervezet viszonyos sajátságainak, — hogy például a hímek megérzik a nőstények szagát, — hogy a nőstények vonzódnak a szépen éneklő hímek iránt: ezáltal semmit sem magyarázott meg, mert mindenki kérdezheti, hogy hát ezen vonzódások és sajátságok honnan? az ének teremtette meg a vonzódást vagy a vonzódás az éneket? melyik való előbbre? melyik

nevelte a másikát? Ha pedig e vonzódásokról nem mondhatni mást, mint hogy az ivarjellegéhez tartoznak, ugyanezt kell mondani a szinről, a sörényről, a sarkantyúról. A nemzési erő és képesség bizonyára nem keletkezett a létért és nőkért való küzdelemből: épugy nem keletkezett a többi ivari jelleg. Az ivari jellegek a szervezettel adatnak, világos bizonyiték erre a herélés.

c) A «létért való küzdelem» ellen fölhozott nehézségek itt is érvényesek. Mit használ a tollazatban föllépő *apró változat?* Oly *kicsiny-e a nöstények száma*, hogy a kevésbé erős vagy szép himek nem is találnak párt s okvetlenül kipusztulnak? Kiterjed-e az ivari kiválás *mindazon finom rajzokra*, vonalakra, alakokra, satirozásokra, melyeket a madarak és lepkék szárnyain észlelünk? S miért *öröklik* e változatokat a him utódok? s miért halad *a változékonyság* egy és ugyanazon irányban tovább?

d) Mit csinálunk mindazon fajokkal, melyeknél *mindkét nem* szinpompás vagy énekes? ott, azt mondják, a himeken keletkezett ivari kiválás által a sajátság s *azután átszállt a nöstényekre.* S miért nem *szállt át más fajoknál* is? s azon fajoknál, melyeknél átszállt, hogy válogatnak most? Mit csinálunk egyes *növényfajokkal*, melyeknél szintén találunk nemi különbségeket?

Ismét egész erdeje a nehézségeknek, melyek a nemi kiválás bűvös erejét ugyancsak tehetetlennek bizonyitják. Lehet a nemi különbségnek, lehet a nemzési ösztönnek, az általa fokozott élettevékenységnek befolyása egyes fejlődésekre, de nem teremtik meg a sajátságokat, csak kifejlesztik; *a sajátságok az organismus természetében rejlenek;* a nemi különbség maga egy radikális tény, a többi sajátság pedig összefügg vele. Aki a himtollazat pompáját természettudományosan akarja magyarázni: az kutassa fel a szinek chemiáját, fiziologiáját — s ne kezdje esztetikán, melynél fogva: ez vagy az a szép toll azért ilyen, mert ez a nősténynek megtetszett.

sára idéz? Távol legyen ez tőlem. Mert egyrészt Schmitt éppen azt mondja, amit én fennebb bizonyitottam, hogy tudniillik a föltételes feloldozást tartozik a pap megadni az eszméletlen betegnek még akkor is, hogyha rajta a bánat semmi jelét sem konstatálhatja; másrészt pedig én is igazat adok Schmittnek, midőn igy szól: «Allein die Lossprechung ist *ungiltig*, wenn der Kranke kein Zeichen der Reue *mehr* geben konnte, weil dann die Materie des Buszsacramentes fehlt»; vagyis nemcsak magyarul, de magyarán is mondva: Az igy adott feloldozás azonban *érvénytelen* azon esetre, ha a beteg a bánat felinditására *már képtelen* volt; — de erről csak a mindentudó Istennek lehet tudomása.

Fennebbi észrevételeimmel, ugy hiszem, eléggé kitüntettem, hogy igaza van a tudós moralistának, Müllernek, midőn a provisióknál tényked̈ő papnak követendő szabályul odaállitja: „*Quandocunque* Extremam Unctionem moribundo administras, *antea absolutionem sacramentalem eidem impertire non omittas.*“[1]

A DARWINIZMUS.

Irta Dr. PETHŐ.

(Vége.)

A Darwinizmus tarthatlansága bölcseleti alapon.

Tegyük föl, hogy minden alak ugy keletkezett amint Darwin mondja, variabilitás, átöröklés, természeti és ivari kiválás által: mit nyertünk vele? van-e *okmagyarázatunk a szerves világról?* Nincs; ezek az «elvek» semmit sem magyaráznak. Ezek az állitólagos «elvek» csak ismétlik a tényt, — a tény pedig természetesen nem ok, hanem van neki oka: következőleg ezek az elvek is merő semmiségek.

[1] Theol. Mor. L. III. p. 374.

I. A variabilitás nem magyarázat.

Az első elv a *variabilitás elve.* Mi az a variabilitás és pedig *nem eredményében,* hanem *önmagában véve?* Senki se tud róla semmit.

A kérdésre, hogy mi ezen vagy azon változásnak az oka, azt felelik: az az oka, hogy a szerves alak *magában véve változékony.* Fogjuk fel ezt ugy, hogy a változékonyság minden szerves alak lényegében rejtőzik; a változékonyság ez által a szerves alak lényeges eleméül állittatnék fel. Mit nyerünk vele? minő magyarázat támad ebből? A változékonyság vagy teljes határozatlanságot mond minden irányban: s akkor nem tartozhatik a szerves alak lényegéhez, mert minden alak s minden lényeg határozott valami, vagy pedig *bizonyos okoktól függő tüneménysorozatot mond:* s akkor már nem magyarázat s nem is elv, hanem maga is magyarázatra szorul, melyet azon okokban meg is talál.

A változékonyság tehát mint elv, egészen érthetetlen és semmitmondó állitás; — a változékonyság pedig mint tény nem más, mint egyszerü természeti tünemény, mely nem ok, hanem okozat; mert hogy miért változik valamely alak, annak nem az a megfejtése, hogy természete változékony, hanem valami boncztani, vegytani vagy physiologiai oka lesz. A variabilitás nem mondja, hogy mily oknál fogva dudorodik az egyik galamb csőre, — miért nő az állatnak szőre: a variabilitás csak a tényt állitja, hogy igy meg ugy van. Hogy mennyire semmitmondó a változékonyságra, mint világmagyarázó tényezőre való hivatkozás, kitünik azon «tudományos» cselfogásból, melylyel a változékonyság elvének semmitmondóságát palástolgatják. Szerintük az alakokban apró változatok jönnek elő a variabilitás elvénél fogva; ez apró változatok folyton halmozódnak ugyancsak a variabilitás elvénél fogva, mig végre előáll a systematikus uj faj. Ime kész a magyarázat! Mi eszközölte a magyarázatot? a variabilitás. De ez csak csel. A nagy különbséget, mely a

két systematikus species közt fönállt, szétszedték darabkákra, hogy fel ne tűnjék az apró változat föllépése; ezt az apró változatot eléggé gondolták okadatolhatni a variabilitás elvével. De hát, ha a variabilitás az oka az apró változatoknak, mért ne lehetne oka egyszerre az egész nagy különbségnek? Ha a variabilitás képes létrehozni apró ugrásokat, nem volna-e képes létesiteni nagyokat? Nem mondom, hogy teszi: de csak azt állitom, hogy nincs a variabilitás fogalmában, hogy apró ugrások helyett nagy ugrásokban ne változtasson a szerves alakokon. A variabilitás fogalma evvel bizonyosan nem ellenkezik. Már most miféle magyarázata volna az alakok különbözőségének, ha azt mondanók: ez az alak a másikból lett rögtöni, ugrásszerü változás által? Ez semmit sem magyarázna, csak a tényt ismételné: ép ugy semmit sem magyaráz a variabilitás, ha apró változatokra alkalmazzuk.

A természettudománynak a mechanikus okoknál kell maradnia, s akkor fogják látni, hogy belső fejlődési törvény nélkül nem boldogulnak. Igy például, midőn azt mondják, hogy az egyeden mutatkozó változatokat a szülők nemzési szerveiben föllépő változatok által kell magyarázni, — hogy az egyik határozatlan változást ne magyarázzuk más, hasonlóképen határozatlan tényezővel, azt kell föltennünk, hogy a nemzési szervekben föllépő különbözőségnek oka a szervezet anyasejtjeiben, s tovább ismét ezen anyasejtek anyasejtjeiben s végre az egész anyaegyed természetében keresendő. Hogy pedig ez az anyaszervezet eltérőleg változik más hasonló egyedektől, annak oka ismét a megelőző nemzetség sorában keresendő, mig végre odaérünk az illető species kezdetéhez. De ezen fölfogás involválja a tervszerüséget, a belső elv által meghatározott irányt és fejlődést.

Ilyen fejlődés, mely belső szükségszerüséggel megy végbe, fölöslegessé teszi a létért való küzdelem alakokat formáló szerepét. Más szóval lehetetlenné teszi a *darwinizmust*, mely az alakokat *kivülről* határozza meg, mint az esztergályos, a téglás és a pék, — *s nem belülről*, mint az élő természet teszi valamennyi müvében. Éppen azért tagadják

a belülről kiinduló fejlődést, s egy oly variabilitást állitanak fel elvül, mely nem egyéb, mint *mindennemü változatok lehetősége.*

II. Az öröklés nem magyarázat.

A második az *öröklés elve?* Mi az az öröklés? Tudunk-e róla mást, mint azt, hogy a szülőből származik a hozzá hasonló ivadék?

A legalsó fokon a származás *egyszerü oszlás:* a megnőtt, kifejlett moszat két vagy négy részre oszlik; minden részben benn van a moszat egész lényege és szervezete, következőleg minden rész önálló, külön életet kezd. Ha nem is értjük *ez oszlásnak* titkát, de az oszlásban magában okát látjuk annak, hogy az ujonnan előálló két vagy négy moszat miért bir ugyanazon természettel.

Ugyanezt kell mondanunk minden származásról és nemzésről; mindenütt megvan *ez az oszlás;* nem oszlik ugyan részekre az egész test, hanem oszlik *a testnek mintegy veleje, az az eredeti szervező anyag, a plazma,* mely a szülők testét kiépitette, azután megnőtt, azután alkalmas körülmények közt egy-egy rész elválik belőle s önálló kifejlésnek indul; ezt az önálló életet ivadéknak, gyermeknek mondjuk. A származás tehát, a moszatnál épugy mint az állatnál s embernél, nem állna másban, mint hogy a szülői plazmának egy része elválik s növekvését elváltan folytatja.

Igy gondolja ezt különösen Nägeli; de megmagyarázni, ugyan nem magyarázza; főleg ha azon másik kérdésre térünk, hogy mint rejlik a csirasejtben az egész alak. *Chemiai, fiziologiai, mechanikus uton kimutatni az átöröklés okát és menetét* — erre eddig gondolni sem lehet, s a mechanikus magyarázatok, részben tehetetlenek, részben mesék; különösen fantasztikus Darwin pangenezise, mely szerint a csirában benfoglaltatnék a szülő test minden sejtecskéjének magvacskája s a fejlődés egyes stadiumaiban az egyiknek növekvése meginditja a vele rokonnak fejlődését, mig végre előáll az a sor és az a rend, melyben a tömecsek a szülőnek szervezetét képezték.

Mit jelent tehát az öröklés «elve»? Minő magyarázatot ad? *magyarázatot nem ad; csak a tényt ismétli*, hogy élőből élő származik. Ilyen «elvből» ugyancsak nem lehet lehozni azt, hogy a fajból más faj keletkezhetik.

III. A természeti és nemi kiválás nem magyarázat.

A harmadik és negyedik elv: *a természeti és nemi kiválás „elve."* A létért való küzdelem vagy a természetes kiválás elvét igy fejezhetni ki: *ami alkalmas és hasznos, az megmarad.* Ez valami elv-féle; de *nem természettudományos elv.* A természettudományos elvnek ki kellene mutatnia, hogy miért létezik ez, ami alkalmas és hasznos? *nem azért létezik, mert hasznos,* hanem *megmarad igenis azért, mert hasznos* — miután már létezik, megmarad. Ha valaki azt mondja: azért van szemem, mert ez hasznos nekem, — ugy ez czélszerüségi magyarázat, de nem természettudomány; a természettudomány a fiziologiai, chemiai okait keresi a szemképződésének, nem pedig a czélt.

Már pedig a természeti kiválás elve, mely azt mondja, hogy azért létezik valami, mert hasznos, mindig a czélból magyaráz; azért képtelen a természetet kimagyarázni. Miért van hosszu nyaka a zsirafnak? mert különben éhen döglött volna, — miért van gyors lába a nyúlnak? mert különben kipusztitották volna, — miért van bundájuk az állatoknak? mert különben megfagytak volna, — miért van virágja a növénynek? mert különben a rovarok elmaradnak s nincs termékenyitése, stb. Látnivaló, hogy a zsiraf, a nyúl, a medve, a növény kivesznek, *ha* nincs megfelelő alkatuk; de *miért* van olyan alkatuk? ennek a külső körülmény nem adja okát.

Azt mondják, az *alkat a variáció által jött létre.* De hát tudunk-e ez által többet arról az okról; a variáció merő szó és nem nyujt materiális, konkret okságot. Hogy a szőr, a virág, a csigolyák képződtek, annak belső oka van; ezt a belső okot a variabilitás szóval takarják, mert nem ismerik, s következőleg nem magyarázhatják.

De a főbaja a darwinizmusnak az, hogy az oksági magyarázat helyett a *„véletlennek“* juttatja a főszerepet.

a) *Véletlen a variáció föllépése.* A váriációnak nincs határa s nincs iránya. Minden változat lehetséges: tehát ez vagy az az egy nem volt szükséges. Ennek nem kellett jönnie; miért jött? *mert lehetséges volt.*

b) *Véletlen a variáció megmaradása.* A variációk chaotikus tömegéből egynéhánynak megfelelnek a *véletlenül* fönnálló külső körülmények. A találkozás *véletlen.* Miért találkoztak? azért-e, mert lehetséges volt találkozniok? ez nem magyarázat. Egyes esetekben megjárja, ha valaki azt mondja: ez véletlenül történt: de aki egy általános és rendesen visszatérő jelenséget a véletlenből magyaráz, az bizonyára szakitott a természetvizsgálat elveivel. Pedig mennyi a *véletlen* találkozás! *a*) az első variációk és a körülmények, *b*) az egy irányú változatok egymásutánja, *c*) a keresztezés megakadályozása, *d*) a létért való küzdelemben föltételezett számviszonyok.

c) *Véletlen a variáció ismételt föllépése ugyanazon irányban.* A variációnak nincs iránya belülről, mert ez által elfogadnának bizonyos *belső hajlamot, fejlődési törvényt;* nincs iránya kivülről: mert a külső körülmények változók, — mert ugyanazon alakok különböző helyeken és klimák alatt jönnek létre, — mert ha a változatok regula nélkül találkozó kül- és belkörülmények hatásai: akkor általános törvények és a tudomány maga lehetetlenné válik. A darwinizmus szerint minden egyes alak véletlenül variált, ki lesz most már képes, visszafelé haladva a közreműködő tényezők bonyodalmán, kimutatni az alaknak fejlődését? ez ép oly lehetetlen, mint kimutatni a légynek, mely most e lapon mosakodik, szállongásait. Igaz, hogy mi sem birjuk kimutatni az organikus alakok eredetét, és ha állitjuk, hogy Isten teremtette őket, ezt nem a természettudomány nevében teszszük: de *természettudományt hirdetni léptennyomon s amellett variabilitással és természeti kiválással v. i. a „véletlennel“ magyarázni a szerves alakokat,* ez annyit tesz, mint a természettudományt meghamisitani.

Szóval a darwinizmus nem tudomány, mert nem mutatja ki azt, hogy *valaminek igy kell lenni*, hanem csak arról beszél, hogy *igy meg ugy lehetne azt elgondolni*, — nem épül fel azon suppositumon, hogy *az egynemü változatok törvényszerüen képződnek s a variáló egyed megtartja lényeges sajátságait:* hanem előtte *lényeg nincs, a variáció irány- és határtalan, a külső körülmények kifürkészhetlen folyása képezi okát az alakoknak* .... s minden *véletlen.*

IV. A „létért való küzdelem" elvének tehetetlensége.

Az «elv» mint elv semmit sem mond, s azért nem is létezik; de ha föl is vennők létezését, a szerves világ kifejlésében oly irányokra akadunk, melyek ez elv szereplését merő lehetetlenségnek bizonyitják.

Ennek bizonyitására más érvek mellőztével csak a következő syllogismusra szoritkozom. Ha a szerves alakok közt fönnálló különbségeket, melyek a szerves világ formagazdagságát alkotják, a létért való küzdelem állitotta a világba: akkor e különbségeknek mind *hasznosaknak*, sőt föntebbi megjegyzéseim szerint *döntőknek* kellene lenniök a létért való küzdelemben; már pedig éppen ezen különböztető s a szerves világ sokféleségét megalkotó jellegek óriási száma nem hasznos s még kevésbé döntő a létért való küzdelemben: tehát a létért való küzdelem nem magyarázza meg eredetüket. E syllogismus kifogástalan. Megértésére hivjuk vissza emlékezetünkbe, hogy a természet csodaszerü sokféleségét, alakjainak változatosságát a variáló alakokban állitólag a létért való küzdelem teremtette meg; ez megragadja azt a változatot, mely a küzdelemben hasznos s elhanyagol mindent, ami nem hasznos. A szerves lény alkata e fölfogás szerint csakis a hasznosságra van fektetve s a hasznosságból kellene kimagyarázni mindenét. Lehet-e ezt?

Csak néhány tényt hozok fel.

1) Van sok, különböző faji jelleg, melynek semmi funkciója, következőleg semmi haszna nincs, csak alaktani (morfologiai) tekintetben mérvadó; igy a tojáshéj alkata a

strucznál, kauzárnál, melyeknek semmi hasznuk; — igy a csontvarratok nemcsak az emlősök koponyáján vannak, melyeknél azért, mert a szülésnél a fej összeszorulását lehetővé teszik, hasznosak, — de a madarakéén is megvannak, ezek pedig a tojásból való kibuváskor természetesen hasznukat nem veszik. — Mit használ, vajjon fürészelt vagy kerekded a növény levelének széle. — Vannak azonkivül egészen ártalmas és hátrányos szervek, pl. a méh fullánkja. — Ha azonban egyik-másik faji különbséget a hasznosságból kimagyarázni sikerülne, evvel még nem fejtenék meg, a faji jelleget. A faji jelleget nem alkotja egy egyetlen különböztető jel, hanem sokféle eltérés összege: alaktani, boncztani, szövettani, vegytani tekintetben minden species egész erdejét mutatja fel az eltéréseknek. Nincs a növényben szerv, nincs alkatelem, melyben egy faj nem ütne el többé-kevésbé más fajtól s mindez csupa oly tulajdonság, mely a létre nincs befolyással.

Mivel tehát a faji jelleg alaktani tekintetben sokféle eltérések összege, azért a hasznossági elv által kimagyarázni nem lehet; ha lehetne is kimagyarázni egyet-mást, de ez csak egy vonása a faji jelleg bonyolult képének s el nem választható az egyik jellemvonás a másiktól. Hogyan fejleszsze, hogyan alkossa meg a létért való küzdelem a faji jelleg alkatrészeit, talán egyszerre vagy egymás után teremtse elő azokat? egyszerre nem teheti, mert akkor a variabilitásnak több, szerteszéjjel húzó irányban kellene működnie: — egymásután sem fejlesztheti a jelleget képező alkatrészeket; mert föltételezik egymást. Tehát sehogysem. A faji jelleg nem egy toldott-foldott férczmű, hanem egységes természet, ugy csirájában, mint kifejlettségében.

A faji jelleg tehát oly morphologiai és physiologiai tény, melylyel a hasznosság elve nem boldogul.

2) Vannak faji jellegek, melyek csak teljes kifejlettségükben használnak, előbb nem. Tegyük fel, hogy a szerves alak változékonysága létbe hivta a most kifejtett faji jelleg kezdetét, de a létért való küzdelem meg nem ragadhatta e változatokat, mert csak a hasznosságot keresi.

Mit használ pl. a bálna kezdődő halcsontja? hogy kezdődjenek az emlősök tejmirigyei, s mire jó a kezdődő emlő? ezeket más tényezőnek kellett létbe hivnia.

3) Vannak faji jellegek, melyek nem absolute hasznosak, csak hypothetice, v. i. ha más sajátságai megvannak az alaknak, akkor igen hasznosak s megforditva, ez utóbbiak föltételezik az előbbieket. Tehát kölcsönösen feltételezik egymást. Egyik sem előbbrevaló mint a másik; pl: a a kérődzők fogazata és sajátságos alkatu gyomra, a rovarok szivó nyelve és a virágok nektártartója. Mihez fogott itt a létért való küzdelem, a fogazathoz vagy a gyomorhoz? külön-külön nem hasznosak; vagy mindkettőhöz? már pedig Darwin szerint „*a természeti kiválás* (a létért való küzdelem) *csak aprós, átöröklött változások fentartása és összegyüjtögetése által hat.*“ (A fajok eredete I. 122 l.) Mi haszon lehet a gyomor vagy a fogazat változataiból, mig *aprósak?* Találni sok ily kölcsönös, egymást föltételező jelleget, melynek keletkezéséről a természeti kiválás felvilágositást nem adhat.

4) Darwin szerint azért van ragyogó szinü virág, mert ez használ a növénynek; a rovarok ugyanis a nektár miatt, inkább a feltünő virágra szállnak, s igy ezek könnyebben s hatásosabban termékenyittetnek. Tehát a növényen a nektár előbb van meg mint a szines pártalevelek; mert a rovarok a nektárt minden virágon keresik; a csillogó pártalevelek csak arra szolgálnak, hogy inkább látogatják ezt a diszes virágot, mint az igénytelent. — De honnan van a nektár? Darwin szerint a szép pártalevelek miatt; ezek ugyanis sok rovart csaltak a virágra; a rovarok tipegtek, tapogtak, szurkáltak, szivták, mig végre a növény nektárt eresztett. Tehát a virág van a nektár miatt s a nektár van a virág miatt. . . . De hiszen vannak szép virágok nektár nélkül, ... vannak szép szinek a növényeken a virágokon kivül is, miért nincs ott nektár? Miért sárga, miért piros a répa? a retek? mi haszna annak? vagy lehet valami piros haszon nélkül is?

5) Mily óriási feladat lép a hasznosság elve elé, ha nemcsak a faji jelleg magyarázatát, s synthetikus uton annak megalkotását követeljük, hanem ha azután a fajtól a

nemhez, a nemtől a családhoz, az osztályhoz, a rendhez felfelé haladunk s kérjük a programmban megigért közös leszármazás kimutatását a variabilitás s a természeti kiválás v. i. a létért való küzdelem «elveinek» erejében.

Ha már a species jellege nem egyféle különbség által alkottatik meg, hanem sokféle jellegből szövődik; mennyivel inkább kell ezt mondanunk a rendszer felsőbb osztályairól, a nem, a család jellegéről? Hogy fog itt boldogulni a létért való küzdelem? A nem jellege nem különbözik a faj jellegétől abban, hogy *az több, ez kevesebb, — hogy az a méretek nagyobb arányait tünteti fel, ez kisebbeket; hanem a nem jellege egészen más mint a faj jellege.* Egy nemben lehet több faj; de a faj nem lesz nemmé azáltal, hogy több alfajra oszlik. Némelyik ugy gondolja, hogy *a faj* azáltal lesz *nemmé,* hogy *több alfaja támad.* Ez nem áll. A nem jellege egészen más irányt követ. S következőleg a létért való küzdelem nem birja nemmé emelni a fajt, mert a faj és a nem jellege nem képeznek egy sort, melyben a nem jellege feljebb fekszik, s alább van a faji jelleg; a nem jellegét nem szabad csak a faji jelleg folytatásának tekinteni, mintha egyik a másikból apró változatok összegyüjtése által keletkezhetnék.

A szorgalmas kutatás éppen napjainkban folyton fölszinre hozza ezen mély, szerteszéjjel ágazó különbségeket a fajok, nemek, családok, rendek közt: ugy hogy lehetetlen elgondolnunk, mint lehessen a faji jellegeket a létért való küzdelem által magyarázni s a fajokból a nemeket s vissza föl ismét a családokat, osztályokat, rendeket fölfoghatóvá tenni a külső okok által vezetett leszármazás révén.

Darwin maga belátta, hogy sok esetben lehetetlen a hasznossági «elvvel» az alakokat megfejteni; az ötödik angol kiadásban pedig bevallja, hogy kelleténél többet akart kimagyarázni a hasznossági elvből, hogy ezen tul ezt a magyarázati módot az *alkalmazási* jellegekre szoritja, a többit pedig megfejti a *szervezet természete.*

Ezzel elismeri, hogy a szerves alakok származásában más, mély benső tényezők szerepelnek s a létért való küz-

delem csak külső, rostáló, az elterjedést rendező hatalom, mely a tökéletes alakoknak, legyenek azok oroszlánok, gyikok vagy giliszták kegyelmez, a tökéletlent pedig, a mi élni nem képes, minden rend- és rétegben pusztitja.

V. A kölcsönös változás.

A Darwinizmus kézzelfoghatólag mutatja képtelenségét az által, hogy «elveit» oly tényezővel toldozza, mely velük homlokegyenest ellenkezik: ez a «kölcsönös változás elve» (Correlation des Wachsthums):

«Ez elnevezéssel azt szándékozom kifejezni, hogy növése és fejlődése idején az egész szervezet oly szoros összefüggésben áll, hogy a midőn valamelyik részben csekély változások történnek, s ezek aztán a természeti kiválás által összegyüjtetnek; ezáltal más részek is megváltoztatnak. Ez igen nagy fontosságú tárgy . . . (Darwin, A fajok eredete. I. 176 l.) Hogy miért nagy fontosságu e tárgy, annak több oka van, de a legfőbb oka, mely minket különösen érdekel, az, hogy *belső törvényszerüséget, szerves összefüggést* jelez, mely a külső tényezők befolyása alól ki van véve. «Mi tehet feltünőbb, mint a macskáknál a teljes fehér szinnek s a kék szemnek a siketséggel való összefüggése, vagy az, hogy a sárga, fekete és fehéren foltozott szőrüek nőstények, vagy pedig az, hogy a galamboknál a tollal fedett láb külső hüvelykujjai közt bőrhártya van; továbbá, hogy a tojásból kikelt kicsinyeknek több vagy kevesebb pelyhességétől függ a tollazat későbbi szine; valamint a csupasz török ebeknél a szőrzet és fogképződés közt való összefüggés.» (i. m. I. 178 l.) Efféle változásoknak semmi közük a hasznossági elmélethez. Hogy a virág bokrétája élénken szinezett, arra a darwinizmus tud valami hasznossági okot mondani, mert az élénk szin alkalmas a rovarok csalogatására, hogy látogassák a virágot, a rovarok látogatása pedig hasznos a növény megtermékenyitésére. De nem magyarázza meg mindazt a csodálatos szinezést, árnyalatot, sávot, mely a virág rajzát képezi legszebb, legolvadékonyabb átmene-

tekben. Ez már *az alak természetéből folyik.* Efféle összefüggés számtalan van, mi arra kényszerit, hogy a szervezetek természetéhez v. i. a szervezet *belső, fejlődési törvényeihez* forduljunk, — s ott vagyunk a darwinizmus tagadásánál.

A benső, fejlődési törvények elismerése manapság nem valami elszigetelt tünemény. Ez elismerést kierőszakolta a faji jellegek óriási száma, melyeknek semmi hasznuk a létért való küzdelemben, s melyek mégis fajokat, ugynevezett *alaktani* (*morphologiai*) *fajokat* alkotnak. Jeles természettudósok, ha még oly lelkes hivei a leszármazási elméleteknek, elismerik az alaktani fajok létét s eo ipso a benső, fejlődési törvényeket. Ezek közül Nägeli a szervezeteknek progresszsiv kifejlődésre való hajlamáról beszél; Kölliker pedig a szervezetek fejlődési törvényéről. A hasznossági elv tehát nem elég; kell a vak s buja variálásnak egy belső elvből irányt adni s mint emlitettem Darwin is kész a variálison kivül, mely belső, de nem iránytadó elv, következőleg nem is elv, más alakitó hatalmat fölvenni, melyet *kölcsönös változásnak* nevez; azonban Kölliker szerint: «indem sie diess thun, verlassen sie den Boden ihrer Hypothese und stellen sich auf die Seite derer, die ein Entwiklungsgesetz annehmen und innere, in den Organismen selbst liegende Ursachen als Gründe ihrer Umgestaltung aufstellen.»

Mindenütt föltünik szüksége valami belső, alakitó, pozitiv elvnek. Előttünk ez elv a *fejlődési törvény vagy a teremtési tervezet,* mely az anyagot determinálja s a szervezetek typusát, — tágabb vagy szükebb határok közt végzett kitérések, ingadozások megengedésével (ez a variabilitás) — meghatározza. A kitérések, ingadozások határa képezi a variáció keretét. Az alak ugyanis kisebb, nagyobb tökélyénél fogva az általános jellegek határozottsága mellett bizonyos határozatlanságot is mutat. Hogy ez a határozatlanság mekkora: vajjon nem oly nagy-e, hogy sok species később csak válfajnak fog bizonyulni, — azt a haladó tudomány a jövőtől várja. Azonban bármily sürgősen jelentkezzék is a belső, pozitiv elvnek szükségessége, mindazonáltal a természettudósok semmitől sem óvakodnak annyira, mint

hogy ezen belső, pozitiv valamiben teremtési tervre ismerjenek. Szerintük ez nem volna természettudományos magyarázat, mely csakis mechanikus okokat ismer. De hol van az megirva, hogy a mechanikus okok elégségesek a természet kimagyarázására? Hiszen ez a tétel egy takaros «petitio principii»-nak beillik. A kutatás nem szabhat mértéket és határt a természet elé, ha a természetből kell mindent elővennie. Már most a természet elemzése azt mondja, hogy a mechanikus okok elégtelenek: következőleg el kell fogadni más, valóságos, nem mechanikus elvet és okot.

Nägeli ezt a belső elvet «tökéletesedési hajlam»-nak mondja, s a protoplazmába helyezi; van a protoplazmának egyrésze, mely magától fejlik s melyben le van téve minden később beállható fejlődésre való képesség; ez a képesség külső kedvező körülmények közt fölébred s különféle kombinációkban előteremti az alakokat. Nevezhetjük ezt idioplazma elméletnek vagy akárminek, nincs benne más, mint hogy ismétli a tényt: a szervezetekben van képesség a tovább fejlődésre. Ott vagyunk, a hol voltunk, elismerésénél azon valóságnak, hogy a szervezet lényege valami belső elv által van föltételezve, melynél fogva ez a szervezet csirájában ugyanaz, ami majd lesz később, teljes kifejlettségében.

Haeckel a *belső fejlődési törvényt a széneny természetében keresi.*[1] Szerinte az élet nyitja a széneny vegytana. Azért a szerves vegytant sokan a széneny vegytanának hivják, mert a szerves testek és vegyületek képleteiben, a széneny és annak kombinácziói más elemekkel képezik az alapot és mondhatjuk, hogy a szerves vegytanra

[1] «Warum sträubt man sich alsdann (ha t. i. belső fejlődési törvényt fölvesznek) so sehr gegen einen sich durch die Naturgesetzmässigkeit vollziehenden Schöpfungsplan . . .? es ist doch gewiss mehr begreiflich und mit dem Causalprincip im Einklang, dass die Idee, das Bild, seinen Ursprung in demselben intelligenten Wesen hat, welches zugleich der Urheber der Materie und ihrer Kräfte ist, durch welche das Bild Gestalt gewinnt, — als diese Idee einem Thier zu supponiren, welches selbst das Product der materiellen Kräfte nach jenem planmässig schaffenden Princip ist.» (Wigand. Der Darwinism. u. d. Naturf . . . I. 185 l.)

a szénenyomja rá mintegy saját jellegét. A szerves világ a vegytannak 67 vagy ha tetszik több elemei közül kiváltképen a szénenyen épül fel, amire ez elemet proteusi változékonysága, a vegyületekbe aikalmas beilleszthetősége, más elemeknek általa való kiváltási könnyüsége képesiti. Ez annyira igaz, hogy az egész szerves világ a *szénenyre mint alapelemre fektetett teremtésnek tünik föl.*

A szénenynek ez uralkodó szerepe a szerves vegytanban arra inditja a természettudósokat, hogy az élő testeket csak szénenyvegyületeknek, a *protoplasma mozgásait a szénenyen tulajdonságának nézzék*, szóval az élet tüneményeinek megfejtését a szénenyen természetének felderitésétől várják. *Az élet* e szerint a *szénenyen vegyületeinek ép oly természetes sajátsága*, amint hogy más vegyületeknek is megvannak a maguk sajátságaik. Az élő alakok sokfélesége magyarázatát leli a szénenyen kombinációinak jellemző sokaságában, ép ugy az élő alakok fejlődésében nyilvánuló valami — nevezzük azt akár «tökéletesedési hajlamnak,» akár «kifejlődési törvénynek» vagy plane «alaki elvnek» — szerintük nem lesz más, mint a szénenyen vegyületeinek sajátos törvényei.

Tagadhatatlan, hogy első tekintetre megkapó gondolat! Szem előtt tartva az atomismus tanát az elemek egyenértékéről tudjuk, hogy egy alapképletből mintegy őstypusból behelyettesités által egymás után sokféle változatos alakokat — értsd vegyületeket — nyerünk. Az egyenértékü, de különböző természetü elemek vagy vegyületek behelyettesitése által, egyik savból előáll a másik, s mindig följebb és följebb emelhető a vegyületbe belépő alakok száma, ez által a *test természete* folyton változik s egész skáláját alkothatjuk meg a mindig komplikáltabb s egymás nyomában föllépő testeknek. Van ebben valami, a mi tervhez, törvényhez hasonlit.

Példával világosabbá teszem fejtegetésemet. A szénenyen (C) négyértékü. Leköt tehát négy egyértékü atomot vagy atomcsoportozatot. Valamennyi egyértékü atomot lehet más egyenértékü atommal vagy atomcsoportozattal helyette-

siteni. H, OH, CH_3, CO_2H sorban helyettesithetők egymással mint csupa egyértékü atomcsoportok; egy csoportot kiválthatja a másik, C_6H_5 helyébe léphet CO_2H vagy más egyenértékü. Ily helyettesttések által a test más testté változik és összetétele folyton folyvást komplikáltabb lehet. Másrészt azonban meg kell jegyezni, hogy a behelyettesitések nem korláttalan számuak s igy nem lehet mindenből minden, hanem tágabb, szükebb körben ki van már jelölve a lehetséges alakok száma. A testnek más testté való változása behelyettesités által szemlélhető lesz e példában: egy atom Hydrogén helyettesithető Methyl által, melynek képlete C_2H_3. De a Methyl megint magában foglal Hydrogént, melynek egy atomját ismét Methyllel válthatjuk ki. Ily helyettesitések által a hangyasav eczetsavvá, az eczetsav propionsavvá, ez megint vajsavvá változik át.

Az egyszerü vegyületnek helyettesités által komplikált kombinációvá fejlesztése s másrészt ugyancsak ez uton egyik alaknak más alakká való változtatása, — ime, mondják, ez képe annak, mint fejlődik ki az anyasejtből az embryo, mint fejlődik más-más elemek behelyettesitése, a kombinációk más más irányitása által különböző alakokká. *A szervezetek fejlődési törvénye* tehát a *széneny vegyületeinek behelyettesitési törvénye.* Az ősi szervezetek óriási variabilitása magyaráztatik a széneny vegyületek proteusi, változó, ingatag, állhatatlan természetéből; ez a variabilitás töméntelen alakot teremtett, beláthatatlan sorait alkotta a szénenyvegyületek tiszta formáinak, s még nagyobb számát a különféleképen befolyásolt s ép azért rendetlen alakulásoknak.

Két gondolat nyer e fölfogásban alakot; az egyik haladást jelez, a másik hanyatlást; az eredmény tehát az, hogy e fölfogás czélhoz nem vezet, mert az egyik gondolat ledönti azt, a mit a másik épit.

Haladást jelez azon belátás, mely elől a természettudomány sehogysem zárkózhatik el, hogy a *szervezeteket belső, irányitó, meghatározó elv nélkül magyarázni lehetetlen*; hanyatlás áll be ezen felfogásban akkor, midőn ezt a

belső elvet a *szénenyvegyületek természetének* mondják. — Nem; a szénenyvegyületek «természete» nem magyarázza a *szerves alakok, a növények és állatoknak, de még a legtökéletlenebb szervezetnek keletkezését sem.*

Hisz az legvilágosabban éppen a behelyettesités és kiváltás fogalmain mutatható ki. Nemde a szerves testek természete az elemek minőségétől függ; már most meg van-e határozva a behelyettesitési törvény által az elemek minősége s behelyettesitésük sorja, rendje? éppen nem; a behelyettesitési törvény csak annyit kiván, hogy a kombinációk a vegytani egyenértéküség szerint történjenek, de nem határozza meg, hogy az egyenlő értékkel biró elemek és elemcsoportozatok közül *melyik mikor* lépjen a vegyületbe. Pedig ettől a «melyik» s «mikor»-tól függ a typus természete. A behelyettesitési törvénynek semmi beszólása az ellen, vajjon H, OH, CH_3, CO_2H (csupa egyértékü atomcsoport) helyettesittetik-e be; bármelyik lép a Carbonium egy értéke helyébe, a behelyettesitési törvény minden esetben sértetlen marad, jóllehet az alakok közt ég és föld a különbség. Pedig mennyi a kombináció, mennyi a különböző rend és irány éppen a szerves alakok egymásra halmozott s éppen azért nagyon állhatatlan egyensúlyú atomtömegeiben, abban a folytonos egyesülésben és bomlásban, belépésben és kiválásban. Ezen ezer és millió változatu folyamatnak rendező, irányitó elvre van szüksége, mely nem nyujt fizikai erőt, hanem csak meghatározza a folyamatok menetét és sorrendjét! ezt «belső elvnek,» «fejlődési törvénynek,» «lényegnek» hivjuk.

Többen kérdezték már, mit csinál az a «belső elv,» az a «fejlődési törvény,» az a «teremtési terv,» az a «lényeg,» az a «typus,» ha nem ad semmi erőt, miben áll az a neki tulajdonitott determinatio, mely által az anyag fölött uralkodik? E kérdések mutatják, hogy valóban az emberek általában hinni kezdik, hogy nincs a természetnek más ható elve, mint az, mely «lök» vagy «nyom.» Valóban a «belső elv» nem lök s nem nyom: a «belső elv» aktusa nem áll erőkifejtésben. A «belső elv» mintegy belső alakja a lénynek, s valamint

a külső alakja a tárgyaknak, például a cserépé, nem nyujt uj erőt az agyagnak, de meghatározza az egymásra következést, s kifejezést ad az egységnek, mely egységben az agyag tulajdonságai és erői egy czélra irányitvák s azáltal használhatókká lesznek. Ugyanigy kell gondolnunk a belső alakot, a typust, a «belső elvet,» mely a *szervezet természetét meghatározza, a physikai és chemikai tényezők egymásra következésének, ez által összeköttetésének, ez által egy közös czél alá való tartozásának meghatározása által.* E fölfogásban a «belső elv» adja a lényeget, az egységet, a czélt, az érthetőséget, — mindezt minden uj physikai vagy chemiai erő közbekeverése nélkül. Ezek előrebocsátásával igen tanulságos lesz, ha az olvasók itéletére bizom Langenak, a hires materialistának szavait, melyek a szövegben, szem elől tévesztve az eredeti jelentését, talán imponálhatnának is; Lange igy ir: «Wo sich daher auch immer in der Zuhülfenahme eines «Schöpfungsplanes» und ähnlicher Begriffe der Gedanke verbirgt, es könnte aus einer solchen Quelle mitten in den geregelten Lauf der Naturkräfte hinein ein fremdartiger Factor fliessen, (milyen faktor? mechanikus erő? azt senki se állitja; de igenis a «Schöpfungsplan»-ból ered az egésznek alkata, mint ahogy a gép alkata, kerekei, rúdjai, szelepei szóval a belső berendezés ugyancsak nem mozgató gőztől valók,) da befindet man sich nicht mehr auf dem Boden der Naturforschung, sondern einer unklaren Vermengung naturwissenschaftlicher und metaphysischer, oder vielmehr in der Regel theologischer Anschauungen. (Az nem áll; a hajtó erőtől megkülönböztetjük a gépet. A gép lényege bizonyára nem tartozik a theologiához: épugy a növény belső alkata nem magyaráztatik meg a mechanikus erő által.) Jeder Eingriff einer *mystischen Kraft* (!), welcher eine Anzahl von Molecülen aus der Bahn wegnimmt, in welcher sie sich nach den allgemeinen Gesetzen bewegen, um sie gleichsam nach einer Planzeichnung in Reih und Glied zu stellen — jeder derartige Eingriff würde nach naturwissenschaftlicher Betrachtung eine Arbeit leisten, die sich nach *Aequivalenten messen* lässt, während sie doch die *Aequivalentreihe durch-*

bricht, wie ein in eine richtige Gleichung hineingeschneiter Schreibfehler, der das ganze Resultat verdirbt.» (Geschichte des Materialismus. Zweites Buch. Erste Hälfte. 273. old.) Hát a «rend,» az «egymásután» talán csaknem valami lökés vagy nyomás, s azért mégsem mondhatni, hogy «mystische Kraft.»

VI. Az utánzás „elve" (mimicry).

Az «elvek» semmitmondósága jellemzi a Darwinizmus másodrendü tartalékelveit is, melyek közt kiváló helyet foglal el a mimicry v. i. az utánzás. A mimicry meg akarja fejteni azon feltünő hasonlóságot, melynél fogva főleg a rovarok és lepkék közt sok faj annyira hasonlit a föld színéhez, a fák kérgéhez, leveleihez sőt ágaihoz is, — vagy pedig egyes erőtlen és ártalmatlan faj annyira hasonló a mérges fajhoz, hogy a legélesebb szem is csalódik s nem különböztet köztük. E hasonlóság mindenesetre természeti tény, melynek magyarázatát keressük. A létért való küzdelemben tagadhatlanul nagy szerepet játszik ez a hasonlóság, mert védelmet ad, ezer meg ezer veszélyben megóv, amikor a kedvező szinekkel nem biró egyedek sorban elbuknának. A *hasonlóság tehát tény, — hogy ez a hasonlóság oltalmat ad, az is tény;* de hogy *mikép fejlödött ki ez a nagymérvü hasonlóság*, — ez probléma! Vajjon a variáció véletlenül ép ezt a szint hozta elő, melyet azután a létért való küzdelem mint az alakra nézve hasznos jelleget megragadott és tovább fejlesztett, — vagy pedig másképen állt elő a kedvező szin, ez már nem tény, hanem *theoria a probléma megoldására.* Az előbbi mód a mechanikus természetmagyarázat theoriája, mely szerint a kedvező szin lassu *hasonulás* által jött létre, mely *hasonulást semmi belső „fejlödési törvény," hanem csak a véletlen variácio és a hasznossággal számitó létért való küzdelem vezet.* A magyarázat merőben külső tényező által vétetik foganatba, mely szerint a körülmények olyanok, hogy a kedvezően szinezett állat megmarad s utódaira is átszármaztatja a kedvező jelleget magát,

valamint ezen jelleg tovafejlesztését vezető hajlamot, — a kedvezőtlenül szinezett pedig elvész. A kedvező szin eredetére vonatkozólag nem ad más felvilágositást, mint azt, hogy a variálás ezt a szint is előteremtette. Megvan tehát a *kezdet* s megvan a *tovafejlesztési elv is; — belülről működő alaki elvről, a szinezetnek a szerves alak tervével való összefüggéséről* szó sincs.

Azonban megoldja-e a kérdést az ilyen magyarázat? a modern természetbölcselet még e másodrendü jellegekkel sem boldogul. A magyarázat *egy ismeretlennel kezdődik, melyről felvilágitást nem kapunk.* Mondom, hogy ismeretlennel kezdődik a magyarázat, mert nem ad semminemü feleletet azon kérdésre, honnan a kedvező szin fellépése? Azt kell mondani, hogy miután *a variácio mint elv* általános *változékonyságot*, tehát *határozatlanságot*, tehát *formaliter semmit* mond, nem lehet tőle várni, hogy okát adja egy tüneménynek; hogyha pedig a föllépő szinnek okául physikai vagy chemiai erőket hoznak fel, akkor ez erők, s ezeknek a lényeggel való szoros egysége, tehát az alaki elvtől való függése fogják magyarázni a kedvező szin föllépését. Ez a magyarázat pedig már nem a variációból, hanem egészen más elvből folyik. Azért mondjuk mi mindig, hogy a variációval magyarázni valamit annyit tesz, mint kijelenteni róla, hogy *véletlenül* történt. Ha pedig azt mondják, hogy a véletlen csak reánk nézve véletlen, mert a tárgyi rendben határozott physikai, chemiai vagy physiologiai oknak ismét van oka vagy közvetlenül vagy közvetve a typus lényegében, amely lényeg, miután magában véve többé-kevésbbé meghatározott valami, meghatározott irányokba is fogja terelni a változatokat: helyesen beszélnek; csakhogy az ilyen *változás és változékonyság irányát kisebb-nagyobb megszoritással a typus lényege,* a szervezet természete határozza meg, mi semmikép sem azonositható a modern világmagyarázat *határozatlan hajlamával és képességével a variálásra.* Igaz marad tehát előbbi állitásom, hogy a variációval magyarázni valamit, annyit tesz, mint kijelenteni róla, hogy véletlenül történt. Szokás e logikátlan állitás leplezésére

fölhozni azt, hogy millió és millió változat közül ez is csak ugy állt egyszer valamikor elő, mint a többi, s hogy ép azért nem igényelhetünk számára nagyobb okadatolást, mint a többiére. Azonban ez helytelen és fölös szóbeszéd; mert a véletlen esetlegessége semmivel sem hozatik a felfogáshoz közelebb azáltal, hogy állitjuk, van még sok más millió ép ilyen okadatolatlan változat.

De a probléma megfejtése nemcsak egy, *de több ismeretlent* is tüntet fel, melyekben még világosabban lép föl az alaki elv hiánya. Ugyanis alaki elv nélkül sehogysem képződhetik az a szembeszökő hasonlóság, még azon esetben sem, ha megengedjük, hogy a kedvező szin kezdetleges, durva állapotban került a variácio által valamikép fölszinre. A szembeszökő hasonlóság nem képződhetett sem rögtöni föllépésben egyszerre, sem folytonos, lassu hasonulás utján; tehát sehogysem képződött. Nem képződhetett rögtöni föllépésben, mert a mimicry tárgyát képző szinezetek, árnyalatok, vonások és rajzok oly változatosak és bonyolultak, hogy véletlenül és rögtön ilyesmi elő nem állhat, belső czél és tervszerüség, más szóval alaki elv nélkül. Véletlenül és esetleg ez apró vonalkák és alakocskák, e szinváltozatok sohasem állhatnának ugy össze, hogy a mimicry csalódásig hasonló képeit adják. Ehhez annyi véletlen kell s annyi esetlegesség, hogy a valószinüség törtjének nevezője véget nem érne, oly hosszúra nyúlnék.

Ép oly kevéssé állhat elő a szembeszökő hasonlóság lassú folytonos hasonulás által; mert a lassú variálás csak kis változatokat hozhat elő, a kis változatok pedig nem hasznosak, s következőleg nem képezhetik tárgyát a természeti kiválásnak, más szóval a létért való küzdelemnek. A kis változatok nem hasznosak, mert a rajz csak egészében csal, apró kis kezdeményezések az üldözőt el nem terelhetik. Ez által már gyökerében kivesz a mimicry lassú variálás által való magyarázata; mivel a lassú változás nem hasznos, nem képezheti tárgyát a természeti kiválásnak. Nem is emlitem az időt, mely e kép létrejöttére szükséges volna; hiszen miattunk a tudomány fölvehet bármily hosszú időszakokat, csak maga meg

ne bánja. Megbánhatja pedig mindjárt itt e kérdésben; — mert ha egyrészt szivesen húzná ki akár millió évre az időszakot, mely alatt a mimicry zavartalanul s kényelmesen működhetik; de másrészt tekintetbe kell vennie, hogy az időn kivül más is kell a rajz létrejöttéhez: hogy ugyanazon időszakban a klimatikus viszonyok, a növényzet, az üldözők és az utánzott alakok is átlag állandóak maradjanak és ne kezdjék meg szintén az általános variációt. S lehetnek-e ez időszakok oly túlságosan hosszúak, mikor a variálás a szerves természet alaptüneményét képezi?

Tagadhatatlan, hogy e nehézségekkel szemben csak egy kibúvója van az alaki elvet nem ismerő természetmagyarázatnak; fölteszi, hogy a most hasonló alakok közt mindig volt bizonyos kezdetleges hasonlóság, hogy az állat takaróján, legalább nagyjából már létezett a rajz, melyből azután előálltak a finomabb vonások és árnyalatok. — Tovább a variálás s a létért való küzdelem sarkai közt forgó természetmagyarázat nem mehet. De e végső megerőltetésében annál győzelmesebben emeli föl az alaki elv igényeit.

Ugyanis e föltevésre először azt mondjuk: gratis asseritur, gratis negatur, mert azt sok esetben nem tudják, hogy megvolt-e már az a rajz legalább nagyjában. Másodszor azt mondjuk: simpliciter nego. Határozottan tudjuk ugyanis, hogy a mimicry oly fajoknál jelentkezik legfeltünőbben, melyek egészen elütnek a hozzájuk közel álló fajoktól s nagyon távol eső fajokat utánoznak. Darwin is említ ily mimicry-eseteket; ezeknél nem volt semminemü, még durva hasonlóság sem. A hol pedig megvan a durva hasonlóság, mint például némely hernyók és a föld vagy fakéreg szinei közt, ezeknél oly arányos hullámvonások és pettyek találhatók, miket a mimicry sehogysem fejthet meg.

Azonban ezek tárgyi nehézségek; a fősúly az oksági nehézségeken fekszik. Elveket, okokat keresünk s nem találunk. Az első nehézség az, hogy az utánzás kezdetét véletlenül előálló hasonlóságokba fektetik. A hasonlóság kezdete tahát egészen okadatolatlan és ismeretlen, mely sem a külső

tényezőkben, sem az általános, belső variálási képességben elégséges okkal nem bir. Azon kérdésre, hogy honnan a kedvező hasonlóság, azt felelik, hogy előállt, v. i. a tény magyarázatául fölhozzák magát a tényt. A második nehézség az, hogy megengedve a hasonlóság kezdetét: mikép fejlődött ki a sokszor sokféleképen bonyolult hasonlóság ugy a szinben és a rajzban, mint az alakban? erre azt felelik, hogy a mintaképhez hasonuló állatsorok közt találkozott egyik másik, mely ugy alkalmazkodott a sokféle hasonulási folyamat közt az eredeti mintához, hogy azon arányban, melyben ez, változott maga is, s igy ha millió egyed el is veszett, találkozott legalább néhány, melynél az alkalmazkodási képesség a változó mintát ugy a hogy követhette. Mi által magyarázza tehát a fejlődő hasonulást? azáltal, hogy állitja és folyton ismétli, hogy bizonyos sorok oly kedvezően alkalmazkodtak, hogy a sokoldalú változásnak is megmaradhattak nyomai. Ismét csak a tényt ismétli!

Ellenben ha a *belső elvet, a fejlődési törvényt* behozzuk, megtaláljuk okát nemcsak a hasonlóságnak, hanem, *a mit bizonyos határok közt mi is megengedünk, a hasonulásnak.* — Szerintünk is van hasonulási folyamat az alakok közt. Van ugyanis a szervezetnek a törzsalakokban bizonyos kereten belül *hajlékonysága, képessége az alkalmazkodásra és a változásra.* Ez a hajlékonyság, ez az alkalmazkodás és változás azonban nem Darwin határozatlan variabilitása, hanem a szervezet határozza meg természetének, belső alaki elvének megfelelőleg az irányokat, melyekben az alak előre mozoghat; ez irányok már a typus tervezetében meg vannak határozva, a létért való küzdelem, a külvilág legfölebb megindithatja a csirában már meghatározott fejlődést.

Ekkép a mimicry is a belső elvre tereli a búvár figyelmét, s kényszerit, hogy *fő okát* az utánzásnak *belső fejlődési törvényekben keressük.* A külső tényezők lehetnek másodrendü, szereplő okok, melyeknek ugy is tért nyitunk, a mint hogy a *fokozatos hasonulást* is elfogadjuk részben, csak belső alaki elvet támasztunk alája.

Különben a mimicry csak specialis esetetét képezi a

határozatlan variabilitás- és alkalmazkodásból mint elvekből kiinduló természetmagyarázatnak. Kimutattam már, hogy mint elveknek semmi jelentésük sincs, s ha mint tényeket szemléljük, akkor mögöttük áll az *alak természetét* meghatározó s magát a *varibilitást és alkalmazkodást* intéző *alaki elv, a causa formalis.*

Tehát a belső, positiv tényezőkben szenved hiányt a modern természettudomány, még pedig pótolhatatlant; mert elveti az első, belső, a természetet jellemző s meghatározó őkot; ha ez megvan, akkor a többi tényezőre nézve csak annyiban lesz véleményeltérés, a mennyiben többet vagy kevesebbet tulajdonitunk nekik. Ezek után a létért való küzdelem, melyet hasznossági vagy alkalmazkodási elvnek nevezhetünk, — mert mind ez a név egyet jelent, — előttünk is hatalmas tényező marad, mely az alakok fejlődését sürgeti s némileg igazgatja, az élet elosztását a földön szabályozza, több tekintetben a szervezetek közt az egyensúlyt föntartja, de a mennyiben az *alkalmazkodási képességet minden fejlődés magyarázatául szerepeltetik,* annyiban csak a fejlődés tényét ismétlik s valóságos petitio principii esik meg rajtuk.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Timotheus. Briefe an einen jungen Theologen. Von Dr. Franz Hettinger. Mit Approb. d. hochw. Erzbischofs v. Freiburg i. B. Herder, 1890. 8° 550 l. Ára 4 Mk.

Rég vár már ez a könyv recensióra, de nem közölhettük ezt a recensiót addig, mig ujra meg ujra át nem néztük annak a «Timotheus»-nak tartalmas, jelesnél jelesb fejezeteit. S ez hosszadalmas, de egyszersmind — megvallani — élvezetes foglalkozás volt.

Kindern) nach der Beicht noch etwas ein, so dürfen sie, *wenn sie nicht ganz genau wissen, dasz* das Vergessene eine schwere Sünde ist, ruhig zur h. Kommunion gehen . . . » Akár volt halálos bün, akár nem, amit az ember a szent gyónásban önhibáján kivül megvallani elfelejtett: mehet «ruhig zur h. Kommunion.» Hiszen a 628. lap helyesen mondja: «Hat man in der letzten Beicht eine schwere Sünde vergessen und *ohne Schuld* ausgelassen, so war *die Beicht gültig* . . .“

Spuller Gyula.

Die Sprachkunde und die Missionen. Ein Beitrag zur Charakteristik der älteren kath. Missionsthätigkeit. (1500—1800.) *Von J. Dahlmann S. J. Freiburg. Herder.* 1891. 8-r. 128 l. Ára 1.70 Mk.

Dahlmann e müvében azon kérdéssel foglalkozik: mit köszön a nyelvtudomány a kath. missióknak? Oly kérdés ez, melylyel szemben hál' Istennek, most már nincs elfogultság. A müvelt, indifferens világ is azt hirdeti, amit Müller Miksa, a hires oxfordi nyelvtudós mondott: «a missionáriusok serege, mely a földet ellepi, legczélszerübb gépezetnek bizonyul a különféle, tudományos ismeretek összegyüjtésére. Önök, missionáriusok, vannak hivatva arra, hogy a tudomány úttörői legyenek.» A legujabb korban «akár az «amerikanisták» akár az «orientalisták,» akár más barbárnevezetü, de a modern tudomány szinvonalán álló társulatok gyülései nagy elismeréssel szólnak a missionáriusok nyelvtudományi dolgozatairól s az általok elért eredményekről. E divat hatása alatt a bibliothekák és archivumok porlepte lim-lomjából előhozzák a mult s a 17-dik századbeli hithirdetők kiadatlan kéziratait s az elfogult «fölvilágosodás»-nak, mely mindezt ignorálni iparkodott, nem igen kecses bókokkal szolgálnak. A kath. missionáriusok a pogány világ összes nyelveinek tanulmányozásában elsőrangu érdemmel birnak; igaz, hogy ez náluk csak eszköz és nem czél; —

de ha a tanulmányozást valóban siker koszoruzza, ezen a szándék semmit sem fog változtatni.

A szerző csakis a kath. missiókról szól; ezzel azonban nem akar elzárkózni a protestáns missionáriusok nyelvészeti érdemei elől. Morrison, Medhurst, Hardi valóban sokat értek el. Érdekes Morrisonnak ötlete, aki a missiók előmozditására általános filologiai társulatot akart alapitani «Universal philological Society» a missiók fölsegélyezésére!... igy lehetne alapitani «földrajzi,» «embertani,» «ethnologiai,» «kereskedelmi» társulatokat a missók emelésére. E társulatok bő kárpótlást találnának áldozataikért a missiókból rájuk háruló s részletes czéljaiknak szolgáló haszonban. A missiókra szükséges szellemet, önfeláldozást semminemü társulat pénze sem teremtheti elő, de méltányos, hogy a missióknak «szellemi» törtetését a társulatok legalább segitsék.

A kath. missiók üdvös befolyása a nyelvészetre oly nagy, — a grammatikába, lexiconokba, forditásokba merülő tanulmányozás oly mély, hogy azt bizony kimeritőleg méltatni, egyrészt lelketölő másrészt a nagy közönség számára hálátlan munka volna; de úgy, amint azt a szerző teszi, azon határok közt s azon általánosságban s a fölös részletezés untató hosszadalmasságának elkerülésével, müve a nagy közönségnek való. Sorba veszi Indiát, Chinát, Japánt és Amerikát, — ez utóbbi hosszu fejezet tulságos sok nyelvre és nyelvjárásra terjeszkedik. Legérdekesebb a chinai nyelvészetnek a missiókhoz való viszonya, s ezeknek a «sinologiára» gyakorolt befolyása. Számtalan apró, történelmi adatot találunk a fejezetekbe beleszőve; — a nyomdák felállitása, a nyomtatványok minősége, a kéziratok sorsa, a könyvtárak alapitása és szaporodása élénk világot vet a missiók nyomában járó müvelődésre. A mult század barbarizmusa, mely a szabadkőmivesség kegyetlen zsarnokoskodásával az amerikai missiókat tönkre tette, — ugyanakkor az összes müvelődésre mérte halálos csapásait; protestáns utazók könnytől ázó leirásai, melyek a helyszinén, az elhagyott épületek penészszagának, a könyvektől megfosztott hosszu, üres állványoknak, — s a kéziratok foszlányaiért

patkányokkal, skorpiók és százlábukkal folytatott harczoknak benyomásai alatt irattak: adnak, gyanusithatlan fogalmat a pusztulásról s azon károkról, melyek a «fölvilágosult» szabadkőmivesség gyülölete révén a kereszténység ellen, — a tudományra hárultak.

Valóban «veritas liberabit vos»; még az olyan tökéletlen s vagy tán jobban mondva, befejezetlen «veritas» is, milyen az emberi tudomány részletekre ereszkedő elágazása. Ily müvek, milyen az itt ismertetett, utat nyitnak a tudós, magas körök nézeteinek a missiókról, méltányos jóakaratot öntenek a nagy közönségbe fejlődésük iránt. Az ember elismeréssel adózik azon fölemelkedettségnek, azon elfogulatlanságnak, melylyel a missiókról az épen nem katholikus tudósok is beszélnek. «Mielőtt a «*barbár*» szó helyére,» ugymond Müller Miksa, «a «*testvér*» szót ültették, mielőtt a népek mind azt a jogot kivivták, hogy egy nemzetség tagjaiul, egy család gyermekeiül tekintessenek: addig hiába keressük a nyelvtudomány kezdetét. E változást a kereszténység eszközölte . . . A kereszténység leszakitotta a választófalakat a zsidó és pogány, a görög és barbár, a fehér és a fekete közt . . . Kereszténység nélkül nyelvtudomány nem keletkezhetett volna.»

Haladjunk igy tovább. A valódi tudomány méltányos érzületre, kölcsönös becsülésre vezet. Törjön magának utat az igazság! Az Isten szelleme termékenységének sajátos jellegeit mindenre rásüti, ami hatáskörébe kerül, — népre, müveltségre, haladásra, melyek nemesitésének hathatós és boldogitó tényezője, — s a nyelvre is, melyről az mondatik, hogy «Spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia, *scientiam habet vocis.*»

Dr. Pethő.

A Palásthyak. Kiadja Palásthy Pál sareptai fölszentelt püspök, esztergomi kanonok. II. kötet. 646 lap. Nyomatott a „Hunyady Mátyás» intézetben Budapesten.

SZENT ALAJOS.

1591—1891.

Irta: Dr. PETHŐ.

Ez évben a kath. ifjuság egy háromszázados sírhoz zarándokol, hogy e sírnál a tiszta erkölcs halhatatlanságát ünnepelje. E sír a római sz. birodalom egyik herczegének sírja, mely 23 éves életre boritotta a halál éjét.

Lehet-e lesujtóbb valami, mint egy nagyreményű ifju sírján a felirat: élt 23 évet? Ez a három szó fölér egy tragoediával! A halál bizonyára megakasztotta hóditó futását, — kioltotta csillagát, — s tört remények néma-játékával ünnepli a füstbe oszlott törekvések emlékét.

De itt nincs ugy! Hisz ez nem is sír; nem sír ez a márványból emelt trón, melyet oltárnak hivnak ott a római s. Ignazio templomban, — nem koporsó ez a lapis lazuliból faragott dombormű, — nem sötét myrtus-lombok a csavart oszlopok csigavonalaiban fölkúszó aranyos érczrepkény; — nem letünés, nem enyészet annak a 23 éves életnek kialvása: mindez, ha nem álom, hát apotheosis!

Szent Alajos csak azért halt meg az ifjuság tavaszán, hogy a későbbi korok emlékezete benne mindig az ifjut lássa, — kiemelkedett kedves, vonzó alakja az idő folyamából, hogy ez emésztő ár le ne törülje a castiglionei liliom havát, hogy szine ne fakuljon, gyengédsége meg ne kérgesedjék, — hogy mindig benn álljon az ifjuság azon termékeny üdeségében, mely oly illatos, oly jótevő, mint

az az ezüstös párázat, melyet a tavaszi hajnal lenget a virágos mezőkön! Lám mily csodálatos ez! Háromszáz év óta nem vénült, — háromszáz év le nem szitálta róla a szüzi ifjuság leheletszerü himporát, — Alajos folyton az ifjuság élén áll s állni fog, mert hiszen megöregedni, elhervadni, elvirágozni csak az időben lehet; ami az idő folyamából kimered, az le nem törik, el nem kopik. Alajos tehát egy virágában megörökitett ifjuság, — folytonos tavasz, melyre nem jön nyár, sem ősz, sem tél, — hervadatlan virágzás: s mint ilyen mindig az ifjuságé marad; — hivatása a ker. ifjuság élén állni s erényei illatával az ifju lelkeket maga után vonni.

Sz. Alajos sírját nem ékitheti egy megrepedt oszlop, — nem egy megtört virágszál, — nem egy felhőbe rejtőző csillagzat, — nem merenghet sírján korai halált sirató bánat, — nem tört reményekkel vivódó anyai sziv; nem, — hiszen futása teljes, pályája czélhoz ért, *élete a legnagyobb, s legeszményibb feladatok egyikét oldotta meg!*

Mi az a feladat?

Megfelel rá a ker. ifjuság lelkesülése, — megfelel az ifju szivekben ébredő nemes elhatározások, szüzies vágyódások, liliom-illatú áldozatok csendes symphoniája, mely leggyengédebb Istendicséretként egyesül a két orgona búgásával s a három énekkar harsogásával, melyek San Ignazio hatalmas boltivei alatt minden év junius 21-én öntudatunkra hozzák Alajos hivatását és feladatát; e hivatás: *vezetni az ifjuságot!*

Föl a tiszta erkölcs tövises, de rózsás ösvényeire vonzani az ifjuságot .... ime sz. Alajos hivatása!

E hivatással járja be 300 év óta a világot. Azon mélyen megrenditő ünnep óta, midőn 1604-ben először került képe a castiglionei társas káptalan templomának oltárára s az első imádkozó, ki leborult előtte, az öreg grófné, Donna Mártha, Alajos

édes anyja volt; azon lelkes ifjuságí ünnep óta, midőn Bresciában, Castiglione egyházmegyéjének püspöki városában először csődült az ifjuság sz. Alajos képéhez, hogy hallja az ifju Ottavio Spinola lelkesitő beszédét, ki ugy belemelegedett a szent ifju életének dicsőitésébe, hogy ő maga is mindjárt Jézus társaságába lépett: azóta Alajos neve jelszó lett, mely magában foglalja a férfikorra, az élethivatásra készülő nemzedék összes erényeit, — azóta Alajos vezér lett, azon folytonos „ascensio" élén, melylyel egy tiszta, életképes ifjuság megvigasztalja a vénülő világot, hogy ne essék kétségbe a jövő iránt: van még tiszta erkölcs, melyből életkedvet merit a serdülő ifjuság, — melylyel a férfikor termékeny működésének mezejére kiván lépni, — van ideális törekvés, mely az életet Isten nagyobb dicsőségére s az emberek boldogitására szenteli.

E nagy feladatot csak egy jámbor, tiszta erkölcsü, munkás, eszményekért s áldozatokért lelkesülő ifjuság képes megoldani. Az ifjukor e feladatát fényesen oldotta meg sz. Alajos; azért a vallásos nevelés s maga az egyház sietett lefoglalni sz. Alajost az ifjuság számára s viszont az ifjuságot szent Alajos számára, — az ifjuság érzelmeit, buzdulását, rügybe, virágba menni kivánkozó hajlamait sz. Alajos áhitatának, tisztaságának, eszményekért való lelkesülésének utánzására. E czélt szolgálja sz. Alajos tisztelete. A szentnek tiszteletére megünnepeltetni szokott hat vasárnap, — az életét, csodáit dicsőitő irodalom, — különösen Jézus társaságának buzgalma és befolyása Alajost oly magasra emelték az oltárok, kápolnák, templomok fényében, s oly lágy és erőteljes hatalommá varázsolták az ifjuság szivében, hogy a 17-dik s 18-dik században az ifjuság sz. Alajosé, s Alajos az ifjuságé volt, vagy ha ez túlzásnak tetszenék, — mert ki volna képes megfékezni azt a háborgó s hajótörésekről hirhedt tengert, az ifjusá-

got? — legalább azt mondhatjuk, hogy mentő s védő szellemként lebegett fölötte és sugalmazta nemes és eszményi törekvéseit.

Szent Alajos alakja élénkebb szinekben s vakitóbb pompában tünik fel ujra ez idén lelkünk előtt; világraszóló hivatása a háromszázados évforduló lendületes ünneplésében nyomatékosabb hangoztatást követel, s meg vagyunk győződve, hogy a dicsőités, az elismerés, a hódolat és segélykérés e kiáltását, melyben zaklatott, vágyódó s aggódó szivünk érzelmeit, — hasonlóan a biztositó-szelep éles, megfélemlitő fölsikoltásához — világgá eresztjük, visszhangoztatni fogják a mai kor közerkölcsiségének roncsolt falai, a hajdan virágzó szüzesség kopársága, az ideális törekvések dómjainak beszakadt ivei, az ősi erőtelj szú- és hernyó-ette lombtalan erdeje. S a visszhangból megértjük a siró vágyódást: bár lenne Alajos ismét az ifjuság lelkesitő eszménye s bár éledne föl ifjuságunk e nagy búcsújáraton, melyet emlékéhez vezetünk.

Mily vonásokban lép elénk e régi emlék? Mily vonásokat domboritsunk ki a feledés ködfátyolába burkolt életből?

A szentek mind naiv óriások; igy mondja ezt egy szellemes franczia iró, kinek tekintélyével akarunk takarózni, midőn e szavakat thémánkúl veszszük. Egyesül bennük a csodálatos az érzelmessel, az egyszerü a a fönségessel; megvan bennük a feledett nemzedékek epikus nagysága; gyermekdedek mint a gyermekek, — erősek mint az óriások. Aki a szentekről kicsinyt és erőtlent tud gondolni, az saját törpeségét és erőtlenségét ruházza oly alakokra, melyekről fogalma sincs.

Sz. Alajos is szent, tehát sz. Alajos is egy naiv óriás! Homérnak görög hősei, az erőnek és az emberinek ezen megjelenitései mind naivok, sirni tudnak,

félni tudnak, — de amellett oly erősek, hogy a harczi zajt túlorditó Aresnek is meggyül velük a baja. Sz. Alajosban a leggyengédebb tisztaság, mely oly üde, mint egy kipiruló gyermekarcz, egyesül páratlan akaraterővel, — ime az elfelejtett nemzedékek epikus nagysága. Sz. Alajost némelyek gyenge, beteges kedélyü, fonnyadt gondolkozásu, szégyenlős ifjunak tartják; miért? mert szemérmes volt, mert szemeit lesütötte, mert féltékenyen őrizte tisztaságát; pedig hát ez csupa erő, csupa törekvés, csupa bensőség és lelki mélység. Nem gyönge ő, nem gyermek ő, de igenis gyermekded; szóval naiv óriás; oly gyermeki, hogy fél az árnyéktól is s oly erős, hogy nem fél a legnagyobb áldozattól sem. Szent Alajos egy radikális jellem. Ha Renan a prófétákban és apostolokban a socialdemokraták elszántságára ismer, — hogy ily modern összehasonlitást koczkáztassunk: amint azok a semmiségbe törnek, ugy Alajos az égbe tört; hajlithatlan volt, — elveivel, szüleivel, világi nagyságával, örökkévalóságával leszámolt .... juvenis fortissimus.

Szent Alajosnak első, őt jellemző erényéről a liliom beszél. Minden ifju sziv egyet gondol, midőn általában bünről van szó; egyet s ugyanazt, midőn erényről van szó; a tisztaság s a tisztátlanság az ifju életnek tavasza és tele, napja és éje, disze és tönkje. Szent Alajos az ő liliomával az ifju szivek erényének s hajótöréseinek irányát jelzi. Sz. Alajosnak már a természettől rendkivül finom érzéke volt a tisztaság s a szemérem iránt. De hisz ez a fiatal, Istent szerető lélekben magának az egész belső értéknek s életnek virága. Erényt szeretni, büntől félni fiatal korban: egybeesik a tiszta élettel. Mert lehet-e későbbi virágzás és fejlődés a lelkiismeret gyengédsége nélkül? lehet-e tavasz szivárványos, érintetlen harmatcseppek nélkül? lehet-e tiszta, felhőtlen égen napkelte, hajnalpir nélkül? ... ime az erény keltének

pirja a szemérem pirja; ez környezi a fölkelő, a kigyulladó tüzet, — ez jósol világosságot és meleget.

Az a finom érzékü lélek már a gyermekkor játékaiban is nyilvánult; midőn „zálogot“ játszottak, méltatlankodva utasitja vissza a pajtások követelését, hogy csókolja meg egy leány árnyékát. — Midőn a florenczi udvarnál Eleonora, a későbbi mantuai herczegné s Mária, az egykori franczia királyné gyermekbálokat rendeztek, sohasem vehették rá a 10—11 éves Alajost, hogy velük tánczoljon. Hisz abban a fiuban már oly sziv élt, mely csakhamar kivirágzott szüzességi fogadalmában. Ez időtől fogva megkettőztette őrködését érzékei fölött, érzelmei s hajlamai fölött, — oly szigoru eszközökhöz nyúlt, amilyenek a leghevesebb kisértetek ellen valók, — vérig ostorozta magát, — sarkantyú pengékből vezeklő övet füzött magának össze, — edzette magát, — hideg kőpadlón térdelt órahosszat, mig a fagy átjárta, — keze, lába el volt fagyva, — meleget nem türt szobájában.

Különösen szemeire vigyázott Alajos, — ezeken át gyujtja meg az ördög az érzéki vágyat. Amióta oly kizárólag a sz. Szűznek szentelte magát, azóta alig emelte asszonyra szemét. Mária spanyol királynét, ki előtt Jakab koronaherczeg kiséretében mindennap megjelent, csak egyszer látta, de akkor is oly keveset nézett arczába, hogy saját vallomása szerint rá nem ismerne, ha találkoznának.

Sz. Alajos szüzességi elhatározásában rendületlenül állt, s kifejezte jellemén, elvein, viselkedésén, föllépésén a gyermekded tisztaság óriási erejét. Elszánt volt, rettenthetlen volt, mert nincs harcziasabb erény mint a tisztaság. A tisztaság harczból él, — békét nem ismer. A tisztaság jellemeket nevel, melyeknek az önmeggyőzés volt bölcsődaluk. A tisztaság oly akaraterőt ébreszt, mely még az álmodó képzeletet is megfegyelmezi. Szóval a tisztaság ké-

pezi virágát a férfikor gyümölcsöthozó termékenységének. — A tisztátlanság puhává s pulyává tesz, erőtlenit és sírját ássa az erkölcsi erőnek és önállóságnak, — a tisztátlanság megőrli a komoly törekvést s a tanulási vágyat. Mily hatalmas tőke a küzdelmes életre . . . a sértetlenül átélt ifjuság!

Ha ilyen volna a mai fiatalság, kellene e más a világnak? Az emberiség uj hajnala hasadna ránk vele!

De hol az az ifjuság, mely a mennybe tör? hol az ifju szivek azon „ascensió"-ja, mely az erkölcs, a szüzi élet erejére alkalmazná a Gonzágák jelmondatát: Fides-Olympus?

A „Historisch-politische Blätter" 103-dik füzetében olvassuk: „Oroszországban szép, fiatal leányok, gazdag családjaikat elhagyják, — szakitanak finom élvezetdús életükkel, — eltünnek, . . . s távol vidékeken rongyos, piszkos koldusok társaságában bolyongnak, kiket a nép szenteknek tart. Szakitsunk ezzel a vén, rothadó világgal — ez az ő felfogásuk —, melyen már senki sem segit, mely az enyészetbe, a semmiségbe siet." 134. l.

A világ undorodik önmagától; az emberi sziv teleszivta magát édes méreggel, — a gyönyör mámoros injekciói által fölemésztette erőit, látja, hogy nyomorult és utálatos. — Az emberi sziv ugyan még mindig él, s halálharczot vív benne a kétségbeesett erkölcs az erkölcstelenséggel, — az emberi az állatival. De e harczok ép e korban átlag az erkölcs vereségével vivatnak, liliomos zászlajuk inog s porba hajlik. Oly korban, midőn az irodalom a 19. század izlése szerint kivirágzott s virágul egy nagy fekélyt hajtott, melynek czime is — la bête humaine — az emberről s emberiről, a szép- és nemesről való eszmék hajótörését jelzi: az ember érett lett arra, hogy mint a rákfenétől fölemésztett arczu ember megutálja önmagát. — A föld szomjas.... a szenvedély kiégette, ... a világ büzhödt, keres tiszta, éltető légáramot

. . . . De utálatból meg nem él, neki szeretnie kell; az utálat ugyan szintén szeretetből való, de ragyogó eszmék nélkül, az utálat csak haldokló szeretet ; — a sopánkodás szintén vágy, de remény nélkül, inkább a pusztában elhaló vészkiáltás végső foszlánya. — Haldoklásból, undorból, panaszból, — életet varázsolni nem lehet. Szárnyszegetten az emberiség „ascensióját" előkésziteni, — fuldokló nyögéssel buzdulásának hymnusát zengeni akarni, ó ezt még elgondolni sem lehet.

Az emberiség ascensióját csak uj nemzedék veheti kézbe, az irás „casta generatio"-ja; nemzedék, mely nincs megmételyezve, — nemzedék, melynek szivében van még szentély, melynek lelke gyengéd s pirulni tud, melynek szeme tiszta, ugy hogy kigyúlhat rajta az eszmei lelkesülés lángja.

Az emberiség óhaja, ha öntudatlan is, — az őstermészet boszuja és követelése, ha gondolatlan is, — csakugy mint a legmelegebb öntudat s a legszárnyalóbb gondolat egyaránt azt keresik, azt kutatják: a tiszta, szeplőtelen, szüzies ifjuságot.

S amint van ez az egyházon kivül, ugy van ez az egyházon belül, — mélyen bent, magában a szentélyben. A tisztaság, a szüzesség védangyala az eucharistiának.... őrszelleme az oltároknak,.... a liliom czimere valamennyi áldozatos műnek. Sz. Alajosnak nagy hivatása van az ifju papság körül! Mily mély bepillantást engednek az Ur Jézus fájdalmas szivébe a szentségtörésektől romban heverő oltárok, . . . a földult, s elfelejtett kegyelemforrások, . . . a régi papi erény dómjainak füstölgő szilánkjai. Egy rettenetes átok pusztit a sz. helyen, a tisztátlanság kisértete, ... hallani a kitombolt, de ki nem elégitett szenvedély tördelt panaszát . . . . Elsuhognak gyászos árnyak gyanánt az elcsábitott, fiatal, gyenge lelkek, ... halotti sápadtságban lézengnek a hajdan erőteljes eszmények . . . . óh élet hová lettél? . . . . hová lett

lelkesülésed? . . . mily fertőbe estek rózsáid? . . . mily szennybe temetted lelkedet, . . . ott akarsz pihenni?

A tisztaság meg nem tagadja erő- és jellemteljes természetét. Kiséretében birja a lélek legszebb tevékenységét.

Mi ez a tevékenység? nem egyéb mint az értelem leglendületesebb fölemelkedése egész az Istennel való társalgásig, — az imáig, — s az akarat izzása egész a szeretet maniájáig, az áldozatig.

Ez a tiszta gyermek és fiú, Alajos, már 7, 8, 9 éves korában is buzgón és hosszasan imádkozott. Az imában tanusitja a lélek Istennel való rokonságát s aszerint amint közelebb rokon, tovább és szivesebben időzik nála. Alajos közel rokonságban állt az Istennel, tiszta, kegyelemteljes lelkénél fogva; azért elröppentek az órák s észre sem vette, — kamarásának figyelmeztetnie kellett őt, hogy elmult már az imára kitüzött idő. Ez a hajlama az imára növekszik Flórenczben, hol első gyónását végzi s a sz. Szűz iránt való áhitata a szüzességi fogadalom letételére ragadja. S ugyanekkor e sz. életű ifjun a Szent-Lélek egy más vonást léptet föl, mely kezdetben is már élesebben mutatkozik rajta s idővel szentségének s csodálatos életének második jellemvonásává fejlik: az önsanyargatást. De nem akármilyen önsanyargatást, hanem annak legeszményibb alakját: az áldozatot szinte öldöklő szeretetnek önsanyargatását.

Szüzesség és önsanyargatás . . . mi természetesebb? de ép ugy: ima és önsanyargatás, . . . szivtisztaság és önsanyargatás s a legszéditőbb fokon Istenszeretet és önsanyargatás!

S minek e kemény vonás a sz. ifju életében, — minek a szigor a lehelet-gyengéd lélekben, melynek soha sem volt hajlama a tisztátlanságra, s nemcsak hogy nem volt hajlama, de Isten különös kegyelméből kisértete sem volt neki soha ez erény ellen? Hagyjuk azt: Sz. Alajosnak hivatása volt a ker. ifjuság

példaképévé válni, — belelehelni a myrrha illatát az érzékies, puha világba, megmutatni az utat, melyen a pezsgő vér, a lázas fej felküzdheti magát a tiszta erkölcsre. Az az ifjuság, melynek puskaportorony a szive s mégis tüzijátékokat rendez körülötte, — melyben az érzékiség lángja magasan lobog s mégis fát hord s olajat önt a tüzre, — mely nem tiszta s még sem akarja megszoritani a nyugtalankodó testet, Alajosban birja megszégyenitő példaképét .... az Alajos-névben hallja gyávaságának elitéltetését.

Nagy, mélyértelmű jel ez a sz. Alajos a könynyüvérű s élvezetszomjas fiatal világ előtt! Amily feltünő jelenség volt a vigéletü Florenczben, hol a legmüveltebb udvar lakott, tüzi, vizijátékok, fölvonulások, ünnepélyek közt töltvén napjait, — hol a kellemes halmokon, melyeket az olajfán rezgő napsugár ezüst fátyolba burkol, üde, friss életkedv kaczagott, s a szőllőtkötöző lányok Ariosto stanczáit énekelték ... ez élvezetvágy s életkedv körében a 10 éves Alajos komolyan nézett maga köré, majdnem oly komolyan, mint a szigoru Vallombrosa vagy a Monte Senario kolostora, melyek szunnyadó, erdei magányból néznek le a viruló Arno-völgyre.

De nemcsak Florenczben, hanem mindenütt fény és pompa övezte Alajost; — a tizenegy éves fiu Mantuában, a Gonzágák palotájában lakott; Giulio Romano freskói néztek le Alajosra, — flamand tapéták, aranyos felső padozatok, márvány padlók ékitették otthonát. A 16-dik század jól értett hozzá „élni világát.“ Nem laktak már a nagyok sötét, összeszoritott várakban, — szellős, derült palotákkal váltották fel sziklafészkeiket. Termeiket a művészet, a mesterség s az ipar vállvetett fáradsággal diszitették; — freskók váltakoztak aranyozott korduán tapétákkal vagy flamand szőnyegekkel; — szobrok, képek, ébenfából készült szekrények, ércz- és márványlapokra lehelt festmények, nagy majolikavázák s re-

mekül kötött könyvek emelték a káprázatos hatást. A butor aranyozott fából való, selyemdamaszt redők födik el az ágyakat, előttük szőnyegek terülnek el. — A lucullusi vendégségek fénye ezüst edényeken, tányérokon s asztalékitményeken csillámlik föl, — aranyos serlegek járják, melyekben a görög és nápolyi borok mély tüze gyönyörködteti a szemet s ingerli a képzeletet. A fogásoknak se hossza se vége, — zene, szinház pihenteti a belefáradt vendégeket.

S ily környezetben Alajos ugy élt mint egy remete. Személyét nem övezte pompa, — élvezetei csak a lélek szárnyain voltak megközelithetők. Az élet zaja, az udvarok szertartásai nem tettek rá benyomást. Alajos mindenütt nagyobb környezeténél. Önérzetes, elveivel, czéljaival tisztában levő ifju. Alajosnak van benső élete s őrzi azt magában; bárhol van, nála az erény nem húzza a kurtábbat. Ő oly összeszedetten, szerényen, alázatosan, oly szivélyességgel jár kel, forog a nagy világban, hogy mindenütt elterjeszti az erény illatát. Ez csak ugy lehetséges, ha az ember maga ki nem ömlik. Alajos a világ csábjait legyőzte az által, hogy tekintetét az örökkévalóságról le nem vette. Ismerjük elvét „quid haec ad aeternitatem,“ .... ismerjük ez elv mélységét s Alajos e mélységben állt, s azért hasonlóan ahhoz, ki mély kútból nézve föl az égre fényes nappal is látja az ég csillagait: Alajos is a meggyőződés s a hit mélyéből a paloták s a pompa káprázatos, vakitó fényében látta az örökkévalóság csillagait.

Midőn Alajos e fényes termekben járt, ugy érezte magát néha, mint a kinek kedve támad mosolyogni, nevetni. S nem nevetnek-e azok néha, kik a velenczei tükrök, a kristály üvegek szóródott világosságában ropogó parketten vagy perzsa szőnyegeken járnak, — kiknek unalmát müvészi órák ketyegése kisérti, — kik a csilingelő, szintördelő, üveghasábos csillárokat ugy megszokták, mint a paraszt

a mestergerendát, nem nevetnek-e, mikor esetleg józanabb pillanatban a tükörben meglátják az embert? Alajosról mondják életirói, hogy sokszor vonult át lelkén az a hangulat, melyet a próféta akkor ir le, midőn mondja: „sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se.“

Midőn Mantuában volt, sulyos betegség nyomai mutatkoztak rajta; az orvosok azzal akarták elháritani a bajt, hogy megszoritották ételét, s ő oly szigoruan ragaszkodott e rendelethez, hogy csoda, miképen élhetett meg. Egy tojás . . . ez volt a 12 éves fiúnak egy napra való eledele. A bajt ezzel meg is akasztották, de nagy gyomorgyengeség vett ezentul a fiún erőt. Hiába változtatták meg most az orvosok rendeletüket. Amit Alajos eddig testi jólétére tett, azt ezentúl lelki hasznára folytatta. Az önmegtartóztató életmód szokásává vált s Istenért kedves lett előtte. Később még hetenként háromszor bőjtölt; szerdán, pénteken, szombaton csak kenyéren és vizen élt. A szolgák titokban megmérték ételét s ugy találták, hogy este reggel nem eszik többet egy unciánál v. i. két latnál.

13 éves korában más önsanyargatáshoz is fogott. Hetenként háromszor ostorozta magát, s mert nem volt mivel mással, leoldotta az akkori udvartartásban nagy szerepet játszó kutyák nyakáról a zsineget és lánczot s avval verte magát, — ágyába fahasábokat rakott, . . . emellett hosszan imádkozott.

E túlságos bőjt és szellemi megerőltetés visszahatással volt a rég meggyöngült szervezetre. Már most jelentkezett nála az az erős fejfájás, mely őt ezentúl el nem hagyta. De Alajos távol attól, hogy enyhitse, még fokozta önsanyargatását, mert alkalmas emlékeztetést birt benne az Ur Jézus töviskoszorújára.

Igy élt Alajos, a gyermek, a fiú . . . s eltagadhatná-e valaki tőle, hogy óriás? Hány öröm kinálkozott, sőt tolakodott feléje s ki törődött velük kevesebbet mint ő? Nem értett-e hozzá, a gazdagságban

szegénynyé, az élvezetben tartózkodóvá, a tisztelet nyilvánításai közt, melyek személyét érték, igénytelenné lenni, fájdalmas önmegtagadásban s kényelmetlenül élni?

De e szigoru kép még nincs eléggé kiszinezve, — inkább sért mint vonz; vonásai nagyon élesek, nagyon szúrók, — kellene valami, ami enyhitené ez érdes érintést. Az ösztön nem csal; a szentség sértő és szúró nem lehet; még annak a vérző, vergődő szentségnek is van kelleme; azokon az éles vonásokon is gyönyörködtető zománcz játszik. Fölfedezzük-e azt?

Alajosban a szigoru önmegtagadást az áldozat szelleme lengi át.

Az áldozat oly magasztos, hogy fogalma mindig eszmény; az eszmények pedig nem kisértetek, hanem ragyogó angyalfejek.

Alajosban a szigor, az önmegtagadás tiszta, merő áldozat volt. Ő nem annyira büneiért vezekelt, — hisz teljes bünszámba alig mehet valamely hibája; — ő, legalább később, nem annyira kisértetei ellen emel védfalakat önmegtagadása által, hanem inkább szenvedni akar, vérzeni, vezekelni áldozati vágyból. Alajos áldozattá kiván lenni. Azon mozgalmas kornak düledező oltárára rakta le minden örömét és élvezetét, s meghintette áldozatát könyeinek s vérének cseppjeivel. Halljuk csak őt magát: „A világ mély gonoszságban leledzik, ki engesztelheti meg az ég bosszúját? Sok pap és szerzetes nincs hivatása öntudatában. Hogy szivlelheti el az Ur országának ily romlását? A hivek lanyhaságuk által rabolják el az Isten dicsőségét, ki fogja azt kárpótolni? Jaj a világfiaknak, kik bünbánatukat az élet végére halasztják, . . . jaj a papoknak, kik addig alusznak!

Tehát kárpótolni saját nagylelküségével az Isten elrabolt dicsőségét, — fölépiteni az áldozatos szeretet tevékeny karjaival a romba dült istenországot....

ime Alajos eszménye, melyet szigoru vezeklésében valósitott meg.

S még itt sem állt meg. Aki a keresztet megszereti, az egy titkos világba lép, melyben azt veszi észre, hogy az a kereszt mintha csak élne, csodadolgokról suttog neki, lágyan, andalitólag, nyugtatólag, — melegen lehel rá s boldogitja őt. A lélekben édes vágyak s nagylelkü érzelmek támadnak, melyeket máskor nem érzett. — Alajos a kereszt szeretetében élt, — belevette magát a kinszenvedésbe . . . mi lesz majd belőle? A szenvedő Megváltót egészen akarja átkarolni!

Nem gondolhatni csodásabb, lezúzóbb s amellett édesebb és vonzóbb szellemet, mint mely a keresztet szerető lelket eltölti. A hatás az önmegsemmisülés, melynél fogva az ember csak saját „szegény lelkével" gondol, melynek számára üdvözülést, irgalmat keres, s midőn ezt a keresztben találja, minden erejével hozzátapad. Ezt a szellemet éles kifejezésben találni az egyház szentjeiben. „Szegény lelküket" üdvöziteni akarják a teljes lemondás, a legnagyobb áldozat által. Alajos már 12—13 éves korában álmodik azok boldogságáról, s egyedüli vágya osztozni azon szerencsében, hogy osztatlanul Istené legyen.

De e vágynak izmosodnia kellett, hogy ellentállhasson a zivataroknak, melyek a szülői szeretetből csapnak majd le; komor, bánatos felhőket boritanak a családi körre, — esőt eresztenek az anya és atya szemeiből, mely oly keserü, hogy kiégeti a gondolatot és elhatározást, ha ugyancsak nem gyökeres, — villámot is zúditanak, a felbőszült apának haragját azon elsőszülött fiu ellen, ki nem akarja szeretni őt, — ki el akarja hagyni, el akarja felejteni őt, azt az atyát, ki szivének minden izével, reményeivel, büszkeségével, örömével rajta csügg.

Alajos harczai a szülői szeretet erőlködései ellen, melyekkel főleg apja ügyekezett őt a rendbe való

belépéstől visszatartani, szivrepesztők. Éveken át húzódtak e küzdelmek; Alajos minden követ megmozditott. Egy alkalommal öt óra hosszat imádkozott, érezte, hogy még egy kisérletet kell tennie. Az őrgróf köszvényben feküdt. Alajos belép szobájába s tiszteletteljes, de szilárd hangon igy szól: „Hatalmadban vagyok Atyám! s te rendelkezel velem. De tudd meg, hogy Isten engem a Jézus-társaságba hiv, s te az Isten akaratának állod utját, ha hivatásomat ellenzed,“ — megfordult és kiment. Az atyát sziven találta e szózat, — fölébredt benne a lelkiismeret, — de dúlt lelkében a fájdalom is, hogy ily fiat elveszitsen. Fájdalom és gondtól leteperve, a falhoz fordult s sirva fakadt. Az egész család tanuja volt fájdalmának, melynek okát nem tudta. Kevéssel rá elhivatta Alajost s igy szólt hozzá: „Mily sebet ütöttél szivemen, gyermekem! Szerettelek s szeretlek, mert megérdemled s minden reményemet beléd helyeztem. Mondod, hogy az Isten másfelé hiv, s nem akarlak többé visszatartani. Menj a hová akarsz, s légy boldog, erre kérem Istent.“ Könyzápor követte az atyai szeretet e panaszos kitörését, ... Alajos rövid néhány szóval köszönetet mondott, azután szobájába távozott, hogy ne növelje atyjának fájdalmát. Otthonában térdeire borult s hálát adott az Istennek.

Alajos győzött; vitte, ragadta őt a kegyelem; örült; a szülő pedig kinlódott, hiszen a szeretet is, ha földi, nyüg és tövis. Lemondott elsőszülötti jogairól s vonult Róma felé. A noviciatus küszöbén elbúcsúzott kisérőitől. Kamarása által tiszteltette anyját; az udvari káplánnak meghagyta, hogy atyját a zsoltáros szavaira emlékeztette: „Feledd el népedet és atyád házát“ (44, 11.); azon kérdésre, hogy mit üzen öccsének, Rudolfnak, Alajos azt mondta: „aki Istent féli, az jót cselekszik.“ (Eccl. 15, 1.) Alajos jezsuita lett.

Sz. Alajos boldog volt. Krisztus szeretete boldogi-

totta. Oly tisztán és ártatlanul szerette Istent, hogy édes méz és illat töltötte el mintegy lelkét. Kitágult szive, de nem erőlködve, — nem, — hanem vágyai kedvében, természetesen s kellemesen mint a virág kelyhe. Ugy szerette Istent, hogy tiszta és alázatos kivánt lenni saját vére ontásának árán is, — óh mikor ez a szeretet a lépcső, mely a szentséges Sziv sebéhez emel. E sebből szivta Alajos a bölcsességet, mely oly mélyre lát s átérti, hogy minden semmi, — hogy az egész világ felhőivel, napjával, virágaival, dalaival, berkeivel, suttogó titokzatosságával — mindez silány, silány ahoz képest, amit egy Istent szerető sziv magában rejt. Mondd csak, miért adnád oda csak ezt a merő érzetet is, melynek hevében öntudatod van róla, hogy szereted az Istent? Miért adnád oda aztán azt a koronát, mely csillagsugárból fonódik, s a föld királyává tesz? mivel cserélnéd fel a trónt, melyen mindeneken uralkodol?

Mi lépjen ki a küzdtérre az Istenszeretet s az örök remény ellen?!

Pénz és uralom? ah mily boldog volt Alajos, hogy szive őszinteségében azt mondhatta: nekem nem kell; — őrgrófság és nagy név? az őrgrófság elpusztult s a kétes nevet nagyobbal cserélte föl. Ez a sziv, ez az alajosi sziv, az volna ott a bibor alatt is, — az volna ott az ünneplő termekben is; de mi haszna, ha szárazabb, ha szárnyszegettebb, vagy ha épen üres és czéltévesztett volna? Mi haszna, ha nem volt volna neki oly vonzó, oly virágos az oltár — nem oly szikrázó az eucharistia? ha nem mosolygott volna feléje ugy a lomb és virág, — ha nem illatozott volna neki oly édesen az erdő? Boldogság, teltség kell a szivnek, — ez az a mély forrás, mely a szivet öntözi s benne mindig tavaszt fakaszt. Csodálkozunk-e, hogy nincs ember, ki a tavasznak nem örülne, hogy még a keserű lélek is megrezdül fuvalmaira? — lám mi való a léleknek? tavasz és élet!

S miért nem szerzi meg? miért téved más örömök felé, hol csalódás vet véget bolyongásának? Miért nem marad azon eszméknél, melyek mindig virágoznak, — azon reményeknél, melyek ki nem vesznek? Siratja később ifjukori üdeségét, — bánatosan éleszti föl emlékeinek halvány kisérteteit, — panaszkodik az élet küzdelmeire és kegyetlenségére, melyek kiapasztották forrásait: szegény lélek, én is sajnállak, — de látom, hogy fonnyadásodnak magad vagy oka, — te szakitottál az élettel, te léptél le az ösvényről, te fölmondtad az engedelmességet, s ezzel búcsút vettél az erkölcsi erőtől.

Ki ne ismerne e sorokban a modern kor gyermekeire: romlott ifjaira, — eszmények hiányában lézengő férfiaira, — örömtelen vénjeire? Ime az emberiség élő romjai! Akarunk-e mosolygó véneket, akarunk-e lelkes, eszményi férfiakat? tegyük tisztává az ifjuságot, — tegyük edzetté a harczias erény küzdelmei által, — szóval tereljük azt sz. Alajos zászlaja alá. A tisztaság tündöklésében virágzó ifjuság nemcsak virága az emberiségnek, hanem ereje és reménye is.

Az ily ifjuságnak védőszentje sz. Alajos! Van-e szebb és áldásosabb védnökség?!

rábukkan az Üdvözitő ama mondására: «Jőjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok, és én megnyugtatlak titeket. Vegyétek rátok az én igámat és tanuljatok tőlem, mert szelid vagyok és alázatos szivü, és nyugodalmat találtok lelkeiteknek stb.» (Máté 11.) És e szentirási textusból kiindulva, igazán nagyon épületes, és elég logikus intelmekkel szolgál a keresztény (már akár katholikus akár protestáns) olvasónak, szépen magyarázva a szelidség s alázatosság előnyeit, az «iga» jelentőséget, stb. — s ha itt-ott a bevezetésben, az alkalmazásban egynéhány kevésbé korrekt kifejezés vagy vélemény meg is zavarja kissé az oly olvasót, aki mindig a szigoru theologiai mérővesszővel szokta az ilyes tárgyu munkákat vizsgálni: ezeket majdnem el lehet nézni a világi irónak, a hermeneutikát nem tanult elmélkedőnek, s a lényegről magáról bizony-bizony azt kell mondani, hogy Drummond üdvös, komoly és méltó olvasmányt nyujtott a nagy közönség kezébe, a mely a nagymérvü fogyasztással be is bizonyitotta, hogy érett, hogy rászorul az ilyes olvasmányra.

Anélkül, hogy pessimistákként akarnánk magunkat gerálni, mégis nehéz fel nem vetnünk a kérdést; vajjon elterjedne-e minálunk, magyar nyelven, csak 100 példányban is egy ilyen tárgyu könyv? Avagy minálunk tán nem is érdeklődnek az emberek a kérdés iránt, hogy miként lehet eljutni a lélek benső nyugalmához? ....

Dr. Kereszty Viktor.

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur. Durch Fr. A. M. Weiss, O. Pr. Zweite Auflage. Dritter Band. (Erster Theil. Zweiter Theil.) Freiburg. Herder. 1891. 8-r. 119 l. Ára 8 m. 40 f. Kötve 11 m. 60 f.

Az ujkori nézetek, eszmecserék és küzdelmek rövid összfoglalata ez: élet-halálharcz a természetfölöttinek kiküszöbölésére, illetőleg megvédésére. A mi a «tudományos» világnézetet

jelenleg a hittől elidegeniti, nem egyéb mint épen a «mysteriumnak,» a csodának, a természetfölöttinek a hit részéről való elfogadása. Hogy erről meggyőződjünk, nem szükséges a tudósok elvont okoskodásaiba mélyednünk; föl van ez a világnézet apró pénzre váltva; csak ki kell hámozni a köznapi beszédből, a társadalmi élet szokásaiból, a politikai elvekből vagy opportunista elvetlen viselkedésből; a mag mindenütt ugyanaz. A ki a dogmát a kereszténység erkölcsi tartalmától el akarja választani s a «mystikát» föladja, hogy az ethikával megmeneküljön: az valósággal már hajótörést szenvedett, s fölösleges dolog elképzelődnie, hogy az «ethikus» kereszténység a «mystikus» kereszténységnek reformált, időszerü alakja, mely az emberiségnek hasznára válhatnék, — nem igaz; roncsnál, romnál nem egyéb az. E felfogás mindenütt kisért; különféle álarczban; mindenikre rámondhatjuk: ich kenne dich schöne Maske; álarczai az állami- és koronajogok, — a felvigyázati jog, — a placetum regium, — a társadalmi fejlődés folytonosságának hite, — a tudomány és lelkiismeret szabadsága, — az ész jogai, — az emberi méltóság, — a meggyőződés feltétlen tisztelete, — az állam és a haza bálványozása, — stb. mindez a természetfölöttinek rovására fészkeli bele magát az emberek fejébe. Kantnál a «tiszta ész,» nálunk a «tiszta morális,» a humanitás állitólagos felszabaditása kisért, — az irány azonban változatlan; a természetfölötti ellen dúl a harcz, s mivel az ember természetes életét a történelmi rendben, tehát a valóságban, a természetfölöttitől elválasztani nem lehet: a természetfölöttivel sülyed s bukik a természet is, mint ezt a természetfölöttinek ellenei már is bevallják s mivel a romláson segiteni képtelenek, komor, sötét pesszimizmussal szegik szárnyát kárba veszett törekvéseiknek! Igy lesz a buddhismus, ez a megtestesült kevélység, mely a világot nem tartja érdemesnek arra, hogy hozzá leereszkedjék, — ez a megtestesült gyávaság, mely a tetterő rovására szaporitja a szenvedést, mely a semmiségbe néz, hogy a jelent, a földet, a kötelességet feledje, ép azon kiváltságos osztályok vallása, melyeknek szükségük van a szellemek s

a tömegek lenyügözésére, hogy azokat gazdaságilag is kiszipolyozzák.

Tehát ujra föl kell léptetni a kereszténységet, a természetfölöttit az emberi gondolatok közé; ki kell vinni a kegyelem, a malaszt jogait, amely kegyelemből az embernek uj élete támadt. Rá kell ismerni az emberre az ő bünbeesésében, de nem szabad eltagadni tőle, hogy hivatva van kikelni a romlásból, sőt hogy természetét csak ugy fogja kifejlesztheti, ha á kegyelemmel hatja azt át; ugy lesz belőle teljes ember, ha előbb kereszténynyé lesz; más szóval a természet nemességét jelenleg csak a kegyelem mentheti meg.

Ime az impozáns gondolatmenet, mely a szerzőt kötetről kötetre vezeti.

A harmadik rész két kötetre oszlik, de nem azért mintha a tárgy két részből állana, hanem csakis a terjedelem miatt, mely a két kötetre való osztást sürgeti. A természetfölötti a kereszténységben nyilatkozik meg előttünk; más természetfölötti egyáltalán ismeretlen; sőt nekünk fogalmunk se volna róla, a fogalmat magát is csak a kereszténységből meritjuk. Ez egyszersmind a kereszténységnek nagy nehézsége, hogy természetfölötti. A szerző tehát ezt a természetfölötti valóságot, mint tant, mint intézményt, mint erkölcsöt, mint hatalmat és tekintélyt, mint egyházat és malaszteszközöket sorba szétszedi s a második kötetben beleállitja ebbe a természetfölöttibe az embert, akit nevelni s boldogitani kell. Hogyan nevel a kereszténység, — mikép fegyelmez, — hogyan képzi a lelket, — az akaratot, a jellemet, — a kedélyt, s minő viszonyba lép a humanitással? A nevelés után föllép a kész élet: a természetfölötti, a hitből, imából, szeretetből táplálkozó élet, — a keresztény élet, melynek vége a megdicsőülés.

A természetfölötti fényesen megoldotta feladatát, — boldogitotta a természetet; természetfölötti nélkül a természet czéltalan, tehát boldogtalan; s mivel a czél belejátszik a kezdetbe s a kezdet és folytatás a czélnak auspiciumai alatt indulhat csak meg, azt kell mondani, hogy a természetfölötti megoldotta a természetet, annak érthetetlenségét,

befejezetlenségét, — kipótolta hiányait, — kiköszörülte csorbáit; — más szóval, az ember, hogy egészen az legyen, hogy egészen ember legyen, kell, hogy előbb keresztény legyen.

Már most e könyv jellemzéseül először azt kell mondanom, hogy a nagy közönségnek szánt apologiát birunk benne. Azért terjengő, kellemesen áradozó; a filozofia meredek ösvényeit kerüli; az elvont bizonyitásokba seholsem ereszkedik; hanem mindig oly oldalról közeliti meg a magasztos, de elkerülhetlen tárgyakat, mely lehetővé teszi, hogy készültség nélkül annyira megértesse azokat olvasóival, amennyire az értés azt kivánja.

P. Weiss második jellemvonása az a bámulatos olvasottság, melynél fogva otthonos az egész irodalomban, legyen az uj vagy régi, — klasszikus, szent vagy profán. Hasonlit egy szerencsés ütközetet vivó hadvezérhez, ki nemcsak fegyelmezett hadsereggel s jó fegyverekkel rendelkezik, hanem akinek előnyomulását segiti a napfény, mely az ellenség szemébe süt, — a szél, mely a port és füstöt kavarja, — a meredek partok, az utak, az erdő, a bokrok, — szóval minden ami a csatatéren létezik neki kedvez, őt segiti; ugy van P. Weiss, a kinek nemcsak éles esze, fegyelmezett dialektikája van, hanem akinek ügyeért harczol bár öntudatlanul a humanizmus s a pogányság szellemóriásainak kevélysége, füstös, poros konfuziója, — a költők szenvedélyes heve, — a világreformátorok nevetséges ellapulása, — a müvelt világ «erkölcseinek» posványa, — a szkepticismus és pesszimizmus novemberi köde! Minden adatot fölhasznál és belevon! Mily remek például az ó-világ, a római világ halálának ecsetelése, melyben szemünk elé lép a kimerült kultura, s intézményei, alkotásai a feltartózhatlan enyészet karjaiba hulnak. P. Weissben nagy történeti érzék van; egyes fejezetek, milyenek: «mikor érte el az ó-kor az ő végét s ki a sirásója»? vagy pedig: «mily állása van a zsidónépnek a müveltségtörténetben,» «a reformáció való jelentősége,» «a középkor szelleme,» — «a nők müveltsége Nero korában,» — «a szépmüvészetek a humanitás s a kereszténység szol-

gálatában,» — mondom e fejezetek P. Weiss gazdag, tudományos müveltségére vallanak, melynek fokára nem hághatott anélkül, hogy a belevágó tudományokról mély ismeretet ne szerzett volna.

A münek további jellemvonása az egyszerü, igénytelen előadás, mely alatt magvas tartalom rejlik. Mint Hettinger mondja róla: sokat találunk benne, ami az ember szemei előtt már régen, de még homályos és fejletlen körvonalakban lebegett, s itt világos kifejezést nyert, ugy hogy a legmüveltebb theologus is tanulhat belőle. Eszmék, melyek ellentmondásunkra akadnak, melyekkel szemben inkább ellenszenvesen viselkedünk, az ő irálya keretében oly vonzalmat gyakorolnak ránk, hogy gondolkodóba esünk, igazunk van-e; s ha nem is fogadjuk el azokat, legalább látókörünket tágitják. Ez a mű valóban nem Tisza-virág, — nincs jégre vagy homokba irva, hanem maradandó becse van. Imponál a mindent összefoglaló, éles tekintet, — az energia és eredetiség, melylyel a szerző a gazdag adathalmazt kezeli ....

Nem azt kell gondolnunk, hogy e mű az elvont tudományok termékeinek becsével bir, — hogy nem praktikus. Igaz, hogy a köznapi felfogás a dogmatikát sem tartja gyakorlatinak, s alighanem csak a matrikula-vezetést, keresztelést, avatást, gyóntatást számitja a praxis ténykedései közé; de aki tudja, hogy mikép nő ki az élet és az életben a cselekvés, gondolkozás, érzés elvekből, mikép szinezik ezeket az ismeretek s a fölfogás iránya: nem fog fönnakadni, ha e könyvről azt állitjuk, hogy kitünően megfelel az élet követelményeinek, hogy fejezetei, ha még oly elvont nevekkel ékeskednek is, — hogy az a rationalizmus, középkor, modern világ, eszmény és paedagogia, humanizmus és humanitás, szentség és bűn, hit és müveltség, keresztény alázat és jellem, vértanuság és stoicizmus, állam és családélet s a mi még van ilyen és hasonló fejezet: mind az élet leglényegesebb gyökereit érintik s elevenitik.

Amellett észrevenni a szerzőben az aszkétát. Lelkesen ir a bensőséges, s a szerzetes élet előnyeiről; amit az evan-

geliumi tanácsoknak jelentőségéről a világra nézve ir, az oly szép és megkapó, hogy azt bizony a felekezetek sem fogják tagadásba venni. A hitszónok, kinek a keresztény tökéletességről szólnia kell, nagy hasznát veszi P. Weiss művének; olvasás közben eltelik csodálkozással és tisztelettel a katholiczizmus vivmányai iránt.

A felsorolt tekintetek méltányosnak fogják feltüntetni azt, amit Weiss Apologiájáról mondunk, hogy irója nagy érdemeket szerzett magának az egyház körül; hogy müve a katholikusoknak hasznára, s a tudománynak pedig becsületére válik.

Kivánjuk, hogy hozza meg gyümölcsét a hitetlenek közt is, — hozza meg azt a gyümölcsöt, melyet a szerző czélba vett s melynek meghozására müvét alkalmassá tette.

Dr. Pethő.

Kempis Tamás négy könyve Krisztus követéséről. Dr. Nogáll János. Negyedik kiadás. Nagyvárad, 1891. 16-r. 350 l. Bizományban Wajdits Nándornál. Budapest, üllői-ut 21. szám.

A magyar hitbuzgalmi irodalomban hálával s tisztelettel emlegetjük Nogáll János nevét, melyhez a bevágó müvek egész lánczolata füződik, — s mely nélkül nagyon is érezhető ür tátongna az épületes olvasmányok polczain. Hogy ezt a mi magyar s hozzá még katholikus viszonyaink közt áldozatok nélkül tenni nem lehet, azt tudom; azonban a nagyérdemü szerző áldozatkészsége fényes, s tőle egyedül óhajtott jutalomban is részesült, mert müvei keletnek örvendnek: ime ez már negyedik kiadása «Krisztus követésének.» S igy vagyunk a többivel is; néhányból hasonlókép uj kiadás készül.

«Krisztus követése» a több kötetre terjedő «Lelki Kincstár» első kötete, mely ezennel kétrendü kiadásban jelent meg. A népkiadás nálunk hallatlan példányszámra rúg; — 10,000-nél alább nem adja. A másik, nagy szalonkiadás

4000 példányban jelent meg. Közvetlen megrendeléssel a népkiadásos 40 kr, — könyvkereskedésben 60 kr; a szalon-kiadásos ára (diszes boritékban) közvetlen megrendeléssel 4 forint; van azonkivül szebbnél szebb kötésü, 10—12 frtig emelkedő példány is.

Ismertetésnek, kritikának itt nincs helye. A «Szarvasisták» és «nemszarvasisták» vitái, zavarai, nézeteltérései közt bukdácsoló magyar nyelvérzék nem vont még oly élesen kimért határokat, melyek közt mindannyiszor bátorságosan lehessen eligazodni. Hogy Nogáll nyelve az ó-ság zománczával ékeskedik, az tény; — de hogy Pázmány Péter nyelvén más öreg zománcz van, az is eltagadhatlan.

Kivánjuk, hogy ez a kiadás eltalálja az utat még azokhoz a kisdiákokhoz is, kiknek régi elődje közt állván hajdan a nagyérdemü szerző, magába szivta a könyv szellemét s avval a könyvhöz való vonzódását is.

Dr. Pethő.

A Szentirás apogoliája. Irta Dr. Székely István. A nagyváradi l. sz. egyházmegyei hatóság jóváhagyásával. Nagyvárad, 1891. A szerző kiadása. Nagy 8-r. 707 l. Ára 4 forint. Kapható a Szerzőnél, etiam erga sacra.

Megjelent tehát ez a szép és időszerü munka is, melynek programmját, mint olvasóink emlékezni fognak, ez évi aprilisi füzetünk boritékán közöltünk, hozzátevén, hogy azt igazi örömmel közöljük. Igenis, igazi örömmel, mert e munkában a biblikus irodalom föllendülésének jelét láttuk, amire korunkban, az ellenmondás és a kereszténység alapjai ellen való támadások korában oly nagy szükség van; — igazi örömmel, mert már a tervrajzból következtethettünk a megjelenendő munka jelességére.

Annál nagyobb örömünk most, midőn e munka készen áll előttünk. Az imént érintett támadások a tudomány nevében szoktak történni, s éppen az embereknek a hajdankor tekintetében való ignorantiájára számitva, bizonyos effronteriá-

GIBBON EDE
és a kereszténység gyors terjedésének okai.

Irta Dr. PETHŐ.

Valamint a természet a növény izeit, rostjait s egész alkatát a talaj, az éghajlat, az eső és napsugár szövőszékén szövi, s mindezen tényezők végeredményekép azt kivirágoztatja: épugy az emberek jelleme, fölfogásuk és világnézetük nem más, mint az életükre befolyó tényezőknek, mint meg annyi finom szálnak szövedéke. A különféle befolyás értelmi és erkölcsi életükre, környezetük és az események gyúrják és alakitják jellemüket és világnézetüket, s aki ez utóbbit nemcsak kellően ismerni, de méltányolni és megitélni is kivánja, annak azon szálak szétszedése elsősorban nagy szolgálatokat tehet. Jellemük és világnézetük fejlődése föltünteti gyenge oldalaikat is, észrevéteti velünk, mikép gyakorolt befolyást ez vagy az a körülmény tanulmányaikra s bölcsészeti álláspontjuk megválasztására; ezáltal gyakran leszállitja állitásaik és meggyőződésük objektiv értékét.

A hitetlenek irók apodiktikus mondatai néha nagy benyomást tesznek a hinni kész olvasóra, mert a papirra nyomtatott mondat csak az értelmi belátás, csak a tudományos kutatás rideg kifejezésének látszik lenni; de ha az iró életében nyomozzuk föl az állitás gyökereit, sokszor szétfoszlik az értelmi és tudományos sugárfény, mely az állitást koszorúzza, s mi felleljük az inditó okokat, melyek nem az értelem, hanem inkább az érzelem, a változatos befolyásoltatás révén, alakitották itéletté, apodiktikus meggyőződéssé a merő vélekedést, a kételyt, a természeti hajlamot s következőleg minket is följogositanak, hogy ugyanazon réven leszállitsuk értéküket.

Valóban ha a hirneves materialistának Lange-nak mü-

veit, vagy Buckle művelődéstörténetét olvassuk, amit különben iskolázott tehetség nélkül csak hitünk vagy lelkiismereti tisztaságunk veszélyeztetésével tehetünk: meglep a tudományosság zománczával fölékitett határozott, s rendületlen meggyőződésnek látszó hit és erkölcsellenes állitások lánczolata; de ha életükben és iskoláztatásukban az egyoldalu és legtöbbször hibás tanulmányoknak, alaptalan és könnyelmüen elhitt nézeteknek, a keresztény tanban és világnézetben való járatlanságuknak és előitéleteiknek nyomára jövünk: szétfoszlik a tudományos meggyőződés nimbusa, s kézzelfoghatólag veszszük észre a hibát, mely szellemi müveik és alkotásaiknak, sőt mondhatni egész személyes meggyőződésük és világnézetüknek épületén tátong.

Nagy sajnálkozással tettem félre ilyenkor a könyvet; a nagy tévedések és esések nem a bosszuság, hanem a bánkódás érzelmeit követelték ezen kiváló tehetségek gyászos emlékének.

Az angol, de sőt a világirodalomban is egyike a kiválólag hirdetett és kürtölt müveknek Gibbon római története: a római világbirodalom hanyatlásainak és bukásának története. Iróját a mult század második fele ünnepelte, s nevét ama forrongó korszak legkiválóbb neveihez sorolta. Irodalmi hirneve mindenfelé elhatott, fényes tehetségei, nagy szorgalma és méltóságos irálya, nemkülönben irodalmi tevékenységének tárgya, a római világbirodalom hatalma és óriási bukása — meleg, mondhatni lelkesült érdeklődés tárgyává tették nemcsak müvét, de személyiségét is. Ő maga is megirta életrajzát, s mások is hozzájárultak, hogy a század kimagasló nagy alakjának fényoldalai ép ugy mint árnyai egyaránt kitünjenek nemcsak tudományos tevékenységében, hanem erkölcsi életében is.

«Kezdetben, irja Gibbon önéletrajzában, homályos és kétséges volt előttem minden, a mü czime, a birodalom hanyatlásának tulajdonképeni korszaka, a bevezetés határai, a fejezetek beosztása, az elbeszélés sorrendje, s gyakran kisértetben voltam, hét év fáradalmát félredobni. Ugy tartják, hogy az iró stylusa szellemének képe, de a nyelv megválasztása

és uralása csak a gyakorlat eredménye. Több kisérletet tettem, mig a száraz krónika és a rhetorikus deklamáció közt a középhangra akadhattam; háromszor irtam az első fejezetet, kétszer a másodikat és harmadikat, s csak azután gondoltam, hogy hatásukat biztositottam. A hátralevő uton már biztosabb és egyenletesebb léptekkel haladtam; de a 15- és 16-ik fejezetet, melyek három egymásra következő földolgozás és változtatás után, nagy kötetből jelenlegi terjedelmükre zsugorodtak össze, anélkül, hogy az eseményekből és a kifejtett nézetekből valamit is elszednénk, látom, még szükebbre szorithatnók. Az ellenkező hibát vethetni föl tömött és fölületes tárgyalása ellen a Commodustól Alexanderig terjedő uralkodásoknak.»

Hosszu, lelketölő fáradalom és munkásság után született meg végre az első kötet, mely 1776-ban jelent meg. Gibbon ismeretlen neve egyszerre a hir szárnyaira kelt a müvelt világ köreiben, mig müve minden könyvtár és minden olvasó birtokává készült válni. Az első hatás fölülmulta Szerzője várakozását; néhány nap alatt elkapdosták az első kiadás készletét, a másodikát rögtönözték, s ugyanoly sietséggel következett a harmadik kiadás.

Az első kötetben találni azon hires 15- és 16-dik fejezetet, mely a kereszténység csodálatos, gyors elterjedését természetes okokból magyarázza. Ismerjük sz. Ágoston mondását s ennek kiséretében az egész kereszténység meggyőződését, hogy ha az evangeliumot csodák nem bizonyitanák, maga az evangelium gyors és ellentállhatlan hóditása eléggé bizonyitaná, fönséges csoda értékével, annak isteni eredetét. A ki ezen hittel szemben a természetes okokat és körülményeket az evangelium terjedésében, mert hiszen létezésüket és szereplésüket a gondviselés terveiben senki sem tagadja, annyira nyomatékositja, annyira előtérbe helyezi, hogy hatásuknak tulajdonitsa az egész eredményt, vagyis az evangelium gyors terjedését egészben a természetes okoknak vindikálja: az alighanem az evangelium isteni eredetét is tagadni fogja. Mondom «alighanem,» mert hiszen lehetséges, hogy az evangelium gyors terjedését kinyilatkoz-

tatott s hitrekésztő csodának nem kell elismerni; de mindenesetre gyanus szemmel nézünk ezen nagy argumentum gyöngitőjére.

Igy volt ez Gibbonnal is; alighogy a mű megjelent, sikra keltek ellene nemcsak katholikus részről, hanem az anglikán egyház hivő theologusai is. Főleg azon kétely és hittagadástól megőrölt időben érteté meg a helyes érzék a hivőkkel, hogy az ilyen vállalat fölér a hittagadással és az evangelium isteni eredetének kétségbe vonásával. Mondja ugyan Gibbon, hogy az evangelium terjedésének mellékokaival foglalkozik, melyek közreműködtek a terjesztésben, de kiérezte mindenki, hogy az előadás kétszinüsége alatt a szerző azon szándéka lappang, hogy a mellékokokat egyedüli s elégséges okoknak tüntesse föl, s ezáltal ajtót, kaput nyisson a kételynek és apostaziának. A lóláb igazán kilógott; az érzék ismeretté, a sejtés meggyőződéssé változik, ha a nagy történet lapjain végig futunk. Mindenütt kirí az ellenséges érzület a kereszténység ellen; a gyanu, a bizalmatlanság a legfőbb és legnemesebb keresztény jellemek képét feketére festi; nem bizik Athanáz hitében, Ciprian tiszta jellemében, mindenütt aljas, önző indokokból sarjadozó cselekvés ijeszti őt; a szentek feddhetlen jelleme mögött nagyravágyó, vérszomjazó, zsarnok motivumokat lát; némelyikét csalásról, lelkiismeretlenségről vádolja; az egyházi tan és a tradiczió folytonosságáról fogalma sincs; előtte a zsinatok csak a majoritások üzelmei s az elnyomásnak jelentőségével birnak. A theologiát sehogysem érti, a sz. atyák nyilatkozatainak magyarázatában önfejét követi, az egyházi tan magyarázatait vagy nem ismeri vagy el nem fogadja. Gondolhatjuk, hogy minő zöldséget produkálhat a szent atyák iratainak oly magyarázata, mely a theologiai magyarázat kánonjait szükségeseknek nem tartja, s hitükről és fölfogásukról azon fogalmak szerint alkot itéletet, melyek nehéz müveik olvasásakor egy minden hittanban járatlan anglikán fejében keletkeztek.

Ha Gibbon történetének az egyházra és általában a kereszténységre vonatkozó részleteit tekintjük, s nagy tévedéseinek okait fölkutatni próbáljuk, megerősitést nyer

mindaz, amit ezen czikk bevezető részletében mondottunk. Gibbon szellemi fejlődése, benső élete, jellemének vonásai amint életében föl-föltünnek, megmagyarázzák, hogy miért fogta föl az idevágó igazságokat vagy eseményeket igy s miért nem másképp, — mint élte be magát ily fölfogásba és itéletekbe, — s fölfedik előitéleteinek s tudományos tévhitének fejlődési utait.

Szivünk fáj és sajnáljuk, midőn a látszat szalmaszálának ismerjük a logika vaskapcsainak vélt következtetéseket, gyönge deszkaállványnak az alapot, melyre nézeteit állitá s egymásközt összeköttetésbe hozta. Sirni kiván lelkünk, ha észreveszi a hamis argumentáczió, a szemkápráztatás komoediáját, mely által G. fölfogása és élete a hitetlenség medrébe szorult s ott titáni erőkkel egymásra gördítette a rengeteg történeti molest — végzetes csalódásban.

De hánynyal történt az igy!

Gibbon azon jelesekhez tartozott, kik az igazságot keresték, s a legfontosabb kérdésekben, melyek az Istent, az ember rendeltetését, tehát a hitet illetik: szomjuhozó lélekkel vigaszt s világosságot kivánnak. De a skepsisre való hajlandóság és az önfejüség, amiből bőven kijutott Gibbonnak, rosz nevelés és ki nem elégitő oktatás és iskoláztatás esetében könnyen radikális undorrá sőt gyülöletté fokozták a természetes lélek romlatlan igazságszomját, főleg a materialismusba lapult tizennyolczadik század gyermekében. A ki az istentagadás és a ledér filozofia özönvize és ezen forrásokban táplálkozó irodalom hullámaitól csapdostatott körül, aki hozzá még az ismeretlen fensőbb igazságok ismerete nélkül küzködött nemesebb ösztönének czélja felé: azon, ha elbukik, nem igen csodálkozhatunk.

Gibbon Ede 1737. april 27-én született Putneyben. Nevelését sokféle iskolában és collegiumban nyerte. Anyja korán elhalt, némi kárpótlást e legérzékenyebb veszteségért nagynénjében talált. Nagynénje, ki «a vallási igazságokat elhinni törekedett,» mint a későbbi Gibbon irja, nem igen okosan vezethette a gyermeket, mert ennek följegyzéseiben olvassuk, hogy bármily könyvet, melynek czime figyelmét fölkel-

tette, megfontolás és tétovázás nélkül olvashatott és «Mistress Porten (igy hivták a nénit), aki szivesen mélyedt vallási és erkölcsi meditációkba, nem hogy nem fékezte, de még szitotta a tudvágyat, mely a fiu erőit meghaladta.»

Ily nevelés befolyása alatt a kis Gibbon gyönge és beteges testben, melyet 16-ik éveig mindenféle nyavalya gyötört, nagyon is szabadon gondolkozó lelket hordozott, s a játékoktól való visszavonultsága épen betegsége miatt, még csak fokozta és érlelte benne a gyerekfilozófot. Hogy mennyire fejlődött ki már benne a mult század jelentésében vett «filozófia,» az iránt nagyon korán és nagyon praktikus kérdésben kellett önmagával tisztába jönnie.

1752-ben az oxfordi Magdolna-kollegiumba vétetett föl. Származása és nevelése kilátást nyujthattak neki, az oxfordi egyetemből az anglikán államegyház magas méltóságaira juthatni, de a 15 éves fiúról már ezeket irja egyik életirója: «Szelleme már más hajlandóságokat mutatott, melyek teljesen ellentétes czélhoz vezettek. A szabad és féktelen kutatás, melynek már eddig is hódolt; képtelenné tették oly szük pályára, amilyen az uralkodó egyháznak vagy orthodox hitvallásnak van kitüzve.»[1]

Gibbon nagyon elégedetlen oxfordi tartózkodásával és tanáraival: «14 hónapot töltöttem a Magdolna-kollegiumban, — ugymond — ez leghenyébb s leghaszontalanabb kora életemnek; itéljen az olvasó az iskola és a tanitvány fölött, de én el nem hihetem, hogy a természet tőlem a képességet minden tudományos munkára megtagadta volna. A szemet szúró kibeszélésnek is, hogy t. i. fiatal és készületlen voltam, hogy korán távoztam, lehet helyet engedni s én nem kivánom efféle érveknek erejét elvenni. Nem voltam szükiben tizenhat éves koromban sem szorgalomnak, sem tehetségeknek; gyermekéveimben folytatott olvasgatásaim is bár vak, de mélyen gyökerezett vonzalmamról tanuskodnak a könyvek iránt, s ezt a sekély árt megtanithatták volna, hogy mély ágyban s tiszta hullámokkal folyjon. Időmet hasznos és kellemes tanulmányokkal töltöttem volna, képzeletem féktelensége kor-

[1] William Youngman előszava Gibbon német forditásához.

látoztatott s én magam a henyélésre való csábitásokból kiragadtattam volna, melyek végtére távozásra késztettek Oxfordból.»[1]

Nyakig van undorral az akkori tanártestület és képtelensége iránt, s szinte csodálkozunk az oxfordi iskolák nagy hirnevén, ha ugy volt amint Gibbon irja, hogy a tanárok és a tanitványok ott minden mással foglalkoztak, csak a tudománynyal nem: Torypolitikával, adomák és pletykákkal; hogy iskolába nem jártak, hogy legközelebbi tanára oly jeles egyéniség volt, «aki tudta, hogy fizetik, de elfelejtette, hogy kötelmei vannak. Nem hogy fölügyelt s ellenőrizte volna növendéke tanulmányait, de soha sem volt, jelen akár merő formalitásból is egyetlen előadáson sem, a tanárok és tanitványok egy kollegiumban laktak s alig hogy ismerték egymást.»[2]

A különben is szabadgondolkozású Gibbon ily szellemi ugaron nem csoda, hogy elvadult; rendetlen, kicsapongó életre vetemedett; esztelenség, hóbort és bün sövényezték utjait s mint ömaga is beismeri, az ily ifjuság a kényszer és fegyelem rendkivüli mértékére szorult volna. Rászorult, de nélkülözte; társainak legnagyobb része bizonyára elkallódott, értékük a szellemi életre nézve elveszett; de aki mindannak daczára föltalálta még magában a lélek nemesebb részének életképes vágyait, birt-e valami biztositékkal; birt-e garancziával, hogy e szellemi törekvéseiben eltalálja a helyes irányt s nem lesz-e szerencsétlenebb törekvései miatt azoknál, kik a törekvést sohasem ismerték?

Gibbon e rendetlen, szellemileg s még inkább erkölcsileg elvadult állapotban fogott hozzá theologiai kételyei tisztázásához. Ezen amily furcsa, oly fontos foglalkozását s annak eredményeit következőleg ecseteli: «Gyermekkoromtól fogva szerettem a theologiai vitáskérdéseket; szegény nagynéném gyakran zavarba jött a mysteriumok miatt, melyeket elhinni iparkodott, és az oxfordi fojtott, nehéz lég nem törhette meg ezen ruganyos hajlamomat. A henyélés

[1] Önéletrajza Life p. 34.

[2] Life p. 42.

vak tevékenysége a vallási vitáskérdések veszélyes tévutaiba sodort s 16 éves koromban a római egyház tévhitére vetemedtem. Megtérésem története legalább arra szolgál, hogy szellememet megismertesse. Kevéssel azelőtt dr. Middleton «szabadelvü kutatása» meghúzta a theologiai zsibvásár kolompját; sok tintát és epét fogyasztottak az első egyház csodáinak védelmében, s legelkopottabb védőiket, két oxfordit meg is koronáztak akadémikus méltóságokkal. Middleton nevét nem szerették, ami természetesen engem elátkozott iratainak s ellenségei feleleteinek olvasására vitt. Merész kritikája, mely a hitetlenség örvénye felé nehezedik, lelkemre különös benyomást tett. Stylusának szépsége és érvelésének szabadelvüsége lesiklott «előitéleteim» pajzsán. Én folyton tiszteletben tartottam a szentek és az egyházatyák jellemét és nevét, kik ellen Middleton támadásait intézte; s ő nem rontotta le meggyőződésemet, hogy a csodák adománya az első négy vagy öt század egyházában valóban megvolt. De nem voltam képes ellentállni történeti érvének, hogy a pápaság főtana ugyanazon korban már fönállt úgy elméletben, mint gyakorlatban s helyesen következtettem, hogy a csodák az igazság jelei, s hogy igaznak kell lenni az egyháznak, melyet az Istenség látható közbelépése kitüntet. A csodás események, melyeket Vazul, Chrysostom, Ágoston és Jeromos váltig állit és erősit, késztettek hinni a coelibatus fensőbb érdemeiben, a szerzetes élet intézményeiben, a keresztvetés, sz. olajok, sz. képek hasznában, a purgatorium létezésében és Krisztus testének és vérének rettenetes áldozatában, mely lassankint a transsubstantiatió csodájává nőtte ki magát.»[1]

Gibbon tehát, mivel nem kételkedhetett Vazul, Chryfosztom, Ágoston és Jeromos becsületességén, a vallást és Istent ostromló Middleton müvei által a kath. egyházba térittetett. A historiai érv sulyának nem volt képes ellentállni, mely azt hajtogatta, hogy a pápaság főtana már az első századokban fönállt, s következőleg, hogy aki a kereszt-

[1] Life p. 44.

ténységet elfogadja, annak a pápasághoz kell szegődnie. Gibbon tehát katholikus lett; Londonban fölkeresett egy kath. papot, s letette a hitvallást. Nincsenek közelebbi adataink ezen megtérő lélek benső világáról; előző élete s későbbi apostaziája után tett vallomásai engem legalább nagyon hajlandóvá tesznek, hogy e megtérésnek bensőségét kétségbe vonjam. Ugy látszik, hogy az ilyen kora ifjuságától fogva a skepsis férgétől megfúrt léleknek hite, inkább a történeti érv által fölébresztett s egy darabig uralkodó tudományos nézethez, mint a lélek és sziv hódolatából forrásozó s egészen az Isten igazságára támaszkodó isteni erényhez hasonlitott; — pedig ez a természetfölötti hit! — Ezen fölületes, átmeneti állapot, melyet ő hitnek tartott, annyira sekély s lehelet-gyönge benyomást hagyott benne, hogy később azt irja: nem képzelhetem, hogy én valaha hihettem e transsubtanciációban, hogy mégis hinni véltem, az talán csak önámitás volt. Ez-e azon fogalom, melyet a hitetlenné vált, öntudatos ember szétfoszlott hitéről bir? vagy nem lebeg-e ellenkezőleg azon első áhitat tüzétől s az ifju odaadás gyengédségétől áthatott hitnek mindig vonzó képe a későbbi apostata előtt, ki egykor igazán hitt? Főleg, ha egy zaklatott s hosszu fáradalmak és benső küzdelmek után révpartra vergődött ifjunak hitéről van szó? oly hitről, mely meghóditotta lelke minden erőit, mely megvettette vele apja, családja ellenkezését, s bezárta örökre az oxfordi Magdolna-kollegium ajtaját s busás kilátásait? Mindenesetre furcsa, rejtélyes lelkiállapot az ilyen ugynevezett hit; de hogy a kegyelem éltető gyökeréből sarjadozott volna elő, ki hinné?

De ha valódi, kegyelemmel eszközölt megtérésről volna itt szó, s nemcsak számitásról, akkor a későbbi hitehagyást s Gibbonnak e hitehagyás befolyása alatt álló irói szellemét nagyrészt a hitben való tudatlanságnak kell tulajdonitani. Tudatlansága a hit dolgaiban, önfejüsége és kevélysége, mely mindent saját esze és belátása szerint állit igaznak és hamisnak, pardon nélkül s azon bágyadt lehetőség szerény megengedése nélkül, hogy tán még sincs az ugy, amint ő gondolja, csakhamar árnyékukat vetették az ifju konvertita

lelkére. Ezen fejletlen hitet és tudatlanságát a komikum határáig emelik ujból támadt kételyei, melyeket megtérése után csak néhány nappal egy lausanne-i kálvinista prédikátor tudományának sikerült benne támasztani, most természetesen retrograd irányban, a kath. hit ellen.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Vie du Cardinal Bonnechose, archevêque de Rouen. Par Msgr. Besson, evêque de Nimes. Uzés & Alais, Paris, 1887. 2 vol. Ára?

Épen most, október 28-án van nyolczadik évfordulója ama férfiu halálának, akiről ez a kétkötetes munka szól, aki életében nemcsak a franczia egyházpolitika terén mozgott mindig az előtérben, hanem aki nevét hazája határain tul is ismertté, előnyösen ismertté tudta tenni.

Ritkán olvas az ember oly érdekes életrajzot, mint amilyen a Bonnechose kardinálisé, — s ez legyen magyarázata annak, hogy azt itt, a mi olvasóink számára, a föntnevezett könyv alapján készitett rövid kivonatban közöljük, meg lévén győződve arról, hogy szivesen veszik, ha a XIX. század történetének egy oly darabját, mely jóformán szemeik előtt zajlott le, előttük egy igen előkelő szerepet játszott főpap életének tükrében feltüntetjük.[1]

Bonnechose bibornok ugyanis nemcsak kiváló főpap, hanem nagy politikus is volt, diplomata volt, bölcs és befolyásos vezére volt évtizedeken át az «ultramontán» pártnak Franciaországban, akiről az mondatott, hogy nagyobb tekintélynek és befolyásnak örvend, mint akár a franczia

[1] A széles körben elterjedt, nagytekintélyü Hist. polit. Blätter már néhány hó előtt kedveskedett közönségének ez életrajz ismertetésével, (107. 3. 4. 5.) mely szintén előttünk fekszik.

sem juthatván el a főesperes, irt a sarlói plébánosnak, ki egyuttal a kerület alesperese is volt, hogy jöjjön mielőbb Lévára, s tegyen jelentést paptársai felől. Nem jött. Irt neki ujból, lelkére kötvén, hogy a jövő zsinaton okvetlenül megjelenjék. Erre már válaszolt, azt üzenvén, hogy oda sem mehet, mert a török mindenéből kifosztotta, s igy a szükséges utiköltséggel nem rendelkezik. Különben is folytonos rettegésben él a török miatt, ki egyik kartársát nemrég félholtra verte.[1]

(Folyt. köv.)

GIBBON EDE
és a kereszténység gyors terjedésének okai.

Irta DR. PETHŐ.

(Vége.)

Gibbon kételyeit az olasz iskolák Petrucciói is meg tudnák oldani.

A ki e kételyekről s azok megdönthetlen állásfoglalásáról az ifju és az öreg Gibbon lelkében, Gibbon saját följegyzései nyomán értesül, az le fogja tudni szállitani silány értékükre e hirneves irónak állitásait az egyházi és vallási dolgokban; fogalmat nyer azon apodiktikus itéletek és nézetek fölületességéről, melyek a tekintély szinházias arroganciájával kotyognak bele abba, amihez nem értenek. Gibbon későbbi meggyőződését, mely tehát történetének megirásában is elmaradhatlanul fölbukkant, valahányszor az egyházról irt: saját gondolkozásának és a kálvinista Mentor éles értelmének tulajdonitja, aki őt azonban később, midőn észrevette, hogy Gibbon nem ott akar kiszállni a lejtőn csúszó szánból, hol a Mentornak tetszett, hanem tovább siklik a

[1] p. 40.

tagadás jegén, nagy bölcsen magára hagyta. Hogy ezen mély gondolkozás mily kanállal volt mérve, s hogy ki fúlhatott meg benne, arról a változatlanul ideszúrt önéletrajzi följegyzés ad tudomást: «Jól emlékszem vissza örömömre, melyet éreztem, midőn filozófiai érvet sikerült fölfedeznem a transsubstanciácio ellen; hogy t. i. a sz. irás szövegét, mely a valóságos jelenlétről szól, csak egy érzék tanusága, a látérzéké, erősiti, a valóságos jelenlétet magát pedig 3 érzék: a látás, a tapintás és az izlés tagadja. A római hitvallás különféle czikkelyei szétfoszlottak, mint az álom és teljes meggyőződés szerint vettem magamhoz 1754-ben a kálvinista úrvacsorát. Ezentúl beszüntettem vallási töprengéseimet és föltétlen hittel nyugodtam meg azon tanok- és titkokban, melyeket a katholikusok és protestánsok megegyezőleg tanitanak.»[1]

Most tehát tudjuk, hogy micsoda filozofiai éles értelem és szakavatottság, micsoda fölvilágosult hittani fölfogás az, mely az ifju Gibbont megnyugtatta s végleges megállapodásra birhatta. Le tudjuk vonni e nyilatkozatból a mértéket, melyet a történetiró s hozzá hasonló celebritások teologiája és filozófiája igényel, hogy a legfontosabb dolgokban föltétlen hittel és meggyőződéssel itéljen. Ilyen «filozófiai érv» elég ahhoz, hogy valaki a kinyilatkoztatástól a hitetlenséghez térjen; ez érv pillérei oly erősek, hogy reájuk épithetni azt a szamárhidat, mely a legvégzetesebb és legválságosabb örvény fölött átvezessen nem egy embert, hanem egy ember nyomában egy egész kort, egy egész közvéleményt! Mily fölületességet kivánnak tőlünk, hogy ily ember szavainak súlyt és értéket tulajdonitsunk?

Hogy Krisztus valósággal jelen van az oltáriszentségben, azt egy érzék, a szem bizonyitja, mely a szavakat olvassa: ez az én testem! Ez filozófia! Hiszen a szem a valóságos jelenlétről épenséggel semmit sem szól, hanem csak arról szól, hogy ezt a mondatot, «ez az én testem» fehér lapra lenyomva olvassa, épugy amint olvassa Tatár Péter füzeteiben a csontos Siegfrid valóságos hőstetteit és Jules

[1] Life p. 59.

Werne valóságos utazását a holdban és csillagokban. S azért hitte-e előbb Gibbon a valóságos jelenlétet, mert szeme a könyv lapjain olvasta: ez az én testem? hiszen akkor veszélyben forog, hogy a csontos Siegfridről is elhisz sok mindent, legalább addig, mig a többi érzék föl nem ocsitja, ha pedig föl nem ocsitja amint azt távollevő dolgokkal — tehát Siegfriddel szemben — nem is teheti, akkor mindazt Gibbon végleg elhiszi. Gibbon tehát azért hisz el valamit, mert szeme a könyvben olvassa! Ez nagy nyomatékot fog szerezni történetirói tekintélyének.

Ilyen erős «filozófok» a mi nagy tudósaink, akik aztán történeteket irnak, a kereszténység jelentőségét, értelmét, szellemét, tanait s azok fejlődéseit vitatják, s teljes meggyőződésben vannak az iránt, hogy legilletékesebb birák. Igy történik azután, hogy szerintök Athanáz húsz évig védte a Sabellianismust; s csak később vette észre, hogy nem egészen orthodox s következőleg a legalkalmasabb ember, hogy róla nevezzék el a legrégibb, legbővebb hitvallást; ugyancsak szerintük Petavius bebizonyitja de Trinitate szóló müvében, hogy az antenicaeai atyák nem igen hittek Krisztus istenségében; hogy Ciprián és Chrysostom deklamáczióira nem kell sokat adni; hogy denique jól kell szétszedni a kereszténység *mámoros* és *ábrándos* történetének önámitás által szött leplét, mely eddig mindent takar, mindent szépit, mely az egyházatyákat becsületes embereknek és a zsinatokat nem intrigás fészkeknek tartotta. Ezen nyilatkozatokat Gibbonban olvashatni! Gratulálok az ilyen nemes vállalat kétségbevonhatlan teologikus és filozófikus képzettségéhez, mely hivatva van teljesen megütni a mértéket s meg van bizva a történet homályaiba tiszta fénye sugárkévéit önteni.

Mosheim történeti «tényeivel» saturálva, telve kétellyel és gyanakodással a sz. atyák tiszta jelleme iránt, rettenthetlenül kritizálja irataikat, egy kalap alá szoritván a hitczikkelyt az egyéni véleménynyel, a parancsot a tanáccsal, az üdvözülés feltételeit a leghősiesebb erénynyel v. i. a *minimumot* a *maximummal*. Előtte mindegy a két szó: Si vis ad vitam ingredi s a másik: Si vis perfectus esse;

ő nem tudja, hogy e közt különbség van. Ő a sz. atyák morálisában nem találta föl a distinkcziót a parancs és a tanács közt, nem veszi észre, hogy mikor hirdetik a szigorú kötelezettséget s mikor buzditanak. Görres József talán rámondaná: eine geschichtliche Wurstmacherei!

Ilyen nézetek és irányok jelzik a nagyhirü Gibbon alkotásait a történet irodalmában. A római birodalom hanyatlása és bukásának megirására az eszmét Rómában nyerte. Élte 27-ik évében 1764. okt. 15. «eszmélődve ült a kapitolium romjai közt, mialatt a barátok Jupiter templomában a Vesperát énekelték, akkor villant át lelkén először a gondolat, hogy a város hanyatlása és bukásának történetét megirja.»[1]

Ezen történetben történeti hirre emelkedett a 15-ik és 16-ik fejezet a kereszténység terjedésének természetes «másodrendü» okairól.

A hires «másodrendü» okok a következők: türelmetlen vallási buzgalom, ez az első ok; a második az, hogy a közvetlen közelben beálló más világot várták; harmadik, hogy ráfogták, hogy csodaerővel birnak t. i. jómaguk; negyedik, szigoru erkölcsük és erényük; ötödik az első egyház szervezete.

Szerinte az első okból folyt bátorságuk, mely nem akarta magát megadni oly ellenségnek, kit legyőzni minden áron el volt szánva. A következő három, tehát a második, harmadik és negyedik fölfegyverezte az elszánt bátorságot. Az ötödik ok kormányozta törekvéseiket, s oly nyomatékkal látta el azokat, melynél fogva gyakran önkénytes harczosok kis de bátor csoportja szétvert vagy legalább terrorizált nagy, rendezetlen, s harczhoz nem értő tömeget.

A történelem nyomban föltakarja e «másodrendü» okok elégtelenségét, ha magukra maradnak fensőbb isteni közremüködés nélkül; kimutatja azt, hogy ez «okok» más okot föltételeznek, melyet segitenek, támogatnak ugyan, de a mely nélkül hatályuk semmi.

[1] Life p. 129.

A türelmetlen vallási buzgalom bátorságot teremt! De honnan a vallási buzgalom? nemde a mély, lelkes hitből. S honnan a mély, lelkes hit? tán a római világ skepticismusából, mely a polytheismust mesévé degradálta? a skepticismus de facto nem fogadta el a mély, lelkes hitet; a római müvelt, skeptikus világ nem is ismerte a kereszténységet, példa rá Seneca, Antoninus Pius, Plinius stb.; maga Gibbon bevallja, hogy az elökelő világ a kereszténységet nem ismerte. Aki skeptikus volt, az a kereszténységgel sem törödött.

A középosztály pedig s a müveletlen nép nem volt skeptikus. Hiszen összeforrt egész élete, egész szellemi világa a pogánysággal, annak ritusaival; nem volt egykedvü szokásainak megvetői iránt; vádolta öket minden roszról, öket okozta az Istennek haragjáért, szárazság és dögvészért. A tudatlan osztályok sohasem skeptikusok, ez psychologiai képtelenség.

S mi birta a közönséges népet rá, hogy ily türelmetlen vallási buzgalomra hevüljön v. i. hogy kereszténynyé legyen? Gibbon a rómaiakat rendkivül toleransoknak festi; Róma minden istentiszteletnek, minden babonának, minden tévelynek tárt kapukat nyitott; szokása volt egy népnek babonáját sem vetni meg, eltürték még Isis és Osiris templomait is Rómában; ezt Gibbon nagy rokonszenvvel festi, mint a mult század filozofjához illik; azután pedig az engesztelhetlen türelmetlenségből, melyet a keresztények vallottak, kihozza, hogya pogány engedékenységnek elkerülhetlenül a kurtábbat kellett huznia!

De uram, honnan abban a plebejus, s a legtágabb türelmességben fölnövekedett pogányokban az a hóditó türelmetlenség, alighogy keresztények lettek? Nem ellenkezett-e ez egészen természetükkel, atyáiktól öröklött nézeteikkel, római köz- és magánéletükkel?

A vallási türelmetlenség nem valami egyszerü adat, mely magában birná okát, az csak kifolyása, hatása más belső, erőteljes tényezőknek! Kifolyása a meggyőződésteljes hitnek. Tehát az első ok: a mély lelkes hit!

A második ok az volt, hogy a közvetlen közelben beálló más világot várták. Mindenesetre a túlvilág, az itélet hatalmas nyomatékot adnak az emberi törekvéseknek. Fölfegyverzik az akaratot szenvedélyei megtörésére, más lelkek mentésére; erőt adnak a halálba is. De kérdem, ki várta a beálló más világot? Nemde aki hitte? Aki nem hitte, az csatlakozott a müvelt, római világhoz s annak satyrikusához:

«Esse aliquos manes, et subterranea regna
Nec pueri credunt, nisi qui nondum aere lavantur.»

Iuven. Sat. II. 149.

A kérdés tehát az lesz, miért hitték a keresztények a közelgő túlvilágot egy oly korban, melyben az alvilág a poeták s nem a vallás határába tartozott.

Tehát a második okban is redukáljuk a kérdést erre: honnan az a mély, lelkes hit?!

A harmadik ok a legnaivabb mezben mutatja be magát. Nem tudom, hogy fejezte ki magát az auktor eredeti angol szövegében; de a német szövegben a szeretetreméltóságig gyermekded toaletbe van bujtatva az állitólagos harmadik világhóditó hatalom. A németben ugyanis ezt olvashatni: Die dritte Ursache ist der Anspruch auf Wunder.» A filozófiának szabad sokszor a legsületlenebb badarságot mondani, ez privilegiuma, csodálóinak pedig meg van engedve, hogy elhigyék vagy változatos dispoziciójuk szerint esetleg elragadtassanak a bölcseség mélységei fölött:

«Omnia enim stolidi magis admirantur amantque,
Inversis quae sub verbis latitantia cernunt.»

«Der Anspruch auf Wunder,» v. i. igényelni csodatevő hatalmat; állitani, hogy birjuk; mondani, hogy csodákat müvelünk, — ez megfejti a kereszténység gyors terjeszkedését. Kérdem, kicsoda a vallásalapitók közül, kicsoda a szétforgácsoló eretnekek közül ne állitotta volna, hogy csodákat müvel? Maga a polytheismus nem foglal-e mendemondáiban csodákat? Nem müveltek-e folyton csodákat Delfiben és

Hierapolisban? «Hat der Polytheismus keine Ansprüche auf Wunder erhoben»?

Tehát a merő igény állitólagos csodatevő hatalomra, ez hóditotta meg a pogány népeket a kereszténységre? ha az igény elég e czélra, akkor bárki bármikor teheti imádójává az egész világot.

A negyedik ok: a keresztények tiszta erkölcse! Roppant munka volt az, a tudatlan, nagyrészt romlott, plebejus népben, melynek szemei előtt csillogott a bün, mely körül volt véve a csáb és tagadás hizelgő szavától, oly erényt ápolni s teljes virágzásba hozni, amilyen megszégyenitette a büszke filozófokat Platótól Celsusig. Az erkölcsi nevelésben a filozófia mindig kudarczot vallott, mert azt a természettől keresztény lelket elrontani lehet, de benső hajlamainak és természetes fejlődésének törvényei ellen nagygyá, nemessé fejleszteni nem lehet. Gibbon soh'se nevelt valakit tiszta, szeplőtelen erkölcsre; nincs fogalma az utról és módról, melyen azt elérhetni; azért megbocsátjuk e tárgyban a belátás hiányát, melyet tanusit.

A keresztények tiszta erkölcsének oka ismét a lelkes, mély hit. Ezt Gibbon sem tagadhatja; a sz. atyáknak általa elferditett, s föl nem fogott moralisa csak hitből származó indokokat ismer. A hit gyökeréből nőtt fel s feslett ki utólérhetlen szinpompában a keresztény, tiszta erkölcs.

Az ötödik ok, az egyház szervezete; nem érdemli meg a bővebb méltatást. A szervezet mindenesetre sokat tesz; de a szervezetben a müködő, szervező hatalom nem a merő forma, hanem a szellemi rész. A szervezet különben is csak akkor életképes, ha van benső erő, mely áthatja és élteti. Az egyházi szervezetben e benső, éltető erő: a hit.

A rövid elmefuttatás, melyre Gibbon «másodrendü» okai inditottak, a mély, lelkes hitben találja föl a «másodrendü» tényezők közvetlenebb okát. Aki még egy lépéssel tovább megy, s a lelkes, mély, szent, világmegvető, s angyaltiszta hit okát kutatja, az az istenit érinti a kereszténységben, az isteni hatalmat a legbékeségesebb s legalaposabb revolucióban. Gibbon, ki a fölületesség alaposságával akarta fölku-

tatni azon nagy átváltozás rugóit, megállt azon nagyon is másodrendü okoknál, melyeken a mindent egybeolvasztó multszázadi filozófok nagy örömmel kaptak s a kérdést megoldottnak deklarálták.

E fölületes fölfogásról irja Joungmann, Gibbon életirója: «Ha a keresztény egyházat a tiszta, szellemi vallásnak és azon vegyes motivumoknak egyesülésében tekintjük, melyek emberi érdekek és szenvedélyekből erednek: tagadhatlan, hogy a Gibbon által fölhozott okok igen nagy hatással voltak. Hanem hogy az alárendelt okok megmagyarázhatnák az egyháznak mint egésznek behozatalát, az teljesen alaptalan állitás. A csodatevő hatalomra emelt igénynek azon körülmények közt csak a kereszténység igazságának föltevésében lehetett foganata, s akkor isteni eredetének nagy bizonyságát képezi. Mivel a halhatatlanság reménye s a vallási buzgalom Jézus halottaiból való föltámadására támaszkodott, azért mindkettő csak ezen esemény folyományának tekinthető. A szigoru erény gyakorlása egyességben a sz.-irás változatlan tanaival, alapitójának istenségéről tanuskodik; mert mely merően emberi forrásból származhattak az Isten és felebaráti szeretet tökéletes elvei? és az egyszerü szervezet, az ősegyház szelid és szeretetteljes fegyelme nyilván bizonyitja, hogy az emberi elvek és szenvedélyek az ő alakulásában nem szerepeltek.»

Különben minden dogmatika fölemliti a római birodalom és társadalom helyzetéből származó előnyöket a hit terjesztésére nézve; de épen ez előnyökben ismeri föl a gondviselés intézkedését; mert hogy akarná az Isten a népek történetét és eseményeit intézni és vezetni tekintet nélkül a legfőbb, központi, történeteket döntő és alkotó eseményre, a kereszténységre?

A «másodrendü» okok igazán nagyon is másodrendüek voltak azok előtt, kik hinni nem akartak. Ki lehet forgatni mindent, a «másodrendü» okokat is érvényükből s ha a kegyelem nem müködik, akkor a «másodrendü» okok ugyan soha sem téritik meg a világot. A hangoztatott keresztény erényre is volt sok ráfogás, sok rágalom, sok félreismerés;

Tacitus szerint ezen keresztény erény müvelői «odio generis humani convicti;» Plinius szerint Ep. x. 97.: «Fuerunt alii *similis amentiae* cives Romani. — Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus, etiam vocantur in periculum et vocabuntur.»

Nem volt mindenki elragadtatva a tisztaság, a világmegvetés, az önkénytes szegénység által; amit a nemzetgazdaság manapság kifogásol, azt többé kevésbé a római időkben is hangoztatták. A keresztény erkölcs értelmét szintén csak a hit, csak a kegyelem nyujthatja. Az első keresztények hősies tettét, kik mindenüket eladták s a befolyt összeget az egyháznak adományozták, nem foghatták föl a pogányok dicséretes, csodálatra méltó erényképen; Prudentius megénekelte versekben épen ezen erényes tettnek fonák fölfogását:

Tum summa cura est fratribus
(Ut sermo testatur loquax)
Offerre, fundis venditis
Sestertiorum millia.
Addicta avorum praedia
Foedis sub auctionibus
Successor exheres gemit
Sanctis egens parentibus.
Haec occuluntur abditis
Ecclesiarum in angulis
Et summa pietas creditur
Nudare dulces liberos.

Prudent. *περι στεφάνων*, Hymn. 2.

Az állitólagos csodaigénylés pedig természetesen elbolondithat maroknyi népet, de abból erényes s a halálig hű vértanukat s hitvallókat az akkori körülmények közt nem képezhetett. Hogy ir Ciceró a jósdák csodadolgairól, nem alkalmazhatták-e szavait a keresztények csodadolgaira is? És Lucian (in Alexandro c. 13.) és barátja Celsus (ap. Orig. l. VII.) irhattak-e szemtelenebbül a zsidó prófétákról?

Curiosum gyanánt s hogy fogalmat szerezzünk azon kritikáról, melyet Gibbon a keresztény ügyeken és jelleme-

ken gyakorol, citálom a 15-ik fej. egyik jegyzetét: «kiemelendőnek látszik, hogy Clairvauxi Bernát, aki annyi csodát beszél el sz. Malachiásról, a maga csodáiról soha sem emlékezik, melyeket kisérői pontosan leirnak. Van-e az egyházitörténelemben csak egy szent is, aki mondta volna, hogy csodatevő hatalma van?» S ebből következteti, hogy csodákat nem kell hinni!

Ily kritikus értékkel s a ker. erkölcs és erény ily bárgyú fölfogásával irta meg Gibbon a müvébe vágó keresztény történelem részleteit.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A szent István-társulat tag-illetményei 1891-re. A „Kath. Szemlén" kivül: 1) Naptár 1892-re, 2) Szentséges Atyánk XIII. Leo pápának beszédei és levelei, forditotta dr. Prohászka Ottokár. 3) Évkönyv 1891-re.

Jerünk sorban. A «Naptár»-ról nincs sok mondanivalónk; valamivel vaskosabb, több és változatosabb olvasmányt nyujt, mint máskor, egynéhány köztük valóban szép és tanulságos, — képei, bár még mindig nem kifogástalanok, mégis jobban sikerültek, mint az előző években.

Kitünő gondolat volt a szentatyának, XIII. Leo pápának valóban közérdekü beszédeit és encyklikáit forditásban és kivonatban nyujtani a tagoknak. Ugy tudjuk, és pedig hiteles forrásból, hogy maga a szentatya is, tudomást vévén a septemberi zarándoklat alkalmával a dologról, nagy megelégedésének adott kifejezést, hogy igy a nép közé is eljutnak az ő szavai, s többszörös olvasásuk, megfontolásuk, megszivlelésük lehetővé van téve.

Ép oly jó választás volt a forditást Dr. Prohászka szerkesztőtársunkra bizni, mint ki a latin és olasz nyelvet tökéletesen birván, meg a helyes érzéket is a levelek és

Compendium Ceremoniarium Sacerdoti et ministris Sacris observandarum in sacro ministerio. Auctore M. Hausherr S. J. Editio tertia emendatior. Friburgi Brisgoviae. Herder. Kis 8-r. 178 l. ára füzve 1.50 márka, kötve 2 márka.

Hausherr «Compendium Ceremoniarum»-ja harmadik kiadásban jelent meg. Kiválólag praktikus könyvecske. 178 lapon, hat részben tárgyalja mindazon ceremoniákat, melyek a kathedrálisokon kivül megtartatni szokott istenitiszteletekben előfordulnak. E ceremoniák pontos, tüzetes, ügyes elvégzését e könyvecskéből játszva tanuljuk s olvasásközben ébred bennünk az az egyházias érzék, mely megérti azt, hogy miért kell az istenit külsőleg szertartással végezni s hogyan kell e szertartásokban az isteninek méltó kifejezést adni.

A ceremoniák tárgyalása rövid és átnézetes, s ezt keressük mi átlag egy Compendiumban; a könyvhöz néhány lapra terjedő tárgymutató csatlakozik, melylyel egy percz alatt megtaláljuk azt, amire éppen szükségünk van, az index alphabeticus a legcsekélyebb dolgokat is felöleli.

Az utolsó részlet a breviarium recitálásáról szól; itt alighanem archaeologikus szempontból találkozunk a tabellával, mely az 50—51 északi szélesség alatt lakó papoknak hirdeti, hogy mikor esik a dél és a napnyugta közt lefolyó időnek közepe, s következőleg, hogy mikor lehet a matutinum anticipálását megkezdeni. Ez a tabella praktikus értékkel nem bir, mert mindenki anticipálhat nyáron épugy mint télen délután két órától kezdve.

A bevezetésben fölemliti H. sz. Ignácz példáját, aki azt mondta magáról, hogy többre becsüli a rubrikák pontos megtartását könyeknél s érzékelhető áhitatnál; — a szentek e nagy tisztelete a rubrikák iránt, az a súly, melyet megtartásukra fektettek, bizonyára nagyon ajánlja, hogy H. compendiumát is kellő figyelemben részesitsük.

Dr. Pethő.

vehető ujjmutatásokat fog a tanügy embere e művek tanulmányozása által találni, hanem ösztönt és serkentést is nyerni hivatásbeli kötelmeinek komoly és buzgó teljesítésére. Ha pedig a tévedésekre bukkan, csak erősbülhet azon meggyőződése, hogy a célirányos és áldásos nevelés elveit kizárólag a kath. hitigazságok mellett kell keresnie.

A hibák és tévedések felismerése körül pedig Herbart müveinek jelen kiadása a legbiztosabb kalauz gyanánt szolgálhat.

Dr. Walter Gyula.

A Jézus-Társasági szentek és boldogok tisztelete. Oktató és imádságos könyv, Gonzaga sz. Alajos 300-ados örömünnepének emlékére összeállitotta Pámer László j. t. t. Kalocsa, 1891. kis 8-r. 356 l. Ára vászonkötés vörösmetsz. 80 kr, aranymetsz. 1 frt, börkötés aranymetsz. 1 frt 30 kr, börkötés aranymetsz. és csattal 1 frt 40 kr.

A «hazafiatlan» kalocsai jezsuiták[1] rövid idő alatt három imakönyvet adtak ki, azonkivül annyi különféle apró füzetet, életrajzot, elmélkedést, ájtatossági gyakorlatot dobtak a könypiaczra, hogy a magyar geniusz, mely az Isten igéjét magyarul szomjuhozza, ugyancsak eltelhetik lelki táplálékkal s fölösleges neki akár az anabaptisták német konferencziára, akár a kálvinista vallásos estélyekre eljárnia. A szerző zalai származásu, hogy Zala nem magyar név, arról nem tehet; de bizonynyal jó magyarérzületü lesz, mert hisz mindjárt az első lapon a jezsuiták «szeretett rokonait és édes hazáját» emlegeti. No már ez igy jól van! «lieb Vaterland magst ruhig sein» mondja a porosz, s «Pozsony végvára áll» mondaná rá a magyar!

A «haza oltárán» elkövetett e libáczió után áttérek Pámer László könyvére.

Czime teljesen tájékoztat; a könyv a jezsuita szentek és boldogok rövid életrajzát, általuk használt vagy hozzájuk intézett imákat és ájtatossági gyakorlatokat tartalmazza. Találkozunk a tiszteletreméltó P. Pongrácz István és P.

[1] Czélzás egy nemrég a jezsuiták ellen intézett támadásra. — *Szerk.*

Grodécz Menyhért kassai vértanukkal is, kiket, mint tudva van, nem a török huzatott nyársba, hanem magyar kálvinisták, — s kiknek életrajza nagyon helybenhagyja azt az «imádságot a hazáért,» mely az imagyüjteményt berekeszti.

E könyvben imák alakjában lép lelkünk elé a Jézustársaságának nagysága, termékeny fönsége. A társaság szelleme a szentek szelleme; hajlékaiban otthon van a tökéletesség; szivében martyr-vér pezseg, mely a társaság több mint 800 vértanujának halálában érvényesitette a régi felfogást, hogy «anima in sanguine est.» Valóban a lélek, a szellem vért szomjaz, de nem másokét, hanem a magáét; ezt akarja ontani oly oltárokra, melyeket nem a frázis rikácsolása tesz ünnepeltekké, hanem a kereszt s azok az elvek, melyek róla lesugároznak.

Ez imádkozó nagyság árnyában jól esik észrevenni azt a gyengéd, mély tisztelettől és szeretettől befuttatott gyermeki érzületet és kegyeletet, melylyel szerzőnk a társasághoz simul, — s irodalmi zsengéjét, mely egyszersmind buzgalmas áhitatának követelménye, annak szolgálatára fölajánlja, némi viszonzásául azon áldásoknak és jótetéményeknek, melyek erejében a lelkes odaadás emberévé nőtte ki magát.

Teljesüljön a szerző kivánsága.

Dr. Pethő.

Jézus szentséges szive. Oktató imádságos könyv; melléklettel szüz Mária sz. Szive tiszteletére. Hübner Ágoston S. J. fögymn. tanár Palisz György S. J. nyomán. Budapest, 1891. kis 8-r. Ára 80 kr. A megrendelés a „Hirnök" szerkesztőségéhez (Kalocsa, Kollegium) intézendő.

Ime ismét egy jezsuitától készitett és jezsuitától átdolgozott könyv, melyet a magyar közönség évek óta óhajtott és főleg a jezsuitáknál Kalocsán sok, sok levélben sürgetett is. Aki kezébe veszi e gyönyörü könyvet, látni fogja, hogy nem hiába késett az; sok gondba és fáradságba került ily szépen összeválogatni minden szüksé-

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

UJ SOROZAT. — HATODIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1892.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

tetett és hogy 1843-ban julius 2-án halt meg. Mint váradi pap a következőket irta: Halottas prédikáczió báró Perényi Franciska, Beöthy Mihály Biharvármegye ordinarius viceispánjának elmaradott özvegye temetése alkalmatosságával. Nagyvárad, 1779. — Egyházi beszéd a tamásdai templom felszentelésére. Nagyvárad, 1780. — Egyh. beszéd a marczházi templom felszentelésére. Nagyvárad, 1782. L. Scriptores Societatis Jesu Ströger-féle könyv 187. lapja szerint Pozsonyban született. Halottas prédikáczió gróf Haller Péter Krasznavármegyei főispán eltemetésére. Nagyvárad, 1784.

Kondé Miklós, püspök, született 1736 körül Felszeren, Csalóközben, meghalt 1802. decz. 18-án. Életrajzát következőkben adjuk. Mintegy 13 évig működött a lelkészi pályán és szepesi apát-kanonok lett, ez állásából hasonminőségben Esztergomba helyeztetett át és táblai főpap lőn, majd 1800-ban váradi püspök. Mint irót fölemlitettük már Esztergom-főmegye irói között is, lásd Uj M. Sion, 1886. Mint kir. táblai főpap és belgrádi fölszentelt püspök az országgyülési beszédeit adta ki 1795-ben. Életrajzát l. Zeitschrift von und für Ungern. 1802. II. 355.

(Folyt. köv.)

Vademecum Liturgicum continens expositionem rubricarum missalis romani e. t., necnon diversas regulas liturgicas, orationes item indulgentiis ditatas ac denique compendium Ritualis romani. In usum ven. Cleri Regni Hung. edidit Theophilus Klinda Budapestini ad S. Josephum cooperator. Budapest. Typis Colom. Rózsa. 8 r. 344 l. ára 2 frt.

Örvendetes jelenség a magyarországi könyvpiaczon Klinda Theophil rubricistikai müve. Hogy ritka, hogy fehér holló számba megy, arról ne is beszéljünk; hogy nemes áldozatkészségnek is kellett csatlakoznia a lelkesüléshez, mely fizetni is kész, ha a pártolás a szerző buzgalmának meg nem felel, az egy magyar könyviró előtt az összeadás s különösen a kivonás evidenciájával világos. De meg nem

is láttunk «Előfizetési felhivást» valamire, amiről nem tudjuk, hogy megéri-e vagy nem, mint ezt nálunk az irodalom minden könyvetiró napszámosa kibocsátani szokta; ez csupa apró kis vonás, mely szerző müvét jellemzi.

Klinda már jó ideje foglalkozik e tárgygyal, mint azt az «Egyh. Közlöny» megfelelő rovata bizonyitja; s hogy más mikép érez, azt nem tudom, de engem igen hálára kötelezett eddigi müködése. A rubricistika gondozza annak az értelmi mélységnek, annak az érzelmi bensőségnek, az egyház hogy úgy mondjam hivatalos áhitatának s ugyanakkor annak a subjektiv áhitatnak, mely az oltár szolgájának szivében kigyul s könnyen szögletességbe, affektálásba csap át, külső illedelmét, szerény kedves megjelenését; gondot visel rá s a rubrikák piros fonalával szövi át a szertartásokat, hogy az az isteni szikra el ne aludjék a külsőség megvetésében, másrészt pedig ne vonja magára az apostolnak hajdani szintén rubricistikai korholását, hogy szerényen viselkedjetek, nehogy a pogány aki belép azt gondolja rólatok, hogy eszelősködtök. A rubricistika tehát oly mező, melynek müvelése az egyház vitális érdekeivel összefügg; és hogy nálunk azok a kath. templomok is hidegségükben, kietlenségükben, — továbbá az az egyházi szolgálat is a szertartások elhányásában, a ruhák és vászonnemüek rondaságában, az egész apparátusnak kivül-belül való szánalmas koldusosságában, a protestantismusnak az ő örökségétől megfosztott, sivár sorsára emlékeztet: annak részben okát, részben eredményét képezi ép az a nemtörődés minden liturgikus és rubricistikus rendelettel vagy kérdéssel. E szempontból is köszönetet szavazok Kl. Th. urnak.

A mi a mü tartalmát illeti: megtaláljuk benne az egyház minden rendeletét, melylyel a csendes misének (Caput I.) a nagy miséknek (C. II.) a votiv miséknek (C. III.) caeremonialéját megalapitotta; a IV. fejezet a liturgiai szabályokat adja, amennyiben ide tartoznak, az egyházi év különböző jellegü és hangulatu szakaira és ünnepeire. Azután nagyon finom érzékkel függesztette a szerző e négy fejezethez azon bucsúimákat, melyek akár a sz. misére való tekin-

tettel látattak el bucsukkal, akár pedig a szokásos recitálás által a naponkint misézö pap lelkét könnyü szerrel nagy lelki kincsek birtokába juttatják. A müvet «Compendium ritualis romani» feliratu szakasz zárja, mely a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásában használatos formulákat és a temetési imákat foglalja.

Pontosság, bőség, teljesség jellemzik az egyes fejezeteknt; a bevágó anyagot mind összehordta, áttekinthetően rendezte és magyarázta. Nem találunk egyetlen pontot, melyet talán mellőzött volna, s különösen dicsérjük a szerző mérsékletét, melynél fogva sehol sem engedett a kisértésnek kritikát gyakorolni vagy szánalomra inditó összehasonlitást tenni a felhozott rendeletekből gyönyörüen kiszövődő kép s a szertartásoknak sok helyütt ijesztő karikaturája közt. Nem, még mentegeti is magát, hogy nem tehet róla, ha könyvének fonalán kitünik a praxisban divó rendetlenség! Valóban megbocsátunk neki, nem tehet róla.

A rubrikákat világosan és praecise magyarázza; elüljáróban először mindig odatüzi a Missale elején olvasható «De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus» megfelelő részét s azt azután magyarázza; az «explanatio» nem asketikus, mint pl. P. Chaignoné, de igen kellemesen érint.

Midőn igy az egész müvet csak dicséretünkkel halmozzuk el, s benne a szerző nemes, egyházias törekvésének egyik megtestesülését üdvözöljük, bátorságot veszünk magunknak másrészt egyik-másik állitásához észrevételünket füzni. Hogy a rubricistikát tudománynak mondja, azt a tárgyért kigyuladó lelkesülésének rójuk fel; de nem árt vele cseppet sem, legfölebb az olyan dünnyögős logikus azt fogja rámondani, hogy nemsokára hát a heraldikát is tudományszámba veszik. — Szerző elveti a rubrikáknak megkülönböztetését «in praeceptivas et directivas;» de hogy miért legyen minden rubrika szorosan vett törvény, mely bün alatt kötelezzen, s ne lehetne inkább egy szorgoskodó édes anyának kisebb dolgokra terjedő jótanácsa, azt a dolog lényegéből ugyancsak nem lehet lehozni. Az «Academia Liturgica Romana» – ugy véleked-

hetik mint a szerző, de mások, még a legnagyobb irók is, még mindig megtartják e distinkciót, pl. Lemkuhl. — Azt sem engedhetjük meg, amit a szerző mond: «Sacerdos, qui sacram Missam celebrare velit, debuit ante omnia partem divini officii, Matutinum nempe cum Laudibus recitasse, uti praescribit Rubrica;» hát itt van mindjárt az előbbi esetre egy példa. Van három vélemény; az egyik azt tartja, hogy aki nem recitálja el a Matutinumot miséje előtt, halálosan vétkezik; a másik azt tartja, hogy bocsánatosan vétkezik; a harmadik szerint pedig sehogysem vétkezik. Miután pedig nem lehet valakit bünről vádolni, ha a törvény nem biztos: világos, hogy az a «debuit» s az a «praescribit Rubrica,» szorosan vett kötelezettségről nem érthető; tehát vannak rubrikák, melyek nem praeceptivák, melyek mondják, hogy mi illik, mi ajánlatos, de nem mondják, hogy mi törvény és mi bün.

Ajánljuk a müvet minden papnak s főleg a papnövendékeknek.

Dr. Pethö.

Házassági felmentvények a róm. kath. egyházban. A lelkészkedö papság számára gyakorlati kézikönyvül irta Dr. Lukács Antal. Az erdélyi püspök jóváhagyásával. Kolozsvártt, 1892. 8-r. 468 l. Ára 3 frt 50 kr.

Némely könyv keveset mond czimével, más meg sokkal többet igér már a czimlapon, mint a mennyit nyujt. Ez a könyv, melynek czimét itt leirtuk, szépen eltalálja a középutat, egyenesen megmondja, mit akar; gyakorlati kézikönyvet akar a lelkészkedő papság kezébe adni, hogy a hiveik közt előfordulni szokott házassági akadályok felmerülésénél tudják a módját, mikép kell, ha t. i. lehet, dispenzációt szerezni akár a püspöktől, akár pedig a római pápától.

Mindenesetre szükséges tudnivaló, főleg kezdő plébánosok számára, — azért hát nézzük meg, mikép nyujtja a szerző, kit a «Házassági akadályok» czimü müve után ismer a magyar papi olvasóközönség, a tudnivalót azoknak, akik könyvéhez folyamodnak.

(ha netán e recensió kezébe kerül), hogy hizelgő kritikát nem irhattunk füzetkéjéről. Ha lehetett volna, bizonynyal megtettük volna, daczára annak, hogy minduntalan csipkedi a kath. egyházat, daczára annak a «felekezeti szükkeblüségnek,» melyet ő hány minduntalan a katholikusok szemére, holott az éppen az ő soraiból rí ki szünet nélkül.

Isten velünk!

Dr. Kereszty Victor.

Knižmica Katechetska. Sbierka praktickych spisso povodnych i preložených Vydaba Fr. Richard Osvald. Č. II. Prakricka Rukavät k sysvetlovaniu Maleho katechismu pre dietky. I. Prva hlavna čiastka.. O viete. V. Turč Sv. Martine. 8. 219 l. Kötve 1 frt. 50 kr.

Nem az üres reklam frazisaival, nem is a szokásos recensio-stylus «hézagpótló» szólamaival, hanem az őszinte elismerés hangján ajánljuk Osvaldnak e katechetikai müvét ama paptársainknak, kik tótajku hiveiknek tótul kénytelenek hirdetni az igét.

E részben a hitről, a hitvallásról szól. Magyarázza a katechizmus szavait és tárgyait; különben is e vállalata megindításában a hitoktatóknak rövid és praktikus kézikönyvekkel akar szolgálni. Kétséget nem szenved, hogy főleg a tót irodalomban vajmi szükséges a vallás legfontosabb érdekei miatt ily gyakorlati kézikönyvek kiadása; annál is inkább, mert egy semmikép sem igazolható s az egyház katholicitásából csufot üző chauvinista áramlat elfelejteti az ifju papokkal a nyelvet, melyen kenyeret nyujtsanak az éhező lelkeknek; elnyomoritja bennök a szó hatalmát, mely az isteni küldetéssel karonfogva jár s utat tör a kegyelemnek a lelkekbe. Mit akarunk hirdetni, ha a nyelvet nem tudjuk? vagy minél döczögősebb és esetlenebb legyen az evangelium foglalatja?

Elég ennyi. A kifejtés ellen semmi kifogásunk; O. különben is jeles uttörők nyomában járt; Köhler Károly és Obecser F. müvei adtak neki irányt. A kiállitás nagyon csinos és vonzó.

Dr. Pethő.

TÁJÉKOZÁSUL AZ ELKERESZTELÉSI ÜGYBEN.

Irta Dr. PANNONIUS.

Az elkeresztelési kérdés több mint két év óta Damokles kardjaként függ édes hazánk vallási békéje fölött. A kedélyek izgatottak, a szivek telvék keserüséggel.

A protestantizmus terjeszkedni vágyik, és szellemi fegyvereiben nem bizván, állami kényszer-eszközökhöz folyamodik. A protestantizmus és álliberalizmus áldástalan szövetkezete által terrorizált törvényhozás és államkormányzat, melynek ha nem is egyedüli, de főczélja lenne a jogrend védelme által biztositani a polgári békét, üszköt dobott a béke templomára.

Szomoruság és fájdalom fogja el a honfi szivét, ha szétnéz a jelenben, s aggodalom szállja meg, ha beletekint a vallási villongásokkal terhes jövendőbe.

A jó és nemes lelkek sietnek már az oltás hazafias munkájára. A legelső magyar ember, a király trónbeszédben sürgeti az egyház és állam közötti hagyományos összhangzás fentartását s a két hatalom jogkörének kölcsönös respektálását; az ország primása a béke olajágával kezében foglalja el fényes érseki székét, s éjjel-nappal tárgyal, utazik, fárad a béke helyrehozásán; számos képviselő ül az országházban, aki

megigérte választóinak a szülői jog és lelkiismereti szabadság visszaállitását, s azok közül is, akik ezt meg nem igérték, a felekezeti elfogultságtól ment igaz hazafiak nem fognak elzárkózhatni a herczegprimás e szavainak hatása elől: „semmi sem liberalis, ami nem igazságos egyszersmind.“

E soroknak is czélja egyengetni *az igazi és tartós* béke utjait, sine ira et studio tájékoztatást nyujtván az elkeresztelési konfliktus természete, — okai és előzményei felől, s megjelölvén a módot a kibontakozásra.

Hogy jutottunk idáig, ahol vagyunk? Mikép szabaduljunk e nyomasztó helyzetből?

1. §. A kath. egyház tana a házasságról.

A római jog igy határozza meg a házasságot: Nuptiae sunt coniunctio maris et foeminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio[1] és: nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio individuam vitae consuetudinem continens.[2] Ez utóbbi meghatározás némi módositással átment a kánonjogba, ugy, hogy azt a kánonisták e szavakkal toldják meg: coniunctio *maritalis inter legitimas personas.* A házasság e szerint nem egyéb, mint a férfi és nő között szabad, kölcsönös beleegyezés folytán létre jött *kötelék,* melynek tartalmát a házasság czéljára irányuló *jogok és kötelességek* teszik; e czél pedig főképen a gyermek-nemzés és nevelés. Vallás-erkölcsi nevelés nélkül az ember léte czéltalan, s igy a gyermeknemzés s a házasság sem okadatolt.

A házasság lényegében szerződés. A keresztények házassága e mellett Krisztus Urunk által rendelt valóságos *szentség* is; de ugy, hogy maga a

[1] I. 1. D. 23. 2.

[2] §. 1. J. de patria pot. 1. 9.

szerződés szentség. Nem más dolog a szentség és más a szerződés; hanem egy és ugyanazon dolog szerződés is, meg szentség is a keresztény házasságban. Törvényes szerződés és szentség oly lényeges két alkat-eleme a ker. házasságnak, hogy az egyik nem létezhetik, anélkül, hogy a másik is meg ne volna, és ha az egyik hiányzik, hiányzik a másik is; azért a keresztény férfi és nő frigye, ha érvényes házasság, akkor szentség is, és ha nem szentség, nem is érvényes házasság, hanem *ágyasság*; mert a keresztény házasságban a szerződés a szentségtől *elválaszthatlan* lévén, maga a törvényes formák közt kötött szerződés = szentség.[1]

Mivel maga a házassági szerződés szentség, mivel a szentség nem *járuléka* a már megkötött házasságnak: azért *egyedül* az egyház illetékes azon formák megállapitásában, melyek megtartásától a házasság *érvénye* függ, *egyedül* az egyház irhatja elő nemcsak a személyi *képességre*, de a szentség méltó, *megengedett* fölvételére vonatkozó szabályokat, egyedül az egyház illetékes a már megkötött ker. házasság érvénye felett biráskodni. E joggal nem az államfők, hanem isteni alapitója ruházta fel. „Miután Krisztus a házasságot ily kitünő polczra emelte (szentségi méltóságra) : annak törvényhozását és kiszolgáltatását az egyházra ruházta. (XIII. Leo encycl.)

És valóban a szentségek érvényes kiszolgáltatása, méltó felvétele kétségtelenül az egyházi hatóság alá tartozik; már pedig *az érvényes házassági szerződés* szentség, a szentségnek anyaga és alakja, tehát a szerződés annak jogkörébe tartozik, kinek jogkörébe esik a szentségek kiszolgáltatásának szabályozása.

Különben is két egymásnak alá nem rendelt,

[1] VI. Pius ep. ad epp. Motul. 1788.; XIII. Leo Encycl. «Arcanum.» Syllabus 73.

egymástól független hatalom ugyanazon személyeknek ugyanazon ügyére nézve absurdum; mert megtörténhetnék, hogy ugyanazon házasság a polgári törvények szerint érvényes volna, az egyházi törvények szerint pedig érvénytelen és viszont. Idem non potest simul esse et non esse!

Miután egyedül az egyháznak van joga a házasság érvényes megkötésére szabályokat irni elő, s mivel a tridenti szent zsinat a házasság érvényét attól teszi függővé, vajjon a felek azt saját plébánosuk és két vagy három tanu előtt az egyházi törvények megtartásával kötötték-e, következik, hogy a polgári törvények szerint polgári közeg előtt kötött ugynevezett *polgári házasság*, nem lehet érvényes házasság, hanem *ágyasság* marad az mindvégig.

A polgári házasság tehát alkalmatlan expediens lenne az elkeresztelési konfliktus megszüntetésére, de igen is alkalmas lenne a *közmorál* amugy is alacsony niveaujának még lejebb szállitására, s a katholikus *lelkiismeretnek* egy ujabb kinpadra huzására.

A polgári házasság védői azzal érvelnek, hogy a házasság polgári szerződés. Ezt bátrak vagyunk tisztelettel tagadásba venni. A család előbb volt meg, mint a polgári társaság vagyis az állam, s a házasság gyökere a családnak, tehát a házasság előbb volt mint az állam.

A házasságot a természet Ura és Alkotója rendelte s megköthető az mindenütt, hol különnemü emberek laknak, ott is, hol nincs állam. Tehát nem polgári, hanem természeti szerződés (contractus naturalis).

A házasságot az emberek mint emberek kötik, nem mint polgárok. A keresztény emberek pedig a házasságot mint keresztények kötik, nem mint állampolgárok, mert a házasság-kötés szentségi vallásos cselekedet, s mint ilyen a vallásos társaság rendelkezésének van alávetve, mely a jelen természetfeletti rendben egyedül a Krisztus által szent Péter sziklá-

jára alapitott kath. világegyház. A házassági szerződés *vallásos szerződés* (contractus religiosus), mert czélja nem az, hogy az állam, hanem hogy az Isten országa polgárokat nyerjen. Az állam van az emberekért, nem az emberek az államért. Az emberek Istenért vannak!

Azért a házasság is, mely az emberi nem fentartására, szaporitására van rendelve, Istenért van! Tehát vallásos szerződés. Ilyennek tekintették azt a müveltebb népek mindig s mindenütt, azért vallási szertartásokkal vevék körül s a vallás szolgái közreműködésével kötötték a házasságot.

Nemcsak vallásossá, szentté, de szentséggé tette azt Krisztus, az Isten fia, aki eredeti tisztaságába is visszahelyezte, tanitván annak *egységét* és *felbonthatlanságát*, mint a házasság két lényeges tulajdonságát. Itaque erunt *duo* in carne *una*.

A házasság egysége még megvan a keresztény népeknél; de felbonthatlanságán a közjó és a családi béke s boldogság legnagyobb kárára már rést ütöttek daczára az evangeliumi és apostoli tannak a protestánsok. Ezeknek példáján indult a franczia forradalom, s indulnak a modern liberális kultura hivei.

A liberalizmus rakonczátlan magzatjai a socialisták már csak a *próbaházasság* mellett agitálnak s irnak; s miután ők nemcsak gondolkozni és beszélni, de tenni is szoktak következetesen, azért náluk a férfi és nő összeállnak és szétmennek kedvök szerint. Ezt mi eddig még *vadházasság*-nak mondjuk.

Az egységes (egygyel több) házasságjog hatalmas lépés lesz a szoczialistikus házasság felé. Nem csoda, hisz a liberalizmus — szoczializmus a theoriában. A liberalizmus azt mondja: az állami akarat minden jog forrása, ezzel szemben nincs jog, nincs törvény; a szoczializmus azután a dusgazdag liberalis kapitalisták pénzét *is* a közpénztárba dekretálja. A theoriát praxisba viszi át. A liberalizmus csak az egy-

házi javakra szeretné alkalmazni a praxist. A liberálisok azt vallják, hogy az állam mindenható, a szocialisták azt mondják: tehát közössé, államivá teheti nemcsak az iskolát, a temetőt, de minden házat, minden telket, szóval minden magántulajdont.

2. §. A kath. egyház tana a vegyes házasságról.

Vegyes házasságnak azt nevezzük, melyet katholikus fél köt érvényesen megkeresztelt, de téves hitü féllel, akár eretnekkel, akár szakadárral.

Ne haragudjanak a protestánsok, hogy őket eretnekeknek nevezzük. Az egyház mindig eretnekeknek nevezte azokat, kik az általa eléadott tant elvetették, s kebeléből kizárta őket. Midőn a protestánsokat eretnekeknek mondjuk, ezzel csak azt akarjuk kifejezni, hogy a katholikus egyházból kirekesztvék s mivel a katholikus egyházat valljuk Krisztus egyedüli igaz egyházának s vallásunkat egyedül üdvözitő vallásnak, azért őket téves hiten levőknek állitjuk.

A vegyes házasságokat, ha a felek közt vallási különbségen kivül más akadály nincs, az egyház *érvényeseknek* tartja. A vegyes házasság tehát igaz *keresztény* házasság s ennélfogva szentség.

Azonban az egyház a vegyes házasságokat kezdet óta nem kedvelte, sőt *tiltotta*, mint azt a zsinatok[1] kánonjai, szent atyák iratai s a római pápák rendeletei tanusitják; azért az oly katholikus, a ki egyházi felmentvény nélkül vegyes házasságra lép, halálos bünt követ el, melynek sulyát növeli az a körülmény, ha a nemkath. lelkész előtt köti azt, mert részt vesz az eretnekek szertartásaiban (communicatio in sacris haereticorum).

[1] Elvirai zsinat 305. évben. Chalcedói zsinat 451. stb. Pozsonyi zsinat 1309. «Nullus praesumat haeretico, patareno, schismatico filiam, neptem vel consanguineam connubio dare.

Ezen tilalom a természeti és positiv isteni jogban birja alapját. A természeti törvény ellen vét az, a ki oly házasságot köt, mely neki boldogság, szeretet és béke helyett perpatvart, viszályt, gyülölséget helyez kilátásba, mely hitét s igy lelki nyugalmát, üdvösségét veszélyezteti. A veszélyt kerülni tartozunk! Szent Pál azt mondja: „az eretnek embert egy vagy két intés után kerüljed!“ (Tit. 3. 10.)

Már pedig a vegyes házasságban élő felek vagy *közömbösekké lesznek* a vallás iránt, vagy elhidegülnek egymás iránt.

Diversitates morum nequaquam sunt ad dilectionem, mondja Aristoteles (de societ. coniug. cap. IV.)

A buzgóbb fél iparkodni fog a másikat saját hitére téríteni, a gyermekeket a másiknak ellenkezése daczára saját vallásában nevelni. A katholikus fél vallási gyakorlatait a béke kedvéért abba fogja hagyni, a bőjtöt megszegni, az ünnepek megtartását elhanyagolni, a gyermekek nevelését oly vallásban, melyet kárhoztatnia kell, megengedni.

A vegyes házasságban lehetetlen a lelkek azon egysége, mely a házasság fogalmából foly. Hol van itt a kölcsönös támogatás a jóban, az életczél elérésében? Nemde inkább az ellenkezőnek veszélye forog fenn. Hol van itt a gyermekek valláserkölcsi nevelésének Isten rendelése szerinti, a paedagogia által is követelt *egységes* principiuma? Nincs meg! Azért a gyermekek sikeres neveléséhez kevés a remény.

Az isteni jog követeli, hogy „csak az Urban“ köttessenek a házasságok, vagyis elkerülésével mindannak, ami a kath. fél igaz hitének elvesztését, vagy veszélyeztetését vonná maga után, vagy a gyermekeket a tévtan veszélyének tenné ki.

Nagyobb baj kikerülése végett az egyház bizonyos *feltételek* mellett a vegyes házasság kötését megengedi. E feltételek (cautiones) az ecsetelt ve-

szélyeknek, melyek a kath. fél lelkiismeretét fenyegetik, elháritására vonatkoznak.

E feltételek 1) hogy a kath. fél hitében biztositva legyen, 2) hogy mindkét nemü gyermekek a kath. vallásban neveltessenek, 3) hogy a kath. fél azon lesz, hogy a másik félt a téves tan elhagyására birja.

Világos, hogy e feltételeket *az egyház el nem engedheti*, mert természeti és isteni jogon alapulnak. „Nostis autem ven. fratres, mondja VIII. Pius a kölni érsekhez 1830. évben irt levelében, ipsas omnes cautiones eo spectare, ut hac in re naturales divinaeque leges sartae tectae habeantur; quandoquidem exploratum est, catholicas personas seu viros seu mulieres, quae nuptias cum acatholicis ita contrahunt, ut se aut futuram sobolem periculo perversionis temere committant, non modo canonicas violare sanctiones, sed *directe etiam gravissimeque in naturalem atque divininam legem peccare.*

A természeti és isteni törvény alól maga az egyház sem dispensálhat.

Ebből következik, hogy lehetetlen dolgot kiván az, aki az egyháztól azt várja, hogy nyugodjék bele az oly polgári törvénybe, mely előirja, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását; vagy oly rendeletbe, mely az ilyen törvény végrehajtására irányul.

És itt van az elkeresztelési *konfliktus magva.* Az egyház a katholikus szülőnek parancsolja, hogy gyermekeit kivétel nélkül az egyedül igaz és üdvözitő katholikus vallásban nevelje. Az 1868. évi törvénynek 53. tcz. 12. §-sza azt mondja; nem szabad! A fiuk atyjoknak, a lányok anyjoknak vallását követik.

Mind az egyházi, mind az állami törvénynek eleget tenni képtelenség. Választani kell! A választás nem nehéz. *Az egyház a maga vallási jogkörében mozog, az állam a maga jogkörét átlépve ott rendelke-*

zik hol szava nincsen, tehát az egyház parancsának kell engedelmeskedni. Ily esetben áll az: inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. A vallás dolgában csak az egyháznak van hatalma Istentől, tehát csakis neki engedelmeskedvén, engedelmeskedünk Istennek. Itt traktálni, concedálni egyházi részről nem lehet.

Ha a fentjelzett feltételek betartása *biztositva* van, akkor az egyház megadja a dispensátiót a felekezeti különbség tiltó akadálya alól. E dispensatiót csak a római pápa adhatja; a püspökök csak a pápai fakultás alapján.

A biztositéknak olyannak kell lennie, mely erkölcsi bizonyosságot szül 1) a házasulandók *igéretének* őszintesége iránt a jelenben 2) az igéret teljesülése iránt a jövőben.

Azért az Officium kongregációja 1880. évben a boldogult Simor primáshoz irt feleletében követeli, hogy 1) superior Ecclesiasticus moralem certitudinem habeat sive de cautionum sinceritate pro praesenti, sive de earumdem adimplemento pro futuro; 2) ut cautionum exhibitio notoria sit (vagyis tanuk előtt s irásban történjék).

Lehet-e és kell-e egyes esetekben dispensatiót kérni a vegyes házasságra, ennek megitélése nem a plébánoshoz tartozik, hanem a püspökhöz. Simor primás circularéjában meghagyja a plébánosoknak, hogy minden vegyes házassági esetről neki jelentést tegyenek: „disponimus itaque, ut de singulis mixtorum matrimoniorum casibus ad Officium Nostrum referatur.“

Azért helytelenül cselekednék nálunk Magyarországban az a plébános, a ki a vegyes házasságra lépni akarókat önhatalmulag *kivétel nélkül* elutasitaná csak azért, mert ő ugy vélekedik, hogy mindkét nemü gyermekek kath. nevelése nálunk az 1868. 53. tcz. 12. §-a stb. folytán lehetetlen, holott akárhány amaz

esetek száma, ahol ez megtörtént, mert a szülők ugy akarták: tehát lehetséges.

Midőn az a veszély forog fenn, mint rendesen, hogy a jelentkező vegyes vallásu felek elmennek a protestáns fél lelkészéhez házasságot kötni, ha nem kapnak dispensatiót: akkor, feltéve, hogy a cautiót megadták, a plébános *köteles* dispensatióért folyamodni s az egyház azt bizonyosan megadja.

A kik az egyház által eléjök szabott feltételeket, melyekről fönebb szóltunk, el nem fogadják, azok számára nem adatik dispensatió, tehát nem is kérendő. Ezeknek a kath. plébános csak *passiva assistentiával* szolgálhat vagyis kijelenthetik előtte és két tanu előtt a plébániaházban minden szertartás mellőzésével házassági beleegyezésöket.

Ez a passiva assistentia vagyis az ünnepélyes áldás megtagadása az, mely oly nagy vihart idézett elő a harminczas évek végén s a negyvenesek elején hazánkban. Erről alább bővebben lesz szó. Manap nálunk a passiva assistentiát a felek nem veszik igénybe, hanem elmennek a protestáns fél lelkészéhez egybekelés végett; azonban 1841. respective 1844. előtt, midőn egyházi és honi törvényeink szerint a vegyes házasságok csakis a kath. pap előtt voltak érvényesen köthetők, nem lehetett elkerülniök a reversalist nem adó feleknek a passiva assistentiát.

Ma tehát honunkban a helyes egyházi praxis ez: 1) a vegyes házasságot kötni akaró kath. félt a plébánosnak buzgón le kell e szándékáról beszélnie, figyelmeztetve őt a veszélyekre, melyeknek földi boldogságát és saját valamint születendő gyermekeinek örök üdvösségét kiteszi, és arra a nagyon figyelemreméltó körülményre, hogy ő *haláláig* le lesz kötve, holott a protestáns félnek a katholikus félre sérelmes állami törvényeink szerint könnyü lesz bármikor a netán kellemetlen házassági köteléktől teljesen szabadulni s uj házasságra kelni.

2) Követelni kell reversalist a tárgyalt feltételek betartására vonatkozólag. 3) Ha megadatik a reversalis, kérni kell dispensatiót, ha megtagadtatik s a passiva assistentia nem vétetik igénybe, a protestáns fél lelkésze előtt köttetik meg a házasság; mely nálunk XVI. Gergely pápa dispensatiója folytán szintén érvényes. 4) A dispensatio elnyerése után ki kell a feleket háromszor hirdetni és szent szertartással összeadni. 5) Születendő gyermekeiket kivétel nélkül meg kell *keresztelni.* Ezt parancsolja a Congr. Off. czitált 1880-iki decretuma. „Pro spectata parochorum religione dubitandum non est, quin poenas potius sustinere parati sint, quam proprio ministerio deesse. Quamobrem parochis praecipiant (Eppi) ne praetextu vitandi poenas a lege civili statutas contra sacerdotes in sinum Ecclesiae recipientes eos, quos ipsa eadem civilis lex sectis haereticorum devovet, *aliquem respuant a baptismo.* 6) A megkeresztelt gyermeket el kell anyakönyvelni, de a protestantizmus terjesztésének czéljából kért kivonatot kiadni nem szabad senkinek! Decisum est!

3. §. Vegyesházassági törvénykezésünk 1868-ig.

A kath. egyház mindig következetes, mert mindig hű a Krisztus igaz és megmásithatlan tanához. Az állam változik, amit tegnap parancsolt, ma megtiltja, amit tegnap megtiltott, ma megengedi, holnap parancsolja; pedig a jog és igazság ugyanaz ma és örökké.

A vegyes házasságok és az azokból született gyermekek vallási hovátartozandósága körüli viták nem mai keletüek hazánkban.

Az elkeresztelési konfliktus szálai bele nyulnak a multba. Fokonként történt, lépésről lépésre, hogy a magyar törvényhozás és kormányzat uszályhordozójává lett a protestantizmusnak, hogy a ka-

tholiczizmus letaszittatott ama fényes polczról, melyet egykor elfoglalt Magyarországon s mely őt isteni eredeténél s a magyar hazának ezer éven át tett szolgálataiért ma is méltán megilletné.

A protestantizmusnak behozatalától a 17. század végeig nem igen fordulnak elő vegyes házasságok hazánkban. Ekkor azokat a protestáns kánonok (Komjáthi zsinat can. 40.) is szigoruan tiltották, s a katholikusokra alkalmazták sz. Pál e szavait: nolite iugum ducere cum *infidelibus*.

A 18-ik században indul meg a protestansok *gravamenes politikája* a vegyes házasságokat illetőleg is.

I. József alatt az 1708-ik évi országgyülésen sérelmeik közt van az is, hogy a vegyes házasságok kath. plébánosnak vannak alávetve s a gyermekek katholikus vallásban nevelendők. Követelik, hogy a szülők gyermekeik vallásáról szabadon rendelkezhessenek: irrestricta libertate proles ex diversae religionis matrimoniis *pro parentum arbitrio* baptisare (!) faciendi et educandi.

III. Károly alatt az 1715-iki országgyülésen hangoztatták, hogy a *természetjog* hatalmazza fel a szülőt nemcsak gyermekeinek nevelésére, de arra is, ki előtt akarja házasságát kötni (?): *de jure naturali* est, ut in casu matrimonii disparis cultus *ab arbitrio contrahentium* tam id, cuius religionis ministri opera in copulatione uti, quam id, in quanam religione proles suas educari velint dependeat."

Ekkor Magyarország katholikus ország volt, a katholikus plébános előtt voltak kötendők a trid. zsinat formája szerint a vegyes házasságok is, s az azokból származó gyermekek kath. vallásban nevelendők. A protestánsok a törvények ellen egész napjainkig azzal a taktikával éltek, hogy a) a törvénynyel ellenkező praxist követtek b) ezen praxisnak az országgyülésen törvényesitését követelték.

III. Károly resolutiója 1731-ben a gyermekek neveléséről *hallgat*, de azt elrendeli, hogy a vegyes házasságok mindig kath. plébános előtt köttessenek. Itt észleljük már az állam katholiczitásának *negativ* tagadását; mert a kath. államban az egyházi törvények állami törvények is kell hogy legyenek.

Mária Terézia királysága alatt a püspökök látván, hogy a protestansok a feltételeket, melyek alatt kath. féllel házasságra bocsáttattak, nem tartják meg: arra törekedtek, hogy a királyné a vegyes házasságokat, melyek vallási közönyt sőt néhány apostasiát eredményeztek, tiltsa be; de a királyné ezt nem látta tanácsosnak, hanem 1768. évben kiadta a *reversalisok*ról szóló későbbi resolutióját, melyet 1770-ben a nem egyesült görögökre is kiterjesztett. II. József császár 1781. okt. 21. kiadta a türelmi patenst, melylyel a reversalisokat eltörölte, s a gyermekek nevelésére nézve azt határozta, hogy ha az apa katholikus, minden gyermek kath. vallásban nevelendő, ha pedig az anya katholika, akkor a gyermekek nemük szerint kövessék a szülők vallását.

Eddig a vegyes házasságokban a királyi szó döntött, ezentúl az országgyülések foglalkoznak velök s általán a vallási kérdésekkel, ami nem ritkán *zsinati* szinezetet ad a parlamenteknek. (Még sem tetszik, ha a papok beleártják magukat a követválasztásokba!)

II. Józsefnek, a felvilágosodott császárnak caesaro-papistikus rendszere számüzte az ősi katholikus szellemet Magyarországból. Romboló munkáját folytatják a franczia forradalmi eszmék, melyek végig vonultak s vonulnak egész Európán . . . . .

Az 1790/1-iki országgyülés egyéb vallási ügyek mellett a vegyesházasságok kérdésével is foglalkozott. A protestansok követelték hogy a gyermekek usque annos discretionis abban a vallásban neveltessenek, melyre nézve a szülők megegyeznek de qua

inter parentes *convenit*, megegyezés hiányában nemök szerint kövessék szüleik vallását. A kath. rendek egyházuk tanát tartván szem előtt, azt kivánták, hogy „sine discrimine“ a gyermekek kivétel nélkül a kath. vallást kövessék.

Az országgyülés 1791-ben törvényileg a vegyes-házasságokról a következőket állapitotta meg. 1) A vegyes házasságok kath. pap előtt kötendők, kinek azok elé akadályokat gördíteni semmi ürügy alatt sem szabad (csapda!) 2) ha az apa katholikus, a vegyes házasságból származó minden gyermek katholikus, ha az anya katholika, a lányok anyjuknak vallását követik, a fiuk atyjuknak vallását követ*hetik* (sequi possiut.)

A vegyes házassági peres ügyek a kath. szentszékek elé lettek utalva, lévén a vegyes házasság is szentség: „Causas matrimoniorum mixtorum, tam eorum, quae iam tempore, quo illa inita sunt, mixta erant, quam et eorum, quae per transitum alterutrius partis a sacris evangelicis ad sacra catholica mixta effecta sunt, cum utrobique de veri nominis Sacramento agatur, sedibus catholicorum spiritualibus deferendas venire.“ (XV. tcz.)

A reversalisokat, mint látjuk, a törvény nem érinti, nem törli el s nem tiltja. A kath. plébánosok tehát azon esetben, midőn az apa protestáns volt, reverzalist követeltek a gyermekek kath. vallásban való nevelésére nézve, s ezt meg is tehették, mert az esetben a fiuk atyjuk vallását csak követhették, *nem kellett* követniök.

Némely megyék felszólaltak a reversalisok ellen, de II. Lipót és I. Ferencz királyok azokat oltalmukba vették.

A főbaj most abban állott, hogy a paptól követelték a vegyes házasság megáldását, ha a felek reversalist nem is adtak, hivatkozva az 1790/91. tör-

vény azon részére, mely a plébánosnak tiltja akadályokat gördíteni a vegyes házasságok kötése elé.

A kath. papság, mig azt II. József szelleme tartotta fogva, tultette magát a nehézségen, s megáldotta a vegyes házasságokat kivétel nélkül, akár biztositva volt a gyermekek kath. nevelése, akár nem. A püspökök hosszu ideig instructiót papjaiknak nem adtak.

A kölni érsek nagy hatásu példája, Scitovszky János rozsnyói püspök (1833.) körlevele („neque ecclesia committere potest, ut ex nuptiis sua auctoritate conciliatis proles succrescat quae in Christi grege non censeatur") s Lajtsák Ferencz nagyváradi püspöknek 1839-iki pásztorlevele végre véget vetett az egyházi törvényekbe ütköző eljárásnak.

A protestansok ezalatt a törvény ellenére saját vallásukban nevelték a vegyes házasságból származó gyermekeket kivétel nélkül, sőt lelkészeik *eskettek is* vegyes vallásuakat.

Lajtsák pásztorlevele rosz vért szült. Manap azt mondanák, hogy megzavarta a polgári békét. Különösen a megyei gyüléseken tört ki a vihar. A püspökök és egyház ellen már nemcsak a protestansok, de a „felvilágosodott" vagy az Istentől és egyházától emanczipált katholikusok is állnak harczvonalban. Kath. *rendek helyett* csak egy-egy káptalani követ védi a kath. álláspontot.

A *reversalisok*, a cautiók nélküli vegyes házasságoknál elmaradt *ünnepélyes áldás* voltak a heves országgyülési viták tárgyai és a támadások céltáblái a harminczas évek végén. Az egyház nem igen védhette magát, mert évtizedek dicstelen praxisa állt mögötte.

A nagyváradi hős püspök példáját, ki inkább lemondott, hogysem pásztorlevelét visszavonta volna, követte az egész püspöki kar; Pozsonyban *konferenciát* tartottak a főpásztorok s egy *közös pásztorlevél*

kiadásában állapodtak meg, mit 1840. évben ki is adtak. Pestmegye s utána több más is a plébánosokat perbe fogatta s az ide nem tartozó 1647. 14. tcz. alapján 600 frt birságot diktált rájuk.

A protestansok törvénytelenségeit senki sem panaszolta, ezeknek joguk volt megszegni a törvényt. Sőt mi több, a dolgok ugy fejlődtek, hogy a törvényellenes protestans praxis törvénybe iktattatott. Az 1791-iki 26. t. cz. a protestansok javára s a kath. hitelvek rovására az 1844. évben módosittatott.

A III. t. cz. 1. §-a azt rendeli, hogy azok a kik 18 éves korukig az evangelika vallásban neveltettek, sem maguk sem maradékaik valláskérdés alá ne vonassanak. Vagyis a kiket a törvénytisztelő protestansok eddig a törvény ellenére elneveltek, azok elnevelve maradjanak!

A 2. §. szerint azon vegyes házasságok, melyek ezentul az *evangelikus lelkész előtt kötteinek*, törvényesek. Ez a protestansok fő vivmánya. Most már nem törődnek a reversalisokkal, lesz alkalmuk azok megtagadásával is boldogulni. Ez a §, csak ugy jöhetett létre, hogy Lonovics József csanádi püspök, a magyar egyház állapotát nagyon is feketén festve XVI. Gergely pápa előtt, ettől dispensatiót eszközölt ki (1841.) a forma tridentina alul. Ez a concessio később az ötvenes években már sok volt a püspököknek, s midőn látták, hogy a concessiók hova viszik a kath. ügyet, azt kérték Rómában, hogy a pápa a dispensatiót vonja vissza; mert ezentul az 1791. évi 1868-ig érvényben maradt törvény ellenére a protestansok azon vegyes házasságból származó gyermekeket is elnevelték, még pedig büntetlenül, a hol az apa katholikus volt, s igy a gyermekeknek kivétel nélkül katholikusoknak kellett volna lenniök.

A 3. §. szerint azon házasságok, melyek 1839. marcz. 15. napjától 1844. nov. 10-ig evangelikus lelkész által adattak össze, törvényesitetteknek nyilvá-

nittatnak. Ime a protestans törvénytelenségek legalizálása!

A reversalisokról, s a vegyes házasságból származó gyermekek hovatartozandóságáról az 1844. évi országgyülés nem intézkedett, mert a protestansok tudván azt, hogy most már az előidézett elvi változásnál fogva e pontok tárgytalanok, az intézkedést nem is sürgették.

Az 1848-iki XX. tcz. kimondta a vallások egyenlőségének és viszonosságának elvét; s ennek alapján a protestansok ha az apa protestans volt, jogot formáltak arra, hogy minden gyermek protestans vallásban neveltessék.

A praxis az lett, hogy a szülők abban a vallásban nevelték gyermekeiket, melyben kedvök tartá, s a lelkészek hiveikkel s egymás közt békében éltek.

4. §. 1868-iki vegyes házassági törvényeink.

Következett az alkotmányos aera Magyarországon. Az elmult századokban a jóságos királyi reszolucziók segitettek minden bajon, ha az egyház megszorult. Az alkotmányos király ezt már nem teheti, mert a törvény által kötve van.

Az alkotmányos király azt felelheti az egyház sérelmeire: küldjetek nekem a valláshoz, egyházhoz hű kath. képviselőket a parlamentbe, s orvosolva lesz sérelmetek. Nincs jogotok panaszkodni, hisz ti küldítek a katholikusellenes képviselőket az országházba, kik a hitelveitekbe ütköző s lelkiismereteteket kinzó törvényeket hozzák!

A katholiczizmus sorsa az egész Európában a parlamentek kezébe van letéve. Ebből következik, hogy a papság és a katholikus hivek beszéljenek és ami még szükségesebb, *tegyenek* a választások idején. Ha ekkor *kényelmesen* nézik a világ folyását, vagy horrendum dictu, még tolják is a hitellenes jelöltek,

szekerét, akkor... egyék meg amit főztek és ne panaszkodjanak, mert hisz ugy megy minden, amint ők .... akarták!

Az elkeresztelési kérdéssel járó bajaink forrását 1868-ban nyitotta meg a magyar törvényhozás. Hol voltak ekkor a kath. szavazók? (szégyenlem kérdeni: hol a kath. képviselők?) Nagyrészt a Deák-párton. S e Deák-párt hozta meg a 11. §-t és pedig a vallási szabadságnak és szülői jognak inkább kedvező Eötvös-féle törvényjavaslat elvetésével s az állami kényszert involváló szövegezéssel.

Báró Eötvös kultuszminiszter törvényjavaslatának 13. §-a igy volt formulázva: „Vegyes házasságban élő keresztény házastársak egyező s akár irásban, akár hiteles tanu előtt élő szóval nyilvánitott akarattal, mindkét nembeli gyermekeik vallásos nevelése iránt *szabadon rendelkeznek*. A szülők (14. §.) szabad rendelkezését korlátozni, vagy annak akaratjok ellenére érvényesitését követelni, sem a világi hatóságok, sem a hitfelekezeti egyházak jogositva nincsenek. Ennek folytán a gyermekek vallási neveléséről kiadott téritvények vagy a szülők az iránti szabad rendelkezését korlátoló bármily okmányok érvénytelenek. A szülők (15. §.) ezen szabad rendelkezési joga a 7-ik évet meg nem haladott mindkét nembeli gyermekeiket illetőleg azon esetre is kiterjed, ha mindketten, vagy egyikök más vallásra térne át, mint a melyet előbb követett."

16. §. „Ha mindkét szülő vagy azok egyike előbb meghalna, mielőtt gyermekeik vallásos neveltetése iránt közakarattal rendelkeztek volna, vagy ha az életben levő szülők e részben bármily oknál fogva nem rendelkeznének: ezen esetekben a vegyes házasságokban született gyermekek — a fiuk atyjuknak, a leányok anyjoknak vallását követik. A szülők bármelyikének halála a gyermekek vallásos nevelésén

nem változtat semmit, valamint a házasságnak jogérvényes felbontása sem.“

17. §. „Ha a szülők valamelyike más vallásra tért át, mint a melyet előbb követett, a 7-ik évet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követhetik az áttértet.“

A központi bizottság által benyujtott s a ház által elfogadott szöveg idevonatkozó része pedig igy van formulázva: 11. §. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők. 12. §. *A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiuk atyjuknak s a leányok anyjoknak vallását követik.* A törvénynyel ellenkező bármely szerződés, téritvény vagy rendelkezés ezentul is érvénytelen és semmi esetben nem birhat jogerővel.“

Noha B. Eötvös törvényjavaslata sem felel meg a kath. álláspontnak, mégis türhető lett volna, mert a kath. szülőket nem akadályozza hitelveik követésében s az egyház parancsainak teljesitésében, de az 53. t. cz. 12. §-a *türhetetlen*, s nemcsak a kath. férfiaknak, kik azt megszavazták, de a magyar törvényhozásnak egyáltalán örök szégyenére válik.

A modern müveltség két elvet mint kétségbevonhatlan igazságot hirdet: a vallási jogegyenlőséget és a *lelkiismereti szabadságot.* A liberalizmus e két axiomájának a szabadelvüek között nem volna szabad ellenségének lennie.

És ime a 12. §. arczul veri a lelkiismereti szabadságot, s hangosan hirdeti, hogy a liberalizmus hazugság vagyis nem szabadság, hanem zsarnokság. Ezt a törvényt azok hozták, s azok tartják fenn, kik liberalizmusukkal még kérkedni is mernek. Hallják csak mit mond a liberalis Rotteck: Dass von der Staatsregierung abhänge, in welcher Religion die Kinder in den gemischten Ehen sollen erzogen werden, kann unmöglich behauptet werden ohne die Regierung zur unbedingten Herrin des Glaubens und

des Gewissens aller Rechtsangehörigen zu machen. (Lexicon).

Deák Ferencz, kit a haza bölcsének mondunk, 1868. okt. 20-án tartott beszédében ezeket mondja: „A vallások egyenlőségét szent és sérthetlen elvnek tartom én is, s ha azt az 1848. törvény ki nem mondta volna, nem szünnék meg annak kimondását sürgetni. De a szabad egyház eszméje s a vallások egyenlősége azt kivánják, hogy a hon minden polgára bármely hitfelekezethez tartozzék is, *szabadon élhessen saját vallásának szabályai szerint*, ha azok az állam czéljával nem ellenkeznek és mások hasonló jogát nem sértik.“

Ezeket mondta Deák, kinek szava tán még bir sulylyal e hazában. Hogyan lehet tehát fentartani oly törvényt, mely a katholikusokat, az ország lakosságának többségét, nem engedi szabadon élni vallásuk szabályai szerint?

Avagy tán az állam czéljával ellenkeznek hitünk szabályai? Nem-e inkább akkor volt államunk legerősebb, leggazdagabb, legboldogabb, legdicsőbb, midőn szent vallásunk szabályai szerint éltek szent és nagy királyaink, győzhetlen hadvezéreink, bölcs államférfiaink is, s nemcsak az a szegény jó magyar népünk? Az persze nem ellenkezik az állam czéljával, az emeli az állami tekintélyt a nép előtt, ha ez látja saját lelkiatyját, nevelőjét, papját büntettetni az állam által, mivel hű ahhoz a szt. hithez, melyet a népnek prédikál!

De talán „mások hasonló joga sértetik,“ ha nekünk megadatik vallásunk szabályai szerint élni? Igaz, ha mi a kath. álláspontnak a vegyes házasságból származó gyermekek vallási nevelését illetőleg, teljes és parancsoló kifejezését követelnők törvénybe igtattatni, akkor az akatholikusok hasonló joga (különben mi a tévely jogát el nem ismerjük) sértetnék, — de hisz mi ugyanazt a jogot más vallásuaknak is meghagyjuk!

Erre, tudom, azt replikálják a protestánsok: a gyengébb fél védelmére hozatott e törvény. Ha az állam kötelessége a protestantizmust fentartani, terjeszteni, neki törvény utján lelkiismereti kényszerrel hiveket dekretálni, akkor nincs mit felelnem, akkor helyeselnem kell a 12. §-t; — de ha a gyengébb fél védelmére ugy hozatott a törvény, hogy azt *igazságtalan* támadó ellen *jogaiban* megvédje, akkor e törvény tulment a határon. Valakinek a kezét levágni, mert vele valakit megtámadhat, furcsa egy justitia. Volt idő, midőn a protestánsok gyengébbek voltak mint most, s akkor mégis a természetjogra hivatkoztak.

A vallási jogegyenlőség akkor is teljes kifejezést nyer, ha a szülőknek megengedtetik gyermekeik nevelésében szabadon követni lelkiismeretük szavát, sőt akkor lenne csak igazi jogegyenlőség, holott most *egyenlő jogfosztottság*, egyenlő elnyomás fityeg a törvényben.

Ha ezen egyenlő elnyomás mellett a' protestánsok jól érzik magukat, ennek nem a törvény az oka, hanem az, hogy a praxisban az elnyomás nem egyenlő, hogy tényleg csak mi katholikusok szenvedünk, mert mi nem denunciálunk, tehát a protestánsok tehetnek s tettek is a törvény ellen amit akartak, őket *senki* perbe nem fogta. Ők tehát a törvénynek csak előnyeit élvezik, mi meg csak hátrányait szenvedjük.

S ez uj érv a törvény ellen. A gyakorlat mutatja, hogy az csak a kath. félt sujtja! A protestáns oldalon tényleg végrehajtásáról gondoskodva nincs. No ez már csak nem jogegyenlőség! Ime az erősebb fél hogy támadja, üldözi minden forumon végig azt a szegény védtelen protestantizmust!

De bármint van a dolog, bizonyos az, hogy a 12. §. amint magyaráztatik és végrehajtatik, hitelveinkbe ütközik, mert olyasmit parancsol, amit hitünk tilt, s olyasmit tilt, mit hitünk parancsol. A katholikus

szülőnek e 12. §. parancsolja, hogy gyermekeit nevelje vagy neveltesse nem abban a vallásban, melyet ő egyedül igaznak és az üdvösségre szükségesnek tart, hanem abban, melyet mint tévelyt kárhoztat.

No már mi katholikusok azt csak követelhetjük, hogy mint katholikusok élhessünk!

Mivel tehát az 1868. 53. tcz. 12. §-a a lelkiismereti szabadságba ütközik: azt vagy törölni, módositani kell, vagy végrehajtásától el kell állani.

Végrehajtani ugy sem lehet! Nem lehet protestáns részen, mert mint a gyakorlat mutatja, nincs ki őket denuncziálja vagy hivatalból perbe fogja; nem lehet katholikus részről, mert a kath. szülő vétkeznék a természet és Isten törvénye ellen, a kath. plébános emellett szent hivatala ellen, ha végrehajtaná azt.

Továbbá azért is törlendő a 12. §., mert illetéktelenül és hátrányosan belenyul a családi szentélybe.

Ugyanazon egy család gyermekeit a szülői jog ellenére két vallási táborra osztja, s igy a kapcsot a családtagok közt lazitja, a harmoniát zavarja, a lelki egységet megbontja, a vallási közönyt ápolja s igy az utat a hitetlenségbe egyengeti, s ez által az állam valláserkölcsi alapját rombolja.

A 12. §. a *szülők elidegenithetlen jogát* az állam részére foglalja le. A gyermeknevelés a szülők joga. E jog szent és sérthetetlen.

A gyermek nevelése épp ugy mint testi ápolása a szülőknek azért joga, mert *kötelességök*. E kötelességet a szülőknek teljesiteniök kell még az állammal szemben is. Annak sem engedhetik meg, hogy gyermekeiket szellemileg megmételyezze, megrontsa.

A gyermek a szülőké, nem az államé.

A 12. §. a szoczializmusra vezet. Ha a liberalizmus jogot ád az államnak a gyermek lelkére, ennek képzésére, nincs ok, miért ne legyen joga a gyer-

mek testére és testi ápolására is, vagyis hogy a gyermeket állami tulajdonnak ne deklarálja.

A szoczialisták itt is következetesek. Ők is az állami kényszer-oktatás és nevelés mellett vannak, de elvállalják a gyermek testi ápolásának kötelezettségét is; mert ők családot nem ismernek el s igy a család jogait sem.

Tehát ha nem akarunk szoczialisták lenni, ki kell mondanunk, hogy a gyermeknevelési jog a szülőké. Már pedig a valláserkölcsi momentum a nevelés leglényegesebb része, quint-essentiája, mely nélkül nevelés nem is képzelhető. Ergo.

A 12. §. nincs összhangzásban egyéb törvényeinkkel. Az állami törvények bevett vallásokról beszélnek. Mit jelent ez? Azt, hogy minden polgára e hazának ezek bármelyikét követheti, ezek bármelyikében nevelheti gyermekeit; s ime, ha a vegyes házasságban élő szülő e törvények alkalmazásához fog, a 12. §. azt dörgi feléje: ebben a bevett vallásban nevelheted gyermekedet, de amabban nem.

Aki a kitett gyermeket felfogadja, a 18. §. szerint nevelheti a maga vallásában, de a kath. szülőnek a 12. §. nem engedi ezt meg, midőn saját magzatjáról van szó, ámbár a prot. házasfélnek nem volna ez ellen kifogása! Ha valaki lelenczházat tart fenn, egész idegen gyermeksereget nevelhet a maga vallásában, a kath. szülőnek saját gyermekére nincs ily hatalma!!

Ugyanazon évi XXXVIII. tcz. 6. §. megengedi a szülőknek, hogy gyermekeiket bármily vallásfelekezet iskolájába járathassák. Hogyan függ ez össze a 12. §-sal?

A kiskoru gyermekek minden ügyökben vagy szülőiktől vagy gyámjuktól függnek törvényeink szerint és helyesen, — s a legkényesebb s legfontosabb ügyben a 12. §. megköti kezeiket!

Ha a szülő más vallásra tér át, a 7-ik éven

aluli gyermekek nemök szerint követik az áttértet. Tehát áttérés által hatalmában van a szülőnek gyermekeit más vallásba terelni, de ha nem tér át, ezen hatalma megszünik. Hol van itt a logika?

Nagyon hamarosan, jelentéktelen vita mellett hajtották keresztül az alsó és felső házban az oly nagy horderejü 12. §-t, nem csoda, hogy oly kevés van benne az államkormányzási bölcseségből.

A felső ház hármas bizottmánya a szülőknek gyermekeik nevelése fölötti elidegenithetlen, természetadta jogát épségben akarta tartani; azért a 12. §. ellen módositványt nyujtott be, de a többség az eredeti szöveget fogadta el.

A püspöki karból Haynald Lajos és Simor János herczegprimás szólaltak fel a módositvány mellett.

Előbbi talpraesetten czáfolta meg br. Vay Miklóst, aki azzal érvelt a módositvány ellen, hogy az a gyermekekből, a házasság legdrágább kötelékéből (melyet az állam a szülőktől elragad) Eris-almát akar képezni. Haynald erre igy felelt: „Felhozzák (a szülők joga ellen) hogy ha a gyermekek vallását a törvény ki nem szabja, tág tér nyilik a proselytizmusnak. A proselytizmust nemtelen eszközökkel (pl. légy protestánssá: uj feleséget vehetsz.) ő is kárhoztatja, de más részről kijelenti, hogy mig tudományos, vallásos és politikai meggyőződés lesz, tudományos, vallási és politikai proselytizmussal fogunk találkozni.“ Ehhez hozzá adhatjuk, hogy a lelkészek versengése e törvény daczára fenáll, csakhogy sokkal gyülöletesebb és szenvedélyesebb alakban, mint ha a 12. §. nem léteznék. Különösen a nemkath. lelkészek viselkedése nem valami nemes proselytizmusról tanuskodik, mert oly cselekmény miatt jelentgetik fel a kath. papokat, melyet maguk is elkövettek.

Simor János herczegprimás pedig azt mondá „hogy a jogviszonosság nem jelentheti azt, hogy egyik vallásfelekezet hitelvek dolgában a másikhoz alkalmazkod-

jék; a jogviszonosság egyedül abban állhat, hogy minden vallásfelekezetü polgár saját hitelveinek alapján, saját egyházának törvényei szerint élhessen. Ha a 12. §-ot elfogadnók, a vegyes házasságban élő kath. fél egyháza parancsát (lex naturae et divina) lelkiismeretének sugallatát s kötelességét nem teljesithetné. A kath. egyház ugyanis azt parancsolja (szükségképen és visszavonhatlanul) hogy a vegyes házasságból származott gyermekek a kath. vallásban neveltessenek!"

A szülői gyermeknevelési jogot konfiskáló ilyen törvény mint ami 12. §-unk nem létezik a müvelt nyugaton sehol! A porosz polgári törvény (Landrecht Theil 2. Titel 2. §. 76.) tett ugyan a mienkhez hasonló intézkedést a vegyes házasságból származó gyermekek vallásos nevelésére nézve, de csak azon esetre, ha a szülők közt egyenetlenség forog fenn. 76. §. „Sind die Eltern verschiedenen Glaubensbekentnisses so müssen bis zum zurückgelegten vierzehnten Jahre die Söhne in der Religion des Vaters, die Töchter aber in der Religion der Mutter unterrichtet werden." §. 78. „Solange jedoch Eltern über den ihren Kindern zu ertheilenden Religionsunterricht einig sind, *hat kein dritter ein Recht ihnen darin zu widersprechen.*"

Egész Németországban, a protestantizmus ezen bölcsőjében, el van ismerve a szülői jog a gyermekek vallási nevelése felett; legfölebb Szászországban intézkedik a törvény feltétlenül, de nem ám a vegyes házasságból, hanem egyvallásu szülőktől származott gyermekek neveléséről és a néhai Nassau herczegségben. „Kein einziges der im Gebiete des deutschen Reiches heute bestehenden Landesgesetze geht so weit, für alle Kinder die Confession dergestalt vorzuschreiben, dass den Eltern jedes Bestimmungsrecht entzogen ist. Wohl aber besteht eine derartige Gesetzesvorschrift in Königreich Sachsen für Kinder aus *ungemischten* Ehen, dagegen im Gebiete des vor-

maligen Herzogthums Nassau für Kinder aus gemischten Ehen und für uneheliche Kinder.“ Irja dr. Schmidt Károly, die Confession der Kinder czimü müve 461. lapján. — —

Térjünk most át egy más 1868-iki vegyes házassági törvényre, a XLVIII. tcz.-re, mely a vegyes házassági peres ügyek törvénykezési elintézésére vonatkozik. Ennek ez az 1. §.-a: „A vegyes házassági válóperek, amennyiben a házassági kötelék érvényességét és az ideiglenes elválást vagy a végképeni fölbontást (protestans értelemben) tárgyazzák, az alperes illetékes bírósága előtt inditandók meg és miután az alperes felett kimondott itélet jogerőre emelkedett, a per legfölebb harmincz nap alatt hivatalból átteendő a felperes illetékes bíróságához, mely viszont a felperes felett hoz itéletet. Mindenik félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának az *illető fél saját hitelvei* alapján hozott jogerejü itélete kötelező.“

A második §-a elősorolja az illetékes törvényszékeket.

Itt, hogy a kép még szebb legyen, álljon az 1868. LIII. tcz. 8-ik §-a is, azután kiegészitésképen elmondjuk mily absurddá, a katholiczizmusra mily sérelmessé, a közerkölcsiségre mily vészthozóvá nőtte ki magát e törvényből a birói praxis.

A 8-ik §. szövege ez: „Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.“

E törvényekkel kapcsolatos birói praxis absurdumai ezek:

a) ha a kath. szentszék ugyanazt a vegyes házasságot érvényesnek, a polgári törvényszék érvénytelennek mondja ki, mindkét itélet áll!

b) ha az alperes törvényszéke felbonthatlannak

a felperesé felbontottnak mondja a vegyes házasságot, mindkét itélet áll!

c) ha az alperes törvényszéke ágy és asztaltól elválasztandóknak mondja ki a feleket, mindkét itélet áll, egymástól függetlenül!

A katholiczizmusra háramló sérelem abban áll, hogy a katholikus fél felbonthatlan házasságot kötött a protestans féllel, s ha dispensatióval kötötte, az egyház csak felbonthatlan házasságkötésre adott dispensatiót, s ennek daczára a kath. szentség degradálásával, a kath. fél sérelmével a bíróság felbontja a házasságot.

A közerkölcsiségre különösen a 8-ik §. téves magyarázata alapján hoznak vészthozó itéleteket a polgári bíróságok. Ha két kath. házastárs egyike ráun a másikra és apostatál, a bíróság megszabaditja élettársától s másnak karjaiba segiti. Ez valóságos csábitás földi érdek szempontjából való, tehát nemtelen hittagadásra.

Igaz, hogy a törvény szerint az áttértnek minden cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért: de a törvényben az nincs meg, vajjon áttérése előtti vagy utáni cselekményekről van-e szó, annál kevésbbé van ben a törvényben az, hogy az áttértnek azon kötelezettségei, melyeket áttérése előtt más egyénekkel szemben elvállalt, megszünnek. Pedig az apostata házastárs katholikus értelemben vett házassági szerződést kötött és *sirig tartó hüséget esküdött.* a másik házastársnak. A már *megkötött szerződés természetét* az áttérés nem változtathatja meg, nem is érinti.

Az meg már állami törvényeinknek megsértése, midőn protestanssá lett kath. házastársnak vagy apostata papnak s barátnak *katholikus nővel* kötött házassága is érvényesnek mondatik ki; mert a kath. félt egyháza kánonjai kötik, s ez csak oly házasságra léphet, melyre bontó akadály nincs. Igaz, hogy a 8.

§. szerint az apostata pap nősülhet, de nem igaz, hogy *elvehet bárkit*, hogy elvehet kath. nőt is.

Ime mily botrányos, az erkölcsök mily sülyedésével járó a protestantizmus terjeszkedése, mily sérelmes a katholiczizmusra és katholikusokra amannak hegemoniája!

Hogyan helyezkedett bele a kath. papság a 12-ik §. által teremtett uj vegyes házassági viszonyokba?

A püspöki kar 1868. decz. 30-án közös instrukcziót adott a papságnak, melyben előirja a passiva assistentiát, s megtagadja az ünnepélyes áldást a vegyes házasságoktól. A sasszemü és gyengéd lelkiismeretü Roskoványi nyitrai püspök hamar belátta, hogy nem jól van igy, hogy ez kárára lesz az egyháznak, azért Rómához fordult tanácsért; ugyanezt tette utána a püspöki kar. 1870. jan. 16-án a sz. Officium Congregatiója a házasulandók komoly igérete esetén, hogy gyermekeiket kath. vallásban fogják nevelni, megengedte a vegyes házasság megáldását.

A kath. praxis, hála legyen Roskoványinak és Rómának, a 12. §. után is az maradt, a mi volt azelőtt; mert a kath. papság nem hitte, hogy a törvény még azon esetre is szól, mikor a szülők a gyermek kath. nevelésére nézve egy akaraton voltak. Folyt tehát dispensatióval az esketés, keresztelés, anyakönyvelés az előbbi szokás szerint.

A protestans lelkészek és superintendensek a hetvenes években ismételve följelentették a kath. papokat a kultuszminiszternél, hogy a törvény ellen reversalist kérnek és *elkeresztelnek*, noha az atyafiak épp ugy elkereszteltek, ha módjukban állott. A reversalist pedig a törvény nem tiltja, csak jogerejétől fosztja meg, magánjellegü becsületszó értékével biró igéretre szállitja le.

A miniszter a kath. papok ellen az elkeresztelés miatt sem tehetett semmit, mert erről a törvény-

ben nincs szó s a törvénynek nem volt szankcziója. Megszületett tehát az az ugynevezett „csapda törvény!“ Ezt néhai Czékus püspök (?) keresztelte meg.

5. §. A büntető törvény.

(1879. XL. tcz. 53. §.)

E törvényhez a javaslatot Pauler Tivadar miniszter nyujtotta be. Ha javaslata elfogadtatik, vége szakadt volna a protestans lelkészek türelmetlen áskálódásainak. De nem ugy történt. Valamint 1868-ban Eötvösnek, ugy most Paulernek javaslata módosittatott a polgári személyes szabadságok megszoritásával.

Pauler javaslatának szövege ez: „A ki életkorának 18-ik évét még be nem töltött egyént törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül más vallásfelekezetbe fölvesz, két hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.“

A rendőri kihágásokról szóló 40-ik t.-czikkbe beigtatott 53. §. pedig igy hangzik: „A ki életkorának 18-ik évét még be nem töltött kiskoru egyént az 1868. 53. tcz. rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe fölvesz: két hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.“

E törvény is a kath. törvényhozók egyik részének részvétlensége, a másik részének bünös részvéte mellett keletkezett; s igy az 1868. 53. tcz. sanctiót is nyert.

Nagy baj előtt látszott most állani a kath. klerus. A püspöki kar most is a konczeszsziók talaján keresé az üdvöt. Rómához fordult azon teljesithetlen kérelemmel, hogy a hitelvekbe epidenter ütköző állami törvények megtartása mellett is lehessen dispensálni a vegyes házasságokban, azon esetben, midőn a szülők ugyan készeknek nyilatkoznak a gyer-

mekeket otthon kath. vallásban nevelni, de a keresztvizre nem a kath. paphoz viszik s nem is tesznek olyasmit, ami egyenlő volna a kath. egyházba való fölvétellel.

A szt. Officium Kongregacziója 1880-ban azt felelte, hogy ilyesmit nemcsak megengedni, de türni sem lehet: remedium propositum tale visum est Emint. Patribus, ut ab eadem S. Sede nedum permitti sed neque tolerari unquam possit.

A magyar klerus eljutott tehát a lehetőség végső pontjáig az engedékenységben.

Róma meghagyta, hogy keresztelni kell: ne aliquem respuant (parochi) sive a baptismo sive a catholica educatione sive a caeteris sacramentis. Ezt Simor primás circularéja is előirja, mert a törvény nem azokat bünteti, kik a gyermeket kath. vallásban nevelik, hanem kik az egyházba „felveszik."

S igy a lelkészkedő papság börtön elé jutott nem gaztettek, hanem papi szent hivatásával járó egyházi ténykedés, keresztelés miatt!

Szerencsére az elhamarkodott 53. §-t senki sem értette, amint nem is lehet érteni: s igy a bíróságok is egy ideig ingadoztak alkalmazásában.

Egyik része a bíróságoknak az elkeresztelés miatt a kath. papok ellen (mindig csak ezek ültek a vádlottak padján) emelt vádat elutasitotta azon indokolással, hogy az 53. §-ban kihágásnak minősitett cselekmény az 1868. 53. tcz. 2. és 6. §§-aira, hol az áttérésnek szükséges kellékeiről van szó, vonatkozik; mert a 2. §-ban történik emlités a betöltött 18-ik évről, a 6. §-ban más vallásfelekezetbe való *fölvételről*, melyet a törvény csak az előirt formaságok megtartása után enged meg. És ez a valószinübb magyarázata a törvénynek.

A bíróságok másik része elismerte, hogy az 53. §. szankcziójáť képezi a 12. §-nak is, de itt ismét megoszlott a felfogás a „felvesz" szó értelme felett.

Voltak birák, kik a „felvesz“ szót a keresztelésre nem alkalmazták, mások, (mint a csabai kir. járásbiró) az 53. §. alapján a keresztelést büntetendő cselekménynek minősitették.

A kir. Curia a megfelebbezett elmarasztaló ítéleteket feloldotta, mert ő is elfogadta azt az elvet, hogy a keresztség nem képez fölvételt meghatározott vallásfelekezetbe.

Hogy a keresztség nem képez fölvételt a kath. egyházba, hanem csak valami általános kereszténységbe, ez ugyan nem kath. tan, de expediensnek bevált; a csapda nem fogta meg a kath. papokat.

Az igaz, hogy az a kath. pap, midőn keresztel, nem végez másnemü „felvételt“ mint ha a protestáns lelkész keresztelné meg a gyermeket, de ebből nem következik, hogy mindkettő valami általános kereszténységbe veszi fel a kereszteltet, hanem az, hogy mindkettő a kath. egyházba, Jézus Krisztus igaz és egyedüli egyházába veszi fel, mert a keresztség által a gyermek — bárki végzi is a keresztelést, — *tagjává lesz a kath. egyháznak.*

Egyébiránt azt a cselekményt, mely által az egyházba való fölvétel történik, megállapitani, végérvényesen kimondani nem az állami törvényhozás és törvénykezés, hanem az egyház jogkörébe vág.

Az állami részen csakugyan merő tapogatódzás van e dologban: az elkeresztelés után rámentek az anyakönyvelésre, onnan tán átcsapnak a gyónásra, áldozásra, bérmálásra stb. A bérmálás protestáns felfogás szerint, mely legtöbbször szokott utmutatóul szolgálni, legtöbb támpontot fog adni a „fölvesz“ szó értelmének megállapitására, mert a protestánsoknál a konfirmáczió a fölvétel a telivér ekklezsiába.

Ha az elkeresztelési ügy fejlődésében idáig jut, akkor majd az állami omnipotentia már nem fog verebekre ágyukból lőni . . . . .

6. §. A miniszteri rendeletek.

Mint láttuk, a független birói karnak nem volt kedve az 53. §-t oly cselekményekre kiterjeszteni, melyekre az tényleg ki nem terjed. Ismét a miniszteriumhoz fordultak a protestánsok, hogy adjon nekik *többet*, mint adott a törvény.

A törvények ellenére *hóditani*, s azután a meghóditottat törvényesiteni: ez volt egy század óta a protestansok politikája.

A protestánsoknak engedni, s ezen engedmény által őket ujabb engedmények kicsikarására felbátoritani: ez volt a katholikus államférfiak politikája.

Már nem is élhetünk kath. hitünk szerint! Mi lesz velünk?...

Az alsó és felsőházban, elnöki és miniszteri székekben ott ülnek sziklaszilárdan a protestáns egyházi fő- és al-gondnokok, felügyelők s az ekklezsiák más hivatalnokai és oszlopférfiai. Ezek pressiója alul a katholikusok eddig nem tudtak emanczipálódni. Liberáliskodás czimén az egyházukkal harczban álló felekezetet szolgálják.

Vajha a független katholikus férfiak szemei már egyszer megnyilnának s szivök egyet dobbanna Krisztusért és egyházáért! Vajha szivök a magyar haza ősi nagysága gondolatától szikrát fogna s *tettekre gyulna!*

Az 1884. évi jul. 11-én megjelent 24727. szám alatt a Trefort-féle rendelet a vegyes házasságból származó gyermekek anyakönyvezéséről.

E rendelet a 12. §-ból következteti, „hogy azon esetben, ha valamely lelkész oly gyermeket, ki a törvény szerint más ker. vallásfelekezethez tartozik, bármily okból megkeresztel, azt saját anyakönyvébe be nem vezetheti, hanem köteles az ezen ténykedésről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez hivatalból haladéktalanul áttenni, hogy az az ekként megkeresztelt gyermeknek születését saját anyakönyvé-

ben feljegyezhesse: mert a más felekezetbeli lelkész által történt megkeresztelés a gyermeknek vallás tekintetébeni törvényszerü hovatartozandóságán mit sem változtat, (hát az anyakönyvi bejegyzés változtat? ez talán felvételt képez?) az egyes vallásfelekezetek anyakönyveinek hiteles volta (hiteles az, ha nem is adatik ki a kivonat) pedig csak ez uton eszközölhető."

Az egyházi főhatóságoktól azt kérte a miniszter: „miszerint az alantas papságnak szigoruan meghagyni méltóztassanak, hogy mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, a ki a törvény intézkedése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvelés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után, legfelebb 8 nap alatt és az 1879. évi XL. tcz. 53. §-ában megszabott büntetés terhe alatt áttenni el ne mulaszszák."

Trefort miniszter e rendelete nem a szolgabirák, hanem a püspökök utján volt szánva a lelkészkedő papságnak.

E rendelet nem alkot uj kihágást, nem minősiti uj kihágásnak a bizonylat el nem küldését, hanem az 53. §. értelmezését kiterjeszti az anyakönyvelésre, valamint eddig ki akarták terjeszteni a keresztelésre.

A püspökök kérték a minisztert rendelete visszavonására, melyet egyébként — kettő kivételével — nem is közöltek papságukkal.

E rendeletnek is a birói függetlenség szegte nyakát, amennyiben a felsőbb biróságok az anyakönyvi kivonatokra itéleteikben nem is reflektáltak, s a keresztelő lelkészt felmentették minden büntetés alól, noha a kereszteltet az anyakönyvbe is bevezette, s a kivonatot ki nem adta.

A protestáns vádaskodás, beperlés, följelentés, nyomás ekkor sem ért véget. A szabadvizsgálódás elvére alapitott felekezet sehogysem akarta szabad vizsgálódással beérni.

A kormány ujolag vállalkozott a protestáns törekvések támogatására. Az ország primásának (két levél) óvó intelme daczára kiadatott:

Gróf Csáky Albin kultuszminiszternek 1890. febr. 26-iki 10086. szám ismert rendelete.

E rendelet végrehajtásával már nem a birói kar, hanem a közigazgatási hatóságok lettek megbizva, végső forumban pedig a magas kormány maga-magát bizta meg a „szent szabadság oltalmára."

A rendeletnek tárgyunkra vonatkozó pontjai ezek:

1. „Mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket megkeresztelnek, ki az 1868. évi 52. tcz. 12. §-ának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevárása nélkül a tényked*és* napját közvetlenül követő *nyolcz nap* leforgása alatt *a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek* térti vevény vagy kézbesitési könyv mellett *hivatalból átküldeni tartoznak*, tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kivánatra.

2. Valahányszor bármely lelkész ilynemü itt körülirt tényked*és*t saját anyakönyvében följegyzett, a keresztelési bizonylatnak az előző pontban meghatározott átküldése előtt ugy magán a keresztelési bizonylaton, mint a saját anyakönyvében megfelelő helyen a „jegyzet-észrevétel" (observatio) rovatban mulhatlanul fölveendő és soha egyetlen egy esetben el nem hagyandó a következő hozzáadás: „Hivatalból áttétetett az N. N. lelkészi hivatalnak, hely, idő."

3. „*Anyakönyvi kivonatok kiállitására* akár magán, akár hivatalos használatra, kizárólagosan *azon lelkész illetékes*, kinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik. Azért az előbbi pontban körülirt, észrevétellel ellátott és az illetékes lelkészhez áttett anyakönyvi bejegyzés, — mely bejegyzés az 1868. évi LIII. tcz. 12. §-ának rendelke-

zésén, hogy a gyermek szülőik vallását nemük szerint követni tartoznak, mit sem változtat és semminemü jogi érvénynyel vagy hatálylyal nem bir — csupán egyházbelügyi czélokra (mily kegyes!) az illető hitvallás belső ügykezelésében használható fel. Ezen anyakönyvi bejegyzésekről sem magán sem hivatalos megkeresésre, sem a statisztikai, népszámlálási, ujonczállitási vagy egyéb hasonló adatok összeállitása, sem végre köz- vagy magánjogi kérdések körül fölmerült, p. o. házassági, örökösödési stb. ügyek érdekében kivonatokat kiállitani nem szabad."

4. „Ha a keresztelő lelkész az előbbi pontokban meghatározott rendelkezéseket vagy tilalmakat megszegi, amennyiben cselekménye vagy mulasztása a törvények szerint (nincs oly törvény!) sulyosabb büntetés alá nem esik (be nagy a bőkezüség!) *kihágást követ el* és 10—50 frtig, ismétlés esetében 100 frtig (ha lesz!) terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő."

Ezen miniszteri rendeletről a plébánosok hivatalosan nem egyházi főhatóságaik utján értesültek, hanem szolgabirói hivatalok révén. Ez eddig nem volt szokásban. Egyházi ügyekre vonatkozó miniszteri rendelet a plébánosokra nézve nem létezik, hacsak főpásztoraik azt magukévá nem teszik, s mint ilyent nem közlik.

A püspöki kar apr. 12-én konferencziára ült össze, hogy tanácskozzék a teendők felett. A miniszteri rendelet uj helyzetet teremtett, az alsó papságnak instrukczióra volt szüksége. A püspöki kar nagyon bölcsen elhatározta, hogy Rómától kér tanácsot a nehéz helyzetben. Ennek az lett volna a következménye, hogy mig Rómából a felelet megérkezik, *addig fentartja a status quo-t.* De fájdalom nem ugy történt, hanem „mature itaque pensatis et ad trutinam revolutis omnibus circumstantiis ac difficultatibus in eo coalitum fuit, ut de prolibus, de quibus loquitur et agit ministeriale rescriptum, testimonium exaretur et ad locum in ministeriali rescripto designatum transponatur."

Kivonat vagy bizonylat az mindegy! — A kivonat is csak bizonyitása a keresztelés stb. tényének.

Az alsó papság, ritka kivétellel, nem engedelmeskedett törvényes főpásztorainak. Szomoru s ritka látvány! Csáky miniszter benső forradalmat konstatált az egyházban. Igazság az, hogy forradalom akkor van, midőn az alattvalók a felsőbbségnek tekintélyét támadják meg. Az alsó papság elismeri törvényes főpásztorainak tekintélyét, s nekik szivből hódol, csak ebben az egy esetben a legnagyobb fájdalmára nem engedelmeskedhetett, mert ezt nem tehette bün nélkül!

A deczemberi, második püspöki konferenczia is szánalmas sikertelenséggel ment szét, miután a kormány a Felség belevonásával megakadályozta, hogy a püspöki kar magát a felsőházban a miniszteri vádakkal szemben megvédje s a római leveleket közölje — felix culpával.

Róma felelete megjött. Róma döntött. A kivonatot kiadni nem lehet!

Igaz, hogy az apostoli, római felelet forma szerint nincs kihirdetve, de a tan dolgában ez nem szükséges kellék arra nézve, hogy kötelezzen. Erre elég: bizonyossággal értesülni a faktumról. Senkisem mondta, hogy a „Magyar Állam"-ban közölt római levelek koholtak. Az „Acta S. Sedis" római folyóiratban is megjelentek, miután a Magyar Állam révén világgá vitettek.

Tehát minden kétséget kizár az, hogy a Csáky-rendelet olyasmit parancsol az alsó papságnak, amit ez legjobb akarata mellett sem teljesithet, mert lelkiismeretébe ütközik.

Lelkiismeretébe pedig azért ütközik, mert nem nyujthat segédkezet a prot. lelkészeknek arra nézve, hogy ezek valamely gyermeket felekezetöknek akvirálhassanak.

A Csáky-rendelet *többet* parancsol mint amennyit

rendel az 1868. 53. tcz. §. vagy az állam érdeke a papságtól kiván.

A bíróságok ugy döntöttek, és a Csáky-rendelet is elismeri, hogy a keresztelés által a kath. pap nem vét az emlitett 12. §. ellen, sem pedig az 1879. évi 40. tcz. 53. §. ellen.

Ha nem büntetendő cselekmény az elkeresztelés, akkor nem az az elanyakönyvelés sem, csak akkor ütköznék a 12. §-ba, ha a kath. lelkész a vegyes házasságból származó gyermeknek a 12. §-ban megállapitott *hovatartozandóságát hamisan jegyezné be.* Már pedig, a ki a matrikákat ismeri, az tudja, hogy a kath. pap a megkeresztelt gyermeket sem katholikusnak, sem protestánsnak nem irja be, de igenis beirja a szülők vallását s ezzel a gyermeknek a 12. §-ban előirt vallási hovatartozandóságát hitelesen kitünteti.

Tehát az anyakönyvelés nem képez „fölvételt“ a törvények ellen. Ha ez nem képez fölvételt, akkor a kivonat *átküldésének elmulasztása* sem képez „fölvételt,“ mert ez fölvételt csak annyiban képezne, amennyiben az anyakönyvelés által *fölvett* gyermeket nem akarná a kath. pap kiszolgáltatni illetőleg a fölvételt eredményeiben megsemmisiteni.

Tehát a Csáky-rendelet nem azért bünteti a kath. papot, mivel ez a vegyes házasságból származó gyermeket a törvény ellen saját egyháza kebelébe felveszi, hanem azért mivel nem segiti a protestáns lelkészt abban, hogy ez a 12. §. szerint saját felekezetéhez tartozó gyermeket a maga felekezetébe fölvehesse!

Bátrak vagyunk kellő tisztelettel kérni a kultuszminisztert, mutasson nekünk oly törvényt, mely a kath. lelkészt kötelezné arra, hogy a nemkath. *lelkészt segitse felekezetébe felvenni* a vegyes házasságból származó s a 12. §. szerint abba a felekezetbe tartozó gyermeket.

A vegyes házasságból származó gyermekek *illetékes vallásfelekezetbe való fölvételéről az 1879. 40. tcz. 53. §. törvényileg intézkedett*, s a törvény büntetés terhe alatt tiltja a lelkésznek, hogy 18-ik életévet még be nem töltött kiskoru egyént az 1868. évi 53. tcz. rendelkezése ellenére *saját felekezetébe fölvegyen.* E törvényt a Csáky-rendelet meghamisitja s ugy formulázza: a mely lelkész nem segédkezik más felekezeti lelkészének abban, hogy ez a 18-ik életévét még be nem töltött kiskoru egyént 1868. évi 53. tcz. 12. §. rendelkezése szerint saját felekezetébe fölvegye stb. . . .

Ha a miniszternek a törvények felett ilyen hatalma van, akkor ti népképviselők csak menjetek haza, — nincs rátok szükség!

Ha miniszter kath. papot kényszerithet arra, hogy a protestantizmusnak hiveket szerezni segitsen, akkor csak egy bevett vallás van: Lutherano-Calviniana religio.

A Csáky-rendelet nem elégszik meg az 1868. évi 53. tcz. 12. §-ával és az 1879. 40. tcz. 53. §-ával mely a szülők gyermeknevelési jogát elkobozta, hanem kényszeriti a kath. lelkészeket, hogy ha netalán eszébe jutna a vegyes vallásu szülőknek összes gyermekeiket egy és pedig a kath. vallásban nevelni, *ennek utját állják*, s a szülők a protestans lelkészeknek *denunciáljak*, hogy ezek a szabad kutatás és szabad eszmék apostolai majdan zsandárokat küldhessenek a szülők nyakára, (már megtörtént ilyesmi is szabad Magyarországon) kik a gyermeket erőszakkal is elvigyék a heidelbergi kátéból tartandó előadásokra! Ilyesmi az uralkodó vallás érdekében soha sem történt hazánkban!

Hova jutottunk! Ki hát a gyengébb? ki az erősebb? Quousque tandem!?

Nem csoda, ha a kath. papság felzudult ezen rendelet ellen, s minden egységes vezetés nélkül is, oly

mozgalmat inditott meg, milyent ritkán látni ez országban, melynek eredménye az lett, hogy 600 esperesi kerület peticzionált a magyar törvényhozásnál e rendelet s a 12. §. ellen.

Igaz, hogy a képviselőház többsége uri tempoval ad acta tette a kérvényeket; de ez a tényen nem változtat semmit.

Nemcsak a kath. alsópapság, de a kath. lapirodalom is óriási harczot vivott e rendelet ellen, nemcsak a lelkiismereti szabadság nevében, de az alkotmányos szabadság érdekében is.

A kath. és az ellenzéki napisajtó, valamint dr. Bartha Béla, Liberatore és Világhy röpiratai egész a szembetünőségig mutatták ki a rendelet *törvénytelenségét* és pedig két irányban: a) mert az anyakönyvi bizonylat átküldésének elmulasztását törvényes alap nélkül *kihágásnak* minősiti, b) mert az anyakönyvekről hozott 1827-iki XXIII. tcz. 3. §-át és 1878. V. tcz. 397. §-át egyenesen megsérti.

És a mult országgyülés többsége, Szivák inditványára mégis ki tudta mondatni, hogy revisio nem kell, hogy a rendelet törvényes s fenyegetődzött a polgári anyakönyvekkel!

Pedig, lássuk csak a dolgot közelebbről.

Az 1879. 40. tcz. 1. §. 4-ik pontja szerint a miniszteri rendelet „csupán valamely rendőri tilalomnak vagy rendelkezésnek a megszegését minősitheti kihágásnak:“ már pedig az anyakönyvek rendőri tilalom tárgyát nem képezhetik, mert a rendőri hatáskör csakis a polgárokat külsőleg s anyagilag veszélyeztető cselekményekre s mulasztásokra terjed ki, tehát alája a személy és vagyonbiztonság megóvása, a béke és közrend fentartása tartoznak.

Az anyakönyvekről szóló 1827-iki évi törvény XIII. tcz. 3. §-a ezt irja elő: „Exstantibus ipsarum Ecclesiarum matricis quilibet cuius interest, *Extractum* earundem postmodum etiam a *concernente ani-*

marum curatore desideret et obtineat iisque solum sublatis, recursus ad concernentia Archiva pateat.“ Az egyházaknak meglevő anyakönyveiből mindenki (bármilyen a vallási hovatartozandósága) akinek arra szüksége van, kivonatot ezentul is az illető lelkésztől kérjen és kapjon, s csak ezen anyakönyvek hiányában fordulhassanak az illető (közigazgatási) levéltárakhoz.

Az anyakönyvek közokirati jellegéről szóló 1878. V. tcz. 397. §-a pedig igy hangzik: „Az anyakönyvek és az azokból kivett hiteles alaku kivonatok és bizonyitványok *közokiratot* képeznek és az azok vezetésével, valamint azokból hiteles kivonatok és bizonyitványok vagy okiratok kiadására jogositott személyek ezen cselekményeikre vonatkozólag közhivatalnokoknak tekintendők.“

Ezen törvények helyébe a Csáky-rendelet uj törvényt állit a 3. pontban; mert a keresztelő lelkész *anyakönyveit* megfosztja közokirati jellegöktől, s tőle magától megvonja a törvény által neki a közokiratok kiállitására adott jogosultságot.

Az igazságügyminiszter, a parlamentben az elkeresztelési nagy vitában az 1827-iki törvénynek e kitételét: „concernens parochus“ „illetékes lelkész“ szavakkal magyarázta s hatalmas dialektikájával igy érvelt: Az 1827-iki törvény szerint mindenki illetékes lelkészétől kérjen s kapjon kivonatot, már pedig az 1868. évi 53. tcz. 12. §-a szerint a vegyes házasságból származó gyermekek illetékes lelkésze nem az, aki keresztelte s anyakönyvelte, hanem az, akinek vallását követni tartozik.

Káprázat! A „concernens“ nem annyi mint „competens“ illető és illetékes nem mindegy! A concernens az, a ki keresztelt, s anyakönyvelt: a competens az, a kinek ahhoz joga volt. A törvény nem azt mondja hát: kérjen s kapjon kivonatot attól a lelkésztől, kinek azt kiadni joga van, hanem attól, ki

a keresztelés stb. tényét végezte, s róla feljegyzése alapján tanuskodhatik.

Akárhogy csürjük-csavarjuk a dolgot: a rendelet törvénytelen.

S ez nem is a fő hibája, hanem az, hogy ha vissza nem vonatik, a legnagyobb *zavar* áll be az anyakönyvek körül a köz- és magánjogi érdekek érzékeny sérelmével.

Sokszor történt, hogy sem a katholikusok sem a protestansok a kivonatot át nem küldték egymásnak. (Lásd a Bogisich és Molnár-féle hiteles kimutatást!) A kath. papok nemcsak ki nem adják a kivonatot, de ha a protestans lelkész a maga részéről meg is küldi, azt saját matrikájukba nem vezetik be, s a mi fő, a protestans lelkészeket sem ők sem az állami tiszti ügyészek nem szoritják e kivonatok kiadására.

Mi lesz ebből? Az, hogy a kérdéses gyermekek kivonata ott a hol meglesz, nem leszen kiadható; mert a miniszteri rendelet hatálytalanná tette, s ott a hol hatálya volna, nem leszen kiadható, mert nincs!

Ebből következik, hogy a rendeletet vissza kell vonni nemcsak a kath. papság zaklatásának megszüntetése végett, de a jogi viszonyokban szükségképen beálló *zavarok* miatt is.

De hát nincs valami modus vivendi? Hogy a *kath. pap* a nemkath. lelkésznek a kivánt bizonylatot akár közvetlenül, mint a rendelet előirja, akár közvetve bárki utján *kiadja*, az képzelhetlen! Erről le kell mondani. Ez nem a béke utja. Szerezze meg a prot. lelkész a kivonatot kath. cooperatio nélkül, teszem két meghitelt prot. vallásu tanunak bemondása alapján.

Az 1868. évi 53. tcz. 12. §-ának kényszereszközökkel való végrehajtását a katholikusok s a vallási békére törekvő hazafias polgárok nem türhetik!

Mi történjék hát? Legyen-e revisio, vagy a törvényt döntse-e meg a kormány és törvényhozás hallgatag beleegyezésével az ellenkező jogszokás?

Valaminek történni kell! Igy nem maradhatunk!!

Hisz' a mai gyakorlat szinte nevetséges volna ha oly szomorú nem lenne. A papok a kivonatot ki nem adják, ezért a Csáky-rendelet előirta büntetésekkel, pénzbirsággal sujtatnak az alsóbbfoku hatóságok által, — e büntetést a harmadfoku, belügyminiszteri itélet is jóváhagyja, de esetről esetre megsemmisiti a szolgabirói s alispáni itéletnek azt a részét, mely a kivonat kiadását irja elő. A pap fizet, de a rendelet tulajdonképi czélja még sincs elérve.

Minek hát az ilyen miniszteri rendelet?

Azzal ijesztgetik az ellenzéki lapok a kormányt, hogy ha rendelete visszavonásával az 1868. törvény 12. §. revisiojával békét hoz a hon polgárai közé: meghátrál Róma és a klerus előtt, s kompromittálja az állami tekintélyt és szuverenitást. Uraim! tegyenek különbséget *állami szuverenitás* és *állami omnipotentia* között! Ha az állam visszavonul a *maga jogkörébe*, a hol szuverenitását alattvalói engedelmességgel tiszteljük, sokkal jobban meg lesz óva az állami tekintély és akarat, mintha oly dolgokban követel engedelmességet, hol parancsolni joga nincs: tisztán lelki ügyekben. E téren rendeletet soha semmiféle kormány sem lesz képes végrehajtani. Kár tehát a kormányt gyengeségről vádolni s gonoszság e váddal a papság helyzetét sulyosbitani. Az állam szuverenitását elismerjük, mindenhatóságát nemcsak mint keresztények de mint személyes és családi elidegenithetlen jogokkal biró polgárok is a szent szabadság nevében s felháborodással visszautasitjuk.

Még egyet! A prot. „Egyházi és Iskolai Lap“ egyik legközelebbi számában olvastam, hogy Vaszary Kolos herczegprimás is „az ultramontán álláspontra helyezkedett“ az elkeresztelési ügyben.

Ultramontán vagyis katholikus *álláspont* volna oly törvényt követelni, mely a vegyes házasságból származó valamennyi gyermek katholikus neveltetését

kötelezőleg előirná. A herczegprimás ezt nem követeli.

Ha *revisio* lesz, ez *olyan* legyen, hogy az állam kötelezőleg semmi vallást elő ne irjon, hanem bizza a gyermeknevelést a szülők lelkiismeretére.

Egyedül ez felel meg az állam érdekének.

Egyedül ez hozza meg az óhajtott *békét.*

A HUSVÉTI GYERTYÁRÓL.

Irta SPULLER GYULA.

Husvét! Mily örömteljes szó! Krisztus föltámadása! mily boldogsággal árasztod el a hivők millióinak szivét!

Örömet fejez ki ez ünnepkör egész tartama alatt az egyház liturgiájának minden szava, örömöt a templomnak rendkivüli disze, — ezt az örömöt, mely a hitből és meggyőződésből fakad, akarja kifejezni az egyházban ősrégi időktől szokásos, s csakis a husvéti ünnepkörben alkalmazott «husvéti gyertyá»-nak meggyujtása is.

Eredete Zosimus pápára (417—418.) vezetendő vissza. «Zosimus papa constituit cereum magnum in sabbatho s. paschae benedici, quem diaconus accepta benedictione a sacerdote benedicit. Hic cereus Christum designat. In cera humanitatem, in igne divinitatem»; irja Hugo de s. Victore.[1] Lucius Ferraris pedig, illetőleg folytatója, tárgyunkról ezeket mondja: «Cerei Paschalis benedictio antiquissima est in ecclesia et Zosimus Papa circa a. D. 416. ut in singulis Parochiis accenderetur statuit . . . Causa benedictionis exprimitur in Conc. Tolet. IV. can. 8: «Lucerna et cereus in vigilia sacrae Resurrectionis propter gloriosum noctis ipsius sacramentum solemniter benedicatur, ut sacrae Resurrectio-

[1] De sacram. l. II. p. 9. c. 5.

tőségéről. A munka testét aztán alkotják az esztergomi, nyitrai, váczi, egri, pécsi, veszprémi, győri, kalocsai, csanádi, (I. kötet vagy I. félrész) — továbbá a váradi, erdélyi, zágrábi egyházmegyék birtokviszonyai, területi felosztásai, fő- és alesperességeinek leirása (II. félrész); mindez a pápai tizedjegyzékek alapján. Rengeteg adathalmaz, óriási szorgalommal egybegyüjtve.

Ezek után függelék következik, melyben amaz egyházi helyek soroltatnak fel, melyek ugyan a pápai tizedjegyzékekben nem emlittetnek, mindazáltal, miként egyéb történelmi forrásokból kimutatható, a XIV. században mégis léteztek. E függelékhez ismét egy pótlék járul, melyet a szerkesztő keze alatt felgyült anyag tett szükségessé. Végül egy remek s az egész «vastum opus» könnyü kezeléséhez nagyon alkalmas névmutató zárja be a II. kötetet.

Miután pedig földrajzi munkát térkép nélkül nem lehet egész helyesen használni, hét térkép is járul a munkához, melyek a régi egyházmegyék területi viszonyait a XIV. századból szemlélhetőkké teszik.

Történetkutatóink, különösen a magyar egyháztörténelem müvelői nagy örömmel fogják üdvözölni a jeles és külsőleg is fényesen kiállitott munkát.

Dr. Kereszty Viktor.

Das heilige Messopfer dogmatisch, liturgisch u. ascetisch erklärt. Von Dr. Nikolaus Gihr. Fünfte, verbesserte Auflage. Freiburg. Herder. 1892. N. 8-r. 736 l. Ára füzve 7 márka. Kötve 8 márka 75 fil.

E mű rendkivüli sikereket aratott Németországban. Magyarra való fordításának eszméjét is megpenditették, de vaskossága visszariasztja a fordítókat. Ismertetni e művet valóban fölösleges; hiszen az az alapos megvitatás, tüzetes magyarázat, gondolati bőség s főleg a kenetteljes, meleg hang, mely a müvet jellemzi, hóditott az olvasó közönségben annyira, hogy a mű már ötödik kiadásban forog közkézen. Valami érdemleges változtatást nem szenvedett egy része sem; itt-ott kihagyott

a szerző hosszabb kitéréseket, szabatosabb formákba öntött egymás gondolatot; a minek az eredménye mégis az lett, hogy az uj kiadás 736 lapra terjed, mig az előbbiekben 766 oldalt számláltunk, ennek következtében ára is 7 márkára szállt. Gihr már megpróbálkozott más hasonnemü tárgygyal: Kiadta a mise-sequenciák magyarázatát; e kiadvány azonban a már jónevü szerző daczára nem tudott nagyobb feltünést kelteni; sőt az itt ismertetett müvének ujabb kiadásai szinte eltemették a sequenciák első kiadását is. Gihrt és Bacuezt emlegetik most kiválólag az asketikus irodalom e szakában; mindkettő megfér egymás mellett, sőt Gihr müve mellett még mindig szivhezszóló olvasmányul szolgál Chaignon «A pap az oltárnál» czimü müve, melyet az esztergomi magyar iskola forditott s mely még mindig kapható. A buzgó pap, aki a mindennapi sz. mise-áldozat kincses bányáját nem akarja a lelki röstség s a gondatlanság sötétségébe temetni, hanem a legtisztább gondolatok és érzelmek fényét és melegét kivánja belőle kiemelni, az emlitett művek bármelyikét nagy haszonnal lapozgathatja.

Dr. Pethő.

A gör. kath. egyházban vasárnapokon és ünnepeken a szent liturgián olvastatni szokott „Apostoli szakaszok magyarázata. Irta ifj. Gebé Andor, Munkács e. m. áldozár, a hittudomány borostyánkoszorusa és az ungvári theologiai liceumban az ó- és uj-szövetségi bibliai tudományok nyilv. rendes tanára. Eger, Érseki liceumi könyvnyomda, 1892. 275 l. Ára 1 frt 50 kr.

A munkács-egyházmegyei püspöki theologiai lyceumnak biblikus tanára nem először lép fel az irodalom terén. Már ezelőtt is irt két kézikönyvet: „*Bevezetés az ó- és uj-szövetségi szent Könyvekbe*“ és „*Bibliai Régiségek*“ czimüeket. Ezeket ugyan a «M. Sion»-ban nem ismertettük, mert csakis, mint szükebb szánt körre kézikönyvek birtak jelentőséggel. Ellenben e most beküldött könyv mind tartalmánál, mind előadásánál, mind csinos kiállitásánál fogva megérdemli, hogy szélesebb körben is terjedjen és használtassék.

folyóiratunk is 1886 óta hozza a magyar papi irók neveit és müveit Szöllősi K. tollából (bár elismerjük, hogy az idő mulása sokszor hiányossá teszi névsorunkat és a müvek lajstromát), — most ismét uj könyv látott napvilágot, melyben az egri főegyházmegyei papok irodalmi működése van méltatva, és pedig egy tizenkétives munka.

Mindenki elismeri, hogy az egri megyei papságban, számarányához képest nagyon sok és jó iró volt és van. A szerző nem is mulasztja el, már az előszóban kimutatni, hogy alig van a tudománynak oly ága, melyben, mint ő mondja, mestereket, objektive mondva *irókat* ne tudna felmutatni ez egyházmegye. De ez is elég, igazán szép és lélekemelő a tudományszakok mellett azok mivelőinek longus ordo-ját látni.

A betürendben egymást követő irók lehetőleg teljesen, csorba nélkül fel vannak véve a könyvbe, sőt értekezéseik, ismertetéseik is pontosan idézve, ugy hogy bárki utána nézhet az idézett helyeken.

A szorgalmas gyüjtő nemcsak az egrieket kötelezte le szép és kegyeletes munkájával, hanem az egész hazai papságnak, sőt magának a tudománynak is szolgálatot tett azzal, amennyiben a sok szép munka felsorolásából megtudhatni, mi mindenről van már magyarul irt dolgozatunk, olyan is, amit forrásmü gyanánt lehet felhasználni.

F. Sz.

Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist. Von M. Meschler Priester d. Ges. Jesu. Zweite, vermehrte Auflage. Freiburg. Herder. 1892. 8-r. 518 l. Ára 3 Mk. 50 fill. = 2 frt 10 kr.

Herder Benjaminnak életrajzirója a dominikánus Weiss találóan méltatja érdemeit a német kath. irodalom emelése körül, midőn azon szászszorosan megérdemelt bizalomra utal, mely a katholikusokban Herder kiadványai iránt él. Herder nem ad ki selejtes müveket; kitünően van tájékozva nemcsak a könyvkiadás technikája, hanem az irodalom szellemi

tökéi iránt is, tudja hol keresendők, s hová fektetendők. — P. Meschler e müve tagadhatlan nehéz tárgyat dolgoz fel s azért az elvont s magasanjáró szárnyalást teljesen le nem húzhatta a közönséges gondolatok és érzelmek utjaira és körébe, de megtett e részben is mindent, amit tehetett. — A Szentlélek természetesen magában véve, mint a titokzatos életnek s alakulásoknak őslelke és ősoka, fölötte elvont és megközelithetlen, de valamint a Szentlélekről szóló gyönyörű Sequentia s a «Veni Creator Spiritus» hymnusz mesteri vonatkozásokban feltünteti e Lélek viszonyát minden nagy- és széphez e földön: ugy Meschler is föltalálta magát s a keresztény élet valamennyi alakulását, virágát és gyümölcsét ugy mutatja be, mint a Szentlélek koszoruját és erejének megnyilatkozásait. A Szentlélekre vonatkozik minden ami van, ami lett, ami él, — minden a természetes s a természetfölötti rendben, — minden forrása a kegyelemnek, — minden tényezője az emberi s az istengyermeki életnek. A Szentlélekre vonatkozik a kereszténység minden motivuma, a keresztény lelkének valamennyi ékessége, ajándéka, ereje és erénye. A Szentléleknek, mint az élet lelkének különös kedves intézménye a ker. család, — az iskola, — a tökéletesség, — a szentek, — a tudomány, a müvészet, — a társadalom; — s ezen vonatkozások szerint szól Meschler 52 fejezetben lehetőleg konkret kifejezésben a Szentlélekről.

A pünkösd a természet nyarának ünnepe! Az élet lelke leáradt a földre! A világosság és a hő aetheri szárnyain száll le a magasságból, — lejt a kalásztenger aranyos hullámain és leng ide s tova a gyümölcstől terhes fák gallyjain; tüzes nyelvek gyanánt izznak a sötét zöld levelek a pünkösdi rózsák!... A pünkösd az egyházi év nyarának is ünnepe, a megváltás munkájának, a restaurációnak zenithje, delelő pontja, most árad kegyelemböségben a Fiunak lelke az Atyából az árva földre, a nagy temetőre s e Lélek erejében föltámadnak halottjaink. Valamint a lélektől virágzik az arcz és ragyog a szem, valamint a lélektől pezseg a vér s dobog a sziv: úgy a Szentlélektől kap szint,

életet, meleget, ragyogást a lélek. A Szentlélek a lelkek lelke! Mennyi finom éren, hány csatornán szivárog le a lelkekbe a Szentlélek ereje?! Mily hatalmas lélek az, ki annyit mozgat. Tehát ez az élet Lelke, — ez szivünk élete, — éltet igazsággal, pezsdit a jónak szeretetével. Nélküle Sahara sivatag az emberiség, gyönge kórók, szikes fű itt ott; — hogy vágyódunk erőteljes tölgyek, napsugarak pálmák után! Várjuk azt a Szentlélektől, ha úgy imádjuk és tiszteljük az élet s a virágzás azon lelkét, mint a hogy azt P. Meschler könyvében előadja s a Szentlélek imádását előmozditani kivánja.

Dr. Pethö.

XI. A Nagy-Várad egyházmegyei papság irodalmi működése.

(Vége.)

Ismerteti SZŐLLŐSY KÁROLY.

Römer Flóris, apát-kanonok, királyi tanácsos, bölcselettudor, a vas-korona-rend lovagja, a Magy. Tud. Akadémia tagja, szül. 1815. április 12-én Pozsonyban. A magyar régészet megteremtője, hazai tudományosságunk kiváló tekintélye. 1874-ig a pannonhalmi főapátság, 1874—7-ig Beszterczebánya egyházmegye tagja. 1877-től váradi kanonok, † 1890. Irodalmi és tudományos működésének méltatását l. Vutkovich 126. l. Müveinek és tudományos czikkeinek fölsorolását l. Scriptores Ordinis S. Benedicti, qui fuerunt 1750—1880 in Imperio Austriaco-Hungarico 380—382. l. — Legteljesebb kimutatását l. Szőllősy K. Az osztr.-magy. monarchia szerzetes rendeinek tört. és stat. rajza. I. 92—8 l. — A nagyérdemü iró szivessége folytán jelenleg mi vagyunk azon szerencsés állapotban, hogy az országosan tisztelt tudós irodalmi munkásságát egész teljességében legelőször mutathatjuk be. Mindazokhoz, miket «Az osztrák-magyar monarchia szerzetes-rendeinek irodalmi működésének» kimutatásában a nagynevü férfiutól hoztunk, a következőkkel egészitjük ki

katholikus ma is, de elveink, gondolkodásmódunk, cselekedeteink, életünk nem azok; mert arra a kis önmegtagadásra, amelylyel a keresztény katholikus élet jár, magunkat elszánni: akaratunk gyönge. Gyöngék vagyunk szembeszállani a liberalismus eszméivel, bár meg vagyunk győződve arról, hogy azoknak kutforrása gonosz, iránya pogány, eredménye veszedelmekkel teljes. Emberi tekintetekből hallgatunk, mikor hangosan kellene kiáltanunk, — sőt beszélünk, amikor hallgatással, távolmaradással kellene kimutatnunk rosszalásunkat.

Vissza, vissza ahoz az irányhoz, ahoz az élő hithez, azokhoz az elvekhez, melyek sz. Lászlót lelkesitették, melyek a magyar hazának egykoron fényt, jólétet, boldogságot hoztak, — ezek most is a régi őserőt hordják méhökben, ujra boldoggá csakis ezek fogják tenni a magyar nemzetet.

SCHMITT JENŐ KRISZTUS ISTENSÉGÉRŐL.

Irta DR. PETHŐ.

Régi hitünk mesevilága immár letünt. Rózsás felhőkhöz hasonlóan eltakarták képei az igazság napfényét; de oly világban, amelyben örök törvények uralkodnak, nincs tér ily gyermekes csoda-álmok számára! Az istenség régi fogalma tarthatlanná vált, nem mintha az uj alak talán a kereszténységgel ellenmondásban állana, hanem azért, mert az istenség fogalma épen a kereszténység alapeszméjében roppant átalakuláson ment keresztül. Az istentagadás feladata abban állhatott, hogy a mennyei ur képét, a korlátlan uralomvágy és öndicsőités bálványát állványáról ledöntse. A kereszténység is istentagadás volt, a tehetetlen, értelmetlen, hamis istenképnek felbontása. De a kereszténység is csak

egy phasisa a gondolattisztulásnak. Az evangeliumok hitregéi örök igazságok csodálatraméltó jelképei; de a hitregének a kritika által eltépett fátyola lehull s a szent függöny mögött sugárzó tisztaságban áll elő Krisztusnak szellemi alakja; ez az alak az eleven isten-emberi, ez az alak az embernek isteni voltát felfogta s ezen tudatával az emberiséget megvilágitotta. Hogy az ember isten, hogy a szellem, a gondolat az emberben végtelen, — ezen lángoló eszme leghatalmasabb kifejező a Krisztus. Krisztus Isten, de csak ugy mint mi, mert lényegünk isteni, végtelen és örök. Krisztus kinyilatkoztatta az emberi szellemben rejtő isteni lényeget és annak belső végtelenségét s azáltal legyőzte a halált, lett szabadságunk, utunk, igazságunk és életünk!

Krisztus tehát az Istenség igaz képét nyilatkoztatta ki nekünk, — szine elől pusztult Jehovának felhőkbe boritott fenséges uralma, — feldőlt Jupiter s az isteni nemzetségektől túlnépes Olympus trónja; de amit kereszténységnek hivnak, abban az igazság, abban a Krisztusi eszme még nem birt kendőzetlenül kifejeződni, még hitregékbe, formákba van szoritva, melyek az örök igazságok csodálatraméltó jelképei. A leplezetlen igazság, nyilt, öntudatra ébredt kifejezése a pantheista istenség; a kereszténységnek nem ellentétje, nem tagadása, hanem fejlődése; a képességileg bennefoglalt erőnek saját, való alakjában föllépése az a vallás, melyet az emberi-isteni szellem önmagából a jelenkorban, különösen Hegel filozofiájában kifejt! Tehát félre avval a korlátolt felvilágosodással, mely ugyszólván történelmi fejtegetésekben akarja kimutatni, hogy Krisztus egy erkölcsileg a többi emberfölött álló jó ember volt és semmi egyéb; — félre avval a kislelkü, nyárspolgári kufárkodással, mely Krisztus istensége ellen harczol. Milyen hátramaradott és reakczionárius alak a kulturharczosok alakja, kik az állati ember nemtelen ösztöneiből kiindulva nem is tudják, hogy mi az a Krisztus? ruhája, a hitrege jelképes alakja ellen küzdenek, ahelyett, hogy a mélyebb értelmet, az emberi-isteninek benne való kifejezését felfognák. Nem viszik egy lépéssel sem előbbre az emberi boldogulásért vivott harczokat! Ne

küzdjenek Krisztus ellen, ki a mennyeknek teljességét lelkében hordozta, mert ekkép gyászos félreértésben önmagukat silányitják s tagadják, — ne is küzdjenek a kereszténység ellen, melynek formáiban az egész, végtelen valóság rejtőzik, hanem iparkodjunk a kereszténységből kihámozni azt az örök lényeget, — a lét és az élet, a vágy és a szellem millió alakulásban föllépő, de osztatlan, őserejü magvát a «παν θεος»t.

Ez Schmitt Jenőnek alapgondolata, melyben föltalálja a régi tant Krisztus Istenségéről a modern ember lelkében, ezen épül fel müve «Krisztus Istensége a modern ember szellemében.»

Tehát Krisztus minden, út, igazság, élet; de a keresztény Krisztus az bálvány, mely amugy is önmagában roskad össze; az egyházi Krisztus — eszme ellen küzdött Mohamed, üldözte a formahitet, az egy Úrban való tiszta hitet hirdetve, — ellene küzd a Judaizmus, az Arianizmus, az Izlam, az Unitarizmus, valamennyien ellenszegülnek Krisztus képének a régi formahit értelmében való bálványozása ellen. De a keresztény Krisztus ellen küzd kiváltkép a modern hitetlenség, mely immár a keresztény egyház velejében evődik s nem tartható föl tovább ez óriás épület roskadozása. Az isteni eszme azonban meg nem dül, csak tisztul és Schmidt Jenő szerint a tisztult isten-eszme az absolut szellem öntudata, az isteni szellem önmagáról való tudata az emberben. Ime ez a kereszténység krizise, ez a fejlődés folyamatának végső stadiuma. Ebből szövődik minden elve, egész morálisa, melyet összefoglalva kifejezünk: «homo sibi Deus.» Az ember nem teremtmény, hanem Isten, — az ember nem szolga, hanem úr; Krisztus nem a végtelen Isten, kinek az ember szolgáljon, mert egyáltalában nincs különbség Isten és világ közt, minden . . . egy.

Ez merő pantheismus; Schmitt Jenő, hogy e régi, tespedt gondolatnak uj lökést, uj vonzást adjon, a biblia valóban örök ifju, mert mindig igaz szentencziáiba öltözteti. De a dolog a régi, csak az alak új. De ez az uj alak nem igaz, mert a szentirást teljesen kivetközteti értelméből, erőszako-

san vonszolja szavait saját gondolatainak jelölésére. Igy bármily könyvből bármit lehetne bebizonyitani. Hogy a szentirás pantheismust nem tanit, az ugyan eléggé világos, — ha a szerző daczára e nyilvános igazságnak saját gondolatait az irás szavaival erősitgeti: ugy az csak a régi szofisztika föléledése vagy világiasabban szólva érdekes sport számba vehető!

A szerző beismeri, hogy az egyház magában rejti a bölcsesség és ismeretnek kincseit, és megveti azt a felvilágosodást, mely a holt anyagba fekteti a valót, s észszerünek csak az atomot mondja. A szerző még tovább megy, ennek a csodálatos, népeket és századokat megifjító kereszténység törvényeinek egy czimét sem akarja eltörülni, hanem mindannyit beteljesiteni és dicsőiteni nemesebb gondolkodásmód világitásában, mely tanainak titka, de azokban még gyermekies alakban el van rejtve.

Jól van! Mi tiszteljük az ily nemes, lovagias akaratot; de félre az idealizmussal! Hát t. szerző úr, valóban azért pártol el az a müveltebb közönség az egyház hitétől, mert benne csak a felhők mögött rejtőző napot látja, s forrón vágyódván a világosság után megveti a felhőt s gyülöli a teljes igazság birhatásának akadályát?! Valóban a tudomány akadályozza-e a hitet, ezeket a régi formákat, az ősigazság jelképeit? Szomjúzi-e a modern hitetlenséget, szomjuszitja-e a 19-ik század szellemeit az egyház meddő, kiszáradt emlőitől boldogabb, áldottabb anyához? Ó az idők jele, melyben napunk áll, sokkal felhőtlenebb, semhogy arról panaszkodhatnánk, hogy nem látjuk, nagyon is látjuk s ha tetszik ráidézhetjük nemcsak az alkalmazás, de a szószerint való igazság evidenciájával az irás szavait: minden a mi földön van a test kivánsága, a szemek kivánsága, az élet kevélysége.

Nem ejtettek sebet a logikán, a hit, a dogmák hatalmas épületének logikáján, s — nem látták be, hogy a személyes Isten lehetetlenség és hóbort, nem .... nem az az ő bajuk, hogy gondolkoztak, hanem az, hogy nem gondolkoztak. A szerző nemes hévvel kel ki azok ellen, kik a ke-

reszténységben a tan végtelen gazdagságát föl nem ismerték, kik korlátolt üres tagadásban elszigetelték magokat a metaphysika tengerében a fizika csepp, mindenhonnan körülnyaldosott zátonyán; kopárnak és szegénynek, bohónak és korlátoltnak mondja a materialisztikus világnézet irányzatát. No hát szerző ur megfogja-e Ön az ön pantheismusával, megfogja-e Ön ezeket a Schleiermacher, Hegel, Feuerbach-féle religióval az igazságnak hóditani? Nem tartják-e ezek Hegel elvont, absolut szellemét, az isteni szellemnek önmagáról való tudását nagyobb hóbortnak, és vérmesebb álmodozásnak mint a kereszténység régi «forma-hitét» a személyes s a világtól különböző Istenségben? Nem-e szánandó töredéke az emberi nemnek, — szánandónak mondom kis számára s nem ideális irányzatára való tekintetből — mely a «minden-egy,» az «isten-emberinek» fogalmaiban keresi a világtalányok megoldását? Mondhatja-e, hogy a kereszténység nem volt neki elég szellemi, elég fönséges és igaz s hogy azért pártolt el tőle? Soha! egy tekintet a szellemi élet nagy temetőjére okvetlenül más gondolatokra fogja Önt kalauzolni. A világ iránya nem a szellem, hanem az anyag, — nem a gondolat, hanem az érzéki inger, nem a komoly törekvés a halhatatlanságba, hanem a halálnak az idegek megfeszülésével, a vér bizsergésével, a hátgerincz sorvadásával, gyors tempóban, a szenvedélyesség mohóságával való keresése. Schmitt Ur! nem az ember, annál kevésbé az isten-emberi oka a kereszténység sülyedésének, nem, . . . hanem az állat, nem a gondolat, hanem az élvezetvágy.

S ezekről Ön azt hiszi, hogy pantheismusával megfogja tériteni, evvel a hyposztatált gondolat-csoportozattal, mely reánk nézve oly hideg, oly közönyös, s az ábrándok holdkóros szinezetével gyönge, fagyos benyomást képes csak tenni reánk. Ön hegelianus, Ön a filozofiát az iskolatermek fülledt légköréből, hol mint halványan pislogó mécs tengődik az élet napjává akarja varázsolni, de Ön még egy ponton sem kezdett hozzá e nagy szándéklat végbevitelához, különben meggyőződött volna, hogy filozofiája

nem válik religióvá, hanem múmiává; nem is kell, hogy váljék azzá, múmia az már most, volt s marad az örökké.

Ezt mind őszinte rokonszenvből irjuk, hogy megértsük egymást! Higyje el, hiszen ez a kereszténység jelenleg aktuális értékü; olyan szerepet visz, mint a konstituczionális államokban a kormánypárt; ő intézi az emberi élet ügyeit, legalább kipontozza terveiben, inditványaiban, törvényeiben azt, aminek történnie kell, ha tényleg nem is történik. Az ellenzékek mindig ünnepeltebbek; a közönséges életfilozofia világosan megérteti velünk, hogy miért hull lábaikhoz a lelkesülés, a nemes aspirácziók koszorúja, s hogy miért halványabb mindig a kormány dicsősége, mint az ellenzékek eszméinek hajnalpirja. De egy nagy érv szól mindig a reális viszonyok és körülmények mellett, az hogy a való, az adott tények talaján áll, s nem a képzelet s a reménység bodrozott felhőin. Mi a kik a való életben vajudó s küzködő kereszténység pártján állunk, — mi akik éles, reflektáló figyelemmel kisérjük a korok, a szellem phazisainak jellegeit, megmondhatjuk Önnek: az élet nem azért pártol el a kereszténységtől, mert ki nem elégiti benne a lelket s az észt, hanem azért, mert ki nem elégiti a szenvedélyt. Nézzen körül a világban, nézze meg hegyiről-tövire azt az értelmiséget, azt az intelligenciát, mely a kereszténységtől való elpártolásának zászlaját lobogtatja: ugyan kérem, födöz-e fel rajta valamit, amit a tudomány igényeinek lehetne nevezni?

Nézzen körül gymnáziumainkban, hol a szellem jövendő sorsa már is előre veti árnyékát: mi sötétiti el az ifjakban azt az örök derüjét a hitnek, mely leginkább megfelel már természetesen is az ifju sziv aspirácziónak? nem tornyosulnak-e a gyermekévek fellegtelen hit-egére a felhők az erkölcstelenség, a féktelenség, a fegyelmezetlenség posványából? bizony nem a tudományos gondolkodás sarkalja őket, hogy kiemelkedjenek a vallás dajkáló karjai közül, — bizony nem a logika, nem az értelmiség érettsége, hanem a bizsergő vér nevében szeretnék, ha nem volna személyes Isten, s ha szenvedélyük mámoros kivánságát, hogy Isten-

nek lehessenek, Hegel filozofiájának tekintélyével, a gondolat, a képzet, a világos látás magaslatára emelhessék.

Mi világosan látunk, mert a pozitiv megfigyelés alapján állunk, s e megfigyelés tekintetéből mondhatjuk azt is, hogy az egyetemi ifjuság nem a tudomány, hanem az élvezet szeretetéből pártol el a kereszténységtől!

Hol vannak gondolkozóink t. szerző Ur a modern emberek közt? most midőn logikát sehol se tanulnak s az észnek nagyértékü formális képzettségét a tudákosság arroganciájával s a hirlapok töltelékével pótolják. Azt mondhatná valaki, jóllehet Öntől azt nem várom, hogy a korszellem fejlettsége lefoglalja az értelmiséget s szaturálja mintegy öntudatlanul mint a befőtt gyümölcsöt a hő és a czukor. De a korszellem elemzésében sem találunk semmit, nem találunk semmit, ami az Ön eszméire vallana; sehol se találunk valami törekvést a végtelenbe, a szellemibe, sehol a lélekbe és az örökkévalóba, . . . mindenütt az anyagba, érzékibe és mulandóba. Ez kényszeriti Önt is fellépni az iskolának bölcsei ellen, akik gondolati tevékenységüket bizonyos anyag véletlen csoportositásának állitják és a szeretetet nemző anyagok játékának mondják. Örülteket őriznek ezek, akik üldözési tébolyban magszemnek képzelték magukat és attól félnek, hogy a madarak feleszik őket és olyanokat, akik nagyzási hóbortban a csillagos eget dióhéjban őrizhetni vélték és az oczeán vizét korsóban. «Valóban ez őrültek kevésbé esztelent állitottak mint ti.»

Nemes felháborodás adja e szavakat a szerző ajkaira; mi a nemes hévnek tisztelettel adózunk, de ugy-e ugyanők őrültségnek mondják, ha valamely ember önmagát egynek tudja a lények őslényével és az igazságnak őslényével. Már most ha ez az egész materialista világnézet s annak tomboló hadai távol a gondolattól őrültségnek mondják, hogy az ember egynek tudja magát az őslénynyel, ha a gondolatlanság dadogó hülyeségébe esnek a lét legfőbb okaival szemben, ha erkölcsi tébolyról és tompaságról vádolhatók, midőn a földet és eget átkaroló szeretet érzését, mely az örökkévalóságot bejárja, tompán tagadják: gondolja-e, hogy

e sülyedésnek, e visszaesésnek a kereszténység gondolat- és eszme-hiánya az oka? Nem t. szerző ur, soha! Mi a lelkek vezetésével foglalkozunk, kezeink közt nőnek fel hivők és hitetlenek, — mi észleljük változásaik jellegeit; némelyek hitetlenekké válnak, mások hivőkké, — azokban nem a gondolat s nem az ész, ezekben nem a gondolatlanság és a lemondás volt a döntő, — nem! hanem a hitetlenséget egy észszerütlen, többnyire érzékies és erkölcstelen megzavarodás előzte meg, a hitet pedig majd az egyszerü mérséklet, mely a szenvedélynek parancsol, majd — ha tehetségekről van szó, — a legfönségesebb eszmetisztulás, a legerőteljesebb logika, s a legnemesebb hódolat előzte meg!

Sőt mi több, a tapasztalás bizonyitja, hogy ez a kereszténység volt eddig csak képes az emberi élet auktoritativ alapjait megerősiteni s azokat a nagy szellemi célokat, melyek az emberiség elé tüzvék, az ifjunak s a férfiunak belsőleg fölszabaditó, egységes, harmonikus kiképzésében megvalósitani. Nevelt férfiakat, kikben a lélek és a szellem a XVI. században épugy mint a XIX-ben a jellem teljességét és kerekdedségét tüntette föl, s kik jellemük e befejezettségében elég erősek voltak, hogy az élet nagy feladatainak fényesen megfeleljenek. Miért, honnan ez erejük? talán a formahit szegénységéből, talán a párázat rózsás fátyolából, mely békétlenül és elégedetlenül a napot keresi mögöttük? Nem; a jellem, a világnézet, a legnemesebb aspirációk telje uralta lelküket, gazdagok, bővelkedők voltak s koldusoknak sehogysem mondhatók. Akár tudósok voltak, akár korunk más rendbeli nagy férfiai, akár Arrago, akár Jouffroy, akár Joubert és Le Verrier, Wigand, Stolberg és Windhorst nem szükölködtek a kereszténység «formahité-ben,» a minthogy Strauss, Darwin és Renan semmivel sem lettek gazdagabbak a «formahit» elhagyása miatt. Valóban azt hiszi-e a szerző, hogy mindezek aposztaziája a kereszténység hüvelyei miatt esett meg, melyek a magot előlük eltakarták; próbálja meg őket meghóditani Hegelianizmusa számára: nem csinálnak-e avval szemben is ugyanoly merész, elszánt frontot? Charles Darwin legalább azt irta egy

ifju, jenai tanulónak, hogy amily «törődött és öreg most, nyiltan kimondhatja, hogy a tudományos kutatás szokása követelővé teszi az embert a bizonyitó érvekkel szemben. . . . Ami a jövő életet illeti, mindenkinek külön-külön saját szakállára, kell döntenie bizonytalan valószinüségek s ellentmondó állitások között.»

Az emberek szkeptikusok lettek; a német filozofia szétrágta a századok metaphysikáját; a nemzedékek gondolatgépezete fölmondta a szolgálatot; a numenok és fenomenok ködét boritották reá, a kategoriák valóságtalan, üres formáiba zárták kisértetszerü gondolataikat; kétségbevonták az egyszer-egyet, — kétségbe az okság és az ellentmondás elvét, szóval tehetetlenné tették a gondolatra: s már most csodálkozik, hogy a müvelt világ hitetlen? hitetlen, mert belefáradt — amennyiben tudós — a metafizika agyrémeinek imádásába s pereputtyostól kidobta őket tudományának szentélyéből; — másrészt amennyiben a világ nem tudós, de intelligens, hitetlen ez azért, mert érzékies, az élvezetvágy, a legundokabb önzés csillagzata alatt kelt fölszabadulásának elve a hittől és Istentől!

S abban a kereszténységben mégis annyi az erő, a benne rejlő igazságnak öntudata oly kitörő, hogy daczára e gyászos valónak, nem hagy fel eszméivel. Tisztában lévén a hitetlenség forrásaival a logikát s az erkölcsöt akarja ujra felkelteni, — akarja a nemzedékeket erre képesiteni, s akkor azután biztos a győzelemről. Élesen czélba veszi feladatát, mely abban áll, hogy az ifjuságot azokkal az eszményekkel telitse, melyek eddig a valóságban, az élet küzdelmeiben való ideáloknak bizonyultak; bizik benne, hogy ez alapon győzelmesen visszaveri a hamis, materialista eszmék támadását. Gondolja-e, hogy ezek mind merő álmok és képzeletek?

Fölösleges önöktől kérdezni, hol vannak nagyszabásu terveik sikerének vagy a siker valószinüségének zálogai? Önök még seholsem próbálkoztak meg az élet nagy harczaival; morálisuk egy filigrán mű, játék inkább mint használható szerszám, — világnézetük a gyermekjáték skatulyá-

jának fenyüjéhez hasonlit, melyet bodroztak, festettek, faragtak, de a mely nem nőtt még sehol az ormon. Önöknek vannak tudósaik, — maroknyi, az iskolatermek fülledt levegőjének sápadtságával hivalkodó nép, kik hirdetik, hogy bölcsészetük a gondolkodók religiója; de e mesterek oly tehetetlenek, szisztemáik oly zürzavarosak, gondolataik az abstrakczió életet ölő szferájában oly üresek, hogy megfogni valót, a konkrét világban ugy létezőt, mint a hogy a gondolatban, a logikai rendben létezőnek állitják, nem adnak. Ez a tudomány, melynek Ön jeles tehetségeit szentelte nemcsak, hogy nem hámozza ki a keresztény igazság magvát, hanem ellenkezőleg annak a hitelvesztett metafizikának egy abnormális kinövése, mely miatt az emberek józan, pozitiv törekvése a metafizikát, a hóbortok szülőanyját a tudományok köréből kizárta; csak a józan érzék osztraczizmusára kell ráismerünk azon szellemi forradalomban, mely a metafizikát trónjáról ledobta, de ledobta akkor és azután, miután e nemes királynő koronáját, s annak utolsó diszét, gazdag hajzatát összetartó füzért, a formális logikát is fejéről letépte, haját megbontotta, hogy fúriává váljék, szalma zsineget font fürtjeibe, hogy végleg bolondnak tartassék.

Ön is kifogásolja azt a metafizikát, mely a valóságot káprázatnak tartja s mögötte keresi az ismeretlen numenont, Ön is ennek a hivatásos metafizikának belső bomlásáról beszél s oly álláspontot látja őt elfoglalni, melyen az élet s a gondolkodás teljes ellenmondásban áll. Hegel tana pedig Ön szerint a modern filozofia tetőpontja! miért? mert felderitette a filozofia ebbeli természetét, melynél fogva ellentmondást hord önmagában. Az ellentmondás rásüti a tévely, a hóbort, a valótlanság bélyegét; ezt nem fogja Ön tagadni s mit várhatunk egy ilyen filozofiától? Azt, hogy tovább fog valótlannal teliteni fejeket s harczba vinni hiu káprázatokért értelmiségeket!

Nem tesznek-e okosan azok, kik az ilyen potentást trónvesztettnek, kik egy ilyen manipulanst hitelvesztettnek deklarálnak? Ime filozofiájuk tönkje! Ez az a metafizika, melytől elundorodott a világ!

Az Ön metafizikája a pantheismus. Ön e gondolatot Krisztus szavaiba öltöztette, talál vonatkozást pantheista eszmékre a szentirás kiszakitott mondataiban. Senki se fog ezen fönakadni; ha az ember egy műben böngész, szavakat és mondatokat kiemel, a legnagyobb részét kihagyja, a többit ügyesen magyarázza, annak okvetlenül sikerülni fog, az iró véleményével ellenkező tanokat tüzetesen bebizonyitani. Fölösleges ráutalnom a szentirás számtalan helyére, mindazon szembeszökő, ellentétes állitásokra, melyek a t. szerző nézeteit tagadják. Az a kép, melyet Krisztusról ad, nem a hisztorikus Krisztus képe, az evangeliumok Krisztusról más fogalmat adnak; talán azt mondja erre: jól van, hát boldogulok Krisztus nélkül s valóban ezt kellett volna tennie. A pantheismusnak Krisztusra való vonatkoztatása semmi egyéb, mint egy érdekes ötlet, mely azonban csak szinházi hatásra számithat. — Azt bizonyára be fogja ismerni, hogy a keresztény fogalmak egytől egyig sokkal találóbban és tüzetesebben találnak a szentirásban kifejezést, mint a pantheista gondolatok. Ön t. szerző ur egy kész systemával fejében vette kézhez a szentirást; a hisztorikus Krisztust rögtön feladja, gyermekesnek állitván azt a felfogást, mely ezen történeteket szóról-szóra elfogadja; Ön előtt is letépte már a kritika a hitregének fátylát s a történeti fejtegetésekbe bocsátkozni nem akar. S ugyan mit hagyott meg az a kritika abból a Krisztusból, meghagyta-e tanát? nem rongyolta-e szét — már t. i. a mennyire tőle függött, — azt a tant épugy mint azokat a csodákat? Aki a csodákat szétrongyolt regéknek nézi, bátran nézheti a tant is annak; eltünik szemei elől a Krisztus. De az a kritika, mely hivatást érzett magában Krisztus csodáinak szétfoszlatására, nem rendelkezik más eszközökkel, mint azon fönt megénekelt metafizikának «belső ellentmondásával,» «mélységes valótlanságával.» E gyanus bensőségből dogmákat merit, melyek ilyfélék: a csoda nem lehetséges? kérdezzük: miért? felelet: mert a világban minden szükséges. Husz pontban zúdithatjuk természettudományos készültséggel annak kimutatását fejükre, hogy a világban mi minden nem szükséges;

mindhiába, a dogma áll dönthetetlenül, hogy a világban minden szükségszerü; hiszen különben nem volna isten a világ vagy legalább nem teremtette volna Isten a világot lényének belső szükségességénél fogva. Ez dogmatismus!

Miért ne legyen Krisztus Isten a keresztény s nem a pantheista felfogás szerint? mert akkor a pantheismus azon áldástalan, meddő metafizika egyik sárguló hajtásának bizonyulna. Tehát Krisztus Isten, de csak ugy mint mi; az Istenség nem más mint az ősvalóságnak emberi lénynyé valósulása! Valóban ezek dogmák, melyek nem Krisztuson alapulnak, hanem Hegelen; a dogmákhoz van idomitva a régi Krisztus, de ez az idomitás erőszakos, alaptalan s előre elfogadott s megállapitott eszmék drapirozását czélozza. Minden fordulatnál azt kell kérdeznünk: miért ne lehetne ez ugy, mint a hogy a kereszténység gondolja? s mindannyiszor nem kapunk más feleletet mint azt, mert különben a pantheismus agyrém volna.

Miért legyen Krisztus csodálatos élete hitrege, miért csak analogia . . . kép, a pantheista ősállagnak legöntudatosabb fölébredése? Miért ne lehetne Krisztus az ősvalóság s mi többien analogiái ennek az analogon princepsnek? Miért ne álljon az ember szabadsága a Krisztushoz, az Istenhez való ragaszkodásban? miért legyen ezen a hisztorikus Krisztushoz való ragaszkodás csak képe az emberi szabadságnak, s miért álljon a valóság abban, hogy mi mindnyájan Krisztus vagyunk? Krisztus isteni öntudattal telit minket azáltal, hogy ő, az Isten igéje, az Isten substantiális gondolata önmagát belénk oltotta nem ugyan minden egyedbe különkülön, hanem az emberi természetbe s kegyelmében pedig magamagát közli, közli ugy ahogy lehet: a végtelent a végessel közölni csak analogiában, képben, hasonlóságban lehet; tehát nem magát az isteni lényeget, hanem annak analog képet; az ő hasonlóságát közli velünk; szellemesiti, belsőleg fölszabaditja, nemesiti a lelket, s igy habár lényeg szerint szolgák v. i. függők vagyunk s nem függetlenek, végesek és nem végtelenek, mégis szabadok vagyunk, mert szeretjük az Istent; a ki pedig szeret, az nem szolga, az szabad!

Ön t. szerző ur elborzad e gondolattól, hogy az ember szolga, hogy az ember függő, véges lény, Ön ebben a morális felfogás elvadulását látja, mely az embert lealacsonyitja, megalázza, szolgalelküvé teszi, aki bérért dolgozik, aki reszket annak a végtelen «kényúrnak,» a büntető Istennek kezei közé esni! S valóban, ahol a morális felfogás abban áll, hogy szolgalelkek reszketnek az Ur előtt, ott tökélyről, haladásról nincs szó! De ugy-e Ön is beszél tökéletlen, alacsonyjárásu lelkekről, melyek pedig az «istenség» öntudatra ébredt alakjai, — Ön ezekkel meglepően kemény s avval ijeszti őket, hogy roszabb sorsuk lesz Szodoma és Gomorrhánál? lám, mi e lelkek benső állapota? tökéletlenség egész a bünig, egész az elvetemültségig! hogy Ön miként illeszti az istenségbe ezeket a «gyöngyöket» nem értjük, de mi azokkal a kik félnek, mindjárt tisztába jövünk! van szolgai félelem, mely alávaló, mely oly lelkiállapotból forrásozik, hogy, ha pokol nem volna, vétkezni kivánna, s ez a félelem alávaló, ez az a reszkető, szemnek szolgáló, nyomorult lelkiállapot, melyet a keresztény erkölcstan megvet; van azonban egy más, észszerü félelem, mely az örök végczél elvesztésének lehetőségéből s azon büntetésből származik, mely azokat sujtja, kik végességük, függésük, esetlegességük nyilvánvaló jellegeit félreismerve, — a jónak, szépnek, — az örök rendnek szabályait lábbal taposva, megvetik az Istent! s ezek ne féljenek? észszerütlen-e a félelem? ha rosz nincs, akkor észszerütlen, — ha van, akkor ugyan nem az.

Azonban ne maradjunk e fokon, hiszen logikai, sofisztikus hibát követ el, aki a félelemnél megállva, debattál a ker. erkölcstan ellen, mint aki télen a gyümölcsös ellen fordul, s nagy felháborodással mutatja ki, hogy ki kell vágni, mert nincs lombja és gyümölcse. A ker. erkölcstan csak azt állitja, hogy véges, függő teremtményben a félelem, — nem minden félelem, hanem az oly félelem, mely erényre sarkal, — észszerü s következőleg ethikus, semmi mást nem mond; nem azonositja magát, fenséges aspirációit, tanát a félelemmel, nem üt sátort e gyönge, szivárgó forrásnál, nem akar

e silány érnél pálmákat ültetni; hanem folyton tovább halad, magasabbra sürget, a szeretetbe emel. Nincs a ker. morálisban iz, nincs rost, nincs folyamat és történés, mely ne kivánna, ne volna elrendezve arra a végczélra, hogy a szeretetben kivirágozzék és gyümölcsöt hozzon. «A ki nem szeret, az a halálban marad» mondja szent János s egy más helyen: «a tökéletes szeretet kizárja a félelmet»; aszkétáink, sz. atyáink, szentjeink mind iznak és égnek a szeretet tüzétől, s Ön a ker. morálisnak alávaló, szolgalelkületet tulajdonit? téved, nem ismeri a kereszténységet; különben én nem tudom katholikus-e Ön vagy nem, mert én csak a kath. morálisért vállalom el a felelőséget! Egy morális, mely Lutherrel a hitet s nem a szeretetet tüzi ki koronájául, ugyis el van itélve.

Ön t. szerző ur, nemesen érez; Ön még az Istenséget is megdicsőitteti a szenvedésben; valóban az isten-emberi tényleg megdicsőült a szenvedés által Krisztus által Krisztusban, de nem a tisztán isteni, mert ez absurdum; már most fogja Ön kézbe a mi szentjeinknek életrajzát; azt amit Ön tarthatatlan, gyönge alapokon fölépit, ami eszményit, fönségest emel bizonyitás nélkül, inkább rapszodikus tempóban, azt, mondom, mind meg fogja találni a legszebb s legrendszeresebb jegeczedésben a mi szentjeinkben. Olvassa Xaveri sz. Ferencz vagy Claver sz. Péter életét; én nem értem, hogy egy pantheista csak távolról, közvetve, mások müveiből ismeri a ker. morálist s e silány, megfogyatkozott képek után itél.

Az önök morálisa gyönge ábrándozás, kiaszott alak, melyből a lélek hiányzik; egy átültetett pálma Cadesből Szibériába, mely a külalakot illetőleg egész, de illata, lelke eltünt. Ez a pálma nem nő abban a hideg, fagyos talajban, önfeláldozó szeretet merő csillogásért, szép eszmékért, benső valóság és boldogság nélkül nem terem a földön. Önöknek nincsenek motivumaik; s ép azért nem férkőzhetnek az emberi szivhez. Azt fogja Ön talán ellenvetni: hogyan lehet ilyesmit mondani, hogy nincsenek motivumaink? hát nem motivum-e az, fönséges, emberhez méltó eszme az ember-

nek isteni valósága! Nem bizony szerző ur, ez nem motivum! hogy az ember istenivé váljék, az motivum, de az ember önmagában, ez a gyarlóság, nyomoruság, tehetetlenség érzetével szaturált valóság, bár isteninek is mondják, nem szolgálhat inditó okul. Gyarló és nyomorult a mi valónk ..... ez a legközvetlenebb evidenciája az öntudatnak, — foghatják rá, hogy isteni és végtelen; — evvel az egész rakétázással nem gyujtanak fel egy szalmaviskót sem; gondolataik jégpalotájába nem kivánkozik az a szegény vándor sem, kinek különben csak az istállóban van megvetve ágya.

A pantheismus morális rendszere egy tehetlen, csillogó alkotmány, mely nem is álmodhatja azt, hogy bármily szük ösvényen nyiljék meg az emberiséghez való hozzáférközésének utja. A kereszténység méltán azt mondhatja valamennyi bölcseleti rendszereknek: «van ethikátok? olvassátok fel, mert megvalósitva még sehol sem látom! Csak a materializmust, melynek nincs ethikája, azt látom az emberi szivekben; de a ti ragyogó eszméiteknek, az «isten-emberinek,» «az önfeláldozó szeretetnek» való alakjaira sehol se bukkanok. — Az én ethikám az 19. század óta iparkodik gyökeret verni az emberiségben; millió és millió szivet mozgat; nem retten vissza az eszményinek legmeredekebb, legszéditőbb magaslataitól; fel a csillagokba emeli szentjeit! Lám mi az igaz, mi a való, mi a szent»?! Ugyan ki tagadhatná mindezt? s nyilnak-e valamerre a pantheismusnak hasonló kilátásai. Azért ujra ajánlom, foglalkozzék a tisztelt szerző ur a kereszténységgel; olvassa sz. atyáinkat, szentjeink életrajzait, apologiáinkat, olvassa a ker. életet megismertető müveket: s meggyőződik, hogy a pantheismus az a kép, az az analogia, s a kereszténység az a valóság!

De mit szóljunk a dogmákhoz, melyek a pantheismus erkölcstanát hordozzák? mit szóljunk az «egy ősállaghoz,» az «ősállagnak emberi lénynyé valósulásához,» melyet tarkitnak a végtelen világokról s az élet örök körforgásáról való képek? álmok, regék, abstrakcziók! Szabad-e egy bölcseleti rendszernek, a fizikával mathezissal ellenkezni? Ha Reuschlet követik, a ki azt mondja: «Was von naturwissen-

schaftlicher Seite gegen eine solche Unendlichkeit der Welt ... vorgebracht werden mag, dagegen verwahrt sich die Philosophie» ha mondom ezt követik, akkor szabad, de ne csodálkozzanak, ha az ilyen filozofia, filozofusaival együtt csak a világ zúgaiban porladó pókok és pókhálók szerepére jut, melyek nagy müvészetet árulnak el, de csak legyeket fogdosnak, kereket nem köthetnek, és senki rájuk ügyet nem vet. Olvassa el a 33 lapot ujra; pantheismusának értéke annyi, amennyit az ott kifejtett hasonlat ér! «*Egy* illatban, *egy* világosságban élnek mindannyian t. i. a virágok. Ha azonban jön az ősz, a tél, és a virág elpusztul, akkor az is csak látszólagos pusztulás, mert *ugyanaz* a világosság, mely benne egyszer alakot nyert, *ujra* alakul benne az ébredő tavaszszal. És ha a napvilágnak ereje ujra fölébred minden legcsekélyebb virágban, miképen kételkedhettek, hogy a szellemek napja, a végtelen és örök, ujra meg ujra ne éledjen föl bennetek? És a ti haláltok is csak látszólagos. Mert *ugyanazon* végtelen és örök élet felébred ujra meg ujra lényeges vonásaiban a neki megfelelő, általa alakult szerves alakban. ... És ha a természet nagy életében a virág *alakja megmarad*, hogy ne maradna meg szellemiségtek alakja? Mert véges alakban ébred fel a világ, ti pedig *végtelen alakban*. És ha a természetnek halála nem képes megsemmisiteni a legcsekélyebb virágnak formáját, mely a magban meg van óva, miképen legyen képes a természetnek halála megsemmisiteni azt a formát, mely tulszárnyal csillagzatain és évbillióin.»

Igen szép, virágos irály; de a tartalom micsoda? értéktelen! Ön abstrakcziókkal játszik: „*egy illat*," «*ugyanaz* a világosság,» «*ugyanaz* az ébredő nap,» «*ugyanazon* végtelen és örök élet,» «a virág *alakja*, *mely megmarad*,» «melyet a halál meg nem semmisit,» mik ezek? abstrakcziók! az illat s a világosság, s az alak abstrakt fogalmak; elvontan természetesen „*egyek s ugyanazok*," concrete minden illatparány és aetherrezgés és alakrészecs más és más. Az abstrakt alakot a halál meg nem semmisiti; szent igaz, de a konkrét alakot, igen, azt széttöri, megsemmisiti.

Ez az okoskodás feltünteti az egész pantheismus értékét, «*egy, ugyanaz* állag» «*egy, ugyanazon* őserő» a különféle alakulásokban; ezek abstrakcziók és álmok, s tévedésbe vezetnek, ha valaki a logikus alakot az ontologikus rendbe viszi át. Az «universale» helytelen fogalma belejátszik minden bölcseleti rendszerbe, amelyben gondolat van; a materialismusba természetesen nem játszik bele, mert ott hiányzik a gondolat.

S végül még valamit! Ön többször állást foglal egyes eszmék és képzetek ellen, melyeket keresztényeknek mond! Ön az Istent mint kényurat, mint a királyok királyát képzeli, kinek kezében van jogara, s kinek lábai alatt reszket a föld; — Ön az Istent a keresztény felfogás szerint a világon kivül állónak, a valóságok mögött rejtőző, kisértetszerü lénynek mondja; — Ön az Istent ismét csak keresztény felfogás szerint, miután dolgát elvégezte, mennyországában pihenőnek, a jókat jutalmazónak s a gonoszokat pörkölőnek képzeli, kinek öröme telik az átkozottak kinjában; — Ön a vitriolos palaczkot is összekötötte a pokolról való ker. fogalommal; — Ön a kereszténveket buzditja, hogy a boldogtalanságot s a boldogságot ne keressék a máglyában s az ambróziában, hanem önmagukban; — s alkalomszerüen rácsavarja az ily fogalmakra a kimutatást: ime a képletes felfogás, ime az analogiás gondolat!

No lám szerző ur, szolgáljon meglepetésére s utánna megelégedésére, hogy én Önnel egészen egyetértek! Valóban képek és analogiák közt forgunk, s csak a bölcseleti készültségü elmék képesek a dogmák képletes kifejezéseiből a magot kihámozni. Az apostol is mondja, látunk most tükörben és példázatokban, analogiákban és hasonlatokban. De ez az emberi természetnek szükségszerü árnya; a végtelent, a szellemit mi csak analogice foghatjuk fel. Öntudatában vagyunk e gyöngeségünknek, — folyton korrigáljuk ez isteni felfogásunkat; ki élesebben, ki homályosabban tudja megérteni azt, ami az analogiákban mondatik. Ez irányban fekszik egyszersmind az a folytonos, örök időkre szánt haladás, melyet az emberi lélek az Istenbe való elmélyedé-

sét illetőleg eszközölhet. Bizony az Isten nem olyan, amilyennek képzeljük, — mindenütt való jelenléte nem valami külsőséges, a tárgyakon kivül eső létezési mód, — működése folytonos, mindenben minden az Isten; amit Haeckel találóan mond: «ha a légüres térben minden test az első másodpercz alatt 15 lábat esik, — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül, — ha a szög, melyet a hegyi kristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 126 fokot tesz, — ezen tünemények ép oly folytonos müvei az Istennek, mintahogy ugyanazon Isten hozza létre a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan «Isten kegyelméből» vagyunk, a kő csakugy mint a viz, az ázalag ugy mint a fenyü, a gorilla épugy, mint a chinai császár,» — amit mondom Haeckel itt ir, azt mi mindnyájan elfogadjuk; de kinek van az ily folytonos, minden létet legbensőbben átható, mindent föntartó, minden történéssel közreműködő Istenről, ősokról, ősállagról fogalma. Ime a képek, az analogiák!

Ön kiválóan haragszik a pokolra; a legalsóbb fokon elmaradt vallási fogalomnak tartja! S mit gondol Ön Krisztusról, az Isteni örök állagnak e legfönségesebb öntudatra való ébredéséről? Krisztus a poklot, az örök tüzet világosan tanitja. Azt fogja talán mondani: Krisztus ezt képletesen, analogice mondta. Helyes s a kereszténység mit mond a pokolról? azt mondja, hogy a pokol az Isten elvesztése, ezt «poena damni»-nak mondja, ebben van a kárhozat, a damnatio lényege. Hol van tehát a pokol lényegileg? az emberi lélekben. Amint a mennyország is, a boldogság is Krisztus szavai szerint a lélek bensejében van: «regnum Dei intra nos est»; ugy a pokol is csak bennünk lehet. A kereszténység azt mondja, amit Byron Child Haroldjában mond, midőn Ineznek irja: «Ne kérdezd bajomat,.... ne kivánd ismerni szivemet, melyben egy poklot találnál.» Valóban a pokol a szivben való! Hát a vitriol hol marad? Hagyjuk a vitriolt szerző ur! Ha az ember szive alkalmas hely a pokolra, nem lehet-e ott, ahol az ily lélek van még körülötte is pokol? Hogy hol van, milyen az a hely? azt

nem tudjuk; van-e ott tüz, nem-e? az nem dogma; miből ég, mivel táplálkozik, hogy lobog az ami sötét, hol van élenye e lángoknak, hogy nyaldosnak körül lelkeket? azt nem tudjuk; milyen erről való ismeretünk? «per speciem, in aenigmate.» Meg vagyok győződve, hogy Ön nem várta, hogy a katholikus theologia igy fogadja el az Ön állitásait az analog ismeretről; higyje el ez a katholikusok álláspontja, melyet a priori is már meg lehet határozni, mert a szellemi világgal való közlekedésünk csak az analogiák, a hasonlatok szárnyán történik. E közlekedésben meg kell őrizni a magot, melyet a tropus rejt, — el kell vetni a kérget, a hüvelyt, mely az igazságot takarja.

A filozofiák lejárják magukat; egyik a másik után tünik fel s áldozik le a látóhatáron; alakjaik az emberi gondolat gyöngeségének systemákba öntött kifejezései. Egy nagy kriteriumuk van! az, hogy meddők és terméketlenek; erkölcsöt .... az emberi létnek e kivirágzását — eszközölni nem birnak. Egyik-másik szobatudósban tán azt is birják, de népeket emelni soha se fognak. Ha Ön a szoba fülledt levegőjéből a bölcsészetet kivezetve religióvá akarja változtatni, azt a pantheismussal meg ne kisérelje, mert annak az iskolának, melyben a pantheismus tengődik nincs is ajtaja, nincs ablaka, nincs kiútja a való világba; valamint az álomból nem lehet a világba lépni máskép, mit ha az álmot szemeinkből kidörzsöljük s a mámoros állapotból az öntudatos létre ébredünk; de akkor az álom már eltünt, már nincs. A szentirás figyelmeztet minket: «hora est jam nos de somno surgere,» nem szól ez Önnek is, t. Szerző úr?!

HARCZ A FÉLSZEGSÉGEK ELLEN.

Irta DR. PETHŐ.

Dániel látomásaiban szörnyek jelképezik a társadalmi alakulásokat; az emberiség kicsiben és nagyban folyton iparkodik megvalósitani az irás szavait: „homo, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus.“ Hanem mig Dániel szörnyeiben *az ember ereje* nyer vad, rideg alakokat; addig az ujkori ember jellemének, kedélyének, belső életének vonásai inkább *a tehetetlenség*, *a tengődés*, *a kihalás jelképévé* szövődnek. Az átlagos, modern ember jelképe az a negyven éves, érzelgő koldus lehet, ki Francziaország Bourges nevü városának tömlöczében már nyolczadizben ült fogva; jobb karjára ezen szavak voltak tűvel bekarczolva: „le passé m'a trompé; le présent me tourmente; l'avenir m'épouvante.“ = „Multam megcsalt; jelenem gyötör; jövőm borzaszt.“ Ez inaszakadt nemzedék lapályából sóvárogva néz szerteszét tekintetünk, keres alakokat, kikre alkalmazhatná az apostol beszédének bekezdő szavait, melyeknél szónok nagyobbakat s megtisztelőbbeket nem mondhat, — azokat a szavakat: „*ἄνδρες ἀδέλφοι*,“ „viri fratres,“ „testvéreim, férfiak;“ azonban hol teremnek e hithű, jellemes, következetes, egész emberek? ha a bevallott, kath. hitélet földjén nem: akkor sehol!

Pedig mennyire kiván a társadalom egész em-

bereket, s mily megfeszüléssel s áldozattal akarja azokat megteremteni!

Vannak lelkes muzsikusok, kik hegedüvel és tilinkóval, síppal és dobbal akarnak segiteni az emberek sorsán, — kik hangversenyeket, dalárdákat, estélyeket rendeznek, kik a vihar csattogásában, a haraszt zörgésében, a szellő suttogásában dalokat hallanak, s kik még a csillagok bölcsődalára is fülelnek, melyet állitólag a csendes éjben nyugvó föld felett zengenek: „egy állat sem énekel, szokták mondani, csak a madár, az is repül; hagyjátok az embereket repülni.“ Több ember a daloló ember! de az élet vihara oly erőszakos, hogy benne a zene csak olyan, mint a légy zümmögése, — a gond, a félelem, a küzdelem, a kisértet, a keserüség oly vaskezek, melyek ha belenyulnak akármily hangszerbe, szerteszéjjel pattannak húrjai, — az emberek, kiknek csak egy a zenéjük, mikor üres gyomruk korog, nem igen fülelnek a legszebb olasz éjnek fülemüléjére.

Vannak mások, kik tornával akarják felpezsditeni az emberek vérét, mely megalúdt ereikben és kiszáradt a szenvedélytől, a kicsapongás, a ledér élet hevétől. Ez a vér, mint forró nyáron a patak, lassan hajtja azt a fáradt malmot, a szivet, — búskomor az a molnár, a lélek, megúnta életét s szinte várja, mikor fordul utolsót a nyikorgó vizikerék! Hát segitsen, ami segithet! Torna, táncz, zene . . . akár csak egy kintorna is, (igy hijják magyarul a werklit, melyben több a „kín“ mint a torna.)

S ezek mind jó emberek, akik ezt akarják, szeretik ezt a vén törzset, melynek Ádám apánk a gyökere, mely folyton hajt és folyton hal, ahány levele sarjad, annyija elszárad s viszi a szél, zörög velük, mint a halál a csontokkal. Nem is akarjuk kedvüket rontani ezeknek a jó embereknek, inkább mosolygunk rá, de nem mondunk ellen. Mert tetszik nekünk,

aki embert keres, — embert a sziv nemesebb érzelmeiben, embert az élet tisztább örömeiben; tetszik nekünk, ha valaki még rögeszmével is ki akarja emelni az embert abból a sürü, kuszált hinárból, melybe az élet gondjai s az emberi sziv haszonlesése temetik, aki szárnyra akarja segiteni a föld porát csiptető lelket, — aki fel akarja támasztani azt a nemzedéket, mely tud valamit szeretni, amit nem lehet kézzel fogni, fonttal mérni, krajczárral kiguberálni.

Nem is hiszik hányan keresnek most embert, mert azok a teljes tökéletes példányok, azok a telivér s még inkább teli-lélek emberek mind ritkábbá válnak. Keresik az iskolában, mert hát König Gyula ur a műegyetem rektora panaszkodik Csáky miniszter előtt, hogy azt a lelkes tenni s áldozni kész ifjuságot kell megteremteni; nem boldogulunk emberekkel, kik miután születtek, nemsokára megöregedettek; gyermekekkel, kiknek karja még csak porcz, nem is csont, s már is pisztolyokat emelgetnek; ifjakkal, kiknek még csak pelyhesedik álluk, s már is álmos szemmel néznek bele a világba; férfiakkal, kikben lelkesülés más javakért, mint a piszkos bankókért s a zizegő arany pléhecskékért egy garasára sincs!

Keresnek embereket a közélet terén, egész embereket, kiknek necsak eszük, hanem szivük is legyen és lelkiismeretük, — kiknek fejében necsak paragrafus raktár legyen, hanem, akikben a törvény szelleme s a törvény kútfeje, az Isten áraszsza világosságát, — keresnek embereket a törvényhozásba, kik ne bókoljanak és hajtogassanak térdet egy hideg bálványnak, melyre ráfogják, hogy ez csinál törvényt és jogot s melynek azt a nevet adták, hogy „állam,“ — hanem ismerjék el, hogy az állam is csak egy kis fazék annak a nagy alkotónak kezében, ki az Ur, s kitől hatalom, jog és törvény származik, s kinek kezéből, ha a fazék kiszabadul, leesik és izzéporrá törik! Egész embereket a családi tüzhelyhez,

— egészeket a bolti-pudlihoz, — egészeket a csákók, czilinderek, főkötők, párták, — a koronák és papi süvegek alá!

„Egész ember“ ez a jelszó; a föld szomjas, ráleheli az égre forró, tikkadt leheletét, esőt akar, melyben felnőjjön az a sárguló, satnya vetés: az emberiség szomjas, csak lóg rajta minden, nincs egészsége, miért? mert nincsenek *egész emberek.* A magyar szó legjobban dicséri az egészet, midőn róla nevezte el az egészséget, s legjobban megbélyegezte a „fél“-t, midőn belőle nem félséget, hanem félszegséget csinált. Magyarban az egész embernek egészsége van, a félembernek nincsen félsége, hanem félszegsége; félség nincs, csak félszegség; a fél ember mindig félszeg ember. A fél emberek kisértetek, — fél ember, akinek a latin költő szerint feje ló- vagy szamár-fej s a többi teste szerint ember, — fél ember, a ki az evangelium szerint kivül ember, belül farkas, — fél ember a kinek közmondás szerint veleje lágy, szive kő, — fél ember, kinek embertársára nézve ujjai karmok, ha keztyüben jár is, — fél ember, kinek husa van, csontja nincs, — fél ember, kinek csak csontja van, husa, vére, szive nincs. Mik ezek a nyomorékok? ezek a félemberek! Emberek meggyőződés, elvek nélkül, — emberek hit, remény, szeretet nélkül, — emberek önzetlen becsület nélkül, — emberek elszánt, következetes jellem nélkül, — s mondjuk ki egy szóval, miután a mieinkről van szó: magyar katholikusok kath. elvek és kath. tevékeny hitélet nélkül.

Fenyegető vész gyászos jele ez a félszegség, mely mindenütt kisért. Az emberek akár mint hazafiak, akár mint keresztények nem egész emberek. Elvek helyett, belátás helyett rút alkalmazkodás, csúszó-mászó meghunyászkodás foglal tért; azt okosságnak hivják; félnek, fáznak az elszánt lélektől, a meggyőződéstől, s annak külső megvallásától. A szi-

vük, lelkük hisz, szeret, remél valamit, de csak ugy suba alatt: azt tartják, hogy ne menjen az ember neki a falnak, s a sok bölcs óvakodástól, egyet se lépnek. Azt mondjuk, ne legyen az ember vakbuzgó, ne legyen önfejü, ne erőszakolja rá másokra saját elveit és nézeteit, s ettől az előrelátó mérséklettől befagy saját meggyőződésük; azt mondják, elég ha az ember magának jó, magának ismeri a jogot, magának tiszteli a törvényt, ne akarjon annak mások előtt is érvényt szerezni, ne vigye bele szent meggyőződését az életbe, az utczára, a kaszinóba, a választásokba; legyen liberális, hagyja leszedni a fejét s tétessen a helyébe egy üres álarczot, melynek nincs veleje, de annál nagyobb orra és szája, mintha bizony nem ismernék Arany János szavát: Jelennek él, a ki közöttünk él, a ki közöttünk hisz, szeret, remél. S azt a töméntelen sok embert, kiket a természet ösztönöz arra, hogy szivük szent tüzének melegét külre is sugározzák, kiket a természet egyenessége ugy alkotott, hogy a jognak, az igaznak, a hitnek, az örök élet vágyának nyilt homloku lovagjai s ne subás bakterei legyenek, — azt a töméntelen sok embert, kik keblükben hordják lelkiismeretüket, mely a nagy német filozofus szerint, maga Kant szerint, oly nagy, oly emelő, oly ragyogó tény mint a csillagos ég, azt a töméntelen sok embert mondom, azok eszét, szivét, meggyőződését leboritják a félszegségek szakajtójával, mint a márcziusi plántát, de nem azért, hogy meg ne fagyjon, hanem azért, hogy fel ne nőjjön, hanem elcsenevészedjék.

Itt kisértenek azután köztünk azok a fejletlen hektikus jellemü emberek, kik se hus, se hal, kik félnek minden friss légáramlattól, melyet a tevékeny közélet és hitélet megindit, mindjárt köhécselnek, félnek. . . . Itt kisértenek közöttünk azok a desperátus alakok, kik remélni, bizni, jobbat várni, már rég elfelejtettek, kik midőn látják a világban a rosz, a hit-

vány elemek özönvizét, olyanok mint a tiszai árvizkor a szegedi paraszt: leült s várta a gáton, hogy mikor viszi el már a viz! Vannak mások, kiknek a lelke olyan mint egy száz éves boltnak a küszöbje, ugy ki van taposva, kimosva, kikopva, hogy nem hisznek semmit, nem remélnek semmit, nem tisztelnek senkit. Hányavetileg mondják: „Mit bánjuk mi, tartozik is az ránk? Pedig dehogy nem tartozik, tartozik biz az a késő jövőre is. Minden egyes egyén élete belevág a társadalmi élet keretébe. Mindenkinek megvannak sajátos kötelezettségei, melyeket lerónia kellene, mindenki számára ki van szabva saját munkaköre. Ha az ember elveit, nézeteit szélkakas módjára forgatja: félember... szélkakas. Mit ér a mélységes értelem, ha azt fenséges hit nem koronázza meg! Holt erő, mint a kőszén a bányák mélyében. Az elmébe fogadott eszmék ott halnak meg, tettekben nem gyümölcsözhetnek, mert nincsenek elveik, meggyőződésük, hiányzik náluk a vallásos, éltető elem. Hitvallásuk semmi, semmiből pedig semmi sem lesz. Nem lelkesülhetnek nemes czélokért, nem buzoghatnak magasztos eszmékért, nem képződhetnek önálló jellemekké. Ha vannak is okos, tudós, bőbeszédű ékesszóló emberek, de a sok tudás, a sok nézet, az mind mint a száraz csontváz, egymáshoz kapcsolt száraz csontok, ha éltet nem önt beléjök a lélek, ha igazsággal, buzgalommal, örömmel ki nem tölti, fel nem eleveníti.

Szóval, hogy terjengő ne legyek, ha az igazság, a belátás *csak az agyvelőbe zárul s nem vált ki* érzelmet a szivben s ha a sziv melegétől nem reszket meg a vágy, *az életkedv*, nem perdül meg a nyelv, nem jön mozgásba a kar... az ilyenek a beteges, gyönge, félemberek!

Ilyenek vesznek minket körül; egy hirneves franczia iró le is fotografálja őket; de csak árnyképet ad, nem fényképet: „Bármerre tekintsünk is, mindenütt sze-

münkbe ötlik a hit s kötelesség iránt való merev közöny, másfelől a gyönyör s pénz után való lázas hajhászat, mert csak ez olthatja az epesztő szomjat. Minden eladóvá lett; nemcsak a leány, hanem az erény is, — a lelkiismeret, becsület, hit, meggyőződés, méltóság, hatalom, tekintély, sőt még az önérzet is .... elvek és erények romba dőlve hevernek szerteszét. A bölcsészeti elvek a hitetlenség tanain szétbomolván, beolvadnak *a közönynek* mindent felemésztő *vermébe*, ez lett mostanában a szellemi élet sirgödrévé, amelyben minden elv, minden tévedés pusztán, összekuszáltan, összezavartan merül el, üres sirverem az, melyben még csak a csontok sem porladoznak."

Ha ilyen félszeg, ilyen bankrot az a közönséges emberi élet, — milyen félszegségek szakadnak nyakába *a katholikus, hitből valót tevékeny életnek, könnyen elgondolhatjuk*, hacsak azt az egyet is fölértjük, hogy mennél magasabb az állat, annál nehezebb tökéletes alakját látni; egy tökéletes kapanyelet könnyebb faragni, mint egy tökéletes keresztképet, — egy tökéletes pipacsra könnyebben akadni mint egy tökéletes, elegáns thearózsára, — s egy tökéletes gombóczot könnyebben találsz a konyhában, mint egy tökéletes, ramflis pampuskát: s lévén a kath. hitélet az értelmi, erkölcsi, keresztény gyökérnek legtökéletesebb virága, ugyancsak nehéz és bajos dolog azt a kath. jellemet ugy kidomboritani, külsőleg és belsőleg ugy kifaragni, hogy a vaksi is rámondja: no ez az! Bizony a félszegségnek az a nyavalyája ugy belénk vette magát, hogy a csontjainkat is hasogatja mint a szú, mikor mi ugy szeretjük takargatni a szép szavakkal, a XIX. század bókjaival és illetlenségeivel alamuszságunkat; mikor mi ugy fázunk attól a telivér és telilélek katholiczismustól, az elszánt, a teljesen kifejlett, kidomborodott kath. jellemtől s a hegyek és csúcsok helyett szeretjük azt a szép lapályt, melyből azután láp lesz, hol szépen brekegnek a békák. S ugyan mit

brekegnek? békét, atyafiságot, emberszeretetet s azt mind oly elandalitólag, hogy a békés, mézes érzelmektől elalszik az a békés, kath. atyafi s meg se érzi, hogy csipdesi, hogy szijja a vérét s vérében erejét az a szunyog; sőt az oldalrugásnak sem néz oda, oly békességesen alszik, csak ha már tapossák, dögönyözik, ha már azok is, akik oly édes szeretettel megdolgozzák a hátát és bordáit, csodálkoznak s ámulnak, hogy hát még sem ébred, tán bizony el is szenderült békességesen, . . . akkor ébred s látja nyomorult s alávaló voltát. Hát szegény magyarom, félembernek ez a sorsa; háromlábu nyulat lefülel még a sánta kuvasz is; a mi csak fél, az meg nem él; ha élni akarsz, légy egész! Egész ember, egész keresztény! Se egész, se fél, leszesz egy nagy semmi; ha egész katholikussá nem fejleszted magadat: katholikussá eszedet és itéleteidet, nézeteidet és elveidet . . . mindenről, ami él és nem él, mozog és áll a földön. Katholikus elveket az egyházról és államról, katholikus elveket a királyról és a törvényszékről, — katholikus elveket vallj a tudományról és művészetről, mesterségről és kereskedésről, iskoláról és családról. A házakban és házakon, sétatereken és muzeumokban kath. képek és szobrok kellenek, nem szent képek, hanem kath. képek, melyeken nem szégyenkeznek meztelen alakok azért, mert csak ugy ruházkodnak mint a czigánypurdék. A könyvpolczokra kath. könyvek, ujságok és naptárak valók, nem szent könyvek, nem oly ujságok, melyek csak harangszentelésről s bérmálási ebédekről regélnek, hanem kath. szellemü könyvek, kath. regények, kath. lapok, melyek nem szolgálják a hitetlenséget, a fejvesztett liberalizmust, a botrányt, a piszkot, hanem szolgálják az ember s a keresztény legszentebb érzelmeit és elveit s a szórakoztatóba is beleszövik az illedelmest és hasznost. Az iskolába, a családba, a társadalmi életbe, a közerkölcsbe igy majd berukkolnak a katholikus dogmák teljes

erejükkel s nem kontráznak azoknak a szédelgős fejeknek, kik a tintatartójuk mellől vagy a sörös kancsó mögül az általános testvériség s édes rokonszeretet reszkető karjaiba ölelnek kereszténytyt, zsidót, törököt, négert s a közvélemény nagy üstjében szóvirágokból és elvgyökerekből oly általános gyógyitalt főznek, hogy attól minden különbség az igen és nem közt, erkölcs és erkölcstelenség közt, vallás és hitetlenség közt, dogmák és álmok közt, elvek és frázisok közt, katholikus és közös iskola közt egy sóhajtásra szétfoszlik. Egészen katholikus családok kellenek, hol a férj a feleséget ugy fogadja Isten kezéből (s nem a falu birájáéból vagy a város polgármesteréből) mint Ádám fogadta Évát, — hol az emberi lét forrása nem az irodák füstös, poros, dohos iratcsomói és köpőládái közt nyilik, hanem az oltár szent kövéből, melyre leteszik a gyürüt, a hüség és szeretet jelét s melyről megszentelve kapják vissza, hogy azt a hüséget és szeretetet jelezze, melylyel Krisztus szereti az anyaszentegyházat. — Oly mesterségi és kereskedői életre, viszonyokra, törvényekre van szükség, melyeket kath. szellem, kath. jog és méltányosság éltet, melyek nem vezetnek szétzüllésre, kiszipolyozásra, fehér rabszolgákkal való kereskedésre, hanem megkötik a pénznek uralmát, megállitják a kisipar sülyedését, minél több önálló, szabad polgárt adnak a béres és napszámos és gyári munkás elnyomoritott, emberiségéből kiforditott ezrei helyett. Katholikus társadalmat, melynek nem az az egyedüli dicsekedése, hogy itt teljes szabadság van az éhenhalásra, az elnyomorodásra, az összetiportatásra, az elzüllésre, hanem a mely tud kötelékeket lazitani és összehúzni, a gyereknek nem nyujt borotvát, s a kétségbeesettnek nem nyujt alamizsnát, hogy minél előbb kikerüljön belőle egy adag patkánymérgre.

Mindehhez kell bevallott kath. *egészség* az észben, *egészség* a jellemben, *egészség* az életben; kelle-

nek *egész* kath. férfiak: kath. meggyőződéssel, melynek melegétől fölenged az a szó, mely a félemberbe belefagy; — kath. karral, mely ugy tesz, ahogy érez, s ha kell erő, megfeszül; — kath. ajkkal, melyről nem kétszinü, hanem őszinte, az elveket tükröztető szó folyik; — kath. zsebbel és pénzzel, mely a szabadkőmivesség oltárára nem szúr még egy fagygyúgyertyát sem; — kath. hazafisággal, mely meg tudja különböztetni a czégért, ha még oly sallangós is, a lőrétől, melyet ott mérnek, s akár „népkönyvtárról," „közmüvelődési egyletekről," akár „Fröbel kertekről," „gyermekkertésznőkről" legyen szó, a hangzatos szavak mögött rejtőző csunya, keresztényellenes érdekek elé nem áll be a hámba.... előfogatnak.

Ez kellene s ebből oly kevés van; mert a félszegség a mai kor divatja, s az emberek átlag divatbábúk, de ha nem is azok, mindannyian koruk gyermekei; át kell rágniok a gubót, mint a selyemhernyónak, hogy szárnya nőhessen; föl kell magukat küzdeniök, ki kell magukat küzdeniök, ki kell emelkedniök s mindez a jellem s a meggyőződés becsületes de hosszas munkája. Meg kell küzdeniök ezer ellenséggel, minden lépten-nyomon taposniok kell azt, aminek mások hódolatteljesen kitérnek az utból. Egész emberek számára kedvezőtlen a talaj, melyen nőnek ... a család, az iskola, az a falu, az a város, — kedvezőtlen az a levegő, melyet szivnak, — azok a példák, azok a hirek, azok az elvek, — kedvezőtlenek azok a beszédek, pártok, az a társadalmi élet és táplálék, mindez oly silány, oly gyenge, erőtlen! Összeesküdött ellenük a divat, a szokás, az illem; ellenük dolgozik a betüszedők becsületes és tisztességes, de az irók — nagy részükről van szó — piszkos és becstelen keze, — rájuk dönti az a sok kiélt, hite és erénye hámlott ember a kalamárisát; — ha beszélni akarnak, kinevetik, letorkolják őket; elvei-

ket hóbortnak, felekezeti szükkeblüségnek, elfogultságnak, vakbuzgóságnak mondják; — érveinkre vállat vonitnak; s valamint a régi római keresztény nem léphetett egy pogány házba anélkül, hogy a manesekkel és laresekkel össze ne tüzzön, — nem mehetett szinházba, nem a törvény elé, nem lakadalomra, hogy meg ne sérüljön s be ne piszkolódjék: ugy most is száz szónak is egy a vége s ez az: nehéz egész, teljes, tevékeny katholikusnak, de még becsületes embernek is lenni.

Azonban ne hátráljunk s győzni fogunk; ne hátráljunk *a közvélemény félszegsége* elől; ne hátráljunk *a vallási közöny félszegsége* elől; ne *a félnevelés*, *a félerkölcs*, *a féliskola* elől; ne engedjünk a félembereknek; ne hagyjuk magunkat lágyitani, puhitani, tompitani, lapitani annyira, hogy azután szétmálljunk s a régi egész emberek helyett hitetlen, jellemtelen, fáradt lelkü, bágyadt reményü *félférfiak* s *félasszonyok* lézengjenek a földön.

Tehát *harcz a félszegségek ellen.* Harcz *a közvélemény félszegsége ellen.* Az apostol igy szólitja meg a maroknyi keresztény községet: viri fratres, testvéreim férfiak! dupla czim; belülre a szeretet *testvérei*, külre *férfiak*! Férfi legyen a keresztény, aki térdét meg nem hajtja a téves közvélemény előtt akár az első században, akár a XIX-ben. Hogy van az, hogy Chinában kigyókat imádnak istenekül, s a legbölcsebb embernek azt tartják, kinek leghosszabb orra van, jóllehet mindenki saját eszével meggyőződhetik róla, hogy ez igaz nem lehet? Mert ez Chinában közvélemény, s aki eszével élni nem akar, az utánna dadogja a többinek azt, amit azok mondanak. 500 millió ember közvéleménye oly hatalom, hogy egy ember, akinek világos belátása volna arról, hogy egy kigyó Isten nem lehet, mégse birna bátorsággal azt nyiltan bevallani. A chinai annyira meg van győződve, hogy az ember becsülete a hajtincstől függ, mely hátán

lóg, hogy erkölcsileg meggyilkolja önmagát, ha hajfonatát levágja, bár tudhatná, hogy a becsület nem a hajtól függ. A közvéleménynek mindenütt roppant hatalma van mindazok fölött, kik önállóan nem gondolkoznak, — az emberek fölött, kik mindnyájan avval az ösztönnel születnek, hogy majmolják s utánuk mondják, amit másoktól hallottak. Ha millió és millió ember hozzászokott, hogy vakon szajkózza azt, amit mások hirdetnek, s majmolja azt, amit másoktól lát, anélkül, hogy gondolkoznék: akkor az a millió és millió ember évről-évre, századról-századra vallásban és politikában szajkó és majom lesz, s e szépséges állapotok megteremtik a közvéleményt!

S az ember bókol a közvéleménynek: Chinában a kigyóistenitésnek, — Afrikában az emberevésnek és rabszolgakereskedésnek, — a régi Egyptomban az Ibis madárnak, s az uj Európában a hitetlenségnek, közönynek, állammindenhatóságnak, s beláthatlan sok más kis és nagy bálványnak! A régi atheni bölcs lámpával keresett embereket világos nappal az atheni piaczon; hogy milyeneket keresett, azt elgondoljuk magunknak; alighanem egy kevés józan észt keresett s csak szajkó- és majomészt talált. Az *egész* katholikus okvetlenül daczol a közvéleménynyel, ugy gondolkozik, ugy szól, ugy tesz, amint mások gondolkozni, szólni, tenni nem mernek; állitsanak föl e meggyőződésteljes, bátor, bevallott katholikusoknak emléket e fölirással: „nemcsak a hitnek, hanem a józan észnek ajánlja a törpe nemzedék"; vagy ne szaporitsa a szót; irja csak ezt rá, amit az Apostol mondott: Viri fratres! Testvéreink . . . férfiak!

E férfiakkal fogjanak kezet az *egész* asszonyok! A világ félszeg asszonyokat akar! Hatalom, politikai tekintély után sóvárognak ezek is, *holott a világ teljesen az ő otthon kifejtett tevékenységükhöz képest alakul.* S igy a keresztény nők óriás hatalom képviselői! Szavazati jog elnyeréséért kardoskodnak, óhajtják az „egyenjogusi-

tást," de hát mit gondolnak, boldogabb lesz-e a haza, ha öt évenkint ők is jogositva lesznek, hogy országgyülési képviselőkre vagy választás alá eső tisztviselőkre szavazzanak? Aligha. Szent Pál a pálmát az olyan nőknek nyujtja, akik otthonülők, mert nagyon jól tudta, hogy az otthon a társadalom tükre, hogy a családi szeretet s kötelesség az előttünk legdrágább javaknak legszilárdabb biztositéka. De Maistre grófnak volt egy nagy tehetségű leánya, aki panaszkodik, hogy a nők oly elzártan, a nyilvános tevékenységtől távol rejtegetik tehetségeiket; De Maistre ir egy gyönyörü levelet a leánynak, melynek néhány szava is elég, hogy bámulatra ragadtassunk: „öleteken nő fel az Isten remekmüve, az ember s te panaszkodol, hogy szük a ti teretek." Egész asszonyokat kivánunk: *egészeket* a keresztény, családi, nőies erényekben, — *egészeket* a vallás s a tiszta erkölcs szellemében; *egészeket*, milyenekről Tompa Mihály ir: „Azon nemes tulajdon ó nők, mely titeket tiszteltekké, a kis körben oly nagyokká tészen; mely körületek varázskört alkot, mindent fénybe, s boldogságba borit, ez a nemes tulajdon: a nőiség! Talán lehettek nagyok a ház körén kivül is, de nők nem lesztek többé. Bámulhatunk, de fájdalom többé nem szerethetünk. Bizonyára voltak a nők közt nagy jelenetek, hősök, országkormányzók, tudósok, müvészek. Látni Juditot Holofernes véres fejével, az orleánsi szüzet fénylő arczczal, ragyogó karddal, Sapphót, midőn a leukádiai tengeröbölbe ugrik, Zenobiát, Erzsébetet az ország kormányán, Agnodiczét, ki férfi ruhába rejti nőiségét, hogy tanulhasson, Aretát az általa irt 40 kötet előtt, Dardoff Katalint mint akadémiai elnököt, ezeket látni nagyszerü s bámulatra ragadó; de látni ellenben Penelopét, ki férje iránt való hűségben, éjjel bontogatja ki nappali kötését, hogy a kérőket elutasitsa; a weinsbergi nőket, kiknek III. Konrád császár megengedi, hogy legféltettebb kincseiket kivihetik

az ostromlott várból, s ők férjeiket s magzataikat emelik ki vállaikon; Egyptus királynéját, ki megiszsza szeretett férje hamvait; Kornéliát, ki gyermekeit mutatja, midőn ékszerei felől kérdezősködnek, vagy azon nőt, ki éhhalálra ítélt apját saját tejével táplálja a tömlöczben, látni ezeket a dicső női jellemeket: megragad, föllelkesit, tiszteletre buzdit, szemünket könynyel, szivünket irántok szeretettel tölti el.“

Aki az asszonyt e polczról leemeli, az törpévé és félszeggé teszi; ad neki tudományt női jellem helyett, felsőbbrendi képzettséget lelki nagyság helyett. Csiszol, csiszol egyre folyton, s a puszta csiszolással szeretné a hitvány rézpénzt aranynyá átváltoztatni. A szentirás „erős asszonya,“ ki indiai gyöngyöknél többet ér, az *egész* asszony; a korszellem asszonyai divatbábúk, szivük-fejük egyaránt kong mint az üres hordó.

Valóban nagy törekvések kellenének, melyek az ember szivét, jellemét, *egészségét* védjék a félszegség baczillusai ellen, melyektől hemzseg a világ, megmételyeztetik a palotának levegője csakugy mint a kunyhóé. Nem, még sincs egészen ugy; a kunyhók és lakóik *egészségesebbek*, mint a felsőbb rétegek; a bárányborsapkához nehezebben tapad a félszegség bacillusa, mint a selyemkalaphoz; a selyemkalapok alatt a félszegség már jobban elharapódzott s veszélyezteti a legdrágább kincseket, az emberi társadalomnak, ennek a vén, de nemes szervezetnek legbensőbb részeit; itt már közvetlenül a szivre tapadt, megmérgezi az embert.

Halljuk csak azt a tömérdek bölcs beszédet, mely majd dörgősen, majd bugva, majd nyögdécselve, majd harsány hangon, finom és vastag változatban ismételgeti, hogy uraim szeressük egymást. Félre a papi obskurantizmussal, felekezetiséggel, türelmetlenséggel, ultramontanizmussal, elvakultsággal, földühödéssel, elfogultsággal, középkori léleknyügözéssel!

Fel, vivjuk ki a szabadság, a felvilágodottság, a türelem, a szeretet sz. jogait. Vallásunk, hitünk, erkölcsünk ezentul egy ... az emberiség, a szeretet! Ó igen, szeretni! ... Szive oly tág mint a pajta kapuja, de mindjárt náthát kap, ha oly légáramlatba áll, amely elvek, következetesség, tettek felé húz! Ah a korszellem olyan mint egy hiszterikus kisasszony, ideges, ábrándozó, négyféle görcsökben szenved; esze mint a pecsérke gomba, mely két nap alatt terjedelemre nézve egy tót kalappal versenyez, de szive az oly gyengéd szövetű mint a legfinomabb japán legyező vagy lámpaernyő. Minden ami meggyőződésre és elvre vall, az előtte kiállhatatlan; ne hozakodjatok elő dogmákkal; ki disputálna arról, hogy mi igaz mi nem, hisz ettől megfájdul a XIX. század gyermekének feje s elvész az étvágya; ne mondjátok, hogy hitetekért, reményeitekért készek vagytok küzdeni, hogy nem engedtek, micsoda vakbuzgó elfogultság ez; — minden a mi erőteljes, az előtte durva és parasztos, — ami kifejlett és markolható, az előtte érdes és darabos, — minden ami határozott, az előtte éles, szúró és kiállhatatlan; tetszik tudni, ő oly ideges és szenvedő, hogy minden ami szint vall, az szúrja ő nagyságát. Tehát csak puhán és nesztelenül, ujjhegyen és négykézláb kell mozogni, hogy a „korszellem“ kisasszonyának ne fájjon! S azért uraim legyenek oly loyálisok és lovagiasok, hogy ha vallásról beszélnek, ne emlegessenek dogmákat, — ha erkölcsről, ne emlegessenek vallást, — ha iskoláról, ne tegyék szóvá a felekezetet, mert ha ezt teszik, a „korszellem“ kisasszony rögtön elájul, s mit csinálnak Önök azután egy elájult kisasszonynyal, gondolják ezt meg s legyenek illemtudók!

Ennyire lapult el az emberi gondolat; gyönge, hitvány, félszeg lett. Hires embereink Magyarországon többé-kevésbé e félszegségek alatt lettek gyönge, következetlen, meghasonlott, müveikben s működésük-

ben megakasztott jellemekké; szavak, szólamok szolgáivá, a közvélemény alázatos uszályhordozóivá.

De az éjnek is mulnia kell, kell a pitymallatnak beállania, az értelmes emberek mindvégig szavak, frázisok békóiban le nem lánczolhatók, itéletnapig bolonddá tenni a népeket nem lehet; a félszegségnek is ütött már az órája.

Ne mondja már senki, hogy ő a vallás barátja, de nem hive a felekezetiségnek, — hogy ő az ultramontanizmust gyülöli, de a katholiczismust szereti, — hogy ő a tiszta vallásosság hive, de nem a középkori egyház tagja. Félvallás nem létezik, *nincs vallásosság hitvallás és felekezet nélkül*, aki ilyet keres, az magát és másokat ámit! Ne beszéljetek „középkori“ és „modern világnézetről,“ ne takarjátok gondolataitokat, mondjátok ki nyiltan, hogy választanunk kell „kereszténység“ és „istentagadás“ közt. Igy szólt két hónap előtt a német birodalom kanczellárja, Caprivi, a porosz országgyülésen, s lerántotta a félszegség himes leplét azokról a bujkáló szellemekről. Aki Krisztustól elszakad, az az istentagadásba sülyed. A ki keresztény akar lenni, de nem akar az egyházhoz tartozni, annak nem szabad eszét egészen használni, csak félig.

Aki azt mondja: én keresztény vagyok, de szabadkőmives is vagyok, az egy félszeg ember, az nem tudja, hogy ki vezeti kurta pórázon a titkos testvéreket, az nem tudja, hogy a titkos szekták igazgató tanácsa ott van a londoni zsinagógában, a mely tanácsba kereszténynyt soha fel nem vesznek, hanem a kereszténynyeket mint teherhordó állatokat és vályogvető s maltert hordó együgyü napszámosokat felhasználják. Ha azt Del Medico nem tudja, ha ő Budapest fő- és székvárosának közgyülésén nyilvánosan azt mondja, hogy ő katholikus, de azért a szabadkőmivességet nemes és szent czélzatúnak tartja; mit változtat az a dolgon? egy rászedett emberrel van

több, hiszen annyian vannak! S ezekkel szemben az idők jelei még a nem éles megfigyelők szemeit is szúrják s a pápa is ismételten óva inté a kereszténységet: vigyázzatok! a szabadkőmives-zsidó-szocializsztikus sajtó és ligák magatartásából világos, hogy ez a három csoport ugyanazon gyülölettől van eltelve az egyház s a kereszténység ellen.

Báró Sennyey Pál hajdanában azt mondta, hogy ő katholikus de nem ultramontán, s Csorba Ferencz ugyancsak Budapest városának közgyülésén különböztetett tiszta katholiczizmus és ultramontanizmus közt; Németországban pedig különbséget tettek katholiczizmus és jezsuitizmus közt: de mikor javában különböztetgettek, s ez — Sennyey és Csorbának is szól, mikor javában különböztettek, azon vették magukat észre, hogy a gyülölt jezsuitizmust és ultramontanizmust akarván évtizedek óta lerázni a német nép kulturájáról, végre is ki kellett tüzni a ker. vallás megmentésének zászlóját, mert lábaik alatt szedte el az az áramlat, mely az ultramontanizmust akarta elmosni, a kereszténység talaját s elborzadva a pusztulástól, a pogányság sötétségétől, mely rájuk borulni készült: fölkiáltottak: mentsük meg a kereszténységet.

Ezt az elvet kell manapság mindenütt érvényesiteni: mentsük meg a kereszténységet, — félre a félszegséggel. Ezt az elvet kell érvényesiteni az iskolában; az iskoláknak egészen kereszténynek kell lenni. A félszeg haladás fél ettől; fél a nemzedékek vallásosságától, fél az üdvözitő kereszténységtől, mely a földnek sava. Ostoba gőgtől felfuvalkodva hajtogatja: ne hozzuk be a hitvallást az iskolába, neveljük az ifju nemzedéket a tiszta, vallástól független erkölcsösségben; ne vessenek keresztet gyermekeink, ne mondják ki hódolattal a Krisztus nevét a zsidó tanulók miatt, — a gyermekek az óvodákban ne tanittassanak a kereszténység régi imájára a „Miatyánkra," ne szivják magukba az „Üdvözlégy"-ben

a sz. Szűz szeretetét, ne....! csak fohászokra tanitsuk őket, melyeket nyögdécselhet török, zsidó, tatár! Igy beszél a XIX. század! Szégyenletes, nyomorult s másrészt hazaáruló gondolat! Ki hitte volna, hogy mennyire feledkezhetik meg magáról a keresztény, a katholikus társadalom, mely árulásnak tartaná, ha valaki a gyermektől megvonná az édes anyai nyelvet, ha elfojtaná szivének ébredező nemes hajlamait, vonzalmát szülője, háláját jótevője iránt: s a ker. társadalom oly bárgyú lett, hogy megtagadja gyermekei nevelésében fönállásának, biztonságának alapját, kulturájának, társadalmi életének éltető szellemét, a kereszténységet. Ahelyett, hogy átadná gyermekeit a népek édes anyjának emlőire, melyekből az isteni szeretet a lélek és a sziv édes tejét árasztja, ahelyett, hogy átadná kisdedeit a nagy isteni mesternek, ki szivéhez szoritja és megáldja őket; szegény, elzüllött, mámoros mostohák ölébe veti, kik savó szemmel néznek a kisdedre s vizenyős, földszagú gumókkal etetik; halvány, szintelen, örömtelen gyermekeket nevelnek. Szégyen az oly ker. társadalomra, mely félti gyermekeinek ajkait azon nevek hangoztatásától, melyek szeretetén egyszer nagyra nőhet erkölcsük, jellemök, — félti gyermekeinek szivét azon benyomásoktól, melyek áldásos hatalmában atyáink nemzeti létünket biztositották s melyekből a multnak nagy tettei, ragyogó példái, hősies erényei táplálkoztak. Hát akkor minek kereszteltetni meg őket? Aki keresztény, azt keresztényen kell nevelni. Ha nem szabad igy nevelni, nem is kell megkeresztelni. Ha nem szabad a gyermekeket keresztényen nevelni a zsidók és pogányok miatt: akkor a zsidók és pogányok miatt nem is kell megkeresztelni őket. Legyünk zsidók, a zsidók miatt!

Századunk meghamisitja azt a legtermészetesebb nevelő érzéket, mely az anyából szól, aki gyermekének szemei elé a kis Jézust, az őrangyalt állitja, aki őt ahoz

a mennyei anyához vezeti, a ki kezeit összeteszi, vele dadogja azt, hogy „Miatyánk," „édes anyám Mária!" Szégyen az oly keresztény társadalomra, mely először volapük nyelvre tanitja gyermekeit s azután a hazai nyelvre, mely először világpolgárt nevel gyermekéből s azután hazafit: s éppen ugy szégyen az oly törvényes intézkedésre is, mely először hitközönyt önt a gyermekekbe s gyengéd eleven vallásosság helyett üres fohászokkal a „Mindenható alkatóhoz," „az őslényhez," „a világszellemhez," „a nagy épitőmesterhez" zavarja meg a gyermek szivét s kedélyét.

Félre a félszegséggel! ismételten hangoztatom! félre a félkeresztény iskolákkal, a félkeresztény erkölcstannal; ez mind merő pogányság s Krisztus urunk is ugy érti, midőn mondja: aki nincs velem, ellenem van! Aki nem egész keresztény, az pogány!

Még csak egy félszegséget akarok emliteni, mely az ujságok, könyvek, kalendáriumok országában tengődik. Van a világon roppant sok félszeg ujságolvasó. Ezek az olvasók azt mondják: mi keresztények, mi katholikusok vagyunk, — olvasók, kik nem mondom katholikus, de keresztény lapot kézbe nem vesznek, — s annál kevésbé fizetnek rá, — olvasók, kik ellenkezőleg fizetnek azért, hogy rugdalják őket s taposssák legszentebb érzelmeiket, kik közreműködnek abban, hogy, (ha őket, tegyük fel, nem is mételyezik meg a pogány elvek,) a zürzavar, az elvtelenség és erkölcstelenség e lapok szárnyain mindenfelé elterjedjen. Azt mondják: nincsenek érdekes kath. lapok; lesznek, támogassák amik vannak, hogy kifejlődjenek. Ne ámitsuk magunkat! A katholikusok csak a bevallott kath. ujságoktól várhatnak jót: csak ott van tisztán, önérzetesen kimondva, hogy mit akarunk, mit követelünk; csak azok merik kimondani, hogy mi fáj nekünk, mi keserit minket; csak ott hangoztathatjuk a meggyőződés hamisitatlan érveit, s emel-

hetjük közérvényre jussunkat. — Más lapoktól semmit sem várhatunk. Hiába irkálunk, hiába küldjük be hozzájuk czikkeinket, föl se veszik. Hány kath. lelkész fordult helyreigazitó tudósitással az elkeresztelési ügyben egyik-másik lap téves közleménye ellen az „Egyetértéstől" kezdve az összes lapokon át: egy sem fogadta el. Saját érdekükben jártak el. Ők nem a felekezetek képviselői, — ők nem bánthatják meg az egyik olvasót a másiknak nézeteivel, s ki húzza a rövidebbet? mi, és mindig mi! Csak maradjon mindenki a béke édes álmában, — csak lézengjenek azok a katholikus olvasók közönyösen azon a hitetlen és helytelen álláspontón, — ne ébredjenek öntudatra, — ne lássák be, hogy nyomják őket, hogy tiporják jogaikat; hiszen ha egyszer ez öntudatra ébrednek, akkor ott hagyják a faképnél azokat a lapokat, melyek kis ujjukat sem mozditják meg soha kath. jogok védelmeért; — zsidót, törököt, unitáriust, kálvinistát védenek; ájuldoznak, ha valaki nyul hozzájuk; katholikus kérdésben pedig hallgatnak, egy kukk is sok volna tőlük. Kiket altatnak el az ily irányú lapok? *a félszeg katholikusokat!* akik már hitetlenek, vagy legalább közönyösek, akik nem törődnek kath. hitérzülettel, akik nem értik a napi kérdéseknek az Egyház hit- és erkölcsi életével szoros összefüggését, s végül azt a sok divatembert, kik tele vannak türelmességgel, kiknek szive lelke csurog a szeretet mézétől, valóságban pedig lehámlott róluk már minden pozitiv vallás s csak vizenyős frázisokból tengetik lelki életüket.

Kik olvasnak kath. lapokat? Azok, kik kath. kérdésekben biztos utbaigazitást akarnak, kik nem hagyják magukat orruknál fogva vezettetni olyanok által, kikről tudják, hogy csak tévutra vezethetik őket; ennyit pedig csak tudunk; hiszen a pogány ujságiróktól, a zsidó reporterektől csak nem tanulhatunk katekizmust s annál kevésbé találhatunk náluk fölvi-

lágositást a kereszténység szelleméről. Minél többen leszünk, kik e belátásra ébredünk, annál több katholikus, egész katholikus, annál több egész ember lesz köztünk. Csak akkor indulhat meg egy egészséges keresztény áramlat a magyar társadalomban, — akkor fog diadalra jutni a szivekben a teljes meggyőződés és érvényesül majd a tevékeny hitélet; akkor fognak majd egyesülni, tömörülni a hivek a ker. elvek zászlaja alatt, mikor ez elvek áthatották eszünket, szivünket, jellemünket, más szóval miután megteremtettek egész embereket, egész kereszténveket.

Akkor azután felnyilnak még jobban szemeink, s be fogjuk látni, hogy a harcz, melyre ösztönöztetünk, a harcz a félszegségek ellen, nem mások jogainak eltiprására, nem zsarnoki uralmunk megalapitására irányult, hanem hogy e harcz a kereszténység harcza a pogányság ellen volt. Nem akarunk mi másokat megenni, de az a mi hő kivánságunk, hogy mások se egyenek meg minket; az pedig már csak szerény kivánság! Kivánjuk és siettetjük annak a szent, a népek tiszteletét kivivott kereszténységnek teljes győzelmét, mely az emberiséget a legmélyebb vallási, erkölcsi, értelmi zürzavarból kiemelte; szivet adott neki, melyet már elvesztett, felebarátot mutatott neki az emberben, kiben üldözte s gyülölte nem hasonmását hanem ellenségét. Feleséget, gyermeket adott neki, kiket addig csak jószág, baromszámba vett; igazságra tanitotta, melyről lemondott, erkölcsre és tiszta életre, melyet lehetetlenségnek nézett. Miért nem vagyunk mi ama szomoru hagyomány örököi, mely azokban a századokban, melyek Krisztus előtt gördültek le, elődeink nemzetségeit egyikét a másika után érte? Mikor és hogyan állott meg futásában s veszett ki a föld nagy részéből az ősvilág nyomorusága? Mely forrásból meritők az igaz Istenbe s ennek az emberiséget vezető végzéseibe vetett teljes és változhatlan hitünket?

Honnan szereztük világos és általános erkölcstörvényi ismereteinket, s minden nagy és társadalmi alaptörvényben az egyöntetüséget és összhangzást? Honnan nyertük az igaz felvilágosultságot, a jóakaratu nézeteket, a valódi házias élvezeteket s az egyéni biztonságot, melyek aránylag oly bámulandó fokának örvendhetünk most még a kereszténység leghátrább álló tartományaiban is? A kereszténységből! No hát mi ezt a kereszténységet tiszteljük, szeretjük, valljuk s s ujjászületésünket is belőle várjuk. A tények ékesszólása, a történelem meghamisithatlan tanusága mellettünk bizonyit. Az emberek semmire se mentek kereszténység nélkül! Ha szemléljük az emberek millióit Krisztus előtt, s a kétségbeesésig felszaporodott viszontagságaikat, ha figyelembe veszszük fényes tehetségeiket, észlelő tapintatukat, józan itéletüket, a tapasztalat s a bölcsészet által kitágitott ismereteiket, azt kell következtetnünk, megtették mindazt, elérték mindazt, mit az ember tenni képes, ha önmagára marad. Ha tehát az egész emberi nem négyezredéves kisérlet után nem birt egyebet felmutatni összes képességei, kutatásai, tapasztalatai gyümölcseül, mint a nyomorult társaséleti intézményeket, — már csak joga van a léthez a kereszténységnek, mely egy összehasonlitlanul jobb társadalmat, az emberi névhez méltó állapotokat teremtett! Méltán kivánja, hogy üres szavakért, hamis, tehetetlen elvekért ne pártoljunk el tőle; hanem hogy hajtsuk szellemének uralma alá az erőt, a hatalmat, a törvényt, a müvészetet, tudományt, kereskedelmet, ipart, családot, iskolát, sajtót, társadalmi életet, hogy az emberi nem ujjászülését, melyet oly dicsőségesen megkezdett, a teljes kifejlődés áldásával koszoruzza!

mersz ellenébe azonban, ki a testi szépség valóságos példányképe volt, Ahrimán mitsem állithatván, elhatározta annak meggyilkolását s 90 nap és éjen át tartó harczban őt megsemmisité. A megujulás elve azonban ujra győzedelmeskedett. Kajomersznak, ki hermaphrodita volt, halála után a földre hullott termékeny magjából 40 év mulva Ormuzd egy fát növesztett, mely tiz évig folytonos növekedésben volt; e fának gyümölcse tiz pár ember volt, kik között volt Meschia és Meschiane az emberi nem törzsatya és törzsanyja.[1]

Lefejtvén a külső burkot s a képzelem szülte sallangokat, ez ős-cosmogoniában lehetetlen rá nem ismernünk a Mózes megörökitette ős-hagyományra. A zend cosmogonia szerint Ormuzd először az eget teremti az angyalokkal, azután a földet s azt élő lényekkel népesiti be. Ez teljesen megfelel a Genesis 1. fejezetének. Ahriman a gonosz szellem (a gonosz elv személyesitése, minden rosznak okozója) a világ teremtésekor szerepel először, tehát nem örök s igy az örök Ormuzdnak alárendeltje. Körülbelül megfelel Lucifernek (kigyó!), «duzak» a pokol. Kinek ne jutna itt eszébe az Apok. 12. 7—9, a régi kigyó, mely elcsábitja az egész világot?

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A kisdedóvás és Fröbel kisdednevelési rendszere. Irta Kraffszky József. 1892. Budapest, Rózsa K. Nagy 8-rét, 501. l. Kapható Szerzőnél, Komjáthon (Nyitramegye) és Tóthfalussy Bélánál, Budapest (Szegényházter 8.) Ára 3 frt.

Örömmel ismertetjük ezt a müvet, melynek alapos tanulmánynyal, s lelkesen megirt értekezései «a nemzeti jó ügynek önzetlenül szentelt, szerény tehetség» talpraesett próbálkozásait tüntetik fel. Teszszük ezt annál szivesebben, mert már törvénybe iktatott kulturális intézményről van

[1] Cantu Világtört. II. 37. s kk. — Hellwald-Toldy a föld és népei. II. 435. s kk. Kvarad Schwenck: Die Mythologie der Perser 227—241. ll.

benne szó, mely elől az egyház sehogysem zárkózhatik el, amint ugyancsak megtette eddig is vele szemben kötelességét; — azután meg azért is ismertetjük e művet kiváló gonddal, mert a szerző őszinte dicséretes törekvése, melylyel művét létbe hivta, első sorban a kath. papságnál keres elismerést és pártolást.

S mindkettőt teljes mérvben kiérdemelte s következőleg kivánatos, hogy élvezze is, — bár ez a következés mint tapasztalatból tudjuk, be nem üt mindig az életben, főleg az oly kérdésekkel foglalkozó müveknél, melyek félreértésnek vannak kitéve. Tudjuk, hogy nem régiben a t. szerző is kényszerült tapasztalni, mily keserü a félreértetés, s hogy nagyon gyakran a tollharcz nem alkalmas a kedélyek csillapitására, sőt legtöbbször elmérgesiti azokat. Neve oly névvel hozatott kapcsolatba, — ajánlásai oly intézményre vonatkoztattak, melyet a katholikusok nemcsak dicséretre méltónak nem találnak, hanem kárhozatosnak s oly irányzat leplezését látják benne, mely a pozitiv kereszténység romlására vezet. «Fröbel» — «Fröbel-óvodák» — «gyermekkertésznők» . . . nem jól hangzanak a keresztény frazeologiában; valaki már most ajánlja ezeket, hozzá még legyen ez a valaki kath. pap; ne csodálkozzunk, hogy bizony erre rá jár a rúd amugy derekasan s hogy gyanakodva veszik tisztázási törekvéseit is! A tusa érdekes . . . Fröbel papi védője azt mondja: «ártatlan vagyok,» ellenei pedig azt gondolják, hogy tönkretették, mihelyt kimondhatták róla: «Fröbelt s a gyermekkertésznőket ajánlja, hogyan teheti ezt pozitiv keresztény»?

Mit tartsunk először is a pozitiv keresztények álláspontjáról, hogy Fröbelt feltétlenül anathematizálják? Az anathema nem vonatkozik Fröbel személyére, — hiszen átlag alig van, aki ismeri elveit vagy éppen iratait; hanem igenis vonatkozik azon irányra, melyet a szabadkőmivesség, a léha liberalizmus a kisdedóvókban meggyökereztetni és az elemi és gymnáziumi és egyetemi iskolákon végig megerősiteni s folytatni óhajt, s melyet a kisdedóvókban Fröbel nevével takar. Tehát nem Fröbel személye, hanem a Fröbel nevé-

vel kapcsolatba hozott vallástalan, *felekezetnélküli* kisdedóvás ellen irányul a katholikusok harcza. Hogy Fröbel kisdedóvói, amint nálunk vannak, s amint a felekezeti óvodáktól megkülönböztettetnek, ugyancsak nem nyujtanak garancziát a vallásos nevelésre, az történeti tény! Lehetnek időszerint kitünő, gyakorlott, jószellemü kisdedóvók ott is; de az inkább az esetlegességnek s nem az elvnek tudható be. Magam is akadtam évek előtt «gyermekkertésznők» számára irt tankönyvre, — ugy látszik történelem volt, — melyben az emberi méltóság a majom-felfogás piedestáljára állitva s más egyéb «vadságokkal» körülaggatva, szolgált alapul a vallásos müvelődésnek. *Kérem a t. szerző urat, nézzen körül a pesti „gyermekkertésznők" iskolájában, nem akad-e rá!* Ennyit kitérésül! Fröbel mindebben teljesen ártatlan lehet, — tisztázható, — müveinek idézeteiből legalább tönkre silányithatók a vallástalan nevelés vakandokai,... legyen bár mindez igaz; nem erről van szó; hanem arról, hogy tényleg a Fröbel-óvodákkal mily nézeteket kötnek össze, — hogy Fröbel nevével mily irány pártolására történik visszaélés. Ez a punctum saliens, a keresztény álláspontban. Tegyük fel, hogy a ker. kisdedóvók magukévá teszik Fröbel nevelési elveit s irányát, a *hisztorikus* Fröbelét s nem a *mythikusét*, amilyet faragtak belőle a szabadkőmivesek s a liberalismus lapos hivei: mi lesz akkor? akkor tán majd arra ébredünk, hogy a mi óvóink lesznek a hamisitlan Fröbel-kertek, — s azok ott a túlpárton a pseudo-Fröbel-hivek! De amig ez nem történik: addig Fröbel nevének súlyát a vallástalan nevelés, a vallástalan óvoda foglalja le s veti latba a maga számára.

Mit akar a dolgok ez állásában a t. szerző? Egész müve a kisdedóvás szeretteljes és fontos gondolatának ajánlása, s annyi avatottsággal, oly érdeklődéssel, oly lelkes föllendüléssel eszközli azt, hogy nem illethetjük őt nagyobb dicsérettel, mintha mondjuk, hogy hivatott szószólójává, avatott apostolává lett e keresztény, áldozatos ügynek; de a könyvnek van irányzatossága, — jó értelemben veszem e szót, — mely őt is, minket is különösen érdekel, s ez

nem egyéb mint a keresztény óvodának viszonya Fröbelhez. Ki akarja hámozni a hisztorikus Fröbelt a szabadkőmives üzelmek folytán ráfogott vallástalanságból; — le akarja foglalni életrevaló gyermeknevelési rendszerét a keresztény óvodák számára; — katholikus szellemmel akarja teliteni Fröbel kitünő módszerét, talpraesett intézkedéseit, és eljárását. S lehet azt véghezvinni? Ugyancsak kimutatja müvében, hogy lehet; utal azon sok, sikeres kisérletre, mely a kath. óvodákba áthozta Fröbel játékait, gyermek-foglalkoztatóit, és czélszerü módjait a tehetségek fejlesztésének. Valóban ugyancsak megfeneklenénk s tulszárnyaltatásunkat ölbe rakott kezekkel néznők: ha a tapasztalati lélektan s lelkiismeretes megfigyelések eredményét, — volt légyen az akár pantheista, akár idealista, ki az eredményt nyélbe ütötte, — hasznunkra, óvodáink fejlesztésére forditani nem akarnók. Ezt akarja a szerző és semmi mást; nem pártfogolja ő a Fröbel kerteket, amint azok most hervadnak inter-confessionális futóhomokon; hanem akarja Fröbel vivmányait a kath. óvodákba átvinni. Müvéből senkisem fogja azt kiolvasni, hogy mihelyt Fröbel-kertnek hivnak falusi vagy városi óvodát, azt azonnal megtapsoljuk s az igaz, czélravezető irány követőjének tartsuk; hanem igenis azt, hogy nézzünk utána s ha rajtunk áll, legyünk azon minden erőnkből, hogy szigoruan kath. irány vezérelje benne az óvót, ép ugy mint a kisdedeket.

Ez alapgondolattal szemben mindegy, hogy Fröbel pantheista volt-e vagy nem; — annyi bizonyos, hogy *határozottabban keresztény óvodákat akart, mint a magyar törvényhozás;* mert Fröbel az Ur Jézust tüzi ki a nevelők s az ember mintaképének, mig a magyar törvényhozás keresztény óvodákról és Krisztusról egy kukkot se mert szuverén határozataiba fölvenni; sőt valóságos agylágyulásnak tüneteit mutogatta önmagán, midőn gyermekeket «fohászszerü» általános imákkal, melyeket a zsidó gyerek is rebeghet, vallásosságra akarta neveltetni. Ezen gyászos, barbár járatlanság által világosan kimutatta, hogy hivatása nincs a nevelésre s midőn e lapos gondolatot egy keresztény ország

népére, annak még csecsemőire is ráerőszakolta, megérttette velünk napnál világosabban, hogy mi az «államtól» óvakodjunk, — óvodáinkat hitetlenségétől óvjuk, — s mindent megtegyünk, hogy «jótevő» kezéből ne várjuk az óvodák létesitését; mert mi nemcsak óvodát akarunk a csecsemőknek, de óvodát a hitnek is; nem óvunk csak testeket, hanem lelkeket is.

A szerző ur az ez időszerint kormányrudon levő miniszter és pártja iránt nagyon is elnéző; azt irja, hogy nem mindenben teljesitette a papság óhaját az óvodák szabályzatában. Miért emliti csak a papság óhaját? gondolom, hogy ez óhaj a gyermekeknek ker. katholikus, illetőleg ker. evangelikus és ker. reformált neveltetése iránt legalább is oly élénk a szülőkben mint a papban. De mondjuk csak ki, hogy a kormány semmiben sem tett eleget a vallásos nevelés követelményeinek az óvodák szervezésében; mert nem akarja pozitiv kereszténységre nevelni a gyermeket; nem akarja a kis Jézus s az őrangyalok társaságába vezetni, hanem a helyett fohászokat röpittet vele az «ősszellemhez,» melyről nincs képzete nemcsak a gyermeknek, hanem a miniszternek sem. Aki pedig ezt akarja, az roszat akar; nem félig-jót, de roszat akar; tehát a törvény a kisdedóvásról határozottan pogány és a keresztény társadalomra szégyenletes!

Azonban — ismétlem — épen ebből merit uj érvet a szerző, hogy a papság ugyancsak nézzen utána, hogy miféle «óvoda» nyilik a katholikus iskolák tőszomszédságában, s hogy legalább is ugy foglalja le az óvodákat az egyháznak, mint a hogy az iskolák katholikusok és nem «fohászszerü»-felekezetiek. Ahol pedig beüt a «fohászszerü» óvoda, ott a pap legyen rajta, hogy «az óvodának sajátképeni szelleme ne az általános és elvi határozatoktól,» hanem az ott alkalmazott óvók becsületes katholikusságától függjön. A t. szerző tapintatos, mérsékelt, alkalmazkodó, praktikus tanácsai e részben az élet és a tapasztalat józanságának jellegével ékeskednek.

Ennyit a könyvnek irányzatosságáról, melyet ily alak-

ban mindenki pártolni fog, mert tettre, fejlesztésre, az óvodák emelésére sarkal.

Már most a felhalmozott anyagról s annak formába való öntéséről kell szólnom. Mindkettőre nézve nagy elismeréssel nyilatkozhatom. — Az elsőt illetőleg már föl van hozva a műben a kisdedóvás minden lehető vonatkozása más tényezőkre, milyenek az egyház, a vallás, a papság, a a vidék, az állam, az iskola, a szülői ház, az óvónő, a rokonintézetek; ismertetve van története és irodalma; külön kifejtve Fröbel kisdednevelési elvei, gyermekkerti rendszere, eszközei, s pedagogiai méltatása; ez utóbbi 130 lapra terjedő részlet valóban nagyon tanulságos s a kath. óvodák nem tehetnek okosabbat, mint ha hegyiről-tövire átnézik s szednek belőle, amit kezük ér. Végül két függelék hozza a kisdedóvási törvény szövegét a szerző jóakaró magyarázataival — s az 1891. évben létező magyarországi összes kisdedóvó intézetek és gyermek-menedékházak kimutatását, melyben a kath. egyház «római katholikus felekezet» néven szerepel.(!) — A gyermekirodalomból két igen csinos, katholikus könyv van kihagyva: «Jó gyermekek karácsonykönyve« és «Egyptomi József.» Ajánlgassuk legalább mi a magunk irodalmát. Forgó bácsi ugy se teszi!

A bőséges anyagot 475 lapon dolgozta fel a szerző oly melegen, világosan és lendületesen s hozzá a kiállitás is oly tetszetős, a nyomás oly tiszta, hogy élvezettel olvassuk. Már bekezdő sorainkban jeleztük, hogy a t. sz. önálló értekezések alakjában dolgozta fel tárgyát; s az első czikkek ugy látszik meg is jelentek az érsekujvári «lapok» egyikében, nem tudom melyikben; mert hát Érsekujvárban is azt gondolják: ha Esztergomban négy «lap» vetekedik a tollfosztás dicsőségében, Érsekujvárban kettő bátran futhatja a metát. — Véleményem szerint «a kisdedóvás és vidékünk» bátran kimaradhatott volna a műből; mert a ki a Tótmegyer-Béliczi gyorsvonatokon nem járatos, — s ilyen e «bérczkoszoruzta haza» legtöbb polgára, — azt nem igen érdekelheti ennek a bár dicséretes, de kicsinyes kulturának leirása. A leirásból legföllebb azt az egyet tanuljuk, hogy

a «nagykéri pocsolyák» s a «komjáthi borotvált füzesek,» az «ondrohói illatfelhők» s a «vizválasztó dombhátak» is alkalmasak oly «mámoros gyönyörnek» kiválasztására egyes költői lelkekben, hogy «e szines és illatos vidéket» a bokrétához hasonlitott haza egyik legszebb virágának tartsa.

Az óvónők, óvónő-jelöltek, tanitónők, tanitók, képezdei növendékek és kispapok 2 frtért kaphatják a munkát.

Végül azt mondom, hogy a szerző műve által teljesen tisztázta magát még azok előtt is, kik előbb iránya iránt világosan nem tájékozódtak.

Pethö.

Encyclopaedie & Methodologie der Theologie. Von dr. Heinrich Kihn, Professor d. Theol. an der Univers. Würzburg. Freiburg im Breisgau, 1892. Herder, nagy 8-r. XII. és 574 lap. Ára 8 Mk. = 4 frt 80 kr.

Mit jelez ez a tudós czim? Először is tizenötödik kötetét annak a nagyszabásu theologiai könyvgyüjteménynek, melyet a freiburgi Herder-czég évek óta közrebocsát, s mely valósággal a kath. theologiai kutatások legszebb vivmányait, a legjelesebb szerzők müveiben nyujtja az érdeklődő közönségnek. Másodszor és pedig voltaképen ez a kötet, a theologiának encyklopaediája és methodologiája, kimutatja az egyes szakoknak összefüggését, adja az összes szakok irodalmát, forrásait, lehetőleg chronologicus rendben, a régi foliánsokról ép ugy megemlékezve, mint az ujabb könyvekről, végül nyujt egy pompás Nomenclator theologorumot, az I. századtól a XIX-ig.

Nagy dolog az, amit e könyv szerzője végbevitt. Tessék meggondolni, mennyi időbe és fáradságba kerülhetett az egyes theologiai szakmák bibliografiáját összeállitani. És ne gondolja az olvasó, hogy itt egy száraz adathalmazzal áll szemben. Legkevésbé. Fussuk át csak a könyv tartalmát, s azonnal tisztában leszünk azzal, hogy ez amellett, hogy hasznos, igen élvezetes munka is.

A bevezetés után (a theologia encyklopaediájának fo-

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte u. Cultur. Durch Albert Maria Weiss, O. Pr. IV. Band. Zweite Auflage. Erster, Zweiter Theil. Freiburg. Herder. XXIV és 1026 l. Ára 7 Mk. = 4 frt 20 kr.

Ismerjük már Fr. Weiss Apologiáját; azt az uj modoru mélyen tudományos s amellett jóizüen s népszerüen irt müvet. Ez itt a negyedik rész, két kötetben. Az «egész ember», — érti az egészséges, észben szivben harmónikus embert, mondom az «egész ember» Weiss Apologiájában csak az «egész keresztény» után és mögött jön szinre; kereszténység nélkül az ugynevezett «emberek» vagy vánszorgó, tehetetlen alakok vagy erőszakos, meghasonlott rémek. Ez az «egész ember» az előző három résznek terjedelmes értekezéseiben hámozódik ki, s miután készen áll: kitünő természetéből az a másik, bámulatos organizmus, a társadalom! A társadalomnak, — a társadalmi kérdésnek és rendnek, — a társadalom intézményeinek van e negyedik kötet szánva. — Alapeszméi ismeretesek; ezek iránt a keresztény táborban ugyancsak világosan látnak. A társadalom modern fejlődése szakit a multtal; félreismeri az emberiségnek organizmusát; Elszakitja a jelent a multnak törzséről; eltagadja az eddig divott jogot és szokást, s kiindul keresni más alkalmas formákat, melyekhez mint Procrustes ágyához lánczolja a keresztény népek szellemét. E szétzüllést, ez atomizálódást a társadalom minden rétegében vizsgálja a ker. sociologia s biztatja magát a reménynyel, hogy még nincs későn, — ha ugyan felismerjük bajaink okát. A mihez ugyan nincs nagy kilátás. De azért a munka a keresztény párton egyre folyik s Weiss a theologusoknak is tesz szemrehányást, hogy nem volt elég érzékük a ker. tannak a sociologiára való folytonos viszonyitásához és vonatkoztatásához s ez által sokkal kisebbeknek mutatták be magukat Szt.-Tamásnál, kinek Theologiája folytonos vonatkozásban áll a társadalom életéhez, a közjoghoz s a fönálló intézményekhez.

Áttekintésül közöljük a tárgymutatót: Erster Theil. Einleitung. Erste Abtheilung. Das öffentliche Leben unter dem Einflusz der modernen Ideen. 1. Der absolute Staat.

2. Das Recht der Revolution. 3. Der Liberalismus. 4. Der Socialismus. Die religiösen und sittlichen Ideen des Socialismus. 5. Die Weltlage. 6. Solidarität der Verantwortung für die modernen Ideen. — Zweite Abtheilung. Das Recht. 7. Das Recht als natürliche Ordnung. 8. Das Recht und die sittliche Ordnung. 9. Das Recht und die öffenliche Ordnung. 10. Das Recht und die göttliche Ordnung. — Dritte Abtheilung. Die Grundlagen der Gesellschaft. 11. Die menschliche Persönlichkeit 12. Das Eigenthum. 13. Die Arbeit. — Vierte Abtheilung. 14. Die Familie. 15. Ehe und Familie. 16. Ehe und Gesellschaft. 17. Die Ehe und das Reich Gottes. 18. Die Ehe als Same Gottes.

Zweiter Theil. Fünfte Abtheilung. Die bürgerliche Gesellschaft. 19. Die sociale Lage. 20. Die wirthschaftliche Gesellschaftsordung. 21. Die bürgerliche Gesellschaft und der Staat. 22. Die Kapitalwirthschaft. Die kirchliche Lehre über Kapital, Zins und Wucher. 23. Sittliche Heilmittel. — Sechste Abtheilung. Staat und Völkergesellschaft. 25. Der Staat. 26. Der Staatszweck. 27. Die Staatsgewalt. Ob sich christlich regieren läszt. 28. Staat und Staaten. Die mittelalterliche Auffassung vom Staats- und Völkerrechte. — Siebente Abtheilung. Das Reich Gottes. 29. Die Kirche als Gesellschaft. Das Heil der Gesellschaft in der Anerkennung der Kirche als Gesellschaft. 30. Die Kirche und die Gesellschaft.

Kevés könyv van, melyben az eszmék bősége, az auditio s szerencsés érzékü észrevevés annyira egyesitve volna érdekes lekötő előadással, mint Weiss müvében. Kifejtései meggyőzők, bizonyitásai, melyeket a történelemből merit, megdöbbentők, gondolatai élesek; olvasottsága majdnem azt mondhatnám határtalan. Petőfi, Eötvös müveiből is találkozunk idézetekkel. Eötvös «uralkodó eszméiből» folytatólag több lapra vonatkozik mindjárt a bevezetésben, s jótevőleg hat dicsérete, melyet róla, «az éleseszü politikusról» mond. Máshol is emliti még a magyart, de oly gyászos keretben, hogy bár soh'se emlegetné; beszél a gazdasági tönkről, melynek elveit Angliában faragják, s Magyar-

országban érzik meg káros hatásukat, épen azon általános, az emberiséget átfogó organizmusnál fogva, mely mindenben érvényesül, s melyet megfoghatatlan módon mégis ignorálni akarnak!

A szerző nagyszerüen használja fel a müvelődéstörténet s az összehasonlitó vallástudományok terén kivivott sikereket s piramidális tévedéseket; mindkettőt az igaz, való elvek fényében mutatja be az olvasónak. Folyton azon magaslatokon jártatja lelkünket, ahonnan az emberiség legfőbb kérdéseire nyilik a kilátás. Belátjuk az emberi észnek és életnek minden ösvényét, azt, melyet az igazság és a ker. erkölcs nyit, s épugy azt is, melyen a modern, a kereszténységtől megkülönböztetett felfogás tévedezik. Azon öntudat kiséri lépten-nyomon a figyelmes olvasót, hogy az emberiség képei, melyek itt egymásután szinre lépnek, nem egyoldaluak, — a különböző, legeltérőbb felfogásokat szövi a szerző képeinek vonásaiba, — ami annál meglepőbb, mennél szükebb a czellája, a dominikánus frater otthona; mennél kurtább a világ szemében az a sugár, mely a kolostor falai közt a zseniális iró látókörét leirja. Contra factum non valet argumentum; a mű óriási mérvekben van tervezve, tervben s kivitelben egyaránt eredeti, szellemes, alapos és tudományos mélységü. Sokat átfogó tudományossággal jól képzett filozofus és theologus érzéket kapcsol egybe, s megóvja itéletének önállóságát.

Különben ez előnyöket alkalmunk volt már ismételten eldicsérni. Bevalljuk, hogy ritkán akadtunk könyvre, mely ennyi szellemi élvezetet nyujtott volna, mint ez. Előadása lendületes, kellemesen folyó, meleg; az elvontat vonzó képzetekbe öltözteti. Az olvasó nemcsak tanulságokat merit a vaskos kötetekből, hanem csodálattal és mély tisztelettel telik el a kereszténység erkölcsisége, lelki tőkéi, irányainak szellemisége iránt. Aki ezt a hatást éri el, az kitöltötte helyét az erkölcs apologiájában, még pedig teljesen; az elérte a czélt, melyet kitüzött magának, t. i. ugy megvédeni az erkölcsöt, hogy az indifferens vagy épen ellenséges érzületü elemeket a csodálat és elismerés adójában, melyet önkény-

telenül nyujtanak, meghódoltassa ugyanazon erkölcsnek; az ilyen védő győző lett!

Érdekes talán még egy más megjegyzés, mely e tárgyba vág. Az ethika a filozofiának virága, legfőbb hajtása és végkifejlődése; valamint a dolgok rendjei az emberben nyerik koronájukat: ugy az emberi tudásban, a tudás a specificus emberiről, az erkölcsről, a legfőbb és a legdöntőbb. Apologiánk, melyet most ismertetünk, az erkölcsiség szempontjából védi a kereszténységet s ebben mi az apologiának magasabb stadiumára, kifejlettebb alakjára ismerünk. Az erkölcsiségnek s függvényeinek mezején lesz az emberiség legfőbb érdekeinek döntő csatája. Mi bizalommal nézünk eléje; mert ha valamiben erős és praktikus a kereszténység: bizonyára erkölcsében s ez erkölcs által hordozott nagyszerü intézményeiben utolérhetlen.

A jeles müvet két szorgalmas fordítónk Makra és Rózsa máris munkába vették s már 14 füzet áll a németül nem értő magyar közönség rendelkezésére.

Dr. Pethő.

Vercruysse Bruno J. T. áldozópapjától uj és gyakorlati Elmélkedések a mi Urunk Jézus Krisztus életéből az év minden napjára. Magyarul kiadja Tóth Mike J. T. tagja. II kötet. Kalocsa. Werner. 665 l. Ára ?

Nagy szolgálatot tettek a Jézustársasági atyák a lelki életnek Vercruysse Brunó elmélkedéseinek hazai nyelvünkbe való átültetése által. Az első kötet füzetekben jelent meg; ez a kiadás arról volt nevezetes, hogy nem kellett megfizetni, csak amikor teljes leendett, tehát ugy látszik most; hallatlan nagylelkü eljárás; egyszersmind kimutatása a bizalomnak az elmélkedő közönség becsületessége s jó memoriája iránt, hogy nem feledkezik meg adósságáról.

Hallottuk itt-ott rebesgetni, hogy ez elmélkedések némely pontja oly üres és elcsépelt, hogy nem találni benne gondolatra és érzelemre magot. Erre nézve azt kell megjegyeznünk: nem az okoskodásban van az elmélkedés suly-

pontja, hanem az érzelmes gondolkozásban, — a tárgygyal való bizalmas szemléltető foglalkozásban; pl. ha mondatik: tekintsd az Ur Jézus szelid, nagylelkü megjelenését, s mily örömmel fogadja őt a nép, «elébe fut s köszönti őt.» Hát bizony ez röviden van mondva, de aki localizálja magának ezt a jelenetet, az lelki vigaszára és épülésére többet nyer, mint Seneca összes sententiáiból. Sz. Ignácz additiója szerint ugy kell elmélkedni, hogy az ember képes legyen «interne sentire et gustare» azt pedig meg lehet tenni a legegyszerübb pontban; sőt abban tán jobban, mint valami fönséges thémában.

Igen dicséretes és okos gondolat volt P. Rothaan oktatását az első kötet homlokára tüzni. Aranyos minden szava.

A forditás igen jó, magyaros. Bár a Rodriguez rémitő magyarsága is ilyen avatott kézre találna! Kérjük a «Hirnököt,» forditgasson tovább: Lallemant vagy Faber müveiből is szeretnénk valamit; összeköttetései és közönsége többékevésbé bizonyitja az elkelést; a magyar, lelki életet müvelő irodalom soványsága pedig lassanként emberibb formákba öltözik.

Dr. Pethő.

November hava a tisztitóhelyen szenvedő lelkek emlékének szentelve. Irta Dosenbach István J. T. atya. Forditotta Dr. Lessenyey Ferencz th. tanár. Ötödik kiadás, Szatmáron. Molnár J. 1892. 285 l. k. 8. v. Ára 60 kr.

E müvecske már ötödik kiadást ért. Gyökerében, velejében, teljes kifejlésében katholikus. Az áhitatnak November hóra kedves táplálékot ad. A czimben meg van mondva minden: iránya, tárgya, bősége; a módot illetőleg pedig egészen «Márczius havát» követi, melyet ugyancsak Dosenbach szerkesztett. Minden nap rövid elmélkedéssel, imával és követendő példával van kitüntetve. A könyvnek jó nagy része «imákat és ájtatos gyakorlatokat» tartalmaz «a tisztitó tüzben szenvedő lelkek javára;» ilyenek: miseájtatosság, — kilencznapi ájtatos gyakorlat, —

keresztut, gyónási és áldozási gyakorlataink s azoknak a tisztitó tüzben szenvedő lelkekért való felajánlása.

A nép katholikus érzéke kiválóan hajlik a szenvedő lelkekkel gyakorlandó irgalom és könyörület felé; ezt a nemes, hitbeli érzéket a «November hava» nagyon előmozditja s helyes irányba tereli.

Dr. Pethő.

Theoretische Präses-Schule oder Winke und Rathschläge bezüglich der Gründung und Leitung eines kath. Gesellen-Vereines. Für Vereins-Präsides und Solche, die es werden wollen, herausgegeben von Franz Edmund Krönes. Paderborn 1892. 121 l. 1 márka 60 d.

Materialien-Sammlung zum Gebrauche für die Präsides katholischer Gesellen- u. Arbeiter-Vereine. von Fr. Edm. Krönes. I. Theil. Paderborn. 1892. 176 lap. 2 márka.

E két könyv ujabb terméke a legényegyleti irodalomnak, a mely már oly szépen fölvirágzott Németországban és Ausztriában. Természetesnek találjuk egy olyan eszme szolgálatában, mint a milyen a legényegyletek ügye. XIII. Leo pápának a munkáskérdésről irt nagyszerü encyclikája után mindenki fölismeri, hogy a legényegyletek a munkásegyletekkel együtt az az eszköz, melyet az egyház a munkáskérdés megoldásához oly szerencsésen nyert. A középkorban a czéhek voltak azok, melyek által a keresztény eszme a munkásokra hatott és befolyt, ezek megszünte után, nehogy az iparososztály és különösen annak a világba leginkább kidobott ifjai, a legények a szülői házból távozva egészen a mostani kor áramlatába, a sociális tévtanok hálójába jussanak: az isteni Gondviselés a czipészsegédből pappá lett Kolpingot és általa a legényegyletet adta az egyháznak és társadalomnak, amely egylet az ifju iparosokat mintegy a szülők kezéből véve át, a keresztény szellemet bennök fönntartja, miveli és szilárditja, hogy a társadalomnak hasznos, nem pedig azt fölforgató tényezőivé váljanak.

munka közben nő nagyobbra, mint az ember eleinte gondolta.

E füzet tartalma: 20. Jezsuita méregkeverők. 21. A jezsuita okirathamisitók. 22. Hirhedt jezsuita udvari gyóntatók. 23. A jezsuiták hazátlanok.

Pompás czikkek, történeti hitelességgel, pontosan feldolgozva. Az előző füzetek is még kaphatók Magyar-Bánhegyesen.

F. Sz.

Die Verwaltung des Predigtamtes von Karl Racke. Freiburg, 1892. Herder. 146 l. Ára 1 frt.

Szerző zárt és szük körben tartott előadásait bocsátja itt sajtó alá. A czim, mely a jelenkori helyzet tekintetbevételét igéri, különösen felhivta érdeklődésünket a munka iránt; de átlapozván azt birálói figyelemmel, azon záró itéletre jutottunk, hogy valóban uj mozzanatot a müvecskében nem találtunk. Schleiniger, Jungmann, Hettinger, Stolz, Dupanloup, Kleutgen, Keppler után, ezeknek modern s legmodernebb egyházi szónoklati munkái után valami ujat mondani, különben is a priori lehetetlennek látszik. Hiszen ép ezek a férfiak a legtágabb, egyházias látkörü emberek, kik midőn az egyházszónoklatra vonatkozó müveket irtak, sohasem vesztették el a talajt, a valóságos életet lábaik alól, s kiknek mindig a legközvetlenebb benyomások diktálták szellemes észrevételeiket. Racke müvéről csak azt mondhatjuk, hogy röviden megtaláljuk benne azokat a főirányeszméket és elveket, melyeket a föntemlitett jelesek bővebben fejtegettek. Nem tagadjuk el ez itéletünk által érdemét; sőt ez érdemet kiválólag fokozza az erőteljes, markos kifejezés, melybe gondolatait öltözteti.

Más megjegyzésünk a könyv praktikumára vonatkozik. Ha az ember kezébe veszi az ugynevezett szónoklattanokat, talál bennök általános, fönséges elveket; de praktikus utmutatást a berendezésre és kidolgozásra lépten-nyomon nélkülöz. Hogyan kell a beszéd részeit amplifikálni, — hogyan kell a

sürgető, buzditó, vagy a záró részt kipontozni és nyélbe ütni, — mire kell vigyázni a fő- és altételek egymáshoz való viszonyitásában: arról sehol semmit se olvasunk, s ha nem hallgattuk volna P. Schröder Rhetorikáját: fogalmunk se volna, — sok elvont traktátus olvasása után is, — a beszéd elkészitéséről. A rhetorikák föltételezik, hogy valaki tud már beszédet csinálni, s azért fejezeteik csak tökéletesebb és keresztény irányelvekkel ismertetik meg a szónokot. — Érdekes a beszéd berendezéséről szóló fejezet, melyben a főtételről s a beszédnek a főtétel irányában való egységesitéséről szóló; utal az egység beteges tulhajtásaira, melyek izetlen és tárgytalan fölosztásokra vezetnek. — Ítéletünket abba foglaljuk össze, hogy szép, igen szép mindaz, ami a könyvben foglaltatik; de a praktikus szónokképzésnek nem nyujt semmit; pedig határozottan ilyen Rhetorikára volna szükség.

Dr. Pethő.

Jacob Wimphelings pädagogische Schriften übersetzt, erläutert und mit einer Einleitung versehen von Joseph Freundgen kön. Seminardirector zu Paradies. Sammlung der bedeutendsten päd. Schriften aus alter und neuer Zeit. XIII. Band. Paderborn, 1892. Schöningh. 8-r. 573 l.

A pädagogiai tudomány ez idő szerint Németországban éli virágzása korszakát. A történet ugyan a multra nézve is a németeknek követeli e tudomány legszorgalmasabb müvelésének dicsőségét, mindazáltal versenyeztek velök az angolok és francziák is. Napjainkban azonban kétségtelenül Németországé e tekintetben az elsőség.

Mily élénk irodalmi tevékenység folyik ott e téren, mutatja egyebek között azon négy hatalmas vállalat, mely vaskos kötetekben adja egymásután részint a tanügyre vonatkozó régi okmányokat, részint a nevezetesebb irók müveit. Kettő e vállalatok közül határozottan katholikus. Ezekhez tartozik a fentebb jelzett gyüjtemény is, melynek rövid idő alatt immár XIII. kötete lépett a nyilvánosság elé.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,
Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — Dr. WALTER GYULA.

Az uj sorozatban VII. évi folyam.
(Kezdettől XXXI. évi folyam.)

ESZTERGOM,
1893.

Örömmel, igen; mert egy magyar főpapnak ily kitüntetése dicső fényt áraszt a magyar katholikusok egész összeségére! Nemcsak maga a szent kollégiumba fölvett főpap élvezi a kitüntetésnek dicsőségét, hanem az egész katholikus magyarság.

Vajha Magyarország első főpapjának ez az uj kitüntetése uj lánczszem legyen, mely a magyar katholikusokat Rómához füzze; Rómához, ahonnan a magyar nemzet legszentebb palladiumát, a magyar szent koronát nyerte, Rómához, amelyhez nehéz nyolczszáz esztendőn keresztül hűségesen ragaszkodott.

Isten tartsa, Isten óltalmazza kegyelmes főpásztorunkat, Magyarország bibornok-herczegprimását!

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Imakönyv. Irta Hock János. Budapest. Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1893. kis 8-adr. 450 lap. Ára 3 forint.

Hock imakönyvét igen előnyösen ismertették már a lapok. Ismertetéseik érdeméből bizonyára mitsem fog levonni az, amit a könyvről a következőkben mondunk.

A könyv lendületes, érzelmes modorban van tartva: bárhol ütjük fel, jótevően hat az a friss, üde felfogás, — az a lelkes, szinpompás nyelvezet, mely a tündöklő fehér lapok s a tiszta nyomás benyomásaival karöltve, az olvasót az áhitat tiszteletével és bensőségével tölti el. De ne olvasson benne senki soká; mert ha lapokat olvas, azon veszi magát észre, hogy szónokol s nem imádkozik. Nyelvezete, képei, érzelmessége Bougaudra emlékeztetnek. S e tekintetben azt gondolom, hogy szinte sok van benne a jóból; az a folyton

a magaslatokon vergődő s a felhők közt repülő gondolat és szó nagyon kifárasztó. Vannak a bensőségnek egyszerü, gyengéd, naivságra emlékeztető húrjai; a sz. irás is figyelmeztet, hogy imádkozván, szavakat ne sokat keressünk; mi ez más, mint épen az, hogy imádkozván ne szónokoljunk.

E megjegyzéseim nyernek erőben azon reflexió által, hogy nem birok magamnak oly közönséget elképzelni, melyet az imáknak sok helye meg ne erőltetne .... a bámulásban. Vegyük például az eféle szép, a legmélyebb filozófiából ihletett helyet; a 24-ik lapon olvasom: «értelmem silány büszkesége hiában küzdene ellened a tagadás szellemével, mert lelkem ösztöne öntudatlanul is végtelenséged eszméjébe kapaszkodik;» keressünk hozzá embert, ki ezt fönakadás és erőltetés nélkül imádkozhassa. A szónoklat stilusa más s az ima stilusa is más. Hock nagyon is szónok még imáiban is. Reflektáljunk az ilyen gyönyörü általánosságokra; a 69-dik lapon olvasom: «Testvérek vagyunk tehát mindnyájan s ezen egy szóban «Mi Atyánk» megvetetted alapját a haladó századok nagy eszméjének, a testvériség hitvallásának;» mennyire üt el ettől a «Pater noster»-kor mondandó imától maga a «Pater noster» fönséges s egyszerü imája! Mily filozófokat imádkoztat Hock a 104. lapon: «Tudni csak azt tudom, hogy mi nem vagy, de hogy mi vagy, azt inkább sejtem, mint tudom .... Epedek az igazság és a szabadság után; te vagy az igazság és a szabadság *örök eszméje.*» Nem lévén az embereknek még halvány fogalmuk sem akár a plátói, akár az Ágostoni «isteni eszmékről;» okvetlenül mindenki, aki azt a meglepő kérdést intézné magához: «hát ez micsoda?» téves fogalmakra vetődnék. A 14-ik lapon az Istennel mint az «okok kutfejével» találkozunk; mily abstrakt általánosság!

Második megjegyzésem arra vonatkozik, hogy Hock imakönyve nagyon modern imakönyv; mert csupa méz és édesség: csurog a jóságtól; sehol se rettent; s ahol a félelem s az iszony szintén keresztény érzelmeinek ugyancsak helye volna: ott gyakran átsiklik. A halál ugyan talál sokféle költői leirást s ez az egyedüli, ami kissé borzasztja a modern imádkozók

gyengéd lelkét; de a pokol sehol se kisért. Mindenütt az a jóságos Isten avval a «kegyelmes Uram» s «édes néném» szivvel. Az Ur Jézus ép ugy állitja szemeink elé a poklot mint a mennyországot, — beszél tüzről és fogcsikorgatásról. Hock ezt sehol se teszi. Még a gyónásra való előkészületben sem; ott is az az áldott, kegyes Isten szerepel, aki iránt ugyan hálátlanok voltunk s következőleg érezzük, hogy büntetésre is méltókká lettünk; de hogy ebbe a félelmetes igazságba, a pokolba bepillantanánk, arra nincs kedvünk. — Pedig ha valaki a «négy utolsó dologról» ex asse akar tárgyalni s külön elmélkedést készit róla: annak már csak a pokol ecsetelésébe is be kellene ereszkednie.

A frázis tulságos uralmával együtt járnak az általánosságok, melyeket a lelki életet nem élő imádkozók, — s hány van ilyen nemcsak az imakönyveket használó, hanem az imakönyveket iró s még inkább kiadó hivatalok közt! — meg nem foghatnak. Tépelődések «lelkem nemesbitéséről,» hacsak a tiz parancsolatra és kötelmeinkre át nem térnek, — ugyancsak nem veszedelmesek.

Nagy előnye a könyvnek, hogy a szentségek fölvételéről alaposan és kellő méltatásával minden egyes szentségnek, szól. — A lelkiismeret-vizsgálatra adott kérdések rendjét nem gondolom oly czélra vezetőnek, mint a szokásos menetet, melyben a tiz és az öt parancsolathoz ragaszkodunk.

Hogy a könyv nők számára volna irva, mint egy recenzens mondotta, azt nem találom; legalább a czimekből erre következtetni nem lehet. Ez a megjegyzés azonban alkalomszerüen figyelmeztet arra, hogy müvelt férfiak számára nincs imakönyvünk. Jó volna P. Pesch imakönyvét leforditani.

Dr. Pethő.

„Az egyház és az állam között való viszony kérdése hazánkban.“ Irta Dr. Rézbányay József, a hittudomány és a kánonjog doktora, ny. r. theologiai tanár, hitoktató, ka-

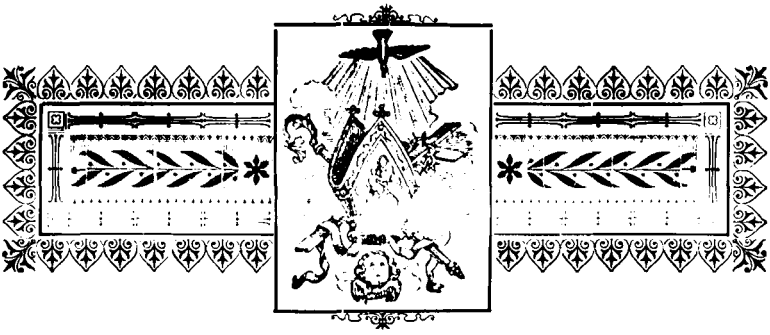

XIII. LEO PÁPA PÜSPÖKI JUBILEUMÁRA.

Irta DR. PETHŐ.

1843. febr. 19-én szentelték fel Pecci Joachimot püspökké San-Lorenzo in Lucina templomában. A történelmi emlékek hangulatos háttért varázsolnak az ünnepélyes kézföltételnek; hiszen Lucina matrona temploma nagyszerü eseményektől szaturált talajon áll. Fényes márványépületek, a Via Flaminia diadalivei, a Campus Martius oszlopai és trophaeumai vették hajdanában körül; de mindezeknél jobban emeli hirnevét az a vas rostély, melyen a római egyház diakonusát, Lőrinczet elevenen megsütötték s melyet e templomban őriznek; fagyos gőggel emelkedik mellette háromlábu emelvényen Jupiter Stator szobra, melynek ha Lőrincz egy szem tömjént vet, megszabadul; de Lőrincz nem akart ily áron szabadulni s ép azért a római hatalom nem sajnálta őt elevenen megsüttetni; s mégis megsajnálta őt valaki: a rongyos, éhes proletár, a pogány pauperismus, melynek elkinzott, elaljasodott csoportjai szilhuetszerüen lebbennek el S. Lorenzo in Lucina multjának hátterében.

Vajjon nem találunk-e hasonlóságot S. Lorenzo in Lucina történelmi emlékei s e templomban fölszentelt római püspök, XIII. Leo pápa kathedrájának modern környezete közt? Bálványok emelkednek kö-

rülötte, modern istenségek, gőgösek és zsarnokiak; — lánczok csörögnek s elvadult tömegek földetrengető lépéseitől inognak a társadalom alapjai; Hennegau, Carmaux, Homestead látképei ijesztenek; s uj eszméktől terhes a levegő, melyek megütköznek azon, hogy a Rajna s az Alpesek forognak a közbeszédben, s hogy az Oriensért s az európai egyensúlyért agyba-főbe ütik egymást százezren. Társadalmi krizis torlódik fel kathedrája körül!

Nem csoda tehát, ha XIII. Leo pápának élete egy nagyszerü társadalmi akció lett; nem csoda, hogy a S. Lorenzo in Lucinában püspökké szentelt férfiu a keresztény szellem emlékeitől átizzitva, miután az Egyház főpapja lett, a társadalomra irányozta a kereszténység minden erejét s a társadalmi téren érvényesült hatalmas személyisége ugy mint egyetlen egy elődje sem az uj korban. Megvan ennek is a maga oka. Az előző pápák a liberalismussal és rationalismussal foglalkoztak; mert ez volt koruk szignaturája; de a szellemi forradalom csak előhirnöke a társadalminak; az eszméknek a társadalomban kell döntő csatákat vivniok; ott van diadaluk vagy sirjuk; csak a társadalom birja az eszméket eltemetni, valamint csak az képes nekik testet s életet adni. Igy állunk jelenleg is; a forradalmi modern eszmék már annyira fejlődtek, hogy a társadalomban érvényesülést követelnek. Azért a társadalom terére kellett lépnie a pápaságnak is oly időben, melyről III. Napoleon mondá: a régi pártok eltüntek; vagy ha még el nem tüntek, most tünedeznek. Uj csillagok feltünése foglalkoztatja az időjósokat. Legfölebb még egy politikai krizist ér meg Európa, azután letünt a politikai harczok kora. Vas szandáliákon, lobogó hajjal siet végig Európán a társadalmi válság.

XIII. Leo pápa az apostoli szék magaslatáról éles tekintettel fölismerte az idők jeleit s óriás munkáját és tekintélyét a társadalomnak szánta. Föl-

éleszteni a keresztény társadalmat minden úton-módon: ez a pápa programmja, melyért XIII. Leo végmegfeszüléssel él és fárad Biztatja magát mindjárt pápasága kezdetén, hogy az Isten gyógyithatókká tette a nemzeteket: hátha a bomló Európán még segiteni lehet?!

Mondom: hátha lehet. Népek és társadalmak ugy fejlődnek és enyésznek mint az ifju, ki a férfikor erőteljéből a tehetetlen aggkorba hajlik: erkölcsi és fizikai erejüket fölemészti a tévely s a szenvedély s nincs erő, mely megujitsa ifjuságukat. Még a szellem révén se várhatjuk föléledésüket; elkopott bennük az is, ami a szellemet hordozza. A kereszténység nem birt semmire se menni a klasszikus Graeciával és a római társadalomba sem öntött uj erőt; hanem a társadalom összerogyott; erőteljes népek összezúzták korhadt rétegeit, s ezekből a népekből alakitott a kereszténység uj világot. Jugurtha, a lázasvérü, afrikai király nem halucinált, midőn a fényes s még a császárok alatt is bóditó pompával föllépő Rómának temetési naeniáit hallja az arany zizegésében, mely a római senátort, proconsult és praetort a kötelességfeledésig elámitotta; — nem halucinált, mert midőn Rómában minden eladóvá lett: akkor az erény helyébe a korrupció ült, s vele együtt a társadalmi krizis ütötte fel fejét. A nyugati ker. társadalom is határozottan bomlófélben van s bomlása az erkölcsi elvek hanyatlásából világosan kiderül; vajudása, görcsös vonaglása, megrázkódtatásai, széles társadalmi rétegek elégedetlensége első sorban erkölcsi betegségre utalnak. Erkölcsei vesznek, nem finomsága; — erkölcsei vesznek, nem külső kulturája; — erkölcsei vesznek, nem gazdagsága és állami szerkezete. Policiája halad; de erénye hanyatlik; — büneinek statisztikája kevesebb gyilkolást, rablást, tüntet föl, de titkos alávalósága terjed; — szenvedélye nem gyilkol annyit vad erőszakoskodásban, de

generációkat pusztit el az anyai méhben s nemzedékeket mételyez meg kicsapongásaiban. A társadalmi élet összes symptomai a világtörténet csillagos éjében arra mutatnak, hogy e kor már nem a szűz, a tiszta erkölcsnek; — nem az ijjas, a kitartó, daczoló erőnek; — nem a mérleg, az igazságszeretetnek; — nem a halak, a józan önmegtagadásnak; — hanem a ráknak, a hanyatlásnak állatjegyébe lépett s összes politikusaival, filozofusaival s államférfiaival a zodiakus e vészthozó jegye alatt mozog.

Ami társadalmunk főromlása az, hogy minden, ami szellemi és erkölcsi: egyház, vallás, kormányhatalom, amennyiben nem mogyorópálcza, hanem tekintély, — kötelesség, lelkiismeret, törvénytisztelet, melyek a társadalom velejét képezik, mindez — mondom — háttérbe vonul. A ker. világnézet mindevvel tisztában van s tudja, hogy az elvadulás, a korrupció, a pauperismus, az élvezetvágy, az elkeseredés, a társadalmi atomizálás, a kapitalista rablóprodukció, s a prédájául odadobott kisipar és mezőgazdaság, társadalmi nagy rétegeknek egymás közt való meghasonlása, mely mint a Balaton jegének rianása a jégpánczélt, ugy ez a nemzeti egyetértés erejét megtöri, hogy mindez az erkölcsi elvek hanyatlásából, — erkölcsi bomlásból származik, s bár nem venni észre mindjárt pusztító hatásukat az egész vonalon s csak symptomáik kisértenek: nem rajtuk mulik; hiszen az éj sem száll le mihelyt a nap leáldozott, de csak azért nem, mert szétszórt világossága még reszket a tájon.

A „Revue des deux Mondes“-ban Anatole Leroy-Beaulieu a modern társadalom bajait kutatja s azokat abban találja fel, hogy a társadalom inkább fizika mint etika, — inkább állati mint emberi, — inkább pogány mint keresztény: „A baj abban rejlik — irja ő —, hogy nincs hitünk és lelkesedésünk,

— hogy nem tudunk hinni s eszményekért hevülni. Mint az ötvenes években álló ember, akinek eszményei már nincsenek: ugy ami modern társadalmunk is már csak a gazdagságban hisz s nincs szüksége Judaea apostolaira, hogy prédikálják neki a hitet az Istenben, kinek neve „Dollar“. . . „Zsidók és keresztények — irja máshol, — egyetértenek a fohászban „jöjjön el országod“; egyetértenek reményükben a Messiásra, bár azt különféleképen formulázzák. De Juda hegyeinek Messianismusa s a Galilaeai tó partjain hirdetett Isten országa mellett a neopaganismus megvetőleg ellépdelt s zsidók és keresztények egyaránt összetévesztik a haladást a gazdagsággal, — a boldogságot a jóléttel; — mindnyájan Messiásukul a Mammont választották. Igy azután azon mértékben távolódik el tőlünk az uj Jeruzsálem, az igazság s a béke országa, — amelyben hozzá közeledni látszunk, s hiába tárjuk ki feléje karjainkat.“

E vészkiáltás az ember s a társadalom erkölcsisége után visszhangzik abban az undorban, melylyel a társadalom elfordul önmaga alávalóságától; az a nyugati társadalom, melyről a 70-es években a liberális lapok és filozofok irták, hogy a „dogma nyomja le a nyugati társadalom moráljáť“; — az a nyugati társadalom, melynek élére a legazdálkodott liberalismus Franciaországot azon föltét alatt helyezte, ha az Isten nélkül való iskolát keresztül viszi és kezet nyujt arra, hogy a kereszténység igénye a természetfölötti tanra és kegyelemre, csúffá tétessék. No hát Franciaország már évek óta dicsekszik az istentelen iskolával; — a pogány nézetek hivei 14 év óta gazdálkodnak tetszésük szerint, képviselve kihivó modorban „a haladó, szabad morált“: s ime a Panama-botrány ezekben a modern emberekben gazemberek és csalók társaságát álczázta le; valamint a porosz „kulturkampfot“ is, a pénzspekulansok, az u. n. Gründerek spanyolfalul használták fel, hogy ki-

rabolják a népet, odaállitván nagy gyerekek figyelmének lekötésére mumusul a klerikalismust.

E radikális hanyatlásban és tehetetlen kapkodásban mint ragyogó eszme és biztató valóság feltünik a pápaság, a merőben *erkölcsi hatalom*, ágyúk, puskák, hadseregek nélkül, melyet csak az erkölcsi ember ért, mely előtt csak az ember hajthat fejet; — föltünik s öntudatunkra hozza, hogy a világot föntartó és boldogitó hatalom, nem az izom, hanem a lélek, — nem az anyag, hanem az erkölcs. A pápa azon öntudattal lép a nagy beteg társadalomhoz, hogy ő személyesiti a legfőbb erkölcsi hatalmat s fölhivja a népeket, hogy fogadják el s ragadják meg a mentő kezet, mely nélkül nincs menekvés. Van e müvészi tehetség, mely e jelenetet allegorikus képben kifejezni birná? egy törődött öreg ember, reszkető karokkal hivatást érez magában a világ fölemelésére s ő, kinek ágyúi, puskái és serege nincsenek, igényt emel arra, hogy szózatára elnémuljon a föld s járjon utasitásai szerint. Ha valahol, ugy a pápaság eszménye előtt föleszmélhet a világ, s kezdheti megérteni, hogy a hatalom nem az ököl, nem az izom, hanem hogy a hatalom szellem és erkölcs; — hogy a boldogság nem az élvezetben, hanem az erényben fekszik; — hogy a haladás a gazdagsággal össze nem téveszthető; — hogy egy társadalomnak nem lehet remélnie megujulást, mely a kötelességérzetnek kategorikus imperativusát nem érti . . . csakis a kereszténységhez való alázatos visszatérés által. Hivjátok ezt a hatalmat a hogy akarjátok; — hivjátok bálványozásnak, szellemi szolgaságnak, fetisizmusnak, — hivjátok pietizmus és misztícizmusnak, frazeologiátok nem változtat a dolgon; akár Voltaire földiei vagytok, akár a magyar felekezetlen társadalom hivei, nektek erkölcsiségre van szükségtek s ezt csak a kereszténységből kölcsönözhetitek. Emberek, nemzetek, társadalmak . . . ti er-

kölcsi lények vagytok; erkölcs erejében álltok s nincs ami e nélkül támogathatna, összerogytok s rombadültök; a társadalmat összekötő kapcsok, a jogok és kötelmek, — a lelkiismeret s az elvek, a kormány is, mind erkölcsi hatalmak s a hatalom erkölcsi volta — nézzétek — itt ragyog a védtelen, ősz római püspök homlokán, kinek tiarájával meg van koronázva a *hatalom erkölcsisége!*

A pápaság tehát jelképezi a társadalomban a hatalom erkölcsiségét s mig a hatalom erkölcsi lesz, az ember állattá nem fajul. A konzervativ elemek mind az erkölcsiség e nagy symboluma köré gyülekeznek. Jules Simon, a mérsékelt liberális államférfiu kiadta a jelszót nem sokkal ezelőtt: „Csak a hit mentheti meg Francziaországot.“ S mit mond erre a liberalizmus leghivatottabb képviselője, a „Kölner Zeitung“? „ezek a visszaütés előhirnökei, a haladó reactio előjelei, s valóban nem a legrosszabbak küzdenek zászlói alatt. Vakmerőség volna tőlünk, ha meg akarnók jósolni, hogy mivé fogja magát kinőni; de annyi bizonyos, nem marad a féluton, nem marad meg Leroy-Beaulieu miszticizmusánál, hanem támaszkodni fog az egyházra és a *pápaságra.*“

Jól tudja ezt a pápa, hogy a „Kölner Zeitung“ szavai szerint az ingó társadalmak okvetlenül a pápaságra fognak támaszkodni: azért missziójának öntudatában az egész világhoz fordul és pedig első sorban a fejedelmekhez és kormányokhoz, akár katholikusok, akár akatholikusok legyenek; 1878-ban a társadalom bajairól kiadott körlevelében igy ir: „ezzel egyszersmind a fejedelmekhez s népek sorsának intézőihez fordulunk s őket a mindenható Isten nevére sürgősen kérjük; ne utasitsák vissza ily válságos időben az egyház fölajánlt segitségét, hanem sorakozzanak sz. egyetértésben a tekintély s a közjó e forrása körül.“ E szózat visszahangzik a socialistákról irt körlevelében 1878-ban: „igy állván a do-

log tiszt. Testvérek, valamint pápaságunk kezdetén kikötőt mutattunk a vihartól hányatott népeknek és fejedelmeknek, ahová menekülhetnének: ugy most a fenyegető vésztől indittatva, ujra hozzájuk intézzük apostoli szózatunkat s őket saját érdekükben s a társadalom javára kérjük, hogy azt az egyházat, melynek annyi érdeme van az államok boldogsága körül, tanitójuknak elismerjék és hallgassanak rá; — győződjenek meg, hogy az egyház s az állam érdekeinek szoros összefüggésénél fogva a vallás megrövidítésével lépést tart az alattvalói hűségnek és a felsőbbség tekintélyének csökkenése.“ S midőn a bombák már ropogtak s t. i. Pétervár haván Sándor czár vére piroslott; — midőn Berlinben kétszer egymásután lőttek az öreg Vilmos császárra; — midőn Washingtonban veszélyesen megsebesült Garfield, az „Egyesült Államok“ elnöke; e hajtóvadászatban királyokra és elnökökre a pápa ama hosszas és félelmes harcznak gyümölcsére ismert, mely a tekintély erkölcsisége ellen dúl; s e veszedelem okvetlenül el fogja söpörni a trónokat és kormányokat; mert a hatalomnak kell erkölcsinek lenni s az állatember elvesztette az erkölcsinek fogalmát.

S mikor lesz biztos alapra fektetve az erkölcsi, akár törvény, akár tekintély vagy kötelesség legyen az? ha fölismerjük benne az *istenit*. Azért az erkölcsinek a társadalomban az isteninek fénysugarát kell fején viselnie. A pápaságban van kifejezve legélesebben az isteni hatalom s azért amely hatalmak piedestalukon, az erkölcsi tekintély polczán magukat föntartani akarják: azoknak a pápasághoz, az erkölcsinek, a szelleminek, az isteninek képviselőjéhez kell támaszkodniok. Minél több az ágyú és a puska; minél nagyobb seregeket szerveznek és halmozzák a fizikai erőt: annál nagyobb szükség van a pápaságban ragyogó erkölcsi hatalomra. A nyers erő elnyeli az erkölcsi tekintély értékét. Azért a milliós hadse-

regü királyok és kormányok az erőszak hullámaiban a pápához folyamodnak, hogy fonja fejükre a hatalom fénysugarát; el-elfogadják a feléjük nyujtott jobbot. Példa rá Vilmos császár és Anglia. A világtörténet e játékában látni a „P. Lloyd“ s más hasonszőrü politikusok elfogultságát, kik 1878. febr. 10-én azt irták: Keiner auf dem päpstlichen Stuhle wird künftig mehr sein, als ein einfacher römischer Priester,“ s 1885. nov. 13-án a „pápaság folyton emelkedő fontosságát elismerték.

A pápaság koronázza meg a királyokat, midőn önmagán kifejezi, hogy a tekintély valami isteni. A „kormányhatalomról“ irt körlevélben 1881-ben olvassuk: „ha a kormány hatalma nem egyéb, mint az isteni hatalomban való részvétel, e felfogás által legott minden pusztán emberi hatalomnál magasabb méltóságot nyer; nem ugyan azt, melyet hajdan az isteni tiszteletet bitorló római császárok követeltek, hanem mely Istennek valóságos ajándéka és jótéteménye, ... hogy a polgárok ugy hódoljanak az uralkodóknak, mint magának az Istennek, nem a büntetés miatt, mint inkább a felség iránt való tiszteletből, nem hizelgésből, hanem lelkiismereti kötelességérzetből. Ez fekteti valóban erős alapokra az imperiumot.“

Igazán ez az imperium s a társadalom alapja, melyet a pápa óv legkihatóbban s igy az ő tekintélye az erkölcsi világnak tengelye, mely körül a társadalmak jegeczesedhetnek. *A pápaság egységesitő hatalom.* Fensőbb egységbe szoritja a nemzeti különállású társadalmakat; közös irányt ad a különben széjjelhúzó elemeknek, melyek a különféle nemzetekben szétforgácsolják az erőket s a keresztény érdek győzelmét alárendelik kedvencz politikai nézetek szeszélyességének. A keresztény kultura nem franczia, sem angol, nem magyar, sem spanyol: a keresztény kultura a nyugati társadalom közös érdeke. E nagy érdek szálainak egy központban kell összefutniok,

valami egységgel kell birniok, nehogy a nemzeti különleges érdekek a sinai vagy a mohamedán, vagy a buddhista társadalomnak szolgáljanak a kereszténység rovására; nehogy uj pogányságba temessék a keresztény népeket. E szoros, egységesitő hatalom, — a keresztény társadalom ideális központja a pápa, aki a keresztény kultura érdekeit leghathatósabban védi, aki a nyugati társadalom ellentálló erejét a destruktiv hatalmakkal szemben fokozza, s minden keresztény elemet folyton összetartásra serkent. „Szeretetünk melegével kérünk titeket — irja a társadalom bajairól szóló körlevélben, — és sürgősen buzditunk, tiszt. Testvérek, hogy lelkes főpásztori éberséggel szitsátok hiveitekben a vallás szeretetének tüzét, — hogy a jog és az igazság e székében minél jobban ragaszkodjanak, minden tanitását értelmük s akaratuk benső odaadásával fogadják, s az egyház tanaival ellenkező véleményeket, ha még oly divatosak is, határozottan elvessék." Ime a „jog és igazság e széke körül" terjed el a nyugati, ker. tersadalom! Feléje gravitálnak a népek; seholsem idegen, mindenütt otthon van; otthonosan intézkedik Irhon bajaiban, — az afrikai rabszolgaság iszonyaiban, — a német törvény túlkapásaiban; nemzeteket békit, — határvonalakat von birtokaik közé, — ellenőrzi iskoláikat, — vigyáz erkölcseikre, — óvja elvadulástól házasságaikat. Érdekeik, kereskedelmük, hajózásuk, gyarmataik, parlamentjeik, gazdasági válságaik, állami és társadalmi életük, mind ez ki nem vonhatja magát a pápa ellenőrzéséből; mert ő a nyugati keresztény kultura centruma. E centrum felé néha megindul a világ, mint a pápa 50 éves papi jubileumakor történt. A Vatikán a nemzetek találkozási helye lett, s az emberiség testvérisége az „Isten országában" valósul meg, egy országban, mely kiterjed világrészekre s a kárpáti falucska haranglában épugy kongat a kereszténység atyjának

örömnapján mint a tatár fönsikon vagy az Andesek lábánál elterülő kávé-ültetvényben. Ne felejtsük el: a nyugati ker. kultura központja a pápa!

S valamint központja: ugy úttörője is. Hogy a nyugati civilisáció valahol megvesse lábát: ott előbb meg kell alapitani a sz. szék tekintélyét; — sehol sem világosabb ez, mint az Oriens forrongásában s az avval összekötött szláv nemzetiségek mozgalmában. XIII. Leo a szlávságra nézve nagy hatalom, mert a moszkovita szakadárság politikai törekvései ellen a kath. szlávoknak ideális középpontul szolgál. Európának szüksége van arra, hogy a pápa katholizálja keletet. Az ott forrongó népek szabadsága és polgárosodása csak ugy biztositható, ha Rómával való egyesülésük által, minden nemzeti sajátságaikat megtartván, kiosonnak az orosznak vasmarkából, ki azokat, nemcsak önállóságukban, hanem haladásukban is enyészettel fenyegeti. Amire az orosz ráteszi kezét, az megdermed; civilizációja szétmállott; intelligenciájában a korrupcio Voltaire-i alávalósággal kisért. Azért XIII. Leo minden áron azon van, hogy a sz. székhez füzze s ezáltal a nyugati civilizációnak nyerje meg népeit. Ha a liberalizmus nem volna oly önző és elfogult, — ha nem hunyná be szemeit az emberiség igaz java és érdeke előtt: nem állna be igavonónak a schisma hámjába, csakhogy a pápaság keleten babérokat ne arasson s annál kevésbé vádolhatná ismét más alkalomból a pápát, hogy oroszbarátkozás által a béke érdekeit elárulja.

De bármit beszélnek: e hatalom törhetlen. XIII. Leo pápa egyre tovább viszi a kereszténységgel a társadalom, a kultura zászlóit; győzelmes lobogói a civilizáció uttörői! A Niluson s a Saharán áthatol, oda ahol a legsötétebb Afrika gyászol; — nem áll meg a Gangesnél s nem akad fön a Himalayán; ügynökei a prairieken lovagolnak s az eszkimók jégkunyhóiban értekeznek; — beférkőzik a nomád beduin

sátrába s versenyre kel a prófétával; — elhat a kóbor tűzimádó ponyvás szekerébe s Kurdisztán sziklafészkeiben helyet szorit templomainak. Országának nincs vámfája, — nincs határköve, — nincs vége! Hódit mint az igazság s a szeretet; akit meghódit, azt fölemeli és emberré teszi! XIII. Leo pápa alatt nyertek a missziók mesés föllendülést; püspökségek, iskolák, árva- és kórházak állittattak; hierarchiák keletkeztek; 44 egyházi szerzetes rend és kongregáció küld ezer és ezer embert a vadak közé s az európai társadalom önkéntes adóban évenként milliókat juttat erre a nagy műre, melynek XIII. Leo a lelke; s az aggastyán pápa aligha hajtotta le fejét alázatosabb és forróbb imára, mint mikor ambiciója, melyben egyet dobban vele az egész emberiség szive, teljesült: hogy 50 éves papi jubileumán 600,000 fölszabadult, braziliai rabszolgának háláját füzzék dicsősége koszorujába.

Mindezt létesiti a pápa erőszak s karhatalom nélkül, — a hatalom és tekintély erkölcsiségével, mely tiaráján ragyog!

Rajna vidéke I. Vilmos német császárnak Koblenczben szobrot emel, melyen a béke geniusza vezeti a császár lovát; szép, klasszikus felfogás, bár igaz volna! De ha szobrot akarnánk emelni a győzelmes pápaságnak, ugyan mily geniuszra biznók a tiszteletreméltó, római püspök lovának gyeplőjét? Én a társadalom geniuszát állitanám oda; mert a társadalmat az erkölcsiség élteti, s a hatalom, a tekintély, a jog erkölcsisége nyer kifejezést a pápában; — a hatalom erkölcsiségének kiáradása képezi a pápaságnak nagy áldását az európai civilizációra. Hódolna e szobron neki a nyugati kultura, valamennyi európai állammal; kezet fogna előtte Német- és Spanyolország a Karolina-szigetekre mutatva; Anglia és Irhon, a letiport Irhon, amelynek a pápa vérző szivvel irja: „miután az irek büszkék rá, és pedig méltán, hogy katholikusoknak neveztetnek; katholikusnak

lenni pedig sz. Ágoston szerint annyit tesz, mint a feddhetlenséget megőrizni s ami jó azt követni: feleljenek meg tehát e név jelentésének."

E szobor alatt gondolkoznánk a világ állásáról, mert amit a nyugati egyházszakadás óta, a pápai tekintély ezen végzetes megrendülése óta nem remélhettünk, az megtörtént: a pápa nemzeteket békit. Amit Leibnitz vérmes reménységben álmodni mert, s amiről Voltaire sem mert gúnyolódni: az uralkodókat és népeket fékező s békitő erő, a civilizáció nagy törvényszéke XIII. Leo pápában tünik fel ujra; vonzalmi kerületéből ki nem vonhatják magukat sem uralkodók sem államok.

S mindezen nagyszerü törekvésekben, melyek Európát menteni hivatvák, mindig előtérben áll az a nagy igazság: a világnak szüksége van a pápaságra! Szolgálják meg tehát a nemzetek a pápaság áldásait legalább azáltal, hogy szabadságát, melyben saját szabadságukat üdvözlik, — függetlenségét, melyben saját függetlenségüket tisztelik, biztositsák. Mert a pápa az egész világé; nem Olaszországé; Bismark maga mondta, hogy a pápa nem idegen Németországban, hanem époly nemzeti, mint a német katholiczismus, s épugy ami a pápa szabadságát érinti, az nem Olaszországnak, az a világnak érdeke. Igy gondolkodik Disraeli, Bismark, Woeste és Sagasta. Ami szuverenitását sérti: az minket sért, s nem az ő panasza, hanem a mienk, mely leveleiben s fölszólalásaiban elhangzik, midőn IX. Pius pápa tetemeinek átvitelekor, a propaganda megrablásakor, a Giordano Bruno emlék felállitásakor s az 1891. okt. 2-án történt botrányok alkalmából arra forditja a világ figyelmét, hogy „verius in aliena potestate sumus quam Nostra." Pedig az a pápaság, mely a maga lelki, erkölcsi hatalmában Európa utolsó reménye, — melynek sorsához a kereszténység haladása és hanyatlása kötődik, „természeténél s isteni Alapitójának kifejezett akaratánál fogva,

semmiféle földi hatalomnak alávetve nem lehet," mondja maga XIII. Leo Rampolla államtitkárhoz intézett levelében. Tehát a pápának szolgaságba jutnia nem szabad; az anarchiában lealázott népek maguk kaparnák ki körmeikkel az ágyúk és puskák s az erkölcsiségből kivetkőzött hatalmasságok által romba temetett intézményt; visszaadnák erkölcsi hatalmának külső s most ugyancsak gyönge garanciákra fektetett szuverenitását, mely folyton halaványul s a nép szemében, a külsőségek szerint igazodó ember szemében már is enyész!

Legyen szabad XIII. Leo társadalmi akciójában még néhány részleges irányra figyelmeztetni, melyben befolyását érvényesiti. XIII. Leo pápa akciója a társadalomban eddig nem látott mérveket öltött; gyors tempóban, mint a hogy a lázasan dobogó szivből a fájó, sajgó tagokhoz ömlik a vér: árad enyhet, erőt nyujtó, ébresztő, fölvilágositó befolyása. Mennyi erély lappang benne, mennyi élet! A társadalom ütere lázasan ver; a nagy testen át az előérzet, a sejtelem villanyfolyamai czikkáznak; álmokat álmodik, vagy rémlátomásokat lát s biztonságot keres s ha elbirná hinni, hogy valahol talál, átkarolná reszkető karokkal. A társadalom érzi, hogy nagy rázkódtatások előestéjén áll, ... egy borongós vigiliát virraszt, melynek nincsenek csillagai, hanem a hideg nedves éjben néha megrendül a talaj egész mélyesmélyig.

E végzetes, sejtelmes, ijesztő állapotnak oka a társadalom aposztaziája a kereszténységtől minden téren: az állam, — a család, — a közélet, — s a gazdaság terén. S mit vonjon maga után az aposztázia rémes csillagzata? az európai civilizáció bukását, ha a pápának e katasztrófát a keresztény elvek diadalrajutása által meggátolni nem sikerülend.

A pápa mindenekelőtt éles vonásokkal rajzolja a társadalom aposztáziáját a socialistákról irt körlevelében; azon államok aposztaziáját, „melyek uj, a pogá-

nyoknál is hallatlan jogczimen Istenre és törvényeire való tekintet nélkül szervezkedtek; s elv gyanánt hirdetik, hogy nem veszik tekintélyüket és hatalmukat az Istentől, hanem a néptől." Még fájdalmasabban jajdul fel az „államok keresztény szervezetéről" értekezvén, hogy az „egyházat a nyilvános életből, a törvényhozásból, az ifjuság neveléséből, a családból kizárják." Mivel pedig a logika iszonyú hatalom: azok az elvek, melyeken a modern állam épül a maguk logikus következményeivel, a népfönséggel és vallásközönynyel, korlátlan lelkiismereti szabadsággal, — az erkölcsinek s a józan szabadságnak teljes tönkrejutását eredményezik. A pogány állam nyomában jár a legrútabb szolgaság!

Nincs lealázóbb szolgaság, mint az absolut államról szóló tan, — mely a Caesar-istenitések modern kiadása. A pápa, mikor egy nemzedéket nevel, mely az absolut állam bálványa előtt meg nem hajtja térdét, a szabadság őrének bizonyul. Szeszély, gyerekes tekintetek, ambiciozus féltékenység, gyáva opportunismus által izgatott emberek változékony akarata absolut törvény nem lehet, melylyel szemben elnémuljon a természet, a kinyilatkoztatás s a lelkiismeret. A társadalomnak szüksége van arra, hogy a törvényt tisztelhesse, s azért XIII. Leo pápa azt az isteni alapot, melyen a törvény emelkedik s a törvénytisztelet épül, a szeszély, a „popularis aura" bodor felhőivé változtatni nem engedi. A fogalomzavar, mely az államot isteniti s rendeleteit Isten s lelkiismeretre való tekintet nélkül sérthetetleneknek proklamálja, már rendkivül nagy sülyedésre mutat. A pápa elitéli a bálványnyá emelt népfenség elvét s az efemer kormányok szeszélyeinek istenitését, mely jogot, szabadságot s lelkiismeretet tapos. A pápa nem engedi lábbal tiportatni a lelkiismereti szabadságot Németországban, — nem Francziaországban, — nem Oroszországban s mint tudjuk — nálunk sem. Minél

badarabbul nyilatkozik az államistenités: annál szégyenletesebb kudarczokat fog vallani; mint ahogy vallott Németországban, hol az öntudatos katholicismus eszére téritette s öntudatára hozta az államnak azt, hogy még nem isten. Gondolom, hogy az emberiség semmiért sem fog XIII. Leo pápának nagyobb köszönetet mondani mint a szervilizmussal daczoló irányzatáért, melyet a társadalomba igyekszik beoltani a kath. elvek által az államistenités bábeli zavarában.

Ez alapelvből kiindulva fejtegeti a keresztény polgárok főkötelességeit, hogy a gyászos sülyedésben óvják, s mozditsák elő a szabadságot az erkölcsi hatalom, az egyház jogainak szentültartása által; — hogy óvják, tanulmányozzák, védjék a hitet s vigyék azt be a társadalomba, s szerezzenek érvényt elveinek „erélyes, katholikus akció" által; — akarja, „hogy véget vetve a megoszlásoknak, melyek a konzervativ erők egységét s egyetértését, főleg Francziaországban lehetetlenitik," vállvetve törekedjenek a népek békéltetésére. S ez okból nem vet gátot tevékenységének s akarja, hogy az akatholikus államokba is behatoljanak „le buone e salutari influenze della Santa Sede" és hogy „a rend, a béke, a jóllét előmozditásában ott is része legyen." E sok sürgetésnek tagadhatlanul megvan eredménye; a pápaság a szerteszéjjelhúzó nemzeti törekvésekben közös támpontot nyujt a konzervativ elemeknek nagy akciókra. Mozog a világ, hogy tiltakozzék a lelkiismereteket tipró állam paragrafusai ellen. Hasad a belátás hajnala, hogy a kegyetlen, absolut-állam-eszmék fölött vannak más örök eszmék; a modern államokon kivül van a társadalomban még egy intézmény, mely erőszakoskodás nélkül, az igazság és szeretet erejében fejti ki örök ifju erejét.

Ezenkivül a társadalmi elvadulásnak különösen két tünete foglalkoztatja a pápát; két elvadulási tü-

net, mely a kereszténységtől való aposztaziának hordozója: a polgári házasság s a socialdemokracia. Két eredet, — két bölcső: az ember s egy uj társadalom bölcsője. Mindkettőnek iránya ugyanaz: a szentségtörő vágy meglazitani az eddig fönállt társadalmi rendet, — törekedni arra, hogy az emberek viszonyai szentek ne legyenek s különösen a család laicizálása már gyökerében emancipálni az embert az egyháztól, s nevelni egy nemzedéket, mely elvesztette a keresztény erkölcsi érzéket. Ez irányzatot takargatni nem lehet. Világiasitani azt, ami szent; ime az irány! „Azért azok — irja a pápa Felső-Olaszország püspökeinek 1879-ben, — kik a keresztény társadalomban világiasitják a házasságot, valósággal lealacsonyitják azt, gúnyt űznek az alattvalók hitéből, megzavarják lelkiismeretüket.“ A keresztény erkölcstant a büntető törvénykönyv szentesitéseivel ellátott uj, házassági erkölcstannal pótolni; ez ugyancsak merénylet a lelkiismeretek ellen. Minek az erkölcsöt, a bizalmat, a szeretetet, az erényt, a becsületet, — más szóval minek a családot kivenni a legerkölcsibb hatalomnak, az egyháznak kezéből, s azt a mogyoró-pálcza árnyékába ültetni? De ha a törvényhozóknak, a XIX. század szektárius szellemének jobban tetszenek a Dumas-regények házasságai; ha a házasságtörések és elválások botrányaiban saját elveire ismer: ám tessék tovább kiépiteni a vermet: a szentszék tudja, mit csinál.

A történelem fényesen bizonyitja XIII. Leo eszméit. A polgári házasság által laicizált v. i. aposztatált társadalom a nevelésnek s benne az emberiségnek kereszténységellenes irányt ad. Iskolákat nyit Isten nélkül; tanit mindent, csak hitet nem; a katekizmust száműzi. Mi ez a száműzés más, mint elvadulás?

Már Franciaországban megvan az iskola Isten nélkül; már a római községtanács is kitiltotta a ka-

tekizmust az iskolából s a pápa ugyancsak rámutatott: nézzétek ez is egy lépcső megint lefelé; facilis descensus Averno. A család és az iskola csavarés kormányvesztett hajóját pedig teljesen a szabadkőmivesség köti le magához s egy nemzedéket nevel, melyet már nem annyira a pápa tesz pellengérre, hanem a társadalmi nyomoruságok lánczolata kárhoztat. Az ily társadalomnak csapja szeme közé a vádat Kingsley: „mindent teszünk; aczélt keményitünk, gyapjut fonunk, gyapotot, vásznat fehéritünk, porczellánt gyártunk, remek majolikát készitünk, ... de embert, embert nem nevelünk.“ Nem, hogy nem nevelünk; hanem elvaditjuk. A pápa készakarva használja e kifejezéseket, melyek szerint a társadalom elaljasul, leszorittatik, lealacsonyodik; ... megszabadul a kereszténység nemesitő befolyása alól, s nemtelenné válik. „Nem a hitoktatás volt-e az, — irja a pápa, — *mely a földet megujitotta, mely az emberek kölcsönös viszonyait megszentelte* s megnemesitette, mely fogékonyabbá tette az erkölcsi érzéket, mely nagyra nevelte a keresztény lelkiismeretet, azt a lelkiismeretet, mely erkölcsi erejével zabolázza a szenvedélyt, bélyegzi az igazságtalanságot, s a többiek fölé magasztalja a keresztény népeket. S ha ezt elvetik, mije marad a társadalomnak? annak a polgári házasságokból eredő, — polgári iskolákon, — a polgári élet korrupcióján keresztül vonszolt társadalomnak, melynek Gambetta, Paul Bert, Jules Ferry czéljául világos szavakkal: a kereszténység kiirtását tüzték ki? s a társadalom józanabb része, melyre ráillik André Chenier gyönyörü szava, hogy „affamé de justice,“ — talán nem is érti, hogy honnan az a vészteljes forradalom, mely az embert vaditja s homlokáról minden istenit letörülni siet, s honnan azok a titkos, végzetes impulzusok, melyek görcsökbe szoritják az emberiséget s belőle egy védtelen, hypnotizált mediumot varázsolnak, mely meg-

bénult akaratában vakon hódol a frázisok suggestiójának?!

De a pápa nagyon világosan látja azt a titkos kezet, mely a társadalmat majd orvul majd nyilt erőszakkal kereszténységétől fosztogatja s a mely szenvedélyes elvakultsággal meri hajtogatni: le clericalisme voilá l'ennemi! A pápa eddig háromszor s legutoljára csak két hónap előtt utalt „dall' alto del' apostolico Seggio" a szabadkőmivesség veszedelmeire, melyeket ez a titokban vakandmunkát folytató sötét társulat a keresztény civilizációra hoz. Olaszországban van a szabadkőmivesség főfészke, azért is ott lép föl e társulat pusztitó mételye legvilágosabban. Olaszország nyilt örvény szélén áll; szellemi bomlás, — erkölcsi elaljasodás, — kibonthatatlan politikai bonyodalmak, — kétségbeesett financiális nehézségek, — a nemzeti segélyforrások kimerültsége, — s ezek következtében általános elégedetlenség s tompa lemondás: ime a kép, melyet Olaszország nyujt. Más országokban is nagy a szabadkőmivesség hatalma! Francziaországban kezére keritette a kormányt, kamarát, szenátust, hivatalokat, pártokat, a sajtót. Nálunk a pártalakulás nem lévén egészséges és életrevaló, a szabadkőmivesség is elernyed; mert talaja neki, valamint bármily szellemi forrongásnak csak ott lehet, ahol a konzervativ keresztény eszme szemben áll a liberális pogánysággal. Ahol ez a pártoszlás megtörtént: ott az egyház s eo ipso az egyháziasság legélesebb kifejezése: a pápaság, halálos ellenségként áll a szabadkőmivességgel szemben. A szabadkőmivesség tönkre akarja tenni a pápaságot; azért mindenben ami a pápa erkölcsi hatalmát közvetve vagy közvetlenül érinti, lázitó, elmérgesitő, romboló szerepet játszik. Nyit iskolákat, nevelő-intézeteket, menházakat, „látszólag azon nemes, emberbaráti czélból, hogy az ifjuság szellemi müveltségét, s anyagi szükségleteit gondozza: való-

ságban pedig azért, hogy a vallás s az egyház kárára ellenséges nemzedéket neveljen." (Levél Monaco La Valletta biboroshoz.)

A mit a nemzedékekkel akar: azt akarja nemzetekkel. A pápa a belga kormánytól szenvedett sérelmében nyiltan rámutat a baj okaira: „leplezetlenül lép előtérbe a szekták konspirálása — igy szól a pápa a biborosokhoz intézett beszédében, —, melynek czélja idegenkedést támasztani a kedélyekben az apostoli szék iránt, hogy azután ezen áldásos befolyás alól kivont keresztény népeken kényük-kedvük szerint uralkodhassanak. Ugyanez volt nyilvánvaló czéljuk, midőn a világi fejedelemséget a pápától erőszak- és cselfogások által elragadták, — pedig ezt az isteni gondviselés világos rendelete és a nemzetek s nemzedék egyetértő jóváhagyása biztositotta számára, hogy mindenkorra meg legyen óva függetlensége és szabadsága, melynél mi sem szükségesebb az egyház ügyeinek kormányzásában." A Bulletin maconique de la grande Loge symbolique écossaisse 1880. jul. számában tudatja: Első és fontos lépés történt az imént Belgiumban a klerikális eszmék alóli felszabadulás felé azáltal, hogy a pápaság melletti diplomáciai képviselet megszüntettetett. A páholyok nem állnak távol ezen érdekes eredménytől." A tervszerüen dolgoznak tovább. A belga kormány merénylete szorosan összefügg Róma bitorlásával. Az olasz forradalom csakugy mint az európai forradalom leszoritani ügyekszik a pápát világi szuverenitásáról, — hogy függetlenségétől s ezáltal erkölcsi hatalmától is elessék.

A pápa fájdalmasan jajdul fel s az események ugyancsak bizonyitják, hogy igaza volt, — s megfelelnek azon kérdésére, melyet a közönyös, elámitott világ előtt felvetett, — a Giordano Bruno — botrány alkalmából: „vajjon megnyugodott-e az ellenség a világi uralom megdöntésénél, avagy nem

tör-e más végső czélra, hogy tudniillik magát a pápaság szent tekintélyét megsemmisitse s a keresztény hitet gyökerestől kiirtsa?“ (1889. jun. 30.) Ez a kérdés mint a villám ugy hat azokra, akik áltatják magukat, hogy hát a pápának nem kell a világi uralom, csak tartsa meg a lelki hatalmat! Mindenki látja, hogy az ellenségnek több esze van mint az ilyen békeprófétáknak. A szekták azért rabolták el a világi fejedelemséget, hogy a pápaságot gyöngitsék, — gyöngiteni pedig azért akarták, hogy idővel végleg megsemmisitsék. A világi fejedelemség a lelki-hatalomnak volt védőfala.

Ez a védőfal ledült; s a garancia-törvény nem emelt fel ujat. Az államistenités korszakában eziránt egy csepp kétség sincs: de ha a végletekig bizalmatlanok volnánk saját belátásunk iránt, fölvilágositást nyujt Olaszország egyik legtekintélyesebb liberális irója, Attilio Bruniati a Biblioteca delle scienze politiche legujabb kötetének előszavában. Bruniati, aki többször roszalta a kormány viselkedését a protestáns imaházak Róma centrumában való felállitása, IX. Pius hamvainak megbecstelenitése, Torlonia Sindaco letétele, a propaganda javainak konverziója s az 1891. okt. 2-án lejátszódott botrányokkal szemben tanusitott konnivenciája alkalmából, azt a kérdést veti föl magának, vajjon az olasz állam minden esetben garantálja-e a pápának a Vatikán kerületében való szuverenitását? s azt feleli: ugyancsak nem; sőt a római kuria kihivó viselkedése nélkül is megtörténhetnék, hogy az olasz kormány felfüggeszsze a garancia-törvényeket, különösen Olaszország ellen intézett háborúnak vagy épen Róma ostromának esetében.

A pápa a szektárius forradalom vasmarkában van, mely megroppantani ügyekszik az egész önálló keresztény társadalmat. „Esztelen dühük azonban — irja a szabadkőmivességről szóló 1884. april 20-án kibocsátott körlevelében, — leginkább az apostoli

szentszék s a római pápa ellen irányul... mert végleg ki akarják irtani magát az isteni jogon alapuló pápaságot."

Pusztitásuk átcsap a család, az iskola, házasság, közélet mezejére; „csábot nyujtanak — irja a pápa a szabadkőmivesekről — a test szenvedélyeinek minden illem és szemérem nélkül szerkesztett ujságokban és könyvekben s az érzékcsiklandozó szini játékokban; a természetesség örve alatt ledér eszméket csempésznek be a müvészetekbe s tápot nyujtva az elpuhult és kéjelgő testnek, fölébresztik gyönyörérzékét." A szabadkőmivesség a házasságot lerontja, — az iskolát laicizálja, — az államot atheussá teszi. S midőn ez iszonyu pusztitásban a pápa veszni látja a hitet, az erkölcsöt s az állami rendet, ünnepélyesen kijelenti, hogy a szabadkőmivesség a barátság örve alatt rászedi a királyokat.

Azonban az igy rászedett társadalom, melynek halálos sebeit a pápához hozzáfoghatóan emberi hatalom nem gondozza, a socialismusban már is vihart arat s a keresztény alapokról való lesiklás által szembeszökő végveszély felé sodortatik. A katasztrófa vigiliáján állunk; hamar értünk oda; nem hiába gőzzel haladunk. A liberális elvektől okozott bódulásban sokan még nem látják, hogy a socialismus az aposztazia méregfájának gyümölcse s hogy csak egy kiút van: Krisztus. Carlyle ezt már rég megmondta: mióta Krisztus eljött, a világ megitéltetett; csak Krisztusi alapokon állhat fön a társadalom. — A puritán Carlyle sötét praedestinatiójával nem nyujthatott a társadalmi ujjászervezésnek elég erős erkölcsi alapokat; de amit Carlyle nem tehetett: megtette a pápa.

A sociális reform szükséges, mely uj korok nyitánya legyen. S mi jön a nyitány után? Korok kereszt nélkül vagy kereszttel? ez a nagy kérdés! Ha a mai társadalom rendelkezik az igazságnak és sze-

retetnek oly nagy tőkéjével, hogy a letiprott embert fölemelni s az elkeseredettet megengesztelni képes legyen; — ha a mai társadalomban van annyi erkölcsi erő, hogy magát elitélje s pénzvágyára, a munka kizsákmányolására s a részvétlen emberirtásra a „pereat"-ot kimondja; — ha szenvedélyeit le tudja törni és szakitani a Mammon bálványozásával, melynek áldozatul dobta oda erkölcsiségét s nemesebb indulatait: akkor igen, van menekülés! De honnan meritse a lelki erőt, mely a Mammon lánczait repeszsze s az elaljasodott társadalmi rétegek felemelésére képesitsen? Eretnek földön . . . a ködös Angliában igazitanak ez iránt útba. Azon mély kereszténységü anglikánok és puritánok Carlyle, Ruskin, Kingsley, Schafterbury körében a római egyház egy biborosával, Manninggel találkozunk. A XIX. század Jeremiása (Carlyle) által fellázitott Albion csodálkozva látja, hogy egy római biboros vesz részt munkásai békéltetésében, — a sztrájkok békés kiegyenlitésében; rendkivül nagy szerencsének tartják megjelenését a Mansion-House-ban: philanthrop egyesületekben elnököl; biró-szerepet visz vitás munkáskérdésekben ott, hol 25 év előtt képzelni sem lehetett, hogy egy anglikán praelatus, vagy a Non-Conformisták prédikátora kath. pappal egy szintéren megjelenjék. A Dock-munkások gyülésein Sydney Buxton és Sir Andrew Lusk társaságában a biboros is megjelent, akiben a szeretetlenség apostolai, Giffen és Spencer határozott ellenségre találnak. De a sinpárokkal körülpántolt, alagutakkal átfurt, kőszénfüsttel boritott, zakatolástól elsüketitett Angliába a biboros fellépte csak az irányt jelezte, melyet az egyház társadalmi akciója követ s melyet a pápa már 1878-ban a socialisták, communisták és nihilisták modern tévtanáról irt körlevelében hangsúlyozott s 1891-ben a munkások helyzetéről szóló encyclicában megkoronázott.

A pápa érti korát, érti a társadalom görcsös

vonaglását; ismeri a tékozló fiúnak történetét s éles tekintettel felismeri, hogy honnan valók a nyugati civilizáció modern bajai s mik azoknak orvossága. A pápaság, a középkori tiara egy fordulattal a XIX. század legsajátosabb gondolatai, tervei és vajudásai közt jelenik meg, rájuk deritvén azt a fényt, mely a világ világossága.

A pápa körlevele a munkások helyzetéről mély benyomást tett; még a német socialdomokrata „Vorwärts" is azt irta: „keresztény szempontból többet és alaposabbat irni nem lehet." E levélben feltárul a keresztény moral küzködése a modern erkölcstelenséggel, a szenvedélyek érdekeivel: igazságtalanság a birtokos osztályban, mely a munkától elvonja a neki járó bért; — szerencsétlen törvénykezés, mely féket eresztve a tőke uralmának a védtelen munkásokat degradálja, lelküket, az embert bennük megöli s géppé változtatja. Az ekkép bukott ember elveszti tiszteletét önmaga iránt, elvadul, minden erkölcsi tekintetet megvet s a társadalmat felforgatja. Walker (The Wages Question) a munkás osztályt megfúlt emberhez hasonlitja, akinek teste puffadtan ismét felszinre jut, miután a rothadás a szervezetben előre haladt. A munkás osztály először megfúl az erkölcstelenségbe; elveszti munkáját s munkájával a reményt tisztességes életre; miután elaljasodott, rabja lesz rosz szokásoknak, szétszakitja a kötelékeket, melyek családjához és házához fűzik s önmagának s másoknak utálatul szolgál. Ime a nagy morális baj; a baj az immorális rendszer; a törvény védő gátjainak letörése s ezáltal a régi társadalmi rendeknek, szövetkezetek és intézményeknek felbontása, az atomizált tömeggel, a magára maradt, elbukott, elerkölcstelenedett egyeddel.

Tehát a socialismus első sorban erkölcsi baj; az igazság és a keresztény társadalmi rend elveszése. Három seben csapolják a modern társadalom erejét:

a „superbia vitae“ a liberalismusban, mely a régi óvintézkedéseket s az egyént védő intézményeket teljesen leradirozta; — a „concupiscentia oculorum“ a Mammon szolgálatában; s a „concupiscentia carnis“ a lealacsonyodott osztályoknak ép úgy mint a bourgeoisienak szemtelen kihivó élvhajhászatában.

A sociális bajok mindig erkölcsi bajok; hiszen erkölcs a társadalom fő ütere. Azon korban, melyben egy nagy socialista támogatta a lateráni bazilika roskadozó falait: csakúgy mint most, midőn nem a „glorioso poverello di Christo“-hoz hasonló socialisták, kik a szegénységet szeretnék, csapnak fel társadalmi mentőknek: a pápa a szenvedélyre mutat, mely a társadalmi kérdés szitója, melyet nem éleszteni, hanem oltani kell. „A korszellem — irja ő Assisi sz. Ferenczről szóló körlevelében — s az emberek a földi javak s érzéki gyönyörök hajhászásában emésztik erejüket. Lelketlen fényűzéstől elkapatva, elpazarolják sajátjukat s megkivánják a másét; — nagy hangon hirdetik a testvériséget, de a sok szótól elfelejtik a tetteket; — mindent az önzés mozgat s a gyöngékről és nyomorultakról gondoskodó, rejtőző szeretet napról napra ritkábbá válik.“

E körlevélben még a szegénység költészeti bája sugárzik felénk, melybe szent Ferencz az ő úrnőjét öltöztette. De a munkások helyzetéről irt körlevélben a szent szegénység költői bája helyett a proletár iszonyu helyzete lép elénk, kinek számára, — bár elméje a forradalmi eszmék ópiumos álomlátásaitól elbódult, s szivében az elkeseredett szenvedély láza ég... a pápa igazságot követel. Ez XIII. Leo pápa nagy szociális ténye! Igazságot követel — jól jegyezzük meg nem caritast, — igazságot. A caritas tehetetlen a modern sociálismussal, a sociális nyomorral szemben; szivattyúi a süllyedező hajóból a beömlő hullámoknak csak kis részét meregethetik ki: igazság kell. Igazság a törvényhozásba! A törvény-

hozás a liberalismus rendszerében a tőkét szolgálja s nem a munkát, — a Mammont s nem az embert. Félre e vészthozó gondolattal. „Miután a muló században — irja a pápa a bevezetésben — a munkás osztályok régi egyesületei eltörültettek s helyükbe uj szervezkedések nem léptek s maguk az állami intézmények és törvények is kivetkőztek a régi vallásos, konzervativ szellemből: lassanként odáig jutottunk, hogy a munkások magukra hagyatva védtelenül ki lettek szolgáltatva a munkátadók embertelenségének s a versengők féktelen nyereségvágyának."

Szolgáltasson tehát igazságot a törvényhozás; ragadja meg nagy szivvel a neki jutott feladatot. Állami beavatkozás kell; hiszen állami törvények döntötték meg a társadalmi szervezeteket, a munka védfalait, Mily szerepe legyen az államnak a sociális kérdés megoldásában, ez a legfontosabb és legpraktikusab része az encyclicának. A katholikusok közt is két irány volt észlelhető; a francziák és belgák nem akarták az állam beavatkozását vagy csak nagyon kis mérvben; a németek és angolok sürgették az állam közbelépését a munkások oltalmára. A liberális manchesterismus folyton csak az önsegélyt hangoztatta, — a szabadságot, t. i. az éhenhalásra való szabadságot védte s az állambölcseséget nem helyezte másba, mint a „laisser-aller" elvének kényelmességébe. — A pápai szózat a német-angol iránynak adott igazat; kijelölte a pontokat, ahol az államnak be kell avatkoznia; ezek: a munkaidő, a munkabér, az ünnepi szünet, a gyermek- és nőmunka, a strájk.

Nem hiába pihen sz. Péter templomának „Cathedra Petri" nevü oltára előtt gyönyörü szoborműben megjelenitve a „justitia." Szent Péter székéhez van csatolva uralma; e széktől várja kuszált, küzdelmes pöreinek, melyekbe a birtok s a szegénység, — a tőke s a proletárság jogai és erőszakoskodásai vannak belezavarva, kiegyenlitését. Hogyan is kép-

zelhetnők el az ellenkezőt? „Ez a szeretetteljes anya — irja a pápa a kommunisták és socialisták modern eretnekségéről — nem szünik meg róluk gondoskodni, sőt gyengéd anyai szeretettel öleli föl s tisztelettel környezi őket, tudván azt, hogy Krisztus személyét képviselik," s nemcsak anyagi segélyforrásait meriti ki, hanem egyre hullámzásban tartja a társadalom összes erkölcsi erőit; az áldozatkészség szellemét ápolja, — a szerzetesrendek és kongregációk hősies szolgálatát a világ nyomorának enyhitésére tereli; — egyletek, társulatok, állitása s ajánlása által lehajlik azokhoz a rétegekhez, melyekről a világ oly könnyen megfeledkezik, de az, kit a kereszténység Atyjának hivnak, meg nem feledkezik.

Igy emelkedik szemeink előtt XIII. Leo pápa társadalmi akciója! A San Lorenzo in Lucinában fölszentelt római püspök megfelelt e templom sejtelmes, küzdelmes, uj korokat nyitó emlékeinek. Apostoli akciójáért üdvözölték őt protestáns császárok, republikánus elnökök, angol positivisták, amerikai socalisták és munka-lovagok; ez akciójáért üdvözöljük őt mi is! Egy akció fölruházva mindavval, ami kiindulásait jogosultakká, eszközeit hathatósakká, reményeit kecsegtetőkké teszi; — egy akció, a lélek és szellem erejében; — egy akció, mely a világra kiterjed, s midőn az európai bajok alatt görnyedez, vért és pénzt biztosit azon földek számára, melyek a pogányság éjében feledettek; egy akció, melynek társadalmi adója a Péterfillér s a misszikra adott milliók; — egy akció, melynek ambiciója volt uj keresztes hadakat inditani a rabszolga vadászok ellen s legragyogóbb dicsősége 600,000 fölszabaditott brazil rabszolgának hálája, egy ily akció — mondom — megérdemli, hogy hősének lábai elé mély hódolatunk s ragaszkodásunk koszorúját letegyük.

pedig az, hogy iránya, ha érvényesülhetne, képes lenne a társadalmat megmételyezni és erkölcsileg megrontani.

Azzal az óhajjal, hogy Csápori ezután ne oly sokáig pihentesse tollát, mit legutóbb tette, ajánljuk füzetkéjét minél szélesebb terjesztésre.

F. Sz.

Cruces artificiales. Mille sextum. Originarie invenit et forficula excidit Dr. Stephanus Majer. Hatodik ezer műkereszt. Eredetileg ollóval metszette Dr. Majer István.

Nem hiszem, hogy Ő Szentsége jubileumi ajándékai közt találkoznék érdekesebb, mint a Majer István által fölajánlt, gyönyörü kötésbe kötött műkereszt gyüjtemény és pedig a «hatodik ezer.» Érdekesnek mondom, mert a tehetségnek oly friss áradozását mutatja, melyet az «ötezer» ki nem meritett, s érdekesnek különösen azért, mert egy 76—80-dik évének örvendő müvész reszketni nem tudó kezének remek alkotása. «Egy kora 80-dik évébe lépett férfiú, de egyházát és ennek szentséges fejét ifjú hévvel szerető magyar kivánta az eredeti müvével is bebizonyitani, hogy a hü kath. testvérekkel egyetért és együtt érez.» Hogy az előszónak e ruganyos kedélyü szavai mennyire igazak, s kivált pedig, hogy a 80 év hava az ifju hevet a szivben mennyire nem volt képes kioltani, azt e változatos alkotás mutatja; müérzéke még csupa élet, képzelete kifogyhatlan, találékonysága meglepő, kedélye majd játszi, majd komoly; ellesi alakjait a jégvirágokról, a flora idomairól; fölolvasztja keresztjét a góth, román, renaissance styl zománczában; a japán, sinai izlést eszméjének szolgálatába hajtja: s igy megteremti mükeresztjeinek «hatodik ezredét.» S hány ezred lép majd még nyomába a hat ezernek? Ki tudná megmondani egy tehetségnél, melynek fölvillanyozására pápai és főpásztori szózatok, országos elismerés és a müértők lelkes magasztalásai szolgálnak. A papir s az olló meglesz, maradjon meg a biztos kéz s különösen az a költőtehetség, mely az öregedni nem tudó sziv «ifju hevéből» nyeri inspirációját.

A kereszt-ezred fekete táblákra van ragasztva, oly bámulatos ügyességgel, hogy a leheletszerű levelkék és izecskék közül egy sincs elhajlitva, egy sincs meggörbitve s amellett sehol a ragasznak legkisebb nyoma, ugy hogy szinte figyelmeztetni kell a szemlélőt, aki bizonyára azon benyomással nézi a lapokat, hogy a fehér, sárga, kékszinü keresztalakok alighanem a fekete lapokra rá vannak nyomva, hogy bizony a kereszteket olló metszette s ugyancsak ügyes kéz ragasztotta föl. Van 42 tábla egészben 1033 műkereszttel. Az utolsó lapon a jeles mű szerzőjének igen sikerült arczképével találkozunk, amint ugyancsak a kereszt előtt térdel; a képet töviskoszoru köriti, s bár a kereszt tisztelője szivesen koszoruzza meg magát töviskoszoruval: mégis azt gondoljuk, hogy e müveért más koszoru lesz osztályrésze.

Ezt az ezer keresztet, jelentékeny Péterfillér kiséretében küldi Majer István püspök XIII. Leo pápának jubileumi ajándékul. A műnek kötése feltünően szép; az elölapon érczből vert, zománczczal ékitett borostyánág nyugszik, melynek hajlásában csillogó érczlapon a műnek czime ötlik szemünkbe; lent két oldalt czimer alaku mezőben az esztergomi bazilika s Magyarország czimere diszlik, fönt pedig két, élénk zománczú virágcsokor egésziti ki a benyomás symetriáját. A kötés maga 200 frtba kerül.

Dr. Pethő.

Részletes tan- és óratervek a kath. népiskolákban végzendő hittani tananyag feldolgozásához. A nm. püspöki kar által kiadott általános tantervhez alkalmazva. Irta Palkovich Viktor komárom-kerületi esperes, egyházm. tanfelügyelő, gútai plébános. Az esztergomi érseki főhatóság ajánló jóváhagyásával. Esztergom. Nyomatja és kiadja Buzárovits G. 1893. 8-r. 208 l.

Orleans nagy püspöke, Dupanloup, *„L'oeuvre par excellence“* czimü, a hitelemzéssel foglalkozó gyönyörü munkájában, melyben az alaposság ritka versenyre kel a tárgy lelkesült szeretetével, előszó gyanánt egyházmegyéjének fia-

Ebers mesterileg kezeli ez anyagot. Alakjai kidomborodottak, plastikusok, a characterek az ő hajlamaikkal, az ő szenvedélyeikkel a psychologia által igazolvák. Ami erény, ami nemes bennök, az vonzólag ki van emelve, ami rut és aljas, az meg van utáltatva. A könyv iránya minden részről nemes és nemesitő. De amit benne legtöbbre becsülünk, az elismerése a keresztény hit magasztosságának, világhóditó erejének. A leirásokban oly nagy a közvetlenség, hogy én néhány napig, amig t. i. a könyvet olvastam, mint ős hellen éltem, járva-kelve Alexandria fényes utczáin s piaczain, mintegy szemtanuja annak, ami a könyvben elbeszéltetik, gyönyörködve a hellen culturában s szépmüvészeti remekeiben. Aki klassikai tanulmányokat végzett, az kettős érdekkel fogja olvasni a könyvet, mert arra vajmi sok emlék ujul fel benne tanulmányai idejéből. Az irály méltó a tárgy nemességéhez, az elegantiának valódi gyöngye az. Ez már tollában van Ebersnek. Ha van mit kifogásolni a könyvön, ugy az az, hogy szerző, ki különben nagyon szeret elmulatni a tények kifejtésénél és a részletezésnél, főszereplőinek a megtérésével röviden végez, Melissát kivéve, a többinek a megtérését csak mint fait accompli-t adja. Pedig a punctum saliens megkivánta volna, hogy a catechumenatus lefolyásával, a lélek átidomulásával bővebben foglalkozzék és a fokozatosan előrehaladó megtérést a megkeresztelés fényes és megható actusával fejezze be. Épen e legérdekesebb részben hiányzik a scenirozás. Ámde mi tökéletes a nap alatt?

Várnai R.

Az 1848- és 1849-ik évi szabadságharczban résztvett római és görög katholikus paphonvédek albuma. Szerkeszti és kiadja Ambrus József, kisoroszi plébános. Első kötet. Nagy-Kikinda. Radák Jánosnál. 1892. nagy 8-r. és 272 l.

Ez is egy eredeti gondolat, melyet az élet támadásai közt a praktikus leleményesség inspirált! Ugy tetszik nekem, mintha a lelkes szerző, megunva a sok mókázást, melyet főleg «jellemtelen firkászok» a kath. papság hazafiságá-

val üznek, a vastagabb végét fogja a védelmi fegyvernek s a leghatalmasabb buzogánynyal ront nekik. Ki is akarna még felszólalni a papság hazafisága ellen, mikor Ambrus tollának varázsával legiókat léptet föl csupa pap-katonákból s lelkünk előtt elszáguldnak a pap-huszárok, eltörtetnek a pap-honvédek, sőt még ütegeken is ülve elcsörömpölnek végtelen sorokban. S e tendenciában, tagadhatlan, nagyobb tromfot kijátszani nem lehet.

Van azután még egy más részleges szándéka is a szerzőnek s ez az, hogy kimutassa, hogy hazafiság tekintetében különbséget tenni a kath. papságban, magyar, német, tót, ruthén közt nem lehet, s ezáltal még fényesebben kiemeli ennek a testületnek radikális, egységes szellemét, annál is inkább, mert nagyon jól tudjuk, hogy ez észleletet kivált az evangelikusoknál tenni nem lehet.

Köszönet illeti az oly kitünő hirnévnek örvendő Ambrus József plébános urat a magyar történetirás, kivált pedig a kath. papság részéről, hogy e müvében megőrizte emlékét annak a páratlan, hősies buzdulásnak, mely a kath. papság fejére az önfeláldozó hazaszeretet véres babérait fűzte; miáltal egyrészt a hősök érdemének lerótta a kegyelet adóját, másrészt pedig a hazafisági kérdésben a kampós orrú journalista-epigonok frázisai ellen a papság véres tetteit állitotta föl. Jól mondja előszavában: «Katholikus paphonvédekről a történet s az élő nemzedék mit sem tud vagy nagyon is keveset; tényleg katonai szolgálatban volt, harctéren elesett és magasabb katonai rangot viselt papokat ha emlegetünk, még uri, müvelt emberek is kétkedőleg néznek ránk.»

A munka összeállitása igen nagy fáradsággal járt; elgondolhatjuk magunknak, hány levelébe, megkeresésébe került a derék szerzőnek, mig egyikről-másikról csak valamit is megtudhatott. A vállalat nincs befejezve; «e kötet — ugymond Ambrus — csak a kezdet s legyőzetvén a kezdet rendkivüli fáradsággal járó nehézségei, Isten segélyével évenkint egy-egy kötetet fogok kiadni.»

A mű olvasására nem kell az embereket kötéllel fogni;

mert az a legérdekesebb s romantikus harczi, menekülési, buzdulási részletek mozaikjából tevődik össze. Hogy mégis oly kevés vevőre akadt, (legalább 4—5 hónap előttről szólva,) azt inkább annak kell tulajdonitanunk, hogy még nem szárnyalta be hire az országot. Kivánjuk, hogy a szerző buzgalmát a siker ez oldalról is villanyozza.

Dr. Pethő.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

23. Szentséges Atyánk XIII. Leo pápa püspöki jubileumát fényesen ülte meg az egész kath. világ. Nincs ugyszólván katholikusok által lakott város Európában, ahol a fiúi szeretet a kereszténység közös atyja iránt, a katholikus érzület ki ne tört volna, s lélekemelő ünnepélyekben ne adott volna kifejezést örömének. Itt kivilágitás és örömtüzek, amott iskolai ünnepélyek, itt diszgyülések, amott hangversenyek tartattak az ünnepély alkalmából. A külföldi lapok telvék az ünnepségek leirásával, melyek közül egyikmásik könyekig meginditja az olvasót, pl. a berlini ünnepé, a Kroll-féle diszteremben, ahol a katholikus lakosság, mely tizedrészét képezi csak az óriás város népességének, impozánsul fejezte ki hithűségét. Hazánkban szintugy örvendetes módon ülték meg a nagy napot, (legfölebb Budapest fő- és székváros, no meg, hires Eger városa tehetett volna többet, mint amennyit tett.)

Legboldogabbaknak érezhették azonban magukat azok a magyar zarándokok, kik személyesen lehettek jelen a pápa ünnepi miséjén, a szent Péter bazilikában, meg a pár napra reá következett audienczián.

Ő Szentsége a magyar zarándokokat február hó 23-án fogadta. *Steiner* Fülöp székesfehérvári püspök ékes latin

Egy uj, érdekes életrajz az egyháznak ama szomoru korszakából, mely a XIV. századot, a nagy nyugati szakadás korát jóformán betölti.

Mint mindig, ugy akkor is voltak az egyházban nagy jellemek, hires tudósok, bámulatos erényü férfiak, sőt a Gondviselés ép ilyen időkben szaporitja számát az ilyeneknek. Mindez epithetonokra méltó ez a Dominici bibornok, akit eddig kevesen ismertek, de akinek érdemeit nagyon könnyü volt feltalálni az olasz archivumok régi feljegyzéseiből.

Kora ifjuságában a dominikánusok rendjébe lépve, ott csakhamar erénye és tudománya folytán oly tekintélyre tett szert, hogy saját rendjének reformátorává nőtte ki magát. Bámulatos tevékenységet fejtett ki azután ugy a szószéken, mint az irodalom terén. Ez utóbbit illetőleg nagyon hires lett paedagogikus munkája: «Regola del governo di cura familiare,» vagy egy másik müve is, melynek «Lucula noctis» czimet adott, s melyben övé az elsőség, hogy a humanisták irányának veszélyeire a figyelmet felhivta, mint a hol a szép formának vajmi sokszor fel van áldozva a gondolat, az eszme. — De legfontosabb Dominici müködése már mint bibornoké, XII. Gergely pápa oldala mellett, kinek bizalmasa volt, nevezetesen a pisai és konstanczi zsinatokon.

A ki e nagyon tanulságos életrajz iránt közelebbről érdeklődik, annak persze magát e könyvet kell ajánlanunk, amelyet Rösler redemptorista igazán nagy gonddal és szeretettel irt meg.

Dr. Kereszty Viktor.

A nap protuberanciái. Észlelte és közli Fényi Gyula S. t. (Haynald-observatorium közleményei. VI. füzet. 1892.) Budapest, 1892. Bizományban Pfeifernél.

70 lapra terjedő, de óriás munkát és szorgalmat feltüntető müvel van dolgunk. P. Fényi kiváló figyelmet szentel a mi világunk központjának s anyagi áldásaink első közvetlen forrásának: a napnak. A benne lezajló tevékeny-

ség, annak emelkedése és csökkenése, a nap fizikája és természetrajza némileg traditionális tárgyát képezi a Jézustársasági csillagvizsgálók kutatásainak. P. Scheiner, P. Secchi nagyszerü sikerei következtében — P. Fényi fáradhatlan szorgalommal vizsgálja a nap tevékenységének azt az eddig szabályokba nem foglalt, s különféle theoriákkal tarkitott mezejét: a protuberanciákat. Mik ezek a szabálytalan lángok, és fáklyák a napkorong peremén? Miféle erőnek nyilvánulásai ezek a mesés s gyenge földi hatalmasságainkat, villamosságunkat, delejességünket, mechanikus mozgási erélyességünket mint gyerekjátékot fölülmuló kitörések? Vagy tán nem is kitörések? Nagyon érdekes a nap belső tevékenységének az északi fény fölléptével való párhuzama. Bizonyos egyformaságot venni u. i. észre a napfoltok feltünése s az északi fény kigyulladása közt. Mintha csak egy lefolyásuk volna. E lefolyás 11 év alatt megy végbe; u. i. 11 év alatt mindkét tünemény a tevékenység maximumát tünteti föl. A legutolsó maximum 1882-ben volt észlelhető s most is az északi fény föl-föltünése egy rendkivül fokozott naptevékenységgel függ össze. A protuberanciák is a naptevékenységnek feltünő jelentkezése.

A füzet első két czikke csillagászati specialitás, vagy inkább általános kutatási specialitás; t. i. megismertetése az észlelésben szem előtt tartott eljárásnak. Mihelyt ily kiindulást látunk, észreveszszük, hogy uttörő, bizonytalan, még nem szondált talajon mozgó megfigyelésekkel van dolgunk; a hol minden attól függ, hogy az észlelés maga mikép eszközöltetett; mert hiszen azokat a másodperczeket azután kilometerekben kell kifejezni s ezer százezer kilometerekre rúgnak majd a hibák is, ha azok a perczek és másodperczek hanyagul határoztattak meg.

Azután következik az 1887. nyarán a nap athmosphärájában észlelt emlitésre méltó tüneményeknek leirása, különösen négy érdekes kitörésnek észlelésében.

A laikust főleg a julius 29-én észlelt magas protuberancia érdekli. 178,000 kilométer ugyancsak mesés magasság; 200—300 kilométernyi mozgási sebesség másodper-

czenként szintén félemletes s csillagászok előtt is hihetetlen. Itt rostálja meg tehát P. Fényi is a protuberanciák természetéről, tulajonképen miségéről vallott nézeteket. Vajjon ez a látszólagos mozgás nem is egyéb mint a vegytani egyesülésnek terjedése, vagy a photosphaera kisugárzása, mely a tömeg kitörésének látszatát szüli. P. Fényi megczáfolja e nézeteket. Kitörésnek tartja ugyan a protuberanciákat, de okaikat és törvényeiket épen a gondos mérések táblázatából kiindulva nagyon is komplikáltaknak és titokszerüeknek mondja. «Helytelen a protuberanciákat egyszerüen a naptestből kihányt tömegeknek tekinteni, melyek akár az explosio bizonyos neme szerint, akár a naptest roppant mélységeiből történt felemelkedés által rendkivüli sebességet nyerve, addig emelkednek a nap fölületéről, mig ennek vonzó ereje következtében erejöket veszitik.» (20. l.) A táblázatokban nagy szabálytalanságok mutatkoznak; határozott véleményt még nem lehet koczkáztatni; P. Fényi azt véli, «hogy inkább meteorologiai karakterrel biró tüneménynyel van dolgunk, melybe oly számos ok és annyi különféle körülmény foly be, hogy a hatások egymást teljesen ellensulyozzák.» (21. lap.)

Az 1887. aug. 19-én észlelt teljes napfogyatkozás kedvező alkalmul szolgált a protuberanciák vizsgálatára. A napfogyatkozás észlelése nagyon szegényesen sikerült a kedvezőtlen meteorologiai viszonyok miatt. P. Fényi szerencsés volt a napot aug. 19-én megfigyelhetni. A Tachini által emlegetett nagy protuberanciából ugyan Kalocsán se láttak semmit; de P. Fényi észlelte a napnak azt a helyét, melyen Szibériában a protuberanciát látták, s melynek sajátossága, föltünő fényessége viszonyt láttat a szibériai protuberanciához. Tachini szerint a protuberanciáknak egy sajátságos neme létezik, mely nem izzó hydrogeniumból áll, hanem finom, szilárd részecskék portömegéből van alkotva, melyek a spektroszkópban láthatlanok volnának. P. Fényi a porszerü protuberanciának valóságát nem hajlandó megengedni, legalább nem tartja bebizonyitottnak. A szóban forgó tünemény más okkal is birhat.

Majdnem felét a jeles füzetnek különböző jegyzékek és táblázatok képezik, melyek sok havi munkának ékesen szóló tanubizonyságai.

Méltán mondhatjuk, hogy a munka nemcsak a kalocsai jeles kollegium sokoldalu tevékenységének bizonyitéka, hanem a magyar tudományosságnak is szép jele. Kivánatos volna, hogy a m. t. akademia ily törekvésekkel szemben ne játszsza a flegmatikus paraszt szerepét.

Dr. Pethő.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

34. Isten megóvta főpásztorunkat, Vaszary Kolos bibornok herczegprimást, a veszedelemtől, melybe aljas merénylet sodorta magas, mindenkitől tisztelt személyét. A megdöbbenésnek, a megbotránkozásnak, mely ama napokban eltöltötte egész bensőnket, helyt adott immár az isteni Gondviselés iránt érzett hálánk, forró köszönetünk érzete! Isten tartsa főpásztorunkat sokáig, erőben, egészségben!

35. Krotky József †. Április 4-én reggel az esztergomi bazilika nagy harangja szomorúan hirdette Krotky József apát-kanonok, főszékesegyházi plébános halálát. A bús harangszó visszhangra talált ezer meg ezer szivben. A hivek könyei a rokonokéval összevegyülve áztatták a kihült tetemet. Nem csoda; a legmelegebben érző pap sziv dobbant utolsót; a legáldottabb kéz hidegült meg, hogy soha többé ne oszthassa áldásait. A főkáptalan legbuzgóbb tagját, Esztergom városa legkitünőbb lelkipásztorát, hivei atyjukat, a szegények mindenüket vesztették az elhunytban.

Aranyszivü pap volt. Lelkipásztor a szó legigazabb értelmében. Isten dicsősége s hiveinek üdve volt inditó oka minden cselekedetének, egyetlen czélja összes tevékenységének. Kész volt ezért megtenni, föláldozni, eltürni mindent.

AZ UJ SZEKTA.

Irta Dr. PETHŐ.

A budapesti liberális lapok, akár német, akár magyar nyelven terjeszszék a szellemi elmaradás halványuló eszméit, a komáromi nagygyülés egyik beszédéről, mely a keresztény szövetkezetekről szólt, azt irták, hogy «socialista izü,» — hogy «becsületére válnék bármely socialista gyülekezetnek,» — hogy «a tőke ellen inditandó keresztes hadat hirdette» s több effélét. E fölületes kritikákon megérzik, hogy a liberális lapok s a rajtok élődő közönség még semmit sem tanult abból, ami a világot mozgatja és sarkaiból okvetlenül kiemelni fogja, mondom, még semmit sem tanult a jelenkor legfeltünőbb és legjellemzőbb eseményeiből és tüneteiből, melyek egy uj kornak hajnalhasadását hirdetik. Hangzik már mindenfelé a kakasszó, — néhol a kultura dómjára fölszáll már a vörös kakas is, s akiknek az ágyuk eddig nagyon is keményen volt megvetve, azok a kakasszót hallják, — csak azok alusznak, akik puhán feküsznek .... az eddig divott liberális gazdasági rendszer párnáin.

A ki a liberális jogfosztó és zsaroló gazdasági rendszer ellen fölemeli szavát: azt socialistának deklarálják. Protestáljunk-e az efféle kinevezés ellen? Semmiesetre. De igenis kivánjuk azoktól, kik a dolognak nevet s a levélnek czimet adni akarnak, hogy a dologhoz értsenek s a levél tartalmáról tudjanak; különben zürzavart teremtenek s önmagukat is nevetségesekké teszik. A ki a socialismust minden különböztetés nélkül manapság persziflálja, az eo ipso liberális hátramaradottságban szenved; aki pedig minden socialismust ölelget: az gondolati restségben merül el s ép annyit árt az igazságos, jogos ügynek, mint a másik. Ismernünk kell tehát a socialista mozgalmakat; különböztetnünk kell az áramlatok közt, kiváltképen a sociáldemokraciát kell lényegében ismernünk, s öntudatunkra hoznunk, hogy mily szellem élteti azt.

Azért mondom pedig, hogy kiváltkép a socialdemokracia szellemét kell ismernünk, mert a socialismus, mint nagy, világot átkaroló mozgalom, határozottan a socialdemokracia zászlója alatt evez; s igy történik, hogy minden socialismust egy kalapba dobnak különböztetés nélkül. Ez az eljárás pedig mindenesetre téves és igazságtalan! A napnak keltét hüvös szél kiséri, melytől borzongva zsugorodik össze a fiatal lomb s reszketve záródik a virág: de azért az a nap mégis csak áldást, szint s meleget szór majd a borzongó világra. Épugy állunk a socialismussal is; a szenvedély kisérteties hatalma, — a gyülölet, a zsarolásban fölgyülemlett bosszú belekeveri mérgét az áldásthozó uj eszmékbe: mit csináljunk vele? tán bizony az eszmét kárhoztassuk az indulat kelletlen czimborasága miatt? vagy tán a tükröt darabokra törjük a reászállt párák miatt? Eszmetisztulás, különböztetés, szétszedés, mérlegelés, . . . ez a mi föladatunk; ez a század nemes fiainak komoly munkája.

A socialdemokraciát élesen meg kell különböztetnünk a socialismustól; a napi sajtó ezt nem teszi: azért árt az ügynek s a fattyunak bélyegét a törvényes gyermekre fogja, hogy mindkettőt megfojtsa. Sehol sem igazul be annyira az irodalmi közmondás hatalma, hogy «a frázis a gondolat szemfödője,» mint épen a socialismus irodalmában. Tekintsük meg közelebbről azt a manoevert, melyet a liberális tollforgatók rendeznek, hogy a socialismust diszkreditálják.

A «Vörös kisértet,» a «pusztulás,» a «dissolucció,» a «kasztgyülölet» sétálnak föl a liberális eszmekör szinpadára mélyen leeresztett csuklyával, homlokukon fehérlő halálfejjel. Közbe-közbe Louis Blancnak vagy más nevezetességnek «világterve» idéztetik föl titokzatos romantikával, mely lidércként ficzánkol a petroleumos hordók s dinamitos ládák közt, a liberális filiszterek iszonyára, mig végre a baljóslatú, de elmaradhatlan vörös zászló rúdján felkapaszkodva, a kivitel lehetetlenségének párájává foszlik.

Mások a sajtó nyomdafestékes lepedőiről tele szájjal trombitálják, hogy a világrendet meg kell menteni, mert föltéve, de meg nem engedve, hogy meg nem mentik, el-

vész; hogy a socialismus az agyrémeknek emberekbe bujtatott kiadása, melyek a munkást vérebbé, a városokat nagy enyvfőzdékké változtatják, hol bográcsokban fortyog az emberi csont.

A socialismusról mindenki ir, — kifejezi a kor etikettjével járó szörnyűködését az ügyek ilyetén jelenetei fölött, azután a teljesitett kötelesség nyugasztaló öntudatával teszi le a tollat.

A socialismusról szóló müvek nagyobb része, azok substanciája és ötputtonyos süritett essenciája nem más mint sofistika és deklamáció. Mindez természetesen semmit sem lendit az értelmen, ha valamin lendit, hát belelenditi a képzeletet a lehetséges lehetetlenségek panorámájába, hol mint a szó mondja, mindent látni lehet. — —

A socialismus, a szó jelentése szerint, társas együttmüködés, társas jogokat, kötelmeket, feladatokat ismer és követel.

Mindenki, aki a gyári munkások, a kézmüvesek, a legények, a földmüvelők gazdasági bajain az által akar segiteni, hogy a magányosan álló, elszórt erőket társaságokba szoritja, hogy az egyesre nézve lehetetlen föladatokat akár a létben, akár a munkában a vállvetett tevékenység révén megoldja: az ilyen mind socialista. Hiszen socialismus, sociális, societas ismeretes jelentményü szavak, társadalmat, társast, társaságot jelentenek. Ez értelmükben természetesen mindennemü társas törekvésre alkalmazhatók pl. a tudományban, az irodalomban, de a használat e szavakat kizárólag a szoros társadalmi téren alkalmazza a közgazdasági téren hullámzó társas vajudásokra és küzködésekre alkalmazza.

Mindenfelé látni tehát valamiféle socialismust vagy annak némi nyomait. Minden ipar- és munkás-egyesület a gazdasági létre praktikus irányzattal socialis jelenség. A középkor czéhei is, amennyiben az egynemü mesterségek gazdasági érdekeit óvták — és fölvirágoztatták mindenesetre, társadalmi, socialis tünemények. Igaz, hogy a czéhek nemcsak gazdasági érdekeket, hanem az egész ember vallási és erkölcsi érdekeit karolták föl, s nemcsak iparegyesületek, hanem

confraternitások voltak, de a kérdésben forgó pontra nézve teljesen a socialismus alapján álltak. Amit egy ember nem tehet, tegyék többen vállvetve; amely föladatainak az egyes meg nem felelhet, azok megoldására egyesüljenek többen: ime a sociális elv, mely tarka változatban mindenfelé felüti, s felütötte fejét.

Eddig se vér, se tüz, akár petroleumos, akár szurkos, nem kárhoztatta a fönnálló socialismust; sőt a czéhek fölött az általuk tisztelt szent áldása lengett, s nem gyujtogatni, hanem imádkozni siettek a templomba; most a socialismus tágabb alapokra helyezkedik; különböztessük meg tehát a közgazdaság terén mozgó socialis törekvés szineit. Első az állami vagy bureaukratikus socialismus. Amennyiben socialismus, annyiban uj rendjét, szervezését akarja a munkálkodó és gazdálkodó társadalomnak még pedig szövetkezés, társas jogok, kötelmek, feladatok, s munkálkodás által; — amennyiben pedig állami socialismus, annyiban a társulatok szervezését, vezetését, gondozását az államtól várja, annak vindikál e téren minden kezdeményezést, minden intézkedést vagy legalább ezek oroszlánrészét. Folyton várja annak ellenőrző beavatkozását, rendeleteit az ipar ügyeibe, s kezében koncentrálja a többé-kevésbé közvetlenül intézkedő s vezető hatalmat! Az állami socialismus végkifejlődése pedig az lenne, hogy az a nagy ipar- és munkás-szövetkezés idővel oly tág alapra fektettetnék, amily tág alapon áll maga az állam: a munkás szövetkezés állammá növekednék.

Második a testületi (corporativ) socialismus, mely az egynemü foglalkozásuakat szövetkezetekbe egyesiti és pedig kettős okból: először azért, hogy egyesülve a jelenkorban nagyon nehézzé tétetett termelési feltételeknek megfeleljenek, tehát hogy esetleg társas, nagy üzleteket nyissanak; másodszor azért, hogy körükben az erkölcsiséget s a becsületérzést emeljék és egymást szenvedéseikben és csapásaikban segitsék. Ezen testületi socialismus is várja és kéri az állam segélyét arra, hogy a törvényhozás a testületet jogokkal, előnyökkel kitüntesse s ez által vagy minden munkást vagy a legnagyobb tömeget a testületekbe lépni kényszeritse, de

vezetésüket maguknak tartják fönn, nem akarnak beavatkozást, s csak kevés vagy semminemü kontrolt.

Harmadik a kollektiv socialismus; hivei socialdemokratáknak neveztetnek. A kollektiv socialismus tagadja a magánbirtokot; collectivismust kiván birtokban és munkában, közös birtoklását a tőkének, a földnek, vagyis minden munkaeszköznek; kiván nyilvános, egységes szervezetet, az általános, társas munkában s a jövedelemnek érdem szerint való elosztását.

Az egyház hivatása a sociális nagy bajok orvoslására, minden kétségen felül áll; rendeltetése az erkölcsiség és vallásosság emelésére, a családi élet szilárditására és nemesitésére, készteti e nagy forrongásban tevékeny részt venni; elveivel és igazságaival a zürzavarba bevilágitani és az elkeseredés méregpoharába a felebaráti szeretet és az engesztelődés mézét csepegtetni.

Mert sokan a sociális nagy bajoknak, mondjuk egyszerüen a socialismusnak, természetét helytelenül fogják föl, azért sikertelenek az általuk alkalmazott gyógy- és óvszerek. Maga Bismarck sem akarja elismerni az egyházat, mint hivatott és képesitett tényezőt, mint társadalmat alkotó hatalmat a jelenkori társadalom fejlődésében és veszélyeiben. Ugy vagyunk evvel a közgazdaság tankönyveiben és tudományában is. Az imelygő egyoldaluság, mely mindenütt megüti orrunkat, teljes világitásba helyezi az ily fölfogásból kiinduló reformtörekvések elégtelenségét. Ezen urak a socialismust, amennyiben az általános társadalmi veszélylyé növi ki magát, nem tekintik másnak, mint valami közgazdasági tünménynek, nem másnak, mint valami közgazdasági krizisnek.

Értsük meg egymást! Közgazdasági krizis is szerepel a socialismusban; azt senki sem tagadja; az elszegényedett, az elnyomorodott munkásosztályok inségükön akarnak segiteni, midőn az őket elnyomó társadalom ellen fordulnak s mivel mig az áll, nem boldogulhatnak, azért annak véget vetni törekszenek. A közgazdasági krizis, a nyomor, még pedig a tömegnyomor elkeserit és segélyt keres úgy amint tud!

Azonban jól tudták a socialismus szitói, megalkotói hogy a nyomor nem elég radikális minden fönállónak tagadására, hogy a nehéz idők, a verejtékes munka magából nem elégséges, minden törvény és minden rend és minden jog tagadására. Azért nem az inség, nem az elnyomás faktumaiból származtatják le igényeiket, nem az osztályok közt megbomlott egyensulyra fektetik követelményeik, rombolásuk jogalapját: hanem, s ez a fő, tagadják mindazon fogalmakat, melyeket eddig birtunk az emberről, az életről, fölállitanak uj tanokat, fölállitják teljes érvénynyel az atheismust, s minden más lázitó és szétmálasztó nézetet, mely az atheismusból foly.

A társadalom, mely ma fönnáll a 10 parancsolaton épült; nem szentesitünk ezáltal mindent, amit a társadalom magába foglal, mert ki ne tudná, mennyi benne a bomlasztó elem, a törvénytelenség; — de amennyiben a mai társadalom rendet vall, az a rend, a 10 parancsolat rendje. A socialismus akár a collektiv, akár az anarchikus semmit sem tür meg a 10 parancsolatból. Logikus és chronologikus rendben első és fődogmája az Istentagadás, a jövő élet tagadása, s következőleg az ember följogositása, az örömből, az élvezetből, az emberi jogokból annyit meriteni, annyit élvezni, amennyit lehet.

Hogy a socialismus fődogmája az Istentagadás, és főtana, hogy az ember minden vágyaival és minden törekvéseivel a földre szoritkozzék, azt fényesen be fogom bizonyitani.

A socialismus esze, amint az a mult századi franczia forradalom óta fejlődött, tagadhatlan Marx Károly volt, ki később Angliában, a fölforgatásra törő munkás osztályoknak nemzetközi szervezetet adott, melynek neve az internationale. Marx Károly maga dühös atheista volt. A jelenkori socialista vezérek mind Istentagadók: «Mi, ugymond Bebel az 1878-ki német országgyülésen, tudományos meggyőződésünk alapján fogadtuk el az istentagadó nézeteket, s kötelezve érezzük magunkat azoknak tovaterjesztésére és a tömegek közé való átültetésére.» Azután körülbelül azt mondja,

hogy a modern tudomány, mely velünk karonfogva jár, melynek tanait és következményeit mi teljes meggyőződésünkkel elfogadjuk és fölkaroljuk, melynek ismeretét tovább terjeszteni és népszerüsiteni törekszünk, az Istentagadást a nemzet testébe és vérébe az állam, s a társadalom szervezetébe csepegteti.

A német socialismus hivatalos közege, a «Socialdemokrat» 1884. julius 17-én cinikusan felkiált: «Tehát ne fáradozzatok idealista urak! a socialismus, truczra sok tudós értekezésteknek, sok értelmetlen szószátyárkodástoknak, az marad, ami volt: atheista és materialista.» Stellmacher anarchista emlékiratát, melyet birái előtt fölolvasott e szókkal kezdi: «Nem hiszek Istenben.»

Vallásos socialisták sehol sincsenek; a hol a hit, a vallás erős, ott a socialismus kötéllel sem fog verbuválhatni, látjuk ezt Németország azon vidékein, hol a nép eléggé érett, hogy vallása öntudatában éljen; s viszont ott van a protestáns és hitetlen Szászország és Poroszországhoz tartozó szász provinciák, melyeket megfurt és megőrölt a socialismus szúja. A socialisták iratai hasonlók iróikhoz; a káromlás ékesszólásuk föltétele és az egyház elleni gyülöletük alakzataiknak és tombolásuknak netovábbja.

Valamennyi rendföntartó párt egyetért abban, hogy a socialismus seholsem hiányzó jellege az Istentagadás, s avval együtt mindazon elvek elvetése, melyek a hitből folynak s a mai társadalom alapjaiul szolgálnak.

A socialpolitikus Dr. Hertling kifejti ez alap és jellemző nézetet a socialisták elnyomására hozott törvényjavaslat ajánlásakor 1886. márcz. 31-én: «Nincs itt szó oly kivételes törvényről, melyet valamely politikai párt ellen hoznánk, oly párt ellen, mely ha ellenzéki is, de helye volna alkotmányunk keretén belül; hiszen a socialdemokrata párt programmja nemcsak egyik-másik tényezőjét az alkotmánynak akarja megváltoztatni vagy módositani, nemcsak népünk egyik osztályának érdekeit akarja itt a parlamentben nyomósan képviselni, hanem ezen párt programmja minden társadalmi rend első és legmélyebb alapelvei ellen irányul,

nem kegyelmez a legszentebbnek sem! Nem hirdette-e s nem tüzte-e ki Bebet képviselő az atheismust a socialdemokrata párt egyik czéljául? (Bebel közbekiált: Hát vétség-e az?) S mi mindnyájan, kik a kereszténység talaján állunk, kik a kereszténységet népéletünk alapjának elismerjük, nem türhetjük, hogy egy párt egyszerüen a kereszténység fölött napirendre térjen, de sőt azt az alapot is föltúrja, mely már a pogányságban a fönnálló állami rend alapjául szerepelt. A tömegek atheismusa nem merő theoretikus nézet, nem az értelem világába zárt meggyőződés, hanem a tömegek atheismusa közvetlenül egy rontó-bontó hatalom. (Helyeslés.) És mindennek daczára, nem az atheismus romboló hatása, melyet a népben előidéz, nem a meggyőződés, hogy a nép atheismusa a nép lelkiismeretlenségét és elfajulását jelenti, mondom nem ez toborz minket első sorban az élő Isten zászlaja alá, hanem azon szent meggyőződés, hogy az élő Istenben való hit magunknak is legszentebb kincsét képezi, s hogy nem szabad türnünk, hogy egynéhány lázitó agitációja által, kik állitólagos tudományosság rongyaival kérkednek . . . (Lelkes éljenzés szakitja félbe a szónokot s a mondat befejezetlen marad.)»

De a befejezetlen mondat is eleget mond, a socialis jelenkori mozgalmak jellege az Istentagadás.

Puttkammer porosz belügyminister hasonlókép fejtegeti s jellemzi a socialismus tendenciáját, 1884. május 10-én: «Állitom, hogy az anarchia, logikus és kimaradhatlan következménye a socialdemokraciának. Ha azt terjesztik a nép közt, hogy a monarchia undok szörny, hogy a vallás nem szükséges, hogy túladhatni minden efféle hiten, stb. akkor természetesen az ily vetésnek füve, gaza kel, s felelős érte, aki veti, a socialdemokracia. Az anarchia nem egyéb, mint következetesen keresztülvitt socialdemokracia, a socialdemokracia pedig nem más, mint féluton megállt anarchia. Mindkettő egy s ugyanazon fáján termett a materialismusnak és atheismusnak, mindkettő nagygyá szoptattatott a közös anya, a forradalom emlőjén; — s teleszivta magát a fönnálló rend gyülöletével.»

Dr. Reichensperger a német birodalmi gyülésben 1884. május 11-én hasonlóképen jellemzi a socialdemokraciát: «Arról van most szó, valjon a fősulyt a kérdés anyagi vagy alaki részére fektessük. A ki hidegen vizsgálja e tüneményeket, mindenekelőtt szemébe ötlik a sektának (a socialdemokraciának) ördögi, sötétben csúszó, döghalálos rémalakja, mely minden isteni és emberi jogok ellen sikra kel. .... Ugy gondolom, hogy méltányosnak tartsuk azon törekvést, melynél fogva érvényre juttassuk társadalmi rendünk alapjait, a magánbirtokot, a házasságot, s mindenekelőtt a felelősség és beszámolás érzetét a személyes, uralkodó Istennel szemben, — azon Istennel szemben, ki az örök tulvilágban a mérleget tartja és a kiegyenlitő igazságot szolgáltatja melyet itt meg nem valósithatunk, de amely képes a földi nyomort elviselhetővé tenni azoknak, kik fáradoznak és terhelve vannak.»

«Mi kezdettől fogva a jogállam megvalósitására törekszünk a valódi, férfias szabadság alapján ugy az egyházban mint az államban. Ezen keresztény társadalmi rend az, melyet megvalósitani törekszünk. Ez álláspontunk s ugy gondoljuk, hogy ezen keresztény társadalmi rend épül a nép szoros ragaszkodásán a hamisitlan keresztény meggyőződésekhez. A socialdemokracia ellenben nyilván hirdeti az atheismust és a kereszténység tagadását; magától értetődik tehát, hogy azokban, kik a fönnálló társadalmi rendet fölforgatni törekszenek, világnézetünk ellentétjét látjuk, . . . büszkék is vagyunk arra, hogy a socialdemokraták az illetékes tanuskodás után itélve, melyet itt Bebel kifejezett, eziránt tisztában vannak. Szives volt nyilatkozni, hogy a kath. egyházban látja s ismeri föl a legveszélyesebb, sőt halálos ellenségüket, — csak az ellen van szavam, hogy halálos ellenségnek nevezte, e kifejezés nem illik rá.»

A fönnálló rend gyülölete kirí a socialismus minden nyilatkozataiból, valahányszor beszélni mernek szándéklataik jövendő érvényesitéséről. Erről ugyan nem mindég mernek, hasonlitanak a rútarczú prófétához, ki mindig befátyolozva szaladgált, nehogy hiveit visszarettentse. Néha e fátyol föl-

lebben, s az utópiákkal telt sziven kicsordul egy-egy lehetetlen gondolat a jövendő állami és társadalmi rendről, amelyben amint nincs magánbirtok, úgy nincs házasság, nincs család, s az egész socialista állam mint Bismarck mondta, nagy fogház, melyben az unalom az öngyilkosságot ragályos betegséggé fokozná.

A socialdemokraták óvakodnak s ki tagadhatná, hogy okosan teszik, óvakodnak nézeteikkel és meggyőződésükkel szint vallani. Jól tudják, hogy különben a Scylla és Charybdis közé kerülnek s végzetes dilemma elé állittatnak; mert vagy be kellene ismerniök az elveket, melyeket a német kanczellár «gaz hóbortoknak» nevezett s fölindulna ellenük az egész nép jogérzete, — vagy meg kellene nyilván tagadniok elveiket, akkor meg pártjuk előtt hitelüket vesztették; tehát hallgatnak; s ha nyilatkoznak, apró morzsákban dobják oda véleményüket, mely határozatlan fogalmazásában igaz is, nem is! Hirdetik, hogy nem javalnak minden anarchista üzelmet, nem helyeselnek minden erőszakoskodást; de a szó és mondat repedésein kilóg a vörös czafrang, mely a fölforgatás zászlójának rongya.

Csak ezen teljes tagadása a vallási és erkölcsi elveknek ad a socialismusnak oly vészthozó jelentőséget, mely ujabb időkben kérdésessé tesz minden fönnálló rendet vagyis «társadalmi kérdést» képez.

Ne disputáljunk azon, vajjon a vallástalanság vagy a tömegnyomor képezi-e elsőbb gyökerét a kulturnépek e borzasztó rákfenéjének, melyet socialismusnak hivnak. Véleményem szerint a tulajdonképeni gyökér a vallástalanság s az alkalom a tömegnyomor; tömegnyomorban a hitetlen s elerkölcstelenedett néposztályok önkénytelenül socialistákká fajulnak.

Éles megvilágitást nyer a socialismus mibenlétéről vallott nézetünk, hogy t. i. a socialismus nemcsak gazdasági krizis, hanem a legalapvetőbb, társadalmat föntartó elveink tagadásából kiinduló fölfordulás, — a történelemből.

Akik a «társadalmi kérdést» a gyomor és has kérdésének mondják, azok úgy szeretik hirdetni, hogy a «társa-

dalmi kérdés» oly régi, mint maga az emberi nem. Semmiesetre! a «társadalmi kérdés» nem fiatalabb s nem vénebb az 1789-iki nagy forradalomnál. Mert a «társadalmi kérdés» nemcsak szegénység, éhség, elnyomatás, hanem uj elvek kérdése, — tehát forradalom.

Száz év előtt a forradalmak a «harmadik rend» forradalmai voltak. Lassan-lassan beleszövődtek e véres, a «harmadik rend» érdekében vivott harczokba socialistikus tendenciák; később ezek túlsúlyra jutottak s manapság már majdnem egyedül maradtak a forradalmi akció terén.

Száz év előtt a «harmadik rend» az emberi szabadságnak, az Istentől és törvényétől «fölszabaditott emberi gondolatnak» nevében a fönnállott politikai rendszert megtörte s eltörülte, a forradalmi elvet azonban csak a politikára alkalmazta; kivivta a polgárok egyenjoguságát, a szellemnek mint mondják emancipációját, vallás- és szólásszabadságot adott. Most a «fölszabaditott emberi gondolat» a forradalmi elvet a társadalomra egészben véve minden viszonyaival, törvényeivel, berendezéseivel együtt — alkalmazza; előbb csak a politika, most a társadalom ujjáalakitását tüzte ki czélul.

Aki a száz éve letombolt nagy politikai forradalmat hitetlen és erkölcstelen áramlatból, Istent megvető szabadság féktelenségéből és garázdálkodásaiból származtatja, annak a mai «társadalmi kérdésben» és az azt hordozó socialistikus mozgalomban ugyanazon áramlatra, tehát ugyanazon Isten és erkölcs elvetésre kell bukkannia. A mult század nagy történelmi eseménye nem szorithatta czéljait és hatásait a politikai jogok kivivására, ha nem akarta kétségbevonni vagy plane megtagadni legsajátosabb elveit. Midőn elvül mondta ki a vallás- és a szólásszabadságot, tényleg kérdésessé tette az állam és kormányforma minden eddigi történelmi alapjait. Ezen alapokat és kormányformákat meg is törték s megegyeztek abban, hogy ezt helyeselni kell. De ha a történelem és a fejlődés által adottat a szabadság nevében meg lehet törni, hol lesz azon pont, melyen túl az adottnak (esetleg a birtok és tulajdonjognak) nem kell pusztulnia a

szabadgondolat postulatumai elől? S kinek van joga ezt a pontot meghatározni, kinek a válfalat vonni, melyen túl a történelem által adottak, akár dolgok, akár jogok a gondolat, a nézet, a szólás és követelés szabadságától kérdésesekké ne tétethetnének?

A teljesen szabad és független vagyis hitetlen gondolat most a «negyedik rend», a nyomorgó, munkás osztály ügyvédjévé csapott föl s a liberalismus által alkotott kodex egyetlen s mindenre jó paragrafusa szerint a «korlátlan emberi szabadság» szerint majd kiforgatja a társadalmat, amint kiforgatta száz év előtt a politikát. Tehát azért, mert a munkásmozgalom a mult század hitetlen és istentelen elvei erejében lép föl, azért képez «társadalmi kérdést.» Teljes lehetetlenség pedig méltatni a mai «társadalmi kérdést» annak, ki ez elveket, tehát az Isten- és erkölcstagadást szem előtt nem tartja, s csak közgazdasági válságról beszél. A közgazdasági válság, a munkás néposztályok nyomorult helyzete jóformán csak testét képezik e történeti népjelenségnek, őrjöngő lelke pedig a hitetlenség és erkölcstelenség.

Ez őrjöngő lelket mások átalják nevén nevezni, röstelik hitetlenségnek és erkölcstelenségnek mondani, de a franczia revolutióval mégis összekapcsolják, s ezáltal ugyanazt állitják mint mi. A nemzetgazdaságtan volt berlini tanára, Dr. Held nem kerülgeti a kását, hanem amennyiben a mai socialismusról szól, készségesen rámutat mindjárt bölcsőjére: «Az egyes eszmék, melyek a socialdemokracia világnézetét alkotják, a nagy franczia forradalom óta folyton hangoztatnak, részint nemesszivü de zavarosfejü rajongóktól, részint forradalmi mozgalmaknak véresszáju s frázistajtékzó kolomposaitól. E furcsa próféták sem voltak kisebb-nagyobb számú hivők nélkül. Főleg szemünkbe ötlik az, hogy mindezen vezérek csak átmeneti jelentőséggel birnak s hamar elkopnak, de hogy csakhamar a régi gondolatok uj variációban lépnek föl s folyton folyvást a radikális oppozicio formájában a fönnálló intézmények és uralkodó vélemények ellen.»

Aziránt tehát katholikusok és liberálisok egyetértenek, hogy a modern socialismusnak bölcsőjét a francia revolu-

cióban, — dajkáját, a hit- és erkölcsellenes elvekben találjuk föl. Ezen történelmi tény is föllebbenti a fátyolt a socialismus valódi jellegéről, melyet a mezőgazdasági krizisbe szeretnek bujtatni; mert megismerteti velünk okait, melyek a multban s a jelenben:

1) a franczia encyclopaediától a közéletre kiárasztott hitetlenség s a vele karonfogva járó erkölcstelenség, mely vastag s durva materalismussá rothadt;

2) a forradalmi eszmék és a tekintély tagadása, mely az 1789-iki forradalom kérdését: «mi a harmadik rend?» «Semmi.» «S mi lehetne?» «Minden» a «negyedik rendre» alkalmazza;

3) a gazdasági fejlődés, mely sok existenciát tesz tönkre s a nyomor elkeseredettségével tüzeli az elnyomottakat az emlitett elveket és kérdéseket javukra applikálni.

E bajokat pedig mind egybefoglalhatjuk, ha mondjuk, hogy a socialismus gyökere a kereszténység tünésében rejlik. Szoros értelemben egy uj kor, mely a másikát, mindjobban leszoritja; hogy mennyire fogja szorithatni, az majd elválik; a fejlődést előre meghatározni nem lehet. Az egyedüli biztos hatást az emberi természet psychologiájában és az egyház természetfölötti erejében lelhetjük föl. Az eszményi s az erkölcsi le nem szorulhat végleg; de vannak korok, melyekben tengődik s lehetnek idők, melyekben a minimumra csökken. A materialista világnézet s a kizsarolt tömegek mohamedán paradicsoma, mely elkinzott idegeiknek ábrándja, ily minimumot helyez kilátásba.

De mindezek után méltán mondhatjuk azt is, hogy aki jelenleg a sociális kérdés megoldásához fog: annak mindenekelőtt ez a czél lebegjen szemei előtt: csináljunk az intézőkből épúgy mint a munkásokból theoretikus és praktikus keresztényeket. Minden ettől elütő vagy épen evvel ellenkező törekvés nem érinti a dolog magvát, hanem vagy a felületen marad vagy még hozzá ront. De csak a katholikus egyház képes az emberi társadalmat nagyobb mérvben ismét kereszténynyé tenni. Ez az egyháznak nagy sociális föladata. «A katholicismus — mondá már 30 év előtt a

zsidó Pereire Izsák — az egyedüli hatalom, mely szervezeténél fogva képesitve van, nagy társadalmi tevékenység kifejtésére.» Bár megértenék ezt a hatóságok s a népek, mielőtt késő lesz. Az idő rohan; iszonyú szó az: «elkéstünk.» Tehát vagy vissza egészen teljesen a kereszténységhez, vagy gyorsan lesiklunk azon kétségbeejtő lejtőn, mely a társadalmi fölfordulás chaosába vezet. Annál szükségesebb pedig a védekezés, minél nagyobb mérveket öltött a baj. Mérveit a következőkben ismertetjük.

Az «una, sancta, catholica et apostolica Ecclesia»-féle egyházat jellemző vonásokból korunk legellenségesebb áramlata, a socialismus, az «una» és «catholica» jellegét törekszik szövetkezetére sütni; — a «sanctá»-t káromolja, az «apostolicát» neveti.

Az egységet és egyetemességet hóditás előzi meg, még pedig sikeresen. A socialismus seholsem csappant meg, hanem mindenütt növekvőben van. Az orosz törvénykezés vérengző itéletei, az osztrák rendőrség fáradozásai s a német socialista törvény, hozzá a többi állam szigorúbb vagy enyhébb rendszabályai, — mindössze nem képesek hóditásának utját szegni. Ez állitás bizonyitására nem kell egyébre mint a statistikára utalnunk, annál is inkább, mert a csupasz számok leginkább mentek a tények szenvedélyes és hangulatos szinezésétől.

Berlinben működik a hires statistikus Engels, helyén lesz tehát, ha hazájából indulunk ki e végzetes csapatszemlére.

1871-ben a bevallott socialisták Németországban 102 ezer szavazattal rendelkeztek a birodalmi gyülésre szóló választásokon s csak egy képviselőt küldtek oda. 1874-ben 351 ezer szavazatra rúgtak s kilencz képviselőt választottak. 1875-ben Góthában egyesült a socialismus két széthúzó pártja s az egyesülés biztató közöntudatának behatása alatt, a kétévre rá 1877-ben megejtett választásokon 493 ezer socialista szavazat döntött 12 képviselő megbizatása fölött.

1878. tavasza a császárra irányzott merényletek hireivel avatta végzetessé az évet. Meghozatott a socialista tör-

vény. Minden agitációit, minden szövetkezést, egyesületeiket, gyüléseiket elnyomták; szervezetüket, amennyiben napfényre került, szétrobbantották, sajtójuk fáradhatlan, mérges ajkára lakatot aggattak. Nem tagadhatni, hogy a socialismus a hatóságok a közvélemény, a gyárosok nyomása alatt ugy tett, mintha megcsappant volna; de csak szinlelte, csak egy időre, mig föltalálta magát. A mozgalom vezérei észrevették, hogy eddigi taktikájukkal nem kerülhetik ki a büntető törvény csapásait; a váratlan támadás zavarában amennyire lehet csak azon talajt biztositották, melyen valószinüleg megállhattak; a bizonytalan poziciókról visszavonultak, küzdeni hiába nem akartak; s de azért mégis 312 ezer beadott szavazattal adták tudtul a világnak, hogy élnek.

A szavazatok kevesbülése szembeszökő, de nem a socialismus hanyatlásának kell tulajdonitani, hanem csak az átmenet szervezetlenségének, melyet elkerülni nem lehetett, mig az áramlat a föltorlódó nehézségek szirtei közt utját vájja.

A socialismus most a titkos szervezkedés alapjára állt; hogy nem szünetelt, hanem tért foglalt, kimutatták azt az 1887-i és 1892-i választások. A «Kölner Zeitung» becslése szerint 1887-ben 700,000 szavazó dobta a választások vedreibe socialista szavazatát; 1892-ben egy milliónál többen voltak; jövő választáskor biztosan még többen lesznek.

A német törvénykezés negativ orvosszere tehát, az elnyomás, egészen ellenkező eredményt létesitett. Pedig az energia, melylyel a törvényt alkalmazták, dicsőségükre vált; volt ostromállapot, kiutasitás, socialista sajtó- és egyleti-tilalom, — s mindez hat évig. S mégis a socialismusnak hallatlan sikere volt, sikere, mely Németországot rettegéssel vegyes bámulatra ragadta; e bámulatában tehetetlenül elképedt.

Az első választáskor kilencz socialista jelölt választatott s huszonötre szavaztak. 200,000 berlini szavazat közül a socialista jelöltekre 68,000-nél több esett. A három hamburgi választókerület közül kettő socialista képviselőt választott. Socialistajelölteket választottak a német fővárosokban: Berlin, Hamburg, Breslau, Frankfurt, Braunschweig,

München, Magdeburg, Elberfeld, Hannover, Leipzig, Chemnitz, Nürnberg. 24 helyük van a birodalmi gyülésen több mint 500,000, mások szerint, milyen a föntidézett «Kölnische Zeitung» 700,000 szavazattal. Midőn a hatalmas kancellár 1878-ban ugy förmedt rá a socialistákra, hogy «quos ego .....», ki hitte volna akkor, hogy hatévi keserves elnyomás ily fényes választási győzelmekben üli eszméinek konok életképességét.

A német socialista párt a legszervezettebb, föllépései elhomályositanak minden hasonirányú tüneményt más népek életében. E szervezeténél fogva, ahol csak birja, jelölteket állit föl, s ha bukik, ha győz, evidenciában tartja a befolyt szavazatok számát. Más országokban, ha a szám nem is marad messzire a német szocialisták százezrei mögött, de nincs meg a szervezkedés oly fokban, mint Németországban; vagy nincs szabad s általános választási jog, mint pl. Belgiumban; azért nem is lehet oly átnézetünk a socialisták tömegei fölött.

De ahol a vallástalanság a nyomorral párosul, ott a socialismus győzelmeit aratja vagy véletlen fölháborodásában orgiáit tartja. Élénk emlékezetben van a belgiumi forrongás, melyet a socialistáknak nem anarchista pártja kárhoztat ugyan, de félreismerheti-e benne törekvéseinek véres kiadását? Ha e véresszegélyü kiadást nem is ismeri el magáénak, de az elvet elfogadja. Az elvnek pedig a konkrét megvalósulásban mindig lesz többé-kevésbé vérpiros szine.

Amit a kathedrákon sima s veszélytelen theoria képében föltálalnak, annak a praxisban viharos és kegyetlen kifejezést adtak a vadcsordák, melyek két, három, sőt ötezrenként pusztitották a Hennegaut. A költészet lelkesülését is fölhasználták és a száraz elv lelkes énekké vált:

«Emberméltóság letépve rólunk,
Éltünk oly hitvány, oly állati,
Nyomorba fulva kérdezzük néha:
Mi volnánk Isten képmásai?

Föl, proletárok, föl, proletárok
Az ágyú dördül, a kürt riad

Inkább hadd veszszünk viharban, vészben,
Semhogy sorvadjunk éhség miatt.

Kik a nyomortól alásülyedtünk
Csaták tüzében megtisztulunk
S a hű utódok imádva áldnak,
Szent vértanukként, ha meghalunk.

A belgiumi munkás hadjárat hiveinek elszántságával, világmegvetésével sőt még az utolsó sorokban elhangzó vértanúi aspiratióival is élénken emlékeztet a circumcelliók afrikai mozgalmaira. Fegyver és dárda szükiben volt; de hatalmas buzogányt szorongattak markukban, melyet «Israelitának» hivtak, s a doxologia «Gloria Patri et Filio etc.» eléneklésével rontottak falukra, városokra, de sőt hadseregekre is. A tizennyolczadik század elején a circumcelliók példáját megujitották a kamisardok üldözése, elszántsága, vakmerősége s lelkesültsége s ha a Languedoc fanatikusai felülmulták Numidia parasztcsordáit vitézségben, vad elszántságukon és függetlenségükön túl nem tehettek.

Valami hasonló elszánt s halálrakész fanatizmus lángja csapott föl Belgium elnyomott osztályai közt is csakhogy más elvekkel. Üvegfúvók voltak azok, kik Charleroi kerületben a «revolution sociale et internationale» ügynökeivel együtt a munkásokat fölizgatták és «a gépek ellen való harczot» a vidék legelső s legnevezetesebb gyárán akarták megkezdeni. Hatezer zavargó nyomult a Baudoix-etablissement ellen, s mindent megsemmisitett.

Voltak köztük orditó suhanczok, a forradalom «gamins»-jai, sok asszony és gyermek, sokan az asszonyok közül hátukon, batyuban czipelték gyermekeiket.

Nem hiányzott a vértanuság dicsősége sem; mert a petroleummal leöntött Baudoix kastély lángjai közt addig ittak, ettek, tánczoltak, nem törődve a közelgő romlással, mig a beharapódzó lángok szénné égették az előbb elállatiasodott testeket. E fanatizmus messze terjedt, s rom és füstölgő kőrakásban állitott fel emlékeztető jelt a könnyen beállható jövő veszélyeire.

Az anarchista Franciaország méltán csatlakozik a szom-

széd országok socialista üzelmeihez. A franczia socialisták szorgalmasan megtartják gyüléseiket s van gondjuk rá, hogy meg ne zavartassanak. Alkalom és ok socialista elvekre Francziaországban is elég van, ahol a vallástalanság az iskolákban hivatalos ápolásban részesül és a szegénység szomorú nemzetközi toalettjében ellátogat. A «Cri du Peuple» a következő entrefiletben ismerteti a nemzetközi tüneményt: «Figyelmeztetünk arra, hogy Párisban a tegnap kihirdetett nyilvános és hivatalos statisztika szerint 180,000 kenyértelen ember teng. Hatalmas hadsereg! E katonák rendesen ott állnak a szegényügy lajstromán. A 180,000 szegényhez járul 50,000 tartalékos, kik nem iratkoztak föl az ivekre. Conservativek, vigyázzatok magatokra!» Egészben véve tehát Párisban 230,000 kenyértelent számlálunk.

Magyarországban nincs «társadalmi kérdés.» Mondogatják s irogatják mindenfelől, tehát el kell hinnünk. De minden mondogatás és irogatás nem fogja eldisputálni, hogy a socialismusnak kettős forrása: a szegényedés és a vallástalanság nálunk is rohamosan emelkedik. Jól kell fontolóra venni, hogy a «társadalmi kérdés» nemcsak a gyáripar nyomában serken, hanem a földmives nép nyomorának és szegényedésének kiséretéhez is csatlakozik. A pesti lapok néha kuriosum gyanánt tárczaczikkeznek holmi socialista kávéházról, mely Pest harmad- vagy negyedrendü utczáiban mulattatja az éjjelező proletárokat, szentelnek egy-két szót Pesten megjelenő lapjuknak, s azzal véget ért s kimerült a hozzászólás. Elhiszem, hogy a socialisták is magyarosodnak, v. i. hogy tények helyett jóizü bőbeszéddel és szájuk szélén vértcsorgató, kegyetlen frázisokkal beérik. De a pesti szegénység erkölcsi statisztikáját, a romlottsággal párosult nyomorúságot sohasem kell szem elől veszíteni. Az 1870-diki népszámlálás 15,664 egyént talált pinczékben. Pesten 13,000 oly személy van, ki 10 vagy több egyénnel lakik egy szobában; azok száma, kik sürübben laknak, mint nyolczával, megközeliti a 30,000 . . . nem kevesebbre mint 29,159-re rúg azok száma, kik mint szobatársak vagy ágyrajárók idegenekkel egy-egy szobában laknak, s csak 1443 esetben vannak

a nemek elkülönitve, mig legtöbb esetben a nemek együtt laknak; 17,358 férfi és 10,358 nőszemély lakik az őket befogadó családokkal együtt, közösen egy-egy szobában. (Pest az 1870-dik évben. 139 l.)

Négy év előtt sorba járta az ujságokat a hir, hogy Pesten meleg források által képezett pocsolyákban is találtak sok éjiszállót, kik testükkel a vizbe merülve s fejüket a pocsolya peremére támasztva, — aludtak. Azóta is a legtarkább s bármely rémregény ecsetelésén túltevő képekkel találkozunk a napi lapokban, melyek fölületességük daczára e tünetekben nagy társadalmi baj sebeire ismernek. Igazán, az egyes emberek életerejét szótlanul is kimeriti és tönkreteszi ez a nyomor; de a tömegek okvetlenül följajdulnak tőle s nem lesznek hajlandók a tőke garázdálkodása által nekik ácsolt keresztet vállaikra venni!

Angliáról egy ideig azt mondták, hogy nincs socialismusa; hogy nem volt igazuk, azt a legközelebb multban történtek a kézzelfoghatóság evidenciájáig kideritették. A Lordmayor diadalmeneteihez is akartak a munka nélkül lézengő socialisták ezrei csatlakozni; a rendőrség megtiltotta, de nagyon félt, hogy a diadalmenetek roszul járnak. A diadalmenetek eddig ugyan szerencsésen czélt értek, de azért a socialisták ezreinek létéről az angol rendőrség, sőt még a testőrség egyik osztályának kirukkolása eléggé tanuskodott.

A socialisták az angol flegmát is fölfegyverezték, — pedig csak jelentkeztek. E jelentkezés nélkül is tudhatnók az angol társadalmi viszonyokból, hogy bennük a socialismus kigyófészke rejlik, melyhez nyulni nem lehet anélkül, hogy a borzalmas fészek összekuszált szálainak lába ne keljen, s foga ne élesedjék a belenyulók ellen.

Élénk emlékezetben van a Victoria királynő által életbehivott bizottság jelentése, mely a londoni néposztályok helyzetéről szól, a vallásosság, az életviszonyok, az erkölcsiség és a szegénység tekintetében. E bizottság jelentéséből, melyet annak idején a napilapokban is olvashattunk megtudjuk, hogy:

A londoni Old Ford szomszédságában 147 egymásmellett épült házban 212 család lakott, melyek közül 128 soha, semminemü körülmények közt istentiszteletre nem jár. 2290 személy közül, kik a Bow Commoni házakban laknak, csak 88 felnőtt és 47 gyermek látogat be néha-néha templomba. Leicester Square mellett fekvő utczák egyikében lakik 246 család, ezek közül csak 12 jár templomba. Találtak embereket, kik 20, 28, 30 év óta nem voltak templomban, sőt 64 éveseket, kik nem emlékeznek, voltak-e valaha templomban.

Az emlitett jelentésnek nincs szándékában a lakásokról szólni; mert lakásokról általában nem beszélhet. Nem nevezheti lakásoknak azon helyeket, melyekkel szemben a vadállatok lebújai kényelmes és egészséges mansióknak mondhatók. Kevesen vannak, kik fogalmat alkothatnak magoknak ezen dögleletes barlangokról, melyekbe tizezrek vannak belegyümöszölve oly rémületes állapotban, hogy önkényt a rabszolga-hajók borzalmaira gondolunk. Hogy e barlangokba bejuthassunk alacsony, szük lyukakon kell átmásznunk, orrunkat megcsapja lélegzetetfojtó, mérges gáz, sár és szemétdombok környeznek, melyek lefolyása lábaink süppedéke alatt talál medret, udvarokon hatolunk át, melyeken friss levegőáram sohasem vonul át, s egyetlen csepp vizet se látnak. Lépcsőkön kell mászkálnunk, melyek minden léptennyomon leszakadással fenyegetnek, részben már össze is omlottak, vagy nagy lyukakat mutatnak, hogy ember átessék rajtok, vagy legalább is lábát törje; hosszú, sötét piszkos folyosókon tapogatózunk, melyeken hemzseg mindenféle élősdi állat. Igy jutunk el, ha ugyan el nem dőltünk, a nyomorultak barlangjaiba, kikkel szemben irigyleni lehet azok sorsát, kik a vasut ivei alatt, taligák, kocsik- és ládákban keresnek és találnak hajlékot.

Nyolcz négyszegláb az átlagos kiterjedése a lyukaknak; a falakat és a padozatot évek óta rájuk tapadt piszok födi; viz csepeg a padozat hasadékaiból, lefolyik a falakon. Aminek ablaknak kellene lenni, azt rongyokkal tömik be, vagy deszkával szegezik le; minden egyéb oly piszkos, hogy

semminemü tárgynak eredeti alakját fölismerni nem lehet. Törött szék, összeomlott ágy romjai, asztaltöredék, a hol ennyi van, ott gazdag butorzatról szabad szólani; rendesen csak kőre fektetett deszkát, fölforditott, rozoga ládát és rongyokat találni. Minden ily szobában lakik egy család, néha egyben több is. Egy pincze hasonló kiterjedésü lyukában föltalálták a szülőket, három gyermeket és négy disznót. Mellettük lakik, eszik és alszik ugyanoly lyukban kilencz fivér és nővér. Máshol az anya az utczára kergeti gyermekeit, mert szobáját megnevezhetlen czélokra kiadta éjfélig vagy azon túl; csak azután másznak vissza a kicsinyek, ha azalatt másfelé meghúzták magokat. Ágyak nem léteznek, legfölebb szalma és rongy pótolja azokat.

Vegyük hozzá sokaknak piszkos foglalkozását. Megfulunk a lenyúzott patkány és kutyabőrök dögleletes büzében, melyeket a szűcsök számára preparálnak. Közbe félig rothadt élelmiszerek illatoznak, ablak pedig nem nyilik; az sem használna, ha nyilnék, mert kinn csak oly a büdösség mint benn. Az éjiszállók meg plane borzalomban mindent fölülmulnak. Az ágyak hosszú sorain, — találkozik egy szobában 88 is, — férfi, asszony vegyest hentereg.

De sokaknak nincs annyi pénze, hogy egy ágyra kifutná; hatanként, nyolczanként összetöpörödve gunnyognak vagy terpeszkednek az ajtóelőtti lépcsőkön. Hogy az ilyen élet nem taszitja a szerencsétleneket még mélyebben az iszákosság s más bűn örvényébe, — azon csak csodálkozni lehet. Alighanem beleuntak a bűnbe is. A becsületes emberek társitása a gazok minden fajtájával e túltömött szállókban dögvészként hathat reájuk. Ime a büntény és gazság kotlasztó fészkei.

Ez állapotok amily természetes, oly büzhödt kifolyása az erkölcstelenség. A házasság terra incognita, legfölebb nevetnek rajta. Senki sem törődik vele; s csak kivételképen szerepel. A bünnek nincs az a fajtája, mely ott megütközést szülne. Vannak udvarok, tele tolvajokkal, szemérmetlen személyekkel, szabadon eresztett foglyokkal. Egy utczának 35 házai közül 32 nyilvánosan hirhedt ház; más

utczában 43 ily ház van 428 megesett személylyel, vannak köztük, kik a tizenkettedik évet még meg nem haladták. Nincs festő, ki e rémmeséket lefesthetné. Caston Roadban 100 lakosra esik egy pálinkás lebuj; Orange Streetben 100 ginpalotát találunk, részben igen tekintélyes, nagy házakat.

Ezen társadalmi osztályok a legsiralmasabb szegénységben nyögnek. A bünnek sötét angyala a szegénység nyomában jár. Három-négy éves gyermekek dolgoznak, kalapokat vasalnak, s ha megégették ujjacskáikat szalmán guggolva nyaldossák és fújják bibéjüket. Hét éves gyermek ha lopásra adja magát, hetenkint átlag 5—6 frtot szerez; aki pedig gyufadobozkákat készit, az nagynehezen $2^1/_4$ pennyt (1 schilling = 12 pence = 50 kr) szerez. Varrónők egypár alsónadrágért $2^1/_2$ pennyt kapnak. S mily borzasztó napi munkával szerzik meg ezt! 17 órát, többnyire reggeli öt órától esti tizig, s alig van idejük, hogy közbe néhány kenyérhéjat nyeljenek. A házbér elnyeli minden nyereségüket. Itt találni azután vérfagyasztó jeleneteket. Mily anyagi és erkölcsi hátrányokkal jár a gyár- és nagyipar és e visszaélések mily szomorú sorsra juttatják a gyármunkásokat, mutatja Angolország számos enquéteje. A nottinghami csipkegyárakban és a staffordshirei agyagárú iparoknál alig 10 éves gyermekek naponkint 18 óráig álltak munkában; — egy szőnyeggyár munkása maga vallotta be, hogy 7 éves gyermekét a gyárba hordozta, ahol 16 óráig dolgozott, s nehogy evésközben a dolgot abban hagyja, térdenállva etette azt. (Matlekovics, Nemzetgazdaságtan. 387. lap.) A valóság annyira túlszárnyalja a képzeletet, s az emberi rokonszenv oly kevéssé tompul meg a nyomor folyton megujuló alakjaival szemben, hogy vannak férfiak, kik ki- s bejárnak e szerencsétlenek közt, s mégis néha mintha összezúzná őket a közvetlenség rémületével lelkükbe vésődő nyomoruság, megzavarodva, megrendülve térnek haza.

A socialismus emelkedő árama Amerikát sem kiméli; hogy mily rémitő magasságra csapnak föl hullámai, azt az Egyesült-államokban az utolsó választások tüntették föl. New-

York érseke, Dr. Corrigan el nem mulaszthatta, hogy a katholikusokat pásztorlevelében ne figyelmeztesse e vésthozó üzelmekre. A socialismus uj tévtan; az érsek erélyesen áll elébe. Főleg Henry George ideáival foglalkozik s pálczát tör fölöttük. Hogy mennyire szükséges a socialista theoriák energikus elfojtása, azt a liberális «Kölner Zeitung» levelezéséből láthatni, a levelező ezeket irja: «A munkás mozgalom az egyesült Államokban oly terjedelemre és hatalomra tesz szert, mely komolyan veszélyezteti az ipar tovafejlődését.

Első sorban állnak a «munka lovagjai»; ujkori lovagrend, mely nemcsak, hogy nőttön nő, de egészen telittetik socialista eszmékkel. Létszámukat már most is két millióra becsülik. A rend nagymestere, Powderly, konservativ és mérsékelt embernek látszik ugyan, de magában a rendben felülkerekednek a radikális nézetek, s a rend kormánya majd ezek szerint alakul. A rend utolsó nagygyülése, mely az anarchisták üzelmeit munkás érdekek sérülésének deklarálta s azokat kárhoztatta, de azért rokonszenvét az elitélt chicagói anarchisták iránt is kifejezte, legjobban jellemezte a rend köreiben cirkáló érzületet. A különféle munkásegyletek tartózkodása és vonakodása a «munka lovagjaitól» nem lesz hosszú tartamu. Ha pedig sikerül e munkásegyletek közt összetartást vagy épen testvéri szövetkezést is létrehozni, akkor a munkátadó s a társadalmat uraló körök nehéz időket, rosz napokat élnek.

Tagadhatlan, hatalmas özönné növi ki magát a «negyedik rend» mozgalma. Mély, kiapadhatlan forrásai vannak az emancipált ember s az istentelen társadalom életében és élveiben. Hóditásai bizonyára époly sikeresek lesznek, mint a «harmadik rendéi,» csakhogy véresebbek. Érdekes e részben olvasni a kimutatást, mely a «harmadik rend» eszélye, szellemi ereje s esetleg véres forradalmai által megváltoztatott régi államformákat s a népek számát föltünteti, melyekre a megváltozott viszonyok a «harmadik rend» államformáit alkalmazták. A «harmadik rendet» társadalmi hivatásában most a «negyedik rend» készül fölváltani, s az

előbbinek sikerei némi fogalmat nyujthatnak a «negyedik rend» ránkszakadó hadjáratáról.

Valamivel több egy századnál, hogy az egyesült államok Angliától elszakadtak. Addig a 200 millióra rúgó keresztények közül csak 7 milliónak volt köztársasági alkotmánya, a többi mind egyeduralkodóknak s rendszerint absolut egyeduralkodóknak hódolt.

Azóta, tehát 100 év alatt, a keresztények 200 millióról 300 milióra fölszaporodtak, de ezek közül már 120 millió lakik köztársaságokban. Ha most az akkori 7 millióból levonjuk Holland lakóit, kik az orániai ház örökös helytartósága alatt névleg ugyan köztársaságban, tényleg absolut monarchiában laktak: a következő arányokra bukkanunk:

Száz év előtt a köztársaságok a kereszténységben 5 millió lelket számláltak, manap 12 milliót számlálnak. Akkor a köztársaságok Sweicz, Genua, Velencze, s más apró, harmad- vagy még alsóbbrendü hatalmasságok voltak, most két világhatalom van köztük, Francziaország és az Egyesült-Államok. Tehát a köztársaságiak száma 24-szeres sokszorosodásnak örvend. Ez a «harmadik rend» győzelme. Elvei terjengnek s rengetik Olaszországot s jelentkeznek másutt is.

Már most, a «harmadik rend» elveiből, hitéből, jogosultságából kinőtt a «negyedik.» Még csak suhancz, de már is nagy dolgokat emleget; jogosultsága, szentsége ugyanaz, melylyel a «harmadik rend» dicsekedett: hatalma óriási, valamennyi szegény, munka edzett, elkeseredett ember karja és szenvedélye.

Az európai országokban fölcseperedő socialismus nemcsak általános, de egy is akar lenni. Una-Catholica! Nehéz ott egységről szólni, hol minden történeti fejlődés, minden tekintély tagadtatik. A socialismus egy sohasem lehet; ott mindenki úr, mindenki szabad, nincs ki parancsoljon; határtalan szabadság, a személy szuverenitása a jelszó, mely alatt követeli a világuralmat. Uralmat nem nyerhet, mert a személy felségjogában féktelenséget hirdet.

Azonban az elv sehol sem lép tisztán az életbe. Meg-

valósulásai, megtestesülései tompitják érdességét. Legalább egy időre ellenmondásba is keverednek az elvvel. Az elv türi az ellenmondást; szemet húny a következetlenség bünténye're. Különben nem prosperálhat. A socialismus is daczára az ezeregy széthúzó vonó erőknek és irányoknak, mégis egységet akar. Egyesül.

Előbb a socialdemokraták elszigetelve, szétforgácsolva álltak egymással szemközt, nem volt összekötő kapcsuk, nem volt általános szervezetük. Az anarchista szocialisták, kik czéljaik elérésére semmi erőszaktól és bünténytől vissza nem ijednek épúgy, mint a nihilisták nyilt ellenkezésben álltak a mondjuk nem anarchista socialistákkal, kiket Marx Károly nagy világra terjedő szövetkezetbe az internationalebe egyesitett. A Bakunisták, Blanquisták és az extremkommunardok nyilt pártütéssel szakadtak el az internacionaletől. De a többi, mérsékeltebb elem minden országban közös programmot vall, amennyire közösség és egyesség létezhetik oly társulatban, melyből minden valláserkölcsi, minden történelmi s jogi elv számüzetett és alapul az egoismus és materialismus elfogadtatott.

S ez a különbség Lasalle és Marx közt. Lasalle nemzeti alapon állt, az egyes államokat, amint a nemzet szervezetét alkotják, munkás államokká akarta átváltoztatni. Marx nem áll nemzeti alapon; előtte a nemzet, a nép .... rosz irányba terelt fejlődésnek fogalmai; a jövő socialista világ nem fog népeket és nemzeteket ismerni, csak egyetlen, nagy emberközösséget. Azért az 1847-ben kiadott programmját «Manifest der communistischen Partei» czimmel e szavakkal zárja: «Proletarier[1] aller Länder, vereinigt Euch.» A munkáskérdés és munkástörekvések ezen nemzetközi jel-

[1] «A pauperismus (tömegnyomor) rendesen proletarismussal lép föl kapcsolatban, mely utóbbi alatt az alsó osztályu magát csekély dijért mindenre kész eszköznek felajánló tömeget értjük, nevét a gyermek (proles) szótól vette, miután ennek gondatlan nevelését mibe sem veszi: «Ón appelait ces citoyens prolétaires (proletarii), parcequ'ils n'étaient propres à rien qu' à faire des enfants, proles.» Moreau Christoph: Du probleme de la misére. Matlekovics. Nemzetgazdaságtan.

legét Marx mindig hangsulyozta, s e jellegnek az 1864- illetőleg 1866-ban alakitott és 1872-ig általa kormányzott nemzetközi szövetkezésben kifejezést adott; ezen nemzetközi munkásszövetkezet röviden «internationale»-nak mondatik.

Mig Lassalle élt s néhány évig halála után is, követői külön pártot alkottak s nem egyesültek az internacionaleval, de később főleg Németországban Lasalle követői beleolvadtak az internacionale szövetkezetébe, s bizonyára nincs a nemzetközi socialdemokraciának egyetlen egy része sem, mely oly fegyelmet tart, s oly szivósan ragaszkodik Marx Károly programmjához, mint a socialismusnak százezrekre rúgó német hivei.

De az igazság és a helyes tájékozás érdekében be kell vallani, hogy az internacionale sohasem jelentett s tett valaha oly nagyot, amint azt a rémhirek világgá hordták. 1864-ben és 1872-ben sem, amikor pedig Marx Károly maga állott a szövetkezet élén, akkor sem birt az internacionale azon politikai hatalommal vagy annyi tengerpénzzel, mint azt ellenségei vagy barátai hitték. «Történeti jelentősége ez idő szerint abban áll, hogy közös programmot állitott fel, hogy izgatott, hogy agitált a kollektiv socialismus fogalmainak tovaterjesztésében, minek következtében az egyes országokban önálló szövetkezetek alakultak, melyeknek közös kapcsául az internacionale szolgált, mig a fősuly az egyes országok akciojában feküdt. Midőn a czélt, hogy t. i. Európa és Amerika országait socialista fogalmakkal és egyesületekkel lehetőleg telitse, elérte, — és az internacionale kormánya Londonból New-Yorkba helyeztetett át, Marx Londonban maradt s mindinkább visszavonult az organisacio és vezetés kérdéseitől. A siker ugy is mutatta, hogy amit vetett, ki is csirázott, hogy a socialdemokratikus izgatások nem simultak el, hanem a méreg elharapódzott, s utolsó időkben eminens veszedelemmé növekedett. Igaz ugyan, hogy nem minden sül el ugy, amint azt Marx gondolta; a román népek anarchistái és a szláv népek nihilistái, csak a tagadás tekintetében értettek egyet Marxal, czéljaikban és eszközeikben túllőttek az általa kitüzött határokon s meggyőződése sze

rint kétessé tették a Communismus sikerét.» Zur Würdigung von Karl Marx.»

Daczára a sok központfutó erőknek a socialismus törekszik nemzetközi egyesülésre. A wydeni kongressus a socialisták nemzetközi egyesülésének szükségét ünnepélyesen kimondta. Volt is már egy csapat nemzetközi gyülésük. Márczius 18-dika, a párisi kommune évfordulója az uj szekta első, általános ünnepe. Felebaráti szeretetét a szekta tagjaira korlátozza. Egyik ország menekültjei tárt karokat találnak a szomszéd nemzet socialistáinál. Az összetartozás öntudatának kifejezését legpregnansabban eltalálta a Roubaixban összegyülemlett franczia socialisták fölirata a német socialistákhoz:

«Drága testvérek és harczi társak! Ha elhagyhattátok volna belső küzdelmeitek terét és jelen lehettetek volna tegnapi nyilvános ülésünkön, midőn a munkások gyülekezete tetszéssel fogadta hozzánk intézett nyilatkozatokat, meggyőződtetek volna, hogy daczára kormányférfiaink sakkhuzásainak nem állnak fönn gátak a német és franczia proletáriatus közt, melyek ugyanazon osztályharcz zászlaja alatt egyesülvék a «bourgeoisie» politikai és gazdasági kisajátitására.»

«Éljen a német socialdemokrata munkáspárt! Éljen a socialis revolutio!»

Különben a franczia munkások nem állnak egymaguk a kölcsönös buzditás terén. Holland, Belgium, Anglia, Ausztria, sőt az Egyesült Államok is küldtek segédcsapatot a német socialismus alkotmányos vállalataira, — a választásokra — csengő ércz és aranyos papir képében. Azért a német parlament 24 socialista képviselője, az ő szavazatuk, az ő befolyásuk az egész socialismus közbirtoka.

«Nemcsak Németországért küzdödtek német testvéreink, igy ir a bécsi socialista lap, a «Wahrheit»; valamennyi ország munkásai ülnek diadalt bennük és általuk, s szivesen elismerik, hogy őket a soczialista mozgalom vezérszerepe illeti.»

A «Fascio operaio» tele van a német socialista győzelem dicséretével, mint amely a legvérmesebb reményeket is meghaladta és a világ munkásait uj reményekkel, uj kilátásokkal kecsegtetheti.

A «New-Yorker Volkszeitung» irja: «A német munkások mint hősök küzdöttek a humanitás jó ügyének harczában. Lelkünk mélyéből mondunk nekik köszönetet s hozzuk szerencsekivánatainkat. Az amerikai munkások büszkék német testvéreikre s készülnek példájukat követni.»

A «Norddeutsche Allgemeine Zeitung,» mely ez idézeteket hozza és volt ura, Bismarck herczeg elálmélkodhatnak e merész, kihivó beszéden. Egyes eszmék, melyek a történet jó vagy rosz folyása közben, mély hit vagy tompa szenvedés tüzében megérnek, hóditó hatalommal lépnek föl. Nemcsak a lelkesülés tüze harapódzik el, hanem a rothadás is, ha van hozzá érett anyag. Hogy ez az érett anyag bőviben van, azt mutatja a socialismus katholicitása. Ez a katholicitás igaz, hogy hamis, hogy látszólagos, mert a katholicitás az érzelem és gondolat hódolata nélkül egy legfőbb tekintély alá, nem adatik; — de ha a socialismus katholicitása nem alkot, nem tart fön, nem épit: legalább a bomlás, a fölfordulás általánosságát jelenti.

A VATIKÁNI LEVÉLTÁR.

Irta KOLLÁNYI FERENCZ.

A szerkesztő úr, jól tudva, hogy hónapokon át dolgozgattam a vatikáni levéltárban, felszólitott, hogy ismertessem azt kissé, személyes tapasztalataim alapján a t. olvasó közönség előtt.

De most, mikor már a czimet leirtam, kezdem érezni, mily nagy fába vágtam fejszémet, a vatikáni archivumról akarván ismertetést irni.

A történetirás e megnevezhetlen értékü kincsesbányája nem olyasmi, amit az emberi kiváncsiság néhány hó, vagy akár néhány év alatt is keresztül bújhat, kiismerhet, hogy azután a nagyképüsködés kathedrájára ülve onnan oktassa

A ZSIDÓ RECEPCIÓ A MORÁLIS SZEMPONTJÁBÓL.

Irta Dr. PETHŐ.

A «Magyar Sion» márcziusi füzetében a zsidó recepcióról van szó tudományos szempontból. Ez a tudományos szempont, melyre a szerkesztő úr helyezkedett, a zsidó vallástant theoriájában tünteti föl előttünk s világosan kimutatja, hogy nincs mit recipiálni, mert sehol sincs a zsidóság symboluma iránt közmegegyezés, — sehol a tanban egység, — mindenütt kétes homály s bizalmat épen nem ébresztő, gyanus felfogások, csürt-csavart kitételek s faji gyűlölettől inspirált szent könyvek. — Ám hadd védjék meg magukat s theoriájukat a zsidó rabbik; theoriákat védeni s értelmezésekkel tisztára mosni mindig könnyebb feladat, mint a praxisban, a morálisban érvényesülő nézetekre, — az életben testet öltött elvekre, — a gyakorlatban ténynyé merevült elvekre homályt boritani akarni. Hogy a zsidóság micsoda, azt a sociális téren, az erkölcs terén látjuk s utáljuk. A zsidóság mint minden vallás és minden filozofia az erkölcsi s a társadalmi téren fog legélesebben mutatkozni annak, a mi valósággal önmagában. S azért a ki a zsidóságot recipiálni akarja az nézzen szemébe a zsidó morálnak, amint az az életben lépten-nyomon érvényesül: s akkor nem kényszerül a Maimonideshez vagy akár mily más sötétencz rabbihoz iskolába járni, hogy megtudja: mi a zsidóság.

A sociális téren vivódnak utóvégre is az elvek végső, döntői csatái; amennyire pedig manapság a legáltalánosabb s a sociális életből vett legközvetlenebb tapasztalat terjed, nem győzzük hangoztatni azt, hogy: *a zsidó morál valóságos átka a ker. müveltségnek, a mely átkon ez a keresztény kultura okvetlenül tönkre megy, ha nem dobja ki magából a mérget: tehát a zsidóságot nem szabad recipiálni a ke-*

reszlény államoknak, hanem védekezniök kell ellene, s ahol s ahogy lehet, túl kell adniok rajta.

Ezt általánosságban könnyen megokadatolja akár csak egy tekintet is hazánkra; hiszen a zsidóság fekélye már csontvázzá rágta a ker. magyar népet s a nemzetnek nagy részét a koldusbotra juttatta. A zsidóság mindenütt fekély, mely megmérgezi a morálist, kiváltképen az üzleti világban. Lealacsonyitja az erkölcsi szinvonalat s a korrupciót általános divattá emeli. Meghamisitja az erkölcsi fogalmakat, — tagad minden törvényt és eszményt, — s lelkiismerete nem lévén, megfojtja szivtelenül áldozatait, melyeket behálóznia sikerült. E sötét, állatias csapáson jár, ha nem is az egész zsidóság, — mert hiszen köztük is vannak jószivü emberek valamint a keresztények közt vannak szemita, vérszopó lelkek, — de ezen a sötét uton jár a karakterisztikus zsidó-szellem s egy nagy vészthozó csapássá növi ki magát nemcsak egyes nemzetekre, hanem az egész ker. müveltségre nézve.

Sok ember ezt természetesen mosolyogva olvassa, s tulzott egyoldaluságnak és szellemi szögletességnek tartja. Mások még nemes emberbaráti érzelmeik fölháborodását is elszenvedik a zsidóság ilyetén megtámadása miatt s azokhoz csatlakoznak, kik az antisemitizmust a XIX. század gyalázatának kikiáltják. De a subjektiv érzelgés s a struczmadár politikája okvetlenül csütörtököt mond s a feldült fazekas szerepére jut előbb utóbb s igy ha érzelegni akar, hagyjuk meg turbékolásánál s vegyük kezünkbe a nagy, siralmas probléma bonczolgatását.

Elsőben is két hatalmas sociális irányzattal találkozunk a nyugateurópai életben, melyek erkölcsi bajoknak köszönik létüket: az antisemitismussal s a socialismussal.

Az antisemitismus s a socialismus két életrevaló, — a nyugoti társadalom kinját s vergődését kifejezésre hozó irány! Ezek az emberek őszinték s igazak! Lehetnek szenvedélyesek, — lehetnek rohamosak, sőt forradalmárok és anarchisták, — a módot, az alakot nem helyeseljük: de annyi bizonyos, hogy e két irány ráutal a nyugati társadalom fekélyére s kimondja, hogy mije s hol fáj. Higyjük el

nekik; azt méltán követelik tőlünk! Különben ugyancsak magasan ülhet a 10,000 kiváltságos halandó bankettjén, — vagy egészen aranyból és kőből lehet szive s el van merülve a divatos szédelgés léhaságába az, akinek ez ügyben hinnie kell, s még mindig nem lát. Ily emberek mindig lesznek; meg vannak büntetve vaksággal. Ezeket az áram elsöpri, s a zivatar összetöri; mert belegémbedtek a multnak korhadt intézményeibe s hajolni nem, csak porrá zúzódni tudnak. Ilyenek mindenütt vannak s vallják be, az egyházban magában is túlságos nagy a számuk, kik az evangeliumra akarnak támaszkodni s a tizparancsolatot sürgetik; valóságban pedig azt a X. parancsolatot mindig csak az elnyomottak s a kifosztottak megtört szemei elé tartják, s a zsarolók és fosztogatók Wertheim-pénztárait pedig az egyház pártfogása s a morális aegise alá helyezik. Ez nem evangelium és nem kereszténység! Az elnyomottak és kiszipolyozottak hátat forditanak az ily kereszténységnek s uj, vésztho zó szekták zászlaja alá állnak, amelyek az evangeliumot s a kereszténység egyoldalu alkalmazását kijavitják. Ha mi azt akarjuk, hogy az emberiség jog- és pénzkifosztott nagy része, mely a modern rabszolgaságban nyög, bizalommal nézzen föl az egyházra s ez evangeliumra, akkor ne az uralkodó hatalmasságok szolgálatába szegődtessük az evangeliumot s ne álljunk strázsát a mammon zsákmányai mellett: hanem teljes lelkiismereti szabadsággal, — igazi apostoli bátorsággal mutassunk rá azokra a türhetetlen bajokra, melyek a kereszténységet végleg tönkre teszik; először az által, hogy pogány-zsidó elveket léptetnek föl a társadalomban; másodszor az által, hogy ez elvek nyomában tömegelszegényedést, elkeseredést, elerkölcstelenedést létesitenek, melyek az egész ker. müveltség épületét megrenditik s száz év mulva biztosan mindent romba döntenek.

E bajok közt toronymagasságba emelkedik a zsidóság, még pedig a zsidóság erkölcstana, a zsidó üzleti szellem.

Értsük meg jól egymást! mi az antisemitismust nem faji, nem vallási, hanem sociális, üzleti reakciónak fogjuk föl. *Az antisemitismus a keresztény erkölcstan és a ker.*

társadalmi rend reakciója, s mint ilyen a legjogosultabb mozgalom, minek bizonyitására vállalkozunk!

A zsidó üzleti szellem az erkölcsiség gyilkosa. E belátásnak meg kell érlelődnie köztünk. A ki e belátás érvényesülését késlelteti, az nagyon rosz szolgálatot tesz a keresztény müveltségnek. Tudjuk, hogy találkoznak s találkoztak mindig az ideálismus lovagiasságával kitüntetett szellemek, kik a zsidóbarátságnak hódoltak; a két Reichensperger nevével is találkozunk e téren, kik a porosz országgyülésen a zsidók emancipációjáért lándzsát törtek. De ezek az urak mind részint csalódtak és tényleg visszavonták később a theoria által sugallt időszerütlen votumot, — részint nem élhették meg azt az időt, mikor az elvetett mag gazba burjánzott. Többet ér az arasznyi időre kiterjedő humanistikus érzületnél a keresztény népek ezredéves története, mely nem felekezeti elfogultságból kárhoztatta kezdet óta a zsidó szellemet, hanem keserves tapasztalatból. A zsidóság erkölcstelensége, — lelkiismeretlensége, — az az elvetemültség, melynek nincs törvénye, — az az elfajult szellem, melynek csak torzfogalmai vannak a jóról, szépről s az erényről s melyek valóban csak a keresztény gondolat szatirájául szerepelhetnek, — az az erkölcstelen kegyetlenség, mely a keresztény népet ellenségének tekinti s következőleg a konkurrenciában minden eszközt jónak, minden módot becsületesnek tart, mely a kereszténység megfojtására alkalmas, — mondom *ez az erkölcsi alávalóság* volt kezdet óta oka a kereszténység kárhoztató, megbélyegző itéletének a zsidósággal szemben. Tertullián a zsidóságot «seminarium ignominiae nostrae»-nak hivja, a «mi gyalázatunk melegágyának» mondja; ki az a figyelmes vizsgáló, ki ezeket a szavakat a XIX. századbeli keresztény müveltségről ép oly joggal el nem mondhatná, mint hajdan a második századbeliről megirta Tertullián?

Ez igazság illusztrálására szolgáljanak e sorok.

A zsidóság azért fekély a ker. nyugat testén, mert *nem ismer erkölcsi korlátot a vagyonszerzésben.*

A vagyonszerzés modern módja hozta a nyugati tár-

sadalom nyakára a socialismust. Ez a mód a zsarolás, a kiszipolyozás, — egész néprétegek keserves, verejtékes munkájának néhány úr zsebébe való juttatása. Egy rémitő, és folytonos igazságtalanság, mely mathematikai szükségességgel fölhalmozza a nyereséget, az emberi munka produktumát néhány tőzsérnek, s végre a Rothschildoknak zsebében, a kiknek lábai előtt ülnek megbecstelenitett rabszolganőik, *a keresztény nemzetek, s köztük elsőnek az „egyház első leánya," Francziaország.* Ez a zsaroló gazdálkodás szétbont minden szervezetet, minden rendet, — atomizálja a népeket, — a pauperismus lejtőjére tolja a társadalmi épületet, amely lejtőn okvetlenül le fog siklani a fölfordulás, a legradikálisabb forradalom örvényébe.

Ez a folyamat megy most végbe szemeink előtt. Meglehet, hogy a zsidó börzianerek, kik a bécsi Ringstrasse-n s a budapesti Andrássy-uton laknak, erről nem igen álmodnak; hiszen az egész liberális sajtó valóságos blazirtságot tüntet föl önmagán e nagy világtörténeti folyamattal szemben; annál keservesebben adják meg majd az árát.

A keresztény nézet szerint a magánbirtok s a munka biztositja az egyeseknek existenciáját s lehetővé teszik többé-kevésbé teljes életkifejlésüket. De az ember nemcsak egyed; hanem társadalmi tag; ő a társadalom szervezetében él s élhet egyedül természetének s méltóságának megfelelőleg, s épen azért az ő munkájának és birtokszerzésének e keretbe illeszthetőnek kell lenni; s minden oly gazdasági rendszer, mely a társadalmi szervezetet, az összeség megélhetését *az egyesnek, az egyes érdekeinek alárendeli*, megrontja a szervezetet, egyik részében a társadalomnak túltengést, fölhalmozást, másik részében türhetetlen szegénységet, vér- és velőhiányt eredményez.

A zsidóság sohasem birt e keresztény, alapvető müveltségi nézettel; s azért képtelen kezdet óta általános müveltség hordozójául szerepelni; elveinek legjobban megfelel ez az állapot, melyben most a keresztény népek átkára és büntetésére köztük szétszórtan élősködik; valamint a rablók, kalózok és tolvajok sohasem képezhetnek önálló, magában

élő társadalmat, mert csak mások keresményéből élnek; önmaguk semmit sem produkálnak. A zsidó mindig uralkodni akar a többi nemzeten; a zsidóság ó-szövetségi történetén is dominante gyanánt hangzik el ez az alacsony, testi, állati hang; ezzé degradálta a messiási igéreteken alapuló erkölcsi supremaciát a népnek alávaló, kapzsi, *szemita* szelleme. Neked hódoljanak a népek, — lábaid elé öntsék aranyukat, — szolgáljon neked valamennyi nemzetség, — te pedig Ábrahám fia, te vagy mindig és mindenütt mások zsirjának és velejének lecsapolója; — mások verejtékgyöngyeinek összeharácsolója, örülj sorsodnak s ne törődjél a rabszolga nemzetekkel!

Igy áll a zsidóság háromezer év óta a pogány s később a keresztény népekkel szemben. Erkölcsi nézetei, sötét, babonás hite okvetlenül zsarolásra viszik. A zsarolás képezi a zsidó birtokszerzés jellegét, mely a divó rendszernek is signaturája: ugy hogy méltán mondhatjuk, hogy a socialismust megteremtő liberális gazdasági rendszer háromezer év óta a zsidóság erkölcstelenségében volt letéteményezve s *a XIX. századra virradt fel az a dicsőség, hogy gazdasági erkölcstanul a kereszténység megvetésével a zsidó nézeteket fogadta el.* A XIX. század zsidó lett, birtokszerzési morálisában; mivel pedig a keresztény müveltséget nem a zsidó, hanem a keresztény erkölcstan alkotta meg s hordozza mostanáig, *az ellenséges elem tulságos benyomulásával megmérgeztetik a szervezet s romba dül*: valamint porrá lesz a tölgy, melyen a fagyöngy annyira elhatalmasodott, hogy a kéregben fölszitt nedvek nagyobbrésze nem a tölgy ágait s lombját, hanem a betolakodott s élősdi vendéget táplálják.

A keresztény müveltség zsidó morálissal fönn nem állhat; már pedig a zsidó morális elhatalmasodik mindenütt, de kiváltkép a gazdasági rendszerben: következőleg ezen a zsidó gazdasági rendszeren tönkre fog menni a nyugoti keresztény müveltség. Egy nagyhirű pseudonym tekintélyét hivom még segitségül e különben világos állitásom bebizonyitására. Müvét eléggé nem is ajánlhatom; czime: Jüdi-

sches Erwerbsleben. Skizzen aus dem socialen Leben der Gegenwart. Von Robert Waldhausen. Passau, bei R. Abt; ára 1 mark.

A jelenkor összes törekvéseinek központja a *társadalmi kérdés. E társadalmi kérdésnek* sarka és egyszersmind nyilt sebe *a zsidó nyerészkedési rendszer.* A keresztény nemzeteknek egészen más felfogásuk van a munkáról s a szerzésről mint a zsidóknak. A keresztény erkölcstan a munkát Istentől kitüzött feladatának tekinti, melyet nemcsak saját, hanem a társadalom javára kell megoldania. A keresztény meggyőződés nem engedheti meg azt, hogy a *magánérdek mások rovására korlátlanul érvényesüljön.* Valamint a személyes érintkezés kölcsönös haszonnal jár, ugy váljék a gazdasági forgalom valamennyi résztvevőnek hasznára. Egy római iró (sz. Ambrus) igy fejezi ki ugyancsak szépen ezt az igazságot: «Valamint a gondolat- és eszmecsere kölcsönösen előnynyel jár, ugy váljék a pénz- és árúcsere egyiknek is másiknak is hasznára.» Mig ellenben ugyanő a pogány és zsidó nézetet igy jellemzi: *„másnak kárát a zsidó és pogány saját maga hasznának nézi."* S eltalálta; ebben rejlik a pogány-zsidó birtokszerzés fortélya. A zsidók túlnyomó része mindig mások veszteségére spekulál, hogy meggazdagodjék. Világos, hogy a zürzavarban az kerül föl, aki magára gondol s nem csinál magának skrupulust abból, hogy felebarátját letiporja. Épugy világos, hogy az hátramarad, aki másra is van tekintettel. Értjük már most, hogy miért gazdagodik a zsidó oly gyorsan.

Minden erkölcsiségnek forrása a lelkiismeret. Keresztény népeknél a lelkiismeret Kr. Jézus tana szerint alakul. A zsidók emancipációja, kiknek fogalmai homlokegyenest ellenkeztek a ker. népek nézeteivel a munkáról és birtokszerzésről, tördelte és bomlasztotta az egész ker. társadalmat. A zsidó világnézet és a zsidó lelkiismeretlenség mind mélyebbre veszik bele magukat a társadalomba s meghamisitják az általános erkölcsi öntudatot. Vagy le kell mondanunk a ker. müveltség hordozójáról a keresztény lelkiismeretről és pogányokká lennünk, — vagy le kell mondanunk vagyonunkról és koldu-

sokká lennünk. A keresztény társadalomban a zsidókat emancipálni annyit tesz, mint az erkölcstelenségnek s az erkölcsiségnek ugyanazt a szabadságot, — a lelkiismeretnek s lelkiismeretlenségnek ugyanazon jogokat adni.

Ennyit elvi tisztázásul. Ha az elvek világából a magyar földre lépünk; minden talpalatnyi föld, minden város és falu, minden puszta és kutyakaparó kocsma a zsidó zsarolás és pusztitás szomorú szinhelyeül tárul szemeink elé; gazdaságunkat az uzsora vampirjai senyvesztik s verejtékeztetik, — a zsidók a magyar népet óriási erőfeszitésekre késztetik, hogy az összes szerzeménynyel odább álljanak... a szabadelvű törvény, *a szent szabadság nevében.* Igy bünteti az Isten az aposztata népeket. Féketvesztett dölyfükön, — a körülményekkel, a tradiciókkal szakitó s az egész fejlődéssel nem számoló nagyzásukon szenvednek hajótörést. Magyarország a zsidó uzsora Eldorádója; igaz, hogy mindenfelé pusztit ez a gazdasági rákfene; de Bukovina, Galiczia és Magyarország már közmondásosan a zsidók markában nyögnek s nyögni fognak, mig a socialdemokraták ereje szét nem robbantja ezt az öngyilkos nyugati kulturát; s nem nyit megint utat az evangeliumi fogalmaknak a munkáról és szegénységről. Bármily lázitónak látszassék is ez a beszéd: ki kell mondani, hogy a socialismus korrektivuma lesz az elzsidósodott kereszténységnek.

A zsidó uzsora minden téren s a társadalom minden rétegében pusztit; pusztit a marha- és gabona-eladásokban, a kölcsönökben, a fekvő birtok körül való pénzmanipulációkban, s ennek az uzsorának az élét kivált a keresztény parasztegyletek fogják kicsorbitani; de pusztit a kézműiparban, a közép- és kis-iparban s a kereskedő osztályban mindennemü költött csődök, végeladások, — szédelgős licitációk által, hogy az ugynevezett «povel»-árún túladjanak, — lefizetési-üzletek által, melyekben mindig a vevőt koppasztják meg «szerződésszerüleg»; — idetartoznak a házalási zsidó tolakodás, a detail-utazók, az üzletek közt való áskálódó concurrentia, — helytelen, palástolt czégbejelentés az árúrendeléseknél; — ide a pénzuzsora a legtágabb értelem-

ben, melynek valamennyien adózunk a börzén ugy mint a börzén kivül; ide valók még a reklámüzelmek, milyenek: «minden vevő ráadásul uri kalapot kap»; «aki egy forint ára árút vesz, az hegyibe még egy pár uri vagy női papucsot vihet haza»; «részleteladás gyári árakon,» stb.; s végül megemlitjük még a mesterfogásokat, hogyan kell a parasztot az utczán elcsipni s a boltba csalni, s ott azután parasztot ugy mint kaputos embert rászedni hitvány, szemre való de értéktelen portékákkal.

Ilyen a zsidó üzleti szellem! A nép szája már betanulta mondogatni: hogy a keresztény üzletembert a szükség odaszoritja s választania kell e kettő közt: vagy *zsidó praktikákhoz folyamodik vagy megbukik.* S igy az üzleti morális folyton a kurtábbat húzza, s csúffá tétetik a zsidó leleményesség s lelkiismeretlenség görbe utakon elért sikerei által.

A zsidó üzleti morális egoismusának következménye *az a szivtelen következetesség, melylyel áldozatait,* miután azokat eléggé behálóznia sikerült, *végleg tönkreteszi.*

A zsidó birtokszerzés, ép mivel korlátlan s másokra való tekintetek által nem feszélyeztetik, hidegen számit, vár, kitart, de mihelyt órája üt, kegyetlen a borzadályig. Erről nem elég olvasni: ezt szemlélni kell; szemlélni azt az éveken át húzódó s végre mégis hiábavaló küzködését a földmivesnek, aki ki akar bontakozni a mesterségesen fölszaporitott adósság s a kimeritő kamat terhe alól, amely vaslánczokkal köti nyakához az örvény végzetét. Szemlélni kell azt a hideg, lesbenálló számitást, melylyel a zsidó az ő áldozatait lassan, de biztosan befonja, s azután irgalmatlanul, a könyörület moccanása nélkül a tönkrement ember vérét kiszijja époly egykedvüen, mint a hogy az anatomus a hullát vagdalni, s darabolni szokta. Az ily üzleti morális következménye az lesz, hogy a pénz s a birtok gyorsan felgyülemlik kezeik közt, vagy ha a földbirtokot esetleg nem foglalják le, — mert keveset hoz, — meghagyják rajta a parasztot, s lefogják a meztelen életen kivül mindenét, nekik dolgozik, nekik verejtékezik, az ő rabszolgájuk.

A korlátlan, egoista zsidó szellem másik következ-

ménye az, hogy átlag *oly keresetre adja magát, mely legtöbbet hoz*, és amellett sohasem kérdezi, hogy *mit szól hozzá az erkölcstan.*

A zsidó üzleti erkölcstelenség nagyon sokszor *már az árúban magában vétkes és gyalázatos.* Reflektáljunk csak *a zsidó bankok, a zsidó sajtó, s a zsidó leánykereskedésre.* Ezt a hármat méltán irhatom ide egy sorba; valamennyi a társadalom fekélye, és megölője.

A bűn, a csábitás, a prostitució, a szándékos lélekölés és vásárlás, mindez a zsidó üzleti «morális» melegágyából való termék. Ha előkelő családok fiai rosz utra terelődnek, ritkán csalódunk, ha zsidót szimatolunk bukásukban. A zsidó liferálja a paripát, a fogatot, a batárt, a kutyákat; a zsidó ösztökéli őket kicsapongásra és erkölcstelen életre; ő a közvetitő s a «szerző.» Azután a pénz megszerzésének ürügye alatt ráveszi a fiatal embert a börzejátékra, s néhány év alatt be van fejezve tönkje, s birtoka zsidó kézre került. Aki Párisban, Bécsben, Pesten ismeri a sociális viszonyokat, lépten-nyomon illusztrálva látja ez iszonyú munkát. E csábitási fogásokkal karonfogva jár a prostitució. A leánykereskedés kizárólag zsidók kezében van, s nemzetközi szervezésnek örvend. Ily erkölcstelen üzérkedésben nem kereshetünk egy csepp becsületet sem; napi renden van ott a csalás, sikkasztás, az uzsora, a zsarolás hallatlan módozatokban; s ily gazszellem, ily dögleletes erkölcsi nézetekkel szaturált nép vezeti orránál fogva a sajtóban a publikumot, s vágatja az «intelligenciával» (?) önmaga alatt a fát, mikor ez szemet huny minden előtt, — legalizálja a zsidó morálist, — törvényesiti és rendszeresiti a ker. kulturát megmérgező *zsidó erkölcstelenséget.*

Hiszen már annyira vagyunk, hogy a zsidóság «in luce culturae christianae,» a keresztény müveltség szine előtt be meri vallani, hogy *nincs lelkiismerete*, hogy *nincs erkölcsi öntudata.*

„*A becsület nem egyéb mint fizetési képesség*;“ igy definiálta Bécsben egy tanunak megidézett börzianer a tör-

vényszék előtt a «becsületet»; tehát a becsület annyi mint pénz; annak van becsülete, aki fizethet. — *„Aki elveszi pénzemet, az elveszi becsületemet,“* mondta Rothschild N. — *„Morálissal nem épithetünk vasutakat,“* mondá a zsidó Neuda ügyvéd, Ofenheim zsidó báró védője a gyalázatos vasuti pörben. Tehát *morális nélkül* lehet csak vasutakat épiteni. Valamint a Panama-csatornát sem lehetett morálissal meg nem ásni. Bizony a Panama csatornának pörében azt mondhatta volna egy más erkölcsös, jogtisztelő ügyvéd: *„Morálissal nem áshatunk Panama csatornát“* és pedig a szó igaz értelmében mondhatta volna, mert ha morálisunk volna, akkor a viszonyok akkori állásában beláttuk volna, hogy ezt a csatornát igy ásni nem lehet, s nem ámitottuk volna el a közönséget, a vállalat költött előhaladásával. Ugy-e igaz, hogy morálissal nem áshatunk Panama csatornát, csak csalással és alávalósággal? valamint Ofenheim is csalással, zsarolással, pénzzsebrevágással épitett vasutat, s morálissal igy, ahogy azt épitette, *ennyi millió nyereséggel nem épithette volna.* A zsidó előtt tehát ez a szó: «morálissal nem épithetünk vasutat,» annyit tesz, hogy nem lehet épiteni és fölösleges épiteni, ha nem csal, ha nem zsarol; — fölösleges épiteni és üzérkedni, ha *ezrek helyett milliókat nem rak zsebre. A zsidó üzleti szellem tehát pénzösszeharácsolás bármiképen s bármily úton.*

Hogy *nincs erkölcsi öntudata* a zsidóságnak, az még abból is kiviláglik, hogy valahol csak páczba kerül a zsidó valami flagrans büntény miatt, az egész zsidóság összeröffen, s mozgásba helyezi valamennyi emeltyüjét, hogy a csávából kiszabaditsa. A sajtó, a magas financzia, a «tudomány,» az «alliance israelite,» mind ez a sok tisztességes, nemes tényező szinte liheg az erőlködéstől, hogy a jog s a törvény folyását megakaszsza s a fenyegető csapást az igazság becsületére eleszlárositsa, derék, függetlenségi, a szent-magyar-szabadság zászlótartós ügyvédjei közreműködésével! Ez állapotoktól szinte borsódzik az ember háta, mikor látja, hogy a keresztény társadalom kebelében a zsidó örvend kiváltságos helyzetnek; mindenben őt dédel-

geti ez a társadalom, bár más tekintetben megveti; ebnek tartják s mégis ölbe veszik; hiszen ez az elökelő szokás!

A zsidóság tehát minden zsidó büntényében szolidaritást vállal s megakasztja a büntető törvény karját: ezzel azt bizonyitja, hogy az igazságról még azon tekintetben sem bir fogalommal, melynél fogva *a törvény sérelme orvoslást, a gaztett büntetést kiván.* Igazán neki való helyre illesztjük egy jeles irónak szavait, ha itt idézzük: «A zsidókban nincs meg az az erkölcsi öntudat, hogy a jog-normák megsértése elégtételt s büntetést követel. Mikor pedig *a zsidóság az erkölcsi elégtétel szükségességét tagadja,* ugyanakkor a legveszélyesebb korrupció terjesztőjévé válik. *Két világnézet harczában* gyakran a rosszabb elem jön túlsúlyba, s ez által a népek romlását s az állami süllyedést okozza.»

S ez facitja a zsidó morálisról elmondott nézeteinknek: *a zsidó világnézet harczban áll kezdet óta a keresztény felfogással.* A zsidó erkölcstan az igazságot s vele az erkölcsi erényeket nem ismeri; *főelve* a korlátlan egoismus; következőleg zsarol, tipor, szipolyoz könyörületlenül; *tárgyában* nem ismer különbséget a jó és rosz közt; neki minden jó és becsületes, ami pénzt hoz; akár váltóhamisitás és hamis eskü, — akár nadrág-, zubbony- vagy leány-kereskedés; aminthogy azt egy lembergi kuppler-pörben egy zsidó szenzál kimerte mondani: «mi köze ahoz a magas törvényszéknek, vajjon én komlóval vagy leányokkal üzérkedem?» s hála a keresztény toleranciának: ezt a zsidót nem szedték szét ott nyomban! Végre a zsidó morális nem ismer *sanctiót;* nincs öntudata arról, hogy a törvény sérelmét büntetni s áthágását helyre kell hozni.

Kérdem ezek után: mit csináljon a keresztény társadalom a zsidó morálissal, melynek *főelve, tárgya, sanctiója* valóságos tabula rasa? mit csináljon e morális hiveivel, kik az egyenlőtlen küzdelemben, — mert hiszen a lelkiismeret a lelkiismeretlenséggel üzleti sikerek tekintetében mindig egyenlőtlen harczban áll, — kik az egyenlőtlen küzdelemben, mondom, okvetlenül nyakára hágnak a becsületnek

s az erkölcsnek, s velük együtt a keresztény műveltségnek? Recipiálja-e őket? de sőt tovább megyek; emancipálja-e őket? Nem felelek e kérdésre; akit nem a frázisok varázsa, hanem az elvek összehasonlitása képesit a helyes itéletre: az nem szorul az én feleletemre.

A keserü tapasztalat sok nemes emberbarátot kényszeritett becsületes vallomásra, hogy elhibázták a dolgot, mikor a zsidóság elől válogatás nélkül fölszedték a zsilipeket, s tért nyitottak annak az árnak, mely most közvetlenül mindenütt ostromolja a keresztény világnézetet s a sajtó által, melyet kezébe keritett, *a korrumpált kereszténységből toboroz magának hivséges de gyászos segédcsapatokat a keresztény* kultura romlására. E nemes önvallomások közt előkelő helyet foglal el Dr. Reichensperger Péter nyilatkozata, melyet a porosz képviselőházban 1892. jan. 25-én az iskolatörvény-javaslat megvitatásánál tett: «Konstatálnom kell, hogy legalább amennyire én látom, az ellenzék élén (a keresztény kultura legvitálisabb kérdésében) a *zsidóliberális sajtó* halad. Ez a sajtó sürgeti a közös- illetőleg a *vallástalan iskolát.* De hiába néztem utánna, sehol sem akadtam rá, hogy e sajtóban csak egyszer is lármát csaptak volna a fönálló *zsidó községi iskolák ellen.* Isten ments; azokat az elveket, melyeket fönhangon hirdet, *csak a keresztény ifjuságra,* jobban mondva, *a ker. ifjuság ellen kell alkalmazni.* Csak az imént gyüléseztek a zsidó tanitók, s nagy erélylyel s érdeklődéssel léptek föl amellett, hogy a zsidó községi iskolákat nemcsak föntartani kell, hanem még szaporitani is. Gondolom, hogy e tények közepette jól teszek, ha egy jó akaró óvást intézek a zsidókhoz. A zsidóliberális párt fontolja meg, hogy a *keresztény nép türelemfonala már eddig is nagyon túl van feszitve, s hogy könnyen szétszakadhat,* s hogy akkor bekövetkezhetnek események, melyeket nem akarok ecsetelni. Fata viam invenient, ha az illetők továbbra is megmaradnak azon a csapáson, melyen eddig haladtak. Volt már alkalmam a zsidó sajtót, midőn ez a kulturkampfban minden katholikus érdeket elnyomni kivánt, arra figyelmeztetni, hogy *én voltam az, aki*

az országgyülés tanusága szerint az akkori pártoknak már *kész döntvényét, melynél fogva a zsidók polgári és állampolgári egyenjoguságát beszüntetni elhatározták, felfüggesztettem és meghiusitottam.* A hálát ezért már sokszor élveztük. Nem félünk már manapság a zsidó sajtó expectoratioitól; csak azt ismétlem s óva ismétlem: vigyázzanak, hogy el ne számitsák magukat.»

Hogy elszámitották magukat, azt legjobban bizonyitja a *socialismus.* A socialismus tulajdonképen a *zsidókérdés;* mert az üzleti, a kereseti, a szerzési szellem *elzsidósodása,* a kifosztás és zsarolás zsidó elmélete, léptette életbe nagyszerü reakció gyanánt a socialismust. Bebel, Liebknecht s a többiek nevetik az antisemitismust; mert azt mondják, hogy nemcsak a zsidók zsidók, de a keresztények is zsidók, midőn a modern gazdasági rendszernek hódolnak. Igazuk volna Bebeléknek, ha az antisemitismus a zsidó fajt vagy vallást venné czélba; de hiszen ezt nem teszi; az antisemitismus csak akkor jogosult, ha a zsidó birtokszerzést, tehát a zsidó morálist üldözi. S ezen tekintetben természetesen az igazi antisemitismus nem a zsidó faj, hanem azon erkölcstelen fajzat ellen irányul, mely, származzék bár zsidó vagy keresztény vérből, hódol a zsidó fosztogatási pénzszerzésnek. S ezt az antisemitismust vallja a ker. morális, a ker. társadalom; — minden keresztény intézmény s az egész kereszténység, ha öngyilkossá nem akar lenni.

Tudjuk, hogy a müvelt keresztény körök, amelyekből a reformnak ki kellene indulni, a zsidó korrupció áldozataivá lettek, s hogy a törvényhozástól s a kormánytól e téren semmit sem várhatunk. A keresztény socialis-rend már eltünt. Tényleg semmit sem veszünk észre a keresztény sociális rendből, hanem *a zsidó szellem uralja az egész közéletet s a müvelt köröket,* néhány tisztes, de annál inkább kikiáltott kivételt leszámitva. *Nem léteznék zsidókérdés, ha a müvelt kereszténység nem tagadta volna meg elveit s önmagát.* Mialatt ugyanis a zsidók a legelvetemültebb zsidó gonosztevőket is védik, s iszonyatos bűneiket szépitik: addig a keresztény államférfiak és képviselők ki nem fogynak

a kereszténység megtámadásaiból s e higvelejüség folytán annyira degradálódnak, hogy alkalmassá teszik magukat azon nemes szerepre, hogy a zsidóság befogja őket öszvérekül s szamarakul kocsija elé az összeharácsolt keresztény pénz elvontatására.

Azonban a népek öntudatát és természetes érzékét nem lehet oly könnyen meghamisitani, mint a kiélt, hitéből kivetkőzött, zsidó ujságok maszlagán nagyranevelt intelligenciának fölületes itéletét; s azért a népeken elkövetett igazságtalanság reakciót provokál, mely helyrehozza majd az egyensúlyt s igazságot szerez az elnyomott s meggyalázott kereszténységnek.

Ne tartson minket senki izgatónak, sem socialista prófétának; amit emlitettünk, azok merő tények. De két dolgot nagyon ki kell emelnem s ezt minden sociologusnak, minden lelkipásztornak s a nép javát szivén hordozó embernek jól meg kell fontolnia; az egyik az, *hogy jelenleg a gazdasági rendszer nem keresztény*, — *hogy a pénzelosztás nem jogos és igazságos*, — *hogy a fölhalmozott tőkék nagy része nincs a jogos birtokos kezében*; a másik az, *hogy ne állitsa senki az egyházat s az egyházi, keresztény erkölcstant bakternak, zsandárnak a jogtalan, zsidó pénzszerzésen meggazdagodott Wertheim-kasszák mellé.* Akarja-e az elzsidósodott gazdasági rendszer tőlünk, hogy hirdessük az evangeliumot s a tiz parancsolatot? akarja-e, hogy az emberek szivére kössük, hogy ne lopjatok? ha ezt akarja tőlünk: akkor először neki mondjuk: ne lopj; mert annyit senki sem lopott és fosztott és zsarolt, mint a modern, zsidó, liberális gazdasági rendszer.

Vonják le uraim ebből a következtetéseket! Mint fogjuk megitélni azon szegény munkások erkölcsiségét, kik nyomorult bérért tartozván dolgozni, „*lopnak*," azaz az eddig szokásos terminologia szerint mondjuk, hogy «lopnak»? Mint fogjuk megitélni azon emberek eljárását, kik a falu zsidó pióczájának szérüjéről, padlásáról el-elemelnek néhány zsák buzát vagy árpát? A keresztény morális e részben természetesen mindig tartózkodó lesz, mert az elnyomott

s tönkretett népnek szenvedélye is bele játszanék az igazság érvényesitésébe; de utóvégre is a keresztény morális nem vak, hogy ne lássa, ami verőfényes, s nem szivtelen, hogy a gyérülő s fogyatékos életü, kizsarolt tömegnek csak türelemről s a szegénység nagy értékéről prédikáljon. Ezt a szegénységet, melyet rablók és tolvajok hoznak az emberre, a szentirás sehol sem dicséri; mert nem dicséri a Jeruzsálemből Jerichóba utazó s rablók kezébe esett nyomorultnak kifosztott szegénységét, hanem igen dicséri azt a szegénységet, melyet az ifjunak ajánlt az Úr: menj és add el mindenedet, azután jöjj s kövess engem! Ez nem az a szegénység, melyet a zsidó liberálismus hárit ránk!

Ezt az állást foglalja el a keresztény morális a zsidó, modern társadalommal szemben. Az ellentétek élesebbek nem lehetnek s a rajtuk elinduló ellenségeskedés is «pro aris et focis» lesz. Nincs más menekvésünk, mint keresztény elvek alapjára visszaállitani a gazdasági rendszert; erre pedig szükséges, hogy a müvelt körök el ne forduljanak a kereszténységtől. Emelkedjünk egyszer már fel a történelmi áttekintés magaslatára, ahonnan világosan be fogjuk látni, hogy *ily aposztaziával a kereszténységtől, — ily gyalázatos szolgasággal, a zsidó-pogány elvekkel és élettel szemben az európai társadalom fön nem állhat.* Ha a müvelt körök oly bárgyúk, hogy meg nem emberelhetik magukat, s azt a zsidó jármot, melyet ők is titokban s négyszemközt elitélnek, magukról le nem rázzák; ha oly jellemtelenek, hogy a kereszténységet a zsidó liberalismussal becserélik: akkor valóban még lejjebb megyünk hanyatlásunk lejtőjén s vagy a socialdemokraták zúzzák majd össze e gyáva társadalmat, vagy támad majd lassan-lassan egy erőteljes keresztény nemzedék, mely öntudatára ébred atyái szégyenének s hősies elszántsággal s kimaradhatlan áldozatokkal érvényt szerez a keresztény igazságnak.

A KATHOLIKUSOK TEENDŐI MAGYARORSZÁGON.

Irta dr. PETHŐ.

Kitünő férfiak ismételten adtak kifejezést azon mély meggyőződésüknek, hogy az autonomiában s a vele összeköttetésben levő egyletek s szövetkezetekben azon talajon állunk, melyre a XIX. századbeli modern, magyar kereszténységnek is állnia kell, ha nem akar elveszni.

Az idők jeleit figyelmesen vizsgáló u. i. el nem zárkózhatik azon hóditó benyomások elől, hogy a szabad polgárok minden társulása és egyesülése magán hordozza a kor késztető szükségének bélyegét, — hogy mindent, amit ezentúl létbe hivni, vagy a létben föntartani akarunk, azt csak az egyesületi téren tehetjük; mindenütt megvalósul, hogy az egyes ember tehetetlen s csak a vállvetett törekvést koronázhatja siker. Nemcsak a nagy hadseregeknek kora hasadt a XIX. századra, hanem a nagy munkás seregek is lobogtatják követeléseik zászlaját: s éppen úgy az eszmék terén a nagy párttömegek föllépése és szavazata dönt és épit. A ki tehát a keresztény eszméknek és érdekeknek a XIX. században érvényét föntartani akarja, aki el akarja érni azt, hogy le ne szorittassanak a modern, tiszavirág-életü — értem azt a hires legyet, melynek egy nap az élete s nem a még hiresebb volt miniszterelnököt, — annak minden mozgalmat az egyesületi térre kell átvinni, — a gon-

dolatokat a tömegek közé kell vetni, hogy ott dőljön el sorsuk, vajjon az élet vagy a halál fiai-e? Azért tehát egyesülni ..... szervezkedni, ez a magyar katholikusoknak is főfeladatuk, melynek kezdetét a helyi autonomiában üdvözöljük, de amelyet folytatni, általánositani országos és világraterjedő nagy érdek s erről a szervezkedésről mint a magyar katholikus legfőbb föladatáról akarnék egy néhány eszmét Önök elé terjeszteni.

Összes érdekeinket keresztény alapon akarjuk föntartani és előmozditani és pedig egyesületek, társulatok, országos autonomia, keresztény országos pártok által, — azért ezek megalakitása a mi létkérdésünk. Összes érdekeinket mondom, nemcsak a vallási és erkölcsi, hanem az anyagi érdekeinkről szólok. Nemcsak a kátéról, hanem a mindennapi kenyérről, — nemcsak az iskolában függő keresztről, hanem az iskolatörvényekről, — nemcsak a boltokban levő szűz-Mária-képről, hanem a vasut és gőzhajózási társulatról, — nemcsak a kápolnák csendjéről, hanem az utczai s vásári életről, — nemcsak a fogyasztási adóról és vámról, hanem a büntető kodexről, — nemcsak a házasságról, hanem a munkásnak, iparosnak, a földmivelőnek érdekeit érintő törvényekről, — az emberi kéz munkájának vagy a pénz, a tőkének uralmáról, — van szó.

Ezek a mi érdekeink; ezen érdekek óvására és előmozditására vannak ugyan különálló egyletek és szövetkezetek; de ezek a különálló egyletek és szövetkezetek inkább már csak a részleteket s a praktikus intézkedéseket illetik, a nagy mozgató, irányt-adó elveket pedig már föltételezik — s ezek a nagy alapelvek vagy pogányok vagy keresztények; pl. az ipar- és gyártörvény, a hitel- és uzsora-törvény sok részlettel birhat, ami lehet jó, lehet rossz, de az egész törvényhozás attól függ, vajjon az alapelv egészséges vagy mételyes gyökér-e s ezen a nagy kérdésen fog

megfordulni minden: ki az Úr? a munka-e vagy a tőke... az ember-e vagy az anyag, — más szóval: attól függ minden: *vajjon az alap keresztény-e vagy pogány.* — Ép igy vagyunk az iskolatörvénynyel; lehet abban sok jó, czélszerü rendelkezés, például: egészséges épületekről, levegőről, világosságról, — jó padokról, melyekben nem horpad a melle a gyereknek s nem nő púp a hátán; de a fődolog nem az, hanem a fő az elv, minden attól függ: *vajjon a nevelést lehet-e a vallásosság nélkül nyélbe ütni vagy nem* s vajjon a felekezetlen vagy felekezeti iskolák föntartandók-e; más szóval attól függ minden, vajjon *az alap keresztény-e vagy pogány!* Uraim, mindenütt belejátszik ez a kérdés: *pogányság vagy kereszténység.* — Mert az épülő házban is van sok részletmunka: az asztalos a padlón, ajtókon és ablakokon mesterkedik; a lakatos megvasalja és meglakatolja a házat; a festő sablonokkal tarkitja falait, — a kályhás rózsás fiókokat rak egymás hegyibe, a mázolónak is kell hullámokat s ereket festeni a kapura s az ajtókra s bár mind külön és külön dolgozik, de a fő dolog az, hogy jó-e az alap, mert ha roskadozik a falak ereje, amely tart ajtót, lakatot és kályhát; hiábavaló az egyesek törekvése: ép ugy az emberi társadalom nagy épületének, feszitő rúdjainak, vaskapcsainak erejétől függ léte minden intézménynek; ez a nyugoti társadalom pedig a keresztény elvek erejére épült s rajtuk áll, s azért agonizál, mert lesiklófélben van róluk.

Nem lehet az ember életét szétszakitani; a keresztény elveknek mindenütt van szavuk; vannak pogány elvek és keresztény elvek a földbirtokot és az örökösödést szabályozó törvényekben, — vannak pogány elvek és ker. elvek a kereskedelemben és az iparvállalatokban, — vannak pogány elvek és ker. elvek a munkások és cselédek viszonyainak rendezésében; ha a szolid munka, ha a kisipar éhezik

s ha ehelyett az iparszabadság és a férczmunka, a szédelgés és az iparlovagok kora űz belőlünk bolondot, — ha a kinálat óriási és a kereslet parányi: honnan van ez máshonnan, mint hogy egy pogány törvénykezés a szabadság örve alatt letörte a gátakat, melyek a gyengét oltalmazták s egy keresztény szellemü ipar és munka-törvénykezés helyett odavetette a népet a szabadságnak, értsd az okosabbak, a pióczák, a rablóprodukczió garázdálkodásának.

Ime mindenütt e kettőn ütődünk meg: vagy pogányság vagy kereszténység! S igy ami érdekeink megóvására mindenütt keresztény szellemü egyleteket, társulatokat, s főleg keresztény országos pártot kell alakitanunk a földmüvelésnek, iparnak, munkának keresztény alapokon való jogvédelmére. Ily egyletek állnak föl Németországban s bármennyire kongatják a halálharangot számukra a liberálisok és socziálisták s bármennyi vésztjelző hollót kóválygotatnak fejük felett: nem hagyják magukat.

Egy tekintélyes barsmegyei orvos is volt jelen évekkel ezelőtt a lévai kath. legényegylet zászlószentelési ünnepén s avval a kérdéssel állt elő: de hát mit remélnek Önök az ipar jövőjére nézve, hisz az okvetlenül tönkremegy; a gyáripar elnyeli a kisipart? Feleletül azt mondtam az orvos urnak, ha ez igy tovább megy: akkor a kisipar okvetlenül elvész; azonban mi ép azt akarjuk, hogy ez igy tovább ne menjen; azért mozgunk s mozgatunk; azért kivánjuk szervezni a keresztény iparosokat önálló, keresztény elveken szervezkedett egyletekké, hogy igy *befolyást nyerhessünk az ipartörvényhozásra.* Enélkül természetesen czéltalan minden törekvés s csak foltozási munkaszámba mehet.

Tartsuk tehát ezt szem előtt: nemcsak a vallásnak szól a mi védekezésünk; hanem szól egyetemes társadalmi, ipari, földmivesi, kereskedelmi érde-

keinknek. Mindennek, ami van, vagy pogány vagy keresztény elvek szerint kell megalakulnia; nem vehetünk ki egy mákszemnyi *életérdeket* sem a kereszténység *érdekköréből.*

Azt mondják erre: ugyan maguk mindent a végletekre visznek; mindenhová beleviszik a vallást, fanatizálják az embereket; maradjanak békén s ne rontsák az egyetértést. — Bizony mindenfelé ezt tilinkózzák: s következőleg nem is lesz ez valami klaszszikus szonáta, hanem csak olyan werklinek való, fülbemászó nóta. — Mi csak azt feleljük rá: a kereszténység nem áhitatgyakorlat, hanem az életet, az embert fölkaroló világnézet s épen azért mindenütt érvényesülést keres, ahol emberi érdek jön fölszinre az erkölcs, a jog, az igazság, a törvény szempontjából.

A socziálisták sokkal okosabbak és logikusabbak mint a liberálisok; ők azt mondják: szent igaz mindenben van theologia; mindenütt választani kell pogányság és kereszténység közt; mi pedig a kereszténységet nem akarjuk. A liberálisok fölületes emberek, kik mindenütt paktálni, ahogy lehet alkudozni, s alkalmazkodni kivánnak s a dolgok lényegét nem nézik. Igy lehet ugyan a világot foltozni; de bizony már megfejelni sem lehet; mindenütt kilyukad s kását kér.

A socziálisták következetességével mi a kereszténységet akarjuk érvényesiteni; de mindennek védelmére csak egyesületi téren tehetünk valamit: más eszköz nincs.

Trón és oltár, király és pápa a néphez utasitanak. A király azt mondta: hozzanak ker. képviselőket: keresztény lesz az uralkodás is. A pápa körülbelül azt mondta a franczia monarchistáknak: ne truczczoljatok és ne sopánkodjatok; ha nem tetszik a franczia világ járása: ott a nép, forduljatok hozzá, appelláljatok hozzá, iparkodjatok, hogy megértse, hogy

jót akartok neki, mert ha megért: tietek a győzelem.

Csak a mi az egyesületekben, a társadalomban él, az bir hatalommal és nyomatékkal; ami nem mozgat népet, társadalmat, az pára vagy oly hideg sugár, mint amilyen a januári éjszakák csillagainak sugara; nem melegit, nem éltet. Nem kell tehát sokat politizálni; az emberiség nem a politikában él s a magyar ember ugyis tömérdek sok politikát termel, melyből semmi haszna; hanem ezeknek a gyakorlati érdekeknek ker. szellemü megóvására egyesüljön, v. i. alakitsunk mindenütt kath. köröket, kath. iparegyleteket, kath. parasztegyleteket s ez által szervezzük a keresztény nagy pártot, mely nem fog hónapszámba beszédeket tartani oly rettenetes bajok és sérelmekről, melyekről elbeszélgetni ebéd után, csibuk mellett az emésztésnek jót tesz, de különben semmi haszna; hanem amely felfogja a nép égető érdekeit s azokat a körülmények szerint megoldani iparkodik.

Praktikus kereszténységet kérünk a nép szellemi s anyagi érdekeinek előmozditására s azért a ker. szellemü egyleteket ajánljuk minden téren s minden rétegben.

S mikor mi azt mondjuk, hogy erre van mindenekelőtt szüksége a magyar katholikusoknak, csak más szóval hangoztatjuk, amit br. Sennyey Pál mondott: hogy Magyarország fölvirágoztatásának a társadalomból kell kiindulnia. Csak ha a társadalmi osztályok reformálják magukat, v. i. ha a ker. elvek talaján időszerüen módosulnak: akkor lesz reményünk, hogy majd győzünk.

Tehát nekünk kell tenni s ne várjunk senkitől mástól semmit. Ne várjunk tétlenül az államtól semmit; az állam csak gépezet; a társadalom az szervezet. Az államba erőt, gazdagságot, életet csak a társadalom önthet. „Az a legjobb kormány — mondja Bukle —, mely ellesi a társadalomtól,

hogy mi kell neki s mire van szüksége, és semmi mást nem tesz." I. Napoleon pedig azt mondta: „a kormány nem az Atya Isten, s következőleg a gondviselés szerepét nem viheti." Ha pedig nem viheti, ne várjuk tőle; hanem — ismétlem — szervezkedjünk; karoljuk föl érdekeinket ker. elvek talaján. Az államhatalom bárkinek is kezébe juthat; a Grachusokig Rómában a patriciusok birták, később a demokráczia nyulkált feléje. Nálunk is, máshol is majd ezek majd azok a hatalmi körök ragadják azt magukhoz; világos tehát, hogy az állam s a kormány nem a társadalom. A kormányon levő hatalmi körök természetesen a maguk érdekeit mozditják elő s megfeledkeznek gyakran nagy társadalmi rétegek bajairól. Igy a zsidó liberalismus a magyar államhatalommal kezében teszi tönkre a magyar társadalom földmives, iparos, középbirtokos osztályait. Meddig fog gazdálkodni? mig föl nem nyilnak szemei az elnyomottaknak s meg nem roppantják a hatalmas intézők bordáit. Néha ez a roppantás erőszakosan megy végbe a forradalmakban; máskor a békés fejlődés föltartóztathatlan erejével.

Mi ezt a békés átalakulást kivánjuk; kivánjuk, hogy az elnyomott, félrevezetett társadalmi rétegek öntudatra ébredve, szervezkedési jogukkal éljenek, s miután szervezkedtek, tömegük s jogaik sulyával lenyomják a polczról a hetvenkedő zsidó-liberalizmust.

Ami azután különösen a kath. egyház érdekeit illeti: jelenleg már szinte kézzelfogható, hogy ez érdekek megóvására a nemzet nagy zömét s benne a legjobb s legéletrevalóbb elemek szervezkedését kell létbe hivni.

Egy kath. szervezkedést kell létbe hivni, mely megóvja az egyházat a szolgaságtól s *ez az országos kath. autonomia.*

Mióta Magyarország fönnáll a magyar művelő-

dés s a politikai élet alapját azon viszony képezte, mely a magyar kath. egyház s a magyar állam benső szövetségében állt, mely az egyházat elsőrendü társadalmi tényezővé s az államot az egyház támaszává tette. A kath. vallás uralkodó vallás lett; érdekei a kath. magyar államnál jól meg voltak védve; hiszen katholikus állam már csak jól intézi a kath. érdekeket; az egyház lévén ereje és egyik mozgató idege, bizonynyal nem fogja türni, hogy megbénittassék, hogy ereje veszszen, nem fog hozni egyházellenes törvényeket; nem lesz ellenszenves az egyház érdekei ellen, hiszen önmagáéit csorbitaná; — nem fog püspököket kinevezni, akik alkalmatlanok az egyház emelésére, amint hogy a király az ő seregének vezéreiül nem fog oly embereket adni, kik jó tudósok, régészek, fűvészek, kik jó angyallelkü emberek, de harmad-, negyed-rendü katonák, kik a hadseregek élén ugyancsak meg nem állják helyüket; hanem olyanokat, kik a hadsereg katonai szelleméből birnak legtöbbet s fegyelem, elszántság, taktika s ügyesség tekintetében, egy szóval szellem dolgában alkalmasok a hadviselésre, s akik reményt nyujtanak nehéz időkben is a győzelem kivivására.

Mivel tehát a kath. egyház uralkodó vallás volt, v. i. a magyar állam vallása volt s az állam kath. állam volt, azért volt biztositékunk jogaink megóvásában s ugyancsak ezért, ezért a bizalmas, testvéries viszonyért volt az államnak különféle joga az egyház dolgaiban valamint az egyháznak előkelő politikai hatalma és szerepe.

Azonban a régi állapotok nálunk is eltüntek: az az, hogy félig eltüntek; eltüntek az egyik félen, de a másik félen nem. Letünt az egyház uralkodó vallási szerepe; vannak egyenjogu felekezetek az egyházon kivül; s az állam felekezetlen lett. A kath. egyházzal szemben áll most a felekezetlen állam s az államhatalom kezelői, kálvinista, lutheránus, unitárius

vagy zsidó miniszterek. De ha le is tünt az egyház uralkodó vallási szerepe s az államból felekezetlen állam lett: mit látunk? hogy ez a felekezetlen állam megtartotta minden jogát, intézkedő hatalmát az egyházi dolgok körül. Az egyház megszünt uralkodó állami jellegü lenni s mégis megmaradt az államnak régi joga s az egyház ügyeibe oly nagy beavatkozása van, amilyen volt régen.

Ez állapot ellentétben áll egy szabad állam területén levő egyháznak igényeivel, amint azt legvilágosabban bizonyitják a református s az evangelikus felekezetek, kik ez állapotot magukra kényszeriteni soha semmi föltét alatt nem engedik. Magában véve nevetséges és érthetetlen, hogy egy felekezetlennek mondott állam *mégis egyre folyton felekezeti legyen, felekezeti a folytonos beavatkozásban, felekezeti a jogok gyakorlásában*, de *különben semmi másban.* S hogyan hagyhatnók legfontosabb érdekeinket oly kezekben, melyek *elvből* hidegek s közönyösek irántunk? Nem kellene-e nyiltan bevallanunk, hogy egyházi érdekeinket Csáky-szalmájának tekintjük, ha *elvből vallástalan* kormányok kezeire biznók. Pedig a modern állam elvből vallástalan, Istenre, egyházra való tekintet nélkül alakul; — törvényeiben nem ismer el semminemü kötelezettséget az Isten iránt; egyik vallásnak sem ad előnyt a többi felett; egyiknek sem kedvez inkább, hanem mindegyiknek egyenlő jogot tulajdonit. S ha a modern állam igy elvből proklamálja a vallási közönyt, hát melyik felekezet fogja fölajánlani neki, hogy ime tessék szabadon intézkedni ügyeimben? Ugyan nem jut eszünkbe a példabeszéd, mely arról szól, hogy kecskére nem lehet bizni a káposztát?

Halljuk mit mond erre nézve a pápa az „államok ker. szervezetéről“ értekezve: „Eszerint a közügyek mai állásában a felekezetlen állam vagy azt teszi, hogy az egyházat egészen számüzi, vagy azt,

hogy bilincsekbe nyügözi." „Vagy-vagy"; s hogy nincs menekülés ebből a vagy-vagyból, mig a felekezetlen állam ölelgeti az egyházat, azt világosan látni. Az egyház politikai érdekek szolgálatába kényszerül; a legfontosabb kérdésekben nem arra néznek, hogy mi jó az egyháznak s evvel együtt milliók erkölcsi haladásának vagy hanyatlásának, művelődésünk előmozditásának vagy megakasztásának, hanem mi jó a máról holnapra változó kormányoknak; hogy mi jó — sokszor s az utolsó időben nagyon is gyakran — egy miniszter szeszélyének. S ezeket a tekinteteket szolgálja az egyház; — *politikai szolgálóleánynyá* válik s ez által természetesen ereje bénül, tekintélye a kortesszolgálatokban elvész s nagyszerü tevékenysége elvonatik eredeti czéljától.

S ez az egyik bilincs rajta: a politikai szolgaság!

A másik bilincs pedig, mely abból származik, hogy az egyházat a felekezetlen vallástalan állam tartja karjai közt: szellemi hatalmának sülyedése, s abból kifolyólag az a nemtörődés, nembánomság, az az erkölcsi pangás, mely a magyar társadalmat szószerint posványitja. Hol találnak nálunk szabadabb szellemi mozgalmat, melynek szive, érzéke volna azon nagy szellemi javakért, melyek a ker. nyugatot a világ élére emelték? hol találnak küzdelmet az eszmékért? csupa konczkeresés nálunk az élet; hogy ne; mikor az *a szellemi hatalom maga, az egyház*, merő konczlesésben gyönyörködik. Bámuljuk ezt az alacsony szinvonalat, melyen nálunk katholikusok állanak, akik Polónyival a mult budapesti városi közgyülésen kijelentették, hogy „ha a kath. vallás s a haza érdekei ellentétbe jutnának, ők mindig a haza érdekei mellé sorakoznának," s lőn oly tapsvihar, hogy hogy még Polónyi bömbölő hangja is elveszett benne. Nézzék uraim mindent a frázis s a pillanat benyomása alatt intéznek el: *haza érdekévé emelnek bármily*

ötletet, mely nekik megtetszett s azt az örök eszmék, a kereszténység nemzeteket és államokat föntartó elveivel egy ülőhelyen s egy szuszra összeveszitik s azután nem törődve a fölületes szószátyársággal, észszel és logikával, kitálalják, hogy ők mindig a haza pártján állanak. Valósággal pedig nem állanak, sőt nagyon is távol állanak, mert a haza pártján csak az áll, ki az örök elveket tiszteli s csak arra lehet bizni a haza javának előmozditását, aki nem oly fölületes, hogy minden látszatnak s hebehurgyás nagymondásnak bókol. Haza javát csak nagy belátásu, a nagy szellemi érdekeket a napi eseményeknek s a divatnak alá nem rendelő férfiaktól lehet várni, akik tudják, hogy mi örök és isteni s mi avval szemben káprázatos és nagyon is emberi.

Ha nem ismerünk el semmit, ami változatlan és örök igaz; ha mindent változó érdekek szerint itélünk és mérünk: vigasztalan szkepticismusba tévedünk, s ez nem a haza java. A beszéd divata, az ötletek táncza változik: az emberi fölfogás, az opportunista számitás nem mértéke az örökkévalónak.

Kellene tehát egy határozottan ker. irány; kellenének férfiak, kik megértették mi az igazság, s kik érte áldozni, s küzdeni tudnának.

De honnan vegyük azokat, midőn az egyház a felekezetlen állam ölében ringattatik, amely felekezetlen állam minden mozgalmat, minden kiindulatást a szellemi életre *magukban, az intéző körökben elnyom.* A püspökök elszánt s a léhaságnak és szellemkufárkodásnak véget vetni akaró föllépését okosan elülteti, minden buzgalmat elsimit s vajaskenyeret nyujt a siró gyermeknek, *akitől elveszi gyöngyeit!*

Igy okvetlenül tönkre megy minden élet, minden szellem s velük az egyház, az az egyház, mely a szellemi törekvéseket, a lelket irta zászlajára, — s ime uszályhordozóvá, s elveiből kiforgatható kormány szolgálóvá lőn. — E bajok közt azután a legkisebb

lesz, hogy a kath. alapitványokat a felekezetlen állam kezeli s fizet velük embereket, kik nyiltan az egyház ellen támadnak; mert hiszen, *ha a lelkünket odaadjuk, azon ne szörnyüködjünk, hogy a zsebünkhez is nyitunk utat oly kezeknek, melyek simogatni s különben pedig lopni s erőszakoskodni szoktak.*

A férfiakat, kik nemcsak neki mennek a falnak, de át is törik azt, meghozza az eszmék forrongása, — a meggyőződésnek mind tágabb térben való nyilvánitása, — és az állapotok rosszabbra fordulása. Hirdessük ez eszméket mindenfelé; egy szövetségesünk bizonyára nem hagy el, melynek neve: elszegényedés, elerkölcstelenedés, tönk, ... azután nekünk virrad.

EGY „KONKURZUS“ ALKALMÁBÓL.

Irta RUSTICUS.

Ez idén ugy intézte «a sors,» hogy vendégképen én is benn legyek abban a teremben, hol a leendő kispapok «concursusa» tartatott meg. Ilyesmihez bizony magamforma falusi plébános ritkán jut, s igy ne csodálja senki, ha én e napon igen ünnepélyes hangulatban voltam, s mindenféle komolynál komolyabb gondolatokat forgattam fejemben. Ujra meg ujra elgondoltam, hogy hisz ez a konkurzus tulajdonképen nekünk, papoknak az, ami az országnak a katonaállitás, a «tauglich»-ok besoroztatnak, az «untauglichok» hazabocsáttatnak, s amint a katonaállitásnál aggódva látjuk az alkalmatlanok perczentjének emelkedését, ugy itt is fejcsóválva nézünk ez ifjak kétes jövőjébe.

A konkurzuson pótoltatnak a kidült papok sorai. Meghal a megyében évről-évre husz-huszonöt pap, felszenteltetik ugyanannyi, — felvenni még többet kell a papneve-

legvégzetesebb akadályát: óvónőink hiányos szakképzettségét!

Csak a szakképzett óvónő lesz képes a kisdedeknek éltető és tápláló kenyeret nyujtani, azt kellően fölapritani, az elbeszélés, a vers, a társalgás, a foglalkozás, a játék mézével és tejével élvezhetőbbé tenni s elkerülni azt, hogy kenyér helyett követ dobjon nekik. Scientia et charitas aedificabit!

Nem mondom én ezzel azt, hogy az állami képezdékből kikerült óvónők egytől-egyig mesterek a kisdedóvásban. Sok ezek között is a kontár, még több a túlzó és szemfényvesztő Fröbel rendszerének alkalmazásában, és sok az olyan is, akiket a scientia inflat. Mindamellett el nem hallgathatom azon tapasztalati tényt, hogy a világi óvónők között már is sok szakavatott óvónő találtatik.

Kisdednevelési intézeteinkben 396 okleves óvónő működik s ezek között van 14, mondva *tizennégy* okleves női szerzetbeli óvónő. Ezen adat egymagában eleget, nagyon sokat mond, s bizonyitja azt, hogy mig odaát a szomszédoknál nagyon sok történt az óvónők kiképzése ügyében, mi még alig tettünk valamit.

De már teszünk, s még többet fognuk tenni, és akkor Spes autem non confundit!

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

La Dottrina del Signore pei Dodici Apostoli bandita alle genti detta la Dottrina dei Dodici Apostoli. Versione, note e commentario del P. Ignazio M. Minasi d. C. d. G. Roma. Tipografia A. Befani. 1891. n. ny. r. 381. l. ára 12 franc.

A «doctrina Apostolorum» a régi kereszténység leg-

érdekesebb könyve. Mióta fölfödözték, a legkiválóbb erők foglalkoztak vele. Mindegyik talált valamit, amit a következő kutató fölhasznált; egymás vállain emelkedtek, anélkül, hogy egymást lenyomták volna. A «M. Sion»-ban a doctrinának Funktól eredő kiadása volt ismertetve néhány év előtt; azóta a kutatás előhaladásokat tett, s valamennyit összefoglalta és finom leleményes érzékével még lehetőleg kibővitette Minasi, olasz jezsuita.

A könyv négy részből áll; a «proemio» hat fejezete után következik maga a «doctrina» két hasábos oldalakon, görög és olasz szöveggel s lenn talpraesett jegyzetekkel; azután jön a munka oroszlánrésze a «commentario» s végül jegyzéke és magyarázata a «doctrina» terminusainak. A harmadik és negyedik rész közé van illesztve egy pompás értekezés Abercius énekéről, «antico carme cristiano» czimmel.

Rövid leszek e részek méltatásában; a fősúly úgyis a «commentario»-n van, melyben sok pont ujra előfordul, természetesen kibővitve és megvilágitva, amely a szöveg alatt álló jegyzetekben már említést talált. A jegyzetek csak a legszükségesebbet nyujtják; annyit, hogy fönakadás nélkül lehessen olvasni; a «commentario» pedig a szőnyegen fekvő tárgyat minden tekintetben megvilágitja s gyönyörű perspektivákat nyit az őskeresztény egyház életébe. Az ősegyház életén még ma is sok a homály s az talán soha sem lesz kellőleg eltüntetve; de amennyire a bizonytalanságot eddig eltüntetni sikerült, nem kivánhatunk szinteljesebb s részletesebb képet, mint milyet Minasi jegyzetei és commentario-ja adnak. A bevágó pontok és ismeretek ritkán vannak úgy összpontositva, mint itt; amit máshol fáradságos böngészéssel kell összehordanunk, az itt elmés kombinációkban áll szemeink elé. Mondhatom, hogy az őskeresztény élet ismerete e könyv olvasása által mindenkiben határozott alakot ölt s sz. Pál leveleinek mellékesen érintett adatai, az itt-ott elszórt megjegyzések lehetőleg teljes képpé olvadnak, ha a doctrina oktatásai szolgálnak hátterül.

Általános tájékoztatásul legérdekesebbnek tartom a «doctrina» koráról szóló értekezést a «proemio»-ban.

A szerző a sz. irás két helyén talál vonatkozásokat a doctrinára; sz. Judás levelében és sz. Péter második levelében. Már külső érve nincs a kor meghatározásában. Annál nagyobb nyomatékkal emeli ki a belső érveket. A jegyzetekben, a commentárban, a szótárban alkalmasan fejtegeti azokat. Mindent összefoglalva, azon végső következtetésre jut, hogy a «doctrina» az első evangélium után iratott, de még mielőtt a többi napvilágot látott. A «doctrinában» ez a szó *τὸ εὐαγγέλιον* jelenti az evangéliumi könyvtekercset; ez egy szóval történik róla említés kétszer; két más helyen így fordul elő: *τὸ εὐαγγέλιον Κυρίου ἡμῶν* és *τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ*, mindig a «kötet» jelentésben. Az evangeliumok megkülönböztető jelzése: secundum Matthaeum, secundum Marcum, stb. csak akkor jött használatba, mikor több evangélium publikáltatott. Ez a különböztetés forgalomba jött a római, alexandriai, lioni egyházban a második század folyamán, mint azt látjuk Muratori anonim töredékében, alexandriai Kelemen és sz. Irén műveiben. Mielőtt az evangéliumokat így megkülönböztették, a többes «evangelia», «commentaria» volt használatban, így például sz. Jusztin apologiájában. Római Kelemen a Korinthusiakhoz irt levelében idézvén az Úr szavait, melyeket sz. Máténál olvasunk, így fejezi ki magát: emlékezzetek meg az Úr Jézus szavairól. (l. 46, 8.) s a következő fejezetben az *εὐαγγέλιον* szót az igehirdetés jelentményében veszi. — A szerző ezek után azon következtetésre jut, hogy a «doctrina» nem mutathatná föl az említett kitételeket, ha akkortájban már több evangélium forgott volna közkézen.

Azonban az *εὐαγγέλιον* használatához fűződő reflexiók nem szerepelnek egyedüli érvül. A keresztény élet képe, melyet a «doctrina» elénk tár, a maga részleteivel csakis a legelső időkből vétethetett. A «doctrina» oly időket ecsetel, amikor a Szentlélek ajándékai még bőven áradoztak a községre, pedig tudjuk, hogy a második korinthusi levél korában már alább hagyott a «gratia gratis data»-nak e nagyszerű áradozása; azonkivül a «doctrina» beszél a prófétai hivatalról az ó-szövetség módjára; elmondja, hogy a keresztséget

kiszolgáltathatták bárhol, alkalom szerint; a presbyterium elnökében egy-egy apostolt, vagy az apostolok külön e czélra küldött követét tiszteli; fölsorolja és a legkisebb részletekig meghatározza, hogy mennyi s milyen legyen a zsenge, melyet a hivő a prófétáknak és doktoroknak, vagy az episkopusoknak és diakonusoknak bemutasson. Azonkivül a lépten nyomon előforduló hebraismusok szintén a keresztény községek túlsúlyban levő zsidós elemeire utalnak, úgy, hogy mindez a kezdődő kereszténység negyvenes, ötvenes éveire látszik visszautalni.

A régi irókban a «doctrina» mindig szerzőjének megnevezése nélkül «doctrina Apostolorum» czimmel szerepel. A kánonba fel nem vett iratok fölsorolásában sz. Athanáz említést tesz Salamon bölcseség-könyveiről, Sirák, Eszter, Judit, Tóbiás könyvéről, az apostolok «doctrinája» és Hermas «Pastor»-áról. Látni való, hogy itt kánoni és nem kánoni könyv egybe van foglalva, és hogy mily becsben tartották a «doctrinát». E könyvnek sohasem volt czime s épúgy nem ismerték soha szerzőjét; az Úrnak az apostolok által hirdetett tanitása, ez volt tartalma és későbbi neve. A «de aleatoribus» műnek irója, — jelenleg Victor pápát tartják annak 150 körül, — s más irók a «doctrinát» apostoli eredetűnek tartják. S mivel Leo «sylloge»-jában, mely a keresztény synaxisokon fölolvastatni szokott művek kötete volt, a «doctrina» is szerepel, s mivel másrészt a syllogéban foglalt iratok mind valamiképen az antiochiai egyház tulajdonát képezték, vagy ahhoz az egyházhoz tartoztak különös módon, milyenek Római Kelemen két levelén kivül, melyet az egész kelet egyházaiban fölolvasni szoktak, Barnabás irata, — Barnabás volt Antiochia első apostola, — sz. Ignácz levelei, — sz. Ignácz volt Antiochia püspöke, — Aranysz. sz. János iratai, ki Antiochiában működött, mondom, mivel a syllogeban csupa antiochiai embernek nyomára akadunk: azt gondolja a tudós szerző, hogy a «doctrina» is talán Antiochiában látott napvilágot. — A χριστιανός szónak még meg nem szilárdult használata, mely a «doctriná»-ban előfordul, szintén Antiochiára irányozza a kutatónak szemeit.

De ha nem is találnánk rá oly pontosan, mint a szerző akarja a «doctrina» irójára, magának a műnek értéke, s a ker. élet megismerésében való fontossága minden kétségen, sőt dicséreten felül áll. Értéke nem patrologiai tanulmányok, vagy részletes történelmi kérdések fejtegetésének szempontjából határozandó meg: hanem azon nagy és éles megvilágitásból, melyet az egész őskeresztény életre lövel.

A kiállitás nagyon szép; olasz könyvnél ritka elegancia ömlik el rajta; innen van, hogy árát sehogysem sokallhatjuk s téved egy jeles bajtársunk, ki onnan eredezteti a 12 frank megállapitását, mert 12 apostolnak «doctrináját» tárgyalja.

Dr. Pethő.

A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom története és leirása. Irta dr. Nemes Antal budavári káplán. 52 képpel és egy műmelléklettel. Budapest, Athenaeum, 1893. nagy 8⁰ 252. l. Ára ?

Ez a szép, s már külső kiállitásával előre megvesztegető könyv, mondhatnám, díszmű, melynek czimét ép most irtam ide, abból az alkalomból látott napvilágot, hogy a husz év óta restaurálás alatt levő u. n. Mátyás-templom végre-valahára annyira elkészült, hogy. f. é. augusztus 15. benedikáltathatott, (amint arról referáltunk is mult füzetünk 89. számu rövid közleményében), ámbátor teljes befejezésétől még mindig elég távol áll.

Mondom, már a külső mez, amelyben a könyv előttünk megjelenik, tehát: a fényes nyomdai kiállitás a síma velinpapiroson, meg az ötvenkét szép kép a szöveg között, (melyek egyikének-másikának clichéjét ugyan már régebben ismerjük), mindehez a finom, elegáns vászonkötés — már előre megvesztegeti az embert, aki a könyvet kezébe veszi, esetleg azzal a szándékkal is, hogy azt megbirálja, vagy legalább ismertesse.

Hát még a tartalom milyen lesz! Mert hiába, egy könyvnél mégis csak az a fődolog. És mégis, meg kell

mellett nem érnek rá nagyobb művek lapozgatására és mégis tájékozást óhajtanának szerezni az ethika és a jus naturale terén; az ilyeneket Cathreinnek könyve a syllogismusok sebesen robogó gyorsvonatán nagyhamar czélhoz fogja vezethetni. — Az egész művön szent Tamásnak a szelleme vonul végig. Nem spékeli az egyes tételeket hosszas czitátumokkal, nem tüntet külsőleg sz. Tamás mellett; de annál szorosabban követi őt még az egyes vitás kérdések megoldásában is. Így pl. Cathrein is sz. Tamással azt tartja, hogy essentia beatitudinis in sola perfecta Dei cognitione consistit (Scotus, Suarez és Costa-Rosetti ellen). — A könyvnek nyelvezete nem olyan, mint sok latinul iró német szerzőé szokott lenni, akik már egy valóságos külön latin dialektust honositottak meg az irodalomban erőltetett kifejezéseikkel, csürtcsavart mondatszerkezeteikkel. Cathrein latin nyelvezete mindig egyszerű, nemes, világos. Avval végezhetjük reczenziónkat, hogy *kitünőbb tankönyvet a Cathrein* könyvénél a bölcseleti ethika terén alig mutathat föl az ujabb irodalom.

Dr. Anhäupel.

Directorium Asceticum, in quo de viri spiritualis eruditione tutissima sanctorum Patrum documenta traduntur a R. C. M. J. Roussel. O. PR. Friburgi Herder. 1893. k. ny. c. 309. l., díra füzve 1 m. 80 f., kötve 2. m. 40. f.

Közvetlenül a kolostori életre vonatkozik s a legszorosabb arkezist tárgyalja. Alapul fölvette a szerző Ferreri sz. Vincze hasonló művét, melyet már 1591-ben kiadott Fr. Vincentius Justinianus. — Úgy a szent, mint később kiadó szerzettársa a domonkos rendet tartották első sorban szemeik előtt; azért mindjárt ki is mondhatom, hogy a regulák legnagyobb része a világban nem alkalmazható. Túlzásokkal találkozunk minden lépten nyomon; de e túlzások csak a világi élet szempontjából tünnek föl ily szinben; a kolostori életben nemcsak nem lesz rikitó szinük, hanem kellemesen olvadnak egymásba. Reánk nézve ez a

»directorium« világos felhő mögé rejtőzött nap, melynek bár nem élvezzük ragyogó sugárzását, mégis örvendünk átszűrődő világosságának. Ha ugyanis olvasgatunk a »directoriumban« észrevesszük, hogy lelkünkre és külsőnkre is átragad valami abból az összeszedettségből és fegyelmezettségből, melyet az askezis kiönt az ember gondolataira ép úgy mint külsejére.

A könyvecskének alaprajza ez: A szerző idézi sz: Vincze szövegét s azután magyarázgatja a sz. atyáktól vett, bevágó illustrációkkal. Kivált sz. Bonaventura szerepel. Az ő naiv, kedves modora mindenütt felötlik. Megérzik a szigorú Ferreri Vinczének szabályain, hogy a kiadó hozzájuk kevert valamit, valamit abból a kedves bensőségből és lelemények naivságból, mely sz. Ferencz iskoláját, s annak kiváló tanitványát, sz. Bonaventurát jellemzi. Az ő szabályaik szerint megalkotott aszketa mintát állhat Fra Angeliconak; sehol rideg, hideg vonás, mindenütt átolvadás és kellem. Mily vonzó például sz. Bonaventurának tanácsa: «Quando vis ire dormitum, prius attende orationi vel devotae meditationi et si ita hac occupatione dormies, tunc somnus erit tibi dulcior, pulchra somnia somniabis et evigilabis devotior; sic surges alacrior et facilius redibis ad eandem devotionem, in qua ante somnia tu fuisti. Et licet dormientibus non imputandum esse videatur, quod dormientes faciunt vel patiuntur, indecens tamen est religioso obrutum esse somno sicut pecus et jacere membris dissolutis aut incompositis.» Ime az imádkozó álom: ezek az alvók festői ecset alá is vehetők; valóban a legmélységesebb békébe vezetnek ez utasitások. S hozzá még az az ingerkedő kétség «non imputandum esse videatur»; bizonyára itt inkább a gyengéd, féltékeny szeretet szólal meg, mint a száraz tudományos morális.

Ezt izleltetőül a modort s az irányt illetőleg. A világi pap ez askezissel szemben úgy áll mint a pécsi utas André angyal-alakjai előtt; tudja, hogy ő ilyen nem lehet, de mély áhitatot sziv magába, — s ez a kiváló erősbülés.

Dr Pethő.

AZ ŐSEGYHÁZ SZERVEZETE.

Irta dr. PETHŐ.

Alapitott-e Krisztus hierarchiát az egyházban? E kérdésre századunk hirlap-intelligenciája okvetlenül azt fogja rámondani, hogy nem s ez elszánt kijelentésén a kételynek leggyengébb s legszerényebb reszketését sem fogjuk észrevehetni. Ha disputába elegyedünk velük, az argumentumok s az ékesszólás árja csakhamar felfödi mély tudományosságuk alapjait s csodálkozva veszszük észre, hogy ők a keresztény hierarchiát azért tagadják, mert azt az első században fehér, bibor, viola és fekete reverendákban, tiarával, infulákkal, biretumokkal ékitett aranyláncos, piros öves, palliumos képviselőkben megszemélyesitve nem látják; érsekek, bibornokok, nagyprépostok, kanonokok, esperesek, plébánosok ott föl nem födözhetők; következőleg a hierarchiának nincs Krisztusi eredete.

E gyerekes nehézségek daczára hajlandók vagyunk annyi történeti érzéket föltételezni bennük, hogy az egyháznak, mint emberi társaságnak, eredetét a kifejlett s fölfegyverzett Minerva mintájára, aki készen ugrik ki Jupiter fejéből, el nem képzelik; hanem hogy kezdetben is és később is keresik a lényeget; eltekintenek a történelmi alakulás által fölidézett accidenciáktól s a hierarchiát elvében, magvában ragadják meg; ez az elv, ez a mag: *az isteni, a Krisztusi hatalom*, mely az Üdvözitőtől más emberekre átszár-

mazott s folytatódik mai napig az egyház organizmusában.

A hierarchia ellen irányzott nehézségek és ellenvetések közös forrása első sorban az egyházról való helytelen fogalomban nyilik. A XIX. század fölületes gyermekei elvesztették azokat a mély gondolatokat az egyházról, melyeket a sz. irás hangoztat s az őskereszténység épúgy, mint a hitben erős középkor gyermeki szivvel őrzött. Csoda-e, ha az alapvető fogalmak elhalaványulásával az egyház szerkezetéről egyáltalában téves nézetekre tesznek szert, melyek alapos ismeretre sehol és soha sem emelkednek.

Aki a kereszténységet helyesen akarja megitélni: annak Krisztus és az egyház közt az összeköttetést sehol sem szabad megszakitania. Krisztus minden az egyházban; nélküle semmi sincs; övé a hatalom, a küldetés, az intézkedés. Minden léleknek, mely üdvöt keres, e Krisztussal kell összeköttetésbe lépnie most, épp úgy, mint ahogy léptek azok, kik szerencsések voltak őt láthatni, s vele szólhatni. De hogyan ezt eszközölni, mikor az a Krisztus már eltávozott a földről? A XIX. század halaványgondolatai perplexitásban állnak e föladattal szemben; de a régi egyház, az apostoli kereszténység egy cseppet sem ingadozott, hanem tudta, hogy a Krisztus az egyházban folyton él s következőleg, hogy az egyház „*Krisztus helyett jár el követségben*"; Krisztus hatalmával oldoz, kötöz, parancsol, rendelkezik, kormányoz. A régiek fogalmai szerint az egyház folyton Krisztus teste; az egyházban van a Krisztus; ő keresztel, ő old és köt; ha a szentségi tan még nem is volt systematizálva, de mint közvetlen gyakorlat folyton érvényesült az egyház öntudatában és életében. *Az egyház mindenütt Krisztus helyett áll, s hozzá kell fordulniok mindazoknak, kiknek Krisztussal e földön elintézendő dolguk van.*

Ez az őskereszténység s a szentirás gondolata.

E gondolatban van befoglalva az összes hierarchia. Hierarchia annyi mint szent hatalom, az a hatalom, melyet Krisztus hozott a földre s melyet az egyházban némelyekre, az ő közegeire átruház s a világ végeig folytonosságban megtart.

Ki akarná tagadni, hogy Krisztusban a „szent, üdvözitő hatalom“ jelent meg a földön? Ki akarná tagadni, hogy e Krisztusi hatalom átszármazott az egyházban egyesekre? Mindkét gondolat fényesen domborodik ki az őskereszténység életében s a legelevenebb s legerőteljesebb hierarchiát konstatálja.

Magyarázzuk ki e keresztény fölfogást; fénye meglepő. Krisztus *maga helyett* másokat ruház föl tekintélylyel és hatalommal.

A legmélyebb psychologiával van ez megirva sz. János evang. XX. 21. „Békesség nektek. Amint engem küldött az Atya, én is küldelek titeket. Ezeket mondván rájok lehele és mondá nekik: Vegyétek a Szentlelket. Akiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsáttatnak nekik; és akiknek megtartjátok, meglesznek tartva.“ Gyönyörködjünk e szavak vigaszos igazságában!

E szavak föllebbentik az egyház organizmusának alapgondolatát. Krisztus, a világ üdvössége az üdvözitő hatalmat, az üdvözitő munkát, mint az áldás folyamát mutatja be nekünk, mely az Atyából kiindulva a Fiuba áramlik s a Fiuból az apostolokba. A munkát, az Istenfia művét ismerjük, ez az a Messiási mű: *a bűn eltörlése.* Ez az a páratlan hatalom, mely az *emberfia hatalma,* melyet nem adhatott neki a világ, hanem ő hozta a világra; ezt adta neki az Atya, Krisztus ezt hordozza! Most pedig ráruházza apostolaira a Lélek által; szive melegét, szeretetét, az ő Lelkét közli velük, azt a Lelket, mely által élünk, melyből ujjászületünk, melyet a lelkileg holtakra úgy áraszt, mint a hogy Ezekiel látomásában Isten árasztja a lelket a csontokra . . . . . s a

holtak élni kezdenek. Ime Krisztus s az apostolok egy művön, egy czélra dolgoznak ugyanazon hatalom erejében! Tehát:

Egy hatalom, egy tekintély, egy küldetés létezik, mely az embereket boldogitani fogja: a küldetés és a hatalom fölülről. Krisztus küldetik az Atyától avval a hatalommal felruházva, mely az embereket megszentelje és megigazultakká tegye, mely bűneiket megbocsássa s őket az üdv útján vezesse és gondozza; Krisztus pedig küldi tanitványait ugyanazon hatalommal, ugyanazon munkára, ugyanazon czélra. Amint engem küldött . . . az Atya: — én is küldlek titeket! Tehát az Isten erejével eszközlött áldás csak a valódi küldöttől jön, Krisztusban van e hatalom és áldás, mert ő az Atya „apostola", a Fiú apostolai vagyis küldöttei pedig birják ezt a hatalmat és áldást, mert Krisztus közli velük. E küldetésen alapul az egyházi hivatal; az egyházi hivatal valóságos hatalom, minden népakarattól független. E küldetés s e hatalom erejében intézi az „egyházi hivatal" s az „egyházi szolgálat" Krisztus községét. A megtértek nem avégre léptek az egyházba, hogy ott parancsolgassanak, hanem, hogy engedelmeskedjenek. Nagy nyomatékkal adták értésökre, hogy ők tagjai lesznek a testnek; eszerint tudták, hogy nekik, tagokul, már a dolog természeténél fogva szükségképen kötelmökké vált az egyházi test felsőbb szerveitől eredő ösztönzéseknek engedelmeskedni. A küldöttek hatalmuk öntudatában voltak. Szent Pál, Péter, János az ő leveleikben nagy nyomatékkal emelik ki az apostoli méltóságot és hatalmat, melynek a hivektől, bár mérsékelten s nagy elnézéssel, föltétlen meghódolást követeltek. Ők birták s gyakorolták a hatalmat, s átadták maguk után másoknak. Miként az Úr mondá apostolainak: „Nem ti választottatok engem, hanem én titeket", úgy mondták azt az egyház tisztviselői a községeknek: Mi vagyunk, kik mint Jézus

követei és eszközei titeket tanitottunk, megtéritettünk, megkereszteltettünk, ragaszkodjatok hozzánk, mert nekünk mondá Krisztus: „Bizony mondom nektek.“ Máté 18, 18. s e hatalmat részletezte s meghatározta: akiknek megbocsátjátok bűneiket .... Az apostolok Krisztus egyházában, az Isten házában, mint „Krisztus szolgái és Isten titkainak sáfárjai“ álltak. A többinek mind hozzájuk kellett csatlakozni, de az „Isten titkainak sáfárjaiul“ magukat sohasem tekinthették, mert nem rendeltettek Krisztustól, s ennek következtében mindig alárendeltségben maradtak. Az ősegyház lelke az apostolok „hivatala“ s az általuk behelyezett szilárd, emberi önkénytől ment „szolgálat“, mely azáltal létesült, hogy az apostolok átruházták teljhatalmukat másokra, mint sz. Pál Timotheus és Titusra, kiknek feladatuk volt, hogy tanitsanak és őrködjenek a tanitmány tisztasága fölött, tegyenek előljárókká és presbyterekké ismét másokat, és a tőle hallott tannak, derék és alkalmas férfiak által való terjesztéséről gondoskodjanak: ez mind a Szentlélek erejében történik, mert szent Pál mondja a Miletbe hivott ephesusi előljáróknak: „Vigyázzatok a nyájra . . . melyen titeket a Szentlélek püspökökké tett az Isten egyházának kormányzására, melyet maga vérével szerzett.“ Aki e hivataltól elszakadt, mást tanitott vagy fellázadt, az mind ép azáltal az egyházon kivül volt.

Hatalom . . . ismétlem ez a döntő szó! Az apostoli egyházban voltak hivatalok, szolgálatok, hatalmak, — az apostoli egyházban e hivatalok és szolgálatok kötöttek, oldottak; szóval az apostoli egyház birt *kötő és oldó hatalommal a Krisztus helyett s Krisztus nevében.* A szentirás pedig világosan emliti a kötést és oldást. Két helyen mondja Péternek Krisztus, hogy oldhat-köthet, mint akinél van az „ország“ hatalma s az egész apostoli collegiumnak, melyben Péter is volt, ugyancsak hatalmat ad „bármit“ oldani és kötni. A régi egyház szervezete szolgáltatja nekünk e szavak

legvilágosabb kommentárját s a filologiai sovány-ságok, melyeket arra nézve felhoznak a protestánsok, hogy a „kötni és oldani“ kitétel nem jelent valóságos jogot-, törvényt-, büntetést-szabó, kormányzó hatalmat, a századok életével szemben csak gyenge döngicselésekül tünnek fel. De a filologia is hangosan bizonyitja, hogy a zsidó nyelvszokás a legrégibb rabbinoknál átlag, midőn parancs, tilalom, törvényhozás, kormány, törvényeltörlésről van szó, ez igéket használja, — a görög sz. irásban csak két helyen jelent annyit, mint megengedni, megtiltani, parancsolni . . . máshol mindenütt hatalmat jelent, s e jelentést a profan „graecitas“ is föntartja s szemetszúró példa rá Isis királynéjának siciliai Diodor által emlitett sirirata: Én vagyok ez ország királynéja Isis... *amit én megkötök, azt föl nem oldja senki.*“

Hatalom . . . . , ez a jelszó! A keresztelés nem felel meg a specifikus egyházi fogalomnak a hatalomról; e hatalommal bir mindenki, e hatalommal bir a pogány, a zsidó is; nincs az egyházban más hatalom? legyünk meggyőződve a montanizmus éltető idege ugyanaz, mely a reformáczióban erjedésbe ment s Krisztus testének nagy romlását vonta maga után. A bűnbocsátó hatalom tagadása csak részlet abból a nagy tagadásból, mely az egyházban minden apostoli hatalmat, minden különálló, a laikusoktól megkülönböztetett papságot, mely e hatalom hordozója, tagad. *Ez a bibe: a hatalom!* azért a régi egyház az ő vitáiban egymásután czitálta a három idézetet: Máté 16, 18. Máté 18, 18. János 20, 21. . . . s midőn bűnbocsátó hatalomról volt szó, appellált a mennyország kulcsaira vagyis a hatalomra, melylyel megköthet mindent s oldhat mindent úgy, hogy meg lesz kötve illetőleg föl lesz oldva a mennyben is!

A kötő és oldó hatalom a legbensőbb plazmája az egyházi organizmusnak, ebből ölti magára jellegét a nagy test minden tagja, minden szerve; ez

tart össze mindent, — ez hatol el minden képződményébe, — ezen méri magát fejlődése s hanyatlása: azért okvetlen szükséges *ez oldó és kötő hatalomnak természetébe mélyebb pillantást vetni.*

Azt állitjuk, hogy *a kereszténységben folyton létezett hatalom, mely birói széken ül, törvényszék az ő foruma, hogy tevékenysége akár kötés, akár oldás legyen, birói itélet, valóságos jogérvényes döntés.*

Semmi sem adhat erről tüzetesebb fölvilágositást, mint a régi egyház képe. Az egyház az Isten községe, melyben a hivek laktak. Keresztények voltak, de Antiochiában volt házuk; volt Rómájuk, Korinthjuk, Carthagójuk, Melitinéjük. Voltak foglalkozásaik, világi ügyeik, keresetük; fizettek adót s szolgáltak a hadseregben; jártak alexandriai utczákon s gyalogoltak Capua felé az appiai úton; szolgáltak cselédképen a palatiumban, vagy tán villájuk is volt Bajae vagy Tusculumban. Volt Caesarjuk s praefektusuk; tudták, hogy hány órakor kezdődik a törvénykezés a forumon s mikor vannak szini előadások Pompejus vagy Marcellus szinházában. Voltak plebejusok, gárdatisztek, kereskedők, eunuchok, amint jött, hisz a világból valók voltak; de amellett s minden egyéb viszonyukat rendezve s uralva volt még más életük is, melyen lelkük csüggött, volt más hatóságuk is, melyből közvetlenül az Isten akaratát vették, volt más forumuk, más biráskodásuk, mely nem a császári törvényt magyarázta; .... volt, mondom, más életük, ez az Isten községének élete volt.

Fegyelem és szeretet, törvény és kegyelet édes összhangban egyesült az Isten községének életében. A községben szeretet lengett, de organismusa a feltétlen tekintély kifejezése volt. Az egyház oldó és kötő hatalma mindjárt kezdet óta magára öltötte a *Krisztus nevében eljáró „tribunál"* minden működését. Az egyházban az apostolság egy forum volt, s az apostolok kézföltétele által az isteni tekintélylyel föl-

ruházott presbyterek és püspökök folyton a birói hatalmat érvényesitették; forumuk, mely a Caesar forumát meghaladta, minden ügyet magához ragadott.

Az egyházi forum elé tartozott minden ügyük, minden bajuk, pöreik, ellenségeskedéseik, meghasonlásaik. A ker. község az Isten családja volt; a hivek nem voltak testvérek árvaságban . . . atyai hatalom nélkül, — hanem testvérek az atyai hatalom és tekintély alatt. E hatalomnak a szeretet s buzgalom volt poroszlója s felperese. A testvérek nemcsak a maguk üdvét munkálták, hanem egymásét s az egész családét, s épp úgy az apostoli tekintély nemcsak az egyesekre, hanem az egészre is kiterjedt. Minden tévedés kettőt érintett: a tévedőnek lelkiismeretét s a községet. A községet ismét kettős méltatlanság érte, midőn valaki vétkezett: a község belsejében a rontó példa botrányt okozott, mely ellenhatást, elégtételt vagy legalább erőtlenitést követelt, külre pedig a hivek vétke csorbitotta a község jóhirnevét s beszenyezte azt a kegyelmi fényt, melylyel az egyház szentsége a hitetleneket magához vonzhatná. Az egyházi hatalom tehát közbelépett s kizárta a bűnöst az egyház közösségéből mindaddig, mig a nyilván elkövetett botrány viszont nyilvánosan, a vétek öntudata s a lelkület megváltoztatásának kétségbevonhatlan jelei folytán meg nem szünt.

Alig van világosabban és élesebben kidomboritott jellege az egyháznak, mint az Istentől nyert hatalom öntudata, melynek hordozói az apostolok s nem az összegyház. Minden hatalom és tekintély, mely Krisztustól az egyházra átszármazott, az apostolokban van letéve. S az apostolok tudják jól, hogy ők semminemű hatalmat vagy szabadalmat se nyernek a községtől. Az apostolok mindent kézben tartanak; a hivekkel való közös munkásságnak semmi nyoma a „hatalom“ s a „szolgálat“ rendeleteiben.

Péter „egyházi szolgatársakat“ ismer s a pres-

byterekben oly férfiakat lát, kik hozzá hasonlóan a testvérek tanitása és vezetésében fáradoznak. A zsidók közt használatos „vének“ πρεσβυτεροι, a pogányok közt divatosabb „ἐπισκοποι“ kifejezések alatt az apostoloktól fölállitott „egyházi szolgálatot“ értették. Ez az „egyházi szolgálat“ kezelte az „egyházi hatalmat“ s e hatalom pedig merőben az apostoloktól származott át a presbyterekre és episkopusokra. Akár püspökök voltak legyen mindezek, akár mind csak papok — eziránt nincs a tudósok közt megállapodás, — *ők kötöttek, ők oldottak, kormányoztak, rendelkeztek, szóval ők képezték a papi rendet.* Az „egyházi szolgálathoz“ tartoznak a diakonusok is, kiknek tisztét és hatalmát a szt. irás s az egyházi gyakorlat határozta meg. E hierarchiának apostoli eredetét szándékozom a legrégibb okmányokból bebizonyitani, s alkalmas kiinduló pontul Római sz. Kelemen I-ső levelét választottam. Kelemen az egyháziakat e szavakkal jelzi: ἡγουμενοι, προηγούμενοι, πρεβύτεροι, ἐπίσκοποι, διάκονοι. A két első nem tulajdonképeni czim. A πρεσβυ τερος Kelemennél is néha években előhaladt embert jelent, néha pedig hivatalt; így például csak öregeket értünk a πρεσβυτεροι alatt az első fejezetben, hol ezeket olvassuk: „in Dei legibus ambulabatis, praepositis vestris (ἡγουμενοις) subditi et *senioribus*, qui sunt inter vos (παρ' ὑμιν πρεσβυτεροις), debitum honorem tribuentes. *Juvenibus*, ut moderata et honesta sectarentur, mandabatis . . .“ Ugyanazt az egymásután veszszük ugyanis itt észre, amit a Timotheushoz irt I. levél V. fejezetében: „*seniorem* ne increpaveris, sed observa ut patrem; *juvenes* ut fratres.“ A Vulgata nagyon helyes érzékkel a görög „πρεσβυτερος“ szót ugyanazon V. fejezetben először „senior“-ral, később a 17-dik és 19-dik versben „presbyter“-rel forditja; mert az első versben úgy mint Kelemen levelének első fejezetében hajlott korú embert jelent; alább pedig hivatalos személyt. Az utóbbi jelentés-

ben föllép a πρεσβυτεσος szó a 44-dik s a következő fejezetekben, hol minden kétséget kizárólag hivatalos személyt jelent. A presbyterek azok, kik ellen Korinthusban lázadás ütött ki; Kelemen védi őket; bizonyitgatja, hogy Isten rendeléséből helyeztettek be az egyházba s következőleg nem lehet rajtuk túladni. „Et apostoli nostri cognoverunt per Dominum nostrum Jesum Christum, quod futura esset contentio de nomine *episcopatus:* ob eam ergo causam, perfectam praecognitionem adepti constituerunt *praedictos* et deinceps futurae successionis regulam tradiderunt; ut cum *illi* decessissent, *ministerium* eorum ac *munus* alii viri probati acciperent. Constitutos itaque *ab illis* (apostolis) vel deinceps ab *aliis viris eximiis*, consentiente universa Ecclesia, . . . hos putamus *officio* injuste dejici. Neque enim leve erit nostrum peccatum, si eos, qui extra querelam et sancte offerunt dona, ab *episcopatu* removerimus. Beati presbyteri, viam prius emensi, qui fructuosam perfectamque consecuti sunt dissolutionem; nec enim verentur, ne quis eos transferat de *loco ipsis constituto.*“ Így ir Kelemen első levelének 44-dik fejezetében. Aki az aláhuzott szavakon szemeit végigjártatja: két dologról győződik meg; először arról, hogy a „πρεσβυτερος“ szó itt határozottan hivatalt jelent, mely Krisztus rendeléséből való; másodszor arról, hogy a presbyterek hivatala s az episkopatus közt semmi különbség sem tétetik; a presbyterek és episkopusok itt egy- s ugyanazok. Egyszerüen azt mondhatjuk, hogy a presbyterek Kelemen levelében általában az apostolok által behelyezett, — a régi zsinagóga papságát fölváltó (40 fej.) intézményképen jelennek meg előttünk, melylyel szemben áll az „ovile Christi.“ Így az 54-dik fejezetben olvassuk: „ovile Christi in pace degat eum constitutis *presbyteris.*“ Akik pedig föllázadtak az apostolok által behelyezett hivatal ellen: azok, ne azon törjék eszüket, hogy

hogyan buktassák ki a presbytereket, hanem bűnbánatban hódoljanak: „Vos ergo, qui seditionis fundamenta jecistis, *subditi estote presbyteris*, et correptionem suscipite in poenitentiam. (57. fej.)

Ez idézetekből világos, hogy a presbyter-szó hivatalt, tisztet jelentett és pedig úgy, hogy összefoglalta az episkopusokat épúgy mint a diakonusokat.

Azt kérdezhetné valaki, honnan veszszük ez állításunkat, hogy a presbyter szó alá Kelemen az episkopust s a diakonust foglalta? onnan, mert a 40-dik és 42-dik fejezetben tüzetesen részletezvén az egyházi rendet, az episkopust és diakonust említi, előbb pedig ezekről beszél: Sumus sacerdos, — sacerdotes, — levitae, — homo laikus. Tehát Kelemen a presbyterek tisztében szervezetet, különálló s egymásnak alárendelt fokozatokat ismer. E nagyfontosságú tényt okvetlenül meg kell világitanunk az említett fejezetek idézeteivel: „cum ergo haec nobis manifesta sint, etiam in divinae cognitionis profunda introspicientes, cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus statutis temporitus peragere jussit: oblationes scilicet et officia perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed praefinitis temporibus et horis: ubi etiam et *a quibus* celebrari vult, *ipse excelsissima sua voluntate* definivit . . . *Summo* quippe *sacerdoti* sua munia tributa sint; et *sacerdotibus* locus proprius assignatus est; et *levitis* sua ministeria incumbunt: *homo laicus praeceptis laicis* constringitur.“ Ime Kelemen presbyterei: „*sacerdos summus*, „*sacerdotes*“, „*levitae!*“ A 40-dik fejezetben részletesen mutatja be őket; hasonlóképen cselekszik a 42-dikben; azontúl pedig már csak általában a presbyterekről szól. A 42-dik fejezetet el nem mellőzhetjük; mert kitünik belőle a szoros „praeceptum divinum,“ mely a presbytereket létbe hivta. „Missus igitur est Christus a Deo, et apostoli a Christo: et factum est

utrumque ordinatim *ex voluntate Dei* . . . . Praedicantes igitur per regiones ac urbes (apostoli), primitias eorum, spiritu cum probassent, *in episcopos et diaconos* eorum, qui crediturі erant, constituerunt."

Itt tehát „*episcopi* et *diaconi* eorum" a szereplők. Ez idézeteket összevetve méltán állithatjuk, hogy Kelemen első levelében a *presbyter* annyi, mint *episkopus* és *diakonus*; általában jelenti az egyházi tisztet, melyet Krisztus rendelt. Mily élesen domboritja ki a presbyterek s a „λαϊκὸς ἀνθρωπος" közti különbséget, aki csak „λαϊκοῖς προστάγμασιν δεδεται" közönséges és általános törvények alá esik, mig a presbyterek az Úr külön törvényei és rendeletei által kötteteknek.

Az Isten fölállitotta a papságot, „a quibus celebrari vult" (40. fejezet); a rend alól magát kivonni nem lehet, (41. fejezet); az apostolok végrehajtották ez isteni rendeletet, „excelsissimam suam voluntatem", midőn episkopusokat és diakonusokat helyeztek a községek élére, (42. fejezet); nem is kell azon csodálkoznunk, hiszen a zsidóságban is volt különálló papság (43. fejezet); akik tehát az apostoloktól vagy más „kitünő férfiaktól" be vannak helyezve e tisztbe, azok elülállnak s a többi nekik hódolni tartozik. (44. és 57. fejezetek.) Ez Kelemennek gondolatmenete a levél második részében, ahol magát a vitás ügyet tárgyalja; az egész első rész csak alapvetés volt, mondhatnók, hangulatcsinálás, hogy a bűnösöket annál sikeresebben megtörje.

A protestáns kutatások eredményét Wrede szavaival fejezhetjük ki (Untersuchungen zum ersten Clemensbriefe): „A római (már t. i. Kelemen) mindenesetre föltételezi, hogy élethossziglan választott tisztviselőkar, mint különálló testület válik ki a községből s áll egyszersmind annak élén. E testületnek járó engedelmesség az Isten iránt való engedelmesség, aki a rendnek Ura; a charismákkal kitüntetett

személyeknek semmi előny sem adatik: ők egyszerű laikusok."

Azonban sz. Kelemen I. levelének idézeteiben nemcsak a presbyterek s a laikusok közti határvonal élesedik ki, hanem a presbyterium szervezete is meglepő megvilágításban részesül. Véleményünk szerint biztosan kivehetni ez idézetekből a püspökök és papok közti különbséget. Kelemen levele, mely az I. század végéről való a teljes hierarchikus szervezetet mutatja be nekünk.

Hivjuk emlékezetünkbe a bevágó vélemények elágazását, hogy az apostoli korban voltak-e püspökök és papok; vagy talán csak papok és diakonusok; vagy püspökök és diakonusok; vagy hogy éppen mind püspökök voltak az „egyházi szolgák?" Ha Kelemen levele csakugyan tüzetesen különböztet püspökök, papok és diakonusok közt: azt kell mondanunk, hogy a tudósoknak ez a nagy véleményeltérése a tulajdonképeni apostoli korra, vagyis az apostolok élettartamára fog szoritkozni s az első század végefelé pedig az egyházi rendnek már teljesen kifejlett szervezetével találkozunk.

Különben e nézetek rostálásába jelenleg nem bocsátkozunk; beérjük vele, ha Kelemen korában a hierarchiát jellemző vonásaiban fölismerhetjük; ami pedig nem látszik oly nehéznek. — Kelemen megkülönbözteti a „summus sacerdos"-t, a „sacerdotes"-t, a „levitas"-t s végül a „λαϊκὸς ἀνθρωπος"-t; a specifikus elnevezés természetesen még most is hiányzik; az „episcopus" még Kelemennél is általános szó s ugyancsak a „diakonus" is; hiszen mindkettőt presbyternek mondja; de első helyen áll az „ἀρχιερεῦς" s ezt környezik a „ἱερεῖς" s a „λευῖται." Ez az „ἀρχιερεῦς" a püspök; később meglátjuk, hogy mennyire párhuzamos Kelemen ἀρχιερευς-szával szent Jusztin „ὁ προεστώς"-sza és antiochiai sz. Ignácz „ἐπισκόπος"-sza. Van azonban Kelemen I. Korinthusi levelében még

egy hely, melyet nagyon érdemes éles megvitatás tárgyául kitüzni; ez a 44-dik fejezet. Állitsuk szemeink elé a hivatolt idézetet: „Et apostoli nostri cognoverunt per Dominum nostrum Jesum Christum, quod futura esset contentio de nomine episcopatus: ob eam ergo causam, perfectam praecognitionem adepti constituerunt *praedictos*, et deinceps futurae successionis regulam tradiderunt: ut cum *illi* decessissent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exciperent. *Constitutos* itaque ab illis (sc. apostolis), vel deinceps ab *aliis viris eximiis*, consentiente universa Ecclesia, qui inculpate ovili Christi ministraverunt cum humilitate, quiete, nec illiberaliter, — quique longo tempore ab omnibus testimonium praeclarum reportarunt, *hos putamus officio injuste dejici.*“

Az összefüggésből világos, hogy Kelemen a korinthusi presbyterekről beszél, kiket a lázongó testvérek elzavarni kivántak; az utolsó mondat ezt világosan bizonyitja „hos putamus officio injuste dejici.“ Kiktől vannak ezek az egyházban fölállitva? „Constitutos (sc. presbyteros) itaque ab illis (sc. apostolis), vel deinceps (sc. defunctis apostolis) *ab aliis viris eximiis;* e szavak szerint a presbyterek, kiket a korinthusiak elzavarni kivántak, az apostoloktól vagy ezek halála után, *más kitünő férfiaktól „ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν“*, vannak az egyházban fölállitva. Az apostolok, ezek oszlopai a tekintélynek és központjai minden jognak az egyházban: ezek állitják föl a presbytereket; a presbyterek természetesen teljesen az apostoli teljhatalom alatt állnak, melylyel szemben az egyházi községeknek nem volt más teendőjük mint mélységes, föltétlen, tiszteletteljes hódolattal adózni; az apostolok halála után *„deinceps“ „μεταξύ“* a presbytereket *„ἐλλογίμοι ἄνδρες“, más kitünő férfiak* helyezik tisztükbe, kikkel szemben az egyházi községnek ismét semmi hatalma sincs. Ezek a „más kitünő férfiak“ a presbyterek fölött állnak, mint kik az apostolok

tekintélyét és hatalmát hordozzák; világosan megkülönböztetnek a presbyterektől s az apostolokkal összeköttetnek.

Van itt még egy más fontos kitétel is, mely a „successionis regula"-t emlegeti; a „regula successionis" az apostoli egyház szemefénye, jogalapja, és legfőbb hivatkozása különösen a püspökökre vonatkozott, s általuk a többi, kezeik föltétele által ordinált presbyterre. Ezt a regulát emlegeti sz. Ignácz, sz. Irén, Tertullián, Cyprián. A successio által bizonyitották az egyházak az ő orthodoxiájukat s az apostoli tant; a successio pedig mindig a püspökökre vonatkozott; *voltak tehát püspökök*; volt minden városban egy, akit az apostollal vagy az apostoltól kiküldött férfiúval közvetlen egymásutánba állitottak. Valamennyi egyház öntudatában élt e tan vagyis inkább tény; erről irja sz. Irén (Contra haer. l. III. c. III.): „traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, *in omni Ecclesia adest respicere*, omnibus, qui vera velint videre; et habemus *annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi*, et successores eorum usque ad nos .... Sed quoniam valde longum est in hoc tali volumine *omnium Ecclesiarum enumerare successiones*, maximae et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae Ecclesiae, eam quam habet ab apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, *per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes* ... Fundantes igitus et iustruentes beati apostoli Ecclesiam, *Lino episcopatum administrandae Ecclesiae tradiderunt* .... Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui ut vidit ipsos apostolos et contulit cum eis et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet; non solus, adhuc enim multi supererant tunc ab apostolis docti.

Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent, fratres facta, scripsit quae est Romae Ecclesia, potentissimas litteras Corinthiis."

Az apostoli következés teljesen födi a püspöki tisztnek fogalmát; amily nyilvánvaló volt tehát Irén idejében — mert „in omni Ecclesia adest respicere", — az apostolok utódainak lánczolata: épp oly élesen ki volt fejezve ugyancsak „in omni Ecclesia" a püspöki tiszt. Sz. Irén korát követő irókról teljesen fölösleges szólnunk. Tertullian e tárgyban „census"-ról beszél; de praescriptione adversus haereticos, c. 32. így ir: Hoc enim modo Ecclesiae apostolicae *census* suos deferunt, sicut Smyrnaeorum Ecclesia habens Polycarpum ab Johanne collocatum refert; sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit: *proinde utique et ceterae exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos*, apostolici seminis traduces habeant." A „census" nem egyéb mint a püspökök egymásutánját fölsorolni *„recensere"*, — így „Adversus Marcionem" l. 4. c. 5. olvassuk: „Ordo tamen episcoporum ad originem recensus, in Johannem stabit auctorem, sic et caeterarum generositas recognoscitur." A püspökök tekintélyének legélesebb kidomboritójáról Cyprianról szót sem szólunk; Origenes homiliáiban az apostoli következést itt-ott mellékesen érinti, így midőn hom. 6. in Lucam szent Ignáczot Antiochiának Péter apostol után első püspökeül emliti és nem Evodiust; de e mellékes érintés által még inkább bizonyitja, hogy egy általános, közönséges tényről van szó. A „constitutiones apostolicae" l. VII. c. 46., hasonlóképen sok régi egyháznak fölsorolják első püspökeit, s azokat természetesen *„ἐπισκόποι"*-nak hivják. No de ezen nincs mit csodálkozni, mert a „Constitutiones Apostolicae", eredetét azon formában, amint azok maig fönmaradtak, a harmadik századba teszik. Jóllehet bizonyos,

hogy az egyes részek sokkal régiebbek s az apostolok koráig nyúlnak vissza; de a compiláció az történhetett később is. Meglehet, hogy a Montanisták nagy ellensége római Hyppolit állította össze az egyházban tényleg érvényben levő „constitucziókat"; ami pedig rajtuk itt-ott visszatetszik, azt egy keleti interpolátornak szeretik betulajdonitani; különösen a Zenobiának, Palmyra királynéjának kedvéért judaizaló Samosatai Pál forog gyanuban. Legalább az ő pöffeszkedő és önkényes viselkedésére, fölfelé csúszómászó, lefelé arrogans modorára engednek következtetni a „Constitucziók" egyes helyei, melyek a püspöki méltóságra vonatkoznak. Így például olvassuk a püspökről: „Qui episcopus est . . . hic vester rex et dynastes; hic vobis post Deum terrenus Deus, cui honorem praestare debetis." Ez nem a régi egyház nyelve, mely a legszelidebb „legelnézőbb modorban érvényesitette az apostoli tekintélyt, szemei előtt tartván a „χορυφαίος" intését „non tanquam dominantes in cleris."

Ez idézetekből, melyeket eddig megbeszéltünk, érdekes, jellemző határvonalat vonhatunk az egyházi község szervezetét illetőleg, amely első tekintetre talán nem látszik ugyan valami fontosnak, de mégis fölötte figyelemre méltó s ez az, hogy Kelemen a szót „ἐπισκοπος" még nem használja a mi „püspök" szónk specifikus jelentésében, mig Irén már határozott specifikus értelemben veszi. A protestáns theologia az egyház episkopális vagyis monarchikus szervezetének eredetét a második század közepére és második felére helyezi, s azért Irén „ἐπισκοπος"-sza ellen semmi kifogása; de annál inkább ostromolja Antiochiai szent Ignácz leveleit, melyek egyrészt a szentnek Traján alatt szenvedett vértanúsága miatt a II. század elejére teendők, másrészt pedig a püspöki tisztet a presbyterekkel szemben a leghatározottabban nyomatékozzák. Sz. Ignácz valóban oly

világosan beszél a püspöknek monarchikus állásáról, — oly határozottan rendeli alája a presbytereket és diakonokat, — s a „püspök“ specifikus jelentése valami oly megkülönböztetett, hogy mi magunk is, mihelyt a levelek irójának személyisége ellen fölébredt a gyanu, értjük a törekvést, mely megirásuk korát lehetőleg lejebb tolni ügyekszik. Így pl. Harnack magának sz. Ignácznak vértanúságát nem tűzi sem 112-re, sem 115-re, hanem 138-ra.

Mert honnan az „ἐπισκοπος“ specifikus jelentése Ignácznál, mikor annak nyomát sem látni Kelemennél, sőt Justinnál sem?! Igazán megdöbbentő érv. Justin 160 körül hal meg. Antonin császárhoz intézi védiratát s az „ἐπισκοπος“ szó nem fordul nála elő. Leirja a keresztény gyülekezet, a synaxis sorát a következőkben: „Solis ut dicitur die omnium sive urbes sive agros incolentium in eundem locum fit conventus, et commentaria apostolorum aut scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus. Deinde ubi lector desiit, *is qui praeest*, admonitionem verbis et adhortationem ad res tam praeclaras imitandas suscipit. Postea omnes simul consurgimus et preces emittimus, atque . . . . *qui praeest*, preces et gratiarum actiones totis viribus emittit et populus clamat Amen, et eorum in quibus gratiae actae sunt distributio fit et communicatio unicuique praesentium et absentibus per diaconos mittitur.“ (n. 67.) Az eucharistiáról tüzetesen szólván a 65-dik pontban, így fejezi ki magát: „Deinde *ei, qui fratribus praeest*, panis offertur, et poculum aquae et vini, etc.“ görögül: „τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν“; ez szt. Justinnál az első, neve mindig „προεστῶς“, latinul szó szerint „antistes.“ Tehát Kelemennél „ἀρχιερέυς“, — Justinnál „προεστώς“, — szt. Ignácznál „ἐπισκόπος“: következik-e már most ebből az, hogy szt. Ignácz levelei hamisitványok? A név egészen mellékes; mert hogy miért lett elnevezve a község első „szolgája“ inkább

ἐπισκοπος-nak mint ἀρχιερεύς-nak, annak különböző oka lehet; bizonyára nem volt az elnevezés kezdetben sem általános, sem kizárólagos; Antiochiában nevezhették ἐπισκοπος-nak azt, kit Rómában προεστως-nak hittak. Lehet, hogy a görög hatóságokban ily nevű hivatal is volt, mely a tartományok és közegek fölött gyakorolt fölvigyázástól, inspectiótól vette nevét; e fölvigyázó „inspectornak", „episcopusnak" neveztetett. Különben akár volt akár nem volt ily hivatal a római-görög administrációban, az teljesen mellékes; hiszen a LXX. fordításból is ismeretes és használatos volt az „ἐπισκοπος" elüljáró, gondnok értelemben s Homér óta a görögöknél ily jelentésben használatos. Ennek felel meg szt. Péter I. levelében az „ἀρχιερεύς καὶ προστάτης τῶν ψυχῶν ἡμῶν" (2, 25.), amit a Vulgata „pastor et episcopus animarum vestrarum"-mal fordit. Ezek a szavak: presbyter, episcopus, diaconus, a szentirásban s az első században átlag fölváltva, promiscue használtatnak. Kelemen is az idézett Korinthusi levélben „ἐπισκόπους καὶ διακόνους" kitételt használ azokról, kiket máshol egyszerüen „πρεσβυτέροι" névvel illett. Erre teljesen fölösleges több szót vesztegetni; hanem térjünk vissza a fölvetett nehézségre, mely így hangzik: „honnan az „ἐπισκοπος" specifikus jelentése Ignácznál, mikor annak nyomát sem látni Kelemennél sőt Jusztinnál sem." Igazán nem nehéz rá felelni; mert csak a kérdés formulázásában rejlik a nehézség; azt mondják ugyanis „honnan az ἐπισκοπος *specificus jelentése*"; miért mondják *specificusnak?* Hisz sz. Ignácz leveleiből azt ki nem olvashatjuk, hogy már az egész egyházban általában elfogadott terminus volt ez az ἐπισκοπος a „primi ordinis sacerdotes", az „első papoknak" jelzésére; a levelekből csak az tünik ki, hogy Antiochiában az „επισκοπος" határozottan megkülönböztette és kiemelte a személyt, a püspököt s hogy más egyházakban is megérthették azt, akár Rómában, akár

Smyrnában; bár Rómában még nem volt e tekintetben nyelvi megállapodás, s itt talán a püspököt inkább ἀρχιερευς-nak vagy később latinul kivált Afrikában „sacerdos"-nak, „praesul"-nak, „antistes"-nek hitták. De azért Cyprián is és Tertullián is nagyon jól tudták, hogy bizonyos Sacerdos-ról értekezvén az előbbi vagy Praesidens és Antistesről szólván az utóbbi, ugyanazt a személyt jelzik, akik önmaguk máshol „episcopusnak" mondanak. — Ha tényleg a nyelvszokás a püspök specifikus nevét nem episkopusnak hanem „archiereusnak" állapitotta volna meg: akkor sz. Kelemen leveléből tán igy lehetne következtetni: világos a püspökök apostoli eredete, mert ime Kelemen, a sz. Pétertől ordinált püspök az első század végén már határozottan „archiereust" emleget; pedig ez az érvelés ép annyit használna a püspökök apostoli eredetének, mint amennyit árt ugyanannak az állitólagos lehetetlenség, hogy sz. Ignácz a II. század elején az „ἐπισκοπος"-t specifikus püspök értelemben emlegette; minek következtében a protestans kritika az ő „ἐπισκοπος"-szát anachronismusnak bélyegzi. Hagyjuk a nevet, — ἐπισκοπος, vagy ἀρχιερεῦς vagy sacerdos és praesidens nekünk egyre megy; mi a néven nem nyargalunk; anachronismus volna azt állitani, hogy az „ἐπισκοπος" specifikus, püspököt jelző név volt az első század alkonyán s a másodiknak hajnalán; de bizonyára nem anachronismus azt mondani, hogy a tiszt, melyet Antiochiában s a görögösebb keleten „ἐπισκοπος"-szal Rómában pedig „ἀρχιερευς"-szal jeleztek, valósággal püspöki hivatal volt. Hogy pedig e tiszt jelzésére, éppen az „ἐπισκοπος" szó lőn később általánosan elfogadva: annak oka az lehet, hogy igazán létezett ily nevü világi tisztség, mely közönségesen ismert volt; másodszor oka annak az lehet, hogy a forgalmasabb keleti egyházakban elfogadott nevek közkeletüek lettek az egész egyházban. Talán belejátszott e név consoli-

dálásába a judaizáló iránnyal ellenkező s azt mindenütt ellensúlyozni s bénitani törekvő görög-keresztény geniusz is, mely főleg Antiochiában nyilvánult s a kereszténységet „christianismus“ név alatt külsőleg is a zsidóságtól független, teljesen önálló gyülekezetül mutatta be a világnak. Kelemenről talán mondhatni, hogy zsidós terminologiával illeti az „egyházi szolgálatot“, midőn „ἀρχιερεὺς, ἱερεῖς“, és „λειτουργοί“ nevekkel részletezi fokait: ez iránnyal szemben érvényesült az antiochiai, a független görög irányzat, mely forgalomba hozta az „ἐπισκοπος“-t a maga specifikus jelentésében.

Így tehát szétfoszlatva a borút, melyet sz. Ignácz levelei hitelességére árasztott az eszeveszett kritika, s következőleg szétfoszlatva azt a kétséget is, mely emiatt az itt tárgyalt kérdésre is hárulhatott: konstatáljuk, hogy a dolog maga vagyis a püspöki tiszt Kelemennél, Jusztinnál, Ignácznál határozott körvonalakban tünik föl és pedig azon alakban — s mi többet nem akarunk, — hogy az „ἀρχιερεὺς“ csakúgy mint az „ἐπισκοπος“ határozottan megkülönböztette és kiemelte a személyt, a „püspököt“, s hogy bár még nincs közös, általános terminologia, a különféle szavakból is egyet s ugyanazt értették meg az egész egyházban.

(Folyt. köv.)

nem fordult elő összeütközés a kettő között, s reméljük, nem is fog előfordulni.

Egyébiránt nem mulaszthatjuk el ismételten kifejezni elismerésünket Gyürky Ödön úrnak azért a meleg érdeklődésért, melylyel a kath. folyóiratok fölött oly beható szemlét tartott, és különös köszönetünket, amiért a «Magyar Sion»-ról oly hizelgően nyilatkozott.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A keresztény vallás apologiája. Irta Dr. Dudek János. I—II. rész. Budapest. Kiadja a szent István-társulat. 1893. 525. lap.

A szerző, mint lelkes theologus, ki nem a szobának, hanem az életnek tanul és ir, már évek óta próbálkozik apologiai tárgyakkal. A «Magyar Sion», a «Hittudományi Folyóirat» tanui készülődéseinek, s hogy e készülődések után méltóra esett a szent István-társulatnak választása, azt az immár kész apologia két takaros kötete nyomósan bizonyitja.

Látszik, hogy a szerzőnek ki voltak szabva a társulat által, mint mindenütt úgy itt is a főnervusra való tekintetből az irás korlátai, amelyekbe beleszoritotta magát s bőségesen áradozó gondolat- és szó-fogalmát. A t. szerző bőségesen ir; mihelyt eszmélődő, fejtegető az előadása, kiárad, mint a Nyitra folyó tavaszkor a vár alatt. Már előbbi irataiban is ezt vettük észre. Passzióval tudja szétszedni, és fejtegetni Lessing, Strausz, Guizot, Eötvös, Szász Károly állitásait; nyugodtság, higgadtság, alaposság annyi van benne, mint akármely tübingeni vagy göttingeni tudósban. Innen van, hogy, ha észrevevésem nem csal, ebben az apologiában is kiváló előszeretettel foglalkozik a vallásbölcseleti témákkal, az evolutionisták bábeli tornyával s gondolom,

hogy e tekintetben is rajtakapjuk szenvedélyén s beigazul az, hogy «on revient tonjours à ses premiers amours.»

Az első kötet megjelenése után kisvártatva a «Magy. Államban» olvastunk róla kritikát, melyre a végén csak azt mondhattam, hogy «biz ez furcsa.» Nem tudtam tüzetesen öntudatomra hozni, hogy tulajdonképen, mit is kifogásol a kritikus akkor, mikor azt mondja, hogy a magyar geniusznak nem nagyon felel meg ez az apológia; azt is mondta némileg fölvilágositásul, hogy a magyar embernek inkább a kedélyére mint az eszére kell hatni s más effélét. Átolvasván most ezt az Apologiát, kerestem okát a kritikának; kérdeztem magamat: mi adhatott e könyvben okot ezen kissé ellenszenves nyilatkozatra; s azt mondtam magamban: bizonyára a t. szerző analytikus «Anlage»-ja, ami miatt művében aránylag sok a vallásbölcseleti, sok az a finom, kegyetlen szétszedés, s ez untatta a «Magyar Állam» kritikusát, s tán azt mondatta vele: ej be sokat morfondiroz ez a tudós úr önmagában.

Nekünk ez apologiának vallásbölcseleti oldalát nagyra kell becsülnünk; tudjuk mi jól, hogy ez a legnehezebb s ime, az mindamellett igen jól sikerült. Igaz, hogy vontatottá teszi az előadást s ólmossá a tollat. A szinek nem oly élénkek; a tempó lassúbb. Mihelyt a t. szerző a vallásbölcseleti tért elhagyja s empirikus, erkölcsi, történelmi kérdéseket vesz tolla hegyére: azonnal más a szinezés s más a tempó is. S a vallásbölcseleti vonatkozásokat nem lehetett kihagyni, mert a naturalizmus most e téren akarja kimagyarázni természetesen a «természetfölöttit.» Csak ne irnák mindenütt: naturálizmus, materiálizmus; nagyon arra a kathólikusra emlékeztet ez az álizmus meg iálizmus. Hozzá épp ebben a vallásbölcseleti részben esik meg leginkább, hogy az olvasóknál sokat kell föltételezni; a tudományosságnak az igényei miatt is megapprehendált a magyar geniusz. A geniuszok ugyanis nem szoktak sokat tudni; inkább fejesek, mint tudósok!

A mi a tárgyak kiválasztását illeti, a t. szerzőnek elég nehéz pozicziója volt. Az apologia is oly tér, hogy

azt csak azok művelhetik intenzive, kik nem nagyon terjeszkednek extenzive. A legjobb apologiák a legujabb korban kihasitott mezőket művelnek; van empirikus, van erkölcsi, van ha szabad mondani, pathetikus szempontból kiinduló apologia; — Duilhé-de-Saint-Projet, Fr. Weiss A. M., Bougaud szolgáltatnak külön-külön példákat. Ha pedig valaki össze akarja foglalni az empirikus, erkölcsi, vallásbölcseleti, történelmi irányokat, bizony vaskos kötetekre számitson, hogy győzze a fejtegetést. S még akkor is az erkölcsi és pathetikus húrok bizony keveset rezegnek, — a tudományos előismeretek föltételezése sok helyütt vakmerőséggé növekszik, — s az előadás tudományossága a dictio soványságával véd- és dacz-szövetséget kényszerül kötni; mindezt fényesen igazolja Schanznak 1888-ban Herdernél megjelent apologiája, mely borzasztóan tudományos, de oly tömött, hogy igazán hasonlit egy kulturkisasszonyhoz, ki húsz iskolát járt, nagyon művelt lény, azonban oly mellfüzőben jár, hogy a szél kettétöri.

Az evangeliumok hitelességének kérdését sajnálkozva nélkülöztem a t. szerző apologiájában; a magyar geniusznak sem lett volna kifogása ellene — gondolom — ha a t. szerző a vallásbölcseleti leszármaztatások és evolucziók észbeli fejtegetései helyett, ezeket a kérdéseket a történelemnek, az assyrologia és egyptologiának s később az első századok egyháztörténelmének támasztja oda.

Van még egy megjegyzésem a kozmogoniára. Tudjuk, hogy hypothesisekről van itt szó, s azért nem is csodálkozhatunk, hogy az elméletek nem nyugosznak végleges biztossággal alapjukon. Így például Faye a Kant-Laplace-világképződési theoriát annyira kifogásolja, mintha mindenestül sutba akarná dobni. Jelenleg a keresztény apologiának nem kell megkötni magát, hogy a rotáczió-impulzust okvetlenül az Isten közvetlen erejére vigye vissza. P. Braun is «Ueber Kosmogonie stb.» művében a rotácziót az egymásra eső, sürüsödő testek irányának excentricitásából magyarázza s így a pozitiv ok egy tétellel hátrább szorult; ugyanis azt kell majd mondanunk, hogy a ködtömegek kez-

detleges elhelyezésén és sürüsödési központjainak viszonyán fordul meg a kérdés. A gyürük is úgylátszik kiküszöböltetnek majd lassankint a kozmogoniából.

Ezek után őszinte örömünk kifejezésével zárjuk be észrevételeinket. Örülünk a magyar, keresztény tudományosságnak ez ujabb tanújelén. Látnivaló, hogy szemináriumaink épp azért az éledő, egyházi öntudat forrásai, mert a komoly tudományosságot, szóval az erős gondolatot s nem a meglapuló szellemi renyheséget szolgálják.

Dr. Pethő.

Torquato Tasso. A megszabaditott Jeruzsálem. Forditotta Jánosi Gusztáv, veszprémi kanonok, kiadja a szent István-társulat tud. és irod. osztálya. Budapest, 1893. 8-r. Két kötet, XXXII. és 328, 332 l., Tasso arczképével. Ára egész vászon diszkötésben vörös metszéssel 3 frt 40 krajczár. (Aranymetszéssel 3 frt 80 kr.)

Huszonkét esztendővel ezelőtt, mikor Jánosi Gusztávnak, az akkor még fiatal veszprémi papnak egy Tennyson-forditását ismertette, a Magyar Sion volt az, amely a figyelmet erre a fiatal költőre, főleg mint műforditóra irányozta, s azt az óhajt fejezte ki, vajha az ő ügyes kezéből kapnók a világirodalom remekeinek magyar forditását. (Lásd 1871. évf. 72. l.) És ime, az óhaj teljesült, Jánosi azóta leforditotta a Milton «Elveszett paradicsomát», Longfellow «Aranylegendáját» s ma előttünk van a Tasso világhirü «Gerusalemme liberata»-jának új forditása, ugyancsak az ő kezéből, mint a sz. István-társulat tud. és irod. osztályának első ajándéka a publikum számára. Szép ajándék, mondhatom, úgy belső értékét, mint igazán diszes kiállitását tekintve, (amely utóbbival a Franklin-müintézet megint remekelt) — oly ajándék, melyet minden müvelt magyar ember csak örömmel láthat irodalmunk kincsesházában.

Tasso-t már többen forditották magyarra, Tanárky János (prózában!) 1805., Bálinth Gyula (rimes hexameterekben!!) 1863., — egyes részleteket Arany János, Radó Antal,

AZ ŐSEGYHÁZ SZERVEZETE.

Irta dr. PETHŐ.

II.

Polykarp bár nem használja e szót „ἐπισκοπος“, mégis úgy beszél magáról, mint aki a „πρεσβυτεροι“ fölött áll; „Polycarpus et qui cum eo presbyteri Ecclesiae Dei, quae peregrinatur Philippis“ így kezdi a philippiekhez irt levelét, melynek VI. fejezetében töviről-hegyire leirja a presbyterek kötelességeit: „καὶ οἱ πρεσβύτεροι .... ἐπισκεπτόμενοι πάντας ἀσενεῖς“, „a presbyterek .... vigyázzanak föl valamennyi gyöngére“, akik ilyenek akár testben, akár lélekben. Mindkét helyen, a bekezdésben úgy, mint a VI. fejezetben „presbyterekről“ szól, s ez utóbbi helyen úgy tünteti fel őket, mint akik „ἐπισκεπτόμενοι“, *fölvigyázók*. Figyeljük meg már most, hogy mit ir szent Irén (contra haeres. l. III. c. III. n. 4.) Polykarpról: „Et Polycarpus autem non solum ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis, qui Dominum nostrum viderunt; sed etiam *ab apostolis in Asia*, in ea quae est Smyrnis Ecclesia *constitutus episcopus*, quam et nos vidimus in prima nostra aetate (multum enim perseveravit et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), haec docuit semper, quae ab apostolis didicerat, quae et Ecclesiae tradidit et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quae sunt in Asia Ecclesiae omnes et *qui*

usquo adhuc successerunt Polycarpo.“ Irén e szavaiban Polykarp *püspöki tiszte* világosan van kimondva, használja magát a szót „ἐπισκοπος κατασταθεὶς ὑπο ἀποστόλων“, ennek a Polykarpnak utódai vannak „ὁι μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον“, s máshonnan is tudjuk, hogy az apostoli „successióban“, a püspökök sorában Polykarp kiváló helyet foglal, mint első symrnai püspök, akit sz. János Patmosi számkivettetése előtt, a smyrnai egyház élére helyezett s akire a tudósok Jézus Krisztusnak az Apokalypsisben a smyrnai egyház angyaláról mondott szavait vonatkoztatják. S bár oly világos, hogy Irén Polykarpot specifice ἐπισκοπος-nak mondja és annak tartja, mégis Florinushoz irt levelében, melyet Eusebius tartott fönn számunkra, Polykarpot presbyternek hivja; pedig ki van zárva a lehetőség, hogy az egyik helyen a presbyterről, a másik helyen a *későbbi* püspökről szól. A Florinushoz irt levélben ezeket olvassuk: „Haec dogmata hi, qui ante nos vixere *presbyteri*, qui etiam apostolorum discipuli exstiterant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem in inferiore Asia apud Polycarpum, splendide agentem in palatio, et magnopere laborantem, ut te illi approbares. Etenim ea, quae tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo, quam illa quae nuper acciderunt. Quippe ea quae pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhaerent. Adeo ut et locum ipsum dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens, disserebat, processus quoque ejus et ingressus, vitaeque totius formam et corporis speciem sermones denique, quos ad populum habebat et familiarem consuetudinem, quae illi cum Johanne, ut narrabat, et cum reliquis, qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat et qualiter dicta illorum commemorabat, et quaecumque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis, qui verbum vitae ipsi conspexerant Polycarpus

acceperat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Haec ego divina mihi largiente clementia tunc studiosus audiebam, non in carta sed in corde meo audita describens: eademque per Dei gratiam assidue repeto ac revolvo. Et in conspectu Dei affirmare possum *beatum illum et apostolicum presbyterum*, si quid ejusmodi imquam audisset, exclamaturum continuo . . ." (Hist. eccl. l. V. c. XX.)

Hosszú idézet, melyben egyre folyton leng az ősegyház illatos, fűszeres szelleme. Levél, melyet a szeretet diktál, szeretet, mely győzni akar a katholiczismus őselvével, a tradiczió tekintélyével. Mily finoman különbözteti meg a tradicziót a szentirástól s dicséri rajta, hogy egyetért vele! Mily gyengéden simul az apostoli tekintélyhez, mely amit átvett az Úrtól s azoktól, kik az Urat ismerték, s vele beszéltek, azt ismét tovább adja! S kik azok, kikre ez örökség kiválólag átszáll? ki az a Polykarp a Florinushoz irt, gyengéd, irenikus levélben? „ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος!" Ez Polykarp, a smyrnai püspök: *apostoli presbyter!* E kitételből látni leginkább, hogy bár *Irén püspököket ismer mindenütt, s azokat ἐπίσκοποι-névvel illeti; máshol ugyanőket presbytereknek hiván*, leghivatottabb tanú rá, hogy az apostoli egyház a presbyter szó alatt *promiscue püspököt, papot értett.*

Azonban ne engedjük kiosonni ez idézet utolsó szavait kezünkből s nyomatékozzuk jól, hogy Polykarp, nem egyszerűen πρεσβυτερος, hanem ἀποστόλικος πρεσβυτερος; s tekintélye is Irén szemeiben azon fordul meg, hogy *érintkezett az apostolokkal* s ami még fontosabb *az apostoloktól rendeltetett* püspökké. Az apostoloktól egyes presbyterek különös tekintélylyel vannak az egyházba behelyezve; ha ezeket azután presbytereknek hivják, az se baj; a név nem törli el kiváltságos jellegüket s e jelleg éppen ebben áll,

hogy ők „*apostoli presbyterek.*“ A presbyterek az apostolokkal úgy köttetnek össze, mint a zsinagógában „ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτεροι“, a főpapok és a vének, vagy „ὁ αρχιερεὺς καὶ πᾶν ὸτ πρεσβυτέριον, (Act. XXII, 5. — XXIII, 14. — XXIV, 1. — XXV, 15. —): ugyanez a szó fordul elő, mikor a szentirás az egyházi hivatalos tekintélyt emliti: „ἀπόστολοι καὶ πρεσβύτεροι.“ (XIV. 20—22.), hogy Pál és Barnabás Iconiumban, Listris és Antiochia városaiban presbytereket állitottak föl; éppen így olvassuk sz. Pál Titushoz irt levelében, hogy a városokban helyezzen be presbytereket. Kiket értsünk már most e presbyterek alatt? a szó magában véve püspököt és papot jelenthet, az bizonyos; de hogy itt és most mit jelent, azt a körülményekből kell meghatároznunk. Voltak a presbyterek közt olyanok, kiket az apostolok a község élére állitottak; amint voltak sz. Pálnak tanitványai, kik a presbyterek fölött álltak; ilyen volt Timotheus, kinek az apostol irja I. 5, 19.: „adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.“ Ilyen volt Titus, akit az apostol így figyelmeztet: „Hujus rei gratia reliqui te Cretae, ut ea quae desunt corrigas, et constituas per civitates Presbyteros, sicut et ego disposui tibi.“ (I, 6.)

Azt lehetne ellenvetni: Timotheusnak és Titusnak rendkivüli missiója volt, valamint az apostolok missióját is rendkivülinek kell itélnünk, az egy Péterét kivéve. Azonban Timotheus és Titus missiójának jellegét bizonyára nem fogjuk tisztázhatni a sz. irásból, hol mindez csak mellékesen és per transennam emlittetik; hanem igen tisztázni fogjuk az ő tisztüket, valamint a presbyterek állását a történelemből, mely határozottan fölsorolja az „első presbyterek“ sorát s az apostoloktól való behelyeztetését.

Theodoret Timotheust „a sz. irás nyomán“ az *ázsiaiak püspökének* mondja. Ha a püspökök katalo-

gusára gondolunk, állitásunk mindjárt világos lesz. Voltak „első presbyterek", az bizonyos; ezek az „első presbyterek", kik promiscue püspököknek is hivatnak, az apostolokkal különös, a többi presbyter és episcopus fölött kiváló, összeköttetésben álltak. — Behelyeztetésüket így gondoljuk magunknak. Theodoret Timotheust *„az ázsiaiak püspökének"* mondja s véleményünk szerint helyesen; mert kezdetben, kivált mikor az apostolok csak a zsidóknak prédikálták az evangeliumot, tulajdonképeni püspököket *sehol sem állitottak föl;* hanem ők maguk álltak a községek élén. Csak mikor az evangelium rohamosan terjedt: akkor helyezték be a tulajdonképeni „püspököket" a már megalakult presbyteriumok élére. Timotheus és Titus, és sz. Pálnak más tanitványai aszerint birtak kisebb vagy nagyobb „püspökséggel", amint az idő haladtával több vagy kevesebb község nyert teljesen kifejlett adminisztrácziót a püspökben, kit az apostolok a község élére állitottak.

Timotheus tehát és Titus, Evodius, Archippus, és Epaphroditus *az apostoli egyház püspökei voltak,* mint az sz. Pál leveleiből kiviláglik; a többi presbyter és episkopus pedig alattuk állt. Az ő tisztük tekintélye pedig épp abban rejlik, hogy az apostoloktól *különösen* voltak behelyezve, s hogy *egyenkint álltak a többiek fölött* bizonyos területeken. E kiváltságos, apostoli állás kétségtelenül kidomborodik sz. Pál leveleiben.

Timotheusról és Titusról szinte fölösleges szólni. Sz. Pál Timotheusra átruházza azt az apostoli hatalmat, melyet őmaga gyakorolt; csakhogy apostollá még sem tehette; mert apostolokat csak az Úr szemel ki magának; azután meg bizonyos területhez köti őt, t. i. a proconsuláris Ázsiához vagy amint másoknak tetszik kizárólag Efezushoz. Tény, hogy bár Timotheus különféle küldetésben járt el, tulajdonképen mégis Efezusban lakott. Úgy vagyunk

Titussal is; Titus bár megbizatást nyert egész Creta szigetére, mégis mint Gortyna püspöke szerepel.

Timotheus és Titus mindent tehettek az egyházakban teljhatalommal, aminek elintézését a különféle szükségletek követelték. Timotheus bár fiatal, itél a presbyterek fölött a panaszos ügyekben; — inti őket; hozzátartozik kiszemelni az embereket az egyházi hivatalra, s azért ügyelnie kell, hogy „kezeit hamar senkire se tegye"; s e tisztben el kell neki járnia a Krisztus eljöveteléig. *S ez intézkedéssel az apostolok összes rendelkezése és gondoskodása az egyházi községekről ki van meritve.* Ez csak úgy érthető, ha Timotheus, Titus és a hozzájuk hasonló tiszttársak képviselték azt a szilárd tekintélyt, azt a magasabb, tanitói s pásztori hivatalt, mely az apostolok nyomába lépni volt hivatva. Ha Timotheus és Titus s a hozzájuk hasonló tiszttársak csak delegátusokul szerepeltek s következőleg a presbyterekkel s episkopusokkal egészen egyenlőek voltak volna: akkor mégis csak „találhatnánk az apostoli levelekben rendeleteket vagy utalásokat, melyek a presbyterium közös munkásságát tanusitó egyházi kormányzatra vonatkoznának. E hallgatás sokat jelent, mert hiszen Pálnak és társainak csak kellett valamely maradandó, az állandóság biztositékát magában hordó intézményt létesitenie, mely az apostolok halála után is fenn tudta magát tartani, lett légyen az akár egyeduralmi, melynélfogva az apostolság a püspökségbe ment volna át, akár a presbyteriumok collegiális intézménye." (Döllinger: Kereszténység és egyház.)

Timotheus és Titusban az apostol gondoskodik az egyház minden szükségletéről. Timotheus és Titusnak tehát van lefelé teljesen független és korlátlan, — fölfelé az apostoltól leszármazott tekintélye és hatalma, mely mindenre kiterjed, amire szükség lehet. Ily viszonyban álltak az apostolok Krisztushoz.

Timotheus- és Titusban tehát kifejezést nyer az

egyeduralmi rendszer. Ez *egyeduralmat* sz. Pál más leveleiből is kiemelhetjük. Így a philippiekhez irt első levelében észreveszszük, hogy Pál, ki a bevezetésben levelét a „felügyelőkkel és diakonusokkal együtt“ az egész községhez intézi, „omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, *cum episcopis et diaconibus*“, a levél folytában csak egyet szólit meg, anélkül, hogy ott (4, 3.) megnevezné, azonban kedves tiszttársának mondja őt: „etiam rogo et te germane compar.“ Ez a „kedves tiszttárs“ alighanem Epaphroditus, kit sz. Pál ugyanazon levél II. fejezetének 25 s k. verseiben a Philippiek apostolának mond: „necessarium autem existimavi Epaphroditum *fratrem et coöperatorem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum* et ministrum necessitatis meae, mittere ad vos.“ Epaphroditust a philippiek sz. Pálhoz küldték római fogságába s úgy látszik, hogy Timotheust megint az efezusiak küldték ugyanoda.

A kolosszai Archippust egymagát inti sz. Pál, hogy hivatalát gondosan betöltse. (4, 17.) Döllinger még arra is súlyt fektet, hogy midőn az apostol a kolossiai Philemonnak ir, kinek házában a község vagy annak része szokott összegyülekezni, levelét egyszersmind Archippushoz is intézi, mint bajtársához: „Philemoni dilecto . . . et Appiae sorori charissimae, et *Archippo eommilitoni nostro et ecclesiae*, quae in domo tua est“; Philemon és Appia tehát, mint a ház és úrnője, — Archippus pedig, a *bajtárs*, azon egyház élén, mely „házadba gyülekezik.“ (Ad Phil. 1, 2.)

Az egyeduralmi rendszer a községek szervezésében félreismerhetlen vonásokban jelentkezik sz. Jánosnál. Az Apokalypsis a hét ázsiai egyház elüljáróiról emlékezik, kiket „angyaloknak“ hiv. Az ó-szövetségi sz. irásban a papok angyaloknak mondatnak, az Úr követeinek, a seregek Ura hirnökeinek. Ez angyalokat nevezi Krisztus a jobbjában levő hét csillagnak;

a községek maguk külön hét gyertyatartó által jelképeztetnek. Más tehát a község s más annak angyala. Az angyalhoz mindig egyes számban szól; dicséri a jóért, amit községében művelnek, — feddi a roszért és sürgeti megszüntetését; tehát az „angyaloknak“ hatalmuk volt rá.

A legérdekesebbnek tartjuk azt az észrevevést, hogy az Apok. II. fejezetében Efezusnak is van *egy angyala:* „Angelo Ephesi ecclesiae scribe.“ Tudjuk, hogy sz. Pál annak idején Miletusba hivja az efezusi presbytereket búcsúszóra. Akkor tehát az efezusi egyház bizonyára közvetlenül sz. Pál kormánya alatt állt, mint kezdetben a legtöbb község s nem volt püspöke. Mi úgy gondoljuk, hogy szent Pál e búcsúzáskor helyezte be Timotheust az efezusi községbe püspökül. Timotheus efezusi püspöksége nem szolgált akadályul arra nézve, hogy sz. Pál ezután is küldözgesse Timotheust, ahová a szükség kivánta, s így Timotheus püspök is volt Efezusban s apostoli delegátus is időnkint.

Sz. János harmadik levele is találóan bizonyitja a püspöki tiszt létezését. Diotrephes igazán nem lehet más csak püspök. Amit sz. János rajta kifogásol, az csak püspöki állásban feketitheti be az embert. „Neque ipse suscipit fratres, et eos, qui suscipiunt, prohibet et de ecclesia ejicit“ így panaszkodik rá sz. János. (III. 9, 10.) Megtiltja tehát a község tagjainak idegen testvérek befogadását, s ha mégis befogadják, akkor kizárja őket a községből. Ki tehette ezt más, mint aki a község élén állt?

A mi véleményünk tehát az első apostoli egyházról az, hogy kevés püspöke volt, hanem *kezdetben átlag presbyterek közvetlen kormánya alatt álltak a községek s az apostolok voltak püspökeik; lassankint azután az apostolok itt is, ott is püspököket állitottak a községekbe.*

Másodszor azt gondoljuk, hogy minél régibb

időkre vonatkozik ez a kitétel „episcopi et diaconi“ vagy pedig „presbyteri“ annál kevésbbé kell *azalatt a püspököket, hanem inkább az egyház presbyteri elüljáróit érteni.* A püspök oly kiváló állásnak örvendett az apostoli egyházban, hogy ahol van is, mintegy ki van véve a többi „episcopi, diaconi et presbyteri“ köréből, s az apostolokhoz sorolva. *Az apostolok és a lassankint behelyezett püspökök szemben állnak a többiekkel mind,* úgy mint a tekintély szemközt az alattvalókkal. Az egyházban a tekintély *apostoli* vagyis Krisztusi. Az apostoli férfiak pedig az *apostolok* maguk s akikre ők átruházták később hatalmukat, a *püspökök.* Azért a püspök ismétlem külön áll és kiválik az egyházból, mint az egyház *formale principiuma.* Amije volt a püspöknek: azt mind az apostoloktól vette; ők rendelték a püspököket; az egyház pedig inkább passive viseltetett velük szemben.

Kitünik az érdekesen a „Doctrina XII. apostolorum“ ősrégi iratnak XV. fejezetéből. Megjegyzem, hogy hatalmas kritikusok a „Doctrinát“ a szó szoros értelmében vett apostoli korszakból származtatják; *időre nézve eléje teszik valamennyi evangeliumnak, szent Máthéén kivül,* úgy hogy ez volna a kereszténység *legrégibb nem — inspirált irata.*

A belső és külső érvek, az előadás, a terminologia, a szóban forgó tárgyak és szokások leirása, az egyház kezdetleges szervezetének visszatükrözése, az állapotoknak az akkori községekben ecsetelése igazán ötventől százig terjedő időkre utalnak.

A „doctrina Apostolorum“ XV. fejezete teljesen az irás azon jellemző eljárását követi, hogy a püspököt, éppen az érvényben levő apostoli kormányzat miatt, nélkülözi vagy legalább mellőzi, meglehet, hogy talán csak azért is, mert még csak itt-ott voltak püspökök, s az egyházi kormány az apostolok kezében volt összpontositva. Mindenesetre érdekes ezt a szentirási stylust a „doctrina“ XV. fejezetében ki-

érezni; a szöveg így hangzik: „*χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ Κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους . . . ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων*“, fordítása: „válaszszatok tehát magatoknak episkopusokat és diakonusokat, szelid, önzetlen férfiakat, . . . mert ezek is a próféták és tanitók tisztét teljesitik veletek szemben.“ A „mert“-tel bevezetett mondat magában véve is hatalmas érv a „doctrina“ szorosan vett apostoli korszakú eredetének bizonyitására. Utal az apostoli egyház azon korára, midőn a próféták s a tanitók tiszte még fönnállt; már pedig az első század második felében megszünt. E tisztről külön szólunk majd alább, mert fontos szerepet játszik az apostoli egyház szervezetében.

Jelenleg közvetlenül az idézett mondat első részére szoritkozunk. Ezt a két szót egybekötve „*ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι*“ olvassuk Philip. I. 1.; I. Tim. III. 2, 13.; ez utóbbi helyen, mint tudjuk az „*ἐπισκοπὴ*“, episcopatus fordul elő, mint méltóság, tiszt, hivatal; „si quis episcopatum desiderat,“ az első versben, a 13-dikban pedig olvassuk, hogy ez az episkopatus egy *gradus* az egyházban: „qui enim bene ministraverint, *gradum bonum* sibi acquirent.“ Főleg ha összevetjük Act. I, 20. versével, ahol Judásról szó van: „et episcopatum ejus accipiat alter.“

A „doctrina“ e szentirási terminologiájú helyéből világos, hogy a „*ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους*“ kitétel distributiv értelemmel bir s annyit, hogy az egyes községek válaszszanak maguknak „*ἐπισκόπους*“; de épp ez a többes szám mutatja, hogy itt az „*ἐπισκόπους*“ nem jelenti a *presbyterium elnökét* vagyis a püspököt. Az teljesen mellőztetik; alighanem azért, mert még nem volt.

A szentirásnak is minden helyét, hol „episkopus“-ról vagy episkopatusról van szó átlag a presbyterekről kell érteni, így például az Act. 20 hires ver-

seit is: „attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus S. posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei.“ Ugyanezt állitjuk I. Tim. 3, 1. verséről: „qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.“ Mindez átlag presbyterekről szól. Püspökökre csak ott vonatkoztatjuk a szentirás szavait, ahol világosan kifejeztetik, hogy *az illető egyedül áll a többi presbyterekkel szemben s a község élén áll hatalommal valamennyi többi fölött.* Ez, aki így a község élén áll, a régi emlékekben mindig megkölönböztetik a többi presbytertől, mint ahogy sz. Pál megkülönbözteti leveleiben Timotheust, Titust, Epaphroditust, Archippust; megkülönbözteti őket sz. Kelemen Corinthusi levelében, midőn az „ἀρχιερεὺς . . . καὶ ὁι ἱερεισ καὶ ὁι λευῖται“-ról ir; — megkülönbözteti őket Jusztin, midőn ὁ προεστώs-nak hivja.

Sz. Ignácz szemeink elé állitja a II. századba benyúló egyháznak szervezetét: a presbyteriumot, élén az episkopos-szal. S ez az apostoli egyház e szervezetében világosan ráutal a zsinagógára, ahol az „ἀρχιερεὺς . . . καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον“ szerepel, s e paradigma szerint az Apostolok cselekedetei „ἀπόστολοι καὶ πρεσβυτεροι“-t emleget; úgy, hogy ebben az utóbbi kifejezésben találunk valóságos nyitjára az egyház apostoli szervezetének: *az apostolok voltak az egyházak fejei s alattuk álltak a presbyterek és diakonusok.* Mikor azután az apostolok közül egyik-másik elvérzett vagy élte alkonyát közeledni érezte, vagy nem volt remény, hogy az illető tájakra vetődjék: akkor püspököket rendeltek maguk helyébe, akiknek jellemvonása éppen az, hogy az apostolok hatalmát gyakorolták az egyházi szükségletek minden pontjában s hogy valamint az apostolok föltétlenül s függetlenül a község élén álltak: úgy léptek az apostolok nyomába hasonló egyeduralmi jelleggel a tulajdonképeni „episkopos“-ok. *Ezeket mindig as apostolokkal egybeszámitották s rajtuk tüntették föl az apostoli*

„*successió*"-t, mint ez fényesen bebizonyul sz. Kelemen korinthusi leveléből, ahol az apostolok rendelik el mindenfelé a presbytereket, az apostolok után pedig más kiváló férfiak, „ἕτεροι ἐλλόγιμοι ἄνδρες."

Ezekből világos, hogy a szorosan vett apostoli egyház kizárólag az apostoli tekintély s kormány alatt állt, mig az idő haladtával ki nem nötte magát a rendes egyházi szervezet. Az apostolok ugyanis rendkivüli tiszttel és hatalommal voltak fölruházva, mert mint az Úr tanúi és pedig ünnepélyes és hiteles tanúi e tanúságot a világ szine előtt vallani voltak hivatva, s az egyházi községek alapitására korlátlan teljhatalommal, s a tanitásban csalhatatlansággal birtak; mindezt addig mig éltek s ez az apostoli hatalmuk nem volt átszármaztatható, kivéve Péter apostoli s egyházfejedelmi hatalmát. *Az apostoli tiszt tehát rendkivüli, krisztusi rendelés*; ennek a rendkivüli, krisztusi rendelésnek ölében kellett kifejlődnie a rendes, maradandó, egyházi szervezetnek; úgy hogy az apostoli kormány alatt élő egyház csak kezdeményezés, csak fejlődő félben levő intézmény, — csira, mely még avval foglalkozik, hogy gyökeret verjen, s kibontva szikeit, levelet, szárat, ágat hajtson. Hiábavaló törekvés volna a kifejlett alakot keresni a kezdeményezések stádiumában: következőleg nem logikus eljárás azt hangoztatni, hogy az apostoli egyház szerint kell berendezni a későbbi egyházat; hiszen ahhoz mindenekelőtt apostolok volnának szükségesek. Ne zárjuk el tehát belátásunkat a történeti fejlődés s a logika azon kezdetleges postulatuma elől, hogy az apostoli, kezdődő egyház a szervezetet illetőleg bevégzett nem lehetett s a mesés Minervához hasonlóan nem ugorhatott készen le az égből a római kultura szinterére.

(Vége köv.)

fogás, részint az apróbb részletek elmondása és ismeretlen körülmények fölfedése miatt. Reánk magyarokra nézve legérdekesebbek szerző művének 287—387. lapjai, hol el van mondva mit tett III. Incze a királyi tekintély érdekében Magyarországon, mint törekedett a pártoskodást fékezni s a testvérharczot Imre és Endre között elnyomni, a főpapság vitás ügyeit rendezni, a délszlávok közt a bogomil eretnekség által végpusztulással fenyegetett katholiczismust megmenteni. (E fejezeteket mutatványkép közölte is a Magyar Sion 1892. évf. 321., 424., 503. ll.) Mily bensőséges, jó volt a viszony a pápaság és nemzetünk közt már III. Incze idejében, mikor még a pápák nem tettek volt annyit Magyarországért, arról tanuskodik Inczének intő levele Endre királyi herczeghez. «A magyar birodalmat — irja a pápa — mindig oly hódolat egyesité a római egyházzal, oly benső szeretet kötötte mindig az egyházat ehez az országhoz, hogy az apostoli szék az országot úgy a lelkiekben mint a földiekben atyai gondoskodásának szeretetében részesitette, a birodalom pedig a hittől és az apostoli székkel való egyességtől semmiféle viharban el nem szakadt.» — A szentséges római pápa atyai gondoskodásának szeretetében most is részesit bennünket, vajha a hittől el ne szakadjunk, hanem azt *cum vigore* megvédjük! vajha a pásztor szavát a nyáj megértse, az atya aggodalmát a gyermekek oszszák s a vallási veszedelmek elől szemet ne hunyjanak . . . . .

Dr. Horváth Ferencz.

Az evangelista munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Irta Sullay Rezső esztergom főmegyei áldozár és spáczai plébános. I. kötet. I. rész. Karácsonyi ünnepkör. Esztergom, 1893. Buzárovits. Nagy 8-r. 184. l.

«Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek», igaz ez a czimmagyarázat minden iziben; de nekünk ezeket a beszédeket sok más is fűszerezi. A fő ezek közt az, hogy dogmatikusok. A t. szerző tapasztalata s őszinte «evangelista munkája» a dogmatikus jelleget állitotta előtérbe s

biztosra veheti, hogy azok is, akik különben csak moralizálnak, elismeréssel adóznak e részben nemcsak tapintatának, de ügybuzgalmának és szorgalmának is, mert hiszen «dogmatikus beszéd» legalább is annyit tesz, hogy komoly hozzászólás a tanhoz, s nem üres szalmacséplés. A szerző tehát tanit; ismerteti a hitet; beszél a bevágó hitágazatokról s nem ijed vissza még a hagyományról sem egy beszédet megereszteni. Hol hallott valaki beszédet a «hagyományról»? no ha mesét akar irni és pedig szónoki mesét, akkor kezdheti így: hol volt, hol nem volt, hetedhét országban volt egyszer egy pap, aki a hagyományról beszélt. Pedig itt ilyen is van.

A másik körülmény, mely kedves fűszerszámba megy, az az őszinte buzgalom, az a meleg érdeklődés a lelkek iránt, mely a szerző úr e művében megnyilatkozik. Beszédek «sans phrase»; egyszerűek mint a miatyánk. Hatáshajhászásnak nyomaira sehol sem akadtunk. Mindig a czélt tartja szem előtt; az alapos oktatást.

Meghajlunk a t. szerző praxisa és bőséges tapasztalata előtt, de azt gondolnók, hogy néhol jobban kellene még a dolgokat magyarázni s a község gondolatainak és nézeteink otthonos keretébe illeszteni. Azonkivül a terminologiában feltünt egyik-másik szava, melyet közönséges néphez intézett beszédekben egyáltalában használni nem mernék: pl. *mozzanat, fölény*; én legalább már több osztályt jártam, mikor még mindig nem tudtam, hogy mi az a fölény.

Előadása nem száraz, nem vontatott, nem unalmas; ahol a keresztény életre megteszi alkalmazásait, igen jótékony meleg árad el beszédén; így például a «hajnali mise képletes jelentőségéről» szólva igen kedves és tapintatos modorban tudja a ker. érzületet e szent gyakorlat alkalmából ecsetelni s így több más helyen.

Örömmel üdvözöljük e művet s érdeklődéssel nézünk a többi füzet elé.

P. R.

AZ ŐSEGYHÁZ SZERVEZETE.

Irta dr. PETHŐ.

(Folyt. és vége.)

III.

Az egyházat az alakulás korában mint természetes inkább a szellem túlcsapongó ereje, mint a szervezetnek belső életképessége tartja fönn; azért mindenütt azt látjuk, hogy az apostoli egyházat átlag rendkivüli tényezők éltetik, milyenek az *apostoli tiszt* s a hiveken megnyilatkozó Szentléleknek *csodaadományai.*

A Szentlélek bőségesen kiáradt mindenféle kegyadományban, s e kegyadományok játszották az első, a fő-, a vezérszerepet a községekben. A hivatal, a hierarchikus szervezet és osztályzat a maga három fokával nincs meg a kezdődő egyházban, hanem vannak *apostolok*, *próféták*, *doktorok*, kiket a Szentlélek avatott fel, s kik a nekik jutott kegyelem erejénél fogva eszközlik azt, amit később a rendes egyházi szervezet: az episkopusok, presbyterek és diakonusok tenni voltak hivatva. Sz. Pál ennek az ősegyháznak képét adja az Ephesusiakhoz és Corinthusiakhoz irt leveleiben, ahol ezeket irja: „Isten adott némelyeket ugyan apostolokul, némelyeket pedig prófétákul, másokat evangelistákul, másokat pásztorokul és tanitókul.“ (Ephes. 4, 11.) Még világosabban nyilatkozik az I. Korint. levél 12, 28 versében: „És

némelyeket Isten az anyaszentegyházban először apostolokká tett, másodszor prófétákká, harmadszor tanitókká, azután csodaerőt (adott némelyeknek), továbbá gyógyitó tehetséget" stb. Ez utóbbi idézet a legvilágosabb: *apostolok*, *próféták*, *tanitók*, ezek az egyház alapjai és oszlopai. Ezt sz. Pál máshol ki is mondja, hogy a hivek az „apostolok és próféták alapzatán" épülnek; itt a próféták alatt *nem annyira az ó-szövetség látnokait kell érteni, mint inkább a kezdődő egyház nagy kegyadományát, a jövendölést.*

Azonban az „apostolokra" nézve is van megjegyzésem. Sz. Pál is, meg a „doctrina" is, „apostol" alatt nemcsak a tulajdonképeni 14 apostolt érti, hanem azon *hiveket is*, kik eladván birtokukat s elosztván a pénzt a szegények közt, jártak városról-városra, hirdetni az evangeliumot. Az apostolok cselekedetei sokhelyütt beszélik el az ily apostolok útjait; a VIII. fejezetben olvassuk: „igitur, qui dispersi erant, pertransibant, *evangelizantes* verbum Dei," (8, 4.); máshol ismét olvassuk: „et illi quidem, qui dispersi fuerant a tribulatione, quae facta fuerat sub Stephano, perambulaverunt usque Phaenicen, et Cyprum et Antiochiam." (XI, 19.) Sz. Pál Epaphroditust „*apostolum vestrum*"-nak mondja a Philippiekhez irt levelében. S így a „doctrina" is, midőn irja: „*περὶ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν κατὰ τὸ δόγμα τοῦ εὐαγγελίου οὕτω ποιήσατε. Πᾶς δὲ ἀπόστολος ἐρχομενος κτλ.*" „az apostolokkal és prófétákkal szemben az evangelium utasitása szerint így viselkedjetek. Minden apostol, aki hozzátok jön stb."; mondom, a „doctrina is, midőn így ir, az apostok alatt a vándortanitókat érti; ezekkel egy vonalra helyezi a prófétákat. Az „apostolokkal" szemben a „doctrina" tüzetes utasitást ad a keresztényeknek, hogy mikép viselkedjenek; meghatározza, hogy a vándor-apostol-tanitó meddig maradjon a községben, stb. Ezek a vándor-apostolok és a próféták rakták le a keresztény községek alapjait

s azért ez értelemben vehetjük szent Pál szavait: „superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum", — s azután következett csak be a presbyterium alapittatása.

Az „apostolok" és „prófétákon" kivül még „doktorok" emlittetnek. E két utóbbi közt a jellemző határvonalat vonni, igen nehéz. Mindkét elnevezés külön kegyadományt jelent. A „próféta" „*ὁ λαλῶν ἐν πνεύματι*", aki a lélekben (a Léleknek inspirációjából) beszél. E prófétákat a Szentlélek léptette föl az egyházban pünkösdi lejövetele után, hogy teljesitse Joel próféta szavait, melyeket sz. Péter is czitál: „effundam de spiritu meo super omnem carnem, et *prophetabunt* filii vestri et filiae vestrae." (Act. 2, 17. Joel 2, 28.) A „próféták" Isten fölvilágositásából láttak akár jövendőt, akár titkos jelent, s mindezt úgy látták mint az Isten szokott látni, t. i. kiemelve a dolgokat a hely és idő korlátaiból. Így Agabus próféta megjövendöli, hogy éhség üt be majd Ázsiába, — más alkalommal pedig előre mondja sz. Pál fogságbajutását. A prófétai szellemnek kiáradását ecseteli az Apost. Csel. IV. fejezete is abban a nagyszerű imában, melyet a község a Lélek sugallatából egy szivvel-szájjal mond Péter és János visszatérte után. A régi egyházban a próféták mondtak Istentől ihletett imákat, melyek nagy tekintélynek örvendtek. Hasonlóképen a próféták voltak az énekek szerzői. A próféták énekeltek a synaxisban „*ἀπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι*", a Szentlélektől elragadtatva.

Ezek az énekek nagy szerepet játszottak az apostoli községekben. Tertullián Marcion ellen így ir: „exhibeat itaque Marcion dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu sed de Dei spiritu sint locuti, qui et *futura praenuntiarint, et cordis occulta traduxerint.*" Ime a próféták jellege. Azután folytatja: „edat aliquem *psalmum*, aliquam *visionem*, aliquam *orationem*, dumtaxat *spiritualem*, *in*

extasi." (V. 8.) Az aláhuzott szavak a prófétai lélek mindmegannyi megnyilatkozásait adják. A „*ψαλμός*", „*ὕμνος*", „*ὠδή*" sz. Pál leveleiben is kellőleg hangsúlyoztatnak; az I. Korinthusi levélből azt is kiolvashatjuk, hogy keresztény szokás volt hymnusokat költeni; így a XIV. fejezet 26. versében olvassuk: „cum convenitis, *unusquisque vestrum psalmum habet*, doctrinam habet, apocalypsim habet . . ." S az egyház e psalmusok és hymnusok közül jó soknak isteni eredést tulajdonitott; a próféták zengték el azokat. Azért az antiochiai zsinat (270 év) avval vádolja Samosatai Pált, hogy eltörülte a régi hymnusokat, melyek Krisztus istenségét dicsőitették: *ψαλμοὺς δὲτοὺς μεν εἰς τοὺ Κύριου ἡμῶν Ἰησοὺν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα.*" A mellékmondatba foglalják a tulajdonképeni vádat; nem az éppen a baj, hogy a dölyfös Pál eltörült bizonyos énekeket, hanem inkább az az ő vétsége, hogy úgy bánt ezekkel az énekekkel, mintha közönséges szerzemények volnának. Az itt emlitett énekek a próféták énekei, melyeket a keresztény egyház az ős, apostoli korszak prófétáitól vett s ép azért nagy becsben tartott. Ugyanezt kell mondanunk az „*oratio*"-ról.

„*Oratio*" alatt kiválólag a hálaadó imát értették, az „*εὐχαριστια*"-t. Ezt az oratiót a próféták mondták. A „doctrina" épp úgy mint szent Kelemen első levele a korinthusiakhoz elénk ad imákat, melyek az eucharistia vételénél szokásban voltak; biztosra vehetjük, hogy ez imák az ihletett prófétáktól mondattak.

A prófétáktól megkülönböztetnek a doktorok. Az Apost. Csel. az antiochiai egyházról azt irják, hogy „erant autem in Ecclesia, quae erant Antiochiae, *prophetae et doctores.*" (13, 1.) A doktoroknak más kegyadományuk volt. Az Isten fölvilágositotta őket, hogy az ó-szövetségben fölismerjék az ujat, s az újszövetségben ráakadjanak az ó-szövetség által árnyé-

kolt vonásokra. Ne tartsuk ezt a meghatározást kicsinyesnek. Az alakuló egyháznak a zsidókkal s proselytáikkal szemben legfontosabb dolga az volt, hogy kimutassa az ó-szövetségi typusoknak és jövendöléseknek teljesedését önmagán. Ami tehát az irásban homályos, azt a doktori kegyadomány megvilágositatta, magyarázta, védte, értelmezte; ez volt az apostoli egyház theologiája, ez volt „γνῶσις"-sa.

Most már tudjuk, hogy mi volt a régi egyházban az *apostolok, próféták és doktorok* kegyadománya. Ezzel azonban még nem tudjuk azt, hogy mily szerepet játszottak.

Az „apostolok, próféták és doktorok" a Szentlélek eszközei. Nem presbyterek, nem diakonusok, — legalább nem szükségképen; sőt azt mondjuk, hogy először nem azok voltak; később igen a próféták és doktorokból lehettek presbyterek és diakonusok, sőt alighanem átlag belőlük vétettek. Az apostolok, próféták és doktorok terjesztik a kereszténységet; nem laktak egy helyen, hanem bejárták a városokat. Később azt látjuk, hogy vannak próféták és doktorok, kik már egy helyen laknak. Az alakulás ez idejében tehát a tulajdonképeni apostolokon, a Krisztus Jézus apostolain kivül, *a Szentlélek adományainak hordozói, a rendkivüli charizmák emberei terjesztik, s tartják fönn az egyházat.*

Hogy ezt minél világosabban érthessük, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy *nem minden keresztény községnek volt presbyteriuma* az első apostoli korszakban. Iconiumban, Lystrisban és pisidiai Antiochiában jó sokáig el voltak a hivek presbyterium nélkül. Fontos fölvilágositást nyujt e részben a „doctrina" XIII. fejezete. Föltételezi, hogy a községben még nincs presbyterium. Mi van tehát azon községekben? *próféta és doktor.* Ez az egyik föltevés és állitás. — A másik pedig az, hogy a község *zsidós.* Mindkét vonás az apostoli egyház első kikezdésére

utal. A XV. fejezetben azután szól a megalakult község többi teendőiről.

Már most: alig találni valahol az őskeresztény egyház viszonyairól hivebb képet, mint ezt, melyet a „doctrina“ szemeink előtt felgyöngyölit t. i., hogy kezdetben a községekben presbyterium nem volt, hanem voltak doktorok és próféták, s hogy az őskeresztény község zsidós volt. Érdemesnek tartom tüzetesebben fontolóra venni e kép egyes vonásait.

Kezdem avval, hogy az őskeresztény község *zsidós* volt. Az apostolok cselekedeteiből világos, hogy az evangeliumot mindenütt a zsidó zsinagógákban hirdették. Ha a zsidók az illető helyen elfogadták az evangeliumot: akkor a zsinagóga keresztény gyülekezetté változott; ha nem fogadták el, akkor önálló, független egyesületet képeztek a hivek. De ez az elválás nem volt rögtön kész szakitás a zsidósággal. Ezt legjobban mutatják sz. Jakabnak s a presbytereknek szavai sz. Pálhoz: „Vides, frater, quot millia sunt in Judaeis, qui crediderunt, et *omnes aemulatores sunt legis*“ (Act. 21, 20.) Ez az utolsó mondat tájékoztat arról, amit különben is kitalálhatunk. Úgy Jeruzsálemben mint sok más helyen a zsidó zsinagógák keresztény gyülekezetekké lettek, s az egész apostoli kereszténység átvette a zsidó szokásokat: az olvasást a *keresztény zsinagógákban*, a buzditó beszédeket, az imákat s énekeket, amint azok a *zsidó zsinagógákban divtak*. A szentirásból kimutatható az is, hogy a keresztény gyülekezetek helyeit zsinagógáknak hivták; „ecclesia“ alatt magát az egybegyült közönséget értik. Így sz. Jakab a megtért zsidókról azt irja: „etenim si introierit in conventum vestrum vir“ (2, 2.), a görögben ez áll: „*εἰς την συναγωγὴν ὑμῶν*“; máshol a gyülekezet helyét „*ὄικος*“-*szal* jelzik.

A megtért zsinagógák, vagyis a keresztény községek a Mózesi törvényhez is ragaszkodtak; megszentelték a szombatot s a vasárnapot; fölajánlták

terményeik zsengéit; a pogányságból megtért keresztények is részben tették mindezt, részben nem, s tudjuk, hogy rázkódtatások árán tisztultak az eszmék. Sz. Pál s az első jeruzsálemi zsinat tekintélye lassan-lassan lazitotta a Mózesi törvényt a keresztény egyházban, mig végre a kereszténységet a zsidóságtól teljesen emanczipálta.

Ez álláspontról lehet csak megérteni az apostoli keresztény községek képét, melyet a „doctrina“ ekkép ecsetel: „A szérűről és a présről hozz zsengét a *prófétáknak*, épp úgy ajánld föl nekik a tehenek s a birkák elsőszülöttét, mert ők a ti „ἀρχιερεις“-tek. Ha pedig nincs prófétátok, adjátok a szegényeknek. Ha kenyeret sütsz, vedd zsengéjét s add át a törvény szerint. Ha bort fejtesz vagy olajat, a zsengét a prófétáknak adjad.“ Mindez a mózesi törvényből való. A próféta állt a község élén, bár nem hivatalból, hanem a Lélek kegyadománya miatt; ő olvasta és értelmezte az irást s biztatta s buzditotta a hiveket. A prófétákat a „doctrina“ „ἀρχιερεις“-nek hivja; szószerint ez annyit tesz mint főpapok; de „ἀρχιερεις“ jelenti a papi családok fejeit is. A „doctrina“ e helyen a prófétákat „ἀρχιερεις“-nek mondja hasonlitásképen; *a próféták mintegy a ti főpapjaitok;* a próféták pótolják nálatok a főpapok és papok helyét; ez értelme a kifejezésnek. Azután folytatja: „ha nincs prófétátok, adjátok a zsengét a szegényeknek.“

Ez a legkezdetlegesebb község képe; a vonások zsidósak; presbyteriumnak se hire se hamva.

A zsengékről való utasitás után a „doctrina“ áttér az eucharistia vételére s rögtön ezt a következtetést vonja le: *„válaszszatok tehát magatoknak episkopusokat és diakonusokat, kik az Úrhoz méltók, szelid és nem pénzsovár férfiak legyenek, mert ők is a próféták és doktorok tisztében járnak el. Tehát ne kicsinyeljétek őket, mert a prófétákkal és doktorokkal egyaránt Istentől kitüntetett férfiak.“*

Ez a már előhaladottabb község képe; az eucharistiával összefüggésben episkopusok és diakonusok lépnek föl. Előbb csak a próféta és a doktor szerepelt; most ezeken kívül s ezek mellett az episkopus lép föl. Az egyházi község fejlődése *eszerint* a következő stádiumokat futotta be: az „apostol", — értjük ezalatt a vándortanitót, — hirdette az evangeliumot, keresztelt s kezeinek föltevése által adta a Szentlelket; a Szentlélek némelyekre bőségesebben szállt le, ezek voltak a próféták és doktorok; mint ahogy például most is Chinában és Japánban vannak katechisták. Ez eddig a kezdetleges község képe. Azután választották meg az oltár szolgáit, az episkopusokat és diakonusokat, akik azoktól az „ἐλλογίμοι ἄνδρες" alatt értendő *jelesektől* a kézrátétel által igazán episkopusokká és diakonusokká lettek. Szinte fölösleges megemliteni, hogy bizonyára a próféták és doktorok közül lettek az episkopusok és diakonusok, s hogy ahol valaki prófétának, doktornak vagy apostolnak mondatik, ezáltal legkevésbé sincs kizárva, hogy az ilyen apostol vagy doktor episkopus vagy diakonus nem lehetett; de a próféta és doktor nevezetek *korábbi fázisokra* utalnak, s nem fogjuk mindig eldönthetni, hogy a prófétáknak és doktoroknak a szentirás bizonyos verseiben van-e már valami hierarchiai rangfokozatuk vagy nincs. Így például az Apost. Csel. 13. fej. 1. versében olvassuk: „erant autem in Ecclesia, quae erat Antiochiae, Prophetae et Doctores." Antiochiában volt már egyházi község; voltak-e e községben episkopusok és diakonusok is? Ezekről nincs szó. Pedig nagyon érdekünkben volna azt tudni, vajjon voltak-e vagy nem; mert a szentirás folytatja: „ministrantibus autem illis in Domino et jejunantibus, dixit illis Spiritus Sanctus: segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos. Tunc jejunantes et orantes, imponentesque eis manus, dimiserunt illos." Mi volt ez a „manus impositio?" Csep-

pet sem kételkedünk, hogy Saul és Barnabás e kézföltétel által „apostolokká“ avattattak föl; de hogy ez a kézföltétel tulajdonképeni ordinátió volt-e, az iránt már kételkedünk. Az attól függ, vajjon az antiochiai doktorok episkopusok voltak-e vagy nem. Mi azon vélemény felé hajlunk, hogy az antiochiai próféták és doktorok a jeruzsálemi apostoloktól voltak kiküldve az egyházak alapitására s következőleg, hogy hatalmuk volt, másokat pásztorokul ordinálni. E vélemény szerint az antiochiai próféták az egyházban azt a tisztet is viselték, melyet később specifice „episkopatus“-nak hivtak. De az episkopatus, diakonatus, presbyteratus mint különálló tiszt határozottan későbbi; átlag mindenütt az egyházi községek a rendkivüli kegyadományok által tartatnak fönn az apostol szavai szerint: „et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum, Apostolos; secundo, Prophetas: tertio, Doctores.“ (1. Cor. 28, 29.) S e rendkivüli kegyadományokon kivül, melyek kezdetben előtérben állnak, vagy tán mondhatnám e rendkivüli kegyadományok burkában foglaltatnak a tulajdonképeni hivatalok, melyek kezdetben háttérben állnak s csak itt-ott, *a községek teljes megalakulásával* lépnek föl.

Ez a kétségünk a próféták és doktorok hierarchiai foka iránt az ősegyház fejletlenségénél fogva, aligha lesz valamikor tisztázható; elég az hozzá, hogy mihelyt a szentirás vagy a hagyomány hierarchiai ténykedéseket tulajdonit az „apostoloknak“ és doktoroknak, azonnal föl kell tételeznünk, hogy a kegyadományok külsőleg imponáló hatalmán kivül az „ordo“ hatalmával is birtak. Igy például amint az imént emlitettük szent Pál, az antiochiai próféták kézföltétele által „apostollá“ avattatván, megkezdi apostoli útját, s egyházi szolgákat helyez be, egyházi községeket alapit s mindazt teszi, amit a későbbi episkopusok tesznek; tehát sz. Pál püspökké ordináltatott Antiochiában s az antiochiai próféták püspökök voltak; igy

lehetne következtetni. Igaz, hogy erre azt lehetne mondani, hogy sz. Pál Krisztustól rendeltetett apostollá, s az antiochiai kézföltétel csak külső kinyilvánitása a már birt, Istentől kapott hatalomnak; s következőleg az antiochiai kézföltétel nem ordináczió, s az antiochiai próféták nem püspökök. Van azonban Eusebius történelmében is egy hely (l. III. c. 37.), melyben az „apostolság" és a „prófétaság", tehát a kegyadományok az episkopátussal egybe vannak kötve.

Ez a hely így hangzik: „Eadem tempestate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippi filiabus *prophetica gratia illustris fuisse memoratur.* Praeter hos alii quoque complures eodam tempore viguerunt, inter apostolorum successores *principem obtinentes locum.* Qui utpote discipuli tantorum virorum admirabiles plane ac divini, Ecclesiarum fundamenta, quae variis in locis apostoli prius jecerant, additis aedificiis exstruxerunt. . . . siquidem plerique ex illius temporis discipulis . . . . relicta patria peregre proficiscentes, munus obibant *evangelistarum,*... Hi postquam in remotis quibusdam ac barbaris regionibus *fundamenta fidei jecerant, aliosque pastores contituerant . . .*" Ime Eusebius az *„apostolokról"* és *„prófétákról"* beszél, s másrészt bizonyos, hogy ezek az apostolok és próféták valóságos *püspökök* voltak, mert nemcsak községeket alapitanak, hanem *„alios pastores constituerant"*, ami mindenesetre speczifikus püspöki hatalom.

A tulajdonképeni apostoli egyházban ezeknek az „apostoloknak, próféták és doktoroknak" volt legnagyobb tekintélyük; a Szentlélek csodajeleivel közvetlenül kitüntetett férfiak voltak; a Lélek uralkodott akkor, s az egyházi formák még nem keményedtek meg. A hierarchia iránt való tiszteletet is abból kellett tanulniók a hiveknek, hogy az „episkopusok és diakonusok" is a próféták tisztében járnak el. A prófétákat nagyra becsülték: no hát be-

csüljék meg a diakonusokat és episkopusokat is; *mert a község fejlődésével ezek lépnek az előbbiek helyébe*; így okoskodik a „doctrina.“ E magyarázat árasztja a kellő megvilágitást a „doctrina“ föntidézett helyére: „válaszszatok tehát magatoknak episkopusokat és diakonusokat, kik az Úrhoz méltók, szelid és nem pénzsóvár férfiak legyenek, mert ők is a próféták és doktorok tisztében járnak el. Tehát ne kicsinyeljétek őket, mert a prófétákkal és doktorokkal egyaránt Istentől kitüntetett férfiak.“ Megérzik ez idézeten erősen, hogy itt *kezdetleges községről van szó*, melyben a próféták és doktorok viszik a főszerepet; a doctrina fölhivja a hiveket, hogy válaszszanak maguknak episkopusokat és diakonusokat, kik szintén a próféták és doktorokkal Istentől valók s azért épp úgy tisztelendők, mint azok.

A próféták és doktorok rendkivüli kegyadományai aránylag korán eltüntek. Sz. Pál későbbi leveleiben már nem találunk vonatkozásokat a kegyadományokra, hanem az episkopusokra és diakonusokra; valamint a korinthusiak és galatákhoz irt leveleiben állandó tanitói, egyházi hivatalnak nem akadunk nyomára. Az állapotok nagyon változatosak és bizonytalanok lehettek; mert némelyek a kegyadományokat is egyszer vették máskor meg ismét elveszthették; azután pedig az egyik községben a kegyadományok még bőven áradozhattak, mig máshol megszünhettek; — végül a községek szervezete is nagyon különböző stádiumokban lehetett; mert néhol a presbyterek majdnem egyszerre emlittetnek a község kikezdésében, — máshol meg a presbyterium csak később létesült: szóval a szorosan vett apostoli korszakban „könnyen beláthatjuk, mily hullámzatosak valának a viszonyok, mily kevéssé gondolhattak még szilárd testületi alakulásra, az egyházhivatal megállapitására s fokozatok szerint való felosztására és illetékeire, minthogy ily szükséget ez ideig nem is

éreztek.“ (Döllinger, Kereszténység és Egyház. 273. lap.)

A közvetlenül isteninek ismert tekintély uralkodott az egyházban s az apostol mégis figyelmezteti — ott, ahol már fönnálltak — az egyházi szolgákat, hogy „non tamquam dominantes in cleris“ viselkedjenek. Az apostoli egyház éppen a kegyadományok vezérszerepe miatt az örvényt a klérus és a laikus közt nem ismerte, nem mintha a tekintély határozottan ki nem emelkedett volna az apostoli egyházban, hiszen élesebb kidomboritást, mint milyet az apostolokban talált, nem nyerhetett; — hanem mert a kegyadományok által kormányoztatván az egyház, a tekintély nem merevült meg holt sablonokban, hanem nyilvánult lélekben és erőben s a tekintély funkcziói megoszlottak különbség nélkül a hivek jelesbjei közt. A külszin után indulva ezt a kegyadományok által s nem a hierarchikus fokozatokra tagolt „hivatal“ által kormányzott egyházat akarják visszavarázsolni a protestánsok, kivált a reformátusok. Azért nincs náluk klérus és laikus, — a község minden s a községben a Lélek által ihletett férfiaké a vezérszerep. Ennyiben hasonlitanak az ősegyházhoz; de nincsenek apostolaik és kegyadományaik s ennyiben különböznek tőle. Hasonlitanak tehát az ősegyházhoz a merő külszinben; a létet adó elv, a csiraképes és fejlődésnek induló mag, az apostoli tekintély kiesett községeikből; az ősegyház történelmi folytonosságban kimutatja önmagán az apostoli tekintélynek kiépülését hierarchiává; a reformáczió az apostoli tekintély folytatódását el nem fogadta s így természetesen a tekintélynek tagozottságát is elvette.

Most még egy reflexiót a „doctrina“ azon bevezető szavára: „válaszszatok tehát magatoknak episkopusokat és diakonusokat.“ A görögben ez áll: „*χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ Κυρίου.*“ A görög ige annyit jelent mint kezet ki-

terjeszteni, átvitt értelemben pedig annyit mint választani, támaszkodva a régiek szokására, kik szavazatukat kézfölemeléssel nyilvánitották. Az egyház nyelvén a „χειροτονέω“ annyi mint ordinálni; az apostolok cselekedeteinek XIV. fejezetében olvassuk: „et cum constituissent (χειροτονήσαντες) illis per singulas ecclesias presbyteros.“ 22. v. A doctrina itt idézett helyén azonban a „χειροτονέω“ a választásról mondatik. A hivek választottak s az apostolok vagy a „kitünő férfiak“, „ἐλλογίμοι ἄνδρες“ a kiválasztottakra rátették kezeiket. Nem mondjuk, hogy ez volt az általános divat, de bizonynyal ez a mód is divott. Az apostolok teljhatalmuknál fogva a községtől függetlenül intézkedhettek; sz. Pál is irja, hogy Timotheust a próféták jelölték ki az egyházi szolgálatra, s utasitja őt, hogy amit tőle átvett, azt más alkalmas férfiaknak adja át. Különben nagyon is valószinű, hogy a község megkérdezésével esett csak meg az ordináczió, mint azt a Pontificale mai napig is tanusitja.

MAJER ISTVÁN PÜSPÖK EMLÉKEZETE.

Irta F. Sz.

Az a férfiú, aki ezt az egyszerű, minden cziczoma nélkül való nevet viselte, s akit a mult hó 24-én kisértünk sajgó szivvel az esztergom-belvárosi temetőbe — ott akart ugyanis nyugodni a feltámadás nagy napjáig s nem a székesegyház sirboltjában, — az a férfiú megérdemli, hogy folyóiratunkban néhány lapot szenteljünk áldott emlékének, s ne elégedjünk meg az ő halálának egyszerű regisztrálásával, ami mult füzetünk végére is épp hogy bejuthatott, lévén már a boldogult halálakor novemberi füzetünk bezárva.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,
Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — Dr. WALTER GYULA.

Az új sorozatban VIII. évi folyam.
(Kezdettől XXXII. évi folyam.)

ESZTERGOM,
1894.

MI AZ A SOCZIÁLIS KÉRDÉS?*)

Irta DR. PETHŐ.

Az emberiség a „facilis descensus Averno“ lejtőjén rohamosan sülyed, s a sebesedés törvénye szerint rövidebb idők alatt futja be a romlás gyászos pályáját.

Az egész középkor az „Isten jogait“ hangoztatva rendezte a világ ügyeit, s mondhatni, hogy mindent összevéve, jól rendezte és sokáig föntartotta. A reformáczió óta pedig pirkadt az „ember jogainak“ öntudata, mely véres, biboros hajnallal hasadt a fejvesztett s a guillotine alatt fejjel megkurtitott emberre. S mióta az hasadt, azóta már nem századokkal mérjük az idők folyamát; hanem csak egy, számtalan vészjel által nyugtalanitott századdal, s hogy hány tized jön utána, azt ugyan ne nagyon vérmes álmok-

*) A vörös és fekete zászlót csak az imént lobogtatták a kath. nagygyűlés alkalmából a zsidó zsurnaliszták; maguknak vindikálva természetesen a vörös zászlót. — A vörös zászlónak van valami létjoga s ezt a létjogát a »társadalmi kérdés« alapitja meg. — Ez a két zászló most is, de különösen a legközelebb jövőben méri majd össze erejét, amikor más zászlók nem lesznek, mert más kérdés egyáltalában nincs, mint ezek: rend vagy rendetlenség, — élet vagy halál, — kereszt vagy vakoló, ember vagy állat. De mivel e kérdésnek aktuális jellegű kiadása a szocializmus, azért a »Sion«-ban tüzetesen foglalkozunk majd e tárgygyal s előre is felhivjuk e kérdésekre az olvasó közönség figyelmét.

kal pitykézgessük; — mert gyors tempóban lesiklott a történelem szinvonala az „ember jogainak“ magaslatáról az „állat jogainak“ lápjába.

Most az „állat jogainak“ korszakát éljük.

Az *állat* emanczipáltatott az emberben; az állati ember lépett föl a világ szinpadán, az az ember, aki korlát és tekintet nélkül, igazság és szeretet nélkül, a modern szabadság zsarnokságával s a létért való küzdelem könyörtelen jogczimével szerezheti magának azt, ami jó neki: élelmet, hatalmat, élvezetet; mert mást nem ismer és nem kiván. A szivárványt nem bámulja; de a vállút nézi; a csillagokba nem tör, melyek az égen ragyognak; csillagai legfölebb a koronák s a ragyogó, kéjes szemek. Eltaposhat minden gyengébbet, kiszipolyozhat minden vért és velőt, vájkálhat a teli tálakban, dúskálhat szeme-szája javaiban, kiemelhet fészkükből ezreket s miután kedélyesen beleült szerzeményükbe naplopókká s a társadalom proletárjaivá degradálhatja a kis embereket; mert az erősebb győz, — s a győzelem megkoszorúzza *az állatot az emberben.*

Nézzétek ezt az állatot, amint leleplezve s a följajduló s perczre kijózandó emberiség átkától átszegezve áll azon mély útvesztő árok előtt, melyet Panama-csatornának hivnak! Nézzétek ezeket a becsületrend keresztjével ékesitett, a szalonok routinejával legyalult, sima, ügyes társalgású csalókat, kik élveznek, zsarolnak, s miután kihasználták erényeteket és becsületeteket, mérget isznak vagy megszöknek. Mi lesz ezekben piedestalra emelve az aranyborjú-e vagy az aranydisznó?

Nézzétek az „onorevoli“-k gyülekezetét a római bank botrányaiban! Úgy-e csupa „onorevole“, csupa tiszteletreméltó „galant-uomo!“ S lássátok ezek uralkodnak rajtatok; legpiszkosabb szenvedélyeiket szolgáljátok, s mialatt ők hatalmukat és igényeiket annyira terjesztik, amennyire a lelkiismeretlen raffineria s a ti

ostobaságtok és jámborságtok terjed: addig ti a jármot huzzátok s az „emberi jogokból" az emberi nyomort és szenvedést jussoltátok.

Borzasztó megnyilatkozása az elkeseredésnek és elfojtott dühnek! Ismeritek-e ezt a beszédet? így beszélnek az ember-állat jogainak proklamációjánál.

De hiszen már nem beszélnek; már tesznek! Az alsó társadalmi rétegek szervezkednek, hogy nekik is jusson abból, amiben azok ott fönn vájkálnak s az ember-állat bennük is bődül, élvezni kiván. S mert nagyon kiván, azért neki iramodik, száguld, tipor, tapos s a hunnok és vandalok szerepére készül egy oly társadalomban, mely megérett arra, hogy kivágassék szúette fája és kiperzseltessék az a méreggyökér, mely annyi halált és oly mételyt fakasztott az emberiségben. Ez események fonala pedig azért gombolyodik le jelenleg rapid gyorsasággal a társadalmi logika sodrófájáról, mert a negyedik rend megismerte nyomorát és erejét, s kilépve a társadalom örvényeiből kiemeli és romba dönti azt, ami izmos rabszolga vállain épült, — kiemeli és romba dönti a fönnálló társadalmat.

Az Isten-jogokból tehát ember-jogok, s az ember-jogokból állat-jogok lettek, s miután az ember állattá lett földúlja azt a társadalmat, mely az *Isten országa*, civitas Dei s az *Isten fiainak háza* volt, s alkot magának vagy egy vadont fenevadak számára az anarchismusban, — vagy egy útópiát a socialdemokratismusban; de mindenesetben szédítő sietséggel sürgeti a régi társadalom újjáalakitását: s ez a *szociális kérdés*.

Ki ne érdeklődnék az újkor legforrongóbb, a társadalom alapjait földúló s új földi paradicsomot igérő mozgalom iránt, melynek neve a szocializmus? Főleg ez utolsó jellege kezd napjainkban csábitólag hatni az ifjúság képzeletére is; hogy ne, hiszen új világot, boldog nemzedéket látni a föld viránvain;

összezúzni a régi jármot, melyhez annyi véres emlék tapadt, s melyet megrothasztani nem volt képes sem a türelmes népnek verejtéke, sem a próféta- és apostol-számbamenő, elégedetlen lázongók vére; mindenki előtt kedves álomkép, de az ifjúságnak, mely még jó nagyrészt önmaga számára akar lefoglalni az új világ s új boldogságból, nemcsak vonzó álomkép, de ittasitó, lelkesitő, elragadó utópia. Siet tehát, hogy megvalósitsa!

Másokat a mozgalom rémületes oldala foglalkoztat; a szeretet azon intézményekhez, melyek évezredeken át a népek sátorfái voltak, s a hit, mely a lélek szentelt érdekeit az új tanok által rombadöntve látja, fölcsigázza tehetségöket s egyéniségük egész erélyével indulnak meg az ellenséges áramlat ellen, nem a 48-as honvéd ruganyos, huszéves lelkesülésével ugyan, de a hadjáratokat végigszenvedett praetoriamus izmos karával s biztos szemével.

Ez érdeklődésből, talán mindkét fajtájából ragadt rám is egy kevés s amikor szerét tehettem, szivesen néztem tüzetesebb információk után. Történt, hogy első rendű, német tekintélyt a szocializmus terén modern szokás szerint meginterwiewolhattam a kellő szerénységgel, s nyomban föladtam neki a kérdést: „Tanár úr, mi az a szocializmus, s hogyan segitsünk a nagy társadalmi bajokon?“

„Kegyed — mondá a tanár, följebb lökvén szeméhez a lecsúszó pápaszemet — bizonyára nem az orvoslást igérő, szociálista rendszereket érti ez alkalommal a szocializmus alatt, hanem a modern társadalom nagy sebét, melyet szocializmussal gyógyitani sietnek. Ez esetben azt kell Önnek felelnem, hogy a szocialis kérdés tényleg a régi társadalom krizise, vagyis minden eddig fönnálló társadalmi alakulásnak és szervezetnek bomlása. A társadalom úgy teremt magának szervezeteket, mint ahogy a viz váj magának folyómedreket, tavakat és tengereket; partjai biz-

tositják az egésznek harmoniáját, rendezett keringése föltételezi az életet. Ha most minden viz kilépne eddigi medréből s más útakat és helyeket keresne magának mint az eddigieket; a régi alakulások fölbomlása s az új alakulások megteremtése leghivebben visszatükröztetné ennek a nagy krizisnek képét, melyet szociális kérdésnek hivunk."

Emlékszem, hogy mikép iparkodtam a társadalomnak itt emlegetett szervezeteiről hamarosan konkrét fogalmat alkotni; akadozásomban ki is ejtettem a szót „társadalmi szervezetek", oly hangsúlyozással, melyet vontatott kérdéseknek adunk. A tanár észrevette nehézségemet s így szólt.

„Társadalmi szervezetek! igen, ez a fő. Kegyed úgylátszik nincs tisztában ez elvont szó konkrét értelmével, s a szó által jelzett dolog számtalan kiadásaival. De ezt is az emlitett hasonlattal fogom Önnek megvilágitani. A folyók, patakok és tavak cseppekből állnak; de e cseppek önmagukban, elszigeteltségükben sehol se szerepelhetnek állandóan, legfölebb átmeneti módon; mert egyenkint fölszivatnak, eltapostatnak, elpárolognak, azért hogy mint állandó alakokkal számolhasson velük a földrajz, összeköttetésben, tömegben lépnek föl. Tegye a csepp helyére az embert; a folyók, patakok, tavak, tengerek helyébe a családot szükebb vagy szélesebb értelemben, — a czéheket, — a kereskedő kamarákat, — a nemesek, — a papok rendjét, — az egyházat, — az államot s rögtön kiveszi majd a „tertium comparationis"-t, az érdekközösség által — legyen szabad a fizikára is ezt a szót alkalmaznom — megalkotott összetartozásokat. E társadalmi szervezeteket ha összetörik, kell helyükbe másokat emelni. A társadalom modern krizise abban áll, hogy a munkából élő nagy néprétegek társas szervezeteit vagy már összetörték vagy javában folyik bennük a bomlás; — ezzel egy időben föllép a szegénység vagyis a megnemélhetés."

A társadalom tehát szakit a régi alakokkal s teremt magának ujakat; teremt a szó szoros értelmében új világot."

Sokat beszélt még ez irányban; de a főgondolat mindig ez maradt: a szociális kérdés *a régi társadalom szervezeteinek*, első sorban *a keresetre, a munkára vonatkozó szervezeteinek és testületeinek szétbomlása;* már pedig a szétbomlott szervezetek helyébe okvetlenül kell más alakulásokat helyezni: tehát helyeznek is, vagyis inkább iparkodnak helyezni, s aszerint amint mást és mást helyeznek, aszerint hivjuk őket *anarchistáknak*, *szociáldemokratáknak*, vagy a társadalmat keresztény alapokon rekonstruáló *keresztény-szocialistáknak.*

Gondolhatjuk már, hacsak futó pillantást is vetünk a most átolvasott syllogismusra, hogy a társadalom szervezetei, és in specie a munka-szervezetek nem lebegnek a levegőben, hanem ezer gyökérszállal ereszkednek bele az ember gazdag érdekvilágába, a materiális érdekekbe épp úgy, mint az erkölcsiekbe. Testületek, szervezetek, kereset-szövetkezések, vagy bármi néven nevezzük a társadalom munkáját szervező alakulásokat, annak a társadalomnak, melyben léteznek, elvein, nézetein, jogfogalmain, erkölcsein és vallásán épülnek föl, a legszorosabban vannak mindezekkel egybekötve; azért is nem változhatnak meg önmaguk lényegesen, anélkül, hogy minden más kérdésben is változást elő ne idézzenek. Innen van, hogy a szociális-kérdés nem mondható gyomor- vagy kenyér-kérdésnek kizárólag, hanem kiterjed mindenre, ami a társadalmat alkotja és élteti. Hiszen azért hivják *„társadalmi kérdésnek"*; egy új társadalom megteremtéséről s a réginek szétbomlásáról van szó. Aki tudja, hogy a társadalom micsoda; aki öntudatára hozza magamagának, hogy a társadalmi test nemcsak gyomor, hanem épp úgy fej is, ész és sziv is, jog és szeretet is, földi lét és vallásos törekvés is: az

nem jut kisértetbe a társadalmi kérdést, ezt a nagy szociális bajt, *gyomor-kérdésnek* elnevezni s mint gyomor-kérdést kezelni; hanem éppen úgy *jogi krizisnek*, s nem kevésbbé *erkölcsi és vallási forradalomnak* fogja azt tartani.

Van azonban a gyomornak egy különös szerepe a szociális kérdésben, ami alkalmul szolgált, hogy többen az egészet „gyomor-bajnak" nézték s ez az, hogy a társadalmi kérdés a gyomorból származik; az volt az első, amely elromlott a nagy társadalmi testben, s a gyomor romlásával szédülni kezdett a fej, egész az agy megzavarodásáig; reszketni kezdtek az idegek és izmok; félemletes idegesség vett erőt a testen; undor és elsavanyodás váltakoztak a düh és a rombolás mániájának kitöréseivel. Ime itt áll előttünk a társadalmi kérdés! Kiindulása *a gyomor- vagyis a kenyérkérdésből való*, amely akkor állt be, mikor a munka-szövetkezetek, a társadalom munka-szervezetei bomladozni kezdtek; gyorsan növekedett s bomlásukkal lépést tartva napjainkban óriási méreteket öltött; de ugyanakkor párhuzamosan az élet küzdelmeinek s a jogtalanságnak és elkeseredésnek nyomása alatt foszladozásnak indultak a régi társadalom elvei, erkölcsei, hite, jogi nézetei, szóval az egész szervezet.

A foszladozó, a bomladozó régi társadalom, ime ez az *a társadalmi kérdés.*

Alkossunk már most maguknak tüzetes fogalmat arról, hogy miképen bomlik szét jelenleg a régi társadalmi szervezet.

Vegyük a legegyszerűbb példákat, melyek szemeink előtt állnak. A szabó és a suszter tűvel és árral dolgoznak; saját kezük munkája, fáradságosan szerzett ügyességük és iparuk terén való tapasztalataik tartják fel őket. A munkának bér jár s a bér olyan, mely táplálja és föntartja a munkást. Van a munkások közt is nagy különbség: az egyik jobban ért a dologhoz, a másik kevésbé, — az egyik több

pár czipőt vagy több darab ruhát készit ugyanazon idő alatt, mint a másik, s épp azért mindenféle viszonyok közt az állapotok bizony sohasem lesznek egyenlők, az egyiknek jobb keresete van mint a másiknak. Tényleg azonban úgy volt a régi társadalomban, hogy a kézműipar föntartotta a kézműves osztályt, a remekelt mesternek önállóságot, családot és otthont biztositott.

A gép föltalálásával s még inkább tökéletesitésével, de kiváltkép az iparszabadság kihirdetésével egy iszonyú fordulatot vett az ipar addig biztositott léte s egy teljes szétzüllésére vezet azon egész társadalmi osztálynak.

A gép gyorsan és jobban dolgozik mint az ember; kevés munkaerő kell hozzá ember részről, tehát sokat produkál és szállit a piaczra s ezáltal kielégiti a fogyasztást. Akinek nincs gépe, az nem konkurrálhat a géppel biró munkással, s mindjobban leszorul állásáról. Mivel a gép sokat produkál, azért olcsóbban is adhatja terményeit, mint a kezemunkája után élő munkás, aki kevesebb gyártmányaira kényszerül elosztani az élet- és családföntartás és a munkával járó kiadások rezsi-jét. A következmény nem marad el; a fölületes közönség elfordul a dolgos, kézműiparostól s a gép- és gyármunkát pártolja.

Az imént mondtam, hogy „gép- és gyármunka.“ Igen a gép megteremti a gyárat. A gép tökélesbülése és halmozása kivánja, hogy minél nagyobb mérvekben dolgozzék; mert annál olcsóbb a termelés, minél nagyobb az. De nagy termeléshez sok tőkebefektetés kell, s így arra csak a nagy tőke lesz képes, mely pedig nincs az iparos osztály kezén. Az iparszabadság e részben megnyitotta a tőke minden zsilipjét. Bárki fölállithat czipő-gyárt, aki egyáltalában nem ért a czipővarráshoz, hogyha csak pénze van.

Mit csináljon már most az önálló mester? Miután meg nem élhet, beáll a gyárba s lesz *bérmunkás*. Aki

előbb önálló volt, az most bérszolga lett, — aki előbb a munka teljes gyümölcsét élvezte, az most a haszonnak csak egy részét, esetleg teljesen eltünő részecskéjét kapja; a többit elnyeli a tőke, megkapják a részvényesek vagy a bankok. Tehát az emberi munka szolgál a tőkének. A tőke az úr; élet-halálra kell a munkásnak megadnia magát; tőle függ. Így porlódnak szét, így atomizálódnak a régi munkás rendek, s az önálló polgári harmadik rendből *folyton szállnak lefelé a negyedik rendnek sötét és fanatikus dühtől telitett mélységeibe.*

Ne csodálkozzunk azon, hogy a negyedik rendnek mélységeiről és pedig fanatikus dühtől telitett mélységeiről szólok, hiszen e rend csupa tönkretett existenciákból áll, vagy ha oly munkásokból tevődik idővel össze, akik sohasem birtak önállósággal, az ilyenek — mint már fejlődésükben s egészséges állapotokra való törekvésükben megakasztott emberek — egyszersmind kevesebb erkölcsi értéket, kevesebb vallásosságot és erényt hoznak magukkal s őriznek meg a gyárak világában. Minél jobban fejlődik tehát a korlátlan iparszabadság gyilkoló aerája alatt a gyári munka, annál több áldozatra, annál több szabad, önálló mesterből lett bérmunkásra, vagy a rabszolgaságban fölnevekedett s mindig ott letartóztatott munkás existenciára erőszakolja rá a tőke az ő vasjármát s készíti elő számukra *a társadalmi katastrófákat.*

Mik tehát a munkások? a munkások nem mesterek; a munkások a gép napszámosai. A munkafelosztásnál fogva a munkások idővel nem is értenek egy mesterséghez sem; hanem különálló részletmunkákhoz. A szövőgyárakba nem kellenek takácsok, hanem gyerekek, fiúk és leányok, akik a gép munkáján, a szálakon itt-ott igazitanak s az anyagot a gép tartóiba illesztik. — A czipőgyárakhoz sem kellenek egész czipőt előállitani tudó mesterek, hanem a czipő részleteivel bibelődő s a gép munkáját segitő

napszámosok. Eszerint a gép a munkafelosztás elvénél fogva lassankint magát a mestert kiküszöböli; a kézműiparos letünik a világ felszinéről, s helyébe lép *a gyári napszámos.*

Kérdezheti tán valaki, hogy a gyári ipar haladást jelent-e az emberi munkában; annak azt feleljük, hogy a technikában bizonynyal haladást jelent; de az emberi munkában szédítő magaslatról való visszazuhanást von maga után; mert a gyári iparban a munka teljesen elveszti ethikus jelentését és értékét, s az önálló polgári állás privilegiuma s aranyat termő talaja és egy egész társadalmi rendnek büszkesége lévén régen: most a degradált, s a tőkének szolgáló rabok igájává lett.

A munka, az ipar most nem emberhez méltó s emberét föntartó foglalkozás, hanem prédálásra, kihasznositásra, mások verejtékéjéből kipréselt gazdagság fölhalmozására kárhoztatott szerencsétlen és nyomorult sorsrész. A munka egy oly provinczia, melyet a törvényhozás az iparszabadság által, jellemtelen és kegyetlen szerencsevadászok, iparlovagok s rabszolgahajhászok kényére bizott. A munka erősebb prédálók áldozata; — a munka emberi jogokkal nem biró, szabadon kiaknázható, ezerszeresen megdézsmálható emberi produktum. A munka rabszolga lett; annyit sem vetnek oda neki sokszor, hogy megélhessen; roszabb sorsa van a szabadság csillaga alatt mint a robotos, jobbágyos világban.

Hozzájárul, hogy a degradált munkás, miután házi tűzhelyének s önállóságának aranyat termő talajából kitépetett, e lengedi állapotában játéklabdája lett egy másik szabadságnak: *a költözködési szabadságnak*, melynek szarujából új átok özönlik rá.

Már nincs a röghöz kötve. Igaz; de a tűzhelyhez sincs kötve; nincs otthona, nincs családja. Csodálkozunk-e azon, hogy lassankint odaér, hogy nincs hazája?

A kereset a gyárakba összepontositja a munkás népet.

A gépnek nagyban kell dolgoznia, hogy minél nagyobb hasznot nyujtson a tőkének; azért aránylag nagy munkás csődületeket provokál. A munkások tehát áttörik illetőségük korlátait s özönlenek a gyárakhoz. A gyárak ennek következtében a munkás népet rohamos áramlatban sodorják a nagy gyártelepek felé, kezdetben a városok, azután a faluk lakosságát is.

E csődület azonban alábbra akasztja a munka értékét; mert minél nagyobb a kinálat, annál kisebb a kereslet, s így a bérkérdés vasszükségszerűsége egyre lejebb szoritja a béreket. Annál jobb a tőkének; olcsóbban dolgozik s nagyobb haszonnal.

A tőke tehát egy raffinált gonosztevő, mely maga után zúditja a kenyeretkereső népet s földönfutóvá teszi azt; miután pedig földúlta otthonukat s hatalmába keritette a védteleneket, egymásra uszitja s túlliczitáltatja az egyik olcsó kinálatát a másiknak szinte ingyenes munkájával. E siralmas szabadság aegise alatt történik, hogy szabómesterek, kik előbb tisztességesen megéltek, a ruharaktárosoknak, — ami megfelel más szakokban a gyárosnak, — mondom a ruharaktárosoknak 36 kr. napszámban dolgoznak. Sőt a „Vaterland"-ban olvastam s télen nálunk is megtörténik, hogy szabólegények fölajánlják munkájukat minden bérfizetés követelés nélkül *csakis lakás és élelmezésért*, és halljuk a hallatlant! a mesterektől e föltét alatt gyakran föl nem fogadhattattak. Tehát a munka még az élelmet sem adja meg sok esetben a „szabad munkásnak."

A gép mindevvel nem törődve tovább zakatol; a tőke tovább spekulál és kalkulál; az összecsődült, gyülevész, munkásnép pedig tovább izzad s örömtelen napjait avval édesiti, hogy ha van jó kereset, elveri dinom-dánomban a pénzét; ha pedig nincs, koplal, lop, rabol és vicsoritja fogát.

De van ebben a lázas történtésben sok gyászos fönakadás; van ebben a siketitő, izgalmas zakatolásban néha rémes csend, s a munkás népben pedig tompa kétségbeesés vagy az Aetna kitörése előtt való földalatti morajra emlékeztető zúgás, melyet lassanlassan az anarchisták majd csak szerveznek, hogy kiadóbb és hathatósabb legyen: *értem a vállalatok kriziseit.*

A gép, mint emlitém, nagyban dolgozik, nagymérvű termelésre van utalva. E nagymérvű termelés pedig nagymérvű fogyasztást föltételez. Ha nincs arányos fogyasztás; akkor a termelés halmoz a raktárak számára s terhével tönkre teszi, agyonnyomja a tőkét.

Már most mi regulázza és tartja fönn az arányt *a termelés és fogyasztás közt?* Semmi; a termelésben egy teljes anarchia uralkodik; mindenki termelhet, amennyit bir, s iparkodik túladni termékein, ahogy bir. A gyárak nagymérvű, tömeges produkcziója a vidékek, városok, provinciák piaczát kiszélesbithette világpiaczczá. Ledöntötte a városok, és vidékek iparosainak piaczsorompóit és a szabad kereskedés által egy általános zürzavart, s általános konkurrenciát nyitott, melyben senkinek sincs átnézete, hogy mi kell, s miből mennyi kell; hanem mindnyájan az önzés furiától kergettetve nyakra-főre termelnek, egymást rászedni, túlliczitálni, letromfolni sietnek; e rendezetlen, fejvesztett produkczió a munkába, kereskedésbe, hitelviszonyokba általános bizonytalanságot teremt; senki se tudja, hogy máról holnapra hol ütik ki a nyeregből, hol zárják el előle, hol foglalják le orra előtt olcsóbb fölajánlás és kinálat által a piaczt.

Minden vállalkozó tehát nyakra-főre termel s nincs más gondolata, mint a nyereség, nincs más ösztöne, mint a nyerészkedés; nincs más korláta, mint saját tőkéje vagy hitele. Azonban minden egyes így gondolkozik; minden egyes így iparkodik. Követke-

zőleg senki sem tudja, hogy vevőit ki; mikor foglalja le? Lehetséges, hogy az idén még a gépnek valami patentes tökélesitése, vagy egy szerencsés tömegvétel folytán más olcsóbban és jobban termelheti ugyanazon czikkeket mint én; lehetséges, hogy vevőimet valami csapás fizetésképtelenné tette; mit csinálok? keresek más piaczokat; mert ime előttem a világ s a szó szoros értelmében igaz, hogy szabad a vásár. Igen szabad volna, de ki tudja, hogy nem turakodott-e be oda is szemfülesebb konkurrensem, aki, hogy kiüssön a nyeregből, egyideig talán a termelés költségein alul is elkótyavetéli czikkeit, csakhogy tönkre tegyen. Már most én alighanem, a jó remény fejében, továbbra is termelek; raktározom termékeimet s várom a jó szerencsét. Jön, nem jön-e az a jó szerencse; az teljesen bizonytalan; ha soká nem jön; csődöt mondok; munkásaim kereket oldanak; nyomorogva, lopva, éhezve hömpölyög az ár másfelé.

Ime az atomizált tömeg; minden arra mutat a modern munkában, hogy nagy társadalmi osztályok szét vannak szedve és porlódva s a tőke krizisei, — mint forgószél a futóhomokat, — ragadják, sodorják s tánczoltatják kinjukban.

Ez régen nem volt így. A konkurrenczának a többi közt az a határa is volt, hogy korlátoltak lévén városok, sőt még városrészek szerint a piaczok, a termelőknek mindig átnézetük volt a szükségleten; hűbele-Balázs módjára nem dolgoztak, de nem is érték meg azt a sajnálatos sorsot, hogy az emberiség mennél többet dolgozik, annál többet éhezik. A városi és vidéki piacz tehát kiszélesbült, országos sőt világpiaczczá. A korlátlanság, mely az aranyat termő talajat kirántotta a munkás lábai alól s azt megkülönböztetés nélkül mindenkivel, a nem-munkással is megosztotta, — a korlátlanság, mely a gép föllépteteésével a termelésnek határt nem szabott, — ugyanez a korlátlanság a piaczot bizonytalan krizisek és spekulácziók

porondjává tette, hol az erősebb mindig megeszi a gyöngébbet.

Tehát, a munkában, a termelésben, a piaczban semmi korlát, és *ezzel semmi rend.* Gondolhatjuk-e, hogy az emberi tevékenység ily óriási mezeje a törvény rendező befolyása alól büntetlenül és boszulatlanul kivonható legyen?

Azonban a piacz korlátlanságára, ami egészen annyit jelent, mintha mondanám, rendetlenségére szolgálhatok közelről vett példával. Esztergomban elég a czipész, s csizmadiából meg éppen annyi van, hogy nem kell hozzájuk még metaforikus csizmadiákat sem fogni. A párkányi vásáron Pestről is fölczihekedik egyik-másik czipész, úgy hogy az esztergomi susztерek nagyon jól tudják, hogy körülbelül hányan lesznek ott, akik leverik a sátorfát a Simon-Juda-napi sárba s megfizetik a helypénzt. Ismerik körülbelül a keresletet is, s készülnek sebtiben, pósta-munkát végezve a nagy napra. Azonban a párkányi vásártér már nem Párkánynak és vidékének piacza, hanem bizonyos értelemben világpiacz. Meg is látszik rajta. Mert a becsületes czipész iparosok sátrai csakúgy ásitanak s elnyeléssel fenyegetik a járókelőket, annyira üresek; aki pedig czipőt akar venni, azt elhóditja a „bécsi czipő-gyárnak“ sátra; ott tetszetősebbet és olcsóbbat is kap. Az esztergomi iparosok éhen-szomjan, fázva-ázva ládáikba rakhatják a vásárfiának készült topánt, czipellőt, papucsot; a konkurrenczia leforrázta őket.

Ez a példa csak porszem abból a görgetegből, mely egyre napról-napra leválik az ipar, s a régi kézműves osztály sziklaerős bástyáiról, s pusztulással fenyegeti lenn a társadalomnak birtokos virányait.

Ime egy egész nagy társadalmi osztály folyton atomizáltatik s mint egy fuldokló ember mind mélyebbre és mélyebbre sülyed.

Azért ismétlem annyiszor ezt a gondolatot, mert

ebben van rekapitulálva a tulajdonképeni szociális kérdés, *a régi osztályok szétzüllésében.*

A munka ez anarchiájában a túltermelés tehát kimaradhatlan, s ki fogja győzni a konkurrenciát? aki olcsóbban adhatja termékeit; s ki adhatja rendesen olcsóbban — különös körülményektől eltekintve — termékeit? akinek nagyobb tőke áll rendelkezésére. Így történik és pedig a logikai fejlődés vasszükségszerűségével, hogy a nagyobb tőke elnyeli a kisebbet; a kisebb tőkéket folyton magához ragadja a nagyobb tőke, s ijesztő méretekben nő, mialatt körülötte minden sorvad. A nagyobb tőke elnyelvén a kisebbeket, egyre kevesebb és kevesebb kézbe koncentrálja a termelést is. A termelés- és a tőkekoncentrációja lesz a jelen társadalmi kelevény végső phasisa.

A koncentrált tőke az az újkori Mammon, az a borzasztó hatalom, mely a nyugati, keresztény társadalom egére ráboritja, ha nem is az utolsó, de bizonyára egy világtörténeti itéletnek éjjelét, föltornyositja egén a sötét, ólmos vészfelhőket, melyekből villámok czikkáznak le, hogy összezúzzák az önzés bálványait s megboszúlják a Mammon áldozatait, de amelyekből egyszersmind kivillan az emberfiának, az eltévedt, keresztény társadalom alapitójának dicsőséges keresztfája, jelezve az utat a visszatérésre.

Addig pedig a tőke zsarnokoskodik s parancsol teljhatalommal a millióknak, az expropriált, otthonaikból kidobott, önálló, független helyzetükből kiemelt s a negyedik rend szolgaságába meritett munkások millióinak. Lenyomja bérüket, — fogyasztásra képtelenekké teszi őket, s kisziván zsebeikből a pénzt teljesen: végleg megakasztja a föld javainak cirkulációját.

E gazdasági rendszerben a forgó tőke vagyis a pénz lévén az úr, kiterjeszti terrorismusát az ingatlan tőkére s elveszi értékét, amennyire csak teheti. Fo-

gyasztásképtelenné tévén az emberiség túlnyomó részét, a föld terményeinek nincs áruk; eszerint az ingatlan tőke nem kamatoz, vagy csak nagyon holdkóros, hatosos ezüstben; az aranykamatot a forgó tőke, a pénz szedi, mert ebbe van beleolvasztva millió embernek a vére s a verejtéke. — Az ingatlan tőke nem segithet magán. Az ingatlan tőkét nem lehet befektetni a gépekbe, tehát a modern termelés leggazdagabb fogalmába; a pénz mind oly vállalatokba fektettetik, melyek bőven kamatoznak; a mezőgazdaságnak nem igen jut forgó tőke vagy ha jut, oly kamattal jut, amely azt a gazdaságot megfojtja.

Ne gondoljunk e tárgy megbeszélésénél a jól fölszerelt latifundiumokra. A gazdag családok és intézetek pl. püspökségek saját pénzüket fektetik be az ingatlan birtokba, mert mindenféle érdekük ezt kivánja; azonkivül pedig ez a termelés is félig-meddig gyári termelés; gépekkel űzik a munkát s gyáraikban földolgozzák a nyers terményt; szolgáljon például a Leidenfrost lévai uradalma. Ez már nem kézi, már nem emberi munka; a szociális kérdés éppen az *emberi munka krizise;* azért ezt kell mindig szem előtt tartani.

Ahol latifundiumok és pedig géppel kezelt latifundiumok nincsenek, mi fog ott történni a mezőgazdasággal? Ha nem adja rá fejét veteménymagok termesztésére, mely esetben néha holdanként 400—500 frt a jövedelme — s hány teheti azt? s hol tehetik azt? — ha nem adja rá fejét hollandi műkertészetre — s ezek közül is hány fizeti ki magát? — mondom, ha nem adja rá magát valami ilyen, keveseknek való s épp azért soknak a biztos bukás kilátását nyitó üzletre: akkor tengődik és elbukik. A mezőgazdaság elveszti régi értékét és jelentőségét. A *nemzetgazdagság* súlypontja máshol van! A földbirtokból, a földet elfoglalt s birtokába vett nemzet kezéből a materiális hatalom a forgó tőkébe helyezkedik át. A forgó tőke

pedig Magyarországon is a zsidók, franczia-zsidók vagy német-zsidók vagy angol-zsidók kezében lehet, s vele együtt *a materiális hatalom és tehetséges.*

A nemzetek bámulva veszik észre, hogy helotákká lettek saját hazájukban, — hogy koldúsokká lettek s tehetetlenül állnak a saját házukban is a parancsoló, idegen jövevény trónja előtt.

Minél kisebb lesz a földbirtok s minél inkább hijával van a forgó tőkének, annál előbb kerül dobra vagy az adósság hurokjával nyakán termelni kényszerül kamatba a jövedelem utolsó batkájáig Ez aztán a robot. Tudunk eseteket, midőn a hitelező nem ütötte dobra az adós birtokát, mert nem kapott volna annyit, mint ahogy kap most, mikor a paraszt megdolgozza a földet s levonva maga számára a száraz kenyeret és só gyanánt a keserves verejtéket: a többit, a hasznot beszolgáltatja a hitelezőnek. Volt-e ilyen robot valamikor bárhol? Még a Fáraók s hozzájuk méltó utódjuk a Khedive se kiván ennyit a Felláhtól. Ahol pedig ezt a robotot nem akarják a nagyhatalmú, lét és nem-lét fölött rendelkező tőkebirtokosok, dobra verik a parasztnak s közepesdi gazdának sőt bármilyen gentry-nak a gazdaságát s dobszó mellett elmondhatják az expropriáltak: vos hinc migrate coloni.

Eszerint a paraszt osztály szintén földönfutóvá lesz; a társadalom alaprétege szétzüllődve belesodortatik az atomizálás boszorkatánczába, s az önálló, független, otthonának örvendő, konzervativ természetü parasztnép leszorittatik a proletár, föld és ház nélküli modern Jánosok vigasztalan tömegébe.

Mily nagy ez a tömeg, mely egyre növekszik s csak öntudatára kell ébrednie nyomorának és erejének, hogy fölvesse az igazságtalan világot! Ez üvegen nézve a társadalmi bomlást értjük csak meg az ilyen s hasonló mondatokat: „mi a negyedik rend? semmi. Mi lesz a negyedik rend? minden.“

A szociális kérdés gyúanyagát a parasztosztály is szolgáltatja. Nem ugyan annyira, mint a kézműipar, de mégis ijesztő mérvben. A felbomlási processus nem veheti magát annyira bele a parasztosztályba; mert ott a munkát nem ragadhatja ki úgy az emberi kézből a gép, mint a kézműiparban. De azért a feloszlás bacillusai a parasztságban is csiráznak; mert a tőke uralmát, az örökösödés módját, az eladósodást a parasztság sem tartja ki s lesülyed a koldusok és pedig a követelő, mert kifosztás teremtette koldusok negyedik rendjébe. Csak az a néhány mesterség, melyben a gépnek nincs oly nagy érvényesülése fog fennállhatni; jóllehet ezeket is apritgatja és gyöngiti a raktároknak szánt, tömegben termelő ipar, melyet a tőke itt is inscenál.

Így készül el a társadalom krizise vagyis a régi társadalmi rétegek szétfoszlása, amely magával hozza azt, hogy a rajtuk épült társadalmi rend lebukik s romba dől mint a ház, melynek alapjait elszedi az ár.

Ez a krizis mint láttuk a tőke uralmától függ az emberi munka fölött, mely uralmat a gép alapitotta meg. A kapitalisztikus termelés néhány embernek kezébe játsza a tőkét, a többi koldussá válik. A tőke kirabolja és jogfosztottá teszi az emberi munkát. *A tőke centralizációja tehát egyrészt, s a proletár munkás másrészt* .... ez a kettő *képezi produktumát a liberális, kapitalisztikus nemzetgazdaságnak.*

Ennek a két produktumnak tüzetesebb ismertetését máskorra hagyjuk; most még folytatnunk kell a társadalmi krizisnek ismertetését a politikai és az erkölcsi viszonyokat illetőleg.

A termelés módjának gyökeres megváltozásával a politikai térkép is lényeges változásokat tüntet föl. A régi világ politikai viszonyait a különállás, a decentralizáczió jellemezte. A községek, a városok, a rendek és osztályok autonomiája erőteljes és rendes vonásokban tüntette fel a lakosság tipusát; szétosz-

totta a munkát és vagyont s biztositotta az egyeseknek existenciáját. Elosztotta a népességet városokba s falukba s lekötötte azt társadalmi szervezetei által, mint ahogy az omló hegyoldalt vagy a futóhomokot leköti az akáczültetvény. Élesztette az osztály s a rend önérzetét; az egyesek közösségben érezték magukat, s nem árva elszigeteltségben; az egész osztálynak a tekintélye és súlya esett latba az egyesek érdekében. A kézműves egy szabadalmazott, nagy rendnek tagja volt; munkáját és jogait védte az egész iparos osztály; ez osztálynak autonomiája volt; azt vette fel kebelébe, aki megérdemelte s aki a keresztény nézetek árnyában fejlődött jogi kivánalmaknak megfelelt; a munka arany-talaja az iparosoké volt; a termelők maguknak verejtékeztek s nem a henye tőkének. — A kézműves e solidaritásban és aránylagos jómódban meg volt elégedve; tisztelte a papi és nemesi rendet, de legjobban becsülte és szerette a maga rendjét. Városában élt és halt, ott alapitott családot; szeretetével és bánatával összeforrt a város sorsa; falait és földjét úgy szerette s úgy védte mint saját tűzhelyét. — E különállásban domborodtak ki a népek, vidékek, városok és lakóik eredeti, sajátos vonásai; erőteljes népjellem vert gyökeret telitve kereszténységgel és hazafisággal s a politikai életet — egyes eseteket és megzavarodásokat kivéve — nem renditette meg a megélhetés lehetetlensége.

A kapitalisztikus termelés e politikai egyensúlyt teljesen földúlja. A régi decentralizáczió helyébe a centralizáczió, — a különálló eredetiség és sajátosság helyébe a lelketlen egyformaság, — a lekötöttség helyébe a földönfutás, — a virágzó sok város és falu helyébe a veszedelmes daganatszámba menő nagy városok, — a műhelyek helyébe a gyárak, — a kedélyes, kert- és mezővel dicsekvő otthonok helyébe a munkáskaszárnyák, — az összetartó, édes családi kör helyébe a szétszórt s csak éji néma közösség-

ben találkozó gyermektelen szülők és szülőtlen gyermekek, — a vidékek, osztályok, rendek helyébe a *nemzet-állam* lépett.

Már most kérdem, nem volna-e feltünő, hogy a szétzüllött nemzeti test éppen ennek a semminek, a nemzet-államnak, mely enni nem ad, s kebelében mindazt kipusztitotta s agyonnyomorgatta, ami kedves, édes volt nekünk, hogy mondom ez a szétzüllött nemzeti test éppen a nemzet-állam korlátai közt maradjon s ezeket is mint a nagy atomizálódási processus árny-korlátait szerte szét ne vesse? Lehetetlen, hogy ember, aki a centralizáczió s a nivellálás menetét éppen a hontalan és internationális tőke uralma alatt és vezércsillaga alatt figyelemmel követi, elhigyje, hogy az atomizálódás a családon, a városokon, a vidéken, a rendeken, a társadalmi szervezeteken végigrágva magát, tisztelettel meghódoljon a nemzet-állam nebántsvirágja előtt! A család, az otthon, a város, a vidék, az osztály, a rend megszüntetése után, — a családhoz, az otthonhoz, a vidékhez, osztályhoz, rendhez való szitásnak elfojtása után, a hazaszeretet egy oly lángocska, mely a vizrétegen úszó néhány olajcseppecskéből táplálkozik, de sistergése, lobbanása jelzi, hogy egy lehelet kioltja szikráját.

Igaz, hogy most már nincs paraszt, nincs mesterember, nemes és pap; a törvény előtt csak polgárok vannak; a munkás is polgár, bár az is igaz, hogy még nem egészen; de a liberalizmus mikor megadta a jognak egyenlőségét, megteremtette a materiális hatalomban, a pénzben való hallatlan s ázsiai zsarnokok és rabok egyenlőtlenségét meghaladó egyenlőtlenséget. Minden ami a nemzeti létet tartotta, ami neki változatosságot és életerőt, biztonságot és szervezetet adott, azt mind letörte s maga hasznára lefoglalta, . . . csak a jogi egyenlőséget azt megadta! De félmunkát végzett s egy keserves és félemeletes revolucziót készitett elő; mert a „gyár“,

a „világváros“, a „nemzet-állam“ után okvetlenül következik *a tőke s a proletárok nemzetközi szervezete.*

Ez a politikája a kapitalisztikus termelésnek.

Közelebb akarta hozni az embereket, — le akarta dönteni az elválasztó korlátokat; tényleg pedig valóságos fenevadak élet-halál harczát, — számtalan existencziát tönkretevő s folyton duló gazdasági irtó háborút, — s a leggyülöletesebb ellenségeskedését teremtette meg mindazoknak, akiknek már semmijük sincs, mindazok ellen, akiknek még valamijük van.

Az erkölcsi hanyatlást ezek után külön ecsetelni, szinte fölösleges. Hiszen mindazt ami a társadalmat szervezi és élteti, az erkölcshöz tartozik s belőle való. A társadalmi szervezetek lelkét, a családnak, az otthon, és osztálynak, a czéhnek szellemét az erkölcs leheli. Ha pedig e szervezetek eltünnek, akkor mind megannyi oszlopa dől ki az erkölcsös, társas létnek. E hiányt nagy elvadulás követi, éppen úgy, mint a nevelés és fegyelem hiányát az erkölcstelenség. A család fölbomlik; apa, anya, gyermekek dolgoznak a gyárban, a tűzhely hideg, — az ellátás fűszertelen, — az otthon rideg. Az asszony nem anya, hanem napszámos; a napszámos pedig nem feleség és nem nevel gyermeket. Haza nem húzza a családtagokat semmi; a férj s a felcseperedett fiúk a korcsmába gravitálnak; a leányok semmi háziasságot, semmi szemérmet nem tanulnak; igazi felemások, öszvéri tipusok; sem fiúk, sem leányok. Ilyenekből lesznek azután anyák vagyis nem anyák, hanem csak szülők; gyermekeket szülnek, de nem nevelnek.

A család egészséges szervezetének felbomlásával semmi sem adhatja meg a nemzedékeknek azt az erkölcsi támaszt, melyre az életben elengedhetlenül szükségük van. A korlátlan és éjjel-nappal folytatott termelés nem respektál vasárnapot, nem különböztet éjt és napot; neki minden kéz jó, akár csak porcz még a gyermek kacsójában, akár már erős csont a

férfi kezében. Úgysem kell ott valami egészet tudni; egész nem létezik a kapitalisztikus produkczió érájában, hanem csupa dirib-darab, csupa törmelék, csupa rész! Nem is használ, ha tud valamit egészen; mert annyi a bére, mint másnak, aki csak ahhoz ért, amit a gép napszámosának érteni kell. E bért megkaphatja már mint kamasz, s nincs ragyogó kilátása arra nézve, hogy később valami különösen többet kapna. Kevesebbet — igen, attól félhet; — esetleg beüt majd az is, hogy semmit sem kap.

A kamasz-munkás így fix und fertig állampolgár lévén, korán házasodik. A korai házasságok, az aszszony — s a gyermekmunka, — a családi nevelés hiánya, — a nyomorúságos élelmezés, — a zsufolt lakások, hol ember-ember hátán egymást öldösi pesztises kigőzölgésben, — a gyári olajos légkör vagy kártékony párolgású termények, — az éjjelezés és kocsmázás, — a nemek szerint való elkülönzés hiánya, s ennek következtében a szemérmetlen, erkölcstelen élet mind összejátszanak, hogy az anyagilag tönkretett népség erkölcsileg, szellemileg és testileg is végleges hajótörést szenvedjen.

Az itt csak szóval jelzett érdekek és bajok tüzetesebb gondozása a szociálpolitikának és a megindult munkástvédő törvényhozásnak feladata. Jelenleg ezekbe bele nem bocsátkozunk, hanem részletes tárgyalásunk czikkeiül tüzzük majd ki.

Amit e czikkben kifejteni akartam, azt gondolom a szives olvasó fölértette, hogy a szociális kérdés a régi társadalom nagy osztályainak bomlása. Ez a bomlás először a munka, a termelés mezején jelentkezik s egy borzalmas, megélhetésért vivott küzdelemmé növi ki magát a szuverén isteni Mammon, a tőke ellen. E tekintetben mondhatni, hogy a szociális kérdés kiindulása a praxisban s nem az elméletben: a gyomorkérdés. A termelés révén megtámadott s tönkre tett nagy társadalmi rétegek anyagi hanyat-

lásukban magukkal rántják a politikai és az erkölcsi életet és egyensúlyt. S ez a körülmény jellemzi a társadalmi krizist. A szociális forradalom már nemcsak kenyér- és gyomorkérdés, hanem a társadalmi életnek, az eddig fönnálló rendnek, a tiszteletben tartott elvek és jogi nézeteknek, a vallásnak s az erkölcsnek szóval az emberiség eddigi életének a krizise.

Azért minden embert közelről érdekel s mi nem tehetünk sürgősebb szolgálatot a keresztény civilizácziónak, mint ha e kérdést mindenütt napi rendre tűzzük, iránta az érdeklődést fölkeltjük s vállvetve odahatunk, hogy a mennyire tőlünk telik ez új vér- és petroleum özön, e modern kénköves és dynamitos tűz fel ne perzselje a keresztény társadalmat.

AQ. SZENT TAMÁS ÉS A HIT ANALIZISE.

Irta Dr. ANHAUPEL GYÖRGY.

Van az utolsó századok theologiájának egy kérdése, mely a hitudósokat, valahányszor annak fejtegetésébe bocsátkoznak, mindannyiszor valóságos útvesztőbe vezeti. Ez a kérdés a hit analizisének kérdése. — Abban ugyan a hittudósok mindnyájan egyetértenek, hogy az isteni hit közvetetlen alapja a kinyilatkoztató Isten tekintélye, Isten tanúbizonysága. De itt meg nem állapodnak, hanem tovább kutatják: Mikép támaszkodik a ker. kath. hivő e hitalapra? Mi útonmódon okozza az isteni tekintély a hivő elfogadását? Bizonyára nem vakon, egyedül a malaszt ösztönétől sarkaltatva egyezünk bele Isten tanúbizonyságába, hanem csak bizonyos ismeret útján. Ámde, miféle ismeret szükséges ahhoz, hogy a megismert isteni tekintély a hit alapját, okát képezhesse? Nem közvetett, a véges teremtmények révén szerzett ismeret, hanem az isteni tekintélynek közvetetlen ismerete —

Emlékkönyv. Kiadja a kassai egyházmegyei növendékpapság Aranyszájú sz. Jánosról nevezett magyar egyházirod. iskolája, 25 éves fennállásának jubileuma alkalmából. Nagy 8-r. 288 l. Kassa. (Az iskola tulajdona.) 1894. Ára ?

Azok a katholikus szemináriumok, amelyeket koronkint szeretnek megtámadni, mint a panszlavizmus, stb. melegágyait, melyeket a kultuszminiszter még állami ellenőrzés alá is akarna fogni, kezdettől fogva ápolóházai voltak nemcsak a vallásosságnak, hanem a hazafiságnak is. A budapesti központi, nemkülönben az esztergomi érseki papnevelőben már több mint ötven esztendeje virágzik az »egyházirodalmi iskola«, amelyekben az ifjú leviták magukat a magyar tollforgatásban gyakorolják, — most a kisded kassai szeminárium m. egyházirodalmi iskolája is megérte huszonötéves jubileumát.

Ez alkalomból igen szép emlékkönyvet bocsátott közre, szépet nemcsak kiállitására, hanem tartalmára nézve is. Elmondván röviden az iskola történetét, jó értekezéseket nyujt ez Emlékkönyv »A keresztény vértanúságról«, a »Negyedik rendről s a kapitalizmusról«, »A fajok átváltozásáról«, »II. József szerepléséről a magyar egyház történetében« stb., közöl igen csinos költeményeket, végül bemutatja a Kassa-egyh.-m. papság irodalmi működését, persze kimeritőbben, mint azt a mi folyóiratunk, mely az egész haza összes egyházmegyéinek iróit iparkodik évek óta összegyüjtve feljegyezni, megtehette.

Kivánjuk, hogy a kassai szeminárium magyar egyházirodalmi iskolája a jövőben is virágozzék, s hogy annak ifjú tagjai, majdan kilépve az élet küzdőterére, ott is folytassák szóval úgy, mint tollal, az egyház védelmét, az igazság világosságának terjesztését.

Dr. Kereszty Viktor.

De effectibus Sacramenti extremae unctionis. Dissertatio historico-dogmatica, quam conscripsit Ignatius Schmitz. Friburgi Brisgoviae. 8-r. pg. 86. M. 1.50.

Schmitz Ignácz doktori dissertációja. Hogy a tübingeni promoveálás jellege meglátszik rajta, azt, ha a szerző

erre nem is reflektálna, könnyen észrevennök; de mindjárt az első lap második jegyzetében hivatkozik Schanzra, s e kitünő történelmi theologusnak befolyása megérzik a művecskén.

A dissertáczió ugyanis se nem pozitiv, se nem skolasztikus, hanem történelmi, pragmatikus irányú. Ez az irány napjainkban nagyon hódit. Így a szerző is az utolsó-kenet szentségét nem bizonyitja az irásból vagy a hagyományból mint theologiai bizonyitó forrásból, hanem a történelmet mint egyszerű kritikai tanúbizonyságot lépteti föl, s előadja lépésről-lépésre a tannak, — a bevágó fogalmaknak fejlődését, — kiássa a földbe süppedt épületnek falait. Ez a modor nagyon hasznos kivált arra nézve, hogy a terminologiát, a megcsontosodott kéreg velejét, a szokásos formulákba rejtőzött értelmet kiaknázzuk; így, hogy csak egy példát emlitsek, a történelmi kifejtés bizonyára megismerteti majd velünk, hogy mit akar mondani az a »reliquiae peccatorum.«

De különben is a sz. a theologiának e réven modern tudományos alakot ad; mert ha a hitetlen egyetemi tudomány azon töri fejét, hogy minő jogczimen foglal helyet kivált a kath. theologia az »universitas scientiarum« fönkelt karában s azt süti ki, hogy az orientális nyelvek előadásának jogczimén: no akkor csak illendőbb s találóbb ezt a jogczimet a kritiko-historikus dogmakutatásra átirni. Schanz e részben legujabb művével »Die Lehre von den hl. Sacramenten der kath. Kirche«, ezt a legegyháziasabb tárgyat, a szentségekről szóló tant is beállitotta a modern kutatás areopágába.

A szerző tehát történelmi fejlődésében kiséri tárgyát, három részre osztván fel az egyház századait, az atyák, a a skolasztikusok, s a trienti zsinatot követő theologusok korára. Az elsőben kivált a liturgikus könyveknek, — a másodikban a tannak spekulativ kimeritése érdekel. Végül a szerző az utolsó-kenet hatásairól szóló nézeteken áttekintést nyujt, de maga itéletet nem mond. Ezt is Schanztól tanulta E művek olvasásában teremnek az eklektikusok s az irenikus ujkori sokoldalúság és méltányosság, szemben az

előbb divott merevséggel és szemkikaparó disputálási megmegfenekléssel.

Szent Tamás a betegségből való kilábalást a szentség valóságos, de másodrendű hatásának mondja, mely akkor üt be, »quando sanatio expedit saluti animae.«

Dominicus a Soto, jeles zsinati theologus, sz. Tamásnak e véleményét elveti, s azt tartja, hogy a beteg a szentség révén csak valamiféle segitséget nyer a gyógyuláshoz, melyet minden körülmények közt megnyer; de amely a betegség erőszakossága következtében esetleg elenyészik.

Estius a gyógyulást nem tartja az utolsó-kenet hatásának, amennyiben az utolsó-kenet szentség, hanem amennyiben benne a szent olaj valami sacramentale.

Mások minden enyhülésre applikálják ezt a »sanatio corporis«-t; s ily értelemben azt mindenki könnyen elfogadja. Amiért is Suarezzel végzi szerző e tárgy fejtegetését: »Quantus ergo et qualis esse debeat ille fructus, qui speratur, Deus ipse novit; mensuram enim aliquam habet, ea vero est secundum ordinem a Deo ipso statutum ac praefinitum, nullo enim modo praescribi potest.«

A historico-dogmatikus irány kedvelőit e művecske bizonyára ki fogja elégiteni. *Dr. Pethő.*

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

1. Első rövid közleményünk szóljon a Szentatyáról, XIII. LEO pápáról, akinek az isteni Gondviselés megengedte, hogy azt az esztendőt is jóegészségben kezdje meg, amelyben Isten további segitségével betölti pápaságának tizenhatodik, püspökségének ötvenegyedik, papságának ötvenhetedik évét. A katholikusok millióinak imája száll, mint tömjénfüst az égbe, az ő további jóléteért, az anyaszentegyház javára.

Keresztény imádságos könyv, melyet irt Pázmány Péter. Budapest. Kiadja a Szent István-társulat. Nagy 4-r. 564 lap. Ára félbörbe kötve 3 frt 20., egész börbe 4 frt.

Pázmány Péter, »a boldog emlékezetű Kardinál« imakönyvét ezuttal a 18-ik kiadásban ötödször adja ki a szent István-társulat. Ezt a kiadványt bizonynyal hálásan fogadja a kath. hivő közönség, hiszen az a zamatos, erőteljes nyelvezet szinte leheli az élő hitnek füszeres fuvalmát. Cseppet sem ereszkedem Szarvas Gábor czégéres mesterségébe, a filologiába; már csak azért sem, mert roppant respektussal viseltetem a nyelvészek iránt s valamint egy német filologushoz nem mernék latin levelet irni, úgy Szarvas kollegáival sem mernék egyetlen egy disputáczióba ereszkedni. Csak azt emlitem, hogy itt-ott az ósdiság triviálissá és parasztossá teszi a kifejezést a mai kor emberének fülében, például »kinszenvedésed keserüségét kóstolhassam«; nem tudom, mégis csak jobban hangzik nekem az »izlelhessem.« Igaz, hogy talán nem jó szó ez az »izlel.« Akkor természetesen bocsánatot kérek. — Egy jó katholikus, akadémiai tanár, világi ember azt mondta nekem: miért használják önök még mindig azt a »paradicsomot?« a szavak jegyek, bankók s értékük módosul. Manapság a közész a »paradicsom« alá legkönnyebben a paradicsom-alma fogalmát csusztatja. Ha ez igaz: akkor az ósdiságnak ilyenekben helyet nem szorithatunk.

Úgy veszem észre, hogy a jelenlegi kiadás néhány imával bővittetett s hogy a »Toldalék« nincs külön hozzátoldva, hanem elosztva s alkalmasan beleékelve. De egyet sehogy sem érek föl észszel, s ez az, hogy mi indithatta a Társulatot az előbbi kezelhető alak elhagyásával arra, hogy kvart alakot adjon a könyvnek. A mostani kiadás egészen úgy néz ki, mint egy rituale. Csak csatt kellene rá, s akkor tisztességesen illenék bármely falusi anyámaszszony hóna alá. Világos ebből, hogy azt a könyvet feltünés nélkül »intelligens« úr vagy hölgy templomba nem viheti. Vagy talán csak mint irodalmi mű van kiadva? de attól megint a kötésen diszlő kereszt idegenkedik. Tehát imakönyv, melyet templomba

vinni nem lehet. Igaz, hogy ha otthon forgatják, akkor is teljesen kifizeti a fáradságot, de miért nem kötötték össze a jót az alkalmassal? Otromba alakja van. Azt is gondoltam, hogy talán az egyetem által kiadandó Pázmány-műveknek alakjára voltak tekintettel: de ezt se hihetem.

Dr. Pethő.

Az evangelista munkája. Példákkal füszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Irta Sullay Rezső, spáczai plébános. I. köt. II. rész. (Husvéti ünnepkör.) Esztergom, Buzárovits nyomda. 94. 195. l.

A szerző hű maradt önmagához s az első bekezdő füzetben fölmutatott irányhoz, s így az ismertető is könnyű szerrel odautalhat az első füzet ismertetésére, amelyből a másodiknak is főbb vonásait kiemelhetni. — A hang, a szinezés, a józan mérséklet, a szónoki áradozás hiánya .... itt is, mint ott ugyanaz maradt; természetesen csak a tárgy más. Egyes hangulatosabb beszéddel is találkozunk a füzetnek végén, hol a »mennynek teremtőjéről«, a »hatnapi teremtés csodáiról« szól. De épp azért talán, mert hangulatosaknak, s kellemes változat-számba menő beszédeknek tartom ezeket, melyek az egyhangú s elcsépelt, s amellett új mezbe nem öltöztetett témákhoz kötve nincsenek, — mondom, — épp azért, mert hangulatosaknak tartom, más valaki a közönséges templomi használatra alkalmatlanoknak itéli. De tény, hogy igen érdekesek, s ha a szokatlan szavakat használatosabbakkal váltjuk fel, s kissé a magyarázatot hosszabb lére eresztjük, beválnának bárhol. Csak azt jegyezném meg az e fajta beszédekről is, hogy olyan nagyon is dilettans nézeteket, amilyen az, hogy Isten a paradicsom tájékán a Himalaja-hegységet emelte ki a földből s azért nem akadnak rá a paradicsom helyére, — mégis csak nagyon parce kell a szószékről hirdetni.

Dr. Pethő.

I. *Ontologia. In usum scholarum. Auctore Carolo Frick S. J. Cum approbatione rssimi archiep. Friburg.*

A PAPSÁG FÖLADATA A SZOCZIÁLIS KÉRDÉSEK KÖRÜL.

Irta Dr. PETHŐ.

Egy előkelő dáma értesülvén férjének haláláról, fölkiáltott: „mily borzasztó szerencsétlenség! hozzatok hamar egy pohár kávét.“ A történetiró, ki a fájdalom e mélységes kitörését ideges korunk jellemzésére fölhozza, a legjobb reményben hagy az iránt, hogy a dámát a pohár kávé türhetően restaurálta . . .

Szakasztott ilyen a legtöbb ember viselkedése a szocziális bajokkal szemben, melyek pusztitják és irtják a megélhetés lisztáin följegyzett nemzedéket s küzdelmes és elkeseredett éhenkórász ezredeket teremtenek, ezredeket, melyek bár maguk mezitlábuak, de nyomaikban jár a forradalom vas-sarús fúriája. Igen, szakasztott úgy viselkednek; egy keveset szörnyűködnek, óbégatnak, azután pedig idegeik a szokásos, normális egyensúlyba helyezkednek. Minél liberálisabb valaki, annál képtelenebb a helyzetet fölérteni; mert a liberalizmus a legbutább szisztema, amely az erkölcsiség terén eddig megjelent, s elveivel egyrészt gondolatlanságot és fölületességet létesit, másrészt pedig fölszabaditja a szenvedélyeket, az ember-állatot. Azért az az ügyvéd, aki nekem, midőn részvétet és biztatást keresve, előtte a szocziális bajok rémitő nagyságát ecseteltem, „coronidis instar“ azt felelte: „tudja fene, mi lesz“, s evvel kimeritette az egész liberális

arzenált, — ez az ügyvéd, mondom, előttem valóságos typus, melyet az előbb emlitett történetiró szintén fölvehetne művébe a kornak illusztrálására. Ilyenek az emberek!

A hivatalos Magyarország egészen a liberalizmus szekere elé van fogva; hogy a teherhordók és igavonók mily alakjában, fölösleges fejtegetni, mert abban már nem lesz valami megtisztelő különbség; reá illik a czivilizáczió vértanújának — s hogy ezzé lehetett, természetesen a jó kereszténynek, Gordon generálisnak korszakot jellemző nyilatkozata: „Nem hiszek nekik . . . az ő kereszténységük szellemtelen, elernyedt és semmire sem jó. Inkább törődnek ebédjükkel, mint bármi mással. Higyje el, csak kevesen vannak, kik melegen érdeklődnek és dolgoznak . . . a legtöbb azt mondja: „ó ez meg az borzasztó“ s rögtön utána azt kérdezik: „nem vesz még a lazaczból?“ (W. Butler. Life.)

Így beszélnek Angliában; nálunk csak abban van a különbség, hogy a lazacz ritka s inkább füstölt kolbász vagy oldalas járja.

Egészségükre váljék; tőlem akár lazaczot is ehetnek, de így nem boldogulunk. A liberális gyárosok, répatermesztők és vállalkozók pedig a szuronyokra támaszkodnak; de minél inkább támaszkodnak, annál előbb döfödnek át azok rajtuk. A szurony éles, arra támaszkodni nem lehet!

Hátra van tehát a magára maradt, veszendő munkás nép s lesi a prófétát, aki elmondhassa: misereor super turbam!

S miért lesi az a szorult népség az új prófétát, hát nincsenek Mózesük és prófétáik? s miért olyan veszendő, mint a pásztor nélkül való nyáj, hát eltünt körükből „lelküknek pásztora?“ eltüntek-e azok, akiknek mondatott: si amas me: pasce oves meas? Hát nem lépett a papság, az a szegények és szenvedők közt forgolódó papság a társadalmi nagy gátszakadás

résébe az egyház hajójával, hogy ha kell, magával evvel a hajóval betömje a rést s parancsoljon a romboló elemnek?

Kereken kimondom, hogy a papság bizony sehol sem tett eleget a szocziálizmust megteremtő gonoszság és pogányság ellen, — sok helyen elkésett, — máshol meg még most sem tesz semmit.

Ne botránkozzunk meg e nyilt szón! Ne ütközzünk meg főleg azon, hogy azt mondom: a „papság"; kivételeket nem sorozhatunk szabályok közé, de viszont a szabály nem tünteti el a kivételt. Hogy kivételek vannak, azt készörömest elismerem s azok a kivételek tudják s érzik leginkább, hogy árván, elhagyottan, vándorsziklák gyanánt állnak társaik körében.

E jelenségen nem is csodálkozunk. Az idők igényei és szükségletei új irányokat és utakat nyitnak, s ez új utakra lépni nem sietünk, — szakitani az adminisztrácziő régi, belénk csontosodott módjával nem igen szoktunk, s méltán beszélek itt mirólunk papokról, mert az új időkbe való beleélés legnehezebb nekünk, akik elveinknél, egyháziasságunknál fogva szükségképen konzervativ érzelmüek vagyunk s e lelkületünknél fogva egyszersmind nélkülözzük sok esetben a helyes és a fogékony érzéket annak észrevevésére, ami az új kort s az új embereket mozgatja és bántja.

Lange, aki nem szeret minket, — de hiszen azért néha igazat mondhat rólunk; — egy helyen így ir a materialismus történetében: „ne csodálkozzunk azon, hogy sok esetben a szabadgondolkozók, sőt néha éppen az egyháznak legelszántabb ellenségei azok, kik az elnyomott emberiség ügyét lelkes szivvel felkarolják, mialatt az egyház szolgái a gazdagok asztalánál ülnek s a szegényeknek az alázatosságot, a meghúzódást, az alázatos engedelmességet prédikálják. Ha föl is teszszük, hogy az új-szövetség morálisa mély benyomást gyakorolt a keresztény világ népeire: abból nem következik, hogy ez a benyomás éppen azok-

nál lesz a legmélyebb, kik a tan szövegével és betűjével foglalkoznak . . . . . Sőt nagyjában tekintve a dolgokat talán az is valószinüvé válik, hogy századunknak erélyes és forradalmi reformtörekvései, melyek a világot az eltaposott néptömegek javára átalakitani kivánják, közelebb állnak az új-szövetség gondolataihoz, jóllehet e reformtörekvések hordozói manapság tán azt hiszik, hogy ellenkezésben állnak avval a jelenséggel, melyet kereszténységnek szokás mondani.“ (II. k. II. r. 485 l.)

Az egyházban is többfelől emelkedtek már hangok, amelyek sürgetik, hogy nemcsak a szegénynek való tűrést és szenvedést kell prédikálni; hanem a gazdagok és a birtokos osztály által elkövetett igazságtalanságokat is kell az evangelium nevében megbélyegezni. Hiszen az a sok csalás és fosztogatás, a raffinált szipolyozás és uzsora, a köteles bérnek visszatartása, a börze- és bankgazdálkodás, a kötések és „gyürük“ megalkotása az Isten VII. parancsának mérlegét annyira terheli és túlterheli a pénzes birtokosok rovására, hogy valamennyi tolvaj, zsivány és krajczáros csaló a világ kezdete óta nem vétkezett, annyit a VII. parancs ellen, mint a mennyit a liberális szabadfosztogatás rendszere vétkezik ellene, — hogy ne mondjak sokat — 10 év alatt. Máshol azt olvastam, hogy a papok ne játszszák a zsandárok szerepét, akik a gazdagok wertheim-szekrényeihez vannak odaállitva s azt gondolják, hogy teljesen megfeleltek hivatásuknak, ha a nélkülözőket a kihágásoktól visszatartják.

Tagadhatlan, hogy az ilyen nyilatkozatok rászolgálnak arra, hogy sokan az illetőket tizenhárom próbás szocziálistáknak tartják s a vörös és a fekete demokracziáról álmodnak rémes álmokat. Jó tanácsokkal is szolgálnak az egyház intézőinek, hogy a század szabad eszméitől meglegyintett ifjabb generácziót erős hámba vesse és irányitsa, nehogy az egy-

ház maga a megfontolatlan zelátoroknak engedve, a társadalmi forradalom táborában találja föl magát.

Már az itt fölcsillámlott gondolatok is kezünkbe nyujtják a fölvett kérdés fogantyúját. Arról volt szó, hogy a papság nem tesz eleget a nép szocziális érdekeiért. Lange szavaiból kivehetjük, hogy e tartózkodó passzivitásra az evangelium ugyan rá nem süti helyeslő bélyegét. Lehet, sőt nagyon valószinü, hogy az evangeliumhoz közelebb állnak a gyakran ellenséges táborból kiinduló reformtörekvések, mint azok az állapotok, melyekben a papság összetett kézzel tétlenkedik és mondjuk hozzá, jól érzi magát. A papságnak nincs privilegiuma ahhoz, hogy legjobban értse az evangeliumot, s következőleg nem is gondolhatja magáról, hogy a szocziális alakulások tekintetében benne van a „status possidentis"-ben, mert ezt a statust tán éppen az evangeliumhoz közel álló eszmék rengetik s ostromolják oly erővel, hogy máról holnapra romhalmazzá válik.

Nem is álmodva tehát privilegiumról az evangelium korszerü fölértését illetőleg, a papság akcziója az égető kérdések mélyebb felfogásán és a népért lelkesülő, örömében-bajában résztvevő, kemény sorsán lenditeni kivánó érzéken és sziven fordul meg. Ahhoz pedig, mint minden akczióhoz férfiak, a meleg eszmék izzó megtestesülései, a nemes törekvések lelkes szószólói kellenek. Ezekből szól majd az érzék s érzéket kelt másokban is, — ezeknek szúr majd szemet az új s folyton új meg új alakban föllépő szükséglet s az észrevevést tettre-buzdulás és erélyes munka követi. Ha vannak ily emberek, akkor az egyház tenni fog; ha nincsenek, akkor az egyház tétlenkedik még akkor is, mikor már magasra dagadt az ár és a kereszténységnek talaját érinti.

Az egyháztörténelem mutatja, hogy az áldás ép úgy mint a baj, — az élet ép úgy mint a herezis mételyező halála, — a destructio ép úgy mint a re-

formáczió az egyház gyermekeiből s nem a tekintélyből indult ki. A tekintély az öreg ágyú, az egyházban meg éppen a legöregebb ágyú; mikor az megszólal, akkor már a harcz régen folyt s tán javarészben be is fejeződött. A tekintély nem segithet a szociális bajokon hatalmi jelszavakkal; a tekintély nem reformálhat, ha az embereket előbb át nem járta a reformáczió vágya, ha nem fogtak előbb erős karral a dologhoz; csak miután a kereszténység buzgalmi munkája neki állt és megpuhitotta a sziveket az eszmék befogadására: akkor ütött a tekintély órája s föllépését siker koronázza. Előbb nem! s valamint a szociális bajokban a tekintélytől a kezdeményezést, de talán még az idejekor való belenyulást várni nem lehet: épp úgy nem lehet a tekintélyt tartózkodó állásából kiszoritani s az akczióra reászoritani. Tehát ne várjunk s ne panaszkodjunk, hanem tegyünk. Nekünk kell tennünk; nincs kire háritanunk a késedelmezés okát s a mulasztás vádját.

A klerus tartózkodásának és szociális tétlenségének egy más oka magának e bajnak zürzavaros, komplikált volta.

A szocziálizmus úgy kóválygyog és forrong, úgy hullámzik és kavarog mint a boszorkányüst tartalma. Ezer meg ezer baj és százezer reczept, praktikus próbálgatások és theoretikus diatribák, javaslatok és inditványok váltakoznak s beláthatlan a soruk s még inkább a végük. Ki tanácsolná e körülmények közt a papságnak, hogy a zajló árba ugorjék s tekintélyét és tevékenységét problematikus próbálgatásokban koczkára tegye? Igaz; de ezekben a declamátiókban is túl sok van a tartózkodási bölcsességből s az általánositó panaszkodásból. Minek beszélnek ez esetben papságról? itt nem lehet papságról, hanem csak papokról szó; azután itt nem lehet egy általános és közös, mintegy az egyház által acceptált programmról szó, hanem csak részletekre szoritkozó, — rész-

letes, konkrét bajokat gyógyitó, — egy város, vidék, egylet vagy testületre kiterjedő szocziális mozgalmakról lehet szó, s azért az az általános krach, — az az általános kudarcz, mely kisértetül idéztetik fel, egyáltalában legalább eddig be nem állhat.

Reméljük, hogy később lesz egységes s tüzetesen meghatározott és kifejtett programmunk, melyre ráesküszünk; de mig az nincs, addig ez általános és vállvetett föllépésnek veszélyeit sem lehet ellenünk tromful kijátszani.

Mire irányuljon tehát jelenleg közvetlenül a papság szocziális müködése vagy talán jobb lesz, ha mondom, szocziális készülődése?

Először arra, hogy lehetőleg érdeklődjék a társadalmi bajok pusztitása s az iparosok és munkások s a föld népének szenvedései iránt s hogy e bajok gyökereit nyomozza, magának róluk s okairól tiszta képet alkosson s a keresztény szocziálizmus útmutatásai szerint a reformeszméknek szóbeli és praktikus segélynyujtás által tért hóditson.

Viseltessünk nagy részvéttel a nagy-beteg, keresztény társadalom iránt, mely lelkében nagyrészt meg van mérgezve, — s ami a bajt igazán flagranssá teszi, — vagyonilag tönkre van, vagy legalább nemsokára tönkre lesz téve. Ez nem jövendölés, ez összeadás és kivonás. Multkori czikkemben (a januári füzetben) kimutattam, hogy a nagy tőke megeszi a kis tőkét s elnyeli a munkát. Némelyek már azt is számitgatják, hogy hány év alatt bonyolódnék le ez iszonyú processus; csak hogy nem bonyolódik le végkép, mert addig az agitáczió s az önvédelem is elvégzi munkáját s az elkeseredés vasmarokkal nyúl a pörgő orsóba, hogy igazságot szolgáltasson az elnyomottaknak. — Alkossunk magunknak lehetőleg hű képet az iparosok és munkások kereseti és bér-viszonyairól, arról a szorult helyzetről, mely kiszáritja a lelket és szorongatja a szivet. Éppen a pap van abban a helyzetben hivata-

lánál fogva, melyet az Úr Jézus is úgy jelzett: „pauperes evangelizantur“, — mondom, éppen a pap van abban a helyzetben, hogy észrevegye s napról-napra mindjobban meggyőződjék róla, hogy a gazdasági nyomasztó állapot az embereket keményekké és elkeseredettekké teszi s kiöli a szivükből az érzéket a vallás iránt. Azt mondhatná erre valaki, hiszen a szegénység s a nyomor Istenhez vezet, nem hogy vallástalanná tesz. Azonban jól kell különböztetnünk az újkori s a régi jó idők szegénysége közt. Az újkori szegénység érzéketlen a vallás iránt; mert az újkori szegénység telitve van nemzetgazdasági és szocziálista eszmékkel. Az újkori szegénységnek vágyait a szocziálizmus eszményei felé terelik a sajtó, a kalendáriumok, a szájról-szájra járó szocziálista evangelium. A ki most újkori szegénynyel szóba áll hitről, lélekről, üdvről, annak nem lehet elkerülnie a szocziálista kérdéseket, melyekkel tele van tömve az eszük meg a szivük.

Ezek az újkori szegények tehát elkeseredett, elégedetlen emberek. Ha pedig valaki benne uszik vagy el is merül a megélhetés keserü gondjaiban: annak a lelkében alig marad erő, melyet mással foglalkoztatni, szivében alig találkozik ideg, melyet másért kedvezőleg hangolni lehetne. Gondoljanak egy kereskedőre, kit folyton lejáró váltói ijesztenek; nézzék mily szótalan, kedvetlen ember; elül székén órahosszat s bámul a semmiségbe. Próbáljanak ennek Istenszeretetről és a lélek értékéről szólani; nem is reagál szavaikra. — Tekintsék a szegény iparosokat, kiknek családjuk s gyakran 30 kr. napi keresetük van s vigyék ezeket az embereket a vasárnapi sz. beszédekre. Beszéljen a szónok szive mélyéből, nem fogja-e észrevenni, hogy gyakran a legmegragadóbb részleteknél indulnak kifelé; miért? mert hiszen mikor itt ültek, akkor sem volt jelen a lelkük.

A lelket leköti az élet borzalmas küzdelme! Ne

csodálkozzunk, hogy minden terhére esik, hogy minden émelygős és kiállhatatlan előtte, ami nem hajtogatja neki azt a nagy érdeket, melynek súlya szinte eszét veszi. Az evangelium a maga lemondásával és szenvedési témáival erőtlen árnynak látszik, mely nem lendit cseppet sem a nyomorultakon. S evvel akarják idejét vesztegetni s árva fejét még terheltebbé tenni? Helyezzük önmagunkat az ő állapotukba s akkor majd a gond, a megélhetés sűrű, sötét fátyla ereszkedik le szemeinkre, mely eltakarja mindazt, amit az egyház hitről s lelki üdvről hirdet.

A munkás osztály belépett már férfiasságának korába, önérzete túlságosan ki van fejtve; eddig azt hitte a történelmi fejlődés gyámsága alatt állván, hogy mindennek úgy kell lennie, amint van, amint azt a gyermekek hinni szokták; de most már felébredt s érezvén hatalmát, meg akarja változtatni a maga javára a világot. Hogy ez az újjáalakitás elvben nem megvetendő, — hogy az evangelium fogalmaihoz egy új, az eltaposott néptömegek javára átalakitott világ közelebb állhat, mint a mostani gyalázatos gazdasági rendszer, — hogy valamint az egyháznak nincs oka lelkesedni a Bourbonokért, éppúgy nincs oka lelkesülni a zsidó aranyborjuért, — hogy valamint a törvény előtt a mult században még nem volt meg a polgári egyenlőség s most már megvan, éppúgy lehet majd a jövő században a birtoklásban is bizonyos egyenlőség, mely most még nincs, — hogy nem kell mindenre, ami a vagyonnak új felosztását s minden embernek számára való részbiztositást illeti, ráfogni, hogy ez szocziáldemokráczia: ezek gondolom oly igazságok, melyek napról-napra derülnek még azok előtt is, kik annyira belemélyedtek a mostani viszonyok fejfájást okozó álmába, hogy bűnnek tartják, rajtuk változtatni.

De ha a dolgok ily állapotában a klerus apathikus lelkülettel tétlenkedik, vajjon nem bizonyitja-e

be, hogy nem érti korát s nincs szive a nép bajai iránt? S ha ez a társadalmi forrongás oly mérveket ölt, hogy erkölcstant, theologiát, hitet, vallást egyaránt magával sodor és pedig a praktikus élet nyilvánossága előtt: vajjon lesz-e fontosabb ügye és dolga és föladata a papságnak, mint minden erejével és szeretetével, befolyásával és hatalmával bebizonyitani, hogy a népnek ő a leghivebb barátja s legbiztosabb oltalma? Mulaszsza el ezt, s koczkára tette a jövőnek társadalma előtt létjogát!

Kemény beszéd ez, de legalább üssön be ott, ahol még alusznak és álmodnak régiekről.

Azonban bárki értheti, hogy mikor a papságtól elvárjuk, hogy érdeklődéstől izgatott lelkülettel lépjen a nép, az iparosok s a munkások feldult érdekeinek küzdterére, nem értjük azt s nem érjük be vele, hogy csak a lelkipásztorkodás hagyományos és természetesen első sorban álló eszközeivel: a katekizmussal, sz. beszéddel, szentségekkel, áhitatgyakorlatokkal hasson lelkükre, hanem ez alkalommal éppen azt sürgetjük, hogy közvetlenül anyagi eszközökkel, egyesületi, társulati előnyökkel, szövetkezési manipulácziókkal is segitse lábra állitani az embereket vagy legalább iparkodjék az érzéket az iránt ébreszteni, hogy a kereszténység mindezekkel a törekvésekkel rokonszenvez, hogy papjai szivesen mozgatják ezt a nagy fát s hogy az anyagi tönkben az egyház nemcsak hiveinek fájdalmát, hanem gyermekeinek elpártolását is siratná.

A szocziáldemokraták úgy is csúfolják az olvasót meg a gyónást s maró gúnyjuk sehol sem évődik oly sikerrel mint éppen a társadalomnak tönkretett osztályaiban. Mindig rájuk olvashatják: nézzétek, mit segitett ez rajtatok eddig, . . . ugyan tán többet segit majd ezután? Szóba álltam én is a kórházban egy szocziáldemokratával s kértem őt, hogy gyónjék meg. A szocziáldemokrata azt felelte nekem: „minek? Ha dolgozom, van mit ennem; ha nem dolgozom,

nincs mit ennem; akár imádkozom, akár nem.“ Hát hiszen lehet erre sok szellemes kadenciát mondani s világos mindnyájunk előtt, hogy az ember nem azért imádkozik, hogy ne dolgozzék s nem azért dolgozik, hogy ne imádkozzék; hanem dolgozik az állattal közösen, mert állati, s imádkozik az izom munkáján kivül, mert ember is s mert sok más érdeke van, melyet az in, az izom s a gyomor fel nem ölel. De mit segit a nyomorultakkal szemben a szellemes filozófia és teologia; ők egyet akarnak, hogy ne legyenek nyomorultak s ezt nekik a győzelmes replikázás meg nem adja, azért rá sem hederitenek, ha még úgy sziporkázik rajta az esprit.

De ha azt mondom annak a szocziáldemokratának: „barátom, mit gondol, mit keresek én itt? azért jöttem-e ide, mert magát szeretem vagy mert gyülölöm? azért-e, hogy segitsek Önön; vagy hogy keseritsem?“ Ha nem rabiátus, úgy tetszik nekem, hogy e szavakra benne is ébredez a jobb érzelem. Óh, ez az igazi filozófia és theologia! Ezek oly hangok, melyek sziveket nyitogatnak. „Lám“ — folytatom tovább — „tudom én, hogy maga el van keseredve és sok panasza van az emberek ellen; tudom, hogy talán kézzelfogható igazságtalanságokat kényszerült nyelni a hatalmasaktól, s hogy nem talált kabátos embert, ki nem nézett magára úgy, mint egy kutyára, s aki kezét nyujtotta volna magának jeléül annak, hogy becsüli és szereti magát. Ne sorozzon engem abba a keményszivű sorba! Ne gondolja, hogy mert nekem is kabátom van, elvesztettem a kabát alól szivemet a szenvedők iránt! Sőt amennyiben rajtam áll, segitek minden ügyefogyott emberen s én csapok fel mindenütt védőjükül; egyesitem, csoportositom őket, hogy ne legyenek mint a bomlott kéve, hanem egyesülve könnyebben viseljék el és tereljék el a mostoha idők csapásait, mig végre sikerül nekik magukra deriteni az igazságot, mely azt kivánja, hogy valamint

a napfény az égen egyenlőkép osztja sugarait szegénynek gazdagnak: úgy a föld is adjon kenyeret egyaránt birtokosnak és proletárnak."

Ezt megértik! Tehát ezen a nyelven kell beszélni! Micsoda nyelv ez? a praktikus cselekvés és tevésnek, a gyakorlati szeretetnek nyelve. Ha az egyház nem pártolja igazán a szegénységet nemcsak alamizsna által, hanem a szegények jogainak érvényesitése által: akkor a szegénység ott hagyja az egyházat a faképnél s igaz, hogy szerencsétlenségére, de mégis természetszerüleg a túlzó, fantasztikus szocziáldemokratákhoz szegődik. Hiszen azok szeretik őt!

A nagy szocziális mozgalmakban a reménykedőket mindig ez a belátás vezette: jót akarnak nekünk; tehát gyerünk utánuk.

A pogány világ fordulásakor is a legnagyobb érv a kereszténység igazsága mellett az eddigi állapotok nyomorúsága és hordozóik tehetetlensége volt. Azért nem volt szükségük filozófálásra. Amit érzünk, az indit s úgy indit, hogy el is ragad magával. Nem állnak-e a társadalom némely rétegei most oly elhagyottan, kifosztottan s reménytelenül a divó rendszerrel szemben, mint álltak 1900 év előtt milliók a pogány imperiummal szemben? S csoda-e, ha úgy tesznek, mint tettek akkor, hogy a lelkes szóra, mely új világot igér nekik, megindulnak? Ne kössük tehát össze magunkat az uralkodó rendszerrel úgy, hogy azután vele állunk, vele dőlünk. Ne áruljunk egy gyékényen a liberális gazdasági rendszerrel, ne védjük azt. Nagyon roszul fizeti még hivatott prókátorait is. Mi pedig ugyancsak nem találunk okot, hogy ügyvédjeiül fölcsapjunk.

Igaz, hogy bizonyos tekintetben összenőttünk vele. Manipulácziói életünkkel összeforrtak; létföltételeinket hordozzák; mi is ennek a gazdálkodásnak kamataiból élünk s a börze maszlagos gyümölcsei táplálnak; de ezt csak a körülmények késztető behatása

alatt teszszük s türjük; elveink mások. Elveinket proskribálta, átkozta, száműzte a liberális társadalom; legyen tehát neki hite szerint. Vonuljunk ki a néppel, a szenvedő demokracziával ki a városból a „szent hegyre"; a papoknak ott van helyük.

Ezen általános tájékozódási törekvésen kivül *másodszor az szükséges, hogy a papság mindenütt pártolja azokat az intézményeket és eljárásokat, melyek a munkás osztály javára létbe hivatnak.* Ha lesz neki élénk érzéke a szocziális kérdés iránt, akkor szinte skrupulózus lesz mindannak kerülésében, ami a hasznot a munkától el-, s a tőke kezére játsza. Nem lesz előtte e nemben semmi sem kicsiny, mert hiszen a meggyőződés s a lelkesülés semmit sem kicsinyel, semmit sem becsmérel, hanem természetszerüleg mindenre kiterjed, amire csak teheti. A mély meggyőződés a keresztény hitvallást mindenütt érvényesiti s a keresztény morális alól nem von ki semmi viszonyt, semmi ügyet, semmi szerződést. S az ilyen kereszténység az lesz igazán életbölcsesség, az lesz igazán eleven, lelkes vallás, elvbevallás, elv-érvényesités!

De kérdem, ha valaki ilyen keresztény, akinek kereszténysége merő élet és gyakorlat, aki a keresztény erkölcstant az élet minden viszonyára kiterjeszti, vehet-e az ilyen egy pár czipőt három forintért, holott tudja, hogy annak tisztességes, rendes ára legalább 5 frt? vehet-e az a zsidótól csizmákat per 2 frt 30 kr.? Az ilyen vevőt csak az ostobaság vagy a gondolatlanság ekszkuzálja. Ha valaki emellett áhitatos, jámbor keresztény és alamizsnát is osztogat, jó volna, ha mindenekelőtt visszaadná a letartóztatott, lefogott bért s restituálná az idegen jószágot. Az ilyen vevők mind kooperálnak a csalásban és fosztogatásban. Minden kornak megvannak a maga veszélyei; a középkorban a jó ember is könnyen interdictumba vagy excommunicatióba bonyolódott éppen a viszonyoknál fogva, hogy mindenütt volt valami alka-

lom a közreműködésre, a tilalmazott akcióba való beleelegyedésre; a mi korunkban az erkölcsös életnek a zátonyai és szirtjei a hetedik parancs területén rejlenek. Az emberek mind fosztogatnak, bért fognak le, igazságtalanul elnyomják a szegényeket és munkásokat, közreműködnek az iparosok elnyomásában és tönkretételében: s a lelkiismeretek mégis nyugodtan pihennek és imádkoznak és szörnyűködnek a sikkasztókon és tolvajokon. Ilyen a divat hatalma! A divatos bűnre nem reflektálnak s a morálist tanuló kispapok, s a morálist tanitó nagy papok vesznek czipőt ebből vagy abból a czipőgyárból 3 frtért és elhagyva a tisztességes, és munkájokat értő helyi iparosokat (a fusereket nem védjük; kontármunkának nincs joga a léthez; az természetes;) rendelnek 300 sőt 600 frt ára munkát bécsi vállalkozóknál, akiknél egy reverenda csináltatása szintén 10 frtra számittatik ugyan, csakhogy ebből a 10 frtból a munkás, a saját otthonában dolgozó s a munkát albérletben kivett, szegény szabó kap 4—5 frtot, a többit a tőke nyeli el. Szemináriumainkat látogatják szentképek és könyvek s egyházi ruhák eladói; először csak a maguk portékájával köszönnek be, de későbbi látogatásuk alkalmával már bécsi szabókat és olcsó innsbrucki havelokokat hoznak a nyakunkra s a jószivü közönség természetesen lelkesülten pártolja ezeket a modern iparlovagokat. A XIX. században az evangelium ráolvasná ezekre a divatbűnösökre: megszegitek az Isten törvényét „propter traditiones vestras", a gondolatlan szokás, a bűnös divat miatt.

Mit használ e divattal szemben az alamizsna? Add meg mindenkinek a neki járó bért, ez a legnagyobb jótétemény, a legtitkosabb és a legmegtiszteltebb alamizsna.

Ha a magyar papságban jobban ébred a szociális érzék, nem fog annyi ezer meg ezer forint Grödenbe vándorolni, nem mondom szobrokért, mert arra

itt még nincs képesség, hanem oltárokért. Oltárokat, époly tetszetőseket sőt művészieseb bekét, — körülbelül ugyanazon áron, nálunk is rendelhetnek. Tessék megnézni az oltárokat Hontmegye Szalka városában, vajjon kell-e Grödenbe menni? pedig azokat az asztalos itt faragta Esztergomban. Ha a papságban lesz szocziális érzék, nem fognak majd rajta annyira a hirdetések, hogy végre is elhigyje, hogy igazat mondanak s fölöslegesnek fogja tartani, hogy olajat az örök lámpába éppen Gratzelnél rendeljen, mert amit a mi boltosainknál vehet, az ép oly pompásan ég benne, mint amit közvetlenül Bécsből rendel. — Erkölcstelen hirdetések számába mennek majd nemcsak a szerelmes, pikans levelezések a liberális ujságok hátlapján, hanem a bécsi szabó-munkák hirdetései a „M. Államban", „Egyh. Közlöny"-ben, stb. ha még oly elegánsan mutogatja is ott magát bécsi ruháiban az a divatos papi úr.

Szóval uraim! praktikus kereszténység kell! Tessék elolvasni Langenek föntidézett szavait mégegyszer s meditálni azon, hogy csakugyan vallhatja valaki magát kereszténynek s tényleg a hivatalos kereszténység ellenségei több tekintetben közelebb állhatnak az Evangelium eszméihez, mint az egyház ilyen hive!

Harmadik helyen még egy kötelességről vagy talán csak buzgalmi műről akarok megemlékezni, s azt a főtisztelendő papság szivére kötni, illetőleg ez ügyben szives közremüködését kérni.

Tudjuk mindnyájan, hogy a gyárakba nem igen van alkalmunk bejutni; különösen kedvező körülmények kellenek ahhoz, hogy a pap befolyást szerezzen magának a gyári munkások közt. Vegyük például csak a pesti gyárakat, hogyan csempészsze be valaki magát oda? Kaján szemmel is néznék a gyár intézői a klerikális befolyásokat. Van azonban nagyon sok vállalat, sok téglavető és kő-, meg kőszénbánya, ahol a munkások között a pap egyet-mást tehet. Azután érdeklődésünket várja és kivánja az iparos osztály s

a gazda-közönség; a gazdaságban ismét van sok termelési faj, amely bizonyos szocziális, testületi csoportosulást megenged s több helyen létesültek is már az ily szövetkezések. Magam is tudok már egyetmást kiválóan buzgó és élelmes papokról, akik szép eredményeket vivtak ki e téren. Ez eredményeket, e törekvéseket és próbálgatásokat kár volna véka alá rejteni. Legfölebb a közvetlen környék tud róluk valamit. Pedig nagy hasznára volnának a közügynek és sokan köszönettel vennék az értesülést. Azért kérésem odaterjed, sziveskedjenek *a főtisztelendő urak ez irányban megindult törekvéseikről, keserves vagy örvendetes tapasztalataikról értesiteni*, akár dolgozat alakjában, akár csak rövid értesités vagy reflektálásképen.

Legyünk mindnyájan meggyőződve, hogy az egyháznak jelenleg a szocziális téren kell theologiáját és hitét megvédeni, — s hogy a szocziális téren dől majd el az ellenséges világnézetek harcza, amelyből nemcsak győzelmesen, hanem minél kisebb veszteséggel is kivánunk hazatérni.

ÉRDEKES HÁZASSÁGJOGI ESET.

(Pápai felmentvény in matrimonio rato non consummato.)

Irta H. K.

Hogy a római pápának joga és hatalma van az érvényesen megkötött, de el nem hált házasság alól felmentést adni, azt mindenki, aki valaha kánonjogi tankönyvet vett kezébe, jól tudja. Nemcsak a legtekintélyesebb hittudósok és egyházjogászok tanitják ezt, de maguk a római pápák is tényleg tanuskodnak róla azáltal, hogy egyes esetekben fontos okoknál fogva a felmentvényadást, amint a multban

AZ ANARKIA LOGIKÁJA.

Irta DR. PETHŐ.

A pünkösdi Lélek eltöltötte régente azt a házat, melyben Krisztus Urunk a nagy szentséget rendelte s eltölti azóta is azt a házat, mely az „egyház“ s melyben a pünkösdi Lélek, most is oly illatosan és titokzatosan száll és leng, mint az idei tavaszban a regg harmatos fuvalma. De a modern kor felfogása szerint az élet árama elhagyta már az „egyházat“ s más „házak“ felé jár, melyek a modern élet színtereivé, a divatos szellem szentélyeivé lettek; e házak: a kávéházak, szinházak és országházak; ezekben pezseg az élet, árad a beszéd, rikácsol a szabad szó, elmélkedik a politika, táboroz az intelligenczia, toboroz hiveket a közvélemény; ez az a három kiváltságos ház: kávéház, szinház, országház.

A kávéházban gyenge mokkát vagy éppen Kathreinert mérnek s politizálással öntenek bele egy kis erőt; a szinházban komédiáznak és tragédiáznak, amint jön, vagyis inkább amint valami jobban fizet; az országházban pedig a nemzet-állam szine-java mond nagyokat, sokat beszél, és sokszor félrebeszél. De mindez már körülbelül száz év óta folyik s nem újság; ami azonban ugyancsak újság s csak két év óta van meg s azelőtt nem igen volt, az, hogy a kávéházban most már nemcsak mokkáznak és mókáznak, hanem puffogatnak és durrogatnak

örömére az anarkiának, s a szinházban és országházban nemcsak gombákat termelnek, hanem bombákat is röpitgetnek s mig eddig a szabadelvűek, a hitetlenek, a darwinisták, az atheisták, a szocziálisták, a hegelisták szabadon termeszthették a gombát s árulták a szellemi piaczon nagy lepedőkön, a sajtó lapjaiban; most már mások ugyanoly szabadelvű öntudattal röpitgetik a bombát s mondják: nekünk most már bomba kell, a gombával rég jóllaktunk.

Igazán, az új kor eddig serényen termesztette a gombát; a legújabb kor pedig ad helyette bombát. A valóságos bomba a szellemi gombából való; mert először megmételyezik az emberek lelkét és szivét a lelki penészszel, a rossz elvek és tanok gombáival s a félrevezetett tömeg azután bombát ragad.

Bombát nem láttam; sem póstán még nem kaptam, mert nem vagyok sem német császár, sem Caprivi kanczellár; de gombát, azt sokat kell nyelnem. Minden liberális újság tele van gombával, természetesen bolond gombával. Ott viritanak a frázisok, mint a penészflóra az őserdőben; ott irnak Istenről, erényről, tisztességről, elvekről, akár csak nadrágról vagy kabátról, melyet lehet fölhúzni s amikor tetszik, megint levetni; ott neki mehet tekintélynek, hitnek, vallásnak akármelyik zsidó firkász; ott olvashatni, hogy a törvény a nemzet akarata, s hogy minden ötlet törvény, amit megszavaznak.

Ezek a gombák mint megannyi baczillus röpködnek a levegőben, a közvéleményben, — megmérgezik a közérzületet, lázba hozzák a tömegeket, — földagasztják a társadalom testének úgyis pufók tagjait, s valóságos őrületbe ejtik az embereket, kik szinte megbomolva józan eszükben és nézeteikben, kivetkőznek békés természetükből, dühös, romboló elemekké szilajulnak s mindent tönkretenni iparkodnak; e gombáktól lesznek az emberek liberálisokká, azután szocziáldemokratákká, anarchistákká, nihilistákká, s mint az esztergomi hidépitésnek egy olasz munkása mondta: bestiákká.

Uraim, ez mind a gombáktól van, s elhagyva a képet s nevén megnevezve a bajt, ez mind azoktól az elvektől, azoktól a tanoktól való, melyek a fölöszlásnak, a szellemi haldoklásnak, az erkölcsi elzüllésnek a leghatalmasabb okai, melegágyai, forrásai, meg következményei is s melyek a kávéházakban szájról-szájra adatva, megjelenitve a szinpadokon s a betűk szárnyain a lapokban a világba szétrepülve egyre tovább mételyezik az emberek eszét is, meg szivét is. Ha már a bombák ropognak s a velenczei tükrök s a finom porczellán dirib-darabjai csörömpölnek, — ha az operák lágy dallamai közé az irtózat s a haldoklók jajjai vegyülnek s a zsölleszékek a vértől pirosulnak; — ha a parlamentben a borzalom a szónok torkára fagyasztja a szót s halálsápadtság ijeszt ott, hol az imént a pártlelkesülés pirja hevült: akkor az emberek szájtátva bámulnak egymásra s szörnyűködve mondogatják: mégis csak borzasztó! ki hitte volna, hogy ily rossz emberek is találkoznak. De ameddig a hitetlenség és vallástalanság bombákat nem dobál, csak mézesajku szóbeszédben terjesztetik; ameddig az elvtelenség csak regényekben bitangol s az erkölcstelenség csak parlamenti beszédekben hirdettetik: addig minden szabad, tisztességes, minden természetes és sikkes. Az elvek hirdetői keztyüben járnak s szalonokban forognak, — az elvek végrehajtói pedig, az anarchisták, a Ravacholok, Vaillantok kérges kézzel járnak s bombákat röpitgetnek; a hitetlen, elvtelen, szemtelen szalon-emberekkel kezet fognak, bár a bombákat készitik és töltögetik; — a hitetlen s elkeseredett Vaillantokat lefejezik, mert a megtöltött bombákat kidobják, s arra használják, amire az urak csinálták.

De hiszen így volt ez már jó ideje, s ami divat, az mind jó; beszélni hit ellen, erkölcs ellen, felforgatni az elveket, ez jó, mert divat; bombákat vetni pedig még nem divat. Hogy is várnánk következetességet a világtól,

melynek az elv a leggyengébb oldala, s a szeme hályogos. De a mi meggyőződésünk a kath. elvek szirtjein áll s képviseli és hangoztatja azt a nagy elkerülhetlen követelményt, hogy kereszténység kell mindenbe, s hogy az elveket sérteni egy ponton sem szabad; e szirten állva akarom röviden megvilágitani *hogyan lesznek gombákból bombák.*

Az életet elvek hordozzák; az elvek testet öltenek az emberekben és törekvésekben. Az elvek járnak az utczán és öltözködnek vagy szerényen vagy kaczérul; az elvek laknak a házakban és formálják a családi életet; az elvek csinálnak törvényeket és paragrafusokat; az elvek adnak irányt az iparnak és kereskedelemnek; a léha elvek, a korrupczió, az erkölcstelenség a tekintélymegvetés elvei vagy ha tetszik fonákságai, ezek dominálnak törpe, gyenge korokban csak úgy, mint a józan erkölcs s a hit elvei tisztább s felvilágosodott korokban.

Az elvek a gyökér, az élet a fájuk, az emberek cselekedetei a gyümölcsük, s ebben szigoru egymásután van, s az evangelium ezt így mondja: ex fructibus eorum cognoscetis eos! Forditsuk már most magyarra e deák szót: a bombák, melyek ropognak s öldökölnek kávéházaitokban és szinházaitokban, hová mulatni jártok, a ti fáitok gyümölcsei liberális elvek; a bombavetők, kik elkeseredett szivvel, melyből romboló düh tajtékzik, emelkednek fel a társadalom örvényeiből, a ti neveléstek; az anarkisták, nihilisták, mind a szabadelvüségnek gyermekei s ennek az édesapának nincs sürgősebb dolga most, mint nyakáról lerázni s eltagadni önfiait; de bármint tagadja, megvannak s enni követelnek s megeszik és szétroppantják saját édes apjukat, azt a liberális, a kereszténységtől elpártolt társadalmat, mely őket nevelte.

Ne legyen félreértés; vannak tisztességes liberálisok, de a liberálizmus, mint elv, szakitás a kereszténységgel s én csak erről szólok. A liberálizmus,

mint elv fakasztja a bombavetők sarjait s a bombák a liberálizmus gyümölcsei! A liberális államtan, a liberális közerkölcs, a liberális tőke és tudomány országvilág előtt bizonyitja, hogy a liberálizmus az anarkiára vezet. Vegyük sorba!

A liberálizmus a politikában ignorálása az isteni tekintélynek, *mely az egyházban s a tanító pápában él.* Mint a spanyol grandok, büszkén mennek el a liberális urak az egyház tekintélye mellett, ignorálják s valamint az angol bányászgyerek arra a kérdésre, hogy ismeri-e az Istent, azt felelte: „azt nem ismerem, mert kőszénbányáiban még nem dolgoztam“: úgy a liberális államférfiak is azt látszanak mondani: „Kicsoda az egyház? miféle tekintély az, hiszen annak bakáit és zsandárait még nem láttam?“ A logika aztán tettekben nyilvánul: tehát jogait nem tisztelem; intézkedéseit ignorálom; papjaitól elszakadok. Tekintélye nem tromf, nem üt; a tekintély a nemzeti erő, a zsandárok és a káplárvessző. S mikor ezt a tromfot kijátszszák, úgy tesznek, mintha mondanák: nézzétek, ez az igazi tekintély! hogy ropog, hogy hódol neki minden hátgerincz! Mi a ti isteni szavatok, tilalmatok, fenyegetéstek? azt nem lehet megfogni: tehát semmi.

S egy darabig megy is minden jól; a káplárvessző suhog, s az állampolgár háta ropog, s az egyház semmi. Ez jó darabig tart, néha száz évig is; de a gyökér el van ásva s mozog benne az élet; felemeli fejét az ördög fattyuhajtása, s a tekintély ellen inditja a politikai, társadalmi revolucziót, s azok az emberek, kiket a liberális állam rátanitott, hogy nincs isteni tekintély, fényes logikával ráhajtják, hogy tehát emberi sincs. Azok a nemzedékek, melyeket arra tanitottak, hogy az auktoritást, mint erkölcsi hatalmat megvessék, hogy az egyház erkölcsi tekintélyét nevessék s csak az államnak hódoljanak, azt mondják: Uralmatok, liberális urak, nem tarthat végig. Ma neked, holnap nekem. Ma te vagy az úr, liberális nemzet-

állam, holnap én leszek, én az anarkia! Minek ülnél csak te a zsölleszékben? Ha az auktoritás nem az Isten hatalma, hanem a láb és kézizmok: van öklöm nekem is; s ha nemzetre hivatkozol; ó, hiszen a nemzet nagyobb része a nyomorultak, csak kérdezd meg, hogy mit akarnak, s a pokolba kergetnek nem is holnap, de még ma.

S ha az ököl nem verhet szét bilincseket, itt a dinamit, nitrogliczerin s másféle Zacherlin-por, megtisztitjuk majd mi a földet az élősdiektől, kik nyakunkon ülnek, nem az Isten, hanem az emberek nevében.

Ez úgy-e tagadhatlanul liberális elv: ignoráljátok az egyházat? ennek gyümölcse a tekintély tagadása és megvetése; a gyümölcs most már érett s fölpattan a héja s magot szór, tüzes magot, szeget, golyót s vasdarabokat.

Ezt a történelem mindenféle kiadásban tanitotta; boltjára ki van irva: életbölcseség-mérés kicsinyben és nagyban, s mint az egyik esztergomi bolton az áll, hogy itt sütnivaló elfogadtatik: úgy a történelem boltján az áll: itt sütnivaló ingyen adatik. Lássuk csak.

I. Jakab angol királyt kivált a pápa feszélyezte; annak jogait nyirbálni, a szentszék szavára semmit sem adni, minden mozdulatára féltékenykedni, minden bullára protestálni, törvényeket faragni a nemzet függetlenségének megóvására: ez volt passiója; s öröme telt az erélyes, a pápát, az egyházat megvető nemzetben; — de nem soká, mert a gyökér nőtt, a liberálizmus hajtott, s már I. Jakab fiának nemcsak koronája, de a feje is lehullott a piaczon felállitott pelengérről. — És XIV. Lajos, ez a mintaképe a liberális királynak, ki a papságot is heczczelte, hogy az isteni tekintélyt az egyházban is lehetőleg korlátozza, ugyancsak „kitrotovározta“ királyi unokájának az utat, XVI. Lajosnak, a vérpadra. Az egész középkorban sohasem jutott egy király sem a bitófára, daczára a pápa „elnyomási politikájának“; mindenesetre nem azért, mert a népek buták voltak; hanem azért, mert a tekintélyt

tisztelték, valamint hogy a középkorban a czéhekben az ipar virágzási periodusát ülte, bizonyára nem azért, mert a munkás buta volt, hanem azért, mert becsülete volt neki Isten és ember, király és törvény előtt.

Ez a bombavetők eredése a politikában. Lépjünk át a társadalmi erkölcs terére.

A bombavetők a társadalom meghasonlott, a polgári osztályt utáló, gyülölő, vesztét szomjazó emberei. Sepredéke, törmeléke, elzüllő rongyai a társadalmi testnek, kik miután törekedtek, dolgoztak, iparkodtak s elbuktak, csak egy emléket hordoznak lelkükben: a halálfejet, egy érzelmet: a gyülöletet. S mi gyülemlitette fel mellükben az epének azt a fekete tócsáját, mely ereikbe ömlik s izmaikat rángatja? Mi boritotta el lelküket avval a sötét félhővel, melyből értelmök csak villámokat csihol s karjuk csak villogó tőröket húz ki? a liberálizmus, mely megteremtette a *morált Isten nélkül, s emancipálta az erkölcsöt a vallástól* s ez által megint csak nevén nevezve a gyermeket a korrupcziónak, az élvezetnek, a kegyetlen, kiméletlen önzésnek kaput nyitott, hogy kitóduljon rajta mind az a szenny, amit előbb gátak összetartottak és emésztő gödrök takartak, — hogy kitóduljon s büzével, s mirigyes leheletével megmérgezze az erkölcsöket. Mit tiszteljenek az emberek egy társadalomban, melynek dísze, virága miniszterek, szenátorok, képviselők, hirlapirók 1000 millió frankot sikkasztanak el a szegényektől, hogy azt, mint a tékozló fiú az elite-világ csordáiban, a salonok vállyui körül, a piszokban eldorbézolják? Mit tiszteljen a nép egy társadalomban, melyben az olasz bankok csalásai és vesztegetései illusztrálják az embereket: nézzétek! ezek a *ti* uraitok. Mit egy társadalomban, melyben magas államhivatalnokok, fővámvizsgálók egészen komisz csalásban kompromittáltatnak — lásd Chauvet ügyét —? melyben olasz miniszterek, kik mindég teli szájjal beszélnek, ha jogról és igazságról van szó, hatalmas

ujságbirtokosoktól, kik előbb altisztek és csiszárok voltak, úgy vezettetnek, mint az oláh medvék, a zsurnaliszták pedig ütik hozzá a dobot és fújják a sipot?

Azt szokás ezekre mondani: ez meg az nem csalás, hanem provizio; a gazficzkókkal való paktálás politika; az erkölcstelenség pedig modern élet; s ez mind szükséges, ez mind kell; az elkeseredett emberek pedig erre azt mondják: ha ez mind kell, akkor az ily társadalomnak dinamit is kell.

Úgy látszanék talán, mintha én ezt az okoskodást védeném. Nem védem, de a logikát nem tagadom. Logika van ott bőven. Ha szabad az uralkodó társadalomnak magát Isten és vallás alól emanczipálni: szabad a nyomorultaknak is; ha a liberálizmus az Istent kitette az erkölcs portájából, hogy szabadon üzérkedjék s megtartsa uralmát: szabad e szabadsággal élni még inkább másnak, aki nyomorult. A társadalmi morált a liberálizmus megmérgezte! Minek legyen egy mérgezett társadalom, mely minket nyúz és nyom? Vagy segitsünk rajta kereszténység által s ezt mi mondjuk, — de a liberálisok nem akarják — vagy dinamitot neki. Hol van a logika? mondom, hogy nem a liberális túlparton.

Ezek rettenetes perspektivák, de nem nagyitások. Vagy kereszténység vagy anarkia!

Menjünk át a munka terére! A liberálizmus a munka terén a legkegyetlenebb zsarnokságot, a fehér rabszolgaságot teremtette a tőkének uralma által; — koldussá tette a munkást és mankót adott az iparnak, a korlátlan iparszabadságnak valósággal pedig a tőke garázdálkodásának monopoliuma által. Erre bővebben ki nem terjeszkedem. Tény, hogy a munkásnak elveszik a bérét, amit a középkorban nem tettek; mert nem voltak liberálisok, époly tény, hogy a dologtalan tőke hizik a munkások verejtékén. Ezáltal nagy társadalmi osztályok, az iparos és földmives osztályokból széles rétegek merülnek el a létért való küzdelemben s önálló em-

berekből munkásokká és éhenkórászokká lesznek. Az éhség eszközli a gyomorkorgást s a gyomorkorgás mennydörgéssé válik a szocziális kérdésben, melyből az anarkisták bombái mint megannyi villámok czikáznak ki.

A liberálizmus alkotja meg a tőke uralmát, tehát ez szüli a szocziális revolucziót s az anarkiát.

A népeket kifosztogató liberálizmus teremti meg az elkeseredett munkásokat, s miután már jó eleve felekezetlen iskoláival, szemtelen ujságaival, hitetlenségének fitogtatásával megmérgezte szivüket s kitépte belőlük a vallást, mit akartok? mit tett ezáltal? csakhogy kezükbe nem adta a bombát, mondván: nesze, mit habozol, üsd agyon azokat, kik tégedet nyomorultakká tettek.

Azonban nemcsak az egyes emberek közt, de az államok közt is a mostani állapot nem a jog és az igazság viszonya, hanem a ragadozó állatok állapota. Nincs más biztossága az államoknak, mint a félelem az erőtől. Melyik állam nem dőlne össze csak egy napig is policzáj és rendőrség nélkül? Csak az erő, csak az ököl, csak az állat az emberben, az a vezércsillagzat; vele szemben nyög a gyönge, az elnyomott, mialatt a legmélyebb Istenfeledettség idegeniti el a szükölködő rétegeket a társadalom birtokos osztályaitól. Az elfojtott és letartott düh azután kitör hihetetlen vadságokban. S mikor a bombák ropognak, mit tesz a művelt társadalom? Keresztet vet magára egy Ravachol, Vaillant, Henry neve említésénél s a farizeussal mondogatja: hálát adok neked Isten, hogy nem vagyok olyan, mint ezek. „Csak vessetek magatokra keresztet és siránkozzatok — így ir a berlini „Socialist“ cz. lap, — de a felelősséget el nem hárithatjátok magatoktól. Csak botránkozzatok, hogy Barczellonában sok ártatlan gyermek és asszony esett a bombamerénylet nek áldozatul, de meg ne feledkezzetek róla, hogy a ti társadalmatokban naponkint tömérdek existenczíát nyel el a gyalázat s a nyomor örvénye.“

Így irnak s még inkább így beszélnek és tesznek.

Végül pedig ott lépked a tudomány! Az anarkiának tudományos alapja is van; ez a tudományos alap a hitetlen liberális tudomány. Főelve: az isteni rend ellen felállitani az emberi rendet: ezáltal lealacsonyitani az embert. „Darwin az embert kellő helyére tette, az ő testvéreinek, az állatoknak élére", így szólt egy hires berlini tanár az ottani akadémiának Darwint tisztelő ülésén, a hol jelen volt a porosz kultuszminiszter is. Ugyanekkor szemére hányták az országgyülésen a szocziáldemokratáknak, hogy ők Isten és a társadalom ellenségei. Bebel megfelelt nekik: Mit hányjátok ti szemeinkre, hogy mi istentelenek és hitetlenek vagyunk és az életet élvezni akarjuk? Igen, akarjuk; de ki tanitott minket arra? a ti egyetemeitek. Ott tanultuk, hogy nincs Isten, nincs lélek, nincs öröklét s mi csak a következtetést vonjuk le s be akarjuk rendezni az életet ezen tanok szerint. Élvezet, ez a ti evangeliumotok, élvezni a világot, ez a ti erkölcsösségtek!? vajjon csak a tietek? Ugy-e a mienk is? No de mi ki vagyunk zárva az evangelium paradicsomából; hát meg akarjuk nyitni a kaput, melynél a zsandár s a katona őrt áll, a modern kerub! Kicsoda az a zsandár? az is szegény ember, az majd velünk jön. Ti azt mondjátok: ez a mi jogunk, mert mi benn ülünk a jogok és javak birtokában. Sebaj, majd kidobunk onnan, mert hiszen mi a jog más, mint erőszakos elnyomás története századokon át.

Mit akarnak erre felelni? igazuk van. A liberális társadalomnak, mely az államot az isteni törvény fölé helyezi, — mely a társadalmi morált a Panama árkába temeti, — mely a kizsákmányolás szabadságát hirdeti s a hitetlen tudományt dicsőiti, nincs joga szemrehányásokat tenni az anarkizmusnak; a korhadt fa sem tehet szemrehányást a férges almának, sem az erkölcstelen apa a ftizises, görvélyes gyermeknek.

Avval zárom, amivel kezdenem kellett volna.

A kath. elvek, a keresztény hit és élet az a szikla, mely a társadalom forrongó hullámaiban, duló orkánjában áll rendületlenül. A piszkos hullámtaréjok is csak mossák a szirtet, s nem döntik meg, de elsöprik sokszor azokat, kik a szirten erősen nem állnak s a veszedelemmel kaczérkodva, az árba ereszkednek.

Hű kitartás a szirthez, az egyházhoz, — az egyház látható fejéhez, a püspöki karhoz, a papsághoz; ez legyen a jelszó! Hithű helyeken ez így szokás; a katholikusok megértik a vezért s követik lelkük buzgó pásztorát. Mindig így, mint egy szál, vállvetve álljon száz meg száz s a liberálizmus szép szóvirágaiért és szép szemeiért ne adja fel senki az elvet, azt az elvet, melynek kegyelméből nemcsak hiszünk, hanem élünk; azt a sz. kereszténységet, melynek erejében elkerüljük nemcsak a poklot, hanem a bombákat is s melynek áldásos oltalma alatt állnak nemcsak oltáraink, hanem házaink is. Éljen a keresztény elv! Félre a liberálizmus bolondgombáival s az anarkizmus bombáival!

LESZ-E HÁT KATHOLIKUS EGYETEMÜNK?

Irta LIBERIUS.

Ennek a kérdésnek, lesz-e hát katholikus egyetemünk? immár mind sürübben, mind sürgetőbben kell felhangzania. Hangzik már régen, hangzik a kath. sajtó minden organumában: de ma már oly erővel kell hangzania, hogy a felelet rá csak a tett lehessen! A jelenetek, melyeknek szemtanui voltunk, a beszédek, melyeket akár a parlament termeiben, akár más összejöveteleken hallottunk, négy esztendő óta, de legkivált ebben az esztendőben, és névszerint februártól maig: meggyőzhettek minden igazságszerető, önma-

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a 18. és 19. században. Irta Balogh Ferencz, a theologiai akadémia egyik tanára a debreczeni református kollégiomban. Debreczen. Telegdi K. Lajos könyvkereskedése. 1894. 8-r. 53. l. Ára 70 kr.

Balogh F. jónevű iró a református theologiai téren. Előttünk fekvő kis művecskéje csak toldalékot képez már előbb megjelent egyháztörténelmi műveihez, melyeknek egyöntetüségét e dogmatikai tárgyra való kitéréssel nem akarta megzavarni. Átlag csakis a protestáns irókkal foglalkozik; a római kath. theologiával rövidke fejezetben végez. S ezt a szerző jól is teszi, mert a szakaszok ilyetén czimei alá: »a tan megrenditése« és »tantisztázó és helyreállitó törekvések«, ugyancsak nehéz lesz a protestáns és a katholikus theologiai mozzanatokról irni. Az elvet tekintve a protestáns dogma állhatatlan tan; irány és kormány nélkül hányódik vetődik az orthodoxia és a rationalismus majd erősebb, majd gyengébb áramlatain; nincs is dogma, hanem csak nézet; mondom az elvet tekintve, mert a gyakorlatban felekezet symbolum nélkül, tehát dogmák nélkül nonsens. Jól beszél a szerző, mikor nézeteket emleget; mert a szabadvizsgálódás elve s evvel az egyház csalhatatlanságának tagadása tág kaput nyit az egész kereszténység tagadására s okvetlenül föloszlásra vezet. Az ezen alapon ébredő s meginduló dogmatikus mozzanatok sehogy sem hasonlithatók a katholikus mozgalmakhoz, melyek az egyházon belül mennek végbe; mert ezeknek a dogmát illetőleg egy elbirálásuk van, melyet az irás hangoztat: aki hisz, üdvözül; aki pedig nem hisz, elkárhozik. Ha valaki ez alapról lecsuszik, mint pl. Döllinger, az eo ipso már nem katholikus.

A szerző nem igen mond itéletet az egyes irányokról; mégis úgy veszszük ki az egészből, kiváltkép a 34. l. talpra-

esett jegyzetéből, hogy pozitiv keresztény, tehát bizonyára a »helyreállitó törekvések« pártolója, s azon igen örvendünk; mert bizony részben a magyar református theologia is, sőt a református »püspökök« egyike, Szász Károly is, a sekélyes rationalizmus zátonyain lubiczkol. De a rationalizmus nemcsak nálunk, hanem Németországban kiváltképen, rémitő réseket szakit a symbolumhoz ragaszkodó prot. egyházon; — gondoljunk csak Harnackra és az »Apostolicum« körül duló vitákra; — s azért nem igen látom, vajjon ezeket a hitetlen irányokat szerző a »tantisztázó és helyreállitó-törekvésekhez« sorolja-e; a könyv beosztása szerint, ott a helyük; de arra már csak Harnack soha sem tartott igényt.

A »római kath. theologia« czimü czikkecske igen vékony, silány, tele van hibákkal s a szerző tájékozottságára megsemmisitő fényt vet. Balogh úgy tudja, hogy Hontheim Miklós (Febronius) trieri érsek volt; Trierben nincsenek érsekek; Hontheim fölszentelt, de nem megyés püspök volt. — A »Pius-egylet« nincs Németországban, hanem Svájczban, s a theologiához semmi köze; amiről négy sorral alább regél, az a »Volksverein« akar lenni; kiváltkép a szocziáldemokraczia ellen létesült; ennek sincs a theologiához semmi köze. Belehozza a »Rózsafüzér-egyletet« is; erről ezt a klasszikus ismertetést közli: »minden tag egy rózsa, 15 rózsa egy istenfa, 15 istenfa a Mária kertjét képezi « Valóban ennek se füle se farka. B. úr hallott valamit harangozni, de nem tudja, hogy hol.

Perrone János szerinte »biborkalapot nyert« (43. l.); nem nyert biz az ; biztositom a szerző urat; jelen voltam a temetésén.

Szeretném tudni, hogy honnan irta ki azt az »új tanczikket«, hogy »a római főpap *nagy mértékben* bir a csalatkozhatlansággal, midőn hivatalos székéből szól«; főleg a dőlt betüs két szó láttatja, hogy szerző a vatikáni zsinatról édeskeveset tud.

Az ó-katholikusokról emlékezvén irja, hogy Döllinger a pápa csalhatatlanságának dogmáját »mint keresztyén, mint

theologus, mint történész s mint az új német birodalom polgára« visszavetette; igen, csakhogy mint oly történész tette ezt, aki mindannak ellenkezőjét állitotta a nagyzás korában, amit önmaga józanabb időkben tanitott. — A szerző szerint Németországban az ó-katholikusok száma most 38,000 lélek, 107 gyülekezet, 56 pap; — hogy mennyi a lélekszám most, azt nem tudom; de azt tudom, hogy alig van 10—15 papjuk. — Scheebenről, Alzogról, Schanzról, Funkról, továbbá a legujabb jezsuita német irókról, Franzellinről mélységesen hallgat a szerző. — Ezek után nem állithatom ki *e részben* Balogh úrnak még azt a szerény bizonyitványt sem, hogy *oly tárgyról irt, melyet ismert.*

Dr. Pethő.

Utmutatás a lelki béke megszerzésére és megőrzésére. Irta P. Lehen, S. J. Brucker német kiadása után forditotta és kiadta Sarmaságh Géza, szatmár-e. m. áldozópap, fögymn. tanár. Szatmár, Pázmánysajtó, 8-r., 347 l. Ára 1 forint 10 kr. (erga 3 s.) kötve 1 frt 46 kr. (4 s.)

Azok, akik a lelki élet vezetésével foglalkoznak hazánkban, már rég ismerik ezt a jeles munkát, mely német nyelven hosszú évek óta forog már az ő kezökön. Épp azért minden oldalról elismeréssel fogadták a hirt, hogy Sarmaságh G. át akarja azt ültetni a magyar irodalomba is, s most, hogy a hirből valóság lett, ugyanazzal az osztatlan elismeréssel fogadják magát a könyvet.

A fiatalabb generáczió, a túlságos chauvinistikus áramlat következtében, már alig talál alkalmat németül megtanulni, s igy napról-napra nagyobb a szükség, hogy a jó német munkák magyarra fordittassanak. Hála Istennek, az aszketikus, a hitbuzgalmi irodalom ujabb időben szép számmal mutathat is fel úgy eredeti, mint magyarra forditott termékeket, s ezek közt előkelő helyet fog magának szerezni ez a könyv is.

Van-e nagyobb kincs a földön a lélek békéjénél? Az igaznak lelki békéje szinte örökös ünnepi hangulatot szerez

használt fölosztásától: az egyszerü felfogásra, itéletre és következtetésre. Az értelemnek tényleg nem két, hanem három működése van, ha mindjárt a következtető működés eredménye itéletet képez is. Nem kell sok »idővesztegetés« annak megértetéséhez, hogy a következtetés itéletre vezet. Éppen a szerző eljárása nem egy helyen homályt hagyhat hátra a tanulónál. Amit a szerző a 3. és 4. §. mond, azt sokkal egyszerübben és világosabban lehetett volna egybefoglalni.

Aristoteles a habitus praedicamentuma alatt mást ért, mint amit a szerző (a 145. old.) tulajdonit neki. Az a habitus, melyet a szerző emleget (tehetségek, erények stb.) a qualitas kategoriájának alfaját képezi (L. Aristoteles Metaph. l. XI. lect. 1. et 2.) Néhányszor előfordul a műben az actualitás jelzésére ez a szó: »meglét«, melylyel nem igen tudok megbarátkozni. — Az induktióról alaposan értekezik a szerző. A rövid kritikai rész szintén teljesen kielégiti a tanulónak ebbeli szükségleteit.

A szerzők önállóságra törekedtek, de e mellett veszitett a filozofia perennisnek tisztasága, mely nem tür meg semmi tranzakcziót, semmi eklekticizmust. A 42., 64., 66., 221. oldalokon kisebb sajtóhibák csúsztak be.

Melegen óhajtjuk a ker. filozófia érdekében, hogy a derék benczés tanárok könyve szerencsésen szürődjék át azon a szitán, melyet a középiskolai tanács biráló bizottsága fog most még alája tartani. De ha a klikk-uralom össze is esküdnék az új könyv ellen, azért annak mégis nagy hasznát fogják venni mindazok, akik tájékozást akarnak maguknak a psychologia és logika kérdései körül és akik alaposabban óhajtanak foglalkozni a pädagogiával.

Anhäupel György dr.

Az evangelista munkája. Példákkal füszerezett, dogmatikus, egyházi beszédek. Irta Sullay Rezső spácai plébános. II. k. I. r. Pünkösdi ünnepkör. Esztergom, Buzárovits. 1894. Nagy 8-r. 148 l.

Az evangelista munkája folytatódik. A II. kötet I. részével belépett a pünkösdi ünnepkörbe, melynek gyúpontja a Szentlélek, sugarai pedig a Szentlélek művei és charismái. E művek közt első Krisztus az Istenember; követi ezt az egyház fönséges kegyelemajándékának képviselője, a pápa; mindkét tárgyról több, egymást kiegészitő beszédet közöl. A fölosztás különben nem ezt a gondolatmenetet követi; hanem miután a pünkösdi ünnepkör főünnepeit elénk adta, az Istenember képét szinezi az egyes vasárnapokon s azután átmegy szent Péter elsőségére s a pápa hatalmának és tévmentességének előadására.

E beszédekben kiváltkép tetszett az Úr Jézus emberi természetének, Krisztusnak, az embernek előtérbe állitása. Jézus földi életéről, föllépéséről és tanitásáról ugyancsak szivhezszóló és gyakorlati irányban lehet beszélni, s a szerző úr ezt meg is teszi. Éppen úgy bőven fejti ki a pápaság dogmatikus tartalmát, valamint érvényesülésének praktikus levonásait. A példák füszere sehol sem hiányzik; csak azt szeretném, ha ujabb keletü adatokhoz, s nem folyton a vértanúk sokszor legendaszerü történeteihez nyúlna.

A szerző lelkiismeretességét csodáltam; ahol csak valamit szed is más szerzőből, odateszi az illetőnek nevét. A Jézus sz. szivéről való beszédben föltünt, hogy szerző úr azt mondja, hogy »az egyház kezdetétől fogva . . . különös tisztelet tárgya volt Jézus isteni szive.« Jézus istenségét a csodákból nagyon parce bizonyitja. Máshol megint azt olvasom, hogy »a világ teremtésétől számitva 4004 esztendőben Oktavián Augusztus általános békét hozott létre egész birodalmában.« Ezek ósdiságok, melyek teljesen kimentek a divatból.

Különös elismeréssel kell megemlékeznem a szerző azon kath. irányzatáról, melynél fogva tüzetesen és a figyelmet s az érdeklődést kihiva, több beszédben értekezik a pápáról.

Találja meg az evangelista munkája megérdemlett sikerét.

Dr. Pethő.

KERESZTÉNY SZOCZIALISTA AKCZIÓ.

Irta DR. PETHŐ.

Ne dümmögjetek, ne truczczoljatok, hanem ha nem tetszik a franczia világ járása a Pyrenék s Vogesek közt: ott a nép, forduljatok hozzá, appelláljatok hozzá s iparkodjatok, hogy megértse nyelveteket; mert ha megért: tietek a győzelem.

Körülbelül így szólt XIII. Leo pápa a franczia monarchistákhoz.

Ezt kell mindenütt ismételgetni! Ha a parlament nem tetszik, válaszszatok mást; hiszen ti választjátok. Ha a kormány nem tetszik: ültessetek helyébe mást. De ne bujjatok el szilvafáitok árnyékába vagy zöld salugáteros kastélyaitok homályosságába s ne fujjátok elkeseredésteket a pipafüst bodor felhőibe. A világ elszáguld fölöttetek s ti mint elmult korok gyenge árnyai idegenen lézengtek a földön.

Trón és oltár egyaránt a demokracziához fordul, benne s általa dől el az eszmék uralma. Amit népek ragadnak meg millió karral, — amiért dobban millió sziv: azé a győzelem, azé a lét! Azért csak oly gondolatok vétetnek számba, melyeknek a népben s általa a parlamentekben kifejezésük van. Enélkül a gondolatok éretlen fejlemények, melyeket legfölebb boldogabb jövővel kecsegtethetni, — vagy éppen halvaszülöttek, melyeket anyakönyvezés nélkül is koporsóba tehetni. E demokracziához utasit a pápa, — e demokracziához kell fordulnia minden eddigi módot

meghaladva, de az elvet a végletekig keresztülvive az egyháznak. Nagyszerűek e részben Manning nyilatkozatai, melyekben az amerikai „munkalovagokat“ védi: „Eddig a világon dinastiák uralkodtak, — ezentúl a szentszék majd a néppel lép érintkezésbe és pedig a püspökök útján, kik naponkint érintkeznek a néppel. (Nálunk is ? !) Minél világosabban értik ezt.meg, annál erősebb lesz Róma. Soha se volt az episkopatus oly független a világi hatalomtól s oly szoros egyetértésben önmagával s Rómával. (Nálunk is ? !) Ha ezt be nem látják, s az egyháznak fölajánlt hatalmat fölhasználni nem akarnák, akkor sokat mulasztanának és nagy zavart okoznának. Az egyház a nép anyja, barátnéja és védője. Valamint az Úr a nép közt járt: úgy él az egyház a nép körében!“

Nagyszerű szavak, melyek a legmodernebb püspök áldásdús életét kommentálják.

Különös, hogy a trón is ez ötletre jutott; de természetesen csak vesztére!

II. Lipót belga király a demokracziához fordult, midőn követeli a referendumot, az appellátát a kamaráktól a néphez, — midőn követeli a jogot, hogy a király *a nép elé* terjeszthesse a törvényt, melyet károsnak itél s követeli, hogy a nép plebiscitje döntsön sorsa fölött. Mert amit a nép megragad, amit megért, az hatalom, az él; — amit pedig ignorál, ami életében nem is érvényesül, az lehet fönséges mint a Plató universaléja, de senkinek se kell; egy tyúk kotkodácsolása jobban veri föl a világ csendjét, mint a plátói tudósok harcza.

Ha a kereszténységet a lejtőről, melyen a lehetetlenségbe s feledésbe csuszik, ismét régi, erőteljes pozicziójába akarjuk visszahelyezni: akkor mutassuk be s léptessük fel mint élő, korszerű, tenni-hatni képes intézményt; mutassuk be mint oly tényezőt, mely valamit hordoz, — mint oly központi tengelyt, melyen ha nem is az egész világ, de a világban az ép, erős elem forog; nem pedig mint merő, hagyományos

chablont, melyből a maradi világ még ki nem nőtt egészen. Mutassuk meg mint erőt, mely a népben él és hat, emel, segit és boldogit. Ha a kereszténységet így fogjuk bemutatni: akkor megint majd körötte jegeczesedik a világ; de mig ezt nem teszszük: addig csak kegyelmes türelemre számithatunk. Mert a társadalom merő élet, merő történés, hatás és okozás; — benne csak az érvényesülhet, ami él és hat.

Igaz, hogy nincs minden e felületen; az eszmék, elvek, nézetek rendszerét, mely az ember belső ábrázatja, nem hordhatjuk mint a kévét csak úgy hónunk alatt; homlokunkra sincsenek irva s cselekedeteinkben is gyakran csak lappanganak; de azért azoknak az elveknek okvetlenül kivül kell tért hóditani, ha nem akarnak összeaszni s minél mélyebbek és szükségesebbek: annál élénkebb és gyakoribb érvényesülést kell szereznünk nekik. S így bár tagadhatlan, hogy a kereszténység általános elvei nagyon mélyen benn ülnek a nyugati czivilizáczióban s bár azok az emberek is, kik nyiltan szakitottak vele, még jó darabig, — sőt nemzedékről nemzedékre is — magukon hordják elmosódott szellemét mint az égett ember a tűz szagát; de ettől a diluált kereszténységtől úgy elterjedhet s elhatalmasodhatik a legvastagabb pogányság, hogy feledésbe megy a kereszt s az oltár.

Higyjük el, minden kopik; a kereszténység is hanyatlik s öregszik; az a kereszténység, mely a nép eszében és szivében, tehát az életben van lerakva s nem az a kereszténység, mely változatlan tan, s melyet a kodexek őriznek; új körülmények közé nő bele a társadalom, melyekben a kereszténységet szinte elégtelennek, hatástalannak, jelentőségtelennek tartják; a földi élet küzködései mintegy arra szoritanak, hogy szükségesnek és döntőnek csak az érzékit s anyagit tartsuk s az ezekért folytatott harczban a lelki s az emberi háttérbe szorúl, — pillanatra úgy látszik, mintha boldogulnánk nélküle; azért a kereszténység szen-

tencziái izetlenekké válnak; — elveit kivihetetleneknek tartják s az életre oly kevés befolyásúvá lesz, mint „a fényes segédlettel czelebrált pontifikális mise“ a király névnapján hivatalból megjelent polgári s katonai kitünőségekre. — Buzgalmunkat egyoldalu s higvelejű jóakaratnak; hithűségünket fanatizmusnak; meggyőződésünket tévedésnek tartják; a társadalom nagy rétegei pedig egyszerüen nem törődnek velünk, s dómjaink s tanaink fölött napirendre térnek.

S honnan ez az elpártolás a régi zászlótól? Uraim! Egy nagyszerű, fönséges, isteni kriteriuma van a nagy világ szemében az igazságnak, az elveknek *s ez a tény, a tett!* Azért volt a kereszténység hatalmas és tiszteletet parancsoló, mert inkább tény volt, mint tan. Nemde úgy volt? Hiszen a kereszténység, az a radikális, substantiális kereszténység, az maga a megtestesült, a szerető s szeretetből szenvedő Isten. Ez pedig egy tény, s ami tan van benne: a ténybe van foglalva. Ez a nagy tény . . . a „verbum crucis“, „quod factum est.“ A „Verbum“-é a hatalom, amelyről mondhatjuk: „quod factum est“; azé az igéé a hatalom, amely ige ténynyel lett, amely ige testté, valósággá lett.

Mutassuk fel tehát a valóságokat az új világban, ha akarjuk, hogy számba vegyenek. Új világról szólok, mert a társadalom törekvései a felforgatás áramává duzzadtak, a régi medret elhagyták s a maradi, régi eszmék városa, bár tündérszép mint Velencze, eliszaposodó lagunákon tétlenkedve várhatja teljes rombadülését; a tenger árjai más felé folynak már, a kincscsel megrakott hajók másmerre járnak már; s amerre régen jártak, ott már csak dohos szag és szegénység lakik.

A verbummal, „quod factum non est“, bátran felhagyhatunk; lehet ragyogó, de hideg mint a januári égbolt csillagai; fáradt arczczal hallgatják azt az elkinzott, elcsigázott emberek. Nem melegiti fel őket;

nem értik. Hagyjunk fel tehát a nyelvvel, melyet már nem értenek; — hagyjuk el a medret, mely holt érré iszapodott: beszéljünk úgy, hogy megértsenek s torkoltassuk be az örök eszmék hatalmas áramát abba a mederbe, melyben az élet tolong.

Mit értenek most? Mi a világ nyelve, melyen megszólaljunk? ez a kérdés.

Kenyeret kér s élni akar, még pedig emberhez méltóan; ez az emberiség nyelve; ha ezen szólsz hozzá, azt megérti. Az emberiség nyelve *nem a politika;* hanem *erkölcsi s anyagi érdekeinek nyelve.* Az angol Stephens így irja körül azt, hogy mit értenek ma, s miről van a szó: „Nem forog a szőnyegen politikai, hanem kés- és villa-kérdés, — az embernek joga az otthonhoz, a tűzhelyhez és a boldogsághoz, — az embernek joga Isten szabad levegőjét szivni, Isten szabad földén járni. Arról van szó, hogy a munkás tisztességes kabátot és kalapot szerezhessen, — hogy legyen otthona és tűrhető ebédje, hogy ne kelljen dolgoznia többet, mint amennyit elbir, és annyi bért nyerjen, hogy tisztességesen élhessen.“ Mindezt pedig azért hangoztatják, mert fölnyiltak szemeik; elcsigázott pilláikat fölpeczkelte a végső nyomor, melybe a méltatlan ember-kiaknázás a társadalom óriási rétegeit döntötte.

Azontúl már csak egy járja: érdekfelölelés! ... ez a titokzatos jelszó, melynek erejében kunyhókból indulnak ki s elboritanak világokat, — hiveket toboroznak s oly hálát és ragaszkodást szitanak az emberi keblekben, — azokban a siket, érzéketlen szivekben, mely vértanukat ad. Érdekfelölelés ... ez a varázsgondolat, mely a vallási, erkölcsi, politikai szkepticizmusban haldokló nemzedékekbe lelket önt, s ha irányuk s röptük oly alacsony is mind a fáradt madáré, föllenditi azt a jobb remény s az önbizalom áldásos irgalmával.

Nagy, kiható pártok mindig érdek-pártok. A

német centrum „megingathatlan tornya“ az erkölcsi s anyagi érdekek felölelésén emelkedik, és pedig a nép s nem a bourgeoisie — értem a „pénz s a műveltség“ jelenlegi birtokosait — ismétlem a nép érdekeinek felölelésén. Onnan ereje s állhatatossága; de ugyanonnan előzetes nagy feladata és óriás munkahalmaza. S jóllehet a népnek vannak anyagi és erkölcsi érdekei s ezeket egymástól elválasztani vagy az egyikét a másiktól függetleniteni akarni a leglaposabb badarság volna, mégis, amint most áll a világ: mindent háttérbe szoritva s ami még áll, azt is összezuzással fenyegetve föltárulnak az élet, a kenyér, a létért való küzdelem rémséges, mert elhanyagolt érdekei. Ezeket kell most kiválóan gondozni, az erkölcsieket pedig el nem hanyagolni; de aki az erkölcsieken kezdi, higyje el, azt a társadalom s a veszélyeztetett osztályok zöme meg nem érti. Az emberiség idegeit ez érdekek feszitik, — figyelmét teljesen ezek kötik le, — minden másnemű aspiratiónak szárnyát szegik s az eszményinek megértését lehetetlenitik. Érdeklődésük le van fogva a küzdelemben, másra se idő se erő nem kerül; a koldusságra kárhoztatott lélek kedve szürke és homályos szinekben mosódik el, mint az ájuldozónak szemvilága. Ha tehát most azt akarjuk, hogy a világ megértsen; érvényesitsük a keresztény elveket a nagy, létért való küzdelemben; forditsuk meg azt az óriási hadihajót, a keresztény igazságot, s térjünk a sekély lagunából, a holt érből az eszmék nyilt tengerére, hol a társadalmi nagy harczok, az osztályokba nyomoritott emberiség vivja küzdelmeit; lépjünk a nép anyagi érdekeinek megóvásaért és emeléseért sorompóba. Ez pedig teljesen az élet kellő közepébe tereli munkásságunkat. Ne gondoljuk, hogy vétünk egyháziasságunk, konservativismusunk ellen; az egyházi akczió modorában konservativismust nem ismerünk; a modor s a taktika változik; az nem lehet konservativ; konservativ csak

az elv. Az egyház nem maradhat a mult század pasztorácziójában; nem maradhat a „cura animarum“ eddigi, a templomban s iskolában folytatott tevékenységénél; ez már különben is eliszaposodott, holt ér azon értelemben, hogy az emberiség árama nem tart már a templom felé s a társadalom tényleges alakulására az eszméket, tehát a vezérgondolatokat nem a templomtól kérik. Ha mi azt akarjuk, hogy a társadalom mégis szerintünk alakuljon, nekünk magunknak kell eszméinket utána vinnünk, — reá kényszeritenünk, — úton-útfélen ajánlgatnunk, — tolakodva toboroznunk nekik hiveket; nem pedig várnunk, mig hozzánk jönnek s kérnek sebeikre irt s hályogos, mámoros szemükre nagyitó üveget. Nagy, társadalmi rétegek teljesen el vannak idegenedve templomtól s oltártól; a keresztelés, temetés s eddig a házasság hozta azokat csak érintkezésbe a pappal; de ez összekötő szálak vajmi hitvány s gyenge kapcsok s csak a testet, a külső formát tartják: a lélek kinőtt már belőlük, az új eszmék szárnyára kelt s az egyházi tényekedések igénybevételében csak a gubót látja, melyből a lélek lepke módjára kirepült.

Így tettek a régi hittéritők: utána jártak az embereknek, — belementek az életbe, — nyomozták az élet leglágyabb írvetését, — fölkerestek s átalakitottak minden társadalmi intézményt. Így lett kereszténynyé a társadalom! A példa érthető és meglepő. Alkalmazása korunkra a legprimitivebb következtetés műve! Magunk körül társadalmat látunk, mely emanczipálja magát a kereszténységtől: ha akarjuk megtériteni, járjunk utána; vigyük bele életébe s intézményeibe a kereszténységet. Mivel pedig a XIX. század társadalma a szoczialis eszmék lendületében készül új, pogány alakot ölteni: épen azért az anyagi érdekek felkarolásában kell kimutatni a kereszténység életrevalóságát. Ismétlem: azé a jövő, ki az emberekhez érthető nyelven szól; az emberiség pedig

most egy nyelvet ért csak, egy nyelvet, mely egy szót hajtogat s százszorosan körülir, — ez a szó : *érdekeink!*

Ezeken kezdjük, mert rajtuk mutatkozik az Istentől és hittől elfordult emberiség átka ; ezeken kezdjük, de már e kezdetet is rögtön keresztény alapokra fektetjük. Mert a szocziális bajok gyökerei a kereszténységét vesztett emberiségből sarjadnak. A szocziális kérdést csak úgy oldhatjuk meg, ha a vezérlő köröket ép úgy mint a néptömegeket theoretikus és praktikus kereszténnyekké teszszük. Minden egyéb csak a felületen tapad, s a kérdés magvát nem érinti. De csak a kath. egyház képes arra, hogy az emberi társadalmat nagyobb kiterjedésben s mélyebb behatással kereszténnyesitse. Ebben rejlik az egyház belátlhatlan szocziális feladata és jelentősége. A katholiczizmus, — mondotta már jóval ezelőtt Pereire Izsák zsidó, — az egyedüli hatalom, mely szervezeténél fogva alkalmas nagy szocziális tevékenység megindítására.“ Bár belátnók ezt, mielőtt késő volna. A katholikus öntudat ébresztése e téren az első lépés, s ez öntudatnak erős kézzel *a nép anyagi érdekei közé kell nyulni ;* ez érintés elevenjére tapint a nyomorultaknak, felocsúdva kezdik belátni, hogy jót akarunk nekik.

Ismétlem tehát : a keresztény akczió programmjainak első és főpontját a keresztény szoczializmus képezi, mely varázsfuvalommá olvad, midőn a világ lealacsonyitó nyomorán segiteni akar !

Mást a világ jelenleg nem ért ! A szoczializmus hóditása világosan bizonyitja. Ne vakuljunk ! A szoczializmus nem merő bujtogatás ; a szoczializmus egy szekta, mely mély, *mindent átjáró s megrágó elégedetlenségből szivja hatalmas kifejlését.* Nem zavarogni szerető elemek utczai tüntetése ; hanem rendszer. Rendszer, mely segiteni akar a világ helyzetén. S honnan népszerűsége ? mert eget-földet renget a kiáltás a segitség után. Segitség pedig azért kell, mert nagy s mély a baj.

Ha a kereszténység nem segit: akkor az utópiák vérmes izgalmai s az elkeseredett ember véres öklei a társadalmat beláthatlan chaosba sodorják. Már is sodorják; mert késedelmesek vagyunk.

A történelemben gyakran látni, hogy tévtanok s forradalmi mozgalmak reakczióból származtak nagy bajok ellen. A montanizmus s novatianizmus ép oly reakczió volt, mint a janzenizmus az egyház elvilágiasodása ellen; alapjában nemes törekvések, melyek minden lelkes sziv bánatában viszhangoztak. S mit tett ez általános, nemes törekvéssel szemben az egyház? A jóindulatu s buzgalmas, de fegyelmezetlen elemeknek nem tett eleget, ők gyors reakczióra akarták volna magukkal ragadni s midőn az nem sikerült, lóra pattant s fegyvert fogott a herezis, az akarta a reakcziót megcsinálni a megsértett igazság rehabilitálására. Így van az most is; a társadalom forrong; mételyes elvek baczillusai megmérgezték vérét s felduláták az elemek egyensúlyát; a ragály szép szavak takarója alatt pusztitott a ker. társadalomban s bár jajveszéklést eleget hallatott, de gyökeres orvoslásra sem az egyházban sem az államban nem talált: azért felülkerekedik egyház és állam fölé a forradalmi reakczió, a nagy erkölcsi, vallási, politikai, társadalmi herezis: a szoczializmus, mely úgy tud beszélni, mint akár az evangelium a pogánynak s barbárnak; — mely győzelemittasan kibontja lobogóját s a csüggedő s kétségbeeső nyomorultak milliói benne egy új jelet látnak, s megesküdnek rá, hogy nem halluczinácziő, hanem merő valóság, amit leolvasnak róla: in hoc signo vinces! A szoczializmus — az eltaposott érdekek reakcziója, — minden fönnálló rendet, gátat, viszonyt elsöpör. Amint mondtam, nemcsak társadalmi, erkölcsi, vallási herezis, hanem nemzeti is. A szoczializmussal szemben a „nemzet“ ismeretlen kategoria. Az új pogányság e cseréplábu bálványképe előtt a szocziális mozgalom, ha egyszer forradalomba csapott át, meg nem áll;

mint Schulze-Gavernitz irja: a szoczial-demokráczia következtében a német nép már is két „nemzetre“ oszlik, melyek közt minden érintkezés és közlekedés megszakadt, — melyek mindegyike máskép gondolkozik, máskép érez, — melyek Disraeli Angolországra vonatkoztatott szavai szerint, oly idegenek egymással szemben, mintha más-más világöv alatt születtek volna.

Tehát új földet, — új hitet, — új vallást, — ne ezt, mely elnyomásunkra vezetett! mást! miért ne lehetne más hit, más vallás, más föld, melyen számunkra is, ha nem paradicsom, de tűrhető megélés otthona nyilnék. Más társadalmat, ne ezt, melyben lealacsonyitásunk megengedtetett! A szoczializmus felöleli az egész embert s annak minden viszonyát; a nyomor elkeseredése széttör öklével minden eddig fönnálló intézményt: nemcsak társadalmat, jogrendet és államot, hanem egyházat s nemzetet egyaránt. Csalódásban ringatják magukat, kik mint a belga szocziális kongressus egyes előkelő tagjai, köztük D'Hulst, a párisi kath. egyetem rektora, hirdetik, hogy a szoczializmus kizárólag gazdasági mozgalom; nem igaz; nemcsak gazdasági mozgalom; hanem a szoczializmus társadalmat, politikát, vallást magával rántó forradalom. A szoczializmus nagy befolyását az ő mély részvétéből magyarázzuk, melylyel a nép bajai és szenvedései iránt viseltetik. Aki ezt az erőt, a részvét hatalmát le akarja győzni, annak erkölcsi hatalmasságokat kell felléptetnie és a munka követelményeit, a dolgozó ember igényeit ki kell elégiteni. Meg kell mutatnia, hogy *szeret és sajnál.* Mi volt a kereszténység más az erkölcsi világban, mint a szánakozó és áldozatos szeretet? Mi volt hatása más a kedélyekre mint éppen ez, hogy kimutatta a nyomorúltaknak, kik átérezték mélységes sajnálatra méltó voltukat, hogy szereti őket s részvéttel viseltetik irántuk. Most is az alsó osztályoknak bajai beláthatlanok; nyomorúságuk öntudata világosabb és tűrhetlenebb mint va-

laha; s azért ahoz fordulnak, aki szereti őket. *Akik szeretik őket, azokat szoczialistáknak hivják.* Ha ez elég ahoz, hogy szoczialistákká legyünk: akkor minden nemesen gondolkozó ember szoczialistává válik. Akkor szoczialisták Carlyle, Puskin, Kingsley, Manning, Schaftesbury ép úgy mint Lassale, Marx és Bebel. Kegan Pál legalább ezt a vonását emeli ki a szoczialista Kinsleynek jellemében: „az imádság embere volt s Krisztus iránt szenvedélyes szeretettől áradozott szive, kiben a szentek példája szerint testvérét s barátját tisztelte. Mikor a bibliát vagy az egyház imáit olvasta: az Isten üzenetét véltük ajkairól folyni. Mély vallásosságával demokratikus irányzatokat párositott s oly szeretetet a szegények iránt, mely *a szoczializmussal volt határos.* (Confessio Viatoris, Month. 1891. II. p. 462.)

Ha ez áll, nem voltak-e akkor szoczialisták Assisi sz. Ferencz a legragyogóbb elmélettel a szegénység fölkarolásáról s nemesitéséről, és sz. Vincze, Don Bosco a szegénység praktikus segélyzésében?

Ez az igazi szoczializmus: a szegények kiható s minden téren érvényesülő szeretete. — A szegények engednek a szeretetnek! Különös, hogy mily ösztönszerüen nyilatkozik meg bennük ez elementáris szükséglet, hogy ahhoz forduljanak aki szereti őket. Még Sue Jenőben is reformert láttak e század első felének elnyomottjai. Regényeivel, melyek felületesek és durvák, de amellett elevenek s élesek voltak mint a tőr, fölkavarta az alsóbb néposztályokat. Munkások feliratokban üdvözölték, mint új vallásalapitót. Midőn egy nap lakásába lépett, előszobájában akasztott ember öltögette rá nyelvét. A szerencsétlennek kezében czédulát talált, rajta e felirással: „Öngyilkos vagyok. Azt gondoltam, hogy könnyebben esik meg halálom, ha annak födele alatt végzem ki magamat, aki szeret és ótalmaz minket.“ Sue Jenő, a munkások ótalma!

A szenvedélyesség sokszoros ellenségévé kiált ki valakit, aki különben tiszta, önzetlen jóindulattal

viseltetik a szenvedő iránt: de a józan ész, a tüzetesebb felismerés csakhamar kikorrigálja a tévedést s a jóindulatot, jöjjön az bármely oldalról, elismerésével s bizalmával tiszteli meg. Az ok ugyanaz: a szenvedő egy nyelvet ért *s ez: a részvét, a szeretet nyelve.* Nagyszerű e részben Manning biboros esete, kinek két nappal halála után a legszebb koszorút azon elismerésben tették ravatalára, melyet a londoni Dockmunkások a Fassingdon utczában tartott gyülekezeten nyilvánitottak. Bateman úr mindnyájok nevében kijelentette: „Angolok, olaszok és irek érzik, hogy a biboros halála által legjobb barátuktól fosztattak meg. A szenvedők iránt való rokonszenve, a jognak védelme s a munkások bárhonnan eredő elnyomatásainak folytonos megbélyegzése által megnyerte a munka embereinek szivét."

Méltán gondolom, hogy ugyancsak világosan kiolvastuk e lapokból azt a sürgető kötelességet s egyszersmind fönséges keresztény föladatot, hogy a társadalom nagy osztályainak forrongó nyomorát enyhiteni ... ez képezi a kath. akczionak legszükségesebb, s legnemesebb pontját, mely csakhamar a nép szemeinek könyes sugaraiból sző magának s jogosultságának aureolát.

Ez alapon emelkedhetik nálunk is nagy, keresztény néppárt! Nincs ugyanis modernebb, időszerűbb gondolat, mint a legveszélyeztetettebb érdek fölkarolása: következőleg párt sem lehet korszerűbb, népszerűbb mint a szocziális reform pártja, melyet mindenki megért, mert mindenkinek szivéhez szól s érdekeinek elevenjére tapint. E helyett meddő politizálásban s politikus traktákban vesztegetik az emberek eszüket és pénzüket. Hiábavaló, nemzeti aspirácziókká felfujt kérdéseket árasztanak el ékesszólásuk árjával, melyek a nép javán semmit sem lenditenek. A néppel egyáltalában pártjainknak akár kormánypárt, akár nemzeti vagy függetlenségi legyen, természetes és praktikus összeköttetésük nincs;

a lelkesülés bármelyikért egyaránt gyujtható, de csak a pálinka melege s nem egy leszámoló, józan belátás, s a törekvések, a kenyeret adó s jólétet emelő törekvések mérlegelése által. Miért lelkesüljön a gazda, a munkás, a kézműves, — tehát a nép zöme — kormány- vagy nemzeti pártért? Programmjuk következetes, elvi és rendszeres szocziál-reformot nélkülöz; morzsákkal traktálja a vajudó, nagy, társadalmi osztályokat. Mindent a véletlenre hagy s ügyefogyottságának s fejetlenségének érzete kirí kapkodásaiból, melyek fennen hirdetik, hogy elve nincs, legalább keresztény elve nincs, a rablógazdálkodásnak, — a paraszt s kézműves osztály hanyatlásának, — a zsidó pénz uralomnak meggátlására.

Csodálkozni ugyan nem igen fogunk e gyámoltalanságon; mert a kereszténység hijja, mely a nyugati párttörekvéseket addig, mig keresztény alapra nem álltak, tehetetlenekké és betegesekké tette, a magyar társadalmi életet is szánalmas véznasággá soványitotta. De ha nem is csodálkozunk nagyon, de már vágyódni vágyódunk a ker. szocziális irány úttörése felé, miután máshol a kezdeményezés nagy erőfeszitéssel foganatositatott!

„Bármit gondoljanak a birtokos és megelégedett osztályok, — mondja Carlyle, a XIX. század Jeremiása, — mióta Krisztus eljött, a világ meg van itélve. Egy „új föld"-re van kilátásunk. Az eszményt meg kell valósitani; de ezt csak mély, messzire terjedő és sokáig tartó fordulat által lehet megtenni, amely be fog állni, a belső embernek fordulása által. A kereszténység főtörvényének végre első és vezérigazsággá kell válni: „Szeresd felebarátodat úgy mint tenmagadat." Carlyle volt feje lelkes tanitványai hóditó csapatának, kik manap is fáradhatlanul dolgoznak és már csodálatos eredményeket vivtak ki. Carlyle hivta életbe a „keresztény szocializistákat, a „Fabiusi egyesületet"; mely a fönnálló társadalom

„fordulását“ megrázkódtatások és forradalmak nélkül akarják új vágányába zökkenteni. „A fiatal ügyvédek, orvosok s kiváltképen papok közt számtalan szocializtát találunk, — irja Schulze Gävernitz „zum socialen Frieden“ czimü művében, — kik nyiltan szocialdemokratáknak vallják magukat. De jegyezzük meg jól, mindezek a „szoczialisták“ erősen hangsulyozzák, hogy egy új társadalom felállitása, mely szakit teljesen a most fennállóval, utópia! nemcsak kivihetetlen, de fogalomban is okadatolatlan és érthetetlen. Minden haladás csak a fönnálló rend tova fejléséből magyarázható ki. Részint emberbaráti, részint keresztény szempontból a gyárosokban, — az individualismus és kapitalismusban, manchesteri „laissez faire, laissez-aller“ politikában halálos ellenségeiket látják.

Ily „szoczialisták“ gondolom mi mindnyájan vagyunk s akik még nem azok, kötelességüknek ismerjék azokká lenni; mert a ker. morális — a ker. ethika és társadalmi nézetek, ha komolyan foglalkozunk velük, oly fényt árasztanak szemünkbe, hogy bódulva fölkiáltunk: mikép hagyhattuk a dolgokat a bomlás e lejtőjére lépni s még inkább, mikép lehetséges, hogy ez állapotokkal megbarátkozni hajlunk.

Az egyháziaknak első sorban kell ily „szoczialistákká“ válniok, és pedig azért, mert ők született vezérei a népnek, — ők kebelében élnek, — ismerik s megosztják bajait és szenvedéseit.

Kingsley, a nagy angol szocziális reformer hirdeti, hogy a Pair és a lelkész született vezérei a népnek; az ő kötelességük kifejezést adni a keresztényellenes társadalmi visszásságoknak, és élére állni a nép javát előmozditó mozgalmaknak. Tőlük kell kiindulnia azon józan felfogásnak, hogy ne sokat vesződjünk a „nemzeti“ és „függetlenségi“ vagy más mondva csinált különbségekkel, hanem az üres szalmát cséplő, terméketlen szónoklatok helyébe, érdekeink égető megbeszélését tüzzük ki pártéletünk tisztázására.

E felfogásnak paraszt- és kézműves- és munkás-egyletek létesitése által törünk utat, amely egyletek fölkarolják az egész munkás embert, de amint emlitém, az időszükségleteinek sugallatából első sorban, a végveszélylyel fenyegetett anyagi érdekeket. Az Isten is az embert „in funiculis Adam, in vinculis caritatis“ vonzza. Mi is az embert, szenvedő, érzékeny oldalán fogjuk s anyagi előnyök nyujtása által, melyeket az egyleti tevékenység révén érünk el, bizalommal, küzködő, vállalkozó szellemmel töltjük el helyzetének javitására!

Midőn nálunk fenyegetett anyagi érdekekről van szó: előtérbe lép nem annyira a szoczialdemokraczia, mint inkább a zsidókérdés; de mindkettőnek alapja és gyökere egy: nagy társadalmi rétegek nyomorúsága és folytonos elnyomoritása. Hiába mondják, hogy e modern szoczális válságok csak bujtogatások és fajgyülölet megnyilatkozásai. Így ugyan ki nem dekretáljuk sem a szoczialdemokracziát sem a zsidókérdést. Sikeresen és lelkiismeretesen mindkettő ellen csak azon esetben küzdhetünk, *ha jogosult követelményeiknek elismerésben úgy mint tényleges igazságszolgáltatásban eleget teszünk.* Mert ki vonhatná kétségbe, hogy igazságon és jogosultságon alapszik e két kérdés:

A nemzeti vagyon mily nagy része van zsidókézen s a nemzeti munka mily nagy részét végzik érte?

Mily vallás-erkölcsi, politikai és szoczialis — általában véve szellemi — befolyásuk van a zsidóknak s hogyan élnek vele?

Ki van inkább hivatva és ráképesitve e kérdések s az azokkal karonfogva járó nagy népérdekek tanulmányozására és fölkarolására, mint épen a papság?!

Angliában sok vallásos és egyházi lap tért nyitott a szoczializmus megbeszélésére, így a Church Times és a Church Review; nagy tekintélyü lapok mint a Record és az oly nagy elterjedésnek örvendő,

medhodista Christian World, fölszólitották Champion H. szocziáldemokratát, hogy tisztelje meg őket czikkeivel. Henry George Angliában való első tartózkodásakor nagy hatással beszélt a londoni Sion-Collegiumban 500 pap előtt. Sőt utolsó tartózkodása alkalmából templomban beszélt nagy gyülekezet előtt, melyet a keresztény-ifjak egylete hivott egybe. . . . Henry George egész propagandáján vallásos alaphang vonul át. — Egyházmegyei zsinatok is nagy érdeklődéssel foglalkoztak a szocializmussal. A rochesteri anglikán zsinaton a többi közt így szólt a püspök: „Az egyház egyedüli biztonsága abban áll, ha a vezetést kézre keriti. Minden eszközét s hatalmát arra forditsa, hogy úgy ezen földi élet mint a következő örök életnek érdekeiben hathatósan segitse a munkás népet.“ A lambethi 1888-ban tartott „pananglikán püspöki konferenczián,“ mely az egész anglikán egyház képviseletének tekintetett, a megvitatandó tárgyak sorozatába a szocializmust is fölvették. Sz. Máté czéhe hódolatos emlékiratot nyujtott be a zsinatnak, mely melegen pártfogolta a szocializmust. A püspökök is igen rokonszenveztek a beadványnyal; a papoknak még külön is megengedtetett, hogy a szocialisták egyesületeiben és gyüléseikben részt vehetnek.

Így azután beállhatott az, amit Schulze-Gävernitz ir: „a szocializmusnak Angliában és Skócziában nagyrészt keresztény szinezete van. Minden szocialistikus egyletben határozott keresztény elvű férfiakkal találkozni. Azonkivül vannak „keresztény szocziális“ szervezetek.“ „A felsőbb osztályokban is hemzsegnek a lelkes odaadó férfiak, kik magukat szocialistáknak, sőt szocziáldemokratáknak hivják; s tényleg is azok.“ Mit értenek ezek szocializmus alatt? *értik a munkának jogait és a munkás osztályok érdekeit, melyeket eddig lehetőleg elhanyagolt a szabad kiaknázása az embernek a tőke által.* A törvényhozásra befolyást gyakorolnak az érdekek megvédésére s ezt *szocializ-*

musnak hivják, amint hogy eddig a birtokos, vagyonos osztály befolyása a „laissez-faire“ nézeteket vallotta s ezáltal a gyöngét elnyomatni, a szegényt még inkább kiszipolyoztatni engedte, — s *ezt capitalizmusnak hivják*. Van-e valakinek kételye az iránt, hogy az „új világ“ mily csillagzat alatt áll majd? alig hiszem! s nem teljesitenénk-e ez irányban megindult tevékenység által háladatosabb munkát, mint a magyar parlamentben „feketesárga zászlóról“ és „Hentzy-szoborról“ és határozatlan, utopiás „nemzeti aspiraczióról“ tartogatott beszédek elkiabálása által?

Legyen legalább a magyar papságban józan, szocziális-reformer irány! Emeljük a népet német parasztegyletek mintájára alakitott népegyesületek által s eszközöljük a kézművesek szervezkedésének józan keresztény irányba való terelését!

Hogy a szocziális reformok hordozó lelkét félre nem ismerjük, attól tapasztalatunk is megóv. Szocziális reformokat erkölcsi alapoktól elvonni annyi mint a fát a talajból kiszakitani. A vallásnak kell szineznie és éltetnie a szocziális törekvéseket. Kingsley így fejezi be egyik fölhivását a munkások szocziális reformjára: „legyetek bölcsek és akkor szabadok is lesztek, mert csak így lesztek képesitve szabadságtokat észszerüen felhasználni.“ „Isten — mondja Kingsley egy más helyen — csak oly feltét alatt fogja a társadalmat reformálni, ha *minden egyes maga magát reformálja;* mig ellenben az ördög úgy akarja a reformálást, hogy a törvényeket kivánja megváltoztatni, azt az őt feszélyező érdeket pedig, hogy mindenki magamagát javitsa, szivesen mellőzi.“ Mintha csak azt mondaná: mit segit az ilyen reformálás, mely a munkásnak több vagyont biztosit, hogy azt annál gyorsabban felönthesse a garatra s nem nyujt neki emberséget s méltóságának önérzetet; hiszen ez „a sötétségnek átka“, ez az a degradatio, melybe az önzés Minotaurusa milliókat taszitott, kik

sötét falak labyrinthjában s utálatos, patkánylátogatott zugokban élnek, — kiknek számára nincs műveltség, haladás és művészet, mert mit akar a legragyogóbb műemlék egy oly világban, melyben a valóság oly szomorú?!

Tehát erkölcsi *reformot*, az egyén, az ember reformját kell czélul kitüznünk, — de e czélra az utat a szivekhez az anyagi érdekek gyámolitásán át keressük, mint amelyek fölkarolása bizonyitani fogja az elnyomottaknak, hogy szeretjük őket. „A munkás degradácziója, — mondja Ruskin, — géppé való sülyedése leginkább feltüzeli őt s az egész nemesen érző emberiséget vérmes, hiú, szabálytalan s destruktiv harczra a szabadságért. Nemcsak azért elégedetlenkednek, mert roszul táplálkoznak, (hiszen vannak szocziáldemokraták, kiknek kitünő ételük van), hanem mert nincs örömük azon a munkán, melylyel kenyerüket szerzik. Nem érzik magukat sértve a magasabb osztályok megvetése által, csak azt érzik, hogy az a munka, melyre kárhoztatvák, az állat alá sülyeszti őket. A magasabb osztályok soha sem mutattak nagyobb rokonszenvet a munkások iránt s mégis ez utóbbiak soh'se fizettek vissza érezőbb gyülölettel. Érezni azt, hogy a lélek elhal bennünk, — arra eszmélni fel, hogy egész ekzistenczánk beláthatlan örvénybe merül, — hogy az egyes csak mint óriás gépezetnek szerény srófja szerepel: ez nem felel meg a természet törvényeinek, — ezen Isten áldása nem nyughatik, — ez türhetetlen. Mindent gyártunk, csak embereket nem képezünk; halványitjuk a gyapotot és keményitjük az aczélt, — tisztitjuk a czukort és agyagedényeket készitünk; de soha se gondolunk arra, hogy egy emberi lelket megerősitsünk, — hogy azt tisztitsuk, — és javitsuk.“ Ezek aztán világos, nyilt fejü emberek, kik az anyagi érdekeket pártolván és előmozditván, nem feledkeznek meg arról, ami legemberibb: az embernek erkölcsi nemesbitéséről; kezdjük a földin, hogy végezzük a meny-

nyein, — kezdjük az anyagin és érzékin, hogy végezzük a szellemin. S erre valóban csak az egyház van hivatva; ezen értelemben hangoztatjuk folyton, hogy az egyház nélkül e kérdéseket megfejteni nem lehet.

Zárlatul ide tüzöm a triesi paraszt-egylet alapszabályainak két pontját.

2. §. Az egylet czélja tagjainak lelki, erkölcsi, gazdasági emelése, — a parasztbirtokok érdekeinek óvása s egy erőteljes parasztosztály megteremtése.

3. §. E czélokat az egylet következő eszközök által akarja elérni:

1. alkalmas mozgalmak meginditása által oly törvények alkotására, melyek a földbirtokra előnyösek, — a földbirtokra nehezedő tulságos megterhelésnek eltávolitása, nemkülönben ártalmas szokások és visszaélések megszüntetése által;

2. egymással ellenkező érdekek és vetélkedések békés kiegyenlitése által;

3. a takarékosság előmozditása, az uzsora kiirtása, a földbirtok természetellenes eladósodásának megszüntetése és egészséges hitelviszonyok megteremtése által; különösen kötelezi magát az egylet marhavásárlások és uzsora körül támadó pöreit a tagoknak az egylet költségén az általa kijelölt ügyvéd által lebonyolittatni azon esetben, ha az egylet elnöksége a bevágó okiratokba szerzett betekintés után azon meggyőződésre jut, hogy az illető tag igazságtalanságot szenved;

4. az egyleti tagok érdekeinek fölkarolása által a biztositások terén;

5. a parasztosztálynak való ismeretek terjesztése által;

6. a családi életnek és otthonosságnak gondos ápolása által, ami a földbirtok megóvásában fölötte fontos.

Nem lehetne-e nálunk ily szoczializmust szélesebb alapon üzni, mint a hogy azt eddig nemeslelkü emberek megkisérlették?!

»1508-ból a hirneves farnosi Veres János sirköve.« *Sztána* »templomának alakja, épitési stylja, nagy régiségre mutat.« »Egyik harangján ily felirat olvasható: Christus Rex. Judeorum. Ambrosi harang. 1537.« Másikon: »Jezus. Nazarenus. Rex. Judeorum. Spiritus Venit in Pace. Deus homo factus est — 1541.« *Egeresen* a Nádas völgyében »a templom egy szépen faragott szentségtartó homlokzatoni felirat szerint 1493-ban épült.« *Mákónak* »régi, még a XIV. századból való temploma, összeomlással fenyegetőzvén, 1864-ben hozzá kezdettek (az ev. reformátusok) egy új templom építéséhez.« Van edényei között »egy páratlan művü úrasztali kehely; felirata minuskel betükkel irva: Maria: ad honorem Dei: ise: füg: M: fecit: 1482. Sata Barbara.« Harangjai egyikéről, keskeny hosszúkas alakjából, négy oldalon kopottságából, (mert megforditva volt) ámbátor évszáma nincsen, mégis biztosan állithatjuk, hogy ez a XIV. századból való.«

Mindezekről megemlékezik az erdélyi ev. ref. Névkönyv, 1872. évi folyama. 2—40. l.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Die Lösung der socialen Frage. Von L. B. Hellenbach. Leipzig, Verlag von Oswald Mutze. 1894. 8-r. 363 l. Ára 2 márka.

A szerző előtt a szocziális kérdés csak egy tünete az emberiség zsákutczába tévedett fejlődésének, — csak egy ága annak a túltengő bozótnak, melyben haladásunk végleg fönnakadt. A könyv maga szemlélteti ezt a felfogást, mert csak egy részét képezi a szerző nagy művének az »emberiség előitéleteiről.«

A szocziális kérdés kivált a nemzetgazdasági előitéletek quintessencziája. A nemzetgazdasági előitéleteken kivül

vannak politikai és társadalmi előitéletek. Hogy ezekkel itt rögtön végezzünk, fölemlitem a fejezeteket, melyekre H. könyve osztva van. A politikai előitéleteket kettőre szoritotta össze; az egyik szól a háborúról, a második a hamis liberalizmusról és a parlamenti kormányról. Mindkét fejezet tanu rá, hogy a frázis ködéből mint fejlik ki a belátás sugara s hogy ez a sugár, már nem a hithü és a keresztény elvü emberek monopoliuma, hanem közkincscsé válik. A tévely ugyanis, a cselszövény és a szótakarók szétfoszlanak idővel, nem annyira a tudományos fejtegetések, mint inkább a tények s az élet szenvedélytől ment behatásai alatt. — A társadalmi előitéletek programmja már tarkább; hemzseg ott egymás hátán a legkülönbözőbb elem. »Der Aristokrat« cz. fejezetben a szerző egészen az új felsőház-reformerek szája-ize szerint beszél; »Der Jude« alatt pedig akárcsak Tisza Kálmán, a keresztények és zsidók közt való házasodásban látja a zsidóság előnyei átplántálásának a kereszténységbe és hátrányai kiirtásának eszközét; a polgári házasság behozatalát azonban nem igéri ugyanezen reczepttel elüthetni.

A többi fejezetben egy veszedelmes és sikamlós térre lép, melyre nem visz magával botot, s igy látatlanba is biztosra vehetjük, hogy négykéz-láb mozoghat ott csak, ha ugyan nem szegi nyakát. A házasságról, szerelemről, a nemi viszonyról irni nem lehet annak, aki mindenekelőtt nem állitja szemei elé az embert mint erkölcsi lényt. Minden analogizálás az ember és állat közt csütörtököt mond és objectivebb az az iró, ki az állatit nem veszi tekintetbe s csak az erkölcsi szerint igazodik, mint az, aki az erkölcsi elemnek ignorálásával az embernek viszonyait az állatvilág kaptájára húzza. Ahol az erkölcsi érzés halavány pirkadása jelentkezik, ott eo ipso egy új világ kezdődik, mely ugyan szintén liheg, eszik, alszik, küzd és szenved, de amelynek rendezésében és megitélésében egészen új faktorok: az erkölcsiség törvényei, az erkölcsi erők és hatalmak, a jog és kötelesség, az erény és a tökéletesség lépnek döntőleg az alkotások terére.

Különben Hellenbach úr szabadgondolkozó, még pedig a »schärfere Tonart«-ból való, aki mult századi naivságban leledzik kereszténységellenes fegyverzetét illetőleg. Annál toleransabb azután a zsidók iránt. Hogy Hellenbach úr mily viszonyban áll e fajhoz, azt nem tudom; ő a zsidót és a czigányt mint fajilag tiszta typust szemlátomást kedveli.

Vallásbölcseleti nézeteit egyetlenegy fölületes mondat is eléggé kompromittálja; a 262-ik lapon ugyanis olvassuk: »a vallások eredetüket igazat-álmodó rajongóknak köszönik«; igazán zseniális ötlet az az »igazat-álmodni«, mert ha igazán álmodók volnának, érteném a logikát, de az igazat még az álmodóban sem kifogásolnám; azután folytatja: »a vallások formájukat ravasz papoktól vették és az, hogy az ó-szövetséghez az ujat csatolták, (ugyan kik? talán szintén a ravasz papok? látni tehát, hogy ha Hellenbach úr nem zsidó, akiknek arroganciájáról a 267. lapon beszél, legalább hitetlen és hitehagyott keresztelt), sokkal kisebb fontosságú semhogy e körülményben keressük a zsidó és nem zsidó fajok különbözőségének forrását.« Az természetes, mert a zsidók nemcsak vallásilag, hanem fajilag is különböznek más népektől s a faji jelleget a keresztség *per se* bizony nem mossa le; csakhogy a keresztség által a keresztény népcsaládba fölvétetvén, eltünnek a zsidó vérnek jellegei, mert eltünik, elvegyül maga a vér.

Van azután még más theologikus kikezdés, amely kivált öntudatos, biztonsági érzeténél fogva ébreszt figyelmet. A szerző úr ugyanis így kezdi az új sort: »es ist allerdings wahr, dass die älteren jüdischen Propheten eine Unsterblichkeit nicht kannten«; hát nem találó egy kifejezés az az »allerdings wahr«?

Az efféléket méltán sorolhatnók a vallási előitéletek közé, melyekről azonban a szerző ezen művében szerencséjére hallgat. Kár, hogy az iró urak ily állitások megkoczkáztatásával fölébresztik azt az egészséges gyanút a hozzáértő olvasóban: hátha ez az iró úr a többi irnivalójában is ily alapos?!

De hagyjuk a szerzőt ez utóbbi »előítéletekkel« bibelődni; hiszen ezekkel már agyondolgozták magukat, hogy az ész szabadságának hekatombáit épp e mezőről hajtották össze . . . a hitetlenség és a bolondház disztelen oltáraira, s ha valahol valamiről, úgy ezekről a filozofumenákról igaz Göthe szava, melyet Mephistopheles ajkaira ad: »Alles was entsteht, ist werth, dass es zu Grunde geht.«

Minket kiváltkép a nemzetgazdasági előítéletek bozótja érdekel. A szerző sok jót mond, de véleményem szerint nem eleget. Főgondolata ez: kell teremteni nagy közalapokat, (Collectiv-vermögen), melyekben a szegénynek, a birtoktalannak is legyen része; az állami betegsegélyző és munkaképtelenség vagy öregség esetében biztosító-intézetek mindmegannyi lépés a jelzett czél felé. A szerző nem radikális; a jelenlegi birtokfelosztást s még inkább a készülőfélben levő nagy expropriációját a munkás népnek s a középosztályoknak ellenzi s meg akarja akadályozni; de, hogy a káposzta is meg a kecske is megmaradjon, a rendszert, a kapitalizmust nem bántja. A kapitalizmus birtokszerzési előnyeit a munkásoknak akarja kezére játszani; azt akarja, hogy ők legyenek a kapitalisták. Ez tényleg annyit tesz, mint ha mondaná: a munkások kapják meg a munka hasznát s ne vigye el más azt; no igen, hiszen ez az, amit mások is mondanak, hogy ne legyen kapitalizmus.

A szerző sok talpraesett gondolattal gyönyörködteti az olvasót és műve mindenkinek, aki e dolgokkal foglalkozik, bizonyára nagy hasznára és örömére válik. Állásfoglalása a modern állammal s kivált a militarismussal szemben, melynek a modern állam rengeteg áldozatokat hoz, — állásfoglalása a liberalizmussal szemben, mely miután a közgazdagság tönkjén és tőkéjén tátongó léket kapott, tarthatatlanságát szólamokkal takargatja, igazán kifogástalan. Az európai államok az évi budgetnek csak 0·3 százalékával, nem is egy egész, de még egy fél százalékával sem járulnak a szociális bajok orvoslásához, mig a katonaságra 50, 60 és még több százalékot költenek.

A társadalomnak eszerint óriási terhei vannak s csak

is adóssága. A társadalom valóságos nihilista. Az adók hovaforditása megtalálja útját; útja a modern állam militarismusa, bureankratismusa és kapitalizmusa, tehát átlag improduktiv osztályok, ami az adókincsből ez osztályok telitése után még megmarad, az sok czikczak uton és hathatósan diluálva jön a küzködő termelők kezei közé.

Ily fajta beszéd megérdemli, hogy kalapot emeljünk.

Ugyanily érzelmek töltik el a szerzőt a liberalizmussal szemben. A liberalizmus a vagyontalan osztályokat egyre az önsegély paradicsomába utalja; de éles, bevágó módot s annál kevésbé socziális reformot sehol foganatba nem vesz. A laissez-faire elég árnyékot ad a semmittevő, liberális lazzaroniknak. A fejlődés pedig egyre gázol a megtámadott s vagyonilag tönkrejutó osztályok vagyonában s az önsegély helyett csak a kiszipolyozás lesz osztályrészük.

Mint minden okos reformer, úgy a szerző is a szövetkezésbe veti reményeinek horgonyát, amit e reményeinek megvalósitásáról mond, azt elfogadjuk ugyan, de úgy, hogy ne kerékkötőnek használják elleneink. S ez az volna, hogy az associatio, bármennyire szükséges is, mégis csak a fejlődés természeténél fogva successiv s az egyes czélok szükséglete szerint hivandó létbe. Úgy van; új formákat hevenyészni a természetben nem lehet; a társadalom is az organizmusok legtökéletesebbje; formáinak következőleg nőniök kell az időszerűség s a szükségletek talaján.

A túltermelés, a konkurrenczia, a strike több oldalról megvilágitásban részesülnek; minél többet olvasunk e dolgokról, annál inkább meggyőződünk, hogy e téren semmit sem kell annyira kerülni mint az egyoldalúságot, mert a társadalmi téren a tünemények a legeslegkomplikáltabbak. Egyoldalú rendelkezések sirját ásnák a javulásnak. A lapok, mint a napi, hevenyészett gondolat organumai jól tennék, ha minél inkább tartózkodnának a szocziális kérdésekben végleges itéletek és inditványok hozatalától; érjék be a tények regisztrálásával; hogy e tünetek gyökere és orvoslása hamarjában mi legyen, azt úgyis vagy el nem találják vagy

máról holnapra más-más véleménynyel állnak elő s ezáltal összezavarják az olvasók gondolatlan tömegét.

A magánbirtok Hellenbachban ügyes és oldaltvágó, tehát nem ex asse a tárgygyal foglalkozó védőre talált. Kimondja, hogy a magánbirtok eltörlése a szabadságnak is meghúzza a lélekharangot.

Ő ép a magánbirtok alapján, sőt amint említém, a capitalista termelésnek lefoglalása által a munkás javára, kiván a munkásosztályoknak jobb sorsot biztositani. A munkás jobb megélhetési módját szerző minden reform kiindulási pontjának mondja. Ez, ha hozzáteszem azt az értelmezést, melyet a szerző más passzusából vonok, ahol azt mondja, hogy türhetetlen állapot az, midőn a lakosság nagyobb része a Capitalismustól egyre nagyobb és kegyetlenebb függésbe jut, — mondom, ha az előbbi kijelentést az értelemben magyarázom, semmi kifogásom sincs ellene; de egyet gondolva hamar észreveszszük, hogy ez is csak úgy félig igaz; mert van ám sok helyen nagyon is jó megélhetési mód, s azért a szocziálista elégedetlenséget ott is szitják és szitják nagy sikerrel, mert kérem, nemcsak a praktikus élet szükségletein és eo ipso hiányain épül már fel a modern socialismus, hanem elveken, melyekkel telitve képes lesz a munkás még akkor is elégedetlenkedni és zavarogni, ha 100—150 forint bért kap havonkint, ha másrészt látja, hogy a szocziálista evangelium a munkafelosztásról még nincs nyélbe ütve. Az elveket nem lehet tallérokkal, még kevésbé koronákkal orvosolni.

Mindent összefoglalva Hellenbach e művét ajánlhatom; nem mondom, hogy a szocziális problémát megfejtette; egyáltalában azt gondolom, hogy az a fenyű tán még nem kelt ki, melynek sudártörzse szolgáltatja majd a papirt azon könyvhöz, amelyből kiolvassuk, hogy mi lesz evvel a vajudó világgal. Érdekes részleteket s kivált alkalmas segédkezet a kérdésnek több oldalról való fölfogására, igen, azt Hellenbach művében s sok más műben, mely most egymást követi, meglelhetjük.

Dr. Pethő.

felölel, annyira megköveteli magának az első helyet, hogy nem fogunk csodálkozni, ha pár év mulva ötödik kiadása is szükséges leszen.

Dr. Kereszty Viktor.

Ernste Thatsachen. Offener Brief an Wen-er-packt, von Jirmejahu dem Kleinen. Leipzig. Ernst Rust. 1893. 8-r. 63 l. Ára?

Auch ein Kulturbild. Von H. Haug. Gotha, 1894. Selbstverlag. Kis 8-r. 35. l. Ára?

A Németországban tértfoglaló antiszemita mozgalom symptomatikus terméke az itt jelzett két mű. Tagadhatlan, hogy a »zsidó« egy társadalmi problema; a gondolkozó emberek fejében szeg, a praktika emberének lábai alatt koloncz. Oly kiváló emberek, mint Charles Fourier s oly tekintélyes gondolkozó, mint Schopenhauer, mintha csak összebeszéltek volna, egyaránt megvetik s elitélik a zsidót. Mások természetesen ezt »előitéletnek« bélyegzik; az én véleményem az, hogy a zsidó az objektiv rendnek egy valóságos és nem képzelt, semmiesetre sem vonzó jelensége, egy társadalmi és erkölcsi seb, melyről azonban nem tagadom, hogy előitéletek és társadalmi balfogások által mérgesedett el. A keresztény az ő hitének fönséges világosságában természetesen ezen kérdésben is, mint ezer másban, ügyesen és találóbban ismeri ki magát; tudja ugyanis, hogy a zsidóság maga az Isten haragját s eo ipso az erkölcsi bélyeget hordozza magán s az emberiségre nézve a föloszlás, a hitetlenség és erkölcstelenség kolerafészkét képezi.

De azért a két jelzett mű, kiváltkép az »Ernste Thatsachen« túllő a czélon s egyáltalában veszett fáradság terméke. Élvezhetetlen túlterhelt stilusán nehezen iparkodik az olvasó valamiféle logikai eredmény zöld ágához. Meg vagyok győződve, hogy alig lesz ember, aki ezt átolvassa. Nem is azért ismertetem, hogy ajánljam; kár volna a fillérért, sőt még a kés éleért is, melylyel a lapokat fölvágjuk; csak azért ismertetem e könyveket, hogy az olvasóközönséget az antiszemita moz-

galom e táborára figyelmeztessem. »Jirmejahu« úr a szentirást mint zagyvalékot, mint eltorzitott, értelmetlen mondathalmazt itéli meg; még a sorok rendje sincs szerinte megtartva; s azért nagy gonddal szedi rendbe a »kificzamodott« egymásutánt. Az egész szentirásból, — már tudniillik az ó-szövetségből — csak egy gondolat csillámlik az elundorodott olvasó felé s ez a zsidók önhitt, piszkos, kegyetlen zsarnoki kevélysége és önzése, mely őket a népektől évezredeken keresztül szeparálta és faji, csúf jellegeiket valóságos istenostorrá nevelte. Sz. kimutatni akarja az irásból, hogy a zsidóság főjellege a népek szellemi és erkölcsi megfertőztetése s hogy ezt a megfertőztetést folytatja a mai napig. Az »Auch ein Kulturbild« semmi más nem akar lenni, mint a zsidó mészárosok által üzött húsmegfertőztetésnek egy esete.

A mi itéletünket a zsidóról már elmondtuk; azon alapon, melyre a szerzők álltak, aligha lehet a zsidókérdést megfejteni; mert mindazok a törekvések, melyek a zsidóság specificus árnyoldalait a kereszténység földulásával vagy megmérgezésével akarják eltüntetni, — ide tartoznék a keresztények és zsidók összeházasodása, ide a polgári házasság, — elvükben, kiindulásukban is nevetségesek. A kolerás beteget nem úgy szokás gyógyitani, hogy a többi embert is azzá teszszük. Ezek az urak pedig még nincsenek annyira, hogy ezt a zseniális kisérletet továbbra ne feszegessék.

Dr. Pethő.

Egyházi ékesszólástani tanulmányok. I. A próféták. II. Jézus Krisztus. Budapest, 1892. (75 *lap.*) — *III. A görög nyelvü szentatyák. U. o. 1893.* (113 *lap.*) — *IV. Latin nyelvü szentatyák. 1894.* (141 *lap.*) *Irta: Kudora János, hont-viski plébános. Ára?*

Elméletileg és gyakorlatilag müveli szerző az egyházi szónoklattant. Ismeretes neve e téren: nem kell őt bemutatnom.

I. A *próféták* irásaiban az anyagot és alakot veszi ta-

SAMASSA ÉRSEK BESZÉDÉNEK FILOZOFIÁJA.

Irta dr. PETHŐ.

A katholikusok érdeklődését szokatlan izgatottságba hozta dr. Samassa József, egri érsek beszéde, melyet a főrendiház hármas bizottságának szept. hó 25-én tartott ülésében mondott. A beszédet a lapok is mint filozofiai kitünőséget emlegették s némelyek tüzetes megbeszélés tárgyául tüzték ki vezérczikkeikben. Egy érsek beszéde ily válságos időben a legvitálisabb érdekektől tartva, méltán fölhivja a közfigyelmet s jóllehet csak bizottsági ülésről van szó, még sem gondolhattuk, hogy az a beszéd csak az előőrs portyázása volt, mely a nagy ágyú későbbi megszólalását jelzi, vagyis nem gondoltuk, hogy Samassa érsek csak odavetőleg és izlelteto͡ül akart valamit mondani, amit később majd kipótol és kibővit, hanem azt hittük, hogy ő e részben teljes érvényü és a valláserkölcsi szempontot méltán képviselő enunciációt akart tenni. Mivel pedig beszédjében elvi kijelentésekkel találkozunk, nem mellőzhetjük, a jó ügy érdekében, annak megbeszélését.

Mi tűrés-tagadás benne, az érsek beszédjét a katholikusok meghökkenve fogadták; mintha idegen s nem kath. hangon és nyelven szólott volna; egyes állitásait nyiltan kifogásolták s a tanitványok hibáztatták a tanitót, hogy oly elveket hirdet, melyek az egyházi tannal ellenkeznek. Kiváltkép *azon akadtak fön*, hogy a vallásról egyre csak mint vallási érzelemről szól, ami a vallást mintegy az érzelem és az ösztön fejletlen és bizonytalan régiójába utasitni látszik; *fönakadtak azon*, hogy a vallási érzelmet az erkölcsi-érzelemtől nemcsak megkülönbözteti, hanem mint két önmagában álló alakot egymástól elválasztja s legalább elvben e kettőnek egymástól való függetlenségét elismeri; *fönakadtak azon*, hogy a magas szónok szerint a komoly tudományú emberek vallási érzelem nélkül

is erkölcsös életre képesek, a miből az következik, hogy van szigorú erkölcsös élet, tehát szigorú erkölcs is vallás nélkül; *fönakadtak azon,* hogy a művelt embereket az erkölcsös élet szempontjából úgy állitja oda, mint akik a vallásra kevésbbé szorulnak mint a műveletlenek, s *fönakadtak mindezeken az első tekintetre azért,* mert e nézetek a laibzsurnálok és a kávéházak filozofiáján tengődő közönség frazeologiájából valók, vagy legalább olyanok, hogy alaposabb ismeretekkel s tüzetes distinkciókkal nem rendelkező emberek szemében úgy hasonlitanak azokhoz, mint egy tojás a másikhoz.

Azonban jóllehet az általános fönakadás mindig a sensus communis kriteriuma, az alaposság mégis azt kivánja, hogy az egyoldaluság vagy a félreértés lehetőségével szemben tisztázzuk a mondottakat, melyek ha félreértetnek, vagy ha igazi értelmük rossz és helytelen, árnyékot vetnek az egyházi tanitó-hivatalra.

Tekintsük meg Samassa érsek érvelését s az érvelés közben kifejtett nézeteket.

Az érvelés a következő:

Samassa érsek nem fogadja el valláserkölcsi szempontból — más szempontok belevonásától tartózkodik, — a törvényjavaslatot, mert a vallás »a nemzetek biztos fenmaradásának elengedhetlen föltétele«; már pedig »e törvényjavaslatok kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit«: tehát e törvényjavaslatokat, mint a nemzetek létföltételének földulóit el nem fogadhatja.

Samassa érsek ez érvelés majorját bizonyitgatja, t. i. hogy a vallás a nemzetek fönmaradásának elengedhetlen föltétele és pedig azért, mert a népek nem erkölcsösek vallás nélkül; erkölcstelen népek pedig világos, hogy elpusztulnak. Itt esik meg azután az a különböztetés is, hogy egyes emberek lehetnek »szigoruan erkölcsösek« vallás nélkül is, de népek nem lehetnek. — Az érvelés minorját illetőleg, hogy »e törvényjavaslatok kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit«, sőt, amint azt az októb. 3-iki ülésben Schlauch biboros tette, hogy a most tárgyalt u. n. egyház-

politikai törvényjavaslatok a kereszténységet megtagadják, hogy a magyar állam ezredéves alapjait lerontják, hogy a kereszténységnek, amennyiben rajtuk áll, szétzüllését eszközlik, — minderről Samassa érsek nem emlékezik, s így egyrészt azt a nagy kaput, melyen a frázis s a nagyképüsködő jóakarat, mely azt hirdeti, hogy e javaslatok semmiképen sem csökkentik a vallásosságot, bevonulni szoktak, nyitva hagyja s másrészt a kitüzött valláserkölcsi szempontot igazán nagyon-nagyon gyöngécskén világitja meg.

Mert a valláserkölcsi szempontnak az ereje, az aczélrúgója éppen ebben rejlik, hogy e törvényjavaslatok megtagadják és detronizálják és száműzik a kereszténységet. Hogy »kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit«, az — bocsánat — tulságos eufemistice van mondva. Mikor ezt olvastam, eszembe jutott a magyar államvasutak fővonalán, ahol a miniszterek és főforgalmi tisztek legtöbbet járnak, t. i. a Budapest-bécsi vonatokon kiszögezett figyelmeztetés, hogy a Garam- és Ipolyhidon kihajolni *veszélylyel jár;* igazuk van; csakhogy az a veszély olyan, hogy mindenki aki kihajol, az a halál fia; ott marad a feje, amint azt már 10—20-an tapasztalták, akik az intést olvasták is, de vagy tekintetbe nem vették, vagy nem értették. Mit is jelent az, hogy veszélylyel jár? Tegyék ki, hogy aki kihajol, annak legurul a feje; majd máskép nézik az emberek ezt a figyelmeztetést. Csakhogy, mernék-e ezt kinyomatni az igazgatóságok? úgy-e fölzúdulna ellenük a közvélemény? Így van az Samassa érsek beszédében is; a valláserkölcsi szempont nincs kiemelve; nincs megmondva, hogy a törvényjavaslat aposztatál a kereszténységtől s azt senkinek elfogadni nem szabad: hanem, hogy kevésbé fogják ápolni a vallási érzelmeket!

A mi véleményünk szerint itt két hatalmas érvet léptet föl a valláserkölcsi szempont; az egyik az, hogy a keresztény hittel, a dogmával ellenkezik az a szabadság, mely — hogy a többit ne emlitsem — a kereszténynek a zsidóságba való visszaesési kisérletét átlépésnek elismeri; ez a tétel a keresztény hit s az evangelium nyilt, alap-

vető parancsával és tanával homlokegyenest ellenkezik. A másik érv pedig az, hogy ha ezt az átlépést per se lehetne is érvényesen megtenni, a törvényjavaslatokkal szentesitett felekezetlenség és pogányság behozatala földúlja a kereszténységet; azt pedig keresztény társadalmak meg nem engedhetik, hiszen ez az ő alapjuk, melyen állnak s élnek.

Ezen nagy és a kereszténységet gyökerében éltető igazságok helyett, Samassa érsek beszédében a »vallás-erkölcsi« momentum egy kis, silány forgácskája uszik a fölszinen, hogy a törvényjavaslatok »kevésbé fogják ápolni a nép vallási érzelmeit«; ez a forgács nem is szálfa, ezzel döngetni ellenséges kapukat nem lehet; s mivel nem lehet, azért ilyesmit akarni, bizony beteges és gyászos benyomást tesz.

S ez a bibe. A beszéddel való elégületlenség inkább ebben birja alapját. A beszéd, mely a valláserkölcsi szempontok arzenáljából igérkezik kihozni fegyvereit, egy ketté tört rapirral lép föl az arenában. A beszéd gyönge és sovány; leghatalmasabb érvei mellőzve, s ami mondatik, az a filozofia értelmetlen árvaságában s hagyományos bőjtös színében jelenittetik meg. Elvont filozofálás, »egy elvont filozofia«, — az pedig ugyancsak szánandó existencia, — jut benne érvényre. S a művelt nyugatnak konkrét és nem elvont filozofiája, a keresztény valláserkölcsiség s a törvényjavaslatnak ehhez való viszonya sehol föl nem lép. Pedig a konkrét kereszténységgel, a keresztény társadalom szent meggyőződésével való gyalázatos és szomorú elbánás, — a konkrét kereszténységnek, mely a mi anyánk és társadalmunk lelke, arczátlan megtagadása és »törvényes« elvetése, s ezzel eo ipso az általános valláserkölcsi sülyedés és elzüllés, ez adott volna háttért is, érveket is, — ez adott volna lelket annak az árnyékok közt morfondáló, »elvont filozofiának.«

Nem lévén pedig lelke, erőtlenül és szintelenül fejtegeti a »valláserkölcsi szempontot.«

Caprivi nem így tett. Caprivi kiszinezte a valláserkölcsi szempontot. Megmondta, hogy a felekezetlen törvé-

nyek oda gravitálnak, hogy a kereszténység szétmáljék s elpusztuljon. »Kereszténység vagy atheismus«, ez a jelszó, ez az irány. Nem mind atheista, aki felekezetlen törvényeket pártol, de igenis dolgozik azon irányban, melyet az atheismus betetőz. Ez beszéd! Meg akarjátok tagadni a keresztény állam alapjait és elveit? a törvényjavaslatok megtagadják azokat; ha van lelketek: mondjátok azt ki s öntsetek tiszta bort a közvélemény poharába. Mondjátok ki: mi nem becsüljük a kereszténységet; mi megtagadjuk ezredes létünk alapjait s miután ez alapok a keresztény társadalom hitével és meggyőződésével azonosak, e társadalom hitét, vallását is bitangjószágnak nézzük. Így van magyarul megmondva, hogy mi a törvényjavaslatok által kontemplált vallásszabadság. Meghajolni a zsidó, a pogány, vagy bármily nézet előtt deferencziából s elveszteni saját meggyőződésemet, — ez vallásszabadság; befogadni a másét s kidobni a magamét, az vallásszabadság; minden nézetnek polgárjogot adni s ezáltal saját nézeteimben vizenyőssé, itéletemben kétkedővé, lelkületemben skeptikussá válni, ez vallásszabadság; vagyis másra való tekintetből, más iránt való figyelemből önmagamat szellemileg tönkretenni, ez szabadság! A szabadság bizonyára nem arra való, hogy az ember elpusztuljon; a valláserkölcsi léttel s annak föltételeivel szemben egyáltalában nincs szabadság, csak parancsoló szükségesség.

De mikor a zsidó, a török, az atheus azt nem fogadja el igazságnak, amit én annak tartok; tehát . . . Hát mi lesz tehát? hogy én lemondjak az igazságról s annak védelméről? vagy hogy tán annak annyi joga van mint nekem? bármint csürik-csavarják, nem hozhatnak ki belőle mást, mint azt, hogy a mennyit a szükség, a politikai, az együttélési tekintetek követelnek, annyit adunk a szabadságból s jogból annak a másnak; de hogy annyit adjunk, hogy magunk elpusztuljunk, hogy a zsidó miatt a keresztény veszszen el, ez őrület és absurdum!

De mikor a zsidó rászorit, hogy a keresztény föladja kereszténységét s az által elveszszen, mit tegyünk akkor?

Ezt meg kell mondani s majd csinálunk rendet. Előbb-

utóbb ezt ugyis megtudják az emberek s általános meggyőződéssé válik, hogy »servi facti sumus.«

A valláserkölcsi szempont elég magas arra, hogy ily kilátásokat nyisson, s ha e kilátások megnyilnak a félrevezetett s szofizmákkal ellátott emberek előtt, akkor meggyőződnek, hogy e törvényjavaslatokról nem azt kell mondani, hogy »kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit«; hanem tönkreteszik a hitet s az egyházat, természetesen amennyiben rajtuk áll.

Azonban a magas szónok e nyilatkozata efemer; nem elveket, hanem tüneményeket, eseményeket emleget; ami minket érdekel, az a beszéd azon része, melyben az erkölcsi és vallási érzelemről s a köztük fönálló viszonyról van szó. Ez a viszony igazán megérdemli a szót s meg kell világitanunk, hogy mi igaz, mi nem az érsek úr beszédében, annál is inkább, mert e részben a katholikusok közt sincs meg az a nézettisztaság, mely tulzásoktól és eo ipso jogosult ellenzésektől is megóvná őket.

Itt több kérdés merül föl. Az első már locus communis-szá lett, majdnem azt mondanám triviális kérdéssé s ez az: van-e erkölcs vallás nélkül?

Erre első sorban is azt felelem: óvakodjunk a kérdésnek ilyetén formulázásától. Ne kérdezzük, van-e erkölcs, hanem van-e erkölcsi törvény Isten nélkül? Az erkölcs kivált a mai kificzamitott és diluált fogalmak korában, valami oly határozatlan és elmosódott árnykép, hogy bármiféle tisztességet, jó indulatot, illedelmet, külsőséges etikettszabályokat, műveltséget, routinet, s ami még van ehhez hasonló szó és frázis és olcsó takaró, mondom, mindezt értik alatta De hát ez-e az erkölcsi törvény? Bizonyára nem. Az erkölcsi törvény egy morális szükségesség, egy morális késztetés, mint a szó mondja, kötelesség v. i. lekötöttség, mely azt mondja nekem késztetően: neked ezt meg kell tenned. Nincs itt szó hajlandóságról, méltányosságról; nincs itt szó arról az állapotról, mely a jónak, az észszerünek, a tanácsosnak a belátását követi az ember lelkében, melynél fogva azt mondja: »igazán szó ami szó,

mégis csak jobb volna s az illem és eszem is azt kivánja, ha ezt tenném; no de hiába, nem lehet az ember fából; ez egyszer megriszkirozom.« *Ez nem a törvény fogalma.* A törvény fogalma *a szükségesség érzete:* ezt meg ezt kell tenned, mert különben tönkre mégysz.

Ha a törvény fogalma csak ez volna: ezt meg kell tenned, mert eszed diktálja, ami Kantnak kategorikus imperativusa; ezt a gyér szükségességet könnyen kijátszhatnám s úgy rendezhetném be életemet, hogy *a legtöbb élvezetet a legkevesebb fájdalommal és veszélylyel párositanám.* Mert utóvégre is, nem azért él az ember, hogy a czéltalan erénynek vértanuja vagy elzárkózott s üldözött havasi morgája legyen; hanem — az örök czél tagadása esetében — azért él, hogy élvezzen.

Nem tagadjuk mi, hogy ez a belátás: »ezt eszed kivánja, tehát tedd meg«, hogy ez *nem inditja* az észszel élő s az észre hallgató embert; hanem tagadjuk, hogy *törvény;* tagadjuk, hogy ebből a forrásból fakad a szükségesség, a rákényszeritő kötelezettség érzete. Ez az érzet máshonnan ered; onnan ered, hogy: tedd meg, mert különben czélt nem érsz; megbüntet a legfőbb tekintély, a melynek *akarata a törvény.*

A törvény egy kötelező és késztető akarat. Az erkölcsi törvény az Istennek engem valamire rákényszeritő akarata. A dolgok rendje a törvény árnyképe, vér, izmok, erő nélkül. A dolgok rendje a fölszerelt test *lélek nélkül.* Látni a dolgok lényegében és egymáshozi viszonyában rendet; de a rend nem törvény; a rend csak kipontozása és kivonalazása annak, *ami törvény lesz;* ha t. i. egy legfelsőbb s legerősebb akarat ezt a rendet, mint saját akaratát felöleli s reám kényszeriti. Ez az erkölcsi törvény.

Aki ezt szem előtt tartja, az nem fog túlzásokba esni; az nem fogja tagadni, hogy az ész diktálja, hogy mit kell tenni; ezt nem szabad tagadni; de ez nem törvény; ebből csak lesz törvény, ha az ész még azt is hozzápercipiálja, hogy ezt az *észszerüséget reám diktálja az Úr.*

Amit ezenkivül mondanak, hogy az ész belátása nem

törvény, mert nincs szankciója; vagy hogy nem törvény, mert nem mozgatja az emberiséget s mindenki fitytyet hányhat neki: ez mind csak következménye a mondottaknak. Természetes, hogy a rosszul konstruált, a lényeges részt nélkülöző gép nem mozog és nem mozgat.

S ezen nem változtat sem tudomány, sem »mélyebb és komolyabb eszmélkedés.« A legnagyobb tudásra nézve sem *törvény* ez az észbeli diktamen: *tedd ezt, mert belátod.* Én nem tagadom, »hogy a tanulás élvezete s a gondolkozás szokásai« közt élő tudós ezzel is beérheti, s megteszi azt, amit belát. Megteheti; *de azért ez a tudós még nem erkölcsös ember*, csak látszólag az, v. i. megteszi azt, amit más ember tesz, aki az *erkölcsi törvényt* felfogja; nem erkölcsös ember pedig azért, mert nem teszi, nem hajtja végre *az erkölcsi törvényt, mint olyat;* nem ismeri föl a rendben a legfelsőbb akaratot, mely őt is igazgatja, — nem ismeri föl a czélt, mely felé igazgatja, — nem ismeri föl a módot, hogy mikép hódoljon s igazitsa el magát Urához, Istenéhez. Ez a hiány pedig, amint tagadja az erkölcsit, — épp úgy *erkölcstelen,* s ha egyik másik kiaszott tudósban nem érleli meg szemlátomást gyümölcsét, az csak azért van, mert kiaszott az ember maga nemtelenebb szenvedélyeiben is. Hogy azután ez az irány hová vezet az »élet kevélységében«, mely kivált azon emberekben pusztit, »kiknél a főrészt az értelem teszi«, azt ugyancsak látjuk; megbüdösödnek a gőgtől s az emberiség kolonczaivá lesznek.

Ne zavarjon az meg senkit, hogy ezek az illetők tudósok; minden filozofia czélja és koronája az ethika, s az ethikában megint *a czél* a fő; amely ethika a czélt, ezt a kérdést: hová megyünk s minek élünk? meg nem fejti, az nem érdemli meg az ethika nevet, s az eo ipso nem tudomány. Az újkor tudománya tudjuk, hogy merre gravitál, az »ignoramus és ignorabimus« felé. Képes-e az ily tudomány az ethikának alapul szolgálni? Lehet-e ezen a szkepszis által folyton mosott és elzüllő zsombékon az »erkölcsös« embernek magát megvonnia? Kipihenhet-e ott, megnyughatik-e ott azokon az »erkölcsi« perspektivákon, melyek onnan

nyilnak? Aligha. A sz. irás azonkivül azt emlegeti, hogy »inexcusabilis« az ember, aki az Istent föl nem ismeri, s következőleg aki magát arra itéli, hogy egy fejetlen és czéltalan ethikával vergődjék. Különben ez a gondolat elvezetne minket az atheusok állatrajzába, ahol azt kérdezik: vannak-e ily typusok vagy nincsenek? s azután magyarázzák, hogy elfogultság, egyoldaluság, nevelés, életküzdelem, kiváltkép pedig a filozofiai műveltség hiánya, amely hiányban sokszor azok a materialista tudósok a nevetségig leledzenek, mint működnek közre ily szellemi alakulások létrehozásában.

Ezt a kérdést itt bátran mellőzöm; beérem annak konstatálásával, hogy a vallástalan morál, *mint elv*, *határozottan erkölcstelen* s következőleg, hogy *semmiképp sem mondható*, hogy az »ilyen emberek szigorú erkölcsös életre képesek.« A »szigorú erkölcs« alatt a tulajdonképeni erkölcsöt, s nem egyes etikette- és mértékletességi szabályokat értünk. A »szigorú erkölcs« alatt értjük az embernek örök czéljához való rendezett viszonyát. Hogy valaki magát le nem iszsza, hogy nem csal, hogy méltányos és jó lelkü mások iránt, azt nem nevezhetjük »szigorú erkölcsnek.« Éppen úgy megengedem, hogy a vallásos ember, akiben a vallásosság nem változott életté és valósággá, aki többékevésbé az élet vagy a tehetség mostohasága miatt a vallásosság külsőségén tengődik, vagy ha van is neki vallásos érzelme, de ezt az érzelmet nem művelte s nem nemesitette öntudatos, és szenvedélyeit megtörő meggyőződéssé, hogy az ilyen ember kevésbé tud uralkodni magán, mint az a higgadt tudós, s hogy kihágásokat követ el, melyeket amaz el nem követ; de azért az *erkölcsiség elve él benne*, ha nem is fejleszti ki; mig a másiknak, a tudósnak állapotáról azt kell mondanom, hogy *elvileg erkölcstelen*, ha nem is kihágó.

Az elv az a fő. Az elv az életben, a gyakorlatban sokszor el lehet éktelenitve, sőt a theoria lomtárába szoritva; ellenkezhetik vele az élet; de azért mégis csak elvekből kell kiindulnia az itéletnek, mely az esetékest a lényegestől megkülönbözteti, a paradoxont illusztrálja, s a *dolog érdeméről* dönt.

Áttérhetek már a másik pontra, s ez a »vallási érzelem«-nek s az »erkölcsi érzelem«-nek folytonos hangoztatása, mely az embert kisértetbe hozza, *hogy a vallást érzelemnek s az erkölcsöt is ugyanannak tartsa.*

E részben túlzásokkal találkozunk a katholikusok közt is, s ezért e pontnak tisztázását kiváltképp szükségesnek tartom. A hivek ugyanis — simpliciter tagadják, hogy a vallás érzelem, s ez exkluziv álláspontról könnyen túlzásokba esnek. E túlzások onnan erednek, hogy a vallás ellenségei, kik a felvilágosultság fáklyáival füstölik be s éktelenitik el a vallás fogalmát, kizárólagosan érzelemnek deklarálják azt, ahonnan a »Gefühlsdusel« s hasonló szép terminusok kirakodója csak egy lépésnyire van. A hivők ezzel szemben egyszerüen tagadják, hogy a vallás érzelem, s azt mondják, hogy a vallás az ész s az akarat aktusaiból fonódik. Az e kérdésben kifejlődő disputa nem szokott nagyon a dolgok mélyébe hatolni. A nagy ágyú e csatában az »érzelmes« párt részén mindig az az érv, hogy a valláshoz kedély kell, — hogy a nők azért vallásosak, mert érzelmesek, s a magas szónok is azt mondja, hogy közönséges embereknél a *vallási érzelem* hiánya többi közt a fantázia terméketlenségére mutat.

Hogy e kérdésben helyesen itéljünk, különböztetnünk kell *a vallás* s a *vallási érzelem* közt. A ki ezt a kettőt szét nem tartja, az nem boldogul. A *vallási érzelem*, melyet németben »religiöse Anlage«-nak neveznek, s melyet mi *vallásossággal* azonosithatunk, *nem a vallás maga*, hanem annak előzménye, a léleknek bizonyos ösztönféléje, mely az Isten felé igazitja és ösztönzi az embert. Az egyikben ez az odaigazitás erősebb, a másikban gyöngébb; azért az előbbit vallásosabb kedélynek mondjuk majd, az utóbbit kevésbé vallásosnak. Az emberi természetnek tagadhatlanul van ily ösztönféléje. Tudom, hogy némely olvasót sérti talán ez a szó: *vallási ösztön*. De miért ne volna az értelmes léleknek, mely öntudatos fölismerésében és hódolatában a vallásnak tulajdonképpeni kifejezést ad, természetes érzéke Ura, Teremtője iránt, mely az észt feléje igazitja s

az akaratot hozzávonzza? Ha az állatokban van egy »vis aestimativa«, mely az ész analogonja és kész eredményeket ad előzetes tapasztalat és kutatás nélkül, de egyszersmind mindennemű haladás kizárásával: miért ne lehetne az emberi lélekben egy kész vonzalom a szellemi ős-ok, az Isten felé, mely nem az okság elvének nyomán jött a lélekbe, hanem mely az eszmélődő lelket magát, reflexióit s okoskodásait megelőzve a természet ösztönével az érzékfölöttire, az istenire vezérli? Ha ezt a kész, v. i. adott vonzalmat érzéknek hivtam, s azután mégis azt mondtam róla, hogy az érzékfölöttire és istenire vonatkozik, azon senki meg ne ütközzék, mert ez esetben az érzék nálam csak annyi, mint a német »Anlage.« A léleknek van ily hajlama az érzékfölöttinek, a szelleminek, az isteninek fölismerésére, amely hajlamnál fogva az oksági elv elvezeti őt az Istennek formális ismeretére s ez ismeret nyomában ébred az akaratban a hódolat. Ime látni való, hogy mi különbség van vallásosság, vallási érzelem és vallás közt. A *vallásosság és vallási érzelem* egy és ugyanaz s mi azt a lélek hajlamának mondjuk a szelleminek, az isteninek fölismerésére; e hajlam az okság elvének világánál az Urat, kitől érezzük is, hogy függünk, — a Felfoghatlant, ki mély tisztelettel tölt el, — a Jót, kihez erkölcsi érzetünk, mely a jó és rossz közt szükségkép különböztet, vonzódik, szóval az Istent megismerteti, amely ismerettel összeforr szivünknek odaadó hódolata. Ez az Isten-ismeret és szeretet, ez *a vallás.*

Azért igazuk van azoknak, kik azt mondják: a vallás az Isten megismerése és szeretete, mert szent igaz, hogy az észnek és az akaratnak ezen öntudatos, emberi aktusaiba kell fektetnünk a tulajdonképeni vallást; de nincs igazuk, mikor a vallásosságot, mint psychologikus hajlamot, mint előkészitő, spontán vonzalmat tagadják vagy tekintetbe nem veszik. Ez a hajlam nagy és élénk lehet valakiben s akkor ez egy vallásos ember lesz, jóllehet Isten-ismerete nem helyes, v. i. jóllehet téves a hite. Másban pedig ez a hajlam kevésbé élénk, s azért az Isten-ismerete mégis helyes és korrekt. Innen magyarázzuk például azokat a könnyen meg-

tévesztő tüneményeket, hogy valaki nagyon vallásos s mégis torz-fogalmai vannak az Istenről, például egy hónapokon át eszmélő és böjtölő boncz. Innen az izlam hevét és fanatizmusát; innen egy mekkai processiót, melynek lábai és patái alá fekszik a rajongó muzulman. Ezek mind vallásos emberek. A lélek vallási hajlama és érzelme gazdag és hatalmas bennük s bizarr formákban jelentkezik. De ez a vallási hajlam nem hordozza magában az igazság kriteriumát, sőt méltán mondhatjuk, hogy nagyon bizonytalan és könnyű szerrel megtéveszthető e hajlamnak iránya, mint azt a történelem s a demografia bizonyitja.

Kételkedhetnék-e valaki arról, hogy Husz János és Luther Márton és Swedenborg vallásos emberek voltak-e? ahhoz a kétség legkisebb nyoma sem fér. Éppen igy vallásosak voltak a manicheusok, circumcelliók, az albiaiak. De épp azért mert a vallásosság esetleg a legtorzabb alakokban nyilvánul, azért kell a vallásnak, értem, annak a tisztult ismeretnek és szabályzott szeretetnek lehetőleg biztositott, ingatlan alapot adni. S ezt az Isten meg is adta a kinyilatkoztatásban s megadta kiváltképp Krisztusban s az általa alapitott egyházi tekintélyben.

A tekintély, itt természetesen csalhatatlan tekintély, ez lesz alapja, korlátja, biztositéka és őre a vallásnak. Korlátja kiváltképp a túltengő vallásossággal szemben is; mert ez fenyegeti leginkább a vallás tiszta alakját. A szubjektivizmus végzi a destruktiv munkát a vallásban. E nézetek magaslatáról már azt is láthatjuk, hogy a vallásosságnak, mint szubjektiv bizonytalan és korlátlan hajlamnak a korrektivuma nem lehet más, mint valami objektiv elem, *s ez a tekintély.*

A vallásosságnak ezen szétfejtése és megvilágitása arról is meggyőz minket, hogy a vallásszabadság nem haladási étappe, hanem hanyatlás. Mert a vallásszabadság tényleg szabad tért nyit a vallásosság érvényesüléseinek; kiemeli a vallásos hajlamot a józan korlátból; prédául odadobja a keresztény tisztult Isten-ismeretet és szeretetet a féktelen szubjektivizmusnak; más szóval eloldja a vad, kicsapongó

szubjektiv hajlamokat és érzelmeket a keresztény Istenismeret korlátfáitól. A vallásszabadság tényleg lemondás az objektivnek hitt kereszténységről s visszalökése az emberiségnek a zajgó és zajló érzelmek, ötletek és desperációk chaoszába. Ez psychologiája a *vallásosságnak* s a *vallásnak.* Csak ez alapon állva, lehet a szőnyegen fekvő dolgokról különböztetve és okosan beszélni.

E különböztetésnek nyomaira a beszédben nem akadunk s onnan az értelemzavar. A mit a vallásosság és a vallás megkülönböztetéséről mondtam, ugyanazt kell mondani az »erkölcsi érzelem« s az erkölcs közti különbségről, mint már fönt érintettem. Ha a vallásosságot, v. i. a »vallási érzelmet« szembe állitjuk az »erkölcsi érzelemmel«, akkor lehet, hogy »a vallási érzelem hiánya nem mutat szükségképp az erkölcsi érzelem hiányára minden egyes embernél«; de ha a *vallási érzelem alatt* a *vallást*, s az *erkölcsi érzelem* alatt az *erkölcsöt* értjük; akkor semmiképp sem mondhatjuk, hogy a vallás hiánya nem mutat szükségképp az erkölcs hiányára. Igenis mutat. Mert nem lehet *szorosan vett erkölcs*, — ha a czélra való rendezettség szükségétől el is tekintünk, amit már föntebb előadtam, — saját elégtelenségünk, korlátoltságunk, tehetetlenségünk s magyarán mondva, *bünösségünk átérzése nélkül;* ez pedig az engesztelés vágyát ébreszti bennünk. A bűn s a vágy a bűn eltörlése után Hartmann szerint is *mélységes alaphangja a vallásnak.* Lelkünk erkölcsi oldala mindig sebzett, lelkiismeretünk mindig vádol; s ez oldalról győzhetjük le a hitetlent legkönnyebben; mert ha följajduló lelkiismeretébe tekint, ott fogja legvilágosabban fölismerni a parancsoló Úrnak s a büntető mert sértett törvényhozónak létét és hatalmát, s ez ismeret az azt követő megadással annyi mint — vallás.

Ha valaki kevély és gőgös, ha önteltségében bűnt és nyomort önmagán nem lát; akkor az ő »erkölcse« megállhat a vallás hijjával is; csakhogy az ily lelkiállapot nem erkölcsös hanem erkölcstelen.

Ezek után láthatjuk, hogy mennyire szükséges e téren

a szigorú fogalomkülönböztetés, melyet a modern filozófok könnyű szerrel elmulasztanak s ezáltal az embereket képtelenekké teszik, hogy a frázisból a gondolatokat, a vallásszabadságból, zsidóreczepcióból, felekezetnélküliségből a tájékoztató irányeszmét kihámozzák.

RÓMAI UTASITÁSOK A SZÓSZÉKET ILLETŐLEG.

Közli: DR. KERESZTY VIKTOR.

A római »S. Congregatio Episcoporum et Regularium«, természetesen a Szentatya megbizásából és az ő helybenhagyó tekintélyével, az olasz püspökökhöz és a szerzetesrendek generálisaihoz intézve ugyan, de úgy, hogy abból az egész világ papjai tanulhatnak, már egy pár hó előtt körlevelet intézett *a prédikálás modoráról, a hitszónok kellékeiről.* Hogy mi ezt a fontos és érdekes körlevelet már hamarabb nem ismertettük, annak az az oka, mert vártuk, hogy esetleg a Religio-Vallás, vagy tán a Havi Közlöny fogják azt egész terjedelmében hozni, (miután e folyóiratok az ilyen okmányokat szószerint szokták közölni), még pedig annyival is inkább, mert egyrészt a körlevél nagyon is *gyakorlati* értékű, másrészt még a liberális napilapok is elég érdekesnek tartották azt arra, hogy belőle olvasóiknak mutatványokat nyujtsanak. Ámde várakozásunk nem teljesült, s így most mi akarjuk e körlevelet magyar papjaink hasznára közölni, kiknek kiváncsiságát ama napilapok bizonyára felköltötték; mi gondoskodunk róla, hogy az ily fontos irat magyarul is megőriztessék.

A tanulságos, és helyenként feltünően szigorú hangon tartott körlevél szövege, szabadabb magyar forditásban im a következő:

Szentatyánk, XIII. Leo pápa, kinek az igehirdetés

20 régi banalist; II. 8 régi banalist; III. 3 garast és 3 régi banalist, ismét 10 régi banalist; IV. 4 garast 1332—35-ben.

14. Saarpotok, Sarpotok = *Sárpatak*, Maros-Tordamegyében, Szász-Régen fiókja. Papja Domokos fizetett I. 18 régi és 8 új banalist, ismét 10 új és 3 régi denárt; II. 16 régi banalist; III. 33 obolust, 6 veröczeit, ismét 32 montan denárt és 2 régi banalist; IV. 14 régi banalist; 1332—1335-ben. — »Van Sárpatakon egy kis gót betüs feliratu harang, »Christus rex venit in pace; Deus homo factus est«, évszám nélkül; lehet következtetni, hogy ez a katholikus századok emléke.« Erd. ev. ref. 1893. évi Névkönyv, 45. lap.

15. Sarumberg, Sauimberg = *Sáromberke*, Maros-Tordamegyében, Nagy-Ernye fiókja. Papja Péter fizetett II. 14 keresztes denárt és 7 régi banalist; III. 18 keresztes és 1 közönséges banalist; IV. 26 denárt, 1333—1335-ben.

16. Yordani villa = *Görgény-Adorján*, Maros-Tordamegyében, Görgény-Szent-Imre fiókja. Papja Henrik a II. évben fizetett 2 régi banalist, 1333-ban.

Jegyzet: A tizedjegyzék 108. lapján előfordul ezen fél sor: »Item Dominicus sacerdos.« De utána sem község név, sem fizetés bejegyezve nincsen. Az ozd-kerületi Domokos pap Sárpatakon, a 14. pont alatt, oly szorgalmasan fizet, hogy onnan alig maradt ki valami. A régeni dekanatus papjai között pedig Domokos nevű pap nincs. Azért eme pár száraz szó determinacio nélkül marad. (Folyt. köv.)

ÚJ KATHOLIKUS NAPILAP?

Irta: dr. PETHŐ.

Mostanában ismét sokat emlegetik azt az alapitandó, új katholikus lapot, melynek várandóságától szinte terhes a közvélemény. A vajudás már jó sokáig tart; ahol az ember megfordul szinte részvény-kereslettel találkozik s kinálat nincs; az üzlet biztositottnak látszik s gondolom,

hogy a Deutsch-Haas-czég is szivesen vállalkoznék egy kath. lap megindítására, szivesebben tán mint az oroszkai czukorgyárra; az »ultramontán« most legalább úgy fizet, mint az »ultramarin.« Várjuk hát, hogy a kath. intézö körök mikor és mikép nyúlnak bele az önként megnyilatkozó kath. zsebekbe. Csak egy fogástól, mely határozottan balfogás volna, óva intjük: *szintelen* lapot ne akarjanak teremteni, mert abba belebuknak. A szintelenség a fejletlenségnek és az élettelenségnek szignaturája, s mi ezen az inséges stádiumon már túl akarnánk lenni; hát ne vonszoljanak bele újra azzal a szintelen katholicitással. Ahol a jellemek s a közállapotok még a határozatlanság álomképeivel küzködnek, — ahol a harczok s a támadások még nem teritették rá a »jó emberekre« a vizes pokróczot, — ahol a szinbevallás bujdosói a meggyözödésnek keserü tapasztalatai árán még nem vették észre, hogy hol az ellenség, hol a jóbarát: ott a szintelen lap, ha nem is tisztesség, legalább nem szégyen. De Magyarországban, hol a katholicizmus nyilt és a vak elött is világos megtámadtatásban részesült, s hol az egy »M. Állam«-ot kivéve az egyházat egy lap sem védte pozitive, pedig sokan kivántak a világiak közül más téren is érvényesülö lapban oltalmat s ahol következöleg mindezek elött kiáltó szükséggé lett egy minden tekintetben megfelelö kath. politikai lap alapitása: ott »valláserkölcsös«, »pártonkivüli«, s ami még van a vizenyös frazeologiában elmosódott terminusu lapot akarni, önkéntelenül is bámulatra ragad, s az ily kicsinyhitüségre csak azt mondhatjuk: »non sunt de genere virorum illorum, per quos salus facta est in Israel.« »Valláserkölcs« nem létezik, az egy elvont terminus; az a holdba való vagy az abstrakcziók sárguló lapjaira; hanem létezik katholikus valláserkölcs, református, stb. valláserkölcs. Hát melyik valláserkölcs kell egy meginditandó, kath. lapnak? Az iránt már csak nincs kétség, vagy azt is kell takargatni? Azután meg nyiltan kérdem, melyik lap nem irná ki programmjában, hogy »valláserkölcsös«? Bizonyára a »Pesti Hirlap« is »valláserkölcsös.« Ez tehát nem megnyugtató kijelentés.

Tudjuk, hogy azzal altatják el magukat a jó, de kicsinyhitű emberek, hogy nem teszik ki ijesztőnek a kath. elvet; nem mondják ki, hogy kath. érdekeket védenek, kath. elvű politikát csinálnak; de azért benn lesz; az lesz a lapnak lelke. — Azt nem lehet keresztülvinni; mert ha az elvet igazán meg akarják védeni, azt ki kell mondani és erőteljesen és következetesen keresztülvinni; ha ezt megteszik, akkor mindazon határozatlan, fejletlen ember, akit a kath. elvek takargatásával megfogtak részvényesnek vagy olvasónak, úgyis mind otthagyja a lapot s boszankodik, hogy zsákban macskát vett. Ha ezt a faképnél való otthagyást el akarják kerülni s az ily elv dolgában jött-ment sereget össze akarják tartani, kell a tojások közti tánczot nemcsak a programmban járni, hanem a lapban is folytatni. Így boszulja meg magát a határozatlanság. Csirájában megmérgezi a lapnak irányát és fejlődését; szolgájává teszi a gyávaságnak és szinlelésnek, s erőteljes kifejlést egyáltalában lehetetlenné tesz.

Egy kath. lapnak főfeladata mostanában új, egészséges, keresztény elvű párt alakitása volna. Aki ezt zászlajára irja, az a nagy sikerek biztositékát birja, mert azt hirdeti, ami közkivánság s annak ad hangot, ami minden szivet feszit s ami alkalmas kifejezést keres. Mi lehetne kelletlenebb, izetlenebb és csüggesztőbb, mint a »pártonkivüliség« léhasága. Kicsoda az az ember, aki pártonkivüli akar maradni? mikor manapság az elvek harcza dönt s az fog érvényesülni, ami párttal bir. A pártonkivüliség a harcz eszközeiről való lemondásnak programmja. S aki lemond a parlamenti érvényesülés nagy ágyúiról, vajjon segit-e azon a nyögés s a sopánkodás? Nem félnek manap pártonkivüli törekvésektől, hiszen ezek holt erek, lassú tespedésnek hináros menhelyei. Ne menjünk bele ezekbe; csiboroknak s vizipókoknak valók. Nekünk kath. valláserkölcsös s keresztény-elvű párt alakitását czélozó, politikai napilap kell. Más programm előttünk a régi slendriánnak s a szégyenkező szintelenségnek elrongyolt foszlánya.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Der Capitalismus fin de siècle. Von Dr. Rudolf Meyer. Wien-Leipzig. Austria-Verlag. 1894. n. 8.-r. 487 l. Ára 4 frt 20 kr.

Az újkor hatalmas áramú tudományát, a szoczial-politikát, — annak százrétű rétegeit, — vonatkozásainak erdejét ily művekből lehet kellőleg megismerni, amilyen az itt jelzett. S azért mindjárt elüljáróban megjegyzem, hogy ezt a művet föntartás és klauzulák nélkül ajánlhatom az érdeklődő olvasóknak. Van benne ugyan sok, ami föltételez tüzetesebb tájékozottságot, de az nem baj; lassankint a sokoldalu s különböző tekintetekből történő hozzászólások még oly tárgyban is, melyben kezdetben nem is moczczanhatott, a kilátás és kiismerés magaslatára emelik az embert.

Meyer Rudolf műve az újkor kapitalizmusának fölhalmozott társadalmi bajait szellőzteti. Nem találtam meg benne a kapitalizmusnak »ceterum censeo«-itéletét; hanem szemeink előtt elvonul a nagy tudományos és társadalmi harcz; a kisérletek, inditványok, nekiindulások és fönakadások egymásutánja, s az egész beláthatlan lánczolat — végre is megáll, a zajló táblák egymásra torlódnak, itt-ott van még kisebb-nagyobb szabad tér, ahol néhány existencia, hasonlóan a Duna jegének nyilásaiban uszkáló vadkacsákhoz, lubiczkol; de különben általában az ár megállt, s várunk tavaszi napsugárt és langy fuvalmat, mely a megfeszült s annál fenyegetőbb veszedelmet tőlünk elháritsa.

A kapitalizmus a nemzetgazdaság fejlődésében egy végstádium; itt-ott nyithatnak üzelmeinek szabad pályákat még ezentúl is; de ezek a szabad pályák nem a haladás útjai, hanem csak a kiszabaduló s repesztésig megfeszülő gőznek kiútjai; a rendszer fejlődésre és fejlesztésre képtelen, — kurschmiedjai csak foltozzák és fájdalmak árán toldozzák életét; nincs kilátás .... fin de siècle! De mikor

áll be majd az időben is a kapitalizmusnak krachja? Meyer Rudolf nem számitja ki oly pontosan a társadalmi végleges megfeneklést, mint ahogy azt Lasalle s a szocziáldemokraták tették és teszik; egyes politikai és társadalmi kombinációk, melyeket ő szellőztet, ha beválnak, még jó darabra hátratolhatják a krizist; ez a politikusoknak a föladata, s Meyer Bismarck jó és rossz fogásaival, a német kereskedelmi és vámpolitika taktikáival illusztrálja állitását.

A szerző nemcsak gondolataival, de egyéniségével is a jelenben él. Hivő, orthodox protestáns, ki feltünő szocziálpolitikai művei és értekezései révén, nemkülönben a porosz miniszteriumokban, kiváltkép Wagener oldalán tanusitott praktikus működése folytán Bismarcknak szemet szúrt. Tudjuk, hogy Bismarck Lasalle-hoz is közel állt, de mint politikus chamaeleontól másképen nem is telt, — csak egy darabig. Bismarck a liberalizmussal szakitani akart, s akkor a szocializmus mostanáig is mostoha keresztény inditványait szivére látszott venni; megbizta Wagenert, Lasallet, Meyert, hogy ez irányban dolgozzanak. Meyer azt állitja, hogy ettől a Bismarck-fordulástól, ha állandó lett volna, szinte új világot várhatott volna Németország s a mai, szervezett, bár utópiás német szocziáldemokraczia egyáltalában meg sem születik. Akkoriban az ő törekvéseik a birtokos és munkás osztályok s a halálharczot vivó kisipar szövetkezési szervezésére irányultak. Ők s hátuk mögött mondhatni az egész életrevaló keresztény és józan munkás és iparos osztály e gondolatoknak voltak apostolai, — sajnos, hogy ezeknek lettek azután vértanui is, legalább usque in praesentem diem. Meyer tehát az ő eszméit — épp ezen modern miniszteriális és bismarckiális szereplésénél fogva — a jelenkor harczainak és kisérletezéseinek, egyes életrevaló inditványok elvetésének, s más elfogadott határozatok tehetetlenségének keretében állitja elénk. Képessé teszi az olvasót, a legujabb s legfontosabb politikai intézkedéseknek, kiváltkép a vámszerződéseknek kellő megitélésére. Mondhatom, hogy e műből egészen más fogalmat alkotunk magunknak a védvámok hasznáról és rávezettetünk a tartózkodó politikának sok-

oldalu érveire, amelyek sokszor nagyon problematikusnak mutatják be az agrár lapok főmegváltó ideáját: a védvámot.

Igaz, hogy a szerző el van keseredve, s ezt a keserü sót izlelteti is az olvasóval; számüzöttnek érzi magát, s ellenségei, a kelet-porosz junkerek érdekeinek előmozditását s éppen ezzel az agrár törekvéseket talán kissé epésen itéli meg. A kath. egyház szocziális hivatását hódolattal elismeri, s a német katholikusok szocziális kihatását fennen magasztalja. Ausztria-Magyarország szocziál-politikus és nemzetgazdasági állapotát jobbaknak tünteti fel mint Németországéit, kivált Poroszországét; ez ügyben is talán lehet valamit subjectiv érzéseinek kontójára irni.

Ennyit a szerzőről. Most a műről. Tiz fejezete van. Elüljáróban ismerteti a kapitalizmust, mint hajtó és rúgó erejét a modern kulturának s egy új társadalmi átalakulást helyez kilátásba, melyről nem tudja, vajjon a kath. egyház vagy a szocziáldemokraczia fogja-e nyélbe ütni. — Ez iránytadó fölfogást kifejti a szerző művének több helyén, nem akarom éppen mondani, hogy ex asse annak szentelt több fejezetében.

A kapitalizmus fejlődésének története visszavezeti őt a gazdálkodás kezdetéhez s alkalmul szolgál a három nagy gazdasági periodusnak: az ókori, közép- és újkori nemzetgazdaságnak világos és talpraesett fejtegetésére. A szerző nagyon szókimondó ember; megmondja véleményét szabadon az egyházi szocziál-politikáról s annak ingadozásairól, a kapitalizmusba való átmeneteiről, nemkülönben a kánonjog átlyukgasztásáról. Csupa fontos és tanulságos dolog, kiváltkép theologusok számára.

Az államok természetesen mind nyakába borultak a kapitalizmusnak, hiszen ez a nemzetgazdaságnak óriási emeltyüje, a kincsek fölhalmozója, nagyszerü ipar- és kulturintézmények létesitője volt, s ezt senki sem tagadja. Németország sem tett kivételt; pártolta a kapitalizmust, ahol találta, az ipar terén épp úgy mint a mezőgazdaságban. Állami segélyt juttatott a lovagbirtokok urainak, állami segélyt az iparnak. A 3. fejezet előadja az állami segély-

nek, nevezetesen a mezőgazdaság terén védvámok alakjában nyujtott állami segélynek következményeit.

A szerző perhorreskálja a rozsvámot. Nyakába akaszt mindenféle rossz következményt: a nép nem táplálkozhatik kielégitően, — a faj elcsenevészedik, — a katonaságnál jobb dolga van mint otthon, — a katonaságban szocziáldemokratikus áramlatok jelentkeznek, — a munkás kevésbé dologképes, — a belső piacz forgalma lanyhul; amit pedig a rozsvám védői felhoznak érvül, azt a szerző mind elveti, milyenek: a parasztosztály megvédése, — Németországnak kenyér ügyében való függetlenitése a külföldtől, s más hasonlók; ezek szerző előtt nagy érdekek, de a rozsvám nem lendit rajtuk s azért itt csak szofizma számba jöhetnek.

A negyedik fejezet vigasztaló kilátást nyit az antikapitalista mozgalomra és szerző 130 lapon foglalkozik kedvencz ideáival, amelyek természetesen nekünk is kedvesek, s gyönyörü pálmalombokat hinteget a katholikus törekvések hőseire, kivált Kettelerre és Manningra.

Az ötödik és következő fejezetekben azután szerző a tulajdonképpeni nemzetgazdaság érdemleges kérdéseibe vezet be. A tőkék elhelyezésének világtérképét, továbbá a kolonizáció érdemét, a még ki nem használt területekbe való európai tőkebefektetést, annak határait és perspektiváit ismerteti. Hiába, nincs örök körforgás sehol, a fizikában épp úgy nincs, mint ahogy nincs a pénznek, ennek a forgó erőnek mechanikájában. Mindenütt egyensúlyra törekszik minden. A tőke is, meg a munka is két vivódó és birkózó hatalom. Mindkettő nagy nehézségekkel találkozik útjában; mindkettőnek szervezkednie kell. A termelés anarchiája, a túltermelés csak úgy szegi nyakát a tőkének mint a munkának; mit csináljon a tőke, ha túltömött áruraktárain túl nem adhat? Tehát a tőke is szervezkedik; igaz, hogy szervezkedései többé-kevésbé mindig a munkát nyomják; legalább az igaz benne, hogy szervezkedvén a tőke a termelés anarchiája ellen, ezáltal erős lesz a munkással szemben is s biztosra vehetjük, hogy nyomni is fogja. A tőke szervezkedé-

seinek modern alakja a »Kartell.« Mennyit irnak börze- és agrárlapok a kartellekről! A szervezkedés mindig rendezés; a baj csak az érdekek méltányos kielégitésének veszélyeztetésében rejlik. Ha a kartellek állami ellenőrzés alá jutnak s a szervezkedett munkásokkal szemben nem mint ellenséges, hanem mint rendező faktorok állnak, akkor nem kell félni tőlük. Az állami ellenőrzés természetesen államosit, de bizonyos fokú államositás nélkül a kapitalista termelésben rendet teremteni nem lehet.

A hetedik fejezet az élelmi szerek termeléséről, s ezzel a mezőgazdaság vajudásairól és kilátásairól szól. Az amerikai konkurrenciát a szerző legjobban képes megitélni, mert ő maga Canadában több évig farmer volt.

A chemia is vállalkozik fordulatot idézni elő a kenyérkérdésben az által, hogy a tápszereknek igazán tápláló, de nehezen emészthető s épp azért többé-kevésbé használhatatlan részeit föl akarja dolgozni s élvezhetőkké tenni.

Végül — igaz, hogy 130 lapon át, — a valuták rendezésének nemzetgazdasági kihatásairól s a kereskedelmi- és vámháborukról szól; történelmi alapokon, amire szerzőt jeles római történelmi kutatásai képesitik, épiti föl előadásait, s a legujabb, mondhatni, még napi érdekü vonatkozásokkal illusztrálja.

Vezérgondolatát utoljára a 445. lapon olvasom: így tehát a Capitalismus fin de siècle fejlődésének nagyon magas fokát érte el s lehet, hogy még sokáig tartja majd magát, ha Ázsiára fekszik s ott gyökeret ver, — vagy ha a fejlődőfélben levő ázsiai kapitalizmussal egybe forr. Ez azonban nem függ gazdasági, hanem politikai evolucziótól, vagyis a két világnak, vagy a három világnak vérengző, pusztitó összetüzésétől, mely harcz kimeneteléről senki sem nyujthat biztos fölvilágositást.

Aggodalom és félelem, a bizonytalanság érzete hatalmasodik el rajtunk, a fin de siècle emberein. Nagy katasztrófa előtt állunk . . . . . Két párt fog összetüzni, harczi kiáltásuk: Katholicismus — Socialismus.

Dr. Pethő.

kel küzdeniök kellett. Kováts Sándor theol. tanár és a növendékek prefektusa jó kis vázlatot (428–454. l.) füzött a mű végéhez »őseink pogány vallásáról«, szerényen megjegyezve, hogy az »nem tart igényt sem teljességre, sem eredetiségre vagy végérvényes tökéletességre.«

Ajánljuk az érdekes és fontos tárgyu könyvet, — melyről még megjegyezzük, hogy az Kiss Jánosnak, mint a temesvári kispapok m. e. i. iskolája »mindmáig bőkezü pártfogójának« van ajánlva, — mindama t. olvasóinknak, kik az összehasonlitó vallástudomány mibenlétéről, vivmányairól, czéljairól stb. akarnak maguknak értesülést szerezni.

Dr. Kereszty Viktor.

Der Fluch der Mannheit. Zwei Vorlesungen für Männer von Henry Varley. Nach dem 180-sten Tausend der englischen Ausgabe übersetzt. Elfte Auflage. Leipzig. Reinhold Werther. 8.-r. 110 l. Ára 1 márka.

A hatodik parancsról szóló modern értekezések képezik e könyv tartalmát; értekezések, melyek a néma bűnnel foglalkoznak s első sorban erre irányitják figyelmüket, s rá zúditják hatalmas csapásaikat. A szerző anglikán lelkész, határozott, elszánt keresztény, aki ezeket az értekezéseket az »Exeter Hall«-ban fölolvasta. Utána rá kiadta, rövid idő alatt *százezer* példányt adott el belőle, és *tizezer* bátoritó s hálálkodó levelet kapott mindenfelől.

Egy előkelő anglikán lelkész ezeket irta neki: »Mindenekelőtt fogadja fölolvasásáért forró köszönetemet. Én eddig valami ehhez foghatót haszon és meggyőző erő tekintetében nem ismerek. Fölolvasását a legérzékenyebb csapásnak tartom, melyet valaha valaki nemünk, a férfinem mételyének forrására és lebujára mért. Lehetetlen, hogy kiadványa ne legyen áldásthozó. Szinte beláthatlan az a sok jó, melyet a néma bűn megakadályozása, valamint a belőle való kivaczkalódás eszközeinek megjelölése által, eredményezni fog.«

A tárgy természetesen sikamlós, de a szerző óvatos és alapos. Wilberforce kanonok e részben igy nyilatkozik:

»Átolvastam e könyvet, átvettem szóról-szóra, hogy lássam, van-e benne kifejezés, mely bár természetesen szándékon kivül, tisztátlan érzelmet kelthetne. Külön kiadtam a fölolvasásnak azon részeit, melyek ifjaknak és fiatal embereknek szólnak; szándékom az volt, hogy az iskolamestereknek, tanitóknak és családatyáknak alkalmas könyvecskével szolgálhassak, melyet tanitványaiknak illetve fiaiknak markába szorithatnak s őket ezáltal az önfertőzés bűnétől óvhassák. E kicsapongás hatása rettentő. Igazgatóink és nevelőink kifogytak bölcseségükből s tehetetlenül nézik e titkos ellenség nyilvánvaló pusztitásait. A serdültebb fiúk oly alávalóságra vetemednek nálunk is e részben, hogy az elüljárók komolyan a rendőrség közbelépéséről is gondolkoztak, hogy ezáltal visszarettentő példát állitsanak a még el nem romlott fiúk szemei elé. — Ideje volt már, hogy ezt a kérdést, ezt a létérdeket a *bűnös hallgatás lápjából* kiemeljük, amelyről eddig azt gondolták, hogy legjobb, ha senki sem szól róla.«

Ez utóbbi szavak jellemzik az általános felfogást s a divatos nézeteltérést e dologban. *Hallgatni vagy beszélni?* mindkét félnek igaza van bizonyos körülmények közt. Ha azonban látjuk, hogy a baj, ez a valóságos »pestis«, melyről a 91. zsoltár 6. versét érthetni, mennyire elhatalmasodott, átlag a beszédet ajánlanám. Csakhogy hogyan beszélni róla? ez a nehéz kérdés, mely nagy tapintatot követel. Jais Egyednek is van Toldi László által forditott kis műve e tárgyról, azt ajánlom az átolvasásra; de Jais műve inkább csak mondja, hogy hogyan kell erről beszélni; ebben az itt jelzett műben pedig kész a beszéd maga, melyet természetesen a hallgatóság igényeihez és szellemi nivójához kellene fölhasználás esetében alkalmazni; ami már sokkal könnyebb.

Azért ezt a művet, mely annyira hasznos és olcsó, nem az ismertető hagyományos kaptája szerint, hanem a meggyőződés hangján szólva, igen ajánlom a főtisztelendő papságnak, kiváltképen pedig a gymnáziumok tanitóinak.

Azt azonban nem hagyhatom kifogás nélkül, hogy néhol a derék iróból is ugyancsak nevetségesen kirí az anglikán elfogultság, melynélfogva észre nem veszi, hogy nem-

csak törekvéseinek szellemével, hanem magával az általa annyira kiemelt szentirással is összeütközésbe kerül akkor, midőn a katholikusokat még egy ily könyvben is oldalba lökni igyekszik. Mit szóljunk például az ily állitásról: »ich entnehme diesen Rath den Schriften des grossen Reformators, Martin Luther, des Mannes, der sich getraute, durch sein eigenes Beispiel die gottlose u. verderbliche Lehre in Fetzen zu zerreissen, die dem Menschen verbietet zu heirathen.« (39. l.) Kérdem, hogy hangzik s melyik lehetne az a *tan*, amely tiltja a házasságot? A kereszténységben ily tan nincs; nálunk csak az van, amit sz. Pál mond, mikor kikezdi: »praeceptum non habeo, consilium autem do.« S aki a tisztátlanság ördöge ellen ir, annak a tisztaság virágait nem illik legázolni, sőt örülnie kell, minél többen vannak, kik az Úrnak osztatlan szivvel szolgálnak.

Dr. Pethő.

Magyarok hazája költők dalaiban. Hazafias költemények gyüjteménye. Közrebocsátja Babik József, egri tanitóképző tanár. Eger. Lyceum, 1894. 8° 632 l. Ára 2 frt 60 kr.

A szorgalmas Babik József minden esztendőben tud valamit a magyar olvasóközönség kezeibe adni. Hol prédikációkat, hol adomatárt, hol meg népies beszélgetéseket vagy igen értékes tanulmányokat is (az egyh. énekről, az egyh. szónoklatról).

Ezuttal a közelgő millenium gondolata lelkesitette fel arra, hogy összegyüjtse régibb és ujabb költőink hazafias tárgyu, a hazára, annak történetére, annak szeretetére vonatkozó költeményeit, mintegy háromszázat. Hogy az ily munka nem csekély fáradsággal, utánjárással, sőt költséggel jár (amennyiben egyes kiadók csak pénzért engedik át az ő jogukat egyik vagy másik költő verseit kiadhatni): azt mindenki be is látja, meg méltányolja is. Az is bizonyos, hogy örömmel olvassa magyar ember az egymás után következő, csupa honszerelmet lehelő költeményeket.

Ámde, ha az egész anthologiát tekintjük, annak *be-*

ről, úgy hogy általában az egész gyüjteményről azt jegyezhetjük föl, hogy a nyitrai »iskola« ez első nyilvános fellépésével elismerést, rokonszenvet aratott.

Dr. Csajka.

Föveszedelmünk. Irta Tóth Mike J. T. IV. kiadás. Az egyhm. hatóság jóvdhagy. Bpest, 1894. 16⁰ 106 l. Ára 25 kr. (10 pldnál à 20 kr. Kapható Kalocsán a „Hirnök" szerkesztőjénél.)

Minden hosszasabb recensió helyett — amire alig van már e füzetben helyünk — legyen szabad ezt a kitünő könyvecskét melegen ajánlanunk, minél szélesebb terjesztésre. A mi föveszedelmünk, a magyar nemzet föveszedelme: a káromkodás rút bűne, ez az igazi »nemzeti bűn«, mely már annyira szokásává lett a magyarnak (mióta? lásd 84. számu vegyesünket a hatodik füzetben), hogy úton-útfélen borzadva kell azt tapasztalnunk nemcsak izgatott, hanem jókedvü emberektől is, sőt már gyermekektől is. Ezért büntet minket az Isten, ezért nem megyünk semmire, ezért ér annyi erkölcsi és anyagi csapás. Az egyesek bűneit ráér büntetni az isteni igazságosság a más világon is; de a nemzetek bűnét itt e földön kell büntetnie, mert a túlvilágon nincsenek nemzetek és nemzetiségek. — Ettől a bűntől óv ez a könyvecske, ennek rútságait mutatja ki, ennek veszedelmeit tárja fel. Ha jót akarnak művelni a nép papjai, terjeszszék e könyvecskét hiveik között.

Dr. Kereszty Viktor.

Az Evangelista Munkája. Példákkal fűszerezett dogmatikus egyházi beszédek. Irta Sullay Rezső, spáczai plébános. II. K. II. R. Pünkösdi ünnepkör. Esztergom, 1894. Buzárovits.

Ismét egy új, immár befejező része a már háromszor ismertetett vállalatnak, a régi jó modorban és szellemben tartva. A szerző hű maradt programmjához; a dogma sehol

sem bujdosik, mindenütt mozgató, éltető tényező gyanánt az előtérben áll. Amint multkor kiemeltem a dogmatikus, s avatatlan szem előtt messze fekvő dogmatikus vonatkozásoknak a beszédekbe való bevonását, ugyanezt dicsérem ki ez alkalommal is. A szerző pl. ügyesen szól az egyházi átokról a mindenszentek, a szentek egyességének titkában. Ez már dogmatikus érzék! Az előadás szerény és jóizü, — világos és fűszeres. E részben több Mária-beszéddel is találkozunk; az olvasó ünnepére például Sz. Mária pártfogásáról van beszéde. Ezt kissé máskép szerettem volna, kiváltképp manapság, midőn a szentatya annyira sürgeti az olvasót, mint a hitnek imáját, tehát különösen dogmatikus imát. Miképp imádkozik az olvasóban a hit, — miképp kel ki az ima a hit czikkelyeiből, mint a virág a szárából; ez volna az olvasóról szóló prédikáczió feladata dogmatikus szempontból. Adja Isten, hogy a szerző úr igazán komoly törekvéseit ezen annyira elhanyagolt téren dús siker koronázza.

Dr. Pethö.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

127. A szabadkőmives nagypáholynak titkára Gelléri Mór furcsa dolgokat emlegetett a minap. Sokan kétségbe vonták a magyar kormány szabadkőmivességét; sőt Wekerle és Hieronymi hozzájuk közel eső lapokban erősen dementáltatták a szabadkőmives páholyokhoz való tartozandóságukat. De hogy mennyit érnek az efféle dementik, azt a napnál világosabban bizonyitja az a beszéd, melyet a zsidó származásu Gelléri Mór mondott e napokban a soproni »Testvériség« cz. szabadkőmives páholy huszonkétéves jubileuma alkalmával. Miután ez ünnepi beszédben a Martinovics-féle összeesküvésnek ismeretes befejezését a szabad-

gök is van. Ilyen előny továbbá, hogy a gyónási imák, névszerint a bánatkeltés, ami oly lényeges, szintén nagy gonddal vannak megszerkesztve; szintúgy, hogy az egyházi év minden alkalmára, másrészt meg az emberi életviszonyok különböző alakulásaira is (a *különféle ájtatossági gyakorlatok* gyüjtőczim alatt) szép imákat nyujt e könyvecske.

Nyelvezete is, — hiszen költő irta — nem mindennapi, hanem magasröptü, költői szárnyalásu. Külső díszét pedig két szép metszet emeli (a keresztről való levétel, s a Szentlélek eljövetele).

Alakja kissé kicsiny lett, s ennek következtében, kivált petit-betüi is kicsinyek (a garmond elég nagy): de ennek a mai, éppen nem dicsérendő divat az oka, mely a nagyobb formáju imakönyveket kiküszöbölte, holott ezek, éppen a homályos templomokban, s idősebb emberek számára, bizonynyal gyakorlatiabbak lennének.

Dr. Kereszty Viktor.

Praelectiones Dogmaticae, quas in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tom. I. Friburgi. Herder n. 8-r. XIV. és 404 l.

P. Pesch Dogmatikája teljesen kielégiti azon nagy igényeket, melyeket szerző neve bennünk, tisztelőiben támaszt s megfelel a szerző modern tudományosságának és hirnevének. A priori természetesen elfogulva nyulunk ehhez a dogmatikához is, mert az a kérdés zavarja az embert: minek ebből megint egy új mű, kivált a mai időben, mikor még a kiadók polczain ott tündöklenek az új dogmatikus publikácziók el nem fogyott sorai; de ezt a zavaró kérdésünket megfejti s elcsititja P. Pesch dogmatikájának olvasása. S aki ezen dolgok iránt érdeklődik, az igazat fog nekem adni, ha a könyvet megismeri.

Nem hiába mondtam, hogy P. Pesch egy modern tudományu theologus; az ő theologiája olyan, mint az evolutionisták új alakja, mely régi szülőktől származik, de az új viszonyokba belenőve új tipust ölt a kor követelményei szerint. P. Pesch

tudománya a szolid skolasztikusok megingathatlan talaján nőtt fel, de szellemének életteljes érintkezése a korral, s a tudományos haladás modern fázisaival rányomta a régi szolidságra az újság minden báját és korszerüségét. A szerző kivált a modern, rationalistikus, protestáns theologiának Machabeusa. Azért foglalkozik oly feltünően sokáig a sz. irás genuinitásával és Krisztus csodáival s valóban érezzük, hogy ez az a pont, melyre az ellenséges ostrom irányul. Azonkivül a könyv jelességéül fölemlitem a theologiának számtalan érdekes kérdését, mely a tanulásnak fűszere és a praktikus alkalmazásnak elevenségét önti ki a dogmatikára; ezek mind benn vannak e műben és pedig úgy, amint azt sehol máshol, még Franzellin nagy köteteiben sem találtam. Ez által ez a könyv megmenekül attól a soványságtól, mely az iskolai könyveket oly szárazakká és gyatrákká, az előadást az unalom arenájává s az ásitozás sirkamrájává teszi.

Ami a könyvet másodsorban jellemzi, az az új, synthetikus rend, melyet P. Pesch követ. Az első rész bizonyitja »Jesus divinus legatus« voltát; istenségéről nincs szó. A második részben a »divinus legatus« alkotta intézmény, az egyház kerül szóba; t. i. hogy Krisztus élő magisteriumot alapitott s hogy ez az élő magisterium csalhatatlan, joghatósági, vallási és egy primatusba kifutó hatalom. E második résznek II. sectiója külön szedi szét az egyházat minden sajátságai és összetételei szerint. A III. sectio az egyház jegyeivel foglalkozik. A IV. sectio a magisterium subjectumát, a püspököket és a pápát tárgyalja rendkivüli bőséggel. Az V. sectio a magisterium tárgyát s a III. rész a theologiai bizonyitás forrásait ismerteti; ez a III. rész az előzmények után eoipso csak kurtán üthet ki.

Már most ez érdekes beosztás, mely elüt a szokásostól, két ponton akasztja meg a figyelmes olvasót. Először is abban, hogy Krisztus istenségének föltételezése nélkül, csakis az ő divina legatiojának alapján az egyház alapitása s kiváltképp a csalhatatlanság, a Szentlélek leküldetése s s más ilyen természetfölötti charismák szinte erőtlenül s na-

gyon kiegészitetlenül állnak. Ha Krisztus Isten, akkor ez mind máskép fejlik az ember eszében.

A másik bökkenő, hogy a loci theologici a hátvédbe lévén fölállitva, a magisterium fölállitása és a subjectumnak szintén különvált előadása folytán a gombolyag néhol csomósodik s nem fut le a fonál elég simán, az ismétlések el nem kerülhetők. Különben tudom, hogy ezt a kedvezőtlen csomósodást végleg és teljesen semminemü beosztással sem lehet elkerülni.

Ez új könyvet, mely bármely theologusnak, még ha összevásárolta is a modern theologiai piacz valamennyi termékeit, tulzás nélkül ajánlhatom.

Dr. Pethő.

Az életbölcseség zsebkönyve. Forgácsok és szilánkok az apologia műhelyéből. Irta Fr. Weiss A. M. dömésatya. Forditotta a budapesti növendékpapság m. e. i. iskolája. (Munkálatok LVII.) Meszlényi Gyula szatmári püspöknek ajánlva. Budapest, Buschmann 1894. Kis 8-rét, 488 l. Ára?

Mikor tavaly e mű eredetijét (Lebensweisheit in der Tasche) recenzeáltam a M. Sion lapjain (l. 1893. évfolyam 614. l.), nem hittem volna, hogy oly hamar reá, alig öt negyed év mulva az a kellemes kötelesség háruljon reám, hogy ugyanannak magyar forditását ismertessem folyóiratunk tisztelt közönsége előtt.

Annyival kevésbé hittem volna ezt, mert ama recenzióm végén ki is fejeztem, hogy bármennyire óhajtandó lenne e mű magyar forditása, az nagy nehézségbe ütköznék, a sok közbeszurt költemény, közmondás stb. miatt, amelyeknek más nyelvbe való átültetése elővenné még a gyakorlott forditót is, még ha jó poétai vénája van is.

Annál inkább kell tehát most elismeréssel adóznom a budapesti kispapok magyar egyházirodalmi iskolájának, amely igazi fiatalos bátorsággal neki ment a nagy feladatnak, s bizva magában, hogy a nehézségeket le fogja küzdeni, azt a feladatot szerencsésen meg is oldotta.

Kellő világitás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez. Irta Balogh Ferencz, hittandr a debreczeni református kollegiumban. Debreczen. Telegdi K. Lajos. Nagy 8-r. 24 lap. Ára 20 kr.

Jólesö keresztény érzéssel van e kis füzet megirva, melyről méltán tudomást veszünk, hiszen különben oly sokszor kell a reformátusoknál is épp ahoz az orthodox tanhoz való ragaszkodást fájó szivvel nélkülöznünk. A huszonnégy lapra terjedő füzetke finom itélőtehetséggel és érdekes, vonzó előadásban nyujt átnézetet Kanyaró Ferencz »unitárius történetéről.« Megtanuljuk belőle azt, hogy mennyire lehet magát képtelenségekbe beleélni s a világot minden történésével együtt feje tetejére állitani. K. F. elhiszi, hogy az unitarizmus az igaz kereszténység; képzelhetni, hogy mit csinál az ilyen szegény thezisnek védője az orthodox, görög atyákkal, kiknek irataiból a sz. Háromság dogmájának kifejlési processusa oly éles vonásokban emelkedik ki. — Athanáziust leszuratja sz. György képletes sárkányában egy arian, György püspök által. — Sandnak 1663-ban megjelent egyháztörténete világoskodik Kanyaró uramnak; hát bizony abban az egyháztörténetben már sok adatról elmondhatjuk, hogy Sand-Sand, — futóhomoknak bizonyult. Ne szórjon vele homokot a XIX. század unitáriusainak szemébe. — A biráló úr igen méltányos; átlag helyesen itél; kimondja, hogy a korba kell beleállitani az eseményeket s nem a mi felfogásunk szemüvegén át itélgetni róluk. Valóban, semmit sem tartok oly szükségesnek. — Igaz, hogy e réven könnyen az ügy iránt való közöny is belopózhatik. Azért csak a dolgot kell nézni s Pázmány »nyilt fejét« kétségbe nem vonni; a »jezsuita karra« sem nagyon haragudni, — hiszen ők is legalább is oly helyesen jártak el, mint Kalvin Servet ellen.

A magyar reformácziónak küzdelme az unitáriusok ellen jól van ecsetelve; a török basák rokonszenve az unitáriusok iránt, mint akik a prófétához közelebb állnak, igazán furcsa világitásba helyezheti az ezt dicsérőleg kiemelő »keresztény lelkületet.« Hogy Szász Károly »püspök« és a

Kossuth Lajos-féle raczionalista »keresztények« nem a reformáczió szent Háromságát, hanem az unitáriusok vagy a Socin-féle Krisztust ugyan imádó, de istenségét tagadó félunitáriusok ügyét támogatják, azt ne tagadjuk és ne védjük; hanem tagadjuk meg őket, hogy nem a mieink közül valók. E részben a homály s az elmosódás a felekezetek efemér érdekét szolgálhatja ugyan, de csak az eszmének rovására. Mihelyt az eszme önérzetesen föllép, letaszitja a bálványokat s megtagadja a hirneves embereket is, mert ők előbb tagadtak meg minket.

A szerző túlságosan lángol Genfért! Ki nem állhatom ezt a lokális patriotizmust, akár Genfről, akár Rómáról vagy Párisról van szó. — Csak azt kivánom, hogy Debreczenbe bele ne üssön a raczionalizmus s Harnack s más szintén portált nagyságok meg ne döntsék a debreczeniek konfesszziójában a sz. Háromság tanát. A reformátusoknak nem volna szabad türni oly embereket, kik az apostoli hitvallást tagadják; mert akkor mi értelme van az unitáriusok ellen folytatott harcznak?!

A régi, apostoli hitvallás alapján álló szerzőt füzetkéjeért melegen üdvözöljük.

Dr. Pethő.

Az elátkozott. Karácsonyi rege. Irta Boz-Dickens Károly. Forditotta Mutschenbacher Gyula, főgymn. tanár. Nagyszombat, 1894. Winter Zs. Kis 8-r. 173 l. Ára 2 kor.

Hogy egyféle tehetségben is sok árnyalat vagyon, azt ugyancsak öntudatunkra hozza Dickens ez »Elátkozottja.« Mily különbség Jókai és Dickens fantáziája közt! Az előbbi szinpompás és keleti, a másik alakokban gazdagabb és föltünteti a nyugatnak hajlandóságát az észszerűségre. Csak irasson a »Pesti Hirlap« Jókaival »Karácsonyi regét«, majd megcsodáljuk akkor e fönséges, tiszteletet parancsoló, gazdagon, sokszor bizarrul alakitó Dickensi regének kitünő s elütő jellegeit a ragyogó, de könnyelmű és soha az ember eszére, hanem inkább a hátgerinczidegekre appelláló Jókai-

fantáziának rovására. Kiváncsi volnék a Dickens e regényét elolvasók nézeteire; én ugyanis azt gondolom, hogy nem fog soknak tetszeni, mert regét keresnek s a psychologia örvényeibe kényszerülnek leszállni. Tán a szerző is érezte ezt, s azért könyve végére odatüzte az allegorikus személyek magyarázatát.

A fordító úr jól oldotta meg feladatát; igen szabatos, tüzetes és folyékony fordítást nyujtott. Kivánatos lett volna azonban a Mr. és Mrs. magyarositása is, mert bizony akárhány olvasóval megesik majd, hogy nem tudják, fiú vagy leány-e az, akiről éppen szó van.

Reméljük, kogy a fordító úr ily bizonyitékát adván kiváló müizlésének, gazdagitja majd szépirodalmunknak komoly, keresztény művekben amugy is szegény inventáriumát.

Dr. Pethö.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

138. Loreto jubileuma. F. évi decz. 10-én volt 600 éve, hogy a názárethi szent ház, a szentföldről angyalok által Itália földjére átvitetett. Szentséges atyánk f. évi január 23-án kelt encyklikájával különféle bucsúkat engedélyezett, hogy e csodás esemény méltó megünneplésére buzditsa a bold. szűz Mária útján oly számtalan isteni jótéteményben részesült kereszténveket. E bucsúk Advent első vasárnapjától jövő évi Szentháromság-vasárnapig nyerhetők meg. És pedig teljes bucsú nyerhető a loretói szentélyhez zarándoklók által; mindennap két évi bucsú nyerhető a loretói litánia elvégzése alapján; teljes bucsú nyerhető ugyanezen litániának egy hó minden napján való elmondása alapján, a szokott feltételek alatt. Az egész világon megindult már a mozgalom e jubiláris évnek áhitatos megszentelésére.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,
Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — Dr. WALTER GYULA.

Az új sorozatban IX. évi folyam.
(Kezdettől XXXIII. évi folyam.)

ESZTERGOM,
1895.

az Istent úgy ismeri, mint magát a tevékenységet. Hogy csak egy helyet emlitsünk éppen a λόγος evangeliumából, a megváltó eme szavait idézzük: »Az én Atyám mindez ideig *munkálkodik.*« Ján. 5, 17.

S ezzel, azt hiszem, a rationalista vallástörténetkutatók idevonatkozó hipotézisei meg vannak döntve.

SZ. IGNÁCZ LELKI GYAKORLATAINAK SZELLEME.

Irta: Dr. PETHŐ.

A pozsonyi szőlőhegyek egyik legszebb pontján állok. Előttem Magyarország istenáldotta rónája, melynek sárguló tarlói közé eleven zöld csik gyanánt a bodros Csallóköz ékelődik. Nyárfái, füzfái, hol derültebb, hol sötétebb árnyakat szőnek bele az aranyos szőnyegbe, s közbe-közbe fölfölcsillan a messze elnyúló pagonyban több magányos, kis tó gyanánt a Dunának tükre. Ablakom alatt a gesztenyék kérges levelein is ragyognak finom aranyszálak, a pókhálók szálai s a napsugár szivárványos szinekben siklik el rajtuk, ha a reggeli fuvalomban kifeszülnek s ismét meglazulnak. Más fény és csillogás erre nincsen, hiszen a koronás tornyu dóm éleit is szerényen takargatja az idő szürke fátyola. De mikor az ingerkedő pókháló-szálak szivárványos ragyogását látom, melyek mintegy kérkedve emlegetik, hogy nemcsak az a nagy Duna ott lenn, hanem ők is itt fönn, a magány, a feledés csendjében tudnak ragyogni a napsugárban: eszembe jut, hogy minden lélek, ha még oly gyenge pókhálószál volna is, a kegyelem fényében úgy tud fölragyogni, mint azok a nagy szellemek, kik az igazság s a szentség világainak hatalmas lüktető erei és széles közlekedési útjai, mindmegannyi nagy világfolyam, hasonlók ahhoz a nagy Dunához, mely lábaink alatt Európa szivéből Ázsia partjaira siet.

— Jobbra tőlem a romladozó vár kivánkozik pihenőbe, melynek emlékei közül mint iskolás fiút leginkább megragadott a »buvár Kund« alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sirnak a lelkek, szintén buvárok kellenek; oly áldozatkészek, amily merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak s első sorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből s befoglalják az örök emlékezet glóriájába. Szél zörög a gyümölcsös terhes galyai közt; itt-ott leválik egy alma az ágról s nagyot koppanva, a földön elgurúl. A koppanást fölváltja két kis czinege édes sipogása; azután a »liget« alján az a nagy, dübörgő gőzös veri föl a vidék s lelkem csendjét. Pehely-könnyüséggel izeg-mozog s forgatja emaillos fejecskéjét a czinke, nincs nótája, csak egy szava, mely édes, mint az élet itt fenn a gyümölcsös napsugaras lombjai alatt; lenn pedig oly nehéz és küzdelmes a lét; 3000 kilogrammos erővel zúzza össze a kerék az ellenséges áramot s pezsgő és zizegő hullámokon emelkedik a hajó fölfelé; vidékek gazdagsága az ő terhe s egyszersmind kincse. S bár kedves a czinke azon a rengő galyon s küzdelmes a törtetés a Duna hullámaiban, mégis jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdés és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet s erőt keresek lelkem számára, hogy a világias élet sikló, sima árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küzködésünk s ugyanakkor dicsőségünk: a »pondus aeternitatis«-t. Messze a párás láthatáron le Gönyő felé füstöt kavar a légáram s azután ott hagyja lógni lomhán szétrongyolt, elviselt palást gyanánt, mintha mutogatná, hogy mi lett e koronázó város dicsőségéből s a csallóközi régi magyar világ pezsgő életéből: rongyos mulandóság, melyet a »puszta lég« nyakába akasztottak s onnan is lefoszlik.

A szorongatott zsidóság Judith könyvében panaszolja, hogy mikor városaikban és közéletükben az asszir zsarnok és a bálvány tört össze mindent: az egyik testüket, a másik lelküket, »ipsi montes nolunt recipere fugam nostram«, még a hegyek magánya is kegyetlen volt velük szemben s nem

vette fel őket. A lelki harczok vivóival szemben a keresztény vidékek kegyelmesebbek; s mig Balmes bármely spanyol Sierrán fölüthette sátorát, hogy lelki gyakorlatokat tartson az erdő csendjében s az éjfél tiszta, csillagos égboltja alatt, addig a pozsonyi hegyek a jezsuiták villájában még kedves, derült hajlékot is nyitnak, melynek szent magányában, csendes környékében és amfiteátrális pompáju természetében föllendülhet magasra az örökkévalóságba törő lélek. A P. Rector kegyességéből itt exerciciumokat tartok.

Az idő kissé megfordult; szél zúg a gyümölcsös terhes ágai közt és sürün rázza a fákról a férges almát. Esős felhők vonulnak a Kárpátok felől a Mátyus-földre s ködös keretbe zárják a szoruló láthatárt. Esik. A forróságtól elszáradt lombon szinte zörög az eső. Fehérlik már a zöld Csallóköz is; árnyalatai elenyésznek. Így van ez jól; elszorult a világ: gyerünk a végtelenbe!

Nagyszerü szó: törni a végtelenbe. Fölséges vállalat. Dicsőbb a Gottfriedek keresztes vállalatánál. Eszményi törekvés; eszményibb egy Jeanne d'Arc, vagy egy Szkanderbég dicssugaras pályájánál; s másrészt boldog kötelesség, mely mindnyájunkat sürget, gyermeket is, aggot is s oly velünk született, hogy egyenesen kimondja: te azért születtél, hogy örökké nagy, hatalmas, királyi lélek légy; hivatásod az istenülés. S hol nyilik az istenülésre, a mi hivatásunkra és czélunkra világosabb kilátás, mint sz. Ignácz exerciciumaiban? hol ismerjük föl tüzetesebben az istenülés útját és módját, mint ezen gyakorlatokban, melyeket a Szent a manresai barlangban szervezett s szerkesztett s melyekből a magyar katholikus egyháznak is kell lelket meritenie s első sorban papjainak, hogy az Úr Jézus szándékait megértsék s szellemük üdeségében mind magasabbra szállni s a lelkeket az Istenhez vezetni képesek legyenek. Az exerciciumok mély csendjébe s az örökkévalóság ösvényei fölött el Jézus szivébe kell hatolnunk, hogy onnan merész, törekvő s szerencsés buvárok gyanánt a hősies szentség gyöngyét kiemeljük s azt szivünk szeretetének aranyába s lelkes gondolataink glóriájába foglaljuk. Erőre van szüksé-

günk, mely nem kilogrammméterekkel, hanem az örökkévalóság súlyával zúzhassa a világ ragadó áramát; lelkes vágyra van szükségünk, mely nem czifraságokban, piros és viola cingulusokban leli örömét, (hisz nem kisgyermek) — sem dús stallumokon, vagy főpapi székeken — romokon — meg nem nyugszik, hisz nem csuvik: hanem azon sasnak hivogató példája szerint tesz, mely az irás szerint »aquila provocans ad volandum.«

Így lesznek majd nekünk is papjaink, igazi jellemek s nem bérenczek; így lesz nekünk is egyházunk, mely a lelkek anyja s nem a pártok ütött-kopott szolgáló-leánya. De aki ezt a nagy eredményt czélozza, annak az exerciciumok szellemét, követelményeit és módját kell jól megismernie — s ezt az ismertetést tüztem ki e sorok czéljául.

I. Az exerciciumok czélja.

Kezdjük a végén. Ez a paradoxon, mely a kezdetet a végbe helyezi s ujjat huz avval a triviális igazsággal, hogy ne hátulról kezdjük kantározni a lovat, az ismeret világából való. Aki ugyanis valamit jól megismerni akar, az kezdje fölérteni a véget, a végben az egészet, s az átömlő s megvilágító gondolatot: a czélt. »In ordine intentionis primum est finis«; az intencionális világban, mely a lélek gondolatainak világa, első a czél.

Valamely műnek, munkának, vállalatnak, legyen az világ vagy kisvárosi egylet, fogalmát és irányát legtüzetesebben kipontozza és meghatározza a czél. Éppen úgy a szellemi törekvések és irányzatok legmarkansabb vonásai mindig a czélból erednek. Mert a leglényegesebb, legalkotóbb, *leglelkiebb ok* a causa finalis; a causa finalis nem egyéb mint a tárgyban kifejezésre jutott gondolat.

E hatalmas szellemi munkának és tevékenységnek is, — legyen szabad az exerciciumokat így hivnom, — kifejezése s legtalálóbb jellemzése, azt mondanám, *fiziognomiája* abban a néhány sorban van letéve, melylyel szent Ignácz elénk állitja magának az exerciciumos könyvnek czi-

mében s az előljáró adnotatiók elsejében, melyekről később szólok, exerciciumainak czélját, mikor mondja: *exercitia spiritualia, ut (homo) vincat se ipsum, et ordinet vitam suam, quin se determinet ob ullam affectionem, quae inordinata sit.*[1] Ez az a czél, melyet exerciciumainak folyamában a lelkek természete és természetfölötti képessége szerint az egyiknél remekebbül, a másiknál szegényesebben megvalósit: ez az a czél, mely nem egyéb, mint a bűnös vagy legalább rosz hajlamokkal telt léleknek megtörése, — a petyhüdt, fáradt vagy megkövült szivnek átöntése egy Isten akarata szerint való életformába, — a bukott vagy elsavanyodott embernek kivetkőztetése a szellemi pangás rongyaiból, hogy a lelkes törekvő, szenvedő és megdicsőülő Krisztust öltse magára, — a sokat tapasztalt, lelkesülésében sokszor lehütött, nemesebb fellendüléseiben sokszor porba rántott embernek kiemelése a lemondás lapályaiból, — a sikertelenül küzködött s csalódott szivnek elszakitása Illés borókafájától, mely alatt meghúzta magát, hogy várja megváltó halálát; szóval ez a nagy czél egy szerencsés törés és szakitás, avval ami avult és beteges; ismételt új kiindulás, a természetfölötti élet bőségesebb és gazdagabb birására való áhitozás; az Istent kereső új útak föltalálása, — vagy a hozzá vezető s már föltalált régi jó ösvényeken való gyorsabb kilépés; mit mondjak még? *az exerciciumok czélja élet, új élet, fölvillanyozott élet, bőségesebb, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet.*

Élet, ez az igazi varázsszó; annak a »bűvös vadásznak«, kihez lelkünk örök életet és örömöt hajhászó indulatában annyira hasonló, éneke; — szivünknek varázsfuvolája, mely a legszebb s leglágyabb dallamokat kicsalja. Az

[1] Prima annotatio est, quod hoc nomine exercitiorum spiritualium intelligitur quilibet modus examinandi propriam conscientiam, item contemplandi, orandi secundum mentem et vocem, ac postremo alias quascumque spirituales operationes tractandi, ut dicetur deinceps. Sicut enim deambulare, iter facere et currere exercitia sunt corporalia: ita quoque praeparare et disponere animam ad tollendas affectiones omnes male ordinatas et iis sublatis, ad querendam et invenicudam voluntatem Dei circa vitae suae institutionem, et salutem animae, exercitia vocantur spiritualia.

evangelium csodás hatását is az az örömhir magyarázza, mely a kegyelem kiséretében az embereket nemcsak új életre hivta, hanem arra képesitette is; az evangelium a szivekben ébredés volt az életre. Mindenki képes új életre, vagy legalább életének fölpezsditésére. Az elzárkózott ember is, magányának szemfödőjét lerántva magáról, fölvillanyozva ül a kocsira, mely őt a legközelebbi állomásra elvigye: ruganyos léptekkel jár föl-alá a perronon; érdeklődve hallgatja a csengetyü szavát vagy a kikiáltásokat, hogy merre indulnak a vonatok. A vasuti kupéba már új ember lép be. Utazásaink az élet vágyának szinte modern kiadásai. Találkozásaink, kongressusaink, gyüléseink az élet ébresztésére valók; hatalmi öntudatunk, együttérzésünk s érzelmi melegünk emelésére szolgálnak; s mindenki jól érzi magát ott, mert erősebbnek, villanyosabbnak, tevékenyebbnek látja különben elfogyott s egyhangú életét; ez az erő, ez a tevékenység, ez a lelki láz annyi mint az *élet.*

Aki élni akar; aki életforrásait, melyek látszólag elapadtak, meg akarja inditani; aki a megszokott életsablonba tartalmat akar önteni; aki bárhol legyen s bármi legyen, messzire nyiló, derült kilátásokat akar lelke számára szerezni: az öntse át magát salakos, penészes valóságából új formába (vincat se ipsum), de ne keserüen s kesernyésen, hanem fölmelegedve s átizzitva, hiszen átönteni csak az izzó érczet lehet, akár arany, akár ólom; az rejtse életébe a természetfölötti élet gazdagságát, kellemét és vigaszát (ordinet vitam suam), vagy ha e kettőre nincs már annyira szüksége, mert bele van terelődve az Isten szerint való élet ösvényeibe és irányaiba: akkor hát rázza föl magát s jelen nehézségei, küzdelmei, gyarlóságai, hibái és hiányai közül válaszszon magának valamit, amit leküzdeni, amivel szemben javulni, amiben reformálódni kiván. Ez mind annyit tesz, mint erőteljesebb, vigaszosabb, áldásosabb életre kiindulni.

E részben *két hibát* veszünk észre, melyek az exerciciumok czéljának meg nem értéséből folynak. *Némelyek* ugyanis azt gondolják, hogy az exerciciumok csak arra va-

lók, hogy valaki jó gyónást végezzen. Ó mily gyüszűvel mérik a szellemet s mily kicsiny kávéskanállal veszik be ezek az életet; látni való, hogy gyöngék s betegesek. Jól gyónni nagy kegyelem; de az exerciciumok dagadó folyamában s erejében vajmi szerény kívánság; az exerciciumok az embert reformálni, erősiteni s megújitani akarják.

A *második hiba az,* hogy azok, kik már lelki életet élnek, exerciciumaikban valami határozott, konkrét czélt elérni nem akarnak, vagyis úgy nem akarnak, hogy nem gondolnak ilyesmire. Pedig arra kellene gondolni és törekedni; volna csak ilyféle czéljuk, amilyen a buzgalomnak a lelki dolgokban s a pastorácziónban fölébresztése, — az ideges, kiállhatatlan elüljárók, a kolonczszámba menő princzipálisok elszenvedése, — a nyomasztó anyagi vagy közerkölcsi vagy községi viszonyokkal szemben reakcziónak szervezése, ennek a rozsdás szerkezetnek megvasalása és egybeforrasztása, — életök ürességének a komoly foglalkozások útjára való terelése s erősebb tartalommal, mint a milyen az ujság s a tarokk (nem tudom két »k«-val iratik-e), kitöltése; bezzeg tudnák tapasztalatból, hogy mily fejlődésre képes a lélek s hogy mennyi lim-lom alatt piheg, de nem pihen, nemesebb érzelme és vágya.

Tehát ismétlem: élet, életre kiindulás, életben növekvés és gyarapodás, életben megerősödés és tökélesbülés, gazdagabb, lelkesebb, nemesebb, teljesebb élet: ez az exerciciumok czélja. »Exercitia spiritualia, ut vincat seipsum homo et ordinet vitam suam.«

Ez a czél természetesen magában foglal minden lelki törekvést; ráillik a kezdőnek kiindulásaira, rá a haladónak s tökélesbülőnek aspiráczióira. Hogy kinek mennyi jut ki belőle, — hogy az Isten mennyire és miképen akarja a lelket az élet régióiba belevezetni, azt egyelőre és mielőtt megtörtént, egyáltalában tudni nem lehet. Hiszen az élet folytonos fejlődőfélben van; hogy hová ér és mennyire jut, azt nem tudjuk; föladatunk csak az, hogy forrón és lelkesen kivánkozzunk utána.

E szempontból az exerciciumok olyanok mint a turista

előtt a stureczi út; előtte van összes kanyarulataival és szellős magaslataival, elragadó szerpentinjeivel és parkhoz hasonló gondozottságával; de a részletekben nincs eléje tárva, a fönséges magaslatról, a hová az az út vezet, nincs fogalma; elég annak a Sztara Horából vagy az utolsó Revuczáról kiinduló turistának azt tudni, hogy ez az az út, mely a magasba visz. Az exerciciumokba belépő léleknek is elég azt tudni, hogy ez az az út »ad montem Dei«; gyürközzék neki, s vegye lelkesen nyakába; hogy az Isten mily kilátásokat nyit meg majd neki, hogy törekvéseiben, meditáczióiban, imáiban, vizsgálódásaiban, eszmélődéseiben mily magaslatokra emeli, azt nem tudni s nem is lehet sejteni; csak lépjünk rá nagy szivvel s elszántan az útra; elég azt tudni, hogy »via ad montem Dei.«

Először ez az út terhes, sötét, sziklás, vigasztalan, nedves, inkább éjben kanyarodik, mint napfényben s ez az *exerciciumok első hete*; azután magaslatokra visz, erősebb szárnyalásra indit, *a második és harmadik hétben*, végre aranyos napsugárral hint be *a negyedik hétben*. Szent Ignácz ugyanis az exerciciumok négy szakát négy hétnek nevezi; bizonyára azért, mert 7 – 8 napra terjedőnek kontemplálja idejüket. E négy hétbe van foglalva a mások által emlittetni szokott: via purgativa, illuminativa, unitiva. Ki az, akinek ne kellene mind a háromból? Ki ne akarna Krisztushoz menni, Krisztushoz hasonlóan és Krisztussal együtt élni? Ez maga a kereszténység. Ne üssük el avval, hogy ez aszketizmus. Lépjünk az útra, mely Istenhez vezet, nem félve attól, hogy tán túlságosan közel vezet hozzá. Ne törődjünk azzal, hogy kelleténél szentebbek leszünk; hanem fogadjuk azt készséggel, amit Isten ad, s tegyük meg kezdetben, amit a kikezdésnél, — a folytatásban, amit a folytatásban, — s a végnél, amit a végben, tenni kell annak, ki a dolgot jól tenni kivánja; nem törődve semmi mással, avval sem, ami e gyakorlatunk sorrendjében később következik. Azért kivánja sz. Ignácz, hogy az exercitans a következő gyakorlatokkal ne törődjék s ne is olvasgasson abból, ami a II. vagy III. vagy IV. hétnek a tárgya.

Mint mindenütt, úgy itt is az első a darabos, a durva munka, mely sok erőfeszitéssel s aránylag kevés dicsőséggel, de annál alaposabb eredménynyel és kihatóbb haszonnal jár. Ezt a durva munkát az első hétben végzik.

Az emberek nagyjában két osztályra oszthatók; az egyik csoport a halálos bűn szolgáinak raja vagy ki-kimenekülő, de könnyen megint horogra kerülő foglyainak osztálya; a másik csoportot a kegyelem vajudásaiban, Krisztusnak többé-kevésbé sikerült utánzásában elfoglalt lelkek képezik. Az első a halál és haldoklás képét tárja föl szemeink előtt s ennyi enyészet ellen az Isten zivatara kell, hogy életet öntsön beléjük; erős, éles, olvasztó processusra van szükség, hogy a leülepedett halál a sziv redőiből s a lélek rejtekeiből egészen kiszoruljon. Bizony az nem kellemes műtét s éppenséggel nem mulatság! A másik osztály bár él, a halál leheletét folyton érzi maga körül s az enyészet pusztulását közvetlen közelében kényszerül bámulni. Neki is kell erősödnie; neki is szüksége az élet forrásaihoz leereszkednie; neki is kell falait, védjeit, sánczait a pusztitó hatalom ellen jó karba helyezni; s azért az örökkévalóság »pondusát« hozza működésbe, hogy a legnagyobb erő a szivben s a lélekben eleven erővé változtatva, a pilótákat a zátonyokba verje, a sziklákat elmélyeszsze, a falakat fölállitsa s mindent elkészitsen, hogy az ingoványból paloták emelkedjenek.

Bizony ez az alapvető munka darabos, durva munka; forrasztó tűzzel, választó vizzel, zúzókkal, kohókkal dolgozik. Ha az első hétben dolgozó lelket valakihez hasonlitanám, hát a szobrászt választanám, mikor vaskos karjának csapásai a széles vésőre hullnak s a márvány darabokban hasad le a tömbről; a kő határozatlan, fejletlen vonásokban áll előtte; de már kibuvófélben van rajta a gondolat. — Éppen igy az első hét súlyos csapásai alatt feltünő félben van a lelken az Isten gondolata, az Isten képe. Letörték róla az elesett »homo sum« szögléit, — kisimitották szégyenletes csorbáit, — alakot adtak neki, mely többé nem az ördög karrikaturája s a bukott angyal torzképe; de az

alak még nem kész, s csak most kerül bele abba a stádiumba, melyben lehet belőle valami; de hogy mi minden lesz belőle, ki tudná megmondani. Gazdag az élet, formái beláthatlanok; alakitó ereje kifogyhatlan. A bűnös megtöri magát (vincit seipsum homo); a kőfaragó elvégezte dolgát; most a szobrászra kerül a sor; a finomabb, részletesebb munka veszi kezdetét (ordinat vitam suam ad beneplacitum Dei). Ennek a finomabb munkának természetesen számtalan fokozata van. Az Isten képe, ha nem is helyesen megüllepedett vonásokban, a halálos bűntől való megszabadulással veszi kezdetét; ezt a képet kidolgozni, a részletekig kifinomitani, későbbi törekvések feladata, melyek nem tartoznak az első hétbe. Az első hétnek útja nagyon is lenn kigyózik; az örvényből kiindul s nagy történtéssel iparkodik a magasba. Az úton járó elszánta magát, hogy szakit mindennel, ami lelökné őt a mélységbe; lelkének hangolásában rávetette magát arra az elkerülhetlenül szükséges indifferenciára, melynél fogva mindent eszköznek néz (caetera super faciem terrae sita creata sunt propter hominem et ut eum juvent in prosecutione finis, ob quem creatus est); ránézve a világ már csak a lélek arzenálja, melyben válogat a fegyverek közt, vagy a lélek műhelye, melynek arany, vas, faszerszámai közül az egyiket veszi, a másikat teszi, aszerint, amint azt czélja, az Isten dicsősége s lelkének üdve megkivánja; de ez még mind nem bontja ki az Isten tervét, az ő imádandó sz. akaratát velünk szemben; a belátás e tervbe magasabbról történhetik csak meg; a keresztény tökéletesség emelkedései, melyekre talán felemel, följebb feküsznek azon a hegyi úton; azokat még el nem értük.

Igaz, e mondatban »ut vincat seipsum« a czél tüzetesen van kimondva; de nincs konkréte kiszinezve és kipontozva az, hogy az az »ordinare vitam« tulajdonképen miben áll, — az hogy mily utakat és módokat foglal magában; már pedig az élet merő konkrét út meg mód is.

Szeretek e gondolatok megvilágitása czéljából a remek stureczi műútra gondolni. Lent keskeny, sziklába vájt szalagként kuszik, kilátás nélkül az út; borzongva jár rajta az

ember; magára húzza felöltőjét és kitér a kiálló lapokról lecsurgó viz elől; hüvös, pinczébe való levegő csapja meg arczát s a terrasszokon magasló fenyük egyhangú zúgással kisérik a hűs légáramot. De az út biztos, épitett és czélhoz vezet. Az exerciciumok első szakában ily biztos, de kellemetlen, — czélhoz vezető, de ismeretlen úton járunk. Összeszedtük magunkat; az örvényektől mindenáron óvakodunk; — rendezkedtünk, amennyiben a bozótba, a sürü sötét fenyves útvesztőibe nem tartunk; de hogy ez az út mivé lesz később, — hogy nyomott hangulatunk hogy lendül fel később, — hogy szük látókörünk hogy tágul, s aki most sötétben jár, hogy iszik majd illatot és napfényt oda fenn, azt nem tudjuk, nem is kell tudnunk; szent Ignácz nem is akarja, hogy tudjuk, sőt kereken kimondva, azt ha akarnók is tudni, lent meg nem tudhatjuk. Várni kell! Az embernek fejlődése alsóbb fokain nincs fogalma arról, hogy mi lesz még belőle; nincs fogalma, hogy mint vedlik, mint gubódzik ki jelenlegi formáiból. Legyen lelkes, legyen erős és kitartó, a többi majd megjön. Legyen lelkes, legyen erős a fiú, majd megválik, hogy mily ifjú s az ifjúból mily férfiú fejlődik.

A lelki élet útja, a lelki ember fejlődése sok tekintetben hasonló, bár nincs úgy szétválasztva, mint a stureczi út alsó kanyarulata a felsőtől; de azért amennyire lehet, széttartandó. Feküdjünk teljes erővel neki az alsóbb feladatnak, — akkor megoldjuk majd később a felsőbbet és nehezebbet. Azért akarja sz. Ignácz, hogy az ember ne is olvassa, hogy mi következik s mit kell tennie majd később a második, vagy harmadik vagy épp negyedik szakaszban, úgynevezett hétben. Nem akarja, mert ez csak zavar és szórakoztat s hiábavaló kitérések által elejét veszi az összpontositásnak. Hasonló az ilyen a stureczi karaván gyermekéhez, mely előre, hátra fut, sokat néz és álmélkodik, kiabál és jódliz, de elfárad s keveset élvez.

Az első szakasza vagy hete az exerciciumoknak tehát arra van szentelve, hogy az embert, a bűnös, a czéltévesztett embert összetörje, — a tüskés-bojtorjános lel-

ket, melyet az éktelen bűn fölvert s a dédelgetett szenvedély össze-vissza átjárt gyökereivel, fölszántsa és kitisztitsa, — egy élet kormányatört sajkájának, mely nemcsak czéltalanul bolyong, de eo ipso a lesből reá-törő halál éjében s az Isten haragjának szélvészében végveszedelmébe siet, utat, pályát nyisson. Kiindul az örök czél megfontolásától, melynek fölfogását lelkünkbe szeretné égetni, hogy miután átjárt minket a belátás világossága, hogy a czélt okvetlenül el kell érni, érte mindent, ami vele ellenkezik, föláldozzunk. Ez a készség a szivnek elkerülhetetlenül szükséges indifferencziája. Indifferenczia szegénység gazdagság, betegség egészség, hosszu élet rövid élet, tisztelet gyalázat iránt, . . . indifferenczia! Nem hogy keresni akarom a betegséget, vagy a rövid életet, — a gyalázatot, vagy a szegénységet; hiszen a betegséget s a rövid életet nem is szabad keresnem; hanem indifferencziám abban áll, hogy bűn árán egyhez sem ragaszkodom s egytől sem irtózom. Nem kivánunk feltétlenül semmit, semmit úgy, hogy »feltegyük lelkünket valamire«; semmit, csak a czélt!

Igaz, hogy mikor sz. Ignácz fölsorolja az indifferenczia tárgyai gyanánt a szegénységet és gazdagságot, a tiszteletet és gyalázatot; hogy akkor itt megcsendül egy akkord, mely a jövő zenéjéből, lelkibb, magasabb skálából való; az indifferenczia a gazdagság és a tisztelet iránt mintha egyengetné a szegénység és alázat útját; de mindez itt még nem ajánltatik, — hiszen még nem ismerjük a tökéletesség útját, — hanem csak úgy szerepel, hogy eszköz lévén a gazdagság, eszköz a szegénység, egyhez se ragaszkodjunk, egyet se utáljunk meg önmagáért, hanem a czélhoz alkalmazzuk s a czélnak elérésére való alkalmasságuk szerint igazodjunk el rajtuk.

Szép rend az már a lélekben, ha a czél szeretete az indulatok hullámai és habzó taréjai közt eligazit az életben; — ha az ember úgy áll ki küzdelmei terére, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem ragaszkodik az élet ezernyi alakulásai és változatai közt; — ha sem ettől, sem attól meg nem ijed: hanem válogat a világban a czél inspirácziói

szerint, »adeo ut non velimus ex parte nostra magis sanitatem quam infirmitatem, divitias quam paupertatem, honorem quam ignominiam, vitam longam quam brevem.« (Fundamentum.) Szép rend — mondom — ez a lélekben, mely okvetlenül még szebben fog kifejlődni s mely konkrét, tiszta életerős alakokat fog ölteni, mihelyt ez elszántsággal, e czélratörekvéssel, e vajudó lélekkel odalépünk a lelkek mintaképe, az élet isteni alakja elé, aki Krisztus. *Ezt a lépést a második hét tételi meg velünk.*

Mint a fenyű, mely kinyujtja örökzöld, keresztes ágait, hogy erőteljesebb pompában álljon az ormon s melynek, ha száz meg száz év vastagitotta törzsét, mégis illatozva fakad minden új hajtása: olyan az emberi lélek, vágyódik egyre az élet gazdagabb birása után, kinyujtja tehetségeinek ágait, nőni, fejlődni, élni kivánkozik. S különös; bár minden tekintetben korlátoltnak érzi magát: egyben, az élet teljében nincs korlátja; errefelé szabad a kilátás s vágya bátran s bizvást szárnyra kel. Ha rózsát lát, szeretne kivirágozni, mint a legszebb rózsa, teszem, a verőfényes nagymarosi parton; ha erdőt lát, szeretne fölhalmozódni s föltorlódni a lekötött hő oly energiájával, amennyi az erdő mélázó csendjében pihen; ha csillagot lát, megkivánja fönséges, háboritlan tündöklését s végre is azon veszi magát észre, hogy rózsa, erdő, csillag mind csak árnykép s amit ő megkiván, az az Istennek, a végtelennek ereje s élete.

Igazán tiszteletre méltó s bámulatos egy lény ez a halhatatlan lélek!

S mégis mennyi kétség torlódik föl előtte, mikor e legfölségesebb ösztöne s vágya szerint Isten felé tart! Mikor az az Isten végtelen! Oda néz-e az oczeán annak a kis kagylónak, mely a tenger fövenyében elmaradva várja a dagályt? A tudomány kivetette a földet világközponti helyzetéből, melybe beleképzeltük s lett belőle, ebből a nagy földből kis porszem, melyet ragad a világforgások árja. Mikor ezt a földet oly nagynak tartottuk, hogy minden körülötte forog és érte villog ott fönn az égen, elhittük könnyebben, hogy a világ ura kedvét leli a világok e dédel-

getett központi csillagában s azoknak a lelkeknek, kik e Terra csillagon élnek, szivdobbanásait, szerető vágyait, imázó ajksuttogásait számlálja s el nem felejti soha. De most, mikor kiviláglott, hogy a föld s az ember oly kicsiny s az Isten oly nagy; — mikor nagyságának sugara, melylyel hatalmának, gondviselésének, mérhetlenségének, fölfoghatlanságának köreit rajzolja, egy szökelléssel a végtelenbe nyúlt meg: oly kicsiny lett egyszerre az ember s oly mérhetlen nagy lett az Isten, hogy e kettőt viszonyba, összeköttetésbe hozni többé úgy látszik nem lehet. Mire valók akkor az ember erkölcsi törekvései? hová irányuljanak tökéletességi vágyai? minek áltatni és ámitani ezt a kis bogarat avval, hogy szárnyra kelve a végtelenbe érhet?

Igazán kicsiny az ember; hanem az nem baja; azonban van kicsinységének velelépkedő árnyéka és reményeit homályositó átka, hogy kicsinynek gondolja az Istent is. Kicsinynek, mert bár végtelennek mondja, mégis azt tartja róla, hogy nem éri el azt a kicsiny lelket, mely e földön feléje vágyik. Nem oly nagy az Isten, hogy elérne hozzánk. Különös ötlet egy észben, mely a végtelent túlságos nagynak tartja. Lám, ha félsz tőle, hogy el nem ér az Isten: gondold nagyobbnak; akkor el ér téged is. Gondold végtelennek, akkor közel lesz hozzád is. S ha közel lesz hozzád, úgy-e akkor átadod magad egészen ennek a nagy, végtelen, fölséges Istennek? úgy-e akkor belerohasz s beletemetkezel? úgy-e akkor vele egyesülni, benne s érte élni, életéből életet meriteni s benne végleg megnyugodni örömödnek, célodnak, boldogságodnak tartod?

Ez a természetes, nemes vágy az exerciciumok második hetében fölgyülemlik, mint a zsilipek mögött föltorlódott, áradó folyam; utat keres, vágyódik érvényesülni; s ime valamint a leghatalmasabb vizizúgó sikos deszkáin lesiklik a dagadó ár, ha fölnyitják a zsilipet, úgy a lélek is a természet rohamosságával s a kegyelem kitartó törtetésével átfogja, átkarolja, felöleli a megtestesült, hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istent: Jézus Krisztust. Isten küldte őt; szivet adott neki, melyben minden sziv minden ne-

mes érzelme visszhangot kelt s segitséget talál; lelket adott neki, melyben minden lélek tükröződve melegedjék, amely élni, alakulni akar; fejévé tette az emberiségnek s fölkente e fejet a Szentlélek kenetével; királylyá kente őt fel maga a végtelen Isten teremtő s ujjáteremtő jobbja és zászlót adott kezébe, az emberiség harczainak és győzelmeinek zászlaját, melyre rá van irva: »vos estis Christi, Christus autem Dei . . . ut sit Ipse omnia in omnibus.«

Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sirtok a fölött, hogy oly messze van az a végtelen Isten; ti, kik panaszkodtok, hogy a légáram zsongásában és a fergeteg csattogásában szól hozzátok, idegen nyelven s meg nem értitek e titokzatos beszédet: ime közel van hozzátok! Ne botránkozzatok, hogy *testvéretek* lett, elsőszülött testvértek, patriarkátok, prófétátok, papotok, tanitótok, vezértek . . . »Ipse omnia in omnibus!« Ne botránkozzatok, hogy ember lett, hiszen végtelen; kifutja, hogy azzá is lehessen! Ne botránkozzatok, hogy ő, aki gondolatait eddig megnyilatkoztatta minden bogárban, virágban, szikrában, most mint gyermek fog dadogni a gyermekeknek, mint fiu és ifju szeretetreméltóságban tündökölni az ifjuság előtt, mint imádkozó, ácsoló, faragó, tanitó, áldozó, szenvedő ember fog lebegni az emberiség szine előtt! Ne botránkozzatok, hanem karoljátok őt át s legyen ezentúl egy szenvedélytek: élni az ő életét, — utánozni az ő erényét, másolni az ő képét, — harczolni az ő harczait, hogy megdicsőülhessetek vele.

Az exerciciumok *második, harmadik, negyedik hetének* már csak egy vezérgondolata van s az: Jézus Krisztus. A legnagyobb jótétemény és a legkiválóbb kitüntetés az emberiségre nézve: alakulni az Isten, *a megtestesült Isten képére és hasonlatosságára.* Semmit sem kiván annyira az Isten, mint ezt. Krisztus lévén az Isten legteljesebb s legtökéletesebb kinyilatkoztatása, e testté lett szóban a legékesszólóbban kimondta az Isten, hogy mit akar: lelkeket, kik az Istenfia képére és hasonlatosságára vannak teremtve. Akik ezt a szent akaratát nemcsak parancsnak, hanem a legnagyobb és soha eléggé meg nem hálálható nagy dicsősé-

güknek ismerik majd föl, azok Isten gyermekeivé, Krisztus testvéreivé, a Szentlélek organumaivá válnak, szóval istenülnek. Ezt a felfogást érlelni, — a lelket a legmagasabbra, Krisztus Jézus lehető szoros követésére buzditani, — a szivnek vágyait az Isten s örök dicsőség után szítani, — ez az exerciciumok II., III., IV. hetének munkája.

Belátjuk, hogy mennyire méltatlan egy beszéd s a kereszténységet mélyen sértő fölfogás az, ha valaki azt hirdeti, hogy az exerciciumok második, harmadik, negyedik hete nem való sem a világiaknak, sem a világi papságnak, csak a szerzeteseknek. Kérdezzük magunkat, nem áll-e az Úr Jézus példakép gyanánt szemeink előtt? Kérdezzük magunkat, kivált mi papok, boldogulhatunk-e szellem, lélek nélkül pályánkon s nem emel-e nagy, igen nagy igényeket hivatásunk a tökéletesség s a lelki élet dolgában? Nézzünk bele az evangeliumba: nem dermednek-e meg az evangelium tanai a hideglakatosság légkörében? nem foszlik-e szét az evangelium ereje abban az életben, mely Krisztus életéhez nem hasonló? s mi lesz belőle? szellemtelen, orientális tan, melynek betüje öl, — értelme émelygős, — erényei a beteges tehetetlenségnek kilendülései. Ne oszszuk föl a papságot olyanra, mely a tökéletességre törekszik s olyanra, mely arra nem törekszik; ez az evangelium ellen volna és az egyház éltető ereit átnyesné; hanem oszszuk fel a papságot olyanra, mely a három fogadalomnak szerzetesi formájában s olyanra, mely e formalitások nélkül szintén ugyanarra a tökéletességre tör.

Tör Krisztus felé. Ha nem tör, akkor nem jól nevelődött; nincs benne kifejlődve a szellem; lelkét nem ébresztették; a hivatás öntudata soh'se zsendült föl benne. Ereszkedjék csak bele az exerciciumok második hetébe, s okvetlenül részt kér magának e fönséges filozofiából. »Res enim utilissima a Deo ad homines transmissa hujusmodi philosophia«, mondja már a régi Sozomenus a legjobb tudnivalóról, mely »az élet jó folytatására megtanitó tudomány«, v. i. mely maga Krisztusnak bennünk folytatott élete. Ez azután élet. Annak a czélnak, melyre szenteltük magunkat, lelkünkkel való élénk

fölfogása, érdeklődésünket felkeltő szeretete, iránta való buzgó vonzalom, — a praktikus rendben pedig éber hajlam arra, hogy ami a lélekben él mint gondolat és lelkes érzet, azt áldozatok és törekvések árán megvalósitsuk. Fölfogni azt, aminek élünk, lelkesen, — akarni azt lendületesen, — dolgozni érte türelmesen: ez a második hétnek iránya és gyümölcse. E lelkület egész embereket ad, — Krisztus követésére rátermett és ráképesitett férfiakat, amely rátermettség az észben Krisztus ismerete, a szivben iránta való vonzalom, a gyakorlati hajlamokban kitartó törekvés és iparkodás. Így épül föl bennünk egy csodás, benső világ; — világ oly gondolatokkal, melyek azt a czélt, melyért élünk, ragyogóan fölfogják, — érzelmekkel, melyek azt dajkálják, — valami feszitő erővel, mely buzdulásában már szinte dübörög, zakatol s várja, hogy mikor szabadul föl a tétlenség jármából, hogy benyúljon a fáradalmak, a munka, az áldozatok kerekeibe és emeltyűibe.

Minden sziv megmoczczan, mely az exerciciumok II. hetének forró égövébe lép; egy gondolattól nem fog szabadulni, s e gondolat: *kell Krisztust követnem.*

Bár elhinnők ezt legalább annyira, hogy tapasztalni, átélni kivánnók! Bár elhinnők annyira, hogy megszállna lelkünk törpeségének érzete, s az a gondolat: Istenem, mi lehetne belőlem, ha nagylelkűen átadnám magamat Neked?!

A grönlandi lapp ámulva hallgatja a meséket arról a paradicsomról, pálmás-ligetekről, aranyporral behintett levegőről, balzsamos fuvalomról, melyek előbb jeges hazáját a gyönyörűség lakóhelyévé tették; bánatosan elmereng, nagyokat néz az olajlámpa lobbot vető lángjába, azután összekuporodik még jobban medvebőrös gúnyájába s fölsóhajt: jaj, be hideg van. — Hallgatva üget a beduin a Sur pusztában, egy-egy tekintetet vet a vöröstenger ragyogó tükrére, s a sinai ormok kékes, viola, biboros, karmin- és vérvörös szegélyeire s elgondolja: mi más világ volt itt akkor, mikor Mózes, Allah nagy szolgája vezette a tengeren át a kétmilliónyi népet. Most törpe és töpörödött minden!

Úgy sirathatja az igaz, keresztény lélek, sirathatja az

evangelium nagyszerű filozofiájáért, azért a filozofiáért, mely élet, lelkesülő szív, a lelkek nagy telét, melyben az örök sudárpálmás gondolatok megdermedve elfagynak; sirathatja azt a pusztát, melyben kő és homok terjeng és keserű források gúnyolják a fáradt utast. — Hol van az apostoli szellem nálunk? Két misszionáriusunk van csak Magyarországból, a harmadik immár hősi halállal végezte be küzdelmeit. Papjaink az evangelium négy évi tanulmányozása után avval lepnek meg, hogy gyülölik a tótot vagy a németet. — Mások azt mutogatják, hogy a szemináriumok szelleme egy kis léghuzamhoz volt hasonló, mely földagasztja ugyan az arczot; de nem erő az, hanem rájuk kényszeritett beteges toldalék. Vannak ugyan kitünőbbek is; de vannak, kikben nincs vér, csak viz, — nincs velő, csak higany, — nincs agy, hanem szivacs, mely váladékot csepegtet s nem lövel szikrákat, — nincs szív, hanem tapló, mely tüzet fog ugyan, ha kovával és aczéllal dolgoznak körülötte, de akkor is csak olyan tűz az, melylyel pipára szokás gyujtani. Hiába, óriási bajok ezek; s aki lelkes és törtet, annak is úgy látszik, hogy patakhoz hasonlit, mely a posványban kigyózik s erejét veszti!

Gyerünk be az Úr Jézus iskolájába! Az exerciciumok II. hete rávesz minket, hogy szivvel-lélekkel, a férfias elszántság szellemével, egy élet fölavatásának komolyságával szánjuk rá magunkat Krisztus követésére!

Ha ez az érzet megmoczczant bennünk, akkor a »két zászlóról« szóló elmélkedés majd megmutatja nekünk »in concreto«, hogy merre visz az Úr Jézus követésének útja. Ismétlem, nem a három fogadalom letevésére valami hitbuzgó és szellemteljes szerzet kebelében, hanem az apostolok s az apostoli férfiak által kitüntetett életmódra, a szegénység és az alázat szeretetére. Ez Krisztus Jézus szelleme, s ezt a szellemet magunkba venni s annak a tősgyökeres, istenemberi, istendemokratikus szellemnek erejében fölelevenedni s tettre buzdulni: ez az exerciciumok II., III., IV. hetének czélja. Hogy ezt mennyire s mily mértékben lesz szerencsénk elsajátitani, az az Isten kegyelmétől, a prae-

destinátió ragyogó könyvének titkaitól s közreműködésünk, Krisztushoz való közeledésünk buzgalmától függ.

Az evangeliumnak most ki kell állitania szellemének fölkentjeit, mert az idők szorultak, s a válságok nagy korszaka ránk hasadt.

Az evangeliumnak szelleme pedig ez: a szegénység s az alázat lelke. E lélekben győzhet; máskülönben komolyba nem vehető. Annál is inkább, mert az egyház hirdeti, hogy az evangelium ereje e két fonálból sodródik s mert a történelem hirdeti, hogy az Úr Jézus imádandó személye épp úgy, mint a nyomába világgá kelt »jó hir«, e varázshatalommal győzött, a szegénység s az alázat lelkének adva a koszorút, s kiemelve ezáltal azt, ami szegény és alázatos volt a földön. A szegénység s az alázat, ez az evangelium szellemének menhelye; az Isten lelke pedig azért szállott a szegénység s az alázat megvetett köreibe, mert ezeknek itélte oda a szellem, a szentség, az Isten országára való alkalmasság supremacziáját. Mikor az Isten lelke a szegénységbe s az alázatba költözött, nem változtatta át a szegénységet világi gazdagsággá, sem az alázatot nem emelte a világi tisztelet és dicsőség polczaira; hanem óvta a szegénységet a meggazdagodástól s az alázatot a megtiszteltetéstől, a mennyiben pedig a szegénység a szellem örve alatt gazdag lett s az alázat az evangeliumnak meghódoló népek buzgalmából fölmagasztaltatott: annyiban az Isten lelke is kiköltözött belőle. Az egyháztörténelem itt nagyszerű fölvilágositásokkal szolgálhat és gyönyörű perspektivákat nyit az evangelium népeket átjáró és átváltoztató munkájához. A gazdagság és tisztelet, a sok arany és pántlika, az ezüstös papucsok és piros övek, a tisztelet nagy arénája, hol czimekért futnak sovány és elhizott »küzködők«, az egyház szellemét csak elnyomoritották és kicsorbitották, s bár mindezen bábok és ruhatartók az egyház hivatalos szolgái voltak, voltaképen csak oly szerepet játszottak, mint a milyet játszanak a fából faragott s az ólomból öntött katonák a gyermekjátékok skatulyáiban.

Az evangelium evvel a munkával be nem érheti; az

evangeliumnak a népek erjesztőjévé kell válnia; ezt a czélt a középkorban kezdte megvalósitani, de azután megint megakasztatott munkája s az egyház az ellenséges irányoktól nem volt képes érvényesülni. Tehát nagy munkája még hátra van. Ezen nagy munkára utal az exerciciumok czélja.

Ezt a nagy munkát sürgeti a szoczializmus is.

A szoczializmus kimutatja, hogy az evangeliumnak van igaza, s hogy a gazdagság vágya és a meggazdagodás szisztemája a romlásba s az örvénybe visz. Megeszi a társadalmi törzs erkölcsi velejét s azután kimutatja pusztitó hatását még a kenyérkérdésben is. A társadalom, mely az evangeliumtól eltér, tönkre megy!

Mily csodálatosan hangzik e gondolatok borzalmas világosságában a »Két zászlóról« szóló meditácziónak az a buzditása, melyet sz. Ignácz Krisztus ajkaira ad: »iparkodjatok az emberekkel megszerettetni a szegénységet, a szerény beérést és egyszerü életet, — vonjátok el őket a gazdagság hajszájától és a kincsvágy emésztő lázától.« Istenem, mikor már vonaglik a katasztrófák örvényének szélén: akkor homlokunkra csapunk s ijedve kiáltjuk: Ime ez az evangelium szelleme, melyet eddig ignoráltunk, . . . ez a kedves jó hir, melyet eddig világgyülölő aszkéták álom-dalának tartottunk . . . hogy ez az erkölcsi élet tengelye s vele együtt a társadalom s az emberiség sarkköve.

Igen a szoczializmus, a megmérgezett és tönkretett világnak megboszulója, az diktálja s irja rá a világ romjaira: »az evangeliumra nem hallgattál, a szegénységet s az alázatot nem szeretted; azért elbuktál, s nincs, ki segitsen rajtad más, mint az életnek az a »jó hire«, az erkölcsnek az a friss forrása, az evangelium szelleme a szegénységnek s az alázatnak szeretetével.«

Mig a papságban nem lesz meg a szegénység s az alázat szeretete: addig nem lesz meg benne az evangelium szelleme sem, következőleg addig működése sablon s tevékenysége csorba marad. Beszélhet, hirdetheti áruit, nem kellenek senkinek . . , még leszállitott áron sem. Tudják, hogy gyári munka, pofel; látják, hogy szép szó a szó, de hát mégis

csak szó. Tettet kiván az emberiség. S a legnagyobb tett: *az evangelium szerint való élet.* Ez a nagy tett képezi a kulcsot a szentek kihatásának megértéséhez. Bennük a világ mindig egy nagy tettet bámult: az életet. Életük hosszú, egységes, egyöntetü élet volt, a szellem megtestesülése. — A gazdagság, a fény, a pompa, a jóélet, a pántlikák, s egyéb dekorációk mind csak arra valók, hogy az evangeliumot befüggönyözzék s az életet elöljék. Vésztho zó és borongós függönyök, melyek mögött az evangeliumot nem sejti a világ, még azon esetben sem, ha csakugyan ott volna, — sőt odahajlik, hogy az mögöttük egyáltalában föl sem található.

Így haldoklik az evangelium, kezein-lábain megbékózva, tehetetlenül, sokszor öntudatlanul is. A pogány társadalmi fejlődés békóiban nyög, amely itt a kereszténység által megteremtett talajon terpeszkedik és mindent, magát az egyház hivatalos szolgáit egy kereszténységellenes kultura hálózatába szövi be. Azon veszszük magunkat észre, hogy meg vagyunk lánczolva szokások és divat, életmód és hagyományok által, csakugy mint pogány egyházpolitika által. Életsorunk úgy hozza magával, hogy tiszteltek s elökelők vagyunk, daczára az evangelium rajongásának a kereszt után. Tisztelet-becsület azon jeles, falusi papoknak, kik szeplőtelen élet mellett a nép nyomorában élnek-halnak s az ősegyház régi presbyterjeinek ragyogó emlékeit juttatják eszünkbe.

De a szegény papoktól eltekintve, a modern gondolkozó méltán megzavarodhatik a gazdag, s gazdagságukat nem mindig helyesen használó, jólélő egyháziakon, s keresi az evangeliumot. Azt mondják neki, a történelmi fejlődés így alakitotta az egyházat. Ugyancsak olcsó és semmitmondó megfejtése a nehézségnek, mely az egyházat avval mentegeti, hogy a körülmények s a viszonyok elvették evangeliumi szellemét. A botránkozó erre bizonyosan azt fogja mondani: várom hát az új időket, az új fejlődést, mely a szellemnek kedvezzen; hiszen kell ezeknek bekösönni, mert utóvégre is kié a haladás és a fönmaradás, ha

nem a szellemé? Várom az új embereket, kik az evangelium szerint élnek a szegénység s az alázat szellemében. Eddig átlag csak urakat látok; sima bőrü kezekkel a glycerin szappantól s a finom kezty ütől, akik első osztályban utaznak s elsőrendü hotelekben szállnak, akik elegánsan vannak bebutorozva s ablakukból a léghuzam széles csipkefüggönyöket lenget ki az utczára; ezek nem látszanak hivatva annak az evangeliumnak hordozására, melyet Krisztus tanitott s a szellem terjesztett és megvédett.

Ki tagadhatná el e gondolatoktól a néminemü jogosultságot? Annyi bizonyára van bennük, hogy a szellemet szellem hordozhatja egyedül. Ujra ismétlem merüljünk el az exerciciumok fényözönébe, s tapasztalni fogjuk, hogy megtisztulva és az evangelium iránt érzékenyen tér vissza belőlük lelkünk.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Series Parochiarum ac Parochorum Archi-Dioec. Strigon. ab antiquissimis temporibus usque MDCCCXCIV. jussu et sumptu piae memoriae Emmi et Rssmi D. Joannis quondam Cardinalis Simor etc. quam ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit Ludovicus Némethy de Eadem parochus, bibliothecarius etc. Strigonii, Typis Gustavi Buzárovits. 1894. 4⁰ X. 1064. l.

E mű megérdemli, hogy ép a Magyar Sionban behatóbban ismertessük, úgy is mint egyházirodalmi terményt, úgy is mint az esztergomi egyházmegyével foglalkozót s az ő kebeléből származó művet, melyhez hasonló tartalmu, ha jól tudjuk, sem hazánkban, sem a külföldön még eddig nem készült.

Létrejöttének okát szerző az előszóban elmondja. A mennyei tanitómestertől tudjuk, — úgymond — hogy a jó pásztor ismeri juhait, ily jó pásztor kell, hogy legyen a püspök is, ennek a juhai ismerése mellett ismernie kell még inkább segédpásztorait is. Azért boldog emlékü Simor János

tött százezrekre menő adataival, melyek a 818 plébánia ismertetésén kivül 7273 plébános életrajzában vannak, ügyes csoportokban, mint megannyi tetszetős képekben lerakva, elkészitésére nem öt rövid év, más foglalkozás teljesitése mellett, hanem egy évtized sem lett volna sok, még két három irnok segédkezése mellett sem. Ép azért örömmel kell konstatálnunk, hogy e lankadatlan szorgalommal, sőt erőmegfeszitéssel készült mű oly szakszerüséget és alaposságot, oly tájékozottságot és pontosságot, oly hasznavehetőséget és értékességet törekedett elérni, hogy valóban méltó megboldogult Simor János bibornok, herczegprimás magas intentiójához és szerző nevéhez, ki lelkiismeretesen törekedett megfelelni amaz őt megtisztelő magas bizalomnak, melyet megboldogult megbizója oly alaposan helyezett beléje.

A könyv csakis az esztergomi főegyhm. könyvtáránál kapható, ára füzve 12 frt., kötve 15 frt.

X.

Geschichte des Collegium Germanicum—Hungaricum in Rom. Von Cardinal A. Steinhuber aus d. Ges. Jesu. I. II. Band. Herder. 1895. XVI és 472, VII és 560 l. n. 8-r. Ára 8 frt 68 kr.

Amit közel két évtized óta rebesgettek s amit néhány év óta mint legközelebb beálló tényt vártunk: az végre megvalósulva lép elénk Steinhuber cardinális két kötetében, értem a fentjelzett történetét a római Germanico-Hungaricumnak.

Steinhuber cardinális mint volt jezsuita páter 13 évig rektoroskodott a Collegiumban; maga is ott nyerte kiképeztetését s igazán el lehet mondani, hogy nemcsak ifjukori emlékeivel, hanem férfikorának legderekabb működésével is belenőtt a Collegium életébe. Minden erejét amint e talajból szívta, úgy e talaj művelésére forditotta is; szivének melegét, lelkének eszményi erélyét e Collegium felvirágoztatására szánta s hogy e felvirágzást szinte megörökitse, a Collegium életének felelevenitésére s ez által a jó szellem megszilárditására most megirta a Collegium történetét.

Aki irói tevékenységét ekkép eszményi törekvéseinek

szolgálatára rendeli, az bizonyára valami érdemeset, valami elismerésre méltót állit majd a világba, ha ugyan a mező, melyen működik, nem irtás, hanem a történelem ihletétől átjárt s az események emlékeivel gazdagitott tér. S ilyen a Collegium Germanico-Hungaricum háromszázados intézete, mely részt kér magának Róma, a pápaság s a német és magyar kath. egyháznak történetéből. Már a trienti reformátori zsinat is példaképül utal rá s még inkább az ellenreformáczió geniusza ugyanezt a Collegiumot, mint harczraképesitett papjainak bölcsőjét s a kihatás és a győzelem szellemének forrását ünnepli.

De ha valamely részről, úgy bizonynyal Magyarország részéről érdemel ez a mű kiváló figyelmet. A biboros iró ki is mondja, hogy a Collegium Germanico-Hungaricum a legkihatóbban Magyarországon érvényesült. Sz. Ignácznak szándéka legteljesebben nálunk érvényesült; az alapitó pápák áldozatai legszebben a magyar egyházban gyümölcsöztek; mert, túlzás nélkül legyen mondva, a Pázmány Péter hősies alakjával meginduló ellenreformáczió a Collegiumból szedte oszlopos férfiait s innen szállt el a sz. korona tartományaira a magát megemberelő apostoli szellem, mely a tunyaság, önelhagyás, a folytonos visszavonulás s a tehetetlen sopánkodás kudarczaival szakitva, az eszközök s a tények mezejére lépett. Magyarországnak legjelesebb püspökei, érsekei, primásai a 17. és 18. században, átlag mind a Collegiumból kerültek ki. Szelepcsényi, Lósy, Lippay, Eszterházy Imre, Draskovich, Gubasóczy s más ily czégéres nevek a magyar püspöki czimerek alá a Collegium katalogusaiból költöztek. Oka e-jelenségnek szembeszökő, azon körülményben keresendő, t. i. hogy a neves családok ifjai a Collegiumban nyerték kiképeztetésüket, már pedig tudjuk, hogy a monopolisztikus társadalomban, akár egyházi legyen az, akár világi, a kék vér praedominál. De hát az érdem nem ebben van, hogy annyian szállinkóztak oda, hanem abban, hogy a Collegium úgy talpra állitotta a nemes ifjakat s oly buzgó papokká és szent életü püspökökké képezte ki őket; azután viszont abból meg a Collegium jó hirnevére következtethetünk,

hogy a püspökök Pázmány Péteren kezdve annyira sürgölődtek, hogy minél több nemes sarjat neveltethessenek az örök város német-magyar papnevelő-intézetében.

Az eredmény a hitnek, a romjaiból kikelő egyháznak, az egyházi s világi műveltségnek soha meg nem hálálható renaissance-a lett; föléledt az egyházi szellem s erőteljesen belemarkolt az események, a honi kultura s a politika szövedékeibe. Érthető, hogy ennyi áldásos eredmény, ennyi kiható siker forrását, az emberi élet s kivált az ily hatalmas alakok életkorának változatossága folytán, töméntelen sok szép emlék, érdekes epizód, magasra csigázott érdeklődés lengi körül, mint ahogy hirneves, áldásos források követ emléksorok, versek, nevek tarkitják, melyekből a történelem koszoruit szokás kötni.

Ha a Collegium történetének tárgya ekkép országossá s mindennemü vonatkozásai folytán áradozóvá válik: nő egyszersmind a kutató föladatának nehézsége, hogy a tárgyat illően és ami fő, felölelőleg keretezze. Steinhuber kardinálisnak nem voltak kész, összekötött és keresztberakott kévéi az esetleges hü és pontos kollégiumi krónikákban; és pedig egyszerüen azért nem, mert a krónikák az előbbi korok történelmi érzéketlensége miatt szégyenletes soványságukról hiresek; hanem páratlan szorgalommal föl kellett szednie az egyes, elszórt és pedig a századok és a nagy Német- és Magyarország sokszor homályos mezőin elszórt kalászokat, mielőtt azokat összegyüjtve a kielégitő tájékoztatás kévéibe köthette. Az előbbi, eddig található Collegium-történetek igen rövid időre terjedtek s az ismeretesebb Cordara-féle »Collegii Germanici et Hungarici historia libris 4 comprehensa« szintén csak 1518-ig terjed. Hol vagyunk még a XIX. század végétől?! Kiváló fontosságu segédszerül a Katalogusok szolgáltak a szerzőnek, amiből három van. Az első 1552-től 1716-ig, a második 1716—1798, a harmadik 1818-tól a mai napig terjed. Amit lehetett felölelni az alumnusok későbbi tevékenységéből, azt az olvasott biboros mesteri kézzel szedte össze; hogy e részben nem túlozhatott, könnyen belátjuk, hiszen a Collegium alumnusainak nevei a tör-

ténetnek mindmegannyi kiszakitott darabjai, a nemzeti érzés s az egyházért való küzdelmek és győzelmek eleven emlékei. A szerző e nevekkel csak általános perspektivákat nyit; odaállit a hegyre, melyről e sziklák leszakadtak, hogy gördülésükben országokat mozgassanak, — fölvezet a magaslatra, melynek szeplőtelen havából indulnak ki a fiatal leviták ezüst csikfolyások gyanánt, hogy a hazában áradozó folyamokká növekedve, virágzásra inditsanak szélesen kiszáradt vidékeket: de az egyesek életét a részletekbe természetesen nem követi. Azt a fényes elégtételt azonban bátran szolgáltathatjuk a tudós és lelkes szerzőnek, hogy teljesen sikerült kimutatnia az áldást, melyet a Collegium Német- és Magyarországon szerteszéjjel hintett és hogy sikerült rámutatnia az eszményi lelkesülésre s az önfeláldozó apostolkodásra, melyet a három elmult század alumnusai a Collegiumban meritettek s például fölállitottak a következő nemzedékeknek.

Ami már most a vaskos két kötet részletes tartalmát illeti, im ez az: Idősorban elvonul szemeink előtt a Collegium, sz. Ignácz e forró szivvel koncipiált gondolata, először vajudásaiban, azután ideiglenes, úgy mondhatnám, efemér s végre biztositott, megszilárdult alakjában. A »nemzetek atyja«, XIII. Gergely volt tulajdonképeni megalapitója; pápák voltak őrzői; kitünő jezsuiták vezetői, hirneves dogmatikusok és kontroversisták voltak tanitói s hogy a bölcsőtől a dal s az ifjúkori lelkesülés egyházi irányától az ének ne hiányozzék, elsőrangu olasz maestrok, milyen Vittoria, énektanitói.

A Collegium az életnek nevelt; sz. Ignácz a kiveszőfélben levő lelkipásztorsági klerust akarta regenerálni. A liturgika, az egyházi ének csak oly figyelemben részesült mint a dogmatika; kezdet óta feltüntek a collegium miséi és vecsernyéi; az istentisztelet méltósága mint a párisi Saint-Sulpice-ban úgy a collegiumban is az áhitat oly illatát lehelték, hogy kanonizált szentek szivesen tartózkodtak az alumnusok kara által szolgált istentiszteleteken.

Az egész történeten végig huzódik a pápák érdeklődése az intézet iránt; jóindulatuk ismételt bizonyitékaiból

ki nem fogytak; V. Sixtus természetesen itt is zavarta a vizet különczködéseivel. Utána nem volt többé mitől félni; bár visitácziók rendeztettek. Így haladt a collegium a pápai kegynek oltalma alatt föl egész a 18-dik század második feléig, ahol azután lefelé hajlott csillaga; II. József elszakitotta a collegium lombard birtokait; létesitett Paviában egy ellenkollegiumot, s így megcsappanva anyagi erőben, a Jézus társaságának föloszlatásával pedig szellemi lendületben, elvánszorgott az 1798-dik évig, amikor is a kollegiumot magát bezárták s az alumnusokat hazaküldték. — VII. Pius állitotta ismét vissza az intézetet.

A belső élet a maga eredetiségében, a lelki élet az ifju buzgalom üdeségében nyilik meg előttünk az illető fejezetek olvasásánál. A szokások, ünnepélyek, kirándulások, áhitatok, disputácziók, sőt még a divatos penitencziák, a zsörtölődések, a hevesebb vérü alumnusok ellenkezései konkrét alakokat és szineket kölcsönöznek az intézet életének. A magyarok becsületére legyen mondva, hogy igen jól viselték magukat; kezdetben ugyan volt velük sok baj s legtöbb magával a tüzeslelkü Pater Aratorral (Szántó), aki minden befolyását a magyar kollegium megalapitására forditotta és a némettől teljesen különálló intézetet kontemplált. Volt emiatt sok álmatlan éje; meggyült a baja a Santo Stefano Rotondói magyar pálosokkal, kiket onnan kiszoritani ügyekezett, egyes kardinálisokkal, előljáróival, sőt már a czenzurák is fenyegették korlátokon túlcsapongó buzgalmát. A collegium hungaricum meglett, de egyesittetett a némettel. Ez egyesités csak javára vált a magyaroknak, kik sehogysem segitették megvalósitani a buzgó Arator kassandrai jóslatait s bizony azok nem teljesültek »usque ad praesentem diem.« S jó is, hogy úgy van.

1620-tól fogva majdnem két századon át Magyarország püspökeinek kétharmada a kollegiumból került ki, s velük szállt az országra a nemzeti zsinatoknak, a szemináriumok alapitásának s a szerzetesi intézmények megelevenitésének áldása. Lippay és Lósy alapitotta a Collegium mintájára a »seminárium rubrorum«-ot, mely még az öltözet szinében

is utanozta a római német-magyar papnevelő-intézetet. Lippay az 1648-ban tartott nagyszombati nemzeti zsinat nevében fordul Vincenzo Caraffa, akkori jezsuita generálishoz, kérvén őt, hogy a »seminárium rubrorum« vezetését fogadja el, s alakitsa azt teljesen a német-magyar kollegium mintájára.

Kisdy Benedek, szintén a kollegium neveltje, a még török hódoltság alatt nyögő egri megyéje számára Kassán alapitott konviktust. Hasonló irányban működött a kollegium többi növendéke: Gubasóczy János, Dolny István, Illyés István és András, Telekesy István, Kollonich Zsigmond, Esterházy Károly, Batthyány Ignácz, Migazzi Kristóf saját megyéikben.

Az 1611-ben Nagyszombatban tartott provinciális zsinaton egybegyült 35 praelátusnak ötöde a kollegiumban nyerte kiképeztetését; a 18 évvel később ugyancsak Nagyszombatban ülésezett egyházmegyei zsinatnak tiz püspöke közül hatan tanultak Rómában; ott volt Lósy Imre, Pázmány Péter vicarius generálisa, a bevezető és záró-beszédet pedig két más volt növendék Draskovich György és Lippay tartotta. Ilyen volt az arány az 1638-diki nagyszombati provinciális zsinaton, amelyen az elnöklő primás Lósy Imre, a püspökök nagyobb fele és a három titkár is a kollegiumból került ki. Hűségük és ragaszkodásuk a római sz. szék iránt Szelepcsényi primás manifestumában nyilatkozott meg, midőn zsinatot nem tarhatván a török zavarok miatt, a püspökökkel egyetértve kiadta kárhoztató levelét a gallikán klérus hirhedt négy ártikulusa ellen.

1655-től 1700-ig 118 növendék volt Magyar- és Horvátországból, ezek közül 64-en esztergomiak voltak; 20 Zágrábból, 15 Győrből, 6 Egerből, 5 Nyitráról, 3 Veszprémből, 2 Erdélyből s 1—1 Csanád és Váczról. Ez ifjak legnagyobbrészt a Pazmaneumban végezték el a filozofiát s a theologiára Rómába szállinkoztak. Pázmány Péter alapitványt is tett, több mint ezer aranyat, amelynek kamatjaiból kapták a szegényebbek a rénusi aranyokat, hogy ki lovon, ki szamáron eliparkodjék a héthalmu, örök városba.

Az alumnusokra vonatkozó adatok az egyházmegyék szerint vannak csoportositva. A biboros szerző őszinte; elmondja a jót, a roszat. Röviden jellemzi működésüket s gyakran érdekes részleteket is közöl. Így például Drugeth Valentinről, az utolsó Homonnai grófról († 1691.) olvassuk, hogy nem élt a számára kiadott dispenzációval »ab impedimento ordinis« s nem lépett házasságra, melyet mások a családfentartásra való tekintetből sürgettek. Meghalt 35 éves korában.

Különben már e nevek is felölelik a magyar egyháztörténetet. A franczia s a 48-as forradalmak, a jozefinista fondorlatok s a jelenünkbe benyuló események mind gazdagon szinezett foliáit képezik a kollegium élményeinek; a rokkant S. Saba s a derült S. Pastore történelmi multjukkal mint két geniusz tartja az összkép fölött a koronát.

Mialatt e művet olvassuk, sok oly név és hely emelkedik lelkünk mélyéből, melyek emléke varázshatalmát az évek folyama el nem vesztette; frissen, üditően és illatosan száll meg az »első szeretet« szelid érzete s fölbuzdulunk, hogy e nagy történetnek folytatására méltók legyünk. Folytatására nem a polczokon és stallumokban, nem a pántlikák és czingulusok sallangjaiban, hanem az apostoli szellemnek a néppel való áldásos közlésében. Valamint az idő kereke nagyot nyikorgott és fordult száz, de még csak 50 év óta is s a monopolista társadalmi osztályokból a világtörténet súlypontját a népbe helyezte: úgy kell a kollegiumnak is papokat képeznie ezentúl, kik a megváltozott viszonyok közt képesek folytatni a nagy művet, s e papok a népnek egyszerü papjai lesznek.

E történetirás közben az egyszerü rektorból is biboros lett; a ruha s az állás, a méltóság változott, de érzülete, lelkes szeretete és gyengédsége a kollegium iránt a régi maradt; fáradalmai jutalmául, melyeket megköszönni képtelenek vagyunk, azt kivánjuk, hogy valamint ő, ki a fekete ruhát a sz. atya parancsára a pirossal, a biborral cserélte föl, a kollegium iránt táplált érzelmeiből ki nem vetkőzött: úgy ne vetkőzzenek ki ezekből azok sem, kik a piros

germanikus talárist a fekete reverendával cserélték föl s hivatva vannak az Isten dicsőségét itthon előmozditani.

Dr. Pethő.

Recenzió egy recenzióról. (Pál apostol élete és levelei. Irta Dr. Masznyik Endre theol. akad. ny. r. tanár. Ára 5 frt!) Ismertetve »—ő«-től a Budapesti Hirlap 1894. nov. 18. számában.

Igen, ezuttal nem annyira magáról a könyvről, mint inkább annak egy reczenziójáról kell irnom. Kell-e igazán? Nem kivánja ezt tőlem senki, és mégis késztetve érzem rá magamat, aminthogy nehéz megállania az érdeklődő embernek, hogy meg ne szólaljon, ha érdeklődése tárgyáról más is beszél.

Még a mult november vége felé került a kezembe Rákosi Jenőnek (mert köztudomásu, hogy az —*ő* jegy alatt ez a régi jeles publiczista ir) tárcza-ismertetése Masznyik protestáns theologiai tanár fentjelzett könyvéről, helyesebben annak első részéről, a »Pál apostol életé«-ről. Természetes, hogy igen nagy érdekkel olvastam az ismertetést, — hogy is ne, mikor hivatásomnál fogva évről-évre behatóan kell foglalkoznom sz. Pállal, — s hogy mégis csak most szólok hozzá, oka az: mert előbb magával a könyvvel akartam kissé megismerkedni, hogy a reczenzió dicséreteit párhuzamba állitsam a könyvvel magával.

Azt a kérdést, való-e napilapba az ilyes reczenzió, mikor már a protestáns lapok amugy is agyonhalmozták dicséreteikkel a dolgozatot (Prot. egyh. és isk. Lap, Evang. egyh. és Iskola, Gyakorlati bibliamagyarázatok) — meg azt a másik kérdést: miért, hogy a katholikus Rákosi Jenő egy protestáns raczionalista, tehát irányzatos könyvet érdemesnek tart az ily megbeszélésre, holott ugyanő az évről-évre szép számmal megjelenő derék katholikus munkákból nemcsak hogy inspirácziót nem bir meriteni egy kis elmefuttatásra, de még egy sort sem szentel azoknak, nem akarom tár-

SZ. IGNÁCZ LELKI GYAKORLATAINAK SZELLEME.

II. A második hét vezér-meditácziója.

Irta: Dr. PETHŐ.

Az exerciciumok czélját, mint láttuk, sz. Ignácz maga tűzte oda a könyvnek cziméül: »exercitia spiritualia, ut (homo) vincat seipsum et ordinet vitam suam, quin se determinet ob ullam affectionem, quae inordinata sit.«

Hogy az Isten gondolata, mely szerint az embert alkotta, a földi lét, az évezredes történet és saját életünk katasztrófái után, milyenné lett bennünk s mennyire kopott, eléktelenedett és elhomályosodott, azt a belső ember önmagának szomorú kontemplálásában érzi és siratja.

A szentgyörgymezei dülőn, ép a kanyarulatnál, hol a nádastól elfordul, áll a földbe szegezve egy márványszobor, fog, kéz, lábak nélkül; az utszéli gazda ki tudja hol szedte s oda illesztette földjének sarkára, hogy a szekereket s a kanyarodó marhát a barázdától félretartsa. Vonásai, alakjának körvonalai, ruhájának festői redőzése vajmi hiányosak; a szekéragy kihorzsolta, a neki ment kerék kivájta, por és sár lepi. Tán a régi primási paloták, tán a helembai sziget nyaralójának műemléke volt; tán neves mesternek sikerült műve, melyen szemét örömmel pihentette; tán drága emlék, melyet a régi urak kegyelete őrzött, fényes terembe állitott, esőtől, széltől, de még a haragos felhőnek tekintetétől is megóvott? lehet hogy ez mind így volt; most azonban egészen másképen van. Utszéli tengődés, elkopás, szétmállás a sorsa; a kerék hozzá dörgölődzik, s a tavaszi sárban czammogó paraszt csizmáját rajta törli meg, s a sár még késő szép napokon is száraz karajokban függ rajta.

Nem tudom, hogy van, de valahányszor ez árva márványtorzót látom, eszembe jön az Isten gondolata, melyet ő, a teremtő művész remeklő kézzel fejezett ki. Éden

agyagjában s minden márvány-fehérséget és csillámot meghaladó szépséggel ruházott fel, elevenitő és természetfölötti életet élő lelket lehelvén bele. Ezt a természetfölötti szépséget, ezeket az isteni vonásokat különös és szinte tulságos kegyelméből és szeretetéből vette; de szivesen adta rá, mert gyönyörködött művében s minél szebbé kivánta varázsolni. Hogy mi lett az Isten élő gondolatából, az istenileg szép eszméből, az ő saját maga képéből és hasonlatosságából, az Isten szine szerint való emberből: azt elmondja nekünk a kinyilatkoztatás és megsejditteti velünk a tapasztalat, az élet küzdelme és lemondása, s gondolom, hogy azt a hosszú történetet röviden összefoglalom, ha mondom: utszéli, felkopott, lehorzsolt, sáros poros torzó lett, melyet Isten többé bizony nem kegyel, melyet nem koszoruz kegyelmének természetfölötti szépségével s nem sugároz be a természetfölötti erények és ajándékok szivárványával. Ime az eredendő bűn találó analogiája! Amit azután az egyes ember még ronthat önmagán, amit még letörhet az Isten képének körvonalaiból, mit még eléktelenithet a vonások lelkes kifejezésén, azt bőségesen megteszi, s ki közelebb s ki távolabb, de mindenki lejjebb ér . . . az állathoz, s a romlás műve szomorú sikert arat.

Az Isten alkotta ember fejetlen, sáros, piszkos, lehorzsolt torzó alakjában áll előttünk!

Az exerciciumok föladata e torzó eredeti, szép vonásait fölfedezni és helyreállitani.

Az exerciciumok első hete hozzálát e munkához; czélja az elhajlitott, kikopott vonalakat ujra kihúzni az alakon, — a hasadásokat, melyek a műnek meghasonlott részei közt nyiltak, kitölteni, — a hiányzó részeket a meglevő romokból kigondolni és hozzácsatolni. De valljuk be, ez az alkotás aligha fogja megközeliteni az Isten eredeti gondolatát. Nehézkes ez a kiindulás; a romokból szárnyra kelni nem igen szokás. Eltakarni, eltakarják, nagyjából kiegészitik a hiányt; a torzó megint szobor lesz s az útfélről elemelik s tisztes helyre teszik. De alkotni az első alkotás inspirációjával, teremteni az első szeretet lendületével, azt nem lehet ily

szegényes és romokból vett motivumok alapján tenni; ahoz megint isteni gondolat kell, mely előttünk föltünjék, mely minket kedvvel, lelkesüléssel és szeretettel töltsön el: s *ez az isteni gondolat az Úr Jézus Krisztus, az új Ádám, kihez hasonulnunk kell!*

Ez eljáráson épül föl sz. Ignácz lelki gyakorlatainak *két jellemző meditációja*, mely az ő gondolatainak ütere és a tökéletesség magaslatára való hodegusának két fordulata; ez a két meditáció a *Krisztus országáról* s a *két zászlóról szól.* E két meditációnak pszichologiájával és tendenciájával kell röviden megismerkednünk.

Sz. Ignácz katona-ember volt. Nem is katona, hiszen ez a fogalom modern; s mióta beállt az általános hadkötelezettség, a katonáskodás már nem lovagiasság, hanem szellemtelen véradó, melyet épp úgy megekzekválnak, mint az adóhátralékot: azért jobb lesz, ha így mondom: sz. Ignácz nem volt katona, hanem lovag. A lovagokat nem verbuválják kötéllel; a lovagokat a legnemesebb lelkesülés s a legönkéntesebb fölajánlás szelleme teremti meg; czéljuk a jog és igazság szolgálata, — jelszavuk az »agendo contra«, — szolgálatuk az »Un Dieu, un roi, une dame« közt oszlik meg, vagy tán nem jó, ha mondom, hogy megoszlik, hanem inkább, hogy három téren, szent alárendeltségben érvényesül: a vallás, a nemzet s a társadalom szolgálatában.

E szolgálatban a lovag csak a legeszményibb értelemben vett kötelességet ismeri; mert kötelessége nem szoritkozik az elkerülhetlenre; a szatócsok mérlegeit nem ismeri; nem piszmog, hanem áldozatokat hoz s nagyot merni, nagyra buzdulni, minél többet tenni, tűrni és kivivni, ez az ő szellemének iránya, szomja és eleme.

S hogyan is lehetne máskép, mikor a köznapiság alsóbb rétegeiből kiemelkedve, neki jutott a kitüntető szerencse: eszményeket ismerhetni és értük lelkesülni? hogyan lehetne máskép, mikor pálmának született s nem kúszó gyökönykének; czédrusnak a tündöklő Libanon lejtőjén s nem borókának a mária-nostrai vizmosásban? más szóval, mikor lelkében aetheri fényből szött képek jelentkeznek s szive

nem az önzés poros országútján, hanem a lelkesülés szárnyain jár?! Ez jelenti azt lovagias lélek!

Tény, hogy vannak ilyenek s tény az is, hogy nem mindenki ilyen. Hiszen van agyag és van márvány a geologiai rétegekben, s az egyikből téglát szokás vetni, a másikból remekműveket faragni. S különös, mindkettő ugyanazon anyaföld méhében pihen s régi tengerek ezredéves munkájából való. Úgy állunk az ember-anyag dolgában is: vannak, kik az eszmék szolgálatában állnak s arra teremtettek, s vannak más szatócs- és kukta-lelkek, kik az eszményekre nem reagálnak; nincs ahhoz érzékük.

A »Krisztus országáról« szóló meditáció lovagias lelkeknek való; akik már olyanok, vagy akiket fölkelthetni aléltságukból. Desperát, savanyú, fáradt emberek; emberek, kik hymnusokat zengeni elfelejtettek s csak elegiák elnyögésével foglalkoznak; fáradt emberek, kiknek szemében oly szürke az élet s az erény látóhatára, hogy nem tör át rajta sem napsugár sem csillagfény; desperát emberek, kik csalódásaik megpróbáltatásaiból nem mentették meg a szent tüzet s nem zárták azt mélyen szivükbe, oda, hová profán kéz nem ér, s melyről csak a próféták nemzedéke tud, — mondom: desperát, savanyú, fáradt embereknek nem való a Krisztus országáról szóló meditáció.

Ha már most kérdezem, hogy miért nem való? eljutottam e meditáció pszichologiájának ismertetéséhez. Azért nem való, mert e meditációnak lelke és hordozója az önkéntes, áldozatkész lelkesülés és önfelajánlás az Isten szive szerint való lovagiasságra. E meditáció lovagokat toboroz Krisztusnak; e toborzó varázshangjait csak lovagias lelkek értik meg. E meditációban fölébrednek, öntudatra ébrednek azok, kiknek az eszmék s a szentek örökségéből jutott, a »haereditas sanctorumból.« E meditáció az a kémszer, mely a szivbe szivárogva, ha nemes lélek lakik benne, ha nemes vér lüktet benne, csak gyüszünyi is, okvetlen megfesti, lázba hozza és fölheviti úgy, hogy tettre ragadja az ember minden tehetségeit. E meditáció a lélek harczaiban azt a jelszót: »agendo contra« a lovagias lelkek

szuggesztiójává teszi s azt a három szót: »Un Dieu, un roi, une dame« magasabb értelembe viszi át, a király alatt Krisztust, az emberiség született királyát, a hölgy alatt a boldogságos sz. Szüzet, az egyházat vagy az erényt értve. S e szellemmel eltelve s e nemes hévtől elragadtatva oda áll a vezér, a született király, az emberiség »Christus«-a vagyis fölkentje elé, akit az Isten küldött a sz. harcz megindítására minden ellen, ami ellenséges hatalomképp csatázik Isten, Krisztus nélkül, sőt Krisztus ellen a lelkek romlására.

No hát állitsuk oda az eszmények nemes szolgálatára vágyó, a jog, az igazság s az erény szeretetére alkalmas, tehát eo ipso lovagias lelkeket a Krisztus országáról szóló meditációnak fönséges jelenetébe.

A parabola, — mert ily alakban adja elő gondolatát sz. Ignácz, — a középkor legmozgalmasabb s legvérmesebb gondolat- és érzelemkörébe vezet, s hiven tükrözteti lovagias lelkét. Sz. Ignácz egy királyt léptet föl, kit az Isten fölkent, miután kiválasztotta őt az emberek fiai közül s a középkori királyság legszentebb föladatával ruházza föl, hogy dalmatikába öltözött harczosa legyen a hitetlenség ellen. Ez a király tehát toborozza hiveit, kiáltványt tesz közzé, hogy aki a szent harczra elszánja magát, az jöjjön utána. Senkit sem kényszerit, bár tehetné; mindenki szabad, számoljon le eszével és becsületérzésével. Vegye fontolóra a czélt; tekintse a vállalat dicsőségét; gondolja meg, hogy »Isten akarja«; hogy nem veszhet el senki, aki veszni nem akar; hogy esni el nem eshetik; türni hideget és meleget, virrasztani éjjel-nappal, éhezni, szomjazni: azt igen minden bajtárs kényszerül, de senki többet, mint a fölséges, fölkent király. A király tartja kezében a zászlót; a király áll első sorban; a király rohan a legádázabb harczba bele; a többi mind csak nyomában járhat. A királyé Winkelried szerepe, aki összefogja a dárdaerdő szálfáit s azokat saját mellébe döfi; a többi hős megirigyelheti vezére szerepét, de azt tőle el nem ragadhatja. Senki sem türhet többet mint ő, mert senki nem tehet többet és nem merhet nagyobbat

azon czélért, melynek minden gondolatát, minden érzelmét, utolsó csepp vérét szentelte.

Álljon már most a parabola jelképes alakjának helyébe Krisztus, — s ami csak révedezve és tapogatózva mondatott azon ideális, dicsőséges harczról, melyben senki sem esik el, s mindenkire dicsőség vár, valósuljon meg a szó szoros értelmében a lélek harczairól: s bizvást meghallgatjuk az alattvalók nyilatkozatait. Mert itt csak egy szózat lehet, csak egy felelet észszerü, csak egy válasz veszi inspirációját a nemes szivből: ez a szózat a lelkesült lélek fölajánlása Krisztus harczaira.

A világ összezúzná kárhoztató itéletével és megvetésével azt a »caballero«-t, azt a lovagot, ki a parabolás királynak nem ajánlaná föl szolgálatát. Nemzet, haza, család, tehetség, lélek, szivnemesség, költészet követ dobna sirjára, mert

> Aki napot keres, a vészszel megvíni ne féljen,
> Vagy közlélekként türje, ha porba szegik,

s szent Ignácznak is megvan a maga biztos itélete az ilyen emberről, mikor irja: »si quis non acceptaret petitionem talis regis, dignus esset, qui vituperaretur ab universo mundo et perversus, ignavus haberetur eques.« »Ignavus eques«, ez az a maró bélyeg, mely ép úgy, mint az élősdi gomba korhadttá teszi és megmérgezi a fát, tönkreteszi a lélek minden önérzetességét. Az ily lélek alatt örvények nyilnak s a gyáva teremtés egyre alább zuhan, fokról-fokra, mélységből mélységbe; megvalósul rajta más értelemben az a verse a zsoltárnak: abyssus abyssum invocat.

De valamint a roszban érvényesül az a törvény, hogy a *rossz rosszat, a nyomor nyomort szül*, úgy érvényesül a jóban is. »Qui vident me adhuc sitient«, hiszen azért jó a jó, hogy szomjazzuk s minél jobb, annál kielégithetetlenebb vágyat s föltartózhatlanabb törekvést ébreszt maga után. A lovagias lelkek nem állnak meg azon fokon, hogy Krisztus harczait elvállalják; akiben a szent lelkesülés lobbot vetett, az azon a ponton már nem kezd számitani és szükkeblüen önmagában elzárkózni; annak a sziv logikájával már csak

egy konzekvenciát lehet levonnia s ez azon elhatározása lesz: teszek minél többet; merek minél nagyobbat, hogy nyomában s minél közelebb legyek Krisztushoz, aki vezérel s megdicsőit egykor engem is. Ezt a következtetést sz. Ignácz is kimondja: »ii, qui magis affici volent (erga Christum Regem, et insignes se exhibere in omni servitio sui Regis aeterni ac Domini universalis, non solum offerent se totos ad laborem, sed etiam agendo contra suam propriam sensualitatem et contra suum amorem carnalem et mundanum, oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti.«

Ez a három szó: »*eques*« (caballero), »*insignes se exhibere*« (segnalarsi) és az »*agendo contra*« kifejezi e meditáczió irányát, szellemét és lendületességét. A »caballero« azt hirdeti, hogy kikről van itt voltaképen szó; a »segnalarsi« kifejezi a lüktető erőt, mely itt teremteni és alkotni van hivatva; az »agendo contra« pedig lehoz az eszményi lelkesülés felhőiből a gyakorlati nehézségek s a rideg valóság poros és küzdelmes világába s föladatunkat teljesen kimeriti, mikor ráutal a harczra az önzésnek mindennemü kiadása ellen, kiváltkép az »amor carnalis et mundanus« ellen. Nincs Krisztus országának megfontolásában arról szó, hogy kövessük-e inkább Krisztust, mint az ördögöt; ezt a választást mi már megejtettük. Az örök igazságok borzalmain át, az örök kárhozat örvényei fölött el, a szentelt gyertyának a haldokló szemében megtört fénye elvezetett minket az Istenhez; tőle el nem szakit sem baj, sem halál többé. Erről tehát köztünk nincs többé szó. De a magaslatok az égbe nyúlnak; a szentség, justitia sicut montes Dei; nagy út vár ránk s mindig magasabbra és magasabbra érhetünk. Ime lovagias lelkek, e magaslatok a ti hazátok, itt ti érvényesülhettek és érvényesültök is folyton az Isten érdekeinek széles mezején.

Tehát ismétlem, e meditációban nincs már arról szó, kövessük-e Krisztust vagy nem; eziránt már az első hétben, a pokol párkányzatán állva, tisztába jöttünk: a kérdés, mely most minden józan eszü alattvalót sürget, az, hogy

kiki a Krisztus követéséből mennyit kér maga számára. S a feleletnek oda kell kicsúcsosodnia minden lélekben: *minél többet.* »Minél többet akarunk«; »segnalarsi«; »kitünni kivánunk«; s hogy ezt tehessük, iparkodunk Krisztust minél jobban megismerni s minél hivebben követni. Iparkodunk Krisztust utánozni; úgy gondolkozni, érezni, úgy tenni és élni, amint ő gondolkozott, érzett és tett. Nyomába akarunk lépni fönséges áldozatainak; amit ő megvetett, megvetjük mi is; amily önmeggyőzéssel türt, szenvedett ő az erény harczaiban, oly önmegvetéssel akarunk mi is küzdeni és áldozni. Amily eszközöket használt Krisztus, oly eszközöket akarunk megragadni mi is, hisz ő az Isten által fölvilágositott vezére a seregeknek, kik az Isten erejében harczolnak és győznek. »Dominus Sabaoth«, a seregek Ura emberi kiadásban, Krisztus! Tervei, isteni tervek; győzelmes a lovag, ki szerintük vív és jár hadat! Lehetséges-e, hogy e gondolatok verőfényében, mint vigasztalan, holdkóros árny, egy »ignavus eques« jelenjek meg, ki sovány gebén, lehorgasztott fővel ügetve az Istenfiának lengő zászlaja alól szilvafáim alá vonulok pihenni, csak azért, mert daczára a vállalat fönségének, a czél dicssugaras biztonságának, a vezér eszményi alakjának s kellemesen vonzó erőszakának, féltem irhámat s küzdeni röstellek? »Ignavus eques« igazán —, hiszen az ember, ha nem is lovag, ha nem is fülig szerelmes a lovagokba, sőt még az sem szükséges, hogy a középkort szinig tejfölnek tartsa, de azért érzi, hogy az az »ignavus eques« olyan mint a macskanyávogás, kivált ha olaszosan mondjuk ki; bizony »inyávusz«!

Meglehet, hogy valaki ezt az egész lelkesülést, mint a fölléptetett királyt magát, parabolásnak tartja majd; mert hiszen könnyü lelkesülni a tárogató harsogásánál lengő zászlók alatt, prüszkölő, ágaskodó paripák hátán, villogó dárdák, kardok ragyogásában, szóval könnyü lelkesülni a harczba induló lovag-seregnek; de nehéz a benső élet magányában, a lelki küzdelmek csendjében.

Ez tagadhatlanul nehézség, de nem oly nehézség, mely talán a lelkesülés jogosultságát a lelki harczoktól el-

tagadná; hanem oly nehézség, amely a kitartó lelkesülést a lelki harczokban sokkal nehezebbnek s épp azért érdemszerzőbbnek mutatja be, mint a katonáskodásban, hol az érzékek benyomásai s az idegek izgalmai fölszitják a tüzet s fölcsigázzák a lélek nyugvó erőit. De ez másképp nem is lehet; mert az érdek, melyet Krisztus fölsegiteni jött, lelki; e téren nem a sikerek külső mérczéjén olvashatjuk le a haladás és térfoglalás fokait. Ha valami táborba szállásról volna szó, akkor a durvább lelkek is, a keresztes hadak rablólovagjai, az érvényesülést kereső s otthont nem találó nyugtalan szellemek is hozzánk csatlakoznának: de így amint vagyunk, a lelki tér, — a lelki harczok szembe nem tünő folyása, a haladás kimutatásának bizonytalansága, a szellemi életben a nézetek kavargó szétágazása csökkenti a fölébredt buzdulást. Azért természetesen ez a meditáció csak azoknak való, kik a lélek harczainak öntudatára ébredtek; akik arra ébredtek, azok jól tudják, hogy e harczokban dől el az emberiség legnagyobb érdekeinek sorsa s hogy e harczok mélyebbek, hatalmasabbak, dicsőségesebbek mint a kardok csörrenése s az ágyúk bömbölése.

Még van egy megjegyzésem. Krisztus küldetése, Krisztus harczai, Krisztus áldozatai és győzelmei első sorban a léleknek belső életét, s azokat a harczokat illetik, melyeket az ember önmagával vív, s azokat a győzelmeket dicsőitik, melyeket az ember önmaga fölött kivivni szerencsés volt. Mindez nagyon igaz és soha szem elől nem téveszthető; a sz. irás csodálatos szava világos fényt áraszt e kérdésre, mikor azt hangoztatja: regnum Dei intra vos est. Sőt többet mondok; a dolog természeténél fogva is Krisztus harczainak súlypontja a belső harczokba, küzdelmekbe s győzelmekbe van fektetve s a belső világban érvényesül legjobban s legáldásosabban Krisztus küldetése. Szivem a legbensőbb hálától túlcsordul s nem fejezheti ki szóval lángoló érzelmeit azon jótétemény fölött, melyet az Úr nekünk az ő megtestesülésében juttatott. Közvetlenül van velünk s élünkön jár, emberi érzelmekkel és élettel magyarázza útjainkat s boldogulásunk módját. Köztünk jár mint vezér, mint

tanitó, mint testvérünk és megváltónk! Kicsoda képes ez áldást és kegyelmet méltatni? kicsoda felfogni és átérteni?! Azért a mi gondjaink és aggodalmaink, küzdelmeink és vereségünk, búbánatunk a fölött, hogy az emberben utóvégre is az állat győz majd s hogy a lélek a közöny és a sikertelenség hólavinái alatt derékban széttörik, aranyos glóriába öltözködnek az inkarnáció fényében. Ne féljetek, nemes, törekvő, harczolni s az emberiség legfőbb érdekeit megvédeni kész lelkek, ne féljetek! Közöttetek, előttetek él, áll Krisztus az Isten Fia; leereszkedett hozzátok az Istenember, az Isten-testvér! Boldogitó barátságban közelithettek hozzá és meghitt bizalmasságban hallhatjátok szavát! Mily kegyelem, mily vigasz! Ti értitek csak ezt, kik nagyért küzdötök, — kik az emberiség erkölcsi s annak révén beálló anyagi nyomorát átéreztétek, kik a lelkekre a sötétséget ráborulni látjátok s meg vagytok győződve, hogy minél henczegőbben selypitenek holmi »magasabb közéleti morálról«, annál mélyebben feneklenek meg a korrupczió, az erkölcstelenség vigasztalan mocsarában! Ti üdvözlitek ezt a megváltót a próféták ihletett ajkával, a lélek tüzével; ti nem tudjátok őt hova tenni örömötökben s legjobban teszitek, ha szivetekbe zárjátok, ott őrzitek, s vigaszát, erejét, fényét és melegét édes magatok élvezitek!

Ez tehát természetes, hogy Krisztus országa első sorban belül van s hogy harczai és győzelmei s az e harczokra való lovagias fölbuzdulás mindenekelőtt a belső életre vonatkoznak. Hiszen enélkül elvesztenők a talajt lábaink alól, amelyen épiteni kivánunk —, s kivált a kezdőket s a buzgó ifjuságot, mely sz. Ignácz exerciciumaiba lelkesült szivvel s készséges kedélylyel ereszkedik, kell erre figyelmeztetnünk. Lélek, élet, lélek harcza és győzelme összehasonlithatlan túlsúlyban a sziv magányában rejlik és játszódik le.

A kezdők természetesen nem hajlandók a lélek harczait ennyire a sziv láthatlan mezőire átvinni; szegénykék, nagy bajuk az, hogy nem fogják föl az életet, mint Istenhez való törekvést, hanem csak úgy mint bizonyos életszakok egymásutánját, melyben az emberből klerikus, káplán, majd

plébános, — inas, legény, mester, — albiró, biró, főbiró, — képviselő, államtitkár, miniszter lesz; s azért üres az életük, gyenge, megbizhatlan s vigasztalan szellemi világuk. A lelki élet czélja: a lelket fölemelni, — értéket adni neki önmagában, czéljából meritve azt, s nem a körülményekből, nem az eszközökből. A körülmények sokszor sivárak és vigasztalanok: mi lesz akkor az életből? Kongó ür! Mivel akarjuk kitölteni? Kellemes háziassággal talán, mulatozással, vagy jó jövedelemmel? avagy pedig a fegyelmezettség, a szellemi élet gyakorlataival? alacsony köznapisággal vagy magas gondolatokkal? szórakozással vagy bensőséggel?

De bár a »regnum Christi« belül van kiváltkép, nincs ott kizárólagosan. A »regnum Christi« nemcsak az én szivem, hanem az egész egyház, annak minden küzködő gyermeke s ezt a »regnum Christi«-t az egész vonalon, minden szivben és lélekben egyaránt ostromolja az a vészthozó erő, melyről Göthe Faustjában mondja:

Ich bin die Kraft, die stets das Böse will,
Und stets das Gute schafft.

»Christus dilexit Ecclesiam« mondja szent Pál; aki Krisztussal érez, az kiérzi az ő szentséges szivének forró dobbanását jegyesének üdveért, s mikor Krisztussal küzdeni, Krisztussal a gonosz ellen harczolni kiván, ki nem felejtheti Krisztus testvéreit, Krisztus jegyesét s értük, javukért avatja majd föl lovagias karját s kardját. Ezt a kettőt össze kell foglalnunk: lelkünket s az emberiséget; Isten dicsőségét önmagunkban s másokban; a harczot Isten ellenségei ellen önmagunkban s másokban. Megfosztanók sz. Ignácz e meditáczióját kihatásától és szük korlátok közé szoritanók elementáris fönségét, amelyek közt ki nem fejthetné tartalmát és hatalmát, ha Krisztus országát s a lovagias vállalkozást csakis saját benső, lelki életünkre szoritanók; azonkivül erőszakot követnénk el buzgalmunkon vagy nem vennők tekintetbe annak expanziv természetét, mely egyre terjeszkedni kiván és soha sem mondja: elég.

Tehát Krisztus országa *a léleknek belső világa*, melyből számüznünk kell a bűnt, az Isten ellen küzködő hatal-

mat; de Krisztus országa egyszersmind *az egyház* s ennek javáért is akarunk lándzsát törni, szóval, az Isten dicsőségét az egész vonalon előmozditani.

E lándzsatörésben a lovag jelszava a »segnalarsi«, »kitünni.« Emésztő gond gyanánt szállja meg lelkét a gondolat: mit tehetnék, mikor Krisztus, az ország fölkent királya annyit mer és tesz és áldoz?! s mikor mindezt avval a kifejezett szándékkal teszi, hogy bár találkoznának, kik megértvén gondolatát és fenkölt érzelmeit, nyomaiba lépnének s minél hősiesebb, mondanám bravurosabb elszántsággal állitván bele a harczba személyüket s erőiket, siettetnék a győzelmet. Mert a lovagokon fordul meg az ország győzelme. A vezér nélkülük a győzelmet ki nem vivhatja. Fölülmulhatja bár a lelki csatákban a frank Róland mesés hősiességét, ő maga legyőzhetlen ugyan: de az ország győzelme csak alattvalóinak közreműködésétől függ. Tehát a vállalat sikere s az Istentől küldött s fölavatott vezér missiója rajtunk, lelkesülésünkön, nemesszivüségünkön, érzékünkön Krisztus gondolatai és szándékai iránt fordul meg. Ha úgy érzünk, mint ő az irás szavai szerint: »hoc enim sentite in vobis . . .«; ha megszáll Krisztus lelke; ha belelépünk abba az először idegenszerü, de később éltető és életteljes körbe, melyben az Isten lelkét szivjuk; ha az evangelium nem tudom miféle varázsütésre a betük fekete soraiból mint valami homályos lepel alól kilépve a szellem túlvilági ragyogásában jelenik meg lelkünk előtt, s amit előbb sejtettünk is, resteltünk is, szerettünk is, most szivünket elragadva, mindent kicsinyelni, megvetni késztet: akkor igen megtudjuk, hogy mennyit kell adnunk, fölajánlanunk Krisztusnak, sőt rosszul mondom, hogy mennyit kell, — nem; ebből félreértés lehet; ez az érzelmünk nem késztetés, hanem belső, égő vágy, vágy az után, hogy a lelkek dicsőséges vezére méltóztassék tőlünk minél többet, ha lehet mindent, elfogadni. E lelkületet sz. Ignácz e szavakkal jelzi: »oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti«, kitünőbb, értékesebb, nagyobb áldozatokra szánják el magukat. Így például a lélek benső harczaiban jobban

megerőltetik magukat, hogy Krisztust megértsék és képét gondolataikban kiszőjjék, — nagyobb fáradalmat fektetnek a munkába, mely lelküket az önzés megtagadása által világosabbá és fényesebbé tegye, — élesebben mondanak ellen természetes vágyaiknak, amennyiben ezek Krisztus életének utánzását bennük megakadályozzák, — nem kimélik magukat, hogy a szenvedély torlódó hullámait fékezzék s az ellenséges hatalmakat minél teljesebben meghódolásra kényszeritsék, — ez az, amit sz. Ignácz így fejez ki: »offerent se totos ad laborem.« De nemcsak erre a sokszor ugyancsak »improbus labor«-ra szánják rá magukat; hanem a lovagias szellem inditásának engedve, nem várják be a támadásokat, nem szoritkoznak arra, hogy a rendetlenséget s a zavart elnyomják: támadó harczot inditanak az önzés százfejü hydrája ellen, üldözik magukban az érzékiséget, a ravasz és álnok, ellenséges hatalmat annak összekuszált, bizonytalan útjain, s megtörik magukban a rendetlen önszeretetet s helyébe állitják föl az Istenszeretetet. Sz. Ignácz szavaival fejezve ki ismét ez új étappe-ot: »etiam agendo contra suam propriam sensualitatem et contra suum amorem carnalem et mundanum, oblationes facient majoris aestimationis et majoris momenti.«

A külső élet terén ez a lovagias szellem a lángoló buzgalom érzelmeibe csap majd át az Úr Jézus fönséges érdekeinek előmozditására. Ez a lovagias szellem adja a hősöket, az apostolokat és apostoli férfiakat. Ez a hősies szellem az a hóditó, kegyetlen hatalom, mely az ember erőit lefoglalja s egy ragyogó, fényes gondolatnak járma alá hajtja; a természetes embert kényelmeiben, a körülményekkel való megalkuvásában üldözi; vágyódni, küzdeni, törtetni készti. »Nem teszek eleget; mit tegyek még?« Ez refrainje minden okoskodásának és záradéka kivívott sikereinek. Végig néz a szükségletek beláthatlan mezején, szive szorul s a zsoltáros szava valósul meg rajta: »tabescere me fecit zelus meus«, elsorvadok fáradalmamtól, de még inkább lángoló buzgalmamtól. Mit tegyek Uram az ártatlanokért, hogy őket megóvjam? mit a veszélyben forgókért, hogy el ne buk-

janak? mit a hideg lelkekért, hogy föleszméljenek? épits azoknak csontjaimból falakat s leheletem melegével olvaszd föl ezek szivének jégkérgét, csak ne add uram, hogy érzéketlenül s tétlenül nézzem bukásukat s megdermedésüket.

Ezek azok, kik mindig halni akarnak, mert túlsokat élnek; ezek azok, kiknek semmijük sincs, mert mindenük van; más szóval, ezek azok, kik az eszményért küzdenek s utána törekszenek. Az eszménynek ugyanis az a természete, hogy itt elérhetlen, következőleg, hogy a földön *soha sem birhatjuk.* Amit birunk, az nem eszmény; innen a vágy, a törtetés utána életen és halálon át. Aki az eszményért meghalni nem tud, annak nincs eszménye. Jól irja egy nemzetgazdasági iró, Meyer Rudolf: »Für das Ideal stirbt man, für den Besitz lebt man. Für das Ideal kämpft man, — mit dem Besitz flieht man. Die Soldaten werden siegen, wenn man sie lehrt zu sterben und nicht im Leben zu bleiben. Ist das nicht das Wort der Schrift: »qui amat animam suam, perdet illam?« Különben e szabályt a latin közmondás is hirdeti:

»In servitute dolor; in libertate labor.«

Minél nagyobb fáradalmat és munkát kér ki magának a lélek, mely fölszabadult; szabadsága testtől-vértől, önzéstől s tömjénezéstől, tekinteteket nem kimél, javakat nem becsül, fájdalmakat nem érez, melyek visszatarthatnák őt Krisztustól, »quem vidi, quem amavi, quem dilexi.«

Ily érzelmek hevében a lélek visszatükröztetésére nem alkalmas más szózat, mint az eszmény szeretetéért rimánkodó imádság a lovagias harczos ajkain; leszáll lováról és térdre rogyva kéri, hogy kegyeskedjék a lelkek királya őt is, és pedig minél közelebb magához vonni s minél fájóbb áldozatokra s nehezebb küzdelmekre kiválasztani. Hallgassuk mély tisztelettel a fölajánlás szavait, melyeket sz. Ignácz a Krisztus országáról elmélkedő lovagias léleknek ajkaira ad: »O aeterne Domine rerum omnium, ego facio meam oblationem cum Tuo favore et auxilio, coram infinita bonitate Tua, et in conspectu gloriosae Matris Tuae, et omnium sanctorum et sanctarum curiae coelestis, (attestans) quod

ego volo et desidero, et mea est determinatio deliberata, dummodo sit majus servitium Tuum, et laus Tua, imitari Te in ferendis omnibus injuriis, et omni vituperio, et omni paupertate, tam actuali, quam spirituali, si Majestas Tua sanctissima voluerit me eligere ac recipere ad talem vitam et statum.«

Megragadja kedélyünket az a közelség, az az emberi érzés, melyben a lélek ez egész elmélkedés alatt az Istenhez áll. Úgy rémlik előttünk, mintha az Isten keresése, aki igazság és szeretet, egy vállalkozó, lovagias lélek hangulatában érvényesülne és szerencsés eredményekre igazittatnék el. Tény, hogy így kell az Istent keresni; embernek emberileg, a lélek legnemesebb érzelmei utján. Lovagiasnak kell lennem az Isten iránt; mert vagy az vagyok, vagy elfásult emberárnyék vagyok. Ily lovagias hangulatban le fogom győzni természetem és valóm nehézségeit is. Mert hiszen mindig igaz marad, hogy az Isten végtelen, s hogy az igazság bennem csak olyan mint a távoli világokból lerezgő csillagsugár egy kis molynak szemében, mely feléje röpül. Felhők usznak sokszor egünkön s eltakarják a csillagokat, — zivatarok söprik le a gyönge, moly-szárnyu lelket, — tengerek fölött repkedünk s a hullám sokszor egy-egy mérgesebb taréjával fölcsap hozzánk s leránt magával. Mit csináljon az ember az elemekben megnyilatkozó, isteni hatalommal szemben? mit szóljon a dörgés, zugás, csattogás félelmetes nyelvére? Ő ezt nem érti. Vagy ha érti is valahogy: ó de kevés emelő, melegitő, vonzó vonást leplez le előtte mindez az erő és hatalom az Isten atyai képén! hideg, rideg vonások ezek; nem gyakorolnak áldásos befolyást az önmagába elzárkózó, elriasztott lélekre. Nem érzi magát otthon; a nyelv idegen; ő nem érti s őt nem értik.

Vegyük például a szellemóriások egyikének Gaust Frigyes Károlynak életét. Gaust volt a legnagyobb mathematikai geniusz, kit a világ hordozott. »A braunschweigi herczeg«, — így kiáltott föl Laplace Gaustra vonatkozva, ki a braunschweigi wendengrabeni szegény péknek volt a fia, — »a braunschweigi herczeg nem planétát talált föl

országában, hanem természetfölötti szellemet födözött fel emberi testben.« Mint tizenegy éves fiu már a felsőbb analysis elemeit tanulta. Egy répát kivájt s abba a mészárszékben összeszedett zsirdarabokat apritott, ez volt az olaj; ebbe madzagot csavart, ez volt a lámpabél s e világosság mellett virrasztott a számok magnetikus világosságában élő fiu. E csodálatos szellemet azért emlitem, hogy kimutassam, hogy az embernek a legemberibb, legnemesebb s legtermészetesebb érzelmekkel kell az Istent keresnie; Krisztushoz, az isten-emberi vezérhez kell csatlakoznia; őt az embert emberi lelkesüléssel és emberi hozzá való alkalmazkodással kell átkarolnia, ha egész lényét, minden tehetségét nemesiteni s a vallást mint konkrét, az életben megvalósuló, boldogitó hatalmat élvezni akarja. Gaust a tudománynak szentelte életét, de vajjon elég-e ez?

Mert ime a kedélynek és szivnek lovagias hangulata nélkül kelleténél távolabb maradnak el még a szellemóriások is az Istentől, hát még a sötétségben bukdácsoló, közönséges halandók. Gaust életrajzában olvassuk, hogy ő a szellemi életben nagy, örök igazságtól átjárt jogrendet látott, s e forrásból meritette a tántorithatlan hitet, hogy a halállal pályánk nem végződik. Ez a rendületlen hit a halál után való életben s az örök, végtelen Istenben soha el nem hagyta őt. Dr. Winnecke ezt különösen nyomatékozza Gaust életrajzában.

Szép; épülünk ily hatalmas szellem hitvallásán; de ezek a hitczikkelyek előttünk szinte csak tört szárnyak. Hideg van itt és sötét. Higgadt észszel, nyugodt szemmel, biztos kézzel igazitja el távcsövét Gaust a végtelen térbe s miután kiszámitotta, hogy a kis Ceres planetoidnak helye 6—7 fokkal kelet felé van azon tájtól, hol a legkitünőbb asztronomok hiába keresték, megtalálta »mint porszemet a tengerparton.« Meghajlunk a geniusz előtt! De hasonlitsuk össze hitvallását sz. Ignácz »de regno Christi« elmélkedésével, mily szegényes, mily gyönge, mily tehetetlen! miért? mert nem — emberi. Ész van benne; de sziv, kedély, lelkesülés, ihlet nincs benne. Gondoljuk-e, hogy az Istent hide-

gen s nem emberi érzéssel és fellendüléssel kell keresnünk?! Az nem lehet; fektessük e vállalatba, fektessük a halál után való megmaradásnak s a végtelen Istennek hitvallásába az egész embert, szivet, kedélyt, lelkesülést; csak akkor leszünk harmonikus lelkek s akkor lesz hitünk a mi élvezetünk.

Ezt el fogjuk érni Krisztusnak, az embernek meleg átkarolásában és követésében, aki lejött közénk, mert tudta, hogy a világok szféráiból ki nem emelhetjük képét. Előttünk áll, mint testvérünk, beszél küzdelemről és győzelemről; mi legyen tehát ezekre szavunk, mi legyen szivünk dobbanása? Nem lehet más, mint a lovagias önfelajánlás, a »sequar te, quocumque ieris.«

A kinyilatkoztatás hirdeti a kötelességet és Krisztus bemutatja mint legnagyobb kegyelmet, hogy kövessük őt. Ezt kéri, ezt keresi, ezt követeli.

»Hogy lángjától annak, mit érzek, gondolok,
Forrjanak, égjenek a jövendő korok,
Hatalmat akarok.
Hatalmat akarok, jótevő hatalmat,
A lelkeken venni örök diadalmat,
Nem földi jutalmat.«

A lelkes költővel a lélek csak azt válaszolhatja:

»Csak lobogj én lelkem, mélységbe világits,
De csalóka fényben fürödni ne áhits,
Vesd meg csillogásit.
Égj emésztő lánggal, imádd a vész lelkét,
Érezd az igazság démoni szerelmét,
Mit senki ki nem tép.
Az örvények lelkét, tenlényedet fogd át,
Járd az önismeret üdvözitő poklát,
Éjjelét ragyogd át.

De a mellett egy perczre se feledd, hogy a vállalat első sorban »contra sensualem et mundanum amorem« irányul; önmeggyőzés, önmegtagadás a neve!

(Folyt. köv.)

Aristoteles előtt, az ethika és metafizika közti viszonyról általában s különösen Platónál.

Mily érdeklődéssel és szeretettel dolgozott szerző jelen munkáján, azt a könyv minden oldaláról leolvashatni. Nyelvezete világos és nemes, ellenfeleivel udvarias s maga is katholikus lévén, katholikus szerzőkből is idéz. Azt hiszem, hogy Aristoteles szakavatott ismerői is élvezettel olvashatják e tartalmas, bár nem terjedelmes munkát.

Mr.

Erő és anyag. Irta dr. Székely István. Budapest, az Athenaeum könyvnyomdája. 1894. n. 8. r. 173 lap, ára 1 forint 50 krajczár.

»Erő és anyag« sokat mondó czim, legalább is megmegfejthetlen problema. Bátran hozzá lehetne tenni: »szellemi kirándulás a tudás legsötétebb Afrikájába.« A szerző úr is ugyanezt tartja, mert tudományos, magas szinvonalon álló fejtegetéseinek zárószava egy csendes lemondásban hal el; aláhúzta ugyanis a két végső sort: »maga az anyag lényege ma és örökre rejtvény, problema, a világ titkainak elseje és legnagyobbika.« Nekem e vallomásban legjobban tetszik az a »ma és örökre.«

No de ha titok a titok, azért mint tudjuk, sok szó fér hozzá. Hallottam is, hogy a peripatetikusok igen megbotránkoztak a szerző úr expozéján a materia prima és formáról. Ahhoz azonban nekem nincs sok közöm, mert e lovagias bölcselők tüzére fát hordani éppen nincs szándékom. De én meg apprehendálok a dynamismusnak, az ens simplexnek oly kurta szerrel való lefőzése miatt, melyben ezeket az érdekes ens-eket részesiteni méltóztatott. Érveink legalább is annyit érnek, mint a rájuk pazarolt czáfolatok. Különös kedvtelésemre szolgált az a kijelentés, hogy a testeket végtelenig lehet osztani, következőleg, hogy ens simplex-ekre bukkanni nincs remény. Dehogy lehet, dehogy lehet; nagyon is nem lehet. Ha egy liter vizet osztani kezd, kimutatja a chemia, hogy nem megy a végtelenbe,

hanem néhány milliószor folytatott osztás után, már nem vizet oszt, hanem könenyt és élenyt s éppen úgy elképzelhető, hogy az ezeken folytatott osztás után, már nem könenyt és élenyt, hanem egyszerü elemeket nyerne, melyeknek nincsenek részeik, de a térben képesek ellentállni.

De mikép állhatnak ellent a térben, mikor nincsenek a térben? distinguo: nincsenek a térben circumscriptive, concedo; nincsenek a térben definitive, nego. S mit csinál szerző úr az emberi lélekkel, melyről megengedi, hogy mechanice hasson, tehát hogy ellenálljon? az nincs a térben úgy, hogy részei legyenek, mégis mechanikus hatásra képes.

Épp ez a bökkenő szerző úr nézeteiben, melyek kiváltkép a terjedésről vallott véleményében tarthatatatlanoknak bizonyulnak. Szerző úrnál ez a két dolog: részekkel birni és kiterjedéssel birni, — részekkel nem birni és kiterjedéssel nem birni, egyenértékü. Következőleg a kiterjedés a test lényegéhez tartozik. Szerző úr beszél a metafizikai rendről s nem a fizikairól; tehát a test metafizikai lényegéhez tartozik a kiterjedés és pedig nem a skolasztikusok extensio interná-ja, hanem externá-ja. Mit csinál majd az oltári szentséggel? Csakis Descartes-ot követheti.

»Ámde a fizikai világban, anyagi dolgoknál, melyek természetöknél fogva a térhez vannak kötve, térben vannak és mennek végbe, a dolgoknak szükségképen elképzelhetőknek kell lenniök.« (9. l.) Ez nem kriterium. Az a valami lesz elképzelhető, ami érzékeink határai közé esik; akármennyire van is valami a térben, ha e határokon túl van, el nem képzelhető. Elképzelheti-e valaki a fénynek 20—500 billio rezgését egy másodpercz alatt? Itt nincs semmi elképzelni való; képzeletünk oly rosta, milyennel az útszéli kőtörők a kavicsot rostálják hófuvásban; mennyi nem akad meg e rosta szövedékében, ami megvan a térben! Ha a metafizikai testről van szó, az nem a fizikai test, ott képzeletről szó sem lehet, legfölebb képzelgésről.

Ha a képzeletet applikáljuk P. Secchi világrendjére; leülhetünk hozzá mindjárt s irhatunk egy filozofiai, farsangi

hóbortot. Az atomismus épp oly elképzelhetlen, mint az ens simplex.

Hálásak vagyunk a szerző úrnak, hogy a 69. lapon elismeri a vonzó erőt mint valami aktiv képességet; tehát létezik a mozgáson kivül is erő. A fizikusok ugyan oda hajlanak, hogy minden erő mozgás; szeretném tudni, mi az anyag mozgás nélkül? valóságos nec quid, nec quale, nec quantum; csakhogy mégsem merő potencialitás, hanem komplét substantia. Hát azt lehet elképzelni, amiről csak azt lehessen elmondani, hogy van? s mi tartja össze az anyag-ős-elemet? Minden mozgás előtt meg kell lennie a mozgó tárgynak s ez vonzás nélkül nem adatik.

Kérünk tehát egyszerü, osztatlan és oszthatatlan ens-simplexeket, melyek definitive léteznek a térben, kisebb vagy nagyobb térfogatot töltenek be az ellenállási erő által; összébb szorithatók hatalmasabb erők által (ime a ruganyosság, melyet semmiféle systema sem képes kimagyarázni); ezek az ens simplexek közvetlenül érintkeznek az ő ellentállási szferájuk oldallapjain (itt nyilvánul a vonzó erő actio in distans nélkül); ezek adják azután a legkisebb anyagelemeket, ha úgy tetszik kontinuumokat, melyek rugalmasak. Csináljanak kérem egy rugalmas kontinuumot egy más systemában; megveszem.

Ennyit eszmefuttatásul s szives üdvözletül a jeles munkának és szerzőjének. Még csak azt mondom, hogy szeretném, ha az olvasandó müveket nem »papendeklire« nyomnák. *Dr. Pethő.*

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

8. Szentatyánk, XIII. Leo pápa mult évi adakozásainak statisztikáját közli az »Osservatore Romano«, természetesen a *nyilvánosan* gyakorolt jótékonyságáét, vagyis azoknak

SZ. IGNÁCZ LELKI GYAKORLATAINAK SZELLEME.

III. A „két zászlóról."

Irta: Dr. PETHŐ.

A lelkigyakorlatoknak második hete megismerteti velem az én fönséges vezérem belső és külső életét s képesit rá, hogy a fölhivást, melyet lovagias lélekkel magamévá tettem, az élet küzdelmei s az erény vajudásai közt, megvalósitsam. A Krisztus országáról szóló meditáció csak nagyjában, körvonalaiban ismertette meg velem Krisztus szándékait; azt vettem ki belőle, hogy harczról, történésről, önmegtörésről van benne szó; de hogy azok a vonások külön és egyenkint mint futnak és csomósodnak, hová vetik árnyékukat s honnan kölcsönzik fényüket, az még nem esett tudomásomra; azt külön kell tanulmányoznom.

Ez *a tanulmány* Krisztus Urunk életéből vett meditációkban folyik nagy hévvel és élénk érdeklődéssel. Az evangelium föltárja előttünk tisztán és derülten az ő képét; szeretetreméltó, kellemdús vonásait; s megizlelteti velünk e nagy lélek belső életének édességét és bensőségét. A követésére fölbuzdult ember, szomjazó szemmel kiséri el igéző alakját a betlehemi barlangtól föl a Golgotháig; iparkodik eszményét gyengéd s bensőséges szeretetének keretébe foglalni; tőle akarja venni minden gondolatait és érzelmeit, s iránta úgy érdeklődik mint szeretett és imádott, s a szó szoros értelmében imádott barátja, vezére s királya iránt. Meg akarja szüntetni azt a nagy nehézséget, hogy Krisztus és az ő evangeliuma, hogy életének jelenetei, mint az alkonyodó nap aranyos szinjátékai a felhők közt úszszanak, messze legyenek és magasan lebegjenek s inkább álomnak mint valónak látszassanak: mert az elmélkedő lelkében a hitnek s az észnek fénye, kiváltkép pedig a szeretet finom tapintata a régi, elmosódott vonásokat egyre jobban ala-

kitja, a halványodó szineket eleveniti, a szembe tüzet, az arczra életet s lelket teremt, idevarázsolja közénk e történeti Krisztust s szembe találja magát nagy örömére a már köztünk élő Istenemberrel, akit úgy szerethet, mint egyet közülünk.

S ez a tökéletesség titka meg útja: szeretni Krisztust oly természetesen, a sziv oly önkéntes buzdulásával, mint valakit, aki köztünk jár, köztünk küzd, szenved és szeret. A második hétnek *tanulmánya* eltalálta ezt a sikeres irányt, mikor az eszményi Krisztust az ő történeti valóságában átülteti a római Caesarok korából a jelenbe; bebolyongja vele lélekben Galilaeát és Judaeát, tüvé teszi érte Jeruzsálemet és Názárethet, hogy őt közénk átültesse s miután átültette, megnyugszik, hogy az Úr Jézust »tamquam videns sustinet«, láthatja s emberi szivből fakadó szeretettel szeretheti. — E szerencsés belátás nyomán azután megfigyeli az Úr Jézus iránt mindazt a gyengédséget, mely szerető szivek közt járja; kedveskedik emlékének és képeinek virágokkal; meglepi őt apró, de drága hódolatokkal; szopogatja nevét mint czukrot a gyermek s elandalog a róla való emlékezetben; nemsokára úgy beleéli magát életébe, hogy a virágokban sz. sebeit csókolgatja, a harmatban könyeit siratja s ha lehetne vele és róla álmodni: azt is mily örömmel tenné! Szóval átszáll *e boldogító studium* által mireánk az Úr Jézus szelleme, szerénysége, szelidsége, kelleme, s mi még testtartásunkban is rátévedünk arra a törekvésre, hogy úgy tartsuk magunkat mint az Úr.

Ah — gondolhatná magában valaki — mily édes érzelgések ezek; mily hamar hülő képek az aranyos alkony felhői közt! De fejlődnek-e itt majd aczélos karok az élet küzdelmeinek megvivására? Teremnek-e itt majd hősies lelkek, kik oszlopok és nem füzfa hajtások az élet testének elviselésére? Úgy látszik, hogy ez az érzelem csak lágy és langyos, üvegburák alá való s nem mellvértek alá?! Igazán csak »látszik« s ez a látszat biztos, hogy csal. . . .

Az Úr Jézus ismerete és szeretete az exerciciumok folyamában s fonala szerint mindig a legreálisabb élettel

számol; fejünk mindig hideg s szivünk meleg marad. Valamennyi, második heti elmélkedésekben visszhangzik az »agendo contra«, s majd szelid, majd érdesebb s élesebb változatban öntudatunkra jön, hogy ez voltaképen mind csak egyre irányul, hogy *letörjünk magunkból minél többet,* hogy *annál többet öltsünk magunkra Krisztusból.* De sehol sem lép föl oly világosan, sehol sem áll elénk oly leplezetlenül ez a tudat, mint a »két zászlóról« való elmélkedésben, s azért most erről akarok szólni.

Ember! mit akarsz? Krisztust keresed? Megindultál józan eszed s nemes szived sürgetésére, hogy megvalósitsd az Istentől fölkent vezér programmját? Szétszedted e vezér életét; éjjel-nappal töröd magad, hogy megértsed szellemét? Ember, neked el kell a valóhoz jutnod; eszméid forrongásában tisztáznod kell végleg itéletedet s nézeteidet Krisztusról s miután oly sokáig kerested ezt a Krisztust, megérdemled, hogy szemébe nézz; miután oly sokáig kinlódtál s vajudtál eszmélődéseidben s imáidban, természetes dolog, hogy meghalljad s végleg fölismerjed, hogy mit jelent: *Krisztust követni*? mit jelent: *Krisztussal együttérezni*? mit jelent: *Krisztus él bennem*? ami világos, hogy legfőbb, legtermészetesebb s egyedül észszerü vágyunk, föladatunk és lelkesülésünk.

Miért mondom, hogy a »két zászlóról« szóló meditáció sodorja bele Krisztus szellemének végleges megértésébe az elmélkedő embert? hát nem ragyog-e Krisztus szellemének zománcza az evangelium minden lapján? hát nem mozgatja-e Krisztus életének minden jelenetét az a titkos, hatalmas rugó, mely oly egységes és következetes, értem Krisztus lelkét és elveit? hiszen ezek mindenütt el vannak hintve, s az egész evangelium annak, a szentséges szivnek lélekzése. Igaz, úgy van; de *a „két zászló" az evangelium filozófiája.* A »két zászló« összegesiti és összesürüsiti azt az édes és erős esszenciát, mely az evangeliumban föl van olvadva. Az elmélkedő kivált ha még kezdő és fejletlen, nem tudja úgy kivenni az evangelium szinpompás és életteljes alakjaiból azokat a vezér-gondolatokat, melyek ez alakokat nemcsak

mozgatják, hanem alkotják s jobban mondva újjáalkotják; a haladó s a lelki élet útjain nem éppen járatlan ember sem tudja úgy fölismerni az evangelium szinhelyeinek azt a sajátszerü, különös fényü atmoszféráját; nem tudja jellemezni és szétválasztani azokat a szineket, melyek ott játszanak a bethlehemi barlang és a názárethi ház körül, vagy a generazethi tó majd csendes, majd háborgó tükre fölött; nem tudja szétszedni azokat a csodálatos fénytöréseket, melyeket a természetfölötti gondolat és indulat szenved az emberi élet majd sürübb, majd tisztább légrétegeiben; s kiváltkép könnyen elveszti *az irányt, a tendenciát,* ahová ez a Krisztus, ez az evangeliumi fönséges tan, e csodálatos fölbuzdulások, a kegyelemnek hivó, nógató, keltegető, lelkesitő befolyásai szeretnék elsegiteni az emberi lelket. Azért szent Ignácz a »két zászló«-ról szóló meditációban leplezetlen nyiltsággal bemutatja azt, ami *mint sejtelem,* mint világosabb s ismét homályosabb derengés játszott elménk körül, mialatt az evangeliumban Krisztussal jártunk, Krisztust hallgattuk s önkéntelenül is csodáltuk. S úgy mutatja be Krisztus szellemét, hogy az ember, ki az evangeliummal addig is komolyan foglalkozott, bevallani kényszerül, hogy igen ez az; ez az evangelium quintessenciája; ez Krisztus szelleme; ez az, ami sziveinket eddig is megragadta s szent lelkesülésre s édes megnyugvásra hangolta; ez az evangelium iránya és tendenciája. »Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via et aperiret nobis scripturas?« (Luk. 24, 32.) Ezt mondhatjuk mi is; nem tudtuk egészen világosan, hogy hová ragad, merre késztet az az evangelium; nem tudtunk magunknak egészen világosan számot adni arról, hogy mit kiván tulajdonképen tőlünk Krisztus; nem tudtuk egészen világosan, hogy mik azok az előzmények, azok a hangulatosságok, azok az eligazodások, melyek az evangelium szellemének megfelelnek, s melyek nélkül az evangelium magvát többé-kevésbé a magvetőről szóló parábola fogja jellemezni, hogy t. i. némelyiknél ez a fönséges tan, mely az üdvözités ereje, útszélre esett, — másnál köves és sziklás földre, — másnál ismét tövisek

közé: de a »két zászló« e kétségekre, e bizonytalanságokra, e határozatlanságra fényt derit; a sejtelmet gondolattá; az érzetet ismeretté fejleszti. Mivel pedig az evangelium életet kiván, s minden elmélkedésünk s kutatásunk, s minden *tanulmányunk, a Krisztusi studium* is arra czéloz, hogy életünket ez elvek szerint berendezzük, azért természetes dolog, hogy a »két zászló« úttörő és eligazitó szelleme kiváltkép az életpálya választásában vagy ha az már el van döntve, az életnek folyton illőbb és megfelelőbb berendezésében követel érvényesülést.

A »két zászló« ez eligazitó s az egész evangeliumot s a hozzá mért keresztény életet dominálo szelleme kifejezést talál sz. Ignácznak e meditációt bevezető szavaiban, mert a »két zászlóról« azt mondja »in primo exercitio sequenti videbimus *intentionem Christi Domini nostri* et ex adverso (*oppositam intentionem*) *inimici naturae humanae,* et quomodo nos debeamus disponere, ut veniamus *ad perfectionem in quocunque statu seu vita,* quam Deus Dominus noster eligendam nobis dederit.« (Praeamb. ad consid. Status.)

A két aláhúzott rész jellemzi sz. Ignácz e meditációját. *„Intentio Christi Domini"* és a *„perfectio in quocumque statu."* Modern nyelven ezt igy mondanók: *az evangelium filozófiája* vagy *az Úr Jézus szelleme,* s amiben e filozófia s e szellem testet ölt: *a tökéletes élet. A szellem s a filozófia! az egyik* a szervezeteknek első és végső oka, gyökere és koronája; *a másik* a systemáknak alapelve és elirányitója. Ha az evangeliumot mint *tant* veszszük, akkor az, amiben legfőbb alapelveit kifejezhetjük, az evangelium filozófiája; ha pedig az evangeliumot mint *tényt* szemléljük s eo ipso annak legragyogóbb megtestesülését, az Úr Jézust tekintjük, akkor az imádandó életnek vezérgondolatai, érzelmeinek s indulatainak ütere, ez lesz az ő szelleme, az ő tendenciája, az *„intentio Christi Domini."* Máskép is kifejezhetjük e gondolatot, ha mondjuk: hová vonz? hová, merre késztet minket Krisztus? hová, merre gravitál élete és tana? miféle utakra szeret rátérni? miféle gondolatokat szeret hajtogatni? mi fekszik leginkább szivén? Az az *„in-*

tentio Christi Domini," az bizonyára az lesz, ami őt vezeti egész életében s amit ő, ha csak valamikép is bizalmasságába vonz egy lelket, bizonyára *sürgősen közöl vele.* Az „*intentio Christi Domini,*" az bizonyára nyilvánul az ő egész életén, mely annak az »intentionak« merő megtestesülése; s ép úgy nyilvánul mindazok életén, kik Krisztust utánozni kivánják.

Ennek az »intentio Christi Domini«-nek pedig megfelel a »perfectio in quocunque statu.«

Valóban e kettőnek együtt kell járnia s ahol e kettő azonosittatik s egymást födi, ott tényleg elértük az exerciciumok küzdő, nevelő fejlődésének zenithjét. Többet s magasabbat elérni nem lehet; ami ezután következhetik a IIIi és IV. hétben, az már csak kisimitása, kifényesitése a remekműnek; keretezik a képet s behintik a körléget arany porral; de a mű, a kép teljes s bevégződik a »két zászló«-ban, ha nem is adnak neki biztositó keretet s ha nem is hintik körül gloriával. A szellem lévén a tulajdonképeni élet s a törekvések és fejlődések hordozója, önként következik s kinő belőle a „*perfectio.*" Az „*intentio Christi Domini*", Krisztus szelleme szüli a „*perfectiót*", a perfectiót »in quocunque statu.« Minden életet lehet és kell Krisztus szellemèhez szabni. E szellemmel szemben minden más oly törpe, a hatalom oly gyönge, a csillogás oly üres, a gazdagság oly szegényes, hogy nem félthetjük egy perczre sem a szellem erejét, hogy áttör a nehézségeken s átalakitja elveihez mérten az életet. Krisztus szelleme és filozófiája érvényesülhet szalonokban és Serapion, Arsenius, Makarius üregeiben; érvényesülhet selyemben és bársonyban úgy, mint ahogy érvényesül sz. Ferencz barna csuhájában; érvényesülhet a gazdagságban a Scipiók leányának, Paulának, Eustochiumnak aventini palotájában ép úgy, mint ahogy érvényesült később e szentek bethlehemi, magányában. Hogy azonban a szellem egy erőszakos, úttörő és megtörő hatalom, azt tudjuk s azért nem csodálkozunk, hogy sohasem mondja: „*elég, sufficit*" azokban a lelkekben, kik hajlamaik, a kegyelem, s az életkörülmények folytán oly radikálisokká lehettek, hogy a belsőnek

a külsőben is kifejezést adhattak s a belső érzületet a külsőnek harmonikus megegyezésével párosithatták. Lesznek az életben oly alakulások, oly körülmények, melyek a szellemnek útjába szinte áthidalhatlan szakadásokat helyeznek; lesznek irányzatok, melyek Krisztus irányával jobban ellenkeznek mint mások; de utóvégre is kell mindenkinek, aki akarja „*in quocunque statu*“ megtalálni azt az irányt, mely a tökéletességre vezet, ha nem is a tökély oly magas fokára, amilyet mások máshol elérhetnek. Hiszen nem való mindenki minden tökélyre, hanem törekedjék mindenki arra a tökélyfokra, melyet Isten tüzött eléje. Iparkodjék megérteni Krisztus szellemét!

Ime, mennyire fontos e gondolat; minden rajta mulik; minden rajta fordul meg. A szellemnek meg kell lennie, ha nem is öltözik mindenütt ugyanazon ruhába. Ez a ruha az életmód, a ruházat, a lakás, a foglalkozás, szóval mindaz, ami változatossá s elkülönözötté teszi az életet. E változatosság és elkülönözöttség az Isten terveiben fekszik, azt kizárni nem lehet, de épp oly kevéssé szabad gondolni, hogy az Isten terveivel Krisztus szelleme össze nem egyeztethető. Azon nagy országutakról, melyeken a kultura halad, nem szabad Krisztus szellemét magányos, hegyi ösvényekre számüzni, mintha a haladás, az ész, művészet és tudomány ellenkeznék úgy önmagában mint kellékeiben Krisztus szellemével.

De mig az általánosságok közt forgok, esetleg meg nem értenek, s mihelyt az általánosságból a részletekre térni szándékozom, belevágok a »két zászló« kigyózó redői közé: azért előbb magát a meditációt kell ismertetnem, mielőtt a reflexiókat arról a fontos tárgyról, a »perfectio in quocunque statu« kérdéséről tovább füzhetném.

Az evangelium bámulatos filozófiáját, s az Úr Jézus szellemét és tendenciáját, amit feljebb »intentio Christi Domini« kifejezéssel adtunk vissza, sz. Ignácz Luczifer és Krisztus személyeinek és eljárási módjának remek ecsetelésében adja elénk.

A »két zászló« alá két tábor gyül; a »két zászló« két vezér alakját árnyékolja; az első, — szent Ignácz elsőnek

teszi a meditáció indulatainak a végén való kicsattanása miatt, — »capitalis inimicus nostrae humanae naturae«, az ősellenség, aki az első s igazán főbenjáró csapást is mérte ránk, midőn nem az egyeseket, hanem magát természetünket, az emberiséget rontotta meg az eredendő bűnben s azóta rászolgált, hogy támadjon neki is ellenfele, aki »capitális« legyen, s összezúzza fejét; a másik vezér, a »summus dux ac Dominus noster.« A két vezér körül két tábor gyült; az a zászló pedig azokból az értelmi és érzelmi és akarati — szóval szellemi szövedékekből, szinezésekből és hangulatokból van szabva és összevarrva, melyek a tábor vezérét s embereit jellemzik.

»De duobus quibusdam quasi vexillis« mondja a bevágó jegyzetben P. Rothaan; valami olyanféle mint a zászló; oly összefoglalás és oly tájékoztatás. Dantéban is van, ha jól emlékszem, ilyenféle zászló; hét szinü sávban, hét szinü hullámzó rétegben terjeng és fut a választottak fölött el az egyház zászlaja; ott a hét szin a hét szentséget jelenti.

Mily élet pezseg, mily mozgalmak és küzdelmek játszódnak le, mily érdekek küzködnek lenn a két zászló alatt; az most a kérdés.

Luczifer zászlaja alatt gyülevész, szedett-vedett, harczi nép tolong; rend, fegyelem nélkül. Rabló szoldateszka minden rendből és társadalmi rétegből. Méltó a fölfordulás, a zavar helyéhez, Babylonhoz, ahol táborba összeverődtek, »in magno illo campo Babyloniae.« Igaz, hogy első sorban itt az ördögök gyülekezetével állunk szemben, de ki nem zárjuk csatlósaikat sem, a gonoszokat, a szenvedély szolgáit, a bűnnek rabjait, kiket az önzés hajt és uszit mint sebzett fenevadakat az erényes emberek, de meg saját elvtársaik ellen is. Szeretet köztük nincs; nem tartanak össze, de összetartatnak a rémület s a gonoszság dühe által. A rémület fölülről borzongatja őket; rettegnek a vezértől, ki ép azért vezér, mert a legkegyetlenebb s a legzsarnokiasabb köztük; hegemoniája a kegyetlenség és szivtelenség hatalma.

A vezért sz. Ignácz »caudillo«-nak hivja; Krisztus Urunk neki »summus dux«, »capitan general«; Luczifer el-

lenben csak »caudillo«; egy név, mely a »capo«-nak kisebbitő és megvető hajlitása. Nem is rendes főnök, hanem csak bitang haramia-csapatok főzsiványa. Ezt a főzsiványt a lázadások és elkeseredett harczok emelték arra a bizonytalan, erőszakos, küzdelmes polczra, melyen most áll; ugyan ez az izgalmas nyugtalanság, ez a kimeritő erőszakoskodás, ez a küzdelmes fortély és vigasztalan elnyomás tartja fön minden perczben uralmát, s ez az ijedelmes s mégis erőszakoskodó hangulat uralkodik a táborban. Hasonlit ez a hangulat Napoleon Oroszországba rekedt seregéhez, mely mint a sebzett fenevad érzi erejét, de ugyanakkor vesztét is. Győzelemről szó nem lehet; hanem ártani, rombolni, rabolni és gyujtogatni képes. Az éji őrtüzek kisérteteket ficzkándoztatnak szemeik előtt, a megnyult s ismét léczekké vékonyodó árnyékokban suhogó kozák-paripákat látnak. Dühösek és kegyetlenek, de ugyanakkor ijedeznek és félnek. »Minden percz egy halál.« A vezérnek előttök már nincs nimbusa; de az ő veszte az övék is, s így akit gyűlölnek, azt követni is kényszerülnek. Zsákmányuk nagy; alig birnak mozogni, de minden percz szegényekké teheti őket; élvezetről s megnyugvásról szó sincs.

Méltán kérdezhetné a gondolkozó: mire való ez óriási, testet-lelket kimeritő s boldogtalanitó erőmegfeszités? Mi az oka e végzetes és dühös iramodásnak, mely hasonlit a nagy tengeri gőzös eszeveszett futásához, mikor szirtek közt teljes gőzerővel halad s minden perczben a tenger mélyeibe temetkezhetik: miféle inger játszahatik azon emberek idegeiben, kik nyugtalan szivvel kapkodnak s lelkiismeretük vérző megsebesedésével, a gazság öntudatával halmozzák föl azt a máglyát, melyen majd ők maguk égnek, s fenik verejtékes buzgalommal a kinpadnak szegeit és fogait, melyre majd őket magukat húzzák? A felelet csak az lesz, hogy ez sorsa az erőnek, mely pályájából kiemeltetve rombolni s tönkremenni van hivatva.

Ez az érzés szállja meg az embert Luczifer kathedrájának s a körülötte nyüzsgő harczi népnek szemléleténél. Borzalmas egy meditáció: a lélek mélyéből ismeretlen ér-

zelmek kelnek föl, hasonlók a fojtó füsthöz, a kivillanó lánghoz s mély árnyékokkal ijesztő sötétséghez. Zürzavar, kevélység, emésztő nyugtalanság, sötétség, borzalom, rémület váltakoznak sorban, vagy törtetnek tömegben e tábor sátrai közt, s a meditáló ember lélekben mintegy izleli e halálos benyomásokat. Nem élet ez, hanem halál. Szomorú hatalom, mely öldököl és fojt, s a sziv ösztönszerüleg kiérzi, hogy ez nem az Isten szelleme. Ez az, amit sz. Ignácz megjelenit az első pontban, midőn irja: »punctum primum est, imaginari ac si sederet caput omnium inimicorum in magno illo campo Babyloniae, velut in magna quadam cathedra ignis et fumi, in figura horrenda atque terribili.«

Azonban minek lobogna a tüz, ha nem azért, hogy elharapódzék? minek szállna a füst, ha nem azért, hogy terjengve szürke szemfödőt vonjon a vidék fölé? s minek égne a gyülölet és az uralomvágy a zsarnoki szivben, ha nem azért, hogy a szerencsétlenség járma alá hajtsa a még romlatlan sziveket is? Sajnos, hogy ezek a szivek már nem is romlatlanok, hanem oly irányzatokat rejtenek magukban, melyeket csak kifejleszteni s növelni kell, hogy a sziv a babyloni tábor szomorú hasonmásává váljék. A szivet is lehet zürzavarossá, nyugtalanná tenni, — lehet sötét kételylyel és reménytelenséggel bevonni, — lehet borzalommal és rémülettel eltölteni, — s végül lehet ezt a szerencsétlen pusztulást a gőggel, a megmerevült kevélységgel koszorúzni. Ami az emberi lelket egy nyugtalan küzködésbe kergeti; ami a szivet kiszáritja; a nemestől, az egyszerütől, a fönségestől el nagyzásba és izgalomba kergeti s a bizonytalanság és félelem palástolt érzelmei daczára önmagával s hatalomnak képzelt alávalósággal eltölti: mindaz kitüzi azt az ijesztő, sötét, babyloni zászlót a lélekbe, s e zászló árnyékai azok az érzelmek, hangulatok, mozgalmak, »commotiones«, melyek azontúl a lélekben jelentkeznek s bajait napról-napra elmérgesitik.

Ha már most azt kérdezzük, hogy mi az, ami a szivet ily állapotba sodorja; sz. Ignácz bámulatos psychologiával, melyet csak az evangelium tekintélye mul felül, megadja

erre a feleletet abban a »concioban«, melyet a »caudilloval« tartat. A »caudillo« ugyanis a sötétséget, nyugtalanságot, rémületet tervszerüen akarja az emberekre kiterjeszteni s azért közli a »gente perduta«-val a módot, mint kell ezt eszközölni, »eos admonet ad injicienda (hominibus) retia et catenas, ut *primo* tentare eos debeant *cupiditate divitiarum*, prout solet (ipse facere) ut in pluribus, quo *facilius* perveniant ad vanum honorem mundi, et inde ad magnam *superbiam*.« Mondom, ez a psychologia bámulatra ragad.

A vonat megállt Miskolczon; az én kocsim osztályában csak ketten voltunk: egy igen tapasztalt, finom müveltségü és elegáns úr, meg én. Különösen hatott rám az utasok kirohanása a vasutból az étterem felé. A pinczéreket ostrom alá fogták; széles hordozó-deszkájukról jobbról-balról, elülről-hátulról ragadták el a sonkás-zsemlyéket, a borralsörrel telt poharakat. Mohón haraptak nagy falatokba; akiknek nem jutott, azok boszusan néztek maguk köré, s látszott rajtuk, hogy a lelkük is kong nemcsak a gyomruk. Egy kis genrekép az emberek küzködő világából! Ezt a benyomásomat közöltem az úrral, ki kedvteléssel nézte a létért való küzdelmet s odanyilatkoztam, hogy azt gondolom, hogy a világot mozgató szenvedélyek közt első az élvezetvágy. Ő azonban rázta fejét s nem osztotta véleményemet. »Nem a testnek kivánsága, mondá ő, hanem a szemek kivánsága, a birvágy, ez a főmozgatója az emberiségnek. A fiatalság ezt nem érti oly könnyen; mert fiatalkorban az érzéki élvezet vágya mozgatja az embereket; de mihelyt a mámoron túl vannak, a főszenvedély a birvágy; ez lép örökébe minden addigi tendenciának. Az ember úgy ragaszkodik a birtokhoz, mint az élethez; s minél többje van, annál biztositottabbnak s állandóbbnak érzi lábai alatt a talajt. Az élvezet az másodrendü; a gazdagság úgy is minden élvezetet teli marokkal szór eléje.« Bizony akkor ez még nem volt oly világos előttem; most azonban ugyancsak világos. A világot mozgató szenvedély az önzés. Aki ezt az áramot nem fékezi, aki szivét hozzáköti, az a harczok és hányódások örvényei közt bukdácsol; siker eseté-

ben befutja azt a végzetes skálát, mely többnyire elvezet »ad magnam superbiam«; ha pedig sikertelenség kiséri törekvéseit; akkor is az emésztő gondok kiszáritják szivét végleg, s nem tudni, vajjon szerencsésebb lesz-e czélja elérésében, mint ha sikerekkel dicsekedhetnék.

Mivel mi most voltakép az önzés állatjegye alatt állunk ethikai világforgásunkban, azért rémületes illusztrációkban látjuk sz. Ignácz gondolatait. Amit minden lélek, mihelyt a gazdagság vágyának kiégett nyomaiba jár, tapasztal önmagán, t. i. hogy lelki világának derüje homályba, füstös égbe borul, — hogy biztató csillagai helyett ijesztő lángok törnek elő s villognak körülötte, — hogy nyugtalanság fárasztja idegeit s szive helyén gyakran, ha odatapogat a könyörület s az irgalom vágya, követ talál, azt is hideg követ; mondom, amit minden lélek, mihelyt az ördög zászlaja az önzés hangulataiban ellengett fölötte, szomorúan tapasztal önmagában, az most a század szignaturájává lett: a lelki nyugtalanság már az anyagi egyensúlynak teljes fölforgatásában nyilatkozik; a század haldokló éveire füstös, sürü sötétség ült; a szivek kemények lettek s önzők mint a »struthio in deserto«; nincs kilátás, semmi biztató fény, mely átvezessen jobb korokba. S mikor ez a nagy erkölcsi nyomorúság kisért körülöttünk, ugyanakkor egy füstös, suhogó lángú kathedrán ül az emberi gőg s mindenféle czégér alatt, milyenek a »haladás«, a »tudomány«, a »felsőbbrendü morál kultusza« hirdeti, hogy ő az Úr, mint más.

Nézzétek, mennyire igaza van a »két zászlóról« szóló meditáció psychologiájának. Mikor lenyügöztétek lelketeket a sárba, a »gazdagságba« s a »vanus mundi honorba«; mikor ezen járom alatt vértanúivá lettetek a szivek hóhérainak, a nyugtalanságnak, kapkodásnak, a lelki sötétségnek és félelemnek; mikor megfizettétek ezt a sarczot, mely véretekből, örömötökből, vigaszaitokból lett kipréselve: akkor lettetek csak igazán szolgákká; pöffeszkedő, de szivükben poklot hordozó szolgáivá a gőgnek; király-szerepet játszó éhes koldúsokká, fölvilágosultsággal kérkedő, valóban pedig lelkük mély homályaival az egész emberiség haladását éjbe

boritó sötétséggé. »Facta est nox, in ipsa pestransibunt omnes bestiae silvae.« Éj van, fenevadak csörtetnek végig a müvelt világ városain is, melyek előbb számüzve voltak az életből.

Ragadjuk meg a psychologiai fejlődésnek kétségbevonhatlan, biztos fonalát! Van az emberi lélekben egy disgregativ, taszitó hatalom, mely testvéri kötelékeket s közösséget nem ismer, mely az embert testvérei romjain emeli magasba s az önistenitést tüzi ki czélul az emberiségnek harmonikus, közös boldogsága helyébe: *ez az önzés.* Az ördög, a prédák és guerilla harczok »caudillo«-ja biztos nyomokon halad; »primo tentare eos debeant *cupiditate divitiarum*«; aki e kötelékekbe belebonyolul, azt már könnyebben vihetik bele a „*vanus mundi honor*"-ba s onnan „*ad magnam superbiam.*" *E disgregativ, taszitó hatalmat* senki sem tagadhatja; e végzetes hatalom szomorú sikereit mindenki s a társadalom nagyjában is tapasztalja s aki gondolkozik, az okvetlenül azon meggyőződésre jut, hogy ez áramok ellen gátakat kell emelni, hogy ez irányokkal szemben más, boldogabb utakat kell keresni, hogy e csillagzatok alatt az emberiség zöld ágra nem vergődik; az önzés *állatjegye* nem segit: keressünk egy emberjegyet.

Az önzés állatias s elállatiasitó, szivtelen és kegyetlen hatalmával szemben, mely a »caudillo« táborát jellemzi, Jézus Krisztus, a mi imádott, legfőbb, legitim vezérünk, »capitan general«, »summus dux«, Urunk és királyunk egy más hatalmat léptet föl; a nyugtalanság zürzavaros táborával szemben egy más tábort állit föl; a szivekben kisértő, sötét árnyak zászlaja helyett egy más zászlót tüz ki: lássuk már most, miféle hatalom, miféle tábor és zászló ez?

Kedves, meleg szinekben festi sz. Ignácz e látszólag nehéz koncepciót; három sorocskában jellemzi Krisztus Urunk táborát: »primum punctum est, considerare quomodo Christus Dominus noster se sistit in magno campo illius regionis Hierusalem *in loco humili speciosus et amabilis.*" Oh, mennyire más kép ez! Verőfényes, virágos, illatos táj; a sz. város tömjénfüstje és szent énekei halnak el rajta;

félelem és borzalom erre felé nincs; sötét kathedrákon zsarnokok nem ülnek; az igazi nagyság az emberszeretet melegében nyilatkozik meg; a »Dominus noster« hatalmát szeretetreméltóságban érvényesiti; »speciosus et amabilis«; mindenki vonzódik hozzá »in funiculis Adam«, az embernek kötelékei az ő varázsereje; rabjai vagyunk, de csak »in vinculis caritatis.« Itt nincs egymásnak tiprása; a szenvedély, a gőg, a zsarnoki vágyak nem gázolnak le senkit; itt a boldogság nem a harczok izgalma; nem a telhetetlenség kinzó gyötrelme, hanem a sziv békéjének élvezete.

Az egyszerüség, az erény mosolya, a lélek alázata, a sziv békéje, a szenvedélyeken uralkodó szelidség, Krisztussal való testvérülés s ezáltal a legszentebb s legbiztosabb egyenlőség . . . ime e tábor hangulata, ime e zászló szinezése, ime Krisztus szelleme.

A kontraszt a két tábor közt nagyobb alig lehetne; olyan az, mint a pokol s a mennyország. *Az egyik oldalon* az a nyugtalan, rohamos, »szuronyt-szegezz«-el való előretörtetés, az a hercze-hurcza, az a hajsza, melyben az emberek szivkeménységbe, kegyetlenségbe, kiállhatlan gőgbe lovalják bele magukat; izzadnak, küzdenek, egymást nyomoritják és ölik; a másik oldalon az egyszerü, nyugodt, lelki nagyság, mely nem szolgája a mammonnak, hanem ura s élvezője az életnek. *Az egyik oldalon* az önzésnek legnagyobbrészt *„ut in pluribus“* gazdagságra áhitozó törtetése a szenvedélyek s a szerencsétlenségek hullámait kavarja föl s zúditja a »haladó« társadalomra s ezáltal minden szellemi és anyagi haladást tényleg bizonytalan ingásba sodor s félelmes sejtelmekkel boritja el a nemesebb lelkeket. Mohóság, féktelen kapkodás, bizonytalan s váratlan megrendülések dominálják a világot. Annak következtében az emberek homályban élnek; nincs idejük eszmélni; lelki borúban ténferegnek. Ez a lázas tempó, ez az ideges élet, ezek a sorvasztó gondok, ezek a kimeritő küzdelmek, ezek a sötét sejtelmek elrabolják a békét. *A másik oldalon* mindennek ellenkezője látható. Az Úr Jézus nyugodt s derült; az ember a maga természetszabta korlátoltságában örül az

életnek s a napsugárnak; a hit alázatában megnyugszik s nem nyulkál az elérhetetlen után s szive mosolygó békéjében várja Isten . . . Beuron tünik föl lelkem előtt, mikor ezt irom s a »kedves testvérek« annyi sok, kis és nagy háza. Fölöttük lebeg a fölirás: »Pax Christi, serena requies.«

De evvel a »paxal« többnyire roszul járunk s félreértésekbe keveredünk; oda érünk, ahol vagyunk: a nembánomság árkába! Nem! nem ezt a »paxot« értem, nem a temetők rothadó békéjét: hanem a lelki élet békéjét, amely a maga részéről szintén ugyancsak csodálatos kontraszt. *A lélek békéjében élni* ugyanis annyit tesz, mint a szenvedély, az önzés nyugtalanságaitól távol állni; nem mohón, levegő után kapkodva alacsony érdekeknek, személyes igényeknek szolgálni; gazdagságot, kitüntetést nem keresni; egy csipet erényt aranygarmadáknál többre becsülni; a sz. alázatot és megvetést Krisztusért szivesen fogadni; ha pénzzel nem tehetjük, személyes szolgálatokkal sokakat gazdagitani: de emellett *mindig buzgón és lelkesen és jellemesen küzdeni* »pro fratribus et civitate sancta Jerusalem.« Örülni gyermekded szivvel az Istennek, a napsugárnak és virágnak, a hópehelynek és mennydörgésnek; de azért a szent szegénység s az önmegvetés szeretete által folyton eleven összeköttetésben maradni a küzködő és szenvedő élettel. Ez a béke, ez a nyugtató derü, ez a szelid tekintet, mely az így fegyelmezett lelkeken ül s belőlük szétárad, *a természetfölötti rendé;* a természetben ilyen nincs . . . s ennek a hangulatnak nem szabad számkivettetnie soha.

A világ elégedetlensége, békétlensége, testvérharcza az elállatiasodás szignaturáját viseli magán; nyilvánvaló, hogy ez nem Krisztusnak szelleme; a művelt társadalom az önzés maláriájában él; lázasan, idegesen rángatódzik s félrebeszél: mondják meg, kérem, lehet-e rajta fölismerni Krisztusnak, ki »in humili loco speciosus et amabilis summus dux«, szellemét?

Különben, hogy sz. Ignácz jó helyen tapogat s a sebzett és beteg lelkek elevenjére tapintott, azon most már nem kétkedik senki. A jelszó az marad: az önzés az ellen-

ség! Az izgalom nem boldogit; a gőg a lelkek éje s a testvériség megölője! A lelki sötétség rengetegében; a szenvedély vulkánjai közt a boldogság meg nem veti a lábát; abban a forró és bugyogó chaosban nincs meg az élet lelke, mely alakokat és rendet teremtene. De ha ez igaz, nem kellene-e az életet s a boldogságot azokban a csendes, áldásos hatalmakban keresni? Ha a történtés nem vezeti az emberiséget a boldogságra, nem kellene-e azt a boldogságot a megnyugvásban, az alázatban, az önzés megvetésében keresni? Szinte hihetetlennek látszik, hogy valaki azt felelje rá: nem ezekben, de a kegyetlen, ijesztő, zsarnoki önzésben, — a dicsőségszomjban, s a lélek végleges megfeneklésében, a »magna superbia«-ban kell a boldogságot keresni. Mondom, ez hihetetlennek látszik, hogy valaki ezt állitsa; ha állitja, akkor ezt csak azért teszi, mert nem talál módot arra, hogyan állitsa bele a világba a sz. szegénység szeretetét, értve itt egyelőre a szegénység szeretete alatt csak az önzés kellő korlátok közé való szoritását. Nem tudja, hogyan s mi által szoritsa korlátok közé azt az önzést, mely gyökerében a kultura rúgója és előmozditója, — a tehetségek ösztönzője, — a szorgalomnak lenditője és jutalmazója; de túltengésében minden lelkinek s szellemnek halála.

Az első és lényeges korlátja az önzésnek mindenesetre *a jó jogrend* volna; de a jó jogrendben is még volna az önzésnek elég tere az érvényesülésre; abban a jó jogrendben azután csak *a léleknek szellemi, eszményi irányzata* lehetne az önzés ellensúlyozója s ezt az irányzatot képviseli a »summus dux, Dominus noster.«

A szellemi irányzat az embert kiemeli az önzés járma alól, kit egészen, kit félig, kit csak keveset. Némelyeket egészen emel majd ki; s ezekben az önzés, a gazdagság vágya elszáradt hajtás, holt, beiszaposodó ér lesz; ők egész lényükkel, minden erejükkel, teljes egyéniségükkel a szellemnek szolgálnak; ezek lesznek azok, kik nemcsak erkölcsi életükben tartják le az önzést a jog s az erény korlátai közt, hanem akik a tényleges szegénységben biztositják lelkük

teljes függetlenségét s mindentől való elválását, ami zavarna, izgatna, nyugtalanithatná őket.

„*De ezek nem viszik előbbre a kulturát*"; így hangzik a tényleges szegénység ellen a kifogás. Igazuk van; ezek azt a kulturát, mely a gépek tökéletesitésében s a természeti erők kihasználásában rejlik, előbbre nem viszik; ők a szelleminek fölkent lovagjai és harczosai; nyugalmuk az Olympus csendje, az a fellegvár, hová minden anyagi haladás csak lépcsőül szolgál. Ne bántsuk őket; meg kell a munkát osztani; akik a szellemi tökéletességbe bevonultak, azok a kerekeket nem olajozhatják, s a kendert nem törhetik; egy ember nem tehet mindent. De hogy az embernek tökéletessége a lélek szabadságában áll, arról nincs kétség; hiszen a kultura sem egyéb mint szabadságharcza az embernek a természet erői ellen!

Krisztus irányzata és szelleme természetesen a lelkek szabadságára tör. Az utat erre, gondolom, már kitaláltuk; a »summus dux in humili loco speciosus et amabilis« inspirálta azt nekünk; de azért még külön is kimondja; mert ő is beszédet tart apostolaihoz és hiveihez következőképen: »tertium (erit), considerare concionem, quam Christus Dominus noster habet ad omnes suos servos et amicos, quos ad talem expeditionem mittit, commendando illis, ut omnes velint adjuvare, adducendo illos primum *ad summam paupertatem spiritualem et*, si suae divinae majestati placuerit, et (ad hoc) eos eligere voluerit, non minus *ad paupertatem actualem*; secundo *ad desiderium opprobriorum et contemptuum*, quia ex his duabus rebus (scilicet paupertate et contemptu) sequitur *humilitas*: Ita ut sint tres gradus: primus, *paupertas contra divitias*; secundus, *opprobrium vel contemptus contra honorem mundanum*; tertius, *humilitas contra superbiam: et ex his tribus gradibus inducant* (*homines*) *ad omnes reliquas virtutes.*"

Ez az evangelium filozófiája, s remélhetőleg a mienk is, sőt minden gondolkozó emberé, ha az »opprobrium« és »contemptus« alatt nem ért extravaganciákat, hanem azt a részt érti, mely a világban a mérsékelt, józan lelkületnek,

— az áhitozást és swindlerséget megvető erénynek, — az igazságért és a lelkiismeretért küzdő meggyőződésnek, — az Isten szent akaratán való megnyugvásnak, — az elérhetetlenbe nem áhitozó, keresztény lemondásnak a sorsa meg jussa.

Aki azt belátja, hogy az önzés a legkegyetlenebb zsarnok, mely az embereket uszitja, s másokat megtörni s önmagát szerencsétlenné tenni készteti; aki azt belátja, hogy az önzés a legmegalázóbb járom s a rabszolgaságnak legkiméletlenebb pórája; aki észreveszi, hogy az emberiség nem arra született, hogy szive száraz legyen mint a Sahara pusztája s agya égjen mint Lybia vörösesbarna homokja, — aki belátja, hogy a boldogság sem az idegek lázas izgatottságában, sem agyrémek vérmes kergetésében, hanem az Isten szivére való alázatos leborulásban s e gondviselés végzésein való gyermeki megadásban áll: az bizonyára ezt az »intentiót«, ezt a »tendenciát«, ezt a szellemet is meg fogja érteni és el fogja fogadni.

Csak ez helyes; minden más út tévedés és gyötrelem.

Péter gróf a franczia invázió alatt Oroszországban Napoleon foglya lett; barakkban lakott; öltözéke egy szennyes, rongyos ingből, egykori ruháinak utolsó foszlányaiból, egy katonai nadrágból, melyet a bokái körül összekötözött, hogy jobban tartsa a meleget és egy kaftánból állt. Szegény paraszt katona-foglyok közt lakott négy hétig a barakkban; látta, hogy mosolyogva foltozgatják ruháikat, elbeszélik kalandjaikat, a generálisokat az ármádiában s földesuraikat birtokaikon, melyeket ők mint jobbágyok művelnek, meg nem irigylik; szeretik édes anyjukat és megkinálják sült burgonyájukkal a grófot is; este imádkoznak az Úr Jézushoz, a sz. Szűzhöz s meg nem feledkeznek sz. Florus és Laurusról, kik szerintük »a lovak védőszentjei«; a francziákat is keresztényeknek tartják s egy pipadohányért inget és bakancsot varrnak nekik; ha lefeküsznek el nem kergetik szalmájukról azt a biczegő, kis kutyát, mely az égő Moszkvából valahogy a barakkba került, hanem megsimogatják, de amellett keményen csak »gaznépnek« titu-

lálják; azután magukra rántják köpönyegüket s »alusznak mint a kő s felkelnek mosolyogva mint a kalács.« E csodálatos filozófia befolyása alatt, — folytatja Tolstoj »Háború és béke« III. köt. 392. lapján — »végre áthatva érezte magát attól a lelki békétől, attól az önelégültségtől«, amely után eddig hiába sovárgott. Ez volt az, mi annyira meglepte őt a borodinoi katonáknál, amit hasztalan keresett a philanthropiában, a szabadkőmüvességben, a nagyvilági élet szórakozásaiban, a borban, az önfeláldozás hősiességében, regényes szerelmében; a haláltól való rémület, a nélkülözések és Karatajev önmegtagadásteljes bölcsészete egyszerre megadták neki azt a belső megnyugvást és megelégedést, amelynek hiányát eddig annyira érezte.«

Ezt mind szó nélkül elhiszem neki; aki a sz. irást felüti s az Úr Jézus életét az istállótól a keresztig és szent tanát az alázatról, szegénységről, a megaláztatás és önmegtagadás szeretetéről szivére veszi: annak lelkét megszállja a lelki béke, a fölszabadulás fönséges szelleme.

Térjünk például egy perczre a bethlehemi istállóba; itt találjuk tényben az evangelium összfoglalatát; alázat, szegénység, megvettetés, szenvedés s amellett a legédesebb béke s a legtisztább élvezet, ez az Úrnak társasága. Aki ezt meg nem érti, az Krisztus szivébe és szellemébe még nem hatolt. Iparkodjunk tehát megérteni ezt a különös valóságot. Tagadjunk minden emberit: dicsőséget, nagyságot, hirnevet, tudományt, fényt; tagadjunk mindent, ami imponál, s megtaláljuk a megtestesült Igét. Mielőtt ezeket mind elvetettük volna, megkisért talán a gondolat, hogy tagadjuk meg magát ezt a gyermeket, ki állitólag a megtestesült Isten; de az Isten fölhiv minket, hogy ne tegyük azt, mert akkor csak *a mi emberi gondolatainkat követnők s elfogultságunkból soha ki nem emelkednénk*: hanem vessük el előbb mindazt, ami emberi, — vessük ki a korlátoltságot eszünkből, kislelküségünket szivünkből; állitsuk azt, amit az a megtestesült Ige állit: az emberi nyomorúságot, gyarlóságot, alávalóságot, a küzdelmek Tantalusi munkáját, az akarat bohóczkodó gyöngeségét, a hozzá lehajló Isten kegyelmét,

malasztját, az ebből származó imádást s alázatot s mindezt rejtsük mélyen szivünkbe s izleljük és rágjuk meg: s akkor azután sejteni kezdjük, hogy mi az Úr, a fölséges Isten s hogy hová s mily utakon vezet el az igaz bölcsességhez s a tulajdonképeni szivmegnyugváshoz. A szellem éltet, a betü öl; az alázat, a megadás betük; undoritók s utálatosak; de a szellem, melyet Isten lehel abba a lélekbe, melyben az alázat, az imádás, a megadás megvan, isteni és boldogitó. Hogy akarod fölfogni kevélységedben az Istent mikor a kevélység Istenhez hozzá nem férköző gondolat-korcs; mikor ez undoritóvá teszi az alázatot, melyet nem ért; csak betüivel bajlódik, szellemét nem érti.

Ezt a szellemet iparkodjunk megközeliteni, akkor az evangelium virágos kertté válik szemünkben, melyen az egyszerüség szépsége s a béke illata van elöntve.

Üssük föl az evangeliumot másutt; a »két zászlóról« szóló meditáczió mindenütt érvényesül: *a léleknek fönséges egyszerüsége* az önzés két lárvájával: *a gazdagságra s a hiú dicsőségre való* törekvéssel szemben.

Mily fönségesen egyszerü s igazán királyi alak az az Úr Jézus, mikor 5000 ember szenvedélye tör ki viharban s átzúg a pusztán; királylyá akarja kikiáltani a prófétát; de nem akad rá sehol. Az Úr akkor már a csendes tó fölött kiemelkedő hegyre ment, s ott megnyugodott; a tó sima tükre odautalt a szenvedélyek s a zúgó tömeg háborgásaitól kimenekült lélek békéjére; — az az éji csend ékesszólóbban beszélt a lélekhez: a szivhez, mint a lelkesülés zsivaja s lármája; — azok a néma, homályban szendergő bokrok, azok az álmukban illatozó virágok és füvek fölemelték hozzá bóbitás fejüket és megnyugvásról suttogtak édesen és nyugasztalólag.

S minél jobban éli bele magát a lélek e gondolatokba, annál hathatósabban vonzzák öt a mélybe, mint a Königsee az embert titokzatos örvényeibe. Megszállja a szivet a tökéletesség vágya s a világosan eléje irt út mint kigyózó ezüst szalag terül el előtte, folyton lejtőkre kúszik, onnan aztán a hegyekre, onnan a felhökbe, hogy elvezessen az égbe.

»Kiszabaditani a szivet«, ez a Krisztus zászlajának jeligéje, fölirása; kiszabaditani a kettős önzésből, *a földi kincsek s az ambició* kötelékeiből. Aszerint amint valakinek sikerült magát ezek alul emanczipálni, aszerint követi a zászlót, melyet a »summus Dux noster« lenget. Ezek után nem csodálkozunk azon colloquiumon, melylyel sz. Ignácz ez elmélkedést bezárja s melyben az elmélkedő azt kéri, »ut recipiar sub ejus vexillum: et primum, in summa paupertate spirituali; et si divinae suae majestati placuerit et me (ad hoc) eligere ac recipere voluerit, non minus in paupertate actuali: Secundo, in tolerandis opprobriis et injuriis, ad magis in illis eum imitandum; dummodo possim eas tolerare absque ullius peccato et absque disgustu suae divinae majestatis«, vagyis: ha Isten is úgy akarja.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Bossuet beszédei. I. kötet. Forditotta és bevezetéssel ellátta Acsay Ferencz, a győri főgymn. igazgatója. Kiadta a pannonhalmi sz. Benedek-rend. Nagy 8-r. l. 691. Ára 5 frt.

Nem tulzás, ha azt mondom, hogy e beszédgyüjtemény eseményszámba megy egyházszónoklati irodalmunk terén.

Jó idő óta hangzanak már a panaszok egyházi szónoklatunk alacsony szinvonala, chablonszerüsége, sikertelensége fölött;[1] régóta szövődnek már a tervezetek, melyek az egyházi szónoklattan oktatásának ügyén óhajtanak lenditeni; — de a baj megszüntetésére irányzott *tetteket*, az egyházi szónoklat emelését, az egyházi rhetorika-tanitás javitását czélzó *tetteket* mindeddig nem igen láttunk. E beszédgyüjtemény az első hatalmasabb tett a reformok terén, az első

[1] Sőt az egri Irod. Közlöny már sokallja is e panaszokat.

hölgy beszélé, hogy férje temetésénél a legnagyobb fájdalmat akkor állotta ki, mikor a sirások kiméletlen kézzel behantolták a sirt, mikor hallotta, hant, kő mikép veri a koporsót. Felém fordulva kérdi: »Miért nem tesznek önök e kiméletlenség ellen?« — »Talán teszünk: addig is azt ajánlanám, hogy az illető családok, mikor a plébánosnál a temetés iránt intézkednek, keressék ezt meg, intézkednék egyuttal oda is, hogy a sirások csak azután lássanak a behantoláshoz, miután a gyászolók már eltávoztak a sirtól. Ezek szórjanak egy-egy maroknyi földet a sirba s távozzanak. Ezt a kívánságot minden lelkész teljesiteni fogja, respectálván a gyászoló család akaratát.« — »Látom, hogy ön humanus plébános« — mondá bókul a hölgy. »Bocsánat, én nem vagyok plébános, de ha az leszek, első intézkedésem a temetőben az lesz, hogy a behantolás csak a gyászolók eltávozta után történjék s erre lassan-lassan szoktatni fogom népemet. Addig is terjeszteni fogom az eszmét szóval és irásban, amint jön.« Szavamnak állok a jelen sorokkal.

Ajánlom igénytelen értekezésemet per extensum ft. paptársaim becses figyelmébe. Kulturális és humanus dolgot fognak végezni, ha mennél többen előznek meg engem, nem halogatván a dolgot odáig, mig én plébános leszek.

NEMZETGAZDASÁG ÉS COELIBATUS.

Irta: Dr. PETHŐ.

A világrenden épül föl a jog, a morális, a politika, a a világ- és nemzetgazdaság, szóval az emberi élet, amennyiben ebbe az »életbe« ez esetben a pozitiv isteni kinyilatkoztatáson alapuló kereszténységet bele nem foglaljuk. Aki a világrendet föl nem ismerte, az az emberi élet rendezésében csak bakokat lőhet; az lehet szemhunyorgató filantróp, — az moralizálhat édeskés nyelvvel, — az rózsás felhők

keretébe zárhatja az emberiség kilátásait: de boldogulni s boldogitani nem lesz képes.

Ezt a kikezdést azoknak szántam, kik *morális szempontokból* túlságos könnyüséggel ajánlgatják a házasságot; kik ezt a szent intézményt a szenvedély lerakodási helyéül tekintik; kik a nagy családokat Isten áldásának tartják s hirdetik, hogy akinek Isten gyermeket ad, annak ad hozzá tehenkét is. S mialatt ez édes mámorban ringatóznak, addig eszükbe nem jön, hogy a szegények gyermekei milliószámra elpusztulnak — s következőleg arra sem vetnek ügyet, hogy azt a nagy kérdést, vajjon igazán az Isten akarata-e az emberi nem olyatén elszaporodása, hogy az már megélni nem képes, hogy, mondom, ezt a kérdést a világrendből s nem képzeletes theoriákból kell megitélni.

A népességnek viszonyban kell állani az élelemtermeléssel. Az emberek szaporodása és az élelem termelése közt szoros, szükséges aránynak kell fennállania, melyet megbolygatni büntetlenül nem lehet. Ez tehát *az emberiségnek egyik lételbiztositó törvénye.* Honnan ismerhetjük fel e törvényt? az emberek szaporodásának és az élelmi szerek termelésének egymáshoz való viszonyából. Ha e viszony normális, akkor a népesedés is normális; ha e viszony abnormis, akkor a népesedés is vagy elmarad, vagy túlnagy; ez utóbbi esetben túlnépes lesz az ország; az előbbi esetben néptelen.

A normális népesedés lépést tart a produkcióval; a produkczió ismét a technikától s a gazdasági viszonyoktól függ; minél jobban lefoglalja s kihasználja az emberi munka a természeti erőket: annál nagyobb haladást tesz a termelés is s vele a népesedési mozgalom. De normális mozgalom csak az lesz, amely a termelésből megélhet. A termelés haladásával haladhat a népesedés; ha a termelés arányait túllépi, — ami csak átmeneti állapot lehet — visszaszorittatik a természet vasszükségszerüségével az arányok medrébe. A túlnépesedési mozgalom tehát nem lehet hasznára a népnek s ha valakinek használt, ez a haszon is eltünik idővel; mert hiába, ami fölös ember van a világon s ugyan-

azt mondjuk az egyes országokról, az csak a nyomorúságot állandósitja s így az ideiglenes valamiféle előny vagy föllendülés után, melyet a munkás kéz sokasága előidézett, megmarad a nemzedékek nyakán a túlnépességnek fölöslege, mely a népek létét megmérgezi és megneheziti, sőt iszonyu katasztrófákba sodorja.

De azt gondolom, hogy e triviális bölcseségnek, mely szerint *nem élhet több ember valahol, mint amennyit a természet s a munka ott eltarthat,* nem akadunk sehol ellenzőjére; azonkivül azt gondolom, hogy senki sem tagadja, hogy *lehetnek tulnépes és népben szegény vagy pedig normális népességgel biró országok;* s mégis, bár tudom, hogy senki sem tagadhatja ezen egyszerü természettudományos igazságokat, mégis fontos azokat konstatálni, mert hiszen e természettudományi igazságok azt is követelik, hogy a népesedési mozgalmat, tehát egy nagyrészt a szabadakarattól függő funkcziót, a világrend arányai és viszonyai szerint kell megitélnünk; az fogja ugyanis eldönteni, vajjon normális vagy abnormis-e a népesedési mozgalom s következőleg vajjon jogos-e vagy jogtalan-e s végül vajon erkölcsös-e vagy erkölcstelen. Igen, a világrend alapján kell az emberi társadalomnak sarkalatos érdekét, a népesedés normális vagy abnormis voltát megitélnünk s nem elvont theoriák lidérczfénye után indulva. A higvelejü filantrópok, fanatikus hazafiak, szentimentális asszonyok s csinált principiumokkal és segédhipothezisekkel beérő moralisták természetesen elszörnyüködnek ez állitáson s tán istenkáromlást is sejtenek e szavakban; mert szerintük ez annyi, mint kiragadni Isten kezéből a világkormány gyeplőjét, vagy éppenséggel még több, beleülni a Gondviselés királyi székébe. Az emberek szeretik a gondot átadni másoknak s kivált ha van jól teritett asztaluk, elhitetik magukkal, hogy a Gondviselés másoknak is ad »escam in tempore opportuno«; de azt elfelejtik, hogy az Isten az embernek észt adott és szabad rendelkezést s hogy csak akkor fog megélhetni a földön s lesz mindenkinek kenyere, ha az Isten világrendje szerint igazodik el a földön a társadalom; ha pedig az ember nem

használja föl eszét a világrend fölismerésére, akkor az Isten kertjét vadállatok sivatagává változtatja.

Tehát fölismerni a világrendet s e világrendre alapitani jogot, erkölcsöt, nemzetgazdászatot, . . . ez az ész első követelménye.

E thesisből kiindulva kérdezzük: *tiltja-e a jog s az erkölcsi törvény az emberek túlszaporodását?* s tétovázás nélkül feleljük: *igen.* A túlnépes társadalomban a nyomorúság s a vele karonfogva járó erkölcstelenség, a bün és a prostitucio szerencsétlenekké teszi s ideiglenes nyomorba s örök kárhozatba dönti a kétes existenciákat; az éhhalál s a szellemi sorvadás áldozataivá avatja föl kimondhatlan kinok és gyötrelmek kiséretében azokat, kiktől a *természet*, s a *társadalmi helyzet* megvonta a fejlődéshez s az egyén kiképeztetéséhez megkivánt eszközöket. Ezen nem segit sem filantrópia, sem sovinizmus, sem a »munka joga.«

Mindakettő szerepelhet a hóhér szerepében — *a természet* is s a *társadalmi helyzet* is; igaz, hogy e kettő közt olyan különbség lehet, mint a jó és rossz, a jog és igazságtalanság közt. A dolog világos; mert a társadalmi helyzet, milyet például a liberalizmus teremt, a bün s a jogtalanság következménye s az ilyen társadalomban azután még százszor többen mennek tönkre, mint rendezett gazdasági viszonyok közt. Rettentő világosságot áraszt állitásomra a modern proletárizmus, mely nevét épp a sok gyerektől nyerte; mintha e névben is a rossz és erkölcstelen gazdasági rendszernek üterére tapintanának, arra a mételyre, mely a nyomorult s elevenhalott existenciák töméntelen számában terjeng.

De korántsem találnók el az igazat, ha azt mondanók, hogy a túlnépesség csakis rossz, igazságtalan gazdasági rendszernek következménye; nem; túlnépesség lehet a legigazságosabb oekonomiában; mert a természetes világrend megszabja mindig az arányos népesség számát. Azért a jól berendezett társadalomnak arra is lesz gondja, hogy a népesedési mozgalom a normális arányokat meg ne haladja. Hogy azt azután hogyan, mikép fogja eszközölni, az már

más kérdés. Azt mondja tán erre valaki: »az lehetetlenség; azt szabályozni s ellenőrizni nem lehet«; »szép is volna, ha előirnák, hogy a családban hány gyermek legyen s miféle borzalmas és sötét erkölcstelenségbe vezetne az, ha a családok túlterjeszkedése rendőri ellenőrzés alá állittatnék.«

Ez ijesztő nehézségekre csak az a válaszom: mindenesetre világos előttünk; hogy e fontos érdekeket nem a rendőrség, hanem az egyéni belátás és erkölcsiség kezére lehet csak bizni. Hiszen mi azt jól tudjuk, hogy bensőséges, mély vallásosság és fölvilágosult erkölcsi nézetek nélkül a társadalom mindig nyomorult marad. Nézzék Uraim itt a példa! A népesedési mozgalmat szabályozni kell; abnormis népesség mellett semmiféle törvények és rendszerek sem segitenek a társadalmi bajokon; de a népesedési mozgalom egy kiválóan erkölcsi, az egyéni szabadság legrejtettebb szentélyéből kiinduló áram; az életnek folyamát az egyén szabadsága inditja meg erkölcsös vagy erkölcstelen cselekedetével. Lehet-e azt mondani, hogy ez az egyéni elhatározás, melytől egy személynek léte függ, ha a házasság kötelékeiben megy végbe, hogy akkor mindjárt erkölcsös, s ha a házasságon kivül történik, akkor erkölcstelen? Nem, ez nem elég! *Nem minden szaporodás lesz erkölcsös a házasságban sem;* csak az a szaporodás, melyet a világrend s szorosabban az illető társadalom s még tüzetesebben, az illető család helyzete és kilátása megtűr. A proletárok szaporodása a világrend ellen, s következőleg *az Isten akarata ellen van.* Proletárrá tenni egy születendő személyt, — emberi létre való kilátások nélkül létbe hivni elsenyvedő s elzüllő existenciákat, ez oly bűn, mint a gyilkolás. De ezt policzajjal ellenőrizni nem lehet, ha a legsötétebb erkölcstelenség s a direkt gyilkoló magzatelhajtás örvényeibe vetemedni nem akarunk. Helyes; ez is épp oly bizonyos; de a következtetés ebből nem az, hogy a praemissa rossz; hanem az, hogy az ember erkölcsös lény, s hogy az erkölcsöt nem szabad kihagynunk a számitásból, mikor emberi viszonyok rendezéséről van szó. Okoskodásunk tehát ebben

állapodott meg: hogy *a nemzetgazdaságban is a föltényező az ember erkölcse, enélkül egy lépést sem tehetünk.*

A világrendnek s ezzel összhangban a társadalomnak, s legszorosabb körben az illető családnak megfelelő szaporodást tehát az ember fogja intézni, a fölvilágosult, az Isten terveibe behatoló, a szenvedélyeinek parancsolni tudó ember. Nem fog személyeknek létet adni, kik átokra és kárhozatra születnek; nem fogja a társadalmat azon állapotba juttatni, hogy a természet rendje permanencziába helyezze legkegyetlenebb bakóját: az éhhalált. Mig az emberiség az erkölcs s a műveltség *e fokára föl nem jut:* addig kimondhatlan nyomor és szenvedés jelzi útját s nincs az a hatalom, mely segithetne rajta, mert régi dolog, hogy a nyomor s a bűn lánczait csak egy kéz, egyetlenegy hatalom képes megoldani, s ezt az evangelium így mondja: veritas liberabit vos; az igazság megszabadit titeket, — az igazság, mely első sorban abban áll, hogy megismerjétek a jót s a rosszat, — hogy tájékoztassátok magatokat érdekeitek iránt, — hogy bepillantsatok az Isten törvényeibe, melyeket a természet s a kinyilatkoztatás kodexe elétek ad.

Már most ez a bepillantás a természet törvényeibe az iránt is fölvilágositja majd az embert, *hogy a legigazságosabb nemzetgazdaság mellett sem boldogulhatunk,* ha a szaporodást nem szabályozzuk, s ez rávezet arra, hogy kimutassam, hogy nemcsak az igazságtalan háztartás, de a *természet,* tehát *az Isten adta törvény is a hóhér szerepében járhat el s okvetlenül el is fog járni,* ha a szaporodás a világrend arányait túllépi, hogy tehát megint az embernek mint értelmes, ethikai, szenvedélyeit és hajlamait korlátozni tudó úrnak kell a maga főbenjáró érdekeit rendezni, ha nyomorulttá lenni nem akar.

Ennek kimutatása nem nehéz s nota bene, ez nem filozofia, sem okoskodás, hanem természettudományos statisztikus észlelés.

Az észlelés a következő. A népesedés árama minden népnél s minden korban egy oly folyam, melynek partjai és gátjai: a termelés nyujtotta megélhetés. Ha e gátak ma-

gasak, a folyam dagad; gátjainak magasságával együtt nő és telik a folyam maga; de törekvése nemcsak az, hogy a gátak által képzett medret kitöltse, hanem hogy azokon túllépjen. Ha katasztrófák lépnek közbe, milyenek háború, dögvész, kolera, a folyam megcsappan; de csakhamar töltekezik s előbbi magas szinvonalát éri el. A könnyűség, melylyel az élet dagadó folyama növekszik, a megélhetés könnyűségével tart lépést, s erészben valamennyi nemzetgazdásznak igaza van, hogy a népesedés a termelésnek funkcziója; de már a legközelebbi állitásuk helytelen, azoknak t. i. állitása, kik azt mondják, hogy a népesedés a termelésnek olyatén funkcziója, hogy attól *minden tekintetben* függ; hogy a termelés növekvésével növekszik, de szünetelésével megakad, hanyatlásával hanyatlik. Valami igaz van e fölfogásban, de egészben véve, téves.

Téves pedig egyszerüen azért, mert a természettudomány szerint az emberi speczieseknek a szaporodása mértani arányban halad, mig ellenben a termelés csak számtani arányban; vagyis az emberiség szaporodását ez a számsor jelzi: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, mig ellenben a termelés növekvését a következő, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Azaz, hogy még ez sem; mert ki van mutatva, hogy a termelés növekvése nem tart lépést a számtani haladványnyal sem. Különben az már keveset változtat a dolgon; elég baj az, ha e két egymással viszonyban álló tényező közt ily aránytalanság uralkodik; mert ha praktikus kifejezést adunk e viszonynak, az annyit tesz, hogy egy ország 1.000,000-nyi lakossága 200 év mulva 256 millióra rúg, mialatt az élelmiszerek bősége csak 9 millió ember részére lesz elégséges. Háromszáz év mulva a népesség 4096 millióra emelkedik, s az élelem csak 13 millió embernek futja ki. Az emberiség szapora voltát kimutatja az is, hogy Észak-Amerika lakossága 25 évenkint megduplázódik és pedig nem a bevándorlás révén, hanem közvetlenül a szaporodás által. De ha valaki tagadná is, hogy a mértani és számtani haladvány találó kifejezése az emberiség s az élelmiszerek szaporodásának, s ha azt állitaná, hogy nem 25 év alatt, hanem 50 vagy ha úgy tetszik

100 év alatt kétszereződik meg a népesség száma; azon sehogy sem változtathat, hogy az emberiség szaporodása és a termelés bősége közt tényleg nagy aránytalanság van, s következőleg, hogy az emberiség nem egy lófejjel, hanem mértföldekkel iparkodik a termelést megelőzni s azt messze elhagyni.

Ezt a természettudományos tényt föl kell venni minden jogtudósnak s kivált minden moralistának. Az Isten akarata s az emberiség boldogulása *a helyes arányt* sürgeti a szaporodás s a termelés közt. Ezt a helyes arányt meg kell állapitania s *kiváltkép meg kell valósitania* a morálisnak s a nemzetgazdaságnak; mert ha meg nem valósitja az ember, megvalósitja a természet vasszükségszerüsége a nyomor, az éhhalál, a ragadós betegségek, s végül az elkeseredett proletároknak véres irtó háborúja által azok ellen, kiknek még van valami harapni valójuk. Ezt az irtó háborút a természet egyre folytatja az állat- és növényvilágban; az állat szaporodik ösztöne nyomában s a természetre van bizva az alak fönmaradása; száz meg százezer, millió és millió sejt, csira, mag és pete megy tönkre a természet háztartásában, hogy az egyensúly fönntartassék.

Növény, állat, e tekintetben egy s ugyanazon megbirálás alá esik; levegőből nem élhet; s aminek nincs megfelelő élelme, az elvész; küzd egy darabig, azután elbukik.

Ha valaki tehát azzal vigasztalná magát, hogy eszerint az emberi társadalomnak sem lehet fölös tagja, mert a természet vasszükségszerüséggel kioltja és kipusztitja; az természetesen a végeredményt illetőleg jól okoskodik; csakhogy ha amily jól okoskodik, oly jól akar beszélni is, akkor ne azt mondja, hogy nem lesz több ember, hanem hogy meg nem élhet több ember, s a többi kipusztul. *Lesz több ember*, nagyon is sok lesz; töméntelenül több lehet, mint a mennyi megélhet; de azután ezeknek az élete az eleven halál, a nyomor, a düh, a kétségbeesés s tekintve számukat harcz minden ellen, ami él és áll — s győzelmük *a világégés.*

Most azonban az a kérdés ötlik föl előttünk: szabad-e

ezen biztos végenyészet felé sietnünk? s miután megismertük a természetes világrendet, nem kell-e azt a világrendet eszünk s erkölcsünk hatalmával biztositani, nehogy ily korrektivumot zuditsunk a kultura s a haladás nyakára? A természet bizonyára megadja a pusztulás korrektivumát, ha az ész s az erény nem gondoskodik elkerülni a bajt.

A felelet e kérdésre csak egy lehet: igen; az emberiségnek kell szabályoznia a maga szaporodását, s egy helyes világgazdászati rendszernek a főfeladata az lesz, hogy ezt a szabályozást kézbe vegye s megvalósitsa. Lehetnek azonban még különböző nézetek, melyek ezt a kérdést vagy nem állitják föl ily élesen, vagy kitérnek előle s a felelet elől.

Ezek a különböző nézetek ilyenek. Malthus és követői azt mondják: a szaporodás és a termelés közt fönnálló aránytalanság permanenciába helyezi a nyomort s az éhhalált. »Emberek, a ti sorsotok rettenetes, de nincs, aki segitsen rajtatok!« Iszonyú ethikájuk a következő czitáczióban kulminál: »Annak az embernek, ki a már mások által lefoglalt világba lép, ha családja őt táplálni nem birja s ha a társadalomnak az ő munkájára szüksége nincs, *semmi joga sincs* az élelmiszerek valamely részére. Az ilyen teljesen fölösleges a világon s a természet nagy vendégségénél számára nincs teriték. A természet rárivalg, hogy takarodjék innen és nem habozik rögtön parancsának végrehajtásához fogni.« E borzasztó expozére az a megjegyzésünk: Mit jelent az, hogy *semmi joga sincs annak az embernek az élelmi szerekhez?* ha van joga az élethez, hogyan ne volna joga az élelemhez? ezt a logikát nem lehet menteni; elitéli magamagát. De azt vetik ellen: nincs neki joga az élelemhez, mert az már le van foglalva s következőleg másnak van rá joga. Ime a legmarkolhatóbb abszurdum: van joga az élethez: *a czélhoz;* de nincs joga az *eszközhöz:* az élelemhez! S nem tenne-e akkor a társadalom nagyon jól, ha az ilyen jogtalan embereket agyonbunkózná? oh, azt nem szabad; mert az direkte rossz. Nos, és akit éhenhalásra itélnek s mindentól megfosztanak, az nem direkte rossz?

Az ilyen ethika meg nem állhat! Ha valakinek nincs joga az élelemhez, akkor az ilyen meg nem élhet s éhhalálra van kárhoztatva; de existenciákat éhhalálnak kitenni, erkölcstelen dolog, bűntény; következőleg a proletárok szaporitása a házasságban is bűntény. A társadalomnak gondja van rá, hogy az emberek egymást agyba-fejbe ne verjék; bünteti a direkt gyilkolást; kérdem, ne legyen-e gondja az indirekt gyilkolásra? A társadalom védi a személybiztonságot, az embereknek jogát az élethez: vajjon nem fogja-e megvédeni a legártatlanabb existenciák életét, melyek valóságos személyek? Nem mondhatnák-e a született proletárok az ilyen velük nem gondoló társadalomnak: »bocsánatot kérek, hogy születni merészeltem; mert eddig más tény nem jellemzi személyemet; az pedig már csak nem bűntény?!«

»Igen, de hát ez nem a társadalom s nem a jogállam gondja; ez a szülők erkölcsi kötelességeinek szférájába tartozik; a jog s az erkölcs nem mindegy«; ezt vetik ellen sokan, kik megijednek a jognak e veszedelmes érdekekre való kiterjesztésétől.

Távol vagyok attól, hogy a jog és erkölcs elkülönitett országait összezavarjam, hiszen lehetetlenséget akarnék. Az erkölcs tulajdonkép az emberi élet ütere s azt a joggal helyettesiteni vagy fölcserélni nem lehet; de hiszen ezt nem is akarja senki. Mikor mi a Malthusféle ethikán elszörnyüködünk, mely az emberi méltóságot tapossa s a személyt mint valami letiporható gazt traktálja: akkor másrészt látjuk, hogy éppen egy helytelen jogrendszer, egy jogtalan közgazgasági rendszer, *a liberalizmus az,* mely a szaporodás megszoritásait eltörülte, minden korlátot mellőzött, a gyáripar által a proletárságot s a proletárságban a túlnépesedésnek gátszakadását eszközölte s azután e jogtalan gazdasági alapon állva, tudákosan hangoztatja: »hiába, nem lehet semmit sem tennünk; az emberiség szükségképen rohan a túlnépességbe; nyomor és éhhalál regulázza majd a népességi viszonyokat.«

Nem; ez nem regulázza kizárólag; sokkal valószinübb, hogy a testvérharcz s a világégés katasztrófái fognak ren-

det teremteni a meghibbant egyensúlyba; s már ezért is kötelessége volna a társadalomnak magáról gondoskodni s nem a struczmadár politikáját folytatni. De azután meg az előbb említett oknál fogva is kell a társadalomnak ez ügyben rendezőleg föllépni, azon oknál fogva, hogy rossz gazdasági rendszere nagyban előmozditja a proletárizmust; változtassa meg tehát legalább ezt a rossz jogrendszert s azután hagyja szabadon működni és segitse mindenütt a társadalmi és erkölcsi faktorokat, melyek az emberek nézeteire és szenvedélyeire korlátoztatólag, mérséklőleg hatnak.

A liberális gazdasági rendszer a proletár tömegeket szüli; a proletár tömeg pedig az emberiség szaporodását a maga teljes erejében, korlát nélkül eszközli. Miért? mert minden tisztességes házas ember a család szaporitásában meg van kötve kivált azon gondolat által, hogy eltarthatja-e gyermekeit s azon törekvés által, hogy a családot is az ő előbbi szinvonalán föntartsa s gyermekeinek is megfelelő életsorsot biztositson. E tekintetek szerint igazodik; ehhez méri hajlamait s korlátozza szenvedélyeit. De a proletárt ilyen tekintetek nem zavarják meg; minden porontyjának az ő teljes atyai méltóságát és vagyoni állapotát biztositja; neki állása, neki társadalmi nivója nincs; ő minden tekintetben a nivó alatt áll; mélyebbre nem száll gyermeke sem. — Házasságaikban is a féktelenség uralkodik. Mi kell egy proletárnak, hogy megházasodjék? Pénz? Ház? jövedelem? Ő birtokot, vagyont nem szerezhet; jobb sorsra kilátása nincs; a fizikai szükségletet úgy ahogy megszerezi; a katonaságon átesett már; teljesen szabad; házasodik. Mindenki házasodhatik s a sovinisták dörzsölik a kezeiket, hogy a nemzet hogy szaporodik és virágzik. Valósággal pedig hanyatt-homlok rohanunk a túlnépesedés örvényébe s ezzel a *nemzedékek indirekt* s később majd *direkt gyilkolása, irtó háborúja* felé.

Mikor Malthus azt mondja, hogy a fölös embernek semmi joga sincs az élelemhez, melyet a föltét szerint már más foglalt le, ugyanakkor megengedi és elismeri, hogy az ilyen ember életbeléptetése bűn, tehát a szülő bűne; de azt

vitatja, hogy azt megakadályozni csakis az erkölcsiség föladata s nem a jogrendszeré. — Mi azt mondjuk, hogy a modern jogrendszer a liberális gazdaságban zúditotta ránk a túlnépesedés áramát s azért első sorban azt kell megváltoztatni; tömjük be legelőször ezt a nagy gátszakadást; azután majd átmegyünk a többi segédeszköz alkalmazására. Jól tudjuk mi, hogy az emberi társadalom alapja az ember erkölcsisége s hogy ezt nélkülözni vagy pótolni joggal, jogrendszerrel, törvényekkel nem lehet; de hogy az erkölcs prosperáljon és sikereket arasson, szükséges, hogy a jogrendszer ne növelje a társadalomnak mételyeit.

Mások csak az ember jogaival állnak elő s a következményektől eltekintenek. Hangoztatják, hogy minden embernek van joga a szaporodásra, hogy e jogot tőle senki el nem veheti; hogy ez az egyén joga s hogy ezt a birtoktól függővé tenni nem lehet. Ha ezt a személyes állapotot vagyoni állapottól tennők függővé, akkor a szegényebb sorsuak nyakába varrnók még ezt a terhet, ezt az áldozatot is!

A nehézség nagyon impozans, de mégis csak látszatával imponál; veleje nincs.

Senki sem tagadhatja, hogy az embernek van joga a szaporodásra; de *nincs joga a korlátlanra,* hanem *a normálisra.* A természettudomány ellen nincs appellata; a természeti viszonyok határozzák meg az ember megélhetését a földön. Ha az emberiség ez arányokat meghaladja, nem boldogulhat s ha még oly tökéletes jogrendet állit föl s ha még úgy fokozza is a termelést, háztartása a világrend ellenére alakult s fönn nem tarthatja magát; mert a jólét egyre veszne, — a középosztályok a szegényedés lejtőjén mind mélyebbre sülyednének, — a szegénységből származó bajok, milyenek az erkölcsi durvaság, a családi élet fölbomlása, a kicsapongás, a prostitucció, a gyülölet, lázongás, lopás, rablás elárasztanák a legjobban rendezett társadalmat. Legyen bár a társadalom monopolista, liberális vagy szocziálista alapokra fektetve, ha a népesedés nem normális, nem lesz életképes; s legmélyebben sülyedne bele a bajokba az a társadalom, mely a szabad szerelemről regél, mely a

családot fölbontja s a népesedésnek semminemü gátat nem vet.

Az embernek tehát csak a normális szaporodásra van joga; kérdem már most, melyik az a normális szaporodás? s feleletem ez lesz: az, melyet a megélhetés föltételeivel láthatunk el. A szaporodás s a birtok viszonyban állnak egymáshoz; a vagyon megszerzése bizonyos mérvben függ a mi megfeszülésünktől; aki magára veszi a feladatot, hogy az élet kellékeit többek számára megszerezi: annak más egyébtől eltekintve, joga van ezeknek létet adni. Azt a kifogást, hogy eszerint a szegény emberek elesnének a házasság személyes jogától, elfogadjuk; úgy van; de ez nem bizonyitja a tétel helytelenségét; mondják meg a szives kifogásolók, mikép akarják a népesedést regulázni? ha találnak más irányitót, szivesen elfogadjuk. Ha nem találnak; akkor a mi reguláló szerünk mellett kell állást foglalnunk.

Olyat kell kitalálni, mely a személyes jogokat nem sérti s kényszer nélkül éri el a czélt, — *vágják rá a filantrópok*. Jól van, s melyik az? A belátás, — mondják ők — hogy így a szegénység még nagyobb lesz, — a nyomorúság még türhetetlenebbé válik, — az egymást gázoló proletárok még olcsóbb bérért dolgoznak s ragadják el egyik a másik szájától a falatot. A népesedés regulázója az a belátás lesz, hogy minél többen leszünk, annál nyomorultabbak leszünk s önmagunk élet-terhét növeljük. A gondok által kiszáritjuk életkedvünket; a családanyákat a legszánalmasabb rabszolgaságra kárhoztatjuk s a nemzedékek erőteljes kifejlődését s azzal az igaz haladást lehetetlenné teszszük. Mondom, ez a belátás, s a belátás nyomában eligazodó nemesszivüség, mely szenvedélyeinek parancsol, mely hajlamait korlátozza s a házassággal is teljesen e belátás szerint él: ez lesz az a regulázó szer, mely senkinek jogát nem sérti s kényszer nélkül ér czélt!

Tagadhatlan, hogy az erkölcsiség ezen magaslatán álló emberiségnek nem kell majd semmi másnemü korlát; de hol s mennyire vagyunk még e magaslattól?! Hiszen átlag a posványt tapossuk s nem hogy kifelé, hanem befelé czam-

mogunk. S ebben látni ismét a liberális nemzetgazdaság tönkjét s teljes megrekedését; mert minden intézményével odatör, hogy minél kevesebb ember élhessen meg *emberileg*, értem: emberhez méltóan, s a szegénység, mely mindig bővelkedik »proles«-ben, mely tehát mindig *proletariatust* nevel, óriási arányokban terjeszkedjék. A liberalis nemzetgazdaság az előbbi társadalmi rend házasodási megszoritásait mind eltörülte, — a házasságra jelentkezőktől a megélhetés kimutatását nem követeli, — s azt gondolja, hogy legjobb, ha az emberi szaporodást is a természet kezeire bizza; tudván azt, hogy az nem vesz föl karjaira több ivadékot, mint a mennyit el tud tartani. E kegyetlen igazságban megnyugszik; nem kell törődnie vele többé állambölcsességének. — Igen, persze az volna legkönnyebb módja a kérdés rendezésének, ha kinyilvánitjuk, hogy e részben az ember a természet szabad folyására bizza magát, amely majd rendet csinál, föllépteti a nyomort s az éhhalált s helyrehozza az egyensúlyt.

De hiába hivatkoznak a természet folyására ott, ahol a legtermészetellenesebb vagyonfelosztás és fölhalmozás által annyit vétkeztek a természet szabad folyása ellen. Először majd a természet tör utat magának s legyőzi a nyakára rákényszeritett nyügöt, a liberális gazdasági rendszert, s ezt a győzelmet majd a proletárok által fogja kivivni! Ezek a szerencsétlenek ugyan elkeseredettségükben s erkölcsi durvaságukban csak arra fognak közreműködni, hogy a liberális jogtalan vagyonfelhalmozást megroppantsák; de majd jön nyomaikban az igazi testvériség és egyenlőség kereszténysége, amely az új, jogos gazdasági rendet nyélbe üti. Igy ismétlődik a történelemben a Saturnusi pogány hitrege, hogy az apát tulajdon fiai eszik meg. A liberális rendszer fiai *a proletárok*, s ez apjukra ütött fiak fölfalják azt a kegyetlen szülőt, ki nekik a halálnál kegyetlenebb létet adott.

Őszintén megvallom, hogy ez egy desperát probléma, melylyel szemben a liberális nemtörődés a strucz-madár politikáját üzi, jóllehet az események ugyancsak peczkelik a

szemét, s rákényszeritik, hogy lásson még álmában is; és ha van bonyolult kérdés, mely a kétszer-kettő-négy evidenciájával bizonyitja, hogy az emberiség erkölcs nélkül, nemesitő, szenvedélyt fékező s a szellemi irányokat előmozditó erkölcs nélkül a vadállatok cape-rape állapotjába süllyed; úgy ez az a probléma, ez az a kérdés, a népesedés kérdése.

Az államnak kell evvel törődni, kell ezt regulázni; de az államnak érdes és mostoha keze ugyancsak nem alkalmas, hogy a szivbe s az erkölcs finom szövedékeibe nyuljon: vigyáznia kell tehát, hogy mélyebben ne nyuljon, mint kellene; hogy sebet ne üssön, mikor gyógyitani készül. Ez alatt azt értem, hogy igen is kell az államnak a házasságokat regulázni; nem szabad neki azokat bárkinek megengedni; kivánni kell, hogy az illető kimutassa megélhetési kilátását; ez kell; de óvakodnia is kell, még pedig a legnagyobb erkölcsi felelősség terhe alatt, hogy a gyermekek számához mérten, fejenkint a »gyermekvagyon«, »Kindergut« kimutatását ne követelje; óvakodnia kell, hogy ez által indirekte a gyermekek számát meg ne határozza; mert ebben oly mély és sötét örvénye nyilnék az erkölcstelenségnek, mely a nemzetet magát elnyelné.

E részben tehát csak azt hangoztatom, hogy igen is a szegények s akiknek nincs megélhetési módjuk, azok e részben, hogy t. i. nem házasodhatnak bele a világba, »személyes jogaiknak« úgynevezett megszoritását szenvednék; de azon ne boszankodjanak; mert először is ezt az ő saját érdeküket követeli; hiszen könnyebben élnek, ha a proletárok számát nem szaporitják s önmagukat is egy keserves tengődéstől megkimélik; ne bosszankodjanak, mert — másodszor — azt mindenütt látják, hogy fizikai alap nélkül erkölcsi, jogi intézmények fön nem állhatnak; nincs jogunk arra és ahhoz, amit a fizikai világrend egyáltalában meg nem enged. Nincs jogunk több embernek a világba való léptetésére, mint amennyit a világ elbir.

Erre még ezt lehetne ellentvetni, — bár az előzőkben megadtam már rá a feleletet, — hogy a világrend minden

embernek ad megélhetést; csak a vagyont kell igazságosabban fölosztani.

Mondtam már, hogy igenis a vagyont kell igazságosan fölosztani, vagyis egy *igazságos vagyonszerzési rendszert kell behozni* s e részben tessék a liberális gazdasági rendszerhez fordulni panaszaival annak, ki az embereknek sociális egyenlőségét a tőkének föl nem áldozza; de másrészt kimondtam azt is, hogy bármily igazságos legyen is a vagyonszerzési rendszer, a népesedést kell regulázni, mert a fizikai világrend meg nem engedi a népességnek »természetszerinti« vagyis korlátlan növekvését s mivel ezt meg nem engedi a fizikai világrend, nem engedheti meg azt az erkölcsi rend sem, s e vetóba, a fizikai és morális világrend vetójába a jogrendnek szintén bele kell szólnia, — törvényeivel bele kell nyúlnia, — igaz, hogy nagyon óvatosan, — nagyon, de nagyon óvatosan!

Mi domborodik ki a veszedelem s a tehetetlenség e gombolyagából élesebben s ragyogóbban, mint az a logikai szükséglet, hogy a népesedési mozgalom irányitója elsősorban *az erkölcsi öntudat,* mely nélkül minden rendszabály csupa baklövés és végzetesen rosz rendelkezés lészen?! Uraim! kézzel foghatjuk itt az erkölcsi rendnek nélkülözhetlen szükségességét! A népesedési mozgalom olyan, mint a szárazság, ha mértéken alul van s eo ipso tönkreteszi a népet, melynek folyama elapad, — vagy olyan, mint az árviz, mely kicsap gáton és töltéseken s mindent romba dönt; de akár apad és elapad ez a folyam, akár dagad és eláraszt hullámaival embert s mezőt, a folyamok sorsa azoktól a csendes erdőktől, azoktól a magas, titokzatos hegyektől függ — s átvive a hasonlatot az erkölcsi térre, a népesedés folyamának apálya és dagálya a tiszta erkölcs ózonos szentélyeiből, a családi élet csendes, egészséges magaslataiból indul ki; azokon fordul meg sorsa, életrevalósága és arányossága. Az erkölcsiségnek van itt döntő szava, — hiszen ez az ő tulajdonképeni territoriuma; de az erkölcsi érzék érzéketlenséggé fajulna, ha azt gondolná: eleget teszek, ha a házassági kötelékeken belül szabad folyást engedek szen-

vedélyeimnek. Valóban ez a nézet fölér az indirekt gyermekgyilkolással! Mindenütt van megszoritás; házasságon belül épp úgy mint házasságon kivül, — csakhogy ismétlem, ez a megszoritás csakis erkölcsi téren állhat meg, a jogi térre nem léphet máskép, mint a házasodás megszoritása által.

Mielőtt erre nézve a hirneves Marlo-nak véleményét idézném, kiolvasom előbb a szives olvasónak lelkéből az ide bevágó, triviális ellenvetést: »mit, a házasságokat megszoritani? no azt ugyan ne kezdjék; mi lesz a vége? a végtelenbe sokszorozódnak majd a vadházasságok s az erkölcstelen viszonyok. Jelenleg inkább praemiumokat kellene kitüzni a házasodásra s az erkölcsi fölszint legalább a házasság tisztes megkötése által kellene emelni.« Ezt a nehézséget mindenki érzi; de az ajánlott eszköz nem segit rajtunk; a proletárizmus önmagában erkölcstelen, mert természetellenes, akár házasságból, akár konkubinátusból származzék; egy bünt elkerülünk s százat teremtünk; a proletárok házassága az árviz, — a világfiak féktelen kényenczsége, mely a házasság kötelékeitől irtózik, a folyam elapadása; tessék választani! E két fenyegető veszedelem közt nyilik a középút: tiszta erkölcs kell! Ez adja a rendes arányokat; de ezt a tiszta erkölcsöt gyámolitaniok kell a jogi rendnek, a gazdasági rendszernek; mert az emberiség egy szervezet s érdekei össze vannak kötve. Ahol a jogrend rossz és laza, — ahol a gazdasági rendszer igazságtalan: ott dugába dől az erkölcs; mert többet biznak rá, mint amit elviselhet.

Most pedig idejegyzem Marlónak nézeteit, aki széles látókörével s nagy tekintélyével ugyancsak nyomósithatja azt a meggyőződést, hogy a népesedési mozgalom első sorban erkölcsi funkczió, de a melynek érdekein a merő házasság által segitve nincs; »Untersuchung über die Organisation der Arbeit« cz. művének IV. kötetében ezeket olvasni: Alig van a morálisnak egy szaka, mely tüzetesebb átdolgozást kivánna, mint a családatyák erkölcsi kötelmeiről szóló rész. Ez átdolgozáshoz azonban kevés reményünk van. A moralisták vagy hallgatnak, ahol beszélniök kellene, vagy, ha beszélnek, veszedelmes tévelyeket eresztenek vi-

lággá. Kiváltkép a papokra vonatkozik ez, kik a sok gyermekkel megáldott családokban Isten különös áldását látják s a szülőknek gondolatlan hanyagságát e gyermekek javának előmozditásában, mikor a családot szaporitják anélkül, hogy kilátásuk volna a megélhetésre, Istenbe vetett bizalomnak hivják. Akinek — így szokták mondani — az Isten gyermeket ad, annak ad eleséget is. Hogy pedig a gyermekek az égből várt eleség hijjában, milliószámra elcsenevésznek és elhalnak, az őket cseppet sem zavarja; sőt némelyek annyira vetemednek, hogy a házasságot az érzékiség szabad árterületének tartják. Tudvalevő, hogy e téves nézetek támogatásában néhány félreértett szentirási helyre hivatkoznak, amelyeket épp azért értenek félre, mert nem veszik tekintetbe a természeti rendet. A bibliai áldás, mely azt mondja: sokasodjatok és lepjétek el a földet s hajtsátok uralmatok alá, — nem annyit jelent, hogy tömjétek túl a földet aránytalan túlnépesség által, aminek a vége az lesz, hogy elvesztitek fölötte az uralmat; hanem azt jelenti, hogy boritsátok el a földet annyi emberrel és munkabiró kézzel, amennyi az uralmat biztositja számotokra. — A hivatkozás a gyermekek iránt való szeretetre egészen czéltévesztett szóbeszéd; mert ez a szeretet forditott arányban áll a gyermekek számához; a szeretet ugyanis a bölcs Aristoteles szerint olyan, mint az édes essentia; minél több vizet öntünk rá, annál jobban veszit édességéből s végül izetlen, fád levet kapunk. —

Az a vakmerő tan, hogy az ember bizza magát Istenre s háritsa reá gyermekei gondozását, ellenkezik a keresztény s a józan eszü, természetes morálissal; mert fölmenti az embert legszentebb kötelmei alól és pedig oly elvnek alapján, melynek végső konszekvenciája az lesz, hogy a család iránt való kötelmek egyáltalában kiesnek közérzületünkből.

Ami végre azt a nézetet illeti, mely szerint a házasságban féket ereszthet a különben lekötött érzékiség, azt ugyan a keresztény morál nevében hirdetni nem lehet és nem szabad, mert akár házasságról, akár hajadon és garszon életről legyen szó, a kereszténység mindenütt követeli a test

alárendelését a lélek alá, követeli a szenvedélynek észszerü és erkölcsös élet medrébe való leszoritását.

S mind e nézetek szabadon forognak a szellemi élet piaczán; az emberek hozzájuk szoktak s sokszor kifogásaikba s mentegetéseikbe belefoglalják; olyasmivel mentegetik magukat, ami éppen súlyos kötelességmulasztással vádolja sokszor őket. Például alamizsnaadásra avval akarnak inditani, hogy sok gyermekök van s egyre növekszik családjuk. Ez valóban furcsa mentsége a szegénységnek. Minek házasodnak az oly emberek, kiknek a házasság elviselhetlen s kimondhatlan teher? s minek döntenek nyomorba annyi embert, kiknek jobb lett volna nem születniök? Feleljen az ember a maga tetteiért s ne tegye felelőssé sem az Istent, sem a társadalmat. Tudom, hogy vannak esetek, mikor a kereszt s a szegénység meglepi a legtörekvőbb embert s a derült égről csap le rá az inség villáma; de jelenleg csak oly szegénységről van szó, melyet nem a véletlen, hanem a dolgok rendes folyása teremt. Ezekre a dolgokra az embernek van kihatása s ha nincs is hatalmában azokat megszüntetni vagy megváltoztatni: de igen is hatalmában van s kötelessége neki rajtuk s bennük az erkölcs követelményei szerint eligazodnia s cselekvését hozzájuk szabni.

Ne lazitsuk e részben a kötelességérzetet az isteni gondviselésre való hivatkozással sem. Tudjuk, hogy ez az út különben is sikamlós és veszedelmes; mert hiszen a liberális irók is a természet folyására, mely a gondviselésnek érvényesülése, szeretik e kényes ügyet bizni. Valamint a természet folyása intézi, hogy a pitypang valamennyi léghajózó magva ki ne keljen s s hering-ikrából a kis heringek milliardjai ki ne bujjanak: úgy szeretnék az emberi nem szaporodásából az intéző s előrelátó intézkedéseket, a jogi s erkölcsi keritéseket kiküszöbölni, hogy a természet szabadon birkózzék a fölös emberanyaggal. Tudjuk, hogy meg fog vele birkózni s ha birokra kerül, le is győzi; leteper ha kell nem egyet, hanem milliót, mindenkit, aki fölös. De ezt a természet csak ott végzi, ahol nincs ész és intézkedő belátás: a növény- és állatvilágban; az emberiségben a ter-

mészet ilyetén pusztitó föllépésének csak a bűn, az elaljasodás, az állati élet tár kaput; annak tehát nem szabad történnie. A liberális nemzetgazdászok kezdetben nem ismerték a népesedés törvényét s arányait s azért részben megnyugtatták magukat avval, hogy a népesedés is mindig a legalkalmasabban alakul, ha szabad tért nyitunk neki s nem regulázzuk sehogy; miután megismerték a szaporodás törvényeit, hidegen megálltak az örvény párkányánál s nézték, mint ölik a művelt társadalomban a gyermekek s a meglett emberek millióit az indirekt gyilkolás hatalmai: a túlságos megfeszülés a munkában, — a piszkos, egészségtelen lakások, — a hiányos gondozás, — élelemhiány, — éhség, — betegség, — kicsapongás, — prostituczió, s nem segitettek, mert nem akartak; azt mondták, annak így kell lenni; ez a természet folyása.

Nem csoda; az ember szivesen tér ki a nagy nehézségek elől. Kezdetben biztatja magát valótlan föltevésekkel s így foltozza a systema hiányait. Wallace már 1753-ban megjelenitett tanulmányt a népesedés haladásáról és hanyatlásáról a különböző új és antik népeknél, s azon eredményre jutott, hogy a népesség mindig az eleség mennyisége szerint igazodik. Csakhogy ő azzal vigasztalta magát, — s e részben öncsalódásban ringatózott, — hogy a termelés lépést tarthat a népesedési mozgalommal. Baj csak akkor lesz majd, amikor a földnek minden zegét-zugát feltörik s bevetik hol buzával, hol krumplival vagy kölessel. Addig tehát nem fenyegeti veszély az emberiséget. Látjuk, hogy ez olcsó vigasz, de Wallace arról még nem tehetett, hogy nem volt igaza.

Wallace kortársa Herdert szintén foglalkozik e tárgygyal: »világos, — mondja a többi közt, — hogy az emberek fizikai, politikai és erkölcsi akadályok közbejötte nélkül töméntelenül elszaporodnának, s venni észre, hogy egy ország nem az embereknek a szaporodásra való tehetségük, hanem iparának s intézményeinek előhaladottsága szerint népesedik. Az emberek úgy szaporodnak, mint a föld termékei és mint azon segédeszközök, melyeket nekik a munka

nyujt. A tehetős ember fél családjának túlszaporodásától, mihelyt gyermekeinek száma terhessé teszi életét; a szegény ellenben kevésbé becsüli saját életét, semhogy ivadékaival többet törődnék; elhanyagolja meg-megöntözni a fiatal csemetét, mert maga is nagyon viz-szükiben van.«

Mások már világosabb belátásra tettek szert; Stewart J. szerint a népesség nemcsak utólérni, hanem meghaladni törekszik a termelést. Ez már egy lépés a valóság felé; hogy aztán ebből mikép lehet lehozni azt a liberális tantételt, hogy egy ország annál gazdagabb, minél több a népessége, azt már nem értem. Mert ha a népesség a termeléssel lépést tartana s azt megelőzni és meghaladni nem akarná; akkor méltán azt mondhatnók, hogy a népesség a gazdagságra enged következtetni?!

Mikor azonban a liberális iróknál a belátás növekedett; mikor észrevették, hogy a népesedési mozgalom a termelés nyakára hághat: ijesztő mérvben fokozódott részvétlenségük és mondhatom szivtelen kegyetlenségük is; ölbe rakták kezeiket s azt mondták: ezen segiteni nem lehet.

A liberális gazdaságtan koryphaeusa Smith A. kutatta azt a befolyást, melyet a népesedés a gazdagodásra s a jövedelem elosztására gyakorol. Nézetei következők: minden állatfaj annyira szaporodik, amennyire azt élelmezhetősége megengedi; egy sem teheti magát túl e korlátokon. A polgári társadalomban csak a legalsó néprétegek érezhetik meg azt a zord szükséget, hogy élelmi szerek hiányában ne szaporodjanak, mikor t. i. termékeny házasságaikból származó gyermekeik egy része inség, betegség és rossz gondozás következtében elvész . . . A munkással ugyanis úgy állunk, mint bármely más portékával: a kereslet igazgatja a termelést. A munkáskéz kereslete aszerint amint növekvőben, hanyatlóban vagy nyugalomban van, meghatározza azt is, vajjon a népesség növekedjék, szálljon vagy pangjon s eo ipso határoz majd a megélhetés mértékéről is, melyet a munkásnak juttat . . . A munkások helyzete oly országban, mely virágzásnak indul, de azt még el nem érte, boldogabb mint ott, ahol az ország fejlődése magaslatán áll.«

De a népesedés s a vagyonfelosztás közt való arányt a legleplezetlenebbül mégis csak Malthus mondotta ki. Malthus az éhhalál apostola; a kommunisták, szocziálisták hideg, de radikális ellensége: minden idealizmusnak rideg visszautasitója, aki határozottan kimondja, hogy a világ rohamosan halad a túlnépesedés vizözöne felé, s azért permanenczában látja a népesség fő, és mathematikai pontossággal eljáró regulátorát: az éhhalált. De Malthus nagyot téved, mikor a túlnépességet a természetnek rójja föl hibául; nem a természeté ez a hiba, hanem az embereké. És pedig két okból. Először annyiban, hogy rossz intézményeket állitanak föl, értem a liberális gazdasági rendszert, mely számtalan embertől elvonja keresetét; másodszor annyiban, hogy az emberek uraik lévén cselekedeteiknek, megfontolatlanul vesznek föl magukra terheket, melyeknek megfelelni képtelenek. A társadalom restaurálásának alapföltétele egy oly kereseti-rendszer, mely az embert sorsának urává teszi; de a mely sohasem kaczérkodik a korlátlan túlnépesedési hajlamokkal s a féktelen szaporodás könnyelműségével. Azt ujra ismétlem: tudjuk, hogy semminemü rendszer nem képes a társadalom egyensúlyát megóvni, ha a népesedési mozgalom nem reguláztatik. Azért ha a filantrópok, s a kommunisták követ dobnak a liberális gazdasági rendszerre, mert az éhhalált permanenczába helyezi, másrészt rosszul tesznek és vélekednek, ha a liberális rendszer helyébe igazságos kereseti rendszert állitván, a szaporodást »vogelfrei«-nak nyilvánitják, mely ki volna véve minden törvény alól.

A héring-ikrák elvesznek; a tenger rideg hatalmai kezelik sorsukat; de az emberiség nemzetségét nem szabad a héring-ikrákkal egy szinvonalra helyezni. Az állatot ugyanis letapossa a rideg természeti törvény; de az ember úgy igazitsa el életét, hogy a törvénynek őt ne kelljen eltaposnia; kitér vasmedréből; óvakodik karmai közé esni. Ezt követeli erkölcsi érzékünk és méltóságunk. Ha azután valaki ez örök, fizikai szükséggel mit sem gondolva, helytelen világnézetében a providenczára épit ott, ahol nem kell, vagy ha az embert az éhhalál fátumának kiszolgáltatva hiszi,

melynek okvetlenül kell hekatombákat bemutatnia: ám a providenczia rajta segiteni nem fog s a hekatombákat bemutatni kényszerül; de csak a maga hibájából, abból a végzetes tévelyből, hogy a természetes világrendet nem vette föl jogi és erkölcsi fogalmai alapjául. Mindkét irány szerencsétlenné teszi a népeket; az egyik a szentirással, a a másik a liberális nemzetgazdaságtannal kezében.

Ezek után kiemelem e dolgozat főgondolatait, melyek a következők: a népesedési mozgalom egy oly folyam, mely mindig hajlandó átlépni medrének gátjait; a termelés a népesedéssel lépést nem tarthat; normális népesség egy állam boldogulásának főkelléke; fölületes tévely azt hinni, hogy az államok gazdagsága lakóinak számától függ; nem bármely számtól s kiváltkép nem a minél nagyobb számtól függ, hanem a normális számtól; a normális szám pedig az, melyet az ország jól, emberhez méltóan eltarthat, miután természeti nyers erőit kellőleg hasznositotta; a szülői kötelmek elseje a gyermek boldogulásának kilátásait emberileg biztositani azon anyagi substratum megteremtése által, mely a fejlődést s az egyén érvényesülését hordozza; aki ezt tenni nem képes, annak házasodni nem szabad; a házasság oly személyes jog, mely a megélhetés anyagi föltételeitől függ; ha ezek hiányoznak, akkor ezt a személyes jogot érvényesiteni egyszerüen nem lehet.

E gondolatokhoz közel fekvő korollarium gyanánt füzöm reflexiómat a coelibatusra.

A coelibatus, értem természetesen nem az erkölcstelen garszon-életet, mely csak a köteléktől s a terhektől irtózik, hanem az erény coelibatusát, kezdetben egy erkölcsi jó, idővel mindinkább erkölcsi sőt fizikai szükségességgé válik. Kitünő nemzetgazdászok ki merik ezt mondani, s már ez a vallomás is becses, kedves előttünk, mert azt az intézményt védi, melynek az egyház annyi előnyt, áldást és győzelmet köszön. Az ő kiindulási pontjuk ugyan más, de a probléma, melyet szolgálunk, ugyanaz, lévén az az erkölcsi téren semmi egyéb, mint a szenvedélyek s a nemi hajlamok megfékezése. Tekintve azt, hogy a nők kiváltkép azért há-

zasodnak, hogy megélhetésük és férjeik révén rangjuk, állásuk legyen a világban; tovább tekintetbe véve azt, hogy a nők, ha a házasság nem helyezi kilátásba szivük igényeinek megvalósitását, szivesen hajadonok maradnának, hacsak tisztességesen megélhetnének; végre tekintetbe véve azt, hogy a nők későbbi férjhez való menetelétől függ első sorban a népesedés haladása s egyszersmind sok házasságnak megakadályozása: arra kellene törekedni, hogy megélhetésüknek tér, egyéniségük érvényesülésére a lehetőség biztositassék. Erre nézve azt szokták ajánlani, hogy a keresetrendszer nyisson érvényesülést a nőknek is, különösen a kereset társasmódja által; ajánlják, hogy a nők tömegesebben vonassanak a tanitói pályára; némelyek nő-társ-házakra is gondolnak, hol együttesen élvén, olcsóbban is s kellemesebben tölthetik napjaikat; hangoztatják, hogy mennyire szükséges a coelibatus ellen való balvélemények s elfogultságok szétoszlatása s más hasonló segédeszközöket ajánlanak.

Meglátszik ezeken a nagy tudós, iró urakon, hogy nem nagyon tárgyilagosak ott, hol az élet igényeihez kell szabni a theoretikus terveket, az absztrakt igazságot. Az ajánlott eszközök mindegyike ellen ezer és egy ellenvetésünk van s megtoldhatja azok számát bárki a praktikus élet köréből. Az egyetlen expediens, melyet a valóságban találunk, ami a leányokat és özvegyeket illeti, — ez utóbbiakat ugyan kevésbé — a coelibatusnak az a formája, melyet az egyház az ő virágzó intézményeiben a világ szemei elé állit s melyet fensőbb, lelki, aszketikus inditóokok hatalmával ajánl. Más coelibátusi forma nagyban alig lesz megvalósitható.

Miért voltak s vannak annyian a coelibátus ellen? ha végignézünk érveiken, azt találjuk, hogy sokféle elfogultság játszik bele nézeteikbe. Mint a múlt századból ránk maradt egyházellenesség más egyéb foszlányain, ezen is meglátszik, hogy sokan a coelibátust egyenesen annak aszketikus iránya miatt perhorreszkálják s alighanem a chartreuse-liqueurt s a trappista sajtot is ellenezni fogják aszketikus hajlamu termelési talaja miatt. Ezeknek igazán egy kis fölvilágosodottságot kivánunk; ne legyünk oly falusi ripőkök, kiket

mumusokkal ijesztgetni lehessen. Mások azt vetik a coelibátusban élőknek szemére, hogy erkölcstelen élvezetek rabjai; ezekkel semmi dolgunk, akik ilyenek; sőt magunk is kárhoztatjuk ezeket a Don Juanokat s a társadalom mételyének tartjuk. Azonban ez a kifogás első sorban a férfiak ellen van emelve s nem a nők ellen, kiket a finomabb érzék s a külső tisztesség is korlátok közt tart. Őszintén kimondjuk, hogy a nehézség jól tapogat, igazán sebes, mételyes bajok körül jár, de az első nézettel ellentétben áll; mert ez a vád és veszedelem átlag azokat fogja érni, kik nem aszketikus szempontból, hanem másféle érdekből adták rá fejüket a coelibátusra. Aki vallásosságból, felsőbb, erkölcsi motivumokból szegődött a szűzies életre: az nem hajhász e lemondásában érzéki élvezeteket; hanem keres szellemieket. Aki más érdekből vagy szükségből coelebs, azért egy perczig sem állok jót. S ez az, amit én nem értek a nemzetgazdász tudósoknál. Ezek az urak könyves kathedrájukról hirdetik a coelibátust az emberiségnek, nem már mint a vallás tökéletesedés eszközét, hanem mint társadalmi szükségletet: ugyan kérem, kit fognak ez érveikkel, melyek az észre hathatnak, de a szivre hideg, fagyos nyilak, — mondom, kit fognak ez érveikkel ifjúsága virágában, szenvedélyei hevében a coelibatusra inditani? Mélyen meg vagyok győződve, hogy egy árva lelket sem.

Akik oly magas lóhátról persziflálják a coelibátust aszketikai iránya miatt; ha körmükre ég ez intézmény ajánlása, ám lássák, hogy hol nevelik majd a szűzesség virágait; hol fakasztanak gyengéd, tiszta, szellemi erkölcsöket, ha a sziv s a lélek erkölcseinek s áldozatos szellemének legtermészetesebb melegágyát, a vallási, tiszta, nemes buzdulást ignorálják. Az uraknak kevés a belátásuk és túlsok a hányavetiségük. Tessék megcsinálni s majd meglátjuk, hogy mikép sikerül az önöknek. Nekünk a tapasztalat elég; az világit utainkon; az bevilágitja azokat a nagyszerü sikereket, melyeket az egyház a szűzek győzhetetlen s kifogyhatlan seregével kivivott. Ha még itt is, hol a vallásos buzgalom melege terjeng, a lélek oly sokszor bukik s a test any-

nyiszor győztes lesz: mi lesz ott, hol a filozófiai tisztesség vagy a nemzetgazdasági szükség gyér világossága mérsékli a szivek fagyos éjjelét?! Aki azonban a második helyen emlitett nehézséget, hogy a coelibatus a testi élvezet bűnös és olcsó takarója, minden coelebsre akarná kiterjeszteni, annak a felfogása s e felfogás állati nivója fölmentenek a protestálástól; hiszen szive érzelmei s énjének kudarczait tükröztetik e szavak s nincs hozzá érzéke, hogy minket s e tárgyat megértse.

Van még egy harmadik nehézség a coelibátus ellen s ez is igen gyakori s kivált szük látókörü, sovinista hazafiak fejében ijeszt, kik az ország gazdagságát s boldogságát s avval együtt erejét a lakosság számától teszik függővé. Ezek a családalapitást minden körülmények közt érdemszerző cselekedetnek gondolják, kiváltkép a férfiak részéről, mert házasságuk által a nőknek is megélhetést biztositanak. Ez a nézet teljesen helytelen s a természettudományos igazságokkal ellentétben áll. Amint kimutattam, az emberiségnek folytonos tendenciája van a túlnépesedésre; ha az ember nem szaporodnék úgyis a mértéken túl, akkor a házasság önmagában véve érdemszerző volna; de mivel az emberiség túlságos hajlammal a túlnépesedésbe tör, épp a coelibatus az érdemszerző. Igen, ezt kell hangoztatni minden elfogulatlan nemzetgazdásznak azokban az országokban, melyek a normális népesedési fokot már elérték. A népesség akkor normális, mikor a lakosság akár az által, *hogy számban nő*, akár az által, hogy *számban csökken*, megrontja az ország gazdasági állapotát; mert mindkét körülményből több hátrány, mint előny hárulhat reá. Egy nép gazdasági állapota akkor legjobb, amikor legkevesebb munkával legtöbb ideális és reális élvezetszert szerez magának. A normális lakosság mértéke két tényezőtől függ: *az ország természeti, nyers erőitől* és *azoknak földolgozásától*. Tudjuk, hogy mindkét tényező nagyon variál; különbség van a Svájcz és Magyarország nyers erői, természetes kincsalapjai közt s éppen úgy különbség van Belgium és Bolgárország közt a nyers, természetes erők kihasználásában; észreveszszük mindjárt, hogy

az országok normális lakosszámában is fölötte nagy eltérések lesznek; egy szegény ország túlnépes lehet s egy gazdag ország néptelen lehet; s mindkettőnek nincs javára ez az állapot, mert ha az előbbinek fogyna s az utóbbinak növekednék lakossága, több előny háramlanék rájuk.

Annak megitélésére, vajjon a lakosság normális-e, a legpraktikusabb eligazitást nyujtja a termelés; az a kérdés dönt itt, vajjon a lakosság arányában termeltetnek-e a jólétre nélkülözhetetlen élvezetszerek: a *gabona* és a *húseleség*. Ha egy országban, mint például Ausztráliában a normálisnál több a húsproductio (évenként 274 fontot szeretnek számitani egy emberre), akkor az ország népszegény; ha pedig a hústermelés ezt a mértéket meg nem üti, mint Európában mindenfelé, akkor az ország túlnépes. Azonban ehhez is hozzá kell még valamit adni; ha ugyanis megvan valahol az a normális húsmennyiség, abból még nem következik, hogy a lakosság száma is normális; meglehet ugyanis, hogy nagyobb kifejlődésre képes a termelés; ha tehát ez nem történik, ez esetben az ország néptelen volna.

E kitérés után ismét fölveszem reflexióim fonalát a coelibatusról. Ha Magyarországra alkalmazom a normális lakosság mértékét s kivált a húsfogyasztást, meg vagyok győződve, hogy fejenkint alig 40—50 fontot számithatunk egy év alatt; hogy ez mennyire marad el a theoriától, kézzel fogható; de másrészt biztos az is, hogy a lakosság szaporodni fog az előrehaladt kulturintézmények behatása alatt, ha ugyan az erkölcstelen onanismus végleg meg nem roppantja a nemzet erejét. Az esetben is, ha a lakosság száma növekedik s a termelés is kihasznositani iparkodik Magyarország gazdag nyers erőtelepeit: oktalanság volna erővel, hazafias tűzzel hajszolni a népesedést; mert az úgy is megjön. Hanem javitani kell a kereseti rendszert, — kilátást kell nyitni a megélhetésre: akkor aztán a népesedési mozgalom egyre fokozódik s az értelmes hazafiaknak majd nem a szaporodást, hanem a mérsékletet, a coelibatust kell ajánlaniok.

Itt is azt veszszük észre, hogy a hazafiak a frázisok

hősei; mert az elvont regiókban mozognak s felhőkön úsznak, ahelyett, hogy az életet az anyagi érdekek biztositása által emelnék. Ne dobálódzanak kérem nemzeti erővel, a nemzet számával; hanem adjanak a népnek igazságos kereseti rendszert: ezzel többet segitenek a népesség fokozásán, mint valamennyi diatribával s akkor tárgytalan lesz a coelibatus ellen beszélni. Mert jómódu népeknél a coelibatust ajánlani kell s nem pellengérre állitani.

Még kell valamit megjegyeznem. A fölvetett s itt letárgyalt nehézségben az is mondatott, hogy a férfiak házasságuk által a nőknek megélhetést biztositanak. Erre nézve csak azt mondom, óvakodjunk segiteni az asszonyokon a túlnépesités által; mert ez a segitség kegyetlenebb mint a halál; a túlnépes társadalmakban és családokban ugyanis az asszony, az anya nyögi azt a csendes vértanúságot, melynek mása nincs sehol. Az asszonyok, az anyák sorsa a legkietlenebb s legelnyomottabb a túlnépes társadalmakban; rájuk nehezedik a kihasznált s kimeritett életerő vigasztalansága, — rájuk a nehéz megélhetés gondja, — rájuk az ő s gyermekeik lassú haldoklásának borzasztó sorsa. Ők megköszönik ezt a keserves segitséget, melyet a túlnépességre vezető házasságok nekik nyujtanának: ó mentsenek meg minket e kegyetlen segélynyujtástól! hiszen ez nem pihenő karszék, hanem kínpad! — azt fogják majd a népboldogitóknak odakiáltani.

Hozzátehetem még azt is, hogy a házasodni vágyók tisztelettel viseltethetnének a coelibatus iránt már csak azért is, mert mások coelibatusa megkönnyiti a házasok s gyermekeiknek megélhetését. Az állam tehát mint valóságos létérdekére, mint szemefényére tekintsen a coelibatusra s törekedjék állását tiszteltté tenni s az oktatásban is erre az erkölcsileg tiszta, coelebs irányra súlyt fektetni! Hogy az állam a házasodási szabadságot is megszoritani tartozik, azt dolgozatom folyamában már emlitettem s most is csak mellesleg érintem; a kereseti rendszer szabályozása szorosan összefügg a házassági joggal. Az ember nemcsak állat, hanem erkölcsi s következőleg társadalmi lény; a fizikai lét

követelményei s a szaporodási tehetség fizikája sokszor megvan; de az nem elég; kell meglenniök az erkölcsi követelményeknek is. Mit használ ugyanis a fizikai szaporodás, ha az erkölcsi igényeknek meg nem felelhetünk; ahol ezeknek meg nem felelhetnek, — ismétlem, ott barmok vagy proletárok, de nem emberek szaporodnak. Nézzünk bele az életbe; nézzük ezeknek a fiatal mesterlegénykéknek s a városi nőcselédeknek a házasságait; no ehhez az államnak már csak van beszólása. Követelhetné, hogy aki a mesterségre való képesitésnek tüzetesen meg nem felelt, — akinek nincs semmi rendes foglalkozása, annak házasodni nem szabad; kitüzhetné a házasodáshoz megkövetelhető kort, azon alul csak dispensáczióval történhetnék az egybekelés.

De szoritani, tudom, ezt nagyon nem szabad; mert ez az egész nagy s nehéz probléma első sorban az erkölcsi térre tartozik s csak azután a jogi mechanizmusba. Minden jogi, s egyoldalu állami intézkedés e kérdés rendezésében többet ártana mint használna; sőt egyszerüen azt mondhatom, hogy monstruosus bűnökbe vezetne. Az én meggyőződésem az, hogy ezt az egész tért az erkölcsi befolyásoknak kell megnyitva tartanunk s hogy a jog, a törvény csak a külső sorompókat igazitsa s az erkölcsi hatalmakat, a vallást s azokat a vallás oltalmában megnyiladozó nemes, erkölcsi irányokat gyámolitsa. A főfeladat a theoriában a moralistákra, — az életben a buzgó, lelkes papságra háramlik. Ismerjék föl e tisztelt férfiak a coelibatus viszonyát a természet rendjéhez, a nemzetgazdasághoz s ne higyjék kérem, hogy a házasság által az erkölcstelenségen a leghatalmasabb sebet ejtették. Nem uraim! esetleg nagyobb bajoknak fészkeit segitették megrakni. Mert nincs nagyobb és sürübb ős-erdeje az erkölcstelenségnek, mint a proletariatus!

Ez legyen általános irányitónk! Praktikus lehozásul pedig azt ajánlom, mozditsuk elő mindenkép az egyházi coelibatust, különösen a női kongregációkat. Higyjék el nagy szolgálatot tesznek vele nemcsak az egyháznak, hanem a társadalomnak is; szolgálatot nemcsak az inségeseknek és betegeknek, hanem a házasoknak s a tehetős csa-

ládoknak; szolgálatot tesznek nemcsak az erkölcsi, nemes irányzatnak, hanem a hazai népjólétnek is. Akit lehet ez irány számára meghóditani, hóditsuk meg, természetesen józan, okos körültekintéssel. Minálunk is nagy a szükséglet; a kedves testvérek hóditanak s terjeszkednek; bárcsak volna még egyszer annyi egyénük, amennyi van; biztos, hogy egy év alatt elhelyeznék azokat is. Némely faluból néhány év alatt 20—30 leány állt be a testvérek közé; máshol a haraszt még nem mozog, különösen azért, mert az intézményt nem ismerik. A csalódások és sikertelenségek, a lányos könnyelműségek pedig el ne riaszszanak; ezt az erkölcsi világot máskép mint sok csalódással mozgatni nem lehet. »Spiritus promptus, caro infirma« különösen az egyszerübb műveltségü leányoknál; de azért mindenütt találunk oly lelkeket, amelyek alkalmasak az Isten országára. A túlnépesedésnek másféle korlátozása, ha az erkölcsi alapról lelépünk, csak vadházasságokra vezet; *a vadházasságokat pedig megszüntetni kötelességünk;* igaz, hogy *az összeházasitás által a proletáriatuson nem segitünk*; de ebből csak az következik, hogy ezek a kérdések egyáltalában *csakis erkölcsileg tiszta és romlatlan nemzedékben és nemzedék által fejthetők meg.* Amely nemzedékben az erkölcsi kötelességtudás az élvezetvágy alá temetkezett, — *amely nemzedékek a coelibatus vallásos irányára képtelenek: azok éreztek a romlásra.* Justitia elevat gentes; miseros facit populos peccatum.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

S. Thomae Aquinatis de septem donis Spiritus sancti doctrina, proposita et explicata a Dr. Carolo Weiss, c. et r. Capellano aulico et directore spirituali c. et r. sublimioris presbyterorum educationis Instituti ad s. Augustinum

KELL-E MÉGIS CSAK A COELIBATUS?

Irta: Dr. PETHŐ.

Utolsó dolgozatom ellen, melynek czime »Nemzetgazdaság és Coelibatus«, illetékes helyről oly ellenvetést támasztottak, amely nem maga miatt, hanem a vele összefüggő kérdések miatt megérdemli, hogy szóvá tétessék. A nehézség ugyanis kétségbevonja, hogy az emberi nem szaporodása s a produkczió közt oly óriási elmaradás állna be s azt vitatja, hogy *ha több az ember, akkor többet dolgoznak is* s így a termelés lépést tarthat a szaporodással.

Ez a nehézség *a termelésről való helytelen nézeteken épül föl* s bármily konzervativ részről emelkedett is, mégis — természetesen öntudatlanul — a legkifejlettebb liberális industrialismus tükröződik rajta. Föltételezi ugyanis, hogy a termelést föltétlenül és korlátlanul a munka hordozza; nincs tisztában a termelési erők s azok viszonya iránt; s azért jónak láttam e nehézség megoldására s egyszersmind e tárgyban fölötte fontos nézetek tisztázása érdekében a termelési erőkről s azoknak viszonyáról, nemkülönben a két idevágó helytelen systemáról, a fiziokratismus és industrialismusról értekezni. Különben is az a figyelemreméltó buzdulás, melylyel a főtisztelendő papság a sociális tanulmányokat fölkarolta s azoknak a praktikus alkalmazás sziklatámaszát megadni igyekszik, arra buzditanak, hogy e tanulmányoknak alapfogalmait tüzetesebben tárgyaljam és magasabb szempontból való áttekintésével a haladást könnyitsem s a jó irányt biztositsam.

Az angolok szeretik az angolkerteket s irataikban is utánozzák az angolkertek izlését, elandalognak az eszmék világában is a bozótok, csalitok, pagonyok, erdőcskék, tavak, rétek, virágágyas szőnyegek közt, gyönyörködtetik a járókelőt s az olvasót illattal, verőfénynyel és árnyékkal, de a tekervényes utakon ugyancsak el nem igazodunk;

sokat láttunk, jártunk és élveztünk, de nem tudjuk, hogy hol vagyunk. Ez az angolkerti izlés ott terjeng Faber kitünő asketikus iratain, melyek ellen többször hallottam azt az ellenvetést, hogy nincs bennük rend; — ott ingerkedik az angol filozófok és kultur-irók gyönyörködtető lapjain s nem emanczipálták magukat alóla az oekonomikus remekirók sem, milyenek Smith A., Ricards és mások. Azonban a francziák segitettek rajtuk; elhozták nagy kerti ollóikat s falakat vágtak a fantasztikus bokrokba és bozótokba, sorokat teremtettek az erdőkbe s mellfüzőkbe szoritották a girbegörbe fákat s a franczia izlésü parkban járó ember már ellát egyik végétől a másikig. Így történt ez a világ- és nemzetgazdaságban is. Say és mások rendszert hoztak Smith A. úttörő gondolataiba s Say a világ-oekonomiát mint rendszert egyszerüen így jellemzi: ez az a tan, melynek a tárgya a javak termelése, elosztása és elhasználása; a productio s a consumtio a két sark s köztük s rajtuk forog a tengely, a javak elosztása.

Valóban, aki a földi élet kiváltkép anyagi oldalának keresztül-kasul bonyolódott problémájában néhány szilárd pontot teremteni kiván, annak tisztába kell jönni ez élet kellékeivel: *a javakkal*, ezek *termelésével* és *fölhasználásával.* Utóvégre is az emberi működés, bár kameleon-változatu és száz meg egy formában jelentkezik idők, helyzetek, érdekek szükségletei szerint: mégis csak erre fog mindig irányulni: javakat termelni, fölosztani és fölhasználni, — e körül tűz majd össze ember emberrel, rendszer rendszerrel; korszak korszakkal, — ez teremti meg a társadalmi egyensúlyt, vagy a bomlás romboló proczessusát.

Midőn itt a javakról akarok átnézetet adni, nincs szándékomban ezt a tárgyat a maga töméntelen bőségében fölkarolni; majd ezt máskor teszem meg. Itt csak a *reális javakról* szólok. A javak ugyanis vagy eszményiek (ideális), vagy anyagiak (reális). Az ember s a világ . . . csupa jó; az ember a személy, a világ a dolog; a javak is személyiek vagy dologiak. De ezenkivül az ember az ész, sziv, kedély által kiemelkedik a fizikai lét s az állati élet szféráiból;

azért javai ezen két egymásfölött álló viszony szerint is határoztatnak meg. Vannak javaink az alsó, vannak a felső szférákban: az alsó szférában mozog a fizikai lét s az állati élet, egészség, a számtalan kényelem, komfort, tiszta ruha, jó lakás, *csupa produktuma az emberi munkának*; a felső szférában vannak a tulajdonképeni emberi világ, az ész, a sziv, a kedély által átszőtt világ javai. Ezeket *ideális*, — az előbbieket pedig *reális javaknak* hivjuk.

Az anyagi, szellemi, lelki szükségletek körül forog a produktiv munka; a suszter czipőt produkál, a tanitó tudást, az orvos egészséget, a pap erkölcsöt és lelki életet, a a művész élvezetet; minél több a produktum, annál nagyobb a gazdagság.

Mindezt csak odavetőleg emlitem; mert az olvasó is észreveszi, hogy mily érdekes, fontos s a társadalmi állások és törekvések kölcsönös megbecsülésére vezető kérdések nyilnak meg e tárgy tüzetes megbeszélésében kivált a *produktiv* és *improduktiv munkáról*. Azonban ezt más helyen ex asse tárgyalom.

Térjünk tehát a *termelés erőire*, más szóval a *javak forrásaira*.

Kétféle termelő erő van: a *természetnek nyers erői* és az *ember tehetségei*. A természetnek erői alatt értjük az egész, nem személyes világot; az ember tehetségei alatt pedig személyünk integrans részeit. A természet önmagára hagyatva, emberi munka nélkül nem nyujt nekünk semmit, amit élvezni lehetne; az egyedüli nyers erő, mely emberi munka nélkül is élvezetet nyujt, a nap által földeritett, melegitett levegő. Minden más természeti erő csak a munka hozzájárulásával válik élvezhetővé. A kezdőnek ez állitás ellen különféle nehézségei támadnak; mert lelke előtt elvonul a természetadta adományok hosszu sora, melyekhez munka nem járult s mégis élvezetünk szereivé lettek; gondol a kristálytiszta vizre, az illatos eperre, a fogoly-pecsenyére, a fogasra és pontyra, a parfümös szénára; de e kedves emlékek meg nem dönthetik az állitást, hogy a természet munka nélkül nem élvezetszer; mert a pecsenyéket előbb

halászat, vadászat által kell megszerezni, azután elkésziteni; az epret nagy fáradsággal kell összeszedni; a szénát a réten gondozni, gereblyézni, kaszálni, száritani, összegyüjteni kell, a consumtio csak ott kezdődik, amikor az ételt magunkhoz veszszük. Az ind kertész, ki Singaporében az ananászt termeli; a fakir, aki a hajóhoz czipeli; a matrózok, kik ide s tova dobálják; a fütő, gépész, kormányos, kapitány, kik a hajót Triesztbe eligazitják; a pósta, mely az ananászt rendeltetési helyére szállitja; a szolgáló, ki a küldeményt a póstáról elhozza: a mindenes, ki azt kicsomagolja s végre az a kegyetlen kéz, mely pikkelyeibe mélyeszti a kést: ezek mind munkát végeznek; ezt a munkát a természet nyers erejével párositják, ez által az ananász értékét emelik s végre a terményt élvezhetővé teszik. Ez az érték, melylyel a manipuláczió folytán az ananász bir, nem a terménynek belső, önmagából való *tárgyi értéke;* hanem a munka, a manipuláczió, a ritkaság, a kereslet által meghatározott csere-értéke, más szóval *ára.* Világos ebből az is, — hogy ezt is mindjárt itt emlitsem — hogy a *tárgyi érték* s a *csere-érték* vagyis ár közt nagy különbség lehet. Mi a *tárgyi értéke* például egy tört cserépfazéknak s mily nagy lehet az *ára,* ha valami ősrégi lelet?

A természet nyers erői és erőtelepei közt a főbbek: *a föld,* mely a növény- s állatországot hordja, azt táplálja; a szervetlen anyagot az anyagcsere bámulatos áramában szervessé s az által élvezhetővé teszi. Az emberi élet e két országból veszi erejét s termékeikkel födözi földi szükségleteit; második helyen állnak *a vizek,* úgy is, mint hajtó erők és közlekedési utak, úgy is, mint a növényzet s az állatvilág tekintélyes részének életeleme. A *föld méhéből* származnak az érczek, a kőszén és barna szén, a petroleum; a *föld szinén* pedig az ember foglalja le a föld termő erejét, a hegyekről leiramló vizeket, a légmérsékletek különbsége folytán támadó szeleket s a kultura éppen abban áll, hogy az ember uralkodik a természet fölött, ki használja erőit s megvalósitja a Genesisnek azon alapvető szavát: dominamini . . . !

A termelés második forrása: *az emberi munka-erő.* A munka-erő az ember személyes java és birtoka, de amelyet közvetlenül élvezni nem lehet, hanem amely élvezetszerek termelésére szolgál. Hogy e czélra alkalmas legyen, össze kell azt kötnünk a természetadta nyers erőtelepekkel. Az emberi munkaerő önmagában véve ugyanis képtelen valamit teremteni. A természet adja a talajt, melyen a földmives gabonát, az erdész fát termel, a bojtár juhot tenyészt; a természet nyujtja mindazt a töméntelen sok anyagot, melyet az ipar földolgoz, s nélküle a termelés mezején egyetlen egy lépést sem tehetünk s maga ez a mi munka-erőnk is az anyagcserén épül, belőle veszi pótlékait. Az emberi munka-erő úgy fejlik, mint minden más; csirában, képességképen megvan, de azután ki kell fejleszteni; ez a fejlesztés nemcsak az eszközökön, hanem a természetadta képességen fordul meg. Magába ebbe a képesitésbe belefolyik a természeti erő s a személyes munka; tanulunk és eszünk; mások szolgálnak nekünk, mialatt kvalifikálódunk; eszerint azután maga az az emberi munka-erő produktuma a nyers erőnek s a személyes munkának. Ha az emberi munka-erőben túlsúlyban van a psychikus elem, vagyis a tanultság, akkor azt kvalifikált munka-erőnek mondjuk; ha pedig inkább csak az izmok ereje, akkor kvalifikálatlannak hivjuk. Így például más egy műlakatos, technikus gépész képzett és sok tőkét elnyelő munka-ereje; más valami a napszámos, kapás és kubikos képzettsége; ez utóbbiaknál inkább az ember fizikuma érvényesül; az előbbieknél a fizikumban föllép az értelmi elem. Többe is került a műlakatos, a gépész kiképeztetése, mint a kapás egész életpályája. Annál fokozottabb mérvben igazul be mindez a szellemi kiképeztetésben; menynyi munka, mennyi tőke teheti lehetővé a tudós, az államférfiú magas értelmi nivóját; az ő emberi munka-ereje produktumát képezi az összehasonlithatlanul több kiadásnak és iparkodásnak: lelkében le van téve ezrekre rúgó tőke, hacsak az iskoláztatást, az utazásokat, a könyveket, az egyetemek, könyvtárak, muzeumok föntartásának reá eső kvótáját számitjuk. Képzettsége azután fényesen érvényesül s

esetleg nagyszerü gyümölcsöket érlel s így ismét produktiv szerepet játszik.

Már most összehasonlitom a természeti, nyers erőnek s az emberi személyes munka-erőnek itt nyujtott rövid ismertetését. A *természeti nyers erő* emberi munka hozzájárulása nélkül *nem produktiv;* viszont az emberi munka-erő, akár kvalifikált, akár kvalifikálatlan legyen, magában foglalja a természet-nyujtotta s nélkülözhetlen föntartási kellékeket, melyek benne életerővé válnak; tehát már ezért is mondhatni, hogy a személyes munka-erő önmagában nem produktiv, sőt azt is kell mondanunk, hogy maga erejéből fön sem állhat. De magától való improduktiv voltát legjobban bizonyitja az a körülmény, hogy természetes nyers erő nélkül tevékenységének egyáltalában nincs substratuma; mit dolgozzunk ugyanis bármily kvalifikált erőkkel, ha nincs kezeink közt semmi. Következőleg *a személyes munka-erő sem produktiv* a természeti erőtelepek nélkül.

Mi lesz az egyedüli produktiv hatalom? a *természeti, nyers erő* s a *személyes munka együttvéve.* Az élet javainak, az emberiség gazdagságának ez képezi forrását. Egymástól elválasztva ezt a kettőt, semmit sem nyerünk; egynek a kettő közül itélve oda a produkczió kulcsait, helytelen szisztemáknak s végzetes tévedéseknek nyitunk útat.

A két legvégzetesebb tévedést e tárgy körül a physiokraták s az industrialisták tana képezi, melyre mindjárt rátérek. De előbb még egy fontos következtetést sietek levonni a fölállitott thézisből, mely a következő.

Mindazt, ami valamit termel, amiből valami élvezetszert lehet nyerni az emberi szükségletek födözésére, azt *tőkének hivjuk;* már pedig csak ha *a természeti és személyes munka-erő együttvéve lép föl,* akkor van termelés; tehát *tőke alatt a természeti s a személyes munka-erő kombinácziójá t értjük.*

Más szóval tőke alatt azt a nyers *erő-darabot* értjük, melybe *munka van befektetve* s mely *további termelésnek termékeny alapját* képezi. A természetet magát — ismétlem — tőkének nem hivhatjuk; hiszen a természet önmagában

termel. Termel, t. i., ha kombinálva van a személyes munkával; de a nélkül nem. Ez tehát az egyik elem, mely a tőkét alkotja. Épp úgy a *másik elem* sem maradhat ki eszmélődésünkből, t. i., hogy tőke alatt oly kombinációt értünk, mely *további termelésre alkalmas*; mert ha nem alkalmas, akkor csak kombinációra s nem produkcióra való; így például a föltálalt alma-rétes vagy a malaczpecsenye szintén a két erőnek, t. i. a természeti s a személyes munkaerőnek produktuma: de azért még nem tőke, mert hiányzik belőle a további termelésre való alkalmasság. Ha ez a második elem is megvan, akkor érvényesül a tőke teljes fogalma.

Fölhozok ezek után néhány példát, hogy mi minden valóságos tőke. A fölszántott és bevetett föld; az ojtott gyümölcsfák; az eke és borona; a kicserzett bőr, sőt a még csak lenyúzott bőr; ezek mind tőkék, mert mihelyt a nyers termékhez hozzájárul valamiféle munka, akkor lesz csak abból a nyers termékből valami, amit föl lehet használni; a tégla, sőt a hegyoldalról lehordott s taligázott agyag, melyet vizzel kevernek és gyúrnak; ez mind tőke, és pedig azért, mert egyrészt a *nyers természet és valamiféle munka produktuma* s másrészt mert *további termelésre alkalmas.*

A bányákban lefejtett kő, mely épitésre vagy kövezésre való; az utak és vonatok, a szekerek, a házak; a föld méhéből kiemelt s olvasztott érczek; a pénz, mely tárgyi értéket képvisel, amennyiben arany és ezüst, nikel vagy réz és forgalmi eszközt, melynek az üzleti világban nagy hasznát venni. A pénz maga ilyen lévén, nagy munkafölhalmozást képvisel s nagy hasznot nyujt a forgalomban; következőleg valóságos tőke; kiváltkép könnyü kezelhetősége s millió formában való alkalmazhatósága fölötte hasznos; ez a hasznosság az ő termelése. Más kombinációi a munkának pl. a szántóföldek és faragott kövek, a kicserzett bőrök és tutajok csak egyik-másik irányban hasznosithatók, nehezen kezelhetők és szállithatók; mig ellenben a pénz mindezen hátrányok nélkül, kiváló előnyökkel dicsekszik. Innen van, hogy a pénzt szokták némelyek kizárólag tőke alatt érteni;

de fogalmuk alaptalan s tévedésekre szolgáltat alkalmat. Ha valami különböztetést akarnak behozni, jobb a mozgó vagy forgalmi tőke s a fekvő tőke közt különböztetni.

Azonban még valamit kell itt megjegyeznem. A tőke definicziója szerint, melyet fönt adtam, a kvalifikálatlan s a kvalifikált személyes munka-erőt is lehetne tőkének mondani; így az énekes hangját, az orvosnak tudományát, a színész előadási ügyességét, a parlamentár debatteri tehetségét s tény, hogy Smith A., ki e szót »Capital«, a produkczió szereire alkalmazza, a kvalifikált s bármiképen kiképzett személyes munka-erőket tőkének hivja. Say J. követi őt s összehasonlitásokat eszközöl egyrészt például az ember kimüvelésére forditott s másrészt megint erdőirtásra fölhasznált tőkék közt. Elismerem, hogy a tőke definicziója ráillik a személyes munka-erőre is, de sokkal jobb, ha tőke alatt csakis a természeti nyers erőben kombinált személyes munka-erőt értjük; tehát a *tárgyi dolgok*, azok lesznek a tulajdonképeni tőkék.

Mivel tőke alatt a természeti s a személyes munkának oly kombinácziójáť értjük, mely további termelésre alkalmas, bizonyára minden tőke hasznos s ezt a hasznot annak hajtja, aki a tőkét termelésre fölhasználja. De ha a tőke önmagától hasznos szolgálatot nyujt a termelőnek, eo ipso a termelés valamely része neki itélendő oda s ez a rész pénznél a kamat, más tárgyaknál a használati bér.

Most azonban nincs szándékomban azt vitatni, hogy a tőke és pedig a pénztőke önmagában is hasznos, amely hasznot meg kell fizetni s következőleg, hogy a kamat egészen jogos; hanem fölveszem ujra a produkczió két tényezőjének ismertetését, melyekről azt állitottam, hogy sem a természeti erő, sem a személyes munka-erő nem produktiv egyik a másik nélkül, hanem csak együttvéve.

Lám ez is a természetes világrend egyik igazsága s mivel ezt az igazságot félreismerték, töméntelen bűnnek, zsarnokságnak és igazságtalanságnak nyitottak tág kaput; azért oly fontos, hogy a moralisták a természetes világrendet ne ignorálják. E világrend ignorálásából ugyanis

két oekonomikus rendszer fejlődött, amelyek közt választani nem lehet; mert hiányozván bennük az igazságosság, mindkettő a fosztogatás s az elnyomatás rendszere. Hivják pedig e kettőt *fiziokratizmusnak és industrializmusnak.*

A fiziokraták azt állitották, hogy minden termelésnek forrása, kizárólagos hordozója és egyedüli szülő anyja a *természetes, nyers erő maga.* Szerintük csak egy produktiv társadalmi rend létezik s ez a földmivelők osztálya, a többi mind improduktiv, »sterilis.« A fiziokraták így okoskodnak: az iparos, ki ruhát s mindenféle eszközt készit, — a kereskedő, ki a javakat közvetiti, — a tudós, ki a tudományokat előmozditja, — a művész, ki a szépet a jóval egybefüzi; mindezeknek szükségük van életüket föntartó szerekre, melyeket az anyatermészettől nyernek. Az anyaföld táplálja mindnyájukat. Munkájukért megkapják élelmüket; de munkájuk nem hoz elő új javakat, — ismétlem, ezt a fiziokraták mondják, — csak a természetnyujtotta termékeket dolgozza föl. Igaz, hogy ez a munka emeli a földolgozott nyers termények értékét, de ez az érték soha sem ad *tiszta* jövedelmet, mert az a plus, v. i. az érték növekvése csak annak munka közben fölhasznált s elfogyasztott élelmi s föntartási szerek értékeinek felel meg. Igy például, ha az asztalos tölgyfából remek oltárt farag, munkája semmivel sem emeli az ország gazdagságát, mert ennek az oltárnak az értéke egyenlő a fölhasznált fa (természeti nyers erő) s a munkaközben elfogyasztott élelmi s föntartási értékeknek (a föltét szerint alapjában természeti, nyers erőknek) összegével; ha a munka sokáig tartott, az oltár értéke kisebb; de tiszta jövedelmet sohasem produkál, mert a munka közben mindig fölhasználja azt, amit munkájáért adnának. Ő tehát semmivel sem viszi előbbre a nemzet gazdagságát. Úgy állunk a kereskedővel is; hiába igyekszik, hogy külföldi pénzt hozzon be az országba, mert hiszen mindig csak ugyanolyan értéket visz ki az országból külföldre az általa szállitott terményekben. Ne is mondja senki, hogy ő drágábban adja azt, amit olcsóbban vesz s következőleg mégis csak pénz jön az országba; mert az a több-

let semmi más, mint a föntartására szükséges termékek, lakás, ruha stb. ára.

Eszerint a munka nem produktiv; csak annyit hoz, amennyit megeszik. Az összes gazdagság a föld *tiszta jövedelme*; az ipar, a gyárak, a gépek csak annyiban tesznek szolgálatot az emberiségnek, amennyiben a föld jövedelmét emelik; emelkedvén a föld jövedelme és termése, természetesen több munkája s jobb élete, tehát jobb bére is lesz az emberi, személyes munkának. De más jussa, más kihatása és kilátása nincs! Ez rövidletben a fiziokraták rendszere.

A fiziokraták rendszere a legvilágosabb tévedés és igazságtalan jogfosztás. Fölállitják a tételt, hogy a munka nem produktiv s azt abból bizonyitják, mert csak annyit hoz, amennyit megeszik; miért? Honnan tudják azt? ez a legalaptalanabb, légből kapott állitás. A kereskedő éppen csak annyit nyerhet olcsón bevásárolt s jól eladott portékáján, amennyit éppen megeszik? Ez természetesen semmi más mint maga a tézis új kiadásban, hogy t. i. a munka improduktiv. Már pedig ez nem áll; hiszen a munka csak oly produktiv mint a természet maga; annyira produktiv, hogy munka nélkül a természet semmit sem ad, ami az életet, tehát az embert föntartja. Ha pedig a munka az emberi életnek ép oly hordozója s kellékeinek megteremtője mint a természet, vagy mondjuk úgy, ha munka nélkül a természet nekünk semmire sem jó: miért ne járna akkor a munkának rész a jövedelemből? miért itélnők oda *az egészet* a természetnek?! A fiziokraták fölfogásában a földnek azért van tiszta jövedelme, mert a föld nem eszi meg a termést, mig a munka fogyaszt azalatt, mialatt folyik. De először is, honnan veszik azt, hogy a munka *csakis annyit* produkál, amennyit megeszik? másodszor, miért varrják a fogyasztást csakis a munka nyakába s a földébe semmit? hát a föld nem eszik? de hogy nem, a munkát emészti! A kiindulás tehát s a fölosztás igazságtalan, téves, jogfosztó; *a munka a rövidebbet húzza!*

Térjünk most át a másik, szintén hamis rendszerre.

Smith A. a fiziokratákkal ellenkező véleménynek nyitott

utat, hogy t. i. az emberi javak a munkából valók *kizárólag*. Ez az industrializmus.

A fiziokraták kizárólag a természetnek tulajdonitották azokat; az industrialisták pedig ép az ellenkezőt tartják. Szerintük a javak értéke *nem az anyagon*, hanem *a munkán* fordul meg. Az érték tehát a munkától függ. Egy ország gazdagsága a nép munkájának vagy más nemzetek valamiképen megszerzett munkájának termékeitől függ. Minél többen dolgoznak, s minél szorgalmasabban dolgoznak s hozzá kell még tenni: föltéve, hogy anyagi, közhasználatú, eladásramegvételre való termékek produkálására irányul munkájuk: annál gazdagabb lesz az illető ország. Ezt a harmadik kelléket, hogy anyagi, közhasználatú, forint és krajczárban kifejezhető termékekről legyen szó, azért kell szerintük fölvennünk; mert ők termelés alatt, és termelő, produktiv munka alatt csak a mérhető s eladható dolgokra irányuló tevékenységet tartják. Szerintük az emberiséget két osztályba kell sorozni: produktiv és improduktiv osztályba; a produktiv osztályokhoz tartoznak: a földmivelők, gazdák, iparosok, gyárosok, kereskedők, — az improduktiv osztályokba pedig sorozzák a művészeket, papokat, tudósokat, tanitókat, hivatalnokokat, szolgákat és szolgálókat s kivált a katonákat. Ismétlem, igazán becsületmentő és fontos szolgálatot tenne az, aki az emberiség javait inventárba szedné, azokat osztályozná, s a rájuk forditott munkát produktivnak bebizonyitaná; mert valóban furcsa ánglus bölcsesség, azt állitani, hogy a kenyér produktiv munkának terméke, de a jellem, az erkölcs improduktiv törekvések eredménye. Ezt a kimutatást az erkölcstan sürgeti.

Folytassuk most az industriálisták eszmemenetét. A munka termékeit kétfélekép használhatjuk; vagy fölemésztjük, vagy további termelésre használjuk föl; amit további termelésre használunk, azt *tőkének* hivjuk. Ime itt visszatér a tőkének már adott definiciója: a tőke az emberi munkának oly terméke, mely további termelésre alkalmas. A tőke által egyre emelkedik és halad az emberi munka; gyorsabb tempóban, hatványozottabb mértékben nő a tőkék által is-

tápolt munkának termelése ; mert a tőkékben fölhalmozott, előbbi munka egyesül az ember termelő erőivel. Valakinek annyi fölhalmozott tőkéje lehet, hogy azt saját erejével hasznositani nem tudja: az ilyen akkor másokat vesz föl, kik tőkéit forgatják s termékenyitik ; ezeket *munkásoknak* hivjuk. A munkások tehát nem saját, természetadta vagy munkaszerezte tőkéiket, hanem másoknak tőkéit dolgozzák föl. A dolgok legrendesebb folyása természetesen az volna, ha mindenki a természet nyers erőitől annyit foglalna le, amennyi személyes munkaerőinek fölfegyverzésére és érvényesitésére szükséges. Ha nincs neki nyers anyagja, — legyen az akár föld, akár bőr, fa vagy pénz, — iparkodjék takarékoskodni, hogy legyen; ha nem lehet takarékoskodnia, akkor munkájának nincs semmi jövedelme, s kijelenthetem már itt is, hogy az ilyen munka jogfosztott, el van nyomva.

Ahol tőkék nincsenek, v. i. ahol a természetnek s az emberi munkának oly kombinációi, melyek további termelésre alkalmasak, hiányoznak; ott csak nyomorult népek tengődnek. Tőkék nélkül gazdagság és jólét nem létezik ; tőkék nélkül az emberi munka ki nem fejthető ; folyton kezdetleges állapotban tenfereg. Példák rá a vadnépek ; ami munkájuk van, az a munka-erő csak piczike kis részének aktiválása ; azután meg nem lévén tőkéik, mindig csak kezdenek és sohasem folytatnak.

A tőke lévén a nemzetgazdaság alapja, helytelen és oktalan dolog, a tőke ellen állást foglalni ; oktalan és kegyetlen dolog az emberiséget, a primitiv, semmit meg nem takarító, mindent megemésztő életmódba visszakivánni, s ép oly lehetetlen törekvés is ez, mert hiszen ez annyi volna, mint a haladást egyáltalában megkötni. A természet minél jobb és kimeritőbb kihasználása a tőkék által lesz lehetségessé ; mikor a teremtő azt mondta: dominamini . . ., valósággal azt mondta: tőkésitsetek.

A tőkék kihasználására forditott munka gazdagon termel ; ezt a termelést föl kell osztani a tőke és munka közt. A munkában része van *a vállalkozónak*, mint rendezőnek, intézőnek, vezetőnek s ami ezért jár, az a vállalkozónak

jussa; — része van *a munkásnak*, ki a mechanikus munkát végzi; — s része van *a tőkének*, mely nem dolgozik, mert esetleg egy harmadik emberé, ki Karlsbadban fürdőz; s méltán van része, mert a tőke használata értékes; azt meg kell fizetni. A tőke *használati bére* a tulajdonképeni kamat, észszerü és igazságos; az igazságtalanság abban áll, hogy vannak azután más czimek, a tőke követelésének lapján, melyek igazságtalanok, milyen a monopol-praemiuma a tőkének; de erről most nem szólok. Méltán sorozom a tőkéhez a földbirtokot, amint eddig sem választottam el ezt a többi tőkéktől; ez a földbirtok most föl van osztva egyesek közt; ha valaki másnak engedi át a maga földjét, átengedett neki egy tőkét s azért használati bért követelhet; ezt a használati bért a föld tiszta jövedelmének (Grundrente) hivjuk. A föld jövedelme a *föld-tőkének* bére, igazságos és észszerü; de úgy-e, — hogy ezt mellesleg emlitsem — mily nagy a különbség a forgó pénz-tőkének s az ingatlan föld-tőkének jövedelme közt; látni való, hogy a forgó tőkének *nemcsak* használati bére van, hanem valami praemiuma is, mely fölszökkenti a forgó-tőke jövedelmét. Ebben van a bibe.

A munkásokról kurta az industrialisták bölcsesége. A tőkék nevekedtével vagy beözönlésével sok a munka, nagy tehát a kereslet a munkások után s épp úgy nagy a munkabér is; de ha a munkabér nagy s a megélhetés könnyü, akkor gyorsan el is szaporodnak a munkások s lenyomják a munkabért az élet szükségleteire okvetlen megkivánt koldusos összegig. Különben azt már tudjuk, hogy a munkások elszaporodnak s szaporodásuk minden mértéket meghalad, akár jó, akár rossz legyen a bérük; ha jó a bér, akkor Smith A. szerint úgyis elszaporodnak, ha pedig koldusos a bér, akkor is a proletáriátusnak szerencsétlen végzete a töméntelen sok gyerek. Sorsuk tehát a liberális rendszerben mindig a nyomoruság és az éhhalál.

Hagyjuk különben a szegény munkásokat, mert azokon ugyan az industrialisták nem segithetnek, még ha akarnának is. Az industrialismus, mely Smithnél még nem fejlett ki teljesen, Ricards és Mac-Culloch által nyerte bevégzett-

ségét s ez alakjában kimondja, hogy a javak forrása kizárólag az *emberi munka*. A természeti erő tehát nem hoz jövedelmet s a munkával szövetkezve, tőkét alkot; ebben a tőkében azután a természet hozományát egészen ignorálják s mindent a *munkának* tulajdonitanak: a *fölhalmozott munkának*, mely a kapitálisban rejlik — s a *munkások munkájának;* a haszonnak egy része a tőke jövedelmét képezi, a másik része a munkások bérébe foly.

E fontos tézisnek megokolására, mely szerint a természeti erőnek nincs jövedelme, látszatos érvek nem hiányzanak. Locke azt mondja: »Tekintsük csak meg a különbséget, mely jól kimüvelt darab szántóföld s éppen oly darab gazdátlan jószág közt van s akkor meggyőződünk arról, hogy mily értéket származtat a jószágba a munka. Az emberi javak *kilencz tizedrészét* bátran tulajdonithatjuk a munkának; sőt ha tüzetesen szétszedjük a természet s az emberi munka befolyását, bizony sok esetben kilenczvenkilencz századrészt juttathatunk a munkának. Állitásom helyességét az amerikai néptörzsek helyzete bizonyitja, melyek amily gazdagok földben, épp oly szegények az életmódban. Oly darab föld, mely nálunk 30 frtot jövedelmez, ott néhány fillért hoz . . . Természetesen nemcsak a szántóvető fáradságát, nemcsak az aratónak és cséplőnek verejtékét s a péknek munkáját kell itt számitásba vennünk; hanem össze kell adnunk mindazt a munkát, melyet az végzett, ki az eke elé fogott ökröt nevelte, aki az ekéhez szükséges vasat és fát megdolgozta, aki a malmot s a sütőkemenczét épitette, szóval bármit végzett, akinek ahhoz a 17-dik századbeli, Birminghamban elköltött kenyérhez köze van.«

Mac-Culloch Lockeval sincs megelégedve; kifogásolja azt, hogy nézete szerint messzemenő engedményeket tesz a nyers, természeti erő javára; »ha Locke kutatásait tovább folytatja, — irja Mac-Culloch — akkor rájött volna, hogy a természet terményei egyáltalában csak annyi értékkel birnak, amennyit a munkától nyertek; rájött volna, hogy a viznek annyi az értéke egy emberre nézve, ki a folyó partján ül, amennyi a fáradsága, hogy a vizet meritse . . . A ter-

mészet se nem szükmarku, se nem takarékos; nem követel s nem is fogad el semmit adományaiért. Csak a munka az, amelynek az ember minden értéket köszön. A munka az a talizmán, mely az embert a vadságból kiemelte, — mely az erdőt s a vadont termékeny földekké változtatta, — mely a földet városokkal s a tengert hajókkal boritotta és az élvezet bőségszaruját a nyomor s a barbárság hült helyére kiöntötte.«

Mac-Cullochnak nincs igaza. Amint ő érti ezeket a dicséreteket, bizony azok helytelenek és hamisak. Minden mondásban ki lehet mutatni, hogy nincs igaza. Így pl. azt mondja, hogy »a természet terményei egyáltalában csak annyi értékkel birnak, amennyit a munkától nyertek«: dehogy birnak annyit. Ugyanazon fáradsággal bányásznak Selmeczen és Californiában s mialatt ott hat lat ezüstöt, addig Californiában hat fontot nyernek; ugyanaz a munka s mily értékkülönbség! Termékeny földön veteménymagokat termel valaki s ugyanazon fáradsággal más valaki silány, sovány földet művel s az egyiknek jövedelme 300 frt s a másiké 3 frt; ngyanaz a munka s mily értékkülönbség. Honnan ez a különbség?! nem a munkától, hanem a természettől.

Locke szerinte »rájött volna, hogy a viznek annyi az értéke egy emberre nézve, ki a folyó partján ül, amennyi a fáradsága, hogy a vizet meritse«; de függ az az érték a viztől is, a folyótól, a forrástól, melyből ugyanolyan fáradsággal mereget; nagy különbség van a közt, vajjon a Zambezi mellett, a hegyi patak mellett, vagy a karlsbadi »Sprudel« mellett ül valaki. — »A természet — folytatja Mac-Culloch — se nem szükmarku, se nem takarékos«; dehogy nem; bizony néhol nagyon is szükmarku, és háromszoros munka kell ugyanazon értéknek termelésére silány, mostoha talajviszonyok mellett, mint máshol, ahol a természet bőségesen nyujtja adományait.

Mivel tehát az érvek nem állják meg helyüket, azt kell mondanunk, hogy a munka nem kizárólagos forrása a termelésnek. Hiszen, ha ez igaz volna, akkor az emberiség nem nyögne annyira a nyomor s a szegénység igája alatt. Mert akkor a termelés sikerét és értékét csak a munka ha-

tározná meg s csak dolgoznia kellene az embernek, hogy zsebei megteljenek; akarsz értéket birni? az érték egyedüli forrása a munka: tehát dolgozzál. Munkád *független* s *kizárólagos* forrása gazdagságodnak; s mivel daczára bármily konkurrenczianak, daczára bármily versengő kapitálisoknak, munkád a tied marad s nem hátráltathat benne senki: következőleg te a te munkáddal a legnagyobb s legeszeveszettebb konkurrenczián is biztosan boldogulsz.

Mily boldog volna az emberiség, ha munkájának sikere független volna mindentől, más szóval, ha a termelésnek kizárólagos forrása csakis a munka volna. Akkor aztán megélhetne annyi ember a földön, amennyinek csak helye volna s amennyien dolgozni akarnának. Nagy baj azonban az, hogy mind e tervezések merő álmok és ábrándok. A munka nem kizárólagos termelési forrás, következőleg nem kizárólagosan döntő tényező; nem mondhatjuk mi azt, hogy minél több ember, annál több termelés; hanem csak azt mondhatjuk, hogy bizonyos nyers természeti erőnek megfelelő emberi kéz kell; de csak annyi, amennyi a nyers termék kihasználására elég. A *nyers természet épp oly döntő tényező e kérdésben, mint a munka.* Ahol *több ember* van, mint a *mennyi produktive foglalkozhatik:* ott az egyensúly, a gazdasági mérleg s vele a jólét is kilibbent. Már pedig miért nem lehetne valahol több ember, mint a mennyi produktive foglalkozhatik? Ha az éhhalált nem bizzuk meg a rendezéssel s a normális viszonynak föntartásával, akkor nekünk kell a természet rendjében megnyilatkozó isteni akaratot teljesitenünk. S éppen ez volt dolgozatom főgondolatainak egyike, hogy az embernek, az *eszes és erkölcsi* embernek kell azt a viszonyt a szaporodás s a megélhetés közt szabályoznia és biztositania.

Méltán ismétlem ezek után, hogy az a kifogás, mely szerint minél több a munkás kéz, annál több a termelés, nem dönti meg azt a nagy igazságot, hogy a népesség regulázása s normális fokon való föntartása nélkül semmiféle javitás, semmiféle gazdasági törvényhozás nem segit.

A nyulakszigeti apáczáknak és a birtokukban levő b. Margit ereklyéinek további története kitetszik a pozsonyi káptalannak 1688. évi jegyzőkönyvéből, melyet fentebb közöltünk.

Ma, midőn b. Margit és a reá vonatkozók iránt élénk az érdeklődés, jó szolgálatot véltem tenni a kezeim közt levő eme adatok közzétételével.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Praelectiones Dogmaticae. Christianus Pesch S. J. Tomus II. De Deo uno; De Deo Trino. Herder. N. 8 r. 369 l. Ára 5 Márka.

P. Pesch dogmatikájának ezen II. kötete nem hordozza magán az I. kötet föltünő és eléggé meg sem becsülhető jellegét, t. i. a modern irányoknak és tévelyeknek kimeritő szemmeltartását és tárgyalását. (Az I. kötet ism. l. a tavalyi évf. 858. l.) Ez a különbség a tárgy különbségétől való. A két tractatus ugyanis, melyeket a jeles szerző e kötetben tárgyal, a modern gondolkozásnak irányától és következőleg kiszögellő támadásaitól is távol esik; utunk középkori és skolasztikus foliók és thesisek közt kanyarodik; a nézetek régiek, teljesen megállapodottak s nincs kilátás, hogy valaki változtasson rajtuk. A molinisták és bannezisták állásfoglalásain is úgy látszik nem fog az idő vasfoga; egészen megkövültek.

P. Pesch nagy buzgalommal és szélesen tárgyalja az isteni tudásról szóló theziseket; előkészitésül a praedestinacióról és a kegyelemről való tannak, melyben ő egészen megegyezik Franzellin, Hurter s a többi jezsuita szerzőkkel. Azt a fontos kérdést, hogy miben ismeri meg Isten a szabadakarat föltételes elhatározásait: »per longum et latum« tárgyalja; külön ismerteti a Molinisták érveit s védi azokat

»a misere contorquentibus Bannezianis.« S az eredmény mi lesz? »Alles bleibt beim Alten.«

Azért bizony sokkal jobban érdekelnek mindazon pontok P. Pesch könyvében, melyekből kirándulást intézhet a modern gondolatok mezejére; így például az Isten megismerhetéséről szólván, reflektál Kuhn és Rosenkranz merész állításaira; az utóbbi ugyanis egyszerüen azt állitja, hogy az Istent megismerni nem lehet; az Isten létének bizonyitásait a józan kritika, — Rosenkranz előtt a józanság a königsbergi filozóffal jelenik meg a világ szinterén, — a józan kritika tönkresilányitotta. Nem értjük, hogy kath. iró mikép állithat ilyesmit.

Különben P. Pesch nem foglalkozik az Isten létének természetes érveivel; ő ezeket mind föltételezi a filozofiától; úgy tesz mint P. Hurter; csak ami ezekből szóba kerül az Isten megismerhetőségének kérdésében, csak azt érinti. Azután rögtön áttér az Isten megismerhetőségére a hitből s evvel végezve az »intuitiva visio«-t tárgyalja; más könyvekben ez az utolsó dolgokról való traktatusban jő szóba; itt nagyon alkalmasan van beillesztve; már csak azért is, mert a természetes, a hitbeli s a szinről-szinre való megismerés három fokot alkot az emberi léleknek emelkedésében az örök igazság felé.

Evvel záródik az első rész. A második részben az Isten lényegére kerül a sor. Nagy erudicióval fejtegeti az »ehjeh« és »jahve« formákat. Reflektál Kuhnra, ki azt mondta, hogy a skolasztikusokat, magát sz. Tamást is csak a hit óvta meg a Pantheismusba való eltévelyedéstől.

A harmadik rész az Isten attributumairól szól, s ide vág, amit a szerző állásfoglalásáról mondtam az isteni tudás s a praedestináció kérdéseiben.

A Szentháromságról 120 lapon értekezik. Kitünő theologus-érzékkel azon fáradozik, hogy a belső isteni életet a három személy organizmusában, mint valami kiépitést, kifejlést, kiindulást s magába visszatérést szemeink elé állitsa. Az aránylagos rövidség nincs a világosság rovására. Ha szabad itéletet mondanom, annak a nézetnek adok ki-

fejezést, hogy praktikus hasznát ennek a könyvnek nem látom, mert a P. Hurter e részben is egészen megteszi; az első résznek igenis van alapja, épp a modern vonatkozások miatt.

Dr. Pethő.

A szentmise a világ legnagyobb kincse. Németből átdolgozta Dr. Komlóssy Ferencz kanonok, egyhm. főtanfelügyelő. Az egyhm. hatóság jóváhagyásával. Esztergom, Laiszkynál 1895. 16⁰ 405. l. Ára 1 frt.

Pár hónap előtt ment szét az országban Komlóssy kanonoknak megrendelési felhivása arra a könyvre, melynek czimét itt leirtuk, s ma a könyv immár előttünk s bizonynyal a megrendelők kezében is van.

Látnivaló, hogy a felhivás nem maradt meddő, hogy elég számosan jelentkeztek arra, hogy a fordító a könyvet kiadhassa, — vagyis, hogy a könyv tárgya sokakat érdekelt. S mi nem habozunk, most már, hogy a könyvet láttuk, azt jósolni a fordítónak, hogy az utólagos megrendelők száma meg fogja ütni az előre megrendelőkét.

A könyv első része, nem valami magasröptü, vagy mondjuk inkább, mély dogmatikus hangon, hanem népies, mindenki által érthető modorban magyarázza meg, *miben áll a szentmise lényege és értéke.* Megmondja a többi közt, hogy az áldozat az istenimádásnak, a cultus latriaenek lényeges része (1. fej.), miért is az ó-szövetségben is látunk Isten által rendelt áldozatokat (2. fej.), melyek azonban mind csak előképei a Krisztus keresztáldozatának. Ez volt a tulajdonképeni, igazán érvényes, mert elégtevő áldozat, amelyből az egész emberiség üdvét meritette s fogja meriteni a világ végeig. (3. fej.) — De mivel az új-szövetség religiója a legtökéletesebb, az egyedül igaz religió, szüksége van annak állandó, vérontás nélküli áldozatra is (4. fej.), s ez a szentmise (5. fej.), melyet a Megváltó az utolsó vacsorán rendelt. Valósággal, a szentmise nem egyéb, mint folytonos megujulása — bár titokteljes módon — a keresztáldozatnak

dön, b) a mennyekben. A 4-ik rész Jézus mystikus életét az egyházban, aminek nyolcz valóban fönséges fejezet van szánva. A munka igen jól szerkesztett név- és tárgylajstrommal végződik, és a vasár- meg ünnepnapi evangeliumok lajstromával. Hozzá van csatolva a műhöz még Palästina térképe is. Kevés szóval egy roppant munkahalmazt, egy kitünő munkát jeleztünk. Gyönyörűséggel fogja azt olvasni minden theologus és sok hasznot meg hasznavehetőt fog beune találni úgy a tanár, mint az egyházi szónok, de az istenes asketa is. A jeles munkát elég volt ismertetni, ajánlásunkra nem szorul az, mert magamagát ajánlja a legjobban.

Várnai.

Der heilige Faustus, Bischof von Trier. Von Anton Koch, Doktor u. a. o. Prof. d. Theol. an d. Univers. von Tübingen. Stuttgart. Jos. Roth. 1895. 8-r. 208 lap. Ára 3 m. 50 f.

A déli Gallia, mely az egyháztörténelemnek forgalmas piacza és az eszmék harcztere a hajnalodó középkorban, de azután is még, legujabban nagy érdeklődés tárgyát képezi a theologiában. Kiváltkép a pelagian viták szolgáltatnak erre alkalmat. A déli Gallia sok szent és jeles püspöke és szerzetese, a lerini kolostor, Arlesi Caesarius, Faustus, Cassian, lerini Vincze, mind oly alakok, melyek magukban is rászolgálnak a tudomány érdeklődésére, annál is inkább, mert rajtuk tanulmányozhatjuk az eszmék fejlődését s a katholikus tannak azon mozzanatait, mikor a naturalismus és supernaturalismus veszedelmes mesgyéjén szúrja le präcise e két birodalom elválasztó karóit.

A semipelagianusok, kik különben Marsilienses néven is szerepelnek s így nevük által is ez eszmék forrongásának teréül a déli Galliát jelzik, átlag szentéletü férfiak voltak; nem voltak ők formális haeretikusok azért sem, mert az egyházi tan nem volt akkor még kimondva, sőt többeket közülök a szentek tiszteletében részesit az egyház. Ilyen

sz. Faustus a galliai Rhegium püspöke, a lerini kolostornak volt szerzetese.

Ez a lerini kolostor akkortájban azokon a vidékeken az volt, ami később Clugny; de tényleg semipelagian irányzattal birt; azért a hires Cassian is, kit az aszketák annyira kedvelnek és sorba czitálnak, pl. Rodriguez is, semipelagian volt; de ez a semipelagianismus nem folt az akkori jeles férfiak jellemén, hanem csak nyomát képezi az eszmék harczainak s a még ki nem fejtett egyházi fölfogásnak.

A semipelagianismust nem szabad úgy fölfognunk, hogy az a pelagianismus kisebb és enyhébb kiadása; már azért sem, mert a semipelagianusok elszánt ellenségei voltak a pelagianusoknak; de mikor sz. Ágoston a Pelagianismus ellen a gratia-tanát fejtegette, a praedestinációra is rátért, s e téren oly kemény és megemészthetetlen állításokat koczkáztatott, amelyek a dél-galliai egyházi köröket élénk oppositióba sodorták sz. Ágoston ellen. A semipelagianismus tehát sz. Ágostonnak praedestinációról való tana ellen támadt. Az absolutisztikus praedestinációt elvetette s a kegyelem kiosztásának okát és mértékét a szabad ember elhatározásába fektette.

Faustus szerint is a *„lex naturae“* képezi a *„gratia prima Dei“*-t; aki a természetes jó akaratot érvényesiti, az kap gráciát úgy, hogy üdvözül, aki nem érvényesiti, az nem kap. Faustus rendszere abban az öreg hibában szenved, hogy szerinte lehetetlen egy »gratia«, mely a szabad akaratot megelőzi; azután meg nem beszél a belső, tulajdonképeni gratiáról, hanem az igehirdetésről, a jó példáról, szóval a »gratia externa«-ról. Cassian is, Faustus is a szabadakarat érvényesülését sürgették. »Az ember üdvözül, mert akar«, ez volt elvük; ez az elv a praktikus, lelki életben tagadhatlanul döntő, vezérszerepet játszik; s ez a praktikus szempont volt előttük mérvadó; hogy azután a gratia hogyan viszonylik az akarathoz, — vajjon az akarat megelőzi-e a gratiát, — vajjon a gratia behatása alatt is önálló, intéző szerepet tulajdonitsunk-e neki, — ezen dogmatikus

kérdések s e dogmatizálás helytelen megejtése miatt kárhoztattattak később a semipelagiánok.

Faustus szerint a kegyelem kiosztása függ a pozitiv üdvözülési vágytól, a pozitiv és aktiv fogékonyságtól és ráképesitéstől, melyet az ember a természet erőivel foganatosit. S ez az a pont, hol Faustus és Cassian praktikus irányzata kiválólag érvényesül, s mi is egyre ezt hangoztatjuk: segits magadon, megsegit az Isten, — de ezt s más hasonlókat a kath. dogma határkövei közt hirdetünk.

A Massilienses s Faustusnak ellenkezése Ágoston és tanitványai, Prosper és Fulgentius ellen, nagy hasznára vált a kath. theologiának, mert tisztázta a nézeteket s kiépitette a dogmatikát. Hogy pedig annyira rosz hirbe kerültek, annak tulajdonitható, hogy Ágostonnal ellenkeztek; Ágoston tekintélye mindent elnyomott, bár nem ő, hanem az epigonok hajtották ezt túlzásba. Szent Ágoston tekintélyét később is — a 17-dik században — emelték bálványnyá; de a józan érzék ügyesen megtámadta a tromful kijátszott, bár különben tiszteletben tartott tekintélyt. Nagy érdemük van e részben Adam János († 1684.) és Annat Ferencz († 1670.) jezsuitáknak s a Jansenius ellen sikra szállt Dechamps rendtársuknak »de haeresi Janseniana« cz. művével.

A theologusnak Faustus ez életrajzát ajánlom, azért is, mert megtanulja belőle a kriteriumokat sz. Ágoston tekintélyének megitélésében.

Dr. Pethő.

P. Didon. A tudomány Isten nélkül. Forditotta megyesi Somogyi Aladár premontréi föv. tanár. Budapest, 1895. (Országgy. Ért. könyvnyomda r. társ.) Kis 8-r. 288 lap. Ára 2 frt. (Megrendelhető szerzőnél Bpest, Erzsébetkörút 7. I. em. 6.)

Didon atya neve ma egyike a legnépszerübb neveknek Francziaországban, és pedig azóta, amióta »Jézus Krisztus« czimü művével elragadta a világot. Ezt a remekművét magyarul is birjuk Kiss J. és Sulyok J. forditásában, —

SZ. IGNÁCZ LELKI GYAKORLATAINAK SZELLEME.

Irta: Dr. PETHŐ.

IV.

Az exerciciumok hangulata.[1]

A királyok IV. könyvében olvassuk (3. r. 11. v.): »Mondá Jozafat (Juda királya): »Vagyon-e itt prófétája az Urnak, hogy könyörögjünk az Úrhoz általa? és felelé egy, Izrael királyának szolgái közül: Itt vagyon Elizeus. És mondá Jozafat: Nála van az Úr beszéde. És leméne hozzá Izrael királya és Juda királya, Josafat és Edom királya. Mondá pedig Elizeus Izrael királyának: Mi közöm veled? Menj atyád és anyád prófétáihoz .... Él a seregek Ura! kinek szine előtt állok, hogy ha Juda királyának, Josafatnak orcáját nem becsülném, csak rád sem tekintettem volna. Most pedig hozzatok nekem egy hárfást. És mikor játszék a hárfás, rajta lőn az Úr keze.«

E gyönyörü történet a gratia theologiájának s az ember psychologiájának egy nagy igazságát állitja szemeink elé, A természet harmoniájába leszáll az Isten lelke, hogy a természetfölötti szépség vonásait teremtse meg a lélekben. A húrok összhangja, a hangok ütemes hulláma képezi a »gratia externát«, képezi a közeget, melyen a kegyelem természetfölötti ajándéka elsiklik lelkünkbe. Mint mikor a gördülő vizhullámra rózsabimbót vagy liliomot vetek; mint mikor a villamos áramra a szó, a gondolat lelki valóságát bizom: úgy tesz az Isten; a természethez fűzi a kegyelmet. Másrészt pedig ugyanezt megvilágitja az ember psychologiája, hogy a földult lélekbe nem nyul be az Isten keze, csak mikor a lélek természetszerüen is lecsendesült, mikor a magábatérés csendjébe elmerült: akkor »lőn rajta az Úr keze.«

Tehát *hangolni kell önmagunkat,* ha az exerciciumok-

[1] Lásd ezidei márcziusi füzetünk 192. l.

ból hasznot meriteni kivánunk; ha törekvéseinkre azt a nagy kegyelmet akarjuk viszonzásul, hogy az »Úr keze legyen rajtunk«; az Úr keze, melytől függ a kegyelem s az áldás. Zárlatul s a sz. Ignácz lelki gyakorlatainak szelleméről irt czikkeim alkalmas befejezéseül jelenleg egyet-mást a *hangulatról* akarok elmondani, melylyel azt tartanunk kell.

»Ingrediatur totus«, mondja a jelszó. Ez a »totalitas« az ember *nagylelküségét*, a nagylelküségben *áldozatkészségét*, az áldozatkészségben *bátorságát* jelzi. Azt mondja sz. Ignácz az ötödik adnotáczióban: »illi, qui accipit Exercitia, valde valde prodest, intrare in illa animo magno et cum liberalitate erga Creatorem et Dominum suum, omne suum velle et libertatem (suam) illi offerendo, ut divina ejus Majestas, tam de se, quam de omnibus, quae habet, disponat juxta sanctissimam suam voluntatem.« Ezek ugyancsak erőteljes akkordok, melyek a lélek mélyéből s legnemesebb erőiből emelkednek: »animus magnus«, nagylelküség s vele karonfogva a »liberalitas«, az áldozatkészség, amely azután semmitől sem fél, nincs mitől ijedeznie.

Sz. Ignácz ugyan azt mondja: »valde prodest«, mintha e hangulat nélkül »aliquid prodesset«; tényleg azonban, ha az exerciciumokat mint új formába való öntést, mint a lélek ujjáteremtését, mint a szellem megemberelését fogjuk föl, e hangulat nélkül erre a czélra »nihil prodest«. Hogyan is akarnánk valamit abból a boldogitó valóságból, mely a legmagasabb égből, legfelsőbb tetszésből, szuverén akarattal, érdem, késztetés nélkül leereszkedik az emberi lélekbe — hogyan is akarnánk valamit a kegyelemből, mert hisz a kegyelem, ez az a boldogitó valóság — hogyan akarnánk valamit abból a kegyelemből, amely gyujt és mozgat: ha a legnagyobb készséggel nem állunk eléje s nem mondjuk az apostollal: Domine quid me vis facere? Vakoskodó szemmel nézünk a világosságba s rösteljük kinyitni szemeinket; sejtünk világokat, de egy lépést sem teszünk küszöbeik felé; érezzük a kertek balzsamos fuvalmát, de nem nyitjuk meg lelkünk kórházának ablakait, hogy a szellem fuvalmán új életet szivhassunk magunkba.

Az elszánt ember szemlét tart lelkének minden hajlamai, szokásai, irányzatai fölött s szinte nemes áldozati mániában szemelgeti ki, hogy mit adjon az Úrnak. Ki lehetne az, ami köztem s Isten közt, az imádandó végtelen közt válaszfalat emel? Mi az, ami az élet teljét elzárja tőlem s a senyvedés gödrébe szoritja lelkemet? Hol van az a titkos rúgó, az a titokzatos fonál, melyet ha illetek, új, szerencsésebb irányban haladhatok? Kinek ne volna kedve ehhez, mikor az Úr Jézus szeretete, barátsága s e barátságnak sugárzata, az örök boldogság hivogatja?

A nagylelküségnek a nehézségek két nemével kell megküzdenie. A nehézségeknek egyik fajtája magukban a lelkigyakorlatokban szállja meg a lelket. A lelkigyakorlatok ugyanis nincsenek az érzéki ember inyére; nyög alatta, még pedig nagyokat, emelgeti fásult térdeit, űzi az álmosságot, unalmat; letöri kiváncsiságát száz meg száz alkalomban. A lélekben magában szintén nincs mindig napfény; az exerciciumok sokszor inkább esős, felhős, borongós napokhoz hasonlitanak: kevés van bennük fényből és melegből. A lélek szárazságba esik s úgy tesz, mint a futó homokban poroszkáló vándor, nézi, hogy mikor is lesz már útjának vége. Vigasztalan hangulat környékezi, mintha nem léteznék számára az eszmék s az érzelmek villamossága; gondolatai mind örömtelenek és halaványok; alig lézengenek, pedig szárnyalniok, repülniök kellene. Az órák oly lassan mulnak, a perczek csettenése halk és vontatott, úgy látszik az óramű nincs fölhúzva s minden pillanatban megakadhat. Ilyen gyakran a mi elmélkedésünk; gondolataink medre kiszáradt patak; gördülékenység nincs bennük. Ilyenkor meg kell állni a sarat s azt áldozatos lélek nélkül megtenni nem lehet.

A nehézségek másik fajtája az élet, a lelki élet nehézségei, a tökélyesbülés akadályai, a szellemi törekvés kolonczai, melyektől szabadulnunk kell. Az ember a lelkigyakorlatok alatt szellembe s lélekbe öltözik, hogy győzzön testén és alacsony szenvedélyein; de mily könnyen megesik, hogy ez öltözetet, mely a hősök öltözete, fölvenni nem akarja; vagy ha föl is veszi, hamar visszakivánkozik, mondván a

különben hőslelkü Dáviddal: adjátok ide botomat s tarisznyámat s vigyétek el magatoknak a pajzsot és dárdát.

Ennek a roskadozó s pihenni vágyó hangulatnak az elevenjére tapint a nagylelkü és bátor kiindulás. Látom, hogy törpe vagyok s a szellemnek csak halni járó fuvalma vetődik el hozzám; látom, hogy rám is illik s minden emberre quadrál sz. Ágoston szemrehányása: ha ez is, az is boldogult s önmagából kikelt, vajjon csak te volnál oly fáradt lélek, akinek számára nincs boldogulás? s mikor ezeket látom, rászánom magam; kikelek magamból. Mindenki, aki önmagából kikel, deszkaládából lép ki s látja, hogy azon kivül is van még jókora darab világ: mindenki, aki önmagával szakit, szabadabbá lesz s bőségesebb élet lüktet ereiben.

Csak ez a hangulat vezet rendszerint az Isten kegyelméhez; az ellenkező ösvények a temetőbe kanyarodnak. És pedig nemcsak a szorosan vett lelki életben, hanem a szellemi törekvések beláthatlan tág terén. Kutuzov tábornok a Napoleon ellen folytatott, félelmes, oroszországi hadjáratokban is, az izgalmas események, az ijesztő hirek közepette is sokszor ült hevenyészett főhadiszállásán, kigombolt egyenruhában s olvasta a »hattyulovagok« regényes történetét; megbotránkoztak rajta és suttogták, hogy elárulja Oroszországot; pedig a fővezérek közt talán csakis ő tudta azt, amit az alantas tisztek s a szűz Mária csodatevő képeivel körmenetben járó katonák mind nem tudtak, hogy e csatában csak az oroszok győzhetnek; s győztek azért, mert meg voltak győződve, hogy győzni fognak. »El fogjuk-e veszteni ezt a csatát?« kérdezték egyszer Kutuzovtól elökelő emberek; »ha gondoljuk, hogy elvesztjük, akkor már félig elvesztettük«; így hangzott a katona-kiadásban eszmélő, régi bölcseségnek felelete. Mialatt pedig a lengyel, osztrák és német tábornokok olvasták a haditanácsban jövendő csatáik hosszú leirását, azalatt Kutuzov rendesen szundikált vagy eljátszott az asztal alatt rekedt cziczával. »No és ha ez a tábornok nem háromkor, hanem félötkor érkezik abba az erdőbe, vagy ha azon a hidon ember- és kocsitorlódás foly-

tán a hirvivő segédtiszt át nem jöhet, vagy lelövik, mialatt a legfontosabb hadimozdulat parancsát viszi, vagy ha az elázott, feneketlen utak miatt azok az ütegek két órával később kezdhetik meg pusztító munkájukat: mi lesz akkor?« gondolta magában Kutuzov. »Miaú«, volt a macska felelete az asztal alól, melyen a csaták térképei feküdtek. Bizony minden a szellemtől, a bátorságtól, a nagylelküségtől, az áldozatkészségtől függ, a népek harczaiban épp úgy, mint a lelki-harczban.

E nagylelkü, áldozatkész, bátor hangulat, mely magasra tör s magasan szárnyal, iszonynyal néz le azokba a sötét mélységekbe, melyekben a világias érzés, a hitetlen és vak, a tisztátlan s épp azért jellemtelen, az Istentől elfordult s épp azért szolgalelkületü világ ténfereg. Megalázódva lekonyitja fejét s imádkozva suttogja: ments meg Uram engem! Elvonul lelke előtt az emberiség nyomora minden kiadásban s jelszóul fölötte olvassa a litánia valamely könyörgését: ab omni peccato . . . a' spiritu fornicationis . . . ab ira tua libera nos Domine! Mik vagyunk mi, amennnyiben Istennel ellenkezésben állunk s mivé lehetünk, ha e lejtőn tovább csúszunk? ime ez a gondolat kiséri a hangulatot, vagyis a szivbeli alázat együtt jár az áldozatkész hősies érzülettel, mintha egy derült gyermekarczot czipruslombbal koszorúznánk!

Szivbeli alázat! ez az exerciciumok hangulatának második vonása. A világnak alávalósága, erkölcstelensége és jellemtelensége arra való, hogy az ember önmagában s bűneiben fölismerje e pusztulás forrását és okát; ne tartsa magát semmivel sem jobbnak a lelki elzüllés koldusainál s a bűn degradált rabszolgáinál; a különbség a »plus et minus«; a lényegben, a »corpus mortis«-t illetőleg nincs különbség. S ha az Úr szelleme nem ereszkedik le a temető fölé s nem önt lelket a vánszorgó, elgyengült emberbe: bizony mi is, én is Sodoma sorsára kerülök s Gomorrha mocsarába fúlok.

Ez alázatos érzület föltüntetésére irta meg Xaveri sz. Ferencz azt, hogy első exerciciumai alkalmával kezén-lábán megkötözve feküdt le a padlóra; azt is hirdette vele, hogy ime itt a te hütelen, megkerült s hatalmad alatt görnyedező

rabszolgád, — azt is, amit a prófétától kérdez az Isten angyala: Fili hominis, putasnee vivent ossa ista? Gondolod, hogy lehet még belőlem valami? Senki más nem segithet rajtad, csak az Úr! Dominus est, quod vult faciat.

Bűnösségünk s nyomorúságunk érzete mint szelid, mély fájdalom vonul át lelkünkön s olyan mint a tenger lehelete, az az enyhe s mégis üditő fuvalom, mely hősöket s szenteket éltet. Ez érzülettől gyakran könnybe is lábadnak szemeink és fájdalmas, édes könnyek peregnek le arczunkon. Miért sirsz? Van egy szentelt, nagy fájdalmam. Siratom a lélek számkivetését »inter bestias«; siratom a bűn megtestesüléseit; siratom a lelki élet nagy romjait és sirját. Azután siratom az otromba ember-nemzedéket, mely e sirok s e romok közt jár s nem is sejti elmult nagyságukat. Siratom az egyház sorsát; az örök gondolatok telét és éjjét; saját magam s környezetem törpeségét. Pálmákról álmodom s boróka alatt alszom!

Az exerciciumos hangulatnak harmadik árnyalata, *a vágyódás*, mely a nagylelkü, áldozatkész lelket nem hagyja nyomoruságának törpitő öntudatában, hanem szárnyra kel vele. Hiszen nekünk csak akarnunk kell s miután elegiánkat elénekeltük, hymnusokat zengedezünk. Az Isten szelleme régen ugy mint most, a »vágyak embereit« kedveli és keresi. »Vir desideriorum es«, ez okolja meg, hogy az Isten Dánielhez, a négykéz-láb álló Dánielhez, kin erőtlensége következtében az alázat vesz erőt, angyalát küldi, és pedig Gábrielt, az »Isten erejét«.

Az alázat szelleme oda állit minket, mint a régi penitenseket, az Isten temploma elé, megcsodáltatja kapujának faragványait és oszlopait; de azután azt mondja: én megtettem a magamét, zörgessetek és kiáltsatok, vágyódjatok éa lelkendezzetek, hogy az Isten kegyelme bevezessen titeket. Az alázat úgy szól hozzánk, mint a Makkabeusok anyja fiaihoz: én vagyok ugyan anyátok és dajkátok, de »nem én adtam nektek a leheletet, a lelket és életet, hanem a világ Teremtője, ki az embert eredetében alkotta; ő nektek irgalmassággal ismét visszaadja a lelket és életet.«

(II. Mak. 7. 22, 23.) Az alázat mélységéből fölvetjük szemeinket a sz. magaslatokra s eszünkbe jön, hogy mások is a mélységben azon törték fejüket: quis mihi dat pennas sicut columbae? et volabo et requisecam? Oda csak repülni lehet! No hát repüljünk! Leborulunk s imádjuk a Szentlelket, kitől lelket s lendületet kérünk. A Szentlélek galambalakjában is megjelent a természetfeletti élet kikezdésén, a sz. vizek fölött s galambokat hivogat; gyors, vágyódó, merészröptü lelkeket; feléje röpülnek mindazok, kik vágyódnak, kik epednek, kik bánkódnak s alázatukban búsan turbékolnak.

A szivek vágya lehivja a Szentlelket. Mennyire kell az exerciciumokat végző *alázatos* és *áldozatkész* szivnek vágygyal és sz. epedéssel eltelni a Szentlélek után! Menynyire kell e vágyat élesztenie és hordoznia, hogy szinte tüzes lángban csapjon ki szemein és száján a papságnak, melyre a Szentlélek tisztelete és imádása örökségkép átszármazik, miután lelkiebb emberek birnak csak érzékkel a Szentlélek iránt. S méltán kell a Szentlélek után való vágyból élnünk s édes és bánatos tapasztalatainkat, örömeink virágait s csalódásaink homályait tiszteletébe beleszőnünk, hiszen minden a Szentlélek után való vágyunkon fordul meg.

A lét a lélekből származik a testiekben épp úgy, mint a szellemiekben. Lélek nélkül mindenütt nagy temető terjeng, — Ezekiel csontmezeje, a szétmállás, romlás és bomlás: viszont lélekből való az alakulás, összetartás, erő, ellentállás s a győzelem. Kiváltkép a mi hivatásunk terén; mi a lélektől függünk egészen, teljesen, kizárólag; az egyházmegyei officiumok akta-kötegei, — a püspöki rendeletek számai, — az esperesi ellenőrzés, mind »infirma et egena elementa«, száraz karói a hajtó tőkének, melyekhez kötődnek, hogy jobban teremjenek; de ha a tőke filloxerás, mit használ a karó? az legfölebb az avatatlannak s a formalitások statisztikusának a szemeit szúrja. A lelki élet úgy függ a Szentlélektől, mint a szinkép a napsugártól; mihelyt a sugár kialszik, eltünik valamennyi szin.

A Szentlélek végez mindent a lelki életben *első sor-*

ban, megelőzve, mozgatva, amit a szentirás így fejez ki: *ille* testimonium perhibebit de me; azt a nagy tanuságtételt, hogy Krisztus az igazság s az ember a sötétség, — hogy Krisztus a szentség, s a világ az erkölcsi és szellemi romlás, — hogy a lélek élet s a test az halál, — ezt mind »Ő«, a Szentlélek fogja végezni. S ti mit fogtok tehetni? tőle függve, általa vezettetve és éltetve fogtok csak az igazság, a szentség, az élet inspiráczióival eltelni: *et vos* testimonium perhibebitis. Tudjuk, hogy mikép járt el a Szentlélek e föladatnak megoldásában; lelket, benső életet adott, csodákkal jelezte külre azt, ami belül lárma és föltünés nélkül történt: contestante Deo signis et portentis et variis virtutibus et Spiritus Sancti distributionibus. (Heb. 2, 4.) Leginkább »distributionibus« ad intra; ezen fordul meg minden!

A Szentlélek ez ajándékát kérjük; feléje nyiljk meg szent, lelkes vágyban a szivünk! Vágyódunk élni teljes, bőséges, gazdag, belső életet; vágyódunk élni Istennek és Istenért; kivánjuk a hit gondolatait uralomra emelni kivülbelül, hogy szent életünk támogassa szavainkat. A pünkösdi villamos légkörben megfeszül lelkünk; a nagy várakozásban még hevesebben gyulad ki vágyunk. Ó, hacsak vágyódni kell hevesen és lelkesen, hogy az élet Lelke szálljon meg minket: ki ne akarná azt tenni? Élet áll rendelkezésünkre, rajtunk múlik, hogyan akarjuk azt kiszinezni, — mivé akarjuk azt átvarázsolni? terméketlen sivatagokká vagy illatos mezőkké? regényes vidékké, vagy kopár vizmosásokká? mivé, mivé?! Előtted a küzdés, előtted a pálya! Kezünk közt az irány, a pálya meghatározása; vajjon a közepesdiség unalmas, poros dülőjén akarunk poroszkálni, vagy a nemes, áldozatos lelkület szárnyain repülni?

Tehát erre a dicséretre rá kell szolgálni annak, ki az exerciciumokba a kellő hangulattal kiván lépni, erre a dicséretre: Vir desideriorum es!

De épp azért, mert hangulatról van szó, nem állapodhatánk meg e három lelki vonás kiemelésénél, annál kevésbé, mert mind a három a lélek bensőségét szinezi; hanem át kelll térnünk e hangulatosság külső-belső okaira is.

Az ember hangulatának tényezői olyanok, mint a hárfa húrjai; vannak köztük durvább, mélyebb hangok, vannak aztán teljesebb s ezüstösebb csengésüek s valamennyinek harmoniája adja a művész kezébe azt a néma, sodronyokkal átfeszitett, görbe fát, mely, ha végig fut rajta ujjaival, úgy rezeg, hogy a lelkek is belerezegnek.

»A hangulatot csinálni kell«, nemcsak a politikában s a közvéleményben, hanem egyebütt is; tehát az exerciciumokban is. Ha a hangulat megvan, akkor a lélek lendületes s a sziv egyre nyiladozik; de ha a hangulat nincs meg, akkor minden szintelen; kedvetlenül dölöngünk; művészetünk »grau in grau« fest; ezt a genret különben nem akarom megszólni, vannak abban is mesterművek; no de a lélek alakitásaira nem való.

P. Meschler erre a hangulatosságra találó, szép példát hoz föl, mikor »Das Exercitien-Büchlein der hl. Ignatius v. Loyola« czimü, aranyos művecskéjében, a 93. lapon ezeket irja: »A szép idő nem csinál husvétet, de ha hó és fagy födi a vidéket, bizony nehéz magát a husvéti örömbe beletalálni.« Úgy van; az a szép mosolygó, virágos tavasz, az a csalogató napsugár, azok a magasan úszó, fényes felhők, mintha a föltámadt Krisztusnak elmaradt gyolcstakarói volnának, mindez beleringatja a lelket a husvéti örömbe. Az a husvéti öröm belül van; de azok a hangulatos tényezők mintegy külső keretei, emelő, megvilágositó vonalai a bensőségnek. S mivel a psychologia kötelékeiből senkisem szabadulhat, jól teszi, ha a természet rendjét a kegyelem szolgálatjára fölhasználja. A természet rendje pedig az, hogy az embernek készülni kell, ha valamit jól, pontosan, tüzetesen véghez vinni akar. »Én mindig rendelkezésére állok Nagyságtoknak — mondá egy pap, akit exerciciumok tartására fölhivtak egy város hölgyei — mindig rendelkezésükre állok, csak Nagyságtok készüljenek el.« »Igaz, volt a válasz, hogy nekünk sok idő kell a kikészülésre, de Főtisztelendő úrnak is kell toaletet csinálni, — lelki toaletet.« Bizony ez még igazabb! Az exerciciumok s bármily lelki gyakorlatok jó elvégzésére lelki toalet kell s bár a lelki toalet

természetesen belül, a lélekben van, de mihelyt toalet, kell annak kivül is nyilatkoznia. Azért ad sz. Ignácz bizonyos szabályokat, melyeket »additiones« néven füz az egyes hetekhez. »Lelki toalet«, így forditanám azt szabadon, ha senki sem botránkoznék meg rajta. Apró, kis útbaigazitások, az ember viselkedését illetőleg, hogy biztosabban érhessen czélt. Czélt ér, ha nagylelkü, áldozatkész, alázatos, vágyódó lélekkel töri magát s törekszik magától el Istenhez; de hogy magát ezt a hangulatot könnyebben megnyerhesse s ha megvan, megóvhassa, arra valók az »additiones«. A czim ezt tüzetesen kijelenti: additiones ad *melius* facienda exercitia et ad *melius* inveniendum, id quod desiderat (qui exercitia facit).

Ha végignézünk e hangulatot csináló útbaigazitásokon, szinte azon akadunk meg, hogy ennyire kicsinyes dolgokon akadt meg a nagy szentnek figyelme, amilyenek pl.: »Prima additio est, post cubitum, quando jam dormire volo, per spatium unius Ave Maria, cogitare de hora, qua surgere debeo et ad quid, resumendo Exercitium, quod mihi faciendum est.« Előirja azután, hogy miféle gondolatokkal foglalkozzunk, kizárva minden mást »proponendo mihi exempla, veluti si eques aliquis (lovag és nem kötéllel verbuvált baka) consisteret coram Rege suo et universa ejus curia, pudore affectus confusus, quod graviter offenderit eum, a quo primum multa dona et multos favores acceperat.« — De bizzunk meg a nagy szentben, mert amilyen nagy szent, oly nagy psychologus is volt. Azért becsülte az apró dolgokat. Vannak ugyan emberek, kikről azt mondják, kogy »kis dolgokra« nem valók s e kifejezés alatt pl. az iskola, a nevelés körül kifejtendő buzgalmat, pontosságot, a gondjaikra bizott egyes foglalkozást értik s nekem is emlegettek nem rég egy ilyen »nagy« férfiút, ki kötelességeit nem teljesiti, hanem buzgón kártyázik; de ezek az emberek a társadalom fájának gombái, svindlerek és nem terem nyomaikban áldás. A belső, lelki élet csupa kis apróságból áll, mint a májusi rét csupa kis virágból, mint az email remekei csupa kis szemből, levelkéből, pikkelyből. De bár kicsi ott minden, mégis csupa erő és hatalom. A természet is mindig ez uton jár; reme-

kel és győz a kicsiben; a nagy magában véve nem létezik; a természetben a nagy csak sokaság által lesz; az érték a kicsiben van. Hegységeit porszemekből; szikláit finom iszapból alkotja; élő alakjait, gyönyörü virágait szirmokból, szirmait s tölgyeit sejtekből; jégmezőit finom jegeczekből; sziporkázó üveghasábjait láthatatlan tömecsekből építi. S ami a legfinomabb, az a legerősebb; azt összezúzni sem lehet. Alkotó erőiben erőszakot nem ismer, csak vonzalmakat. Mily halkan és csendesen jár és dolgozik. Ha a Tátra leszakadna egy czukor koczkára, nem volna képes súlyával úgy összetörni a czukrot, mint ahogy azt szétszedi a kávé, mikor a reggelinél belemeritjük. Azért tehát a lelki életben is a jelszó: in modico fidelis. Aki ezt nem érti, az a lelkiekben egy valóságos czirkuszi »August«. Más valaki az ilyet »aszketikus lapaj«-nak mondta.

Nem csodálkozhatunk ezek után azon sem, hogy sz. Ignácz a hangulatosságnak kicsiny, de fontos eszközeit mind fölemliti, csakhogy mélyebb benyomást tegyenek a lélekre a lelkigyakorlatok. Ilyen kiváltkép a VI, VII, VIII, IX. »Sexta (additio), nolle cogitare de rebus jucundis ac laetis (természetesen az exerciciumok első hetében, mert későbbre ez nem áll), ut de gloria (paradisi), Resurrectione etc., quia ad sentiendam poenam, dolorem et ad lacrymas de peccatis nostris impedit quaevis consideratio gaudii et laetitiae; sed tenere ante me (in hoc insistere) velle me dolere et sentire poenam, trahendo potius in memoriam mortem et judicium (et similia).

Septima (addito), privare me omnis (lucis) claritate ad eundem effectum, claudendo fenestras et januas tempore, quo fuero in cubiculo, nisi forte ad recitandum, ad legendum et cibum sumendum.

Octava, non ridere, nec dicere quidquam, quod visum provocet.

Nona, refrenare oculos (ne quem respiciam), nisi in excipiendo vel dimittendo eo, cum quo locutus fuero.

Aki magát az exerciciumoknak s kivált az első hétnek hangulatába bele akarja találni, az fogja meg erősen ez igény-

telen, hitvány regulákat; aki pedig ezeket kicsinyli, az ugyan az »aszketikus lapaj« önérzetességével emeli föl fejét s locsoghat minden sarkon s »anzágolhat« nagyokat, de mélybe nem hatol. Müveli a falusi tradicziók árnyékában a földet, de nem födözi föl a föld méhében nyugvó, drága érczereket.

Silentium, belső magány, elvonulás és magábatérés nélkül exerciciumok nem léteznek, amit így hivnak e kellékek nélkül, az festett fű és szinházi villámlás . . . korpafümaggal!

A silentium őrzi a belső magányt, — a magány neveli a meditáczió szellemét, — a meditáczió szelleme teremti meg azokat az embereket, kik egészen az Istennek, a hitnek, az eszmének élnek. A silentium megteremti a pusztát, a pusztában pedig a meditáczió kenetével fölavattatnak prófétákká, királyokká s vértanúkká az Isten választott emberei. A sziriai pusztában ugyanezt így fejezték ki: fuge, tace, quiesce. Zárkózz el, hallgass, pihenj meg . . . s átalakulsz új emberré!

Ezerféle változatban hallottuk e gondolatok ajánlását, de azok valóságáról meggyőződni csak az fog, aki ez utasitásokat az életbe átviszi. Az emberi sziv tagadhatlan életben és képességben gazdag, de munkát, szellemi fáradságot igényel kimüvelése s gazdag képességeinek kihasznositása. Csak mikor az ember megfeszült s a lelki élet mélyeibe hatolt, — csak mikor a szeretet s a lelkesülés pompás, tropikus növényzetében gondol elmaradottságára s szerencsésen leküzdött tétlenségére: akkor győződik meg csak igazán, hogy mennyire kellett munkát s áldozatot nem kimélni, s hogy mily közel feküsznek egymás mellett az élet s a halál, a haladás s az elmaradás; egy jó fordulaton múlik minden; azon az alázatos elszántságon, hogy mindenben alkalmazkodjunk a lelki élet nagy mestereinek szabályaihoz.

Itt is ezt kell tenni; alázatos, készséges lélekkel kell ezeket a szabályokat elfogadni s érvényesiteni. Kisértsük meg s tapasztalni fogjuk. Nisi credideritis, non intelligetis; ez a darabka szentirás, mely egyszersmind triviális, köznapi igazság, megvalósul itt is. Fogadd el és tedd meg, akkor majd meglátod, hogy igaz. Este a meditáczió pontjai után ne foglalkozzál mással, hanem függj, mint Ábrahám áldozati

kosa a tövisek közt, úgy te az alázat szúró gondolatai közt; fölébredésedkor emelkedjél mindjárt föl az Úrhoz, megint csak abban a hangulatos bánatosságban; napközben hallgass, ne nézz félre, maradj a szoba homályában, mást ne olvass, fohászkodjál, gondolkozzál, imádkozzál; a gondolat s érzelem ez őserdejéből s ugyanakkor a magány s a csend látszatos pusztájából hivja az Úr az ő szolgáit. »Ducam in solitudinem ad cor!«

Sz. Jeromos a járatlan pusztákról azt mondja, hogy azok lettek az erénynek legbiztosabb útjai s épp úgy mondhatjuk a magányról s a csendes magábatérésről, hogy ezekben játszódik le a lélek zajos, eleven, küzdelmes élete. Sz. Ágoston csak »beata solitudo«-ról beszél, de lehet »frequentissima«, vivacissima solitudo«-t is emlegetni. A lélek magánya és csendje nem gyászos sivárság, hanem örök teltség; a puszta élettelen magánya vigasztalan és sivár; de a lélek magánya a legmélyebb s legmagasztosabb gondolatok szülője. A puszta magánya ijeszt, — a szív magánya élvezettel telit. Mikor magányt akarunk lelkünkben teremteni, csak arra nézve kivánjuk szivünket letarolni, ami szórakoztat, ami szétszed és lapit; de korántsem kivánkozunk a gondolat s az érzelem pusztaságai után.

Nézzétek a festő magányát, mikor eszményeit festi: mily gazdag, életteljes, édes magány ez; angyalfejek mosolyognak reá és szinek és árnyalatok hullámzanak körülötte!

Nézzétek a tudós magányát, mennyi élvezet fűszerezi otthonát; gazdag, szinpompás világok szemléletébe merül!

S mikor jókedvemben futok és szökelek az illatos erdőn végig s a lombok is csak suttogva üdvözlik a napsugárt s az éltető fuvalmat: mennyi öröm, mennyi kéj ez édes magányban!

Tehát a magányban lesz teli a lélek s a külvilág tarka játékában lesz üres. Ha Kempis Tamás módjára akarnám kifejezni ennek az okát, azt mondanám; mert a gondolatokba bele kell hatolnunk csendben és összeszedettségben, — s érzelmeinket ki kell fejezni szerelmes elmélyedésben. Azért sohase gondoljuk, hogy szegényekké és unottakká vá-

lunk. Az unalom nem ott lakik, hol a sziv telik s a gondolat ünnepel. Zárjuk csak le mindjárt az exerciciumokba való belépésünkkor szemeinket; rekeszszünk ki a szivből, észből, képzeletből, emlékezetből mindent, ami nem Isten; törjük meg a szórakozást; késztessük magunkat áhitatra és pedig arra a mély, keresztény, gyermeki áhitatra, mely ájuldozva lehanyatlik s önmagának semmiségéből táplálkozik s örvendeni fogunk a lélek szabadságában, mint ahogyan a tengerész örül, ha a folyók deltáiból, zátonyaiból, zig-zug szigeteiből kijuthat a sík oceánra.

Az exerciciumok első hetében ez a hangulat szürke és ködös, hamuval van behintve levegőnk, mintha a pokol tűzhányója reánk szórta volna emlékeztetőül, hogy mi van ott lent; a második hétben az »amabilis et speciosus dux, Christus Dominus« környezetében élünk; derült, világos minden; de földi derű ez, melyben a természetfölötti fény csak mint »modicum lumen« van elöntve; a harmadik hétben a kereszt árnyékába vonulunk; ismét homály és bánat ül ki arczunkra, de ez a bánat az angyalok gyászára emlékeztet, mely a pécsi dóm apsisának gyászoló angyalaiban oly mesterileg van kifejezve. Fájdalom, bánat, gyász angyalarczokon; fájdalom eltorzulás nélkül; bánat a boldogságban, gyász a dicsőségben. A negyedik hét végre Krisztus dicsőségének fényébe állit; aranyporral van behintve a verőfényes levegő; szinte le kell sütnünk néha-néha szemünket, hogy megemlékezzünk a sáros földről s a poros lélekzetről.

Az egyes heteknek e változatos hangulatosságában a lélek beledolgozza és beleéli magát meditáczióiba.

Sz. Ignácz mindent az önállóan, saját munkánk által földolgozott, örök igazságoktól vár. Mindenki maga elmélkedjék. Húzza ki az órát, ne lopjon el belőle egy perczet sem, inkább adjon hozzá kettőt-hármat. Az óra multával reflektáljon magára; alkalmazott-e minden szorgalmat, szabályt és fogást, — hangolta-e magát, — megtartotta-e az additiókat, fölszította-e tehetségeinek melegét, hogy teljes szivvel, lélekkel, kedélylyel végezhesse elmélkedését.

Az ily elmélkedések által *először is* a haszontalan, ká-

ros gondolatok kiszorulnak. A lélek valamennyi képzete az isteni gondolatok szolgálatába szegődik s mint a nap a földet: úgy világositja föl a gondolat a lelket. A gondolatból ez úton lassankint élet és valóság lesz; ismétlődik a sz. irás vigasztaló eszménye, hogy az ige, a gondolat testté, életté lesz. Mert a gondolatok is kezdetben árnyak, nem valóságok; átlátszó, szétfoszló képek s nem erős, hatalmas meggyőződések; de a meditáczió által a gondolat az életbe lép át; eleven ténynyé válik. S csak ez az igazi ismeret! Az életté vált gondolat, ez az igazi ismeret! Sz. János is azt mondja: »omnis, qui peccat, non cognoscit eum.« (I. Joan. 3.) Aki bűnös, aki nem él gondolat szerint, annak voltaképen nincs gondolata; annak ismerete látszólagos ismeret, nem valóság, hanem szemfényvesztés és önámitás. Lám régesrégen Socrates is azt mondta, hogy a bűn tulajdonképen *tudatlanság*. »Omnis, qui peccat, non cognoscit eum.« Valósággal igaz: non cognoscit eum! Képben, meseszerüleg, történelmileg ismeri, hanem »in spiritu et veritate« bizony nem ismeri az Istent.

Másodszor a gyakori elmélkedés megtöri a bűnt; sánczokat emel a szenvedélyek ellen s győzelmes strategiával épitvén ki az Isten gyermekének erődjét, az ember úr kezd lenni. Krisztus imádandó alakja életet nyer bennünk; szeretete és kegyelme minden oldalról világosabban lép elénk; megismerjük hitetlenségünk támadásait s vértezzük magunkat ellenük; megismerjük szivünk reménytelen hangulatait s az örök remény zöldjével takarjuk csupaszságait; megismerjük akaratunk sivárságát, magára hagyatottsága pillanatait s alkalmas reflexiókkal segitjük; az élet nagy üressége, mely mint az Apokalypsis bestiája minden tehetséget elnyel s a lehangoltság szemfedőjét boritja annyi papnak buzgalmára, csak kisértetkép fog settenkedni körülöttünk, melyet mi megvetünk.

Harmadszor a gyakori elmélkedés a legközönségesebb hibákat is nagyban csökkenti, mert a bűnre való hajlamot gyöngiti; sőt irányzat támad a lélekben minden ellen, ami anyag; öntudatára ébredünk annak a dualizmusnak, melyet

egy meggyalázó bölcseség tagad, de csak azért, hogy az az ember mondjon le a nemtelen vágyak ellen folytatandó harczról s a harczczal együtt föladja az erényt s az Istent. Nem úgy; a testnek s léleknek dualizmusa mind élesebben domborodik ki a meditáló lélek előtt; hiúnak, üresnek, hiábavalónak találja mindazt, ami az erénynek s az örök életnek rovására volna s az evangelium irányzata a terhes, kellemetlen, nehéz, áldozatos dolgokra reá ragad.

Negyedszer a buzgó elmélkedés könnyiti a fáradalmat s csökkenti azt a lélek erőinek fokozása által. Mert hisz »könnyű« vagy »nehéz« relativ fogalmak. »Jucunditas animi« ez a fő; ez kell, hogy meglegyen. »Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae«; ez a »lumen vitae« az élet fénye, vagy az éltető, vigasztaló, szelid világosság! ó mennyire elkel ez a biztató, kedves világosság a képzelődés által megmérgezett lelkekbe, az ambicziónak füstös, czikázó lángnyelvei közé! Mennyire elkel a csendes parochiáknak buzgalom hiányában vigasztalan, sivár, üres szobáiba és kapellániáiba, elkel avval a szelid világossággal, milyen az örök lámpa fénye az éji kápolnában.

Ötödször. A meditáczió áldozatkészszé tesz; mert könnyen bontakozik ki a lepke, mihelyt szárnya nőtt, a gubóból — s amit nagyra nem becsülünk, azon könnyen túladunk s amin kielégitést nem nyerünk, attól szivesen búcsút veszünk. Más szeretet ragad már minket: »Quocumque feror, amore feror« és »trahit sua quemque voluptas«.

Ime a magányban fölavatja az Isten a meditáczió kenetével papjait, prófétáit és vértanúit!

Tehát aki életteljes gondolatokat, meleg szivet s teli lelket keres, az merüljön el egészen az exerciciumok hangulatosságába; ott találja majd meg azt a hatalmat, mely képes lefoglalni az embert, — mely nyit neki beláthatlan tereket s föllenditi a legmagasabb szárnyalásra; — átjárja privát életét úgy, mint nyilvános szereplését s átváltoztatja számára a világot úgy, hogy teremtő fölértéssel tovább szövi azt, ami a természetben csak kezdetleges, folytatást ad a természetnek a természetfölöttibe, megnépesiti hitének

alakjaival az erdőt és ligetet s olvadozva leborul az Eucharistia előtt. Nem fázik a gyóntatószéktől; mert bár hallja az unalmas bűnvallomásokat s érzi a szájak büdösségét, tudja azt is, hogy az anyag darabosságába van beékelve a lélek, melyet Krisztus keres, mint földbe az elásott drága gyöngy. Nem fázik az iskolától; mert bár szeme piszkos, esetlen, mosdatlan gyerekeket lát, az Isten gyermekeit nézi bennük hite s a dicsőség csillagában látja megörökítve szerény, alázatos működését, a sz. irás szavai szerint: qui ad pietatem erudiunt multos fulgebunt sicut stellae in perpetuas aeternitates.

Nézzék az eszme győzelmét! Ez mind igaz, vagy az egész kereszténység képzelődés és önámitás!

Ismétlem: élet áll rendelkezésükre s rajtunk áll, hogy mivé alakuljon: Nyögéssé-e, kelletlen sivársággá, vagy életté s elévülhetlen, boldogitó szeretetté?! Akarunk-e fiatal rokkantakká lenni, kik nemcsak buktak, de esésükben buzgalmuk termőkúpját s jellemük sudartörzsét is eltörték, vagy buzgó papokká, kik nem ismerik e szót »kötelesség«, hanem mindent tesznek, amit tehetnek? Akarunk-e 25 évvel csüggeteg, modern existenciákká fajulni, vagy »post multos annos« is oly öregkort érni, mely pihenni nem vágyik s bár ősz hajjal s csoszogó léptekkel, de ifjú szivvel jár a világban?! Ki ne akarna élni? tán bizony azért mondogatja az oltár lépcsőinél: ad Deum, qui laetificat juventutem meam?

Az exerciciumok fölpezsditik az életet s a buzgalom kegyelmét szerzik meg nekünk.

EGY ESZME, EGY FÉRFIÚ.

Irta: Dr. PETHŐ.

Meglepett a keresztény művészet kiállitása Münchenben. A régi Múzsák hangulatos városában ez a szegénység, mely a kiállitásban ijesztett, — az a soványság eszmékben és művészi föltalálásban, — az a hanyagság az alakitásban még fájóbban érintett, mint ahogy érintett volna, ha a kiállitás valami pommerán városkában vagy például Nagyrőczén vagy Pelsőczön nyilik meg. Desperát, modern hatást hajhászó Madonnák, — holdkóros szentek, — angyalok, kiknek modelljeit alighanem valamely polgári leányiskola halavány alakjai szolgáltatták, — kétes existenciájú nymfa-félék, kik az ó-kath. bonni fakultástól várnak még valami helyet a szent hierarchiában, — szemtelen Magdolnák, kik a demi-monde-ból a puderen kivül mindent áthoztak magukkal s a keresztény műérzéktől kidobatásra várnak: ez a szegényes, művészi világ tarkitja a »Kunstaustellungsgebäude« néhány termét.

»Ez a művészet gyászának kiállitása«; »e gyatra alakok naeniáknak illenek be«; »ez a Reichensperger Ágostot, Németország e kiváló műkritikusának halálát gyászoló művészet temetési menete«; igy gondolkoztam s bár tudom, hogy e gondolat nem találkozik a kiállitóknak sem szándékával, sem tetszésével, a dolgot magát ugyancsak nevén nevezi: ezt a kiállitást a gyászba boruló művészet rendezte.

A művészet gyásza az ő szegénysége. A művészet szegénysége a gondolat-, az eszmehiány. A művészet gondolatai nem a hideg tudomány, nem az emlékezet fakuló képei, hanem a művészet gondolatai a meleg, a lelkes, az emberi érzésben élő gondolatok; ezeknek van életerejük, hangulatuk, szinezetük. A tudás a művészt nem ihleti; az érzéssé vált tudás, s mivel egyházi művészetről van szó, az áhitattá olvadt eszme, ez tudja csak igazán az ecsetet

inspirálni, ez tudja csak annak a szinpompás világnak kárpitjait szétlebbenteni, melyek mögött gondolatok testesülnek s az igék testté válnak.

Minden művésznek és minden műértőnek ilyennek kell lenni: az eszmék nevelik, az eszmék lesznek hatalmasságokká benne, ezek emelik, lefoglalják tehetségeit s termékeny egyoldalúságba terelvén őt, rádiktálják: most a mienk vagy kizárólag; ha szolgálsz nekünk, teremtesz, — ha nem szolgálsz, kopiázol; itt már nem választhatsz; dolgozzál. S épp azért, mert a művészet az átszellemült s ugyanakkor megtestesült eszme; mert a művészet a meleg s mozgató gondolat: azért lesz a művészetnek az eszmék harczában is fontos szerepe; mert gondolatokat, melyek az emberben művészetté fokozódnak, melyek szivet-lelket lekötnek és boldogitani képesek, kiirtani egyáltalában nem lehet. De ha művészi kivitelük kontárkodássá fajul, — ha a szivben meleg hangulatosságot s a képzeletben alakitást meginditani nem birnak: könnyen rájuk foghatjuk, hogy idejüket multák s télbe csavarodó őszük néhány melegsugaraiból élősködnek.

E gondolatok keretébe foglalom Reichensperger Ágost emlékét, aki julius 15-én Kölnben, 87 éves korában meghalt. Hogy ki volt Reichensperger Ágost, azt Németország ujabb történelméből fogja kiolvasni a későbbi ivadék is. Működése és kihatása nem a gyürü, melyet az események gyorsröptü fecskéje a történelem vizszinén nyilsebesen vet, hogy a következő perczben elmosódjék, hanem megörökitve marad a szellemi csaták azon félszázadában, melyben a kultura harczot izent az egyháznak, a liberalismus a szabadságnak, a servilismus a jellemnek. Élete javakorába esik bele a rettenthetlen, kölni érseknek, Kelemen Ágostnak fölszabaditó tette, melylyel kiábránditotta a szunnyadó, német, keresztény öntudatot, s azáltal, hogy rászánta magát, hogy inkább elmegy a börtönbe, semhogy a porosz kormány jogtalanságait eltürje, fölnyitotta szemét a katholikus közönségnek. Nem, az állam nem fogja járszalagon vezetni az egyházat, az egyház az államban nem lehet úgy mint a gyerek a kisdedóvóban; az egyháznak joga van teljes sza-

badsághoz s nem lesz a miniszterek szolgálója. Ezt hirdette ki Kelemen Ágost, kölni érsek, nem szóval, de tettel.

Megkezdődött a szellemek oszlása, s Reichensperger Ágost is ott küzdött még 10 évig magának Görres Józsefnek oldalán, s mikor 1848-ban Görres József, ki a forradalmakat tiszta, világos tekintettel előrelátta és mint a kormányok s a népek bűneinek mérges gyümölcsét megjósolta, meghalt, ott találjuk a harczok első sorában a két nagy férfiúnak Kelemen Ágostnak s Görres Józsefnek két örökösét Reichensperger Ágostot és öcscsét Pétert. Ez a kettő vette át Görres József szellemi örökét s föllépett vele a nyilvánosság arenáján, a frankfurti, berlini s erfurti parlamentekben, ahol, bár rövid időre a Hopsteni falusi pap csatlakozott hozzájuk, aki később berlini prépost, s azután mainzi püspök lett, Ketteler Vilmos Emmanuel.

E jeles férfiaknak köszönheti Németország, hogy a hetvenes években megállta a helyét. A kulturharcz nem talált ott rendezetlen, öntudatlan tömegeket, hanem már megrostált szellemi világot; negyven év készitette elő a német katholikusokat Görres József föllépte óta a kulturharcz megpróbáltatásaira, s az önhitt »kulturának« általuk szerzendő kudarczaira; vallási meggyőződésük, egyházi és polgári szabadságszeretetük erős volt s azért győzött. Reichensperger Ágostnak bőségesen jutott ki a harczokból. 1848-ban kezdte meg parlamentáris pályafutását. 1850—63-ig a porosz képviselőház tagja volt s hét évi szünet után ismét 1870—85-ig. Windhorsttal és Malinkrodttal együtt utóvégre is győzelmek és pálmák lettek osztályrésze.

Ha nyilvános pályáján daczára érdemeinek, tehetségeinek és áldásdús működésének nem emelkedett magasabbra a tábla-birósánál (Appellations Gerichtsrath), mindenki tisztában volt az iránt, hogy a kormány miért nem kedveli. S mégis I. Vilmos császár ráadta a fejét, hogy a vörös sasrend III. osztályú distinkcióját Reichenspergernek jutassa. De a külső karrier a legkevésbé jellemző a mai szolgalelkü világban, vagy hogy tán megbélyegző. Ez a bélyeg tehát nincs Reichenspergerre rásütve. Annál szin-

pompásabb és kellemesebb volt családi és társadalmi élete. Késő vénségig gyermekei és unokái derült s boldog körében élt, jótékonyságáról hires, kedves neje oldalán. Szellemi üdeség, lelki ruganyosság kisérte őt életének estéjén, mondhatom végig az öreg estén, bele a halál éjébe. «Politische Feinde hatte er viele, persönlich aber hatte er keinen Feind«, irja a »Kölnische Zeitung.« Attól a derült napvilágtól, melyet a művészet Reichensperger életére árasztott, átszellemült egész lénye, mely mindig kedves, vonzó és szeretetreméltó volt, s mindenkit, ki vele érintkezett, tiszteletre gerjesztett. Azután folytatja: »Der Name August Reichensperger wird mit der Stadt Köln und der Geschichte des Domes verwoben bleiben u. die Bürgerschaft ohne Ansehen der Partei wird dem hervorragenden, verdienten Manne ein treues Andenken bewahren.« Igy ir Reichenspergerről Németország hirhedt, liberális lapja.

Ez tehát a férfiú, kinek egyetlen vezérgondolatát előadni szándékozom. Élete gyönyörűen fejlődött, jelleme ideálisan kidomborodott, kihatása a nyilvános élet legzajosabb és legkritikusabb arenáján, a parlamentben áldásosan érvényesült: érdekes lesz tehát megtudni, hogy mi volt e szép és termékeny léleknek tengelye és lelkesitő forrása?

A kölni dóm!

Reichensperger Ágostnak sok nagy gondolata és vezéreszméje volt; Reichensperger Ágost még 84 éves korában a kölni kath. nagygyülésen kimondta: »egy jelszavunk van, tartsunk ki nála: Für Wahrheit, Freiheit, Recht, — *a keresztény* igazságért, *az egyházi* és *polgári* szabadságért, a *mindenkinek való* és *járó* jogért, élünk és küzdünk;« de e gondolatoknak eszményi szép megjelenitést, — a küzdő egyháznak ideális képét, — harczainak lovagi koszorúját, egy gondolat, egy kép, egy eszmény képezte: a kölni dóm. E dómon látta, hogy mily szép, szent és fönséges a kereszténység; alázatos homályában, titokzatos hangulatosságában, merész, vakmerő, égbetörő oszlopainak s iveinek fönségén megtanulta annak az alázatos és fönséges kereszténységnek bámulatos kontrasztjait, melyek az Isten kegyelme által a

hivő sziv religiójában egy gyönyörű harmoniába folynak össze. Istenem, ki merné e művet lerontani? kinek agyában születhetnék meg az a végzetes gondolat, hogy e dómot légberöpitse? Isten mentsen s óvjon meg minden képzeletet, ha még oly elkeseredett és oly szerencsétlen, efféle őrjöngéstől. De mi ez a tündérkép, mi a kölni dóm égbetörő képe avval a valósággal szemben, melyet kereszténységnek hivunk? Mi a kő, ha sziklaerdő is, a szivek Istenáldotta életével szemben? Mik az oszlopok titáni alakja, a ker. erény természetfölötti hősiességével s mi a dómban elhaló és suttogássá váló legszebb melódia egy sz. Erzsébetnek könyörületes szempillantásával szemben? Gyönge, fakult kép, nehézkes mesternek köszvényes kezéből! E dómnak fönségében tanulta megismerni Reichensperger a kereszténység fönségét s mikor e dóm ivein elmerengett tekintete s alázattal hajolt meg a kőbe vésett, szerencsés eszme előtt, még mélységesebb alázattal szivta magába a tiszteletet, szeretetet, lelkesülést az emberiségnek, Isten keze által épitett intézménye iránt, a »coelestis urbs Jerusalem« s az egyház iránt.

A kölni dóm elég volt, hogy Reichensperger lelkesülése ki ne fogyjon, hogy kedélye végig derült, gondolatai szárnyalók legyenek. A szellemi lovaggáütést az egyház védangyala Reichenspergernek a kölni dóm árnyékában adta meg; egyházias és ideális életirányának góczpontja a kölni dóm iveinek csomózata; lelkesülésének kastali forrása a dóm szentélyében fakadt.

Mindez, amit itt irok, költői ömlengésnek látszik, pedig Reichensperger élete tanuskodik róla, hogy nem ábránd, hanem szerencsés valóság! Az embernek elég egy eszme is, hogy életét szentelje neki; boldog az, ki ez eszmét valamiféle szerencsés alakulásban, egy világhirű mű, intézmény vagy esemény képében tisztelheti, mert akkor az ember hozzá nemcsak lélekben, gondolat szárnyain, hanem tényleg, érzékeinek szomjával, szivének vágyával s képzeletének élvezetével zarándokolhat el. S ez a művészet fönséges hivatása: segiteni a nagy, a legnagyobb gondolato-

kat, — szárnyat adni a lelkesülésnek az eszmék iránt való »első szerelem«-nek fölkeltése által. Egy kép szárnyra ragadhatja a szivet, kedélyt, észt valahányszor a szem éldelegve rajta megpihen. Egy fönséges mű kifejezheti a vonások, a szinek, az arányok harmonikus pompájában a gondolatot, a hitet, az erényt, a léleknek teljes értékét és örök hivatását. S a fáradt lélek elzarándokol oda s uj életet merit egy misztikus elmerülésben, egy éltető élvezetben.

A kölni dóm nekem is az egyház képe! A világ legszebb egyháza, méltán jelképezi az anyaszentegyházat; s ha a világ e legszebb egyházáért lelkesülök, s ráismerek arra, hogy ennek a kőbe merevülő életnek és erőnek ezerszer szebb és gazdagabb forrása maga a keresztény szentegyház: kérdem, nem fogom-e szeretni az egyházat? nem fog-e könybe lábadni szemem ez egyház ellen induló ostromon? nem fogom-e fölpanaszolni a mult s jövő nemzedékeinek, hogy volt valamikor korszak, a jelen siralmas epochája, mikor ezt a szent, apostoli, fönséges szép egyházat porba dönteni, rózsáit széttörni, oszlopait szétrepeszteni akarták? s nem fog-e megszállni egy szent furor szelleme, hogy kiállok magam, ha nincs más, ez ostrom elé s mondom: eszeveszettek, ide csak testemen át juthattok!

Érezzük át a művészet fönséges inspirációit, s tapasztaljuk majd, hogy mily bámulatos s a lelket rohamban lefoglaló és meghóditó theologia lappang benne.

Reichensperger Ágost fölismerte a művészetnek ezt az áldásos befolyását, azért egész életét besugároztatta vele. Nem volt ő művész; jogász és biró volt; valami sok pénzt sem adhatott a művészet szolgálatára; de minden irányban megtett mindent, ami tőle telhetett, s első sorban lelkesülni tudó szive egész melegével, sokoldalu lelke szivós érdeklődésével karolta föl a kölni dóm ügyét. Egyike volt az elsőknek, ki tollat ragadott, hogy a közönséget a dóm kiépitésére serkentse. Akciónak kellett létesülnie, mely millókat áldozzon, hogy a dóm tornyait egész a keresztrózsáig fölemeljék s oldalt és hátul a még hiányzó részleteket kiépitsék. 1840-ben jelent meg művecskéje: »Einige Gedan-

ken über den Dombau zu Köln«, s 1841-ben ő lett a »Dómépitő-társulat«-nak titkára s az maradt 30 éven át. Fiatal ember volt, mikor IV. Frigyes Vilmos oldalán jelen lehetett az újra megindult dómépitésnek alapköletételén, s öreg, nagyon őszbecsavarodott ember volt, mikor lelkes tekintetét 1880-ban a befejezett két torony keresztrózsáján pihentette. Istenem, mily szép az a góthika, — gondolhatta magában — mikor a kereszt is nem száraz fa, nem aranyozott vasdorong rajta, hanem rózsává növi ki magát benne! s mégis bármennyire rajongott a kölni dómért, — bármily érdemei voltak is e mű befejezése körül, — bármint repesett szive, mikor közelről vagy távolról megállt magányos sétáin s a dóm nyulánk vonásain kusztatta föl tekintetét a széditő magasba: még sem volt jelen 1880. október 15-én a hivatalos, befejezési ünnepélyen; mert ahol akkor a kölni érseknek nem volt szabad megjelenni, onnan Reichensperger Ágost bizonyára távol maradt.

Reichensperger Ágostot, a birót, a parlamentáriust, a hivőt a keresztény művészet ihlette. Ez volt az ő legszentebb és legeszményibb tanulmánya. Ha irt, tollát rendesen a művészet szeretete vezette, de soha a dilettans gondüző játékvágya, hanem mindig a művészetben rejlő nagy, eszményi szolgálatokra való kilátás serkentette őt irodalmi tevékenységre. Számtalan hirlapi czikkein kivül megemlitem kisebb-nagyobb műveit, milyenek: »Die christlich-germanische Baukunst u. ihr Verhältniss zur Gegenwart«, — »Fingerzeige auf dem Gebiete der christlichen Kunst«, — »Vermischte Schriften über christliche Kunst«, — Merian M., Ungewitter G. és Puginről irt monografiák. Kisebb iratai: »Eine kurze Rede u. eine lange Vorrede über Kunst«, — »Die Kunst Jedermann's Sache«, — »Allerlei aus dem Kunstgebiete«, — »Über das Kunsthandwerk«, — Über monumentale Malerei«, — »Die Renaissance im deutschen Kunstgewerbe«, — »Die Bauhütten des Mittelalters«, — »Erinnerungen an E. v. Steinle« s több más.

S mindig a nagy közönséget tartotta szem előtt. Ne

legyen a müvészet egyes gazdag emberek szalonjainak disze és élvezete; legyen közkincsünk. A társadalom karolja föl a monumentális müveket. »Die Kunst ist Jedermanns Sache« volt jelszava. Az egyház fektesse eszméit és pénzét a művészetbe, ne sajnálja; mert ha azt mondogatják, hogy ne arra adjuk, hanem a szegényeknek, roszul beszélnek. Emberek, kik a dómokért meleg, lelkes szivvel birnak, higyjük azt erősen, a szegényeket is szeretni fogják. Mert utóvégre is minden az eszmék, a sz. hit szeretetén s odaadó szolgálatán fordul meg. Az eszmék, a hit, a vallás világában az ilyen müemlékek pedig valóságos turbinok; hajtják, lendületet adnak a már fáradt, tespedni készülő tömegeknek.

Legyen szabad most mellesleg végignéznem Magyarországon! Mily szegény! mily együgyü alkotásaiban! mily mostohája az időknek! mily hamupipőkéje a ker. művészetnek! Falusi templomocskái a legszerényebb igényeknek sem felelnek meg; elparasztosodott, érzéketlen kezek nyomai. Hová menjünk mi lelkesülni? Mily keresztrózsán akadjon föl sóvár tekintetünk? A Mátyás-templom hollóján? Hát hiszen hollóanya-érzék kellett hozzá ezt a szerény maradványát a hazai góthikának úgy restaurálni, úgy bepingálni; kulacsokról és tulipános ládákról vett motivumokkal telefrecskázni falait. Az embernek fölfordul a gyomra, ha bemegy; ha künn marad, akkor imádkozhatik; de ha bemegy, akkor boszankodik. Ilyenek a nemzeti motivumok! ilyen az elzsidósodott, magyar geniusz! Annyira még nem vitte, hogy a kulacs nem góthika s a tulipános láda nem góth dóm!

Messze távol esünk mi még a mi templomi épitészünkben a müértő és művészi igényektől. Félő, hogy a szepesség néhány templomát is betarkitják kulacs góthikával! S ugyanakkor örülnünk kell, hogy a pécsi templom restaurálása oly kitünően sikerült; csakhogy André Kölnben tanult müértést!

Éppen a kornak vagy elmaradt zúglelkek és köröknek rosz izlésével kell e téren folyton hadakozni. Reichensperger is hadakozott eleget. Az elismerést nem szórták eléje

marokkal. De miután lelkesülésének eszményét századok munkájával s ezrek izmaival kőbe vésve látta folyton maga előtt, nem adta föl a harczot soha.

A divat változik; az izlés is teljes izléstelenséggé válhatik. Németországban is volt kor, — hitták pedig azt a fölvilágosodottság korának, mikor a szép góth ablakokat befalazták, — a rózsákat, az ágakat és bogokat begipszelték, — a finom faragványokat bemaszatolták, a sugároszlopokat körül- és beépittették, csakhogy minél vastagabban és tehetetlenebbül álljanak s a lusta lelkeket a magasba ne csalogassák, s ez is — művészet volt. De nem csoda, hisz két századdal azelőtt, mikor a renaissance gazba nőtt, a szegény góth dómokra merő, véletlen szerencse, hogy el nem rendelték közköltségen eltörlésüket a föld hátáról. Ugyanekkor a nemes, antik izléssel minden fölött pálczát törtek; minden ember antik akart lenni mindenben. A királyok és fejedelmek nem lehettek nagyok, hacsak hiven nem kopiázták Periklest vagy Augustust; aki a szabadságot szerette, az Brutussá vágy Gracchussá magyarositotta nevét. A történetirás elbujhatott, ha nem tüntette föl magán Tukidides, Livius vagy Tacitus frazeologiáját. Az evangelium eltörpült Plató filozófiája előtt; nagyon soványnak és silánynak látszott a 16. században, úgy hogy megsajnálták. Műveltnek csak azt tartották, ki görögül tudott, de saját hazai nyelvét vagy nem tudta vagy törte. A biblia, a barbarismusok szerencsétlen gyüjteménye, ugyancsak nagy jóindulatra számithatott, ha nem szégyelték magokat érte hivek, papok vagy plane kardinálisok. Azért irja Bembo biboros, X. Leo pápa titkára, Sadoletnek, egy más, különben kitünő kardinálisnak, hogy ne olvassa sz. Pál leveleit, mert elrontja stilusát s igy végzi jó tanácsait: »lascia coteste baje indegne di uomo grave«; »hadd el ezeket a gyerekségeket, melyek meglett emberhez nem illenek.«[1] Igy ir »Bembo, cardinale di Santa Chiesa.« Ez is divat és izlés volt.

Az izlés tehát még nem teszi; mert kérdés vajjon jó-e az az izlés vagy rosz.

[1] Capecelatro. La vita di S. Filippo Neri. I. k. 8. l.

Az izlést a nagy gondolatok s a nagy eszmék kontrollálják. Elöször át kell érezni a fönséget, azután gondolhatunk alakitására. Aki az evangeliumot, a kereszténységet fölületesen érti, az eszméit ki nem fejezheti. Mivel pedig az egyént a társadalom sodorja, azért egy könnyüvérü, franczia szalonos társadalomnak festöire, ha még úgy akarják és törekednek kifejezést adni a gondolatoknak, keresztény müveket nem biznék. Nincs fogalmuk róla; mit várhatunk tölük. Krisztus nem Husz János; az arsi plébános nem az olasz koplaló, Succi; Keresztelö sz. János nem egy sáskapörkölö beduin. Aki nem alázatos, aki a ker. belsö élet gyakorlataiban soha sem élt, az ne fessen nekünk vallási képeket. Minden vonása alapjában el lesz hibázva. Úgy fog tenni mint Bembo, a szenteket görög herosoknak nézi s az angyalokat geniuszoknak. Lehet-e oly pufók, pajkos gyerekekről, kiknek hátából két szárnyat növesztenek, s kik a barokk templomokba betévednek, s guirlandokon, koszorúkon, falkiszöggeléseken bukfenczeket hánynak, azt mondani, hogy ezek az Isten erö- és életteljes szellemei? megfelel-e ez a legszegényesebb fogalomnak róluk?

A nagy eszmék átértése, a nagy gondolatok átérzése, ez teremti a müvészetet s ez biztositja jó irányát. A góthika a mély kereszténységnek kifejezése, ezt tagadni nem lehet. Talán hozzájárult századunkban a keresztény szellem fölébresztéséhez; de tény, hogy miután Németországban a Rajnavidék nemes góth templomai közt a keresztény önérzet fölébredt, rögtön fölismerték, hogy ez a müvészet csak azért lett századokon át feledve, mert az eszméket szellemi eltévelyedés elvesztette; mihelyt az eszmék megint a lelkekben kigyúltak, elevenedni kezdtek a góth dómok fejezetlen torzói, a félbeszakadt vonalak tovább húzódtak, az eltört ágak ujra hajtottak s kihajtottak egész a keresztrózsáig. A gyökér az eszme; mihelyt a gyökér a lelkesülés s az értelmi fénysugaraitól melegszik, azonnal hajt, s annál nagyobb erövel hajt, minél tovább boritotta a gondolat romjainak törmeléke.

Reichensperger a kereszténység nagy és fönséges eszméjét látta a kölni dómban kifejezve.

»Reichensperger wuchs, als Kunstkenner am Kölner Dom gross u. er hat dafür wieder den Dom gross gemacht. Als Anhänger jener christlich-romantischen Geistesströmung der vierziger Jahre, war für ihn unser Dom das Ideal echt christlicher Kunst u. dann jeglicher Kunst überhaupt. August Reichensperger war einer der bedeutendsten Kenner der Gothik, aber auch der eigensinnigste Gothiker Deutschlands.« Igy ir a »Köln. Zeitung.«

Amit a »christlich-romantische Geistesströmung«-ról mond, azt elfogadhatjuk, hacsak szem előtt tartjuk, hogy itt a romantika semmi más mint az a jelszó: igazságért, szabadságért, jogért, és pedig a keresztény igazságért, az egyházi és polgári szabadságért s a mindenkinek járó jogért. Ez a romantika lovagias is, mert harczra hiv és pedig nem zsoldért, nem konczért, hanem Istenért. Hála Istennek, hogy nemcsak harczra hivott, hanem harczba inditott is, és fog inditani addig, mig az Evangelium az igazság és élet igéje marad. Bár lennének mindig lovagjai és hősei, olyanok, milyen Reichensperger Ágost is volt s ha ezt akarjuk, legyen gondunk, hogy az egyházi művészet minél több tehetséget beárnyékoljon s a nagy eszmék szeretetére s értük való áldozatkészségre buzditson.

Az egyoldaluság ily erőteljes hévtől és buzgóságtól el nem maradhat. Annál nagyobb lehet, minél késztetőbbek rá az idők és törekvések körülményei. Ha valaki nem a számtani arányok miatt, nem az épitészet fejlődésének filozófiája miatt lelkesül valamiért, pl. a góthikáért; hanem ha lelkesül érte azért, mert eszméinek, hitének, vallásos buzgalmának gyönyörű kifejezését látja benne: akkor erőszakos is, kegyetlen is lehet; de a mű meglesz. Az ilyen emberek nem theoretikusok, hanem praktikusok, s van bennük sokkal több tetterő, kitartás és lelkesülés mint a theoretikusokban. A góthika fölismert és helyesen méltányolt theoriájától még sokáig befejezetlenül és disztelenül szomorkodhatott volna a kölni dóm a Rajna partján s miután hozzáfogtak az épitéshez, sok bűnt, sok hibát követtek volna el a góthika szabályai ellen: ha nincs Reichensperger, aki az

eszmét kivitelben és pedig tiszta, szeplőtelen kivitelben minél előbb látni kivánta. — Élesen kikelt bármily oldalról jövő beszólások ellen, megrostálta a terveket, s egyes részletek kiépitésenél formális kriziseket idézett elő. A góthika volt az ő szemeiben az egyedül megfelelő német-egyházi stilus s nagyon haragudott az oly gonosz emberekre, akik avval álltak elő, hogy mikép lehetne a góthika a keresztény-germán stilus, mikor Francziaországban támadt?! Azoknak ő azután kész volt kimutatni, hogy az az éjszak Francziaország a germán szellem befolyása alatt állt, — hogy a népnek vérébe be van oltva a german-fránk és norman eredet, s azért a beauvaisi és chartresi kathedrálisokat is nagyon kegyelte, miután a kölni dómhoz legközelebb állnak. Különben pedig az egyetlen, tiszta, nemes, páratlan gót mű, — a ker. eszmének köben való legtalálóbb kifejezése a kölni dóm.

Ne vegyük rosz néven, hogy az ilyen ember az ő kedvelt gotikáját, eszméinek legalkalmasabb s leghivebb hordozóját, mindenüvé be akarta vezetni, nemcsak a középületekbe, hanem a lakó-házakba is. A hetvenes évek renaissance-hajlamait rosz szemmel nézte; ő nem ismert német renaissance-ot, ő a középkor erőteljes népszellemének virágát a gótikában látta. Elmondhatjuk tehát e részben, hogy Reichensperger Ágost szemüveget hordott és pedig gótüvegfestéssel; de a gót szemüveg mögött egészséges szemek s élesen gondolkozó lélek rejlett.

Ily ember psychologiája a leghatályosabb paraenesis a művészetek fejlesztésére. Ha a művészet eszméket fejez ki az ember összes tehetségeinek lekötésére; ha a művészet az ember értelmét fölvilágositja az eszmék sikerült kifejezésének tükrözésével; ha el tudja ragadni, föl tudja gyujtani a sziveket az igazság s az örök jó szeretetével: valóban hivatást teljesit, mely kezet fog az egyházzal. Benne is az igazság lelke székel, — kezei föl vannak kenve az áhitat kenetével. S a keresztény művészet benyomásai alatt élő nép ép e művészetben találja majd a hitvány korszellem ellensúlyát. Nagyszerü templomai, melyeket csodál és

bámul, melyeknek fönsége elől el nem zárkózhatik, a régi, szent kereszténységről szólnak hozzá s mint meg annyi gátat képeznek a futóhomokban, melylyel a modern kor proletársága elboritja a régi társadalom kulturáját. »Ez eszmék, melyek igy kivirágoztak, igazak: különben nem voltak volna oly hatalmasak, oly alázatosak s ugyanakkor oly fönségesek, oly termékenyek s egyszersmind oly megnyugtatók, mint ahogy ezeken az alkotásokon meglátszik«; igy gondolják azt az emberek, kik e dómok árnyékában laknak. A kereszténységnek nincsenek szent berkei, melyeknek titokzatosságában nymphák laknak, s istenekkel közlekedhetik a halandó; de pótolja ezt a gót dómok szentelt homálya; sok hang ébredez csendjükben, — sokféle szin reszket a lélekbe szines üvegeiken. S hiába; nő ott minden, minden a magasba! Ablakok nyilnak alulról föl egész a boltivekig, két-három ablaksor egymás fölött; mintha mindenütt repedeznék a fal s a sötétséget a világosság angyala el akarván űzni, végig hasitja falaikat, 20—30 méter magas ablakok nyilnak, hogy fönt megint ivben összecsukódjanak, s mégis homály van s bizonytalan tévedező sugárzás mindenfelé. Ez is annak a porhüvelybe zárt, vágyaiban megnyiladozó, a végtelenbe törő léleknek képe. Több világosságot kér. Megnyilik; meghasad; egész lénye kikel s eget kér, s mégis egy szentelt, titokzatos homályban kényszerül maradni; a világosságot nem nyeri tiszta fénykévékben, hanem nyeri szinekben s képekben, melyek az ablakokon áttetszenek.

Ahol a művészet mostoha gyermek volt sok századon át, ott nagy feladatok várnak rá. A mi művészetünk az egyházi téren gyér és silány. Sokszor fölpanaszoltuk már, hogy miért veszett el annyi kincs, annyi remekmű s ha az ember az egri várban a régi templomnak egy körülárkolt, szép oszloptövét látja, s lent azt a szegényes pajtát, mely kathedrális akar lenni, tekintetére méltatja: bizony föltámad benne a vágy: legyen úgy mint régen volt; inkább az állna itt és most, ami régen diszlelt!

Ha a keresztény eszmék kikelnek sirjukból, bizonyára

kikel a művészet is. Azért a keresztény szellemáramba álljon az, ki valami művészit teremteni óhajt. S viszont a művészet remekeihez zarándokoljon az, ki eszméit elévülni, megöregedni nem engedni. Ha csak egy gondolata van is, melyet megfelelő tökélyben szemeivel is láthat maga előtt, ez az egy, kőben, szinben kifejezett eszme a lelki életben számos gondolat fölserkentőjévé és szülőjévé, lelkesülésének szárnyává s hangulatának támaszává válhatik: »virga generis, baculus senectutis.« Sőt ha az eszme nagy s megtestesülése fönséges: egyetlen egy gondolat egy egész férfiút alkothat.

MÉG EGYSZER AZ EGYH. SZÓNOKLAT ÉRDEKÉBEN.

Irta: KUDORA JÁNOS.

Néhány év előtt alig mertem volna elképzelni, hogy az egyházi szónoklat körül oly érdekes és tanulságos vita támadhatna, mint amilyen a »Magyar Sion«-ban márciustól szeptemberig Acsay és Anhäupel urak között támadt. Élvezettel szemléltem a két jeles bajnok mérkőzését, mert tudtam, hogy a lovagias ellenfelek egymásban kárt tenni nem fognak s hogy maga az ügy, melyért fegyvert ragadtak, fog diadalmasan kikerülni a mérkőzésből és ebben nem is csalatkoztam. Most azért szólalok fel a vitatott ügy érdekében, mert a bajnokok a küzdelmet befejezték, egymásnak tisztelegtek; álláspontját a végszóban mindegyik fenntartja. Acsay igy: »Befejezésül csak ismétlem — remélem utoljára — hogy Bossuet a kath. irodalom legnagyobb egyházi szónoka; az volt eddig is, s az marad örökre.«[1] Anhäupel Schleinigerből vett német idézettel igy: »Bossuet-s Fehler

[1] 687. l.

AZ IMPRODUKTIV SZELLEMI MUNKA.

Irta DR. PETHŐ.

A vakáczió egy szombatján este fél 10 körül a frankfurti dóm mellett vezetett el utam. A templom ajtaja egyre nyilt s csukódott. Az Úr Jézusnak éjjeli látogatói, mindmegannyi Nikodemus, hallgatagon siettek hazafelé, ki erre, ki arra. A téren néhány csoportban hangos kaczaj s közbe-közbe az elegans Frankfurtba nem illő kurjongatás hallatszott; demokrata sipkájukról itélve, munkások verődtek itt össze. Most az egyik káplán lépett ki a dóm ajtaján s összefogva szétlebbenő felöltőjét, sietett a plébánia felé. Négy órától fél 10-ig ült a gyóntatószékben; holnap — már mint vasárnap reggel — 5-kor ő tartja a szolgálók miséjét rövid homiliával; azután ismét gyóntat sine fine, — betegekhez jár, temet, és este egy-két egyletbe benéz s lesz fél 12, mire az ágyba jut. Mikor a káplán elsurrant gyors léptekkel a téren, az egyik munkás oda kiáltott a többinek: „Da kommt auch einer, der die Arbeit nicht erfunden hat.“ A káplán rá sem hederitett s eltünt az ellenkező oldal házsorának árnyékában.

Ez a frankfurti munkás nemcsak az utczai bölcseség híg velejének, hanem a liberális nemzetgazdaság iskolájának volt szócsöve. Én ezt a kettőt nem azonositom; de ha valaki a benyomásokból s agitáczióból táplálkozó utczai bölcseséget a liberális nem-

zetgazdaság téziseivel összetévesztené: arról nem tehetek; miért oly hasonlók egymáshoz?! S ebben ugyancsak hasonlók. A munkás s a napszám igáját nyögő nép egyáltalában csak a kezek kérgesitő munkáját tartja munkának s más foglalkozást e névvel megtisztelni nem akar; de nemcsak a munkás nép leledzik e tévelyben, hanem a liberális nemzetgazdaság is, s ha az utóbbi időkben fölületessége néhol mélyebb belátásnak engedett helyet, a teljes kijózanodástól távol van még ma is, mert inkább foltozásra, mint elvből s elvben való nézettisztázásra adja a fejét. A liberális iskola ugyanis a frankfurti munkás önérzetes s megvető gúnyját tudományos formába öltöztetve azt hirdeti, hogy a *produktiv munka* a reális, eladható, pénzben kiváltható árúkat termeli; amely munka másra irányul, amely munkának termékeit eladni nem lehet, az *improduktiv*, kár, hogy nem mondja ki kurtán, naplopó foglalkozás. E fölfogásból szivárog azután a népéletbe a kézi munkától elütő tevékenység iránt bizonyos közmegvetés, mely a munkás népben dívik, onnan ered az az érzéketlenség a felsőbb, erkölcsi, szellemi, eszményi érdekek iránt, melyeknek munkálására pedig a legjobb s legnemesebb erők éreznek hivatást s áldozatok árán emésztik fel szolgálatukban önmagukat.

Azért tehát nagyon időszerünek tartom annak elbirálását, hogy voltaképen *mi a produktiv munka?*

Legjobb lesz e czélból mindenekelőtt megismerkedni a liberális oekonomusok nézeteivel.

Első helyen álljon a liberális nemzetgazdaság atyjának, Smith Ádámnak nézete: „Van munka, mely a tárgyhoz értéket ad s van olyan, mely nem ad. Az első, mivel értéket hoz létre, produktiv, a másik improduktiv munkának mondatik. Így például a kézműves munkája emeli értékét a nyers anyagnak. . . . A szolgálónak munkája pedig nem produkál semminemü értéket. . . . Aki sok gyári munkást foglalkoztat,

gazdag lesz; aki pedig sok cselédet tart, szegény lesz. A kézműves munkája valahogy állandósittatik, szinte azt mondhatnám, megmerevül az anyagban, melyet munkál és úgy marad többé-kevésbé hosszú ideig a munka elvégzése után: mig ellenben a szolgáló leány munkája nem rögzik meg, hanem az idő multával, melyben munkája elvégződik, rendesen minden hatásával együtt eltünik. . . . A legtiszteletreméltóbb állások munkája is nagyrészt olyan, mint a cseléd munkája, t. i. improduktiv. Ide tartoznak az uralkodók katonáikkal és hivatalnokaikkal. . . . Ide tartoznak *a legkomolyabb s legfontosabb* ténykedések s éppúgy más selejtes foglalkozások is, pl. a papok, ügyvédek, tudósok tevékenysége, valamint a szinészek, bohóczok, zenészek, énekesek, énekesnők, tánczosok s más effélék szerepe. *A legnemesebbeknek s leghasznosabbaknak munkája* ezek közt, nem létesit semmit, a miért később egyenlő munkát venni vagy rendelni lehetne. A produkczió pillanatában elvész a termékük, mint a szinész szavalata s a zenész darabja."

Ez idézetben világosan van megmondva, hogy mi a produktiv munka? *A produktiv munka az, mely reális, eladható értéktárgyakat produkál.* Még egyszerübben szólva, produktiv munka az, melynek termékeit el lehet adni, improduktiv munka pedig az, melynek termékeit nem lehet eladni; — valóban echt zsidó klasszifikáczió.

Bámulatos, hogy az ilyen definiczió kiindulását képezheti egy oekonomikus szisztemának és pedig nemcsak azért, mert hamis a produktiv és improduktiv munkáról adott fogalma, hanem azért is, mert önmagának mond ellent és önkényüleg jár el a definiczionak a dolgokra való alkalmazásában. S hogy ez utóbbinál ragadjam meg kimutatásom fonalát, rámutatok először is arra a könnyelmüségre, melylyel Smith Á. a világnak szemébe mondja, hogy a „szolgálónak munkája nem produkál semminemü értéket"

és hogy az idővel magával, melyben végződik, „minden hatásával együtt eltünik.“ Hogy lehetne ez igaz, mikor az egész világ annyi pénzt fizet a cselédeknek? ha semminemü érték nincs a cseléd munkájában, rászánná-e magát a világ arra, hogy milliókat költsön rá?! Azután, ha a cseléd a szobát kitakaritja, ha söpri, ha csizmámat kifényesiti, ha kabátomat kikeféli, ha a padlót kisúrolja, vajjon elvész-e munkájának minden eredménye, abban a perczben, melyben azt elvégzi? Azt gondolom, hogy legalább is addig marad meg, ameddig a pék s a mészáros munkája.

De hát nemde mégis csak igaz, hogy aki „sok gyári munkást foglalkoztat, az gazdag lesz s aki sok cselédet tart, az szegény lesz“? úgy látszik tehát mégis, hogy a gyári munkás munkája produktiv s a másik improduktiv?

Helytelenül látszik; mert ha valaki sok munkással posztót vagy czérnát produkál, de nem birja eladni, az is szegény lesz; a termelése ugyanis egy irányban halad s épp azért, mert aránytalan, elveszi s megeszi a saját maga értékét. Épp úgy aki sok cselédet tart, föltéve, hogy dolgoznak és nem lopják a napot: produkál az is, hogy úgy mondjam, „házias értékeket“; de a baj a sok cselédnél nem a produkczió hiányában, hanem a produkcziónak, ennek az egyoldalu produkcziónak aránytalanságában áll; az ember ugyanis nem egy tárgyból él; vagy jobban mondva, a túlprodukczió által elvész a tárgynak értéke.

Miért köti tehát Smith Ádám a munka termelővoltát a reális és eladható értéktárgyakhoz? Inkább azt gondolnám, hogy az a *produktiv munka, mely valamit ér;* az a produktiv munka, amely számunkra *valami „jót“ produkál;* mert a *jó*, az nekünk *érték;* legyen az a jó aztán tárgy, vagy szolgálat, — legyen dologi vagy személyi, — legyen reális, vagy ideális; bármilyen legyen, de jó legyen; ha ilyen, akkor az azt termelő munka jót termel, *javakat* hoz létre.

Igen, de azt mondják erre: bele kell venni a produktiv munkának definicziójába, hogy oly javakat produkáljon, melyeket *el lehessen adni?!*

Miért kell ezt belehozni? Azért-e, mert csak ezek értékesek? de hát csakis a pénz képezi az értéket? Az simpliciter nem áll. Az értéket a szükségesség adja. Ami szükséges, az értékes. Ezt meg nem dönti az az ellenvetés sem, — hogy a levegő szükséges s még sem értékes, s hogy a gyémánt nem szükséges s mégis értékes. Ha a levegőt laboratoriumokban kellene előállitani, bezzeg értékes volna, most pedig nem értékes azért, mert jóllehet szükséges, nem az emberi munka produktuma s van belőle elég; a gyémánt pedig jóllehet nem szükséges, értékes azért, mert kevés van belőle s mert az emberek jelenlegi megállapodása e ritka kőnek tulajdonságait értéknek tekinti, melylyel magában nem bir.

Az érték a tárgynak a természetben való *határolt és megszabott mennyiségétől*, az *élethez való szükségességétől* s a *reá forditott munkától függ;* ami ilyen, az értékes s az a munka, mely ily értékeket produkál, *produktiv munka lesz.*

Ezt a belátást még más érv is nyomósitja.

A munka arra való, hogy az embernek megfelelő létet biztositson, arra való, hogy megszerezze neki azt, ami kell neki.

A szükséglet a munka forrása és ingere; s a munka produktiv volta abban áll, hogy a szükségleteket fedezi. *Fizikai létünknek* vannak szükségletei, de ép úgy vannak *erkölcsi és szellemi* szükségleteink is; az ember *fizikai*, de ép úgy, sőt sokkal inkább *psichikai lény*, s e kettős természet mozgósitja a munkát, hogy általa a maga létét biztositsa.

A liberális nemzetgazdaság tehát szétszakitja az embert s vagy önkényesen jár el, mikor azt állitja, hogy csakis az ipari munka produktiv, mintha az emberi erőknek más téren való alkalmazása, munka

nem volna; vagy pedig tagadja, hogy az emberi élet psichikus oldala figyelmet érdemel, mintha szükséges, értékes csak az volna, ami a fizikai létben reális, eladható, megvehető.

Bármily tekintet vitte Smith Ádámot s követőit a produktiv munkának ilyetén definiciójára, biztos, hogy a legdarabosabb materialista világnézet tükröződik vissza elméletükön, amely nem becsüli az ideális produkciót, — nem tart munkának semmit, ami a psichikus világ alkotásaiba van fektetve. Igy azután az anyagi termelés tényleg annyira leköti az embereket, hogy az állitólag improduktiv munkától elfordulnak, csak azt keresik, ami pénzt hoz, s ezáltal az igazi tehetségeket elidegenitik a szellemi, az ideális törekvésektől. Mire vezet ez? nemde arra, hogy a tehetségek parlagon heverjenek és elzülljenek.

Innen még más, közelfekvő gondolatra nyulhatunk át. A munka feladata a termelés; improduktiv munka annyi mint haszontalan munka: már most lehet-e azt állitani, hogy a legmagasabb s legnemesebb tehetségek improduktiv, haszontalan munkára legyenek kárhoztatva? Már ez ellenkezik a dolog természetével!

Azt mondják s Smith idézetéből is kivehetni, hogy ők nem akarják a szellemi alkotást megbélyegezni, azáltal, hogy azt improduktivnak mondják; hanem ők a termelés alatt csak anyagi javak előállitását értik; s csak az anyagi javakat tartják oekonomikus javaknak. Hát ez mentség?

Szabad-e önkényüleg és természetellenesen s hozzá gyanusitólag eljárni? Ha nem szabad, akkor a termelés alatt nem lehet *csakis anyagi* termelést érteni, s az emberi élet szükségleteinek födözésére alkalmas javakká nem szabad *kizárólag az anyagi javakat* deklarálni.

Azonban még valamit kell itt megjegyeznem.

Ha Smith Ádám idézetét olvasom, névszerint

ezeket a kitételeket: „Ide (az improduktiv munkához) tartoznak a legkomolyabb s legfontosabb ténykedések", azután megint: „a legnemesebbeknek s leghasznosabbaknak munkája" az: a nehézség ébred föl bennem, hogyan lehet ezeket a nézeteket egymással megegyeztetni? hogyan mondhatja valaki azt, a mi *a legkomolyabb s legfontosabb*, a mi *a legnemesebb s leghasznosabb*, improduktivnak? S más feleletet nem találok, mint azt, hogy Smith Ádám helytelenül definiálta a gazdagságot. Ő ugyanis azt mondja, a népnek gazdagsága a munka által előállitott *anyagi javakban* áll. Azonban ez nem a teljes igazság; az anyagi javak, pl. a földművesnél sok buza, — az asztalosnál sok butor, — a bányásznál sok kőszén, csak materiális substratumát képezik a gazdagságnak; skolasztikus nyelven szólva, azt mondanám, hogy a buza, a butor, a kőszén „sunt divitiae materialiter", s a gazdagság formaliter, az e substratumból kiemelkedő élvezet sokasága. Gazdag az, akinek sok *élvezett java* van. Hiszen a jó csak akkor igazán jó, ha velem életet kiváltó, tehát élvezetet keltő összeköttetésbe lép. Különben csak analog értelemben és materialiter „jó."

Például, lehet valakinek sok buzája, de nem birja eladni. Először is azt mondhatnók: van *birtoka*, de nincs *jövedelme*; ez a birtok gazdagság ugyan, de csak materialiter, v. i. a gazdagság alapját képezi; de voltakép még sem gazdagság. A gazdagság a jövedelemből folyna, mert a jövedelem abba a helyzetbe hozza az embert, hogy a jó reá nézve élvezhetővé, eleven jóvá, *formalis jóvá* lesz. A fogalmak tehát igy következnek egymásután: *birtok*, *jövedelem*, *élvezés*. A birtok s a jövedelem a gazdagságot alkotják *materialiter*, az élvezés *formaliter*.

Vagy más példa: valaki sok zsák aranynyal az eszkimók közt él; jégkunyhóban, prémbe varrva, füstös olajlámpa mellett; gazdag-e ez? nagyon szegény.

Tehát ismét: a gazdagság az élvezet sokasága.

Vagy más példa: van egy orvos, akinek nincs fekvő birtoka, nincsenek pénztőkéi, de jövedelme évenkint 30,000 frt, s ő ezt mindenfélére elkölti; gazdag-e ez? mindenesetre. Tehát a gazdagság az élvezet sokasága.

Ha pedig a gazdagság az élvezet sokasága; akkor az a munka lesz produktiv munka, amelynek *produktumai* élvezetet hoznak. Igy a tanitónak munkája az oktatás, élvezetet teremt, ha nem is közvetlenül, a tanulóban, (sok élvezetre nyit neki utat); az orvosnak munkája a gyógyitás, élvezetet hoz a páciensnek; a papnak munkája a lélek természetfeletti életének előmozditása s az emberiség erkölcsisége, a legfőbb élvezetet nyujtja nekünk; az asztalosnak munkája a butor nekünk sok szolgálatot tesz, neki közvetve kenyeret, életet s bármi más élvezetet nyujt; a szolgálónak munkája az uraságnak kényelmét (élvezetét) biztositja. Ime csupa *munka*, melynek produktuma az élvezet, *az átélt jó*.

Már most Smith Ádám azt mondja: csak az a munka produktiv, mely anyagi, eladható javakat: buzát, kendert, gyapjút, ruhát, butort, szerszámot produkál; mert a gazdagság, a reális értékeknek sokaságában áll.

Nem úgy van: a gazdagság sem a reális értékek sokaságában, sem az azokat előállitó munkában nem áll; hanem a gazdagság az élvezetek sokaságában áll, s következőleg minden munka produktiv, melynek produktuma *valami jó*, *melyet élvezünk*.

Az asztalos butort hoz nekem, hogy komforttal élhessek; az orvos szolgálatot tesz nekem, melynek következtében ismét egy nagy jót, az egészséget élvezem; a szolga munkája kellemessé teszi nekem az életet; ime az asztalos munkájának produktuma *valami*, *ami nekem jó;* az orvos s a szolga munkájának produktuma szintén *valami*, *ami nekem jó*: mindhárom

munka tehát produktiv; produktumaiból *származik a jó, melyet élvezek.* Megerősiti e napnál világosabb igazságot, hogy mindenki kész e munkák produktumát egymással fölcserélni; az asztalos butort ad az orvosnak, az orvos pénzt a szolgának, hogy ők viszont az ő munkájuk produktumait adják neki. Hát hol van itt a logika, melynek erejében követelik, hogy az anyagi javakat termelő munka legyen egyesegyedül produktiv munka? mikor *produktuma van más munkának is, s az a produktum is jó?*

Produktiv munka tehát az, melynek produktuma valami jó, melyet az ember élvez: akár kenyér és bor, akár czipő- és bajuszkenőcs, akár szép szoba és szőnyeg, akár tiszta erkölcs és tudás, akár műveltség és természetfeletti hit!

Különben, hogy mennyire egyoldalu és következetlen ez az egész tan, azt legjoban föltünteti az emberi termelésre vetett tekintet. Nézzünk végig az emberi életen, — vegyük fontolóra a tényezőket, melyek az életet, mint specifice emberit jellemzik, — tartsunk szemlét az emberi erők termelésén, s emeljük ki azután e gazdag és változatos élet- és erőhullámzásból azt a sovány, szegényes gondolatot, Smith Á. gondolatát, mely szerint csak a reális javakat előállitó munka a produktiv, — emeljük ki, hogy megsajnáljuk.

Az emberi munkának két főiránya van, valamint természetünknek is két jellemző oldala van; ez a két oldal a fizikai s a psichikai lét; úgy az emberi munka is első sorban két irányban halad: van *reális* és *ideális* termelés.

A reális produkció a fizikai lét követelményeinek felel meg, az ideális pedig a psichikai lét szükségleteit gondozza. *Az ideális irányzat az ész,* sziv, kedélyhez szóló termelés, következőleg ide oly termékek s oly munka tartozik, mely csak az ész, sziv, kedélyben vált ki visszhangot közvetlenül, s csak

ezek által vehető észre. Igy például a munka, mely a szindarab előadására fordittatik, ideális termelést céloz; a szobor, a lekottázott zenedarab, Ben Hur regény, Constantin ive, csupa ideális produktum.

Ne botránkozzunk meg azon, hogy némelyek ideálisnak hivják a kutya érzetét, midőn ura megsimogatja; a szó ugyan nem illik rá, de ha megmagyarázzuk, hogy mit értünk az ideális elnevezés alatt, nem származik ez elnevezésből semmi zavar. Az ideális termelés tehát az, mely ész, sziv, érzés, kedélyhez szóló termékeket állit a világba.

A reális produkció pedig az, mely a fizikai léthez szükséges tárgyakat nyersen vagy emberi használatra szánt kidolgozásban állit a világba; például kenyér, vas, fa, ruha.

A reális és *ideális* szónak értelme nem mindegy *a „dologi“* és *„személyi“* szónak jelentésével. Mert a személyi, lehet reális jó, mint például, az ember keze, lába vagy egészsége; ezek mind *személyi, reális* javak. Mig ellenben a mi személyünkön kivül áll, tehát a mi nem személyi, hanem dologi, az lehet ideális, mint például Marc Aurel szobra. A reálist tehát úgy forditjuk, hogy *anyagi;* az ideálist pedig úgy, hogy *szellemi;* az anyagi jó lehet személyi és dologi; a szellemi jó szintén lehet dologi pl. Marc Aurel szobra, Mozart művei, és lehet személyi, például valakinek tudománya.

Hozzunk fel e tárgy megvilágitására néhány kérdést s az olvasó találja el rájuk a feleletet.

Az orvos által helyreállitott egészség miféle termék?

Személyi és anyagi. Személyi, mert a személyben van; anyagi, mert a személyt az ő *fizikumában* alkotja.

Mit produkál a borbély, mikor a bozontos szakált és hajat nyirja? Személyi és anyagi jót.

Hát a toalett miféle jó?

Dologi és szellemi. Dologi, mert a ruha nem az

egyénnek része ; szellemi, mert a szellemi tehetségek, a szép érzékének kifolyása. Tehát aki toalettet csinál önmaga s ép úgy a fodrászok, a pipere-árusnők, a diszitők *dologi és szellemi munkát* végeznek.

Mily munkát végez a dada, ki karjain ringatja a gyermeket?

Anyagit és *személyit.* Mert a kisded testének ápolása, ennek a kis egyednek személyi java, mely közvetlenül a fizikai és nem a psichikai, az öntudatlan és nem az öntudatos életre irányul.

Miféle jószág egy szobor?

Dologi és *szellemi*; nem része valamely személynek; de szellemi, mert a szellem munkája.

Miféle jószág a barátság vagy a házasság? Megvallom, hogy különösen veszi ki magát ez a kérdés, de azért logikusnak logikus. Mert a barátság s a házasság nagy java az emberiségnek. Kérdés tehát miféle jó?

Dologi és szellemi és személyi. Személyi, mert egyéniségünkben van; de *dologi* is, mert személyünkön kivül álló egyén a terminusa; nemkülönben *szellemi,* mert a kötelék az ész és sziv kapcsa.

A terminusok e magyarázata után vegyük tekintetbe a reális s az ideális termelést.

A reális termelés felöleli a) a nyers termékeknek előállitását; ide tartozik *a bányászat, vadászat, halászat, földmivelés, erdészet, állattenyésztés,* b) azután felöleli a nyers termékek földolgozását az iparban. E két reális termelési mód közvetlenül a tárgyat nyeri vagy munkálja; azonkivül a reális termeléshez sorozzák a tárgyak kezelését, névszerint: *a kereskedést* és *szállitási ügyet.* Ezekre szoritkozik Smith Ádám fogalma a produktiv munkáról.

Tekintsük már most az ideális termelést.

A ideális termelés három ágra oszlik: *a művészeti, a tudományos,* s *a vallási* munka. Az első *műélvezetet,* a második *tudást,* a harmadik *vallásos meg-*

győződést szolgál. Vannak azután még foglalkozások, melyek az emberiséget a fölsorolt három irányban mozgó életre alkalmassá teszik; s ezek: *az orvosi, a nevelői* s *a politikai* tevékenység. Ezek képezik és óvják a szubjektumot, hogy a művészeti, tudományos és vallási haladásra alkalmassá váljék.

Aki a distinkciók és fölosztások e magaslatáról áttekint az emberi életen s annak kulturális lenditő és hajtó hatalmát, a munkát tekintetbe veszi; első tekintetre föl fogja ismerni, hogy minden haladásnak, de sőt az emberi létnek, s a legdurvább reális produkciónak hordozója és föltétele az ideális munka. Az emberben az egyik föltételezi a másikat, a reális munka föltételezi az ideálist, és pedig úgy, hogy az ideális munka befoly a reálisba lépten-nyomon. Az emberi reális termelés nem az állat munkája, hanem minden izében emberi munka. A specifikus emberi jelleg, az süti rá bélyegét arra a földmivelésre, arra a halászatra és marhatenyésztésre; mert az állitja a világba s a küzdelmekbe az embert. Mindenütt ott áll, ott verejtékezik, ott fárad az ember; nem ennyi meg ennyi lóerő, hanem az ember, s az ember szellemisége szivárog bele minden munkájába, ha még oly primitiv.

Mihelyt a primitiv munka az ipar polczára emelkedik, a haladást ott is az erkölcsi ember küzdelme vivja ki; a tudományos ember örökiti meg a multnak gondolatait s készíti azt a lajtorját, melyen az emberi ész reflektálva, kombinálva halad, s a műérzék disziti föl, amit a kéz a nyert alakba szoritott. Itt tehát az embert mint embert, a szellemi tevékenységet sehol sem lehet nélkülözni; *a reális termelést az értelmes, műérzékkel biró és erkölcsi erővel rendelkező ember létesiti.* Azért tehát méltán azt mondhatjuk, hogy *az ideális munka legalább indirecte és közvetve produktiv;* produktiv tudniillik még Smith Ádám értelmében is.

De kinek kellene ez az értelem? Ki definiálná a munka produktivitását úgy mint Smith? Ki ignorálhatná az ideális munkának közvetlenül termelő voltát?!

Ha igaz, hogy a gazdagság nem a fölhalmozott értéktárgy, hanem a belőlük származó élvezet: kérdem, lehet-e perczig is kétségünk az iránt, hogy a legtisztább, legemberibb, legnemesebb élvezeteket, az embernek katexochen javait, az ideális termelés hivja létbe? A szellemi javak az emberiség első és legfőbb javai; haladását ezek hordozzák és a visszaeséstől ezek óvják meg; már pedig e javakat az ideális produkció termeli: tehát az ideális munka produktiv. Különben mi több: a parkettás és kárpitos szoba vagy a szobában lefolyó házias élet, melyben a férj a munka után üdülést, vigaszt, kedves otthont talál? Ez a kedves otthon, — ez a kellemes háziasság a szeretetnek, a hitnek, az erkölcsnek, a családnak, a hitvesnek *produktuma*. Nem kincs-e ez? Nem adná oda keresetének nagyrészét érte az, aki élvezi, s nem kicsinyli-e szerzeményét az, aki az élet ez erkölcsi oldalát nélkülözni kényszerül? Ha pedig kincse és java az embernek az emberi, erkölcsi lét; ha nélküle minden jó hideg gúnyja a sorsnak: mondhatjuk-e, hogy az a munka, mely ezt a kincset produkálja, improduktiv?

Egyáltalában — s ezt jól figyeljük meg, — kiérezhettük már e tárgyalásból, hogy produktiv az a munka, amely az embernek *valami jót* hoz, és pedig valami jót, amely előbb nem volt meg, s amely többet ér, mint a munka. Már pedig az ideális termelés által létbe hivott javak az emberiségnek főbenjáró kincsei, nélkülük meg nem élünk, és szivesen adunk értük nagy reális értékeket: következőleg az a munka, mely ezeket az ideális javakat termeli, a szó legszorosabb értelmében produktiv.

Kérdem Smith Ádámot: ellehet-e az ember tudás, erkölcs, vallás nélkül? úgy-e nem? megengedem, hogy

éppen úgy nem lehet el kenyér, ruha, lakás nélkül. Már most azt a munkát, mely ezeket az utóbbi reális javakat, ezeket a nélkülözhetlen, fizikai életkellékeket szolgáltatja, amely ezeket, melyek nincsenek megadva munka nélkül, teremti v. i. termeli, produktiv munkának mondjuk s méltán mondjuk: de hát miért nem mondjuk ugyancsak produktiv munkának azt, amely szintén nélkülözhetlen életkellékeket, melyek nincsenek meg nélküle, teremt, tehát termel, azt a munkát, amely a psichikus lét életkellékeit szolgáltatja? Itt senki sem igazodik el azon, hogy Smith Ádám erre azt vágja rá: bár az ideális termelés fontos, hasznos, nemes, de még sem produktiv; mert produktiv csak az, ami oekonomikus javakat szolgáltat.

És miért szoritja Smith Á. az *„oekonomikus javak“* definicióját és mibenlétét az anyagi, reális értéktárgyakra? *Oekonomikus jó* mindaz, amit munka által szerzünk, s ami az emberi lét háztartásához szükséges. Fontosabb, hasznosabb, nemesebb jó pedig az emberi élet háztartásában Smith Ádám bevallása szerint az ideális javaknál egyáltalában nincs; tehát az ideális javak is oekonomikus javak s a rájuk forditott munka mindenekfölött produktiv.

A nemzetgazdászok a divatos liberális fogalmak járszalagán hajlandók elhanyagolni az ideális javakat s ezáltal az embert mindjobban kivetkőztetik személyi, egyedi sajátságaiból s árúvá degradálják. A liberális nemzetgazdaság nem veszi tekintetbe, sőt tönkreteszi a leglényegesebb javakat, melyek nélkül az ember nyomorulttá és szolgává válik. Nem kell e részben a vallást s az erkölcsöt emlegetnem, beérem a házasság s a társadalmi önállóság fölemlitésével. A család s az önállóság ideális javak; minden haladásnak főkellékei. Értékük a józan eszü ember szemében oly nagy, hogy szivesen dolgozik s áldoz bármennyit, hogy ezeket magának megszerezze. De ép a mai világban zülled szét a család s válik lehetetlenné a

társadalmi önállóság; a nemzetgazdaság pedig diadalt ülhet, hogy a „produktiv“ munka értéke emelkedik s az improduktiv munkára a haladó kornak megvetése háramlik. Ha a produktiv munkának fogalmát nem nyomoritanák el, nem csökkenne az ideális javakra irányuló munkának értéke, s nem kovácsolódnék gőzerővel a szolgaság láncza.

Smith Á. nem áll egyedül az ideális munkának diszkreditálásában; van sok követője. Divat, vagy tán szisztema vezeti őket arra, hogy a személyi s a dologi javak közt különböztessenek, s csak ez utóbbiakat tartsák oekonomikus javaknak. A személyi javak az improduktiv munka silány termékei: ezt természetesen nem mondják ki, de tényleg ez az improduktiv munka kvalifikációja: *értéktelen.*

Másoknál, mint Storch „Nationalökonomie“ czimü művében s Blanqui-nál már dereng; kezdik látni Smith Á. felfogásának hiányosságát. Blanqui határozottan vallja az ideális munka produktiv voltát, csak attól fél, hogy azután egyáltalában minden foglalkozásra ráfogják, hogy produktiv: „Mialatt azonban jóvá teszszük Smith Á. hibáját, — igy ir Blanqui (Marlónál, 3. 79. l.) óvakodnunk kell attól, hogy megint más hibába ne essünk és szőrszálhasogatásokra ne tévedjünk. Azért, mert Smith Á. az ideális termelés produktiv voltát föl nem ismerte, nekünk nem szabad megint mindenütt produktiv munkát látni . . . A tudomány csak azokat fogja termelő munkásoknak hivni, kik akár materiális, akár ideális, de valóságos és észszerü szükségleteket elégitenek ki.“ Helyes, ezt el lehet fogadni; de csak úgy, ha nem állunk száraz, filozófiai álláspontra, hanem a reális életnek tarka piaczára, nem bánom, akár a párkányi vásárba. Ott fiúk sipolnak és szines léggömböket eregetnek fonálon a magasba, — az üstök és tálak és főzőkanalak mellett ott hevernek gyüszünyi findzsák és apró tányérkák játékszerül gyerekeknek, — a laczikonyhák be-

láthatlan sora mögött szalmatüzön pattog a forró gesztenye, — a szűrök és meleg kendőkkel szemben mindenféle csecse-becse van a ponyván, — ez a komoly szükséglet s ugyanakkor gyerekszeszélyt kielégitő látványosság süketitő zajba, werkli, sip, dob és orditozás hanghullámaiba van belemeritve; ötlábú borjú, medve-ember, összenőtt ikerpár s változatos komedia látható: vajjon ez mind produktiv munka? Blanqui azt mondja: a bajazzo is produktiv, s a medve-ember is produktiv, a werklis is produktiv ép úgy, mint Sarah Bernhard, Jászai Mari, Liszt Ferencz, ha a szükségletek észszerüek és méltányosak. Bizony ez ellen nem lehet szót emelni.

Tehát minden, akár materiális, akár ideális munka, ha észszerü és méltányos szükséglet födözésére vonatkozik, még azon esetben is, hogy némelyek viszszaélnek termékeivel, — *valóságos*, *produktiv munka*.

Most még egy megjegyzést koczkáztatok arra nézve, hogy miért népszerü Smith A. tévedése, s miért kelt oly élénk visszhangot a kézimunkával foglalkozó rétegekben az a röpke szó: „Da kommt auch einer, der die Arbeit nicht erfunden hat?“ Azért népszerü Smith Á. gondolata, mert bár az ideális produkció is nehéz, de mégis különbözik a reálistól. Először azért, mert tényleg sok ideális produkció élvezettel jár; mondom, hogy „sok“, nem mondom, hogy mindegyik; hiszen azt legjobban tudjuk, hogy gyerekeket tanitani ugyancsak nem élvezet, sőt kiállhatatlan robot azoknak, kik nem emelkednek egy nagy hivatás magaslatára; de az ideális produkció a teremtő erő legédesebb élvezetét is nyujtja az irónak, a festőnek, a szónoknak, a zenésznek, midőn az eszmék fönséges birodalmában teremtő ecsettel, életet ébresztő nyirettyűvel, finom, szárnyaló tollal alkot és alakit. Ez tehát az egyik oka a Smith-féle tévely népszerüsitésének.

A másik ok a látszat. A legtöbb ember csak az

izmok megfeszülését tartja munkának s a bőrkérget és hólyagot a munka bizonyitványának. Ha valaki ül naphosszat szobájában, ha guggol asztala fölött, s nem lesz sáros és piszkos a ruhája, az már csak nem dolgozhatik, . . . mondja a közszáj, mely jó nagy és rendesen jár.

E népszerü tévelyt egyhamar nem lehet legyőzni; a papság legyőzheti az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek gyakorlása által. Amit pedig legyőzni nem lehet, azt el kell viselni; ez is egy neme annak a szentirási feladatnak, hogy az igazságért, — a szellemi, ideális javakért s azok megrágalmazott, sárba rántott, diskreditált produkciójáért, — üldözést szenvedünk. Aki megvet minket, az üldöz minket.

Végül, és összefoglalásul is fölállitok néhány tételt:

Minden munka, mely valóságos fizikai vagy psichikai szükségletet elégit ki: *produktiv munka.*

A munka nem birtok; hanem *a munka terméke, az birtok;* például a gyógyitás nem birtok, hanem a helyreállitott egészség az igenis birtok.

A gazdagság nem a munka sokasága, sem a munka termékeinek sokasága önmagában, hanem a gazdagság a munka által létrehozott termékek *használatában és élvezésében való bőség.*

óriási lendület, melynek újabban egyes tudományszakok örvendenek; az a nagy szerep, amelyet a tudományban épp úgy, mint a gyakorlati életben a természettudományok játszani kezdenek, magyarázhatja meg talán a tényt, hogy a bölcsészet mindinkább háttérbe szorul.

Pedig a bölcselet, ezt be kell ismernie mindenkinek, ma is legfőbb képviselője az igazán tudományos szellemnek, leghathatósabb előmozditója a komoly és alapos tudományos törekvéseknek és éppen mellőztetése oka nemcsak azon felületes képzettségnek és gépies tanulásnak, amelynek az ujabb nemzedéknél tapasztalható következményei ellen minden tudományos életpályán panaszkodnak, hanem az általános műveltség szinvonala sülyedésének, valamint a fönkelt gondolkozás, a nemesebb erkölcsi érzület tünedezésének és a társadalmi viszonyok mind fenyegetőbb alakot öltő ziláltságának is.

Kivánni lehet, hogy Brasch ez alapos és lelkes felszólalása ne kerülje el az irányadó körök figyelmét és méltánylását.

Dr. Walter Gyula.

Darwin állatpsychologiája. Irta Dr. Szilvek Lajos. Budapest, Athenaeum, 1895. 8-r. 158 l.

A műnek két része van; az első résznek két A, B fele. Az A-ban kimutatja a jeles szerző, hogy a különbség az állat s az ember közt nem fokozati, hanem lényeges; a B-ben pedig azt, hogy az állitólagos észre való állati működések, nem jogositanak föl arra a föltevésre, hogy az állatnak esze és szabadakarata volna. A második részben a t. szerző úr, mindazt amit általában mondott, Darwin bizonyitékul felléptetett eseteire alkalmazza.

Nagyrabecsüljük e dolgozatot először azért, mert amit a Darwinisták elmulasztottak s amihez egyáltalában nem értettek, azt itt teljes érvényesülésében kifejezve látjuk, t. i. a metafizikai hozzáértést; ez a gerincze a természetmagyarázatnak; enélkül angol betegségben szenved minden ter-

mészetmagyarázat. S hizony az angol Darwin szellemi és tudományos alakjának nem volt csontja, nem volt gerincze, angol betegségben sinlődött ő s egész szisztemája. A t. szerző úr a metafizikai elvek éles sugarait egészséges »blitzguss« gyanánt ráönti erre a puha angol testre, s kimutatja, hogy a Darwinizmus csak oly tünemény a szellemi világban mint a fetisizmus. Az emberek, ha szerencsésen túlestek rajta, összecsapják a kezüket bámultukban ennyi szamárság fölött. De valamint minden téren a szellemi mozgalmaknak van egy kintoszi korszaka, vagy egy romantikus, Sturm und Drangperiode-ja: úgy van a természetmagyarázatnak mitikus, romantikus, költői korszaka, s ez a Darwinizmus. Tudományos »Jäger-latein«; »Aesop-mesék« komoly kiadásban.

A másik előnye Szilvek értekezésének az a mulattató Darwin-féle eljárás, t. i. a szemléltető példák, friss, eleven adathalmaz. Szórakozásnak ez nagyon jó s éppen oly jó tudományos okulásra, midőn az ember látja, hogy »nagy« emberek, hogyan szoktak babrálni, pletykázni, mesélni, kutya- és majom-históriákat »szellemesen« magyarázni. A jó urak elfogultságukban nem veszik észre, hogy képtelenek az óriás adathalmazt átdolgozni, olyanok mint egy pékinas, ki elé a dagasztóba egyszerre 10 zsák lisztet döntenek, ő ugyan akár ha belefekszik is, a feladattal meg nem birkózik. Az állatepizódok természetesen érdekesek, s az érdekességet róluk le nem veszi senki, de a magyarázat, melylyel a tudomány azokat illusztrálja, teljes kompromittálása a komolykodó jóakaratnak.

Azt is becsüljük Szilvek értekezésében, hogy az állatpsichologia mellett illusztrálja Darwin fejlődésének és exakt tudós létére, metafizikai fölületességének psichologiáját. Gondolom, hogy mulattató tárczaczikkek is kikerülnének e műből, s ajánlom szerző urnak, hogy gazdag ismereteit e téren is népszerüsitse.

Dr. Pethő.

Praelectiones Dogmaticae quas in Coll. Ditton-Hall habebat Christ. Pesch S. J. Tom. III. Friburgi. Herder. 8-r. 370 lap.

P. Pesch dogmatikájának I. és II. részét a »Sion« már ismertette[1], most megjelent a III. rész. Két, nagy tractatust ölel föl; az egyik: de Deo creante. De peccato originali. De Angelis; a másik: de Deo fine ultimo. De actibus humanis.

A mélytudományu szerző képzettsége, itéletének határozottsága, fölülemelkedő elfogulatlansága a különféle pártoskodó disputációkban e könyvre is rásütik jellemző bélyegüket. Mindenütt szem előtt tartja, hogy iskola-könyvet ir s e tekintet szab korlátokat különben áradozó tudományának. Ha néhol elragadja nemes szenvedélye, ott is azt lehet mondani, hogy a theologiai studium a tradicziónak e részletesebb kifejtése által nagyobb lendületet és praktikus utmutatást nyer. Igy például feltünt az immaculata conceptionál felhozott tengernyi skolasztikus vélekedés, mely sz. Tamás álláspontját is van hivatva megvilágitani. A hermeneutikai szabályok e részben jó alkalmazást találnak, ha az olvasó megérti, hogy oly férfiakat mint sz. Tamás, fontos kérdésekben nem tekinthetünk vándorszikláknak; hanem a kor nézeteinek és közvéleményének szerves egészéből kell kiemelni, hogy vitás pontokban pl. az immaculata conceptióról való akkori nézetek közt, mit tartott s mit tarthatott sz. Tamás e tanról.

Kellemesen lepett meg, hogy a t. szerző a túlvilági boldogságról oly sok, aprózott thésist ad. A dolog természetesen nagyon érdekes, s részünkről a kiváncsiság nagy; de a sz. irás csak módjával szellőzteti a fátyolt. Modern vonatkozásokat a telepathiát és az elhunytak megjelenéseit illetőleg nem találunk. Nem is csodálkozom, hogy a t. szerző a spiritizmusról is csak átmenőben szól és csalásoktól óv; hiszen ez előtt kevéssel jelent meg Lipcsében egy könyv, mely a divatos spiritizmust ismét egészében humbugról vádolja.

Föltünt a »de actibus humanis« traktatusnak ideigtatása.

[1] L. 1894. évf. 858. l. és 1895. évf. 469. l.

Hiszen összefüggni összefügg a »finis ultimus«-szal, hogyne? de hát kiveszszük azt a theologia morálisból. Ha ez utolsó traktatust olvasom, hol a probabilizmus is a maga teljességében előadatik s azután a könyvet beteszem s a czimlapra nézek, meglep a fölirás: praelectiones dogmaticae«; azt gondolná az ember, hogy morálist olvas.

A világ teremtéséről való nézeteit a szerző e két tézisbe öltöztette: »Mundus formatus non est per sexies vicenas quaternas horas«; és »Vocabulo »diei« in primo capite Genesis merito dicuntur respondere diuturnae temporis periodi, licet non periodi geologicae.«

A legutolsó időben is, akárcsak néhány nap előtt is, olvashattuk másutt az ellenkező téziseket. A »Litterarischer Handweiser« utolsó számaiban is a *νυχθημαρον*-ért tört a Recensens lándzsát. De azért már csak opportunizmusból is a t. szerző e téziseit készségesen fogadjuk.

Az előadás, a kifejezés világos, igy pl., hogy csak egyet emlitsek; mennyit olvasunk néha a debitum proximum és remotumról, quoad contractionem culpae orig. in Virgine Maria s azt sem tudjuk meg jóformán, hogy mi különbség van e terminusokkal jelzett eszmékben; a t. szerző azt világosan előadja; a »remotum debitum« a törvény, hogy mindenki az eredő bűnben szülessék; a »deb. proximum« pedig a törvény alkalmazása, pl. a boldogságos Szűzre ez a törvény nem alkalmaztatott.

Más előnyei egybeesnek az első kötet ismertetésében jelzett vonásokkal.

Dr. Pethő.

Pálmalombok. Irta Rozgonyi György. Veszprém, 1895. Egyhm. nyomda. 96 l. Ára ?

Költemények gyüjteménye (számra nézve 29-é) elegáns kiállitásban, és pedig, irányukat tekintve, oly költeményeké, melyek elé a szerző ezt a mottót helyezte:

Isten, vallás és erény,
Dalt ezekről zengek én.

Egerben volt hosszu ideig tanár és hitszónok — sugallotta, hanem hogy azokat a beszédek valósággal meg is érdemlik. És ha azzal, hogy Máyer homiliái és Szabó Imre prédikácziói után mindjárt a Magyar Ferencz szentbeszédei sorakoznak méltán, kissé talán sok is van mondva: az bizonyos, hogy Magyar Ferencznek, mint szónoknak, *egyénisége* van, beszédei *nagy gonddal* vannak készitve, tételei *életrevalók* és *változatosak*, kidolgozásuk és levezetésük *logikus* és *teljes*. Egy hátrányuk van csupán, szerény véleményünk szerint, a beszédeknek, nem is valamennyinek, hanem egyiknek-másiknak, hogy kissé *túlmagasan szárnyalnak*, felülhaladják a hallgató-közönségnek, még az intelligens közönségnek is értelmét, vagy legalább a figyelemnek tulságos megfeszitését követelik, ami, fájdalom, a mi világi hallgatóink részéről ritkán jut osztályrészünkül. Ha Magyar Ferencz hallgatói csakis papok és theologus kispapok voltak, ó akkor ez a kis kifogásunk persze tárgytalan; de azt hiszszük, nem csupán ezekhez akart a hitszónok szólani. Példaképen legyen elég hivatkozni a 266. s a kk. ll. közölt beszédre az oltáriszentségről, nevezetesen annak a 269. lapon található első kikezdésére.

Mindazáltal a sok selejtes prédikácziós füzet és könyv helyett melegen ajánljuk a hitszónokoknak ezt a kötetet, már csak tartalmas volta és gyönyörü magyarsága tekintetéből is.

Dr. Keresztv Viktor.

Válogatott elbeszélések Boz-Dickens Károlytól. Forditotta Mutschenbacher Gyula. Nagyszombat. Winter Zs. 290 l. Ára kötve 90, füzve 60 kr.

Nagy örömünkre ismét jelenthetjük, hogy az angol irodalom lelkes tisztelője, Mutschenbacher tanár, megint gazdagitotta érde es olvasmányaink könyves polczát Dickens Károly »válogatott elbeszélései«-vel. Elismerésünk, melynek tavaly ilyenkor kifejezést adtunk, ez újabb kiadvány által csak fokozódik; a forditó úr izlése, reméljük, a magyar

közönségnél is hódit majd a szellemes iró műveinek ez ismételt bemutatása által s a finomodó izléssel nő majd hálánk is a fordító úr iránt, kinek szorgalma ez angol remekek élvezését nekünk, idiótáknak megnyitja. Vagy kinek ne tetszenek ez elbeszélésekben a bolond filozófus-orvosnak és a két hóbortos ügyvédnek, Mr. Craggs és Snitcheynek jellemzése: »a három férfiú egyébként képét viselé a természet három országának. Mr. Craggs hideg, száraz, szigorú ember vala, *fehérbe-szürkébe burkolva*, mint a kovakő s apró kis szemei villogtak, mintha tüzet csalnának ki belőlük. Snitchey szarkához vagy hollóhoz hasonlitott, kivéve, hogy nem volt oly sima és fényes, mint a nevezett madár; az orvos arcza pedig oly gerezdes volt, mint a czitrom; rajta néhány gödröcske vala, mintha madarak csipdesték volna ki, mig kis czopfja a csutka képét viselé.« Dickens humora természetes és szinte szerény, annyira tisztességes.

A fordítás nagy gonddal készült, néhol kivált »üztem-füztem«, »üté-dörgölé«, »jajra-búra«-féle választékossággal kissé meg is akasztja az olvasót. Köszönettel konstatálom, hogy a misterek és mistresszek, missiszek és misszek közt szerencsésen föltaláljuk magunkat a csillagos jegyzet sugarainál. A fordítást őszintén ajánljuk.

Dr. Pethő.

Summa philosophiae D. Thomae Aquinatis ex variis ejus libris in ordinem cursus philosophici accommodata a Cosmos Alamannus. S. J. Parisiis, 1885—1894. Sumptibus et typis P. Lethielleux, editoris. Tomi VI. Ára?

A keresztény bölcselet történetében Cosmos Alamannus fényes nevet képvisel. A skolasztikus filozófusoknak régi óhaja volt az, hogy sz. Tamás bölcseleti tanait ugyanazon formába, ugyanazon előadási modorba öntve láthassák, mint amilyenben sz. Tamás teremtette meg a Summa theologicát. Azokat a remek tulajdonságokat, melyeket a Summának egész rendszerében csodáltak, a bölcselet művelésében is óhajtották volna megvalósitani. Ez általános óhajtás-

A mondottakból is eléggé ki lehet már venni, hogy az eredeti felfogás e műben meglehetősen háttérbe lép. Cosmus Alamannusnak egyedüli törekvése sz. Tamás bölcseletét hűen, a maga valóságában visszasugároztatni. Ebben rejlik az ő értéke, becse. Sokszor nem oly könnyü dolog sz. Tamás egyes bölcseleti tanairól, azonnal tökéletes, tiszta átnézetet nyerni, mert e czélból egymással szembeállitani, egymással kiegésziteni kell azokat a nyilatkozatokat, melyeket az angyali mester ugyanegy kérdésben, több helyütt, különböző művekben, majd szükebb szavakban, majd terjedelmesebben, majd világosabban, majd homályosabban tesz. Cosmus Alamannus azonban az egyes tanok e szétszórt vonásait összehordja, egy keretbe gyüjti és igy azonnal tiszta, teljes képet nyujt sz. Tamás egyes tanairól.

Ez okból XIII. Leó pápa mindig nagy becsben tartotta e munkát; Cosmus Alamannus a pápának különösen kedvelt bölcseleti auctorai közé tartozik. Épp ez inditotta a kiadót is arra, hogy Cosmus Alamannus művét újból sajtó alá rendezze. A munkának kritikai felülvizsgálását P. Ehrlert végezte három rendtársával, Felchlin, Beringer és Bringmann atyákkal együtt.

A ker. bölcselet iránt érdeklődőknek nem ajánlhatjuk jobban Cosmus Alamannus e művét, mint ha ide iktatjuk XIII. Leónak következő szavait: »Nos quidem magno in pretio hoc opus habemus, in quo non modo summi Aquinatis Magistri philosophicae doctrinae Ejusdem verbis propositae sunt, sed et in ipsis conclusionibus, quae ab Eo sunt depromptae, argumenta Ejus plene ac fideliter afferuntur, quae dum illos philosophica methodo demonstrant, eos opportune refellunt. qui Angelicum Doctorem non rationum momentis, sed auctoritate Aristotelis unice innixum fuisse contendunt.« (A kiadóhoz intézett brevé-ben.)

Dr. Anhäupel György.

Bollo Henrik Abbé. A Kálvária Tragédiája. Francziából forditotta Schmiedt Ferencz. Budapest. Országgyülési Értes. kö- és könyvnyomda részv.-társaság. 263 l.

Igazán elragadó látványt nyujt az a lelkesülés, melylyel az egyházias buzgalom az irodalom terén is taktikát, irmodort változtat, — a közönség kényes izléséhez alkalmazkodik s a megszokás élhetetlenségéből iparkodik kiemelni a kereszténység gyöngyeit. Azon töri fejét s igazgatja stilusát, hogy mikép kelthetné föl megragadó előadásban a bódult, sokszor blazirt közönség érzékét az evangelium fönsége iránt. Meg kell törni a gyerekes fogalmak dióhéjait, melyekkel a katekizmusból rég kinőtt emberek még mindig játszanak. Új, modern formát kell adni azoknak a kis bibliából ismert eseményeknek, nem mintha a sz. irásban utánozhatlan méltósággal nem volnának megirva, hanem mert a fölületes ember az igénytelen alak mögött elfelejti csodálni a gondolatot.

E törekvések eleven idegén nőtt föl Bollo Henriknek ez a műve. Tárgyalja historikus és psychologikus pompás ecsetelésben Krisztus Urunk szenvedését. Az én itéletem szerint teljesen eléri célját. Adjuk ezt a könyvet olvasni a művelt közönségnek; nagyszerü, modern kommentárja az a sz.-irásnak, telve áhitattal és alapossággal. Belőle megtanulják olvasni a sz.-irást is.

Karácsonyi ajándéknak pompás könyv. Bizony manapság az ajándékokkal is kell már apostolkodni.

Dr. Pethő.

Dr. W. Kriebel. Für die allgemeine Volksschule. 1895. Meyer.

Misem bizonyitja annyira a műveltség általános terjedését és az annak becséről, jelentőségéről, hatásáról és és áldásairól táplált meggyőződés szilárdulását, mint azon élénk érdeklődés, amelylyel a jövő nemzedék képzése, iskoláztatása tekintetéből a társadalom minden rétegében találkozunk. Minden család, minden néposztály, minden ország oda irányitja egyik legfőbb törekvését, hogy az ifjúság részére minél alaposabb, sokoldalubb és szakszerübb oktatást biztositson.

meggyőzni tévedéséről: akkor készséggel követendi Sault és az igazság üldözőjéből annak legbuzgóbb apostolává lesz.

Az érdekes és tartalmas munka megérdemli a figyelmet.

Dr. Walter Gyula.

Sire Károly szentség hirében elhalt jézustársasági atya életrajza, melyet iratai és azok tanusága szerint, kik őt közelebbről ismerték, összeállitott fivére Sire Vitál, toulousei theol. tanár, leforditott pedig Rózsahegyi Gyula váczi spirituális. Győr, egyhm. nyomda. Kis 8-r. XXI. és 376 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Valamikor tavaly, egyik füzetünkhez annonce-képen, s egyszersmind megrendelési felhivásképen mellékeltük ennek a jámbor, szentséghirében meghalt jezsuitának rövid életrajzi kivonatát, s hiszszük, hogy akkor, e kivonat által kiváncsivá téve, olvasóink közül többen megrendelték az életrajzot a maga teljességében adó könyvet magát, mely az elmult hónapban látott végre napvilágot.

E megrendelők immár épüléssel olvashatják a jámbor szerzetes viszontagságos élettörténetét, mely ismét nyereség szegényes hagiologikus irodalmunkra nézve, — akik pedig nem rendelték meg, s érdeklődnek, még mindig megrendelhetik azt a forditónál. Mi, térszüke miatt, a könyv bővebb ismertetéséről kénytelenek vagyunk ezuttal lemondani.

Liberius.

Bölcseleti Folyóirat. Szerkeszti Dr. Kiss János. Budapest. Ára 5 frt.

Tiz évre tekinthet vissza már ez a nagy vállalat is, mely annyi kétkedő vállvonogatás közt, de annyi bizó lelkesüléssel is eltalálta útját a magyar tudományos közönséghez. E részben a siker koszorúja s az elismerés adója kizárólag a szerkesztő urat illeti meg, aki a dolgozatok megszerzésében a buzditásnak és érdeklődésbe vonásnak minden eszközét fölhasználta, másrészt pedig az ellentáborral való

eredménytelen szóváltás csete-pátéit tapintatosan elkerülte. Munkája irenikus hangulatu. Tartalmat tudott önteni a füzetekbe változatos rovatai által. A theoriák tárgyalását kombinálta a filozófiai vajudások magyar kisérletezéseivel s a praktikus mozgalmaknak, melyek a filozófia érdekeit nyelvben s iskolában visszatükröztetik, tanulságos változatosságával. Szóval megmutatta, hogy még filozófiai hajlandóságok hijjával szenvedő közönségben is, milyen a magyar, a lelkes kiindulás s a kitartó törekvés sikereket tud aratni. A következő tiz év bizonyára könnyebbülést szerez a jeles szerkesztőnek; új ivadék serken föl a szemináriumokban, melynek — ne haragudjék meg senki a régiebbek közül azért, amit mondok — legalább dunsztja van a filozófiáról; s mely így részben munkatársakat is, nagyobbrészt pedig pártolókat nyujt majd a vállalatnak.

A keresztény filozófiának föléledése magyar földön össze van kötve Dr. Kiss János nevével; törekvései új mértföld-jelzőkként állnak a magyar filozofiának puszta dülőjén.

Dr. Pethő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

92. Szentséges Atyánk, XIII. Leo pápa unio-törekvéseiről többször tettünk említést folyóiratunkban, névszerint legutóbb az anglikánokra vonatkozóan (l. 34. és 79. sz. vegyes közleményeinket). Igen jól tudjuk, hogy e törekvéseket nem fogja gyorsan siker koronázni, ámde abban igenis bizunk, hogy lassan, de annál biztosabban jön el az az idő, amikor az anglikánok visszatérnek a kath. egyházba. Az a komolyan gondolkodó, angol nép igen jól ismeri az okokat, melyek az anglikánizmust létrehozták, s meg tudja itélni, hogy az ilyes okok nincsenek arányban az okozattal, melyet megszültek.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

DR. KERESZTY VIKTOR,
DR. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — DR. WALTER GYULA.

Az új sorozatban X. évi folyam.
(Kezdettől XXXIV. évi folyam.)

ESZTERGOM,
1896.

A TRADICZIÓ ELVE NEMZETBEN S EGYHÁZBAN.

Irta DR. PETHŐ.

Népeknek, országoknak, százados testületeknek éltető lelke a tradiczió. Ez az az összekötő kapocs, ez az egységnek összeforrasztó-eleme, mely az emberöltők szakadozott lánczát egy felsőbb rendü egységgel és egészséggel pótolja. Az emberek ugyanis kidőlnek, a családok kihalnak, a törzsek elkorhadnak, a származások erezetei összekuszálódnak; de azért e változó, alakot cserélő tömegnek összetartozást, a széjjelhúzó sokaságnak egységet kölcsönöz az, ami változatlan, ami folytonos, — s mi legyen az? Az egységnek, a változatlanságnak, a folytonosságnak ezt az elvét, elemét s erejét, *tradicziónak* hivjuk.

Soha sem lehetne a tradiczióról alkalmasabban szólni, mint most, mikor az ezeréves Magyarországot ünnepeljük; mikor ezredéves ünnepünk van. Mert hiszen az ezerév elmult; emlékei romok és szentelt fájdalmak; nemzedékeinek porát tapossuk; könyeik kiapadtak s a könyek árkát is behordta már a feledés futóhomokjával az idők árja; a honfoglalás zivatara már oly rég elült, hogy haldokló visszhangjára sem akadunk; a véres munkát fölváltotta a nemzet életének nem napszáma, hanem század-száma, s e nap- és század-számba belefogott minden kar, min-

den sziv, hogy hazát épitsen s a nemzet életét fejleszsze, s igy lett a hármas bércz árnyában s a négy folyam mentében e földön ezeréves Magyarország.

Ezt az ezeréves Magyarországot ülik meg széles ez országban többnyire harangzúgással és hálaimával, Budapesten pedig nagy nemzeti kiállitással.

De kérdem: ez a kiállitás, ez-e az ezeréves Magyarország, melyet ünnepelni kivánunk? ez a kiállitás lépteti-e föl azt az ezeréves életet, mely e földön lejátszódott hősiességével, vallásosságával, társadalmi s családi erényeivel, szorgalmával s küzdelmeivel? Ugy-e soha?! Tarka, kis kép ez a kiállitás, s ez a nemzeti ünnep a 19. század Magyarországából, de semmivel sem több. Mutogatja a 19. századba beletörődött magyar életnek külső formáit, házait, falvait, szokásait; mutogatja az ipar haladásának jelenlegi fokát, s ezt mind csak tetszetős, kápráztató oldaláról; ami csepp régiség van ez elpusztitott földön, azt is kipányvázza: gypszből s deszkából épiti Vajda-Hunyad várát s fölteszi, hogy a kiállitás látogatója fölnéz ős Budavárába s szemügyre veszi a Mátyás-templomon a Hunyadiak hollóját s a régiek komoly vallásosságát. S mikor e tarka képpel, melyben bizonyára túlsok lesz a csárda s a siró muzsikaszó, fölviditott, magunkra hagy s azt mondja: most már gondold el a többit; gondolj arra, ami ezt a nemzetet ezer éven át bajban, búban, örömben, csapásban, visszavonásban, széthuzásban egygyé tette, föntartotta, egységesitette. Válaszsz magadnak, hogy mihez akarod ezt az ezeréves Magyarországot hasonlitani; vajjon szirthez, mely az idők tengerében rendületlenül áll s büszkén hordja ormán a menedékvárat s benne egy maréknyi népet? vagy törzsökös tölgyhöz, mely őserőtől duzzad? vagy tán inkább ahoz a fönséges jelenethez, melyben a hét vezér karjaiból fönt élő oszlopon emelkedik Árpád vezér a magasba? s

meg vagyok győződve, hogy a gondolkozó ember sem szirthez, sem tölgyhöz, sem egy kimagasló, történeti jelenethez nem fogja hasonlitani az ezeréves Magyarországot; hanem ha kell hasonlat, rátalál arra, hogy hasonlitsa millió szivben élő, vágyódó, hivő, nagy testhez, melynek sejtjei a családok, a nemzet fiai, feje a király, szive a nemzeti érzés és öntudat, vére az erény s az erkölcs, melynek ezerév alatt sok küzdelme és viharja volt; de agyában ugyanazon gondolatok, szivében ugyanazon érzelmek égtek; elhalaványodott félelmében s kipirult örömeiben, vért ontott s vért izzadt, de mindig tájékozódott azon a nemzeti érzéken, azokon a nagy ráhagyományozott eszméken; eligazodott azokon az emlékeken, melyek körül őseinek szellemei, a nemzeti érzés geniusza virrasztott s ez *áthagyományozott* nemzeti érzésben, ez *áthagyományozott* szellemi javakban, ez *áthagyományozott* s a történelem halhatatlanságával informált emlékekben birta azt a zálogot, mely biztositotta, hogy a fiúk az apák nyomaiba lépnek, s a nemzedékek egy változatlan, szellemi közösséget képeznek. A nemzetnek ez az áthagyományozott, szellemi egysége érzésben, gondolkozásban, életben tartja fönn, óvja meg, s őrzi faji jellegét s folytonosságát a halál s a pusztulás kérlelhetlen hatalmai közt is, s ez a *tradiczió*.

A nemzeti tradicziók tehát a népek lelke. Mondhatnám a tradicziót a lelkek vérrokonságának. Mig a tradicziók élnek, addig élnek a nemzetek; mert hisz csak addig van meg a lelkek vérrokonsága. Mihelyt pedig a tradicziók érzésben, gondolkozásban, szellemben, erkölcsben megváltoztak: idegenen állnak egymással szemben ugyanazon népnek fiai. A norvég nép tradicziói mások, mint a magyaroké; a közös nagy gondolatok is másképp vannak szinezve; a századok évei s az évek napjai másképp vannak megjelölve kalendáriumaikban; itt piros betüs ez a nap, ott meg sötét fekete; imáik másképp hangzanak, a

szép fjordok szinei s a meredek, szétroncsolt sziklafalak rémei vegyülnek beléjük; emlékeik szent koronáról, hármas bérczről, vészthozó félholdról semmit sem tudnak; tradicziói mások, más a nép. Igen, mennyire más ez a magyar nép, melyre az 1896-ik év hajnalán a sz. korona a görbén álló kereszttel, a czimer három hegye az apostoli kereszttel ragyog le, s melynek ezerévét nem ugyan a kiállitás házai, várai, falui, korcsmái, fegyverei s ünnepélyei hirdetik, hanem hirdeti az ezer évet átélt alkotmány, az ezeréves művelődés, az ezeréves szent hit, az ezeréves ragaszkodás királyhoz, koronához, földhöz, szabadsághoz, az ezeréves lelkesülés a szellemi javakért, milyenek: hit, szabadság, alkotmány, függetlenség, jólét, biztonság, művelődés, boldogulás, erény, lovagiasság, hősiesség, jellem. Ezeket a javakat sértetlenül megőrizni és fejleszteni, — ezekért a javakért az apák példája szerint küzdeni, — ezeket nyomdokaikban diadalra juttatni, — s az értük való életben és harczban minden mezőt, helyet, várat, minden időt, évet, perczet szentelt emlékekkel megnépesiteni: ez jelent annyit, mint a nemzeti tradicziókat megóvni s erejükben a nemzetet fölvirágoztatni.

A millennium főeleme tehát a tradiczió; ez az a sugárfény, mely megvilágitja a nemzeti ünnepet. A kiállitás s az ünnep maga csak hüvelye a szellemnek, ezeréves életnek efemér kiadása. A nemzeti tradicziók élénk átérzése által beleszivárog ez ünnepbe minden kiöntött vér, belesugárzik minden öröm, belereszket minden fájdalom, s a nemzet ugy érzi magát, hogy öregebb lett ugyan, de a régi maradt; érzi, hogy élete most az, ami régen volt; érzi, hogy léte a tradicziók fényében változatlan, örök jelen.

Azért hangsulyozom, hogy a tradiczió a nemzeti geniusz, amely őrzi a nemzetet s ápolja, dajkálja; hangoztatom, hogy a tradiczió annak az ezredéves tölgynek, a magyar nemzetnek a veleje s ten-

gelye, mely köré minden század egy-egy gyürűt rak le s egynek és folytonosnak csak addig marad, mig a tradiczió szelleme a nemzedékeket a régi testbe fölvenni s áthasonitani képes.

De ha a tradiczió a nemzeti szellem, nincs-e neki valami organuma? nincs-e valami közege, amely hordozza? ahol meriteni lehetne s tisztaságában föllelni, ha elfogyott vagy elromlott?

Igen, van valami ilyenféle. Az ember különben is mint érzéki lény, legelvontabb gondolatait, leglelkibb érzelmeit is helyekhez, kövekhez, tárgyakhoz köti. A nemzeti tradiczióka t a történelem, a rendek, az intézmények, első sorban: az egyház s az iskola hordozzák; másodsorban a tárgyak s a helyek, melyeket a dicső emlékek sugárzata vesz körül. Minél szivósabb egy nép, s minél kevésbé sikerül kivetköztetni nemzeti jellegéből, annál élénkebbek s hatalmasabbak tradicziói; fölötte az idő vesztegelni látszik, mintha nem is mulnék; nagy alakjai közvetlenül a nép jelenjében állnak; nem mohosak s nem fakulnak. E részben az Oriens a tradiczió hazája. Az Oriens népei a tradiczió k hatalma alatt élnek, ma ugy mint a patriarkák korában. A beduinok ma olyanok mint a Madianiták 4000 év előtt. A seik ma is biborköntösbe öltözik; lován és tevéjén arany és ezüst nyakdisz van félholdakból, milyet az irás emleget a Birák könyvében: „Fölkele Gedeon és megölé Zebeet és Szalmanát, és elszedé az ékességeket és boglárokat, melyekkel a királyi tevék nyakai szoktak fölékesittetni"; (8, 21.) s szentirásunk jegyzete is hozzáteszi: „félhold-ékességeket (saharonim), minőket az arabok maiglan is akasztanak tevéik nyakára." A keleti népek fölött élő s nem muló évezredek lebegnek; az ő történetük, amennyiben szokás és élet, nem mult el, hanem mindig ugyanaz, mig a nyugati népek elmult századok sötét emlékein borongnak. A rómaiakat és görögöket irásaikból és emlékeikből

ismerjük; a keleti népek életét pedig abból a jelenkorból, azokból a szokásokból, melyek közt most is élnek.

Európa a változások szintere. Gyorsabb tempóban ver itt a czivilizáczió ütere; néha oly ugrásokat végez, hogy szakitani látszik teljesen a multtal, s ez által szinte megváltoztatja a népeket; de a tradiczióban élő népek ezredéves tölgyek, mindig ugyanazok; ugyanazon talajon állnak; ugyanazon gondolatoknak élnek; bámulatos, elpusztithatlan szervezetek.

Ezt a tradiczió szivóssága és élénksége eredményezi. Mily remek vonásokban emeli ki a sz. irás is a keleti tradicziónak képét! Ez a tradiczió őrzi Makpelah barlangját, nem kell föléje márványlap, sem kőbevésett irás; hiszen a tradiczióka tisztelő népnek hitébe s szivébe van ez belevésve. Sara ugy sütötte a három mérték lisztből pogácsáit, mint a beduin asszony manapság a parázson. Ábrahám Therebintus fáját Hebron völgyében mindenki ismerte s Jozsue cserfáját, mely alatt megjelent neki az Isten angyala, Izrael tradicziója őrizte. Mily keleti pompában emelkedett az alkony aranyos hátteréről az a pálma Efraim hegyén; ha kérdezed az egymást váltó nemzedékeket, hogy miféle fa ez? elmondják neked a késő kor unokái is, hogy e pálmafa alatt ült a hősies asszony, Debora. Sirok, kövek, pálmák, cserfák képezik mintegy oszlopait és összekötő kapcsait annak az emlékekben gazdag, s a népek hitével s reményével összeforrt tradicziónak.

A magyar nép nemzeti tradiczióinak egyik hordozója, mondhatnám, szinte organuma a magyar sz. korona. Ez az abroncs, mely szorosabban köti össze a nemzetet, mint a vámfák, határkövek és fegyveres seregek; ez az az aranyfoglalat, melybe bele van foglalva a népnek alkotmánya s oldalaira rá van zománczozva a történet minden nevesebb jelenete. A magyar sz. korona egy szimbolum, melyhez a nemzet

alkotmányos életének valamennyi emléke füződik; árnyában életre ébred az egész történet s a magyar népnek ez a korona beszél egy ezredéves nemzeti létről. Beszél különösen arról, hogy a koronás király azt a törekvést jelképezi, mely a nemzetet sz. István óta az európai népcsaládnak méltó és egyenjogu tagjává emeli s a kereszténység s a nyugati czivilizáczió áldásaiból neki e földön részt követel.

A sz. korona árnyékában azonban van a nemzeti tradicziónak egy még elevenebb s közvetlenebb hordozója, s ez a király.

A magyar nép története mutatja, hogy nagy, szent és igazságos királyai meddig éltek a nép emlékezetében, s hogy azt a fényt, melyet a nagy királyok löveltek a koronára, az emlékezet méltatlan utódaikra is átszármaztatta. A nemzet tisztelte a királyt, ki sz. István, Sz. László és Mátyás koronáját fején hordozta. A sz. korona alatt látta az elhunyt nagy királyok árnyát, s nem emelte föl kezét a fölkent király ellen, mert tisztelte benne a nagy elődök utódát. Ez a gondolat cseng abban a bánatos énekben is: „Hol vagy István király, téged magyar kiván.“ Hol vagy? bár uralkodnál fölöttünk! Utódaidban élsz ugyan, de sokszor megsóhajtatja velünk emlékedet a századok tapasztalata.

Ha a magyar nemzet tradicziói, az a századokon keresztül elváltozatlanul élő közérzés és közlélek, még élénkebbek volnának, bizonyára minden királyában az első honalapitó koronás királyt látná és tisztelné. Amint a véréből származó utódainak hűséget esküszik, mert abban a vérben, őt, a tovább élőt látja uj meg uj alakban: ugy a tradicziónak a legcsodálatosabb és legélénkebb nyilvánulása a népnek az a felfogása, hogy bárki viselje a koronát s a királyi méltóságot, akár vérrokona az első királynak, akár idegen, mindegyik az első, honalapitó királyt

helyettesiti, mindegyik a változatlanul fönmaradó népnek atyja, vezére és ura.

Ez a gondolat megint az Oriens tradicziójának kisugárzása. Az Oriens tradicziói a nép fejében mindig a népnek első atyját, vezérét, urát látták, vagyis patriarkáját.

A patriarka hordozza a nép hitét, reményét; hozzá füződik az igéretek áldása; ő megszemélyesitője a népnek, ő született királya, prófétája és papja.

A tradicziók szellemének legragyogóbb megtestesülése: a zsidóság patriarkája. Találunk keleten még ily ragyogó, tradicziónális alakot: a kalifát. A kalifa a próféta helyettese. A kalifa nem király európai értelemben, valamint a patriarka sem császár vagy republikánus elnök; a kalifa a próféta maga, egy ember, ki a próféta hivatását, igéreteit, föladatát teljesiti Allah akaratából. Allah egy prófétát adott; ez meginditotta a nemzetet dicsőségének s boldogulásának utján; a próféta azután mint ember meghalt ugyan, de a prófétának hivatása folytatódik, egy más emberben, a próféta helyettesében. Ez emberhez füződik a népnek kiválasztatása Istentől; ez emberhez köti Isten különös gondviselését a nép iránt; ez ember szavaiban megtudják ép oly bizonyossággal, mintha a próféta maga élne, Isten akaratát; azért mikor a próféta meghalt, a nemzet dicsőségéből, hivatásából, biztonságából, Istenhez való tartozásából semmit sem vesztett, mert ime köztük áll a próféta helyettese, szavaiban cseng a próféta parancsa, szerencséje és dicsősége a próféta isteni csillaga: *ez a kalifa!*

Az európai népek elvesztették a tradiczió ez eleven idegét; bennük a változatok játéka eltompitotta a multnak s jelennek egyben való átérzését, gyöngitette a nemzet egységének öntudatát s elhalványitotta a patriarka, a kalifa, a király ragyogó képét; hacsak nem akarjuk azt mondani, hogy a franczia

közmondás ugyanezt a régi kalifa-gondolatot hangoztatja: le roi est mort, vive le roi!

Azonban tény, hogy a lovagias s eseményekért lelkesülő középkorban a királynak alakja ugyancsak más szinekben rajzolódott a hazafi-lelkekre mint manapság. Amily kevésszer fordult elő akkor a „császári-királyi" vagy „magyar-királyi" jelző köveken, táblákon, csákókon, czégéreken: ép oly utólérhetetlen fölségben állt a királyi méltóság, amely fönségnek a lovagok jelszava is adott kifejezést: Un Dieu, Un Roi, Une Dame! Az ész, a sziv, a kar hódolatát ajánlták föl neki.

A történelem s a művészet egyaránt megörökitette a nemzetek ez eszményi irányát s örök tanuságot ad az emberi ész hódolata a tudomány, költészet s művészet legmagasabb röptében is, arról, hogy a népek nagyságának, életerejének és hatalmának delelő pontját a tradiczionális eszmények s az eszményi tradicziónak, — ami egyre megy, — népszerüsége képezi. Kevés az, amit Széchényi mond, hogy nyelvében él a nemzet; azt kellett volna mondani, hogy tradiczionális eszményeiben él a nemzet.

Hány ember van most Magyarországon, aki a koronát, ha gyalázat nélkül tehetné, szivesen eladná, akinek szemében az a sok ezer forint, melyet érte kapna, kitörülne minden nagy, nemzeti emléket? Mennyire különböznek legjobbjaink, kik a szent koronát legfölebb valami ájtatos meghatottsággal, s történelmi érzékük érdeklődésével nézik, azoktól, kik a nürnbergi városházi festmény tanusága szerint nyilt piaczon térdre borulnak, mikor a német császári korona, jogar és ékszer menyezet alatt fényes kisérettel a nürnbergi várba vitetik? Ki borulna közülünk térdre a korona láttára? Bizarr túlzásnak látszik már maga a gondolat is! Lám, hogy mi más emberek vagyunk; nemzeti eszményeink halaványak.

A tradiczió e vallásos tisztelete a legeszményibb

hősiességgé emelkedett a legjobbakban; jellemeket adott, melyek hajoltak mint a damaszkusi pengék, de ép oly kemények is voltak, s ha kellett áldozat, vérfagyasztó bár, — meghozták, de az eszményen, a kereszten s koronán, az oltáron s családi tűzhelyen kár nem eshetett. A középkor lovagjainak eszményképe, IX. sz. Lajos, franczia király az egyptomi szultánnak szivesen felajánlt volna túszokul főnemeseket, leghivebb szolgáit, biztositékul áldozott volna pénzt és kincseket; de a szultán tőle mást kivánt; kivánt egy konszekrált, kis ostyát. „Ezt nem tehetjük, ha mindnyájan el is veszünk", volt Lajos felelete. Istent, Krisztust, oltárt eladni nem szabad; de Isten, Krisztus, oltár után az eszmények hosszú lánczolata következett; ezeket ép oly kevéssé szabad s ép azért nem lehet eladni!

Ily népek létük s virágzásuk tavaszában állnak!

Ki kételkednék, hogy a nemzeti öntudat a tradicziók elevenségéből sugárzik? A tradicziók teszik egyöntetüvé a népet időben, valamint a földrajzi összetartozás egygyé teszi a térben. S amily biztos, hogy a nép, mely földrajzilag szét van szakitva, elveszti idővel egységét, ép oly világos, hogy a tradicziók szellemének veszte a nemzeti fönnállás sírját ássa.

Látni ebből, hogy a modern kor érzéketlensége a tradicziók eszményi javai iránt, mily fontos nemzeti érdeket károsit. Az ideálok mint a látóhatár fölött pislogó csillagok alant járnak s ködbe vesznek; a közösség, a közügy, a testület, a haza hideg szavak, mindenki materiális érdekeinek él; a testületi szellem vész. A modern ember előtt egyáltalában nincs tradiczió; ő kezdi s ő végzi be a történetet; szkeptikus lelke nem fogad el semmit a multból s nem tart érdemesnek semmit arra, hogy későbbi kornak átadassék. A modern ember nem ismer folytonosságot jogban, hagyományban, hitben, elvekben; ő a nemzetet

is praktice s tényleg csak atomoknak nézi, melyeket a szél hordoz. Morális testületek iránt ellenszenvvel viseltetik, s hozzájuk való hűségében senki nem bizakodhatik. Azért patriarkák nincsenek, hanem a világpiaczán forgó, nemzetközi tőkének agensei a vezéralakok; tekintélyek nincsenek; szenthelyek — elvből — nincsenek; enyvfőzdét rakna a modern ember bárhol, akár a lurdi barlang alatt is. Jozsue cserfáját s Debora pálmáját kivágta volna, ha olcsón kapja; Mózes csipkebokrából esernyőnyeleket fabrikált s gyümölcséből reklámos lekvárt főzött volna.

A tradicziók a századok derével tisztes fejükön tiszteletet s gyermeki hódolást követelnek; de a modern emberben ép ebből van legkevesebb; a gyermeki simulás szelleme eltünt. Mindenki dülleszti a mellét s fúj nagyokat mint egy diktator. Egymaga el akarja intézni a világ dolgát, szellemének perspektiváival tölti be a földet s a tradicziók vélt álmai helyébe hóbortos ötletek csinálnak a világban örökös farsangot. A tekintélyes patriarkák lelépnek a szinről, s ügyes bajazzók bukfenczeznek helyükön.

Ily lelkület mellett ragaszkodásból, lemondásból, áldozatkészségből tradicziókért s ideális javakért ugyancsak kevés jut. A modern „hazafi“ pénzt keres. Eladja a földét akárkinek, s nem bánja, ha a magyar földet mindenestül kaftános zsidók birják. Befekteti pénzét, — ha maradt még, vagy ha lopott a közvagyonból, — gmundeni villákba vagy batumi petroleum-forrásokba vagy strázsahegyi üveghutába; a kisebb kaliberü „hazafi“ is, a munkás is, pénzt keres; elmegy Amerikába, vagy épit vasutat Dorogtól Budáig, azután Smirnától Efezusig, sziklát repeszt a vaskapunál s végre beáll az indiai, kigyó-export társulathoz pokrócz-tisztogatónak.

A modern élet össze-vissza-hányja-veti a népeket; a tradicziók végleg letünnek; a nemzetek hal dokolnak. Hogy mi lesz még? Ki tudná azt meg

mondani. Vajjon tovább folyik-e majd az atomizálás munkája, vagy fönnakad nagy, társadalmi revolucziónál, az a jövő titka; de ami nem titok, sőt napnál világosabb, az a történelmi, és etnografiai nagy tanulság, hogy a népek életét nagy hagyományok hordozzák, — hogy a lelkek világát tradicziók villanyozzák, s következőleg, hogy a nemzetek geniusza a tradicziói szelleme!

Ennyit a tradiczióról a nemzetek életében; áttérek már most a tradiczió szellemének s hivatásának ecsetelésére *az egyházban.* — —

Ha van intézmény a földön, mely hivatva volna a tradiczió elvét a patriarkák és kalifák ezer-egy-éj meséinek káprázatában föleleveníteni: akkor az egyház az; csakhogy nem a mesék aranyporral behintett légkörében áll, hanem az isteni kinyilatkoztatás verőfényes ragyogásában.

Hogy is lehetne az máskép? Ha már a nemzetek nagy testének elevenitésére a tradicziónak nagy lelke van képesitve egyesegyedül: mennyivel inkább kell e nagy léleknek hivatva lennie arra, hogy a legnagyobb, legáltalánosabb, legeszményibb testületet, az anyaszentegyházat informálja. Az egyháznak elevenitő lelke, tengelye s ereje nem lehet más, csak *a tradiczió* és pedig a tradiczió legeszményibb kiadásban, mely kitesz patriarkán és kalifán, s magát a megtestesült Istent lépteti föl közénk, az öröktől fogva született s a Szűztől időben testet vett eszményt: Krisztust; *ez a köztünk élő, folytonos Krisztus a keresztény tradiczió.*

Tradiczió alatt ugyan első sorban magát az áthagyományozást mint tevékenységet értjük, mert tradicio latinul annyit tesz mint átadás; másodsorban értjük alatta magát a dolgot, vagy tant vagy megbizást, melyet szóval vagy irásban átadunk; de mikor azt mondom, hogy a keresztény tradiczió maga a köztünk élő, folytonos Krisztus, akkor a tradiczió

alatt azt a közeget, azt a szervet, azt az ajkat értem, melynek szava Krisztus igazságának hatalmával lép föl; értem azt a tekintélyt, mely Krisztus Jézus tekintélyével jár köztünk, tanit s eligazit a legfontosabb kérdésekben. Utóvégre is ezeket egymástól elválasztani nem lehet: a keresztény eszményeket a megtestesülés nagy tényei s Krisztus Urunk tanai adják s mi egyéb mindez, mint az Istenfia tekintélyével tanitó s vezető Krisztus?

A folyton köztünk élő Krisztus, a köztünk élő isteni tekintély: *ez, a keresztény tradiczió.*

A reformácziő gyöngiteni akarta ez erős gondolatot. Tradicziónak tartotta a keresztény tanokat, melyeket mindenki az irásból merithet; ezek azután oly eszmények volnának, mint a nemzeti, nagy hagyományok, melyek mindig ragyognak. Az eszményeket tehát meghagyta, de az eszményeket hordozó tekintélyt tagadta; a jóslatot elfogadta, de a jósló orakulumot tagadta; s fölfogásának jelképeül szolgál az a szék, mely a glasgowi székesegyházában áll; a szék menyezetes trón, de por lepi, nem ül benne senki; vagy egy másik jelkép: a szentélyben álló, remek faragásu pulpitus; rajta föl van ütve a szentirás, de tépheti, magyarázhatja bárki; *az élő, isteni tekintély*, mely olvasná s magyarázná, az hiányzik.

A nemzeti tradiczióról szólva, mondottuk, hogy a tradicziók nagy elvek s nagy emlékek; de hozzá tettük azt is, hogy ez elvek, ez emlékek tárgyakhoz, helyekhez, személyekhez vannak kötve. Hogyha pedig a tradicziónak nagy eszménye maga is egy személy: akkor a tradiczió legélesebb kifejezése, ennek a személynek köztünk való, folytonos élete. A tradicziónak ily eszményi kifejezését találtuk a kalifában, kiben a próféta él; s a tradicziónak ugyancsak ily fényes és eszményi kiadását tünteti föl önmagán a kath. egyház. Krisztus, az Isten fia, az emberiség papja, királya,

vezére és prófétája; de hol van most a Krisztus? a kalifájában, a pápában.

A pápa Krisztus kalifája. Az apostoli tekintély organuma és hordozója: ez a tekintély Krisztus tekintélye, s e tekintély soha el nem vész; köztünk él; annak homlokán ragyog, ki a Krisztus helyett áll; annak szavában cseng, ki Krisztus helyett szól és pedig úgy, hogy aki őt hallgatja, az Krisztust hallgatja; aki őt megveti, az Krisztust veti meg.

Ime az orientális, ragyogó tradiczió a maga valóságában és elevenségében köztünk! A pápa Krisztus kalifája.

A mossuli püspök itt jártában megerősitett e felfogásomban. Biztositott, hogy a kald keresztények nagyon jól értik, hogy kicsoda a pápa; mert a kalifa fogalma, mely érvényesül politikai életükben, egészen azonos a keresztény fogalommal, hogy kicsoda a pápa.

A tradicziónak ezt a legélesebb s legeszményibb kifejezését az egyházban, szándékom most kissé illusztrálni.

Mikor ezt az ép oly nagy, amily egyszerü kérdést halljuk, hogy mi a katholikus egyház? azt feleljük rá tüzetesen: *az élő, apostoli tekintély s a hozzá ragaszkodó hivek.* A köztünk élő, apostoli tekintélyt elfogadni; hitvallásunkban e tekintélyhez szegődni; kincseinket, milyenek: Isten, lélek, halhatatlanság, örök élet, lelki élet, kegyelem, szentségek, — e tekintély gondozása alá állitani; törekvéseinket a halál után való életbe e tekintély vezetésére bizni; ezt az élő tekintélyt a pápában s a püspökökben fölismerni: ez tesz katholikusnak lenni. Ezt tudja theologia nélkül, az élet gyakorlatából az egyszerü hivő is. Mikor a 18-ik században hosszú üldözés után a kath. hithirdetők ismét beférkőzhettek Japánba, a kétszázév óta magukra hagyott japáni keresztények, hogy megtudják, vajjon igazán katholikusok-e a jövevények, azt

kérdezték tőlük: „hódoltok-e az apostoli férfiúnak Rómában, ki a keresztények atyja?“ s miután igennel feleltek, tudták a japániak, hogy katholikusokkal van dolguk.

Ime a katholiczismus tradicziója, theologiája, filozófiája és socziologiája egyben: elismerni a köztünk élő apostoli tekintélyt s hódolni neki.

Minden ebben csomósodik össze s ebből fut ki szerteszét.

Ez a tekintély a folytatólagos Krisztus; Krisztus amint köztünk, törvényes apostoli utódokban, a kalifákban él.

S a kath. egyház minden korban nem egyéb, mint az apostoli tekintélynek megtestesülése. Valamint ugyanis a lélek emberi testet formál magának s azt élteti, fejleszti, kormányozza, méltóságát óvja, s jólétét biztositja: ugy az apostoli tekintély az egyháznak az a lelke, mely testületet alkot emberekből, azokat fejleszti s igazgatja, tévedéstől óvja, hóbortoktól s baklövésektől megőrzi.

Egy tekintet a történelemre bámulatosan megsegiti a gondolkozó embert e problémának világos fölfogásában. E kérdésre, hogy mi a kath. egyház Krisztus idejében? azt feleli a történelem: Krisztus s a hozzá ragaszkodó nép, mely benne Urát, Messiását látta. Kérdezzük tovább: mi a kath. egyház Krisztus halála után? felelet: az apostolok s a hozzájuk ragaszkodó nép, mely bennük az Úr helyetteseit, a nagy próféta kalifáit látta, kik hatalommal tanitanak mint a mester, s a mester nevében hódolatot követelnek észtől, szivtől. Térjünk át az első századból a másodikba s kérdezzük ismét: mi a kath. egyház a második században? s azt a feleletet nyerjük: az apostoloktól fölállitott „kiváló férfiak“ (igy nevezi az apostoli utódokat sz. Kelemen I. levele a korinthusiakhoz), az apostoloktól fölállitott kiváló férfiak s a hozzájuk ragaszkodó nép, mely bennük az

apostoli hivatal hordozóit látja; bennük a folyton élő, apostoli tekintélyt tiszteli, melynek homlokán e szavak ragyognak: „Ki titeket hallgat, engem hallgat.“

Ime a kath. egyház, a folyton élő, Krisztustól s az apostoloktól átszármaztatott, apostoli tekintély körül, mint tengely körül konszolidált, hivő község. Szelleme, lelke, elve: a tradicziónak legközvetlenebb s legragyogóbb alakja, *az élő tekintély.*

Hiszem a köztünk élő apostoli tekintélyt, s hódolok neki; ime a kath. hitvallás s a kath. élet!

S honnan az isteni s apostoli tekintély? mi hordozza? mi biztositja fönmaradását? a tudomány? a filozófia? a műveltség? a politika? a szerencse csillaga?

Az isteni tekintély a világ történelmében egy nagy pozitiv tény, a közénk leereszkedett s megtestesült Isten, Krisztus Jézus. Krisztus Urunk a világ központja; kinek kegyelméből? a tudományéból-e vagy a politikáéból? Nem; Krisztus Urunk *egy isteni tény* s a keresztény egyház ez isteni ténynek folytatása vagyis Krisztus mint központ körül soha el nem ülő hullámverése a népek áramának.

Mikor egyházról szólunk, ne gondoljunk hatalmi törekvésekre, politikára, diplomacziára, ne sz. ligákra és konkordátumokra, ezek mind csak a felület karikái, csak tarka szinjátéka a villogó fénynek: hanem gondoljunk arra az egetkérő törekvésre, mely Krisztus körül csoportosul 1900 év óta; mely Krisztus tekintélyére esküszik; nevére irja rá lelkét, reményét s tőle várja üdvözülését, s végül, mely az egyházban társadalmi kifejezést nyer.

Azért valamint az Úr Jézus egy nagy, imádandó, pozitiv, isteni tény: ugy a köztünk élő, apostoli tekintélyt mint pozitiv, isteni tényt kell tekintenünk, melyet Isten rendelt közénk. Ezt a két, természetfölötti, isteni tényt elismerni s neki hódolni: ez a kath. kereszténység!

A kath. kereszténység különben is a merő tény: Krisztus s a csodák, — a nyomaiban járó hősies vértanuság, — a filozófiát megalázó, keresztény erény; ez mind csupa, merő tény; a tan e pozitiv isteni tények keretében lép föl.

A kath. egyház is egy merő, történeti tény. Az egyház nem tan, az egyház nem bölcsészeti iskola; hanem az egyház társadalom; az egyház a Krisztushoz s csodákban ragyogó utódaihoz ragaszkodó, hivő gyülekezet. E társadalmon belül van azután a tan; de a tan csakugy mint a keresztség, mint az áldozás, a mise; a tan s a szolgálat, a hitvallás ép úgy mint a bűnbocsátás az apostoli tekintélyre van bizva, s mindenkinek első és főgondja legyen e társadalomba belépni vagyis *az apostoli tekintélyhez szegődni.*

A történelem ez állitásomat fényesen igazolja.

Kereszténynyé lett mindenki nem a nagy rabbinak, Krisztusnak tanán való kedvtelése által; ily lelki csatlakozás által támadnak platonisták, peripatetikusok, kantisták, de nem keresztények. Kereszténynyé lesz valaki nem értelmi csatlakozás által Krisztus tanához, hanem a tényleg élő, apostoli tanitókhoz való szegődés által; azáltal, hogy belép a keresztény gyülekezetbe; fölavattatja magát kereszténynek a keresztség által; s az apostoli tekintélyből veszi a tant, s az üdvözülés eszközeit.

Ime uraim, ez mind merő tény; a kereszténység tény és nem absztrakt tan.

Fontos természetesen tudni, hogy mit mond a mester, s hogy mit kell hinnünk; de ezt a hitet kizárólag az élő tradiczióból, az apostoloktól s később az apostoli férfiaktól kellett venni. Aki okosabb akart lenni, vagy aki az apostoli tekintélyt megkerülve az irásból akart saját belátása szerint boldogulni, az megszünt a keresztény egyházhoz tartozni; azt haeretikusnak hivták s a községből kizárták.

Méltán ismételhetem tehát, hogy a kath. hitval-

lás nem egyéb mint ez: *hiszem a köztünk élő, apostoli tekintélyt s hódolok neki.*

Hiszem, hogy ez a lelkek Pharosza, melyet Isten épitett, s hivatása: fényeskedni s eligazitani a törekvő embert.

Vallom, hogy a kath. egyház a tekintély elvének társadalmi inkarnácziója. Ez az uj „Isten velünk", ez az uj „Isten köztünk"; ez az a hit, mely a pápában „szentséges atyát" tisztel Isten kegyelméből s tanitó tekintélyével szemben gyermeki hódolatot ölt Krisztusért.

Megragadó, de a XIX. század naturalisztikus fiait visszariasztó gondolat az, hogy létezik köztünk egy tanitó tekintély, mely nem a tudomány, nem a tehetség, nem emberi kvalifikáczió erejében, de az *Isten kegyelméből* tanit egy kiapadhatlan igazság kegyadományával; tanit avval a tekintélylyel, melylyel Krisztus s az apostolok tanitottak, kik nem egyetemeken, nem Athénben, sem Thyatirában nem kvalifikálódtak doktorokká, hanem az Isten tekintélyéből, ki a népek tanitója.

A tudomány, a filozófia tehát duzzog, mert látja, hogy egy más kathedra emelkedik föl a világon: *az isteni tekintély.*

De hát méltán duzzog-e? s érez-e igazán hivatást a népek oktatására? nem játszotta-e el számtalanszor a bizalmat? s azután, oly dolgokról van-e itt szó, melyeket reá bizni lehetne? minden egyes kérdésre azt kell felelnünk, hogy a tudomány s a filozófia képtelen az emberiség nagy érdekeit hordozni s ép azért kellett egy más hordozó, kellett egy más organum, s ez az isteni tekintély.

De ismét más ellenvetést támasztanak e fölfogás ellen, azt, t. i. hogy igy át van törve a természetes haladás láncza, mert a haladás szövétneke természet szerint az észre van bizva; mig az isteni tekintélynek

behozatala által egy idegenszerü faktor csúszik be a fejlődésbe.

Uraim! ez az ellenvetés is nagyon elfogult és szük látókört árul el. Az isteni tekintély mindenesetre természetfölötti, tehát, mondjuk ez értelemben idegenszerü tényező; de mi igaz abból, hogy e tényező *áttöri* a természetes fejlődés lánczolatát? Ez merő frázis! Az isteni tekintély semmit sem tör át, mert nincs mit áttörni. Az isteni tekintély ugyanis az első, őseredeti szövétnek, mely az emberiség egén kigyuladt: nem volt az előbb tudomány, nem volt filozófia; hanem az Isten kinyilatkoztatta magát s tekintélyének révén juttatta az emberiségnek a legfőbb igazságokat. A mi tudás és filozófia később fölserkent, az, ha jó csillagzat alatt kelt, ugyis az őseredeti tradiczióhoz támaszkodott, s jól esett neki, hogy támaszkodhatott; ha pedig a tévely lidérczfényét kergette, akkor inkább róla kell elmondani, hogy áttörte az igazság békés birtoklását; de nem megforditva.

Tagadhatlan s nagyon is érthető, hogy ellenszenvek, borzongások, s az idegenkedés érzelmei töltik el a naturalista hajlandóságú korokat a *közvetlen köztük élő, isteni tekintélylyel szemben.* De az egyház ebben a rosz természetet nem dédelgetheti.

Az első századbeli, apostoli egyház is a zsidók sovinizmusával s a görögök szellemi szupremacziájával szemben az isteni tekintély tényét lépteti föl s ugyancsak a XIX. században, az emanczipáczió és szekularizáczió korában hirdeti, hogy a tudományon fölül, s a tudományon kivül, — pedig nagyon is fölül és kivül, — a népek oly igazságból élnek, melyet Isten közöl s oly szereteten melegednek, melyet az Ur kegyelmének hiv. Soha sem talált természetesebb s nagyobb ellentállást ez a kath. tan, mint éppen most, mikor a modern kor nem akar másnak kegyelméből élni; mikor azt a világosságot, mely nem az agyvelő foszforenczíája, azt a tekintélyt, mely nem a tudomány

tekintélye, kicsinyli, s boldogulását természetes erőinek produktumául tekinti.

Képzelhetni-e élesebb kontrasztot, mint amilyen van a csalhatatlan egyház s a XIX. század modern eszejárása közt?! Az egyik, az egyház, a tekintély elvét emeli föl az istenségig, — a másik, a világ, a tekintélyt tagadja a nihilizmusig. Az egyiknek elve, tengelye, lelke az isteni tekintély, — a másiknak jellege a „szabad", „emanczipált" ész; az egyik alázatos hódolatot s bizó csatlakozást követel fensőbb hatalmakhoz, — a másik e csatlakozásban alávaló, lealázó szolgaságot lát; ime szemben áll a XIX. század szelleme, s az isteni tekintélyt hangoztató s önmagán feltüntető egyház!

A XIX. század kevélységével szemben áll az apostoli tekintély, melynél fogva az emberek bizonyos lánczolata, a jogszerü püspökök, esetleg személyes érdem s kiváló tehetségek nélkül, anélkül, hogy a tudományban babérokat arattak s a világban kitüntek volna, mégis az igazság s a csalhatatlanság kegyadományával ékeskednek s tanitókká rendeltettek „Isten kegyelméből."

Miért nem akar a világ elfogadni tényeket „Isten kegyelméből"? A lángész nem fény-e „Isten kegyelméből"? S a virág nem disz-e „Isten kegyelméből"? A sas nem lendül-e föl merész ivben felhők közé „Isten kegyelméből"? S egy gyönyörü hang, mikor érczes s ezüstcsengésü harmoniákban folyik le a templomok vagy nem bánom, operák ivei alatt, s szivünk utolsó sejtecskéje is vibrál tőle, nem érdemli-e meg a jelzőt, hogy ez is adomány „Isten kegyelméből"? Az emberiség életében is, nem veszszük-e észre az Isten kezét? mikor férfiakat ad, szivvel, melyben millióknak van helyük, s észszel megáldva, mely Pharoszként sugárzik sötét korok éjjelében? nem férfiak-e ezek „Isten kegyelméből"? ép ugy, mint mikor bámulatos alakokat támaszt, kik mint álló napok népek csilla-

gait vonzzák s kötik le magukhoz, — kik orkán gyanánt zúgnak végig világrészeken s embervérből tengereket korbácsolnak föl, milyen volt pl. Napoleon: kérdem, hát a történelem nem mutat-e föl tényeket, melyek itt, szemeink előtt állnak, de eredetüket Isten akaratában birják? Ezek mind tények „Isten kegyelméből"!

A legnagyobb tény „Isten kegyelméből" Krisztus, az Isten megtestesült bölcsesége, s ennek a ténynek nem lett vége, hanem folytatódik az egyházban, ahol a Krisztus bölcsesége, tekintélye és hatalma mint kiapadhatlan depositum őriztetik, szervezve az egyház magisteriumában, mert: aki titeket hallgat, engem hallgat; aki titeket megvet, engem vet meg.

Az egyház magisteriuma a folytatott Krisztus. Egy hatalom, mely természetfölötti regiókból nyulik le a földre; szóval: *egy tény „Isten kegyelméből."*

Ennek a tekintélynek alávetett mindent s boldogok, kik fölértik „az ő erejének fölötte kitünő nagyságát mibennünk." Annyira, hogy az apostol külön hálát ad értünk, „kik hiszünk az ő hatalmas erejének hathatósága szerint, melyet Krisztusban megbizonyitott, feltámasztván őt halottaiból és jobbjára helyezvén őt mennyekben, minden fejedelemség és hatalmasság, erő és uraság és minden név fölött, mely neveztetik nemcsak e világon, hanem a következendőn is. Mindent az ő lábai alá vetett és őt tette fejévé az egész anyaszentegyháznak, mely az ő teste és teljessége annak, ki mindent betölt mindennel." (Efez. 1, 19—23.)

Krisztus tradicionális, köztünk élő tekintélyével, a nagy ténynyel „Isten kegyelméből", szemben áll az emancipáczió: az észnek, a testnek, a házasságnak, az iskolának emancipácziója a világ romlására! Az emancipáczió azon kezdi, hogy nem akarja elfogadni a keresztény igazságot normául a gondolat

világában s minden téren tördeli a tekintély zsámolyainak lépcsőit. A hányaveti természet nyugtalan izgalmaiban vész a gyermeki kegyelet; kialszik az alázatos hódolat érzéke, a bizó csatlakozás fensőbb hatalmakhoz; szétfoszlik a szent félelem a sziv beszennyezésétől, szóval mindazon érzelmek, melyek nemcsak a gyermek boldogulását, hanem haladásának biztositékát is hordozzák magukban. Az ember megszünik az Istennel szemben alázatos gyermek lenni, s lesz belőle tekintélyt, Istent megvető, szilaj betyár.

Térjünk már most át azokra a reflexiókra, melyek nem a szentirás szárazon odavetett igéit, hanem a tradiczió filozófiáját és történetét léptetik föl bizonyitékul amellett, hogy csakis a tradiczióra, mint köztünk élő tekintélyre, *lehet rábizva a kereszténység.* Bebizonyitjuk, hogy akár a kereszténység tartalmát, akár az emberiség szükségletét tekintsük, a nagy, az általános igazság, mely mindenkinek való s mindenkinek föltétlenül szükséges, nem lehet másra rábizva, mint egy pozitiv, isteni, köztünk élő tekintélyre.

Vegyük először *a tartalmat.*

Az emberiségnek nemzetiségen, vérrokonságon, gazdaságon, művelődésen kivül más nagy érdekei vannak, melyekről soha sem mondhat le. Akár a régi Nilus partjain virágzó társadalom tagjai, akár az elpusztult kald kultura élvezői, akár a nomád patriarkák sátoros cselédjei vagy a modern komfort kényes gyermekei legyünk: kiirthatlanul s elfojthatlanul élnek bennünk eszmék, melyek megteremtik bennünk a vallást.

A vallás nem tudomány, nem ipar, nem művészet, nem haladás, nem művelődés, aminthogy a kosbor nem rózsa, a rózsa nem liliom! S valamint észt nem lehet akarattal pótolni s a rózsát nem lehet liliommal megfejelni; lévén mindkettő őseredeti, egymástól független alak és tény: ép ugy nem lehet a

vallást tudománynyal pótolni, az egyikét a másikkal helyettesiteni, az egyikét a másik miatt ignorálni.

Ha a vallás babona, akkor igenis, lehet azt tudománynyal fölvilágositani; de hogy ha a vallás a halhatatlan, Istenhez vágyódó lélek funkcziója, lehet-e azt akkor halandó lét tényezőivel pótolni vagy éppen kiirtani? A legfőbb kérdések mint megannyi szfinxek lenéznek az emberiség egymást váltó nemzedékeire. Eltünnek-e, ha ignorálják? s megoldatnak-e, ha a világ struczpolitikát folytat velük szemben? Bármint tesznek, semmit sem végeznek; mert ezek a szfinxek ott ülnek méltóságos nyugalomban, mig az emberiségnek sejtelme lesz a halhatatlanságról, s mig érzéke lesz a felelősség iránt.

Az emberiség önmagában hordja a vallás nagy depositumát; kincsül az értelmes embernek, sebző szigonyul a megvadult léleknek; de mindenikben benn lappang, minden lelket környékez, s a legtöbbet égeti is. Az ember minden korban ugyanaz marad evvel az ő kincsével s depositumával szemben. A biblia egyszerü alakjai lényegre nézve ugyanazt a vallást hordozzák szivükben mint mi; az egyptomiak bebalzsamozzák halottaikat és a halottak könyvét adják melléjük, hogy segitsék abban a másik életben emlékezetüket. — Ma sincs más hitünk s más reményünk, mint amilyen volt Jóbnak, ki ólomlapokra akarta irni s sziklafalakra vésni a föltámadás hitét; s mások azt meg is tették, bevésték s manap is olvassuk Pharan völgyeiben; Jób hitvallását olvassuk Phoeniciában, Egyptomban ép ugy, mint a keresztény sirokon.

S ha be nem vésik: kételkednénk-e róla? Dehogy! hisz szivünkbe van irva!

Az emberiségnek tehát van egy szellemi, halhatatlan élete és érdeke, mely a vallásban nyer kifejezést. Ezt a szellemi, halhatatlan érdeket az Isten gondozta s gondozza! *A magát kinyilatkoztató Isten*

pedig merően a tekintély elve! A tudomány nem is gondozhatja a vallást; elprédálta volna már rég, ha rá lett volna bizva; sőt most is, mikor nincs rá bizva, mindent megtesz, hogy az emberiségnek Mephistója legyen. Az ész hullámzik; sorsa, hogy az eszmék izgalmaiban égjen s szárnyait leperzselje, mint az éji lepke; lidérczfényü eszmék áldozatává lesz minden korban s minden helyen. Néha hóditásokra indul s kidülleszti mellét, — majd kiábrándulva a győzelmi mámorból, lekonyitja fejét s azt suttogja, hogy „ignoramus.“ Nagy igéreteket tesz rózsás jövő reménységében; szenvedélyeket kelt s romokat halmoz, s miután kitombolta magát, fáradtan megnyugszik, — természetesen „ad tempus.“ Ez a bukdácsoló hatalom nem bir hivatással arra, hogy a lélek örök érdekeit fejtegesse s gondozza. A jeles Alvarez Boldizsár Jézustársasági atya azt szokta volt mondani: „az erényt egybe kell kapcsolni a tudománynyal.... Ez az a két világitó mécs, melyet Isten gyujtott a lelki ember egén; a tudomány a kisebb, az erény a nagyobb mécs.“ Helyesen; a tudomány mécse a luna mendax szerepét játsza s bármint világoskodik, éj van; az erény — s ide tartozik első sorban az erényt megalapitó természetfölötti világosság, az isteni tekintély, — a nap. Vagy ha akarjuk, mondjuk, hogy ez a két világosság mint két láng, melynek egybe kell csapnia; ha az a kisebb láng nem folyik egybe a nagyobbikkal és önálló vezetésre vállalkozik, bizony akkor lidércz-fény az, mely tévutra vezet.

A modern világ mosolyog vagy megvetéssel fordul el efféle kijelentésektől: „hogyan? — kérdi önérzettel, — hát a lángész hódoljon a csalhatatlanul dogmatizáló egyháznak? mely minden gondolatvillámot kiolt s a szabad tudományt egy kanál vizben is megfojtaná?“

Hát hiszen önérzeteskedésből kijutott a világnak

már jó sok; ideje volna, ha a baklövések hideg vizsugarai józanabb gondolkozásra hoznák.

A tradiczió nem tudomány, nem filozófia; a tradiczió egy szent depositum, egy szent viaticum, egy természetfölötti tény. Aki eddig e természetfölötti ténynek neki ment, roszul járt s évtizedek elegendők voltak, hogy e fantasztikus vállalatoknak, ha még oly nagy garral indultak is ki hóditani, kiüssék a fenekét. Az egyházi magisterium nem áll a tudomány alapján; homlokán nem ragyog az egyetemek babérkoszorúja, hanem a kegyelmek aureolája. Az Isten eligazitott minket kinyilatkoztatása által a lét örvényei fölött s az egyházi előljárók egymásutánjára bizta ez értelmi kincset, melyet nem az okoskodás talált ki, hanem az Isten keze nyujtott le nekünk az égből.

De hát — azt mondják nekem — a theologia mégis csak megköti a tudomány szabadságát?! Nem köti; először is a theologia per se nem a magisterium Ecclesiae; vannak különböző theologiai iskolák, de csak egy magisterium. — Azután meg látni, hogy a theologusok nézetei sok retortán mennek át; de hát hisz ezek a nézetek nem a magisterium hitdogmái. A theologusok vajmi kényes poziczióba juthattak Galileivel szemben, aminthogy egyik-másik jutott is; de az már csak nem az egyházi magisterium. — Végül az egyházi magisterium nem tanit sem astronomiát, sem fizikát, sem zoologiát; hanem tanitja Istenhez való viszonyunkat, s ahol a fölhozott tudományokkal érintkezik, ott is mellékesen, aliud agendo, az akkori nézetek nyelvén szól, azért, mert sohasem akar fölvilágositani az iránt, hogy hány sürüsődési centrum keletkezett az ősködben, sem az iránt, hogy az ontogenezis mikép rekapitulálja a filogenezist, hanem az iránt kiván felvilágositani, hogy minden Istenből való, Istené és Istenért van.

Különben a szabadság nem biztositéka az igaz-

ságnak. Sokszor kell a szabadságot lekötni, hogy az igazságnak ne ártson, Weber (Dreizehnlinden) szavai szerint:

»Freiheit sei der Zweck des Zwanges,
Wie man eine Rebe bindet,
Dass sie, statt im Staub zu kriechen,
Froh sich in die Lüfte windet.«

A botránykő mindig az, hogy az egyház arrogál magának dogmatizáló tekintélyt, melylyel leüti a szellem hőseit. — Kár ilyesmivel előhozakodni, a szellemnek állitólagos hősei valódi haramiák, kik erőszakoskodnak intelligenciájukkal s amennyiben az emberiség hagyományos igazságai ellen törnek, annyiban nagyon is rászolgálnak, hogy megkötözzék őket. Aki a kereszténységet, mint természetfölötti tényt fölismerte s az egyház magisteriumában e természetfölötti ténynek folytatását látja, az sokkal józanabban itéli meg a szellemek hullámzását s tapasztalatai folytán nemcsak el nem tántorodik az isteni tradicziótól, hanem ellenkezőleg, mélyebben átérzett megadással vonul meg katedrája alá.

Kitünőek e részben a jeles, német jogásznak, Stahl-nak szavai: „Ha a filozófia oly utat talál, melyen kereszténység nélkül megoldhatja a legfőbb problémákat, — rajta, vesse el a kereszténységet. De nem talál s akkor hát fogadja el a kereszténységet .... A tudomány megtartja a maga szabad kutatását és sehol sem fogad el valamit vaktában; mert ha belátja, hogy van világ, van történelem és evangelium, már csak nem mondhatja senki, hogy e tényeket vaktában fogadta el.“

Tényeket nem szokás vaktában elfogadni; az evangelium, Krisztus s az általa alapitott magisterium csupa tény. Katedrája mint fönséges dóm s e dómot nem világitja meg magnesiával, villamvilágitással vagy gázzal, hanem „in signis et portentis“, a kegyelemnek csodáival, ismét tehát csupa ténynyel.

Ennyit arról a bizonyitékról, hogy tekintve a kinyilatkoztatás *tartalmát*, az nem lehet rábizva másra mint egy pozitiv, isteni, köztünk élő tekintélyre.

Áttérek most a második pontra, t. i. arra, hogy még inkább követeli a pozitiv, köztünk élő tekintélyt *az emberiségnek psychologiája.*

Az emberiségnek nincs más iskolája, csak a tekintély katedrája; azt, ami mindenkinek kell, azt mástól nem veheti, csak a tekintélytől. A tudomány ugyanis a felhők közt ül; csak néhány embert sugároz be fényével; de világosságot, mely a szénégető kunyhójába, a falusi házikókba, a Zambesi partjaira s a pagodák homályába elhatoljon, gyujtani nem képes. Kell ide egy meleg, mindenkitől érthető, szellemi hatalom, mely oly általános legyen, mint a nap az égen; s ilyen más nincs, csak a tekintély.

Hozzuk ezt az igazságot öntudatunkra. Keresünk szellemi hatalmat, mely világokat mozgasson és pedig mindig s mindenütt. Keresünk tényezőt, mely általános legyen; oly katholikus, hogy sem a barbár műveletlensége, sem a megkövült, chinai kultura elfogultsága ne tehesse túl magát rajta; ily általános, szellemi hatalom csak a tekintély lehet.

A levegőt nem lehet a chemiai laboratóriumokra bizni, hogy azt előállitsák, s a vizet nem lehet szürőkben előteremteni; a termést nem szabad üvegházakból várni s a világosságot lámpákból; az anyai szeretetet nem bizzák a felsőbb leánynevelő-intézetek gondjára s az erkölcsiséget nem az egyetemek produkálják; hanem más forrásokból kell ezeknek a létet adó elemeknek áramlaniok! Ép úgy az összeköttetést az Isten s az emberi lelkek közt nem lehet a tudományra, nem az egyetemi katedrákra bizni; annak az azt eszközlő hatalomnak oly általánosnak kell lenni, mint a napvilágnak az égen, mint a levegőnek a földön. Függetlenül kell azt föllelnünk kulturától, iskolától, haladástól mindenütt, mint a napvilágot;

mely nem süt Pesten jobban mint az őserdők illatos csendjében; sőt ha akad utjába füst, gőz és köd, inkább a kultura országaiban fog akadni, mint máshol.

Ily tősgyökeres, isteni hatalom a tekintély. Ez a szellemi világ napja, ez hegyekből szakadó Nilusa, ez tör neki kenyeret, annyit amennyi kell. Tiszteljük a tekintélyben az isteni Gondviselés művét, mely a természetes rendben csakugy mint a természetfölöttiben a tekintélyt állitotta föl tüzoszlopul a szellemi éj sötétségében botorkáló emberiségnek.

Egy patriarkális isteni tekintély tehát őre az időknek s az emberiség elidegenithetlen, szellemi javainak. E patriarkális tekintély körül ficzánkol a modern kor. A modern ember ránéz ez őszbeborult, tisztes, patriarkális alakra s műveltebbnek s eszesebbnek tartja magát. De a röpke korok műveltsége, mely a világ fizikájára, chemiájára vonatkozik, nem ér föl azokhoz az egyszerü, örök igazságokhoz, melyeket a patriarkális tekintély őriz s melyekből a népek élnek; valamint a villamos vasut a pesti körutakon nem ejt csorbát az északi fény fönségén, mely a sark jégmezői fölött ragyog.

A történelem ezt fényesen bizonyitja.

Tényleg a tekintély hordozza az emberiség minden nagy eszméjét; monotheizmusát s egész czivilizációját.

A tradiczió hordozta az ó-szövetségben is az emberiség minden nagy eszméjét: az Isten, a halhatatlanság s az örök boldogság gondolatát. A népek hite s bizó csatlakozása a tekintélyhez képezi az intelligenczia s kultura folyamát az ember szellemi világában. Azért a tekintély a legrégibb, szellemi hatalom, mely az embert mozgatja. Bizonyára régibb mint minden-tudomány és filozófia. Hesiod és Homer mutatják, hogy a bölcsek későn ébrednek. A nagy gondolatok filozófiai felöltöztetése visszanyul a VI. századba Krisztus előtt, Pherekides, Pythagoras tani-

tójáig. „Pherekydes, syrus, primus dixit, animos hominum esse sempiternos.“ Cicero. Tusc. Quaest. l. 1. c. 17. A filozófia nem is lendit sokat ez igazságokon; inkább dilettans, mint komoly ügyvivő. A népek lelki szükségletét soha sem födözte; inkább kivetkőztette az embereket az egyetemek dölyfében a tekintélynek járó tiszteletből; ki akarta őket emelni abból a nagy szellemi közösségből, melyben mindnyájan élünk, s mely ápol, táplál s boldogitani is törekszik minket.

Ez a tekintély a patriarkák tradicziójában, a zsidó nép zsinagógájában s a keresztény, apostoli magisteriumban nyer kifejezést.

Az isteni tradicziónak, melyekből a lelkek élnek, nincsenek filozófusai; hanem vannak patriarkái, Mózese, prófétái, Krisztusa, apostolai, ezek utódai: a pápa s a püspökök! Ez a folyton élő, lelkes apostolság hordozza a hitet, nem a tudomány nevében, hanem a nagy tények, a magát kinyilatkoztató Isten csodáinak erejében.

A reformáczió el akarta homályositani ezt a nagy tényt, hogy a népek religióját a tekintély hordozza; de nem ért czélt, mert hiszen a reformáczió maga a keresztény egyház tekintélyéből veszi szent irását, veszi credóját. Az irás inspirácziójáról magát a tekintély hordozza. Az Isten magát a sz. irást a tekintélyre bizta. Az egyház a pulpitus, rajta van az irás! Az Egyház tartja kezei közt az irást s értelmezi a későbbi nemzedékeknek. S valamint a csoda a revelácziónak pecsétje, s ha nincs csoda, nincs revelácziő, ugy értve azt, hogy nem ismerhetjük meg, ha volna is: ugy az egyházi tanitó tekintély is őrt áll az irás mellett, tartja kezében az irást, ha ő nincs, a könyv szétfoszlik, rongygyá lesz.

Méltán mondhatjuk tehát, hogy, akár a kinyilatkoztatás tartalmát, akár az emberiség értelmi kvalifikácziójáról tekintjük, a tradicziónális tekintély hordozza

a kinyilatkoztatás kincseit; az őrzi, az viszi szerteszéjjel a világban. — A tradicziók hordozzák a népek reményeit és nagyságát nemzeti, állami szempontokból is. — Egyház és nemzetek tehát a tradicziókból élnek. Minél elevenebben és hathatósabban fejtik ki önmagukon a tradiczió elvét: annál hatalmasabban nyilatkozik meg majd életük is. De hol van intézmény, melyben ugy domborodna ki a tradiczió elve mint az egyházban? hol lett a tradiczióból köztünk élő, isteni tekintély? A patriarkák s a kalifák csak árnyképei az egyházi tradiczionalis elvnek; ha képet keresek a multban, amelyhez hasonlitsam a magisteriumot, a felhőoszlopon akadok fönn; az is azt jelezte, hogy az „Isten van velünk."

MOLNÁR JÁNOS S. J. ÉLETE ÉS MŰVEI.

Irta PÉCSI ÖDÖN.

Az ujjászületés irodalmának munkásai között nem utolsó a szelidlelkü Molnár János jezsuita iró, ki még maig sem kapta meg irodalomtörténetünkben azt a pár méltányló lapot, melyet sokoldalu munkásságáért méltán megérdemel. Két eszme lelkesiti egész életében: hogy használjon egyházának és hazájának; minden sor irása bizonyság, hogy saját érdekét, dicsőségét soha sem hajhászta s boldog volt, ha műveivel gazdagithatta a hazát, és jóra s szépre oktathatta közönségét. Munkássága nem is nyomtalan; az irodalomtörténetirónak meg kell emlékeznie a korában nagyhatásu »Jeles épületek« cz. művéről, melynek előszava uj hangon beszél, uj ösvényre mutat s uj czélra buzditja lelkesült kortársait, különösen Révait, ki Molnárról mint mesteréről emlékezik mindenha; nem szabad elfeledni nevezetes Könyvházát sem, mely kora közönségét a legneveze-

s egy közös Minucius Felixnek, Novatiánnak, Commodianusnak és Arnobiusnak.

Rengeteg adathalmaz, de nem szárazon egymás mellé sorolva, hanem élvezhetően, modern formában nyujtva. A könyv használatát jelentékenyen megkönnyiti a kettős index, név- és tárgymutató.

Dr. Kereszty Viktor.

Le Clergé Fin-de-Siécle. Guy de Pierrefeu. Paris. E. Dentu, 3 et 5, Place de Valois. 8-r. 287. l.

Különös egy könyv; eredeti, szókimondó, érdekfeszitő; de mikor az ember végére jut, rázza a fejét s azt mondja magában: szabad-e ezt s szabad-e igy irni? Mindenki kikap benne, kivált a franczia püspökök, meg a gazdag párizsi plébánosok; legjobban járnak a falusi klerus s a ferenczrendi barátok. Az auktornak pik-je van a nagy urakra s a hatalmasokra, rokonszenvez a szegénynyel s az elnyomottal; ennek hibáit elnézi, — annak sem hibáit elnézni, sem magát állásába beleélni nem birja. Nem is volt az auktor soha valamely testületben nagy úr s megjövendölöm neki, hogy nem is lesz soha.

A szerző és könyve egész psychologiai tanulmány. Olyan, mint Durandus a theologiában. Sok bakot lő, de sok igazat is mond. Sokat vétkezik a köteles tisztelet ellen, de szivesen megbocsátunk neki. Veszedelmes ember, de nagyon sok jót tesz. Támad tiszteletreméltó állásokat, de mert szereti az ügyet. Tiszteli a reverendát, de megveri azt, aki a reverendában van.

Mondom pedig, hogy legroszabbul járnak vele a püspökök, azután a párizsi plébánosok, azután egyes beczézett abbék, kik predestinálva vannak a könnyű carrière-re, mert ők: »fils à papa«. Megkeféli kissé a »frères prêcheurs«-öket, kik született szónokok volnának, ha igaz volna az, hogy akinek állás jut, ész is jár hozzá. Jaj, ha az állást mindig Isten adná, akkor észt is adna hozzá, de mikor a világon az állást nemcsak az Úr Isten szabja ki, hanem

számtalan tekintet . . . . . esetleg egy miniszter tetszése is. Azonban tisztelettel hajlik meg mindig azok előtt, kik akár monseigneurök legyenek, akár nem, de imponálnak neki Krisztus Urunk szellemével.

Úgy látszik, hogy a szerző demokratikus és szókimondó lovagiasságával, — bár ismétlem, sokszor elhibbantja az igazság mérlegét — nagy visszhangot keltett az alsó klérusban. Megadja az okát: »Ils savent bien, que si je tape quelquefois sur les grands, c'est parceque j'aime bien les petits.« Akcziót, szabadságot kiván az egyháznak. Azt mondja, hogy az episkopatus Francziaországban a szabadkőművesség járma alatt nyög; igaza van. Azután azt mondja, hogy a franczia klerus megint az episcopatus járma alatt nyög. Érezzük, hogy biz ez sem bók, és szent Ignácz regulái szerint sincs megmondva; de az explikáczió már megjárja: azért mondja ezt, mert a püspököknek elvük: »il faut adorer Dieu et la sainte routine.« Az ordinariatusok alakjai halványszinü és szárazszivü bürokraták.

A franczia szemináriumokról sem feledkezik meg s azok is megkapják, amit megérdemelnek. A Saint-Sulpice jelenlegi rektora iránt kegyes, mert azt mondja róla: »On espère qu'il va reformer *la ridicule* éducation donnée aux jeunes clercs dans nos seminaires français.«

Különben csupa buzgalom és lelkesülés az egyházért, a hitért s a szellemi életért. Néhány holdkóros eszméje van ugyan, például a »fluide de la sainteté«, a szentség magnetikus fluidumáról; de hát azért franczia, hogy néha bolondokat mondjon.

A könyvet csak mint speczialitást ismertetjük s korántsem azért, mintha minden ötletével rokonszenveznénk; igazi hasznot csak az merithet belőle, aki tud különböztetni ideál s illuzió közt s aki a történelem világánál megtanulta, hogy nagy embereknek is van árnyékuk, sokszor nagy árnyékuk, csak úgy, mint a magas hegyeknek. *Dr. Pethő.*

A magyarországi egyházi javak jogi természete. Irta Dr. Osztovics I. Gerő csanádegyházmegyei áldozópap. Ára

Végezzünk! Midőn a plébániákat alapitották a földesurak, egyenlő tisztességes dotatióról kellett gondoskodniok. Minthogy pedig — mint előbb kimutattam — e dotatió különféle forrásokból származott, mely források értékét a kor viszonyai emelték vagy csökkentették: igy állott be a mostani nagy differentia a jövedelmezőség terén. Az 1802. évi conscriptio nem classificálta a plébániákat, hisz a kongrua egyenlő 300 frtban volt megállapitva úgy a városi, mint a falusi plébániákon; miért kellene tehát most egyiket jobban dotálni, mint a másikat? E különbözet úgy is beáll idővel, a viszonyok fordultával, mint beállott 1802. évtől a mai napig; az idő haladásának, s miként való fordulásának az emberi ész nem vethet gátat.

Egész értekezésemnek e szavakban vonom le a consequentiáját: »Ego autem praestationes delendas censeo.«

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Kleines Ablassbuch. Von Joseph Stilger, Priester d. Ges. Jesu. Mit Approbation der h. Ablasskongregation. Paderborn. Schöningh. 1896. k. 8-r. 458 l.

A ropogós frázisok közt ez is járja: szét kell szedni a hitet, külön kell venni a dogmát, külön a morált; a dogma holt és merev; a morál merő élet. De a praktikus élet kimutatja azoknak, kik e dolgokkal foglalkoznak, hogy ez mind merő szóbeszéd; mert a dogmának virágát képezi a morál.

De még ez is csak hozzávetőleg van mondva. Mert hiszen a morál is első sorban dogma; dogmatikus tételek rendszere s ennyiben a morál még nem élet. Inkább azt mondanám, hogy ennyiben a morál csak kocsánya a virágnak, csak szára a gyümölcsnek. Aki a morált mint meleg életet akarja megfogni, annak a belsejébe kell hatolni; annak a morál motivumait kell szemügyre venni s az érzelmek és

gerjedelmeknek szövedékébe kell nyulni, mely a dogma rostos szárát takarja.

Ez a gondolat jött eszembe, mikor ezt a kis művet — különben e tekintetben a szemmérték nagyon csal, mert miután fölvágtam a lapokat, tekintélyes könyv lett belőle — tüzetesen átvettem. Ez a könyv a kath. approbált áhitatnak szentélye; itt látni, hogy az egyház mennyi s mily bensőséget lehel az imákba; s mily változatos világot teremt az imádkozó hivek szivében.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy ez a mű oly kivonatát képezi P. Behringer »Die Ablässe« cz. művének, mely szinte tagadja, hogy kivonat, mert jóformán minden megvan benne, ami Behringer művében. Elöször előadja a kath. tant a búcsúról s azután sorba veszi a Szentháromsághoz, az Atya, Fiú és Szentlélek-Istenhez, az Úr Jézushoz, a sz. Szűz, az angyalok és szentekhez intézett imákat, melyek búcsúval vannak ellátva. Természetesen ezek a ker. kath. áhitatnak gyöngyei. Hangsúlyozom tehát, itt minden imát föltalálunk, melyre búcsú van engedélyezve. Hasonlóan átveszi a különböző társulatok és áhitatgyakorlatok imáit, búcsúit és szabályait.

A XV. fejezetnek ez a czime: »Ablassbewilligungen für Priester; ebben a részben olvassuk a kizárólag a papoknak engedélyezett, vagy legalább a papok által könnyen elvégezhető búcsús imákat.

Függelékül adja a szerző az áldások és megszentelések, az egyletekbe való fölvételek formuláréit.

Őszintén szólva, nagyon ajánlom ezt a könyvet, természetesen csak a némethez értő olvasóknak; mert latin imádságok csak elvétve fordulnak benne elő; imádságos könyv gyanánt is jól használható; s figyelmezteti az embert a bucsúk beláthatlan kincsére, melyet nyerhet, ha jó szándékkal végzi az imát s több-kevesebb reflexióval arra, hogy ez bucsú-ima. Ez a reflexió magában véve nem szükséges a búcsú elnyerésére, de hathatósabban ösztönzi az embert s figyelmezteti áhitatának berendezésére.

Az imádságok rengeteg számára utal már a czimjegy-

zék is, mely sűrű nyomtatásban teljes 24 lapot vesz igénybe.

Most még egy szót arról, hogy kinek való e könyv? először a lelki életre törekvőknek igen nagy szolgálatot fog tenni és pedig akármily állásban vannak, ha világiak, ha papok, ha apáczák, mindegy. Azután azoknak, akik a kath. áhitatos egyletek iránt érdeklődnek s azokat elömozditják; ezek sokszor szorulnak apró-cseprő kérdésekben fölvilágositásra, melyet e könyvben sokféle irányban nyernek.

Oly könyv tehát, melyet nem szeretnénk reklámszámba menő ismertetéssel, hanem őszinte ügybuzgalomból eredő ajánlással az érdeklődőknek bemutatni.

Dr. Pethő.

Nyugalmas órák. Rajzok és elbeszélések, szerkesztették és kiadták Kaposi József és Klinda Teofil. Telegdy László eredeti rajzaival. Budapest, (Könyvnyomda-részvénytársaság) 1896. 237 l. Ára 3 frt., imit. elefántcsontba kötve 4 frt. (Kapható Budapesten, IV. Ujvilág-utcza 17. III. e. 11.)

Még nem irtak szépirodalmi kiadványról, kivált katholikus magyar lapok annyit, mint erről a szép uj könyvről. Az egyik »szépirodalmunk *valóságos eseményét*« látja abban, a másik lenyomja, hogy hisz már mindez megjelent a M. Szemlében, — az egyik »kath. szépirodalmunk legjelesebbjei«-nek nevezi az e kiadványba dolgozott irókat, a másik még Maszlaghyt is gyakorlatlan, technikátlan naturalistának, Körösit, Cennert dilettánsnak, Prohászkát Zolával versenyzőnek nevezi!

Bámulatos különfélesége a felfogásoknak. Ugyan kérem, hagyjuk már ez örökös superlativusokat az egyik részről, meg a folytonos gáncsoskodást a másik részről!

Ez a kiadvány, ha nem is esemény a kath. szépirodalomban, de mindenesetre egy szerencsés gondolatnak a megtestesülése, amelyet örömmel kell üdvözölnie mindenkinek, aki meggondolja, mily ritkán jut a kath. családfő oly könyvhöz, amelyet nyugodtan adhat nejének, vagy

az udvariasságnak szabályait inkább csak szárazon részletezi, Krier ellenben magasabb szempontok föltárása, alkalmas reflexiók és érdekes példák által iparkodik egyszersmind a művelt, udvarias modort és hangot az ifjúsággal megkedveltetni. A könyv tartalma a következő: I. Mi az udvariasság? II. Minő okok inditanak bennünket az udvariasságra? III. Minő eszközöket használjunk, hogy udvariasak legyünk? Ezen eszközöket azután 14 fejezetben tárgyalja.

A könyvecskét, melynek forditása igen jó, minden keresztény műveltségre törekvő fiatal ember, kivált pedig minden papnövendék kezébe kellene nyomni. Mert, ha nemrég a Prot. egyh. és isk. lapban valaki nagyon is kiemelte a kath. papság művelt allürjeit, szembeállitva ezekkel egynémely prot. pásztornak ruszticitását: bizony, valljuk csak be, hogy sokszor akadunk kivánnivalóra e tekintetben, a mi papnöveldéinkben is.

Kispapjainknak volna leginkább ajánlható e könyvecske szorgalmas forgatása.

Dr. Anhäupel György.

Meteorologische Beobachtungen. Angestellt zu Boroma in Süd-Afrika, von P. L. Menyhárth S. J. Bearbeitet u. herausgegeben von P. Julius Fényi S. J. Kalocsa, 1896. In Commision bei Pfeifer in Budapest. n. 4. 74. l.

A meteorologia szintén egyike a divatos »tudományoknak«, mely iparkodik a tudomány teljes érvényü czimére, de eddig csak macskakörmös jelleggel és megszoritással viselheti a tudomány nevét. E fejlődő-félben levő tudománynak páratlan szolgálatokat nyujthatnak a kath. missziók s nyujtott e füzet anyagának felhalmozásában tényleg főt. P. Menyhárth. Hosszú időn át szorgalmasan jegyezte az eső, a légsúly, a felhők járását, a hőmérsékletet Boromában, egy oly helyen, ahol observatoriumot csak is a misszió-állomás tarthat fönn. Hol van a kulturának az a bajnoka, ki 30 napi távolságra a tengertől, a kietlen Afrika

bensejében ráadja a fejét az efajta megfigyelésekre? De igenis itt ez esetben egy felsőbb nézpont szolgálja az alsóbbat, a hit szeretete előmozditja a tudomány érdekét. Mikor ezt a nagy kvart füzetet lapozgatom, azt mondogatom magamnak: ime ebből világos, hogy az evangelium még a meteorologiának is alapja; legalább Afrikában a meteorologiát az evangelium dajkálja.

De ki fizeti azt a nagylelkü meteorologust ott Afrika belsejében? arra is csak azt felelhetjük, hogy az evangelium költségeire tartózkodik ott, s ami kell barometer, psychrometer s más eszköz, azt a ker. jótékonyság szerezte be számára.

Tisztelet, becsület ez amily áldozatkész, oly tudományos férfiaknak; a kath. misszionáriusok s első sorban a jezsuiták mindig ráértek az evangelium terjesztésének nagy munkája mellett a tudomány érdekeit is előmozditani. Ezt láttuk Sinában, Indiában, ezt látjuk a »modern« afrikai missziókban.

Mutassa ki a müvelt világ, egyesek úgy mint a magyar akadémia, hogy a körülmények ily szerencsés összeszögelését a haladás javára ki tudják aknázni, s mozditsuk elő viszont mi az ész s a hit e kettős pálmáju hőseinek szent ügyét.

Az adatok kiadását a kalocsai observatorium nagyérdemü igazgatója P. Fényi Gyula S. J. eszközölte.

Dr. Pethö.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

17. A Szent-István-Társulat folyó évi április hó 16-án, délelőtt 10 órakor, a központi papnevelő-intézet disztermében negyvenharmadik rendes közgyülését tartotta meg. A nagygyülést ugyanaznap délelőtt fél tiz órakor az egyetemi tem-

Palaestina, quae nunc est. — Delineatio elevationis terrae inter Mare Mediterraneum et Montem Nebo.

Dr. Kereszty Viktor.

Meditationum et Contemplationum S. Ignatii de Loyola Puncta. Libri Exercitiorum textum diligenter secutus applicavit Franc. de Hummelauer S. J. Freiburg. Herder 8-r. 435. l.

A M. Sion 1887. évfolyamában (767. és 852. ll.) közölte Krizsán Mihály sz. Ignácz »lelki gyakorlatainak« irodalmát; futó áttekintés után is meggyőződhetünk, hogy ez a fönséges mű egyike az emberi szellem azon remekeinek, melyek kommentárjai könyvtárakat töltenek be; de nem csoda; hiszen gondolataik nemzedékeket, milliókat mozgatnak.

S mégis ime itt újra a lelki gyakorlatoknak egy új kommentárja. Ugyan hol szoritott magának helyet? hol van még rés a lelki gyakorlatok eresztékeiben, hol van kuczkó, melyet még föl nem kutattak, át nem vizsgáltak, hogy ott meghuzhassa magát az új jövevény s oda kiáltson a száz meg száz előbb érkezettnek: nem mondok én is még valami újat?

P. Hummelauer ezt a rést sz. Ignácz könyvének csak futólagosan jelzett elmélkedéseiben találta meg; a »mysteria D. N. Jesu Chr.« nincsenek kidolgozva, úgy mint a »fundamentum« s a bűnről és pokolról szóló meditácziók; ő tehát ezeket fejtegeti, úgy azonban, hogy a többit sem mellőzi. Aki az exerciciumok szellemébe behatolt, annak a lelki életébe beleszövődik az exerciciumos könyv; naiv kifejezéseihez, idegenszerü szavaihoz, csodálatos psychologiájához lelki életünknek, buzdulásainknak, vigaszainknak, sokszor hősies odaadásunknak legszebb emlékei füződnek; egy-egy szaván elrágódtunk csendes magányunk boldog óráin át; egy-egy kifejezése nagyszerü kilátásokat nyitott az eszmélő kedélynek. Azért azután nem csoda, hogy beleszeretünk e könyvbe, — külön méltatjuk minden betüjét, — kutatjuk összefüggését, — fontolgatjuk a sz. iró intencziói t, amint azt P. Hummelauer is valóságos, szent »delectatio morosa«-val teszi.

Ezt az, ki ezt az exerciciumos könyvet csak olvassa és át nem élte, nem érti. Túlságos fontoskodásnak és szőrszálhasogatásnak látszik ez a grammatikai és psychologiai akribeia; de itt is azt kell mondani, amit sz. Ágoston mondott: da desiderantem, da amantem et intelligit, quid dico. — Vannak ugyan ilyen, az exerciciumok belső szervezetét ismertető művek, milyen például P. Meschler kisebb terjedelmű magyarázata; de az efféle művek csak a jezsuiták privát használatára szánvák, a társaságnak privilegiumát képezik. P. Hummelauer műve közkézen akar forogni. Aki az exerciciumok szellemét úgy ahogy ismeri, annak nagy segitségére lesz s eltölti lelki gyakorlatait, ha majd tényleg végzi azokat, erőteljes gondolatokkal és kenetes érzelmekkel.

Dr. Pethő.

Munkácsy Mihály „Ecce homo"-ja az ezredéves kiállításon.

Az ezredéves kiállitás töméntelen tanulságos és gyönyörködtető kincsei között nem az utolsó helyet foglalja el a képzőművészeti kiállitás, mely közel 1300 darab képet és szobrot mutat be a látogatók százezreinek és pedig oly műveket, melyek szemléleténél büszkén dobog fel magyar szivünk, hogy ime, a magyar festészet és szobrászat *semmivel sem áll hátrább* a külföld e nemü produkciójánál. Benczurnak, Munkácsynak, Márknak stb. képei, Stroblnak, Zalának stb. szobrai gyönyörüséggel töltik el a szemlélőt.

Külön kis csarnoka van azonban Munkácsy egy nagy festményének, az »Ecce Homo«-nak — s ezt a csarnokot nem hagyja ki senki vándorutjából, betér oda mindenki, hisz az a tárgy, amelyet e festmény elénk állit, örökké uj, örökké vonzó, lebilincselő marad, — a Munkácsy nevének prestige-e pedig már ma sokkal nagyobb, hogy sem valaki azt ignorálhatná.

Munkácsyt, épp úgy mint a régi nagy festőket, már nem elégitette ki a közönséges, mindennapi emberek bajai-

Akár igaz tehát az elbeszélés, akár nem, az rá nézve teljesen mindegy; mert ha igaz, akkor meg van adva rá a leghelyesebb felelet, a melyből kiki megtudhatja, mikép kell azt az egyház tanitásával összhangba hozni; ha pedig nem igaz, akkor ugy is elesik önmagától minden nehézség.

Összegezve tehát az eddigieket, azt kell mondanunk, hogy János diákonus elbeszélésének történeti hitelét a felhozott okok teljesen lerontják. Azért arra a kérdésre: vajjon igaz-e, azt feleljük, hogy nem. Ezzel pedig nem vétünk aquinói sz. Tamás tekintélye ellen; mert rá nézve ez a kérdés annyira mellékes, hogy teljességgel figyelmen kivül hagyja. Arra a kérdésre pedig: vajjon theologiai szempontból lehetséges-e, azt feleljük, hogy magában véve nem lehetetlen ugyan, mert az Isten föltétlen hatalmával nem ellenkezik; de mégis kétséges, mert nehezen lehet hinni, hogy az Isten olyan általános törvény alól, aminő az örök halál változatlansága, egy ember kedvéért, ha még oly nagy szent is, egy hitetlennel oly végtelen nagy kegyelmet gyakoroljon, aminőt az elbeszélés föltételez.

Helyesen mondja tehát sz. Tamás: »alia sunt, quae lege communi accidunt, et alia, quae singulariter ex privilegio aliquibus conceduntur«; éppen azért, hogy ezt megengedjük, szilárdabb alapra van szükségünk, mint aminő az, a melyen János diákonus elbeszélésének történeti hitele nyugszik.

TÁJÉKOZTATÁSUL A MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNYBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

A költő azt mondja: kimérte Isten a tudás határait; s a költőnek igaza van. Du-Bois-Reymond, Nägeli és sok más tudós foglalkozott evvel a kérdéssel. S mindnyájan

megegyeznek abban, hogy az emberi tudásnak vannak határai. A filozófia a priori s a posteriori okoskodásokkal erősiti az empirikus bölcsek állitását; úgy hogy e részben kétség nem forog fönn.

Sokkal nehezebb a felelet a másik kérdésre, hogy hol van az emberi tudás határa. S legnehezebb a feladat arra a kérdésre, hogy a természettudománynak mi lesz a határa. Azt veszszük észre, hogy sokszor nagy hetykén kitüzik e határkövet, s a vége e határrendezésnek az, hogy egyre tovább kell a határköveket vinni. Az a körülmény különben, hogy szinte állandó határrendező bizottságra van e kérdés iránt érdeklődők köreiben szükség, magában véve még nem ártana senkinek; de határozottan óvást kell emelnem azok ellen, kik hetykén odavetik, hogy itt vagy ott van a tudomány határa s onnan kezdve terjeszkedik a hit, vagy a lélek országa. Mert mi a vége ennek az eljárásnak? Az, hogy az ily megfontolatlan hősök egyre a visszavonulás dicstelen utjain járnak, s ez utakon magukkal czipelik az Isten, a lélek, a hit győzhetetlen zászlóit. Futásukat a közvélemény átviszi arra az ügyre, melynek fogadatlan prókátorai, s a facit az, hogy vereség szinében tünik föl az, ami magasztos trónon minden fizikától érintetlenül országol, s ugyanakkor mindenben él s mindent mozgat.

Nagyon ajánlom, ne mondjuk soha, hogy a természettudomány eddig vagy addig haladhat, s azontul nem mehet egy tapodtat sem; ez oktalan, tudományellenes állitás. Mikor ezt mondom, nem vonatkozom metafizikai igazságokra, pl. hogy ne mondjuk, alkothatunk-e majd embert laboratoriumainkban; hanem fizikai, fiziologiai tényeket tartok szem előtt, amint azt az utóbbiakban kifejteni szándékozom.

A természettudomány jó ideje szünetel; világraszóló fölfedezések nem történnek, s a részletező kutatás, mely minden kicsiségnek külön szakot szán, azt eredményezi, hogy a tudomány nem imponál. Másrészt mégis csak az a helyes út, hogy részletezzen és speczializáljon, s a természet rejtekeiben kutasson föl uj eszméket. Ennek a részletező természettudománynak főtörekvése jelenleg az élet

problémáját megfejteni. Ne törjünk fölötte pálczát; ne mondjunk ellent önmagunknak az által, hogy a priori kijelentjük, hogy mit lehet tenni, mit lehet elérni, mit nem; hiszen ez a bátorságos kijelentés a túloldalon cseppet sem imponál; hanem konstatáljuk és pedig örömmel s nyilt szemmel, hogy az élet problémája körül hányadán vagyunk.

E kérdés körül kezdetben az a nézet divott, hogy a természettudósok nem lesznek képesek *szerves testeket, a szervi élet produktumait* vegytani uton előállitani. Előállitásukhoz szervezeteket követeltek. Ily szervi produktumok például a zsiradékok, a czukor. Meg kell itt jegyeznem, hogy más a szerves test s más a szervezett test; szerves test alatt értünk oly kombinácziókat, melyek szervezetekből valók, de magok nem szervezettek; szervezett test az életre alkalmas vagy az élőben mint rész szerepelő alak, ilyen a sejt. *A sejt szervezett test*; minden szervezett testnek alapja és eleme. A szervezett testnek váladékai, produktumai pedig *szerves*, de nem szervezett testek, például az urina.

Mindenki kiérzi a szerves s a szervezett test közti különbséget; a szervezett test funkcziója az élet; a szerves testnek funkcziója valamely chemikus hatás.

A tudomány tud előállitani szerves testeket. Föltünést keltett az akkori divatos »reakczióban«, hogy Wöhler 1828-ban előállitotta az urint, s igy a tradiczionális szétválasztófal a szerves s a szervetlen vegytan közt ledőlt. Wöhler fölfedezése nyomában több más szerves testet állitottak elő a laboratoriumok: igy *az alkoholt, aethert, eczet* és *tejsavat*, csupa szerves testet.

A modern chemia jelenleg a fehérnyén töri a fejét. A fehérnyére utalt önhitten az Apologia is mint bevehetlen várára. Azt mondták, hogy a fehérnye a tulajdonképeni életképes és életadó test. A modern tudomány szerint ezt nem szabad állitani. A fehérnye nem hordozza az életfunkcziókat. Ha ez igaz, akkor nem is a fehérnye lesz az élet kulcsa, s következőleg fölöslegessé válik a reá való utalás. Mégis érdekes lesz megtudni, hogy hányadán vagyunk a fehérnye mesterséges előállitásával.

A berlini fiziologiai társaság gyülésein 1894. julius havában adta elő dr. Lilienfeld Leon erre vonatkozó kutatásainak eredményét. Kossel professor laboratoriumában dolgoztak s munkájuk eredménye aljtermészetü, könnyen megalvó folyadék volt, melyről gyanitják, hogy fehérnye. Natronluggal és rézéleggel kezelve vörös és ibolya szineket játszik, ami különben az enyvnek s minden fehérnyefélének ismertető jele. Forró vizben úgy viselkedett az ismeretlen névtelen, mint az enyv s alkatrészeire bontva a következő arányokat szolgáltatta:

Széneny	48,54	százalék
Köneny	6,47	százalék
Légeny	18,72	százalék.

Az enyv a következő alkatrészekből áll:

Széneny	49,31	százalék
Köneny	6,35	százalék
Légeny	18,58	százalék.

A föltaláló azonban nem bizik a gyanus névtelen mivoltában. Óvást tesz az ellen, hogy valaki ráfogja, hogy ő a fehérnyét mesterségesen előállitotta. A látszat amellett szól, hogy igen; de a látszat nagyon csal. Mi nem ellenezzük; nem kötjük magunkat semmihez; mint föntebb emlitettem, az életfunkcziókat nem a fehérnye hordozza; de »hordozni«, mit jelent az »hordozni«? azt-e, hogy élni? azt-e, hogy az életben, jobban mondva az élő alakban szerepelni? Az egész szervetlen vegytan szerepel az élő alakokban. Mi tehát azt mondjuk: az élő alakhoz kötjük magunkat; ez a ker. Apologiának az álláspontja s ezt kellett volna kezdet óta álláspontul kijelölni. Nem hadakozunk szerves testek körül; minek az? Ha a szerves testek kombinácziói a széneny összeköttetéseinek s nem *szervezetek*, miért ne sikerüljön azokat előállitani?

A tudomány igen óvatosan és begombolkozva viselkedik Lilienfeld állitólagos fehérnyéjével szemben. S igy van ez jól. Mikor a tudomány csikó-éveit élte, mindennek fölült s mindenbe beleugrott. Jelenleg sokat engedett már megfontolatlan buzgalmából. Viselkedjünk mi is higgadtan.

Üdvözöljük őszinte örömmel az emberi gondolat minden pirkadását a lét sürü éjében. Bizonyára ünnepünk lesz nekünk is, ha a tudománynak sikerül a fehérnyét mesterségesen előállitani.

A szerves testek előállitása mellett a modern természettudomány folyton szem előtt tartja az életet. Az élet titkát fölkutatni, ez voltaképen az emberi szellem titáni harcza.

Annyi tény, hogy ezt a titkot nem a komplikált szervezetekben kell deritgetni, hanem az élet legkisebb egységében: a sejtben. Minden sejtben benn van az élet. A mi filozófiánk is nagyon távol áll attól, hogy a lelket valamely központban székelőnek, valami Plátói intézőfélének képzelje. Az élet nincs centralizálva. Hiszen a lélek nem anyag; s ugyancsak anyagias volna az a fölfogás, mely a lelket egy sejtbe, vagy egy idegcsomóba, vagy valami agybogba képzeli; az ilyen lélek nem volna a sejtnek életelve; az ilyen lélek mellett a sejt nem élne, hanem mozgattatnék.

Mondom tehát, hogy a mi filozófiánk e részben teljesen megegyezik a modern természettudománynak biologiai nézeteivel. Régen az agyvelőt s gerinczagyat gondolták az életerő székének, ahonnan az élet kiindul s a testre kiárad. A kisérletezések azonban kimutatták, hogy úgy ahogy mind a kettő hiányozhatik az élet kialvása nélkül. Nemcsak a békák gerinczagyát furták át, hanem sikerült a kutyák gerinczagyát is kivágni s az állatok mégis életben maradtak. ez esetben csak arra kell vigyázni, hogy azt a részt ki ne vágják, melyből a lélegzési szervek izmaiba indulnak az idegágak.

A modern biologiában a probléma ezek után *az élő sejt megfejtésében csomósodik.*

Hányadán vagyunk vele?

1888-ban Quinke fizikus arra forditotta figyelmét, hogy a fehérnye egy olajcsepptől körülfogva s ez olajos keretben a vizen úszva, bámulatosan egyező mozgásokat végez az élő protoplazma rángatódzásaival. — Bütschli a protoplazmának habszerü alkatáról közölt hypotheziseket; elő is állitott mesterségesen testeket, melyek az eleven fehérnyét

utánozták mozgásaikban. Káliumcarbonatot jól összetört s e porból lenolajjal erős pépet gyúrt s az egészet viz alá helyezte. A cseppek fehérek lettek mint a tej s habzottak; glycerin beömlesztése után oly áramokat láttattak, mint a sejtek. Fölmelegitve hevesebb lett mozgásuk s ha megnyomta őket, oly nyulványokat eresztettek meg, amilyeneket az amöbák szoktak; minél kevesebb élenyük volt, annál lanyhább lett mozgásuk s ha az élenykészlet tulságosan megfogyott, megaludtak s megmerevültek, mint mikor az ember megdermed a halálban.

Lilienfeld dr. még más érdekes megfigyeléseket eszközölt.

A sejtnek megvan az a tulajdonsága, hogy a magva némely agentiától egy bizonyos szint fog s a teste megint mást, igy pl. a fuchsin a sejt magvát zöldre, a sejt testét vörösre festi. Ennek is megvan természetesen az oka, mert a nucleinsav is zöldet fog a fuchsintól s ez a nucleinsav sohasem hiányzik a sejt magvából, mig ellenben a fehérnyét, mely a sejt testét alkotja, a fuchsin vörösre festi.

Ennyire vannak az élő sejttel a tudósok. Vagyis az eredmény csakis a chemikus behatásokra s a mechanikus mozgásokra vonatkozik; az életnek mindehhez semmi köze; nem is jut senkinek eszébe, hogy az élő sejt megteremtésének dicsőségét magának vindikálja.

A harmadik stádiuma a modern tudományos törekvéseknek az élő szervezeteknek a rendestől eltérő alakitása.

Ezt cum grano salis kell érteni. Az élő alaknak megvan a maga mechanikája, melynek megváltoztával vagy nem fejlik ki az alak, vagy abnormitásokat tüntet föl. A fejlődés föltételeire és körülményeire természetesen az embernek közvetlen behatása van; csoda-e, ha ezek által az élő alaknak fejlődési utjára is van befolyással? Ez a befolyás semmiféle alkotó, semmiféle *életet adó* erő. Példákkal illusztrálom a törekvéseknek ezt a terét.

Loeb a tubulariákon tett ilyen kisérleteket. A tubulariák polypok; mint nevük is mondja, csövekben nőnek ki; főtörzsből sok ág indult ki, melyek nyilt fejecskében végződnek. Minden ily fejecske egy-egy állat; a főtörzs s az

ágak üres csövek. Loeb elvágott egy-egy darabot az ilyen csőből s akár úgy állitotta föl a vizzel telt üvegben, amint az eredeti törzsön állt, akár pedig megforditva, az alsó végén mindig gyökeret hajtott az elvágott rész, — a felső vége pedig fejecskébe nőtt ki; ha pedig derékon megkötötte s fölakasztotta a csődarabot vizszintesen, akkor mindkét vége fejecskébe csúcsosodott. Látnivaló tehát, hogy a belső, alakitó életerő a mechanikus föltételektől annyiban függ, amennyiben hozzájuk alkalmazkodik.

Ez az alkalmazkodás azonban más tekintetben nagyon korlátolt; mert az alkalmazkodás csak oly mérvben valósul meg, amily mérvben a sejtek reproduktiv erővel birnak. A szervezetek alsó fokain minden sejt birja az alakot reprodukáló erőt; a felsőbb fokokon a reprodukczió már nagyon korlátolt. Igy a coelenteraták s az asbidiák szerény igényü organismusát befolyásolhatjuk úgy ahogy; csinálhatunk nekik bevágás által egy szájjal többet; de ezek az állatkák jóformán csak tömlők, melyeket ki- és befordithatunk; nekik mindegy, lévén az ő szervezetük átlag egy egyszerü sejtszövedék külön szervek elkülönzése nélkül.

A felsőbbrendü kifejlett állatokon ilyesmit természetesen tenni nem lehet; hogy is lehetne egy verebet vagy embert kiforditani, vagy ha fejét veszik, azt várni, hogy majd nő utána más? De a valamivel magasabb fokon álló állatokkal is tettek kisérletet s némi sikert is arattak, ha nem a kifejlett alak, legalább a tojásaik körül.

Hertwig Oszkár az Echinus tojásait erősen megrázta, úgy, hogy több részre oszoltak, e részeket megtermékenyitette s azok, mintha csak egész tojások volnának, fejlődésnek indultak. — Driesch zoológus e példa nyomában már megtermékenyitett tojásokat vett kisérletezés alá a két sejtre való oszlás stádiumából. Erre nézve tudni kell, hogy minden tojás a megtermékenyités után két sejtre oszlik, vagyis az anyasejtekből támadnak leánysejtek; — a két részből lesz aztán négy, — a négyből nyolcz, stb. E szerint szó van kétsejtes stadiumról, négy-, nyolcz-, tizenhatsejtes stadiumról.

Wilson a kisérletet az Amphioxusra alkalmazta, — ez

az állitólagos ősatyja a gerinczeseknek, sokkal hiresebb, mint akárhány király — és pedig oly tojásokkal próbálkozott, melyek már a négy- s a nyolczsejtes stadiumban voltak s az ily szétrepesztett tojásokból is nevelt még derék amphioxus-porontyokat. Ha az oszlás nem történt meg egészen s a részeket valami hártyaféle választotta szét, akkor összenőtt ikreket állitott a világba.

A természetnek e játékait azonban Schultze Oszkárnak sikerült legérdekesebben feltüntetnie; mediumul a béka tojásait használta. Az egyik békafajnak tojásai félig feketék, félig fehérek. A tojások normális állapotukban fehér felükön ülnek s ha megforditjuk s a fehér felüket égnek igazitjuk, visszanyerik előbbi helyzetüket. Mit csinált már most Schultze evvel a porosz érzületü békatojással? Fogott egyet, rátette üveglapra s várta, mig a két részre való oszlás v. i. a kétsejtes stadium beáll; mikor ez beállt, fölforditotta az üveglapot, melyhez a tojás azalatt erősen odatapadt s biztositékul vett még egy más lapot, azt a tojás alá helyezte, úgy hogy most a tojás a két üveglap közt meg nem moczczanhatott; a tojást igy üveglapostul a vizbe mártotta s mikor a tojásból kibujt az élet, mit látott: porontyot, mely csak abban tért el a többi porontytól, hogy dupla volt; két feje, mig a test nagyobb része egyszerü volt. Mit bizonyit e tény?

A tojás fejlődésének első stádiumaiban úgy viselkedik mint a sejt; a sejt egynemü alkotmány, mely növekszik s aztán két egyforma sejtre oszlik, ez a kettő megint nő s ismét kettőre oszlik mindenik; a tojásban is, úgy látszik, oszlás által két egynemü részt kapunk, melyek mindenike egy-egy embryót adhat; egyik olyan lesz mint a másik. A tojás tehát oszlásaiban s ez oszlások által nyert részek egynemüségét illetőleg szakasztott úgy viselkedik, mint a sejt.

Ezek az adatok ujak is, érdekesek is, de semmi mást nem bizonyitanak mint azt, hogy a fiziologiának is van mechanikája, vannak erőműtani föltételei s jól nevezte el Roux W. insbrucki tanár ezeket a tüneményeket »Entwiklungsmechanik«-nak. Itt valóban a mechanika szerepel;

miért ne lehetne az oszló sejteket lökés, rázás által szétszakitani egymástól s ezáltal a belső, normális kifejlést rendes útjától elterelni? De a punctum saliens itt is az marad, hogy mi az a fejlő, élő elv? Erről semmi fölvilágositással nem szolgál ez az experimentálás.

Ismétlem, ezek a kisérletek legfölebb azt bizonyitanák, hogy egy tojásból több önálló alak fejlődhetik; ennek a föltétele megint az volna, hogy a tojás az oszlás után bizonyos ideig egynemü részeket tartalmaz, melyek rendes körülmények közt úgy függnek össze, hogy csak egy alak támad belőlük; de ha a normális egymásbafogódzást megszakitjuk, akkor több alakot nyerünk.

A tojásnak ez az egynemüsége azonban koránt sincs bebizonyitva: ezt az egész okoskodást inkább csak hypothesis számba veszszük. Elég megemlitenem, hogy maga Roux és Weismann sem fogadják el a tojás osztott részeinek egynemüségét s azt állitják, hogy már a tojás első stádiumában van a jövendő alaknak minden része és tagja praeformálva.

Kapcsolatosan a mechanika e befolyásával az alakfejlődésre, fölemlitem azt az ötletet, a mely ez alapon akarja kimagyarázni az ikeralakokat.

Vannak különféle ikrek. Igy a sziami ikrek, kik oldalt össze voltak növe, igy más, teljesen önálló testtel biró ikrek; sőt idetartoznak mindenféle csodaszülöttek, több fejjel, monstruosus alaktömkeleggel.

Az ikerszülöttek eredetének magyarázatában nagyon eltérők a nézetek. Némelyek Dia vagy Polyspermiával magyarázták a tüneményt, v. i. azt mondták, hogy a tojáshoz két vagy több magsejt férkőzött. Ugy látszik, hogy ez a magyarázat nem kielégitő, mert túlságosan túltermékenyitett tojásból is csak egyetlen egy alak fejlett ki; azonkivül az a körülmény is szól ez ellen, hogy némely asszonyok formális képességgel birnak ikrek szülésére. S ebből az következnék, hogy az ikerképződések oka a tojásban magában keresendő a termékenyités előtt s attól függetlenül. S mi lehetne ez az ok? Föltehetjük, hogy a tojás két részre

való oszlás után oly behatások alá kerül, melyek a két részt egymástól elszakitják vagy legalább annyira függetlenitik, hogy két önálló alak fejlik ki belőlük. — Ha a szétválás, a függetlenités nem teljes, akkor azután az alakok sem önállók, s többé-kevésbbé össze lesznek nőve.

Ezek a fiziologiának az élet földerítésében végső előőrsei.

A levonások s következtetések összfoglalata pedig nem egyéb mint az, hogy a mechanika s a chemia befolyásolhatja a fiziologiai történést. Ezt a következtetést mindenki megengedi, s ha kisérletekből nem nyertük volna tényleg, nem kellene szót sem vesztegetnünk rá; hiszen azt mindenki már előzőleg s a priori belátta volna, hogy a mechanikának kell a fiziologiára befolyással birni. Fosforral és arzenikummal való mérsékelt etetés fontos változatokat idézett elő a tyúkok csontalkatában; az Artonia salina is változatokat mutatott aszerint, amint a vizet, melyben élt, több vagy kevesebb sóval telitették; ezek és más hasonló adatok csak azt bizonyitják, hogy az alakok nem vasból valók s bizonyos határok közt variálnak. Ezt bizony már régen tudtuk; az ujság inkább csak érdekes ujdonságszámba jön, mert meglepnek a természet e váratlan játékai.

Mit szóljunk már most Jacobi három tézisére, melyeket e tények fölsorolása után epilogus gyanánt fölállit? A három tézis a következő:

1. A szerves és élő világban ugyanazon erők szerepelnek mint az élettelen természetben. Erre azt felelem: már Aristoteles azt mondta, hogy »vivere est esse«, az élet nem annyit tesz, mint hatni, mozgatni, tenni; hanem élni annyit tesz, mint bizonyos módon lenni. Ha tehát arról van szó, hogy az erők mechanikus értékét az éleny, köneny, stb. elem energiájából kell meritenünk, s hogy az élet mozgási kiadásait az élelem födözi, az természetes és világos; mert mechanikus mozgást mechanikus erőkkel létesitünk s aligha metafizikai hatóval, amilyen a lélek is. De hiszen látni, hallani, tapintani, érezni nem is annyit tesz, mint görbén vagy egyenesen, lassan vagy gyorsan mozogni;

hanem a mozgásokban ezek külön kvalitativ tényeket jelentenek, s ugyanazt kell mondani az élet legalsó fokáról a vegetativ életről. Ez nem mechanika, hanem a mechanika keretében uj kvalitás; ez nem mozgás, hanem létezési állapot a maga sajátos formájában. A tézisre tehát e megjegyzéseket összefoglalva azt felelem: ugyanazon erők szerepelnek az élő természetben, amelyek szerepelnek az élettelenben. Csodálkozik-e valaki azon, hogy a háromszög ugyan oly vonalakból áll mint a négyszög, ötszög stb.? S mégis ezek külön alakok. Megjegyzem, hogy ezt a hasonlatot a lényegre kell átvinni, hogy találó legyen. Valamint a háromszög más, s a kör is más: ép úgy az élő alak más alak, s az élettelen szintén más alak; de valamint a kört lehet vizzel áztatni, forgatni s a háromszöget is: ép úgy lehet az élőben s az élettelenbeu is ugyanazon elemeket föllèptetni; ezek az erők mechanikus hatályukat érvényesiteni fogják, de azon módon s azonképen, amint azt a sajátos alak kivánja. Tehát vivere est esse; az élet lét; az élet nem mozgás.

2. A második tézis ez: Nemcsak az egész alakban, de annak minden részében benn rejlik az erő, az összorganizmus regenerálására.

Ez csak bizonyos, korlátolt mérvben igaz; a legtökéletlenebb alakoknál, az egy-két sejtü állatoknál ez igaz; a felsőbb állatoknál ez a regeneráló képesség a munkaosztás miatt végleg elvész. Hogy mennyire van meg a felsőbb állatok tojásaiban s azoknak első, második stadiumában, azt tudjuk. Némelyek mint láttuk, tagadják a regeneráló képességet, mások állitják.

3. A harmadik tézis a legérdekesebb s a legszószátyárabb: Világos (pláne), hogy mihelyt tisztában leszünk az állati kifejlődés közvetlen okaival, szabadon fogjuk alakithatni az organizmust, sőt új, organikus alakokat is fogunk létrehozhatni.

Ez valóban nem tudomány, hanem szószátyárság. Nem tudunk mást, mint azt, hogy az alak fejlődésére mechanikánknak s chemiánknak bizonyos határok közt befolyása

van; ez igenis világos; átalakitásról, új organikus alakok létrehozásáról beszélni, ez már nemcsak nem világos, de alaptalan és sületlen nagyképüsködés. Tudjuk, hogy az alakoknak vannak keretei, a változatoknak kilengéseik; de hogy specifice új alakokká változzanak, arról nincs empiriánk: tehát ez nem természettudományos állitás. A leszármazás elméletében elfogadjuk ugyan egyik alaknak a másiktól való eredését; de ezt úgy magyarázzuk, hogy az egyiknek alkata a másik alakot csirájában, képességileg már magában foglalja s a tojásban végbemenő változások által az egyik a másikból ugrásszerüleg támad.

Tapasztaljuk, hogy a tudósokban még nagy az animozitás a keresztény nézetek ellen; pedig az animozitás nem tudás; idővel majd lecsendesül ez is. Addig is dolgozzunk, kutassunk, de ne mondjunk többet, mint — amennyi igaz.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Der Geist der Antike. Eine Studie von Dr. J. Haas. Graz, 1894. Mosers Verlag. 575 l., ára 2 frt 16 kr.

Az általános véleménytől eltérő és eredeti felfogásról tanuskodó könyveknek nem ritkán siralmas sorsuk van. A kritikusoknak az a része, amelynek az önálló és sokszor paradox itélet imponál, agyonmagasztalja a szerzőt, ki elég bátor volt a közvélemény szőtte reczéből kibontakozni.

A hagyomány utján haladó biráló pedig nem kiméli sem erejét, sem stilizáló ötletességét, hogy ezt az irodalmi tüntetést a legremekebb jelzőkkel ellássa, mint ahogy pl. az előttünk fekvő könyv egyik birálója is tette, mondván, hogy az valóságos kadaver! Ez a sok plus és minus aztán nemcsak egymást semmisiti meg, hanem a szerzőt és a művét is.

»Auch jetzt noch stehet das Münster im Kremsthal, ein sprechender Zeuge,
Längst verschollener Geschlechter und untergangener Mächte.
Noch entströmt demselben die Quelle des ewigen Lichtes
Das entquillt dem menschlichen Geiste durch Christus,
Eine Leuchte bleibe das Münster den kommenden Zeiten
Hell erprangend über der Sturmnacht finsteren Gewalten.«

(*Günther und Irmgart.*)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Die Lehre der hl. Paschasius Radbertus von der Eucharistie. Von dr. Josef Ernst Freiburg, 1896. 135 l. Ára 2 m. 20 f.

A történelmi-dogmatikus monografiák sorában legújabban Ernst műve tünik fel. A hivatásbeli teologusnak nagy szolgálatot tesznek ezek a monografiák, mert kibővitik a tradiciónak alapjait; a dilettans olvasót pedig a történeti keret vonzóbb kifestése által nagyobb érdeklődésre hangolja a tárgy iránt.

Paschasius Radbertus Soissonsban született 786. körül; ifjú korában Alt-Korvey, benczés apátságba lépett, melynek élén akkor Adalhard állott; néhány év mulva tanitó lett a monostori iskolában. Sz. Ansgar, az észak apostola, — Warin, Neu-Korvey későbbi apátja, Paschasius tanitványai voltak. 844-ben Alt-Korvey apátjává választották.

Paschasius nagy előszeretettel búvárkodott a sz. irásban. Tanulmányainak gyümölcseit sz. Máté, a 44. zsoltár s Jeremiás siralmairól irt kommentárokban mutatta be. Jelentőségesebb szerepet azonban mégis a dogmatikus téren játszik, kivált az Oltáriszentségről irt értekezésével. Ide vágó müve kettő van: De corpore et sanguine Domini s az Epistola ad Frudegardum. Az előbbit Placidiusnak, Neu-Korvey apátjának ajánlja azon czélból, hogy az útmutatást

adjon a barátoknak, mikép oktassák a szászokat az eucharistiáról szóló tanra. Alighanem 830 körül irta. Apáttá való megválasztatása után művét Kopasz-Károlynak dedikálta 744-ben karácsonyi ajándékul.

Némelyeket ez a körülmény, hogy Placidiusnak s Kopasz Károlynak is ajánlotta ugyanazon művét, arra a téves nézetre vezette, hogy azt gondolták, miszerint Paschasius két művet irt az Eucharistiáról. De a másiknak sehol semmi nyoma. Igaz, hogy Gerbert Paschasiusnak »ad centum fere capitula« terjedő értekezéséről tesz említést, mig a fönmaradt traktatust többnyire 22 fejezetre osztják föl; de ez a gyanakodás szétfoszlott, amióta Mabillon a codex Laubiensisben Radbertus művét 99 fejezetre fölosztva föltalálta. Ezt az ugyanegy művet néhol »De sacramentis«, néhol »De corpore et sanguine Domini« czim alatt irták le.

Miután Kopasz Károlynak ajánlotta művét Radbertus, tágabb körökben fordult feléje a figyelem. Itt-ott kifogásokat emeltek egyes tételei ellen s így történt, hogy Paschasius Radbertusnak ez a műve, mely egészen katholikus a tanban, alkalmul szolgált az első vitára az eucharistiáról.

E támadásokra feleletül szerkeszté Radbert az »epistola ad Frudegardum« czimű iratát.

Paschasius művét különféleképp itélték meg. Kortársai néhány a kifejezés kétértelműségén alapuló nézeteltérést konstatáltak; de úgy ők, mint a következő századok a szerzőt s művét orthodoxnak tartották. A XVI. században már más nézetek tünnek föl. Hiobus Gastius, lutheránus 1528-ban kiadta Paschasius művét annyi ferditéssel s csonkitással, hogy a corvey-i apátot mindenki Luther előfutárának tarthatta. Gastius ellen Nicolaus Mameranus rendezte sajtó alá Paschasius javitott kiadását. Azóta a protestánsok is elálltak attól, hogy Paschasiust a valóságos jelenlét tagadójául állitsák a világ elé; hanem inkább filozofálnak a Dualismus, Symbolismus, Dynamismus és Metabolismus harcza fölött s Paschasiusban a Metabolismus előmozditójára ismernek.

Radbert kortársai közt kettő van, kik állást foglaltak ellene; az egyik a Rhabanus Maurus, mainzi érsek; a másik

az alt-korvey-i barát, Ratramnus. Mindketten megtámadták Radbertust, de sem a valóságos jelenlét, sem az átlényegülés tanában, hanem kisebb jelentőségű kérdésekben. Az Anonymus Cellotianus, ki nem más, mint Gerbert, a későbbi pápa, II. Sylvester néven, fölemliti Radbert elleneseit s megjelöli a vitás nézeteket is, melyek körül folyt a szóharcz. A vita tárgyát szerinte sem a valóságos jelenlét, sem az átlényegülés nem képezte, hanem az Oltáriszentségben jelenlevő s a hisztorikus Krisztus testének ugyanazonsága. Különben is ki van zárva a gyanú, hogy az előbb emlitett két tantét körül forgott a vita, épp az által, hogy mindkettőt Rhabanus Maurus is s Ratramnus is tanitotta.

A műnek két része van: az első nem egyéb, mint ismertetése magának Radbert művének; kimutatja e részben a szerző, hogy Radbert tana teljesen megegyezik az egyház mai tanitásával. Ez a rész semmi különös érdeklődést nem ébreszthet. Annál érdekesebb a másik, amelyben a két ellenfél állásfoglalását ismerteti.

Kétséget szenved, vajjon Radbertnek értésére esett-e Rhabanus támadása; Frudegardhoz irt levelén ez meg nem látszik; Rhabanus distinkczióira nem reflektál; amire inti Frudegardot: »ne sequaris ineptias de bipartito Christi corpore«, az inkább a metzi Amalarius fantasztikus tanaira vonatkozik. Amalarius tényleg »ineptiae et deliramenta«-nak nevezhető nézeteket követ; mig Rhabanus Maurus a sz. atyákra támaszkodik szokatlanabb fölfogásában is.

Radbertnek ez a műve messze kiemelkedik a IX. század irodalmából; benne látjuk az első megpróbálkozását a Theologiának az eucharistia tanai sommás előadásával. Kifejezései s egyes elvont s messzefekvő pontokról való nézetei meginditották kortársai s a későbbi theologusok közt a tüzetesebb vitákat az eucharistiáról. Nem csodálkozhatunk azon, ha meggondoljuk, hogy sem neki, sem az egész IX. századnak sem sikerült az eucharistia terminologiáját megállapitani. Éppen úgy nem tehetünk neki szemrehányást azért sem, hogy rendszert nem alkotott, de összegyüjtő, rendező, egy-

ségesitő törekvéseiben mindenesetre a skolasztika úttörőjéül mutatta be magát.

Dr. Pethő.

A veszprémi papnevelő-intézet emlékkönyve. Magyarország fennállásának ezredéves ünnepére közrebocsátja az intézeti elöljáróság. Veszprém, Egyházm. nyomda. 1896. 8-r. 145 lap.

A veszprémi egyházmegye is ki akarja venni részét a millennáris ünnepségből. Halljuk, hogy a tudós veszprémi püspök pártoló felügyelete s maecenási bőkezüsége mellett egy vaskos kötet jelent meg az egyházmegye régi okmányaiból, Monumenta Vesprimiensia czimmel, — igen, csak halljuk, mi a kötetet nem láttuk még — ez az egyik tanuja az ünneplésnek. A másik az a szép kis Emlékkönyv, amelyet a veszprémi szeminárium elöljárósága állitott össze, nagy szorgalommal adva abban a papnevelő-intézet változatos történetét, kezdve a 17. századtól egész maig.

Nem mellőzhették a szerzők a régi veszprémi főiskola leirását sem, mely sz. István királytól alapittatva (1009-ben) később oly magas szintájra emelkedett, hogy hire az ország határait is tullépte. Ebben nevelkedtek a főnemes ifjak az egész Dunántulról, szinte egész a mohácsi vészig.

Voltak a veszprémi egyházmegyének nagy püspökei, akiknek a papnevelő-intézet szemök fénye volt, s akiknek kormányzása egybeesik a szeminárium virágzási korával. A jelenlegi tudós püspök is, ugy látszik, ezek nyomdokaiban jár, szinte egész ujonnan reorganizálta a szemináriumát, s nagy gonddal kiséri annak fejlődését. Kivánjuk neki, hogy sokáig legyen még öröme az üdvös eredményekben.

Liberius.

Munkabér és sztrájk. Irta dr. Vucskics Gyula. Nagyvárad. Sz. László nyomda-részvénytársaság. 1896. 37 l. Ára 15 kr.

Ha kezemhez kerül jókor, már előbb ismertettem volna,

mert ugyancsak megérdemli. Két kérdést fejteget, melyeket a czim hirdet; mikép határoztatik meg az igazságos munkabér, ez az egyik kérdés; a másik pedig az: meg van-e engedve a sztrájk?

Az elsőre nézve a szerző úr a praktikus irányzatok és reflexiók mozaikjából emeli ki a feleletet; theoretikus fejtegetésbe nem bocsátkozik. Alapul elfogadni látszik azt a nézetet, hogy az igazságos munkabér az egy napra számított életföntartási eszközök ára vagyis hogy elégséges legyen egy tisztességes életű kézműves eltartására.

A szerző úr ennek a mértéknek meghatározására több reflexiót sorol föl. Az emberi munka nem gépi vagy állati munka; »ha csak néhány órát dolgozik, nem lehet kívánni, hogy a munkaadó *az ő egész napi élelmét megtéritse*«; tekintettel kell lenni a versenyre; a munka nehézségeire, a kvalifikáczióra, a vállalat rizikójára. Legczélszerűbb lenne az igazságos munkabér meghatározását a munkástestületekre bizni; mások ajánlják, hogy az állam határozza meg a munkabért; mások a társasági szerződéstől várják a javulást, vagyis azt akarnák, hogy a munkások a munkaadókkal részvénytársaságot alkossanak.

Tehát csupa konkrét praktikus irányitás. Theoriában minden attól függ, hogy honnan az értéktöbblet, honnan a vállalkozók nyeresége? Produktiv-e a tőke vagy csak a munka? e kérdésen fordul meg minden. Egyelőre a ker. szoczializmus másra ki nem terjeszkedhetik mint arra, hogy tőle telhetőleg védje a munkást s erőteljben tartsa fönn a népet. Hogy a fejlődés árja merre fog sodorni, azt még nem tudjuk; lehet, hogy Marxnak van igaza. Föladatunk az, hogy a változás minél kisebb megrendüléssel álljon be.

A füzet nagyon világosan s praktikusan fejtegeti a két kérdést. Kiemelendőnek tartom azt a nagy előnyét is, hogy végig a Szentatyának munkásvédő encyklikájára támaszkodik s ügyes beleszövése által az alkalmas részleteknek, az encyklika kommentárját is nyujtja. A kérdések praktikus érdeme teljesen ki van e füzetben meritve; nagy művekben sem talál az ember utóvégre többet, hanem többé-

kevésbé ugyanazt hosszú lére eresztve. Ezért a füzetet mindenkinek ajánlom.

Dr. Pethő.

Katholikus hitoktatók kézikönyve, vagyis a katekizmus könnyen felfogható elméleti magyarázata gyakorlati háttérrel. Iskolai s templomi használatra a legjelesebb szakmunkák nyomán kidolgozta: Nagy Antal, györi szentszéki ülnök, zsinati vizsgáló, ó-szönyi plébános, a Szent-István-Társulat irodalmi s tudományos osztályának tagja. I. kötet: Az ember rendeltetéséről és végczéljáról. A hitről. Nagy 8-rét, I—V. és 573 oldal. Ára: füzve 3 frt, vászonkötésben 3 frt 70 kr. Sacerdot. etiam erga sacra. (II. kötete most van sajtó alatt.)

E munka hasznavehetőségét bizonyitandó, a szerző egy napilapban közzétette Tokody Ödönnek birálatából a következő passzust:

»E munkát felhasználva a kezdő hitoktatók is a kellő biztonság tudatában léphetnek bár a legkisebb gyermekek elé. Hozzá, mivel amit a szerző mond, vonzóan mondja, az elvont fejtegetéseket s a konkrét példákat és alkalmazásokat kellemesen váltakoztatja: meggyőződésünk, hogy e mű igen hasznos szolgálatot tenne a hitoktatóknak, tanitóknak, de általában a lelkészeknek s a népnek is.«

Mi is átforgattuk a vaskos kötetet, és semmi okunk az arra halmozott dicséretet akár kisebbiteni, akár kifogásolni.

Nagyon jó munka, nagy szorgalommal, fáradsággal és ügyszeretettel összeállitott munka, melyet a hitoktatóknak, hogy eredményesen működhessenek, készületi kézikönyvül melegen ajánlunk.

Dixi.

Das Kapital. Von Karl Marx. Band III. — I. Theil. Hamburg. Otto Meissner. 448 l. Ára 10 márka.

A nagyhirű munka III. kötete még csak nagyon szórványosan akad itt-ott egy ismertetőre; a modern társadalom úgy van vele, mint egy égő kanóczú bombával; senki sem mer hozzá nyúlni.

Az első kötet a tőke termelési processusát ismerteti. Bevezet a termelés hajlékaiba, megvilágitja annak történetét, lényegét, technikai és gazdasági titkait, s föltárja az osztályharczot, melynek gyökerei a termelésből valók. »E könyvnek központját képezi a munkás és szerszáma, jellegét nyújtja a gyár.« (Neue Zeit. 3341.)

A gyár után a modern termelés második hajléka: a könyvviteli iroda, a »comptoir« kerül sorra. Azért a »Kapital« II. kötete a könyvvitel titkaiba mélyed; problémái a következők: a három tőkenemnek u. m. a pénz-, a termelési-, s az árú-tőkének körforgása, a munkaidőszak, a termelési időszak, a forgalmi idő.

A III. kötet az iroda révén átvezet a kapitalista üzletvilág piaczára; jellege a vásár, a piacz; de nem annyira az árúknak, mint inkább a tőkéknek piacza. A harcz itt nem a tőkepénzesek, hanem a tőkekategoriák közt folyik. A gazdasági harczot konkurrencziának, versenynek hivjuk, de Marx Károly nem ül föl a közgazdák meggebedt vesszőparipájára, midőn az érték-többlet elosztásának kérdéseit fejtegeti, mert hisz ezek a konkurrencziák háta mögött s vizszine alatt csinálódnak.

A harmadik kötetnek főtárgya a nyereségi részlet problémájának (Profitrate) megoldása. Engels ezt a problemát a következőkép formulázza: A Ricardo-féle érték törvény szerint két egyenlő tőke, mely egyenlő s ugyanannyiba kerülő, eleven munkáserővel dolgozik, egyforma nyereséget ér el; de ha nem egyenlő az eleven munkáserő, akkor nem érhetnek el egyforma nyereséget. Már pedig ez nem áll; mert tényleg két egyenlő tőke ugyanoly nyerességet produkál, akármennyi eleven munkáserőt vett igénybe. Ricardo törvényét ez a nagy nehézség hitelvesztéssel fenyegeti, ha kellő megoldást nem talál; Ricardo és iskolája képtelen volt ezt a nehézséget megoldani; Marx segitett rajtuk.

Az itt emlitett törvény abban áll, hogy az árúk csereértékét v. i. árát, a rájuk forditott s a társadalomban átlag előállitásukra szükséges munka határozza meg, a melyet idővel mérünk; eszerint minél több munka fordittatik valamely árúra, annál drágábbnak kell lennie; a tényállás azonban ennek ellentmond; s ebben áll a Ricardo törvénye ellen emelkedő nehézség.

E nehézség megoldására a tőkét kell részeire bontanunk. Különböztetnünk kell állandó (Konstant) és változó (variable) tőke közt. Az előbbi alatt Marx a produktiv tőkének azt a részét érti, melynek értéke a termelésben semmiféle változást nem szenved. Igy a gépek, a nyersanyag változnak ugyan a termelésben, ami alakjukat illeti; de értékük v. i. a gépek kopásának megfelelő érték s az átés földolgozott nyersanyag értéke el nem vész, hanem megmarad, csakhogy átmegy magába a terménybe; ott megmarad a saját maga értékében s ennyiben »konstant«-nak tekinthető. Máskép áll a dolog az eleven, kézimunkára forditott tőkerészlettel. A munka értéktöbbletet produkál, v. i. nagyobb és több értéket önt a termékbe, mint a mennyibe ő maga került. *A munka termékének értéke* nagyobb, mint a termék előállitására igényelt *munkaerőnek értéke*; a munkaerővételre forditott tőke tehát a termelésben s a termelés által nő; s ez érték növekedés miatt ezt a tőkerészt változó tőkének mondjuk. Azt az értéknövekedést, mely a munkaerőből való, Marx értéktöbbletnek (Mehrwerth) hivja, ezt az értéktöbbletet viszonyba kell állitani a munkaerő megvásárlására forditott tőkével: igy például, ha 10,000 forint üzleti tőkéből 4000-et forditottak munkások fizetésére, s bizonyos időszak alatt ezek 3000 forint értéktöbbletet nyujtottak, akkor az a viszony áll majd fön: 4000 : 3000, százalékban kifejezve az értéktöbblet 75%.

De mennyi a nyereségi százalék? Mindenesetre az abból az arányból való, a melyben a nyereség az össztőkéhez áll; igy ha egy év alatt a nyereség 3000 frt volt, akkor a nyereségi százalék nem 75, hanem 10,000 : 3000, v. i. 30%. Más tehát az értéktöbblet s más a nyereség (profit.)

Két egyenlő tőkének lehet egyenlőtlen értéktöbblete s egyenlő nyeresége. A tünemény nyitja a tőke összetételében rejlik. 10,000 forint üzleti tőke különfélekép lehet összetéve; vagy úgy, hogy 6000 forint az állandó és 4000 a változó részlet, vagy úgy, hogy 7000 az állandó és 3000 a változó rész. De lehet két tőke ugyanegyfélekép összetéve s mégis más és más lehet az értéktöbblete; ez pl. a a munka termelési fokától függ. Sőt ha a termelési fok is ugyanaz, mégis más és más lehet az értéktöbblet s a nyereség; mert tekintetbe kell venni a tőke forgásának idejét. Egy tőke, melyet két év alatt egyszer, mig mást másfélszer forgatnak, kevesebbet jövedelmez a forgalmi idő arányában.

Ezekből világos, hogy különböző vállalatokba fektetett tőkéknek egyforma értéktöbblet mellett csak akkor lesz egyenlő nyereségük, ha összetételük s forgatási idejük is egyenlő; más szóval: ha a termékeket valóságos értékük árán eladjuk, akkor egyenlő tőkéknek akkor lesz egyenlő nyereségük, ha összetételük, forgatási idejük és értéktöbbletük ugyanaz. Menjünk tovább. Beigazul-e a föltét: eladják-e a termékeket értékük árán?

Az árú értékét ismerjük; tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a rájuk forditott munkának értéke, melyet idővel mérünk. Ha a gyáros annyit kap az árúért, amennyit kiadott érte, vagyis amennyi a rezsije: akkor belebukik; nincs üzlet. Hogy nyeresége legyen, kell többet bekapnia az árúért, mint amennyit költött rá. Úgy is történik: a gyáros megveszi a munka termékét, de csak a munkaerőt fizeti meg.

A kész árúban tehát megvan a benne letéteményezett termésanyag és a munka által megteremtett érték, melynek csak egy részét fizette meg a gyáros a munkabérben. A gyárosnak tehát az árú csak *ennyibe került.* Az a pénz, amibe az árú került, természetesen kisebb értéket reprezentál, mint amennyi az árú igazi értéke.

Ebből az is következik, hogy az árút igazi értékén alul adhatja a gyáros, s mégis nyeresége lehet, hogyha csak nem adja azon alul, amibe neki magának került. A

termelési ár tehát nem esik egybe az árú értékével; az árú értéke mindig nagyobb, mint a termelési ár. Hozzájárul még az is, hogy a különböző üzletekbe befektetett tőkék átlagos nyereségi százalékát szokás az üzleti világban szem előtt tartani, s amit a vámon vesztenek, azt a réven behajtani iparkodnak. Csak avval törődnek, hogy a tőke elhelyezésnek legyen bizonyos foku százalékja v. i. nyeresége, amit úgy határoznak meg, hogy a társadalom összes tőkéjét elosztják valamennyi termelési ágra.

Igy képződik bizonyos nyereségi ráta és pedig az egyes üzletemberek háta mögött; igy változnak át az értékek termelési árakká s az érték meghatározás folyamata maga az észrevevés vizszine alá bukik. A kapitálisok konkurrenciája arra tör, hogy a termelési árakat lehetőleg az értékekkel egyenlőségbe hozza.

A tőkepénzes ismeri az általános nyereségi rátát s ezt akarja elérni; azért nem törődik sokat avval, vajjon több vagy kevesebb értéktöbbletet produkál-e, hanem az átlagos nyereségi százalékot tartja szem előtt; ezt akarja elérni üzletében; s ha több értéktöbblet is szerepel termelésében v. i. ha több az eleven, kézi munka, se baj; ő meg van elégedve a tőke átlagos nyereségi százalékával. A tőkepénzesek nem is értik az értéktöbblet s a nyereségi ráta közt való különbséget; az ő szemeikben a tőke osztatlanul tünik föl; összetételére nincsenek figyelemmel.

Tehát a nyereségi rátának problémáját akkor oldjuk meg, ha öntudatunkra hozzuk azt, hogy az átlagos nyereség fokát nem határozza meg a kapitalista, hanem hogy ezt mint kész gazdasági tényt maga előtt látja. Nem fenekelhetik meg abban a törekvésben, hogy árúit értékük árán adja el; sokszor nem is tudja, hogy mennyi az. De tudván, ismervén az általános nyereségi rátát, ügyekezni fog, árúit a termelés árán, melyhez hozzá van csapva a nyereségi százalék, eladni. Ha ez az utóbbi ár magasabb mint az érték, akkor legjobban jár; s ez akkor történik, ha a tőkének több állandó s kevesebb változó kapitális részlete van. De ez esetben csakhamar konkurrensekre akad, akik a gseftet elront-

ják. Ellenkező esetben értéken alul fogja eladni árúit, de azért annyit kihoz, amennyibe neki került a termelés, hozzáadva mindig a kapitális átlagos nyereségi rátáját. Mihelyt ezt el nem éri, ott hagyja az üzletet, s más termelési ágba igazitja el hajóját!

A nyereségi rátának problemája a III. kötet tulajdonképeni tárgya. E probléma körül még több általános kérdés csoportosul, melyek csodálatosan megvilágitják Marx gazdasági theoriáját. Ezeknek a kérdéseknek megbeszélését a III. kötet II. részének ismertetésével a jövő füzetre halasztom, nehogy a tárgy nehézkességéhez még a hosszadalmasság is füződjék.

Dr. Pethő.

A Rózsafüzér. Irta Hippich István S. J. A szatmári püspök jóváhagyásával. Kalocsa, (Hirnök és Mária-kert kiadása). Kis 8-r. 176 l. Ára füzve 60 kr., vászonba kötve 85 krajczár.

A hitetlen világ előtt nevetség, judaeis scandalum, gentibus stultitia a sz. olvasó; de a hivő keresztény katholikusnak édes vigasztalás, bizodalom forrása, sőt hatszáz éves történet igazolása szerint győzelmes fegyver az az egyház külső vagy belső ellenségeivel szemben. Ezért fektet dicsőségesen uralkodó szentatyánk XIII. Leo pápa oly nagy sulyt az olvasó imádkozására, hogy 1883. óta folyton, évenkint szebbnél szebb apostoli levelekben ajánlja, hogy kivált az egész október hónapot a sz. olvasó buzgó elmondására forditsuk; s máskor is gyakran használjuk e szép és hasznos imaformulát.

Talán ez birta rá P. Hippich jezsuita hazánkfiát, hogy ujra meg ujra megismertesse a rózsafüzér keletkezését, elterjedését egy igen szép bevezetésben (Az égi ajándék, A csodálatos mustármag, A legszebb imádságos könyv czimekkel) és adja annak magyarázatát, az egyes titkok fölött való még szebb elmélkedésekben.

Szülőknek, nevelőknek, papoknak, tanitóknak terjesztés

az apáczák, számszerint 44, közöttük Katalin, a Nyulak szigeti zárda perjelnője; Margit apácza, V. István nénjének, Anna herczegnőnek leánya és Erzsébet, V. István király leánya, mind személyesen ismerték Margitot. Megneveztetnek még a tanuk között Marczell és Péter domonkosrendi atyák, a rend magyarországi főnökei, Károly királyi biró Budán stb. A női tanuk száma 65, a férfi tanuké 45. (Feltünő, hogy a király, a királyi család tagjai, a főpapok, zászlós urak nem fordulnak elő a tanuk sorában, valamint azok sem, akik jelen voltak László király csodás meggyógyulásánál, pedig a király a tanukihallgatáskor Budán időzött. Nehéz feltenni, hogy éppen ezen előkelő tanuk vallomásai elvesztek, valószinübb, hogy a nevezettek kihallgatása későbbi időre volt kitüzve s hogy az a jegyzőkönyv, mely ezen későbbi kihallgatásokat tartalmazta, elveszett.)

Az ismeretes tanuk kevés kivétellel mind magyarok voltak. Latin nyelven kettő vallott, németül egy, a többi mind magyarul. A Margitlegendák 24 csodatételéről a jegyzőkönyv nem tesz említést és alapos okunk van feltenni, hogy ezen csodatételeket az elveszett lapok tartalmazták. A kihallgatott tanuk közül huszonhét a saját személyükön történt csodákat beszélte el.

A jegyzőkönyv a jelen kötetben 121 oldalt, tehát a kötetnek negyedrészét foglalja el.

De a többi adat is nagyon fontos és érdekes, — b. Hornig püspök, Fraknói Vilmos és római történeti intézetünk mindenesetre nagy szolgálatot tettek a tudománynak. Az előttünk fekvő kötet kifogyhatatlan tárháza az uj egyház- és kulturtörténeti adatoknak. Hasonló eredményt remélünk a következő kötetektől is.

Liberius.

Der „historische Materialismus“ und die „Theorie des Mehrwerchs“. Eine populäre Darstellung von J. Stern. München. M. Ernst. 32 l. 30 fillér.

Az emberiségnek fejlődése hosszu utat fut be; útja

görbe vonal, melynek abscissáit és koordinátáit meg kell határozni. Ez a meghatározás csak akkor lesz teljes, ha tisztában leszünk e történeti fejlődésnek hajtó erőivel. Mi e fejlődés rúgója?

E kérdésre két világnézlet két ellentétes feleletet ad; az egyik a történeti materializmus, a másik az idealizmus alapján áll.

Marx Károly, az előbbinek megalapitója, a fölvetett kérdésre ekkép felel: a történeti fejlődésnek hajtó erejét a gazdasági viszonyok képezik. Szerinte a gazdasági helyzet határozza meg az emberiség jellegét, életfölfogását, morálját s törekvéseinek irányát. Nem az eszmék, a társadalmi rend, a társadalom szervezete dönt itt. S a társadalom szervezete függ — mitől? A produkciótól. S a produkció mitől? a produktiv erők kifejlődésétől.

A produktiv erők kifejlődése, hogy és miként való alakulása hordozza az ember életét, modellálja minden eszméjét s határozza meg társadalmi formáit. E szerint az egész kulturát a termelés hordozza; a történeti különbségek és változások a termelés megváltoztából valók; s a fejlődés törvénye, melynél fogva az emberiség emelkedőben van, a termelés fejlődésével azonosul, mely azután minden téren eredményez gyors haladást. A Hegeli filozofiának elvont törvényét a fejlődésről, Marx Károly a történeti materializmus formájába öntötte, mondván: a fejlődés, melyet az emberiség a kultura minden szakában s a szellemi életnek bármely ágában befut, nem egyéb, mint a termelés fejlődése.

S mi lesz az eszmékkel? Az »örökérvényü« igazságokkal? Azok csak funkciói az időszerinti gazdasági állapotoknak! Meglesznek, mert az ember természetéből folynak, de nem számitanak. A szellemet tehát a hisztorikus materializmus nem tagadja; de az a szellem, az a szellemi élet és világ voltaképen semmi más, mint a munka, a termelés ideologiai visszatükrözése.

Az idealista világnézletben nem igy állnak az ügyek. Ott a legfőbb szerepet az eszmék játszszák; beszélnek a XIX. század uralkodó eszméiről; az eszmékről azt gondol-

ják, hogy azok törik meg a haladás útját s azok föltételezik s meghatározzák irányát.

Marx ezt tagadja; nem az emberek fejében, nem a gondolatban van végső gyökere a társadalmi elváltozásoknak, hanem a termelés megváltozott módjában. Miért maradt el a kannibalizmus, miért szünt meg az általa általánositott emberevés? az idaalista azt feleli: megszünt a fejlődő belátás révén, mert az emberek ez eljárás alávalóságának öntudatára ébredtek; Marx szerint megszünt a kannibalizmus a termelés nagyobb bősége folytán; volt más mit enni, hát nem kellett emberhús.

A Marxizmus azzal dicsekszik, hogy csak igy tünnek föl a kulturtörténet különböző stádiumai egy immanens törvényszerüségnek folyományaképen, mig ellenben ha ideákkal akarnók bevilágitani a művelődés útjait, gyerekes kapkodásokba esnénk.

A szerző meg van győződve, hogy Marxnak van igaza. Vigaszára legyen mondva, hogy sem neki, sem az idealistáknak nincs igazuk. Úgy Marx, mint az idealisták világnézete szélsőség; a példa a legjobb eligazitást szolgáltatja; igy a gyermek materiális fejlettség nélkül képtelen a gondolatra; előbb ki kell fejlődnie agyvelejének, csak azután ragyog föl rajta a gondolat; de hát az a gondolat abból az izommunkából, abból az életmódból való-e, melyet a gyermek folytat? Az ember mindig s mindenütt egyetlen, egységes lény; anyag és szellem egymásba olvad s nincs, aki akár az egyiket a másiktól függetlenithetné, akár az egyiket a másikból kimagyarázhatná. Igaz ez az egyesről, igaz az egész emberiségről. A produktiv erők kifejlesztése épp oly szükségszerü, mint az örök eszmék fölértése; mindkettő az ember értelmes természetéből való.

A művecskének második részében a szerző Marx K. hires értéktheoriáját ismerteti. A munkás nem kapja meg munkájának értékét. Ő eladja árú gyanánt munkaerejét; de ezt az árút nem fizetik meg a kellő árral, nem veszik meg az érték árán. A szerző rövid czikkekben szól az értékről: mely kétféle: a használati s a csere-érték. Mi adja meg —

folytatja tovább — a csere-értéket? Vagyis mi határozza azt meg, hogy a kabát 36 forint, a csizma 13 frt s a messzely bor 6 krajczár? felelet: az árúban lappangó munkaidő határozza meg a csere-értéket. A munkaerőnek csereértékét is az idő határozza meg, mely szükséges arra, hogy a munkaerő újra reprodukálódjék. Minden kopik; a munka, az élet is. Azért kell enni; az étel előteremti újra az eltünt erőt. Egy napi munkaerőnek értéke tehát megfelel annak az időnek, amely szükséges egy napi élelem előteremtésére.

Ha így minden a tulajdonképeni értéke szerint fizettetnék, akkor nyereséget, többletet a cserében sehol és soha sem lehetne kihozni; honnan származik tehát a cserében, az eladásban a mai kereskedelmi s üzleti világban a nyereség? Abból származik, hogy a munkás több munkaerőt fektet az árúczikkbe, melyet ő termel, mint amennyit megfizetnek neki.

A megfizetetlen munkaidőben rejlik az árúnak többleti értéke (Mehrwerth). A munkás például dolgozik 10 órán át; igen, de csak hat órát fizetnek meg neki; ime, a négy óra értéke a gyárosnak jövedelmez. A munkaerőnek tehát nem adják meg a neki járó, jobban mondva, vele született értéket az üzleti világban; ez a különbség a munkaerőnek használati és üzleti értéke közt, ez képezi forrását a modern termelésben a nyereségnek.

A szerző ezeket a nagy, nehéz theoriákat lehetőleg röviden s világosan adja elő; dicséretére mást nem mondhatok, mint azt, hogy hiven ismerteti Marx Károly nézeteit.

Dr. Pethő.

A bibliai régiségtudomány kézikönyve. Irta Szekrényi Lajos. Második átdolgozott kiadás. I. és II. kötet. 165 fametszetü képpel és két térképpel. Budapest. Ára 3 frt 50 kr.

XIII. Leo pápa a bibliai tudományok müvelése tárgyában kiadott körlevelével szivökre köti a főpásztoroknak és általában a hittudomány minden müvelőjének a szent iratok ismeretét és buzgó tanitását. »Tekintélyetekkel és

A SZOCZIÁLISTA THEORIA HADI ÁLLÁSA.

Irta Dr. PETHŐ.

A szocziáldemokracziával szemben áll a magánbirtokot *egész terjedelmében* védő tábor. Mondom, *egész terjedelmében* v. i. mindenre kiterjesztve a magánbirtoklást; tehát a termelési eszközökre is, milyenek a föld, kövek, fák, állatok, szerszámok, gépek, gyárak. Ezt azért kell hangoztatnom, mert a szocziálizmus nem tagad minden magánbirtokot, pl. hogy valakinek remontoar-órája, szép botja, faragott saláta-kanala vagy kanári madara legyen: hanem tagadja a termelési eszközökben a magánbirtokot. Nem akarja, hogy a produkczió egyeseké legyen; hanem az a kommunista társadalomé.

Tehát ez a fönemlitett két tábor hosszu hadi vonalban áll egymással szemben. Hogyan állnak chance-aik? ez a kérdés mindenkit érdekelhet.

Erre a kérdésre két szempontból lehet felelni. Először: hogyan állnak chance-aik a praktikus mozgalom terén? másodszor: hogyan állnak a theoretikus téren, vagyis halad-e a theoria? lett-e már az utópiából tudomány, s van-e kilátás arra, hogy a szocziálista tanok kecsegtetőbb kilátásokkal birjanak a gyakorlati érvényesülésre?

Ami az első szempontot illeti, azt kell mondanunk, hogy haladnak; praktikus sikereik igenis vannak; a térfoglalási műveletek szakadatlanul folynak; egyre uj hiveket toboroznak; választási küzdelmek-

ben helyüket megállják; több képviselőjük van a parlamentben; országos és nemzetközi kongresszusaik föltünést keltenek; szóval pereg a nyelv, folyik a tinta s a praktikus érvényesülés községi s állami képviseletben mind nagyobb mérveket ölt.

Ezt észleljük a praktikus téren.

De ez a gyakorlati érvényesülés másodrendü; azért másodrendü, mert hamis, téves eszmék is inditottak gyakran győzelmes mozgalmakat; azután meg azért is másodrendü, mert csak szolgál a theoria kiépitésének és kifejlesztésének. Ezekben a mozgalmakban, ezekben a részleges, praktikus érvényesülésekben kell kiderülnie annak, hogy voltakép utópiával, agyrémmel van-e dolgunk a szocziálizmusban, vagy valóságos társadalmi kifejléssel. Ezekben a vajudásokban kell tisztulnia a helyzetnek s érlelődnie a belátásnak az iránt, vajjon életrevaló-e a gondolat vagy nem, s ha nem életrevaló, hogy melyek azon elemek, amelyeket a mozgalmakból a társadalmi alakulásokba át kell vinnünk, hogy jobban boldogulhassunk. A sarkalatos kérdés tehát nem a gyakorlati érvényesülés, hanem a theoretikus kifejlődése a szocziálista nézetnek, s erre nézve vetem föl a kérdést, hogy hogyan állnak a szocziálizmus chance-ai?

A két tábor szembenállása a theoria terén jelenleg rendkivül élesen körvonalozható.

A német kath. centrum a mult évben fölhivta a szocziálista képviselőket, hogy adják elő, mikép akarnák szervezni az államot; fölhivta, hogy terjeszszék elő a plenum elé azt a konkrét formát, melyben a termelést s a fogyasztást szabályozni, a munkának s a használati tárgyaknak kiosztását nyélbe ütni óhajtanák. Mutassák ki nem általános kifejezésekben, hanem tüzetes körvonalozásban a szocziálista állam képét. Hiszen akarják, sürgetik, reményeiket hozzáfüzik, hát alighanem ismerik is, hogy hogyan-mikép fog az kinézni. A szocziálizmust a centrum evvel a

kihivással ugyancsak sarokba szoritotta; egy kérdőjel elé állitotta, mely előtt az egész világ áll ugyan, de amelyre felelni, első sorban a szocziálisták tartoznak. Mi mindnyájan settenkedünk a jövőnek nagy kérdőjele körül, s nem tudjuk az alakulások nyitját; de a szocziálisták ugy látszik tudják, mert hirdetik, hogy a szocziálista-kommunizmus a felelet erre a kérdőjelre; hát ha igazán a szocziálista-kommunizmus felé tart a világ, akkor meg is kell csinálni már medrét, meg kell vetni az ágyát, nehogy ha még gyorsabb tempóban siettetjük és pedig errefelé a társadalmi fejlődést, egy szép napon azon vegyük észre magunkat, hogy ime már ott volnánk, de a kvártélymestert nem küldtük előre; s azért a világ számára nincs készen a kvártély.

„Mi lesz tehát?“ ezt kérdezte a centrum. Tudnak-e felelni erre a szocziáldemokraták; ha tudnak, mondják meg; ha nem tudnak, szereljenek le!“

A világ tapsolt s a szocziálisták vállat vontak. Bebel azt felelte vissza: „tudják-e önök katholikusok, hogy milyen lesz a másik világ? s mégis feléje sietnek, s érte mindent föláldozni készek.“

Ime két kérdés; a centrum kérdez: „Szocziálisták, mondjátok meg nekünk, hogy mi lesz? s hogy mikép akarjátok rendezni a világot?“ Viszont a szocziálismus kérdezi: „Katholikusok, mondjátok meg nekünk, hogy mi lesz a túlvilágon? miféle élet? rend? foglalkozás? szervezés lesz ott?“

Tudjuk-e mi ezt az utóbbit? nem tudjuk. S mégis kivánjuk, hogy ők hasonló kérdésben találó expedienst gondoljanak ki? igazság ez?

Erre a két kérdésre fogok reflektálni, s e reflexiók fonalán domborodik majd ki világosan a szocziálista theoriának jelenlegi állása.

Hasonlitsuk össze ezt a két kérdést. A katholikusok kérdése ez: Szocziálisták, mondjátok meg ne-

künk, hogy mi lesz? A szocziálisták kérdése pedig a következő: hát a másik világon mi lesz?

Ez utóbbira azt kell felelnünk: azt nem tudjuk, s nem is kell tudnunk, mert azt nem bizták ránk; azt nem mi csináljuk. A lelkek nagy világát az Isten rendezte s csakis ő a királya; emberi gondolat és szenvedély abba be nem folyik. De engedelmet kérünk, a mi kérdésünk, melyet hozzátok intézünk, ugy látszik mégis csak egészen más! A jövő társadalmat e világon mi csináljuk; a mi terveink szerint épül; a mi gondolataink alkotják körvonalait s a társadalom nagy munkája véghez viszi a tervet. Ezt a jövő társadalmat az Isten az emberre bizta; ellenben a túlvilági örök életet önmaga gondolta; hozzájárulásunk nélkül alkotta meg. Van-e ember, aki belekap egy ház épitésébe, anélkül, hogy a ház tervezetét megalkotta volna? S többet mondok: van-e ember, aki ráállana, hogy lerontsa lakályos házát csak azért, hogy egy más, problematikus háznak helyet csináljon? A szocziálisták pedig azt akarják, hogy rontsuk le jelenlegi társadalmi rendünket, állami szervezetünket s azután mi lesz? majd épitünk? s mit? azt nem tudni. Barátim! ily körülmények közt mégis csak méltányosnak látszik a követelés, hogy először tudni akarjuk, hogy mi a tervetek s meg akarjuk hányni-vetni, vajjon körülbelül lehet-e ilyesvalamit létbe hivni s nyélbe ütni.

Ez a józaneszü példázgatás ugyancsak megteszi az emberekre hatását; de a csattanós felelet nem birja magában az igazság kriteriumát. Azért ne gondoljuk, hogy a magánbirtok védőinek ez a felelete az utolsó szó, s hogy ez öblös ágyú elsütésével el van döntve az ütközet. Sőt azt mondom, most kezdődik csak. S miért?

Abból az egyszerü okból, hogy a szocziálistáknak is lehetne mondaniok, hogy a katholikusok roszul fogják föl a kérdést, mert a társadalom nem egy ház, melyet először kieszelni, azután kirajzolni, végre

kiépiteni lehessen, hanem a társadalom egy élő szervezet, melyet nem csinálnak, hanem a mely nő; a társadalom nem valami, amit az ember tesz, hanem valami, ami lesz!

E fölfogásnak tüzetesebb kifejtésére szükséges a szocziáldemokratáknak nézeteit ismertetnem; mert ezek a nézetek jellemzik az ő jelenlegi társadalmi theoriájuk állását.

A társadalom nem mechanizmus, hanem organizmus; a társadalom nem ház, mely ilyen is lehet, másmilyen is lehet; hanem a társadalom fejlődik, s emberi beavatkozás daczára is eltalálja föltartóztathatlanul utját a tökéletesebb alakulásba.

Már e három-négy sorban is töméntelen sokat mondtam a szocziálisták fölfogásának jellemzésére s a figyelmes olvasó ezen az automat-társadalmi növényen s hozzá még az „emberi beavatkozáson" rögvest fönnakadhat; de kérem szives elnézését, s a dolgozat folyamán e nézeteket valamint a támadó ellenvéleményeket iparkodni fogok kellőleg megvilágitani.

A szocziálista tanban tehát a társadalom oly szervezet, melynek határozott természete s törvényei vannak, s különböző alakot ölt a fejlődés emelkedő fokain. Ez a fejlődés néha lassu. Századok, sőt ezredek folynak le s azalatt az emberiség a kultura ugyanazon lépcsőjén lebzsel, példa rá az olasz kolono, vagy az orosz muzsik, akinek szerszámain nem veszszük észre, vajjon Nagy Péter vagy II. Miklós czár uralkodik-e az oroszok fölött, s az olasz kolono fa-ekéjén el nem igazodhatunk azon sem, vajjon Rómában Augusztus Caesar vagy XIII. Leo pápa-e az úr. Ily lassu tempóju fejlődés mellett megkeményedik az a nézet, hogy a társadalom valami változatlan, Istentől alkotott forma, s azon változtatni nem lehet; megszilárdul az a tan, hogy a társadalom osztályai, rendjei vagy rétegei kövekhez hasonlitanak az épületben, vagy mint az utóbbi szó mondja, rétegekhez a geolo-

giában; az ilyen társadalmat megváltoztatni annyit jelent, mint az épület köveit kifeszíteni, a föld rétegeit föltúrni, vagyis a társadalmat földúlni és megsemmisiteni.

De ime a kapitalista termelési mód ragadó, sebes folyásba sodorta a fejlődésnek alig mozgó Ipoly-folyamát; s az emberek gondolkodóba estek e fejlődésnek természete, mozgató okai és változó etapjai iránt. Kezdték kutatni, hogy voltakép mi az, ami meghatározza a társadalom szervezetét; mi alakitja ki e szervezet egymásba illő tagjait; mi határozza meg osztályait, rendjeit, rétegeit; szóval mi hordozza a társadalom alakulását.

A mult század forrongó szellemei azt mondták erre, hogy a társadalmat alakitják *az eszmék*. Az eszmék azok az ékek, melyek az ósdi társadalmi formákat szétrepesztik s uj alakulásokat követelnek. S odamutattak a szabadság eszméjére, mely egy százados társadalmi czók-mókot dobált ki a kövezetre; intézményeket törült el s ujakat alkotott; társadalmi rétegeket emelt ki s ami előbb semmi sem volt, ami se nem numerált, se nem ponderált, a harmadik rendet, azt kiemelte s a társadalmat kezeibe helyezte. A rendi szervezetet földulta; a politikai szabadság s jogegyenlőség elvét kimondta; a népet függési viszonyaiból kiemelte s az iparkodás és a szemesség porondjára állitotta, hogy a versenyben érvényesülni tudjon, aki bir. Azalatt a műhelyekben dolgoztak, kalapáltak; vállalatok keletkeztek; gépek kezdtek zakatolni; a szerszámok kiestek az emberek kezéből, s a gép foglalta el a szerszám s a kézmüves helyét; a tőke egy individuális hatalommá lett, mely emancziválta magát még birtokosaitól is, s parancsol nemzetközi hatalommal.

Ennek a modern századvégi fejlődésnek kezdetén, tehát a mult században, a vezérlő filozófok ezt a fejlődési stádiumot az ember természetének követelményeiből hozták le. Ők, valamint manapság az ő esz-

méiknek örökösei, a liberálisok, azt gondolják, hogy ez a társadalmi rendszer az ember természetének vezércsillagai alatt, a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméinek behatása alatt lett, s hogy valamint ezek az eszmék természetesek s az embernek megfelelnek: úgy a társadalmi rend is, mely az ő inkarnációjuk, természetes és állandó. Minden más társadalmi forma helytelen, minden más szükségképen téves; mert hiszen a vak is látja, hogy a szabadság s az ember tehetségeinek szabad kifejlése és érvényesülése az emberi ész első követelménye, a legtermészetesebb észszerűség!

Igy gondolkoztak a mult század filozófjai s igy gondolkoznak a mi korunk liberálisai, bár nem tagadhatjuk, hogy már ezek is kezdik belátni, hogy aligha nem téves és tulhajtott volt elvük s enyhitő ingredienciákkal sietnek segiteni a bajokon.

De akár sikerül nekik az ideiglenes ír és segélyadás, akár nem, azt el nem tagadhatják, hogy az ő természetes, normál-társadalmuk uj formák felé siet; látják, hogy ujra megmozdult a föld; látják, hogy a társadalmi rendet másképen akarják szervezni ujonnan alkotott tényezők; csak a szörny-liberálisok hivatkoznak még hajthatatlanul a liberális, vagyis szerintük természetes, egyedül észszerü elvekre s csak ők tüntetik ki ezt a fennálló társadalmat az egyedül helyesnek szabadalmával.

Azonban nemcsak a liberálisok, hanem a katholikusok is azt gondolják, hogy a társadalom fejlődése a kornak uralkodó eszméin fordul meg; azt gondolják, hogy *eszmék csinálják a társadalmat.* Egy nemzet szabadsági intézményei, a nemzet eszméitől, fölfogásától függnek. Például a jobbágyság fölszabaditása nemde az ember jogegyenlőségének kifolyása; még előbb, a rabszolgaság eltörlését az emberi méltóságnak öntudatra ébredésétől eredeztethetjük. Szóval hozzon az ember eszméket, vigye bele a társa-

dalomba, a társadalom forrongni kezd tőlünk s az eszmék szerint alakul a világ.

Ebben a fölfogásban lehet a társadalmat „*valahogy csinálni.*“ Igaz, hogy valaki rögvest odavetheti azt a kérdést: hát az eszmék honnan? azokat tán bizony csak ugy gondolomra letörhetjük az ágról? nincs-e az eszméknek is genealogiája és nemzetségi fája? nincs-e azokban is egymásután és fejlődés, még pedig olyan, hogy azt áttörni, megváltoztatni vagy éppen megforditani nem lehet? Ne gondolja tehát senki, hogy a társadalmat alakitó eszmékkel önkényesen rendelkezhetünk; azoknak is érniök kell s éretlen korukban nem kellenek senkinek. De azért azt állitják, hogy az eszmék alakitják a társadalmat, az eszméket pedig az ember hordozza, méltányolja, kritizálja, megvalósitja vagy elveti s következőleg a szocziálista társadalom-alakitóknak igenis tisztában kell lenniök eszméikkel, vajjon nem tévedések-e; vajjon nem utópiák-e; mert ha egyre hangoztatják s lázitják velük a népet, akkor a társadalom majd alakulni kezd szerintük s esetleg roszul és akkor legalább is lelkiismeretlen lesz eljárásuk.

A szocziálisták előtt ez az itt előadott nézet csak zürzavaros kapkodásszámba megy vagy kész hóbortnak látszik. Ők ezt ideálista történet-fölfogásnak és ostobaságnak deklarálják.

Marx Károly maró gúnyjának özönét züditja e fölfogásra; e nézetnek hiveit elmaradt szatócsoknak tekinti, kik fejletlen eszméknek, látszatos s alaptalan elveknek szolgálnak; mert szerinte is a társadalom ugyan az eszmék szerint alakul; de az eszmék maguk is csak függvényei egy más változó vonalnak, s ez a vonal a termelési viszonyokat jelképezi. *A termelési mód, ez határozza meg a társadalmat;* mert ez alkotja, ébreszti s népszerüsiti az eszméket; a termelési mód határozza meg az emberek müveltségi állapotát, az határozza meg egymáshoz való viszonyát,

az alkotja meg a jogot, az alkotmányt, az ember tudományos, művészi, társadalmi életét; szóval a termelési mód, — rabszolgaság, jobbágyság, kézmű, czéhek, gyárak, szabad ipar, tőke-uralom — mindaz, ami munka s a munkát jellemzi, mondom, ez határozza meg a társadalmi formát s ez hordozza a fejlődést.

Honnan az uralkodó eszmék? az uralkodó szükségletektől? s honnan a szükségletek? mi veti-hányja szét, mi forgatja és szántja föl az emberiséget? mi töri szét százados formáit s kényszeriti bele uj formákba? A produkczió.

A XIX. század II. felének széditő produkcziója, a technikai haladás s a tőke hatalma tényleg összevissza hányta, kuszálta, zilálta a társadalmat; a szükséglet égető; kiált s áthangzik tengerzúgáson s orkánon; adjatok uj társadalmi szervezetet; ez a szervezet a szocziálisták szerint a kollektiv-társadalom, kollektiv birtoklással.

Kérditek: ki csinálta ezt a kollektiv-birtoklású társadalmat? mi szocziálisták nem csináltuk; a termelési erők kifejlésével ez szükségképi lett.

De azt vetitek szemünkre: ti terjesztitek ez eszméket, s hozzátok forrongásba az emberiséget. Felelet: igen, terjesztjük, de az már nem tőlünk függ, hogy lehet terjeszteni, hanem attól, hogy ezek az eszmék érettek s világravalók. Nem mi csináltuk ez eszméket; mert az eszmék a szükségletek fáján nőnek; a szükségletek pedig a termelési viszonyokkal tartanak lépést. Valamint nem lehet megakasztani a termelési erők kifejlődését: ugy nem akaszthatjuk meg a nyomukban járó szükségleteket sem, s e szükségletek szellemi reflexjei az *eszmék*.

A szocziálisták nézete tehát az, hogy az eszmék a termeléstől függnek, a termelés pedig egy történelmi és technikai kifejlődés. E nézet alapján fölállitják elvüket: a társadalmat nem csináljuk, az lesz, az nő. Ez elvvel visszaverik a centrum támadását, mely

számon kérte tőlük eszméiket, s követelte tőlük, hogy terjeszszék elő terveiket; ők pedig azt felelik: a tölgyfától sem szokás számon kérni terveket s azért az mégis megterem, vaskemény és századokkal daczol. Aki társadalmat akar „csinálni", az utopista, akár katholikus, akár szocziálista legyen. Voltak s vannak utopista-szocziálisták. More Tamás Utópiát irt, mikor a XVI. században kommunista társadalomról álmodott; azért irt pedig utópiát, mert bár az eszme igaz volt, de az eszme kivitelére hiányoztak az anyagi előföltételek. Ismételjük, eszmékkel társadalmakat csinálni nem lehet; a társadalmak az emberi életnek formái, s ezt az élet, a termelés, a munka határozza meg. Hogy mi kell s mi nem kell, — hogy mi való, mi nem való, — hogy mi lehet, mi nem lehet, — azt nem az eszmék, hanem az anyagi termelés határozza meg.

Ez volt s ez most is a szocziálisták felelete. Határozott és tüzetes felelet, s ezt hivják *történelmi materializmusnak.*

Minden azon fordul meg, vajjon igaz-e ez a nézet, s azután, vajjon ha igaz, jelenleg a kommunizmust sürgeti-e a társadalom s a munka fejlődése?

Az elsőről hosszan lehetne vitatkozni, de utóvégre is, akár igaz, akár nem igaz az elv, minden attól függ, vajjon az anyagi fejlődés olyan-e már, hogy a kommunizmust, a kollektiv birtoklást és termelést tegye szükségessé. Vagyunk-e már annyira, hogy a mostani társadalmi forma levitézlett, és hogy tarthatatlan. Ha tarthatatlan, akkor természetesen lelép a történelem szinpadáról s másnak ad helyet; az a más pedig az lesz, mely a tarthatatlan formának hüvelyében máris kifejlődött és készen áll. De hát ily kifejlődött s készen álló társadalmi forma-e a kollektiv birtoklás? Ezt kevés ember fogja elhinni.

Mondom, hogy minden ettől függ, vajjon a termelés készteti-e már a kollektiv birtoklásra az embe-

riséget; attól függ minden, vajjon a fejlődés vaskerekei az utolsó forgásokat végzik-e, melyek után a kalapács fölemelkedik s elkongatja a magánbirtoklásnak s a megfelelő társadalmi formának utolsó óráját. Ezeket az állapotokat látni kell; hiszen az állapotok adják az eszméket is, azokat a döntő, sodró, késztető eszméket.

Különben pedig a szocziálisták az eszmékkel elvből nem sokat törődnek. Az eszmék lehetnek utópiák s lehetnek korszerü szükségletek. Ha utópiák, akkor ugyis tehetetlenek; ha pedig szükségletek, akkor nem önmagukért s önmagukból ilyenek, hanem a reális társadalmi állapot visszatükrözései. A szocziálisták tehát eszmék ellen nem harczolnak, s eszmékért nem hevülnek; előttük az eszmék tehetetlenek és jogosulatlanok; minden a társadalmi reális fejlődésen fordul meg. S ismétlem, — a társadalmi fejlődés nem függ az eszméktől, hanem az egy történeti, mechanikus folyamat, amilyen a szövőszéknek átalakulása a gőz-szövőgéppé.

Azt kell tehát kimutatniok, hogy a kapitalista társadalom eljátszotta már szerepét s hogy jön majd a kollektiv-birtoklásu társadalom, melyet nem kell megcsinálni, s éppen azért nem is kell tervezni; mert az magától jön; ezt, hogy „magától" nem úgy értik, hogy az embernek nem kell közreműködnie, hiszen éppen az emberi termelés gyors tempója sietteti az átmenetet; valamint azt sem tagadják, hogy az emberiségnek jóval előbb már lehet belátása a fejlődés menetébe s óvintézkedések által könnyitheti az átmenetet, hogy nagy rázkódtatások nélkül térjünk át a kapitalista termelésből a kollektiv produkczióra.

S mikép bizonyitják azt, hogy a kapitalista társadalom eljátszotta már szerepét? nem a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméiből, hanem rámutatnak a tarthatatlan állapotokra, melyeket a kapitalista gazdálkodás teremt, mondván: nézzétek, ezek nem álla-

potok, hanem romok; mert e rendszer uralma alatt mindaz, ami előbb fönnállt, tönkrement; a gazdasági existencziák koldusokká lettek s mindent a tőke ragadott magához; s végre ez a tőke is önmagában hordja a technikai haladás korlátjait s az absurdum elé van állitva óriási erő- és munka-megfeszülések után. Mindent kisziv, mindent kiszipolyoz, embert és nyerstermészetet, nem az emberért, hanem egy más internationális hatalomért: a pénzért.

Utalni a kapitalista gazdálkodás képtelenségére, valóban hatalmas tromf s el kell fogadnunk bizonyos értelemben egy szocziálista iró szavait, aki mondja: „a kapitalista czivilizáczióban megmaradni képtelenség; vagy előre kell törtetnünk a szocziálizmusba vagy vissza kell esnünk a barbárságba.“

Hogy előre kell mennünk, az világos; egyelőre a szövetkezeti termelés zónájába lépünk; hogy ez a szövetkezeti termelés mennyire lesz képes a kapitalizmus uralmát visszaszoritani vagy legalább ellensulyozni, azt előre mi sem tudjuk. Addig pedig dúl körülöttünk a vajudásoknak harcza; a kapitalista produkczió szükségleteket érlel, melyek födözésére a kifosztottaknak nincs más joguk, nincs más kilátásuk, mint uj társadalmi szervezet.

Igy volt ez régen is. A kifosztottak mindig küzdenek a fosztogatók ellen; részint mint revoluczionáriusok, kik uj állapotokat akarnak teremteni, részint mint reakczionáriusok, kik egy elavult formát törekszenek életre ébreszteni. A kifosztottak közt vannak revoluczionáriusok és reakczionáriusok; a revoluczionáriusok közt pedig lehetnek fosztogatók is és kifosztottak is. A társadalmi szervezet ugyanis parancsol az egyeseknek, s mig a kapitalizmus az úr, addig Bebel is, Singer is fosztogat s a tőke révén gazdagszik saját elvei és jobb belátása ellen. Ezekben a gazdasági küzdelmekben tisztulnak az eszmék, mert elavulnak s romba dőlnek a társadalom régi formái,

s ujak lépnek helyükbe. Néha az uj formák is roszak, mert a fejlődés még nem nyujtotta a teljesen megfelelő formák számára a talajt, nem ismertette meg azt az irányt, melyben a társadalmi kiépülésnek meg kell történnie. Ezeket a kellékeket siettetni ugyan lehet; de utóvégre is be kell várni, mig jönnek!

A revoluczionárius elemek ezt rendesen nem értik; ők az alkotás ösztönének engednek; érzik, hogy itt kell valamit tenni; s mikép lehetne az rosz, amit ők annyi buzgalommal és ügyszeretettel megalkottak? de ime rövid néhány év alatt kisül, hogy a rendelkezések ellenkeznek a gazdasági kifejléssel, s könnyen megesik, hogy most ők vedlenek át konzervativekké.

Csak aki a fejlődés vonalát befutotta, az ismeri a teendőket. De ki az? a fejlődés titkait a jövő őrzi; számunkra csak a megfigyelés és következtetés s minden logikánk daczára az okulás marad. Az emberi természet alapelveit, az örök igazságokat, az Isten parancsait meg kell őriznünk és változhatatlan érvényü eszmék gyanánt tisztelnünk; de a társadalmi formákat in konkreto kipontozni épp oly lehetetlen, mint ahogy lehetetlen a magból összekombinálni a növényt s levelekből a virágot. Az emberiség bizonyos történelmi adatok alapján áll s aktiv, előretörtető, őt magát mozgató elemmel bir, ez a munka. Ez kanyaritja, itt összetömöriti, ott szétszedi és széthányja az emberiség homokszemeit, megcsinálja a társadalmat. De ennek a munkásnak megint belső, fejlődési elvei vannak; halad, kifejlik; a kovabaltától posztógyárig fejlik; a posztógyár világa szükségkép egészen más fiziognomiával bir, mint a kovabalta emberi környezete. Állits oda a kovabalta környezetébe egy lángészt, akár a Laplace által emlegetett analytikus csodaszellemet, s fogja-e az kianalyzálhatni a kapitalista világot az őskommunizmusból? Soha. Még akkor sem, ha minden eszme, mely az emberiségben nyugszik, áll is rendelkezésére, akkor sem; mert az eszméknek lehet

különböző érvényesülésük, különböző konkrét formába öltözködhetnek, s hogy melyikét öltik föl ép ebben a korban, azt nem tudjuk.

A történelem ezt fényesen bizonyitja. Vannak hatalmas egyéniségek, kik akár tehetségük, akár társadalmi állásuk folytán egész államok fejlődésére befolynak; némelyek lassitják azt, mások gyorsitják. De senki sem birja akár a fejlődés irányát kényekedve szerint meghatározni, akár a társadalom uj formáját önkényesen előszabni. Mit tehet Napoleon, mit Bismarck a társadalom fejlődésének megszabásában? az osztályok, melyeket a gazdasági válságok sülyesztenek vagy emelnek, a politikától függetlenül, vivják harczaikat. A bank-, a vasuti-, gazdasági-, földmivelési-politika ugyan sokat segithet; enyhithet sok bajon, s könnyithet sokak sorsán, de a termelésnek immanens elveit, a technika haladásával együttjáró változatokat, a tőke-vállalatok természetét meg nem változtathatja; pedig ezektől függ a fejlődésnek iránya, s a jövendő tásadalom formája. De ha Napoleon is, Bismarck is e részben kis Miska, vajjon követelhetik-e a szocziálistáktól, hogy annak a „Zukunftsstaat"-nak, a jövő társadalomnak képét és tervét tüzetesen elénk adják?

Ezek után mindent összefoglalva a szocziálisták felelete a kath. centrum kérdésére, hogy milyen lesz a jövő társadalom, ebben áll: azt nem tudni, de fölösleges is kérdezni, mert azt a társadalmi formát nem az ember határozza meg, hanem az meghatároztatik a termelés fejlődésétől, mely független az embertől.

Ez a felelet ismét két megszivlelendő állitást foglal magában; először azt: hogy nem az eszmék kormányozzák a társadalmat, hanem az eszmék származnak, erednek a társadalmi szükségletekből; másodszor azt: hogy az ember nem ura a társadalmi kifejlésnek s nem szabhatja elő, hogy merre felé tartson.

Senkisem tagadhatja, hogy a szocziálistáknak ez a fölfogása nagyon sok igazat tartalmaz, s legyen szabad az igazság néhány fölcsillámló gyöngyére figyelmeztetnem is.

Igaz, először is az, hogy a munka a munka-eszköztől függ, a munka-eszköz kifejlése pedig a technika haladásával tart lépést. Lehet-e és észszerü-e betiltani uj eszközök föltalálását s a régiek tökélesitését? a gépek tehát egyre tökéletesebbek lesznek; a munkáskezet mind jobban nélkülözhetik; a munkabért egyre lenyomhatják, s a nyomort növelhetik.

Másodszor igaz az, hogy a tőke a gépeket hatalmába keriti s a termelés hasznát a maga részére monopolizálja, s igy a munka tényleg a tőkének szolgál.

Már ez a két körülmény elég ahoz, hogy a társadalmat sarkaiból kiemelje s uj szerkezetet követeljen számára. Mindez az embertől függetlenül történik oly értelemben, hogy bármiféle törvényeket alkot a tőke elhatalmasodása ellen, ezek a törvények a fejlődés folyamát föltartóztathatják ugyan némileg, de elvben, lényegben változást nem hozhatnak. Mert a természet, az ész diktálja, hogy az erőket ki kell fejleszteni minél jobban, már pedig a nagyipari termelésben az erők kihasznositása sokkal tüzetesebb, mint kisiparban.

Harmadszor igaz az is, hogy a korszerü eszmék a társadalmi szükségletekből valók, oly értelemben, hogy nincs talajuk a társadalom szükségletein kivül. Igy például daczára a kereszténységnek, mily sokáig maradt érthetetlen az evangeliumnak tana az egyenlőségről és testvériségről; érthetetlen annyira, hogy a rabszolgaság századokon tartotta fön magát bele egész a VIII. századba. S miért? Mert eltörlésére hiányzott a társadalmi előföltétel, a termelésnek megkivánt állapota. Csak lassankint teremtődött meg az a termelési mód, mely a rabszolga-munkát nélkülöz-

hette. Ezen termelési mód nélkül a kereszténység tana a testvériségről nem vonhatta le népszerüen s korszerüen ezt a következtetést: gyertek, bocsássuk el a rabszolgákat.

De itt e helyen rögvest szemünkbe ötlik a történelmi materializmusnak hibája is.

Hiba benne az, hogy minden eszmét a termelésből s az élet anyagi szükségleteiből eredeztet. Marx Károly e hibába azért esett, mert szörnyű exkluziv volt; sohasem tekintett másra mint az anyagi létnek közvetlen, anyagi föltételeire; az erkölcsieket, az eszményieket pedig ezekből magyarázta. Előtte a vallás, az erkölcs, a jog merő funkcziója az élet szükségleteinek.

Hogy az ember természetéből, a tiszta észből le lehet vonni bizonyos örökérvényü igazságokat pl. hogy Istent tisztelni és szeretni kell; hogy van örök, erkölcsi törvény; hogy mi jó, mi rosz, az bizonyos általánosságban, elvi értékkel bir s nemcsak a fölfogás dolga; hogy az ember lényegéből folynak egyes kötelességek és tételek: milyen a felebaráti szeretet, a jog alapelvei, az egyenlőség, testvériség, szabadság; ezt Marx Károly tagadta s tagadja a történelmi materializmus.

Már pedig ebben nincs igaza. Tehát abban sincs, hogy az eszmék csakis a társadalmi szükségletek függvényei. Nem, minden társadalomtól s társadalmi szükséglettől függetlenül ragyognak az emberiség értelmi egén eszmék. Ez eszméket lehet másokban is fölébreszteni, s lehet velük népeket, sőt világrészeket mozgásba hozni. Vagy talán a keresztes hadjáratok nem az eszmék sugaraitól indultak-e meg? talán anyagi szükséglet hengergette a száz- és százezreket Európából Ázsiába? Azt sem lehet ez ellen fölhozni, hogy a népek nagyon el voltak nyomva, s igy a szabadság, a fölszabadulás vágya nyilatkozott meg a népek e vállalatában. Mi határozottan tudjuk, hogy a népeket

akkor a vallási eszmék mozgatták s hogy vállalatuk nem irányult a társadalmi formák megváltoztatására.

Az eszmék különben azért hitelvesztettek a történelmi materializmus előtt, mert tény, hogy nem mindig egyformán korszerüek. Megvannak, de nem hatnak. Megkivántatik ugyanis ahoz más előföltétel is; bizonyos hangulat a lelkekben vagy valamely külső, föltünő esemény!

A franczia forradalomban is oroszlánrészt vettek ki maguk számára a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméi; igaz, hogy ez eszmék számára előkészitette az elnyomás, az anyagi hanyatlás, az elégedetlenség a talajt. De már azt csak nem állithatja senki, hogy ezek az eszmék nem intézték a franczia forradalom utjait s hogy nem voltak egyebek, mint az akkori társadalmi szükségletnek értelmi kifejezései.

Hiba a történelmi materializmusban az is, hogy az eszméket megveti és eltagadja tőlük, hogy a társadalmi fejlődés utjára befolyással legyenek. Természetes dolog, ha az eszmék csak függvények, akkor nem is csinálják meg azt, amitől függnek. De ha az eszméknek örök értékük és független forrásuk van, vajjon nem igazithatják-e az értelmes embereket a társadalom sorsának javitásában is? Annál nagyobb sulyt kell erre fektetnünk, mert hiszen a szenvedélyek is rögtön ott teremnek a fejlődés minden egyes fordulatánál és iparkodnak érvényesiteni saját igényeiket. E szenvedélyek megkötésére, alkalmas óvszabályok létesitésére az emberiség az örök eszméktől nyerhet fönséges sugallatokat. Igy pl. a termelés óriási haladása az önzésnek, a munkások kiszipolyozására, az emberi jogok taposására nyujt alkalmat; kérdem, nem igazithat-e el e részben a szabadság, az egyenlőség keresztény eszméje?

S általában az egész tőke-uralom megitélése min fordul meg? nem-e az eszmék villámló anatémáján,

mely rég óta végig dörg a világon s óvja az emberiséget, hogy ne nyugodjék ebbe bele.

De most kérdezzük minmagunkat, mi, kik az eszméknek: az igazságnak, szabadságnak, jognak, testvériségnek eredetét az ember értelmes természetéből, tehát lényegéből származtatjuk, kérdezzük, mondom minmagunkat: mit változtathatnak ez eszmék a jelenlegi gazdasági evolucziónál? s valljuk be őszintén: semmit. Lényegén semmit; esetékes föllépésének módján, érdességén, keménységén sokat.

S azért:

Negyedszer igaza van a történelmi materializmusnak abban is, hogy a munkának, a termelésnek fejlődésében vannak korszakok, melyek a szenvedés, az elszegényedés, és egyenlőtlenség korszakai. E korszakokat az eszmék nem számüzhetik a világból. Ilyen a kapitalista termelés jelen korszaka. Látjuk, hogy a produktiv erők kifejtése s a technika haladása a nagyban való termelést mozditja elő a tőke szolgálatában; de nem tudunk expedienst, hogy a közérdeket, a közszabadságot, a közigazságosságot e szisztémába beleékeljük. Látjuk, hogy a termelés óriási arányai a túltermelésbe sodornak, de nem ismerjük azt a kulcsot, mely a termelést a fogyasztás szerint szabályozza.

Méltán mondják tehát, hogy ez a termelési mód *egy átmenet!*

Átmenet — de hová?

Az irányt, a tendencziát lehet már látni, de a konkrét alakot nem lehet még fölismerni. Ez az irány abban áll, hogy a munka minél szocziálisabb legyen; az egyes helyett az összesség fogja kezébe a termelést. Azt azonban nem tudni, hogy a birtokviszony mily változatokon esik majd át; az a jövő titka.

Gondolom, hogy eléggé jellemeztem a történelmi materializmust, mely theoretikus gerinczét alkotja a szocziálizmusnak. Sok igaz van benne, igaz, nagy

hatalmu és fontosságu valóság lép föl benne, de egészben hamis, téves, mert kizárólagos.

Ha pedig a történelmi materializmus ellen föllállitják az idealizmust ilyen fogalmazásban, hogy az emberiség társadalmi alakjait csak az eszmék határozzák meg, s hogy csakis rajtuk áll, hogy a világ milyen legyen; nem kisebb bakot lövünk vele, mint Marx Károly a történelmi materializmussal.

Eszme és anyag, — eszme és technika, mindkettő önálló, bár egymásba fonódó tényező; mindkettőnek megvan lényege, filozófiája, természete, kifejlődése, melynek kell érvényesülni; néha árnyékot vetnek egymásra, néha disszenziót hoznak a várvavárt s megsóhajtott egységbe; de hiába, ily két heterogén elem ideiglenes kedvezőtlen visszahatás nélkül, diszharmonia nélkül egymásba nem fogódzhatik. Olyan ez, mint a test és lélek. Marx Károly azt mondja, hogy az ember csak test; az idealisták pedig azt mondják, hogy az ember csak lélek. S mit kellene mondani? hogy a test igaz valóság, sajátlagos törvényekkel és kifejléssel — s a lélek szintén olyan; de hogy az egyik a másikra visszahat; a test fejlődésétől néha vissza kell szorulni a léleknek s a test fejlődésének bizonyos foka elengedhetlen kelléke a lelki tevékenységnek: ki tagadhatná ezt? Szakasztott úgy van az emberiség történelmében: bizonyos termelési tökéletesség, bizonyos társadalmi forma elérése előtt az eszmék nem hatnak, akár csak nem volnának: mint a gyermekben nem jelentkezik a lélek a test bizonyos kifejlése előtt!

A termelési fejlődés alkotja meg a társadalom testét. Eddig is számtalanszor kiforgatta s megváltoztatta; megteszi ezt még ezentul is. Hiába védekezünk jelen állapotainkról vett tezisekkel; ha csak nem örök igazságok vagy lehetetlenségek kontradiktórius kifejezései ezek a tézisek, nem nyerünk velük semmit. A társadalmi forma változik, változik tőlünk függetlenül, más mechanikus tényezők, t. i. a termelési

föltételek behatása alatt. Itt nincs mit akarni; hanem igenis kell figyelni, regisztrálni, óvakodni s a rázkódtatásokat enyhiteni.

Nem akarom azonban ezzel azt állitani, hogy a szocziálizmus jelenleg emlegetett formái közül valamelyik tényleg megvalósul. Az elvek alapján azt kell mondanunk, hogy a jövendő kifejlést nem ismerjük. A szocziálisták ugyan azt állitják, hogy eddig még nem volt párt, mely korának társadalmi tendencziáit annyira megértette volna, mint a szocziáldemokráczia. E világosabb fölismerést ők annak tulajdonitják, hogy a szocziáldemokráczia a mult században megindult s e században kifejlett polgári társadalom- és nemzetgazdaság-tudománynak vállain emelkedik, amely tudomány kezdte földeriteni a társadalmi összeköttetések és állapotok okszerüségét s a fölfelé törekvő s jogaik érvényesülését követelő osztályok öntudatát fölébresztette. Előbb a küzködő s elnyomott osztályok akartak ugyan könnyebbülést és kerestek enyhülést, de nem birtak öntudatával annak, hogy voltakép mi az ő feladatuk a társadalmi átalakulásokban. A szocziáldemokráczia e részben világosságot deritett az emberiségre. Belátás és czéltudatosság jellemzi a szocziáldemokrácziát. S ha nem is küldi be a most uralkodó társadalmi osztályoknak megtekintésül a jövendő társadalom prospektusát, azért mégis tisztán lát s tisztában van minden törekvése s a dolgok menete iránt.

De ha ily világos belátást tulajdonitanak is maguknak a szocziálisták, azért a nagy garral hirdetett öntudatosságot még sem vehetjük a valóság készpénze gyanánt. Tudják azt ők is nagyon jól, hogy egy kollektiv-társadalom, egy kollektiv birtoklással berendezett termelés előttünk még egészen ismeretlen világ; nincsenek erről tényeink, csak föltevéseink. Azután a gazdasági fejlődés oly végtelenül komplikált lánczolat, hogy utóvégre is előállhat egyik-másik,

kevésbbé méltatott tényező, mely megváltoztatja a számitást. Marx is, Engels is csalódtak, mikor előre megjósolták vagy legalább kilátásba helyezték, hogy ennyi meg ennyi év alatt a kapitalista produkczió lejárja magát és csődöt mond. Marx Károly értéktörvényét is mennyire elhomályositják a verseny-árak (Concurrenz-Preise), ugy hogy igen méltányos gondolkozók is ezt az alapvető törvényt csak szükséges fikcziónak mondják; fikcziónak az árak természetének tudományos analyzisében. Pedig mily elragadó szép, mily logikus és kompakt Marxnak értéktörvénye! Igen, csakhogy lehet tényeket hamis hypotézisekkel is megfejteni, ugy hogy minden egybevág, minden egymásból folyik; csak később ötlik föl valami, hogy ime hiszen lehet ez máskép is.

Ami föladatunk a történelmi materializmussal szemben a következő: a kinyilatkoztatás s a gondolat nekünk örökérvényü eszméket juttat; ez eszmék ellen való minden támadást a theoria terén s minden kisérletet a praxis mezején határozottan visszautasitunk.

De nem az eszmék abstrakt értékén, hanem gyakorlati alkalmazásán szokott megfordulni a világ; már pedig a gyakorlati alkalmazások sokféleségét s beláthatlan lehetőségeit nem ismerjük. Igy például mi nem tudjuk, hogy a kollektiv birtoklás igazán minden irányban téves és lehetetlen-e. Tegyük föl, hogy most lehetetlennek ismerjük; jól van; ne féljünk; de ne fogyaszszunk sok puskaport mindennemü kollektivizmusnak a priori való ostromlására. Mutassunk oda a tényekre: nézzétek, jelenleg mi a kollektivizmusnak terét és chance-ait át nem láthatjuk, következőleg a ti szisztemátok szerint is, pozitiv tervekkel vagy pláne gyakorlati átalakitásokkal föl nem léphetünk. Hagyjuk, fejlődjenek a dolgok tovább, hogy világosabban lássunk. Ti sem ereszkedhettek reputácziótok veszélyeztetése nélkül a gyakorlati tervezgetésbe; mást eszerint nem tehettek, mint hogy földolgozzátok tudomá-

nyosan a gazdasági fejlődésnek adatait. Szerintetek is a kapitalista termelés egy szükséges átmenet, egy fejlődési fokozat; ezt nem lehet összetörni, hanem be kell a végét várni.

A szocziálisták nem is akarják erőszakkal kivégezni a kapitalista termelést, mert az nem használna semmit. Hiszen szerintük a kapitalizmus kifejleszti a természeti erőket s előkészíti igy a talajt a kollektiv-termelésre. A kapitalizmus összpontositja a termelést; a nagyobb fölszivja a kisebbet, s igy előkészit mindent arra, hogy a központositott termelést a társadalom vegye át s ami addig egyeseknek szolgált kizárólag, az azontúl a közösségé legyen! Már csak nem fog robotolni az egész világ néhány pénzsáknak? Miért legyen például az egész petroleum-ipar Rotschildé? Rotschild tényleg már központositotta vagy legalább nincs messze tőle, az egész petroleum-ipart. Mily könnyűnek látszik innen az átmenet, hogy ezt az összpontositott üzletet a társadalom vegye át. Nem kell azért Rotschildot agyonütni, sőt nem is kell a petroleum-forrásokat, gyárakat, gépeket, hajókat konfiskálni; lehetne tán megváltani. Ez átadások konkrét formájáról semmit sem mondhatunk. Gondoljunk azonban a multra; ott is találunk példákat a jobbágyság fölszabaditásában, a földtehermentesitésben.

Meg kell jegyeznem azt is, hogy mivel az egyik termelési mód a másikát készíti elő, azért az átmenetek az egyik termelésből a másikba nem kell, hogy minden iparágnál egyszerre történjenek. Némely iparág konczentráltabb mint a másik; fejlődése előhaladottabb, mint más ágé. Amely hátramaradtabb, avval természetesen a kisérletet nem lehet megtenni, hanem várni kell, mig a kapitalizmus behatása alatt jobban kifejlik. Csak azután lehet benne is áttérni a szocziálista-termelésre. Ennek a társadalmi termelésnek a főelve mindig az, hogy a nagyipar ugy konczentrálja a produkcióit, hogy szükségessé teszi a társas, a szocziá-

lis-termelésre való átmenetet; de ebből következik, hogy ahol ez a konczentrácziója a termelési eszközöknek (petroleumforrás, ahány csak van, petroleum-szivattyúk, petroleum-raktárak, petroleum-szállitóhajók, petroleum-finomitó-gyárak) egy kézben meg nem történt, vagy simplicziter meg nem történik, ott társas-termelésre nem fognak áttérni. Például, amely kisipar tarthatja magát a nagyiparral szemben, minek ott átmenni a társas-termelésre? hiszen magának dolgozik az a kisiparos, kié a munka s a munkaeszköz is mind. Vagy pedig, ha bebizonyul, mint nagyon sokan állitják a szocziálista tudósok közül is, hogy a földmivelésben a paraszt-gazdaság előnyben van a nagygazdaságok fölött, minek volna a kisgazdaságokat eltörülni? a kisgazda magának dolgozik, a maga termelési eszközeivel (föld, rét, ház, istálló, csür, ló, marha), mindez az övé; a termelési eszközök kisajátitását s társas birtokká való tételét csak ott sürgetik, ahol a munkás nem a maga termelési-eszközeivel dolgozik, s ott is csak akkor venné át a társadalom a termelést, ha az összpontositás elérte azt a fokot, hogy a termelési eszközöket egy vagy néhány kézből egyszerüen át lehetne vennie a társadalomnak.

Igy lesz-e ez vagy nem? ki tudná megmondani? De lehetetlennek kell-e tartanunk minden enemü társadalmi változást? nem lehet. Mily társadalmi átváltozás esett meg a harmadik rend fölemelkedésével a mult században! mennyi kötelék, mennyi viszony szakadt meg! nem mondom, hogy ez mind jó volt; ki akarná azt állitani? Mily társadalmi átváltozás történt nálunk 1848-ban a jobbágyság fölszabaditásában; a fölszabaditás iránya ezentúl is érvényesül majd, s fölszabadithatja a munkást a tőkének való robotolástól!

Csak egyetlen egy elvet kell kitüzni a társadalmi fejlődés zászlajára, ezt: ne a pénzért dolgozzunk, ne azért, hogy némelyek gazdagok legyenek, hanem dolgozzunk azért, hogy szükségleteinket födöz-

zük, hogy minél emberhez méltóbban s magasabb szinvonalon éljünk. A jelenlegi kapitalista termelés a pénzt hajszolja; minél többet akar szerezni néhánynak, kell-e ezt az alávaló önzést a magánbirtoknak megrendithetlen dogmájával annyira takarnunk, hogy a birtoklásnak minden más módját anatematizáljuk? Kell-e a magánbirtok jogát a termelési eszközökre is kiterjeszteni, mikor evvel a kiterjesztéssel, s a hozzá való csökönös ragaszkodással ép az ellenkezőjét érjük el? Mert ime mikor mi a termelési eszközökről a magánbirtok dogmájának védelme alatt tagadjuk, hogy azok az egyesektől el nem vonhatók s társas birtokká, kizárólag szocziálista birtokká nem tehetők: akkor tényleg egy oly processusnak szolgálunk, mely az egyeseket mind kifosztja e termelési eszközöktől s néhánynak adja oda azokat. Be hálásak lehetnek ezek a néhányan, mikor a kifosztott emberiség józan esze ellen védjük őket s fölgyülemlitett, föltorlódott gazdagságukra ráültetjük a magánbirtok általunk interpretált dogmáját . . . őrnek!

Mi csak erőszakos, rabló, gyilkoló foglalások ellen léptethetjük föl a magánbirtoklás jogosultságát. Mikor pedig a társadalmi fejlődés a magánbirtoklás valamelyik nemét lehetetlenné teszi: akkor e követelménynyel szemben a magánbirtoklás jogára hivatkozni nem lehet.

Nem tagadja senki a magánbirtokot! senki nincs a magánbirtoklás joga, észszerüsége ellen; de lehetnek társadalmi állapotok, mikor a termelési eszközök magánbirtoklása társadalmi szolgaságra vezet; akkor azután a magánbirtoklásnak ezt a nemét a szükség szerint megszoritani nemcsak lehet és szabad, de kell is. A magánbirtoklás azon tárgyakra nézve, melyek a fogyasztásnak szolgálnak, mindig meglesz; ezt igenis kell föntartani; de a termelés eszközeire nézve nem lesz; akinek pénze van, aki pénzt szerez magának, az elköltheti, de tőkét nem csinálhat belőle,

mert a termelési eszközök nem mehetnek át magánbirtoklásba.

A szives olvasó most már tán azt gondolja, hogy e dolgozat irója kész szocziálista; de ha ezt gondolja, csalódik. E reflexiókkal csak utját akartam vágni annak az együgyü fölfogásnak, mely a magánbirtoklást illetőleg minden most meglevőben tézist s változatlan dogmát lát s amely teljesen elzárkózik a társadalmi fejlődésről való gondolatok ellen. Az ilyen emberek mikor szocziálizmusról vagy szocziális törekvésekről, kollektiv birtokról, társas produkczióról hallanak vagy olvasnak, mindjárt erőszakos rémuralomra, tűzzel-vassal való fölforgatásra gondolnak. Ily uton társadalmak nem keletkeznek. Putsok, államcsinyek által lehet miniszteriumokat vagy trónokat földönteni, — lehet politikai szabadságokat kierőszakolni; de társadalmi szervezeteket, a termelést megváltoztatni nem lehet; oda fejlődés és átmenetek kellenek. A fejlődés fogalma pedig magával hozza, hogy valami még csak lesz, s nincs meg; de ép azért nem is szabad a jelenlegi társadalmi formákat s a mostani állapotokat átvinni abba az uj társadalomba. Hiszen akkor nem volna uj, hanem volna a régi.

Még egy ellenvetésre akarok reflektálni. Azt mondhatná valaki, hogy az ily irenikus hang, amilyenen ez a dolgozat tartva van, szarvakat növesztheti a szocziáldemokrácziának, amelyet pedig radikális elszántsággal és ügybuzgalommal kellene megostromolnunk. Ha igy bánunk velük, s szőrmentében simogatjuk őket, akkor tanaik gyorsan terjednek, eszméik elforgatják az emberek fejét s ők akkor nem irenikus hangokat pengetnek majd, hanem sarkukra állnak s eldekretálják a világot.

Erre azt felelem: a tévely ellen radikális küzdelmet kell folytatnunk, de nem avval a radikálizmussal kell a jó ügyet védenünk, mely a haladás s a társadalmi átváltozások gyökereit kiszakitja. Az ily

radikálizmus tulzó buzgalom, „bilem auget"; de másra nem jó. Kompromittálja az illető bajoknak belátási gyöngeségét s nem tartóztathatja föl a fejlődést. A szemes harczosnak s az emberiség jóakarójának másképp kell eljárni. Ki kell mutatni a szisztema gyöngéit, le kell leplezni a nehézségek sorait, meg kell támadni a könnyelmű, fölületes eljárást, mely a képzelődést gondolatnak s igazságnak veszi: de nem szabad ugyanakkor hasonló hibába esni, értem azt a könnyelmű s vékonypénzü eljárást, hogy a birtoklásnak jelenlegi formáit változhatatlan törvényeknek tekintsük, s a termeléstől a fejlődést eltagadjuk. Mennyi nehézség áll a társas termelés utjában; teljesen érthetetlen a termékek fölosztásának problémája; nem értjük a munkafölosztás módját s a szocziálista társadalomban az emberi tehetségeknek s szorgalomnak szükséges kifejlesztésére szolgáló utat-módot; de azért lassan a testtel! Nem arról van főképen szó, hogy a sociálistáknak van-e, nincs-e igazuk; hanem arról, hogy miféle jobb, s alkalmasabb formába lehetne önteni az emberi társadalmat; e részben valamit a szocziálistáktól is tanulhatunk.

A praktikus téren föladatunk arra irányul, hogy a jelenlegi termelésnek vezérszenvedélyeit: a kiméletlenséget, szivtelenséget, önzést és igazságtalanságot minél gyökeresebben elfojtsuk; nem, nem elfojtani; sokat mondtam; elfojtani a modern gazdasági rendszer mellett azokat nem lehet; de mérsékelni, szükebb térre szoritani igenis lehet; a fejlődésnek irányában fekvő intézkedéseket kell létbe hivni s nem szabad reakczionárius álmodozással az időt vesztegetni s magunkat nevetségesekké tenni; ily reakczionárius törekvések a termelésnek rendőri megszoritásai, pl. előirni, hogy egy gyár mily erős géppel s mennyi munkással dolgozzék, vagy pláne, ha a géptechnikában uj gépek létesitését meg akarnók tiltani; vagy egy gyárnak termelését meghatározni, hogy ennyit szabad, többet nem, vagy törvényt hozni, hogy mennyit

szabad egy embernek birtokolni, pl. 100,000,000 forintot s többet ne. Ezek mind oktalan, erőszakos, mesterséges intézkedések, s ugy veszik ki magukat, mintha egy tölgyfának frakkot csináltatunk vagy egy liliomnak czipőt szabatunk. A termelésnek módját kell megváltoztatni; ha a mód s az irány megmarad, akkor az eféle rendszabályok semmit sem érnek, s hozzá kivihetetlenek is. A szocziálisták nem akarnak mérséklő, szabályozó intézkedésekkel segiteni a rendszer áldozatain; nekünk kell segiteni rajtuk, anélkül, hogy a rendszerbe szerelmesek volnánk s magunkat hozzá kötnők. Mi nem a kapitalista produkcziónak szolgálunk szocziális törekvéseinkkel, hanem a rendszer kegyetlensége alatt szenvedő népnek.

Zárszókép is azt hangoztatom: óvakodjunk az elhamarkodástól. A liberalizmus, s a szocziálizmus temérdek bolond gombát termelt kapkodásával; nézeteiket a társadalomról, javaslataikat csak a csikó-évek ötleteinek tekinthetjük. Valamennyit ugyan a haladás nevében kiáltották ki, de a javát csak olyan szabad-száju kurjongatásszámba veheti a gondolkozó ember, akár a szentgyörgymezei legények vasárnapesti bődüléseit. Matthew Arnold szavaival zárom e czikket: „Tagadhatlan, hogy nagy ujitások felé közeledünk, s minden nemzetre nézve fontos kitalálni, hogy miféle intézményekkel foglalja le maga számára az ujitásnak és megváltozott helyzetnek néki megfelelő jó oldalait. Tág és ruganyos látókör ily időben a legnagyobb s legszükségesebb szocziális erény . . . Tökéleteset soha sem érhetünk el, de az emberiséget s a nemzeteket kitüntető tökély abban áll, hogy jókor fölismerjék a változások korszakát, s iparkodjanak okosan s becsületesen törvényeikben alkalmazkodni a szükségletekhez.“ Elveket kivéve, e szavakat mindenre alkalmazhatjuk, a társadalom formáira ép ugy mint a politikai intézményekre. „Tág és ruganyos látókör“ ez a praktikus jelszó a jövő alkotásaiban!

A MAGYAR EGYHÁZ SEBEI.[1]

Irta DR. PETHŐ.

Irányi Dániel egyletet alakitott a magyar közerkölcsiség emelésére. Tény, hogy közerkölcsiségünkre ráfér az emelés, de az a baj érte Irányi törekvéseit, hogy az emeltyű eltört, még mielőtt jóformán működni kezdett volna; az egylet ugylátszik már föl is oszlott, vagy ha a papiroson létezik még, tényleg szigorú inkognitóban él.

Nem becsméreljük ezeket a törekvéseket, ha nem is koronázná siker azokat, legalább bizonyságául szolgálnának a közönség nemes gondolkozásának, s megforditva, ha visszhangot kelteni képtelenek, erkölcstelen apathiának bélyegét sütik az értelmiségre. Melyik már most az a jel, mely a magyar vezérlő osztályok erkölcsi érzéke fölött borong? az érdeklődés csillaga ragyog-e fölöttük, vagy a nemtörődés halálleple födi-e őket? A felelet iránt tisztában vagyunk.

Ha már most e szomorú tényállás okait vizsgálom, fürkésző tekintetem a közerkölcsiség leghatalmasabb, s legkiválóbb forrásán akad meg; azon az emeltyün, melyet maga Isten állitott a világba, — azon a motoron, mely áramait nemcsak a természet, hanem a kegyelem telepeiből veszi, — azon az intézményen, melynek homlokán ott ragyog az evangelium drágagyöngye, a legszüziesebb erkölcs, s úgy látszik nekem, mintha azt a forrást vizifonál, békanyál lepte volna

[1] Ajánlva megszivlelésül a coelibátus ellen legujabban megjelent gyászirat névtelen s tán azért még pirulni tudó »plébánosa«-szerzőjének.

el, hogy ne áradozzék, — mintha az az emeltyű hivatlan kezekbe került volna, hogy föladatának meg ne feleljen, — mintha az az áram erejét vesztette volna, s igy a lelkek eszmei életét táplálni képtelen. Az egyházat értem, különösen pedig magát a klerust.

A közerkölcsiség legfőbb tényezője a klerus; ő az erény szerencsés Mentora vagy szomorú sirásója. A tulajdonképeni népnek erkölcsisége az ő kezeibe van letéve, s értéke, életszentsége, kitartó munkássága által a világ erkölcsiségének a klerus lesz intézője. Föladata nem éri be a középszerüséggel. Az az erkölcsiség, melyet a papság gondoz, nem csak az az átlagos becsületesség és tisztesség szinvonalán tartott erkölcsiség, hanem a hősiesség, a lemondó s áldozatos szűziesség magaslataira törekvő erény is; szóval a papság gondozza a gyökeret, meg a virágot is; a gyökér az erkölcs, a tisztesség a nép széles rétegeiben, melynek azután mindenfelé vannak kegyelemteljes és szinpompás kivirágzásai. Száz meg százezer hivatás a szűzies életre fakad a közerkölcsiség gyökerén. Ha pedig ez a gyökér korhadt, nemcsak virágot nem hajt, hanem a nép romlásának tünetei verődnek ki rajta.

Valamint pedig a papság a nép erkölcsiségének gondozója: úgy természetesen a papság fölfogása, elvei, nézetei lesznek közvetlenül a közerkölcsnek mértéke és tükröződése. A klerus szeplőtelen élete jelzi a népéletnek emelkedő irányát s viszont az erkölcsiség sülyedt szinvonala is rajta, az ő életén, fölfogásán s működésén tükröződik. Hagyjuk azonban ez általánosságokat, és forditsuk figyelmünket a magyar papságban nyilvánuló tünetekre, melyek a közerkölcsiséggel összeköttetésben állnak s arra visszahatnak. Külföldön a magyar papságnak rosz hire van; a szigoruan egyházias felső-németorszagi megyékben a magyar papra idegenkedve s gyanakodva néznek; ha pedig azok a rajnavidéki vagy westfáli tősgyöke-

res katholikusok megmelegszenek, bizalmas kérdezősködéseik az egyházi állás gennyedő sebére, a konkubinátusra vonatkoznak; mert hiába ez iránt rosz hirek szállongnak; irtózással tudakozódnak és megkönnyebbülve hallják a biztatóbb kilátásokra utaló fölvilágositásokat. Nem akarom kutatni, hogy ennek a rosz hirnek van-e tárgyilagos alapja; annál kevésbé akar ez a czikkem a „chronique scandaleuse" szomorú lapályaira és lápjaiba ereszkedni; de mivel az erkölcsiség emelését czélzó mozgalmak Angol- s Németországban jelenleg oly divatosak és időszerüek, s mivel ez a mozgalom az erkölcsiségnek mintegy megemberelésére utal: rá akarnék mutatni néhány tünetre, mely a magyar klerus körében nem elvétve jelentkezik, s legjobban tükrözi az erkölcsiségnek fokát s a klerus erkölcsi reakczió-képességét a világ romlásával s mételyével szemben. Mi kerül ki azután e tünetek méltatásából, mivé fogjuk összegezni az eredményt? ez nyilt titok lesz. Az ascensio vagy a declinatio jellemzi-e a magyar erkölcsiség csillagát? megemberelés vagy leszerelés az akcziónak jelszava? mi a magyar egyház jelszava? az egyház s a kegyelem erejéből kisarjadó önbizalom vezeti-e az erkölcsiség ügyét győzelemre vagy a gyáva lemondás kisért-e közöttünk, mely fülünkbe súgja azt, hogy „nem lehet; hiába minden?" Ez mind mintegy magától elválik. Kijelentem azonban, hogy az erkölcsiséget nem veszem most szemügyre minden téren, hanem csak egy bizonyos irányban, amely e czikknek folyamán eléggé föl lesz tüntetve.

I. *Az erkölcsi törekvések bénultságát megvilágitják s megmagyarázzák első sorban az aposztaziák.*

Az aposztaziák a klerus psychologiájában az erkölcsi erőnek hanyatlására utalnak.

A klerusnak mindenekfölött nagy erkölcsi erőre van szüksége föladatának megoldásához. Az erkölcsi kiemelkedéssel jár a legádázabb küzködés; nincs az a tudományos vagy fölfödözési vállalat, mely oly

kemény próbára tenné ki az akaraterőt, mint az erkölcsi javulás érdekében folytatott harcz. Könnyebb Nansennek az északi sark tengelypontjához jutni, mint a világot erkölcsi nehézkességéből akárcsak egy milliméternyire kiemelni. Mit mondok világot?! egy falut, egy várost, egy országot csak megmozgatni is ebben az irányban, szinte emberfeletti vállalat.

Az ilyen vállalkozáshoz tehát bizalom kell. A bizalom termi a hősiességet; — az egy irányban haladó és küzködő férfiak közt pedig megteremti a megtörhetlen összetartozás lelkét, a testületi szellemet. Az egyháznak tehát hősies papokat ad és a papságban oly testületi szellemet teremt, mely a legnagyobb eszmék lelkes szeretetéből indul ki, szivesen veszi a bajtársakat, s tudja, hogy ők viselik s forgatják azokat a fegyvereket, melyek villámlása is győzelmet jelent.

Látunk-e valamit e szellemi feszülésből, ez öntudatos bizalomból, e győzelmes testületi szellemből a papság erkölcsi világában? Egyesek vannak, kik a praedestinácziónak e ragyogó tau-betüjét homlokukon hordják; de a nagy többség harczból is, bizalomból is, bajtársi, testületi szellemből is vajmi keveset láttat.

De a győzni tudó s nagyon is megfogyatkozott erkölcsi energiának hiányát leginkább a zászló-elhagyások, *az aposztaziák* mutatják. Az aposztazia, mielőtt megtagadná a hitet, az elvet, már rég lemondott a hősiességről, a bizalomról, a harczi kedvről a praxisban. S Magyarországon harmincz év óta tömérdek sok aposztazia volt; ezeket az aposztaziákat nem az egyház megifjodása okozta, mely a rothadt tagokat magáról leveti; nem az ó-katholiczismus, hanem a közszellem léhasága és életreképtelensége. Minél több pedig egy hadseregben a szökevény, annál bátortalanabb, gyöngébb, s betegesebb lehet azon tábornak vállalkozási szelleme, önbizalma s törekvő kedve!

S ha a jelek nem csalnak, tényleg a magyar

egyház szelleme legkevésbé sem volt vállalkozó, törekvő és bátor; erejét nem próbálta meg a nép erkölcsiségének emelésén; küzködő hivatásának érzete álmában sem ébredezett benne. *Hagyta menni és folyni a dolgokat, amint mennek.* Igy történt, hogy a magyar egyház fölé már nem is fátyolszerü, hanem aranynyal s ezüsttel gazdagon himzett szemfödő volt teritve; e szemfödő alatt aludt minden, ami az egyházban lelki, szellemi s krisztusi volt. Ez az egyház nem szolgálta az erkölcsiség csillagának „ascensióját", hanem leszerelt mindenütt, ahol harczolni s küzdeni kellett volna; gyerekes czifrálkodásban találta kedvét süvegekkel, lánczokkal, papucsokkal; élvezte a beneficiumokat s termelt jóságos, elhizott alakokat, akikről az ember mindent leolvashatott, csak egy betüjét sem az Evangeliumnak. E jó urak hájával kenegették az aposztaták, liberálisok, hitetlenek a csikorgó lelkiismeretet és sikerült nekik elhallgattatni a nyikorgó jószágot, mert hiszen Krisztustól ők sem lehettek messzebbre, mint azok a jó urak, bár az egyháztól az egyházjog formalitásainak, a reverendának s — sajnos — a beneficium jövedelmének hijával távolabb estek. Lehet-e az erkölcsi emelkedésnek szervezését, lehet-e a legnagyobb erőlködést föltételező munkát ily szellemi nullitásoktól várni? lehetetlen.

Az egyház harczaihoz bátorság és bizalom kell. Krisztus Urunk is mondta: confidite. Ez az egy szó az ember erőinek végleges megfeszülésében a lélek nyugalmát hirdeti. Az aposztazia ellenkezőleg lemondást, leszerelést hirdet. Ahol sok az aposztazia, ott a megfeszülésből semmi sincs; az ijj húrja elpattant; a a hárfa össze van törve. Magát a testületnek szellemét jellemzi ez. Az ily testületnek nincs belső reakcziója; reakczió az ellen, ami a szentet megbecsteleniti s a nagyot lealacsonyitja; mert ez a reakczió föltételez egy mélységes, bizalomtól hordozott meggyőződést, mely képes volna szembeszállni minden

ellenséges hatalommal s veszedelmes irányzattal. Ennek a meggyőződésnek, mely az elvek, az evangelium magas piedestalján áll, nem imponál semmi, a tudomány állitólagos vivmányainak lidércztüzeit nem nézi világitó-tornyoknak; a fiziologia valamely ujabb ötlete miatt nem borzad el a coelibátustól, s ha éjt borit is rá a Gondviselés és vihart hoz meggyőződésére a történeti fejlődés, az éjben is, a viharban is megállja helyét, mert per aspera ad astra, per crucem ad lucem! s homlokán fölvillan ismét hosszú éj után a hajnali napsugár.

A meggyőződésnek e mindig fiatal s ruganyos hatalma nem egyeztethető meg a magyar egyház számtalan aposztaziájával. Az aposztazia a megvénhedésnek, erőtlen, halavány kisértete. Csókjától csak ott bódulnak, hol az eszmék tüze kialudt s hol a keblek nagyért feszülni nem tudnak. Az aposztazia a bizni nem tudó s küzdeni nem akaró lelkeknek szomorú árnyéka, kiknek egéről a csillagok letüntek. Az aposztazia a lélek rokkantsága; mankókon koczog, harczokkal álmodni sem akar, s a győzelmek hire is untatja őt. Nagy invalidus ház lesz az, ahonnan sok aposztata, sok mankós, sok koldusos, sok életunt existenczia kerül ki.

Ne vegye senki rosz néven; én az egyház psychologiáját máskép nem értelmezhetem. Ha a magyar egyházi rendet s kivált a hazafias szerzeteket az eszmék világa és melege hatná át, nem lettek volna melegágyai az aposztaziának, az elhalásnak, lemondásnak, a haldoklásnak az eszmék világában. De az eszmék világossága és melege nélkül nem vagyunk képesek arra a mély, meggyőződésteljes lelkületre, melynek semmi sem imponál, mely semmitől sem riad vissza, amit megtenni kell, vagy amitől elválni hasznos, hogy a fensőbb érdek érvényesülni és valósulni tudjon. Tehát ezért, mert nem voltak mélyen keresztény jellemeink, — ezért, mert nem volt meg az

erkölcsi kihatásra megkivántatott alap a klerusban; ezért volt képtelen a magyar nép erkölcsösödésének ügyét hathatósan és sikeresen szolgálni.

De az aposztaziák nem gyérülnek, sőt időnkint szaporodnak. Legyünk meggyőződve, ez az idők jele; *az eszmék betegeskedésének korszaka.*

Mintha képtelenek volnának a századvégi férfiak, papok, világiak egyaránt egy életerős, szellemi reakczióra, — mintha a czölöpök nem birnák megfogni a szakadó partot; az egyre tovább mállik, tovább szitál, és szakadozik. Korunkban kivész a lelkesedés, eltompul az eszmék iránt való érzék; meghal a tisztelet minden iránt, mit őseink megbecsültek. Bizonyos unottsággal, fásult közönynyel nézzük, mint ragad át a szomszéd házáról a láng a mienkre; bizonyos ridegséggel szemléljük a nemes küzdelemben verejtékezők csúf bukását, mintha már nem értenők, mi az egyház, az erény, a szabadság; bizonyos nembánomsággal és tehetetlenséggel engedjük át a legszentebb jelszavakat, erkölcsünket, ősi erényünket, hitünket porkolábok lelketlen hadának s már fölzúdulni sem tudunk jellemünk és lelki életünk meghamisitásának láttára.

A legborzasztóbb közöny korszakát éljük! A közöny korszakában az eszméktől való aposztazia természetes!

Guy de Maupassant, különben piszkos iró, — kinek műveivel szemben úgy kell viselkednünk, mint a mocsár partján, t. i. óvatosan lépdelve s messziről kerülgetve nézegetjük pompáját, — Bel Ami cz. regényében ecseteli a párisi értelmi vezetőségnek, a századvégi zsurnalisztikának életét. Érdekes, tarka zürzavarban hemzsegnek a változatos alakok. Milliomosok és szegény ördögök, riporterek, miniszterek, képviselők, tisztes asszonyok és félvilági dámák, szellemes kalandor-hölgyek, és elegáns divatbábuk. Mindnyájuknak egy közös vonásuk van, bár sajátosan

kifejezett egyéniség domborodik ki rajtuk; ez a közös vonás az, hogy mindnyájan *mocsárnövények*. A párisi világ mérges miazmáktól telitett levegőjében ezek az alakok daczára pompás külsejüknek, impozáns látszatosságuknak, szinpompás szellemességüknek, belülről rothadtak. Az aranyszomj s az élvezetvágy elhervasztotta őket; tikkadt utasok ezek mind az eszmék világában; tönkre van bennük téve az ideális, nemes emberség, s az erkölcsnek tiszta csirája. A szentet nem ismerik. Őrjöngő élvezetvágyuk semmitől sem riad vissza. Szeretet, barátság, meggyőződés, becsület, előttük léha szavak; szkeptikusok, mosolygással tekintenek azokra, kik ily velleitásokban hinni szándékoznak. Minden eladó. Csak legyen miből fizetni, — ez a bölcsesség zárköve.

Ne csodálkozzunk, hogy a rideg valóság e borzalmai közt a fiatal lelkek idealizmusa is elsenyved, s hogy akiknek az eszmék szikla-templomába kellene törekedniök, azok inkább a Quartier latin szobácskáiba vágyódnak.

Ezen a pusztuláson nem segithet más, csak Krisztus s a szentek eszményképe. E képek sugárzatában föl kell serkennie a lelkekben a vágynak, hogy szegénységben, megvettetésben, áldozatban keresik az élet becsét s a lélek értékét. Ha majd az eszményi törekvés ebben az öntudatban jelentkezik, akkor fölzsendül az eszméknek e hivatott hordozóiban az erkölcsiség emelésére való tettreképesség. Addig felcserekkel, stréberekkel, fuserokkal van dolgunk; ne botránkozzunk meg e gúnyos neveken; szebb nevet az illetők nem érdemelnek.

Az eszméknek hivatott hordozói tehát pozitiv keresztény alapon, theologiai képzettségen emelkednek s aszketikus irányzattal törtetnek előre; máskép a világ sodrát át nem szelik s forgóiban gyenge ladikjukkal együtt elvesznek. A theologiai képzettségen kivül más tudományokkal való foglalkozás sem

menti meg őket; mert hisz a mai tudományon verődik ki legjobban a fáradtság s a skepticizmus mételyes foltja. Tudományos kiadásban a skepticizmus ugyanaz a tünet, melyet az erkölcsiség világában látunk. A skepticizmus és dillettantismus ez az a két sebes ár, melynek a mai világban alig állhatnak ellen a lelkek, ép azért, mert fáradtak annyi fölfödözésnek, annyi és oly sokféle tudományos törekvésnek szemmeltartásában. A dillettantismusnak elmaradhatlan következménye, hogy az elernyedt ember hagyja magát sodortatni az időszaki áramlatoktól, mert nincs ereje, hogy menjen és járjon a maga utján, azon az uton, mely tehetségeinek és vérmérsékletének megfelel. A dillettantismusban nincs életerő; ő beteges gyermeke elvénhedt, s elhaló szülőknek; sőt a dillettantismus lassitja a szocziális kifejlődés tempóját, s irányitó befolyást nem gyakorolhat reá.

Erőteljes hivatások kellenek manapság az egyháznak; reakczionárius szellemek, kik meggyőződésük erejéből táplálkoznak; — kik meg nem alkusznak s jól érzik magukat, ha a világgal ellenkezésben állnak, mert ez ellenkezés mérczéjéről olvassák le ügyszeretetük s eszméi lelkesülésüknek fokát.

Valljuk be, hogy a magyar geniusz nem gyönyörködhetik e jellegekben; onnan az egyház erkölcsi kihatásának semmisége és szinte nevetséges képtelensége! De onnan az a trambulinos deszka is, melyről az „ecclesia militans“ fiai, papjai vágy plane szerzetesei egy ötletért, egy mosolyért, szép szemekért, öntudatos fölfortyanásért átvetik magukat a köznapi nézetek és frivol elvek sekélyes, de langyos fürdőjébe. Az uj Ádám csak ugy mint a régi leveszi szemeit az ég csillagairól s uj mennyországot von szorult világa fölé, melyen két nagy csillagzattal, Évájának két, fekete vagy kék vagy amilyen tetszik szemével, no meg aztán több bolygó és üstökös csillagzattal találkozik. „Ego memet in ardua fixi“, mond-

ták az eszmék lovagjai; „ego in mollia deflexi", mondhatják a modern kor gerinczben gyenge fiai. Nálunk kétszeresen.

Az eszmék gyöngélkedése, a nagy gondolatoktól való aposztazia, ez a magyar egyház erkölcsi képtelenségének egyik tünete meg gyökere is; mig ezt ki nem irtjuk, nem haladunk.

II., A második tünet szintén összefügg az erkölcsi eszméknek alacsony állásával a magyar egyház nézeteiben.

Sehol sem hallani annyi kárhoztató itéletet, s annyi jóindulatu kételyt is a coelibátussal szemben mint nálunk. Fönt is lent is rebesgetik s debattálnak arról, hogy talán jobb volna a latin egyházra is, ha a coelibátust eltörülnék, mert akkor sok botrány megszünnék s számtalan bűnnek forrása bedugulna.

Konstatálom, hogy ezek a vágyak és ötletek a mi tehetetlenségünknek és gyöngeségünknek égbekiáltó jelei, akár ha magát *az irányt* tekintem, akár ha *megokolását* veszem tekintetbe.

A haldokló szellemet hússal reformálni nem lehet, s ahol a test és vér kerekedik fölül, onnan egyáltalában soha sem fog kiindulni a reformáczió elevenitő árama. Máshol úgy reformálódnak, hogy az evangelium igazságaiból, a szentek ösztönéből s az egyházi érzés elevenjéből meritett ellenszerekkel akarják leküzdeni az érzékiség és világiasság rémét; nálunk pedig a reformácziót az érzékies és világias irányzat előtt általános meghódolással, a leghatalmasabb s legerőteljesebb erkölcsi törekvés leszerelésével és teljes föladásával akarják nyélbe ütni.

Mert, s ezt teljes öntudatossággal hangoztatom: *az erkölcsiség leghatalmasabb és legerőteljesebb irányzata a megtartóztatás, a coelibátus.*

A coelibátus, a szüzesség, mint a lélek győzelme a test fölött, mint az eszme diadala az állati ösztön fölött, voltaképen a hangulat szellemiségétől, az irány-

zat eszményi voltától kölcsönzi báját s érdemét. A szelleminek jellege a nemes függetlenség, a szabadság, a könnyed tevékenység, a lelkiekre való törekves; mert azért kapunk föl szárnyakra, hogy ne a porban játszunk; azért akarunk függetlenek lenni, hogy kihatóbban hassunk; azért adunk túl a terhen és málhán, hogy győzelmesebben hatoljunk előre s szabadabban mozoghassunk. A coelibátus tehát az életnek s az embernek függetlenitése, fölszabaditása, szellemitése; mindez pedig az erkölcsi erőknek és érdekeknek szolgál, miattuk s értük van. Ha a coelibátusban a lélek nem tesz szert arra a nagylelkü, szellemi irányzatra: akkor a coelibátus oly palaczk, melynek vignettája somlyói bort hirdet, de keczeli reszeli-lőrét tartalmaz. Ha a coelibátusban élő papok a szellemiekért nem lelkesülnek, akkor egyre vetnek, de nem aratnak; ha a léleknek a coelibátusban megnyert szabadságát nem kamatoztatják a felebaráti szeretet müveiben s igazán buzgó, istenes életben: akkor csak diszkreditálják a szüzesség evangeliumi fönségét. A coelibátus egy harczra készitő intézmény; valamint a szüzesség egy küzdelmes, s küzdelemre született erény! Mint ilyen *valóságos zászlótartója az elszánt, erkölcsi irányzatnak.* Erkölcsi törekvésre nézve erről lemondani, annyi, mint a kardot hüvelyébe taszitani vagy féluton megállva ügyetlen alkudozások után következetlenségekbe s végre kudarczokba bonyolódni.

Munka, harcz, törekvés, áldozat ez az evangeliumi szüzességnek, ez az egyházi coelibátusnak szelleme!

Ezzel az evangeliumi szüzességgel nem egyeztethető meg az erkölcsi renyheség és tétlenség; nem fér össze vele a „dolce far niente“ nápolyi vagy spanyol barátcsuhában. Ha pedig valahol azt a kettőt: a szüziességet, mely a léleknek törtető erkölcsisége s a tétlenséget, dologtalanságot, nembánomságot megegyeztetik egymással, akkor kirívó ellentmondást

állitanak bele a világba; ellentmondást az eszköz s a czél közt, — ellentmondást a belső törtető elem s a külső semmittevés közt, s ez az ellentmondás hatalmazza föl a gondolkozó embereket szóban és papiron annak hirdetésére, hogy a házasélet több mint a szűzesség. Természetes, hogy több, ha a szűzesség meg van fosztva a tevékenységtől, küzdelemtől, törtetéstől, erőinek kamatoztatásától az erkölcsi világban. Igy lehet azt is mondani, hogy a som többet ér mint a szőlőtőke, ha ez a tőke soha sem fakad virágba s egy árva gerezdecskét sem hoz soha. De ha az evangelium szűzességét az apostoli élet tevékenységében s az erényes életnek néma bár, de hősies példáiban kamatoztatjuk, akkor nem lehet azt mondani, hogy a szűz kevesebbet ér mint a jámbor, jó családanya. Az erkölcsi világ nagy érdekeire nézve nem ér kevesebbet, sőt többet; mert az „ascensiót", a „sursum cordát", az „excelsiort" jelenti; nemcsak jelenti, de szolgálja s tényleg megvalósitja.

Csakhogy ez a törekvő, áldásos, küzdelmes coelibátus nem a hadnagyocskák coelibátusa, — nem az élvezetsovár agglegények és sykophanták kéteshirü önmegtartózása, — nem arisztokrata dandyk szüzessége; ily piszkot méltán sujtott régen a „lex poppea" és kárhoztat jelenleg is az erkölcsi érzék.

Mit mondjunk már most azokról az erkölcsi intézményekről, melyek kebelében az eddig is törvény által szentesitett coelibátusról kétkedő, hitelét leszállitó, értékét és erejét félreismerő nézetek terjednek? mit mondjunk ily testületről, mely az erkölcstelenség áldáz támadásaival szemben arra a desperát ötletre fanyalodik, hogy tán jobb lesz leszerelni, jobb lesz az erkölcsi törekvések rúgóját többé föl nem húzni s a szellemi irányzatnak és lendületességnek szárnyait levágni? mit mondjunk róla? emelkedőben van-e? Aligha!

Félre evvel az éretlen, suhancz-bölcsességre valló ötlettel! Az idők ép az ellenkezőt sürgetik!

Az emberiség legkényesebb érdekei s legfájdalmasabb vereségei a VI. parancshoz füződnek.

Ha szó van erkölcsről, a VI. parancs gondolata ötlik föl előttünk; ha szó van erkölcstelenségről, a tisztátlanságé az első hely; ép úgy ha szó van az erkölcstelenség ellen inditandó harczokról, az erkölcstelenség ellen alapitandó egyletekről, mindig csak az emberiségnek e gennyedő sebe körül rajzik minden törekvés. Tehát a világ, mikor erkölcsért küzd, elismeri, hogy voltakép a szűziesség az erkölcsnek csillaga, s hogy azt a csillagot az egyház, mely a szó legkitünőbb értelmében erkölcsi intézmény, méltán tüzte föl gyémánt-haj-ék gyanánt szeplőtelen homlokára.

A szűzesség csillaga az egyház homlokán egész programm. A coelibátus az egyház szivéből született s a Krisztus Urunk érzelmeit legközvetlenebbül megosztó papságban valóságos erkölcsi hivatás. S a világ maga, bár a szenvedélyek szele kiforgatja sokszor gyönge agyát az igazság birtokából s bár tücsköt-bogarat összebeszél a coelibátus ellen, máskor, mikor szükül a kapcza, — mikor az érzékiség sárözöne elboritja társadalmát, nem röstel odautalni a szűzesség, az önmegtartóztatás erényes voltára s szinte maga szegődik és csap föl a coelibátus zászlótartójának.

Ez állitásom bizonyitására odautalok az angol és német erkölcsnemesitő-társulatok kiadványaira, amelyek sorba czáfolgatják a mi papi, gyászreformátorjainknak higvelejü érveit. Azonban ezekre később rátérek, most még néhány szót akarok koczkáztatni a magyar, coelibátus-ellenes reformátorokról.

Félre a coelibátussal! az erkölcsiség nevében! ez a jelszavuk. Halljunk azonban mást szót is!

Uraim! most mikor a világ századvégi erkölcs-

telensége a sirnak, a morális nagy temetőnek bűzét terjeszti; most mikor az eszmék hatalmába vetett hit oly gyönge és fényük oly bágyadt, mint a haldoklónak megüvegesedett szemén a kisérteties gyertyaláng; most mikor a világ saját piszkának mocsarában fuldokolva széjjelnéz, hogy hol van még valami, ami szeplőtelen e szennyes környezetben, hol van még valami, ami életerős e kriptában: most Önök egy erkölcsi intézményt úgy akarnak megreformálni, hogy a legerkölcsibb eszméről s eszményről lemondanak s azáltal az ezt ostromló s a világot megmételyező erkölcstelenségnek, mely hirdeti, hogy a tisztaság képtelenség, szinte igazat adnak; Uraim — bocsánat a kifejezésért — önök eszelősek! Ha önök az egyházat a századvégi, állatias érzékiséggel szemben a coelibátus eltörlésével akarják megreformálni, akkor önök az erkölcstanhoz, a filozófia történetéhez, de a történelen szelleméhez is annyit értenek, mint a hajdú a harangöntéshez. Hagyják kérem ezt a mesterséget, gúny és kudarcz lesz szószátyárságuknak vége!

Tekintsenek végig az egyháztörténelmen! Nézzenek szemükbe azoknak, kiknek hivatásuk volt valamikor az egyházat megreformálni; kiknek emlékéhez füzi az isteni Gondviselés az erkölcsöknek, ha csak kis időre is, megifjodását. A legszeplőtelenebb szűzességben, szegénységben, bőjtben, s czilicziumban jelennek meg korunk fiainak bágyadt szemei előtt. A régi egyházi discziplinának fölélesztője, Borr. szent Károly is, bibora fölé kötelet akasztott s aranyos papucsait félredobva mezitláb járt. Az önmegtagadás s a bűnbánat hamuja alól lehet csak kikaparnunk azt a tüzes üszköt, melyet ha élesztünk, ismét tűzbe, lángba boritja a hülő sziveket. A lelki erőteljesség e történelmi alakokban a testnek rovására nőtt föl az égig; az ideiglenesnek romjain emelkedett az örökkévalóság tűzoszlopa s nem Évának karjaiban, de a

kereszt forró és fájdalmas átkarolásából csapott föl az erkölcsnek tiszta, nemes lángja.

Ez világit az egyház s a világ reformálását szivükön hordozó nemesbjeinknek! Ez az Isten egyházának szent tűze, melyből meg kell gyujtanunk a családok házi oltárait is; mert ezeken is csak addig ég az erkölcsnek tiszta lángja, mig az Isten oltárának Vesta-tűzéből táplálkozik.

De bámulatos önhittséget is látok abban a fölfogásban, hogy valaki ép az erkölcstelenségek miatt akarja az egyházat a coelibátus eltörlésével megreformálni; mert ahol a coelibátus oly sok sebből vérzik vagy inkább gyülik, ott az alkalmazkodás elvével csak ronthatnak, zavart okozhatnak, de nem reformálhatnak. Nekünk nem kell alkalmazkodás, hanem reakczió! reakczió az egyházi kánonok szellemében. Ha nem reagálunk, akkor sülyedünk; ha nem reagálunk, akkor a magyar egyház eszmeszegény földjé, materialisztikus irányzatával, stréberjeivel, barátfülek naptárába való alakjaival, liberális kanonokjaival, aposztata tanárkáival és vadházas coelebseivel, a kereszténységnek pontuszi mocsárává, szent István király hitének sirjává válik! Ebbe pedig bele nem megyünk, mig csak egy csepp vér is gördül ereinkben. De ez az egy csepp vér is elég volna arra, hogy fülig elpiruljunk, ha a coelibátust föladó, valósággal az egyház ügyét eláruló és oktalan gondolat fordulna meg valamikor agyunkban.

Ezt a kis exhortácziót azok czimére intéztem, kik az egyház erkölcsiségének egére új hajnalt igérnek a coelibátus eltörlése után!

S most elkopott érveikre térek. De feleleteimben uj leszek; mert a legujabb irodalomra támaszkodom.

Szégyenkezném, hogy oly keveset tudok, s mégis nagyhangon beszélek, ha, mint azt multkor is egy aposztata pap tette, azt mondanám, hogy a megtartóztatás, s annak nyomában, a ki nem elégitett nemi

ösztön betegségeket okoz. Tudom, hogy pro et contra sokat halmoztak föl ez állitás megvilágitására; de azoknak az idézeteknek békét hagyok. Csak azt emlitem, hogy a „Geschäftsstelle der deutschen Sittlichkeitsvereine“ iniciativájából a német országgyülés egy képviselője dr. *Höffel* — Buchsweiler (Sanitätsrath) korunk legkiválóbb tudományos celebritásaihoz fordult azon kéréssel, hogy nyilatkozzanak, árt-e a nemi megtartóztatás az ember ideg- és szellemi életének, s a felelet az volt, *hogy a nemi megtartóztatás a normális embernek sohasem árt.* Igy nyilatkoztak Európa elsőrendű psychiaterjei: *Krafft-Ebing* Bécsben, *Jolly* Berlinben, *Fürtner* Strassburgban, *Lionel* Angliában, *Forel* Zürichben és mások. Dr. Höffel folytatja ezt az anketet s bizonyára külön közzé fogja tenni az eredményt, amint azt részletekben már megtette két füzetében: „Der Einfluss der Unsittlichkeit auf Erkrankung u. Sterblichkeit“ és „Die Theorie des notwendigen Übels“; megjelent mindkettő Werther Reinholdnál Lipcsében; az előbbinek ára 50, a másiknak 30 fillér.

Dél-Németország legnevesebb psychiaterje, *Schüler* ezeket irja: *A fiziologiában nem ismerek semmit, amivel a nemi közösülés szükségességét bizonyitani lehetne,* miután a természet az éjjeli pollucziókban elégséges óvintézkedést tett ideiglenes nemi orgasmus ellen. — *Klinikai szempontból is kereken tagadok minden természetes késztetést a nemi életre* a házasodás normális életkora előtt. Igaz, hogy az ily rohamos késztetések néha orvosi megfigyelés alá esnek; de ezek már symptomái egy bizonyos tekintetben beteges, neuropathikus állapotnak. Aminthogy a nemi ösztön kielégitése rendesen nem hozza meg a remélt könnyebbülést, hanem ellenkezőleg fokozza a helyi és az általános idegizgatottságot. *De különben is 30 évre terjedő orvosi praxisomban nem ismerek egyetlen egy esetet sem, ahol a nemi megtartóztatás bármiféle alakban vagy*

fölismerhető oksági összefüggésben beteggé tett volna valakit. De igenis azt gyakran hallottam melancholikusoktól, hogy ifjukori, nemi kihágásaik epesztő szemrehányást tesznek nekik, s nyomott hangulataiknak kiinduló pontjaiul szolgálnak."

Dr. Breuning, a hollandi országos tébolydának igazgatója és főorvosa ezeket irja:

„*Akár mint psychiater akár mint orvos sohasem tapasztaltam, hogy a nemi közösülés szükséges. Sem a fiziologiai sem a klinikus szempont nem nyujt bizonyitékokat.*"

Professzor Dagonet Párisból 1894. decz. 7-éről keltezett levelében igy ir:

„*A nemi közlekedéstől való megtartóztatás, a teljes abstinenczia szokássá válhatik, s azt nagyon jól elviselik* azok, kik komoly munkával foglalkoznak, s kiknek élete nem üres, nem léha. Klinikus szempontból minden kétséget kizár, hogy a nemi kicsapongások képezik okát legtöbbször az idegrendszer teljes megrongálásának s kivált a kedélybetegségeknek. *A megtartóztatásnak e tekintetben semmi jelentősége sincs.*"

Igy irnak korunk legelőkelőbb psychiaterjei és orvosai. Miféle léha, majdnem azt mondanám csendes butaságban szenvedő lelkület kell már most ahoz, hogy valaki a coelibátusnak erkölcsi jelentőségét teljesen félreértvén, orvosi argumentumokkal akarja takarni saját szenvedélyét és gyávaságát. Ezt a témát ezentúl csak zúgorvosoknak és kuruzslóknak engedjük át mindig délczeg vesszőparipául; ezek, biztathatják az epedő lelkeket, hogy drága egészségük, s az anyatermészet parancsoló követeléseinek engedve hagyják ott a coelibátus gonosz, természetellenes, ördögi találmányát. Mig az egyház ezt a törvényt föntartja, szakitsanak vele; hiszen természet ellen kötelez. Pedig olyan nincs, nem is lehet; Isten sem akarja. Világos, hogy is akarhatná? Tehát rajta, dobjátok le a reverenda természetellenes kényszerzubbonyát, ke-

ressetek magatoknak szellősebben fölgyürközött Muzsát, szőjjétek himeneteknek aranyfátyolát, boldogságtoknak rózsalánczát. Nekem azonban, aki a hűvös szemléletnek szempontján állok, engedjétek meg, mert ehez jogom van, hogy védekezéstek, filippikáitok, borzadályaitok, valamint polgári házasságtok keretes illusztrácziójául odairjam, no meg Muzsátok köténye re is odatüzzem ezt a szót: *a kuruzslásnak, de nem a tudománynak, annál kevésbé az erkölcsnek nevében.* A tudomány, az erkölcs tiszteli a magasabb szempontokból fölvállalt coelibátust; tisztelték azt már a régiek is Vesta-szüzeikben; aki nem tiszteli, az tehát más alapokon áll; álljon, mig bir; de nem érczpiedestalon, hanem szakadozó parton áll ám!

Hogy mennyire szakadozó part van lábai alatt, azt a mai kor gyorsitott fejlődése mutatja. Mert akik a coelibátusban természetellenes intézményt látnak, azok, ha következetesek akarnak maradni, a modern szocziálisták cynismusába esnek. Ó tisztes Diogenes, bocsáss meg, hogy hordód elé uj cynikusok gyülnek; meg vagyok győződve, hogy mihelyt végig nézesz rajtuk, Herkulesz szobrának a lábával, melyet tüzifául hasitottál, vered szét őket.

Ezek az emberek tényleg a kutyaság (cynismus) inspirácziója alatt élnek. Azt mondják, hogy a coelibátus természetellenes, mert a természet kivánja a nemi életet. Halljad tehát Diogenes, hogy mily argumentumokkal támogatják nézeteiket. Átadom a szót *a természetjogok* nagynevü védőjének, Bebelnek; a többi coelibátusellenes ur addig türtőztesse magát.

Bebel „Die Frau u. der Socialismus“ cz. művében igy ir:

„Mihelyt az ember eléri fejlettségének korát, rohamos erőszakossággal jelentkezik benne a nemi ösztön, amely az emberben a leghatalmasabb; hiszen ez az ösztön képezi az emberi lényegnek inkarnáczió-

ját és parancsolólag követeli kielégitését testi és lelki büntetés terhe alatt."

Mindenesetre, némely ember nem látszik egyébnek, mint a nemi ösztön inkarnációjának; de tudjuk, hogy ezt az inkarnációt nem az ész s a tudomány geniusza hirdeti a világnak; azt is tudjuk, hogy ez az inkarnáczió nem az erény szűzi méhében fogamzik s éppen úgy látjuk s láttuk a történelemben elégszer, hogy ez az inkarnáczió nem váltja meg az emberiséget. Ez az inkarnáczió nem hirdet áldozatot, hanem élvezetet; ez az inkarnáczió nem vezet a hősiesség Golgotájára, hanem a pogány suburra lebujaiba; vagy ha talán ez sért valakit, hát mondjuk: a párisi világ ama boudoirjaiba, melyeknek közönségét Guy-Maupassant jellemzéseiből ismerjük. Mit szól ehez a kutyálkodó (cynikus) Diogenes?

Folytassuk. Bebel igy ir tovább: „A fajföntartás és szaporitás ösztöne nem egyéb mint az embernek hatványozott akarata és vágya az iránt, hogy élni akar, s minden normálisan kifejlett embernek a legmélyebb valójába van beoltva; kielégitése pedig testi és lelki egészségére okvetlenül megkivántatik. Ez a kielégités az embernek egyik kötelme önmagával szemben, melyet szigoruan kell teljesitenie, ha egészségesen és normálisan akar kifejlődni; nem szabad neki testének egy szervétől sem megtagadnia a gyakorlatot és egy természetes ösztöntől sem a kielégitést. Minden szerv teljesitse azokat a funkczióka t, melyekre a természet rendelte, ha nem teljesiti, megadja az árát az egész szervezet elnyomorodásában."

Valóban görnyedünk e szigorú kötelem terhe alatt s mert a coelibátus s a szűzesség vétkezik s tapossa a természetes rendet; azért satnyul el az emberiség! Ez iránt egy csepp kételyt sem enged meg Bebel úr. Alighanem a coelibátus erőszakos intézménye az oka annnak, hogy dr. Blaschko „die

Verbreitung der Syphilis in Berlin“ cz. műve nyomán Berlinben évenkint 5000 ember esik syfilisbe, ami, ha föltételezzük, hogy 30 évig élnek átlag még ezek a syphilitikusok, 150,000 tényleg élő syphilis-beteget ad; ez pedig a lakosságnak 10—12%; más szóval Berlinben minden 9—10-ik ember volt syphilisben, vagy tényleg syphilitikus. Lám a gonosz coelibatus, mit csinál!

Ami a gonorrhoe-t illeti, az meg a lakosság 2.4%-át rántja a posványba, másszóval évenként ismét másfél millió emberre 30,000 mételyes beteg esik.

A párisi községtanács egészségügyi bizottságának jelentése Párisban magában évenként 85,000-re teszi az infiziáltak számát.

Nöggerat szerint New-Yorkban 1872-ben 1000 nős férfiu közül 800 szenvedett ily bajban, s mivel a gonorrhoe 90% gyógyithatlan, s legfölebb lappangóvá lesz, következik, hogy az asszonyok is, kik ezekhez a férfiakhoz nőül mennek, mind meg vannak mételyezve.

S az emberiségnek mégis semmi más baja nincs, mint az, hogy vétkezik természete ellen, és tapossa ösztöneinek törvényeit! Ó gonosz coelibátus!

Hagyjuk ezt! az ujkori cynismus túltesz az ó-korin, s Diogenes ezek hallatára bizonyára hordójába bujt szégyenében. A modern cynikusok azonban, miután a bőrcserzés Diogenes óta is nagyot haladt, erősen reaktiv arczbőrrel rendelkeznek s kiállnak közszemlére. Bizonyára azért, mert azt gondolják magukban: nincs mit egymásnak szemünkre hánynunk, mi oly cynikusok vagyunk mint ti, ó közönség; csak az a különbség köztünk, hogy amit mi gondolunk, azt meg is mondjuk; ti pedig teszitek és . . . . . hallgattok. Nem szégyen s gyalázat ez?!

Mit használnak a világ e gennyedő sebével szemben a természetre való hivatkozások? A természet nem vezet gennybe!

A coelibátus ellen a természetet nem lehet érvül fölhozni;

először azért, mert szolemnis hazugság azt mondani, hogy a természet a nemi ösztön elfojtása miatt bünteti az embert; ellenkezőleg, a természet bünteti Bebelnek s társainak alávalóságát;

másodszor azért, mert az állati ösztönöknek, ha természetesek akarnak lenni, az ember eszményi iránya alá kell rendeltetniök; az embernek természete nem az ösztön, hanem az ész s csak azután az ész által vezérelt és korlátozott ösztön;

harmadszor azért, mert képtelenségre vezet a természet ösztöneinek abszolut érvényesülése és jogosultsága. Bebel szerint ugyanis *következetesen* a szabad szerelemre, más szóval, az általános prostitucziára és testi-lelki megmételyezésre vezet; s önök szerint coelibátusellenes urak! hová vezet? *a házasságra.*

S miért a házasságra? hisz az ösztön a nemi kielégitést bárkivel követelheti; miért akarják korlátozni a természetet? miért tapossák jogait? s megakadályozzák funkcziót? hát lehet és szabad az ösztönt korlátokba szoritani fensőbb tekintetek miatt? s ha szabad az ösztönt korlátozni a házasság intézményével azért, hogy a métely meg ne egye az emberiség velejét: vajjon nem szabad-e korlátozni az erkölcsiség legfönségesebb érdeke miatt?

Lám mily gyatra logikusok s mily tájékozatlan szakértők Önök, tisztelt reformátor urak!

Semmi más érvük nincs a coelibátus ellen, mint az, hogy nehéz. Jaj, uraim! nil sine labore Dii hominibus concesserunt; a törekvés munkát jelent, hiszen emelkedéssel, ascensióval jár! De mint minden alapos és komoly munkának, úgy a coelibátusnak is vannak pompás virágai és édes gyümölcsei. Bizonyos ugyanis, hogy a tisztaság eszközül szolgál a test és a lélek munkabirásának növelésére; az ó-kor athlétái a sze-

relemnek hátat forditottak s a harczosok az önmegtartóztatás által készültek a harczra. Minden szellemi és testi munkabirásról igaz Horácz szava: multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit; *abstinuit venere et* vino, extimuitque magistrum.

Minél előbb ártja magát valaki a nemi közlekedésbe, annál előbb hervad el. Vajjon a világ hervadásának modern tájképe a coelibátusnak fog-e szemrehányásokat tenni? Tacitus már kétezer év előtt megirta, hogy a germánok hosszú ifjúságukat késői házasságuknak köszönhetik. Peschel Oskár, a hirneves ethnograph erre megjegyzi: Tacitusnak igaza van, midőn a germánok hosszú ifjúságát késői házasságaikból eredezteti. Ahol tehát a szokás vagy a törvényhozás a házasulási kort hátrább tolja, *ott ez intézkedésekben az emberiség nevelésének nagy előhaladására ismerünk.* (Die Theorie des notwendigen Übels.)

Az állati ösztönöknek visszaszoritására, az erkölcsi tiszta, áldozatos, önmegtartóztató irányzatnak előmozditására törekszenek most mindenütt az erkölcsiségi egyletek. Irataik fényt deritenek a készségesen elfogadott tévelyekre az önmegtartóztatásnak állitólag lehetetlen és természetellenes voltáról; mozgalmaik gátat emelnek az erkölcstelenség sárözöne ellen.

Vajjon most akarjon-e az egyház az erkölcsi irányzatnak leszerelésével föllépni? Szóval és irásban és gyülekezetekben rámutatnak a népek mély sebére, a tisztátlanság bűnére, mely az emberiség vérét megmételyezi és benső erejét fölemészti. Velük szemben szemtelenül, de sikeresen dolgozik a sajtó és az irodalom, a művészet és a szinház, s az a számtalan vállalat, mely az erkölcsi szemét minden fajával kereskedik, a népeknek elerkölcstelenitésén és elkereszténytelenitésén. A naturalisztikus filozófia s az annak megfelelő életmód beszivárogtatja a mérgezett vizeket az ifjúság vérébe. Mit csináljunk? A nép, mely lábbal tapossa Istennek VI. parancsát, nem tisztelhet tekin-

télyt sem égen sem földön e bűnnek elállatositó behatása alatt. Az ily nép nem védekezhetik külső és belső ellenségei ellen sem. A történelem példákkal szolgál aziránt, hogy az ily népek, az emberiségnek rothadó, elhaló tagjai. Ennek a hanyatlásnak útját kell vágnunk; a népet föl kell ráznunk kéjes álmából; a tisztátlanságot ujra bűnnek és gyalázatnak kell tekintenie; a sajtónak, szinháznak, művészetnek, törvényhozásnak a szigorú, szüzies erkölcsi irányban kell dolgoznia: de mindenek fölött

a papságnak tisztának kell lennie, hogy az evangeliumi szüzesség bája, ereje és áldása nyilatkozzék meg hivatásában és tevékenységében, s amely papság áldásos tevékenységének ezen elengedhetetlen kelléke iránt érzékkel nem bir, arra rá kell olvasni a Machabaeusok könyveinek szavait: „illi autem non erant ex genere virorum illorum, per quos salus facta est in Israel."

III. *A magyar egyház harmadik sebe, erkölcsi bénultságának harmadik tünete* a hivatástalan stréberpapság.

Mi egy stréber-pap? gerincztelen, sima, — esetleg jó-vastag — féreg az egyház testén, amely világit vagy legalább világitani akar; olyan tehát, mint a szentjánosbogár. Lelkére nézve, alapos theologiai tudására nézve, erkölcsi érzületére nézve csunya féreg, s aki lelkének elevenjére tapint, az megundorodik tőle; de a világ előtt világit szereplése, összeköttetései, külső disze, aranyláncai, gyűrűi, nagyságos és méltóságos czimei által.

Mi egy stréber-pap? oly tarka, begyes, jó-madár, aki az egyház fejét rászedi, az egyház szivét keseriti, az egyház erejének alapjait és támaszait ignorálja, de annál többet törődik a külső fénynyel és érvényesüléssel; olyan tehát, mint a páva, amelynek a főgondja nem a feje, amely kigyófej, — nem a lába, amely csunya és éktelen, — hanem a farka;

azt kiredőzi és kifesziti s nagybegyesen páváskodik a világ mulattatására.

S a mulattatásból tényleg elég is volna, ha az egyháznak legvitálisabb érdekei ezáltal végzetesen el nem nyomorodnának. Ha ezek az emberek, akiknek erkölcsi értékük és súlyuk nincs, az egyház mérlegén sem nyomnának semmit, amint nem nyomnak az Isten mérlegén: akkor nem volna baj; de a világ mérlegén egy liturgikus keztyű vagy papucs sokszor többet nyom mint a papi jellem szinaranya s a szeplőtelen lelkület kincsestára. A mérleg tehát kibillen s az egyensúly elvész. Mihelyt pedig az egyensúly elvész, annak fölfordulás a vége.

Az egyháznak csak akkor lesz biztos egyensúlya, ha az egyházi érzés, a papi jellem, a szigorú aszketikus irány fog érvényesülni benne; ha a strébereket fönt is lent is kellő megvetésben részesitik. Ha pedig a stréberek kerekednek fölül, akkor az egyházi érdekek is egy fizikai kisérletnél szereplő bodzafajancsik sorsára jutnak, vagyis mindig inognak és bukfenczeznek. Mindig a kurtábbat húzzák s megvédőik nem azok a csillogó, sallangós stréberek, hanem a lelkeknek igénytelen, egyszerű pásztorai. Ezekben nyilatkozik meg az egyházi érzés, ezekből lép ki harcziasan s győzelmesen a küzdő porondra az intransigens széllem. Az a szellem, amely nem politizál, nem filozofál, nem diplomatizál, hanem él, küzd, melegit és élteti a hivőket. Ez a szellem védi meg az egyház legszentebb érdekeit, s minél elevenebb lesz, annál hathatósabban fogja megbélyegezni a stréber-nagyságokat.

De szükségünk is van arra, hogy megbélyegeztessenek az egyházi közérzület által a stréber-papok, mert a hatalom, amely őket emeli, a megvetés bélyegét rájuk sütni nem fogja. Az egyházi érzés és lelkesülés, ez az a forró bélyegző vas, mely e meddő birkajószágra rásüti a bélyeget. Csak igy vagyunk képe-

sek eszméinket s elveinket a megmételyezéstől megóvni; csak igy sikerül a növendékpapságban az egyházias irányt győzelemre segitenünk. Rájuk mutatunk, nézzétek ezek az egyház világitó férgei és kigyófejü pávái; a kis fényért féreggé s a pávatollért sima kigyóvá ne legyetek; óvjuk meg gerinczünket, jobb állni, mint mászni csúszni s jobb öntudatunkat az elvek szolgálatában kielégiteni, mint vásáros komédiásként az egyházi polczok, létrák és póznák magaslatára törekedni. Avagy szép látvány az ily versenymászás infulákért? Bizony szomorú látvány, pedig azért mindig komédia marad! Gyerekeknek imponál, ember neveti.

Minél hatalmasabb lesz az egyházi érzés, annál szigorúbb lesz a fegyelem; az a fegyelem, amely most pl. eltűri, hogy papok a kath. néppárt ellen küzdjenek szabadelvű programmal, s hogy kanonokok magukat nyiltan liberálisoknak mondhassák. „Ugy-e, az ily kanonoknak misézni nem szabad?“ kérdezte a minap egy VIII. osztályba járó deák. Ó naiv lélek, te talán ismered a syllabust, de nem a magyar egyházi fegyelmet? Csakhogy bizony nehéz az ifjú levitáknak ez ellenmondásokon kárt nem vallani s magukban az egyháznak a szentirás szerint szeplőtelen eszményképét sértetlenül megőrizni: mikor azt látják, hogy az egyházat itt a földön annyi szeplő födi, meg a kétszinüség és stréberség látszatos máza boritja, és a fegyelmetlenség annyi kéksége takarja!

Mi mégis megteszszük ezt, eszményeinkről le nem mondunk; derekunkat be nem adjuk; az erkölcsi törekvéssel föl nem hagyunk: és ettől a belső melegtől hegednek be majd a sebek, *az egyház dicstelen sebei.*

toraik: azok a papok és azok a főpásztorok igazán szeretik hazájukat, jobban, mint akik a piaczon verik mellöket, hogy ők ilyen meg olyan hazafiak: de kis körükben kötelességeiket nem teljesitik . . . .

Liberius.

Das Kapital. Von Karl Marx. Band III. II. Theil. Hamburg, Otto Meissner. 440 l.

Adós vagyok még Marx »Das Kapital« III. kötetéből a második rész ismertetésével. (Lásd az augusztusi füzet 613. l.)

A nagytőke töri magát, minél nagyobb nyereséget húzni befektetéseiből, s e czélból észreveszszük, hogy a munkára, a kézimunkára minél kevesebbet akar költeni, — ez a befektetés változó, variábilis része, — s inkább emeli az állandó, a konstans részt. De azt a változó részt kedve szerint lenyomni nem sikerül neki mindig, kivált ott s akkor nem, ahol a munkások összetartanak s olyankor a változatlan, a konstans résznek lesrófolásán dolgozik. Kevesebbet költ tehát: a gépekre, a termésanyagra, a segédszerekre; hamisitja a portékát; elpocsékolja a munkások egészségét; összezsúfolja szűk termekbe; nem költ ventiláczióra s egészségügyi intézkedésekre — a rebach miatt.

A következő fejezetek (8—12.) az egyes vállalatokból kiemelt nyereségnek átlagos nyereségi rátává való átváltoztatását tárgyalják. Tény, hogy a gazdasági fejlődés haladásával a tőke átlagos nyereségi rátája esik. Erről irja Marx: »Mondhatni, hogy a tőke átlagos nyereségi rátájának esése képezi a nemzetgazdaságnak mysteriumát, mely körül Smith Ádám óta az egész politikai oekonomia forog s a rendszerek közti különbséget e mysteriumnak különböző megvilágitása alkotja.« Marx arra az eredményre jut, hogy ezt az esést a *társadalmi termelési erők növekedése* okozza; s nem, mint rendesen mondogatják, a tőke szaporodása. A termelési erők növekedésével kevesebb munka rejlik a portékában; mert ugyanazon munkával többet produkálunk; s

ezért a portéka olcsóbb s a reá eső nyereségi rész is kisebb.

A vállalatok tőkerészleteinek különböző összetétele eszközli, hogy a nyereségi ráta nem száll le oly rohamosan, mint ahogy azt az ember a munka termelési erejének kiaknázásától várná. A tőke nyereségének sokkal inkább kellene leszállania, ha a produktiv erők óriási kifejlését tekintjük. Hogy ez nem történik, Marx okul fölhozza, a) hogy a munkást a munka intenzivitásának fokozása, a munkaidő meghosszabbitása, a női munka behozatala által még jobban kiaknázták mint eddig; b) hogy a munkabért a kelleténél is lejebb nyomták; c) ok reá a relativ túlnépesség s a részvénytőke föllépése.

Nagyon érdekes a 15. fejezet, amely a kapitalista termelés belső korlátairól szól. Mint mindennek a világon, úgy ennek a termelésnek is van korláta. Marx ezt így fejezi ki: »Die Schranke der kapitalistischen Production ist das Kapital selbst.« A tőke kifejleszti a természet produktiv erőit, de azután ezen a fejlesztésen tönkremegy; vagyis az általa nagygyá nevelt elemek összecsapnak feje fölött. A tőke csakis a profit miatt dolgozik; már pedig minél jobban fejleszti a termelést, annál inkább hanyatlik a nyereség, a profit; tehát a tőke iparkodását magát veszélyezteti a feje fölé nőtt fejlődés. Az ellentmondások erdeje előtt állunk, melyek a kapitalista termelés antagonista természetéből származnak. A tőke fölhalmozása gyorsitja a nyereség esését és ez megint sietteti a tőke összpontositását. De nyomában járnak a túltermelés, a krizisek, a spekuláczió, fölös tőke fölös népesség mellett.

»Általában szólva — irja Marx az emlitett 15. fejezetben — az ellenmondás abban áll, hogy a kapitalista termelésnek tendencziája a termelési erőket absolute kifejleszteni; de ugyanakkor czélja neki, a tőke értékét s értékesitését a legmagasabb fokon föntartani.« Az ellenmondások nem folynak a termelésből magából, hanem a kapitalista termelésnek specziális körülményeiből; a túltermelés is, amint tényleg jelentkezik, a kapitalista termelésnek külö-

nös s egészen sajátlagos baja; mert daczára, hogy túltermelés van sok ipari vállalatban, mégis azt kell mondanunk, hogy:

a) nem termelünk túlsok élelmiszert aránylag a népességhez; sőt ellenkezőleg túlkeveset ahhoz, hogy a tömeg tisztességesen s emberileg éljen;

b) nem termelünk túlsok termelési eszközt arra, hogy a népesség munkabiró részét foglalkoztassuk. Ellenkezőleg. Először is oly népességet teremtünk, mely részben munkaképtelen s körülményeinél fogva mások munkájának kihasználására és kizsarolására szolgál (pl. az asszonyok eszközlik, hogy a férfi munkája az ő közbelépésük folytán értékben veszit s meg nem fizettetik), részben oly munkákra alkalmaztatik, melyeket munkaszámba csak nyomorúságos termelési viszonyok közt vehetünk. Másodszor nem produkálunk elég termelési eszközt arra nézve, hogy az egész munkabiró népet megfelelően foglalkoztassuk; megfelelően, mondom, vagyis minél gyümölcsöztetőbb módon, hogy kevesebb idő alatt minél többet termelhessenek.

c) Hanem igen, időszakok szerint túlsok munkaeszközt és élelmet termelünk, de azokat nyereség czéljából a munkások kizsarolására használjuk. Sok az árú arra, hogy a benne rejlő több-értéket a kapitalizmus javára értékesitsük. nincs túlsok jószág, nincs túlsok termény, túlsok gazdagság; hanem igen, mindebből túlsok van kapitalista formákban.

A kapitalista termelésnek korlátja pedig abban nyilvánul:

a) hogy a munka termelési erejének kifejlesztése maga után vonja a nyereség csökkenését, s igy a termelés ösztökéjét s rúgóját tagadja;

b) abban, hogy a termelés kiterjesztése, vagy megszoritása fölött a nyereségre való kilátás s nem a társadalmi érdekek döntenek. Azért szünetelni tér sokszor már oly fokon, amelyet a társadalmi szükségletek szerint soha el nem fogadhatnánk. Ott szünetel, ahol nincs rebach, ha az embereknek különben égető szükségük is volna rá. Más szóval: a gazdasági fejlődést a pénz, a tőke vezeti, zsarolja és foglalja le, minden a pénzért történik s nem az emberiségért, mindent az önzés miatt igazitanak el s ütnek

nyélbe s nem az emberi társadalom létérdeke s boldogulása miatt.

Szeretet, jöjjön el a te országod: de látni való, hogy a szeretettől legtávolabb esett a liberális gazdasági rendszer.

Dr. Pethő.

Synopsis theologiae dogmaticae ad mentem S. Thomae Aquinatis, hodiernis moribus accommadata. Auctore AD. Tauquerey, S. S. Tornaci. 1896. I—III. kötet. 8-r. Ára 18 frank.

A dogmatikai kézikönyvek száma ismét egygyel szaporodott. A gyarapodás onnan jött, ahonnan kevésbbé vártuk volna, — Amerikából. A baltimore-i szeminárium franczia származu dogmatikai tanára irta növendékeinek használatára e kompendiumot, melyben a franczián világos gondolkozása az amerikaiak praktikus szellemével egyesül. E praktikus irány a műnek legeredetibb s legkiválóbb vonása, úgy, hogy e tekintetben nemcsak méltóképen sorakozik Hurter és Egger kitünő tankönyveihez, hanem itt-ott egyes tételek fejtegetésében még alaposabb és használhatóbb módon nyujtja a dogmatikai anyagot.

A munkának czimlapjára kitüzött czégér nem csal meg; a szerző a kor szükségleteit tartja mindvégig szeme előtt s emellett sz. Tamáshoz is hűen ragaszkodik. Igy behatóbban vizsgálja meg azon szektáknak tanait, melyektől az amerikai föld hemzseg; az anglikánusokkal, a szocziniánusokkal, a mormonokkal ahol csak lehet, mindig bővebben foglalkozik; nehézségeiket rendesen a kimagaslóbb eretnek irók müveiből vett idézetekben hozza s talpraesetten oldja meg. A rationalizmus, a transformizmus, a hypnotizmus, Krisztus Urunk istenségének bizonyitása, a csodák lehetősége, Jézus sz. Szivének ájtatossága, a divorcium hátrányai: ezek és más korunkat közelebbről érdeklő kérdések terjedelmesebb és találóbb tárgyalásban részesülnek, mint más hasonló kézikönyvekben. Amit a szerző előszavában igér, hogy »otiosis quaestionibus omissis, minus utiles obiter at-

tingo, illisque praesertim insto, quae sive praedicationi verbi, sive hodiernorum errorum confutationi inserviunt«, azt könyvében meg is találjuk. Az egyes thesiseket oly érthetően s népszerüen fejti ki, azokban oly szolid anyagot fektet le, hogy sz. beszédek, konferenciák készitésénél e kompendium kitünő szolgálatokat tehet. Jól felhasználhatók azok a nagyobbára modern, jeles katholikus theologusok és apologeták müveiből kiválasztott idézetek is, melyek jegyzetek alakjában kisérik az egyes tételek szövegét.

Az auktor praktikus szellemére vall az a beosztás, melyet a tárgyalásban követ. Minden traktatus elé bocsátja azon kath. és protestáns iróknak jegyzékét, akik az illető traktatusba vágó főbb müveket irták, azután adja a traktatusra vonatkozó zsinati határozatokat, jelzi továbbá a traktatus tárgyát, hasznát, az ellentétes eretnek nézeteket, szemléltető táblázatban röviden összefoglalja a kifejtendő traktatus caputjait s artikulusait és csak ezután tér át a tételek részletes magyarázatára s bizonyitására.

Az I. kötet 713 oldalon a fundamentalis dogmatikát foglalja magában. A II. kötet 668 oldalon a specziális dogmatikának következő traktatusait hozza: Die Fide, de Deo Uno et Trino, de Deo Creante et Elevante, de Verbo incarnato. A III. kötet 753 oldalon a specziális dogmatikának többi részét: de Deo Sanctificante et Remuneratore, de Gratia, de Sacramentis et de Novissimis.

Ez az új dogmatikai kézikönyv fényes bizonyitéka annak, hogy az amerikai katholikusoknál mily magas szinvonalon áll a papnevelés, s hogy abban mily fontos és előkelő hely jut a theologiai tudományok középpontjának, a dogmatikának.

Dr. Anhäupel György.

Kirche und Volksschule mit besonderer Berücksichtigung Preussens von Victor Cathrein S. J. Freiburg. 1896. K. 8-r. 183 l., ára 1 M. 20 f.

»Akié az iskola, azé a jövő«; ezt már mindenki tudja,

de még nem mindenki méltányolja; legalább praktikus nyomatékot nem kölcsönöz neki; ezt a nyomatékot megadni siet a t. szerző.

Az öntudatosan küzködő hatalmak előtt az iskola már régóta az Eris-almája, s valamint régen Olaszország a középeurópai hatalmak vágyainak és harczainak fölhányt és földúlt földje volt, melyet minden hatalom szeretett volna megkaparintani: úgy most az iskola szerény, de kiható intézménye képezi a küzdelem tárgyát. Kivált a liberalizmus vetette rá magát az iskola kézhezkeritésére, s eszközül használta az iskola elállamositását. Ha állami lesz az iskola, kiszorul belőle az egyház; rajta tehát: államositsunk.

Van tényleg sok fontos dolog a világ fölületén s hatalmas hullámokat gördit az irántuk fölébresztett érdeklődés, ilyen, hogy csak egy nevet emlitsek: a szocziális kérdés, s mégis a szerző azt irja, hogy nem haboz egy perczig sem annak kijelentésével, hogy a kérdések kérdése, a népéletre legmélyebben ható kérdés, az iskola-kérdés; az a kérdés, vajjon keresztény maradjon-e az iskola vagy ne.

Itt mindenekelőtt elvről van szó. Kié az iskola? kinek van joga hozzá? az államnak az egyház kiszoritásával? az egyháznak az állam számüzetésével? Ez az utóbbi kérdés nem veszedelmes s nem is praktikus; mert számüzetésről itt szó sincs s a felügyeleti jogot tényleg gyakorolja az állam; de igenis szó van arról, hogy az egyházat ép oly alapos, sőt előbbrevaló jogától megfosztani akarják; szó van arról, hogy az egyháznak szoros jogát az iskolára el nem ismerik s azt az iskolából egyszerüen kizárni törekszenek. Mi nem kegyelmet kivánunk, hanem jogot; mi nem érjük be vele, hogy az állam kinevezze a plébánost igazgatóvá, vagy tanfelügyelővé; nekünk kinevezés nélkül, máshonnan s nem az állam jogforrásából van az iskolához jogunk. Az erőszakoskodás legsértőbb kifejezése az, ha — mint Németországban a Falk-aera alatt — kimondják, hogy a vallásoktatás joga is az államhoz tartozik. Előbb elismerték, hogy az egyház vezetheti és intézheti a vallásoktatást, később csak azt engedték meg, hogy fölvigyázhat rá. Igy az egy-

ház tényleg »jogszerint« nem adja a vallásoktatást; azt az állam adja s az egyház csak fölügyel rá; s ha az állam kezd majd hereziseket tanitani, mit csinál majd az egyház? tördelheti a kezét, protestálhat, de joga a rendelkező közbelépésre nincs. Neki csak kegyelemből juttatnak valamit s modus-vivendi-kkel tartják. Önérzetes s hivatásos keresztényeknek természetesen ez az éhenkórász, csontokon rágódó modus vivendi förtelem és utálat, s azért nyitva tartják a szemeiket s vigyáznak a mozdulatokra s amellett jogaikat sürgetik, mert az áruló kegyelmi intézkedésekkel be nem érik.

Cathrein e jogokat bizonyitja az itt ismertetett művében. Gondolatmenete ez: a népiskola legfontosabb hivatása a nép vallásos nevelése; ez nem az állam, hanem az egyház föladata: azért van az egyháznak joga, hogy *része legyen* az iskola vezetésében, s ebből következik, hogy az iskolának szükségképen felekezetinek kell lennie.

Az egyes propositiókat világosan és begyőzően tárgyalja. Ladenberg porosz miniszter 1848-ban ezeket irja: »A mi népiskolánk legbensőbb elvei szerint keresztény. Nemcsak ismereteket közöl, de főleg szivet, lelket, jellemet. Ez a rendszer bele van nőve a német nép szokásaiba és nézeteibe. Ha a vallásoktatást kizárjuk, akkor nemcsak az egyházi, hanem a német nép fölfogásával is szakitunk.«

Nálunk is kisért a felekezetlen iskola; átlátszó, rongyos palliumba bujik: a nemzeti iskolának háromszinü dolmányába. Nem ülünk föl neki. Mi a nemzetet vallásától s létalapjától megfosztani nem akarjuk. Ez nem nemzeti, hanem nemzetellenes iskola. Mivel a tárgy oly korszerü: azért ajánlom e művet.

Dr. Pethő.

Geschichte d. alten Testamentes, mit besonderer Rücksicht auf d. Verhältniss von Bibel & Wissenschaft. Von Dr. Aemilian Schoepfer, Prof. an d. fürstbisch. theol. Lehranstalt in Brixen., 2. vermehrte & verbesserte Auflage.

mérséklet, de csak a maga helyén. Ez egyszer ismét a »junior superavit veteranum«, ami bizony előfordul az életben.

Ez a több oldalról is már tudomására jutott vélemény jóleső megnyugvása lehet a derék fiatal szerzőnek.

Dr. Kereszty Viktor.

Thomas von Villanova, Ein Büchlein von der göttlichen Liebe. 16-r. 109 l., ára 80 f.

Villanovai sz. Tamás egy lánglelkü és érzelmes szivü püspök és szónok volt; tehát stréber nem volt s üres frázisokat nem csépelt. Miután a granadai érseki széket szerencsésen visszautasitotta, fölkényszeritették 1544-ben a Valenciai érseki kathedrára. Sokat prédikált. Ami megvolt tőle kéziratban prédikáczió, részint egész kidolgozásban, részint sema-módjára, azt egy későbbi tanitványa és sevillai püspök kiadta nyomtatásban; legjobb a milánói 1770-ben készült két foliós kiadás. Ebből a gyüjteményből emelte ki s tette át német nyelvre ezeket az értekezéseket az isteni szeretetről Kaulen. Voltaképen három összefüggő beszéd. Alig van valami e tárgyról, ami mélyebb bensőséget és ékesszólást lehel, mint ez a három beszéd. Kaulen szereti a lélek gyöngyeit idegen irodalmak mélyeiből kiemelni s a tárgynak megfelelő gyengéd s itt-ott ósdi vonásokkal ékes német nyelvbe foglalni. Igy tett a »Fioretti di San Francesco« cz. olasz irodalmi drágakővel, igy tesz most e kis müvel. Azonkivül szeretné a figyelmet Villanovai sz. Tamás kevésbé ismert müveire is terelni.

Dr. Pethő.

Millenniumi emlék. Kis világ. Elbeszélések, költemények, értekezések. Irta az esztergomi növ.-papság sz. Imréről cz. egyh. irod. iskolája. Esztergom, 1896. Laiszky. Kis 8-r. 230 l. Ára 1 frt.

A mi törekvő kispapjaink is meg akarták ülni a millenniumot az ő magyar iskolájukban, nemcsak szép hazafias

ünnepélylyel, hanem maradandó emlékkel is, s igy született meg az a szép kis könyv, amelyben az Iskola tagjai eltértek — erre az évre — az ujabb évek helyes szokásától, s forditott, ifjusági irat helyett eredetit, sokfélét nyujtanak, — egy »kis világot«, egy kis irói gárdát mutatnak be, mely hazafias és vallásos tárgyu, kötött és kötetlen beszédü dolgozatokkal járult e kötetecske létrejöttéhez. Jó volt vállalkozásuk, erre a kivételes esztendőre, — de úgy hiszszük, hogy jövőre megint visszatérnek az ifjusági iratokhoz, melyekre, katholikus szellemben irottakra t. i., igen nagy szükségünk van.

X. Y.

Manresa für Priester. Ausführliche Exercitienvorträge. Von P. Causette. Mainz. Kirchheim. 2 kötet. 6 M. 50 fil.

Nem most jelent meg éppen, sőt itt-ott már antikvárius-katalogusokban is látni, de mégis megérdemli, hogy a figyelmet reá forditsuk.

Causette nagyon sok éven át járt-kelt Franciaországban s exerciciumokat adott a papságnak; később toulousei Generális-vikárius lett. Ezeknek az exerciciumoknak számtalan meditációiból s konferenciáiból csinálta össze az itt jelzett gyüjteményt. Nem követi sz. Ignáczot; hanem kivált Krisztus Urunk példáját állitja oda közvetlenül szemeink elé; inkább tehát a II. hétnek a meditációival végzi az egész lelkigyakorlatot.

Nem tartom ezt helyesnek; de délutáni konsideráczióknak nagyon beválnak beszédei. Nézetei szerint az exerciciumok anyaga igy oszlódik föl: I. nap: a pap alter Christus; viszonyunk Istenhez: a pap mint isteni eszménykép. II. nap: Beati mundo corde; kötelmeink önmagunk iránt; a pap mint gyóntató. III. nap: a pap s az oltáriszentség; kötelmeink elüljáróink iránt; a pap a megváltás eszköze stb.

Előadását franczia szellemsziporkázás, érdekes példák

tarkitják. Kissé terjengős; alighanem öreg-ur-korában fogott az iráshoz. A spirituális uraknak igen ajánlom.

Dr. Pethő.

Vezérkönyvecske a szent szertartásokhoz. Esztergom, (papnövelde) ára 35 kr.

Igaz, hogy »kézirat gyanánt« fölirással védekezik a nyilvánosság szúró szemei s a tollas emberek stilusdárdái ellen; de bizony ez egyszer megszegjük a »jus gentiumot« s elmondjuk, hogy ez valóban egy aranyos kis könyv. Egyházias érzület, s meleg érdeklődés inspirálta; tüzetes kimagyarázás, részletes kioktatás mindenben, még abban is, hogy mikép kell keresztet vetni, térdet hajtani, stb. teszi értékessé ezt a művet. Barátságból, de harminczöt kr.-ért megkapja mindenki; azonban előnyben részesülnek azon kispapok, kik szakitani akarnak a Gömbölyü Menyhértek térdhajtásaival s a Szögletes Gáspárok trhanságával. A szerzőt ismerem, becsülöm s mégis elhallgatom a nevét; majd ha legközelebb ir megint valamint, elárulom őt.

Dr. Pethő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

90. Az uj közoktatási tanács végre megalakult, bár nem tagadható, hogy kissé meglepő módon. Hozzá voltunk szokva, hogy a tanács tagjai oktatásügyünk első rangú vezérei, irodalmunk diszei, büszkeségei legyenek. A miniszter összeállitott most egy olyan lajstromot, amelyben hiába keressük az országosan elismert paedagogusokat, szakférfiakat. Másik, ami meglepett bennünket, az a körülmény, hogy az 50 tanférfiú között alig lézeng egy pár a katholikus tanintézetek képviselői közül. A szerzetes-rendek csak kaptak

A LIBERÁLIZMUS UTÓPIA.

Irta DR. PETHŐ.

A liberálizmus nálunk még hitelképes. A neve hatalom s a nyárspolgárok valami csodadolgot gondolnak alatta, — ha ugyan gondolnak! Különben minek ott gondolni valamit, akár kicsit, akár nagyot, ahol a frázis van megbizva a gondolatok takargatásával? Tényleg azt látjuk, hogy akármit gondolunk is liberálizmus alatt, minden sikerül neki, amit kezébe vesz, mert övé a hatalom s az ország, no meg egy időre, mig Magyarország hátul kullog s el nem éri a nyugot-európai haladás szekerét, a dicsőség is!

Mégis azt gondolom, hogy zürzavaros fejek körülbelül igy festik ki maguknak a liberálizmust: megjelenik a szinen egy elegáns angol, vagy franczia geniusz; sansculotte, mert pantalonban jár, nyakában a mult század filozófiájának palliumával; parfümje a nagy franczia revolucziő és végig jártatva szemét a világon, hódit; hóditásai egy nagy század vivmányai; kezdetben radikális és nem érti a tréfát: a czopfot, a százados lim-lomot az utcza kövezetére dobálja; herkulesi munkához fog, hegyeket mozgat; a fejlődés és haladás alpes-súlyát a vágyódó, küzködő lelkekről lehengergeti; új világot alkot: a szellem, az ipar, a haladás szabadabb mozgásukat neki köszönhetik; a fejlődés korlátait csakúgy, mint a ghettók utcza-lánczait szétrepeszti; győzelme kábitó s egy darabig eltagadhatlan hóditásainak trónján fogadja a modern korszak vezető értelmiségének hódolatát!

Ilyen egy elvnek, egy rendszernek, egy irányzatnak győzelmes megvalósulása; ilyen a liberálizmus diadala!

A hódolat még javában folyik nálunk; másutt már kimegy a divatból; úgy néznek a liberálizmusra, mint a német közmondás szerecsenjére, aki megtette a kötelességét s most már mehet, vagy meghalhat tisztességesen, vagy fölakaszthatja magát, szóval tehet bármit, amint kedve tartja.

Reméljük, hogy nálunk is kiderül az eszméknek, a világos látásnak ködös ege s eltünnek a liberálizmus mámoros lovagjai, szószátyár dicsérői s mi is a liberálizmusban egy szellemi reakciót fogunk látni, melyet lehet a történelemből kimagyarázni, de amely önmagában túlzás, elveiben utópia s következőleg tarthatatlan és kivihetetlen. *Reakczió és utópia:* ez a liberálizmus kurta jellemzése; a reakcióban meg van mondva az irányzat érthetősége, az utópiában pedig a túlhajtás hóbortja; a reakczió jót, dicséretest hozott létre itt-ott, de nem amennyiben hóbort volt, hanem amennyiben neve alatt oly áramlat haladt, amely szükséges és czélszerű volt; a rendszer pedig önmagában és egészében egyoldalú túlzás, képzelgős álomlátás, tehát utópia, melyet először megkedvelnek, azután megunnak, azután elfelejtenek.

A liberálizmus tehát először *reakczió*, és pedig a szabadság reakcziója az elnyomás ellen! Mivel reakczió, természetes, hogy mindazon elemek, melyek a vallás, a tudomány, a politika s társadalom terén nyomás alatt álltak, a liberálizmus elveiben, vagyis a korlátlan szabadság kimondásában nyilt zsilipre akadtak, amelyen át föltartóztathatlanul özönlöttek s egy izgalmas, pezsgő életben, egy küzdelmes versenyben sok jót, dicséretest teremtettek. Vajjon azért az elv jó-e, vagy rossz, az már más lapra tartozik; tény, hogy a zsilip megnyilt s azon át özönlött minden

elnyomott, nyugtalan, féktelen, elégedetlen elem, nem sokat törődve vele, hogy a zsilip keretje milyen, s milyen zászló leng a zsilip fölött; a frigiai sapka, vagy sz. Lajos koronája, a kereszt vagy a vakoló van-e hegyibe szúrva? A történelmi fejlődés új világot sürgetett; az átalakulásnak meg kellett történnie; a társadalom hajóját el kellett mozditani a szikláról, amelyen tétlenül megfeneklett; ezt a lépést pedig tényleg a liberálizmus tette meg; vajjon elvei helyesek-e, vajjon nem hóbortok-e, azt a reakczió szükségessége nem dönti el; az majd később fog kivilágolani, mikor az elvek szárba, kalászba, illetőleg bogáncsba nőnek. *Akkor aztán azt, ami a történelmi fejlődésnek követelménye és czélszerű alakulása, elválasztják a hamis elvek, vagy rendszerek takarójától;* megkülönböztetik a magot a héjától; a magot kiszedik és elteszik, a hüvelyt pedig odaadják gyerekeknek, hogy játszanak vele; végre ezek is megunják a játékot s a hüvely a szemétbe kerül.

A liberálizmus hüvelyében föllépett egy szükséges társadalmi fejlődés; de a hüvely nem a mag; a magot az értelmes emberek lassankint kiszedték; a hüvelyt pedig kis és nagy gyermekek mulattatására átengedték; ezek csinálnak az üres dióhéjból dorombolót vagy kelepelőt, amely az elavult liberalizmusnak mint „felebaráti szeretetnek“ s más ily frázisos semmiségnek dicséretét kelepeli vagy zümmögi. Ilyen a divat még nálunk!

De a liberálizmus nemcsak *reakczió*, amennyiben a reakczió a liberálizmus theoriájával takarózott, de *utópia* is; s azt bebizonyitani nem nehéz. Kimutathatnám azt a vallási liberálizmuson, kimutathatnám a gazdasági liberálizmuson, de legvilágosabban szemlélhető ez a *politikai liberálizmus* történetén. A politikai liberálizmus föltünteti a saját maga reakcziós és utópiás jellegeit; látni történetén az áramlat forrását, ez áramlat változásait; az igaznak, a valóságnak a

mozgalomban rejlő magvát s az idővel leváló hüvelyt; látni a liberálizmust mint nagyreményű ifjút, mint tevékeny férfiút, ki sokat épit, sokat alkot; ami jó, megmarad; ami rossz van műveiben, elpusztul; azután ő is öreg lesz s úgy néz ki, mint egy kiszolgált, penzionált Garibaldista.

Ennek földeritésére vegyük szemügyre a mult században a franczia nép helyzetét.

Rémületes állapotok ezek; megmerevült s tehetetlen őrjöngésbe hajszolt állami organizmussal állunk szemben, melynek semmiféle kilátása nincs haladásra vagy megváltásra. A kormányforma az abszolut monarchia, melyet azonban a társadalom szabadalmazott osztályai teljesen a maguk hasznára s a többiek elnyomására foglalnak le. Fölül áll a nemesség s a pénzhatalom; az mint gőgös, kiváltságos kaszt, ez mint fondorkodó, pénzért mindent megvevő ármány. A dolgok folyásába csak az udvari nemesség, a főpapság, az előkelő financz-világ, a bürokrácziának fejei nyúlhattak; a többinek a tűrés, az elkeseredés, a pusztulás jutott. 15,000 személy volt az udvarnál alkalmazva; az állami jövedelmek egy tizedét, 40 millió livrest, mai pénzünkben 100 millió frankot forditottak e tétlen tömegnek etetésére. A rangos állásokat a hadseregben s az állami tisztviselésekben mind a nemesek foglalták le maguknak. 131 főpapnak évenkint 14 millió livres, fejenkint 100,000 livres jövedelme volt. Rohan, strassburgi biboros vett is Mária Antoinettenek 1.400.000 livresért gyémántnyakfüzért prezentbe. 1774-től 1781-ig ajándékokra, kielégitésekre 228 milliót adtak ki az államkincstárból; ebből 80 milliót a királyi családbeliek számára. Calonne, finánczminiszter, néhány évvel a forradalom kitörése előtt, daczára egy mesés deficzitnek, 15 millióért megvette St. Cloud kastélyt a királyné és a Rambouillet várat 14 millióért a király számára. Mária Antoinette kedvencz családja, a Polignac család,

700,000 livres nyugdijat huzott. Polignac herczeg ezenfelül személyére még 120,000 livres kegydijat élvezett s hegyibe még 1.200,000 livrest kapott ajándékul, hogy vegyen magának egy uradalmat. — A papság roppant gazdag volt; az egyházi vagyont 4000 millió livresre becsülték; a tized körülbelül 123 milliót hozott évenkint. A kolostorok gazdagsága mesés volt. De valamint az alsónemesség szegény volt s elmehetett haramiáskodni, ha jól akart lakni: úgy az alsópapság is nyomorúságban tengette életét. A hivatalokat mind pénzért adták s a lakosságnak kellett a hivatalnokokra robotolni s ha nem volt mit eladni már, csináltak új hivatalokat, milyenek pl.: a paróka-felügyelők, — a disznó- és malacz-szemlészek, — a vajizlelők, — a faölezők. A nép pedig dolgozott, adót, tizedet fizetett, — kimondhatatlanul szenvedett; meg volt határozva, mit hol szabad vetni; garmadáit a szántóföldeken megszámitották a tized s az adó miatt; a nagyurak vadkanjai, farkasai, házi- és vadnyulai, szarvasai és galambjai Francziaország fél termését tönkretették; a paraszttelkeket nem volt szabad besövényezni! Francziaország művelhető földjének egy negyedrészét nem szántották; közvetlenül a forradalom kitörése előtt kilencz millió hektárt boritott a gaz!

Kicsoda közülünk nem törte volna össze e szégyenletes, zsarnoki jármot? Ki nem állt volna azon zászló alá, melyre az volt irva: szabadság?! Nem kell oda filozófia, nem kell hitetlenség és vallástalanság; a reakczió szükségszerüen föllép és elsöpri ezeket a szörnyintézményeket s csinál egy új világot. A nemzedékek akkor csak erre a szuggesztióra hallgattak: fölszabadulunk, s elnyomott tengődésük, elfojtott dühük a teljes, korlátlan szabadságra esküdött; igy gondolta számüzhetni a zsarnokság árnyékát is! Amit pedig a politikai egyenlőség és szabadság terén létesitett, ha volt és van is közte túlzás; ha a libe-

rálizmus maga is kényszerül egyre korlátozni az egyes czégéres szabadságokat s ezáltal tanusitja, hogy műveiben sok a kivetni való, sok a szenvedélynek sugallata; de azért ez a fejlődés tényleg haladás és senki közülünk nem vágyódik a szellem lekötöttségének, az individuális érvényesülés lehetetlenségének léha és nevetséges korszakába.

A reakczió, bár iszonyú, bár véres volt, tényleg egy jobb világba terelte át a népek sorsát. A politikai szabadság és egyenlőség elve igazabb, mint a korona abszolutizmusa; a népeket ez intézmények csillagai alatt számtalan bajoktól lehet megóvni, amelyekben azelőtt sinlődtek s tényleg e vivmányokat a liberálizmus hozta ajándékul a népeknek. Nem tagadja azt senki, hogy a mult századvégi reakczió a népelnyomás ellen s az e századon végig vonuló szabadsági törekvések mind a liberálizmushoz fűződnek. Fűződnek, igen: mert szabadságot keresett az emberiség s a szabadságkeresésben kifejlődött egy szisztema, melyet liberálizmusnak hivnak. El volt nyomva a nép; gyámságban lefogták minden erejét, elkobozták minden jogát; szabad akart lenni e járomtól; szegény és kipréselt volt, minden ere s izmából csepegett a veriték s azt mások fogták föl s fogyasztották el; szabadulni akart tehát e pióczáktól, e lelketlen uzsorás hatalomtól; s mivel bajainak okát a rendi, kiváltságos osztályú társadalomban látta, széttolta e társadalomnak falait, intézményeinek ereszkéit szétszedte s törekvéseinek homlokára ráirta: szabadság.

E szabadsági irányzathoz csináltak szisztemát: a teljes, korlátlan szabadság szisztemáját, a liberálizmust.

Már pedig bármennyire méltányoljuk is a népek szabadságát: ez a szisztema, a liberálizmus szisztemája képtelenség, utópia. Utópia, mert ideologia; utópia, mert az eszmének túlhajtása; utópia, mert a reális viszonyokat nem tekinti; tehát utópia, mert kivihetetlen s az ellenkezőt éri el, mint amit igér.

A liberálizmus ntópiás voltát nem nehéz bizonyitani. Bebizonyitom *először az események, az élet való világából, abból a történelmi fejlödésből*, melyet befutott s melynek végén nem szabadságot, hanem szolgaságot hozott a világ nyakára; *másodszor kimutatom magának az elvnek helytelenségét.*

I. Az utópia egy ragyogó eszme, mely egyoldalú, abstrakt, kivihetetlen s ha kivinni mégis megkisérlik, az ellenkezőbe csaphat át; élet helyett romlást, szabadság helyett szolgaságot ad.

A liberálizmus ilyen.

Az ember szabadságát hirdeti, csakis szabadságot, fölfelé Istennel, tekintélylyel szemben; jobbra, balra, politikai és szocziális irányban; lefelé, a természettel szemben. Az Istent most mellőzzük; de tekintjük az embert polgári s társadalmi életében a liberálizmus égisze alatt. Mi lett ezen a téren a szabadságból?

Egyszerüen kimondva: szolgaság; tehát a liberálizmus utópia.

Az embernek, hogy a társadalomban szabad s ne szolga legyen, két irányú szabadságra van szüksége: *politikai* és *szocziális* szabadságra. A liberálizmusnak tehát, mely az embert, a nemzetet szabaddá akarja tenni, ezt a két szabadságot kell az ember s a nemzet számára megteremteni. A politikai szabadság abban áll, hogy mindenki részt vegyen a kormányzásban, vagyis hogy a nép önmagát kormányozza; mindenki részt vegyen a törvényhozásban, hogy ne más, hanem a nép diktálja magamagára a törvényt; résztvegyen az adminisztráczióban, hogy a nép maga végezze ügyeit, amennyiben választott tisztviselői által, kik tehát valahogyan tőle függnek. végzi. Ebben áll a politikai szabadság. A szocziális szabadság pedig az egyénnek s tehetségeinek érvényesitésében, erőinek kifejlesztésében, érdekeinek a társadalom érdekeivel való harmóniájában áll. Min-

denki érvényesül tehetségeinek megfelelőleg saját boldogulására; ezt az individuális, szabad erőkifejlést szocziális szabadságnak hivjuk.

Eddig nem létezett társadalom, melynek szocziális szabadsága lett volna; az emberek erőiknek megfelelőleg nem érvényesülhettek; az egyik elnyomta a másikat; elfoglalta terét; kiszoritotta s munkájának gyümölcseit megette . . . egyszóval az egyik elveszi a másiktól a megélhetést; az egyik elszedi a másiknak a pénzét.

Ime, ez a szignaturája a szocziális szolgaságnak! Szegénység, sok munka mellett; amit dolgozunk, azt mások élvezik, — munkánk hasznát elveszik mások; egyéniségünk másnak szolgál; mi nem vagyunk szabadok. A szocziális szabadság ennek a legvitálisabb egyenlőtlenségnek a megszüntetését célozza; mindenkinek visszaadni készül azt, ami az övé; akkor lesz az egyén igazán szabad. E nélkül a politikai szabadság csak árnyék s nem valódi szabadság; mert szegény, kiszipolyozott emberek mindig műveletlenek, elmaradottak s politikai elnyomásra, szolgaságra és kihasználásra is alkalmasak.

A politikai szabadság félszabadság; csak elvben szabadság, csak az eszme elvonásában szabadság s a konkrét világban összefér vele a szolgaság, sőt többet mondok, szolgaságra vezet.

Ime tehát theoretikus szabadság, mely praktikus szolgaságra vezet; az ilyen szabadság utópia. Csak az ideológiában, az absztrakt eszmevilágban ragyog mint szabadság; a valóságban szolgaságra vezet.

A liberálizmus ilyen utópia. Ideologiai szabadság, — valóságos szolgaság!

Miért?

A liberálizmus világtörténeti missziója abban állt, hogy a kiváltságos társadalmat megtörje, — hogy a monopolista társadalmat eresztékeiből kiemelje s a népet szabaddá tegye. A népek azért indultak nyo-

mában, vagy tán nem is indultak utána, mert hiszen a tényeket szisztemák nélkül is lehet véghezvinni, — annyi bizonyos, hogy tényleg a szabadságot keresték, a polgárok szabadságát, az egyéni érvényesülés jogegyenlőségét; hogy mindenkinek legyen s jusson az, ami az övé. Ez óriási mozgalom súlypontja a szocziális szabadság felé gravitált; a népek fölkeltek, mert nemcsak politikailag elnyomva, de még inkább, mert társadalmilag nyomorultak, kiszipolyozottak voltak, mert szegények és koldúsok voltak. Minden szabadságharcznak czélja az emberi jólét, a szocziális jogegyenlőség! A franczia forradalom lényege sem állt a politikai szabadságban, hanem a vagyonszerzés korlátlan szabadságában s ezzel együtt a munka, az ipar, a birtok szabadságában. A politikai szabadság kimondásánál meg nem állhatott, az csak egy oldala volt a mozgalomnak; a fősúly a szocziális szabadságra volt fektetve; e nélkül az alkotmányozó gyülés minden rendelkezése és alkotmányoskodása sikertelen s a holdba való lett volna.

Igen, csakhogy épp e föladat megoldásában tünt ki a liberálizmus utópiás volta. Mert a politikai szabadságot úgy ahogy nyélbe ütötték, de a szocziális szabadság eszközlésében a liberális elv csütörtököt mondott s a monopóliumos társadalmat új alakban s vele a szolgaságot még rémesebb kiadásban léptette a világba. A szocziális szabadság létesitésében ugyanis egész működése és kihatása a *vagyonszerzés korlátlan szabadságának* kimondására szoritkozott. Ez a liberálizmus kvintesszencziája, de egyszersmind veresége. Mert ezáltal a liberálizmus a monopóliumot, a kiváltságot nem törülte el, hanem a rendi és állapotszerü monopóliumok helyébe a kozmopolitikus, mozgó monopóliumot, a tőke monopóliumát állitotta.

A liberálizmus tehát más alakban azt hozza a világ nyakára, amit el akart törülni; azért *utópia!*

Azt gondolták, hogy a *vagyonszerzés* kimondásával nyomban fölvirágzik a jólét s a műveltség, a társadalom minden erői szabadon érvényesülnek, a képesség utat tör magának, a munka fölszabadul és jogos gyümölcseit békében élvezheti. S ime, mindennek ellenkezője állt be. Mert a keresethez nemcsak képesség, hanem tőke is kell, úgy hogy a legszebb képesség is pénz hiányában elvesz a tőkével való konkurrenciába. A gazdagok hatalmában áll a meggazdagodás, mig a középosztály koldusbotra jut. A gazdagot semmi sem akadályozza a szabad ipar talaján a tőke elhatalmasodásával mindjobban elnyomni a szegényt. Ezáltal a műveltség is, mely a jóléttel rendesen lépést tart, elsatnyul s a polgári szabadság is az elszegényedés erkölcstelenitő behatása alatt prostituáltatik, olcsó, eladó portékává válik.

Ime, mennyire estünk el a céltól, a lehető legnagyobb szabadságtól! Föl akarták szabaditani a munkát és szolgájává tették a tőkének; föl akarták szabaditani a munkást és védtelenné tették a hatalmassal szemben; meg akarták oldani a nemzetek békóit, melyek a föld rögéhez kötötték és kivették lábai alól a gyékényt, a talajt, melyen álljon; ki akarták emelni az ipart a czéhek czopfos korlátaiból és leszakitották a gátakat, melyek a pénz hatalma ellen az individuális tehetséget védték. S igy egy minél szabadabb nép helyett egy elszegényedett, erkölcstelen s politikai szabadságát árúba bocsátó atomizált tömeget nyert. A béke és jólét helyébe a legádázabb harcz lépett s az apró-cseprő monopolok helyébe a népek velejét szipolyozó, nemzetközi vampir ült: a tőke monopolja.

Kinek kell ez a liberálizmus? Szisztemája utópia, álomlátás.

A liberálizmus, mikor pályájának kezdetén állt, ábrándos hiveket számlált s Turgot csak úgy égett érte, mint Blanc L. a kommunizmusért. De a lelke-

sülés nem képezi kriteriumát az igazságnak; a lelkesülés inkább csak a czélnak fönségén s az eszmének theoretikus szépségén gyullad ki s keserű tapasztalatok s az élet nagy kudarczai kellenek hozzá, hogy a lelkesülést lehűtsék s a hiveket kiábránditsák.

Ezeket a fázisokat futotta s futja be a liberálizmus is.

A liberálizmusban a czél, az eszme szép, a theoria aranykort igér; az előző korok monopolizmusában elkeseredett népek rajongva s őrjöngve üdvözlik az új eszme aranyos hajnalhasadását; azután következik egy század, vagy tán nem is egészen annyi s az álom szétfoszlik, a theoria utópiává lesz s egy kivihetlen szisztema átkát nyögik a tönkrement existenczián.

A liberálizmus arra törekedett, hogy a polgári társadalom valamennyi tagjának minél több szabadságot biztositson. Ez oly czél, melynek mindenki szivesen szolgálatába áll, — ez oly feladat, melyet megoldani a politikai és szocziális fejlődés siet. A mai világban senki sem vehető komoly számba, tartozzék az bármely párthoz, aki ezt a czélt magának nem vallaná. Ha az evvel ellenkező monopolizmusnak itt-ott még találkoznék hive, azt már csak egy egész fejlődési étappal elkésett utasnak tekinthetnők, akinek nemcsak a vonata ment el már rég, hanem még a vasútját is elmosta az idők árja. Mikor tehát országvilágban mindinkább hatalmasabb áramlat készül a liberálizmust elsöpörni, az nem a czél ellen, a *minél nagyobb polgári és szocziális szabadság* ellen; hanem a liberális szisztema által e czél elérésére alkotott társadalmi, nevezetesen gazdasági rendszer ellen irányul; mivel ez a rend a megálmodott szabadságnak épp ellenkezőjét, a legtűrhetlenebb szolgaságot teremti. Ismétlem: a liberálizmus utópiás voltát a nyomában járó szolgaság hirdeti.

II. De hirdeti azt a liberálizmus elvének egyoldalúsága, amiért is azt megvalósitani soha sem lehet.

A liberális elv, vagyis szabadság a valóságos emberi természetnek csak egyik oldala; azért azt a többi érdekekre való vonatkozás nélkül érvényesiteni nem lehet. Az emberi individualitást mindenesetre kell érvényesiteni s oly társadalmi rendet kell alkotni, amelyben érvényesülhet; de nem szabad érvényesülnie másoknak rovására, mások szabadságának s individualitásának letiprására. Minél nagyobb szabadság...! helyes, ez jó elv; mindnyájan elfogadjuk; de csak úgy, ha minél nagyobb szabadsága lesz mindenkinek, vagyis az egész társadalomnak s nem csak néhány hatalmas s a többieket eltipró egyéniségnek. Emberi szabadság, — társadalmi szabadság; ez a helyes elv; a kiméletlen egyéni szabadság nem szabadság, hanem csúnya, lelketlen önzés.

Hál' Istennek, e részben a nézetek már nagyon tisztulnak s az emberek fölhagynak az utópiás liberálizmussal. Feuerbach, Hess, Grün erősen pengették már e húrokat; de másrészt émelygős túlzásokba estek. Igaz nézeteik már nagyobb elismerésnek örvendenek: „Nur als soziales Wesen ist das menschliche Wesen wahrhaft und wirklich lebendig" (Neue Anekdoten. 190. l.) ezt irja Hess; Grün pedig a társas embert mondja „menschlicher Mensch"-nek.

A liberálizmus embere nem „menschlicher Mensch" hanem rögeszme.

Marx Károly a politikai demokrácziának szemére veti, hogy az embert szuverénnek jelenti ki, de az embert „in seiner unkultivirten, unsocialen Erscheinung, den Menschen, in seiner zufälligen Existenz, den Menschen, wie er durch die ganze Organisation unserer Gesellschaft verdorben, sich selbstverloren veräussert, unter die *Herrschaft unmenschlicher Verhältnisse und Elemente* gegeben ist, mit einem Worte, den Menschen, der noch kein *wirkliches Gattungswesen ist.*" (Zur Judenfrage.)

Az ember társas lény és nem a megtestesült

önzés; a liberálizmus a megtestesült önzés; tehát nem embernek való, hanem utópia! Azért aztán a liberális társadalomban elzüllik s kivetkőzik emberségéből az ember; állattá lesz kegyetlenségében az egyik, állattá lesz proletárságában a másik; ellenséges hatalmasságokká szakad szét a társadalom. A társadalom „embertelen“ és „társadalomtalan“ alakot ölt; „eine unmenschliche und unsociale Wirklichkeit.“

Igaz, hogy az embernek, mint társadalmi lénynek tüzetes meghatározása s a lényegéből folyó követelményeknek kipontozása többé-kevésbé szabad kezet enged, mert nem emelhetjük ki ezt a fogalmat készen s minden tekintetben meghatározva a történelemből, ahol többé-kevésbé elektelenitve s elcsúfitva szerepel; hanem elvonás által alkotjuk meg s igy az egyéni önkény e fogalomba majd nyárspolgári, majd proletár, majd szocziálista, majd polgári vonásokat szőhet bele; de mindenesetre ez a fogalom olyan, amely a társadalmat szétszedő s féktelen önzés által széthasitó liberálizmussal teljesen ellentétben áll. Az abstrakcziók veszedelmes és megbizhatatlan árnyak; látni való, hogy mit érlelt az embernek abstrakcziója a mult század filozófiájában; a szabadság, egyenlőség, testvériség, ez a három fogalom adta az ember lényegét; s mit öntöttek bele ebbe a formába? a pénzhatalmat. A mi abstrakcziónk: a társadalmi lény, „der menschliche Mensch“; s mivel fogjuk mi kitölteni ezt a formát? meg vagyok győződve, hogy nagyon sok nyárspolgári, elmaradt, szögletes fogalommal. A moralizáló humanizmus, amely szintén nagyra van a testvériséggel, egyenlőséggel és szabadsággal, szépen megfér a liberálizmussal; védi intézményeit és törvényeit s csak ha már rémületesek az állapotok, akkor fog hozzá a jajveszékeléshez, anélkül, hogy a szisztema ellen emelné föl szavát.

De a biztos alapot a történeti fejlődés szolgáltatja; ott nem abstrakcziókkal, hanem valóságokkal

van dolgunk; ott kitünik napnál világosabban, hogy mi mozgatja a társadalmat s hogy mit követel az emberi természet. Még nincs száz éve s a történeti fejlődés terén máris megért a meggyőződés, hogy a liberálizmus a szolgaság új kiadása, tehát embertelen utópia. A többi is a történeti fejlődés dolga lesz; az igazi haladás el fogja söpörni a liberálizmusnak minden intézményét a földről.

A liberálizmusnak ez insociális, embertelen tendenciájával együtt jár a többi nyomorúságos tünete a mai társadalomnak. A hatalommal szemben áll a kizsarolásnak kiszolgáltatott tömeg; azért a hatalom az abszolutizmus bikajegye alá áll; a tömeg pedig szervezetlenül, önérzet nélkül szolgál. A szervezetek megrontásával elvész a függetlenségnek, önállóságnak, az önrendelkezésnek, szóval az állampolgárt megillető szabadságnak minden áldásthozó eleme. Munkások, iparosok, kisemberek, gazdák, alkalmazottak egyaránt a kiszolgáltatottság átka alatt nyögnek. Ügyeiket, érdekeiket a hatalom intézi. Tehát nem társadalommal, etikai kötelékek által, közszellem által összekötött szerves társadalommal van dolgunk, hanem az abszolut hatalom, a népakarattól független s fölötte álló államhatalom által összetartott s általa agyongyötört tömeggel. Mennyire igaz itt is, hogy a liberálizmus utópia, *„eine unmenschliche, unsociale Wirklichkeit"*. Az önzés minden szervezetet disgregál s az abszolutizmusban nyeri politikai kifejezését.

Ezek után méltán azt mondhatom, hogy a liberálizmus semmi más, mint egy végzetes tévely, melybe a reakczió botlott bele s melyet a moralizáló humanizmus filozófiai keretbe foglalt, hogy imponálóbb legyen, de voltakép ez is csak arra szolgál, hogy utópiás volta jobban szembe szökjék. Vallási térre ez alkalommal a liberálizmust nem kisérjük el. A történeti fejlődés s a vallási liberálizmus theoriája egyaránt örvénybe visz. A vallási liberálizmus ugyanis

a népek életében a legdurvább erkölcstelenségbe, a hitetlenség és erkölcstelenség szabadságába vezet, ahol az erénynek tiszteletét a szkepticizmus neveti s az eszmék kultuszát aljas haszonlesés váltja föl. A történelem a vallási liberálizmus korát a disszolucció, a bomlásnak korszakát mutatja be; mivel pedig a népek nem élnek rothadásból, azért az ily korszakokra a tévely bélyegét sütik.

A vallási liberálizmus theoriája az ember istenitése. Engels adott ennek a legvilágosabban kifejezést, mikor azt irja: „Az volt mindig a kérdés, hogy mi az Isten? S a német filozófia azt felelte rá: Az Isten az ember. Az embernek nincs más föladata, mint önmagát megismerni, életviszonyait önmagához mérni, saját természete szerint megitélni, a világot követelményei szerint berendezni s akkor megoldotta korunknak talányát.“ (Die Lage Englands.)

Természet, természet! az egyik a természetből lehozza a liberálizmust, a másik a középkort, a harmadik a szocziálizmust s az idők árja tovább halad, viszi egy darabig a hátán a sok czók-mókot, azután partra dobja a repedt szisztemák roncsait. A valóság képezi kriteriumát a szisztemáknak; a mai világot, ezt a czudar valóságot, ezt az állandó osztályharczot aligha fogja ablakába kitenni a liberálizmus.

De azért tovább fog filozofálni. Azt feszegeti, hogy az ember saját lényét kivetiti s hypostatálja. A vallásban az emberi lénynek külre való kivetitése az Isten; a politikai életben az állam s a társadalmi létben a pénz. Ezek mind függetleneknek gondolt, voltakép pedig merőben emberi fantómok, melyeknek alapja a félreismert emberi természet. Az Istent külső hatalomnak tartjuk, pedig nem az; az államot fölöttünk való, különálló hatalomnak tartjuk, pedig az sem az; végül a munkát, a termelést egy csinált, idegen lény hatalma alá állitjuk, melyet pénznek mondunk. De ezek mind nem valóságos lények, hanem az emberi

gondolatoknak és viszonyoknak „tárgyasitása". „*Das gesellschaftliche Wesen*, das menschliche Gattungswesen *war und blieb bis jetzt für den Menschen ein mystisches, jenseitiges Wesen*, das ihm im politischen Leben als Staatsmacht, im religiösen Leben als himmlische Macht, theoretisch als Gott, praktisch als Geldmacht gegenüberstand." (Hess M. Neue Anekdoten. 190. l.) Ez beszéd! mintha az ember független lény volna s a természetéből folyó oksági viszonyok csak képzeletes projekcziói volnának kupakjának, annak a legsötétebb kamara obszkurának!

A liberálizmus fejlődésének ezen a fokán az idealista, ködös, német filozófia tengerében sülyed el s nincs, aki kihalászsza. Faust Walpurgisnacht-ja vagy ez a filozofálás az objektiv gondolkozásnak ugyanazon fokán állnak. A liberálizmus arról a lépcsőről elszavalhatja: „Ködbe vész a nap sugára", „s maradt, mi volt, a puszta lég" . . . utópiák.

A MISE-BOR VESZÉLYBEN!

Irta Dr. KRAMMER GYÖRGY.

A filloxera évtizedek óta eszi szőlőinket, pusztitja borainkat, azt tudjuk; nagy baj ez, nagyon nagy, azt is tudjuk; de ime ez a parányisága daczára is oly félelmes ellenség már oltárainkat is eléri, ez a még nagyobb baj. — Legdrágább hegyeinket letarolta már a fillokszera, pusztaság, kopár szikla maradt utána, de ki hitte volna, hogy ipsum montem sanctum Dei is képes legyen megtámadni féktelenségében. Pedig ugy van, már »legnagyobb kincsünket« is kell a filloxerától félteni. Látjuk, halljuk, tudjuk, hogy sok helyen a mise-bort közvetlen a mise előtt a korcsmából, a zsidótól hozatják; a legelőkelőbb plébániákon a legköze-

vagy a szirten ülő, gondolataiba elmélyedt Ur Jézust tekintsük meg, amelyek a hangulat szempontjából a legszebbek. Ezekhez csatlakoznak: a 12 éves Jézus, Jézus és a szamariai asszony, a vakon születettnek meggyógyitása, stb. stb. — Bida képei mintegy középutat tartanak a franczia pathetikus s a német positiv fölfogás között.

A kötés-tábla is tultesz az eddig látott magyar diszmüvek tábláin, pedig bizony már-már a tulságba megy az a könyvtábla-kultusz, amely ok nélkül drágitja meg a mi könyveinket.

A kiadónak azonban, azt hiszem, a legjobb szolgálatot akkor teszem, ha ehez a rövid ismertetéshez még a könyv megszerzési feltételeit csatolom befejezésül. Ime tehát:

A nagy mű ára kötve 45 frt, mely összeg ily módokon törleszthető: I. Előre beküldve vagy utánvétellel egyszerre; II. 10 forintot előre beküldve vagy a mű megküldésekor utánvételezve, a többit pedig pontosan fizetendő havi 3 forint részletekben. III. Etiam erga sacra 100 = centum, per partes assignanda. A művet a megrendelésre mindjárt megküldi a kiadó, a sacrumokat pedig másfél év alatt tetszés szerint beosztva jelöli. Adressze: Kiss János dr. pápai kamarás, a szent István-társulat igazgatója, Budapest, Királyi Pál-utcza 13. sz. — Aki pedig a szép diszműnek még remekebb kiadását óhajtaná, annak eláruljuk, hogy a diszműből 50 kiváló diszü példány készült; ezek szövege krétapapiron, rézmetszetei japánpapiron készültek, kötésük pedig az Üdvözitőt ábrázoló atlasz-selyem lapon kivül legfinomabb egész bőrben készült, kivánat szerint fehér (a kiadó ezt tartja legszebbnek) zöld vagy vörös szinben. Egy ily példány ára 80 forint. *Liberius.*

Charitas. Zeitschrift für die Werke der Nächstenliebe. Freiburg, Herder. 3 M. — Monatsschrift für christliche Social-Reform. St.-Pölten, Chamra. 4 frt.

Ez a két folyóirat a keresztény-szocziális törekvéseknek útmutatóul szolgál. Az előbbi, mint czime is mutatja, kizá-

rólag a jótékonysággal foglalkozik; az utóbbi inkább a jog, az igazságosság terén szolgálja a szocziális átalakulásokat. Az előbbi, czéljához hiven, útmutatást kiváltkép az intézetek s vállalatok ismertetése által szolgáltat; megismerjük belőle a sokféle irgalmassági művet, mely a gyermekek, az elromlott, neveletlen ifjúság, az elzüllött proletárság körül szedi érdemeit. Mikor ez a folyóirat megindult, emelkedtek hangok, melyek óvást tettek a keresztény szeretetnek, a titokban lappangani szerető jótékonyságnak indiszkrét leleplezése ellen, melyet a folyóirat az irgalmasság műveinek ismertetése által természetesen eszközöl. De egy distinkczió megmenti a Charitast kereszténytelenes, profanáló látszatától; mert nem az egyeseknek jócselekedeteit, áldozatait ütik itt a nagy dobra; hanem csak a ker. szellem megnyilatkozásait a személyek, az egyedi intencziók és törekvéseknek teljes titokban tartásával. A Charitas teljesen megfelel hivatásának, gyönyörű, pompás képét tárja ki a szeretet, a kath. irgalmasság titkos világának. Sok kezdeményezési gondolatot merithetünk belőle.

A másik folyóirat, a »Monatschrift« iránya szintén inkább praktikus, mint theoretikus. A theoriája iránt nem vagyunk teljesen tisztában. Néha egészen a szocziál-demokráczia vizeibe látszik lejteni; kárhoztatja a kamatot; de hogy mikép akarja a mai termelést megreformálni, hogy a kamat is kiveszszen s a szocziáldemokráczia által kárhoztatott árútermelés megmaradjon, az iránt titokzatos és hűvös homályban hagy. Máskor ismét csak a »fiktiv-Capital« ellen harczol s a másik tőkefajt, úgy látszik, elszenvedi. Tényleg a theoria iránt nem is vagyunk tisztában s azért inkább a praktikus alkotás, mentés, pártfogás terén kell mozognunk. *Ezen a téren a folyóirat eléggé jól mozgolódik s a radikálisabb* próbálgatásokat és tervezgetéseket úgy a mezőgazdaság, mint az ipar érdekében ismerteti. A nagytőkének s a manchester-köröknek szinte demagóg izü ellensége. Néha irányczikkeket is közöl az irodalom, vagy a politika világából. Luczius czikkezője kiváló hivatottsággal oldotta meg a multban föladatát. Hohoff, Marxnak nagy tisztelője, szigorú

tudományosság által tünt ki. A szocziál-demokrata lapok sokkal tudományosabbak, mint a Monatschrift s ezt a különbséget szintén jó lesz nyomatékozni, hogy e részben se kelljen a jövőre nézve kifogásokat hallania a szerkesztőségnek.

Dr. Pethő.

Munkálatok. Kiadta a budapesti növ.-papság magyar egyh. irod. iskolája. LIX. évf. Nagy 8-r. 354 lap. Ára 2 frt 20 kr.

A budapesti papnövendékek »Magyar egyház-irodalmi iskolája«, mely több mint egy félszázad óta annyi jeles munkást nevelt a magyar irodalomnak s oly sok derék munkával gyarapitotta még csak nem rég is oly szegényes irodalmunkat, ezidén is megjelent egy tartalmas kötettel a könyvpiaczon. Szivesen ajánljuk olvasóink figyelmébe a lelkes levitáknak sikerült munkáját, melyről az emlitett irodalmi iskola tagjai hadd szóljanak maguk:

»Munkálataink ötvenkilenczedik évfolyamával bátorkodunk a könyvpiaczra lépni, remélve, hogy az a kedvező fogadtatás, melyben olvasóközönségünk évről-évre részesitett, az idén se fog elmaradni s hogy ez a jóakaratu közönség nem fogja engedni, hogy egyházi irodalmunk gyarapitására irányuló buzgalmunk kellő pártolás hiján ellankadjon.

Idei kiadványunk ismét két részre oszlik. Az első rész forditás, a második eredeti dolgozatokat tartalmaz. *Pesnelle E.* irgalmasrendü atya *„Le drame de la vie“* czimü jeles munkáját forditotta le az idén iskolánk. E mü nem egyéb, mint regénybe öltöztetett theologia, s igy a komolyt az élvezetessel köti össze. A regény meséje Diocletian és N. Constantin császárok idejébe visz vissza s a keresztény és pogány világnézet képviselőit szerepeltetve, elénk tárja szerző egyrészt ama kor eseményeit, s a regény cselekményei közé szőtt ügyes párbeszédekben fejtegeti a theologia legszebb, de egyuttal legmélyebb és legfontosabb kérdéseit. S mialatt bepillantást nyerünk a vallásüldöző Diocle-

tian egyházellenes cselszövényeibe s N. Constantinnak és anyjának, Ilona császárnénak, a kereszténység fölmagasztalását czélzó törekvéseibe : a keresztény hittan oly virányai tárulnak föl előttünk, melyeknek szépségeit örömmel tudjuk élvezni. A mennyei boldogság, a fájdalom, a természetfölötti, a malaszt, a keresztény nevelés, a keresztény szeretet kérdéseit lebilincselő módon tudja tárgyalni Pesnelle atya, s eközben sohasem ejti el az elbeszélés fonalát.

Kiadványunk eredeti dolgozatai között első helyen egy, az emberi akarat szabadságát tárgyaló bölcseleti értekezést adunk, mely a determinizmusnak és indeterminimuznak korunkban oly annyira feszegetett kérdését tárgyalja. Néhány eredeti költemény után az iskola 1895-iki gyászünnepélyén felolvasott gyászbeszédet, végül pedig az 1895-i évzáró ünnepély »A haladás czélja« czimü dicsbeszédét közöljük.

Ime, ezekben tesszük le munkálkodásunk zsengéjét a magyar irodalom oltárára. Fogadja szivesen olvasóközönségünk a kezdők törekvését s ha az eredményt nem is, de az iparkodást részesitse szives pártfogásában. *A Magyar Egyházirodalmi Iskola ez évi tagjai.*

X.

Astronomische Nachrichten. 1896. Nr. 3355.

P. Fényi, kalocsai jezsuita s az ottani csillagvizsgálónak igazgatója, kezd a külföld előtt is föltünni. Igen, a külföldre kell menekülnie, mert a magyar tudományosság nem méltatja törekvéseit s nem ismeri sikereit. Nagy meglepetésemre láttam, hogy a szocziál-demokrácziának elsőrendü, tudományos folyóirata tüzetesen ismerteti P. Fényi egyre teljesebb s összefoglalóbb theoriáját a napról. A theoriának kiépitése ez idő szerint a következő körvonalakat tünteti föl.

Az utóbbi években az a vélemény kezdett fölülkerekedni, hogy mi a naptestnek tüneményeit közvetlenül s a maguk sajátos valójukban nem is észlelhetjük, hanem, hogy

csak optikus reflexeik hatolnak el hozzánk. A vélemény arra utalt, hogy a sugarak, melyeket izzó gáztestek lövelnek, okvetlenül töréseket szenvednek, s igy mi e tört sugarakban nem magát a tüneményt, mint inkább annak karikaturáját észlelhetjük. Tekintélyben növekedett ez a vélemény azáltal, hogy az optikus törésekből kimagyarázta valahogy a protuberanciákat.

P. Fényi nem ezen az uton halad; az ő elve az, hogy a tüneményeket addig kell közvetlen valódiaknak tartanunk, mig ki nem mutatjuk a csalódást. P. Fényi a protuberanciákat gőzök és pedig átlag hydrogén-gőzök kitöréseinek tartja. A kitörések sebessége mesés. A gőzök az óriási magasságban, ahol már aránylag rendkivül finom a napnak atmoszférája, kiterjednek. P. Fényi kiszámitja, hogy teljesen légüres térben az adott nyomás alatt mily gyorsan terjedne szét egy olyan gőztömeg. Igy pl. egy hydrogén-gőztömeg, melynek átmérője 11,600 kilometer, 10,000 foku hőmérsékben, légüres térben 14 percz és 41 másodpercz alatt oszlanék szét. Ez a számitás kimagyarázza az eruptiók valódiságát, mert többé-kevésbbé egybeesik velük. S nem is kell valami kimondhatlan hőfokot gondolnunk; a leghatalmasabb erupciókat is lehet kimagyarázni 100,000 fok mellett.

A nap koronáját a protuberanciák gőzeinek összesürüsödéséből magyarázza; ez is tehát nem a fénytörésnek eredménye, hanem valóságos anyagi történés. Az összesürüsödött részeknek halaványabb fénye onnan van, mert már nem fénylenek saját hevüktől, hanem reflektálják a nap fényét. Mikor pedig visszaesnek a naptestbe, az ütés által újra fény és hő fejlődik s ez a tünemény adja a nap fáklyáit.

Ezekkel az eseményekkel összefüggésbe hozza P. Fényi a napfoltokat is. A leszakadó gáztömegek nyomában légáramok támadnak, melyeknek hőfoka a nyomás növekvésével fölszökik; e hő behatása alatt a felső, már kissé összesürüsödött rétegek szétfoszlanak s igy az alsóbbak szabadon kisugározhatják hevüket, ez a kisugárzás eo ipso lehüléssel jár azokra a hevüktől megszabadult, alsó rétegekre nézve; ezek a lehült rétegek adják a napfoltot.

Végül a szocziálista lap igy zárja ismertetését: »Ez az utolsó folt-magyarázat lényegben összhangzik az Oppolzer Egon által néhány év előtt közzétett theoriával. Fényi úr érdeme abban áll, hogy elfogadható okát jelöli meg azoknak a lefelé törő áramoknak. Nagyjában ilyen a P. Fényi által kifejtett s részben nemcsak kifejtett, hanem egészen új theoria. Rokonszenvezünk vele egységessége miatt, mert különböző tüneményeket egységes okra vezet vissza.«

A szocziálista lap elismeréséhez fűzzük a mi gratulációnkat.

Dr. Pethő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

99. Visszapillantás. Elmulóban van tehát ez az esztendő is, a millenáris esztendő is. Januári első czikkünk *az ezeréves Magyarországot* üdvözölte, ünneplésre hiva fel a hazai papságot s minden olvasónkat. Most — bizonyos melankoliával nézünk vissza a lefolyt évre, amelyet az ünnepre való előkészülés, a millennáris kiállitás, és a — választások töltöttek ki. Ez utóbbiakról, nem politizálván, nem szólunk, — hanem igenis az év karakterisztikonjáról, a mi nagy ünnepünkről lehetetlen pár szót nem mondanunk, mielőtt ettől az ünnepi esztendőtől bucsút vennénk.

A kiállitást bezárták: elbucsuztunk tőle, eltemettük, csak emlékét őrizzük. Sőt napi társalgásunkban már nem is beszélünk róla (talán hogy emléke meg ne zavarjon bennünket mindennapi munkánkban?). Mert szép volt, olyan tündérmeseféle. Diszes volt és nagyszabásu, kedves és mégis nagyszerü. Mi maradt meg belőle? A sok épületet lebontották, a sok holmit széjjelvitték, de mi lesz a nagy nemzeti ünnepnek maradandó emléke? Hogy milyen hatást tett a lelkekre, azt nem mérhetjük meg, de sokra becsüljük. Fölmerül ugyan

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

DR. KERESZTY VIKTOR,
DR. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — DR. WALTER GYULA.

Az új sorozatban XI. évi folyam.
(Kezdettől XXXV. évi folyam.)

ESZTERGOM,
1897.

Ez rövid foglalata a könyvnek, melylyel Lopussny Gyula Ágost megajándékozta az irodalmat. Ez a könyv egyuttal valódi és fényes igazolása annak, miért állitották kőszálra a nagyváradi lat. szert. székesegyházzal szemben a mult hóban Szaniszló Ferencz szobrát. A müvész, ki az elhunyt nagynevü püspököt érczből szemeink elé állitotta, az életrajziró, ki a néma szobor előképének tetteit méltó okulásunkra oly lelkesen, oly szépen elbeszélte, a névtelennek maradni akart nemes jótevő, ki a szobor és könyv pompás kiállitására a költséget nem kimélte, jól végzett munka öntudatával pihenhetnek meg, mert olyan férfiunak állitottak emléket, kiről az irás szavai állanak: »Örök emlékezetben leszen az igaz.«

K.

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus IV. (De Verbo incarnato, De Beata Virgine Maria. De Cultu Sanctorum. Friburgi. Herder. 351 l., ára 5 márka.

Minden uj dogmatikában három dolog érdemel figyelmet: először a tárgy beosztása, másodszor a szabad vélekedés alá eső pontok fogalmazása, harmadszor az aprólékos kérdésekbe való behatolás, amely kérdéseket a járatlan szem könnyen mellőz, de a hozzáértés nagyra becsül.

Mind e három tekintetben érdekes ujdonságokat nyujt P. Pesch Dogmatikája. És pedig; ami a tárgybeosztást illeti, ő a megtestesültségét először mint köztünk élő valóságot vizsgálja; kutatja, hogy ki ez a Krisztus? Miféle személy? azután, belehatol természetébe, vizsgálja isteni és emberi természetét; ebben a két természettel biró isteni személyben ismeri föl a megtestesülés titkát. E titok gerincze az »unio hypostatica«; ennek révén isteniesül valahogy Krisztusban az ember, lesz az ember Isten valóságos fia, úgy hogy imádjuk ezt az embert; aztán miután imádtuk, gyönyörködünk az emberi természetnek tulajdonságaiban. Ennyit ad a szerző a Christologiából. A második részben adja a Soteriologiát,

szintén 100 lapon; tehát bőven, s az tetszik nekem e könyvben kiválóan. A soteriologiát bevezeti a megtestesülés szükségességének, lehetőségének, fönségének kimutatásával; bőven foglalkozik Krisztus elégtételével, áldozatával és érdemével; sorba veszi a megváltás mozzanatait: a szenvedést, föltámadást, mennybemenetelt; Krisztusnak papi, prófétai és királyi hivatalát s végül két appendixban közli a sz. Szűzről s a szentekről való egyházi tant.

A berendezés tehát uj, érdekes, s a soteriologiával a lap száma is már nyomósitja és méltányolja ezt a tárgybeosztást; mert hogy mást ne emlitsek, bizony furcsán hat az emberre, ha ezeket a fönséges s az ember kedélyét mélyen fölzavaró kérdéseket, Krisztus kereszthaláláról s áldozatáról néhány szüken nyomott lapocskán ütik el.

A szabad vélekedés alá eső pontok közül fölemlitendőnek vélem P. Pesch *állásfoglalását a hypostasis kérdésében*. Szerinte a subsistenczia, az égyilég alkotó, formális vonása »modus realis, sed non realiter a natura distinctus«; az a föltevés, hogy az Ige megtestesült volna akkor is, ha az ember nem vétkezik, szerinte probabilis sententia, de a másik probabilior. Krisztusnak szabadságát a kereszthalálra való isteni parancscsal szemben az auctor a hathatós kegyelmek magyarázatával igyekszik menteni; e kérdéssel nagyon bőven foglalkozik s az eltérő nézetek ellen hosszan kinyujtott harczvonalon csatározik. — Az áldozatnak lényegéről nem nyilatkozik, azt bizonyára az Eucharistia-traktátusra hagyja; itt csak pozitiv uton konstatálja Krisztus halálának áldozatos voltát; Thalhofer véleményét ostromolja, aki az áldozatot az engedelmességnek belső aktusába helyezi, melyet aztán külre is valahogyan kifejezhetni. E fölfogásban Krisztus az égben is bemutatja áldozatát s kivált az ő sz. sebeit tekinti engedelmessége külső jeleinek. Igy nyerünk egy »égi, mennybéli áldozatot«, melyet az unitáriusok is nagyon sürgetnek.

A harmadik pontban az aprólékos kérdésekre való behatolást jeleztem egy uj dogmatika jellegének. E tekintetből először fölemlitem P. könyvének a protestáns theologiára való vonatkozásait.

Ennek a theologiának két sebe van, mely egyre vérzik, s ez Krisztus isteni személyisége, melyet csűr-csavar, s Harnackkal, Pfleidererrel végleg kicsavart, — azután Krisztus áldozati halála. A rationalizmus e részben a művelt kedélyek fölháborodását is csatlósául fogadja, midőn e finom idegzetek a kiontott vértől borzadnak s abban isteni jelleget, világváltságot fölismerni nem akarnak. Ez az ő átkuk, hogy először is a szellemet szoritják ki mindenütt, azután a hullán botránkoznak: az aludt vértócsa fölött szörnyűködnek s e vér forrásához, az érző, imádkozó, lángolva szerető szivhez nem emelkednek. Elfelejtik, hogy az áldozat is »est in ratione signi«, s hogy nem kell tekinteni az élegülő vért a maga chemiai összetételében és elváltozásaiban, hanem e vérbugyogással és vérontással összekötött meleg, forró lelket. E vér páráin át kellene fölismerni Krisztus lelkének érdem-szivárványát, a teremtett léleknek Istent megközelitő, Istennel érintkező életét, melynél fogva Istent szerethetjük, engesztelhetjük, megbánthatjuk és megsirathatjuk — s fizikai valónk, meleg vérünk, szivünk dobogása, könnyeink és szenvedéseink is belevonatnak ez Istenhez törekvő áramba! Itt, ez áramban foglal helyet az áldozat! Ha van itt helye a fohásznak és epedésnek, — bizonyára van helye a vérontásnak is.

Az áldozat e filozofiájától borzadnak a raczionalisták, kiknek fölfogása ugy látszik, csak a jégverem szerepével bir: nem rothad benne semmi, de megfagy minden; ugy a raczionalizmus is a természetfölötti életet, a természetnek meleg bevonulását a természetfölötti világba megakasztja s ez által a természetet magát kifejlésében megakadályozza; alakjai kövületek.

P. Pesch nagyon sürgeti Krisztus halálának áldozati jellegét. Kitér az érdemről való igen érdekes kérdésekre, arra, vajjon szerezhet-e érdemeket a szó szoros értelmében a teremtmény. Az érdemről való helyes fogalmakat az ember saját lelki életében is nagy haszonnal alkalmazhatja!

Krisztus leszállásáról a poklokra, s az Atya jobbján való uralkodásáról, valljuk be, elmondhatni bizonyos érte-

lemben azt, amit Güder, Herzog Real-Encyclopaediájában mond, hogy »ezek száraz ágak a theologia fáján.« De miért azok? mert száradni hagyjuk, nem füzvén hozzájuk lelkes, értelmes gondolatot. Tessék csak megnézni Da Ponte idevágó meditációit, mennyi élet, mily pompás, gazdag világ rejtőzik bennök! Csak a szegényes raczionalizmus nem tud hová menekülni vékonydongáju, naturalizált hitével. Az nem találja el az utat a pokolba, mert vasuton, vagy legalább liften akar oda jutni, — hasonlókép nem találja meg az utat a mennybe, mert a m. k. vasutak menetrendjében keresi azt; itt is áll az, amit föntebb mondottam, elöször megölik az élő alakot, azután keresik lelkét; elöször naturalizálják a hitet, s azután keresik a supernaturát, s csodálkoznak azon, hogy nem találják meg.

A szerző mindig tekintettel van a természetfölötti tan egyetemlegességére s nem akarja elhanyagolni egyetlen berkét, s magaslatát.

Könyvében jegyzetek nincsenek, kivéve néhány rationalista »drága-gyöngyöt«, például Krisztus Urunk mennybemenetelénél ott találjuk a jegyzetben Strauss Dávid holdkóros leszerelését, aki azt irja, hogy »Von diesem Vorgang als von einem thatsächlichen zu sprechen, ist gebildeten Menschen gegenüber heutzutage geradezu eine Beleidigung... Wer das Weltsystem nach dem jetzigen Stande der Astronomie in der Vorstellung trägt, kann sich einen thronenden, von Engeln umgebenen Gott nicht mehr vorstellen.« Bizony kérem itt minden a Vorstellungtól, az elgondolástól s elképzeléstől függ; ennek az argumentumnak az ereje is semmi más, mint a subjektiv képzelgés; mit szólna Strauss Dávid, ha én igy argumentálnék: az Atya-Isten nem létezhetik, mert hiszen szakállal képzeljük s azt már csak nem lehet elvárni »von einem gebildeten Menschen«, hogy az Istenről azt gondolja, hogy borotválkozik. Ez kérem úgy-e nevetséges; nos és vajjon több észszerüség van-e a többi »Vorstellung«-ban? Egy isteni hitet, tehát isteni valóságot, erőt s életet nem szabad folyton agyonnyomorgatni emberi fölfogásokkal; ha valaki az erőteljesen kihajtó csemetének minden

rügyét, minden hajtását levágja ollóval, mert nem az ő »Vorstellung«-ja szerint hajt, akkor a csemete beadja a kulcsot s elbucsuzik az ostoba »Vorstellung«-ok szük világától. De ha ezt az eljárást a »Vorstellung«-ok bölcse nemcsak egy növénynyel, hanem a kertek s az erdők s a rétek és mezők valamennyi csirájával, csemetéjével s magvával akarja megtenni, akkor nemcsak azok pusztulnak el, hanem a »Vorstellung«-ok sötét kamrája is, s ez lesz a vidék áldása.

P. Pesch egyik kötetéről, melyben az Istenről tárgyal, nem nagy elismeréssel szóltam, mert alig találtam benne valami ujat s méltatni valót; de a jelen kötetről ismétlem elismerő birálatomat, melyet az első kötetről mondtam.

Dr. Pethő.

Lourdes. Visszaemlékezés az 1895-iki lourdesi magyar zarándoklatra. Irta dr. Purt Iván. Az esztergom-fömegyei hatóság jóváhagyásával. 12 képpel. Budapest, 1896. 8-r. 226 l. Ára fűzve 1 frt 20 kr., vászonkötésben 1 frt 80 kr., diszkötésben 3 frt. (Kapható a szerzönél, Budapest, IV. k. Központi papnevelde.)

A mult évi »Religio-Vallás« hasábjain hosszu időn át jelent meg az 1895-iki kitünően sikerült lourdesi nagy zarándoklatnak élvezetes leirása, dr. Purt Iván tollából, aki, mint ama zarándoklat szervezője és rendezője, leghivatottabb is volt arra, hogy Lourdesban észlelt tapasztalatait, kapcsolatban az egész zarándok-utnak leirásával, közkézre bocsássa. Most karácsony táján azokat a szétszórt czikkeket könyvalakban is megjelentette, ami igen helyes gondolat volt tőle, egyrészt, mert igy a nagyobb közönségnek is bemutathatta magát, mint ügyes utleirót, másrészt, mert a lourdesi kegyhelyről, a B. Szűznek e kiválasztott, kedves bucsujáróhelyéről, bármennyi leirásunk is legyen, soha tulságos sok nem lesz. Amit az apostolok a synedriumnak szemébe vágtak: »Non possumus, quae vidimus et audivimus, non loqui« — ugyanazt érzik át mindazok, akik szerencsések voltak a lourdesi szent helyen lehetni, s szemeikkel láthatni az Isten csodáit, úgy hogy nem hallgathatnak arról, amivel szivök teli.

növendékeinek is, kedves és hasznos olvasmányul szolgáljon s őket a jóban való állhatatosságra és növekedésre ösztönözze; hogy ápolja bennök az intézetben kikelt és fejlődésnek indult erényvirágokat; hogy fejlessze bennök a vallásosság, a hit, remény és szeretet, a szivtisztaság, önmegtagadás, szerénység, szelidség, lelki nyugalom, munkásság, hallgatagság, rendszeretet stb. erényeit s ilykép oda hasson, hogy az ifju leány jámbor keresztény maradjon s belőle derék honleány és erényes családanya váljék.

Aki látja, mily üres, mily fölületes, mily kevéssé örvendetes a lelkiállapotuk akárhányszor az ily serdülő leánykáknak, mily világias és hiu gondolatokkal van telve fejecskéjök: az nagyon tudja méltányolni az ilyen könyv hasznát.

Paptársak! tegyétek rá figyelmessé az aggódó és sokszor az olvasmány dolgában zavarba jövő szülőket.

A mű kis 8-r. 200 oldal, diszes vászonkötésben 1 frt. Megrendelhető a Szent-István-Társulat ügynökségében (Budapest, Királyi Pál-utcza 13. sz.) és a szerzőnél Pomázon (Pestmegye.)

X.

Der Campo Santo der Deutschen zu Rom, von Anton de Waal. Mit vier Abbildungen. Freiburg, Herder. 1896. 324 lap.

De Waal a Campo Santo-nak lelkes rectora mindent megmozgat, hogy ezt az ősrégi intézetet galvanizálja s az új-korhoz s igényeihez alkalmazza. Néhány év előtt általános figyelmet keltett avval a mozgalmával, melyben a Campo Santo ezer és száz éves fönnállásának ugyancsak ritka jubileumára forditotta a világ szemeit. És sikerült is neki sokat szereznie; a német császár orgonát ajándékozott templomának, a bajor király üvegfestményes ablakokat, mások pénzt adtak; de sokan rázták a fejüket, mert nem hittek a Campo-Santonak ezer és száz éves fönnállásában.

De Waal úgy látszik főleg ezeknek a Tamásoknak

szánta könyvét, melyben a Campo Santo történetét adja. Szerinte a Campo Santo, ami olaszul annyit jelent mint: temető, kezdetben iskola-féle, vagy iskolának nevezett zarándok-menház volt, melyet Nagy Károly császár kora után alapitottak legyen. Azután temetkezési helyet hasitottak ugyancsak a templom körül a németek számára; végre vallásos társulat, confraternitas lett. Mint ilyen később nem tarthatta igen magát s De Waal buzgólkodására a zarándokház mellett vagyis inkább benne német papok számára, kik történelmi tanulmányokat szándékoznak Rómában folytatni, kollegiumot szerveztek. De Waal most egyre azon van, hogy ezt a kollegiumot lehetőleg bővitse és egy uj káplánia alapitására 40,000 lirát ügyekszik összehozni. Müveinek tiszta jövedelméből bőven áldoz e czélra, s mint ügyesen forgolódó Monsignore a német s osztrák püspököket és káptalanokat mozgatja adakozásra.

De Waal tüzetesen ismeri Róma történetét, azért amit a Campo Santonak eredetéről ir, azt nem az ujjából szopta s e részben hitelt érdemel. A bevezető fejezetek különben is bárkinek érdeklődését kelthetik föl, mert az idegen telepitvények történetét tárgyalják. Az európai, alpeseken túli népek siettek alapitványokat tenni Rómában zarándokaik számára; ezeket a zarándokházakat scholáknak hivták; ilyenek időrendben: az angolszászok, a friezek, a longobardok s a frankok scholái, — a Campo Santo a frankok scholájának gyökerén fakadt.

Az idegen nemzetek scholái mind sz. Péter sirja köré épittettek, először a helyet magát akarták megtisztelni, de azonkivül volt annak más oka is és pedig az, hogy a rómaiak féltek a jövevényektől s nem akarták őket a város falai közé ereszteni. Igy a scholák a falakon kivül sz. Péter sirja köré épültek s eleven falként köritették a kereszténység legszentebb helyeinek egyikét. A Tiberistől a Vatikáni halmok felé épültek; a Tiberis körül volt az angolszászok telepitvénye azon a helyen, hol most a S. Spirito kórház és San-Michele in Sassia-templom áll; e templomnak neve a történelmi tradicziónak világos bizonyitéka; utána följebb a

Vatikán felé huzódott a Friezeknek scholája; a sz. Péter piacz kolonnádja mögött, hol most az ágostoniak kolostora áll, lehetett a longobardok telepe, s még feljebb, sz. Péter-templomának árnyában áll mai napig is a Campo Santo dei Tedeschi. A többi alapitvány elpusztult, a Campo Santo pedig büszkén mutogatja, — igaz, hogy hamis, — ezer és száz éves alapitványi okmányát. De bár az alapitási okmány hamis, azért az alapitást méltán III. Leo pápa korába tehetni.

Szebb helyet alig választhattak maguknak a scholák; a Campo Santo maga a régi Nerói czirkusz helyén áll, mely sz. Péter piacza és temploma helyén terjedt el; Nagy Konstantin maga a régi Bazilika egyik falát a Nerói czirkusz üléseinek alapfalára épittette. Emeli a helynek szentségét az is, hogy sz. Pétert alighanem itt a czirkuszban feszitették keresztre s nem a Janiculusnak Montone nevü halmán. A régi sz. Péter bazilika körül temető volt, s igy nem csodálkozhatunk, hogy a frank schola temploma körül is temetkeztek, amitől most a Campo Santo nevet nyerte.

Éppen ily érdekes s történeti vonatkozásokban gazdag a könyvnek többi része. Rómában minden részesül a világtörténet mozgalmaiban, minden intézet, minden palota és templom. Kerestünk valamit De Waal müvében a magyar zarándokházra vonatkozót; de csak néhány sorra akadtunk. Ezek szerint a Campo Santótól följebb a hegy felé, sz. Péter sekrestyéjének helyén állt a magyar zarándokház, szent Istvánnak szentelt templomkával. XIII. Gergely ezt az alapitványt a római Collegium germanico-hungaricumnak adta, s a templom lerontatott a sekrestye épitése korában. A németek és magyarok tehát sz. Péter körül is szomszédok voltak; különben pedig De Waal szerint semmi közük sem volt egymáshoz. Tudjuk, hogy De Waal a magyar püspökökhöz is irt, s fölszólitotta őket, hogy ha esetleg a magyar zarándokok számára akarnának valami alapitványt tenni, azt a Campo Santoval egyesitsék. Azonban, mint divat, feleletet sem kapott s igy a magyar zarándokokat sem fogadja valami nagy szivesen; azok aztán fölsétálhatnak a

sz. Péter temploma köré s énekelhetik: »Hol vagy István király? téged magyar kiván stb.« — tényleg István király alapitványa ép azon a helyen állt.

A mű tehát igen érdekes, s méltó irodalmi emléke a páratlan 1100 éves fönnállás jubileumának. A németek másik zarándokháza az »Anima« sokkal ujabb keletü; talán csak háromszáz éves; nem is szorul jubileumokra, mert gazdag; de a Campo Santonak jól esik ez a ritka jubileum; a vén tüdőkbe friss életet s a megcsappant alapitványos kasszába uj, német markokat hoz.

De Waal ur teljesen elérte czélját; neki köszöni a Campo Santo mindazt, ami az 1100 éven felül jut még dicsőségből s hirnévből intézetének. Minél több alapitványnak kivánunk ily buzgó rektort.

Dr. Pethő.

„Harminczhatodik és harminczhetedik évi tudósitvány a legfölségesebb Oltáriszentség folytonos imádására és a szegény templomok felszerelésére Pesten alakult és 1882-iki január 1-én a római törzs-társulattal egyesitett anyatársulatról 1894. november hó 6-tól 1896. november hó 6-ig. Budapest, 1896. Hunyady-Mátyás-intézet. 8-r. 120 l.

A budapesti központi Oltáregylet eme most napvilágot látott tudósitványa mindenekelőtt közli az egyesületbe való belépés feltételeit, melyek a következők:

Oltáregyesületi rendes tag lehet az (férfi vagy nő), a ki a Legfölségesebb Oltáriszentséget (ha lehet a templomban, ha nem lehet, otthon), a hónap első, második, avagy más, általa szabadon választott napján, egy órán át kész imádni, és a szegény templomok fölékesitéséhez, ha szegény, ugy évenkint 12 krral, ha tehetősebb, ugy évenkint 1 frttal kész járulni.

Résztvevő tag lehet az, ki évenkint 2 frtot fizet az egyesület szent czéljaira. A résztvevő tag nem vállal ugyan imádási órát, de részesül az egylet érdemeiben és imádságaiban.

FRACTIO PANIS.

Irta DR. PETHŐ.

A római katakombákban rendkivül fontos leletre bukkantak. Wilpert, a Campo-Santo Collegiumának egyik tagja a Priscilla-katakombákban egy cyclust födözött föl, mely négy képből áll s a II. századból származik. Ezeknek a képeknek egyike minden várakozást fölülmult, mert a szent misét jeleniti meg. „A sz. misét a II. század első feléből“ . . . mondogatták egymásnak hüledezve a liturgikusok és dogmatikusok s a protestáns theologia kiváló figyelemben részesité a „Fractio Panist“, hogy e kelletlen, ősrégi tanu valahogy csúffá ne tegye azt a kritikát, mely a katholikus kereszténységet két részből állitja össze: az őskereszténységből, s a historikus fejlődésben hozzájárult s az egészet elferditő tanokból s intézményekből. Az elferditő tanok közt első sorban ott áll a sz. mise-áldozat.

S épp a sz. misére nézve juttat érveket a Priscilla-katakombák lelete! Tizenhét százados homályba férkőzik a kutató tekintet; legöngyölgeti a falakról a stalaktit réteget s a monumentális theologia rámutat a második századnak emlékére, melynek elmosódó szinei több mint másfél évezred előtt élt nemzedéknek hitét léptetik jelenünkbe. Hála érte az emberi értelemnek, mely nemcsak a hangok hullámaira bizhatja gondolatait, nemcsak betükkel jelzi fogalmait, hanem megörökitheti azokat a művészet mindennemű

termékében. Maga a gondolkozó agy évek multán elporlad, — a hanghullámok a csend némaságában elsimulnak, — a betük pergament-tekercsei elfoszlanak, de az a gondolat, mely szinbe vagy kőbe rögzitve a barbárok pusztitásait elkerüli s a kripták csendjében a természeti csapások elől biztositva van, évezredekre nyujtja ki létét, s mihelyt értelmes szemek tekintetével találkozik, áthidalja a századok örvényeit s a multat a jelenbe viszi át.

A művészet ép oly tökéletesen fejezi ki a gondolatot, mint a betü; ha symbolumai iránt tisztába jövünk, hasonlit a kinai képes iráshoz, melyet a mandarin ép oly folyékonyan olvas, mint mi nyomtatott betüinket. Azért van egy theologia, melynek jelei nem betük, melynek foliánsai nincsenek disznóbőrbe kötve, hanem amelyben saxa loquuntur, s épp úgy colores, figurae loquuntur; könyvtárai a keresztény régiségek muzeumai. Könyves polczai a katakombák festett falai. Ki kételkednék abban, hogy a katakombák néma képei ékesszóló hirdetőivé lesznek azok hitének, meggyőződésének, fölfogásának, kik oda imádkozni jártak?! Ezt a hitet, azt a dogmatikát és liturgikát azokról a falakról leolvasni, *a theologia monumentalisnak* föladata. A theologia monumentalis egyesiti szavát az irott emlékekkel, s akkor válik igazán áldásossá, ha az irott emlékek hiányosságát pótolja, ha oly momentumokat födöz föl, melyek a tradicziónak képét teljesebbé teszik.

A katakombáknak mint temetkezési s istentiszteletre szánt helyeknek természetéből folyik, hogy képeik kiváltképen a Krisztus által lett üdvre, a föltámadásra, az örök reményre, a szentségekre s magára az ott végbemenő istentiszteletre vonatkoznak; de a dogmatikára nézve ezek közt nagy különbség van; mert az utóbbiak, t. i. a szentségekre s az istentiszteletre vonatkozó képek nyujthatják a specifikus katholikus dogmákat, s igy fontosságra nézve megbecsülhetet-

lenek. A kultuszban visszatükröződik a hit. Az áldozat, a szentségek, a czeremoniák mindmegannyi praktikus kifejezései a dogmának. Tényleg a katholikus kultusznak gyöngye és lényege a sz. mise-áldozat. Ha találunk képeket, melyek ezt a kultuszt, mint áldozatot megjelenitik, ezek a dogmatikának leghatalmasabb tradiczionális érveiül szolgálhatnak. Ha pedig a kath. istentiszteletnek a lényege, a belső eleme az áldozat: nem lehetett tulajdonképeni istentisztelet áldozat nélkül soha; onnan van, hogy a liturgikus képek közül a dogmatikát leginkább érdekelte az eucharisztikus áldozatnak, melyet régen Fractio Panisnak hivtak, valamiféle megjelenitése. Ezt a megjelenitést födözte föl Wilpert, s az akkor még életben levő, de már szélhüdéstől ért De Rossi a fölfödözés hirére levitette magát a Priscilla-katakombákba, s a Fractio Panisban a katakombák kutatásainak koronáját üdvözölte. Szerinte ez a legfontosabb képe a katakombáknak: „Con questa scoperta Lei ha coronato gli scavi"; mondta Wilperthez fordulva, „kegyed e fölfödözésével érte el a kutatásoknak legszebb sikerét."

A theologia monumentalisnak ezt a nagy fontosságát érzi a protestáns theologia is. S vele szemben a Fractio Panisnak ugyancsak nagy jelentősége van. A protestánsok ugyanis folyton azon törik magukat, hogy a katholikus egyház kultuszát, mindenestül, tehát áldozatostul, szentségestül egy későbbi kor szülemenyének tüntessék föl. A kultusz szerintük másodrangu és rendű kereszténység; a pogány befolyásoknak lecsapódása az eredeti tiszta kereszténységen, amely az által teljesen kikelt ábrázatából s torzalakká változott. A kultuszban pogány befolyásokat föltüntetni, ez most kedvencz foglalkozása az ugynevezett „történeti kritikának." Jelenleg a történeti kritika divik; a raczionalista, spekulativ ellenvetéseket már megunták; mivel többé-kevésbbé szubjektiv fölfogásoknak

bizonyultak. Szélesebb körökre spekulácziókkal mint elvonásokkal nem gyakorolhattak befolyást; ezekre csak konkrét adatokkal, markolható valóságokkal lehetne hatni; ha pl. kimutatnák, hogy amit mi az istentisztelet magvának s lényegének tartunk, azt az apostoli s a legrégibb egyház nem ismerte; — ha tényekkel igazolnák, hogy mindez csak későbbi fejlődésnek gyümölcse, s igy egy másodrendü kereszténységnek dogmatikájából való, melyet a történeti kritikának ép úgy kell leszedni s elválasztani az eredeti kereszténységről, mint ahogy a stalaktit-kérget szedik le a katakomba-kutatók a kripták festményeiről. A protestánsoknak ezt a történeti hamisitását ugyan a régi irókból is lehet csúffá tenni; de érzi közülünk mindenki, hogy mily friss és közvetlenül megragadó erő rejlik a keresztény művészet emlékeiben, ha érveinket velük támogattatjuk. A liturgikus képek nemcsak bizonyitják, de ad oculos megjelenitik a régi kereszténységet; föltüntetik a lényeges elemeknek ősrégiségét; kimutatják, hogy ott, ahol az evangelista letette a tollat, kezébe vette a festő az ecsetet, s hogy ugyanazon evangeliumnak a gondolatait lefestette a falakra, melyeket a sz. iró megörökitett a pergamenten. Nincs hézag az evangelium, s a ker. dogmatika közt! Azt pedig, hogy nincs hézag, föltüntetik a II. századnak liturgikus képei. A liturgia nincs a pogányságból véve, hanem időszerint is közvetlenül érintkezik az evangeliumokkal. A pogány mysteriumok nem szinezték a keresztény istentiszteletet: mert valamint az evangelium s az apostoli kor egyházának istentisztelete nincs a pogányságból véve, úgy nincs onnan a katakombák liturgiája sem; miért? mert az evangeliumokkal együtt ugyanazon korból való.

A kor, az idő tehát vaskötelék vagy repesztő ék! Ha a liturgikus képek kora a legelső kereszténységbe visz vissza, akkor vasláncz; ha pedig

két-három száz évnyi időközt hagy födözetlenül az evangelium s a kath. istentisztelet közt, akkor repesztő ék a protestantizmus kezében.

Nem nyomósithatjuk tehát eléggé a liturgikus képeknek fontosságát épp a divatos történeti kritikával szemben.

Wilpert a liturgikus képek legfontosabbikát födözte föl. A Priscilla-katakombák egyik kápolnájába vezet, melynek körülbelül olyan az alakja mint egy római bazilikának, csakhogy természetesen nincs három hajója, hanem csak egy. Ezt az egyhajós bazilikát Cappella Greca-nak hivták. Közepén iv választja két részre, mintha csak a szentélyt akarná elkülöniteni a hajótól. A hajónak freskóit már régóta ismerjük; föltüntetik a babyloni ifjakat, — Mózest amint a szikából forrást fakaszt, — Dánielt és Zsuzsannát s több más hasontárgyat, amelyek rendesen szerepelnek a katakombák festészetében. Föltünő volt, hogy a Cappella Greca szentélyében nem látszott semmi festménynek nyoma. A szentély három fülkével végződik; a fülkék apsisokat képeznek, melyek fehér márványstukkóval vannak diszitve. Lehetséges-e, hogy ép a szentélyt, hol az oltár állott, nem festették volna ki? Ez a kétség termékeny kikezdésnek bizonyult. Wilpert hozzálátott a falaknak óvatos tisztitásához. Miután két milliméternyi vastag stalaktit-kérget lemosott róluk, négy festményre bukkant: Dániel két oroszlán közt, — átellenben Ábrahám áldozata, — azután Lázár föltámasztása; Lázár mellett áll egy női alak, baljával a föltámasztottnak fejét érinti, jobbját pedig örömének kifejezésére fölemeli; ez a nő alighanem Lázár egyik nővérét, talán Máriát jelképezi. Ez a három kép nem léptet föl új gondolatokat; de a negyedik annál nagyobb jelentőséggel bir. A középső apsis fölött rejtőzött a kenyértörésnek, a Fractio Panisnak képe. Először egy férfiunak s egy nőnek alakját mosta ki Wilpert a stalaktit védő kérge alul s azt

gondolta, hogy a kép Krisztus Urunkat s a szamariai asszonyt jelképezi; de később öt uj alak került fölszinre, s amit előbb kútnak nézett, az öblös tányérrá változott, rajta két hallal; mellette egy más tálféle tünedezett elő öt kenyérrel s két oldalt hét kosárnak halavány körrajzát lehetett kivenni, úgy hogy kétség sem fért hozzá, hogy a festő itt egyrészt a tömegnek a pusztában történt csodálatos kielégittetését, másrészt egy étkezést akart föltüntetni, melyben hét személy vesz részt. Első benyomásra azt gondolhatta, hogy a kép a hét tanitványnak étkezését a tiberiási tónál akarja megjeleniteni; de ezt a nézetét csakhamar el kellett ejtenie, mert az étkezők egyike nő; azonkivül a halas tányértól balra kétfülü nagy kehely áll s az asztalfőn, amely asztal inkább pamlag, egy férfiú ül, aki ép azon van, hogy előrenyujtott kezekkel kenyeret törjön; a többi hat a pamlag vagy az asztal mögött ül.

Ezt a Rossi szerint legfontosabb katakombaképet méltán teszszük beható érdeklődésünk és kritikus magyarázatunk tárgyává.

A kérdés az, mit jelenit meg e kép? Mily gondolatnak vagy eseménynek ad kifejezést? Akarja-e a tömegnek csodálatos kielégittetését az öt kenyérrel s két hallal, tehát ennek a történeti eseménynek képét adni, más szóval: *akar-e történeti kép lenni?* vagy akarja-e a keresztény gyülekezetnek azt a szokását, melyet kenyértörésnek neveznek, s mely ott a Cappella Grecában is folyt, megjeleniteni, vagyis *akar-e egy realisztikus kép lenni?* Vagy harmadszor, vonatkozik-e mindakettőre, úgy hogy a kenyérszaporitást is, meg a keresztény kenyértörést is együtt állitja szemeink elé; ez esetben a kenyérszaporitást symbolumnak tartotta volna a művész, amely symbolumot itt egyesit a tényleges keresztény szokásnak vonásaival; ebben a fölfogásban a kép symbolikus is, meg liturgikus is; a kenyérszaporitásban az eucharistiára ismertek,

s ezt annak jeleneteivel ábrázolták, de belevették ebbe az ábrázolásba a keresztény szokásnak, a kenyértörésnek jellegeit is, úgy hogy a kép symbolikus is, amennyiben a bibliának egy jelenetére támaszkodik s liturgikus is, amennyiben a keresztény gyülekezetnek egy vallásos, istentiszteleti momentumát örökiti meg.

Be kell tehát bizonyitani, hogy a fölfödözött kép tényleg az eucharistiára vonatkozik, eszerint *symbolikus jellegü* s hogy a művész benne a ker. istentiszteletet állitotta szemeink elé.

Hivjuk vissza a kép összeállitását emlékezetünkbe.

Az étkezők egy félkörü pamlagon ülnek, ez az accubitorium vagy sigma, stibadium; hatan vannak, köztük egy nő; a szakállas ember pedig, ki a kenyeret töri külön ül valami padkafélén. A pamlagnak jobb végén van a helye, az előtt, ki „in dextro cornu", tehát az első helyen ül; ő tehát az elülülő, „qui praesidet", aki a többi hatnak a kenyeret megtöri. A jelenetnek főszemélyére azért ismerünk benne, mert az első helyen ül, s mert szakálla van, amely korát s tekintélyét jelzi. Az ő lábainál áll a föntemlitett nagy kehely, a két tányérral, rajtuk két hal s öt kenyér látható s oldalt a jelenetnek záró részleteit kenyérrel megtöltött hét kosár áll, balról négy, jobbról három. A szakállas elülő nem nyujtja, hanem töri a kenyeret, s igy a művész e jelenetben tényleg a kenyértörés gyakorlatát állitotta elénk.

A kenyérszaporitásra való vonatkozás iránt nincs kétség; a két hal s az öt kenyér, s a kosarak eléggé jelzik azt. De az sem szenved kétséget, hogy a kenyérszaporitás csodáját a kereszténységben az eucharistia előképének nézték, vagyis a szent áldozás symbolumának. Az evangelium maga teszi ezt, mert sz. János a kenyérszaporitás történetéhez a VI. fejezetben csatolja az Úr Jézus vonatkoztatását arra az ételre, melyben ő a saját maga testét és vérét fogja nyujtani.

Alighanem ezen az alapon fejlett a kenyérszaporitásban az eucharistia symboluma. Origenes a kenyérszaporitásról közvetlenül áttér az eucharistiára; a Jézus által megáldott kenyerekben látja az eucharistikus kenyeret; melyet a hivek a sz. áldozásban vesznek. A későbbi sz. atyáknál s egyházi iróknál ez szinte közhelylyé válik. A keresztény művészet követi ezt az eljárást.

Világos tanuságul szolgál ez állitásunk bizonyitására az 1864-ben fölfedezett alexandriai kép. Az alexandriai katakombák egyik földalatti bazilikájának apsisát disziti; az apsisban állt az oltár; e kép Krisztus Urunkat ábrázolja ülőhelyzetben, aki a Péter és András által neki bemutatott halakat s kenyeret megáldja. Jobbra e képtől egy más jelenet látható a következő felirattal: *Τας ἐυλογιας του Χριστου ἐσθιοντες*, „a Krisztus áldását élvezők.“ Liturgikus szempontból azért is fontos ez a kép, mert Krisztus testtartását ábrázolja áldásközben; kiterjeszti kezeit; ebből következtetnek a ritusra is, amelylyel az egyházban akkor a consecratiót végezték.

Az apsis képe eszerint föltüntette azt, ami az apsis oltárán a gyülekezetben történt; a biblikus jelenet tehát symbolikusan jelezte a keresztények szemeiben a ker. eucharistikus étkezést.

Az itt tárgyalt symbolismusnak bizonyitására szokás még a carthagói elefántcsont-pyxisre s a római katakombák szentség-kápolnáira hivatkozni. Ez adatokat minden archaeologus ismeri. Az elefántcsontpyxist az eucharistiának őrzésére használták, már pedig oldalain szintén a kenyérszaporitás csodájával találkozunk; az apostolok lebegő ruhájuk redőibe rejtve viszik a kenyeret; szakasztott igy tettek a diakonusok, mikor az eucharistiát a hivek közt kiosztották.

A római szentség-kápolnákban is ugyanazon jelenettel találkozunk; az eucharistiát a kenyérszaporitással jelezték; úgy hogy méltán következtethetünk arra,

hogy a keresztény régiség az eucharistiának symbolumául a pusztában történt kenyérszaporitást fogadta el. Ahol ez a kép előfordul, ott nemcsak magára arra az eseményre gondoltak, hanem a köztük végbemenő s őket mindnyájukat közvetlenül érdeklő s örvendeztető „sacrum conviviumra."

A csodálatos kenyérszaporitás annyira symbolikus értelmü, hogy máshol a két hal s az öt kenyér egymagában is minden közvetitő s cselekvő alak nélkül is előfordul. A hal egymagában Krisztus Urunkat jelenti, — a két hal s az öt kenyér szintén valami minket közvetlenül érdeklő dolgot jelent. Nem a csodálatos kenyérszaporitásért magáért vésték s festették a két halat s az öt kenyeret mindenfelé; mert önmagában ennek is csak oly fontossága van mint más csodának; de igenis symbolumos voltáért, fontos jelentéseért találkozunk a két hallal s az öt kenyérrel uton-utfélen, oltárok fölött és sirköveken. A ker. művészet a bibliának más képeit is nem annyira a régi események föltüntetéseért, hanem azon eseményeknek typikus voltáért vagy symbolikára alkalmas vonásaikért ábrázolták; ilyenek Ábrahám áldozata, mely a keresztények szemében Krisztus áldozatát jelezte, — ilyen Dániel az oroszlánveremben, mely a léleknek Isten által való kiszabadittatását tüntette föl a földi lét bajaiból, kivált az üldözésekből; ilyen Mózes, ki a sziklából forrást fakaszt, ami a keresztséget jelezte; ilyen Lázár föltámasztása, mely az örök életet tüntette eléjük. Világos, hogy mindezek a képek nem annyira az eseményeknek megjelenitései, mint inkább symbolumai a keresztény igazságoknak; ilyen a kenyérszaporitás is, sőt amint emlitettem a *két halnak* s az *öt kenyérnek* egymagában való megjelenitése. Az archaeologiai kézikönyvek is megemlékeznek a két eddig ismert epitafiumról, melyeken a két hal s az öt kenyér előfordul; de ujabban ismét találtak két ilyen emléket: egy sarkofágot s egy loculusnak téglját.

A sarkofágon a művész már elhagyta a két halat; csak az öt kenyeret véste ki, amiből e symbolumnak közkeletére és általánosságára következtethetünk. A loculus téglája még érdekesebb; malterből ráillesztettek két keresztbe áthorpasztott kenyéralakot. Talán a másik két téglán, — mert a fölnőtt ember sirjának befödésére három tégla kellett, — volt a hiányzó három kenyér és két hal alkalmazva. Malterrel természetesen a legprimitivebb „művészek" dolgoztak; de azért többször találkozunk e nemü alakitásokkal; igy a lateráni muzeum is őriz egy sirfödő nagy téglát, melyre malterből galambot kerekitettek. A kereszthorpadást sok más festményen is látni, igy azon, mely a „Cubicolo delle pecorelle", s a „Cripta del Orfeo"-ban látható; de vannak kenyerek, melyeken nincs meg a kereszthorpadás.

Mit jelentsen a két hal s az öt kenyér a sirköveken mást, mint a kereszténységnek valamely mindent összefoglaló, lényeges mysteriumát? sirköveken már csak senki sem keresi a kenyérszaporitás csodájának történeti ecsetelését, annál is inkább, mert a történeti jelenetet meg sem örökitették rajtuk, hanem csak a két halat s az öt kenyeret, vagy a kenyeret egymagában léptették föl. A hal s a kenyér tehát, s velük a kenyérszaporitás, melyet a hallal s a kenyérrel röviditve jeleztek, *egészen symbolikus értelmü.*

Hogy mily értelmü, azt az imént fölfödözött kép fényesen megvilágitja. Ez a kép nem a pusztában végbemenő kenyérszaporitást s jóllakást jeleniti meg, nincs rajta Krisztus, nincsenek rajta az apostolok; a résztvevők pamlagon ülnek s a pamlag végén külön egy kenyerettörő, szakállas ember; a szakállas ember lábainál áll a kehely; ez mind azt mutatja, hogy nem a pusztai jelenettel állunk szemközt; hanem egy más jelenettel, melyben szintén kenyeret törnek, — melyben asszonyok-emberek vegyest résztvesznek, — melyben a kehelyből is isznak; de amely jelenet valami-

féle vonatkozásban áll a pusztai kenyérszaporitáshoz. Hogy mi legyen ez a jelenet, az iránt mindnyájan tisztában vagyunk; az nem más, mint a keresztény gyülekezetben végbemenő s a pusztai kenyérszaporitásban jelzett eucharistikus kenyértörés.

A kép tehát symbolikus is, meg realisztikus is; symbolikus a kenyérszaporitásra vonatkozó vonásaiban; realisztikus, mert a keresztény gyülekezetekben tényleg végbemenő, közönséges jelenetet ábrázolja. Azért mondjuk ki rá méltán, hogy *itt az eucharistikus áldozatnak legrégibb s eddig egyetlen megjelenitésével állunk szemben.*

Az eddig vett benyomáson kivül, mely magában véve is eléggé nyomósitja ezt a föltevést, még külön és részletesen kimutathatjuk ugyanezt.

Az első helyen egy szakállas férfiú ül a többiektől külön, aki a kenyeret megtöri. A kép tehát az eucharistikus vonatkozásból ép ezt az akciót, a kenyértörést jeleniti meg. A résztvevők még nem esznek, az majd később történik; de nem azt akarja a festő megjeleniteni; hanem meg akarja jeleniteni a szakállas ember akcióját; az ő akciójának szempontjából fogta föl a művész a kompozicziót. S méltán; hiszen a kereszténységben hirneves és szent volt a „kenyértörés", az a *liturgikus kenyértörés*, amely a sz. áldozást megelőzte. A szentirás maga emliti: „coenantibus autem eis, accepit Jesus panem et benedixit *ac fregit*"; (Matth. 26, 26.); „et benedicens *fregit*" (Marc. 14, 22.); „et accepto pane gratias egit, *et fregit* (Luc. 22, 19.); „et gratias agens *fregit*" (I. Cor. 11, 24.). És az Apostolok cselekedetei többször emlitik, hogy az első keresztények „erant unanimes in *fractione* panis" stb.

A „Fractio Panis" magát a ker. istentiszteletet jelentette; ez a fractio az oltáron történt, mint az apostol mondja; az oltárról vették ésették az Ur testét, mint a pogányok, kik áldozatot mutattak be isteneiknek s azután az áldozatból, az oltárról ettek. A „doctrina duodecim Apostolorum" határozottan emliti a kenyértöréssel

összeköttetésben az áldozatot is: „minden vasárnap jőjjetek össze s hálaadás közben törjétek meg a kenyeret, miután bevallottátok bűneiteket, hogy *áldozatotok* tiszta legyen.“ (c. XIV.)

Ezt a kenyértörést a püspök végezte. Sz. Jusztin vértanu őt „ὁ προεστὼς τῶν ἀδελφῶν“-nak hivja. Máshol kimutattam (Magyar Sion, 1893. Az ősegyház szervezete.), hogy az előhaladottabb községekben, melyeket már nem az ambulans doktorok és próféták adminisztráltak, hanem amelyeknek önálló szervezetük volt, az eucharistiával összefüggésben episkopusok és diakonusok lépnek föl. Sz. Ignácz megtiltja, hogy az episkopus nélkül akár kenyeret törjenek, akár keresztteljenek. Tehát az imént fölfödözött képen is, a szakállas férfiu a község püspöke, aki a liturgikus kenyértörést végzi, mely az istentiszteletnek tengelye és gyöngye s a katholikus egyház tana szerint valóságos áldozat volt.

A „Fractio Panis“ képe ugyanazt jeleniti, amit sz. Jusztin leir első Apologiájában, c. 67. Wilpert szerint a festmény a II. század első feléből való, s ez ellen nem igen fognak ellenvetést támasztani; mert a Zsuzsanna-jeleneteket, melyek a hajóban vannak, a II. század első felébe teszik; már pedig Wilpert kimutatta, hogy a Cappella Greca fölszerelése egy s ugyanazon időből való.

Sokkal jelentőségesebb azonban az a dogmatikai kérdés, hogy miféle fontosságot tulajdonitunk e fölfödözésnek *dogmatörténeti szempontból*, vagyis hogy *miféle mozzanatot ismerünk föl benne a kath. dogmának fejlődési menetében.*

Véleményünk szerint ez a kép nem hozza uj világitásba az egyháznak azt a tanát, hogy a kenyértörés valóságos áldozat. Bizonyos, s gondolom senki sincs, aki elfogulatlanul olvassa a Fractio Panis ismertetését s kételkedik a képnek symbolikus voltáról s az eucharistiára való vonatkozásáról. Ennyire csak a protestáns „objektiv“ itélet veti el a sulykot. Ficker G.

és Hasenlever tényleg el is tagadtak a képtől minden symbolismust, s alighanem egyszerüen a szentirás valamely helyének jelenitését fogják a Fractio Panisban látni. Ezt az irányt a katakomba-kutatások mai állásánál csak a csendes ignorálás érheti. De ha nem is kételkedhetünk a Fractio Panisnak eucharistikus jellegében; ha szivesen elismerjük, hogy a kép tényleg a ker. istentiszteletet jeleniti: arról már még sem ad uj fölvilágositást, hogy az a Fractio Panis áldozat-e vagy nem. A Fractio Panis áldozatos jellegét ma is, mint eddig, csak az irott emlékekből ismerjük. Az irott emlékek mondják, hogy a Fractio Panis áldozat; a kép föltünteti ezt a Fractio Panist; tehát a kép föltünteti a keresztény áldozatot a maga valóságában, de nem a maga áldozati formalitásában. Ezt a konstatálást szükségesnek tartjuk egyes tulzásokkal szemben, amelyek nem bizonyitanak s azért többet rontanak mint használnak. Jól mondja Wilpert müvének egy józan kritikusa: A képnek jelentősége abban áll, hogy a katakombák liturgikus képeinek nagyon is gyér számát egy igen-igen fontos festménynyel növelte és hogy a szentség-kápolnákban föllelhető képeknek liturgikus jellegét, melyek inkább csak jeleztek mint kifejeztek valamit, kétségen kivül helyezte.

Midőn ezt az itéletet magunkévá teszszük, odanyilatkozunk, hogy a Fractio Panis most fölfödözött festménye nem annyira dogmatikus, mint liturgikus értékü; amennyiben mint emlitém dogmatikai tartalmát csak a már eddig is ismert irott emlékekből veszi.

Dogmatikai jelentősége akkor volna, ha az irott emlékekből meritett értesülésünket valamiben bővitené, ha hézagaikat kitöltené. S akkor is nagyon kell vigyázni arra, hogy mely liturgiával, mely képet vagy viszont, akarunk magyarázni, s hogy a liturgiának egyes fejlődési stadiumait össze ne zavarjuk. Más liturgia az, melyről sz. Jusztin szól s más az, mely a

„Constitutiones apostolicae"-ben fordul elő; éppen ugy a „Doctrina Apostolorum" tényleg a legrégibb, a legkezdetlegesebb liturgiát adja, hiszen a legujabb értelmezők szerint e könyvnek eredetét az első század 50—60. évei közé kell helyezni, úgy hogy a sz. irás több részénél is régibb; nem lehet tehát ezt a liturgiát, mely a „Doctrina"-ban foglaltatik a II. századbeli már fejlettebb istentiszteleti akczió megvilágitására használni. A Fractio Panis képe legtalálóbban sz. Jusztin leirásával hozható párhuzamba. Szent Jusztin idejében ugyan a keresztény istentiszteletet már nem hivták Fractio-Panisnak, mint ahogy azt a sz. irás teszi, hanem inkább eucharistiának, hálaadásnak, s az Ur sz. testét nem a püspök, hanem a diakonusok osztották szét. Sz. Jusztin irja: „miután az elüljáró, a proesztósz az imákat s az eucharistiát bevégezte, feleli az egész nép: Amen . . . s az ugynevezett diakonusok a jelenlevők mindegyikének kenyeret s vizzel kevert bort, melyek fölött elmondattak a hálaadás szavai (*απο του ευχαριστηθέντος άρτου και οίνου και ύδατος*) nyujtanak, a távollevőkhöz pedig elviszik." (Apol. I. c. 65.) Az apostoli konstitucziókban a püspök nyujtja az eucharistiát.

A képből az agapéra sem következtethetünk, vajjon megvolt-e az még akkor Rómában vagy nem. Nem tudni biztosan, hogy mikor hagyták abba az agapékat; többé-kevésbbé az agapénák elválasztatása az eucharistiától mindenütt ugyanazon korban történhetett. Sz. Ignácz leveleiben még szó van róla, *ἀγαπην ποιεῖν*. Midőn sz. Jusztin az ő nagyobb Apologiáját irta, tehát 150 körül, akkor már az agapé Rómában aligha volt szokásban; sehol sem tesz ugyanis róla említést. Mások Plinius leveléből arra következtetnek, hogy már Trajan császár korában sem tartották meg az agapét; ez a következtetés teljesen helytelen, s talán inkább az ellenkezőre lehetne következtetni (Fractio Panis 15. l.). Annyit mondhatunk, hogy a ker. egy-

házban mindenütt a II. század folyamán hagyták el az agapét. Azonban néhány keleti szekta a maga elzárkozottságában annyiban tanuja az agapénak, a mennyiben náluk az eucharistiát este az ebéd után szokták volt magukhoz venni. Sozomenus szerint ilyen szekták egész az V. századig tartották fön szokásaikat Egyptomban: „Sed Aegyptii, qui Alexandrinis vicini sunt, et ii, qui Thebaidem incolunt, Sabbato quidem collectas celebrant; non tamen sicut mos est Christianorum, sacra mysteria percipiunt. Postquam enim epulati sunt, et omni genere ciborum saturati, sub vesperam oblatione facta communicant." (Hist. eccl. V. 22.)

A Fractio Panis, ha uj dogmatikus monumentumot nem is hozott fölszinre, mégis nagy lendületet adott a katakombák iránt való érdeklődésnek. Bizonyitja ugyanis, hogy daczára a szorgalmas kutatásnak, mely a katakombák homályába hatott, vannak még ott megbecsülhetlen kincsek. Ezeknek a kincseknek a zárja a stalaktit réteg vagy kéreg, mely a föld nedvességének átszivárgásából képződik a stucco fölött. Nagy nehézségek állnak a katakomba-kutatások utjában; sok pénz kell hozzá, s manapság archaeologiára nem igen telik; azonban ahol áldozatra készségesek, ott az ilyen fölfödözés lelkesülést kelt s a zsebeket is nyitogatja. Kivált magában Rómában, ahol a laikusok közt is vannak, kik nagy buzgalommal üzik az archaeologiai tanulmányokat; maga Rossi is világi ember volt s Armellini is az; ezek az urak theologiát is tanulnak s Armellini az én időmben járt a Collegium Romanumba theologiai előadásokra. Sokat vár a katakomba-kutatás az archaeologusok nemzetközi kongresszusaitól is, melyek az érdeklődést szélesebb körökbe is hivatva vannak átvinni. Valamint a missiók által a geografusokat, etnografusokat lehet az egyháznak megnyerni: úgy az archaeologiai kutatások által érdeklődést ébresztünk a kereszténység iránt a művelt társadalom más rétegeiben.

Geschichte des Breviers, von P. Suitbert Bäumer. O. S. B. Freiburg, Herder. N. 8⁰ 637 l., ára 8 m. 40 f. = 5 frt.

Nem ismertettük mindeddig; de úgy gondoljuk, hogy ily műnek ismertetése most sem elkésett dolog, mert kihatása és fönmaradása hosszú időkre biztositva van; lapjai nem efemer röpiratok, nem füzetes vállalatok; de még más, helyüket megálló könyveket sem lehet az ily művel összehasonlitani; ha valamihez hasonlitani akarnám, hasonlitanám azokhoz a disznóbőrös foliokhoz, melyek bár századosak, de mégis közkeletüek. Erre a nagy dicséretre rászolgál a t. szerzőnek, aki azóta már bele is halt fáradhatlan működésébe, nagy tudománya, — kiváló adatgyüjtő szorgalma, — nyugodt, s a szinte beláthatlan tárgy fölött uralkodó akribejája, melyek e műben a szerzőnek érdemes emléket emeltek.

Valaki annak az óhajnak adott nemrég kifejezést, hogy bár találkoznék ember, aki az »imádság történetét« megirná; valóban a gondolat is aranyos és fönséges. A történeti tudományok még nem nevelték azt a sastekintetet, mely e föladatnak napfényébe belemerülni mert volna; a theologia, filozófia, s a történeti segédtudományok még nem növesztettek tehetségnek oly szárnyakat, melyek ily magaslatok felé törnének. Bäumer sem mert gondolni erre; de valami ilyesmit mégis csak eszközölt a breviárium jelen történetének megirásában.

Három könyvre osztja be művét; ebben a három könyvben elüljáró theologiai és archeologiai bevezetés után a breviárium történetének három korszakát tárgyalja, ugy mint a patrisztikus kort, a középkort s az újkort.

A patrisztikus korban Bäumer az egyház imáját mint általánosat, mint mindenkit kötelezőt tünteti föl; a keresztények imádkozó népek voltak. Tertullián korában a latin egyházra úgy mint a keletire nézve kimondhatjuk, hogy hivatalos hóra akkor csak kettő volt: a laudes és a vesperae, vagyis a reggeli s az esti ima, még tüzetesebben szólva a reggeli és esti istentisztelet: modern nyelven: mise és litánia; mig ellenben a kisebb nappali hórák: a tertia, sexta, nona, bár magán elvégzésre ajánltattak, még

sem voltak egyházi vagy községi officiumok, kivéve tán a statio-napokat, amikor a község a nónáig együtt volt a templomokban. Az érdekes egyházi szokásokat Bäumer a régi egyházi irók s atyák irataiból világitja meg. Hyppolitus kánonjai formális törvényeket adnak a keresztények elé a napi imákat illetőleg. Kiviláglik belőlük, hogy a nap fölkelte előtt reggeli imát tartottak, laudes matutinas; előkészületül a misére. Az »Constitutiones Apostolicae« czimü compilált műben szintén értékes adatokra bukkanunk; annál is inkább, mert a VII. könyv, a »doctrina Apostolorum«-ból van véve. A IV. századbeli czitációkban többször van szó az »antiphonatim psallere«-ről. Valószinü, hogy a ker. istentisztelet e részben a zsinagóga szokásait követte, de úgy hogy a római s a görög nép hajlamaihoz is alkalmazkodott. Sz. Ágoston szerint sz. Athanáz nagyon gyér moduláczióval énekeltette a zsoltárokat, ami alig volt egyéb merő reczitácziónál. Átlag a zsoltárének négy módját különböztették: cantus responsorius, antiphonus, tractus, directus. Az ének természetesen szintén fejlesztette az officiumnak kiépitését. Átlag azt mondhatni, hogy a reggeli s az esti, egyházi hivatalos ima apostoli rendelet; a II. században pedig az áhitat a napnak római fölosztása szerint, mely a tertia, sexta, nona hórát ismerte, a kisebb hórákat csatolta. Az éjjeli officium kiváltkép az orientális remeték és szerzetesektől veszi ha nem is eredetét, mert hisz vigiliák léteztek, de legalább általánosabb elterjedését.

A kánoni hórák nyugaton mindjobban kidomborodtak; de azért azoknak általános, érvényes és kötelező volta az V. és VI. században még nincs elismerve. Abban az időben foglalkoznak e tárgygyal a zsinatok is mind sürübben; sőt Justinián császárnak van egy állami rendelete 530. körül, mely parancsolja, hogy minden templomban, melynek klerusa van, tartsanak nocturnumokat, laudest és vesperát.

A bangori antiphonárium és sz. Benedek regulája, Cassiodor kolostorának officiumos rendje nyujtják a kánoni hóráknak legelső és legtökéletesebb sémáját.

Nagy sz. Gergely pápa az istentiszteletnek s a vele

legszorosabb összeköttetésben álló hóráknak uj lendületet adott; a schola Gregoriana, a cantus Gregorianus a nagy pápának nevét e téren is megörökitették. S kellett annak szépnek lenni; ha nekünk tán nem is tetszik. Mert nem a római, Gergely pápa idejéből való éneket, hanem a mi gregoriánus kantusunkat akarnók élvezni s nem tudjuk. Ugy járunk vele, mint János, római diákonus s Gergely pápa életirója, ki ugyancsak kidicséri a schola cantorum, római énekkarát, de azután végleg kijön a sodrából s elveszti az objektivitásnak alapját is lábai alól, midőn az alpeseken túl divó egyházi énekről kezd beszélni; a kedves ultramontánokat egy kalapba dobja s imigy jellemzi: »állhatatlanok ökelmék s vadak. Óriási testükből úgy tör ki a psalmodia, mint a mennydörgés hangja. Nem, ahhoz nem értenek. Nem tudják visszaadni a római ének gyengédségét; bögik s elrontják. Mit is várna az ember mást ezektől a hősiesen inni tudó torkoktól? Kiforgatják a melódiát nagyot bökve és lökve rajta s igy az egymásba folyó áramból szakadozott hebehubás döczögés lesz. Ugy tünik föl az az ének, mint egy terhes szekérnek a zakatolása, mely hidon vagy rosz kövezeten dölöng.«

No, a János diákonus ugyancsak beadott nekünk. De nem tagadhatjuk, hogy ezer év után is még mindig igaza van; legalább sok katedrálisban és szemináriumban egészen az ő rémületére énekelnek.

Ebbe az időbe esik a hóráknak végleges kiszinezése, hymnusok, capitulumok, responsoriumok, lectiók által; venni rajtuk észre, hogy minden izükben a korus használatára valók voltak, hogy kolostori eredetüek. Metzi Alamar szintén változtatott az officiumon. Azután jöttek a hanyatlás évei. A 10. és 11. század gyarló pápái, hatalmas teuton-urak protegált kreaturái sehol semmit sem létesitettek; a római bazilikák is elárvultak; fényük kialudt, énekeik elnémultak; csak a pénzgyüjtés, a modern tőkesitésnek régi alakja, folyt. XIX. János szeme végre megakadt 1026-ban Guidón, az arezzói benczésen, ki akkor a pompozai kolostorban élt. Guidó csodálatra ragadta a világot, mert annyira vitte, hogy

fiúk, pergamentre vetett jegyekből oly énekeket énekeltek, milyeket azelőtt még soha sem hallottak. Hát lehet énekelni egy éneket, melyet az ember még nem hallott soha? ez volt a világ bámuló kérdése. Guidó a »Domnus Abbas Grimvaldussal« és »Domnus Petrus« prépositt al lement Rómába; bemutatta a nagy Antifonáriumot a pápának, aki addig föl sem akart kelni az ülőhelyéről, mig egy lekottázott antifonát meg nem tanult.

A 13. és 14. század a sz. Ferenczrendi breviáriumot hozza létre; voltaképen ez nem a sz. Ferenczrendiek breviáriuma, hanem a Capella papalis zsolozsma-rendje, amely rövidebb volt, mint a többi római templomok officiuma. Rudulf ennek egy példányát találta meg Rómában, amely III. Incze pápa idejéből volt való; ezt »officium romanum abbreviatum«-nak hivták. Ennek az officiumnak az volt a szerencséje, hogy az egyháznak akkor leghatalmasabb intézménye, szent Ferencz rendje elfogadta s szétvitte a világba.

Igy fejlődött, változott, bővült, kurtult az officium egész a trienti zsinat koráig. A trienti zsinat korában kétféle privát áramlat mesterkedik a breviárium ujjáalakitása közül; az egyik a humanisták pártja, Bembo, Ferreri, Marsilius, Pomponatius, Bessarion, akiknek a breviárium kiváltkép a gyalulatlan, döczögős nyelvezet miatt nem tetszett. Ezen »elegantissimi et politissimi homines« csak Cicero-frázisokra vadásztak a templomban is és fintorgatták az orrukat a barbarizmusokon. A Logos örök születése az Atyától nekik »Minerva Jovis capite orta« volt; a Szentlélek »aura Zephyri coelestis«; a papok »flamines«; a kardinálisok »patres conscripti«; a lorettói szűz Mária »Dea lauretana«; Bembo szerint X. Leo »deorum immortalium decretis factus pontifex.« E czérnakoszton éldelgő, nagy szellemekkel szemben álltak az egyházias érzelmü s a liturgikus tradiczióhoz ragaszkodó férfiak: Rudulfus Tungrensis, Caraffa, a későbbi IV. Pál pápa.

A pápák is koruk gyermekei voltak: X. Leo, VII. Kelemen, III. Pál még nem birtak érzékkel a középkori,

törzsökös liturgia iránt; émelygett a gyomruk a görög, latin pogány betétektől.

VII. Kelemen mégis megbizta Quignonez Ferencz kardinálist a projektált reform-breviárium szerkesztésével; ez a »publica deliberatio« meg is jelent, s czimétől, mert Sta Croce in Gerusalomme volt Quignonez titulusa, breviárium Sanctae Crucis-nak mondatott. Quignonez inkább a privát használatot, mint a korust tartotta szem előtt, azért responsoriumokat, antifonákat, versiculusokat kihagyott; el is veszett ekkép a Santa Croce-i breviáriumból az a vonás, hogy a papok a breviáriumot nomine Ecclesiae végzik. A Sorbonne jól megczenzurálta ezt a reform-könyvet, azért mert nem tiszteli az egyház megszentelt imáit; Dominicus Soto és a Doctor Navarrus (Martinus de Azpilkueta) szintén elitélték a »deliberatió«-t; V. Pius pápa végleg elvetette a Quignonezi breviáriumot.

A trienti zsinat által hathatósan megmozgatott breviáriumi reformot a pápa vette kezébe; IV. és V. Pius pápák bizottságot küldtek ki e czélra, mely az előbbi, roszul járt reformátorral szemben ép az ellenkező főelvet vallotta, azt t. i., hogy semmi lényegest sem kell kihagyni; minden maradjon, aminek megváltoztatása nem okvetlenül szükséges. Természetes azonban, hogy a piusi komissio műve sem volt tökéletes; a történeti kritika bizony még sok tekintetben nagyokat szunditott, azért a lectiókba belecsúsztak kiállhatatlan hibák; sok homilia és sermo nem hiteles; Athanasius, pseudo-Athanasius, Ambrosius, Ambrosiaster vegyest szerepel. A piusi breviárium-reform egészben mégis jól sikerült; konzervativ reform-mű. Newman kardinális még mint protestáns-anglikán prédikátor, aki értett az egyházi régiségekhez s a középkor vallási életéhez, a piusi breviáriumot kitünő, páratlan munkának nevezi. További javitásokat eszközöltek rajta V. Sixtus és XIV. Gergely, VIII. Kelemen és VIII. Orbán. A szerző külön tárgyalja VII. sz. Gergely pápa officiumának kalandos és mulatságos történetét az állami plenipotenciának mult századi kényeskedő világában. Ez a történet külön czikket érdemel.

Az igy kijavitott római breviárium lassankint kiszoritotta a többit; a gallikán s a kölni breviáriumok jó sokáig tartották magukat. Végre az ősnémet diöcezisek is, milyenek Köln, Münster, visszatértek a római liturgiához.

Jelenleg is idestova hullámzik a breviárium reformjának kérdése. IX. Pius pápa 1856. egy bizottságot nevezett ki erre a czélra. A hires solesmes-i apát, Guéranger is tagja volt e bizottságnak. Négy kérdést terjesztettek e bizottság elé:

1. rászorul-e a római breviárium reformra?
2. időszerü-e most hozzálátni ehhez a reformhoz?
3. kell-e a rubrikát is megreformálni?
4. Kell-e a reformot a legendákra, homiliák s antifonákra is kiterjeszteni?

Az első három kérdésre affirmative feleltek; a negyedikre kategorikuson negative. Ugy látszik azonban, hogy a solesmesi nagy liturgikus és a franczia benczésrend reformatora nem volt egy véleményen a többi konzultorral. A vatikáni zsinatot előkészitő munkálatok közt szintén találkozunk sokféle beadványnyal, ajánlattal, melyek a breviárium egyszerüsitésére s a penzum könnyitésére vonatkoznak. A dolog még mindig érik, s a közel jövőben bizonyára az óhaj tetté válik.

Dr. Pethő.

Praelectiones Dogmaticae, quas in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VI. Friburgi Brisg. Herder. 428 l., ára füzve 6 m., kötve 7.60 m.

A mult hónapban Pesch dogmatikájának IV. kötetét mutattam be; most a VI-at, melyben a következő traktátusok foglaltatnak: de sacramentis in genere; de baptismo; de confirmatione: de ss. Eucharistia. Amit az előbbi kötetekről mondtunk, azt itt is ismételhetjük: a tan határozottsága, az előadás világossága, s az anyagkiválasztásban a józan mérték jellemzik Pesch müveit. Néhol a történeti adatok érdekesen tarkithatják a dogmatikát; igy pl. Hurter könyvének jegyzeteiben is sok történeti, liturgikus,

archaeologikus vonatkozást találni s az igazán jól esik; Pesch könyvében nagyon gyéren találkozunk ilyesmivel s ez a túljózanság kissé unalmassá teszi a könyvet. Nincs benne semmi, ami elvonna a strikt tan előadásától; a bizonyitás érvei szorosan és szárazon ereszkednek egymásba; de annál erősebben.

Érdekelt az Eucharistiának mint áldozatnak előadása; az elsőben a »species panis et vini« iránt táplált véleménye; az utóbbiban az áldozat mivoltának és lényegének föltüntetése a sz. misében.

A kenyér és bor esetékeit illetőleg az ujabb magyarázatok közül P. Franzellin véleménye ellen nincs kifogása, oly értelemben, hogy elismeri, hogy igy eléggé lehet kikerülni a nehézségeket; megmarad azonban az: »quod actio transiens dicitur conservari; nam haec actio est effectus productus a substantia panis, . . . aliquis impulsus, . . . sed valde difficile est concipere, quid ille impulsus sit.« Ez a nehézség pedig bizony fölér sok mással, amelyet elkerülnie különben sikerül; azért »adhuc tutissima et simplicissima videtur sententia communis Scholasticorum.«

A sz. misében az áldozat mivoltát abban leli föl, hogy az egykor a keresztfán feláldozott Krisztust tényleg ujra meg ujra bemutatjuk: a bemutatás tényleges, s ez a fő az áldozatnál; a megsemmisités, a »destructio« nincs meg az oltáron, az csak »moraliter sistitur praesens.«

Hátra van tehát még négy szentség s a gratiának traktátusa. Érdekes az a jellemzés, melyben P. Pesch theologiáját részesiti a »Revue de la Suisse Catholique«, midőn ezeket irja: van sok jó tankönyv, de egy sem elégiti ki akár a tanárt, akár a tanitványokat. Perrone, ki sokáig volt divatban, rég meghaladt álláspont; Franzelin nagyon homályos s kevésbé didaktikus. Hurter ellen az a kifogás, hogy nem elég skolasztikus; Palmierire pedig azért neheztelnek, mert a thomista rendszer néhány alapvető tanát el nem fogadja. Mazella kardinális nagyon hosszas és széjjeláradozik. Azt hiszszük, hogy P. Peschnek sikerült végre oly tankönyvet irni,

amilyet kivántunk. Ennél nagyobb sikerre bizonyára P. Pesch sem számitott.

Dr. Pethö.

Wetzel Xav. Fer. népiratai.

A »Linzer theol. prakt. Quartalschrift« az ujonnan megjelent munkák között fölhozza Wetzel három könyvecskéjét: »Schlagwörter«, »Phrasen«, »Daheim.« Minthogy hazánkban jelenleg annyit tesznek a népnevelés érdekében, a nép szellemi niveaujának emelésére kivált népkönyvtárak fölállitása által, igen időszerü, hogy ezen valóban remek füzetekre figyelmesekké legyünk.

Körülbelül egy évvel azelőtt ismerkedtem meg legelőször egyik svájczi ismerősöm által Wetzel esperes kiadványaival s akkor fordultam mindjárt Dorn kiadóhoz Ravensburgba s sikerült is a forditási jogot megszerezni, s igy remélhetőleg nemsokára az »Oktató népkönyvtár« sorában megismerkedhetünk e füzetekkel.

Wetzel kiadványait két osztályra oszthatnám. Az egyik része müveltebb közönség számára való. Ide tartozik »Illustrierte Weltgeschichte in Characterbildern« czimü harmadik kiadást ért munkája, amelyen röviden életrajzok alapján, az egyes korok legfontosabb alakjaiban mutatja be nekünk a történelem egyes szakait. »Die Lekture« czimü könyvecskéje különösen a tanuló ifjuság figyelmébe ajánlható, mert ebből nem csupán csak az olvasás módját, hanem a könyvek kiválasztására szükséges irányelveket is elsajátithatja. »Die Wissenschaft und Kunst im Kloster St. Gallen« és »Nikolaus von der Flüe« kisebb történelmi munkáival berekeszthetjük Wetzel könyveinek első osztályát. Ő maga talán a néppel való folytonos érintkezésnél és természeti hajlamánál fogva sokkal termékenyebb munkáinak második fajában: a szépirodalmi és ifjusági iratok kiadásában. Eddig tőle gyors egymásutánban megjelent a »Vater unser« népies magyarázata, »Entweder kalt oder warm«, »Sparen macht reich« — mindmegannyi fölébresztése a kath. öntudatnak: azután családi

hetjük el. Az elméletek hozzák létre a hézagokat a nevelési gyakorlatok folytatólagosságában, de csak elméletek állithatják ismét vissza a kontinuitást. Melegen üdvözöljük az uj pedagogiai folyóiratot s dicsőséges pályafutást kivánunk neki.

Dr. Anhäupel György.

Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae. Auctore Joanne Bapt. Sasse S. J. Volumen I. De Sacramentis in genere. — De Baptismo. — De Confirmatione. — De SS. Eucharistia. Cum approbatione Revmi Vic. Cap. Friburgensis et Super. Ordinis. 8°. (XVI. és 590 l.) Freiburg, Herder, 1897. M. 8; kötve M. 10.

Sasse igen jó hirü theologus, s jelen müve csak emelheti hirnevét. Alapos a tanban, bőséges a megvilágitásban, világos a bizonyitásban, átlátszó és folyékony a dikcióban. Másoktól elütő jellemvonásait két irányban foglalhatom össze; az egyik irányban P. Franzelinnel, a másikban P. Pesch-sel összehasonlitva őt, azt látom, hogy Pesch könyve iskolásabb, Sasse müve pedig terjedelmesebb s már jól megvetett alapokon épit tovább. Hajlik másrészt P. Franzelin felé, kinek müvei ugyancsak nem az iskolának valók, de attól meg abban tér el, hogy nagyon világos, kedves, folyékony a dikcziója. Franzelin tézisei olyanok, amilyeneket egy hatalmas theologus a maga gyönyörüségére összeir, vagy más már müvelt s a tárgyban jártas theologok számára készit, kik nem annyira tanulni akarnak belőle, mint inkább azon vannak, hogy mikép lehetne a tárgyat erőteljesen és kifejezően előadni.

P. Sasse tehát bőségesen elégiti ki a theologusnak igényeit s ugyanakkor messzeható áttekintést is nyujt a theologusok csoportjain. Kitünik ez előnye az olyan tézisnél, amilyen az »efficacia Sacramentorum«-ról szóló; figyelme kiterjed a legujabb theologusok soráig, kiknek neveit kiméletből is néha-néha elhallgatja. Természetesen azért, mert nem vallanának nagy becsületet egyik-másik elfintoritott

szentencziával; ilyen pl.: »putat recentior aliquis theologus, ex mente S. Thomae vim causalem formae conscerationis non esse praecise significationem, sed praeter significationem physicam aliam vim, vim factivam, in illa locutione reperiri; (81 l.) s ismét »cum theologo recentiore dicendum videtur circumcisionem non fuisse remedium contra peccatum originale ad infantes sanctificandos.« (89 l.)

A szentségek anyagáról s alakjáról értekezvén, követeli, hogy minden szentséget tüzetesen meghatározott légyen az Ur Jézus; amint mondani szokták in specie és non in genere. Igy az ordináczióról azt tartja, hogy e szentségnek anyaga semmi más mint a kézföltétel, s hogy az áldozat bemutatás vagy a liturgia eszközeinek átadása nem lényeges s csak a hatalom teljesebb és magyarázóbb megjelelését czélozza. A bérmálásnál ellenben azt gondolja, hogy az Apostolok is a bérmálás szentségét nemcsak kézföltétellel, de fölkenéssel is szolgáltatták ki.

A vértanuságról szóló tant bőven tárgyalja, amint azt ez a kiváló tanuskodás megérdemli; hiszen a vértanuság eleven hasonulás Krisztushoz s azért a megigazulás kegyelmét mintegy ex opere operato adja. Az egyház nem kutatja, hogy ki ébreszti föl magában a vértanui halál előtt a tökéletes bánatot, ki nem; hanem mindenkit vértanuul tisztel, aki Krisztusért halált szenved. Tehát ha a vértanúi halált elszenvedi valaki engedelmességből, vagy a gehennától való félelemből; az nem változtat a dolgon; ez is, az is megigazul. E fölfogással sok érdekes kérdés függ össze.

A szerző mindenben érvényesiti éles és körültekintő itéletét; nem hódol egy iránynak oly kizárólagosan, hogy ne fogadna el ajánlatosabb nézeteket, bármely helyről s oldalról ajánlkoznak is azok. Erudicziója szintén bőséges, de tüzetesen a tárgyhoz alkalmazkodik; jegyzet alig van benne; de bár nem tér el szoros irányától, mégis nagyon változatos éppen a tárgynak sokoldalu megvilágitása által. Azért ezt a theologiai művet mint olyant ajánlom, amelyhez fogható e téren s ily irányban kevés van. A theologusnak, ki már úgy ahogy tájékoztatva van a theologiában, messze kiter-

jedő kilátásokat nyit s megismerteti vele a kérdéseknek jelenlegi állását. Oly intenziv tanulásnál, milyet a négyévi dogmatikus kurzus megkiván, nem fogja tulságosan terhelni az elmét sem a bőséges tananyag, és szolid ismeretekre valamint tájékozódásra segiti a tanulót. Már rég nem olvastam theologiát, mely annyi élvezetet nyujtott volna, mint P. Sasse-nek ez a kötete. Megemlitem még azt, hogy több theologiai mű jelent most meg egymásután, amely az áldozati theoriában mind Lugo szentencziája ellen hadakozik; P. Sasse végre az az auktor, aki az áldozatot megint a megsemmisülésben s az eucharistikus áldozat mibenlétét Krisztus kiüresitésében, exinanitio-jában látja. S van még több ily pont a műben, mely titkos sympathiákat kelthet bennem is, de azt gondolom, hogy nem a kedvencz eszmék tükröztetése, s nem a megszeretett nézetek hangoztatása miatt adózom neki dicsérettel, hanem merőben tudományos, kiváló értéke miatt.

Dr. Pethő.

Atomismus, Hylomorphismus und Naturwissenschaft. Naturwissenschaftlich-philosophische Untersuchungen über das Wesen der Körper. Von Dr. Anton Michelitsch, Docent der Philosophie. Graz, 1897. Im Sebstverlage des Verfassers. 16-r. 104 oldal. Ára?

Schneid és Hertling művei után is nagy haszonnal tanulmányozható az a munka, melyet a testek lényegéről a gráczi egyetemnek fiatal tanára irt. A kérdés, melyet tárgyal, egyrészről olyan, hogy annak több oldalról való, ismételt megvilágitása csak előnyösen hathat a keresztény filozofia térfoglalására s az előitéletek szétoszlatására; másrészről a szerző is oly alapos jártasságot árul el a fizikai és chemiai tudományokban, oly átlátszó és világos irmodort használ, hogy fejtegetéseit szives és érdeklődő figyelemmel követjük.

A skolasztikus felfogásnak összeegyeztetése tényleg nem oly lehetetlennek látszó dolog, mint ahogy azt még

históriai rendszernek a principiumát avval lehetne kifejezni: »A mi ellened szól, azt törüld; amit nem törülhetsz, azt kényed-kedved szerint magyarázd; és ha már egyebet nem tudsz, kombinálj, konjekturálj tőled telhetőleg.«

Általában a szerző, úgylátszik, azt véli, hogy a skolasztikus tan a-priorisztikus tan; ennek bizonyitására az intellectus agenst hozza. De ajánlom, hogy valamelyik bölcseleti kézikönyvben az intellectus agensnek helyesebb definicióját keresse ki a szerző; mert amit meghatároz, az nem az int. agens. Amit a filozofia feladatáról mond, az tiszta pozitivizmus s minden metafizikának tagadása. A filozofiát lealázza statisztikai rendszerré!

Feltünő, hogy a források sorozatában csak sz. Ágostont, sz. Tamást és Suarezt találom czitálva a kath. auktorok közül. De legalább ezen szerzőket méltatta volna a szerző némi tanulmányozásra; bizonyosan más eredményekre jutott volna. Ihering maga bevallotta, hogy ha sz. Tamást előbb ismeri, nem irja meg műveit. Ajánlom különben a szerzőnek a következő kath. irókat figyelembe-vételre: Costa-Rosetti, Cathrein, Tapparelli, Ferretti, Meyer; — dr. Eszterházy Sándor laikus kassai jogakadémiai tanár szintén egészen skolasztikus szellemü műveket ir jogbölcseleti kérdésekről, melyekből a szerző több tekintetben merithetne felvilágositást a saját maga részére s növendékeinek nagyobb előnyére. *Dr. Anhäupel György.*

A szentek tudománya, kispapoknak és misés papoknak, irta dr. Nogáll János fsz. püspök, kanonok. Nagyvárad, 1897. 350 l. Ára kötetlen megrendeléssel 1 frt; kötve 1 frt 50 kr. Könyvárusnál 1 frt 50, 2 frt.

Nogáll Jánosról mondhatni, hogy ő a legujabb korban a papság lelki életének patriarkája. Mint a budapesti központi papnevelő-intézetnek lelki vezére rámutatott arra az irányra, mely a papság reformját, a hit szellemét, a bensőséget, lelki életet megteremthetné a Josefinizmus tarlóin s szivós munkássággal s áldozatkészen szolgálja ezt a nagy

érdeket 50 év óta. »Maholnap ötven éve, — igy kezdi ezt a jelen művet, — hogy ezt a jelen munkámat megirtam.« Ötven év előtt a lelki élet vezérének nem állt szolgálatjára magyar nyelven könyv; a világirodalom kincsei megközelithetlenek voltak azoknak, kik csak magyarul tudtak. Nogáll János vette kezébe e téren a törekvések zászlaját; ő teremtett, alkotott, áldozott, s ime manapság midőn már nem vagyunk szükében a lelki olvasmányoknak, hálás emlékezettel fordulunk feléje mi mindnyájan, kik az ő vállain állunk, kik az ő szorgalmának s alkotásainak áldásaiban részesülünk.

Ezzel a nemes öntudattal tekinthet vissza Nogáll János ötven év irodalmi munkásságára s mialatt egyre gazdagitja uj kiadványokkal irodalmunkat, néha-néha elővesz régi kincseiből egy-egy gyöngyöt s uj foglalatban adja elénk. Ilyen ez az itt ismertett mű is, mely régi kiadásában sokkal szerényebb volt, s ahelyett, hogy az öregségtől elfonynyadt s összetöpörödött volna, inkább szárnyalóbbá, s erőteljesebb lett. A hozzácsatolt részletek s a papi rendre vonatkozó elmélkedések mind magukon hordják a lélek jegyét; annak a nem átlagos léleknek jellegét, mely az egyházi tannak biztos, római utjain halad ugyan, de különös felfogás, szinezés, nyelvezet tekintetében mindenütt különleges, egyéni, szellemes.

E műnek uj kiadása alkalmából avval a franczia közmondással üdvözöljük a jeles szerzőt: On revient toujours à ses premiers amours, s mi azért örvendünk ennek, mert reméljük, hogy azok a »premiers amours«, melyek annyi lélekkel s szellemmel töltötték el a püspök urat, képesek arra is, hogy tőlük s általuk »velut aquilae juventus renovabitur.«

Dr. Pethő.

AZ EGYHÁZ DEMOKRÁCZIÁJA.

Irta DR. PETHŐ.

Az egyház mindig konzervativ volt, vagyis iparkodott a fönnállót föntartani s a meglevőt megvédeni s legtöbbször csak a haladó kor erőszakosságának nyomása alatt tért el hagyományos intézményeitől s teremtett ujakat. De jóllehet konzervativ volt s ma is az, s az lesz itéletnapjáig, azért mégis töméntelen változáson s ujitáson esett át: dogmáiban fejlődött, intézményeiben tökéletesbült, szervezetében pedig, — vonatkozom itt első sorban a pápa primatusára — utolérhetlen s mintaszerü kifejlést ért el. Törvénykönyve úgy járt mint minden ország corpus juris-a; számtalan benne az elévült paragrafus, pergament lapjainál sárgább feledés vonta be sok rendelkezését; hasonlit ahoz a fához, mely új meg új hajtást, ágat, rügyet fakaszt ugyanakkor, mikor elég rajta a száraz és korhadó ág; ezek letörnek s elporlanak, azok nőnek és teremnek.

Nem szabad tehát az egyház konzervativizmusát oda magyarázni, hogy az semmi egyéb, mint a fönnállóhoz való merev ragaszkodás, vagy pedig annak az élet és fejlődés kategoriáiban unalmasan hangzó „nihil innovetur"-nak erőtlen hajtogatása. A konzervativizmus egyáltalában, ha nem akar sületlenség lenni, nem jelenthet mást, mint történeti alapokon álló, szerves fejlődést, szemben a liberalizmussal, mely elvont eszméket ültet át erőszakosan, tekintet nélkül a történeti fejlődésre s ezáltal minden téren oktalan, erőszaka-

kos és veszedelmes viviszekcziókat produkál. Ha a konzervativizmus azt jelentené, hogy semmit sem kell ujitani, ellenkeznék az élet, a fejlődés és haladás törvényeivel, s époly észszerütlen volna, mint a liberalizmus, mely szintén ignorálja, mert szétszakitja az életet, a fejlődést s szürke theoriákba elfogulva, nem veszi tekintetbe, hogy az élet nem mechanizmus, hanem organizmus, hogy nem fa- vagy vascsapokkal vannak egymásba illesztve a társadalom részei, hanem eleven idegekkel, melyek önmagukban hordozzák az egész alaknak törvényeit. Az olyan konzervativizmus ránczos arczú törpékkel népesitené be a világot, kiknek fejlődése megakadt s elmult gyermekévek formáiba merevült bele; az olyan liberalizmus pedig hórihorgas, holdkóros, kimángolt léhütőket állitana a világba, kik nem nőttek, hanem a kiket kinyujtottak, megfejeltek, megfoltoztak, s hosszura mángoltak, kik nem birják el fuvola-csontjaikat s összeroskadnak ürességük terhe alatt.

A kereszténység sokkal tősgyökeresebb és életteljesebb, sem hogy ne volna az élet, a fejlődés, s a haladás hive; akik szellemét magukba szivták s tudják, hogy az a szellem nem a szük Judeának, hanem a széles világnak elevenitésére van szánva, akik tudják, hogy nem egy arasznyi idő, hanem századok és ezredek folyamára épült az egyház, az üdvösség bárkája, akik tudják, hogy Krisztus a sirból kikelt azért, hogy éljen s a sirt magát a pogánynak engedte át csak azért, hogy ne a golgothai sziklasirban, hanem a haladó, szellemétől éltetett emberiségnek eleven egyházában keressük őt: azok nem lehetnek maradiak, azok mind haladiak; nem ragaszkodnak görcsösen a multhoz, hogy annak árán azután a jelent ne értsék s a jövendőt elveszitsék; hanem a történeti, természetes haladást sürgetik; ez képezi talaját az egyén, a nemzetek s az egyház szerencsés fejlődésének s áldásthozó életének.

De ha a haladás vezércsillaga alá áll az egyház: akkor főfeladata megismerni a kort és szükségleteit, hiányait és bajait; főfeladat fölismerni az irányt, mely utat nyit a haladásra, fölismerni az eszméket, melyek uralkodnak, melyek megértek a történelmi fejlődés izzó napsugarai alatt, hogy érett gyümölcsként áldásos intézményekben hasznára váljanak az emberiségnek. Mert biztos, hogy a megért eszmék szerint alakul a világ, s az eszmenyilás irányában indul meg a haladás.

Mi pedig a mai kor megért, ragyogó eszméje? Merre felé tart a világ haladása? ezt az eszmét, ezt az irányt egy szóval jelezhetem s e szóba van beleolvasztva a nemzeteknek, a politikának, az egyháznak is összes modern teendője; ez a szó: gyerünk a néphez. A demokráczia, ez képezi a kor ragyogó eszméjét; a demokráczia a haladás zodiakusának uralkodó állatjegye; ez állatjegyben áll az emberiségnek emelkedő napja s nincs hatalom a földön, melyt azt a napot megállitsa Jozueként, nincs erő a mely azt irányából eltéritse. Valamint minden világteremtési és fejlődési korszaknak van egy kőzete, mely lassan halmozódott vastag rétegekké az őskorszakok csendes oczeánjaiban: úgy a nemzetek, az emberiség történelmének vannak széles, tág mezői; az egyik lesüllyed, a másik emelkedik, s rajtuk megy végbe mindaz, ami a világot mozgatja. Az emberiség legujabb s történelmén uralkodó rétege most emelkedett ki egy hosszu fejlődésnek oczeánjából s ez a nép és uralma, a demokráczia. A középkoré volt a rendi alkotmány; az újkoré a demokráczia. A középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánynyal s belevette magát sánczaiba; az újkori egyház nőjjön bele a demokrácziába. Olvadjon föl a népben; forrjon össze, azonositsa magát a néppel; fektesse bele erejét, szellemét, lelkét a nép érdekeibe; erjeszsze életképes szervezetté természetfölötti hatalmával a népek tömegét; fejtse ki áldásait itt és

most, hogy a modern korban is kivegye érdemét mint a népek emelője, dajkája, reményüknek letéteményese, mint igazán isteni, tehát legnépszerübb intézmény.

Ezt kívánja mindenekelőtt az emberiség haladásának törvénye.

A világot Isten nem kiváltságos rendek kedvéért teremtette, hanem az egész emberiségért, melyben minden lelket külön szeret s mindenkit egyaránt megváltott. Van a teremtésben, van az emberiségben különbözőség; a változatosság játéka zónák, nemzetek, nyelvek, tehetségek szerint tagolja az emberiséget; a különbözőség emeltyüje a haladásnak; a küzdelem kifejti a tehetségeket; de ez a különbözőség csak eszköz és nem czél; a czél az egyenlőség; a különbözőség bányász, fejt, fejleszt, gazdagit, de miután a kincseket az anyagi s a szellemi világban előteremtette, megoldotta feladatát, utána más hatalom lép a szinre, mely a kincset közkincscsé, a vivmányt közhaszonná, a kiváltságot közjóvá teszi. Élvezze azt mindenki, akit a föld hordoz; ne görnyedjen kizárólag az egyik, mert a másik kiváltságkép semmit sem tesz; ne fizessen az egyik adót, mert a másik kivonja magát minden teherviseléstől; ne nyomassék el az egyik, hogy a másik ficzánkoljon. Az emberi társadalom haladása ezen csillagzat alatt tör előre; a rendi különbségeket tagadja: a kiváltságos osztályokat eltörli; a rendi társadalom helyére a demokrácziát állitja.

Minden demokratizáltatik; rendek nem léteznek, de létezik a nemzet; kiváltságos grófok, bárók, nemesek nincsenek, de vannak emberek. A rendek elnyomták a népet; néhány ezren milliókat. A nép egyáltalában nem számitott; jogból, szabadságból és kulturából ki volt zárva. Annál több kötelessége volt. „Nem volt önálló gazdasági élete s ki volt szolgáltatva a földesurak önkényeinek s gazdasági érdekeinek. A parasztság a jobbágyi viszonyokból folyó

szolgálmányokkal tartozott földesurának, melyeknek mértéke, ha meg is volt határozva, tényleg nem korlátozta a földesurat, mert a paraszt nem részesült jogvédelemben. A paraszt birája még a saját ügyében is, melyben mint fél szerepel, saját földesura, tehát az, kinek érdekében állt őt elnyomni. A parasztnak nincs közjogi és még magánjogi személyisége sem. Még perében is földesura képviselte más biró előtt. A paraszt nem az államnak volt alávetve, hanem a kiváltságos osztályoknak."[1] Az állam a rendi alkotmányban maguk a rendek. Az állam rendekért van; minden az államban a kiváltságos osztályok miatt van, ezek pedig: a főpapság, a főnemesség, s a nemesség; máshol a polgárság hatalmas, kulturai tényezővé küzdötte föl magát, de nálunk sohasem létezett erőteljes, magyar polgárság; hanem a néppel, a robotoló parasztsággal azonosult, mely többé-kevésbé a röghöz volt kötve s minden terhet és kötelezettséget hordott, úgy a közjogiakat, mint a magánjogiakat a földesurak iránt. „A paraszt fizeti a katonai adót, ő adózik a házi pénztárba, a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás szükségeire, ő fizeti a nemesség követeinek napidijait, a nemesség által megszavazott koronázási ajándékot, ő viseli a katonai beszállásolást, az előfogatok, a közmunka terhét s mindezt nem is meghatározott, igazságos kulcs szerint, mert az adóügyet s a szolgálmányok mértékét törvény nem szabályozza, hanem amint a tisztviselő kedvezése vagy rosz indulata vagy befolyásos egyének érdekére való tekintet reá szabja."[2]

S mit tett a nemesség? védte az alkotmányt, v. i. saját kiváltságait s megakasztott minden reformot, minden ujitást, mely a népen segitett volna; irtózott a rendi alkotmánynak minden megváltoztatá-

[1] Grünwald. A régi Magyarország. 130. l.

[2] U. o.

sától, mely a nép terheitől egy részt a nemesség vállaira háritott volna.

A rendi alkotmány tehát a kiváltságos osztályok nagy érdekszövetkezete s a haladásnak s a nép emelésének s az emberiség fejlődésének megakasztása volt. Egész Európa a rendi alkotmány alapjaira emelte államait; a középkorban bizonyára megfelelt ez az államforma a kor követelményeinek; de az emberiség fejlődése elsöpörte azt, mert akadálya jobb, fejlettebb társadalmi alakulásoknak. A rendi alkotmány előtt a népek törzsekben éltek; a czivilizáczió elsöpörte a törzsszervezetet s társadalmi osztályokat teremtett, melyeknek érdeke volt gazdagodni, erősödni s az uralmat megszerezni, a többi osztálynak elnyomásával. Az uralkodó osztály biztositja magának a törvényhozást; magához ragadja a kormányzatot, iparkodik gazdaságilag kizsákmányolni az elnyomott osztályokat, azért a földbirtokot magának tartja fönn, a többi osztályt birtokszerzésre föl nem jogositja; a jogokból egyáltalában kizárja s az állami élet terheit mind reájuk háritja.

Ez képe a középkori rendi alkotmánynak és társadalomnak! Nem vádoljuk, nem okoljuk; de nem is ragaszkodunk hozzá s vissza nem kivánjuk. A jogrend, melyet a középkor társadalma megalkotott, az akkori viszonyokon alapult; mást nem tudtak találni; akkoriban tehát szolgálatokat tett s történelmi átmenetet képezett, amilyen átmenet van az emberiség életében elég; amilyen átmenet volt a törzsszervezet, utána a rendi alkotmány, utána a modern demokraczia, s nincs jogunk állitani, hogy a haladás vonalának végére jutottunk; csakhogy a jövőt senki sem ismeri s az emberek elfogultságukban, s a modern intézményekhez való ragaszkodásukban sem érzékkel, sem finomabb szimattal nem birnak a problemák miként való megoldása iránt. A törzsszervezet emberei harczoltak Sz. István rendi alkotmánya ellen, a

rendek tusakodtak a demokráczia ellen, s a modern demokrácziának nyárspolgári része szintén prüszköl minden szocziális átalakulás ellen; csakhogy sem az idők kerekét, sem a fejlődés menetét megakasztani nem lehet, az ezredik évben époly kevéssé, mint 1790-ben, 1848-ban, s biztos indukczió alapján állithatjuk, hogy 2000-ben sem.

A rendiség helyébe lépett tehát a nemzet; a partikuláris érdekszövetkezet helyébe a közérdekszervezetté átalakitott állam; a kiváltságos és elnyomott osztályok megszüntek, a közjogi korlátok le vannak törve. A jog, a haszon mindnyájunké; a teher és kötelesség szintén. Bátran mondhatom ezt, jóllehet a politikai szabadság csak fele az igazi jogegyelőségnek; a másik époly fontos, sőt talán fontosabb része, a gazdasági függetlenség, amelytől eddig ugyancsak messze estünk.

Már most kérdem, mi az egyház föladata a nemzetek e demokratikus fejlődésében?

Föladata az, hogy szivvel-lélekkel az emelkedő rétegek pártjára álljon. Az egyház mint szellemi hatalom, a haladásnak lesz hive; a haladásnak iránya pedig a műveltségnek, a gazdasági és politikai fejlettségnek demokratizálása. Nem szabad eldobnia magától senkit, de értenie kell a történelmet, olvasni kell tudnia az idők jeleit! Sokszor és sokáig nem értette, sokszor és sokáig nem is érthette; miért? mert az eszmék még nem értek meg; a tömegek nem erjedtek. A haladás törvényei, a történelem szelleme a múlt században még nem voltak kimüvelve, de most világosan és élesen emelődnek el a multnak ködéről. Azért az egyház nem kapaszkodhatik bele a rendiség fönmaradt törmelékeibe, nem sorakozhatik hív zsoldosként a csupán társadalmi elvet képviselő arisztokrácziának zászlai alá; nem rokonszenvezhet a nemességgel, mint valami irigyletes intézménynyel; neki egészen-teljesen a polgári társadalom, mondjuk,

a nemzet alapjára kell állni. Ez a jelen kornak küzdő porondja; itt az alkotás, itt az érvényesülés tere.

A főpapoknak nem lehet ma már főnemeseknek lenniök; nem lehet a főpapság kiváltságos rendjének korlátai mögé húzódniok; a közjogban, igaz, van még néhány lécz a régi korlátszerkezetből, de az is vajmi szúette és korhadt, de a társadalmi életben se maradjanak régi, elévült hagyományaiknál; a társadalmi életben még ma is rendet képviselhetnek, de ez a rendiség nem életrevaló eszmékben, hanem inkább az egyéni hiuság csiklandozásában birja összes létokát. Mig az elévült fölfogásnak gyöngeségével lépnek föl, addig többé-kevésbé nem fognak birni érvényesülni; az emberek idegenkedve néznek rájuk, mint nem a mai korba való emberekre; szavaik időszerü tettek hijával tört nyilak; egész létük s kihatásuk árnyszerü.

Ha az egyház időszerüen akar hatni manapság, akkor vesse magát bele az eszméknek azon golf-áramába, mely az elnyomott osztályok jegestengere felé tör egyre folyton, s azok javára érvényesitse összes befolyását. Nem mondom én, hogy oktalan hóbortok, vagy a kinyilatkoztatással csak távolról is ellenkező nézeteknek rabszijára füzze csalhatatlan symbolumát; maradjunk mi meg az örök, keresztény igazság alapján; de tegyük közkincscsé mindazt, amit a keresztény műveltség eddig a rendi korlátok miatt csak keveseknek juttatott. A jogrend más, nem a tan, s a megváltozott jogrendben hassunk, alkossunk a régi tannal. Mentsük ki az elszegényedés örvényéből a gazdaságilag elnyomottakat; legyünk bajnokai a magyar népoktatás ügyének; fejleszszük azt, amennyire csak erőnk engedi. A magyar népoktatás úgyis ázsiai szinvonalon áll, de még inkabb ott áll az a nézet, hogy a nép addig jó, mig buta, hogy a paraszttal csak addig lehet birni, mig müveletlen, tudatlan és vad. Ez a maradiság evangeliuma, s ép azért merő

tévely és korlátoltság. Fejleszszük a társadalomban az erkölcsi érzéket; mert a rendi társadalom egyfelől a gőgös megvetést és kegyetlenséget, másfelől a halálos gyülöletet, a kegyetlen visszatorlás vágyát élesztette az ellenséges osztályokban. A hivatásának magaslatán álló papság nemcsak jogilag egyenlőnek fogja magamagával tekinteni a népet; nemcsak megszánja, hogy az „urak“ megvetik azt, kinek kezét a munka bepiszkitotta; hanem a papok a legtisztább, s legönzetlenebb demokratizmus nevében épen ez erkölcsileg, szellemileg s gazdaságilag gyenge osztályok pártjára állnak, hozzájuk vonzódnak, segitik s pártolják őket.

Igy fogjuk mi a papiros-demokrácziát köztünk élő, népet boldogitó intézménynyé változtatni, igy leszünk mi a szó-szoros értelmében emberek, kik korukat értik.

S kik tehetik ezt könnyebben mint a papok? kik vannak hivatva a nép embereivé válni? A történelem eddig azt mutatja, hogy mihelyt a rendiség korlátaiból kiszabadul az egyház, mindenütt demokratikus érzelmü; mindenütt a fejlődő, haladó, jogaiért küzködő népnek pártjára áll. Totus mundus stultizat, irta a régi, egyszeri táblabiró a múlt század végén a divatos eszmékről; az egyházról méltán azt mondhatni: tota ecclesia demokratizat, s ahol nem teszi, elmarad. Fölösleges erre rátérnem; elég, ha Kannegieser tavaly megjelent munkájára utalok.

A magyar nép ugyancsak rászorul, hogy fölkaroljuk; minden téren való hátramaradottsága egy sokszoros vészkiáltás, mely az uralkodó osztályoknak, s első sorban az egyháznak mulasztásait kiáltja világgá. A mult században a jó emberek természetesen azt gondolták, hogy a köznép könyörületre méltó, de ki tehet róla utóvégre is, mikor erre az osztályra az „Isten, a természet s a törvény tette rá a szolgaságot“, ma azonban a történelem szellemét tanulmányozó ember jól tudja, hogy e szolgaságban, s kivált-

kép e szolgaságnak minél továbbra minden áron való megörökitésében sem Istennek, sem a természetnek, hanem csak az uralkodó osztályok érdekeinek van része. Ellenkezőleg Isten azt akarja, amit Berzsenyi Kazinczyhez irt VI. levelében mond: „Nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogságának eszközlése.“ Azelőtt ő is a rendi maradiságban elrekedve vagy nagyon aranyosnak látta a nép helyzetét, mikor azt irja, hogy voltak vármegyék, melyek megtiltották a mesterembereknek, hogy túlságos fényes ruhát ne készitsenek „és az emberekről a 100 forintos bundákat, a 70 és 80 forintos ködmönöket, szüröket, 30 s 40 forintos kivarrott üngöket és gatyákat pandurok által lehasogattatni“ parancsolták, vagy talán ő is a népnek jogtalan helyzetét Isten akaratának tulajdonitotta; de később fölnyilt a szeme s a magyar nép elmaradottságának megitéléséről azt mondta: „én akkor úgy szóltam, mint borzas bajszú magyar, de azóta sokat elnyirtam bajszomból; mit gondolsz, nem kell-e egészen lenyirnom?“ Hej, hány embernek kellene lenyirnia borzas bajszát; hánynak kellene lemondania elmaradt nézeteiről s nem a multba vágyódnia, hanem a jelennek s a jelenben élnie, hogy a jövőt biztositsuk.

A második ok, mely miatt az egyháznak összes érdeklődését, gondolatait, erőit, törekvéseit a népre kell terelnie, az, hogy a néppel együtt nem érző, bajaiban, küzdelmeiben részt nem vevő papság ellen mindenütt nagy ellenszenv támad, mely az egyház működéseinek idegeit is átmetszi. Mutatja azt a történelem, hogy mily könnyen kap lábra az ellenszenv a klerus ellen. Oka e jelenségnek, egyes kereszténységellenes áramlatoktól eltekintve, amikor az ellenszenv a kereszténység gyülöletévé is fokozódik, az, hogy a klerus isteni jogalapon a laikus elemtől el van különözve, s igy állásánál fogva társadalmilag is külön osztályt képez. Az osztályok közt pedig

harczok, surlódások, ellenszenvek könnyen támadnak s mindig lesznek. Az isteni jog, mely a klerust a laikus elemtől megkülönbözteti, az egyház erejének s szellemi erőteljének forrása, de nem szabad ez isteni jogi különbségből társadalmi korlátokat csinálni; nem szabad a klerusból egy érdekosztályt alakitani, melynek más érdekei és czéljai vannak, mint a népnek. A népnek emelkedése a gazdasági, az erkölcsi s a szellemi téren nem vonhat megkülönböztető vonalat a nép s az egyház közé, sőt erős egyház nem lehetséges a rendi alkotmányban, hanem igen, lehetséges az egyenjogú, öntudatos népben. Azért tehát, ha a papság nem akar ellenszenvet ébreszteni önmaga iránt, lépjen ki a népemelés, a népboldogitás terére, s ne maradjon tétlen és veszteg. Ha gyülölettel találkozunk, mely ránk mint elmaradt sötétenczekre, mint ötödik kerékre tekint, czáfoljuk meg az elfogultakat, hogy nincs igazuk. Ha oly fölfogást terjesztenek, hogy az egyház s a papság, csak rég szerzett érdemekből, s a rendi társadalom keretében kifejtett tevékenységnek emlékeiből él, mutassuk ki, hogy az egyház nem fossil-tölgy, hanem eleven fa, s hogy nem kesereg a régi formák után, hanem a haladó világ gondolataiban, nézeteiben, s intézményeiben is érvényesül. Akkor teljesül majd Arany János szava:

Közöttünk él, ki a jelennek él,
A ki közöttünk küzd, szeret, remél.

Ha hidegek s idegenek maradunk korunkban; ha ami mozgatja a világot, minket nem érint; ha nem mondhatjuk el, amit a nóta tart, hogy mi neked fáj, nekünk is fáj: csakhamar elszigetelten állunk majd a világ áramaiban, vagy mint magasan úszó felhők, hazátlanul bolygunk a föld fölött s beteges lemondással nézzük az idők fejlődését.

A harmadik ok, mely a demokrácziát sürgeti, az, hogy hátramaradt, elhanyagolt néppel semmire sem mehetünk. A kiváltságos osztályok maguk szá-

mára foglalták le az emberi haladás minden vívmányait; de azáltal, hogy féltékenyen és kapzsian őrizték a lefoglalt kincset, tényleg megkötötték a haladást. Megcsömörlött az emberiségben a lélek s a megmerevülés s tétlenség következtében megundorodott önmagától; azért tör, ront azután minden fönnállót, azért indul ki új világot alkotni, mert a régi formákból kiveszett már minden élet; a társadalom s a rendi alkotmány vén fáján nem nyilhatott többé új hajtás.

Nézzünk csak hazánk történelmébe, nézzünk bele abba a poshadó XVIII. századba, hol a czopfok és rizsporos parókák uralkodnak. A nemzet az élet új jelenségeit nem ismerte s nem értette; hatszáz év előtt kelt törvényeket, ha ujabb törvény hatályon kivül nem helyezte, époly megnyugvással idéztek s alkalmaztak a jelenre, mint a legujabbakat; a jelent nem ismerték; a léleknek új útjai előttük zárva voltak, nézeteikkel, fogalmaikkal mindig csak a multban éltek. Merev formákban éltek. A közjog volt az a vesszőparipa, melyen a statusférfiak tekintélye lovagolt, de a haladás gyakorlati problémáit nem ismerték. „Magyarországon a külügy, hadügy, pénzügy, a közgazdaság, a közoktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gyakorlati problemáinak ismerete nélkül is lehetséges volt jelentékeny államférfiúi tekintélyre szert tenni. Azért nem is marad meg egyéb a közjogi formáknál, a lényeg mindenütt elveszett.“ S talán kizökkent már az államférfiúi hirnév e sivár pályákból? nem, még mindig ott mozog; példa rá a magyar parlament s egy miniszterelnök, ki saját vallomása szerint a szocziális kérdésben nincs tájékozva.

Formalizmus mindenütt lehet. A forma megmarad s a szellem kiesik. S a formalizmus ott foglal tért, ahol új igényeket, új érdekeket nem ismernek, új jelenségeket észre nem vesznek, azokhoz nem

[1] U. o. 326. l.

alkalmazkodnak, hanem a régi múltnak viszonyaihoz ragaszkodnak.

Nincs haladás, változás nélkül, nincs alakulás, simulás, alkalmazkodás nélkül.

Ha ez a belátás vezetné tevékenységünket, nem szegődnénk a Horatiustól ócsárló zsémbesekhez, nem volna typusunk a „laudator temporis acti.“ Nem fáznánk életetlehelő ujitásoktól, erőt kölcsönző szervezkedéstől; hanem a kereszténység örökifjú igazságának erejében s az isteni kegyelem ifjító ihletében tért követelnénk és foglalnánk, mert tudjuk, hogy ahol élet, igazság, lélek kell, ott az evangelium a legáradóbb forrás, s hogy minden nép, kor és műveltségi fok hálás leszen áldásaiért.

Jeles férfiak sokszor illusztrálták ezt a gondolatot a franczia klerusra való utalással. Lehet, hogy igazságtalanság átlag klerusról beszélni; lehet, hogy csak némely egyházmegyékre vagy vidékekre illik a kifogásolt állapot; azt nem kutatom s személyes tapasztalatomból nem ismerem; de amennyiben tényleg igaz a kifogás, ugyancsak sajnálatraméltó. A „curé“ ott ül a plébánián kolostori csendben, az utat a kapu előtt fű növi be, halandó rajta, a sekrestyést kivéve alig jár; de benn a szobában annál korszerübb a kép; az asztalon a legujabb könyvek feküsznek, az aszkezis bőségesen van képviselve, az „Univers“ s a „Croix“ nem hiányzik; igy él és hal a „curé“; tanult, művelt aszkéta; de a világ nem hederit rá. Befolyása a népre nincs; ami a népet mozgatja, abba a „curé“ nem avatkozik, s ami a „curé“ előtt fontos, azt a nép nem érti s nem becsüli. Vajjon nem üres jogi forma egy ilyen „curé“? a konkordátum egy alakja, az apostolnak skeletje.

Ismétlem, nem akarok rájok követ dobni, mert viszonyaikat nem ismerem. A franczia forradalom istenkáromlása tán sót hintett vidékenkint a franczia egyház romjaira; a baj azonban az, hogy a feudaliz-

musba s a rendi alkotmányba belemerevedett egyház, miután neki is kellett a rendi alkotmánynyal romba dölnie, sehogy sem tudta visszahóditani az elvesztett tért, s oka ennek az, mert mindig csak visszavágyik s visszasir a visszahozhatlan multba s a jelen igényekhez alkalmazkodni nem tudott. A császár kegyelméből élt s nem kereste föl a népet. A nép minden törekvéseivel szemben hideg és fönséges sfinx maradt. Nézzetek át Németországba, ott meglátjátok a jelenkor minden érdekeit fölkaroló egyházat; a gazdasági, szellemi, erkölcsi életet egyaránt első hatalom gyanánt termékenyitő modern kereszténységet.

A negyedik okot, mely az egyház demokratikus irányát sürgeti, az ősegyház történetéből veszem. Meglehet, hogy valaki már e szavak hallatára is begombolkozik s kifogásolja azt, hogy a XX. század egyházát a régi minta szerint mérem. Azonban a kifogás tárgytalan; nem akarom az ősegyházat egyszerüen abszolut mintaképül elénk állitani, hanem csak az irányra utalok, mely annak az egyháznak oly győzhetetlen erőt adott.

Valaki azt mondta, hogy az őskereszténység valóságos proletár mozgalom, s hogy a régi keresztény községek a fogyasztási szövetkezetek, jótékonysági egyletek, temetkezési társulatok és közmüvelődési egyletek keretében keletkeztek, „a fáradozók és terheltek“ megsegitésére. Valamint a mai szocziálisták hirdetik, hogy nem lesz többé sem úr sem szolga: úgy az evangelium is mondja: „egy a ti Uratok, a ti mesteretek; Krisztus; ti pedig mindnyájan testvérek vagytok.“ Ennyire haladt az akkori kornak „egyenlőségi-fanatizmusa.“[1] Annyi mindenesetre igaz ebből, hogy senki sem értette meg az evangeliumot oly könnyen mint a szegénység, senki

[1] Neue Zeit. XV. I. 412. l.

sem érezte magát annyira egynek a szenvedő Krisztussal, hogy vele megfeszittessék és föltámadjon, mint az, akinek különben is szenvedés volt élete, s nélkülözés a kenyere. Azért voltak ők mindnyájan „testvérek“ s az egyenlőség érzete Jeruzsálemben egy időre megteremtette a legnagyobb egyenlőséget, a birtokközösségben.

A „testvérek“ ez ősközössége fölvette a harczot az apokalypsis „állatával“ élet-halálra. Az „állat“ dühöngött; az egyház eleven húsába vágta bele karmait s véres nyomokon járt, s a caesárok hatalma végromlással fenyegette az egyszerü „fáradozó és terhelt“ testvérületeket.

Mi adott hát akkor ezeknek a községeknek erőt ellentállni az „állatnak“? A szellem s a lélek áradozó ajándékai a presbyteri és episkopális szervezet keretében. A presbyterek s a püspökök a nép emberei voltak, kik Krisztus helyett álltak. De Krisztus helye nem volt emelvény, nem volt trónlépcső; a „testvérekkel“ egy talajon állt, velük járt-kelt, türt, szenvedett. Az ősegyház szervezete az, ami a modern egyházé; a régi egyháznak is vannak presbyterei és püspökei; de a szellem a „testvérek“ szelleme; a legtisztultabb demokráczia. Az a demokráczia, mely az isteni hatalmat tiszteli a presbyterekben és püspökökben, az a demokráczia, mely vért ont s hű a halálig a hódolásban, az engedelmességben; de amely ezzel a hatalommal a rideg jog formáiban, az előkelőség elszigeteltségében sehol sem találkozik. A hatalom köztük, velük élt; nem úszott magas felhőként fejük fölött, s minden áron azon volt, hogy a „testvéreknek“ szolgáljon. Az egyház elvilágiasodása akkor kezdődött, mikor a püspökök megszüntek a nép emberei lenni s lettek az udvar, a császár szolgái. Tudjuk, hogy ez a fejlődés elkerülhetlen volt, mert az egyház az által, hogy államvallás lett s a császárok kegyeit élvezte, eo ipso függésbe került az

államtól; aranyat és fényt kapott, aranyláncokat s jól mondja Pallavicini kardinális a trienti zsinat történetében, hogy a szegényeket vaslánczokkal, a gazdagokat aranyláncokkal szokás békóba verni; csakhogy mig valaki a vaslánczokban szabad marad, addig az aranyláncokban legtöbbször szolga lesz, a szerencsés és ritka kivételeket leszámitva.

Azóta az egyház iránya a hatalmi arisztokrácziával halad, addig mig ismét beáll egy történeti fordulat, mely a világjárás kerekén nagyot forgat, s ez a gyökeres lendités jelen századunkban ment végbe. Itt az idő, hogy az egyház régesrégi utjaira térjen, hogy presbyterei és püspökei ismét a nép emberei legyenek; mert ma ismét a nép a vezércsillag a történet egén. Az egyház legfényesebb tradiczióinak fonalát veheti ujra kézbe, s nincs kétség benne, hogy e fonál oly eleven ideggé lesz, mely körül a kereszténység régi ereje ujra testet ölt.

Avagy nem tartja-e kézben régi hatalmának biztositékát? nem felel-e meg ma is az emberi lelkek összes igényeinek? van-e hatalom, mely népszerübb lehet mint az egyház? van-e tan, mely oly szilárd meggyőződéssé válhatik, mint a keresztény hit? van-e szeretet, mely annyira beolvaszthatja az ember egyéniségébe az örök élet érdekeit, hogy mindent áldoz értük s isteni élet után vágyik?

Az egyház ellenei csak sejtik, hogy mily óriás hatalom ez s rettegnek tőle. Néha megcsapja őket e hatalom szele, ünnepei, meleg áhitatai, szentségei még rájuk is hatnak, kik pedig teljesen kivonják magukat befolyása alól.

Kár, hogy az egyháziak maguk nincsenek mindig élénk öntudatában hatalmuknak, s befolyásuknak a nép lelkébe. Finom, részletekbe behatoló nevelést gyakorol az egyház a népre; ezt csak az tudja, ki a gyónás légkörét ismeri; aki ismeri a belső ember megnyilatkozását, melybe az egyház csepegteti a

megnyugvás s a lelki javulás és tökéletesedés kegyelmeit. Teremtsetek, — kiáltjuk feléjük méltán, — teremtsetek, mit álltok veszteg; az életet legmélyebb alapjaiban ti érintitek. Néha talán bizalmatlankodtok hatalmatokban, midőn a pajzán, kaczagó, fecsegő, csélcsap népélet vonul el szemeitek előtt; midőn a piaczokon, mulatóhelyeken, várótermekben megfordultok, sokan oly idegenszerüen néznek rátok; de ezek csak benyomások. A lélek azért sokoldalu, mert lélek; azért mély, mert szellem; ugyanaz a lélek, mely most kaczag és pajkos, elnémul majd annak idején s betér hozzátok; az a mulató nép is leveszi kalapját s hallgatagon szemléli aranyos templomaitokat, magába tér s imádkozik; erről mondta Guizot: „l'église c'est l'école du respect." Az élet az embereket ellentmondásokba keveri, — a politika üzérré teszi, — a bűn megfertőzteti; de a kereszténység ráteszi e szenvedélyes emberekre kezét, s akkor ők is fejükhöz kapnak s józanodni készülnek.

Az egyház papjai, kik a nép emberei, megnyerik a nép bizalmát a gyermekek iránt való szeretetük által, s ugyanakkor lefoglalják némikép az egész nemzedéket. Nézzétek, mily bizalommal jönnek a gyermekek hozzátok; mintha éreznék, hogy lelkileg ti szültétek őket; a keresztviz locscsanásától ébredtek föl s mert észreveszik, hogy ez éltető hullámot ti tereltétek rájuk. Gondozástok alatt nyilik meg szivük s rátok leheli szeretetének illatát; csak hozzátok jönnek s pacsit adnak; kezet fognak veletek, mert tudják, hogy ti vagytok utódai annak az isteni gyermekbarátnak, aki páratlanul szerette őket. S ez emlékeket ki nem törli az élet. Mi több, azon veszitek magatokat észre, hogy e furcsa, fonák világban az evangeliumi szerepek is változnak; mert hajdan a szülők hozták gyermekeiket az Ur Jézushoz; manapság pedig a buzgó hitoktatók megforditják ezt a régi történetet s a jól oktatott s Isten-szeretetre hevitett gyer-

mekek hozzák vissza Krisztushoz s az egyházhoz az elidegenedett szülőket.

Megnyeritek a nép bizalmát buzgalmatok által! Elszigetelt állástok menedékhelylyé lesz; az, hogy a profán világból kiemelkedtek, pihenni hajtja hozzátok a profán lelkeket. Ti bizalmasai vagytok; a gyónásban nektek tárja ki szivét; ti vagytok meghitt tanácsadói; s tüzbe megy értetek, ha a tényekben látja azt, hogy igazán Krisztus papjai vagytok. A világ is a buzgó papság lábai elé rakja le nemcsak a hagyományos tisztelet, hanem a legőszintébb elismerés koszorúit.

Megnyeritek a nép bizalmát a betegágynál! Fölfogjátok a haldoklók leheletét, lezárjátok pilláit. S ha tényleg a bölcsőtől a sirig ti vagytok támaszai, vajjon megvethet-e titeket? ti hintitek be vigaszszal utjait; vajjon viszont tövist szórjon elétek? ti szegitek be avval az önkéntes, bizalmas szeretettel ösvényeiket; vajjon az áldozatos szeretet csak itt ne legyen képes hóditani s itt tagadja meg diadalmas természetét?

S ha most evvel a tőkével, evvel a hatalommal áll az egyház a pusztuló nép közé, vajjon lehet-e más, mint a szó legnemesebb értelmében demokratikus? Ez iránt nincs egy csepp kétség, s ha a szó miatt támadna félreértés, az mindezek után magától foszlik szét. Nem az elveket változtatjuk; csak az elvekben lappangó buzgalmat, odaadást akarjuk kiváltani. Nem követjük Charbonel abbét, aki szintén az evangelium demokratikus szellemére hivatkozik, s az egyháznak figyelmébe ajánlja a világ morális és szocziális megujitását, — ajánl neki több érintkezést a világgal, hogy toleransabb legyen, — XIII. LEO pápa liberálizmusának oltalma alatt a papság oly emanczipáczióját követeli, mely máskor lázadás-számba ment volna; az ilyen szóbeszéd csak árt az ügynek, mert ami jót akar is, azt roszul s tévesen fejezi ki.

Ha azt hirdeti, hogy „ki a sekrestyékből“, fején találta a szeget Francziaországban; de ha liberálizmust ajánl az egyháznak, az nem demokráczia, hanem tévely; nem népszeretet, hanem népgyülölet. A népet szerető, a népért fáradó, a néppel összeforrt egyház, ez a mi demokrácziánk; az a demokráczia, melynek alapján Krisztus Urunk s az apostolok álltak. A kor szenvedélyeinek ellent kell állnunk váltig, tévelyeit, zürzavarait üldöznünk kell, mert hisz ezekből száll föl az a métely, mely a vallást, az erkölcsöt s vele a népet is tönkreteszi. Oly demokraták, kik az egyház elé állnak s „balra át“ vezényelnek a liberálizmus, a dogmatikus toleranczia pusztaságaiba, azok a demokrácziáért lelkesülhetnek ugyan, de lelkesülésükben sok a mámor, a tévely s a hóbort; azok a demokrácziával a tekintélyt megrontani s az alázatot, erőteljes hitet engedékenység és modern rationálizmus által vizenyőssé tenni kivánják. A mi demokrácziánk az apostolok s az apostoli férfiak demokrácziája, vagyis alázatos hite, áldozatos élete, a világ szellemének megvetése, a nép minden érdekének emelése. Ebben a demokrácziában meg van óva az egyházias érzés s az egyházhoz való érzékeny ragaszkodás, valamint előtérbe van állitva a kor minden szükségletének s szellemi irányának tekintetbevétele. Erről gondoljuk, hogy diadalra vezeti az ujkorban, a demokráczia korában is a kereszténység ügyét.

örmény, georgiai irodalom, a talmud és az új zsidó költészet. Ó-arab költészet és a korán, elbeszélő költészet. Perzsák. Avesta. Pehlendi. Firdusi. Sâhnâme. Törökök, afganok, turkomannok népköltészete. — II. kötet: Indok. Szanszkrit és Pâli irodalom. Mahâbhârata Ramâyaue. Észak-Indiai irodalom. Hindostan, Bengal, Sindhi, Gujarâthi. Marathi. Dél-India. Kural, Tamil, Dravida nyelvek. Ceylon, Singhal, Siam, Tibet, Mongolia, Kalmük, Mandzsu, Kina, Japán, Jáva, Celebes. A harmadik kötetben a görögök és rómaiak, a negyedikben a román népek, az ötödik kötetben az északi germán és szláv népek, a hatodikban pedig a németek irodalmáról lesz szó.

Az előttünk fekvő füzetben a zsidó és a babyloni irodalomról van szó. Baumgartner az inspiráczió és személyes invenczió összefüggésének kérdését igen világosan és érthetően adja elő. A zsoltárokat, Jób könyvét, a prófétákat és a többi ó-testamenti könyveket ismertetve, beszél a zsidó poesis formájáról, a paralellismusról és sikerült fordításokban mutatja be azokat.

B. könyve élvezetes előadással, világosságot és alaposságot egyesit és azért minden irodalombarát örömmel fogja üdvözölni folytatását.

Dr. Vargha Dezső.

Tabellae chronographicae ad soloenda diplomatum data. Georgius T. Turchányi S. J. Oeniponte. Libraria academica Wagueriana.

Nemrég jelent meg a magyar könyvpiaczon az öröknaptár, melynek segélyével az ember évek hosszú sorára kiszámithatja, hogy mikor lesz husvét, mily napon esik az újév, stb. Ennek inkább a dilettansok mulattatása a czélja. Azonban az itt jelzett táblák szószoros értelemben tudományos értékkel birnak s a történettudomány segédeszközeül szolgálnak. Mi mindent kell manapság a történettudósnak tudni?! még a dalai-lámák kalendáriumát is. Ha azonban anélkül ellehet: már a középkori okmányok olva-

sásánál fönakad a keltezésüknél is; a középkori szokás szerint ugyanis az okmányok keltét a szentek neveivel vagy ami még több dolgot ad, a változó ünnepek és vasárnapok misebekezdésével jelezték; azt irták például 1519, Quasimodo-vasárnapon. Már most mily napra és hónapra esett 1519-ben a quasimodo-vasárnap?

Turchányi tábláiból azt könnyü leolvasni. Volt erre már eddig is különféle metodus; de valamennyi komplikált; Turchányi itt 3—4 táblával segit a bajon. A nagy fáradsággal szerkesztett s kiváló ügyességre való táblák használata nem nehéz; a szerkesztő maga két évig próbálta ki müvét, s saját tapasztalásából is ajánlja. De az ember maga is csakhamar meggyőződhetik a táblák használhatóságáról. Aki a történelemmel ez irányban foglalkozik, az örömmel fogja üdvözölni a kiadványt; de mások is szivesen vesznek tudomást ez érdekes és szellemes vivmányról.

Dr. Pethő.

A Bold. szűz Mária kegyhelyei Magyarországban. Összeállitotta Schaefer Jakab S. J. Az egyházi elöljáróság jóváhagyásával. Budapest, 1897. Kis 8-r., 114 l. Ára 25 kr.

Valóban kedves és egyszersmind hasznos könyvecske. Minden lapján egy-egy Máriakép, mása azoknak a kegyképeknek, amelyek hazánk számos Mária-kegyhelyeinek oltárait disziti, s a hivek ezreit magukhoz vonzzák.

Szinte csudálja az ember, hogy idáig senki sem gyüjtötte össze ezeknek a kegyhelyeknek leirásait. Annál nagyobb a derék P. Schaefernek az érdeme, aki nemcsak helyes, rövid leirását nyujtja a Mária-bucsújáró-helyeknek, hanem megszerezte valamennyinek képéről is a hasonmást, részint fametszetben, részint autotypiában, s mellékelte az illető templomok rajzát is.

Egymásután vonulnak el szemeink előtt: *Andocs, Besnyő,* Bodajk, *Boldogasszony,* Budakesz, *Buda-Krisztina-*

Már ez is befolyásolhatta a görög forditókat, de ez a befolyás még mindig nem fejti meg azokat az eltéréseket, melyeket a görög szöveg feltüntet.

Tulajdonképen kétféle görög forditása létezik Dánielnek: a hetvenes forditás, (mely azonban csak közmegegyezés alapján neveztetik igy, mert hisz csupán a Pentateuchust forditotta az a hetven forditó Alexandriában, a következő könyveket egyes ismeretlenek különböző időben) és a Theodotion-é. Emez sokkal tökéletesebb, ugy hogy a görög egyház a XI. század óta folyton ezt használja, és már sz. Jeromos (Praef. in Daniel.) mondja: »Danielem proph. juxta LXX. interpretes . . . ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione, et hoc cur acciderit nescio, . . . hoc unum affirmare possum quod multum a veritate discordet, et recto judicio repudiata sit.«

Ezt az eltérést az eredetitől kutatja, világitja meg a szövegkritika segélyével, s igazi német alapossággal a szerző, felvéve természetesen a deuterokanonikus részleteket is. Bizony tövises mező ez, amint ő maga előszavában igen »tudósan« fejezi ki: ein spinöses Arbeitsfeld, — s ő iparkodott kemény és lelkiismeretes munkával áttörni magát a nehézségeken. Nálunk persze az ily speciálkutatás csak kevés érdeklődőre számithat, de a nagy német olvasó közönségben bizonynyal többen lesznek, akik méltányolni fogják a munkát.

Dr. Kereszty Viktor.

Alapvető Hittan középiskolák használatára. Irta Demény Dezső. Az eszterg. főegyhm. hatóság jóváhagyásával. Budapest. Szt. István-társulat. 73. 2. ára 44 kr.

Rengeteg sok és méltányos panasz hangzik föl mindenfelé az impraktikus, nehézkes, szellemtelen, unott káték és hittanok magyar kiadásairól. Mozognak is, ahogy tudnak, az illetékes körök, s ez üdvös mozgolódásnak sikerdús megnyilatkozását üdvözlöm Demény Dezső »alapvető hittanában«.

A tárgyat föltette, s a gymnáziumok — gondolom — ötödik osztályának számára lehetőleg bőségesen nyujtja.

Tana szolid és kifogástalan s alapos és jónevü theologusok nyomaiban halad; előadása világos s daczára annak, hogy fiúknak számára készült a könyv, nagyon talpraesetten használja bizonyitásaiban a deduktiót. Úgy hallom, hogy ez ellen azt a kifogást sem lehet emelni, hogy a fiúk az okoskodásnak ez alakjait nem ismerik; mert igenis ismerik eléggé a szónoklattanból. De különben, ha nem is ismerik a logika rendszeres oktatásából; ismerik eléggé természetes eszük s s a folytonos, közönséges használat gyakorlatából. A szerzőnek nem kell áz általa igénybe vett logikának föltevéséhez rendszeres tanulást supponálni. Azokat a syllogismusokat mindenki érti; minden szószékről hangzanak, minden falusi iskolában ismételtetnek. Bizonyitásai az okoskodások alakjaiban kitörülhetlen nyomokat hagynak a fiúk értelmében; fölkeltik gondolkozásukat; hevitik opponálási vágyukat; disputálnak, érdeklődnek s nem undorodnak el a hittantól az unalmas, lelketölő definiciók magolása révén. Ajánlom a főtiszt. hittantanárok figyelmébe ezt az irányt. Ami különbség van Schwetz és Hurter közt, az van a használatos tankönyvek s Demény könyve közt. Ha nem tudom miféle systematikus módszerrel a gondolatot elálmositjuk, öntudatos meggyőződéssé nem fokozzuk, az gyászos eredmény, ha még annyi methodus is van benne; ha pedig a gondolatot ébresztjük s érleljük, az kitünő eredmény, még akkor is, ha nem történik megavasodott iskolaügyi nézetek sablonja szerint.

Ha van valahol egy kis elhibintás, azt a tanár könnyen észreveszi, pl. hogy a püspök vikáriusa is fölszentelt püspök legyen. A sugalmazásnál először tárgyalja azt, hogy miben áll a sugalmazás, tehát a fogalmat nyujtja, s csak azután bizonyitja, hogy vannak ily sugalmazott müvek. Véleményem szerint ez az eljárás megállja a helyét, s nem kell okvetlenül a forditott rendben hozzáfogni a fejtegetéshez. Sőt talán ép ez a jó?!

A szerző itt-ott lendületes is. Némelyek ezt előnynek, mások hátránynak vehetik; én azt mondom, hogy az előnye s nem hátránya a könyvnek; mert csak ott szárnyal, ahol szárnyalás nélkül a gondolat szinte törpe marad; pl. Jézus

föltámadása, a vértanuk világtörténeti föllépésének bizonyitó ereje, s más effélék tárgyalásában.

Végül szerencsét kivánok a t. szerző úrnak, hogy ily ügyesen oldotta meg föladatát s egyszersmind köszönetet mondok a Szent-István-társulat elnökségének, hogy e könyvet kiadta s tekintélyének súlyával elterjesztését biztositotta.

Dr. Pethő.

Gyöngyök Pázmány Péter összes müveiből. Gyüjtötte Vargyas Endre. Harmadik kiadás. Veszprém, Krausz. 1896. kis 8-t. 350 lap. Ára 1 frt 60 kr. Diszesen kötve 2 frt.

Nem uj könyv, harmadik kiadásban jelenik már meg, de tán mégis fel kell rá hivni a figyelmet, azokét kivált, kik a nagy kiadást, mely most folyik a budapesti egyetem theologiai karának fáradozásával, nem szerezhetik meg maguknak.

Pázmányunknak, a biboros magyar Cicerónak, a magyar próza-irodalom korszak-alkotójának, aki az ő tősgyökeres magyarságával ugy meg tudja ragadni még ma is a sziveket, önálló aranymondásait találhatod k. olvasó, e gyüjteményben. Ezeknek nagy hasznát veheti a pap, a hitszónok első sorban, de az irodalomnak minden barátja is. A mondások tartalma szerint a következő csoportokra van osztva a könyv: Isten, Vallás, Erény, Bűn, Szenvedés, Élet, Család, — Vegyes.

Élvezettel fogja mindenki olvasni a magvas, velős szentenciákat.

X.

Szent Skapulére vagyis oktató és imádságos könyvecske a skapulére-társulat tagjai részére. Szerk. Semmer Imre sarutlan karmelita rendü áldozár. II. kiadás. A győr-egyházm. hatóság engedélyével. Győr, Nitschman, 1897. 32-rét 390 lap. Ára füzve 30 kr., kötve 55 kr.

Örvendetes dolog, hogy az ily hitbuzgalmi könyvecske rövid idő alatt már második kiadásban látott napvilágot.

AZ AUTONOMIAI MOZGALMAK PSYCHOLOGIÁJA.

Irta DR. PETHŐ.

Mint villamos szikrák úgy czikkáznak most a gondolatok a magyar katholikus világ egén, s mivel a hol szikrák czikkáznak, ott a felhők nem hiányozhatnak, azért van elég gondteli arcz, kételkedő fejcsóválás, kaszandrai prófétálás, mely a szikráknak megfelelő, sötét háttért festi az autonomiai törekvéseknek mindinkább szoruló láthatárára. Felhő és villám, fény és árny, remény és félelem, biztonság és kétely tarkitja tehát a magyar egyháznak jelenlegi izgalmas helyzetét. E mozgalmas, változó eszme- és érzelemforrongásban egy gondolatnak kell felhők és villámok, remények és félelmek fölé emelkednie, egy gondolatnak kell a várakozás és megsóhajtás magaslataiból leszállania és testet öltenie s ez a gondolat, *az autonomia szükségességének meggyőződése*. Ez iránt köztünk nézeteltérés nem lehet, s ha még ebben sem egyeznénk meg s a széthuzásnak még ennek a belátásnak hiánya is adna tápot: akkor valóban önmagunkat jellemeznők s bélyegeznők az elmaradottság s a szellemi éretlenség bélyegével, s úgy viselnők magunkat, mint akik korukat nem értik s különös eszmei elszigeteltségben inkább a kurdi hegyekben élő kald keresztény községekre, de nem az európai emporiumon élő magyar kath. egyházra emlékeztetnek. Az az, hogy majdnem sokat mondtam talán,

mert hiszen ép az a baj, hogy nem vagyunk annak az európai emporiumnak egészen a fönsikján, hanem csak kapaszkodunk a lejtőjén s inogunk a peremén. De még ha igy is volna, akkor is reméljük, hogy az autonomia szükségének belátása elől el nem zárkozhatunk s hogy azok az uralkodó eszmék, melyek az autonomia megalkotását sürgetik, nálunk is megtörik a jeget, a bizalmatlanság, a kétség, az aggályoskodás fagyos érzetét.

Volt már gyakran szó arról, hogy az autonomiát mi minden sürgeti Magyarországban; emlegettek egyházi, politikai, jogi érdekeket, s alaposan begyőzték, hogy az egyház helyzete Magyarországon egy közjogi anachronizmus; én ebben a czikkben a kornak vezéreszméiből s azok megvalósításának szükségességéből indulok ki s azt akarom kimutatni, hogy az autonomia sürgetése a kor uralkodó eszméinek egyik konkrét megnyilatkozása, melyet eltussolni egy darabig lehet, sokáig nem lehet; melyet félreismerni nagy tájékozatlanságra vall; melyet elnyomni annyit tesz, mint egy mozgalmat, mely üdvös lehet, vészthozó irányba terelni.

Az emberiség nagy organizmusai folytonos fejlődés alatt állnak; az államok egy bámulatosan tagozott szervezetet tüntetnek elénk, melynek funkcziói felölelik az emberi társas, tudományos, gazdasági, politikai életnek minden érdekeit; egy ideális eszme után törekszenek, mely az egyénnek tökéletességét a föntemlitett irányokban párositani akarja a köznek lehető legfejlettebb állapotával. Nem disputálok most arról, vajjon sikerül-e ennek a nagy problemának megoldása; vajjon nem fogja-e elnyelni a köznek, az államnak fokozott tökélye, abszolutizmusa az egyént s a közszabadságot, vagy nem roppantja-e meg a kifejlett individualizmus az államszervezetet; mondom, erről most nem disputálok, csak azt az egyet állitom, hogy az emberiségnek s in concreto az államnak modern

haladása azon politikai formák behatása alatt ment végbe, melyek az egyént, annak önérzetét, annak önállóságát és szabadságát szolgálták.

A fejlettebb egyéniség, az önrendelkezés politikai formája, ez volt az a minta, melybe beleöntötték az emberiségnek erőit s érték el általuk a modern haladás fokait. Összetörték a régi alkotmányok érczszobrait, beledobták a szobrok darabjait részint az eszmék fehérizzásába, részint a meleg vértől párolgó politikai forradalmak kohójába s a megolvasztott tömegeket beleöntötték az uralkodó individualizmus mintáiba. Mindenütt alkottak ily mintákat; a politikai, a gazdasági életben, sőt arra törekszenek — s nem tudjuk mi lesz ezekből a törekvésekből — hogy átvigyék a gondolatot a szocziális térre is s ott is megalkossák a független, önrendelkező egyénnek typusát. Ne itéljük el ez irányzatot; minden irányban van sok túlhajtás; minden irányzat egyoldalu, s kivált a lelkesedés kezdő korszakaiban a legimelygősebb túlzásokra engedi magát ragadtatni; egyelőre ismerjük el csak azt, hogy a modern haladás tényleg az *egyéniségnek* erőit fejlesztette ki, s a kifejlesztett egyéniségek által magasabb politikai s társadalmi formákat ért el. Általuk érte el technikai tökélyét s ez által a termelésnek bámulatos produktivitását; általuk érte el a fejlettebb közmüveltséget s iskoláira többet áldozott száz év alatt, mint azelőtt századok alatt; általuk érte el a jogi viszonyoknak s a személy megbecsülésének magas fokát, s arra iparkodik, hogy az individuumot minden tekintetben fejlett, öntudatos egyeddé fejleszsze. A társadalmi, de meg a közélet is, amennyiben törvényt hoz és igazságot szolgáltat, szintén az egyed fejlettségét, fejlett becsületérzését és erkölcsi öntudatosságát czélozza, amint azt parlamentünk egyik szónoka is kifejezte, midőn igy szólt: Van-e a társadalomnak szilárdabb alapja, mint az állampolgárok becsületérzése és szolidaritása becsület

dolgában? Hisz ez a biztositék az angolok jogai szerint egy óriási vagyon, egy ember multjának fölhalmozott erkölcsi kincse és tényleg erkölcsi, politikai, szocziális befolyása, gyarapodása, ekzisztencziájának alapfeltétele. Legjobban illusztrálja értékét az a psychologiai momentum, hogy abban az esetben, ha valakit becsületében, családja, hozzátartozói becsületében támadnak, egy varázsütéssel elveszti értékét előtte minden; vagyona, élete, jövendőbeli tervei mind közönyössé válnak és maradnak addig, legalább az önérzetes embernél, mig meg nem toroltatik a sértés, mig vissza nem szerezte polgártársaival egyenjogú polgárnak való elismerését. De nem mindnyájan oly önérzetesek az emberek. Vannak olyanok, kik bizonyos fatalisztikus megadással veszik a sértést, részint mert nem biznak abban, hogy az állam judikaturája nekik elégséges satisfactiót szolgáltasson, részint mert nem bellicosus természetüek. Ezekre is ki kell terjeszkednie az állam nevelő gondoskodásának, hogy föltámaszsza őket lethargiájukból, mert az államnak kulturális missziója megkivánja, hogy minden állampolgárban élénk és éber legyen a becsületérzés. (Emmer Kornél. 1897. jun. 3-án).

Ne gondoljuk, hogy ez a fölfogás talán a barbár korszaknak maradványát, a párbajt védi és helyesli; nem védi; hanem kifejezésre hozza az individuális törekvést, mely régen és most az ököljog párbajaiban s a kocsmák duhajkodásában nyilvánult; a művelt társadalomban pedig állami gondviselést s jogszolgáltató védelmet és elintézést sürget.

A modern korszak tehát az egész vonalon *kifejleszti az egyéniséget*, fejleszti, műveli az embert, érdeklődést, önállóságot, hozzáértést teremt a polgárban, s a fejlett, önálló, hozzáértő polgárok milliói adják az állami szervezetnek is tökéletesebb formáit, amennyiben mindenütt önrendelkezést, önkormányzatot, önjudikaturát (esküdtbiróságok) teremtenek. Az önren-

delkezés, a kormányhatalom megosztása, a törvényhozásban való részvét, mindezek csak folyományai a nép fejlett egyéniségének; s minél műveltebb a nemzet, a testület, annál inkább sürgeti a jelszót, hogy „non de nobis, sine nobis".

Ezt a műveltséggel s öntudatos személyiséggel lépést tartó önrendelkezést mondom én *tökéletesebb politikai formának*. E forma érvényesülését csak úgy lehet megakasztani, ha a haladást magát akasztjuk meg; alkotó erejét csak úgy lehet megbénitani, ha félreértjük az emberi természetet s vagy vakon ragaszkodunk a multnak intézményeihez, vagy összezavarjuk a tökéletesebb formát annak kinövéseivel; sem az egyikét, sem a másikát nem tehetjük; ennek a fejlődésnek gépezetét nem mi alkottuk, kerekei nem ötleteinknek müvei, s ha nem is kenjük azokat, akkor is járnak s akaratunk ellen surlódva, csikorogva, szikrázva kotorják az uj idők áramának medrét.

Ahol aztán mégis ez öntudatos személyiség érvényesülését meg nem engedik, ott a közöny s a fásultság dermeszti meg a közszellemet. Amely társaságban a tömegeknek önrendelkezését megakasztják, ott a fejlettebb élet szikráit oltogatják ki hozzá nem értő buzgalommal. Igy van ez a magyar egyházban. Ki törődik nálunk az egyházzal? Ki törődik annak érdekeivel? únos-untalan hallja az ember: az a papok dolga. A hiveknek az egyházban semmi rendelkezésük, semmi befolyásuk; az ő helyzetük inkább magánjogi mint közjogi; úgy értem azt, hogy üdvözüljenek; azoktól a föladatoktól, melyeket az egyház, mint közjogi intézmény, közjogi erőkkel, közérdekek szolgálatában a mozgásba hozott tömegek súlyával megoldhatna, a laikus távol áll; ott áll a klerus, érsekek, püspökök, papok és mögöttük borong a hivek hült helye. Azt mondhatni erre, ebből csak azt látni, hogy nincs keresztény életük a tömegeknek s nem mozgatják őket a keresztény eszmék. Nézzetek Belgiumra

és Angliára; ott nincs autonomia s mégis mily meleg érdeklődés emeli s olvasztja eleven bástyákká a hiveket. Egy kukkot sem szólok az ellen, hogy bizony nálunk nincs keresztény élet s époly nevetséges előttem az az állitás, hogy az autonomiának hiánya okolja meg ezt a részvétlenséget a vallásos életben s az egyház érdekeinek előmozditásában; de én azt mondom, hogy az egyházi autonomia által bizonyára szorosabban kötődnek a hivek az egyházhoz. Ha lesz mi fölött rendelkezniök, ha lesz ott valami tennivalójuk, mindenesetre eltünik az a megcsontosodott nembánomság minden egyházi ügygyel s érdekkel szemben legalább abban a rémitő alakban, amelyben most köztünk kisért. Ha ez a végleges nembánomság eltünik, akkor még nem teremtettük meg a keresztény életet; mert ezt az életet nem az autonomia, nem az egyéniség princzipiuma hordozza, hanem a kegyelem sugallja s teremti meg, de nem zárkozhatom el azon belátás elől, hogy az emberiség haladása a mi történeti fejlődésünk alapján okvetlenül kivánja az önrendelkezésnek azt a formáját, melyet autonomiának hivunk. Elismerem, hogy lehet fejlett egyházi élet autonomia nélkül; hiszen az imént emlitett természetfölötti álláspont tüzetesen követeli azt; de azt mondom, hogy lomhább, eszmerestebb egyházi közállapotokban, miért nem mozgathatnók a kor uralkodó eszméje felől is az egyházi életnek rengeteg nagy fáját? Elfogadom a hivatkozásokat Angliára és Belgiumra, de úgy forditom meg azokat, hogy mennyivel szorosabb összetartást s vasnál keményebb aczélfalanxot teremtene meg az autonomiának valamelyes formája az angol és belga katholikusok közt is, ha annak számára ott tér nyilnék? Nekünk mint szellemben s lelki életben elmaradtabb egyháznak nyujt az Isten egy természetes feszitőrudat az autonomiában; használjuk azt föl; az idők jelei szoritanak minket rá.

Az önrendelkezésnek mindennemü alakjait látjuk

a fejlettebb s műveltebb életnek egész vonalán, a törvényhozásban, a közigazgatásban, a jogszolgáltatásban; a műveltség és haladás érvényesiti az ember legnemesebb attributumát: a szabadságot, s a társadalom ennek a szabadság fokának megfelelőleg megteremti a maga jellemző közintézményeit. Valamennyi közintézmény, ha életre való, organumát képezi a társadalom szellemének; kihajt bennük belső törvényszerüséggel a társadalom képessége fejlettebb életre.

Ne gondoljuk ezt önkénynek, ne tartsuk véletlennek; hanem fogjuk föl úgy amint kell, t. i. tartsuk történeti alapokon természetes fejlődésnek. A *művelt, szabad személyiség*, ez ennek a természetes fejlődésnek a csillaga, az iránya és veleje. Ez a szabad individuum azonban oly keretekben él, melyek szabadságának törvényt szabnak, nem erkölcsi törvényt, mert az alól sohasem emancipálhatja magát a művelt, szabad ember, sőt minél műveltebb, annál inkább ragaszkodik az erkölcsi törvényhez, hanem állami és egyházi törvényt. Állam és egyház, két jogi szervezet, s e szervezetek keretében él a szabad ember. A történelem kimutatja azokat a harczokat, melyeket a szabad ember emancipácziója vivott az állami jogrenddel. Mikor ez az állami jogrend megakart csontosodni s megszünt fejleszthető organizmus lenni, akkor a fejlődő emancipáczió szétrepesztette a megkérgesedett s elfásult intézményeket, s alkalmasabbakat állitott helyébük. Nem mondom, hogy tökéleteseket alkotott, csak azt, hogy alkalmasabbakat; arra az időre s azokhoz a körülményekhez szabott intézményeket teremtett. S jól tette, hogy nem türt megállapodást, bár el kell ismernünk, hogy sokszor a szabadság vágya éppen az elnyomás miatt oktalanságokra engedte ragadtatni magát s túlzásokkal is nyomósitotta azt a meggyőződést, hogy a szabadságot elnyomni nemcsak nem szabad, de nem is lehet s ha azt letartani s lefogni iparkodnak, a föltorlódó forrongásban egy min-

dent elsöprő özönvizet növesztenek a társadalom romlására. Megkeserülték ezt már kormányok s népek, melyek az állami jogrenddel akartak mindent elintézni s mindent jóvátenni, kódexekkel siettek az erkölcsöt pótolni, czenzurával a sajtó kinövéseit lenyesni, a haladást spanyol csizmákba bujtatták, s az isteni gondviselést állami gondviselések pótolták; az abszolutizmus úgy festett, mint az a kotlós tyúk, mely szárnyai alá akarná gyüjteni fiait, még akkor is, mikor azok már többé nem sárga csibécskék, hanem megtermett kakasok, tyúkok és kappanok.

A példa kitünően világitja meg a szőnyegen forgó tárgyat. A csibék nem azért törik szét a tojáshéját, hogy örökké csibék maradjanak; épúgy az ember sem való arra, hogy a fejletlenség kotlós tyúkjának szárnyai alatt lézengjen; csibe is, ember is fejlődik, s a kotlós tyúktól emancziplódni kivánkozik. S mikor az emancziplás órája üt, akkor a vezető hatalomnak is föl kell ismernie az alkalmas pillanatot s meg kell reformálnia intézményeit. Segitségül kell hivnia a társadalom magasabb fokának sajátos hatalmait s tért kell nyitnia, hogy érvényesüljenek.

Ez alapon vonja be az államhatalom az állami életnek minden terén a társadalmat, az állami megbizatást nem nyert társadalmi tagokat s az önkormányzatban rájuk bizza nemcsak a helyi érdekeknek, de az állami érdekeknek megóvását is. Az esküdtbiróságok ugyanezt a gondolatot sürgetik, hogy a birói funkcziónak teljesitésében is részt vegyen a társadalom a maga laikus elemei által, s minél távolabb esik el egymástól a formákba szorult állami jogrend a meggyőződések, a lelki harczok, a gondolat országának evolucziójától, annál inkább szorul az önkormányzatnak intézményeire.

Ime ez adja annak a modern tünetnek filozófiáját, hogy minden téren az önkormányzat, az önrendelkezés felé haladunk s aki az állami élet terén az állami

jogrend külsőséges és szükkörü kiterjedését összeveti a szellemi világ végtelenségével s e világnak a társadalomba való számtalan beékelődésével: az be fogja ismerni azt is, hogy az önrendelkezés lépést tart a szellemi fejlődéssel s hogy valamint ez utóbbit föltartóztatni hiu s oktalan törekvés volna, úgy az önrendelkezési törekvéseket föl nem ismerni szellemi vakságba s azokat elfojtani vagy megakasztani következetlenségbe sodorna.

Már most csodálkozhatunk-e azon, hogy az önkormányzat légkörében felnőtt ember, az egyházban is autonomiát kiván? és segitünk-e azon, ha az autonomikus törekvéseket félreismerjük vagy diszkreditáljuk? Némelyek azt mondják, hogy az autonomikus törekvések a kornak a tekintély ellen való irányát tükrőztetik; azt mondják, hogy megérzik rajtuk a raczionalisztikus, liberális irányzat, mely magát Isten, egyház, törvény alól emanczipálni akarja. Hagyjuk azt, vagy fogadjuk el, hogy igazán megérzik rajtuk; engedjük meg, hogy mint az 1869—70-iki mozgalmak is elárulták, soknak fejében csakis a tekintély megtörésének gondolata kisért s az szitja és forralja föl ellenzéki vérüket; de a filozófnak a tünetek mélyén fekvő okot kell szem előtt tartania s a sokféle tarkaságban az irányelvet éber szemmel kisérnie; nem szabad neki a német közmondás szerint: a fürdővizzel a gyereket is a kádból kiöntenie. Már pedig a mozgalmak mélyén fekvő és rejlő ok az *individualitásnak* s a *szabadságnak fejlettebb állapota.* A mostani irányzat szerint ez természetesen túltengésben van s mindenféle túlzásra vetemedik. A fékevesztett individualizmus a tekintélyt ignorálni készül s a családban vezérszerepet igényelnek a feleség s a gyermekek a férj fölött. Bodnár Zsigmondnak e tekintetben teljesen igaza van; legfölebb azt nem értjük, hogy miért akar az organizmusoknak e törvényével, mely a forma és materia, a vezetett és vezérelemek reagálásának tör-

vénye oly nagy szelet csapni? Igaza van, ha azt állitja, hogy lelkünkből rajongunk minden oly tettért, mely kiakarja terjeszteni a szabadságot, minden oly irányért, mely védi a szegény népet, jogokkal ruházza föl az alsórendű polgárt. De ez az irány, a műveltségnek, a jognak, a vivmányoknak közkincscsé tétele; e zászló alatt halad, — sokszor robban — fölfelé a társadalomnak kifejlesztett ereje, hogy azután ismét a tekintélynek, az összetartó erőnek, a formának vaspántjaiban megszoruljon, a fáradt erőket fölüditse, a karizmainak sejtjeit eleven erővel megtöltse s adott alkalommal ujra előtörjön.

Minden ilyen törtető kilépés a szabadságnak fokozása és kiterjesztése; minden ilyen fölforrás szerteszéjjel gyürüzteti a szabadságnak s az elért vivmányoknak hullámait mind erőszakosabb s szélesebb gyűrűkben! Csakhogy természetesen a realizmusnak ilyetén föllépése az idealizmusnak romjain halad rendszerint s a szabadság szeretete a társadalmat az eszmékkel szemben oly vak, fásult, léha lelkiállapotba hozza, melynél fogva nélkülük vagy épen ellenük is boldogulni remél. A bizonyos foku, egészséges haladás nagymérvü bomlással és szétmállással párosul s a féktelen individuumok a bünnek s a jellemtelenségnek alávaló, lelkiismeretlen szolgáivá válnak, mig végre ujra ráhasad a társadalomra az erkölcs és a vallás, a becsület és tisztesség hajnala.

Az autonomiában is érvényesül az individualitásnak elve. Önrendelkezést kivánnak a hivők az egyházban. Mikor ezt kivánják, a kor uralkodó eszméjének, a terjedő szabadságnak zászlaját lobogtatják. De vajjon ez a zászló a rombolásnak, a szétmállásnak, a féktelen individualizmus terjedésének jele-e, vagy pedig a természetes haladásnak s az evvel karöltve járó önrendelkezésnek zászlaja, azt onnan tudjuk meg, vajjon az egyházi tekintélyt megdönteni akarja-e, vagy pedig támogatni; azt onnan tudjuk meg, vajjon

az egyház érdekét, mely tényleg a közvéleményben a papság magán- és osztályérdekévé töpörödik, közérdekké akarja-e emelni.

Ha az autonomia az egyház isteni jogait és törvényeit respektálja s az emberi eredetü jogok keretében akar ujat s időszerüt teremteni; ha okulva az 1869—79-iki béka-egérharczokon, nem az egyház isteni alkotmányán kivül, de a kánoni törvényhozásnak alkalmasan megváltoztatott bástyái közzé veszi föl az önrendelkező kath. hiveket: akkor ez az irány, bár tarkitja is azt a tekintély ellen való animozitás, nem téveszthető össze az eszméket nélkülöző, elvtelen, léha realizmussal, hanem korszerü irányzat, melyet kinövéseitől megtisztithatunk s a jó ügy szolgálatára fölhasználhatunk. A tekintély ellen való animozitás sok helyen üti föl fejét; de ezt a tünetet az okosabb és higgadtabb elemek, remélem, elszigetelhetik, úgy hogy nagyobb kárt aligha fog tehetni; azonban az animozitást fergeteges szenvedélylyé fokozhatná az egyházi tekintélynek merev tartózkodása s emberi, magyar-kánonjogi hatalmi állásának az egész vonalon s minden pontban való megrögzitése.

Lehet-e végleges, döntő argumentum gyanánt azt mondani, hogy ezt meg azt a kánonjog tiltja vagy parancsolja? De tegyük föl, hogy a kánonjognak törvénye a jelen viszonyok közt az egyházra nem előnyös, hanem hátrányos; tegyük föl, hogy a kánonjog egyes paragrafusainak megváltoztatását sürgetik a körülmények, vajjon nem kell-e azokat ez esetben eltörülni vagy megváltoztatni? a helyes felelet megadására nincs szükségünk jogtudásra, megadja azt a józan ész; megadja a fejlődés, mely elsöpri azokat az intézményeket, melyek nem lépcsők, hanem útfogók, nem mértföldjelzők, hanem úttévesztők. S itt bátran utalok épen a legkényesebb pontra, az egyházi birtokra; nem az alapokat és alapitványokat értem, hanem a klerus kezén levő birtokokat. Föltéve azt a

szomoru esetet, hogy a kath. egyházi birtok a jelenlegi jogi formalitások szerint nem volna biztositva a szekulárizáczió ellen, melyik jogász nem értene abban egyet, hogy akkor meg kellene változtatni a jogi formát, el kellene tekinteni attól, hogy eddig az egyházi birtok birtokosa az illető jogi személy, püspökség, káptalan, apátság volt, s új törvényt kellene hozni, mely szerint az egyházi birtok birtokosa a katholikusok összesége, melyet az autonomia képvisel. Lehetséges, hogy sokan azon nézeten vannak, hogy az az átiratás nem segit; azt gondolják, hogy az isteni államnak egészen mindegy, vajjon a püspököktől s káptalanoktól vagy pedig az autonomiának reverendásokkal vegyest frakkos közönségétől visz el valamit; jól van, gondolják; pedig tudom, hogy nincs igazuk; de arról van itt szó, vajjon ha az autonomia megvédhetné s a jelenlegi birtokélvezők meg nem védhetnék a kath. birtokot, ugyan mi volna akkor okosabb, átiratni azt a birtokot s ezáltal megmenteni, vagy át nem iratni s ez által elveszteni azt?

De imhol az egyházjog tiltakozó szava, mely azt mondja, hogy minden rendelkezési jog a püspököt illeti vagy legfontosabb dolgokban a pápát s a kánonjogi irók nagyon időszerüen sürgetik, hogy az egyháznak nemcsak csalhatatlan *tanitó* és *papi* hatalma van, de van neki *kormányzási* hatalma; ennél a kormányzási hatalomnál fogva pedig, melyet nem a hivektől kapott, hanem Istentől, intézkedik az egyház simpliciter minden dolgában és ügyében, tehát birtokainak ügyében is. A birtokok az egyházéi, s az egyház dolgaiban pedig a püspök az úr, nem lehet tehát az autonomiának a birtokokat illetőleg sem intézkedni. Ez a kánonjog szava.

Ezt a tant minden katholikusnak el kell fogadnia, s papi ember szégyelheti magát, ha az egyházi tekintélynek ezt a hármas hatalmát egyenjogúnak, elidegenithetlennek nem tekinti; ha folyton pengeti az isteni

tanitó és papi hatalmat s egy kukkot sem szól a kormányzói hatalomról, s ez által ez utóbbit a Csáky-szalmájának tekinti, vagy valami bitang jószágnak, melybe kivált háborús időkben bárki beleülhet, csak azon legyen, hogy ki ne emeljék. Mi sem akarunk e tantól egy hajszálnyira sem eltérni; hitünket s üdvösségünket tettük rá, s mégis azt mondjuk, hogy abban az esetben, melyet föltételeztünk, át kellene iratni a kath. hivekre az egyházi birtokot s a kánonjog paragrafusait a birtokosról meg kellene változtatni.

De most jön a punctum saliens; ki irassa át? s ki változtassa meg a kánonjog paragrafusát? az autonomiának világi tagjai és presbyterjei? nem, azok semmit sem tehetnek jogérvényesen s döntőleg e pontban; azt a püspököknek kell tenniök. Övék a kormányzó hatalom az egyházban; övék az okos és időszerü kormányzás dicsősége is. Ők mondtak le az ősiségről, a dézsmáról 1848-ban; sőt általánositom ezt a gondolatot s azt mondom, a magyar-rendi társadalom az a maroknyi ember — szembeállitva azt a nemzettel — mondott le minden előjogáról 1848-ban, nem kényszeritette rá őket a jobbágy, nem Dózsaféle lázadás; hanem rávette őket e lemondásra az igazság hatalma, az érlelődő, fejlettebb eszméknek vasnál, kardnál, láncnál föltartóztathatlanabb térfoglalása. Igy győz a szabadság, igy emel föl ember embert a jogok és szabadságok szent közösségébe. Csakis ez úton nyerhet a hivők sokasága befolyást az egyház dolgaiba; ez úton-módon gyakorolta régen az első századok hivőserege befolyását az akkori egyházra; ez úton emelheti föl ma is a hivőket a püspöki kar a kormányzási hatalomnak, az emberi részében megváltoztatott egyházi alkotmánynak sánczai közé. Azok, kik a hatalmat jogszerint birtokolják, azok e hatalom funkcziót másokkal megosztják; részesitik őket az ügyek kezelésében, a mennyire azt az idők szelleme kivánja. Ezt annál inkább megtehetik, mert

hiszen a történelem példa rá, hogy a hiveknek bizonyos dolgokban több-kevesebb befolyás biztosittatott; a püspököket a nyugati egyházban a nép is választotta. Észreveszszük az idők folyamán azt az irányzatot, hogy a központi hatalom erősitésére s a fölburjánzott visszaélések megszüntetésére a nép által gyakorolt jogok bevonattak. A központi, erős hatalom hordozta akkor a fejlődést s csak úgy lehetett valami nagyot alkotni. Az újkorban pedig az ellenkező irányzatot szemléljük; a központi hatalom segitségül hivja a társadalom tagjait s az egyházban a hivőket, hogy átruházza rájuk vagy megossza velük kormányzati, birói ténykedését. Az államban ez az irányzat a mult század óta rohamosan terjed; az egyházban sokkal lassúbb tempóban halad, részben azért, mert a tekintély elve az egyházban abszolut; részben azért, mert sokkal nyugodtabb az egyház élete s a változások konvulziói nem törnek ki rajta s benne oly könnyen, mint az izgalmas életü államban.

De légmentesen nem zárkozhatik el az egyház élete a fejlődés menetétől, melyen az uralkodó eszmék által vezetett világ halad; megérzi a nagy erkölcsi nyomást, s ennek behatása alatt indul meg az egyházi tekintély új intézményeknek megalkotására. A hivő közönség erkölcsi nyomása ez időben nem hiányzik; a nagy részvétlenség az egyházi ügyek iránt, a nagy ellenszenv a dúsgazdag papok ellen ugyancsak latba esik és a bajok orvoslását sürgeti. Az elzárkozott papok s a világ forrongásával nem törődő s javadalmaikat élvező nagy urak nem érzik s nem látják annyira ezt a pusztulást, de azok, kik az egyházat nem barokk-stilü, mansard-tetejü, vén gesztenyefáktól s hársaktól beárnyékolt kastélynak nézik valahol a Garam vagy Ipoly völgyében, hanem a világ forrongásában álló s érvényesülni vágyó, isteni intézménynek, s amellett azt látják, hogy nincs czélja s föladatai iránt érdeklődés a hivekben, nincs bizalom termé-

szetfölötti s természetes eszközei iránt, azok — mondom — nehéz szivvel s lemondást nem türő lélekkel néznek uj kilátások, uj intézmények után, melyek talán segithetnek rajtunk. Ezek a bajok s ezek a vágyak fejtik majd ki a vezető körökre azt a hatást, melynek következtében intézkedni fognak hatalmuk megosztásának kérdésében. Ők fogják a hiveket fölruházni az egyház bizonyos ügyeiben intézkedő hatalommal, ők fogják őket magukhoz emelni, nem hogy ezáltal a tekintély gyengüljön, hanem hogy megkönnyebbüljön és sokaknak közreműködésével biztosabban kormányozhasson.

Ez úton lehet megvalósitani az önrendelkezés uralkodó eszméjét és sürgető szükségességét az egyházon belül is.

Még egy más tekintetet kell itt kiemelnem.

Az önrendelkezés háttérbe látszik szoritani a tekintélyt; a hivők föltolják magukat, hogy ülhessenek a kuriális székben, s ez irányzat psychologiája ellenkezni látszik avval az önmegadó alázattal, avval az alázatos engedelmességgel, melyet a tekintély elve követel. Erre nézve következő a nézetünk. A tekintély elvét mélységesen tiszteljük, de úgy vagyunk vele szemben hangolva, hogy nem akarjuk annyira a jogi oldalát kifelé forditani, mint inkább az erkölcsit. Erény az, ha valaki a rosz papban is tiszteli az isteni hatalmat, ha valaki a méltóságáról megfeledkezett papban is tiszteli a tekintélyt; de valljuk be, hogy minél haladottabb s fejlettebb a társadalom, s minél féltékenyebb kincseire, annál nagyobb nyomást akar gyakorolni az ilyen eltévelyedett vagy megrögzött emberre, s túladni siet rajta a jogszerü úton. Sőt minél inkább becsüli s minél féltékenyebben óvja eszméit, hitét és reményét, annál sürgősebb előtte az, hogy „sancta sancte“, hogy a szentet szentül kell kezelni. Azt gondolom, hogy önérzetes társadalomban a hivatalnoknak, a tisztnek is ugyancsak meg kell magát

becsülnie s csak a muzsik hódolhat gondolat nélkül a részeges, tudatlan pópának. A társadalmi önérzet fejlődésével tehát a társadalom befolyást akar szerezni magának a tekintélyre, befolyást a hivatalra; nem azon értelemben, mintha a tekintélyt tagadná, vagy magának fölötte főlényt vindikálna, hanem erkölcsi befolyást követel, ellenőrzést gyakorol a tekintélylyel szemben, sürgeti a tekintélytől, hogy kötelességeinek megfeleljen s a gondolat s az eszmék világában ítéletet ül a magáról megfeledkezett hatalom fölött. Ez az erkölcsi funkcziója mindig meglesz a társadalomnak; nem jogi természetü, hanem teljesen erkölcsi, s minél fejlettebb az erkölcsi érzék, annál hathatósabban nyilvánul s annál kihatóbban végzi emlitett funkcziót. Eszerint a gondolkozó tömegben fölébred s kifejlik egy erkölcsi hatalom, amely a merő jogi hatalommal szemben áll, nem azért, hogy ellenkezzék vele, hanem hogy segitse; a jogi hatalomba erkölcsi tartalmat sürget; a hatóság tisztjét az erény tógájában szeretné látni s a jogi súly mellett, de nem helyett, erkölcsi értéket követel.

A rideg tekintély mellett manapság ez az erkölcsi elem akar érvényesülni s magának az autonomiában jogi alakot teremteni. Természeténél s irányánál fogva érvényt akar szerezni az egyházi törvényeknek, sőt a papokat is kivánja rászoritani egyházi kötelességeik teljesitésére. Az állam az egyházi hatóságon sok mindenféle befolyást gyakorolt; törvényhozásában élénk tevékenységet fejtett ki az egyházi élet emelésére; a magyar törvényhozás is elrendelte, hogy a püspök évente két izben zsinatot tartson; megtiltotta, hogy a praelatusok azon nemesek ellen, kikkel perben álltak, interdiktumot vagy excommunicatiót mondjanak ki; megparancsolta, hogy a szerzetesek konventjeit évente kétszer látogassa meg a püspök; meghagyta, hogy egyháziak, kik világi ruhában járnak, egyházi javadalmat ne birhassanak; hozott a magyar

király s az országgyülés oly törvényeket is, melyek a kánonok ellen voltak vagy azokon túlmentek, melyek ellen természetesen az egyház tiltakozott; egy szóval volt az államnak befolyása elég az egyházra s az egyház belenyugodott: hasonló befolyást engedhet meg az egyház a hivők közönségének is, az emlitettem fejlett önérzetességnek engedve, s ez az önérzetesség az egyházi jogi faktorokban az erkölcsi elemet fogja sürgetni s ez által az egyháznak legelevenebb idegébe életet önteni.

Ez az önérzetesség együtt jár az önrendelkezést sürgető individualizmussal, mely a kornak jellegét képezi s tulajdonkép az individualizmusnak csak egyik jellemvonását alkotja. Mivel az autonomia is csak az önrendelkezésnek egyik alakja, beláthatjuk, hogy édes ia-fia épen a jelen korszaknak; azért népszerü, azért szükséges. De ne gondoljuk, hogy a kornak ez az iránya egészen rosz, melyet radikálisan kellene tagadnunk, mintha nem jelezne semmiféle haladást az emberiség fejlődésében; tévednénk, ha azt gondolnók; az egyediség fejlődése is haladás s az egyediség elvétől sürgetett autonomia is haladást jelez majd, ha szigoruan katholikus marad, vagyis ha a régi elveket megóvja, érvényesiti s alkalmas, időszerü intézményekkel biztositja.

Tartsuk szem előtt mindig ezt a kettőt: azt, hogy mit tanit a változhatlan isteni tan s azt, hogy mint kell az idők szükségleteihez alkalmaznunk az isteni tannak organumát, az egyházat. Az idők jeleiből s a kornak eszméiből kiviláglik, hogy a világiak is intézkedni kivánnak az egyházban, kivánják, hogy legalább az a befolyás, melyet a felekezetlen államkormány gyakorol az egyházra, a kath. polgárok kezeibe tétessék le. Mondjuk ki nyiltan, hogy jól teszi, ha ilyesmit, sőt ha többet is kiván. De már most, ki alkotja meg azt az autonomiát, vagyis ki szereli föl jogositványokkal? vajjon azt mondjuk-e,

amit Deák Ferencz mondott: „a kath. autonomia az egész egyházat illeti. A róm. kath. egyház pedig a róm. kath. vallást követő egyháziak és világiak összesége. Ezen összeségnek van joga az autonomiát megállapitani s annak jogait gyakorolni . . .“ vajjon mondhatjuk-e ezt? nem; s ez az az árok, melybe belebuknak a nem kath. érzelmü katholikusok. Az egyház igenis összesége az egyháziaknak és világiaknak, de az egyháziak azok, kiknek Krisztus a hatalmat adta; következőleg az egyházban rendelkezni, autonomiát megállapitani, jogokat a kormányzatban gyakorolni, ez nem a világiak, hanem az egyháziak dolga. De az egyháziak az idők s az eszmék s a körülmények nyomása alatt meg fogják állapitani az autonomiát, megosztják jogaikat a világiakkal s akkor, ha nem is a raczionalista gondolkozás révén, de mégis lesz autonomiánk, s mindnyájunkra nézve ez a fődolog.

VETÉSI ALBERT

veszprémi püspök.

Irta MAKKAY JÓZSEF.

Érznél maradandóbb emléket állitani egyházunk, hazánk nagyjainak: lángelmék feladata; szerénységünk csak az aprópénz veréséig terjeszkedhetik. Terjedelmes réten járok, hol izmos, derék munkások forognak; ezek között vadvirágot gyüjtögetek, bokrétába kötöm azokat. A rét a történelem mezeje, annak egy táblája: a már csaknem minden izében feldolgozott Mátyás kora, az az időszak, mely gazdag volt hirneves emberekben, kiknek némelyikéről — bár életök is volt, — nevöknél egyebet alig akar tudni a történelem. Pedig ha »bárki a halandók közül, ki a közjóért fárad a rövid életben, méltó, hogy örök időkig fenmarad-

dése szintén speciális viszonyokat tüntet fel, végül az autonomiai kongresszus által követendő irányelveket állit fel, történelmi alapot vetvén ezen elveknek.

Ime ez a S. könyvének tartalma; melyet mindenki haszonnal forgathat.

Liberius.

Ösztön és Ész. Az állat és ember összehasonlitó psychologiája. Irta dr. Székely István. I. r. 361. l. II. r. 447. l. 8 r. Nagyvárad, 1897. ára 4 frt.

Szivesen ismertetem e tekintélyes müvet, melyből a M. Sion mutatványt is közölt; miután komoly munkának gyümölcse, érett fogalmak és nézetek tárháza s tárgyánál fogva rendkivül érdekes. A czim után indulva, mondhatom, többet vártam az »Észről«; azonban azt láttam, hogy az csak mellékesen, alkalomszerüen van tárgyalva s csak annyiban, amennyiben az ösztön bőségesen tárgyalt mibenlétének folyományai alkalmas épitőanyagot szolgáltattak az ész fogalmának s róla való ismeretünknek kiépitésére. Elismerem, hogy szinte kár lett volna azt a jó alkalmat elszalasztani s az ösztön tárgyalásának éles reflexeit az ész titkaira nem vetni; sőt többet mondok, elismerem, hogy ösztönről szólva s annak redőit kutatva el nem mulaszthatjuk az ellenkező oldalon álló észre vonatkozó reflexiónkat annál is inkább, mert az egyik a másikat kiemeli és megvilágitja. Ami pedig a czimben egyenjogositott »Észt« illeti, ebbeli várakozásainkat a t. szerző kilátásba helyezett »lélektanában« mindenesetre ki fogja elégiteni, s akkor aztán az ösztön meg az ész is helyesen kimeritő tárgyalásban részesül.

Az I. kötet tényeket s elméleteket nyujt.

A tények gyakran a Jägerlateinra emlékeztetnek. Tudom, hogy a t. szerző úr is figyelmeztet müve folyamában e körülményre, de jónak látom ezt a kutatási óvatosságát külön is kiemelni. Igaz, hogy az ösztön magában véve is bámulatra ragad; de az »okos« állati cselekedetek iránt mégis gyakran nagyon alapos a gyanu. Az emberek,

a kutatók is, kivált filozofiai járatlanságuk folytán, valóságos tolpacsokká válnak; látják azt, ami nincs; belemagyarázzák az állat cselekedeteibe saját nézeteiket; antropomorfizálnak mindent; s miután embert csináltak az állatból, akkor azután ráakadnak benne az ember bölcsességére, eszére, lelkére, édes testvérükre. Ez a veszedelem a legóvatosabb kutatót is kiséri; hiszen ha az állatról beszélünk, ha öntudatát feszegetjük, ha azt irjuk, hogy az állat érzi önmagát, hogy érzete van én-jéről; ezek mind hamis antropomorfizmusok, melyeket azután csak a kimagyarázás által teszünk jóvá. Ha czélszerü cselekvéseit emlegetjük, ha czél-fölismerést tulajdonitunk neki, ha »okos« tevékenységét elismerjük, de sőt hacsak azt mondjuk, hogy ő, övé, neki; mindezen szólásformák és kifejezések a tévelyek Aeolus-barlangjaivá lesznek, melyekből kis téves szelepnyitás által is viharokat idézhetünk elő.

Vigyáztam a jeles münek átolvasásakor e logikai, csuszamlós örvényekre, melyeken a szerző ur halad, s dicséretére mondom, teljesen kielégitette az én fölfogásomat. Argosz-szemmel néztem azokat a pontokat, melyeken az állatt néhány röpke szónak spanyol fala mögött emberré vedlik át, de a metamorfozisok nem mentek végbe: az állat állat maradt. S az a szerző ur alapos filozofiájának tudható be. Nézzük Darwint, s nézzük a mi derék, magyar méhészünket, Sőtért; bármily tisztelettel viseltessünk e jeles hazánkfia iránt, mégsem állhatjuk meg, hogy ne mosolyogjunk lelkesülésén, mely a szellemi méltóság aureoláját füzi az értelmes, általa kitünően tisztelt méh fejecskéje köré. Úgy vagyunk a többi buvár urral is; meg nem tartóztathatjuk magunkat, hogy ne vessük szemükre könnyelmüségüket, melynél fogva gyerekekhez hasonlóan ráfogják az állatokra az ő kedvencz fölfogásukat s ez által hátramaradt fogalomköröket vonnak ujra meg ujra fölszinre s köritik azokat tekintélyök szent falával!

Mégis kifogásolom azt, hogy a szerző ur »okos« cselekedeteket tulajdonit az állatnak. Engedje meg, tudom hogy hivatkozik hoszú és komoly tanulmányaira s filologiai elmél-

kedéseire; de az ok oly katexochen értelmes müködésnek fogalma, az ok és ész közt, az ok és tudomány közt oly szoros az összefüggés, az értés, mely a definitióban, »quae est per causas«, csúcsosodik, a tudomány, mely »est scientia per causas«, maga a négy »causa«, mely mint a négy evangelium a hitben, ugy az a filozofiában négy oszlopot, vagy négy összefutó csucsivet képez, óva intenek minket, hogy az állatról az »okosságot«, az »okszerüséget« simpliciter eltagadjuk. A szerző ur nagyon jól magyarázza ki magát; nem az elvont, filozofiai »ok« ismeretét, hanem a konkrét okismeretet tulajdonitja az állatnak; azt teszi, amit a vis aestimativa tulajdonitásában tettek a scholasztikusok; de nekem a szó használata ellen van kifogásom, mert nálunk az állat mindig *oktalan* állat-számba megy, ha bármilyen »okos« cselekedetei is lesznek.

A czélnak ismeretéről ugyanazt mondhatnók; a tan nagyon alapos és igaz. »Az állatot cselekedeteiben nem vezetheti a czél ismerete«; ezt a szerző ur is mondja (II. k. 26. l.); de hozzáteszi: «sőt sokszor az állat nem ismerheti föl cselekvése czélját«; (u. o.) az a czélismeret, melyet a sz. ur megenged, nem a czélnak mint ilyennek fölismerése, hanem annak a konkrét elérendőnek érzéki fölismerése, ami tényleg czél. (l. 62. és 270. l.)

Ez irány veszedelmét csökkentette a szerző ur a II. kötet, második részének kitünő fejezetében, melynek czime: az állatnak nincs nyelve. Ott domborodik ki az absztrakt és konkrét ismeret közti különbség. Az ezt megelőző fejezetek mindegyike egy-egy talpraesett érv annak bebizonyitására, hogy az ész nem ösztön s az ösztön nem ész. Más tudósok elütő véleményének tárgyalásakor a szerző ur egész szisztemákat ismertet, igy például az egész Darwinizmust, a majomelméletet, ami könyvének tömegét növeli, de az átnézetet nem emeli.

Az ösztön mibenlétének tárgyalását a II. kötetben találjuk meg. Egy-két érdekes, eredeti fölfogását mutatja be itt a t. szerző s különös súlyt fektet a képzetvonzás szerepére az ösztönnél. Szinte túlszerényen s majdnem bizalmat-

lankodva mutatja be a képzetvonzásról való gondolatát. Ez a képzetvonzás abban áll utóvégre is, hogy az állat ösztönét, vagyis cselekvési módját, nem határozza meg mindig a kéj vonzása s a kín taszitása, hanem hogy a képzet maga a kéj és kín segitsége nélkül is vonzza a vágyat s a vágy által az akaratot és cselekvést. (301. l.)

Nincs szükség e részben tartózkodó óvatosságra s ép úgy nem keveselhetjük e tárgynak megvilágitására saját jó magunkra való hivatkozásunkat. Képzetekkel össze vannak kötve a mozgató idegek rándulásai, s mikor csak egy a képzet, s elég erős is, akkor természetszerüleg kiváltja a mozgató idegek kihatását az izmokra s a külső mozgás determinálódik. Igy van ez az embernél, gondoljunk ijedelmekre, gondolatlan, szórakozott pillanatainkra, mikor egy képzet van agyunkban s a mozgás önkénytesen, de nem szabadon történik. Ezt gondolom mindenki elfogadja; de a nehézség ott rejlik, hogy honnan vannak ezek a képzetek az imént született vagy cselekvését egyáltalában először végző állatban? veleszületnek? no, ez gyönge magyarázat s gondolom ép annyit ér, mint ha mondanók, hogy érzéki élettel megáldott gépek. Azért folyamodnak Warssmann s mások a belső szükség által determinált képzetekhez, vagyis a kéj-vonzáshoz s a kín-taszitáshoz. A szerző ur azt mondja: igy nem lehet kimagyarázni az ösztönt; de véleményem szerint, ha azt mondja, hogy képzetvonzás által lehet s a képzetet nem szerzi az állat, hanem az veleszületik, mit mond mást mint azt, hogy egy belső hajtó, izgató szükséglet determinálja az állatot? A gépszerüség az állatban az érző élet szükségszerüségének alakjában lép föl; ez a szükségszerüség sokszor belülről determináltatik pl. azokban a cselekedetekben, melyeket az állat először végez, s képzeteit hozzájuk külről nem vehette, miért nem lehetne az állat lelki és testi szerkezetében oly okot föltételezni, mely mint kín vagy kéj lép föl s minek folyamodni a veleszületett képzetekhez?

Tehát a képzetvonzást szivesen megengedjük s az nem ujság; a nehézség csak a szükséges képzetek kima-

gyarázásában áll s abban a kérdésben rejlik; honnan veszszük a szükséges képzeteket? Ha a t. szerző ur csak azt akarja, amit a II. k. 310. lapján ir: »az állat lelke és teste ugy van berendezve, hogy bizonyos környező hatások benne egy bizonyos meghatározott képzetet és nem mást ébresztenek«: akkor nem lesz bajunk veleszületett képzetekkel; de ez esetben egyre megy ki a dolog: az állat szerkezete, ime az ösztön nyitja; vagy képzetekkel közvetlen kéj és kín nélkül, vagy közvetlen képzetek nélkül kéj és kínból kiindulva.

Az állati lélekről okos és ügyes tartózkodást tanusit, s az nagyon helyén van.

Mindezek után szerencsét kivánunk a t. szerző urnak nagyméretű művéhez; széleskörü tudományossága bizonyára nagy föltünést fog kelteni az érdekelt körökben; de mi e tudományosság megérdemelt föltünésén kiváltkép azért örvendünk, mert párositva látjuk a szélességét a mélységgel, az erudicziót a scientiával, a természettudományt avval a józan, mély filozofiával, melynek ép e téren s különösen nálunk csak elvétett, gyér nyomaira akadunk.

Dr. Pethő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

42. A legujabb enczyklika. Szentatyánk XIII. LEO pápa b. Canisius Péter háromszázéves emlékünnepe alkalmából körlevelet intézett Németország, Ausztria és Svájcz érsekeihez és püspökeihez. Az enczyklika czimirata Magyarországról nem tesz említést, amint hogy b. Canisius Péter müködése nem is terjedt ki hazánkra, igy tehát tévednek azok a lapok, amelyek szenzácziót vadászva mindig, a pápai körlevél és a magyarországi vallási állapotok, vagy

adomány. Magánosok adománya. Birói itélet. Peregyezség. Jószágcsere. Vétel. Elévülés. — Kath. alapok és alapitványok: Kath. vallásalap. Kath. tanulmányi alap. Kath. egyetemi alap. — Az egyházi vagyon rendeltetése. — A főkegyúr jogviszonya az egyházi vagyonhoz. — Tulajdonjog és világiasitás. — Függelék: A magyarországi kath. egyházi vagyonhoz tartozó főpapi, káptalani, nagyobb szerzetesrendi stb. birtokoknak mivelési ágak szerint való megoszlása (igen érdekes kimutatás!).

A szerző kerülte munkájában a fölöslegesnek látszó vitatkozást. Tárgyilagos akart maradni a legkisebb részletekben is. A jogtörténet világitó fáklyájával — biztosan kalauzol s egy pillanatra sem tér le a jogforrás, a jog és a törvények által megjelölt alapról.

Éppen azért a munka megérdemli a legszélesebb körben való olvasást s különösen most, a magyar kath. autonomiai kongresszus előestéjén, a kath. ügy iránt érdeklődők nagy hasznát veszik.

A munka megrendelhető Beznák Gyula bizományos könyvkereskedésében (Eger, Széchényi-utcza).

X. Y.

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VII. Friburgi Br. Herder. 1897. 8-r. XIII. 432 l., ára 6 márka.

Pesch Dogmatikájának VII. kötete a penitencziatartás, utolsó kenet, egyházi rend, és a házasság szentségeiről értekezik. A penitencziatartásról szóló traktatus nem tüntet föl semmi különöset a tárgyhalmazban s az előadási módban; egyszerüen, világosan tárulnak föl előttünk az egyes tézisek s a terjedelem mindenütt diszkrét. Föltünt, hogy a P. Ballerinit hibáztatja abban, hogy sz. Tamást azokhoz sorolta, kik szerint az »actus poenitentis non sunt materia sacramenti poenitentiae.« Tény, hogy P. Ballerini tagadja sz. Tamásnak határozott állásfoglalását Scotus ellen; szent Tamás ugyan a Summában világosan tanitja, hogy az actus

poenitentis képezik a szentségnek anyagát, de másutt pl. a Commentárban in Sententias homályosabban beszél. Denique quandoque bonus dormitat Homerus, s amit Ballerini mindenütt hangoztatott, hogy senkinek se higyjünk föltétlenül, mikor czitál, reá is alkalmazható annyiban, hogy nem látott meg mindent, ami az esetleg kétséges helyet megvilágitotta volna.

P. Pesch annyiban tér el a penitenciatartás traktátusában másoktól, amennyiben igen keveset tér ki a régi egyház penitenciás életére. Ő ezeket a kitéréseket alighanem az egyháztörténelembe utasitja. P. Palmierinek fénytderitő tézisei a régi szentségkiszolgáltató disciplináról páratlanok; a legujabb kutatás fényébe állitja Morini, Natalis Alexander s másoknak túlzásait, amelyek a tradició értékét s argumentumait is megzavarni képesek. A tradiciónak fönséges érveket szolgáltat a régi egyházi szokás s az akkori penitenciás fegyelem ismerete; sajnos, hogy ez adatokat Pesch könyvében nagyon gyéren s szüken kimérve találhatjuk csak meg. Ellenben annál többször akadunk morális vonatkozásokra, főleg a reservácziónál, melyek inkább az erkölcstanba valók. — A jurisdictiót igen bőven fejtegeti s azt jól teszi, legalább kipótolja másoknak bőjtös eljárását, kik e tárgyon lábujjhegyen surrannak át, s a moralistáktól várják a pótlékot; ily határvillongások előfordulnak mindig s minden tudományszakban.

A jurisdictiót a gyóntatásra *az egyházi felsőbbség adja;* végső analysisben a pápa. Az ordót *Isten adja* a szentség által: »admitti nequit sententia quorundam veterum theologorum jurisdictionem dari ipsa ordinatione, usum vero ejus ligari prohibitione ecclesiae«, ezt nem tartjuk tehát; hanem azt amit az auktor, hogy a joghatóságot a gyóntatásra tényleg a püspök adja később. — Fölemliti azt az érdekes kérdést is, vajjon a bocsánatos bűnök föloldozására kell-e jurisdictio? A régiek közül többen azt tanitották, hogy azoknak föloldozására nem kell jurisdictio; ezt látszik tanitani sz. Tamás is, s nála világosabban Scotus; mások ismét azt mondták, hogy a bocsánatos bűnök föloldozására

tényleg az egyház engedélyéből minden papnak van jurisdictiója. Ez régen igaz lehetett; most azonban nem igaz; mert az egyházi felsőbbség máskép gondolkozik.

Az utolsó kenetről a tudnivalókat röviden állitotta össze; nem is lehet ott sokat mondani; még a monografiák is igen szük keretüek. Sokkal bőségesebben áradozik ismét a két utolsó szentségről való tárgyalása. Az egyházi rendet illetőleg határozottan azt tartja, hogy annak anyagát a merő kézföltétel képezi a diakonatus és presbyteratusban s nem a könyvnek vagy a kehelynek átadása. E pontban kilátszik a fejes theologusoknak kapkodása, kik a »traditio instrumentorum«-ot minden áron szentségi anyagnak akarják deklarálni; pedig a történet eléggé fölvilágosithatná s kijózanithatná különös kapriczükből. Mily képtelenségekre vetemedik pl. Tanner, ki arra az ellenvetésre, hogy ordináltak az apostolok már mielőtt voltak sz. irások, azt feleli, hogy »probabilius datam fuisse chartam descriptam, continentem mysteria fidei.« Ez ugyan egy desperát föltevés, de azért Tanner sentencziáját kimenti a történelmi ellenvetés vashengerei közül; csak el kell hinni az ő szavára, hogy a dolog igazán úgy történt!

A házasság szentségét bőven s alaposan tárgyalja, s nagyon érdekessé teszi a közbeszőtt scholionok s corollariumokkal. Igy pl. a hitetlenek házasságáról értekezvén. Szentség-e a pogányok és zsidók házassága, miután a keresztséget fölvették? A vélemények szerteszéjjel ágaznak; azt kell tartani, hogy szentség, de vannak más hatalmas vélemények. Épp ugy sok, kiváló theologus tagadja, hogy a pogány és keresztény közt kötött házasság szentség a keresztény részre nézve. Ezeket a véleményeket alkalmazni lehet a privilegium paulinum érvényesitésénél. Kivált azon eset fejtegetésénél, vajjon ha a megtért fél a meg nem térttel egy darabig él s csak azután támad a viszály s lehetetlenné válik a »cohabitatio sine injuria creatoris«, vajjon, mondom, ez esetben is fölbontatik-e a házasság. Kételkedni azért lehetne erről, mert ha a megtért fél még nem élt megtérése óta a másik féllel, akkor az ő keresztény

házassága még »ratum, non consummatum«; de ha már consummatum lett, mi lesz akkor abban az esetben, ha ez az ő házassága valóságos sacramentum; vajjon fölbontatik-e egy »matrimonium consummatum«, mely valóságos szentség? Ez esetre nem igen szoktak figyelni; rendesen ugy tekintik a megtért s meg nem tért félt, mint akik a megtérés óta még nem éltek egymással; de mi lesz, ha éltek? s ha a megtért félre ez a matrimonium valóságos szentség? Itt jól beüt az a vélemény, hogy az ilyen házasság a megtért félre nézve sem szentség. Ezt tanitják Sanchez, Tanner s mások.

Föltünt nekem, hogy P. Pesch azon kérdés fejtegetésénél: num privilegium Paulinum etiam pro iis valeat, qui convertuntur ad sectam christianam, vagyis azoknak is előnyére szolgál-e, kik nem katholikusokká, hanem eretnekekké lettek, egyszerüen azt mondja: affirmandum videtur cum Ballerini, Palmieri, Lehmkuhl s nem emliti föl a kongregationak idevágó s ujabban kiadott utasitását, hogy a privilegium paulinum csakis a katholikusokra vonatkozik s azok, kik eretnekségre tértek át, azt igénybe nem vehetik.

Függelékben értekezik »De coelibatu clericorum« utmutatásul azon ujabb theologikus üstökösöknek, kiknek a »repetita crambe« nem árt. *Dr. Pethő.*

Beiträge zur Erklärung d. Apostelgeschichte auf Grund d. Lesarten d. Codex D. geliefert von Dr. Joa. Belser, Prof. theol. an d. Univ. Tübingen. Mit Approb. d. hochw. Kapitelsvicariats Freiburg. Freiburg i. B. Herder, 1897. 168 l. Ára 3 és fél Mk. = 2 frt 10 kr.

Ez egy egészen specziális tanulmány, mely éppen azért túlszéles érdeklődésre alig számithat; mindazáltal rövid emlitést akarunk róla tenni, egyrészt mert a Herder-czég azt szerkesztőségünknek beküldötte, másrészt, mert talán mégis akad egynéhány, a biblikus tanulmányok iránt különösen érdeklődő olvasónk, aki kiváncsi lehet a kérdés mibenlétére.

sek: itt van a dúsgazdag és a szegény Lázár parabolája vagy némelyek szerint igaz története, (Luk. 16. 19.) vagy annak a másik sok kincset összekuporgatott gazdagnak monologja, melyet az Ur Jézus oly szinte drámai közvetlenséggel emlitett fel (ugyancsak Luk. 12. 16.): Egy gazdag embernek földe bőséges termést adott, — és gondolkodik magában, mondván: Mit miveljek? mert nincs hova gyüjtenem terményeimet. És mondá: ezt cselekszem, elbontom csüreimet és nagyobbakat épitek, és odagyüjtöm minden terményeimet és javaimat. Azután mondom lelkemnek: lelkem! van sok jószágod, sok esztendőre eltéve, nyugodjál, egyél, igyál, vigan lakozzál. Az Isten pedig mondá neki: Esztelen! ez éjjel számon kérik tőled lelkedet; amiket tehát szerzettél, kié lesznek? stb. (Folyt. köv.)

MARX KÁROLY NEMZETGAZDASÁGI ALAPELVEI.

Irta DR. PETHŐ.

Marx Károly gazdasági tanainak sarkköve, rendszerének tengelye az értékről való eredeti fölfogása. Hatalmas analytikus tehetségével hozzáfogott ahhoz, hogy a gazdaság alkotó elemeit tisztázza, s a termelésnek bonyodalmas folyamatát rendszeresen egyszerü alkatrészeire visszavezesse. Ki ne ijedne vissza ettől a munkától, mely a modern, kapitalista termelésnek szövedékébe látni s titkaiba hatolni készül?! Mondom, a modern kapitalista termelésnek, mert hiszen az őskommunizmus fokozatán álló s törzsekben szervezett népeknek termelésébe hatolni s az ott végbemenő történést megvilágitani nem nehéz: éppen ugy sokkal egyszerübb a középkori termelést átlátni, hol minden lehetőleg le volt kötve; annál komplikáltabb vállalat a modern, kapitalista termelést elemezve visszavezetni, a termelés tényezőinek

valódi értékét és kihatását meghatározni s mint Marx Károly mondani szokta az egyes alkatrészeket fetisch-szerüségüktől megtisztitani. Szerinte az árú egy fetisch; fetische a modern produkczióba beleavasodott nyárspolgári gondolkozásnak; az emberek ugyanis nincsenek tisztában aziránt, hogy mi az az árú; honnan keze, honnan lába? mi az értéke s miért ennyi az értéke s nem több vagy kevesebb? azt gondolják tehát, hogy az árú valami természetes eredménye az emberi munkának; azt gondolják, hogy valamint van munka és készitmény, ugy van árú is, — hogy a készitmény s az árú mindegy, — hogy gazdagság annyit tesz mint nagy pénz vagy árútömeg; azt gondolják, hogy hasznosnak lenni és értékkel birni mindegy; szóval a nem-analytikus fejek — s hány van ilyen, — a készitményt, árút, értéket, gazdagságot s értéktömeget mind egy kosárba dobják, s a történés szálait, amely történés a modern kapitalista termelésben megy végbe s az árúkat megteremti, nem is gyanitják.

Nagyon nehéz dolog pedig Marx »Das Kapital« czimü müvéből e fogalmakat kihéjazni; nem mintha nem volna világos a fejtegetése, hanem mert a tárgy elvont természete kifárasztja az olvasókat s kevés ember van a világon, ki e müvel megbirkózik. Azért akartam e czikkemben Marxnak nézeteit *az árúról, a munkáról, s az értékről* röviden s világosan kifejteni. Ha e fogalmak tisztán állnak előttünk, akkor az elvontabb kifejezésekkel tarkázott magyarázatokat is megértjük; mig ellenben, ha e fogalmakat nem tisztáztuk, veszedelmes próbára teszik türelmünket a Hegelre emlékeztető s filozofiájával rokonszenvező Marxnak elvont fejtegetései. Ilyen mindjárt az is, melyben az árúnak társadalmi jellegét fejtegeti. Azonban mi nem lépünk elvont fogalmaknak ösvényére, hanem a konkrét fejlődés nyomán akarjuk ismertetni a termelésnek elemeit.

Először bonczkés alá veszszük az »árút.«

Mi az árú? legjobb lesz, ha rámondom, *az árú az, amit árulnak, amit vesznek s eladnak.* Árú csak ott van, ahol ár és árulás van. A magyar szó kitünően igazit utba; mikor az árút az árulással összeköti már a terminologiában

is. Árú és készitmény, árú és munkatermék nem mindegy; a munka nem hoz létre szükségképen árúkat; szükségképen termékeket, készitményeket produkál; de ha nincs adás-vevés; ha nincs piacz és eladás, akkor természetesen lesz termék, de nem lesz árú.

Az »árú«-szerüség tehát a munkaterméknek nem benső természetéből folyik, hanem a terméknek bizonyos sajátsága, melyet az csak a társadalomban öltött magára. Ha Robinson Crusoe egymaga él élete végeig a szigeten s nem jön érintkezésbe soha senkivel, akkor dolgozzék bár s termeljen reggeltől-estig, termékei árúkká soha sem lesznek. Tehát árúnak lenni, az nem belső, természetadta jellemvonás, hanem társadalmi sajátság, mely a munkaterméket árúvá teszi. Ha Robinson Crusoenek családja is lett volt, akkor az ifjak halásznak, vadásznak, gabonát vagy babot termelnek; a lányok konyhakertet gondoznak, lent és kendert törnek, fonnak, szőnek; a gabonát, babot, krumplit behordják, de ez a szövet, az a gabona nem árú; hanem termék; nem törődnek vele, hogy hány schilling vagy sterling az értéke; reájuk nézve mindannak csak használati értéke van; a munkatermék hasznos nekik.

A munkatermék használhatósága, czélszerüsége, jóravalósága, ez igenis természetes folyománya vagy sajátsága a munkaterméknek; mert ha az nem volna, senki sem munkálná; ezt a használhatóságot Marx »Gebrauchswerth«-nek hivja. A »Gebrauchswerth« nem ár; az ár csak ott van, ahol árulás van, ahol csere van. A »Gebrauchswerth« a dolognak természetadta sajátsága, s a paradicsomban is megvolt; ahol pedig Ádám és Éva nem vettek s nem adtak el semmit.

Ha már most Robinson Crusoe szigetére egy kereskedő vetődik Iserlohnból, aki rengeteg tű-rakománynyal iparkodik China felé s az eredeti Robinsoni lenszövetért husz pakli tűt ad cserébe: akkor a Robinsoni szövet árúvá válik.

A tűgyáros elhajókázik s Robinson tovább termel nem árút, hanem saját használatára szolgáló terméket. Ez átmeneti, ez efemér árucsere mélyebb nyomokat nem hagy maga után s mindenki előtt túlságosan világosnak látszik az, hogy

ez esetben a szövetnek s a tűknek árúszerűsége egészen esetleges valami, amire kár szót vesztegetni.

De lépjünk bele Robinson szigetéről egy lépéssel, a modern világba s észre fogjuk venni, hogy itt az árúszerüség minden terméknek jellege. A termelés az egész vonalon azért termel, hogy *eladjon;* minden termék árúnak készül s becserélésre és eladásra való. A munka föl van osztva; közös munka nincs; az emberek szabadok, önállók, mindenki azt teszi, amit akar. Természetesen kiszemeli magának a termelésnek azt az ágát, melyben munkája leggyümölcsözőbb, melynek termékeit leginkább keresik; de ő különben egészen önálló. A társadalomban közös munka nincs azon értelemben, hogy a termék közös legyen; közösnek csak azon értelemben lehetne nevezni a munkát, hogy föl van osztva, s hogy az egyik ezt, a másik azt a társasadalmi szükségletre való árút termeli; de a termelők s munkáik egészen önállók és függetlenek.

Munkafölosztás Robinsonéknál is van; de közös a munka terméke, s a munkások nem önállók, nem függetlenek, hanem egy közösséget képeznek. Mivel pedig az egyéni önállóság, a termelői függetlenség nincs meg köztük: azért nincs csere, nincs piacz, nincs árú; a termelés termékeket s nem árúkat produkál. Ellenben a modern termelés árútermelés, itt minden a piacz, a vásár, az eladás és vevés miatt történik s mivel az árútermelésnek megfelel a társasadalom szervezetében is egy bizonyos subtratum, t. i. az egyéni önállóság s a termelői függetlenség, sőt mivel az árútermelés visszatükrözteti a társadalomnak sajátos benső alkatát: azért az árúszerüség magának a munkának legbelsőbb titkaiba nyúlik vissza, jellemzi a termelést s annak helyes meghatározása, hogy mi voltaképen az árú s hogy mily viszonyban áll a munkához továbbá annak kideritése, mi határozza meg az árúnak értékét: a legfontosabb szocziális kérdés. Hiszen ettől függ az igazságos részesülés a munka termékeiben. Ha nem tudjuk, hogy micsoda tulajdonkép az árú, s ha nem birjuk meghatározni értékét; akkor a suum cuique számüzetik a társadalomból; a munkás-

nak keresetét lefoglalja más valaki s az igazság, mely az egyensúlyt tartja a világban, veszedelmes lejtőre kerül.

Marx Károly fölteszi a kérdést: *mi az árú?* s azt feleli rá: az árú egy tótágast álló világ, melyben minden fölforditva áll! Az árú egy quid pro quo, amelyben fontos és toto coelo távolesö dolgokat zavarunk össze! Az árú egy fetisch, melynek belsö valót és értéket tulajdonitunk, pedig az a való, az az érték nincs benne; hanem mi ruházzuk azt rá. S mikor e radikális feleletek behatása alatt valósággal tótágast áll eszünk s egy quid pro quo konfuziójában kételkedve nézzük képzeletünk s itéleteink-alkotta fetischünket, értem ez alatt a mi hagyományos fogalmainkat az árúról, az árú értékéről, akkor a hegelista filozofus jót nevet együgyüségünkön s ki akarja mutatni, hogy az árúszerüség *egy társadalmi, egyének közt fönnálló viszonynak átvitele a tárgyi rendbe.* Mi az árúszerüséget a dolgok, a tárgyak közt való viszonynak nézzük. — Mikor mi egy rőf vásznat három fazékért becserélünk s igy a vászonból s a fazekakból *árúkat* csinálunk; akkor azt gondoljuk, hogy azon rőf vászon s azon három fazék közt van valami tárgyi viszony, valami tárgyi egyenlőség; Marx neveti üres fejünket, s ki akarja mutatni, hogy az a viszony, mely tényleg van a vászon és a fazekak közt *egy helytelenül átvitt, csinált viszony*; mert csak azért van ezek közt viszony, mivel a termelő személyeknek egymáshoz való viszonya át van ruházva a vászonra s a fazekakra. Ez a quid pro quo; személyek közti viszony helyett tárgyi viszony, jobban mondva, nem »helyett«, hanem a személyek közti viszony át van módositva tárgyi viszonynyá.

Ez az a fetisch, melynek belsö valóságot tulajdonitunk, pedig nincs neki s amit mondunk róla, az csak a mi fejünkben létezik; azt gondoljuk ugyanis, hogy az árú viszonylik *tárgyi tartalmánál* fogva, mondjuk *saját értékénél fogva* más árúhoz; pedig dehogy viszonylik; a viszony a *termelönek viszonya más termelöhöz,* s a tárgyi tartalmak közt fönnálló viszony csak a mi felfogásunk szüleménye.

Ez ugyancsak revoluczionárius gondolat! A dolgok,

amennyiben hasznosak, s az élet szükségleteit fedezik, annyiban valóságok, de annyiban semmi közük az értékhez, az árhoz. — Robinsonéknál is hasznosak azok a való dolgok, de nincs áruk; mihelyt a különálló termelők viszonyba lépnek, kicserélik termékeiket, a tárgynak magának tulajdonitanak értéket, csere-értéket; ezen az értéken mérik össze a legkülönbözőbb termékeket. De ezáltal kezdődik az önámitás játéka. Az ember elveszti az összefüggést a termelő s a termék közt, a termelő és munkája közt, s egy közbefurakodott tényező: az ár, a csereérték üzi velünk játékát. Hát mi az az ár? mi a csereérték? honnan keze, honnan lába? mi határozza meg ezt általános, mindent mérő és regulázó mértéket?

Marx Károly figyelmeztet: urak, az ár, a csereérték, ez a mi rosz szellemünk, ez az árútermelés kisértete, ezt tartsák szemmel. Minden termelés az emberi munkának funkcziója, s a munka személyes is, meg társas is; személyes, mert egyediségünké; társas, mert másokkal együtt dolgozunk, ha csak Robinsonok nem vagyunk. A munka értéke nem a dologtól függ, melyet munkálunk, hanem meghatároztatik önmagában, saját belső energiája s tartalma és ideje által. De az árútermelésben ebbe a világos viszonyba, melyben a termelő munkájához és termékeihez áll, belefurakodik az ár, a csereérték, s ezáltal *a termelőknek személyes egymáshozi viszonyából dologi viszony lesz a termékek közt.*

Annak kimutatására pedig, hogy az árútermelésben végbe megy tényleg egy ily ugrás, melynél fogva a személyes viszonyt dologi viszonynak tartjuk s a személyek társas viszonyait a dolgoknak sajátságaivá bélyegezzük: ismerteti a különböző termelési módokat, melyek az emberiség történelméből ismeretesek. Ezekben a különböző termelési módokban föltünteti azt, hogy a termelőnek a termékhez való viszonya világos, mert közvetlen, — továbbá, hogy a termelőknek egymáshoz való viszonya szintén közvetlenül személyes s hogy nem a termékek közvetitése által igazodnak el rajta; mig igy áll a dolog, addig a termék értékére nincs szükség, mert az egymás iránt való kötelezettségek önmagukban, egymáshoz való, társas

viszonyuk által vannak meghatározva; csak mikor az önálló, független termelők lépnek föl, azoknál az ő személyes és társas kötelezettségük és viszonyuk egymás iránt el van fátyolozva az »árúk«-nak tárgyi értéke és ez érték skáláján meghatározott tárgyi viszony által.

Már is félek, hogy nehézkessé válom, azért sietek ezt a fölfogást a különböző termelési módoknak ismertetése által fölvilágositani.

Nem minden termelés árútermelés. Az árútermelés csak bizonyos kulturai fokon lép föl. Addig is vannak termelések, — hiszen az ember társas lény, zoon politikon, — de a társas termelések eo ipso nem árútermelések.

Robinsont már nem szándékom bolygatni. Az ő viszonya a munka termékeihez közvetlen. Ha a hajótörésből órát, tintát, tollat és törzskönyvet is sikerült megmentenie, jó angol létére csakhamar könyvet vezet minden munkájáról, följegyzi eszközeinek inventáriumát, a termelés hozadékját, a munkaidőt, s aszerint igazodik el azon, hogy mit s menynyit dolgozzék.

»Versetzen wir uns nun von Robinson's lichter Insel in das finstere europäische Mittelalter«, mondja Marx. Világosnak hivja Robinson szigetét, mert ott mindenen el lehet igazodni könnyen, a termelés átlátszó s nincs benne csepp komplikáczió; nincs ár, nincs érték; övé minden; s a dolgok egymáshoz való viszonyát a rájuk forditott munka-időből határozza meg.

A »sötét« középkorban még nincs kifejlett árútermelés, vagyis nincsen még csupa független, egymással szemben önálló termelő; hanem van sok jobbágy és földesúr, — hűbéres és főúr. Ezek az emberek személyesen függnek egymástól s ez a személyes függés jellemzi a termelésnek társadalmi viszonyait is. Halljuk már most Marx szavait: «Aber eben weil persönliche Abhängigkeitsverhältnisse die gegebene gesellschaftliche Grundlage bilden, brauchen Arbeiten und Produkte nicht eine von ihrer Realität verschiedene, phantastische Gestalt anzunehmen. Sie gehen als Naturaldienste und Naturalleistungen in das gesellschaftliche

Getriebe ein.« (Marx, Das Kapital. I. 43. l.) Ez az idézet már jobban világitja meg Marx gondolatát. A jobbágy nem ad el semmit, — mondjuk ezt világosság kedvéért; hanem a jobbágy robotba jár és tizedet, kilenczedet ad a termésből. Az ő robotmunkája s az ő termékei közvetlenül, természetes valódiságukban, vissza nem vezetve azokat »értékre«, »árra«, lépnek bele az ő személyes függésének viszonyába. Itt sincs csere, nincs érték, mert nincs önállóság, nincs személyes függetlenség; a társadalmi szervezet a személyes függésen épül föl s azoknak a jobbágyoknak társadalmi munkás viszonyai, — az, hogy ők mint annak a társadalomnak tagjai mit és mennyit tartoznak dolgozni, úgy tünnek föl, mint az ő személyes, egyéni viszonyaik, s nincsenek kifejezve a dolgoknak viszonyaiban. Itt is minden közvetlen; a termelő munkájához és termékeihez közvetlenül viszonylik; társadalmi, személyes függése kihasit termékeiből részt az úrnak, részt magának a jobbágynak. Az ő személyes viszonya abban a társadalomban, tudniillik az ő jobbbágyi függése kifejezést nyer az ő praestatióiban, melyeket természetben hoz. Az ő társadalmi állása egyenlő avval a fölajánlt munka- és termék kvatummal; a jobbágynak annyit s úgy kell dolgoznia, hogy társadalmi függésének eleget tegyen. Ez a társadalmi, személyes viszony dönt. Kérdezheti-e valaki, hogy ennek a viszonynak annyi-e az értéke, amennyit a robot s a dézsma ér? Itt az *„ér" fogalom időelőtti, anachronizmus;* a személyes függési viszonynak megfelel *a történelmi fejlődés szerint* ez a robot s ez a dézsma; punctum.

Az emberek nem viszonyitják sem munkájukat, sem termékeiket valami harmadik, általános mérczéhez, melyről leolvassák az érték, az ár fokait. Munka és termék közvetlenül a munkásé, s ő szolgáltatja azt személyes függőségének kifejezéseül a földesúrnak. A földesúr kezeli a politikai hatalmat, az igazságszolgáltatást, a jogvédelmet, ez az ő személyes viszonya a társasághoz; a jobbágy pedig ugyancsak az ő személyes viszonyának felel meg a társasághoz, mikor bizonyos robot- és termék-kvantummal jár a feudális társas szervezet istápolásához.

Ime itt látunk embereket, kik társaságot képeznek; a társaság szervezete a történelmi fejlődés alapján kifejezést nyer a társaság tagjainak személyes viszonyaiban egymáshoz; ez a személyes viszony meghatározza, hogy *ki mit* és *mennyit tegyen.* «Wie man daher immer die Charaktermasken (hűbéres, földesúr, jobbágy) beurtheilen mag, worin sich die Menschen hier gegenübertreten, die *gesellschaftlichen Verhältnisse der Personen in ihren Arbeiten* erscheinen jedenfalls als ihre eignen, persönlichen Verhältnisse, und sind nicht verkleidet *in gesellschaftliche Verhältnisse der Sachen, der Arbeitsprodukte.* (Das Kapital. I. 44.) Vagyis senki sem mér egy dolgot a másikon; pl. vásznat csizmán; gabonát aranyon; a munkának termékei nincsenek egymással viszonyba hozva az ár, a csereérték mérczéjén; az emberek személyesen állnak viszonyban egymással közreműködésük révén; kötelességük a személyes közreműködés annak a történelmi pozitiv adatok alapján fölépült társadalomnak munkájában.

A munkának s a termelésnek primitiv fokain mindenütt észrevenni, hogy *a termelés* tényleg a társaság tagjainak *személyes viszonya egymáshoz* s következőleg a terméknek nincs önmagában való, tárgyilagos értéke a használhatóságon kivül, melyet tekintetbe vettek volna; az ő egész valója az, hogy valamire jó, valamire használható, s másodszor, hogy bizonyos munkának megfelel. — Alkotmányuk abban áll, hogy közös a munka, közös a termelés; mindenki megteszi a maga föladatát, s szükségleteit födözi a közös termékekből. A termék tehát nem individuális; nincs mindenképen az individuumhoz, mely azt termeli, kötve; még akkor sem, ha közvetlenül erre a számszerint meghatározott tárgyra irányul a munka, mint például a fazekas munkája a fazekakra, a kovács munkája a patkókra; mindezek egymásközt egy közösséget képeznek és személyes viszonyuknál fogva fölajánlják a községnek a tőlük telhető, méltányos munkát.

Legjobb példa erre a földmivelésen alapuló ó-indiai község.

Az ó-indiai község egy elzárt, különálló produktiv szövetkezet. Az angol uralom szétrobbantotta ugyan már ezeket az ősrégi, kommunista községeket, de Elphinstone szerint nagyjából még e század elején léteztek. Szervezetük körülbelül ilyen volt. A község élén állt a Pateel, akinek alárendeltjei voltak: a számadó, a csendbiztos, a csősz, földmérnök, a vizfelügyelő és csatornázó, a brahman-pap, a tanitó, a csillagjós, a kovács, ács, bognár, fazekas, borbély, juhász, csordás, orvos, sőt néhol az énekes. Ezek mind a községnek dolgoztak, mindegyik mindenkinek, s azért kapott részt mindenből, annyit, a mennyi kellett. Például: a kovács csinálta az ásókat, ekéket, patkókat; annyi kovácsot állitottak be, amennyi kellett; a kovács azért megkapta részét a rizsből, tejből, gabonából. Ha három kovács volt, akkor három terményrész járt ebbe a műhelybe; nem mintha a kovácsmunka produktumai három termény rizst értek volna; itt értéket ne keressünk; mert a munka a községbeliek személyes viszonya egymáshoz s azt semmi más nem szabályozza, mint a tekintet, hogy mindenki lehetőleg egyformán dolgozzék, egyik a másik előnyére meg ne terheltessék. De a produktum külön mértéket nem képez, azt eligazitásul nem használták. A produktumot a munka értékének meghatározására soha igénybe nem vették. Volt, és van a munkamérésnek más módja, t. i. a társadalmilag szükséges munkaidő, vagyis az az átlag, melyre általában a kovácsoknak valamely termék előállitására szükségük van. A lusta és ügyetlen kovács a patkót ennyi idő alatt csinálja meg; az ügyes sokkal rövidebb idő alatt; lesz azonban ezek közt s ezek fölött egy átlag, melyről azt mondhatni: ennyi a társadalmilag szükséges munkaidő ebben a szakban, ebben a mesterségben. Ha esetleg abban az indiai községben találkozott valami zseniálisabb kovács, aki oly gépet vagy eljárást talált föl, melynél fogva azt a munkát, melyet addig két kovács végzett, azontúl egy is elvégezhette, akkor két kovács helyett egyet állitottak be a munkába s a kovácsoknak járó két termésrész helyett egyet juttattak. Modern nyelven ezt úgy

hivjuk, hogy a kovácsmunka produktivebb lett, a patkó olcsóbb lett. Az árútermelésben az ilyen kovács, kinek munkája produktivebb lett, összeméri a maga patkóit a földmüves gabonájával, mint értéket értékkel; de nem tudja, hogy az az érték voltakép micsoda; előtte az valami objektiv valóság, a tárgyak egymáshoz való viszonyából származó tényező. Az indiai községben nincs érték, arra ott senki sem gondol: ott ember emberrel áll viszonyban, munkás ember munkással. Személyes viszonyuk meghatározza munkájukat; két kovács x. y. munkájának két természész jár; egy kovács ugyanazon x. y. munkájának csak egy természész jár és nem kettő. Ha azt a két természészt s azt az egy természészt ugyanazon patkótömeg értékének veszszük, akkor két dolgot viszonyitunk egy valami közös, s elvont jelleg szerint, az érték szerint és szerencsésen elvesztjük az érték mibenlétének fogalmát. De ha a társas munka képét tartjuk szem előtt, rájövünk arra, hogy a patkóknak értéke, mely első esetben két természész, s a másodikban egy természész lett, tulajdonkép semmi más mint az emberi munkának a termékre ráforditott mennyisége.

Az indiai községbelieknek viszonya az ő munkáikhoz és termékeikhez tényleg rendkivül világos és átlátszó. Ha már most az indiai községbelieknek helyére modern európai munkásokat teszek, kik közös munkaeszközökkel és nyersanyaggal dolgoznak s számtalan individuális munkaerejüket céltudatosan egy közösség javára forditják: akkor ez európai szövetkezetben is a munkatermékek közös munkának termékei lesznek; ezeknek a termékeknek egy része ismét földolgozandó anyagul szerepel; a másik része fölosztatik; a fölosztást a társadalmi munka szerint meghatározott munkaidő szerint eszközöljük. Ez a munkaidő ez esetben dupla szerepet játszanék; először ugyanis szerinte határoznók meg, hogy mennyit kell belőle az egyes szakokra forditani, hogy a szükségletek födöztessenek, tehát szerinte határoznók meg a munkatervet; másodszor a munkaidő meghatározná a munkásnak részét a közmunkában s következőleg a közös munkának termékeiben is.

Ebben az európai szövetkezetben is átlátszók a munkások viszonya munkájukhoz és termékeikhez. Mihelyt azonban belelépünk az árútermelésbe, elvész szemeink elől ez a közös termelés, a termelők mind árúkat termelnek s az árúk nem közös munkának termékei, hanem független, önálló termelők termékei, csakhogy mivel társaság és közösség minden társadalmi formában, tehát az árútermelő társadalomban is van s kell *összemüködni és közremüködni*, ebben az árútermelő társadalomban a közösség nem a közös termelésben van kifejezésre hozva, hanem abban, hogy a termelők munkájukat az árúnak formájában mérik össze.

A közös termelés, a munka összemüködése el van rejtve; előtérben áll a privát munkálkodás, mely árúkat produkál, v. i. termékeit mint értékeket hozza összeköttetésbe és arányba. Ime a személyes viszony itt a tárgyaknak viszonyává lett. A tárgyak mint csereértékek határoznak meg mindent. De hogy a csereérték micsoda, azt nem tudják? hogy mi van a dolgokban közös, ami szerint a legkülönbözőbbeket, tollat aranynyal, vasat gyapjuval összemérni lehet, annak világos ismerete elveszett. Csak azt látjuk, hogy ezek az értékek egyre fluktuálnak s hogy mint valami független s a termelés fölött álló hatalom, másrészt azonban a termelésben föllépő hatalom érvényesülnek. A modern politikai oekonomia azonban már meghatározta, hogy mi az értéknek tulajdonképeni tartalma; meghatározta, hogy *az érték a terméknek legelvontabb alakja* s hogy konkrete a termékben csak a munkát szabad döntőnek, valóságos értékképző elemnek tekinteni.

A termékek tehát mint értékek lépnek viszonyba; az értékek pedig csak hüvelyeit képezik a bennük rejlő munkának. Ime igy köttetik össze a munka a munkával, *közmunka lesz.*

A társadalmi fejlődés tehát egy darabig eltakarja a termelésnek mint köztermelésnek, a munkának mint társas munkának s a munkások viszonyának mint személyes, egymáshoz való viszonyuknak *alakját.* Ezt a bujdósdit *az árú* föllépése által eszközli.

Ne haragudjunk rá, ennek igy kell lenni; legalább az adott, pozitiv történelmi adatok közt máskép nem történhetett.

Termelési kommunizmust csak igen alsó rendü társadalmakban találunk; a fejlődés, a fokozott munka, a produktiv erőknek kihasznositása egyre arra tör, hogy minél többet termeljen, de ezáltal eo ipso áttöri gátjait a patriarkális munkaszervezetnek. Minél sürübb a csere szüksége, minél inkább irányul a termelés a cserére, annál inkább bomlik a termelés közössége s tényleg odajutunk, hogy a közösen termelő közönségek helyett föllép a világ szinpadára a mindenkitől független munkásember; övé a szerszám s a termelési eszköz, övé munkájának terméke is, s tesz vele, amit akar. Minél egyedibb pedig a munka, annál inkább szorul cserére a munkás; ő egynemü terméket hoz létre, de szükségletei sokfélék; ezt a sokfélét ő avval az egynemüvel váltja be. Annak az oka pedig, hogy miért szakadozik szét a patriarkális munkaközösség sok egynemü s különálló tevékenységre, a haladásban, az egyirányban kifejtett ügyességben, a termelési s alkotási vágyban, szóval az individualizmus diadalában keresendő. Az individualizmust, a tehetségnek kifejtését leköti a termelési közösség; minek érvényesüljön ott? teremtő erejére nincs szükség. De mihelyt utat tör magának s érvényesülni kezd, akkor természetszerüen szétrobbantja az álmositó, hervasztó, s haladást megakasztó patriarkalizmust. A munkaközösség csak átlagosat és közszükségeset alkot; a trencséni tótcsalád produkálhat közepes jóságú bocskort, de már valami párisi, bütykös topánkát nem fog a létbe hivni. Azért az őskommunizmus bár úgy látszik mindenütt létezett, szükségképen eltünik fejlettebb korszakokban s helyét tökéletesebb, a munkát, az erőt s az egyént érvényesitő társadalmi alakulásoknak engedi át.

Az önálló munkás s a terméknek árú-szerüsége tehát együtt jár. Régen a termék közös volt s nem cserélték, hanem fölosztották; most a termék magánbirtok, de azért készül, hogy becseréltessék. Régen a munkásember eltünik;

nem ő szerepel, hanem a község; a terméken sem látszik meg semmiféle individualizmus; most a község tünik el, s a munkásember önálló, terméke is egészen az övé, s átviheti reá individualitásának szembeszökő jellegeit.

De ha az individualizmus igy kiverődik a munkáson, hogy megszakitja a közösség minden szálait közte s a többiek közt, s mindenkinek munkája külön-külön saját medrében folyik; továbbá, ha az igy megteremtett termék szintén egészen individuális, s magánbirtokát képezi a termelőnek: vajjon lehet-e akkor azt mondani, hogy ez a termelés is társadalmi termelés; lehet-e azt állitani, hogy *az árú* társas munkának terméke? Igen, az árú mindig társadalmi viszonyt tüntet föl: mert az árúban a főtekintet az érték, az ár; hogy *az árú* micsoda, vajjon vödör, kalap, diván, főzőkanál, az mindegy: a fő, amit az árúban mint árúban tekintünk, az ár, az érték; már pedig az ár társadalmi viszonyt fejez ki.

Az ár viszonyt jelent, mert ár csak a cserében nyilvánul, s a magánmunkák egymáshoz viszonyba csak a cserében s a csere által lépnek. Hogy a magánmunkák is a társadalmi összmunkának részei, azt azon a viszonyon venni észre, melybe a munkatermékek s a termelők is a csere által lépnek. A cserében nyernek a termékek a használati értéken kivül egy társadalmi értéket, az árt. Valamint tehát a dolgokak nincs *ára* ott, ahol *csere nincs*, v. i. ahol az emberek a sajátos termelés folytán nincsenek arra utalva, hogy egymás termékeit kicseréljék: úgy a dolgok *ára* s következőleg *a termék mint árú* sem jelent mást, mint az embereknek egymáshoz való viszonyát.

Mig a patriarkális család vagy indiai község közös munkában termeli szükségleteit: addig ennek a munkának társas volta, társadalmi jellege közvetlenül világos; mihelyt azonban minden egyes külön dolgozik s a munkatermékeit becseréli, akkor a közös munka elrejtőzik s a szinen közvetlenül a munkatermékek forognak. Itt már most azt gondoljuk, hogy kiki magamagának dolgozik, s hogy a csere csak a termékek sajátságainak tudandó be. A látszat sze-

rint a cserét s az árt a termékek egymáshozi viszonya határozza meg: mintha azokban a termékekben volna valami tárgyi elem; csak később jutnak rá, hogy az érték csak abstrakcziója a termékre ráforditott munkának. De bár ezt a bujdósdit fölismerik, azért az értéket még meghagyják összemérő s a különálló munkákat összekötő szerepében. Ebben a szerepben is sokáig tartja fönn magát, mert a társadalmi átalakulások s uj társadalmi formákat teremtő föltételeknek és kellékeknek megteremtése nagyon lassan halad. Ha azután tényleg a társadalom a legmagasabb produktiv munkának megfelelő *közös termelési alakot* ölt, akkor *az érték* abstrakcziója s vele *az értéket rejtő árú* is letünik a föld szinéről.

Ezek után rekapitulálom Marx gondolatait *az árúról.* Az árútermelés önálló, független termelők közt megy végbe; ezek egymással viszonyba lépnek termékeiknek mint árúknak kicserélése által; az árúk értékek. Az értékek homlokára nincs ráirva, hogy ők mik; az emberek tehát azt hiszik, hogy az árúk értéke valami tárgyi sajátság. Később az oekonomia kitisztázza azt az ismeretet, hogy az árúk értéke a munkamennyiségnek abstrakt kifejezése, s akkor e százados és ezredévi kerülőn pirkad ismét a belátása annak, hogy az árúk voltaképen a termelők egymáshoz való viszonyát takarták s tárgyivá tették azt, ami személyi és egyéni volt. *Az árú* azt is takarja, hogy a termelés társas termelés s individuálisnak tünteti azt föl; — mihelyt a termelés tényleg ismét társas lesz, mihelyt a munka közmunka lesz: eltünik ujra *az árú* s *az érték* fogalma.

A főbaj azonban ebben a quid pro quo-ban az, hogy az árúnak s az értéknek nem ismervén föl tulajdonképeni mivoltát, oda nem tartozó elemek behatásának engedtük át; ezek az illetéktelen tényezők azután roszul határozták meg az értéket, félreismerték *az értékképző* elemet (a munkát), mindenféle más érdeknek engedtek részt az értékből. Igy, hogy mindjárt praktice alkalmazzam; az érték meghatározásába belefolyt nemcsak a jogos tényező, a munka; hanem belekontárkodott az anyag, a termelési eszközök, s

azok czimére is irtunk az értékből nem éppen morzsákat. Ez által szenvedett az egyedüli jogos fél, a munka.

Még egy megjegyzést! Az árútermelésben nincs közmunka, nincs társas termelés oly értelemben mint ahogy van egy kommunista községben; a munkafölosztást főleg a konkurrenczia intézi el. De azért a társadalmi munka természete nem változhatik; annak mechanikai tömege ép ugy megmarad, mint természetes viszonya a munkásnak a munkáshoz, s a munkásnak a termékhez. Az árútermelés sem változtat azon; *az árútermelés is egy neme a társas termelésnek*, hiszen társadalmon kivül képzelhetetlen; csakhogy az árútermelésben el van takarva *a termelésnek társas módja*. Szolgáljon például az indiai községnek fazekasa és földmivese egyrészt, másrészt egy esztergomi fazekas és földmives. Az első esetben mindkettő a községnek dolgozik, az egyik fazekakat, a másik gabonát termel. A másik esetben mindegyik önállóan dolgozik, természetesen nemcsak magamagának, hanem másnak számára is; azért azután kicserélik termékeiket; a fazekas fazekaiért gabonát kap, (talán annyit mint az indiai polgár), s a földmives fazekakat kap, (talán annyit mint az indiai szántóvető). Látszólag nem változott semmi, pedig nem úgy van. Az első esetben a község intéz mindent s osztja el a termékeket; a másik esetben látszólag mindenki magáért dolgozik s nem venni észre, hogy tulajdonképen az a csere is társadalmi jellegü; társadalmi processus. Nem látni, hogy a fazekas a földmivesnek s a földmives a fazekasnak számára dolgozik, hanem azt gondoljuk, hogy a tárgyak, a fazekak s a gabona határozza meg a módját és arányát a cserének s az egész történésnek. Pedig tévedünk; *a munka, a termelés társas*, az emberek *szövetségben, társas szervezetben* állnak egymáshoz s az egyik ezt termeli az egész számára s a másik azt; az egyedüli regulázó: *a társadalmilag kvalifikált munka*. Mig a munka s a termelés közvetlenül társadalmi volt; addig a társadalom igazitotta azt el; de mihelyt a munka privátmunka lett, melyet önállóan folytattak s mihelyt annak következtében a termelés tervnélküli lett: úgy tüntek

föl a termelők viszonyai mint ha a tárgyak, a termékek tárgyi viszonyai volnának. Azontúl a munkások viszonyainak meghatározása már nem a munkásoktól függött; a társadalmi történés, mivel nem értették elemeit vagy illetéktelen tényezőknek engedtek hatalmi tért, fejük fölé nőtt s nyomorgatta az emberiséget, s nyomorgatni fogja addig, mig uj társadalmi alakulások számára nem értek meg a föltételek.

Ismétlem: Marx szerint az árútermelés nem a tárgyaknak, hanem az embereknek társadalmi viszonya; a tárgyaknak objektiv értéket tulajdonitani nem lehet; az érték csak hypostatált, vagy ha ugy tetszik *tárgyiult viszonya maguknak a munkásoknak egymáshoz*; tehát egyéni valami, amit a tárgyra vittek át s úgy hitták, hogy »érték.«

Az árú az érték skarniczlija.

Fontos ezek után tüzetesebben meghatározni, hogy tehát mi az az »érték.«

De erről majd jövőre. (Vége köv.)

ZACCARIA SZ. ANTAL,

a barnabitáknak és az angelika női kongregáczionak alapitója.

Irta DR. RÉZBÁNYAY JÓZSEF.

Augusztusi füzetünkben (582. l.) adtuk Fourier sz. Péternek, a Notre-Dame-apáczák ezidén kanonizált alapitójának életrajzát, — most adjuk Zaccaria sz. Antalét, akit a Szentatya Fourier-vel együtt avatott szentté, (ez év áldozócsütörtökén).

Születési ideje. — A kor jellemzése.

A 16. század hajnalán, azon korban, midőn a Luther, Kalvin, Zwingli és más hitujitók által keltett zavarok vég-

roknak veszi, melyekben Pázmány nagy világossággal fejtegeti a skolasztikus bölcseletnek nem egy fontos fogalmát és tételét (de generatione, alteratione, de intensione qualitatum, de augmentatione).

A tudós kiadó Pázmány kommentárai elé négy oldalra terjedő előszót bocsátott, melyben Pázmánynak egy nézetét (possibilitas corporis simplicis quoad essentiam) védi hévvel a »minime independens« thomisták ellen.

Dr. Anhäupel György.

A porosz-német kulturharcz története. Irta dr. Majunke Pál. Fordította és kiadja a budapesti növ. papság magyar egyházirodalmi iskolája. I. kötet. (A „Munkálatok" 60. évfolyama). Nagy 8-r. 407 l. Ára 2 frt 50 kr.

A szorgalmas budapesti központi papnövendékek magyar iskolájának tagjai évről-évre, igy őszszel, meglepnek munkásságuk gyümölcsével, — amely az idén különösen becses és értékes. Ismertetés helyett — az ő egyenes kivánságukra — közöljük az ő »jelentésöket« a munka megjelentéről, annyival is inkább, mert ez maga is ismertetésszámba megyen. Ime:

»A magyar olvasóközönség figyelmét kiadványaink 60. évfolyamára bátorkodunk irányitani, mely Majunke Pál »Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland« cz. műve első kötetét tartalmazza magyar fordításban.

Majunke Pál hosszu időn át volt a »Germania« szerkesztője s a porosz országgyülésnek és a német birodalmi gyülésnek tagja s mint ilyen különösen parlamentáris állásánál fogva oly helyzetben volt, hogy a porosz-német kulturharcz »minden változatát majd a távolból, majd közvetlen közelségből, majd magán a harcztéren megfigyelhette s módjában állott, hogy annak egész lefolyásáról, valamint számos részletéről hű képet alkosson.«

A mű első része, melyet I. kötet alakjában adunk ki, s mely magában is önálló egészet képez, a porosz politika törekvéseit tárja elénk — az 1850-i alkotmánylevél kibocsátásától a

70-es évekig. Sz. művét a porosz egyházi állapotok leirásával és a kulturharcz okainak ismertetésével vezeti be. Külön fejezetekben beszél a »kulturharcz« első megvillanásáról és elnapolásáról; majd bemutatja a Bismarck-minisztériumot, ennek politikai irányát, Bismarck tartózkodó politikáját és álláspontját Ausztriával s a politikai pártokkal szemben. Már az eddigi intézkedésekből és törekvésekből következtetést lehet vonni arra, hogy a szabadelvüek tábora — élén Bismarckkal — nagyobb hadjáratra készül az egyház ellen. A »kulturharcz« rég elhatározott dolog volt; megkezdésére csak okot kellett keresni. S Bismarck a Mária szeplőtlen fogantatásáról és a pápa csalhatatlanságáról szóló hitczikkelyekben s az 1864. deczember 8.-i körlevélben »okot« csakhamar talált. S ezzel a szabadelvüek megteszik az első harczi intézkedéseket; megnyilik a küzdelem tere, melyen föltünik a német birodalom uj pártja: a centrum-párt; látjuk, mint szervezkedik, fejlődik, fegyverkezik és küzd a szabadelvüek egyházellenes támadásaival szemben.

A »Kreuzzeitung« 1871. junius 22.-i vezérczikke jeladás a »kulturharcz« megkezdésére s a Lutz-féle büntető-paragrafussal, mely a papságra vonatkozó gyülöletes kivételes határozatot tartalmazza, megnyilik a későbbi kivételes »kulturharczi« törvények egész sorozata. Az iskola-felügyeleti, a jezsuitatörvény, a májusi törvények, az összes szerzetesek kizárása a nyilvános iskolákból, a jezsuiták kiüzése egymás után következnek. Az egész német katholiczizmus megmozdul az egyház ellen intézett csapások sulya alatt; a püspöki kar sorompóba lép s maradandó becsü és apostoli lelkületről tanuskodó emlékiratot készit; a papság püspökeinek törhetetlen hűséget igér, a nép öntudatra ébred s a püspökök szózata lelkében a legörvendetesebb visszhangra talál. — Végül a szerző leirja azt az üldöztetést, melylyel a szabadelvüség a föllendülő kath. sajtót igyekezett megbénitani s rámutat azokra a mizériákra, melyeket a kulturharcz a mezőgazdaság, kereskedelem és ipar terén okozott.

Ez rövid kivonata a nagy alapossággal megirt és e korszak minden eseményét magába ölelő münek. Ismeri a

szerző e korszak minden eseményét a legapróbb részletekig; bámulatos elmeéllel bonczolgatja az eseményeket s mindig megtalálja azoknak titkos rugóit. Szerzőnek a »kulturharczi« korszak kútfőinek minden neme rendelkezésére állott; azon beszédek egy részének, melyeknek éle az egyház ellen irányul s a melyek a czentrumpárti tagok: egy Mallinckrodt, egy Windthorst ajkairól elhangzottak, mint képviselő, maga is fültanuja volt; kezei között voltak mindazok az okmányok, melyek élénk világosságot vetnek e korszak kuszált eseményeire. Szerző — daczára e korszak eseményei gazdagságának és kuszáltságának — mégis oly könnyedén bánik az eseményekkel, oly ügyesen csoportositja azokat, hogy művében nincs semmi unalmas, semmi fölösleges; folyékony és élénk előadásával s szebbnél-szebb beszédek közbeszövésével teljesen le tudja kötni az olvasó figyelmét.

»A tárgy maga, Majunke neve« — mondja egyik birálója — »s azon körülmény, hogy a könyv nincs ollóval, hanem tollal irva, fölkeltheti az olvasó közönség érdeklődését, mely bő kielégitésben fog részesülni.« Mi pedig azon reményben helyezzük e művet a magyar egyházirodalom oltárára, hogy ezzel a magyar katholiczizmus veszélyeztetett ügyének, a magyar kath. egyháznak, melynek a szabadelvüség részéről történt megtámadtatása annyira emlékeztet a porosz-német »kulturharcz« üzelmeire, némi szolgálatot tehettünk s hogy a m. t. közönség nagylelkü támogatására ez évben is számithatunk.

A mű ára (I. köt.) 2 frt 50 kr. A 2-ik kötet hasonló feltételek mellett 1898. okt. 1-én kézbesittetik.

A budapesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskoládjának ez évi tagjai.

Nekünk e »jelentés«-hez nincs más hozzáadni valónk, mint hogy melegen ajánljuk ez *aktuális* művet, melynek magyar forditása is igen sikerültnek mondható. — *Szerk.*

A keresztény erények. A művelt világi közönség számára irta dr. Franciscy Lajos, theol. tanár, lelkiigazgató. Nyitra, Huszár J. 1897. 8-r. 318 l., ára 2 korona.

Franciscy dr. valóban egy igen nehéz tárgyat vett ékes tollára, midőn a keresztény erényéletet akarta elénkbe tárni azon czélból, hogy a műveltebb közönség a lelki élet fontosságának és fönségének öntudatára ébredjen s azt megkedvelje. Tény, hogy aki az erény logikáját és psychologiáját érti, azt meg is fogja kedvelni; élvezetet talál benne, mihelyt gyakorolni kezdi s kitölti elévülhetlen tartalommal a különben üres napokat.

A szerző ur sorba veszi az isteni s az erkölcsi erényeket, s egyszerü, világosan s kellemesen folyó előadásban ismerteti nemcsak a fő, hanem a társerényeket is. Az előadás nem kerüli ki a nehézségeket, s ez által tényleg apologiájává lesz nem annyira a theoretikus, mint inkább a praktikus kereszténységnek. Különben itt a theoria a praxissal a legbensőbb érintkezésben áll. Hiszen aktusokról van szó; de actu fidei, spei, etc. A szerző ur az aktust cselekedettel magyaritja; ez első látszatra zavarólag hat, mert szokatlan. A theoriának a praxissal való ölelkezése kivált a hitről szóló fejezetekben domborodik ki. A száraz dogmatika itt egyszerre a psychologiának őserdejébe lép s az emberi lélek változékony és eleven világát teszi megfigyelésének tárgyává. A szerző is e pontban a dogmatika igényeinek s kérdéseinek kényszerült helyt állni s azt bőségesen meg is tette. Némely kérdésnek fejtegetésétől nem vonhatjuk el különös elismerésünket; ilyen például a vallásváltoztatásnak méltatása. Mint mindenben úgy a vallás dolgában is változhatik az ember meggyőződése, s mivel a meggyőződéshez szabja kiki az ő cselekedeteit, az a kérdés, vajjon van-e a katholikusnak is szabadsága a vallásváltoztatásra? Felelete természetesen az, hogy nincs! Ez a tagadó válasz nagyon ügyesen van megokolva.

Van azonban egy-két megjegyzésem, melyek közül némelyik talán csak a kifejezés szabatosságának hiányára vonatkozik. A 4. lapon ugy fejtegeti a t. szerző a termé-

szetfeletti erénynek fogalmát, hogy azt a gondolatot ébreszti az olvasóban, mintha a természetfeletti erény önmagában az a lelki készség volt, melyre a kegyelem állapotában levő ember Isten segitségével, *a jó cselekedetek gyakorlása közben* szert tesz«; ha ezt a t. sz. úgy érti, hogy a jó cselekedetek gyakorlása közben *szerzett* könnyüség a tulajdonképpeni természetfeletti erény: akkor ez határozottan téves állitás. A természetfeletti erény *per se* nem könnyüség, hanem *tehetség* s azt nem *szerezzük*, hanem azt az Istentől kapjuk; ez ép oly, Istentől belénk öntött tehetség, mint a kegyelem maga. Hogy a jó cselekedetek gyakorlása közben az ember *készségre* vagyis könnyüségre is tesz szert, azt senki sem fogja tagadni; de ha nincs is készsége, ha nincs is könnyüsége, akkor is van természetfeletti erénye.

A természetfeletti erény tehát oly ugynevezett *készség*, mely magában véve nem könnyüséget, hanem tehetséget ad.

Másik megjegyzésem a kinyilatkoztatás szükségességére vonatkozik.

Helyén való az apologéták figyelmeztetése ép e pontban, hogy ne túlozzunk a kinyilatkoztatás szükségességének kiszinezésében annyira, hogy a kinyilatkoztatás természetfelettisége kerüljön tőle lejtőre. A kinyilatkoztatás mindig természetfeletti, tehát *per se* és *in se* nem szükséges; az emberre is csak *hypothetice* és *moraliter* szükséges; vagyis szükséges, hogy az Isten segitsen az elzüllőfélben levő emberen, de hogy mikép, mily módon s mily eszköznek igénybevételével segitsen rajta, az már egészen az ő imádandó akaratára van bizva, ha akarja segit természetesen; ha akarja, segit természetfeletti módon s ha igy akar segiteni s nem máskép, akkor igen a kinyilatkoztatás szükséges, de ismétlem, ez már hypothetikus szükség vagyis azt az esetet veszi tekintetbe, midőn az Isten elhatározta, hogy csakis igy segit rajtunk.

De evvel a magyarázattal össze nem egyeztethetők szerző urnak ilyetén állitásai, hagy a kinyilatkoztatás ép olyan életszükséglet, mint a család, társadalom, szabadság,

jólét; az egész emberiség nem élhet meg a kinyilatkoztatás nélkül ép oly kevéssé, mint család, társadalom nélkül; az emberiség szempontjából azért szükséges mellőzhetlenül a kinyilatkoztatás, mert az emberi nemnek egyik általános igényét képezi; ezt az általános igényt ugyanis beojtotta az Isten az emberi természetbe. Igy ir a szerző ur a 10. és 11. lapon. De hisz mindebből az folyik közvetlenül, hogy a kinyilatkoztatás egy természetes, *természetünkbe beojtott igény*, mint a boldogság vágya: tehát az meg nem hiusulhat objektive, vagyis *kell* valahol a világon a kinyilatkoztatásnak léteznie! Már pedig ez mind nem áll; természetes szükséglet, természetes igény a kinyilatkoztatásra nem létezik.

A harmadik megjegyzésem a természeti boldogságra vonatkozik, melynek fogalmával szerző ur a 125. lapon foglalkozik, mely Istennek természeti uton való, lehetőleg legtökéletesebb megismerésében és szeretetében áll, melyet az ember már itt a földön elérhet. Azonban ez ugy látszik félreértésből származik. Mert ha természeti boldogság alatt azt a boldogságot érti, mely a természetes rendben az ember végczélja volna, ép ugy mint ahogy végczélja jelenleg a természetfeletti boldogság: akkor erről a természeti boldogságról nem lehet azt állitani, hogy ezt ebben az életben el lehet érni.

Azt itt a földön nem lehet elérni; már csak azért sem, mert e földi élet a természeti világrendben sem volna czél, hanem csak eszköz a czélhoz; a halál ott is azt a határvonalat képezné, melyen innen a siralom völgye, túl pedig az erényesekre nézve a boldogság hazája volna.

Ezeket akartam a szerző ur kitünő fejtegetéseire megjegyezni.

Kár volt ezt a müvet pályadolgozatul be nem adni a budapesti egyetem hittani karának hasontémáju, de bizony kissé nehezen megérthető pályatételére. Kivántuk volna, hogy a szerző ur elnyerje a dijat, mert igy meg is lett volna jutalmazva fáradozása.

Dr. Pethő.

A prófétákat sorra vegyük-e? Azt hiszem, erre nincs szükség. Mert, hogy a prófétai styl nehezebb, értelme rejtettebb, mindenki tudja, s ép azért az azokból vett idézetek a közhasználatba sokkal kevésbé mentek át, hogysem azokkal visszaélni, azokat balul magyarázni sok alkalom lett volna. A mindent szentirási idézetekkel megtüzdelni szerető szónokok és irók maguk sem merték a próféták szavait sürűn alkalmazni.

Menjünk át inkább az uj-szövetségi sz. könyvekre.

(Vége köv.)

MARX KÁROLY NEMZETGAZDASÁGI ALAPELVEI.

Irta DR. PETHŐ.

(Folytatás.)

Mi az érték?

A legtöbb nehézség Marx világfölforgató nézetei ellen az érték révén tornyosul. Mint mindenütt, hol ellentétes nézetek harczolnak egymással, ugy itt is, óriási fogalomzavar kisért kivált az első sorok küzdőinek fejében. Hagyományos nézeteiket viszik a harczba, nem distingválnak: össze-vissza zavarnak gazdagságot értékkel, csereértéket használatravalósággal, értéket árral, értékképező munkát s munkaértéket s csinálnak oly remazurit, hogy ember legyen, aki kilából belőle; legkevésbbé lábolnak pedig ki ők maguk s azt gondolják, hogy az ő fogalmaik a világ normális kerékvágása s hogy azokból kizökkenni, végleges fölfordulás nélkül nem lehet.

Tekintsük meg közelebbről Marx tanainak másik főtezisét, melyet az értékről tesz közzé.

Azért termelünk árúkat, hogy azokat mások megvegyék; de csak akkor kelnek el ezek a mi árúink, ha emberi szükségletek födözésére alkalmasak. Ki fog venni va-

lamit, ami semmire sem jó. Tehát a terméknek valamire valónak kell lennie természeténél, alkatánál fogva. Ezt Marx Gebrauchswerth-nek hivja. Mi nem fogjuk használati értéknek hivni, hanem használhatóságnak. Jobb ez, mert hiszen épp az a »Werth«, az az állitólagos lidérczfény, mely téves nézetekre visz; ne mondjuk tehát »Werthnek« a dolgok használhatóságát.

Első tekintetre látjuk, hogy a dolgok használhatósága — hála Istennek — bőségesen jellemzi a természetet. Mily hasznos a levegő, főleg a fenyves friss lehelete, ha nincs is ára; a Tátrában a koldusnak is van belőle sok csakugy mint a királynak s nem kell fizetni érte; ivóviz, vagy Dunafürdő a szabad természetben, napsugár, az őserdők szamóczája és datolyája, mind használható, mind hasznos dolgok s nem kerülnek semmibe; nincs áruk. Ha pedig valamin dolgozunk, természetesen azért fáradunk, hogy használhatósága legyen a tárgynak.

Mihelyt azonban két dolgot kicserélünk, valamiféle arányt, még pedig az egyenlőség viszonyát keressük köztük s a legfurcsább eltérésekre akadunk ezen csereviszony s a használhatóság közt. Egy gyémántszilánkért annyi kenyeret és hust adnak cserébe, amennyi életünk végeig elég; azt mondják: ez a gyémánt annyit ér; de mire jó, mire használható a gyémánt? használhatósága vajmi csekély. A kenyér, a ruha igen hasznos s értéke nem valami nagy. Tehát a használhatóság nem jár együtt az értékkel. Ha valakinek zsákokban vannak aranyai, de fönt Lapplandban lebzsel drága rakományával, mit használ neki; aranyért sem kap egy pár izletes bécsi wirstlit, ugyanazt megkapná egy hatosért bármely bécsi sörházban. Ez esetben megvan az aranynak értéke, de nincs használhatósága. Mennyit használna a fuldoklónak egy ötven krajczáros zsineg. Ne mondjuk, hogy a gazdag fuldoklónak az a zsineg 100,000 frtot érne, mert annak az értéke ötven krajczár; hanem ő szivesen adna használhatatlan 100,000 frtot egy használható zsinegért. A fuldokló nem az értéket, hanem a használhatóságot nézi, mert arra szorul rá. Azért a lehetetlent fölté-

telezve, hogy az a fuldokló tényleg adna 100,000 frtot a zsinegért, ez az adás nem volna csere, nem volna vétel. Mert *a csere értékeket cserél*; itt pedig a kötelet nem mint értéket, hanem mint használható dolgot tekinti.

Ha fönn is akadunk tán e példázgatáson, azt, gondolom, mindenki megengedi, hogy az ötven krajczáros zsineg értékét nem a fuldoklónak szüksége, hanem ettől független tényezők határozzák meg. Az is igaz, hogy mindenki aki vesz valamit, azért vesz, mert az a dolog használható, mert szükségleteire jó; de nem ez a jóság, nem ez a szükséglet határozza meg a dolog értékét. Ez már abból is világos, hogy a legkülönbözőbb szükségletek közt is keresik kitalálni s megállapitani azt az egyenlőségi viszonyt, melyet értéknek hivnak, következőleg a szükségletek, az a valamire valóság, az a használhatóság nem szabja meg az értéket. Mi például azt mondhatjuk, hogy két pár csizmát egy hektoliter borért, vagy egy végvásznat egy borjuért becserélünk vagy mindanégyet egymással; akkor a két pár csizma = egy hektoliter bor, egy vég vászon és egy borju. Mily különböző tárgyak ezek, mily különböző használhatósággal, s mégis odaszúrjuk közéjük az egyenlőségi jelet. Ez az egyenlőségi jel legalább is oly fontos mint a pons asinorum; rajta sétál s hatol át szabadon s föltartóztathatlanul a politikai oekonomia egyik alapvető kategoriája, melyet *értéknek* mondunk.

Mily világos minden ember előtt, hogy mi az érték? e példák s a köznapi tapasztalat ugyancsak alaposan kitanitják az embert, hogy az értéket óvja, kezelje s az egyenlőségi jeleket a különböző tárgyak közt el ne téveszsze, s mégis mily nehéz azt kisütni s alaposan kideriteni, hogy mi az az érték, más szóval, hogy *mi alkotja a cseredrúknak értékét?*

Azt felelem erre, hogy nem a használhatóság; mert a használhatóság mindegyiknél más és más; az érték pedig az, ami valamennyiben egyaránt megvan, tehát, ami közös. A csere föltételezi, hogy a dolgok különbözők, hogy más és más czélra szolgálnak. Ki cserélne föl egészen egynemű

vasat; vasat vassal? Hol van az a kereskedés, mely abban lelné kedvét, hogy egynemű árúkat cserél föl, rozsot rozszsal, buzát buzával, gyapjút gyapjúval? A csere természettől különböző árúk közt történik, s mégis a csere föltételezi, hogy az árúknak van valami közös sajátságuk, amelynek révén azt az egyenlőségi jegyet közéjük szúrhatjuk s ezen közös sajátságnál fogva egymással kicserélhetjük.

Absztraháljunk e czélból a használhatóság jellegétől, a konkrét formától; ne nézzük az asztalt, a czérnát, a czukrot mint ilyet, mert a konkrét formában csak különbözőséget találunk; ha elvonatkozunk a kvalitástól, mely a használhatóságot alkotja, Marx szerint nem találunk más közös vonást köztük, mint azt, hogy az asztal, a czérna, a czukor, meg valamennyi árú az emberi munkának termékei. Mennyi munka van az árúban? ez a kvantitás adja a csere értéket.

Eszerint minden árúnak kvalitása és kvantitása van; a kvalitás révén nem hozhatók arányba, nem viszonyithatók egymáshoz; arány, egyeztetés, összeadás, kivonás csak egynemüek közt van, vagyis oly tárgyak közt, melyeknek van valami közös sajátságuk; három széket és két diót nem lehet összeadni s épp ugy nem lehet négy almából három babszemet levonni. A kvantitás a közös sajátságot adja, t. i. az árúkban rejlő emberi munkát; ebből lehet bennük több, lehet kevesebb; ez az egynemű több vagy kevesebb adja az értéket. Ezen elvonatkozás által azonban maga az emberi munka is, melyet az árúkból leszürtünk, abstrakczióvá lett. — Mert mikor elvonatkoztam az asztalnak asztalformájától s a czérnának fonáltermészetétől: ugyanakkor az a munka is kivetköződött specziális asztalos vagy fonómunka alakjából; a különféle munkák konkrét alakjai elenyésznek s kezünk közt marad az abstrakt *emberi munka.* Ez a munka határozza meg Marx szerint a csereárú értékét.

Az árú a csereérték tokja. A tárgy használhatósága s különböző fizikai sajátságai hüvelyét képezik a beléjük szorult *emberi munkának.* Ha sok van bennük a munkából, akkor nagy az értékük: ha kevés van belőle, akkor keveset érnek.

Marx K. tehát az értéket az emberi munka kvantitásának mondja. *A munka alkot értékeket; munka nélkül érték nincs; minden tárgynak értékét a benne rejlő munka határozza meg.* Ezek a tézisek nagyon egyszerüeknek látszanak; a sokféle, tarkábbnál tarkább árúkat értékvelejükig lehámoztuk, s az értéket adó munkamennyiség avval kecsegtet, hogy itt már csak egynemű kvantitással, a munkával lévén dolgunk, összeadva-kivonva nagykönnyen meghatározhatjuk a különböző árúk értékeit. Eltekintünk ugyanis attól, hogy a munka is soknemü, hogy a munkának is van kvalitása, melytől elvonatkozni, melyet egymással megkülönböztetés nélkül egyenlőségi viszonyba állitani, nem lehet. Ez az egyik bibe. A másik baj pedig azokból a nehézségekből ered majd, melyeket ezen tézis ellen, hogy minden érték csak a munka mennyiségének kifejezése, zúditani szoktak. Jónak látom azért először Marx gondolatát a munkáról s a munka kvalitásainak méltatásáról előadni, hogy lássuk mikép tekintette ő a munkát egyedül értéket alkotó tényezőnek; miután evvel végeztem, reflektálok az emlitett tézis ellen fölhozandó nehézségekre.

Kezdjük vagyis inkább folytassuk az első kimutatást.

Az árúnak értéke a benne tárgyitott, hypostatált munkának mennyisége; ezt ismét az idő méri. »Die Quantität der Arbeit selbst misst sich an ihrer Zeitdauer und die Arbeitszeit besitzt wieder ihren Massstab an bestimmten Zeittheilen, wie Stunde, Tag, u. s. w.« (Das Kapital. 5. l.) Az árú értékét meghatározza a reá forditott idő mértéke; aszerint amint öt, hat, husz, negyven órai munka szükséges az árú előállitására, változik értéke is.

Azonban az idő nagyon külsőségesen mérheti csak a munkát: Mátyás király lustái is dolgoztak és tépegették a kövezet közt sarjadó fűszálakat; a kubikosok is dolgoznak, akik annyi meg annyi méter földet emelnek ki naponkint s czipelik föl a töltésre; de mily különbség van a lusták s a dolgos népek munkája közt. Már most, ha az idő szerint mérjük a munkát s határozzuk meg a termékek értékét, a hosszúra elnyujtott, mert immel-ámmal végzett munka s az

ugyanazon idő alatt a legnagyobb energiával folytatott munka termékei közt egyenlőséget sehogysem állapithatunk meg az egyforma idő daczára. Csak lustálkodni kellene, hogy a kinyujtott idő az értéket emelje. Erre nézve tehát szem előtt kell tartani, hogy az érték veleje *a normális munkaerő befektetése.* Ugyanazt az emberi munkát fektetjük be mint értékalkotót a termékekbe. Emlitettem már az »árú« fejtegetésében, hogy a termelést társas termelésnek kell tekintenünk. Bármily müveltségi és fejlődési fokon álljon is a társadalom, munkája *társas munka*; akár a család, akár a törzs kommunizmusában éljen, akár a középkor feudális intézményeiben vagy a modern árútermelésben: a termelés mindig társas termelés. Ezt a társas termelést kell itt is szem előtt tartani. A társadalom összes munkaerejét ugy tekintjük mint egy egységes munkatömeget, bár individuális munkaerőkből áll is. Ebben a tömegben meg lehet határozni az átlagos, társas munkaerőt; meg lehet határozni, hogy ennek az x. y. árúnak előteremtésére *átlag* ebben e társadalomban, ily munkaeszközök, ily ügyesség mellett, mennyi munka szükséges. Tehát *a társadalmilag átlagos szükséges munka méri az árú értékét.* Az anyóka, ki az orsót pergeti s a fonalat fonja, sokkal több ideig fonogatja azt a száz röf fonalat, melyet a szövőgép néhány percz alatt elkészit. Régen, mikor a fonál készitésére az orsó pergetése kellett, a fonál értékét a fonók munkaideje határozta meg; manapság a fonál értékét a fejlett, technikailag előhaladt társadalom munkája szerint mérjük. »Toutes les productions d'un même genre ne forment proprement qu'une masse, dont le prix se détermine *en général* et sans égard aux circonstances particulières.« (Le Frome, De l'intérêt Social.) Egy árúnak értéke úgy viszonylik más árúnak értékéhez, mint az árú előállitására szükségelt, társadalmi idő viszonylik a másiknak elkészitésére szükséges időhöz. Valamint változik ez az idő, ugy változik az árúnak értéke is. A munkaidő pedig egyre változik és pedig csökken a munka produktiv erejének kifejtésével. A munka produktiv erejét sokféle tényező befolyásolja, ilyenek: a

munkások átlagos ügyessége, a tudomány fejlettsége s gyakorlati alkalmazásának technologiája, a termelés társadalmi kombinációja v. i. összetettsége, az anyag mennyisége s földolgozásra alkalmas, kiható volta. Igy például ugyanazon munka kedvező időjárásban négy vékát, máskor hármat ad. Magában véve ugyanaz az érték meg van benne, de ha igazság szerint akarjuk meghatározni a négy vékának s a három vékának értékét, nem vehetjük mérvadóul a nógrádi palóczfalusiak ténfergését, hanem a modern társas produkcziónak átlagos munkamennyiségét. *Átlagos munkamennyiség*, ez itt a jelszó s ez az átlag a mai közlekedés és tág piaczok mellett már nemcsak országokat, hanem világrészeket, sőt az egész világot veszi alapul. Más a munkamennyiség ugyanazon gabona előállitására silány földön, más a bánáti s bácskai alföldön; itt kevesebb munka is sokat ad, ott kevesebbet; egy ára van tehát a bácskai 4 métermázsa gabonának mint a felsővidék silány határában ugyanazon munkaerővel termelt másfél méternek? Dehogy van; nincs; sőt a bácskai másfélnek is több van, mint a felsővidéki másfélnek. Hogyan határozza meg tehát a munkamennyiség az értéket? *A társadalmilag átlagosan szükséges munka* határozza azt meg, s nem az elszigetelten vett munka. Abban meg annak van nagy szerepe, hogy ahol a tudomány vagy a természet gazdagsága miatt a munka produktivabb, ott ugyanazon »jóság« és használhatóság előállitására kevesebb munka kell. Az a tartalmas tápanyagu, bácskai buza fölér sokkal nagyobb mennyiségü, de kevesebb táperővel biró buzával. Azt mondják, ugyanaz a munka termeli ezt, amennyi azt, s még sincs egy értékük. A felelet a kifejtettekben meg van adva. Ha kevesebb munkával többet és jobbat lehet termelni a körülmények miatt, milyenek a természet gazdagsága, bősége, a gépek technikája: akkor az értéket e körülmények tekintetbevételével szükséges, átlagos idő határozza meg.

Vegyünk más példát. Körmöczön bányásznak aranyat s Kaliforniában is; ugyanazon munkaidő alatt Körmöczön az érczerek vékonysága miatt kevesebbet mint Kaliforniában,

hol az érczrétegek gazdagabbak. Azt mondhatná következőleg valaki: látnivaló, hogy Marx rendszere semmit ér, mert a 10 uncia körmöczi arany értéke, ha a munkaidő szerint mérjük azt, sokkal nagyobb volna, mint a kaliforniai 10 unciáé; pedig csak a termelés drágább; az aranynak magában véve ugyanaz az ára van, akár körmöczi, akár kaliforniai legyen. Azonban ez nem képez nehézséget Marx nézetei ellen; a körmöczi arany nem lesz drágább a világpiaczon, mint a kaliforniai, daczára a ráforditott hosszabb kiaknázási időnek; mert nem a körmöczi munkaidő méri az arany értékét, hanem a társadalom mai állását jellemző, átlagos idő határozza azt meg, amely szükséges az arany kiaknázására. — Gyémántot keveset találunk a föld kérgében, s igy sok időt kell ráforditani a gyémántbányászásra; ha kevesebb munkával többet találnánk belőlük, mindjárt szállna az értékük. Ha pedig a szénenyt sikerülne gyémánttá átváltoztatni, akkor pláne elvesztené értékét s nem volna nagyobb ára, mint az, mely annak az előállitási munkának megfelel. Tehát ha sok az arany, ha sok a gyémánt, akkor a munka is produktivebb; kevesebb munka kell kiaknáztatásukra; ha pedig kevés van valamiből, akkor több munkát kell ráforditani, hogy előteremtsük azt a szükiben meglevő czikket, s akkor ez a czikk is több munkát jegeczesit meg magában.

Az előrebocsátott példák megvilágithatják Marx K. azon nézetét, hogy ő az értéket megkocsonyásodott vagy finomabban szólva megjegeczesitett munkának tekinti. A példák ezt a munkát társas munka alakjában mutatják be. A társas munka méri az értéket.

Eddig már megvolnánk; de voltakép még nem mutattuk be a maga teljességében Marx K. nézetét. Hiányzik reflexióinkból még egy fontos elem, melyet elmellőzni sehogysem szabad. Ez a fontos elem, mely kalkulusainkat végleg megzavarhatná, a munka kettős természete vagy iránya. »Doppelcharakter der in den Waaren dargestellten Arbeit«, ez czime Marx egyik fejezetének. Mit ért ő a munka kettős iránya alatt?

A terméknek kettős természetéről már szóltam; min-

den termék *használhatósági értékkel* és *csereértékkel bir*; az előbbi alatt a dolognak természetéből folyó valamirevalóságát értjük; az utóbbi pedig a cserében érvényesül s a ráforditott munka által méretik. A használhatóság oly különböző mint a dolgok természete; oly különböző, mint amily különböző a bab, a czipő, a saroglya s a léghajó, s e különböző dolgokat egymással egyenlőségi viszonyba csakis a munka által hozhattuk. A munka, az a társas munka egyenlőnek látszott s idővel mértük.

De hát igazán egyenlő-e az a munka?

Vegyük föl Marx Károly példáját, két árút: 10 rőf vásznat s egy kabátot. A tiz rőfnek ára 10 forint, a kabát ára 20 forint.

A kabát arra való, hogy az ember hordozza; ez a kabátnak használhatósága, Gebrauchswerth; a vászonnak szintén van sajátos természete és valamirevalósága, ez az ő Gebrauchwerth-je. Máskép kell csinálni kabátot s máskép vásznat: ezt a sajátosan alakult s különbözőleg meghatározott munkát, a szabóságot az előbbi esetben s a takácságot az utóbbiban kvalitative különböző munkának kell tekintenünk. S ime itt bukkantunk rá a kvalitative különböző munkajellegre. Amily különböző az árú, oly különböző a ráforditott munka, s minden mesterember más és más munkát végez. Sőt az árúcserén épülő társadalomban a munkafölosztás következtében a kvalitative különböző munkáknak legiója terem; minden egyes a maga sajátos munkáját végzi, s e kvalitative különböző munkáknak termékeit cseréli ki. De akár van csere, akár nincs; a patriarkális szervezetben élő közösség is különféle szükségleteit különféle munkák által elégiti ki. A különböző munka hozzájárul az anyaghoz, amely talán már magában véve is különböző, vagy hozzájárul ugyanazon anyaghoz, s más és más czikket formál belőle éppen kvalitativ különbsége miatt. A kvalitativ különböző munka alkotja meg a természetadta anyagból *a használható tárgyat.*

A kérdés már most az, hogy a csereértéket a munkának melyik jellege vagy oldala határozza meg? az az

oldala-e, melynél fogva emberi agynak, izomnak, idegnek, kéznek funkcziója és produktiv tevékenysége, ennyiben a „*mennyi*“ a döntő; vagy tán az az oldala határozza meg az árúczikk értékét, amennyiben az kvalitative különböző és sajátlagos?! Marx szerint *a munkának fizikai mennyisége* határozza meg a csereértéket s nem *a munkának formája.* A munka formája adja meg a tárgy formáját, pl. a szabómunka termel öltözetet, tőle függ a tárgy használhatósága, mert hiszen ezt a kvalitative különböző munka határozza meg; de ha árúczikkről, tehát csereértékről van szó, akkor a társadalmilag szervezett s munkafölosztásban klasszifikált munkának a mennyisége dönt. Tény, hogy az egyik munka felsőbb fokon áll mint a másik; tény, hogy a munkaerőnek többé-kevésbbé fejlettebbnek kell lennie, aszerint, amint ezen vagy azon formában akarjuk fölhasználni; más keze legyen a hordárnak s más a porczellánfestőnek, más az utczaseprőnek s más a finom csipkeverőnek; de a csereérték meghatározásában nem a szükséges munkának különbözőségét, hanem egyneműségét, tehát nem a kvalitását, hanem a kvantitását nézik. »Als *Werthe* sind die Waaren nicht qualitativ, sondern quantitativ verschieden. Sie werden ausgetauscht, weil sie *verschieden* sind als Gebrauchswerthe; sie werden beim Tausch verglichen und in ein gewisses Verhältniss mit einander gesetzt, weil sie *gleich* sind als Werthe.« (Kautsky i. m. 20 l.) Öt forintnyi érték, ez magában véve semmi kvalitást nem mond; az érték tehát nem a kvalitás szerint igazodik; nem tekinti azt, hogy hasábfa vagy harisnya vagy melltű-e az az öt forint ára árú; nem tekinti a munkának minőségi jellegét, azt, vajjon kötés-e, vágás vagy aranymüves munka-e: hanem tekinti a munka *mennyiségét. A csereértéket* eszerint a közönséges, átlagos emberi tevékenység képezi, s mivel a tevékenység vagy egyszerü vagy komplikált, pl. vagy utczasöprés vagy csipkeverés: azért a komplikált munkát egyszerü emberi munkára kell visszavinni s Marx szerint, ez a visszavitel folyton történik; mert az emberi adás-vevés tényleg a komplikált, fejlett munkákat egyszerü, közönséges mun-

kákra vezeti vissza s ezek *mértékén szabja meg azoknak értékét.*

Olvastam a »Neue Zeit« egyik füzetében Engelsnek idevonatkozó példázgatását. Szerinte az emberi társadalom a munka alacsonyabb fokán nagyon ellenőrizte, s birta ellenőrizni, hogy ki mennyit dolgozik; s ez összehasonlitás által állapithatták meg az árúk értékét a cserében. Valljuk meg ez egyik gyönge pontja Marx rendszerének; itt ugy látszik, ugy kell lépkednünk mint a gyönge jégen; talán eltart a jég, talán beszakad; szóval a biztonság érzete nem valami nagy. Okoskodva s elvontan tekintve a dolgot értjük, hogy ha egy kabát 20 frt s husz rőf vászon is 20 frt, hogy akkor a kabát meg a vászon egyenlő értéknagyságok s *egyenlő munkának* objektiv kifejezései. Különösen akkor igaz ez, mikor ugyanaz az ember szövi a vásznat s varrja a kabátot s mondja egy kabát = 20 rőf vászonnal; itt megengedjük, hogy egyenlő munkákat állitunk egymással szemben; kifogást csak az ellen lehetne emelni, hogy a munkák egyenlősége nemcsak a munkaerő kiadásának menynyiségén, hanem milyenségén is fordul meg. Talán hogyha kimutatnák, hogy a kvalitás semmi egyéb, mint bizonyos kvantitás, a kvantitás kisebb-nagyobb mérve; akkor igen teljesen elfogadhatnók, hogy *az értéket* a munka mennyisége méri.

»Wie also, — mondja Marx K. i. m. 11. l. — in den Werthen Rock u. Leinwand von dem Unterschied ihrer Gebrauchswerthe abstrahirt ist, so in den Arbeiten, die sich in diesen Werthen darstellen, von dem Unterschied ihrer nützlichen (az az milyenségi) Formen.« Ebben igaz szempontot érint; az érték, a föltételezett példákban az a husz forint tényleg absztrahál a kabát és vászon milyenségétől, neki mindegy; épp úgy a munka is, mely az értékben elénkbe áll, elvonatkozik a milyenségi alakoktól, s csak munkát mond. Marx ezt a munkát, mint egyszerü, átlagos munkát fogja föl s előtte ezt tünteti föl az érték. — Emberi munkaerő-kiadás ez az érték. A kabát kétszer annyit ér, mint a 10 rőf vászon, mert kétszer annyi emberi munka

van belefektetve a kabátba, mint a mennyi a 10 rőf vászonba. A kabát s a vászon értékváltozásait ezek után már megértjük. A kabát akkor lesz olcsóbb, ha a kabáttermelésre forditott munka produktivebbé válik, v. i. ha kevesebb időben lefolyó munka igényeltetik a kabát előállításához. Ugyanigy variál a vászon értéke. Ha a kabátot mint használható s czélszerü tárgyat veszszük, két jó kabát ugyanazt a szolgálatot teszi most, mikor például 40 forint az áruk, melyet tett akkor, midőn 80 frt volt. »Gebrauchswerth«-ben két kabát több mint egy s jobban melegszik az, kinek két kabátja van mint az, akinek csak egy van, s ez akkor is igaz, ha a két kabát most csak annyit ér, mint amennyit előbb például egy ért; mert *az érték* nem a darabszámot veszi, hanem a tárgyban megjegeczesedett munkát. Produktivabb munkával többet lehet előállitani; ugyanaz a munkamennyiség tehát több tárgyra oszlik meg s igy a tárgy ára olcsóbb lesz. Tekintve tehát a munkának kettős jellegét: a mennyiségit s a milyenségit, Marx szerint a mennyiségi határozza meg a tárgynak értékét. »Alle Arbeit ist einerseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft im physiologischen Sinn und in dieser Eigenschaft gleicher menschlicher oder abstrakt menschlicher Arbeit bildet sie den Waarenwerth. Alle Arbeit ist andererseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft in besonderer zweckbestimmter Form und in dieser Eigenschaft konkreter nützlicher Arbeit produzirt sie Gebrauchswerthe.« (Das Kapital. I. 13. l.)

Ezekben föltüntettem Marx K. nézetét az értékképző elemről, melyet még egyszer összefoglalva formulázok: Mi képezi a tárgyak, az árúk értékét? Felelet: *az drúk értékét képezi a társadalmilag átlagosan szükséges munka és pedig a munkának nem a milyensége, hanem a mennyisége.*

Áttérek most a szocziális nehézségekre, melyeket M. K. nézetei ellen fölhozni szoktak. Ezekben a nehézségekben jómagunk is saját gondolataink és' nézeteink tükrözésére ismerünk, mert a kapitalista árútermelés korszakának gyermekei lévén, a korszakot hordozó nézetek fölfogásunkon is megérzenek.

Ilyen nehézség az, hogy a világ az értéket s a gazdagságot összezavarja és pedig annyira, hogy az értéket gazdagságnak s a gazdagságot értéknek mondja. Pedig ez a kettő: érték és gazdagság oly távol esik egymástól mint Makó Jeruzsálemtől. Az érték az árutermelésnek egy kategoriája; a gazdagság pedig hasznos, czélszerü tárgyaknak a sokasága. Robinson gazdag lehetett árúk s következőleg értékek nélkül; az indiai kommunista községekben lehetett gazdagság csereérték nélkül; de sőt manap is lehet valaki gazdag s nincs pénze. Érték csak ott van, ahol csere van; ahol a csere révén egymással szembe állittatnak a munka termékei. Gazdagság pedig ott van, hol a tárgyi, az anyagi jószág bőviben van. Van gazdagság, melyet csakis a természet nyujt, pl. az őserdők, a szüz-föld, a halban, vadban, érczben, kőszénben, fában *gazdag* ország; aminthogy vannak szegény országok is, hol nincs fa, nincs kőszén. Nem azt mondja Marx, hogy minden gazdagságnak kutforrása az emberi munka; hogyan mondhatott volna ily bolondot, mikor azt látjuk, hogy minden termék áll természetadta anyagból s ráforditott munkából? Marx szerint az értéknek, mely csak a cserében áll elő, forrását az emberi munka képezi. Nem azért drága valami az adás-vevésben, mert anyagi részét tekintik, hanem mert a ráforditott munkát mérik. »Da Tauschwerth eine bestimmte gesellschaftliche Manier ist, die auf ein Ding verwandte Arbeit auszudrücken, kann er nicht mehr Naturstoff enthalten, als etwa der Wechselkurs.«

De hát nem azért drága vagy olcsó valami, mert kevés vagy sok van belőle? Tehát az értéket nemcsak a munka határozza meg, hanem az anyagi rész is. Például, ha valahol sok a kőszén, ott olcsó; vagy az erdőkben olcsó a fa, a fővárosban pedig háromszor annyi az ára. Ebbe már csak nem folyik be a munka kizárólag, sőt világos, hogy első sorban is a természetadta gazdagság itt a döntő.

Ebben az ellenvetésben semmi különös nehézség nem lappang, mihelyt azt részeire bontani igyekeztünk. Erdőkben vagy fában gazdag népeknél a fa olcsó; természetesen,

hiszen nem kell munkát ráforditani; Zaharában a homok olcsó s a Duna mellett a Dunaviz olcsó, sőt esetleg nincs semmi ára. Ha mindenkinek van belőle elég, akkor ára egyáltalában nem lesz, mert nincs csere s nem is lehet. Tegyük már most föl, hogy két önálló község érintkezik valahol egymással; az egyiknek sok a fája, a másiknak kevés; ebben a másikban e czikket illetőleg nagy szegénység van; megtudja ezt a másik, hogy ott az elsőknél sok a fa, csereberélni kezd érte. S ime felszökik a fa ára; ami előbb nem ért semmit, az most a csere folytán értéket kap, marhát, gabonát, fegyvereket ajánlanak föl érte.

Eltekintve attól, hogy ez a föltevés és kiszinezés már nagyon is kapitalista-izű, azt kell mondanunk, hogy első sorban nem a természeti bőség vagy szegénység oka és meghatározója az árnak vagy az árnövekvésnek. Marx szerint a termelést mint társadalmi munkát kell gondolnunk, mely fölosztatik az egyes szükségletek előteremtésére. Ha pl. valahol kevés a fa, ott nagyobb munkát kell ráforditani a szükséges fának előteremtésére, következőleg ott a fa drágább. Már most az emberi közlekedésben mi ezt a processust megelőzzük s a keveset a sok munkával összeköttetésbe hozzuk. Kevés a fa; mi következik abból? az, hogy sok munkát kell a tüzelő vagy szerszám-anyag előteremtésére forditani. A társadalmi munkának meg is kellene azt mindjárt tenni, hogy rögtön neki feküdjék e szükségletnek kielégitésére. De már mielőtt ezt a munkát ráforditottuk volna, ez anticzipált munkamennyiség szerint határozzuk meg a tárgynak az értékét; azért drága a fa, ahol kevés van belőle s olcsó ott, ahol van bőviben.

Azután azt is kell szem előtt tartanunk, hogy mindenütt, de kivált az olyan komplikált, össze-visszakuszált történésben, amilyen a társadalmi termelés processusa, egy faktor sem szerepel kizárólag. Az érték meghatározásába is sokféle tényező nyúlik be s az ott mind érvényesül. Nem tagadja M. K. azt, hogy a kinálat és kereslet megváltoztatja az árakat; nem állitja, hogy nem csökkenti vagy nem emeli; de azt mondja, hogy a kereslet és kinálat vagy

szebben mondva a kivánat és kinálat nem az az alapvető meghatározója az értéknek, melyet a fölületes gondolkozás Bonczidától Henczidáig nagy készséggel elfogadott. Szerinte az értéknek első és legfontosabb meghatározója az átlagos, egyszerü, társadalmi munka; de ezenkivül vannak tényezők, melyek befolynak az ár-alakulásba, s köztük az első: a kivánat és kinálat. Azonban ez föltételezi már a csereárútermelést s a cserét eligazitó főelveket.

A hasonlat, melyet az itt szóban forgó tárgynak megvilágitására fölhozni szoktak, igen talpraesett. Fölveszik a tárgyak esésének tüneményét. Mi a tárgy esésének oka? a föld vonzó ereje, mely egyformán vonzza a vasat s a pelyhet; de környezetünkben arról aligha győződhetünk meg, hogy a vasat s a pelyhet egyformán vonzza, mert az esés tüneményébe befoly a levegő ellentállása; csak légüres térben valósul meg az az állitás, hogy a vas s a pehely egyformán esik le. Épp úgy a termelés komplikált világában sok faktor nyúl be zavarólag az alapelv érvényesülésébe; csak ha ezektől absztrahálunk, akkor kapjuk meg az ár- és értékmeghatározást tisztán. De hol találunk oly világot, melyből kitörülhetjük az idegen s hozzájáruló elemeknek befolyását? a légburából lehet a levegőt kiszivattyúzni; de a társadalmi termelés vásárpiaczáról az önzést, a spekulácziót, s az ezek nyomában haladó értékmeghatározásnak hadmüveleteit eltüntetni lehetetlen.

Végül megjegyzem, hogy egészen más valami az ár s más megint az érték. Itt az értékről volt szó s nem az árról; az ár lehet kisebb, lehet nagyobb mint az érték. A theologia moralis is különböztet háromféle árt v. i. pretiumot: summum, medium, infimum; s ezek mind az igazságosság keretébe férnek, pedig tekintélyes különbség lehet köztük. Minden további fejtegetés nélkül beláthatjuk, hogy az érték magának a dolognak a belső mivoltába van fektetve a munka által s nem függhet attól, hogy ki mit ad érte; de az ár, az a piacznak, a forgalomnak, a kereslet és kinálatnak funkcziója és sokféleképen alakul. Ezeket a megkülönböztetéseket kell tehát szem előtt tartanunk: *más a gaz-*

dagság s más a csereérték, — más az érték s más az ár; valamint már fönt különböztettünk *a használhatóság s az érték közt, a tárgy s az árú közt.*

Már ez a bepillantás a nemzetgazdaság kritikájába, melyet Marx K. nyujtott, arról győz meg minket, hogy e tudományban a régi skolasztikára emlékeztető elmeél, abstrahálás és distingválás érvényesül, amelyre a tárgy kuszált természeténél fogva, ugyancsak nagy szükség van.

SZOCZIÁLIS LELKIPÁSZTORKODÁS.

Irta DR. CSAJKA ERNŐ.

Az emberiség természetében fekszik a folytonos fejlődésre való törekvés. E haladásában tévedések, csalódások sürün boritják utját, de azért nem csügged el, hanem folyton kutat, szüntelen igyekszik amaz eszményt megvalósitani, mely lelke mélyén él. E nyugtalanság okozza aztán ama hullámzást, mely az emberiség történetét jellemzi; ezen elégedetlenség idézi elő ama változásokat, melyek rombolás vagy szerencsés javitás alakjában egymást szüntelen váltogatják.

A kath. egyház feladata az, hogy valamint az egyes embert, úgy az egész emberiséget eme nyugtalanságaiban, a haladás utáni eme vágyában biztosan vezesse.

De ha valamikor szükség volt kalauzra, úgy a jelenkor százszorosan igényli azt, mert soha ilyen bonyolult viszonyok nem voltak, soha sem küzdöttek ily zűrzavarban az ellentétek. Csak néhány évvel ezelőtt a társadalmi kérdésekkel foglalkozók kivétel nélkül a legsötétebb kétségbeesés hangján beszéltek a jövőről, mert a kegyetlenül összekuszált helyzetre semmi orvosságot nem sejtettek, a hideg sötétben egyetlen reménycsillagot sem voltak képesek fölfedezni.

E nyomasztó bizonytalanság fölé ragyogott aztán

Neun Hindernisse der Verbreitung der kath. Kirche in England. Von H. Manning. Übersetzt von Gerhart Wahrmul. Würzburg. Göbel. 112 l., ára 1 Mk. 50 f. = 90 kr.

Schell dr. würzburgi egyetemi tanár hirhedt röpirata a német katholikusok elmaradásáról a tudomány terén, mindenféle más térre is veti hullámgyürüit, s úgy ő mint ellenfelei buzgón keresnek segitő társakat; szivesen hivatkoznak más tekintélyekre is, kik a szőnyegen forgó kérdésekhez hozzászólnának. Schell maga is röpiratának ujabb kiadásában egy különálló czikkben Manning kardinálist sorozta bajtársai közé, ezen czim alatt: Cardinal Manning über unsere Frage. Ez a czikk a hirneves kardinális egy dolgozatára vonatkozik, mely német forditásban is megjelent s ez ismertetés tárgyát képezi.

Manning szerint a katholiczizmus terjeszkedésének Angliában kilencz akadálya van: 1. a klérus, melynek müveltsége nem felel meg teljesen a tudomány s a polgári élet igényeinek, 2. az igehirdetés sekélyes, fölületes volta, 3. a szentirás háttérbe szoritása, 4. az erkölcsi, szellemi élet szempontjából hiányos tájékozottság, 5. külsőséges, mechanikus elbánás a lélekkel szemben, 6. túlságos rátartás a hivatalos állásra, mely pótolni van hivatva a személyes rátermettséget, 7. hajlam a vitázásra engesztelékeny sziv nélkül, 8. elégtelen rávonatkozás és kikezdés a tévhitüek praemisszáiból 9. A S. J. vagyis a Jézus-társaság. Schellnek ez az utolsó czikkely kapóra jön, s ez az oka, hogy Manning e művét sietve adták ki; a kiadó valamint Schell dr. is hangoztatja, hogy »ő nem ellensége a jezsuitáknak, csak ellenzője az ő gyámkodásuknak a katholiczizmus lelki, szellemi élete fölött.« Tény, hogy ezt a művet kár volt kiadni, mert kivált manapság, mikor a katholikusok azon iparkodnak Németországban, hogy a jezsuita-törvényt visszavonassák, bénitja a centrum parlamentáris akcióját.

De ha már kiadták, a nyilvánosság jogánál fogva szólunk hozzá mi is.

Manning tősgyökeres angol volt s az maradt; ő mindig az angol viszonyokat tartja szem előtt, azokat az egé-

szen partikuláris angol viszonyokat, melyeknek a kontinensen nincsen analogonjuk. Az egyházi szerzetes-rendek s a világi klérus közt ezekből az angol viszonyokból kifolyólag (milyen pl. az, hogy a plébánia-templomok szednek pad-pénzt, helypénzt; kell is nekik, mert abból élnek; s a szerzetes-templomokban nem szednek, amiért a nép már ezért is inkább idejár mint oda, mondom,) ezekből az angol viszonyokból kifolyólag hosszú viták és pörök voltak a világi s a rendi klérus közt; a pör a szentszék előtt is folyt s ott végződött az angol szerzetesek javára. Azonkivül Manning átlag Wiseman kardinális befolyása alatt fejlődött s az alól nem is emanczipálta magát; Wiseman pedig mindig az oratoriánusokat tolta előtérbe; azoknak vállalatait pártolta. A rokonszenvek s ellenszenvek befolyása alatt fejlődnek a nézetek is, alakulnak a praxis elvei is. Manning kardinális szintén több tekintetben ellenese volt a szerzetes rendeknek, de csakis angol szempontból; nem elvi tekintetben, de az angol kath. egyház vajudásainak szempontjából.

1892. január 14-én meghalt Manning és E. S. Purcell kiadta terjedelmes életét: Life of Cardinal Manning. London, Maennillan XIX. 702 és IX. 832 lapon. Később kiadta Purcell a boldogult, nagy kardinálisnak ezennel ismertetett könyvét is. De hogy ne kompromittálja sem őt, sem az ügyet, kérdést intézett Manning utódjához, Vaughan westminsteri érsekhez; ez pedig mivel épp a jezsuitákat érdekelte a dolog, megkérdezte az akkori angol jezsuita provinciálist, ez meg azt felelte Vaughannak, hogy tőlük kiadhatják, mert őket ugyancsak nem kompromittálja a könyvnek megjelenése.

Ezek a történeti adatok magokban véve is érdekesek, de alkalmasak arra is, hogy fogalmat szerezzünk magunknak az ügy tulajdonképeni állásáról.

Dr. Pethő.

Kirchengeschichtliche Abhandlungen u. Untersuchungen von F. X. Funk. Schöning. Paderborn, 1897. VI és 516 l. Ára 8 M. = 4 frt 80 kr.

Ha nem zajlott volna le 30 év a mult autonomiai szervező gyülés óta s ha — amit föltenni nem szabad —, nem vált volna higgadtabbá s értesültebbé azóta a kath. közvélemény, sietnénk e könyvnek ajánlásával. Mennyi sületlenséget s mily fölületes szóáradatot kellett akkor végig élvezniök az egyházi dolgokhoz értő művelt férfiaknak, kik azokat a vadabbnál vadabb állításokat türelemmel hallgatták a régi egyház állapotáról, a püspökválasztásról, az egyetemes zsinatok összehivásáról; jelenleg ugy hiszem mindezeknek második kiadása lehetetlen, ha még oly kurtitott volna is.

Funk e művét a protestáns kritika is kedvezően fogadta; pedig a protestánsok teljes erővel rávetették magukat az első 3. század történetének, patrologiájának s mindennemű emlékeinek tanulmányozására; csak a katakombák felé nem vonzódnak. A foliansokban kiismerik magukat, de a kripták homályában elrejtett, igénytelen képek nagyon feszélyezik őket. Beszélte Hertling, hogy midőn őt Rossi több fiatal protestáns tudós társaságában bevezette a katakombákba, a tudósok konsternálva bevallották, hogy protestáns meggyőződésükkel e képeket sehogysem birják összhangzásba hozni.

A könyv 23 értekezésből áll; csupa érdekes, fontos s egyre vitatott thema. Kezdi a római egyház primatusán; szól azután a püspökválasztásról, a zsinatok összehivásáról, a coelibátusról a keresztény őskorban. Külön fejezetet szán egy furcsa, vitás tárgynak e czim alatt: Die Abendmahlselemente bei Justin. Harnack szerint sz. Justin az eucharistia anyagául a kenyeret s a vizet emliti; Funk czáfolgatja Harnack e furcsa állitását; s van is dolga vele, mert tagadhatlan, hogy Harnack nagy tudós. Hibája abban rejlik, hogy a protestáns, jobban mondva, teljesen raczionalisztikus fölfogás szerint magyarázza ki azt, amit ritka hozzáértéssel s nagy tudománynyal a philologia, patrologia s az őskeresztény egyháztörténet terén konstatált. Más helyen is ki-

köt Funk Harnackkal; igy pl. Hegesippos pápakatálogusára nézve. Hozzánk legközelebb álló korból V. Márton pápára s a konstanczi zsinatra vonatkozó érdekes fejtegetést ad.

Funk a katholikus, német történettudósok közt jelenleg a legkiválóbb; irodalmi tevékenysége nagy tudományról, higgadt megfontolásról s tiszta, pártatlan itéletről tanuskodik. Több kérdésben nézete végleges döntésképp áll elénk, pl. abban, hogy az első 8. általános zsinatot tényleg a pápa erősitette meg, azután a coelibatust, s a penitenciális statiókat illető kérdésekben. — Nem hiszszük, hogy ezek után az eucharistia anyagát illetőleg valaki sz. Jusztint még avval gyanusitsa, hogy irataiból bor helyett a viznek használata világlik ki. Bármily legyen Harnack tekintélye, e részben Funknak tételét mondja bebizonyitottnak még a protestáns kritika is.

Dr. Pethő.

Elbeszélések. Irta Andor József (Cyprián). Hegedüs László rajzaival. Budapest, 1897. 8-r. 242 l. Ára füzve 2 frt, szépen kötve 2 frt 60 kr. Kapható minden könyvkereskedésben.

A Cyprián álnév alatt megjelenő tárczákat, novellákat, elbeszéléseket régóta kedveli a magyar közönség; bizonyos, hogy örömmel fogadja a jelen könyvet is, melyben »Elbeszélések« czim alatt a különböző szépirodalmi lapokban már megjelent rajzait, regénykéit egybegyüjtve, nyujtja a közönségnek.

Cyprián — e pseudonym alatt Andor József fiatal iró rejlik — nem utánozza a modern realisztikus és dekadens irók modorát, nem gyönyörködik a piszokban, nem hajhászsza az izgatót, — hanem finom tapintattal, s józan belátással rajzolja meg azt, amit az életből ellesett. És igy méltán rászolgált azokra a dicséretekre, melyekkel nemrégiben ugy a Kath. Szemle, mint ujabban a Magyar Szemle őtet elhalmozta.

Abban a tizenkilencz darabban is, mely együtt alkotja

kelléke: az emlékezet, érzelem, akarat, nyelv, cselekedet sorban. Egyszer, többször. Asszonyunk Szűz-Mária. A szeplőtelen szent Szűz képe. Boldogasszony olvasója. Vallási társulatok és szövetkezetek. Oltáriszentség. A keresztény hitélet fénycsomója — három-három leggyöngye hitágazatja szerben. Tükördarabok. (Szálló imák! Lelki áldozás. Szentek tisztelete. Őrangyalok tisztelete. Szeretet szövetsége a megholt hivekkel. Az Ur kinszenvedésének emlékezete. Jézus szentséges Szivének tisztelete.)

III. Gyakorlatok. Évenkint, lelki gyakorlatok alkalmára. Hónaponkint, elmélkedésfélék. A könyv végén fel vannak sorolva Nogáll püspök eddig megjelent hitbuzgalmi művei. Mondhatom, gyönyörü gyüjtemény.

Megrendelhetni mindezeket legalkalmasabban postautalványnyal vagy utánvéttel. A munka megküldésére szives készséggel megajánlja szolgálatát *dr. Némethy Gyula* theol. tanár, Nagyváradon. *X. Y.*

Praelectiones dogmaticae. Christianus Pesch S. J. Tomus V. (De Gratia. De lege divina positiva.) Herder. Friburgi Brisg. 1897. 323 l. ára 5 márka = 3 frt.

Immár megjelent az eddig elmaradt ötödik kötet is, miután a hatodik már megelőzte azt. Talán a tárgy nehézségére gondolhatna valaki e késedelmezés alkalmából; azonban mi inkább symbolikusnak veszszük e késedelmet, mely jelenti a tárgy nehézségét s nem hozzuk tárgyi oksági összeköttetésbe vele. Jól tudjuk, hogy az ily müvek »premuntur in nonum annum« és jó sokáig teljes fölszerelésben várják a nyomdába való indulást.

E mű világos, átlátszó tárgyalása mellett első sorban kiemelem a rendet, melyben a t. szerző az egyes részeket elhelyezte; nem annyira a szakaszokat (sectio) értem, mint inkább a téziseknek az egyes szakaszok alá való foglalását. Hiszen a szakaszok, kivált a segitő malaszt theologiájában oly természetességgel emelkednek ki magából a tárgyból, hogy ott más beosztásra alig gondolhatni; de az egyes szakaszok keretében is rendezkedhetünk; az egyik tézist

oda, a másikat ide téve. Egyik-másik dologban igen üdvös és szembeszökő eltérést konstalálhattam. Nagyon jónak találtam a fogalmazást, melyben a szerző öntudatára hozza a tanulónak a kegyelem szükségességét magában a természeti rendben. Mire képes az elesett ember kegyelem nélkül? mi jót tehet? s mire nem képes kegyelem nélkül? ezt a két kérdést szembe állitja egymással s ezuttal tüzetesebben emlékezetébe nyomja a tanitónak a különbséget.

A tézisek bőségesen nyujtják az anyagot. Néhol a szerző visszanyul a régi skolasztikusokra is, hogy a gratiáról való fogalmak tisztulását figyelmünkbe ajánlja. Ritka theologiai elem ment át oly nagyszerü fejlődésen és tisztuláson, mint az az egyszerü tény és fogalom, hogy az Isten segiti az embert. Igen, segiti; de hogyan, s mikor s hányféleképen? milyen az az auxilium, az az auxilium speciale, az a viszony a gratia habitualis és aktualis közt? Mig ezeket a fogalmakat kifejlesztették, kisimitották és tökéletesitették, sok viz folyt le a Dunán s egy óriási szellemi munka lett befektetve a theologiába. Bizony, talán a gratia nyelte el a theologusok szellemi munkájának túlnyomó részét. Azután meg mily viszonyban áll a kegyelem a szabad-akarathoz? Mihelyt ez a kérdés fölvetődik, szemünk előtt föltárul a háromszázados őserdő azokkal a mélységes árnyakkal, azzal a szentelt homálylyal, melyről a felek ugyan azt mondják, hogy annyira világos, hogy definiálható az ő szentenciájuk, csakhogy a mi nekik világos, az a másik félnek éjféli sötétség. Eszembe jutnak ilyenkor Dante versei:

Questa selva selvaggia, ed aspra e forte!

A Thomismus és Molinismus csomópontjára már előre vetődnek a segitő malaszt téziseiből árnyak és fénysugarak; már más kérdésekben is összemérik fegyvereiket és támadást intéznek, amely támadásokon többé-kevésbé kiérzik a később teljesen érvényesülő irányzat. A »facienti quod est in se, Deus non denegat gratiam« hires axiomának fejtegetése alkalmából a szerző odautal a többféle fölfogásra. A thomisták azzal vádolják a molinistákat, hogy uj tant csempésznek bele a theologiába, midőn ezt az elvet ugy értel-

mezik, hogy aki természetes erőivel, tőle telhetőleg iparkodik, annak az Isten kegyelmet nyujt, nem mintha a kegyelmet a természetes erők által kiérdemelte volna, hanem azért, mert ami akadálya volna a kegyelem érvényesülésének vagy megszoritásának, azt eltávolitotta. Pedig szent igaz, hogy ez nem uj tan, s sz. Tamás is tanitja.

Azután beleereszkedik a szerző a zajló árba! De gratia efficaci, ez a szakasz czime. Hogy mily álláspontot foglal el a szerző, azt fölösleges előadni; csak a neve mellé támasztott két betüt S. J.-t kell tekintetbe venni, s megtudjuk, hogy molinista. S igy lesz ez beláthatlanul sokáig. Azok a százados viták, melyekbe a pápák is belenyultak s kongregatiókat, üléseket, disputácziókat rendeztek »de auxiliis« néven, belevetik hullámkarikáikat a modern Theologiába. Taval vagy harmadéve szintén kitört a disputa, P. Dummermuth O. P. kezdte; azután azonban csakhamar elaludt. A zárszót talán J. Jeiter O. M. akarta megtartani, mert ez idén kiadott Quaracchiben egy füzetkét: S. Bonaventurae Principia de Concursu Dei generali ad actiones causarum secundarum collecta et S. Thomae Doctrina confirmata.

A szerző bevilágitóan állitja oda a különbséget a két tan közt: nem a motio tagadtatik; ellenkezőleg azt mindenki megengedi, hanem az a bannezista praemotio physica, qua Deus antecedenter ad liberum consensum voluntatis irresistibiliter voluntatem determinat. Jól esett azonban, hogy nem láttam, hogy a szerző azt az argumentumot használta volna, melynél fogva a thomisták ellen fölhozzák a bűnrevaló praemotio physicát is. Ő ezt az érvet mellőzi. A praemotio naturalis-t lehet tagadni vagy állitani, anélkül, hogy ezáltal a thomistákhoz vagy molinistákhoz kellene szegődni. A thomisták elfogadják ugyan a praemotio physicát ad actus naturales et ad materiale peccati, de azt el is ejthetnék s mégis tanithatnák a praemotiot a kegyelmi rendben. Ez utóbbi egy teljesen, önmagában álló theologiai tan, mely szerintük oly világos, hogy definiálható.

Vajjon a megszentelő malaszt accidens absolutum vagy modus realis, erre a kérdésre tényleg a szerző oly feleletet

ad, mely mindkét félt kielégiti. Suarezzel e pontban nem rokonszenvez; a malaszt a lélekkel egy lényt képez, olyat, amilyen egy a gondolat s a lélek; a gondolkozó lélek, egy lény; olyan a megszentelt lélek is; azért jobb, ha mondjuk, hogy a lélek megszenteltetik, mint ha azt mondjuk, hogy a lélekben Isten a megszentelő malasztot megteremti.

A Tractatus de lege divina uj dolgokat nem nyujt.

Ezennel befejeződött ismét egy theologiai tankönyvünk, mely első sorban a Jézus-társaság használatára van szánva s alapos, szolid tanával mindnyájunk igényeit kielégiti.

Dr. Pethő.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

73. A Szentatya a katholikus ujságirókról. Msgr. Bruchesi montreali érsek a napokban Rómában időzött és kihallgatáson volt a pápánál. Mielőtt visszatért volna Montrealba, Ő Szentsége levelet intézett hozzá, amelyben szerencsét kiván neki, hogy Kanada összes katholikus ujságirói üdvözölték, mikor Rómába elindult. A Szentatya egyuttal felhasználja az alkalmat, hogy kifejezze abbeli meggyőződését, miszerint az érsek melletti rokonszenves tüntetés nagy jelentőségü. A katholikus ujságirók, ugymond Ő Szentsége, leginkább képesek arra, hogy az emberiségre nézve veszedelmes társadalmi és egyéb irányzatokat legyőzzék, hogy terjeszszék az igazság világosságát, hogy az őszinteség és tisztesség utjára vezéreljék az emberi szellemet, és hogy hozzájáruljanak a közjó, a társadalmi béke állandósitásához. Ő Szentsége levele végül buzditja a kath. ujságirókat, hogy működjenek ezután is a haza és az egyház javára.

74. Bíboros főpásztorunk alamizsnálkodó jobbja a közelgő szent karácsony alkalmából ismét bőven osztotta jótéteményeit. Csupán itt, székhelyén a következő összegek

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,

Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, — Dr. WALTER GYULA.

Az új sorozatban XII. évi folyam.

(Kezdettől XXXVI. évi folyam.)

ESZTERGOM

1898.

lyekben e mozgalmak testet öltenek, — és a szakmájába vágó folyóiratokat, melyek őt e mozgalmak iránt tájékoztatják, olvasgatnia.

Igy lesz azután művelt, készült, a maga dolgában otthonos papságunk, s ez oly erő, amelylyel mindenkinek számolnia kell, oly tényező, mely a haza üdvét is hatalmasan előmozdithatja.

Dr. K. V.

AZ EGYHÁZ VESZÉLYEZTETETT SZABADSÁGA.

Irta DR. PETHŐ.

A XVII. és XVIII. századbeli állam nem értette meg azt, hogy mi a szabadság, — s még kevésbé azt, hogy az állam föladata a politikai, a szocziális, az erkölcsi szabadságnak minél teljesebb mértékben s minél több állampolgárra való kiterjesztése. E helyett mindent gyámság alá hajtott s a szabadság garancziáival ékeskedő állam helyett a bürokráczia által elcsúfitott torzképet teremtett, melyből a lélek, a szellem, a szabadsággal együtt számüzetett, s a társadalmi erők békóba verve senyvedtek.

Ebben a bürokratikus államban találkozunk az udvari élet által travestiált *egyházzal.* Az abszolut királyságnak nem kellett oly egyház, mely fölött nem disponálhatott szabadon kénye-kedve szerint; nem ismerte el legalább gyakorlatilag azt az isteni, természetfölötti, független társaságot, mely nem az abszolut királyság kegyelméből él, hanem, melynek jogai vannak: s azért ha kegyeivel el is halmozta az egyházat, ez a kegyelés nem volt tagadása a szolgaságnak; sőt nagy köny-

nyen átcsaphatott elnyomásba, s a kegyelt favoritából ismét rabszolganő válhatott.

S nem volt-e rabnő az egyház Francziaországban XIV. Lajos alatt; Ausztriában, Magyarországban II. József alatt, Spanyolországban V. Fülöp, III. Károly alatt, Portugalban a gyalázatos Pombal alatt, Nápoly, Sardinia, Piemont, Parma, Florencz királyságokban és nagyherczegségekben a mult század folyamán s e század elején?! Igazán dicstelen és szomorú történeti korszak az, melyben alig találunk egyetlen egy Cátót, hogy elmondhatnók Horatiussal:

et cuncta terrarum subacta,
praeter atrocem animum Catonis!

Nincsenek Cátók; csupa komornyik, csupa lakáj; parokásan, rizsporosan, puderesen, hogy ne látszassék meg rajtuk önérzetesebb perczeikben a szégyenpir.

Ezekbe az állapotokba természetesen szerelmesek nem lehetünk, s azért mihelyt megemberelte magát az elnyomott ember, teljesen szakitott evvel az elnyomoritó szisztemával s proklamálta a szabadságot! Mindenkinek, aki lapozza a mult század történetét, be kell látnia, hogy az abszolut királyság, mert nem szerette a szabadságot s a pogány Caesarizmusnak programmja szerint mindent akart mások helyett tenni, mások helyett akart gondolkozni, intézkedni, csak egyet nem akart, t. i. mások helyett dolgozni s adót fizetni, hogy mondom, az abszolut királyság egyszersmind az egyház elnyomója volt. Oly elnyomást hozott ránk, melynek nincsenek hősei, nincsenek vértanúi, s amely épp azért lethargiába ringatja a szellemi élet első hatalmát, az egyházat is. Modern és rationalista mezbe öltöztette a régi, pogány gondolatot az állami mindenhatóságról, mely az összeomlott római birodalom romjai alatt hevert s csinált belőle új jogi theoriákat az állami mindenhatóságról, melynek tárházában kovácsolták a politikai s vallási szabadságnak békóit. A középkor ezt a

szolgaságot nem ismerte. Hogy a király mindent tehet, az a középkorban egy jogi haerezis volt s nemcsak a polgárok érzületében, hanem az alkotmányok alapvető paragrafusaiban is ki volt fejezve, hogy a politikai szabadságnak vannak garanciái, s ha a király elkapatja magát s jogain túlterjeszkedik, akkor a rendek s a polgárok jog szerint megtorlással élnek a szabadság nevében.

Vallásszabadság nem volt a szó mai értelmében s nem is lehetett a reformáczió előtt, mielőtt az igazság boldog birtoklásának egysége meg nem szakadt; de hogy az állami hatalom hajtsa szolgasága alá a lelkiismereteket s jogi szabálynak ismerjék a „cujus regio ejus religio“ elvét, ahoz a középkor keresztény érzületének s szabadságszeretetének kellett előbb sirbaszállania s csak az öntudatosság s az emberi önérzet tetemén keresztül lehetett a jogba ily szörnyparagrafust behozni. Az államhatalom tehát minden szabadságot lefoglalt s a renaissance evvel a politikai paganizmussal vonult be a világba, hogy maga után vonja a szocziális, morális, s vallási paganizmust.

Ime ez a hatalom haerezise! De a reakczió beállt, hogy e haerezis garázdálkodását megtörje s életbe léptette a politikai szabadságot. Mi mindnyájan hálás szivvel fogadjuk ezt a reakcziót s eszünk ágába sem jut a politikai szabadság igényeit a franczia forradalom rémtetteivel vagy a demagogiával azonositani. Jól tették a népek, hogy a politikai szabadságot kivivták s hogy ez alapon ki akarják épiteni morális, szocziális, vallási szabadságukat. Igaz, hogy a forradalom dühe nemcsak a túltengett s minden mozgást megbénitó hatalom ellen, hanem a vallás ellen is fordult, de ez a véres balfogás nem csábit viszont arra, hogy mi a forradalmat a politikai szabadság jogosultságával hitelesitsük; ezt a kettőt szét kell választani; a politikai szabadság szent jogát

a forradalom jogosultságával nem szabad összetéveszteni, épp oly kevéssé, mint ahogy nem tévesztjük össze a reakcziót, a reakcziónak forradalmi módjával sem.

Nem fogja a politikai szabadságot hitelvesztetté tenni az sem, hogy a szenvedélyek fölkorbácsolt időszakaiban az anarchia szelleme a szabadság nevében s álarcza alatt minden tekintélyt s minden jogot támad s a rendetlenség kihágásait a szabadság rovására irja. „Szabadság, hányan vétkeznek, hányan élnek vissza a te szent neveddel!“ kiáltotta Roland asszony, midőn a guillotinra lépett. Lehet a zsarnokságot is a szabadság fátyolába takarni. A tömeg, az utcza despotizmusát is lehet szabadságnak hivni; s van- e nagyobb szolgaság, mint az, melyet a demagogia deszpotizmusa hárithatna reánk?! Mikor azonban a félreértések és rosszhiszemü elferditések, a csillogó jelszavakba bujt tévedések üznek veszedelmes játékot az emberiséggel: akkor sem szabad lemondani a félre értett s elferditett elvekről, hanem türnünk kell esetleg kemény elitélő kárhoztatást s közre kell működnünk, hogy a tévelyt leálczázzuk s a magot a pelyvától elválaszszuk.

Daczára a zavaroknak és ráfogásoknak tehát azt állitjuk, hogy a politikai szabadság az egyház fölszabadulásának hajnala volt. A politikai szabadság lett eszköze és bástyája az egyház ujjászületésének. Ahol a politikai szabadságot őszintén és komolyan fölkarolták, ott az ujjászületés is gyorsabban és tökéletesebben köszöntött be; ahol pedig csak bujdosdit, csak szójátékokat játszottak, vagy az események szoritó szükségében elfogadott elvekből a következményeket le nem vonták, ott az egyház is még az állami befolyás burokjában s a kegyelésnek, melylyel szemben jogra nem hivatkozhatik, pólyáiban éli öntudatlan és gyarló életét. Igaz, hogy minden intézményt kilehet játszani, és hogy a poli-

tikai szabadság is az önkény s a tömeg despotizmusának álarcza lehet; az is igaz, hogy daczára a politikai szabadságok kihirdetésének az egyházra Franczia-, Német- és Magyarországban is kisebb-nagyobb szolgaság, függőség és elnyomatás háramlott: de azért senki sem tagadhatja, hogy a politikai szabadság terén és alapján, mig becsülettel és tisztességgel intézik az ügyek folyását, jobban boldogulhat az egyház, mint az abszolut királyság s a legtöbb hatalom jogara alatt, mely a szabadságot nem ismeri.

Azért a mi vezérelvünk és csillagunk az egyház szabadsága, s a világi hatalomtól való függetlensége. Nem akarunk hatalmat, mely szabadságunkat illusióriussá teszi; nem akarunk kegyeket, hanem jogokat s kiváltkép egyre azon kell lennünk, hogy a hatalom ellen a szabadság garancziáit megteremtsük.

Egy ily garanczia az autonomia.

Az autonomia ellensúlyozza az állami hatalmat, mely az egyházat elnyomni ügyekszik. Ne hányjuk szemére az államnak, hogy terjeszkedni kiván; hiszen terjeszkedés a hatalom psychologiája; ne mondjuk, hogy az csak nálunk van s máshol nincs; hanem inkább nyissuk ki szemeinket, hogy a maga teljes valójában lássuk, hogy az állami hatalomnak mindig és mindenütt ez volt a természete, s hogy e bajnak orvoslását nem találjuk meg másban mint a szabadságban. A szabadság lépteti föl az állami befolyás csökkentésére az autonomiát, s követeli a szellemi élet törvényének s a fejlődés irányzatának nevében, mely egész Európában uralkodik.

Csak tényeket emlitünk, midőn arra utalunk, hogy egész Európában el lett ismerve általános vezérelv gyanánt, hogy a vallás politikai, hatalmi eszköz ne legyen s éppenúgy el van ismerve az is, hogy senkinek lelkiismeretén erőszakot ne vegyenek. Ha e részben valahol vétkeznek, a közvéle-

mény zsarnokságnak bélyegzi eljárásukat s a vallás véres elnyomásának orosz példáitól utálattal s undorral fordul el. Erre az eredményre hosszú, keserves tapasztalatok után jutottunk, melyek a reformáczió óta a vallásszabadságra, mint kiútra mutatnak. Az egyház elvontan s elvben a vallásszabadságot el nem ismeri, mert hamis tanra, tévelyre, roszra, bűnre erkölcsi szabadság nem létezik; de tényleg s a konkrét körülmények közt a vallásszabadság megadását nem ellenzi.

A vallásszabadság jelenleg egy tényleg elfogadott, gyakorlati elv, melyen Európában változtatni nem lehet. Ez a vallásszabadság követeli az államhatalomtól való függetlenséget az egyház számára. Követeli pedig ezt azért, mert a vallásszabadság gyakorlati elve épp az állami befolyásnak elhatalmasodásától s abból a képtelen helyzetből vette eredetét, melyet az állam túlterjeszkedése s a vallás ügyeibe való belenyulása teremtett. Undok és utálatos volt a politikának folytonos, döntő szereplése a vallásban, vérengzésekre, lelkiismereten elkövetett zsarnokoskodása vezetett a vallási ügyeknek az állami hatalom által való elintézése: s az utálat és méltatlankodás az erőszak fölött megteremtette a népekben a vallásszabadságnak ha nem is elvi, de gyakorlati megkövetelését. Félre az állami gyámsággal, mely a lelkiismeretekre is czopfot köt s a vallás örök, szent érdekeit a politikai helyzet változandó keretei szerint intézi. Ebből a méltányos fölháborodásból született a mozgalom, mely manapság a vallásszabadság nevében a vallást, s az egyházat az állami befolyásoltatástól függetleniti.

Nincs is okunk neheztelni az események s követelményeknek e kényszeritő logikájára. A reformáczió óta az egyház és állam középkori egyesitése és összhangja lehetetlen lett. „Az egyház és állam egyesitésének köteléke, — irja Reinerding, Archiv

für kath. K. R. XIV. 191. l. — a XVI. század vészes szakadása által annyit szenvedett, hogy e két hatalom tökéletes s a dolgok természete által követelt egyesitése többé nem létesithető. Mert noha az egyház küldetéséből folyó magatartásán sohasem változtathat, de meg kellett mégis változnia az állam s az egyház közt való viszonynak az állam részéről." A reformált állam az egyházat el nem ismerte a reformáczió elvei szerint, neki külön jogokat nem juttatott, hanem az egyházat államintézménynyé alakitotta át. „Igy lett a vallás a politikának szolgáló elemévé."

Ez egy nagy visszaesés volt a középkor szellemi magaslatáról. Ha manapság valaki a tudományt a honatyák paragrafusaiba akarná szoritani, s a politika Prokrustes-ágyára feszíteni: ez méltán barbárságnak tünnék föl. Hogyan lehetne egy szellemi, szabad, független hatalmat, mely nem korlátoztatik vámfák és határkövek által, mely független nyelvtől, vértől, kortól, mely nem ismer Napoleont, nem liliomos sem sasfejes czimereket, ideiglenes, tünékeny, gyakran ötletszerü érdekektől függővé tenni s épp azáltal haladását, kifejlését megakadályozni? igy beszélnének az emberek s a közvélemény lehetetlenné tenné az ily intézkedést. Ily szellemi, magasztos fölfogás divott a középkorban az egyházról is. A szellem szabad legyen s igazitsa az anyagit, de ne megforditva. A reformáczió óta azonban szakasztott megforditva történt minden; az állam lett a mindenható, az állami érdek lett az abszolut elv; befolyást, igazitást el nem fogadott az egyháztól, amelynek meg kellett elégednie azzal, hogy az állam ne sértse az egyház lényeges jogait; azontúl nem követelhette, hogy hit- és erkölcstanát az állam pozitive elismerje s törvényhozásának alapjául vegye.

Nem tartozik ide annak a kérdésnek megvitatása, hogy mi segitette annyira elő az egyház servilizmusát s az államindenhatóságnak dogmatizálását,

vajjon a reformácziónak theologiája és szépséges jogelve a „cujus regio ejus religio"-féle zsarnoksággal, vagy tán a renaissance által halottaiból föltámasztott paganizmus, melynek politikai tézise a római pogány caesarizmusnak galvanizálása. Mindkettő, a reformáczió theologiája s a római jog a középkori szabadságnak szemfödőjét szőtte, s rá is teritette. Némelyek tán megmosolyogják azt, hogy középkori szabadságról beszélünk; de aki a középkori politikai viszonyokat szemügyre veszi, seholsem fog találni a középkorban abszolut királyságokat, s sehol czopfos s minden szabad mozgást elölő bürokracziát; a középkorban kitünő fokban volt meg a politikai szabadság s a hatalom túlkapásait az alkotmány is, meg a rendek is, ha kellett erőszakkal is megtorolták. Igaz, hogy a politikai szabadság csak a rendi társadalom keretében volt meg, de meg volt. Nem igy az abszolut királyságok korában.

A reformáczió s a paganizmus által dagasztott abszolut királyság minden szabadságot elnyelt; egyetlen egy ember volt minden, a király. Ez a gyarló fölfogás kivirágzott a maga módja szerint a kath. országokban, sőt a kath. theologiában is a gallikánizmus, febronianizmus, jozefinizmus, pombalizmus penészvirágaiban. Ez a sok furcsa név csak egy szomorú tényt jelez: az egyház szolgaságát. De ugyanakkor rámutat az egyház szolgaságának eredetére s gyökerére, mely semmi egyéb mint minden szabadságnak, a politikainak is veszte.

Az abszolut királyságot azután leszerelték s a népek újra kivivták és pedig szélesebb alapokon a politikai szabadságot; a politikai szabadsággal karöltve jár a vallásszabadság, a vallásszabadsággal pedig együtt jár lehető nagy függetlenség a politikai hatalomtól s szorgos óczkolódás az állam telhetetlenségétől s elismert nagy étvágyától, melylyel a

szabad mozgást, a rendelkezési s autonomiai jogokat bekebelezni ügyekszik.

Mit tegyen tehát a szabadság fejlődő érzete, miután nagynehezen kivivta a vallásszabadságot? talán bitang jószágul ott hagyja a hatalom terjeszkedési vágyainak prédájára? Azt nem teheti. Azért pálczát tör az egyháznak függősége fölött is s oly irányba tereli a fejlődést, mely előbb-utóbb az egyháznak az államtól való teljes függetlenségét vindikálja.

S méltán; mert mi a mai állam czélzata és iránya? az, a mi a pogány államnak szelleme volt régen (s daczára a modern kor szabadságainak most is az), hogy t. i. az állam minden s kivüle s nélküle nincs semmi jog. Ezt hirdetik azok, kik a főkegyúri jogokat felségjogoknak tartják, s igy az egyház vitális jogaiban való intézkedést is az állami jog kiegészitő részének tartják. Honnan ez a jog, ha az egyház nem része az államnak? De szerintünk az állam nem minden és épp oly kevéssé mindenható és független: hanem függ czéljától, az emberek boldogitásától s nem észficzamatos jogi elméletnek kudarczok és fölsülések árán való czáfolata czéljából létezik, s nem ezért az experimentumért fizetünk adót s ontjuk vérünket: hanem azért van az állam, hogy a földi jót előmozditsa, a jogokat védje, de meg ne semmisitse. Különben a theoriák átlyukasztásánál semmisem könnyebb s a mindenható állam a politikai, vallási, szólás- és gyülekezési szabadságok által már is rá van kényszeritve arra a belátásra, hogy az állam nem minden, hogy az életet föl nem karolja, s következőleg, hogy azokban a szférákban, melyek az emberi életet oly sokoldalúlag alkotják, rendelkezési joga nincs; ott eddig is csak ügyetlenkedett és bakokat lődözött.

Akik a főkegyúri jogokat felségjogoknak mondják, azok nem hivei a szabadságnak s tényleg tagadják azt az alapot, melyen az ő politikai szabadsá-

gaik is állnak. Mert mindezeket az abszolut királyság nyomasztó mindenhatóságából kellett kiemelni. Az abszolut királyság helyébe ült most a modern állam; hogy van az tehát, hogy a szabadságok kedvelői cserben hagyják elveiket s ők, kik vallásszabadságot hirdetnek, a jus majestatis circa sacra, a jus cavendi, a jus placeti s más ilyenfélc czopfos, fosszil alakot dédelgetnek s nem veszik rajtuk észre, hogy ezek az államiaknak mondott jogok, mind abból a lomtárból valók, melyben az abszolut állami hatalom a jozefinizmussal, a febronianizmussal s más ócska vassal együtt nyugalomra szállt?

Mily érdekes tünetei ezek a reakcziónak!

Reakczió a szabadságok korszakában a vallás- és egyházszabadság ellen!

Azok, kik az egyházat önállónak és függetlennek el nem ismerik, azok, kik a főkegyúri jogokat felségjogoknak deklarálják, azok, kik a mult század gyatra, szolgai gondolatait a placetum regiumról az appel comme d'abus, a jus cavendi, s más hasonló febronian és jozefinista jogi monstruositásokat elfogadják: nem értik a szellemi világ irányát, nem éreznek a szabadság dobbanásaival egyet.

Ne csodálkozzunk ez ellentmondáson, ezen a furcsa psychologiai rejtélyen. Ezeket a jó embereket, kivált ha jogászok, inficziálta a jogban a modern állam eszméje. A jogászok szeretik a rendszereket s az emberi szabadságot s a szellemi világot is a rendszer Prokrusztesz ágyába szoritják. De kaptára nem lehet mindent húzni, csak bőrt lehet és azt sem az élő állat bőrét, hanem a praeparált, kicserzett bőrt. A világot sem lehet a jogászok kaptáira szoritani, s bármily csillogók rendszereik s bármily jóhiszeműséggel igyekeznek lefogni az életet: azt kényszerülnek tapasztalni, hogy az élet árja mindenütt fejeik fölé nő s hogy a jog az emberi életben nem minden, hanem csak valami, az állam sem minden, hanem

csak egy oldala, csak morzsányi része az ember életének.

Megvoltak győződve a regalisták is, megvoltak győződve Bajor Lajos s XIV. Lajos és II. József udvari jogászai, hogy igazuk van; lehetett az állam mindenhatósága az ő szent meggyőződésük; de jóhiszemüséggel s szent meggyőződéssel az objektiv világot mérni nem lehet s a korszerü fejlődés intézményeivel az emberi élet határtalan perspektiváit elreteszelni szintén nem lehet. Ugyanezt kell mondanunk korunk kedvencz jogász eszméiről; bármennyire is hajtogatják, hogy a főkegyúri jogok felségjogok s következőleg, hogy az egyház az állam része, hogy az egyház az államnak alá van rendelve, nincs igazuk. Nincs igazuk pedig azért, mert a szellemi élet örökérvényü alakulásait a földi érdekek gyermekjátékainak akarják alárendelni; nincs igazuk azért, mert a szellemi életnek jogtól és formáktól, nemzeti szinektől és zászlóktól, nyelvtől és divattól független szabadságát a jogi formáknak, a változó követelmények dictaturájának alárendelik. Ezek az ügyekvések tartósak nem lehetnek. Nagy garral és titáni erőlködéssel indulnak meg, de a sikertelenség kritikája az utókor előtt nevetségesekké teszi őket.

Igy tehát azt kényszerülünk tapasztalni, hogy épp a szabadságok korában, manapság is, látunk szabadságellenes törekvéseket. Csodálkozni, nem csodálkozunk; mert ez ellentmondásoktól hemzseg a világ. Kitünő alkotmányokban is vannak szörny-paragrafusok; gondoljunk csak az angol alkotmányra, mely még a XIX. század verőfényében is kizárta a politikai szabadság élvezetétől azt, ki az átlényegülésben hitt, s azt esküvel meg nem tagadta. Éppenúgy lehetséges az is, hogy a társadalom szellemi fejlettsége egy bizonyos irányban igen előhaladt, más irányban nagyon hátra van; igy például a rendi társadalom szük keretei közt az olasz kolononak

kevés joga és szabadsága volt, mialatt Michel-Angelo Mózesnek márványból faragott szobrára ütött, mondván: Mózes szólalj meg; de senkinek eszébe nem jutott az elnyomott népnek élő szobrára ütni s fölkelteni benne az emberi szabadság jogait és követelményeit. A kormányok előkelő társadalmakban is kényuralmat folytathatnak és sokáig tart, mig a hatalom kinövéseit lenyeshetni s a duzzadó erőket gátak közé szoritani sikerül. A kinvallatás, a római jogtannak, amelyről pedig azt mondják, hogy ratio scripta, a római jogtannak e gyalázata sokáig fönnállt s a művelt s lelkes jogászok nem botránkoztak meg rajta; igy vagyunk a kinvallatásnak egy másik nemével is, a lelkiismereti szabadságnak elnyomásával. Daczára a művelt jogi theoriáknak a lelkes, körültekintő jogászok az egyházról oly jogi tételeket állitanak föl, melyek egyenértékűek a szabadság tagadásával.

S hogy ne hiányozzék a tünetekből sem a komikum, azt látjuk, hogy a frázisos szabadsághősök mumusa, a syllabus, e tekintetben mérhetlenül messze előbbre van az emberi szabadság méltatásában és védelmezésében, mint a placetumnak s a többi királyi jogoknak pártolói. Azért itéli el a 44. tételben azt a nézetet, hogy „az államhatalom beleavatkozhatik ama dolgokba, melyek a valláshoz, az erkölcsökhöz és a lelki kormányzathoz tartoznak", azután, hogy „az állam itélhet azokról az utasitásokról, melyeket az egyház főpásztorai tisztöknél fogva a lelkiismeret vezetésére nézve adnak ki, sőt még a szentségek kiszolgáltatásáról és azoknak fölvételéhez szükséges előkészületekről is rendelkezhetik." Gondolom, hogy az éretlen hányavetiség a későbbi érett szabadságérzet és szeretet korában nevetségessé fog válni, s azon az egy gondolaton is teljes hajótörést szenved, hogy mit avatkozik be az állam a lelkiismeretek világába; honnan veszi erre a jogot, honnan a rátermettséget és kvalifikácziót?

Hogy a politikai hatalom terjeszkedési vágyai a lelkiismereti szabadság elnyomásáig haladnak ma is, annak további bizonyitéka a placetumról való s itt-ott még mai napig is kisértő fölfogás.

Hivják anachronizmusnak; kimutatják, hogy nincs pozitiv törvény róla; bebizonyitják, hogy tarthatatlan, kivihetlen s mégis, mégis mit látunk? azt, hogy sok művelt ember még nem látja be, hogy a placetum czopf és leszedett multszázadi kortina. De honnan van az, hogy ily unott és elnyütt képzetek kisértenek a fejekben? azt gondolom, hogy annak oka a szabadság fejletlen fölfogása, de főleg nem annyira a fölfogás, mint inkább a rosz hajlandóság, az állam mindenhatóságát gyakorlati elvűl elismerni.

A placetum semmi más mint tagadása a vallásszabadságnak. Nem gondolok, mikor ezt állitom, arra, hogy a lelkiismeret által követelhető összeköttetéseket és rendelkezéseket lefoglalják a placetum jogászai; hanem arra, hogy a placet által tényleg az állam kormányozná a vallást. Ha az egyházi törvények kihirdetése az államtól tétetik függővé, ha az ő jóváhagyása dönt arról, hogy mi kötelezze a lelkiismereteket, mi nem: akkor már nem az egyházi hatalom, hanem a világi felsőség kormányozná az egyházat s a lelkiismereteket. „Ha minden törvénynek szükséges kihirdetése egy más hatalomtól van föltételezve s ennek tetszésétől függ: akkor az lesz a tulajonképeni törvényhozó; mert midőn kötelmét megerősitési joggá változtatja, minden egyes neki nem tetsző kánoni határozattól jóváhagyását megtagadhatja. A szigorú tetszvény keresztülvitele az egyház egységének szétrombolását, a vallási zűrzavart, az állami önkényuralmat idézné elő.“ (Hergenröther. A kath. Egyház és a keresztény Állam II. 275. l.)

Az ilyen gondolkodás az egyház teljes lenyü-

gözésére s jogászfogásokkal a vallásszabadság meghiusitására vezet. Ne gondoljuk, hogy a szabadság már annyira biztositva van, hogy visszaeséstől nem kellene félnünk. Hiszen ezt hangoztatom s kimutatom épp e czikkemben, hogy a visszaesés korszakán nemcsak nem vagyunk túl, hanem tényleg épp a vallásszabadságnak gyakorlati kivitelét tekintve a vajudások korszakában élünk. Vigilantibus jura, ez az elv vezessen itt is. Elismerik a politikai szabadságokat is, s mégis egyre résen kell lennünk, hogy a hatalom el ne tüntesse s meg ne sértse a jogokat.

Magának a syllabusnak kihirdetése semmi más mint egy vörös-tüzü röppentyünek elsütése az egyház-szabadság sülyedő hajójáról. Egyház-szabadság pedig vallás-szabadság! Manapság nem lehet azt mondani, hogy az egyház történelmi, világi jogait védi, hanem csakis egyházi jogait óvja. Hiszen hatalma jelenleg csupán egyházi térre szorul s törekvése oda irányul, hogy itt, ezen a téren biztositsa a szükséges szabadságot. Senki sem födözheti föl jelenleg azt a világi, uralkodási vágyat államok és népek fölött, melyet a középkori egyházon kifogásolnak; mostanában csakis tanitó, nevelő, megszentelő és saját ügyeiben intézkedő hatalmának védelmére szoritkozik. De hát Nuytz turini tanár, kinek nézeteit a syllabus összeállitói különösen megtisztelték figyelmükkel, alighanem a turini udvar csunya politikájának szócsövét látván benne s a többi modern államjogász épp ezt a tanitó, nevelő s megszentelő hatalmat is bilincsekbe verik s az egyház függetlenségét és szabad rendelkezését határozottan tagadásba veszik. Nem politikai hatalomról, nem az egyháznak történeti jogairól s az államra gyakorolt politikai befolyásról van itt szó; hanem az egyház szellemi hatalmának gyakorlásáról; az pedig már nem történeti, esetleges, változtatható szervezet, hanem merő

lelki hatalom, melyet az állam lenyügözni s függővé tenni kiván.

De az államnak nincs hivatása és szerencséje a szellemi, a lelki világ igazgatásában. Mikor fogjuk már belátni ennek lehetetlenségét? mikor fogjuk már méltányolni azokat a kudarczokat, melyek a hóbortnak s Don Quichotte-vitéz harczainak a benyomását teszik az olvasóra?

Vagy visszakivánjuk-e a szellemi élet elnyomoritását és szerelmesek vagyunk a mult század egyházpolitikai animozitásaiba és féltékenykedéseibe? Az állami hatalom túltengése mindenütt a nemzeti, a lenyügözött egyházak szomorú tablóit állitja elénk, s ahol az iga alá való hajtás nem sikerült, megkötötte a vallási életnek fejlődését, úgy, hogy csak elhaló ághoz és taghoz hasonlithatjuk a hatalma alá hajtott s valamikor erőteljes egyházi szervezeteket. A despotizmus sohasem oly türhetetlen mint mikor a meggyőződésnek, a lelkiismeretnek szférájába nyul, s ezt a despotismust művelték ki s növelték nagygyá az állami mindenhatóság theologusai és juristái. Ezen a réven távolabb estünk vissza, mint a hajdani Byzanczban; mert a byzanczi gyakorlat is nyomoritotta a vallás-szabadságot; de annyira nem vetemedett mint az újkori hatalmaskodás, mely politikából a nép vallását is megváltoztatni kész, s szivesen vállalkozott volna már sokszor nemzeti egyházak alakitására. A protestáns országokban ezt meg is tették; a fejedelem egyesitette önmagában a legfőbb egyházi és politikai hatalmat. Az egyházat bekebelezték az államba, s úgy tekintették, mint egy kerekét a nagy államgépezetnek. Aki pedig az élet legnemesebb s legérintetlenebb alkotó részéhez nyulhatott s korlátlanul intézkedhetett a vallás s a lelkiismeret világában, annak csak akarnia kellett, s a haladás minden érdeke s az élet minden tere meghódolt önkényének. Akkor kezdődött az a mecha-

nikus irnok-világ, akkor az a szellem nélkül való bürokraczia, melyen az államot élettelen s rendeleteket osztogató gépezetté degradálta, s az állami gépezet olyan lett, mint egyre új hajtásokat és szemölcsöket kibocsátó polyp. (Döllinger. Kirche u. Kirchen 572.)

Az egyházi s világi legfőbb hatalmat önmagában egyesitő állam lett sirja és megölője a népek szabadságának, nemcsak a vallási szabadságnak, hanem a politikainak is. S ez természetes, mert a szabadság érzékét rabolta el vagy mételyezte meg bennük, mihelyt pedig ez az érzék vész vagy elromlik, akkor a szabadság bitangjószággá válhatik bármily téren.

Tényleg a politikai szabadság is elveszett a vallási elnyomás korszakában.

Lord Molesworth, ki az északi országokat jól ismerte, ezeket irja: „A római katholikus vallásnak van tényleg egy ellenállási elve a korlátlan polgári hatalom ellen s ez a római pápa; de északon a lutherán egyház teljesen hódol s alá van vetve a világi felsőségnek, s a protestáns országok lakossága elvesztette a szabadságait, mikor vallását jobbal cserélte föl.“ Ismerjük Stenzelnek szálló igéjét, hogy Poroszország a legjobb úton volt, hogy ázsiai despotiává váljék, mely minden szépet s nemeset elfojtott volna. A történelem általában azt mutatja, hogy a reformáczió óta, ahol nemzeti egyházak alakultak, végzetesen hanyatlott a polgári szabadság, s hogy ezek az államok a haladás jelszavával ajkukon gyorsan hanyatlottak s visszaestek politikai pályájukon. Hasonlitottak Dante poklának azon átkozottjaihoz, kiknek feje hátra van csavarva; mást látnak s más felé mennek; látnak ragyogó eszményeket, de minél tovább mennek, annál inkább eltávolodnak azoktól.

A vallási és lelkiismereti szabadság elnyomása hivta létbe a nemzeti egyházakat is. Aki a vallási ideálokat rongyokba akarja öltöztetni s ezáltal megvetetteké tenni, az öltöztesse föl azokat az állam-

szolgák mundurjába. Hitelvesztetté vallást és egyházat sikeresebben nem tehetünk, mintha azt szolgaivá teszszük. Azért látjuk, hogy a nemzeti egyházak elvesztik elveik öntudatát és lelkes szeretetét s ezáltal enerválódnak. Montesquieu emliti, hogy a XVIII. században a hit s a vallás teljesen kiveszett Angliában; a skandináviai s a német egyházak is csak lézengtek. Az állami elnyomás elve kiterjedvén a kath. országokra, azokban is ugyanazt a hanyatlást szemléljük s igy érünk el a XV. Lajos és II. József korabeli egyházhoz, mely tehetetlen volt s kaudiumi iga alatt nyögött. Ne csodálkozzunk, hogy a népek elvesztették a tisztelettudást, a respektust ily élettelen szervezetek iránt! ne csodálkozzunk, hogy az egyház, mely szolgaságában összefort az állammal, a szabadságokat elnyelő, a népeket elnyomó állammal, legjobb fiainak ontott vérével kényszerült meghunyászkodásának foltjait lemosni, hogy megtisztulva a százados szolgaság szellemétől, a politikai szabadságok hajnalán maga is új, jobb életre ébredjen.

Hová tették már most azok a sötét reakcziónáriusok a fejüket, midőn az államhatalmat az egyházra kiterjeszteni kivánják, illetőleg az egyház bilincseit leoldozni nem akarják? Ne gondoljuk, hogy az állam nem csinálna sokszor szivesen nemzeti egyházat. Nuytz nem őskori, de nem is mult századi ember, hanem nem régiben tanitott Turinban jogot s ő a többi közt azt is hajtogatta, hogy a nemzeti zsinatok hozhatnak határozatokat, melyekhez szó nem férne, s melyek nyomán mindent rendezhetne a világi hatalom. Azokat a püspököket meg ujjára csavarhatná az állami hatalom; mert e tekintetben is készek tanácsot adni a lelkes juristák; a szuverén állam a püspökökben kettős hatalmat különböztetne meg: a szorosan egyházi s a világi hatalmat; az egyházi a tanitásra s a szentségek kiszolgáltatására vonatkozik; a törvénykezés, rendelkezés, fegyelem,

egyházi közigazgatás, ez már nem egyházi, hanem világi hatalom. Mily világosan folyik ez átlátszó tételekből a praesentatio, a püspök-kinevezés, az egyházmegyék fölállitása, az egyházi vagyon birtoklása körül való teljes s korlátlan intézkedés. Mit csináltak a püspökökből s mily árny-figurák vannak megbizva a legszentebb s legfontosabb érdekek hordozásával! Igy történt, „hogy Németországban azelőtt a püspököket *államilag felállitott kenetosztóknak* tekintették és 1870. óta a német nemzeti egyház gondolata Wessenberg és mások beteges képzelődései szerint újra szőnyegre került.“ (Hergenrőther. i. m. 369. l.) S nemcsak Németországban jártak ezek a kisértések, hanem jártak minálunk is. Tudjuk, hogy a 48-as mozgalmakban a klerus nem nagyon idegenkedett a nemzeti egyháztól és később is Horváth Mihály volt kiszemelve a magyar nemzeti egyház főhierofantájának. Igy járnak a doktriner-liberálisok; szabadságot hirdetnek és szolgaságot teremtenek s nemcsak önmagukat, hanem az államot is képtelenségek elébe állitva nevetségessé teszik; hagyjuk tehát el a szabadság újra meg újra való elföldelését; ha valami, úgy bizonyára a lelkiismereti szabadság az, mely a koporsóból is kikel és eget kér.

Tehát a történelem a szolgaság s az abszolut királyság korában kimutatja, hogy a nemzeti egyházak a szellem temetői voltak, melyekben a szabadságot magát elföldelték, akár vallási, akár politikai szabadság volt légyen az;

a történelem és saját tapasztalatunk is mutatja, hogy az állami hatalomnak terjeszkedési vágyai most is vannak, s köztünk járnak az állameszmének olyatén tulzó apostolai, kik a placetum regium, a nemzeti egyházak s más szégyenletes programmpontok ajánlásával fojtogatják a vallás és lelkiismereti szabadságot;

a szellemek iránya magán viseli a syllabus felsorolta tévelyeknek 80-szoros bélyegét, s e bélyegek

közül több épp az egyház szabadságának megnyirbálását, a vallás-szabadság csonkitását konstatálja szégyenletes vádkép;

mit kell már most a tények ilyetén állása mellett s ily szerencsétlen hajlamokkal szemben tenni? más sürgősebbet nem tehetünk, mint azt, hogy az egyház függetlenségét biztositjuk s érdekeit az államhatalom ölelő vaskarjai közül kiszabaditjuk s azok szabad, független intézését az egyházra bizzuk.

(Folyt. köv.)

MAHDI, A SZUDÁN HÓDITÓJA.

Irta CSERNIK ALAJOS.

Mióta Slatin basa a Mahdi fogságából kiszabadult, (1895-ben) a czivilizált világ megtudta, mi történt utolsó években az egyptomi Szudánban!

A borzalmas Mahdi-revoluczió a mohamedán fanatizmus alapján indult meg s ennél fogva érdekelheti a »Magyar Sion« olvasóit annak egész lefolyása; mert látni lehet abból, mire képes a barbár fanatizmus és — milyen áldás a keresztény műveltség!

Már nagyon sokszor történt a népek életében, hogy egyes, talán nem is kiváló férfiak mint népszabaditók léptek föl. Honfitársaik előtt hirnevet és befolyást szereztek maguknak, amelyet azután népök javára értékesitettek, azt az idegen uralom alól fölszabaditották, vagy messzemenő ujitások, állam-életi rendezkedések, vallási átalakitások és egyéb társadalmi intézkedések által jóléthez, önállósághoz, szabadsághoz juttatták. Igy hires férfiakká lettek, kiket azután népszabaditóknak, hon- vagy vallásalapitóknak nevez saját nemzetük vagy a történelem is.

Pedig a világtörténelem arra tanit bennünket, hogy

AZ EGYHÁZ VESZÉLYEZTETETT SZABADSÁGA.

Irta Dr. PETHŐ.

(Folytatás.)

Még egy más tünetet is hozhatunk föl az állami hatalom terjeszkedésének s eo ipso az egyházi, a vallási, a lelkiismereti szabadság veszélyeztetésének bizonyitására. Ez a tünet azokra a jogokra forditja a figyelmet, melyeket az állam az egyház engedékenységéből gyakorol.

A XI. és XII. századbeli egyház az investitura-vitákban világhatalmát vetette latba a vallás és akkori lelkiismereti szabadságért. Higyjük el nem a pápaság világuralmának érdekei forogtak itt első sorban koczkán; ezekről legfölebb másodsorban lehet szó; hanem koczkán forgott az európai szellem szabadságának érdeke, melyet byzanczi mintára az önkény, a fizikai erő akart a maga uralma alá hajtani. Jól mondja Leo, német, protestáns történetiró, hogy VII. Gergely a szellemi hatalom érvényesitése által Európát a barbarizmusba való visszaeséstől óvta meg. Az investitura-viták épp ugy szolgálták a szabadság ügyét, mint a westfáli béke ellen emelt pápai protestáczió 400 évvel később.

Azonban a világi hatalom nem tagadta meg természetét, s amit az investitura-viták korában a császári önkény révén nem tudott megszerezni, azt később még is megnyerte és pedig az egyház józán-

táról; de sőt többet nyert mint amennyit az investitura-vitákban követelt, megnyerte a püspökök s apátok kinevezési jogát is.

Nálunk sz. Istvánnak volt meg ez a joga. Biztosan tudjuk manapság már azt, hogy a Szilveszter-bulla hamisitvány s hogy a pápa nem adta meg a főkegyuri jogokat sz. István utódainak. A gyakorlat mellettünk bizonyit, hogy sz. István utódai alatt a káptalanok választottak püspököket. Különben az investitura-harczok korában nálunk is mint másutt sok történhetett törvény- és jog-ellenesen s majd igy majd úgy választották a püspököket. Annyi bizonyos, hogy később ez a jog teljesen és kizárólag a királyra szállt. Nem is akarunk erről disputálni; mert bármint keletkezett ez a jog, a főkegyuri jog: tény, hogy jelenleg azt senki kétségbe nem vonhatja.

Ne gondoljuk azonban, hogy ezt a jogot a pápáknak nagyon kinálgatniok kellett; az államok mindenütt azon voltak, hogy azt maguknak megszerezzék; sürgették, szoritották a szentszéket s miután a tettleges hatalmat az egyház fölött megszerezték, a pápák a veszett fejszének a nyelét is odaadták s a jogot a tényleges gyakorlatban elismerték. Az egyház-jogászok szerint még 1577-ben XIII. Gergely pápa alatt Rómában három különböző szabadalmat különböztettek meg, melyek a szuveréneknek adományoztatni szoktak: a) a praesentatio jogát a törvényes kegyuri jog czimén; b) apostoli kiváltságból a kinevezési jogát, c) az egyszerű kérvényezési jogot. Hát hiszen voltak kis és nagy fejedelmek, kik a pápának előterjesztettek alkalmas embereket az egyházi méltóságokra; voltak, a kik kérvényeztek; de melyik állam marad meg ez alázatos fokon, az előterjesztés és kérvényezés alapján? Avval a kormányok nem érik be; kérvényezés helyett, praesentatio helyett kinevezni kezdték a püspököket. Az állami elhatalmasodás e szomoru, de természetes történetét

összeállitva találjuk Hergenröther i. m. II. kötetének 247 és következő lapjain. Portugal királyait a teljes kinevezési joggal XIV. Benedek ruházta föl 1740-ben. Savoya XIII. Benedek pápától nyerte a kinevezés jogát. A spanyol királyok a XV. században még csak kérvényezési s részben praesentácziói joggal birtak; a főkegyuri jogot csak 1753-ban XIV. Benedekkel kötött konkordátumban nyerték. A két Szicziliában a királyok előjogait a püspöki kinevezésekre nézve eleinte az uralkodók külün-külön élethossziglan birták; az 1818. évi konkordatum ezt a jogot klauzulák és föntartások nélkül minden püspökségre kiterjesztette. II. Fülöp 1559-ben IV. Pál pápától nyert a németalföldi püspökségek betöltésére jogot; V. Károly pedig 1515. óta birta azt a kiváltságot, hogy tudta és beleegyezése nélkül apátok és zárdai főnökök sem voltak beigtathatók. A franczia királyok X. Leo és I. Ferencz közt létrejött konkordatum óta gyakorolják az egyházi méltóságokra való kinevezés jogát. Azelőtt azon megürült püspökségek, melyeknek birtokosai a kuria székhelyén természetes halállal multak ki, a pápának voltak föntartva; de 1765-ben ezt a föntartást is mellőzték.

Már most e hosszú történet, mely minden nép kormányával szemben ismétlődött, világosan kihámozza a diplomácziai ravaszkodásokból, a fejedelmek követeléseiből s a szentszék kedvetlen kénytelenkedéseiből azt a tanulságot, hogy a világi hatalom az egyház sajátos jogkörében is egyre kiterjeszkedik. Minden törekvése arra irányul, hogy befolyását növelje. De emlitettem már, hogy nem ütközünk meg irányzatán; a hatalom mindig terjeszkedni fog, terjeszkedni addig, mig ellentállásra nem talál. Ezt az ellentállást pedig ki kell fejtenünk nekünk ugy a terjeszkedő hatalom mint saját magunk érdekében. A hatalom érdekében azért, mert az elhatalmasodó, egyoldalu hatalmak a szabadság garan-

cziáit ellökik maguktól és szolgaságra vezetnek; a mi érdekünkben pedig azért kell ellentállnunk, mert a szabadság neveli s fejti ki a népek erőit, a szolgaság pedig eltörpiti azokat.

A sz. szék nagyon jól érezte, hogy a kiváltságok osztogatása által az egyház szabadsága is elgyengült s hogy a politikai hatalmak jogai az egyházjog terén az egyháznak magának békói s bilincsei. Sed revocare gradum, superasque redire ad auras, hoc opus, hic labor est. Visszavenni a kiváltságokat nem lehet. Az erkölcsi hatalmakat a politikai hatalmaktól könnyen érhetik brutalitások, azért sérelmeiket akut fellépések által nem orvosolhatják; megboszulásuk a fejlődésre van bizva; a történet mutatja, hogy az erkölcsi hatalmak ellen elkövetett sérelmek a politikai hatalomnak sirját ássák; ugyanezek a hatalmak ugyanis az erőszakoskodás bűnei által mételyezik meg önmagukat s nem tartván meg a szükséges korlátokat a deszpotizmus s a forradalom felé eveznek. A szentszék a mantuai herczegnek püspök-kinevezési kiváltságát visszavonta; de amit a mantuai herczeggel szemben tehetett a pápa 1560. körül, azt nem tehette akkor sem s még kevésbé teheti azt most az európai nagyhatalmakkal szemben.

Ezekből világosan kitünik, hogy mely oldalról fenyegeti veszedelem a szabadságot? Vajjon az egyház vagy az állam részéről?

Szabaditsuk föl a lelkiismereteket! ez volt a jelszó a reformáczióban; szereljük le a folyton terjeszkedő pápai hatalmat! Igen, fölszabaditották a lelkiismereteket, de aláhajtották azokat a politikai abszolutizmus járma alá. Csunya s utálatos története van ennek a fölszabaditásnak, melynek a Cäsaropapizmus a baljóslatu csillagzata. Soha sem nyögtek a lelkiismeretek oly lealázó módon a kath. egyház erkölcsi hatalma alatt, mint a milyen gyalázatos függésbe kerültek a cujus regio ejus religio-féle elvek s a

római jogból kinőtt abszolut királyságok aegise alatt. Ilyen szokott lenni a rohamos s eszeveszett reakczió, t. i. oly mérvben gyalázatos, amily mértékben esztelen.

Látjuk azt is, hogy az egyház nem terjeszkedik; hanem igen rohamosan terjeszkedik a politikai hatalom. Amit Rómának hatalmi vágyairól szokás beszélni, azt csak ditirambusnak tekinthetjük, néha költői, néha nagyon prózai ditirambusnak, s azután bálványozásnak a modern állam-eszmével szemben. De ez az eszme, melyet óriási polyppá nevelnek az egyházi és lelkiismereti szabadság megrontására, sohasem fogja elkápráztatni azokat, kik a szabadság lovagjai és harczosai. Sőt elszántabbakká és óvatosabbakká teszi majd őket, hogy az általános elvakultságban, mikor egy hatalmi hóbort, a mindenható állameszme mételyezi meg a józan itéletet s a szabadságszeretetet, ne hagyják elsodortatni a divatos áram által az emberiségnek kincses hajóját, mely a szabadsággal együtt a haladás és boldogulás kincseit hordozza. Reméljük ugyan, hogy a hetvenes évek gyülölködő animozitásán szerencsésen túlestünk, de azért visszaesések könnyen történnek a divat s a hatalom mételyező befolyása alatt. Erre nézve még csak Antonelli biboros levelét szeretném idézni 1860. jul. 26-áról, melyben a bádeni emlékiratra válaszol: „Az csak nem középkori igények megujitása, midőn követeljük, hogy az egyház és annak ügyei fölött a világi törvényhozás tényezői ne egyoldalulag, az egyházi hatóságok meghallgatása nélkül határozzanak s rendelkezzenek, ami még kereskedelmi társulatok jogaival s érdekeivel sem szokott történni. Az csak nem önhittség, midőn Róma kijelenti, hogy a szentszék a világi kormányt sehogysem hatalmazhatja föl, hogy az egyházi ügyekre vonatkozó törvényeket bocsáthasson ki, melyekkel az egyházi hatalom illetőségének s az egyház jogainak

körét korlátozhassa. Az egyház rendeltetésénél fogva szabad és független az államtól; ha jogainak gyakorlása körül viszályok támadnak, azok kiegyenlitése az egyházi tekintély beleegyezése nélkül a polgári hatóságnak nincs jogában."

Ugy-e, hogy az nem középkori igénynek megujitása, hogy lelkiismereti szabadságunk legyen?

Ugy-e, nem önhittség az, hogy a kormányok vallásunkban nélkülünk ne intézkedjenek?

Ha már most ezt egyértelemmel elfogadja minden józan és önérzetes hivő, fogadja meg tanácsomat, melyet ez egész dolgozaton keresztül füzök és szövök, s melyet az állami hatalom túlkapásai a leghivatottabb kommentárral kisérnek, azt a tanácsot, hogy védjük meg az egyházi szabadságot az elhatalmasodó politikai hatalmasságok ellen. Hoc opus, hic labor est! Ez a föladat áll elénk az uj-korban épp ugy mint a középkorban; a kornak viszonyai változnak s következőleg a konkrét elintézések is, de a szellemek iránya s a hatalom törekvései egyformán állnak egymással szemben. Az abszolut királyságban az az elhatalmasodás a szabadság halálával végződött, s XIV. Lajos önkényében s II. József sekrestyéskedésében, s a kis olasz potentásoknak majomabszolutizmusában fölállitotta intő, óvó példáit.

De ugyanebből az elnyomásból, s ebből a szolgai szétmálásból származott a reakczió. A reakczió a vallásszabadság volt.

Jelenleg a vallásszabadság minden modern kultur-nép alkotmányába van fölvéve, s kijelentem, hogy kell ahoz ragaszkodnunk. Ne értsen senki félre; nem beszélek a syllabus ellen; nem beszélek egyáltalában elvekről, de tényekről.

A vallásszabadság tényleg el van fogadva. Sok idő kellett ahoz, mig a politikai hatalom által való fölszivatásból valamikép eszmélni s a végelgyengülésből lábadozni kezdtek a népek. A szabadság hasa-

dását több tényező siettette; első volt a protestáns államegyházaknak s a franczia, német, spanyol, portugál, osztrák, magyar kath. egyháznak belső elzüllése és elerőtlenedése. A Cäsaropapizmus mindent elfojtott s „majd minden jobb érzelmű ember panaszkodott s fohászkodott kegyetlen pusztitása fölött s ahol elfelejtették azt, hogy a reformátorok s az uj vallás atyái a politikai és vallási szolgaságot helyezték ujdonszületett gyermeküknek ajándékul bölcsőjébe, ott Andreä Bálinttal azt is hangoztatták, hogy a Cäsaropapizmust az ördög találta ki.“ (Döllinger, Kirche u. Kitchen. 81. l.)

A szolgaság rendszere alatt a hit s a vallás is gyönge s erőtlen lett. A professzorok raczionalisták lettek s Poroszország trónján oly fő-episzkopus ült, ki a vallást megvetette s szolgáit tökfilkóknak, balekeknek, naplopóknak s kenyérfogyasztóknak nézte. A lelketlen egyházakból szivesen menekültek az emberek s mindenki a maga módja szerint akart üdvözülni.

A franczia filozofia ugyancsak szóvá tette az elvilágiasodott s udvari lakájjá eltorzitott egyháznak gyöngéit s rámutatván a dragonádok közelmult történetére s az állami hatalom lelkiismeretlen durvaságaira, melyekkel a lelkiismereteket önkényesen nyomta: utat tört annak a fölfogásnak, hogy észszerü a vallási türelem; a türelmetlenség divatos fölfogás szerint csak farizeusokat nevel vagy vértanúkat léptet föl; vértanúkat csinálni pedig veszedelmes dolog. Azt hangoztatták, hogy oly egyház, mely az állami hatalom karjára szorul s rendőri rendszabályokkal aggat lakatot a más meggyőződésen levő emberek szájára, önmagának állitja ki a szegénységi bizonyitványt. Ezen a réven terjedt el s lett uralkodóvá egész Európában az a nézet, hogy az egyház ne vegye igénybe a világi hatalom segédeszközeit, a tilalmat, a testi fenyitéket, a törvényhozásnak rendelkezéseit saját

czéljai előmozditására, s hogy épp úgy az állam ne avatkozzék bele a lelkiismereti ügyekbe s ne kényszeritsen senkit hitvallásra. Ezen általánosan elterjedt fölfogás érlelteti meg azt az ellenszenvet, mely megszállja a közvéleményt akkor, mikor a világi hatalmak a vallást politikai czélokra fölhasználják.

A nemzeti egyházak szószólói evvel az általános fölfogással akár tudva akár öntudatlanul, de tényleg ellenkezésben állnak s az erkölcsi érzésnek sokkal alacsonyabb fokára helyezkednek; ők nem törődnek sem farizeusokkal, sem martirokkal, nekik az kell, hogy az egyház politikai eszköz legyen az állam kezében; ez által az eldurvulás s elvadulás muszka, s a tehetetlenség és szellemtelenség byzanczi utjára térnek.

Nem hiszem, hogy a közvélemény meg hagyná magát téveszteni e napnál világosabb összefüggésben, mely a vallásszabadság és az állami befolyás kizárása közt egyrészt, másrészt a nemzeti egyházak, a vallásnak politikai eszközzé való degradáltatása s az elvadulás közt fönforog. Aki vallásszabadságot akar és szolgaságot a lelkiismeret legkényesebb ügyében nem akar, aki akar tiszta erkölcsi érzéseket s politikai liczitácziót a legszentebbre nem akar: annak az állam hatalmát a vallásszabadság rovására növelnie nem lehet, nem szabad.

Ne higyje senki, hogy mi itt a vallásszabadságot általánosan, a priori szellőztetjük s a dogmatikai türelmességgel kaczérkodunk; nem teszszük azt; hanem mi a tényeket emlegetjük s a vallásszabadságról azt mondjuk, hogy az most Európában általánosan el van fogadva. Kizárólagosan egy vallást az állam sehol sem irhat elő most Európában; a különféle szekták és társulatok kierőszakolták maguknak az elismerést; de azt állitjuk, hogy kivált az állami hatalom erőszakoskodása vagy nevetséges sekrestyéskedése fogadtatta el általánosan a vallásszabadságot s tette azt népszerüvé.

Manapság tehát a vallásszabadság a modern gondolkozás egyik vezércsillaga s az egyház tényleg beletalálta magát e helyzetbe s törekedik szellemi életének energiájával kipótolni azt, amit az állami karhatalom biztositott azelőtt számára. Reméljük, hogy a század nem lesz hűtelen e vezércsillagához s ugyanavval az ellenszenvvel nézi az állami elhatalmasodást a lelkiismereti s vallási szabadság terén törvények s jogok által, mint nézi a vallásszabadság letiprását és elvérzését a muszka sortüzek s a kozák lópaták által. De ha ezt várjuk s reméljük a közfelfogástól, akkor térjen a közvélemény a következetességnek mesgyéjére s ne nevelje nagygyá az állam befolyását az egyházra; ne emlegessen nemzeti egyházakat, melyekben szükségképen megfagy a szellemmel a szabadság. Minden ilyen eszmében felbomlását látjuk eddigi nagy ügygyel-bajjal szerzett vivmányainknak, s az állami befolyásnak pártolásában ráismerünk a szabadságot fenyegető veszedelemre. Sajnos, hogy a szellemi szabadság szeretete elvész a jelenlegi opportunizmus alpesi nyomása alatt, minek következtében arra ébredhetünk, hogy jóllehet papiron és elvben a szabadságok barátai és védői vagyunk, tényleg és a gyakorlatban a szabadságnak travestiált s szellemtelen álarczát tartjuk kezünkben. A szabadság szellemtelen és agyvelőtlen álarcza, a mai kor gyönge, elfajult irányának czimere.

Véres csaták s a szellemi fejlődés hosszu megalkuvása az igazság abstrakt jogai s az emberi szabadság tévelyei közt deritette ránk a vallásszabadságot; miután most tényleg az állam is s az egyház is ezen az alapon áll, lássunk a szabadság fejlődésében is egy intő s óvó jelt, mely figyelmeztet, hogy a visszaeséstől óvakodjunk; a visszaeséstől az állami hatalom karjai közé. Nálunk természetesen visszaesésről még nem lehet szó; hanem szó van kibontakozásról, az állami gyámságnak kellő határok közé való szoritásáról.

Ezt az irányt tartjuk szem előtt az autonomia vajudásaiban.

Ezeken kivül ki kell terjeszkednem a szabadság egy speciális veszedelmére: a nemzeti egyházakra.

A Szabad Sajtó deczember 3-án megjelent számában „Az állam érdeke“ czim alatt a többi közt igy ir:

„*A katholiczizmus kész eltapodni a hazát, — kiirtani a szivekből a nemzeti érzelmeket*, amint ezt éppen most látjuk, a magyar görögkatholikusok magyar liturgiája használatának betiltásában és helyébe az orosznak beállitásában.

„Hát hol az állam fogalma, tekintélye, mely megtudja védelmezni az állam érdekét. Hát még ma sem látja be az állam, hogy drága idejének nagy részét folyton a Vatikánról szóló diplomatizálásban kell elfecsérleni.

„Tegnap Agliardi, ma meg a magyar liturgia eltiltása! . . . *Hallatlan vakmerőség a XIX. század másik felében és hallatlan gyávaság vagy rövidlátás annak eltürésében.*

„*Nem győzzük évek óta hirdetni, hogy az államok jólétének, — a népek békéjének sine qua nonja a pápaság eltörlése, — s a jezsuiták teljes kiirtása.* A vallást vissza kell terelni az ő eredeti forrásához és csupán oly vallást tűrni meg, melynek sem vezetői, sem dogmái nem ellenkeznek a haza törvényeivel, másfelől pedig világosságot, szabadságot és szeretetet ültetnek a szivekbe.

„Mig az államok be nem látják, hogy az emberiség közérdeke a pápaság megszüntetése, mig a Vatikánba követeket küldenek s attól elfogadnak, mig azt világi fejedelmi méltóságban részeltetik, addig hiába minden erőlködés, addig csupán hamuval takargathatják a parazsat, mely minden kis szellőre éget és rombol.

„A pápaság eltörlésével egy uj világ támad, uj életerő nyilatkozik meg az állam részére azokban az

ezer meg ezer plébánosokban, kik ma is eltitkolva bár, de mélyen érzik az ő szolgaságukat a csalhatatlan pápa iránt, kik pápai rabszolgákból szabad és független polgárokká, igaz hazafiakká leendnek.

„*Ha minden vallás feje magában az államban lakik*, akkor nem jön elő az a feldühösitő anomália, hogy aki nemzete nyelvén akarja tisztelni az istent, annak liturgiája kidobattassék a templomból egy idegen földön élő zsarnok által.

„A nemzettel, mely igen összeforna a katholikus papság, a magyarral a magyar, a franciával a franczia stb., ha csupán a maga hazája primásától függene!! . . . a kinek nem parancsolna Róma, assimilálná magát a nemzettel és a haza érdekeivel.

„*Mi hát az állam érdeke? A pápaság eltörlése, — a katholika egyházaknak nemzeti egyházakká való alakitása azáltal, hogy minden államban külön feje legyen az azon államban élő katholikusoknak.*

„De mig ez meg nem történik, addig az az érdeke az államnak, hogy minden tőle telhető erővel támogassa, emelje, fejlessze annak a vallásnak és lelkészeinek érdekét, kik századok óta bebizonyitották, hogy jobb hazafiak nincsenek náluk az államban s hogy szabadelvűségük irányt adott a népek szabadsága kivivására, kiket megvethetnek, szegénységben tarthatnak, de soha el nem árulhatják hazájukat egy külön lakó hatalomnak, mely nem aspirál sem nagy szláv birodalomra, sem nagy Németországra, hanem a mely mindig magyar volt s az is fog maradni örökké.. . . . *ez a református egyház és ennek lelkészi testülete.* (Ide értjük természetesen az evangelikus egyház magyar gyülekezeteit is, a magyar evangelikusokat, kik a reformátusokkal együtt igazi lelkesedéssel szolgálják a magyar államot. A Szabad Sajtó szerk.)“

Nem mintha nagy sulyt fektetnénk az ily hübele-Balázs förmedvényekre, irunk egyet-mást az itt elszórt

gondolatokról, hanem csak ugy tekintjük ezt a dikcziózást, mint a padkát, vagy lóczát, melyre hágunk, hogy a szegen függő szakajtót leakasszuk. A nemzeti egyházak az elhatalmasodó állam-eszmének alkalmas fiókját képezik még ma is, s az emberek, kik daczára a frázisos szabadság dicsőitésének, nemtelen természetük sugallatából hajlanak az alázatos szolgaságra, elhiszik, hogy a nemzeti egyházak a fejlődés, s az állam megerősödésének alkalmas eszközei. Mikor a szabadság fölragyogását vélik az államnak s az erősbödő nemzetnek számára biztositani az egyház elnemzetiesitése által, nem veszik észre, hogy a fölragyogás csak az alkony pirja, s a szabadság tünésének s lenyugvásának esthajnala, mely után jön az éj, a szabadság éje.

A ki a szabadság barátja, az ne kivánjon nemzeti egyházat.

A ki a szellemi javakat közkincsnek tekinti, az ne tegye azokat az anyagi hatalom szolgálóleányaivá.

A ki tudja, hogy az emberiség legfönségesebb, s eo ipso örök érdekei változhatlanok, az ne mérje azokat a politikai követelmények röfjével s ne menjen velük házalni a politikai versengések és gyülölködések zsibvásárára.

Azonban nem akarok ez alkalommal mindjárt a filozofiához, s a dolgok természetéből kinövő tételekhez folyamodni, hanem a történelemre kivánok rámutatni, melynek lapjairól a nemzeti egyházak emléke ugy emelődik el, mint a májusi réten a kialudt pásztortüzeknek koromsötét foltjai. Kiégett s kipusztult a szabadságnak, a vallási és lelkiismereti szabadságnak minden gyökérszála ott, hol a nemzeti egyházakban az állam vette gondozásba a szellemi érdekeket. Nem hivatkozom ez esetben Francziaországra, nem II. Józsefre s az olasz 16-od és 32-ed rétü uralkodókra; nem forditom a figyelmet a német multszázadi tetrarchákra, kiknek összes állambölcseségét nemcsak

jellemzi, de teljesen fölméri a czopfjuk; hanem rámutatok az angol államegyházra.

Az angol államegyháznak eredete s kialakulása merő hóbort és képtelenség, s ha nem jelezné nyomait lépten-nyomon vér és kínpad, teologiai farsangolásnak nevezném azokat a terveket és disputákat, melyek az államnak, vagyis kezdetben a királynak, később a királynak és parlamentnek s végül a parlamentnek magának lelki hatalmáról szinre kerültek. S ezt a sok képtelenséget mégis komolyba vették akkor, mert az akkori juristák csináltak belőle állameszmét; a törvényhozók csináltak belőle paragrafusokat; a birák itéltek a paragrafusok szerint s a hódoló tömeg térdre borult ez agyagos lábakon álló állameszme előtt s verte fejét a földre; csak a józan ész várta végét az őrjöngésnek s keresett embert, embert, kinek állameszmétől, paragrafustól s birói barettektől még ki nem hibbant az esze.

Méltán kérdezhetnők a tizenhetedik századbeli angol „állameszme" képtelenségének behatása alatt, vajjon a XIX. századbeli „állameszme" megkimél-e majd inkább a tévelyek, kapkodások s tulhajtások játékától?

Kérdezhetnők, vajjon az állami hatalomnak modern kiterjesztése az élet összes tereire, nem zsibbasztja-e meg majd az alkotó erőket s az állami hatalomnak bürokratikus ólomszárnya nem bénitja-e meg az egyediségek erőit, melyeknek a szabad érvényesülés az alapja, hazai földje és levegője? Ezen kételyeinkre majd a jövő szolgál fölvilágositással; de a mult csak óvó figyelmeztetéseket juttat.

A tizenhetedik századbeli állam-raison lutheránus és kálvinista fejekben ugy okoskodott, hogy a politikai hatóság rendelkezik a vallási kérdésekben is, az kezeli és intézi az egyházi ügyeket; az reformálja az idő szükségletei szerint az egyházat. Annyira tehát már a XVII. században is haladtak, a mennyire a „Szabad Sajtó" zsurnalisztája, nem tudom

vajjon saját emberségéből, vagy egy Encyclopaedia segitségével följutott, mikor irja: „Mi hát az állam érdeke? a pápaság eltörlése, — katholikus egyházaknak nemzeti egyházakká való alakitása azáltal, hogy minden államban *külön feje legyen az azon államban élő katholikusoknak.*“

Ime az állam érdeke; ime az állameszme némely ember fejében!

Ez az államеszme megtalálta a XVII. század juristáiban s teologusaiban azt a hozzáértést, mely a vallásszabadságot a bürokracia szegeivel leszegezte először a trón zsámolyaihoz s később az alsóház demokratai padjaihoz. Az angol nemzeti egyház ugyanis nem késett a theoriát kipányvázni s a lelkiismeretek szabadságába beleültette úrnak a királyt. Szerintük ugyanis a király Isten helyettese a földön; ő a főpap, kiből patakzik minden egyházi hatalom; ő rendel papokat; rendelése oly hathatós, hogy minden szentelést pótol; a király osztogatta, ő szabta ki a püspökök hatalmát és joghatóságát; ő a pápa!

Mily haladás s mily finomodás a lelki érdekek fölfogásában és méltánylásában, s mily kegyes elnézés Krisztus urunk szavainak értelmezésében: te Péter vagy s e kőszálon épitem föl anyaszentegyházamat.. és neked adom a mennyekországának kulcsait . . .! Ezt a hatalmat az államеszme az angol király Ő Felségének ölébe hullatta, s ugy látszik nem voltak Cranmernek s Parkernek különös theologiai nehézségei, melyeket Genfben, Zürichben, Strassburgban már jó eleve megoldani s a megoldást onnan Angliába átplántálni ne sikerült volna. Igy lett Angliában a királyság minden egyházi joghatóságnak kútfeje, s a vallástannak, a fegyelemnek s egyházi kormányzásnak szabályozója. Ne csodálkozzunk ezek után, ha a korlátolt fejü I. Jakab túl tett XIV. Lajoson, midőn fölkiáltott: „Azt teszem, amit akarok; tőlem függ a törvény s az evangelium!“

Akkor azután kezdett favágó és vizhordó tisztében buzgólkodni az angol nemzeti egyház. Akár fát is vághattak a hátán; meghunyászkodó szolgalelküségének szomoru botrányait nem bámulhatjuk meg eléggé; mintha józan eszüket vesztették volna el, mindent önlealázásukra forditottak; ott gubbaszkodtak a trón zsámolyán, s hirdették a királyság teljhatalmát élet, halál, ész, lelkiismeret, népjog, evangelium fölött. Az államegyház kialakulása egyszersmind a politikai szolgaságot hozta a nemzetre, mert a lelkiismeret eltévelyitésével s lenyügözése által megtörték a politikai szabadság önérzetét. Az angol nép a XIV. és XV. században a szabadság, az őserő, a függetlenség jellemvonásait fejtette ki egész életében; a XVII. században nem ismerünk rá; szolga lett; a mely népben az angol államegyház lehetséges, ott a közvélemény meg van mételyezve s a nemzet lelke beteg s alélt; s ami még erőtt érzett magában az ellentállásra, azt a vérpad, a börtön, a kínpad megtörte s elhallgattatta. A skót kálvinisták nyakas emberek voltak, de az a hurok, melyet az angol államegyházzal vállvetve sodortak a katholikusoknak, az ő nyakukra is csavarodott s megsinlették ők is az államegyházat hordozó lelkiismereti s vallási szabadságot. Cromwell alatt ugyan földerült a skót kalvinizmusnak, s azt remélte, hogy puritánná teszi egész Angliát; de a restaurázció után az angol államegyház ujra föléledt s folytatta lemondását józan eszéről s az evangeliumról.

A politikai és vallási szabadság e gyászos süllyedésnek korszakában mindig karöltve halad . . . lefelé. Protestánsok és katholikusok egyaránt elfogadják azt a tételt, hogy bizonyos dogmák nagy kihatással vannak a nép-szabadság szeretetére s a politikai szabadságok élvezésére. Olyan tanok, melyek a népet megfosztják egyéniségétől és önrendelkezési jogától a politikában, azok utat nyitnak a szolgaság-

nak az államegyházak keretében és viszont a hol nincs erkölcsi szabadság, ott politikai sem lesz. Bármit mondanak a középkorra, bármennyire festik és feketitik be intézményeit a szolgaság sötét szineivel; nem födözhetjük föl a „legsötétebb középkorban“ sem sehol azt a politikai és vallási szolgaságot, mely a reformáczió nyomában haladt Német, Svéd, Angolországban, Holland és Dániában, valamint nem találjuk ezekben a népekben az önérzetes s öntudatos szabadságnak azon ragyogó vonásait, melyek a középkor szellemét oly lovagiassá s erőteljessé teszik.

(Vége köv.)

MAHDI, A SZUDÁN HÓDITÓJA.

Irta CSERNIK ALAJOS.

(Vége.)

Mahdi a mondottak után El-Obeid város gazdag kereskedőivel lépett érintkezésbe. Ezek ismerték a nép hangulatát és a kormány gyöngeségét és mindakettőt ki akarták használni, a szegényebbek a kormány változtával vagyonhoz és befolyáshoz jutni reménykedtek, a gazdagok pedig Mahdi fenyegetésétől féltek, hogy zsákmányul fognak esni a győzőknek, nemcsak vagyonukkal, hanem személyükkel és családjaikkal is. Kordofan minden részében föllázadtak a bennszülöttek, a katonaságot leverték, az egyes városokat és megerősitett helyeket bevették. Igy esett el Abu Haraz, amely csak egy napi járásra van El-Obeidtől, Aschaf, Kordofan északi részén, Birket, ahol három ezernyi katonaság ment tönkre, Schat falu a fehér Nilusnál 200 katonával. Ezen események 1882. május közepén a megérkezett új helytartót, Abd el Kadr basát arra birták, hogy Szudán fővárosát, Chartumot is megerősitse. Már 60 esztendeje nem látta ennek

AZ EGYHÁZ VESZÉLYEZTETETT SZABADSÁGA.

Irta Dr. PETHŐ.

(Vége.)

A rendi alkotmány szük keretekben mozgott s aránylag kevés embert részesitett a szabadságok élvezetében, de az nem volt a kor hibája, hanem a fejlődés hiánya, mely jó ideig nem is emelhette föl egyenrangú tényezővé a népet. Azonban nem arról van most szó, hogy mennyien élvezték a szabadságokat, hanem arról, hogy milyenek voltak azok a szabadságok. Erre nézve mondjuk, hogy a középkor gondoskodott a politikai élet méltóságáról és tetterejéről s kifogástalan garanciákat alkotott az abszolutizmus ellen. A középkorban is egyre folyt a harcz a hatalom s az alattvalók közt; túlkapások mindig voltak, királyok is voltak, kik szeszélyüket és hatalmi érdeküket törvény és jog ellen érvényesiteni szerették volna, de e harczban, e túlkapások zajlásában, ott látjuk a garanciák bástyáit, melyek akkor arisztokratikus formákban a szabadság biztositékait képezték; ott látjuk az ország rendjeit, a sz. kir. városokat, a czéheket és társulatokat; az intézmények e lánczolatában egyszersmind a hatalomnak fékező lánczait kell látnunk.

Tekintsük meg a középkori társadalom politikai elveit; mennyi önérzet, mennyi szabadság tükröződik rajtuk.

Adót kivetni az adózók beleegyezése nélkül nem szabad; senki sem köteles engedelmeskedni oly törvényeknek, melyek alkotásához nem járult; ha a fejedelem nem kormányoz a nemzet törvényei szerint, fölmondják neki az engedelmességet. Ilyenek voltak a középkor politikai szabadságának garancziái.

Miféle elvek kerekedtek már most fölszinre az állam-egyházak korszakában? A szabad Angliában a nemzeti egyház theologusai kisütötték, hogy az uralkodó akaratával nem szabad ellenkeznie senkinek, soha, semmiféle körülmények közt; mindenki föltétlenül engedelmeskedni s meghódolni tartozik; ha pedig nyilván bűn volna az, amit Ő Felsége parancsol, akkor a hű alattvaló passzive, szenvedőlegesen viselkedjék v. i. hagyjon a hátából szijat vágni s ne mukkanjon! Ezeket az elveket a középkor nem ismerte, hanem igenis ismerte az angol és német nemzeti egyházak gyáva korszaka. Ez a passziv engedelmesség növesztette szörnyeteggé az abszolut királyságot; ez bátoritotta föl II. Károly és II. Jakab angol királyt, hogy a politikai és vallási szabadságot csorbitsák, s mivel ez a tan a kontinensen még a római jog szolgasági irányzata által is előmozdittatott, megérlelte XIV. Lajosban az abszolut királyság „bűnös gyökerét", radix peccatrix-át.

Akkor történt, hogy a szellemek fölszabaditását, a reformácziót követő században szerencsésen oda jutottunk, a honnan ezerháromszáz év előtt kiemelkedtünk; a császár, a király volt minden; a nemzet pedig lábainak zsámolyául szolgált. Akkor adta XIV. Lajos ezt az utasitást unokájának: „válaszsz miniszterekül, akiket akarsz; mindennek *általad* s *érted* kell történnie." Fiának pedig ezeket irta: „minden, a mi országainkban föllelhető, az mind a mienk . . . Légy tehát meggyőződve, hogy a királyok *abszolut urak* s következőleg, hogy korlátlan intézkedési joguk van minden birtok és tárgy fölött, mely akár egyháziak,

akár világiak kezében van, hogy azt mint értelmes gazdák fölhasználhassuk."

Elkeseredett harczok, fanatikus dühöngések, drákói vérengzések után a politikai szabadság sirja szélére jutott; sőt Angliában tényleg a legalsó s legmélyebb fokra sülyedt, melyről előbb álmodni sem lehetett. Hol rejlettek most azok a hajthatatlan Pairek, — hol lappangott a szabadságait féltő nép? Eldermedt és elfonnyadt minden élet a szolgaság evangeliumának hirdetése által, mely egyre azt hangoztatta az állam-egyház szószékeiről: a király minden; azt kell hinni, amit ő tanit; senki se merjen eltérni attól, amit ő rendel! „Senkinek sincs megengedve — igy irt Erzsébet a canterburyi érseknek, attól a vonaltól, melyet én vontam törvényeimben s rendeleteimben, akár jobbra akár balra eltérni."

A középkor e hallatlan önkény ellen ezerféle garanczia által volt védve s politikai és vallási szabadságának önérzetében bárhol is ellentállt a királyi hatalomnak, mihelyt ez szabadságaihoz nyulni merészelt. Ezt az önérzetet kath. egyházi szellemének köszönhette, mely az abszolut hatalmat nem ismerte. Hogy legyen ember, kinek korlátlan hatalma van embertársai fölött, — hogy legyen valaki, akivel szemben megszünik az egyén joga, — hogy az állami fönhatóság oly állameszmévé nőjje ki magát, mely minden szabadságot elnyel s mindenek csak érte legyenek: ezt az elsötétedését az észnek s ezt a hanyatlását a nehezen kiküzdött szabadságnak a középkorban egyáltalában nem ismerték.

A középkor ismert pápát, s elismerte a pápának isteni jogon alapuló, legfőbb, tanitó-hatalmát; de azt is tudta, hogy még a pápának is ellentállhatni: „Licet resistere pontifici invadenti animas, vel turbanti rempublicam, et multo magis si Ecclesiam destruere videretur, licet, inquam, ei resistere, non faciendo quod jubet, et impediendo, ne exsequatur vo-

luntatem suam. Non tamen licet eum judicare, vel deponere, quod non est nisi superioris. (Bellarmin. De rom. Pontifice. l. II. c. 29.)

Még érdekesebb az, hogy a középkori theologusok fölvetették a kérdést, hogy mi lenne akkor, ha a pápa aposztatálna, vagy eretnekké lenne, s azt felelték, hogy ez esetben megszünnék pápa lenni; ugy magyarázták, hogy ilyenkor az Isten megfosztaná őt hivatalától s az egyház csak kinyilvánitaná, hogy az többé nem pápa. Mennyivel távolabb álltak s a szabadság önérzetéből szóltak ezek a theologusok a csúszó-mászó angol és német udvari theologok és juristákkal szemben. Véleményeikben s tanaikban önragyog az eszme, a jog, az igazság, s annak rendelnek alá mindent, ami emberi, még ha pápáról is van szó; a nemzeti egyházak gyászos vezérférfiai pedig olyanok, mint a fölszabadult szabadosok, kik inkább hizelegnek s kegyekből élnek, mint sem hogy a szabadság öntudatában Istennek, az evangeliumnak s a jognak szolgáljanak.

Ha már a pápával szemben ilyen volt a középkor öntudata: milyen lehetett a jog és igazság első lovagjával s fegyveres szolgájával szemben, aki a király volt! A tekintetbe veendő elveket már megemlitettük; a nép ellentállhatott a királynak, ha jogtalanul viselkedett, sőt bizonyos esetekben a király koronáját is elveszthető. Inkább veszszen el a korona egy ember fejéről, mint a népnek joga: ez volt a középkor elve. Döllingerben (Kirche und Kirchen 145. l.) olvasom, hogy II. Fülöp spanyol király idejében egy prédikátornak tanitását, mely szerint „a királyoknak abszolut hatalmuk van alattvalóik s azoknak birtoka fölött“ az inkvizició kárhoztatta. A hitszónoknak vissza kellett vonnia e tételt ugyanazon szószéken, hol azt szélnek eresztette s kijelentenie: „a királyoknak nincs más hatalmuk, mint az, melyet számukra isteni s az emberi jog biztosit; semmiesetre sincs

pedig olyan hatalmuk, mely az ő szabad és abszolut akaratukból folynék.“ Tehát az inkvizicció kárhoztatta azt a tételt, melyet a reformáczió s a római jog hozott nyakunkra: regis voluntas suprema lex esto. S ugyan ki áll tehát közelebb a szellem szabadságához, az inkvizicció-e vagy a modern állameszme?

Az angol államegyház sorsa azontul is el volt döntve. A szolgaság jegyében született, — a királyi abszolutizmusnak favágója és vizhordója gyanánt szerepelt, s miután a királyság hatalma Angliában egy fényes árnyképpé lett, a királynak egyházi supremacziája is átköltözött a miniszter-elnökre. A miniszterelnök ki is használta e hatalmát s „az egyházi kegyuraság Angliában eszköz lett a hatalmas családoknak megnyerésére, a Whig-párt a választásokra való befolyásának biztositására s nemsokára a Whig-ek az egyházat, melyben ellenzéki mozgalmak is jelentkeztek, megfosztották a szabad-mozgásnak utolsó maradékától is; nem volt szabad egyházi gyülést összehivnia, dignitáriusai elvilágiasodtak s az egyházból végre is a jeles családok fiai számára kenyér-biztositó és ellátási intézet lett. Mihelyt 1716-ban a rendi szervezet a parlamenti kormányzatnak uj stádiumába lépett, akkor mindaz, amit Angliában Erastianismusnak hivnak, t. i. az egyháznak a világiak által való lenyomatása, erőszakkal való letartása és kizsákmányoltatása törvénynyé vált s a dolgok rendes folyásává. A kormánynak azontul nagyobb a hatalma az egyházban mint az államban.“ (Döllinger. i. m. 151. l.)

Ez rendes sorsa a nemzeti egyházaknak, melyek állami befolyás alá kerülnek.

Azért a magyar kath. egyháznak is az a föladata, hogy az állami befolyás ellen autonomiájában a szabadság s önállóság garancziáit alkossa meg. A főkegyuri jog ugyan a királyoknál van; csakhogy a királyság jogaiba mindenütt a modern állam, in concreto a párt-miniszterium lép s a király-főkegyuri jogait a párt-mi-

niszterium kezeli. Ugyan nem használja-e majd e nagy befolyást pártczélokra és politikára? e kérdésre kár egy szót is pazarolni. Döllingernek fönt czitált szavai teljesen ránk illenek, s ha tán még nem találók egészen, de jöhet idő s az csakis az események alakulásától függ, midőn e szavakban a magyar kath. egyház tükrözésére ismerünk.

Ha a magyar egyház nem ragaszkodnék hiven és törhetlenül a római sz. székhez, saját szolgaságának utjait készitené elé. Abban a perczben, melyben elszakadna a sz. széktől, az angol államegyház sorsára jutna. Ha van valami, ami az abszolut állam senyvesztő és sorvasztó befolyását ellensulyozhatja: ugy az bizonyára a szellemi ország, az igazság világbirodalmának az a czentruma, melynek szikláján a pápai tekintély áll őrt a népek szellemi érdekei fölött. Ez érdekeknek e sz. székhez való füződése egy folytonos hitvallás a szellemi élet s az örök igazság fölényéről a tünékeny, efemér politika fölött, s ugyanakkor egy folytonos protestáczió azon erőszak ellen, melylyel az állami hatalom a szellemi érdekeket szolgaságába hajtani törekszik. Jól vigyázzunk, az állami hatalom soha sem fog lemondani e tendencziáról; azért nekünk arra kell iparkodnunk, hogy miután a főkegyuri jogok lánczán tényleg függünk a politikai hatalomtól, e jogoknak az egyház javára való gyakorlatát biztositsuk.

Az állam az autonom protestáns felekezetek felé is kiterjeszti csápjait, s ügyekezni fog azoknak önállását is megtörni s autonomiájukat lehetőleg csorbitani; de ezek a felekezetek, meg minden idővel támadó szekta kedvezőbb helyzetnek örvendenek mint a kath. egyház s ha meg nem töri a szabadság szellemét az idők megnehezült járása, sikeresebben szállhatnak szembe az állami szolgasággal. Azért állnak Angliában is jobban a Nonconformisták s a Dissenterek; azok végre is kivivták szabadságukat s füg-

getlenek az állami befolyástól; csak a királyi kegyuraság alatt álló egyház nyög a szolgaság békóiban s nem birja emanczipálni magát.

„*A királyi kegyuri jogok az angol államegyház fölött méltán hasonlithatók össze*“ Hallam szerint „*kutyanyak-lánczczal, melyet az állam az általa dotált s állami intézménynyé emelt egyháznak nyakára köt viszonzásul a csontokért s hajlékért.*“

Azonban nemcsak e szomorú odautalás az angol államegyházra hiv föl minket minden erőink megfeszitésére s legnemesebb eszményeink harczbavitelére az egyházi szabadság érdekében; hanem azok a nagy károk is kényszeritenek erre, melyeket a szellemi, erkölcsi, egyházi élet szenved az állami illetéktelen befolyás alatt.

Az állami hatalom fölülkerekedése által a szellemi irányzat szükségképen inferioritásba hanyatlik s elvesztvén önérzetét, elveszti vele munkakedvét, nemes inditó-okait, s ragyogó czéljait. Csak a szabadság lehet légköre az életnek, a törekvésnek; csak az lehet hazája a szellemi tevékenységnek. Szolgák és rabok épp azért, mert nem szabadok, nem ügyekeznek s nem törik magukat; áldozatról s hősies, önzetlen munkásságról meg ne is beszéljünk. Hiszen aki szolga, az nem a magáé; az nem dolgozik magának; az tevékenysége által nem nyithat magának utakat; nem nyithat kilátásokat; nem tüzhet ki czélokat. Czél, ut, kilátás csak ott van, ahol szabad mozgás van; következőleg a szabadság fejti ki az egyéni erőket; az nyit érvényesülésünknek küzdőtereket; az mondja: tessék, szabad; ha birod, eléred.

S minél lelkibb és nemesebb az érdek, melyről szó van, annál érzékenyebb az a sensorium, mely csak a szabadságtól éled, s a szolgaságban elhal. Már pedig nincs lelkibb és nemesebb irányzat, mint az egyház, mely a szellemi s erkölcsi érvényesülésnek, az erénynek s a belső életnek hordozója, háza

hazája. E magasztos érdekkörbe politikai befolyások vasmarkával nyulni, e finom s örök fénypontok felé futó szálak közt csákánynyal s a napi érdekek kiméletlen feszitő rudjaival dolgozni, annyit tesz mint mindent elrontani.

E szellemi világnak féltékeny őrszeme: a szabadság. Neki kell átlengenie a szellemi világ országain. Társadalom, politika, állam, hódoló tisztelettel tekintsenek föl rá s habár néha pillanatnyi érdekeik ellen van is, vonuljanak vissza; de ne sértsék a szellemi világ szabadságát. Ez legyen a társadalom s a haladás szemefénye, melyhez nyulni senkinek se legyen szabad.

A szabadság e nagyrabecsülésében egy kinos elnézésre szorittatunk. A tévelynek, a rosznak ugyanis van szabadsága; a tévelyt el kellene nyomnia az állami hatalomnak, s mit látunk? azt, hogy a szabadság oltalma és védelme miatt magának a tévelynek is tartozunk sokféleképen szabad utat engedni. De meghozzuk ezt az áldozatot is annak a nagy kincsnek, a szabadságnak szeretetéből.

Ez a szabadság nyitja meg az egyház előtt a küzdtért, s a létért való harczra utalja azt, ki előbb az állam oltalma alatt biztonságban érezte magát a támadások előtt. Nem baj; ha van szabadságunk s ha az állam is megteszi kötelességét, szivesen veszszük föl a harczot. Az állam karjai közt, védő törvényeinek árnyékában ellanyhultunk s eleven-holtakká lettünk; a szellem elzsibbadt s elfajult: és szinte elfajzott az egyház. Van reményünk, hogy a küzdelem szabadságában kifejlik erőnk, — hogy az ellentállás szükségessége fölszitja a lappangó, elalvó erőket és tehetségeket. Hiszen az állami gyámság idejében alig találkozunk irókkal, tudósokkal, püspökökkel, kik e névre érdemesek volnának; mihelyt pedig föltünnek ily alakok, azonnal meg is fújják a szabadság tárogatóját s nyomukban a kivivott szabadságok terén sokasodnak elveiknek s erényeiknek örökösei.

Jó volna, ha az állami hatalom az igazságot s az erényt védené s a tévelyt s a bűnt elnyomná; jó volna, ha a világi kar ugy karolná át az igazságot, hogy szabadságát el nem fojtaná; azonban hosszú, sok százados kisérletezés és keserves tapasztalatok árán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy kivált a reformáczió óta az igazságnak nyujtott segély az igazság szabadságának korlátozása nélkül nem lépett föl s azt kellett tapasztalnunk, hogy az igazságnak az állami hatalomtól való átkaroltatása előbb-utóbb fojtogatássá lett.

Tehát úgy ez a keserves tapasztalat, mint a szabadságnak az az előnye, hogy kifejleszti a tehetségeket, mig ellenben a hatalom patronátusa inferioritásba ringatja a szellemet, arra kényszeritenek, hogy az egyháznak teljes szabadságát követeljük.

A szabadságnak fejlesztő befolyására nézve idézhetem még a nem rég elhunyt, igazán korszerű kardinálisnak, Manningnak eszméit utolsó iratából, melynek czime „Neun Hindernisse für den Fortschritt des Katholicismus in England.“ A világon eszmék uralkodnak — igy okoskodik a nagy kardinális, — már pedig nincsenek olyan eszmék, mint a milyenek a kereszténység eszméi. Léptessük föl ezeket az örök érvényü eszméket a maguk hóditó hatalmával az élet minden terén; ereszszük bele a világ folyásába; akaszszuk bele az idők, a küzdelmek, az igények mérkőzésébe. Óriási erők rejlenek a kereszténység tanaiban és intézményeiben, de csak akkor lépnek ki rejtekükből, ha az akczió által, az élet izgalma, a harcz heve által kiváltjuk azokat. A hatalomtól való függés ezt az akcziót fölöslegessé teszi, vagy legalább nem hozza öntudatunkra annak elmaradhatlan szükségességét. Mig ellenben a szabadság korában a gyámság is elmarad, s az eszmék mótorát kényszerülünk összekötni a praktikus szükségletekkel; a müveltség haladásába beleállithatjuk a keresztény iskolát, — a hu-

mánus intézmények alapitási lázába beleviszszük az egyházi jótékonyságot, — az uralkodó eszmékkel összemérjük a keresztény eszméket. Ilyen tevékeny életben, mikor nem várhatjuk veszedelmes gyámunk kegyeit, akcióképessé teszszük minden erőnket; nem hagyhatjuk el magunkat; de épp ez a mi szerencsénk; mert ez által szabadul meg a szellemi hatalom a maga legnagyobb ellenségétől: a politikai kormányok kegyeiben való sütkérezéstől, amelynek sugaraiban lazzaronivá, naplopóvá válik. Vagy ha nem Nápolyból, hanem Velenczéből kölcsönözzük hasonlatunkat, akkor azt mondjuk, hogy a függési viszonyban álló szellemi hatalom olyan mint a laguna, mely el van ugyan zárva a Lidó zátonya által a tenger viharjai elől, de épp azért el is iszaposodik s mocsár lesz belőle.

Nem küzdeni, nem törekedni annyi mint inferioritásba jönni; akinek nem kell sikra szállni, az tétlenségében elveszti erejének öntudatát; később tán maga is bizalmatlankodni kezd képességében s egy szellemtelen lemondásban konstatálja szellemi inferioritását.

Ilyen a lelki hatalom tettreképességének a psychologiája. Ez a psychologia tehát erősen és hathatósan sürgeti az egyház szabadságát.

S hol van egyházi szabadságból kevesebb mint az állam-egyházakban? (pedig a kath. egyház Magyarországon mintha gravitálna az állam-egyháziasságba!) Nézzünk csak megint át Angliába; az állam-egyház előkelő, uri klérusa nem lendit az erkölcsi javuláson s az angol nép boldogulásán semmit; uriasan él, gondolkozik s érez, de a néppel nem érintkezik.

Pénze van s ad is egyházi czélokra, missziókra, bibliákra, melyekből a sunyi kinaiak finom papucsot készitenek; de máskülönben nincs benne élet. Ilyen egyházból mi nem kérünk; hanem oly állapotok után

törekszünk, melyekben a szellemi erőket szabadon kifejleszthetjük. Meg vagyunk ugyanis győződve, hogy a „pokol kapuit“ sem lehet letörni merő fizikai, nyers erő igénybevételével, hanem csak abban a harczban, melyben a szabad-akarat erői érvényesülhetnek. A szabadság lévén a szellemi hatalomnak légköre, ez után a légkör után fog vágyódni az egyház is, jóllehet ez a légkör is bővelkedik felhőkkel, dörgéssel és villámokkal. Viharok és pusztító harczok után ujra kisüt az éltető, fejlesztő, melegitő nap s nincs oly hosszú éjszaka, mely végre is a hajnalhasadásnak ne engedne. Ragaszkodjunk csak a szabadság elveihez, s akkor az egyház sohasem fog kerülni inferioritásba, soha szolgaságba.

Dr. SCHELL A MAI KATHOLICZIZMUS SZELLEMI INFERIORITÁSÁRÓL.

Irta: Dr. ROTT NÁNDOR.

(Vége.)

Dr. Schell, mint minden reformátor és erkölcsbiró, *nagylelküséget hirdet*, nagylelkű katholiczizmust kiván! Alacsony neki a jelennek szellemi szinvonala s azt emelni igyekszik iratával, vagy inkább lenyomni, hogy saját fensőbbsége igy önmagától s munka nélkül kiemelkedjék!

Nagylelkűség! »Eine hohe Auffassung und fortschreitende Ausgestaltung der Nächstenliebe u. Wohlthätigkeit« ime az ő ideálja a keresztény szeretet műveiben! Ezt pedig akkor látná megvalósulva, ha nem annyira vallási, mint inkább más kulturális czélok s egyéb társadalmi összetevők részesülnének megfelelő gondozásban!

Hanem hát kérdezzük meg most Schelltől, vajjon a keresztény szeretetnek s a kath. életnek nagylelkü kialaku-

fizet.[1] Verancsicsnak azonban annyira fájt ez, hogy boszuságában arra fakadt, inkább meghal, mintsem a jezsuitáknak adófizetője legyen.[2]

Tiltakozó kérelmének lett ugyan eredménye, de nem teljes. Ferdinánd, midőn 1563. decz. 13-án Bécsben kiállította számára a prépostság adománylevelét, melylyel Turócz, Znio-, Turóczban és egyebütt levő tartozékaival Verancsics birtokába ment, az appendixben rárótt terhekből csak egyet törölt, a jezsuitáknak fizetendő 400 frtot, mig a többiek maradtak. Érdekes jelét adja ez alkalommal Ferdinánd békeszeretetének, mivel Oláh Miklóst bizta meg Verancsics Antalnak prépostságba vezetésével, hogy valósággal »benedictione sanetur illa commotio«, mely a két főpap közt fölmerült.[3]

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Die heiligen Sakramente der kath. Kirche. Für die Seelsorger dogmatisch dargestellt von Dr. Nikolaus Gihr. I. B. Freiburg. Herder. 8-r. 687 l., ára 8 Mk. = 4 frt 80 kr.

Gihrnek könyveit élénk érdeklődéssel veszszük kézhez s szivesen lapozgatunk bennük, először mint szokás mondani, gusztálunk, s el akarjuk érteni az általános benyomásból, vajjon lesz-e uj művének is olyan szerencséje, olyan keletje s annyi kiadása, mint annak a műnek, melylyel az

[1] Oláh eml. végrendeletében: Lego collegio Jesuitarum Tyrnaviens. per me incepto et per suam Maj. Caes. aucto ac dotato ad reformationem et aedificationem ejusdem illos 1400 fl., quos futurus Praepositus de Twrocz solvere debet . . .

[2] Verancsics u. o. 30—40. l. V. ö. decz. 19-i pozsonyi levelét Károly főherczeghez. A katonaküldés dolgában egyébként utóbb országgyülésileg is intézkedtek, mint az 1567-i XVII. art. (Magy. országgy. eml. V, 145. l.)

[3] Verancsics összes munkái IX, 47—49. l.

olvasó-közönség elé először lépett, értjük »das heilige Messopfer« czimű művét. Annyi ennek az itt előttem fekvő műnek nem lesz, s nem lesz azért, mert sokkal nagyobb és nehézkesebb. Nehézzé teszi a tárgya. A szerző ugyan nem akar szigoruan elvont, tudományos művet irni; de vajmi nehéz az annyi tudomány mellett. Szeretne oly művet teremteni, melyben a kenetességnek s az áhitatnak bőségesen forrásozó áramai nyilnak; nem akar elveszni a különböztetésekben: nem akar mélyen beleereszkedni a szőrszálhasogatásokba; nem akarja a kérdéseket észbelileg végleges erőmegfeszitéssel kimeriteni: hanem tudományos alapot nyujt annyiban, amennyiben a nemtudósnak, de a szentségekkel egyre foglalkozó papnak szüksége van, hogy gondolatlan mechanizmussá, hogy kelletlen s száraz póstamunkává ne váljék kezei közt a szentségek kiszolgáltatása.

Lelkipásztoroknak szánta művét. A gyakorlatban élő, a praktikus szentségkiszolgáltatásban lefoglalt papok számára ir. Ezeket kivánta ő a szentségek mélyebb s elevenebb fölfogásába bevezetni, hogy értsék azt erőteljesen, amit kiszolgáltatnak kötelesen. A mélyebb s világosabb belátás a szentségeknek csodálatos szervezetébe megkönnyiti a lelkipásztor föladatát; megóvja őt a profán elhányástól, s lelkesiti arra, hogy az egyház kimerithetetlen kincseit, melyek a szentségekben rejtőznek, hivei lelki üdvére kiemelje. Ha ezt eléri a szerző, rendkivül sokat használt a papság theologiai szinvonalának s apostoli kihatásának emelésére!

Ez a szándék vezette szerzőt, s eszerint választotta meg a szempontokat, melyekről a rengeteg tárgy fölvetendő kérdései s a fejtegetés kereteinek kitüzése iránt tájékozódjék. Ha már most e műven átfutok, azt látom, hogy az anyag s kivált a fejtegetés bősége bármely dogmatikát messze meghalad. A szürke theoriákat ugyan iparkodott az »élet aranyos fájának lombjaival« áttörni s vettem észre, hogy itt is ott is megállitja száguldó tollának élét, azt mondván: eddig és ne tovább; de azért lehetőleg sokat belevont művébe az elvontabb s távolabb eső theologiai tanokból is. Ha papságunk oly theologiai képzettséggel fog birni, ami-

lyet ez a mű föltételez, vagyis inkább amilyet létrehozni s megteremteni igyekszik: akkor mienk a győzelem minden téren.

De nem is lehet tüzetesebb ismeretekre sok tekintetben szert tenni, ha a szürke theoriákba bele nem pillantunk. Aki magasan áll s a kilátást élvezni akarja, annak a ködös, elmosódott perspektivákat is szemügyre kell venni, melyek a vidék egyik-másik pontja fölött borongnak. A szerző megnyitja a perspektivákat, rámutat a sokféleség őserdőire, de nem hatol beléjük. Igy vettem ezt észre pl. ott, hol a szentségek hathatóságának módjáról szól; vajjon fizikai-e ez a kihatás, vagy csak erkölcsi? Éppen úgy a sz. misénél az áldozat mibenlétének a fejtegetése igen diszkrét méretekre van szabva. Engem az is érdekelt, hogy mennyire változtatta meg Gihr a maga theologiai nézeteit az évek során. Ezt az észrevevést kivált oly pontokon lehet megtenni, melyek a theologiának bizonyos tekintetben kő-tengereit alkotják s semmiféle haladást nem mutatnak föl. A nagy theologusok megalkották e pontokról nézeteiket s a kisebb kaliberüek pedig kapkodnak jobbra-balra; vagy ha tiszteletlen ez a kifejezésem, hát azt mondom, vándorolnak sátorról-sátorra; egy darabig ennek a szentenciának hivei, azután a másikhoz pártolnak. Ily vitás, áthághatlan mesgye elég van a theologiában.

Ha jól emlékszem, Gihr az ő »Messopfer« cz. művének első kiadásaiban a sz. mise-áldozat áldozati mivoltának s lényegének kifejtésében Lugót követte; a későbbi kiadásokban elhagyta s ez idő szerint következetes önmagához: »Die Doppelwandlung muss einfach als mystische Schlachtung, als sacramentale Trennung des Blutes vom Leibe Christi gefasst werden.« (628. l.) Ez Gihr nézete.

Szem előtt tartva azt, hogy magának a theologiának tantételeibe mélyebben hatolnunk nem lehet, ha a történeti fejlődést öntudatunkra nem hozzuk, Gihr azon iparkodik, hogy az olvasóval a tant a maga történeti fejlődésében megismertesse; azért bőven terjeszkedik ki a mult idők nagy theologusainak idézeteire; ez idézetekkel önt nagyobb élvezhetőséget előadásaiba.

Az egyes czimek és fejezetek teljesen megegyeznek bármely dogmatikának hasontárgyú tárgymutatójával; azért erre ki nem terjeszkedünk; a fejtegetés terjedelméről eléggé tájékoztat az, hogy ez a közel hétszáz oldalas könyv a műnek csak első részét alkotja, s hogy a keresztséget száz lapon, pedig nagy nyolczadrétü, sürün nyomatott lapon tárgyalja. *Dr. Pethő.*

Az esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat második évkönyve. Szerkesztette Rózsa Vitál, benczés főgymn. tanár, a társulat I. titkára. Esztergom, 1898. 8⁰ 136 l. Ára (nem tagoknak) 1 frt.

A még összesen sem régi, alig négy éves esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulatnak igazán becsületére válik, hogy már második, tartalmas évkönyvét bocsátja közre.

Még ha nem viseltetnénk is a legmelegebb rokonszenvvel és érdeklődéssel e helyi, szépen fejlődő társulatunk iránt, még akkor is tudomást kellene vennünk az évkönyvről, mint történeti és részben magyar egyháztörténeti irodalmunk egy uj termékéről; igy annál szivesebben teszszük meg rövid jelentésünket ugyanarról, és csak azt sajnáljuk, hogy térszüke miatt meg kell elégednünk a behatóbb ismertetés helyett a tartalomnak rövides bemutatásával. Ez a tartalom im ez: Demeter biboros, esztergomi érsek. Irta Pór Antal. — Adalékok Esztergommegye és vidékének legrégibb történetéhez. Irta: Wertner Mór dr. — Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézbe. Irta: Némethy Lajos. — A vármegye legrégibb szabályrendelete. Közli B. Szabó Mihály. — Az esztergomi süveggyártók czéhszabálya. Közli Rózsa Vitál. — Ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. Ismerteti Némethy Lajos. — Az esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat 1898. jan. 30-án tartott közgyülése. — Titkári jelentés. — A társulat tisztviselősége és igazgató-választmánya. — A társulat tagjainak névsora.

A czikkek jelesnél-jelesebbek, amint azt szerzőiknek szakavatottsága már előre is sejteni engedte, a titkári jelentés pedig, amely egy nagyszabásu műnek, Esztergom monografiájának árnyékát veti előre, igen örvendetes, s szép reményekre jogosit.

A szövegbe képek, pecsét-ábrák is kerültek, melyek annak értékét még inkább emelik.

X.

Grundriss einer exakten Schöpfungsgeschichte. Von Hermann Habenicht. Mit 7 Karten-Beilagen und 2 Text-Illustrationen. Hartleben. 1898. VIII. 135. 8°. Ára?

Érdekes meglepetés-számba jön ez a mű, mert nem a hivatalos fölfogás országutján halad szerzője, hanem új irányokban iparkodik. Nem mondom, hogy már új útat tört, de kiméri, kiléczezi az útirányt s idővel tán még az ő útján járunk.

Miről is van itt szó?

A szerző exakt teremtés-történetet akar adni; exakt, vagyis tapasztalatokon, természettudományos adatokon épülő s nem filozofáló történetet. A teremtésnél senki sem volt jelen, sem tudós sem tudatlan; de annál több tudós irt már róla, még pedig oly biztonsági verve-vel és föllépéssel, hogy az ember azt szeretné kérdezni tőle: ott volt az úr, mikor mindezek történtek? Azért van ezekben a theoriákban annyi theoria, annyi alaptalan állitás, annyi ötletszerű, éretlen gondolat; azért van e téren oly busás, bőséges termés, ami illeti a szalmát, s oly szegényes, szűk aratás, ami illeti a magot. A szerző ez üres, irodalmi divattal szemben azt gondolta: hagyjuk az örökös, filozofáló s lehetőségekkel dolgozó teremtés-történetet s csináljunk olyat, mely exakt tapasztalatokon nyugszik; e czélból összegyüjtötte a bevágó adatokat az astro- és geologiából és kisérleti-physikából s törekedett azokat egységes egészbe önteni. Törekvéseiről a tárgymutató ad fogalmat. Műve 3 részre oszlik; az első a tudományosan észlelt tényekre terjeszkedik ki és pedig, melye-

ket úgy más égi testeken, mint magán a földön észlelhetni. A második rész a letünt geologiai korszakok tényeinek maradványait és nyomait kutatja, milyenek a föld szinének és felületének elváltozásai; a diluviális emlősök halálának okai; a diluviumok s a jégkorszak; Európa geologiai rétegezése; a földfölület morfologiája. A harmadik rész a gömbszerű krater-kivájatoknak elméletével ismertet meg.

A szerző elhagyja ez adatai alapján a Lyell geologus nyomaiban járó elméletet, mely lassú átváltozások, rétegezések által, milyenek a sziklarétegek keletkezése a csendes oczeánokban, magyarázza a föld változatait, s a katasztrófák elméletéhez hajlik, kifejtései igen előnyös világitásba helyezik e nézetet, bármennyire állnak is ellentétben az ez idő szerint divó fölfogással. Utóvégre is igaza van ismét a bölcs Salamonnak, hogy nincs új dolog a nap alatt s a német közmondásnak, hogy semmi sem lesz oly ujdonság, mint az, amit már egészen elfelejtettek.

Cuvier tehát ismét kibontakozni kezd az ossiáni ködből, melybe őt a darvinista elmélet légáramlata boritotta; az ő »tableau«-i újra szőnyegre kerülnek. Nem mondom ugyan, hogy teljesen s végleg megfeledkeztek volna minden oldalról a katasztrófák elméletéről; volt igenis erről itt is, ott is szó; de e nézet hordozóit inkább csak olyanféle elmaradt tipusoknak nézték, mint amilyenek a kihalófélben levő csőrönd s bölény! Sok viz fog ugyan lefolyni a Dunán, mig a magas lóháton utazó tudomány tudomást vesz ily irányú törekvésekről, mert amily mély járatú hajók a tudós divatok, nagyon nehezen fordulnak; de az ilyen művek, amilyen ez is, lassan-lassan megtörik a jeget. Nem szükséges kiemelnem a mélyreható különbséget, mely a katasztrófák elmélete s a darvinizmus közt létezik; az előbbi csupa merő czélirányosság; az utóbbi egy czéltalan történet, melyről csak azt lehet mondani, hogy »elsült.« Akinek ez elég, az méltán félhet, hogy önmaga is a létért való küzdelemben olyas valamivé váljék, melyről azt kell mondani, hogy bizony »el nem sült.«

Dr. Pethő.

A nagy áldozat. Irta Tóth Mike S. J. Hetedik és bővitett kiadás. Főpásztori jóváhagyással. Nagyvárad, Szent László nyomda 1898. 16⁰ 114 l. Ára 20 kr. (Megrendelhető a Hirnök szerkesztőségénél Kalocsán.)

Egyik lánczszeme ez a szép kis könyvecske annak a sorozatnak, mely már évek óta kerül ki a kalocsai jezsuita-kollégiumból, a szorgalmas méhek eme kaptárából, hitbuzgalmi iránynyal.

»A nagy áldozat« semmi más, mint a szent miseáldozat, s a katholikus keresztények ama kötelességét tárgyalja a szerző a nála megszokott melegséggel, szép magyarsággal, mely őket a vasár- és ünnepnapokon való szentmise hallgatás dolgában illeti.

Ajánljuk paptársainknak tömeges terjesztésre, amire a könyv bámulatos olcsósága is számitva van.

Liberius.

Die Lehre vom Staat. Von Ph. Benoist. Zittau, Verlag der Pahl'schen Buchhandlung. 1896. 224 l. 2 márka.

Ez a könyv képezi egyik számát a szocziális és politikai tudományok könyvtárának, melyet a czimben jelzett vállalkozó ad ki. Rendszeresen tárgyalja a bevágó tényezőket, milyenek a társadalom, nemzet, az állam, a kormány; tisztázza fogalmukat, s mivel elég elfogulatlan és tüzetes, jó szolgálatot tesz a közügynek. Az első fogalom ugyan nagyon ficzamatos, amennyiben az élet fogalmát azon kezdi szétszedni, hogy »der Mensch ist ein lebendiges Tier«; az új helyesirás, mely a »Thier«-ből a »h«-t kihagyja, szinte meghökkenti az embert s gondolkozóba ejti; hátha még sem az állatot érti; de aztán meggyőződünk, hogy mégis azt érti. Ez egy lapos, eszmeszegény kikezdés. Az első könyv, a nemzet s az állam eredetét adja; a második, az állami hatalmat ismerteti; a harmadik az állam szerveire és funkczióira terjeszkedik ki. Ebben a harmadik könyvben a szerző már oly kizárólagossá válik, hogy egyáltalában csakis Francziaországról beszél; a köztársaság elnöke, a senátus,

a törvényszékek, a departementok, a präfecturák, stb. merőben franczia intézmények. A második könyvben szintén erősen hajlik már ez irány felé. Ezt az irányzatát nem tartom szerencsésnek a Pahl könyvkiadó-vállalatra, mert az olvasó nem keresi Franczia ország jellemző intézményeit s a reá vonatkozó példázgatást egy oly műben, melynek czime »Die Lehre vom Staat.«

Legérdekesebb az utolsó fejezet, melynek czime is »Schluss.«

Ebben a fejezetben előadja a fönnálló állami intézményeknek viszonyát az élethez. Az intézmények mindig sablónok és formák, az élet pedig a változó, haladó, törtető valóság. Az élet alakot cserél s akkor az intézmények s a szervek holt, elszáradt formák. Vagy pedig az élet a meglevő alakokhoz új átalakulást teremt, amire eddig intézmény és szerv nem volt, s a szerző azt szeretné, hogy az állam lenne a társadalom összes életformáinak összfoglalata; tudjuk, hogy ez túlzás és képtelenség; az állam a társadalom életének a közjóra irányuló formáit ölelheti csak föl; ebben a megszoritásban igenis igaza van, hogy az államtudomány s az »országlászat« művészete kiterjeszkedik a nemzeti élet valamennyi formáira, hogy egyet se hanyagoljon el s valamennyit az egésznek javára kellő összhangban csoportositsa. Az államférfiú föladata megitélni, hogy megfelel-e még a szervezet a haladó élet követelményeinek, hogy illik-e még a zugó, zajgó, sikló élet érdekeihez, megvizsgálja a masinát, vajjon fungálhat-e még s nem kell-e megváltoztatnia azt a gépezetet egy oly korban, mikor a haladás gyors tempója miatt minden más gépezetet újjal, tökéletesebbel cserélünk föl.

Ez a fejezet pedig azért érdekes, mert ezt a belátást korunk jeleinek magyarázására forditja.

Az idők jelei ugyanis a társadalom kedvetlenségére s elégedetlenségére utalnak. Mindenfelől halljuk, hogy a parlamentárizmus csődje beköszön. Azonban a parlamentárizmus e hanyatlásának okait nem igen ismerik föl. Azt mondják, hogy önző, stréber képviselők, vagy klikkek,

inkompatibilitási botrányok stb. járatják le a parlamenteket, de ezek az okok inkább a fölület fekélyei; a filozofusnak mélyebben kell a dologba hatolni, s ha mélyebben tekint, látni fogja, hogy nagy ellentét vagy széjjelhúzó különbség van a szocziális élet s a politikai rend közt. A parlament a szocziális élet egyik tényezőjének felel meg, t. i. a polgári rendnek. Mig a polgári rend átlag fölkarolja és magába fölszivja a szocziális életet, addig megvan az arány s az egyensúly a szocziális s a politikai élet, mondjuk parlament közt. Mihelyt azonban a polgárság veszt befolyásából, mihelyt más réteggel kényszerül osztozkodni a szocziális élet mezején: akkor már a parlamentárizmus nem képezi kifejezését a szocziális életnek, s a rendszer lejtőre kerül. A helyes rendszer a politikában az, mely kifejezésre hozza a nemzet összes szocziális erőit, s nem az, mely furfanggal s erőszakkal vagy vastag tudatlansággal ignorálja a szocziális élet fölbuzogó alakjait. Az ujkornak, ennek a legujabb alakulásnak a követelménye az, hogy a demokratikus elemeket hozzák be a parlamentbe. A nemzeti munka haladása a szocziális élet egyik legéletrevalóbb áfama, s ennek a parlamentben nincs képviselete. Ami 1830-ban, 1848-ban vagy 1860-ban jó volt; az most már nem jó; a szocziális élet keverékében a mértékarányok megváltoztak; következőleg a politikai rendszer nem azokra a régi szervekre s funkcziókra lesz tekintettel, hanem új, más alakokat teremt a fölszinen megjelenő új tényezőknek. Fölveszi magába a demokratikus elemeket.

De ime itt torlódik csak elénk az igazi nehézség. Honnan adunk ez elemeknek belátást, honnan törvényhozói érettséget? ha az eddigi »művelt« parlamentek oly gyarló törvényhozással boldogitottak minket, mi lesz majd velünk, ha majd a demokratia nyul bele a törvényhozásba? nem sülyednek-e majd le parlamentjeink egy zugó, tapsoló és ki-kilóditó népgyülés szinvonalára? Érdekes e nehézségre Benoist felelete: »ha egyfelől az igazság azt kivánja, hogy az új elemek az államalkotmányban helyt foglaljanak, minek következtében a politikai hatalom hivébb

képe lesz a szocziális rendnek; ugyanakkor másrészt az okosság azt követeli, hogy az ily kamaráknak ne legyen ugyanolyan terjedelmü hatalmuk, mint az előbbieknek, mikor avval a hatalommal ezek sem tudtak élni. Hiszen a házak törvényhozási hatalma sem fix forma, mely mindig érvényben legyen; ez is a szocziális élet mérczéje szerint igazodik. Azért a szerző azt akarja, hogy el kellene venni a kamaráktól az inicziativát s a törvények előkészitését. Az inicziativát a kormánynak kellene visszaadni, s a törvények előkészitését egy alakitandó »állam-tanácsra« kellene bizni, mert mindenütt örök érvényü tétel az, hogy senkise avatkozzék bele abba, amihez nem ért. A kamarák ez esetben visszatérnének az ő eredeti jogaikhoz: adókat engedélyeznének, törvényjavaslatokhoz hozzájárulnának, az adók hovafordítását ellenőriznék, s hogy egy törvény se létezzék és végre ne hajtassék, melyet előb meg nem szavaztak. Sőt a demokratikus formának kidomboritása kedvéért lehetne mértékkel a referendumhoz is folyamodni s azt alkalmazni.

Megjegyzem még, hogy a szerző a közvetlen, általános szavazati jogot »brutal, kindisch und barbarisch«-nak, mely ha fejébe veszi, a legalkalmatlanabb, önző, s képtelen elemekkel telithetné a törvényhozás alsó házát s akkor oly kormányt kaphatnánk, mely »die am wenigsten intelligente, heftigste u. unerträglichste aller Tyranneien«-t háritaná ránk.

Mennyire megfontolt s ugyancsak nem közönséges gondolatok ezek! *Dr. Pethő.*

Jézus szentséges Szivének rövid zsolozsmája. Latinból: Sujánszky Antal. A főegyhm. hatóság engedelmével. Esztergom, 1898. Buzárovits. 16-r. 14 l.

Az esztergomi főkáptalan agg nagyprépostja, régi egyházi költőnk, ki már több mint ötven éves irói pályára tekinthet vissza, ki maholnap, Isten segitségével gyémántmiséjét fogja ünnepelni, nagy örömünkre még mindig üde

HIVEKET AZ EGYHÁZNAK!

Irta Dr. PETHŐ.

Az autonomiai mozgalmak, nemde, az egyház fölszabaditására irányulnak az állam befolyása alól? E szerint tehát teljesen párhuzamosak azokkal a törekvésekkel, melyek az állami életben is a népképviseleti rendszer által a nemzet politikai szabadságát szolgálják.

Szabadság, ez a kornak jelszava. S mivel szabadságot az állami hatalom ellensulyozása s ellenőrzése nélkül biztositani lehetetlen: azért minden téren törekszünk alkotni oly intézményeket, melyek a hatalom elnyomásától védjék meg az alattvalókat. A szabadság garancziáját minden téren az ellenőrzésben, a hatalom megosztásában, a parlamenti képviseletben, s a közigazgatási s egyházi autonomiákban találják.

Ezt a fölfogást bátran általánosnak mondhatom. Mindnyájan meg vagyunk ugyanis győződve, hogy magának a hatalomnak érdeke kivánja a korlátokat, az követeli a határokat, a gyeplőt; kiván valamiféle szervezetet, mely az egyensulyt föntartsa a nemzetben föllépő, sok mindenféle nézet, érdek és irányzat közt. Mert minél pezsgőbb az élet, s minél fejlettebb a szellemi világ, annál szükségesebb, hogy nem diktatura által, hanem kölcsönös mérkőzésben, nyilvános közlekedésben s kiforrásban hozassanak fölszinre azok a törvények, azok az elvek s vezérgondolatok, melyek a társadalmat irányitsák.

Tegyük föl, hogy a nyugot-európai népeket autokraták akarnák kormányozni, mire lenne véres, kegyetlen despotizmusuknak kilátása? gyors és föltartózhatatlan bukás lenne dicstelen végük, melyet a gyámságot nem türő s önrendelkezésre érett nemzetek készitenének nekik. Az autokraták kora lejárt, mert maga a haladás és fejlődés söpörte el őket, mint ahogy későbbi geologiai korszakok eltemetik az előbbi korok typusait s fosszil alakokat hagynak belőlük emlékül.

Azonban a szabadság mozgalmaiban is látunk veszedelmeket s ha előbb talán avval hitegethették volna magukat demokrata-óriások, hogy csak szabadság kell s a többi magától jön; jelenleg e vérmes reményeiket páratlanul józanabb nézetekkel cserélték föl. A demokráczia is arra való, hogy győzzön a jobb! A demokratikus intézmények is csak formák, üres fiókok, s minden attól függ, hogy mivel töltjük ki azokat. Azért lelkesültünk a szabadságokért, mert gondoltuk, hogy jobban érvényesül bennük az ember; de hogy a forma magában nem boldogit, azt természetesen mi is tudjuk. Miután a lelkesülés láza már ugy a hogy csökkent s a tüzijáték füstje eloszlott, a fejlődés rámutat a demokráczia hibáira s ép leglelkesültebb hiveit szólitja föl a segélynyujtásra s a sokat igérő systemának megmentésére. Föltárja előttünk a demokratikus intézmények hiányait s ez által uj problémák elé állit, melyek nem azt bizonyitják, hogy az elv képtelenség s ki nem vihető, hanem azt, hogy a fejlődésben nincs belátható határ s hogy az elvek nem adják meg egyszersmind a praktikus irányitásokat s a konkrét megszoritások mértékét. Folyik is a sok szó a demokráczia problémáiról, s mivel az autonomiában is sokan és pedig méltán a demokráczia irányára s elveire hivatkoznak, jó lesz, ha ez elvek praktikus kivihetőségét az egyházi szervezetnek keretén belül szemügyre veszszük s a poli-

tikai szabadságok terén fölgyülemlett tapasztalataink utmutatása mellett, tulzásoktól tartózkodunk.

A demokrácziának filozofikus alapjait itt figyelmen kivül hagyjuk, kiváltkép azt a kérdést, hogy kié közvetlenül a hatalom; ezt annál inkább is mellőzhetjük, mert egyházi téren semmikép sem lehet a demokráczia tézisét, mely helyesen azt állitja, hogy a hatalom közvetlenül a népé, érvényesiteni, akár a nép átvihetetlen szupremácziáját fogadná el valaki az enczyklopedista filozófok, akár a mérsékelt nézetet vallaná a skolasztikusok tana szerint. Az autonomia jogokat nem vehet igénybe, semmit sem vindikálhat magának csak azt, amit adnak neki; ez iránt tisztában van mindenki, ki az egyház isteni szervezetét érti. De ez nem is nehézség; mert hiszen nem arról van itt szó, hogy autonomiát szervezzünk a joghatóság ellen s az isteni hatalom birtoklóival szemben, hanem arról van szó, hogy autonomiát szervezzünk s jogokat nyerjünk azoktól, kik e jogokat birják és gyakorolják.

Azonban a jog átengedésének mértéke körül már nagy lehet a nézeteltérés. Némelyek ugyanis, akik az egyházban az isteni joghatóságot el is ismerik, tulságosan sokat kivánhatnának, mások meg, a jog birtoklóit értem, édes-keveset hajlandók adni. Ebben a nézeteltérésben kell valamiféle eligazitó szempontra szert tennünk, mely a két prakticze széjjelhuzó irányzatot egyensulyba hozza. Szerencsénkre van is ilyen szempont, melyre ha fölemelkedünk, megtaláljuk azokat az elveket, melyek egyrészt a megalkotandó autonomiának kereteit tágitják, másrészt olyan postulátumokra is akadunk, melyek demokratizáló hajlamainkat a czélszerüség medrébe szoritják.

Az előbbiekhez, melyek a jogok átengedését sürgetik, tartoznak mindenekelőtt a czél, a motivum, mely a magyar katholiczizmust az autonomia megalakitására inditja; s ez a motivum kettős:

az egyik: az egyház szabadságának biztositása az állami hatalommal szemben;

a másik: a világi híveknek az egyházi tevékenységnek terére való rávezetése, — meleg, lelkes érdekeltetése; — mert az autonomia megalakitására az is indit, hogy az egyház szellemi hatalmát a laikus elem közreműködése által diadalmasabban érvényesitsük s a kath. akciót teljes érvényüvé tegyük. Ne lássa a világ abban az egyházban mindig csak a klérus szeparatisztikus érdekeit, hanem domborodjék már ki rajta egy oly irányzat, mely klérusban s laikusokban közös, meleg érdeklődést, vállvetett tevékenységet kelt, s ezt az irányzatot van hivatva az autonomia jogi intézménynyé alakitani.

Az egyház szabadságának biztositásáról az állami hatalommal szemben, már másutt szólottam; itt tehát az autonomia alakitásának mintegy társadalmi szükségességéről lesz szó.

Számtalan oldalról emelkednek föl hangok, melyek az autonomiának megalakitását azért ajánlják, mert az által a világiak szorosabban füződnek az egyházhoz, érdeklődésbe vonatnak s ez által az egyház védőivé lesznek.

Nem akarunk valamely intézménytől mindent várni; csodaszerekben s csodarabbikban nem hiszünk, s igy nagyon jól tudjuk, hogy az egyházias érzésnek lüktető ütereje nem az autonomia. Az egyházias érzés szive nem fekhetik külső jogintézményben, az belül rejtőzik, a hit- és kegyelmi életben. Ezt az életet kell fejleszteni, ebből sarjad az egyházias érzés. De bár ezt vezérelvünkül elismerjük, nem tagadjuk, hogy vannak a főeszköznek segédszerei is, s ezek közt az egyházi érdeklődésnek élesztőjéül el kell fogadnunk az autonomia megalakulását is.

A laikusoknak az autonomiában való szereplésétől három jó eredményt várhatunk;

először, az egyház védőivé neveljük őket,

másodszor, az egyházi érzést keltjük föl bennük, harmadszor, buzgóbb egyházi tevékenységre fogjuk őket.

Az elsőt illetőleg, azt gondolom, hogy az autonomia által belevezetjük a világiakat az egyház érdekeinek sánczai közé, kik most künn szoronganak s őgyelegnek. Jogokat adunk nekik az egyház bizonyos ügyeinek elintézésére s ez által az egyház érdekeinek védőivé avatjuk föl őket.

Szellemi hatalmak ugyanis csak önmaguknak közlése által hatnak. Az egyház is csak ugy hat, ha ad. Ad sokat: hitet, szellemet, kegyelmet, igazságot, erényt, s minél többre s minél mélyebben árasztja ki e javakat a lelkekbe, annál kihatóbb a tevékenysége s annál virágzóbb élete. De valamint ad sokat soknak a lelki javakból, ugy adhat jogositványokat, hatalmat külső szervezetének keretében, adminisztrácziójában s ez által biztosabb alapra fekteti érdekeit, mert közvetlenül közössé teszi azokat.

Hogy erősödnek meg az alkotmányok? Kiterjesztik az alkotmányos jogokat a társadalom minél szélesebb rétegeire, bevezetik e rétegeket azoknak a jogoknak élvezetébe, melyek azelőtt csak kiváltságos osztályok jogai voltak. Természetesen, hogy e kiterjesztésnek módjával kell történnie s csak olyanokat kell az alkotmány sánczaiba bevezetnünk, kik a jogok gyakorlatára képesek és érettek. E tekintet tüzi ki a demokrácziának határköveit. Képességnek kell lennie; mert különben esztelenül s a természet rendje ellen cselekszünk. Senkinek sem jár jog, ki avval élni képtelen; senkinek sem adhatunk alkotmányos jogokat, kik azokra éretlenek s igy érvényesitésük által többet ártanának mint használnának. Ezt a gondolatot, jó lesz szem előtt tartani a demokratikus frázisokkal szemben. Az alkotmányos jogoknak érett elemekre való kiterjesztése súlyt ad a népnek, súlyt a hatalomnak s fejlettebb fokát mutatja a polgárosultságnak.

Ami a nemzeti alkotmányokra illik, azt az egyház alkotmányáról is mondhatjuk, amennyiben ez a kiterjesztés nem nyul bele zavarólag az egyház hierarchikus szervezetébe. A hivekkel megosztatnak oly jogok, melyeket eddig az egyházi és világi hatalom tartott kezében, e jogok azontul a hivek jogai lesznek. Az emberek kezdik érezni, *ez a mienk*. Mig ez az öntudat nincs meg, hogy ez az én ügyem; mig az öntudat ez irányban föl nem ébred: addig egy nagy közérdeknek megvédéséről szó sem lehet.

A jogközlés fegyverzi föl a hiveket, s mindmegannyi lovagot, öntudatos védőt avat belőlük, kik előbb pigra-massa voltak; hiszen eddig nem kérdezték őket, nem törődtek velük, kész fait-accompli elé állni, volt egész szerepük; ez pedig nem aktiv, nem érdekes szerep.

Ahol jogokat adnak, ott azután a szabadságnak is bajnokokat nevelnek, s minden szellemi érdeknek az első létföltétele a szabadság. Jogok, szabadság, jogvédelem, öntudatos, szellemi élet, ez mind egy huron pendül; egyik a másiknak gyökere és funkcziója. A jogközlés által nevelünk jogvédőket; a jogvédelem szabadságot hoz.

Az egyháznak is meg kell védeni szabadságát jogaiban s jogait szabadságában; s ezeket a jogokat s ezt a szabadságot az uj korban nem védheti meg másképmint hivei által. Az absolut hatalom, — hogy ezt itt ismételjem, — szabadságok adására nem hajlandó, de azok elkobzására mindég kész. A királyi hatalom — általánosságban szólok — manapság az egyháznak szabadságot nem garantálhat, miután a hatalom a királyok kezeiből javarészben a népképviseletre háramlott. A szabadságot ezentul a szabad, nyilvános diszkusszió s a cselekvési, gyülekezési, szólási, alkotmányos szabadságok terén kell védeni és biztositani. Ezen a téren vivtak ki az uj korban az egyház számára mindent, Belgiumban, Angliában, Németországban. Ezen

a téren sarjadtak az egyház szabadságának első babérjai Németországban is, melyeket Weber Beda, Buss, Radowitz, Reichensperger szakitott 1848-ban a frankfurti gyülésen. Az öntudatos katholikusok meg fogják védeni az egyház ügyeit az alkotmányos joghasználat terén, a parlamentekben. De még jobban fognak érdeklődni egyházuk jogai és szabadsága iránt, ha az autonomia szervezetében bevezetjük a laikus elemet az egyház ügyeinek fölkarolásába; az egyház ügyei ez uton közérdekké lesznek, s az egyház szabadságát e fölébredt közérzésben erős pánczél fogja köriteni.

A második előny, mit az autonomiától remélhetünk, az egyházias érzésnek fölkeltése.

Tény, hogy a laikusok egyházias érzése mély inferioritásban sinlődik. A papok törődnek az egyházzal, s erre a világ azt mondja: hogy-ne, hisz érdeküket; de a világiak alig törődnek az egyházzal; tőlük el is lophatnák.

Az inferioritásnak az érzete azt hozza öntudatukra, hogy ők az egyházban semmik; hogy nekik ott nincs szavuk, hogy minden nélkülük történik s hogy az egyházi ügyek az öntevékenységnek sehol semmiféle tért nem engednek. Azt mondhatná erre valaki: hát másutt nincs autonomia, pl. Belgiumban, Németországban, s mégis a laikusok védik az egyházat s oroszlánrészt vesznek maguknak az egyház szabadságáért folytatott harczokból. Ugy van; igaz! Nem mondom én azt, hogy autonomia nélkül nem lehet meleg, egyházias érzés, s hogy az egyházi jogositványokból való kizárás a kath. laikusokban mindenütt és szükségképen a lelkület inferioritását szüli; hanem azt állitom, hogy az öntevékenység, melynek az autonomia tért nyit, bizonyára megszüntetné vagy ellensulyozná a közérzés inferioritását.

Mi is itt vagyunk; mi is rendelkezünk, intézkedünk itt jogszerüen .... ez az érzés fakad az auto-

nomiából. Ennek melegéből eloszlik az a fagyos gondolat: nekem itt nincs szavam; ezt majd mások teszik meg helyettem.

A parlamenti akczió tért nyit a laikus elemnek egyházias érzésének érvényesitésére; ott kiállhat s mondhatja: ezt más nem teheti, ezt nekem kell tennem; itt nincs püspök, nincs pap; itt meggyőződésteljes férfiaké a szó; s ime mert e téren nincs inferioritásnak helye, föllendül bizonyos kedvező konstellácziók közt az egyházias, meleg érzés. De ne forditsuk ezt a tünetet nyársul ellenünk; hisz ez mellettünk szól. Az autonomia terén a jogositványok azoké lesznek, kiknek azelőtt joguk nem volt; inferioritásnak ott nem lesz helye s ép azért nem tétlenségre s nembánomságra, hanem tevékenységre s érdeklődésre lesznek szoritva a hivek.

Legyen ez a mi elvünk: nyissunk az embereknek tért a tevékenységre, s neveljük őket a szabadság, a jog, a legszentebb eszmék védelmére.

Tekintsük az emberi élet más tereit.

Megfosztva az öntevékenységtől, elfajzik minden intézmény. A politikai téren az atyáskodó abszolutizmus s a zsarnoki deszpotizmus nemcsak leköti s fejlődésükben megakasztja a népeket; hanem ha rajta mulnék, meg is ölné azokat a tétlenség mérgével. A népek azonban életösztönüktől vezéreltetve lerázzák magukról a méltatlan igát; kinőnek az atyáskodás gyámságából s önmaguk rendezik ügyeiket s életük sorát.

Ugyanezt látjuk a szellemi erők érvényesülésének terén; emberek és rendek, melyek elvonulnak, vagy háttérbe szorulnak, ahol nem dolgozhatnak s tevékenységet ki nem fejthetnek, bizony azok ott el is fajulnak. Nem dolgozni s ágyban feküdni napszámba, annyira elerőtlenit, hogy fölér egy kis betegséggel. Azonban minek sorolnám föl a tapasztalat s a nagy világtörténetnek idevágó adatait; a tény min-

den kétségen felül áll, hogy a tevékenységben fejlik ki az energia, s tétlenségben születik az inferioritás.

Foglalkoztassuk az embereket az egyház ügyeivel. Miért elzárni előlük azokat? Hisz ez fojtogatása az ő vonzódásuknak, érdeklődésüknek, törődésüknek; s ez a folytonos fojtogatás vagy halált idéz elő, midőn a katholikusokban az érdeklődés kivész; vagy erőszakos reakczióra vezet. Ez utóbbitól az egyházban nem lehet félni; egyszerüen azért sem, mert az előbbi baj sokkal nagyobb és végzetesebb. Nem lenni a legnagyobb baj!

Vannak a katholikusok közt oly konszervativ és nyugalmas tendencziáju emberek, akik a régi jó időket azért is dicsérik, hogy sokkal csendesebben végeztek akkor mindent. A népnek rengeteg nagy része a politikától távol állt; ezt a csunya mesterséget csak néhányan üzték, kiket dologtalanságuk vagy rangjuk arra kárhoztatott. A népek meghajtották fejüket s örültek, hogy a császár jogara alatt békességben az „augustissima, sacratissima majestas" legalázatosabb hiveinek vallhatták magukat. Az egyházban is jobb volna mindent kéz alatt elvégezni; az egyházi hatóság rendezkedjék és senki se kérdezze, hogy mi ez? s miért van ez?

Bátran kimondom, hogy ez hátramaradt, elvénhedett, gyámoltalan gondolkozás. Vajjon lesznek-e még oly idők, midőn ezen programm szerint alakul majd a világ, azt nem tudom, bár nem hiszem; annyit azonban tudok, hogy az ily reczept csak morfiumos altató-szer lehet, de nem erős, egészséges étel. Montalembert erre az ellenvetésre azt felelte: Jaj a felsőbbségeknek és kormányoknak, melyek megengedik népeiknek a legdrágább mulatságot: az unatkozást. Érzik ők jól, hogy gyakran háboruba kell bonyolódniok, hogy alattvalóikat foglalkoztassák. Elleneseink (a népképviseleti rendszer ellenzői) meg nem fontolták, hogy a miniszterek, a parlamenti pártok, a

szószékek harczai az oly izgalmas nép fantáziájában, mint a milyen mi vagyunk, a véres háborukat pótolják. Bár ne kelljen ezt bebizonyitva látnunk és saját kárunkon arról meggyőződnünk, mint meggyőződtek atyáink.

Önámitás azt hinni, hogy a népek nyugalomra vannak teremtve a világon s a folytonos mozgás árt nekik; aki ezt komolyan mondja, az a történelemmel ellenkezik s ugy látszik az egyptomi vagy hindostani nyugalmas állapotokat tartja eszményieknek. A keresztény népek sohasem vágyódtak ily sors után; Isten nem mumiákká teremtette őket. A nemzeteknek ép ugy vannak fáradt korszakaik, s visszaeséseik, mint az egyedeknek, de valamint az egyedek, ugy a népek is titokzatos gyorsasággal dörzsölik ki szemeikből a tétlenség mámorát s állnak ujra talpra. (Die Kath. Interessen. 102. l.)

Ceteris paribus mi is ugyanezt mondhatjuk: foglalkoztassuk az embereket; az a társadalom a tökéletesebb, mely minél több embert foglalkoztat tevékenyen.

Az egyházias érzület fölélénkülésével lépést tart a buzgóbb, frissebb élet az egyházi alkotás tágas mezején; s ezt a tünetet sorolom föl harmadik előnynek.

A közöny s a nemtörődés a mai laikus világban ellankasztja azt a kevés buzgó embert is, aki szeretne valamit tenni. Annyian vagyunk és semmit sem teszünk! Egymás hátán, zsufolva vannak az emberek az anyakönyvekben, de ha szellemi jelenlétüket elképzelem az egyházban: ugy tünik föl nekem, mintha zsufolt teremben egymás mellett ülnének s horkolnának. Fülledt a levegő, nem mozdul meg benne egyetlen léghullám sem. De azután átvonul egyszerre a kinyitott ablakokon át a park hüs lehelete s az aluszékony tömeg éledni kezd; kedvet kap az élethez; hozzászól a tárgyaláshoz, érdeklődik s amit előbb figyelmére nem méltatott s oly álmosnak, unottnak

nézett, mint a milyen maga volt, most nagynak s fönségesnek látja s bámulja.

Önámitás nélkül szeretnők hinni, hogy az álmos laikus közönség az autonomiai élet üditőbb, éltetőbb leheletétől föléled, s kedvet, de sőt lelkesülést merit a ker. élet nagyszerű műveinek létesitéséhez.

Az egyházi téren csodadolgokat lehet alkotni. Az egyháznak nagy erkölcsi erői vannak, melyeknek csak vezető sodronyokra van szükségük, hogy villamáramként mozgassanak közhasznu vállalatokat. A hol a kath. közszellem ébren van, ott a társadalmi hiányok, kulturális elmaradások, erkölcsi bajok, szellemi fejletlenségek terén intézeteket, műveket alkot, melyek a legnemesebb lelkesülésnek anyajegyét viselik homlokukon. E nemes tevékenység által a züllő, romlott társadalomba is erkölcsi irányzatot teremt, sőt szellemével kihathat a közvéleménynek irányitására vagy legalább tiszteletet parancsol és becsületet viv ki a ker. eszméknek.

A nemes ker. föléledésnek vigasztaló tüneteit volt már szerencsénk láthatni, még pedig e században, midőn a márcziusi forradalom Poroszországban s a rajnai kis államokban levette az egyház nyakáról az állami szolgaság békóit. A szabadság érzetében száz év óta először gyültek össze a német püspökök zsinatra Würzburgban; akkor kezdték üléseiket megtartani a német kath. nagygyülések, a Pius- és Borr. sz. Károly-egyletek; akkor érték egymást a kath. buzgóságnak és lelkesülésnek művei. S ugyan hol? talán Ausztria atyáskodó kormánya alatt? nem, hanem a küzdelem s a kivivott szabadságok országaiban. Nem kell félnünk s nem szabad féltenünk az egyházat hiveitől; ellenkezőleg a hivek a modern korban az egyház szabadságának hordozói s csak a kifejlett, kath. öntudatra lehet egyházszabadságot épitenünk.

Mire s kire épitsünk, ha nem rájuk?

A mi kath. konzervativeink az apostoli Felségre épitenek. De az apostoli Felség jogai a modern jogtanban államjogoknak deklaráltatnak s teljesen a parlamenti kormány felelősége alá hajtatnak; nem kell-e az apostoli Felségnek is ily körülmények közt a katholikusokat a képviselethez, tehát a hivekhez, a hiveknek a kormányrendszerben érvényesitendő befolyásához utasitania? S mit csináljanak ott a katholikusok, a külföldön, ahol nincs apostoli Felség? s ahol nem kereshetnek folyton sz. István palástjának redőiben menedéket? Hiába, a népképviseleti rendszerbe tétetvén át mindenütt a világon a hatalom sulypontja, fölösleges s veszedelmes balanczirozást végez, aki az egyház szabadságát s szellemének erőteljét máshol keresi, mint a népben.

A hiveknek kath. öntudata biztositja a szabadságot a hatalommal szemben, s az életet magában az egyház kebelében; s a külső szabadságnak is egyedüli czélja ép ez a belső szellemi élet, hogy az egyház éljen tagjainak lelkesülésében és buzgalmában. Az egyház szellemének kell tért foglalnia a lelkekben. A kath. öntudatnak kell győznie az eretnek tanokon, katholikusellenes nézeteken, a hivek közönyén s azon a tudatlanságon, mely kevésre becsüli a katholiczizmus életerejét. 80 év óta ép abban rejlik a katholiczizmus haladása, hogy a társadalmi téren, a kultura és ker. szeretet terén, a tudomány mezején jelentkezik kihatása, de ezt a haladást, melylyel a ker. élet a lelki halál, a hitközöny s az egyháziatlanság hatalmát visszaszoritja, csak azon a statisztikán, azon a kontingensen lehet mérni, mely az öntudatos világi hivek számát tünteti föl!

Próbáljon valaki Belgiumban, Angliában, Németországban nemzeti kath. egyházakról beszélni; mily unott, czikornyás gondolatok ezek ott, melyekre senki sem reflektál. Pedig a 15. század óta Európa valamennyi államában észrevehető a Rómától való elsza-

kadás viszketege. Szó volt gallikán, német, spanyol, portugal kath. egyházról, s az állami juristák, kik a szabadságnak mindig ellenségei voltak, élesztették az állami hatalom folytonos beavatkozásai által e felületes, s a nagy kath. egyháznak még fogalmával sem biró irányzatokat.

Hol van Franciaországban csak egy katholikus püspök, aki az 1682. évi négy artikulust ma aláirná. Mindenütt öntudatos ragaszkodás az egyház isteni szervezetéhez, az egyház központjához és sziklájához. Nem veszszük észre, ma már sehol azt a különös szükségletet, melynek behatása alatt az egyháznak legnemesebb fiai is álltak, hogy a sz. szék jogaival szemben mindig a zsémbes féltékenykedés szerepét játszák; elmultak már azok az idők, midőn Bossuet egy 500 éves pápai Bulla ellen a párisi parlamentre appellált; — midőn a királyok előszobái tele lehettek antichambrirozó püspökökkel, de hazaárulás volt az apostolok sirjaihoz elzarándokolni; midőn a jezsuitákon véghezvitt pombáli kegyetlenkedések nemhogy a humánus mult századi filozófoknál, de a kath. püspököknél sem keltettek (s ép oly kevéssé a nemlétező kath. közvéleményben) megütközést.

A tudomány és művészet terén szintén nagy föllendülést konstatálhatunk, melyre ugyancsak szükség van. Kiveszett az érzék a kath. szellem művei iránt; a történetet félreértették, a szentek életét megcsonkitották, a fönségest és csodálatost kiküszöbölték, csakhogy a kényes és romlott korszellem semmit se találjon, ami gyerekes gondolataival s erőtlen izlésével ellenkezik.

Ha keressük e tehetetlen és szomoru közvélemény romjait, mondhatjuk, hogy már abból is keveset találunk. Az életből kiveszendőben vannak nyomai s buvárkodnunk kell könyvekben, hogy a ker. gondolkozás paródiáiról fogalmat szerezzünk.

S minek köszönhetni e föléledést? a katasztrófák-

nak, melyek a visszaéléseket elsöpörték s az egyházi szervilizmust a népszabadság iskolájába küldték szégyenkezni és öntudatra ébredni s azután annak a nagy szellemi munkának, mely klérust és laikus hiveket rávezetett a történeti, filozófiai és szocziális igazságnak visszaállitására. Nem kivánunk régi időket és állapotokat visszavarázsolni, de az igazság, a csodálat és szeretet érzelmeit kivánjuk a hivekben fölkelteni a nagy kath. gondolatok, tanok, szentek és intézmények iránt; csodálkozással kell eltelniök a nagy művek iránt, melyek a ker. Európa talaján nőttek s bátorságra kell szert tenniök, hogy ellenségeikkel most is ép oly sikeresen megvivhatnak, mint atyáik, kik egy világot tudtak a kereszténységnek megnyerni.

Ha a hivek belevonatnak az egyház ügyeinek intézésébe, kedvet nyernek majd a belső élet kifejlesztésére is, — be fognak lépni azokba az egyletekbe, társulatokba, melyek a hit, a szeretet, az áhitat, és irgalmasság szolgálatára alakultak. Ez a tér nálunk még fagyba s jégbe van szoritva s az erkölcsi és természetfölötti ker. tevékenység az intelligenczia előtt olyan mint egy gót-dóm a barokk izlésü polgári piktor előtt.

A társadalomba kell a kereszténységnek bevonulnia, a házakba, családokba, szalonokba, ahol azelőtt, legfölebb bujkált a jó asszonyok ügyes leplezése alatt; közkincscsé kell lennie, boldogitó közkincscsé, hogy föl ne foghassuk, miként lehetett nélküle hosszú, szenvedélyes koroknak megélniök.

Szóval, roppant nagy mű várakozik a kath. öntudat visszaállitására. Egy tapodtat sem tehetünk azonban ez irányban a laikus hivek nélkül, sőt a ker. eszmék térfoglalása voltakép a kath. hivek lelkében, öntudatos vallásosságuk ébredésében megy végbe.

Mindennek az egyházban ez a belső ker. élet képezi czélját: akár autonomiával, akár autonomia

nélkül kell majd történetünk előre e nagy czélnak elérésére, mindig szem előtt fogjuk tartani, hogy a kath. öntudat ébresztése nélkül semmire sem juthatunk. Az autonomia nem katholiczizmus, az egy jogi szervezet; az autonomia nem vallásos, bensőséges élet, hanem egy egyházjogi és államjogi intézmény; hogy mégis kivánjuk az autonomia létrejöttét, azt azért teszszük, mert az autonomiában az egyház legfőbb, s lényeges czéljának egy alárendelt eszközére ismerünk.

† Dr. KNAUZ NÁNDOR.
1831—1898.

Ez a név, melyett itt nagy lelkifájdalommal tettünk gyászos keretbe, a magyar katholikus papság egyik diszét, a magyar egyháztörténelem egyik legavatottabb művelőjét és, — amiért mi legelső sorban kérünk részt az ő érette való gyászban — a »Magyar Sion«-nak, a mi régi folyóiratunknak lelkes, buzgó megalapitóját illette életében, — őt fogja hozni kegyeletes emlékünkbe ezután, hogy kiragadta őt körünkből a halál.

Knauz püspök nevét ismerték országszerte, hisz egyike volt ő legtudósabb papjainknak, egyike legtermékenyebb és legalaposabb történetiróinknak. Egész életét a történetirásnak szentelte és első sorban a magyar egyház multját iparkodott felderiteni; s a munka, melyet végzett, szinte emberfölöttinek mondható. Csak azok, kik őt közvetlen közelről ismerték, tudták, hogy a tudós főpap, mikor dolgozott — mert néha azután egy-két heti respiriumot engedett magának — kora reggeltől késő estig ott görnyedt iró-

átszállott utódjaira, a római püspökökre is, ez a lényeg, ezen alapszik a primatus.

Eusebiusnál pedig προέστη nem egyszerüen »Vorgestanden«-t jelent mint Harnack forditja, hanem: esse episcopum.

Segna bibornok, mint a rendkivüli egyházi ügyek congregatiójának titkára is (e minőségében ő volt az, aki annak idején az elkeresztelési ügyben a biboros primással k. főpásztorunkkal a tárgyalásokat folytatta) tudott magának időt találni, hogy egy jeles értekezést adjon ki az anglikán ordinatiókról; hála és elismerés érette, hogy nagy elfoglaltsága sem gátolja tudományos kutatásai és irodalmi munkássága folytatásában. *hr.*

Katholische Dogmatik in sechs Büchern von Dr. Herman Schell. Erster Band. Paderborn. Schöning. 1898. 425. l.

Mióta Schell irányát ismerjük, azóta minden műve érdekel minket. S méltán, hiszen teremteni, reformálni, valami ujat alkotni, mindig érdekes; sőt érdekes annak a vágya s az ösztöne is. És Schellben megvan ez a vágy, megvan ez az ösztön. Ő mozgalmas időkben s mozgalmas talajon él. A modern eszmék árja mossa az egyházat; ezek a modern eszmék sokban igen alaposak és talpraesettek. Uj igények lépnek föl a szellemi s kivált a társadalmi téren; uj összeköttetések s érintkezések provokálják az egyház s az egyházi tudomány fejlődni s alkalmazkodni tudó tehetségét; az idők szükségletei a papság szellemi irányitását sürgetik, a mely irányitás be nem érheti a régi szabályok s a paragrafusokban kifejezett elvek egyféle s monoton hangoztatásával, hanem azok praktikus alkalmazása, időszerű interpretációja felé fejlik. Természetes, hogy ennek az iránynak nem tanácsos tág szabadságot adni; jó, ha van belőle mértékkel, de ha sok a jóból is megárt, mennyivel inkább az ilyen tüzes jóból. Hogy mértékkel s módjával legyen belőle, az szinte óhajtandó, különben a tradicziók megkötnek minden mozgalmat s a mozgalommal együtt a haladást is.

Ezzel a törekvéssel azonban két jelenség lép föl; az egyik, az ujitástól irtózó elemek ellentállása, — a másik, az

ujitókban föllépő ellenszenv azok ellen, kik mindig csak a status-quo unalmas hangoztatásával töltik kényelmes életüket. Nem csodálkozhatunk már most azon, hogy ugy az ily ujitók, mint az ily »régitők« egyben-másban elvetik a sulykot, az ujitók panaszkodnak, debachálnak, támadnak, reformálnak; a régitők kifogásolnak, czenzurálnak, gyanakodnak, s kézzel-lábbal kapálóznak minden reform ellen.

Schellnek nagy port vert föl egy röpirata s a »M. Sion« azt kitünően méltatta[1]; ez alkalomból hat kötetes dogmatikájának első kötetével foglalkozunk.

A kötet tulnyomó részét Isten létének érvei s Isten tulajdonságai képezik, s bár e fejtegetései is megjegyzésekre adhatnak itt-ott okot, kivált az a magas szinvonalon mozgó disputáczió tünt föl nekünk, mely e művön átvonul. A német egyetemi tanárok, ugy látszik, maguknak irják műveiket, mert föl nem foghatom, hogy mikép értse meg az elvont, s filozofice szép fejtegetéseket a kezdő, ki még a fogalmakkal is küzd. A tanárok könyvei nem közlik a tudományt, hanem föltételezik, s ha előadásaikban sem ereszkednek le jobban a tanitványokhoz, akkor ezek okosabban tesznek, ha a Deharbe, vagy a Vilmert nagy kátéját olvasgatják.

Reánk nézve ennél a második résznél érdekesebb az első, mely a keresztény kinyilatkoztatás forrásairól értekezik. A sulypont itt természetesen a hagyományban fekszik s a szerző ezt a kérdést a 4. §-ban tárgyalja, melynek czime: Die göttliche Offenbarung ist durch die hl. Schrift und die lebendige Tradition vermittelt. Amint ezt a tételt igy fogalmazva elénk adja, nem érezzük ki annyira, hogy döntő sulya nem az összefoglalásban, az irással összekötött tradiczióban, hanem az önmagán álló tradiczióban, amennyiben azt az irástól megkülönböztetjük, rejlik. Más könyvekben ezt a fundamentális tételt igy fogalmaznák: Organum revelationis conservandae et propagandae est magisterium vivum. Ez világosan van mondva. S miért nem tett dr. Schell is igy? Azért, mert ő a tradicziót nem állitja itt elénk a maga

[1] Ezidei februári és márcziusi füzeteiben.

teljes értelmében és jelentésében, hanem csak objektive; a tradiczió képezi a kinyilatkoztatott tannak egyik részét; ez a hitnek távolabbi szabályához tartozik; a közeli és közvetlen szabály az egyházi, a hierarchikus magisterium. Ha tehát a tradicziót a maga teljes értelmében veszszük, azt kell mondanunk, hogy az semmi más mint az egyházban föllelhető tanitói tekintély. Ezt a fogalmat a szentatyákból meritjük. Objektive a szentirás s az irás nélkül való isteni tan, vagyis az objektiv hagyomány »pari reverentia« veendő, hiszen mindkettő az isteni kinyilatkoztatás formája; de az aktiv intézményt, a magisteriumot véve a tradiczió alatt, semmi esetre sem mondhatjuk, hogy scriptura et traditio reánk nézve egyforma közlője a tannak. Rám dr. Schell könyve azt a benyomást teszi, hogy nincs benne kellőleg méltatva a tradiczió, a maga teljességében és félreértésre adnak alkalmat az ilyen kifejezések: »die hl. Schrift wie die Tradition als eine in ihrer Art vollkommene Mitteilung der Offenbarung.« Azután nagyon függetleniti a szentirást, mint önálló kinyilatkoztatási forrást az aktiv tradicziótól; a szentirás inspiráczziójának fölismerhetését, bárcsak valószinüleg, az irás belső ismérveiből megengedi, s ellentmond Franzelinnek, aki azt állitja, hogy magukból a belső érvekből nem ismerhetjük föl az irást, mert különben »eo posito libri inspirati essent non solum illi comprehensi in canone, sed prorsus innumerabiles. — Az inspirácziót ugy állitja elénk, mint amely magán hordja az isteni jelleget« és pedig félreismerhetlenül.

A fődolog azonban, amely föltünik s melyet már megemlitettem, az, hogy a szentirás s az egyház közti összefüggést lazitja s a szentirás valamikép függetlenittetik az egyháztól. Nem mondom, hogy Schell ezt valahol tanitja; szó sincs róla, hogy valami ilyenféle tézist állitana föl, de fölfogása s magyarázatai könnyen ilyen következtetésekre vezetnek. Schell például kifogásolja Vosennek ezen passzusát: »Die eigentliche göttliche Autorität, welche die vollständige Quelle und die lebendige, ewig gegenwärtige Grundlage unseres gesammten christlichen Glaubens bildet, ist ein für

allemal die lehrende Kirche . . . Aus der Hand dieser lehrenden Kirche und nur von ihr allein entnehmen wir überhaupt alles, was wir als zum Christenthum gehörig anerkennen und beachten und darunter auch die hl. Schriften.« Ebből ő azt a következtetést vonja, hogy ez esetben az egyház nem karolhatná föl ugyanolyan tisztelettel a szentirást s a tradicziót, pedig a trienti zsinat ezt mondja, s hozzáteszi, hogy ez a fölfogás antiprotestáns de nem trienti. Azonban ő maga tudja legjobban, hogy sz. Ágoston irja: ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas, és pedig mire nézve első sorban? arra nézve, vajjon sugalmazott-e vagy nem a szentirás. Ezt természetesen csakis a tradiczió mondja s azért mivel ezt mondja, nemcsak hogy le nem rontja az irás tekintélyét, de sőt kiválóan biztositja azt; hiszen hirdeti, hogy Isten igéje s ha Isten igéje, nem fogjuk-e »pari pietatis affectu ac reverentia« fogadni, mint a tradicziót?

Meglepett az is, hogy dr. Schell szerint a szentirás sugalmazottságát az egyház csak sugalmazás által ismerheti föl, — azután, hogy ezt, a sugalmazásnak tényét az egyház nem szükségkép az apostoloktól, hanem másoktól is kaphatta letéteménybe. Ezek az állitások azért meglepők, mert a) az inspiratio scripturae est dogma revelatum, s a kinyilatkoztatás nem inspiráczió; b) ha dogma, akkor másoktól, mint az apostoloktól az egyház nem vehette.

Még meglepőbb, amit a tradicziónak lefokozására mond a 178. lapon: »Ha azokat a hitczikkelyeket is tekintetbe veszszük, melyek példákul szoktak fölhozatni arra nézve, hogy nincsenek a szentirásban, milyenek a kánon, a kisdedek keresztelése, a szentségek hetes száma, az őrző angyalok tana, a tisztitó-tűz, azután IX. Pius pápa dogmatikus definicziói, Mária mennybemenetele, ha mondom ezeket is tekintjük, nem tagadhatni, hogy könnyebben bizonyithatók a szentirásból, mint a tradiczióból.« Azután folytatja: »nem ismerünk egy katholikus tradiczionális dogmát sem, melynek bebizonyitása a szentirásból lehetetlen, vagy legalább *nehezebb* volna, mint a tradiczióból.«

No, ezen minden dogmatikus meg fog ütődni és Schell doktor bizonyitási igényei nagyon alacsonyra lehetnek függesztve; gondoljunk csak a szentirásnak, mint inspirált Istenigének kánonjára, a sz. Szűz mennybe fölvételére, s kivált arra a dogmatikus definiczióra, hogy a római püspök szent Péter utódja.

Schellnél a dogmatikus tradiczió ködbe vész; ugyan mi lesz hát egy tanból pl. a sz. Szűz mennybe fölvételéről, melyet az egyház tart és hirdet, de melynek irott nyomaira a legelső századokban nem akadunk? a historikus tradicióval ki nem fogja épiteni a dogmatikát.

A tradicziónak ily csekély jelentősége az összkinyilatkoztatást tartalmazó irással szemben nem nyit sokat igérő kilátásokat a kath. dogmatikának; s ép oly kevéssé segiti majd Schell uramat a tradiczió s az irás helyes és szerves egybefüzésére. Az egész tant az egyház őrzi, s még akkor is őrizné hiven és hitelesen, ha szentirás nem volna. Az apostoli s az apostolok utáni egyház közti különbséget nem szabad ugy sürgetni, hogy az apostoli tant őrző és terjesztő magisterium is különbözzék az apostoli egyházban attól a magisteriumtól, mely az apostolokat követő egyházban fönnállt s fönnáll maiglan. A különbség bizonyára nem az lesz, hogy akkor a kinyilatkoztatás organumai lévén az apostolok, irás nélkül boldogulhatott az egyház; az apostolok halála után pedig az iráshoz van kötve s nélküle nem existálhat a magisterium; a magisterium mindig teljes és apostoli hatalmu és képességü, csakhogy az apostolok organumai voltak a folytatódó kinyilatkoztatásnak, utánuk pedig az egyház nem kinyilatkoztatási organum, hanem *egyedül hiteles* és *ráképesitett* előadója a kinyilatkoztatásnak.

Ez tehát egy szerencsétlen irányzat. Nyomaira akadtam ennek a sz. könyvek inspirácziós voltának bebizonyitásánál is. A szerző szinte törekszik egyház nélkül boldogulni az inspiráczió kimutatásában. Mondom, hogy »szinte törekszik«, mert hiszen tételt nem állit, de az irányzat tétel nélkül is kiverődik fejtegetésein. Valahol például azt állitja, hogy az inspirácziót ugy bizonyithatni, ha az illető iró szent férfiu, s

csodákat művel s azt állitja, hogy irása inspirált; nekem Ferr. sz. Vincze jutott eszembe, ki a világ végét megjövendölte s azt gondolta, hogy ezt Isten jelentette ki neki, csodákat is művelt, s mégis határozottan tévedett; nem is emlitem, hogy a hit tárgya, pl. vajjon ez vagy az a könyv inspirálva van-e, nem merithető privát reveláczióból vagy bizonyitásból.

Érdekes még a szerző ellenszenve Franzelin és Perrone ellen; s minél finomabb dilucióban ingerkedik a tájékoztatott olvasó idegei körül, annál kellemesebben és egészségesebben hat. De a mit a 86. lapon mond Perroneról, az már sok a jóból: »Dagegen weist Perrone der hl. Schrift die Bedeutung des verbotenen Baumes zu.« No ez már metsző és étető rágalommal is fölér.

Ismervén Schellnek irányát, tudjuk, hogy honnan fúj a szél, mikor ilyeneket mond. Ő emanczipálni akarja a katholikus dogmatikát az egyes szerzetes-rendi iskolák alól; nem akarja, hogy a rendek nyeljenek el mindent, hogy övék legyen az egész theologia, hiszen a theologia nem egy iskola, nem egy rendnek kincse. Méltányoljuk ezt a törekvést általában, de vigyázni kell, hogy az iskolák nagy tekintélyét, mely a tradiczió fölismerésénél latba esik, ne kicsinyeljük, valamint óvakodni kell, hogy ez az emanczipálási törekvés kisszerü antipathiává ne váljék. Ezek szem előtt tartásával igaz, de csak bizonyos értelemben, hogy »kein Genius und kein Orden, kein Jahrhundert und keine Schule ist gross genug, die Wahrheitsfülle der hl. Schrift und der göttlichen Offenbarung in ein theologisches System zu bringen, welches der Sache und der Form nach adäquat und ebenbürtig wäre« (8. l.); bizony adäquat kifejezést adni a kinyilatkoztatásnak aligha lehet, de az sem lehetséges, hogy valaki adäquat formák után járván, teljesen uj utakat nyisson, melyek a multnak geniuszait és iskoláit felejtik s jobbat alkotni remélnek. Ezzel a törekvéssel ugyanis szembenáll nem a tehetségek természetszerü tekintélye, hanem a tanok eddigi előadásával összeforrt tradiczió!

Dr. Pethő.

tértek hazafelé, nagyot mulasztatok, elfeledvén megtekinteni ezen a festői vidéken Franciaország egyik legnevezetesebb helyét, s a legmagasztosabb romantika ezen talán utolsó földi tanyáját.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Ágazatos hittan a középiskolák felsőbb osztályai számára. Irta Demény Dezső. Budapest, Szent-István-Társulat. 96 l. Ára füzve 60 kr., kötve 80 kr.

A hitoktatók és hittanárok dicséretes tevékenységet fejtenek ki ez utóbbi években, nemcsak szoros kötelességük terén, hanem a hitoktatási irodalomban is. Meglepően rövid idő alatt két középiskolai hittani tankönyv megjelenését jelezhettük s Demény Dezső hittanának első részét e folyóiratban is ismertettük; most jelent meg a második s befejező rész is.

Paedagogiai szempontból nem terjeszkedem ki rá, csak magára a dogmatikus tan előadására irányult figyelmem. S e részben ismételhetem az első részről elmondott elismerésemet. Ha néhol előfordul egy-egy kifejezés, mely a theologiai akribeját meg nem állja, vagy legalább is fönakadásra okot szolgáltat, az nem vonatkozik elvi és fontos tárgyakra. Igy például fönakadhatna valaki azon, hogy a 8. lap csillagos jegyzetében ezt olvasni: »tavaly észből, az idén a kinyilatkoztatásból és tekintélyből bizonyitjuk«; a kinyilatkoztatás természetesen szintén merő tekintély és pedig a katexochén tekintély; mégis lehet védeni e kifejezést is, mert a kinyilatkoztatástól megkülönböztetett tekintély alatt az egyházit, melynek a »fides ecclesiastica« jár, értheti.

Minden kérdésnek szentel egy-egy, ha még oly kurta paragrafust s alig van fontosabb theologiai kérdés, mely az

akademikus könyvekben foglaltatik s a »haute theologie« skolasztikus szféráin alul van, melyet szerző mellőzne. Sőt még a Szentháromság személyeinek s azok egymáshozi viszonyának skolasztikus kifejtését is érinti a 15. lapon, ahol azonban a tizenegyedik sornak ezen szavait: »mint a *szeretett,* az Atya és Fiu«, és pedig az aláhuzott »szeretett«-et nyomdahibának vagyok hajlandó tartani, »szerető« helyett. Ezt a skolasztikus izű kitérést is talán kifogásolni fogja a pedans paedagógia, de a kor észelviségbe hajló fiai szivesen veszik ezt a magyarázatot is, kivált ha a tanár a Szentháromság belső életének csodálatos organizmusát a tudákos theologizáló ifjuság előtt érdekesen fejtegetné.

Apologetikus szempontból szükséges volt a kozmogoniának s a darwinizmusnak tüzetesebb tárgyalása. Mily iszony fog el még most is, annyi év után, ha Wappler borzasztó, kisbetüs magyarázataira, »sem-jegyeire«, s más efféle terminologiai monstrumokra gondolok, amiket nekünk s a »longus idem abhorrentium ordo«-nak bevágnunk kellett. De sőt azt a megjegyzésemet bátorkodom koczkáztatni, hogy némely szintén sokat hánytorgatott kérdést, milyen pl. az emberi nem egysége, illett volna kimeritőbben tárgyalni.

A szentségeknél a szerző a praktikus, keresztény élet szempontját sem veszitette szem elől; az oltáriszentségnél a sz. misét s a sz. áldozást külön fejtegeti.

Én tehát, ki nagy, dogmatikus objektivvel nézem ezt a tankönyvet, csak dicsérettel adózom a szerzőnek; hogy azután a mikroskopikus, paedagógia kutatás és észlelés miből fon neki koszorút, azt nem tudom.

Dr. Pethő.

Bérmálási emlék. Irta Szilvek Lajos dr. theol. tanár. 16-r. 95 l.

Országszerte ismert bölcseleti irónknak éppen most, pünkösd előtt, amikor mindenfelé ki szokott osztatni a bérmálás szentsége, jelent meg egy csinos kis kötete »Bérmá-

az embert. A természetben mindenütt összhang uralkodik; egy jól hangolt óriási orgona a természet, mely Isten bölcseségét, jóságát hirdeti s egyedül az emberi sziv hasonló egy lehangolt hangszerhez, mely hamis, fülsértő hangokat vegyit a természet fenséges akkordjaiba. Ez eredetileg igy nem lehetett; a világban, melynek az ember is egyik tagja és pedig kiváló tagja, egykor teljes összhangnak kellett uralkodnia, csak igy felelhetett az meg az isteni bölcseségnek; tehát kellett valaminek történnie, ami az összhangot megzavarta, ez pedig a sz. irás és a népek hagyományai szerint nem egyéb mint a bűnbeesés, az embernek az Istentől való elpártolása. Vagy el kell tehát fogadni a bűnbeesést mint történeti tényt, vagy pedig tagadni kell az Isten bölcseségét, jóságát azaz: magát az Istent. Az atheizmus az utóbbit, a hivő lélek az előbbit választja.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Geschichte der Weltliteratur. Von Alexander Baumgartner S. J. I. Band. 1—8 Lieferung. Herder. 620 l. Ára 9 márka 60 fillér.

A czime is ijesztő az itt ismertetett műnek s az olvasó csóválja fejét a vállalkozó szellemü szerző vakmerősége fölött. Valóban nagy föladatnak gyürközött neki P. Baumgartner, s hogy nem vallott vele szégyent, sőt ellenkezőleg dicsőséget aratott, azt annak az évek hosszu sorára terjedő munkásságnak s előtanulmányoknak tudjuk be, melyeket nagy, kitartó szorgalommal folytatott s másnemü műveiben már eddig is föltüntetett. P. Baumgartner nem az első, ki e téren föltünik; különösen honfitársai, a németek művelték a tudománynak azt az ágát; de a szerzőé az érdem, hogy az általános világirodalmat határozottan kath. szempontból fogja fel s a kath. igazságot alkalmazza itéleteiben mérvvesszőül.

Ezen az érdemen kivül megilleti szerzőt még az a dicséret s az a szerencse is, hogy a legujabb adatok és munkálatok és fölfödözések tornyosuló magaslatára tudta emelni művét, hogy azt azután bármily irányu tudós is kényszerüljön megsüvegelni.

Az első kötet Nyugat-Ázsia s a Nil-tartományok irodalmának történetét adja.

Nem csodáljuk, hogy a kelettel kezdi. A kelet a mi hazánk; s mi nemcsak a vérrokonságát, hanem a szellemi sajátságait is a népek közös bölcsőjére, a keletre vonatkoztatjuk. A kelet mind közelebb lép felénk az összehasonlitó nyelv- és vallás-tudomány haladásával és sajnos épp e tudományok szolgáltak elfogult emberek kezében fegyverül a kereszténység ellen. A szerző kiváló előszeretettel tárja elénk a kelet szellemi világát; ellépteti szemeink előtt az irott szónak halhatatlan munkásait; próféták, szent irók, egyptomi, aethiop, perzsa dalnokok vonulnak föl néma ünnepélyességgel; az arab pusztai énekesek, a beduin poeták, a kalifák udvari költői; a szir, örmény, kopt költészet csoportjában ott látjuk sz. Efremet: tovább a Talmud s a korán mint két monolit emelkedik a feledés pusztánál fakóbb látteréből; mindenek fölött pedig a szentirás lángoszlopa nyulik föl a szellemi élet nyüzsgő tarkaságából föl az égbe.

Ily műre csak nagy konczepczióval fejünkben s óriási tudománynyal fölkészülve vállalkozhatunk. Ez a tudomány tájékoztat és eligazitja választásunkat. Az anyag ugyanis rengeteg nagy. A nyelvek olyanok mint az oczeánok; milliók beszélik és sokan irnak rajtuk. Ötezerkétszáz arab költők sorolnak föl a kutatók; a nyelvek óczeánjára mint az Archipelagusban mindenfelé szétszórva, széthintve szemléljük a szellem műveinek apró és nagy szigeteit s mindmegannyi uszósziget imbolyog szerteszét a monda, a mese. Ezek közt válogatni nehéz; s a kiválasztás minden további kommentár nélkül eléggé jellemezheti az irodalomtörténészt, rásütvén azt, hogy nem ért hozzá, hogy nem hatolt be az illető nép szellemébe, s hogy modern fölfogás szerint itél meg régi kultur-időszakokat.

Baumgartnerre e részből nem esik gáncs. Szinte meglátszik rajta, hogy mint óvakodik bele nem melegedni s tul nem lelkesülni egyik vagy másik nép irodalmáért vagy műfajáért. Pártatlan igazságszeretet vezérli itéletét, midőn népek, nyelvek, vallások objektiv érdemeiről s befolyásáról van szó. Pedig az elfogultság a tudós és sokat olvasott embereket nem kiméli meg, s mialatt Baumgartner ezt mellékesen föltünteti, gondja van rá, hogy az elfogult itélet által sujtott félnek igazságot szolgáltasson. E nemes szolgálatra alkalmat szolgáltat neki a szirok irodalma. A szir, őrmény, aethiop, kopt irodalmat a kereszténység ébresztette életre; szerény, igénytelen, egyszerü valamennyi. A német irodalomtörténészek le is néznek ez egyszerü, szegény népekre s Eichhornnal és Herderrel egy követ fujva igen megvetőleg nyilatkoznak. Herder például ezeket irja: »a szirok nem képeztek soha népet, soha nemzetet; nem nőnek ki egységes törzsként a nemzeti érzés termő, anyaföldjéből; ők csak keresztények és remeték voltak. Nyelvüket tudhatták s arra másokat is tanithattak; de mit irjanak rajta? liturgiákat, irásmagyarázatokat, kolostori épületes olvasmányokkal, kontroverziákat, krónikákat és szellemtelen versfaragványokat. Azért nincs a szir irodalomban sehol egy szikrája az igazi költői ihletnek, annak a tüznek, mely a lélekből villan s szíveket melegit; az ő költészetük szegényes kézmüvesség, névsorozat, s a krónikák versbefüzése. Egyetlen egy tudományba sem fektettek bele valamit a geniusz sajátosságából; egyetlen egyen sem lenditettek semmit a föltalálás lendületével. Szomoru bizonysága ez annak, hogy az aszketikus-polemikus barát-szellem, daczára minden politikus eszélyességnek, semmit sem létesithet. Minden világrészben hű maradt ez a szellem magához, hű maradt terméketlen tradiczióihoz s most is uralkodik még elmaradt zsarnokságával a tibeti hegyeken, hol daczára minden hierarchikus szervezettségnek, egy szabad s találékony geniusz nyomaira nem akadunk.« Igy itélnek a tudomány elfogult gombkötői! Mily szépen és győzelmesen vindikálja e ráfogásokkal szemben Baumgartner az Efrem poézisét.

Valamint az itt emlitett helyen, ugy másutt is vettük észre, hogy Baumgartner földeritő s megnyugtató derüt önt a fölfogások gomolygó ködébe. Ilyen például az arab költészet értékének megvitatott kérdése. Némelyek költői lelkesüléssel emlitik az arab szellem epikus és lyrikus alkotásait; mások ellenben félvállról néznek csak oda nekik. Baumgartner a tárgy érdemét illetőleg Paul de Lagarde kemény, ropogós itéletét fogadja el. »Ha mostanában — igy ir Lagarde, — az arab költészet ismerőinél az kezd divattá válni, hogy magasra tartják e költészet aesthetikus értékét, azt csak ugy lehet magyarázni, hogy azt a sok időt, amit e költészet méltánylására s szellemébe való behatolásra szenteltek, esztetikai élvezet tekintetéből sem akarják teljesen elveszettnek elismerni. Rosz ajánlása az a költészetnek, ha Ahlwarttal még egy állatorvos kommentálására is szorulunk benne. A melléknevek torlódása a főnevek körül, amit az arab poezis magvának hirdetnek, ugy veszi ki magát, mint egy ósdi növény- vagy állattani kézi könyv. Egy tisztességes arab költeménynek a szerkezete igy épül föl: a költő mindenekelőtt konstatálja, hogy hol látta kedvesét utoljára; azután áttér a lovára, s kifeni a paripát a dicséret minden pomádéjával; a végén pedig tartja a tenyerét s utal arra, hogy a zsebe üres s jól esnék a honorárium. Ha emberről van szó, akkor azt vagy az égbe emelik, s ilyenkor alighanem az elterjedt Rodomont-familiának a tagja a szerencsés halandó, vagy pedig leszólják az istenadtát, s akkor az oly mosdatlan szájjal fog hozzá a levegő ronditáshoz, kivált a nemi dolgokról, hogy Európában csak londoni matróz-lebujokban, nem pedig a nemzetek élén ragyogó költészet ajkairól hallhatunk hasonlót. A tevék hátsó czombjainak tüzetes leirását sem tekinthetem költői lendületességnek. A próféta köpenyege is, melyet a moralizáló költő néha magára húz s festői ránczokba fog, nem birja eltakarni azt a morális nyomorékot, ki alatta lappang.«

Készakarva idéztem e hosszabb nyilatkozatot azért is, hogy izleltetőt nyujtsak az itt tárgyalt nézetekből. Baumgartner szerencsésen találja bele magát a világirodalom tör-

ténészének szerepébe. Bele kell dolgoznunk, bele fúrnunk önmagunkat az illető népek életébe, vallási és ethikai fölfogásába; mert minél nagyobb változatok játszanak a Nilus partjain s az Alhambra csarnokai alatt székelő kulturák tipusain, minél távolabb esnek el egymástól térben és időben: annál nagyobb s nehezebb föladat elé állitják a kritikust.

A szerző öntudatában van e föladatnak s az általa támasztott nehézségnek. Nagyon jól tudja, hogy az irodalomtörténet csak egy részét képezi a kultur, s a világtörténetnek; tudja, hogy az irodalom is csak funkcziója annak a szellemi életnek, mely viszont folytonos és lépten-nyomon megnyilatkozó függésben áll a nép anyagi, kulturális helyzetével, szabadsági intézményeivel, vagy ellenkezőleg a müveletlenségnek megfeglelő rabsági elnyomott állapotával. Azért a fejezetek elején ismerteti a nép helyzetét s a történet bevágó adatait, de természetesen csak a legszükségesebb pontokra kiterjeszkedve s egyenes odairányitással a műnek tárgyára.

Ez első kötet öt könyvre oszlik.

Az első könyv az ősmüveltség törzsnépeire: izraeliták, babyloniaiak, aszíriaiak s egyptomiakra terjed. A műnek homlokán ott ragyog a szentirás irodalmi méltatása; e méltatásból a szerző ki nem hagyja ennek az irott szónak páratlan előnyét minden más emberi szó fölött, azt t. i., hogy inspirált szó. Gyönyörü szemelvényeket mutat be a zsoltárokból s a prófétákból, melyek olvasása csak vágyunkat fokozza más hasonló mutatványok után.

A második könyv a keletnek őskeresztény és zsidó literaturáját tárgyalja. Itt találkozunk az újszövetségi szentirásnak irodalmi méltatásával; a keleti apokryphokkal, sz. Efrémmel s a szir irodalommal, folytatólag a kopt, aethiop, őrmény, georgiai műveltség irott műveivel s zárlatul a talmuddal. Senki se gondolja, hogy a szerző bőségesen áradozik az egyes fejezetekben; a könyv korlátolt terjedelme áthághatlan mesgyét von eléje, de amit ily szük keretben emlithetni, azt a szerző el nem mulasztotta.

A harmadik könyv az arabok irodalmával foglalkozik. Fejezetei ilyfélék: Altarabisches Dichterleben. Die altarabische Dichtung und das Christenthum. Arabische Dichtung und Wissenschaft im Reiche der Khalifen. Der literarische Werth der Beduinenpoesie. Gondolom, e czimek is eléggé tájékoztatnak a szerző felfogása iránt, különösen abban a részben, hogy nem unalmas.

A negyedik könyv a perzsák irodalmáról szól. Ami a perzsa kulturát vallási és néptörténeti fejlődésében jellemzi, arra a szerző gondosan kiterjeszkedik. A vallási irány az Avesta és a Pehlevi literaturára, az utóbbi a Schahnam hősmondára nyul vissza legszinesebben s tulnyomólag.

Az ötödik könyv röviden végez az izlami népek kisebb irodalmával, milyenek a török, az afghan bardok, s az altai turk-törzsek költészete.

Eléggé méltányolhatjuk az itt föltüntetett körvonalokból a műnek tervezetét. Megjelent már a második kötet is, de az egész mű hat kötetre van tervezve. A kritika elismerőleg nyilatkozott Baumgartner alkotásáról; lesz alkalmunk idővel a második s a következő kötetekre is figyelmeztetni olvasóinkat.

Dr. Pethő.

Alkonyat felé. Történeti elbeszélés Marc Aurél császár idejéből. Irta Jeske-Choinski Tivadar. Forditotta dr. Rada István. Veszprém, 1898. Egyházm. nyomda. Két kötet (340 és 337. l.) Ára 3 frt.

A fordító már régebb idő óta arról ismeretes, hogy nemcsak ügyesen, gördülékenyen, magyarán fordit, hanem tárgyai megválasztásában is gondos vagy szerencsés.

Ez a történeti elbeszélés, melyet akár regénynek is elnevezhetett volna, szintén jól volt megválasztva. Abban az időben játszik, amikor a római imperium rohamosan közeleg alkonyata felé; mert immár uj eszmék, uj irányok lelkesitik az emberiséget, a Krisztus religiója már megváltoztatja a föld szinét. Az érdekfeszitő elbeszélést kielégitve teszi

le az olvasó, mikor a befejező mondatokat olvassa: »... az imperátorok által kiontott keresztény vérből a rothadt Róma szellemileg megifjultan fog kikelni, s a világ fölött uralkodó trón itt fog majd fölragyogni, amely előtt a capitoliumi Jupiternek porba kell hullania« stb.

Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

X.

A szentmiseáldozat gyümölcseiről. Irta Horváth Győző kalocsai érseki titkár. Kalocsa, 1898. 8. r. 83. l.

»Ez a szerény tanulmány a kritika dicsérő szavaira igényt nem tart. Nem mond semmit, amit el nem mondtak sokan mások, szebben és jobban is.« Ezekkel a szavakkal találkozunk a beköszöntő előszóban, s mind a két állitásra kénytelen vagyok reflektálni. Hogy nem tart igényt a dicséretre, az nem a tanulmánynak, de a tanulmányozónak szerénységére vall; a tanulmányt ugyanis nem mondhatom szerénynek; ugy is illik, hogy érvelésében, objektiv tartalmában szerény ne legyen; szerény csak az előadás hangja és modora, s ez csak fokozza az érvelés erejét. Az sem áll, hogy a tanulmány nem mond semmit, a mit mások szebben és jobban is el nem mondtak volna; de sőt épp egy oly pontot feszeget s iparkodik tisztázni, mely igen érdekli a theologust s bevallom, hogy jó irányban keresi a kényes kérdés megfejtését.

Én is ez ismertetésemben kivált ez iránt érdeklődöm, s a tanulmány sulypontját, de meg értékét is ebben keresem. A kérdés a következő: applikálhatja-e a pap a szentmise különleges gyümölcseit sokaknak éppoly haszonnal, mint keveseknek, egynek éppoly bőséggel, mint a hogy többeknek? A theologia itt csodálatosan fluktuál, mialatt a gyakorlat s a keresztény érzék habozás nélkül azt mondja, hogy nem. A theologusok hivatkoznak a gyakorlat ez általános megegyezésére, s hozzá szabják tételeiket; bizonyitani szeretnék a praxis eljárásának helyességét s a logika kedvéért furcsa előmondatokat koczkáztatnak; mások a logika

kedvéért tételeket nem gyártanak, hanem az általános tételeket érintetlenül hagyván, az áldozatban szereplő tényezőkre s azok különös befolyására vannak szemügygyel s ez utóbbiaknak jobban sikerül a problema megoldása s eljárásuk nem viseli magán a mesterséges műépitésnek nagyon is emberi kinyomatát.

Igy például, ha valaki azt állitja föl tételül, hogy Krisztus áldozati aktusa a sz. misében extensive véges és korlátolt; az ugyan világosan ki fogja mutatni, hogy a kiszabott áldozati gyümölcsben 100-at nem lehet oly bőségesen részesiteni, mint 10-et. No de kinek kell ily izetlen sententia? Óvakodni kell a theologiában s kivált a gratiában az arithmetikától. Omnia quidem in numero et pondere et mensura fiunt, de a lelkiek numerusa nem méter és itcze szerint igazodik. Az üdvrendnek is van üteme és mértéke, de az isteni befolyásnak erejét még psychométerrel sem lehet megmérni. Nekünk tehát ily sententia nem kell.

Krisztus áldozata a szent misében is végnélküli kihatásokban áradozik. De honnan már most annak az előbb emlitett gyakorlatnak megokolása?

A t. szerző nagyon helyesen jár el, mikor nem a kegyelem objektiv tartalmát s annak az áldozatban foglalt s kiszolgáltatható mennyiségét nézi, hanem a szent misének az üdvrendben elfoglalt állására és szerepére reflektál. A mise végtelen kihatásu, de most tényleg az *üdvrendnek egyik eszköze*. A szentségek s a szentségeknek áradozó kútfeje, Krisztus érdeme is önmagukban mind végtelen értéküek, de most tényleg csak *kezelendő üdveszközök*. A kikre alkalmazzuk, azokban kifejtik hatásukat s áldásukat: a kikre alkalmazzuk hathatósabban, azoknak nagyobb s bőségesebb gyümölcsük lesz belőlük. A sz. mise általános gyümölcsei extensive nem korlátoztatnak; ezt a korlátlan alkalmazást nagyon élesen kifejezi a liturgia szövege, de a különleges gyümölcs tényleg egy általunk külön kezelhető üdveszköz. S az üdveszköznek éppugy megvan a maga hatási szférája, mint mindennek a földön; a hivek, a lelkek, az erényes élet, a buzgalom, a szeretet, az akczió és reakczió viszonyaiban

állnak egymáshoz, minden pap minden nap misézhetik, mint ahogy mindennap tanithat, prédikálhat, gyóntathat, de nem az egész emberiséget tanithatja, gyóntathatja; üdveszközeinek kezelhetősége korlátolt számra terjedt ki. Az a nagy, általános befolyás a Krisztusé, de a különleges kihatás az egyes üdveszközök révén, az a mienk; s mi sokan vagyunk s éppúgy mindig sokoldaluan, de sok megszoritással is bele vagyunk szőve az élet millió szálaiba. Lehet-e ezen túltenni magát? lehet-e intencióink általánositása által lényünk és szerepünk korlátoltságán túlemelkednünk. »Multi facti sunt sacerdotes eo quod morte prohiberentur permanere«, szent Pál e szavait ugy is alkalmazhatjuk: multi sunt, eo quod partiales etiam in munere suo sunt. Nem kell attól félnünk, hogy e felfogás által összetévesztjük az opus operatumot az opus operantis-szal; itt csakis az opus operatumról van szó, de amennyiben azt a pap kezeli és applikálja. A t. szerző a papi applikációnak korlátoltságát inkább az intencióból származtatja, mely nem lesz oly kiható, ha sokakra terjed ki; a napsugarakra reflektál, melyek máskép tüznek 90 foknyi szög alatt mint mikor ferdén esnek. Szóval mi nem vagyunk képesek üdveszközeinket, az opus operatumot az egész világra alkalmazni; kihatásaink, szerepünk sehol sem általános; miért legyen csak itt?

De akkor némelyik többre applikálhatná a szentmisét, mint a másik; lévén ő universálisabb, kihatóbb, intencióiban összefoglalóbb? concedo; hiszen ezt is lépten-nyomon látjuk az életben.

Az előadás nyelvezete, nyugodt, fegyelmezett menete, kerekdedsége igen kellemesen hat az olvasóra. Kivánunk minél több ilyen sikerült monografiát a magyar tudománynak.

Dr. Pethő.

Aquinói szent Tamás életrajza. Irta Joyau Károly Anatolius. Franciából forditotta és bevezette, valamint sz. Tamásra, tanára és tekintélyére vonatkozó számos okirattal bő-

év óta minden alapkő és támasztó falak nélkül fönnáll és a melyek megakadályozták, hogy valaki áhitatból csak egy darab követ is elvigyen a házból büntetlenül.

Felsorol néhányat a lorettói szent szűz számtalan csodáiból, melyeket a szenvedő emberiség javára művelt.

Leirja az átvitelről szóló számos hagyományokat és emlékeket, a zarándokok tanuságait az átvitel előtt és után. Közli a Loretto dicsőségére mondott beszédeket, költeményeket, a hittudósok véleményeit, két más kép csodálatos átvitelének történetét.

Szól azon tárgyakról, melyeket a szentház magában foglal, a szentház evőedényeiről, eredeti falfestményeiről, a kincstárról, a hatszázados emlékünnepről, a német és magyar kápolnáról, mely utóbbinak felállitása ügyében épp most fáradozik egy főrangu hölgyekből alakult bizottság.

Végre leirja a szentház egyetemes társulatát és minden magyart lelkesit annak felkarolására.

A képek, melyek a szövegbe szép számmal ékelve vannak, elég jók. *N.*

Wundt rendszerének ismertetése és kritikája. Irta Kozáry Gyula. Budapest. Ifjú Nágel Ottó bizománya. 8 r. 100 l. Ára 2 kor.

A szerző úr nem kötött ki Wundt Vilmosban valami tuczat-filozóffal. Kiköt vele, de tudja, hogy kicsoda és micsoda. »Lotzéval együtt — irja a szerző — elsőrangú csillag a mai tudomány egén, szellemóriás, ki az ujabb természettudományos műveltséget egész terjedelmében értelmébe szivta. Ezeken a szilárd alapokon készült fölépiteni bölcselet-rendszerét.« De mivel bölcselet-rendszer-épitő, még pedig a szellemóriáshoz illő fantáziával, vakmerőséggel és — sit venia verbo — daczára a »szilárd alapoknak« nagyon sokszor előforduló logikátlansággal s önmagának való ellentmondással, azért kikötött vele s gondolom, hogy alaposan végzett vele. Wundt mindenféle: pantheista, determinista, idealista, s viszont hajba kap minden irányzattal,

a pantheismussal, determinismussal, idealizmussal. Néha »látszik állitani«, néha »látszik tagadni«: néha állitáson kezdi, hogy tagadással végezze. Az ember nagy buzgalommal neki fog ezen modern szellemóriás műveinek tanulmányozásához; azt hallja, hogy itt új, meglepő irányok nyilnak a gondolatnak; olvassa tehát s fölvilágositást keres kérdéseire: mi az állomány? mi az anyag? mi a világ? mi az erkölcs? mi az akarat? de sajnos minderre elfogadható feleletet nem nyer. Meghallja, hogy a szellemi s anyagi világ végső elemei az akarategységek; olvassa, hogy a valóság metafizikai akarat-tevékenységekből és tapasztalati öntudat-tüneményekből áll; de azután arról is hallunk, hogy az állomány, s még az anyagállomány is segédfogalom; úgy, hogy végtére is fejcsóválva nézzük, hogy mikor hagyja el e szellemóriásokat megbomlott lángeszük.

A t. szerző úr sem zárkózhatik el e benyomás elől. Félti néhol a szellemóriást, hogy auto-suggesti folytán Hamlet sorsára jön; Wundt »hajmeresztő vállalkozásairól« beszél (48. l.) a »nagy tudósnak« könnyelmű és fölületes eljárását is észreveszi (87. l.); »pandaemonokat« is lát, kiket a német bölcselet e monstruma fölléptet, hogy megfejelje velük a világot (69. l.); költői velleitásokat födöz föl benne, melyeknél fogva »psychiko-fizikai párhuzamok« által magyarázza a lelki tüneményeknek és a szerveknek fizikai összeköttetését (43. l.); valóságos »praestabilita harmoniákat« kelteget életre s föltünteti önmagán a naiv, mythosszerü világfelfogásba való visszaesést. »Az egész elmélet, mondja Kozári Wundtnak a célra vonatkozó fejtegetéseiről, olyan képzeleti, költött, hogy csodálkoznunk kell a fölött, miként gondolkozhatott ekként az exakt tudós, kinek természettudományi ismeretei nemcsak, hogy a kor szinvonalán állottak, hanem a kisérleti lélektanban korszakot alkotó fölfedezéseket tett.« (38. l.)

A csodálkozás e neme gyakran megszállja az embert. Nem birjuk fölfogni, hogy valaki, aki a kisérletezésben exakt, a metafizikában őrült spanyol. De van itt e részben egy lélektani elem, melyet nem szabad ignorálnunk, s mely

könnyen tévedésbe ejthetne minket s ez az, hogy tisztelettel hajolván meg valamely téren kitünt tudós előtt, imponál nekünk ez az ember másutt is, ahol nemcsak, hogy nem kitünő, hanem obszkurus jelenség. Ha Wundt nem volna a tapasztalati és kisérletező lélektan terén tekintély, bizonyára számba nem vennők azokat a logikai akrobatamutatványokat, melyeket az állomány, az anyag, az akarat, a czél, az okosság körül végez.

Kétségbeesés kerülgeti a jóirányú filozofust, mikor a fogalomzavar őserdőin végig néz; desperáczió szállja meg lelkét s meggyőződik, hogy a filozofián segiteni nem lehet. »Das Elend der Philosophie«, Marx Károly művének ez a czime a legtalálóbb, szerző úr szerint »lepő« gondolat. A filozofia úgylátszik arra van kárhoztatva, hogy megrothadjon önmagában; más agyon nem verheti; a tévely egy hidrafeje helyett száz más még borzalmasabb bütyök dudorodik a fegyelmezetlen gondolat szörnyén. Ugy látszik nekem, hogy a fejlődésnek ezt az útmutatását kell elfogadnunk, s ha czáfolunk modern, német filozofot, ne tegyünk mást, mint állitsuk sorba-végbe az ő nézeteit egy s ugyanazon tárgyról, pl. az állományról, a valóságról, az okról. A belső valótlanság, a kapkodás, az antilogiák és paradoxonok komédiája, a semmitmondás megeszi ezt a filozofiát önmagában.

Áttérve a szerző úr fejtegetéseire, különösen kiemelem jártasságát s alapos hozzáértését a schola filozofiájában. Az állomány (substantia) tanát igen jól domboritja ki; az okság elvének, az akarat bölcseletének, a metafizikai lélekfogalomnak, a szabad akarat tanának, az erkölcstan módszerének s az ezekről mondott itéleteinek hátterében élesen emelkednek ki a helyes és tüzetes fogalmak körvonalai. Én azonban azt ajánltam volna még a szerző úrnak, hogy mikor például az állomány tanát oly fényes világitásba helyezi, mint a 24. s következő lapokon, vagy mikor megrostálja a lénytani problemának hóbortjait, hogy »üres akaratból, akaró alany és akarattárgy nélkül kölcsönviszonyok alapján szerkeszti össze Wundt a valóságos állomá-

nyokat«, (48, 49. l.), hogy akkor, mondom, a fejtegetés végén rövid kérdésekben állitotta volna össze Wundtnak tanát ilyképen: mi az állomány Wundt szerint? miért gondolta ilyennek? miért nem fogadta el a skolasztikus tant? Mi a valóságos világ Wundt szerint? hogy lesz akaratból világ? stb. e kérdésekre röviden kellett volna felelni; az adott feleletek fölérnek bármily czáfolattal, mert a rothadás nehéz szaga árad ki belőlük.

Azután meg túlságos tiszteletben részesiti Wundt nézeteit. Minek az? a kisérleti lélektanban mindenki elismeri, hogy nagyot alkotott; de a világ megfejtésében, a metafizikában csupa hóbort, álom, tévedezés, szürkelátás, vakmerő össze-vissza való beszéd jellemzik. Nem kell-e arra a meggyőződésre jutnunk, hogy egy általános zűrzavar volt fejében, s hogy kételkedett a legfontosabb kérdésekről adott feleleteiben is? Tudja-e Wundt, hogy létezik-e a külső világ valósággal, vagy nem? néha állitani, »más oldalról megtagadni látszik a külső világ valóságát.« (45. l.) Nem őrjöngő lázképek sorozata-e ez a fejtegetés, mely a valóságot az akaratból szerkeszti meg? s mi az akarat s az akarás? mi a lélek szemlélete s aktusa? Ha odaállitjuk őt a lélek psycho-physikájába, hogy kisérletezzen és mérjen, akkor megállja a helyét; de mihelyt azt kérdezzük, hogy mi az, amit mér s amivel kisérletez, oktalan, észszerütlen, diktatori kijelentéseket kapunk, melyektől undorodunk is, s melyeken mosolygunk is.

Wundt *ideálista;* species est medium, *quod*, et non *quo* percipimus; sőt nem is medium, hanem ez a valóság. Wundt *pantheista; pozitivista; harmonista; determinista;* Mein Herz was willst du noch mehr? Wundt a skolasztikát nem ismeri; a keresztény erkölcstanban egy ujságolvasó dillettans. Állitsa össze a t. szerző, ki egészen otthon van W. műveiben, de rövid kérdésekben, Wundt tanát s ezt közölje valahol; ez lesz a legfényesebb czáfolat.

Nem tudom úgy tünöm-e fel, mint aki a nagy tehetséget nem méltatja; igazán, nem akarok igazságtalan lenni; de mikor azok a nagy emberek oly elfogultak is lehetnek

s az ember az ő szellemi fejlődésükben oly tátongó szakadékokat, át nem hidalt örvényeket és hiányokat lát; mit tegyen velük? Mutassunk rá a bomlás s az észvesztés szomorú korában az igazságra; leplezzük le a sületlenséget s engedjük át sorsának; ha a földrétegtől megfosztott szikla is szétporlik, mi sors éri majd a tisztelet s a bámulat védő rétegeitől megfosztott sületlenségeket, melyek a filozófiát tarkitják?

Kérem a t. szerzőt, dolgozzék továbbra is a tévely kompromittálásának avarján; nem a rágalom, hanem a nézettisztulás érdekét szolgálja.

Dr. Pethő.

Praelectiones dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus VIII. Friburgi, 1898. 314 l. Ára füzve 4 M. 80 fill. = 2 frt 50 kr.; kötve 6 M. 40 fill. = 3 frt 80 kr.

Az egymást követő dogmatikus tankönyvek kiadása érdekes s gyorsan változó sorozatban mutatja a theologusok nézeteltéréseit. Sasse, Pesch, Vilmers, Scheeben, Heinrich egyszerre tárgyalják ugyanazokat a kérdéseket s különböző állást foglalnak el velük szemben; s mit veszünk észre? a könyvek ujak, de a tézisek régiek, de sőt a tézisek, a problémák megfejtése is többé-kevésbé a megszokott határok közt mozog. Az egyik Lugóval tart, a másik Suarezzel. Tapasztalni ezt kiváltkép azokban a nagy és nehéz kérdésekben, melyeket a theologia mindmegannyi testéhez nőtt sorompót és korlátot czipel magán s nem bir szabadulni tőlük. Ilyen a hit aktusának az elemzése. Suarez és Lugo, Lugo és Suarez, ez a nóta járja. A nyomok oly mélyek, melyeket e hatalmas gondolkozók maguk után hagytak s a szoros oly keskeny, hogy aki arra jár a tudomány taligáján, ha iparkodik is uj utat, uj keréknyomot csinálni egy-két kisérlet után, belezökken a százados nyomba: Suarez vagy Lugo után jár.

Ezzel a gondolattal lapoztam át P. Pesch Keresztély

dogmatikájának VIII. kötetét. »Tractatus dogmatici«, ezt olvasom különös czimül, »de virtutibus in genere, de virtutibus theologicis.« Az előbbieken aránylag gyorsan halad át. Egy-két nézet-ingás jellemzi csak, pl. hogy a hit erényét Isten nem önti a lélekbe a keresztség előtt; a keresztség előtt is hisz a katechumenus, de nincs hite, Istentől lelkébe öntött erény alakjában. Azután áttér a theologiai erényekre, a hit, remény, szeretetre. Ebben a részben pedig ismét a hit aktusát és erényét tárgyalja tüzetesen és bőven. A lapokra terjedő fejtegetés a lapszám szerint is méltatható; mert az erényekről általán 46 lapon, a hitről külön 148 lapon, — a reményről s a szeretetről 112 lapon értekezik.

A theologusokat kiváltkép érdekli P. Pesch állásfoglalása a hit analysisében. Az természetes. Meglepetésünkre azt olvassuk, hogy neki sem Suarez sem Lugo nem kell. Kíváncsian nézünk az uj utakra, melyeket ez áthághatlan hegyekbe készül P. Pesch fúrni, jóllehet kissé bizalmatlankodva fogadjuk a csábító kilátásokat.

P. Pesch elitéli Suarezt; az neki nem kell; de elitéli Lugot is, mert az igy konstruálja az actus fidei-t: Si Deus revelat st. Trinitatem, st. Trinitas est veritas: atqui Deus revelavit se esse unum et trinum: ergo Deus est unus et trinus, — s igy minden egyébre. Már pedig ez már csak nem hit, hanem tudományos következtetés, melynek zárómondata is egy tudományos állitás, de nem hit. A hit teljesen szabad, akaratunktól függő hódolat; föl kell ismernünk előbb a tekintélyt, a tekintélynek megnyilatkozását; tisztába kell jönnünk az iránt, hogy Isten valóban szólt-e? s miután ez iránt tisztába jöttünk: akkor annak az előttünk álló tekintélynek meghódolunk. Nem érjük fel észszel, hogy mikép lehet valami egy és hármas, de a tekintély előttünk áll, s mi szabadon, sőt e tekintély tiszteletének, megbecsülésének vágyától ösztönözve, hódolunk s mondjuk: igen, elfogadom, hiszem, hogy az Isten egy, három személyben.

Senkisem magyarázhatja máskép Lugo syllogismusát. A propositio mikor a tárgyánál fogva olyan, hogy késztető evidenciává nem emelkedhetik soha. Szerkezete komplikált:

történelem, bölcsészet, természet, jellem, hajlam, fejlődés, kegyelem szövődnek bele. A ki itt késztető evidenciától fél, az megijed az »evidenczia« szónak abstrakt értelmétől. Itt e részben semmi egyebet ki nem erőszakolhatunk, mint történelmi alapokon nyugvó biztos itéletet arról, hogy Isten tényleg kinyilatkoztatást adott. Ha pedig Lugo minora csak ennyit mond, s többet nem; kérdem, miféle subjektiv lelkülettel állunk e minorral szemben? semmi mással, mint azzal, hogy elfogadhatjuk, ha akarjuk.

Evidentia adeo mediata, per tot argumenta complexa et implexa elucubrata non cogit, non rapit ad assensum: a lélek tehát teljesen megőrzi vele szemben szabadságát. Elhiheti, mondom, ha akarja; s igy a konkluziót is elfogadhatja, ha akarja. Az oly aktust pedig, melyet megtehetünk, ha akarunk s melyet a tekintélyre alapitva teszünk meg, méltán hitnek s nem tudománynak hivjuk. P. Pesch azt mondja, hogy a Lugo syllogismusából kikerült aktus nem hit, hanem tudomány. Distinguo: ha a syllogismus formáját tekintem, nincs benne kifejezve a hit strukturája; de ha e syllogismussal szemben álló lélek eleven aktusát nézem, ha tehát e syllogismus psychologiáját tekintem: akkor az tiszta, merő hit s más nem lehet.

P. Pesch szerint ezt igy kellett volna konstruálni: Certum est me posse et debere assensu firmissimo propter auctoritatem Dei credere Deum esse trinum, si certum est Deum hoc revelasse et Deum absolute fide dignum esse, qui nec falli nec fallere potest;

Atqui certum est Deum hoc revelasse et absolute nec falli nec fallere posse:

Ergo certum est me posse et debere assensu firmissimo credere Deum esse trinum.

Nagyon helyesen van ez itt kifejtve s a psychologiája a hitnek a syllogismusban van kifejezve; de tárgyilag véve a dolgot, kutatva a tartalmat, nem találok semmi elütőt Lugo sentenciájától. Itt is ott is az auktoritást konstruáljuk; itt is ott is a konkluzióban az auktoritás előtt való hódolatot fejezzük ki; de Lugo syllogismusa mintha szükség-

szerűnek állitaná az ész beleegyezését a szentháromság tanába; Pesch syllogismusa pedig kifejezi a teljes szabadságot, mely megmarad a syllogismus után is. Megengedem e különbséget, csakhogy azt állitom, hogy ez a formát s nem a tartalmat érinti.

A közvetett bizonyitásokból meritett »evidencziától« nem szabad megijedni. Tartsuk szemmel ez evidencziának psychologiáját; azt fogjuk találni, hogy nem kényszerit. No és ha nem kényszerit, alkalmas támasztéka a szabadakaratu hitnek. Nekem nagyon tetszett a materiális logikának az a tézise: evidentia in alio (e. gr. hausta per complicatam demonstrationem et per attestationes hominum) non cogit ad assensum. S ezt nem tartják sokan, vagy legalább nem tartják szem előtt. Nagy theologusok vannak, akik azt gondolják, hogy a hit lehetetlen, ha a revelácziónak ténye evidens volna, Suarez, Kleutgen, Denzinger. Azért azután az »inevidentia attestantis«-hoz folyamodnak s azt mondják, hogy a kinyilatkoztatás tényéről evidenczia nincs. Hát a szent Szűzben sem volt?

Tagadhatlan, hogy a kinyilatkoztatás tényének ismerete egy komplikált, történelmi ismeretnek az evidencziájával birhat csak, s az ugyancsak nem kényszeriti az észt a ténynek elfogadására; de azután ha birnánk is egy nagyfoku evidencziával, milyennel a sz. Szűz birt, még akkor is teljes a hit, szabad a beleegyezés s nincs kényszer rá, azért, mert hisz az ismeret a kinyilatkoztatás tényét, s nem a titoknak benső igazságát tárja elénk; már pedig, ha a dolog benső igazsága felfoghatatlan marad a kinyilatkoztatásnak ténye után is: akkor nincs baj; a hódolat az auktoritásra támasztott állitást teljes szabadsággal magáévá teszi.

Úgylátszik ezek után, hogy P. Pesch belezökkent Lugó mély kerékvágásába s azon iparkodik kijutni az emberi észnek ezen hirneves, theologiai szorosából. Hallom, hogy P. Vilmers, aki most rendezi sajtó alá kitünő theologiáját, viszont Suarez véleményét tartja.

A reményről s a szeretetről a rendes theologiai tanokat adja elő s végül a függelékben a tökéletességről beszél. P. Pesch irányát s előnyeit már máskor ismertettem. *Dr. Pethő.*

Handbuch der kath. Dogmatik von Dr. M. Jos. Scheeben. Vierter Band. I. Abth. Von Dr. Leonhard Atzberger. Freiburg, 1898. 458 l. Ára füzve 6 Márka = 3 frt 60 kr.; kötve 7 Márka 75 fill. = 4 frt 60 kr.

Többször volt már alkalmam kijelenteni, hogy nem értem, minek adják ki egyre-folyton azt a sok dogmatikai tankönyvet uj meg uj kiadásban. Ha a közvetlen iskolai haszontól eltekintek, nem is találok okot rá. Az iskolai használat természetesen eléggé megokolja a tankönyvek ismételt kiadását; lévén az egyes rendeknek s a sok szemináriumnak sok könyvre szükségük s a szokás, a hagyomány vagy igazán a könyv tartalmának és methodusának kitünősége elosztja az intézetek közt a kiadások példányait. De ha e praktikus s inkább könyvpiaczi mint tudományos haszontól eltekintek, uj dogmatikának kiadását csak egy szempont, egy tekintet okolhatja meg s ez a tannak valamiféle elmélyitése, a problémáknak valamelyes uj megvilágitása. A dogmatikának tehát nem szabad a modern kutatások eredményeit ignorálni, a tudomány bármely ágában vetődjenek is azok föl; de ép ugy nem szabad neki az elmult századok biztos tanainak jól megszállt s letaposott utjait elhagynia s ezáltal czélját is veszélyeztetnie. A dogmatikának időszerűnek kell lennie, de hogy időszerű legyen, az idővel kell haladnia. Ne értsen félre senki. Van egy józan, időszerü haladás is, s ez abban áll, hogy a tudósok szemmel tartsák az uj vivmányokat, s az uj irányokat, s azokat vagy czáfolják meg vagy használják föl érveiknek mélyebb alapozására s tanaiknak s azok értelmének teljesebb feltüntetésére. Amellett azonban ne álljon a dogma soha uj és más alapokra s ne szakitsa meg az iskolák s a hires theologusok tradiczióit.

Scheeben e századnak egyik legkiválóbb dogmatikusa. Halála (1888.) nagy veszteséget jelent a dogmatikus irodalomban. Zseniális, mélyeszü, misztikus, kontemplativ hajlandóságu, tudós és spekulátiv theologus volt, kinek dogmatikája a század theologiájának egyik kiváló disze és nevezetessége. Nehéz és mély az ő tana; szubtilis az ő okosko-

dása, s azért könyvének nincs nagy kelete, de akik győzik előtanulmányokkal, azoknak nagy élvezetet és fölvilágosítást nyújt.

A freiburgi Herder-czég nem türhette, hogy Scheeben műve befejezetlen maradjon, fölkérte tehát Atzberger, müncheni egyetemi tanárt, fejezze be ő Scheehben művét, s irja meg a hiányzó részt. Scheeben hagyatékában nem találtak idevágó kéziratokat, úgy, hogy ez a negyedik kötet valóságban nem Scheebené, hanem Atzbergeré; csakhogy ez Scheeben szellemében s irányát követve irta meg e művet. A kegyelemről szóló általános tan ugyanis magában foglalja már a különös részbe való kérdésekre a feleletet. Scheeben előző köteteiben lerakta már a sineket, melyeken haladni fog, pl. a kegyelem s a szabadakarat közt való viszonyra, s azzal összefüggésben a praedestináczióra nézve. Éppúgy ami a megszentelő malasztot illeti, ez iránt több más művében igen világosan fejtette ki gondolatait. 25 évi munkálkodása épp a megszentelő malasztra mutat, mint előszeretetének tárgyára, mint oly térre, melyet az emberi értés számára megközeliteni és meghóditani törekedett. Az egyházról való részben Atzberger már inkább önmagára volt utalva, annál is inkább, mert Scheeben alapeszméjét, melyet ő az egyházról való tanában kivinni akart, nem volt képes kifejteni. Scheeben az egyházról való tant egy párhuzamban akarta kifejteni, a bold. szűzre vonatkozó tanoknak egyrészről s az egyházról való tannak másrészről szembeállitásában. Ide már nemcsak theologia kell, hanem mély, bensőséges kedély, gondolat gazdagság és alakitó erő; épp ezek a tulajdonok szálltak Scheebennel a sirba.

Scheeben a thomismus és molinismus közt középútat követett. Nem szent Alfonznak, Isambertnek s másoknak középútját, mely a gratiát mindkét kiadásban, mint »ab intrinseco efficax-t«, s azután a gratiát molinista értelmezésben is elfogadja; hanem amely magában a gratia magyarázásában akarja a különbségeket provokáló nehézséggel legyőzni. Atzberger jól jellemzi Scheeben törekvését, mikor ezt irja: »Die molinistische und congruistische Formel«: »gratia

efficax ex praeviso voluntatis consensu« vermag das Verhältniss zwischen inspirtiter Disposition und unmittelbarer Hinordnung zum freien etc. nicht oder wenigstens nicht adäquat und noch weniger das eigentliche Wesen dieser Hinordnung auszudrücken.« (241. l.) Mindkét irányban, a Thomismusban ép úgy, mint a Molinismusban egyoldalúságot talál; mindkettő szétszedi azt, ami a valóságban egy eleven valóság, osztatlan élet. A Thomizmus megóvja az Isten legfőbb okságát, de nem birja világosan kimagyarázni az emberi cselekedetek szabadságát; a Molinismus és Congruismus viszont kimagyarázza a cselekedetek szabadságát, de nem tud az Isten mindentudásával és legfőbb oksági elsőségével hová lenni. A scientia mediát elveti. A praedestinációban sem hajlik egyik vagy másik részre; egyik fél sem elégiti ki. Az eltérő vélemények mindenkor igen találóan vannak méltatva, s a theologiának gazdagságába való bepillantást segitik.

Bármennyire méltatjuk is Atzberger munkáját, bizonynyára nem veszi zokon, ha kimondjuk, hogy a jeles fejtegetések olvasásánál el nem fojthattuk a gondolatot, hogy ugyan mit is mondott volna itt e helyen Scheeben, — s a vágyat, vajha az ő idevágó fejtegetését olvashattuk volna.

Dr. Pethő.

»Énekeljetek az Urnak.« Imádságos es énekeskönyv a serdülő katholikus ifjuság számára. Szerk. Kersch Ferencz, székesegyházi karnagy Esztergomban és dr. Kiss János egyetemi tanár Budapesten. Négyszólamu hangjegyekkel, négy szép illusztrációval. Terjedelme 30 ív (480 oldal.) Ára füzve 1 frt 20 kr.; igen finom és erős egész vászon kötésben, piros metszéssel 1 frt 50 kr.; igen finom és erős egész bőrkötésben piros metszéssel 2 frt 20 kr. Megrendelhető dr. Kiss János egyetemi tanárnál, Budapesten, VII. Rottenbiller-utcza, 5 a. III. 21.

Már mult füzetünkben felkelteni iparkodtunk a figyelmet ez ájtatossági könyvre; most, hogy az nagy példányszám-

A PÉNZGAZDASÁG TARTHATATLANSÁGA.

Irta Dr. PETHŐ.

A szocziál-demokráczia a nemzetgazdasági válság okát és a bajnak teljes kifejezését a tőke s a munka ellentétében látja. A tőke és a munka két, egymással szemben álló, egymást elnyomni igyekvő elem. Szét vannak választva s egymás ellen uszitva. Pedig az egész világ látja, hogy vállvetve s karonfogva kellene járniok. Ez ellenségeskedésben természetesen a tőke a zsarnok elnyomó s a munka a pária s a helóta. Az elnyomás és lenyomás lejtőjén mind mélyebben siet le a végleges tönk örvényébe a kihasznált s kifacsart munka, a szegénység s kiszipolyozás lejtőjén csúsznak le a társadalom alsó rétegei, s a valóságos rabszolga élet, de sőt ennél is nyomorúságosabb lét lesz sorsuk, ha meg nem emberelik magukat s meg nem változtatják a modern kapitalista termelést.

Félre tehát a kapitalizmussal s a kapitalista termeléssel. A szocziálisták konzekvencziája mindig igy hangzik: el vele. Okoskodásuk roppant egyszerü.

A nemzetgazdasági válságnak oka a tőke és munka különválása; ez szüli a társadalmi munkás rétegek elszegényedését s egyeseknek rém-gazdagságát;

már pedig ez a baj addig tart (ismétlődik, ha enyhitjük, s fokozódik, ha ujabb tényezők siettetik a kapitalista produkcziót), mig a tőke magánbirtok lesz:

tehát a magánbirtokot meg kell szüntetni; a tőkét s tőke alatt itt minden termelési eszközt érte-

nek; földet, marhát, erdőt, házat, gépet, közbirtokká kell tenni. Akkor a magántőke többé nem existál; a munka s a tőke közti ellentét megszünik.

A reczipe nagyon egyszerü; de a syllogismus májorja rosz.

A nemzetgazdasági válságnak oka nem a tőke s a munka szemben állása; nem az, hogy egyik kézben van a tőke s másik kézben a munka; ez is baj; s ezen is kell változtatni s lehet is változtatni; de a modern társadalmi válság találó kifejezése nem ez, hanem

a pénzgazdaság.

Tőke és pénz nem mindegy; de a most divó nemzetgazdaságban tényleg a per exellentiam tőke a pénz. Jól mondja ezt Marx Károly: tőke alatt manapság a szó legszorosabb, tehát tulajdonképeni értelmében a pénzt értik. Tőkét befektetni valamely vállalatba vagy földbe, szőlőbe, annyit jelent, mint pénzt költeni rá. Azonban ez az állapot a tévely s a romlás útja, s annak nem volna szabad lennie; mert tőke alatt a termelés eszközeit kell érteni: a termő földet, a faragható, a tüzelő fát, szenet, azután azokat az értékeket, melyek a termelésbe befolynak s értékük egy részét abba átviszik, milyenek a gépek, a gyárak; ez az a tulajdonképeni termő elem, s egy is a *tőke!* Ez a tőke s a rája forditott munka adja a terményt s a terményből élünk.

Mily egyszerü s meg nem szakitott folyamat ez önmagában: a nyersanyag megvan, a munka hozzájárul s termény lesz belőle; mily világos a termelésnek itt kivillanó czélja: termelünk, hogy fogyaszthassunk s hogy életünket minél tökéletesebb kulturfokon föntarthassuk. Azért dolgozunk mindnyájan vállvetve s közös erővel, hogy mindnyájunk szükségletei ki legyenek elégitve, hogy mindnyájan minél jobban s boldogabban éljünk.

Azonban ez egyszerü s világos folyamatot, ez észszerü czélt megzavarja, megakasztja s lefokozza a *pénzgazdaság*, s egészen más czélt tüz ki az emberi munkának. Az ő programmja ez:

az emberi munka czélja a pénz-csinálás. Minél több pénzt . . . ez a jelszó.

Azért termelünk, hogy minél több pénzt vegyünk be. Nem azért termelünk, hogy az emberiség szükségleteit födözzük; szó sincs róla; hanem azért, hogy minél több pénzt csináljunk, hogy minél nagyobb haszonnal — s a haszon az annyi mint pénz — dolgozzunk.

Azért adunk-veszünk, hogy minél kevesebbet adjunk ki, s minél többet vegyünk be. Ha azért veszünk, hogy az árút, pld. kenyeret, posztót, bőrt czéljainkra fölhasználjuk, akkor a körforgás az árú és pénz közt nagyon természetes s nem esik gáncs alá; de a modern gazdaság amennyiben azt itt tekintjük, nem azért ad és vesz, hogy szolgáljon az életnek, hanem azért, hogy — mint mondtam — minél kevesebbet adjon ki, s minél többet vegyen be. Hogy egy árú mit ér, azt nem itélik meg abból, hogy önmagában mennyit ér, hanem abból, hogy mennyi pénzt adnak érte. Nem az érték, hanem az ár vagyis a pénz, a fő. Tehát a termelés nem azt czélozza, hogy legyen termény, elkölteni való s elégséges a nép szükségleteire; hanem azt nézi, hogy legyen annyi, amennyiből lehetőleg sok pénzt s minél több pénzt kaphasson; a piacz nem azt nézi, hogy a termény mit ér, hanem azt, hogy mi az ára a terménynek, vagyis hogy mennyi pénzt kap érte. A pénz áll tehát az előtérben; a pénz a jelszó; a pénz a czél; a pénz az uralkodó hatalom; a termő értékek, a termelés, a termények, azok mind a háttérben kuporodnak, emelkednek és zsugorodnak, a szerint, amint a nyakukon ülő, általános regulátor, a pénzhatalom engedi, hogy lélekzetet vegyenek s moczczanhassanak.

Tehát nem a valóságos, önmagában álló érték, hanem az érték jele, *a pénz*, uralkodik a világon. Ezt az uralmat s ezt a rendszert pénzgazdaságnak, financziának, financziális kapitalizmusnak hivjuk. Ez a financziális kapitalizmus képezi főokát a világ nemzetgazdasági válságának. Az ő rovására kell első sorban irni minden bűnt és bajt, melyet a modern nemzetgazdaság elkövetett. A financziális kapitalizmussal kell első sorban megdistinguálni minden állitást, mely szocziálreformerek száján elhangzik a kapitalizmus ellen; mert ha azt mondják, hogy le a kapitalizmussal, éljen a közbirtok! erre méltán azt lehet felelni: mindenesetre s első sorban le a financziális kapitalizmussal; de tartsuk fönn a magánbirtokot.

Mi tehát kétféle kapitalizmust különböztetünk meg: a természetes erőgyüjtés és termelés kapitalizmusát, s a természetellenes, pénzgyüjtő és pénzcsináló kapitalizmust. A *természetes kapitalizmus* termelési eszközöket gyüjt, hogy az élet szükségleteit födöző termelést bel- és kül-terjedelmesebben folytathassa; a *pénzkapitalizmus* pedig pénzt gyüjt, s pénzzel dolgozik, hogy minél több pénzt csináljon és harácsoljon. Pénzt harácsolni pedig kétféleképen lehet; először úgy, hogy valaki valamit olcsón vesz, s ugyanazt a dolgot, minden további munka nélkül, drágábban eladja; másodszor úgy, hogy valaki pénzt ad másnak s anélkül, hogy valamit tenne hozzá és róla, többet kap vissza. Ezt az utóbbit manapság kamatnak, előbb uzsorának hivták. Ne mondja rá erre a megkülönböztetésre senki, hogy hát a kereskedelem eszerint a pénz-kapitalizmushoz tartozik s következőleg erkölcstelen, mert a kereskedő olcsóbban vesz s drágábban ad. Tényleg a kereskedés nem a legjobb hirnévnek örvendett régen, mert könnyen átcsapott a pénzcsinálás mesterségébe. Nekünk a kereskedők hasznát, azt a „többletet“, melyet vesznek a vevőktől, munkájukért járó dijban kell keresnünk; ők az árúkkal

dolgoznak, az árúk veszedelmét ők viselik, s ezért jár nekik a többlet.

Különben szivesen elismerjük, hogy a modern termelés oly komplikált őserdő, hogy abba az egész soron még senki sem vágott léniákat, senki sem húzott határvonalakat a megengedett s a meg nem engedett kapitalizmus közé. Van igen sok kereset és üzlet, mely legalább is kétséges s nehezen dönthetjük el, vajjon pénzuzsora-e vagy erkölcsös üzlet-e. Azért tartózkodik az egyház s a morális is a börzeüzletek megitélésétől. Ki lesz az a magnus Apollo, aki az erkölcsi jónak és szépnek eszményét a Börzecsarnokba beviszi s azt a töméntelen és sokféle pénzmanipulácziót itélőszéke elé idézi? eddig úgy veszszük észre, hogy a moralisták nem igen ártják bele magukat a börze üzelmeibe.

S nem is tehetik; először a nemzetgazdaságnak kell ott a rostáló, darabos munkát elvégeznie s csak azután leszünk képesek a morális szempontjából a börze üzelmeit megitélni.

De ha nem is lehet minden modern pénz-üzlet fölött egyszerüen pálczát törni s ha nem is szabad, a mérsékelt kamatot tilos uzsorának bélyegeznünk; a rostálás müvelete örvendetesen halad s a nemzetgazdaság a bajoknak s visszaéléseknek szerencsésen fölkutatja forrását.

Jelenleg a pénz természetellenes hatalmára jár a rúd; a pénzgazdaság aránytalan elhatalmasodásában keresik a válság okát. Erre az irányzatra vall az a fönt emlitett különböztetés a természetes kapitalizmus s a pénz-kapitalizmus közt; ez a különböztetés magán hordja a méltányosság bélyegét a tőke iránt általában; nem hirdeti a radikális szocziáldemokraták irtó háborúját minden néven nevezendő tőke s magánbirtok ellen, hanem csak a financziális kapitalizmus ellen, azután pedig a pénzgazdaságot leakarja kötni a reális termeléshez, hogy az ne garázdálkodhassék

szabadon s függetlenül, s igy reméli rendbe hozni a tőke s munka közt szükséges, s most megbolygatott egyensúlyt.

Az én feladatom e dolgozatban rámutatni ez érdekes irányzat elveire és fölfogására s összehasonlitani azt a radikális, minden néven nevezendő tőke ellenzőinek nézetével; ez összehasonlitásból ki fog világlani, hogy mint mindenütt, úgy itt is a túlzók csak az irányt képesek megjelölni, de a mértéket s az ujjászervezés módját nem képesek megállapitani; másodszor ki fog világlani a régi Salamoni bölcsesség, hogy nil novi sub sole, új, meglepő kiadásban, mert bámulni fogjuk a középkori juristák s moralisták elveinek fényes beigazulását.

Kezdem először a radikális tőke-ellenzők nézetén.

Ismeretes a szocziálista regényirónak, Bellamynak parabolája, melyben föl akarja tüntetni minden néven nevezendő tőkének tarthatatlanságát s következőleg a magánbirtok eltörlésének szükségességét, amennyiben ez a magánbirtok a termelési eszközökre terjed ki.

A parabola következő. Hol volt, hol nem volt, volt valahol egy ország, ahol vizből éltek az emberek, s mindenből vizet csináltak. Történt pedig, hogy egy marék-ember hatalmába keritett mindent, amiből vizet csinálni lehetett; ezt a marék-embert kapitalistáknak hitták; ezek a kapitalisták csak oly feltétel alatt adtak a többi embernek abból a vizből, ha nekik dolgoznak. Óriási nagy vizmedenczét csináltattak, melyet piacznak hivtak, s ebbe a medenczébe vezettették a vizeket mind. A kapitalisták s munkás nép közt azután a következő szerződés létesült; minden akó vizért, melyet a munkások a medenczébe szállitanak, egy fillért kapnak s minden akó vizért, melyet, hogy megéljenek, a medenczéből kimeritenek, fizetnek e kapitalistáknak két fillért. Igy a kapitalisták minden akónál egy fillért nyertek. A

nép ebbe belenyugodott. De nemsokára egy rémes dolog történt. A viz egyre szaporodott a medenczében, nőttön-nőtt, kiáradt; vevő pedig v. i. meregető mindig kevesebb lett s a nyereség-fillérek nemhogy szaporodtak, de csökkentek számban. A kapitalisták tehát beszüntették a munkát, s fölhivták a népet, hogy vegyen vizet; de mivel a munka szünetelt, ami még volt fillér, az is elfogyott; volt viz elég, de venni, nem vehettek belőle. A kapitalisták tehát nem dolgoztattak, mert viz volt elég, s fogyasztás nem volt; a nép meg nem fogyasztott, mert pénze nem volt. Lett erre nagy jajveszéklés, s ezt krizisnek hivták. Hová lett tehát a pénz? fölgyülemlett a kapitalisták kezei közt, s a forgalom megakadt; nem azért, mert többet termelni erejük nem volt; nem azért, mert fogyasztani többet nem birtak; de mert nem volt pénz, nem volt a népnek fogyasztási képessége. A termelés s a fogyasztás tehát nem a természetes erők s szükségletek szerint igazodik, hanem mesterségesen van lekötve egy folyton lappangó krizisben. A gazdaság jelen folyása önmagában hordja az ellentmondást; a fogyasztás elsorvad a termelés kapitalista módja miatt. A termelés nyúzza a fogyasztó közönséget, s a fogyasztó közönség beadja a kulcsot, nem fogyaszt s igy véget vet a termelésnek.

Senkisem tagadhatja, hogy ez tényleg igy van; de most kerül sorra a következtetés s fölmerül a kérdés: miért van ez igy? s mi szüntethetné meg e természetellenes ellentmondást?

A szocziáldemokraták hamar készek a felelettel. Ez a visszás állapot, mondják ők, addig tart majd, amig a termelés eszközei privátvagyont képezhetnek; mert mig a magánbirtok fönnáll, addig fölgyülemelhetik néhány kézben az egész termelési kapitális. A kapitálisták hatalmukba kerithetik a termelési eszközöket; mindig több pénzt vesznek be, mint amennyit kiadnak; a többleten ismét több termelési

eszközt, gépet, nyersanyagot szereznek s ekkép az egész termelés az övék; ők nyomják a munkadijat; a népnek vész fogyasztási képessége s kész a krizis. Mig ellenben, ha a termelési eszközök közvagyont képeznek s a munka megkapja a maga diját; szabályozni lehet a termelést a fogyasztás szerint; annyit termelnek, amennyi kell, s a munka megkapja a maga részét, t. i. annyit kap, amennyit fogyaszt.

A radikális elemek azt tartják, hogy a világon nem lehet segiteni addig, mig a termelési eszközök a magánbirtokosok kezén maradnak, s előttük Bellamy parabolája szorosan kimutatja a krizis szükségességét, s a tőkének rabló-garázdálkodásai után a termelés valamennyi kerekeinek végleges megrekedését. A tőke maga magát gyilkolja meg. Ez lesz a kapitalista termelés csődje.

Ellenben a mérsékelt elemek azt felelik, hogy lehet a világon segiteni a magánbirtok keretében is, de természetesen bizonyos föltételek alatt; ezeket a föltételeket lehetőleg összevonva, mondják, egy föltétel alatt segithetni a világon, ha szervezzük a modern termelést. Szervezni a termelést, — szervezni a munkát s kiváltképen: lekötni a pénzt. Jelenleg a pénz-kapitalizmus mindent szétszed és megbolygat; krizisekbe sodorja a gazdaságot; ha visszaszoritjuk a pénzt az ő természetes medrébe: akkor meg lesz oldva minden kérdés, el lesz oszlatva minden nehézség.

Véleményem szerint kár, ezt a két nézetet mint ellentétet egymással szembe állitani olyképen, hogy vagy az egyikét vagy a másikát tartsuk a gazdasági bajok kizárólagos megoldásának; hanem el kell ismerni, hogy mind a kettő mond részben valami igazat. Megegyeznek először a tulajdonképeni baj konstalálásában. Mindakét nézet azt mondja, hogy a gazdaság válsága jelenleg *a forgalom fönakadása.*

Hivjuk vissza emlékezetünkbe Bellamy paraboláj-

ját. Sok a viz, de nincs pénz. A tőke oldalán fölhalmozódott a birtok, a vagyon, a pénz; a fogyasztás pedig pénz nélkül éhezik. Nincs vevő; tehát nincs termelés. A pénz nem forog; ez a krizis. Szerepel itt eo ipso a termelés krizise; a termelés megszünik; a munka szünetel; de voltaképen ez mind azért van, mert nincs pénz a fogyasztók kezében. Tehát a baj összetett nevében, bármint is kereszteljük azt a bajt, a pénzszónak okvetlenül kell szerepelnie.

A másik nézetnek, mely Bellamy paraboláját szintén elfogadja, nincs kifogása az ellen, hogy a bajt a forgalom fönakadásában keressük; sőt ez iránt a radikálisokkal megegyez.

A második pont, mely körül a nézetek szintén megegyeznek, abban áll, hogy szervezni kell a termelést, szervezni a piaczot, lekötni a pénzt. Az eltérés a két nézet közt csak az, hogy Bellamy radikális követői mindezt csak akkor gondolják elérhetőnek, ha a termelési eszközök körül minden magánbirtok megszünik. Azonban hagyjuk ezt a következtetést a theoretikusokra s foglalkozzunk csak a gazdasági krizisek szereplő tényezőivel. Ezen a konkrét alapon hamar fölismerjük, hogy a főbibe, mely minden érintésnél gyulladásba jön, s mely körül a nemzetgazdasági kóranyag veszedelmes kelésben gyülemlik föl, bizonyára a pénz! A parabolában is, meg a valóságos világban kifogy a pénz, ezt követi a termelési pangás, s a munkások éhenveszte; a valóságos világban azonkivül a pénz hullámzása még mindenféle más termelési fönakadást létesit, s a modern gazdaság nem csak azon az egyszerű parabolás módon, hanem gőzszivattyúknak beválló mesterfogásokkal szipolyozza ki s tereli el a pénz-folyamot a fogyasztó és termelő munkás-közönség tájáról. Ezt a végzetes folyamatot s annak jogi formáit *pénzgazdaságnak* hivjuk. Ha ezt a folyamatot meg birnók akasztani s kiváltkép, ha a második nézet által kontem-

plált rablási mesterfogásokat meg birnók akadályozni, akkor a parabolás pénz-felgyülemlés vagy nem lenne lehetséges, vagy csak nagyon kis mérvben menne végbe. Magára a pénzgazdaságra nézve is sokkal jellemzőbbek azok a módok, melyeket a második nézet kifogásol; ezekről el lehet mondani, hogy bennük nyilatkozik meg a „kat-exochén" financzia. A financziális kapitalizmus emeli el a pénzt a valóságos értékektől, az alkot alaki értékeket, az szabja meg az árakat, s a pénznek szédületes, rohamos forgalma által azt eszközli, hogy a munkások sem kapják meg bérüket, s igy tényleg a Bellamy-féle parabolás meg a többi nem parabolás nyomorúságok okozójává válik. Azért jónak láttam a nemzetgazdaság válságának okait a második nézet fölfogása szerint tisztázni s azután a parabolás nagy tönkre átmenni, hogy azt kellően méltányolhassam.

A világ baja tehát az, hogy nincs pénz. S ugyan hová lett? fölgyülemlett, s nincs elosztva: pénzfölgyülemlés ez a baj.

Mi e bajnak oka?

Három okot sorolhatok föl itt egy ülő-helyen: *az ár-képzést, az érték-képzést s a pénz függetlenségét a reális termeléstől a kamatszedésben.* A negyedik okot Bellamynak hagyom s a parabola megbeszélésénél adom elő.

Abban a három okban van kifejezve a financziális kapitalizmus; ez a három tünet jellemzi a pénzuzsora iszonyu zsarnokságát, mely azonban csak addig tarthatja fönn magát, mig a világ a zsarolás ismeretére nem ébred; mert mihelyt arra az ismeretre jut, lerázza magáról a türhetetlen igát.

Kezdjük az árképzésen.

Az árképzés a modern nemzetgazdaságban végleg el van nyomoritva s meg van hamisitva. Az ár akkor volna igazságos, ha az értéknek megfelelne.

De mennyire távol esik ez a két fogalom: ár és érték, holott a valóságban teljesen födniök kellene egymást. Az érték = valor, a dolog valamire-valósága, magának a tárgynak reális minőségétől függ; az ár = pretium, pedig attól, hogy mit adnak érte. Ez a két functio nem mindegy; érték és ár úgy különböznek egymástól mint félmétermázsa liszt, egy nadrág, két métermázsa bab és tiz forint! Az érték a valamire-valóság; az ár pedig az pénz!

Mire kellene természetszerüen a termelésnek irányulnia? mindenesetre a való értékekre, melyeket a fogyasztás jelöl meg. A termelésnek teljesen a fogyasztás miatt kellene végbemennie; tényleg azonban a fogyasztásra való tekintet most csak másodrendű; első sorban áll *az ár*. A fogyasztást a termelés csak eszköznek tekinti; a czél az ár v. i. a pénz.

Mindenki azért termel, hogy minél több pénzt vegyen be; a bánya-vállalkozó minél több pénzt a kőszénből; a fonó-gyáros minél több pénzt a fonálból és czérnából; a földmüves minél több pénzt a gabonából. Hogy miért keres mindegyik minél több pénzt, annak oka az, mert pénzzel vesz, szerez, fizet mindent; pénzben van kifejezve minden érték, akár ér annyit a dolog önmagában, akár nem; azt senki sem kérdezi; mindenki mindenütt mindenekelőtt a pénz mennyiségét nézi; sok vagy kevés pénz? ez a kérdés; sok vagy kevés termény és árú? az mellékes! A valóság tehát nem számit sokat; a fődolog a pénz. Azért a bánya-vállalkozó, a fonyó-gyáros, a földmüves is ezt nézi, ezt számitgatja; de épp ezt egykönnyen meg nem tudhatja. Hogy mennyi czérnát, kőszenet, fonalat, gabonát termel, azt megtudja s pontosan megmázsálja; de hogy mennyi jövedelme lesz ebből, v. i. hogy mennyi pénzt kap érte, azt nem tudja. Pedig rá nézve, ez a fontos, ez a döntő. Jó, derék üzletember létére ugyanis mindent pénzben számit, pénzben fejez ki. Ha a munkát számitja, ennyi

meg ennyi forintot emleget; vajjon azután a napszám 60 kr. vagy egy forint, vajjon a munkás megkapja-e a magáét, azt a számok nem nézik. Ha a termelés eredményét számitja, ismét csak forintokat emleget. Ha sok pénzt vett be s keveset adott ki, akkor dörzsöli kezeit s azt mondja: jó üzletet csináltam. A jövedelem nem függ mindig a termény sokaságától, vagy jóságától, hanem *az árától;* 20 métermázsa buzát néha jobban lehet eladni mint máskor 25 métermázsát; a termelő pedig azt nézi, hogy minél jobban eladhassa árúját. Ez az, amit mondtam, hogy a termelés nem a fogyasztás miatt van első sorban, hanem az ár, tehát a pénz miatt. A termelőnek mérlege nem arra iparkodik, hogy minél több legyen az Isten áldásából s a munka-termékből, hanem arra, hogy minél jobb ára legyen a terméknek.

Tehát a termelést az árak regulázzák. Ha az árak igazságosak, a fogyasztás szabja meg a termelés határait, s ez természetszerü állapot; de ha az árak igazságtalanok, akkor a termelés nyög, összezsugorodik, pang s kriziseket provokál. Itt látjuk, hogy milyen nagy hatalom a pénz az ár által. A termelésnek ugyanis az árak parancsolnak; a termelés az ár révén benn áll a pénz állatjegyében. Ha az árak jók, ha a munka fizet, akkor a termelés is nagyban folyik; mig ellenben, ha az árak roszak; akkor a termelés pang, a munka szünetel, nincs kereset, hanem krizis.

Azt gondolhatnók már most, hogy az ár révén nem fogja fenyegetni veszedelem a termelést, mert hiszen az ár a fogyasztástól függ; ha sok a fogyasztó és nagy a kereslet, akkor az ár is magas lesz; ha nincs fogyasztó, akkor az ár csökken. A fogyasztás fogja meghatározni az árak által a termelést.

Valóban nincs természetesebb összefüggés, mint a termelésnek viszonya a fogyasztáshoz; sajnos azonban, hogy a termelést nem a fogyasztás, hanem az

üzérkedés lelketlensége regulázza s tartja rabszijjon. Azért az ár nem fejlik természetesen, s ez a modern nemzetgazdaság egyik főhibája.

A termelés a piaczon az ártörvénynyel találkozik. Van egy természetes ártörvény. A számító gazda tudja, hogy a természetes ártörvény szerint a kinálat versenyszerü emelkedése csökkenteni fogja az árakat; ha a kinálat nagy s a kereslet kicsiny, az ár csökken; ha a kereslet nagy s a kinálat kicsiny, az ár emelkedik. Az üzletvilág, de meg a laikus is jól tudja, hogy kevés kinálat mellett kisebb tömeg többet jövedelmez, mint nagyobb kinálat mellett nagyobb tömeg; mert a nagyobb kinálat lenyomja az árakat. A nagyobb tömeg ez esetben kisebb értéket azaz pénzösszegben kifejezett kisebb árösszeget reprezentál, mint az ellenkező esetben a kisebb tömeg. Érdekesek e részben Gregorg King kimutatásai. Ha az aratás egy harmaddal jobb mint a közönséges éveké: akkor annak az egy harmaddal jobb aratásnak a pénzértéke csak félannyi mint a közönséges termésé. Ha pedig megforditva egy harmaddal roszabb egy évnek termése a közönséges évek termésénél, akkor a pénzérték kétszerannyi mint a közönséges évek terméséé. Ha tehát a gazdák szövetkeznének abból a czélból, hogy a legnagyobb jövedelmet elérhessék, akkor a közönséges évek termésénél egy harmadrészszel kisebb tömeget kellene piaczra hozniok. Ha például egy közönséges termés mennyiségét 300-zal jelezzük s a jó termés 400-t hozna; a legnagyobb jövedelmet az esetben érhetnők el, ha csak 200 mennyiségrészt hoznánk a piaczra.

Elismerjük az áralakulásnak különféle tényezőit, melyeket két szóval jellemezünk: kinálat s kivánat. Azonban rá kell mutatnunk ennek az ártörvénynek is a hátrányaira, pedig ezt „természetes ártörvénynek“ mondjuk. Árnyoldala már ennek a törvénynek is, hogy nem a fogyasztás szükséglete, hanem a ke-

reslet s kinálat viszi benne a főszerepet; *kereslet-kinálat pedig a kereskedők dolga*, s valamint az egész nemzetgazdaság igy a kereskedés s a vele karonfogva járó termelés nem a fogyasztást, hanem a pénzjövedelmet nézi. Lehet, hogy a jövedelem-csökkenés már jóval a szükséglet födözése előtt áll be; még nem termeltek annyit, amennyi kell, s már csökkennek az árak; egy jó termés kilátásai már leszállitják a gabona árát; pedig az a jó termés még nem túltermelés, sőt az is lehetséges, hogy még nem is födözi a szükségletet. Máskor meg maga az a hir, hogy sok és nagy készletek vannak valamiből fölhalmozva, lenyomja az illető árú árait. Természetes dolog, hogy a termelés is elfordul az oly czikk termelésétől, mely nem fizet jól, s más czikkre veti magát. A termelés eszerint nem találja a maga előnyét a czikkeknek még oly arányú termelésében sem, a mely arány semmivel sem haladná meg a természetes szükségletet, hanem a szükséglet határai közt maradna. Alig termel ugyanis nagyobb mérvben egy czikket, már csökken az ára a czikknek s a termelés nem boldogul.

De sőt, nemcsak nem boldogul, hanem biztosan rajta veszit, s tönkre megy éppen a bőséges termelés következtében! Ezt a veszedelmet illusztrálja Neurath, bécsi egyetemi tanár, a pénzszükséglet kimutatásával.

A vállalatok s gazdaságok ugyanis manapság átlag oly termelési eszközökkel, gépekkel, czikkekkel dolgoznak, melyeket hitel utján szereztek, s a tőkét is s a neki megfelelő kamatot törleszteni tartoznak. Fizetési kötelezettségek még más uton is hárulhatnak a termelőkre; ki kell elégitenünk örökös társainkat, meg kell fizetnünk, még pedig pontosan adónkat. Gazdasági föllendülések korszakában a fizetési kötelezettségek földek, telkek, gyárak, részvények vásárlásából erednek, mert ezeknek árát már előre meg-

határozza a még csak papiroson kiszámitott, s reménységben zöldelő jövedelmezőségük. A reklám buzgón dolgozik a jövedelmezőség kiszinezésében s az igy felsrófolt vételárakban már előre elszedi, még pedig kemény pengő pénzben a befektetett tőkék kamatjait. Hogy azután a vállalat is beválthatja-e reménységeit s kilátásait pengő forintokban, az a jövőnek titka. A vállalat tehát neki áll a termelésnek, nyakában a sok teherrel, fizetési kötelezettséggel s ügyekszik előteremteni tartozásait. Neki jövedelem vagyis pénz kell, s igy azután nincs s nem is lehet tekintettel sem arra, hogy minél többet termeljen, sem arra, hogy a nép szükségleteit fedezze, sem arra, hogy a munkások javát szolgálja; neki a jövedelmet kell szolgálni. A termelés egészen a pénz szolgálatában áll; a pénz parancsol neki. A munka pedig ezáltal nagy rövidséget szenved, mert lehetne, sőt kellene még termelni az elhagyott termelési czikkekben, ha csak a szükségletet tekintjük; de a profit határozván meg a termelés mértékét s irányát, több termelési ág, mely nem fizet eléggé, parlagon hever s a munkás kezek ölbe rakva kénytelenek nélkülözni a keresetet.

Ime már a „természetes ártörvény“ is galibát csinál s lesrófolja az árakat, s ennek következtében bénitja a keresetet.

(Folyt. köv.)

Ferencz pápai prelátus, kanonok tollából a »Memoria Servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szatmáriensis«, — dr. Irsik Ferencz pápai prelátus, kanonoktól a »Boldogemlékü Hám János szatmári püspök élete«, — Aiben Mátyás, főgymn. nyug. igazgatótól s a püspök ur ő méltósága előszavával a »Szent ereklyék tisztelete«, — dr. Jordán Károly pápai t. káplán s plébánostól »Szent József tisztelete«, — Brázay János plébánostól sajtó alá rendezve »Hám János püspök szentbeszédei«-nek két kötete (melyek a M. Sionban annak idején mind ismertetve voltak), — és fog megjelenni, mint halljuk, nemsokára az egyházmegyei papság több tagjának tollából az ő kezdeményezése, közvetlen vezetése és ellenőrzése mellett egy terjedelmes »Szentek életé«-nek első kötete.

Dr. K.

T. Lucretius Carus de rerum natura cz. tanitó költeménye. Irta Mutschenbacher Gyula. Nagyszombat. Winter Zs. 81. l.

Lucretius Carust választotta ki a t. szerző értekezésének tárgyául, s bár az értekezés sulypontja Lucretius nyelvezetében rejlik, nem mulasztotta el Lucretius életének rövid s bölcseletének tüzetes ismertetését adni. Lucretius tagadhatatlanul nagytehetségü, szenvedélyes, lelkes ember volt; tudós, költő és társadalmának mozgalmas életü gyermeke. Hirhedt költői műve erőtől s szellemtől duzzad; szenvedélyének tárgyát, a természet szeretetét s a világ fölkutatását oly hévvel szolgálja, hogy a lelkes meggyőződést tőle senki el nem tagadhatja; persze ez a meggyőződés egyoldalu fanatizmussá fokozódott benne, mely minden jobb értesülést s más systemák iránt való fogékonyságot lelkéből kizárt.

Lucretius hirhedt, ellenszenves ember a régi keresztény irók szemében: 13 próbás atheus, s mivel — mint érthető — ők is, meg mi is minden művet első sorban erkölcsi s nem művészi szempontból itélünk meg, nem pazaroltak rá egy mákszemnyi dicséretet, sőt ugyancsak leszed-

tek róla, ki stilussal, ki doronggal minden tisztességet. Lucretius nemcsak a latin-görög babona ellen, hanem egyáltalában az Istenben való hit ellen foglalt állást, s erkölcstana a csunya Epikureizmus, a *ἡδονη*.

Ezt a fejlődést lehet érteni bizonyos fokig s addig méltányolni is, de a radikális atheismusba való eltévelyedését sehogysem menthetni, annál kevésbé igazolhatni. Nem is jut ez senkinek eszébe, s a szerző ur psychologikus kimagyarázásai is Lucretius fejlődési menetét illetőleg bizonyára csak addig a bizonyos, érthető s igazolható fokig terjednek. Elismerjük, hogy tőrőlmetszett, erőteljes és szenvedélyes szellemeket valamely intézmény kinövései, valamely hitnek visszaélései, melyeket első sorban ostromolnak, gyakran túlzásokba, magának az intézménynek, vagy hitnek tagadására ragadnak.

Philologusnak nem szabad rosz néven vennünk, ha bármily erkölcstelen irónak művészi mértékeket megütő műveit méltányolja. Hát Horatius talán jobb mint Lucretius? legfölebb butább.

Daczára az ellenszenvnek, mely Lucretius nevéhez s emlékéhez tapadt, aránylag mégis gyakran idézik művét; ennek az oka nem a tendenczia, nem a mély bölcseség, melyet Lucretius művére rá nem foghatunk; hanem az ok kizárólag abban a körülményben keresendő, hogy Lucretius a régi, darabos atomismusnak klasszikus auktora. Nála találjuk kifejtve Leukippusz, Epikur, Demokritusz tanait.

Föltünt nekem, hogy a szerző fölemeli Lucretiust a modern tudomány magaslataira s túlságosan kedvező párhuzamba hozza tételeit a modern tételekkel. Jobb lett volna Lucretius tanait csak tételesen előadni s nem bizonyitani vagy modern szerzők nyilatkozataival erősitgetni. Azt is olvassuk, hogy »Epikurus már rég tisztában volt Darwin tanával a kiválasztásról.« (21. l.) Bizony az még most is végleges s egyre növekvő homályban van. Filologus dolgozatba nem való az atomistikus hipotézis erősitgetése. Különben a modern atomizmus amint manapság áll, alig mondható filozofikus világnézetnek; az atomizmus manapság merő fizika,

s a fizikán tul nem terjed. Lucretiusnak bölcselete is merő játék és mese, s igy komolyszámba nem vehető; a szenvedélyes embereken igy áll boszút az igazság; nem szólhat hozzájuk, mert meg nem hallgatják: tehát karikaturává válik kezeik közt. Lucretius filozofiája roppant sekély: a fizika szeretete kiszoritotta a metafizikai gondolatot; a lét alapja, a végtelen, az absolut, eszeágába se jönnek; ő olyan mint egy gyerek, aki az Akadémia sétányain leül és játszik a porral, mialatt Plató ideáiról és Aristoteles a potentia és actusról beszél.

A t. sz. ezt a nagy hiányt ki nem emeli, hanem beczézi a nyakas, portúró gyereket. Azért mondom, hogy thetice kellett volna eljárnia s ismertetvén Lucretius bölcseletét, áttérnie nyelvezetére. Meg vagyok győződve, hogy ezt a részt alaposan dolgozta ki, de e részben tőlem, ki ahhoz nem értek, dicséretet el sem fogadhat.

Dr. Pethő.

Biblische Studien, herausg. v. Prof. Dr. O. Bardenhewer, München. III. Bd. 4. Heft: Der Prophet Amos nach d. Grundtexte erklärt v. Dr. K. Hartung Prof. am Königl. Lyceum Bamberg. Mit Approb. d. hochw. Kap. Vicariats Freiburg, Herder, Freiburg i. B. 1898. 170 l. Ára 4.60 Mk. = 2 frt 65 kr.

Az utolsó füzetét ennek a jeles német biblikus vállalatnak, májusban (lásd f. é. májusi füzetünk 375. l.) ismertettük. Azóta jelent ugyan meg abból ismét egy füzet, de az annyira speciális tanulmány volt (die sahidisch-koptische Übersetzung d. Buches Ecclesiasticus), hogy megelégedtünk annak a boritékon (juliusi füzet) való egyszerü felemlitésével; mert nem hihettük, hogy olvasóink közül bárki az iránt mélyebben érdeklődnék.

A most megjelent uj füzet, Ámosz próféta könyvéhez való kommentár, már ismét olyasmi, ami általánosabb érdeklődést kelthet fel. Negyven év óta nem akadt a német biblikus irodalomban monografusa ennek a kisebb próféták

Katholikus vallástan gymnáziumok felsőbb osztályai számára. Irta dr. Dreher Tivadar, szentszéki ülnök, freiburgi kanonok. Fordította és kiadja dr. Láng Incze cziszterczi r. áldozópap, főgymn. hittanár. II. rész. A katholikus hittan. A székesfehérvári egyházmegyei hatóság jóváhagyásával. Székesfehérvár, 1898. 8-r. 147 l. Ára 80 kr.

A mult füzetben (684. l.) ismertettük e főgymnáziumi használatra szánt hittankönyvnek I. és III. részét (apologia és morális) — most jelent meg a II. rész (a dogmatika).

Egész röviden legyen mondva, hogy ezt a részt ismét jónak találjuk, és nem ismételjük ama kifogásokat, amelyeket a III. résznél, az erkölcstannál el nem hallgathattunk. A felosztás jó, — hátra van, hogy a tanár az ő előadásaiban kibővitse, alaposan megmagyarázza, bevitassa mindazt, ami a könyvben kissé rövidesen van adva.

N.

A bűnök megkülönböztetése faj és szám szerint. Irta Fejér Gerő. Budapest. Athenaeum, 1898. 8-r. 86 l.

Érdekes és nehéz kérdést választott a t. szerző tanulmányának tárgyául, oly kérdést, mely az erkölcstant a lélektannal szoros vonatkozásokba hozza, alapos psychologiai ismereteket sürget s finom érzéket és megkülönböztetési élt kiván. Gondolom, hogy a psychologia részéről még tüzetesebb fényt lehet majd deriteni az erkölcstannak itt feszegetett problémáira, kivált ami a szándékot s a szándéknak folytatólagos befolyását illeti. Itt már a psychométert is lehet használni, mely egy lelki aktusnak folytatólag fönmaradását, néha más föléje került aktusok által való elfátyoloztatását is mutatja. Mi a »virtuális« más, mint tompitott, gyöngitett, de azért fönmaradó akarat? Le van szoritva a közvetlen fölismerés és öntudat szinvonaláról, de azért hat. Az öntudat csak kisérő tüneménye a mi lelki tevékenységünknek; lehetnek tevékenységek, melyek nagyon élénken esnek öntudatunkba, mások, melyek kevésbé; még olyanok is lehetnek, melyek alig észrevehetően nyúlnak bele s külön

reflexiót kivánnak, de azért nem kevésbé hatásosak, mint az öntudat teljébe eső aktusok. Ez a sajátsága a lelki tevékenységnek sejteti azt a különböző energiát is, melylyel majd tágabb majd szűkebb tárgykörre terjedhet a szándék s az öntudat, s e réven belátjuk, hogy a bűnök számszerint való megkülönböztetése is eszerint módosul.

A szerző ur Scotus véleményét tartja, hogy t. i. a bűnök fajai az ellentétes erények szerint különböztetendők meg. Helyes; ez ellen nincs kifogásunk, annál is inkább, mert Scotus véleménye sz. Tamás nézetével egyre megy ki. Az erények, mondja sz. Tamás, megkülönböztetnek fajilag alaki tárgyaik szerint. A szerző ur igen finoman fogja meg a habitust, s jól védi álláspontját. Az akarat tendenczia számtalan álfajt foglalhat magában. Vegyük csak a költőt; a költői tehetség a lélek készsége; de az egyes költők hány mindenféle irányban fejtik ki sajátszerüségüket. Épp ugy van ez az erkölcsi irányzatokban és készségekben. Egy-egy készség olyan, mint a zúgón leiramló viz, de ebben a sikló tömegben megint hány különféle áramocska van. Az élet sokfélesége tükröződik a készségek lélektanán. A szerző ur e gondolataival találkozunk a 29, 30. 36. lapon.

A fajok szerint való megkülönböztetés nehézsége eltörpül a számszerint való megkülönböztetés nehézségeivel szemben. A fajok még csak fák; ha sürün is állnak, de azért lehet keresztül vágódnunk köztük; a számszerinti megkülönböztetés azonban nem lábas erdő, hanem cserjés; bokrok, harasztok, páfrányok, indák szinte áttörhetlenné teszik ezt a pagonyt. Pedig szó ami szó, hatalmas favágók dolgoztak már benne, s egyike a legpusztitóbb szekerczéseknek maga Lugo. A szerző ur dicséretes buzgósággal elemzi a problémát; külön, átnézetes osztályokra szedi a tárgyat; léniákat huz a cserjébe, s az osztályozott kérdéseket igen ügyesen fejtegeti. Ugy vettem észre, hogy tulságos hűséggel követi sz. Alfonzot; ezt nem akarom szemrehányáskép mondani, hanem csak azon óvásom megtételére vonatkoztatom, hogy ne akarjuk a valószinűséget e bozótos és sokoldalu kérdésekben egyik-másik nézettől megvonni. Hány

fizikailag különálló tárgyat lehet egy akarati tény alá fogni? egy szándékot, egy irányzatot mily hosszú időre lehet kihuzni? az esetleges megszakitások megszakitják-e az akarat irányzatát? ime a kérdések, melyeket annyian oly sokféleképp oldozgattak s melyeket a szerző ur is igen ügyesen s tüzetes tájékozottsággal elemez. A valószinüséget azonban, mely nem a theoriára, hanem a praxisra vonatkozik, az ellenkező véleményektől sem hajlandó bizonyára megtagadni. Hogy sz. Alfonz a kérdés theoretikus részét nem vitte odább s igy az ő korától fogva nem igen lett valószinűtlenné valami, amit előbb valószinűnek tartottak, arról a szerző ur Ballerininek Guryhez adott jegyzeteiből győződhetik meg.

Mindent összefoglalva ez erkölcstani tanulmány is méltó helyet foglal a magyar theologiai monografiák közt. Nyelvezete is igen jó; a szándékok osztályozásánál a habitualis-t hajlamszerüvel forditja; tény, hogy lehet ugy forditani, de épp a szándék habitualitásában nincs semmi hajlamszerüség; a terminus tehát meglesz, de az értelem épp a szónak ellentétje lesz; habituális szándék az, ami volt, de a mi most nincs, még pedig sehogy sincs, sem tényleg sem hajlam szerint. Ilyen a »formális« szó is; számtalan értelme van; de oly ellentmondó értelme még sincs, mint a »habituális« szónak a szándék osztályozásában; ez esetben tehát a szó inkább a gondolat elhomályositására s nem az igaz értelem kiemelésére szolgál; legjobb volna, ha a tárgy szerint igazodnánk a forditásban s nem törődve a latin szóval, mely sehogysem adja vissza a gondolatot, azt mondanók: habitualis intentio azt jelenti, hogy ereje-vesztett szándék, s habituale vitium azt, hogy hajlamszerü vétek. Az »ereje-vesztett« különben nem az én találmányom, hanem egy kitünő értekezésből van véve, mely még nem publikáltatott.

Amilyen jól sikerült e tanulmány s amily lelkiismeretes tanulmányozásra vall, fölébreszti bennem a kivánságot, hogy igazán inaugurális, bekezdő disszertáczió legyen, melynek tehát sok más folytatása lesz.

Dr. Pethő.

Hajdan és most Jézus sz. Szivének tisztelete Magyarországon. Tóth Mike S. J. 203 képpel. Budapest. Hornyánszky Viktornál. 1898. Kis 8-r. 483 l. (Kapható Kalocsán a Hirnök szerk.)

»Azt véltem, örömet okozok Jézus sz. Szive tisztelőinek, ha az isteni Szív tiszteletének régibb emlékeit és ujabb nyilvánulásait hazánkban ily könyvben csoportositva feltüntetem.« Igy vezeti be a szerző az előszót. Tény, hogy ezt az örömet már magában a »Hirnökben« szerezte a sz. Szív tisztelőinek; s ez életrevaló gondolattal igen előmozditotta a »Hirnök« kelendőségét. Hiszen mindnyájan gyermekek vagyunk abból a részből, hogy képeket szivesen nézünk s amely könyvben kép van, azt ugy lapozgatjuk, hogy először a képeket gusztáljuk. Könnyű nekünk azonban a Hajdan és Most képeit szemlélgetnünk, de nehéz volt azokat a t. szerzőnek összegyüjtenie. Gyalogoltam én is szerteszéjjel messze, távol fekvő völgyekben, de beszédközben denique rá jöttünk, hogy a derék P. Tóth már megelőzött s hol bricskán, hol zelezsnyákon, hol tán gyalog megfordult s levette az illető templomot, kápolnát vagy Jézus Szive oltárát, képét, szobrát. Lehetőleg mindent megtett, hogy e könyv fölvett tárgyát egész teljességében felölelje; igaz, hogy azért még sem volt mindenütt, hogy csak egyet mondjak, nem volt — Kóspallagon. A műnek fölosztása a következő: I. Régibb emlékek, és pedig a) irodalmi, b) más vegyes emlékek. II. Templomok. III. Kápolnák. IV. Oltárok. V. Jézus Szive szobrai és képei. VI. Jézus sz. Szivének társulata. VII. Irodalom. Ez átnézetes összeállitást bezárja a tárgymutató. Nem kételkedem, hogy aki a könyvet forgatja, abban élénk érdeklődést kelt a sz. Szív tiszteletének e gyors terjedése s hozzá fog járulni a maga részéről ahoz, hogy a fönnálló emlékek ujakkal szaporodjanak s a derék, buzgó szerzőnek alkalma nyiljék, a Hajdan és Most-nak ujabb fölvételekkel való gazdagitására.

Dr. Pethő.

A PÉNZGAZDASÁG TARTHATATLANSÁGA.

Irta Dr. PETHŐ.

(Folytatás.)

Sokkal nagyobb bajt okoz azonban az üzérkedés szelleme, mely az árképzés mezejére lép s „játszani“ kezd. Keres és kinál papiros-buzát; elad és vesz száz meg százezer métermázsát, melynek egyetlenegy szeme sem létezik sehol; eseményeket költ vagy valóságos adatokat ferde világitásba állit; rémhireket terjeszt, ijeszt, megszól, hogy ez úton emelhesse vagy csökkenthesse az árakat. Az árak emelkedését vagy csökkentését pedig sohasem forditja a termelőnek, hanem mindig az üzéreknek hasznára. Igy rövid idő alatt mesés gazdagságot halmoznak föl vagy vesztenek el egymás közt, s förtelmes gazdasági károkat okoznak a termelőknek. A társadalom tehetetlenül áll e szivtelenül üzött játékkal szemben; nem érti a jelenséget; csak azt veszi észre, hogy a buza majd oly olcsó, hogy a termelőnek tönkre kell mennie, majd oly drága a kenyér, hogy a termelővel a fogyasztó is elpusztul. Az arany internaczionále pedig gyarapszik rohamosan, meseszerüen.

Éppen a tavaszi magas buzaárak s utána nyomban az árak hanyatlása világos például szolgál arra, hogy mily természetellenes az árképzés egész folyamata.

Leiter Levi József az a szörny, amely — s nem aki — pénzszomjában annyi millió és millió embernek kenyerét drágitotta meg s ép a szegénység filléreit szivta

föl milliós arany-zsákjaiba. Májusban ez a spekuláns 20 millió dollár nyereséget vágott zsebre a buzaár emelkedésének révén, s mi mindnyájan, mikor a kétszeresére drágult liszt árait nyögtük, filléreinkkel Levi zsidónak adóztunk. Voltak a magas áraknak természetes okaik is; ilyenek, hogy túltermelés nincs, Amerikában háború van, Oroszország kiadta a buzakivitel tilalmát, s e tényezőknek állandó behatása alatt a gabonaár állandóan magas, de természetes szinvonalon, a 13 frt körül mozgott volna. De Levi zsidó rémképeket hozott a piaczra, fölzaklatta az embereket és 17 forinta emelte a buza árát akkor, midőn a termelőnek már nincs eladni való buzája, de van az üzér-zsidóknak. Kérdezzük magunkat: ért-e az a buza igazán 17 forintot? ez volt-e annak természetesen alakult ára? szó sincs róla. Ezt az árt a spekuláczió teremtette, s a maga érdekében kihasznositotta. Volt-e a Levi zsidónak tán annyi gabonája, amennyit eladott és vett, s amennyiért azután a különbözetet megfizetni s miután az árak estek, magának is elbuknia kellett? Mindebből a buzából a Levi zsidónak aránylag nagyon kevés szeme volt; de nincs is rá szüksége, hiszen ő a buzával csak spekulál. S mégis piaczra dobott három millió métermázsát 8 forintjával.

No, ez éppen jókor jön! irta egy lap. Ebben az inséges világban, két héttel az aratás előtt, mikor senkinek sincs buzája, de mindenkinek kellene: egyszerre 3 millió métermázsa 8 forintos buza! Hisz ez nagy áldás! Ha a szállitási költséget is számitásba veszszük, mindössze 8 frt 68 krba kerül métermázsája. És mi fogyasztjuk a 12 forintos buzát és engedjük népünket pusztitani a pellagra járványtól, amit a kukoricza-liszt túlságos élvezete idéz elő. Reméljük, a magyar kormány első kötelességének fogja tartani Leiter Levi gazdag készleteiből hamarosan megfelelő mennyiséget beszerezni és azt az

éhező nép közt ingyen vagy kamattalan kölcsönképpen kiosztani. Mennyire fog ennek folytán a szocializmus mérge csillapodni, mennyire javul a kilátása ennek folytán annak, hogy az idei aratást nagyobb rázkódtatások nélkül bonyolithatjuk le. Csakhogy egy hibája van a Levi buzájának, az, hogy papirosból van és igy nem lehet megenni.

A papiros-búza óriás készletei piaczra dobatván, természetesen csökkentik az árakat. A spekuláczió-nak e lelkiismeretlen, alávaló garázdálkodásai végleg aláássák a reális termelés s az izzasztó munka minden ügyekezetét. A papiros buza s az aranyszemü gabona egyforma elbirálás alá esik; ára egyforma; csakhogy a papiros buzát termelni nem kell s mégis nyomni lehet vele a valóságos buza árát.

A játék azonban tovább folyik, Levi helyett Jerig lép az arany internáczionále diktátori trónjára. Levi megbukott s három millió métermázsa buzát dobott (!) a piaczra, amelyből maga Levi sem lakhatnék jól egyetlen egyszer is; de ha nem is lakhatik abból senki egyszer sem jól, az a 3 millió métermázsa nagyon jókor került eladóra; nem papiros, de igazi buza; ezt a nagy értéket minél olcsóbban meg kell szerezni; s ime hetek óta szól az ének a fönséges termésről, a kedvező időjárásról, (igy volt ez, midőn e czikket irtam, junius elején), s hogy még az ördög is segitse a börzét à la baisse munkájában, ott terem a piaczon a Levi zsidó 3 millió métermázsa buzája. No hát, ahol annyi a buza, ott az ártörvény az ár hanyatlását vonja maga után s halljuk is, hogy mikép csökkenti a börze még annak a reménybeli termésnek is az értékét a pünkösd óta beállott folytonos árhanyatlásával.

Az árképzésnek ezt a módját találóan hivják játéknak; valóban játék az, de förtelmes és végzetes játék; játék, melyet a lelkiismeretlenség, a nyerészkedés s a törvényesitett uzsora folytat a leg-

fontosabb érdekekkel. A termelő kockáztat, izzad, fárad; az ő munkája a természet erőin s az időjárás esélyein fordul meg; az üzér pedig söpör aranyat, akár esik, akár nap süt, akár van termés, akár nincs. Az ilyen manipuláczió teljesen diskreditálja magát a kereskedést is. Az üzérkedés nem kereskedés.

Sokszor olvassuk a lapokban, hogy a kereskedésnek van termelő ereje. A minap is azt irta az „Alkotmány“ (1898. 145. sz.): „A zsidóknak köszönhetjük, hogy kereskedelmünk maholnap elveszti termelő jellegét.“ P. Michael is legujabb történeti művében a kereskedelemnek termelő képességet tulajdonit. Máshol ismét azt olvassuk, hogy a kereskedelem, eltérőleg a többi termelési ágaktól, *alaki értékeket* termelvén, az üzérkedés teszi mozgató idegét. Mi az az alaki érték? az alaki érték az, hogy azt amit olcsón vesz, azt drágán eladja. Már pedig ez a fölfogás egy végzetes nemzetgazdasági tévely, s e fölfogás szerint igazodó gyakorlat a szó szoros értelmében vett csalás és uzsora. Aki ezt igaznak és megengedhetőnek tartja, az téved, s aki e szerint cselekszik, az tilos úton jár. Ha pedig sokan vannak, kik ez úton járnak, akkor ez a gazdasági irány általános krizissé fajul, amint azt most is sajnosan tapasztalni kényszerülünk. Minél több pénzt csinálni, anélkül, hogy a valóságos értékekbe munkát fektetnénk bele, ebben rejlik a kapitalizmus átka és uzsorás volta. Az alaki érték tehát nem érték, hanem fikczió. A kereskedelemnek csak az árúk körül kifejtett munka dijára s a veszélyért és kárért járó illő kárpótlásra van joga. Miért fizessük különben, ha nem munkájáért? Vagy talán azért fizessük, hogy spekulál? hogy olcsón vesz és drágán ad? Az árak igazság szerint a valóságos viszonyoknak kifejezői és az élet szükségleteihez és czéljához alkalmazandók; azért az árak megállapitása azoknak joghatóságához tartozik, kik a birtoklást s a termelést szerve-

zik. Társadalmi viszonyok, életszükségletek, társadalmi célok képezik alapját az ár-rendezésnek, nem pedig az egyéni spekuláczió, mely a körülmények, a magánérdekek s a benyomások lapdája. A társadalmi szükségletek és célok az ár-szabályozásban a közösség hasznát tartják majd szem előtt s ki fognak indulni abból az elvből, hogy a munka képezi forrását a termelésnek s abból a szükségletekből, hogy minden embernek munkája után joga is van a termeléshez és az élethez.

Elismerjük annak a kijelentésnek az igazságát, hogy a kereskedelem elveszti termelő értékét; de ezt abban az értelemben ismerjük el, hogy mivel a kereskedelemnek tulajdonitanak képességet alaki értékek termelésére, amely képessége neki nincs; a szépséges „alaki értékek" sikos és lejtős terén, tényleg teljesen összefolyik az üzérkedéssel. A kereskedelem ma semmi egyéb, mint üzérkedés. Kissé nagyobb buzgalommal feküdt neki az alaki értékek termelésének, s most már a kereskedelem alaki érték-képzését elismerő nemzetgazdászok is kimondják rá az anathemát. Pedig a dologban nem történt lényeges változás. A különbség a plus-minus „alaki érték"-képzés. A hiba tehát nem abban van, hogy *több* „alaki értéket" kezd produkálni, mint amennyi dukál, hanem abban van, hogy *egyáltalában* produkál „alaki értéket." Alább majd kimutatom, hogy ez az „alaki érték"-képzés is merő szegény-legény-élet és a szervezetlenség kifolyása. Addig is a kereskedelemnek az üzérkedéssel való azonositásából eléggé világos elveink győzelme. A kereskedelmet az „alaki értékek" főgyára, a tőzsde foglalta le egészen és kizárólag s a meggazdagodás szenvedélyeitől űzött banda à la hausse- és à la baisse-munkájával valóságos rablóvállalattá tette a kereskedelmet, mely a forgalomba hozott árúk árának 100, 200 százalékát is zsebre vágja; piaczra dob a papiroson bármit, ami-

nek még a hült helye s eredésének a kilátása sincs meg; összehevenyészi a hamis áremelkedésnek tényezőit hirleléssel, pletykával s agyonnyomoritja a fogyasztót s a termelőt egyaránt.

A kisebb közvetitő kereskedelem e dühöngő, zsidó-bankár és üzér Maimonidesekkel szemben semmire sem képes. A közvetitő kereskedelem hivatása volna, a természetes árat az aratásig megtartani, a hullámzásokat lehetőleg elsimitani, a fogyasztót a nagyobb károsodástól és nélkülözéstől megóvni, a termelőnek pedig biztositani az aratás idejére a kedvező konjunkturák folytán kinálkozó jogosult hasznot. De mit szerezne akkor a tőzsde? S ugyan ki alapitja meg azt a „természetes" árt? s ha a tőzsdén a spekuláczió furiái dühöngnek, vajjon mikép simitsa el a közvetitő kereskedelem az árhullámzásokat? Örül, hogy él s hogy marad neki is valami abból, ami sarczot vet ki a börze a fogyasztóra és a termelőre.

Voltak sokan, kik e förtelmes börzejátéknak s e természetellenes ár-képzésnek kurta jövőt s gyors véget jósoltak. Ezek ugyanis arra számitottak, hogy a gabona forgalmi képességének növekedésével csökken majd az árhullámzás. Lelkükben talán arra a történelmi analogiára gondoltak, mely szerint régen s elzárt, elszigetelt helyeken és vidékeken talán most is, voltak s vannak, kik minden gabonát összevásároltak s mivel a forgalom lehetetlen volt, telhetetlenségük szerint szabták meg a gabona árát. Az ily spekulácziónak a nyakát szegi a gabona forgalmi növekedése; ha ugyanis a forgalom nő és könnyü, akkor ez a spekuláczió, mely épp a forgalmi hiányokra számitott, csütörtököt mond. Mondom, hogy ezek a jó urak, kik a gabona forgalmi növekedésében látták a javulás reményét, csalódnak. Mily óriási nagy a gabona forgalmi képessége jelenleg! Az amerikai buzának Pestre való szállitása métermázsánként 68 krajczárba kerül. Valóban a forgalom ideális tökély-

fokra emelkedett; no és az árhullámzás elült-e? Semmiesetre. De nem is ülhetett el; hiszen a modern árképzés nem a forgalmi nehézségekre támaszkodik, hanem a legtökéletesebb forgalmi eszközök közt is föltalálja magát. A spekuláczió mindenütt egy fene; meggazdagodni kiván; sehol sincs benne szeretet, önzetlenség, önfeláldozás; sehol sincs erkölcsi tartalma, sőt mindenütt a csalás és uzsora törvényesitett formáit ölti magára. Hát ha a spekuláczió igazán spekuláczió, vajjon nem vonja-e be számitásaiba a forgalmi növekedésből származó veszedelmeket? Veszedelem reá csak abból származhatik, ha a spekuláczió Európában nem volna tekintettel az amerikai spekuláczióra s viszont ez arra. De manapság az egész világ egy piacz; s ezt az egy piaczot regulázza és dominálja az internaczionális spekuláczió.

Tényleg tehát az internaczionális üzérkedés *határozza meg az árakat.* Ez játszik az emberi verejtékkel, a munkás keresetével, a fogyasztó éhségével; eltekint a termeléstől, vagy legalább nem hederit rá sokat, mert a termelés kilátásai, s a termelt termény az ő kezében ugyis csak a spekuláczió számjegye, egy-egy adat, melyet fölhasznál, hogy majd à la baisse, majd à la hausse „*dolgozzék.*"

Összefoglalom azt, amit az árképzés helytelen és erkölcstelen irányáról eddig mondtam. Elfogadhatunk egy *természetes* árképzési törvényt s ezt a kereslet és kinálat viszonyából határozhatjuk meg; ez a törvény csak addig védhető, mig a keresletet és kinálatot a valóságos termelés és fogyasztás vezeti, nem pedig az üzérkedés. Mihelyt az üzérkedés beleavatkozik a folyamatba s természetellenes befolyással papiros buzát ajánl, keres, kinál s nem valóságos buzát; mihelyt a kilátások, remények, félelmek s az elcsürt-elcsavart hitelek szövedékét boritja a termelés és fogyasztás egymáshoz való egyszerü viszonyára: vége szakad a természetes árképzésnek s a speku-

láczió megfeji egyaránt a termelőt s a fogyasztót. A börzén folyó gazdálkodás átlag rablóhadjáratnak is beillik, mely spekulácziójával rabságba szoritja a munkát s a termelést. Legszabadabb s legerkölcstelenebb a spekuláczió Amerikában, hol elnököket választ, vámokat emel, háborúkat indit. Mindent tisztán spekulácziókból. A spanyol-amerikai háborúnak is az ő részükről semmi nemesebb motivuma nincs, csak a kapzsiság s a nyerészkedés. Ez az átkozott üzérkedés határozza meg nálunk is az árakat természetellenesen, szivtelenül, erkölcstelenül; azért nem annyira az amerikai aranka s a San-José paizstetü behozatala ellen kellene védekeznünk, hanem mindenekelőtt az arany internaczionale erkölcstelen *ár-képzése* ellen.

A gazdasági krizisnek második oka az *érték-képzés*. Emlékezetünkbe hivom vissza a gazdasági krizisnek mibenlétét. Oda határoztuk azt meg, hogy a pénzforgalom megakadása, a pénznek egyoldalon való föltorlódása s más oldalon való hiánya okozza a krizist. Bellamy parabolája megvilágitja állitásunkat; a viztartóban a viz nő, de nincs aki meritsen belőle, mert nincs pénz! Bellamy ezt a tünetet csak azzal magyarázza, hogy minden akó viz beszállitásáért 1 fillért ad a tőke s két fillért vesz érte, mikor eladja; igy azután nemsokára meg fog akadni az eladás, az eladással együtt a termelés! Szerintünk ezt a fönakadást nem magyarázhatni meg oly egyszerüen, hanem hozzá kell venni a komplikált gazdasági folyamatnak más tényezőit is; ilyenek az árképzés, melyről már szóltam; második az *érték-képzés*, melyről most akarok szólani.

Miféle érték-képzésre dobunk mi itt követ, mikor azt a krizis egyik okául emlitjük föl? bizonynyára nem a valamire való, használható tárgyakat értjük, melyeket termelni és elfogyasztani szokás; nem értjük a buzát, a bort, a fát, a marhát, ezek

valóságos, tárgyi értékek; hanem értjük azokat az értékeket, melyek papirok és fikcziók.

A pénz, akár papir, akár arany legyen, merő csere-eszköz; jegye és jele a valóságos értéknek. Csak addig ér a pénz valamit, amig a valóság fedezi a neki tulajdonitott értéket. Azonban itt merül föl a kérdés, hogy az érték nemcsak a már meglevő és sajátlagosan kialakult tárgyban, pl. magában a gabonában, a kőszénben rejlik, hanem a termelés, a vállalatok kilátásaiban is. Nekem pl. mikor kezdek üzletet, nincs pénzem; de az üzlet jó, a kilátások kecsegtetők; akkor már van kezeim közt egy bizonyos érték, mely még ugyan nincs meg a buza, a kőszén vagy más valami tárgynak valóságában, de megvan az értelmes ember számitásaiban. Ezt hitelnek hivjuk. Mondhatjuk-e a hitelt, mig alapos, erkölcsös, valóságos értéknek? bizonnyára; az alapos, és erkölcsös hitel egy valóságos érték s azért azt mint nemzetgazdasági tényezőt elfogadjuk.

Valamint azonban a kereskedelem üzérkedéssé fajulhat s ezáltal erkölcstelenné válik: úgy a hitel is természetellenes, erkölcstelen garázdálkodássá dagadhat, mely értékeket csinál, amely értékek fikcziók, értékekkel dolgozik, amely értékeknek kamat jár s ezt a kamatot a reális munkának kell előteremtenie. Ezek az értékek már nem valóságok, hanem mondjuk „alaki értékek.“ Anyaguk a reális világban nincs; csak alakjuk van, s ez az alak a spekuláczió ráfogása, egy formalitás, egy szó, egy arabs-szám. A termelés s a munka realitásokkal dolgozik; birtoknak, vagyonnak, értéknek a valóságos dolgokat s a valóságos, reális hitelt nézi; a spekuláczió pedig értékeket csinál papiron, értékeket mond gazdagságnak, vagyonnak, melyeknek nincs anyagi substratumuk; ezeknek a csinált s eo ipso improduktiv értékeknek egy általános fictio juris-szal kamatokat vet ki, s a kamatokat a reális termeléssel fizetteti meg.

Igy állnak elő az *értékek*, de igy zavarodnak meg azután végleg a birtok s az érték-viszonyok. Mit használ ugyanis ennyi meg ennyi birtok, ennyi meg ennyi érték, mikor az csak papir? Számolunk értékekkel, melyek fogalmainkat s képzeletünket meghaladják; de ez mind merő szám; s az alattuk lappangó érték valami bűzös, zabolázhatlan fenevad; egyre alakot cserél; hullámzik, földagad ma, lelapul holnap, eltünik harmadnap. Egy óra alatt milliardok mennek füstbe és milliók jutnak koldusbotra. Elmosta talán azt a földet, melyet azok az értékek jeleztek, a tenger? elverte azt a gabonát a jégeső? dehogy; nem kell a milliárdok füstbemenéséhez sem tengerár, sem jégeső egyszerüen azért, mert azok az „értékek" nincsenek a reális javakhoz kötve. Lehet valakinek nagyon nagy földbirtoka, s mégis aránylag szegény ember marad; másnak meg van egy csomó papirosa s az nagyon gazdag úr. A legtiszteletreméltóbb birtok nem nyújt biztonságot, mert manapság az óriás vagyon a képzeletes értékekben fekszik; reményekre, jövendő jövedelmezőségre, kedvező konjunkturákra van alapitva, melyek most valóságos, kamathozó értékek képében jelennek meg s később csődre s tönkre vezetnek. Számitsuk össze az állampapirokat, kötvényeket, obligációkat, prioritásokat, más egyéb papirokat, hány millióra és milliardra rúgó értékek ezek? emelkedő, szálló értékek? senki sem tudja mennyi a realitás mögöttük. Az államok adósságokat csinálnak a jobb jövő fejében; ime a hitel! A vállalkozók fölkapnak valamit, bármi legyen, akár gyufa, maláta, petroleum-gyártás, akár viczinálisok, hajózások, bankok; befektetnek bizonyos értéket, s a jobb jövő reményében ennyi meg ennyi névértéket fognak rá papirosaikra. Ki az a bölcs, hol az a czigányasszony, aki kitudná, hogy hol végződik ezekben a reális hitel s hol kezdődik a szédelgés, a csalás és uzsora? A hitel, melyre a pénzgazdálko-

dás támaszkodik, erősen megrendül s e nélkülözhetlen elem egyre alkalmatlanabbá válik a gazdasági viszonyok gyógyitására. A zűrzavarban pedig garázdálkodik és öl, tapos jogot, erkölcsöt a fékvesztett, erkölcstelen uzsora.

A képzeletes *érték-képzés* megakadályozása s ezáltal a hitelviszonyoknak rendezése, a pénzgazdálkodás garázdálkodásainak beszüntetése képezi majd a törvényhozás legfontosabb föladatát.

E föladat megoldását az államnak önmagán kell kezdenie, mert a képzeletes értékek óriási nagyrésze épp az ő rovására és számlájára állt elő; ez értékeket termelő hitel épp az államok jövőjére van alapitva s e szédületes hitel s az érte járó iszonyú robotolás a kamatok előteremtésében az államokat sarczolja meg és teszi tönkre. Értjük jól a képzeletes értékek eredésének s az államok túlcsigázott hitelének történetét.

Az államoknak roppant sok pénzre van szükségük s daczára annak, hogy adókkal agyonnyomoritják a termelőt s a fogyasztót, még adósságokat is csinálnak. Adósságaik gyakran nem produktiv befektetések, hanem csak emésztő kiadások; egyik a másik miatt, egyik a másiktól kényszeritve, a haladás szédületes rohamától sarkalva kölcsönöket vesz föl, melyekért felelősséget sem a jelent, sem a jövőt tekintve nem vállalhat. Mit érnek ezek a papirok? ki kezeskedik arról, hogy azok az óriás összegek, melyek a börzén forognak, összegek, melyekhez az egész nemzeti vagyon, az egész forgalom, millióknak léte füződik, holnap áprilisi hóképpen össze nem olvadnak? A nemzetgazdasági statisztika büszkén utal ezekre a milliárdokra; de mint fönt emlitettem, nincs halandó, ki a határvonalat e milliárdok képzeletes és reális értéke közt megvonhatná. Sok millió, mely ott büszkélkedik, sohasem létezett, sok más millió, melyet még szerepeltetnek, már rég nem létezik; sok milliót kiadtak, mielőtt létezett; ezt mind *hitel-gazdaságnak*

hivják. Ime mily erős a hite a hitszegény modern kornak; számokban hisz, számokban bizik; számokkal manipulál, s ezekre a reális világtól elvont számokra épiti gazdasági világát.

Azonban azt mondhatná erre valaki, hát hagyjuk meg nekik ezt a kedvüket; számoljanak milliárdokkal; irják föl mint a bolond, hogy nekik ennyi meg ennyi pénzük van; nem árt az senkinek. Valóban ezt a gyerekjátékot és olcsó passziót szivesen meghagynók a börzevilágnak, ha oly vészthozó és méregdrága nem volna, s ha a képzeletes értékeket csak a képzeletben s nem a termelés s a munka valóságos világában szerepeltetnék. A dolog nem áll igy. A képzelt értékeket valóságos értékeknek tekintik; a képzeletes értékeknek valóságos kamatot fizettetnek; a képzeletes értékek a valóságban zavarják meg a birtokviszonyokat s kivált a munka és tőke egymáshoz való viszonyát. S ebben van a baj. A képzeletes érték *szipolyozója*, *elnyomója*, *szétroncsolója* a társadalomnak s a termelésnek.

Reflektáljunk egy állam-kölcsön fölvételére; tekintsük meg mint támadnak az ily pénz-manipuláczióban „alaki értékek“, melyek azután nem alaki, hanem valóságos, anyagi pénz-kamatot kötnek le s vezetnek el a reális termeléstől. A kibocsátási árfolyam egy nagyon hasznos „érték-képző“ találmány: ennek következtében azért, amit pl. 100-nak mondanak, csak 80-at, 70-et, vagy 60-at adtak; 100 forint névértéket megvettek 60 forintért, s ezt a 60 forintot is beszolgáltathatták más papirokban, melyek értékének egy része ismét csak fikczió. Igy olvasom Weisznál, hogy a franczia államadósság 30 milliárdjából tényleg a hitelezők csak 19 milliárdot fizettek be; a 11 milliárdot tehát soha senki át nem szolgáltatta az államnak; de azért a 11 milliárd után is hűségesen fizetik a kamatot az adózók. Evvel a tizenegy milliárddal is számol a börze, mintha valóságos érték

volna; evvel is födöz aztán alkalomadtán új kölcsönöket, s figuráltatja mint valóságos értékeket. S igy folyik ez a bűvös, érték-termelő játék mindenütt. Igy csinálnak „értékeket“ az államok, igy a magánvállalatok. Csoda-e, ha máról-holnapra egyszerre tünnek el milliók? nem léteztek soha, csak a papiroson; ha végre a kamatprés nem képes a kamatot előteremteni, akkor a papiros érték végleg szétfoszlik. Az ausztráliai bank csődjében 1894. május havában 90 millió sterling párolgott el. 1893. év első felében 284 vállalat mondott csődöt, 113 millió dollár veszteséggel. 1882. jan. 19-én több milliárd frank ment füstbe a franczia bankoknál. A panama-csőd a franczia részvényesekre 2,800 millió frank veszteséget jelentett. (Weisz. Sociale Frage. II. 849.)

Igy keletkeznek s igy szünnek meg az „értékek.“ Voltaképp pedig ezek soha sem voltak értékek. S mégis fizettünk keserves kamatot értük. Az „alaki értékek“ rémséges terhet vetnek ki ránk s ez a teher már nem alaki, hanem pengő pénzben követeli kamatját. Az államok pedig nem sokat gondolnak a teherrel; nekik pénz kell s „alaki értékeket“ könnyü teremteni; kibocsátanak papirosokat s kész az érték. Az állam adósságokat csinál s a termelő társadalom köteles kamatjukra robotolni; adósságot adósságra halmoz s a kamat nőttön-nő; minden elmulik, kimerittetik, elhasználódik; a házak összedülnek, a bányák kiaknáztatnak, a föld kimerül, csak az adósság nem vész és nem kopik el, hanem egyre kifogyhatlanul termi a kamat arany-, ezüst-gyümölcseit. Aki pénzt akar, annak szintén igy kell pénzt szereznie; a magánvállalatok, a bankok, szóval az egész *finánc*-világ ily bűvös fikcziókkal dolgozik s a valóságos értékeket szolgálatába hajtja a mondva-csinált értékeknek. Lehet ily eszeveszett manipulácziókat elég sokáig *üzni*; lehet a „*hitel*“ *tágitható fogalmával sok lyukat* ha nem is betömni, legalább befödni; de vala-

mint a nagy világnak, ugy ennek a szédelgésnek is a végkimerülés szegi majd nyakát.

Rendkivül fontos következménye az „alaki-értékképzésnek“ a birtokviszonyok fölfordulása.

A birtokviszonyokon fordul meg a termelés s vele a társadalom szervezettsége. A társadalomban helyesen kell elosztva lennie a birtoknak s a valóságos birtok alapján szervezkedik a munka. Nem egészségesek a viszonyok ott, hol a birtok egy kézben folyik össze s vele szemben áll a vagyontalan munka, — nem létezhetik társadalom ott, hol a munkások s a birtokosok egymással farkasszemet néznek. A társadalom szervezettsége azt kivánja, hogy a munka a birtokkal alkalmasan kombinálódjék s hogy a munkásnak lehetőleg saját birtoka legyen. A modern világ kriziseiben hiányzik ez az egészséges alap. A gazdagság a valóságos alapoktól el van szakitva s nagyrészt az „alaki értékek“ szappanbuborékaival gyönyörködteti az államok gazdagságának statisztáit; másrészt épp az elszakitás következtében a gazdagság néhány kézben összefolyhatik s a társadalmi szervezetet lehetetlenné teszi. A társadalomnak természetes alapokon kell állania; a társadalom valóságos értékeket fogyaszt és termel; a valóságos birtok s a valóságos munka képezi alapjait. E helyett jelenleg a társadalom vagyonának oroszlánrésze szappanbuborék s a valóságos munka egy rászedett rab, aki folyton dolgozik, a termelést őmaga végzi, de a hasznot kamat fejében más szedi el.

Az állam gazdagságának s a termelő munkának ily szédelgéssel előbb-utóbb végleg szakitania kell. Az állam a termelő osztályokban keresse gazdagságát, mindenekelőtt egy erőteljes földmives osztályban; a földmives osztály kombinálja a vagyont s a munkát; biztositanunk kell számára a munka áldásait s nem szabad azokat az államnak a fölcsigázott adók révén az „alaki értékek“ sarczává változtatnia.

A saját földjén, a saját birtokán dolgozó földmives megszemélyesiti a szabad munkát; a szabad munka magának dolgozik; mihelyt pedig lábai alól kirántjuk a gyékényt, mihelyt megfosztjuk saját birtokától, rabbá lesz! Soha sem láthattuk ezt az igazságot fényesebben beigazolva, mint éppen mostanában. A saját birtokától megfosztott, a régi szervezeteiből kiemelt ipari munka képezi a modern társadalmi kérdésnek egyik örvényét. Az iparosokat kiforgatták minden magánbirtokból s bérmunkásokat csináltak belőlük a nagy mozgó-tőke szolgálatában. Azelőtt az iparosnak is saját birtoka volt. Volt háza, földje, volt valami privát-vagyona. Ha semmije sem volt, iparát sem folytathatta; mert nem engedte meg az elmult korok reális érzése, hogy jött-ment emberek, kiknek semmijük sincs, munkásságukat mások kárára és rovására gyakorolhassák. A munka a birtokkal össze volt kötve.

Ezt az egészséges kombinácziót soha sem fogjuk nélkülözhetni.

Mit látunk e helyett? általános fölfordulást; szerteszéjjel-huzást; a munka külön keserves, néma dühben, — a vagyon, a birtok külön élhetetlen pénzszomjban; s fejünk fölött mindenütt az „alaki értékek" wampirja, mely éjjel-nappal szivja a reális termelőnek vérét.

Mikor a munka s a birtok kombinálásáról van szó, mindannyiszor elhangzik a merkantilisták ajkairól a tőke dicsérete; hirdetik a kifejlett kapitalizmus áldásait; rámutatnak a tőke mozgásaira, melyek mint tengeráramok világrészek partjait mossák; s kicsinyesen megvetik az előbbi, gazdaságilag fejletlen korok lekötöttségét. Tudjuk, s elismerjük, hogy az uzsora s a tőke-garázdálkodás szabadságát nem lehet beleszoritani előbbi, szerény állapotaink keretébe; elismerjük, hogy a gazdagság mozgósittatott, hogy folyik; de a garázdálkodás még sem érdemelheti ki

elismerésünket, még azon jellegénél fogva sem, hogy nem lehet azt az előbbi kicsinyes állapotok keretébe szoritani; ami pedig a tőke-mozgósitás fejlettségét illeti, ha az a mozgósitás arra való, hogy a vagyon, s a pénz elmozgósittassék a termelőktől, a munkásoktól s odatereltessék a kapitalistákhoz; akkor bármilyen tökéletes legyen az a folyamat s az azt szolgáló manipuláczió, bizonyára végromlásba sodorja a világot.

A vagyon-mozgósitás már is minden téren beállt s látni, hogy a zajlásnak, az árviznek, merre van a sodra. Érték értékre halmozódik s ijesztően fölszaporodik kevés kézben. Finánez-kapaczitások számitása szerint a franczia nagytőke évenként 1000—1200 milliót köt le maga számára abból, amit a munka létrehozott. Fokozzuk ez állapotokat, s terjesszük ki a fejlődés szükségességével a világra, azután elmélkedjünk, ha lehet, a pénzgazdaság áldásairól. A társadalmi szervezet elsorvadása, a munka elzüllése, a vagyon aránytalan s czéltalan fölhalmozódása, az emberiség kimondhatlan nyomora, a szenvedélyeknek, milyenek a kincsvágy s a szivtelenség garázdálkodási szabadsága, fogják majd szegélyezni szomorú kilátásaink elborult látóhatárát. Viszont pedig minden ügyekvésünk jobb állapotok megteremtésére a pénzgazdaságnak s az uzsorának, még pedig a tőke uzsoráskodásának megtörésére irányul. Ne a pénz legyen az úr; ne a névérték szedjen kamatot; ne a szédelgős hitel zavarja meg a birtokviszonyokat; hanem a reális termelés, a munka, a szolid hitel tartsa kezében az osztó igazság mérlegét.

Korunk kiváló szocziál-politikusai már jó nyomon haladnak s „az érték-képzésnek“ vagy más szóval a „képzeletes tőkének“ rövid idő mulva kicsavarják a nyakát, egyelőre természetesen csak theoriában. De Neurath, s épp úgy Böhm-Bawerk határozottan kimondják, hogy az értékképzés által egy gazdasági

rém-szofizma állt bele a világba, mely nemcsak okoskodik, hanem szédeleg is; nemcsak bölcselkedik, de kamatot is szed, s ez a betolakodott, kegyetlen vendég az az a „képzett", jobban mondva „képzelt" érték, németül „das fictive Capital." A képzeletes milliárdok kihúzzák és kiszivják a nép vérét; azért megyünk tönkre, mert rettenetes sok vagyonunk van *papirosokban*, melyért kamatot kell fizetni, s ezt már nem papirossal, hanem a produktiv munka terményeivel, v. i. reális értékekkel kell megtennünk. A fölocsudó nemzetgazdaság protestál e csinált „tőke" ellen, s különböztet *valóságos* és *fiktiv* tőke közt.

A valóságos tőke az, ami a reális termelésbe befektettetik; valóságos tőke a termelésnek eszközei, melyek uj javak előállitására szolgálnak; ezek a szoros értelemben vett gazdasági tőkét képezik; priváttőkének nevezzük továbbá azt is, ami bármiképen az enyém s jövedelemre segit. Igy tehát a szorosan vett gazdasági tőkéhez tartoznak a munka által létesitett meliorációk a földeken, réteken, stb. a műhelyek, gyárak, istállók, vasutak, közutak, raktárak; a szerszámok, gépek; az igavonó állatok, lovak; a nyerstermények; a pénz. — Priváttőkének mondjuk a bérházakat, kölcsönkönyvtárakat, s más ilyesmit, ami nem produktiv, hanem jövedelmet hoz.

Ezek mind valóságos értékek.

De e valóságos értékeken kivül a már jellemzett papiros-értékeket, állampapirokat, obligációkat, igérvényeket, prioritásokat; ezt az egész papiros hálózatot, mely a fináncz-gazdaság találmánya s a hitel ürügye alatt nem a valóságos termelésre, hanem szavakra és fikciókra van alapitva: képzeletes tőkének hivjuk. Erről irja Offermann Alfréd: „Azt, aki a gazdaság alapigazságával tisztában van, mely szerint a tőkekamat csak a termelésből származhatik, bámulatba s rémületbe ejti mai gazdasági életünknek az a furcsa s érthetetlen tünete, hogy a valóságos s a termelésbe

fektetett tőkéken kivül, vannak rohamosan növekvő, illuzórius, papiros értékek is, melyeknek mozdulatai nem hasonlitanak egy cseppet sem valamiféle termelési folyamathoz, s mégis rendszeresen, sőt nagyobb következetességgel s biztossággal veszik ki a kamatot, mint az ipari tőkék." A valóságos tőkének jár kamat; de a fiktiv tőkének persze semmi sem jár. A fikczió abban áll, hogy bármiféle jövedelmet ugy fognak föl, mintha kamat, tehát *valóságos* tőkének terméke volna. Pedig lehetséges, hogy az én jövedelmem oly tőkéből való, mely most már nem létezik. Például, ha régen kölcsönöztem pénzt valakinek, aki azt elverte, vagy belebukott vállalatába; az illető fizet nekem kamatot, s ezt a kamatot egy valóságos tőke termékének nézzük; pedig a tőke nem exiztál; nekem semmi másom nincs mint jogos követelésem; ezt a jogos követelést is tőkének nézik. Hány ily millió és milliárd van manapság, amely nem létezik, elveszett s ami belőle fönmaradt, az semmi más mint néhány papirszelet, állampapir, kötvény. Tehát jogokat, kilátásokat, fikcziókat kapitalizálnak; terem-e ez valamit? nem, semmit, s mégis rengeteg jövedelmek forrását képezi. Ezt a tűrhetetlen fiktiv-tőkét hozza az emberiség nyakára az „érték-képzés."

(Vége köv.)

A PÉNZGAZDASÁG TARTHATATLANSÁGA.

Irta Dr. PETHŐ.

(Vége.)

A harmadik oka a folyton megujuló gazdasági kriziseknek: a pénz függetlensége a reális termeléstől a kamatszedésben. A pénz szed kamatot bátran, folyton és következetesen s nem kérdi, vajjon a termelésből jár-e az a kamat neki.

Az egész világ tőkéről és munkáról beszél; e két tényezőnek fölbomlott viszonyától fáj a fejünk. Ahol a tőke s a munka egy s ugyanazon emberé, ott nincs baj; a baj ott kezdődik, ahol a tőke s a munka külön van választva s a termelésen osztozni kell. Mindkét rész, a tőke is s a munka is érvényesiti igényeit, s elképzelhetjük, hogy mily igazságtalanságot követ el a világ, ha a fiktiv tőkéket szerepelteti, iszonyú számokká növeli, s azután e föltorlódott tőkék számára követel részt. Ebben a kérdésben minden a tőkének helyes meghatározásán fordul meg. Észre is veszszük az általános vajudást a tőke helyes meghatározása körül; az egyik igy, a másik úgy definiálja a tőkét.

Előttünk világos, hogy a tőke a reális termelésnek egyik tényezője; kapitális az, ami tényleg befektettetik, ami a munkával kombináltatik s ami a termelési folyamatban vagy gyümölcsöt hoz, ha jól megy a vállalat, vagy elvész, ha a gyümölcsözés bármely oknál fogva elmarad. A tőke tehát nem

pénz. Pénz és tőke nem mindegy. A pénz akkor tőke, ha befektettetik a termelésbe. A tőke a termelésbe fektetett valóság. Vele kombinálódik a valóságos munka.

Igy például tőke az én szántóföldem, melyet másnak bérbe adok. A föld termékenysége, a ráforditott ameliorációk, a városhoz való közelsége, ez mind tőke, s e tényezők befolynak a bér magasságának meghatározásába. Velem szemben áll a munkás, a földműves szorgalma, hozzáértése, munkája. Tőke a gyáros gyárüzeme, a gépek, a tüzelő, a nyerstermények, a forgó tőkének nevezett pénz, melyből a termelés gyümölcseinek egy részét a munkások bérében előlegezi. Ez a gyár a maga fölszerelésével s üzemével egy valóságos tőke.

Vegyünk más példát: egy épülő vasút-vonalat. A vasúti test, az épületek, a vonatok, gépek, ez a tőke; a vasútat épitő munkások megkapták bérüket; hátra vannak az üzemi munkások és tisztek; ezekkel osztja meg a tőke a hasznot. De honnan a tőke? a tőkét részvények kibocsátása által gyüjtötték össze. Ha az üzem jó, a részvények ára és hozama is emelkedik; ha rosz az üzem, csökken az érték s a részvények esetleg semmit sem hoznak. Ime a valóságos tőke, a reális tőke; látni való, hogy ez a tőke nem független a munkától s a termelés esélyeitől; sőt ellenkezőleg, velük éled, örvend, búsul, nyer vagy veszt. A reális tőke mellett az ilyen komplikáltabb termelésben megjelenik a financzia s iparkodik egyrészt a pénzt függetleniteni a termelés esélyeitől, másrészt mégis résztvenni a termelés hasznában. Ezt a föladatot következőleg oldja meg. A pályatestnek gyorsan kell épülni s még nem jelentkezett elegendő részvényes, tehát hiányzik a szükséges pénz. Ott terem a financzia s fölajánl pénzt; rátáblázza a pénzt az épülő vasútra s minden nyersanyagra s kész épületre, úgy, hogy teljesen biztositsa magát, s azonfelül kiköt magának

busás kamatot. Ha a vonal tönkremegy, a részvényesek pénze elvész, de a financzia az ő „prioritásaival“, igy hivják ezt a müveletet, semmit sem veszit. Ha jól megy az üzem, megkapja busás kamatjait. Akárhogyan fordul tehát a dolog, a financzia biztositva van. Már most azt kérdezem: tőke-e a financziának „prioritása“? tőke-e a pénzvilágtól nyújtott pénz ez esetben? nem; határozottan nem; az nem tőke; az nem lép bele a termelési folyamatba; a részvényesek pénze belelép; a financzia pénze nem lép bele; a financzia kivül áll s függetlenitett s biztositott álláspontján vár s szedi veszély nélkül a kamatot. Természetes dolog, hogy a részvényesek fizetik a „financz-kapitális“ kamatjait; de ezeket a kamatokat nem lehet a termelési folyamatból megokolni. Kamat a termelő tőkének jár; a financz kapitális pedig nem termelő tőke, hanem egy minden tekintetben biztositott s a termelés esélyein kivül álló pénz-tömeg. Tőkének ezt a pénzt nem mondhatjuk; a papirok jogilag véve csak kötelezvények, gazdaságilag véve pedig pénz. A részvényesek fektették a vállalatba bele a pénzt; ők tették a pénzt tőkévé; a financzia kezében az a pénz csak kamatozó pénz, de nem tőke.

S ez a baj, hogy van t. i. pénz, mely kamatozik s a termelésbe még sincs befektetve, esélyeiben nem osztozik; van pénz, mely nem tőke, s mégis tőkének mondatik; van pénz, mely gyümölcsöt hoz jogilag, s nem termékeny gazdaságilag. A kölcsönpénz mind ilyen; mondják róla, hogy tőke, de a valóságban nem tőke az. Minden kölcsön fiktiv tőke, melynek a termelésben nincsen része, s következőleg nincs joga a termelés haszonrészére. A jogfejlődés a középkoron kezdve áttörte az uzsora-tilalmat s tőkének deklarálta a kölcsönt s kamatot rótt ki neki a termelőtől, de nem a termelésből; hiszen a termelésre nincs tekintettel, akár hoz az üzlet valamit,

akár nem hoz semmit. Jól mondják azért, hogy a kölcsönpénzért vett kamat egy jogi kategoria, de nem gazdasági faktor. A nemzetgazdaságban eredetét, létét, jogosultságát nem lehet kimagyarázni; az csak egy „ens rationis juristarum", de amely borzasztóan éhes és kegyetlen.

Eszerint a tőke keretéből ki kellene zárnunk minden egyszerü adósságot, minden bármily czimre támaszkodó pénzkövetelést; mind azt a töméntelen érték-papirt, mely semmi más mint jogi követelés. Hol van a munka, mely ezekkel az „értékekkel" kombinálódik? Már pedig tőke nincs munka nélkül. „S ha föl is veszszük, hogy a gazda a betáblázott kölcsönnel ameliorácziókat eszközölt s nemcsak adósságot fizetett; ha föl is veszszük, hogy az állam jövedelmező beruházásokra költötte az állampapirok kibocsátása által összegyüjtött pénzt s nem ágyúkra és puskaporra; ha föl is veszszük, hogy a vállalkozó a fölvett pénzen vasútat épitett, mely jól jövedelmez: még ezekben az esetekben is nem a kölcsöntadó fog kezet a munkával s következőleg, nem a záloglevél, nem az államadóssági papir, nem a prioritási kötelezvény a tőke, hanem tőke az, amit a gazda, az állam, a vállalkozó a kölcsönvett pénzen vett, hogy azt a munkával kombinálja. Ha mindez a sok töméntelen érték-papir, mely a kölcsönökön alapszik, tőkének vétetik, akkor természetesen nem csodálkozhatunk eleget a tőkék szaporodásán. De mindez csak chimaera! *Két harmada annak a kilencz milliárd érték-papirnak, mely a bécsi börzén forog, nem tőke, hanem pénzkövetelés;* ennek tehát tőkekamat nem jár." (Monats-schrift für christliche Szoczial-Reform. 1897. 1. füzet, 9. l.)

A fiktiv-tőkének nem jár tőke-kamat; annál kevésbé jár neki a kamat függetlenül a termelés esélyeitől. Kamatot u. i. fizetni kell, akár hoz az üzlet valamit, akár nem; akár befektette a kölcsöntvevő

a pénzt valamibe, akár elverte vagy kiadásait fedezte vele. A pénz produktivnak tekintetik függetlenül a termeléstől.

Igazán szólva, undoritó előttem bizonyitgatni azt, hogy termékenység csak a reális termelésben van, s azon kivül nincs; hogy haszonrész, gazdaságilag fogva föl a dolgot, csak a termelésben szereplő tőkének s a munkának juthat; s következőleg, hogy a termelés esélyei határozzák meg egészen teljesen magát a haszonrészt is. De aki á-t mondott, az kényszerül b-t is mondani; s aki a pénz termékenységét jogilag elismerte, az annak függetlenségét is kimondta. A pénznek mindig haszna lesz, akár hoz az üzlet valamit, akár nem. A pénz mindig kamatoz. Nemde szerencsés tőke az, melynek sem fagy sem hó, sem aszály, sem eső, sem filoxera sem peronospora nem árt; mely minden körülmény közt virul és gyümölcsözik?

A pénznek ezt a független, korlátlan, szuverén hatalmát két korlát által lehet csak s kell megtörni. *A fiktiv kapitálist el kell törülni s a kölcsönpénzt csak mint tőkét kell kamathozónak tekinteni.*

A fiktiv kapitális milliárdjai nyakunkon ülnek, nem dolgoznak, nem riszkiroznak s iszonyú kamatot szednek a termelésből. A pénz a fiktiv-tőkék felé áramlik s másoktól elvonul; azután a szokásos kamaton alul a financzia nem ad pénzt, s ha azt megfizetni a termelés nem képes, hoppon marad, beadja a kulcsot, világgá bocsátja a munkásokat. Minek kellene e helyett történnie? A fiktiv kapitálist el kellene törülni s csak a reális tőkével számolni. A reális tőke kombinálva van a munkával; nagyobb hasznot nem húzhat belőle, mint amennyit az üzlet hoz. Számitsuk tehát ki, hogy azokból a fiktiv milliárdokból, azokból a prioritásokból, állampapirokból mily összeg az, mely a földbirtokba s az ipari vállalatokba van tényleg befektetve; ez az összeg a

reális tőke; a többi fiktiv tőke. Mi lesz e reális tőke kamatja? 4% vagy 5%? azt nem határozzuk meg a priori; hanem az majd elválik a termelés végén, vajjon haszonnal s milyennel vagy kárral dolgoznak-e? e szerint kapják meg majd a reális tőkék a rájuk eső részt.

Ugyanebből a fölfogásból következik a másik korlátnak fölállitása, t. i. hogy a kölcsönpénzt csak akkor tekinthetjük kamatozónak, ha mint valóságos tőke szerepel. Valóságos tőke, mint már többször hangoztattuk az, ami a valóságos termelésbe befektettetik; valóságos tőke minden konkrét tárgy, mely az értékeket termelő munka-folyamatban szerepel; valóságos tőke minden tárgy vagy termény, melylyel legtágabb értelemben véve a munka fogalmát, munka kombinálódik, új használati tárgyak előállitására; ami nem ilyen valóságos tőke, az nem kap kamatot. A pénz magában véve nem tőke, de tőkévé lesz, ha konkrét, valóságos termelésbe fektetjük bele; ilyen valóságos tőkévé válik a pénzem akkor, ha részvényt veszek valamely üzleti vállalatban, vagy ha a földmüvesnek adom s az fölhasználja a pénzemet a gabonatermelésre. Milyen lesz az ilyen tőkének kamatja? világos, hogy a termelés haszna határoz fölötte. Igy a pénz nem válik független hatalommá, melynek mindig van haszna, mindig van kamatja; hanem le lesz kötve a valóságos értékekhez, melyeknek csere-eszköze.

Mit jelent ez egyebet, mint a kamat tagadását, vagy mondjuk inkább jelenti a kamathozásnak lekötését a reális termeléshez? Pénzért több pénzt követelni, egyszerüen azért, mert bizonyos időre odakölcsönöztük, az tilos. Csak mint tőkéért szabad kamatot vagyis haszonrészt követelni.

E réven egészen a középkori pénzlekötöttség stadiumába érünk. A középkori kanonisták kimondták, hogy „pecunia pecuniam non parit"; de megenged-

ték a pénznek tőkésitését a census, contractus primus, contractus societatis alakjában; megengedték a járadékot, a részvénytársaságot; ezekben a formákban a pénz le volt kötve a konkrét termeléshez, a pénz tőke volt. Amily mértékben pedig szaporodott a pénz s elhelyezést keresett, éppoly mérvben fokozódott a kanonisták figyelme és óvatossága, hogy a kereskedő és iparos világ komplikált szerződései titkos, kendőzött uzsorává ne fajuljanak. Később a pénz fölszabadult, s minden pénz tőkének proklamáltatott s tekintet nélkül az értékek termelésére kamatozóvá lett. Innen a világ baja.

Más dolgozatomban határozottan a pénz improduktiv voltát állitottam, s ez állitásomtól most sem térek el. De a pénz improduktivitása nem jelent annyit, hogy csakis a munka produktiv; ez utóbbi állitás a theoretikus szocziálizmus thezise. Hogy ne feszegessünk hiába theoretikus theziseket, azért én sem követelem itt és most e thezisnek elfogadását, de a pénznek mint pénznek improduktivitását s csak tőkévé válásának esetében való kamatozását okvetlenül elfogadandónak tartom. Erre szoritkoznak a mérsékelt irányú nemzetgazdászok: Weiss, Böhm-Bawerk, Neurath, stb. Ha e követelésük megvalósul, vége lesz a modern pénz-kapitalizmusnak s avval a világ gazdasági kriziseinek.

Tekintsük meg, mint fojtogatja a kamat által a pénz-kapitálizmus a produkcziót, első sorban a mezőgazdaságot.

A mezőgazda fölvesz kölcsönt, melyet birtokára rátábláznak; a kamat s a tőketörlesztés meg van határozva. De a mezőgazdaság nem bir megfelelni az elvállalt kötelezettségeknek; a kölcsönpénz kamatjait nem képes fizetni, vagy ha fizeti, nyomorúságosan tengődik. A földteher a telekkönyvek sárguló lapjain európai krizis rémévé válik. S miért nem győzi a gazda a kamatot s a tőketörlesztést? mert

a kamat s az amortizátió hányada ugyanaz, a föld termésének pénzben kifejezett értéke pedig folyton változik. Mit csináljon a gazda, ha száll a buza ára, vagy ha rosz a termés? A kamatfizetés és tőketörlesztés nem nézi a termelés valóságos viszonyait, neki az mindegy; nem törődik a természet s a termelés törvényeivel és eredményeivel; a kölcsönzés szerződése független a valóságtól, neki mindig kamat, mindig jövedelem kell. Van tehát kiáltó ellentmondás a valóság s a kölcsönnek önkényesen megállapitott föltételei közt. Ez az ellentmondás oly kegyetlen, oly következetes, hogy vésztjelzője, a liczitáczió dobja egyre pereg s csak egy általános mezőgazdasági s annak révén nemzetgazdasági krizis fogja az emberek öntudatára hozni, hogy természetellenes szerződések szerint a természetet müvelni s az emberi életet berendezni nem lehet!

Mily közel áll e belátáshoz a gondolat, hogy ne függetlenitsük pénz kamatjait a termeléstől; fizessünk annyi kamatot, amennyi *a konkrét termelésben a befektetett pénznek jár.* Valóban más orvosság nincs! s a mezőgazdaság fölszabadulna vérszopó Fáraójától, a pénz produktivitásának a független kamathozásnak praxisától. Eszerint a kölcsönt mint valami *részvényt* kellene fölfognunk, s a kölcsöntadó a birtoknak *részbirtokosává* válnék. A középkori földjáradék szolgálhat ez új alakulásokban mintaképül. A pénzes ember odaadta pénzét a földmüvesnek s a terményből egy bizonyos hányadot húzott; ha nem volt termés, nem kapott semmit; ha volt, kapott arányos részt. Ez volt a census; igy tőkesitették a pénzt; igy volt megkötve a pénzhatalom, de egyszersmind biztositva a munka. Evvel szemben áll a modern kölcsön a maga pénzt zsaroló függetlenségében minden termeléstől, s épp azért, mert ilyen, erkölcstelen is, és igazságtalan is. Igazságos csak az oly kamat volna, mely a termeléssel arányban áll.

Akik csakis a munkát mondják termékenynek, azok természetesen ezt is elvetik; azok minden munka nélkül szerzett jövedelmet elvetnek; nekik az mind uzsora. Ellenben azok a mérsékelt praktikusok, kikről az imént megemlékeztem, különböztetnek kamat és kamat közt; a kamatot, melyet a reális tőkének a reális termelésből arányosan kivetnek, azt elismerik természeti-jogérvényesnek; de a kölcsönpénznek járó kamatot, mely minden esetben függetlenül a reális termelés hozamától tulajdonittatik, azt elvetik. A pénz nem kamatoz; csak, ha tőkévé lesz, akkor kamatoz, annyit amennyit.

Az elv tehát világos; azonban nehézségek tornyosulnak a kivihetőség látóhatárán. Ha *én mint* pénzkölcsönző résztulajdonos lettem azon a birtokon vagy abban a vállalatban, lesz-e nekem a termelés irányitásába beszólásom? Nem csal-e meg majd az a gazda vagy az a vállalkozó, eltagadván s ügyesen elkezelvén a termés és termelés egy részét, hogy nekem a már megkurtitott tömegből adjon részt? s fogja-e türni a gazda a beleszólást? s értek-e én egyáltalában hozzá? s ha nem értek, rászednek elülhátul; végre oda jutunk, hogy senki sem fogja akarni rizikóval befektetni a pénzét.

Ez a nehézség csak a szervezetlenség stádiumában érheti nemzetgazdasági reformgondolatunkat. Nemzetgazdasági reformokat alkalmas szervezetek és intézmények nélkül életbe léptetni nem lehet. Mig e szervek hiányzanak, addig a gondolat is kivihetetlen; de azonnal kivihetővé válik, mihelyt az intézmény, melyet a gondolat maga életbeléptetett, funkczionál. Igy állunk ebben a kérdésben is.

A kölcsönpénzt a földhitelintézeteknek kellene közvetiteniök, s nem az egyeseknek. A földhitelintézetek nem bocsátanak ki zálogleveleket, hanem birtokrészvényeket. A részvények szelvényei azonban nem lesznek előre meghatározva, hanem minden évben

külön-külön meghatározás alá esnek. Meg fogja határozni értéküket a termés. A termés minőségét pedig nem az egyes magán-birtokosok, hanem a mezőgazdasági szövetkezetek állapitják majd meg, levonva helyenkint a részletes károkat, pl. jégverést, fagyot, árvizet, rozsdát, s más efféléket. A kölcsöntadó nem avatkozhatnék bele az üzembe, hiszen gyakran nem értene hozzá; de ha a hitelviszonyok igy volnának rendezve, nem is kellene neki abba beavatkoznia sehol és soha.

Ez elv szerint kellene rendezni a földre nehezedő eddigi terheket is. Meg kellene hivatalosan becsülni a birtokokat s meghatározni az azokra nehezedő terheket. Ha pl. egy birtok ára 30,000 frt, s van rajta 10,000 frt adósság, akkor a hitelező a jövedelem $^1/_3$-át kapja. Hadd élvezze a jó termés előnyeit; de ha nehéz idők járnak a mezőgazdaságra, kényszerüljön akkor a hitelező is, mint valóságos részbirtokos résztvenni a hátrányokban is. Ily méltányos osztozkodás búban és örömben vonzani fogja a befektetést kereső tőkéket is.

Most még valamit Bellamy parabolájáról. Szerinte a vizmedenczében a vizek felgyülemlettek, a termelés fölhalmozta a termékeket, de a jövedelem csökkent; a gyárosok nem voltak képesek túladni gyártmányaikon, mert nem volt fizetni képes közönség. Hová lett tehát a pénz? a pénz a gyárosok zsebébe szorult; mert egy hektoliter viz behordásáért fizettek a vevő közönségnek, t. i. a fogyasztó munkásoknak egy krajczárt, s eladták 2 krajczárjával; igy természetesen a vevő közönségnek csakhamar kifogyott a pénze.

Bellamy a krizist ily egyszerü pénz-felgyülemlésben keresi. Mások a krizist nem gondolják ily könnyü szerrel kimagyarázhatónak, sőt határozottan tévesnek mondják Bellamy fölfogását.

Neurath, Carey és Bastiat szerint a takarékosko-

dás és tőkésités a kapitálisták részéről nem lehet oka a gazdasági krizisnek s konkréte szólva az értékesitési fönakadásoknak.

S ezt igy bizonyitják. Mikor takarékoskodásról és tőkésitésről van szó, nem szabad azt úgy gondolnunk, mintha a kapitálisták kincseket halmoznának garmadára, vagy elásnák az aranyrudakká olvasztott aranyat és ezüstöt titkos pinczékben; ilyen indiai kincsfölhalmozásról itt szó nincs; hanem mikor a kapitálisták kezében felgyülemlett gazdagságot emlegeti Bellamy, azt úgy érti, hogy a profit által sok érték kerül kezeikbe, amelyet ismét produktiv vállalatokba, munkába, termelésbe fektetnek, hogy ne indiai elásott kincs, hanem termő tőke legyen. Már most — Neurath, Carey szerint — ha ezt akarják, a munkát kell szaporitani, a termelés eszközeit sokasitani, a nép fogyasztását emelni. A tőkepénzesek tőke fölhalmozása is azoknak az eszközöknek szaporitásában és tökéletesitésében fog állani, melyek a munkás nép termelő erejét föntartsák s munka-kedvét fokozzák s igy munka-erejét és termelő-képességét kifejleszszék. Ha ezt nem teszik, akkor gazdaságuk nem tőke, hanem holt kincs. Ha nincs fogyasztó, minek akkor a termelés s aki a nép fogyasztó képességét nem emeli, minek állit az föl gépet, gyárat, műhelyet. Más szóval a tőkepénzeseknek szőrt kell ereszteniök s lehetetlenség a tőkéket kezeikben fölhalmozni oly mérvben, hogy a fogyasztást bénitsák.

Igy Neurath, Carey és mások. De első tekintetre világos, hogy ezek a tudósok a czélt s a természetszerü szükségességet emlegetik, azt a szükségszerüséget, melynél fogva czéltalaná válik a termelés, ha nincs fogyasztás; de nem bizonyitják be azt, hogy a tőkefölhalmozódás tényleg meg nem történhetik s kriziseket nem provokálhat.

Evvel szemben áll az a tény, hogy valósággal minden gyáros és vállalkozó nem arra néz, hogy a

nép fogyasztási képessége emelkedjék azáltal, hogy munkásait jól fizeti, hanem arra, hogy minél többet nyerjen minél rövidebb idő alatt, más szóval arra néz, hogy minél többet vegyen be s minél kevesebbet adjon ki. Igy tesz minden termelő, ki a piaczra termel; igy minden gyáros, minden vállalkozó. Hát hogy van az mégis, hogy daczára ez általános pénzszivattyuzásnak, a fogyasztóknál még mindig van pénz? Honnan ez a harmonia, melyet Neurath s Bastiat emleget? Hogy messzire el ne kalandozzam, csak egy okot emlitek: ez onnan van, hogy ipari-termeléssel szemben még rengeteg tömegek állnak, melyek nem az iparból, hanem a nyerstermelésből élnek. A gyári telepekkel, az industriális vidékekkel szemben még ott áll a nagy földmivelő és koloniás világ. Anglia, Belgium, Franczia- és Németország iparával szemben oda kell tekintenünk Európa nem ipartermelésü vidékeire s a többi világrészekre. Ezeknek lakossága nem ipari munkából él, hanem máshonnan szerzi be fogyasztási képességét. A kapitalista termelés ezeket húzza meg; eladja nekik termékeit; de ők nem munkásai magának a kapitalista produkcziónak. Ha az ipar s a tőkés produkczió általnossá válik; ha nem lesz fogyasztó más, mint az, ki a kapitalista termelésnek is munkása, vagyis ha majd a fogyasztó zsebében nem csörög más krajczár, mint az, melyet a kapitalista termelés fizetett neki: akkor Bellamy győz és parabolája szószerint megvalósul.

Legyünk meggyőződve, hogy nem a kapitálistákon mulik, hogy a nép tönkre nem megy, s a kapitalizmus önmagából nem képes semmi harmoniát teremteni a tőke s a munka közt. Lehet-e ott harmoniáról szó, hol a főelv: minél többet bevenni s minél kevesebbet kiadni? vagy tán a kapitalista, őrületes produkcziónak tulajdonitunk annyi emberszeretetet és okos önmérsékletet, hogy az üzleti mérlegbe a nagyobb profitra való szempontokon túlra

terjedő tekintetet vegyen föl? Nem, ezt nem tehetjük, s Neurath és Carey sem tudják be a tőke s a munka közti harmoniát a kapitálisták belátásának és emberszeretetének, hanem a körülmények késztetésének. Ide vonatkozik ez a fölfogásuk: „Werden nun geradezu die Mittel für den Consum beim arbeitenden Volke vermehrt oder die jährliche Production dieser Mittel gesteigert, so kann dies keinen anderen Zweck haben, als das arbeitende Volk in seinem Unterhalte besser zu stellen", v. i. azért szőnek a szövőgyárak annyit, hogy a népnek legyen ruhája; ez nem egészen igaz; a szövőgyárak azért szőnek, hogy minél több nyereséget hozzanak és nem azért „um das arbeitende Volk in seinem Unterhalte besser zu stellen"; ez az „Unterhalt" a keresettől függ, s a gyáros iparkodik minél kevesebbet adni. Folytatják „sonst bleiben diese Mittel wertlos und sind nicht Capital. Aber auch die Vermehrung und Vervolkommnung der Maschinen, Werkzeuge etc. hat keinen andern Sinn." S ugyan mi a czélja a gépnek s a gép tökéletesitésének? a czélja az, hogy minél olcsóbban produkáljon s minél kevesebb embert foglalkoztasson. „Denn nur durch den die Volkskraft hebenden Consum haben die eigentlichen Productionsmittel Sinn, Bedeutung und Wert." Ez mind igaz; de a kapitalista produkczió sem nem czélozza ezt, sem nem képes azt megvalósitani.

S mégis van harmonia a tőke és munka, a termelés és fogyasztó közt? S úgy ahogy még sincs igaza Bellamynak? Ha Bellamynak nincs igaza, s ha a parabola nem teljesül, annak az oka nem az, hogy a kapitalista produkczió persze emeli a nép fogyasztási képességét; ahol ezt teszi, ott csak relative teszi s mint föntebb kifejtettem, a produkczió korlátoltsága miatt az őstermelő világrészek segitik a kapitalizmust, hogy Bellamy parabolája ne teljesedjék. De ettől eltekintve van tényleg egy más hatalom, mely Bellamy

paraboláját megvalósulni nem engedi. Azonban ez a hatalom nem a kapitalizmus természetében s nem a kapitalistáknak abban a belátásában rejlik, hogy harmoniát kell teremteni a termelés és fogyasztás közt, különben fölkopik az álluk; hanem az a hatalom a munkások hatalma. Maguk a munkások állnak a kizsákmányolásnak útjába s biztositják a nép életképességét s közvetve ezáltal a gyárosok érdekeit is, amennyiben fogyasztásra alkalmassá teszik a népet.

Ennek a hatalomnak, a munkások szervezkedésének, a munkás érdekek hangoztatásának, a közvélemény s a törvényhozás pártfogásának köszönheti a nép, hogy nem húzzák le az ingén fölül még a bőrét is. A bőrét már senki sem engedi lehuzatni; akkor már protestál kézzel-lábbal. A munkások kiszivattyúzásának is van határa; fölébred bennük az öntudat; szervezkednek s megvédik érdekeiket; ezen a réven támad a harmonia az ellenséges felek közt, máskép nem. Ezt kell érteniök Carey, Bastiat és Neurathnak, mikor a harmonikus kifejlődésbe helyezik bizalmukat s erre a névre keresztelik meg theoriájukat is. A harmonia itt is mint mindenütt, hol ellentétes érdekek állnak egymással szemközt, nem az egyik félnek, pl. a kapitálistáknak jóságos engedékenységén, hanem a harczon s a harczban tisztuló nézetek és irányzatok méltányos kiegyeztetésén fordul meg.

Harczoljunk a pénzgazdaság ellen, tárjuk föl képtelenségét; szervezzük a munkásokat hatályos és egységes föllépésre: akkor aztán remélhetjük, hogy igazságosabban oszlanak föl az anyagi javak is az emberek közt.

Sirvirágok. Elmélkedések és fohászok a gyászos kesergők vigasztalására. Istenben boldogult Göndöcs Benedek apátplébános hasonló czimű munkája után kiadja és a magyar nemzet kedves halottja, László főherczeg emlékének szenteli Schmiedt Ferencz esztergomfőegyházmegyei áldozópap. 32-r. 235 l. Ára? (Kapható szerzőnél. mint fönebb.)

Ennek a helyes formáju, egyszerüen csinos kötésü kis imádságos könyvnek tartalma valósággal az, amit a czime igér: elmélkedések és fohászok a gyászos kesergők vigasztalására. Igazi jótétemény az ilyen könyvecske mindazokra, akiket a Gondviselés sulyos megpróbáltatásoknak vetett alá. Vigasztalást nyujt s az Isten akaratában való megnyugvás felemelő voltát hirdeti minden egyes sora. Elmélkedései — mindegyik egy-egy igazság művészi és kerekded feldolgozása — felette alkalmasak arra, hogy az olvasóban ujabb és ujabb komoly s a tárgyra vonatkozó gondolatokat ébreszszenek. Ezek töltik ki az első részt.

A második részben több szép mise- és más alkalmi imádságot, fohászt s néhány gyönyörü gyászéneket talál az olvasó. Szép képek, a többi közt a kedves emlékü László főhg. arczképe diszitik a könyvecskét. *Y.*

Samassa, a politikus. Irta Huttkay Lipót. Eger, 1898. 16-r. 92 l. Ára?

Érdekes kis mű jelent meg a jubiláló egri érsekről, Samassáról. Azt mondhatnám, hogy feltünő és előkelő rajta minden; alakja, papirja, irálya, szabatossága, ropogós tartalmassága s hozzá érdekes illeszkedést veszünk észre a tárgy, itt az illusztris személy s az előadás közt. Tacitusi kurtasággal és szófukarsággal, amellett erőteljes nyelvezetben és aggályos kimértséggel alakitja ki Samassának mint politikusnak előkelő alakját. Mikor e kemény lapokat forgatom s ez erőteljes dikcziót élvezem, az a gondolatom támad, hogy Samassa alakja vagy annyira inspirálta a szerzőt, hogy még stilusát is meghajlitotta, vagy hogy a szerző egyénisége és stilusa a kiváló alak szellemében valamikép

részes. »Sinite sanctum pro sancto laborare«, mondotta aqu. sz. Tamás sz. Bonaventuráról, midőn meghallotta, hogy assisi sz. Ferencz életét irja: applikácziókba mélyebben tiltja a tisztelet ereszkednem, csak annyit mondok: Samassát ilyen stilussal kell kialakitani. Ez a stilus véső, éles, aczélos, itt-ott merev, néhol oly kemény, hogy azt mondjuk: szinte sok.

Samassának mint politikusnak jellemzése kitünően sikerült a szerzőnek. Igaz, hogy e művecske nemcsak jellemzés, de mindenben igazolás, mindenre kiterjedő apologia, s erészben tán nem lesz a szerzővel mindenki egy véleményen. Nem értem a politikusnak jellemét, elveit, magasztos bölcseletét, nemes, nemzeti irányát, ez mind kifogástalan; de lévén a politika különösen gyakorlati irányzat, s elérendő praktikus czélokra való törekvés, a tényleges pártállás, pártfoglalás igazolásával nem fog mindenkinél visszhangra találni. Samassa a magyar politikai életnek kimagasló alakja; sokan vannak, kik politizálnak, hisz Magyarország politikusa légió, — de a fogalom nemes értelmében mégis oly kevés s a kevesek közt van Samassa. De Samassa is egy meredeken fölnyuló szirttető s nem hegyláncz; magasra csapó hullám a soron kivül; hős, de nem zászlótartó; pedig annak a »sereg-politikusnak« jó volna, ha vezéreik akadnának, s kivált a szigoruan keresztény iránynak nagy előnyére szolgálna, ha oly férfiu mint Samassa nem különálló, bravuros küzdő, hanem iránytadó s csoportositó vezérférfiu volna. Mert hiába, tömegek döntenek most a harcztéren ép ugy, mint a parlamentek küzdterén, s az az irányzat, mely nem tömörit, nem csoportosit pártot, elvész, vagy legalább kinos, önmagát emésztő vajudásokban tengődik.

Samassa politikai tehetségének, egyéniségének s pártállásának tájékoztató jellemzéséből sok jóindulat sugárzik a különféle pártok iránt, csak a tényleges birlalói a hatalomnak részesülnek keményebb elitélésben. Ez a jóindulat bizonyára Samassát is jellemzi; hiszen a nagy férfiak az eltérő nézetek hiveit nem tartják ellenségeiknek s meg tudják bennük becsülni a meggyőződést még akkor is, ha elveik hely-

telenségét átlátják. Mily szép és némileg igaz például ez a jellemzés: »a függetlenségiek vágyainak raja szépséges messze kéklő hegyláncz; ki ne óhajtaná ez ormok elérését, de a távolság oly nagy, a gát annyi s a választó mélységek oly áthidalhatlanok, hogy kár sarunkat (sarkunkat?) koptatni egyelőre, hisz ki tudja, vajjon telik-e másikra (csizmára)? A nemzeti párt szép, himes mező, melyen jó lélekkel megpihenve, az ember azon töpreng: nem jobb volna-e több buza, mint virágmag e televénybe? (tehát gyakorlatibb politika?) A kormány áradó csapata suhanó (?) folyam, mely erejével, sietségével hegyet, lapályt alámos, egyben azt mennydörgi, hogy viz nélkül nem élhetünk. A néppárt meg mint darab égbolt borul a tájra.« Tehát televény föld, kéklő hegyláncz s maga az égbolt, alighanem a holdvilág körül, ha nem benne; ez a pártok jellemzése. E jellemzésben észreveszszük az irály sajátosságait és keménységeit is.

»Samassa nem tartozik a jellemzett pártok egyikéhez sem», ez dült betükkel van nyomatva, valamint az is, hogy »Samassa a nemzet jobbjainak azon tisztes töredékéhez tartozik, mely Deák Ferencz szellemének, hagyományainak hű őre, becsületes értelmezője, vigasztaló letéteményese.« Samassa erőteljes, politikai egyéniség, akit komolyan veszünk s komolyan vesz az egész ország, komolyan oly jellemszegény korban is, midőn ez ideges levegőben az élet harczaitól kimerült rokkantak nyüzsögnek«; komolyan oly kritikus s a tekintélylyel szemben ellenszenves korban, midőn a nagy embereket csak azért ismerjük meg, hogy könnyüeknek találjuk őket, közelből mérve.«

Samassa sulypontja eszében van, ő »az okság elvének az embere, *akar* tántorithatlanul a helyesnek felismert irányban.« Akarni azonban mindig az erő nyilvánulása. Látszólag önkényes; de »önkénye az eszmék ereje« látszólag igazságtalan, de »az igazságtalanság nem bir azzal az előkelő tapintattal, hogy hallgatni s visszavonulni tudjon adott esetben a függetlenség megóvásáért.«

»Samassa eszével valóságos sanyarövet von szive köré, mely fáj«; hidegnek, érzelmetlennek látszik, de »főpapi lelke

szokatlanul elérzékenyül, midőn a vallás tételéhez ér.« Hatalmas esze bölcseleti tekintetben jól megválasztotta a helyes álláspontot, s amit a szerző Samassa jellemzésére mond, azt kétségbe senki sem vonja s hőseinek kiváló dicséretére szolgál. Történelem-bölcseleti álláspontja oly magas, mint a hit világa; a legmagasabb néző-pontokról tekinti a népek életét s a világ fejlődését; tudja, hogy az élet forrásai mint a folyókéi magasan feküsznek; tudja, hogy a népek élete nem pép, melyet kényünk-kedvünk szerint nyujthatunk; hirdeti, hogy a hatalom csak egy tényezője a történelemnek s az irott jogokon kivül, van az értelmi s erkölcsi népélet, a szellemi s anyagi fejlődés s a vezérpolitikusoknak élénk tudatával kell birniok annak, hogy ők sohasem állanak teljesen független téren, még ott sem, hol egyedül szabad akaratuk szerint intézkedhetnek, mert a nemzet erkölcsei, szokásai, szelleme láthatatlan korlátokat vonnak elébük, melyek bizonyos felsőbb törvény hatása alatt idomulnak. 61. l. — Samassa mindig az erkölcsi rendnek s nemzeti céloknak védője, ki tisztában van a modern kor irányzatával s tud különböztetni egy elvont filozófia s az igazi gyakorlati politika közt, mely arra tanit, hogy minő messzire lehet elmennünk.

Erkölcs- és társadalmi-bölcselete szigoru, tetőtől-talpig nemes és korrekt, azért a modern élet alakulásában fölismeri a romlás és hanyatlás tüneteit. Határozott egyénisége utálja a kettős életnek, kivált a politikainak szomoru tüneteit. Elitéli azt a kettősséget, melynél fogva az emberben két én lakik: egy hivatalos, egy magán; egy a köznek piaczát, bürót, parkettet, turfot, aszfaltot, szóval a nyilvánosságot járó én s ezzel szemben a magány, az elmélyedés énje; egy én, ki a jobbat látja, helyesli és a másik, ki a jobbnak utjáról sok részben eltér. 38. l. Az érdek lett az ur, s az ember szolga lett. Az európai társadalom elhagyja régi partjait, s a haladás áramlatától ragadtatva, vakon rohan előre. Széthasitja az embert, a polgárt, s leginkább a kereszténYt, s ellenkezést vet a lelkiismeret szózata, a nemes erkölcsi érzelmek s a törvények közé.

Samassa azt is tudja, hogy a népképviseleti rendszer behozatala által, a törvényhozás sulypontja s a napi eszmék küzdtere áthelyeztetett a főrendiházból az alsó házba, s hogy daczára a főrendiház reformjának, az szellemben, tétlenségben s nehézkességben a régi maradt s az alsóház ezentúl is olyba veszi mint eddig, egy felsőbb rangú szinekurának, törvényeket bejelentő hivatalnak, hol csak azért jelentik be a határozatot, mert annak igy kell lenni, de gyakorlati kihatása a jelentéstételnek nincs. Alig van remény, hogy ez megváltozzék s következőleg a törvényhozás sodra és árama nem a főrendiházban van; az csak eliszaposodó laguna.

Pedig az eszmék sodra egyre sodróbb; a haladás tempója egyre lázasabb; az élet folyton uj alakulásokat sürget; mire van tehát Magyarországnak a parlamentben szüksége? Samassa nem maradi; a haladás és fejlődés előtte késztető szükségesség. Látja a kóros tüneteket; a férfi lealacsonyitását a proletarizmusban, a nő sülyedését az éhségben, a gyermekek elnyomorodását, a nagy eszmék elhalaványodását, az érdek vérszomját, a vallásnak szinpadi diszletként való szereplését. Tudja, hogy a társadalmi izgatások nem helybeliek mint a politikaiak, hanem általánosak mint a vallásiak, mert egyetemes szükségekre s oly vágyakra vonatkoznak, melyek mindenütt az emberi lélek mélyén szenderegnek. 43. l. Irányitani kell az egyéni s a köztevékenységet, — hátra kell szoritani a kapkodó tapasztalatlanságot: ki kell irtani az önzés cselszövényeit, a viczinalista érdekhajhászatot.

De ha a kettős ént ki kell irtani s az elvet és erkölcsöt a köz- és magán-életben egyaránt diadalra kell juttatni; ha ezt a diadalt csak ugy érhetjük el, ha a keresztény elveknek érvényt szerzünk a közéletben; ha a közéletben nem érvényesülünk máskép mint a törvényhozásra, a parlamentre gyakorolt befolyás által; ha a parlamentben csak pártok érvényesülnek s a köznek legáltalánosabb érzéseit és vágyait is mellőzik hátuk mögött álló parlamenti képviselet hijában; ha a törvényhozás részint egyenesen részint közvetve folyton érinti a keresztény érdekeket, s ezeknek ignorálása vagy pláne föladása a pártprogrammok-

ban egyenértékü az árulással: vajjon nem kell-e nekünk határozottan keresztény programmu pártot, parlamenti képviseletet alkotnunk s okos dolog volna-e, kivált az ezerszeres szomoru cserbenhagyás után s a német és belga példák után, a különböző pártokban lappangó férfiak egyéni személyes jóindulataira bizni hazánk, egyházunk s az emberiség legnagyobb kincseit? — erre a feleletet nem találom Samassának mint politikusnak jellemzésében s e felelet nélkül előttem egy modern, gyakorlati politika szfinx!

Dr. Pethő.

Hitvédelem és alapvető hittan. Irta Kováts Sándor, theol. tanár. I. kötet: 1. általános bevezetés a hittudományokba; 2. a természetvallás védelme. Temesvár. 8-r. 428 lap. Ára 2 frt 75 kr.; egész vászonban 3 frt 15 kr. Etiam erga sacra.

A magyar theologiának ismét örömnapja volt, melyre bátran és bizvást rámutathat; Kováts S. műve megjelenésének napját tartom olyannak. Mondogatják azt már sokan, még a nehézkes észjárásu s vaskalapos emberek közül is, hogy mozog már nálunk is a föld, még pedig a legsziklásabb s legkötöttebb föld is, a katholikus mozgalmak földje; mutatja azt több örvendetes jelenség, a politikai, a vallásbuzgalmi, a társadalmi téren; de ha e mozgalmak nem volnának összekötve komoly, tudományos munkássággal, nem volna állandóságuk, szolidságuk a papi elem műveletlensége folytán s nem volna súlyuk és tekintélyük kifelé. A kath. mozgalmak is sulyt nyernek a tudományos törekvések által. Igy készül s alakul ki a kath. mozgalom legkülönbözőbb terein dolgozó hivek közt az ecclesia militans közössége; a csendben dolgozó tudós is a harczoló hivek közösségének tagja, s viszont az egyház és vallás iránt érdeklődő hivek lehetségessé teszik a tudományos műveknek kiadását.

Hogy tudományosságunk a theologia terén annyira elmaradt a német és franczia katholiczizmustól, azért nem utolsó helyen mostoha könyvpiaczunkat okolnám; kinek irjanak derék tudósaink? s minek irjanak? tán hogy adósságaikat szaporitsák?

Kivált az apologetikai mozgalom hivja föl a munkásságot; nagyszerü méreteket öltött ez a külföldön; ami pedig a szükséget illeti, egyforma az átlag mindenütt, nyugaton ép ugy mint nálunk; azért a tudós szerző előszavának s igy az egész műnek is első szava ezt a szükséget hangoztatja: »szükség van hazánkban középszerü terjedelmü, magyar nyelven irt s mindenek felett korszerü hitvédelemre, illetőleg alapvető hittanra.«

A tulajdonképeni hitvédelmet megelőzőleg általános bevezetésül a hittudományokba adja a hittudomány formal-encyclopaediáját és a módszertant; »ez uj tárgy mint propaedeutikus tantárgy evidenter az alapvető hittan elejére való.« Tájékoztatásul ez uj tárgyról álljon itt néhány fejezet czime: a hittudomány fogalma; a theologia valóban tudomány; a hittudomány hasznos és szükséges; a hittudomány története; — ezek vannak a hittudomány formal-encyclopaediájában. A módszertanban meg mindenféle tarka kérdés: alanyi, előzetes követelmények (észtehetség, papi hivatás, tiszta sziv, életszentség, alázatosság); szükséges, tudományos előképzettség (gymnasium s milyen legyen? rosz a modern gymnázium tanterve, nyelvtanitás, irodalomtörténet, belletristika); egyetem vagy szeminárium; a theologiai oktatás tannyelve; önképzés, könyvbeszerzés stb. Jónak láttam ezt érinteni, mert különben a hangzatos, nagy nevek mögött kisértetbe jönnénk valami uj, különös dolgot keresni; de ha belenézünk, látjuk, hogy tarkaság az egész s e réven még ki tudja mit lehetne a »methodologiá«-ba behozni. De hát hiába, arról senki sem tehet, hogy uj tudományok támadnak a földön; azoknak azután be kell érniök az ilyen kisajátitott és kihasitott czimekkel. Azután tér át a szerző a tulajdonképeni hitvédelemre.

A hitvédelem ez első kötete némely ismeretelvi alapvetés után, mely az igazság, evidentia, bizonyosság, skepticismus, ideálizmus, rationálizmus, empirizmus és sensizmusra vonatkozik, két főrészre oszlik, az egyik: a természetvallás bölcseleti, a másik: ugyanannak történeti védelme; az első azokat a pontokat, támadásokat, nehézségeket, ellenvetése-

ket tárgyalja, melyek az Istentanra, az Istennek a világhoz való viszonyára, az embertanra s a vallásra vonatkoznak; a másik pedig azokat, melyek a vallás és a vallások történetéből s néhány más pontból, milyenek az istentisztelet, az indifferentizmus, a természetvallás elégtelensége s ezzel összeköttetésben a vallás természetfelettiségéből emelkedhetnek.

Véleményemet e műről a következőkben foglalom össze.

A szerző álláspontja és tezisei vagyis tanai mindenben korrektek; nagy készültségre, tiszta, világos fogalmakra vallanak. Álláspontja igen egyházias, mint igazi theologushoz illik és elfogulatlan. Nem vettem rajta észre theologiai vagy filozófiai pártállást intra muros s egyáltalában nem tünt föl semmi az egész műben, amibe kapaszkodni vagy belekötni lehessen. Hasonlókép el kell ismernem, hogy a korszerüség követelményének, mely pedig a szerző legfőbb törekvése, fényesen megfelelt. Mindazokra a kérdésekre, melyek a hit természetes alapjaira vonatkoznak, biztos, korrekt, világos feleletet találhatunk a műben. Az előadás is szigoruan tudományos, a fejtegetés világos, a nyelvezet egyszerü; esprit és rhetorika nincs benne, de bizonyitás és világosság annál több. De a bizonyitás is kimért és nem terjengős; röviden és praecise formulázza a kérdéseket s adja elő a bizonyitást vagy a czáfolatot.

Egy-két dologra vagyok bátor megjegyzést tenni. Szerző a 9. lapon a hittudomány viszonyát fejtegeti a hithez, objektiv, subjektiv értelemben, »ugy viszonylanak — irja folytatólag, — mint más téren a közönséges ismeret a tudományos ismerethez«; nem gondolja szerző ur, hogy ezt jobb nem mondani? mert a közönséges s a tudományos ismeretnek alaki elve, ratio formálisa, egy és ugyanaz, t. i. a természetes ész, a természetes evidentia; mig ellenben a theologiának ratio formálisa, eo ipso mert tudomány, az ész, s a hitnek motivuma pedig teljesen és egészen a természetfölötti tekintély s érdeme az odaadás e tekintély iránt. A pásztornak vagy anyókának ismerete a bürökről vagy a puszpángról s a botanikusnak tudománya valóban specifice

nem különböznek, de a hit és a theologia okvetlenül messze távol esnek; szinte azt mondanám, ugy különböznek mint a botanika és az élő flóra, mint a fiziologia és az eleven test; a hit csupa merő élet, eleven valóság; a theologia pedig tudomány erről az eleven valóságról, a hitről; természetesen nemcsak a subjektiv aktusról, hanem mindenről, ami abba belevág. Ez a hit ép ugy haladásképes mint a hittudomány, s bizonyára igy érti azt szerző is, jóllehet a hit s a hittudomány közt adott különböztetés után félre is lehetne érteni azt a kizárólagos mondatot, melyet a 14. lapon olvasunk: »de csakis mint tudomány fejlődésképes, mert lényeges tartalma, a kinyilatkoztatás, legalább lényegét tekintve, valóban nem fejleszthető tovább.« Ugy-e nemcsak a hittudomány, de a hit is fejlődésképes? datur profectus fidei.

Az apologetika egyes részleteit tekintve, azok megbirálásában, okvetlenül szem előtt kell tartanunk a szerző czélját; nem akar tankönyvet irni, hanem kézikönyvet; »czélja ugyanis azoknak az oltártestvéreknek szolgálni, akik tanulmányaikat *fölelevenitени* és *kibővitени* óhajtják, mivel ha valaha, ugy különösen ma van szükség *alapos, beható* és *folytonos* hittani tanulmányokra. . . . Jelen szerény hitvédelem *ismétlő-könyvül* óhajt szolgálni a papságnak, *segédkönyvül* a hittanárok és hitszónokoknak, hasznos olvasmányul egyháziaknak és művelt világiaknak.« Ez a szerző czélja: *ismétlő-könyv, segédkönyv, hasznos olvasmány.* S valóban nem lehet más. Én teljes elismeréssel adózom a t. szerzőnek, akárcsak Schanznak vagy Gutberletnek; de egy tekintet az apologetikákba, rögtön tájékoztathat aziránt, hogy itt *alapos, beható* tanulmányozásról szó nem lehet; az apologetikáknak roppant sokat kell felölelniök, s azért mindezt alaposan nem tárgyalhatják. Tessék belenézni Schanznak jeles apologetikájába s átolvasni bármely fejezetet, pl. Der Mensch, Die Verschiedenheit der Lebensformen s szeretném tudni, hogy mit tanul abból, ha már azt mind nem tudja; ismétel, igen, fölelevenit, igen; de ha a tárgyat alaposan nem tudja, nincs belőle haszna. Az apologetikák valóságos encyclopaediákká lesznek. Töredékes, kurta jegyzetek egy-

másutánja. Mikor csak történelmi tárgyról van szó, transeat, még csak megjárja: de mikor elvont, filozofiai vagy más tudományba vágó tárgyat fejtegetnek, az ugyancsak gyönge és szerény eljárás. A munka rengeteg, de a tudományos eredmény kevés. Mily rengeteg munkát végezett a t. szerző is; mi mindenről van könyvében szó; az egész filozofia belefoly többé-kevésbé; természettudományok, morálbölcseleti nagy kérdések; az ősnemzéstől a természetfelettinek lehetőségéig, — a skepsistől a potentia obedientiálisig, Brahmától a célokságig és céltörekvésig találkozunk sok mindenfélével. Az apologetikák egy kalap alá iparkodnak hozni a tudás ezerfejü hidráját, hidrafejek alatt természetesen inkább csak a tudomány czégére alatt árult tévelyeket értem; de ez az egységesités valósággal csak az encyclopaediák szinvonalára sülyesztheti az »uj« tudományt.

Ezt a körülményt tehát okvetlenül szem előtt kell tartani s csak ez álláspontról vett mértékkel lehet járulni a nyujtott anyagnak s a beható tárgyalásnak s azok elegendőségének megbirálásához; alapos tanulmányokat apologetikákból lehetetlen tenni, ép oly kevéssé mint encyclopaediákból; legfölebb ha az apologetikák oly vastagságra és térfogatra duzzadnak, amilyennel Ottiger műve fog dicsekedni. A beható és alapos tanulmány e korlátai közt azonban mégis azt kivántam volna, hogy némely részben több adatot nyujtana a szerző ur; ilyen pl. a fajok eredetéről szóló fejezet; a tudomány e téren nagyon halad s verőfényes adatokkal szolgál; ilyen pl. legujabban a pajzsmirigynek, ennek a katexochén csökevényes szervnek a fiziologiai magyarázata, miáltal ez a szerv határozottan kivétetik a csökevényes szerveknek sorából.

A behatolás lehetetlenségének áthághatlan korlátját senki sem érzi jobban, mint az, ki nagy szorgalommal dolgozik nehéz föladatokon, amely föladatok kiterjedése kizárja az intenzivitást; extensio agit contra intensionem. A szerző ur mégis, bár a korlátot respektálta, ügyekezett az alaposságnak mindenütt szolgálni s még nehéz kérdésekben, milyen pl. a pantheizmus, összefoglalásra törekedett. A pan-

theizmus nagy argumentumát azonban, mely onnan indul ki, hogy Isten és világ annyi mint a *végtelen* s hozzá még *valami,* nem találom érintve. Talán nem is lehet a mély kérdéseket az Apologetikában tárgyalni? — Ugyanezt a szük keretezést vettem észre az ész autonomiájának megbeszélésénél; a kötelezettségnek objektiv, és tökéletlen elemét, melyet az uj skolasztikusok igy fejeznek ki: debeo hoc facere, ne sim reus, s mely az objektiv rendnek természetes belátásából való, szerző ur nem is érinti. — Igen érdeklődtem a vallás mibenlétének fejtegetése iránt; és sajnosan nélkülöztem szerző véleményét abban a kérdésben, vajjon nincs-e vallási hajlam az emberben. Rendesen a vallást csakis az észbeli ismeretre fektetik, de miért nem lehetne egy vallási ösztönt is fölvenni? Schanznál azt olvasom (I. 68.): »Die Religion muss also eine *allgemeine geistige Anlage* sein, welche nicht nur unabhängig von Sinn und Verstand ist, sondern ihrer Natur nach in schroffem Gegensatz zu Sinn und Verstand steht.« Nagyon kivánatos volna, ha szerző e kérdést alapos tanulmányozás alá venné; nálunk ennek tüzetes megbeszélésével még nem találkoztam.

Én tehát teljesen méltánylom szerző nagy művét és elismeréssel adózom fáradhatlan munkásságának, ajánlom e derék, szakavatott munkát papoknak, kik tanulmányaikat feleleveniteni és kibőviteni óhajtják, ajánlom világiaknak, kik *behatóbban* foglalkoznak korunk aktuálisabb kérdéseivel; de ugyanakkor nagyon szükségesnek tartom kijelenteni, hogy ne tanitsunk apologetikát külön tantárgyul sehol, akár szemináriumokban, akár egyetemen. Alapos tanulmányozásra van szükség s alaposan ezeket a dolgokat, legalább a legfontosabbakat, milyenek a filozófiai nehézségek, s azután a szentirás természettudományos vonatkozásai, csak hegyiről-tövire való alapos studiumban lehet elsajátitani. Tanuljunk filozófiát á-tól z-ig; hány nehézséget vág ez keresztül derékben; tanuljunk dogmatikát alaposan; ha kell 3—4 évig, s azután terjeszkedjünk ki dogmatikában s a szentirás magyarázataiban terjedelmesebben a természettudományos vonatkozásokra s a morálisban alaposan a libe-

rálizmus s a szocziálizmusra. Ha kellene külön mű ezekre, azt meg lehetne irni, s erről is igaz volna a szerző találó szava: »a hittudománynak, ha a maga korára hatást akar gyakorolni, pedig az a czélja, mindenekelőtt és felett korszerűnek kell lenni; mint a patristikus és scholastikus irodalom is eminenter kor- és időszerű volt.« (53. l.)

Végre még valamit. Nem találnám okosnak, a fiatal kezdő theologusokat az általános bevezetéssel a hittudományokba s a methodikával gyötörni, még ha valahol az apologetikát külön is tanitanák. Ezeket az ismereteket a theologia folyamán — kivéve tán a történeti részeket — játszva és praktice lehet elsajátitani. Például mily ügyesen s az egész fejtegetéstől elmaradhatlanul és nagyon hasznosan van a hit haladásképessége, lerini Vincze kánonja, Günther theoriája Hurter három kötetes dogmatikájának I. kötetében tárgyalva; a hit s a theologia közti különbségek pedig külön is az I. kötet végén s elszórva adott alkalommal föltüntetve s kifejtve; ellenben mily nehéz és nagy fáradság mellett is mily üres, tartalmatlan volna e pontok előadása a kezdő theologusoknál. Nincsenek adataik, nincs kezelhető, gyurható anyaguk, amire a methodikát s a formális fogalmakat alkalmazzák; fiókokat vetnek, de nincs bennük agyag; nagy munka formalitásokkal! Ha már valaki a theologiát átvette s átvette alaposan, akkor rátérhet a »bevezető részre«, átveheti a hittudománynak alaki encyclopaediáját, még pedig hasznosan és gyönyörrel.

Abban a reményben ringatom magamat, hogy e tekintetben a t. szerző egy nézetem van velem, hiszen segédkönyvet irt s nem tankönyvet. Élénk érdeklődéssel várjuk a következő kötetet, mely alaposság, szolidság tekintetében bizonyára ép ugy meg fogja ütni a mértéket, mint ez az első kötet s igy az egész műben majd a magyar theologiának egyik számottevő, latba eső termékét üdvözöljük.

Dr. Pethő.

Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat. Irta Szemző János. 16-r. 228 l. Ára 50 kr.

Igen népies nyelven, érthetően és korrekt tárgyalásban adja a szerző a ker. alapigazságait, a 10 parancsolatot, a szentségeket, a Miatyánk, az Üdvözlégy magyarázatát. Hátul betürendes tartalomjegyzék van, melyen ha áttekintünk, örömmel veszszük észre a felölelt nagy anyaghalmazt s a hitbeli fogalmaknak különféle kapcsolatban való megvilágitását. Igen hasznosnak tartom e művecskét s gondolom, hogy a gyakorlati szükséglet inspirálta a szerzőt; elhagyott, távol szállásokon lakó népek, vasuti őrök s mások, kik templomba nem járhatnak nagy haszonnal forgathatják. Stolz Albán egyszer bizonyos vasutvonal valamennyi bakterének küldött ilyenféle könyvet. Szivesen fölhivjuk erre a műre azoknak figyelmét, kik hasonló elhagyatott embereken segiteni kivánnak.

Dr. Pethő.

A három kassai vértanu. Irta Hennig Alajos S. J. Budapest, Hornyánszky, 125 l.

Kevés a szentünk s azok iránt, kik oly közel állnak a kanonizációhoz, hogy csak a közóhaj egyetlen lelkesebb megnyilatkozására volna szükség, még sem érdeklődünk eléggé. Történik valami kevés s történt eddig is, de azután megint megakad a szenttéavatás folyamata. Reméljük, hogy e kedves kis mű is lendit rajta valamit, s mély tiszteletre, őszinte, vonzódó bámulatra ragadja olvasóit, kiknek lelkéből sugárfényt szó a vértanúk fejére, mielőtt még az egyház hivatalos kanonizációja megtörtént volna. Ezt természetesen nem ugy értem, mintha a szerző a hivatalos kijelentésnek elébe csapni kivánna, hanem csak arra vonatkozom vele, hogy akiknek vértanu lelkületét s hősi erényeit ily világitásban megismertük, azoktól szivünk hódolatát meg nem tagadhatjuk.

A mű 18 rövid fejezetben ismerteti életüket, csodáikat, történetiróink tanuskodását hithőseink vértanuságáról,

hithőseink életszentségét, sz. ereklyéik viszontagságait s végül a boldoggá avatás czéljából tett lépéseket. A 18 fejezetet 28 illusztráczió élénkiti.

Mély megindulással olvassuk e három vértanúnak életét, s különösen vértanuságát, s forró hálával Isten iránt teszszük le a könyvet. Igen, Magyarországnak is vannak vértanúi, a magyar földet is öntözte vértanúk vére s még nem is oly régen. Miért lappangjon ez a tudat a feledés homályában? miért ne tüzelje a kiontott vér a fásult s álmos magyar egyházat? miért ne adjon uj lendületet a fáradt hitnek s vallásos buzgalomnak? Ezek a szerző czéljai, s valóban a mű teljesen szolgálja e nagy czélokat. A szerző nagy szolgálatot tett könyvével a magyar hitéletnek; szolgálatáért azonban a legszebb dij a három vértanúnak minél előbbi kanonizácziója volna.

Dr. Pethő.

Irodalmi jelentés. *Dr. Kerecsty Viktor* theol. tanár s e folyóirat szerkesztője örömmel jelenti, hogy *Exegesis pericoparum Evangelii pro omnibus dominicis et festis fori in Ecclesia praescriptarum* cz. művének, mely 1892-ben jelent meg, második kiadása vált szükségessé, amely második kiadás e napokban hagyta el a sajtót. Az első kiadás ismertetve volt folyóiratunk 1892. évf. 609. lapján.

Habár e könyv első sorban a bibliai tanulmányokkal foglalkozó papnövendékek használatára van irva, mindazonáltal, mivel a vasár- és ünnepnapi evangeliumi szakaszoknak könnyű, világos, és mégis elég bő magyarázatát adja, a lelkészkedő papságnak is melegen ajánlható. A szószéken, a hitelemzésnél, stb. jó hasznát veheti minden pap. Megrendelhető a 180 lapra terjedő könyv szerzőnél (Esztergom, Szeminárium) 1 frt 50 krért.

Felhivás előfizetésre
a „MAGYAR SION“
1899. évi, XXXVII. évfolyamára.

E füzettel bevégeztük évfolyamunkat. Egy év pergett le ismét, — hogy néhány nap mulva az uj esztendő hajnala pirkadjon reánk. Alkalom ez nekünk, hogy felhivjuk a t. közönséget, kivált eddigi t. olvasóinkat, sziveskedjenek az előfizetést az 1899. évfolyamra már deczember hó folyamán, legkésőbb január hóban megujitani.

A „Magyar Sion“, Isten segitségével, pár nap mulva harminczhetedik évfolyamába lép. Ez az egy szó legyen ajánlása folyóiratunknak, ennek a kipróbált, régóta jónevü katholikus revue-nek, amelynek nem szabad pártolás hiján letünnie a magyar időszaki irodalom mezejéről. Harminczhat éven át bebizonyitotta, hogy helye van ott, — a jövőben sem lesz hűtlen feladataihoz. Megérdemli a pártolást.

Avagy megelégedhetik-e a katholikus magyar ember, névszerint a magyar pap, aki korának tudományos mozgalmaira sulyt fektet, csupán a napilapokkal? Elég szellemi táplálékot nyujt-e egy müvelt, önképzését szem előtt tartó férfiunak a napilapnak kaleidoszkopszerű tartalma? Nem; egy igazán tudományos

és egyházias szellemü folyóiratra van szüksége minden müveltségre törekvő katholikusnak, kivált papnak, aki a tudomány, az irodalom, az egyházi élet iránt érdeklődik.

Ilyen folyóirat a „Magyar Sion.“ Havonta pontosan megjelenő 5—5 ives füzetekben (nem véve ki a nyári szünidőt sem,) tartalmas értekezéseket hoz a tudomány minden ágából, amennyiben azok a kereszténységet, az egyházat érintik; — bemutatja a nevesebb hazai és külföldi uj munkákat, kivált melyek az egyházi tudománynyal kapcsolatban vannak; — regisztrálja vegyes közleményeiben az egyház életének lüktetését.

A „Magyar Sion“ előfizetési ára ezután is mint eddig, egész évre 6 forint (12 korona), félévre 3 forint (6 korona), mely összeget a plébános urak a legtöbb megyében, igy az esztergomiban is egyházhatósági engedély alapján a templompénztárból is fizethetik. Legczélszerübb póstautalványt használni ily czimmel: *A „Magyar Sion“ szerkesztőségének Esztergom, Papnevelő-intézet.* (A könyvárusi közvetitést *mellőzni* kérjük).

Dr. Kereszty Viktor.

Dr. Prohászka Ottokár.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

KERESZTY VIKTOR dr.

ÉS

PROHÁSZKA OTTOKÁR dr.

Az új sorozatban XIII. évi folyam.

(Kezdettől XXXVII. évi folyam.)

ESZTERGOM

1899.

mellett soha figyelmen kivül nem hagyja az engedelmességet, de nem mint hit-pótlót, nem mint az önkénynek szeretve táplált gyermekét s eszközét, *hanem inkább, mint az igazságnak egyik leghatalmasabb várát és védő bástyáját,* az individualizmus szenvedélyeinek mindent elhomályositó támadásai ellen.

Végre is, az »Americanizmus« hivei, az elpártolt franczia abbé-k s dr. Schell egyaránt túloznak, de azért elismerjük, lényegileg sok igazat is mondottak. És mi legbiztosabban akkor győzzük le e támadásokat s legfényesebben ugy czáfoljuk meg a kicsinylőket... *ha tanulunk Schelltől is, meg az americanistáktól is.*

MIRE KELL MA A THEOLOGIÁBAN SÚLYT FEKTETNI?

Irta PETHŐ dr.

Sajátszerü mozgalomnak vagyunk napjainkban tanui, mely különösen Németországban s Amerikában veti tágabb körökben gyürüit, s melyet úgy jellemezhetnénk, hogy közelebb akarják hozni az egyházat a világhoz, — meg akarják szüntetni azokat a véleményük szerint nem a dolgok lényegéből, hanem a tényleges fejlődésből származott ellentéteket, ki akarják huzni az egyházias érzületet s irányzatot az ellenzékieskedésnek azon sekély lagunájából, melyben okvetlenül eliszaposodik, a modern élet siktengerére, a gördülő hullámok viharos, de erőteljes szinterére. Szerintük nem az elvonulás, nem az elzárkózás, nem a zsémbes gubbaszkodás képezi az egyház helyes programmját, s okolják azt az egyházias érzületet, mely a világot, a modern tudományt és fejlődést szinte sötét, anathematizáló szemmel nézi s a Rückwärst-Concentrirung dicstelen és szomorú jelszavával kiván a mai nehézségek örvényéből kimenekülni. Figyelmébe ajánlják e

népszerü egyháziasságnak annak megfontolását, hogy talán még sem oly rosz minden, mint a milyennek azt láttatják, s hogy azok az örvények is, melyek elválasztják a modern életet a kereszténységtől, s melyeket visszarettentő borzadálylyal szokás festeni, tán még sem oly tágak, hogy áthidalásukat megkisérleni nem volna előnyös. Az ember — mondják ők — beleéli magát az ellenzékieskedésbe, mindent elvet és elitél; fekete szinvakságba esik és sötéten lát; beleveszi magát a százados felfogás sziklavárába s szük lyukaiból, rheumás szemmel néz le arra a fejlődésre, melyre haragszik, de amelyen nem változtathat.

Van e szóáradatban tényleg igaz gondolat is. Hiszen a világgal való ellentét oly nagy és éles lehet, hogy megszünik keresztény lenni. A manicheusok is ellenkeztek a világgal, annyira, hogy ez nekik az ördög alkotása volt. Mások is túlozták az emberi romlottságot, ugy, hogy az ember természetében s gyökerében romlott lett szerintük, ezek is eretnekek; mások meg azt mondták, hogy tényleg oly rosz és szégyenletes az emberi természet, hogy azt Isten igy, kegyelem nélküli állapotban meg sem teremthette volna. Ime mennyi változat. Amit mondanak az emberről, ugyanazt mondták s mondják most is az emberiségről. Több-kevesebb manicheizmus, több-kevesebb fekete-szinvakság mindig föllelhető az ezernyi benyomások alatt álló emberiségben. Nagyon is lehetséges tehát, hogy létezik most is túlzó, egyházias fölfogás; egyházias alatt értem azt, hogy az egyházon belül van, mint a hogy katholikus tan alatt értjük az egyházzal ellenkező tanokat is, melyeket különféle theologiai iskolák tanitanak az orthodoxia s a katholikus érzület és közösség sérülése nélkül.

Gondolom, hogy a haraszt az egyházban sem zörög hiába, s hogy az egyházban is oly irányzatokkal találkozunk, melyek túloznak. Mily örvényt láthatnak némelyek az egyház s a világ közt, a mily ellentétet hit és tudomány közt, — mily homlokegyenes ellenkezést egy felől a modern haladás s a munka vivmányai s másfelől a keresztény világnézetek közt; szinte anathematizálják a világot, haladásával, a természetre

kiterjeszkedő páratlan uralmával együtt, mintha a genesis verse nem is ugy hangzanék, hogy »dominamini«, hanem inkább »subditi estote«. Ráfogják, vagy ha nyiltan szóval nem is mondják, de többé-kevésbbé öntudatlanul hiszik, hogy az ellenkezés világ és Isten közt föltartóztathatatlanul tovább fejlik; az ember itt a földön épiti ki paradicsomát s a földön úr lévén, meghonosodik s nem kiván más lakást. Dolgozik, töri magát birvágyból, s meghódoltatja a világot élvezeteinek szolgálatába, s e két sárkány-szárnyon fölemelkedik a trónra: »in ingentem superbiam«. E fölfogásban az erkölcsi tanulság mindig ez: el a világból, s nyomában jár a gyanusitás, bizalmatlankodás, vádaskodás, kölcsönös bosszantás, s a félreértések csacska árja.

Akik ily túlzó fölfogást elitélnek, azok természetesen azt mondják: no de béküljünk ki; mit gyötörjük egymást. A békés s békéltető hangulatok és hangok egyre sürübben jelentkeznek. Hogy ennyire fejlődtek a dolgok, az onnan van, hogy szerencsésen átestünk már az első összeütközések tüzén; a fiatal óriások lehűtötték lázas fejüket s olcsóbban kezdik adni teoriáikat; a modern ég-ostrom ütegeinek füstgomolyai szétszakadtak s kezdenek világosabban látni. Az egyház volt a sértett, a megtámadott, megostromolt fél; otrombán, durván bántak vele s nem engedett, ugyancsak nem hagyta magát legyőzni. De van a harcznak is psychologiája, s más hangulatban van a támadó s másban a támadott. A támadó vérmes, heves, elbizakodott; a támadott erős, bátor, jellemes lehet, de tényleg egyszersmind sértett fél. A sértés érzete továbbra is megmarad benne. Az egyház is mélyen meg lett sértve lépten-nyomon társadalom, állam, gazdasági irányzatok, teoriák és gyakorlati eljárások által; természetes tehát, hogy haragszik. Miután most már a támadás lehült, s az égostrom fenék-hulláma elült, lesznek az egyházban korrekt, lelkes hitbuzgó irányzatok, melyek az ellenségre, arra a békülékeny ellenségre is még a harcz korából vett benyomások szerint néznek. Ez psychologia, de urává kell lennünk mint minden más természetes, de czélszerütlen indulatunknak. Nekünk is kell békülékenyeknek

lennünk a tényleges, megváltozhatatlan állapotok iránt, melyek magukban véve nem tagadnak az egyházból, a tanból s az alkotmányból semmi lényegest, de igenis alkalmazkodást kivánnak. Hiszen ez az alkalmazkodás a lényegnek sérülése nélkül a haladás, fejlődés s az élet törvénye, s minden élő szervezet s a népek életében álló intézmény napról-napra hódol neki. A hiba csak abban rejlenék, hogy valaki az alkalmazkodást a lényeg eltörléséről, az elv föladásáról, a tan megváltoztatásáról értené. Az egyházias irányzatoknak mérsékelniök kell a támadások benyomásaiból reájuk vetődött »világ-iszonyt«, hogy ne fázzanak a modern élettől s hogy az uj viszonyok közt is föltalálják magukat. Nem vagyunk a középkorban, sem tudományunkkal, sem közjogi intézményeinkkel; tehát ne éljünk a középkorban; az egyház közjogi tényezői ne iparkodjanak régi, elavult politikai állásukat az eltünt, rendi alkotmány intézményeibe s relikviáiba fogódzó, gyatra törekvésekkel megfejelni, — közigazgatásában ne álljon 300 év előtti álláspontón, — a népeket mozgató, uj eszmék ne menjenek el fejünk fölött, mint szoktak az új idők a rokkantak menházai fölött elmenni; az öreg emberek megsóhajtják a multat s gondosan begombolóznak állig az új világ szellője elől.

Ime ezeket a nézeteket szokás jelenleg hangoztatni az egyházon belül s kivül, s tagadhatlan, hogy részint jó indulat, részint lelkesülés, buzdulás s az egyház minden időkre kiterjedő hivatásába vetett hit beszél belőlük. Nagy volt az evangelium s nagy volt az egyház régen, legyen azzá a jelenben is; volt hivatása rég a népek élén állni s járni; tartsa meg e hivatását korunkban is. Szövétneknek akarta őt az Ur: legyen az most is. Értelmetlenség, maradi gondolkozás, elfogultság, az uj eszmék nem értése s az uj kor szükségleteivel való érintkezés hiánya, az az a véka, mely alá az egyház hivatásának szövétnekét valamely kritikus korban rejteni lehet. Az evangelium testet ölt az egyházban, intézményeiben, jogaiban, irányzatában; de az intézmények, jogok és irányzatok szintén többé-kevésbé efemérek; a koroknak, a népek történelmi állásának lenyomatai; az idők árja szétszedi

azokat, hogy uj alakulásoknak gyurható, finom iszapjává mossa szét, melyből uj világok sziklái s kontinensei nőnek. Ily forgalmas s mozgalmas időkben, mikor az egyik rész ragaszkodik a régihez, hozzáesküszik a hagyományoshoz, a másik rész megy, törtet előre, sürget reformot, mozgat népeket, a tulzások el nem maradhatnak; de azért az uj irány sürgetése, kitüzése programmpontul mégis csak igaz. Visszamenni nem lehet; tehát gyerünk előre; ne féljünk s ne anathematizáljunk. Vannak emberek, kik faltörők s következőleg nemcsak a falat, de a saját fejüket is betörik s ezt gyakrabban, mint azt; vannak, kik megégetik magukat a lelkesülés tüzénél s nevük mindig kozmás izü; ilyen jelenleg Schell, Ireland, s mondjuk Manning is; egyet-mást nagyon is merészen állitanak, furcsaságokat koczkáztatnak, uj eszméik néha nagyon bizarr, modern szinben tünnek föl; de ne haragudjunk azért rájuk sem. Jobb Schellel, Irelanddal, Manninggal tartani, az eszméket tisztázni, a tulzást hüteni, mint egy maradi ember kobakjában s marazmusi ideáiban bizni. Mozog a világ; ez a felfogás mind általánosabb; ezt a mozgalmat Amerikában Amerikanizmusnak, Németországban Germanizmusnak s a kettőt összevonva, Ebray »mouvement reformiste«-nak hivja a »Journal des débats«-ban. Brunetiére is nyilatkozik e mozgalomról a »Revue des deux mondes«-ban: Amerikában a katholicizmus hatalmasan fejlődik; »ez előnyös fejlődésnek főoka — minden egyéb ok másodrendü — hogy az amerikai katholikusok felhagytak az európai rendszerrel, mely a multra támaszkodik, s a multban keresi jogosultságát s elszántan előre törtettek az idők szellemével, ugy hogy köztük s a modern czivilizáczió közt nem lehet föltalálni az ellenkezésnek azt a nagy fokát, melyet az ó-világ különböző országaiban sajonnal konstatálni kényszerülünk.«

»Föl a kor szinvonalára!« az a jelszó. Tagadhatatlan, eltalálta; de eltalálta Ebray dolgozatában e mozgalom közvetlen kiindulását is, midőn azt abba az elszomoritó észrevevésbe helyezte, hogy a katholikusok Németországban a tudományban s az előkelő társadalmi s politikai világban nem foglalják el az őket megillető helyet. Lent vannak, in-

ferioritásban. Ki ennek az oka? mi az a katholiczizmusban, vagy mondjuk ki, a katholikusok általános fölfogásában s közvéleményében, a mi megköti a katholikusok érvényesülését? Talán helytelen psychologia, mely a tetterőt leköti, az élettől elidegeniti? talán téves nézetek, s túlhajtott ellenkezések? talán végzetes, általános félreértések s a modern élettel szemben elfoglalt álláspontok? a reformerek a föntemlitett irányban keresik a hibát. Mások tagadták a kath. műveltségnek ezt a világiszonyát s nem abban keresik e tünemény okát, mintha a katholikus szellem diszgusztálva visszavonulna.

Én sem akarok itt állást foglalni akár a reformereknek a katholikusok tényleges fejlődését kárhoztató nézete mellett, akár az ellen, csak annak a meggyőződésemnek kivánok kifejezést adni, hogy igenis óvakodni kell az általok hibáztatott rossz iránytól s ki akarom mutatni, hogy a kath. tudomány s általa közvetve a katholikus élet igen ferde helyzetbe jöhet s nagy érdekeket koczkáztathat, ha a modern tudománynyal szemben helytelen álláspontot foglal el. A kath. tudományt még tüzetesebben kath. theologiának mondhatom, mert a tudományra, amennyiben az katholikus lehet, a theologia nyomja bélyegét s az adja irányát; hasonlókép a theologia fog belejátszani az életbe, nem annyira a dogmák révén, mint inkább a vallásos közvélemény s a vallásos világnézet által, mely néha kemény, máskor lágy, néha törtető, máskor engedékenyebb; a kath. theologiának befolyását ez irányban nem tagadhatjuk, kivált ha e befolyást nemcsak a theologiának pozitiv behatására és befolyására vonatkoztatjuk, hanem kiterjesztjük azt a theologiának esélyeire is. A theologiának visszaszorittatása a természettudományok által, e természettudományos vivmányoknak fegyverré kovácsolása a theologia ellen, a geologiából s palecontologiából meritett nehézségek, Strauss Dávid és Renan, Büchner és Vogt művei, ezek mind a theologiának esélyei, s nem lesz senki, ki ez esélyek befolyását a theologiának tekintélyére és hitelére kétségbe vonná. A milyen a tekintély és a hitel, olyan a befolyás is; megrenditett tekintély és hitel gyönge és szórványos befolyást enged csak meg. De a visszaszorittatás, a

térvesztés, a tekintély és hitel megrendülései első sorban a *helyes methodustól, a korrekt állásfoglalástól* függnek. A helyes állásfoglalás fölismeri az idők szükségleteit, észreveszi az eszmék sodrát s arra veti magát, ami legszükségesebb s legkorszerübb. A komolyan tudományos tájékozódottság az eszmék forrongásában el fogja találni azt a józan mérsékletet, mely a bizonytalanságok s a fejlődő gondolat határozatlanságai közt eltalálja a helyes irányt, hogy se ne tagadjon mindent, se ne vegyen készpénznek mindent; ne ragaszkodjék fölfogásokhoz, melyek nem hittételek s örüljön a gondolat uj, eddig nem ismert regiókba való behatolásának. Hogy pedig a modern theologiának korrekt állásfoglalását fölismerhessük s az eszmék forrongásában s harczában a követendő irányról, a mi a theologiai tudományt illeti, tisztába juthassunk: fölvetem magamnak a kérdést, hogy a modern *theologiának mily irányban kell haladnia?* fölismerték-e ezt az irányt s követték-e? szerencsések voltak-e ez irányban kifejtett törekvések körül? s ha botlottak, miféle okulást meritsünk botlásaikból a theologiának további kiépitése körül? Ezekre a kérdésekre nem adok külön-külön feleletet, hanem a fejtegés folyamán önként kialakul az egyesekről való, utbaigazitó nézetünk.

Mily irányban kell haladnia a modern theologiának?

Kováts Sándor, legujabban megjelent »Hitvédelem és alapvető hittan« cz. kitünő művének[1] előszavában azt irja: »legfőbb törekvésem volt a *korszerüség;* mert szilárdul meg vagyok győződve, hogy ha gyakorlati eredményt akarunk elérni, a világra üdvös befolyást gyakorolni, ugy az illető kor szükségleteire folytonosan különös tekintettel kell lennünk; a *korszerüség* a legfőbb követelmény, csak e réven látja be a tanuló a tisztán elméletinek látszó tantárgyak óriási gyakorlati jelentőségét. A keresztény igazságoknak az életben kell érvényesülniök és pedig minden téren, mert különben a társadalom s az emberiség vallja kárát; azért szükséges a korszellemet, a kor hibáit, tévedéseit és bajait alaposan ismerni és tekintetbe venni.« (VIII. l.) E tekintélyes kijelentéssel tel-

[1] Ismertetve M. Sion, 1898. évf. 941. l.

jesen beérem; sőt többet mondok; az eszmék árja s a tudomány történése nem is enged időt ily reflexiókra, fölöslegessé teszi a megfontolást; nem várja be a mi önkénytes föllépésünket s inicziativánkat; mielőtt még körülnéztünk volna, tüzes csóvát dob házunkra, megrengeti szülőföldünket s azok a falak készülnek sirunkká lenni, melyeket oltalmunkra emeltünk. A szellemi világban a járvány rohamosabb, mint minden veszedelem a fiziologiában, gyorsan terjed, lázba ejti a szellemeket, s erjedésbe hozza az eszméket; ott elszigetelődni, elzárkózni nem lehet; számon kéri áruinkat, s ha nem szolidak s nem hivatásosak, nevetség tárgyává tesz s szegénységbe dönt.

A theologiában is az irányt az eszmék s a tudományok fejlődésének sodra adja meg. A theologia nem hit, hanem tudomány a hitről; következőleg része van a divó eszmékben, irányzatokban, sőt impressziókban. A gondolat majd elsötétül, majd kigyul, nemcsak uj fölfödözések s uj találmányok lendületétől, hanem még nagy történeti eseményektől is. S ez a gondolat dolgozik a tudományokban, a hittudományban is. A természetfölötti világ és a tudomány, a törtető gondolatvilága, ez is az ő törés-földje és hazája; e bámulatos, természetfölötti világ első sorban érdemes rá, hogy a gondolat ambiczijának tárgya legyen, amely nem ismer nehézségeket, nem visszarettentő rémes sziklákat, sem chinai falakat; e bámulatos, természetfölötti világnak is vannak alakzatai, ha szabad azt mondanom, van faunája, flórája, vannak tünetei, viszonyai, törvényei, fejlődései, van szinpompája, hanggazdagsága, vannak lapályai és magaslatai; tündéries, természetfölötti világitásban áll, mint egy zuzmarás erdő télen, mely egyszersmind illat s virág volna ugyanakkor; s mialatt ez a természetfölötti világ oly magasztos és fönséges, azalatt ágaival, gyökereivel a természetbe kapaszkodik; csupa vonatkozás, érintkezés, belenyulás a természetes világba. Ezt a természetfölötti s mégis a természeten épülő s reá egyrefolyton vonatkozó világot fölismerni s a haladó gondolattal akár a tulajdonképpeni hittant, akár annak természetes alapjait egyensulyban föntartani, lesz a tudomány föladata, gondja, törekvése és öröme.

Kétséget nem szenved, hogy a theologia, mely a tudomány öntudatával lép ki a modern élet szinterére, az uralkodó, divó, sodró eszmék befolyása s benyomásai alá kerül s igy okvetlenül a természet — s a szocziális — tudományok gondalat-szferájába sodortatik; ezek akasztanak vele első sorban tengelyt, mert ezeké most a világ. Tengelyt akasztanak pedig részben uj vivmányok és hypotezisek révén, részint az animozitás s a pathosz ösztönzéseitől. A kopernikusi naprendszer, a geologiának egyes tényei ily vivmányok, a geogoniai fejlődések s az evolucio ragyogó gondolatai ily hypotezisek, ez a tengelyt akasztó fél egyik szárnya, a másik szárnyat, mely csataél is, melynek részén van a lárma, a zsivaj, a szenvedély, a csőcselék, az utcza, képezi az animozitás s a pathosz.

Uj irányzat s *animozitás,* mint férj és feleség, mint uj Ádám és Éva mutatkozik be a tudomány tragoediájának korok szerint változó szinpadján; szembeszáll a theologiával Ádám észszel, Éva nyelvvel; s nem is különös, de mégis konstatálandó, hogy itt is a nyelv áll előtérben, az szórja a tört nyilakat, az ész öreg ágyu, mely ritkán szól s akkor feleletre is méltó. Az animozitásnak semmi köze a tudományhoz, de sok köze van az emberekhez s mivel a tudósok is emberek s nagyon is emberek, a tudományban is az első, kikezdő szerep az övé; s nemcsak az első szerep, de minden szerepbe beleviszi saját heves és fölületes nyelveskedését.

Tényleg látjuk, hogy a modern tudomány, amennyiben uj irányzatok és hypotézisek lépnek föl benne, mily áradozó és kifogyhatlan volt az animozitásban s mennyivel bizonyitotta s mutatta ki önmagán azt, hogy emberi. Kiverődött rajta a kamaszéveknek tomboló szilajsága, a fiatal kornak ez a hűséges psychologiája. A tudományos mozgalom oly erős és heves volt, oly fiatalkori tüzzel lépett föl, hogy befejezetlenségének s kifejletlenségének tökéletlenségei érzelmekben, szenvedélyeskedésben, elfogultságban s hitetlenségben nyilvánultak. »Die Zerstörung des christlichen Glaubens ist das Pathos der Wissenschaft«, mondja találóan Baltzer. Nagy gyöngeség, de eltagadhatatlan tény. A tudomány szá-

razon és mérsékelt tempóban haladt volna különben előre meredek utjain, de a törekvéseket izgatta, a fölfogásokat szinezte, az érzelmeket ingerelte a tudósok animozitása: a hitetlenség. Ez kölcsönzött érdekességet a mozgalomnak, ez hintette be avval a pikáns savval a tudományt, mely jól esett sok tudósnak s az utcza s a fölületes napi sajtó hálás zsivaját biztositotta számára. De honnan vette magát a komoly tudományba ez efemér, méltatlan animozitás? kimondtuk már őszintén: a tudósok fiatal óriásoknak bizonyultak; az eszmék nem tisztultak még meg fejükben, s azért a szenvedély s a »nitimur in vetitum« szomoru hatalmasságának uszályhordozóivá is beváltak.

Ez is psychologia.

A szilajsággal felületes, fogyatékos gondolkozás jár. Igen jól irja le e lelkületet Wekerle László: »az a fiatalság, melynek észjárása szilajabb, az istenbenhivés elől rendesen elzárkózik; (tehát nem a nagyobb tehetségüek, nem az élesebb eszüek, hanem a szilajabb lelkületüek szerencsétlensége ez;) azért van továbbá az is, hogy főleg a férfiak, ha ifjukori hitetlenségük folytonos érzetében Isten valóságának, létezésének elgondolásával csak ritkán és felületesen foglalkoznak, a magukba vett hitetlenségben továbbra is megmaradnak és pedig azért, mert nem volt alkalmuk Isten valóságának tüzetesebb bizonyitásával megismerkedniök . . . de érettebb koruak, főleg az aggkoruak, kik életükkel a leszámolás szükségességét lassankint belátják, ismét meggyőződésből válnak hivőkké.« (Isten az ő teljes valóságában megismertetve. 6. l.)

Amit itt Wekerle a fiatalságról mond, az hűségesen ráillik a fiatal tudományra is. Nem tagadom, hogy a theologia az ő korai beavatkozásaival vagy fölösleges aggodalmaival néhol ingerelte a természettudományt. Nem szabad egyes hypotézisek vagy nézetek keletkezésekor rögtön támadó álláspontra helyezkednünk; eléggé óvhat az elhamarkodástól akár a methodika, akár a százados tapasztalat, melyből elég legyen csak a kopernikusi naprendszer-teoriára emlékeztetni. Bizonyára hibás methodus volna az, ha a természettudós theologiai nézetekhez kötné a természet vizsgálatát; bizonyára

akkor a föld még mindig a naprendszer középpontja volna; a föld rétegeivel is aligha boldogulnánk; ne kösse a természettudós a természet vizsgálatát azokhoz a theologiai fogalmakhoz és nézetekhez, melyeket a szentirás a közönséges fölfogás és szólásmód szerint közölni látszik velünk, de amelyeknek szorosan vett, tulajdonképeni értelmét s mibenlétét föl nem tárja; hiszen épp az a tudomány föladata, hogy a látszatot s a látszaton épülő beszédmódot megkorrigáljuk, vagyis inkább a relativ fölfogáson tul az abszolut igazságot megfoghassuk.

A természettudós irjon le, mérjen, hasonlitson össze s törekedjék a tüneményekből a törvényt megérteni, a többi nem az ő dolga. Hogy a törvény szerint mint módosul egyik-másik nézetünk és in specie, hogy a törvény behatása alatt mily értelmet kell tulajdonitanunk a szentirás kifejezéseinek, az a theologusok dolga. Igen, minden rendben volna, ha animozitás nem volna; de az animozitás a methodika szabályait elfelejti, a határvonalakat összezavarja. A természettudósok óvást emelnek a korai és illetéktelen theologizálás ellen; de azért vannak köztük sokan, kik épp a theologizálás hibájába esnek; a theologiai nézetekhez való lekötöttség ellen protestálnak, hogy azután ők maguk annál több theologiai nézetet termeljenek. Jól mondják azt pl. Vogtról, hogy ő inkább theologus és missionarius, mint természettudós, mert ahol csak lehet, betör a theologiának határvidékeire és propagandát csinál az ő saját nézeteinek, tudniillik az atheismusnak. Igy lesz a természettudományból tendencia, mely mindenütt kirí; igy kapják Vogt művei azt az utálatos mellék- és utó-izt, mely az ő előadásait élvezhetetlenekké teszi; bántja ugyanis az olvasót az a gyanakvó gondolat, hogy a szerző nem tölt tiszta bort, hanem mindig s elvből azokhoz a nézetekhez hajlik, melyek a kinyilatkoztatással vagy tényleg ellenkeznek, vagy ellenkezni látszanak. Ez a tendenczia irányitja őt nézeteinek megváltoztatásában is; igy pl. Vogt előbb a fajok változhatatlanságának hive volt; később nézetet cserélt, s lelkes hive lett Darwinnak; ez ellen sincs persze kifogásunk, ha a leszármazást okosan és ellentmondások kikerülésével tanitja; de

már az ok, melyet hangoztat, nemcsak vallástalan, hanem természettudomány-ellenes; azt adja ugyanis okul, hogy igy a teremtővel végleg elbánjanak.

A természettudomány egész vonalán egyre félreverték a vészharangot; kongattak és csenditettek; a fiatal óriások ki akarták ütni a világ fenekét s minden jellemzőbb fázisánál a tudományos mozgalomnak végrohamra buzditották a haladás hiveit. A mikor egy-egy hipotezis ragyogó rakétája emelkedett a keresztény fölfogás méltóságos, mélységes egére, temetésre készültek és csenditeni akartak. Csenditettek is, de a csenditésből husvéti harangszó lett; nem temetésre, hanem föltámadásra szólt. A geologia sokszor készült csenditeni a theologiának; a zoologia főleg a Darwinizmusban szerződtette azt a »pompe funèbre«-t, melyet hozzánk méltónak tartott; hiszen szerinte halott van az emberiség gondolatainak nagy házában; meghalt a gazda; a theologia embere haldokolt, majom lett belőle. A majom-elméletet az animozitás dajkálta; azonban hamar száradó emlőin a majom-poronty emberré nem nőhetett soha.

Ezeknek a folytonos támadásoknak, ennek a méltatlan, hamis vádaskodásnak s ellenségeskedésnek megvolt nemcsak társadalmi, erkölcsi, vallási kihatása, hanem volt psychologiai, mély behatása a theologiának, vagyis inkább a theologusoknak lelkületére. Az ellenségeskedés ellenségessé tesz; a rosz indulat, a méltatlanság elidegenit, visszataszit; a legszentebb s legfönségesebb eszméknek lealázása fájós érzetet kelt, nagy távolságot, nagy ürt szakit az eszmék tisztelői s az eszmék megvetői közé s mondjuk ki nyiltan, elfogulttá is tesz. A theologusok közül többen a psychologia révén a természettudományok ellenségeivé lettek; ellenszenv verődött ki lelkükön a tudomány e szakai ellen, s az ellenszenv s a hideg gyanakodás a psychologiából kilépett s tudományos nézetekben s támadó állásfoglalásban jelentkezett. A zsörtölődések és félreértések schismát készültek szakitani a természettudomány s a kereszténység örökérvényü igazságai közé. Ködöt boritottak a kiegyenlitések mezejére; lazitották, sőt megszakitották az érintkezést theologia és természettudomány közt,

s ha egyes buzgólkodókon fordul meg a dolog, kiviszik papiroson azt, amit a valóságban ellentmondás nélkül gondolni sem lehet, hogy a tudás egyes ágai és szakai közt összeköttetés nincsen, hanem inkább ellentmondás.

Itt találkozunk a helytelen methodus lovagjainak első szomoru osztályával. Ezt az osztályt ugy jellemezhetjük, hogy az *animozitás animozitást szült.* A természettudomány csunya, illetlen, kamasz-animozitása, megszülte a theologiai zeloták animozitását. Fogat fogért, szemet szemért; igy tartják ezt ők; ha a természettudósok nagy tévedésnek tüntették föl a theologiát, a theologiai zelátorok a maguk részéről tévedésnek állitják az uj természettudományt, s mialatt a buzgóság inditó okaira hallgatnak, addig tényleg a türelmetlenség s a fanatizmus visszataszitó fegyverzetébe öltözködnek. Jót akarnak, de az ellenkezőt érik el. Nem orvosok, kik gyógyitani hivatvák s nem vagdalni; nem is chirurgusok, kiknek vágni kell, de nem gyilkolni; hanem janitsárok, kik pusztitani akarják a tévelyt, s ahoz ugy látnak, hogy a tévely miatt az igazságot is tagadják. Ezeket irja Stoppani gunyosan »Il dogma e le scienze positive« cz. művében: »Miután a tévely megrontotta a tudományt, rontsuk el a tudományt, hogy kipusztitsuk a tévelyt! Vigye az ördög a tudósok fejtegetéseit, az uj fölfödözéseket, a természetnek most megismert csodáit, mentsük meg inkább a hitet. Térjünk vissza a kezdethez: higyjük azt, amit azelőtt hittünk, ragaszkodjunk a betühöz s ne zavarjuk meg a hivek fejeit uj, csodálatos magyarázatokkal, melyeknek tényleg nincs más eredményük, mint hogy kételyek támadnak a lélekben s gyengül a már ugy is meggyengült hit. De mi lesz hát a geologia haladásával? — ugyan, hisz azok hazugságok! Mi lesz azokkal a csodálatos, hosszu időközökkel, melyek alatt az isteni ész és szeretet a fejlődés hosszu munkájában megalkotta a földet? — ugyan, hisz az mind képzelet! Mit csináljunk azokkal a szivet melegitő, lelket ébresztő, termékeny gondolatokkal, melyeket a természetnek ez óriási méreteiből emelünk ki? — nincs rájuk szükségünk; beérjük mi a hit gyönyörüségével. S mi lesz az Isten tulajdonságainak mélyebb s tüzetesebb megis-

merésével, melyet a természettudomány kölcsönöz nekünk? — Gondoskodott a theologia untig eléggé a mi szükségünkről; tehát vissza a kezdethez; vissza a betühöz; a teremtés hat napja 24 órai csillagászati napokról értendő, sem többet, sem kevesebbet nem jelent; vagy tán többre volt Istennek szüksége? a többit magyarázza a vizözön.« (160 l.)

Stoppani e helyen Bosiziót tartja tipus gyanánt szemei előtt; de voltaképp itt nem személyről, nem erről, vagy arról a theologusról van szó, hanem az irányzatról. Az irányzat kisért köztünk is, s kisért főleg ott, hol a szent-iráshoz ragaszkodnak nem a gondolat, nem az eszme miatt, hanem a betük sorai s az azokból kiemelt közvetlen gondolat miatt. Ez kapja meg a pátenst, a mélyebb, az okultabb, a tisztultabb nézet annál kevésbé számithat elismerésre, minél később tünt föl. Vagy talán az exegetikus, a filologiai, a történeti, a dogmatikai kritikát még csak valahogyan megtürik, de a természettudományok betüt rostáló munkája ellen óvást emelnek; ez a ráspoly gyilok.

Tudom, hogy sok a felületesség, sok a vakmerő, szinte tolakodó, rapszodikus nézet és állitás a geologiában s a paleontologiában, a természettudományok fájának e legujabb s aránylag nagyon fiatal ágaiban, s ez állitások vályogvetése ellen mindnyájan állást foglalunk, de nem a tagadás radikalizmusával, mely az egészre terjeszkedik ki, hanem a megkülönböztetés jóindulatával, mely részben elismer, részben visszautasit. Akik ezt a megkülönböztetést nem jól kezelik, azok a fürdővel együtt a gyereket is kiöntik s oly radikálisan lépnek föl, hogy tényleg az ő nézeteik lejtőjén visszacsuszunk régi, száz év előtti szentenciákba. A legvilágosabb példa erre a teremtés hatnapjának magyarázata; a geologiai s palaeontologiai tényeket meg kell fejteni; genezisünknek időt kell szoritani; hat csillagászati nap alatt nem készülünk el velük; tehát vagy a hat napot hat időszaknak mondjuk, — ez a konkordisták gondolata; vagy a hat nap elé teszszük keletkezésük idejét s akkor a Thohuwabohu a bölcsőjük — ez a restitutionisták nézete, vagy szelid nehezteléssel a konkordistákra az irás betüinek elhagyása miatt s

támaszkodva a geologia s palaeontologia kicsinylésére, Ádám utáni korszakokra s kivált a vizözönre bizzuk a hegyrétegek alakitását. A ki az utóbbit választja, az tényleg szakit a modern geologiával s palaeontologiával, s visszacsuszik száz, kétszáz év előtti avult vélemények poros lomtárába. De mit nem volna képes megtenni a betü szeretete s a hetyke tudomány kihágásai által keltett theologiai, orthodox ellenszenv. Dr. Keil állt ki az ujabb korban ez elavult szentenczia mellé zászlótartónak, Bosizio és Dr. Veith Emmanuel csatlakoztak hozzá. Ujabban Trissl Alajos lépett nyomaikba. Ez a társaság közvetlenül Cartesiussal foghat kezet, kinek tudományos hivei megszokták a réteges hegységek keletkezését a vizözönnel magyarázni. Mult században a svájczi Scheuchzer s az angol John Woodwart vették pártfogásukba. E század elején Buckland »Reliquiae diluvianae« cz. művében még védte a Cartesiusi nézetet; később azonban ő maga vonta azt vissza. Dr. Keilnak köszönhetjük az exhumált nézetnek galvanizálását.

Ha az emlitett tudósok motivumait tekintjük, melyeknek nyomása alatt álltak oda az elfeledett nézet foszlott zászlaja alá, különféle változatban ugyanazt a gondolatot, vagy irányzatot találjuk; szük látókörnek, szükkeblüségnek nevezném, részben pedig tulajdonképpeni animozitásnak. Buckland, az angol államegyház szigorú, merev betümagyarázatának befolyása alatt állt s hogy a vádaskodásokat elkerülje, a hat napi teremtést érintetlenül kivánta hagyni s a helyett a geologiai fejlődést a thowuhabohu korszakaiba helyezte át. Hengstenberg is a »feszélyező kényszertől kiván szabadulni«, melyet a hat nap betü szerint való értelmezése lelkére gyakorol, melyet azonban elfogad és szigorúan követ. Ily szükkeblüek azután Woodwart követői is; a szorosan vett hat naphoz senki sem nyuljon; annál szabadabban dolgoznak majd a vizözön hullámaival. Woodwartnak ezt még csak elnézzük; a betüben megmerevedett, akkori angol irás-magyarázat darázsfészek volt, abba belenyulni senkinek sem volt kedve. A szabadabb irás-magyarázatot raczionalizmussá való ellágyulás nélkül a XVIII.

században Itália képviseli; Vallisnieri s később Brocchi óva figyelmezteti a vizözön kedvelőit, hogy ne zavarják össze a kinyilatkoztatott tanokat emberi szisztemákkal, a dogmákat hipotézisekkel; e réven csak a kontroverzia tüzét élesztik s a hitetlenségnek kedveznek.

A XVIII. század vége felé a geologia mind több adatot gyüjt s manapság összehasonlithatlanul magasabban áll, mint Woodwart idejében s azért vesszük észre, hogy növekvő hatalmával szemben a Woodwart-liga jelenkori képviselői is ingerültebbek és hevesebbek. P. Bosizio és Trissl is — ez utóbbi ugy látszik Bosiziótól tanulta azt el — sok helyen, a hol teljesen fölösleges, gúnyos, csipős megjegyzéseket koczkáztatnak s tényleg visszavetik a geologia és palaeontologia megállapodásait a réteges hegyeknek az ember teremtését megelőző korszakokban való keletkezéséről. Ilyen exegesist is lehet csinálni, miért nem? szűkkeblű lesz ugyan a végletekig s reakcziónárius a modern tudománynyal szemben a késhegyig, de azzal nem törődnek, csak szigorú, orthodox betű-hivők lehessenek.

Mily kihatása van ez önérzetes ugyan, de tájékozatlan tudományú viselkedésnek? mily benyomást tesz a természettudósokra? a legrosszabbat; okvetlenül deterioritásba süllyed az ő szemeikben a kinyilatkoztatás ügye. A biblia s a természettudomány harmóniája képezi létkérdését, legfontosabb érdekét az egyházi tudománynak; egyenrangú. egynemű fegyverekkel kell ezt a harczot megvivnunk, vagy elhallgatnunk. Diskreditálni a tudományt nem szabad; nem az ő romjaiból épült föl templomunk és oltárunk; ellenkezőleg szomjazzuk igazságait s testvéri örömmel nézzük haladását. Ha tényleg téved, ha megfontolatlan, ha vakmerő, ha az imént ecsetelt szilajsággal indul is meg utján, s nagyokat gondol s még nagyobbakat mond: akkor ugyanaz a komoly tudományosság, ugyanaz a mély hozzáértés és széleskörű tájékozottság, melyre a theologiának a természettudományban szert tennie kell, féken tartja majd az elbizakodottságnak kitöréseit; de diskreditálni magát a tudományt, vagy az egészszel szakitani, s alaprajzával, melyet

már annyi adat támogat, homlokegyenest ellenkezésbe állni, nagyon oktalan és éretlen felfogásra vall. Trisslnek füzete bátran fiókjában maradhatott volna; egyoldalú adatoknak érdekes gyüjteményét látjuk benne s beigazolását annak a psychologiai hajlandóságnak, melynél fogva ha egyoldaluan s kizárólagossággal fogunk hozzá egy tárgy fejtegetéséhez, elfogultságunkban az ellentétes érveket, az összeegyeztethetlen adatokat, s a tényállást a maga egészében s teljességében méltányolni képtelenekké válunk. Ilyenkor az önérzetes, zelota-theologus szemeiben összezsugorodik minden világi tudás és tudomány, mely állitólag csak bizonytalan föltevésekből, sejditésekből, nagyképüsködésből, álérvekből tevődik össze. A megfontolatlan, hitellenes, tudományos animozitás készíti ezeknek a theologusoknak a vesszőparipákat alaptalan állitásai s tezisei alakjában; ezekre kapnak föl buzgalmukban a mi embereink s beleképzelik magukat abba a hősies szerepbe, mintha a tudomány telivér, arabs ménjét ülnék meg.

Ugyanezt a jelenséget veszszük észre kath. ismertetéseinken és kritikáinkon; ha föltünik valahol mű, mely naiv visszaesésben bukfenczeket vet s a csillagászatban Ptolomaeus karjaiba, s a paleontologiában a »földizzadmányok« hóbortjának csörgő sapkájába esik bele, azt néhol nagy elismeréssel méltatják s azzal a tudománynak borsot törnek orra alá. Kár a tintáért s a vakmerőségre pazarolt agy-foszforért! Hagyjuk a csökönyösséget s a privát-passziókat, s ne tetszelegjünk magunknak az óriás szerepében, ki ember-szagot érezvén, kurta uzsonnára meg akarja enni a világot.

Ne tulajdonitsunk e kedély-fölháborodásoknak jelentőséget; legalább tudományos jelentőségük nincs; annál érdekesebbek azonban psychologiai tekintetben.

A tudományos fölháborodások árja néha veszedelmes dagályt mutat. Emlékezzünk meg a tradicionalismusról, mely az ész helyes discreditálására irányult s Lamennais-i szellemességet használt tévelyeinek fölpiperézésére. S még az »Essaie sur l'indifférence« parfümje sem volt elég a józan észnek és itéletnek megtévesztésére. De van abban valami

hősies vonás, ha kimondjuk, hát vesszen az ész és vesszen a tudomány, ha a hittel meg nem fér; valóságos élet-halálharczra hivó trombita-szó; a keresztes hadak halált s önfeláldozást szomjazó szelleme; de mit használ az, mikor ez mind tévely és hóbort?! Joubert is mondott valami ilyesmit: ha a »tudomány« nem fér meg s nem egyeztethető össze az emberi akarat-szabadsággal, akkor egy perczet sem habozunk s eldobjuk magunktól az állitólagos tudományt, mert tudjuk, hogy foszlányokat dobunk el, nirvánát és fatamorganát szakgatunk szét, de a szabadakaratot, mely közvetlen öntudatuk ténye, egyéniségünk kincse s méltóságunk koronája, el nem vetjük. Itt tévelyt állit szembe a legfontosabb igazsággal s közvetlenül átérzett valósággal; azért a tévelyt el is vetheti, hogy az igazságot annál ragyogóbban kiemelje; de ezt az eljárást nem szabad átvinni a hit s a tudomány összehasonlitására; mert ott aztán nem a hitnek teszünk vele szolgálatot, hanem a hitetlenségnek hóditjuk meg a világot. Jourdain is óva figyelmezteti a zelótákat, midőn irja: mikor a hitetlen filozófia lefoglalta a népek eszejárását s megszállta a gondolat magaslatait, czélszerünek látszanék aknákat huzni nemcsak a filozofiai tévelyek, hanem maga az ész s a tudományossága alá is, hogy fölrobbantsuk az egészet, szakitsunk a rothadt penészfészekkel; de ez az eljárás veszedelmes s kimondhatlanul többet ártana, mint használna. A skepticismus mindig rosz és esztelen, akár a filozófia, akár a theologia kezeli e tompa, alaktalan fakardot. Veszekedő sihederek használhatják, lovagok megvetik.

Nem, nem; mi nem kérünk e szerencsétlen irányzatból. Mi tudjuk, hogy az értelem és leánya, a tudomány, a végtelen Istenségből valók, s következőleg isteni gondolatokat keresnek mindenütt. Föladatuk utána gondolni az Istennek az ő örök, hűséges gondolatait »cogitationes aeternas, fideles.« A tudomány is az Isten gondolatainak kinyilatkoztatása, természetes föltárása; a tudomány élvezete az Isten nagy műveihez van kötve; ő is kontemplálja az Istent, nem szinről-szinre, sem tükörben, de legalább kezeinek remek műveiben; a végtelent ő is sejti, az örök-szépet csodálja és szereti.

Sem a hitet, sem az észt nem szabad tagadnunk; sem az egyiket, sem a másikat nem szabad becsmérelnünk, vagy föladnunk.

Semmiféle tudományt, de kivált a természettudomány semminemü ágát nem szabad kicsinyelnünk; hiszen a természet is az Ur revelácziója. Belőle való; lényének képe. A geologia is az Isten logiája. A palaeontologia is az Istennek megkövült gondolatait tárja elénk. A kik tehát a föld rétegeit forgatják, azok az Ur nagy könyvében lapozgatnak. Két könyvet ismerünk nagyjában; mindkettőnek szerzője az Isten: a természetfölötti kinyilatkoztatás az egyik, a természet könyve a másik. Az egyik gyönyörü inicialékból indul ki, Krisztus monogrammja az ő első betüje, ragyogó, aranyos háttérben, szinpompás vonásokban, teljes harmoniában és symmetriában van kirajzolva; a könyv beszéde magasztos és egyszerü s az egyház tekintélye áll őrt mellette, az látja el jegyzetekkel. A másik könyv, a természet könyve, avval már máskép állunk; nincs mellette oly aranyos dolgunk.

A természet könyvének sok lapja van s bármely palimpszesztnél kikutathatlanabb; elnyütt lapjai hiányosak, rongyosak; össze kell szedni össze-vissza dobált sorait sőt betüit is. Ha össze is szedtük a dirib-darabokat, még azért nem tudjuk olvasni. Minden, amit kibetüzünk, meglep, meghaladja várakozásunkat s merész gondolatainkat. Egyre kényszerülünk korrigálni fölfogásainkat. Legsürgősebb dolgunk s legfontosabb, tájékoztató elvünk az a meggyőződés, hogy a természet fölfogásához sem értünk. Gyerekes, emberi fogalmunk elnyomoritják az Isten gondolatait s azért a benyomások szerint igazodni, vagy a világot azoknak keretébe beleszoritani nem szabad.

Szükségünk van tehát önuralomra, mérsékletre, türelemre; kell annyi nagylelküséggel s önzetlenséggel rendelkeznünk, hogy a természetről alkotott fogalmainknak s nézeteinknek folytonosan uj meg uj átrostálásától nem iszonyodunk. »Moderata durant«, ez az elv itt is ér; temperamentumunknak nem szanguinikusnak, hanem inkább

flegmatikusnak kell lennie, mikor helyes fogalom-alkotásról van szó, melynél fogva folyton kényszerülünk fogalmainkat kiszélesbiteni, azokat tágabb, istenibb alapokra fektetni.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Institutiones theologicae de Sacramentis Ecclesiae. Auctore J. B. Sasse S. J. Volumen alterum. Opus posthumum cura Augustini Lehmkuhl S. J. Friburgi. Herder. 1898. 495. l. Ára 7.20 márka = 4 frt 30 kr. Az első kötet megjelenése után a nagyérdemü szerző nemsokára meghalt, s igy a második kötetnek kiadását P. Lehmkuhl, a boldogultnak rendtársa és barátja, vállalta magára. A kiadás nem találkozott oly nagy nehézségekkel, mint Scheeben dogmatikájánál. Atzbergernek nem álltak rendelkezésére kéziratok; Scheeben nem hagyott maga után kész művet, melyet csak sajtó alá kellett volna rendezni; de P. Sasse kéziratban szinte készen hagyta dogmatikájának e második kötetét.

P. Lehmkuhlt a kegyelet vezette nemcsak abban, hogy a kiadás munkáját magára vállalta, de abban is, hogy a szerző nézetein nem változtatott. Minden ugy van, ahogy azt P. Sasse fogalmazta; a kiadó a maga eltérő nézeteit jegyzetekben közli, melyekhez zárjelben hozzá van téve nota editoris. Azonban nemcsak saját eltérő nézeteit közli jegyzeteiben, hanem ahol szükségesnek látja, reflektál a jegyzetekben egyes, figyelmen kivül hagyott s mégis megjegyzést érdemlő pontokra. Ilyen pl. Schellnek véleménye az utolsó kenetről. Schell azt tanitja Dogmatikájában (III, p. 632.), hogy az utolsó kenet akkor is eltörli a bünt, ha a fölvevőnek nincs bánatja, föltéve, hogy nincs állapotszerüleg a Szentlélek elleni bünben. Érvül fölhozza, hogy a Szentirás s az egyház ritusa az

utolsó kenetet mint önálló s a penitenciatartás szentségétől független szentséget állitják oda, amely igy különállóan is eltörli a bünt; már pedig a szentség nem volna önálló, független szentség, ha bánat nélkül nem törülné el a bünt.

Ez a vélemény határozottan kihivja a theologusok ellenkezését, márcsak a trienti zsinat XVI. Sess. Cap. 4. adott tanának alapján is, hol a bünbánatról általában azt mondja: »fuit autem quovis tempore ad impetrandam veniam peccatorum hic contritionis motus necessarius.« — Az utolsókenet szentségét a büntörlést illetőleg márcsak azért sem lehet a penitenciatartás szentségétől függetlennek mondanunk, mert habár az utolsó kenet abban az esetben, mikor a hivő nem gyónhat, el is törli a bünt, azért a beteg, fölgyógyulván vagy magához térvén, mégis csak tartozik az igy eltörült bünt is meggyónni. A votum sacramenti poenitentiae benn van a tökéletes bánatban, s ha nem is mondhatjuk, hogy az eszméletlen s talán csak attricióval biró embernek van votuma gyónni; de a gyónás szüksége az objektiv rendben igenis bennfoglaltatik az utolsó kenetben. Ha nincs bünbocsánat függetlenül az egyház kulcsainak hatalmától, akkor világos, hogy az a »si in peccatis sit, remittentur ei«, szintén igy értelmezendő.

A kisebb rendek keletkezésének vagy kialakulásának korszakául elfogadja Wielandnak véleményét, ki erről »Die genetische Eutwiklung der sogen. Ordines minores in den drei ersten Jahrhunderten« czimmel monografiát irt. Wieland Ferenczneк ez idő szerint nagy tekintélye van a ker. Archaeologia terén; azt mondhatjuk róla, hogy Rossi örökébe lépett. Szerinte a kisebb rendek szervezete a VII. század első évtizedeiben jutott végleges megállapodásra; akkor alakultak meg sajátos nevezetükkel és működési, szolgálati körükkel, a kisebb rendek. Azon időben a subdiaconatust is a kisebb rendekhez kell sorolnunk.

Ha valahol a bizonyitás hiányos, azt a kiadó szintén megjegyzi s pótolni vagy helyesebben bizonyitani ügyekszik; ilyen esettel állunk szemközt abban a kérdésben, vajjon a hivőnek a hitetlennel v. i. pogánynyal kötött házas-

sága szentség-e a hivő félre nézve. A szerző azt feleli, hogy igen; a theologusok véleményei elágaznak; P. Lehmkuhl is a szerzővel tart; de a bizonyitást el nem fogadja. A szerző ugyanis azt tartja, hogy ha nem volna szentség az ilyen házasság, akkor nem esnék az egyház joghatósága alá; már pedig az egyház joghatósága alá tartozónak itéli a hivőnek hitetlennel kötött házasságát, hiszen a »cultus disparitas«-t bontó akadályul állitotta föl az egyház. Tény, hogy ez az érv, igy amint elő van adva, nem bizonyit. Az egyház nem azért vindikál magának joghatóságot az ilyen házasságokra, mert szentségi jellegüek, hanem azért, mert »szent dolgok.« Az egyháznak joghatósága van az oly házasság fölött is, melyet két pogány fél kötött, miután az egyik megtért; már pedig ez a házasság nem szentség, a megtértben sem szentség; különben az egyháznak nem volna hatalma az ilyen, már elhált házasságot is feloldani.

Ilyen a többi jegyzet is; csak egy helyen látszik túlságosnak és szőrszálhasogatónak a kiadó, ott t. i., ahol a szerzőnek nézetét, hogy a világi hatóságnak jogkörébe tartozik a pogányok házassági ügye, megdönteni vagy legalább gyöngiteni ügyekszik.

Sasse előadási módjáról már szóltam; tetszik precis, előkelő, egyszerü, világos modora; nem mozog közhelyeken; nem csépel üres szalmát; tézisei szépen vannak fölépitve s gondosan kidolgozva.

Dr. Pethő.

Theologia Moralis auctore Aug. Lehmkuhl. 2. kötet. IX. kiadás. 1898. Nagy 8-r. Ára 16 márka = 9 frt 60 kr.

Mikor egy mű két nagy oktáv kötettel, mindegyike közel 900 lappal 15 év alatt 9 kiadást ér, azt nem kell többet ajánlani, se dicsérni. A negyedik kiadás 4000 példányban jelent meg; fölteszem, hogy a többi is és akkor máris 30,000-nél többen tartják Lehmkuhlt, és még mindig nem elég, az uj kiadás ismét uj ezreket jelent. Örülünk, hogy a legészszerübb harcztér, a moralis élet harcztere annyi ezret,

MIRE KELL MA A THEOLOGIÁBAN SÚLYT FEKTETNI?

Irta PETHÖ dr.

(Folytatás.)

Valóban őrületes és végzetes félreértés lenne az, ha a theologia frontot csinálna a természettudomány ellen, vagy ha csak elzárkózni is készülne termékenyitő befolyásai elől. Isten ments! Ellenkezőleg a theologiának is a természettudományhoz kell iskolába járnia, hogy nagy, fönséges fogalmainak szemléltető képeket kölcsönözzön. A természettudomány substratumot nyújt az Istenről való theologiai fogalmainknak s a konczepczió nagyságát szerencsésen megóvja. Észreveszszük ugyanis, hogy daczára a helyes theologiai fogalmaknak a végtelenről, a mindenhatóságról, a mindentudásról, a bölcsességről, jóságról, nagyon hamar átcsapunk az emberibe, s anthropomorfizáljuk az Istent. A kereteket logice jól megalkotjuk, de kitöltésük már emberi ingredienciákból kerül ki. A természettudomány megóv az anthropomorfizmustól; mindenütt töri, üldözi a relativet, s iparkodik azt absolut értékre váltani. Mély, fönséges gondolatokat ad; kitárja előttünk az Úr csodáit; megaláz, hogy azután ennek a nagy Istennek természetfölötti leereszkedésében olvadékonyabbá, szeretőbbé tegye szivünket.

Tekintsük meg a természettudomány nagy szolgálatait, melyeket a theologiának tett. Egyszerüen az állitom, hogy a logice jól megalkotott gondolatokat Istenről s az ő tulajdonairól, a természettudomány illusztrálja legjobban. Természettudomány nélkül a revelácziónak gondolatai is sok tekintetben fakó, tartalmatlan, üres formák. Remélem, hogy senki sem ért félre, midőn e kifejezéseket használom, mert csak azt akarom velük jelezni, hogy az elvont fogalomnak nincs konkrét képe lelkünkben, legalább is nincs olyan, amilyet a természettudomány nyújt. Vegyük a régi ptolomaeusi

szisztemát, a földközponti alapfogalommal; mily kicsiny világa ez a nagy Istennek; eltörpitette az Isten gondolatait az ember; nemde ugyancsak más világ az, melyet most látunk; más a fogalmunk Isten végtelenségéről, mindenhatóságáról? s ezt a fogalmat a természettudomány adta. Nem tett-e ez a tudomány nagy szolgálatot a theologiának, midőn logice jól megalkotott gondolatának a végtelenről ily illusztrációt szerzett? Mintha szétdobta volna az anthropomorfizmus s a helytelen irásmagyarázat által alkotott deszkafalat, s kilátást nyitott volna a végtelenbe. Egy végtelen kilátás örömérzete és élvezete tölt el minket! Senki sem magyarázhatja azt oly megragadóan, hogy az Isten végtelen, mint a tudomány! Az is templomot nyit nekünk; a végtelen pitvarába állit bele minket s gyönyörködünk a szemünkbe ötlő méreteken.

Mily haladás az Isten fölfogásában, ha a természettudományok előtti korszakot a mi korunkkal hasonlitjuk össze! Kinek köszönjük ezt?

A természettudományok összetörik az anthropomorfizált theologiai fogalmakat, vagyis inkább e fogalmak számára alkotott csigaházainkat, melyeken a szubjektivizmus s relativ létünk folyton dolgozik. Parányiságunk közvetlen érzete sehol sem szállja meg a lelket oly élénken mint a természettudományokból vett benyomások alatt. Idő és örökkévalóság, arasznyi lét és örök élet sehol sem áll oly éles ellentétben, mint a teremtés történetében; a föld történetéből, a sok formációnak kövült lapjairól olvassuk le a századok és ezredek kifogyhatatlan számsorait; a relativ létnek báb- és álczaszerüsége az egymást követő világok csodálatos változatosságában törpül el igazán szégyenletes semmiséggé; a végtelen lét gazdagságáról beszélnek az eltünt világok; a kövületek a betük; régi világokról, eltünt életről beszélnek.

Mily nagy az Isten! s ad-e az isteni gondolat egységes, s mindent egyben átölelő, fölkaroló aktusáról valami a földön és az égen tüzetesebb képet, mint az evoluczió tana, mely az ősködből kiindulva egymásután való fejlődé-

sekben s egymásból való alakulásokban kifejti a világot minden teremtményével, minden alakjával. Egy isteni gondolat potenczialitásában benn volt az egész világ, s most kifejlik belőle aktusokban, ami összehajtva, összezsugoritva parányi méretekben, mint magban a fa, a lomb, a virág, bennfoglaltatott.

Van-e exegeta, ki az Isten nagyságát valaha oly ragyogóan szemléltette volna, mint a természettudomány?! Tanai, tézisei valóságos prófétai kijelentések vagyis inkább viziók. A tudomány fönségesen exegetizálja az irást, nem ugyan a betüt, de a gondolatot. A kinyilatkoztatás pozitiv gondolatait megvilágitja a teremtésbe fektetett gondolatokkal; ezeket a gondolatokat leolvassa az égről, s a földről; kövekről, hártyákról, fölszinről s mély rétegekről. Tehát ne zárkózzunk el az isteni gondolatoknak e bőséges forrása elől. Furcsa theologia volna az, mely az Isten képét a természetben fölismerni vonakodnék s nagy méreteinek földeritését vonakodva fogadná. Öreg emberek nem szeretik a találmányokat s az új rendszereket, mert irtóznak a lelki, szellemi munkától, melyet gondolataiknak megreformálása okoz; de a tudomány mindig fiatal; olyan mint a szellem, mely nem irtózik a munkától; szivesen megreformálja a régit s oda adja cserébe az ujért, mihelyt megtudja, hogy a régi a tévely s az új az igazság.

Tovább megyek; a természetet illetőleg sok tekintetben a tudomány nyújtja a theologiának a fogalmakat. A kinyilatkoztatás a természetről szólván, szavakat használ; de nem a szón, hanem a jelentésén mulik az értelem. Mi a szónak igazi, teljes jelentése, mily értelmet kell belefektetnünk; ime ezen fordul meg minden. A természettudomány tölti ki igaz tartalommal a szót, a kifejezést. Gondoljunk csak arra a kifejezésre, melyet mindnyájan használunk, hogy a nap fölkel, lenyugszik; e szavak igaz értelmét a tudomány határozza meg. A természetről szólva, a Szentirás a tudomány interpretációjára vár. A Szentirás s a természet szava csalhatatlanul igaz; csak az értelmét nem ismerjük mindig csalhatatlanul. Ahol az egyház megadta a

hiteles magyarázatot, ott a jelentés is már biztos, meghatározott; de ahol nem adta, ott a jelentés s a magyarázat is fluktuálhat. Exegetice gyakran semmiféle világosságot nem áraszthatunk a kérdésre; hisz az exegesis a szó értelmét és jelentését föltételezi, nem teremt, s nem nyújt új fogalmakat. De a tudomány új fogalmakat ad, amilyen újság az, hogy nem a föld áll, hanem a nap. Ezt exegetice sohasem hozhattuk volna le.

Az interpretácziót tehát sok helyen a kor vivmányai adják s épp azért a Szentirásnak elbeszéléseit a természetről értelmezni helyesen nem lehet, ha valaki a kifejezésnek most ismert jelentéseihez ragaszkodik s azt állitja, hogy azt úgy kell érteni. Az ily relativ, szubjektiv értelemhez nem lehet hozzákötni az egyre szélesbülő gondolatot, s aki azt teszi, az magának a Szentirásnak tekintélyét veszélyezteti. Ilyenek voltak azok az elfogult theologasterek, kik szánandó természetismeretük szakajtóiba akarták gyömöszölni az irást s a természettudományt hitetlenséggel gyanusitották, ha az elfogultságnak irással hitelesitett tekintélye ellen természetesen frontot csinált. A szubjektiv, emberi értelmezés nem bir isteni tekintélylyel; az ilyen értelmezés változik, aszerint amint az idők s bennük a fogalmak és nézetek változnak. Tisztán természettudományos kérdésekben az irásra hivatkozni nevetséges; hiszen nem az irás, hanem a természettudomány nyújtja ezeket a fogalmakat s az irást kell magyarázni a természettudománynyal s nem a természettudományt az irással. Az irás mond valamit; de az értelmezést az illető koroknak természettudománya adja; ez az értelmezés nem tagadja azt, amit a Szentirás mond, hanem kideriti, kifejti az igaz gondolatot.

E részből azt kell tartanunk, hogy sem a theologiai, sem a természettudományos nézetek nem érték el még eddig végső kifejlésüket; mindkét tudomány fejlik; fejlődésük bizonyos fokain ellenkezésben látszhatnak; az nem baj; tudván azt, hogy mint simultak el már gyakran az irás s a tudomány átmeneti ellentétei, nem akadunk meg a látszatos nehézségeken, nem éjesitjük ki gyülöletes gyanusitá-

sokká ismeretünk hiányait, hanem türelemmel várjuk az igazság teljesebb ránkhasadását. Jól mondja ide vonatkozólag Whewell: »A Szentirás értelmezése az illető korszaknak fogalmaitól függ, (ezt természetesen senki se értse a dogmákról); igy azután beáll az a furcsa helyzet, hogy akik a kinyilatkoztatást védeni akarják, hogy azok tulajdonkép nem azt, hanem saját egyéni nézetüket védik, amely ismét tudományos előhaladottságuk vetülete. A természettudomány haladása a Szentirás több helyének olyatén fölfogását eredményezheti, mely az addigi értelmezéstől különbözik, anélkül, hogy a Szentirás tekintélye az alatt szenvedne.« (History of the inductive sciences I, 403. Reusch, Bibel u. Natur 64. l.)

A hittudomány, épp azért, mert tudomány, maga sem fogja lezárni a tudományos ismeret és behatolás útját; a zárókövet seholsem fogja letenni fönséges alkotására. Ahol spekulációról és természettudományos dolgokról van szó, ott szent Ágoston lángszelleme is egyre keres, kutat tovább, anélkül, hogy valamely ponton beérhetné addigi munkájával, vagy más valakitől meg akarná vonni a szabad kutatás és fölfogás jogát. »Sokat kerestem, keveset találtam, irja szent Ágoston (Retract. II. 24.), s a kevésben is a kevesebb van bebizonyitva, a többi hypothetice oda állitva.«

Tartsuk tehát nagyra a tudomány kultuszát, szeressük, s mozditsuk elő tőlünk telhetőleg; ne vádoljuk, hogy a hitetlenségnek szolgálója; hanem ellenkezőleg tüntessük föl, hogy mennyire segiti kihámozni a természet müveinek hüvelyeiből a gondolatot. Lesznek a tudománynak is kicsinyes, czéhbeli elmaradásai; lesznek maradi, elfogult müvelői, kik inkább csak kalapálnak és zajongnak, de az ideális tervrajzot nem értik; maltert kevernek, vizet és homokot hordanak; lesznek bizonyos korokban hitetlenkedő velleitások és rugdalódzások, de ez nem a tudomány, ez az indulat. Veit Stoss, nürbergi mester köténye is piszkos volt, kalapácsa fabunkó volt, de azért a gondolat, szent Lőrincz templomának sacramentáriuma gyönyörü szép s a kő is filigrán hajlékonyságot nyert a nyers munkától. Igy vagyunk

az ideális fölfogás hiányának esetében a természettudósokkal; nem mutatnak néha érzéket a teremtő Isten fölismerésére; de azért tényleg szolgálnak az igazságnak. A hitetlen korszakok viszketege is elmulik, mint egy lázas, beteges állapot, s a nézettisztulás összeköti a természettudományok lelkes ápolását a kinyilatkoztatás alázatos, gyengéd hitével. Ékesszólóan ad kifejezést e fölfogásnak Daubemy Károly, az angol természettudósoknak és orvosoknak Cheltenhamban, 1856-ban tartott gyülésén: »Remélem, elmult az idő, amikor a természettudományokat azzal gyanusitották, hogy előmozditják a vallástalanságot. Oly országokban s oly korokban, midőn és ahol a hitetlenség járványszerüen lépett föl, nem csodálkozhatunk azon, hogy a természettudósok is hitetlenkedtek. Azonban ezt a tünetet nem tulajdonithatjuk a tudománynak. A Teremtő csodamüveinek fölkutatása sokkal alkalmasabb a mély alázat fölkeltésére, mely a hit útjait egyengeti, mint a kevélység ápolására, mely azt gondolja, hogy nem szorul a természetfölöttire . . . Azt tanitja a hit, hogy a jövő életben a boldogok főfoglalkozása a végtelen Isten imádása és dicsérete. De hát nem imádás és dicséret-e az is, ha a teremtő müveit csodáljuk és a nagy törvényhozó törvényeit kutatjuk? s ha ez igy van, nem rejlik-e boldogságunk egyik forrása s igazság után vágyódó lelkünknek egyik jutalma épp lelki tehetségeinknek olyatén kifejlődésében, hogy amit most csak kutatunk és sejtünk s tisztába hozni végleg nem birunk, mindaz tisztán áll majd elénk? . . . Nem alkalmasak-e a természettudományok az alázat bennünk való meggyökeresitésére?! . . . Azért ne kicsinyeljük a pozitiv tudományokat; minden szakukat és águkat nagy haszonnal müvelhetjük; olyan a természettudomány földje, mint Kánaán, melynek minden vidékét, minden darabját müvelés alá lehetett fogni. Az izraelitáknak nem kellett Kánaánt müveletlenül bitangjószágkép hevertetniök, azért, mert földje meg volt fertőztetve előbbi lakóitól, hanem müvelniök kellett azt és lakniok, az isteni törvényeknek engedelmeskedniök s munkájuk zsengéit Istennek ajánlaniok.«

Meg vagyok győződve, hogy a tisztult, tudományos gondolkozás egyre tágabb tért hódit ennek a méltányos tekintetnek és kölcsönös tiszteletnek s útját egyengeti a tökéletes harmóniának kinyilatkozás és tudomány közt. Részvéttel tekintünk le majd akkor azokra a félreértésekre, melyek az emberi szellem hirtelenkedéseiből származnak s egyfelől az Isten müveit emberi méretekbe szoritják, másfelől türelemmel sem birnak arra, hogy egyéni nézeteiket s nehézségeiket türtőztessék, s a haladás és kiegyezés lassú lépteivel közeledjenek a megoldások távoleső pontja felé. Részvéttel fogunk akkor letekinteni azokra a hősködésekre, melyeket a könnyü fegyverzetü, animozitással bőven rendelkező tudomány magának megengedett, sajnálattal léptetjük el majd lelki szemeink elé a szükkeblüség kétféle hiveit is, az egyik fajtát, mely a tudományt félreértve, a talmit a szin-aranynyal összezavarva, az egészre az anathemát mondta ki, s a másik fajtát, mely az anathemának erélyességével sem rendelkezett, miután elvesztette lábai alól a hitnek talaját. Ez a legszégyenletesebb képviselete a rationalista theologiának. Ez fél a tudománytól s nem bizik a kinyilatkoztatásban; a tudomány kiütötte a rationalizmusnak reszketeg kezeiből a bibliát, s most ott áll szégyenében s tehetetlenségében a nagy észelvi hatalom, a rationalista theologia. Hiven kifejezi a lemondást s a bizalmatlanságot Schleiermacher, midőn igy ir egyik barátjának: »Ha Ön a természettudományok jelenlegi hatalmi állását s terjeszkedését szemügyre veszi s azt látja, hogy ez a tudomány nagy világnézeteket alakit, ugyan mily gondolat, mily sejtelem szállja meg lelkét; mit gondol, mi lesz theologiánkból, mi lesz evangélikus kereszténységünkből . . . Azt sejtem, hogy soktól kell megválnunk, sok mindenféle nélkül beérnünk, amit most még a kereszténység lényegének tartunk. Nem akarok a teremtés hat napjáról szólani, csak azt kérdem, ugyan meddig képes magát föntartani magának a teremtésnek fogalma, a természettudományos kombinációknak előretörtető árjával szemben, melynek müvelt ember ki nem térhet? . . . Mi lesz akkor, kedves barátom? Én nem élem

meg ezt az időt, s nyugodtan fekhetem le; de mit szándékozik Ön s mit szándékoznak kortársai tenni?« (Theologische Studien u. Kritiken, 489.)

Nem sajnálatos, sőt szégyenletes hangok és szózatok ezek? igy történik, ha valaki helytelen álláspontra áll; ha leszegezi gondolatait a deszkához, mely koporsója lesz, ha leenyvezi szárnyait a lépes-vesszőhöz, melyet nem ő tart, de amely őt fogja le. »Infirmae providentiae nostrae«, gyönge, beteges gondolatok, melyeket a fölfogás szük látóköre s a félelem inspirál. Ilyeneket csak az irhat, aki a Szentirást a betühöz köti s a természettudományt nem ismeri.

A félelem rosz tanácsadó; nincs mit félnünk; sőt a természettudományt a theologiának előcsarnokában szivesen látjuk; dolgozzék gőzerővel; betüzze az Isten gondolatit, rakja össze a betüket, a sorokat; állitsa föl az Úr eszméinek kifejezéseit; tárja ki a föld rétegeit, mint összehajtott, elgörbült pergament-hártyát; elevenitse föl a régi flóra szineit; támaszsza föl a megkövült állatvilágot; állitsa össze kilúgozott csontjait; hogy nagy, minél nagyobb fogalmat alkossunk magunknak az Istenről.

A természettudomány csak substrátumát nyújtja az Isten fogalmának. Az Úr a maga képét, értelmét, bölcsességét, szeretetét, hatalmát, örökkévalóságát kifejezte a természetben. De a természet csupa dirib-darab, csupa tér és idő; a térben csupa egység és egyed, az időben csupa percz és évszak. Az emberi tudomány végig bukdácsol ezen a sok, töméntelen dirib-darabon, mint a szekér a fagyos úton, mint a lépegető varjú a törés-földön. Az emberi ész vajúdik a föladat nehézségei közt. Az Isten képe az emberi észben úgy alakul ki, mint a chaoszból a világrend. A chaoszban is csupa rész, dirib-darab, csupa zűrzavar, romok, darabok kellő egység és egymásbafogódzás nélkül; később aztán a részek illeszkednek, az elemek békülnek, az összeköttetések tartósak, a kiegyenlitések megbizhatók lesznek; a sokaságban az egység, az anyagban a forma, a mindenségben a gondolat lép föl. Csak ekkor kész a világ. Ime az Isten képe, a gondolat harmóniája és szépsége van rajta.

S hogyan áll az Isten képének, a természet fölértésének ügye az emberi észben? mondom, az is chaosz; csupa dirib-darab; tömbök, léczek, tuskók, deszkák, szilánkok esztelen rendetlenségben. Vajúdik az ész; nem bir a tömeggel, nem bir a sokasággal, az anyaggal! Midőn egy kis nyugalomra szert tesz, hozzáfog a szervezéshez, a rendszerezéshez. Akar a sokaságba egységet, az anyagba formát, a sok vonásba harmoniát teremteni; ezt a filozofáló, a theologizáló ész teszi. Igen ám, de mi történik. Ismeretünk a természetről, az Isten müveiről nem kész. A természettudomány egyre szállitja az anyagot, a dirib-darabokat, a részeket; néha úgy elárasztja az épitési telket, hogy mozogni sem lehet rajta; sőt föl kell szakitani az eddig lerakott alapokat; új épitési tervet kell készitени; az előbbi tervezet kisszerünek, szegényesnek bizonyult. Igy folyik ez a játék folyton.

Vagy visszanyulva a természet kialakulásának képéhez, melyet utánoz a természetről való fogalmunknak kialakulása, azt mondhatnám, hogy valamint a régi korszakokban megnyilt a föld, s a tüzes láva újra elboritotta a már keletkezett kérget; vagy pedig a kontinensek süllyedésével a tengerek elboritották a már keletkezett világot: úgy történik ez a természet fogalmának kialakulásában is. Összecsinálunk magunknak valamiféle fogalmat, az idea kezd derengeni az anyag fölött; de ime a fölfödözések ütéseitől megreped a talaj, melyen fölfogásunk épült, a tudományos adatok árja, mint lávaár kitör az eddig ismeretlen mélységekből s elpusztitja nézeteinket; a tudomány elárasztja adatokkal, infusoriumokkal; a folyóiratok, a természettudományos bulletinek telvék bámulatos apróságokkal, csupa új szállitmány; új dirib-darab; összefüggéstelen adathalmazok.

Az idea ilyenkor fuldoklik. Megsiratjuk az emberi ész elkészült s most romlásnak indult müvét. Be kár érte, mondjuk, be kár a nagyszerü fölfogásért. Mi lesz velünk, ha a föld nem a világ központja? ha azok a csillagok nem azért ragyognak, hogy álmainkat himezzék? ha a föld régi történetéhez képest az ember megjelenése e földön egy

szempillanat? Mi más, mi szép volt az a hit, hogy az Úr Isten hat nap alatt teremtett mindent s hatodik nap este bevezette az embert a paradicsomba, puha, mohos ágyra, első pihenőre? Ime a tudomány lávája szétrepeszti a tündérvilág talajait, elárasztja e kedves fölfogást a dirib-darabok görgetegével, s az ész válni kényszerül megalkotott világától s újnak épitéséhez fog. Kegyetlen sors!

S hányszor kell neki az idea-alakulásnak e váltakozását megérnie?

Beláthatatlanul sokszor! A tudomány fejlik, forog és szállit anyagot; a filozófia és theologia pedig épit belőle egységes nézetet.

Legyünk meggyőződve, minden fázisa e gondolatkialakulásnak, az Isten müve fogalmának, ragyogóbb, szebb, fönségesebb s igazabb az előbbinél. A természettudomány a nyers munkát végzi; neki nem kell törődnie az egészszel, a gondolattal, az ideával. A fizikus a természetnek fizikai, a chemikus a chemiai erőit, a geologus a földkérget, a csillagász az égi testeket vizsgálja, kutatja; egységre, a legfelső okokra és okra visszavezetni a kutatás adatait, az a mi dolgunk, theologusoké; a sok vonásból képet alkotni, azt megrajzolni, árnyékolni, deriteni, a mi föladatunk. A tudomány segit rá! Mily nagy szolgálatokat tesz tehát nekünk. Ő nem is képes az egységesitésre, s a részekből az egységes gondolatnak megalakitására; ez a munka reánk vár. Ne fussunk el tehát ideáinkkal a hegyekre; ne féltsük azokat! Legyünk meggyőződve, hogy örök értéküek; de még nem készek. Nunc cognosco ex parte . . . videmus nunc per speculum in aenigmate. Egyre készülnek; teljesebbekké, igazabbakká, isteniebbekké lesznek; az emberit le kell róluk törülni; ezeket a törléseket végzi folyton a tudomány.

(Folyt. köv.)

get illetőleg szerző a Tárkányi által átdolgozott Káldi-féle magyar fordítást követi, ott azonban a hol a szövegrészek összeillesztése akár nyelvészeti akár exegetikus okokból eltérést tett szükségessé, attól természetesen nem tartózkodott. Minden egyes pericopa külön, összesen 204 szakaszban van feldolgozva és a rövid tartalmat magában foglaló felirattal ellátva, ami természetesen nemcsak az utánanézést könnyiti meg, hanem a felfogást és megértést is elősegiti.

Kiváló értéket kölcsönöz szerző munkájának az egyesitett evangeliomi szöveg alatt foglalt azon számos magyarázó jegyzet, melylyel nemcsak a megértést elősegiti, hanem levén ezen munka a nagy közönségnek szánva, e részben az egyház parancsának is eleget tesz. A munkát egy tartalom-jegyzék fejezi be, mely nem csupán az egyes szakaszok feliratait tartalmazza, hanem az evangeliomok megfelelő helyeit is, mi a könyv gyakorlati használatát igen megkönnyiti.

Az egész keresztény világ a század végén hódolni készül az isteni Megváltónak, ki tizenkilencz száz év előtt elhagyva mennyei trónját leszállt az égből s emberi testet öltve égi világosságot hozott a földre s a szeretet tüzét gyujtotta lángra az emberi szivekben, s egyszersmind az Atya haragját, kit bűneink sokasága és nagysága tőlünk méltán elidegenitett, szentséges vére hullásával kiengesztelte! Legyen ezen könyv is a hódolat, imádás, magába térés s az isteni Megváltóval lélekben való egyesülés eszköze. Adja Isten, hogy minél szélesebb körökben terjedjen annak olvasása és olvasásával Annak ismerete, ki a világ igaz világossága. (Ján. 1, 9.) *Sajó.*

A szándék szerepe a hitéletben. Irta Zubriczky Aladár. Esztergom, Buzárovits. 1898. 137 l.

Ez a monografia a gondolat-tisztulásnak és jegeczedésnek mintaképe. Gondolat-tisztulásnak mondom a szándék fogalmának helyes kiemelését az elválaszthatlan, együttjáró akarati tények tömkelegéből, — jegeczesedésnek azt a folyamatot, mely az »intentió«, »szándék«, »czélzat« s más ilyen

mindenki előtt ismeretes, s mégis csak kevesektől tisztán értett fogalomnak tüzetes meghatározását adja. A szándék az első, öntudatos akarás; az erkölcsi életnek hajnalhasadása, átlátszó, elemi alakja; a szándék az első actus humánus az akarási folyamatban; a folyamat csirája; a szándék az első mozgató; tárgya a czél, mely alatt foglaltatik az eszköz; a szándék az akarat első, szabad mozgása. Csak miután ezt a fogalmat kiemelte, azután kutatja, megjelenhet-e a szándék bővültebb, összetett alakban.

A monografia négy fejezete közül ez volt a legnehezebb s legszárazabb. Nehéz és delikát fogalom; már csak azért is, mert merőben psychologiai tény. A lélek élete bonyolult; elemzésére a kés, még ha borotva is, nem való, akárcsak otromba lapáttal dolgoznánk; ahhoz fénysugár kell, v. i. éles distinkczió. Az éles distinkcziók, a következetes gondolkozás megtalálták a hasadási lapokat, s azokat szétszedve, törés, erőszak nélkül kiemelték a szándék átlátszó, egyszerü fogalmát.

Ez alapvetés után a t. szerző a szándék szerepét vizsgálja a hitéletben, mellőzve az egyházi jogéletet s a szoros értelemben vett hitbuzgalmat. Azonban a hitéletnek erkölcsi világában sehogysem mellőzhette a természetes rendet, aminthogy a hitélet elválaszthatlan a természettől; a lélek maga mindenekelőtt egy darab természet, s a kegyelem csupa psychologia, csakhogy természetfölötti fénytől és melegtől átjárt psychologia. Minket leginkább a III. fejezet érdekelt; a II-ban, mely a szándék szerepéről szól az erkölcsi világban, nem is akadhatott a sz. különös nehézségekre az I. fejezetben történt szerencsés alapvetés után. Meg vagyok győződve, hogy a szerző maga is ezt a részt kedvelte leginkább; szavain, kifejezésein is meglátszik, hogy az elvont fogalmak kristálytiszta, de jeges köréből, az élet, érzés és indulat pázsitos, verőfényes világába lépett. S valóban ki akarna a kegyelem világában hideg fogalmak tükrei közt mozogni; szinte gyanuba esnék, a pelagianusok hideg, észbeli kegyelemtanának gyanújába. Ezt nem elég észszel irni, ezt szivvel kell irni, s a t. szerző kitünően ért hozzá, hogyan kell szivvel irni.

A természetfölötti életben érvényesülő szándékot illetőleg a legérdekesebb kérdés az, vajjon a természetfölötti szándék csupán a hitből, a kinyilatkoztatásból megismerhető jó felé irányul-e, vagy talán oly javak felé is, melyeket a hit fénye nélkül az észből is megismerhetünk? a systema, az érthetőség azt kivánná, hogy a kegyelem aktusaiban a hit fénye ömöljék a tárgyakra; azonban nagy nehézségek állnak itt látszólag világos magyarázatunk s systematikus igényeink elé; a t. szerző nem dönt; előadja mindkét véleményt előnyeikkel s hátrányaikkal együtt. Nehéz szivvel válnánk meg az első helyen emlitett fölfogástól, s valóban szinte megrendül tézisünk a segitő malaszt mibenlétéről, ha ez a fölfogás be nem válik. Mert mi legyen az a supernaturalis illustratio, tehát ismeret, mely nem a hitből való. Azután van-e a fölcseperedett, megkeresztelt siket-némának természetfölötti aktusa? van habitus fidei, spei et caritatis benne, — fölteszem, hogy mint csecsemő megkereszteltetett s öntudatra ébredve még nem vétkezett, — s honnan szedi ez a siketnéma az illusztrácziónak objektumát? a hitet? a hit tárgyainak ugyanis elő kell adatniok, fides ex auditu; de ha van természetfölötti illustratio objektiv közlés nélkül, akkor az ilyenben lehet aktuális hit. A szerecsenek természetfölötti aktusai nem látszanak nekem annyira lehetetleneknek, mert a természetfölötti tény a motivum fideivel bővülve sem lesz nagyon »filigrán-munka«; átlag a népeknek hitük van; a nemzetek symbolumát tartják: Deus est, et inquirentibus se remunerator est; ezeknek természetfölötti aktusai nem képeznek nehézséget; de egy siket-némáé, igen.

E monografia a legfinnyásabb igényeket is kielégiti, akár értelmi, tudományos, akár nyelvi tekintetekből; világos fogalmak, s választékos nyelvezet kezet fogva kisérik az olvasót elejétől végig. De kiváltkép szemembe ötlik a meleg subjektivizmusnak csilláma; gyöngyszem ez Albion partjairól; a mi vallásos és hittani irodalmunk sablonos és hideg; abroncsos szoknyában és czopfosan jelennek meg termékei; az újkori szellem, eredetiség, s kivált közvetlenség hiányával. Üdvözlöm a t. szerzőt s benne látom azt a férfiut, ki

vallásos irodalmunknak majd szerencsésebb s korszerü inditásokat kölcsönöz.[1] *Pethő dr.*

Steht die kathol. Belletristik auf der Höhe der Zeit? Eine litterarische Gewissensfrage von Veremundus. — Mainz. Verlag v. Franz Kirchheim, 1898., 8-r. 82 l. Ára 1 márka.

Cornut István jezsuita-atya »Les Mailfaiteurs littéraires« (Páris, Retaux, 1897. 12-rétü 339 l.) cz. művében az »irodalmi gonosztevőket« szúrta tolla hegyére, leálczázva kérlelhetetlenül a hitet és erkölcsiséget aláásó szomoru aknamunkájukat. Németországban is majdnem ugyanazon időben két kath. iró, dr. Rody plébános (»Die moderne Litteratur in ihren Beziehungen zu Glaube und Sitte.« — Mainz, Kirchheim, 1895.) és Keiter Henrik, a regensburgi derék »Deutscher Hausschatz« ép most elhunyt szerkesztője (»Confessionelle Brunnen-Vergiftung«) két füzetben a német szépirodalom hasonszőrü gyászvitézeinek műveire szegezi rá az óvó tilalomtáblát. A közelmult hónapokban pedig mint egy pendantképen egy álnevü kath. iró nem épen szőrmentében fésüli meg azokat, kik a kath. táboron belül a kath. szépirodalom igazi érdekeinek inkább ártanak, mint használnak, a katholikus tendenczia félreismerése, ügyetlen alkalmazása és túlhajtása által. Ez a quintessentiája Veremundus ez érdekes, és nagy feltünést keltett röpiratának.

»Ég és pokol« — mondotta egykoron Stolz Albán, — a papiron betükkel küzdenek ma egymás ellen.« — És a szellemek e modern harcza javarészben a szépirodalom terén játszódik le.

E szempont, no meg az a sokszoros összeköttetés a német hittestvérek szellemi mozgalmaival, tudományos és szépirodalmukkal, melyet minden magyarságunk daczára sem ignorálhatunk, érdekessé sőt nagyon tanulságossá teszi a füzetet mi reánk magyarokra is, bár földrajzilag a harczoló felektől kissé távol esünk is.

[1] Jegyezzük még meg, hogy e monografia az ifju szerzőnek inaugurális értekezése, amelynek (és kitünő szigorlatainak) alapján ugyanő legközelebb »sub auspiciis regis« fog doctorrá promoveáltatni.

Két dolog jellemzi az összes szenteket, s aki ezt szem előtt nem tartja, az nem ismeri a hagiographia abcjét. 1. A természetfölötti, mely úgy egybeszövödik azok természetes életével és jellemével, hogy a kettőt nem lehet egymástól szétválasztani. Ilyenek a viziók, extasisok, csodák stb. A fáradság melylyel valaki ezt ki akarná küszöbölni a szentek életéből, hiú és nevetséges lenne. 2. A másik jellemző vonás: oly cselekmények, melyek az emberi okosság közönséges szabályaival ellentétben lenni látszanak. Mondások és tettek, melyek a hús és vér előítéleteivel ellenkeznek s ugy tünnek fel, mintha túlzás, a józanság hiánya és felfoghatlan szeszély lenne. A ki e szempontot szem elől téveszti, nem érti meg a szenteket. (cf. Faber: Über die Selig. und Heiligsprechung, Regensburg, 1862., l. 24. s. köv.) *M. J. dr.*

Keresztény élet vagy: kisebb tökéletlenségek. Irta Baudon-Pesch, forditotta a csanádi növendékpapság m. c. i. iskolája. Temesvár, 16-r. 285 l., ára füzve 1 frt, kötve 1 frt 50 kr.

Valamint a hegyek csupa apró homok-szemekből s a tenger vizcseppekből áll; valamint a dögvészt csupa apró, de sok baczillus okozza: úgy az emberi élet is csupa kis dologból áll s legnagyobb bajai elhibázott, elhanyagolt apróságok. Ha nagy bajoknak — a társadalomban, a családban s az egyed életében — genezisét akarnók megirni, az imponderabiliák, az igénytelenségek, a nevetséges apróságok rétegébe kellene leszállnunk. S jóllehet az életet apróságok szövik; mégis oly nehéz e nagy igazságnak praktice nyitjára jutni s azt öntudatunkra hozni. A kis dolgokat le szoktuk nézni s nem törődünk velük s igy kerül azután, hogy erényre szert nem teszünk s ugyanakkor rosz psychologusoknak is bizonyulunk.

E fontos tény öntudatára ébredni, s önmagunkban a rosznak gyökereit fölismerni, erre segit minket az itt ismertetett mű. »A mult században kis könyvecske jelent meg e czimen: A kis erények. Czélja az volt, hogy megismertesse a kereszténységekkel a látszólag könnyen gyakorolható erényeket, melyek névszerint ugyan kicsinyeknek látszanak, gya-

korolva azonban nagyok . . . S amelyek eredményezik, hogy szivesen látjuk és szeretjük a jámborságot.«

Franczia aszkéták gyakran túloznak, s mivel ez is eredetileg franczia szerző műve, gyanakodva vettem kezemhez, mert ezekről szokás-mondás az, hogy annyira túloznak kivált a kisebb hibák és gyarlóságok kiszinezésében, hogy azt látszanak mondani: a halálos bűn is nagy baj, no de a bocsánatos, az már csak az igazi nagy baj. Ez aggodalmam fölösleges volt; a fejtegetés szolid, alapos, ment a túlzásoktól és rásegit arra a belátásra, hogy a túlzás azok részén van, kik ez apróságokra súlyt fektetni nem akarnak. Az előadás »sans phrase« és franczia »esprit« nélkül folyik; a szerzőt józan felfogás és komoly szándék vezeti: igazán segiteni, fölvilágositani, meginditani akar.

Ajánlásul, — mert a tájékoztatás szolgál ajánlásul — álljanak itt a könyvecske tartalomjegyzékének czimei: idegenkedés és féltékenység, vakszeretet és kicsinyes pártoskodás, kicsinyeskedés, kedves én-ünkhöz való ragaszkodás, roszkedvüség, érzékenység, kiváncsiság, durvaság és túlhajtott szigorúság, következetlenség, titkos bálványozás, gáncsoskodás és az ellenkezés szelleme, felületes jámborság, balsikertől való félelem, makacsság, túlzás, tapintatlanság s más effélék. Látni való, hogy ez egész erdeje a psychologiának s annak a sürü bozótnak, melyben a legtöbb ember czéltalanul s terv nélkül küzködik, fogyasztja erejét s lehetetlenséggé teszi megnyugvását. A könyv forditásra való kiválasztása finom lelki érzékről tanuskodik. *Pethő dr.*

Das Leben unseres H. Jesu Chr. d. Sohnes Gottes in Betrachtungen von M. Meschler S. J. Vierte Auflage. Mit Approb. d. Erzbischofs v. Freiburg. Herder, Freiburg im B. I. Bd. XX és 653. II. Bd. 590 l. Ára 7 Mk. 50 fill. vagy 4 frt 50 kr.

Ez a remek meditácziós munka nálunk esztergomi szemináriumi papoknál már régen közkézen forog, s azt kell hinnünk, hogy a hazában is mindenfelé ismeretes, — hiszen immár a negyedik kiadása látott napvilágot, — miért is itt

liumot. A *Homiletik* itt jön segitségére és a legőszintébb lélekkel állitjuk, hogy senki sem fog csalódni, hogyha e műtől becses felvilágositásokat vár. Sokan lesznek az olvasók közt, kik bár hosszabb idő óta »szegényeknek« szónokolva tapasztalatokat gyüjtöttek azon a téren, mégis meglepő uj világosságot, utbaigazitásokat fognak itt találni. Főleg pedig azt az *érzéket* szerezheti meg belőle a szónok, melyet semmi tudomány sem pótol, melynek elsajátitására ritkán találhat megfelelő alkalmat és módot.

A *Homiletik* szerzője egy átható egyéniség, ki saját éles gondolkodását, meleg érzelmeit olvasói lelkébe is átönti és igy őket észrevétlenül alakitja. Ezért minden hitszónok, ki az egyszerü népnek haszonnal óhajt beszélni, e műben páratlanul hasznos intelmeket fog olvasni. *Csajka E. dr.*

A papság és a mai társadalom. Irta Sankovics Ignácz dr. Eger. Érseki lyceumi könyvnyomda. 1899. 116 l. Ára?

Valóban nagy körültekintés s a tárgy kellő kijelölése s megszoritása kell ahoz, hogy szocziális vonatkozásu műben ne túlozzunk, ne tulajdonitsunk egyik-másik tényezőnek túlsokat s ne vonatkozzunk el, midőn egyről irunk, a többitől. A szocziális élet oly szövedék, melynek minden szála egymásba szövődik; láncz az, s ha az egyik lánczszemét emeljük föl, a többi is zörög-mozog. Társadalmi rétegekről szokás beszélni, de e rétegek kölcsönösen behatnak egymásra; azért azután egy sem bűnös kizárólag, egy sem tehet az egész bajról; sok a rovása mindegyiknek, de bűnösök mindannyian.

A szocziális élet egyik fontos tényezője a papság. Teljesen ethikai irányzattal és rendeltetéssel áll a társadalomban, de amely ethika tényleg befoly mindenbe. Ez a természetfölötti ethikai befolyás a nép konkrét tömegére irányul, abban kell neki fölszivódnia; hogy mily szerencsével dolgozik majd az ethikai ható, az sok mindenféléttől függ; nemcsak az ethikai hatótól, de attól is, hogy milyen az a tömeg, milyen faju, franczia vagy német, hindu vagy mongol-e; milyen történelmü, tradicziója, fejlődésü, stb.

Sankovics ur ugyan nem küldötte be könyvét szerkesztőségünknek, de mi mégis tartjuk azt oly figyelemreméltónak, hogy rövid ismertetését adjuk.

A szerző ur nem filozófál; nem akar műveltségtörténeti essay-t adni, hanem buzditó, irányitó, alkalmi művet irni; azért ilyen mélyebbre ható megokolásokat, s népszellemi, néplélektani vonatkozásokat ne keressünk benne. Ezeket föltételezi s kivált a német néppel való összehasonlításoknál okvetlenül szem előtt kell tartanunk e filozófiai előföltételeket. A magyar népnél a szociális fejletlenség, ázsiai állapotok, minden téren való elmaradottság, a paraszt s ur közti ellentét változatlan fönmaradása, az igazi demokráczia teljes hiánya, a rendi szervezet tradiczióinak korlátlan uralma egészen elváltoztatják a szintért, s lehetőleg kedvezőtlen talajt teremtenek a szociális tevékenység számára. Mindannak daczára igaza van a t. szerzőnek: tegyünk, tenni kell.

S ugyan mit tennünk? Arra megfelel a mű. Jó tükör, de csunya képet mutat. Föltünteti, hogy mit kell tenni, de ugyanakkor konstatálja, hogy mi nincs megtéve, s ugyancsak látjuk, hogy semmi vagy no, valamicske van csak megtéve. Itélete és dikcziója higgadt; higgadtan czéloz s jól talál, — itél s valljuk be, lesujtó itéletet mond. Sőt kiértjük azt is, amit nem mond, de amit gondolt magának a magyar egyház részleges viszonyairól. Respektáljuk diskreczióját és számba veszszük utógondolatait, bár csodáljuk türtőztetését, hogy indulatainak mindenütt parancsolni tudott. Vegyük pl. csak az iskolákat, t. szerző ur, mit beszélünk mi a papság szociális tevékenységéről, mikor vannak egyházmegyék s épp a magyar vidékeken, hol az a törvény, hogy a pap iskolába nem jár; nem tudom, nem csináltak-e ott valamiféle egyházmegyei kánont e fenkölt lelkületből. Mit beszélünk mi szociális tevékenységről s mit panaszoljuk fel az intelligenczának meghidegülését, mikor a gymnáziumokból a szemináriumokba átlépő növendékek, tehát a jobb velleitásuak sem tudnak még gyónni s áldozni? Mondok többet t. szerző ur; gondolja csak, van egy ország Európában, s abban kath. egyházmegyék, amelyekben nem

engedik meg a missiók megtartását, ugy hogy ha jól tudom, ügygyel-bajjal csak két missiót sikerült ott megtartatni; ugyan kérem, legyen szives könyvét azoknak a püspököknek megküldeni, vagy ha kell természetesen előbb az illető nyelvre, no vagy latinra forditani. A hol ilyen állapotok vannak, ott igazán csak rémitő elmaradottság honolhat s annak nyomában a szabolcsi és bácskai és csanádi szocziálizmus.

Szinte elfelejtettem megmondani, hogy a mű beosztása a következő: I. a papság a magánéletben, II. a papság egyházi működése, III. a papság társadalmi tevékenysége. A bevágó részletek ismeretesek: hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek, missiók, iskola, politika, sajtó. Minket kivált a magyar vonatkozások érdekelnek, s ezek átlag igen talpraesettek, de egyszersmind lesujtók: »Ismeretes dolog — irja a 76. lapon —, hogy a világiak mennyire idegenkednek a papságtól . . . Annyi bizonyos, hogy sokhelyt nálunk is helyén való az a megjegyzés, amit valaki a franczia papságra tett: »Van a franczia társadalomban pap s még sincs papja a társadalomnak, hiányzik belőle.« Ez pedig mindenesetre mulasztás. Legyen hát papja a magyar katholikus társadalomnak.« A 77. lapon: »Ha a társadalomnak mindenütt a paraszt-osztály az alapja, akkor nálunk . . . ez az alap nagyon megingott. Lelketlen izgatók, de meg a nyomasztó viszonyok, a föld és népe érdekeinek rendszeres elhanyagolása a szocziálizmus örvényébe sodorta azt.« Tehát idegenkedés a papságtól nép és intelligenczia részéről; szinte megdöbbentő, de ugy van. A vegyes nemzetiségü vidékeken nem annyira, kivéve azt az egyházmegyét, ahová a coelibátus hire még el nem hatott; de a magyar vidékeken ugy látszik egészen, mert ott az »extra Hungariam non est vita« az ecclesia militansban még teljes virágzásban föllelhető; szocziális működés simpliciter nem existál, még az iskolába sem járnak a papok; azután meg a föntemlitett társadalmi akadályok a magok teljes ridegségében érvényesülnek.

Sajnálatos, hogy a t. szerző ur, mikor a kath. mozga-

lomról kezd szólani a politika terén, teljesen ellapul s általános jó tanácsok ködébe burkolózik, akárcsak Siegfrid lovag. Pedig hát megindult csikorogva és vajudva a határozott, katholikus mozgalom, van keresztény politikai pártunk s ime egy műben, mely a magyar papság politikai tevékenységéről beszél, és Kannegieserrel példázgat a szerző ur, még sem szól egy szót sem ajánlólag arról a keresztény pártról; ez valóságos »kannegieserei.« Desperát neve van annak az elfrancziásodott németnek; de mindenki »kannegieser« lesz, aki Magyarországon a papság politikai hivatásáról szólván, nem talál a gyógyfüvek őserdejében más panaceát, mint azt a dült betüs tanácsot: *várni kell az alkalmas időpontra.* Ez nem Náthán próféta, hanem »Nathan, der Weise« szava. A német pedig erre azt mondja: »Wasch mir den Pelz, aber mach ihn nicht nass.« Különben értjük mi ezt magyarul is s tudjuk, hogy honnan fuj a szél.

Van még egy szerény kifogásom; szerző ur túlozva emliti, hogy a szocziális bajokban: »megoldás csak az egyháztól várható«; nem, ez nem áll; az egyház nyujtja az ethikai alapot és tartalmat, de mint a 98. lapon olvassuk: »az egyháznak nincs hivatása arra, hogy utat mutasson a társadalomnak miként való szervezésére.« A szocziálizmus alantálló társadalmi rétegeknek emelkedése, mint ahogy a föld rétegei emelkednek s tengerfenékből napsugaras mocsár s mocsárból termőföld, rét, kert sőt park lesz. Ezt az emelkedést a társadalmi rétegeknek maguknak kell megtenniök s meg is teszik. Ezt sem akadályozni, sem meghamisitani . . . végleg nem lehet. Az alsó rétegek jogot és részt kérnek, nagyobb részt az életből, mint amennyit nekik eddig juttattak. Ugy kell tehát a társadalmat szervezni, hogy ez a nagyobb rész-juttatás s a teher egyenlőbb elosztása lehetséges legyen. Vallás nélkül természetesen nem boldogulunk sehol sem; a vallás a legnemesebb jogi alapot is nyujtja az emelkedő rétegek számára, de az eszmét megérlelni, azt joggá változtatni nem az ő feladata. Már pedig ez a főproblémája a szocziálizmusnak.

E csekély kifogásokat leszámitva elismeréssel adózunk a t. szerzőnek, aki különben azt illetékes részről, az egri egyházmegyei irodalmi egylet jutalmában már elnyerte.

Pethő dr.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

11. Február hó 20-a örvendetes évfordulója volt szentséges Atyánk XIII. LEO pápa megválasztatásának az Egyház fejévé. — Hálás szivvel emeltük fel szivünket a mi lelkeink főpásztorához, az Ur Jézushoz e napon, kérve Őt, hogy tartsa meg még soká számunkra szentséges Atyánkat, az egész anyaszentegyház örömére, boldogságára.

12. Ugyancsak f. hó 20-a egy másik anniverzárium is volt. 1893-ban, február 20-án, tartatott a soproni kath. nagygyülés — ez volt az első katholikus nagygyülés Magyarországon s mint ilyen kezdete a katholiczizmus felébredésének, a katholikus mozgalmaknak — jóformán a katholikus egyleti életnek és tevékenységnek is.

Ott hangzott el dr. Gyürky Ödön felszólalása a kath. egyesületi ügy fontossága, szüksége mellett, mely ily nagyjelentőségü gyülekezet előtt, ily nagy fontosságu alkalomból mondatván el, szinte programmszerü jelentőséggel birt s az egyesületi tevékenységben a rekatholizáczió munkájának egyik legelső eszközét jelölte meg.

Azt mondotta akkor a szónok, hogy alakitsunk minden esztendőben csak 200 kath. egyesületet és néhány év alatt egyesületeinkkel behálózzuk az országot és néhány év alatt a városokban, a falvakban száz meg száz várat emelünk, melynek falai közül védjük, oltalmazzuk a magyar katholiczizmus jogait, igazait, annak jövőjét, jövendő sorsát.

Öt hosszu esztendő mult el e beszéd elhangzása óta és mi az eredmény? Nos hát van némi eredmény.

régi és hiteles forditással, kódex-szel és a szentatyák könyveiből vett idézetekkel teljesen megelégszünk, a minthogy meg is lehet elégednünk, hisz ezek révén a szent iratok keletkezését és integritását az első századig vihetjük vissza. Azt a vádat azonban vissza kell utasitanunk a történelem nevében, mit Müller a következőkben mond: „Wir lesen nirgends, dass die Nachfolger und Erben Petri gerade für diese Hauptpflicht ihres Amtes, die Aufbewahrung des grössten Kleinods ihres Schatzes, nämlich des neuen Testamentes, besondere Sorge getragen hätten. Was sie versäumt hatten, musste also von unseren Philologen nachgeholt werden."

Biztositjuk M. M. urat, hogy a régi egyház forditott annyi gondot a szent könyvek megőrzésére, mint ő az igazság kiforgatására. Hanem annyi üldöztetés mellett, amennyi az egyházat az első három században érte, nem csoda, hogy az eredeti kéziratok elvesztek.

A filologusok pedig e dologban, itt hiányt nem pótolhatnak, se nem pótolhattak, s jobb lenne hasznosabb térre vinni át fáradságukat. Müller Miksának is nagy tudományához az a szemernyi hit nagyon hiányzik, amelynek alapján áll a mondás: ora — et labora!

MIRE KELL MA A THEOLOGIÁBAN SÚLYT FEKTETNI?

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

Azzal a gondolattal zártam le a mult füzetben a modern theologiának követendő irányáról szóló fejtegetéseimet, hogy nézeteink, tudásunk nem teljesek, következőleg sehol sem zárhatók le. Kiveszem Aristoteles logikáját, mely úgylátszik teljes és befejezett egész. De a természettudományok s

minden nézet és gondolat, mely azokból való, vagy azokkal határos, befejezett egésznek nem mondhatók; ellenkezőleg mindenütt magukon hordják a befejezetlenség tipusát; minden gondolat egy-egy lap, minden hypotezis vagy tézis egy-egy kötet, melynek végén azt olvassuk: folytatása következtetik. Meg vagyok győződve, hogy a mi századunk is még csak a kőfejtés és kőfaragás durva munkáját végezte; kérges kézzel, alantjáró gondolkozással, piszkos köténynyel, gyakran káromkodva: igy szokott az lenni még templomépitésnél is; föl van túrva, össze van taposva a bánya környéke, hol a góth dómok rózsáit faragják; szilánk és törmelék födi még azt a helyet is, hol a szentély és az oltár fog állani; hiába a durvaság tökéletlensége jár egységesitő, teremtő, művészi gondolatok előtt fertálymesterként; később tör csak át az eszme fönsége; kifejezést nyer a kőben s megszenteli a helyet s imára készteti a káromkodókat is. Mig tehát az eszme át nem tör, mig vonásait meg nem teremtettük, addig a szolgálatjára készülő anyag is elnyomja magát az eszmét.

Mig a természettudományok kiskoruságban tengődnek: addig a mély behatástól függő eszméket elő nem segithetik; de mihelyt haladásukkal az eszme fölértésére emelhetnek, ragadjuk azt meg s váljunk meg könnyü lélekkel az addig beczézett, kiskorú és gyámoltalan nézetektől.

A teremtés hat napjára vonatkozólag fejtegeti ezt a gondolatot Baltzer, s éppúgy alkalmazhatjuk eszmemenetét más, hasontárgyú kérdésekre: »a skolasztikát követő korban a theologiai iskolák mellőzték a teremtés leirását s az ahhoz füződő nagy, szellemi érdeket. Átengedték a szentirás e gyönyörű darabját a hitetlenség gúnyjának. S jóllehet meg kell engednünk, hogy a hat nap művét belső eszméje szerint föl nem foghatták addig, mig a természettudományok kiskorúságban leledzettek, s bár el kell ismernünk, hogy addig a leirás történeti tartalma is egy eltakart darabja s tárgya volt a hitnek, melyet hinni lehetett, mélyebb értés nélkül; mégsem tarthatjuk azt szerencsés eljárásnak, hogy a theologia a szentirásnak ezen az atyáktól annyira

figyelembe vett s méltányolt részletéről levette a kezét, anélkül, hogy megvédését szent Ágoston szellemében s a tőle kijelölt irányban megkisérelte volna. Azóta a dolog megváltozott. Attól a pillanattól kezdve, amidőn Cartesius, Leibnitz, Buffon a természettudományokat is életre keltették, s a tudomány haladásával a fölfogás mélyebbre hatolt bele a kozmikus és tellurikus teremtés tényeibe; amióta az Ádámmal föllépő történeti korszakokat megelőző geologiai és kozmikus idők lánczára bukkantunk, amely fejlődés új fontosságot tulajdonitott a hat nap műveinek: azóta újra föléledt a genezis leirása iránt az érdeklődés s megszünt a nyegle divat, mely a fönséges leirást frivol viczczekre használta föl. A felületen rengő Philosophismus, melyet az Encyclopedisták tettek divatossá, elnémult s a bibliai kosmogoniának szent Ágoston szellemében mozgó fölfogása új életre ébredt.« (Die biblische Schöpfungsgeschichte. I. 133. l.)

Ime a természettudomány útját egyengeti az eszmének. Az eszmét szerencsés intuicióval természettudomány nélkül is lehet sejteniük hatalmas intelligenciáknak, amilyen volt szent Ágoston, sikerült azt meg is ragadni; de a természettudományok haladása később ezt az eszmét úgy kialakitja és kifejti, hogy az már nem nagy intuicióknak kiváltságos gyönyörévé, hanem mindenkire nézve könnyen megközelithető fölfogássá válik.

Ha pedig tényleg a természettudományok igy segitik kialakitani az »eszmét«, nemde épp azokban a korokban lesz a theologiára nézve legszükségesebb a természettudományok tanulmányozása, midőn azok gőzerővel dolgoznak, mikor az adatok új meg új halmaza tornyosul elénk, amely lázas munkában és amely kő-görgetegekben igen könnyü elveszteni az eszmét, elejteni az eszme Ariadne-fonalát.

Igen, tanulni, tanulmányozni a természettudományokat, ez lesz a modern theologiának egyik legfontosabb iránya. Ez által fogja a természet fölkutatott csoda-világából kiemelni az eszmét, ez által fogja megóvni a bibliát hozzá nem értő theologizálástól és filozofálástól, ezáltal tanitja meg a helyes eljárást a tárgy kezelésében; elsajátitja a kellő tudást; szert

tesz tudományos érzékre; tapintata kifejlik az adatok mérlegelésében; nem lesz könnyenhivő, sem jajveszékelő; nem köti meg a tudományt, de a bibliát sem köti a haladó s fejlődő felfogáshoz véglegesen: szóval fölhasználja a tudományt s nemcsak nem kompromittálja a theologiát, hanem ellenkezőleg nagy szolgálatokat tesz neki s általa a hitnek és erkölcsnek.

Tehát tanulmányozni a természettudományokat, ez most egyik fő föladatunk. Akik ezt nem teszik, azoknál azt látjuk, hogy nagyhamar föladják a szentirás és a tudomány közt való kiegyenlitést; elkészülnek az »egészséges«, »észszerű« exegezisek s megválnak a tudománytól, melynek nézeteivel a szentirást a maguk fölfogása szerint kiegyeztetni nem birják. Csodálatos, szűk látkör vesz erőt gondolataikon s a betűnek zsarnokságától kivész az eszme. Lemondanak a tudomány minden új gondolatáról s jól érzik magukat e lemondásukban, mert ezzel is hitüknek gondolnak áldozatot hozni s úgy tartják, hogy a kinyilatkoztatás s a belefektetett hit annál ragyogóbban érvényesül, minél kevesebb magyarázatot és fölvilágositást nyer a tudománytól. Nincs ugyan e fölfogásban sem fönség, sem mélység, sem igaz theologia, sem logika, csak »sana exegesis«, v. i. a szavak közvetlen jelentése oly tárgyakban, melyek magukon hordják a viszonylagosságnak minden lehetőségét; ezt »sana exegesis«-nek hivják, legalább addig, mig kisül, hogy a dolog nincs igy! P. Bosizio Das Hexaemeron und die Geologie cz. könyvében pl. azt olvassuk: »Midőn a teremtéstörténet igaz értelméről van szó, egészséges Hermeneutika meg sem engedheti, hogy a teremtés napjaiból geologiai korszakokat csináljunk s párhuzamot vonjunk köztük, s még kevésbé engedhető meg, hogy a növények, állatok többszöri teremtéséről beszéljünk, mikor a szentirás csak egyszer történt teremtésről emlékezik.« (255. l.)

Nem lehet a szentirást a természettudománynyal szemben megvédeni, ha nem tudjuk, hogy miről van szó; de nem tudhatjuk, hogy miről van szó, ha a modern gondolat igényeit s azoknak alapjait nem ismerjük. Dr. Michelis a

hatvanas években értekezést irt ily czimmel: »Geologie und Theologie als die Lebensfrage der kirchlichen Wissenschaft«; nem gondoljuk, hogy túlzásba esett magában a czimben is; nem, hiszen a teremtés elbeszélése a genezisben alapját képezi a hitből kiinduló világnézetnek; a tudomány árama tényleg ez alapokat mossa; következőleg ez érdekkel okvetlenül kell foglalkoznunk. A támadást egyenértékü érvekkel, ugyanazon fegyverekkel kell visszavetnünk, amelyekkel a tudomány dolgozik; le kell tehát lépnünk a hit ragyogó felhőjéből a földre, szárnyalás helyett gyalogláshoz kell fognunk. Ha a régi álláspontho ragaszkodunk minden áron, ne csodálkozzunk azon, hogy a keresztény nézletet meghaladott álláspontnak mondják. Ha valaki manapság a Ptolomaeusi csillagászati rendszerhez ragaszkodnék, mert a szentirás szavai a nap megállásáról a közvetlen értelem szerint sokkal jobban magyarázhatók ki Ptolomaeussal mint Kopernikussal, az ilyen embert igénytelensége miatt megcsodálhatnánk, de hitének észszerüségéről nem dicsérhetnők.

Azonban azért is szükséges a természettudományoknak tanulmányozása, mert a velük érintkező kinyilatkoztatási pontokon nem hizeleghetünk magunknak avval, hogy a helyes álláspontot már sikerült elérnünk s a további fejleményekről nem szükséges aggódnunk. Nekünk nem szabad a theologiát, kivált e pontokon befejezettnek gondolnunk. Igazán nem tudom, hogy honnan ez a korai beérés az Isten műveinek fölkutatásában és megismerésében, hacsak nem a gondolat renyheségéből s a szellemi munkától való irtózásból.

Németül czitálok Michelis értekezéséből egy helyet, mert a forditásban veszitene erejéből: »Ich glaube so wenig, dass die katholische Theologie in der Hauptsache schon das Nothwendige geleistet hat, dass sie viehmehr erst in diesem fortgeschrittenen Stadium des menschlichen Bewusstseins den Kampf um die Principien in einer intensiveren und innerlicheren Weise zu kämpfen hat, als je zuvor, wenn sie anders noch darauf Anspruch macht, in das Herz der Menschheit einzugreifen und nicht jener »liberalen« Politik Vorschub zu leisten, welche di *Theologie,* mit allem was daran hängt,

sehr gern auf ihrem sich selbst beräuchernden Ehrensitze seitabwärts sitzen lässt und allenfalls selbst ein Körnchen mit beistreut, um sie in ihrer erwünschten Selbstbefriedigung zu erhalten, während sie selbst unterdessen aller Positionen sich bemächtigt, die den Zugang zum Herzen der Menschheit beherrschen.« (308. l.)

Ha valaki ezt a dogmákról s azoknak általában elfogadott jelentéséről értené, beleesnék Günther helytelen nézetébe: kárhoztatott tévelyébe; de az érintkező pontokra s a hit természetes alapjaira vonatkoztatva Michelis szavait, nemcsak nem tévedne, hanem ellenkezőleg a theologia feladatának helyes fölfogásáról tenne tanúságot.

Van azonban a természettudományok tanulmányozásának is bibéje; van e szükséglet kimondásának is veszélye, s ez a bibe, ez a veszély, ismét a túlzásban rejlik. Valamint vannak, kik a hit félreértett kijelentéseivel, tehát dogmatizált, szubjektiv véleményekkel beérik s a tudomány haladásával nem törődnek: éppúgy vannak, akik az ellenkező irányban túloznak s a tudomány változatos hypotheziseihez, hullámzó nézeteihez kötik a szentirást. Azok is, ezek is, kompromittálják azt, amit megvédeni s nagyratartani kivánnak.

A túlzás e részben nem ritka. Sőt mondhatom, hogy divatos. Valamint ugyanis a tudomány iránt való ellenszenv inkább maradi, elvonuló kedélyeket jellemez: úgy lesznek sokan, kik az idők haladó szellemének behatása alatt, túlzásba viszik a haladás ütemét s félreértik a tudomány képzelt világossága mellett a szentirást. Ezeknek jellemző vonása a kibékités, a kiegyenlités, az elsimitás. Ők szivesen engednek s alkalmazzák s hajlitgatják a szentirás állitásait a modern tudomány nézeteihez. Nagy érdeklődéssel veszik tudomásul a tudomány valamely vivmányát s rögtön fölhasználják azt a szentirás időszerü magyarázatára. Igyekvésük arra czéloz, hogy a szentirás kozmogoniájában és geologiájában az ujabb tudomány összes téziseit fölfödözzék; gyönyörüségük netovábbja abban áll, ha kimutathatják, hogy amit Buffon, vagy Lyell tanit, azt Mózes is mondja. Mózes valamennyi természet-

tudós hive s ha nem is járt iskolába Lyellnél, de úgy beszél, akár csak járt volna.

Mi a következménye ennek a tudományos sportnak? Az, hogy a szentirás mondatait kinpadra húzzák s nem érik be vele, hogy egy irányban megkinozzák; minden vélemény, minden hypotézis egy-egy modern kinpad, melyre a szent szövegnek rá kell illenie. Mivel pedig a tudományos nézetek gyorsan változnak, s egyik a másiknak sirásója, azért aztán a szentirás-magyarázat egyre el van foglalva s fut a szekér után, mely őt fel nem veszi. A benyomás, melyet az ily eljárás gyakorol, a lehető legrosszabb. Azt kérdezik maguktól az emberek: van-e annak a szentirásnak egyáltalában értelme, midőn minden értelmet és jelentést föltalálhatni benne? Miféle világosság az, melyet nekünk Isten a szent szövegben gyújtott, melyről az egyik azt mondja: verőfény, a másik azt: sötétség! S miféle hitele van az olyan kinyilatkoztatásnak, melyet úgylátszik az idők s a nézetek szükségleteihez szabnak, mely alakot cserél a tudomány nyomása alatt?

Ezek a nehézségek valóban alaposak, ha a koncessionistákat s a konkordisták bizonyos osztályát tartjuk szem előtt; azonban félreértéseknek bizonyulnak, ha a szövegbe való behatolást s a tudomány segitségével a szentirási szónak mélyebb felfogását kifogásolják, azt lehetetlenné tenni akarják s az ez értelemben vett haladást hibáztatják. Itt is a középút az aranyút; a nézetek változnak, a szentirás értelmezése is tür haladást, de ennek a haladásnak alaposnak kell lennie; nem szabad kapkodnunk, nem félnünk, nem haerezissel vádolnunk mindjárt valakit, hanem hozzáértő alapossággal kell a véleményeket fontolgatnunk, az átmeneti vélemények bizonytalanságát számba vennünk, a fejletlenség kérdőjelei közt magunkat türtöztetnünk s akkor sem a tudományt nem okoljuk tévedéssel, sem a szentirást nem kompromittáljuk elhamarkodással.

Hogy ezekbe a bajokba bele ne essünk, mindenekelőtt helyes érzékre teszünk szert a természettudományokkal való foglalkozás által. Minden tudománynak meg van

a maga sajátlagos légköre, amely befolyásolja a gondolkozást s bizonyos irányba tereli azt. Az embereknek nemcsak az alakja, az arcza, a lelkülete tükrözteti a foglalkozást, hanem a gondolkozásmódja is. A tudományban más a mathematikusnak, más a természettudósnak, más megint a filozofnak s a theologusnak sajátos szellemi tipusa; különböző lévén a tudományok iránya, más-más habitus, más-más lelki hajlandóság fejlődik ki észjárásában s nehézségei és kifogásai is ez irányok különféleségéből valók. A theologusnak hajlandósága nagyban különbözik a természettudósétól. A theologus előtt dominál a causa prima, az absolut akarat, az absolut kezdet. A természettudóshoz ez nem tartozik; előtte ellenkezőleg minden hosszú sorokban mutatkozik be. A törvény a »Deus ex machina«-t kizárja. A kész, a befejezett nem jelentkezik előtte egyszerre, egy ugrással; hanem ő azt tartja, hogy minden lesz. Ugrásokat nem ismer; az összetettet egyszerüre vezeti vissza; minden állapotot más állapotra, más egyszerübb erőkre. Ha érvei és pozitiv adatai nincsenek, fordul az analogiákhoz, más hasonló történésekkel kipótolja a közvetlen bizonyitás hézagait; gyakran széles ivekben áthidal örvényeket, ez örvényekbe bele nem állithatja pilléreit, az örvényekben elbukik egyáltalában minden pozitiv adat, mert a kutatásnak lehetősége közvetlenül ki van zárva; de ily esetekben is segit magán; hypotheziseit általános elvekre, föltételekre, postulatumokra fekteti; inkább sejt és sejtet mint bizonyit; vezércsillaga az általános analogia s a természetben mindenütt föllelhető törvényszerüség. A theologus talán kifogásolni fogja ez eljárást; fölöslegesnek, be nem bizonyitottnak látszik előtte a systema kedvéért fölvett magyarázat; ő sokkal gyorsabban végezne a problémával; megteremtetné, létbe hivatná a végtelen, absolut akarat által.

Ez általános irányzatokat példákkal illusztrálom, melyek világosan elénk tárják majd, hogy mit értek érzék alatt, s hogy mennyire szükséges ez érzék már csak azért is, hogy ne akadékoskodjunk fölöslegesen s értsük meg egymást.

Minden tudomány egy »ens rationis«-t akar megalkotni

azzal bajlódik, azzal küzködik, azzal álmodik; ez az ens rationis a törvény; a törvényt fölismerni, megállapitani, ez az ő feladata; miután a törvényt fölismerte, alkalmaznia kell azt mindenütt mindenre; a tudomány olyan mint egy kulcsárné, tömérdek szoba, láda, fiók van keze alatt; az a sok láda, fiók azonban mind zárva van: csak annyiban az övé, amennyiben kitudja nyitni azokat, s hogy nyitogathassa, arra valók a törvények kulcsai; rengeteg kulcs-köteg csörömpöl a tudomány-kulcsár-asszony oldalán, s azon van, hogy minél több kulcsot füzhessen korongjára. Azonban a tömeggel be nem éri; minél többet nyitogat, annál világosabb lesz előtte, hogy a kulcsokat egységesiteni, sok alakot egyre visszavezetni lehet, s igy azután azon töri fejét, hogy minél több ládát és fiókot, minél kevesebb kulcscsal s ha lehetne, akár csak egy egyetlen kulcscsal nyithasson ki. Azért egységesit, összevon, visszavezet minél többet egyre. Látja, hogy a folyékony, forgó test mint formálódik gömbbé s mint lapul össze a sarkokon; azért tehát azt következteti, hogy a föld is valamikor lágy volt; látja, hogy némely kőzetek úgy rakódtak le, úgy hajlottak és zsugorodtak meg, mintha bugyborékoltak, tódultak, duzzadtak, torlódtak volna, azért azt mondja róluk, hogy ezek izzó állapotban voltak; mások meg úgy rétegesedtek, mintha finom iszap képezte volna azokat, azért ezekről azt mondja, vizből lettek; látja azt is, hogy valami szálló, gomolygó ködféle terjeng a világür több vidékén, azért azt gondolja, hogy ősködöt teremtett eredetileg az Isten, azaz, hogy azt nem mondja, hogy Isten teremtett ősködöt, hanem ősködre szereti visszavezetni a világok kezdetét, abba akarja beakasztani a fejlődésnek sodró szálát.

Már most mit csináljon a theologus e hypothezisekkel? Ostromolja-e, tönkre tegye-e azokat? mutassa-e ki, hogy gyönge hypothezisek, melyek szót sem érdemelnek? leplezze-e le gyönge oldalaikat s mutasson-e rá az ellenkező fölfogás valószinüségeire? szóval viselkedjék-e valami titkos vagy bevallott ellenséges érzülettel? Erre nézve azt kérdem, hogy ugyan mire volna az jó? Ellenkezik-e ez a szentirás

valamely állításával? Ha ellenkezik a valósággal, hagyján, azt szabad kimutatni, föltüntetni; ha valaki mint természettudós kimutatja, hogy a két sarkon való lelapulás s az egyenlitői felduzzadás nem cáfolhatatlan bizonysága annak, hogy a Föld valamikor csakugyan hevenyfolyó állapotban volt, azt értem és nem ellenzem, kétségtelen, hogy tömegének egyenlőtlen mozgási sebessége miatt szükségképen ilyen alakot ölt minden hig teke, ha saját tengelye körül forog; azonban kérdezheti Playfair-rel, Reclus-vel, hogy vajjon nem domborodnék-e ki az egyenlitője táján még a szilárd gömb is, ha végtelen századok során folyton forogna; mert nincs oly anyag, mely teljesen hajlékonyság nélküli volna s a mühelyeinkben alkalmazott erős nyomás mellett, mely pedig bizonyára sokkal gyöngébb mint a bolygói erők nyomása, minden szilárd test, még a vas és aczél is folyadékként idomitható. (A Föld, Reclus. 19. l.) A föld belsejének hevenyfolyékony állapota is kétséges; Lyell, Greenough, Wagner geologiai mythosnak, dajkamesének mondják; lehet tehát azt az egész theoriát kétségbe vonni; volt-e ősköd, nem volt-e; volt-e izzó, hevenyfolyékony a föld, vagy nem volt? ezek hypothezisek, tagadhatók, állithatók.

Ily körülmények közt a szoros logika alapján valóban mindkettőt elgondolhatjuk; azt is, hogy az Isten ősködöt teremtett s belefektette a kifejlődések bámulatos lánczolatát; azt is, hogy az Isten a világot készen teremtette; a földgömb nem volt izzó, nem volt folyékony, a réteges hegységeket kivéve, melyeket a viznek tulajdonitunk, a föld tömege mindjárt szilárd állapotban teremtetett. Igen, mondhatja ezt, akinek tetszik; sőt a világürben föltünedező analogiákra is azt mondhatja: ami másutt van, nem következik, hogy nálunk is okvetlenül volt; a tapasztalati kutatás e részben kényszeritő, biztos adatokkal nem szolgál. De más a szoros kimutatás, a szoros bizonyitás s a természet millió változataiból meritett általános irányzat, mondhatnám »heuristikus elv«; ez az utóbbi nagy tapintattal el fogja igazitani a természettudóst, hogy különböző nézetek közt válaszszon. S

ugyan melyikét fogja választani, s melyikét kell neki választani? okvetlenül az előbbit. A teremtésben látjuk, hogy a fejlődés minden ponton be van tartva; a természet a tudománynak is csak oly föltétel alatt szolgálhat tárgyául, ha a fejlődés egymásután szoros és következetes, azért a természettudomány irányzatát mindig a legprimitivebb állapotokra való visszavezetés és visszanyulás képezi. Ha látunk egy tyúkot s gondolkozunk arról, hogy a mult perczben állt-e elő a maga meglett tyúkságában, vagy pedig csirke volt-e azelőtt; ha látunk törzsökös fát, gumós, mohos ágakkal, széltől szétvetett fészkekkel, bizonyára azt gondoljuk, hogy ez nem tegnapi ültetés, de valaha mégis csemete volt: a természetről való fölfogásunk mindig a primitiv kiindulásokra vezeti vissza a dolgokat. De Isten teremthette a fát gumósan, a tyúkot átélt csirke-kor nélkül; mindenesetre, de ez nem természettudomány, hanem filozófia s amennyiben tényről van szó, annyiban csakis isteni kinyilatkoztatás közölheti azt velünk.

»Nem lehetséges-e, hogy Isten a paradicsomot s az egész föld vegetációját egy pillanat alatt megteremtette, tölgyeket és czedrusokat hivott létre, melyek úgy tünhetnének föl, mintha 100 éves aggastyánok volnának, holott a tegnapnak gyermekei?« (Reusch, Bibel und Natur. 189.) Tagadhatlanul lehetséges, de nem nevetséges-e ugyanakkor Chateaubriandnak gondolatata, hogy az Isten, ha a világot fejlett stádiumban hivta létbe, nemcsak fákat, de a fákon »tavali«, elhagyott fészkeket, nemcsak kivájt sziklájú tengerpartokat, hanem üres csigahéjakat is teremtett, miután a világ fejlett állapotához ez mind tartozik. Elismerem, hogy ezt Isten mind megtehette; elismerem, hogy a világot az első szép tavasz Májusának megfelelő állapotban teremthette; karikázó lepkéket, zümmögő méheket röptükben; madarakat tojáson-ültükben; czinczéreket bajuszpödrő-félben; halacskákat fölvetődésük, pacsirtákat lebegésük pillanatában; de ezzel a világnézettel a tudományban nem hóditunk; ellenkezik minden reális és pozitiv hajlamainkkal. Valamely kikezdő állapot természetesen szükséges, a végtelenbe nem mehetünk, de ha természettudományos hajlamainkra reflek-

tálunk, akkor ez az állapot nem lesz a kész világ, hanem a fejlődésnek induló világ.

Nincs fönségesebb gondolat, mint az, hogy Isten mindent egyszerre teremtett, szent Ágoston fölfogása szerint, amit mások oda módositottak, hogy lassú, egymásután való fejlődési korszakokon át fejlesztette a világot a mai előhaladottság fokáig.

A tudákos ember e világnézetre ráfoghatja, hogy mire valók a fejlődési korszakok? mire valók azok a századok és ezredek? mit vesztegette volna Isten az időt, hogy a földet hosszú, beláthatlan kerülő-utakon gördítse jelen fejlettségének állapotába; emberi lakásnak készitette s ime az ember csak millió évek mulva jelent meg rajta, holott az Isten a lakást a benlakóval együtt egy pillanat alatt megteremthette volna.

No, szó ami szó, emberszagot érzek, mikor ezt olvasom; ez oly emberi gondolkozás, amelynek szükkeblüségét minden lépten-nyomon megszégyeniteni tartozunk. Ezzel az emberi mértékkel az Isten műveinek méltatásában nem boldogulunk. A világ tényleg százezer és szazezer éves volt, mielőtt az ember lakóhelye volt, azt tudjuk, ha nem is az ősködből, de a réteges hegységekből. A szükkeblüségnek legaranyosabb képviselői, az emberi gondolat kaptafájával dolgozó »letterista« theologusok természetesen e vakmerő kijelentéstől neki mennek a falnak. Ők mindent ki akarnak magyarázni a vizözönnel; a hat napot meghagyják 24 órai napoknak, a többit elvégzi a vizözön; de bármennyire iparkodnak a vizözön pusztitásaiból össszerakni a világ hegyeit, nem sikerül nekik semmi. Az ember föltünte előtt csodálatos világok, faunák és flórák voltak a földön. Tehát a lakás sokáig készült s a lakó nagy későn jelent meg! Mennyi veszteség, vesztegetés, és hiába való termelés! Hát még az infusoriumok csodálatos világa; mire való az, minek az a vesztegetése a létnek és életnek? Hát a csillagok az ürben? ha pityke-szegeknek nem tartjuk azokat a csillogó, ragyogó, de roppant távolságban veszteglő testeket, ugyancsak nem találjuk ki, hogy mire valók azok a világon? nem-e azért

hogy tavainkon tükrözzenek s a pásztoremberek szórakozására szolgáljanak; plane, ha a Föld nem is központja a mindenségnek, hanem olyan csillag, mint a többi?! Legyen elég ennyi az emberieskedésből! Lépten-nyomon kényszerülünk szétvetni szerény nézeteink deszkafalait s korrigálni azt az együgyü czél-eszmét, mely a közvetlen benyomások és hasznossági tekintetek szerint méri s rendezi a világot. Sokszor olvashatjuk, hogy a természettudomány perszifláljа a czél-eszmét s a theologiát; hát, hogy a czélt nem találná föl a természetben, azt senki sem állithatja, de ha theologia ellen valamikor méltán állást foglalni lehet, az csak ilyenféle theologia lehet: czélszerüségi gondolatok, melyeket az ember tákolt össze magának s melyek nem hogy vezérelnék a tudományt, hanem ellenkezőleg megkötik s akadályozzák haladását.

Ismétlem tehát, a természettudomány igenis kényszerit annak elfogadására, hogy az ember előtt a földön sok évezred folyhatott, s következőleg, hogy az a beteges, majdnem azt mondanám, gazdasszonyi gondolat, hogy Isten a világot közvetlenül az ember teremtése előtt hivta létbe, nem szorit, nem késztet. Ha pedig ez oldalról szabad a vásár, márcsak hajoljunk inkább a föld természetes fejlődése felé, mint a kész létbehivás felé. Ne kifogásoljuk a századok hosszú sorait, melyekkel a geologia szeret dolgozni; teljék ellenkezőleg nekünk is kedvünk az Isten művének évezredjein, melyek hosszú, lassú folyása jelképezi a teremtő örökkévalóságát. Az embernek világot teremtett, melynek kiterjedését mérni képtelen, ez az ür az Isten mérhetlenségének képe: éppenúgy világot teremtett az embernek az Ur, melynek jelen napjai és századai a beláthatlan létnek és fejlődésnek apró, felvetődő fodrait képezik. Ez az idő jelképezi az Isten örökkévalóságát. Az ősködből kifejlődő világok pedig, melyeket az Isten az élet alakjainak csiráival megtermékenyitett, jelképezik azt az örök, végtelen gondolatot, mely mindent magában foglal s mindent a fejletlenség csiráiba tud beleszoritani, chaosba világokat, magokba szinpompás virágokat, tojásokba énekes madarakat, gubókba szivárványos lepke-szárnyakat.

Igy értem én a természettudományos érzéket, mely a tudomány irányzatát fölfogja s nem akadékoskodik, nem akad fön ex-professo minden új, lendületes gondolaton.

S veszitünk-e e theologiai nézet elfogadásával s e tudományos állásfoglalással valamit? semmit; ismétlem, semmit sem veszitünk, hanem csak nyerünk. Megnyerjük azt, hogy világosan kijelentjük már állásfoglalásunk által is, hogy a szentirás erről, a teremtés mikéntjéről semmit sem szól; ha tetszik, fogadják el, hogy egyszerre teremtette meg készen a világot, ha tetszik, mondják, hogy lassú, folytonos fejlődések útján lépett a jelen stádiumba. Megnyerjük azt, hogy lehetőleg függetlenitjük a szentirást a változó, tudományos nézetektől, a kinyilatkoztatást össze nem keverjük a természettudománynyal. Megnyerjük azt, hogy nem hátrálunk meg folyton-folyvást a kinyilatkoztatás állitólagos határvonalával. Nem a vert hadsereg képét tárjuk ellenségeink szemei elé kapkodásainkban, hanem a biztos alapokon álló, különböztető tudomány nyugodt öntudatosságával fogadjuk a nézetekben előálló változásokat.

A nézetváltozások a theologiában nem tesznek jó benyomást, de azért mégis elkerülhetetlenek. Tekintsünk csak a teremtés történetére, mily tarka változatait veszszük ott észre a theologiai vélekedéseknek. Nagy jótéteményt tett volna a theologiának az, aki kimutathatta volna a Mózesi genezisnek igaz értelmét, hogy mit kell ott elfogadnunk isteni kijelentésnek, s mint kell értenünk azokat a sorokat. De ilyen jótevő nem támadt; szent Ágoston lángszelleme világitott bele leghálásabban a sötétségbe. Ő az eszmének embere; ő a genezisben is nem betüt, de eszmét keresett. A haladó tudomány megerősit minket abban, hogy valóban eszmét kell a genezisben keresni. De már most, mi lesz az az eszme? vajjon csak a teremtés s az Isten uralmának eszméje? Cosmogonikus vagy geogonikus fejlődés eszméje? Vajjon csak theologiai igazság, történeti egymásutánok előadása nélkül? s ha történet is a teremtés-történet, mennyiben szorit, mennyiben keret? vagy tán semmiféle határt, semmiféle korlátot nem állit föl a természettudományos kutatásnak?

Stoppani annyira ment, hogy allegoriának nézte a biblia egész teremtés-történetét; miért ment annyira, mert fájt neki az a folytonos meghátrálás, melyet a konkordisták is végeznek, s ezáltal a szentirás tekintélyét kétségnek, hitetlenségnek, gúnynak és támadásnak teszik ki. Fájt neki, hogy a theologiát lánczon viszi a természettudomány s végeztet vele medvetánczokat; úgy amint ő fütyül, úgy tánczol a tudományok királynéja. Fájt neki, hogy a theologia folytonos kényszerhelyzetben a természettudománynyal szemben, új meg új engedményeket kényszerül tenni, elfoglalt álláspontjait föladni; világos ebből — igy okoskodott Stoppani, — hogy a theologia állásfoglalása helytelen vagy legalább a methodus rosz.

Nem hibáztatom Stoppani következtetését, bár hibáztatom azt az expedienst, melyet ajánl; az én véleményem az: adjunk teljes szabadságot a strikt természettudománynak s ne kössük a tudományos haladás semmiféle stádiumában a már elért vivmányokhoz a theologiát. Ne használjuk föl a vivmányokat arra, hogy azt mondjuk: nézzétek, ime ugyanezt mondja az irás; nem; az irás azt nem mondja; az természettudományos magyarázatokat nem ad; nagyjában hatalmas, átlagos vonásokban történetet ad elénk, a világteremtés történetét, de különben magyarázatok nincsenek benne. Csak igy szabadulunk a folytonos és fölösleges nézetváltoztatástól, csak igy oldjuk le a theologiát a kényszer lánczáról.

A túlzó »betüző« theologusok is szolgálják e visszás állapotokat, mert hivei lévén a betünek, a tudományos hypotheziseket követő irás-magyarázókat még külön figyelmeztetik, hogy vigyázzanak s csak az erőszaknak engedjenek. Szerintük a hat napnak hat korszakról való értelmezését csak a természettudományok kényszere vasalhatja ki a theologusokból. Nincs igazuk; nemcsak a természettudományok nyomásának tulajdonitandó a Genezis első két fejezetének sokféle magyarázata; az exegesis által nyújtott nézpontok is elegendők a nézetek formálására. Van a dologban magában elég nehézség s úgylátszik, hogy szent Ágostont is első sorban a szövegnek exegetizálása s a szentirás

más helyeivel való megegyeztetése inditotta az ismeretes szövegmagyarázatra. Tehát nem szabad a dolgot úgy előadni, mintha a betű szerint való magyarázat a theologiának kedvelt s kiváltságolt véleménye volna, amelytől csak a tudomány késztette őt megválni; semmiesetre; már a merő exegetikus tekintet is rávitte az eszmei irányzatra. Téved tehát Bosizio, mikor igy ir: »vom einfach vorliegenden Sinne des hl. Textes (a hatnapnak betüszerint való értelmezését érti,) kann man nur dann und erst dann und nur insofern abgehen, als die Geologie ihre geogenischen Lehrsätze, welche mit dem klar vorliegenden Wortsinne der Schrift unvereinbar scheinen, durch evident unläugbare Gründe als wahr bezeugt haben wird; so lange aber dies noch nicht der Fall ist, könne und brauche man nicht vom einfach vorliegenden Sinne abzuweichen.« (i. m. 119. l.)

Eszerint a természettudományok mélyebb átértése nemcsak a kellő érzéket biztositja a theologusnak, melynek következtében sok összeütközést elkerül, hanem arra is képesiti, hogy a természettudományokat össze ne keverje a dogmával s a szentirással s fölismerje a természettudományos nézeteknek sok tekintetben efemér, átmeneti értékét. Hiszen a természettudományok is lőnek bakokat, de még milyeneket! A kezdődő geologia mennyi sületlenséget provokált s vannak-e fantasztikusabb, lázasabb álomképek, mint a kövületekről szóló, különböző nézetek és hypothezisek? ki akarna abból a »tudományból«, mely a kövületeket bizonyos földkövérségnek, föld-erjedésnek, a kövek nemző erejének, titkos, lappangó kvalitásoknak tulajdonitotta? Gondoljunk arra az eszmetisztulásra is, mely a kövületekkel kapcsolatban a vizözönről, annak hatásairól, végbement. Az hintette be a földet, a magas hegyeket kagylókkal, rákokkal; a viz jött föl a hegyekre s hozta magával lakóit, melyeket azután csalárdul ott hagyott, s nem a hegyek emelkedtek ki a tengerekből. Azt elgondolni, hogy szárazföldünk valamikor tenger volt, s hogy a tenger megint szárazföld lesz, nagy szellemi munkába s gondolat-emanczipácziába került. Azt elgondolni, hogy hegységeinket nem a vizözön kavarta s

kanyaritotta össze, hanem hogy azok lassú munkában a tengerekben lettek, amennyiben réteges formácziók, már tisztult, világos, geologiai nézetekre mutat. Vannak ugyan most is bizonyos visszaeső theologusok, akik a geologiában kontárkodnak s minden kövületet és réteges formáczió a történeti idők szinterére helyeznek, de ezeket csak speczialitásoknak és kövült-tudósoknak tekinthetjük.

A tudomány átesik a gyermekbetegségeken s csak azután nyer határozott, megállapodott tipust. Mig a vajudásokon át nem esett, addig lassan a testtel. Vergődéseket komoly számba nem vehetünk. Jó lesz ezt szem előtt tartani, hogy könnyü szerrel konczessziókat ne csináljunk, sem konkordátumot a természettudománynyal ne kössünk. Jól esik az embernek békét kötni s az eszmék határozatlanságán átesni; de legyen bennünk annyi önmegtagadás, hogy a tudománynak erjedését türelemmel bevárjuk, s az olcsó borból sokat ne vegyünk. Ennek a vásárnak nagyon nem örülhetünk. A tudomány nagy áldozatokat és óriás türelmet kiván; tudjuk, hogy mi is azzal az óhajjal zárjuk le testi szemeinket e földi világosságnak: »piu di luce«, »mehr Licht.« Lehet, hogy arra is kényszerittetünk, hogy bevalljuk, hogy nem vagyunk képesek a látszólagos ellentmondást kiegyenliteni; azért mégis mondhatjuk, hogy csak látszólagos az ellenmondás, mert sok jel mutat arra, hogy egyrészt nekünk lehet igazunk, másrészt pedig, hogy maga az ellentét ujabb álláspontra segit, ahonnan a szétágazást és ellentmondást fensőbb egységbe és összhangba átmenni látjuk. Találóan és szépen mondja erre vonatkozólag Döllinger: »Tiefer graben, emsiger, rastloser prüfen, und nicht etwa furchtsam zurückweichen, wo die Forschung zu unwillkommenen Ergebnissen führen möchte, das ist die Signatur des ächten Theologen. Er wird nicht gleich scheu und ängstlich den Fuss zurückziehen, als ob er auf eine Natter getreten wäre, und die Flucht ergreifen, wenn ihm einmal ein bischen für unantastbar gehaltener Satz in dem dialektischen Processe seiner Untersuchung sich zu verflüchtigen scheint, oder eine vermeinte Wahrheit in Irrthum sich

zu verkehren droht. Jenen Wilden wird er doch nicht gleichen wollen, welche eine Eklipse nicht sehen können, ohne in Angst zu gerathen für das Schiksal der Sonne.« (Die Vergangenheit und Gegenwart der kath. Theologie. 27. 1.)

Minden szó aranyat ér. Mily mérséklet, önuralom, türelem szól felénk ez idézetből. Mérséklet, kivált azoknak hamaros munkájára vonatkozólag, kik be nem várhatják, hogy mindent kiegyenlithessenek s a jövő nemzedékek elől a kutatás és haladás utját elvágják.

S végül, még egy idevágó megjegyzést!

A természettudományos érzék akkor kalauzolhat el minket a tulzások lejtős utszélei közt, ha van filozofiai alapunk. A fizikát a metafizikától meg kell különböztetni és szétválasztva kell tartani. A természettudományos hajlam megszeretteti velünk a ragyogó, fönséges theoriákat, az összefüggést az anyag és élet közt, s az életnek evolucziós magyarázatait. Van-e szebb és istenibb gondolat, mint az evoluczió? de ha nem vagyunk megvasalva erős metafizikai pántokkal, mi lesz velünk? Szirtes és viharos tengerre ereszkedünk dióhéjban? A természettudomány kitekeri a nyakunkat s theologiánk, ha mer kiszállni a sik tengerre, értem a természettudományos világot, könnyen hajótörést szenved. De ha értünk a filozofiához s a természettudományt a metafizika próbakövén tudjuk taksálni, akkor baj nem lesz. Ugy is formálhatnám tehát e megjegyzésemet, hogy a természettudományok theologiai hasznositása filozófia nélkül nehezen lesz keresztülvihető. Filozófiai képzettség nélkül nem találjuk el a határvonalat a megengedett föltevések vagy bebizonyitott tételek és az azokból vont következtetések közt. Harczolni fogunk állitások ellen, melyek ártatlanok; inpugnálni fogunk theoriákat, melyek sokkal közelebb állnak az isteni gondolatokhoz, mint a mi nézeteink; de ügyes formulázás és elővigyázat nélkül könnyen veszedelmesekké válhatnak. Itt mindenekelőtt a természettudománynak jelenleg legragyogóbb, modern theoriájára, az evoluczióra gondolok.

A tudomány nem éri be vele, hogy a természet szer-

vezetét s jelenlegi állapotát kifürkészsze, hanem mélyebbre kiván haladni s ez a mélység az a kérdés, s a kérdésre adandó felelet, hogy mikép lett a dolog, a világ, az állat, — vagyis a genezist s a fejlődést törekszik tisztába hozni. A genezis kérdését először Kant vetette föl s oldozgatta, még pedig az »ég«-nek természettörténetében. Az égen kezdődött az evolucció gondolatának kimutatása; »Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels« czimü művében kifejti Kant az evolucció theoriáját. Laplace szintén ugyanezt a gondolatot feszegette, anélkül, hogy Kant törekvéseiről tudott volna. A csillagrendszerek vagyis inkább a mi naprendszerünk keletkezése e theoriában mechanikus módon van kimutatva s Kant már arra is utal, hogy a szerves világnak magyarázatába is bele kellene vinni az evolucció gondolatát. Azóta ez a gondolat egyre élesebb és markansabb vonásokat öltött. Wolff Frigyes, Pander, Oken és Goethe voltak szószólói, de tulajdonképen csak a hires, pétervári természettudós, Baer K. adott neki alakot, 1828-ban »Ueber Entwicklungsgeschichte der Thiere« cz. művében. Innen datálódik a fejlődés-történetének különálló tudományszaka. Ez a tudományszak először is az egyednek kifejlődését kutatta s világitotta meg, azután óvatosan áttér az egyedről a fajra, az ontogenesisről a philogenesisre. Az evolucció gondolata egyre népszerübb lett, de csak Darwin adott neki a tudományt teljesen meghóditó lendületet. Nem mintha a Darwinizmus helyes systema volna; szó sincs róla; sőt biztos, hogy téves; de a gondolat, az evolucció gondolata oly káprázatóan van benne kifejezve, hogy azóta ez lett a természettudomány spiritus rector-a. Darwin a mechanikus fejlődésnek hive, angol nyerseségben; Baer K. a czélratörekvő evolucziót állitotta föl, mely gondolatból indul ki s mindent gondolatból magyaráz. Baer K. fölfogása szerint az isteni gondolatok szerint van kipontozva az egyes alakokban a további fejlődés menete; Darwinnál sem terv, sem gondolat nincs; csak a physikai és chemikus erők játéka adja vagy rontja el az alakulást. Ez erők játéka adta véletlenül ezt a világot; igy lettek a növények, az állatok s az

ember, az emlősök családjának ez a legfiatalabb s legszerencsésebb tipusa. Igy lett a gondolkozás, a beszéd, a nyelv, az erkölcs, a vallás, a család, a társadalom, igy keletkezett az egész műveltség, s nem tudni, hogy mi keletkezik még; némelyek a spiritismus mediumaiban már egy hatodik érzéknek pirkadását látják, mely később általános lesz s uj fejlődési utakat nyit az emberiségnek. Haladunk a végtelenbe. Csak az a baj, hogy a naprendszer előbb-utóbb kihül, s akkor »fucscs«, vége lesz mindennek. Wundt ezt a világvéget »elviselhetetlennek« tarja; Paulsen a fejlődéseknek e dicstelen végzetén busul, de nem tud segiteni rajta; hiába, tulvilág nincs, Isten nincs, hát egy kihült, fagyba-jégbe merevedett bolygó kóválygása az ürben az utolsó akkord, amelyben elhal gondolat és lét. Gyönyörü fejlődés . . .! itt is mint másutt is, hol helytelen systemát csinálunk vagy igaz gondolatot mértéktelenül alkalmazunk, ismétlődik a Saturnus meséje, ki saját gyermekeit eszi meg. A fejlődés megeszi magamagát s a fejlődésből végleges enyészet leszen.

Baer K. evoluczionális gondolata igen mérsékelt volt s csak bizonyos határok közt mozgott; a jelenleg divó fejlődési gondolat azonban általános s mindent felölelő; azért inkább ragyogó gondolatnak válik be, vagy heuristikus elvnek, mely általános irányt adjon; methodologiai értéke van, de nem illik bebizonyitott tézisnek; bebizonyitva egyáltalában nincs. A világfejlődés theoriája, melyet Kant adott, manapság már nagyon lyukas; hogy lehetséges lesz-e kifoltozni a hiányokat, az mindinkább kétségessé válik. Eberhardnak »die Kosmogonie Kant's« czimü műve határozottan kijelenti, hogy Kant theoriája használhatatlanná vált; sok nehézség, sok össze nem férő s az egyszerü, mechanikus theoriából ki nem magyarázható adat tornyosul föl immár ellene. Más téren, kivált az emberi gondolat, a müveltség, az erkölcsi világ kérdéseiben s azoknak kimagyarázásában tehetetlennek bizonyult ez idő szerint a fejlődés theoriája. Hogy mi lesz e gondolattal később, azt nem tudjuk; sok ragyogó gondolatot temetett már el a tudomány. Alighanem itt is ugy lesz, hogy a fejlődés bizonyos határok közt igaz-

nak bizonyul, de egymaga sem meg nem magyarázza, sem meg nem fejelheti a világot.

Azt mondhatnók ajánlására, hogy oly szép, oly ragyogó gondolat, hogy lehetetlen, hogy igaz ne legyen! Azonban az evoluczió nem Darwinizmus, s nagy tájékozatlanságra vall, ha valaki ezt a kettőt azonositja.

Másodsorban azzal okolom meg a filozófiai állásfoglalás szükségességét, hogy kellő metafizikai képzettség nélkül nem ragadjuk meg a problémát a velején, az elevenjén. Beszélünk, hadonázunk, okoskodunk, de a döntés csak nem akar közeledni s még kevésbé akar kizárólag a részünkre megtörténni. Megvilágitom e czélszerütlen eljárást Stoppaninak egy párbeszédével, melyet a lelkes, de rosz, helytelen irányban mozgó apologeták okulására irt. Stoppani elüljáróban gáncsolja azokat, akik a majom-ember természettudományos »szörnyképzete« ellen szállnak ki a sikra s hogy a szörnyet leteritsék, kutatják, böngészik az anatomiai és fiziologiai különbségeket. A materialisták felelnek nekik a hasonlatosságok fölsorolásával; mondjátok meg, kérlek, — irja folytatólag, — mily eredményre jutottatok annyi fiziologiai és anatomiai összehasonlitó tanulmányok után? semmi egyébre, mint amit már azelőtt is tudtunk, t. i. hogy az ember amennyiben érző lény, annyiban állat, érez és funkczionál ugy, mint a többi állat . . . . Ha azonban tényleg fölhasadna a nap, amelyen találnánk fossil-majmot, mely a szervezetet illetőleg állattanilag nem különböznék többet az embertől, mint a kutya a farkastól, a ló a szamártól, a gorilla a simpansztól, ugyan megadnátok-e magatokat a materialistáknak? Soha — felelitek. Pedig — bocsánat — a ti szisztemátok oda konkludál. Föltételesen már beismertétek ezt, mert a ti eljárástok azt hirdette, — tudom, hogy nem tudatosan, de tárgyilagosan, — bizonyitsátok be, hogy az ember éppugy van szervezve, mint a majom, s mi megengedjük, hogy attól származik; tárgyilagosan, tényleg ezt látszotok hirdetni, mert folyton csak a szervezeti különbségeken nyargaltok.

S ugyan hol maradt filozófiátok? hát a szervezet adja a lényeges, lénytani különbséget az állat s a majom közt?

Sziveskedjetek meghallgatni a következő párbeszédet, melyről azt gondolom, hogy apologeta és materialista közt a beszédnek igy kell megesni.

Materialista: Megtaláltuk a majom-embert.

Apologeta: Micsoda? a majom-embert?

Materialista: No vagy ha tetszik, az ember-majmot. Mindegy; koponya, fogak, kezek, lábak, agy, minden szakasztott hasonló; alig birunk találni rajta kisebb fajta különbözeteket, milyenek vannak a farkas és a kutya, az afrikai s az indiai elefánt közt.

Apologeta: És nevet is? sir? beszél? énekel? és ha nem született tegnap a világra, tud-e legalább követ fejteni, csontot szétvágni, fát hegyezni, gunyhót épiteni, tud-e vetni, fonni, szóval tud-e valamit abból, amit az ausztráliai és ujguineai vad is tudott, mióta létezik, amit tudott az iramszarvas korszakában az első troglodita s a legrégibb czölöpépületek épitője?

Materialista: Nem, ezt nem tudja; de . . .

Apologeta: Hát legalább konstatáltátok-e, hogy gondolkozik, okoskodik, szeret, gyülöl; ad-e valami jelt magáról, értelmiségéről, szabad-akaratáról.

Materalista: S mire való ez? a szervezeti hasonlatosság teljes.

Apologeta: Hogy mire való? nekünk, kik a lénytani különbséget nem fektetjük a szervezetbe, arra való, hogy teljesen eldöntse a kérdést. Látom, hogy a te majom-embered állat és semmivel sem több. Sőt többet látok; ha a te majom-embered, daczára annak, hogy oly tökéletes szervezettel bir, még sem nevet, nem sir, nem énekel, nem beszél, nem iparkodik, nem adja jelét értelmiségének, szabad akaratának: akkor már csak világos, hogy nem a szervezet tökéletességéből, hanem teljesen különálló tényezőből kell származtatnunk az észt s a szabad-akaratot. Ami tézisünk nem az, hogy az embernek van lényegileg különböző szervezete, hanem hogy van lényegileg különböző *természete.*«

Ez a példa föltünteti, hogy mint kell szem előtt tar-

tanunk a lényeget, melyet a filozofia jelöl meg, s mint kell e lényeg szem előtt tartásával, minden mást mellékesen tárgyalni s azt előtérbe nem állitani. Ezt a kimutatást minden egyes tézissel hasonló módon meg lehetne cselekedni; mert minden kérdésben, minden problémában van lényeg s vannak mellékes részletek és kitérések. Mindenütt van metafizika s miután a természettudósok ugy is keveset értenek hozzá, könnyen megtörténik, hogy a metafizikának összezavarása a fizikai kérdésekkel, a problémát véglegesen összevissza hányja s szálait, melyeket szét kellene választanunk, még jobban összebogozza.

Zárlatul ismétlem a fejtegetés vezérgondolatát: tanulmányozzuk, szeressük a természettudományokat, portáljuk azokat, mint a haladás úttörőit s a theologiai gondolatoknak szerencsés kifejtőit; de tegyük ezt mindig óvatosan, hozzáértőleg s ne hagyjuk el soha a szorosan vett metafizikai alapot. (Folyt. köv.)

A VEGYES-HÁZASSÁGOK KÖTÉSE MAGYARORSZÁGON,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TRIDENTI FORMÁRA.

Irta: ZUBRICZKY ALADÁR.

(Folyt. és vége.)

VI. Ezt a fontos, pápai utasitásra készült okiratot jogászaink *kétféleképen értelmezik.* A mi különben annál kevésbbé lephet meg, mert az összes hasonló tárgyu pápai okiratok elsejét, *a XIV. Benedek-féle »Matrimoniá«-t* is lényegesen máskép magyarázzák. Igy ez utóbbi okiratban Aichner[1] hivatkozva Feijé-re, XIV. Benedek De Syn. dioec. munkájára és Diendorferra[2] — nem lát egyebet mint a tri-

[1] Aichner. Compendium Juris. Eccl. 1890. 662 l. 20. jegyz.

[2] Roskoványi. I. m. I. 88 l. Kutschker. Das Eherecht der kathol. Kirche I. 484., Gasparri Tract. canonicus de matrim. Ed. 2. 1893. II. 171—174.

dott álláspont. Ez annál meglepőbb, mert ugy tudjuk, hogy Horn magyar ember. Az apostoli keresztet a király előtt vivő méltóságról is homályosan beszél. A szentszékek fokozata iránt is helytelen nézetet vall. A herczegprimás suffrageneusai közé sorolja az összes magyar érsekeket, a zágrábit is. Hetyey püspökről azt mondja, hogy az esztergomi megye vikarius generálisa volt stb. Ezzel azonban nem akarom kimeriteni e rész összes hibáit, csak utalni akarok felületességére. Az Ausztriáról szóló részben azt olvassuk, hogy osztrák egyetemek vannak Kolozsvárott és Zágrábban.

Néhol az egyes eseményeket más és más szerzők eltérő felfogással tárgyalják. Igy pl. Géraïgyry-nak, a Kelet patriarkájának függőben levő szultáni elismeréséről szólva a 82. lapon túlságosan előtérbe tolja a franczia szempontot, holott ez ellenkezni látszik az emlitett főpapnak a 417. oldalon közölt nyilatkozatával.

Leszámitva az emlitett hiányokat, melyeket a következő kötetek valószinüleg kisebbiteni fognak, a könyvet ajánlhatjuk mint repetitoriumot azoknak, kik eléggé szemmel kisérik az Egyház sorsát; mint igen hasznos olvasmányt azoknak, kik erre talán rá nem érnének. A katholikus szellemi és erkölcsi életet illető összes mozzanatokat, beleszámitva az egyesületek, gyülések, irodalom és művészet jelentős tényeit, átlátszó és könnyed nyelven és mindenkor friss szellemmel tárgyalja.

Zubriczky Aladár dr.

Krisztus keresztje és a vörös szocziálizmus. 30 májusi sz. beszéd a társadalmi kérdésről. Cseh nyelven szerkesztette Dvoreczky János. Forditotta Huszka Endre. Eger. Ára 1 frt 20 krajczár.

Népszerü apologiának nevezhetném ez egyszerü beszédeket antiszocziál-demokratikus szabásban. A szabás ugyancsak modern; az irányzat egészen korszerü. Ha sz. Bernát hallaná e májushavi beszédeket, alighanem fölvetné mindig lesütött szemeit, hogy lássa a szónokot, ki a kenetes doktor

modorától olyannyira elütő hangon akarja a Mária-tisztelőket áhitatra gerjeszteni.

S valóban e két fogalomnak összekötését: vörös szocziálizmus és májushavi beszédek, nem tartom szerencsésnek. A keret ugyanis sehogy sem illik a képhez; a keret oly filigránszerü, oly virágos, hogy abba csak egy kedves, bájos alak állhat bele, aki igaz, hogy minden jóra, Isten létének, a gondviselésnek, a tulajdon szentségének elfogadására is ösztönöz; de mindezt az ő erényeinek párázatán át, tehát inkább indirekte teszi. A vörös szocziálizmus czáfolata sokszor csak gyér vonatkozásban áll a sz. Szűzhöz; ami nem zárja ki azt, s eszembe sem jut állitani, hogy néhol a vonatkozás s az alkalmazás is igen sikerült és talpra esett.

Én tehát a t. szerző engedelmével distinguálok: igen jók e beszédek, ha tárgyukat, czéljukat, az előadás világos módját, korszerüségüket, alaposságukat tekintem; de mint Mária-beszédek sehogy sem illenek be. Ha e keretet elhagyjuk, a kép csak nyer hatásban; megszabadul békóitól a szónok és hathatósabban applikálhatja csattanós dikcióját.

Még világosabbá lesz az, amit gondolok, ha a tartalmat tekintjük, melyet a szónok itt földolgoz. A vörös szocziálizmus tanai kerülnek itt szóba sorban; czáfolja téziseiket, álmodozásoknak bélyegezi igéreteiket, ad absurdum dedukálja azáltal, hogy kimutatja kivihetetlenségüket. Szóba kerül a szocziálizmus theologiája — lucus a non lucendo, — ethikája, szociologiája, jogrendje. Kezdetben szinte fönakadtam azon, mintha a t. szerző-szónok nem akarná méltatni a munkás-népnek jogos panaszait. Ez nem illenék a ker. demokrácziához. Később azonban meggyőződtem, hogy jó irányban mozog; nem üti el a panaszosakat avval, hogy nincs igazuk; nem ragasztja sebeikre azt az általános passziv flastromot, hogy csak türelem, türelem; nem teszi ezt; sőt elismeri, méltatja a jogos kivánalmakat s rámutat Manningra s a munkásokat szerető ker. szociologusokra.

A szocziálista »theologia« szükségessé teszi az efféle témák megbeszélését: van-e Isten, vannak-e csodák, gondviselés, etc.? ethikájuk, szociologiájuk, jogrendjük pedig az

ilyeneket: a szenvedés nem a legnagyobb rosz; az öngyilkosság nem segit rajtunk; magánvagyon legyen-e vagy közvagyon; fölösleges-e a felsőbbség; szabad szerelem; házasságot s nem szabad szerelmet. Szóval a modern, népszerüsitett tévelyek mind szóba kerülnek, még pedig ügyesen, tapintatosan, példákkal illusztrálva s nem elnyujtva. Ezek mind oly sajátságok, melyek a könyvet ajánlják s használhatóságát mutatják.

Ha tehát nem mint májusi beszédeket tekintem, gondolom, hogy jó szolgálatot tehetnek, kivált vegyesebb közönség előtt prédikáló szónoknak. *Pethő dr.*

Salezi sz. Ferencz szelleme. Irta Camus János Péter belleyi püspök. Forditotta Benisek Imre, oriczkói plébános. Turócz-sz.-mártoni magyar nyomda. 1899. 16-r. 247 lap. Ára?

»A szives olvasót ne riaszsza vissza a könyv czime, mintha ott nem tudom micsoda száraz iskolai módszerben a lelki élet tökéletességére vezető tanok volnának elősorolva. Nem. E könyv tartalma ép oly mulattató, mint amilyen tanulságos.« A forditónak e szavai szószerint igazak. Hogy nyomósitsam azokat, azt mondhatnám, hogy a könyv merő adat, adoma, történet. Sz. Ferencz élete konkrét példákban van itt lelkünk elé állitva; csupa szellemdus kép ez hosszu sorozatban. Az a szó »szellem« a könyv czimében, hatványra emelendő, midőn sz. Ferenczről van szó; ez a szellem itt nemcsak ideális elveket és irányzatot mond, hanem azt, mit a franczia esprit-nek mondana. Sz. Ferencz erészben tősgyökeres franczia; az unalom s untatás nem az ő mestersége; amit mond, az szikrázik és melegit, s ugyanakkor kizárja azt az erőltetett, kapkodó, bizarr szellemeskedést, mely inkább a bizarra s a nevetségesre vadász. Nagy, mély gondolatai, törzsökös erényei alkotják és müvelik meg szellemes irányzatának termékeny talaját.

Németben a könyv minden antikvárius boltban hever; sok kiadást ért; a magyar forditás tapintatosan elkerülte a terjengősséget s tetszetős alakban ugyanazt nyujtja, mint a nagyobb mű. *Pethő dr.*

pusztulásnak, azért hiszünk mi Benned és „*Téged imádunk Uram!*“ Légy Te a mi szivünk közepében, nincs, nem akarjuk, hogy részünk legyen oly népben, amely Téged el nem ismer, nem fogunk más törvényt ismerni, mint a Te szent parancsolatodat; nem isten az, akit az emberi sokaság imád, tisztel, hanem emberi kezek művei, elvesznek velök együtt; oh, Istenem! egyedül Te vagy halhatatlan, csak Téged illet imádás. Azért mi egyedül „*Téged imádunk, Uram!*“ El fog egykor mulni ez az idő és kor is, meg fogsz emlékezni rólunk, és megszabaditod a Te népedet, vissza fogod állitani a hitnek uralmát, és akkor Te fogsz egyedül uralkodni a Te népeden és azon népek felett is, amelyek még nem ismernek, romba dől majd minden, birodalmak és országok, jogar és emberi gőgöt hirdető szobor — megdőlnek, csak Te fogsz örökké uralkodni, és meg fogja a világ ismerni, hogy egyedül *Téged illet imádás! Azért mi Téged imádunk, Uram!* mindörökké!

MIRE KELL MA A THEOLOGIÁBAN SÚLYT FEKTETNI?

Irta PETHŐ dr.

(Folyt. és vége.)

A természettudományok folytonos fejlődése[1] méltán kihivja a theologusoknak figyelmét s az ott egyre fölvetődő gondolatok rákényszeritik őket, hogy az uj nézeteket vagy mint kipróbált s elismert, értelmi kincset gondolkozásukba fölvegyék, vagy ha kétség forog fönn hitelességük iránt, az okos tartózkodás s a kutatás álláspontjára álljanak velük szemben. Ez által az egész, modern természettudományos mozgalommal érintkezésben maradnak.

[1] Lásd márcziusi füzetünk 188. lapját.

De valamint a természettudományok mezején mozog a föld, ugy mozog az másutt is.

A természettudományok felől jövő áramlat magát az elvont, tudományos theologiát érinti; az a másik áram, melyről itt szólni kivánok, a theologiának azt az oldalát érinti, mely az elvek honából benyulik a praktikus élet hullámzó tengerébe; azt a szakát érinti, hol a dogma életté, gyakorlattá válik: értem a morálist. Vannak a morálisnak magas, elvi kérdései, a melyek jóllehet az életnek alapjait képezik, mégis inkább a filozofálás felhőivel takarvák; de vannak azután olyan tájékok is a morálisban, melyek mint emelkedő kontinensek uj tudományos világot ékelnek a már meglevők közé; vannak a morálisnak olyan kérdései, melyek a mai társadalomban kiváló fontosságot nyernek, körülöttük lázas, szellemi munka folyik, amely rövid idő alatt tekintélyes uj tudományágat fejleszt ki: ez a *nemzetgazdaság*.

Ez a tudomány magán viseli a fiatal kor összes jellegeit; föltünteti a vajúdás gyermekbetegségeit, és a fiatal óriás erőpróbálkozásait. Mint különálló tudomány a mult században keletkezett. Addig az erkölcstannak képezte részét. Morálfilozof volt az édes atyja: Smith Ádám. Ő a klasszikus nemzetgazdaságnak megalapitója. Midőn a gazdasági fejlődés a modern iparban nagy mérveket kezdett ölteni, annyi különálló kérdés támadt, hogy a róluk szóló irodalom rövid idő alatt könyvtárakká növekedett; szisztémák keletkeztek a nemzetgazdaságban szereplő tényezők mindegyikének magyarázatára; a statisztika fölsétáltatta összes megfigyelő szerszámait; láttuk, hogy a gazdasági termelés a társadalom szervezetébe is belenyult s mint óriási elevátor kezdte mozgatni és emelgetni az addig aránylagos egyensúlyban s nyugalomban pihenő társadalmi rétegeket. A termelés, fogyasztás, népesedés, az érték, az ár, a bér, a pénz, a piacz, kereslet-kinálat, a jövedelem az egymásbanyiló kérdések őserdejét tárták föl, s ime a tudomány öntudatára ébredt annak, hogy a gazdasági világ sajátos törvényekkel, független léttel bir, s ez öntudattal hasadt a nem-

zetgazdaságra az önállóság napja; a nemzetgazdaság különálló tudomány lett.

A tudományok elágazása érdekes tüneteket mutat. Ha a XI. századba viszatérünk, ott voltakép egy tudományt találunk s az a theologia. Van filozofiájuk, fizikájuk is, de ez mind a theologiával összefüggésben, vagyis inkább a theologiára való vonatkoztatásban tárgyalódik. Valamint a makk, mikor hajt, kis sudár tövecskét ereszt, mely azután minél tovább fejlődik, annál jobban elágazik: ugy a tudomány is kezdetben mindent a dogmatikába szorit bele. Nincs külön morális, exegesis, hanem a dogmatikába vannak befoglalva. A theologiai tudományok tárgyai és elvei ugyanis a kinyilatkoztatásból valók; a morális is első sorban kinyilatkoztatás, csupa dogma; e dogmáknak a filozofia, ethika alkalmas substratumot teremt; azután jön a dogmák alkalmazása az élet praktikus szükségleteire; s minél tovább s minél szélesebb alapon tárgyalják a substratumot s a praktikus alkalmazásokat, annál szervesebb s különállóbb az egész, egy uj tudomány képződik e munkálatokból. Igy szakadt ki a morális.

Manapság azonban már nem csak elágazásról és tagozásról van szó, hanem szakadásról és szétválasztásról. Manapság már nem fejlesztenek különálló szakokat, hanem szétrobbantják a szerves tagozottságot. A morálist elszakitják a dogmatikától, a vallást az erkölcstől, a nemzetgazdaságot megint a morálistól s választófalakat emelnek ott, hol azoknak semmi helyük nincs. Oktalan, veszedelmes és nehézkes eljárás. Nehézkes a tudományok egységére való tekintetből. Mi legyen a tudományokból, ha összekötő kapcsaikat, elvi vonatkozásaikat letörjük? A valóság gazdag és változatos, de tagozott és rendezett. Az igazság lépcsőzetes egymásutánban, az alsóbbnak a felsőbb alá való rendelésével, tervszerü egységben épiti föl templomát: mi lesz a tudományból, ha egység és rendszeresség helyett szorgalmas elkülönitéssel, összefüggés, egymáshoz való illeszkedés nélkül faragja köveit? lesz-e ott rend, terv, szervezettség?

A modern tudomány e kihivó kérdéssel szemben megtartja hideg vérét s tudja, hogy mit cselekszik; neki semmi érdeke sincs a tudományok régi, ideális egységét föntartani, sőt ép azt szétrobbantani s a monisztikus egységet más alapon fölléptetni törekszik; de erről később.

Magára a nemzetgazdaság tudományának kiválására reflektálva, egészen természetesnek tartják önállósitását. Semmi kifogásunk sincs ellene. Mihelyt valaki nagykoru lett, ne vessünk utjába akadályt, hogy külön háztartást rendezzen be magának, úr legyen otthon. Azelőtt még nem tudták, hogy a gazdasági élet egy relative önálló, sajátos törvényeknek hódoló országa a népéletnek. A gazdasági öntudat még nem volt meg. Most megvan; jól van; eo ipso beáll a tudományszak önállósága. A tudomány alakulása az élet fejlődésével tart lépést; mihelyt a gazdasági élet oly formákat öltött, hogy az erkölcsi cselekvés tényezőin kivül a gazdasági faktorokat különálló döntő szerepükben léptette föl, azóta a gazdasági életre vonatkozó kérdések be se fértek a morálisba; a termelésnek a morálistól független tényezőit külön fejtegetések tárgyává tehették, amilyen például az arany- és ezüst-valuta, a kivánat és kinálat befolyása az árképződésre és temérdek sok más dolog-, ezeknek külön elveik, külön kihatásuk van, amit morális elvekből ki nem okoskodhatunk.

A nemzetgazdaság-tudománynak külön tudománynyá való alakulása a gazdasági élet fejlődésével köszönt be.

Csak fejlett alakjában lett tudomány; addig nem volt az, nem is lehetett.

Csirában, szerény, egyszerü alakban természetesen mindig meg voltak a nemzetgazdaságnak is elvei; érvényesültek is a magok módja szerint; de különálló, önálló rendszerbe nem voltak szorithatók. A gazdasági élettel adva voltak s valamikép természetesen érvényesültek. Azért mondhatjuk, hogy nemzetgazdaság mindig volt; ez nem ujság. A név új, de a dolog régi. Csakhogy a dolog se volt mindig egyféle, hanem a reális élet alakja szerint változott. A termelés módja, a termelés tényezőinek különböző viszonya

határozta meg a nemzetgazdaság ideiglenes alakját. Haladt az élettel, fejlődött a valósággal. A nemzetgazdaság tudományát tehát sem siettetni, sem megakasztani nem lehet. Előhaladott gazdasági élet rögtön megteremti azt. Sőt mivel az élet terén a filozofálás hibái is nyilvánvalókká lesznek, s az élet a gazdaság logikai szükségességgel folytatott utján csuffá teszi a helytelen szisztemákat s rájuk süti hibáikat, bármilyen filozófiát kövessen is valaki e részben, nem az élet fog alkalmazkodni hozzá, hanem ellenkezőleg rászoritja a filozófot, hogy nézeteit a valóságos élethez s a reális viszonyokhoz alkalmazza.

S ugyancsak holdvilágos eszme volna, a valóságos világ megitélésében, a reális termelésnek kritikájában, nem a reális viszonyokat venni föl, hanem régi szisztemás filozofiákhoz ragaszkodni.

Onnan van, hogy Sz.-Tamás is bármennyire szereti, tiszteli s követi Aristotelest, de azért a reális világot nem Aristotelesnek szemüvegén át nézi. Az élet körülötte nem a klasszikus Görögország rabszolga-gazdasági élete, hanem a középkori élet. A középkori állam, város, a középkori szocziális, ipari és politikai élet. A formákat, az eszméket illetőleg filozofiája a stagiritára támaszkodik, de azért szemmel tartja mindig korának viszonyait. Ez szükséges is, egyedül észszerű is, de ugyanakkor mutatja azt is, hogy sz. Tamás szocziális nézetei az akkori kornak s viszonyoknak befolyása alatt álltak. Sz. Tamás sem kötheti meg a fejlődést azon értelemben, hogy müveiben már akkor modern szocziálpolitikát akart volna nyujtani. Sőt még annyira sem haladhatott, hogy egyáltalán a morálistól valamikép különvált tudományos szisztemának nézhette a nemzetgazdaságot. Sz. Tamás nemzetgazdasági tana nem szisztema, hanem aki szisztemát akar nemzetgazdaságba vágó nézeteiből alkotni, annak azokat össze kell szedni, helyesen értelmezni, a tényleges állapotokra vonatkoztatni; a középkori világból nem szabad azokat kiemelni. A gazdasági vonatkozású fejtegetések sz. Tamásnál nem jelennek meg önállóan, nem tüntetnek föl valami összefüggő rendszert, inkább csak alkalmi jellegeik

s az éppen tárgyalás alatt levő erkölcsi kérdéssel lehetnek összeköttetésben. Nézeteit tehát a tényleges körülményeknek és viszonyoknak esetlegesen bevágó megbeszélései adják. Tudjuk pedig, hogy a tényleges nem mindig lényeges, nem mindig természetszerűen szükséges, hanem a történeti kifejlésnek eredménye.

Aki ezeket szem előtt nem tartja, az szent Tamásnál különféle ellentmodásokat is találhat, ellentmondásokat az egyháznak régi nagy tekintélyei ellen, akik a közös birtokot pl. tökéletesebbnek, természetesebbnek tartják, mint a magánbirtokot. Ezeknél a kérdéseknél mindig szem előtt kell tartani, hogy az, ami természetesnek, természet-jogszerűnek mondatik, a tényleges, valóságos viszonyokból indul ki, s nem tekinti a természetet s a természetjogot a maga abstrakt tisztaságában.

Azonban hagyjuk ezt most; tény, hogy a nemzetgazdaság új tudomány, mely a mult században fejlett önálló, öntudatos létté. A klasszikus nemzetgazdaság ezáltal határozottan nagy lépést tett előre, melyet a modern iparnak fejlettsége követelt. De nem álltak meg ennél a formális haladásnál, hanem egy óriás bakklövést követtek el, azt, hogy a nemzetgazdaságot theoriában s praxisban egyaránt a morálistól elszakitották s *az egyéni önzést* állitották föl a nemzetgazdaság hajtó erőjeül s fejlesztő elveül. Ez a gazdasági liberálizmus fölvonulása.

Az önzés erkölcstelen szellemétől vezetett nemzetgazdaság a theoriában csillámlott, a praxisban nyomorgott. Csillogni a tévelynek csak a gondolatok felhői közt s az üres frázisok áradatában lehet; mihelyt a tévely a konkrét élet mezejére lép, azonnal elveszti a talajt lábai alól s csúffá tétetik. Az önzés fölhalmozott arany-hegyeket, de a társadalmi rétegek óriási tereit pusztasággá átkozta; az óriási gazdagság mellett, ott gunnyasztott rémségesen a tömegek szegénysége. Ösztönökre bizni az emberiség sorsát nem lehet; ha ösztönökre bizzuk, ha a féktelen önzést állitjuk oda vezérelvül, mit teszünk egyebet, minthogy vad, megbokrosodott lovakra bizzuk a pajkos gyermekekkel megra-

kott szekeret? Ösztönökkel dolgozunk; az ösztönöket befogjuk, szolgálatunkba hajtjuk erejüket; de nem az ösztön a vezérelv, s féktelenségtől törvényt nem kérünk.

Be is állt e nyers, durva, kegyetlen egyoldalusággal szemben az emberi reakczió. Emberi reakczió az állati akczió ellen. Az angolok mindenütt kegyetlenek, mert féktelenül egyoldaluak tudnak lenni. A régi kalóz természet a szász hóditókban s a norman vér nem tagadja meg magát. Egy elvet, egy gondolatot keres, túlhajtani a végletekig hatoló logikával, nyers durvasággal ez az ő természetük. Modorukban annál finomabbak, föllépésükben szerények, beszédükben nem lármások. Ez a nyers, minden tekintetet félretoló eljárás meglátszik az angol kereskedelmen, az angol gyarmatositáson, az angol iparon, az angol darwinizmuson, az angol nemzetgazdaságon; kegyetlen, szivtelen praxisok ezek, mert egyoldalu gondolatoknak logikai szigorral való keresztülhajtásai. De az egyoldaluságok amily alkalmasak egy gondolatnak érvényt szerezni, épp oly alkalmatlanok az igazságot a maga teljességében megfogni; előbb-utóbb szétfoszlanak és sokoldalu méltányos fölfogásnak engednek helyet. Werner, bécsi filozof azt mondta: »was der Mensch isst, das ist er«; senkinél sem válik be ez a merész mondás annyira, mint az angolnál; amilyen nyers a beafsteak-je, olyan nyersek uttörő, filozofiai vagy természettudományos gondolatai is.

A németeknél hamar beállt a keresztény reakczió. Nekik az emberi élet sehol, a gazdasági tevékenységben sem volt merő mechanizmus. Hiszen a gazdasági élet is az emberi élet egy része, amennyiben a földi javakra, azoknak termelésére, cserélésére, elosztására vonatkozik. Ha része, akkor azt nem szabad az egészből kiszakitani; nem szabad az egésznek czélja alól kivonni. Ha a gazdasági élet emberi tevékenység, akkor az nem lehet kivéve sehol, egy ponton sem, az emberi legfőbb feladatok alól; oda kell irányozva lennie annak is az ember végczéljára, más szóval, ha emberi tevékenység, akkor az emberi jelleget, tehát az erkölcsi irányzatot sehol le nem vetheti magáról.

Oly férfiak előtt, amilyenek Müller Ádám és Liszt Frigyes, a gazdasági életnek erkölcsi jellege s a lehetetlenség, a gazdasági életet az erkölcsi elvektől emancipálni, napnál világosabb volt. De Anglia ködében s az egyoldalu angol fejekben ez nem volt világos. Tudták ott is, hogy a gazdaság nem egyéb, mint a természetnek az emberi tevékenységgel való kombinálása; tudták, hogy ez a tevékenység az emberi értelmiségnek s kéznek a funkcziója: de előttük értelmiség, erkölcs elhanyagolható mennyiség számba jött, miután megtudták, hogy a gazdasági életnek, amennyiben a természet s a társadalom történeti tényezői pl. pénz, piacz szerepelnek benne, valóban sajátos törvényei vannak. Ezzel a logikával akár az erkölcsöt magát s az emberi életnek erkölcsi jellegét is letagadhatták volna azzal a hivatkozással, hogy az embernek élete vérkeringésétől, tüdejétől, idegeitől függ, ezeknek pedig az erkölcstől független, sajátos törvényeik vannak. Ki fogja ez egyoldalusságban követni a klasszikus nemzetgazdaságot?

Annál feltünőbb, hogy e leszerelt egyoldalusság ismét fölüti a fejét, s hangok emelkednek a szocziál-politikának a morálistól való teljes függetlenitéséért. Azonban nem fogunk tulságosan csodálkozni, ha e tünetet gyökerében vizsgáljuk; ha nemcsak a történeti egymásutánra figyelünk, melyben a leszerelt nézet ujra fölszereltetik, hanem ha a logikát tekintjük, mely az ilyen desperát gondolatoknak ujra szinre-kerülését magával hozza.

Nincs itt tulajdonkép szó a nemzetgazdaságnak függetlenitéséről az erkölcstől, itt szó van az erkölcsnek tagadásáról. Ez a nemzetgazdasági kirohanás az evolucziós ethikának hitvallását tartja, amely hitvallás az ethikát tagadja. Az evolucziós ethika szerint, az erkölcsnek nincsenek örök, abszolut elvei, mindig érvényben levő alapjai, hanem az ethika semmi egyéb, mint az ideiglenes kulturepochának tényleges eredménye. Elveket benne keresni nem lehet; természetjog nem adatik; hogy mit szabad, mit nem szabad tenni, ez a divatos fölfogástól függ. Tehát nem az ethika kormányozza az életet, hanem megforditva az élet

adja, szabja, változtatja az ethikát. Az élet pedig leginkább a gazdasági tevékenységtől, a gazdasági fejlettségtől függ.

Lehet-e az ilyen ethika a nemzetgazdaság irányitója? lehetetlen.

De hát az eszmék? mi lesz azokkal?

Ahhoz is csak egy kis radikalizmus kell, s rögtön elbánunk velük. Ha az erkölcsi eszmék a tényleges kulturepochának változó virágai, akkor ezt a fölfogást általánositani lehet s rámondjuk, hogy az egész szellemi élet a gazdasági létnek funkcziója.

Ki is mondták, s ezt a szisztémát »der historische Materialismus« név alatt ismerik. A tudományos szocziáldemokrácziának filozofiai világnézete a történeti materializmus.

Mi külömbség van közte s a mult század ügyetlen, bamba materializmusa közt? Az, hogy divatos ruhában, sikkesen jelenik meg a szinen. A mult század materializmusa filozof palliumban s chemiai lombikokkal hátán s kezeiben jelent meg a szinen. Tömecsekkel dolgozott mint egy akrobata vasgolyókkal; hányta, dobta a golyókat s különféle figurákat kanyaritott velük a levegőben. Azt mondták a mult századbeli durva materialisták, hogy a gondolat az agy váladéka, s más ilyen izetlenséggel riasztották vissza az esztetikai érzésü embereket. Látszott rajtuk, hogy erőlködnek és büvészkednek. Azután ez a fogyatékos, kopott atomista materializmus már a boldogult Lucretius garderobjában szerepelt. Bizony kopott volt a materialista akrobaták trikója; el kellett tehát azt dobni s más fölszerelés után nézni. A tömecsekkel dolgozó materializmus penzióba tétetett s az embertömegeknek materializmusával pótoltatott. Nézzétek e tömegeket; mi mozgatja őket? a kenyér. Mi süti rájuk a bélyeget, hogy emberek vagy állatok? a munka. Ha a termelés eszközei silányak, az ember barom; ha fejlettek, akkor a baromból ember lesz. Erkölcsi nézetei, értelmisége, eszméi a kulturális állapotoktól, ezek viszont a termelés előhaladottságától függnek. Hagyjuk a filozofálást: itt az élet, a történet; itt a számok, a statisztika. Nem kell

filozofia, itt a természetrajz. Csupa markolható, kézzel fogható valóság.

A nemzetgazdaság lett a hadi kikötő és az arzenál. Az ellenséges rajok belőle indulnak ki. A modern materializmus nemzetgazdasági védjegygyel van ellátva. Problémája világos: ki akarja mutatni minden téren, hogy az élet, akár szellemi, akár erkölcsi és esztetikai legyen, a gazdasági termelésnek következménye. Minden csakis funkcziója a materiális létnek. Előbb is azt mondták, most is azt mondják, de máskép fogalmazták. A czél ugyanaz: letagadni a szellemet, a lelket; tagadni substantialitását; tagadni az örök, mert anyagtól s nyilvánulásaitól független elveket; trónvesztetté deklarálni az önmagában érvénynyel biró eszmét s ennek hordozóját a substancziális lelket.

Kant meghagyta az eszmék értékét; szétszakitotta a földet s az eget; a földre helyezte a természetet (értvén ez alatt a »Ding an sich«-t), az égbe vagyis inkább a fehőkbe az eszméket. Van a felhők közt hely is, boru, köd is elég, ott a Walpurgisnacht-nak boszorkatánczait járhatják a filozofok. »Man balgt sich herum mit den Ideen.« Jelenleg a historikus materializmus az eszméket lehozza megint a földre, de kitekeri a nyakukat. Ott fönn még szabadon kisérthetnének s rémithetnék a nyárspolgárokat; de ha lehozzuk őket, s kimutatjuk, hogy magukban semmik s hogy az anyagnak funkcziói, akkor roppant világos lesz minden s az eszmék többé nem zavarják álmainkat.

Ime az élet materializmusának modern kiadása a maga vérfagyasztó, elszánt, ellenséges pozicziójában minden eddig érvényben levő fölfogás, tan és nézet ellen. A nemzetgazdasági tudományok realizmusa pedig az a trambulin, melyen nekifutnak a világreformatorok s lendületet vesznek, hogy az ezredéves gondolatnak más irányt adhassanak.

A theologiának nyugodtan kell vizsgálnia ez uj támadásokat; tisztába kell jönnie e támadások hajtó erejével s e fölfogásnak okaival.

A hajtó erő s a lenditő ok itt egy, még pedig az, hogy rendkivül imponál a tudománynak éppugy, mint a

csacska közönségnek a gazdasági életnek modern föllendülése, s annak következtében a társadalmi rétegeknek, a társadalmi életnek átalakulása. A gazdasági élet befoly az emberi élet minden szakába: tehát — igy következtetnek a modern gondolkozók — a gazdasági élet ad mindent: életet, müveltséget, eszmét és erkölcsöt.

Az emberi gondolat itt is a kamaszévek tulzásait és tulcsapongásait tünteti föl önmagán. Szerelmes lesz az emberiség; mást nem lát, nem hall.

Akik nem elfogultak, azok igy gondolkoznának: a gazdasági lét a haladásnak alapját képezi; magasabb törekvések lehetetlenségbe mennek, ha nincs anyagi existenciánk. A mi áll az egyes emberről, az áll az emberiségről. Kultura, haladás, finomodás magasabb gazdasági élet nélkül, fejlettebb termelés nélkül képtelenség. A sasoknak is le kell szállniok a földre, táplálékot itt szednek, melynek erejében ismét a felhőkbe térhetnek. Az igazság, az örökkévalóság, a metafizika sejtelmes világba nem koldusok, hanem kimüvelt, képzett intelligenciák képesek csak hatolni; de nem hatolnának bele, még csak a küszöbre sem tennék lábukat, ha korogna a gyomruk.

De mit fog e ténynyel a historikus materiálizmus bebizonyithatni? Azt-e, hogy a gazdasági termelés az egyetlen vagy pláne a legfőbb czél? Abc nélkül nem olvashatunk, olvasás nélkül nem tanulhatunk, tanulás nélkül nem mélyedhetünk bele az igazságba: mi lesz már most az alapvető abc-vel? annak nyujtjuk tán az élet pálmáját? Hagyjuk meg az eszközt eszköznek; elég fontos szerepe van neki; hagyjuk az alapot alapnak; a materiális életet a szellemi élet föltételének; s ne zavarjuk össze a czélt az eszközzel s kiváltkép ne veszitsük el a helyes érzéket a szellemi nagy javak iránt!

A hisztorikus materiálizmus eléggé elrémülhet állitásának szörny-voltától. Perikles korszakának klasszicitását, a római republikát, a kereszténység eredését és elterjedését, az izlamot, a renaissance-t, a keresztes hadjáratokat, Kant filozofiáját, a kulturtörténet töméntelen csodálatos jelenségét

csakis a termelés módjából kimagyarázni, az valóban fiatal-óriásoknak való feladat. A családi életnek, a társadalmi szervezetnek, a tudományos és müvészi tevékenységnek csodálatos szervezetét, s mozgató idegszálait egyetlen egy organizáló momentumra, a gazdasági tevékenységre visszavezetni, az egy nyers, egyoldalu, hóbortos gondolat. Gondolhatjuk, hogy annak, a ki e finom szövedékben csakis a gazdasági élet kötelét keresi, nincs elég finom ujja az idegzet szálaihoz, a szellemi munkák selyemszálaknál finomabb erezetéhez. A társadalmat csakis gazdasági motivumokból fölépiteni épp annyi, mint a létért való küzdelemmel kialakitani az állat és növényvilágot. A létért való küzdelem éppugy mint a gazdasági tevékenység egy-egy szerep az élet fejlésében, egy-egy tényező a történésben, egy-egy motivum a változatos alakulásban; rajtuk kivül ott hat, alkot maga az élet substanciális alapja, a lélek változatos kiadásban, akár mint a tenyésző és az érző létnek, akár mint a szellemi gazdag életnek elve.

Valamint pedig Darwin a szembeszökő és kézzelfogható faktoroknál, amilyenek a létért való küzdelem, a korlátolt átöröklés s más effélék, nagy gyönyörüséggel időz s ki nem fogy a példázgatásokból, de az élő alaknak leghatalmasabb s legtitokzatosabb valósága fölött, a fölött az élő növényke vagy csigabiga fölött nesztelenül átsurran: ugy a mi hisztorikus materiálistáink ügyesen kifejtik a gazdasági tevékenységnek soha senkitől sem tagadott befolyását, de az emberi életnek kialakulásában szereplő legfőbb tényezőket nem veszik tekintetbe. Ilyenek először maga az emberi természet, — azután a nemek, férfi, nő, — a vallás, vagy mondjuk, ha ösztönkép, vagy hajlamkép vesszük: a transcendentálisba való törekvés, továbbá a tehetségek, a szenvedélyek; ezeket nem a gazdasági tevékenység hivta létbe; hiszen maga a gazdasági tevékenység is természetes hajlamnak vagy ösztönnek s természeti szükségletnek a kifolyása; befolyásolhatja, idomithatja ezeket, de nem alkothatja meg; tehát adva vannak, s alapul szolgálhatnak különféle alakulásokra. S ha adva vannak s ha alapul szolgálnak,

miért ne ismernők föl befolyásukat az élet változatos csodavilágában. Ha oly hatalmas és termékeny valóságok, miért zsilipelnők el előlök a valóságos világot? Nem is lehet azt eszközölni, legföllebb a papiroson, a hol a szóé a hatalom. Ott azonban igazán érvényesül. A historikus materiálizmus komolyan hozzáfogott az életnek kimagyarázásához a gazdasági tevékenységből. S mivel az élet terei számtalanok és rétegei mélyek, azért ez a föladat is mindenkit visszariasztana, a kit csak a józan fölfogás s nem a szenvedélyes lelkesülés vezet. De hiszen a tettek nem is az okoskodás fagyában, hanem az intuició fényében s az érzelem mélyében születnek; igaz, hogy ott születnek azok a tettek is, melyek rombolnak s nem épitenek.

A hisztorikus materiálizmusnak a történetet, a kulturát, a müvészetet, a filozofiát, az esztetikát, a vallást a termelés viszonyaiból kell kimagyarázni; az eszmének nincs külön állása; az eszméknek nincs genealogiája, sem önálló befolyása az életre. Ennek kimutatására három »történeti elvre« hivatkozik:

1. a termelés fejlődése képezi föltételét az egész kulturális fejlődésnek;

2. a kultura epocháinak jellege magán viseli a termelési módnak bélyegét;

3. a történeti nagy harczok kiváltkép az anyagi javakért s érdekekért folytak.

Tehát nem az eszmék képezik a világ központját, hanem a gazdasági termelés. Az ideologiai s a materiálista fölfogás közt ugyanaz a különbség van, a mi Kopernikus tana s a Ptolomaei csillagrendszer közt. A régiek a földet, saját közvetlen világukat helyezték a bolygók rendszerének központjába; Kopernikus megforditva tett; a nap lett a központ, s a föld forog körülötte. Igy vagyunk az ideologiai s a materiálista világmagyarázattal. Nálunk a főszerepet az eszmék, a gondolatok viszik; mi azt gondoljuk, hogy szerintük alakul a világ; a fejlődést utóvégre is az eszmék, a szellemi élet fejlődése hordozza. A historikus materiálizmusnál ez a fölfogás tótágast áll.

A társadalomtól függ az ember, a társadalom pedig a termeléstől. A társadalmi változások s a politikai forradalmak okát nem az emberek fejeiben, nem megváltozott gondolkozásukban, növekvő belátásukban kell keresnünk; hanem a termelés s a csere módjainak megváltoztában. Szerintük ez a nézet adja a történelem megértéséhez a kulcsot; ez takarja le azt a titkos rugót, mely a fejlődés egyes stadiumait emelgeti az állatias létből ki a szociális és politikai szervezeteknek mind tökéletesebb alakjaiba. A fejlődés rugója a gazdasági haladás folytonossága; a gazdasági élet szükségszerü törvényessége adja az emberiség történelmének törvényszerüségét, az egyik állapotnak a másikból való kifejlődését, melybe szeszélyek, gondolatok, indulatok, nagy férfiak zavarólag nem nyúlhatnak.

Példáik bőviben vannak; igy a lő-fegyverek föltalálásával változott a hadseregnek szervezete, változtak a viszonyok is, melyek közt a harczosok hadsereget képezhetnek, s mint hadsereg mozdulatokat végezhetnek. A társadalmi viszonyokkal is ugy állunk; a termelési eszközök változtával változik maga a társadalom. A kézi malom a régi társadalomnak különbözeteit alkotta meg a szabad ember s a rabszolga közt; a vizimalom a középkori társadalmat képviseli feudális uraival és hübéreseivel; a gőzmalom pedig a modern társadalmat adja iparos kapitalistáival és bérmunkásaival. Uj gépek föltalálásával változik a technikus s a szociális munkafelosztás, változnak a néposztályok s egymáshoz való viszonyuk a termelést s a termékek kicserélését illetőleg. A rabszolga-munkával létbehivott termelés volt az antik termelési mód; a középkorban a hübéresek s a czéhes ipar folytatta a termelést; az ujkorban pedig a bérmunkások munkája hordozza a termelést. A termelés módozatától függ a vagyonfelosztás is; a termelési erők, melyek egymásután föllépnek, lassankint ellenkezésbe kerülnek a társadalom birtokviszonyaival. Egy darabig e birtokviszonyok valóságos békói a haladásnak, mig végre a feszülés tulságos lesz s beáll a szociális forradalom v. i. a társadalom viszonyainak uj alakulása. A modern átalakulások elé hajtó-

erőül a gőzgép van fogva; ez alakitja át a termelésnek megfelelőleg a társadalmi viszonyokat.

Ha a hisztorikus materiálizmus valami önálló s következetest akart mondani, akkor neki teljes érvényben kell tézisét föntartania, hogy a szellem merő funkcziója az anyagnak, — hogy az ideális motivumoknak nincs befolyásuk, — hogy az eszméknek nincs önálló fejlődésük. Azonban ugy vesszük észre, hogy mindenfelől azon vannak hivei, hogy minél több vizet öntsenek az eredeti szisztémának maró savába. Marx Károly, Engels még hajthatatlanok, de Bax-Belford, Jaures, Bernstein, sőt a fanatikus Kausky is már nem tartják fönn a historikus materiálizmust a maga radikálizmusában. A tulzások ugyanis nem tartósak; egy darabig divnak s azután összeomlanak. Az összeomlást biztosra vesszük, de azért a foglalkozást e rendszerrel annál sürgetőbben ajánljuk.

A theologia s a filozofia tartsa jól megnyergelve a lovát; az ő léte s létjogosultsága az eszmének önálló, a szellemnek substancziális volta. Vannak ideális motivumok *is* a világtörténelemben? vannak eszmék, melyek nem gazdasági funkcziók? az egész világ azt fogja mondani: igen. S ha vannak s nem az anyagból valók, honnan vannak? Van *anyag* és *szellem;* van *élet* és *eszme,* mondjuk, hogy ellentétek, de ez ellentétek harmóniája a fejlődés s a törekvések czélpontja. Nem szabad az egyiket a másikkal agyonütni; de szétszakitani sem szabad a kettőt. Nem szabad túlbecsülni a szellemet a gazdasági létföltételek rovására, mert ők hordozzák a szellemet, s hanyatlásukkal ködbe vész a szellemnek is ragyogása; de épp ugy nem szabad tulbecsülni a gazdasági elemet, mert ha nem akar hanyatlani ez az elem, folyton a szellemnek, az eszmének istápolására szorul.

Bernsteinék tényleg már föladták a hisztorikus materiálizmust. Védekeznek azon föltevés ellen, mintha ők az ideális motivumokat tagadnák; ők nem tagadják.

Jól van, hát mit akarnak?

Csak azt akarják nyomósitani, hogy a gazdasági érdekek a legfontosabb szerepet játszák az emberi életben, s következőleg, hogy az ember első gondja az ő existenczia-

ját biztositani. Ezt szivesen elhisszük, hiszen világos, hogy az ember élhet anélkül, hogy ujságot olvasson, szinházba járjon, szappannal mosakodjék, de nem élhet anélkül, hogy egyék. Ebből azonban nem következik az, hogy ezekhez képest a többi dolog, tehát az ideális irányzatok, az erkölcs, a vallás, a felebaráti szeretet csak luxus-czikkek. Nem hivhatjuk azt fényüzésnek, ami nélkül meg nem lehetünk. Az embernek értelmi, erkölcsi élete ugyancsak nem luxus, mint a hogy az eszme s az akarata sem az. Az a hasonlat sem helyes, amely a gazdasági életet a palotának alapjaihoz és falaihoz; az ideális valóságokat pedig a kupolához és diszes homlokzathoz hasonlitják; nem, ez nem helyes eljárás. Az ember szellemi javai alkotják az emberit; amikor s amennyiben mint ember él valaki, akkor s annyiban lényének, érzelmeinek, törekvéseinek a legtitkosabb bensőségében ott jelentkeznek a természet sajátosságai, vallásossága, erkölcsi motivumai. Azok nem kupola, sem diszes homlokzat, hanem magában az alapban s a falakban lerakott eszmék és tervek. Elkorcsosodik, elzüllik, elvadul, ki ez eszmei tervet meg nem valósitja. Igazuk csak abban van, hogy az eszme sem öntudatra kellőleg nem ébredhet, sem meg nem valósitható gazdasági fejlődés nélkül. Azért azt bizonyos értelemben megengedhetjük, hogy farkánál kezdi kantározni a lovat, a ki midőn a gazdasági alap romlik és züllik, vallással és morállal akarja a világot megfejelni. Nem azon kezdjük; itt is áll a latin mondás: primum vivere, postea philosophari. De ha meg van a vivere, okvetlenül beleszövődik az ideális irány s a maga részéről segiti kifejleszteni a gazdasági erőket s kialakitani a tökéletesebb társadalmi állapotokat.

Végül még egyet.

A hisztorikus materiálizmus néha ügyesen mentegetődzik csunya neve miatt. Materiálizmus, materiálizmus... mily csunya szó, mondják ők maguk, nem tehetünk róla, hogy rajtunk ragadt;[1] de a hisztorikus materiálizmusnak

[1] Der »historische Materialismus« und die »Theorie des Mehrwerths« von K. Marx Dargestellt von Stern.

semmi köze a morális materiálizmushoz, hiszen eszméket, vallást, erkölcsöt nem tagad; semmi köze a filozofiai materiálizmushoz, mert nem foglalkozik avval, hogy az érzést s a gondolatot és akarást az anyagból kimagyarázza. A hisztorikus materiálizmus az emberiség fejlődésének törvényeit tárgyalja; a lét, eredés, czél, vég problémáival, a lelki élet tüneményeivel nem foglalkozik; magyarázza bár azokat valaki materiálista, monista vagy transcendentális (lelki) módon. Igy ir J. Stern a jelzett münek 17. lapján.

Azonban látnivaló, hogy e mentegetődzés csak az agitácziónak megkönnyitését czélozza azokra való tekintetből, kik a materiálizmustól visszariadnának, de önmagában sem nem őszinte, sem nem alapos. Az igazi hisztorikus materiálizmus mindent, az egész emberi életet, nemcsak a gazdasági létet, de szellemet, lelket, poezist, történetet, müvészetet, vallást, erkölcsöt a termelés funkcziójának mondja; ő lelket nem fogad el; az eszméknek összeköttetését s azoknak önmagukból való kiindulását s kihatását el nem ismeri: tehát a hisztorikus materiálizmus valóságos materiálizmus, még pedig a javából.

A gondolat sokkal csillogóbb, semhogy gyors elhamvadását várhatnók, s bár manapság a szisztémák is gőzgyorsasággal élnek, azért a hisztorikus materiálizmus még elég soká élhet arra, hogy a theologusok figyelmét reá mint hálás s érdekes tárgyra méltán fölhivhassuk.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Lehrbuch der Dogmatik. Von Dr. Theophil Hubert Simar. I, II. Herder. Freiburg i. B. 1899. Nagy 8-r. 1102 l., ára 11 márka = 6 frt 60 kr.

A Herder-czég Theologische Bibliothek« cz. vállalatában két dogmatikai tankönyvre akadunk; az egyik Scheebené, a másik Simáré. Tulajdonkép Scheebennek jutott a föladat a dogmatikát megirni; meg is tette részben és pedig oly alaposan és tudományos készültséggel, hogy széles e világon keresni kell e szakban az övéhez hozzáfogható dogmatikai tankönyvet. Szinte valami furdalásfélét érzek, mikor ezt a szót »tankönyvet« ide irom; mert Scheeben munkája hatalmas, megőszült tanároknak is tankönyve lehet; oly könyv az, mely a theologiai mély fölfogást minden léptennyomon szolgálja s valóban új szempontokat is állit; azért tehát iskolai tankönyvnek nagyon nehéz. Scheeben a tudomány nagy kárára belehalt tankönyvének megirásába, hogy tehát a »Theologische Bibliothek« ne nélkülözzön befejezett egész dogmatikai tankönyvet, azért szánta magát rá a kiadó Simar dogmatikájának a »Bibliothek«-be való bekebelezésére.

Simar dogmatikája pozitiv theologiai irányt követ, s mint illedelmes tankönyvhöz illik, disputákba nem elegyedik. Nagy adathalmazzal illusztrálja mindenkor a tárgyalt tézist s e részben előadása kimeritőnek mondható. Ez a sok adat teszi, hogy a két hatalmas kötetben, az 1102 lap daczára némely kérdést éppen csak hogy megérint; a szentségekről röviden szól, s midőn valamely tárgyról tüzetesebb fölvilágositást keresve, olvasáshoz fogunk, azon veszszük észre magunkat, hogy a fejtegetés végére értünk. Visszalapozunk, hogy meggyőződjünk, vajjon csakugyan ennyi-e az egész; de végre is bele kell nyugodnunk s konstatálnunk, hogy nem több.

Simar nem vezet a dolgok mélyébe, azért is, mert

pozitiv theologus s azért is, mert a tankönyvben az elmélyedést nem találta helyén valónak. Éppenúgy nem irányit a theologiai vélemények kiválasztásában, hogy melyikhez szegődjünk, ha olyanokról van szó, melyeket az egyházban szabadon tanithatni. Ez előny is, hátrány is; előny, mert nem praeokkupál; hátrány, mert a határozottságot s a theologiának fejlesztését elő nem mozditja. Fejleszteni tudományt csak bizonyos irányban lehet; aki egy kérdés fejtegetésénél abba a lelki hangulatba hozza magát, hogy lehet, hogy igy van; lehet, hogy másképp van, az ellapul, s nem történet előre.

Igaz, hogy mindig szemeink előtt kell tartani azt az arany életszabályt, hogy a tudománynak is diszkrétnek kell lenni s hogy lesz sok indiszkrét kérdés is, melyre felelni nem lehet. Senki sem vét ez ellen annyiszor, mint a theologusok; azért aztán a sok tinta- és papir-fogyasztás egy milliméterrel sem hozza előbbre a fejtegetett kérdést. Erre is azt lehet mondani: man balgt sich herum mit Distinctionen. Ment-e előbbre a gratia efficax és sufficiens mibenlétének kérdése? Hányszor fogtak bele, hányszor fáradtak ki benne, hogy semmire se menjenek s ötven év mulva újra kezdjék.

Paedagogiai szempontból mégis azt gondolom, hogy igenis előnyösebb egyik sententiának hódolni s a másikát visszavetni s a tanulókat az egyiknek védelmébe, s a másiknak czáfolatába belevezetni.

A szerző igen korrekt; mindenütt a helyes, kath. tant adja, egyszerű világos nyelvezetben. Ezt mind össszefoglalva azt kell mondanom, hogy német nyelven ez a legajánlatosabb Dogmatika . . . tanulók számára.

Most még néhány megjegyzést teszek előbbi állitásaim igazolására. Simar a kontroverziák tárgyalásában nagyon csendes és nyugodt s itéletét is elfogulatlanul és pártfoglalás nélkül mondja ki; ő a szisztemáért nem lelkesül; előadja a korrekt tant, elfogad innen is, onnan is fölvilágositó s magyarázó elemet s nem erőszakoskodik. Igy például a szabad-akaratnak fizikai praemotiójánál határozottan kimondja,

hogy a praemotiót a bűnre mint tant már csak senkinek sem insinuálhatják: »Darum ist die Lehre des hl. Thomas von der Praemotio näher dahin aufzufassen, dass der sündhafte Entschluss als solcher ohne specielle göttliche Prämotio, als eigenstes Product des freien Willens selbst zu Stande komme; dass Gott nur als Schöpfer u. Erhalter des Willens sowie durch die demselben eingeflösste Neigung zum Guten im allgemeinen bei der im sündhaften Entschlusse liegenden physichen Thätigkeit als solcher mitwirke.« II. 579. Máshol is, ahol véleményét kimondja, mérsékelt és szerény. Mily jó benyomást tesz pl. az olvasóra, midőn egy különben fontos kérdésnél a vele szembenálló nézetről csak igy itél: »Das völlige Preisgeben der von Moses angedeuteten chronologischen Reihenfolge der einzelnen Schöpfungsmomente, um eine andere (vorgeblich von der Naturwissenschaft geforderte) an deren Stelle zu setzen, wie dies in neuerer Zeit von einzelnen beliebt wird (die sogen. ideale Theoriae), dürfte (unseres Erachtens) vom exegetischen Standpunkte ebensowenig zu rechtfertigen sein, wie die allegorische Deutung des hl. Augustinus.« II. 283 l.

Tetszik nekem a szerzőnek az a véleménye, hogy az Úr Jézus kiontott vérének csak azon részével volt az istenség egyesülve, amely arra volt rendelve, hogy szent testével a föltámadásban ismét egyesüljön. Tudjuk, hogy mily elkeseredett harcz támadt e kérdésben a Dominikánusok és Franciskánusok közt 1462-ben. A Dominikánusok azt állitották, hogy az egész kiontott sz. vérrel egyesülve maradt az Istenség; a Franciskánusok pedig tagadták azt. Elvek kéznél voltak, abban nem volt hiány; főleg a scholastikus elvvel: quod verbum semel assumpsit, nunquam dimisit, lehetett látszólag a kérdést alaposan eldönteni. A két ellentétes vélemény kiegyenlitésére legjobb a már emlitett expediens. A szerző szerint: »soweit jenes Blut des Erlösers zur Wiederaufnahme in seinen heiligen Leib bestimmt war, bildete es fortdauernd (nach Gottes Absicht) einen Bestandtheil seiner menschlichen Natur, welche auch im Tode Christi ihrem ganzen Wesen nach mit der Gottheit hypostatisch

verbunden blieb. Nun kann aber ferner wohl nicht gesagt werden, dass dieser Satz auf die ganze Quantität des vergossenen Blutes nothwendig angewendet werden müsse, weil man nicht behaupten kann, dass nothwendig u. ausschliesslich irgend eine bestimmte Quantität Blut zum Wesen des menschlichen Körpers gehöre.« I. 457. A szent vér ereklyéire nézve ugyis a theologusok általános véleménye, hogy azok nincsenek az Istenséggel egyesülve s azért nem is imádandók, ha tehát igaz szent-vér-ereklyék is volnának akkor sem imádandók, mert az Ur Jézus nem vette föl azokat dicsőséges testébe, s igy amint különválva állnak, az istenséggel egyesülve nincsenek. Legyen szabad tehát itt is praktikus következménykép fölemliteni, hogy az a szokás, melynél fogva a szent-vér-ereklyéit az Ostensoriumba helyezik az Oltáriszentség mögé, azzal a megokolással, hogy vagy igaz szent-vér s akkor imádjuk azt, vagy nem igazi szent-vér-ereklye s akkor az Oltáriszentséget imádjuk, sehogy sem állja meg a helyét s határozottan téves nézetből veszi kiindulását.

Föltünt, hogy az Úr Jézus szabad akaratának problémáját éppenhogy megemliti S., de a nehézséget, mely a theologusoknak annyi fejtörésébe került, hogy az isteni parancscsal szemben mikép lehet az Ur Jézus szabad s engedelmessége érdemszerző, ezt a nehézséget, mondom, nem méltatja.

A római püspök primátusának fejtegetésében Péternek római püspökségét alapvető fontosságúnak tartja. Elismerem, hogy igy legkönnyebb a kimagyarázása az összeköttetésnek a római püspök széke s a primátus közt; de mégsem lehet azt mondani, hogy a pápa primátusának *alapja* szent Péternek római püspöksége.

Úgy látszik, hogy a könyvnek Németországban nagy kelete van, mert már négy kiadást ér.

Pethő dr.

Praelectiones Dogmaticae, quas in collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus IX. Friburgi. Herder. 366 l. Ára 5 m. 40 f. = 3 frt 25 kr.

Utolsó kötete P. Pesch dogmatikájának, mely az erkölcsi erényekről, a bűnről, s a végső dolgokról szól. Jellemzi e kötetet, hogy sok erkölcstani igazságot, sok morális tételt fejteget s ezzel ráutal a régi theologia szokására, mely dogmatika és morális közt nem igen különböztetett. Hiszen a morális tételeknek dogmatikus tárgyalása ma is nagyon ráférne a theologusokra, kik a bűnre s az erényre vonatkozó téziseket a morálisban föltételezik, azok megvitatásába bele nem ereszkednek s rögtön a praktikus alkalmazásokba mennek át, a dogmatikából pedig szintén kirekesztik azokat; igy azután sem itt sem ott nem szoritanak helyet a bűn s az erény alapos megbeszélésének.

P. Pesch e részben igen alapos munkát végez; dogmatikus alapon tárgyalja az egyes erkölcsi erényeket; tézisekben adja elő az egyház tanát a bűnről. Hogy mily nagy előnyt nyujt ez az eljárás, azt a theologusnak, ki sz. Tamás summájának secunda-secundae részét ismeri, fejtegetnünk fölösleges. A legszolidabb erény-tan, szoros, logikus összefüggésben csak dogmatikus alapon emelkedhetik föl. A régi arany szabály érvényesülését »virtus stat in medio«, csak az elvek logikus alkalmazásában s a distinkcziók fényében látni. Elvek alkalmazása s distinguálás nélkül túlzások és hiányok tarkitják majd nézeteinket s gyöngitik erkölcseinket. Fölösleges hangoztatnom, hogy P. Pesch az erénytanban a gazdag egyházatyai irodalmat kellő figyelemben részesiti, s amellett sz. Tamás summájának idevágó részét is szorgalmasan értékesiti.

Ha más haszna nem volna e könyvnek, mint az, hogy a dogmatika e pontját kellően kiemelte, már beérheti művének kihatásával. Adja Isten, hogy az ifjú theologusok, ha az előadásokban az erénytanba kellően be nem vezettetnek, legalább később forgassák sz. Tamásnak secunda-secundae-részét. Mikor a Jézus-társaságának hires római profess-házát, »Al Gesùt«, a gyászosan félrevezetett XIV. Kelemen becsu-

katta, minden páternek asztalán ott találták a Kempis Tamást s a secunda-secundaet; igy tudom ezt P. Ballerini elbeszéléséből. Különös ajánlásul szolgáljon ez az öntudatos, önérzetes keresztény életre törekvő papságnak.

P. Pesch theologiája a dogmatikát a jezsuita főiskolák rendszerében négy évre terjeszti ki. Igy azután ráérnek külön, dogmatikus erény-tanra is.

A végső dolgokról szóló tézisekben itt-ott kellemesen meglepő kitérésekre s a sablonos ismeret-adatokon túlterjedő megjegyzésekre is akadtam. Bővebben ismerteti Catharini véleményeit a pokol tüzének átvitt értelemben való fölfogásáról. Különben megjegyzem, hogy a P. Hurter dogmatikájában fölhalmozott adat-bőséggel kevés könyv vetekedhetik, úgy hogy Peschnél sem találtam meg egyet-mást, amit Hurter fölvett. *Pethő dr.*

Katholikus ágazatos hittan. Irta Katschthaler János dr. felsz. pk., salzburgi kanonok. Latin eredetiből többek közreműködésével forditotta és kiadja Kiss János dr. pápai kamarás, stb. Nagy 8-r. Hat kötet, finom kiállitásban. Egy kötet ára füzve 3 frt 20 kr. (etiam c. s. 11.), erős és diszes félbőrkötésben, bőrsarkokkal 4 frt 20 kr. (c. s. 14.); kiválóan diszes, aranymetszésü kötésben 5 frt 40 kr. (c. s. 18.) Tehát az egész mü füzve 19 frt 20 kr. (c. s. 66.), kötve 25 frt 20 kr. (c. s. 84.); diszesebb és aranymetszésü kötésben 32 frt 40 kr. (c. s. 108.) (A sacrumokat részletekben jelöli, a fizetést havi 5 frtos részletekben is elfogadja a kiadó. Papnövendékek 20%-nyi árleengedésben részesülnek.)

Még egy harmadik dogmatikát is van alkalmunk e füzetben, a Pesch-é és a Simar-é után bemutatnunk, amely annyiban érdemli meg különös figyelmünket, hogy magyar nyelven nyujtja, tehát nemcsak a papságnak, hanem a müvelt laikus közönségnek is hozzáférhetően a katholikus hittudományt. Ez, az évek óta készülő, mert már évekkel ezelőtt kilátásba helyezett Katschthaler-féle dogmatika magyarul.

Zengése elől az a kir' ők nem mosolyogtak.
De nem fut, a kit felavatának és értik,
Hogy nincs tulajdon kecsek hiján, midőn a szép
Ifjak s leányok táncza közzé repkénynyel
Koszorúzva lép a kopasz Anakreon s rekkent
Szózattal ő is dalja Kómust és Éránt.
S neveli a köz örömet. Engem is kedvelj
Szeretett hazámnak hiv fija! Nem ád azon egy bájt
Sváda mindennek. Szerettem a nyelvet
Buzogtam én is értte. Nevemet tiszteld s áldd!«

Ez volt Fábchich! Nemesszivű ember, lángbuzgalmu hazafi, törekvő úttörő az irodalomban! S ha csak egy követ is rakott irodalmunk hatalmas épületébe s ha csak egy szikrával is tovább élesztette a hazaszeretet szent tűzét keblünkben: megérdemli, hogy Horváth István megható bucsúszózatával váljunk el tőle: »A dicsőség fénye lebegjen sirhalma felett!«

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Magyar Voltaire, Magyar Enczikloped́isták. Irodalomtörténeti korrajz. Irta Márton József. (A nagyszombati érseki főgymnázium 1898—1899. értesitőjéből.)

Kellemesen meglepett az ez idei nagyszombati gymn. értesitő, mely a fönti czim alatt érdekes, irodalomtörténeti korrajznak bekezdő részét nyujtja s bár a bekezdő rész, a mi minket illet, igazán még csak a kezdetnél van, mégis szivesen forditjuk rá a figyelmet, hogy jövőre, ha majd egészen s bizonyára különnyomatban is megjelenik, annál osztatlanabb örömmel üdvözölhessük.

S mit becsülünk mi az ily irányu irodalomtörténeti korrajzokban? azt, hogy nemcsak a hüvelyekkel, de a maggal is foglalkoznak, — azt, hogy nemcsak a nyelvet s annak idomitását, kezelését, fejlődését tekintik, hanem az eszmékkel, azoknak genezisével, rokonságával, terjedésével, kihatásá-

val foglalkoznak. Mennél kevesebb ilynemü korrajzot vagyunk szerencsések birni, annál többre becsüljük ez iránynak úttörőit. Rám a magyar irodalomtörténeti munkák azt a benyomást teszik, hogy az eszmék kutatásától s megbirálásától fáznak; szemet húnynak a szellem és lélek előtt, hogy a testet, a külső formát annál zavartalanabbul szemlélhessék; az ő lapjaikon az irodalmi művek csak fosszil alakok, csak száritott virágok, melyek az illatot, a szellemet, az eszmét ignorálják. Meglehet, hogy attól is félnek, hogy az eszmék előtérbe állitásával, sok neves emberre, kire lelkesedéssel néz az ifjú nemzedék, árnyék borul; vagy talán attól tartanak, hogy az eszmék ellen emelt kifogásoktól műveiknek nyelv-szépségei is elhervadnak. Mindezzel szemben érvényesül az a fölfogás, hogy az irodalom csak lenyomata az eszmének, az irodalom csak hüvely, az eszme a mag; s az irodalomtörténet a maga teljességét csak úgy éri el, ha a szép formában az alakitó gondolatot is megragadja s a forma történetét az azt mozgató idegszáltól, az eszmétől el nem választja.

Az itt ismertetett korrajznak kiválósága abban áll, hogy a magyar nyelv ébredésének korában az eszméket vizsgálja.

A magyar nyelv ébredése a franczia eszmék vánkosán esett meg; jellemvonása a magyar irodalmat átlengő eszmének és szellemnek az, hogy *kópia*, még pedig gyarló gypsz-öntvény. Eddig csak az irodalmi termékek tárgyán s a drámán mutatja ki a sz. a francziák hatását; de a föladat oroszlánrésze, a bölcseleti nézetek rokonságának, az ethikára, vallásra, sociologiára, a felvilágosultságra gyakorolt kihatásnak kimutatása a szerzőre a jövő évben vár. A magyar irodalmi élet akkor minden tekintetben kezdetleges és szerény volt; a szellemi élet szervei apró méretekben kis körben mozgolódtak, mint egy tengeri habarcznak pödrött csápjai; a franczia gondolatok kis kaliberü agyvelőket találtak; gőz volt elég, de nem volt hozzá gép. A rozoga eszközök a nagy gondolatok rohama alatt reszkettek, s zörögtek mint egy rossz vasuti hid a gyorsvonat alatt, s az eszmék iránt fogékony férfiak teljesen elbódultak behatásuktól s kritika nélkül tömjéneztek hatalmuknak.

A magyar irodalmi ébredés ily zürzavaros, ködös, vérfoltos hajnalba esik.

A szerző igen jól rajzolja a franczia társadalomnak bomlási folyamatát s a franczia eszméknek hazánkba való átszivárgását. Bár Magyarországot erősen védte az eszmék útjának tilalomfája, a tudatlanság, — vonatkoztatva ezt a nemzeti irányra s a demokratikus eszmékre — mégis megtalálták a beutat hozzánk. S különös, hogy ép a nemzetietlenség létesitette köztünk s a forrongó Francziaország közt az összeköttetést s a legkonzervatibb udvarban létesitett magyar testőrség volt az uj, magyar szellemi életnek a szerve. »Az udvar francziás műveltségü volt . . . a franczia nyelv ismerete, — ami épen jellemzi a nemzetietlen kor divatját, — meghozta azt a termékenységet, melyet a franczia irók szerte keltettek.« (66. l.) Elül ügetnek tehát a franczián, utánuk a magyar nyelv akkori nehézségeinek vaskos társzekerein, a készületlenség bagaria-csizmáiban iparkodnak a magyar testőrök; legelül »ott hátul« Bessenyei György. A franczia eszmék jól tetszettek a kényelmesen élő, jól táplált, aranypaszomántos ruháju testőröknek; »a méltatlan kiváltságok, az osztálykülönbség megszüntetése, a vagyonközösség mind oly eszmék, melyek most is netovábbját képezik a társadalomnak, különösen a humanizmus hirdetőinek.« (103. l.) Ez a kijelentés nagyon is sok megszoritást kénytelen elviselni. A mult század nemes ifjai ugyancsak megköszönték volna a vagyonközösséget s az osztálykülönbség megszüntetését; látjuk a történelemből, hogy a franczia forradalomból is csak relative demokratikus társadalom került ki; nálunk meg pláne, kik a forrongó krátertől annyi vámfával voltunk elreteszelve, a radikális eszmék őszinteségre nem is számithattak; a magyar társadalom még manapság is, nyakig s azontúl fuldoklik a rendiség hinárjában; következőleg elgondolhatjuk, hogy mily öntudatlan álnoksággal és farizeismussal lelkesülhettek a magyar, nemes ifjak az igazi, franczia demokratikus eszmékért. Az ő demokracziájuk tulajdonkép nemzetiességgé aludt meg.

A szerző eddig a magyar drámában mutatta ki a

franczia szellem befolyását; ezt igen alaposan és szókimondóan teszi s ahol kell, éles keresztény megvilágitásban részesiti az eszmét s az eszmének megtestesitőit s megtestesüléseit. Ezt elvárjuk tőle; nemcsak osztatlan dicséreteket, hanem itéletet kivánunk hallani arról, amitől erkölcs és nemzet satnyul. A beteg ember aranyos szálakból szőtt pókhálóban látja a gyertya-, a lámpafényt; dörzsölje meg szemét s az aranyos háló is eltünik; a merőben nyelvet vizsgáló irodalomtörténet szintén aranyos gloriolával ékitett föl sok eszmét, sok embert, mert örül neki, hogy ébred a nemzeti érzés, s nem törődik azzal, hogy ezt az ébredést mi okozta, s szemet huny a rosz eszmék előtt is, ha csak ébresztők voltak. Ezen az anyámasszonyos gyöngeségen azonban lassankint átesünk s az ilyen műveknek mint a t. szerzőé, kell e haladásért hálásoknak lennünk.

Pethő dr.

Mgr. Baunard. Das Leben des Generals de Sonis frei bearbeitet von L. van Heemstede. Mit einem Porträt. Fulda, 1897. Druck und Verlag der Fuldaer Actiendruckerei. Ára kötve 2 frt 40 kr.

Mgr. Baunard, a lillei kath. egyetem rektora, az előnyösen ismert életrajziró 1890-ben megirta francziául a kevéssel előbb elhunyt Sonis Gaston de Sonis tábornoknak (1825—1887) életét. A mű sikere óriási volt, mit eléggé bizonyit az, hogy az előttünk fekvő német átdolgozás a 44. franczia kiadás nyomán készült.

Sonis tábornok életét a sirjára festett nehány szó jellemzi: Miles Christi! Nemes egyszerűség, tőről metszett keresztény szellem ömlik el egész lényén, pedig élete nagyon is változatos volt s igy nem egyszer ment át a tűzkeresztségen. Guadeloupe szigetén született a franczia Antillákon. Hét éves korában őseinek földjére, Franciaországba került. Itt végezte alsó, közép s katonai felsőbb tanulmányait. Anyját igen korán, atyját 19 éves korában vesztette el s ezentúl ő lett nővéreinek atyjok. Atyja halála megtörte s e

nyady és Zrinyi. Emlékezzél régiekről, dicsőitve gyüjtsd össze az érdemesek tetteit, hogy soha azok feledésbe ne menjenek, amint azt tették a tudós Anonymus és az egyszerü nép fia, énekes Tinódy Sebestyén, mert hiszen a közös mult, annak közös dicsősége, gyásza köti össze a szíveket, teszi a nemzeteket. És tiszteld ősi jussaidat, ragaszkodjál nemzeti törvényeidhez, szokásaidhoz, amint ragaszkodott Werbőczid; de tiszteld, hódolj koronád viselőjének ha netán mellőzés is ért: amint hódolt agg Pálffy Jánosod.« Már a legutolsó sorokat, nem nagyon lelkesedvén Bocskay és Bethlen koráért, mi máskép stilizáltuk volna, és nem igy: »És ha téved királyod rossz tanácsosok utján, ha szabadságod, lételed fenyegetve vannak általa: ám harczolj harczot harczra a szabadságért, amint harczoltak Bocskay és Bethlen; de harczodnak ne országot és trónt felforgató háboru, hanem az okos béke legyen czélja, mint voltak az ő szabadságharczaiknak!« V.

Római úti emlékek. Irta dr. Horváth Győző, kalocsai érseki titkár. Kalocsa 1899. Jurcsó Antal könyvnyomdája. 231 l. Ára 1 frt 50 kr.

Utazni idegenben szoktunk, s az útleiró, még ha hazája földjén is jár, idegenszerüen viselkedik; annál inkább gondolhatjuk, hogy magyar ember olasz földön márcsak idegenben érzi magát: s ime e római uti emlékeken tényleg az ellenkezőt látjuk; nem az idegenben való érzést, hanem az otthoniasság szellemét lehelik; irójuk ugy jár köztük, mint aki lelkének nagyobb s nemesebb része szerint otthon van náluk, a ki mikor hazajön, ugy veszi észre, hogy lelke hozzájuk tapadt s meg nem figyelt perczeiben szárnyra kel s átrepül alpeseken s tengereken feléjük.

Pedig meg vagyunk győződve, hogy ezt nem a kontraszt eszközli, mely rémségesen bele áll a békás Kalocsa s az ideálok hazája, Itália közé; hanem felsőbb inditóokok eszközlik a Rómához való ragaszkodást s a feléje való vonzalmat. Az útleirást épp ez a természetfölötti, egyházias

érzés jellemzi; meleg hangon szól Rómáról s a szentatyáról; a hotel-szag nem érzik meg rajta; az idegenben kiverődni szokott idegességnek, mely kritikaszterséggé fokozódik s az útleiró kelletlenségein döczögteti végig szivtelenül a »szives olvasót,« semmi nyoma: a lokál-patriotizmus, mely nem emelkedhetik föl más nemzetek fölértéseig, itt nem kisért; jól is tette sz., hogy Foktü és Uszód borotvált füzfáit össze nem hasonlitotta az ernyős piniák melancholiájával. De kiváltkép meglepett, hogy az olasz nép-szellemet Nápolyban igen méltányosan itéli meg; ezt kevés utazónál tapasztaltam; népet érteni, — lelkét, pajzánságát, alázatos, egyszerű lelkületét helyesen megitélni, — bűnre s erényre való alkalmas hangulatait egybevetni, azt kevesen szokták; a benyomások idegenszerüsége többnyire eldönti a naiv olaszok sorsát, s kimondja itéletét, hogy zsidóba oltott czigányok. Ezenkivül több, aprólékosabb tájékoztatással szolgál, miket a Baedekerből nem vett. Mindennek okát abban látom, hogy a t. útleiró Rómában otthon volt, s amint kivettem, nem is volt hotelben, hanem másutt, megint csak otthon; ez a környezet fokozta lelkének érzékenységét a benyomások iránt s megőrizte tiszteletét Róma s méltányosságát az olasz nép iránt. Bizonnyára az olasz nép közelebb áll a kereszténység szelleméhez s ez jobban is hatott beléje, mint bármely más népbe. A t. útleiró is gondolom, ezt a benyomást vette. És mivel a test és lélek közt szoros viszonyosság létezik s az egyiknek sajátságai a másikon kivetődnek, tán ő is beleegyez abba a párhuzamba, melyet Stőhr »Egészségtana« után ide tüzök: Nem valami játéka a véletlennek, hogy a legnagyobb aszkéták éppen a déli tartományoknak és főleg a mérsékeltebb övü román fajnak szülöttei; mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy a spanyolnak dinnye-szelete s a nápolyi lazzaróninak szárított hala jobban megegyezik az aszkezissel, mint az angolnak bef-steakje és rumsteakja, a westfálinak szalonnás gombócza s az alemanninak galuskája. Ezt a benyomást bizonnyára a t. szerző is vette s igen ajánlom »bevételre« más út- és sin-koptatóknak, kik Itáliába botránkozni járnak.

A külalak fényes bizonyságául szolgál annak az eddig alig gyanitott ténynek, hogy a nyomdász-technika Kalocsán is tért foglal. Igazán »jól ki van fésülve a ficzkó,« de ugy is illett, hogy ilyen ruhában jelent meg légyen.

Kapható a szerzőnél és Jurcsó Antal könyvnyomdájában Kalocsán.

Pethő dr.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

50. A jövő 1900. év háromfélekép ünnepév számunkra. És pedig: 1. Egyházi általános jubileum éve, ugy azonban, hogy a jubileum Róma, az örök város területén nyerhető el (kezdődik 1899. karácsony ünnepével), mig a világ-egyházban künn 1901-ben kell a jubileumi cselekedeteket véghezvinni. — 2. A »századvégi hódolat« Krisztus Jézusnak; a mennyiben az 1900. évvel fejeződik be a XIX. század, s a keresztény világ ez alkalomból hálás kegyeletét akarja kitüntetni a kereszténység áldásai iránt, s imádását ünnepélyesen bemutatni az Isten Fiának, (kezdődik az 1900. év Szilveszter napján). — 3. Kilenczszáz éves multja a kereszténységnek hazánkban, aminek ünnepélyes emlékezete tulajdonképen augusztus hónapban (Nagyboldogasszony és sz. István kir. napjai között — Esztergomban, Budán és Székesfehérvárt) fog megünnepeltetni. Sokan összezavarják e három teljesen különálló momentumot, s ezért jegyezzük itt fel azokat röviden. A jövő évben bőven lesz alkalmunk szólni e szent és nagy dolgokról.

51. Palásthy Pál püspök emlékének, ki a mult hó 24-én, szeptemberi füzetünk zárta után, szenderült jobblétre, itt és most kell néhány sort szentelnünk.

Isten, reméljük, már megadta hű szolgájának az örök üdvözülést. De nekünk akár mint papoknak, akár mint iro-

A keresztény irányzat maga jellegét nyomja a tudományra is s ez a bensőséges s okszerü kutatás. Ha a modern tudományt jellemzi a felületes sokoldaluság s evvel kérkedik s evvel téveszt meg sokakat: akkor ne feledjük sohasem, hogy a tudománynak magasztosabb a szerepe, mint bizonyos elvakitás s kaczér kimüvelés, hogy a tudománynak belső komolyságra kell vezetnie s oly egységes szellemi alapot teremtenie, mely az embernek minden törekvéseibe mélységet és lelket önt. Ezt pedig csak a keresztény tudomány teszi józanságával, egységesitő s szervező hajlamával s ép azért a tüneményeknek s a sok ismeretnek helyes krizise a legfőbb feladat, melyre vállalkoznunk kell a tudomány hirnevének érdekében.

A XX. SZÁZAD SZOCZIÁLIS IRÁNYZATA.

Irta PETHŐ dr.

Az eddigi századok nem a nép századai. Nemzetek jóformán még nem léteztek; csak egyes kiváltságos osztályok élvezték a jogokat, javakat és kiváltságokat s az ország érdekét azonositották a kiváltságos rendek érdekeivel. A népnek nem volt öntudata. Nem egyebek ezek a rendi alkotmányokba foglalt népek mint nagy tömegek, melyeknek dicsőséges föladata néhány hatalmas családnak érdekét szolgálni a politikában s a nagy tömeggel szemben elenyésző tizezernek lehetővé tenni az emberséges létet a társadalmi életben, jobban mondom: lehetővé tenni nekik a naplopást. Mi volt a magyar nemzet 1848 előtt? az a háromszázezer nemes, ki nem dolgozott, hanem rendi kiváltságainak megőrzésén fáradott. Ezek mondták: mi vagyunk a nemzet, mint ahogy azt már más valaki még nyersebb kizárólagossággal mondotta: én vagyok az állam.

Nem mondjuk ezt szemrehányáskép, hanem rámutatunk

mint eltünt társadalmi alakulásra s mint oly fejlődési fokozatra, mely a történeti fejlődésben átmenetet képez, de sem ideálnak nem vehető, sem meg nem örökithető. Minden kor teljesiti a maga munkáját, s akkor állunk jól, ha kiismerjük magunkat efemér, átmeneti érvényüket illetőleg s össze nem zavarjuk az egyiket a másikkal, meg nem akasztjuk a multtal a jövőt. Minden kor egyhamar beleringatja magát abba a meggyőződésbe, hogy a viszonyok, a társadalmi alakulások és kapcsolatok, mindig olyanok maradnak, mint az édes jelenben; revolucziónak, jogfosztásnak, erőszakoskodásnak bélyegezik a fejlődést, nyilván azért, mert nincs fogalmuk az életről, s a társadalmat sem tekintik élő szervezetnek.

A megálmodott s kiváltságokkal kihimezett stabilitás helyett a történelem folytonos változást tüntet föl, amely változást az alsó *néprétegek emelkedése s a türhetőbb, emberi létnek általánositása* jellemzi. Látunk századokon végigvonuló, s egyre emelkedő mozgalmat, mely a nyomorult tömegeket az uralkodó osztályokhoz közelebb hozza s a munka által termelt javakban s a közélet jogaiban részelteti. Ez a mozgalom néha stagnál; máskor ismét gyorsabb tempóban halad; jelenleg rendkivül gyorsan fejlik és sebesedő sebességgel tör előre; méltán mondhatjuk, hogy szocziális korszakban élünk. Ébresztő, mozgató szellem szállta meg az emberiséget s az uj idők arczulatának és psychologiájának jellemző vonása éppen ez, hogy minél több emberrel kivánják megosztatni mindazt a jót és jogot, mit a társadalom szükebb körben élvez.

A mult század rémes forradalma a világ szinpadára léptette az embert, kiemelte őt akkori lekötöttségének békóiból s megosztotta vele az uralkodó rétegeknek politikai és gazdasági szabadságát. E gazdasági szabadság tovább érleltette a világot; mint a napsugár kifejleszti a mérges csirát s az illatos arómát: ugy fejlesztette ki a gazdasági szabadság az individualismus erőit s nagygyá növesztette ugyanakkor a gazdasági szabadságból és garázdálkodásból származó hátrányokat, úgy hogy most ezek a társadalom nyakára nőtt iszonyu hátrányok, melyek mint milliók fájdalmai és jajjai jelentkeznek, kényszeritik ismét a társadal-

mat uj lépések megtételére, uj alakulások és intézmények megteremtésére.

Minden ilyen uj lépés több és több embert emel a jogok és javak élvezetébe. Az ellenkező irányban haladni, a javak élvezőit csökkenteni lehetetlen. A törekvések, haladások, átalakulások czélpontja a nagy, közös emberiség. Eddig is az volt; de ezentúl már öntudatos ismeretünkké vált ez a folyamat, mely a kiváltságokat a közösség javára letöri s a javaknak élvezetét intézményesen tágasabb néprétegeknek lehetővé teszi. Innen van, hogy a lent és fönt közt való különbség a társadalomban egyre jobban vész, ha nem is érzület szerint, de legalább is az intézmények szelleme szerint; a kiváltságok vesznek; a szellem s az élet kincseiben való részesülést nemcsak elvben el nem tagadjuk senkitől, de méltányoljuk is az erre vonatkozó jogok kivivását; a társadalom kezdi belátni, hogy az uralkodó és élvező tizezer nincs praedestinálva a javak birására, valamint a sanyargó milliók nincsenek reprobálva örökös és végleges nélkülözésre; a társadalmi különbségeknek kegyetlen örvénye kezd kitöltődni, s az emberiséget meg-megszállja egységének érzete és sejtelme.

Jelen dolgozatomban ki akarom mutatni, hogy az emberiség fejlődése a javakban való részesülésben áll, vagyis annál fejlettebb az emberiség, mennél több ember részesül minél több jóban: anyagi, szellemi, erkölcsi jóban. Ki akarom mutatni ugyanakkor, hogy miután ez a fejlődés az emberiség természetével adva van, azt megakadályoznia, meghiusitani senki fiának nem sikerül. Az Isten gondolatait eltorzitani lehet egyeseken, nemzeteken, de nem az egész emberiségen. A szentirásnak az a szava: »töltsétek be a földet és hajtsátok azt birodalmatok alá és uralkodjatok a tenger halain és az égi madarakon és minden állatokon, melyek mozognak a földön« (Mózes I. 1, 28.), a kulturának első paragrafusa, magának az Istennek gondolata. Az Isten gondolata az, hogy az ember úr legyen a földön, s nem troglodita; azt akarja, hogy uralkodjék s hajtsa birodalma alá a földet s a természeti erőket, s e lenyügözött erőkön

építse föl kulturéletét a földön. Ugyanez a kulturföladat sürgeti a javaknak minél tágabb körben való élvezését, mert az Isten nem akarja, hogy 10.000 emberé legyen minden, s millióké legyen semmi, nem akarja, hogy százan lakjanak Capri szigetének márványvilláiban s ötvenezren Sziczilia kénbányáinak torkában. Ha most tényleg ugy van, azt a történelmi fejlődés a bűnök s a szenvedélyek kohóiban kovácsolták össze; de az Isten jobbat akart, azt hogy a rosz történelmi fejlődést öntudatunkra hozva, a fejlődés törvényeit és tényezőit megjavitsuk s egy jobb, igazabb s igazságosabb fejlődést léptessünk a világba.

Ki akarom továbbá mutatni, hogy miféle hatalom és mozgalom hordozza ezt az emelkedőfélben levő általános helyzet-javulást, s ennek kimutatása képezi tulajdonképeni feladatomat, melyet ha megoldottam, egyuttal rámutattam az imént emlitett általános törvényére az emberiségnek, hogy t. i. a fejlődés iránya: minél több embernek minél több jóban és jogban való részeltetése. S végül jellemezni akarom a szocziális mozgalomnak jelen fázisát a kiemelkedő, uralkodó jellegek szerint, melyek a legujabb korban, mondhatom, az utolsó félszázadban a mozgalmon jelentkeznek.

Kezdem azzal a kérdéssel, hogy miféle tényezők hordozzák az emberiség szocziális emanczipácziójának mozgalmát?

A társadalom gazdasági szervezete a munka s a javak elosztásától függ. Az elosztás egyenlőtlenné teszi a társadalmat s amily különbözőségeket mutat föl a munka fölosztás, oly különbségek lépnek föl a társadalom rétegei közt is.

A régi rabszolgatársadalomban, értem a rabszolgákat tartó társadalmakat, óriási a különbség a herus s a servus közt, mely örvényt szakit a két osztály közé s ha ugyanabból a népből valók voltak is, távolabb veti szét egymástól mint ha külön zónák alatt születtek volna. A rabszolgaság intézményét a legnagyobb egyenlőtlenség jellemzi: a munkát a rabszolgák nyakába varrták s az élvezetet, a jót s a jogot kizárólag maguknak tartottak fönn. — A közép-

kori jobbágy enyhébb alakját tünteti föl az elnyomott embernek: a munka itt is nagyon egyenlőtlenül volt megosztva; ő a teherviselő, s a jót s a jogot csak kis mérvben élvezi; de mégis élvezi. A haladás a rabszolgai termelésből a jobbágyi munka viszonyaiba abban áll, hogy több jót és jogot juttattak a jobbágynak mint a régi rabszolgának. Amit a rabszolga még soha és sehogysem élvezett, azt élvezte már a jobbágy. A történelem folyamán a jobbágy egyre több jog és jó elérése után iparkodik; az uralkodó rétegek nyomása elkeseriti őt; szomorú sorsának öntudata végleges kitörésekre ragadja; a parasztháborúk iszonyatosságát ép az elkeseredés szenvedélyessége s az elnyomatásban elfojtott s most kitört népdüh jellemzi; de az önérzet s a jobb sors vágya nem változtatott volna helyzetén; mert ha a körülmények, melyek a jobbágyságot megteremtették, ugyanazok maradnak: akkor a keretükben alakot nyert munkás-viszonyok, ez esetben a jobbágy-munka is ugyanazok azontúl is; csak ha a termelés viszonyai változnak, akkor változik el a munka, akkor lépnek föl uj alakulások, uj társadalmi osztályok.

A termelés viszonyai teremtették meg a rabszolgai s a jobbágyi osztályokat. Ezt jó lesz mindig szem előtt tartani. A termelés adja meg az osztályalakulás tipusát. E részben valóban az ugynevezett történeti anyagelviségnek (historische Materialismus) igaza van. A termelés hordozza első sorban a társadalmat; a termelés módozataitól függ a társadalom alakulása.

S miért?

Mert a termelésben az emberek nemcsak a természethez, a földolgozandó nyers anyaghoz, hanem egymáshoz is viszonyba lépnek. Termelnek, az az bizonyos módon és mérvben összeműködnek s egymás tevékenységét uj munkákban kombinálják; egymással viszonyba lépnek s csak e társadalmi összhatásban megy végbe a termelés. De mitől függ a munkának kombinálása, a tevékenységnek kapcsolata, a munkásoknak egymáshozi viszonya? első sorban a termelés eszközeitől. A liszt liszt marad, s kenyeret süthe-

tünk belőle; de az már nem mindegy vajjon kézi malmon, vizi- vagy gőzmalmon őrölték. Az a társadalom, azoknak a munkásoknak helyzete, tevékenysége, lekötöttsége, összes viszonyai attól függnek, vajjon vizi- vagy gőzmalom a termelési eszközük. A társadalmi viszonyok, melyek közt a munkások termelnek, teljesen megváltoznak a termelési eszközöknek, mondjuk erőknek változtával; ebből következik, hogy igazuk van azoknak, kik azt állitják, hogy a termelési viszonyok a maguk összeségében meghatározzák a társadalmi viszonyokat, tehát magát a társadalmat, s tökéletességi fokozatuk meghatározza e társadalomnak a fejlődés történetében az őt megillető helyet. A hibát, mely ez állitásokba többször csúszik, e kijelentéseknek s e fölfogásnak kizárólagosságában kell keresnünk s a történeti materializmusnak is az a hibája, hogy a társadalmat kizárólag a termelési viszonyok összeségének mondja, minden egyéb momentum és tényező kizárásával.

Nem a lázadások, nem a jó szivek buzdulatai, nem a nemes emberbarátok törekvései változtatták meg a társadalmi viszonyokat első sorban és döntő kihatással, hanem mindannyiszor csakis a termelési eszközöknek s általuk a termelés viszonyainak változta.

Igy voltunk a jobbágyi társadalom tünésével is. Eltünt a jobbágyi munkával a jobbágyság intézménye is; de a jobbágyi munkát a termelési eszközök változása s e változással lépést tartó, uj társadalmi viszonyok keletkezése tüntette el. Mily könnyü azt például elgondolni, hogy a tökéletesitett eszközök, a természetnek alkalmasabb gépek által jobban kihasznált erői lehetségessé teszik az emberi munka terhének könnyitését. Éppen úgy még nagyobb változást tehetnek a megváltozott termelés révén beállott társadalmi viszonyok. A manifactur tökéletesbülésével s a gőzgépek föllépténél a munkások összecsődültek; akik előbb szétszórtan, elszigetelten tengődtek s nyögtek a munka igája alatt: azok most kölcsönös érintkezésben kicserélték gondolataikat s vágyaikat s szervezkedni kezdtek.

Ha a munka terhes s elszigeteli a munkásokat, lehe-

tetlenné teszi nekik mindenképen a haladást. A munkás, aki reggeltől estig dolgozik mint a marha, sem idővel, sem képességgel nem bir emberibb életre; aki föl akarja őt emelni, az könnyitsen előbb a terhen, mely a munkás vállait nyomja; vegye le részben róla, s akkor fölegyenesedik s kezdi érezni nem állati voltát. A munka-könnyitéssel lép ki tehát az ember a javakban való részesedés ösvényére. Nézzük a középkori jobbágyot; agyon van ütve; elszigeteltségében, lekötöttségében egyáltalában nem számit; a munka nem képezi eszközét előhaladásának, hanem inkább csak akadályát mozgolódásának. Azon mérvben, melyben a munka terhétől s a lekötöttségtől szabadulhat, vonja ki magát az uri önkény alól, járhat iskolába, érvényesitheti tehetségeit, szóval lehet ember belőle. A fölszabaditásnak,-s a tehetségek érvényesitésének iránya jellemzi az ujkor történetét; ami a mult század óta történik, az mind ezt az irányt sürgeti: adjunk igazi szabadságot s érvényesülési képességet az embernek; engedjünk neki minél nagyobb részt szabadságból, jogokból, javakból; de ez iránynak tágasabb térfoglalását ismét csak a termelés módja hordozza; a jobbágyi munka vagy a manufaktura idejében ily emelkedést el nem érhettünk volna; de a nagyszerüen kifejlett s tökéletesitett termelési mód mellett, a munkás is egészen más állást foglal el, más szerepet játszik: s miben áll ez az állás, miben ez a szerep? abban, hogy a társadalomban, mely a munka társadalma, ő a tulajdonképeni úr, ő a társadalom tengelye, s azért a társadalom súlypontja is a munkában s a munkásban fekszik.

Ezt a gondolatot jó lesz leszegeznünk. Egymagában képes megvilágitani az ujkor történelmét s a társadalmi átalakulás filozófiáját.

Ha könnyű jószágba, például egy zsák gyapjuba jó nagy darab ólmot rejtünk, a zsák súlypontja arra felé fog esni, amerre az ólomdarab rejlik s aszerint amint az ólmot föl, le vagy a középre csúsztatjuk, aszerint jár föl-alá a sulypont maga. Ezen senki sem csodálkozik. Helyes; tehát vigyük át most a hasonlatot tárgyunkra.

Az emberi társadalomban különféle tényezők szerepelhetnek korok, foglalkozások, gazdasági változások szerint. A kezdő középkori társadalom nem tüntet föl nagy kereskedelmet, nem fekszik neki a munkának; az ipar le van kötve. Magyarország még egy félszázad előtt is termelés tekintetében csakis az őstermelésre, még pedig a mező-gazdaságra szoritkozik. Itt tehát természetesen a gazdasági súlypont a mező-gazdaságban fekszik. Belgiumban, Angliában szintén ott feküdt a kezdő középkorban; de az uj korban már egészen a nagyipari termelésbe csúszott le. A nagyipari termelésnek tényezői viszik tehát ott a főszerepet; ha a régi társadalom elemei le nem szorultak, kivált Angliában, s súlylyal birnak még most is, az nagy előny és szerencsés történelmi fejlődésnek eredménye. Máshol ez átlag nem igen fog megtörténni; hanem a társadalom súlypontja többnyire nagy egyoldalusággal a vezető irányzat szerint igazodik. Már pedig a társadalmak mind ez idő szerint a munka társadalmaivá alakulnak át. A vezércsillagzat e társadalmi alakulások egén, az egyre fejlődő s térfoglaló munka. Lehet-e akkor csodálkoznunk, hogy a munka, vezető szereppel birván, s öntudatában lévén hatalmának, föladatainak és sikereinek, a maga képére és hasonlatosságára teremti, illetőleg alakitja át a társadalmat? A vezető társadalmi osztályok szoktak részesülni a legtöbb jogban és jóban; igy volt ez a feudális korban, melynek jellege nem a munka, hanem a hóditás s annak nyomában járó kiváltságosság; igy lesz ez a munka társadalmában is; ha a munka a társadalom súlypontja, akkor természetesen a társadalom javai is feléje áramlanak. Bizonyára lesz az emberiségben annyi eszély, hogy a munkát nem fogja azonositani a gyári vagy kézműi munkával s elismeri majd a tudomány s az erkölcs terén kifejtett tevékenységet is; de a társadalmi alakulás irányzata nem ez utóbbitól veszi majd jellegét, hanem a javak termelésére forditott munkának előnyben részesitésétől; már csak azért is, mert az ész s a sziv munkájának elismerése az előbbi korszakokban is érvényesült.

A magyar társadalomban a nemesség volt az, mely a mult századok folyamán politikailag számot tett s ez nyomta a magyar közéletre a bélyeget; a magyar társadalom arczulata teljesen a nemesi mozgalmak vonásait tüntette föl; főerőnk a sokat emlegetett passiv resistentiába merült el; történelmünk a nemesi szabadságok védelme; érdekeink a nemesi osztály érdekei voltak; e keretben föntartotta magát a magyar nemzet 48-ig; azontúl a társadalom átváltozik; a külföldről beszivárgó eszmék hatása alatt a nemesség elveszti kiváltságait s a nemzet szabadsága és érdekei tágabb közkincscsé lesznek; a nemességnek magának az állampolgári társadalom egyik tagjává kell válnia. Iparkodik is válni, de sehogysem sikerült neki eddig: a szabadságot kiváltságaival együtt elvesztette; a demokrácziát nem érti; a munkát nem szereti; a vagyonszerzésnél tiltott eszközöket hoz alkalmazásba. Annyi bizonyos, hogy a súlypont nincs benne.

Az eszmék s a társadalmi élet tovább fejlenek.

Nálunk is az a társadalom, mely ki fog fejleni, ha fog egyáltalán valami kifejleni, nem lehet más mint az, melyben a főszerepet az egyéni érték, a polgári munka játsza, amelyben a demokráczia a vezető elem. Ez szakitást jelent a hűbéri kor valamennyi hagyományaival s a társadalmi súlypontnak, a jogok és javak elosztásának uj korszakát hozza ránk. A folytonos emelkedés az alsóbb rétegeket a felsőbbekkel ellenkezésbe hozza; az uralkodó és vezető osztályok jól érzik magukat javaik és jogaik élvezetében, s az emelkedő osztályokat betolakodóknak nézik; nem fontolják meg, hogy az ő jogosultságuk a társadalom jellegétől és életétől függ s kiváltságaik és jogaik csak külső héját és alakját képezik a társadalom belső egyensúlyának; ők akkor is szeretnének még a formához ragaszkodni, mikor annak tartalma már kiesett, mikor a forma már üres, vagy jobban mondva, mikor a tartalom pl. a vezető eszmék már nem az övéik.

A társadalmi rétegeknek uj elhelyezkedése alkotja azon kornak társadalmi kérdését.

E helyen arra a kérdésre is felelhetünk: uj dolog-e a szocziális kérdés? A szocziális kérdés a társadalmi osztályok uj elhelyezkedésének kérdése. A termelés módja teremti meg a társadalmi osztályokat, határozza meg a jogokban s javakban való részesülést. Mig a termelésnek módja a konszolidált társadalomban meg nem változik, az egyensúly meg nem zavarodik, az osztályok elhelyezkedése tartós; jön azonban idő, midőn a haladás a termelést megváltoztatja, s akkor azután az osztályok is máskép alakulnak, az egyensúly megzavarodik s a rétegek uj elhelyezkedést keresnek. Valahányszor ez történik, mindannyiszor nyakunkon a szocziális kérdés. Ilyen szocziális kérdés bántotta a XII. századbeli művelt nyugatot, midőn a termény-gazdaságról a pénz-gazdaságra mentek át; ilyen társadalmi kérdés ütötte föl fejét a XVI. és XVII. században; ilyen a XIX-ben. Uj elhelyezkedés, új megosztása a jogoknak és javaknak; ez ilyenkor a jelszó.

Mindezekből kitünik, hogy a társadalom szervezetét s annak ó- és kivált új-kori átváltozásait a termelés módja, a munka hordozza.

Kitünik az is, hogy a munka tökélesbülésével és nagyszerü sikereivel a társadalmi érvényesülés is a munkának ölébe hull; a társadalmak mind azt az irányt követik, hogy a munka társadalmaivá váljanak.

Kitünik az is, hogy a munka társadalmaiban, a munkásoké lévén minden, a jogok és javak is egészen máskép oszlanak meg, mint a hűbéri társadalmakban. S ezt a jó- és jog-megosztást nem a forradalom, az önkény, az erőszak, hanem a czélszerüség, a dolog természete hordozza. A jog lévén az egyik vagyon-megosztási elv; a jogok és javak megosztását jog- és törvényszerüen fogja eszközölni. A változott társadalomban a czélszerüség alkot jogokat, amint alkotott s eltörölt eddig is.

Ez álláspontról itélhetjük meg a társadalmi mozgalmakat. Eleven szervezeteknek fejlődését látjuk bennük. A fejlődést semmi eleventől, de még az élettelen földtől sem tagadhatjuk el; s a fejlődés egyes szakaira terjedő czélszerű-

ségeknek és irányzatoknak is csak ideiglenes értéket tulajdonithatunk; jogok, törvények vagy plane kiváltságok csak addig birnak érvénynyel, mig czélszerüek s a haladásnak szolgálnak; mihelyt idejüket multák, az ócska vas lomtárába, a sárguló kodexek világába valók. Föltételezem, hogy amily észszerű ez az igény, oly észszerüen essék meg kivitele, ami akkor történik majd, ha nem az önkényre, nem az egyesek kényére és öklére bizatik a jogok és törvények megváltoztatása, hanem a társadalomra, vagyis annak törvényes képviseletére. Hogy pedig a társadalom e változtatásokat megtegye, arra hajtja és sürgeti őt az élet maga, az eszmék hatalma, mely ha egy intézményből kivonult, az intézmény maga csak üres hüvely, okvetlenül elszárad és elvész.

Ez a fölfogás közeliti meg az Isten gondolatait.

Az Isten gondolata az, hogy minden a mi van, kifejlődjék s a lehető legtökéletesebb fokot érje el. A'mint e dolgozat elején is ráutaltam az irásnak első fejezetére, az Isten gondolata a társadalmat illetőleg is a társadalomnak s az emberiségnek kulturális tökéletessége. A kultura az ész és sziv kifejlődésében s az ész és sziv uralma alá hajtott természetben áll. Ha az ész kifejlett, akkor okvetlenül megtalálja módját annak, hogy a természetet fölhasználja. Hiszen fejlettsége a természet tüzetesebb s mélyebb átértéséből való. E mélyebb átértést hasznositja szolgálatára; befogja a természet erőit, a gőzt és villamot s amit addig tiz ujjával végzett nagy fáradsággal s kevésbé tökéletesen, azt most elvégzik könnyű szerrel és gyönyörű kivitelben szolgái: a természeti erők: »dominamini.« Az ember úr lett.

S úr lett Isten gondolatai szerint.

Nem szabad a természet s a kegyelem közé éket verni; nem szabad azt mondani, hogy a kultura az ész és a sziv műveltségében s a földi élet nyers, durva keretezésében, a lehető legnagyobb nélkülözésben, s minden anyagi jónak ignorálásában áll. Nem; a kultura az egész embernek minden irányban való érvényesülésében, — a szellemi, erkölcsi, lelki és anyagi élet lehetőleg teljes kifejlésében áll. Sz. Hi-

lárion, remete sz. Antal és sz. Pál nem kultur-emberek. Kérem a szives olvasót ne botránkozzék e kijelentésemen; elismerem, hogy sz. Hilárion, sz. Antal és sz. Pál nagy szentek; de ugy-e az ő életük egyoldalu s nem terjedt ki annak az isteni szónak érvényesitésére: dominamini? Ők mint egyes emberek, elérték czéljukat; az örök dicsőség magas fokán ragyognak; de ugy-e az emberiség nem járhat ez uton a teljes elzüllés és elvadulás veszedelme nélkül? Rajtuk azt látni, amit az eszmék apostolain mindenütt csodálunk, hogy rideg és fönséges egyoldaluságban állitják elénk az egy gondolatot, melynek éltek; az örökkévalóság sarkcsillaga alá ültek s e gondolat fönségétől elfelejtették a világot s a mulandóságot. Fönséges stilitái a hősies erénynek, kik az élvezet mámorába merült világot öntudatra ébresztik; sziklaszilárd sarkantyúk, melyeket az Úr a világáramba épitett, hogy a szenvedély megtörjék rajtuk, a part ne szakadjon; s az áram a helyes irányba terelődjék.

Az embernek földi és égi, ideiglenes és örök hivatása van. Az Isten földet, természetet, kegyelmet és dicsőséget teremtett. A teremtés Istennek egyik képe s a kinyilatkoztatás a másik; a tudomány, mely a természet lapjairól olvas, s a szentirás, mely a hit fényét tükrözteti, nem arra valók, hogy egymást agyonüssék. A kegyelem a természetet nem teszi tönkre, hanem ellenkezőleg megnemesiti s átszellemesiti azt; hiszen a segitő kegyelem egészen az ész s az akarat bensőségébe hatol s az értelmi életet a maga legfinomabb gyökérszálain ragadja meg, hogy azontul kegyelem és természet már nem két különálló valami legyen a természetfölötti tevékenységben, hanem egy és oszthatatlan ugyanaz. Nem is vagyunk mi manichaeusok, kik az anyagot rosznak mondták, sem ó-lutheránusok, kik az emberi természetet lényegében romlottnak állitották; mi a teremtést nem tekintjük gnosztikus felfogásban aposztaziának a végtelentől, sem pedig valami lázadó szellem művének; nekünk a teremtés az Isten képe s a föld és ég telve van az Ur dicsőségével! Az Isten beleállitotta a természet és kegyelem e kettős dicsőségébe az emberiséget, hogy mindkét

világosságban teljesitse föladatát. Tehát uralkodjék a természeten; használja föl erőit; fejtse ki rajtuk tehetségeit; hozza összhangzatba a földet az éggel, a testet a lélekkel, az érzéki jót az erkölcsivel, az időt az örökkévalósággal. Ne bélyegezze rosznak, amit az Ur alkotott, de fölértvén saját természetét s annak árny- és fényoldalait, fejtse ki összhangzatosan tehetségeit. Hogy azután lesznek képviselői, kik az örökkévalóság szeretetéből barlangokban laknak vagy fahéjjal ruházkodnak, nem mosakodnak s minden élvezettől iszonyodnak, az természetes is, érthető is, hiszen a nagy gondolatok elragadják a fogékony lelkeket s megdicsőülésüket áldozataikban ünneplik; de az emberiségnek föladata nem az lesz; föladatát Isten adta elé, midőn azt mondta: dominamini . . . és salvamini.

A keresztény filozófia igy igazit el minket időn s örökkévalóságon, s eszerint alkothatjuk meg tüzetesen a kultura fogalmát.

Tehát az Isten gondolatai szerint az emberiség ur legyen a földön, legyen kultur-emberiség. Ettől csak egyet kell lépnünk s fölfogjuk azt is, hogy az Isten gondolatai bizonyára a kultur-javaknak minél szélesebb s tágabb körökben való élvezését szánják az emberiségnek; el fogjuk tehát ismerni azt is, hogy a társadalom mozgalma, mely egyre minél több embert részesit a kultur-javakban, a természetes fejlődés követelménye; el fogjuk ismerni, hogy az emberi szabadságok kiterjesztése nem liberalizmus és tévtan, hanem isteni gondolat, — valamint azt is, hogy az emberi jogok kihirdetése nem szabadkőmivesség, hanem echt, való kereszténység.

Elismerem, hogy a legtermészetesebb mozgalmat gyakran téves irányzatok zsákmányolják ki, valamint a franczia forradalmat sem helyesli senki vértől izzó, embertelen kegyetlenkedéseiben; de ami az emberi jogokat, s a szabadságnak kitágitását illeti, azt szemére gáncsképen senki sem vetheti, még akkor sem, ha e szabadságnak illetéktelen és mértéktelen kiterjesztése az éretlen tömegekben nagy kárt tett. Nekünk, katholikusoknak az az öreg hibánk, hogy a

történelmi fejlődéssel s a tényleges állapotokkal nagyon is összenővünk s a ténylegesen fönnállóra ráruházzuk az isteni rendnek és akaratnak tekintélyét; őrt állunk minden intézmény mellett, amelynek szerencséje van, hogy fönnáll, pedig sok más intézménynek több joga volna ahhoz, hogy a helyén álljon, s azután balta-szemeket vetünk azokra, kik az ujat pártolják, kik az uj viszonyok czélszerüségében a réginek helyet nem találnak; szocziálistáknak hivjuk azokat, kik a társadalmi egyensúly megzavarodásával uj elhelyezkedést, s ennek nyomában járó uj jog-megoszlást hirdetnek. Kár e buzgólkodásért; ahelyett jobb volna egy kis történelmet s nemzet-gazdászatot tanulni.

Bármint legyen azonban, a fejlődést megakasztani nem lehet; a társadalom fejlik s a sulypont áthelyezkedése uj rendszereket teremt!

Ezek után áttérhetek a harmadik fölvetett kérdésre, hogy a jelenlegi szocziális mozgalmat miféle uralkodó jellegek jellemzik s a feleletből, melyet e kérdésre adok, ki fog világlani, hogy a szocziális fejlődésnek minden egyes fokán uj meg uj jellegek jelentkeznek, amelyeknek előkelő s fejlett voltából, megitélhetjük a mozgalomnak értékét.

A szocziális kérdés annál előhaladottabb stádiumban van, s annál nehezebb problémákat fejteget, minél teljesebben fogja föl az embert s minél nagyobb, nemesebb s több jót és jogot akar neki juttatni. Ha szabad ismét hasonlattal élnem, azt mondom: valamely művészet vagy mesterség annál magasabb fokon áll, minél finomabb anyaggal s minél több munka által előkészitett félgyártmánynyal dolgozik, s másodszor annál tökéletesebb, minél teljesebb alakot, elevenebb kifejezést, minél több szellemet és életet juttat művének. A szocziális fejlődés is hosszu, millió tényezővel dolgozó munka. Anyaga az emberiség; magát ezt az emberiséget egyre magasabb s fejlettebb fokozatokra emeli; minél finomabb lesz ez az ember-anyag, minél magasabb fokán a műveltségnek: annál finomabb s művészibb kéz kell hozzá, hogy azt idomithassa; éppen ugy: minél komplikáltabb a társadalom élete, s minél nagyobb és szellemibb

igényeket kell kielégitenie: annál nehezebb lesz munkája, de dicsőségesebb a czélja s elismerést érdemlő a jó siker esete! A XIX. és XX. század szocziális problémája ezek szerint igazán nagy és kitünő művészetet igényel, mert mindkét irányban fejlett stádiumban áll. E fejlett stádiumot épp a modern szocziális kérdés jellegeiből olvasom le.

E jellegek a következők.

A legelső jellege a mai szocziális mozgalmaknak az emberek mint önálló, öntudatos individuumnak föllépte. Az ember annyiban halad és fejlik, amennyiben önmagán uralkodik, tehetségeivel sorsának intézője, amennyiben szabad és önálló egyéniségre tesz szert. A társadalom pedig ebből kifolyólag annál tökéletesebb, minél teljesebb érvényesülést biztosit szervezetében a kifejlett egyedeknek. Valóban nem is kereshetjük az ember tökélesbülését másban mint a helyes irányban kifejlett, teljes egyediségben; az értelmi s ethikai életet önmagában öntudatra hozó »én« közvetlen czélja az embernek. Ennyiben igaz a német filozófia szava, hogy az ember »Selbstzweck«, önczél. Az egyéni szabadságnak s ezáltal az ethikai értéknek sok fokozata van. Az egyed meg lehet kötve, szabadsága sok tekintetben korlátozva; az ember maga tökéletlenül ismerheti meg bizonyos korban a tudomány elmaradása miatt föladatait; lehet, hogy nincs tisztában a társadalom életével, a fejlődés szabályaival; ilyen körülmények közt az individualitásnak még nem lesz meg őt megillető szerepköre. Az ilyen fejletlen ember még durva anyag; a belőle épülő társadalom még nyers és tökéletlen. Amily fokban halad és fejlik pedig az ethikai elem, a szabadság, az önelhatározás, az individualitás, abban a mérvben finomodik az emberanyag; s amily arányban tudja a társadalom a maga szervezetében biztositani a minél nagyobb szabadságot a társadalmi kapcsolatok és czélok biztositása mellett, abban az arányban tökélesbül a társadalom és sikerül neki nehéz problémákat megoldania.

Vegyük most már szemügyre, hogy az individualitás mily fokán állt az ember régen s áll mostanában a társadalmi élet tekintetében. A középkori társadalomban az egyed

szabad elhatározása nem érvényesülhetett minden tekintetben; az egyes ember bele volt szoritva a rendek keretébe. Maga a társadalmi rend adott neki értéket, kijelölte helyét, biztositotta kenyerét, de ugyanakkor lekötötte a rend keretén tul való gazdasági, társadalmi érvényesülését. Minden ember egy-egy rendhez tartozott; lovag, pap, kézműves, kereskedő, paraszt lehetett Németországban; főnemes, nemes, pap, polgár, jobbágy nálunk; azontul semmi sem volt. A társadalmi harczokban és mozgalmakban az egyed önállólag egyáltalában nem szerepelhetett, azokban a rendek küzdöttek egymással s a rend sorsát nyögte s örömeit, vivmányait élvezte minden egyes tagja a rendnek. Az egyed tehát másodsorban jön tekintetbe a középkori társadalomban; elül áll a rend. Az egyesnek érdekei csak mint a rend érdekei jönnek tekintetbe. Az egyed amint nem rendelkezik önállóan a társadalomban, ugy meg van óva, védve az egész rendnek közös érdekei által; de viszont az egyes nem is keresheti önállóan és függetlenül a rend, a czéh szabályaitól jogait és nem szolgálhatja érdekeit.

Példával világosabbá tesszük e gondolatot.

Tekintsük meg a munkabér mozgalmakat a középkorban s hasonlitsuk össze azokat a mostaniakkal.

A középkori iparossegéd munkadiját meghatározza a hatóságilag megállapitott bértarifa; ha a mester nem fizette ki diját, akkor a hatósághoz fordulhatott; de önállóan magasabbra nem taksálhatta munkáját; a tarifánál többet senki sem fizetett. Hogyan juthatott mégis a haladó iparossegéd nagyobb munkabérhez? az egész rendnek, vagyis az iparos segédek osztályának mozgalma s a czéhmesterekkel létrejött megállapodásuknak révén. Manapság a munkás jog szerint saját elhatározásának ura; sem rend, sem törvény nem feszélyezi; keresheti ahol akarja munkájának gyümölcsöztetését. Nincs lekötve; mehet, amerre akar; köthet szerződést ahol, akivel, s ahogy akar. Az egyén már nincs lefogva a rend keretébe; saját elhatározásának ura lett.

Ezt a szabadságot sokan gáncsolják s a munkásosztály is nagyon kétséges vivmánynak tekinti. Kifogásolják, hogy

ez a szabadság csak irott malaszt és nem érvényesithető, mert tényleg a munkás nagyon is le van kötve s ha önállóan és függetlenül szabadságát hánytorgatja, akkor ez a szabadság reá nézve az éhenhalás szabadságává válik. Régen volt legalább mit ennie; urasága adott neki élelmet; most azonban ettől is elesett s maradt arany-szabadsága.

Csak azt a kérdést vagyok bátor e nehézséggel szemben koczkáztatni: tehát jónak tartják-e, ha elveszszük a munkás szabadságát? ajánlják-e, hogy visszahozzuk a jobbágyságot, a régi czéhrendszert, a hatóságoknak kotnyeleskedését, a tevékenységnek s a szabad költözködésnek megkötöttségét? Senki sem egyeznék ebbe bele; mert mindenki belátja, hogy a munkás önrendelkezése és szabadsága az emberi egyéniségnek a diadalra jutása; belátja, hogy ez a dolog s a természet rendje és nem akarja a jászolhoz állitani az embert lánczczal a nyakán még ha ingyen adnának is neki enni. Ez visszaesés volna. Ha bajokat akarunk orvosolni, nem szabad meghaladt álláspontra visszaesnünk; hanem a haladást biztositva, a bajt a haladás alapján, ujabb vivmányokkal és intézményekkel kell leküzdenünk. Maradjon a munkás szabad, tartsa meg önrendelkezési jogát, s keressük a mai társadalmi s gazdasági viszonyok közt a munkás jogainak érvényesitését a bérhez, az őt megillető élethez. Hogy csak egyet emlitsek, e bajon úgy segithetnénk, ha a társadalom készséggel adná meg a szabad embernek, a munkásnak jogos bérét, s hogy azt készséggel tegye, ahhoz az kell, hogy a bérmegvonásnak vagy a bér túlságos csökkentésének utálatos és alávaló voltát belássa; továbbá, hogy a munka méltányos bérében mindnyájunknak, a köznek javát lássa s ne akarjon emberhussal táplálkozni, amit az esetben tenne, ha a munkásnak bérében, amelyből házbérre, élelmezésre, üdülésre kerüljön, vissza nem szolgáltatja azt a velőt és vért, melyet a munkás munkájába fektetett.

Gondoljuk-e, hogy a társadalom a gazdasági viszonyok és törvények mélyebb fölértése s az ezek szerint alakuló közvélemény befolyása alatt, nem tér majd egykor egészen

az igazság s a méltányosság ösvényeire? meg vagyok győződve, hogy megteszi ezt; ki fogja küszöbölni a barbárságnak, az emberirtásnak, a nemzedékek elsatnyulásának modern kiadásait; a szocziális gondolat, hogy mindnyájan egy testet képezünk, közös boldogságon dolgozunk, hatalmasággá válik, melynek ellene nem állhatunk. Most csak a morális szorit és buzdit erre, s ennek szavát a szenvedélyek, az önzés zavarában elfojtják; később a szocziális tudományok fognak e belátásnak s e közérzésnek utat törni. Valamint a közegészségügy a művelt népeknél oly közjó, melyet mindenki óv és ellenőriz: ugy idővel a közjólét is emelkedik majd arra a polczra, melyen mint közügy és közkötelesség mutatkozik be majd nekünk. Be fogjuk látni, hogy valamint a baczillus köz-rosz, s az anthropofagia, még ha nem is belőlem vágnak snitzlit, köz-barbárság: ugy a munkabérek leszoritása, s a szegénység köz-igazságtalanság, köz-szégyen! Mindnyájunknak köze van hozzá, vajjon a mészárszékekben hullát vágnak-e vagy friss húst, — mindnyájunknak köze van hozzá, hogy a pékek mily lisztet használnak s a műhelyekben, a dagasztókban mily tisztasági óvszabályokat tartanak szem előtt; és pedig azért van ehhez közünk, mert életünkhöz s halálunkhoz már csak van közünk. Hogyne volna akkor közünk ezrek életéhez és százezrek nyomorához, kiknek vére és veleje forog a piaczon. Az árúkban van megaludva a vér, — »geronnene Arbeit«, mondja Marx Károly —; mi nem akarunk embervért a leszoritott munkabéren termelt árúkban venni, annál kevésbé enni!

A társadalmi tudományok éles világosságot lövelnek az emberiség életébe; öntudatára hozzák a társadalomnak a köz-jót, a köz-életnek legszorosabb összefüggését és egységet, s mihelyt ez átment az életbe, megváltoztatja a föld szinét.

Térjünk ezek után vissza tárgyunkhoz.

A modern szocziális mozgalom szinterén az önálló, szabad ember áll, aki követeli a maga jogát, hogy egyéniségét minden irányban szabadon kifejleszthesse. Széthulltak a korlátok, melyek az embert lekötötték s a maradiság sab-

lónjaiba szoritották ; a franczia forradalom behozta az uj eszméket, azaz jobban mondva, erjedésbe hozta a régi, örök gondolatokat s hatalmas lenditést kölcsönzött a fejlődésnek. Az ember egyéniségét lekötő czopfot, az érvényesülésnek ezer akadályát eltörülte ; politikai szabadságot adott, hogy a szabad polgár maga vegyen részt a kormányzásban ; fölszabaditotta a jobbágyot a röghöz való lebilincselés alól s tért nyitott az individualis erők szabad játékának. Előbb csak néhány ember volt ember ; csak néhány élvezett jogokat; a többi egy szellemtelen gyámságban mint önálló ember egyáltalában nem számitott ; hiszen nem volt önálló ; most az embert saját lábára állitják, s azt mondják neki : szabad vagy, boldogulj ; felelős vagy önmagad tetteiért; tégy amit akarsz.

Ezen sokan ez idő szerint csak botránkozni szoktak s istentelenségnek, illuminatusok művének, szabadkőmüvességnek bélyegzik e szabadságot. Azonban itt egy quid pro quo-val állunk szemközt. Az embert, az egyént a szabadság jellemzi ; ez az Isten gondolata róla ; következőleg senki sem veheti tagadásba, hogy a szabadság s a felelősség, s az önelhatározás az ember ideális jellege ; többet mondok : ismerjük el, hogy e szabadság polczára való kilépés a legnagyobb lépés volt, melyet az emberiség hosszu fejlődésének századain át tett ! De mikor ily nagyot lépett s egy uj világ tárult ki előtte : ugyanakkor a szabadsággal együtt járó uj problémák jelentkeztek : jelentkezett az a kérdés, hogy lehessen majd az egyéni szabadság alapján a szocziális szervezetet megcsinálni.

A pártatlan és hallatlan szabadság megadta az egyesnek méltóságát, de atomizálta a régi társadalmat. A szabad ember szabad emberrel áll szemben : ember ember ellen. Az »én« megjelent a szinen, de a köz még nem találta meg alakulását. Pedig nemcsak »én« mindenki közülünk, de társas lény is. Mikor saját lábainkra állitott a szabadság korszaka, ki akarta fejleszteni az individuális tehetségeket és erőket, s szétszaggatta a társadalmi formákat s nem adott helyükbe újakat. Pedig meg kell teremteni a társadalmi

formát; mert az emberiség a legcsodálatosabb ismereteket éppen társadalmaiban építi föl, s a fejlődés nem maradhat meg az atomoknál, neki »egész« kell. A szabadság alapján megtalálni a társadalmi alakot, azt az új alakot, melyben az ember szabad maradjon, de eleven közösséget képezzen embertársaival, ez az új idők problémája.

A modern szocziális kérdés tehát abban áll, hogy *a fejlett, magas fokú szabadság megóvása mellett mikép lehetne eleven közösséget képezni a társadalomnak?* Új, társadalmi formát keressünk az egyedeknek.

Kételkedjünk-e azon, hogy a társadalom csak néhánynak szabadságával s a legtöbbnek bambaságával kombinálható eleven, összetartó egésszé? Essünk-e kétségbe az iránt, hogy az embert emberibbé, emberiesebbé, nemesen öntudatosabbá tenni nem lehet? Lehetséges-e az, hogy a szabadságnak csak mult századi, rétegeket, rendeket elnyomoritó adagával boldogithatni a társadalmat, s ha ez adagot növeljük, méreggé válik, melytől a társadalom veszni tér? Nem, ezt sem a priori, sem a posteriori bizonyitani nem lehet; a haladást és fejlődést a mult századi stadiumban szoritani s azt az emberiség koronájának tartani nem lehet. Ezt különben nem is teszi senki; tehát a nagyobb szabadság, s a fejlettebb emberiség a közjelszó.

E nehéz kérdés elől ki nem térhetünk; ez a kérdés a modern ember kérdése; mindnyájunknak közös és legfontosabb ügye; oly széles és tág és mély mint az ember élete: s az egész világ feszegeti és oldozgatja. Eddig kivált az egyik elemet óvták és nyomósitották: a szabadságot; s a másik hatalmat: a társulást, nem részesitették kellő figyelemben. A megoldást azonban e kettőnek kombinálásában kell keresnünk. Ha csak az ösztönökre, akár a szabadság, akár a társulás ösztöneire, bizzuk magunkat; tulzásokba esünk s az eltévesztett életirányok nagy társadalmi rétegek eleven kinjában nyilatkoznak majd. Nyilatkoztak a társulás túlhajtott kinjai a mult század nyomorult népeiben; nyilatkoznak a szabadság ösztönének kihágásai a mai nemzedékek nyomorában; de ha tudományos belátással, tüzetes hozzáér-

téssel fogunk a társadalmi kérdésnek időszerű fejtegetéséhez: akkor bizonyára lehetőleg kikerüljük a téves irányokat s a méltányosságnak s igazságosságnak aranyos útjára terelődünk.

Zárlatul ismétlem, hogy a modern szocziális kérdésnek jellege és sajátos nehézsége az a finom anyag, melylyel dolgozik, értem a fejlett embert, a nagyfokú szabadságot!

Legközelebb kimutatom a modern szocziális mozgalom fejlettségének s előkelőségének másik jellegét: a műveltségnek magas fokát, melyre a modern ember igényt tart.

Magas fokú szabadság s *magas fokú műveltség,* mint társadalmi két közkivánalom, jellemzi a modern szocziális mozgalmat, s teszi nehézzé az új alakulást.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Ludwig Pastor dr.: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Dritter Band. Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance von der Wahl Innocenz VIII bis zum Tode Julius' II. Dritte und vierte, vielfach umgearbeitete und verbesserte Auflage. Freiburg im Breisgau. Herder 1899. LXIX. 956 l. 12 márka vagy 7 forint 20 kr.

Pastor innsbrucki egyetemi tanárnak a pápákról irt monumentális munkájának harmadik kötete, harmadik és negyedik kiadásban fekszik előttünk. Az első kiadás 1895-ben jelent meg és harmadfél év alatt elfogyott. Ily nagyméretű munkánál legbiztosabb jele az életrevalóságnak. Ez uj kiadásban az 1895 óta megjelent munkálatok és a florenczi, párisi, római, velenczei és bécsi levéltárakban tett kutatások értékesittettek. Bár a szövegből imitt-amott sokat kihagyott, összevonásokat tett a szerző, mégis az ujabb anyag által a kötet 70 oldalnyi gyarapodást nyert.

E harmadik kötet Pastor munkájának legsikerültebb

nak a XIV századbeli pápai tizedjegyzék szerint, meg ama kolostoroknak, melyek ugyancsak az egyházmegye területén akkor fennállottak.

A második kötet kiállítása is ép oly diszes és előkelő, a Monumente Vaticana formáját utánzó, mint volt az elsőé.

Liberius.

A népmissiók kézikönyve. A világi papság által vezetett missiók számára. Összeállitotta Romaisz Ferencz b.-nádasdi plébános. Pécs, lyceumi nyomda, 384 lap. Ára 80 kr., bolti ára 2 frt.

Örömmel jelzem e könyv megjelenését, mert a gondolat, melynek szolgálni kiván, önmagában is kitünő s mert a mód, az eszköz, melyet épp e könyvben nyujt a tisztelt szerző kedvelt gondolatának megvalósitására, még akkor is nagy hasznára lesz az egyháznak, ha a világi papság által vezetett missiók prosperálni nem fognak.

Közvetlen czélja ugyanis a szerzőnek az, hogy a világi papságnak, mely a missiók nehéz de üdvös munkálásában a szerzetesekkel osztozkodni készül, útmutatásokkal, a szentbeszédekhez anyaggal, a beszédek elrendezéséhez s a missió menetének eligazitásához tervezettel szolgáljon. Nem ad kész beszédeket, hanem bőséges s jól rendezett gondolatokat; s jól tette, mert a kész beszéd lelkes, meggyőző, hatásos beszéddé nem válhatik; ami individualitásunkba bele nem nőtt, ami a közvetlenségnek s az érzelmek hevének benyomását nem teszi, az csinált virág, festett tűz. A fölhalmozott anyag rendkivül bőséges s a legkitünőbb forrásokból van meritve; ha ezt átmeditáljuk s tapasztalatainkat, tanulmányainkat, egyéniségünknek s kedélyvilágunknak sajátos vonásait hozzáfűzzük, egy-egy beszédnek itt megeresztett gondolatfonalából több és tartalmas beszédet készithetünk. 48 ily beszédtervezettel ajándékozott meg a t. szerző. Mindig azt gondoltam, hogy kár a hitszónoklati folyóiratoknak formába öntött kész beszédeket adni; aránylag kevés gondolatot találunk bennük s annál több szót, melylyel azután küzködik

az emlékező tehetség. E beszédeknek átlapozgatása után még jobban meggyőződtem fölfogásom helyességéről, s mivel tárgyuk igen változatos s nemcsak az »utolsó dolgokra«, hanem a ker. élet reformjára vonatkoznak, bátran ajánlhatom a t. papságnak, akár missziókra vállalkozik, akár nem.

Az első részben utasitásokat olvasunk a sz. missiók különféle teendőiről, az általános napirendről, a sz. beszédek végzéséről, az ünnepélyekről, a plébánián folytatandó életről s a missió közben végezhető ájtatosságokról; azután jön a második rész, melynek czime nincs; ez tartalmazza a beszédeket; a harmadik rész pedig tervezeteket ad a különféle tartalmu missiók beszéd-anyagáról, más-más lévén a beosztás a három-napos, négy-, öt-, hat-, hét-, nyolcz-napos missiók tartama alatt.

A könyvet tehát e tartalmas gondolat-bőségében csak dicséret s elismerés illeti. Más megitélés alá esik maga a czél, mely a könyvet átlengi s annak kitünő iróját sugalmazta; nem mondom, elitélés, hanem megitélés alá; ezt az itéletet a dolgok fejlődése mondhatja csak ki végérvényesen. Bizzunk s lelkesüljünk, hogy lesznek nálunk is papok, kik a szerzetes-rendek segitségére sietnek a missiók megtartásában, s amit ezek tagjaik kis száma miatt nem birnak, azt a világi papok tőlük telhetőleg pótolni igyekeznek. A pécsi egyházmegyében már tényleg meg is alakult a világi papok missiós egyesülete; az egyesület tagja lehet minden pécsegyházmegyei fölszentelt pap, kit az egyesület szótöbbséggel tagul fölvesz.

Bizonyára minden a tagoktól, szellemüktől s buzgalmuktól függ s első sorban függ tőlük, hogy az intézményt ne kompromittálják. Ha valahol ugyanis, ugy bizonynyal itt kell szem előtt tartani azt, hogy nem a jóakarattal, hanem a rátermettséggel oldhatunk meg föladatokat.

Erre nézve eszembe jut, amit a San Ignazio római templomnak gondnoka, egy joviális római monsignore mondott: »az Isten minden rendnek adott valamit, malaszt-eszközt, vagy intézményt, mely a rendnek mintegy belső szervezetéből folyik vagy az idők folyamán jellemző sajátsága lett s

azért adta ezeket az illető rendeknek, hogy aki akar belőlük, náluk keresse. Azért én igy teszek: ha akarok skapulárét, elmegyek a karmelitákhoz, — ha olvasót, elmegyek a dominikánusokhoz; ha keresztuti bucsút akarok nyerni, elmegyek a barátokhoz; ha exerciciumokat akarok tartani, elmegyek a jezsuitákhoz, ha missiókat akarok tartatni, akkor a hely- s idő-viszonyok szerint, jezsuitákhoz, redemptoristákhoz, lazaristákhoz fordulok.« A monsignore ilyenkor jó nagyot szippantott s teljesen meg volt elégedve fejtegetésével. S ne tagadjuk; e fejtegetésben mély igazság rejlik, mely abban áll, hogy mindenhez kell ember, s az embert nevelni kell arra, amit tenni, gyakorolni kiván. A jóakarat nem elég; képzettség, fegyelmezettség, lelki iskolázottság kell hozzá.

E megjegyzésemmel nem akarok tamáskodni a pécsi egylet sikeres működésébe; az alapszabályok III. pontján fordul meg minden; oda ember kell; ha azt oda állitják a szerzetesek sorainak réseibe, hát minden jó lesz. De egyet mindenesetre nélkülözni fog s ez: a rendnek kegyelme, melyről egy igen buzgó pap, ki most már nincs köztünk, ugy nyilatkozott: én annyiszor prédikálok, oktatok, beszélek s nem tudok összehozni csak néhány vénasszonyt, (igaz, hogy igen alkalmatlan helyen működött), jön azután ide valamely szerzetes, s ime még a vénasszonykák is itt hagynak s a világ utána tódul.

Kivánom, hogy e könyv e részben is megfeleljen a t. szerző szándékának s hogy ez »uj irányu erőkifejtésben az a kicsiny mustármag legyen, mely a történet tanusága szerint már nem egyszer volt nagy és áldásos műveknek kiindulója.« *Pethő dr.*

A katholikus papság szaknaptára 1900. Szerkeszti és kiadja Schmiedt Ferencz esztergomfőegyházmegyei áldozár. Ára diszkötésben 1 frt 30 kr. Budapest, VII. Szegényház-tér 8.

A mai világban az élet körülményei úgy alakultak, hogy minden életpályán a szakszerü tudnivalók tömege fel-

csorára s naponkint egy pint bort. Esztergom eleste után azonban még az ő költségére eső négy karbelinek élelmezését is készpénzzel váltotta meg. Midőn pedig megszünt létezni a szentgyörgymezei káptalan, Várday a gömöri quartákból minden karbeli áldozárnak 50 frt fizetést utalványozott ki.[1]

Zsigmond király idejében a karbelieken kivül még 12 áldozár volt alkalmazva a főszékesegyházban, az ugynevezett *királyi káplánok*. Ezeknek állását Zsigmond szervezte, s hogy fenmaradásukat biztositsa, az esztergomi királyi adókból évi 400 forintot engedett át nekik. Kötelességük volt, mint a karbelieknek, az összes hórákon jelen lenni s hetenkint egy misét énekelni a király és hozzátartozói lelki üdveért.

Midőn Zsigmond elhalálozott, elmaradt az évi 400 forint fizetés, és az érsek kénytelen volt ezen állásokat megszüntetni.

A XX. SZÁZAD SZOCZIÁLIS IRÁNYZATA.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

A magas foku szabadság igényeivel karöltve jár a magas foku müveltségre emelt igény. Mindkettőnek közös forrása s egységes gyökere van: a mult században öntudatra ébredt ember eszménye. Legyen az ember ember; adjuk meg jogait, melyek neki járnak; éljen emberi életet. E gondolatból vonták le a szabadságra való jogát, s a szabad embert, az embert igazán, kiléptették a történelem szinterére. A szabadság ösztönével pedig karonfogva jár az öntudatra ébredő embernek másik ösztöne, a vágy a magasabb műveltség után.

Nem járok ez ösztön modern megnyilatkozásának okai

[1] Primási Világi Levéltár. Protocollum Olahi B. p. 69.

után, bár gondolom, bátran rámutathatunk legmélyebb s leghatalmasabb okára: a tudomány térfoglalására és népszerüsitésére. Hasonlitsuk össze a mai munkást Angliában, Szászországban, a gép- és porczellán-gyárak kvalifikált munkásait a mult századnak helótáival s azonnal szemünkbe szökik az óriási különbség épp a müveltség, a szellemi képzettség tekintetében. Helyezkedjünk bele abba a strajk-gyülésbe, melyen a hires Manning kardinális per »Uraim« szólitja meg az egybegyülteket s azután vakmerő szökéssel teremjünk a muzsikok földjén, ahol a szegény napszámos háromrétben meghajtva kuncsorodik a földesur előtt. Itt a szellemi sötétség, ott a müveltség, — itt fogalmuk sincs a jó muzsikoknak a világ forgásáról, a munka törvényeiről, saját helyzetükről; ott a londoni dockon ujságot olvasnak, népszerü tudományos előadásokat hallgatnak; fölértik helyzetüket; birják méltányolni a tőke s a munka viszonyait, szóval müvelt emberek a munkások. S ugyan — hogy még azt is kérdezzük — hol jobb keresztények?

Ime a modern munkás müvelt ember lehet. Ez az a gondolat, mely idegenszerüen érint, mely meglep s épp azért hagyományos fogalmaink s a társadalom multjának szellemétől eltérő, uj viszonyokra mutat. A társadalom régi formája a müveletlen tömegeken épült föl, melyek öntudatlanságukban huzták a jármot s teljesitették az élet munkájának napszámát; az uj társadalom, az uj társadalmi szervezet a müvelt munkást akarja szervezni s ezt az uj elemet a társulási érdekekkel megegyeztetni. A nehézség valóban nem kicsiny. Hogy konkréte beszéljek, egy christianiai ügyvéd szavaival fejezem ki ezt a nehézséget, aki igy szólt: Ön ismeri a svéd-norvéd iskolának előhaladottságát, melynél fogva az iskolaügy talán sehol sem oly fejlett mint nálunk; népünk müvelt és szolid; de tudja, mi a bajunk, hogy már alig tudunk kapni cselédet, ki a tehénistállóból kihordja a trágyát; a vasvillát az iskolában finomuló ujjai közé fogni rösteli; lábujjhegyen szökdécsel az istálló szemetje s az udvar pocsétái közt.

Ime a müveltség mint fölforgató tényező keveredik

bele a szocziális életbe s emelgeti támfalait, hogy azokat kiforditsa. Erre a világ megfejelőinek egyik része hamar kész a gyógyitó reczipével s ajánlja, hogy a népet ne műveljük s a mezőgazdasági országokban ezeknek lesz a legnagyobb pártjuk; visszhangra találnak azok a szolgabirák, kik a paraszt népnek fölvilágositásától óvnak, mert a paraszt néppel szerintük csak addig lehet boldogulni, mig buta; visszhangra találnak azok a nagy urak, kik a népnek csak a katekizmust s egy kis irás-olvasást juttatnának; mert különben tarthatatlanok az eddigi állapotok.

S valóban ez uraknak igazuk van. A művelődés amily mértékben emeli az alsóbb néprétegeket, épp oly mértékben fölforgatja az alsóbb néprétegek alacsony műveltségén épülő társadalmi viszonyokat. De minden gondolkozó okvetlenül ezt a dilemmát tartja: bármikép alakul majd a világ, vagy a mostani társadalmi formákat kell megtartani, s akkor a művelődésnek határt kell szabni, vagy a művelődést nem lehet föltartóztatni, s akkor a termelés mai alakján s az attól függő társadalmi viszonyokon aligha változás nem esik. Mit gondolunk, melyik része e dilemmának érvényesül majd végleg? A két szembenálló tény közül, értem a mai társadalmat s a haladó művelődést, melyik felel meg a természetnek jobban, melyikről lehet lemondani, melyikét fogja a természetes fejlődésnek utja irányul elfogadni? E kérdésekre senki sem marad adós a felelettel; a dolog természete s a történelmi fejlődésre vetett pillantás untig eléggé fölvilágosit az iránt, hogy az emberiség követeli a jobbat, a szebbet; igazságra született, látni-tudni akar s következőleg az egyre terjedő művelődésnek gátat vetnünk nem lehet, de nem is szabad.

De a művelődés forradalmi tényező; mindenesetre; csakhogy forradalom alatt nem kell persze a véres, erőszakos forradalmakra gondolnunk, hanem a gazdasági vagy politikai életben végbemenő s épp az eszmék hatalma által hordozott forradalmakat érthetjük. A tulajdonképeni forradalmak nem is a népdühből kipattanó verekedések, hanem a megváltozott eszmei világnak tünetei. A fejeket akarják

forrongásba és forradalomba sodorni az uj gondolatok által; mihelyt ezek tért foglalnak: akkor az eszméknek megfelelő társadalmi alakulások ugy sem maradhatnak el. A modern társadalmi forradalom abban áll, vagyis azt igényli, hogy több jóban és jogban részesüljenek az alsóbb, a munkás osztályok, — hogy munkájuk egyenletesebben osztódjék meg a társadalom vezető és élvező osztályaival, s mily alapon követeli azt? mert jelenleg *több ember* a munkás mint volt hajdan, politikai szabadságát már kivivta s jelenleg a műveltségnek maga számára való lefoglalása által előkelőbb helyet, nagyobb sulyt vindikálhat magának a társadalomban. Valamint tehát a modern szocziális kérdés nehézsége a *szabadabb embernek* beillesztése a társadalmi keretbe: ugy a második nehézsége s a modern társadalmi mozgalomnak második jellege az, hogy *a művelődő munkással, az értelmi életben súlylyal biró emberrel van jelenleg dolgunk.* Meg vagyok győződve, hogy a társadalom uj alakja ez uj súlyok szerint fog elhelyezkedni. A társadalom is egy erőrendszer, melynek egyensúlyba kell helyezkednie; ha uj erők, uj súlyok lépnek föl, akkor az egyensúly megbomlik; de mivel egyensúly nélkül nem lehetünk el, azért megindul az elhelyezkedés s addig mozog, sülyed, emelkedik a rendszer, mig végre türhetően elhelyezkednek erői. Ez elhelyezkedés folyik most a társadalomban; az uj tényezők: a *szabad,* a *művelt* ember; előbb ez nem létezett, hanem helyette szerepelt a *sokféle gyámságban vergődő, öntudatlan s műveletlen* ember: napnál világosabb tehát, hogy az uj súlyok közbeléptével az eddigi társadalmi egyensúly megzavarodott s uj elhelyezkedést követelt.

Ez már nem is sociologia, hanem mechanika; a kép legalább egészen mathematikai; de azért el nem vethető, sőt találóan jellemzi a helyzetet.

Föladatom jelenleg az, hogy valamint a mult füzetben ismertettem a modern szocziális mozgalomnak egyik nehezékét: a szabaddá lett embert; ez alkalommal rámutassak a művelődés folytonos emelkedésére, mely a munkás osztályokon észrevehető s kimutassam, hogy oly jellegü műve-

lődési mozgalommal az eddigi történelemben nem találkoztunk, de nem is találkozhattunk. Mi marad akkor más hátra, minthogy levonjuk a következtetést s elismerjük, hogy következőleg a modern szocziális kérdés megoldása olyatén alakot ölt majd, amely az eddigi társadalmi alakulásoktól épp ugy üt el, mint a hogy elüt a modern munkásosztály értelmi súly tekintetében az előbbi nemzedékek munkásaitól. Sőt mivel a haladás folytonos, jó lesz, ha megbarátkozunk azzal a sejtelemmel is, mely a társadalom egész súlyát a tágabb értelemben vett munkás társadalomba helyezi át. Minden jel arra mutat, hogy a jövő társadalom csak a polgári munka társadalma lehet; no és ha az lesz? akkor az egész értelmi és erkölcsi sulyt ő képviseli s a társadalmi alakulásban övé lesz az első szerep; a világkonczertben ő lesz a primás.

A fejlődés a társadalom javainak tágabb körökre való kiterjesztésével jár együtt; e javak közt első az értelmi műveltség s a szocziális irányzat az értelmi műveltségnek közössé tételét szorgalmazza. Egy század sem hatolt előre ez irányban oly gőzerővel, mint korunk. Tekintsük meg e tünetet először mint tényt s kutassuk azután e ténynek mélyen fekvő okát.

A szocziális kérdésnek egyik lelkes s rendkivül józan bajnoka, Kalthoff, a modern művelődési mozgalmat a Máté evangélium 11. fejezetének szavaival magyarázza: a vakok látnak, a sánták járnak, a poklosok tisztulnak, a süketek hallanak, a holtak föltámadnak s a szegényeknek a jó-hir hirdettetik. Az emberiségben az advent valami folytonos; az igazság egyre fejlődik és terjed; a vakok látnak; a műveletlen tömegek a tudatlanság sötét mélyéből kiemelkednek, s a szegényeknek a jó-hir hirdettetik. Ha abban áll az időnek messiási jellege, hogy a vakok látnak, stb., akkor mi is messiási korszakban élünk; akkor a század nagy társadalmi vajudásai az életet a kellő megvilágitásba helyezték; föltüntették, hogy mi kell neki; világosság, értelmi műveltség, belátás kell neki; ez hajnala egy jobb, szebb napnak, az emberiség boldogulásának.

A művelődés vágya sok ezer meg ezer embert ragadott meg a társadalom azon rétegében, kik eddig csak a kenyérkereset gondjaival közdöttek. Bátran mondhatjuk, hogy a modern munkástársadalom nagy súlyt fektet a műveltségre, ég a tanulás vágyától, s a szocziáldemokráczia épp ugy mint az ingyenes, népies előadásokat rendező akademikus körök arra törekszenek, hogy a műveltség általánossá váljék a munkás osztályban. A tudomány népszerüsittetik; előadások, népkönyvtárak, folyóiratok törekszenek a tudomány vivmányait közkincscsé tenni. A féltudás, mely mindig tudákos és arrogans, sok embernek el fogja forgatni a fejét; a mai szocziáldemokrácziának hivatalosan kijelentett felekezetlensége, mely a gyakorlatban izzó gyülölete a vallásnak s aláásója a hitnek, ezt a népfölvilágositást helytelen irányokba fogja terelni; ez mind igaz; de ez áramlatot, amennyiben a népfölvilágositást s a művelődést czélozza, lefoglalni nem lehet; csak ugy boldogulhatnánk vele, ha tényleg mi is magunkévá tennők s elfogadnók a népfölvilágosodás jogos igényeit s azokat a helyes irányban kielégiteni sietnénk.

A szocziáldemokráczia komolyan veszi e föladatát; alkalmam volt tüzetesen tájékozódni iránya és munkája iránt s mondhatom, hogy a tudományos művelődést tartja evangéliumának. Amit az apostolok a hittel, azt a szocziáldemokraták a tudomány erejével érik el. Kivált a természettudományokat tekintik uj evangéliumuknak, mert fölületes és vallásellenes kihegyezésükben igen alkalmasak a biblia tekintélyét s azzal az isteni kinyilatkoztatást a járatlanok s rászedett tömegekben csúffá tenni. A természettudományok nimbusában mutatják meg a kiábrándult ember képét, kit a természetfölöttinek miszticizmusából kiemeltek; a leszármazás elméletével ráállitották a naturalizmus talajára; a csillagászattal eltagadták mennyországát; léte, föladata, czélja itt a földön játszik le; meghagyták neki a kereszténységnek spiritualizált, valóságukból kivetkőztetett igazságait.

Méltán megsiratjuk annyi lélek hitének romlását; fölpanaszolhatjuk a félszeg tudásnak átkos következményeit;

rámutathatunk azokra a hatalmakra, melyek boldogságot, békét, áldást hoznak a szivre; de vigyázzunk, hogy a népbutaságnak soha pártját ne fogjuk. Az alázatos, buta muzsikot könnyebb kormányozni, mint a művelt angol munkástársadalmat; de hogy melyik áll közelebb Isten gondolataihoz, az nem szenved kétséget. A népek, az osztályok is élnek csikó-éveket, mikor az életkedv s a féktelen természet, az önteltség s a nyakasság sok hóbortba zavarja s szinte érzéketlenné teszi őket az ideális javak iránt. Az ilyen elkeseredett s törtető mozgalom is, amilyen a modern szocziális mozgalom, nagy néprétegek nyomorának kinpadján született, kinban nevelkedett; az uralkodó társadalom részéről szeretetet, kiméletet nem tapasztalt; most azt veszi észre, hogy a tudomány tényleg egy fölforgató, revoluczionális hatalom, melynek vivmányai által uj világok hajnala hasad ránk a gazdasági életben s mint később emliteni fogom, minden téren az emberiség emelkedését s a köznek érvényesülését szolgálja; csoda-e ha evangéliumául a tudományt választja, melyből a végleges fölszabadulást reméli, azon szózat szerint: veritas liberabit vos? Nem is hagyja el ezt a zászlót ezentul az emberiség s nem is kell, nem is szabad neki azt tennie; de biztos vagyok róla, hogy valamint mindenütt, ugy itt is, a naturalizmus s a realizmus törtetései tisztultabb, ideális fölfogásnak készitik elő utját: elvezetnek az örökkévalóságnak s a végtelenségnek kapujához, melyen csak a hit s a teljes meghódolás mehet be. Miután pedig a modern emberiségnek iránya a tudományos művelődés nemes céljaiért lelkesül, s érvényesülését most azoktól várja, a társadalmi kérdés oldozgatóinak ebben az irányban kell haladniok s nem szabad azt gáncsolniok.

A holland, német, skandináv, angol társadalomról elhiszem ez irányzat szolidabb jellegét, melyet ugy szokás jellemezni, hogy a munkás osztály nem irigyli a vezető osztályok pénzét, hanem egyenjoguságra s egyenértékre törekszik az értelmi világban. Szellemileg, műveltségben akar testvérünk lenni. Hozzá akar férkőzni a szellemi javakhoz, melyekből eddig oly kevés jutott neki, hogy ezentul ne kétféle

igazságot mérjenek: egyikét a felső tizezer számára, mely előre néz; másikat, elmaradt, leszerelt véleményeknek mint uraságoktól levetett szellemi ruháknak alakjában a maradi, gondolatrenyhe tömegeknek. Ott a nép igazán művelődik s ember akar lenni. Más országokban azonban, hol az erkölcsi s a szellemi életnek nincs meg az a mélysége, a munkásosztály művelődési ambiciójához sok szó fér. Nálunk igen kis körben s értelmileg fejlett »elvtársakon« veszünk csak ilyesmit észre.

A szocziálista lapok egyre sürgetik a munkásoknak ez érdekét; föl akarják bennük kelteni azt a meggyőződést, hogy műveltség nélkül a mozgalomnak társadalomalakitási ereje nincs. Csak művelt osztályok, művelt népek érvényesülnek. A munkás emberek pedig sokkal öntudatosabban látják be a mindenfelől ajánlt műveltségnek szükségességét. Szégyenkeznek elmaradottságuk miatt s nagy tiszteletben részesitik az uj világokat alkotó tudományoknak művelőit. Hatalmas munkásoknak tartják azokat, legalább is olyanoknak mint a kézzel dolgozó embert, s ezáltal is utat tör fölfogásukban az emberi munkának teljesebb méltánylása s a kézimunkának nem kizárólagos nagyrabecsülése.

Ha a történelem századain áttekintünk, nem fogunk találni korunkéhoz fogható, általános művelődési mozgalmat. Csakis a renaissance jöhetne itt szóba, mikor a régi görögök s rómaiak szelleme föltámadt sirjából s a természetes szépnek kultuszát terjesztette el ismét a földön. De ez a szobatudósok, az értelmiség elitte-jének mozgalma volt; ha akarjuk társadalmi mozgalomnak hivni, megtehetjük; de csak ugy értve azt, hogy a nagy, alvó társadalomnak aránylag apró, kis köreiben zavarta föl a vizet. A népre nézve a renaissance nem létezett; műveltsége pláne teljesen idegenszerü volt, s azért a népnek tágabb rétegeibe nem is hatolt be. Akik a földi jólét aranyos napsugarában sütkéreztek s a florenczi, urbinoi vagy római márványpaloták nyilt s langyos fuvalmu oszlopcsarnokaiban sétálgattak, azok igen melegen érdeklődtek ez uj világnézet iránt; de a munkásrétegek meg se moczczantak az uj nézetek villamos ütéseitől; ők továbbra is lent a sötétségben tengődtek s azért ez

a mozgalom tulajdonkép szocziálisnak nem nevezhető. A tudományos és művészi műveltség eddig csak kasztszerü eloszlást követett, a tudósok, a műveltek oly czéheket képeztek mint a sütők, ácsok és czipészek; később a műveltség bizonyos fokára nagy tömegek emeltek igényt s ezek a burzsoák századában az »intelligenczának« addig ismeretlen uj tömeg-kasztját alkották meg. Nálunk is divatos ez a fölosztás: intelligens ember, intelligenczia és a nép. De a modern szocziális mozgalomban ez az eddig legalsó s az intelligenczia tekintetében megkülönböztetett tömeg emelkedőben van s erős aspirácziókat mutat az intelligenczának, annak a valamilyenes műveltségnek elsajátitására. Nem akarja türni a műveltség tekintetében vont határvonalat; ki akarja tölteni az örvényt, mely a munkást a lelki javak élvezetéből kizárja. A szocziális mozgalomnak ez a jellege igen is uj. Hogy pedig mily tért foglal s mennyi szerencsével dolgozik, azt a német, holland, skandináv és svájczi szocziáldemokratizmus eléggé föltünteti. Minden állásu és műveltségü ember csatlakozik a szocziálizmushoz, s maga a szocziálista munkásnép valóságos szomjat árul el a szellemi javak mohó elsajátitásában. Tudományt és művészetet szomjaz, s ez élvezettől nem türi a kizáratást. Nagy tömegekben zarándokol el a művészet csarnokaiba; olvas és képzi magát. A műveltség láza nagy városokban megragad mind több munkás embert s még a korcsmáktól is elidegeniti őket. Ők maguk hirdetik, hogy züllött nép nem vivhat ki jogokat, s hogy a legnagyobb jogkivivó hatalom az intelligenczának s a műveltségnek természetes sulya. Épp mert a munkás osztály emelkedőben van, nagy energiát fejt ki az emelkedésnek elsőrendü tényezője körül s mialatt a vezető és uralkodó osztályokon bizonyos blazirtság verődik ki, mely romlott izlésével magát a művészetet befolyásolja s azt a dekadenczának szakadó partjára állitja: addig a munkásosztály műveltségi szomja a hozzákötött világmegújitás reményeitől is élesztve, háttérbe szoritja vagy legalább megszégyeniti a polgári társadalom lanyhaságát. Tessék olvasni a »Neue Zeit« vagy a német szocziáldemokrácziának

más folyóiratait, hogy fogalmat szerezhessen magának a polgári társadalom arról a szellemi munkáról, mely a politikai szervezkedésen kivül a tudomány s művészet terén szocziáldemokratikus irányban folyik.

Ez áramlatnak tulajdonithatjuk azt is, hogy a *népművelés és iskolán kivül való népnevelés* gondolata egyre tágabb tért foglal.

Vannak társulatok, egyletek, melyek nyilvános olvasótermeket és közkönyvtárakat állitanak föl, hogy a társadalom minden rétegének tért nyissanak a művelődésre. Anglia tesz e részben legtöbbet, s tapasztalja is ez intézményeknek áldásos kihatását. Közel kilencz millió forintot költenek az angol városok évenként a nyilvános könyvtárakra. A számitó angolok ennyi pénzt ki nem adnának, hogy ha tapasztalatból nem ismernék ez intézményeknek praktikus kihatását. Mindenütt, a hol ez intézmények jó karban vannak, csökkentek a szegényügyre forditott kiadások ; a rendőri kihágások száma apadt s az alkoholizmus pusztitásait ez uton sokkal könnyebben sikerültt meggátolni mint erőszakos, megtorló rendszabályok által. Városi muzeumok és mű-csarnokok, sőt még az iskolák sem dicsekedhetnek ily nagy eredményekkel s egy sem kamatoztatja a befektetett tőkét oly busásan, mint az olvasó-termek. Nem kisebb tekintély mint Sir John Lubbock, a hires természettudós száll k[i] a sikra ez adatok hitelességeért, mint a kinek alkalma nyilt különféle köz-hivatalos állásában ez intézményt s áldásait megfigyelni. — Anglia nyomában Németország indult meg, kivált Berlin és Charlottenburg, ahol 1898. év elején állitottak olvasó-termeket. Katholikus részről badeni Freiburgban van nép-könyvtár, s Bonnban és Frankfurtban most terveznek olvasó-termeket. Egyesek saját kezdeményezésükből nagy áldozatokat hoznak e téren, de kielégiteni a városok emelkedő s művelődő rétegeinek olvasási szomját magánkiadások utján nem lehet. Ez már a községi szocziálpolitikának föladata. Ha e szomját jó olvasmányokkal ki nem elégitjük, akkor a közönség a házalók rémregényeinek esik neki s a szellemi kutmérgezés tovább terjed.

Ime a legnagyobb emberi javakban való részesedés képezi az emelkedő társadalmi rétegeknek uralkodó vágyát! A ki ezt mint tényt elfogadja, annak aligha lehet ez ellen kifogása. Csak azt kívánhatja, hogy jó irányban haladjon ez a törtetés s hogy legyen a vezető társadalomban elég lelkiismeret, hogy a tudományt ne oktalan hypotézisek zagyva fogalmaival tarkázza s ne adja be ellenszerül a nép vallásos lelkületes hagyományos erkölcsisége ellen; az ilyen tudományt ugyancsak megsinlené s az ilyen fölvilágosodás valóságos kutmérgezés volna, mely a tömegek műveltségi szomját tekintve, annál vészthozóbb, minél általánosabb bizalommal jár a nép e kutakból meriteni.

Nem kell azt gondolnunk e műveltségi mozgalom láttára, hogy tudósokat és műizléssel rendelkező műértőket vagy pláne művészeket akarnak a munkásokból csinálni; csak az találja el e mozgalom jellemző vonását, aki megérti, hogy az nem akar mást mint a műveltség javaiban részesülni, s a szellemi élvezetekből magának is részt kérni. Ily fogalmazásban az ellen senkinek sincs joga tiltakozni, s a filozóf belátja, hogy a társadalmi fejlődés épp a javaknak élvezetében áll. Eszerint a mozgalom a politikai jogokban már részesülvén, a szellemi javakat is igényli, vagyis a *szabad ember mind műveltebb ember lenni készül.* A társadalom nehézkes formái megakadályozhatják a modern munkást e javakhoz való férkőzésben, de ha a mozgalom terjed s hatalmasabbá válik, akkor természetesen majd megtöri a nehézkes formát s teremt oly alakulást, melynek keretében ez igényt is kielégitheti.

Ennyit a művelődés tényéről s mozgalmáról a munkásosztályban; most már tekintsük meg e mozgalomnak tulajdonképeni hajtó erejét és éltető forrását.

Mihelyt ily általános mozgalomra akadunk, sejthetjük, hogy gyökereinek az egész szellemi világra kell kiterjeszkedniök, s hogy az irányzatnak az eszmék, a fölfogás világából kell kiindulnia. S valóban mély meggyőződésem, hogy ez a mozgalom a modern tudomány vállain áll; a tudományos világnézet emeli, az avatja győzelmes, hóditó hatalommá.

A tudomány haladásával egyre jobban tért foglal a természet szoros összefüggésének s nagyszerü egységének fölismerése. A természet rendszerében minden lény csak rész, egyik a másik nélkül érthetetlen, czéltalan és kihatásra képtelen. Már az élettelen természet is ezen a harmónián s egymás föltételezésén épül. A hegycsúcsok és magaslatok önmagukban czéltalanok a völgyek és lapályok nélkül; a kezdetleges bámuló ugyan csak impozáns tömegeiket bámulja s a világ bordáit képező sikokat ignorálja, de a földtan, a tudomány kimutatja, hogy az egyik a másik nélkül érthetetlen s csak az összefüggésben bir czéllal. Ezen szinte banális közhelyről áttérünk az élet világába, ahol semmi sem állhat s élhet önmagára hagyatva s a büszke fenyü csak oly szereppel bir mint a szikla moszatja, mely gyökeréhez simul. Ez összefüggés az emberi társadalomban érvényesül leginkább. Egyszerüen kimondhatom, hogy az egyes semmi s az egész minden. Az emberiség összes javait a társadalom hordozza. Minden ember egy már fönnálló világba lép bele; nem ő alkotta; a nemzedékek hosszú sora dolgozott azon. Az ipar, a tudás, az élet összes ügyességeit, módjait, tökéletességeit másoktól nyerjük; azok a társadalmi munkának eredményei. Házunkat, lakásunkat, butorainkat nem az az X. Y. épitő és segédei, nem az az asztalos csinálta; ezen a tökélyen, ezen a formán századok dolgoztak. De a házon és butoron kivül van valami, ami mérhetlenül közelebb esik hozzánk, az, a mi drága én-ünk, jó-magunk. Egyéni rátermettségünk, egészségünk, tehetségünk, jellemünk alapjában *egy darab örökség*, melynek összetevő elemei s azoknak illetősége iránt senki sincs tisztában; senki sem tudja, honnan ragadt rá ez vagy az a jellemvonás, hajlam, a tehetségnek ilyen vagy olyan szinezete. »Das Beste in unserm Leben ist eine Schuld, die wir andern verdanken«, ez a szó mély igazságot rejt magában, s az egyént is mint ágat mutatja be a társadalom törzsén s a nemzedékeket mint fölvetődő hullámokat a mulandóság rohamos áramában. Nélkülünk lett mindaz, ami legjobb az életben: az emberiség legfőbb szellemi javait, — a nyelvet, melyet beszélünk, — az énekeket, me-

lyeket éneklünk, — az igazságokat, melyeknek örvendünk, — a világnézetet, mely által eligazodunk, nem mi alkottuk, az ránk maradt, mások munkájának gyümölcse, de senki sem mondhatja: ez az enyém.

Vannak kitünő tehetségek, de azok is csak növelik a kincset, s a nemzedékek előzetes munkája nélkül nem boldogulnának. Mindannak, amit hosszú korok szenvedtek, aminek örültek; annak a sok felhőnek s ragyogó napnak, mely fölöttük elvonult, nyoma valamikép rajtunk is megvan, ha nem is elemezhetjük s nem részletezhetjük összetételét.

Évezredeken át épül az emberiség; eszméi, érzelmei, élete változik, halad, fejlik idővel. A mai ember, a mai társadalom előző, hosszú korok funkcziója, örököse s munkájának folytatója. Földünk föltúrt, művelt föld, melyet százados munka forgatott; tégláinkat abból az agyagból gyurjuk, melyet régi, óriás folyók vagy jégárak raktak le néhai partjaikon; kőszénünket hajdani erdők s langyos vizü lápok adják: épp úgy szellemi életünk s annak minden porczikája, minden rostja, sejtje, szövete, évezredek műve, szekuláris munka. A kultura teszi az embert, az ad neki gondolatot és érzelmet s ez a kultura megint régi kulturfokokon áll s mi nem másztuk meg önmunkákkal ezeket a lépcsőket, azt elődeink tették; mi már itt a magaslaton születtünk.

Tehát egyediségünk is sok tényezőnek funkcziója; szivünk érzelmeinek szálai is századok szövőszékéről valók; eszméink tüzét millió lélek összmunkája gyujtotta; mindegyikünknek van történelme; élete visszanyúlik az őskorszakokba. Ilyen a nemzet, ilyen az emberiség élete.

E bámulatos összefüggésbe mélyed bele egyre jobban a modern tudomány; csoda-e, ha szocziális szellemet alkot meg a világnézetekben?

Mi legyen az a szocziális szellem?

Öntudata az emberek életközösségének; öntudata az emberiség egységének, legmélyebb s legbensőbb összetartozásának. Az egészé minden szellemi és gazdasági jó; az az egész alkot, teremt, mindnyájan kezet fogva. A nagy gondolatokat sem tekintjük kizárólag egyesek termékének;

ihletett geniusz is a társadalom ily magasfoku müveltségének fészkében született s ezentul nem annyira az ő teremtő erejében, mint inkább a társadalmi és kultur-élet összeségének közreműködésében hiszünk már.

Mi e fölfogásnak eredménye és kihatása?

Az, hogy az egyed impozáns alakja helyett a társadalmi összélet lép elénk. Nem a hegyek égbemeredő koronáit bámuljuk ezentul, hanem a hegy, völgy, fönsik, magaslat egybevágó egészét. A heroszokban kevésbé hiszünk, a helyett a nemzeti élet, a társadalmak s az emberiség nagy élete foglalkoztat; föl akarjuk ismerni a szocziális élet föltételeit, törvényeit, a töméntelen sok tényezőnek egymásba fonódó tevékenységét, hogy ne kiálló vagy mondjuk kimagasló részeit, hanem az egészet értsük. Onnan van, hogy most már a történetirás szelleme is megváltozik. Senki sem gondolja, hogy a véres, nagy verekedések, melyeket csatáknak hivnak s az ember vad ösztöneinek tombolása, melyeket a hadi élet, a vitézség állit elénk, képezik a népek történelmét; ezek csak állatiasságának nyomai; a történelmét szellemi, gazdasági, társadalmi élete adja; a társadalmi élet formái, a jog és erkölcs sajátságai, a család, a vallás nyujtja az eleven történetet; ez az a talaj, melyen a haladás fája nő. A népélet áll tehát az előtérben, a nagy életközösség s nem a heroszok, császárok, politikusok; a társadalmi élet lett a valóság s nem a háborúk és öldöklések. Nem a nagy férfiak miatt van az emberiség; hiszen ők is csak virágai a népélet hatalmas, terebélyes fájának, melyet tovább kell fejleszteni, hogy tökéletesebb alakokat öltsön.

Ez lévén a tudomány mai napszáma, lehetetlen, hogy a közgondolkozásra ki ne hasson; ha pedig kihat, okvetlenül meg kell teremtenie azt, ami a mai társadalmi mozgalmat jellemzi. Minden egyes akar ember lenni. A közösség érzete abban az öntudatban nyilvánul, hogy mindnyájan egyaránt élünk, dolgozunk, számot teszünk; hogy a társadalom összes javait közös munkában teremtjük meg; hogy egyik sem boldogul a másik nélkül; hogy egyik sem nézheti le a másikát, szorithatja le a másikát, hogy mindnyájan mindent

egymásnak köszönünk. Következőleg mindenki akar mint ember élni, mint ember dolgozni és számot tenni s a közösből a maga részét, bizonyára emberi részt, kivenni. Ime az idő szellemének éltető s ébresztő lehelete: az ember érzi magát . . . nem mint állat, nem mint mohó szörny, hanem mint a szellemi s gazdasági munkának egyik tényezője, ki magát *mint részt* fölismeri, s következőleg a közjavakban, a társadalmi munkának termékeiben részesülni kiván.

Nem akar tombolni, nem akar zúzni, s jogainak erőszakkal, ököllel érvényt szerezni; dolgozik, bizik a haladásban, s tudja, hogy ölébe hull a közmunka, a közfáradságnak gyümölcse. Onnan azután az a jelenség is, hogy nem egyes nagy emberek felé fordul a közfigyelem, hanem a társadalom közszellemétől várnak mindent. Egyes emberek tehetetlenek, nem ők a teremtők, hanem mindnyájuknak közreműködéséből köszönt majd be az uj idő, uj kor, mely után epedez az emberiség.

Még egy más jelleget födözünk föl a mai szocziális mozgalmon, de amely szintén csak következménye az életközösség öntudatának, s az azt hordozó tudománynak, s ez abban áll, hogy mig az előző korokban a szocziális mozgalmak a legalsó, elnyomott néprétegekből indultak ki s a mozgalmak nem álltak egyébben, mint a kinlódó népek kitöréseiben: addig a modern szocziális mozgalmat a legmagasabb szellemi műveltség hordozói, kiváló nemzetgazdászok, tudósok, művelt emberek képviselik. Ne zavarjuk össze a szocziális mozgalmat a szocziáldemokrácziával; az csak egy iránya a szocziális kérdés oldozgatásának; de a szocziális mozgalom mint népmozgalom, mint az alsó néprétegek emelkedési mozgalma korántsem azonositható a szocziáldemokrácziával; az egy általános, világtörténeti tünet. Erről a mozgalomról állitom, hogy miután a tudomány leheli a népébredésnek szellemét, ép a tudomány képviselői foglalkoznak e mozgalommal, még pedig nemcsak ugy mint megfigyeléseiknek egyik tárgyával, hanem mint akik e fejlődésben tevékeny részt vesznek. Az egész művelt világ, tudomány és művészet, a filozófia s a természettudományok s

kivált a szocziális élet fiatal, de nagytekintélyü tudománya, a nemzetgazdaság behatóan foglalkoznak e kérdéssel. Mi is volna fontosabb és érdekesebb mint ez a kérdés, mikor annak gyúpontjában ott áll maga az ember. »Was den heutigen Menschen im Geiste packen und festhalten soll, das muss irgend wie von der Lust und der Qual dieser Frage berührt sein, es muss den Widerspruch ahnen lassen, der in dem socialen Probleme des Jahrhunderts sich offenbart, dass der freie, der einzige Mensch mit allen seinen Lebensfasern gebunden ist an das ewige Gesetz der Menschheit und doch zu demselben *seine Stellung noch nicht finden kann*, dass der Mensch, der so stolze Triumphlieder singt von seinen Siegen über die Natur und ihre widerstrebenden Gewalten, noch *so ohnmächtig den Mächten seines eigenen Lebens gegenübersteht*, die ihn schlimmer misshandeln, als alle Vernichtungskräfte der Natur.« (Kalthoff, An der Wende des Jahrhunderts. 19. l.)

Ez aranyszavakból ujra kiemelem a vezérgondolatot: a szocziális kérdés a XX. században abban áll, hogy a szabadságnak s a műveltségnek, mondjuk, a terjedő műveltségnek modern fokán álló ember még nem találta meg helyét; — ez uj elemek még el nem helyezkedtek. Szabadsága és műveltsége a gazdasági életnek eddigi alakjaiban vasrekeszeket, korlát-gerendákat látnak; szabadságának s műveltségének erejében kinyujtózkodik, de mindenütt csak akadályra talál; beüti fejét a mestergerendába, ha föl akar állni, — szétnyomná a falakat, ha tagbaszakadt testét ki akarja feszíteni. Csoda-e, ha ez óriás alatt s körül ropog, recseg minden?

De van abban az idézetben még más valami is. A mai társadalom formáiban az ember tehetetlenül áll a bensejében megnyilatkozó és érvényesülő hatalmakkal szemben. Mik ezek a hatalmak? első sorban *a szabadság vágya*, s *a művelődés ösztöne*, melyeket e dolgozatban fejtegettem. Ez ösztönök e század történetében ugyancsak hatalmasan nyilatkoztak meg, s mivel megnyilatkozásuknak ellentáll a társadalom formája, mely a kisebb szabadságu és műveltségü

emberhez volt szabva, kinná, gyötrelemmé válik az ösztöneit követő emberben. Azonban a baj nemcsak az, hogy a fokozott szabadsággal és haladó műveltséggel szemben áll a társadalom ránk maradt alakja; hanem az is baj, hogy ez ösztönök egyoldaluan érvényesülni óhajtanak. Az embernek nemcsak szabadság vágya van, hanem van szocziális ösztöne is, s éppen úgy, bár a művelődésben érvényesülő közmunkásság a közösséget, az egészet emeli ki, de bizonyára az ember is amellett, mindenik a nagy társadalomban egy különálló »én.« »Diesen Mächten seines eigenen Lebens steht der Mensch ohnmächtig gegenüber«; azokkal a benső hatalmakkal szemben, melyek oly ellentétesek, s folyton egymással küzdenek, azokkal szemben áll az ember tehetetlenül vagy mondjuk inkább, hogy kevés szerencsével járt eddig köztük. Ez ellentéteket is kell a szocziális megoldásnak kiegyenlitenie. Nem valami Messiásnak, nem Nietzsche-i »Uebermensch«-nek, nem egy ujkori herosznak, hanem a társadalom fejlődésének, mely a népet művelve, emelve, nevelve a szabadság s a szocziális összetartozás közt *egy időre* egyensúlyt teremt. Ez az egyensúly ismét megbomlik majd később, mihelyt a gazdasági fejlődés ujabb haladással, az emberiséget magasabb fokra emelte, s igy mehet az tovább, mig a társadalom, nem tudom mily alakban, az ösztönök és vágyak, a törekvések és ellentétek ideális és végleges kiegyenlitését és megoldását meg nem adta.

Ez alapon jelöljük ki a szocziális mozgalomnak és kérdésnek észszerü és érthető helyét. Ez alapon jövünk tisztába jelentősége, eredete és természete iránt. Ezt nem csinálják a szocziáldemokraták, nem élesztik a munkások; ezt nem tulajdonithatjuk a szocziális-regények mételyező behatásának; a szocziális mozgalom a társadalom fejlődésének modern fázisa; ezzel a termelési móddal, a gazdasági életnek ilyetén fejlődése mellett e fázisnak ránk kell hasadnia, akár akarjuk akár nem. Kezdetben csak mint sejtelem, mint homályos tudat jelentkezik, később tudományos betekintést enged s általánossá válik. Mivel pedig a fejlődés és haladás sok régi intézménynek megváltoztatását sürgeti: azért a régi formák-

hoz szokott s azok keretében magukat jól érző elemek ellenszenvvel tekintenek a mozgalomra s mivel zavaros a szemük, helytelenül itélik meg azt. De az ujság iránt érzett ellenszenv nem képezi kriteriumát az uj eszmék helytelenségének. Krisztus Urunk evangeliumával szemben is éreztek a fárizeusok s a hivatalos zsidóság nagy ellenszenvet; bizonyára meg voltak győződve, hogy ez a »népmozgalom« (commovet populum) rosz; a római kultura is óriási ellenszenvet érzett a kereszténység ellen, Seneca szavai szerint: »consuetudo sceleratissimae gentis« volt a keresztény népmozgalom; valóban kevésbé hizelgő kifejezés: s mégis-mégis megváltozott a föld szine! A mi uj, az sokszor rideg és éles; a próféták szavai is azok voltak; az uj korszakok énekei is sokaknak kiállhatlanok, mert hiszen megzavarják nyugalmát, megrenditik hatalmát a régiségnek; de majd gyorsabb majd lassúbb térfoglalással elterjednek s kiszoritják a régieket.

A szocziális mozgalom már a művészetet is hóditgatja s a művészet tőle veszi motivumait; lelkesül a szocziális nagy gondolatokért s alakot ad a küzdelemnek, vágynak és szenvedésnek. A mi a népet mozgatja, az kell a művészetnek, ha mindjárt a szalonokban nem is tetszik; az élet árnyoldalait, a világ éjbe fordult felét, a társadalomnak teherhordó rétegeit lépteti föl a művészi alkotásnak szinterére s ezáltal ez érdekek felé forditja a közfigyelmet. A művészet is érzi már az uj idők leheletét, a társadalmi élet szivlüktetését s mivel semmi sem termékenyebb, semmi sem mélyebb és tüzesebb mint uj időkről álmodozó, lelkesülő és félrebeszélő világok, azért e kifogyhatatlan forrásból meriti tárgyait. S minél többet és jobbat merit, annál élénkebb a visszhang, melyet millió szivben kelt; az emberek érzik, hogy nem hazudik, hogy nem álarczokkal, hanem élő, érző, szenvedő valóságokkal dolgozik. S ha a művészet nem is oldhatja meg az emberiség problémáit, de sulyt kölcsönöz az enemü törekvéseknek, s idealizálja gondolataikat, idealizálja a valóságos életet s annak fájdalmait, küzdelmeit és reményeit. Hozzájárul, hogy a művészet a szépnek alakjába öltöztetve azt, ami a világon a legcsunyább, az embertársaitól elnyo-

moritott s elhagyott embert, felkölti az élvező s magát jól érző társadalmi köröknek lelkiismeretét, mintha azt kiáltaná, van-e még bennetek szikrányi emberség, hogy ezt a nyomort s igazságtalanságot türitek? Mily iszonyu hatást keltenek Vereschsagin képei, melyeket a csatateréről hoz, hogy a kulturemberiség e szégyenét, a tömeggyilkolást szemére hányja. Hej, nem a naturalista művészet, hanem a társadalmi fanatizmust korholó művészet termékei ezek. Minden kép azt kiáltja: ugy-e botránkozol a szinek e rikitásain s még is megteszed, sőt történelmedben külön emlegeted ez orgiákat?

A művészet tehát fölcsap prófétának, ki mint régen Izaiás, korholja a népnyomoritókat, az igazságtalanságot, az elmaradottság zsarnoki szokásait; szava éles, de igaz.

Azonkivül a művészet most már a sokszorositás révén is közkincscsé lesz; a sokszorositó és másoló technika, a különféle typiák manapság oly tökélyre emelkedtek, hogy az eredeti olajfestménynek összes művészi szépségeit hiven tükröztetik; s ha nem a művészeti érték teljes is bennük, de az eszme ki van fejezve, s e réven a legkitünőbb műalkotások szerény házakba is elhatolnak s kedvesebbé és nemesebbé teszik az otthont s az életet. A művészet a tudománnyal együtt népszerűbbé lesz s műveli az alacsonyabb társadalmi rétegeket. S ha egyszer csiny és szépészeti érzék lakik egy házban, annak a lakosa is több ember, van benne több lélek s öntudat. Ily apró psychologiai tényezőkből áll elő a világban a társadalmi emelkedés, melyet tehát nem mesterséges bujtogatásoknak, hanem magának az élet műveltebb s öntudatosabb irányának kell betudnunk.

Ezek után még egyszer összefoglalom tézisemnek szétszórt gondolatait: a szocziális kérdés a XX. században is az, ami volt régen t. i. az alsóbb társadalmi rétegeknek emelkedése, melyek részt kérnek a felsőbb rétegek javaiból és jogaiból;

ez a részesedés s az annak nyomában járó megváltoztatása a társadalmi formáknak oly elmaradhatatlan, amilyen valóságos az alsóbb rétegeknek átváltozása;

már pedig az alsóbb rétegek tényleg átváltoznak; nem azok többé, amik régen voltak:

tehát a társadalmi szervezet is e tényezőknek arányában fog átváltozni.

Ez az átváltozás meghalad minden egyéb ilynemü történést a multban s nagyon a mélybe hat;

arról van ugyanis szó, hogy a munkás szabad ember lett s művelődik, sőt hogy az egész ujkori tudomány és a művészet is részben szocziális irányuvá válik:

tehát a modern szocziális mozgalom minden előbbi szocziális mozgalomtól épp e két tényezőre való tekintetből teljesen elüt s a nyomában járó szocziális átváltozások és intézmények is radikálisak lesznek.

Mindezt a kérdésnek filozófiai taglalásából meritjük. Azonban amily igaz ez alapvető tézis, épp oly tulhajtottak a különböző szocziáldemokratikus agyrémek, melyek a jövőnek szocziális államát előre megszerkesztik. A társadalmi osztályok bizonyára emelkedni fognak; az is bizonyos, hogy több jogban és jóban részesülni fognak; de a fejlődést tüzetesebben kipontozni nem vagyunk képesek. A főtanulság reánk nézve abban áll, hogy e szocziális vagyis jog- és javak-megosztó irányban haladjunk s az alsó osztályoknak természetes emelkedését, melyet a művelődés hord, megakasztani ne akarjuk.

A modern korban szocziális irányzatot követ az, ki az alsó néposztályok gazdasági sorsán és szellemi elmaradottságán segit. Szocziális irányzatnak hódol az, ki a népmüveltség nagy ügyét fölkarolja; a vakoknak látást, a siketeknek hallást ad s az emberhez méltó lét jó hirét hirdeti.

Karoljuk föl e szocziális nagy munkát. Isten az ő műveit emberek által viszi véghez; még pedig ugy, hogy velük és általuk téteti meg, az esetben, ha megértik gondolatait s akaratuk ellenére is általuk, szenvedéseik és vergődéseik árán az esetben, ha meg nem értik. Álljunk a tudomány magas álláspontjára, s tekintsük az emberiséget fejlődő egységnek s a modern korban megnyilatkozó vágyát a szellemi javak után, mint szent jogát, melyet telje-

sitenünk kell. Ne féljünk e mozgalomnak erőszakosságától; a nagy czélok mindig alkalmasak nemcsak az akaratot, hanem a szenvedélyt is megmozgatni és fölkavarni; az árviz mindig zavaros, de mikor medrébe visszatér, megtisztul: a modern szocziális mozgalom is ott pezseg, ott habzik, zavarog és tajtékzik a szocziáldemokrácziában, mely a mozgalomnak szenvedélyességét képviseli; meg lehetünk róla győződve, hogy a szocziáldemokráczia is vedlik; demagóg téziseit, ezeket a véres kakastaréjokat, egymásután lehányja magáról, traktabilisabbá válik.

Ez áldozatoktól pedig szintén ne féljünk; az igazság s a fejlődés kivasalja azokat rajtunk, akár akarjuk akár nem; különben is az idők kerekét megkötni nem lehet; csak a tévely s az önzés szokta azt megtenni. Ha Isten gondolatai szerint az emberiség magasabb fokot ér el, ha küzdelmes utjának meredek hágóit gyorsabb s lendületesebb léptekkel megmászsza: annak csak örüljünk; hiszen a mi életünk is a fejlettebb emberiség körében szebb, teltebb, boldogabb lesz.

Csak az öreg, fázós, maradi emberek, azok a szellemi idétlenségek reszketnek az uj időktől, kik belegémberedve az eddigi állapotokba, valami uj, jobb világot elképzelni képtelenek. Ezeknek a bajuk a sötét kapitoliumból ered; ujat nem tanulnak, elfogultan régiségek körül kuncsorodnak. Hagyjuk őket; elnézésre méltók, de szavuk nincs. Mi ellenben a fejlődés emberei vagyunk; a mozgalmas, nyugtalan idők gyermekei; ha gondolataink néha merészeknek, szavaink éleseknek látszanak, gondoljuk meg, hogy a próféták énekei is kellemetlenek voltak, s az Isten nyelvezete is erős és éles. Az igazság öltözete is rideg, s betevő falatja sincs sokszor; bókokat nem tanult s fárizeusokat tisztelni nem tud; de nemde Keresztelő sz. János öltözete is rideg, szava éles volt, s mégis neki volt igaza s nem a jeruzsálemi hautevolée-nak, melynek a teveszőröltözet épp oly kevéssé tetszett, mint sz. János ebédje, no meg legkevésbé az uj rend, melyet hirdetett, pedig ez volt a »regnum Dei.«

Die Wunder der Antichrists. von Selma Lagerlöf. Aus dem schwedischen von Ernst Brausewetter. Kirchheim, Mainz.

A skandináv irók jelenleg a divat s az izlés vezércsillagai. Utalok Björnsonra és Ibsenre, kik hirnevesebbek s hozzájuk sorozom Selma Lagerlöf irónőt, ki már »Gösta Berlingssaga« czimü regényével nagy port vert föl Svédországban. Ez idő szerint egy könyvet irt »Antikrists Mirakler«, az Antikrisztus csodái czimmel. Hatalmas képzelet és alakitó képesség jellemzik.

A könyv megértésére meg kell emlitenünk, hogy Lagerlöf a kereszténységnek s a szocziálizmusnak egymáshoz való viszonyát fejtegeti symbolikus előadásban. Irányzata a szocziálizmus ellen indul ki, de igen méltányosan és tapintatosan. A szocziálizmus enyhiteni akarja az emberiség szenvedéseit, biztatja, bátoritja az elnyomottakat, jogokat követel számukra s kilátásba helyezi *a földi boldogságot.* Csak is ez utolsó jellegénél fogva képez uj evangeliumot. A régi evangelium az örök boldogságra utal, az uj evangelium a földi boldogságot hirdeti; az Krisztusé, ez az Antikrisztusé. Az Antikrisztianizmus csak az exkluzivitásba áll. Lehet, szabad, méltányos, jogos földi boldogságot keresni, de lehetséges-e az a szocziálizmus reczipéje szerint? Úgy, hogy lemondjunk a földi boldogságért az égiről, — az anyagi, ideiglenes lét kielégitéseért az örök vágyról, bizonyára lehetetlen. De épp ebben a kizárólagosságban rejlik a szocziálizmusnak ujsága. Ha nem fogjuk föl e kizárólagosságban, vagyis ha a szocziálizmust csak egy áramnak tekintjük az emberi törekvések tág térképén, akkor jogosultságát senki sem tagadja; de ha a materiális élet kielégitése képezi az emberiség czélját, s a tömegeket ebbe az irányba belehelyezik, akkor a tömeguralom tönkre is fogja tenni a finom, szellemi kulturát; a test elfojtja a lelket.

A könyv vezér-gondolatát az irónő szicziliai tartózkodása nyujtotta, vagy mint mondják, még azelőtt Luca Signorellinek freskói az orvietói székesegyházban, melyek az »Antikrisztus csodáit« szemléltetik meg. E képeken az Anti-

krisztus egészen ugy néz ki mint Krisztus Urunk; ő is enyhiti a világ nyomoruságait, ő is küzd a rosz ellen, s paradicsommá változtatja a földet, csakhogy ő ezt mind az ördög parancsára s az Isten földi országának romlására teszi. Ilyen Antikrisztusnak tartja Selma Lagerlöf a szocziálizmust is. Szinte krisztusi szeretettel szereti az embereket, de antikrisztusi jellege abban van, hogy az Istent gyülöli; vértanuságot szenved egy szebb, jobb jövőnek reményében, de ezt a jobb, szebb jövőt a földre helyezi. Az evangelium azt mondta: gondoljatok az égre; az uj evangelium azt hirdeti: gondoljatok a földre!

Ezeket a gondolatokat s a szocziálizmusnak ezt a viszonyát a kereszténységhez szimbolikus képben jeleniti meg, melyet mondává, mesévé alakit.

Augusztus császár magamagának a Capitoliumon templomot akar épiteni, de a Sibylla megtiltja azt azzal a kijelentéssel, hogy ott más világmegujitónak hódolnak majd, a Krisztusnak vagy az Antikrisztusnak, de nem halandó embereknek. A kereszténység hamar sietett e jóslat befolyása alatt Krisztus Urunknak a Capitoliumon templomot s a barátoknak később kolostort épiteni, nehogy az Antikrisztus elfoglalja a helyet. A Gesu Bambino csodatevő képe segiti ebben a kereszténységet, melyet ott tisztelnek. De e század elején egy angol hölgy minden áron meg akarja szerezni a Gesu Bambino szobrocskáját s elhatározza, hogy ellopatja. Csináltatott tehát egy művész által az eredetihez teljesen hasonló bambinót s becsempészte az ellopott helyére. De ime egy éjjel csengetnek a portán s az ajtótnyitó fráter nagy bámulatára belép az ajtón a bambinoszobor, t. i. az ellopott bambino visszajön magától. A barátok most már kutatják, hogy melyik ezek közül az igazi. S mialatt fürkészik, látják, hogy az egyiknek, az eredetinek a koronájába bele vannak vésve ezek a szavak: az én országom nem e földről való; mig a másiknak koronájában azt olvassák: az én országom e földről való. Látják tehát a barátok, hogy az Antikrisztus el akarta foglalni a Capitoliumot, s azért ledobják a hamis bambinót, a hamis

Krisztus-képet — a világba. — Most kezdődik az uj Krisztusnak kóborlása a földön. Elvetődik Párisba s végre Szicziliába; itt sok hivőt talál; leglelkesebb apostola a szocziálista vezér, Gaëtano; a bambino sok csodát tesz; éhséget, nyomort enyhit. Micaëla herczegnő vasutat épittet, hogy Gaëtanonak, ki az ő kedvese, s azóta már tanai miatt börtönbe került, a hatóságnál kegyelmet kieszközöljön. Gaëtano ki is szabadult s most Micaëla, ki eddig is szerette őt, de tanait, főleg materialista s atheista irányzatát utálta, azon veszi magát észre. hogy őmaga is elhidegül Isten iránt; a hamis Krisztuskép mindenfelé ezt a hatást gyakorolja s rémületes dolgok történnek általa. Ekkor fedezik föl a fölirást koronájában s Páter Gondo el akarja égetni. Micaëla egészen hitetlen lesz s megmenti a hamis Krisztusképet. Ekkor P. Gondo a pápához megy panaszra, de ez azt feleli neki, hogy nem elégetni, de karjaira kellett volna a Krisztusképet vennie, »mert ha ti ezt a nagy népmozgalmat karjaitokra veszitek s a kis Jézushoz, az igazi Krisztushoz viszitek, akkor a hamis bambino látta volna, hogy ő semmi egyéb mint utánzata az igaz Krisztusnak, s mestereül fogadta volna el őt. Ne dobjátok tűzre, de vigyétek Krisztushoz. S ha majd eljön s a Capitoliumot megrohanja, hogy a világ trónjára lépjen, akkor menjünk eléje, s vezessük Krisztushoz. Ki kell békitenünk az eget a földdel. Akik őt gyülölik, nem jól cselekesznek; elfelejtik, hogy a Sibylla őt is a világmegujitók közé sorolta.«

Ekkor azt kérdi a Páter a pápától, hogy ne gyülöljük-e hát a hamis Krisztus-képet? s a pápa parábolában felel, melyet igy végez: »senki sem szabadithatja meg végleg itt a földön az embereket bajaiktól; de bocsássunk meg mindenkinek, aki erőt önt belejük azoknak eltürésére.«

A gondolat valóban remek: a szocziálizmus tévely, de csak részben; mint népfelszabaditó mozgalom nemcsak nem érdemli meg gyülöletünket, hanem ellenkezőleg kivivja érdeklődésünket. Vezessük Jézushoz, ez a dolog filozófiája.

Ezt a világnézetet, mely sokban tisztultabb a szocziálizmusnak egyoldalu elitélésénél, világitja meg Lagerlöf

könyve, melynek művészi szempontból hatalmas, alakitó poezisében van súlypontja.

Pethő dr.

A katholiczizmus ujjászületése Angolországban a XIX. században. Irta Madaune abbé c. kan. Franczia eredetiből a III. kiadás után ford. és kiadja a budapesti növ.-papság m. e. i. iskolája. Budapest, Stephaneum, 199. Nagy 8-r. XXIV. és 532 l. Ára 2 frt 50 kr.

A központi papnevelde m. e. i. iskolája, mely immár 62 éves működésével eddig is derék mintaképe volt a nyomában kelt többi szemináriumi irodalmi iskoláknak és nagy szolgálatokat tett az egyházi irodalom minden ágának gyarapitására; legujabban közrebocsátott dolgozatával, nemcsak egy kitünő és alapos tudományos műnek sikerült forditásával gazdagitotta irodalmunkat, hanem valóban időszerü munkát végzett, midőn Madaune abbé értékes művét: »A katholiczizmus ujjászületése Angolországban a XIX. században« czim alatt, magyar nyelvünkre átültette. A nagyhirü tudós irónak e jeles műve feltünő hatást gyakorolt a tudományos világban s ezt törekedett szélesbiteni a budapesti növ. papság m. e. i. iskolája, midőn a magyar olvasóközönség előtt is feltárja azon nehéz küzdelmekkel kivivott diadalokat, melyeket a katholikus anyaszentegyház e bezáródó században Angliában aratott.

A szerző, aki a leirt eseményeknek hosszu időn át volt figyelmes szemlélője, egykoru források és tudományos folyóiratok alapján állitotta össze művét, melyet 1896-ban másodszor átdolgozva, harmadik kiadásban bocsátott a nyilvánosság elé. Tárgyát az 1548-ik évvel kezdve, nagy vonásokban mutatja be azt a szakadást, mely az emlitett évben az angol katholikus Egyházat érte, hogy föltárja ennek helyzetét a XVIII. század végén, mikor a lefolyt idők alatt uralkodó vallási türelmetlenség és szenvedélyes jogfosztás következtében misem jellemezte inkább a katholikus ügynek reménytelen voltát, mint az az országszerte visszhangzó

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,

Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR.

Az új sorozatban XIV. évi folyam.

(Kezdettől XXXVIII. évi folyam.)

ESZTERGOM

1900.

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

I. Az Isten nyomain.

A természet az Istennek remekműve, melyben szeretetét, teremtő erejét, poezisét, művészetét kifejezte. Első kinyilatkoztatása a lelkesülő, alkotó végtelennek.

A természet az Isten gondolatainak hű és kedves kifejezése. Kifejezte azt, amit akart; teremtett világot, az az jobban mondva, nem teremtett csak, de teremt egyre; kifejti az időknek beláthatlan geologiai korszakain át gondolatait és kedvteléseit; az egymást követő világok, a faunák és flórák beláthatlan perspektiváit megnyitja, s végtelenségének, örökkévalóságának, hatalmának játszi analogiáit állitja a létbe. Vele szemben minden végtelen kicsiny; a naprendszer, a kettős napok, az álló csillagok szisztémái, a tejut titokzatos derüje végtelen kicsinységek; művei végtelenül messze állnak tőle a valóság, a lét-teljesség vonalában, de mégis az ő alkotásai, az ő művei, gondolatai és képei. Olyan az Isten mint a művész, ki egy filigrán zománczczal, annak apró méreteivel, a vonások s a szinek harmoniájával el tudja ragadni a világot. A műalkotás minden izében fönséges; végtelen eszmék, ihletett szeretet s szerető ihlet, szerencsés kéz, plasztikus anyag, árnyalatos szinek, kifogyhatlan alakitás álltak rendelkezésére. Nincs az a festmény, melynek szineiben és árnyaiban ugy lehetne fölismerni a művész hangulatait s tanulmányozni gondolatait mint a hogy a természetben lehet fölismerni az isteni gondolat gazdagságát. S méltán; hiszen minden művészetünk e legszerencsésebb, legelső műalkotásnak, a teremtett, a kigondolt s kialakitott természetnek nyomain jár s alkotóját utánozza, s időnkint fölhangzik irodalomban s művészetben a jelszó: vissza a természethez. Valahányszor mélyebb bepillantást nyert a filozófia a természetbe, termékenyebb gondolatirá-

nyoknak nyitott utat, s valahányszor a művészet geniusza s a nyomain járó esztetikai érzék igazabb s nemesebb természetességre tett szert, mindannyiszor tisztább élvezettel, nemesebb örömökkel szolgált az élvezetsóvár világnak.

Az emberi ész a természettudományokban közvetlenül e műalkotás egyes darabjait tanulmányozza, hogy azután az alkotónak gondolataihoz emelkedjék s azokat szisztemájukban átlátni s bennük a végtelennek tükrözését szemlélni képes legyen. Jaj, be kevésnek sikerült a természetben az Isten lélekzését észrevenni, s a létet a végtelen kifejezésének, melynek csak ugy van nyelve, betüi, szavai mint az ódának, ugy vannak méretei, szinei, arányai mint a művészetnek, a végtelen ékesszóló kifejezésének fölismerni.

Az emberi ész nem volt nagyon szerencsés az Isten első kinyilatkoztatásának, a természetnek fölismerésében; helylyel-közzel a legnagyobb lendületet nyerte művészete s mélységet s teljességet világnézete a természet fölismeréséből, de ugyanott találkozunk legnagyobb hibáival s tévelyeivel is, midőn nem ismeri föl a helyes viszonyt a véges és végtelen, az idő s az örökkévalóság, a természet s az Isten közt. Nem érti a költő nyelvét, nem érti szavát; viasz-figurának nézi a műremeket; az alakot látja, de a gondolatot föl nem érti; reá nézve a természet érthetetlen nyelven szól, alakjai fantasztikus, bizarr arabeszkek, melyek egymásba fonódnak mint a lázas betegnek álmai. Némely filozófok a művet az alkotótól elszakitják s ezáltal a természetet a végtelen ürben libegő, érthetetlen szemfödővé változtatják. A természet olyan nekik mint egy elfátyolozott arcz, simán lefolyó s tapadóan omló ruhába öltözött gyönyörü alak, de a fátyolt ellebbenteni, s mögötte a gondolat ragyogását s az élet kifejezését szemlélni nem tudják. Az anyagelvi tudomány kezeiben a természet remek szövésü fátyola szürke lepellé s szomorú szemfödővé válik, mely mögött gondolat, indulat, élet nincs, vagy legalább érthetetlen s üres reánk nézve. No, ezeknek nincs igazuk: ha a természet életet hordoz s gondolatba, öntudatba fesleni kivánkozik; ha szemeinkben a fény bűbájos poezisét, füleinkben a

harmoniák olvadó édességét eszközli s lépten-nyomon életben, a fauna és flóra s az emberi lét gazdag életében megnyilatkozik: akkor benne gondolatot, eszmét, indulatot, meleget nem keresni, azt az élet kifejezésének nem nézni, képtelenség.

Mások a művet a művészszel, az anyagot a szellemmel azonositják, a végtelen kicsinyt a végtelennel összezavarják. Ezek pantheisták; lelkes, de zürzavaros poeták, kik midőn a természetet annyira fölemelik, hogy az Istenség életét lüktettetik ereiben s az Istent oly közel hozzák, hogy az anyag mozgásában a végtelennek szivdobbanásait látják, tulajdonkép kioltják nagy és meleg gondolatainkat. A természet megszünik az Isten gondolatainak műalkotása lenni s ahelyett az isteni élet érthetetlen vajudásává s mámoros öntudatra való ébredésévé válik. Nem ragyogó gondolatok, nem meleg, ihletett alkotás már a világ, hanem a végtelennek mámoros föltápászkodása; a végtelen alkotó erőnek tehetetlenkedése, bocsánat a kifejezésért: végtelen katzenjammer. A világ a pantheista és pesszimista filozófok szerint hasonlit az állatkertek vizi-lovához, mely zavaros vizében napszámba unatkozik, fölbukik, lebukik, nagyokat fuj, a viz felületére tolja ormányát s álmos, apró szemét; de a lét öntudata unalmas és izetlen neki.

De még a keresztény filozófia sem ereszkedett bele mindig kellőleg e gondolat mélyébe, hogy a világ az Isten szinpompás, meleg képe s nem méltányolta azt eléggé. Elfogadta ugyan mindig, hogy Isten a teremtő, de nem gyönyörködött az Isten nyomain rajta. Nem tanitott meg gyönyörködni benne és szeretni azt; nem vonta le konszekvencziáit, azokat a konszekvencziákat, hogy tehát minden virág, minden bokor és fa az Isten önálló gondolata, minden csigabiga, minden ökörszem és futoncz az Isten játszi alkotása; nem járt az erdőkben ugy mint Assisi szent Ferencz, ki a napra ódát énekelt s ha már a perugiai olajfakertek ezüstös derüje s a gesztenyések árnya lelkét az Isten nyomainak fölismerésére hangolta, mennyivel mélyebbre vájódott volna szivében ez a gondolat, ha az oczeánok sárga, lila, karmin,

biborvörös szinekbe merült csendes erdőit s azok gazdag életét ismeri s a nagy világ harmoniáját a mai természettudomány magaslatáról hallgatja. Igen, ez az éneklő filozóf ragadja el a pálmát a csak »sétáló«, száraz bölcsektől; a szent szegénység trubadurja énekelve járt hegyen-völgyön, állatot, virágot Isten kedvenczeinek nézett s nem félt attól, hogy Istent szeretni megszünik, ha a természettől nem idegenkedik. Sötét manichaeusok tartották a természetet rosznak; fantasztikus, rajongó gnosztikusok tartották a világot az Istentől elszakadt bolygónak; mi nem igy gondolkozunk; nekünk a természet gazdag, ihletett, forma és anyag szerint hatalmas isteni kinyilatkoztatás; tökéletlenségei vannak, vajudásai nem hiányoznak; de a tökéletlent tökéletesiteni, a nemtelent nemesiteni, a féktelent fékezni, az érzékit szellemesiteni az emberi törekvések föladata és érdeme. A természetben az istenit föl kell ismernünk, s a lefátyolozott képet erény és műveltség által boldogitó öntudattá emelnünk.

Mennyi homályt és árnyat szőtt a természetből sugárzó fényözönbe a tévely, mennyi jéghegyet csúsztatott a természetben megnyilatkozó örök szeretetnek meleg golf-áramába a modern tudomány! Kikerüljük-e majd legalább ezentul az emberi szellem tévedéseinek vig- és szomoru-játékait? Gondolom, hogy tanultunk már eleget saját kárunkon!

Ugy látszik ugyanis nekem, hogy e százados vajudások által ez idő szerint érettebbek lettünk a természet nagy művének élvezésére. A modern természettudomány mint a lelkivilág jégkorszaka ment el fölöttünk; ahol azelőtt az együgyü világnézetben pálmaligetek s borostyánerdők diszlettek, oda a mechanikus világmagyarázat a maga száraz malmait állitotta; a természet bensősége, mélysége és poezise megfagyott hideg leheletétől; tekintélye mint vaskos jég-eke vonult végig az európai életen; hideget, hitetlenséget, kételyt s elégedetlenséget lehelt.

De ime a fagyasztó egyoldaluság ideje már lejár; belátjuk, hogy a gondolat szegénysége nem igazság, s hogy a természet nemcsak anyag, de csupa forma, tehát csupa gondolat; metafizikával van átjárva az egész fizika, gondo-

lattal és alakkal az anyag. A materializmus jégárja tehát olvadó-félben van, s a rideg magaslatokra s hegyszakadékokba vonul vissza; az enczián ég-kék kelyhe ismét megnyilik a régi glecserek helyén s bizalommal néz föl a ragyogó, magas égre. A föltorlaszolt moränákon kertek diszlenek; selymes, pázsitos, illatos tavasz vonul föl a szellemi életben. Az igaz természet-szemlélés tért foglal s rajta a theologia és filozófia kifejti nagyszerü konczepcziói.

Sok függ attól, hogy hogyan képzeljük el magunknak az Istent, a végtelent. Egyike a legtökéletesebb fogalmainknak róla az lesz, ha örömnek, boldogságnak képzeljük őt. Az ő élete a boldogság, mely önmagán való végtelen kedvteléséből kiárad s magát közölni kivánja. Azon a belső, végtelen boldogságon, az élet teljén végigvonul a teremtés vágya, életét, önmagát, boldogságát kifelé számtalan világgal, szellemmel, lélekkel közölni. Ugy vagyunk vele, mintha a végtelen szeretet a maga benső megelégedettségével elégedetlenkednék, kitörne s túlcsordulna, mialatt boldogsága örökkévalóságának örvényei fölött lebeg s csorbitatlanul s érintetlenül élvezi önmagát a világok folyásai fölött. Ez a független s zavartalan boldogság egyfelől s a teremtés vágya másfelől az isteni életet úgy állitja elénk, mintha az az élet is egy végtelen lélekzés volna: a végtelen boldogság az az Isten belső élete, mintegy a teleszitt tüdeje s a teremtés vágya s a teremtett világok azok az isteni élet kilélekzései . . . az Ur lehelete. Mily bensőséges, mily eleven, mily átható a viszony a végtelen s a világ közt; boldogságának, örömének, kedvtelésének külső kifejezése; valóban a mit az Ur teremt, azt a közmondás szerint »jó kedvében teremtette«; mindent jó kedvében teremtett s teremt az Ur, a végtelenség élvezetében; azért mindenen, az egész teremtésen a végtelen erőnek s a gyengéd örömnek olajcseppjei rengnek. Aki ez illatot nem érzi s a világot sötétségnek tekinti, annak theologiája beteges és erőtlen s bizonyára nem egyezik a Bölcsesség könyvének eme szavaival: »Szeretsz mindent, ami van, és semmit sem utálsz meg azokból, miket alkottál; mivel gyülölve

semmit nem rendeltél vagy alkottál. Hogyan maradhatna meg pedig valami, ha te nem akarnád? vagy amit te nem szólítál létbe, megmaradhatna-e? Ó mily jó és gyönyörűséges, Uram, a te lelked mindenben!« (11. 25, 26. — 12. 1.)

Ezt a jó és gyönyörüséges lelket kell a természetben élveznünk.

Ez ösvényre térek én is. Czélom a geologiai nagy történések révén megsejtetni az olvasóval a természet nagyságát s a rajta elfolyó isteni vonásokat. Mély és kellemes kontempláczióba kivánom bevezetni az érdeklődő, érzékeny lelket, kiben a természet *önmagát értő* öntudatra ébredt. Föl kell ébresztenünk a természetben rejlő nagy isteni gondolatokat s azokat lelkünkben visszhangoztatnunk, s a természet mély, bensőséges ismeretéről kell ismételnünk azt, amit az emlékezetről mond Tompa:

»Emlékezet nélkül mi volnál te ó szív?
Beszédes húrjától megfosztatott hárfa.«

Nincs szándékomban geologiát irni; a részlet itt is laposssá teszi a gondolatot s kifárasztja a jóindulatu törekvéseket. Nincs szándékomban végig vezetni az olvasót a geologia lépcsőin, az egyes formácziók tömkelegén, ahol sok a kétség s a bizonytalanság; de igenis, tudományos alapokon épp a geologia révén általános képet akarnék nyujtani a természet nagyságáról, melyet az egyes, ha érdeklődik, részletezhet s ha megszállja őt a természet fejlődésének sejtelme, tudományos kutatásainak s tanulmányainak tárgyává tehet. Ez a szándék azért vezet, mert látom, hogy a részletek elnyomnak s szinte lehetetlenné teszik a művelt, de dilettans világnak a természettudomány tiszta élvezetét. Pedig e gazdag aknát kiaknázatlanul hagyni szinte bűn! A világ az Istennek szeretettől ihletett alkotása, a legharmonikusabb költemény; mily mulasztást követnénk el, ha nem gyönyörködnénk benne!

Ez uton a természet a legtisztább s legédesebb élvezetek forrásává lészen; megszeretjük, mihelyt megértettük. Élvezetes lesz előttünk minden táj, minden part, a futó homok s a kigyózó patak; hangos és lármás lesz magányos

sétánk, s a multnak s a jövőnek viziói nyilnak meg előttünk lépten-nyomon. Mindenki szereti a művészi szépet, ha a gondolatot észrevenni és látni megtanulta!

S ha ért a gondolat-szemlélethez, ugyan lehetséges-e, hogy ne szeretné a természetet, ne csodálná bámulatos változatosságát, mozgalmait és életét? A falunak határa, valami lejtős part, a Csallóköz szigetei, az Ipolyvölgy rétei, a honti szakadás, Nógrád agyagos vizmosásai, a tertiär tengerfenék a magyar alföldön, a triaszi széles mészkő-hátak Abaujban, Gömörben, a magas Tátra granit és gnájsz csúcsai, mily fönséges világ, ha nyelvét megértettük. Történetének leirása mindenesetre van oly fontos, gazdag és érdekes, mint akármely királyság története! Királyságok, geologiai világkorszakok terülnek el lábaink alatt; érdekesebbek mint London és Páris, szépek mint Teneriffa s az Azori szigetek, s régiek, akár csak az örökkévalóság analogiái. Kis örökkévalóságok környékeznek. Lábunk homokos vagy agyagos, márgás, csillamos földön jár. A talajt jellemzik az ősjegeczek és vegyületek. A homokban a patriarkális kvarcz csillog s ha a nap velünk szemben áll, gyémántos ragyogásban sziporkázik; régi kemény bordája a földnek, nem fél semmitől, sem aljtól sem savtól, csak a mechanikai erők aprózhatják össze; nincs sav, mely megoldja s kifog 3170 Celsius foku kályhákon is, de azontul megolvad. Minden ilyen csillám a Duna homokjában, a dédai kocsma táján, a szabadkai buczkákon millió éveket látott; a föld őskőzetéből törte ki jég és viz, s azóta bolyong a világ hátán s a szél szárnyán, mig végre tengerekbe vetődik, hol homokkő lesz belőle. — Azután agyagon poroszkálunk; ez is az őskőzetnek, a földpátnak bomlási maradványa; minden korban szerepel s vándorol a földön s szolgálja a föld termékenységét. Ugyancsak a földben keverődnek az alkaliak különfélei alakjai; van ott vas, mely a növények leveleit zöldre festi, kén, villany; a folyamok és patakok medrében s a kőzetek és rétegek ereiben folyik és szivárog a viz s a hig levegőben ismét éleny, légeny, szénsav, vizpára keveredik; e milieuben fejlik ki a növényélet, utánozhatlan kényességgel és finomságban. Vasból,

kovából, szénsavból vannak e szirmok és lombok öntve, de nem kemények, puhák mint a pehely; az a kemény vas és kova itt finom diluczióban alkotja filigrán sejtjeit; azok a gyökerek s gyökönkék a legkegyetlenebb sziklatörők, vasat isznak és folyékony sziklát, azért aztán repesztenek bérczet, szirteket, de csak külre kegyetlenek; belül háziasok; csodálatos konyhájukban czukrot, celluloidot, zsiradékot, keményitőt produkálnak. Egy helyen állnak, de azért e változó s hullámzó milieuvel, hideggel, meleggel, szárazsággal, esővel, fénynyel, árnynyal folytonos csere s alkalmazkodás viszonosságában élnek. E puha szőnyegen jár, pihen, zümmög, csattog, csörtet a hangos élet, az állatvilág, a létnek magasabb kiadása. Szoros összeköttetésben és viszonosságban él az állatvilág a flórával; az egyiknek szükségletei a másiknak élvezeteit nyujtják; rovarok, növények, madarak, emlősök, egymásból, egymáson, egymásért élnek, egy se tud a másikról, de mind közreműködnek a közös élethez. Csak egy példát e csodálatos harmoniából! Ime itt virit a luczerna, fölötte zümmögnek a fekete bögölyök, sóvár, mézszomjas, hangos rovarok; nektárt szivnak, de tesznek nagy szolgálatot is, mert egyes egyedül ők képesek megtermékenyiteni a piros luczernát; más rovarnak szivó pödre nem ér le a bibéhez. Ha a bögölyök kivesznek, vége a piros luczernának. De a luczernás hüvös sürüjében ott settenkedik a mezei egér s vadász a bögölyre; ez passziója; baj volna, ha a mezei egér szabadon üzhetné szerénytelen uri jó kedvét, hogy azonban az uri kedv ki ne pusztitsa a bögölylyel a piros luczernát, a bögölynek segitségére siet a vércse, a kánya, a bagoly, a macska s vadásznak a mezei egérre. S mintha csak érezné a bögöly, hogy jobb neki a csűrök s aklok körül közel a macskákhoz, a nyilt mezőről inkább lakott tájakra vonul: ime a macska s a vaksi bagoly a szép trifolium pratense patrónusai; kabátgomblyukukba egy-egy luczerna-virágot tüzhetnek.

Ez az egymásba fogódzó élet tarka eloszlást mutat a világ hátán: más a homokos, szikes pusztaságoknak, más a rétek s mezők, az erdők, a tölgy- és fenyőerdők, s kivált a

hegyeknek élete; őszt, nyarat, tavaszt, telet tüntethet föl a magaslat égbemeredő partja egyszerre. Hát mily változatos még csak a föld rónáinak élete! mily más világ az, hol az iram-gim, a kék róka s a jegesmedve tanyáz; s mi más ismét, hol a pálma s a trópusok foghijas emlősei uralkodnak, s Ausztrália erszényesei élnek.

Ilyen a mai világ tarka, változatos képe!

Még nagyobb változatosságra akadunk, ha a multba mélyed tekintetünk. Lábaink alatt terül el a multnak temetője s a tudomány föl tudta támasztani sirjából a mult korok világát. Kőkoporsókban, mész-, pala-rétegekben nyugosznak a régi geologiai korszakok tanui! E mauzoleumai a régi világoknak egyre idegenszerübb, elütőbb világokat mutatnak kifogyhatlan sorozatban. Világokat, melyekben alig volt élet; másokat, hol már több az élet, hosszu láncolatban egymásután, mig végre a jelen korszakhoz érünk. Hány ezredig, millió és millió évig tarthatott e fejlődés, ki tudná megmondani. Mily forrongások, sülyedések, emelkedések, bomlások és cserék mentek e földszinen végbe, mig a világ az életre csak alkalmas is lett!

E nagy természethez jár iskolába a törpe, kis ember, ki egyre azon veszi észre magát, hogy a végtelent törpiti s az időket történetének apró fiókjaiba szereti gyümöszölni. Félre a gyermek-játékokkal! A lét elég nagy, hogy el ne törpüljünk; minden igaz filozófia az Isten nyomaira, a végtelennek s az örökkévalónak vonásaira akad benne. S e gondolatok nagyok és szélesek, úgy hogy letörik a törpe ember képzeteit. Képzeteinket, melyekkel az Isten gondolatait törpitjük, ugyis érzéklésünkből meritjük; hát meritsük a korrigáló nagy gondolatokat is onnan.

De e gondolatok nemcsak nagyok és szélesek, hanem mélyek is, mélyek mint az isteni élet örvényei, s azért mélyitik a lélek életét is. A lelki élet gazdagságának egyik kitünő forrása a természet esztetikai élvezése. Biztat gondolkozás és tapasztalat, hogy aki hozzáértőleg érdeklődik iránta s aki látni és hallani tudja azt, ami a tanulatlan előtt rejtett és néma, az elkerüli a mai szellemi világ járványos betegségét: az unalmat.

Kevés öröm és nagy unalom fogja le a müvelt intelligenczia szellemét. Általános, nemzetközi elégedetlenség terjeszkedik el rajta; pedig mondják, hogy közkincscsé lett a tudás; az iskolák, a hirlapok, az irodalom, a közlekedési eszközök terjedése azt eredményezték, hogy ma az egész világon az általános műveltség körülbelül egyforma magaslaton áll; az emberek nagyjában ugyanazt olvassák, ugyanugy gondolkoznak s a szellemi ambicziók is hasonlók. De mik azok a szellemi ambicziók? türhető existenczia, s időközi kielégitései a mulatós kedvnek konczertek, murik, bálok által? Ily ambicziók mellett sekély és sivár az élet. Valaki azt ajánlotta ez ellen, hogy olvassák Tolsztojt s a modern filozófusokat, de ne vegyenek mindent készpénznek, amit azokban olvasnak; ha azonban értelemmel olvassák, meglehet, hogy ezen az uton megtalálják önmagukban a mélységet, melyet nem találnak meg környezetükben!

Igen, az élet mély, de csak önmagunkban mély, akár Kóspallagon akár Budapesten lakjunk. Mély az élet, ha tartalma van; ha gondolatai, jelentékeny tettei s édes örömei vannak. Mély az élet, ha az ember birja önmagát; ha gondolatai, tevékenysége, örömei lelki életének kialakulására szolgálnak. Mély, ha leolvassuk csillámról, virágról a halhatatlan reményt s ha erőlködés nélkül gyönyörünk telik saját lelkünk nemesitésében. Mély az élet, ha sokoldalu; s ugyan mi sokoldalubb, mint a lélek. A mi egyoldalu, az csak részben igaz, s nem boldogit teljesen. A vallásban is lehetséges sötét aszketizmus, egyoldalu, szegletes, szük látókörrel; sok jó akarat mellett nagy sivársággal. Kár e kedélyekért, hogy nem állnak a természetesség alapjára s nem párositják az ideális irányzatot a lét harmonikus fölfogásával. A puszták prófétáihoz hasonlitanak, kik teveszőr övben járnak s a virágot tapossák. Sziklák s égbemeredő bérczek ők, tiszták, derültek, meredekek, de örvényes falaikra terméketlenül hullnak a nap meleg sugarai. E fönség elveszitheti ridegségét, s akkor mélységben nyerhet, a világnak, a lét oczeánjának harmonikus s nem egyoldalu fölfogása által. S e fölfogásnak üditő forrása a természet. A természet a

virágágy s a napsugaras lég, melyben a harmonikus lelkek élnek. Lélek és természet, ez az a két egymásra ható, egymást kölcsönösen megtermékenyitő világ. Lélek nélkül nincs szép természet. A lélek öltözteti szinbe, hangba, illatba, izbe a rezgő anyagot, általa lesz a természet széppé, kellemessé; fény csak ott van, ahol szem nyilik; hang, dal, harmonia csak ott van, ahol lélek hallgat; illat, iz csak ott van, ahol az érző ideget érinti s izgatja a szagtalan s izetlen tárgy. Szem, fül, érző idegek nélkül csak sötét és néma rezgés és mozgás van. Ime a lélekből feslik ki a szinek, hangok, illatok, izek világa, belőle szakad ki; általa lesz széppé a természet.

A világ szépségét a maga kifejezettségében mi alkotjuk meg. Teremtői vagyunk a szines, kedves, illatos világnak; a valóságos, szintelen, kietlen, hangulatlan világ csak anyagát képezi az alakitó művésznek, a léleknek, mely a formát, a szépet reá önti. De épp azért, mivel a világ az ő szines, kies, illatos alakjában lelkünk teremtménye, visszatükröződik rajta gondolat, hangulat, érzelem; mindenütt fölcsillan rajta egy darab lelkiség, s a lelki, mély életü léleknek épp ez képezi egyik sajátságát, hogy a természeten a lelki vonatkozásokat, a lélekből beleszőtt eleven fonalakat észrevenni, magamagát bennük fölismerni s azokban gyönyörködni képes.

E gyönyör természetes, kivánatos, sőt önmagában is már lelkiséget föltételez; fölületes, utczai lelkek a lét e fönséges összeköttetéseinek öntudatára soha sem ébrednek s épp azért a legtermészetesebb s legközvetlenebb s mégis nemes élvezetekre képtelenek. Mivel pedig a lélek örömei önmaga alkotásain, önmaga képein ép oly önkéntelenek, mint a napsugár tükrözése a harmatcseppen s a tenger sima tükrén: azért ez örömöket ellenezni, azokat elfojtani vagy megvetni sem nem természetes, sem nem hasznos. Ellenkezőleg a természet élvezése a lélek nemesbülésére szolgál, ha ugyan eltaláljuk azt, hogy a lelket csak az igaz gondolatok s az erényes érzések tölthetik s elégithetik ki. Bár töltekezhetnénk a természetes szépnek észrevevése s élvezése által lelki

tartalommal: gondolattal és érzéssel. Ezt az utat senki sem akarja elállni nekünk! Nem elnyomoritás és elszegényités, de töltekezés és fejlettség a lelki élet iránya; az élvezetekben s örömökben való részeltetés. Csak amikor az öröm alacsony lesz, s az élvezet a hanyatlás utjaira állit; csak amikor a lélek oly élvezetet hajszol, melytől a gondolat elborul s alacsony hatalmak kerekednek fölül; amikor az élvezet és öröm s harmonikus lét egyensúlyát megtöri s az erények tapintatos mérsékletét számüzi: csak akkor szállunk a természet-élvezésnek e pusztitó követelményei ellen sikra; fölemeljük tiltakozó szavunkat a régi stoával, hangoztatván az »abstine et sustine« kemény s az evangeliumnak kedves, mérsékelt parancsát: »tagadd meg magadat.«

Valóság, élvezet, mérséklet igy járnak karonfogva, s kisérik a létét, lényét s az anyatermészetet értő embert, mint három ragyogó, fénysugárból szőtt angyalfej.

De ha ily idealizáló művész minden lélek, még az állat lelke is; ha ő öltözteti szinbe, hangba, illatba a világot; miféle mélységek nyilhatnak még benne az esetben, ha szellemi erőit, a gondolatot, az indulatot, a kedélyt hozzuk összeköttetésbe a természettel? mily bőség, mily öröm és élvezet rezzen meg majd a lélek mélyeiben az esetre, ha kontemplálva, gondolkozva, művészi érzékkel lép a természetbe? Valóban szinte hallani vélem már a mély vizek zúgását, amint a lélek mélyeiből emelkedve elárasztják egész valóját s uj termékenységet és szebb életet zsenditenek meg benne. A költőre, a művészre, a tudósra nézve ez a világ, bár mindig lágy köd fátyolozza, elragadólag szép, oly szép, hogy elbájol és sokakat Istentől is elvezet; úgy vagyunk vele mint a gyönge, fáradt ember, kit a gyógyital megrészegit, mert gyönge a szervezete. De a gyöngeség nem lehet szabály s a gyógyital ereje nem lehet veszedelem; ha az Isten tényleg ily nagy és szép, ily hatalmas és elbóditó kinyilatkoztatást adott nekünk a természetben, tegyük magunkat alkalmassá e kinyilatkoztatásnak találó és hű fölfogására! hatoljunk át a fátyolon s ragadjuk meg a világban kifejezett gondolatokat s a porusaiban lüktető szeretetet.

Akkor lesz igazán mélységes lelki életünk, ha a végtelent bölcsességében, hatalmában s kellemében megértjük. Ha észreveszszük mint pihen a selymes pázsiton mint az alvó gyermek; ha halljuk suttogását az erdőben s azt a millió sokféle czirpelést, zúgást, reszketést, recsegést, haraszt zsugorodást, a fenyvesek sóhaját s az ébredő s pihenni térő természet leheletét, mint az Isten gazdag, kifogyhatlan nyelvét, melynek nyelvtana, szókötése, ritmusa, rimelése, dalai, ódái, énekei vannak, de csak hozzávaló, mély érzésü lelkek hallják; bennük ezek a hangok édes rimekké, szárnyaló, csattogó dalokká olvadnak. Mélységes életünk lesz, ha az oczeánban a pihenő Istenségnek, a jövendő világokat alkotó erőknek kék, fodros, bolyhos takaróját szemléljük s ha a magasságból az Isten szeme tekint ránk, mely oly mély s oly szép, oly kék, mint az ég.

Néha e csendes, mélységes erők hangosakká válnak, neki feszülnek a föld kvarcz-bordáinak s megrengetik azokat; fölzúgnak a vihar bús haragjában, vagy a vulkánok rövid, mert szenvedélyes és izzó kitörésében; ezek az Isten hangos, lármás szavai; de különben az Ur hangosan nem beszél; a harag seholsem szép, s eltorzitja még az első képnek, a természetnek vonásait is. A mindenhatóság csendes fönséget óv meg maga számára s féltékenyen őrzi a hatalomnak igaz jellegét: a békés uralmat, a biztonságot, a kellemet, az örömöt, a békét, a gyengédséget; ahol zavar van, ott a hatalom még nem úr; ahol indulatos kitörések tűze ég, ott a szeretet kifejezésre még nem jutott; azért a végtelen hatalom kellemmel, örömmel, békével párosul, hogy megsejtesse velünk a természet végleges okát, első örömét: a szeretetet. Élvezetes szivvel, néma dicsénektől kisérve járjuk be a teremtő szeretetnek tekervényes utjait s meg lehetünk győződve, hogy nincs a természetnek egyetlen sötét, elhagyott zugolya, hol az örök szeretet leleményes meglepetésekkel nem szolgál.

Nem állithatjuk-e méltán, hogy az élet sekély és unalmas voltának egyik főoka a természetből meritett élvezetek hiánya? Nem járunk az Isten nyomain, azért nem tud sze-

münk eltelni gyönyörrel s szivünk tiszta, édes élvezettel. Nem bizonyit-e a magyar közélet szegénysége s ideális irányzatának hiánya mellett épp az a körülmény, hogy a magyar geniusz nem tudta művészetében kihasználni a természethez való vonzódást. Költőink, énekeink nem méltatják eléggé a természetet; nem nyitják meg a művészi szépnek e bugyogó forrásait. Miért nem teszik? mert sekélyek? vagy azért sekélyek tán, mert ezt nem teszik?

Tény, hogy a magyar szellem nem mély, s mert nem mély, nem mélyedt bele eléggé a természetbe. Szemben áll vele a görög s a német szellem, melynek jellemző vonása a természethez való vonzódás, a lelki élet összes szineinek s hangulatainak átvitele a természetre és viszont.

Mennyi élvezet s mily mélység van pl. e sorokban:

Vor meinem Fenster singt ein Vogel,
Still hör ich zu; mein Herz vergeht.
Er singt, was ich als Kind besass
Und dann — vergessen.

S ismét:

Alle Büsche blinken im Morgenthau,
Es perlt und sickert von tausend Blättern;
Und die Finken jubeln ud schmettern darein
Und grüssen den gütigen Sonnenschein,
Und die flinken Epheuranken klettern
In den höchsten Eichenzweigen empor
Sich dem Lichte zu neigen —
Und dann der zartfeine Glockenblumenreigen.
Lass uns lautlosen Fusses gehn
Und heimliche Worte flüstern —
Oder lieber lass uns stille stehn
Und all das hastige Treiben sehn
Und lächelnd uns zu einander neigen
Und schweigen.

Mélységes élet! hol van mélyebb? hol van élvezetesebb és örömteljesebb? Filozófok, költők, művészek csendes elragadtatásai nagyrészt e forrásból fakadnak; ragyogó s merev tekintettel, sugárzó arczczal rögzitik a teremtés isteni rejtélyét; az is örömük, hogy nem értik, csak sejtik.

Ne csodálkozzunk végre, hogy az Isten nyomai Isten-

hez vezetnek, s hogy a természet mélyebb, hivebb fölértése nagyszerü kommentárral szolgál a természetfölötti kinyilatkoztatásnak a természettudomány érintkező pontjain. Egyetlen egy egyházatya sem nyujtott a Genezis első fejezetéhez oly kommentárt, mint a modern tudomány; amit a szentirás elbeszél a világ teremtéséről s a hat nap művéről, azt csak gyerekesen értettük, mielőtt a természettudományok föl nem világositottak; most már értünk belőle sokat, nagyon sokat, eleget, hogy letérdeljünk s arczra boruljunk. Nem tagadni, de magyarázni; nem szétszakitani, de kiegyenliteni kell mindazt, ami az embert értelmesebbé, szebbé, jobbá, kitünőbbé teheti. Kisszerü mindig a heveskedő schizmák divatja; a zelóták s a fanatikusok nem a fénynek gyermekei, hiszen mindig sötétek; akár a tudománynak zelótái, akár a vallásosságnak fanatikusai legyenek. A biblia s a természettudomány nem szorul ily avatatlan, hű-bele-Balázs munkásokra; zárjuk ki az ész s a hit, a természet s a kinyilatkoztatás készülődő harmoniájából ez indulatos, iskolázatlan, üvöltő hangokat. A biblia nincs a tudomány ellen, s a tudomány nem ellenkezik a bibliával; vagy ellenségnek tartsuk-e azt, ki művészi kézzel vonja le a leplet a lefátyolozott isteni arczról? Ne diskreditáljuk tehát a tudományt; nem az ő romjaiból épült föl templomunk s oltárunk; ellenkezőleg, szomjazzuk igazságait s testvéri örömmel nézzük haladását. Tudjuk, hogy az értelem és leánya, a tudomány, a végtelen Istenségből valók; föladatuk, utána gondolni az Istennek örök, hűséges gondolatait. A tudomány az Isten gondolatainak természetes föltárása; ő is kontemplálja Istent, nem szinről-szinre, sem tükörben, de kezeinek remekműveiben; sejti a végtelent s az örök-szépet csodálja és szereti. Ime ismét az Isten nyomai!

Rajta, föl! törjünk előre a nyomokon; szakadékokon, meredekeken át fölvezetnek arra a magaslatra, honnan tökéletesebb egységben látjuk a világot, s nem ütközünk meg azon az örök derün, mely rajta elömlik, de mely nem belőle, hanem más világok sugárzatából való.

II.

Visszafelé.

Értelmi tekintetünk messze túl ér a rövid élet s a látható világ korlátain; elmerül az idők mélyébe, el a tér mérhetlenségébe s iparkodik megérteni a mi van, volt és lesz. Kérdések vetődnek föl előtte, hogy torlódtak föl a hegyek; mint borult rájuk s völgyeikre a virágszőnyeg tarka-barka szineivel; mint váltakozott fölöttük az állatvilág kimondhatatlan sok alakjával? Vajjon mindez csak játéka-e a véletlennek? e növények s állatok talán csak kombinácziói általános természeti erőknek vagy karikázásai a chemiai mozgásnak? vagy talán tünemények, melyeknek magasabb czéljuk van, s melyeken az imádandó Isten gondolatai tükröződnek? tovább azt kérdezzük, vajjon a szerves alakok ott keletkeztek-e, ahol azokat ez idő szerint találjuk, vagy egy középpontból terjedtek-e szerte széjjel a világon s vándorlásuk talán a századok s ezredek fejlődésének hosszú utját futja be? Van-e összefüggés a mostani világ alakjai s az elmult nagy korszakok faunája s florája közt s ez az egész sor nem egyéb-e, mint az isteni gondolatnak s a természetbe fektetett élet-csiráknak kifejlése?

E problémák előtt szemet nem hunyhatunk; az intelligenczia ingerlő fénye ömlik el rajtuk, mely gyengéden bár, de ellenállhatlanul késztet, hogy velük foglalkozzunk.

E próblémák fejtegetésében okvetlenül a multba kell térnünk; hiszen minden kérdés először azt pengeti, hogy honnan s hogyan jött el ez a világ hozzánk? Izgat a mult, mint borongós, mesés, ködös tenger. Hullámai végtelen messziségből jönnek, s lábainkhoz fölkuszva megtörnek mint haldokló hirnökei távoli világoknak s akkor is azt csevegik: kutasd föl hazánkat. De nem maradnak a csevegő szónál, okmányaikat hozzák el magukkal: tüzkőszilánkokat, rovásos pálczikákat, teleirt táblákat — emberkéz nyomait, — csontokat, kövületeket, bizarr alakokat vetnek ki a partra: töredékeit idegen világoknak. Mintha egy feneketlen mélység, a valóság, a világok mélysége nyulna el előttünk a mult-

ban. Mély az ég s a csillagászat uj meg uj csillagokat födöz föl az égnek mélyeiben: mély a mult örvénye s történet és hagyomány, palaeontologia és geologia, e mélységnek szerencsés buvárjai, régi világok beláthatlan távlatait nyitják meg nekünk. Ingerel az ujdonság, lelkesit a sejtelem, biztat a siker s mi ellentállhatlan vágygyal hatolunk a multnak örvényeibe, hogy megismerjük az élet s a világ történetét; vezetőink egymást váltják, kifáradnak és elhagynak; a legmerészebbek tapogatózva kisérnek, végre ők is nyomot veszitenek: elhagy a történet, helyébe lép a hagyomány és mese ... De elalszik a mese is, mint az éjfélutáni pásztortűz s fölváltja őt a paläontologia; világokat forgat s korszakokról beszél, melyek a mesének ragyogó fantáziáját megszégyenitik; kifárad a palaeontologia, helyébe lép a szervetlen világ kialakulásának kutatása; lomhán, nehézkesen, sejtelmekkel, homályos hipotézisekkel dolgozik; de az ember még mindig tudni akar: odaállitja őt végre az elcsigázott, agyongyötrött tudomány a világkikezdés párkányára, az ősköd örvényeinek szélére, a kezdetre, s ő ott is szemei fölé tartja kezét s élesen néz . . . hová? visszafelé! Nincs kielégitve! Honnan az élet? Honnan a világ? mert hisz világos, hogy van örökkévalóság?

Vegyük tekintetbe a kutató észnek e fáradt vezetőit egyenként.

Egy darabig a multnak földeritésében kisér a történet; fölér Asszíria, Babilon, Egyptom kulturájának bizonytalan kikezdéseig. Csak vékonyka ér az emberiség élete az idők mérhetetlenségében; a geologiai korszakokkal összehasonlitva mint egy röpke sóhaj, mint vágtató lovasnak elhangzó dobogása, mint a gőzhajó kéményéből kiröppenő szikra, melyet elnyel az éj s a tenger. Az emberi történet szük, kis keret, melybe a létnek csak miniatür-képe fér; finom radirtűvel dolgozták; az öntudat melege van a képre kiöntve, de értelme nem önmagában, hanem jövőjében, fejlődésének későbbi stádiumában van. E kis kereten túl terjeng a mese s a mitosz. A mesék a népeknek bizonytalan emlékein kusznak végig mint a borostyán a düledező várak romjain; ahol

a történet végződik, ott kezdődik a mese; a történet párkányzatán lefut s ismeretlen alapfalait buja zölddel vonja be a mitosz czigányszeder-indája.

A történet-tudomány hamar végez; világossága szalmatűz; nagyot lobban, s azután sötétségbe vész.

De az ember, ki a történet világosságának kialvása után sötétben áll s tapogatózva nyujtja ki kezét s gyér nyomokon, szakadó czigányszederindákba kapaszkodva, izgatott lélekkel, visszafojtott lélekzettel kúszik föl a homályos multba, a mesén kivül más érdekes tanukra s vezetőkre akad, s örömét csak bámulása mulja fölül. A földmives ekéje ugyanis néha furcsa tűz-kő-szilánkokat forgat ki a hantból; »mennyköveket«, melyek villámláskor a csatázó felhőkből hulltak le állitólag a földre; aranyos, bronz-tányérkákat, melyekből a mese szerint a szivárvány iszik friss esőcseppeket. A kincskeresők szivesen ásnak föltünő dombokon kincseket, melyeket már tölgyek koszoruznak s azt mondják, hogy gnómok, erdei emberek hányták föl azokat. Máshol egymásra hengeritett kövek kötik le a figyelmet, pogány oltároknak mondják, hol az ősök üstökbe kötött hajjal áldoztak. A kövek alatt gyakran sirok vannak s a sirokban fegyverek, utravaló eszközök, emlékek, s ezek közt is nagy a külömbség; néhol csak kő-eszközök, máshol bronz és vasszerszámok találhatók.

Ez emlékek révén lelkünk előtt vadász-, halász-népek képe bontakozik ki, idegenszerü, kezdetleges, küzködő kulturájukkal; idegenszerü állatok társaságában, melyek most részben kivesztek, részben csak magas északi szélességek alatt élnek. Régen azonban ez állatoknak itt volt hazájuk; a mamuth, az iramgém vidékeinken laktak s azért lakhattak, mert akkor itt minálunk volt Grönland és Szibéria. Ez volt a jégkorszak. A glecserek leereszkedtek Skandinavia granit bérczeiről felső Németországba; Anglia, Holland, Belgium, Svájcz nagyrészt jégárakkal volt boritva, a Magas- s az Alacsony-Tátra völgyeit jég takarta; akkor az északi állatok is itt éltek; amint azonban később a jég tünt, egyre észak felé vonultak. A bölények, iramgimek e vándorlását kö-

vette a jégkorszaki ember, belőlük élt, hát utánuk vonult s meglehet, hogy végre is náluk ragadt ott a rideg északon s e föltevésben Európa őslakói a mai eszkimókban mutatkoznak be nekünk.

A tudomány tehát a multnak életét az embernek akkori fegyvereiből s eszközeiből deriti föl: irott betüje, okmánya róla nincs; de betü nélkül is fölismerhetjük az emberi kéz nyomát s benne az ember gondolatát. A gondolattal párosul az érzelem s az élet. Ezen a nyomon a szó közönséges értelmében vett történelemből, mely nevekről, évszámokról, harczokról, hősökről regél, kultur-történet lesz, az ember uralmának terjedése a természet fölött. Fölfödözzük a czölöpépületekben lakó házaikat, kosár- és gyékény-fonataikat, hálóikat, szöveteiket, orsóikat, fegyvereiket, konyhájuk hulladékait, szerény iparuknak s művészetüknek próbálkozásait. Föltámasztjuk az életnek e nyomain s emlékein a régi életnek képét. A diluvium emberével, a jégkorszak tanujával, a mamuth kortársával ismerkedünk meg. Azontul nyomaira nem akadunk.

Történet és kultur-történet föl a jégkorszak szerény világáig legfölebb 7000—8000 évet foglal össze, s az ily értelemben vett históriai idők után következnek a geologiai korszakok, melyeknek legfelsőbbjébe, az ugynevezett diluviumba ereszti vékony gyökérszálait az ember, a homo sapiens.

Történet, kultur-történet elfárad, a mese elalszik, csillogó szemeire ólmos álom ül, melyben nem álmodik; de a tudásvágy sürget s más vezetőt keres, hogy az embertelen multba minél tovább érjen. S ráakad arra is. Kőlapokat talál, melyekre nem emberek irtak, de finom levélkék, virágszirmok, szitakötők, lepkeszárnyak; elpusztulva, lefeküdtek a tavak s tengerek fenekére s a természet beteritette őket selymes, finom takaróval, szitáló iszappal; az iszapból kő lett, ékes, csodálatos kő, tele lenyomattal; a fejtett kő most széthull szemeink előtt s kitárja lapjait, akár csak sokrétű album, eltünt világoknak képes albuma volna, melybe a természet emlékül eltette összes szülötteinek, még a legparányibbnak is, hű, életnagyságu képét.

E képeken eligazodva összeállitjuk a nagy geologiai korszakok világát. Hosszú, beláthatlan korszakok távlatai nyilnak meg előttünk; egymást váltó világok sajátságos élettel, fénynyel és klimával; mindegyik sokáig huzódott s egyik sem akasztotta meg s zárta le önmagában a fejlődést. Mindegyik önmagában egy-egy fok, egy-egy lépcső, kikezdő akkord, kisérletszerü praeludium a következőhöz. Tapogatózásoknak nevezném e korszakokat, a művész próbálkozásainak az élet alakjait; próbálgatta megalakitani a maga gondolatainak képeit, hogy végül kifejezze saját maga képét és hasonlatosságát.

De mig ehez eljutott, kiteritette az idő s a tér mérhetlenségén végig teremtő erejét, kibontotta tarka képleteit, hatalmas, nagy méretekben valósitotta meg terveit; világfordulatokban, az örökkévalóságra emlékeztető epochákban kimutatta, hogy ráér. Ez a teremtés egyre folyik a világon. Néhol már nincs idő vagy mondjuk, akárcsak nem is volna, például a holdban, ahol már nincs élet, s a halál egyensúlyába fagytak meg az erők; máshol pl. a mi földünkön az öntudatos emberi élet éli históriai kurta korszakait; végre a nagy bolygók, Jupiter, Saturnus, Neptun heveny-folyó állapotban, a fejlődés csecsemő korában állnak; a nap pedig még csak sürüsödik s magvát fejleszti a majd millió évek mulva rajta terjedő életnek. A hold már meghalt; a föld vén korát éli; a nagy bolygók élete még csak bölcsőben ring.

(Folyt. köv.)

nyire már keresztény államait — irja egyik pásztorlevelében Kalocsa érseke —, virágzó városokat és falvakat dúlnak fel; szép templomokat és kolostorokat perzselnek fel és nem is sejtik, hogy ezzel rohamosan siettetik azon időnek elérkeztét, mikor az ő unokáik is ily városokban és falvakban fognak lakni; mikor ezeket a keresztény papok és szerzetesek szintoly szép templomokban fogják az üdv igéire oktatni; mikor az ország minden részében épülő diszes zárdákban az ő saját fiaik és leányaik fognak a keresztények Istenének ájtatos zsolozsmákat zengedezni.«

Örvendetes módon tapasztaljuk őseink történetéből is szent Ágoston eme szép szavainak igazságát: »A mindenható Isten semmi módon sem tűrne valami roszat az ő műveiben, ha nem volna annyira mindenható és jó, hogy a roszból is jót tudjon csinálni.« (Folyt. köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

Mily parányi a világ-óra ingájának egy szekuláris kilengésével szemben a föld-alakulásnak egész története. Minket a föld kora is szinte megdermeszt, képzeletünket az évek száma meghaladja. Mindenütt, a hol járunk, a régi világok álltak s őrlödtek össze; tengermélységek kiemelt fenekén épül házunk, terül el hazánk; sokszoros rétegekből fölépülve emelkednek hegyeink; a mélységek műhelyében készültek a kövek. Kagylók, csigák, tengerliliomok, korallok bizarr alakjai nyujtják az ébredő földtörténet fölértésének abc-jét; e furcsa, régi, ósdi betükből olvassuk le az egymást váltó világok történetét. Szinte idegennek kezdi magát érezni az ember a földön, mikor látja, hogy hazája épp oly joggal, amilyennel ő azt most magáénak mondja, egykor a trilobiták és ammoniták, a saurusok és őshalak hazája volt; hogy sokszor tengerfenék lett e földből, azután változatos alaku sziget és földség,

melynek térképét ha lelki szemeivel láthatná, hazájából azon semmit sem födözne föl. S mégsem idegen az ember a földön, sőt ő a tulajdonképeni úr, miatta történt, épült, fejlett mindez; epochákon keresztül alakult a világ, hogy végre az embert állitsa bele a természetbe s akkor azután Isten-fölismerés, Isten-tisztelet, Isten-szeretet, mondjuk: Sabbath legyen. Az ember miatt alakult a világ; a Sabbathot keresi a világepochák sora.

Ez egymást váltó világokkal szemben igy beszélteti Quinet az embert: »Mindnyájan tévedtetek kivülem. A csúszómászó, óriás gyikok a gyikok országában s örökös uralmában, a mamuthok és őstapirok a nagy emlősöknek világuralmában hittek. Mily nagy s nevetséges tévedésbe, mily hihetetlen önámitásba estek. Nincs más király jogszerint kivülem. Hogy nekem helyet csináljanak, el kellett pusztulniok sorban a vezető hatalmasságoknak, a pánczélos trilobitától s a királyi ammonitestől föl a nagy gerinczesekig. Én, én vagyok egyedül a fölséges uralkodó, kiben az élet elérte fejlettségének tetőfokát. A világ eljutott végéhez; az idők beteljesedtek. Isten kimeritette terveit; én vagyok az ő utolsó fia.«

Ime sabbath van! Bár lenne igazán, nemcsak ami a geologiai alakulást s az élet fejlődését illeti, hanem bár lenne sabbath az Isten-ismeret, Isten-tisztelet és Isten-szeretetben.

Lesz is; csak legyen bátorságunk és nagy lelkünk a természet fönséges művének kutatásában és földeritésében; kutassunk és törtessünk előre! Lehetetlen, hogy a természeten uralkodó ember, mikor intelligenciájának erejét végtől végbe kifesziti s a multnak homályában szerencsés nyomokon fölkúszik az érthetőség kezdetéhez; lehetetlen, hogy a kutató ész, mikor a gondolat erejével eltemetett világokat ébreszt s az élet folyamán föl az örökkévalóságnak s a végtelennek tornáczába ér: egyszerre elbusúljon, szemeire hályog vetődjék s tompa megadásban mormolja a végleges ignoramus et ignorabimus-t. Lehetetlen!

Igaz, hogy daczára bátorságunknak és elévülhetlen reményeinknek, néha-néha megszáll a bizonytalanság érzete

s a homály, mely ránk borul, elfogódottakká s lemondókká tesz. De ez a bizonytalanság nem veszélyezteti a kérdésnek tulajdonképeni magvát, magát a legfontosabb problémát, melyet akkor oldozgatunk, mikor visszafelé iparkodunk: vissza, vissza, egyre tovább, s mely akkor áll izzó, tüzes betükkel lelkünk elé, ugy hogy beleég, amikor még az örökkévalóság tornáczából is egyre visszafelé tekinteni kívánunk, mert nekünk még oda is behatolni van jogunk, sőt az a mi kötelességünk.

A »visszafelé« való törtetés ezek után valóságos benyomulássá válik az örökkévalóba és végtelenbe, mely azonban minden izében magán hordozza a tökéletlenségnek s hiányosságnak árnyait, hogy az értelmet legfönségesebb emelkedésében is alázatra intse. Tökéletlen marad tudásunk az egyes geologiai korszakokról, amennyiben körvonalaiknak tüzetes kipontozását, arczulatuknak vonásait a részletekig meg nem határozhatjuk. Tudjuk bár, hogy voltak, de részleteikben, földrajzukban, változásaik egymásutánjában föl nem ismerhetjük azokat. Ismerjük ugyan a természet törvényeit, melyek szerint az anyag változatos kombinácziókba lép elemek, súly, mérték szerint; de ez adatokat meghatározni, azokat itt vagy ott súlyuk, mértékük szerint fölismerni, s ennek következtében azután a konkrét történést fölérteni nem birjuk. Ki birja meghatározni a silur- és kőszén-korszak szigeteit és földségeit, ki tudja lerajzolni a jura-korszak tengereit és hegyeit? ki tudja megmondani, hogy miért emelkedett a tertiárben az alpok s a himalaja háta? A porfir, melafir, zöldkőformáczióknak, a granitnak kitörései folytán vonult-e el innen a tenger vagy sülyedések inditották lassu majd gyors visszavonulásra? Ennyire a részletekbe hatolni képtelenek vagyunk; ez azonban nem akadályoz abban, hogy a geologiai korszakok egymásutánját s a földségeknek és tengereknek eloszlását legalább nagyjában föl ne ismerjük s e remegő kézzel kipontozott ősvilág-térképek elég világosságot nyujtanak az előhaladásra, legalább annyit, mint sürü ködben a gáz-lámpák: irányt mutatnak.

A tudomány e relativ korlátán tul van egy más vég-

leges korlát, korláta az anyagnak s a rajta járó természettudománynak, de nem korlátja a gondolkozó észnek, a filozófiának; ez a korlát: a kezdet.

A sz.-irás e szóval vezeti be az ő fönséges leirását: kezdetben teremté Isten az eget és földet. »Kezdetben« ; az irás is, a világ is evvel kezdődik: a kezdet; mi az? ettől fáj a tudomány feje.

Mi az élet kezdete? mi a lét kezdete? sem az egyiket sem a másikát nem fogja meg a természettudomány. Senki sem kezdheti szorosan életrajzát, személyének leirását születése előtti létén, hiszen az a lét nem existál. Megtalálta-e a tudomány e kezdetet, az élet kezdetét? nem találta meg; legrégibb, szilur-tengereiben már a három pánczélu trilobitával találkoznnk; még előbbre utalnak a kövületeket nem tartalmazó ősrétegek, de az élet kikezdését nem anyakönyvezték sehol az üres lapokra.

Szinte szent félelemmel forgatjuk az őspala-rétegeket s elgondoljuk, hogy ezek bölcsője fölött reszketett az első élet. Meg is nyugszunk e gondolatnál, hogy a fejlődő föld végre valahára alkalmassá lévén az élet hordozására, a beléje rejtett életcsirák kifakadtak, mint kemény tél után a szél-hordta magvak. De mennyivel bámulatosabb az élet kezdeténél a lét kezdete, az anyag létbehivása. Ijesztő és borzalmas gondolat ez, mely előtt az abszolut kezdet elképzelhetlen sötét üressége borong. Abszolut kezdetet elképzelni nem lehet; térből és időből a végesség ki nem emelkedhetik; másrészt az is bizonyos, hogy ép mert véges a végesség, van kezdete; az ész tehát a végesség kezdetére állva, a kezdetet szükségkép fölveszi, jóllehet azontul egy világ terjed, melynek nyelvét nem érti, méreteit föl nem fogja.

Tehát azt itéljük, hogy van kezdet, de nem értjük meg, hogy az mint lehet! Ime a természetes fölismerés titkainak egyike, melyek előtt a tudomány megadással áll. Ott nyilik a végtelennek kapuja, melyet az ész lát, de kinyitni nem képes.

A hindú bölcsesség az ő ragyogó konkretizmusával ezt igy fejezte ki: a földet elefánt tartja a hátán; az elefánt

nagy teknősbékán áll; de hogy a teknősbéka min áll, azt a brahminnak kérdezni nem szabad! E naiv képet tegyük át a modern tudomány nyelvébe, mely nem elefánttal s teknősbékával oldozgatja a lét problémáit; e nyelvben az okok sorát következőkép fejezzük ki: honnan a világ mai alakja? e kérdésre feleletül a geologiai formációkon vezetnek át, mig végre az elsőkhöz érünk; a formációk az elefánt; s az ősformációk honnan? kérdezzük tovább; az ősködből; az ősköd a teknősbéka; s az ősköd honnan vette magát? A divatos természet-bölcselet erre azt mondja: ezt embernek kérdeznie nem szabad; ez titok. De hisz akkor az egész lét egy nagy titok? sokan vállat vonnak e föllebbezésre s azt mondják: nos és ha az?

Tehát a lemondás is s a tudomány is a legnagyobb valóság titkaihoz ért, s azokat elismeri. A végtelenség s az örökkévalóság két nagy, érthetetlen valóság, mely körülfoly, övez, környékez, mely ránk erőszakolja magát, melyről belátjuk, hogy van, hogy kell lennie; de hogy mi az, senki sem érti. S miért értsen az ember mindent? miért mérje a rész az egészet? hódoljon s töltse ki helyét; minden nem való neki, csak valami. »Die Wissenschaft — mondja a kitünő geologus Fraas Otto »Vor der Sündfluth« cz. klasszikus művében — weiss nichts anderes, jedenfalls nichts besseres uns zu sagen, als was Jedermann schon lange weiss: Am Anfange schuf Gott Himmel und Erde«, (VIII.) és később: »Die ehrliche Wissenschaft wird gestehen, dass sie über den Anfang der Dinge entschieden nichts weiss, und auch sobald noch keine Aussicht hat, über die ersten Geheimnisse des Werdens Aufschlüsse zu bekommen . . . . Der absolute Anfang bleibt nach wie vor verborgen, wir sind demselben nicht näher gerückt, wenn man auch die Erde als eine uranfängliche Gasmasse, gleich einer Brand-Rakete durch den Weltraum fliegen lässt.« (99. l.)

S a teremtéssel, hogy Isten teremtette az eget és földet, mit nyertünk? megértettük-e a világ eredetét? értjük-e már, hogy mi az, hogy a végtelen a világot létbe hivta?

Nem értjük s nem is érthetjük. Ugy vagyunk vele,

mint magával a végtelennel s az örökkévalóval. Belátjuk, hogy van, de nem látjuk őt magát. A világgal is úgy vagyunk: belátjuk, hogy véges a térben s az időben, hogy függ a végtelentől, de hogy kikezdése milyen, hogy függése mily kilépéssel indult meg, azt nem értjük.

Maradjunk tehát annál: kezdetben teremté Isten az eget és földet. Ez a föld s ez az ég csak tornácza a végtelen létnek, melybe logikánk belekényszerit; ez a logika a világ peremére állit s azt mondja: arra felé van az igaz valóság, a mérhetetlen élet! várj, mig megnyittatik neked.

III. A föld mechanikája.

Visszatekintve a határtalan multba, értelmünk az örökkévalónak s végtelennek csarnokába ér s a teremtés gondolatánál megáll. Nem érti, hogy mi az tulajdonképpen önmagában, de meg nem tagadhatván az okság elvét sehol, egy ponton sem, a »kezdetben« sem, azt mondja: itt is van ok; ez az ok a végtelen; ennek hatását teremtésnek hivják.

Mi a teremtés más, mint az okság egy faja? Ha van végtelen, pedig az világos, hogy van; ha van örökkévaló, pedig arról meggyőződik mindenki, aki »visszafelé« néz; ha mindakettőt daczára annak, hogy vasszükségszerüséggel rám kényszeriti magát, csak hasonlatokban értem: van a végtelennek s az örökkévalónak kihatása is, melyet önmagában véve, tüzetes fogalom szerint, meg nem értek: róla mondom, hogy teremt.

E metafizikai ismeret szegényesnek és száraznak látszhatik, de azért mégis keretét képezi a szinpompás valóságnak; gyökérhez hasonlit, mely disztelenül kuszik a nyirkos, sötét földben, de ahol kihajt, lombbal takarózik s virágdiszt ölt. A metafizikai igazságok és valóságok ily disztelen gyökérszálak; a végtelennek előttünk homályos, az örökkévalónak előttünk érthetetlen földjéből nyulnak ki s az általunk megközelithető természetben feslenek ki; minden csillag egy-egy viráguk, minden nap egy-egy izzó rózsájuk; s oly létgazdagság, teltség és bőség van mindegyikükben, hogy az intelligenciák raja köriti őket, mint a virágot a zümmögő bogárkák.

Az emberi értelem sugárfénye köriti a földet; számára ez a bolygó »Terra« a végtelennek gondolataitól terhes; más világokba nem igen mehet át; azért az ég kékségében futó csillagokról fáradtan leszáll a földre, visszajön »haza«, s kutatásainak s vizsgálódásainak édes tárgyává az anyai földet teszi.

Vessük föl bátran a kérdést: mi a föld? s feleljünk rá: a föld nagy szikla-kérges gömb, mely a sarkoknál le van lapitva. Tiz mértföldnyi vastagságra becsülik kérgét, azontúl pedig izzó, heveny-folyó állapotban gondolják, ismétlem, gondolják. A heveny-folyó tömegnek sok száz mértföldnyire a föld központja körül az iszonyú nyomás alatt izzó, tömött, sürü magva van, amelyet fölfelé bár szintén nagyon sürü, de a nyomás arányában mégis higabb, kásásabb rétegek vesznek körül. Ime egy mesés, tüzes, merész s szinte elképzelhetetlen gondolat!

»A föld alakja az ő története«, mondja Humbolt. Alakjáról olvassuk le alakulásának történetét. — A föld ellipsoid alakja, a sarkoknál való összelapulása, a tengerek és földségek eloszlása, a hegységek s fensikok, a nagy és kis emelkedésü kráterek, duzzadások, a vulkánok sorai, képezik a föld fiziognomiájának vonásait; e vonásokból kell kiolvasnunk szenvedéseit és tapasztalatait. Hozzá kell vennünk a föld rétegeit, azok tornyosuló, egymás váltó emeleteit, zsugorodásait, a kőpárnákban pihenő régi világok mumiáit, kövületeit; ki kell e sirokat nyitni, a néma multat megszólaltatni s a kutatás szinpompás világát álmából fölébreszteni.

Ez a fiziognomia csupa esemény és történet; az alvó multnak fölébresztése pedig kezdetben meseszerü, később imaszerü kontemplációvá válik.

Az exakt tudomány azért neki áll a munkának, fölkutatja a föld alakjára vonatkozó konkrét adatokat; egyikét a másikba illeszti, a hangokat érthető szótagokká s folyó beszéddé köti össze. Minden izében megmázsálja és megméri a földet; állását, mozgását, irányát meghatározza. Eszerint a föld átmérője az északi sarktól a déli sarkig 1713 mértföld, az aequatori átmérő pedig 6 mértfölddel több, tehát 1719 mértföld. Súlya, ha a földszinén darabonként mér-

nők, 120,000 trillió mázsa. $5^1/_2$-szer oly nehéz mint a viz; s a legsürübb s legnehezebb tömegek a föld belsejében halmozódtak föl. Az általunk ismert földréteg a maga bazalt, granit, homok-mészköveivel, agyag, pala, kova-földjével együtt átlag csak $2^1/_2$-szer oly nehéz mint a viz. A még háromszor oly nehéz tömegek tehát a föld belsejében vannak. Némelyek azt gondolják, hogy a drága érczek mértföldnyire vastag gyürüi a föld központja körül üllepedtek le, s bányáink érczereiben e hatalmas gyürüknek csak végső foszladozó hulladékaira, a nagy törzseknek végső ágacskáira ismernek. Azonban nem szükséges az érczeknek állitólagos mély elhelyezkedéséből eredeztetni a földbensőnek súlyát; eléggé kimagyarázhatjuk a súlyt a tömeg sürüségéből, a sürüséget pedig az iszonyú nyomásból, mely alatt a föld belső rétegei állnak. A fél földsugár táján számitásaink szerint 69,000 mázsa, a föld központja körül pedig 114,000 mázsa súly nehezedik □ czentiméternyi térre; e mesés nyomás alatt a föld belseje a lehető legsürübb. E nagy hőenergiával biró tömegről tehát helytelen fogalmat alkotnánk, ha azt forró, bugyburékoló vizzel hasonlitanók össze. A föld magva nagy hőenergiával bir s azért mégis a legsürübb anyagtömeg lehet; a plutonisták szerint följebb a nyomás csökkenésével a tömeg is higabb, s a földkéregnek alsó, szilárd, de izzó kérge alatt a legfolyékonyabb; bár a nyomás itt is nagy, s nem nagy szabadmozgást látszik engedni az izzó cseppfolyós tömegnek.

A föld felületét $^3/_4$ részben viz boritja. E külső kiterjedésben is nyilvánvaló lesz, hogy voltakép a viz az úr a földön; az alakitó, tértfoglaló, előnyomuló harczias elem. Kiterjedését 3.832,558 □ myriaméterre v. i. 38.000,000 hektárra teszik.[1] Súlyban a viz 25 trillió métermázsát nyom, e számok képzeletünket is meghaladják. Hozzávethetőleg elképzelhetjük, ha azt mondjuk, hogy ez a viztömeg oly nagy, hogy a föld valamennyi folyója 40,000 évig folyna, mig azt elszállitaná.

[1] Hektár = 10,000 □ méter.

Hol áll? mi tartja? min fekszik a föld és viz ez óriás tömege? Nincs az az aczéltengely, mely körül foroghatna, nincs az a gyémántsarok, melybe beleakaszthatnók s mégis mily puhán van ágyazva a levegő s az aether hullámaiban; a levegő a legfinomabb eloszlásig 10 mérföldnyi terjedelemben köriti, e pehelyszerü burok a földdel tart lépést s föld és szétfolyó burka az éterben akadálytalanul, néma gyorsasággal iramlik.

Levegőbe s éterbe ágyazta a teremtő a földet. Ha ez a levegő nem volna, vagy ha nem volna ilyen sürü, akkor élet nem volna a földön, minden jégbe fagyna. Nem használ a napsugár sem, ha nincs kellő sürüségü levegő a bolygókon. A hold s a Mars alighanem jégbe van fagyva, s óczeánjai élettelen jégmezők, mert levegőjük rendkivül finom. Némelyek azt mondják, hogy a holdban nincs is levegő, s hogy az a légburok semmi más, mint összesüritett éter; a Marson is csak hat-hétszer sürübb a légburok mint a holdban. Ily levegő-sürüség, azaz hogy ritkaság mellett jégbe fagy a viz még akkor is, ha közelebb állnának a naphoz. Ellenben a levegő a földön fölfogja a napsugár melegét s védi a földet a kisugárzás rohamossága ellen. A levegő a föld pólyája; a gyengéd életet, a természet e kényes gyermekét, a levegő istápolja: melegiti s éleszti.

Maga ez a levegő ismét a Föld-bolygónak sajátos terméke, a szárazföldnek s a napsugárnak gyermeke. Ha tengerek boritanák az egész Földet, nem volna ez a levegő; de most a viz és fagy és napsugár behatása alatt bomló szárazföldek, s az azokon burjánzó szerves élet, mely megint csak első sorban a napsugár gyermeke, nyujtják a levegőnek ezt az oxigén és nitrogén keverékét. »Wir haben also eine Atmosphäre aus Sauerstoff, Stickstoff und etwas Kohlensäure (andere geringe Beimischungen sind für unsere Betrachtung bedeutungslos), weil auf unserer Erde nicht nur seichte Oceanstellen vorhanden, sondern sogar Continente hoch über den Ocean ragen, und dieser Ocean ist deshalb grösstentheils flüssig und krustenlos, weil wir eine so dichte Atmosphäre haben. Continente, Atmosphäre und organisches

Leben sind also sich gegenseitig bedingende Sachen.« (Hörbiger János, »Megvan« cz. nagyérdekü előadásából.)

Ez egyedül igaz és nagyszerü fölfogás sejteti, hogy a föld élete hány kelléknek s mily czélszerüségnek beczézett gyermeke s azt is, hogy mily titkok rejlenek még számunkra a mindenségben, azokon a csillagokon, melyeken révedezve felejtjük szemünket; Flammarionnal csodás életükről álmodozunk; hátha jégmezők azok, borzalmas jégburokba szoritott bolygók; nagyra vagyunk a Kant-Laplace elmélettel, mely hevenyfolyó őstömegből eredezteti naprendszerünket, de hátha nem hevenyfolyó, hanem neptunikus, pépszerü kikezdést kell felvennünk? Erről később lesz szó.

A régiek naiv gondolata, hogy a föld valamin fekszik, már a kezdő fizikusok előtt is, lehetetlenséggé minősül. Súlya oly nagy, hogy nincs az a kemény test, mely alatta kásává szét ne mállnék. A testek keménysége, tehát összetartása is véges s nagyobb erő által legyőzetik. Nincs az a bazalt vagy porfirkő, melyből a Dunán át egy ivben hidat lehetne épiteni; a nyomás oly nagy volna, hogy a bazalt is homokká nyomódnék össze. 2000 méternél magasabb tornyot téglából épiteni nem lehet; a legkeményebb homokkőből készült oszlop sem lehetne $^1/_2$ mérföldnél magasabb; ezentul ugyanis saját súlya alatt zúzódnék össze alapja. 1—2 méter hosszú és 1 lábnyi vastag vashenger annyira imponál nekünk, hogy az ember kész volna bármely súlyt reá akasztani, de ha ezt a hengert a világ körül meghosszabbitva gondoljuk, egészében oly hajlékony volna, akár egy czérnaszál.

A földnek kétféle mozgása van; az egyik a nap körül, ez másodperczenként 4 mérföld; a másik saját tengelye körül; az egyenlitői vidékeknél ez az utóbbi mozgási sebesség másodperczenként 463 mérföld. A sarkok felé az északi szélesség köreinek keskenyedésével a földfelület pontjai is kisebb sebességgel mozognak, a sarkpont maga pedig mozdulatlan. Szemléltethetővé teszszük ez állitásunkat, ha az ostornyelen az ostort. forgatjuk: az ostor hegye sokkal gyorsabban repül a térben mint a mellsőbb részére kötött bütykök, legfelül pedig alig mozog.

Mi lenne akkor a föld tömegéből, ha azt fölakasztva vagy valamire ráfektetve képzeljük? okvetlenül saját súlya alatt nagy péplepénynyé folyna szét.

Tényleg e kényes kolosszust a rejtélyes nehézkességi erő karjai emelik; ennek éteri szálai oly erősek s oly ügyesen alkalmazottak, hogy a tömeget egészében megfogják, s el nem nyujtják, össze nem lapitják, sőt bámulatos rohanása daczára fékben tartják.

A föld tengelye a tömegnek súlypontján megy keresztül, amiből látni, hogy a tömeg egyenletesen van elosztva daczára a kőzetek, érczek, földek, és a viz különböző fajsulyának s változatos elhelyezkedésének. Ha a forgási tengely nem menne át a súlyponton, akkor a föld kalimpálózva hengerednék a térben.

A mi szemeinkben ez a rohanó forgó tömeg szinte elbóditó gondolat; sebessége káprázatos s őrületes; azonban ha a befutandó pályák hosszát veszszük v. i. ha a sebességet a tömeghez s a pályákhoz mérjük, elvész ez a módtalan, szertelen aránytalanság. Minden az arányoktól függ. Ha a föld sugarát a föld kerületéhez viszonyitjuk, s a kerületet óralapnak s a sugarat óramutatónak veszszük, azt látjuk, hogy a föld forgása még egyszer oly lassu mint az órának órákat jelző, tehát a kis óramutatónak járása, jóllehet a szélső pontokon 463 mérföld sebességgel rohan.

E nagy, kozmikus mozgásokon kivül a föld hátán is minden mozgásban van.

Viz és lég folytonos körfutásban mint óriási gépezetnek dugattyui járnak föl-alá. A nap melege mozgatja azokat. Az aequator körül, hol az ember a nap függélyes sugarai alatt elveszti árnyékát, a levegő nagyon megmelegszik, a sarkok körül pedig a nap távolléte miatt nagyon lehül. A fölmelegitett lég fölemelkedik, helyébe észak és dél felől v. i. a sarkok felől ömlik a lég, mialatt a megmelegitett levegő az aequatortól a sarkok felé áramlik. A fölmelegitett lég telitve van vizpárával, annyira, hogy ha a telitést száznak veszszük: Bataviában a lég vizpára-tartalma 96 a maximumban és 92 a minimumban. Ez a vizpárás áram

fönt a magasban két ágra oszlik; egyik ága a téritőnél lecsap s visszafolyik, a másik a sarkok felé iramlik.

Ez által a hőmérsékletnek bizonyos kiegyenlitése áll be, melyet a nap direkt sugárzása nem eszközölhetne. A hőmennyiség, mely igy a sarkok felé terelődik, roppant nagy. Az egyenlitő vidékein átlag 5 m. vastag viztömeg párolog el. Ha fölveszszük, hogy ebből ismét 2 méternyi viztömeg eső alakjában visszahull, marad 3 m. tömeg, melyet a légáram elszállit s öntözi vele a földet. Maury kiszámitotta, hogy ennek a tömegnek fölemelésére és elszállitására évenként oly munka lenne szükséges, mely egy 40,000 km. hosszu és 5500 km. széles s 3 m. mély tó vizét a felhőkbe emelné s a földön széthullatná.

Ez a légáram közvetiti a levegő alkatrészeit, melyekből a szervezetek élnek. A szénsav, melyet ma kilélegzünk, holnap elterjed a földön, a Nilus-pálmái, a Libanon czedrusai szivják magukba. Otaheiti kokospálmái ettől nőnek, Japán banánai ettől feselnek virággá. Azt az élenyt, melyet szivunk Susquehana magnoliái destillálták, az Amazon őserdői, Himalaya Rhododendronjai, Kaschmir rózsái és myrthusai, Ceylon fahéj-fái s Afrika erdői lehelik. Az eső, mely fejünkre hull, a jéghegyekről olvadt, s a jéghegyekre viszont mint hó a Nilus párái estek, melyeket a Lotos-virág szitt föl s lehelt ki a légbe.

A tengerben áramok járnak. Ezek a tenger folyói. A tengernek ugyanis épp ugy vannak folyói, mint a szárazföldnek; a legnevezetesebb köztük az úgynevezett golf-áram. Öt ilyen fő-áram jár az oczeánokban: az egyik az északi, a másik a déli atlanti oczeánban, a harmadik az északi, a negyedik a déli csendes oczeánban, s az ötödik az indiai oczeán déli részeiben. Valószinü, hogy hajdan az indiai oczeán északi részeiben is járt egy hatodik áram, mikor a Caspi-tenger s az Aral-tó az indiai oczeánnal egy nagy tengert képezett.

Nemcsak az áramok, de a párolgás is oka a tengervizek mozgásának. A párolgás, mely a sarki vidékeken majdnem semmi, a meleg égöv alatt igen nagy, s ez a meghibbantott egyensuly is oka az északi s a déli vizek áramai-

nak. Van ezenkivül az oczeánok vizeinek függélyes mozgása, melyet az oczeán lélekzésének nevezhetnénk; a vizrészecsek a különböző megmelegedés szerint különböző sürüséggel is birnak s eszerint le- és fölszállnak. A viz felületén sok viz-részecs elpárolog, hátrahagyva a sót s más szilárd alkatrészeket. Ezeket ismét a mélyből föltörtető viztömecsek kötik le. A tengerek ugyanis megszámlálhatlan milliárd élő lénynyel vannak tele, melyek a tengerviz sóit s mésztartalmát elnyelik s azokból kagylóikat, koralljaikat készitik. A só- és mésztartalmától megfosztott vizcseppecske megkönnyebbül s ezáltal a felsőbb rétegekbe emelkedik; ott az elpárolgott vizrészek sóit elnyeli s megterhelten ismét a mélybe száll. E réven kétféle mozgás megy végbe függélyes irányban, a viztömegek le- és fölszállnak. Igy lélekzik az oczeán!

Valamint pedig körforgásban jár a földön a lég s a viz: ugy forog a földön minden más egyéb is. Városaink a a régi világok köveiből épülnek. A tertiär-tengerekben leüllepedett, szemcsés mészkő nyujtja Páris palotáinak kitünő épitési-anyagát; Róma remek-épületei travertinből valók, a Colosseum s a sz. Péter-templom hatalmas falait belőle törték. Városainkat téglából, falvainkat vályogból épitjük; a vályog s a tégla agyagból lett, mely ismét őskőzeteknek bomlásából való. Márványaink nagy része tele van korállal; elágazó vonásaikat, bütykeiket, ágazataikat echinodermák, molluskok képezik. Ha kandallónk kőszén-tűze mellett melegszünk, ha petroleum lámpánkat meggyujtjuk, régi világok kegyelméből élünk; a kőszén vizbesüllyedt florának chemice elváltozott alakja s sok geolog véleménye szerint a petroleum, asphalt, földi szurok az állatvilágnak köszöni létét. Hány milliárd állati hullának bomlásából teltek meg Pennsylvániának, Kaukaziának, Galicziának petroleum-tartályai! Ez állatok égnek lámpánkban s lángban megdicsőülve vonulnak el lelki szemeink előtt. A mammuth agyaraival nagy kereskedést űznek és sok szalonnak villamos lámpája ily agyarból faragott ékitményen tükröződik. De még a koprolithokat is meg kell emlitenem, állitólag ősállatoknak

megkővült ürülékét, melyek köszörülve szép, bodor rajzokat láttatnak s azért hölgyektől csecsebecsének használtatnak.

Ki tudná végül számon tartani az élő állat- és növényvilágnak vándorlását. Egymásután más-más világok váltakoznak a földön; a klima változtával, változik a flora és fauna arczulata s ahol most tölgy- és bükkerdők állnak, ott pl. Slatin-nál, Csehországban, a föld mélyében megkövült páfrányerdő temetkezik. Terjeszkedik, vándorol csira, mag és pete, hol a viz, hol a szél szárnyain; keresi létföltételeit; megveti lábát, hogy minél többet hódithasson és foglalhasson.

Igy megmérve, megmázsálva, beleállitva a naprendszer bolygói közé s közvetve a mindenség csillag-ingájába a Föld, érdekes tanulmányul ajánlkozik arra, hogy kikutassuk változatos alakulását, történetét s fejlődésének okait; hogy elemezzük rétegeit s belemélyeszszük tekintetünket kivált multjának homályába.

Egy gondolat csillámlik elénk a föld komplikált mechanikájából, az, amit Herschel csillagász mond: léptennyomon szemünkbe ötlik, hogy az egész világ »manufactur«; csupa pozitiv adat és csupa gondolat; anyag és alak; de az anyag is meghatározott mértékben lép föl, »in numero et pondere«; az alak meg magában véve is csupa önálló gondolat és képlet; más nem is lehet.

IV. A Kant-Laplace-elmélet.

Sok viz folyt le a Dunán, mig ennyire jutottunk; a régieknek a földről, alakjáról, viszonyairól, helyzetéről ugyancsak furcsa fogalmaik voltak. A rajta végbemenő alakulásokról és változatokról valamit rebesgettek; egyes élesebb vizsgálók észrevettek alakulásokat, melyek a jelenben mennek végbe. Igy Pythagoras (szül. 580 körül) a szárazföld s a tenger járásáról, időnkinti emelkedéséről és süllyedéséről beszélt; Aristoteles hasonló észrevételeket tett s a többi közt a Nil-Delta növekvéséről emlékezik. A homeri gondolat is a vizet pártfogolja: Achilles pajzsán az Okeanos veszi körül a földet: a földet korongnak nézték, mely a vizből kiemelkedik. Herodot a földet a tenger ajándékának mondja. Ko-

lophoni Xenophanes szerint a föld a vizből vált ki s hajdan agyagszerü pép volt. Ezt a pépet az uj-korban is egyre behatóbban emlegetik, s a modern természettudomány nyujt is valamiféle támpontot e régi gondolatnak. Nem abban az értelemben, hogy a pép alatt a föld és viz keveréket értsük, hanem hogy az ősanyagot ruganyos-folyékony állapotban gondoljuk. Ez állapot a sürüségi fokoktól függ. A bolygók különféle sürüségi fokokat tüntetnek föl. Jupiter négyszer higabb mint a föld, tehát nem sokkal sürübb mint a viz. Saturnus plane még higabb. Mikor az anyag fejlődéséről van szó, ne vegyük föl a már kész, jelenleg differencziált alakokat, amilyen a viz, a levegő, a föld; az ősanyag még sem viz, sem levegő, sem föld; hisz ezek belőle lettek. Tehát mikor pépet vagy őskövet vagy ősétert emlegetnek, akkor nekünk csak hasonlatkép kell ezeket a mostani anyag nevén neveznünk. Némelyek a szentirás 1. fej. 2. versében emlegetett vizet mint a neptuni ősétert s a következő versben emlegetett fényt mint a plutói ősétert fogják föl, másszóval mint az anyagnak két fejlődési stádiumát. Baltzer, Die biblische Schöpfungsgeschichte I. 307. — Miletoszi Tales azt tanitotta, hogy a földrétegek iszapból üllepedtek le, mig ellenben Heraklitos és Empedokles a tüzet tartották a föld édes anyjának. Herakletos már 500 évvel Kr. előtt azt mondta: a tűz köt meg mindent, az választ el mindent s a villám a világkormányrud padkáján ül. Empedokles a meredek hegyoldalakat s hasadékokat a föld tüzének tulajdonitotta, mely a tenger alatt is ég.

E nézetek azután ezeréves álmukat aludták; a középkorban a figyelem s a tudományos törekvés a kereszténység theologiai és filozófiai valamint társadalmi kialakitására volt forditva s e téren rendkivül nagy, szellemi munkát végzett; az uj filozófia kikezdői azonban a fölébredt érzéket és tudásvágyat nagy részben a természettudományos kérdések felé forditották, s a kutatásnak és tudományos fölfogásnak természettudományos jelleget adtak. Ez a természettudományos jelleg az inductio, az adatgyüjtés, az adatok kombinálása, az alakulásoknak egymásból való természetes

kimagyarázása. Ez uton az ember egyre vissza-visszagörditi a föld forgását, kezdetlegesebb állapotokba tereli a fejlődést, mig csak el nem ér oda, ahol a természetes magyarázat előtt a legcsupaszabb, legegyszerübb adat az elsőség abszolut jellegével föl nem lép.

E visszanyulás a lehető kezdetleges állapotokra jellemzi a modern, természettudományos fölfogást.

Descartes (Cartesius, szül. 1596.) kezdetnek nagy, szilárd tömeget vett föl, ez volt nála az abszolut adat, mely azután szétpattant; részei a világtesteket adják. Leibnitz a földet valamikor tüzes, ragyogó napnak tartotta, mely idővel kihült. Mikor Tycho Brahe 1572. nov. 11. a Cassiopeja csillagképben uj ragyogó csillagot látott, kifutott laboratoriumából, a szabad ég alatt közvetlenül nézni a csodát; a csoda valóság volt s 1574-ig csökkenő fénynyel izzott, mig végre elaludt. Leibnitz ennek nyomán arra a gondolatra jutott, hogy a föld is hajdan izzó, tüzes csillag volt. Midőn Casini a nem sokkal azelőtt föltalált látcső segélyével konstatálta, hogy a Jupiter-bolygó nem teljes gömb, hanem a sarkoknál össze van lapitva, Newton ezt a földről is állitotta; okul a föld s a bolygók hajdan heveny-folyó állapotát hozta föl. A Nápoly melletti Monte-Nuovo vulkánnak 1538-ban egyszerre való keletkezése Lazaro Moro-nak azt a gondolatot adta, hogy a földségek is vulkanikus erők által emelkedtek ki a tengerekből. Bieberstein 1802-ben tette közzé nézeteit, melyek szerint a bolygók s a hold nem egyebek, mint kisebb-nagyobb meteorok összeverődései.[1]

Már a csillagos égen könnyebben emanczipálta magát a gondolat a látszat csalódásaiból; 300 év óta tézise a tudománynak, hogy a nap áll s a föld forog, jóllehet a közbeszéd a látszatnak ösvényén jár azután is. Herakleides már 360-ban K. e. hirdette, hogy a föld sarkai körül forog s hogy az égi testek mozgása csak látszólagos; sőt az a nézet is jelentkezik már akkor, hogy a nap a világ központjában áll s a föld forog körülötte. Ezeket a tanokat hirdette Aristarch, a samosi hires csillagász.

[1] Köhler, Weltschöpfung und Weltuntergang. 8. l.

Manapság ugy a kozmologia mint a geologia és az astronomia nagyszerü haladást tett; ez utóbbi nagy tökélyre emelkedett; az előbbiek szintén sok adatot gyüjtöttek, bár a komplikácziók miatt még nagyon távol állnak végleges megállapodásuktól. Az általános nagy kereteket azonban a geologia már kijelölte magának; visszanyulik a kezdetlegesbe s természetesen magyarázza az egyszerüből az összetettet, a multból a jelent.

Swedenborg Emanuel (szül. 1688.) lendit az evoluczio gondolatán s azt állitja, hogy kezdetben minden köd és gáz és gőz lehetett. Az ősköd Swedenborggal jelenik meg a világ szinterén. Az angol Wright Tamás hasonló nézeteknek hódol s 1750-ben a mindenségre kiterjeszkedő, »uj hypothezissel« lép föl. Öt évvel utána jelent meg Kant Emanuel könyve »Allgemeine Naturgeschichte u. Theorie des Himmels.« Swedenborg és Wright nyomain Kant finom ősport vesz föl a magyarázat kikezdéseül, melynek sürüsödési pontjaiban támadnak a későbbi nap és bolygói, köztük a föld is.

Azóta a vezérgondolat a világalakulás, a világfejlődés lett s kezdetleges állapotokra való visszanyulás rendkivül termékeny gondolatnak bizonyult minden téren; először mint sejtés jelentkezett, mondjuk, mint intuició, azután határozottabb körvonalakat ölt, végül sok oldalról támogatott teoriává fejlett. Különféle kifogásokat emelnek a Kant-Laplace-teoria ellen is s változtatásokat eszközölnek rajta, melyek nagyon fontosak, de a magvát érintetlenül hagyják. E kifogásokra és változtatásokra később rátérek. Kant *finom port*, Laplace *ősködöt* vett föl, mely a Neptun bolygó pályáján túlterjedő izzóforgó tömeget képezett; ennek fő sürüsödési központja a nap volt, s e tömegből gyürük s övek váltak el, melyek szétszakadtak, s gömbökké gombolyodtak. Eszerint a föld sürüsödik finomabb halmazállapotú anyagból, amely nem gáz, nem lég, nem föld, hanem ezek előtt fekvő stádiumai az anyagnak. Ezt a gondolatot Buffon is megragadta 1778-ban »Époques de la nature« cz. művében, s az olvadt földbolygónak hét időszaki változatait leirta. A hatás nagy volt s mikor azután James Hutton 1785. a Grampian-hegyekben látta

a granitnak össze-visszakuszált ágait, melyek a mész- és palakő-hegységbe nyomulnak, kész volt Buffon theoriájának egyik támasza is: a granit eruptiv-jellege. Pierre Simon Marquis de Laplace (szül. 1749.) az ősköd-teoriát »Exposition du systeme du monde« cz. művében tette közzé, s átlag azt mondhatjuk, hogy lényegében a Kant-Laplace teoriát uralja ez idő szerint a tudomány.[1]

A divatosabb természettudomány tehát a földalakulás első stádiumául a gáz-állapotot veszi föl vagy mondjuk az anyagnak végső legfinomabb elemeit. Ez a legfinomabb anyag valamikép *izzó állapotba* került. Némelyek az izzó anyagot veszik föl első kiindulásul, mások mint Bernhard v. Cotta a finom anyagba mozgást tételeznek föl s ez a mozgás teremtette meg az izzást.

Némelyek meg zavart csinálnak s két ellentétes véleményt koczkáztatnak. Az ősködöt hidegnek gondolják s *sürüsödéséből* magyarázzák a hőt; másutt meg a hővesztést hozzák föl a sürüsödés okául. A hő mozgás lévén, csak a mozgás magyarázhatja meg a hőt. A mozgás átváltozik hővé.[2]

Eszerint tehát a földalakulás kiindulása a hő, az izzás. Minden forró, izzó; a hő létesiti az első nézet szerint magát a gőz- vagy gáz-halmazállapotot; a másik nézet szerint később keletkezik benne; ez a hő elég ahoz, hogy nem is volna finom oszlásban az anyag, párává foszladna, hogy izzó, szétrepülő legkisebb részekre tépve töltse ki az ürt.

Valóban hő csak a mozgásnak átváltozásából származik. Ha tehát akarunk az őstömegbe hőt, annak mozognia kell. Minél nagyobb a hő, annál nagyobb a mozgás, annál nagyobbak s gyorsabbak a tömecseknek kilengései; onnan van azután, hogy a melegitett testek folyékonyakká, a folyékonyak párákká változnak s azontul a Crookes-i negyedik

[1] Köhler, i. m. 149.

[2] Itt áll elénk két kérdés, melyet az emberi gondolat meg nem kerülhet: *honnan az anyag*, mely okvetlenül véges, s *honnan a mozgás;* mert a hő is mozgás. Elfogultság nélkül, nyiltan s őszintén mondjuk: erre feleletet észszerüt nem találunk mást, mint azt, hogy Istentől. Az anyag véges, határolt . . . a mozgás véges, határolt . . . ki szabta meg, ki inditotta meg?

halmazállapotba a sugárzásba mennek át. Az ősködöt valami ilyenféle sugárzási halmazállapotban gondolhatjuk, a tömecseket a legizgalmasabb rohanásban s egymásra ütödésben. A hő taszitó, szétosztó erő, s csak hülés következtében áll be a sürüsödés. Ha az ősködöt hidegnek, azután mozgásban levőnek képzeljük, egyre megy; a mozgásnak meg kell lennie, akár közvetlenül hő alakjában, akár mint nehézkedés és nyomás, mely szintén hővé válik.

Az izzó, forró ősködtömeg fölvevése jellemzi a Kant-Laplace-teoriát, melynek ereje nem a fizikában, hanem a mechanikában rejlik; a bolygóknak a nap körül egy sikban s egy irányban való mozgása, ez a teoriának főérve; mig ellenben a kezdetleges halmazállapotnak por- vagy ősködalakja, az izzás, a bolygók egyforma fejlődése, stb. a teoriának nagyon gyönge oldala!

Hogy kezdetben minden izzó volt, azt a napnak és sok csillagnak jelenleg is izzó állapotával bizonyitják, melyek egyre túladnak melegükön, hülnek s ezáltal összehúzódnak; természetesen, ezek azelőtt még higabbak, finomabbak lehettek s igy visszamehetünk a legfinomabb szétoszlásig.

Valamiféle finomabb szétoszlásra okvetlenül kell is visszamennünk. Ezt kivánja a földnek a nap és csillagokkal való vérrokonsága. A föld a nap körül forog, de ugyanabban a sikban forog még 250 csillag, melyeket bolygóknak hivnak. Járhatnának azok bármely sikban a nap körül, s mégis hogy ezek mind többé-kevésbé 18^0 foknyi elhajlással ugyanazon sikban forognak, az csak ugy lehet, hogy belőle szakadtak ki, — ez a mechanikai következtetés helyes; de ők még hozzáteszik a fizikait is ily alakban: már pedig a nap s más nagy bolygók még most is izzásban vannak, tehát a föld is abban volt. Meglátjuk, hogy ez utóbbi következtetés már túllő a czélon!

Kantot pedig ép ez a körülmény vitte rá az őspor föltételezésére.

A vérrokonságot itt méltán köd, gázrokonságnak mondhatjuk. A nap ezen tudósok szerint még most is föltünteti a föld s a hold s a kisebb bolygók régi állapotát; legna-

gyobb része meg izzó gáz, s ugyanazon alkatrészekből áll, melyekből a föld. A föld lehülése már előhaladottabb mint az óriás napé.

A föld anyagának por, gáz, gőz, köd, szóval legfinomabb oszlásig vékonyodó halmazállapotára közvetlenül a csillagködökből is következtettek. A csillagködök gomolyai az álló csillag-világ mélyeiben úsznak. Több gomoly gömbszerünek, mások összelapitott, kerülékalakuaknak látszanak. Kiterjedésük mesés. Azért közel fekszik a gondolat, hogy bennük az uj világképződés kezdetleges alakjaira ismerjünk.

Földünk már nagyon előrehaladt az ő fejlődésében és hülésében. Nagy rétegek zárják el a belső hőt; s a Laplace teoriának legnaivabb hivei azt gondolják, hogy a föld benseje most is izzó. A mélységbe fúrva, a hőmérsék emelkedik. Vannak pontok, melyeken túl a klima befolyása már nem érezhető, igy például a párisi csillagvizsgáló 30 méter mély pinczéiben a hőmérő a mult század óta egyre 11^0 Celsiust mutat. A meleg források, a vulkánok, az eruptiv kőzetek; a lerakodásból való rétegeknek áttörései; a föld kérgének horpadásai, zsugorodásai, a redők némelyek szerint, különösen Suess dr. szerint, a hülő földmagnak kisebb térfogatra való összehúzódásából magyarázadók. Mikor a mag összehúzódik, közbe s a szilárd földkéreg közt ür támad, a földkéreg nem képes támasz nélkül szabadon domborodni, azért beszakad, s igy magyarázza a hegyeket, in specie az Alpesek, Pirenék, Kárpátok eredetét.

Jelenleg a föld magvának izzó állapotát, bebizonyitottnak veszik, kivált mióta F. W. Pfaff erlangeni tanár[1] kimutatta, hogy a föld felületén érvényesülő nehézkedési erőre a nap és hold vonzása nem gyakorolna oly nagy befolyást, mint ahogy most gyakorol, ha a föld átlag szilárd és merev volna. Jelenleg ugyanis a nap és hold, mikor a Zenithben állnak 1/52,000-szel kisebbitik a föld felületén a tárgyak nehézségét. Ha a föld merev és szilárd volna, akkor nem

[1] Zeitschrift d. deutsch. geolog. Gesellschaft. B. XLII. H. 2. Natur u. Offenbar. 1891. 609. l.

birná ugy követni a nap és hold vonzását s a testek nehézsége csak 1/4,000,000-al csökkenne.

A plutonikusok chance-ai tehát úgylátszik, emelkedtek s a neptunikusoké pedig estek.[1]

Voltak a plutonikusoknak más érveik is, amelyek nem bizonyitottak, s most már a napirendről levétettek.

Azelőtt kivált még a föld gömbalakjára hivatkoztak, hogy a kezdetleges heveny-folyó állapotot kimutathassák. Azonban ezt az érvet most elejtik. Thomson szerint a föld még ha aczélkeménységü volna is, akkor is dudorodnék s hullámot képezne a nap és hold vonzásának engedve. Az egy láb hosszú aczélrúd meg nem hajlik, de a tizmérföldnyi hosszú hajlik, bármily kacskaringósan, csak hogy elnyujtva. Abból tehát, hogy a föld gömbölyü, nem következik, hogy hajdan cseppfolyós volt.

Érdekes, amit a földnek sphäroid alakjáról mond Reclus: »A két sarkon való lelapulást s az egyenlitői felduzzadást úgy szokták feltüntetni, mint czáfolhatatlan bizonyságát annak, hogy Földünk valaha csakugyan hevenyfolyó állapotban volt. Kétségtelen, hogy tömegének egyenlőtlen mozgási sebessége miatt szükségképen ilyen alakot ölt minden hig teke, ha saját tengelye körül forog; azonban kérdhetjük Playfair-rel, hogy vajjon nem domborodnék-e ki az egyenlitő táján még a szilárd gömb is, ha végtelen századok során folyton forogna; mert nincs oly anyag, mely teljesen hajlékonyság nélküli volna s a műhelyeinkben alkalmazott erős nyomás mellett minden szilárd test, még a vas és aczél is folyadékként idomitható.« (A Föld. 19. l.)

Tehát az egyenlitői felduzzadás s a két sarkon való lelapulás nem bizonyitja a földnek hevenyfolyó állapotát. A tudomány ez idő szerint mégis csak a föld régi hevenyfolyó állapota felé szit. Annyit meg kell engednünk, hogy a fölfogás nagyszerüsége a képzelet legvakmerőbb alkotásait is fölülmulja. Az összesürüsödő gázok cseppfolyókká lesznek s

[1] A plutonikusok (Pluto, az alvilágban a tűz istene) izzó, forró, tüzes világkezdetet s izzó földmagot vesznek föl; a neptunikusok (Neptun, a tenger, a vizisten) vizből eredeztetik a világot; az ő kezdtük a vizes, pépszerü világ.

a tömeg a világürben kóválygó lávatengerré változik. A lávatenger úgy hül és fagy, mint ahogy a viz fölülete fagy. Salak-rétegek képződtek, melyek összefagytak s igy lassankint képződött és vastagodott meg a burok. A burkot a gázok és gőzök sokszor áttörték; a kéreg beszakadt; a láva elnyelte, részben ismét fölolvadt, részben a folyton hülő kéregrészekhez fagyott, mig végre állandó lett a burok. E belső tűznek biztositó szelepei a vulkánok s földrepedések, melyekbe a földalatti tűztenger beleszoritja láváját és eruptiv kőzeteit, s melyeken át megszabadul a feszitő gázoktól. Bent fortyog a földalatti pokol. A föld e tűz-hivők szemeiben egy óriás kazán, melyben láva-oczeán forr, a földkazán dongái a kőzetek, melyek a föld kérgét 10 mértföldnyi vastagságban alkotják; ez a tiz mértföld 74,200 m. E sziklakazánban hullámzik, árad és viharzik a láva-oczeán; fesziti a szikla-oldalakat, itt kiemel földrétegeket, ahol a rétegek engednek, máshol meg száll a kéreg s e belső mechanikának kifolyásai a kontinensek képződése és elmerülése, a hegyek és magaslatok emelkedése, a földrengések. »A geologiai erőszakos változások állitólag nem egyebek mint ezen rejtett pokol földalatti hullámzásainak visszahatásai, a porphir, diorit és ophit hegyek ennek a tűztengernek megmerevült hullámfodrai s a tengerpartokon elhelyezkedett óriások, az Etna, a Pic de Teyde, a Mauna Loa az ő kitöréseikkel és láváikkal azon viharokról tanuskodnak, melyek a szilárd földburok alatt zajonganak. Ez az a hypothesis, melyet föllállitója, a hirneves Empedokles óta a leggyakrabban vallottak a tudósok.« (A Föld. 18. l.)

Valóban káprázatos és félemletes hipotezis, tűzes, csillogó, s az észt, mely mindenütt egyszerüsitésre és összefoglalásra törekszik, elkábitó gondolat. Werner Ábrahám a maga korában a fejlődő plutonikus divattól óvta hiveit, de már nagy tanitványai mind megszöktek oldaláról, Humbold, Arago, Buch Lajos. Még az öreg Göthe is megharagudott a plutonikusokra: Bisher — irja ő — bin ich auf dem von Anfang an wasserbedeckten und nach und nach entwässerten Boden in folgerechter Beruhigung gewandelt. Traf ich da und dort die

Gewalt der Vulcane, so däuchte sie mir als oberflächliche Spätlingswirkung der Natur. Nun geht plötzlich alles anders her: Wirkungen der tiefsten Vorzeit, die kein Auge je in Bewegung gesehen, noch weniger ein Ohr den Tumult vernommen, den sie erregt haben — das sind sprungweise Analogien, die man auf Treu und Glauben annehmen soll. Ich kann meinen Glauben nicht ändern und verfluche diese vermaledeite Polterkammer der neuen Weltschöpfung. Denkt denn kein Mensch, dass wir als beschränkte schwache Personen uns um das Ungeheure beschäftigen, ohne zu fragen, wie man ihm gewachsen sei. Fraas i. m. 99. l.

Vannak, akik e felfogás vakmerőségétől s a Laplace-i szélsőségekig vitt spekulációtól iszonyodnak. S valóban a »fortyogó lávatengerek«, a »hullámzó láva viharjai« ugyancsak nem tudományos gondolatok.

Különben is a divatos plutonizmus nagyon egyoldalu s igen kivánatos, hogy a feltüzelt plutonisták egy kis neptunizmussal lehütsék lázas homlokukat.

A plutonizmus egy túlhajtott spekuláczió, mely analogiákkal dolgozik s a természetet egy kaptára szoritja. Mint emlitettem, a világot csak a mechanika szempontjából nézte s a fizikai sajátosságtól eltekintett. Ezzel szemben a neptunizmus szintén fölvesz finom oszlásu anyagot, vagy mondjuk, nem oszt sokat, hanem fölvesz »földet és vizet« valamelyes kezdetleges állapotban s a bolygók elkülönülését mechanikailag éppen úgy magyarázza mint Laplace. Ez a tömeg nem hevenyfolyó, nem tüzes rakéta, s igy a földet sem veszi föl hevenyfolyó tűzgolyónak, sem láva-labdának, sem gázgyürünek, épp oly kevéssé mint ahogy a holdat, a Marsot, a Venust, a Neptunt, a Saturnust nem nézi annak.

(Folyt. köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

A Kant-Laplace teoriának gyöngéit fölhasználja a neptunizmus saját nézeteinek támogatására. Kikezdi azt az adatokon.

Tudjuk, hogy Laplace ősködöt vett föl, mely a Neptun bolygónak kerületén túl naprendszerünknek ürét betöltötte; az az anyag, mely most a bolygókban össze van szoritva, ily térfogatra terjeszkedett volna, amelyet a Neptun pályájának sugara ir le; ez az ősköd azonban oly finom volna ez esetben, hogy egy oly gömbben, amilyen a mi földünk, csak 4 és fél kilogramm anyag volna, s a hold térfogatában csak 50 gr. anyag úsznék. Tényleg ez fölér az üres térrel; no már most egy ily finom megoszlásu anyagnak a faji melege is végtelen. Honnan a meleg? vagyis inkább honnan a mozgás, a rotáczió?

Igaz, hogy meghatározott adatok nélkül sehol egyetlen egy lépést sem tehetünk, s valamint itt kérdezzük honnan ez az anyag s ez a rengeteg erőt képviselő mozgás: ugy kérdezhetjük a másik szisztemában, honnan ez a vizes pép?! Sőt egyáltalában azt kérdezhetjük, hogy kell-e enynyire visszamennünk?

Kant nem gázzal, hanem finom porral dolgozik, mely egy központ felé gravitál s ugyanakkor egy más erővel, a taszitó erővel rendelkezik. E magyarázatnak két hiánya van; az egyik az, hogy a por a »központ s központok felé gravitál«, ez az egyik bibe; a taszitó erő, melyből a rotáczió fejlik, ez a másik titok. Ezt föl kell venni. Ha fölvesszük, akkor tényleg a sürüsödés folytán nagy nyomást nyerünk, s a nyomás hővé s izzássá válhatik; de csak ott, ahol fölszabadul. A föld belsejében iszonyu nyomás alatt áll az anyag; a hőenergia tehát óriás nagy, de abból még nem következik, hogy láva s hevenyfolyó a föld belseje. Az erdő is nagy hőenergiát láttat. A tenger mélysége is roppant hőenergiát

rejt az alsó rétegekben, melyek fölött a vizoszlop áll, s ha valaki az oszlopot egyszerre eltávolitaná, az alsó rétegekben rémséges robbanás menne végbe, s még sem gondolja senki, hogy lent tűz van vagy forró viz.

A neptunizmus tehát nem nyul vissza oly messze a kezdetbe; fölöslegesnek tartja, mert a magyarázat nem nyer vele semmit. Fölvesz finomabb »föld- és viz-szerü ősanyagot«; a napban ez anyagból roppant sok lévén, szerinte a nyomás következtében ott izzás fejlik; máshol, más bolygókban izzásra nem került a dolog.

A neptunizmus általában igen tartózkodó és sokoldalu. A plutonizmus az ősködből vagy ősporból izzó gömböt kanyarit; a bolygókat e gömbről leváló gyürükből eredezteti, melyek lehülnek s önfényöket elvesztik; köztük s a nap közt semmi különbség sincs; a nap nagy tömeg, a bolygók kisebbek; de fejlődésük egy irányt követ. A neptunizmus ezzel szemben bátran fölveti a kérdést: honnan tudják a plutonikusok egyáltalában azt, hogy a bolygók izzó tömegek voltak s hogy egynemü, egyféle fejlődésen estek át? Honnan tudják, hogy a föld hevenyfolyó volt vagy éppen hogy belsejében még most is az? Honnan tudják, hogy a hold hevenyfolyó volt s hogy Merkur, Venus, Mars, Saturn szintén ilyenek voltak vagy még most is azok? Ugy-e a nap izzó volta s az egy sikban való kozmikus mozgás miatt? A neptunikusok ez adatokat nem tagadják, de a következtetést, melyet belőlük a plutonikusok a bolygók hevenyfolyó állapotára vonnak, határozottan kétségbe vonják.

S nem tagadhatjuk, hogy álláspontjuk méltányos s hogy világnézetük komoly.

Werner Ábrahámmal méltán óvatosságra és tartózkodásra inthetnek, s ez óvatosságot mi is méltányoljuk, ha fölfogásukat komoly megfontolás alá veszszük.

Főelvük, hogy a természetet nem szabad csak a mechanika tekintetéből megitélnünk; különösen pedig azt hangoztatják, hogy a mechanika egyoldalu alkalmazása, ha nemcsak a mozgást, de a mozgó világ alkatát is meg akarjuk belőle itélni, okvetlenül elhamarkodott következtetésekre s

helytelen nézetekre vezet, melyek annál inkább akadályozzák a tudomány haladását, mennél tetszetősebbek s minél inkább hizelegnek az általánositó és szisztematizáló észnek. Az ilyen szisztemák hamar készek, de annál nehezebben rázhatók le. Kant szerint az emberi ész szeret épiteni és sokszor fölépitette már a tornyot, de azután ismét lehordta azt, hogy lássa, vajjon tartósan alapozta-e meg falait; »es ist niemals zu spät — folytatja Kant — vernünftig und weise zu werden; es ist aber jederzeit schwerer, wenn die Einsicht spät kommt, sie in Gang zu bringen.«

A ki tehát a világot megérteni akarja, az necsak mechanikáját, de fizikáját is értse meg. E kettőből együttvéve alakul ki az igaz, helyes világnézet. Már pedig a naprendszer divatos magyarázói Kant, Laplace, valamint a csillagászat modern úttörői Copernicus, Newton, Keppler, a világ fizikai oldalát tekintetbe nem vették, ők csak a mechanikával bajlódtak. A naprendszer helyes fölértésére szükséges tekintetbe venni az égi testek fizikai sajátosságait. Igaz, hogy a nap izzik, de a hold dermedt; a Mars titokzatos; a Saturnus gyürüivel játszik. Ez mind más és más; a föld nem nap, a hold nem föld, a Mars nem hold. A természet nem kópiáz. Laplace egy kaptára akarta húzni a világokat, de a természet nemcsak mechanika, hanem fizika is. Hogy az égi testeknek élettörténete micsoda, azt fizikájuk mondja el nekünk. Hátha az a könnyű fajsúlyú Jupiter inkább csak viz mint föld; hátha a hold s a Mars jégbe vannak fagyva s egy mély, jegestengerrel boritvák, mely itt-ott megrian s a titokzatos csatornákat a Marsban s a krátereket a holdban alkotja? Ezek a fizikai sajátságok lényeges befolyással vannak az égi testek alkatára. Joggal jegyzik meg a neptunizmusnak ujkori hivei, hogy a fizikai sajátságok ismerete nélkül kozmologiát alkotni nem lehet.

Más nehézségek is állnak a plutonizmus divatos fölfogásának utjába, kivált a mi a föld belsejének hevenyfolyó állapotát illeti.

Valóban a kiszámitott hőfokok száma is, melyeknek a föld belsejében izniok kellene, visszariasztotta az egyik má-

sik geologust a központi tűz elfogadásától; millió fokokat számitottak ki s ad absurdum vezették a föltevéseket. Mások a hevenyfolyó gömbnek hülésében találtak nehézségeket; azt mondták, hogy ha hevenyfolyó gömb volt kezdetben a föld, annak nem lapult gömbbé, hanem koronggá kellett volna lapulnia; mások ellenkezőleg a föld kihülését nem kivülről befelé, hanem belülről kifelé hatónak gondolták; szerintük a megmerevült tömegek leszálltak a mélységbe s a föld központja körül üllepedtek le, ugy hogy a föld belseje szilárdult meg először, azután a külső rétege. Végül hozzávetik, hogy a földnek jelenlegi belső melegét más okokból kell magyarázni. Lyell is chemikus okoknak tudja be a föld belső melegét.

Annyi bizonyos, hogy az iszonyú nyomás alatt nem hullámzik s nem moczczan meg semmi, s hogy nincs ott folyékony, olvadt láva! Csak ha valahol valamikép a nyomás enged s tért nyer a kőzet, akkor fejlik hővé az energia, s megolvaszt mindent, amivel érintkezik; akkor tör ki a kráterekben; de a nyomás alatt formális hő, szabad mozgás képzelhetetlen.

Nem tagadhatjuk, hogy a neptunikusok sürgetése a bolygók fizikai sajátosságának tekintetbevételét illetőleg, igen alapos. De mi lesz akkor velünk, mi lesz naprendszerünk magyarázatával, melybe már beleringattuk magunkat? Az öreg embernek kellemetlen érzése lep meg ilyenkor, ki nehezen szakad el mindattól, amibe hosszu éveken át beleélte magát; de a haladás az érzelmekkel nem törődik; dönt, szakit s a régi otthont türhetetlen zugolylyá változtatja. A mechanikán aligha esik kifogás; de a belőle vont következtetések vagyis inkább a melléje állitott adatok kifogás alá eshetnek, sőt teljesen eleshetnek.

Nekünk ugy látszik, hogy a neptunizmus fölszólalásai valóban a természettudományos világnézetnek mélyitésére s a haladás szerencsésebb irányainak föltalálására vezetnek. Kiváltkép két irányban.

Először arra nézve, hogy a mechanikai tekintetet az értés, a fölfogás kezdetének kell tekintenünk, mely csak egy

oldalról mutatván be a természetet, a történés oldaláról tudniillik, különféle téves adatokkal kombinálható, melyek nemcsak, hogy a tárgyak mélyebb felértésére nem vezetnek, de sőt azoknak fölértését megakadályozzák. A modern tudományban ez általános divat, de ez a divat ki nem elégit. Értjük, hogy a tudomány rendkivül nagy súlyt fektet a folyamatnak, a történésnek szemléltetésére, ami a történésnek mozgásra való visszavezetésében áll, valamint, hogy súlyt fektet a történésnek számokba való foglalására; hiszen amit igy kimutatunk, az a bizonyosságnak legmagasabb fokát éri el. De ennél meg nem állapodhatunk, mert a mozgás nem a természet, sőt ha hamarkodunk, megeshetik velünk az is, hogy a mozgásnak tényezőit teljesen hibásan, helytelenül fogjuk föl, s ezáltal a haladásnak s a természet mélyeibe való behatolásnak útját elvágjuk.

A csillagászat s a vegytan például szolgál e gondolatnak megvilágitására. Egyike a legnagyobb vivmányoknak a gondolatvilágában volt Newton fölfödözése 1682-ben; reszketett s nem birta a számitást befejezni, mikor az eredmény már mutatkozott, hogy a hold pályája tényleg az általános gravitáczió törvényének megfelel; úgy hogy az őt meglátogató barátjának kellett az irónt kézbe fogni s a számitást befejezni; a számitás kimutatta, hogy amit már sejtettek, azt most biztosra vehetik: az égi testek pályáját a gravitáczió törvénye határozza meg. Hooke ezt már hirdette mint hipotezist, de Newton használta föl a Piccard által nyujtott kijavitott fokmérési adatokat s kalkulussal mutatta ki, amit Hooke szóval hirdetett. Newton az égi testek mozgását a központvonzó és központtaszitó erők dualizmusára vezette vissza, vagyis inkább a vonzást mint általános anyagi sajátságot tüntette föl s azután a körben való mozgásnak magyarázatára az érintő irányában lökést vett föl. Nézete tehát elfogódott a mozgó anyagban s a mozgató erőben; a mozgató erőt *a gravitáczió* s *a lökés* adja. Arra a további kérdésre, hogy a lökést ki adja, Newtonhez legközelebb állt a felelet, hogy azt az Isten adja. Mivel pedig furcsa gondolat, hogy az Isten adja meg a bolygóknak a tangentiális

lökést, iskolájának más csillagászai azt vették föl, hogy naprendszerünk bolygói más nagy égi testek vonzó ereje által kerültek bele az érintő irányában haladó mozgásba. Ezzel megtették a kisérletet, hogy az érintői lökést ne kivülről, hanem a kozmos-on belül föltalálható tényezőkből eredeztessék; de mindenki érzi, hogy e lehetőségek kielégitő magyarázatot nem nyujtanak; a bolygók mechanikus mozgásának, a kerülékes pályáknak, a rotációnak, a nyugatról kelet felé irányuló mozgásnak valami mélyebb okát kell keresnünk. A mechanika, a külsőséges lökés nem elégiti ki a gondolatot: érezzük, hogy a mechanika a világban valami ontologiai, a lényegben rejlő okból folyik, s hogy a külsőséges lökés csak a kalkulusnak kedvéért van fölvéve. A kalkulus, a mechanika beéri a lökéssel, de vajjon külsőséges inditásból származik az érintő irányában haladó mozgás, vagy az anyagnak belső erőire kell azt visszavezetni, azt természetesen a kalkulus nem mondja, attól a mechanika egyáltalában elvonatkozik, miután ez nem hozzá, de a fizikához tartozik.

Azért látjuk, hogy a természettudományban is találkozunk kitünő tudósokkal, kik a bolygóknak mozgását belső erőkre s nem lökésekre, természetes erőkre s nem külsőséges lenditésekre vezetik vissza. Jól mondja Pohl »Der Elektro-Magnetismus und die Bewegungen der Himmelskörper« cz. művében: »So ausgezeichnet die Astronomie auch in allen denjenigen ihren Leistungen erscheint, bei welchen es bloss auf Bestimmung der mathematischen Verhältnisse, auf Messung und Berechnung der zu ihrer Aufgabe gehörigen Gegenstände ankommt, so mangelhaft ist sie seit Newtons Zeit *in den Grundlehren über den wesentlichen physikalischen Antheil ihres Gebietes geblieben:* ja sie hat gerade durch den Contrast zwischen dem Glanze der Entwiklung ihres mathematischen und der Dürftigkeit des physikalischen Theils während dieser Periode unverkennbar gezeigt, dass auch die gewandteste mathematische Construction nicht bis zu dem tiefer liegenden Gehalt der Erscheinungen vorzudringen vermöge, sondern dass vielmehr, so überaus nütz-

lich auch der Beistand der Mathematik als Hülfswissenschaft für die Physik ist, diese letztere doch in denjenigen Ermittelungen, welche die eigentliche Begründung des physikalischen Charakters der Erscheinungen betreffen, auf ihren eigenen Füssen stehen und nicht sowohl durch den Calcul als durch die objective Erfassung des reellen Thatbestandes im Naturleben an und für sich selbst den Fortschritt in der wesentlichen Erkentniss der Erscheinungen zu Stande bringen müsste.«

Pohl a központ-vonzó és taszitó erőket belső, immanens erőknek tekinti. Valamint egy erős mágnes sarkai s az eléje tartott kisebb delejtü megfelelő sarkai közt taszitás és vonzás van: ugy az égi testekben vagy mondjuk az anyagban egyáltalában taszitó erők vannak; e taszitás és vonzás kombinációja adja az égi testek rotációját és kerülékes vagy köralaku pályáját. A kalkulus nem magyarázza, hogy az erő lökés-e vagy az anyag természetéből folyó taszitás-e; mert reá nézve az mindegy; de ugyancsak könynyen végezne a tudomány, ha a kalkulussal beérné, s a természetmagyarázatot a mechanikával azonositaná.

Lesznek korok s a Newtoni is olyan volt, melyekben a kalkulus vivmányai elbűvölték a tudományt s elfeledtették vele a dolgok mélyébe ható kutatást. Ilyenkor óriási kontrasztot látunk a matematikai s a fizikai fölértés közt; a matematikai magyarázat ragyog és fejlik, a fizikai feledésbe merül s vár . . . alaposabb elmélyedést.

Engedje meg a szives olvasó, hogy ugyanezen gondolat megvilágitására az atomizmusra is hivatkozhassam. Az atomizmusnak legfőbb előnye, hogy konkrét, szemléltető képet ad a chemiai történésről; atomjait mint kis golyócskákat mutatja be s iparkodik a sajátságokat mozgásokra vezetni vissza. »Omnia in numero et pondere et mensura«, a szentirásnak ezt a szavát akárcsak jeligéül választhatná s ennek megfelelőleg mindent számokban akar kifejezni. Ime a természetből mechanika lesz; okosan átsurranva a testek végső elemeinek lefátyolozott mivoltán, csititólag elismerve a sokféle titkot és rejtélyt, mely a tömeget, a súlyt, az éter

taszitó s a ponderábilis materia vonzó erejét födi, bevezet a golyócskák mechanikus mozgásába; no ott már mindent értünk; csak egyet nem értünk, csak egyre nem kapunk feleletet, ha kérdezzük: *nem lehetne-e a mechanikai mozgásoknak az anyag természetében, a lényegben gyökere? Miért ne származhatnék abból a súlylyal, vonzó és taszitó erővel biró, ismeretlen »természetből« ez a különféle mozgás?! Miért legyen minden mechanika, minden csak az anyagnak kivülről átszármaztatott tömegmozgása; miért ne legyen sehol fizika? Miért fél a természettudomány a fizikától?* Emlitettem már, hogy miért fél; megmondja maga is: azért, mert mechanika nélkül elveszti a szemléletet. Hogy mi a lényeg, mi a természet, mi a testek közt való különbség, azt nem tudja, ha a mozgástól eltekint. Sajnáljuk, de világos előttünk, hogy nem a mozgás a fődolog, hanem az a mi mozog, s ha valaki igaz, mély természetismeretet akar birni, annak lehetetlen a mozgással beérnie, az mindig azt fogja kérdezni: *mi az hát, ami mozog?*

A mélyebb természetkutatás ebben az irányban halad. Valamint a gravitácziónál kimondta, hogy az anyagban vonzó és taszitó erők vannak, s hogy ezek nem külsőséges lökések, hanem az anyag lényegéből származó erők: úgy fölvetette azt a kérdést is, vajjon nem mindegy-e a gravitácziő s a vegyi rokonság? vajjon nem ugyanaz a vonzás és taszitás, mely az égi testeknek tengelyük körül nyugatról keletre való forgását s a nap körül való pályáját meghatározza, nem ugyanaz lép-e föl az atomok vonzása és taszitásában? Ez a gondolat intuicziónak illik be, de még nagyon messze esik a fölismerés, a bizonyitás markolhatóságától. Nincs is kilátása népszerüségre, mig a természettudományban a mechanikus atomizmus uralkodik. Ez az atomizmus a természetben nagyszerü, mechanikai óraművet lát; de a chemiai s az organikus fejlődést sehol sem tulajdonitja morfologiai, belső okoknak. Az anyagról semmit sem tud, s jóllehet csakis anyagot vesz föl, róla beszél legkevesebbet. *Az anyag erőtlen, holt, ismeretlen;* életet, tartalmat, valóságot, melynél fogva róla valamit mondani lehessen, csak

a mechanikus lökés hoz bele; vagyis tartalma nincs, tartalmát kivülről kapja. E gondolat-nyomorékról, e tartalmatlan valóságról eszerint nem is beszélhetünk.

Ezzel szemben áll a fizikának valóságos anyagja, melynek bámulatos fejlődését belülről kell magyaráznunk, mely tele van potenciákkal, bizonyos alapvető tulajdonságokkal, amelyek a fejlődés folyamatában ponderábilis és imponderábilis anyaggá minősitik az ősmatériát s a belső kialakulásnak gondolatát viszik bele oda, ahol eddig az ütött-kopott, lökött »nec quid, nec quale, nec quantum«, értem az anyagot, unatkozott. A differenciálódott anyagnak ezen vonzó és taszitó erői fogják meghatározni az égő testek rotációját s excentrikus pályáiknak utját; e két erőnek különböző hatalmi térfoglalása determinálja a ponderábilis anyag rotációjának közös, általános irányát nyugatról keletre s az imponderábilisnek keletről nyugatra induló áramát. A morfologiai tulajdonságok a chemiai egyesülésben is nem csak mechanikai erő-kombinációt láttatnak, hanem egy uj lényeges egyesülésnek termékét sejtetik, melyet ha a két egyesült elemet a és b-vel jelezzük számtanilag nem a+b-nek, hanem ab-nek mondunk; nem egymáshoz állással, nem egymás mellé való sorakozással, hanem egy belső folyamat révén előálló eredéssel magyarázunk.

Van mechanika mindenütt, csillagokban és atomokban egyaránt, de ez a mechanika nem az eredeti, nem a lényeget magyarázó elem, hanem már magában véve is valami leszármaztatott, külsőséges fáciese a természetnek; »Die Mechanik selbst entspringt aus Wesens-Gründen.« Az anyagot is fejletlen, kezdetleges állapotból differenciálódva, változatos alakulási folyamatokban erőit kifejtve, képzeljük el. Igy gondolhatja a keresztény világnézet is azt az ősanyagot, mely fölött termékenyitőleg az Isten szelleme járt s előhivta ébresztő szavával az anyag potenczialitásában szunnyadó erőket; fénytelen »vizek« alakultak ki az ősanyagból; további fejlődésben a fényéter differenciálódott s vált el a ponderábilis materiától; e két anyagalkotó folyamat után alakultak az égi testek, s fejlődött ki a termékeny, a nö-

vény- s állatvilág potenciáit magában rejtő földből az élet. Igy gondolhatja el a középkori filozófia is az anyagot, a formák, a potenciák tartalmával. Benne nyugosznak, szunnyadnak a formák, az erők, s fejlődés által, kialakulás által lépnek elő.

Gondolom, hogy ez a fölfogás simíthatja el azt a nehézséget is, mely némely jóirányú bölcselőknek szavaiból támad, kik az anyagot elevennek mondják, kik azt immanens erőkkel fölruházott s fejlődésben levőnek állitják. Nem hiszem, hogy ők tulajdonkép életet tulajdonitanának az anyagnak, hanem azon kifejezéseikkel kivált a mechanikus atomizmust akarják visszautasitani. Ők azt ugy értik, hogy az anyag nem üres, nem merő passzivitás, melybe csak a mechanikus mozgás hoz sajátságokat; hanem hogy magában, lényegében bir sajátságokkal, erőkkel, tulajdonságokkal, melyek a tevékenységben természetesen mechanikus mozgással járnak. Az ilyen lényeget fejlődésfélben levőnek gondolhatjuk; fejletlenebb, alacsonyabb fokozatról fejlettebb, tökéletesebb alakba mehet át: az ősanyagban sokféle potenciálitás lehetett még szunnyadó állapotban, mely azután kifejlett más és más irányban; sőt az élet-potenciája is lehetett benne, amennyiben alkalmas volt az anyag, hogy belőle a növényvilág differenciálódjék. Ez az egységes fölfogás, az anyagnak ez a nagyszerü evolucziója a keresztény világnézettel fönségesen egyezik, s voltak, kik a világteremtést, a sz. irásnak első fejezetét igy értelmezték. Nincs is fönségesebb értelmezés ennél, ha valaki az első fejezetet a kozmo- és geogonia tényleges leirásának tartja s benne valóságos történeti elbeszélést lát. De erről máshol. Értsük meg tehát egymást. Nem állitjuk, hogy az anyag eleven, nem állitjuk, hogy pantheista emanatio; de azt igen állitjuk, hogy az anyag belső erőkkel bir, melyek nem mechanikai mozgásban állnak, hanem a mechanikai mozgásnak forrásai: »Die Mechanik selbst entspringt aus Wesensgründen«; azt állitjuk, hogy az anyag potenciákkal terhes s evoluczióban, kialakulásban fejti ki erőit; hogy olyan mint egy hatalmas fa, mely rügyből ágat, ágból rügyet, ágat ágból hajt, mig kigöngyöliti mindazt, ami benne »in potentia« rejlik.

Ezt a nagyszerü gondolatot elhomályositotta a mechanikai világmagyarázat, mely az »anyag és erő«, »Stoff und Kraft« szegényes dualizmusába bonyolódott bele s elfelejtette »*a lényeget*«, melyből az erő folyik. Gyerekesnek kezdte tartani a köznapi fölfogást, mely a földben, a vizben, a vasban lényeges erőket látott, — mely az ég s a csillagok behatásáról beszélt, — mely Jákob patriarkával az »ég áldásairól«, »a mélység áldásairól«, »az emlők s az anyaméh áldásairól« beszélt s a természetet mint benső erőknek forrását szemlélte, melyet nem az ember indit meg, ő csak merithet belőle. Ez a világnézet a mechanizmust nem ismerte, de az erők áramát sem azonositotta a mozgással, hanem ugy tekintette mint amely a valóságnak legmélyebb mélységeiből szakadatlanul áradozik. A mechanizmus földeritésének bűvös hatása alatt ezt a régi gondolatot elvesztettük; de ime már jelentkeznek kisebb-nagyobb intuicióval rendelkező szellemek, kik a mechanizmuson tul a magában fejlő s alakulási folyamatban levő természetig hatolnak!

Az »anyag és erő« dualizmusával nem éri be a tudomány. Távol attól, hogy az életet birná e kettővel kimagyarázni, magában a fizikában is rájött, hogy az anyag és erő a népszerü, mechanikus fölfogás szerint nem elégséges a világ megértésére. Azon kezdték, hogy nem *az erőnek,* hanem *az energiának fönmaradásáról* beszéltek. Azonban ennél sem állapodtak meg; maga Hertz Henrik, a jeles fizikus döngette meg az »Energia« kapuit; nem abban az értelemben, hogy azt, amit az erő-fönmaradásának törvényével jelzünk, megdöntötte volna, hanem abban, hogy az *erőn túlra* utal.

Hertz az ő mechanikáját három alapképzetre t. i. *tér, idő* s *tömegre* épiti s a használatos »anyag és erő«-dualizmust egy más, *még ismeretlen kategoriával* pótolja, mely mint anyag és erő nyilvánulhat, de amelyet önmagában eddigi szereinkkel föl nem ismerhetünk. Ime az anyag és erő egy rajtuk tulfekvő kategoriába hajlik!

De már szinte nagyon is messze tértem el tárgyamtól; látszólag igen, de tényleg nem. Azt mondtam, hogy a nep-

tunizmus az égi testek fizikai sajátságait állitja előtérbe s nem a mechanikát. Ellenben a plutonizmus a mechanika révén hóditotta meg a világot, vagy mondjuk inkább, elbűvölte a világot. Valamint Newton gravitációjának mechanikája eltéritette a figyelmet a mély, benső okoktól s erőktől: ugy a plutonizmus mechanikus magyarázata a Kant-Laplace-i modorban a fizikát azonositotta a kalkulussal s tulajdonkép nem is a kalkulussal, hanem a mechanikus eredés csillogó s behizelgő lehetőségével, melyet a naprendszerre nézve kimutatott. Igen, de azért ez mégis merő mechanika, mely nem nyujt semmi fölvilágositást a bolygók fizikai sajátságairól, sem arról, hogy voltak hevenyfolyók s még kevésbé arról, hogy a föld hevenyfolyó-e még most is belül s a hold kraterjei láva-kérgek-e vagy föltorlaszolt jégkráterek?! Ezt a fizika mondhatná meg, de nem a mechanika.

A mechanikára nézve mindegy, vajjon Jupiter vizből áll-e vagy folyékony más elemekből; reá nézve mindegy vajjon Mars és Venus jégbe fagyott óczeánokkal boritvák-e vagy Flammarioni vegetáczióval; a mechanika a tömeget, a súlyt, a sebességet nézi, ezekkel számol s a fizikai sajátságokról semmit sem szól; de épp azért nem is szolgálhat fölvilágositással az ősállapot iránt. A neptunizmus is föl fog venni őskifejlést, mozgást és sebességet, de a fizikai sajátosságokat el fogja választani a mechanikától s ez irányzatában alaposabb és szerencsésebb a plutonizmusnál.

A tudományos világnézetnek e mélyitése még egy más gondolatot állit előtérbe, melynek szintén nagy befolyást tulajdonitok az igaz tudománynak »szerencsésebb irányitására«, s ez az, hogy a neptunizmus *óv szisztemákat készitő gyors póstamunkától.*

Az embernek szisztematizáló ösztöne van, mely folyton sürgeti őt, hogy a sokfélét egységre, az összetettet egyszerüre vigye vissza. Minden szisztema egy-egy háza a nyugtalan észnek; minden szisztemában nyughelyet rak magának a kutatás. Ez a szükséges ösztön az ismeret tökéletessége felé hajtja az észt, de ugyanakkor elhamarkodásra

ragadja. Hamar rovunk össze magunknak házat, hamar rakunk nyughelyet, melyben jól érezzük magunkat s ha már megszoktuk, félünk, s kellemetlen nekünk a házat fölszedni, a nyughelyet széthányni. Hacsak valami résen át látjuk, gyakran már akkor, mikor még csak sejtjük a valóságot, mindjárt neki állunk a szisztemák kialakitásának, meg nem gondolva azt, hogy a fölismert tényállás esetleg csak részleges érvényesülésre számithat a valóságban. Emlitettem már Newtont, akinek csillagászati érdeme a matematikai téren keresendő, mert számtani kifejezést adott a Hooke által hirdetett gravitációnak, de a csillagászati fizikát nem vitte előbbre. A gravitációt mint általános erőt elfogadta, de annak fizikájába el nem mélyedt; a nap bolygóinak mechanikáját a kalkulusnak alávetette, s a csillagászatot, melyet a gravitációnak törvényével felszerelt, odaállitotta a titokzatos csillag-világ küszöbére. Az álló-csillagok, a tejút, a csillagködök biztatták a jövevényt, hogy próbáljon szerencsét szellemének uj szárnyával, a gravitáczió törvényével, ha netalán eltalál rajta föl egészen hozzájuk. Newton az ugynevezett álló-csillagokat igazán állóknak gondolta s a napot nemcsak a bolygóknak, de az álló csillagoknak középpontjául vette föl. Az általa a csillagvilág küszöbére állitott tudomány tényleg a gravitáczió törvényét mindenütt érvényben találta, bár Newton egyes nézeteit hibásaknak ismerte föl; az álló-csillagok nem állnak, s a nap nem középpontja a nagy csillagvilágnak; abban a titokzatos csillaglencsében, melyet a naprendszer, az álló-csillagok, a tejút képeznek, — mert ez a mi, mondjuk, világegyetemünk nem gömbszerü, hanem lencse-alaku tért tölt be, — a mi naprendszerünk s más rendszerek is csak dirib-darabkák. Bizonyos most már az is, hogy az egész naprendszer mindenestül a Herkules-csillagzat felé esik s legujabban hangok emelkednek, hogy ez esés nem a gravitációnak, hanem a restségnek tüneménye. Valamint e nézetekben meghaladtuk Newton álláspontját, ugy kell azt meghaladnunk az ő fizikai természet-szemléletében, vagyis korrigálni kell az egyoldaluan mechanikai nézetet.

Mennyit fogunk még korrigálni a chemiában, az ato-

mizmus foltozó műhelyében; mennyit különösen a geologiában! S a geologiának nagy korrekturái alighanem első sorban majd a naprendszer tüzetesebb fizikai fölismeréséből folynak. Onnan áramlik majd fény a neptunizmusra és plutonizmusra, onnan a csillagvilágok lakható vagy nemlakható voltára; onnan a világegyetemnek teleologiájára is! Még pedig mily vakitó, mily verő fény volna az, ha igazán kimutatnák, hogy az egész naprendszerben élet sehol, csakis ezen a földön van! Nem érezzük-e, hogy akkor a teleologikus gondolat, a czél, győzelmesen bonyolódik ki a mechanika fénytelen és élettelen regiójából? egy uj gondolat-hajnal hasad az észre! A teleologia s még inkább a theologia megrendült, midőn Copernicus a földet világot uraló trónjáról, a világközpontból kiemelte, s azt, mint más csillagot a nap körül rohanni engedte. Megrendültek azok a tudományok, mert megrendült összerótt házuk, széthányódott összerakott nyughelyük. S ime a mélyebb ismeret egy más oldalról int nekik ujra, hogy bár nagyon emberileg gondolták meg a világot, azért az alapgondolat mégis jó; a földnek lehet geocentrikus helyzete, de nem a mechanikában, hanem *az életben!*

Ezek, mondom, csak gondolat-villámok; meglehet, hogy távoli hajnalfény, meglehet, hogy lidércz! Ne bizzunk bennük tulságosan; ne ragaszkodjunk nagyon szisztémákhoz sem; dolgozzunk s keressük az igazságot. Ne szoritsuk bele a valót részletes fölfogásunk keretébe; ez a keret csak papir; a világot nem tartja meg, de a mi fölismerésünknek papirból való békó is elég! Erre nézve mondotta Euler: »Inzwischen darf ich mir doch nicht schmeicheln, dass die Naturforscher, die an ihren einmal vorgefassten Meinungen nur allzu fest hängen, diesen Gründen Gehör geben werden. Denn Geist und Talent schützen niemals vor der Ungereimtheit vorgefasster Meinungen.« Mily nagy veszedelem az előitélet a tudományban is; szellem és talentum nem bir vele. S minél nagyobb a lelkesülés, minél mélyebb a vivmányok által előidézett benyomás: annál nagyobb a bódulás. Minél fiatalabb valaki, annál lelkesebb, de annál egy-

oldalúbb is. Ezt nemcsak »valakiről«, de »valamiről« is, teszem, a tudományról is mondhatjuk. A fiatal, szárnyrakelő tudományok oly lelkesek, hogy félrebeszélnek. John Tyndall mondta maga: »Theorien sind uns unentbehrlich, aber zuweilen wirken sie wie ein Narcoticum auf den Geist. Man gewöhnt sich daran, wie an den Genuss des Brantweins und fühlt sich aufgeregt und missvergüngt, wenn der Phantasie dieses Reizmittel entzogen wird.«

Ezt a mély bölcsességü megjegyzést mint óvást állitom kivált a geologiai theoriák elé s vonatkoztatni akarom arra is, amit róluk jó-magam is irok. Fenséges dolgok ezek, de csak részlegesen ismerjük; nem azért, hogy kicsinyeljük, hanem hogy a teljes igazság után vágyódjunk.

A föld kezdetleges alakulása.

A Kant-Laplace teoriája szerint a világok kezdetben izzó forró gőz- és gáz-atmoszférák. A föld is s minden ami anyagi van rajta, a legfinomabb párák és gázok összesürüsödéséből való. Testünk is egy darab izzó nap volt; jó, hogy már lehült. De bár földünk anyaga ugy a hogy le is hült, még nem hült le a napban, s más csillagokban. De a plutonikusok fantáziája sem hült még le, kik az izzó nap analogiáját átviszik a földre s Dante poklát megszégyenitik leirásuk merész szineivel; elkárhozottakul legfölebb a neptunikusokat képzelik az alakuló föld ez ős-poklába.

Méltányos azonban, hogy megismerkedjünk a tudománynak nemcsak eszével, de képzeletével is, s azért adjuk a plutonikus világalakulás képét.

A kiindulás a hő. Minden izzó, forró. Minden legfinomabb párává osztva, legkisebbb részre tépve kovályog óriási térbe. A hő mint emlitettem a mozgás egy neme; amit mondanak, hogy ütés, dörzsölés, nyomás, összeszoritás, összesürüsités által hő támad, az csak ugy értendő, hogy a már meglevő mozgás e műtétek által oly mozgássá lett, melyet hőnek hivunk. Az ősködnek tehát valamikép mozognia kell, s e mozgásnak hővé kell részben átváltoznia.

Ha a magas hőfok okozta az anyagnak finom halmaz-

állapotát, akkor e halmazállapotot értjük, de hogy a hő honnan került, azt nem értjük. Ha pedig mint mondják, az anyag finom szétszóródása nem a hőnek tulajdonitandó, hanem a hő a finoman oszlott tömegek összehuzódásából v. i. mozgásából való, akkor megint a finom szétszóródásnak nincs oka a természetben. Tény, hogy ezek pozitiv adatok, melyek nem a természettől, hanem az Istentől vannak meghatározva. E pozitiv adatokról mondja Herschel, hogy magukon viselik a »manufactury«, a pozitiv isteni kéznek nyomait.

A tudomány haladása e pozitiv adatokat ki nem zárja; nélkülük meg nem lehet; azt azonban igenis eszközli, hogy a nagyon is emberileg elgondolt benyulásokat kiküszöböli, a »Deus ex machiná«-t mindenütt megsemmisiti. Alacsonyabb természetismeret fokán az Istent nagyon is korán szerepeltetik; a természettudomány haladásával az isteni tevékenység egyre hátrább szorul. Newton is mint emlitettem a rotácziót s az excentrikus bolygó-pályákat érintői, isteni lökéseknek tulajdonitotta; mi már nem vagyunk hajlandók ezeket elfogadni, hanem azt gondoljuk, hogy a mechanikai kozmikus mozgások az anyag fizikai erőiből indultak meg. Ime az isteni benyulás ismét hátrább szorul! Szinte azt hihetni, hogy ez uton az Isten végleg kiszorul. Azonban nem az Isten szorul ki, hanem csak az anthropomorfizmust, az emberi fölfogást vetjük lépten-nyomon korrekturák alá, s ezt a priori is szükségesnek fölismerhetjük. Más az Isten, a causa prima cselekvése, más a teremtmény, a causa secunda tevékenysége. Vajjon a teremtés ellen nem e lényeges különbségnek elhanyagolásából származnak-e a nehézségek: semmiből valamit hogy lehetne létrehozni? erre az a felelet: ugy, mint ahogy *valamiből valamit* szokás csinálni, ugy bizonyára nem lehet; de az első okság nem ilyen. No és kik növelik ezt a nehézséget inkább, mint épp az Isten antropomorfizálói? nemde azok, kik az isteni tevékenységet mozgató, lökést adó, inditó alakban léptetik föl? nemde azok, kik hogy az Isten közellétét érezzék, megfeledkeznek arról, hogy az Isten nem a világ, hogy ő semmi sem abból, amit

közvetlenül látunk és semmit sem tesz ugy, mint a világ, mely mechanice mozog és mozgat!

A földalakulás a mozgásnak hővé való változásával kezdődik; az lép föl a vajudó őselemeken, az verődik ki rajtuk. Az anyag iparkodik túladni a hőn, v. i. kisugározza a hőt a hideg világürbe. Mig a hőfok magas, addig az ős gomolyban, vegyületek nem alakulhatnak. A rendezkedés, egyesülés, vegyülés a hüléssel kezdődik. A világatmoszferák valamiféle lecsapódásai adják az őstömegnek az anyag jelen állapotaihoz közelebb eső alakjait, mondjuk az elemeket s azokat is kezdetben gáz állapotában; a további hülés következtében azok az elemek, melyeknek magas az olvadási és párolgási hőfoka, először jelentkeznek mint gázok, csak később mint forró esők.

Mily csodás izzó atmoszférák, majd megint forró esők szakadtak a magasabb rétegekből az alsóbbakra!

A földet sokan ugy tekintik, mintha a gőzöktől s gázoktól elütő test volna. Nem; az a föld, melyet taposunk, melyet szántunk, szintén egyszerü, légszerü elemekből áll, s csak magas hőfok kell hozzá, hogy elpárologjon. Az agyagföld, kovaföld, mészföld csupa vegyi egyesülés. A földet főleg nyolcz elem alkotja: oxygen, silicium, aluminium, ferrum, kalzium, natrium, kalium, magnesium.

Dammer szerint a föld körülbelül igy tevődik össze:

Oxygen 46½ százalék, silicium 29½, aluminium 8, ferrum 6, kalzium 3½, natrium 2½, kalium 2, magnesium 1½. Azonkivül hydrog., carbon., nitrog., sulfur, chlor, phosphor. Ezek az elemek bizonyos hőfokon tul mind gáz állapotában vannak. A kova körülbelül 2000° Celsiusnál olvad, a vas szintén, a kalczium 1000, a magnesium és aluminium 700, az ólom már 334°-nál. Még magasabb fokoknál gőzállapotba jutnak, s azontúl sugárzásban iznak.

A hülés előhaladtával tehát az olvadási hőfokok sora szerint csapódtak le az elemek s tüzes esők alakjában viharoztak. Mikor hülőfélben voltak, akkor természetesen más elemekkel is kombinálódtak, egyesültek. Nem valószinü, hogy az egyes elemek tisztán csapódtak le; az egyesülés bizo-

nyára már gőzállapotukban ment végbe. A hőfokok szerint különféle gőzök, gázok ömlöttek s áradoztak s cseppfolyósan szálltak le, hogy részben ismét gőzzé változva az izzó földön, fölfelé törjenek. E szerint más-más atmosféra képezte a zsugorodó tömeg burkát. Valamint a most lehült földnek van sajátlagos atmoszférája oxygen-nitrogenből és vizgőzből: ugy volt ez az előbbi stadiumokban. Most a vizpára adja az esőt, akkor mindenféle más eső volt: kova-, mész-, natron-eső. A kova-eső egyike lehetett az elsőknek, magas olvadási, s párolgási fokára itt-ott legelőször hülhetett le az izzó atmoszfera. Silicium oxygennel adja a kovaföldet, aluminiummal az agyagot, kalcziummal a mészföldet; natrium és chlor képezik a sót; a kova-agyag, mészföldből s a vasnak vegyületeiből áll $^{9}/_{10}$-részben a föld, $^{3}/_{4}$ a földtömegnek s a kőzeteknek kovaföld.

Igy képződtek sorba a kova- és mész-atmoszférák, majd gőzök, felhők, tüzes, forró esők. Nehéz, izzó atmoszférák lehettek azok, melyekben a földmagva már mint cseppfolyós lávatenger forrott.

Sok ezer év mulva salakrétegek is képződhettek már az izzó lávákon, át-átszakitva rémséges gőz- és gáz-erupcziók-tól; megrepedve lesülyedtek az izzó lávákba, részben ismét megolvadtak. Valamiben hasonló magyarázatot adnak a csillagászok a néha-néha egyszerre fölragyogó csillagokról. Oly helyeken, hol addig semmi csillagot nem vettek észre, egyszerre föltünnek első vagy másodrangu csillagok, lassan elhomályosulnak s előbb-utóbb ismét eltünnek. C. Vogel, az astrophysikai observatorium igazgatója Potsdamban, a berlini akadémia 1877. évi értesitőjében a következőket irja:

»Fényes vonalakkal áttört csillagszinkép érdekes jelenség a kutatóra nézve. Azt hiszik ugyanis, hogy a fényes vonalak a csillag belsejéből előtörő gázokból valók, melyeknek hőmérséke messze fölülmulja környezetüket. Ez esetben a tünemény nem is fog sokáig tartani, mert a szétömlő gáz többé-kevésbé gyorsan lehül. Valószinü, hogy a rögtön feltünő csillagok spektrumainak világos vonalait igy kell magyaráznunk.«

Az astrophysika tehát az égen a fejlődő csillagokban földünknek ezen régi izzási stadiumára akar ismerni. Zöllner tekintélyére is támaszkodhatunk, midőn azt gondoljuk, hogy a világtestek a hő folytonos kisugárzása következtében lassankint hidegebb, többé nem izzó, nem fénylő burokkal takaróznak. E burok erőszakos szétrepesztése következtében szükségképen kitör a láva, s izzó területet képez az előbb már homályos vidékeken. A távoli szemlélő előtt ez a folyamat ugy tünik föl, mintha uj csillag ragyogna föl az égen.

Méltán következtethetünk az astrophysika tüneményeiből arra, hogy az izzó gázok kitörései a hülő égitestek fejlődésében fontos szerepet játszanak és pedig nemcsak az égitesteknek első gáz-halmazállapotában, hanem később is, mikor már szilárd burok takarja felületüket.

A földre is ráhasadt az az est, mikor az izzó-lávák nagyrészt salakkal takaróztak s a kőzetek fénytelen éje borult a felületre. Léteznek-e valahol még ezek az ős-kőzetek? Annak tartsuk-e Skandináviának ős-gnajz-lapját? ki tudná azt eldönteni. Némelyek hajlandók az ős-gnajzt a hülő föld salakfodrának tartani; mások mesének minősitik ezt. Szerintük a hő, a kitörő gázok, s később a forró viz lecsapódásai teljesen átváltoztathatták, összetörték, görgették, megőrölték az őskőzetet s törmelékeiből képződtek a réteges (sediment) hegységek. Ezzel az első kőzetnek tűzből való eredését, tehát pyrogén jellegét (pyr = tűz, genao = leszek) nem tagadják, csak annak eddigi fönmaradását vonják kétségbe.

(Folyt. köv.)

illetőleg útját vágni. Olvassunk bár műveket, vagy hirlapokat, érezzük, hogy az egyházat mindig azon ürügy alatt támadják, hogy az isteni tisztelet fentartása, a hitoktatás megszilárditása s a tudományosság fejlesztése az egyházi rend kezében levő javadalomban támpontot nem talál, sőt épen ezen czélok elérésének, amelyek létesitése végett adományoztatott, akadályul szolgál. Ez volt az országos albizottságnak birálata az egyházi javakról már 1875-ben. Nem mondom, hogy nem czáfolták meg ez állitást, de az elmékből a gondolatot, a meggyőződést ki nem verték. És mivel a keresztény társadalom itt-ott hűtlenséget lát a javak kezelésében, felhasználásában, elzárkózik minden adakozás elől, pedig ha valamikor, ugy napjainkban szükséges megnyitni zsebeinket mindazon intézmények létesitésére, a melyek a szellemi és társadalmi nyomort enyhitenék. Ha a ker. társadalom látni fogja, hogy igenis az egyház kezében levő javak nem elegendők a kulturális czélok elérése és a szocziális nyomor enyhitésére, akkor áldozatkész lesz ő is.

És mig ez be nem következik, addig meglesz egyrészt az államnak igyekezete felügyeletét mindenre kiterjeszteni, másrészt a keresztény társadalom továbbra is csak olyan szintelen és élettelen lesz, mint most.

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

Emlitettem az imént a forró viz lecsapodásait.

A viz keletkezése s kivált cseppfolyós alakban való föllépte aránylag jó későn köszönhetett be. A vizpárával telitett atmoszféra az élet atmoszférája, melyet megelőzött sok más izzó, forró légkör.

Átlag két nagy lecsapodási stadiumot különböztetnek meg a föld fejlődésében, az egyikét jellemzi, hogy izzó lég-

körből való, a másikát hogy langyos légkörben történik, mely a vizpára képződésének megfelel. Az egyiknek eleméül *a tűzet*, a másikáénak a vizet mondhatjuk.

A hülés előhaladtával ugyanis a sor rákerült az oxygen és hydrogen kombinációjára; mely a vizet adja. Magas hőfok mellett a vizgőz az azt alkotó oxygen és hydrogenre bomlik s egyáltalán megszünik vizgőz lenni. Mihelyt a hőfok megengedte, nagy oxygen és hydrogen tömegek egyesülhettek vizpárává, izzó gőzzé; azután mint forró eső szaturálva mészszel, szénsavval zuhogtak le az alsó rétegekre; le se értek, már is elpárologtak; ujra fölszálltak, fönt lehültek, ismét leestek. Voltak idők, midőn a forró földre az eső le sem érhetett, mert az alsó, még forró légburokban ismét párává foszlott. Szakasztott ugy történt, mint most a hóval nyáron. Hideg légáramokban a vizpára hóvá fagy, lehull, de már le a sikföldre nem kerül hó alakjában, mert esése közben vizzé olvad s mint eső öntözi a földet. Régen meg még mint eső sem kerülhetett le.

Mihelyt a föld annyira lehült, hogy az eső leérhetett a földre, kezdődött a viznek rontó illetőleg alkotó munkája. A fönállót letöri, s ujat alakit belőle. Az esők akkor forró, mészsavas esők, inkább lúgok lehettek; a pocsolyák, lápok vagy tengerfélék is meleg, forró vizek voltak. Ez a forró lúg szétszedett, szétmosott, görditett, szakitott, öblitett, olvasztott; hullámainak locscsanásával vagy a rohanó folyók mechanikus munkájával ütötte, zúzta, mosta szét a sziklapartokat. Nincs az a zúzó, nincs az a hámor, mely oly finom porrá törhetné a követ, s mely annyira szakadatlan dolgoznék éjjel-nappal. A vizhez csatlakozott a forró, illetőleg langyos meleg lég, teleivakodva párával. E langyos, szétömlő gázzal és vizpárával telitett légkörben elementáris hatalommal csattogtak a villámok, eget s földet renditő erőszakossággal fegyvereződött le a felhők s orkánok elektromossága, az ifjú természet tomboló jókedvében.

A föld tehát egyre hül s hülésének stadiumaiban másmás elem viszi a főszerepet. Legnagyobbat bizonyára a viz viszi.

A viz egyre üldözi a hőt; a föld azon hülési stadiumaiban, melyekben a vizpára képződése lehetséges lett, ez a harcz egyre folyik. A hő a legmagasabb atmoszféra köreiből egyre leszorul, v. i. a felső rétegek kihülnek s most már csak a föld belsejében uralkodik még az izzó hő. A viz azonban utána megy; leszivárog; elbujdosik a hőtelepek lebújaiba; nincs az a kőzet, mely a viz útját teljesen elzárná. Először a küzdtér fönn volt a magasabb regiókban, azután a föld szinén, most már a föld alatt. A *földön* is, a *föld alatt* is mindenütt a viz ront és alkot világokat.

A földön töri és bontja a szirteket s kőzeteket alkot a vizben; régi világokat letör s oczeánokban ujakat épit.

A föld alatt gőzzé változva a hő behatása alatt feszíti a földkérget; vulkánokban dolgozik; földségeket, szigeteket emel; valóságos mozgató ereje a föld mechanikájának.

Katasztrófákat létesit; özönvizeket zúdit; hegyeket emel; szóval oly műveket létesit, melyeket külön-külön kell vizsgálnunk sajátos laboratoriumaikban.

Valóban ha műveit tekintjük, nem csodálkozunk, hogy tűz és viz közt oszlott meg a geologusoknak nézete. A plutonikusok azt mondták: tűzből van a világ; a neptunikusok azt, hogy vizből van; az igazság pedig az, hogy mindkettő, a tűz és a viz épitett rajta; de lehetséges, hogy először a tűz, azután a viz; vagy még jobban, először tán a tűz, azután a tűz és viz karöltve s ez a munka folyik addig, mig a tűz utolsó szikrája ki nem alszik; akkor azután a viz is nyugalomra tér, jégbe fagy s a világ megszabadul rontó s ugyanakkor épitő, nyugtalan elemétől.

Harcz a fejlődés, harcz az élet; a nyugalom halál.

Ez a plutonikus világalakulás képe; szép, fönséges, szinte rémséges. Nem tudom, vajjon a tudomány fog-e valamikor közelebb lépni a plutonikus világalakulás magyarázatához; tényleg hidegen és közönyösen viseltetik vele szemben. Vannak ugyan reklámos tudósaink, kik mint Flammarion helyenkint inkább képzelettel mint észszel dolgoznak; az ilyenek kapva kapnak e vásári témákon; de a komoly tudo-

mány tartózkodva nyilatkozik, s nem azonositja magát napilapok tárczaczikkeivel.

De ha a tudomány nem is festi magának a földet mint izzó láva-labdát, vagy a nap körül kóválygó, sistergő rakétát, a kőzetekben s mondjuk az anyag formáiban mégis észrevesz valamiféle rangfokozatot, anszienitást, s iparkodik megállapitani ősiségüknek, koruknak s azzal nemességüknek értékét.

Az anyagnak ősformáit kutatva a kovasavnál állapodunk meg, mely más elemekkel kombinálva az őskőzeteket alkotja. A kovasav tényleg ős kötő és épitő eleme a világnak. Kristályosodva a kvarczot adja. Kemény, kegyetlen egy kőzet, mely szét nem bomlik, melyet csak összetörni lehet s akkor romjaiban jár egyre tovább a világon. A »halhatatlan kova«, mondotta Leibnitz. Ott ragyog fölaprózva a homokkőben, gördül a patakok s folyók kavicsaiban, csillámlik a Duna száraz homokjában s utra kél a szélben. A világnak alap, gerincz, csontváz kell, ezzel a föladattal a kovasav van megbizva, mely más elemekkel egyesülve a szilikátokban alkotta meg a föld csontvázát; idetartoznak a földpát, csillám, szarukő, ezek volnának tehát ősformái a megkeményedett anyagnak. Fölbomlani fölbomlanak, a bomlást figyelemmel kisérhetjük, alkatrészeiket megmérhetjük; de nem vagyunk képesek ez őskristályokat előteremteni: »Die Art der Bildung dieser Steine kennen wir nicht; wir verstehen nur ihre Umbildung und den Process ihrer Zerstörung und folgen ihrem Entwiklungsgang, wie auf dem einfachen Wege der Verwitterung aus ihnen die meisten der Körper hervorgehen, die nachmals das Material der Schichtenbildung lieferten.« Fraas, i. m. 13. l. Erészben olyanok mint a szervezetek, melyeknek összetevő elemeit szintén ismerjük, de nem tudjuk összehozni azokat ugy, hogy szervezetet nyerjünk. Maguk ezek az őskőzetek diribdarabokban a tűznek behatása alatt majd csak összeforrasztva, majd meg is olvasztva a granitban, gnajszban, trachitban szerepelnek.

Az ős-világ e kőzetei a »halhatatlan kovát« vagyis a

kvarczot kivéve a levegő s a viz behatása alatt bomlanak s kiválik belőlük a kovasav, az agyag; Bischof szerint a földpát összetétele a következő:

Kovasav van a szilárd földpátban 65%, a szétmállottban 32%, eltünt 33%.

Agyagföld van a szilárd földpátban 18%, a szétmállottban 16%, eltünt —.

Kalium van a szilárd földpátban 16%, a szétmállottban 2%, eltünt 13%.

A földpátokból tehát bomlás következtében előáll a kovasav s az agyag. A kovasav számtalan vegyületben szerepel; az agyag pedig, mely az ősvilág minden epochájában képződhetett a szirtes hegyek szétmálló gerinczein mindenütt, melyet azután a viz mosott s hordott szét, puha ágyát képezi a kényes növényvilágnak. A levegő és a viz, megbomlaszt a kvarczon kivül mindent; a kemény földpát és a gránithegyek szitáló, puha rétegekké lesznek a felületen, alább keményebbek és keményebbek s ott ahová a levegő és viz már nem igen hatolhat, megtartják eredeti szilárdságukat. Az agyagból azután már semmi sem lesz; az agyag keletkezése a kövek halála; a kövek szétmállnak, meghalnak, hullájuk az agyag s e hullából uj élet támad, mert miután a kőzetek szétmáltak, lettek alkalmasak a növényvilág hordozására. S agyag nemcsak a földpátokból támad, hanem mindenféle kőzetből, mészkőből, márgából, gránitból, vegyest más alkatrészekkel végre agyagot kapunk.

A földpát kisérője a *csillám*, szintén túlnyomóan kovasavból és kovasavas agyagból áll; a *szarukőben* pedig az agyag hátraszorul, s mész áll előtérben. Földpát, csillám, s ragyogó kvarczjegeczek alkotják a gránitot mindenféle szinben s összetételben.

Ez uton rövidesen átnézetet alkotunk magunknak a föld gerinczéről, bordáiról s az azokat boritó, puha takaróról. Hogy a föld hogy lett, hogy mint keményedett, s mily meleg kova-, mész-, vas-esők hullottak szinére, azt nem tudjuk, de kőzeteinek rangfokozatát valahogy megállapithatjuk: őskőzetek a *földpátok, csillám, szarukő*, ezekben a kovasav,

agyag, mész, kalium fontos szereplésével; a kovasav a *kvarczban* lép föl jegeczesedve s a *mész,* melylyel kivált a szarukőben találkoztunk már, a szénsavval a *mészköveket, s dolomitokat* alkotja. A földnek tekintélyes részét a szénsavas mész alkotja s a homokkal együtt vándorol a vizek áramaiban s talaj gyanánt szerepel az agyagokban.

Kőzetek, viz, levegő, talaj egymásután alakultak s csak azután lépett föl az *élet;* az sem egyszerre, hanem a levegő s a meleg megoszlott s különböző föllépte szerint.

Ez egymásutánról s a még élettelen természetnek e fejlődési sorozatáról sem adataink s következőleg tisztult nézeteink, sem szolid alapos hipotéziseink nincsenek. A geologiai formácziók ott kezdődnek, hol a kövületek, tehát ahol az élet; a silur-korszak a maga fölvonulását az ősrákokkal eszközli; zászlaját a trilobita, a három-pánczélos rákféle tartja és viszi; de miféle periodusok előzték meg az élet korszakait, ki tudná megmondani? s miféle alakok előzték meg a trilobita tekintélyes tipusát, ki tudja elképzelni? Némelyek a trilobitára támaszkodva támadják Darwint s egyáltalában az evolucziót, azt hozván föl, hogy ime az élet nem a kezdetlegesből s a legegyszerübb alakokból indult ki, hanem már a legrégibb korszakban tekintélyes organizmusokkal képviseltette magát; azonban e kifogás és támadás teljesen alaptalan; a »legrégibb korszak« egy mondva csinált kor s ha a silurt értik alatta, szavakkal játszanak, mert a silurban aránylag már igen előhaladott korszakkal állnak szembe, föltéve hogy a földalakulásra s nem kizárólag az élet evolucziójára vannak tekintettel. A »legrégibb korszak« egyáltalán teljesen határozatlan, s meg sem határozható fogalom; alatta nem az élet, hanem a szervetlen világ fejlődési korát kell értenünk. Ennek a kornak ismét lesznek szakai, melyben mint említettem a kőzetek, a viz, a levegő, a talaj fejlődött ki. Viz, levegő nélkül nincs talaj, s nem tudjuk, hogy talaj nélkül van-e levegő; világosság nélkül, napvilág nélkül nincs növényvilág s levegő nélkül sem fejlettebb flora, sem semmiféle állatvilág vagyis fauna nem létezhetik. Igen, de a nap sem ragyogott kezdet óta készen, vagyis a kellő hő-ener-

giával fönt a magas égen; annak is alakulnia, összesürüsödnie kellett. Ime minden lett; az élet föltételei egymás után lettek s azon mértékben, amelyben lettek, ébredt puha karjaik közt az élet.

A silur-korszak előtt, e faktorok képződésének belátlatlan periodusaiban volt idejük a trilobitákat megelőző alakoknak kifejlődniök s a silur-előtti időkben is lehetett, sőt bizonyára volt is állati és növényi élet; csakhogy eddig ez ismeretlen előttünk.

Ne csodálkozzunk azon sem, hogy a szervetlen természet időszakainak mérésére semmiféle eszközünk, sem méterünk a térben, sem óránk és évünk az időben nincs s ne botránkozzunk azon sem, ha a geologusok, kivált a geologiának fiatal éveiben, évmilliókkal és milliárdokkal nagylelküen dobálóznak. Nekik ez játék, mint a gyerekeknek a hólapdázás s valamint ezek fázékony, ügyetlenkedő társaikat veszik czélba: ugy a fiatalság szilajságában nekihevülő geologusok a 6000 vagy 8000 évhez félénken ragaszkodó tudósokat szokták megdobálni. Tény, hogy a tulajdonképeni geologiai korszakok is, melyekről alább szólunk, rengeteg évsorokat ölelnek föl; kis örökkévalóságoknak hivtam azokat s távlataikban öntudatára vagy legalább sejtésére ébredhet az antropomorfizáló ember az isteni tevékenység nem emberi módozatainak; de a szervetlen világ kikészülése is ugyanezen tempóban rém-korszakokat nyelhetett el.

Ne féljünk tőlük; ne féljünk megsemmisülni még az örökkévalóság analogiájának sulya alatt sem; ha 6000 évre szoritottuk kis-bibliánk gyermeki fölfogása szerint a teremtés s az élet történetét, adjunk hozzá most a 6000-hez milliókat, miután a tudás a látszat ködfátyolán áttört. Igy tettünk akkor is, mikor Copernicus s utána Keppler és Newton gyermekszerü fogalmainkat a fölkelő s leáldozó napról megtörte s a csillagvilág küszöbére állitotta földünkkel együtt egész naprendszerünket. »A mulandóság sietve hátrál előlünk, — irja Quinet — a vas-, bronz- és kőkorszakokon tul távlatai nyilnak a geologia periodusoknak, mindmegannyi markolható végtelenségnek. Ha a kavics is beláthatlan idők-

kel dicsekszik, mi lesz akkor az emberből? Ha földi élete már önmagában is szétfoszlik, mennyivel inkább sorvad el a multnak távlataival szemben, melyek előtte mindenfelől nyilnak. Az ember mindig csak egy pont volt az időben; most ez a pont is szétfoszlik a végtelenben; s ő elveszti önmagát. Mi vagyunk hát? semminél is kevesebb! Ha a természet az ember elé lép évezredeinek, sőt évmillióinak fegyverzetében, mihez nyúljon az ember, hogy védekezhessék? A végtelen kicsinynek szédülése szállja meg lelkét szemben ama végtelen nagygyal, mely nem az ég mélyéből néz rá, de e taposott föld fölnyitott rétegeiből lép elé, hogy egy szemmel látható örökkévalóság sulyával boruljon lelkére! Mit csináljon, hogy ez örvényben önmagára akadjon? Gondolkozzék merészen, s akkor meghódoltatja magának e végtelenségeket, ha titkaikat megérti s magáévá teszi!«

Tüzetesebben a szervetlen világnak, a föld alakulásnak korszakait meghatározni nem lehet. A neptunizmus és plutonizmus mégis von következtetéseket mind a földalakulás mind az élet kikezdésének korszakára bizonyos jelekből. E következtetések rendkivül szellemdusak s legalább nemlegesen határozzák meg a kérdéses időszakokat, amennyiben kimutatják, hogy azokon tul a földalakulást s az életet megkezdeni nem lehet.

Az első határkő, mely az évmilliónak határt szab, a föld forgási sebessége. Ezt a forgási sebességet a tenger csapkodó hullámai csökkentik; az oczeánok a föld forgásában ugy szerepelnek akár csak dörzsfékek volnának. E surlódási ellentállás következtében a rotáczió lassul, s ez a folytonos lassitás oly nagy, hogy 7200 millió év előtt, még egyszer oly gyorsan forgott volna a föld, ha ugyan már létezett volna; tehát a központfutó erő az aequatornál négyszer oly nagy volt volna mint manapság. De az ily sebességnél a még akkor higabb föld sokkal jobban lelapult volna, a viz a sarkokhoz özönlött s az egyenlitőnél nagy szárazföldek emelkedtek volna ki. Mindez nem történt: tehát a föld 7200 millió év előtt még nem volt, legalább is akkor még nem forgott! Sőt a rotácziót véve tekintetbe

átlag arra a következtetésre jutnak, hogy 5000 millió év előtt még folyékony volt a föld és 1000 millió év előtt még nem volt szilárd!

A föld melegének kutatása is jó szolgálatot tesz e nemleges határnak kitüzésében. W. Thomson szerint a föld évenkint annyi hőt veszit, hogy 20,000 millió év alatt a kiszabadult hő, a földnél 100-szor nagyobb testet 100 fok celsiusra hevitene föl vagy oly nagy sziklát, mint amilyen nagy a föld, megolvasztana. A föld melegének ez arányait szem előtt tartva több ezer millió éves életről beszélni nem lehet. Husz-negyven millió év közt fekszik a föld életének kora e számitások szerint; nem husz millió alatt, mert ez esetben nagyobbnak kellene lennie a föld melegének, mint amilyen most; nem 200 millió fölött; mert akkor meg kisebbnek kellene lennie, mint amilyen tényleg.

Daczára e számitásoknak, ellenőrizhetlen nagy kilengéseket engedhet magának a világfejlődés órájának ingája. A heveny-folyó föld maga is egy vérmes hipotezis lévén, a lávák hülése a hydrostatikus nagy nyomás alatt, a sugárzás akadályai a vastag felhőzetben, az akkori körlég ismeretlen összetétele, a lecsapodások, melyek e pokol kraterjeire és szakadékaira hulltak, szinte hasznavehetetleneknek bizonyitják s kicsinyeseknek láttatják a diabas, bazalt, szarukő, csillám, földpát, kvarcz olvasztásából vont adatokat. Az őskörlég minőségét és összetételét egyáltalában nem ismerjük; a viztömegekről, melyek a hülésnek századaiban — ha ugyan volt ilyen hevenyfolyó a föld — a földre hullottak, fogalmunk sincs. Biztos, hogy a föld tömegéből nitrogén, carbonium és oxygen a körlégbe illant s más elemekkel valamiféle levegőt alkotott, de hogy ez milyen volt, vajjon az életre egyátalában alkalmas volt-e, azt nem tudjuk. Lehet levegő éleny nélkül is. Ha viz volt már a föld fodrai közt s ha napvilág is volt, akkor valamiféle vegetáczió már lehetséges; igy pl. a Yellowostone-i parkban 74^0 celsius vizben, a körlégtől teljesen elzárva, teng bizonyos vegetáczió. Ugyanezt a föld felületén élő növény s állatvilágról nem mondhatjuk, azoknak éleny kell, anélkül elvesznek. Van azután itt még egy

más, fontos tényező, melyet az élet föltételeiből ki nem hagyhatunk; a tengermélyi flora és fauna nem szorul rá a napvilágra, de a föld felületén terjedő élet napsugár nélkül meg nem él: az a kérdés vetődik föl ezek után: volt-e akkor, abban a kezdetben napvilág? elkészült-e már akkor a világ nappali lámpása, mely hőt és fényt, s ezek révén életet szór a földre? s egyáltalában mikor lett a napból ez a sugárzó, életet adó, központi test?

E kérdés tényleg nagyon lefegyverzi az élet-kikezdés határainak messze kutatóit; azt mondják, hogy a nap 50 millió év előtt még nem volt a hő és fény kisugárzó központja, s bár 50 millió év előtt a föld már megkérgesedhetett, mit használt volna a kéreg, ha nincs napvilág hozzá, mely a faunát és flórát istápolja? 20, 30 millió évnek kellett letünnie, mig a nap arra a hőfokra szert tehetett, hogy a földön valamiféle szegényes faunát és florát nevelhetett. Bár elismerem, hogy e kérdések s a reájuk adandó feleletek inkább a theoria, mint az exakt tudomány alapján állnak: az elvek tekintetéből nem tudom osztani e kislelkü fölfogást. Az ős-élet bizonyára a tengerekben tengődött akár a faunát, akár a florát tekintjük; már pedig a tengerekben rejlő élet ezer meg ezer alakja a vizben föllelhető oxigeniummal is beéri és napsugárra nem szorul. Mit élveznek a napsugárból azok a 200—300 méter mélységben élő, sziklához nőtt alakok?! Ime ez az élet már jelentkezhetett a körlég ez időszerinti vegyülékének s a napvilágnak előállta előtt. Mialatt a szervetlen természet még alakult s készült a fensőbb életformák hordozására: azalatt az élet alsóbb fokai már megtalálták életföltételeiket. Az élet s a szervetlen világ tehát sokféle viszonosságban állnak egymással. Az élet nem várja be, mig a világ teljesen elkészül; alig hogy alkalmassá lett az élet valamiféle, alacsonyabb alakjainak hordozására, rögtön benépesedett s maga ez az alsórendü fauna és flora beállt napszámosnak a szervetlen világ kiépitésének s a szerves világ tökéletesitésének művében. A természetben a föld az élet hordozója, mihelyt hordozni képes valamiféle életet, kifejlik rajta, fakad belőle, mint a rügy a fán!

VI. Kőzetek.

Lépjünk be már a tűz és a viz sajátos műhelyeibe s tekintsük meg közelebbről e két hatalmasságnak műveit.

Emlitettem már, hogy a föld átlag, kova, mész, agyag, vas vegyületeiből áll; »átlag« mondom, mert hiszen van elég más elem s más ércz is. Kezdve a földalakulásnak ugynevezett archaikus v. i. előttünk elsőnek ismert szakán, arany, ezüst, platina, réz, czinn mindenütt föllép, főleg azokban a hegységekben, melyek eruptiv kőzetekkel vannak áthúzva.

Oly hegyekben azonban, hol az eruptiv kőzetek teljesen hiányoznak, érczerekkel sem találkozunk; ilyenek nálunk az északi kárpátok. Az érczereket forradásoknak nézik; a kőzet törésein és repedésein ugyanis szivárgott a viz, s azokban üllepedett le oldata: kvarcz, mészpát szép jegeczekben, vagy érczoldata az ezüst, ólom, réz, czin-vegyületekben.

A vas általános szerepét a természetben legjobban bizonyitja a növényzet zöld szine; ez a zöld jellemzi a növényt, ez képesiti a szénenynek kiválasztására a levegő szénsavából s az élenynek, melyből élünk, szabad lábra állitására. A chlorophyltől — igy hivják a zöld szinnek létesitő elemét, függ a mi életünk is. Már pedig vas nélkül a chlorophyl nem képződhetik. A hol növény nő, ott vas is van a földben. Csak az egy csillámban (Glimmer) is konstatálták a réz, ólom, kobalt, nikel, ezüst, arsen, antimon, czin, vas előfordulását. A fák törzsei és ágai vezetékül szolgálnak az anorganikus tápanyagoknak, az oldott nitrogén-, kén-, foszfor-, kali-, kalzium-, magnesium-, vas-vegyületeknek.

Mondjuk: részint érczből, kőből áll a világ, a szervetlen és a szerves egyaránt; részint az ércz és kő oldataiból, vagy az oldatok gázaiból.

Gáz volt a világ, szereti mondani a theoria, gázok az elemek mind; azután nagyrészt lecsapódtak s most már mint kőzetek merednek ránk; részben a tűzből váltak ki, részben a vizből; az most a kérdés, mi tulajdonitandó a tűznek s mi a viznek.

Ezennel tehát a való valóság földjére lépünk s a föld jelen kőzetein s alakján széttekintünk; látunk hegyeket, földségeket, fönsikokat, lapályokat, szigeteket, tengereket; ezerféle változatban áll elénk a föld arczulatja. Ez arczulatnak minden vonását meg kell értenünk; a föld mechanikáját, fizikáját hegyiről-tövire át kell kutatnunk. De hogy ezt alaposan megtehessük, első kérdésül okvetlenül azt kell fölvetnünk, hogy a kőzetek lévén a föld csontjai s arczulatjának jellemző vonásai, a föld alkotmányának bordái, gerinczei, honnan vették magokat e kőzetek s hogyan lettek? mint nőttek? mint épültek? meg kell nyitnunk e néma kriptákat; ki kell betüznünk e siriratokat; szét kell fejtenünk e mumiákat, melyek régi világokról beszélhetnek.

Honnan a kövek, ez tehát az első kérdés.

Észrevettem, hogy ha a geologia kerül szóba tudományos, de nem geologiai könyvekben, vagy ha kozmogonikus theoriákra és palaeontologiára fordul a beszéd: egyszerre belecsöppenünk a formácziónak hosszú katalogusába, anélkül, hogy tudnók, hogy ugyan voltaképen mi is az a formáczió. Siluri, devoni, permi formácziókat emlegetnek; az olvasó rendesen azt gondolja, hogy ezek a formácziók külön-szinü, külön alaku és tulajdonságu kőzetek; azt gondolja, hogy az egyik talán pala-, a másik mész-, a harmadik homok-kőzet, melyre csak rá kell nézni, s azonnal tudjuk, no ez permi formáczió, az meg siluri. E naiv gondolkozás mellett sem a kérdés tulajdonképeni tárgyán el nem igazodhatik, sem a nehézségeket nem értheti; annál kevésbé képes az ellentétes vélemények közt biztos, tisztult szempontra szert tenni. Nem érti, hogy mikép disputálhatnak arról, vajjon ez a kövület a kréta korszakba vagy a triasba tartozik-e? Nem érti, hogy miért helyezik a Mária-völgyi palát egyszer a devoni korszakba, egyszer a tertiärbe?

Azért szükségesnek tartom, hogy alkossuk meg magunknak a rétegeknek szemléltető képét, melyet meg nem alkothatunk, ha a kőzetek genezisét valamikép el nem gondoljuk. Istenen kivül minden a mi van, lett s ugy lát-

juk, hogy egyre alakuló-félben van, bár ezt a gondolatot nem Herakleitos és Hegel túlzásainak keretébe foglaljuk, kiknek véleménye szerint a természet az »ellentétek törvényén« épül föl és semmiről sem mondhatni, hogy van, hanem hogy valósuló-félben van; »es gibt kein einheitliches Seiendes, sondern nur ein Werdendes.« Ez bizonyára nem áll; az öntudat is »ein einheitliches Seiendes«; de azért igaz, hogy a való dolgokat is ugy értjük meg legjobban, ha levésüket, eredésüket fölfogjuk. Hogy lettek a kövek, ezt akarjuk tehát tudni.

Mint minden tudományban ugy ebben is, sőt ebben sokkal inkább mint másban, az alakulás, a fejlődés kérdését el nem hanyagolhatjuk; csak az fogja magát e téren kiismerni, aki a föld fejlődését érti.

Kőzetekből állván a föld, kőzetek képezvén falait, vessük föl a kérdést: hogyan lett a kőzet?

Falusi iskolában szó lévén arról, hogy mi a különbség a növény s a kő közt, a gyerek azt felelte, hogy a növény fölfelé nő, a kő pedig lefelé nő. Ez éppen nem talpra esett feleletben ott van mégis az a merész szó, hogy a kő is nő. Fogadjuk el a falusi gyermek gondolkozásának e merész ötletét, s mondjuk, hogy a kövek nőnek. Nőnek, midőn földalatti erők emelik a norvég s a chilei sziklapartok falait egyre magasabban; nőnek, mikor a tengerből kiemelkednek a koráll-padok, s a mész- és homokkő rétegek; de mindenekelőtt nőnek akkor, mikor lesznek: már pedig lettek a granit, porphir, a mész- és homokkövek, a pala-hegységek, sőt többet mondok, nőnek most is, mert a jelen világban is egyre képződnek. Ki tudjuk mutatni, hogy granitjaink, trachitjaink, bazaltjaink nem teremtettek készen, hanem hogy hevenyfolyó állapotban törtek át más kőzeteken, azokat szétrepesztették, folyosókat, kéményeket szakitottak beléjük, melyeket saját kőzeteikkel kitöltöttek. Hogy pedig ez nem teremtetett készen igy, az onnan világos, mert azok a kőzetek, melyeken a granit, trachit áttörtek, réteges, üledékes kőzetek, melyek vizben képződtek, a fauna és flora maradványait zárják lapjaik közé; ezek a trachittól, granittól át-

tört homokkő-, mészkő-rétegek tehát előbb keletkeztek, azután szakittattak szét.

A föld kérgében mindenfelé találkozunk e jelenségekkel; mindenütt nőttek, lettek tehát a kövek. De miből lettek? más szétmálló kövekből s kezdetben a gőzök lecsapódásaiból! Ha a föld kialakulását az ősködből s a cseppfolyós állapotból kell magyaráznunk, akkor a hülés következtében képződött salak-tömegek s az összefagyott salakokból előálló kőzet-kéreg képezte a primitiv kőzetet. »Das Material aller uns bekannten Gesteine ist ursprünglich auf irgend eine Weise aus dem Erdinnern geliefert worden, sei es im feurigflüssigen oder dampfförmigen Zustande, sei es im Zustande der wässerigen Solution. Allein bis auf diesen ersten Ursprung können wir nicht in allen Fällen zurückgehen, ohne uns in nutzlose Spekulationen zu verlieren.« (Naumann, Lehrbuch der Geognosie, I, 731. l.) A kőzetek anyagának természetesen meg kell lennie, s ez anyagból verődtek össze a különböző kőzetek. A kőzetek keletkezésének sora is az észlelt sajátságokból állapitható meg; vannak ugyanis üledékes, réteges kőzetek, melyek más kőzetek bomlásából kerültek ki; ezek természetesen nem képződhettek volna, ha nincs primitiv hegység, mely maga nem üledék, hanem másféle »adat.« Ilyen lehetne az izzó földgömb lehüléséből származó salak-kőzet.

Ha ugyanis minden kőzetet vizben való leülepedésből magyarázunk, akkor a neptunikusokkal az első adatot nem az izzó lávává sürüsödött, hanem a vizes, pépes oldattá lecsapódott ősködben kell fölvennünk. Az első kőzet csak akkor lehetne üledékes, vizes formáczió, ha az ősanyag híg, vizes oldat volt. A neptunisták, kik a világot vizből, oldatokból keletkeztetik, bizonyára azt fogják állitani, hogy minden kőzet eredetileg üledékes, réteges képződmény; de ezt a kérdést aligha fogjuk megoldani. Tekintsünk tehát el a hypothezisek szürke gomolyától, s forduljunk a tényleges világhoz. A tényleges világot tekintve, határozottan kétféle kőzetet kell különböztetnünk: eruptiv és üledékes kőzetet; az elsőkhöz tartoznak a lávák, granitok, bazaltok, melyek-

nek eredetileg folyós állapotáról kétségünk nincs; a másik osztályba sorozandók a homok-, mész- és palakövek, az agyagpalák, konglomerátok. Tűz és viz tehát tényleg szerepel a jelenlegi kőzetek keletkezésében. Ez utóbbiak rejtik magukban az eltünt világok fossil maradványait; de nem minden, vizben képződött, réteges kőzet ilyen; vannak képződmények, melyekben semminemü fossil maradványra nem akadunk.

Forditsuk figyelmünket mindenekelőtt a tűz munkájára s azokra a kőzetekre, melyek a tűz műhelyéből valók. Mikor itt tüzet emlegetünk, ne gondoljon senki lángokra; ha volna a föld alatt tűz, még az sem égne lánggal, hanem izzó, olvadt tömegeket nevezünk itt tűznek. Azonkivül még arra is kell figyelmeztetnünk, hogy az eruptiv kőzetek említésénél nem kell az eruptiók modern alakjára, a vulkánokra gondolnunk; ez a szó eruptió tényleg a vulkánok erőszakos kitöréseire figyelmeztet, de jó lesz megjegyeznünk, hogy a vulkánok magok a már nagyon megvastagodott földkéregnek jelenségei, igazi gőz-szelepek, hiszen hegyesek is, valóságos hegyek; a föld előbbi korszakaiban az eruptio bizonyára ugy történt, hogy a földkéreg dudorodott, emelkedési kratereket formált, melyek megnyiltak, a kraternyilás szélei beomlottak, előtört a lávák árja s a kraternyilás, mely esetleg a Himalaja és Siberia közti fönsik vagy más ilyen világrészekre terjedő örvény volt, vagy feltöltődött fönsiknak, föltorlaszolván a két szélén a Himalaja s a Tibeti hegyek romjait, vagy beszakadt s óczeánok képződtek mélyeiben. A földalatti erők mechanikája nem vakandtúrásokkal, hanem alpesekkel, kordillerákkal dolgozik.

Az alpesek s a kordillerák, a Himalaja-hegység a geologusok egyik tekintélyes iskolája szerint, melynek tekintélye most ujra emelkedőben van, nem egyebek, mint a földkéreg törései, aminek következtében a törés egyik oldalán a rétegek szilánkokká csucsosodva fölfelé meredtek, mig alattuk és mellettük a törés másik széle a mélybe szakadt s vagy óczeánt vagy sikot képezett.

Kétséget nem szenved, hogy a már formált földkérget

ily erupcziók törték meg; »hoc saxa loquuntur«; ezt a föltevést magok az égbemeredő hegyeknek s a hegylánczoknak alkata hirdeti.

Alkat alatt nem az alkotó részekből való összetételt, hanem a kőzeteknek elhelyezkedését értem a földkéreg falazatában. A trachitok s granitok elhelyezkedése ugyanis sokszor olyan, hogy magán hordja régi cseppfolyékonyságának jellegeit; be van szoritva más rétegek nyilásaiba, más kőzetek szakadékaiba. A földalatti erők feszülése következtében ugyanis a földkéreg több helyen engedett, megszakadt vagy egész a föld felületéig vagy több alsó rétegen át anélkül, hogy a föld felületéig ért volna; ez a szakadás természetesen nem egyenes vonalakban, hanem a kőzetek engedékenysége szerint czik-czakban, rendetlen elnyult folyosókat képezve történt; már most e rendetlen zsákutczák egészen ki vannak töltve az idegen, oda nem tartozó trachit vagy granit-kőzettel; a szakadások néha egészen finom ágakká vagy czentiméternyi lemezzé, mely finom repedésben képződött, vékonyulnak.

Még világosabbá lesz a föltevés az által, hogy a trachitban vagy granitban a széttört homok- vagy mészkőzet szilánkjait, néha sok métermázsát nyomó darabjait befoglalva találjuk; ezeket az izzó granit-áram elnyelte s körülöttük megfagyott.

Bizonyitja némely kőzeteknek folyékony állapotát a szikláknak alakja is; néhol a bazalt, granit, zöldkő, porphir a pala- és mész-hegységgel találkozva, csodálatos torlódásokat, összezsugorodásokat szenvedett, melyek a könyvkötők által használt márványozott papir czik-czakkos, összebogozott rajzára emlékeztetnek.

De maga az a körülmény, hogy a földkéreg összetartozó részei meg vannak szakitva a közbefurakodott eruptiv kőzetek által, azután ki vannak emelve vagy leszoritva, úgy hogy a közbeékelt kőzet átugrásával össze lehet hozni az egymáshoz illő rétegvonalakat: mindezek a jellegek kizárják a kétségnek még halavány nyomait is.

Az eruptiv kőzetek a granit, trachit, bazalt, porfir,

syenit, tömegben, mintegy öntve, áradva, tódulva merevültek meg; a trachit s a bazalt néhol szép oszlopokban, a granit koczkaforma földaraboltságban is található. A trachit oszlopos tornyosulásai Uj-Seeland szigetén bizarr kinézést adnak a partoknak, akárcsak gót dómok széles leütött tornyai volnának.

A granitban előforduló jegeczek általánosan ismertek. Fénylő, csillámló pikkelyecskék, lemezkék villognak benne többnyire kova, agyag, kali és magnesium társaságában. A nagyobb fehér és vöröses darabkák, melyek a vörös granitlapnak felvágott cervelati kinézést adnak s a szalonna és hus darabokra emlékeztetnek, földpát-jegeczek. A világos-szürke szögletes szemcsék kvarczdarabkák. A granit apró pórusaiba, mint kis tömlőkbe majd gázbuborékok majd apró cseppek szorulnak, ugy mint tiszta viz, só-oldat, vagy folyós szénsav, ami a granitnak hevenyfolyó s nagy nyomás alatt való keletkezésére mutat.

A vizgőz s a gázok nagy szerepet játszanak mindenütt, hol az elemek hevenyfolyó állapotban vannak. A mai vulkánok kitöréseiben a vizgőz s a gázok ép úgy kisérik és tarkitják a nagyszerü természeti tüneményeket, mint ahogy a régen megnyilt kráterek munkájában tevékeny részt vettek. Ez a tevékenység nemcsak a kitörésben megnyilatkozó eleven erőkre vonatkozik, hanem abban is jelentkezik, hogy az olvadt érczek és lávák s az olvadt üveg nagy mértékben nyelik el a gázokat. A földnek megnyilt kraterjei, azok a nagy láva-tavak szintén sok gázt nyeltek el, mely a föld lehülése közben ismét kiszabadul. (E. Suess, Einige Bemerkungen über den Mond.)

A granit viz- és gáz-tartalmát ez elnyelt gőz és gáz képezi, mely vele még izzó, hevenyfolyó állapotában érintkezésbe jött, s azóta jól elzárva el nem illanhatott. Egy ilyen vizcseppecske ugyancsak régi időkből való s csudálatos dolgokról regélhetne, ha beszélni tudna. Az óriási granit- és trachit-tömegek, melyek a föld mai kérgét alkotják, a régi világ kraterjeinek olyatén tevékenységére utalnak, melyekkel szemben a Vezuv s az Aetna munkája gyerekjáték. Ismétlem azonban, hogy a granit- és trachit-hegyeket ne kép-

zeljük formális tűzhányóknak, hanem magyarázzuk eredésüket úgy, hogy a földben e kőzetek alkatrészei hevenyfolyó izzásba kerültek s hevüktől tán a fölöttük fekvő földrétegek is megolvadtak s az egész vidék mint izzó, tűzes láva-tó fortyogott. Vagy elképzelhetjük igy is: az izzó granit- és trachit tömegek nagy nyomás által fölpréseltettek s a fölöttük levő rétegeket a magasba emelték; ezeket a felső rétegeket az idő foga lerágta, a viz elhordta, s akkor fölszinre kerültek a granit-gerinczek s a trachit-kúpok. Végül lehet az is, hogy a granitok a föld forró kérgének alján nagy nyomás alatt képződtek s azután csak a repedező, szilárd kéreg folyosóiba s kéményeibe préseltettek föl.

Kell is erre a nagy nyomásra visszanyulni, mert megdöbbentő, hogy manapság nem képződnek a lávákból granitok; hacsak nem nagy mélységben a vizgőz nyomása alatt. Tűz tehát bizonyára dolgozott a föld tényleges kérgén.

Más kérdés az, vajjon a föld hevenyfolyó ősállapotának elméletéből kifolyólag akadhatunk-e rá valahol azokra az őssalak-kőzetekre, mondjuk ős-rétegekre, melyek a hülő láváknak első kérgei lettek volna.

A hevenyfolyó állapot hivei szeretik ős-rétegeknek nevezni azokat a titokzatos, mély kőzetrétegeket, melyek a mi a réteges alkatot illeti az ülledékes, vizben formált hegyekre, ami pedig a jegeczes alkatot vagy legalább jegeczesedési hajlandóságukat illeti, eruptiv hegységekre emlékeztetnek; ide tartoznak első sorban a gnajz, csillámpala, ősagyagpala, kvarczit, kvarczpala. A gnajz bizonyára jegeczes; ugyanolyan chemiai és petrografiai összetétele van mint a granitnak s néha oly mérvben, hogy nem lehet megkülönböztetni granit-e vagy nem; ilyenkor granit-gnajznak vagy gnajz-granitnak hivják.

A legvalószinübb az, hogy a föld ős-salak-rétege sehol sem létezik; először azért, mert alighanem soha sem létezett s csak a plutonikusok játszanak a tűzzel annyira, hogy képzeletükben a világok égő csóvák; másodszor azért, mert a gnajz-granit különben sem őskéreg, hanem nagy nyomás alatt képződött eruptiv réteg. Azt sem kell róla gondolnunk,

hogy minden granit és gnajz okvetlenül ősrégi; képződhetik az esetleg most is ott, hol az eruptiv kőzetek képződésére plutonikus erők kinálkoznak.

Eltekintve e kérdéstől, vajjon a gnajz őskéreg-e vagy nem, eredete fölött is egyre borong a kétely; a gnajz ugyanis réteges is, meg kristályos is s igy a tűz és viz jellegeit látszik magán hordozni s még sem sorozhatjuk be sem az egyik, sem a másik osztályba; a vizben üllepedett kőzetek közé azért nem tehetjük, mert rétegeiben soha, semmiféle szerves lenyomat vagy maradvány nem fordul elő; az eruptiv kőzetek közé pedig azért nem illik bele, mert nem látni rajta a folyás, áramlás, a kupolaszerü földudorodás s a torlódás jellegeit, melyek a hevenyfolyó állapotot jellemzik. De ezen ismérvekből sem hozhatunk végleges, döntő itéletet; a kövületek hiánya nem csak a tűzben lett kőzeteket jellemzi; a kristályos mészkövekben sincs semmi fosszil maradvány, pedig azok üledékesek; az pedig hogy a gnajz réteges, szintén nem bizonyit tüzes bölcsője ellen; kőzetek, melyek biztosan tűzből valók, szintén mutatnak rétegesedést.

Ezért a geologusok a gnajzot s az ős jegeczes palákat krptogen-alakulásoknak hivják, szemben a pyrogen (tűzből való) s a hydrogén (vizből való) kőzetekkel. Vannak azonban olyanok is, kik a gnajzt átváltozott granitnak tartják; ezek szerint az ősgranit volna a most ismert rétegek körül az alap-formáczió. Ez alap-formácziót a plutonikusok bizonyára tűzből, a hülő láva salakjából eredeztetik; a neptunikusok pedig az őstengerek rétegeiből származtatják; eszerint eredetileg üledékes, azután később kristályos lett; ezt a fejlődést metamorfozisnak hivják.

A metamorfozis vagyis átalakulás mindenütt járja. Valamint a növények és állatok szükebb, tágabb keretben variálnak, ugy variálnak a kövek is; még pedig annyira, hogy gyakran ez átváltozásokban rá sem ismerünk az eredetire.

Ki hinné, hogy a sziklák is elváltoznak s hogy nekik is van, ha nem is életük és érzésük, de alakváltozásuk, mondjuk, szenvedésük. Nemcsak keletkeznek s alakulnak,

nemcsak bomlanak és széthullnak, hanem át is változnak. A bomlást a legkeményebb graniton és porhyron is a viz s a levegő, a fagy s a hő s a vulkánikus kilélegzések eszközlik. Az átváltozások pedig bizonyos részleges bomlási folyamaton át a kőzetekből jegeczes vagy ha nem is jegeczes, de uj alakulásokat eszközölnek. A metamorfizmus a kőzetek világában egy csendes, de folytonos áram, melyben némelyek a nyomást, mások a chemizmust v. i. a kőzetek chemiai erőit, mások még a föld elektromosságát is fölléptetik ható tényezőül. Ha nem is tudnók okát, eléggé bámulatba ejtene a tény.

A metamorfizmus ténye általános. Ime az apró kagylócskákból s a legfinomabb mész-iszapból a tenger mélyeiben hatalmas ponkok és gubarczok keletkeznek, a viznyomása az óczeán mélyeiben mint hydraulikus prés működik, s a metamorfizmus által e mésztelepeket kristályos mészkövekké, a mészköveket márványokká változtatja. Ép ugy homokköveink voltakép ugyanabból a homokból valók, mely a folyók s a tenger fövenyét képezi, melyet a Sahara szele kavar és sodor a nyugati tengerbe; konglomerátjaink abból a finom vagy vastagszemü görgetegből lettek, melyeket patakjaink és folyóink görgetnek és szállitanak a tengerek ölébe; de hogy a homokból homokkő lesz, azt a viz műhelyének köszönjük. Az apró, finom vagy vastag szemek közé behatol a vizben föloldott, kristályos czement, s ez ragasztja a homokot homokkővé. A palakövek, a márga, a mész-tufák eredetileg iszapszerü üledékek, amilyenek minden pohárban álló vizben képződnek; a kőszén maga semmi egyéb összepréselt s elváltozott növényzetnél. Nem a nyomásnak, de az elváltozásnak van itt döntő befolyása; elváltozás nélkül összeszoritott szénát, pozdorját, fát, forgácsot nyernénk; az pedig nem kőszén; a kőszén a növényzet chemiai bomlásából való, mely erős nyomás alatt ezt az alakot eredményezte.

A hőnek a metamorfozisban bizonyára nagy szerepe van s még nagyobb a viznek. A szénsavas viz köveket old, porphyrokat s bazaltokat s granitot. A granitok végleg elpusztulnak a viz föltartóztathatlan beszivárgásától; fehér

agyaggá lugozza ki a granitot a szénsavas viz. Macao környékén a Granit-hegyek felülete fehér porrá van szétroncsolva s ugy néznek ki, mintha örökös hó boritaná őket. A porphir-hegyek néhol 30 rőfnyire befelé merő kaolinná vannak szétszedve. De kivált a hegyek csúcsait és gerinczeit pusztitja a viz; minden hegymászó fejcsóválva szemléli az iszonyú rombolást, melyet a viz végez; először szétrepeszti, azután fölaprózza, végül homokká őrli a kőzeteket.

A metamorfizmus tehát általános, alakitó tényező. Ront és épit. Valamint az iszapból köveket teremt, ugy változtatja át a már meglevő kőzeteket. »Viele Geologen — irja Naumann, i. m. I. 753 l. — sind der Ansicht, dass auch diejenigen Gesteine, welche provisorisch als kryptogene Bildungen bezeichnet wurden, und namentlich, dass der Glimmerschiefer, Chloritschiefer und mit der mit ihnen verbundene Gneiss, überhaupt dass die schiefrigen, krystallinischen Silicatgesteine durch einen langsam wirkenden, inneren Umbildungsprocess aus anderem sedimentären Gestein enstanden sind.«

Nem zárkózhatunk el e gondolat bizonyitó ereje elől; a hő, a nyomás, a chemizmus megváltoztatja a kőzetek alakját. De a gondolatot tények is támogatják, még pedig ép a fejtegetésünknek tárgyát képező gnajzra nézve. Adatok bizonyitják, hogy az agyagpala-kőzet a granittal való szomszédosság befolyása alatt kristályos palává változott s a gnajzt tehát üledékes, réteges kőzetnek mondhatjuk, mely a metamorfizmus révén kristályos kova-kőzetté lett. Ez átalakulásban pedig legnagyobb befolyása lehetett a föld melegének, mely az őskéregre, még közvetlenül hatott s az átváltozást elősegitette. (Gander, Erdschicht. u. Erdg. 59 l.)

Szóval a gnajz, ez az állitólagos ősréteg sem adja kezünkbe a földkéreg első lánczszemét; elfogadjuk, hogy ősi, hogy alapformáczió; de azt nem állithatjuk, hogy a hülő bolygó első salak-rétege. Igaza van tehát annak a francziának, aki mondja: »c'est le terrain primitif, ou tout est vague.«

Naumann is (i. m. II. 18. l.) azt irja: »Ob wir aber

das Material dieser uranfänglichen Kruste irgendwo an der Erdoberfläche wirklich zu Tage austreten sehen, dies ist eine Frage, deren Beantwortung nicht mit Sicherheit gegeben werden kann, und vielleicht eher verneinend, als bejahend ausfallen dürfte. Das tiefste uns bekannte Fundament, die primitive Formation, erscheint mit solchen petrografischen u. geotektonischen Eigenschaften, dass man sich kaum ohne weiteres dazu verstehen kann, in ihr jene ursprüngliche Erstarrungskruste anzuerkennen.«

Az eredeti ősréteg tehát mythoszba vész; azontul pedig a vizben képződött rétegek kezdik szerepüket.

»Tout est vague, tout est vague«, ez a tudomány refrénje; az ősvilágok sötétsége és chaosza ezt kiáltja vissza. A szentirás szava: tűzet-vizet állitottam eléd, amelyiket akarod, azt válaszd, a geologiára is illik; de a geologia most is ott áll a tűz és viz előtt s nem tud választani. Kezébe fogja az ős, jegeczes palákat s nem ismer rá anyjukra.

Azok ugyanis rétegesek is, jegeczesek is s igy a tűz és viz jellegeit hordják magukon. Vizből látszanak lenni, mert rétegesek, csakhogy rétegeikben soha semmiféle szerves lenyomat nem fordul elő; tűzből látszanak lenni, mert jegeczesek; de az ős gnajzon, ős graniton sehol sem látni a folyás, az áramlás, a dudorodás, torlódás jellegeit, melyek a cseppfolyós állapotot jellemzik. Igaz, hogy amint már emlitettem, ezek az itt fölhozott ellenvetések sem döntők akár a tűzből, akár a vizből való eredésre nézve. A kövületek hiánya ugyanis nem bizonyit a vizben való képződés ellen, mert hiszen a kristályos mészkövekben sincs soha fossil maradvány, pedig azok biztosan ülledékes képződmények. A mészkőben mikor kristályosodik, pl. mikor márványnyá válik, elvesznek a maradványok, éppen úgy ha a mostani geologusokkal fölveszszük, hogy a grafit a kőszénből metamorfozis által lesz: azon sem látni az organikus eredetet, mint már a kőszénen is csak nehezen, s mégis organikus eredetü, de az eredet jellegeit útközben elveszti. Lehet tehát, hogy az ősgnajz is, ha volt benne organikus maradvány, elváltoztatta azt saját elváltozása közben.

A tűzből való eredés ellen fölhozott nehézség pedig szintén nem döntő; a földkéreg alatt képződhetnek hatalmas gnajz vagy granitrétegek most is, melyek nem folynak, nem dudorodnak, hanem elterülve, szétnyomva tapadnak a földkéreg fenekéhez.

Jelenleg mindkét irányban ágazódnak szét a nézetek; némelyek az őskőzetek bölcsőjét a vizben, forró, mély tengerekben keresik. Nézetük szerint a jegeczes palák átváltozott réteges, üllepedett kőzetek, melyek egyszersmind a legrégiebbek, ugy hogy azokon tul öregebb kőzeteket keresnünk nem lehet.

»Alles spricht sehr zu Gunsten der Ansicht, dass die krystallinischen Schiefer, umgewandelte, metamorfosirte Schichtgesteine sind, sie werden denn auch von manchen Geologen als metamorphische Gesteine bezeichnet.« Bomelli, Die Geschichte der Erde. 168. l.

Mások meg Köhler-rel azt tartják, hogy a földkéreg belsejében helylyel-közzel egyre képződnek hatalmas kőzetrétegek, melyek a fölfelé nyomott, hevenyfolyó magmából, lávából valók. Ezek a rétegek egészen vagy félig megkeményednek s roppant gnajz vagy granitrétegeket képeznek, melyek majd nyugvásban vannak, majd az alulról fölfelé ható nyomás következtében fölemelkednek s föltolják a réteges kőzeteket; sőt szétrepeszthetik azokat egészen s maguk lépnek mint granithegycsúcsok a napszinre.

Azért Köhler nem fogadja el, hogy valahol az őssalak kőzet, a földlehülésnek első kérge eredeti állapotában és helyzetében föllelhető volna. Amit most őskőzetnek tartanak, azt későbbi eruptiv kőzetek fölnyomulásának is mondhatni. Az alsó granit és gnajz rétegeket u. i. egyre feljebb nyomja az alsó erő, ezek szoritják e felső sedimentär-rétegeket; ezek idővel lekophatnak, leválhatnak s igy azután archaikus jellegü v. i. izzásból, hülés által képződött kőzet kerül felszinre s a vidék archaikus jelleget nyer, milyen a Böhmerwald, Riesengebirge, Harz, Odenwald, az északi s az erdélyi kárpátok részletei. Ebből azonban nem következik, hogy ez az archaikus jellegü kőzet igazán régibb mint a lefoszlott ülle-

dékes mész- vagy homokkő, mert ugyanakkor képződhetett mikor ez, csakhogy a földkéreg fenekén s később emelkedett hegységgé.

Bátran konstatálhatjuk tehát azt, hogy igenis a legalsó gnajz és granit rétegeknek, a jegeczes paláknak eredetét a tudomány még nem igen deritette föl, s azért kryptogen (titkos eredetü) kőzeteknek is hivják azokat. Valamint azt is konstatálhatjuk, hogy a jegeczes palákat önmagukban véve, minden más jelleg nélkül pl. a fosszil maradványok s a rétegek sorának tekintetbe vétele nélkül, legrégiebbeknek nem mondhatjuk, már csak azért sem, mert a föld kérgének alsó részén keletkezhettek egyidőben a vizből leüllepedett felső rétegekkel s később emelkedtek fölfelé.

Végül még egy megjegyzést.

Az ősvilág homályát az a rengeteg sok tűz sem tudja megvilágitani s a geologiának tanulmányozásában is azt a benyomást veszi az ember, hogy az ősvilág is inkább vizbe mint tűzbe hajlik. A pyrogén formácziók nem képesek minket a világeredés tornáczaiba emelni; kőzeteiket, melyekre a tűz rálehelte izzó leheletét, tétovázás nélkül elfogadjuk, de az ősi réteget s eredetét ki nem kutathattuk. A tűzből át kell mennünk a vizbe.

A vizben otthonosabbak vagyunk, mintha éreznők is, hogy ez a föld s az élet bölcsője. A földkéreg hatalmas rétegei a vizre utalnak mint szülő anyjukra; vizből való a világ, azt hirdetik a neptunisták; »spiritus Dei ferebatur super aquas«, mondja a szentirás. Tüzet itt a földön mint földalakitó, általános tényezőt nem fogadnak el s a szentirás azt irja: »tenebrae erant super faciem abyssi«; egy rémületes »facies« a »facies abyssi.« Hogy mikép jutunk ez ősvizekbe, azt nem tudjuk; hogy a rengeteg kőzetrétegek, hogyan képződtek, azt sem tudjuk. Volt-e kezdet óta annyi viz a földön, annyi s oly nagy mélység, hogy a 20,000, 40,000 lábnyi vastag rétegek képződhettek; vagy talán mint az aggregatio teoriája mondja, ugy volt-e, hogy a földre az accelerácziő következtében kisebb-nagyobb holdak leereszkedtek, melyek előbb, mint jelenleg még hűséges holdunk,

a föld körül forogtak, s vizes, pépes tömegük a földre ömlött s azon elterpeszkedett? ki tudná megmondani. E fölfogás elől a katasztrófák megbeszélésénél nem menekülhetünk.

Addig is biztos, hogy a kőzetek legnagyobbrészt vizben lettek, vizben nőttek. Az pusztitja el; az teremti meg őket. Megteremti a szétmosott, vagy részben megolvadt anyagokból, legfinomabb iszapból, nagy- és kisszemü homokból, törmelékből, melyet a patakok, folyók és folyamok szakadatlanul szállitanak mélységeibe. E munka fölött századok és ezredek vonulnak el; a napok és évek liliputi időmértékét alig alkalmazhatjuk azokra a zajtalan alakulásokra, melyek alatt miligramos iszapból, pehelyszerü kagylókból ezer lábnyi vastag szikla-rétegek képződnek Lissabontól Pekingig; ahoz ugyancsak idő kell, melyet óráink aczélrúgói mutatni nem győznek. Azonban hagyjuk el most az időt s a tért, tekintsünk el a képződmények méreteitől, s vegyük szemügyre a vizben alakuló kőzetek genezisét.

VII. A viz műhelye.

Eddig kétféle kőzetet ismerünk: a biztosan tűz-eredetü tömeg-kőzeteket, milyenek a bazalt, porphyr, syenit, trachyt s a kétes eredetü jegeczes palákat, a gnajzt és sokféle granitot. Térjünk be most a viz műhelyébe; kérdezzük, honnan az anyag s miféle anyag az, ami itt munkában van s miféle erőkkel dolgozik a természet ez éjjel-nappal egyre tartó, soha nem szünetelő munkájában.

A vizben képződött ugynevezett réteges kőzeteknek óriás nagy része mész-kő, mindennemü változatban: ugymint márvány, dolomit, travertin, kréta, oolith, gipsz, anhydrit s a mész-sziklák és mész-palák sokféle kiadásai. E kőzetek a vulkanizmusnak behatása alatt a föld felületén hegyekké torlódnak, de bölcsőjük a néma tenger vagy az édesvizü tó, sőt néha a zúgó, hömpölygő folyam is. A szénsavas mész lerakodik a vizből s a mészköveket alkotja. A vizek roppant mennyiséget tartalmaznak a mészből oldott állapotban; az édesvizü tavakban s a tengerek partvidékein a szénsavas mész a vizből kiválik s leüllepszik. De a partvidéken túl az

Oczeánban a mészkő túlnyomó részben nem közvetlenül a vizből való lerakodás által keletkezik; a mész túlnyomóbb része nem rakodik le, mint ahogy azt a laikus gondolhatná, hanem az Oczeán mésztartalmát az organizmusok szivják föl s kagylóikat, koralljaikat épitik belőle; e kagylók és korallok szolgáltatják a tengerben alakuló nagy földrétegeknek épületanyagát.

A tengerek hemzsegnek a parányi infuzoriumoktól. Kezdve azokon, melyek közül 800,000 nyom egy milligrammot, ezer meg ezer fajukon végig föl a módosabb, tetszetősebb alakokig, mind dolgoznak a jövendő földsziget kialakitásán.

Itt a tömeg dönt, s abból van elég. Oszlás által szaporodnak; 32 óra alatt teljes polyppá nőnek. Milliószámra élnek apró czelláikban s a polyptörzsek, ágak szirtekké, padokká, szigetekké lesznek. A Foraminiferák a tenger fölszinét lepik el s mészkagylócskáik egyre hullanak a mélységbe, ahol szinte »havazik«, de nem hójegeczek, hanem fehér kagylók pilinkélnek. Ha e mész-kőből a tenger fenekén egy hét alatt 4 czentiméternyi vastag üledék képződik, akkor 2000 év alatt 4000 méter vastag mészhegység emelkedhetik a mélységből. A rengeteg számról fogalmat alkotunk, ha meggondoljuk, hogy pl. a Gaetai öbölnek homokfenekét felerészben e kagylócskák teszik, melyekből $1\frac{1}{2}$ millió csak két latot nyom. A mély tengerek fenekét átlag egész 4000 méteren majdnem mindenütt fehéres, szürkés, ragadós iszap födi; ez az iszap is csupa kagylócska, majd a foraminiferák, majd a globigerinák fajából.

A nummilita-mészkő, mely Lissabontól Japánig terjed, a régi nummilita-tenger iszapjából való; Anglia krétaszikláit is e kis épitészek épitették s a párisi szemcsés mészkövet is, melyből paloták épülnek, nekik köszönhetjük; a Pilatus, Tödi, Glärnisch hatalmas kolosszusai ez állatkák művei.

A tengerfenék e titkait a tengerek életének földerítésére kiküldött expedicziók tárják szemeink elé; a legkitünőbb ezek közt a Challenger-expedicziő. Azelőtt átlag az volt a közvélemény, hogy a mély tengerek fenekén élet

nincs. A priori az ember talál is argumentumot a mélység élete ellen; hogy is lehetne ott élet, ahol semmi fény, semmi világosság nincs, ahová a napsugár be nem szürődik sehogysem? hogy lehetne ott élet, hol a magas vizoszlop nyomása annyi métermázsa súlylyal nehezedik mindenre? azonban ez okoskodások ismét alaptalanoknak s egyoldaluaknak bizonyultak s szétfoszlanak a rideg ténynyel szemben, mely az expedicziónak hálóiból az élet sokféle alakjaiban lép elénk. »Ez expedicziót előtt azt tartották, hogy az élet a tengerfenéken csak a partok közelében van és hogy 300 öl mélységben megszünik. Ma már tudjuk, hogy a legnagyobb oczeáni mélységnek is megvan a maga faunája. Egészen olyan apró állatok ezek, mint a minők a krétában vannak és Globigerináknak neveztetnek; a Challenger az Észak-Atlanti-tenger fenekén nagy területen elterjedve és ismeretlen vastagságu iszapréteget talált, melyet a Globigerina alkot. Az állatka alig nagyobb mint egy mákszem, mészből való, lyukas héjában van kocsonyanemű teste, melyből az élő állaton egyes szálak bujnak ki a lyukacsokból. A tenger felülete alatt tömeggé kavarodva élnek és kimulva a fenékre szállanak ... A tenger legnagyobb mélységében a feneket veres agyagiszap boritja. Ez a tengerben lebegő legfinomabb osztatu kőzetanyag összegyülemlése. A törmelék nagyobb része vulkanikus eredetü, mely ugy a tengeralatti, mint a földfölötti erupczióból származhatik ... Meteorit eredetü ásványos anyagot is találtak az iszapban.« (Szabó, Előadások a geologia köréből).

Némely szigetek korallokból, mások a Madreporok különböző fajaiból épülnek. A polypok szakadatlan munkája az egyes szirteket lassan-lassan összeépiti és Uj-Caledoniától a Margsetas felé uj földség emelkedik.

A korallok a Zoophitákhoz tartoznak; egy darabig nem birtak velük; majd az állat, majd a növény, majd az ásványországba sorozták be. A korall apró kis állatkák gyülekezete, mely törékeny, meszes házban lakik. Ezeknek a polypoknak egy anyaállatuk van, melyből rügyezés által sokszorosodnak; külön existencziájuk van, de közös életet élnek.

Az állatkák azután kihalnak, csak házaik maradnak, kőemlékeik, kőerdeik, kőpadjaik. A kőerdőkben fantasztikusan elágazó törzsek, a Meliták, Iris, Korallin bokrok, a tengeri Liánok, a Plumária koszorúival összefűzve, őserdőkre figyelmeztetnek, mialatt az erdők szőnyegét a Tubiporák, Meadrinok, Cariophyllok s más drágakőszerüen ragyogó virágok képezik.

A korallok s madreporok szirtjei azáltal támadnak, hogy az apró infuzoriumok a viz mész-tartalmát fölszivják, a mésztömecsekből kagylóikat képezik, melyek szirtekké tornyosulnak. Ugyancsak a viz sótartalmát is fölemésztik. Az Oczeán vize rengeteg sót tartalmaz; ha azt lecsapolnák, akkor a világ fölszinét 10 méter vastagságban sóval borithatnók be. Ez a só megakadályozza a tenger vizének túlságos párolgását, mely ha beállna, özönvizek szakadnának a szárazföldre. Mihelyt a tenger vize a mélységben a kis rablók által só- és mésztartalmától megfosztatott, könnyebbé válik s gyöngyei fölsietnek a tengerszinre; ez uton az alsó és felső rétegek közt folytonos áramlás támad; fönt ugyanis a viz tele ivakodik ismét az elpárolgott vizből hátrahagyott sóval s leszáll a mélységbe. Ime, mozgás, áramlás, élet mindenütt, s e mozgás egyre anyagot szállit a jövendő uj világok kiépitésére.

De nemcsak a csendes tengerben válik ki a mészkő, hanem a tajtékzó vizesésben is. Itt a szénsavat a levegő nyeli el s a mész lerakodik. A Tivoli vizesés, hol az Anio folyó szakad le a mélységbe, éjjel-nappal épit a travertin mészszirteken, melyekből az örök város remek épületei épültek.

A vizben lettek azonkivül az agyag-kőzetek, melyek nagyobb részben kovasavas agyagföldből, azután mész- és vas-vegyületekből, magnesia és kvarcz-homokból állnak. A legfinomabb a kaolin (porczellán-föld); a legközönségesebb az agyag.

Az agyag-kőzetek közt első helyen állnak az agyagpalák. A palatáblát és »grifflit« mindenki ismeri. Az agyagkőzeteknek is bölcsője a viz. A tengerbe ömlő vizek szállitják a finom agyagiszapot mindenféle kiadásban s lerakják

a tenger partvidékein. A tengerpartot különféle fenék-övek köritik, szürkés, kékes, barna iszapfodrokban néha 50—60 óra járásnyi szélességben. Akárcsak a szárazföld szoknyájának vagy mantil-jának körülfutó fodrai volnának. (Bomelli i. m. 160 l.).

A folyók azonban nemcsak finom iszapot hordanak, hanem kavicsot, törmeléket, homokot is szállitanak. S azt azután megfelelő távolságokban lerakják. Igy támadnak a homokkövek s a különféle konglomerátok. Ha a törmelék szögletes s nincs legyalulva, akkor brecciának hivják.

A palákról szólva nem hagyhatjuk megemlités nélkül a kova-iszap növényi szállitóit, amint azt a mészkő eredeténél az állati szállitókkal is tettük. A diatomaceák növények, melyek a kova-algáknak egy nemét képezik. Egyetlen egy sejtből állnak, mely kecses, apró, de kemény kovahüvelybe rejtőzik. Ehrenberg szerint köbhüvelyekre 40,000 50,000 millió esik s jóllehet ily parányi ez a kova-pajzs, azért a természet még erre a kis lapra is rápazarolta művészetét; bordákkal, sávokkal tarkázta azt, ugy hogy e rajzok szerint 1000 különböző fajt szokás megkülönböztetni. Mily csodálatosan gazdag alakitás az, mely a diatomaceák pajzsát akárcsak Achilles pajzsa volna, ezerfélekép disziti. Szaporodásuk gyors, rohamos, mesés; 4 nap alatt 140 billióra rughat az ivadék. Ezek okozzák a keleti tenger kikötőinek eliszaposodását. Wismar kikötőjéből évenként 17,500 köblábnyi algát kotornak ki.

E kis algáknak kova-vértje erős, kemény mint az aczél; nem árt neki sem viz, sem hő, sem rothadás; ezer év neki egy nap, nyomtalanul vonul el fölötte. E keménységének köszönheti, hogy a legrégibb formácziók óta változatlanul áll fönn. A kőszénkorszak rétegeiben épp ugy ismerünk rá, mint a kréta szikláiban. Ehrenberg kimutatta, hogy a krétakorszak tüzkövei s bizonyos, kemény, finom palái a diatomaceák kovavértjeiből állnak. Hasonlóan kova-kagylócskákat nyujtanak a föld szirtjeinek kiépitéséhez a rhizopodák osztályába tartozó radioláriák és polycystiák. Iszonyu tömegekben élnek közel a viz fölszinéhez kocsonyaszerü

állományban, mely a górcső alatt az alakoknak csodálatos sokaságát s a kova-hüvelyeknek s pajzsocskáknak kecsességét tárja elénk. (O. Heer, die Urwelt der Schweiz. 192. l.)

Igy nőnek a mész és kovakőzetek mindennemü fajai a vizekben. Akár állati, akár növényi vagy anorganikus eredésü legyen ez a mész és kova közvetlenül, a természet háztartásában ez az anyag természetesen már megvolt; az állat s a növény nem hozta létre; a tenger sem. A viz már csak ujjáalakitja a széttört régit. Uj világok a tengerekben a régiek romjaiból épülnek föl. Lehet, hogy kezdetben gáz- és gőztömegek közvetlenül csapódnak le a forró vizekbe; de azontul ez már nem történt, hanem a szilárd kőzet őrlődött meg vagy olvadt föl s lépett uj alakokba; a gázok csepfolyósakká lettek s végre megfagytak, azután ismét repedeztek, köveik legördültek, falaik szétmáltak, homokká, iszappá szitálódtak; a törmeléket, homokot, agyagot, iszapot a viz görditette s görditi most is a tengerek s tavak mélyeibe. Ott a viznyomás a prés s a chemizmus a mester; a prés győzi s a chemizmus ráér, nincs sürgős dolga, s van rengeteg ideje. A ragasztó czementek s a kova belekristályosodnak a homokszemek közé s homokköveket alkotnak. A mészkagylócskák vagy a mésziszap finom jegeczekké és csillámokká alakulnak s az otromba mészkőből csillámos márványok keletkeznek. A viz alá került s légáthatlanul elzárt erdő és mocsárnövényzet kőszénné válik s a maga részéről szintén emeleteket épit bele a világ falaiba.

Hozzá kell tennünk, hogy a chemizmus majd jobban, majd kevésbé fejti ki erőit. A plutonizmus szerint — s mi nem tagadjuk a plutonizmus érvényesülését bizonyos határok közt, — a plutonizmus szerint a régi világok vizei forrók lehettek, szénsavval és mészsavval voltak telitve; jobban is moshatták s oldhatták a kőzeteket s bőséges anyagot szállithattak a kőzetek uj alakulásához. A mészkő rengeteg méretei fogalmat adhatnak a vizek mésztartalmáról s a kőszéntelepek a bennük lekötött széneny tömegeiről.

A szerint tehát, amily hegységeket mosott és szedett szét s hordott el a viz, képződtek az ujak; sőt mondjuk

csak ki, olyanok képződnek ma is. A világalakulás folytonos, hiszen a hegypusztító, kőzetválasztó munka egyre tart. Minden magas hegycsucs rom; jég és viz, levegő és napsugár a pusztulás barázdáit huzza bele sziklafalaikba; szétfeszitett falak, törmelék jelzi a hegyóriások lealázását s a völgyekbe való csendes leszállását.

A folyók most is szállitják a kontinenseket az oczeánokba s mélységeikben most is képződnek kőzetek. Alig hogy kiemelkedett a szirt, a hegy, a kontinens a tengerhullámok pólyáiból, máris megkezdette bomlását; minden részecskéjét a világnak a körforgás sodra ragadja. A milyen a tengerbe sodrott kőzet iszapja vagy homokja, olyan lesz az uj réteg is; a tengert lassan kitölti; a viznyomás is, meg a vulkanizmus nyomása is másfelé irányul, s ami hajdan tengerfenék volt, az ismét szárazfölddé lesz s a szárazföld viszont tengerekbe merül. Azonban erről a következő fejezetben.

Tekintsük most már meg az anyag körforgását tüzetesebben, mely egyértelmü a fönnállt világ bomlásával s az ujnak kialakulásával.

A világ romjainak legbuzgóbb szállitói a folyók. Ha arra a kérdésre, hogy mennyi viz folyik le a Dunán, meg akarunk felelni, azt kell mondanunk: annyi kérem, hogy még egy jókora darab világot is visz magával!

A Duna medrében az ó-világ tekintélyes része lecsuszik az oczeánba, ott millió évek mulva emelkedő uj Alpeseknek, Kárpátoknak, — vagy ki tudja mi lesz a nevük az uj világ hegyeinek — szirtjeit képezve.

Amit itt mondok, az nem is mese!

A legujabb kutatások e mesés sejtelmet tüzetes keretbe foglalják és számokban is kifejezik. Az ember mélázva áll sokszor az ó-világ leszerelésének e medre mellett; nézi a lesikló hajót, a szalon-gőzös fedélzetén sétáló s ingerkedő közönséget, s nem gondolja el, hogy nem a folyam hátán, hanem a méhében folyik le tulajdonképen az élet, a fejlődés játéka. Fönt csak az ember játszik; lent uj világok árama siklik le zajtalanul.

A mi Dunánk, kivált az ausztriai alpesvilágot, a délnémetországi hegységeket hömpölyögteti városaink mellett el a Fekete tengerbe.

A vizben absolute minden kőzet feloldódik, valamint nincs kő, melyen a viz át nem hatolhat. Legkönnyebben azonban a szénsavas mész olvad föl a vizben; pedig ép ez alkotja javarészben az alpesek hegyláncait.

A tovaszállitást a viz körforgása eszközli. »παντα ρει« mondották a görögök; minden folyik s folyik ép a viz által. A természetnek nagy közlekedésügyét a viz gondozza. A viz hömpölyög a természet erezetében, s a hajtó erőt a nap melege szolgáltatja, mely a vizpáráit a felhőkbe emeli s onnan eső alakjában lecsurogtatja. Minden esőcsepp esési erélye egy-egy kalapácsütés a hegyekre, szirtekre, egy-egy lökés a pataknak, a folyónak; rombol, szétszed és czipel mindent lassan, de folytonosan.

A vizmennyiség, mely a természetben körben jár, óriási nagy. Krümmel a tengerviz mennyiségét 1285 millió köbkilométerre teszi, ami valamivel több mint három millió köbmértföld. E viztömegnek egy része folyton elpárolog s lecsapódik; a csapadék átlag oly nagy, hogy a szárazföldet egy méter magas viz boritaná, ha az eső egyenletesen eloszlanék; mert Suezben egy év alatt csak 3 czentiméternyi, Cerra-Punyiban pedig a Himalaja hegyek közt 14 méter a csapadék magassága. Ebből következik, hogy 15,000 év kell ahhoz, hogy a tenger vize elpárologjon és a körforgás után medrébe megujulva visszatérjen. Igaz, hogy 15,000 év hosszu idő, de a geologiában nem épen sok.

A viz e szakadatlan körforgása a szárazföldet a tenger mélyébe transportálja. Nincs az a szikla a tiroli Dolomitban vagy a Salzkammergut Traunsteinján, melynek részecskéi Esztergom mellett el nem sietnének, s a Tengerszemcsucs repedezett szirtjei, melyeket a turista tapos a Magas-Tátrában, visszaadják neki a vizitet Budapesten vagy Apatinban, a Dunafürdőben vagy pláne még bensőségesebben a mosdó tálban.

Első tekintetre nem ötlik szemünkbe a viz romboló hatása a szirtekben s kőzetekben; de csakhamar megváltoz-

tatjuk véleményünket, ha megtudjuk, hogy a föloldott kőzet mennyisége a viztömeg $^1/_{6000}$ részét teszi. Hatezer év alatt tehát annyi szilárd tömeg vándorol az oczeánokba, amennyi viz özönlik beléjük egy év alatt.

Pedig mily nagy ez az évenkinti viztömeg! Basel mellett a Rajna óránként 112 millió köbláb vizet hengerit: tehát hatezer év alatt annyit czipel el az Alpesekből. Sicut mellett a Nilusból 3—40 millió köbméter viz folyik le a vizállás szerint váltakozva; a Szajnában Párison át 14 millió köbláb viz, s a Gangesban plane 55 millió köbméter viz siet az oczeánba. Hogy az amerikai monstre-folyók mennyi vizet hömpölyögtetnek, azt nem tudjuk. A Dunáról azt gondoljuk hozzávetőleg, hogy kétszáz millió köbláb viz folyik le medrében ős Esztergom falai alatt óránként.

Ha ezek a folyók a föld hátán 15,000 évig folynának, akkor annyi vizet torkoltatnának a tengerekbe, amennyi a tengerek s oczeánok viztartalma.

Az oldott szilárd részek különféle arányokban szerepelnek a folyamok vizében a szerint, amint más és más kőzetben vágódik a folyam medre.

Kiszámitották, hogy a teutoburgi erdőségek évenként 36,000 köbméter meszet vesztenek. Az Elba csak Csehországból évenként 52,000 köbméter meszet visz el. A Themse évenként 110,000 köbmétert hurczol s a területet, melyből vizét nyeri (2072 angol négyszögmérföld), 13,200 év alatt egy lábbal mélyebbre mossa.

Ezek után rátérünk a legérdekesebb eredményre. Hány év kell ahhoz, hogy a jelenlegi tengerek és oczeánok kitöltődjenek? Nem kevesebb mint 234 millió év. Borzasztó hosszu idő; de ha a világ áll addig, akkor természetesen egészen más alakot mutat majd: ahol most a tenger hullámai hömpölyögnek, ott róna vagy hegység terjeng és ahol most az Alpesek, Kárpátok merednek az égbe, ott akkorra tán a tenger hömpölyög. Hány világrész lesz akkor? s ugyan mit fognak regélni Európáról, a rég eltünt városokról, oczeánokról s folyamokról?! Mily semmiség evvel szemben az ember . . . hát még a politika!

A bravuros erőpróbákat azonban kivált China és Amerika folyói mutogatják. Midőn 1888-ban a Hoang-Ho, a »sárgafolyó« kiáradt, Chung-Mau város helyén 15 m. magas üledéket hagyott hátra. A Mississippi minden évszázadban órajárásnyira kitölti a tengert.

A Hoang-Ho csapadékát véve kiszámitották, hogy ha 1400 év alatt fölhordott televény-iszapját, 3 négyszögmérföldnyi területen egyenletesen elosztanók, 3000 méter magas réteget kapnánk. Mennyire mozditják elő a világ bomlását az árvizek, hegyomlások, vizözönök, földrengések; a vulkánok kitörései; a föld belső üregeinek összeomlása! Ezek azonban katasztrófa-számba jönnek s nem tartoznak a föld rendes kubikusaihoz. Éppen ugy könnyen érthető, hogy ez a földmunka nem folyik mindenütt egyenlő mérvekben; néhol lassúbb, néhol gyorsabb. Folyók nincsenek mindenütt s az óczeán polypjai sem találnak mindenütt egyformán kedvező körülményekre. Dr. Thomassen irja, hogy a keletindiai Quadaloupe szigeten König egy embercsontvázat talált mészkőben még most élő korall és kagylók fosszl maradványai közt, amiből következik, hogy alighanem csak az utolsó történeti korszak alatt képződött a szikla. A messinai Faró-nál egyre látni, mint alakul a homokkő. A Marseille körül fekvő dombok nagyrészt konglomerátból állnak, ezalatt szürke agyagréteg vonul; az agyagban épület maradványokat, bronz pénzeket találtak Massilia legkorábbi korszakából. A perzsiai Urmia-tavon, mely oly sós, hogy hal nem élhet meg benne, képződik a hires tebrizi (Tebriz hires város Perzsiában) márvány. Mesterséges rekeszekben a vizet csakhamar finom hártya lepi, s rövid idő mulva a kéreg oly kemény és vastag lesz, hogy elmehetünk fölötte, nem szakad be.

Mikor a viz műhelyéről van szó, nem szabad megfeledkeznünk arról a fekete kőről, mely a vizben lett s mégis ég; értjük a kőszenet. A kőszén ma is képződik; alakulásának első stadiuma a tőzeg. Csendes tavaink öbleiben, mocsarainkban a vizinövények puha szőnyeget szőnek, mely lassankint az évek változtával leszáll a fenékre. Légmentesen elzárva chemiai változáson megy át, melyet az jellemez,

hogy ez a hinár és fonáltömeg el nem rothad, hanem oxygénjétől és hydrogénjétől szabadulni iparkodik. A növényzettömeg ezuton a szénenynek raktárává válik. Minél kizárólagosabban van meg benne a széneny, minél radikálisabban adott tul az oxygénen és hydrogénen: annál jobb tüzelő anyagot szolgáltat. A tőzegből barnaszén, ebből ismét kőszén és anthracit lesz: némelyek szerint a fejlődés végeredménye a graphit. A tőzeg, barnaszén, kőszén, anthracit a tűzben elég s annál jobban ég s annál több hőt fejt ki, minél kevesebb benne az oxygén és hydrogén, melyből a tőzegben még igen sok, a barnaszénben már kevesebb, s a kőszénben még kevesebb foglaltatik. A graphit tiszta széneny, mint a gyémánt; irni ugyan lehet vele, de füteni nem, mert tiszta szénenytartalma daczára nem ég.

A kőszénnek hatalmas rétegei oly helyeken, ahol most folyamok nem járnak, tavak, mocsarak nem terjengnek, régi világoknak a mieinktől elütő arczulatára utalnak. A nagy kiterjedés s a sokszoros rétegezés a kőszént alakitó tényezőknek nagy mérveit s hatalmas voltát bizonyitják. Ez elütő arczulat vonásait most le nem leplezzük s beérjük azzal, hogy a viz műhelyének e fekete termékét megemlitettük.

Végül ide tartozik a só, melynek szirtjei szintén vizből valók.

Igy nőnek a kövek, igy képződnek szirtekké, padokká, szigetekké; a szigetek összekapcsolódnak kontinensekké s ahol előbb a tenger hullámai jártak, ott most erős sziklatalajon sürög-forog uj, szárazföldi élet.

A viz tehát dönt és épit; rombol és alakit. Tengerből kikél pára-alakjában, hogy a felhők szárnyain a hegyekre érjen; azok földjét mossa, szikláit repeszti s zsákmánynyal megrakva, kőzetoldattal, iszappal telitve iparkodik vissza bölcsőjébe! Nivelláló, irigy hatalmasság; ellensége minden magaslatnak és csúcsnak, ellensége a kitünőségnek; a próféta szavai szerint sürgeti, hogy minden völgy kitöltessék s minden hegy és halom lehordassék és egyenes és sima legyen minden, mint az óczeán felülete szélcsendben!

E zsákmányoló, rabló utjain azonban a viz részben

nem találja el a visszautat, s nagy tömegekben a földbe szivárog. Az oczeánok vize annyi évezred óta roppant tömegekben a földbe hatol; kőzet, réteg nem tartja föl haladásában; a legkeményebb sziklák, mész-, kova-, vas-vegyületek fölszivják a vizet; az esőviznek eszerint nagy része fogságba kerül a föld bensejében.

Mindennek daczára túlzó, neptunikus illuzió volna arra gondolni, hogy ez uton egykor majd a tenger kifogy s a föld tömege ivakodik meg vele. Murray, a jeles amerikai hajóskapitány és természettudós azt véli, hogy a tengerek tényleg sekélyebbekké lesznek idővel; mások azt tartják, hogy az esőtömegeket nem lehet az óczeánok párolgásából elégségesen kimagyarázni s kozmikus vizpáráknak behatolását látják szükségesnek atmosphäránkba. E gondolattal máshol foglalkozunk.

Tény, hogy a viz műhelyében készül a világ, s ha a műhely eltünik, uj világ nem alakul.

Sejtelmekkel telik el lelkünk, valahányszor az oczeán partjain a végtelenbe nézünk; gyönyörködünk szépségén, s lelkesülünk termékenységén, hiszen uj világok bölcsője. Örökké ifju; barázdát nem húz rajta végig az idők ekéje. Szép a tenger, végtelen kéksége lágyan átfoly a láthatáron a halvány kék égbe. Peremén barna, vörös, sárga s hófehér vitorlák rengenek, mint szétszórt virágszirmok a csendes tó tükrén. Nem haladnak, merengnek, jól érzik magukat e fönséges, két hű kebel ölelésében. Mindkettő hű, hisz mindkettő kék. Az ezüstös kék égbolt életet, tüzet, életmeleget sugárzó végtelensége tükrözik a tenger termékeny, enyhitő, csillapitó kék keblén. Az ég lemosolyog millió csillogó szemével tükrébe, s a tenger hűs, lágy fuvalmat lehel az izzó, magas égre. Tüz és viz! látszólag ellentét; tulajdonkép pedig a legmélyebb s legteljesebb összhang szülője; két hatalom, — terhes méhéből lépett elő a mindenség. Mindkettő végtelen, kék mezőben az Isten »örök, hű gondolatainak« jelképe. Tüz izzik valamennyi virágon, mely Itáliát disziti, s viz foly sejtjeik valamennyi ereiben, hol életök s életök lelke, — illatuk rejlik. Tűz az égből szórja be arany porral a

levegőt s önti ki mindenfelé azt az uj, meglepő fényt a Hesperidák földjére, — s viz vet könnyü, átlátszó selyemfátyolt a gesztenyés és olajfás lejtők festői körvonalaira.

Ha szél fuj a tenger felől s hullám hullámra gördül; mindeniküK arányos görbületekben száll s emelkedik. Mint óriási kigyó tünik fel messziről, mely gyorsan gyűrüdzik, föl és alá siklik s csak a part homokján ölti fel tajtékzó taréját. A legfinomabb fövényen, mint puha, perzsiai szőnyegen hatolunk lassu lejtőn a mélybe, s midőn az anyaföld elvész lábunk alatt, akkor az oczeánnak pehelynél lágyabb, bársonynál puhább hullámain ringatózunk; nem visznek el magukkal csak emelnek, — felemelnek, hogy beláthatni a környéket; azután ismét leszállunk a hullám völgyébe; s nem látunk mást, mint eget! Az élet tengerén is ugy van; — ha magasan állunk, többnyire a földet nézzük, ha pedig mélyre vetődtünk, akkor az égre tekintünk fel...

Szép a tenger, a legfönségesebb szépség, majdnem oly szép mint az égbolt. A tenger, ugy látszik, nem nyög az Isten átka alatt; mert nem az ember hazája; megmaradt szépsége érintetlenül és homálytalanul bája; mert nem müködött közre a bünben. Termékei nem szitják a testben a rosz kivánság tisztátlan tüzét, s a bőjti parancs, mely a testet fékezi, nem vonatkozik rájok. Hullámai tisztátlant meg nem türnek, kidobják ismét a megmételyezett földre; — tespedés nincs bennök, folyton megifjulnak s engedelmeskednek a szélnek és szélvésznek, mely képe a szellemnek; igy jött le a Szentlélek. Romlást nem ismernek, mert a kesernyés sót őrzik, ez pedig a bölcseség jelképe. A tenger a termékenység s minden fejlődés bölcsője, azért lebegett fölötte az Isten lelke. A legnagyobb erő rejlik cseppjeiben, a gőz, mely a müvelt világ első hatalmassága; hullámaiban a Zsoltáros az Isten dicséretének majd lágyan zsongó, majd dörgő hosannáját hallja; a tenger legfogékonyabb az ég benyomásai iránt, tőle veszi szinét s vidám, nyilt tekintetét. Az igazi bölcseséget jelzi, mert gyöngyeit, kincseit mélyen rejtegeti. Egyszerü fönség ruhája: ékessége pedig a part valamennyi homok-csilláma és a csigák s kagylók tarka füzére.

Mi meg olyanok vagyunk, mint a gyermek, mely a fövényen e fenséges királynő zsuzsuit szedegeti s épit homokból kikötő-mólókat s lesi, mint mossa a hullám elhaló öltögetése várfalai erősségét. Sokszor elnéztem s megsóhajtottam ezt a nagyságot és piciséget. (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Az Ur Jézus szülőföldjén. Irta Huber Lipót. Paur Géza harmincznyolcz rajzával. Budapest, 1900. Nagy 8-adrét, 191. lap. Ára 3 korona. Kapható a Szent-István-Társulat könyvkiadó-hivatalában, Szentkirályi-utcza 28. szám.

A Szent-István-Társulat tagilletményképen diszes kötettel ajándékozta meg tagjait, most, hogy Huber Lipót szentföldi utjának leirását közrebocsátotta. Minden komoly gondolkozó számot tud erről magának adni. Mindenki, a ki csak barátja a becses tartalmu könyvnek, örülni fog a Huber Lipót uj kötetének is, mert van arra oka.

Egy vallásos sziv, művelt fő, praktikusan gondolkodó ember számol be ebben a könyvben a Szentföldön tett utazásáról ugy, a mint ezt kevesen tudnák megtenni. Nem vágja magát pose-ba, hogy prelegáljon az olvasónak. Sokkal jobb izlése van, hogysem untatóvá válnék. Hanem a melegen érző sziv lelkesedésével s a világosan gondolkodó fő affektálatlan tudásával elbeszélgeti Huber utazási tapasztalatait nekünk ugy, mintha együtt volna velünk valamely bizalmas társaságban, a hol tudja, hogy szivesen hallják a szavát. Ismertető, de e mellett épületes is akart lenni eme följegyzések sorozata, mint szerző maga emlegeti ezt a könyv előszavában. Nagyitás nélkül mondhatjuk, hogy czélt ért, a nélkül, hogy prüderiáról, vagy szenteskedésről vádolhatná őt az objektiv kritika. Mikor a zsidó nép és országa multjának emlékeinél időzik, ismereteink látókörét

egy keresztény lélek a sz. áldozás pillanatairól. Ez az Istennel való egyesülés netovábbja, többet csak a boldog halál adhat: a leplezetlen látást és élvezetet. De minő hamarosan muló perczek azok, melyekben Jézus a kenyér szinei alatt bennünk időzik! A szinek csakhamar megromlanak s csak a kedves utóíz marad a lélek mélyén.

Mi csak ahhoz az aranyszelenczéhez hasonlitunk, melyben a legméltóságosabb Oltáriszentséget a betegekhez viszik. Mária ellenben Istennek eleven szentségmutatója. Bennünk csak muló pillanatokra van Jézus jelen. Ő benne azonban 9 hónapon át, márcziustól deczemberig időzött. Ki tudná ésszel fölérni és szivvel megsejteni azokat az elragadtatásokat, melyek e hónapokban Mária lelkét illették! Ki tudná összegezni azokat a malasztokat, melyek ezen hónapokban az Ő legszentebb Szivére áradtak! A szentek azt mondják, hogy egyetlen jól végzett szent áldozás elégséges volna a szentség magas fokának elérésére; vajjon minő bóditó özöne a belső fénynek, örömnek, megvilágosodásnak és ihletnek áradhatott Jézusból Máriába a fogantatás perczétől a születésig?! Mária vére anyagot szolgáltatott a megtestesülés nagy művéhez; vajjon viszont Jézus nem adott-e ujabb és ujabb kegyelmeket Mária lelkének tökéletes kiépitéséhez?! »De ki merészkednék behatolni *Mária kegyelmeinek labyrinthusába?*« (Faber. Bethlehem.) (Folyt. köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

VIII. A szárazföld kiemelkedése.

Megtekintettük már a tűz s a viz műhelyeit, melyekben a föld gerinczei s bordái készülnek filigrán mozaikból, apró jegeczekből, parányi kis héjakból; amily filigrán a jegeczcsillám, amily milligrammos a héj, oly rengeteg nagy a

tömegük, minek következtében hatalmas rétegekben tornyosulnak egymásra. Az anyag tehát, melyből a föld kiépüljön, megvan; de a föld nemcsak anyag, hanem alak is, művészi forma is; csupa gondolat és sokféleség; emeletei egymás fölé vannak rakva; nem csupasz és egyhangu sik, hanem fodros, bodros, redős; nem egyféle kőzet vagy föld; nem csak viz, vagy csak talaj; hanem viz és föld fölváltva, s a fölület maga csupa változatosság és sokféleség.

Sok, érdekes kérdés ötlik e ponton a gondolkozónak szemébe, melyekre a föld közönséges lakója nem is reflektál. A kérdések a következők: miért ilyen a viz s a föld eloszlása, amilyen most tényleg? miért terülnek el a nagy földségek tulnyomóan a földgömb északi felén? miért fekszik a nagy hegylánczok tengelye a keleti féltekén az egyenlitő fölött s terjed nyugatról keletre, mialatt a nyugati féltekén a hegységek tengelye északról-délre irányul? Miért vannak a keleti féltekének hegylánczai annyira meghajlitva, mig a nyugati féltekén a vonal elég egyenes? Honnan a földfölületnek nagy redői? mi magyarázza meg az atlanti oczeánban elnyuló S-alaku mély völgyet s Kelet-Ázsiának is, Ausztráliának szintén ily alaku, sok medenczéjét és hegylánczait? Miért szakadnak le a hegységek egyik oldalukon meredeken le a völgybe pl. Az Andesek és Cordillerák a Csendes oczeán felé, az Alpesek, Olaszország, Himalaja India felé, mig a másik oldalukon hullámos előhegységeknek lépcsőin ereszkednek a lapályba? Mi a gyürűs- s a láncz-hegységek keletkezésének oka? Mi az oka, hogy a földteke kiépitésében két részt különböztethetünk meg? miféle erőnek kell tulajdonitanunk az északi földöveken a Fjordok keletkezését, s a délibb tájakon a szigeteknek és félszigeteknek túlnyomó elhelyezkedését? Mi az oka annak, hogy a nagy földségek délfelé kiékelődnek, például Amerika, Afrika, az Indiák?

E kérdésekre feleletet, egységes, okszerü magyarázatot keresünk. Valamint a bolygó-rendszernek kialakulását mechanikus módon magyarázzuk s nem gondoljuk, hogy az Isten külön formálta a napot, holdat, földet és csillagokat:

úgy a föld e jellemző vonásait a tényleges adatokból mechanikus szükségszerüséggel magyarázzuk, hogy a föld igy alakult, — hogy földségei igy oszoltak meg, — hogy kiékelődtek, — hogy hegylánczai igy fodrozzák fölületét s nem máskép, ez mind mechanikus uton, a fizikai erők igénybe vételével szükségszerüen ment végbe. A szükségszerüség nem tagadja a gondolatot, a mechanizmus nem töri le a tervet; ellenkezőleg a szükségszerüség képezi alapját a szabadságnak, az anyagi lét képezi első és alapfokát a létnek, első lépcsőjét a lénytökéletesülésnek, mely a szellemben s a szabadságban öntudatra ébred; a mechanika hordozza a gondolatot, mint a vászon s a szinek a festő konczepczióit.

Elsőnek azt a kérdést vetjük föl, mi gyürte össze, mi fodrozta és redőzte a föld fölületét olyképen, amint azt mi most szemléljük. Ez a kérdés magában foglalja azt a másikat is, mi emelte ki a földségeket s minek köszönhetjük a föld és viz felületeinek jelen eloszlását? Hogy e kérdés nagy horderejét fölfoghassuk, meg kell fontolnunk, hogy a bolygó »Terra« a föld és viz ilyetén megoszlásának köszöni bámulatos, gazdag életét. Ha csupa föld volna a »Terra« bolygónak fölülete, nem volna semminemü élete; ha csupa viz volna, nem volna meg ez az élete. E szerencsés arányokról s alakulásról való elmélkedésünkben még messzebb is mehetünk. Nem csak odavetőleg mondtuk azt, hogy lehetséges volna, hogy a »Terra« bolygó csupa viz legyen; ez szó szerint igaz föltevés, s mikor erre reflektálunk, ismét a Neptunizmusnak sejtelemdús gondolatvilágába térünk ki. A bolygók fajsulya különböző; a földé 5·56, vagyis a föld átlag 5·56-szor nehezebb mint a viz; más bolygók azonban sokkal kisebb fajsulylyal birnak: Jupiter fajsulyát 1·37-ben állapitották meg, Saturnusát 0·72-ra, Neptunét némelyek 1.71-ra, mások 0·63-ra teszik; ebből is kitünik, hogy a bolygók fajsulyának meghatározásában nagy ingadozás észlelhető; lehetséges, hogy Neptun és Uranus fajsulya 0·9 körül ingadozik; a külső nagy bolygók fajsulya eszerint nagyon közel fekszik a viznek fajsulyához. A hold fajsulya 3·4, a Marsé 4, a Merkuré 4·3, a Venusé 4·5; a belső bolygók s holdunk

tehát sulyosabbak. Ez adatokból a neptunisták azt következtethetik, hogy a külső bolygók átlag vizből vagyis inkább likacsos jégből állnak. Hevenyfolyó lávákból már csak nem állhatnak, mert akkor a fajsulyuk nem állna a viz fajsulya alatt. A belső bolygókon is a viz, illetőleg a jég tulsulyára következtethetnek s akkor a föld fajsulyát azért kellene legnagyobbnak tartanunk, mert aránylag kevés a viz rajta. Más bolygókon a viz óriási tulsulyban lehet, sőt lehetséges, hogy vannak teljes vizből, illetőleg jégből álló égi testek. A föld nem ilyen, de lehetne ilyen; lehetséges volna, hogy mély oczeánok boritsák, mint talán boritják a többi bolygót. Mily fönséges távlata nyilnék itt a teleologiának, a czélszerüség gondolatainak s mily hideg zuhany szakadna azokra a Flammarion-féle poëta-astronomokra, kik a bolygók némelyikén, kivált a Marson nemcsak életet, de a villamosság védjegye alatt álló kulturát szimatolnak s azon törik fejüket, hogy mint léphetnének összeköttetésbe jelek által Mars lakóival.[1] E dologban sem a priori okoskodásokkal, sem indukcziókkal és általánositásokkal nem boldogulunk; itt csak a fizikai asztronomia adhat később irányt. Annyit mindenesetre mondhatunk, hogy a föld éppen nem tulnedves; a térképen ugyan a tengerek a fölület $^3/_5$-ét boritják, de ha a tömeget veszszük s a földön egyenletesen elterülve gondoljuk, akkor a vizréteg a földsugárnak elenyésző kis részét, csak $^1/_{3000}$ részét képezné.

[1] A Venuson természetesen szintén van élet; de »a Venus lakói szükségképen kevésbé finom szervezetüek, tehát értelem dolgában is alantosabb teremtmények nálunk. A gyorsan váltakozó szigoru évszakokhoz erős, durva organizmusok kellenek, hogy ellent birjanak állni, a mi mérsékelt égaljunk ideges, érzékeny emberei, asszonyai ott bizony nem élhetnének meg. Minden arra mutat, hogy a Venuson sokkal kevésbé kellemes lehet a lét, mint a földön.« (Camille Flammarion, Csillagos esték.) Ez utóbbi állitás a legigazabb, mert ha a Venus is csupa jég, akkor sokkal kevésbé kellemes rajta a lét. Továbbá: »ma már szinte kétségtelen, hogy a Marson nálunk különb teremtések lakoznak; testre könynyebbek, lélekre értelmesebbek.« U. o. Hátha villamos, jegesmedve-féle alakoknái nem viszi többre a Mars csoda-világa? s ez álmokat »szinte kétségtelen« állitások mezébe öltöztetik. Volt, igaz hogy német, természettudós, aki Flammarion megcsodált »tárczáit« tudományos szempontból abba a fiókba dobta, melyre rá van irva »albernes Zeug.« Kemény, neptunikus itélet.

Jelenleg nem boritja viz az egész földfölületet, hanem változatos magassági arányokban s domborodási alakulásokban emelkedik ki a szárazföld a vizből; a kisebb földdarabokat szigeteknek, a nagyobb, összefüggő földtömegeket »földségeknek«, kontinenseknek hivjuk. A szóbeszéd öt ily kontinenst különböztet, néha meg éppen világrészeknek hivja azokat; mások az öthöz még kettőt adnak: az arktikus és anarktikus földséget. E kontinensek a tenger mélységeihez képest mind hegységek, magas fönsikok s mi eszerint mindnyájan hegyi lakók vagyunk; magában a tengerben is hegyek, lapályok, fönsikok, mély völgyek terülnek el, melyeket ujabb korban szorgalmasan méregetnek. A hegyek s völgyek rendszerétől, e fodros, redős alakulástól függ a földnek élete; de ezt az alakulást nem adja önmagában a tömeg, nem a mechanika; lehetne az alakulás egészen más, a viz és föld közti megoszlás szintén más, az egyensuly akkor is biztositva volna; de a gondolat, a czél nem jutna esetleg abban a többi rendszerben kifejezésre. Az alakulásnak, az életnek e könnyen megbomló egyensulyát a czélnak gondolata vezérli, melyet a zsoltáros fejez ki: »A hegyek fölemelkedtek, a völgyek alászállottak azon helyre, melyet nekik alapitottál. Határt vontál, melyet nem fognak átlépni s nem térnek vissza a földet elboritani. Ki forrást fakasztottál a völgyekben, a hegyek között folynak a vizek . . . Mely igen fölségesek a te müveid, Uram! mindeneket bölcsességgel cselekedtél!« (103. 8, s k.)

Amennyire a földet ismerjük, azt mindenütt tenger járta. Más-más korszakokban a földnek más-más ábrázatja volt; a mi azelőtt tengerfenék volt, az később ismét szárazfölddé lett s a szárazföld viszont a tengerekbe mélyedt; partjai, nyulványai, szigetei, félszigetei fodrozottan, csipkézetten, majd csinosan tagolva, majd otrombán alakulva nyultak az egykoru tengerekbe s minél több érintkező vonalat rajzoltak bele az oczeánokba, mintha csak arra volna az egész földalakulás kivonalazva, hogy minél előbb mossa azt szét a tenger hulláma. Ha köralakjuk volna a földségeknek, legtartósabb volna alakulásuk a tenger támadó árjával szem-

ben, de igy csipkézetten, hegyesen s öblösen, amint belenyulnak az oczeánokba, már magukon viselik sorsuk haláljegyét; elviszi őket a viz! A szárazföldek változtatják helyüket s azzal együtt alakjukat; változásukkal természetesen a föld domborzatának vonásai is elváltoznak. Vajjon ez a helyváltozás oly radikális-e, hogy az őskorszak szigeteit vagy talán földségeit a mostani mély oczeánokban is kell keresnünk, vagy többé-kevésbé a földtömegek megtartották-e kezdet óta helyüket s egy és ugyanazon helyen szenvedtek részleges változásokat, az iránt különbözők a nézetek. De a tenger járása átlag följogosit arra a merész állitásra, hogy a szárazföld is hullámzik; majd elmerül, majd meg fölmerül. A hegyek és hullámok, a csúcsok, sziklás hegylánczok mintha csak a föld szétrongyolt hullám-fodrai és taréjai volnának; csakhogy fölvetődésük mértéke nem a pillanat, a viz hulláma szemünk előtt emelkedik és taréjosodik, átvetődik és tovasiklik, mig ellenben a föld hullámai nem szemeink előtt vetődnek föl s még kevésbé fordulnak le egy pillanat alatt a hullám-völgybe; a hullámzás pillanatait a föld-alakulásnak óráján ezredévek mérik.

Ne tartsuk e képet tulságosan bizarrnak; több tekintetben megállja a helyét e hasonlat. Valamint a hullám egy s ugyanazon helyen majd a völgybe mélyed, majd a magasba csap: ugy vagyunk a szigetek s a kontinensek hullámzásával is. A vizek majd ellepik egészben vagy részben az előbb kiemelkedett földségeket, majd megint leszaladnak róluk; a rétegek, melyek az elözönlés ideje alatt a fenéken képződtek, megint kiemelkednek, később pedig ujra leszállnak. Az egyik korszakban a föld s a viz eloszlása a szárazföldeknek oly domborzatát adja, amilyet a térkép most mutat; más korszakokban egészen mást. Akkor nem volt Európa, Ázsia, stb. legalább nem ebben a mostani formájukban, hanem talán Atlantisz, Lemuria s a Csendes oczeán helyén egy névtelen világ. Akinek életében a percz százezer évre nyúlnék, az valóságos hullámzásban látná a földet.

A földségek eredetére nézve ez idő szerint kivált két theoria divatos: az egyik a zsugorodás elmélete, a másik az

időnkénti emelkedések teoriája: az előbbi szerint a hegyek javarészben fönakadt tömegek, mialatt körülöttük leszakadt a földkéreg; az utóbbi teoria szerint a hegységek s a fönsikok alulról emelkedtek a magasba.

A zsugorodási elméletet dr. Suess E. képviseli; fölfogása vakmerő, mesés és tüzes, mint egy echt plutonistáé. Hogy gondolataiba behatolhassunk, képzeljük el a hevenyfolyó földtömeget, mely Suess szerint sokkal hatalmasabb sugárral alakitott gömböt képezett mint a mi mostani, megszilárdult földünk. Ez izzó tömeg fölületén láva-rögök képződnek; lassankint befagy az egész, óriási fölület s kemény kérgét képezi a még le nem hült földmagnak; de azért természetesen ez a mag is egyre hül s melege a kérgen át a világürbe szabadul; mialatt hül, összezsugorodik s ür képződik a szilárd kéreg s az izzó mag közt; nem birván el ez a boltozat a szabadon álló nagy tömegnek súlyát, beszakadt időnként s a hol erős rétegek voltak egymásra torlaszolva, ott mint egy czölöpön fönakadva a kéreg megmaradt eredeti magasságában, köröskörül pedig a mélybe szállt, iszonyu fodrokat hányva a földszinen s a törés különféle körülményei szerint kimeresztve bordáit az égre. Még világosabban kell a zsugorodásnak e gondolatát kifejtenem.

Képzeljünk magunknak egy befagyott tavat, melybe czölöpök vannak verve s tegyük föl, hogy a czölöpöket néhány czentiméternyire viz boritja, ugy hogy nem látszanak ki a vizből s a jég rajtuk is nyugszik. Tegyük föl továbbá, hogy a viz részben lefolyik s a vizszinével természetesen a jég is leszáll; mi fog most történni? a czölöpökre támasztott jégtáblák megtörnek, egyik oldalról tán lejtősen emelkednek, a másik oldalról pedig letörnek, vagy összevisszarepedezve dudorodásokat képeznek, melyeket az olvadás különfélekép kiváj. Ez Suess gondolata. Nem mondja ő, hogy nincsenek emelkedések is a föld domborzatában; vannak azok is; de a fő hegyképző hatalom a hülés következtében beálló zsugorodás, kimeredés és letörés. A czölöpöket a földkéreg erősebb alapzatu, föltorlaszolt részei alkotják, s ezeken akad meg a régi világ szinvonalán álló tömeg. E

tömeg a régi világ tengereinek réteges üledéke, a fölött álltak tehát a régi világ tengerei. Sok magaslatnak és hegységnek réteges üledékét a régi tengerek fenekének kell e szerint tartanunk; ez a fenék ott a hegyen a régi tengerfenék, mely állását nem változtatta; de mi itt lenn képzeletben a régi tengerfenéknek leszakadt völgyében járunk. Igy például Suess szerint a Vogesek a Schwarzwalddal hajdanában egy hatalmas lapot alkottak, melyre lerakodtak a jurai tengerek rétegei, kőzetei, azután törés állt be e helyen s a Vogesek s a Schwarzwald alapzata pillérféle támaszt képezve, a tengerfenéket régi magasságában tartotta meg, mialatt körös-körül s a Vogesek és Schwarzwald közt is, a földkéreg a mélybe szállt le. A viz később a réteges kőzeteket levitte s maradt az eredeti tengerfenék. A jurai tenger eszerint oly magasan állt a mai Európa fölött, hogy a Vogesek s a Schwarzwald csúcsai csak fenekét képezték. »A Vogesek az ő jelenlegi domborzatukat nem sajátos emelkedésnek, hanem általános süllyedésnek köszönik, melynél fogva környezetük a mélységbe szállt. Hogy e süllyedésnek nagyságát megmérjük s egyszersmind a későbbi pusztulásnak (erosio) arányait fölfogjuk, el kell képzelnünk a triasznak s a jurának vastag rétegeit a Vogesek s a Schwarzwald csúcsai fölé.« (Antlitz der Erde. I. 266. l.)

Még merészebb alkalmazása van e teoriának a hires, amerikai örvények vidékére, hol a Colorado-folyam ezer és ezer lábnyi mély ágyban hömpölyög, melyet magának vájt; a folyamágy két meredek oldalát vizszinten rétegek tarkitják a kambriai formációtól kezdve föl a harmadkori rétegekig. Mindenféle palák, mészkövek és homokkövek alkotják a partok falát. A verespala tele van a jurakort jellemző kövületekkel; a homokkőben ellenben semmit sem találni, azonban közelről szemlélve látni, hogy a keresztrétegek bámulatos filigrán hálózatával van beboritva, mintha csak gyönyörű arabeszkek volnának étetés utján kicsalva vagy fagyás révén előidézve. A krétakori rétegekbe hébe-hóba édesvizi lerakodások is települtek. Oldalt emelkednek Utahnak fönsikjai. Már most mit csinál e rendkivül magasan

fekvő vidékkel Suess? az amerikai geologok ugy vélik, hogy ez az egész vidék ki van emelve előbbi mélyebb fekvéséből; Suess ellenben ezt a vidéket eredeti magasságban megmaradt tömegnek nézi, mialatt a környezet leszakadt a mélységbe; de itt már nem mint a Vogeseknél s a Schwarzwaldnál 2000—2000 lábról, hanem ezer meg ezer méterről van szó. Sok ezer méterrel kellett volna ez esetben a Csendes oczeán felé leereszkedő földkéregnek s magának a régi oczeánnak szállania. E teoriának hihetetlenségét maga ez a példa világitja meg legjobban! Bármily nagy legyen is Utah hegyeinek távolsága Európától, lehetséges-e az, hogy az oczeánnak sok ezer méterrel való leszállása a harmadkor kezdete óta Franczia országban a harmadkori tengerek partjainak vonalait meg nem változtatta volna? az egykoru tengerek partvonalai legjobban ellenőrzik egymást, s nem tudnak ily sülyedésekről. A régi magasságok szinvonalán fönakadt tömegek elenyésznének a leszakadt kéreg nagy méreteivel szemben. »Si cette hypothèse est peu vraisemblable en raison de l'insignifiante étendue des piliers, dont elle admet l'immobilité, comparée à la grandeur des territoires, qu'elle assujettit à un effondrement, du moins elle est mecaniquement admissible et, en ne se plaçant que sur ce terrain, on pourrait à la rigueur la soutenir. Mais l'aspect en devient tout autre, quand on cherche à mettre cet ensemble de mouvements en accord avec les variations du littoral maritime.« (A. de Lapparent, La nature des mouvements de l'écorce terrestre. 36 l.) A tengerek okvetlenül jeleznék e nagy változásokat s partjaik körvonalai követnék a szinvonal leszállásának mozgását.

Jóllehet az amerikai cannon-ok — igy hivják e vizmosott és vájt örvényeket, — hevenyében meg is czáfolják Suess zsugorodási elméletét, még sem érdektelen ez elméletnek érveit is tekintetbe venni, már csak azért sem, mert bizonyára oly tényeket és tényezőket érintenek, melyekkel minden idevágó elméletnek számolnia kell.

Az elméleteknek egyik főkelléke, hogy alkalmasan magyarázhassák a történést. A föld domborzatának magya-

rázásához mindenekelőtt tisztába kell jönnünk a földkérget emelő vagy torlaszoló erővel, melynek a kéreg egyes részeinek kiemelkedését, más részeinek alászállását köszönjük. Erre az erőre minden elméletben lesz szükség. Az egyik erő a föld forgásából származó érintői erő, a másik az anyag különböző elhelyezkedéséből származó nehézkedési különbözetek; az iszonyu nyomás az előbbi két erő által megbolygatott rendszerben különféle irányban léphet föl tevékenyen majd alulról fölfelé, majd fölülről lefelé, vagy oldalt, s huzza, feszíti a földkérget, megtöri, nyomja és tolja és torlaszolja.

Képzeljük el magunknak az erők e játékát. Tegyük föl, hogy a föld többé-kevésbé plasztikus, idomitható tömeg. A plutonikusok közt is vannak, kik Lord Kelvin (Sir W. Thomson) vezérlete alatt azt gondolják, hogy a föld belülről kifelé szilárdult meg, vagyis azt gondolják, hogy az izzó tömeg roppant rögökbe fagyott, s e rögök lemerültek az izzó magmába, részben ismét megolvadtak, de részben a mag központja körül helyezkedtek el; igy folytatódott ez a folyamat, mig végre az egész tömeg meg nem szilárdult; most szerintük a föld oly szilárd mint egy aczél-gömb. Mások kivülről befelé képzelik irányitva a megszilárdulást; szerintük is rögökbe fagyott a föld: a rögök a röperő következtében mechanikai egyensulyt kerestek, torlódtak, szorultak s megalakitották a föld domborzatát, mely alatt egy izzó, és egyre zsugorodó mag rejlik. Végre a neptunikusok is valamiféle pépes, plasztikus tömeggel dolgoznak, melyben az egyensuly különfélekép megzavarodik; ez a zavar az összeverődött s többé-kevésbé a földön szétfolyó meteorok és holdak leereszkedése által a földre még csak fokozható s komplikált egyensulyi elhelyezkedést von maga után.

Tartsuk szem előtt mindezek után, hogy egy forgó golyóban mikép iparkodik elhelyezkedni a plasztikus anyag. Ha egy kerülékes gömbre, mely nem forog, a sark s az egyenlitő közé kis golyót helyezünk, akkor az a kis golyó mint egy lejtőn az egyenlitőről leszalad a sark felé; ha ezután forgásba hozzuk a kerülékes gömböt, egy bizonyos forgási sebesség mellett a kis golyó nem fog leszaladni a sark felé,

hanem egyensulyba helyezkedve megáll bármely északi szélességi fok alatt, azon esetben, ha a röperő egyenlő a nehézkedés érintői összetevőjével. Ha a kis golyó helyébe ugyanazon sulyu, de nagyobb térfogatu golyót veszünk, akkor a nagyobb távolság miatt, mely a nagyobb térfogatu golyó sulypontja s a gömb forgási tengelye közt van, a röperő összetevője túlsulyba jön, s a golyót az egyenlitő felé huzza. Az alkalmazást a föld viszonyaira könnyen megtehetjük. A magasan fekvő földtömegek a forgás következtében az egyenlitő felé húznak s természetesen magukkal vonják az alsóbb, plasztikus rétegeket is, mig a nagy dudorodások lehetőleg symmetrikusan az egyenlitő körül el nem helyezkednek.

A földkéregnek különböző sürüségü és vastagságu rögei különböző nyomást gyakorolnak egymásra; a nyomás érintkező vonalán okvetlenül összezúzódnak, föltorlódnak, s fodrokat, redőket vonnak széles vonalakban a föld felületén. Ily nyomás beálltával itt is ott is széttörik a kéreg, s ha össze is forr ismét, törési hajlandóságot mutat s a törések e vonalában könnyen képződnek vulkánok.

A földkéreg átlag egyenlőnek vett megfagyása által a föltételezett plasztikus mag egyenlőtlen nyomást szenved annyiban, hogy nagyobb átmérője irányában ép ugy zsugorodik, mint kisebb átmérője irányában. Ez a kisebb átmérő a sarkok felé tart; ebben az irányban tehát a földmag reagálása is növekszik, mig az egyenlitői vidékekről elhuzódik. E hatások és visszahatások közvetlen következménye az, hogy az egyenlitő körül földudorodott kéreg hajlandó beszakadni vagy legalább is megtörni. Tényleg az egyenlitő fölött vonul el az egyik nagy törési tengelye a földnek a Pirenéktől Európán, Ázsián át a Himalaja-hegységig. Mindkét jelenséget észlelni az egyenlitő tájain: azt is, hogy horpadások támadnak s mélyednek a tengerek, s azt is, ami ennek csak következménye, hogy az egyenlitő körül a földkéreg hajlandósággal bir nagy hegylánczok alakitására.

Ezek a megjegyzések hozzávetőleg tájékoztathatnak a hegységek alakulásának elképzelésében s oly tényezőkre utalnak, melyek átlag semmiféle teoriából sem hiányozhat-

nak s részben függetlenek plutonizmustól és neptunizmustól. A mi Suess törési teoriáját különösen jellemzi, abban áll, hogy szerinte »a földkéregben nincs semmiféle mozgás, mely alulról fölfelé hat, kivéve azt, mely a fodrok, a redők alakulásakor *közvetve* jelentkezik.« Neumayr szerint is, ki az ő »Erdgeschichte« cz. művében szorosan követi Suesst, a fölfelé irányuló mozgásai a földkéregnek csak melléktünemények, »Begleiterscheinungen« s határozottan kimondja, hogy a törés vonalán beálló kéreg-leszakadás képezi első tényezőjét a földdomborzat kialakulásának; vele szemben a hegyláncoknak gyürüzése s a hegyóriások kiemelkedése vizszintes nyomás vagy lökések következtében csak másodrendü, alárendelt jelenségeket képeznek. Ez mind túlzás! Kimutattam följebb, hogy a geologiai tények nem kedveznek a letörések teoriájának; vannak azonban más érveink is.

Érveink a következők. Hibás már a kiindulás is, hogy t. i. a hülő föld összezsugorodik, mialatt a földkéreg fölötte lebeg s támasz nélkül lévén, beleszakad. Nem ugy van; az izzó föld sokkal tömöttebb és sulyosabb, mint a megszilárdult kéreg; mikor a fajsulya szerint nehezebb izzó anyag lehül, nem kisebb, de nagyobb térfogatra tesz szert; tehát nem zsugorodik össze, hanem kitágul. Ha a földkéreg alsó oldalán az izzó tömeg most is lehül és megfagy, inkább megrepeszti a fölötte domborodó rétegeket, de nem hagy ürt betöltetlenül köztük és közte. S valóban látni a földkérgen repedéseket, de nem zsugorodásokat. Fodrok is és repedések is természetesen bőven vannak; de e fodrok alulról fölfelé ható nyomás következtében képződtek; s a repedéseket is máskép kell kimagyaráznunk. Skandinávia festői fjordjai a felső földkéregnek mindmegannyi repedései, melyeknek meredek falai közé nyulik néha órahosszat a tenger. A fjordok ugy képződhettek, hogy a föld alsó rétegei pl. épp a hülőfélben levők, mialatt hültek, kiterjedtek; a fölöttük elterülő, már teljesen szilárd rétegek ki nem terjedhetvén, szétrepedtek; falaik meredeken szétváltak, igy támadtak azok a csipkés, szakadozott tengerárkok, a fjordok. Ha az idő le nem töri folytonos erosióban falaikat és szé-

leiket, s össze lehetne azokat húzni, teljesen egymáshoz illenének széleik.

Ha az izzó föld nagyobb fajsulyu, az is következik, hogy a szilárd föld nem merül el benne, hanem úszik rajta, s közvetlenül rajta áll, reátámaszkodik; kérgének alsó része a szilárd halmazállapottól sokféle fokozaton át, puha, kásás, folyó halmazállapotban érintkezik a teljesen izzó földmaggal. Emlitettem az I. fejezetben, hogy oly nagy boltiveket, amilyeneket az izzó mag fölött domborodó földrétegekben föl kellene vennünk, kiépiteni egyáltalában nem lehet. Az óriás nyomás alatt minden kásává és szitáló porrá válnék. De ha a föld szilárd kérge nem lebeg boltivben, hanem a hevenyfolyó belsőre támaszkodik, akkor ez a nehézség is tárgytalanná lesz.

Ezzel egyszersmind megváltoznak fogalmaink a földkéregről. Mi a földkérget erős kazánnak gondoljuk, melynek sziklapántjai és érczdongái közt dübörög a lávatenger. Ez a fölfogás legalább is tulzott, s talán egészen hamis. A nagyobb fajsulyu izzó földnek nem kell pánt, nem kell donga; mert nehézkedése nem kifelé, hanem befelé vonzza. Rendes körülmények közt nem feszegeti a földkérget, hanem ellenkezőleg hordozza a kérget.

A zsugorodás lehetőségét még egy más reflexió is kizárja. Befelé a földbe hatolva elgondolhatjuk, hogy mily rengeteg nyomás alatt állnak az alsó rétegek. Minél nagyobb a nyomás felülről lefelé, annál nagyobb az alsó rétegeknek s magának az izzó magnak sürüsége. Ott tehát zsugorodást, közbeneső ürt föltételezni lehetetlen.

A tömegek nyomásából kiindulva Löwl Ferdinánd kimutatta, hogy mélyen a földben repedések nem keletkezhetnek. Azért most már azt a véleményt is kizártnak veszik, mely szerint a vulkánok nyilásai, mintegy kürtői egész az izzó maghoz nyulnának. Reyer még a viznek leszivárgását is a mélyebb mélységekbe, lehetetlennek mondja. Szerinte az alsó kéreg oly sürü és kemény, hogy azon sem gőzpára, sem vizcsepp át nem hatol. S hogyan magyarázzák ezek a vulkánokat? ugy, hogy a valamikor kifeszitett s áttört kéreg-

repedések helyén, melyek azóta ismét bezáródtak, bizonyos hajlandóságot vesznek föl, hogy a felsőbb rétegekben, tehát nem tulságos mélységekig, ismét megnyiljanak. Az itt megbolygatott egyensuly következtében némely kőzetrétegek megolvadnak, vizgőzök és gázok képződnek, amelyek kitörést eredményeznek. A tengermellék bizonyára előmozditja a vulkánok kitörését a beszivárgó viz révén, azért is látjuk, hogy a vulkánok óriási többsége a tengerpartokon vagy szigeteken emelkedik. A vulkánok sora ezen vélemény szerint is a föld régi repedéseinek peremén s a repedések elágazásán huzódik végig. E repedésekről a föld jelen ábrázatjának jellemző vonásainál szólunk.

Hagyjuk el tehát a föld fodrainak és repedéseinek a hülő mag összezsugorodásával eszközölt magyarázatát s keressünk mást. Manap jeles tudósok a föld belsejéből fölfelé ható nyomást, legyen az akár mechanikai összetevők eredője, akár a föld méhében képződő gőz és gáz s első sorban talán a vizgőz, tartják annak az erőnek, mely hegyeket, szigeteket, kontinenseket emel. Akár a gőz, akár a tömegek egyenlőtlen elhelyezkedéséből származó nyomás oly irányt vehet, hogy kitolja itt-ott az alsóbb rétegeket, máshol pedig szétfeszíti, repeszti, elnyujtja; ez a feszitő erő van oly hatalmas, hogy az egymás fölött tornyosuló földrétegeket kiemelje; ez az emelkedési-teoria (Elevationstheorie). A földalakulás kezdetén kiváltkép a vizgőz s a gázok gyakran áttörhették a földkérget; óriási emelkedéseket domborithattak a föld hátán, melyek bizonyos fokig ellentálltak a nyomásnak, de végre is szétpattantak s világrészek rombadülte után uj hegyeket és tengereket képeztek.

A geologiának gyönyörü czélja kimutatni a világ jelenlegi domborzatán e régi szakadások, gyürüzések, zsugorodások, emelkedések körvonalait; föladatát képezi, gyüjteni a föld domborzatának, fiziognomiájának anyajegyeit, amelyekből azután következtethet az azokat létesitő erőre, s az eseményeket általános okokra visszavezetve teoriákat állithat föl.

Suess szakadási teoriájával szemben áll, mint már említettem, *az emelkedés elmélete.*

Tekintsük meg ez elmélet ismertetése előtt a hegységek vonalait s a globus domborzatát.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Esztergomi kanonokok 1100—1900. Irta Kollányi Ferencz. A magyar katholikus egyház kilenczszázados évfordulója alkalmából kiadja az esztergomi főszékesegyházi káptalan. Esztergom, Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája. 1900. 8-r. LVI és 547 l. Ára 6 korona.

Kollányi Ferencz esztergom-főegyházmegyei paptársunk, a Nemzeti Muzeum könyvtárőre, kinek nevét a »M. Sion« olvasói nemcsak e folyóiratban közölt czikkeiből, hanem onnan is ismerik, mert már több történelmi tárgyu művét ismertettük (pl. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának történetét 1896. évf. 857. l.): ismét egy vaskos művel s lehet mondani forrásmunkával gyarapitotta a magyar történettudományi irodalmat, midőn az előttünk fekvő kötetben megirta az esztergomi kanonokok teljes névsorát, s a főkáptalannak történeti fejlődését tágabb értelemben napjainkig, szükebb értelemben Zsigmond király idejéig.

Kollányi nem járt már ugyan töretlen utakon, mert előtte többen megpróbálkoztak a kanonokok névsorának összeállitásával. (Elsőnek Veres Pál subcustos 1565-ben kezdte összeirni az esztergomi kanonokok névsorát s őt követték különböző időkben Dolny István (1689), Illyés István (1711), Babóthy (1628) a »Liber Ruber«-rel, Palkovics György (1835), Kemp Mihály (1856), Szabó József (1872) s végül Forgách Ágoston gróf nagyprépost 1876-ban). Mind-

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

A föld felületét csupa fodor, redő, hullám tarkitja; nem ugy néz ki mintha sima, kifeszitett lap, hanem össze-vissza gyürt papir volna; e gyürődések nagy területekre terjednek ki s összefüggő szisztémákat képeznek. Mint mindenütt ugy itt is a természetet nagy változatosság jellemzi. A gyürüző kéreg okvetlenül össze-vissza hajlott a nyomás behatása alatt már csak azért is, mert nem egyenletes. A vastagságát ugyan átlag egyenlőnek veszik még a forró magmás plutonikusok is, de ha föl is teszszük Darwinnal és Lord Kelvinnel, hogy fenékig van megfagyva azaz olyan akár egy aczél-gömb, akkor is nagy benne s a rétegekben a változatosság, mert különféle kőzetek alkotják a kérget, itt-ott erős, szilárd bástyák, Suess czölöpei épülnek bele, melyek az összegyürüzésnek akadályául szolgálnak; ilyen például a cseh s az auvergni erős kőzet-bástya; máshol több formáczión keresztül rétegesedett medenczék állnak a gyürődés utjában. Egészen ugy történik a dolog, mint mikor egy kiteritett szőnyeget egy oldalról tolunk, melyen székek és asztal állnak; a székek lábain megtörik a gyürődzés s homoru és domboru fodorrendszereket alkot, majd ernyősen majd szétnyulva. Igy valahogy gondoljuk el a föld hegyeinek rendszereit s összefüggést keresünk világrészekre terjedő fodraik és árkaik közt.

A legtöbb ezen fodrok körül észak felé van föltorlódva s délfelé meredeken leszakad. Ilyen a Himalaja s a Kiö-Lu, az Alpesek, melyeknek redőit képezik a Pyrenék s az Apenninek, fodrait a Kárpátok, a Balkán s a Taurus; ilyenek a Cordillerák s az Andesek. Mikor fodrok és redőkről van szó a föld felületén, ne tekintsük az országokat s a kontinenseket, ne válaszszuk el a földből a tengert. A föld gyürődései oly erőknek tulajdonitandók, melyek az egész földdel játszanak s a tengerekben épp ugy hánynak redőt, vet-

nek sánczot s húznak árkot, mint a szárazföldeken; nem oly sima a fenék mint a viztükör; az atlanti oczeán két S alaku mély árka a geologusok részéről éppoly figyelemben részesül, mint a Himalaja vagy a Kiö-Lu. Mint emlitettem, a hegységeknek átlagos jellege, hogy egy oldalról meredeken fölnyúlnak falaik, igy az Alpesek Itália felől, a Himalaja India felől, az Andesek és Cordillerák a csendes Oczeán felől; azt a benyomást teszik e hegyek, hogy akár zsugorodással, akár emelkedéssel magyarázzuk a világ domborzatát, a föld kérge ott le van törve s az egyik fele fölmeredt a magasba, a másik fele meg leszállt a mélységbe; e szerint Lombardia, Piemont, a Csendes Oczeán, India e letört földkérgen terülnének el. A kéreg eltörésének föltétele érvet talál a Vulkánok soraiban is, melyek ez állitólagos törésnek vonalán huzódnak végig. »Nézzétek — mondják geologusaink — egy-egy vulkán nem egyéb mint a régi törésnek kéménye s az alvilági tüzhelynek szelelője; a merre a vulkánok sorai vonulnak, arra huzódik a földkéreg törésének vonala.« A vulkánok vonalát követi a földrengéseknek vonala; ez a vulkán- és földrengés vonal, valamint a föld legnagyobb hegységeinek vonala két irányban vonul, az egyik a keleti földtekén az egyenlitő felett hosszában, a másik a nyugati féltekén egyik sarktól a másikig terjed. Az előbbinek központja a középtengerben fekszik s két vége a kelet- s nyugat-indiai szigetekig ér. A vulkanikus Azori szigeteknél kezdődik, Lissabont, s a dél-itáliai vulkánokat érinti, átvonul a kis-ázsiai nagy földrengési központokon, érinti a dél-perzsiai régi vulkánokat, s a Himalaja magas vulkánjain keresztül pontozzuk a vonalat le Sumatra, Jávába. Ezen keresztben fekvő nagy vulkán-vonalon kivül más, mellékvonalat is különböztetnek meg, mely minket érdekel s az alsó-rajnai palahegységtől az Eifel régi vulkánjain át, a Taunus, Cseh- és Észak-Magyarország meleg forrásait, a Kárpátok alatti vulkanikus eredetü hegyeket, az erdélyi Kárpátok iszap- s a Michailowi Naptha-forrásokon áthaladva Balkasch és Baikalban végződik.

A másik főiránya a vulkánoknak ez egyik sarktól a

másikig terjed; Dél-Amerika legdélibb csúcsától fölfelé, végig az Andeseken s Észak-Amerikán át húzódnak a vulkánok; fönt a magas északon az Aleuti szigeteken átmennek Ázsiába; a Kamtschatkai félszigeten, a Kurillákon, Japánon, a Liu-Kiu szigeteken, Formosán, a Philippineken lefelé megvonják tüzes vonalukat s a Molucki szigeteknek s Uj-Guineának közbevetésével Új-Seelandig érnek. A Csendes Oczeán úgy veszi ki magát mint valami mérhetetlen zafir és rubinköveknek szegélyzetében. Mérhetetlen kiterjedésben mély medenczét képez, melybe letört a földnek majdnem fele; mellette az amerikai részen kiemelkedett a Cordillerák s az Andesek meredek sziklafala; a másik rész leszakadt s a hol a törés van, ott a réseken kitör a földalatti tüz; ez adja a vulkánokat.

Emlitettem már, hogy a vulkánokat nem kell a földalatti tüzzel, mely talán sohasem létezett, azonositani. Hogy törések vannak a földkéregben, s hogy mintegy két fő gyürődést kell megkülönböztetnünk a földön, az bizonyos; de ezt neptunikus s plutonikus egyaránt elfogja ismerni. A törések helyén van elég mechanikus és chemikus tényező, mely vulkánokat és izzó forrásokat forraljon.

Tehát a földkéregnek az Alpesek s a Himalaja vonalában egyrészt s az Andesek irányában másrészt jelentkező lekötését, a vulkánok jellemző sorait mindnyájan elfogadják; azok is, kik a Suess-féle zsugorodási elméletnek nem hivei.

Az Alpesek s a Himalaja keresztvonalában fekvő fodrok legtöbbje észak felé van föltorlódva s délfelé meredeken leszakad; a hegységeket torlasztó erő tehát délfelől nyomhatta a kérget; de az Alpeseket véve, melyek Európában a legujabb (harmadkori) eredetüek, a nyomás az ősibb kőzetü középeurópai medenczékben és bástyákban (Horst) ellentállásra talált. Gondolhatjuk, hogy északra, az Alpesek vidékétől az európai medenczék már hatalmasan meg voltak és föl voltak rétegesedve, mikor az Alpesek, Apenninek, Kárpátok mai alakjukban keletkeztek. Ezek a medenczék bástyák gyanánt álltak utjába a délfelől jövő gyürüdésnek; ezen ellentállás szerint a fölvetődött redők majd széttörtek, majd átvetődtek,

majd ernyő módjára, széles félkörökben elnyultak. A hol a nyomás legnagyobb volt, ott össze-vissza vetődött minden; régi rétegek fölkerültek, ujak le; a fodor átvetődött mint a hullám s közbe granittömegek emelkedtek a mechanikai nyomás által is áttüzesedett földméhből. Ez történt az Alpesekben, ahol a geologiai rendetlenség klasszikus.

Ha a mostani középtenger hosszában vonalat húzunk a perzsiai fönsikon, Pamiron és Gobi pusztán át, ezzel két részre osztjuk a hegység tengelyét s észreveszszük azt, hogy e vonaltól északra fekvő hegyek dél felé vannak letörve, s a vonaltól délre fekvők észak felé törtek le. Európában e vonaltól északra az Alpesek esnek, délre Afrika északi szélének hegylánczai; itt minálunk ezt a két hegységet a Középtenger egymástól távol veti, az ázsiai hegységek gyürüje sokkal kivehetőbb. Ha hozzátesszük, hogy vannak érveink, melyek a Középtenger irányában messze be Ázsiába terjedő Oczeánnak, mondjuk, a nummulita-tengernek létét bizonyitják: akkor a világnak két felét mint két Oczeánt foghatjuk föl; az egyik a Csendes Oczeán, melynek szegélyét képezik az előbb emlitett, déltől északra huzódó vulkángyürük; a másik Oczeán az volna, melyet a kelettől északra húzódó hegységek tengelye irányitana s melynek apró maradványa volna a középtenger.

Ugy látszik, mintha e két nagy Oczeán központjából ható erőtől gyürődzenék a földkéreg s annak következtében a központ felé leszakadna s az ellentétes oldalon hullámosan elsimulna.

Némelyek a középtengeren átvonuló tengely körül hármas hegygyürüt különböztetnek meg. A legszélső gyürüt képeznék a Pyrenék, Jura, Kárpátok, erdélyi havasok, Balkán, Kaukázus, Hindu-Kusch, Adai-tag, China északi és keleti hegyei, Himalája, Perzsiai tengerparti hegyek, Iran, Örményországi hegységek, a Jordán, a Holt- és Vöröstenger árkának keleti hegyei s Afrika keleti, déli, nyugati partszéli hegységei. A belsőbb gyürüt alkotnák: a kastiliai, Szard és Corsicai hegyek, az Alpesek középtengelye, a Kárpátok dél oldali vonala, a Rhodope-hegység, Iran északi hegy-

oldalai, az északi Thian-Schan és a Tibeti fönsik keleti előhegyei, Karakórum, ugyancsak Iran keleti és déli hegyoldalai, Libanon, Abessiniai fönsik s a Tanganjika s Albert Nyansa árkának hegylánczai; a legbelsőbb gyürüt pedig az Alpesek déli része, a Karst, Taurus, Elburs, Hindu-Kusch, Kuen-Luen, az örmény fönsiknak déli oldalhegyei, a lybiai fönsik s az Atlasz képezik. Ezek tehát az egész kelet-északi kontinens tömeget, Ázsiát, Európát, Afrikát egybeveszik s hegységeit, gyüréseit, fodrait, redőit, árkait egységes erőre vezetik vissza, mely a középtengeren átnyuló s Perzsián, Tibeten, Chinán végighúzódó tengelytől jobbra-balra hatott ki. E tengely hosszában régi (harmadkori) Oczeánt sejtenek, melynek létét az egynemü rétegekből, kivált a Nummulita mészkőből bizonyitják.

Könnyen elképzelhetjük, hogy e szakadások nem egyszer történtek s hogy mindannyiszor hegyek s hegylánczok keletkeztek; a már fönnlevő hegységek okvetlenül összenyomódtak vagy szétrepedtek vagy teljesen eltüntek. A geologiának az lesz föladata, hogy a hegységeket koruk szerint is osztályozza s romjaikat az ujabb alakulások közt megjelölje; ez uton a világ mai szine egy oly város, melynek falaiban össze-vissza kisebb nagyobb darabok vannak más, e helyen épült régi városok romjaiból. Térjünk ki röviden e merész vállalatra is.

A föld jelenlegi domborzatát létesitő emelkedés, zsugorodás, gyürődés a kréta-korszak végén, a harmadkor elején kezdődött. Mostani nagy hegylánczaink mind modern alakulások; a Pyrenék, Kárpátok, Alpesek, a Himalaja a harmadkorszakból valók, s utánuk nem sokára az Andesek s a Cordillerák meresztették égre sziklafalaikat. Az Alpeseken a geologiai gyermek-arczulat vonásai — mondják a hozzáértők — még nagyon meglátszanak; nincsenek elkoptatva s az erosio még nem pusztithatta el őket lényegesen. A harmadkor végétől jelentős emelkedés nem állt be s azóta úgy látszik nekünk, hogy rendületlenül áll lábaink alatt a föld s a sziklák meg nem roppanhatnak; nem hiányzanak azonban jelek, melyek a mai föld ábrázatának beállható elváltozására

utalnak; egyik ilyen jel, a tengereknek mélyedése, kivált az egyenlitő körül.

A harmadkori gyürődés előtt más fodrok és redők jellemezték az akkori világot s a tudomány, kivált Suess E. a harmadkori hegységen kivül még három régi hegységrendszert különböztet meg, melyeknek darabjaival a mai földön találkozunk. A geologusok érdekes kutatásai kideritették, hogy a Pyrenék nyugati vége s épp úgy a keleti nyulványuk, mely azokat az Alpesekkel összekötötte, a tengerbe szakadt; hasonlókép leszakadt a Balkán s a Kaukázus összekötő része s a Kaukázus keleti oldala. Ezek a leszakadások már a harmadkor óta valók. A harmadkor előtti emelkedések meghatározásában a paläontologia jó szolgálatot tesz; ugyanis a fosszil alakokban ránk maradt régi fauna és flóra sorában való elváltozások s a folytonosságnak s egymásutánnak feltünőbb megszakitása arra indit, hogy a világ geologiai elváltozásait a fauna és flóra fejlődési sorainak e réseibe illesszük bele. Az élet különbözősége tanulságos intést szolgáltat arra nézve, hogy ez elváltozásnak okát bizonyára az anyagi substratumnak fölforgatása képezte. Igaz, hogy ez a fölfogás ismét érvényre emeli a katasztrófákat, melyekről később szólunk; de hiszen katasztrófák nélkül a rengő és hullámzó földön nem boldogulunk.

Fölhasználva a letünt szerves világnak nyomait is, Suess E. és Penck A. kutatása az Alpesek emelkedését megelőző régibb földalakulásnak periodusát a palaeozoi korba, kivált annak kőszénkorszakába helyezik. Ez őshegység oly vonalban húzódott, melyet Angliától, Nyugat-Oroszországon, Közép-Ázsián át, Dél-kelet-Chináig húzunk. Németországban hozzásorolják az Ércz-hegységet, a Thüringi erdőt, a Harzot s a rajnai palahegységet, az Ardennákat, Schwarzwaldot és Vogeseket. »Körülbelül a permi formáczió kezdetén hatalmas alpesi hegységet kell képzelnünk, mely a mai Franciaország közepéből indult ki s pompás ivben Közép-Németországon s Morvaországon át Sziléziáig ért. Dél- és Közép-Németországnak lépcsőzetes világa az ő triaszi és

jurai lerakodásaival jelzi egy nagy beszakadásnak helyét, hol a régi hegység a mélységbe szállt.« (Neumayr.)

Még régibb a silur-hegység rendszere. A Böhmerwald a silur-rendszer hegységének egyetlen maradványa az európai kontinensen. Keleti és dél-keleti Braziliában, az argentiniai hegylánczokban, s Ausztráliának keleti szélén szintén találkozunk ez őshegység maradványaival. Ez volna a második őshegység visszafelé számitva a sort.

A legislegrégibb hegység tekintetében már nagyon ingadoznak és szétágaznak a vélemények. A silur előtti korszakokból alig ismerünk biztosra vehető hegységet mi-nálunk; silur előttinek tartják a canadai őskőzet-lapot; vannak Afrikában is ugynevezett achai (első) és azoi (élet nélküli) hegységek, még pedig nyugaton; de bizonytalan, vajjon a canadai rendszerhez tartoznak-e.

E szakadások és emelkedések tüzetesebb kikutatása rendkivül fárasztó s eredményeiben kétséges munka. Nem is az képezi föladatunkat, hogy azokat hegyiről-tövire átkutassuk; beérjük annak fölértésével, hogy a föld tényleg plasztikus volt s most is az, s hogy a változatosan elrendezett tömegek különféle nyomások behatása alatt a földkérget zsugoritják; a mély fodrokba leszakadnak, tehát tengerekbe mélyednek.

A laikus el sem képzeli, hogy egy kedves vidék hegyes, dombos kerete s arczulatának fodrai mily különböző korszakokból valók; nem gondolja meg, hogy a törések itt egy darab régi világot hagytak meg s az emelkedések egészen más korszakbeli hegységet csusztattak a régi mellé. A gránit, mely a Zoborban magasan kiemelkedik, a Nyitra völgyében már leszakad a mélységbe s most azt a Matka-Bozsá mészkövei, későbbi tengerek üledékei s a Kis-Magyar-Alföld eocenje födik.

Igy vagyunk hazánk hegységeivel s a fejedelmi Tátrával is. A Tátra főleg granitból áll; északi lejtőjén a granitot diasz-homokkő fedi, amire azután triasz-féle s végre még mélyebben krétakorszakbeli rétegek következnek. Az Alacsony-Tátrának épugy mint a Magasnak magvát granit képezi.

A nyugati Kárpátok csak a granitnak köszönhetik, hogy legalább két hegytömegben, a központi Kárpátokban s az Alacsony-Tátrában megmenthették a havasok s az Alpesek jellegét. A nyugati Kárpátok hemzsegnek a vulkánikus kövektől; granit, melaphyr és trachyt, más-más kornak gyermekei képezik legnagyobb részben a Kárpátok belső magvát és csak északkeleten, Losoncz, Zólyom, Beszterczebánya közt, s Kassa, Eperjes közt tartotta fenn még magát összefüggő lánczokba szedett őspala-terület. Északnyugatra a Vág-Árva árkától terül egy kréta eocén korszakbeli külső hegylánczolat. A hatalmas Chocs mezozoikus hegység; a liptó-galiczíai havasok gnajsz és granitból valók!

Menjünk tovább. A Magas-Tátrától délre és délkeletre, Gömör, Abauj, Torna és Szepesmegyékben egy nagy őshegységnek tömege domborodik. Granithegyek alkotják vázát ennek a hegységnek, melynek nyugati része leginkább gnajszból és csillámpalából, keleti része jobbára ős agyagpalából épült. A hegytömeg délkeleti részén többnyire fensikokat alkotó hatalmas mészhegységek terülnek el. Ezek a mészfensikok valamikor teljesen összefüggő, lapos tetőt képeztek, mely csak idő folytán vált szét több részre; csodaviláguk, titokzatos, »nyelő és ravaszlyukaik,« nagyszerü barlangjaik triasz korbeli mészkőbe vájódtak.

Ennyiféle korbeli kőzetből s többféle emelkedésből alakulnak hegységeink. Beszakadásokról is értesitenek geologusaink. Nevezetesen a Kis-Magyar-Alföld és a Duna jobb partján a Kis-Alfölddel határos sikság ily temetője volna régi hegységeknek.

Geologusaink igy okoskodnak. A nyugati Kárpátok hosszirányát véve, ugy tünik föl e láncz, mint közvetlen folytatása az északkeleti Alpeseknek. Ez kétséget nem szenved. A Bakony, Vértes, Gerecse, Pilis, Cserhát, Mátra, a Kassáig elterülő Alsó-Hegyaljával egy délnyugatról északkeletre húzódó hegyvonalat képez, melynek párhuzamosan megfelelnek a nyugati Kárpátok Pozsonytól Krakkóig. Erre nézve tehát ugy vélekednek, hogy a pozsonyi, váczi Kis-magyar-Alföld, továbbá a Rába felső vidékén s a Kárpátok folyóinak tor-

kolatánál elnyuló sikság csak későkori beszakadásokból lett, mélyek az Alpeseknek s Kárpátoknak egykori összefüggését megszakitották s a folyamoknak is egészen más irányt adtak.

Nem hallgathatjuk el Suess E. nézetének egy igen érdekes bizonyitékát, mely a geologiában s a geografiában is páratlan s a népek képzeletében is szinte ijesztő keretezésben áll s ez Jordán-völgye s a Holt-tenger. A geologiában afrikai ároknak hivják s méltán, mert ez a fura horpadás az érintő fölött az ötödik északi szélességi foknál kezdődik s nyugatra Kilimandscharótól követhetjük a térképen is utját, melyet sok egymás fölött elvonuló tó jelez; Abessiniától keletre a Vörös-tengert képezi, azután a Jordán-völgyét s fölér Damaskusig, ahol több lapos árokba oszlik: »Viele Thatsachen bezeugen das geologisch jugendliche Alter dieses Riesenbruches. Hat es doch in mehreren Strecken junge basaltische Laven betroffen, wie in Syrien, in Abessinien und im aequatorialen Afrika. Im nördlichen Teile Syriens hat Blankenhorn pliocäne Süsswasserbildungen von diesen Verwerfungen durchschnitten gefunden. Demnach müssen wir die Entstehung des grossen Grabens wohl in die allerjüngste Tertiärzeit versetzen, ferner müssen wir annehmen, dass er zur diluvialen Eiszeit der Hauptsache nach bereits ausgebildet war, denn wir finden in allen den zahlreichen abflusslosen Seen, die in der Tiefe des Grabens gebettet sind, Strandterassen, alte Marken eines höheren Wasserstandes, den man wohl mit Recht mit dem Wandel der klimatischen Verhältnisse zur Eiszeit in Verbindung bringt. Dem Tanganyika-Graben dagegen scheint ein höheres geologiches Alter zuzukommen; seine merkwürdige Marine Reliktenfauna lässt kaum eine andere Deutung zu. Zum völligen Abschluss sind indessen die Bewegungen an den afrikanischen Spalten auch heute noch nicht gelangt, wie die ausklingende vulkanische und die noch ziemlich beträchtliche seismische (földrengési) Thätigkeit bekundet.« (Neumayr, Erdgeschichte).

Ime egy érdekes darabja a földnek! Suess iskolája az

afrikai árokban egy leszakadást lát, mely nagy változásoknak bekezdése. Fölhatott már a Vörös tengerig s ott a tengernek ágat szakitott s beutat nyitott az arábiai félszigetre; ily horpadásokon fölhatolhatnak a tengerek s nagy katasztrófákat eszközölhetnek a sülyedő vidékeken. Ily sülyedő vidék a Földközi tengernek keleti partvidéke s a pontusi részek, valamint az északi Adria. A keleti Kaukázusnak a Kaspi tengerbe való elmerülését már emlitettem. Az Apennini félsziget, kivált Calabria, a romlás előjelét szolgáltatja. A Kaukázustól a Kaspi tenger felé nyuló sikság éppugy gyanuban áll, hogy sülyedni készül, mint az északadriai sülyedési vidék.

Az embert még a világ romlása is érdekli, ha ujság; ugy vagyunk az afrikai árok esélyeivel is; érdekelnek, még akkor is, ha Suess-ék ez árokban a zsugorodó földterület uj fodrát látják. Ez árokra vonatkozó adatoknak lényeges pontjai kétségbevonhatlanok.

Tény, hogy ez árok, legalább a Jordán-völgy nem igen régi. Az archai őshegység fölött, mely granitból, jegeczes palákból és gnajzból áll, először hatalmas homokkőrétegek rakodtak le oly tengerekből, melyek a kőszénkorszakban a sinai félszigetet és Egyptomot elboritották. A Triasz- és Jura-korszakban erre felé tenger nem volt s a homokköveket itt-ott elhordta a zápor, ugy hogy sok helyen az őskőzet kidugta megint meztelen csontvázát. A felső Kréta-korszakban ismét viz alá kerülnek e vidékek s igy tartott ez a harmad-korig; az ugynevezett Eocän-ben a tenger visszavonult. A harmadkor végén áll be e vidékek katasztrófája, melyet a geologusok különböző rendszereik szerint elütően magyaráznak. Némelyek ez árkot sülyedésnek veszik oly értelemben, hogy az előbb egy magasságban álló vidék az árok irányában és széltében összetöredezett s a mélybe szállt; mások ellenben az árokban csak egy tulságosan kivájt boltiv beszakadását látják vagy erősen meghajtott rétegeknek szétörését nézik e mélyedésben. Annál valószinübb itt egy erős rétegmeghajlásnak és zsugoritásnak fölvevése, mert a pliocäni kövületeket ez idő szerint 650 méter magasságban találjuk,

a calabriai partokon pláne 1200 méter magasságban; ez a különböző magasságu egyidejü lerakodás azt bizonyitja, hogy a calabriai partokat később 1200 méternyire s a palmyrai pliocän rétegeket 650 méter magasságba későbbi felületzsugorodás emelte; annál inkább kell ezt felvennünk, mert ugyanazon tertiär utáni tengerek Francziaországban átlag a mai partvonalakat mosták. Mily erőltetett gondolat volna, ha valaki azt képzelné, hogy a tertiär tengerek feneke (hát még a fölszine!) 1200 méter magasságban volt a mai Földközi tenger fölött, s csak később szakadt le a mélységbe a vidék, még pedig olyformán, hogy a calabriai partokon egyké magaslat megmaradt eredeti helyzetében s Syriában már 600 méterrel lejebb csuszott s körös-körül pedig még 650 méterrel szállt lefelé. A geologiai adatokkal e nézetek igazán igen erőszakosan tarthatók csak fönn.

A Jordán-völgyének s a Holt-tengernek története az első kéreg- és fodor-szakadás után is nagyon változatos s fejlődésében hat időszakot különböztetünk meg ujabban, melyeket a tertiär korszakot követő két vagy három jégkorszak, itt tulajdonkép eső-korszak s azok váltakozása közbeneső szárazabb periodusokkal képez. Szem előtt kell tartanunk, hogy kezdetben a Jordán-völgy sokkal magasabban feküdt mint manapság; valamint azt sem szabad felejtenünk, hogy e völgyet a tenger, mely akkor még nem volt holt-tenger, 50%-kal nagyobb mérvekben töltötte ki, mint most; biztos, hogy a most Holt-tengernek nevezett tó régen a Tiberiasi tóval egybe volt kötve; az egy tó volt. Az első jégkorszak idejében 426 méterrel magasabban állt vize, mint manapság, mely akkor még nem volt nagyon sós; a sót a viz kimosta a folyók és patakok ágyának rétegeiből s fölhalmozta sok ezer éven át az árok mélyében. A későbbi jégkorszakok alatt is jó magasra emelkedett a tó tükre, 180—210 méterre a mai vizszin fölébe. Ezt a váltakozó járását a viz jól kivehető terasszokban, párkányokban jelölte meg, melyekről a tó tükrének ingadozását a geologia leolvassa. Ezalatt az árok egyre mélyebb lett; uj meg uj beszakadások mélyitették ki. Különben is veszélyes s katasz-

trófákra hajlandó talaj ez, melyben földi olaj, aszfalt, kén s meleg források nem ritkák. Az utolsó korszaka a Jordán-völgy keletkezésének az alluviumba, a negyed-korba esik; az alluviumban rakodott le a legmélyebben fekvő terrasz, melyet a folyó áradáskor most is elönt; ugyancsak e korba esik a Holt-tenger déli vidékén végbement leszakadása a termékeny diluviális részletnek, mely Sodoma, Gomorrha, Adama és Zebojim városok pusztulását vonta maga után. A mélységből a repedéseken feltólult a petroleum, aszfalt, a könyen gyulladó gázok s lángtengerbe boritották a vidéket; a gázok a levegőben jó magasságban is meggyuladhattak s ez azt a benyomást kelthette, hogy tüz esett az égből. A mai Holt-tenger feneke is meg van hasadva, s ez a hasadék végig vonul a tenger hosszában; a vizen is látni e hasadék irányát, mert egyre bugyborékoló és habzó vonal szeli hosszában a viz csendes tükrét. (J. Elbert, Die Entstehung u. Geschichte des Toten Meeres. Natur u. Offenb. 46. k. 3. füzet.)

Bocsánat e kitéresért: csak a tárgy érdekességét okozom ezért.

Suess nézetét nehéz elfogadnunk; nagyon egyoldalu és kizárólagos. Érthetőbb a földkéreg hajlásainak és a fodrok megrepedésének gondolata. Ahelyett, hogy azt állitanók, hogy alulról fölfelé a föld felületét s a tengerek fenekét emelő erőket nem ismerünk, mondjuk inkább azt, hogy az alulról fölfelé ható erők a legtermészetesebbek s legkevésbé erőltetettek. Csak az volna a hiba, ha ezeket az erőket gőzökre és gázokra korlátoznók; azt nem szabad tennünk. A földségeket az egyenlitő fölé elhelyező erők nem lehetnek gőzök és gázok; azoknak a tömeg s a rotáczió természetében kell érvényesülniök s belőle valók. Ezek huzhatják, vonhatják, feszithetik és zsugorithatják a földkérget, szóval oly nyomást gyakorolhatnak, mely hegyláncokat torlaszt, ezer meg ezer méter vastag rétegeket hajlit és megtör. Ez a nyomás a körülmények szerint alulról is, oldalt is hathat.

Miután pedig a földségeket elhelyező, rétegeket zsugorító, mechanikai tömegmozgási erőkről már szóltunk, ves-

sünk még a fölfelé ható erők legnépszerübb alakjára, a vizgőzre egy-két tekintetet.

A viz és tüz harcztere egyre mélyebbre szállt. Az atmoszfera izzó rétegeiből leért a forró földre, a hülő földről áttette harczterét a föld belsejébe; most ott folyik a harcz; a viz üldözi a tüzet, ki akarja oltani; a tüz mig győzi, nem enged, gőzzé változtatja a vizet; a fölszaporodott és izzó gőz, más gázokkal együtt, a hová beszorul, valóságos kazánba van befogva. A föld repedései gőzgéppé lesznek. A föld mechanikájának, a tömegmozgásnak hatalmas szolgái. A föld mikor igy kifejleszti belsejében a vizgőzt, megfeszül oldalaiban s dugattyui mozgásba jönnek; a merre a nyomás a legkisebb, arra tör a dugattyu; a föld tényleg valamikor enged, emelkedik; a tüzes, izzó láva utána nyomul; máshol meg ennek következtében az alsó nyomás kisebbedik, következőleg a felsőbb rétegek leszállnak. Ezt az alulról fölfelé ható nyomást, valamint máshol a sülyedést a vizgőz ereje eszközölheti. Lehet, hogy a nyomás oly nagy, hogy kihatása egész a föld felületéig ér s domborzatokat eszközöl a föld hátán; lehet hogy néha teljesen áttöri a földkérget s hegyekké torlaszolja kifordított szilánkjait; lehet hogy néhol egészen át és fölforditja a földkérget s átveti, ugy hogy ami legmélyebben volt, az kerül legfölül mint az Alpeseken látni. Az Alpesek a világ ismert s eddig átkutatott hegyei közt, a legösszevisszahányatottabbak; ott minden tótágast áll; egymásra hányva, magára visszaforditva, összekuncsoritva vesztegel a földkéreg.

Idevágóan irja Quinet: »Erst stellte ich mir an der Stelle der Alpen eine Meeresfläche vor. Diese ungekannten, ungenanten Meere liessen allmälig in ihren Betten dicken Mantel sedimentärer Schichten zurück; als dann die Gebirge sich erhoben und am Tageslicht erschienen, trugen sie diesen Muschelmantel. Sie wuchsen und durchbohrten ihn mit ihrer Spitze und nun erhoben sich ihre verhältnissmässig jungen Gipfel über den antiken Falten dieser weiten Gewandung, die noch an ihren Schultern haftete. Der Montblanc vor Allen hatte seine Hülle zerrissen und sein junges Granit-

haupt thronte über den Schichten, welche der alte Ocean dort abgelagert, derselbe, welcher seinem Ursprung vorausging und unter dessen Fluthen er gebildet wurde. Er erschien mir wie ein Held, der, um zu kämpfen, seinen Mantel zu *Füssen wirft!*« (Bomelli, i. m. 574. l.)

A viz tehát mint szorgalmas munkás képezi a rétegeket. A tüz beletör a csendes műhelyekbe s csatlósaival, az izzó granit, porfir, trachittal fölemeli a rétegeket s kupokat, dómokat épit belőlük; azután áttöri s kidugja granit fejét, legyürvén magáról lassanként a kagylós, széles redős ruhát, az az a réteges kőzetek fodrait.

Azt mondtam, hogy a nyomásnak nem kell okvetlenül egész a földszinéig kihatnia; lehet, hogy néha lefogva marad a föld belsejében; de a gőzprés ugyancsak szoritja a lávákat, a forró, hajlékony rétegeket; s hullámosan majd ütésszerüleg neki lóditja a föld kérgének. Ha nem is szakad ki ilyenkor a föld, ugy hogy a láva kiömöljék, de reng, s itt-ott repedések, eltolások, tölcsérek keletkeznek. A földrengést is az alsó rétegek gőzmozgatta mechanikájának tudják be. Nem állitjuk, hogy a földrengéseknek kizárólag csak ez az egy okuk van; lehet, hogy földalatti nagy rétegeknek beszakadása is maga után vonhatja a felső rétegeknek megrendülését. E földalatti gőzprésnek tulajdonitandó az is, amit a hegyek bizarr, kisérteties, fantasztikus alakulásán látunk; itt több ezer lábnyira van kitolva többnyire rézsutosan elhajló rétegekkel egy-egy csúcs; ott a tömeg szét van szakitva, egyik fele szédítő magasan áll, másik fele mélyen a völgyben; itt hullámosan, sőt teljes áthajlással boltivet képezve meredtek meg a kőzetek; ott legyező alakjára szétterpeszkednek, mintha plasztikus állapotban aránylag szük nyiláson tódultak volna ki. Néhol meg az eleven tüz a maga izzó hőfokaival kitör a földszinére a vulkánokban vagy ujakat képez; tengerekből szigeteket emel ki, mint puffadásokat, azután szétrepeszti őket, s dönti az izzó magmát. Máshol nem dönt, nem tör; csak lassan emeli a vizgőz a világrészeket, mint Skandináviát s Dél-Amerikának nyugati partvidékeit. Ez az emelkedés egyre tart. Ahol vulkánok vannak,

ott a vizgőz és forró gázok könnyebben szabadulhatnak, de ahol nincsenek, ott az erős földkéreg dongáit emelik.

Kezdetben, mikor a földkéreg még nem volt oly vastag és kemény, a viz könnyebben szivárgott le a mélységbe s könnyebben is törte át a kérget. Az emelkedések, azok a nagy világ-hólyagok, puffanások sokkal nagyobb méretekben alakulhattak, s az utolsók adták meg a mai világ térképének alapvonásait. Később, mikor a kéreg megvastagodott, a vulkanizmus hatása is szükebb keretek közé szorult s inkább helyi jelentőségü s lassabban működő hatalommá változott. A helyi jelentőséget első sorban a viz szivárgásának megszoritásából magyarázzuk. Néhol tényleg a földkéreg oly kemény és erős, hogy igen kevés az a viz, mely áthatoljon rajta, máshol azonban porhanyósabb, lazább a föld, s ott a viz átszivárog rajta. Az átszivárgott viz gőzzé lesz, s a feszülés a mechanika törvényei szerint iparkodik érvényesülni.

Az emelkedések és kitörések esélyei is bizonyára a viz leszivárgásához s a földkéreg keménységéhez füződnek. Minél vénebb lesz a föld, annál kevesebb változás esik meg rajta; a gőzgép tüze lassankint kialszik, a viz a kazánhoz nem fér, a fejlesztett gőz nem képes a nagy szikladugatytyukat mozgásba hozni, s akkor ott fönn a fölszinen sem változik már sok alak; a viz ugyan egyre töltögeti iszappal a tengereket; de a vulkanizmus, az alulról fölfelé ható gőzerő szünetel. A repedések kitöltődnek, néha-néha egy-egy vulkánban még kitör a láva, de azután a tevékenység egyre csökken, béke, nyugalom, elerőtlenedés képezi a hülő világ szignaturáját.

Most azonban még nem vagyunk annyira. A tüz még nem aludt ki, a vizgőz fejlik, ereje még iszonyu; a föld dongái sem meredtek még meg végleges mozdulatlanságig, hanem hajlithatók.

Az őstermészet fiatal bravuros erejét a vulkánok képviselik. A kraterekről szóló világalakulás teoriája óriási méretekben szerepeltette azokat; mellettük voltak kisebb-nagyobb kráterek, s vannak ma is. A kraternek jellemző

része nem a hegy, hanem a völgy, mely tölcsér- vagy üstalaku vége a földbe mélyedő csatornának. E csatornán át lehel a föld izgalmas mélysége gázt és gőzt, ezen át veti ki a hamut, a lapillusokat s nem ritkán a láva-folyamot is. A krátert tehát az erupczió csatornája alkotja; a hegy egész természetszerüen képződik körülötte a széleken feltorlódott s kivetett sziklákból, a görgetegből, lapillusokból és hamuból. Jól mondja már Seneca: in ipso monte non alimentum habet, sed viam. A hegy egyre magasabban torlódhatik; a láva, a gőz- és gáz-áram mint egy földalatti furó, mely a magával sodrott törmelékkel föltölti a hegység falait; igy az Aetna 10,200, a Teneriffa 11,400, a Colopaxi egész 18,000 lábnyi magasra emelkedik. Kétséges és bizonytalan s veszélyes magasság; ugyan az az erő, amely emeli, el is temeti a vulkánokat; beszakadnak, a földrengés megrenditi oduikat, kivájt falaikat s az emelkedés helyén üreg, üst, tölcsér támad; maga az erupczió nyilása is betömődik s ilyenkor azt mondják: a Vulkán kialudt. Pázsitos rétek, olajfák, a vadszőlő indái boritják a hajdan rémséges horpadást vagy kékszemü mély oválforma tavak töltik ki az üstöt. Néha a béke uralma tartós, néha azonban megint megszakad; a horpadás kinyilik s a tüz és kénes gőzök kipusztitják a lengő harangvirágot s az ezüstös olajfát. Ilyen békés volt már a Vezuv is jó sokáig; pázsitos rét, szőlőindás berkek terültek el csucsain és nyergein. Spartakus rabszolgahada a csendes, működni megszünt Vezuvon táborozott; a 79. évben K. u. azonban ismét kitört, ugy hogy Pompejit, Herculanumot eltemette.

A vulkánok kitörései a legfönségesebb látványokhoz tartoznak, melyek a rémületnek, a borzadásnak és csodálkozásnak érzelmeit, s ez erők nagyságának sejtelmeit ébresztik. A vulkán oldalai kiszakadnak, a főkráteren kivül mellék-nyilások, repedések támadnak. Fehér gőz és füstfelhők iramlanak a magasba, mint a gőzmozdony megindulásakor a mozdony kéményéből; a lávatömeg a földrepedésben földagad, nagy puffadások képződnek, hólyagok, melyek ágyúk ropogásával szétpattannak s tüzet, követ, salakot vetnek a

magasba. A lávaoszlop, mint egy rémséges gép dugattyúja száll és emelkedik s izzó fehéren, mint olvadt ércz fortyog, s lökésekben züditja ki hullámait a repedésen. A hegytorokból a gázok és gőzök bugyburékai tolódnak föl; a mélység lehelete 1000—2000-nyi magasba dobja az izzó lávatömböket, köveket. Minden explosio után pillanatnyi csend honol; az alvilág kiadta mérgét, hogy rövid pihenés után ujra kezdje játékát. E közben a hegy s a föld környéke mozog, reng; majd elborul a gőz és hamufelhők árnyékában, majd vörösesen ég az explosio visszfényétől. Különféle lángokban égnek el a gázok; a füstoszlop mint óriási Pinia áll a dübörgő tölcsér fölött; éjjel a füstoszlop a krater fölött mint vörös tűzoszlop jelentkezik és nem mozdul, vihar sem mozditja meg; őrt áll mint égő cherub a pusztuló édenkert előtt. Ezt a tűzoszlopot a mélység izzó tömegének visszfénye képezi.

Az őserők e kitöréseitől megbomlik a villamos egyensúly a légben s a füst és hamufelhőkből rémes villámok czikkáznak. Ezt a tüneményt egyrészt a kivetett hamu és törmelék villamossága, másrészt a vizgőz tömegei okozzák, melyek föliramodnak, felhőkké sürüsödnek s erős villamos feszültségnek és kitörő viharoknak méhévé lesznek. A vulkán tehát sötét felhők fürtjeit veszi magára s azokba a villámok izzó nyilait tüzi. Az ég is zeng és dörg, a hegy pedig morajzik és ropog és dördül. A felhőkből eső és zápor és jég viharzik a földre; néha piszkos, sáros eső hull a hamu és vizgőz leverődéséből; máskor ha a vizgőzök tömege tulnagy, sárözön tör ki a vulkánok mélyéből: sár és tűz, forró sáros, tüzes özön hömpölyög a hegyoldalakról. Lava d'acqua, lava di fuoco, mondják a nápolyiak. 1822-ben október 27-én a sárözön a Vezuvról Ottajano felé haladt, elérte S. Sebastiano és Massa falvakat, ledöntötte a falakat, behatolt a házakba, kitöltötte az utczákat, a szobákat. — A javai Galungungnak, 1822. okt. 2-án történt kitörése alkalmával szétrepedt az egész hegytető s rémséges sárözönt okádott az áldott vidékre, mely 114 falut temetett el. Pompeji és Herculanum pusztulását is ily sárözönnek tulajdonitják. Herculanum felé azon

felül lávafolyam is ömlött. 8 nap és éjjel tartott a homok és hamu-zápor, szakadt az eső, melyből a sárözön támadt, úgy hogy némely városrész 112 lábnyira van eltemetve. Ugy látszik, hogy az özön lassan haladt és szivárgott, nem döntött föl semmit, hanem kitöltött mindent, s csendes sirban megőrizte számunkra az 1800 éves világot. Nem égett el a fa, a halászok hálói, a vászon, a papyrustekercs, a nyers s a befőtt gyümölcs.

A vulkánok elhelyezkedése bizonyára fontos utmutatóul szolgál a föld rétegeinek s jelenlegi alkatának fölismerésére. Emlitettük már, hogy tengermelléki helyzetük, mely azonban nem okvetlenül szükséges, hiszen vannak vulkánok belső Ázsiában is, tengerekkel való összeköttetésükre utal. Lehetséges, hogy a tengermellék csak a viztömegeknek a forró rétegekkel való érintkezését segiti elő. Még fontosabb a vulkánok csoportosulásának egyszerü vagy kettős vonala. E vonalak rendesen egyenesek. A chilei és mexikói vulkánok vonalai a legszembetünőbbek; az egyik 165, a másik 119 mértföldnyi hosszúságban, amaz 24, emez 7 vulkánt számlál. A vonalak néha párhuzamosan haladnak s vulkánjaik úgy festenek, mintha két sorban föllállitott ütegek volnának. Ilyenek a quitói, javai vulkánsorok; Kamtschatkán pláne három párhuzamos vonalban állnak.

A sorokat tán a földkéreg repedésének hosszirányából kell magyaráznunk. A földkéreg végigrepedt bizonyos helyeken; e vonal hosszában vulkánok törtek ki, amelyek föltöltéék a hegykupokat. Néhol kitörésre nem került a dolog; hanem csak emelkedésre.

Ha a vulkanikus hegységeknek hullámos egymásutánját, e szökelő kupsorokat tekintjük, el nem zárkózhatunk e magyarázat elől. Azon esetre, ha a repedés a tenger alatti rétegekben történt, keletkeznek a tengeralatti vulkánok, melyek szigeteket emelnek ki. A szigetek közét kitöltik s kisebb-nagyobb kontinensek alakulnak. Lehet, hogy a vulkán-hegysorok az első kúpok, melyek a tengerből szigetekként kiemelkedtek. Az emelkedés folytatódásával a szom-

széd részek is fölfelé szorultak, melyek mint elnyúlt szárazföld terülnek el most a vulkán-hegyek lábainál.

Onnan az a nézet, hogy némely geologusok a földségek alakulását nem mint később látni fogjuk világrészekre terjedő nagy kráterekből magyarázzák, hanem a vulkánok sorait gondolják mindenekelőtt emelkedő félben; minden emelkedő vulkán egy egész vidéket emelget erőlködéseivel fölfelé, mondjuk például, a tenger hullámainak szinvonala fölé; ha igy dolgozik egy egész hosszu sor, akkor nagy kontinens válhatik az egészből. Kivált Amerikával példázgatnak. Ha az Andeseket s az észak-amerikai hegyláncokat tekintjük, melyek egyfolytában mintegy 2000 mértföld hosszúságban vonulnak déltől északra; ha szemügyre veszszük égbetörő vulkánjaik jellemző sorait: nem zárkózhatunk el a benyomás elől, hogy az amerikai két nagy földség eredete e vulkánsoroknak köszönhető. Ezek emelkedhettek ki először a tenger szine fölé s további emelkedésükben magukkal húztak s kiemelték a keletre fekvő nagy térségeket. Ép igy lehetséges, hogy a kelet-indiai vulkanikus szigetek idővel magasabbra emelkednek s záró hegyláncait képezik majd Ázsiának. Az is lehetséges, hogy a Csendes-Oczeán nagy szigetcsoportjai a maguk töméntelen vulkánjaikkal nem egyebek mint keletkező félben levő uj világrész, mely majd Chilétől a mostani Paumotu-szigetekig, s ezektől Kelet-Ázsiáig terjed.

Feltünő ma is, hogy a vulkánok nagy száma a szigetekre oszlik szét. A siciliai vulkáncsoport Sicilia, Stromboli, Lipari, Volcano, Saline, Pantellaria szigeteken, Görögország vulkánjai Poros, Antimilo, Milo, Argentiera, Polino, Policandro, Santorin szigeteken; az afrikaiak az Azori, Madei, Canári, Cap-Verde-i, Ascension, Tristan da Cunha szigeteken. Ez utóbbiak a letünt Atlantis világrésznek kiemelkedő hegyei; a többi egy-egy (keletkező-félben levő), de ugy látszik elakadt világképződés kikezdései.

Kamtschatkától le Japánon a keletázsiai vulkánöv s déli és nyugati csoportjai, Java, Sunda, a Cracatao és a sumatrai vulkánok, mind szigeteken emelkednek, s ha a föld

még uj alakulásokra képes, akkor ereje megnyilatkozásának vidékén tehát ép a vulkánok körül épithet magának még uj kontinenseket.

Vajjon képes-e még erre, azt senkisem tudja; de hogy nem lesz mindig képes, az világos. A föld is vénül, s mint a vén embereknél, ugy a földnél is a vénség megmerevüléssel jár. A föld kérge egyre keményebb és szilárdabb lesz s a nyugtalankodó erőknek mind nehezebb lesz az egyensulyt megtörniök.

Az egyensuly végleges biztositásától még ugy látszik messze vagyunk. A vulkanizmus mindeddig dolgozik.

Emelkednek egészen uj sütetü, friss vulkánok, melyeket a tengerből hány ki a belső forrongás; a vulkánokból szigetek lesznek, kisebbek-nagyobbak, némelyek megmaradnak, mások ismét eltünnek. Igy keletkezett 1757-ben, Pondicherry mellett egy kis sziget, melynek kráterje tűz és villámlás közt homokot, hamut okádott. 1783-ban Island mellett a Skoptar-Jökul vulkán kitörése után kiemelkedett a Nyöe (Uj-sziget), mely egy év alatt ismét visszamerült, magas domborodást hagyván maga után, mely most zátonykép szerepel. Az azori szigetek mellett 1638., 1691., 1719., 1811-ben kitörő kráterek uj-szigeteket képeztek. A földközi tengerben is, 600 lábnyi mély fenékből emelkedett a Ferdinandea, Julia 1831-ben. A tengerszine fölé 200 lábnyira emelkedett; mindössze tehát 800 lábnyi magas. Az atlanti oczeánban a sz. Helena szigete is kráter s körülötte a mult század óta sok helyen vették észre a természet fészkelődését, mely vulkánikus Archipelagust szeretne ott teremteni; csakhogy a tenger nagyon mély s a föltöltéshez is erő és idő kell.

A legjelentékenyebb enemü ujabb tünemény, a kamtschatkai tengerben az Aleuti szigetek csoportjában történt, 1796-ban kráter emelkedett ki a tengerből, 1819-ben már 4 földrajzi mértföldnyire terjedt és 2100 lábnyi magasságu volt; 1832-ben kerülete 2 mérföldnyire, magassága 1400 lábnyira sorvadt. A tengernek feneke arra felé mindenütt emelkedett, s mig Cook 1778-ban még akadálytalanul hajó-

zott hullámain, addig most sziklák, és padok és zátonyok nehezitik meg a hajózást. A középtenger partjait narancs, aloe, kaktusz, pinia szegélyzik; myrthus illat teliti; tiszta, átlátszó légkör övezi: de a földalatti tüzek valóságos harczmezővé teszik, hol Neptun és Pluto küzd a diadalért. Néhol a tenger vize egészen forró, fehér, meszes vagy vörös a vasoldatoktól, kéngőzzel van telitve s a sziget-képzés munkája egyre folyik. Nea-Kamenni és Palea-Kamenni, két vulkanikus sziget alighanem nemsokára egyesül; 1866-ban nyolcz kisebb Lava-sziget emelkedett Palea-Kamennin fekvő szent Miklós kikötője előtt. Cassiodor és Plinius szerint 19-ben Kr. u. alakult itt e vidéken egy Theia nevü sziget; azután ismét elmerült s 69-ben ujra fölbukkant. Azóta szünetelt a földalatti emelő erő; de 1866. febr. 3. Nea-Kamenni mellett uj sziget támadt, s egybeforrt Nea-Kamennivel. Febr. 13-án ismét Aphroersa bukkant ki a hullámokból ugy, hogy csak 10 méternyi széles csatorna választotta el Nea-Kamennitől. Márczius 10-én emelkedett a Reka, s azóta ez a három sziget összenőtt Nea-Kamennivel.

A Csendes-Oczeánban az infusoriumok épitik s ragasztják össze a szigeteket; itt a földalatti erők.

(Folyt. köv.)

MÁJUSI MÁRIA-KULTUSZ.

Irta ZUBRICZKY ALADÁR dr.

(Folytatás.)

Az elmult alkalommal a cultus hyperduliaenak első inditó okával, a Bold. Szűz istenanyai méltóságával foglalkoztunk. Hátra van, hogy az előző füzet 366. oldalán megjelölt másik két inditó-okra térjünk.

A Boldogságos Szűznél az istenanyaságtól teljesen eltekinteni ép oly kevéssé lehet, mint Jézusnál a hypostatica uniótól. Ez mindig meghamisitása volna a történelmi igaz-

veszi és beföd̈i az egész földet és az egészen a Krisztus szive lángjaiban ég. Az ezernyi ezer szent misével az emberiség egy égő Krisztus-szivvé lesz, mindnyájan az egy Krisztus szivébe olvadva imádjuk az Istent.

Most értjük, hogy az isteni igazságosság oly sokat tud elnézni e világon és mintegy nem látni, most értjük, hogy miért áll még a világ. A mig az Isten Fia Jézus Krisztus érdemesnek tartja leszállani oltárunkra mint áldozati bárány, addig áll a világ, ő helyettesit, ő kipótol mindent az Isten előtt, hacsak kevesen, hacsak maga az az egy gyarló áldozópap egyesül méltóan a világ nevében a kezei közt levő Krisztus-áldozattal, az több tisztelet és imádás és több jó az Isten előtt, mint amily rosz egy egész nemzetnek istenkáromlása és aposztáziája. (Vége köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

IX. A föld modern ábrázata.

Próbáljuk most megérteni a föld történetének utolsó korszakát, melyben ez a mai ábrázatja kialakult. Mai ábrázatját ezek a mostani, sajátosan elkeresztelt földségek, tengerek, öblök, hegyek, fönsikok alkotják. Hogy előbbi korszakokban hogyan nézett ki a föld ábrázatja s miféle nevekkel lehetett volna azokat az akkori földségeket és hegyeket nevezni, arról szinte fölösleges szólnunk; az egy Atlantiszt, no meg Lemuriát, azt Európától nyugatra, a mai atlanti oczeán helyén, ezt Ázsia és Afrika közé képzelve, szokták emlegetni. Különben is nagyon nehézkes és csak bizonytalan tapogatózás-számba jöhet mindaz a törekvés, mely a letünt korszakok geografiájának összeállitására

irányul. Elégedjünk meg azzal, hogy a mai geografiának okait s genezisét valamikép megismerhessük.

Suess E. zsugorodási elméletét, mely szerint a régi oczeánok és földségek sok ezer méter magasságban álltak szegény fejünk fölött, mellőzzük s a könnyebb megértésü emelkedési elmélethez szegődünk. A mai földségeket és szigeteket földalatti erők emelték: a tömegeknek az érintő felé nehezedő nyomása s az izzó gőzök és gázok feszereje.

Ezek az erők feszitik a kérget; azok emelik, azok zsugoritják, s redőzik. A mai föld ábrázatjának vonásaiból is méltán következtethetünk ez ábrázat keletkezésének módjára; a történés ugyanis némikép meg van örökitve a hegylánczok vonásaiban. Ki ne venné észre például, ha a föld egyik legremekebb pontján, a nápolyi Camaldoli kolostor kertjének magaslatán áll, az alatta elterülő vidék vulkanikus eredetét; minden vonása, minden árnyékolása, hegye-völgye a vulkanizmus nyomait hordozza önmagán. Épp igy áll a dolog az egész térképpel: a kövek beszélnek, csak érteni kell nyelvüket.

Ne csodálkozzunk tehát, hogy nagyjában a föld hegységei is a figyelmes szemlélőnek elárulják keletkezésük módját. Tekintsünk tehát a föld ábrázatjának vonásaiba. Észak felől az Alpesek lassan emelkednek, fodrozódnak; szobánk szőnyegére utalnak, melynek egyik csücskét ha megfogjuk s befelé a szőnyeg közepe felé toljuk, a csücsök felénk eső szélén meredek »mélység« támad; a befelé tolt szőnyeg pedig hullámosan gyürődik. Itália felé az Alpesek meredekek, Német- és Francziaország felé elnyulnak. Ilyenek a Cordillerák s kivált az Andesek; a Csendes-oczeán felé meredekek, az amerikai belföld felé pedig elnyulnak. Ilyen a Himalaja is; India felé meredek szélfogó; a belföld felé különféle irányu hegylánczok által boritott lejtővé lesz, mely fokozatosan ereszkedik alább-alább azon roppant posványos »tundrák« (lapályok) felé, melyek a Jeges-tengert szegélyzik.

A hegységek jellemző vonásain kivül épp oly könynyüséggel megkülönböztetünk óriási medenczéket, melyek

régi tengerek voltak; partjaik vonalait itt-ott elég tüzetesen ki tudjuk pontozni s belsejükben pedig sokféle üledék lerakodásából rétegeket különböztetünk meg. Ezek most viztelen medenczék; vannak azonban tavaink, tengereink; ezek a mai geologiai korszaknak mintegy aktiv medenczéi. Hegylánczokon és száraz meg vizzel telt medenczéken kivül vannak még más jellemző arczvonások a földön: ezek a tengerek vagy részben a szárazföld nagy horpadásai, melyek majd északról dél felé, majd keresztben, barázdát vonnak a föld felületére. Megkülönböztetünk azonkivül óriási fönsikokat, melyek két oldalt hegylánczok által mintegy ferdén neki épitett támfalak által tartatnak föl, ezek közt legkitünőbb a tibeti fönsik. Végül szemet szúr, mint már emlitettem a vulkánok tüzöve, mely föltünően szegélyzi a Csendes-oczeán medenczéjét. Csupa oly jellemvonás, mely a föld ábrázatját rajzolja ki egyrészt, másrészt ez ábrázat kialakulását sejteti velünk.

Magát ezt a kialakulást a földalatti erők által emelt s feszitett földkéreg domborodásai és beszakadásai adják.

A földkéreg egyes részei vagy lassan emelkedtek s vetődtek szét, vagy hatalmas dudorodásokat, emelkedési krátereket képeztek, melyek azután beszakadtak. Kezdjük ezekkel.

Képzeljük el magunknak e történést s hogy minél világosabb legyen képzetünk, szerepeltessük emelő erőül egyszerüen az izzó gőzt. Ez az izzó gőz a kérgen belül, a föld hatalmas tartályaiban gyülemlik össze. E gőztömegek feszitették a kérget s nagy domborodásokat okoztak a föld felületén; a feszülés növekvésével a domborodás végre szétpattant, a gőz elillant; a domborodás közepe, mintegy boltozata beszakadt s szélei összegyürődtek.

Ha a dudorodásokat világrészekre terjesztjük ki gondolatban, akkor a beszakadás után oczeánok ömlenek a szakadékba s iszapjukból rétegeket raknak le a fenéken. Tegyük fel, hogy a beszakadás helyén később ismét emelkedik s dudorodik a fenék; hogy ismét a tengerekből magasan kiálló domborodás keletkezik, mely ismét feszült, ismét

beszakadt s uj, kis vagy nagy tenger medenczéjévé lett. E kidudorodások és beszakadások ismétlődhettek egy s ugyanazon helyen; sőt valószinü, hogy a beszakadás helye amint első izben a kéreg gyöngébb pontja volt, ezt a hajlandóságát máskor is megtartotta s igy a dudorodás s a beszakadás is ismételten váltakozhatott. Az emelkedési kráterek hivei szeretnek e fölfogásukhoz ragaszkodni, kivált a medenczék sokszoros és sokféle kőzetrétegei miatt. Nekik minden medencze eredetileg a világ egy-egy bütyke, dudorodása, mely szétpattan s azután tengerré lett; de mivel a medenczék kőzetrétegei sokfélék és sokszorosak, azért a dudorodás és beszakadás játékát megismételtetik egy s ugyanazon helyen.

A dudorodások s beszakadások ismételt váltakozása okozhatta azt, hogy e körszerü medenczékben több kőzetréteg tornyosul föl egymáson, mintha csak egymásra rakott nagy tányérok volnának. Ilyen a hires párisi medencze. Azt mondják róla a geologusok, hogy rétegei ismételt sok tengerjárásra utalnak, amely tengerek néha kiédesültek s az Oczeántól elzárt nagy édesvizi tavakká lettek, s mindez a sok váltakozó tenger és tó egy-egy réteget hagyott a medenczében mintegy saját névjegyét s hogy e rétegek ugy állnak vagy terülnek el egymás fölött mint az egymásra rakott tányérok. A medenczék e tányérjai közepük felé vékonyak s peremük felé vastagok; ez onnan van, mert a régi kráter kitörései a lerakodások centrumát szakitotta át, s azt rombolta szét legjobban. Széleik is össze-vissza hajtvák és foszlottak, vagy össze vannak gyürve, kivált, ha peremükön más medenczének vagy képződménynek kemény szikláival találkoztak.

E tányéros rétegek mutatják világosan, hogy hányszor váltakozott egy s ugyanazon helyen a tenger s hogy mily sokáig maradt meg érzékenységben s gyöngeségben a medenczének központi vidéke az alatta feszülő gőz tolakodása iránt; mutatják, hogy a medencze fenekét a gőznek többször sikerült a magasba emelnie s ismételten szétrobbantania. Az emelkedési kratereknek ez elmélete ellen nem hall-

gathatjuk el azt az aggodalmunkat, hogy mégis csak különös, hogy a robbanások és tengerátömlések meghagyták a tányéros rétegeknek azt az aránylag nagy sértetlenségét s nem zúzták, törték össze s nem mosták szét kőzeteit. A felelet e nehézségre alighanem az lesz, hogy kisebb medenczéknél s ahol a robbanáskor nem törtek ki gránitok és lávák, a rombolás nem volt oly nagy, hogy az előbbi képződményt teljesen széttörte és szétmosta volna.

Elégedjünk meg ezzel s folytassuk vizsgálódásunkat. A dudorodások alakulása mind nehezebb lett.

Minél vastagabb volt a földkéreg, annál nagyobb erő kellett a dudorodás kiemelésére és szétroppantására. Sőt aligha tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a hozzánk közelebb eső korszakokban, vagyis a mostani hegyek eredésének epochájában, az erős kéreg miatt a dudorodásnak is egyre nagyobbnak kellett lennie s szétroppantásakor gyürőttebb lett a beszakadások környéke. Onnan van, hogy a legnagyobb hegyek a teoriában fölvett két, nagy emelkedési krater szélén találhatók, milyenek a Himalaja, a Kün-Lü keleten, az Andesek és Cordillerák nyugaton s az Alpesek Európában. Az emelkedési kráter felgyürődött szélei a beszakadás után azonkivül sok redőt és fodrot szorithattak ki jobbra-balra, amilyenek a Kárpátok, Apenninek, Kaukázus, Haemus.

Ez általános tájékoztatás után lépjünk közelebb a világ mai ábrázatjának megokolásához, s pontozzuk ki, hogy merre gondoljuk a modern hegyeket fodrozó dudorodások helyét.

Két fő világdudorodást szeretnek megkülönböztetni: két emelkedési krátert; az egyik ott lett volna, hol most a Csendes-oczeán terül el Ázsia, Amerika közt, északtól az Aleuti szigetektől le a déli sarkig. Tere volt elég, tágulhatott s domborodhatott föl a magasba. Mikor földudorodott, akkor a tenger természetesen másfelé oszlott el, s a Csendes-oczeán helyén óriási dudorodási kontinens emelkedett. Azután beszakad s tenger lett; ujra emelkedett, ujra összeomlott. Hogy hányszor ismétlődött ez a játék vagy egyáltalában, vajjon ismétlődött-e azt nem tudjuk; a mi magyará-

zatunkhoz elég az, hogy a mai világalakulás periodusában itt emelkedési kráter volt, mely mikor beszakadt, felgyürődtek Észak- és Dél-Amerikának mai, a Csendes-oczeánt szegélyző magaslatai és hegységei. Az ázsiai részen épp úgy mint az amerikain a vulkánok szembeötlő koszorújának pipacsai virultak ki, mintha csak azt mutatnák, hogy itt a földkéreg meg van törve.

A vulkánoknak többnyire tengermelléki fekvése arra látszik utalni, hogy lévén a tenger a föld mély horpadása, lehetséges, hogy a horpadás szélein törések vannak, melyek ha nem is érnek le nem tudom a föld gyomráig, de a rétegek eltolódása és szétvetődése miatt a viz és belső hő találkájára alkalmul szolgálnak.

A másik világdudorodás állitólag nem északtól dél felé, hanem kelettől nyugat felé huzódott, a mai Chinától kezdve Tibet, Perzsia, Kis-Ázsia, Syria, Arábia, Felső-Afrika, Dél-Európa táján. Amint beszakadt a dudorodás, tengerek áramlottak bele; ily tengerek létezését e tájakon maga a nummulit-mészkő rengeteg telepei is bizonyitják, melyek Lissabontól, alsó Európán, Afrikán át Chináig terülnek. Ismételt emelkedések és beszakadások után végre a kráter fala vastag lett és sokáig nyugodhatott. Képzeljük már most el utolsó dudorodását, mely a mai világ keletkezését megelőzte, s melyet az utolsó beszakadás, a mai hegyek és földségek keletkezése követett.

Két katasztrófát szeretnek itt megkülönböztetni ; az egyikét a tertiär-korszakba, a másikát a posttertiärbe teszik. Erről tüzetesebben a katasztrófákról szólok. Most magát a beszakadást tartsuk szem előtt. A katasztrófa beálltakor a kráter vastag szélei a távol keleten egymásra dőltek s a Tibeti fönsikot szoritották fölgyürődött falaik közé, melyeket délen Himalajának, északon Thian-Sannak hivnak.

A mai Európa táján a keletről egész Európába nyuló nagy kráter beszakadása a középtenger mély vályúját s az Alpesek össze-visszahányt fodrait eredményezte, melyek jobbra-balra redőket vetnek s a Pireneket, Kárpátokat, a Balkánt s a Taurust képezik.

E két fő, világ-dudorodás mellett sok más kisebb kráter létezhetett; hogy népszerü hasonlattal éljek, mintha megtermett, pompás tökök mellett hagymák, almák csoportosulnak. A mai Európában következő medenczéket szokás megkülönböztetni, melyek kisebb emelkedési krátereknek felelhettek meg: a moszkvai, prágai, hanoveri, kölni, párisi, londoni, bordeauxi, bécsi medenczéket.

A két főkráternek világrészekre elnyuló terjedelme s oldalnyomása természetesen az akkori tengereknek s földségeknek is egészen más elhelyezést s alakot adott. A világtenger még teljesebben szorulhatott a déli földfélre; a mai Afrika oldalt India felé volt föl- és eltolva, s ezt a földet Lemuriának szeretik hivni; Európa Amerikával volt összekötve; ezt a földet Atlantisznak nevezik. Mikor pedig az emelkedés beszakadt, magával húzta a földkéreg szomszédos részeit s viszont, ami előbb összetartozott, azt széjjelhúzta; igy választotta el Indiát Afrikától; Skandinaviát, Nagy-Brittaniát, Islandot, a Spitzbergákat, Grönlandot s Észak-Amerikát egymástól. A térképen látni, hogy a földek valahogyan egybevalók s mintha szét volnának húzva. A geologiai képződmények egynemüsége ezeken a geografiailag most egymástól messze eldobált szigeteken és földségeken hasonlóképen bizonyitja régi összetartozásukat.

Ez az összetartozás s annak még most is föltalálható nyomai érdekes részletét képezik a modern geologiának. Ha nem is tudunk rajtuk ez idő szerint kielégitően eligazodni, ha nem is ismerjük szétvetődésüknek okát: a tényt magát untig eléggé ismerjük; más tengerek, más hegységek, más földségek voltak a harmadkor előtt a földön; ez a mai térkép, csak a tertiär korszak óta mutatja a föld ábrázatját.

Ezen a tényen a teoriák nem változtatnak. Ha a két fő-emelkedési kráter, mely a világot két féltekére, a Csendes-Oczeánnak s Ázsia-, Európa-, Afrika-földtömegeinek két félvilágára osztja, nem is volna soha a föld hátán, azért a földségek és szigetek és tengerek változatos eloszlása mégis csak tény volna s ha az egyik teoriával a tényt kimagya-

rázni nem sikerülne, kellene más magyarázat után látni. Van is más magyarázatunk; az emelkedési kráterek és azoknak beszakadása helyett mások a hajlitható s különfélekép összerótt földrétegeknek egyszerü emelkedését fogadják el, melyet néha-néha erőszakos granit, trachit, bazalt-kitörések kisértek s fokoztak oly mérvekig, hogy modern hegységeink nyolcz-kilenczezer méternyire tolultak föl a magasba.

Akár emelkedési kráterekkel, akár egyszerü rétegemelkedésekkel magyarázzuk a modern térkép jellemző vonásait, minden esetben csak substratumot keresünk, csak a változásokat létesitő erőt nyomozzuk; mialatt a változások iránt semmi kétségünk sincs, s a palaeontologiai fölfedezések egyre biztatóbb világosságba helyezik a világnak legujabb szineváltozását. Mikor a legujabb szineváltozást emlegetjük, a harmadkori elváltozásokat értjük, melyeknek eredményeit az Alpeseknek és fodraiknak, a Himalajának, Andeseknek és Cordilleráknak fölvetődésében ismerjük. A harmadkori földábrázatnak elváltozását a geologusok átlag elfogadják, s mint már emlitettem, az északi földek és szigetek összetartozását s későbbi szétvetődését tanitják.

A földközi tenger tája is nagy elváltozásoknak volt szintere. Valamint az emberiség műveltsége e tenger partjain fejlett s összes izgalmai és bánatai, örömei s legnagyobb emlékei e tenger partjaihoz füződnek: ugy geologiai tekintetben is e vidékek kivették az alakulásokból s uj világok vajudásaiból részüket. Mindenekelőtt biztosra veszik, hogy a középtenger árka közbefüződött Görögország és Afrika közé, melyek előbb összefüggtek. A Pikerni-i (Görögország) s legujabban a Samos szigetén eszközölt ásatások s az akkor kiemelt palaeontologiai alakok Görögországnak Afrikával való összefüggését bizonyitják. Mindakét csont-telep a harmadkorból való, s Gaudry szerint világosan mutatja, hogy Görögország akkor Afrikával egy Kontinenst képezett; az ásatag-alakok ugyanis az állatvilágnak Afrika és Ázsiából való bevándorlására mutatnak; lehetséges, hogy a Cycladok és Sporádok ennek a régi szárazföldnek romjaiként emelkednek ki jelenleg a tengerekből.

A földközi tengernek keleti része tehát akkortájban szárazföld volt; a tenger a mai Lombardiában az Alpeseknek lábát mosta; az ádriai tenger ugy keletkezett, hogy Apulia s Albánia közt leszakadt a föld; tengeröböl keletkezett Kréta és a Peloponnesus közt; egy más tenger Krétától Cyprus szigete felé nyult, anélkül, hogy a mai afrikai partokat elérte volna, s mint emlitettem, Görögország és Kis-Ázsia közt, édesvizi tavakkal tarkázott hegyes vidék vonult el. Csak a legujabb geologiai korszakban szakadt le ez a vidék, még pedig ugy, hogy a szárazföld déltől észak felé töredezett össze. Egy régi folyamvölgynek ereszkedése kötötte össze végre a legeslegujabb időben a középtengert a feketetengerrel. A vöröstenger árkának süppedése alighanem szintén a középtengernek e katasztrófáival függ össze, valamint a Jordan hires árkának keletkezését ugyancsak ez időszakba kell helyeznünk. Az ember már tanuja lehetett mindezen változásoknak s az emberiség Kis-Ázsiából alighanem az azóta leszakadt szárazföldön költözött Görögországba.

Siczilia szintén összefüggött Afrikával. Messina és Afrika közt ma is magas gerincz huzódik, mely csak 17 méternyire van a tenger szine alatt, mig jobbról-balról mindjárt 170 méterre s azontúl 2000 méterre száll le a tenger feneke. Ez a gerincz tehát a tengernek majdnem 2000 méter magas hegysége. A Gibraltar és Ceuta közti összefüggésről senki sem kételkedik.

A középtenger partjainak esélyeit bizonyára leginkább az az esemény jellemzi, melynek az Alpesek köszönik eredetüket a harmadkorban s velük egy időben az Alpesek fodrai a Pyrenék, Apenninek, Kárpátok, Balkán Európában. Az Alpesekről igen sokat irtak már; ujabban ezt a kérdést C. Schmidt szellőzteti »Zur Geologie der Schweizer Alpen« cz. művében. Szerinte a kőszénkorszakig nem mozdult meg az Alpesek tájékán a föld; csendben volt itt minden. Keletkezésük a kőszénkorszak utántól datálódik; e korszak végén támadt itt az első fodor, melyet a levegő lecsapódásai nagyon megviseltek s jobbára szétmostak. Az északi

Alpesek akkortájt abban a stadiumban lehettek, melyet most a bretagne-i hegység föltüntet; szikláspartjain akkor a föld középkori tengerének hullámai tomboltak, melyek a Carbon-hegységet szétszedték s Jurai meg Krétai tengerek rétegeivel födték be. Azután csak a harmadkor elején, az ugynevezett eocenben emelkedtek ki magasra az Alpesek déli hágói, mialatt északfelé, a mostani svájczi dombos vidék keletkezett. A legutolsó és legerőszakosabb föltorlódás és összegyürődést a harmadkor közepén, az ugynevezett miocen-ben, érte utól az Alpesek világát; ez a gyürődés oly erőkkel dolgozott, hogy nemcsak a rétegek állnak tőle tótágast s össze-vissza van hányva minden, hanem a kövek alkata is elváltozott, ugy hogy eredeti formájukra sem lehet sok esetben ráismerni. Az Alpeseknek a második gyürődés előtti alakját a Schwarzwald s a Vogesek, az utolsó, erőszakos gyürődés előtti alakját pedig a Pyrenék tüntetik föl, mint amelyek ezen gyürődéseket nem szenvedték. A Pyrenék tehát s még inkább a Schwarzwald meg a Vogesek régibb keletkezésü és alkatu hegyek.

A hegylánczok emelkedési korszakát megitéljük abból, hogy miféle kőzetrétegek vannak bennük kiemelve és összegyürve. Ha vannak rétegek, melyek egészen vizszintes helyzetben maradtak, abból az világos, hogy ezek az emelkedés utáni tengerekben képződtek. Már pedig tudjuk, hogy Svájczban csak a harmadkorszak utolsó periodusának, a pliocénnek s a jégkorszaknak üledékei maradtak eredeti helyzetükben; tehát az Alpesek utolsó emelkedése ez előtt történt.

A. Rothpletz is az ő legujabb művében (Ein geologischer Querschnitt durch die Ostalpen.) hasonlólag nyilatkozik: »Die Faltung des Molasselandes (Molasse-nak mondják Svájczban a harmadkor puha kőzeteit) im Norden wie im Süden der Alpen kann nur postmiocän oder ganz jungmiocän sein . . . . Zur Molassezeit erstreckten sich Thäler von den centralem Alpen bis an deren Nordrand. Seither haben sich die Thalsysteme völlig geändert. Es müssen also die Dislocationen (Verschiebungen der Erdschichten) in den

Alpen zur Pliocänzeit sehr bedeutend gewesen sein, um alle diese Spuren so gänzlich auslöschen zu können und in diese Periode haben wir darum die eigentliche Entsehung dieses Gebirges zu verlegen.« (193. és 199. lapon.)

Az északnémet sikság is a diluvium-korszak előtt emelkedett ki a harmadkori északi tengerből. S Európa ez emelkedéseivel bizonyára összefüggésben voltak a később kialudt vulkánok, milyenek emelkedtek Nördlingen mellett Bajorországban; Münsingen, Urach és Neuffen mellett Würtenbergben; azután az Eiffel vulkánjai. Közép-Európának legtöbb vulkánja a harmadkori Francziaországban emelkedett; az Auvergne vidéke e részben igen nevezetes.

A föld ábrázatát alakitó erő, legyen akár az emelkedési kráter behorpadása, akár a föld rotácziója következtében a sarkoktól az egyenlitő felé torlódó tömegeknek eredője, hasonlókép elhuzta Afrikának keleti széleit az Indiáktól, Polynesiát Ázsiától, ugy hogy a mostani sok szigetet azon a tájon, amennyiben nem korall-szirt, elmerült világok magas hegycsúcsainak tekinthetjük. Oczeánia vidékén a süllyedés világos. Szigetei mind kiálló hegycsúcsok. A mostani nagy mélység nem volt meg mindig; a korall-sziklák kikezdései jelenleg oly mélyen állnak a tenger fenekén, hogy e mélységbe a korallpolyp soha sem száll le; mikor tehát e korall-szirteket a polypok épiteni kezdték, ezek a tengerek nem voltak oly mélyek; csak azóta süllyedt fenekük; mivel pedig az épitő polypok lépést tarthattak szikláik emelésében a tenger fenekének süllyedésével, azért ki nem pusztultak s most daczára a tenger mélységének, életföltételeik szinvonalát biztositották. A korallpolyp életének szinvonala alatt álló szikláknak magassága méri a süllyedés nagyságát. Minden Atoll egy elsüllyedett szigeten álló koráll-veder. Ugy látszik, hogy az egész déli hemiszfera a pliocen óta lassu süllyedésben leledzik, mialatt az északi emelkedik.

Igaz, hogy e nézetek harmonika-számba veszik a földkérget, összezsugoritják s kitágitják, egyesitenek, s szétrepesztenek összetartozó földeket. De tényleg nem tehetünk mást; látjuk, hogy tengerek jártak sokféle egymásutánban a

földön, lerakodásaikban hagyták nyomaikat; látjuk, hogy az állat- és növényvilág olyan szigeteken, melyek most elválasztvák, régibb korban egyforma volt, most különböző; a távoli szigetek növény- és állatvilága is, mely oda nem vándorolhatott, a szigeteknek régi szárazföldi összeköttetésére utal; a földségek különböző klimája, mely más most mint volt régen, a tengerek más és más eloszlását sürgeti; a kőszénrétegeknek mai kőzetekbe való beékelődése változatos és elütő viszonyokra mutat. Az elmaradt flora és fauna pl. Ausztráliában nagy elszigeteltségre vall, mely föntartotta magát ott, mig máshol a változott viszonyok miatt kipusztult. Igy a harmadkorban a känguru ugrált a mai Anglia táján elterült régi földségeken, most már csak Ausztráliában van hazája. Ausztrália megtartotta nekünk azokat az állatokat, melyek régen másfelé is voltak. Nem mondhatjuk ugyan, hogy ugyanazon időben voltak a känguruk és Anglia-Atlantiszban és Ausztráliában; lehet, hogy Ausztrália akkor viz alatt volt; az állatok is a szakadozó s behorpadó földdel szorulnak, szétvetődnek: alkalmas vidékekre huzódnak; a klima változtával az egyik részen elpusztulnak, a másikon megmaradnak; azután épp igy változik a klima. Ha Anglia-Atlantisz tája a tertiär-korszakban ugy nézett ki mint most Ausztrália, akkor a klima bizonynyal más volt. Ha a rhinoceros s a meleg égövi nagy állatok duskáltak a mai Európának helyén elterülő sekélyes vizekben, bizonyára más világ volt itt akkor. Idegenszerü, elütő világ; sok más állat- és növény-speczies virágzott itt; a mostaniaknak még hirük hamvuk sem volt.

E két főkráter föltevése sok vonását megmagyarázza a föld ábrázatának. Azonban, akinek a kráterek nincsenek ínyére, az a földségeket kezdetben a tengerekből kiemelkedő szigetkúpoknak, azután hegyeknek nézheti, melyek körül kiemelkedett a fönsik, vagy a mostani tengerbe lereszkedő szárazföld. Ha az elmerült Atlantisz kiemelkedő hegycsúcsait a kanári. azóri szigetekben üdvözölhetjük, akkor a Csendes-oczeán vulkánjait emelkedő félben levő szárazföld előőrseinek nézhetjük.

A főgondolat: az emelkedés. A földségek bölcsője a tenger, belőle emelkednek a világrészek. Mig a rétegek laposak s többé-kevésbé egyenletesen vannak elhelyezkedve: addig a tenger födi a földet; mihelyt emelkednek, kilépnek hullámaiból. A tengerek eloszlásától s az szárazföld emelkedésétől függ a klima. Nagy kiterjedt tengerek esetében, a klima esős, hideg, jégkorszakok borulnak a földre; a klimától függ a flora és fauna. Ime a világ képe az emelkedésnek funkcziója.

Valamint pedig van emelkedés ugy van sülyedés. Néha a szárazföldek sülyednek, a tenger kiterjed, a klima változik; kontinentális, meleg klimából hideg, esős klima válik.

A sülyedés okául elég fölvennünk azt, hogy az emelő, feszitő erők másfelé hatnak mint a merre eddig irányultak, akkor itt a föld szállni fog. A sok eső már magában is elláposítja az alant fekvő térségeket, de az eső sulya sem megvetendő nehezék, mely a földet nyomja. Európára ez idő szerint évenként 120 billió mázsa viz hull. Dél-Amerikára 700 billió, Indiára magára 100 billió. E viztömegek is alkalmasak az egyensulyt megzavarni; ne is gondoljuk, hogy a viz mind visszafolyik az Oczeánokba; Murras szerint a tömegnek $^1/_4$ vagy $^1/_5$ része folyik vissza, egy rész elpárolog, a másik a földbe szivárog. Ez által a föld, ha lazább és porhányosabb, némely helyeken sulyban nő. Ha a viz átszivároghat a föld forró rétegeibe, akkor megint vizgőz képződik s ujra emelkedés állhat be. Sülyedés és emelkedés igy váltakozhatik a föld szinén.

A sülyedés és emelkedés most is domboritja a föld felületét. Hogy csak a legeslegujabb korról s a jelenről szóljak.

Európa mai folyamai csak patakok ahoz képest, amik voltak. Régi medrüknek partjait sok helyen világosan látni s ugy veszik ki magukat mostani kicsiségükben mintha hatalmas zápor után, ott hol röviddel ezelőtt dőlt a viz, kicsinyke vizér kigyózik a föltorlasztott iszap és fövény közt. Azelőtt egész völgyeket töltöttek ki a Rhone, Duna, Rajna, most csak a völgy fenekén vonulnak el megcsappant erő-

vel. Nemcsak a folyamok, hanem a források is gyöngébbek lettek. Sok helyen venni észre, hogy mostani kutfejük alacsonyabban fekszik a lejtőn vagy a völgyben, mint a régi forrás. A régi források hatalmát sok helyen megbámulhatjuk a hatalmas tuffa-rétegekben, melyeket alkottak, vagy a patak medrének méreteiben, melyben vizük lefolyt. Amily mértékben apadt a forrás viztömege, abban a mérvben szállt le a kutfő szinvonala. Erre nézve világos példa a Zoborhegyén nyiló Zórád-barlang, mely régen bizonyára azon forrás által képeztetett, mely most sokkal alább bugyog ki a földből.

Biztos, hogy volt jégkorszak a földön, és pedig nem is nagyon régen. Vannak, kik két jégkorszakot, egy nagyot s egy kisebbet különböztetnek meg. Ha volt jégkorszak, mely előtt s mely után a klima megváltozott, világos, hogy a tengerek s a szárazföldek eloszlása más volt, s mivel a jégkorszak nem áll messze mögöttünk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a tengereknek s a szárazföldnek más eloszlása, valamint az azt létesitő tényezőknek, a süllyedéseknek és katasztrófáknak korszaka sincs messze mögöttünk.

Mindez az ujabb korszak elején történt.

Az akkori földdomborzat képét már tüzetesebb vonásokban birjuk megalkotni.

Tájékoztatnak e kép megalkotásában történeti hagyományok és geologiai nyomok. A tengerek és folyók, tavak és mocsarak szinvonalai beleékelődnek a partoknak szikláiba, s ez óriási s általános mérczéken megjelölik, hol merre jártak, meddig terjedtek. Leolvassuk e vonásokból a földségeknek egészükben vagy részeikben történt emelkedését vagy leszállását s periodikus ingadozását. Leolvassuk az akkor uralkodott klimának jellegeit, amely első sorban a viz s a föld megoszlásától függ. Ha a tengerek fölülete, a tavak s a lápok nagy kiterjedésüek, beáll a nedves, esős, hideg klima; ha kisebb terjedelmüek, akkor a klima is inkább kontinentális. Időszakunk elején a tengerek kiterjedettebbek voltak mint most, s azért a klima is esős, hideg lehetett.

Sok lapályt, mely szárazföld, boritott a tenger s miután levonult róluk, hátrahagyta ottlétének jeleit, bár a lapályokon e jelek és nyomok nem oly szembeszökők mint a tenger meredek partjain. Biztosan tudjuk, hogy északi Oroszország, Sibiria és Svédország mélyen fekvő részei, valamint északi Németország tenger voltak. A vándorsziklák, melyekkel e lapályok be vannak hintve, jégáraknak hátán csúsztak ide a norvég hegyek oldalairól.

A földségek emelkedése, mely itt nagyobb területeknek kiszáradásában jelentkezik, máshol, hol a partok meredekek, a tenger szinvonalának apadásában tünik elő. Nőnek a sziklák; a tenger szinvonala belekarczolja magát s miután elvonult, ott hagyja a sziklán magas-jártának nyomait. Ily parti vonásokat találunk Norvégia s Dél-Amerikának nyugati meredek partjain. Grönland is emelkedik, ugyszintén Patagonia, Észak-Amerikában a Hudson-Bai.

Svéd- és Norvégország emelkedése általánosan elismert és sokszorosan megvizsgált tény. Átlag évszázadonként 3 lábnyi emelkedést konstatálnak. Lyell erről alapos tanulmányt irt. A tengeri kagylóknak rétegei, melyeket a tenger régen a sziklarepedésekbe besöpört, többé-kevésbé jól megőrizve, konzerválva, az időszakok mértékeül szolgálnak. A tenger néhol terasszokat, párkányokat vájt a sziklákba 16—18 tengeri mértföld hosszában. Valamint azonban néhol emelkedik a föld, ugy máshol száll; Észak-Francziaországnak tengeralatti erdői, melyeket homok és iszap föd, s melyek itt-ott ismét a tengerszine fölé bukkannak, világos jelei a sülyedésnek. (Naumann i. m. I. 248.) A Csendes-Oczeán nagy és mély horpadásokat mutat; feneke egyre száll mint emlitettem, ezt a koráll-sziget sajátságaiból következtethetjük. A korállok ugyanis nagyrészben csak bizonyos mélységekben átlag 120 lábnyira élhetnek; nagyobb mélységekben növekszik a viznyomás, csökken a hőmérséklet, a világosság, úgy hogy az ő életük nagy mélységekbe nem való. Ha tehát korállszirteket a Csendes-oczeánban még 1000 méternyi mélységben is találni, méltán föltehetjük, hogy azelőtt a fenék sokkal sekélyebb volt, ugy hogy a korállok

letelepedhettek a elszaporodhattak rajta. A Csendes-oczeán egészen lapos korállszigeteit, melyek a környező nagy mélységből emelkednek, máskép magyarázni lehetetlen.

A föld kérge tehát hullámosan emelkedik és süllyed. Vannak, kik ettől a gondolattól irtóznak, s hogy a tengerparti régi nyomokat kimagyarázzák, azt hirdetik, hogy a tengerek sekélyesednek s apadnak, hogy vizük elszivárog. Ez a föltevés magában nem lehetetlen, de a földkéreg helyenkinti süllyedésének kizárása azért mégis érthetetlen. Miért ne süllyedhetne s emelkedhetnék a föld kérge? Hogy azonban a föld kérge tényleg hullámos mozgásban van s hogy az egyik helyen süllyed, mig a másikon emelkedik, azt ép a parti vonalak hullámos volta bizonyitja; ugyanazon tengerparton ugyanis, ugyanabban a sziklafalban a vonal hullámos voltát nem a tenger apadásának, hanem a part egyenlőtlen mozgásának kell betudnunk; mert ha a tenger szinvonala csökkenne, akkor a sziklafalakon a partok egyenes vonallal volnának megjelölve, de mivel magok a sziklafalak emelkednek s helyenként egyenlőtlenül emelkednek, azért a viz szinvonala természetesen hullámossá, girbe-görbévé nyulik.

A föld ujabb időszaka határozottan az emelkedésnek korszakát alkotja. Itt is ott is a szárazföldek terjedtebbekké lesznek, a folyók esése nagyobb, az erosio gyorsabb, a tavak szinvonala száll, a mocsarak kiszáradnak, a mocsaras és erdős vidék pusztasággá, müveletlen siksággá válik, s a fönsikok sivatagokká lesznek. Viz nélkül nincs élet, eső nélkül nincs termékenység. Egy-két, aránylag kis területet kivéve a tenger nem hóditott az uj-korban a szárazföldtől területet; a Zuider-See, s a Tanganjika növekvése az egyedüli példa a tenger kiterjedésére. Épp ugy nem hozhatunk föl példát arra, hogy a sivatagok a pusztáknak s ezek az erdős vidékeknek engednek helyet. Történeti hagyományok bizonyitják, hogy a chinaiak ezredekkel ezelőtt leköltöztek a keleti fönsikokról azoknak teljes kiszáradása miatt. Az ázsiai belföldeken számos nyomra akadunk, melyek régi, nagy tavaknak emlékét őrzik; a pusztákban a folyók medrei tisztán kivehetők. A viztelen pusztaságban a nappali s éjjeli hőmér-

séknek óriási külömbsége a kőzeteket szétrepeszti, homokká, porrá változtatja s e port a szél hordja s kitölti vele a mélyebb fekvésü helyeket. Igy támadt részben az agyag, mint azt később a diluvium leirásában ismertetem. Ázsiának kiszáradása nagyon ismeretes; a pusztaság terjed a Gobi pusztától, a perzsiai pusztától Syrián s Arábián át egész Spanyolországig, melynek már több viztelen folyó-medre van. A puszták királynéja azonban az afrikai Sahara, száraz Waddijaival, sós kátyúival, homok és lösz-por fellegeivel.

A pusztaságok terjedését Ázsiában a forgalom emlékei is bizonyitják. Nagy kulturnépek lakták Ázsiának azon vidékeit, melyeken most kis karaván ok is szomjan halnak.

Észak-Amerika hasonlókép az emelkedésnek stadiumában van. A szikla-hegység Oregon, Nevada, Utah, Arizona, California s a Mexikói felföld sok kiszáradt tónak és folyónak medrére utal, s itt-ott a talajviszonyok már a pusztaság kikezdéseit tüntetik föl.

Dél-Amerika kevésbé emelkedik; annál szembetünőbb Ausztráliának képe, melyet régi, kiszáradt tavak és folyók hálózata von be, melyekben ez idő szerint csak ritkán akad viz.

Ez általános emelkedési irányzat a klimát is megváltoztatja; a maritim klimát fölváltja a kontinentális klima, mely lassu átmenetek nélkül szükölködik, a hideg és meleg változataiban nagy és gyors különbségeket mutat; kevés esővel s száraz időkkel jár s teljes ellentétben áll a sülyedés jellegeivel és tüneteivel. A sülyedések korszakaiban ugyanis a tengerek kiterjednek; nagy szigetek s kontinensek a mélységbe sülyednek; a tavak, lápok, mocsarak az erdős vidékeket foglalják le; a pusztáknak területein bokrok, erdők foglalnak tért; sokat esik s az áradások gyakoriak; a folyók kivájt völgyei benyuló tengeröblökké szélesbülnek; hideg idő s a jégárak növekvése jellemzi a hegyes vidékeket.

Minden jel arra mutat, hogy a föld kérge a legujabb korszakban emelkedő félben van s a jégkorszakokkal ellentétes irányban fejlik. A jégkorszakokban a tenger volt túl-

súlyban; a földségek ugy oszoltak meg s oly alakot öltöttek, hogy a klima hüvös s csapadékokban gazdag lett. Ily körülmények közt a jégárak megnőnek s nagy területeket boritanak el. Bámulatos, hogy nyomaikra mindenütt akadunk, akár Uj-Seelandban, akár Afrika tropikus vidékein; jégárak itt is, ott is voltak. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a hüvös s esős klima mindenfelé uralkodott, s bár a jégárakat máskép is magyarázzák s kozmikus viztömegeknek behatolását sem hagyják ki némelyek számitásukból, de tárgyunkhoz ragaszkodva a szárazföld nagy sülyedésével s a tengerek előnyomulásával is függhet össze a jégkorszakok föltünése. Nagy tengerek és sok eső együtt járnak, bár sok eső másért is lehet. Ahol nincs esős klima, ott jégár sincs. A Himalaja déli részei, melyek a tenger párás szeleit fölfogják, jégben állnak, mig ellenben északi részei, a Thyanschan sokkal inkább északra eső csúcsai jégármentesek, mert arrafelé nincs sok eső.

Az uj geologiai korszak kezdetén a tenger terjedt ki; az alföldek elláposodtak és árterületekké lettek; sivatagok aligha léteztek; a mostani sivatagok puszták vagy mivelt földek és erdők voltak; a jégárak kiterjedtek s Európa közepéig északi fauna és flora uralkodott.

Az iramgém Középeurópában lakott s moh nőtt az Alpesek lejtőin. Máskor ismét a kontinentális klima foglalt tért a kontinensek emelkedésével, a puszták, a Prairiek, a Pampák látóképeivel, az északi vidékeken is, melyek most csak a déli övök alatt laknak.

A föld kérgének emelkedésétől és sülyedésétől, domborzatának kialakulásától függnek a világkorszakok; tengerek, szárazföldek, klimák, a klimákban a fauna és flora; de nemcsak ez, hanem egyáltalában a mozgás s az élet, a változatosság; mert hiába, a mi lapos, az unalmas, holt és élettelen.

Ily vonásokból összeállithatjuk magunknak a föld egyes időszakaiban a földségeknek és domborzataiknak képét. A föld s a tenger más más eloszlása, a föld mai térképét efemer értékünek s a világok életét szinte pillanat-levételnek

színében mutatja. Európa, Ázsia, Afrika, Amerika időszaki értékkel s jelentéssel birnak.

Több tengerjárásának nyomait veszszük észre a mai világrészeken. Ismételt fölemelkedés és elmerülés ment itt végbe más és más eloszlással. A tertiär, a silur-korszak világában ki nem ismernők magunkat, csak a földgömb északi szélességének és keleti hosszúságának fokai tájékoztathatnának. De hiszen nem is a mi világunk volt az, s tán az ember életére alkalmas sem volt.

Az egynemü tényezők halált, maradást, unalmat s kedvetlenséget szülnek; a változatos, különnemü világ az élet szintere. Ha földünk száraz felszine tökéletes sik volna: mindenütt kétségbeejtő szabályszerüség uralkodnék, ugyanazon tünemények ismétlődnének; a szelek örökké egyforma mozgással futnának a földön köröskörül. Nem volnának azok a magas hegytömegek, melyek a szelek természetes iránya előtt keresztben feküdvén, megzavarják az egyensúlyt s a légáramlásokat minden irányban visszaverik; nem volnának azok a nagy gőzsüritők, melyek a felhők nedvét fölfogják s havas és jeges viztartóikban visszatartják; mindenütt csaknem egészen egyformán esnék az eső, s a vizek sehol sem találván a tengerhez levezető lejtőt, poshadt mocsarakat képeznének. A természet erőinek teljes egyensúlyából általános tespedés és halál következnék. Ha az ilyen földön hozzánk hasonló emberek megélhetnének, nem egykönnyen közlekedhetnének a roppant sikság egyformaságában egymással, hanem inkább elszórtan eredeti vadságukban maradnának mocsaraik körül. Amilyen a föld, olyan ez élete; tagozott, változatos, lépcsőzetes, emelkedő, ereszkedő, hegyesvölgyes világ tagozott, változatos faunát és florát hord hátán; egyforma, unalmas, lápos, sik világ unalmas faunát és flórát nevel. A Föld felszine mint némely geologusok vélik, talán merő sík s nagyobb kidomborodás nélküli volt akkor, midőn még az ichtyosaurus uszkált lomhán a mocsarakban s a pterodactylus lebegteté nehéz szárnyait a nádasok fölött. Az akkori Föld a hüllők földje volt, s nem az embereké. (Reclus. A Föld I. 103. l.)

Mily szép, összhangzó fölfogása ez a létnek és életnek! A föld fejlődése lépést tart a fauna és flóra kifejlődésével. Valami csodálatos összeköttetés, szinte azt mondanám, valami harmonia praestabilita van köztük. Pedig ezzel keveset mondtam s nem találtam el a jellemző gondolatot. Nem harmonia, hanem egység, szigorú egység uralkodik a természetben: egység az élet formái s az élet föltételei közt. Ha a föld fejlik, a növény- és állatvilág is fölölti magára magasabb alakjait. Természettudomány és szentirás egyetértően hangoztatják azt. Vannak alakok, melyek későbbiek s az ember maga a legkésőbbi, a legfiatalabb tipus. De hogy miért későbbi vagy korábbi valamely alak, az nem a véletlennek, hanem a szigoruan rendszeres fejlődésnek következménye. A korábbi alakok a korábbi földnek, a későbbiek a későbbinek funkcziói. A növények és állatok beleillenek abba a világba, amelyben élnek, hiszen ezek a formák nem egyebek, mint fiziologikus és psychikus kifejezései a föld, viz, levegő, a klima s a fejlődés viszonyainak. A teremtés szervetlen és szerves része ugy állanak egymáshoz, mint az anyag és a lélek; két egymásnak megfelelő fele az egésznek. Ép azért ugy is következtethetünk: ha voltak más növények és más állatok, bizonyára voltak az elütő faunának és flórának megfelelő más viszonyok is, más klima, más időjárás, szóval más világ; ha mint emlitettem, a Jura- és Kréta-korban óriási hüllőfélék (saurus) lubiczkoltak a meleg, kákás vizekben világszerte, mint most a viziló Afrika sekélyes mocsaraiban, akkor hát természetesen az egész világ magán hordozta e nehézkes, lomha életnek jellegét; mihelyt e jellegéből kivetköződni készült, az élet körülményeinek tünésével, elpusztultak a hüllők s a vizilovak, orrszarvuak, krokodilok Afrikába huzták meg magukat. Máskor az erszényesek, nagy känguruk jellemzik a korszakot; azok ugrálnak mindenfelé; manapság pedig már csak elszigetelt helyeken birták magukat föntartani.

Igy hullámzik az élet, s az élet azért hullámzik, mert a föld fejlődik. Amit Ritter mond, hogy a népek fejlődése a kontinensek alakjától is függ, azt nemcsak a népekről,

hanem az egész életről mondhatjuk. A geologiai korszakokban fejlik a föld, vagyis tagozódik, s aszerint amint ez a tagoltság halad: halad, fejlik az élet is.

A föld mai ábrázatában nemcsak geologiai alakulást, hanem a legfejlettebb élet hordozására alkalmas alapot kell látnunk.

(Folyt. köv.)

MÁJUSI MÁRIA-KULTUSZ.

Irta ZUBRICZKY ALADÁR dr.

(Folytatás.)

Érdekes tanulmány látni a szentatyákat a mint Máriáról szólva minden szépségeik mellett jóformán tehetetlenül vergődnek. Halljuk az ephezusi zsinatot megelőző, IV. században élt szent Epiphant: »Oh én szerencsétlen, hogy mertem szavaimmal visszaadni próbálni az istenanyaságnak czikkázó fényét és vakitó sugarait, az égnek rettenetes és megfoghatatlan hatalmát, azon földnek titkát, melyet Isten lakott, a kimondhatatlan engesztelést. Belső gondolatom erőnek-erejével törekedett a csodának exakt átértésére, iparkodott kifejezni a mély csodát, a magasabb látomásnak titkát. De nehéz és nagy félelem szállott meg. A félelmes contemplatiónak emléke megrázta lelkemet, mélyen megsebezte a félelemtől már-már dermedező szivemet. Ez az a titok, melyet nem lehet elmondani. Melyik száj mondja el, de melyik ajk meri elmondani a rejtett titkot!

»Mégis merem, de beszédemben csak az Isten anyjára szoritkozom, annyira t. i., amennyire képes vagyok Őt megérteni. De mi ez? ime ujra félek! nem, nyelvem nem képes elbeszélni ennyi fölséget! Hangom gyönge s nyelven béna. Nem, nem vagyok elég ékesszóló, hogy beszéljek Máriáról, Istennek anyjáról, Máriáról, a dicső és nagyon szent Szűzről, a mindig Szűzről, Máriáról, kit az embernek nem

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

X. Formácziók.

A petrografia igen szerény, csendes munkás, mely kővel dolgozik; vizsgálja a kőzetek összetételeit, kutatja alakulásukat, megfigyeli bomlásukat; tulajdonképen tehát követ tör, hogy meghordja vele a messze kikivánkozó geologiának országutjait. A geologia maga nem éri be kővel; nagy igényei vannak s óriási sugárban vonja meg kihatásának körvonalait; neki a föld történetének s alakulásának titkaihoz kell a kulcs. Azért kutatja az előző stádiumok történetét; lehetőleg visszaiparkodik a legegyszerübb kikezdésekhez s el akarja mondani a föld történetét.

Nehéz föladat ez, mert a történet egymásutánt mond s a rétegek egymásutánján eligazodni igen nehéz. A rétegek, a kőzetek a legtarkább sorban és változatokban gyürüznek, ékelődnek, hullámoznak, folynak át egymásba; egy helyen sokrétü kőpánczélt képeznek, máshol elvékonyodnak, itt egymás fölé épülnek, ott össze-visszahányva föltornyosulnak; történetüket s ezzel a föld történetét az adná, a ki az alakulásoknak egymásutánját kimutatná, aki az egyes rétegekről kimutatná, hogy *mikor mi alakult.*

De mily rengeteg föladatra vállalkoznék az ilyen földtörténész! Nehézségeiről fogalmunk lehet, ha a kőzetek s a rétegek műhelyeire, kivált a vizre gondolunk s a földségek alakulásának tevékeny erőire s ez erőkre és alakulásokra vonatkozó elméletekre reflektálunk. Kivált a viz járása, a tengereknek és tavaknak időnkénti helyváltozása okozza a nehézséget, melyet a végtelenbe növel az egyidejüségnek kimutatása. A formáczionál ugyanis, mint később kimutatjuk, a fődolog nem az, hogy kimutassuk helyenként, hogy ez vagy az a réteg mikor képződhetett, hanem hogy kimu-

tassuk, hogy e világ különböző pontjain mely kőzetek, mely rétegek képződtek egy s ugyanazon időben.

Ez annyit jelent, mint a geologiai korszakoknak térképét megrajzolni, kiváltkép a korszakoknak szülő méhét, az oczeánok mélységeit kitárni: a silur oczeánét, a juráét, krétáét, s igy tovább. De az oczeán mélysége miből épiti föl fenekének rétegeit, a már fönnálló világból. Az első réteges kőzet is, mely a tengerben alakul, egy fönnálló világnak romjaiból épül. A régi hegylánczok, akár készen adva legyenek a teremtőtől, akár hülés következtében lettek légyen a lávákból, ismét szétmállnak, köveik megrepednek, legördülnek, homokká szitálódnak; a homokot, az iszapot s agyagot széthordja a szél s a viz, s hosszu kerülő utakon végre is a tengerbe kerül a rom. Ott, mint emlitettem, a viz nyomásának s a chemizmusnak műhelyébe kerülnek; a prés győzi, dolgozik s a ragasztó czementek és kovák belekristályosodnak a homokszemek közé; mialatt a mész finom jegeczekké és csillámokká alakul. Hozzá kell venni, hogy a chemizmus is majd jobban majd kevésbé fejti ki erőit. A régi világok vizei forrók lehettek, mondják a plutonikusok s különféle elemekkel terhesek; az a viz jobban moshatta és mállasztotta szét a sziklákat. A mészsavas, a szénsavas viz nagy szerepet játszhatott a korábbi formácziókban. A mészkő rengeteg méretei fogalmat adnak plutonikusnak és neptunikusnak egyaránt a vizek mésztartalmáról s a kőszéntelepek a bennük lekötött széneny tömegeiről.

A szerint tehát, amily hegységeket mosott és szedett szét és hordott el a viz, képződtek az ujak, s mondjuk csak ki, olyanok képződnek most is. A világalakulás folytonos; hiszen a hegypusztitó és kőzetbontó munka is egyre tart. A folyók most is szállitják a kontinenseket az oczeánokba, ahol most is képződnek réteges kőzetek. A kialakult világ ujra megkezdi bomlását, mint részecskéjét a körforgás sodra ragadja. A milyen a tengerbe sodrott kőzet iszapja vagy homokja, olyan lesz a képződő, uj kőzet.

E képződéseknek sorrendjével akar megbirkózni a tudomány s ezt a föladatot a formácziókról szóló tanaival akarja

megoldani. Idevágó gondolataiból rendszert csinál. A geologiának is rendszeralakitás a föladata, mint minden tudománynak; rendszer nélkül nincs értés, mert nem értjük a rendet, az egymásutánt, tehát nem ismerjük meg a történést. A tudomány minden problémával szemben rendszert alkot. Ha rendszerbe tudta foglalni a problémát, megrendszabályozta tárgyát; akkor már övé lett a tér. Azért tehát sablónokba mintegy skatulyákba szoritja bele a természetnek egyes országait, megvonalozza az eget s a földgömböt; körüldrótozza a világot; ugy tesz az élettel s a fejlődéssel is; rendez, csoportosit, osztályoz. Ezt kell a geologiának a földkéreg számtalan rétegeivel is megtenni. Látjuk a rétegeket, egymás fölött nagy változatban, más-más helyeken más-más rétegek állnak elénk: no hát rajta, osztályozzunk s rendszeresitsünk!

Mikor az osztályozásnak és rendszeresitésnek szándékával először neki állt a rétegeknek, egy gondolat vetődött föl agyában, melyet *formációnak* mondott.

Már ez a szó is a fölfogásnak visszásságára vall. Nagyon könnyű volt azt elgondolni s a gondolat révén a dologgal végezni. Formáczió alatt ugyanis egyszerüen kőzeteket értettek, melyek bizonyos korszakban keletkeztek. Ez a szó s a hozzá füzött értelem abból az időből valók, mikor a rétegekről azt gondolták, hogy egymásután sorban keletkeztek az egynemü kőzetek, még pedig ugyanazon rétegek ugyanazon időben végig a világon. Vagyis azt gondolták, hogy volt idő, mikor csakis agyagpata vagy homokkő képződött mindenütt végig az egész földön; volt megint más korszak, mikor csak fekete, vagy barna, máskor megint csak fehér mészkő képződött.

Ezek a jó emberek a föld rétegeit a hagyma rétegeihez hasonlitották. A hagyma gyürüi egymásra borulnak, ugy hogy azokat szétszedhetjük s szépen egymásután válnak le. Igy gondolták el a földet; magját réteges kőzetek zárják, melyek különfélék ugyan, de egymásutánban, 10 mértföld vastagságban szilárd burkot képeznek. Azonban ma tudjuk, hogy a rétegek nem jönnek oly rendszeres egymás-

utánban, mint a hagyma gömbrétegei, sőt ellenkezőleg a legelképzelhetőbb rendetlenségben. Ez a változatosság vonatkozik először is *a vidékekre;* minden réteg külön-külön nem zárja körül a földet; némelyiknek kiterjedése, mint például az őspaláké, a numulita mészkőé nagy, de világot boritó kőzet vagy pláne kőzeteknek sora nem létezik. Másodszor nagy a változatosság, ami *a sort* illeti; néhol a sor biztos, határozott, máshol semmiféle sort nem állapithatunk meg, mert ami az egyik helyen legmélyebben van, az vetődik föl másutt legmagasabbra; néhol alpesekké torlódik föl, másutt a föld mélyébe bujik le. Ne gondoljuk tehát, hogy a rétegek sorában a földtörténete nagyon pedans volt s hogy a mai domborzatok tagoltságában a keletkezés rendjéhez ragaszkodott olyanformán, hogy mindenütt azt tette le, ami elsőnek alakult s a későbbi kőzeteket rakta az alapnak fölébe. Ó akkor nagyon könnyen végeznénk a formációk vajudó kérdésével; fölállitanánk egy lajstromot, mely szerint a kőzetek sora a következő: első a gnajz, második a granit, harmadik az őspala s igy tovább, s mihelyt a föld hátán bárhol egyikbe vagy másikba ütődnénk, nem kellene mást tennünk, mint megnéznünk lajstromunkat s rögtön tisztába jönnénk az iránt, hogy ott melyik formációval állunk szemben. Azonban a tényleges helyzet nemcsak, hogy nem ily egyszerü, hanem nagyon is komplikált. Egyik helyen a mészkő, a dolomit van fönn, máshol a granit s tarka változatban a többi kőzet és réteg egymás hátán. Csehországban például a régi szilur rétegek emelkedtek a magasba, máshol oly mélyen lehetnek, hogy utól nem érnők legmélyebbre ható fúróinkkal sem.

Szolgáljon ennek megvilágitására a budai hegység szelvényének leirása Szabó J. »Előadások a geologia köréből« cz. művében: »A legalsó hegynek a dunai oldalon, a Gellért-hegynek, valamint a legfelső hegynek, a Mátyásnak kőzete *dolomit* a régibb korból; ezt boritja a Mátyáshegyen közvetetlenül az *orbitoidmész,* melyben elég gyakori egy szép rák, a Ranina Aldrovandi. Fölötte van a budai márga, mely fokozatosan több helyen a kis-czelli tályagba

csap át, ami Budán téglavetésre szolgáltat jó anyagot; legnagyobb tömege Ó-Budán, a kis-czelli fönsikon van. A várhegyen keresztül vezető alagut a budai márgába van vájva. Nagyobb kövületei között a Nautilfus lingulatus jellemző; a travertino-mész (édesvizi mész) szintes rétegekben, különösen a várhegy felső réteg-felülete nagyrészt a budai márga s a kisczelli tályag, melyekből egyes csúcsokban a dolomit vagy egy fehér tömött, régibb mészkő üti fel magát.« (286. l.) Ez mind más és más képződmény, mely majd hullámosan, majd medenczeszerüen terjed el; kisebb-nagyobb terjedelemben, vastagon vagy vékonyan, kiékelve vagy csipkézetten, fölhajtva vagy összegyürve.

Hányféle viz, édes és sós, tó és tenger járt erre!

A rétegek a viz lerakodásai; többféle réteg többféle lerakodást, esetleg többféle vizjárást bizonyit vagy legalább, ha a submersio ugyanaz, más-más beömlésekre, részleges elváltozásokra utal. A submersio nem lesz ugyanaz, ha egészen más kővületek fordulnak benne elő. A rétegek kiterjedése szintén a tenger kiterjedésétől s formájától függ. Valamint a viz más-más korban járta a földet, ugy a parti keret, melyet kitöltött, a tér, melyet elboritott, más és más. Lehet valahol igen régi földdarab, egészen fönn a földszinén, melyet alig boritott valamikor viz, mely máshol tovább haladva lehajlik a mélységbe; ezt a kiálló darabot környékezhetik ujabb és régibb rétegek. Az is nagy különbséget teremt, ha a lerakodások nagy kiterjedésü, mély tengerekből valók, vagy pedig ha sekély, szigetgazdag archipelagusnak vagy kiédesedő sóslápoknak köszönik létüket. A rétegek aszerint is, hogy mily helyén képződtek, igen különböznek; a partokon törmelék, nagyszemü kavics, a régi folyók sulyosabb hozadéka képezi azokat; máshol finom homok, legfinomabb mészkő iszap nyujtja anyagukat.

Az eddigiekből is világos, hogy a kőzeteknek egyfélesége s egynemüsége nem adhatja meg a formácziónak értelmét. Ha ez az egynemüség kellene hozzá, akkor a formácziónak eszméje, gondolati tartalma nem képezne alkalmas substratumot a rétegek osztályozására. Nem teremthet-

nénk e réven egységet, mert nincsenek általános, egynemü kőzeteink, kivéve egy-kettőt.

Hasonlóképen nem teremthetnénk semmiféle egységet, tehát semmiféle rendszert, ha minden kőzetet, minden réteget külön-külön formációnak hivnánk. Tekintve a szónak általános értelmét, utóvégre minden kőzet s minden réteg alakult, formálódott tehát formációt ad; de e fölszaporodott formációk óriási számával rendszert s egységet nem teremthetnénk. Nekünk egységet teremtő, rendszeresitő témára van szükségünk s azért nem marad más hátra, mint az, hogy a formáczió első sorban ne az anyagot nézze, melyből a kőzet alakult, ne a sort nézze, melyben egymás fölött települ; ezt is kell megtennünk, mint mindjárt meglátjuk; de a formáczió alapgondolata sem az anyag, miből van a kőzet, sem a sor, melyben egymásra következik: hanem *az idő.* Mikor keletkezett ez a réteg? melyik korból való ez a kőzet? ugyanezen korban mi alakult Afrikában s mi Amerikában; tehát az egyidejü keletkezés, ez adja a formáczió értelmét.

Ezt fejezi ki nehézkesen a német tudomány, midőn a formációnak meghatározását adja: »Eine Gebirgsform oder Formation schlechthin ist ein Inbegriff sehr ausgedehnter oder auch sehr zahlreicher vorherrschender Gebirgs-Glieder, welche ein selbstständiges Ganzes bilden und sich durch ihre petrografische und paläontologische Eigenschaften, durch ihre Structur und Lagerungsfolge als *gleichzeitige* Producte gleichartiger Bildungsprocesse zu erkennen geben.« (Naumann i. m. II. 3.) Tovább ismét: »Der Synchronismus ihrer Bildung ist und bleibt in allen Fällen ein Hauptpunkt, um welchen sich die ganze Frage nach der Zugehörigkeit zu einer und derselben Formation dreht.« (i. m. II. 5.)

Eszerint az egyidejüség a formációk megkülönböztető jegye; a filozófia azt mondaná: a differentia specifica. Valóban alakulásról lévén szó, arra kell tulajdonképen felelnünk: mily korszakokra oszlik a föld története s mikép oszszuk be e korszakokba a föld alakulásait, mit hová? Földünk hosszu fejlődés szubstrukczióin áll; a kérdés az, hogyan épült

föl ez a földdarab, melyet Európának hivnak, hány tenger boritotta, hány öbölben, mily alaku tengerpartok s földségek korlátozta műhelyekben alakultak, épültek, rétegesedtek alapjai? Hogyan torlódott a magasba Afrika, Amerika, stb.?

A formációk megitélésében nagyon kell óvakodnunk kicsinyes elfogultságtól, mely az emberi lét korlátoltságát könnyen átviszi a természet történésére s igen rövid sugárral hajlandó mérni a természetben szereplő változatosságnak köreit. Hogy ez elfogultságtól magunkat megóvjuk, jó lesz a most alakuló formációnak tényezőivel és tarkaságával megismerkednünk.

Az emberiségnek történeti korszakában, a jelenben is, melyben élünk, alakul egy geologiai formáczió. Sok ezer év óta iszaposodnak s töltődnek ki a tengerek: az atlanti és csendes oczeán, az északi és keleti tenger, a földközi és fekete tenger, a kaspi s az azowi tenger; nevezzük e legujabb kort alluviumnak; ez alluviumi korszakban a most keletkező formációnak mennyi mindenféle kőzetét fogják százezredek után megbámulni; a kőzet, mely most keletkezik, nem lesz ugyanaz, hanem más és más; a tengerbe özönlő folyók más és más iszapot hurczolnak; sőt egy s ugyanabban a tengerben más kőzet képződik a parton, más 100—200 kilométernyire a parttól. Ha majd valamikor ezek a most alakuló rétegek fölbukkannak s hegyeket képeznek, azt fogják vitatni az akkori geologok, ugyan mily időben keletkezhettek ezek a sokféle kőzetü rétegek s bizonyára nagyon eltérők lesznek nézeteik. A Csendes-Oczeán China és Amerika közt más alakulásokat mutat majd kőzetileg s a kőzetek egymásutánját illetőleg mint a Fekete-tenger, s e változatos kőzetek mégis egy ugyanazon korban keletkeztek, tehát egy s ugyanazon formációhoz tartoznak.

Ez a változatosság ép a földet összetevő előbbi formációknak különbözőségétől és sokféleségétől függ. Ha oly tengerek léteznének, melyeknek fenekét egynemü iszap tölti föl, ha továbbá e tengerfeneket folytonos sülyedésben s ugyanakkor az egynemü iszap által való folytonos föltöltődésben gondoljuk; végre ha fölteszszük, hogy az iszapot

nyujtó hegyek és az azt szállitó folyók nem változnak: akkor ez az óriási üledék nem volna petrografiailag tagozva, nem volna rétegezve, hanem roppant nagy ponkot adna. Most azonban nem igy van a világban. Az iszap is más és más, a hegyek és folyómedrek is más-más kőzetből állnak, a tengerek helye is változik, járásuk óriási árkokat szakit; azért már petrografice is különböznek az egy időben keletkezett kőzetek. »Die petrografische Facies kann verschieden sein, trotzdem der Synchronismus evident ist.« (Naumann i. m. II, 53. II, 582.)

Tartsuk tehát jól szem előtt, hogy mit ért a geologia formáczió alatt? *Nem egynemü kőzetet*, mintha pl. a homokkő az egyik, a mészkő a másik, a pala a harmadik formáczió volna; nem, nem ezt érti; más-más formáczióban ugyanazon kőzetek lehetnek; éppen úgy *nem ért formáczió alatt réteget*, hogy ahány réteg, kivált ha más-más kőzetből állnak, annyi formácziót számláljunk; hanem formáczió alatt *egy s ugyanazon korszakban keletkezett rétegeket ért*, akármilyen kőzetből álljanak s akármennyien legyenek. S a korszakot micsoda méri ki? rétegek szerint nem számithatjuk, — évszázadok szerint szintén nem, mert azok névtelen, ismeretlen évszázadok és évezredek; mi marad tehát egyéb hátra, mint az élet; a faunában s flórában el nem változott világ egy-egy korszakot képez, mihelyt az alakok elváltoznak, mihelyt a régiek eltünnek s ujak lépnek föl, azonnal uj geologiai korszak kezdődik.

A korszakokat tehát az élettel kell kiczövekezni; a korszakokat, az alakulásokat megitélni nem lehet kizárólag petrografiai alapon. Nem mondom, hogy a petrografia egyáltalában nem számit, s hogy a kőzetek nemén s kivált a rétegek elhelyezkedésén eligazodni soha, sehol és sehogysem lehet; igenis számit a petrografia s a rétegek elhelyezkedése is latba esik, sőt, ahol az alakulások nincsenek föltörve és összezavarva, s ahol a formácziók nagyobb kiterjedésüek és rendszeresen visszatérnek: ott bizonyára a petrografia kitünő szolgálatokat tesz majd; de mivel ez utóbbi föltételek gyakran hiányzanak s a kőzetek mint már emlitettem sok korszakon keresztül is egynemüek; mivel a leg-

több helyen, kivált az ujabb korszakok rétegeiben tarka változatosság és szertelen zürzavar uralkodik, ha nem találnánk más eligazitást s más utmutatókat mint a melyeket a szervetlen világ nyujt, meg sem moczczanhatnánk; most azonban segitségünk támad a szerves világ maradványaiban, azok ásatag (fosszil) alakjaiban s ezek szerint igazodunk el az egymást váltó korszakokon: a petrografiának segitségére siet az őslénytan, a palaeontologia.

De lehet-e, szabad-e az őslények nyomaira az eltünt, régi világok korszakait meghatározni? lehetnek-e az élet alakjai utmutatóink a szervetlen világok fölismerésére? A modern tudomány föltétlenül elfogadja a világfejlődésnek gondolatát; fejlik a föld, alkalmassá válik tökéletesebb alakoknak hordozására; fejlik az élet, más és más alakok lépnek föl szinterén, melyek egyre hasonlóbbak a mostani világ tipusaihoz. Ez a fejlődő élet ott hagyta nyomait a kőzetekben, s róluk olvassuk le maguknak a kőzeteknek korát. Vannak nagyon régi alakok; vannak mások, melyek közelebb állnak s ismét mások, melyekre szinte ráismerünk, hogy amieink belőlük lettek; tehát vannak régi, nagyon régi, vannak középkori, vannak ujabb- és legujabb-kori alakok. A palák, a mész- és homokkövek gyakran egészen egynemüek, de ha meg vannak jelölve a fejlődő életnek védőjegyeivel, daczára az egynemüségnek, eligazodunk rajtuk. Ha a fejlődés folytonos s az életnek családfája uj meg uj alakokban nő ki: akkor e megkővült ágakon visszafelé haladhatunk s elég biztosan meghatározhatjuk a rétegek korát. A mely kőzetekben régi világok alakjaira bukkanunk, azok a régi világ tengereiben képződtek; amely kőzetekben ujabb alakokkal találkozunk, azok már ujabb korszakokból valók: eszerint az élet megkővült, a régi élet nyomai, az állatok csontjai, a növények megörökitett lenyomatai határozzák meg a formáczió korát.

Ezen gondolat ellen aligha lehet kifogást emelni. Tény, hogy sokféle világ, sokféle fauna és flóra váltakozott a föld hátán; némely typusok egészen idegenszerüek s nem találnak a most élő alakok közt magukhoz hasonlókra; de las-

san-lassan a szerves alakok elvesztik idegenszerüségüket s a mi világunk alakjaihoz kezdenek hasonlitani. Először csak inkább családi jellegek, majd nemek s végül fajok is lépnek föl, melyek vagy teljesen a mieink, vagy igen közel állnak hozzájok.

Ez a közeledés a multból a jelenhez oly folytonos és általános, hogy valóban a szerves alakok kisebb-nagyobb hasonlatosságából méltán következtethetünk a rétegnek korára. Gondolom, hogy nagyjában egyetérhetünk Zittel-lel, aki azt mondja, hogy ha minden eszköz cserbe is hagyna a rétegek korának meghatározásában, a legujabb korszakban elég volna a fauna és flóra hasonlatosságára figyelnünk. Tapasztalatunk mutatja, hogy az ujabb élet a mai formákhoz közeledik divatában. »Ha például a svéd Uddevallában — irja Zittel, — magasan a mai északi tenger szine fölött tengeri kagylókkal bőven megspékelt rétegeket látunk, melyeknek minden faja a szomszéd tenger fajaival megegyez; ha a Monte Pellegrinon Palermo mellett mészkőrétegekre akadunk, melyek szintén tele vannak a földközi tengerben mai nap élő puhányok kagylóival: arra a föltevésre jogosittatunk, hogy mindkét réteg egy időben keletkezett. Ha ellenben Párizs tengerfövenyének kagylóit veszszük figyelembe, egyetlen egy alakot sem találunk olyat, melynek mása ez időszerint az európai tengerekben élne. Valamennyi kagyló és csiga idegenszerü formákat mutat, melyek ugy a tropikus tengernek alakjaira emlékeztetnek, de különben már mind kivesztek. A párisi tengerfövénynek tehát már ezért is, kagylóinak idegenszerüsége miatt is nagyobb kort tulajdonitunk, mint az Uddevallai vagy a Palermoi rétegeknek. Ha pedig esetleg Bécs vagy Bordeaux körül oly tengerhomokra akadunk, melyeknek kagylói csekélyebb hasonlatosságot tüntetnek föl a most divatos kagylókkal mint a Palermóiak, de nagyobbat mint a párizsiak, akkor a kormeghatározás mérczéjén azokat e kettő közé sorozzuk.«

Cuvier kezdte a világfejlődés korszakait a palaeontologia szerint meghatározni; ő a modern palaeontologiának atyja. De az ő vezérgondolata egészen eltér a jelenleg divó

általános nézettől. Az ő korszakai ugyanis uj meg uj teremtések. Ő ugy gondolkozott, hogy minden egyes geologiai korszaknak növény- és állat-világa tönkrement végzetes katasztrófák utján, s minden ilyen katasztrófa után, mely a régi világot elsöpörte, uj teremtés állt be. Egyetlenegy növény- vagy állat-faj sem élte tul a korszakot záró katasztrófát s nem lépett át a másik korszakba. Cuvier szerint tehát a világkorszakok élesen meg voltak egymástól különböztetve s a teremtés mindannyiszor egészen friss, uj világot hivott létbe; — ez határozottan téves fölfogás. Ezt az elméletet katasztrófa-teoriának hivják.

Cuvier teoriája merev; magán viseli az emberi ész osztályozási mániájának s az egyszerüsités kisszerü, de logikus hajlandóságának jegyét. Cuvier látott a különböző rétegekben más és más világokat, más és más tipusok meresztették rá megkővült szemgödreiket; látta a sokszor átmenetek nélkül föllépő uj tipusokat, amiből katasztrófákra következtetett: s ime e jegyeket és jellegeket általánositotta, a részleges valóságot, a tényeket kizárólagos érvényü jelleggel ruházta föl; a mi valóban megtörtént, arra azt mondta, hogy csakis ez történt; ami valóban tényező volt a világban; arra azt mondta, hogy annyira tényező, hogy más nincs is, más ott nem szerepel: s ime igy készül a teoria, mely látszatos, impozáns, de egy hibája van, hogy egyoldalu; sok gonddal készült, kedves skatulya, melyet az ész megelégedéssel bámul, de a melybe a világ nem fér. — Katasztrófák bizonyára voltak a világban, azt fényesen lehet kimutatni, de hogy oly katasztrófák lettek volna, melyek minden életet kiirtottak, azt nem lehet bebizonyitani; sőt az ellenkezőt bizonyithatjuk be, azt t. i., hogy az élet teljesen ki nem pusztult a földön. Kimutathatjuk, hogy számos osztály több korszakon át fordul elő s hogy bár néha a katasztrófa gyökeresebben pusztitotta ki az életet s a következő rétegekben igen elütő világ nyomai tárulnak elénk, azért még sem állithatjuk, hogy a szakitás az élet egész vonalán teljes s hogy máshonnan történt bevándorlással sem magyarázhatni ki a különbözőséget. Tegyük fel, hogy Skandinávia, mely

már régen nem volt elmerülve, mindenestül a mélységbe sülyed, s később valamikor ismét kibukik, — mily nagy ugrások lesznek akkor a mai világnak megkővült alakjai s azon régi világok fosszil maradványai közt, melyek még a nagyon messze eső elmerülés korszakából vannak Skandináviának mai rétegeiben. Ha az elmerülések közt óriási időköz terjeng, akkor a rétegek kővületei is ugy viszonylanak egymáshoz, mint az elmerülés korszakai.

Sir Charles Lyell változtatott a katasztrófákról s a teremtés epocháiról való nézeteken. Fölfogása az evolucionak teljes érvényesülése a geologiában. Neki katasztrófák nem kellenek; az uj világok nem lépnek föl egymásután készen a maguk egészében, hanem lassu átalakulások révén lesznek hosszu időközök folyamán. Apró változatok és hosszu időszakok létesitik végeredményben az uj meg uj világokat. Cuviernél kész világok lépnek föl egymásután, mint szokás mondani tableau-k: Lyellnél egymástól való hosszu sorok szerepelnek, melyek lassu átváltozások által a typusokat végleg átidomitják. A palaeontologia szerepe mind a két teoriában ugyanaz; a korszakok jelzői ugyanis Cuviernél ép ugy mint Lyellnél a növény- és állattipusok; a korszakokat ásatagok s az élet nyomai szerint klasszifikálják mindketten. A különbség az élet fejlődésének fölfogásában rejlik: Cuviernél uj teremtések által előhivott világok, Lyellnél az evolucio vezércsillagzata alatt elévarázsolt világok sora; ott a katasztrófák a sirások; itt a katasztrófáknak szintén lehet szerepük, de nem igen szorulnak rájuk.

Lyell teljesen fölváltotta Cuviert s az emberi ész hű maradt magához, hű ahhoz a logikai nehézkességhez, mely mint teoria-szomj jelentkezik nála, hű ahhoz a mohósághoz, melylyel a teoriákat átkarolni s lelkesülésében egyoldalúságukat észre nem venni szereti.

Ez idő szerint Lyell az ur; pedig bizonyos igaz, hogy fölösleges tulzások vannak az ő teoriájában is; kiváltkép idegenszerü és kevésbé biztatóan érint az a radikális állásfoglalás a katasztrófák ellen s az a fölösleges föltevés, mely szerint a természet erői most is ugyanazok, melyek régen voltak. Ezt az utóbbi nézetet ép a fejlődés gondolata silányitja

tönkre. Igen tanulságosan ir e részben Ranke: »Der Mensch« cz. nagyhirű művében: »Ganz wie einst Cuvier so herrscht gegenwärtig Lyell in den Anschauungen der Zeit und man pflegt dabei zu vergessen, dass die Katastrophentheorie doch nicht so lange zur Befriedigung der besten Forscher und Denker zur schematischen Erklärung der geologischen Thatsachen hätte verwendet werden können, wenn sie sich nicht doch auch auf eine Summe sicherer Thatsachen hätte zu stützen vermögen. Auch hier liegt die Wahrheit zwischen den Extremen der Theorien.« (II. 363.) A fejlődés gondolata sokféle egyoldaluságba kergette bele a tudományos világot, melyet lassanként ki kell hevernünk s már most is venni észre, hogy Lyell katasztrófa-iszonya, melyben elmélete szenved, mulófélben van.

Hagyjuk el most Cuvier és Lyell nézetkülönbségét s ragadjuk meg a palaeontologia általános gondolatát, mely szerint az élet nyomai határozzák meg a rétegek képződésének időszakait: igaz-e ez a gondolat vagy nem igaz?

Igaz, de megszoritással. A megszoritást a föld alakulásának változatossága s az élet eloszlásának kifogyhatlan tarkasága követeli. A föld morfologiája a legtarkább változatosságot mutatja s e morfologiával együtt jár az élet változatainak játéka; más zónák alatt más élet; ugyanabban az időszakban egyes elszigeteltebb helyeken rég elmult világok tipusai tartják fönn magukat, mialatt másutt nagyot fordult már az élet s egészen uj állatjegy alatt áll. Ezt szem elől tévesztik azok a nagyreményü geologusok, akik rendületlen öntudatossággal klasszifikálják a rétegeket egyes, sokszor igen relativ-értékü nyomok és ásatagok szerint; elfelejtik, hogy a régi világok is nagy változatokat mutattak s aligha hagyják magukat hevenyében készült emberi sémák szük fiókjaiba belegyömöszölni. De ha e reflexiónkkal lehütjük is a meggondolatlan tudákosságnak nevetséges önbizalmát; az elvet magát, mely a palaeontologia segitségével iparkodik meghatározni a rétegek korszakait, általában elfogadjuk, s a fejlődés eszméjének tért nyitunk, hogy segitse osztályozni a rétegeket s meghatározni a formációkat.

A fejlődés gondolata azt mondja, hogy kezdetben egyszerübb, tökéletlenebb világ volt; tagozatlan és egyhangu világ akár ami a föld alkatát, akár ami az élet formáit illeti. Ezt a kiindulást szivesen elfogadjuk. Mi lesz ennek következménye? Az, hogy kezdetben általános s szinte az egész földet övező rétegek képződtek; tagozatlan lévén a világ, az anyag még nagyon egyféle, a tengerek összefüggően lepik el a földet, szárazföldek, szigetek még nem igen vannak; szóval a morfologiai különbségek még nem igen léptek föl; egyforma lévén az ok, általános és egyforma az okozat is. Igy az ősgnajznak s az őspalahegységnek, mely a föld nagy részét boritja, átlag egy s ugyanaz a petrografiai s a palaeontologiai jellege. Mikor ezek keletkeztek, még nem igen emelkedtek ki nagy, a tengereket egymástól elválasztó szárazföldek s a szárazföldek is, melyek lehettek, még nem voltak annyira tagolva mint később; tehát általános s egyforma tényezők szerepeltek s általánosságuknak s egyformaságuknak bizonyitéka épp az uralkodó kőzeteknek hasonló jellegei, t. i. ezek is egyformák s mindenfelé terjengnek.

Gondolhatjuk különben is, hogy a föld alakulásában is a morfologiai különbséget az egyformaság előzi meg. A morfologiai különbség később áll be. Uj meg uj szigetek, hegyek és szárazföldek keletkeznek; e hegységek más-más kőzetből állnak: a hegységeket pusztitó folyamok tehát más-más iszapot hordanak s különböző rétegek alakulásának napszámosaivá csapnak föl. A föld tagoltsága hegyekben, völgyekben, fönsikokban magával hozza a tengerek méhében alakuló rétegeknek különbségeit.

A tagolt, egymástól elválasztott tengerekben más-más kőzetek keletkeznek. Ugyanakkor a föld fiziognomiájának vonásai kiélesednek s a tengerek eloszlása a klimának változatait hozza magával. Domborzatok, tengerek, klima befolyással vannak a faunára s a flórára, s aszerint amint az élet föltételei változnak, elváltozik az élet is. Az általános, összefüggő s a földet nagyjában boritó formációk után következnek majd a kisebb terjedelmü, vidékek szerint változó

formácziók. Az előbbiekben kevés vagy semmi életnyom nem lesz, a későbbiekben annál több. Az előbbiekben könnyebb az eligazodás, az utóbbiakban igen nehéz; annál nehezebb, minél tagoltabb a föld s változatosabb az élet.

A korszakoknak ásatagok szerint való klasszifikálása tehát szintén korlátolt. A dolog világos. Ha az élet mindenütt egyforma tagozatlan volt volna; ha a korszakok folyamában zónák, klimák nem változnak: akkor Amerikának egyik rétegéről s a benne föltalált fosszil alakokról bátran következtethetnénk Európának vagy Ázsiának hasonló alakulásaira, s a hol hasonló nyomokat találnánk, kimondanók az egynemü nyomoknak s rétegeknek egyidejüségét vagyis meghatároznók a formácziót. De ha a világ már akkor is tagozott volt, ha más-más élet terjedt el különböző övein: ez esetben az egyforma növény- és állat-tipusokból ugyanazon korszakokra következtetni csak megszoritással lehet, s valamennyi körülményt és jelleget kell összefoglalnunk, valamennyit egymásra való vonatkozásukban kell tekintenünk s eszerint meghatároznunk a formácziót.

Állitsunk föl tehát néhány általános érvényü tételt a formácziókról.

Mindenekelőtt tartsuk szem előtt, hogy *ugyanazon korszakokban a kőzetek nagyon különbözők lehetnek.*

Különbözhettek mindenféle tekintetben. Először aszerint, hogy mily tengerekben, mily folyók szállitmányából lettek, vagy mily ázalagoktól nyujtott anyagból épültek. Lehet, hogy a chemizmus is befolyásolta a képződést, pl. a szénsavas mész, amely kilugozhatta a fenéknek s a partoknak kőzeteit. Egy ugyanazon tengerben is nagy lehet a különbség, aszerint amint közvetlenül parti vagy tovább elfekvő képződményről van szó.

Másodszor palaeontologiai tekintetben is különbözők lehetnek egy s ugyanazon korszaknak képződményei; mert az élet sok alakban lépett föl s különböző lehetett zónák szerint, sőt a tengernek mélységei szerint is. Más állatvilága van a partoknak, más a tenger mélyeinek. Vegyük csak szemügyre a mai világot: más állatvilága van Ausztráliá-

nak, más Európának; következőleg e jelen formációban teljesen elütő jegyekkel irja bele a Csendes-Oczeán egyszer valamikor majd kiemelkedő rétegeibe sajátos életének történetét. Azután a tengerek rétegei csak véletlenül s elvétve nyujtanak szárazföldi állat-tipusokat, csak ha a viz elsodorta s eltemette csontjaikat, ez esetben maradtak ránk. Tengeri állatokat bőségesen szolgáltatnak a tengeri rétegek, de tücsköket, madarakat, emlősöket ritkán. Lehetett tehát egy korszakban sok mindenféle állat, melyről nincs maradványunk.

Hozzuk ezek után öntudatunkra a formációk meghatározásának nehézségeit, s e nehézségek közt való eligazodás lehetőségét.

Ugyanazon korszakban sokféle kőzet alakulhat s viszont különböző korszakban ugyanaz a kőzet. Különböző helyen ugyanaz a kőzet s különböző helyen különböző kőzet. Hasonlókép: ugyanazon állatok nyomaival találkozhatunk különböző formációkhoz tartozó kőzetekben; ugyanazon állatok vizszintes távolban eleső helyeken élhettek vagy lehetséges, hogy ugyanazon állatok egymás fölött függélyes távolban eleső más-más rétegekben lelhetők föl.

Már most ha ilyen nagy a variációk tarkasága, hogyan teremtsünk rendet közéjük? hogyan osztályozzuk szerintük a korszakokat, s őket a korszakokba? hogyan határozzuk meg a föld különböző helyein az egyidejü formációkat?

Először a rétegek elhelyezkedéséből. Ez a legbiztosabb. Ha a rétegek vizszintesen vagy bár rézsut de rendben következnek, tudjuk, hogy az alsó régibb, a felső ujabb; ha már most e formáczió nagy kiterjedésü s nemcsak kisebb-nagyobb medenczékre szorul, hanem mindenfelé terjeng, akkor arra következtetünk, hogy nagy, összefüggő tengerekben lett.

Másodszor a körületekből határozzuk meg a formációkat. Ha az európai rétegek Európának mai faunájától és flórájától nagyon különböznek, akkor tudom, hogy régiebbek. A barlangi medvének, a mammutnak maradványai Európában egy elütő európai világra utalnak; a saurusok, a

känguruk csontvázai egy még távolabb fekvő korszaknak emlékét őrzik. Abból azonban, hogy itt saurusok voltak vagy känguruk, nem következtethetek arra, hogy ugyanakkor máshol is voltak, vagy hogy az élet akkor mindenütt egyforma volt. Sok más körülményt kellene összefoglalnom, hogy az ilyen merész következtetésekre vállalkozzam.

Petrografiai és palaeontologiai jellegeket összefoglalva mondhatjuk, hogy vannak azoi (életnélküli) rétegek, melyekben a szervezeteknek csak kétes vagy semminemü nyomaival nem találkozunk. Azután következnek az élet alsóbb alakjait föltüntető rétegek, melyeket a föld őskorszakának mondhatunk; az őskorszakot fölváltja a középkor s ezt az ujkor. Táblázatba foglalva a korszakokat a következő átnézetet nyerjük:

1. Azoi rétegek, az ősgnajz- és őspala-formáczió.

2. Ó-kor { Silur-korszak, Devon-korszak, Curbon- v. kőszénkorszak } palaiozoi rétegek

3. Középkor { Triasz, Jura-korszak, Kréta-korszak } mezosoi rétegek.

4. Ujkor { Tertiär, v. harmadkorszak, Diluvium, v. jégkorszak, Alluvium, jelen korszak } känozoi rétegek

Ez egyes korszakok ismét sok alkorszakra, v. mint szokás mondani lépcsőkre osztatnak. Az élet-alakjaira vonatkozólag igy is neveztetnek: azoi (életnélküliek), palaiozoi (ősélet), mezosoi (középső-élet), känozoi (uj-élet) formáczióra.

(Folyt. köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

A formációkra vonatkozó tudományos apparátusunk, bár napról-napra fejlik és tökélesbül, mégis magán hordozza a kezdetlegességnek s a kikezdések idejében uralkodó tájékozatlanságnak jegyeit. A fölosztás maga egészen gondolom-forma; az elnevezések határozottan a legügyetlenebbek; de hát igy szokott az lenni mindenütt, ahol gyors a munka, sürgős a dolog s tulajdonkép még sem tudják, hogy mit is kellene csinálni. A geologia olyan volt mint egy hevenyészett ház-épités; sok munkás forgott a telken, ki meszet, ki követ és homokot hordott; mások téglát égettek s gerendákat faragtak; szekér szekeret ért, az egész világból rengeteg sok épitési anyagot czipeltek össze; geniális férfiak jelentek meg a szinen és terveket főztek; az egyik ellentmondott a másiknak; de a közvélemény sürgette az épitést, hozzáfogtak tehát biztos, határozott terv nélkül s úgy épitettek, hogy le lehessen később törni a be nem illő részeket.

Szakasztott igy történt a formációk tanával. A geologiának legfontosabb része, szinte gerincze a formációk megállapitása. Mit akarunk irni történetet, ha csak adataink vannak, de nincs időrendünk; ha nem tudjuk, hogy mi mikor történt, s hogy mi történt előbb, mi később? A formációk tana a földtörténetének egymásutánja, az adatoknak besorozása az egyes időszakokba; mit csináljunk föld-történetünkkel, ha az egymásután iránt nincs rendszerünk.

Tehát rendszert, egymásutánt kell teremteni a rétegekbe; ez iránt megegyeztek; ez volt a formációk sora! de a sort megállapitani vajmi nehéz s e nehézséggel való küzködésnek jellegeit hordozza magán a geologiának ez a része.

Tökéletlensége kiviláglik már a nevekben is; a formációknak semmitmondó azaz hogy roszatmondó neveik vannak. Ily ügyetlen név a kréta-, a kőszén-korszak. »Man

darf wohl sagen, — mondja Neumayer a kréta-korszak nevéről, — dass keine der Bezeichnungen für geologische Formationen so unglücklich gewählt ist, wie diese. Wohl haben wir etwas Aehnliches in der Steinkohlenformation, in welcher auch die Kohle nur einen sehr bescheidenem Theil der sie zusammensetzenden Gesteine ausmacht, aber hier kommen Kohlenflötze wenigstens von oben bis unten in allen Horizonten vor, wenn auch nicht in gleicher Häufigkeit. Bei der Kreideformation aber sehen wir das den Namen gebende Gestein ganz auf die oberste Region beschränkt. Wäre der Name nicht so vollständig in Fleisch und Blut übergegangen, dass eine Aenderung kaum mehr möglich ist, so wäre eine solche sehr wünschenswerth. Der Geolog von Fach weiss allerdings genau genug, dass, wenn von Kreideschichten die Rede ist, dieselben weit öfter aus Thon, Schiefer, Sandstein, Kalk als aus wirklicher Kreide bestehen, und es kann das kaum mehr zu Irrungen Anlass geben; um so störender muss aber dieser doppelseitige Sprachgebrauch für Denjenigen sein, der erst einen Ueberblick über die Geologie zu gewinnen sucht.«

Tehát a kréta-korszakban a krétából van legkevesebb s a kőszénkorszakban édeskevés a kőszénből. Ezek a nevek abból a korból valók, mikor tényleg kisértetben voltak az osztályozó geologok e képződményeket minden egyéb kőzet kizárásával külön formációnak tekinteni. De a dolog nincs ugy. A kőszénformációt javarészben sok más hatalmas mész- és homok-kőréteg alkotja; pedig a kezdő ez elnevezések által abba a tévelybe kergettetik bele, hogy a kőszénformáczió csakis kőszénből áll, sőt hogy minden kőszén a kőszénformáczióból való; nem, ez sehogy sem igaz; minden formáczióban sok mindenféle kőzet található: palák, agyag, homok- és mészkő; a baj az elnevezésben rejlik, melyet egyes szembeszökőbb, de korántsem kizárólagos érvényü jellegek szerint ejtettek meg.

Az elnevezések botránykövén kivül van a formációk körül sok más hiány is. Hogy még egyet emlitsek.

A földtörténetének e felosztása korszakokra csak hozzá-

vetőleg történik. A vezérgondolat a korszakok felállitásánál az »uj élet« feltünése a földön. De e gondolattal csak igen korlátolt adathalmaz esetében boldogulhatunk. Hiszen az uj élet aligha lép föl készen, teljes kialakulásban a föld hátán; tehát fejlik, átmenetekben, lassan lépkedve változik át. Ez esetben azonban igen nehéz lesz meghatározni, hogy tulajdonkép, hát hol kezdődik az előbbi korszaktól elütő uj fauna és flora. A katasztrófák elméletében az »uj élet« föltevése egészen okadatolt; de a fejlődésnek lassu utjain nehéz lesz eldönteni, hol végződik a régi s hol kezdődik az uj élet. Onnan van az is, hogy a fejlődő geologia egyre szaporitja a formációk fiókjait s egy s ugyanazon formációba tulságosan sok lépcsőt oszt be. Voltak, kik a legfelsőbb Jurában 20 önálló s egymásváltó teremtést különböztettek meg.

A formációk fölosztásának hozzávetőleges értéke kitünik annak meggondolásából is, hogy ugy keletkezésük mint pusztulásuk iránt nincs semmi szabály. Ki tudná azt megmondani, hogy egy formációnak keletkezéséhez mennyi idő kell s hogy meddig állhat fönn? Az millió, sokféle tényezőtől függ. Fölvilágositást e részben csak a jelen világnak szintere nyujthat. E modern világnak létért való küzdelmét szemmel tarthatjuk; kiszámithatjuk, hogy az erosio, az eső, jég, a folyók s a tenger áramának munkája mint töri, zúzza össze szirtjeit; szemmel tarthatjuk a viz chemiai hatását, mely a pusztitás napszámában alattomos szolgálatokat végez, s ez adatokból kiszámithatjuk, hogy mikor lenne ennek a modern világ-ábrázatnak vége, ha uj emelkedések meg nem zavarnák a viz lesimitó, s kiegyenlitő munkáját; de a régi világokra csak hasonlatosságok révén következtethetünk.

Biztos, hogy minden emelkedésnek már régóta vége volna, s hogy tenger boritaná a régi hegységeket, ha uj emelkedések nem történtek volna. Ezek az uj emelkedések azonban uj lökést, uj inditást adnak a világalakulásnak; uj földolgozatlan anyagot dobnak oda a vizek nyugtalan hatalmának s nemcsak hogy megered ismét lejtőikön a folyás s vele az erosio, hanem uj életviszonyok, uj klima jelentkezik

a földön, s a megváltozott élet csak fiziologiai s psichologiai kitevője a föld fejlődésének.

Ha a mai föld domborzatát egyenletesen elosztanók szigeteken és szárazon, átlag 700 méter magas emelkedést kapnánk a tenger szine fölött; azt az időt pedig, mely alatt a viz e 700 méter magas szigeteket és szárazföldet széthordaná, formácziónak vagy geologiai időszaknak hivhatjuk. Murray szerint ez a tömeg a tengerek fenekének $^1/_5$ részére terittetnék ki a viz sodró ereje által, tehát 73 millió négyzet kilométerre, s e területen elosztva a tengerek partjain, hol az ülledék legvastagabban képződik, 1900—2000 méter vastag réteget adna. Kétezer méter vastag réteg, ez volna az uj-korszak formácziójának eredménye; a réteg képződésével a modern domborzat le volna simitva; hegy, fönsik, domb, lapály a tenger szine alá kerülne. A geologusok kiszámitották, hogy a mai tényezők, melyek a pusztulást szolgálják, munkájukat több millió év alatt végeznék be. Fönt, hol már a folyók munkájáról szóltam, megemlitettem némelyeknek véleményét, kik 37 millió évre teszik a földpusztulás időtartamát, mások azonban, még pedig *a legujabbak négy millió évvel beérik.* Szerintük a föld le volna hordva négy millió év alatt s törmelékeiből 2000 méter vastag réteg képződnék a tengerekben.

E számitást szem előtt tartva mondanak itéletet az elmult korszakoknak időtartamáról is. Azonban ez itéletek olyanok mintha márcziusi hóra volnának irva; gyorsabban változnak mint a divat. Kezdetben, mikor az ember öntudatára ébredt nagyon is emberies gondolatainak, a nagy, mérhetetlen számok voltak divatban. Óriásiak voltak a rétegek s annak következtében a képződésükhöz megkivántatott évszámok is. Igaz, hogy elüljáróban mindig kijelentették, hogy semmi biztosat nem tudnak, de ez őszinte kijelentés után a divatos ösztön lehetőleg fölcsigázta a képzelet tapogatózásait. Igy pl. olvassuk Bomellinél: »Wenn es gestattet ist, aus der Mächtigkeit der sedimentären Ablagerungen wenigstens vergleichsweise einen Schluss zu ziehen, so möchte es scheinen, als wäre die mezosoische Aera

im Verhältniss zu den vorausgegangenen eine ziemlich kurze gewesen, denn ihre sämmtlichen Formationsglieder erreichen nach Credner nur eine Mächtigkeit von ca. 1000 Metern, während die paläozoische Schichtgruppe auf 25,600, die archäische gar auf ungefähr 30,000 Meter geschätzt wird. Wir wissen aber wohl, dass diesen Zahlen für's Erste keine grosse Genauigkeit zukommt, und dass sodann nicht immer während gleich grossen Zeiträumen gleich mächtige Sedimente zum Absatz gelangen.« S mégis hozzáteszi: »Allem Anschein nach haben wir es auch hier mit Zeiträumen zu thun, die alle unsere Begriffe übersteigen.« (Die Geschichte der Erde. 400. l.)

Voltak, kik a rétegek vastagságát 72 kilométerre tették. James Dana, az amerikai geologiának patriarkája, összeadta valamennyi réteges képződmény vastagságát s ugy találta, hogy a rétegek 45 kilométert tesznek ki; ha már most egy-egy formációnak művét 2000 méter vastag rétegnek gondoljuk, mely 4 millió év alatt képződik: akkor a 45 kilométerben 22 geologiai ujjáformálódásnak művét tiszteljük, melyek közül mindegyik 4 millió évet, valamennyi formáczió tehát mindössze 88, mondjuk, 90 millió évet vett igénybe.

90 millió évre terjed ezek szerint a föld története! Elég ez is, jóllehet mindkét irányban sok kétely övezi s problematikussá teszi ez időtartamot. A mai világ ugyanis tagadhatlanul viszonylagos nyugalomnak s lassu történésnek időszaka. Senki sem fogja elhinni Lyellnek, hogy a régi világok formácziói is ily nyárspolgári tempóban képződtek s hogy az erők millió és millió év alatt egyensulyba nem helyezkednek. Ez oldalról tekintve a 90 millió évet fölösleges soknak tarthatnók. Ha pedig megint arra gondolunk, hogy a régi világban is lehettek hosszabb szünetek vagy hogy a föld domborzatai nem voltak oly alakuak, melyek gyors elváltozásoknak kedveztek volna, akkor a geologiai korszaknak 4 millió évre való kiterjesztését méltán kevesellhetnők is. Egyáltalában miért vegyünk föl 22 geologia formácziót, vagy mondjuk rétegképző időszakot? a mi jelen

földdomborzatunknak állitólag 4 millió év alatt való elpusztulása miatt-? az ugyan nagyon fölösleges rendszeresités volna. A föld domborzata egy időszakben 4 millió, más időszakban tiz millió év alatt pusztulhatott el.

Tudjuk, hogy Thompson a föld tömegének lehülését véve alapul, szintén körülbelül ilyen eredményre jutott; 100 millió évnél tovább alig mehetünk vissza, amióta az első oczeánok az élet szülő méhévé alakultak.

A 90 millió év elfogadását A. de Lapparent még a a következő gondolattal ajánlja. A 90 millió év arányban áll az emberi hagyományok által emlegetett időtartamokkal. »Ezek 70 századra terjednek; állitsuk viszonyba a 70-et a 700,000-rel, az arány 1 a 10,000-hez lesz. Ez körülbelül a földgömb átmérőjének viszonya a föld pályájának sugarához. Ezek a számok együvé valók s egymáshoz viszonyba állithatók s nem tüntetik föl azt az ijesztő aránytalanságot, mely a mi földünk, annak pályája s az állócsillagoktól való távolsága közt fönnáll, oly távolság közt, melynek fölmérésére nincs egységünk, nincs méterünk, sem mérföldünk. Bizonyára a földgömb története hosszu, de érdekes konstatálni, hogy időtartamát arányos számokban fejezhetjük ki s hogy mértékegységét nem kell kölcsönöznünk máshonnan, ahol nem emberi mértékekkel számitanak.« (La destinée de la terre ferme. 60 l.)

Tagadhatlan, hogy ez a megjegyzés mély filozófiára vall. Minden világ önmagához arányos. Ezt a priori tudjuk; még pedig minden izében, minden számában. Térfogata, gyorsasága, pályájának nagysága, története, fejlődéseinek időszakai, erői, formácziói egymással arányosak. Ez annyira igaz, hogy mihelyt valami az arányokat meghaladja, bátran vehető más világnak, amely más világ, ha van is összeköttetésünk vele pl. az aether által, erőivel el nem ér minket. Hiszem, amit a természetbölcselők ujabban itt-ott hangoztatnak, hogy a Newton törvénye oly távolságokra, milyenek naprendszerünket az állócsillagoktól elválasztják, ki nem hat. Lehetséges, hogy mikor oly aránytalanul messze esik valami mint a naprendszertől az állócsillagok, azok közt össze-

köttetés, vonzás, taszitás nem létezik. Az minden tekintetben egy uj, egy más világ. Mivel pedig naprendszerünk a Herkules csillagzat felé van utban, ez a mozgás nem lesz vonzás, melyet a Newton törvénye szerint gyakorolnak reánk az égi testek, hanem másféle mozgás a restség törvényei szerint. Igy vagyunk a mi »világunkban«, a mi naprendszerünkben önmagunkra utalva s mértékegységeinket, arányainkat okvetlenül saját földünkön s naprendszerünkben kell föllelnünk. Ezen filozófiai gondolatból kiindulva meg vagyok győződve, hogy azok a millió és billió és trillió évek, évszázadok és évezredek, melyekkel a még tájékozatlan s kikezdéseiben ötleteinek darabosságával tisztában nem levő geologia dobálódzott, a mesék világába számüzendők. A mi nem arányos a mi világunkkal akár térben, akár időben, s állitólag hozzánk tartozik, az nem igaz; az aligha lesz ugy. Ez elvben negativ kriteriumunk van, mely legalább is óv a legszürkébb multnak tulságos kitolásától; nem fogjuk belőle s általa megtudni a pozitiv adatokat, de némi irányitást nyujt a különféle számitások közt a valószinüség szerint való eligazodásra.

Az eligazodás annál biztosabban találja majd el a helyes útirányt, minél jobban ismerjük meg a formációkat s minél tüzetesebben kutatjuk át a földnek rétegeit. Magáért a tudományért sehol sem bontják föl a kőzeteket, sehol sem fúrnak a mélybe; ezt mindig csak ipari czélokért teszik. A vasutaknak épitése közben vájnak mély bevágásokat, a kőszén kiemelése miatt mélyednek a földbe az aknák; a mészkőlapok, a palatáblák gyakorlati hasznáért vannak hirneves kőbányák. A tudomány itt sürgölődhetik, forgolódhatik s fölszedheti a törmelékből a régi világok emlékeit. Az ipar nyujtja neki a foszszil alakokat. A tudománynak kövületek kellenek, az iparnak profit kell. Méltán mondhatjuk és sértés nélkül, hogy a tudomány az iparvállalatokban olyan szerepet játszik, mint a hű kutya gazdájának vacsorájánál. Elszegődik hozzá, követi mindenfelé; néha nógatja is, bár tudja, hogy nem igen hederitenek rá; mikor pedig a gazdája leül s jó étvágygyal falatozik, a hű állat érdeklődéssel követi urának mozdulatait

s örül a csontoknak, amik orrára hullnak. Igy vagyunk a tudománynyal; a tudomány követi az ipart; ahol ez halad, ott a tudomány is fejlik; ahol pedig az ipar a földet föl nem túrja, át nem töri, ott a tudomány sem moczczanhat; lábai alatt régi világok temetői terülhetnek, de nincs, aki azokat föltárja.

Bár sokat ismerünk már ez idő szerint, de bizonyára még sokkal több az, ami el van temetve s föltámadásra vár az emberi szellem világában.

XI. A klimák.

A föld morfologiájától függ az élet. A föld és az élet két relativ fogalom, s fejlődésükben szoros egymásutánt s egymásnak való megfelelést mutatnak. Amint váltakozik a föld, ugy váltakozik rajta az élet, s hogy a föld is s az élet is váltakozik, az iránt köztünk nincs nézeteltérés.

A föld domborzatának elváltozása világos. Akár nagy kráterek emelkedtek s szakadtak be, akár más csendesebb emelkedések, eltolások s ugyanakkor uj kőzeteknek folyton való rétegesedései tarkitották · s fodrozták a föld szinét: annyi bizonyos, hogy szárazföldek széttöredeztek s elsülyedtek s mások kiemelkedtek; a rétegek, melyek hajdan tengerfenék voltak, hegyszirtekké emelkedtek; a kőszéntelepek, melyeket tőzeg-korukban sekélyes, hináros láp boritott és fejlesztett, most esetleg jó magas lejtőkön nyulnak el; a kőzetrétegek a tengerek járására utalnak; ahány külön réteg annyi tenger s helylyel-közzel annyi szekuláris epocha. E tényeket kimutatjuk a mostani földségek rétegeiből.

Valamint pedig változott a domborzat s különfélekép eloszlott a föld és viz: ugy változott a klima is. Klima alatt tényleg a földövek hőmérsékét értjük. A hőnek ez idő szerint a nap képezi a forrását s mivel a hő mennyisége, mely a napból árad, az elhajlásnak szegétől függ, melyet a föld tengelye a nap sugaraival képez, azért most a földövek hőmérsékét ez elhajlással azonositják s a hőmérsék nevét is a *κλινείν*-től (hajolni) vették. Azonban a mai állapotokat nem szabad minden régenmult időszakra kiterjesztenünk. A klimában sok tényező szerepel; mindegyik befoly a klima ala-

kulásába s ha csak egy változik el, elváltozik a közös eredő. Pedig a klima tényezői nem mind állandó mennyiségek. Először is nem állandó a nap, mely nem volt mindig ily hőerélyü; nem volt mindig ily előhaladott állapotban. Voltak idők, mikor még nem volt ennyire összesüritve s következőleg nem volt oly izzó állapotban mint most. Volt idő mikor kezdett ízni s sötétvörös, szinte befőtt cseresznyére emlékeztető szinben tünt föl az égen; később a szin elevenebb, az izzás hevesebb lett; fejlődésének ugyanezen fokán térfogata óriási volt s ki tudja mily nagy korong alakjában tünt föl egy ős trilobita szemének. -- A klimának másik tényezője a föld és viz eloszlása, s a föld domborzatának kialakulása; a tengerekben járnak a melegviz áramai, s a légáramok felhőinek utját magas hegyek állhatják. A Himalaja ma is egy óriási szél- és felhőfogó, melytől Indiának élete függ. — A klimának harmadik tényezője a földnek melege; lehet, hogy a föld régen tüzes volt s idő multán lehült; nem lehetetlen, hogy mikor a sarkok körül hült le először a föld s következőleg mikor ott fejlett ki kezdetben az élet, az életre nagy befolyással lehetett még a föld többi öveinek kisugárzó heve. — A klimának negyedik tényezője a levegő sürüsége. A levegő sem volt készen, az is lett. Emlitettem, hogy a levegő a föld tényleges állapotának, az insolatiónak s a szárazföldek chemizmusának eredménye. A levegő nem valami esetleges s a földhöz hozzáadott s vele nem lényegesen összefüggő elem, hanem a fölsorolt tényezőknek s azok egymásra való behatásának funkcziója. A levegő előbb sürübb lehetett; lehetett nagyobb térfogatu; lehetett gázokkal vegyes s a vizpára fölfogására alkalmasabb. A sürübb levegőben a napsugár is sokkal több hőt fejleszt s a fejlesztett hőt a sürü levegő jobban fogja le s nem sugározza ki a kozmikus ürbe. Gondoljunk csak a Kilimandscharo örök hóval boritott csucsaira és mezőire, melyek az egyenlitő alatt merednek az égbe s daczolnak a tropikus nap izzó sugaraival. Mi okozza azt, hogy a Kilimandscharo hava meg nem olvad? a levegő finomsága a nagy magasságban. Légüres térben vagy igen finom levegőben a fénysugár egészen más

magatartást követ, mint sürübb légrétegekben. Hasonlólag más magatartást követ, ha hómezőkön csillog vagy ha sötét kőrétegeket vagy földet sugároz be. A jég és hómezők visszaverik a fényt s nem nyelik el, s igy visszaverődve nem nyujthatja nekik azt, amit ad, ha a köz elnyeli. Különben pedig e két tüneménynek, annak, hogy a légüres térben a napsugár meleget nem fejleszt, s annak, hogy némely szinü felületet nem melegit meg, egy s ugyanazon oka van. A hő nem egyéb mint bizonyos mechanikai mozgás; a tárgy akkor lesz meleg, ha e mechanikai mozgást fölveszi, ha részecsei rezgésbe jönnek; hogy e rezgés milyen, arra ki nem terjeszkedem. A napsugár maga rendkivül nagy foku lebrezgés. Némelyek azt mondják, hogy rezgése valóságos hőrezgés; mások azt, hogy rezgése fény-rezgés; a fény nem hő; de a fényrezgés átváltozhatik hőrezgéssé az anyagban. Ha utjában a fény nem találkozik anyaggal, vagy csak rendkivül finom, gyér levegővel, abban a fényrezgés nem változik át meleggé, vagy csak nagyon kis mérvben; onnan van, hogy az atmoszféra magas rétegei oly hidegek, s hogy a Cirrus-felhők bizonyára jégjegeczekből állnak; sürü, ellentálló köz kell a fényrezgésnek, hogy hővé változzék. Onnan van egyáltalában az is, hogy magát a levegőt inkább az átmelegitett föld melegiti mint közvetlenül a napsugár. A A hómezőknek át nem melegedése hasonló ehez. Ha a felület a fénysugarat visszaveti s csak kis részben engedi behatolni magába, abban a fényrezgés nem igen változhatik hőrezgéssé, s bár tropikus nap tüzeljen a Kilimandscharó ragyogó jégmezőire, a ragyogásból lesz ott sok, de a melegből kevés. Ime a Kilimandscharó tropikus klima alatt áll; a napsugár elhajlása jégmezőire kicsiny; a szó szoros értelmében vett klima tehát tropikus, s a hőmérsék mégis hideg, jeges, északsarki. Azért mondtam, hogy a klima számtalan tényezőnek eredője.

Mily nehéz lehet ezek után a mi világunk tényleges állapotaiból más állapotokra következtetni, akár saját földünk előbbi korszakaira, akár más csillagokra vonatkozzunk. Könnyű konstatálni a régi geologiai korszakoknak eltérő,

melegebb klimáit; könnyű konstatálni a jégkorszakokat vagy jégkorszakot; de amily könnyü ezt konstatálni, épp oly nehéz okát meghatározni s mivel ez állapotok annyira eltérnek a mostaniaktól, azért fölületességünkben ki nem fogyunk a csodálkozásból, pedig akkoriban mindaz, ami történt, csak oly természetes volt, mint a mai klima s a modern tenyészet. Mennyivel nehezebb és szinte kiszámithatlan más csillagok klimáinak elgondolása! A legnagyobb tudomány nevetségessé teheti magát ez állapotoknak kategorikus megitélésével; nem azért, mert nagy tudomány ez a »legnagyobb tudomány«, hanem azért, mert nagyon is kicsiny tudomány; térfogata a föld viszonyainak kerete, s ez a keret vajmi szük és keskeny arra, hogy egy világ férjen bele. Azért nagyon is lehetséges, hogy a tudomány mai álláspontjáról hozott itéleteinek nagy része a holdról, Marsról, Venusról, azoknak fizikájáról teljesen tévesek s későbbi korok szemében a gyerekességig nevetségesek lesznek. A holdban alig van atmoszféra, a Marsban is higabb az; a tengereknek a szárazföldhöz való arányáról fogalmunk sincs; egyáltalában azt sem tudjuk, vannak-e a holdban s a Marson szárazföldek; ily körülmények közt a viznek magatartása szinte kiszámithatlan s lehetséges, hogy amit kiégett vulkánoknak nézünk, hogy az mind jégképződmény. Ez a tudományunk a szó szoros értelmében még gyerekeskedik s az abc-t tanulja.

Lehetnek a klimának még koszmikus tényezői, melyek a föld hőmérsékére nagy befolyással lehetnek. A világürben sok a jég, mely össze-vissza kóválygog s óriási lehüléseket okozhat, ha atmoszféránkba behatol. A kozmikus tér helyenként melegebb lehet, s mialatt a föld s az egész naprendszer áthatol rajta, emelkedhetik a bolygóknak hőmérséke is. A katasztrófákról értekezve fölhozom azt a lehetőséget is, hogy a földnek egyik-másik régi holdja az acceleráczió következtében elolvadhatott s elterülhetett a földön, aminek szükségképen a föld hőmérsékére szintén nagy befolyással kellett lennie.

A hőmérsék e tényezőit tekintve, látjuk, hogy azok ugyancsak nem állandó, hanem változó mennyiségek; elvál-

tozásukkal pedig elváltozik minden. Ne csodálkozzunk tehát tulságosan a különböző geologiai korszakoknak a miénktől elütő klimáján; ne azon, hogy az északsarki öv hajdan virágos kert volt; hanem kutassuk föl mindenekelőtt a tényt, s ha ezzel tisztába jöttünk, vonjunk a tényekből jellemző következtetéseket okaikra.

A föld mai klimái méltán neveztetnek klimáknak, mert hőmérsékük első sorban a földtengelynek a forgási sikkal képzett szegétől, a forgási siktól való elhajlásától függ. Ez elhajlás szerint lesz a fényből hő, ez elhajlás szerint változik a napsugár energiája hővé. Az elhajlás szege alkotja és jellemzi a zónákat. A sarkokon, hol a nap alig emelkedik az égbolt magasabb iveire, lomhán érinti a napsugár a hó- és jégmezőket s nem fejti ki rajtuk erejét, ott terülnek el a jegessark-övek. Hosszu napjaikban sincs köszönet, mikor a nap a Nord-Cap látóhatárán két hónapig, a Spitzbergákon négy hónapig le nem áldozik; »fagyos, alig langyos sugarakkal hinti be a megfagyott földet, hogy néhány tengődő növényt hosszu álmából fölkeltsen. Mily szomoru kép ez, főleg ha Brazilia és Java őserdeivel, Nepaul mély völgyeivel, Orinoko vizben áztatott Savanáival hasonlitjuk össze, hol az élet buján tenyész, hol minden füvön, lombon izzó, élénk, aranyos fény reszket, mely meleg párákkal teliti a levegőt, bámulatos árnyékokat vet s csodálatos alakokban lépteti föl a növény- és állatvilágot. A tropusok alatt az embert az élet mesés gazdagsága nyomja el. Küzdenie kell, hogy az élet özöneiben megőrizhesse helyét; ott a természet uralkodik rajta; s elhóditja tőle műveit; hatalmas fák, bokrok, gaz üti föl fejét a földön, mihelyt munkás kezét nyugalomra ölbe rakná. A magas északon még szembetünőbb az ember gyöngesége; de itt az élettelen természet nehezedik rá. Itt az elemeké a világ, s bús harczuktól, forgó szeleiktől, rémséges viharjaiktól zúg a vidék A hónak szemfödője takarja s elsimitja a föld domborzatát; a tengerre a jég rögtönöz változékony, veszedelmes s megbizhatatlan szilárdságu kérget; mindenütt zavar uralkodik; sehol sem találunk nyugalomra, pihenőre a legkisértetiesebb csendben

sem; az élet folytonos erőlködéssé válik, melyet a legaczélosabb energia sem tart ki, anélkül, hogy el ne pusztuljon.« (G. von Saporta, Die Pflanzenwelt. 112. l.) A sarkövek s a tropusok közt terjednek a meleg s a mérsékelt övek, melyeknek hőmérsékét nemcsak a napsugár energiája, hanem a szárazföld s a tengerek eloszlása, a föld domborzatai, a hegylánczok és fönsikok, az izzó sivatagok tarkitanak, s tesznek változatossá és rendetlenné.

A rendetlenség abban áll, hogy az egyes vidékeknek klimája nem igazodik kizárólagosan az északi szélesség szerint. Ha az egyenlitőtől való távolság egymagában döntő volna, akkor Közép-Európának ugyanaz az átlagos hőmérséke volna mint Labradornak és Canadának Észak- és Patagoniának Dél-Amerikában. Közép-Európában a közép hőmérséknek 8 fokkal kellene alacsonyabbnak lennie, az Egyesült-Államoknak vagy Chinának hőmérsékénél, s husz fokkal magasabbnak mint Izlandban s Dél-Grönlandban. Tényleg pedig ugy áll a dolog, hogy Közép-Európának átlagos temperaturája 10^0, mialatt Labradornak, Canadának, Izlandnak és Grönlandnak a fagypont. New-York és Chicagóban nincs melegebb mint Közép-Európában, s Észak Norvégia nem hidegebb mint az egyenlitőhöz sokkal közelebb fekvő Amur Ázsiában. Ezek a rendetlenségek, melyekhez a lecsapódások körül való eltérések is füződnek, kivált a tengernek s a légáramoknak tulajdonitandók. Tenger és levegő, ez a két gördülékeny elem, az egyenlőtlen megmelegités következtében folytonos áramlásban van, s e meleg áramok viszik a hőt a hidegebb helyekre s hütik le másutt az uralkodó magasabb hőmérséket. A golf-áramnak köszönhetjük, hogy Európának átlag 5 fokkal magasabb hőmérséke van, mint a milyen ezeket az északi szélességeket abstrakt geografiai szempontból megilletné.

Rendetlenségek teremtik meg a modern rendet.

Igy volt-e ez mindig? nem volt. A klima az egyes időszakokban változott s más és más eloszlást követett. Ha nem is birnók kitudni ez eltérő hőmérséki viszonyok okát, a tény iránt még sem lehetne kétségünk. De vigyáznunk

kell, hogy a tényeket a maguk valóságában fölfogjuk és sehogyse szinezzük sajátos oknyomozó fölfogásunkkal.

Ezeket előrebocsátva, konstatáljuk a tényeket.

Bizonyára volt jégkorszak; hogy hány volt s vajjon ha kettő vagy három is volt volna, nem-e ugyanazon időszaknak ingadozásaiul kell-e a többszöri jégkorszakot fölfognunk, arra itt ki nem térünk. A jégkorszakban Európa nagyobb részét jég boritotta; a skandináviai hegyekről lenyultak a jégmezők az északi és keleti tengerek mai medrén át s elboritották Angliát, Hollandot, Belgiumot, Felső-Németországot; délen az Alpesek voltak a jégmezők ereszkedői, melyekről észak felé csúsztak a jégárak bele a Jurába, a badeni tón át Würtembergbe s Bajorországba; Felső-Bajorország szép tavai mind mélységes jégmezők voltak; dél-keleten a Kárpátokról ereszkedtek le a jégárak. De nemcsak Európában volt jégkorszak; a jégárak nyomait, föltorlódott moréнáit, összeörlött s a viztől széthordott lössz-lerakodásait, csiszolt és össze-visszakarczolt szikláit minden világrészben találni, a tropusok alatt is, Afrikában s Amerikában egyaránt.

A jégkorszak előtt a harmadkor élte számitatlan s névtelen évezredeit. Akkor a klima melegebb volt; még pedig ugy veszszük észre, hogy annál melegebb, minél tovább megyünk visszafelé a multba. A jégkorszak felé közeledve a harmadkor a modern klima felé hajlik s valamint a hőmérsék s a benne fejlő élet a jégkorszak után ide s tova ingadozva különböző változatokat mutat, ugy volt ez bizonyára a jégkorszak előtt is. Hiszen az ilyen, egész világrészekre terjedő változások még ha katasztrófákban birják is okukat, nem állnak be rögtön mindenütt s ha pusztulófélben vannak is a létesitő ok megszünte után, nem lépnek le egyszerre a világ szinteréről. A skandináviai jégárak nem nőnek meg egy év alatt annyira, hogy Berlinig leérjenek; de nem is olvadnak meg egy év alatt. Azután igen gyerekes nézet volna az is, ha valaki a jégkorszakokat ugy képzelné, hogy akkor jégbe meredt minden, s hogy semmiféle tenyészet nem boldogult e földön. Nem ugy van; Európának sok térsége nem

volt jég alatt s a tenyészetet sem zárta ki a jégkorszak. Ha valaki már járt glecsereken s ott látta, hogy három lépésnyire a jégmezőtől mint nyilik gyönyörü ég-szin kelyhe az encziánnak s ha olvassa, hogy Patagonia jégárjai hatalmas erdők árnyékában terülnek el, az megérti, hogy a jégkorszakokban is lehetett tenyészet és élet; bár természetesen sokkal szerényebb és gyérebb mint most.

A harmadkor utolsó, felénk legközelebb eső korszakát pliocénnek hivják. A pliocénben Lyon vidékén oleander-erdők virágoztak s a borostyán haragos lombja sötétlett, a bambusnád ingott a szellőben s a magnolia fejtette ki pompáját. A kövületek csodálatos tanuságot tesznek róla, hogy a mostaninál jóval melegebb hőmérsék honolt Európában s hogy jó magasra, föl Grönlandig s a Spitzbergákig terjesztette ki életet teremtő uralmát. A miokén (a harmadkor második időszaka) még melegebb volt, s az első időszak, az eokén, még ezt is felülmulja.

A londoni medenczének eokén flórája tropikus farkastejet, kokuszt, datolya-pálmát, ébenfát, pisang- és gummifát tüntet föl. Tehát ugyancsak meleg lehetett. A miokén elváltozott képet mutat. A tropikus tipusok eltünnek s a flóra Közép- és Észak-Európában az északamerikai, chinai, perzsiai, kis-ázsiai jellegeket ölti magára. »Európa harmadkori lignit-telepeit vizsgálgatva, a geologusok csakugyan fedeztek föl kövült tulipánfát, louisianiai cziprus-maradványokat, robiniai magvakat, pakánokat vagyis oly diókat, melyek az Egyesült-Államokban honosak, jávor-, cser-, nyár-, fenyő-, magnolia-, szaszafrasz-, tiszafenyő-, és sequóia-leveleket, mely utóbbi fanem Kalifornia erdeinek óriásaihoz hasonló, s még más oly északamerikai fáknak a leveleit, melyek ma nem tenyésznek többé az európai erdőkben.« (E. Reclus, A föld. I. 34 l.) Meleg volt, mutatják azt a melegövi növények és állatok maradványai: a rhinoceros, machaerodus, palaeotherium, épp ugy mint a pálma s majd örökké zöld, majd lombját váltó fák sorai, aszerint amint az egyes korszakok hidegebbek vagy melegebbek voltak.

A klima változása a változó világoknak kitevője. Róla

leolvashatni az alakulást. Az egymásfölött elterülő világok maradványai nem hiába a napsugár gyermekei, emlékét őrzik, s uralmának s hatalmának történetét beszélik. S nemcsak a klimáról regélnek, de sajátos összeköttetéseiknek fonalát is kezünkhöz juttatják, midőn a fajok földrajzi eloszlására s annak alapul szolgáló szárazföldi összeköttetésekre utalnak. Összefüggő és ugyanazon klimáju földségeken az állat- és növényvilág is átlag egy s ugyanaz, csak a zónák szerint változik. Ha pedig a világ egyik-másik darabja elszakad s az összefüggő kontinenstől hatalmas szigetek elszigeteltetnek, idők multával e régen összefüggött földeknek faunája és flórája igen különbözhetik. Midőn az Atlantisz keresztben feküdt a mai Atlanti-Oczeán helyén Európa és Amerika közt s a mai Európa földrajzi fokainak hálójában több nagyobb sziget rajzolódott, akkor Észak-Amerikának flórája is átvándorolt hozzánk s az ő maradványaiban nemcsak a melegebb klimának emlékét, de vándorlásának útjait is megörökitette.

Fönt a sarkövben, Grönlandnak s a Spitzbergáknak fás vidékei hagyták ránk a harmad-korból meglepő emlékeiket. Oswald Heer szerint a tercier-korszak sarkvidékei oly növényzetet tüntetnek föl, amilyen most a mérsékelt földöveket boritja. Diskónak a keletgrönlandi szigeteken s a Spitzbergákon gyüjtött lenyomatai, tű- és lomblevelü fákra, platán, gyertyánfa és mogyoróra utalnak. Feilden, hajóskapitány a Smith-uton a 82. északi szélességi foknál fosszil növényeket talált, melyeket Heernek küldött s ez a kövületeket jegenyének s nyárfának minősitette. Ép ugy a »Bulletin de la société imperiale des naturalistes de Moscau« 1896. évi 2 füzetében hirdeti, hogy a svéd növénypalaeontolog, Nathorst, a grönlandi Ugarangogsukban melegövi növényeket talált a harmadkori rétegekben: magnolia, fügefa s nelumbiumfélék diszlettek ott valamikor.

Némely tudósok az adatokat ugy magyarázzák, hogy északra a melegövi növényrészeket és fákat a tenger árama vitte. Robert Brown arra utal, hogy a sarkvidéki fosszil növényeken soha sem találkozott, hogy egyetlen egy levél

ült volna az ágon, mind már letörve került oda mintha vizen úszott s ágáról levált volna. Steenstrup szerint a leveleket a szél vitte oda. Az északsarki vidékek tropikus klimája ellen Gregory is nyilatkozik a »Nature«-ban.

Gondolom, hogy itt két dolgot kell megkülönböztetni, azt, hogy volt-e a sarköveken oly klima, hogy sequoia, jegenye, nyárfa, tölgy, magnolia diszlett erdeikben, s a másik kérdés az, volt-e tropikus klima? Ez két egymástól nagyon különböző kérdés. Az utóbbira alighanem azt kell felelnünk, hogy a sarkoknak soha sem volt tropikus klimája, az előbbi kérdésre azonban okvetlenül azt fogjuk mondani, hogy igenis, mérsékelt, sőt meleg klimájuk is lehetett a sarköveknek. A 70., 77., 78., sőt a 80. északi szélességi fok alól vannak növény-lenyomataink a harmadkorból épp ugy, mint a kréta- s a jura-korszakból; a Spitzbergákon kőszén-telepekre akadtak; másutt is, mint Grönlandban sok megkövült fára, melyeknek némelyike gyökereivel még a földbe kapaszkodott. »Azt a benyomást teszi ez a vidék, mintha egyszerre álomba merült s megmerevült volna. Azon régi idő óta minden jégbe lett eltemetve, mint Herculanumban hamuba. Azóta itt nem élt, de nem is változott meg semmi. A régi arczulat megkövült s változatlanul megmaradt mindenütt, hol a jég gyaluja le nem surolta.« (Saporta i. m. 127.) Látni a vizfolyások medreit is; hajdanában itt patakok és folyók folytak; látni a televényföldet s a föltorlódott kavicspontokat. Az életnek régen eltünt szinterén, most temetőjében, járunk itt fönn s az elpusztult természet romjaival találkozunk lépten-nyomon.

Valami nagy meleget föltételezni a magas északi szélességekről fölösleges luxus. Jegenyék, mogyorófák, nyárfák, fenyükkel vegyesen álltak az északi szélességeken; ez a mi erdei vidékeink klimája; lehettek közbe-közbe magnóliák is, olyanok, melyeknek lombjuk lehull. Az alsóbb szélességek alatt a meleg is emelkedett. Felső-Németországban már ugyanakkor a borostyán, a kámfor- és fahéjfa diszlett s az oleander erdők az északi tengerig nyultak.

Mindezt a miokénben föllelhetni. Fölfelé haladva vissza

a multnak lépcsőin a hőmérsék melegebb, s mint emlitettem az eokénben Közép-Európában föl Londonig a pálma lengette ernyőit s ágait. A kréta-korban a magasabb északon is páfrány, sago-pálma, füge, cyprus tenyészett. De még ez sem jogosit föl arra, hogy a sarkövek alatt tropikus klimáról beszéljünk, mert északon egyre túlsúlyban voltak a magnóliák, a tulipán- és gingko-fák, a mamutfenyük, platánok, nyárfák, fügék és tölgyfák, bükkök; ezek inkább mérsékelt, mint tropikus klimára engednek következtetni.

A kőszén-korszak sem követel tropikus klimát. E korszakból valók a magas észak koráll-szirtjei. Tehát a magas északon is laktak a korall-polypok s épitették bele a tengerekbe a jövő kontinensek pilléreit. Ehez melegebb viz kellett. A mai korallok a meleg és tropikus tengerek lakói. Azonban a mai alakok viselkedéséből nem következtethetünk teljes bizonyossággal a régi tipusok természetére. A régi korallok olyanok lehettek, melyek mérsékelt övü tengerekben is megélhettek. Abból, hogy most a tigris, a hiéna tropikus, forró égövek alatt lakik, nem következik, hogy mikor nálunk laktak, itt is forró égöv volt. Az állatok alkalmazkodási tehetsége nagy, s legalább is föltehető, hogy a harmadkor melegebb hőmérsékü világában a tigrisek, hiénák Európában jól érezték magukat; azután a jégkorszak leszoritotta ez alakokat a forró égövek alá s azóta ott maradtak. A tigris ma is föl kalandozik Sibiria déli részeibe; odamegy nyaralni. A mi macskánk, bár a tigris rokona, nagy hideget tud elviselni. Az elefánt ős tipusa, a Mammut, jó magas északon is lakott, ahol mérsékelt klima lehetett. Tehát a koralloknak is lehettek alakjaik, melyek a mérsékelt égövek tengereivel beérték.

Igy vagyunk az élet többi alakjaival is. Hivatkoznak a páfrányokra, az óriás zsurlókra, s a kőszén nagy rétegeire, melyek flórából kerültek ki. Mily forró, párás meleg telithette akkor a levegőt; a világ a sarkoktól le az egyenlitőig illatos, tropikus őserdő volt; a természet virágmezőkkel volt boritva; gazdagságát és pompáját szabadon kifejthette, anélkül, hogy a sarkok jeges lehelete valahol útját vághatta

térfoglalásának. Azonban a kőszén-korszak ilyetén kifestése a képzeletnek műve s nem a valóság képe. Elég megjegyeznünk ez alkalomból annyit, hogy a kőszénkorszakban sem virág, sem illat még nem létezett, legalább is nem az az illat, melyet virágok lehelnek. A mai páfrány-fák igaz, hogy forró égövek alatt bodrozzák festői ágaikat és kocsányaikat, de Dél-Amerikában a mérsékelt égövek alatt is bőségesen tenyésznek. Hogy az óriás zsurlók és sigillariák mily viszonyok közt fejlettek leginkább, s mily befolyások alatt nőttek meg annyira, azt alig sejthettük; egyáltalában nincs fogalmunk róla. Annyi bizonyos, hogy tropikus égövek alatt manapság kőszén, illetőleg tőzeg sehol sem képződik s ez analogiából kiindulva a kőszén-korszakot sem tarthatjuk tropikusnak, legalább is nem a mostani kiadásban.

De hiszen nem is a tropikus égövnek általánosságán, hanem a klimák változatosságán fordul meg a kérdés; arról sincs most szó, hogy az égöveket a mult geologiai korszakokban sajátos jellegeik szerint kifessük, hanem csak arról, hogy körülbelül fogalmat alkossunk a klimák változatainak útjáról. Már pedig azt teljes bizonyossággal állithatjuk, hogy a mostani negyedkort megelőző harmadkor klimája melegebb volt s az északi szélességnek sokkal több fokát foglalta el, s takarta be virágos, rengő szőnyeggel az élet, mint ahogy azt most teszi. Ez a harmadkor is ingadozásokat láttat; vége felé mérsékeltebb a hőmérséke s a modern kor viszonyait közeliti meg; a korszak az úgynevezett miokénben melegebb volt s klimája a korszaknak elején, az eokénben, még magasabbra emelkedett. A kréta- és jura-korszak bizonnyára szintén meleg klimájú volt; csak meleg vizekben pepecselhettek a nagy saurusok és óriás béka-félék. A harmadkorszak s a negyedkorszak közé nyulik a jégkorszak, mely óriás változást jelez, s alighanem világraszóló hatalmas katasztrófával függ össze, mint azt látni fogjuk. A klimának hülése az északi sarktól dél felé a történeti korszakokban is folytatódik. Grönlandba 986-ban Izlandból jöttek telepitvényesek; a XIII. században 4000 európait számlált a 200 gyarmat; két város volt Grönlandban, 15 templom-

mal és egy kathedrálissal. Ötszáz év mulva mindennek nyoma veszett; nagy jégtömegek zárták el Grönlandot Európától. 1721-ben a norvég prédikátor, Hans Egede, hatolt Grönlandba s egy európait sem talált, hanem csak eszkimókat s kilenczven ház-romot.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Handbuch d. Pastoralmedizin von dr. August Stöhr. IV. Auflage, bearb. et herausg. v. dr. Ludwig Kannamüller. Herder (Freiburg i. B.) 1900. 538 l. Ára 6 márka vagy 7 korona 20 fillér.

Ennek a hasznos, okos könyvnek, mikor ez harmadik kiadásban jelent meg, a M. Sion adta már reczenzióját, (l. 1888. évf. 390. l.), azért most, mikor a negyedik jóval megnövekedett kiadás megjelenését regisztráljuk, szabad rövidebben is annak tárgyát, tartalmát megbeszélnünk.

Annyival inkább élünk a szabadsággal, mert a münek egy még régibb (gondolom, második) kiadását a veszprémi növendékpapság Pázmány-köre 1884-ben magyarra is forditotta.

A Herder-czég nem szokta kiadványait, pláne a »Theol. Bibliothek« köteteit, amelyek közé ez a »Pastoralis egészségtan« is tartozik, kis példányszámban nyomatni; már maga az a körülmény tehát, hogy aránylag rövid idő alatt négy kiadást ért a munka, annak nagy becséről, keresettségéről tesz tanubizonyságot.

Mi okolja meg ezt a becset, ezt a keresettséget? Első sorban az, hogy Stöhr könyve széles, mély alapra fekteti előadását, kiterjeszkedik a lelkipásztori élet minden mozzanatára, az azzal együtt járó veszedelmek, kedvezőtlen behatások ellen bölcs óvószereket ajánl, kidomboritja a lelki élet-

Igy mondja a krónika — az amiensi püspök, a követség vezetője, kéréseivel elérte azt, hogy a beauvaisi püspöki székre helyeztetett át, s ennek fejében mindazt, aminek keresztülvitelére magát kötelezte, elfeledte volt.[1]

A követség még az 1413. év első felében is Rómában tartózkodott. Jean de Montreuil ugyan már 1413. elején visszatérőben volt Rómában,[2] de a követség zöme csak 1413. junius vége felé tért vissza Rómából.[3] Rá egy héttel megérkezett Párisba a hir, hogy Nápolyi László elfoglalta az örök várost.[4] (Vége köv.)

MODERN GEOLOGIA.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

A geologiát rendkivül érdekli a klimák járása s járásuknak oka. A klima képezi funkcióját sok geologiai tényezőnek; a klima egyszersmind puha fészke s kikeltője az életnek, az élet csak virága mindennek. Ezt a gondolatot nem szabad szem elől téveszteni s ami igaz van a fejlődés tanában, az erre a tézisre mutat. A világ egy: a világ szoros egység; lét, szervetlen anyag, szerves lét s az életnek különféle fokai, ezek egymásból fejlődő alakok; nem egymásra tukmált s szabad elhatározás és választás szerint sorba állitott valóságok, hanem oly létfokok, melyek egymásból folynak s egymást föltételezik s épp azért szoros rendszert képeznek. Az Isten szabadon teremtette a világot; teremtette ezt és nem mást; de nem teremthette az anyagot erők nélkül, nem

[1] Chronique du religieux de St.-Denys V. 72.

[2] V. ö. Lionardo Bruni Aretininek 1413. január 13-án Montreuil részére irt ajánló levelét. Epistola L. B. Aretini.

[3] »circa finem junii redeuntes« St.-denysi krónika id. helyen.

[4] U. o. Finke Acta I. 121. szerint azonban Johannes de Almeria csak 1414-ben tért vissza Franciaországba.

a világot élet nélkül, nem azért, mert czélszerütlen, észszerütlen alkotást állitott volna bele a létbe; de a mi czélszerütlen, az képtelenség a végtelenben; s amit az ész, tehát a valóság követel, az szükséges. Tehát az anyag alakulása s az élet hordozására való alkalmazkodása szükséges folyamat, melyben a klima is elmaradhatlan lánczszem, vagy ha a földet az élet fészkének mondjuk, akkor a klimát e fészek pelyhes bélésének állithatjuk.

A klimák a földnek alakulásáról s az élet változatairól beszélnek nekünk; de még nem értjük eléggé beszédüket. Nem értjük a régi klimákat s azoknak okait s nem értjük a klimaváltozást.

A mai tudomány többféle lehetőséget hoz föl magyarázatul, melyek igen érdekesek. Gondolatmenetében tendenczíát is veszünk észre, valamint azt is látni, hogy a rendszer, melyet követ, nem engedi gyakran élesen szemügyre venni éppen a kritikus pontokat.

Kritikus pont véleményem szerint itt kettő van, első a jégkorszak, második a jégkorszaktól elvonatkozva, a klimaváltozás. A jégkorszaktól az ember absztrahálhat; gondoljuk el, hogy nem volt jégkorszak, mit látunk akkor? azt, hogy a klima a régi korszakokban meleg mindenütt, a harmadkor közepétől kezdve pedig hül; ennek külön kell keresnünk okát; s külön a jég-korszakét.

Az első kérdés tisztázásánál ki kell deritenünk azt, vajjon váltakozva jelentek-e meg a földön a jégkorszakok, váltakozva a meleg s a hideg, a hő s a fagy periodusai, melyek mint geologiai nyarak és telek váltakoztak a földön, közbeszurva az átmeneteknek, a tavasznak s az ősznek periodusait? Voltak-e ily váltakozó, geologiai nyarak és telek a földön? ha nem voltak, akkor alapjukat vesztik azok a magyarázatok, melyek a naprendszernek, vagy a földforgásának időszakonként váltakozó tényezőiben keresik a klimák okát. Már pedig ily váltakozó geologiai nyarak és telek nem voltak. A geologia ellenkezőleg arról tesz tanuságot, hogy régen átlag mindenütt egyforma volt a hőmérséklet, mely később oszlott meg égövek szerint. Mintha a tél és a

nyár csak a tercier-korban lépne föl, s addig ismeretlen tünemény volna. Hogy is lehetne télre gondolnunk, mikor a jurai, krétai s az eokén korszakoknak szinte subtropikus alakjaival a magas északi szélességek alatt is találkozunk. Szép rendben követik egymást. A Spitzbergák s Grönland jurája és krétája olyan mint a mienk s a mienk olyan mint India megfelelő fosszil világa. Ott fönt, s ott lent egyformán fejlett az élet s körülbelül egyforma klimának is kellett mind a két helyen uralkodnia. Csakhogy ugy-e ha a Spitzbergákon jurai és krétai élet terjengett, akkor ott tél még nem váltakozhatott nyárral. S valamint a csillagászati évben a tél és nyár váltakozása már előhaladott geologiai korszakoknak tünete: épp ugy nem venni észre többször visszatérő nyomot, mely a jégkorszakok rendszeres váltakozására utalna.

Igaz, hogy a geologia nemcsak diluviuni, hanem kőszénkorszakbeli jégkorszakról emlékezik. A Carbon-korszak végén s a Permi-korszak kezdetén volt a déli féltekén nagy kontinens, mely a déli jeges sarktól Ausztráliáig, Indiáig, a Jó-remény-fokig s Dél-Amerikáig terjedt. Ezt a kontinenst a kőszénkorszakban állitólag jég boritotta. Mondják, hogy a jégárak lerakodásait föl lehet ismerni Ausztráliában, Indiában és Dél-Afrikában, ugy hogy első tekintetre diluviális képződményeknek minősiti azokat a hozzáértő szem; mások ellenben azt mondják, hogy erről semmi bizonyosat sem lehet állitani. Dél-Afrikában jégkorszakbelieknek tartják a Diwka-Konglomerátokat, Indiában a Talchir és Dél-Ausztráliában a Bacchus-Marsch-konglomerátokat, melyeket a kőszénkorszakba soroznak. (Das Diluvium und die Sündflut. Von Johannes Elbert. Natur und Offenbarung 46. k. 6. f.)

Hogy tehát a carbonban is szokás a jégkorszak tüneteire utalni, azt nem szabad elhallgatnom; azontul azonban legalább eddig jégkorszakokra nem akadtunk. A geologiának nincsenek bizonyitékai rendszeresen visszatérő jégkorszakok elfogadására s nem nyujt semmiféle alapot arra, hogy a jégkorszak okát egy vissza-visszatérő eseményben keressük: pl. a földpálya tengelyének ingásában. Csak ezt a rend-

szeres többszöriséget tagadom; esetleges katasztrófákkal vagy a tengerek kiterjedésével lépést tartó eljegesedés ellen nincs szavam.

Éppen úgy nem tagadom, hogy a diluviális jégkorszakban magában néhol két vagy több eljegesedésnek bizonyitékával találkozni; de ezek a többszörös eljegesedések egy s ugyanazon nagy jégkorszaknak keretén belül történhettek. Beállhatnak ugyanis bizonyos tényezők, melyek miatt a jégárak olvadhatnak s visszahuzódhatnak, hogy azután ismét előnyomuljanak s ujra jégkéreggel vonják be a már letakart vidékeket ama tényezők gyöngülésének korszakában. A jégkorszakot tehát egészen külön kell fogni a tudománynak, s ha volt több jégkorszak, azok mindegyikét külön kell tárgyalnunk, okaikat külön kell kutatnunk. A jégkorszak nem való a klimák rendszerébe, az kivétel. A jégkorszak olyan a föld életének fejlődésében, mint otromba nagy kő, mely a kert virágágyai közé gördül a hegyoldalról; a jégkorszak olyan mint borzasztó jégeső, mely ökölnagyságu jégdarabokkal boritja el a májusi virányokat; mivel tehát a jégkorszak először *nem vissza-visszatérő*, másodszor *nem rendszeres tünet*, azért a klimák járásának rendszerébe azt bele nem foglalhatjuk.

A jégkorszak nem lévén a nagy geologiai tél- és nyárváltakozásnak tetőpontja, mondjuk januáriusa, el kell vetnünk minden oly magyarázatát a klimáknak, mely *az időszakonként beálló* lehülést föltételezi vagy magával hozza.

Különösen három asztronomiai törvénynyel hozzák összeköttetésbe a jégkorszakoknak állitólagos periodus-szerüségét; az első az éj-napegyen előnyomulása, a másik az ekliptika elhajlási szögének ingadozása, a harmadik a földpályának excentricitása.

Az éj-napegyen pontjai tényleg előnyomulnak s az éjnapegyen nem éri a földet a pályának ugyanazon pontjain; ebből az származik, hogy néha a napközelben, néha a naptávolban van tél a földön; mikor a napközelbe esik a tél, akkor enyhébb és kurtább; mikor pedig a naptávolba esik, akkor szigorúbb és hosszabb. E váltakozás 21,000 év alatt megy

végbe. Ahogy most forog a világ, nálunk az északi földgömbön hét nappal tovább tart a tavasz s a nyár, mint az ősz s a tél, mialatt a déli féltekén hosszabb az ősz s a tél. Reánk tehát ez idő szerint több meleget sugároz a nap, minek következtében a hő eloszlása a két féltekén nem ugyanaz, hanem a mi féltekénknek több jut ki; azért a jégárak az északi féltekén elolvadnak s a meleg, illetőleg mérsékelt zónák az egyenlitő fölött magasabban nyulnak észak felé, mint dél felé; az oczeánok inkább a déli sarkra özönlenek s a jégárak a déli sark-öveknek szélességi fokait nagyobb mérvben ellepik. Tény, hogy a déli sarkvidék hasonlithatlanul jegesebb ez idő szerint, mint az északi sark; azért a déli sarkvidék magasabb fokait kutatóink s expediczióink alig birják megközeliteni. Az itt előadott elmélet szerint természetesen a dolgoknak ez a rendje nem lesz tartós, hanem megfordul; sőt mondják, hogy már meg is fordult. A 13. századba teszik a nekünk kedvező állapotnak maximumát s ezzel a hőmérséknek is tetőpontját; azóta ismét kevesebb meleget kapunk. Körülbelül 9250 körül Krisztus Urunk előtt mi meredtünk meg a jégben; hozzáadva ehez 13 századot, a 21,000-nek körülbelül felét kapjuk; eszerint a déli félteke eljegesedésének maximuma a 13. századba esik. Ötszáz év még nem számit ott, ahol 10 ezer évről van szó, azért 1900 körül Kr. u. nagy klimaváltozást még nem észlelhetünk; de 5000, 6000 év mulva már jelentékeny lesz a különbség, jelentékeny a nap melegének a déli földgömbre való özönlése, minek következtében a déli sark óriás jégárjai megolvadnak s az északi földféltekére áradnak; ekkor lesz ismét vizözön.

A vizözön tehát egy periodikusan föllépő s a jégkorszakkal karonfogva járó katasztrófa. A jégkorszaknak olvadó gleczerjei zúditják az ellentétes féltekére az özönvizet.

Ezt a nézetet fönségesnek neveztem, meg is érdemli ezt a nevet, ha elképzeljük, hogy mint lépteti föl a föld hátán az élet s a halál uralmát s mint tisztitja meg vizözönökkel a világot; végig söpör rajta e hullámseprővel mint a hajó födelzetén a matróz a vizes kötélsöprüvel.

A második asztronomiai ok az ekliptikának elhajlási szöge. Ez a szög nem állandó, hanem bizonyos ivben inog. Ez ingástól függ a hőmennyiség, melyet a föld a naptól nyer; ha az elhajlás nagy, akkor a magas szélességi fokok alig kapnak meleget s az eljegesedés nagy mérveket ölthet. Nem tudjuk, hogy ez ingásnak ivét hány év alatt futja meg a föld tengelye. Lagrange szerint 16,300 év alatt éri el a minimumot.

A harmadik ok a földpálya excentricitása. A földpálya nem kör, hanem kerülék; de ez a kerülék sem állandó, hanem változik, t. i. majd laposabb, majd körszerübb. Ha a kerülék ellapul, akkor a föld távola is a naptávolban nagyon nagy lesz. Most is a földnek a naptól való távolai közt, egy év leforgása alatt 1,200.000 mértföldnyi a különbség. Ez az excentricitás aránylag még kicsiny és apadóban van 13.000 év óta. Sok-sok ezer év mulva a lehető legkisebb lesz s akkor a kerülék körré gömbölyödik; azután megint ellapul. Sem a periodusok hossza, sem a periodusok közé eső idők folyása nem állandó mennyiség. Az excentricitás maga 5,000.000 mértföldnyi kilengést végezhet; ez a maximuma.

Dr. Croll kiszámitotta, hogy a XIX. század előtti 3,000.000 év alatt három nagy excentricitási periodus váltakozott a föld pályájában. Az utolsó már 300,000 év előtt kezdődött; 250,000 évig tartott s 75,000 vagy mondjuk körülbelül 100,000 év előtt végződött. Ez alatt az éj-napegyen pontjai többször befuthatták a föld pályáját s a mikor a telek ennek következtében a naptávolba estek, akkor a naptávol hatása kombinálódott az excentricitással s ugyancsak megszigoritotta a téli hideget. (A. Arcelin, L'epoque glaciaire.)

Az itt ismertetett elméleteknek nincs más gondjuk, mint hogy arányosan hatalmas okot találjanak a klimák változatainak megindítására; ez igénynek ugyan megfelelnek, de semmi másra nem tekintenek, kiváltképen két hibájuk van: először az, hogy a jégkorszaknak s az azzal összefüggő vizözönnek katasztrófaszerüségét s páratlan voltát ki nem emelik, sőt föltételezik, hogy volt sok, időszakonként vissza-

visszatérő vizözön; másodszor az, hogy mikor a föld életéről van szó, csak az égben keresik a kérdés kulcsát s a földre nem tekintenek. Pedig a geologiának a földre s a földbe kellene néznie; ott kellene adatait gyüjtenie; azokon a nyomokon, melyeket ott talál, kellene fölfelé, vissza a szürke mult homályába iparkodnia. Ezt a hibát korholtam már másutt is, ott ahol a bolygók keletkezéséről volt szó, mely kérdést manapság csakis mechanikai szempontból a Kant-Laplace-elmélet szerint szokták oldozgatni. De valamint a mechanika nem öleli föl a valóságot s annak csak egy oldalát tekinti, s épp azért a bolygók keletkezésének minden kérdésére meg nem felelhet; ép ugy a klimák elváltozásának tulajdonképeni lefolyását egyetlen egy, asztronomiai tényezőnek beállitásával kimeriteni nem lehet. S ugyancsak, valamint a bolygók tüzes vagy vizes kikezdéseit nem a mechanikából, hanem alkotó elemeikből s fizikájukból fogjuk megállapithatni: épp ugy a klimáknak, illetőleg a jégkorszaknak természetét, azok haladását, fejlődését nem tudhatjuk meg máshonnan mint a föld fizikájából és életéből.

Ha ezt szem előtt tartjuk, könnyen tisztába jutunk a kérdéssel.

Volt-e több rendszeresen visszatérő jégkorszak, volt-e több jégkorszak, melyet geologiai nagy időszakok választottak el egymástól? a felelet biztos, hogy nem volt. Volt-e az ilyen nagy változatoknak megfelelő, egymást fölváltó hideg és meleg időszak a földön? nem volt. Kezdet óta meleg van a földön, meleg a kőszénkorszakban; meleg a jurában s a krétában; meleg a harmadkorban; váltakozó hideg és meleg korszakoknak semmi nyoma; jégkorszak a régi geologiai periodusokban nem volt. A sarkövek körül is volt kőszénkorszak, ott is volt jura- és kréta-korszak, nemkülönben volt harmadkor a maga valamennyi változatával. Ez a rendes egymásutánja a régi korszakoknak fönt a sarkok körül is sehol sem láttat valami olyas megszakitást, amilyennel a harmadkor végén a jégkorszak beköszöntött.

Ime a föld története, az élet sorai igazitanak el min-

ket annak megitélésében, vajjon kozmikus ok, pl. a földpálya tengelyének elhajlása, lehetett-e oka a jégkorszaknak.

Van azután a jégkorszak körül még egy speciális klima-kérdés, melyről a katasztrófáknál is kell szólanunk s ez az, vajjon a jégkorszak lassan készülődött-e s nem lépett-e föl bizonyos rohamossággal? Mondhatni-e, hogy vannak átmenetek a harmadkorból a jégkorszakba? vagy talán átmenetek nélkül, hosszú, közbevetett időszakok nélkül hajlott át fagyba-jégbe a pliokén klimája?

Ez bizonyára fontos kérdés. Fontos kivált arra az elméletre, mely periodikus jégkorszakokat föltételez s azoknak beálltát a földpálya nagy tengelyének ingadozásából magyarázza. Ha a jégkorszakban geologiai időknek közbevetése nélkül változott el a klima, akkor a 10,000 éves ingadozásnak a jégkorszakhoz már ezért sincs semmi köze. Már pedig a jégkorszaknak aránylag gyors beköszöntését a palaeontologia eléggé bizonyitja.

Nadaillac azt mondja Saportáról, hogy ez kézzel-lábbal védekezik a jégkorszaki klimának katasztrófaszerüsége ellen s a tételül állitja föl, hogy az állatok, melyek a negyedkornak, tehát jelenünknek elején éltek, lassan-lassan más tipusoknak adtak helyet ugy, hogy a kiküszöbölést lépésről-lépésre követhetjük. Saporta ugyan ezt állitja, de fönt czitáltam már Saportából egy helyet, mely igy szól: »Azt a benyomást teszi ez a vidék (Grönland), mintha egyszerre álomba merült s megmerevült volna. Azon régi idő óta minden jégbe lett eltemetve, mint Herculanumban hamuba.« Ezt a benyomást nem törülheti el az a körülmény, hogy vannak tipusok, melyeknek kiküszöbölését lépésről-lépésre követhetjük; hogyne, hisz ez minden korszakban történhetik, de nemcsak ilyen lassan kitörlödő tipusokkal találkozunk a harmadkor végén, hanem oly hatalmas és erőteljes állatoknak, milyen a mammut, rögtöni letünésével. A mammut halála erőszakos; a természet orozva gyilkolta le az ősélet e hatalmas alakjait. Nem akarom itt a bevágó adatokat fölsorolni; ezt a katasztrófáknál teszem meg; csak annyit emlitek, a mammut egymaga egészen elégséges bizonyi-

ték arra, hogy a harmadkor katasztrófaszerüleg tünt le s hogy a katasztrófát hideg követte, mely belefagyasztotta a mammutot szőröstől-bőröstől a Lena torkolatának iszapjába s ezer meg ezer év mulva a kimosott állatnak husából jóllaktak a farkasok; valóságos jégvermen volt a mammut-hus.

A jégkorszaknak lassu beállta ellen szól a növényvilág ereklyetára is. A kövületek és lenyomatok, melyek ezt az időszakot jellemzik, amellett bizonyitanak, hogy a harmadkor subtropikus növényzete s a mai flora közt szakadatlan összeköttetés nincs; »es hat also eine Vergletscherung der tertiären Flora unserer Gegenden ein sehr gründliches Ende gemacht und allmählich hat sich dann die heutige Flora eingestellt.« (Christ, Das Pflanzenleben der Schweiz, 419 l.) »Was sehen wir nun an der Pflanzenwelt zur Diluvialzeit vor sich gehen? Plötzlich verschwindet die subtropische Ebenenflora, dagegen zieht sich bald die arktisch-alpine Flora sogar in's Tiefland hinab (erste Glacialzeit); letzteres tritt noch einmal ein zur Zeit der zweiten glacialen Bildungen, z. B. in der Schweiz, während zwischen beiden Eiszeiten die Ebenenflora wieder vorherscht.« (Gander, Die Sündfluth, 71. lap.)

Nem vehetjük föl tehát azt, hogy a jégkorszak lassu átmenetekkel boritotta jég- és hó-mezőit a világra; az eljegesedés nem geologiai méretü időkben, hanem aránylag gyors tempóban ment végbe.

Ugyancsak a föld története dönt majd más klima-változásokat magyarázó elméletek fölött is, amilyen például a föld sarkainak s következőleg sarköveinek ide s tova való eltolódása. Ez elmélet szerint a sarkok nem voltak mindig ott, ahol most; tehát az északi sark nem mindig a Spitzbergák és Sibiria fölött s a déli sark nem mindig a Tűzföld s Uj-Seeland alatt; hanem sorba a földnek más-más vidékén. Ilyesmit bátran lehet mondani, de csakis merő föltevésképen; mindenesetre megoldja a kérdést ez a föltevés, hogyha csak igaz a tény, hogy a sarkok vándorolnak. Ha vándorolnak, akkor a hőmérsék zónái is máskép boritják a földet; ha vándorolnak, akkor az életnek s nagy korszakainak nyomait

azon a helyen, ahol éppen akkor a sarköv huzódott, föl nem lelhetjük. Azonban e föltevés támogatására hiányzanak adataink. Legujabban ismét akadt hive ez elméletnek Nathorstban. Utolsó művében »Palaeontologische Abhandlungen«, melyet Dames W. és Kayser E. adtak ki, előterjeszti nézeteit a klima viszonyairól, mely a harmadkorban Japánban uralkodott. Arra a következtetésre jut, hogy ott a harmadkorban éppoly klima volt, mint amilyen a mostani, mert valamennyi fosszil-növény mérsékelt égövre vall. Ellenben a Spitzbergák, Grönland és Izland megfelelő növényzete meleg égövet tételeznek föl, hiszen e vidékeken subtropikus fákat is találunk e korból. Nathorst ez adatokat azzal magyarázza, hogy a föld sarka a tercierben nem ott volt, ahol most. Ő a harmadkornak északi sarkát Észak-Ázsiába helyezi a 120. keleti hosszúság s a 70. északi szélesség fokai közé.

Ranke, Der Mensch cz. művében szintén ez általános klimát elváltoztató tényezőknek fölvevését pártolja: »In neuerer Zeit verbreitet sich aber mehr und mehr die Ansicht, dass aus einer Verschiebung der Kalmenzone der Erde und aus einer dadurch erfolgenden Veränderung in der Richtung der Meeresströmungen, welche die Wärmevertheilung auf der Erde hauptsächlich bedingen, klimatische Veränderungen eintreten können, für sich allein bedeutend genug um das uns beschäftigende Phänomen zu erklären.« (II, 369.) Tény, hogy a hőmérsékek sarkpontja nem esik egybe a geografiai sarkponttal. Nem ott van a legnagyobb hideg, hol a geografiai sarkponton tótágast áll a delejtü. Valamint pedig ez idő szerint nem ott van az égövek sarkpontja, ugy lecsúszhatott még mélyebbre s jobbra is balra is, a klimát befolyásoló tényezők változtával. Ha a hideg sarkpontnak ez eltolódásait bizonyos határok közt föltételezzük, eléggé változik s módosul az égövek sora-rendje a földön; de azért nem szükséges s nem is szabad e pontban sem tulzásokba esni. Nem szabad föltételeznünk, hogy a hideg sarkpont egyszer Chinában, egyszer Skandináviában, máskor Indiában vagy pláne Afrikában rögződött meg; ez nem exakt gondolat.

Hagyjuk a tulzásokat, s maradjunk meg a valószinü föltevéseknél.

Valószinü, hogy az égövek sarkpontja bizonyos tétovázásoknak és ingadozásoknak volt s lesz kitéve. S valamint ez valószinü, ugy untig elég az égövek némi eltolódásának, a hőmérsék övei némi ingadozásának kimagyarázására. Minden arra mutat, hogy a föld hőmérséki övei nincsenek leszegezve az északi szélességekhez, ugy, hogy mozdulatlanok legyenek, hanem bizonyos határok közt föl-le mozognak. Hol most napvirányos, illatos berkek és mezők mosolyognak, ott előbb jégboritott vidékek temetkeztek s bizonyára lecsapódásokban gazdag vidék terült el egykor ott, hol most a Sahara vörhenyes sárga homok-pusztája terjeng. A világnak alig egy pontjáról állithatni azt, hogy csak a diluvium óta is teljesen változatlan klimának örvend. S valóban ha a hőmérséki sark s a sarkövek is jobbra vagy balra csúsznak, azzal okvetlenül összefügg a többi égövnek is valamelyes módosulása. Ez időszerint a melegnek tulsulya északon fekszik, azért a téli eső öve is tovább nyulik észak felé, s azért uralkodnak a száraz Passat-szelek a subtropikus zónának déli szélén; ennek szükséges folyománya az, hogy délen száraz, sivatagokba hajló tartományok vannak, melyek előbb más életnek örvendtek.

A klimának a diluvium óta történt elváltozásait már a történet is szemmel kiséri. A jégkorszak szinte kikezdését képezi az európai embertörténetnek, melyet a nedves, esős időjárás s az Európára kiterjedő átlag egyforma klima jellemezett. Mikor az Alpeseken tul a Rajna s a Duna jégárjai lenyultak a lapályba, akkor s azontul jó sokáig a Parnassuson s a Helikonon gyönyörü erdők pompáztak s az Eufrát hosszában kövér legelők képezték a patriarkák örömét. Miután pedig érezhetőbben kilengett a klimáknak ingája s utána lassan-lassan megváltozott az élet, egészen más arczulatot öltött a föld. A jégárak a hegyeken mindjobban megolvadtak s a karcsu remek pinia helyett adott Görögországban a görcsös, gumós parti fenyünek; a mesés hegyekről levándorolt az erdő s az erdővel a termőföld s nyo-

morék bokrok iparkodtak eltakarni a szegényedő Hellasz meztelenségét. Mialatt pedig Görögország elsorvadt, Babilon fölött a pusztai szél vágtat s hordja a homokot ingyenes sirdombul a régi dicsőségnek szintere fölé. Az egyes vidékek sorvadásáról, minek következtében a lápos vidékből erdős, az erdős vidékből puszta s abból sivatag lesz, már megemlékeztem; a Sahara, Arábia, Ázsiának Arabiától északkeletre nyuló tartományai, Görögország, Olaszország és Spanyolország szolgálnak az ujkorban az elszáradásnak szomoru példáiul.

Az égöveknek ilyetén változása tagadhatlan tény; most föllép ismét a rendszer, az elmélet s iparkodik e tényt magyarázni: némelyek roppant feneket keritenek a magyarázatnak; mások szerényebbek lesznek. Lássuk előbb a merészebb geniuszt!

Ami a sarkpontnak s a vele összefüggő égöveknek vándorlását illeti, azt a kérdést vetették föl, hogy magának e vándorlásnak mi képezheti okát. Némelyek e czélra oly mechanikus lökést vettek föl, mely a föld sulypontjának kibillenését eszközölné. Azt gondolták ugyanis, hogy az olvadó félben levő sarkról lefolynak a vizek s az eljegesedő félben levő sark körül viszont föltorlódnak s jégtömegekké fagynak; e föltorlódás által megbillen a föld sulypontja; éppen ugy azután, ha a jégtömegek megolvadnak, óriási vizözönt képzeltek maguknak ez olvadásból, mely az olvadó sarktól a másik sark felé rohan s mindent magával sodor.

Valamint az esthomályban a határozatlan körvonalú tárgyak számtalan illuzióra szolgálnak alkalmul: ugy a még föl nem értett kérdésnek, a meg nem oldott problémának is van szürkülete, mikor látunk már valamit, de határozottan ki nem veszszük a dolgot; ugyanakkor formálunk magunknak véleményt róla s különféle más észrevevéseinkben nézetünknek bizonyitékait látjuk. Igy vagyunk e problémával is. A viz a jégtömegekben föltorlódik a sarkokon, a sarkokról váltakozva leolvad s özönlik majd északról délre, majd délről északra; ez a klimák váltakozásával, a föld súlypontjának másnemü elhelyezkedéseivel függ össze: igy mondják

ezt merész tudósok. S ime találnak érvet nézetük támogatására a földrajzban.

Nézzétek — mondják ők, — a kontinenseket, mint nyulnak ék-szerűen az Oczeánokba; minden kontinens egy oly piramisszerü tömeghez hasonlitható, melynek igen kiterjedt alapja van s a csúcsa a középtájtól távol esik. A földségek ékei hatalmas méretekben lenyulnak s meglátszik rajtuk a hullámok romboló munkája. Dél-Amerika végső része merő rom; Maghellan kanyargó szorosa választja el azt a Tűzföldtől, melynek déli végén a Horn-fok rémitő szikla-szigete, mint valami nyugvó oroszlán, áll őrt. Afrika déli csúcsa a Viharok foka, melyet India fölfedezésének reménye fejében a Jó-remény fokának neveztek el. Az ausztráliai kontinens déli nyujtványául a Van-Diemen-sziget meredek partja tekintendő s Ázsia a két Indiában csucsosodik az Oczeánba. (Reclus, A föld. I. 60. l.) Honnan már most a földségeknek e kiékelődése? Onnan, hogy valamikor »egy iszonyatos özönviz zúdult délnyugat felől a déli félteke kontinenseire, hogy szétmossa és földulja azokat s hogy romjaikat az északi földségekhez hordván, megalkossa azokat a hosszu lejtőket, melyek az északi Jegestenger felé ereszkednek. Az északi földterületek e szerint a déli kontinensek rovására növekedtek meg oly szerfölött s ez utóbbiaknak ugy szólván csak vázaik maradtak meg. Pallas, orosz utazó szerint a földségeket ujonnan alakitó ezen nagy özönviz sodorta magával északra azon számtalan mammut-testet, amelyek Szibéria áradványi rétegei alá vannak temetve.« (Reclus i. m. 61. l.)

Az özönviznek ezt a földalakitó hatását nem vonjuk kétségbe s a földségeknek ék-alakja igazán remekül utalhat e katasztrófa rémes mérveire. Azonban annak a problémának megfejtéséhez, melyről itt szó van, nem elég egy vizözön, hanem kellenek időszakonkénti vizözönök és jégkorszakok, melyeknek mechanikájából ki lehessen magyarázni a föld súlypontjának s azzal a sarkpontnak váltakozó elhelyezkedését. Már pedig a föld nem tesz bizonyságot több vizözönről; tényleges adatunk e föltevéshez tehát nincs; de hozzájárul e hiányhoz még az is, hogy az elmélet önmagá-

ban képtelen a problémát megoldani, még pedig két okból: először azért, mert a viz- és jégtömegeknek föltorlódása az eljegesedő parton elenyésző súlykülönbözet, ha a föld súlyához viszonyitjuk s azért a súlypontnak valami nagy kilengését eszközölni képtelen. Másodszor azért, mert a jégtömegeknek olvadása lassan megy végbe; hiszen 10,000 évre terjed a jegesedés s ugyanannyira az olvadás időszaka; ezalatt az idő alatt olvadoznak a jégárak, de vizözönt, olyat, mely az Oczeánok viztömegeit meginditsa s azokkal kontinenseket romboljon s épitsen, nem adnak; a viztömegek szétfolynak s özönt nem képeznek.

A sarkpontoknak vándorlását s azzal a klimáknak váltakozását ez úton megokolni nem lehet. Véleményünk szerint erre az útra nincs is szükség. Az elméletek azt a benyomást teszik az emberre, hogy főgondjuk a jégkorszak; azt szeretnék valahogy rendes, időszakonként visszatérő eseménynek föltüntetni s a földfejlésnek szisztemájába rendes tagozatul beilleszteni. Azonban ez az irány egészen téves. Nekünk nem a hideget, de a meleget kell magyaráznunk; nekünk nem a jégkorszaknak szisztematizálásával, de az előző s a jégkorszakot követő időszakoknak klima-rendszerével kell bibelődnünk. Hátha a jégkorszak s a vizözön egy s ugyanazon katasztrófa? vagy nem szabad-e annak lennie? kiátkozta talán a tudomány a katasztrófákat? Hagyjuk a dogmatizmust. Ez a legcsunyább s a legnevetségesebb dogmatizmus. A mi föladatunk a geologiai korszakoknak magasabb, többé-kevésbbé egyenletes, a tercierben csökkenő s a mi korszakunkba áthajló klima-rendszerének s okainak fölkutatása. E rendszerben sem több vizözön sem több jégkorszak, értve azt úgy, hogy a jégkorszakokat geologikus nagy korszakok választották el, nem fordul elő. Tehát a kérdés az: honnan a meleg? honnan a magát sokáig tartó meleg? honnan a földet egyenletesen boritó meleg? erre kell a súlyt fektetni; ezt kell kimagyarázni.

Mások a sarkpontnak s a vele összefüggő égöveknek tényleg észrevehető valamiféle változatait sokkal egyszerübben magyarázzák. Nem billentik ki ezek kedvéért a föld

súlypontját; nem keresnek földetrengető mechanikus lökéseket; nem álmodoznak jég-korszakokról és viz-özönökről; hanem reális tényezőket állitanak bele a számitásba. Méltán mondom, hogy reális tényezőket vonnak be a számitásba, még pedig két okból mondhatom azt; először, ha összehasonlitom e tényezőket azokkal a fantasztikus s exakt tudományokba sehogysem illő geologiai jégkorszakokkal és viz-özönökkel, melyeknek nyomuk sincs s melyek közül kivált a vizözönök mindenféle csürés-csavarásnak vannak alávetve. Igy hogy csak egyet emlitsek; a szárazföldek ék-alakjának kimagyarázására némelyek a vizözönnek délfelől való áramlását veszik föl, mások gondolják, hogy északról söpört végig a földségeken az özön. Akik a vizözön dél-északi irányának hivei, azok a földségeknek az északi féltekére való föltorlódását ugy képzelik, hogy a viz ide hordta magával a szétmosott déli félteke szigeteit és földségeit; akik pedig a vizözönne készak-déli irányát pártolják, azok a folyók zátonyaira utalnak, melyek az ár irányában vannak kiékelve. Miután az eljegesedés most a déli sarköveket éri, az utolsó vizözönnek északról délre kellett volna rohannia; mert az olvadófélben levő sark felől zúdulnak a vizek az ellenkező sarkra; ez a föltevés azon jeles geologok számitása ellen van, kik a kiékelést a szemben jövő, tehát délfelől jövő áramnak tulajdonitják. Azután ezt az utolsó állitólagosan északról délre áradó vizözönt nem lehetne egy kalap alá fogni azzal az özönnel, mely a mammutokat a magas északra seperte. Szóval igy is ugy is lehet az özönöket irányitani.

Kevésbé reálisak a földsulypontjának kilenditői másodszor azért is, mert a tényleges történeti klima-elváltozások magyarázására nem is kell merész föltevésekhez nyulnunk; egyszerü tényezők eléggé megfejtik az elváltozás talányát. Ide tartoznak a tengeráramok járása, mely a földségek és szigetek alakulásával elváltozik; ha a két Amerika nem volna összekötve, s ez összeköttetés nem régi, ha azon a résen más irányt vehetett régen a golf-áram, mit mások tagadnak, akkor számtalan északi szélességnek az égöve elkomorul, másoké pedig kiderül. Ha az Atlantisz végigfeküdt

Európa és Ázsia közt az Oczeánon; ha a földségek mai hegységei nem fogták le a felhőket és szeleket; ha a szelek járását másnak föltételezzük; akkor a világ számtalan égöve más képet nyujtott. Azonkivül sok klimaelváltozásnak a kontinensek nagy darabjainak kiszáradása az oka. Miért nem tenger a Sahara most? miért száraz puszta jellegü sok ázsiai vidék? talán emelkedett a talaj; egyes vidékek emelkedése már magában véve is elég ahoz, hogy pusztákká, meleg, forró szeleknek fészkévé legyenek, s e szelek irányában módosul a klima.

Ezek a reális okok eléggé magyarázzák a tényleges, tapasztalati klima-ingadozásokat, melyeket nem szabad tulnagyoknak gondolnunk. Magának a sarkpontnak ide-oda való kilengése plane nem sokat számit. »Die auffällige Thatsache der periodischen Wanderung der Erdpole ist grösstentheils bekannt. Ermittelt worden ist sie durch die subtilen Beobachtungen des letzten Jahrzehnts, an denen die Berliner und Strassburger Sternwarte einen hervorragenden Antheil haben. Diese Wanderungen ziehen äusserst geringe Aenderungen der geographischen Breiten nach sich, Aenderungen, die natürlich niemals die geringste klimatische Bedeutung erlangen können; bei der Erörterung der Sonnenbeobachtungen jedoch berücksichtigt werden müssen.« (Plassmann, Wissenschaftliche Beilage der Germania, 1900. Nr. 12.). Sokkal fontosabb a többi fölsorolt tényező: de ha valamennyit is összefoglaljuk, azokat a régi állapotokat, melyek az előbbi geologiai korszakokat jellemezték, nem leszünk képesek kimagyarázni.

Vannak végül kiváló gondolkozók, kik a klimáknak változásait a kozmikus jégnek atmoszféránkba való beözönlésével magyarázzák. Szerintük a világürben rendkivül sok jég van; sok hullócsillag csak ragyogó jégtest; a bolygók ismeretlen fizikájában szintén jeget, jég-oczeánokat szimatolnak; a tejutban a naprendszernek jégjegeczekből szőtt keretét látják; nem lehetetlen tehát, hogy a világürből, mely annyi vizet, illetőleg jeget tartalmaz, a földre is időnként nagyobb jég-szállitmány kerüljön, mely az atmoszférában megolvadva

nagy lecsapódásokat s ezek nyomán nagy levegő-lehüléseket vonjon maga után. A Cirrus-felhők (bárányfelhők) fönt a legmagasabb égen, ugy látszik nem egyebek mint uszó, finom jegeczfátyolok.

Ezt a magyarázatot csakis a jégkorszaknak fejtegetéseinél használhatjuk; a tulajdonképeni kérdésnél, mely az előbbi korszakok átlag tartós melegére s lassu hülésére vonatkozik, csak annyiban vehetjük igénybe, amennyiben azt állitanók, hogy egyre több és több jég szállinkózott a világürből a földre; de ezzel a ráfogással nem sokra megyünk, először azért, mert azt bizonyitani nem lehet s ok nélkül tételeznők föl a jégnek növekvő arányban való behatolását; másodszor azért, mert eddigi ismereteink szerint a lecsapódások, az esők s azoknak pusztitó hatása a régi korszakban nagyobb arányokat öltött, mint ahogy jelenleg ölt. Ahol pedig több s fokozottabb a lecsapódás, ott előbb vehetnők föl, hogy a világürből szintén özönlött be sok jég; holott másrészt azt látjuk, hogy a klima subtropikus volt. Ez utóbbi megjegyzést különben nem nyomósitjuk, mert hiszen a tropusok alatt nagy lecsapódások képezik a szabályt s magyarázatukhoz nem szorulunk kozmikus jég-szállitmányokra. Elég tehát e »jeges« magyarázatra azt felelnünk, hogy annak a növekvő jégbeözönlésnek, mely a harmadkort fokozatosan lehütötte, okát nem látjuk.

A feleletet tehát ez elméletek arra a tulajdonképpeni klima-kérdésre nem adják meg; arra a kérdésre, hogy honnan a Kőszén-, a Jura-, a Kréta- s a Harmad-korszak melege még a sarkokon is? honnan ez a sokáig, több geologiai korszakon át tartó meleg? honnan e melegnek csökkenése, a tél és nyár váltakozásának föllépte? ezekre a kérdésekre a klimaváltozások ismert tényezői nem adnak feleletet; ezekre nem tudunk biztos feleletet, csak sejtelmek állnak rendelkezésünkre, de oly sejtelmek, melyek a befolyással biró tényezők logikáján alapulnak.

Sejtelmeink következők.

A föld fejlik; nem volt mindig ilyen; sem a kozmosz, sem a közvetlen atmoszféra, mely a földet most környezi,

nem volt ilyen; de ha nem volt ilyen, hanem más, lehetetlen föltételeznünk, hogy a behatásoknak ily érzékeny eredője, amilyen a klima, a világváltozást meg ne érezte volna.

Először is, régen nagyon régen nem volt készen a nap. A nap mostani állapota hosszu fejlődésnek műve; jelenleg folytonos összehuzódásban van, mint általában bármely más hülő test: régesrégen tehát sokkal nagyobb kiterjedése volt mint most van. Tegyük föl, hogy kiterjedése 100-szor, 200-szor nagyobb volt akkor; mily befolyással lehetett az akkori insolacció a földre?

Másodszor: a klimák ezidő szerint első sorban a földtengelyének elhajlásától függnek. Hajlitsuk vissza vagyis ne hajlitsuk el a földpályának sikjától a földtengelyt, s nem lesznek évszakaink; egyforma lesz az időjárás, a hőmérsék, legalább annyiban a mennyiben a naptól függ. Igen, de azt mondjuk erre, ezek vakmerő föltevések; ilyesmit csak ugy lehet fölérteni, hogy nagy égitesteknek befolyását vennők fel. Hát mit szólnának a csillagászok, ha a földre leereszkedett volna egy-egy sötét, vizes hold az accelerácció folytán s kizökkentette volna a földet irányából? Igaz, hogy ezt aligha fogjuk bebizonyitani, összes elmeélünk találgatásokra adja fejét; no de e pontban ugy látszik, mást nem is tehetünk.

Harmadszor: a meleg a környezettől, tehát a körlégtől is függ. Milyen volt a kőszénkorszaknak, milyen a jura- s kréta-kornak atmoszférája? Az atmoszféra is lett, a mint már több helyen hangsulyoztam; az nem volt mindig ez a keverék; más gáztartalommal más képességeket rejt magában, kivált ami a pára tartalmat s azzal a hőnek letartását illeti. Ugy látszik, hogy régen az eső s az azzal kapcsolatos tünemények nagyobb intenzióval léptek föl. Egy tropikus eső manap is más, mint a mi csepergéseink; abban szivárvány sem képződhetik, mert nincsenek cseppjei, hanem összefüggő vizvonalai. A szivárványképződésre alkalmas eső és atmoszféra maga is egy későbbi fejlemény!

Ezek a lehetőségek nem azt bizonyitják, hogy ime a klimaváltozásnak, illetőleg a régi korszakokban mutatkozó

klima-egyenletességnek ez vagy az az oka, de bizonyára alkalmasak arra, hogy tágitsák látó-határunkat s hogy megbarátkoztassanak azzal a különben természetes s nem idegenszerü gondolattal, hogy más világban, más tényezők befolyása alatt s a jelen alakulásnak még csak kezdetleges stádiumában igen is lehettek okok, melyek a klimákat ugy befolyásolták, hogy a régi világok életének ápolására alkamasak lehettek, s mást ugyan alig várhatunk e pontban a tudománytól.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam. Auctore Laurentio Janssens S. T. D. monacho maredsolensi, Collegii S. Anselmi in Urbe Rectore. Tomus I. II. De Deo Uno. 1126 lap. Ára 12 márka vagy 14 korona 40 fillér; kötve 16 márka vagy 19 korona. Herder. Freiburg i. B.

Mióta Szentséges Atyánk sz. Tamás bölcseletét annyira ajánlja a kath. theologusoknak és hittanhallgatóknak, hogy nemcsak elveit szeretné elfogadtatni, de azt is kivánná, hogy maga a summa mindnyájunk kezén forogjon, azóta a theologusok különfélekép iparkodtak sz. Tamás műveit fölhasználni. Némelyek reátámaszkodtak s rendkivül sokat irtak ki műveiből saját könyvükbe szórul-szóra; mások beérték tanaival s önálló műveiket épitették föl azokon: Janssens pedig, ki az egyesült benczés-apátságoknak sz. Anzelmről nevezett római kollegiumában tanitja a dogmatikát, azt gondolta, hogy legyen maga a summa az iskola-könyv s ir hozzá kommentárt; de kommentárt, mely az iskolának s a modern theologia fölosztásának megfeleljen.

Ezt a két szempontot egyesitette az itt ismertetett műben. Műve első sorban kommentár; azért a summától el-

klima-egyenletességnek ez vagy az az oka, de bizonyára alkalmasak arra, hogy tágitsák látó-határunkat s hogy megbarátkoztassanak azzal a különben természetes s nem idegenszerü gondolattal, hogy más világban, más tényezők befolyása alatt s a jelen alakulásnak még csak kezdetleges stádiumában igen is lehettek okok, melyek a klimákat ugy befolyásolták, hogy a régi világok életének ápolására alkamasak lehettek, s mást ugyan alig várhatunk e pontban a tudománytól.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Summa Theologica, ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi Studiis aptatam. Auctore Laurentio Janssens S. T. D. monacho maredsolensi, Collegii S. Anselmi in Urbe Rectore. Tomus I. II. De Deo Uno. 1126 lap. Ára 12 márka vagy 14 korona 40 fillér; kötve 16 márka vagy 19 korona. Herder. Freiburg i. B.

Mióta Szentséges Atyánk sz. Tamás bölcseletét annyira ajánlja a kath. theologusoknak és hittanhallgatóknak, hogy nemcsak elveit szeretné elfogadtatni, de azt is kivánná, hogy maga a summa mindnyájunk kezén forogjon, azóta a theologusok különfélekép iparkodtak sz. Tamás műveit fölhasználni. Némelyek reátámaszkodtak s rendkivül sokat irtak ki műveiből saját könyvükbe szórul-szóra; mások beérték tanaival s önálló műveiket épitették föl azokon: Janssens pedig, ki az egyesült benczés-apátságoknak sz. Anzelmről nevezett római kollegiumában tanitja a dogmatikát, azt gondolta, hogy legyen maga a summa az iskola-könyv s ir hozzá kommentárt; de kommentárt, mely az iskolának s a modern theologia fölosztásának megfeleljen.

Ezt a két szempontot egyesitette az itt ismertetett műben. Műve első sorban kommentár; azért a summától el-

választhatlan, még pedig annyira, hogy az egyik kézben kell tartanunk Janssenst, a másikban sz. Tamást; sz. Tamásnak ugyanis a szövege nincs benn a kommentárban; azt a summából kell kiolvasnunk; a kommentár pedig ismerteti a status quaestionis-t s utána a nehézségeket, melyeket szent Tamás fölhoz, kimutatván, hogy hol van bennük a hiba; de a nehézségeket tüzetesebben nem oldja meg, mert hiszen megoldja azokat a summa. Igy például: Articulus VI. *Utrum theologia sit sapientia.* Először a status quaestionis-t fejtegeti; utána ily bekezdő czim alatt: *ad Textum* a nehézségeket magyarázza többnyire igy: prima objectio procedit, confundendo »recipere aliunde« et »recipere ab alia scientia.« Hoc alterum quidem excludit sapientiam, prius autem non, si per »aliunde« intelligas revelationem. Vagy: secunda obj. confundit »judicare« et »probare.« Ilyenképen rámutat a nehézség tulajdonképeni bibéjére. Éppen ugy fényt derit arra a részre, mely a summában e szavakkal kezdődik »sed contra est«; ehhez füződik az »in corpore« megvilágitása.

Azonban Janssens kommentárja iskola-könyv is akar lenni, még pedig iskola-könyv a XIX. század végén s a XX. század elején; sz. Tamás óta pedig, ha más nem történt volna, ami figyelemre méltónak bizonyulna a leglelkesebb thomista szemeiben, legalább több általános zsinat tartatott, s volt sok jeles theologus, akik szintén nem lopták a a napot. Azonkivül az idők igényei is sokban mások s a tévelyek sem maradtak veszteg. Tankönyvnek minderre tekintettel kell lennie. S tagadhatlan, hogy van is erre tekintettel Janssens kommentárja, mert a quaestiót bevezető tájékoztatásban s a »corpus« magyarázatában fölkarolja a mai tudományos igényeket; bőségesebben nyujtja a tradiczió érveit s kivált szent Anzelm tanait ismerteti. Ugy is illett a benczés doktorhoz s a sz. Anzelm kollegium rektorához; de még ezzel sem érte be, hanem külön fejtegetésekkel toldotta meg a quaestiókat: átnézeteket, függelékeket s egyes témáknak szánt külön fejezeteket ékelt a quaestiók sorába. Igy például mindjárt az elején a theologiai tudományszakok fejlődéséről, az Isten létének bizonyitásáról, továbbá sz. Anzelm

ontologiai érvelésének érdeméről értekezik. A függelékekben az ontologizmust, traditionalizmust, panteizmust, dualizmust czáfolja. Schell dr. is szóba kerül, kivált az Istenről való fogalom, amint azt a hires würzburgi tanár fogalmazta. Épp igy járt el J. a második kötetben.

Nézeteimet a kommentárról a következőkben foglalom össze.

Mindenekelőtt föltétlen elismerést érdemel az a világosság, az a tüzetesség, az az él és következetesség, mely a kommentátort jellemzi. Igazán meglátszik rajta, hogy remekül érti sz. Tamást, s hogy amit Szentséges Atyánk első sorban czéloz sz. Tamás műveinek olvasásával s tanulmányozásának ajánlgatásával, az Janssensen valóban megvalósult, t. i. ráragadt sz. Tamás elmeéle, világos gondolkozása, egyszerü kifejezése a legnehezebbnek. Amit szent Tamásról mond Cajetán: hogy mivel a szent doktorokat nagyon tisztelte, azért mindnyájuknak értelmiségét örökölte, si licet parva componere magnis, valamikép elmondhatjuk azt Janssensről is: sz. Tamás szelleme meglátszik rajta.

E föltétlen elismerés nem akadályoz azon véleményemnek koczkáztatásában, hogy a könyvet nem tartom iskolai czélokra alkalmasnak. Két könyv az mindig és nem egy s a különféle betétek, pótlások, függelékek, kitérések világosan mutatják, hogy a formához való ragaszkodás megnehezíti a rendszeres előadást. Sz. Tamás summájához kivánnak ragaszkodni, azért aztán azt foltozni, betétekkel kibőviteni kényszerülnek. Csak egy kérdést vagyok bátor koczkáztatni s ez az: ha sz. Tamás most élne, bizonyára uj summát v. i. uj theologiai tankönyvet irna, s nem toldozná s foltozná a régit. Igen, de mit csináljunk mi szegény halandók, mikor uj summát irni képtelenek vagyunk? Irjunk szisztematikus theologiai könyveket; többet az iskola nem kiván.

A ragaszkodás a summához magával fogja hozni egyrészt az óriási terjedelmet; másrészt a summának szétdarabolását; s mivel mégis a rendes iskolai fölosztást követi Janssens is, a theologiáját tractatusokra osztja, melyek: De Deo Uno (2 kötet), De Deo Trino (1 kötet 900 lappal), De Verbo

incarnato (2 kötet, ki tudja hány lappal), De Deo Creante et Gubernante és De Gratia (egy-egy kötet); ezek közeli kilátásba vannak helyezve; azután jönnek: De Peccatis, De Virtutibus, De Sacramentis, De Novissimis, De Vera Religione, De Ecclesia et Romano Pontifice, De Traditione et Scriptura, amint a szerző mondja: »si Deus tempus viresque scribenti dederit.« Ezen egyes tractatusok szerint veszi föl a summából a bevágó articulusokat; egyet innen, egyet onnan, amint jön.

Továbbá rendkivül dicséretes a szerző önállósága; ő sz. Tamást iparkodik megérteni s óvakodik a későbbi theologusoknak irányzatos magyarázataitól. Hiszen sz. Tamással ugy vagyunk mint a bibliával; mindenki a maga szentenczáit olvassa s magyarázza ki magának belőle. Janssens nem thomista, nem molinista; ő valami középutat keres. Ugy tesz mint Scheeben, aki észrevette s gondolom más is észreveszi, hogy bizonyos kérdésekben a theologiának megvannak szélesre vájt medrei s azok valamelyikébe veszi bele magát a közönséges halandó vagy a rendeknek hivatalos theologiája. Van-e erre világosabb és szembeszökőbb példa mint a Scientia media, a praedestinatio, s az efficacia gratiae? Már Scheeben irja: »Ueberhaupt hat sich in der Bekämpfung der scientia media bei Manchen blinder Eifer gemischt, und gerade ewige unkritische Wiederholung solcher unbegründeter Anklagen beweist ihre theologische Unverfänglichkeit. Andererseits darf man aber auch für die scientia media nur den Charakter einer wissenschaftlichen Hypothese zur Lösung von mancherlei Schwierigkeiten beanspruchen, die selbst ihre neuen Schwierigkeiten hat. Letztere würden von manchen Vertretern der scientia media zu leicht genommen, wie dieselben auch oft zu voreilig sind in der Aburtheilung der thomistischen Ansicht.« (Dogmatik 1. 654 l.) Janssens sem akarja a czéhbeli theologiát szolgálni s azért azon dilemmának, hogy vagy praedeterminatio physica vagy scientia media, nem adja be derekát, s Pecci és Satolli kardinálisokkal s Paquet theologussal középutat keres, melyről meg van győződve, hogy azon jártak sz. Ágoston, sz. Anzelm és sz.

Tamás. A scientia mediát nem tartja a közönséges molinista fogalmazásban, hogy t. i. az Isten mindent előrelát, amit bármily körülmények közt bárminemű világrendben, bárminemü segitségekkel valamely értelmes teremtmény tenne; ugy veszem ki, hogy legközelebb áll Bellarminhoz s hogy az Istennek a teremtmény szabad cselekedeteiről moráliter biztos tudást tulajdonit. Nem terjeszkedik bármily világrendre s bármily segitségekre és körülményekre, hanem csak a valóságos viszonyokra, a tényleges állapotokra.

Épp ugy a praedestináczióra vonatkozó nézete a mintegy megszoritott, megnyesett scientia mediának nyomaiban jár. Azt a benyomást is vettem Janssens ide vágó részeinek olvasásából, mintha Aristotelesnek ismerettani tézisét, mely szerint »futura conditionata in se non sunt determinata« tenné magáévá; P. Franzellint »insignis petitio principii«-ről vádolja.

A kiállitás nagyon szép. »Ce qu'on y remarque d'abord à l'ouverture du livre, c'est la beauté de l'impression, qui fait grad honneur aux presses vaticanes«, irja a Semaine religieuse. Herder a kiadó, de a Vatikánban nyomták.

Összefoglalva itéletemet mondom: kitünő, szép könyv; aki sz. Tamást jól akarja megérteni s magát Summájának nyomán alapos theologussá képezni, az jobb könyvet e czélra nem talál; de iskolában e könyvvel a tárgy szenved a forma miatt.

Pethő dr.

A vasárnapi szent szakaszok magyarázata. Irta Karsch Lollion dr. III. kiadás. Budapest, Hunyadi Mátyás-intézet, 1900. Kis 8-r. 295 l. Ára 4 korona. (Megrendelhető a szerzőnél, Bihar-Derecskén.)

A biblikus irodalom terén jónevü szerző harmadszor is kiadta az evangeliumi szakaszok általa készitett magyarázatát. Ebben a magyarázatban főleg a gyakorlati czélt, a lelkészkedő papságnak a szószéken való működését, tartja szem előtt, vagyis, ahelyett, hogy a tudományos, hosszasabb dis-

A GEOLOGIAI KATASZTRÓFÁK S A VIZÖZÖN.

Irta PETHŐ dr.

A katasztrófákat, melyek a föld fejlődésének rendes menetét megzavarták, különféle kiadásokban gondolhatjuk el magunknak, s aszerint azután elfogadhatjuk vagy visszavethetjük azokat. Ez a szó manapság igen ellenszenves; némelyek irtóznak tőle, mások sibbolethnek tekintik az üdvösségre; már azért is gondolhatjuk, hogy e kérdésben sok tendenczia és animozitás, sok ideális és reális tekintet találkozik.

Tájékozódjunk e kérdésben.

Manapság a tudomány mindent lassu és folytonos történéssel, csendes és fáradhatatlan alakulással magyaráz. Kivált Lyell óta általános divattá lett a föld rétegeit azzal a csendes iszapolással és emelkedéssel magyarázni, mely még most is folyik a földön. Az ellenkező eljárásról azt mondták, hogy nem vall tudományos felfogásra. Fejlődések, lassu átalakulások kellenek a Lyelli geologiának, de nem ugrások; nem megszakitások; nem uj teremtések. Emelkedések kellenek Lyellnek, melyek millió év alatt emelik ki a fönsikokat és hegyeket; folyások kellenek, melyek az iszapot görditik s a Deltákat föltöltik; hullámok kellenek, melyek a szirteket szétmossák; vizesések, melyek mint a Niagara, szerinte 36,000 év alatt vájta mai medrét; de mindezen tényezőket a modern geologia többé-kevésbbé azokban a méretekben szerepelteti, melyekben manapság is láthatók. Ha valaki katasztrófákat, a régi korszakok erőszakosabb történéseit emlegeti, azt hidegen fogadják; mert áttörik nekik az egymásutánnak szemlélhetőségét s az egymásból való fonódásnak hálózatát s ezáltal lehetetlenné teszik a világ fejlődésének megértését. A lassu történésre azt mondják: ez érthető, mert igy történik most is; a katasztrófákra nézve

azt mondják, hogy nincs rájuk szükség s hogy nem is érthetők, sőt hogy nehezebb probléma elé állítanak, mint amilyen az volt, melyet magyarázni akarnak.

Nem tagadom, hogy a nagy eredmények érthetőkké lesznek, ha azokat apró okoknak eredőiül fogjuk föl. Az óriási mészszikla érthető lesz, ha ráutalok a polypok csendes műhelyeire, melyekben e szikla apró ágacskáit kidolgozták; éppen ugy a meredek szikla-part érthető lesz, ha lassu emelkedésekben mutatom ki létesitő okát; de utóvégre is miért mondom, hogy e visszavezetés által érthetőbb a történés? ugy látszik csakis azért, mert kisebb erőket állitok be a természet napszámába s kisebb erőkből mindig mindenütt van elég; kisebb erők ma is vannak s az ember, aki arról, amit lát, azt hiszi, hogy érti is, szivesen megnyugszik s nem kutat tovább.

Azonban ez a fölfogás mégis csak tulságosan elfogultnak és kicsinykedőnek látszik, daczára annak, hogy tudományos divat lett belőle. Lekötni a képzeletet, hogy lehetőleg konkrete és valóságos erőkkel dolgozzék a világalakulásnak elképzelésében, azt dicsérem. Méltán fölületesnek itéljük azt a fölfogást, mely a régi világokat nem tudom miféle meseszerüségbe és pompába öltözteti, mely mesélni szokott őserőről, a természet ifjuságáról, melylyel szemben a mai állapot az elhalásnak s elvénülésnek stadiuma. Nem tagadom, hogy van ezekben a leirásokban is valami igazság, de különben igen alkalmasak helytelen fölfogásnak fölébresztésére és gyerekes fogalmaknak terjesztésére; azonban valamint fölületes eljárás a katasztrófák meseszerüségét szerepeltetni, ugy irányzatos gondolkozás az, mely merő realizmusból a mai világ kaptájára húzza a régi geologiai korszakokat s a katasztrófákat elvből, gyökeresen kitagadja s kiirtja. A természettudományban az ilyen elv, mely tendenczia, ritkán tesz jó szolgálatokat.

Voltak, kik a katasztrófákkal visszaéltek. Igaz. Ha a kikezdő geologusoknak éretlen kisérletezéseire gondolunk, melyeket kivált a vizözönnel engedtek meg maguknak; ha továbbá a veszedelmet nézzük, mely ez irányban az exakt

tudást fenyegette azon esetben, ha képtelen s könnyen elképzelt katasztrófákkal mint mindig kéznél levő mentő eszközökkel ütik nyélbe a meg nem értett világot: akkor valóban értem, hogy Lyell nagy követ hengeritett el a geologiának szivéről s értem azt is, hogy följogositva érezte magát egy dogmatizált föltevéssel száműzni minden fantasztikus beavatkozást. De nem lesz-e a Lyelli elvből is dogma s a dogmából is kő, mely a geologiát ismét más uton fojtogatja, ha a katasztrófák teljes kizárásával a régi korszakoknak történését a mai állapotok keretébe szoritjuk? Dogmatizmus alatt kettőt érthetünk, vagy azt, hogy ott hol természettudományos kifejtésekről és bizonyitásokról van szó, a kinyilatkoztatás igazságaival huzakodunk elé s azokkal kivánjuk a kérdést megoldani, pl. ha az emberiség közös eredésének kérdésére a szentirás szavaival felelünk, hogy az Isten az embert férfiúnak s asszonynak teremtette; vagy azt értjük dogmatizmus alatt, hogy valamelyes elvnek fölállitásával, melyet nem bizonyitottunk be s be sem bizonyithatunk, de amelyet sok tekintet ajánl, tilalomfát tüzünk oda a gondolatok járásának, ráirván a tekintélyek nevében: »erre az ut tilos a tudományos reputáczió elvesztésének terhe alatt.« Ez is dogmatizmus; még pedig a javából.

Nekünk a tudományban nem kell semmiféle dogmatizmus, akár katasztrófák mellett, akár azok ellen foglal állást. Ezek után szivesen elismerjük, hogy a katasztrófáknak önkényes szerepeltetésével nem teszünk jó szolgálatot a tudománynak; mert mit használ az, s mit értettünk föl azáltal, hogy azt mondjuk ezeket a hegyeket a vizözön kanyaritotta ide; a mély völgyeket az vájta. Ez uton gyorsan lehet elkészülni a problémákkal, de a gyors munkában sehol sincs köszönet, s az olcsó húsnak a geologiában is hig a leve. De valamint ellenezzük a katasztrófák önkényes szerepeltetését: úgy viszont követeljük, hogy álljanak félre azokkal a dogmákkal, melyek tartalmuknál fogva sem egyeztethetők meg az exakt tudománynyal, amilyen pl. az is, hogy katasztrófák nem voltak; mert hiszen a természettudományok rendszerében a dogmáknak úgy sincs más sze-

repük mint az épitési állványoknak; ott állitjuk föl s addig tűrjük, mig róluk a ház falait fölépitjük.

Azonban nem értenők meg a katasztrófák kérdésének mibenlétét, ha súlypontját a materiális világ kikészülésébe, a régi iszapolásnak, a régi emelkedéseknek, a mai iszapolással s emelkedésekkel való teljes homogeneitásába helyeznők. Azt gondolom, senki a világon nem állitotta, hogy a földön soha semmiféle nagy katasztrófa nem történt; Lyell bizonyára nem; amit Lyell állitott, az arra vonatkozott, hogy nincsenek katasztrófák Cuvier-i értelemben. Cuvier ugyanis azt állitotta, hogy nagy katasztrófák keretezik az egyes geologiai korszakokat; minden korszakot egy-egy katasztrófa zár, mely megsemmisitette az egész életet, a faunát és flórát az egész vonalon s uj teremtésnek nyitott tért. Minden geologiai korszak uj teremtéssel kezdődik. Ezeket a Cuvier-i katasztrófákat tagadta Lyell, aki a fejlődés s az átalakulás elméletének volt hive. Szerinte lehetnek itt-ott katasztrófák, legalább elvileg nem zárja ki azokat, jóllehet tényleg s magyarázataiban még a materiális történést is lassu tevékenységnek tudja be; de a punctum saliens a katasztrófák kérdésében az volt, hogy a katasztrófák nem semmisitették meg az életet s ha az egyik helyen meg is semmisitették volna, vándorlás által megint a pusztulás terére vonulhatott az élet, s az elváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva, maga is elváltozott.

Ebben a megvilágitásban a katasztrófák valóban világnézetek fölött döntenek; mert azokkal a katasztrófákkal, melyeket Lyell tagadott, áll és dől Cuviernek természetmagyarázata. E szempontból itélhetjük meg azt is, hogy mennyi érdek játszott bele a kérdésbe; volt a kérdésnek methodologiai, de volt érzelmi oldala is.

Akczió reakcziót szül mindenütt, a tudományban is; s az érzelmeknek óriási hatalma van a tudományban is. Mi ugyan hajlandók vagyunk azt hinni, hogy nagy emberek alaposabban emanczipálják magukat az érzelmek s a divat befolyása alól, de sajnosan kell tapasztalnunk, hogy ők is kedvencz-eszmék befolyása alatt állnak és ezeknek uralmát

szeretik biztositani; el is érik azt a sajnálatos eredményt, hogy gyakran évszázadokra lekötik a tudomány haladását.

A Lyell-divat nem volt tartós; már 1887-ben találkozunk ismét egy hatalmas művel, mely »The mammoth and the flood« czim alatt a vizözönnek katasztrófaszerüségét igazolja; a mű szerzője Henry H. Howorth arra az eredményre jut, hogy a jégkorszakot óriási, általános özön előzte meg, mely a mammutokat mindenütt elpusztitotta s északon testeiket a jegestenger felé söpörte.

Tisztázzuk már most, ezek után a katasztrófák kérdését s iparkodjunk objektiv nyomokon elindulva felelni rá: voltak-e katasztrófák, s ha voltak, határozzuk meg föllépésük keretét s azt a hatást, melyet esetleg kifejtettek a természet fejlődésében.

Előre kijelentem, hogy Cuvier katasztrófáit egészükben el nem fogadom, nevezetesen nem azt a nézetet, hogy a katasztrófák mindannyiszor vagy ha csak egyszer is, az életet megsemmisitették s uj teremtéseknek nyitottak tért. Nem, ez nem történt; az Isten a világot a létbe hivta s nem törte le, hogy ujra megcsinálja; az élet folytonosságával okvetlenül meg kell barátkoznunk.

De ha Cuvier-nek katasztrófáit nem is fogadjuk el; katasztrófákat a Cuvier-i mellékgondolat nélkül természetmagyarázatunkban, mely nem szürke elméleteket sző, hanem kő- és csont-nyomokon jár, nem nélkülözhetünk.

Mindenekelőtt óvakodjunk a tudományban érzelmeink szerint igazodni s azok szerint elhelyezkedni; ha ettől nem óvakodunk, sokféle vakmerőségre vetemedünk, s tények helyett önkényes föltevésekre s észszerütlen követelményekre épitünk.

Mily bámulatos és vakmerő föltevés pl. az, melylyel Lyell lepte meg a tudományos világot, hogy a multban mindent a ma is föllelhető tényezők tevékenységéből kell kimagyaráznunk; de mire való az ilyen vakmerőség? hiszen tapasztalataink épp a mai tudomány milliárd évekre terjedő kalendáriumában semmiséggé törpülnek? ki jogosit föl minket arra a nyers és semmi által sem közvetitett állitásra,

hogy ezelőtt is mindig csak a mai korszakban működő erők szerepeltek? Minden elfogulatlan gondolkozó kiérzi, hogy Lyell elve irányzatos és divatszerü dogma, melyből csak a tanulságot veszszük komolyan, mint a hogy a mesékben szokás; a tanulság pedig az: a sok katasztrófa nem természettudományos értés; de a katasztrófák aprioristikus kitiltása sem az. Iparkodjunk tehát az adatok talajára állni s mindig azt keresni, azt kutatni, hogy tulajdonkép hát mi történt.

A katasztrófák sok oldalról törhetnek be a világ csendes műhelyeibe.

Már a földfejlődésnek mechanikája is magába zárja a katasztrófák szükségszerüségét.

A plutonisták a hevenyfolyó föld ifjukorát a szenvedélyes kitörések lánczolatának tartják; de nemcsak a plutonisták, hanem többé-kevésbbé mindenki látja az erőszak nyomait, aki a föld ábrázatában olvasni tud. Az égbemeredő, derékban ketté tört sziklarétegek, a trachit, porfir, granit kitörései s a föld felületének redői és fodrai nem azt a benyomást teszik ránk, hogy csendes, alig észrevehető emelkedésnek vagy széttolódásnak köszönik létüket; hanem ellenkezőleg erőszakos töréseknek és kitöréseknek. Ahol hegyek, hegylánczok, föltorlódott fönsikok emelkednek, ott mindenütt az erőszak szerepelt, s amely korban keletkeztek a hegyek, abban katasztrófák is voltak; akár a szilurról akár a juráról, vagy a harmadkorról legyen szó, az mindegy. Nem lehet a katasztrófák korát kizárólag az organizmusok föllépte elé tennünk, mintha a földkéreg az organizmusok föllépte után már oly vastag volt volna, hogy azt a belső feszerő szét nem törhette. Ez emberi, apriorisztikus okoskodás. A geologia nem ezt hirdeti, hanem épp az ellenkezőjét. Az Alpeseknek s átlag a lánczhegységeknek, a Himalajának s a többi ázsiai hegylánczna k a harmadkorban való kiemelkedése a katasztrófáknak minden jellegét viseli magán. Egész kontinenseken futnak végig redőik. Egy oldalról a rétegek, még pedig a harmadkornak eokén, miokén, s néhol még pliokén rétegei ezer meg ezer lábra ki

vannak emelve, mialatt a törésnek csak egyik fele torlódott fel meredeken, a másik ugyanott leereszkedett a mélységbe. Átvetődésekkel, teljes fölfordulásokkal találkozunk, ugy hogy ami legfölül volt, az legalulra került s megforditva. Lehetséges-e az, hogy ily történések katasztrófák nélkül menjenek végbe? lehetséges-e az, hogy sok ezer lábnyi réteg egyszerre veszitse el támpontját s kifordulion, s mindennek csendben, lassu átváltozásban s fokozatos elhelyezkedéssel kelljen végbemennie? Az lehetetlenség.

Tény, hogy az Alpesek, Pyrenék, Kárpátok, Himalaja a harmadkor végén keletkeztek. A harmadkorban a föld kérge oly erős volt mint most. Nem mondom, hogy a föld izzó magva s szilárd kérge közé szorult gőzök emelték ki a kérget; nem mondom, hogy összezsugorodott s leszakadt a horpadásokban; tartsa mindenki azt, ami neki tetszik; de az bizonyos, hogy a földfelületnek ilyetén összegyürődése nem eshetik meg anélkül, hogy meg ne roppanjanak bordái, ki ne áradjanak tengerei, össze ne zúzódjanak szirtjei.

Minél későbbi a hegységek kiemelkedése, annál nagyobb mérveket ölt a pusztulás és fölfordulás, melyet méltán katasztrófának mondunk. Ha most ismét keletkeznének hegylánczok, melyeknek redői átvetődnének oczeánokon s világrészeken, bezzeg ez meg nem történhetnék világraszóló katasztrófák nélkül. Igy volt ez a harmadkornak végén; igy volt máskor is, valahányszor hegységek emelkedtek a tengerekből,

Gondolom, hogy itt Heer találja el a középutat, a ki irja: »Ismételve utaltunk arra, hogy a föld emelkedései alighanem igen lassan mentek végbe. De ha valaki azt állitja, hogy az Alpeseknek utolsó, pliokeni emelkedése is ily lassan, s alig észrevehetően ment végbe, az megfeledkezik azokról az óriási szétvetődésekről és eltolódásokról, melyek sziklatömegeket több ezer lábnyi magasságra torlasztottak egymásra, megfeledkezik azokról a mély hasadékokról, melyek képződtek s a törmelék roppant tömegéről, mely a völgyekben felgyülemlett s tekintélyes dombokat képezett.

Nagyon valószinütlen, hogy Glärnischnek 6000' magas sziklafalai az alattuk elterülő s ujabb periodusba tartozó nummulita rétegek fölé lökettek, ugy hogy ember, állat azt észre nem vette, vagy hogy a Gallanda-hegy a Kurfürsten hegylánczolattól különszakadt még pedig egész csendben s nagy megrázkódtatások nélkül szakadtak a Glarusi völgybe azok a tekintélyes dombok, melyek a Glärnisch magaslatairól valók. Ha ezelőtt e nagy természeti történéseknek nagyon is rövid időt szabtak: ugy most az ellenkezőbe csaptak át, s millió évekkel játszanak, hogy a történésnek fölötlő nagyszerüségét fölaprózva a modern ember tapasztalataihoz alkalmazzák, mialatt elfelejtik, hogy a történeti idő a föld történetének parányi kis részét képezi s hogy a fejlődés változatainak csak igen kis része vonult el az emberi szem előtt. Az a nézet is, mely szerint a természet történései egyenletesen és megszakitások nélkül mentek végbe, aligha lesz igaz, sőt ellenkezőleg azt tanuljuk, hogy a nyugalomnak aránylag hosszu korszakaira ismét nagyszerü átalakulások következtek. Igy következik a nyugodt fejlődésnek hosszu korszakára, a kőszénkorszakra, az erőszakos, viharos permi korszak, mely aránylag rövid idő alatt elváltoztatta a föld szinét s épp ugy Európa legujabb s leggyökeresebb átalakulása az aránylag szintén rövid pliokén időszakban ment végbe. Igaz, hogy nagy átalakulásokon ment át a mi Svájczunk (Heer, zürichi tanár volt) a miokén időszakban is, de ezeket nem hasonlithatjuk össze a pliokén eseményeivel, amikor Alpeseink bámulatos hegylánczai meredeztek ki a földből s a legujabb rétegeket (az ugynevezett molasse-t) ugy oldalba nyomták, hogy szélük hosszában a bódeni tótól Genfig több órányi szélességben hegyekké s dombokká gyürődtek, milyenek a Speer s a Rigi 1956 s 1800 méter magassággal.« (Die Urwelt der Schweiz. 575. l.)

Ez a nézet megegyez a horpadási elmélettel is s a paläontologiának számos adataival. A horpadási elmélet szerint a földkéreg többször beszakadt s a tengereknek és földségeknek eloszlásában nagy változásokat idézett elő. Éles határvonalak huzódnak egyes, egymásra következő rétegek

közt s a fauna és flóra teljesen elváltozik. Igy pl. Északnyugati Európában az ókora a világnak teljesen el van választva a középkor legrégibb rétegeitől, annyira, hogy nemcsak egyetlen egy faj sem hidalja át a két korszak közt az ürt, hanem a két faunának és flórának a jellege is elváltozik.

Ez a diskontinuitása az életnek sugalhatta Cuviernek a gondolatot, hogy ne egymásból való leszármazással, hanem egymást fölváltó uj teremtésekkel magyarázza ki a világ különbségeit. Cuvier azt gondolta, hogy nagy, általános világkatasztrófák semmisitették meg ismételten az egész faunát és florát a világon, s hogy mikor a katasztrófák után a világ ujra fölépült romjaiból, Isten mindannyiszor uj, a körülményeknek megfelelő teremtéssel népesitette be a földet.

Cuvier könnyen hajlott e gondolatra, mert nem ismerte eléggé a fajok átmeneti alakjait, vagyis azokat az alakokat, melyekből lépcsőzetes egymásután rakhatunk össze egyre hasonulóbb jellegekkel, amilyenek pl. a harmadkori lovak, kutyák, sertések. Tény, hogy némely nemek és fajok egyszerre kivesznek; tény, hogy a fauna és flóra s a geologiai rétegek egymásutánja többször nagy diskontinuitást s teljes szakitást jelez, de ha a tényeket magyarázni akarjuk s okaikat katasztrófákban keressük, a Cuvieri katasztrófák föltevése által túllövünk a czélon. Cuvieri katasztrófákat nem mutathatunk ki a tényekből; hogy az egész fauna és flóra az egész világon kiveszett, azt nem fogjuk bebizonyitani, de azt igen nagyon sürgetik ez adatok, hogy nagy katasztrófákat vegyünk föl, melyek a világ szinterét s ábrázatát elváltoztatták, az életet az illető helyeken tönkretették, tabula rázát csináltak, mig végre nagysokára az életnek máshonnan bevándorolt alakjai foglalták el ujra a tért.

A katasztrófáknak ezt a szerepét el kell ismernünk, s erre nemcsak a palaeontologiából, de magából a geologiából is következtethetünk.

»Die Unabhängigkeit der jüngeren (tertiären) Sedimente von den Verbreitungsgebieten der nächst älteren Schichtgesteine, und die Selbständigkeit ihres Auftretens

deuten auf grossartige, inzwischen eingetretene Katastrofen, sowie auf höchst beträchtliche Aenderungen in der Verteilung von Meer und Festland, welche von ihrer Ablagerung wenigstens innerhalb des bei weitem grössten Theiles der Erdoberfläche stattgefunden haben, wodurch zugleich eine Neuordnung vieler Verhältnisse auf der Erde eingeleitet würde . . . In der That begegnen wir bei näherer Betrachtung dieser jüngerer Gesteinsbildungen inbezug auf Gesteinsbeschaffenheit und Lagerung, ganz besonders aber in Rücksicht auf die in ihnen eingeschlossenen organischen Ueberreste, so völlig von den früheren Bildungen veschiedenen Verhältnissen, dass wir uns wohl für berechtigt erachten dürfen, in diesen Aenderungen den Anfang eines neuen Abschnitts in der Erdoberfläche zu erblicken.« (Natur u. Off. 1900. 36. l.)

Gümbelnek ez az idézete sokkal fontosabb, semhogy figyelmünkre ne méltassuk egyes állitásait.

Nemcsak a fosszil alakok, de a sehogysem közvetitett kőzet-rétegek egymásutánja mutatja, hogy a világ szintere nagy átalakulásokon ment keresztül. S ezen különbségek képezik a korszakoknak határköveit. A fosszil alakok jobban tüntetik föl a különbségeket, mint a kőzetrétegek, már csak azért is, mert lehetséges, hogy különböző korszakokban ugyanazon kőzetek képződjenek, mint azt már a formációkról értekezve emlitettem; de éppen ugy lehetséges, hogy az elváltozott világban a kőzetrétegek is különbözzenek, sőt nemcsak hogy lehetséges, de gyakran tényleg ez be is áll. Eddig leginkább a fosszil alakokra lett fektetve a korszakok osztályozása, de egyre jobban szemeinkbe ötlik az a különös tény, hogy a palaeontologiai fölosztásnak megfelel a dynamikus történésekre fektetett *geologiai időfölosztás.* A geologiában magában vannak nagy megszakitások, diskontinuitások, melyek alapos elváltozásokra utalnak. Nem is lehet azon csodálkoznunk; hiszen a geologiai elváltozások hordozzák az élet elváltozásait s a nagy geologiai elváltozások aligha eshetnek meg katasztrófák nélkül.

Azonban itt is különböztetnünk kell; a geologiai el-

változásokban is nagy a változatosság. Vannak erőszakos és romboló korszakok s vannak ismét csendesebb periodusok. Valamint a jelen korszak, melyet negyedkornak hivnak, nem tüntet föl nevezetes, uj képződményeket; épp ugy a másod- vagy középkorszakban nem látunk föltünően uj világalakulást. Az első- vagy ős-korszak ugylátszik mozgalmasabb volt, mert két hegyláncz-torlódást tulajdonitanak neki s zoologiai tekintetből két periodusra: kora-paläozoi és késő-paläozoi korszakra osztják, s alighanem a Devont is mint önálló középtagot fogják kihasitani.

A legnagyobb elváltozást a föld a harmadkorban szenvedte; kőzetrétegei különböznek az előzőktől, élete közeledik a jelenkorhoz: épp ugy a harmadkornak végén kialakult a világ mai ábrázata s egy óriás jégeke szántotta föl a történeti idők kulturájának mezejét.

Ezeket a katasztrófákat eléggé magyarázza a föld mechanikája, a tengerek özönlése, nagy medenczéknek süppedése; a tengeráramok megőrölték, szétmosták a kőzeteket s a földet s megalakitották azokat a hatalmas kőzet-rétegeket, melyeket száz és ezer méter szerint mérünk.

A katasztrófákat ily értelemben minden geologus elfogadhatja s ha nem elfogult, el is kell fogadnia.

Némely geologok megijedtek e nagy hatásoktól s azt gondolták, hogy e hatalmas s kivált egynemü rétegeket a tengerek árama nem alakithatta s azért másféle magyarázatokhoz is nyulnak, melyekkel a katasztrófákat ki nem kerüljük, sőt azoknak legrémesebb nemét honositjuk meg a föld történetében.

Ezek a geologusok a katasztrófákat az atmoszférából származtatják s különösen a nagyon régi geologiai periodusokat tartják szem előtt.

A régi atmoszférát szerintük nem szabad azonositani a mai körléggel. A régi periodusok atmoszférája sürü volt s telitve számtalan elemnek gázaival, melyek a meleget lekötötték s az őskorszakok egyenletes hőmérsékének okai lehettek. A gázokkal telitett atmoszféra volt az élet pólyája, s benne fejlődtek az ős- s a közép-korszak faunájának s fló-

rájának kényes, langyos alakjai; a hülés előhaladtával azonban a gázok leverődtek s onnan van, hogy az állatok és növények homogén kőzetréteggel vannak boritva. Sokféle leverődés volt a földön: agyag-, mész-, kvarcz- és viztömegek szakadtak le s terjedtek el végig a földön. A növényi s állati élet pompáját eltemette a lecsapódott anyag, hogy rétegein ismét uj életnek, az elváltozott klimatikus és talajviszonyoknak megfelelő uj alakulásoknak nyisson tért. A természet nem kimélte az életet; nemcsak nagy arányokban, de kifogyhatlan bőséggel és képzelettel alakitott világokat. Csak később állandósultak meg az organikus életnek kedvező befolyások, mintán az atmoszféra megtisztult. (Gäa. 11. K. 181. l. idézve Mandel: Prof. Häckels natürliche Entstehung des Menschen 74. sk. l.)

Mit szóljunk ez eredeti s tán csak nagyon régi világperiodusokra illő fölfogásról?

Az atmoszféráknak bizonyára vannak titkaik, melyeket mi ez időszerint csak sejthetünk; de hogy a rétegek vastagságát a körlég lecsapódásaiból kell magyaráznunk, azt nehéz lesz bizonyitani. Ha a körlég lecsapódásaiból volnának a kőzetek, akkor csak alsó rétegeikben találnánk fosszil maradványokat; s igy csak ezeket a kőzeteket s még inkább azokat a rétegeket, melyekben semmiféle paläontologiai lelet nincs, tulajdonithatnók az atmoszféra lecsapódásainak. Tény, hogy vannak ily kövületnélküli kőzetek s ezeket katasztrófákkal könnyebb magyarázni; de ezeket a katasztrófákat fölösleges az atmoszférából eredeztetni. E bizarr és vakmerő nézetben ugy tünik föl a régi világok élete mint Herculanum városa, melyet láva borit; de a természet nem ezt a képet nyujtja kőtemetőiben; a kőzet nem szemfödő, hanem koporsó is; a kőzetek minden rétegében találunk életnyomokat.

Mások csillagászati föltevésekkel tarkitják a katasztrófák elméletét, s a laikus előtt meglepő, de a tudományos fölfogástól nem idegenkedő gondolatokat pengetnek.

Nem lehetetlen ugyanis, hogy a földnek azelőtt több holdja volt, melyek körülötte keringtek s az acceleráczió

következtében lassan-lassan a földhöz közelebb jutottak, mig végre reá ömlöttek. Korántsem szükséges fölvennünk, hogy az ősködből vagy bárminek nevezzük azt a központi tömeget, mely a naprendszer kiinduló pontja, éppen ennyi bolygó támadt, mint a mennyi most van, sőt valószinü, hogy nagyon is sok, kisebb-nagyobb csillag indult ki a központi tömegből. Ezek a csillagok anyaguk szerint is különbözők lehettek; lehettek olyanok, melyek izzásba jöhettek chemiai összetételüknél fogva, amilyen pl. a nap; lehettek mások, melyek nem iztak, hanem mondjuk vizesebbek voltak, sőt lehettek olyanok, melyek túlnyomóan vagy talán egészen is vizből álltak. Ha Jupiterre, Neptunra gondolunk s azoknak kis fajsulyát szem előtt tartjuk, nem idegenkedünk túlságosan e bizarr gondolattól.

A kóválygó kisebb bolygók idővel a nagyobbaknak vonzását követték s holdjaikká lettek, igy van a földnek most még egy látható holdja és sötét, kisebb holdakról is beszélnek a csillagászok. A holdak pedig lassanként leérnek a központi bolygóra, mert ennek vonzása érvényesül s pályájuknak sugara idővel megkurtul, mig végre központi testükkel egyesülnek.

Ez az agglomeráczió egyre tart; a bolygókból holdak, ezekből nagyobb bolygók lesznek; a nagyobb bolygók a napnak holdjai, tehát a maguk részéről szintén a holdak sorsára jutnak.

E gondolatot szem előtt tartva, nagyon könnyen rájövünk a csillagos égből ránk törő katasztrófák lehetőségére. Ha volt a földnek sok holdja, szinte lehetetlen, hogy a földtörténetnek számitatlan évezredei alatt egy sem ért volna a földre. Nem kell azt gondolnunk, hogy mindegyik okvetlenül megolvadt s elpárolgott volna; ennek bekövetkezése az illető holdnak chemiai összetételétől függött, s a holdaknak e leereszkedéséből magyarázzák a nagy geologiai formációkat. Előttük ugyanis érthetetlen az, hogy a földet oly hatalmas s egyenletes rétegek boritják, száz és száz, sőt ezer kilometerre és sok száz meg ezer méter vastagságban; azt állitják, hogy e rétegeket lehetetlen magya-

rázni az iszap lerakodásából; továbbá rámutatnak arra, hogy vannak palák és homokkövek minden fosszil tartalom nélkül, s végül figyelmeztetnek arra is, hogy igy lehet érteni a faunának és flórának időszaki teljes megszakitását széles, tágas körben.

E fölfogásnak is van sok nehézsége, minket azonban csak annyiban érdekelt, mert a természetnek katasztrófaszerü jellegeit tekintetbe veszi s azoknak a maga szempontjából valamiféle magyarázatára törekszik.

A katasztrófákról értekezve nem hagyhatjuk említés nélkül azt a csodálatos világeseményt, mely a jég-korszak neve alatt ismeretes. A jégkorszak magán viseli a katasztrófaszerüség jellegeit, bár előttünk ez az egész esemény ez idő szerint inkább a bámulatnak s a kutatásnak, mint az okain eligazodó tudománynak tárgya! Valamit tudunk belőle, de sokat még nem tudunk.

A tényt magát, s közvetlen okát, a klimaváltozást ismerjük, de magának a klimaváltozásnak okát, s a jégkorszak benső történetét, periodusait, képződményeinek sorátrendjét, az ember történetével való összefüggéseit még nem ismerjük,

Azt tudjuk, hogy óriási jégmezők terültek el e korszakban, mely a harmadkor után következett, Európában, Ázsiában, Amerikában, Afrikában; e jégkorszak azért állt be, mert a klima ugy elváltozott, hogy a jégmezők képződhettek.

A jéghez viz kell, még pedig viz a magaslatokon, tehát eső; sok jéghez sok viz, tehát sok eső kell; sok esőhöz — más kozmikus befolyásokat, kozmikus páráknak behatolását most számitáson kivül hagyva, — sok nagy tenger kell, vagyis tengeri klima. A kontinentális klima száraz és hideg; a tengeri klima nedves és enyhébb. A jégárak képződéséhez tengeri klima kell: sok eső és alacsony hőmérsék; de a hidegnek nem kell éppen nagynak lennie; a sikságokon lehet néhány fok zerus fölött is.

E kellékeket a mai alakulások is bizonyitják.

A déli sarkon a tengereknek nagy kiterjedése s a

déli féltekének rövidebb nyarai eszközlik, hogy a jég roppant területet foglal el. Esik sokat és alacsony a hőmérsék. Ha a viz és föld eloszlásának s az insolációnak délsarki árama északon tért foglalna, akkor egész Európa Lombardiáig jégben állna. Uj-Seelandban is vannak hatalmas jégárak, melyek a tengerig nyulnak; pedig Uj-Seelandban pálmák virágoznak s Uj-Seeland a déli sarktól annyira esik mint Dél-Olaszország az északi sarktól. Patagoniának jégárai erdőkben kúsznak: pedig földrajzi szélessége, tehát távolsága a déli sarktól Felső-Olaszország fekvésének s az északi sarktól való távolságának felel meg. A különbség a folytonos eső, a déli tengereknek túlsúlya a szárazföldek fölött, s a kurtább nyár következtében a kisebb hőmenynyiség.

Még érdekesebb képet mutat erészben a Himalaja. Mialatt északi felén, melyet száraz, kontinentális klima övez, az örök hó határa 16,000 angol lábnyi magasságban fekszik, addig a déli részen, mely a nap felé, az illatos Indiák felé fordul, 12,000 lábnyi magasságban huzódik a hó-vonal; déli meredek völgyeiben nyúlnak el a jégárak, mert itt zuhog az eső, mely a magasságok által lefogott Monsun-szelek páráiból csapódik le. A Himalaja déli oldalán a földmüvelés 11,000 láb magasságban vonja meg barázdáit, dél-keleten 4000 lábnyira már alig találunk szántóföldet; a gyümölcsfák 7000 lábnyi magasságban már nem teremnek. Pedig az időszaki esőknek övén tul, Tibetben, az őszi- és kajszin-baraczk még 8—11,000 láb magasságban érik, azontul is művelik a földet s a répa 15,000 láb magasságban terem meg.

Ezek az adatok világosan mutatják, hogy a jég-árak keletkezéséhez mi kell? Kell sok eső s alacsony klima. A jégkorszakokat tényleg most ugy is magyarázzák: nagy tengerek boritották a földet; roppant sok eső esett; a felhőzet sürü volt s megakadályozta sokban a nap melegitő behatását; ennek következtében a hegyeken nőttek a jégárak s leereszkedtek messze a dombos vidékekre és sikságokra; a föld magára huzta jeges sapkáját; a második jég-

korszakban az iramgém a Pirenékig hatolt, s északi növényzet terjedt el mindenfelé.

A klima-elváltozásnak elméleteit már ismertettem. A mennyiben azok az elméletek a jég-korszakra vannak tekintettel, azt mondtam róluk, hogy nagy feneket keritenek a kérdésnek. Szem előtt tartva a jégárak képződésének föltételeit, bátran állitjuk, hogy nem szorulunk földpálya-tengely-elhajlásra; nekünk elég a töméntelen sok eső, bárhonnan vette magát s az annak következtében beálló alacsony hőmérséklet. Némelyek a nagy esőzések kulcsát a Saharában keresték. Escher von der Linth és Desor fölkutatták Afrikának e rémséges sivatagját s arra a megállapodásra jutottak, hogy az Alpeseknek végső fölemelkedése előtt Saharában tenger terjengett. Ez oknál fogva szerintük déli Európát afrikai szelek és esők járták; az esők lehütötték a hőmérsékletet s igy támadt a jégkorszak. Később a Sahara emelkedett, a tenger lefolyt s a szárazföldből sivatag lett, ahonnan most már forró, meleg szelek kelnek szárnyra, melyek megeszik az Alpesek havát és jégárjait. Jelenleg e föltevésnek nincs már kelete; ki van mutatva, hogy a Sahara szelei nem érik az Alpeseket, mert kelet felé csavarodik a föld forgása következtében utjuk. Magát a hires »Föhn«-t ez időszerint nem is tekintik afrikai szélnek, hanem az alpesek légáramlatának. No de mit is ér a Saharának akár régi tengeri, akár jelenleg sivatagi klimája a jégkorszak magyarázatában; hiszen jégkorszak nemcsak Európában, nemcsak az Alpeseknek lejtőin volt, hanem másfelé is, Dél- és Észak-Amerikában, Afrikában, Ázsiában is uralkodott.

Némelyek a golf-áramra utalnak. Lehetséges — mondják —, hogy ez áram a jégkorszakban nem csavarodott a mexikói öbölben észak-kelet felé, hanem egyenesen átcsapott tovább nyugotra, ugy hogy Európát nem érte. Föltételezik ugyanis, hogy a két Amerika közt még nem volt meg a szárazföldi összeköttetés, hogy a Panama még nem létezett. Azonban ez a föltevés teljesen dugába dől és sehogysem tartható fönn. A Panama már létezett a harmadkorban; a jégkorszak aránylag igen uj világ-esemény, mely a

történeti időknek küszöbén áll. — Azután tartsuk mindig szem előtt, hogy a világ őskorában s középkorában a klima egyenletes és meleg volt; pedig akkor a Panamai földszoros nem létezett s ki tudja miféle összeköttetés volt Amerika és Európa közt.

A jégkorszaknak ez itt emlitett két magyarázata sikerültnek sehogysem mondható s azért bátran mellőzhetjük mindakettőt; de hát van-e jobb magyarázatunk?

Semmi sem oly zavaros és érthetetlen a geologiában mint a jégkorszak. Közel van mögöttünk szinte a történeti idők küszöbén áll, sőt Európában határozottan a történeti időkbe nyúlik bele. Heernek szavai szerint, ki a jégkorszaknak fogyó ugyan, de még meg nem tört hatalmát Ninive és Babylon virágzásának idejébe teszi, még elérhetjük éveink mérczéjén a jégkorszaknak utolsó uralkodását, öt-, hat-, hétezer év előtt Európát még hatalmas jégárak pánczélja alatt gondolhatjuk; de azután fölfelé haladva, elvész a jégárakban utunk s megfagy gondolatunk.

Látjuk ugyanis, hogy többszörös eljegesedés váltakozott enyhébb éghajlatu faunával és flórával; a jégárak görgetegei közt találkozunk kavics-, homok-ponkokkal, nagy lösz- és agyag-lerakodásokkal. Egy helyen még az Elefas antiquus, a Rhinoceros Merkii, a Hypopotamus major maradványaival találkozunk; másutt ezek a formák más alakoknak engedtek tért; néhol párás, ködös, esős világ borulhatott a vidékekre, másutt hideg, száraz idők uralkodhattak, amilyeneket az iramgém szeret, mely Dél-Francziaországig hatolt le.

Ha asztronomiai okai voltak volna a jégkorszakoknak, akkor roppant messzire toljuk ki első beköszönésüket; 300,000 évről beszélnek, kik az éjnapegyen előhaladásával s a földpálya elhajlásával magyarázzák a jégkorszakokat. 300,000 év bizonyára elég, hogy a jég uralma váltakozzék enyhébb éghajlattal s hogy az interglacialis korszakokban a fauna és flóra kisebb-nagyobb kilengéseket s elváltozásokat mutasson. De amint már emlitettem, az asztronomiai okok nem birnak támaszszal a multban. Biztos jégkorszaki nyo-

mokra sehol sem akadunk; kitünő geologusok, mint Arcelin, kik különben kozmikus okok felé hajolnak, bevallják, hogy a jégkorszakoknak a régi geologiai periodusokban való rendszeres váltakozására sehol sem találunk valóságos, kétségtelen bizonyitékot.

S mi lesz a jégkorszaknak a harmadkor óta, tehát az ugynevezett diluviumban való többszörös föltünésével? Csak odavetőleg emlitem, hogy diluvium alatt a geologiában nem a bibliai vizözönt értjük, hanem a harmadkor után következett korszakot, melynek üledékei s rétegei közvetlenül a vizárakra emlékeztetnek pl. a kavics, homok, agyag. Mi lesz tehát a jégkorszakokkal? Némelyek kettőt, mások hármat különböztetnek meg, s legalább egy interglaciális időközt általában szokás elfogadni; hogyan fogjuk magyarázni asztronomiai okokkal ez ingadozást?

Továbbá, ha a diluviumban a jégkorszakot sokszorosnak tekintjük s közbe interglaciális korszakokat fölveszünk más-más faunákkal s flórákkal; ha az utolsó jégkorszakot 10,000 évre toljuk hátra s az ember nyomait az első nagy jégkorszak utáni interglaciális időközbe helyezzük: hová jutunk az emberiségnek praehistorikus korszakával? Még a terciérben élt volna az ember, a pliokén fauna- és flórában s csak a jégkorszakok után változott-e el a föld faunája és flórája? Nem csábitó gondolat-e, inkább a már elváltozott, legujabb világba tenni bele az embert, az elváltozásnak oly stádiumába, mely a fejlődésnek uj fokát, uj világát nyitja meg, mint a messze távol fekvő harmadkorba, mely harmadkor azután letünik a világ szinpadáról?! Az ember, ugy látszik, a legujabb kornak alakja!

Biztosra vehetjük, hogy Amerikában az ember a Mastodon és Glyptodon kortársa volt, mint Európában a Mammuté s mint ilyen ugyancsak tanuja volt a jégárak kiterjedésének és visszavonulásának. S hasonlóképen a nagy emlősök pusztulásának. S mikép pusztultak el az óriás emlősök? megfagytak-e vagy előbb megfultak s azután fagytak meg vagy rothadtak el? Bizonyára a »diluvium« esélyei miatt pusztultak el; jég és viz nem kedvezett nekik. Azon-

ban a természetnek fejlődése magával hozza-e a fönnálló fauna és flóra életkellékeinek olyatén megtagadását, hogy annak következtében az egész fauna és flóra elveszszen? nem különös dolog-e az, hogy a természetnek rendes folyása lehetetlenné tegye a létet azoknak az alakoknak, melyeket ömaga nevelt? erre a kérdésre vagy azt felelhetjük, hogy a természetben ez az átváltozás nem történt egyszerre, hanem lassan, vagy azt, hogy katasztrófaszerüen ütött be s okozta halálát az életnek. Azonban itt is sok vidékszerüségre akadunk; egy helyen ilyen, más helyen más lefolyást sejtethetnek a maradványok.

Neveli a nehézséget a képződmények és lerakodások sorának megállapitása; a sor igen kétes gyakran; nehéz eldönteni, vajjon diluviumról, alluviumról, paläolith vagy nevolith maradványról van-e szó. Néhol a paläolith fiatalabb mint a jégkorszak egyáltalában mint például Kelet-Angliában, máshol az interglaciális korszakba vagy a második jégkorszakba esik bele. Ha még ehhez hozzáveszszük az európai s amerikai jégkorszakok összefüggésének kérdését s azt az általános kérdést, vajjon a jégkorszak az egész földön egyidőben vagy váltakozva majd az északi majd a déli féltekén uralkodott-e; némelyek azt mondják, hogy a jégkorszaknak egyidejüsége iránt semmi kétely sincs, de vannak, kik mint Arcelin, azt mondják: »Rien, ne permet de l'affirmer.«

A jégkorszakban s a diluviumban ezek után eligazodni a mai tudománynak egyáltalában nem lehet. Valljuk azt be. A diluviumnak, a jégkorszaknak s a praehisztorikus időknek tanulmányozása még roppant nagy munkát igényel, mielőtt biztosabb itéletekre képesiti a tudományt. S ezt nem a tudomány lealacsonyitására, sem a munkakedv lelohasztására mondom, hanem ellenkezőleg az érdeklődésnek emelésére. Igaza van Gandernek (Die Sündfluth, 47. l.): »In keinem Punkte ist die Geologie so im Unklaren, wie in Bezug auf die Lehre von der Eiszeit. Einerseits erkennt sie aus verschiedenen Thatsachen, dass eine solche starke Verminderung der Temperatur mit ver-

mehrten Niederschlägen eingetreten sein muss, andererseits sind aber wieder gar keine Anhaltspunkte vorhanden, welche einen Erklärungsgrund hiefür darbieten könnten.« Utóvégre is választanunk kell, vajjon földünk meteorologikus állapotait az asztronomiával vagy közvetlenül a geologiával hozzuk irányadó összeköttetésbe. Ha a csillagászati törvényektől eredeztetjük a jégkorszakot, rendszeres váltakozását fogadjuk el egyrészt, másrészt roppant hosszu időkre terjesztjük ki. Emlékezzünk, amit a klimákról mondottam; ha a földpálya excentricitásával hozzuk összeköttetésbe a jégkorszakot, akkor ez excentricitásnak időtartamát, mely 250,000 évet ölel át, kellene a jégkorszaknak tulajdonitanunk s az utolsó jégkorszakot ezelőtt 10,000 évvel keresnünk, mikor teleink nem mint most a napközelben, de a naptávolban folytak le. A régi geologiai periodusok nem utalnak asztronomiai okokra, s a jégkorszaknak az óriási időtartama s távoli elfekvése a jelenkortól szintén több nehézségbe ütközik.

Azonban a nehézség nem érv az ellenkező állitás mellett s nehézségek fölhozásával nem czáfolhatnók meg a jégkorszakoknak asztronomiai törvényektől való függését. Nem is czáfolni akarunk, hanem csak ráutalunk a sokkal természetesebb s közelebb fekvő magyarázatra, melyet a katasztrófák föltevéséből s a jégkorszak képződésére alkalmas tényezőknek megjelöléséből veszünk. Ezek a tényezők itt a földön találhatók.

Gondoljuk el, hogy a harmadkor végére tüzi ki a geologia a leghatalmasabb európai, ázsiai, amerikai hegyláncznak emelkedését, melyeknek fodrai és redői világrészeken s oczeánokon vetődnek át; gondoljuk el, hogy biztosra veszik egy nagy kontinensnek, mely Spanyolországtól Brazilia felé terjedt, a harmadkorszak végén való elsülyedését; gondoljuk el, hogy ez uj alakulás következtében a tengerek rendkivül kiterjedtek s a szárazföldeken tengeri klima lett az uralkodó; gondoljuk el, hogy óriási vizözönök jártak a földön, melyeknek nyomait a kontinensek ék-formáiban, geologiai képződményekben s történeti emlékekben birjuk: s

nem idegenkedünk majd a gondolattól, hogy a jégkorszak katasztrófaszerüen köszöntött be a virágos s életteljes földre; megakasztotta, szinte egy csapással elfojtotta életét; fölszántotta jégekéivel a földet, behintette termékeny réteggel a mezőket és lejtőket, hogy tért nyisson az emberi történetnek.

A katasztrófák azáltal eredményezhették a jégkorszakot, hogy a tengereket roppant mérvben kiterjesztették. Tartsuk szem előtt, hogy valamennyi geologus szerint az Alpesek, a Himalaja, a Cordillerák és Andesek a harmadkor végén emelkedtek ki jelenlegi magasságukba. Bármint magyarázzuk ezt az emelkedést, nyomában nagy, erőszakos változások jártak s járhattak bizonyára azok is, hogy a föld felülete az atlanti oczeán helyén beszakadt s tengerek ömlöttek a szakadékba. Az emberiség emlékei két nagy katasztrófáról értesitenek: Atlantisz elsülyedéséről s a vizözönről, e történeti emlékek nagyszerü keretét képezik az absztrakt s csak lehetőségekkel dolgozó geologiának. Miért nem ragadnók meg e történeti nagyszerü adatokat? A tenger általános kiterjedése, a teljesen beborult ég megakadályozta a föld felületének inzolácziójá, s a földön jégárak keletkeztek. A hőmérséknek nem kellett tulságos alacsonynak lennie; az alsó légrétegeknek lehülése néhány fokkal a zerus fölött elégséges a jégárak képződésére; néhány fokra a hőmérsék átlaga nagyon könnyen leszállhatott. Lehet, hogy a jégkorszak uralma alatt az azt hordozó tényezők néha elváltoztak; lehet, hogy a tengerparti klima időnként szárazföldi klimának adott helyet, s aszerint a jégkorszak, amint már emlitettem majd visszavonult, majd ismét uj erőre kapott; de hogy a jégkorszak maga a kiterjedt tengerekkel közel összeköttetésbe hozható, az oly közvetlen gondolat, hogy szinte erőszakoskodnunk kell, hogy szabaduljunk tőle.

S ha a fölülkerekedett maritim klimával összefügghet a jég-korszak, akkor katasztrófaszerüsége sem képez nehézséget. Sőt katasztrófaszerünek kell azt mondanunk, mert a jégkorszakba vezető átmeneti klima nyomaira nem akadunk. »Vor allem, — irja Christ, (Das Pflanzenleben der Schweiz,

419. l.) — ist die grosse Thatsache festzuhalten, dass bei uns ein ununterbrochener Anschluss der heutigen an die formenreiche, subtropische Tertiärvegetation nicht besteht . . . Es hat also eine Vergletscherung der tertiären Flora unserer Gegenden ein sehr gründliches Ende gemacht, und allmählich hat sich dann die heutige Flora eingestellt.«

A subtropikus flóra egyszerre elvész s egy északsarki alpesi flóra költözködik le a magaslatokról a völgyekbe s onnan a síkságokba. Ugyanez történik az állatvilágban. Az óriás elefánt-félék kivesznek Európában, Ázsiában, Amerikában; számtalan belefagy Szibéria agyagába; hogy ezeket katasztrófák pusztitották ki, az bizonyos, még pedig vizözönök, mint alább látni fogjuk; most itt csak arra a körülményre utalok, hogy Szibéria agyagába egész példányok szőröstől-bőröstől belefagytak, ami szintén azt mutatja, hogy a klima-változásnak gyorsan kellett történnie.

Ezek az adatok világosan bizonyitják a klima-változás nem közvetitett, rögtöni átmeneteit; már pedig a jégkorszak e klima-változással okvetlenül összefüggésben volt.

Végül még arra a körülményre reflektálok, hogy a harmadkor klimájának fokozatos csökkenése az eoéntől, a miokénen át a pliokénbe, korántsem birja folytatását a jégkorszakban. Legfölebb azt mondhatnók, hogy a pliokén a negyedkorban folytatódik. No de mit csinál, s honnan veszi magát a rémséges jégkorszak a pliokén s a negyedkornak gazdag flórája és faunája közt? Erre nézve mondtam, hogy a jégkorszak a pliokén s a negyedkor közt ugy veszi ki magát mint nagy sziklatömb virágos-ágyak közepén: valamint a sziklatömb, ugy a jégkorszak sem odavaló, ahol van s kimagyarázhatlan a klimák fokozatos hüléséből; csak a katasztrófa föltételében érthető. Teljesen ezt a gondolatot osztja Vogt Károly, ki G. Saporta hires művét »Die Pflanzenwelt vor dem Erscheinen des Menschen« czimmel németre forditotta s az első rész végéhez a következő jegyzetet füzte, mely igen jól tájékoztat az itt szőnyegen forgó kérdésben: »Wenn die Frage der allmäligen Abnahme einer über die ganze Erde verbreiteten, tropischen Temperatur

schon eine höchst verwickelte und wie aus der lichtvollen Darstellung des Verfassers hervorgeht, noch nicht in befriedigender Weise gelöste ist, so erscheint die Eiszeit in noch höherem Grade als ein Räthsel. Man könnte sich dieselbe in der That völlig wegdenken und würde dann finden, dass der Process der allmäligen Abnahme der Temperatur und der schärferen Specialisation der Klimate in durchaus regelmässiger Weise von den jüngsten Tertiärzeiten bis zu der heutigen Epoche fortgeschritten wäre. *Woher also diese seltsame und abnorme Unterbrechung?* Selbst wenn man die Gletscherbedeckung auf die Gebirge und die nördlichen Gegenden beschränkt, und wie Saporta wohl mit Recht annimmt, den tiefer liegenden Gegenden in einiger Entfernung von den Gletschern der Eiszeit ein milderes Klima zuspricht, — selbst in diesem Falle bleibt die grössere Ausdehnung der Gletscher, die ja thatsächlich bewiesen ist, noch immerhin eine Ausnahme-Erscheinung, die einer ganz befriedigenden Erklärung harrt.«

Hiába mondjuk, hogy a harmadkor klimája lassan lehült s végre a jégkorszakba fagyott bele, a harmadkor vége is gazdag, buja flórát tüntet föl, mialatt a jégkorszak »különös és abnormis félbeszakitását« képezi a fauna és flóra sorainak; másra tehát mint katasztrófára alig gondolhatunk.

(Vége köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Strassburger Theologische Studien. Erster Supplementband: Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung von 1884—1900. Erste Abteilung. Die Vornicänische Litteratur von Albert Ehrhard. Freiburg, Herder. 8-r. 635 l., ára 15 márka vagy 18 korona.

Valamint a természettudományokban a részleteket tárgyaló műveken, vagy az egész anyagot felölelő rendszeres

tankönyveken kivül vannak évkönyvek, melyek az egyes tudományszakoknak az elmult év folyamán szerzett vivmányaival, s a részletes kutatásoknak szerencsés előhaladásával foglalkoznak: ugy az ó-keresztény irodalomtörténetnek terén is ajánlatosnak látszott, ha nem is egy, de legalább több év munkájának sikereit összefoglalni s azokat önálló kötetben kiadni. Ezt tette Ehrhard, a jeles bécsi egyháztörténész az itt jelzett első »pótkötetben.« Amit rendszeres patrologiában olvasni irókról, művekről, szövegkritikáról, tanfejlődésről, az természetesen itt is mind érintve van, de nincs előadva hegyiről-tövire, henem inkább csak folytatólag van tárgyalva, annyiban tudniillik, amennyiben a tudományos kutatás mindezeket a kérdéseket 1884-től 1900-ig tovafejlesztette.

A tárgy óriási s az érdeklődés a studiumnak e neme iránt növekvőben van. Mennyi kérdés áll a serény kutatással szemben, melyekre mikroszkopikus, piszmogó munka után lehet csak felelni; ugy vagyunk e téren mint ha leomlott falaknak freskóit kutatnók; apró darabokban szerteszéjjel hányva, összevisszatöredezve feküsznek körülöttünk a műveknek romjai; palimpsestekre irva, dirib-darab papyrusokra, hiányos lapokra, szerte-széjjel szórva pihennek s várják a szerencsés és ügyes kezet, lesik az invencziónak leleményes s az intuicziónak éles tekintetét, mely a darabokba egységet, a szaggatott mondatokba összefüggést s értelmet teremtsen. Erre a munkára nagy hajlamot érez a korszellem, mely a theologiában épp ugy mint a filozofiában fázik a metafizikai spekulácziótól; neki mikroszkopikus, önmagát felejtő, piszmogó, de reális munka kell. No ezt itt bőviben megleli; az egyes művekben iparkodni kell először a példány sértetlen összeállitására, amit a szövegkritika eszközöl; meg kell határozni a műnek korát, azután áttérnek az iró dogmatikájának, filozófiájának, stilusának méltatására, amihez a biografiai adatok teljesebb összeállitása is füződik.

Mit nyujtott az ujabb kutatás ez irányban? hozott-e napfényre ujat? vetett-e fényt az irók fölfogására, a fogalmaknak kifejlődésére és finomodásának kimutatására? mert

a theologiai fogalmak is fejlődnek és finomodnak s az egyes theologiai irók fölfogásán csillan meg a kibővitett nézetnek s a mélyebben megértett theologiai fogalomnak ujabb vonása. Rámutathatunk-e a fogalmak fejlődésének ez ujabb nyomaira?

Az átnézet tehát kiterjed a legutolsó 16 év életrajzi, szövegkritikai, irodalomtörténeti részletkutatásokra.

Ehrhard nyujtja ezt az átnézetet, amire őt alapos és lelkiismeretes munka képesiti. Müvét a tárgyért való lelkesülés s a kompilációs szemfényvesztéstől való irtózat jellemzi; mindent át akart nézni, mindent személyesen látni, olvasni; ami mű kezében nem volt s csak mások után jutott tudomására, arról megjegyzi, hogy nem volt módjában személyesen meggyőződni a tényállásról; szóval itt alapos és lelkiismeretes munkával állunk szemben. Ez az irányzat méltó kicsinyléssel tölti el, kivált az ausztriai theologia iránt, s a kicsinylésből kijut a magyarnak is, (midőn például egy patrologusunkkal kegyetlenkedik az ereje öntudatára ébredt német pròfesszor.) Itélete sujtó, nem toll, hanem bunkó van kezében, amelylyel tönkresilányitja a compilátorkodó theologiai divatot. Ez a méltó kicsinylés sugallja vágyait az osztrák-magyar theologiának megreformálása után. A módját azonban, hogy hogyan kell megreformálni az osztrák-magyar theologiát, el nem árulta. De ha el nem is árulta külön kifejtett tervezgetéssel, kivehető a reformterv eléggé Ehrhard irányzatából: »Komoly munka«, ez a theologia reformja; komoly munka kivált az egyetemeken, komoly munka-irányzat a tanulók közt, s mindenekelőtt a tanárok közt; ez a theologia reformja. Szivből üdvözöljük a komoly, német tudománynak képviselőjét itt a szomszédban; ha a pazmanitákból komoly theologusokat nevel, megtörte útját a theologiai reformnak.

Kitérésnek látszhatnék ez, amit az imént a theologia reformjáról emlitettem, kitérésnek kivált egy ismertetés keretében; de eltekintve a szerző irányának ez uton való jellemzésétől is, nem fogom föl ezt kitérésnek, mert alkalmas bevezetéssel szolgál Ehrhard művének más oldalról való

jellemzéséhez. Ehrhard komoly munkát adott s komoly munkára fogja nevelni tanitványait, ha a theologiának historico-patristicus és irodalomtörténeti mezejének kultiválására fogja őket, de vigyázni kell, hogy a protestáns kutatás filologiai agyafurtságába s irodalomtörténeti s dogmatörténeti finnyásságainak utánzásába ne essék. A bibliografia egy nagyképü és szellemtelen egyveleg, mely »tudományt« kerekit minden egyes műről és iróról; mely agyonüti a szöveget jegyzetekkel, a gondolatot grammatikával, nevetséges túlzásokba esik azokkal az ötölésekkel hatolásokkal, melyekkel az irók egymásra való vonatkozásait szimatolja (46. l.); finnyás és czikornyás lesz, ha a kifejezéseknek és gondolatoknak halászására és vadászására adja magát, hogy kimutassa, honnan szedte ez az iró ezt, honnan azt, hogy minél kevesebb maradjon neki, mert igy annál érthetőbbé válik. Valóságos mediumos érzékenység kell hozzá, hogy valaki még a gondolatoknak átszürődését is észrevegye, »ein Durchschimmern der Gedanken« mint a tudós szerző egy helyen mondja; ez uton a tiszta szubjektivizmus szürődik át az irodalomtörténetbe, s a patrologusok alkalmasak lesznek arra, hogy egy teljesen »zárt társaságot« alakitsanak s minden másnak orra előtt becsapják az ajtót. Játék lesz a gondolat fejlődésének tudományából, »zártkörü-játék«, amelyben egymásnak szellemes ötletein mulatnak az urak. Példa rá a 96. lapon fölhozott »uj elem«, melyet az utóbbi években vitt bele a tudományba C. Holzhey s melyet jellemzésül ideirok: »C. Holzhey uj elemet vitt bele a kérdésbe (sz. Ignácz leveleinek hitelességéről van szó), az által, hogy a valódi s a hamisitott Ignácz-leveleket a syr Didaskaliával összehasonlitotta. Azt következteti, hogy a Pseudo-Ignácz a Didaskaliát *alighanem* ismerte, amiből megint azt lehet következtetni, hogy ez a Pseudo-Ignácz a Pseudo-Clemenssel egy s ugyanaz; de arra a nézetre is hajlik, hogy a Pseudo-Ignácz, illetőleg a Pseudo-Clemens nem is egy, hanem több hamisitó, kik időszerinti egymásutánban, de egy irányban dolgoztak, mert ugyanazon iskolából kerültek ki.« (96. lap.) Igy azután megindul egy egészen érdekes s mulatságos

sport, melyben a tudósok az iróknak szellemi rokonságát s irodalmi függőségét kergetik. Ez uton finomságokba keverednek, melyeknek helyes széjjeltartását és megitélését nem lehet tudósoktól sem várni anélkül, hogy a mesterkéltségnek gyanujába ne essenek; a finomság nem mesterkéltség, de a tulságos finomság lépten-nyomon szubjektiv és mesterkélt nézetek gyanujába fog esni.« (105.)

Ehrhard erőteljes theologiája bizonyára meg fogja óvni tanitványait a protestáns kutatásnak beteges elfinomodásától: de félő, hogy a katholikus theologusok is nagyon beletalálják majd magokat abba az irodalomtörténeti, fogalomfejlődéstani, kicsinyes realizmusba, mely a dogmát az iróktól, a szöveget a jegyzetektől, az igazságot a refexióktól elfelejti. Az ellenszenv, melyet a német modern theologiában a spekulativ gondolkozás ellen észreveszünk; az alapos filozófiai készültség hiányával szövetkezve oly theologusokat fog életbe hivni, kik ó-keresztény-irodalomtörténészek, de rosz theologusok, kik jó speczialisták, de tudományuk holt ér, s kik a sok iró műveinek olvasásából nem tanulták meg azt, hogy nem arról kell tudományt csinálni, hogy hogyan irtak, mikor irtak, hanem arról, amiről irtak; a tárgy, a dolog, a dogma volt a mozgató ideg; az teremtette meg a művet, mert lelkesitette az embert.

Ehrhard átnézetéből győződhetünk meg legjobban arról, hogy mi lesz a theologiából, ha dogmák nélkül, vagy hiányos, kiforgatott, helytelen dogmatikus nézetekkel közelednek az eleven tan irott műveihez, az eleven dogmáknak száraz hüvelyeihez. Csupa baklövést produkálnak még Harnack-ok is, sőt azok a legnagyobbakat és a legkomikusabbakat. Lavirozássá s dillettans ide s tova való vélekedéssé válik a theologia; az igazság nem létezik, csak eklektikus szentenczíák léteznek róla s a szubjektiv fölfogásnak és méltatásoknak sekélyes vizein úszkálnak az erőtlen ötletes gondolatok, meggyőződés nélkül. Az ilyen theologok tudós, eklektikus speczialisták lesznek a kereszténység terén, de épp ugy lehetnének Confucius vagy Mohamed tanában is tudósok; egységes theologiai tudást, erőteljes, szerves dogmati-

kát, s ezeknek megfelelő mély meggyőződést és kihatást hiába keresünk náluk.

Isten óvja meg az egyházat az ily tudománytól. Erre rá kell mutatni folyton s Ehrhardban is az erőteljes és folytatólagos dogmatikának nyomósabb hangsulyozását több helyen kivánatosnak tartanók. Lehet, hogy ezt az irodalomtörténetnek rendszeres előadásában meg is tenné s a »pótkötetben« könnyebben elhanyagolhatta.

Ha a 16 év kutató munkájának azon adatait és elemeit kérjük számon, melyek a dogmatikus gondolatok erőteljesebb kifejléséről tájékoztatnának, azt látjuk, hogy alig találtak valamit. Dogmatikus uj elemre alig akadunk, s a mellett protestáns részről oly tévedéseket melegitenek föl, melyek még ha káposztának nézzük is ezt a »crambét« — ennyi fölmelegités után teljesen élvezhetetlenekké lettek. A káposztát sem lehet túlságos sokszor fölmelegiteni.

A nézeteltéréseknek és ingadozásoknak a tanfejlődés megitélésében tág tere nyilik itt is s ez ingadozásokat épp úgy nem lehet elkerülni, mint a beleokoskodásokat. Igy pl. ha Stier Tertulliánnak hasonlataiból, melyeket a Szentháromság titkának megvilágitására fölhoz, milyenek gyökér, hajtás, gyümölcs, — forrás, patak, folyam, — nap, sugár, tűzláng, azt következteti, »dass Tertullian die physische Emanations-theorie nicht vollständig überwunden hatte« (450 l.); akkor más atyáknak azon hasonlataikból, melyekben a sz. Háromságot három emberhez hasonlitják, azt is lehet következtetni, hogy azok a tritheismusból még nem birtak kiemelkedni. A hasonlatok sehol sem döntők ott, hol egészen más rendbeli dolgokra alkalmaztatnak; belőlük systematikus fölfogásra következtetni nem lehet.

Igen érdekes s helyes kritikai megjegyzésekkel bővelkedik a vértanúk aktáira s azok fölkutatására vonatkozó tájékoztatás, melyet Ehrhard nyujt. Épp oly nagyszabásu s emelkedett fölfogásra mutat a bezáró értekezés az irodalomtörténet szakairól a nicaeai zsinatot megelőző korban. Ezekben rámutat Ehrhard a katholikus irodalomtörténeti tanulmányoknak s kutatásoknak helyes irányára; ha ezt az irányt

befekteti s kidomboritja utmutatásaiban és munkáiban s ezzel párositja rengeteg tudását, reméljük akkor, hogy kath. részről nemsokára benne fogjuk üdvözölhetni a modern tudomány szinvonalán álló ó-keresztény irodalom történetnek megiróját.

Pethő dr.

Cursus Scripturae Sacrae. Commentarius in Numeros auctore Franc. Hummelauer S. J. Parisiis, (Lethielleux) 1899. IV-rét, 386 l. Ára 7 frank (vagy 7 korona).

A biblikus irodalom barátai előtt örvendetesen ismeretes, hogy a három tudós jezsuita, Cornely, Hummelauer és Knabenbauer tollából kikerülő uj biblia-kommentár nemsokára teljes egészében lesz birtokukban. Zaj nélkül, reklám nélkül, szép csendesen, de biztosan haladt az óriási munka maig, és ép igy fog haladni még egy rövid ideig, amikor az egész kötet-sorozat be leszen fejezve.

Szinte különös, hogy a Pentateuchushoz való kommentár az utolsók közé került. De ezt reá kellett hagyni a kommentátorok kedvére, ki volt mondva a munka kezdetén, hogy nem kötik magukat se a kánoni, se az időrendi sorhoz.

Mostanában jelent meg a Numeri, Mózes IV. könyvéhez való kommentár, amelyet nem akarunk egészében ismertetni, de amelyet fölemliteni már csak azért sem mulaszthatjuk el, mert H. ebben *egészen uj*, a biblikusokat szinte *meglepő* utakon halad.

Hogy nemcsak H., hanem két társa is, az összes eddig már megjelent kommentárokban alapos tudással, a patrisztikus irodalomnak ép ugy, mint a középkori és ujabb biblikus irodalomnak felhasználásával, de meg a modern tudományos vivmányoknak szemmeltartásával is dolgoztak: az nem ujság.

Hanem igenis ujság, eredetiség, és pedig feltünő eredetiség H. Numeri-kommentárjában az, amit ő, nem törődve azzal, lesznek-e követői, dicsérői, vagy inkább a kritikusok

val s a katholiczizmussal, mert szeparatizmusa s titkos uralomvágya, dühe és szenvedélyes vaksága félnek a megnyilatkozástól s érintkezéstől, hanem inkább a lappangásban gyüjtik erőiket: katholiczizmus és „nemzetiségi eszme“ annak mai szövegezésében és fölfogásában tehát homlokegyenest ellentétben állanak.

A GEOLOGIAI KATASZTRÓFÁK S A VIZÖZÖN.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

A katasztrófákra vonatkozó nézetek irányzatossága a vizözön kérdéséből vette eredetét. Amennyiben érzelmek szinezték a pro- és contra-állásfoglalást a katasztrófák kérdésében, annyiban a vizözön volt az a gondolat-választó, mely két táborra osztotta a theologizáló természettudósokat. Aki a félénk nézeteket a természet fejlődéséről a bibliához kötve látta, s az illetéktelen kötőféktől a tudományt meg akarta szabaditani, az radikalizmusában szivesen szegődött a világ-katasztrófák ellenzőihez, nem annyira tudományos elvekből mint érzelmekből; viszont a ki a bibliát féltette s féltékenyen gondozta a betüt, szivesen látott oly nézeteket, melyek szinte tulságos világosan mutatták ki a szentirásnak a természettudománynyal való megegyezését.

Tényleg nincs semmi, ami jobban bizonyithatná a katasztrófák fölléptét mint a vizözön. Tisztázzuk tehát a tudomány mai állása szerint a vizözönről való fölfogást.

A történeti időt megelőző korszakot diluviumnak vagy jégkorszaknak hivják. Az ezt megelőző harmadkorban napsugaras volt a föld szine, de a diluviumban egészen elváltozott; jégfödte s viz járta. A jég Európában Skandináviából indult ki, dél, nyugat, kelet felé terítette ki pánczélját tengerekre és szárazföldekre; az Alpesek és Kárpátok szintén

ereszkedőül szolgáltak a jégáraknak, melyek Közép-Európában fogtak le nagy térségeket. Szárazföldből akkortájban Közép-Európában nem sok volt; Közép-Európa keskeny földséget tüntetett föl, mely nyugatról kelet felé huzódott. Sok eső és hó, fagy és olvadás járt fölötte, s majd az egyik, majd a másik hatalom volt túlsúlyban. Tartósabb olvadások korszakában rengeteg folyók vájták kilométerekre terjedő ágyukat a száz és száz méter vastag jégbe s egyre sodorták és hordták föl a kavicsot, iszapot, homokot, löszt, anyagot, melyet részint készen találtak, részint a jégárak zúzó, örlő hengerei alól kimostak; e törmeléket a lapályokban letették, azért van annyi lösz, annyi agyag mai folyóink völgyeiben; azért annyi kavics és homok ott is, hol most semmi folyó sem folyik s a történeti időkben nem is folyt.

Ezt a vizzel s jéggel dolgozó korszakot diluviumnak hivják. Eredetileg a név a bibliai vizözöntől vétetett; tényleg azonban most e névvel egész korszakot jelzünk, azt, mely a harmadkor után létezett a földön s melyben a viz s a jég legujabb művei, a vizfolyásokra emlékeztető képződmények, a törmelékből összehordott hegyek, agyagdombok, a modern kavicsbányák keletkeztek.

Voltak többen, kik nemcsak a most diluviumnak nevezett képződményeket, hanem egyáltalában a földnek egész rétegezését s minden kövületet, melyet a tudomány méltán régi geologiai korszakoknak tulajdonit, a bibliai vizözöntől eredeztettek. Ők azt képzelték, hogy a bibliai vizözönben a föld alapostul szét lett túrva és gyúrva s hogy ez uj chaoszból üllepedtek le a most fönnálló rétegek s magokba zárták az elveszett állatoknak csontjait. Ez a felfogás Woodward nevéhez füződik s jelenleg nem bir más értékkel, mint azzal, hogy figyelmeztet a természettudományban követendő methodusra s például szolgál arra, hogy mennyi ellentmondást, mennyi képtelenséget lehet előre kitüzött tézisek kedvéért szisztemába foglalni s az uralkodó eszmeáramlatnál fogva a közönséggel elfogadtatni. Manapság eszeágába sem jut senkinek a föld összes rétegeit s kövületeiket a vizözön

művének tartani; arról szó sincs. Azonban ez időszerint nemcsak Woodwardtól állunk távol, hanem azoktól a geologusoktól is, kik az ugynevezett diluviumot a vizözönnel azonositották s kik a diluviumi képződményeknek nevezett lazább hegyeket, dombokat s rétegeket a noei vizözönnek tulajdonitották. A modern geologia a diluviumot nem azonositja kataklismával, hanem nagy korszaknak tekinti, melyben több váltakozó eljegesedés s az ezzel kapcsolatos fauna- és flóra-váltakozások mentek végbe; megengedi, hogy a nagy lecsapódások s a jégkorszakok vizözönökkel járhattak; a különbség a tudósok felfogásában csak az lesz, hogy némelyek egy mások több vizözönt vesznek föl; némelyek tágabbra, mások szükebbre mérik ki a vizözönnek terjedelmét; mint ahogy vannak, kik a diluviumnak nevezett képződmények magyarázatában a főszerepet a vizözönnek tulajdonitják; végül némelyek a vizözönöket a jégkorszak következményeiül, mások előzményeiül fogják föl.

A diluviumnak nevezett képződményt nem lehet egy katasztrófának betudni; a katasztrófa mind olyan átmeneti jellegü s azért vele a diluvium képződményeit magyarázni nem lehet.

Nézzétek, mondották e jószivü hivők, mily fényesen igazolja a tudomány a szentirást; honnan a sok csiga és tengeri állat kövülete a magas hegyeken s a föld mélyeiben? természetes, hogy azokat a vizözön sodorta oda; s e könnyü és világos bizonyitékot szivesen foglalták le az irás tekintélyének emelésére, s gyanakvó szemmel néztek azokra, kik nem a sz. irás tekintélyét, de a bizonyitásnak helyességét vonták kétségbe. »Erigete a dogma l'errore, e avrete fatte un eresia della verità«, ha a tévelyből dogmát csináltatok, akkor az igazság természetesen herezissé válik. (Stoppani, Il dogma e le scienze positive. 177. l.) S igy állt ez a dogma háromszáz évig s az emberek iparkodtak hozzá alkalmazkodni, ami nem esett nehezükre; elhitték, hogy a kövületek valóban mind a vizözönből valók. Igy vallották ezt a XVI. századtól kezdve a konkordisták; de azért voltak mindig éleseszü emberek, kik fölemelték szavukat e tulságosan

szembeötlő kommentárok ellen. Fracastoro már 1517-ben figyelmezteti kortársait, hogy a biblia katakliszmája igen gyorsan muló, átmeneti jellegü volt; mikép lehetséges tehát, hogy a tengeri állatok kövületei bármily mélységben találhatók a földben? Leginkább tért foglalt ez a diluviumi nézet Angliában, ahol Woodward nevéhez füződik s a hivatalos államegyháznak tézisei közé vétetett föl. A XVII. század végén, az angol »furor biblicus« korszakában veszedelmes volt e nézet ellen kikelni, azalatt azonban leginkább Olaszországban vonták kétségbe a vizözön divatos elméletét. Kitünik az olasz geologusok közül Valisnieri (1731.), a ki erősen támadt neki az uralkodó nézetnek s gáncsolja azokat a kevésbé óvatos exegetákat is, kik szégyent hoznak a theologiára és tudományra egyaránt, mikor hozzá szoknak folyton összekeverni a szentet a profánnal, a kinyilatkoztatást a tudománynyal. De Valisnieri hiába beszélt; az exegeták jól érezték magukat e nézetnek kényelmes karszékében s küzdöttek azok ellen, kik a hitnek e látszólagos erőditvényeit megrontani igyekeztek.

Azalatt a tudomány haladt s a XVIII. század végén már sok adatnak birtokába jutottunk, melyek rendkivül kitágitották nézeteinket s ugyanakkor végleg kétségbe vonták a kényelmes irásmagyarázatot. Megértettük lassanként, hogy a tengeri állatok kövületei nemcsak a föld felületén vagy kis mélységben találhatók föl, mint ahogy árviz esetében történnék, hanem hogy a kövületek a rétegek és hegységek mélyeiben is föllelhetők. Megértettük, hogy a fosszil maradványokban bővelkedő rétegek, melyek ezer és ezer kilométerre terjednek el a földön, nem hasonlitanak harczterekhez, melyeken az erőszak dulakodott, hanem inkább csendes temetőkhöz, melyekbe a faunák és flórák nemzedékei temetkeztek. A tengeri maradványokat nem találtuk föl szétroncsolt s összezúzott állapotban, mintha a tenger rajtuk töltötte volna ki haragját, hanem rendszerint érintetlen állapotban; a csigahéjak finom vonásait, a szitakötők szárnyait, a virágok szirmait, a növények leveleit megőrizte számunkra a nem erőszakos történések nemtője,

melynek keze oly finom és oly szerencsés volt, mint bármely praeparátumokat készitő tudósé.

Kiváltkép figyelmet ébresztett a kövületek sora-rendje. »Az egyik helyen valamely család terjeszkedett, s foglalt le száz réteget száz meg száz kilométernyi terjedelemben; máshol egyetlen faj uralkodott zavartalanul és elszigetelten. Itt egész tengerfenék tárul elénk, hol különféle kagylók versenyeznek egymással szépségben és számban; ott osztriga- vagy korall-ponkok vonulnak végig országokon s képeznek dombsorokat és hegyeket, mint hajdan képeztek szirteket és hegyeket. Vannak vidékek Olasz-, Német- és Francziaországban s kiváltkép Észak-Amerikában, hol a vándornak úgy látszik, mintha nem is völgyekben, hegyek közt járna, hanem öblök fenekén, tengeralatti szirtek s szigetek lábainál, ahol még érezni az Oczeán életének leheletét; mert valóban nem a vizözöntől eláztatott s hullákkal behintett szárazföldek azok a vidékek, hanem valóságos tengerfenekek, melyeken részint korallok épitettek, részint az üllepedés és lerakodás csendes, hosszú napszáma dolgozott. Azért a figyelmes szemlélő csakhamar tisztában volt az iránt, hogy egy katakliszma, mely az ég felhőiből s a mélység örvényeiből rohamosan szakadt a világra, mely föltúrta a földet s elpusztitva embert, állatot, növényt, zürzavarban sodort mindent magával, nem alkalmas azon millió adatnak magyarázatára, mely tanuságot tesz lassú haladásról, sorbanrendben végbemenő épitésről, a fajoknak, az alakoknak elszigetelt tértfoglalásáról, mely bizonyságot tesz arról, hogy a föld fejlődése nem ment végbe rohamosan, hanem lassú tempóban, melyben a régi tengerek mai földségekké emelkedtek s előállt a mai világ, mely még napot sem számlál annyit, mint a mennyi évet élt a régi.«

Pedig a mult század geologiája még fele útját sem futotta meg a modern tudomány haladásának. A diluviumi elmélet ellenzői még nem szorithatták e begyőző érv alakjába meggyőződésüket, ebbe például: ha az ásatag alakok a Noei vizözön áldozatai, amely 2000 évvel az embernek föltünése után pusztitott a földön, akkor az ásatag formák közt az

embernek s a most élő állatoknak, mint kortársainak kövületeire kellene akadnunk; pedig azt látjuk, hogy a rétegekben átlag nem akadunk nyomára sem az embernek, sem az ember állati s növényi kortársaira, hanem ellenkezőleg különös s idegenszerü ala' okra, melyek roppant messze állnak a most élő világtól. Biblia és tudomány megegyezik abban, hogy az ember a legujabb alak a föld hátán; a modern világ teremtménye; éppen ugy az őt környező fauna és flóra a mai világ szülöttje; de voltak más világok is, mikor az ember még nem volt. A tudomány beszél letünt világokról; régi földségekről és tengerekről; másféle állatokról és növényekről azon korból, mely lefolyt, mielőtt Ádám első lábnyoma lerajzolódott a földi paradicsomban. Mihelyt szétvetettük azt a keskeny, vékonyka földréteget, mely az embernek s a vele élt világnak temetője, s ráakadunk a kemény kőzetekre, ott elvész az embernek s a modern világnak minden nyoma. Ha ezekbe a széles, vastag kőzet-rétegekbe hatolunk, ha átfurjuk azokat a tengeri ponkokat, melyek régi tengerek fenekei: nem akadunk sehol soha emberi nyomokra, nem emberi kézműre, sem mostani állatok kövületeire. Mi köze tehát mindennek a Noei vizözönhöz, ha mindazokban a rétegekben, melyek a föld csontvázát alkotják, nem akadunk emberi nyomra, emberi műre, de még csak ökörnek, lónak, szamárnak, kecskének, sertésnek, kutyának kövületére sem? Ha pedig azt mondanátok, hogy a házi állatok a vizözön után költöztek be hozzánk Ázsiából s ez az oka, hogy a rétegekben nem akadunk nyomaikra; hát keressetek a rétegekben oroszlán-, tigris-, medve-, farkas-, róka-, borz-csontot, szóval a sok erdei állatnak valamelyes kövületét azon állatokét, melyek az embernek kortársai ugyan, de a régi világokban föl nem lelhetők.

S még nem mondtunk el mindent, amit a modern tudomány az együgyü diluviumi elmélettel szemben fölhozhat. A régibb geologusok még nem tudták, hogy a fosszil-alakok nemcsak letünt fajokhoz tartoztak, hanem hogy a régi földségeken és szigeteken egymást váltó faunák és flórák éltek; nem tudták, hogy ezeket a faunákat és flórákat sorba

lehet állitani, mint melyek lépést tartanak a föld fejlődésének fokaival; nem tudták, hogy valamint kivesznek fajok és családok, úgy változik el teljesen a faunák és flórák képe; kivész az egyik, hogy föltünjék a másik; igy követik sorban egymást az epochák, míg végre beköszönt a mai világ s a mai világnak ura, az ember. (Stoppani i. m. 178 s k. l.)

Ha e gondolatmenetet figyelmünkre méltatjuk, okvetlenül mosolyra derül ajkunk s megsajnáljuk az embert, ki oly könnyedén készül el a természet nagy művének fölismerésével s még különösebb érzelem szállja meg lelkünket, ha arra reflektálunk, hogy az ember az isteni kinyilatkoztatás védelmében zsugoritja össze az Isten nagy gondolatait. Jelenleg a sokat hánytorgatott diluviumi elmélet nem bir más értékkel, mint azzal, hogy figyelmeztet a természettudományban követendő, helyes methodusra s intésül szolgál a túlbuzgó theologusoknak. Ezt az intelmet hangoztatta már Brocchi »Cochiologia fossile subapennina« művében: »Col voler mescolare le verità rivelate coi sistemi degli uomini, i dogmi della fede con ipotesi soggette ad esami e a discussioni, si promuove lo spirito di controversia, senza poter prescriverne i giusti confini, si tentano le opinioni e si aumenta il numero degl' increduli.« Mi lett Woodward elméletével? az, ami Voltairenek szintén tendencziozus gondolatával, ki a vizözönnek Woodwardi »világos« bizonyitékai ellen azt hozta föl, hogy a hegyeken elszórt kagylókat bizonyára a szentföldi zarándokok hozták magukkal s ott rájuk unván, elhányták; nem igaz tehát, hogy vizözön volt valamikor a földön. Sem Woodwardnak, sem Voltairenek nincs igaza: mindkettőnek rosz volt a methodusa s érzelmeiket szolgálták az igazság helyett.

Összegezzük tehát, amit eddig kifejtettünk s eredményül azt nyerjük, hogy a föld összes rétegeit és kövületeit a vizözön művének tartani, lehetetlenség; arról szó se essék.

Térjünk most már át a diluviumnak más, »szintén nagyon emberi« fölfogására. Igy tehetném föl a kérdést:

elég-e a diluvium alatt a vizözönt érteni? erre határozottan azt feleljük, hogy nem. *A diluvium nem azonosítható a Noei vizözönnel.*

Voltak geologusok, kik az ugynevezett diluviumot a vizözönnel azonositották s kik a diluviumi képződményeknek nevezett lazább összefüggésü rétegeket, hegyeket, dombokat a Noei vizözönnek tulajdonitották, mely mint óriási árviz hömpölygött végig a földön s össze-vissza törve, hányva, amit törhetett, törmelékből, agyagból, löszből, homokból kanyart magaslatokat vagy ezekkel boritotta be a térségeket. Ez is igen kisszerü fölfogás s hogy némelyek kisértetbe estek e fölfogást pártfogolni, bizonyára a rosz elnevezésnek is tulajdonitandó, annak t. i., hogy bizonyos rétegeket s alakulásokat diluviumnak hivnak. Diluvium ugyanis annyit jelent mint árviz, vizözön; a név tehát a szoros értelemben vett vizözönt juttatja emlékezetünkbe. Ezzel szemben ki kell mondanunk, hogy az elnevezés rosz, mint ahogy rosz elnevezés a kőszén- vagy a kréta-korszak.

Az, amit a modern geologia diluviumnak nevez, sehogysem azonositható sem valami árvizzel, még ha kontinensekre terjedt volna is, sem az ily vizözön által fölhordott és föltorlaszolt képződményekkel. A diluvium alatt most egy *nagy korszakot értünk,* melyben több váltakozó eljegesedés s ezzel kapcsolatban a faunának és flórának érdekes ingásai s részben váltakozásai mentek végbe. A modern tudomány megengedi, hogy a diluvium korszakában nagy lecsapódások s a jégkorszakoknak kikezdései vagy éppen olvadási stádiumai vizözönökkel járhattak; de a diluviumnak nevezett epochát egy negyven napig dagadó s azután aránylag gyorsan apadó vizözönnel sehogy sem azonositják. A modern tudomány a diluviumot száz- meg százezer évre terjeszti s a jégáraknak váltakozó elhatalmasodását évezredekre nyujtja ki, melyek alatt faunák és flórák változtak s váltakoztak a földön; mi evvel szemben a félévi, vagy ha akarjuk egész évre terjedő vizözön? mi evvel szemben még egy-két, sőt több száz év is, melyre a vizözön jelentőségét kiemelni akaró tudósok a vizözönnek vidékszerü kihatásait

kinyujtani szeretnék. Ezek is, kik a diluviumot a vizözönnel azonositani vagy a vizözönnek a diluviumban az első szerepet tulajdonitani szeretnék, szintén hajlandók egyikmásik engedményre. Hosszabb periodusokra lévén ugyanis a diluviumban szükség, ez utóbb emlitett tudósok magát a vizözönt már nem úgy fogják föl, mintha az vágtatva, sebtiben vonult volna el az egész földön, hanem lehetségesnek tartják, hogy nagy viztömegek hegylánczok katlanaiba szorulva, időnként kitörhettek s részleges pusztulásba döntöttek egyes vidékeket. A diluviális képződményeknek többszörös, egymásután való feltünését ezzel is szeretnék valahogyan kimagyarázni. Azonkivül szivesen engednek tért és időt a jégárak elhatalmasodásának, ami századokat és évezredeket vehetett igénybe. De a jégkorszaknak s ezzel együtt az egész diluviumnak ilyetén kibővitése ki nem elégiti a modern tudományt; még akkor is tulságosan szerény lesz a mi diluviumunk, ha részleges vizáradásokkal kinyujtjuk. Egyetlen egy esetben lehetne a diluviumot kellőkép kinyujtani, ha a jégkorszakot a diluvium elé teszik s a vizözönt vagy ha úgy tetszik vizözönöket a jégkorszak következményeiül szerepeltetik. Ez esetben ugyanis a vizözön előtt számitatlan évezredeket adhatnak a jégkorszak kiterjedésének; ez évezredek alatt ingott az eljegesedés hatalma; néha kiterjedt, máskor visszahúzódott; az évezredek alatt lehetett egy két, sőt mint némelyeknek tetszik három eljegesedési korszak, megfelelő interglacziális időközökkel, mikor a fauna és flóra is megint tért foglalt vagy részben elváltozott. Ez évezredek végén, mondjuk körülbelül hat vagy hét ezer év előtt lehetett a mi vizözönünk.

Azonban a nehézség azon tudósok részén, kik a diluviumban a vizözönnek adnak vezérszerepet, épp a vizözön korának meghatározásában, illetőleg a jégkorszakhoz való viszonyitásában s a jégkorszakba való beillesztésében rejlik. Ők ugyanis azt gondolják, hogy a nagy hegylánczok keletkezése, a világrészek elsülyedése, a tengerek kitágulása következtében köszöntött be a vizözön, s a vizözön után kezdődött a jégkorszak. Másrészt azonban bizonyos, hogy

az utolsó jégkorszak hat-hétezer év előtt terjeszkedett ki Európában; az előbbi jégkorszakok pedig alighanem sok ezer éveken át váltakoztak, ugy hogy a jégkorszak kezdete messze a szürke multba vész; hová jutunk akkor a vizözönnel, ha azt a jégkorszakok elé helyezzük? Erre gondolni sem lehet. Azt azonban megtehetjük, hogy a vizözönt a jégárak visszahúzódásának idejébe, tehát valamely interglacziális korszakba helyezzük. Elhelyezhetjük például az utolsó interglacziális korszakba, melynek rétegeiben az ember nyomaira is akadunk; ez interglacziális korszak vizözöne volna a Noei vizözön. Lehetséges, hogy a jégkorszakok más interglacziális közeiben is voltak vizözönök; de ezek nem estek a történeti időbe. A Noei vizözön után jöhetett ismét egy kisebb jégkorszak, mely egy-két ezer év alatt a mai glecserekig húzódott vissza.

Igy lehetne megegyeztetni mindakét véleményt. Föntartani ugyanis azt, hogy a diluvium a vizözönnel nem azonositható, hanem ezt messze túlhaladja időben és kihatásaiban; másrészt pedig valamikép összeköttetésbe hozni a vizözönt a diluviumnak legjellemzőbb tényezőivel a jégárakkal, a jégkorszakkal.

Legujabban P. Martin Gander, O. S. B. »Die Sündflut in ihrer Bedeutung für die Erdgeschichte« cz. művében a jégkorszakot teljesen és kizárólag a vizözönből magyarázza. Érvelése (47. l.) arra megy ki, hogy a mai geologia nem képes a jégkorszaknak sajátságos tüneményeit kimagyarázni. Kiváltkép arra támaszkodik, hogy nem tudja az északi s a déli félteke *egyidejü eljegesedését* megokolni. Valljuk be, hogy valóban nem tudja. Ezután igy folytatja: a jégkorszak a föld történetének kivételes eseménye s következőleg azt a föld közönséges erőivel megmagyarázni nem lehet. Mig a geologia ezt belátni nem akarja, nem lesz képes a földtörténetének ezt a jeges homályát földeriteni. A geologusok egyrészről belátják, hogy a föld hőmérsékének nagyfoku leszállása összeköttetésben áll erős és gyakori lecsapódásokkal, másrészről pedig e lecsapódásoknak ennyire fokozott mértékét megokolni nem tudják. Mi tehát a vizözön oka

Gander szerint? a tengerek kiterjedése, a maritim, erős klima túlsúlya, folytonos esők; a vizözön után pedig a még esős klimában, mely eo ipso érzékenyen lehült, képződtek a jégárak. »Scheuen wir uns also nicht, die Eiszeit in Verbindung zu setzen mit der Sündflut und sie als eine nothwendige Folge derselben zu erklären.« (48. l.)

Mi azt még sem merjük megtenni, mert jóllehet ez az összeköttetés nagyon könnyen elképzelhető, de amint említettük, az egész jégkorszakot lehetetlen a vizözön után helyezni, mert hogy a jégkorszak sokáig tartott, az bizonyos. Igaz, hogy az utolsó jégkorszakot a legujabb becslések, — nem mint Lyell, Brückner, Heim, kik 36,000 és ismét 16,000 évről beszélnek, — hat-hétezer évvel ezelőttre helyezik; de az utolsó jégkorszak előtt lefolyt jégkorszakok nagy időt foghattak le s ha a modern tudomány ezt hangsúlyozza, nekünk ez ellen semmi kifogásunk sincs. Más kiutat nem ismerünk mint azt, hogy valljuk be, hogy a jégkorszakok legtermészetesebben magyaráztatnak a tengerek kiterjedésével s a nagy, pliokén utáni geologiai katasztrófával; a jégkorszakok ingadozása vizözönökkel járhatott. A jégkorszak interglaciális periodusában már Európában is elterjedt az emberiség; az interglaciális periodus hozta azután a földre a történeti vagyis Noei diluviumot s ezután természetesen megint jégkorszak következett, melyről dr. Hermann Klein azt irhatta: »dass die Eiszeit in Mitteleuropa, wenigstens in ihrem Ausgange, durchaus noch in die historische Epoche hineinfällt; dass sie, wie Oskar Fraas treffend hervorhebt, gewiss nicht höher hinaufreicht als in die Zeit der Blüte von Babylon und Ninive.« (Natur u. Offenbarung XVII. 422. l.) Bizonynyal Babylon és Ninive idejében Európában a jégárak még hatalmasak lehettek; mások a jégárak határainak más-más kitüzése szerint mint említettem hat-hétezer évre viszik vissza az utolsó nagy eljegesedést.

Még valamit kell megemlitenem. Vannak, kik a vizözönt s a jégkorszakot, szóval a diluviumot, kozmikus vizbehatolásának tulajdonitják. Emlitettem máshol is, hogy né-

mely tudósok nem irtóznak attól a föltevéstől, hogy a világürben sok vizpára, vagy mondjuk jég van — hiszen a cirrus-felhők, közszájon bárány-felhők is csupa finom jég-jegeczből állnak — s hogy ez a viz vagy jég a földpálya egyes pontjain a föld vonzási körébe juthat s itt azután lecsapódik. Legujabban is emelkedtek hangok, kik az 1899-i nagy esőzéseket kozmikus vizek behatolásának tulajdonitották, bár Palissa s mások részéről heves ellenzésre találtak. Lehetséges, hogy mikor a szentirás szavai szerint, az ég csatornái megnyiltak s 40 napon át szakadatlanul zuhogott az eső, a földpálya ily kozmikus vizek vidékeit hasitotta át s e vizek eső alakjában szakadtak le a földre.

Véleményünk szerint a tudomány mai álláspontjából a most előadott módon kell a vizözön kérdését a diluviumba beilleszteni s a jégkorszakokkal összeköttetésbe hozni. A diluvium geologiája még sok kivánni valót hagy hátra; tág mezői aránylag még igen kevés művelőt találtak, részint azért, mert a régibb rétegek érdekesebbeknek mutatkoztak, részint azért, mert a diluviumot mint valami kisszerü és szük időszakot becsmérelték, s azért nem igen foglalkoztak vele; most azonban egyre élesebben lép elénk e korszak jelentősége s rendkivül érdekesnek kinálkozik azon szempontból is, hogy az ősember nyomait a jégkorszakban találjuk föl; a praehistoria a jégárak moránáin ül s meghivja a kutató észt, hogy a kőkorszak titkait földeritse.

Ennyit a vizözönnek viszonyáról a jégkorszakhoz; térjünk most át az ellenkező túlzásra.

Minél sikeresebben halad előre a diluvium fölkutatása, annál inkább meggyőződünk, hogy az a másik irányzatos nézet is, mely a vizözönt tagadja vagy annak csak vidékszerü kiterjedést tulajdonit, az objektiv tudomány előtt semmiséggé foszlik. Eddig azokkal foglalkoztunk, kik a diluviumot a vizözönnel azonositván, a vizözön jelentőségét túlozzák, most azokkal lesz dolgunk, kik Voltaire nyomain járva a vizözönt a világ történelméből kirekeszteni szeretnék. Miért? bizonyára nem a tudományért!

E czélból azt a kérdést kell most fölvetnem, *vannak-e a diluviumban nyomok, melyek vizözönre utalnak?*

Vessünk egy tájékoztató tekintetet a diluvium rétegeire.

A geologiai diluvium rétegei széltében-hosszában boritják a földet. Vannak először is réteges homok-, kavics- és márga-telepek; ezek a réteges képződmények folyó vizekre utalnak; éppen úgy találni kisebb-nagyobb kövekből álló görgetegeket, agyag-lerakodásokat, melyeken valamiféle rétegezést észrevenni. A hatalmas, nagy folyók mentén, a magyar alföldön s a lengyel sikságokon találjuk a homokos agyagnak, az ugynevezett lösznek telepeit 10—60 méter vastagságban. Észak-Európában a diluviális ülledék 40 méterre emelkedik. Finnlandban a diluviális agyag, mely az Északi- s a Fehér-tengerig elnyulik 20,000 négyszög kilométer területet borit. Észak-Ázsiában egész Sibiriát a diluvium lepi, mely tele van Mammuttal. Közép-Ázsiában a diluviumhoz tartoznak az akkori nagy tavaknak, Kaspi-tengerre emlékeztető belföldi tengereknek, lerakodásai, kiváltkép egy ilyen elzárt nagy tenger-fenék, mely Tibetben terjengett a legujabb harmadkori, tehát plioken rétegek emelkedése után. A lösznek leghatalmasabb telepei a sárga országban, Chinában terülnek el. Amerikában a pampa-agyag a leghiresebb diluviumi lerakodás. »Argentina *pampái,* melyek Dél-Amerika kontinensének déli részén feküsznek, sokkal nagyobb kiterjedéssel birnak mint Venezuela és Uj-Granada *llanói* vagy Braziliának »campos geraes«-ei, mert kiterjedésük valószinüleg az 1,300,000 négyszögkilométert is meghaladja. Az a nagy középső sikság, mely Dél-Amerika egyik legnevezetesebb vidéke s melynek roppant fölszine csaknem egészen vizszintes, legalább is 3000 kilométernyi hosszaságban nyulik el a forró-övi Brazilia izzó tájékaitól egész Patagonia fagyos vidékéig. Egy ily óriási térségen mind az éghajlati viszonyok, mind a növények nagyon különbözők, s mégis nagy egyhanguság uralkodik rajta a talaj vizszintes volta és a viz hiánya miatt.« (Reclus, A föld. I. 96. l.) Argentiniának és Patagoniának ez az ugynevezett pampa-agyaga nagy szerepet játszik a diluviumban. Vörösös, ho-

mokos agyag, mely futóhomoknak a bomlási produktuma és tengeri rétegekkel váltakozik. Ez az agyag tele van nagy emlősöknek csontjaival, melyek átlag érintetlenek és évezredek óta eredeti helyzetükben vesztegelnek. Részben oly állatok csontjai, melyek északról vándoroltak be. Ilyenek az Elefánt-féle Mastodonok (Mastodon Andium, és Mast. Humboldti), továbbá szarvasok és lovak, s a lónak ősrokona a Hippidium. Ezekhez sorakoznak a ragadozók csontvázai, a késfogu tigrisnek (Machairodus neogaeus), párduczféle macskának (Felis protopanther), medvéknek csontjai. A Tapir és Lama is északról jött. Továbbá a pampa-agyagban pihennek az óriás lajhár, a Megatherium, a Mylodon csontvázai.

Észak-Amerikában rengeteg diluviális-képződmények terjengnek. Kanadától New-Yorkon, Long-Islandon, Michiganon át a Missisipin is túlra; délfelé Pensilvániába, Ohio, Indianiába érnek.

Az agyagon, homokon, kavicson kivül találunk elnyult gátakat, vagy félkör alaku keritéseket, melyek itt-ott tekintélyes magasságu dombokat, dombsorokat s hepe-hupás vidékeket alkotnak; ezek a dombsorok és gátszerü alakulások kövekből, kisebb-nagyobb szemü törmelékből állnak; néhol pedig az egész sikság ilyen törmelékkel van elboritva; ha ezeket a törmelékes köveket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy esetleg hire-hamva sincs az ilyen kőzetnemnek az illető vidéken; azonkivül észreveszszük, hogy a kövek össze-vissza vannak karczolva vagy pedig simára surolva. Előzetes figyelmeztetés nélkül is közel fekszik a gondolat, hogy ezt a törmeléket, még ha nagyobb szikladarabokból áll is, valami hatalom szállitotta s torlaszolta föl a kérdéses helyen. Ezek a moránák; igy hivjuk azokat a kőrakásokat és rakássorokat, melyeket a régi glecserek torlaszoltak föl vagy oldalt a széleiken vagy elül az élükön. Az oldalmorénák elnyult, gátszerü domborokat adnak; a glecser élén föltürt moréna pedig inkább félkörben nyulik el; néhol a glecser még nagy sziklákat hordozott hátán, melyek a hegyekről reá zuhantak s ezeket olvadása alkalmával messze a sik földön letette; ezek a vándor-sziklák.

Minden svájczi utazó látja a mai glecserek kisebb méretü morenáit; régen, a jégkorszakban amennyivel nagyobbak voltak a jégárak, annyival nagyobb mértékben torlasztották föl moränáikat. Azonban nem kivánom e helyen a diluviumot jellemezni; beérem azzal, hogy a diluviumban a jég ez imént emlitett müveire utalhattam.

Most pedig térjünk a szőnyegen forgó kérdésre.

Hogy viz dolgozott a diluviumnak arczulatán, az világos; de vizözön volt-e az a viz? Tekintsünk el a jégárak morénáitól s vessük föl a kérdést: nem lehet-e a többi képződményt a közönséges faktorokkal, a levegőn való szétmálással, erosioval, elhordással, föltorlódással magyarázni? Nem volna-e az agyag- és lősz-lerakodásainak magyarázatára elég, hogy az a lősz a levegőn képződött kövek szétmálása következtében, melyeknek homokszemeit a szél hordta, az morzsolta szét még finomabbra s végre itt-ott föltorlaszolta? vagy nem mondhatnók-e azt, hogy az agyag és lősz a glecserek által szétőrlött kövekből került ki, mely részben ott, hol a glecser terjengett, a sikságban leüllepedett; részben pedig a diluviális nagy folyamok hordták szét és rakták le? Képzeljük el például, hogy a diluviális korban a Duna a basaharczi és hont-szobi agyagpartok magasságában folyt, s akkor keletkeztek e hatalmas lerakodások. Az sem lehetetlen, hogy a nagy folyók kivált erős olvadás korában rémséges árvizzel boritották el a vidékeket s ilyenkor agyaggal, lőszszel, törmelékkel s csontokkal töltötték ki a most magasan fekvő barlangokat, a mihez mások özönvizet vesznek föl. Talán a részleges árvizek is eléggé magyarázzák az idegen kőzettörmelékkel és állatcsontokkal föltöltött barlangokat, vagy talán azt lehetne mondani, hogy mivel a barlangok kezdet óta az állatoknak és az embernek lakóhelyül szolgáltak, meglehet, hogy a menekülő állatokat a barlangokban érte utól és pusztitotta el az árviz vagy hogy az ember vadászott az állatokra s az vitte a barlangokba az elejtett vadat s hagyta ott emlékül csontjait.

Ez utóbbi állitással alig boldogulhatnánk; itt-ott eléggé

megfejtené a problémát, de sok más esetben nem nyujtanánk vele elégséges magyarázatot; mert gyakran oly agyagréteg és törmelék, mely nem a barlang kőzetéből őrlődött össze, tölti föl a barlang fenekét; máshol meg a sziklahasadékok és barlangok szinte ki vannak töltve csontokkal, melyek mészszel, homokkal összeragasztva az ugynevezett brecciákat képezik. Biztosak vagyunk róla e jelekből következtetve, hogy viz járt bennük; de ha viz járta e barlangokat, honnan vette magát? mily áradások lehettek azok, melyek a magasan fekvő barlangokig értek oly vidékeken, hol folyók soha sem jártak?

Kimagyarázhatlan az a körülmény is, hogy a folyók áradásai mikép sodorhattak tengeri állatokat is, melyeket némely barlangban találni? E nehézségekkel szemben könnyen elgondolhatnók, hogy fenomenális katasztrófák elől, amilyen a vizözön volt, emberek, állatok barlangokba menekültek s ott vesztek, s hogy a tengeri állatok csontjait a tengerekből előtörő vizözön hozta magával. Elég ha idézzük Howorth szavait: »A jelenkorban ható okoknak egyike sem magyarázhatja meg azt, hogy »inkongruens«, össze nem tartozó állatoknak csontrakásai, melyek egész barlangokat töltenek ki, mikép kerültek össze ily zagyva tömegbe; pedig látszik rajtuk, hogy nincsenek megbolygatva.« (Das Mammut und die Fiut. 167. l.)

Reméljük, hogy a barlangkutatás, mely a jégkorszak s a praehistoria keretébe tartozik, idővel még sok érdekes fölvilágositással szolgál, s hogy akkor azután tüzetesebben felelhetünk arra a kérdésre, vajjon a barlangleletek általánosabb vizözön fölvételére kényszeritenek.

Hagyjuk ezt s keressük a vizözön nagy méreteinek s katasztrófaszerüségének kimutatását másutt. Megtaláljuk azt azokban a diluviális képződményekben, melyek Indiában, Argentinában s Sibiriában boritják a földet s azokban a palaeontologiai leletekben, melyek ugyanezen geologiai lerakodásokat jellemzik. Jó lesz pedig, ha a geologiát a palaeontologiától el nem szakitjuk, hanem mindakettőt össze fogva tekintjük.

India a következő érvet nyujtja a vizözön bizonyitásában.

A Himalaja-hegység déli szélén roppant nagy agyag- és homokrétegek tornyosulnak egymásra négyezer méter vastagságban. E rétegek tele vannak elefántok, mastodonok s rhinocerosok csontjaival. Első tekintetre világos, hogy ez agyag- és homok-rétegeket a viz hordta össze. Négyezer-méter vastag agyag- és homok-tömegnek fölhalmozására azonban sok viz kell; honnan magyarázzuk tehát az agyagnak fölhalmozódását? Folyóról nem lehet szó, mely ezt a munkát végezte volna, következőleg hatalmas mély belföldi tengerre gondolnak, melynek fenekén az iszap ily vastagon fölgyülemlett. Ez a magyarázat teljesen önkényes, de nemcsak az, hanem képtelenség. Képtelenség azért, mert a diluvium faunáját őrzi rétegeiben, e rétegek tehát ujkoriak; de az ujkorban ott mély tenger sehogysem lehetett, tehát nem tengerfenekén képződtek a rétegek. S miért nem lehetett ott mély tenger? először azért, mert a vidék az arabs s a bengál öblök felé egészen nyilt; arra felé a tertiär kor óta hegyek nem álltak, tehát a tenger partját nem képezhették. Az itt szóban levő rétegek ugyanis most 4000 méter magasságig nyúlnak fölfelé a Himalaja lejtőin; azt képzelni, hogy köröskörül hegyek álltak, melyek az ily magas tengernek partját képezték volna, teljes lehetetlenség. Ha pedig föl nem tételezzük, hogy a tenger ily magasságban állt, hanem hogy ott valami mélység volt, mely valami belföldi mélyfekvésü tengernek s négyezer méter vastag üllédéknek képzésére alkalmas lehetett, még inkább megnehezitjük a kérdés megoldását; mert e föltevésben négyezer méter mélységből, a mai négyezer méter magasságba emelkedett volna a tömeg, még pedig a legujabb korban; ez a föltevés képzeletnek is sok, mert nemcsak semmiféle érvük nincs ez állitás bizonyitására, hanem Észak-India geologiája protestál e föltevés ellen; a környéken ugyanis ily nagy emelkedésnek, mely az ujkorban ment volna végbe, semmi nyoma; ha négyezer méterrel emelkedik a vidék, akkor Észak-India siksága máskép néz ki.

További érvet a palaeontologia szolgáltat. Ezek az észak-indiai ugynevezett sivalik-rétegek tele vannak a föntemlitett állatok csontjaival. Hogyan jutottak azok ily tömegben az agyagba? Folyókba ennyi nem veszhetett, tengerbe nem eshetett; itt valami nagy pusztitásnak kellett történnie, mely ismétlődött Siberiában s a pampákon. Siberia agyaga tele van mammut-csonttal; Amerika agyaga pedig mastodon-maradványokkal, s különösen Argentinia pampái valóságos temetőjét képezik a váratlanul és erőszakosan kipusztitott állatvilágnak. Az agyagot Indiában, Sibiriában, Amerikában a viz sodorta; éppen úgy biztos, hogy az elefántok, mammutok, mastodonok tömegesen vesztek el, sőt ki is vesztek egészen. Erről tüzetesebben kell szólanom.

Mellőzve most a mammut kipusztulásának sajátságos körülményeit, melyekről később szólok, reflektálni akarok az indiai és dél-amerikai palaeontologiai maradványokra. Kiváltkép a dél-amerikai palaeontologia ragadja meg figyelmünket s a geologok átlag erőszakos pusztulásnak jeleit látják rajta. Bravard azt tételezte föl, hogy a dél-amerikai nagy emlősöket futóhomok lepte el, mint a Szamum tenné a mai Saharában. Föltételezte, hogy a dél-amerikai orkan, az ugynevezett Pampero, akkor sokkal nagyobb mérvben pusztithatott s a faunát homokba temethette. De Howorth figyelmeztet, hogy Burmeister kimutatta, hogy a legtöbb skeletnek nincs feje és farka . . . . . Ez a fej- és fark-hiány valószinütlenné teszi, hogy homok temette el az állatokat. Különben is nehéz elképzelni, hogy oly hatalmas állat, mint a Myilodon, a Megatherium, orkánban elpusztulhatott volna. De ha az orkán oly állatokkal is elbánik, azt már sehogysem érthetjük meg, hogy lokális, vidékszerü ok egész kontinensnek faunáját tönkretegye és pedig Dél-Amerikának keleti alföldjén épp úgy mint Bolivia felföldjén s nyugatra az Andesektől.

Össze-vissza feküsznek a húsevők, a vastagbőrüek, a növényevők, melyeknek lakóhelyeik s életmódjuk annyira különböznek; s nem teszik azt a benyomást, mintha elgyengülve, s elkorcsosodva kihaltak volna, hanem inkább úgy

néznek ki, mint amelyek teljes, óp erőben pusztultak ki. Mindnyájukat az agyagnak még meg nem bolygatott rétegei takarják, takaró, mely arra mutat, hogy nem vesztek ki különböző időkben. Ezen benyomástól meg nem menekül senki: Darwin is mondja: »Mélységes bámulással állunk meg az elváltozott amerikai kontinens előtt. Azelőtt tele volt hatalmas szörnyetegekkel, most pedig törpe alakokkal találkozunk rajta. A kihalt állatoknak legnagyobb része abban az időben élt, melyben a tengeri csigáknak még most is fönmaradt fajai éltek. Mióta éltek, nem történhetett valami nagy változás a földön. Mi ölte hát ki azt a sok fajt és azokat a nemeket? Ellentállhatlanul ránk erőszakolja magát valami nagy katasztrófa; de hogy annyi állatot, kicsit-nagyot, Dél-Patagóniában épp úgy mint Braziliában, Peruban épp úgy mint Észak-Amerikában katasztrófával kipusztitsunk, ahoz oly nagyszerü eseményt kell gondolnunk, mely az egész földgömböt megrendíti.« (Howorth i. m. 173. l.) A nagymérvü pusztuláshoz hozzá kell mindig venni a pampa-agyagot Amerikában s a homok- és lősz-rétegeket Indiában. Mind a két termék a vizből való. A viz ugyan lassanként is lerakhat hatalmas agyagrétegeket s nem kell hozzá özönviz; de mikor másrészről a fauna kipusztulása általános és váratlan, mikor e pusztulásban az erőszak jeleit is kivehetni s ez a váratlanul és erőszakosan kipusztitott fauna szintén nagy ható-okokra utaló agyag-rétegekben nyugszik: nem kell-e akkor okvetlenül azt következtetnünk, hogy ez egynemü, meg nem bolygatott agyagrétegek egyidőben keletkeztek, s hogy az a viz, mely az agyagot sodorta s ily tömegben kiterjesztette, az állatokat is kipusztitotta? Az a viz azonban okvetlenül özönviz volt.

Halljuk még e kérdésre vonatkozólag D'Orbigny-t: »Alkalmam volt Boliviában az árvizeknek hatását az állatokra tanulmányozni s arra a belátásra jutottam, hogy az állatok ott ösztönszerüen menekülnek a viz elől s oly helyekre futnak, melyek magasan s a víztől távol feküsznek. Van, hogy ilyenkor kérődzők elpusztulnak, mert nincs eleségük, de hulláik magaslatokon maradnak, távol a vizfolyá-

soktól. Ugy látszik, hogy Dél-Amerika állatjait *egyetlen* tényező pusztitotta ki, mely a talaj nagy szétvetődéseivel volt összefüggésben, talán az Andesek emelkedésekor. Különben meg nem értjük a nagy állatoknak váratlan és rögtöni veszedelmét s a pampa-agyag rengeteg lerakodásait. Én azt látom, hogy ezt a pusztulást a kontinensnek vizzel való elárasztása okozta, s ezt a nézetemet világosan bizonyitják a pampa-agyag telepei, melyek vizből valók. Hogy magyarázzuk meg különben ez állatok pusztulását s a csontokban gazdag pampa-rétegek egynemüségét? Ez a föltevés karöltve jár azzal a másikkal, hogy a pampa-agyag rögtön rakodott le, mint hatalmas vizáraknak ülledéke, melyek a talajt s a kőzeteket szétmosták s összekeverték. A pampa-agyagnak ez egynemüsége 200 mértföldnyi szélességben megfontolásra méltó. A geologiai tényekből, melyeket Amerikában észleltem, a következő eredményre jutok: valamikép egymásba fonódik a kontinensnek, illetőleg az Andeseknek emelkedése, a nagy állatfajok pusztulásával s a pampa-agyag lerakodásával.«

Igazán érdekes geologiai utalás ez a diluviumban föllépő hatalmas vizözönre. Máshol, más kontinenseken, nem tapasztalják a vizözönnek e radikális föllépté; nincs oly nagy pusztulás az állatokban s oly szembeszökő réteglerakodás a vizből, mely hatalmas méreteivel egynemü s ugyanakkor jelenkori tényezőkre utalna. De az nem baj, sőt okvetlenül azt kell fölvennünk, hogy a vizözön pusztitó, öldöklő hatása nem volt mindenütt egyforma. Hiszen tény az is, hogy sok állat a harmadkorból származott ránk s bizonyos alakoknál pl. a lónál a fejlődésnek meglepő átmenetei által van összekötve a mai fauna a harmadkori állatvilágnak hasonnemü fajaival. Az állatok nem vesztek ki mind s a melyek kivesztek, nem szükségkép vizözön által vesztek ki. Manapság is kivesznek bizonyos fajok. De az indiai s kivált a délamerikai fauna magán hordozza az erőszakos pusztulás jeleit; »a délamerikai állatok különös módon váratlanul és rögtön pusztultak el«; vizözön járt tehát a földön a diluviumban; ha nem is mindenütt.

Áttérek most a vizözönnek azon geologiai s palaeontologiai érvére, melyet a Szibiriában tömegesen eltemetett s ugyanott néhol teljesen ép, mert jégbe fagyott, mammutok nyujtanak.

Véleményünk szerint a vizözönt ez ősi állatok pusztulás módja kitünően bizonyitja.

Bevezetésül magára a tényre kell némi felvilágositással szolgálnom.

A XVII. század óta Szibiriában a tengerparton s a folyók agyagjában számtalan mammutot találnak. A legjelesebb mammut-lelet 1799-ből való. Ossup Schumachow, Tungusz-főnök abban az évben a Lena torkolatánál valami meg nem határozható tárgyat látott az agyagpart oldalában; a következő évben ismét arra járt, s még mindig ki nem vehette, hogy mi az; végre 1801-ben fölismerte, hogy mamuttal van dolga; az egyik oldala már teljesen kibujt az agyagból s az egyik agyarát is már látni lehetett. Ez a fölfödözés nagy rémületbe hozta a főnököt és családját, mert a tunguszok a mammut-leletet szerencsétlenségek előjelének tartják. Két évig nem ment Schumachow a mammut tája felé; de 1804-ben erőt vett rajta a nyereség vágya, s ime a mammut a maga egész terjedelmében kifordult már az agyagpartból s ott feküdt a homokzátonyon; a főnök neki bátorodott, lefürészelte két agyarát az állatnak s eladta 50 rubelért. Két évre rá, 1806-ban Jakutskba érkezett Adams botanikus, s hirét vette, hogy a Lena torkolatánál ott fekszik a mammut még pedig szőröstől-bőröstől. Azonnal oda utazott; a két-három év alatt azonban, mióta a mammut kifordult a jeges agyagból, ráértek a kutyák s a farkasok, hogy a mammut sok ezeréves húsából lakmározzanak s nagy részben meg is ették. Egy elő-láb teljesen hiányzott; a fejbőr megvolt, de rászáradva a csontra; a balszem is meg volt, egyik fülén szőr-pamat lógott; alsó ajka, orrmánya s a fark egy része hiányzott; az az oldal, melyen a mammut feküdt, még teljesen megvolt s hosszú sürü szőrrel volt benőve. Adams nagy darabot levágott a mammut bőréből, oly nagyot, hogy tiz ember csak nagynehezen czipelte ki a

partra; a hóban szétszórt szőrből 32 fontot gyüjtött; némely szőrszál 2½ láb hosszú volt. E hosszú szőrökből s a Tunguszok elbeszéléseiből azt következtette Adams, hogy a mammutnak nagy sörénye is volt. Mindezt elküldte Pétervárra s Sándor czár megvette a leletet 8000 rubelért s a zoologiai muzeumnak ajándékozta. A part, ahonnan az állat lecsúszott 70—80 méter magas agyagpart; mindössze 18 jégbe, illetőleg jeges agyagba fagyott mammutot találtak.

A jégbe fagyott mammutokon kivül azonban rengeteg nagy a mammut-csontvázak száma; Middendorf szerint évenkint 110,000 font fosszil elefánt- vagyis mammut-csont fordul meg Turnkhansk, Obdorsk, Tobolsk vásárjain; évenként körülbelül 1000 mammutnak agyarát hozzák Szibiriában vásárra. Nordenskjöld szerint ujabb időben ezzel keveset mondtunk. Nemcsak Szibiriában, hanem Európában s Amerikában is nagyon gyakori a mammut. Európában az Uraltól Hollandig s lefelé egész Rómáig s a Pirenékig élt hajdan a mammut. Érdekesek a Calaisi csatornának leletei. »Woodward kiszámitotta, hogy Harrisburgh falucskának halászai tizenhárom év alatt kétezer mammut-zápfogat halásztak ki: mivel pedig a mammutnak épp ugy mint a mai elefántnak legfölebb 8, s többnyire 4 zápfoga van, következik, hogy kétezer zápfog legalább 300 mammutra utal. Az ily nagy állatnak csontleletei a tengerfenekén arra a következtetésre jogositanak, hogy ez a vidék hajdan, amikor a mammut élt, szárazföld volt, amit más geologiai tények is bizonyitanak; a szárazföldi összeköttetésen át juthattak a mammut-csordák a kontinensről Angliába.« (Gander, Die Sündfluth 58 l.) Magyarországon is sok mammut-csontváz kerül napvilágra; a Duna- s az Ipoly völgye, az agyagos Nógrád ép oly mammutokat szolgáltat mint Alaska és Kanada Észak-Amerikában. A mammut tehát az északi féltekének annyi szélességi fokát lakta, amennyit a sarkövi vidékektől Közép-Olaszországig s Texasig számitunk, a keleti hosszúságban pedig alig van kivétel, feltünő csak az, hogy Európa magas északi öveiben mammutra nem akadtak.

Az egyes kérdésekre, melyek a mammut természet-

rajzára vonatkoznak, itt ki nem terjeszkedem; elég fölemlitenem, hogy a mammut nem volt oly délszaki állat mint a mai elefánt. Mielőtt Schumachow rá nem vezetett a régi mammutnak szemtől-szembe való megismerésére, addig azt gondolták, hogy a mammut is olyan kényes állat volt mint az elefánt, de szőrmeze fölvilágositott aziránt, hogy a mammut északibb vidékeken is lakhatott. Másrészt azonban méltán föltehetjük, hogy »a harmadkor végén, a diluvium kezdetén mai kontinenseink jó része még viz alatt állt. Különösen a szibiriai lapály jó nagy része. Európában Oroszországnak legalább fele s Németországnak több mint egyharmada viz alatt állt. A tengernek ez eloszlásával mérsékeltebb klima járt; a tengerből kiemelkedő földségeknek olyan klimájuk volt, mint a milyen a szigeteken s azon országokban uralkodik, melyeket melegebb vizáramok érnek. Enyhébb klima mellett még magas északi szélességek alatt oly növények teremhettek, melyek ez idő szerint ott nem találhatók.« (Sartorius, Untersuchungen über die Klimate der Gegenwart und der Vorwelt. »Aus der Natur« 1873. 54 l.)

A mammut tehát északon lakhatott, amely észak akkor nem terjedett föl legalább Szibiriában oly magasra mint manapság.

Térjünk most már rá érvelésünkre.

A mammut kiveszett; mi pusztitotta ki ez ősállatot itt, valamint a mastodont Amerikában? S mily benyomást tesz a szemlélőre a mammut veszedelme? Valami lassu klimaváltozásnak kell-e e hatalmas növényevő állatok pusztulását tulajdonitanunk, klimaváltozásnak, mely a kozmikus okoknak kifolyása? vagy talán rögtön csapott le rájuk a veszedelem? s ha gyors pusztulásnak nyomai tünnek föl, vajjon folyóvizek, vagy fagy, vagy hófuvás, vagy futóhomok, szamumszél okozta-e halálukat?

Hogy lehetőleg világos legyek s az érvnek tulajdonképeni erejét bemutassam, ki kell emelnem, hogy a bizonyitás, mely a mammut-leletekből vizözönre következtet, nem abból indul ki, hogy a mammut tényleg kiveszett, hiszen ezt a klima lassu változásaiból is lehetne kimagyarázni; sem

abból, hogy rengeteg nagy a száma a mammut-maradványoknak; hanem *két körülményből indul ki a vizözönre való következtetés; először abból,* hogy a mammutfogak Szibiria némely részeiben össze-visszahányva és súlypontjuk irányával ellenkező helyzetben föltorlaszolva találtatnak a dombok tetején, mint hogyha hatalmas vizár hozta és csapta volna oda a tenger-part magaslataira. Valamint a mammut-fogak, ugy torlódnak föl ugyanott fatörzsek is egymásra. A súlypont irányával ellenkező helyzet kizárja azt, hogy úsztak és lemerültek; hanem közel hozza a gondolatot, hogy a fatörzsekkel együtt valami hatalmas, délről jövő vizár sodorta s lökte föl a fogakat a dombokra, melyek most 270 lábnyi magas rétegekben rejtik e kincseket.

Másodszor abból indul ki a bizonyitás, hogy Szibiriában találni jégbe, azaz hogy kavicsos agyagba fagyott s teljesen jól megőrzött mammutokat; sőt találtak vizilovakat, melyeknek véredényei s kitágult orrczimpái világosan mutatják, hogy ezek az állatok vizbe fúltak. Hogy a viz hordta össze e maradványokat s ez egész állatokat, azt mindenki megengedi, de a kataklizmák ellenzői folyókra gondolnak s vizözönre e részben nem reflektálnak. Ők úgy vélik, hogy az állatok a klimaváltozás következtében lassanként elpusztultak s a diluvium alatt a folyók hordták össze csontjaikat. Ez a magyarázat azonban sehogysem birja megokolni, hogy hogyan maradhattak meg sértetlenül ez állatoknak számos példányai. Ha a klimaváltozás lassan megy végbe, akkor az állatok Szibiriából, Alaszkából, Kanadából leköltöztek volna melegebb vidékekre; ahogy a rénszarvas s az iramgém vándorolt, úgy vándoroltak volna ezek az állatok is s nem torlódtak volna föl csontjaik a szibiriai folyók torkolatánál s a szigetek partjain. Továbbá ha a klima lassan változik el, akkor a faj elkorcsosodik, eltörpül s alig hihető, hogy a faj megmaradásának végső fázisában az utolsó mammut-mohikánok oly megtermett példányok voltak volna, mint amilyenek az agyagból kiválnak. Lassú klimaváltozással azt sem értjük meg, hogy mikép fagyhattak bele az agyagba; ezt csak úgy lehet megérteni, ha fölteszszük, hogy megfúl-

tak, hogy a viz gyorsan ragadta el a hullákat s a hamar beállt hidegben az agyagiszapba fagytak.

Más föltevések szinte gyerekesek. Például, ha azt mondják, hogy a mammutok a vizbe estek s megfúltak, s a viz a jegestengerbe szállitotta őket. A mammut okosságra nézve is az elefánttal rokon, s az elefánt nem szokott folyókba esni; s képzeljük el a mammutnak elszállitását a folyóban; félig megeszik, félig elrothad, s bizonyára nem alkalmas arra, hogy a tengerbe érve, még mint egész példány megfagyjon. Erre nézve irja Howorth: »Wäre der Temperatur-Wechsel ein allmählicher gewesen, so wären die Tierreste an der Eschholzbai und an der Lenamündung schon längst verfault und daher verschwunden, noch ehe die Vereisung des Diluviums statt haben konnte. Die Thatsache also, dass Kadaver von Mammut und Rhinoceros wohlerhalten geblieben sind, beweist überzeugend, dass die grimmige Kälte unmittelbar nach ihrem Absterben eingetreten ist. Zu demselben Resultat kommt auch Dr. Buckland, wenn er sagt, dass das Auffinden eines einzigen wohlerhaltenen Mammutkadavers im Eise zur Evidenz beweise, dass die Kälte plötzlich eingetreten und das Eis seither im selben Zustand geblieben sein muss, wie es von Anfang an war.« (Howort i. m.)

A jégbefagyott mammut bizonyitja a vizözönt, azt t. i. hogy özön hozta e hullákat, az boritotta agyagba, kavicsba s akár hogy ez az özön télen volt, akár hogy gyors klimaváltozás követte, belefagytak és ránk maradtak.

Igen érdekes a vizözön ellenzőinek állásfoglalása a megfagyott mammut bizonyitó ereje ellen. Habenicht csipős megjegyzést tesz e tudósokról, mikor irja: »Ja, man kann heute noch frische Mammutschnitzel in Sibirien haben, ein äusserst schwer verdauliches Gericht für die Anhänger von Lyell's Uniformitätsglauben.« (Grundriss einer exakten Schöpfungs-Geschichte. 47. l.) Lássuk csak, hogy a friss mammutszelet miért oly megemészthetetlen pecsenye a vizözöntől irtózó ideologok számára.

Egyik neves emberük, Nehrig, hozza föl a nehézsége-

ket nézetünk ellen, mely a Mammutnak kivesztét a vizözönnek tulajdonitja, s mivel e nehézségek tényleg számbaveendő szempontokra utalnak, azért szivesen foglalkozom velük.

Először azokat a nehézségeket hozza föl, melyeket a mi fölfogásunk támaszt; azután pedig rámutat másnemü történésre, mely a mammutpusztulást s in specie a befagyott mammutnak esélyeit magyarázza.

Az elsőre nézve megjegyzi, hogy a sértetlenül ránk maradt mammutoknak száma éppenséggel nem nagy, sőt nagyon is ritka az ilyen csoda-lelet. Ezeknek is a nagyobb része olyan, hogy a belső részük már rothadt, de az agyarak és csontok a nagy hideg miatt jó karban vannak; nem úgy mint nálunk, ahol szétmálnak. A jól megőrzött mammutok kis számából következik, hogy különös körülmények játszhattak ott közbe, ahol tényleg a mammut-hulla jégbe fagyhatott. »Nem látom be, — irja Nehrig — hogy általános katasztrófaszerü vizözönben mint történhetett ez meg csak kevés példánynyal s az óriás nagy számmal pedig nem?« — Fejtegeti továbbá azt, hogy a mammut-csontok és hullák, melyek Szibiria legészakibb szélein s az uj-szibiriai szigeteken föllelhetők, nem szükségképen származnak oly példányoktól, melyek ugyanott éltek volna. Valószinübb, hogy a mammutok Sibiria délibb részein laktak, s hogy maradványaikat a viz sodorta el később s rakta ott halmazba, ahol most találjuk. — De különösen súlyt fektet Nehrig a szerinte legnagyobb nehézségre, melynél fogva nem látjuk be, hogy miért maradtak fönn más állatfajok, melyek a mammutnak kortársai voltak, ha valami általános vizözön volt a mammut-veszedelem oka. Sokkal ajánlatosabb s elfogadhatóbb Steenstrup mammut-hipotézise, mely szerint a mammut az első nagy jégkorszakban pusztult ki az elváltozott klima folytán s hogy ami mammut-maradványt későbbi pl. ujabb diluviális rétegekben találni, azt már a viz hordta s keverte össze a későbbi agyaggal és kavicscsal.

A második kérdésre nézve pedig, hogy minek kellene tulajdonitani a szibiriai mammutveszedelmet és in specie ho-

gyan megfejteni a befagyott mammut esélyeit, azt mondja, hogy mindkettőt nagy havazásoknak tulajdonithatni, melyek az állatokat elboritották, s néhol a homokkal és löszporral vegyes hóvihar után a hórétegek egymásra fagytak s a mammut jégverembe került napjainkig.

Tagadhatlan sok megfigyelésre méltó szempontot érintenek Nehrignek e nehézségei. A hóviharra később rátérek; maradjunk most a mammut-pusztulásnak általános tényénél s tekintsük meg Nehrignek ellenérveit.

Nehring igy érvel: a mammut nemcsak Szibiriában, de másutt is elpusztult s e pusztulásnak oka másutt alighanem a klima-elváltozás: ez az oka lehet tehát Szibiriában is. Igaz-e ez? A klima-elváltozás bizonyára kipusztitotta volna a mammutot; a jégkorszakkal a mammut meg nem fér; de kipusztitotta-e tényleg a jégkorszak vagy a vizözön, ez a kérdés nem a lehetőséget, hanem a tényt vizsgálja. Ha a vizözönnek tulajdonitjuk a mammutnak kivesztét mindenütt, akkor valóban nem látjuk be, hogy miért pusztult el csak a mammut s miért nem veszett ki sok más faj is vele? Azt lehetne erre felelni, hogy hiszen kiveszett sok más állat is s ott pihen a pampák agyagában s egyes vidékekről azt lehetne gondolni, hogy a többi állat elmenekült a magaslatokra, mig a mammut esetlen volt s futni nem tudott. Azonban a sikságokat elöntő árviz ellen nehéz menekülni s hogy mily nehéz, azt legjobban illusztrálja a lónak példája, mely tényleg kiveszett Amerikában. Ez utóbbit kivált azok ellen lehet fölhozni, kik a lónak Amerikában való kipusztulását is a vizözönnek készek tulajdonitani.

Véleményem szerint ez a vitatkozás fölösleges. Mindkét nézet megállhatja helyét; Nehrigék azt mondhatják, hogy másutt pl. Európában, a mammut a jégkorszak következtében veszett ki s a diluvium folyói és jégárjai hordták szét csontjait. Howorthék pedig ezt megengedhetik s ugyanakkor föntarthatják állitásukat, hogy Szibiriában a mammuthalált a vizözön okozta. Ezt azért állithatják, mert a mammut-maradványok annyira tömegesen és föltorlaszolva és sok 100 werstnyi távolságban folyóktól és tengerparttól

magaslatokon sehol sem találhatók másutt csak Szibiriában; de ez csak a másodrendü argumentum; a főérv a befagyott mammut. Ujra ismétlem, Howorth-ék főérve, *a befagyott mammut.*

Ez az érv tünteti föl azt, hogy a mammutot nem sodorhatta a viz ki tudja honnan, Déli-Sibiriából; ez az érv mutatja ki, hogy a mammutot nem folyóviz hozta, mert az mammutokat a partok szélén lassan szállitana; azokat rögtöni, hatalmas ár sodorhatta csak s ez volt oka haláluknak is. Kivált ha még tekintetbe veszszük, hogy a mammutokat lábon állva, mocsarakba süppedve találni. Howorth beszéli: »1789-ben Mercknek Szibirián átutaztában azt mesélték az alasciski lakósok, hogy 100 werstnyi távolságban teljesen ép mammutot találtak még pedig álló helyzetben.« (i. m. 24 l.) Ugy is volt! A mammutnak van annyi esze, hogy nem megy oly helyre, ahol elsülyed; de ha föl is teszszük, hogy lápba sülyedt, hiszen ez csak Howorthnak malmára hajtja a vizet; lápban ugyanis okvetlenül elrothadt volna a mammut s nem maradt volna ép bőrben; a lápnak tehát rögtön meg kellett fagynia s az ily gyors változásnál észszerübb, ha vizözönre gondolunk, mely a klimaváltozással együtt lépett föl s a mammutot a lápba sodorta, mint ha a láp megfagyását sehogy sem közvetitjük.

De miért nem találni akkor sok másféle állatot is igy jégbe fagyva, hiszen a vizözön mindent sodorhatott s ahol a mammut élt, ott sok más állat is lakott; honnan tehát épp a mammutnak ez a végzetes sorsa? nem kell-e igazán Nehriggel azt mondanunk, hogy »aus der grossen Seltenheit wohlerhaltener Mammutleichen ergiebt sich, dass ganz besondere Umstände nötig waren, um eine solche Leiche unversehrt zu erhalten« s ismét »warum sind dann viele andere Säugetier-Species, welche Zeitgenossen der Mammute waren, bis auf den heutigen Tag am Leben geblieben?« (Naturwissenschafliche Wochenschrift, 1890—91.) Tagadhatlan, hogy meglepő körülmény; de miután tényleg nem oly ritka esemény az ép mammut-hulláknak fölfödözése s ezt magyarázni kell, hát lássuk, vajjon Nehrig képes-e a mam-

mutok befagyását magyarázni vizözön nélkül is? Nehrig hófuvással magyarázza. Szerinte Szibiria Tundráin (pusztaszerü sikságok) hatalmas hóviharok keletkezhettek, melyek a diluviális állatokat befujták; lehet, hogy e hófuvásokat por és homok-rétegek lepték el, melyek az összefagyott hónak megolvadását a későbbi melegebb időjárásban is lehetetlenné tették; mint a hogy tavaszkor látjuk, hogy az országút árkaiban a porral ellepett hó, kivált ha összefagyott, sokáig tartja magát; a magas északon s a hegyek mély hasadékaiban az ilyen hó-, jég-, lősz- és homok-rétegek kőkeménységüek s épen tarthatták meg a beléjük került mammutokat is.

Ami azt illeti, hogy hófuvások sok állatnak pusztulását okozhatják, az kétségen felül áll, s a teljesen begyőző bizonyitékot Amerika szolgáltatta. 1881. és 1882. az Egyesült-Államok nyugati vidékein, kivált a Szikla-hegységben roppant hófuvások voltak, melyek következtében sok állat elveszett s a marhacsordákban nagy kár esett. A hó ugyanis oly vastag rétegeket képez néha, hogy a marha minden eleségétől el van vágva; azonkivül a hófuvásban menekülnek az állatok kiálló sziklák, magas partok, valamiképen zárt vizmosásokba, s ha a rosz idő sokáig tart, elhullnak.

A »Nature« (1883. 313 l.) irja, hogy a hatvanas évek végén Észak-Colorado elhagyatott vidékén az utazók mindenfelé találtak bölénycsontvázakat; majd egyenkint szerteszéjjel a sikon, majd meg egy rakáson összebujva, egymáson feküdtek. Az indiánok azt felelték az utazók kérdezősködésére, hogy sokakat a vadászok teritettek le, de a legtöbb elveszett a hidegben, mely 25 év előtt volt. Azután igy folytatja Garman, kinek e fölfödözést köszönjük: »a mult nyáron Agassiz tanár szivességéből többrendbeli fölfödözést tehettem a Mauvaises Terres vidékein a Rochy Mountains keleti lejtőin, melyek élénken hivták emlékezetembe a bölény csontvázaival megtöltött vizmosásokat Coloradóból. A posttertiär rétegekben eszközölt ásatások szemeink elé tárták a harmadkori lovaknak (a harmadkori ló ős tipusa volt a jelenkori lónak; több faja volt, egy és több patával),

egész gulyáit, melyek szakasztott úgy feküdtek egymáson, hogy az ember pusztulásukat okvetlenül ugyanazon okoknak hajlandó tulajdonitani, melyek az ujabb állatok tömeges veszedelmében szerepelnek. Amikor a csontokat boritó földrétegek keletkeztek, akkor vesztek ki a lovak Amerikában. Hogy mi okozta veszedelmüket, az még ez idő szerint nyilt kérdés. Észleleteim azonban azt a nézetet érleltették meg bennem, hogy legalább a vad, hegyes vidékeken a harmadkori lónak végveszedelmét a hófuvások okozták.«

Ez mindenesetre elfogadható magyarázat s jól mondja Garman, hogy azokon a hegyes, vad vidékeken veszi föl a hófuvást az állat-halál okául, mert másfelé, kivált délen a harmadkori ló ki sem pusztulhatott hófuvások által. Elég az hozzá, hogy igen hálásak lehetünk Gramannak és Nehrignek, kik a hófuvás- s a hófuvás-ásatagok-elméletének kitalálásában az elsőség fölött veszekednek, ez észleletekért. Nehrig e hófuvás-halált alkalmazza a mammutra; de hiába. Az ép mammut-hullák agyag-, homok- és kavicsrétegekből válnak ki, melyekről biztos, hogy vizben képződtek, s hogy nem hófuvásokból lettek. Nehrig fölfogása szerint vizben képződött, jeges rétegekben eddig semminemü ép állat-hullát nem találtunk. Az amerikai harmadkori ló hegyes vidékeken elveszhetett hófuvásokban, de egész Amerikában való letünését legegyszerübben a vizözön magyarázza. Hogy pedig miért nem veszett ki a lónak más kortársa, ezzel a nehézséggel minden magyarázat küzködik s bizonyára különös körülményeknek, mondjuk szerencsétlenségeknek találkozása okozhatta a lovaknak teljes kipusztulását Amerikában, mialatt sok más állatfajt a veszedelem nem ért ily nagyfoku radikalizmussal. Ugyanezt feleljük Nehrig kérdésére, hogy miért nem veszett ki a mammuttal sok más faj, mely vele együtt élt? a mammutra különös körülmények találkozása miatt a vizözön végveszedelemmel járt épp úgy mint Amerikában a lóra. Szibiriában a mammutot e vizözön ölte ki, máshol a jégkorszakkal járó klimaváltozás tehette, melybe nem tudott beleszokni. De miért nem találunk sok más állatfajt a jégben, ha a vizözön pusztitotta el Szibiria fauná-

ját? arra azt feleljük: s miért nem találunk sok más állatfajt ugyanott, ha hófuvások pusztitották el a faunát? a nehézség ugyanaz.

Mi tehát úgy képzeljük a dolgot, hogy az özön nem pusztitott mindenütt s nem egyformán; néhol megmenekültek az állatok, néhol nem lehetett menekülniök; a vizözönnel járó klimaváltozás is nagyon megviselte az életet; voltak fajok, melyek akklimatizálódtak, voltak melyek elpusztultak. Ez átváltozásokból került ki a jelenkor faunája és flórája.

A tudomány mai állása szerint az ép mammut-hulla erős bizonyitéka a vizözönnek s igaza van Habenicht-nek, hogy a mammut-szeleteket nem képesek megemészteni Lyell hivei; de bár azokat megemészteniök nehéz, azért a mi nézeteink sincsenek minden oldalról tisztázva s még sokféle fölvilágositás és fölfödözés fér rájuk. Nevezetesen kemény dió a diluviumban a szereplő tényezők sorrendje. El lehet ugyanis gondolni, hogy az események igy következtek egymásután: *vizözön, mammut-halál, jégkorszak;* még pedig az egész jégkorszak s nemcsak az utolsó eljegesedés; mert a mammut a jégkorszakban Szibiriában meg nem élhetett; azt már az első jégkorszak pusztitotta volna ki. E föltevésben a vizözön egészen a jégkorszak elé kerülne. De már feljebb emlitettem, hogy a jégkorszak sokáig tarthatott s hogy ahoz a véleményhez hajlunk, mely hosszú időt tulajdonit neki; hová jutunk akkor vissza a szürke multba, ha a vizözönt a jégkorszak elé teszszük? Azt is elképzelhetjük, hogy a vizözön az utolsó interglaciális korszakba esik, de ha a vizözönt a jégkorszak utolsó interglaciális időszakába helyezzük, honnan kerül ez időszakban a mammut Szibiriába? Erre nézve egy kiutunk van, ha fölteszszük, hogy ez interglaciális korszakok is sokáig tarthattak, s hogy tartamuk alatt az India felé szorult mammut ismét felfelé nyomult Szibiriába; mig végre a vizözön a mammutot teljesen kipusztitotta s az utolsó eljegesedés az agyagba fagyasztotta.

Lépten-nyomon uj meg uj nézőpontokat nyer a kutatás; kiváltkép pedig arra a belátásra segit, hogy a termé-

szet története nagyon komplikált. A jégkorszak többszörös eljegesedést foglal magában s a vizözön vagy vizözönök vagy e korszak elé vagy valamelyik, például az utolsó interglaciális periodus végére tüzendők. Annyi bizonyos, hogy a harmadkori állatok kipusztulásának több oka lehet s nem kevésbé világos, hogy a vizözönben nem pusztultak ki az állatok mind; kipusztultak különösen a nagy növényevők, de az állatfajok általános elpusztulására gondolni észszerütlen képzelgés.

De bár a tudomány mint mindenütt, úgy itt is kitágitja az emberi fölfogást, másrészt nagyszerüen bizonyitja az ősi tradicziókat. Az őshagyomány rendületlenül áll meg a tudomány foruma előtt, mely legfölebb egyes mellékkérdésekben tisztázza az eseményeket s tüzetesebben meghatározza a hagyományok értékét. Igy történt ez a vizözönnel is; a vizözön nagy, világtörténeti tény, nyomait nem lehet elsimitani. A szentirás megmondja, hogy az ég csatornái megnyiltak s a mélység vizei megdagadtak; valamennyi hitrege ugyanezt állitja, de oly torzkiadásban, hogy a ki a szentirást s a hitregéket olvassa, első olvasásra kitalálja, hogy a szentirás az ősi reláczió s a többi utána készült, s költőileg tarkázott. E nagyszerü történeti hagyományt sem tagadni, sem ignorálni, sem elferditeni nem szabad. De hát miért ignorálnók s miért csürnők-csavarnók? Miért csinál belőle Suess dr., bécsi geologus Eufratvidéki földrengést, s tengeráradást, mely annyira ment befelé a szárazföldre mint amennyire Hamburgtól van Drezda? Miért? Lyell kedvéért; mert a mai geologiai és meteorologiai tényezőkkel és történésekkel nem lehet a vizözönt megcsinálni; semmi másért! no ez igazán gyerekes és nevetséges eljárás; hát a jégkorszakot lehet a mai geologiai és meteorologiai tényezőkkel eszközölni? Meg vagyok győződve, hogy Suess eljárását, mely minden methodust félretol és »csinál történetet«, később épp úgy fogják kinevetni, mint Voltaire szellemeskedését, ki hogy a vizözönt tagadja, a magas hegyeken föllelhető tengeri kagylókat a szentföldi zarándokoktól eredezteti; ezek hozták magukkal s hányták ott szerteszéjjel, mert nehéz volt a batyujuk

Már most is fészkelődnek a »fölvilágosult fejek«, kik közül az egyik irányzatos geologus, Bomelli igy ir: So geistreich die Suess'sche Theorie auch ist, so trefflich ihr es auch gelingt, die Einzelheiten der möglicherweise ursprünglicheren (!) assyrischen Ueberlieferung ausschliesslich mit Hilfe längst bekannter geologischer und meteorologischer Vorgänge zu erklären, so befriedigt sie doch nur halb. Der nüchterne Forscher sagt sich: es wäre denkbar, dass sich die Sache ungefähr so zugetragen hätte, wie Suess schreibt, aber die Wahrscheinlichkeit hierfür ist doch gering, denn es wird dabei ein sehr merkwürdiges, um nicht zu sagen wunderbares Zusammentreffen ganz verschiedenartiger Naturereignisse vorausgesetzt.... Es steht auch nicht unzweifelhaft fest, dass die assyrische Sündfluthsage die ursprünglichere sei, ebenso gut wäre denkbar, dass diese aus einem ganz anderen Theile Asiens stammte... Es ist daher neuen Muthmassungen, Deutungen, Hypothesen und Combinationen nach wie vor Thür und Thor geöffnet . . . (Die Sintfluth. Neue Zeit. XV. Jahrg. II. Band. 92.). Erre az eredményre vezet az irányzatos tudomány; épit képzelet szerint, methodus ellen s aztán lerontja, amit épit. Suess methodusa rosz; mert történeti dolgokban, tényekben, nem azt kérdezi és kutatja, hogy mi volt, hanem kimondja, hogy ez meg ez nem lehetett s ő maga állit a tények helyébe mást. Ez nem történeti methodus. Valóban szánalomraméltó jelenség, tudományos nézeteknek divatszerü váltakozása szerint a nagyszerü világtörténeti hagyományokról önkényesen itélkezni. Voltak »fölvilágosult fejek«, kik a vizözön hagyományát nagy árviz emlékének tartották, melyet a keleti fantázia fujt föl világkatasztrófává; mások még alaposabbak voltak s a hagyományt magát mesének nézték, melyet a népek képzelete talált ki, hogy a magas hegyeken található csigák és kagylók eredetét megmagyarázza. Ily methodus csak fiaskókat arat. — De geologiai methodusuk is rosz, mert dogmákat tűznek ki irányelvekül, melyeket légből vettek: ilyen a Lyell-i katasztrófaiszony. Ez nem természettudomány, hanem egyoldalú nézetek általánositása, és rosz alkalmazása a világra!

Most Franz v. Schwarz vizözön-elméletét emlegetik, melyet »Sintfluth u. Völkerwanderung« czimü művében tett közzé. Közép-Ázsiában járt, még pedig az orosz-chinai határ legnyugatibb részében. Előrehatolt »a kaptagai romokig«, az északi szélesség 45. s a keleti hosszúság 83. foka alatt. Nagy bámulatára azt látta, hogy az orosz vezérkar térképén régi, nagy város romjai jeleztetnek azon helyen, de azok nem voltak romok, hanem romhoz hasonlitó sziklák. »E falakon« áthaladva széles, mély hegyhasadékba jutott, melynek sziklái úgy voltak szétroncsolva, mint a tengerpart szirtjei s a hasadék völgyében kis patak kigyózott. Ez a kis patak nem szedhette szét e sziklákat, azt valami más nagy erő tehette. Schwarz, hogy sejtelmeinek biztosabb alapot teremtsen, egy kozákkal megmászta a kaptagai hegyláncznak egy csúcsát, s ott bizonyossággá érlelődött sejtelme. Kelet felé a hegyek hatalmas, mély katlant kereteztek; ez a katlan hajdan nagy tenger volt. »Die ganze Dsingarei, Mongolei, die Wüste Gobi und das Tarpenbecken war mit Meer bedeckt.« Az egyetlen viz-határvonalból, melyet fölfödözött, azt következtette, hogy ez a tenger nem száradt ki s nem apadt le lassan, hanem egyszerre lefolyt; lefolyt azon a széles mély hegyhasadékon, melynek sziklái szét vannak szedve mint a tengerpart szirtjei s 25—30 kilométer széles s 4000—5000 láb mély folyamként szakadt be a kaptagai hegyekről a Balchasch sikságra, »und zwar zu einer Zeit, als die Indogermanen und Semiten und die verschiedenen mongolischen Völkerschaften noch ihre Urheimath bewohnten.« Roppant sok ember veszett el, a többi kivándorolni kényszerült; igy maradt meg a népek emlékezetében a vizözön hagyománya.

Ez Schwarz theoriája. Az egészben tudomány csak annyi van, hogy nem kételkedünk egy közép- és nyugatázsiai tenger multjában; mást nem tudunk. Hogy egyik-másik ilyen tenger áttörhette gátjait, az igaz; de úgy is elapadhatott volna, ha feneke emelkedik s a beleszakadó folyók iránya megváltozik. Mit használunk ezzel a geologiának, mely tényeket állapit meg? s hogy akarunk ezzel a

történeti hagyományokon kifogni, melyek katasztrófákat emlegetnek?

E tudományos kártyavárak helyett azt olvassuk a sz. irásban: »Noé életének hatszázadik esztendejében, a második hónapban (v. i. novemberben), a hónak tizenhetedik napján megszakadának a nagy mélység minden forrásai (a tengerek özöne), és az ég csatornái megnyilának. És lőn eső a földre negyven nap és negyven éjjel . . . . És a vizek igen elhatalmazának a földön s az egész ég alatt (az ottani tájék első sorban, melyet Noé ismert), minden magas hegyeket elboritának. Tizenöt könyöknyivel vala a viz magasabb, mint a hegyek, melyeket elboritott vala.« (Gen. 7, 11. 12. 19. 20.)

Ezt a vizözönt geologiai tényezők okozták; de a világrend egy lévén, a fizikai tény a morális rendben mint büntetés szerepel. A katasztrófát a fizikában, s a büntetést a morálisban egybe füzi a mindent előrelátó és intéző gondviselés.

Végül még közlök egy darabot Plato Atlantiszából, mely az emberi nemnek hagyományait régi katasztrófákról csodálatosan megvilágitja. Hatszáz évvel Krisztus Urunk előtt Solon, mikor Saïsban járt, egy ősöreg egyptomi paptól a következőket hallotta: »A ti őskorotoknak nincs története, s a ti történeteknek nincs távoli multja. O Solon, Solon, ti Hellenek mindig gyermekek vagytok s öreg Hellent nem látni. A ti szellemetek mindig fiatal, mert nincsenek nézeteitek, melyek régi hagyományból származnak s nincs az ősidőkből vett értesüléstek. Megmondom ennek okát. Már sokszor pusztult ki az emberi nem s ezentúl is ki fog még pusztulni, leggyökeresebben a tűz és viz pusztitotta, de volt még más tényező is szükebb keretü veszedelmeiben. Amit ugyanis ti mesélni szoktatok, hogy Phaëton, Helios fia, atyja kocsijára ült s mivel nem értett a kocsi irányitásához, a közelbe került naptól a föld elégett s Phaëtont is villám ütötte agyon, az effélék meséknek látszanak, de mégis *igaz magvuk van s ez az, hogy az égi testek járása elváltozik* s ilyenkor a föld elég. Akik ilyenkor magas hegyeken és fönsikokon laknak, azokban nagyobb kár esik mint a tengerpartok s a folyómenti vidékek lakói-

ban; ily veszedelemtől minket a Nilus folyó óv meg, de nemcsak ettől, hanem sok más bajtól. Ha pedig az istenek vizzel boritják el a földet, hogy azt megtisztitsák, akkor a hegyek lakói, a juhok és barmok pásztorai vannak előnyben, mialatt a városok lakóit az árviz a tengerbe sodorja; de nálunk, Egyptomban, még akkor sem történik baj, mert itt az eső nem esik, hanem a föld alulról kapja nedvességét. Azért áll fönn nálunk minden régóta, s minden a legrégibb, s ami nálatok vagy máshol történik, ha ugyan fontos és emlitésreméltó, s amit mások elbeszéléséből megtudunk, azt mind templomainkban följegyezzük s a későbbi idők számára föntartjuk. Ti pedig s a többi nemzet az irással, s más hasonnemü intézménynyel alighogy törődni kezdtek, már rátok csap megint az égből a vizözön mint valami járványos baj s elsodorja körötökből az irástudó embereket, úgy hogy mindannyiszor mintegy megifjultok s nem vesztek tudomást sem a ti régi dolgaitokról, sem azokról, mik nálunk történtek. Legalább a nemzedékek sora, melyet az imént fölsoroltál, nem sokban különbözik a gyermekmeséktől. *Ti csak egy vizözönről emlékeztek, holott ezt több más előzte meg,* s azt sem tudjátok, hogy a legkitünőbb nép, az emberiség legnemesebb törzse a ti országtokban lakott, s ettől származtok ti, mint annak kis kiágazása; minderről semmit sem tudtok, mert elődeitek sokáig nem ismerték az irást. A vizözön által okozott általános romlás előtt az az állam, melyet most atheninek hivnak, volt a legbátrabb a háborúban s a legjobb szervezetü a békében s a leghiresebb tettek s a nap alatt létező, legjobb közintézmények, melyeknek hire hozzánk eljutott, ez államnak képezték dicsőségét.«

Plato elbeszélése szerint az Atlantisz nem messze feküdt Herkulesz oszlopaitól, a mai Atlanti-Oczeán helyén s egy nap s egy éj alatt merült el. Hasonlókép Görögország táján a tenger és szárazföld uj eloszlásának emléke sem veszett ki a hagyományok keretéből.

Kétséget nem szenved ezek után, hogy az emberi nem hagyományai is katasztrófáknak s jelesül a vizözönnek emlékét őrzik s a geologiának e részben irányt mutatnak.

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,
Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR
THEOL. TANÁROK.

Az új sorozatban XV. évi folyam.
(Kezdettől XXXIX. évi folyam.)

ESZTERGOM
1901.

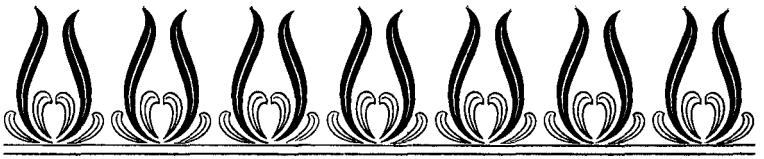

BEKÖSZÖNTŐ AZ UJ ÉVFOLYAMBA.

„Novus ab integro saeculorum nascitur ordo, jam nova progenies coelo demittitur alto.“

Egy évszázad fordulóján állunk.

S ha az egyes ember, aki magába szokott néha napján szállani, minden Szilveszter-estén komoly gondolatokkal foglalkozik: nem méltó-e ez a fontos időpont, hogy egész népek és nemzetek tartsanak ilyenkor lelkiismeretvizsgálatot, hogy a mult eseményeiből meritsenek tanulságokat a jövendőre?

A véges emberi elme az emberiség fejlődését jelző oszlopokhoz, századokhoz köti. Az emberi nem küzdelmeinek egy-egy napja — a letünő századok. Az egymásba nyuló, egybeszövődő események emberöltőkön keresztül fejlesztik az eszméket, melyek átmenvén a nagy tömeg tudatába, gondolat- és érzelem világába: egy-egy tapasztalással teszik gazdagabbá az emberiséget.

A kultur-fejlődés evolucziója, kialakulása, lassu ugyan, de következetes. Csalódások és kudarczok ép ugy előbbreviszik, mint a sikerek. E hatásnak criteriumát a történelmi bölcselet legalább megleli az események helyes megitélésében, a tanulságok levonásában és alkalmazásában, és kimutatja, hogy mindaz, a mi a felületes szemlélő előtt talán az ötletesség bélyegét viseli magán, a kulturtörténet szempontjából nézve az összfejlődés szolgálatában áll. Az észrevét-

lenül ránk nehezedő és bennünket befolyásoló, impresszionáló elvek néha tudatos, sokszor öntudatlan működésre késztetnek minket, anélkül, hogy szabad elhatározásunkon csorbát ejtenének. Az elveknek harcza a maga változatos, izgalmas mozzanataiban, pro és contra, — egybefüző vagy szétválasztó vajudásaiban: tanulságokat rejt magában, tisztitja az emberi nem gondolkodását és érzelmi világát és ekként bármily lassan is, de végeredményében az abszolut igaz felé tereli azt.

A tizenkilenczedik század is letünt a maga sok bújával-bajával. S vajjon mi maradt meg belőle? Ó, nem csak üres emlékezés, mely lassan-lassan elhomályosul — nem is csupán az irott és érczbe vésett, maradandóságra számitó történeti halmaz óriás anyaga. Oh nem! Megmaradt az eszmék egész világa, mely az emberek millióinak elméjében és szivében él és működik, mely örökül marad nemzedékről-nemzedékre, s mely a késő utódoknak is eszmei és erkölcsi tartalmat adva: az emberiség tovafejlődésének képezi egyik alapját.

Mennyi a tanulság e század történetéből! Rendszer rendszerre bukott a politika, a társadalom, a tudomány, a művészet terén; de a mi él és uralkodik az emberi eltévelyedésnek romjain: *az a keresztény eszme.* Krisztus Jézus, az örök dicsőség királya, ma is Ura a sziveknek és elméknek, és reméljük, még nagyobb extenzióban lesz az a huszadik században.

A nagy Manning biboros mondta: A XX. század ismét keresztény század lesz. És a kik az emberiség lélektani fejlődését komolyan vizsgálják, igazat adnak e próféta-szónak. A szellemek már is kezdenek megoszlani, az eszmék chaoszából ismét kijegeczesedik a keresztény világfelfogás. A materializmustól megcsömörlött lelkek fölszabadulva e lenyügöző lidércz alól, örömmel üdvözlik az eszményibb, erkölcsösebb irányzatokat s az egyre növekedő idealizmus áradata a szellemeket a keresztény világnézet derült égöve alá sodorja.

Mi magyarok, a mi közéletünkben, fájdalom, mindig hátrább vagyunk, s csak sántikálunk más, művelt nemzetek mögött. Nálunk még mindig a liberálizmus járja, amely az egyház hatalmára, befolyására féltékenykedik. Az állameszme rendezésének ötletéből a keresztény elvek kellő figyelembe vétele nélkül hozott törvényekkel még az utolsó évtizedben is gyengitették az országban a keresztény eszme presztizsét. Ezzel a nemzetet leterelték a fejlődés azon egészséges talajáról, melyen kilenczszáz éven keresztül fejlődött és gyarapodott nem minden dicsőség és nem minden eredmény nélkül.

Hát ez államfentartó bölcseségnek nem vált be és nem is fog beválni, mint a hogy nem vált be alapjában sehol a nagy világon. Mert a keresztény eszme diszkreditálása az államhatalom elfajulására és a társadalmi állapotok züllésére vezet mathematikai, kérlelhetetlen következetességgel. Hogy mennyi lelki züllés és nyomor — az emberi érzés mily chaosa és aberrációja alkotja meg e társadalmi torzképnek rikitó szineit, arról fogalmat nyujtanak, sőt megdöbbentő bizonyságot tesznek nap-nap után a sajtó szárnyain országgá bocsátott apró napi, törvényszéki, politikai, társadalmi és szépirodalmi hirek, botrányos, erkölcsi agoniára valló közlemények.

Csakis a társadalomnak a keresztény eszme kultuszában való megizmositásától lehet várnunk a dolgok jobbra fordulását.

És azért ebben az üdvös munkában kell fáradnia minden igazi jóembernek, minden egyházát és hazáját szerető férfiúnak.

Első sorban pedig a katholikus sajtónak.

A „Magyar Sion“ irányát, programmját nem kell ujra ismertetnünk, ismeri azt a magyar katholikus közönség harmincznyolcz esztendő óta. Ismeri és tudja, hogy a mi fogalmunk a katholikus sajtónak magasztos hivatásáról nem más, mint az, hogy ez a

hivatás: *segédkezni az egyháznak* ama sz. czél elérésében, amelyet Krisztus Urunk tüzött ki számára: hogy folytassa a Megváltó által megkezdett munkát, a lelkeket megvilágositsa, a megváltás gyümölcseiben részesitse, megszentelje, s igy Istennel egyesitse.

Tehát a katholikus, tudományos időszaki irodalom feladata sem lehet más, mint: a kereszténység örök elvei szerint vezetni a müvelt olvasóközönséget, mindenben az egyházzal érezni, a tudományos és irodalmi mozgalmaknak fejlődését a katholikus egyház principiumai alapján megitélni, minden sorában az egyház elveit visszatükröztetni.

Igen, eme magasztos hivatáshoz képest fog a „Magyar Sion“ a jövőben is munkálkodni, mint munkálkodott eddig. Tisztázni fogja az eszméket, terjeszteni az ismereteket, erősiteni a keresztény öntudatot.

A magyar klérustól pedig, mely átérzi, hogy tudományos készültsége oly erő, amelylyel számolnia kell mindenkinek, oly tényező, amely legyőzhetlen tekintélyt ád neki (de amelynek hijával ereje és tekintélye is összezsugorodik), reméljük és elvárjuk, hogy törekvéseinket támogatni fogja.

Isten nevében tehát — előre!

PALESTRINA ÉS A CHORALIS ÉNEK.

Irta ANDOR GYÖRGY dr.

Az emberiség lángelméi nem szorulnak mesterségesen készitett piedestalokra. Halhatatlanságukat önmagukban hordozzák; nagyságukat, dicsőségüket műveik hirdetik legékesszólóbban.

A halhatatlan egyházi zeneköltőnek, Palestrinának is készitettek ilyen mesterséges emelvényt abban a jó hiszemben, hogy igy még szembeszökőbb lesz nagysága. Sokáig,

FÖLD ÉS ÉLET.

Irta PETHŐ dr.

Geologiai fejtegetéseinkben eddig is önkénytelenül gyakran a fauna s a flóra gazdag világába tértünk.

Pedig mi nem a faunát és flórát, hanem a föld gerinczeinek titkait kutatjuk. Ez az eltévedés nem véletlenül történt: nem is tévedés az, hanem a tudás, az értés, a gondolat követelménye. A geologiának olaja kifogy, ha az életnél nem kér kölcsönt; a geologia szegénységében elsenyved, ha az élethez nem futamodik; az életnek az olaját, az érthetőségnek e gazdagságát a palaeontologia nyujtja. Beáll tehát a tudás, a fejtegetés folyamán a pillanat, mikor a geologia a palaeontologiához szegődik, s a föld multjának kutatását az élet történetével párositja.

A pillanat most áll be; kérjünk kölcsön eszméket, gondolatokat a palaeontologiától. A lét kezdetéhez visszafelé iparkodó geologiai kutatásunk tulajdonkép a föld fejlődésének egyes fázisait szeretné tisztába hozni s vérmes reménye, mely inkább álom mint gondolat, abban csúcsosodnék, hogy a lét végső pontjára, az abszolut kezdet oczeánjába nyuló végső fokra szeretne fölállni s azon kezdeni történetét: kezdetben a föld igy lett. Tudjuk, hogy e törekvéseire a messze mult egyptomi sötét éjszakát borit s az őskorszak hiányos adatai közt tapogatózva kifárad, keveset látva, többet sejtve, végre is megáll, gondolata elvész. Van azonban a geologiának a multba térő uton egy kedves kisérője, sőt aki talán nem is kisérő, mint inkább vezető s úttörő, s ez a palaeontologia, *az ősélet alakjairól szóló tan.* Mindkettőnek közös ügye, közös érdeke van: megismerni, fölkutatni a multat s egy darabig egymás mellett, sőt egymás nyomaiban haladnak. A palaeontologia világa gazdag, mesés, hangos; vele szemben a geologia világa szegényes, száraz és néma. Mig a palaeontologia nyomaiban járhat a geologia, addig puha

nyomokon jár; e puha nyomok elvesznek, mihelyt a sziluri világon túlra kell mennie, hol már csak jeltelen köveket talál, melyekben nincsenek kagylók, héjak; ott megáll az esze; ezt a néma beszédet nem érti.

A geologia e jó szolgálatoknál fogva oda van kötve a palaeontologiához. Azonban nemcsak e hasznossági érdek lép föl itt, van egy logikai szükségesség is, mely e kettőt egymáshoz köti, a lét észszerüsége az, mely megbomlik s elvész, ha a föld üres és sötét, ha nincsen rajta élet. Ha lett a föld, az élet miatt lett, — ami történt, ami elváltozott rajta, az élet miatt ment végbe s fejlődésének egymásutánja csak olyan mint a koszorú sodronya, mely köré az élet virágai kötődnek, vagy sokkal találóbban szólva, olyan mint a levegő hullámai, melyek arra valók, hogy hangot, gondolatot hordozzanak. A föld kivánja az életet; minden fázisa egy-egy kiáltás élet után, s a kiáltás oly hatalmas, oly éles, hogy tényleg fölébreszti az élet alvó csiráit s kifejlésre hozza energiáját.

Igaz, hogy az életet is számtalan árny s mély homály takarja, s vannak kérdések, melyekre örökké adósak maradunk a felelettel.

Kezdet óta aligha volt élet a földön. Ha a tűzből lett a föld, bizonyára soká nem volt élet rajta. Azután nagysokára megjött az élet ébredésének korszaka.

Mint lett élet a földön? mint serkent? hogyan lett? ezek épp oly kérdések, mint ha valaki kérdezi: mint lett a szervetlen anyag? miért van három halmazállapota? E kérdésekre az a felelet, hogy igy van s másképp nem lehet. A szervetlen anyag s a szerves létnek két országa elénkbe áll mint a természetnek három nagy ténye; három fokát képezik a létnek, egymásután következnek, egymáson épülnek, de nem lettek egymásból. Egy sem maradhat el; nem lehetséges, hogy a szervetlen testek s az állatvilág létezzenek egymagukban s ne legyen növényország, s ép oly lehetetlen, hogy a szervetlen világot a növényország váltsa föl a teljesebb élet betetőzése nélkül.

S nemcsak azt nem tudjuk, hogy mint serkent az élet;

nemcsak az élet forrása mély számunkra és kikutathatlan, de még annyira sem vittük, hogy tudnók, hová, melyik korszakba állitsuk bele az élet kezdetét. Azt mondják, hogy a szilur-korszakban kezdődött az élet. Igen, ott az élet forrása már gazdagon bugyog s mikor további áradásait már ismerjük, szivesen ülünk le a forrás ez állitólagos fakadó helyén s belenézünk kristály-vizeibe. Igy szoktunk tenni a hegyi forrásoknál, némán nézzük, mint lüktetik a vizet s e lüktetésektől visszhangzik a forrás sziklafala; tarka moh lepi a hatalmas hegységnek e nyögdécselő kis száját s szines kavicsok környékezik ajkát, s teszik csengőbbé a lüktetések visszhangját. Akik itt a forrás szájánál ülnek, nem gondolnak a vizerek titkos útjaira, hol, merre szivárogtak a sziklafalak sötét eresztékeiben, mig végre összefolyva enynyien találkozhattak s forrást alkottak. Nem törik fejüket azokon a földalatti csodákon, melyeket e tiszta vizerek láttak, sem a régen nyugtalankodó kőzeteken, melyek végre egyensulyba helyezkedtek s nyugalmuknak zálogául e forrást alkották. Hogy a forrás bugyog, az elég nekik, az annyi örömöt hoz rájuk, hogy feledtet minden mást!

Nemde olyan az élet nekünk; kiárad a földön; elragadtatásba, örömbe, élvezetbe sodor mindent, amit megérint; hymnusát zengi lágyan, zúgja fönségesen pacsirtadal és orkán; de hogy hol csendült meg zenéje, vagy éppen mint serkent föl, mint ébredt a nem-lét éjéből, azt nem tudjuk.

Találhatunk-e még valamikor szerves maradványokat az őshegységben, melyek mintegy az élet kikezdéseihez vezetnek el? ezt a kérdést vetette föl ujabban Nathorst R. G. s azt felelte rá, hogy nem.

Őshegységnek nevezzük azt az alakulást, mely a legrégibb tengerekben képződött s közvetlenül a hülő föld salakrétegei fölé helyezkedett el. Föltéve mindig, hogy a föld izzó volt és lehült, bizonyára lesz valahol valami őskéreg, melynek horpadásaiban terjedt el az őstenger s rakta le a fenéken, tehát az őskéreg fölött az első vizben képződött réteget. Ezt az őskérget eddig seholsem találták meg; helyette a kristályos kőzetek terülnek el a földön széltében-

hosszában, melyeknek alsó rétegeit túlnyomóan gnajzok, azután kristályos mészkövek, kvarzitok és szarukövek, felső rétegeit pedig túlnyomóan agyagos palák alkotják. Az már most a kérdés, vannak-e ezekben az ősrétegekben szerves maradványok? Ha tengerekből keletkeztek e lerakódások, miért ne őrizhették volna meg ezek a rétegek is az akkori tengerek hemzsegő faunájának s jellemző flórájának nyomait? Más tengerek kövületei ránk maradtak, miért nem hagyott volna ránk emléket az őstenger is? Trilobitákkal, a hármas pánczélú rákoknak elterjedt, sok fajával nem kezdhetjük meg az élet sorát; keressünk tehát egyszerűbb, igénytelenebb alakokat, melyek szerénységükben méltán elül állhatnak.

A fejlődés egymásutánjának e követelményét eddig többen mondva csinált ős-szervezetekkel kivánták kielégiteni. Eophytonnak, Cruzianának, kivált pedig Eozoon Canadensenek nevezték el azokat az állitólagos ős-szervezeteket, melyekre ép az ős-hegység rétegeiben bukkantak. Valamennyi ily őslény a képzelet játékának bizonyult. »In den Kalksteinen der Ur-Gneissformation — irja Credner — glauben einige Geologen Reste sehr niedrig organisierter Tiere (Eozoon = hajnal-lény) erkannt zu haben — eine Ansicht, welche jetzt wohl als widerlegt gelten darf — und schlagen desshalb vor, die bis dahin als »azoisch« (életnélküli) bezeichneten Schichtenkomplexe, weil in ihre Bildungszeit die Morgenröte organischen Lebens gefallen sei, »eozoische« zu nennen. Vor beiden Bezeichnungen verdient jedoch diejenige als »archaisch« den Vorzug, weil sie die noch offene Frage, ob zur Zeit der Ablagerung jener beiden Formationen organisches Leben bereits existirt habe, gänzlich unberürht lässt.« (Elemente der Geologie.) Mások a grafit-kőzetben akarták a régi szerves világ maradványait látni; azt gondolták, hogy a grafit az elszenesedésnek végső fázisát jelzi, mely szerint a növény-rostok barna szenet, majd kőszenet, azután anthracitot, végül grafitet képeznek. Mivel pedig hatalmas grafit-rétegekre bukkantak az őshegységben, följogositva érezték magukat az ősvilág életének maradványait a grafittal azonositani.

Más érintkezési pontja nincs képzeletünknek, melyhez az őséletet hozzákösse. Az Eophyton, Cruziana és Eozoon nem bizonyitanak semmit az őstenger lakottsága mellett, egyszerüen azért, mert azok a nyomok nem a szerves élet maradványai. Ezekre fölösleges most már szót pazarolni; senki sem veszi komolyba őket. A grafit szintén nem bizonyit, mert oly őskőzetekben is találni, melyek nem vizből, hanem tűzből lettek s meteorkövekben is előfordul; merő rendszeresitési hajlandóságnak engednek azok, kik analogiákon indulva el, a grafitot is a szén átváltozásainak sorába sorozzák. Különben e réven a lehetőségek korlátaiból soha sem lépünk ki s nem nyerünk azzal sem semmit, ha a grafitot növényrostok termékének tartjuk. Ez esetben be volna bizonyitva, hogy a tengerben is az állati, mondjuk trilobitalétet a növényvilág néhány alakja előzte meg. Ki tagadná ezt? de azért magának az állatvilágnak kezdetéhez a grafitnyomok el nem vezetnek.

Nathorst a geologusok és palaeontologusok sejtelmes reményeivel szemben nagyon zárkózott, sőt határozottan kimondja, hogy az őskőzetek rétegeiben az életnek régibb alakjaira nem fogunk akadni soha. Érvei, melyek a szilurkorszakon túl való előnyomulást kizárják, a következők. Az őskőzet, mely az őstengerekben képződött jegeczes alkatot nyert, tehát elváltozott s e fizikai elváltozás által minden tömecsét régi helyzetéből valamikép kiemelte s uj helyzetbe hozta; szóval kiforgatta. Ily belső tömecs-elhelyezkedés mellett kivesznek a finom lenyomatok és kövületek. Második érve az, hogy ujabb kőzetrétegek, melyek az ősrétegek fölött terülnek el, szintén egészen kövület-mentesek, jóllehet máskülönben igen alkalmasak volnának a kövületek megőrzésére. Ha tehát ezekben a rétegekben sincsenek fosszilmaradványok, hogyan remélhetünk ásatag-formákat azokban a hegységekben, melyek nemcsak hogy régiebbek, de el is változtak. »Ich wage — zárja be fejtegését Nathorst — demzufolge zu behaupten, dass ein solches Vorkommen unmöglich ist, und dass die Fossilfreiheit nicht als ein zufälliges, sondern als ein wesentliches Attribut des Grund-

gebirges zu betrachten ist.« (Neues Jahrbuch für Mineralogie, Gelogie und Paläontologie. 1892. III. füzet.)

Ime az élet kutatásának útja el van vágva; köd borul a paläontologia szemére. Az őskőzetek, az első tengerek szülöttjei kiirtották lapjaikról az élet kezdetének nyomait; jegeczek élével kivakarták okmányának betüit; olvashatatlan lett.

Ime a palaeontologiának s a biologiának árnyai, melyeket nem fogunk földeriteni; de daczára ez árnyaknak a palaeontologia szolgáltatja a geologiának a legkáprázatosabb s legragyogóbb gondolatokat. Ezek elseje:

Bár nem tudjuk benépesiteni a fauna és flóra konkrét alakjaival az őstengereknek mélyeit, annyi bizonyos előttünk, hogy élet volt bennük. Minek legyen világ, ha nincs élet rajta? e gondolat közvetlenül evidens előttünk. Az élet jelentkezett, mihelyt a föld alkalmas volt rá, hogy az életet hordozza a sz. irás szavai szerint: »és mondá: teremjen a föld zöldellő és maghozó füvet és gyümölcsöző fát, mely gyümölcsöt hozzon neme szerint és terme a föld zöldellő és maghozó füvet neme szerint« s ismét: »hozzanak elé a vizek csúszó-mászó élő lényeket és szárnyasokat a föld felett« s ismét: »hozzon elé a föld élő lényeket nemeik szerint . . . és úgy lőn.« (Gen. 1. 11, 20, 24.) S valamint jelentkezett a földön az alkalmas élet, úgy ki is fejlett változatos, csodálatos sorokban a föld hátán; az élet volt a fejlődő világ kitevője.

E gondolat nagy problémák elé állit, melyekre később térek. Maradjunk ez alkalommal a tényeknél, annál a ténynél, mely a paläontologiának a geologiával való összeköttetését bizonyitja.

Az őstengerek kora óta a föld nincs élet nélkül, s ez az élet lefoglalta a földet. A foglalás mérveit csak az uj tudomány képes kideriteni. A modern tudomány mutatta ki, hogy élettel van telve a világ, élettel, melyet régen nem is sejtettek, mely parányi munkásainak beláthatlan seregeit a górcső csodáiban léptette el a bámuló világ szemei előtt. Bizonyára ez az élet ott is serken, ott is pompázik, hová

látócsöveink nem érnek, az ég azur mélyeiben úszó ismeretlen világokon.

Nem a szervetlen anyagé a világ, nem övé; az életé a világ. A szervetlen anyag csak tartója e bűbájos pompának, — csak terepe az élet kialakuló gazdagságának. Az élet az úr a földön, az élet a valóságnak hatalma és oczeánja, az görditi hullámait mindenfelé a mindenségben az égnek számtalan földjein (les terres des ciels). Nincs előtte rejtek; a tenger mélyeibe épp úgy hatol le, mint a hogy fölkúszik a hegyek magaslataira; játszik minden vizcseppel, enyeleg minden porszemmel, hogy azt megtermékenyitse. A sarkvidékek jéghegyei alatt bujdosik az élet. Nemcsak górcsövi, apró méretekben dolgozik szüntelen a két jegessark közelében; James Ross délsarki expedicziója kimutatta, hogy e sarki világ a maga nemében nem is mondható szegényesnek, hanem csinos, kecses alakokban tetszik magának. A 78. északi szélességi fok alatt az úszó jégdarabokon 50 alakját találták meg a kovahéjas polygastereknek. Az Erebus-öbölben 1242—1620 lábnyi mélységből 68 faját húzták ki a polygastereknek és phytolithariáknak, mialatt a mészkőhéjas polythalamiának csak egyetlen egy képviselőjére akadtak.

A mélység nem riasztja az életet. A tenger mélyeiben terülnek el a tengeri flórának kisérteties tündérligetei; furcsa, csillámos állatok pihennek a puha világos zöld, majd vöröses, másutt ismét lilaszinű szőnyegen. Medusák lejtnek szerteszéjjel, mint a tenger néma harangjai, mintha lejtésükben ki akarnák fejezni a tenger szüntelen hullámzásának ritmusát. S valamint a tengernek mélyeibe hatol az élet: úgy törtet le a föld üregeibe is, nemcsak a bányásznak nyomában, de elfekvő, rejtett barlangokba is, melyekbe csak az esőviz szivárog le; a jégárak hasadékaiban találkoznunk az élet szerény képviselőivel; a discerea nivalis a sarkvidékek s a magas hegyek hómezőin szaporodik el s festi pirosra a szeplőtelen jégcsillámot. (A. von Humboldt, Kosmos I. 224 lap.)

Mióta a górcső fegyverezi föl szemünket, azóta kitá-

gult az élet határa! »Tekintsük meg, irja Jäger, a természetnek háztartását, ahol minden egymásba fogódzik, s egyik a másikból él. Micsoda képezi az életnek alapját, mi foglalja a természetben azt a helyet, melyet a földmüves foglal el a társadalomban, ki kenyeret és húst szállit a fogyasztónak? ki a tulajdonképeni őstermelő a természet életében? ki volna más, mint a górcsövi állat és növény, mely mindent áthat, mindennek éltető eledelét képezi s létföltételét alkotja az élő teremtmények csodálatosan felépült pyramisának, melyen az ember áll. Ki e pyramisnak az alapja? az infusorium, a mikroskopikus lények, melyek mindenütt jelen vannak, akár csak a Teremtő . . . Miből élnek a vizben élő állatok számos embryói? az ázalagok hemzsegő tömegéből, mely körülöttük nyüzsög, melyben egyre dúskálnak, hogy miután kifejlődtek, ismét ők maguk szolgáljanak étkül más állatoknak.« (Wunder der unsichtbaren Welt, enthüllt durch das Mikroskop. 11. l.) Az ember szája tele van mikroskopikus lényekkel; beleinkben ők segitik elő az emésztést; a legszebb skarlát ajakon ott virágzik az a penész-flóra s az infusoriumoknak láthatatlan faunája. A bornak, kenyérnek erjedését az ázalagok végzik; ők puhitják a kemény, nyers természetet, ők őstermelői az életnek.

Ime élettel van tele az oczeán, élettel a levegő, a viz s e láthatatlan élet a látható életnek útjait készíti! S igy volt ez ezelőtt is, igy volt ez aránylag mindig. Az életé az egész föld; minden csepp és minden porszem. De ha az életé minden, akkor a föld csak az élet miatt van s rájövünk arra a szoros kapcsolatra, mely a geologia és paläontologia közt tényleg fönnáll s mely a geologiát ráállitja a palaeontologia utjára, arra az útra, melyen a geologiának a dolog természeténél fogva haladnia kell, ha szerencsés kézzel kivánja szétlebbenteni a régi világok titkait. Ragaszkodjék e hű barátnéjához. Ha kifogy eszközeiből, ha útját szegi az ür, ha tanácstalanul áll a régi korszakok néma éjében: a mentő gondolat az ő számára mindig az élet lesz; ahhoz kell fordulnia, annak alakjait kell szemei elé állitania, s bizton eligazodik ismét legalább egy időre. A

hasznossági érdek tehát a geologiát a palaeontologiához utasitja!

Ez az egyik gondolat; a másik, melyről rögtön szólunk, az előbbiből folyik!

A geologiának a paläontologiával való szoros kapcsolatában nyer kifejezést a geologiának filozofiája. Mi legyen a geologiának filozófiája, mintegy képlete, mely az egésznek irányát, belső természetét, célját, fejlesztő gondolatát alkotja?

Minden tudomány előbb-utóbb eléri a fejlettségnek azt a fokát, midőn önmagának képletével, vezető és fejlesztő gondolatával tisztába jön; midőn áttör az adathalmaz göröngyein mint a csira a hantokon s átnézetben s egységes fölfogásban kifejezi tartalmát. Legnagyobb szükségük van erre a szellemi tényre a tapasztalati tudományoknak, hol a töméntelen, összehordott anyagot rendezni s számára egységes formát teremteni kell. A gondolat-ideget kell a nagy laza testben föltalálni. Ez által megértjük a részek szerves összefüggését, azoknak egymásba kapcsolódását; gyökeréből nő ki szemeink előtt befejezett, koronás fává az illető tudomány.

Gyönyörü kisérletekkel találkozunk e téren. Beszélnek a történelem filozófiájáról, a művészetek filozofiájáról; a biologiában is küzködik az ész rengeteg adathalmazzal s iparkodik az életet átfogó, egységesitő gondolatot nyujtani: az evoluczionizmus, a darwinizmus, a biologiának filozofiája akar lenni.

Lehetséges, hogy az alsóbb fokon álló tudományokban, ha elszigetelten s csakis önmagukban tekintjük azokat, meg nem találjuk a filozófiának beillő nagy gondolatot. Vagy ha valamikép meg is volna bennük, kifejlésre nem jut, mig az alsóbb tudomány korlátai közt maradunk; de ha az alsóbb tudományt a felsőbbnek lépcsőjéül tekintjük s gondolatait a felsőbb tudomány gondolataival szellemi, hierarchikus viszonyba hozzuk, ha felemelkedünk oda, hová az alsóbb tudomány természeténél fogva mintegy belső gravitációjánál fogva hajlik és siet: akkor kigyullad szemeink előtt a tudo-

mány e sorának is gondolata s megértjük filozofiáját. Ez az egymásba fogódzás, az egyiknek a másikba való átmenete aszerint jelentkezik, amint a tudomány az adathalmazt földolgozta s formába, egységbe öntötte. Igy pl. a geografia kezdetben csak a föld s a tengerek eloszlásával, a folyók s hegységek irányával bibelődött, később a föld geografiájából a növények s állatok geografiájára tért át; látta, hogy a föld sajátossága az életben visszatükrözik, s hogy az élet a földnek és sajátságainak felsőbb rendü kifejezése. Ezzel sem érte be, hanem áttért a népek geografiájára; a föld térképei mintegy más szineket kezdtek ölteni, az emberi élet elterjedése szinezte már a földségeket; kimutatta, hogy az emberfajok mint terjednek el zónák, klimák szerint; kutatta a bevándorlás irányait; anthropologiai jegyeket füzött a térképek jellemző vonásaihoz. Mily beszédes és mélyértelmü e tudományok világosságában a jó térkép. A Revue Catholique des Revues (Paris, 1896.) A. Lapparent egy fejtegetésére utal, melyet e kiváló geologus a térképek olvasásának művészetéről tartott; kifejti benne, hogy a geografusok a térképeknek igénytelen alakjain túl titkos harmóniákat födöznek föl a föld arczulatán s hogy jó térképek szemlélete nekik annyi élvezetet nyujt, mint amennyit a zenész merit szép partiturák olvasásából.

Ime a geografia hová ágazódik el; alsó kikezdéseiben csak esetleges adatok gyüjteménye; később az adatokon átverődik a gondolat s a lét különböző fokait harmonikus egységbe olvasztja.

Ugyanezen nyomokon halad a geologia s az astronomia. Meglátszik mindkettőjükön, hogy miután leirták a földet s a földeket, miután kikutatták fejlődésüknek fázisait, melyekben majd hevenyfolyó majd szilárd halmazállapotokat tüntettek föl, végre is azon betetőző s koronázó gondolat alá terelik összes kutatásaikat és nézeteiket, hogy e föld és az égi testek, mondjuk égi földek, csak fizikai létföltételei az életnek; hogy e térségek nem egyebek, mint széttúrt, fölszaggatott, porhanyossá vált termőföldek, melyekből a Teremtő szavára előáll az élet. Valamint e parányi földnek

koronája az élet, ugy a »világok oczeánján« is átreszket, átvillan az élet szikrája, átvetődik az élet fenékhulláma. Élet a föld czélja; kozmikus élet a mindenség czélja; ez a geologiának s az astronomiának filozofiája. Mihelyt lehetett, föllépett a földön s föllép alighanem a csillagokon is az élet; más és más világban más és más alakokkal népesiti be a földet; minden ilyen közbevetett állapot csak átmenetül szolgál a teljesebb, a tökéletesebb életre, melynek koronája itt a földön az ember.

Kérdezhetjük azonban még: mi az oka annak, hogy a lét mindenütt életbe hajlik át, s erre már csak a filozófia felelhet, de kimeritően, biztosan.

Az élet a létnek tökéletessége, s maga e tökéletesség ismét beláthatlan távlatokat nyit. Az életben magában van egyre tökéletesebb élet vég nélkül. Az életben fejtheti ki a természet a maga szépségét, mely az alsóbb fokokon még szük korlátok közé szorult; itt áraszthatja ki báját és kellemét; itt fejlik ki örömmé s boldogsággá a lét, s a boldogság ismét az életnek koronája, tehát filozófiája is.

A természetet mindenütt báj és varázs jellemzi, melyet az élet hordoz és élvez, s melynek forrása láthatatlan, de azért nem ismeretlen: Isten az. Isten rejlik minden mögött. Isten fejezte ki magát a világban, s mivel e kifejezés a végtelen szeretet és öntetszés természetes szenvedélyességével történt, azért a bőség, a varázs, az öröm, melyet a teremtésbe árasztott, a szerető s lelkesülő konczepczió nagy méreteit dicséri. Teremtő vágya volt, végtelen boldogságát kifelé közölni; kitört, kicsordult a végtelen s a boldogság kilépett örökkévalóságának örvényeiből, hogy boldogságot, tehát életet, létet, melynek virága a boldogság legyen, teremtsen. Az ilyen lét nem lehet szépség, varázs, báj, édesség, boldogság nélkül; az ilyen létnek a teljes, a boldog életbe kell gravitálnia.

A végtelenül boldog Isten, szeretve s szeretetből teremtett; mi legyen akkor ez a teremtés más, mint az életnek, a boldog, teljes életnek árama, mely belőle ered, s beléje tér vissza?

Ne tartsuk e 'gondolatmenetet költői ömlengésnek; valóban nincs ismeret, mely ennél igazabb s reálisabb legyen. A fölhozott fokokat senki sem vonhatja kétségbe; ha nem tetszik a filozofálás, ám szolgáltassa ezeket az inductio, a tapasztalat; ez is azt hirdeti: a világban lépcsőzet van, melyben a lépcsőfokok igy épülnek föl egymáson: szervetlen anyag, növényzet, állatvilág, emberi élet . . . teljesebb, tökéletesebb, felölelőbb élet, mely a boldogságba szakad bele mint folyam az oczeánba. Ime az öröm lett a lét telje még a merő tapasztalatnak szerény kimutatása szerint is, s az öröm lüktetése végig a földnek s a létnek erezetén adja ugyanennek a létnek észszerüségét. Nem a némán borongó, öntudatlan lét, nem a fájdalomba borult öntudatos lét, hanem az öntudatos öröm és élvezet a létnek betetőzése; az előbbiek észszerütlenek, csak az utóbbi észszerü s észszerü azért, mert állitás s nem tagadás; végső elemzésben észszerü azért, mert isteni.

A létnek s az életnek e mindent összefoglaló filozofiáját jellemezte Faber William, mikor az örömről, a teljes létről igy ir: Némelyek azt mondották, hogy az öröm sekélyebb mélység mint a fájdalom. De akik igy vélekednek, azoknak nincs helyes és szerencsés fogalmuk Isten teremtéséről. Igaz, hogy az öröm gyakran mélyen rejlik s a szenvedés könnyen fölvetődik; de talán épp azért az öröm mélységesebb valami mint a fájdalom. A szellemi, lelki világ szive, hol legizzóbb lángjai iznak, a mély öröm. Rajta nyugszik a fájdalom világa is mint alapon. Valamint minden kő alja nedves, úgy minden bánat alján öröm lappang s ha életünket jól átértjük, megértjük azt is, hogy a fájdalom utóvégre is az örömnek szolgája. A fájdalom az időnek árnyéka, de az öröm az örökkévalóság állapota . . . Az öröm hozzánk szegődik, mert Isten teremtményei vagyunk; hozzánk társul, bárhová megyünk; illata ömlik ki körülöttünk. Az ő sugaraiban fejlik ki a teremtménynek igazi szépsége, mely előbb nem volt észrevehető rajta. Öröm van mindenütt, ahol az Istennek dolga van. Csak egyetlen egy helyen nincs öröm, s az a hely kivételes törvény alatt áll, a sötétség

törvénye alatt azért, mert nem akart világosság lenni. Mindenen az öröm bája van elárasztva, ami Istené. Boszankodunk néha, hogy halottjainkért nem birunk elég soká gyászban lenni; hálátlanságnak és méltánytalanságnak tartjuk e gyors feledést elköltözöttjeink emléke iránt. De nem mi vagyunk ennek okai; magával hozza e feledést az élet rugalmassága. Szivünk felfelé szökel, mert Isten van fönt. Nem segithetünk magunkon; még vérünk lüktetése is élénk, tehát örvendetes, mert az élet nagy adománya az Urnak. S végre öröm és fájdalom nincsenek ellentétben. A fájdalom az örömnek alkonya; árnyék, mely az örömre borul; homály, mely a fénynek szépségét emeli, éj, melynek köszönhetjük, hogy minden reggel a föltámadásnak örömében hasadjon ránk. Együtt élnek, mert testvérek. Az öröm az öregebb, a fájdalom a fiatalabbik; de a fiatalabbik fog meghalni s az öregebbik akkor már csak az emlékét fogja őrizni, — kedves emlékét, mely annyira kedves lesz, hogy az égben majd a boldogságnak kiegészitő részét képezi! (Bethlehem, 477 l.)

Mily fönséges szavak! Talán nem illenek bele geologiai értekezések keretébe; de a geologiának filozofiája vitt rá, hogy vezető gondolatát e szavakban ecseteljem, s aki gondosan s érző lélekkel átolvassa e sorokat, okvetlenül rájön, hogy igazat mondanak: a geologiának filozofiája s a létnek czélja, *a minél teljesebb, örvendező élet;* igy kell neki lenni, mert Istenből való, az ő lehelete, az ő képe s őt utánozza!

Ugyanezen eredményre jutunk, ha a világteremtésnek czélját kutatjuk.

Valamint gondolatból és szeretetből való a világ, ugy gondolatot és szeretetet sürget s addig meg nem áll, mig abban ki nem virágzik. Ez a fölismerő és szerető gondolat vagy mondjuk inkább ez a fölismerő szeretet képezi az Isten dicsőségét, melyet csak értelmes teremtmények nyujthatnak neki. Helyes az az alternativa, melyet a bölcsészek s a theologusok állitanak föl: »Entweder eine Körperwelt mit erkennenden Wesen, oder gar keine Schöpfung; Stofferschaffung

für sich allein betrachtet wäre ein Gottes unwürdiges, seine Glorie vereitelndes und darum unmögliches Schöpfungsobject.« (J. Pohle, Die Sternenwelten und ihre Bewohner.) Az Isten dicsősége tulajdonképen csak az értelmes élet öntudatában csendül meg; hymnusát más nem zengheti. A hymnus költője sokáig váratott magára; sokáig emberi fogalmak szerint; de megjött végre is; amint meg kellett jönnie; addig is őt várta, őt kereste s kifogyhatlan teremtésekben előállitani törekedett a természet.

E szempont, melyet itt elértünk, egyike a palaeontologia legszebb vivmányainak s leghasznosabb szolgálatainak!

Álljunk e fönséges szempontra s tekintsünk át a palaeontologia és geologia korszakain.

Sokáig, nagyon sokáig nem volt, mert nem lehetett élet a földön; azután megindultak a geologiai korszakok számitatlan századai és évezredei. Ki tudná megmérni e korszakok életfonalát, mely háboritlanul legombolyodott, s miután az egyiknek vége szakadt, megkezdődött a másik. A természet nem sietett, sietni egyáltalában nem szokott; lassan dolgozott és mintázta az élet alakjait; más faunát és flórát hivott a létbe a szilur-korszakban, mást a kőszénkorban; a triaszban, jurában s krétában ismét sajátos fogalmazásainak hódolt; mig végre a harmadkorban meglátszott rajta, hogy a szárazföldi állatvilág kifejlesztésének feküdt neki; ez irányba hajtotta őt teremtő geniusza s itt érte el alkotásainak remeklését, midőn az állatvilág élén megjelent az ember. S hány millió évig tapogatódzott a kisérletezések homályában, mig az embert megmintázta? s ellehetett nélküle a teremtés, ellehetett virágja s koronája nélkül? Ha nehézségeket kelt ez a reflexio, legyünk meggyőződve, hogy e nehézségek az emberi gondolkozás korlátoltságában birják forrásukat. Mi nem birjuk megérteni, hogy mire való a világ ember nélkül s ime maga a természet úgy mutatja be magát, mint amely nélkülözni tudta számitatlan évezredeken keresztül az embert. Mi a lét érthetőségét az életben látjuk s az életet magát gyors rohamban szemléljük az értelmes, erkölcsi, boldog élet felé; miféle roham ez, mely

apró léptekkel, szinte észrevétlenül halad czélja felé! A csigalépés tán még megtisztelő kifejezés volna a természet lassúságának jellemzésére. E nehézséggel szembe állitjuk a világfejlődés biztos, kétségbe nem vonható tényét; tény, hogy a világ fejlik s élni akar; ez a belátásnak, az evidenciának fénye, mely a palaeontologia homályából árad felénk; ezen a megdönthetlen tényen nem változtat az emberi érzés, a gyorséltü lelkeknek röpke benyomásai, melyek az emberi élet szórakozó, ruganyos s rövid emlékezetü bensőségébe vetődnek, egymást kergetik s egymás nyomait elsöprik. Az ember kiállhatatlanul hosszú s unalmasan lassú időnek nézi azt, mikor ő nem volt a földön. A tanulság csak az, hogy Isten malmai lassan őrölnek nemcsak az erkölcsi világban, de a koszmosz életében is, sőt ebben még lassabban; életünk nem alkalmas arra, hogy e nagy művek kerekeinek egyetlen perczenését is átélje. A mérték elnyom, elbódit; az Isten konczepczióit a véges ész föl nem értheti s czéljait a maga életével s annak törekvéseivel nem azonosithatja. Higyjük azt el; a czélszerüség gondolatait is sokban meg kell változtatnunk, ha az igazságot megközeliteni kivánjuk. Mi azt gondoljuk, hogy minden az ember miatt van s tán a távoli csillagokat is azért gondoljuk odatüzve az égre, hogy álmaink fölött virraszszanak s álmatlanságunkban az Isten nagyságáról meséljenek; azt gondoljuk, hogy minden fűszál, minden virág, az is, mely az Orinoko őserdeiben nyilik, az ember miatt van; azt gondoljuk, hogy az erdők árnyainak s az alkony szineinek játéka, az a kék, zöld, ibolyafény, mely a tárgyakról tükröződik, az ember miatt van; azonban óvakodjunk az emberi mértékektől, mikor isteni dolgokról szólunk; óvakodjunk mindenütt, a hit titkaiban ép úgy, mint a teleologiának, a czélszerüségnek fölfogásában. E fölfogásnak csak az alapgondolata igaz, az, hogy a természet életbe vágyik s életet sürget, még pedig annak legteljesebb s legtökéletesebb fokát: a szellemi életet. Ennek hordozója az ember, s mivel ő az, azért azt is mondhatjuk, hogy őt sürgeti, őt keresi a teremtés, aminthogy meg is találta. Minden tehát érte van a fejlődés irányát tekintve, de nincs

érte minden az élet vonalát nézve széltében és hosszában. Még kevésbé van minden az egyesekért, az egyes emberekért. A természet nem szentimentális és nem kényezteti el tipusait. Azoknak viharedzett, életerős alakoknak kell lenniök, méltóknak a hosszú küzdelemhez és vajudáshoz. Legkevésbé képzelhetjük el pedig azt, hogy az ember az egész világban lefogja a természetnek értelmi létbe s boldogságba vágyó fejlődését a maga számára s kizár minden más alakot.

Nem ugy van; az élet más csillagokon más életet, más értelmes teremtményeket alakithatott; elérhette bennük is koronáját, melyet e földön az emberben ért el. Azért vannak ott azok az égi földek, azért úszik az ég mélyében a világok oczeánja, melyhez képest a mi földünk csak parányi égi test. Nekünk a mi földünk imponál nagy vajudásaival, mert kicsinyek vagyunk; imponál érthetetlen, hosszú évezredeivel, mert tiszalegyek vagyunk s ugyancsak imponál érthetetlen fejlődési menetével és kimagyarázhatlan czéljaival azért, mert mi a mi parányi létünk benyomásaitól s egy helyes, de túlhajtott gondolatnak, az emberi élet magas fejlődési fokának varázsától elkápráztatva, nem birjuk megérteni, hogy az ember mégsem minden, s hogy van kivüle okvetlenül sok más, ami a világrend megitélésében latba esik.

Tehát rendet, egymásutánt, fokozatos tökéletességet s fejlődést mutat föl a palaeontologia s e gondolatokat beállitja a geologia szolgálatába s értelmet, magyarázó gondolatot ébreszt föl általuk az érthetetlen s néma kőrétegek között.

Azonban hagyjuk már el az általánosabb s tudományunk filozófiájára vonatkozó fejtegetéseket s miután sikerült kimutatnom, hogy a palaeontologia a geologiának természetadta barátnéja és okos kisérője, tekintsük meg, hogy mint termékenyiti a palaeontologia a geologiának mezőit.

A világ multjának s jelenjének helyes megértésére különösen két gondolattal, két jelleggel szolgál. Az egyik *a világok egymásutánja,* mely a földön egymást váltva élt és halt; a másik az *evolucziónak, a fejlődésnek gondolata és*

ténye; mindkettő megérdemli, hogy megfontolásunk tárgyává tegyük s gazdag gondolati tartalma által a Teremtő nagy gondolataihoz emelkedjünk.

I. Régi világok.

Midőn a régi világok kőlapjait fejtegetjük s az azokban rejlő tengeri s édesvizi kagylókat, csigákat, furcsa állatlenyomatokat, s idegenszerü növénykövületeket szemléljük: el nem zárkózhatunk a gondolat elől: nini, régen itt erre felé más élet volt. S mennyire más! mily alakok? mily állatok és növények? idegenkedve nézzük a régi világok e mumiáit s lelki szemeink előtt elváltozik a tájék, a szülőföld képe; más világ lép elénk.

Mászszunk föl a hont-szobi »kerek-hegyre«, melynek fénylő meszes oldala hivogatólag emelkedik a »malom-kertté« átvarázsolt lősz-árok fölé. Ez a »kerek-hegy« csupa finom mész-kagylócska, a régi tengerek hemzsegő életének filigrán héjacskáiból áll, közbe-közbe tarkitva szép hatalmas uniókkal; a »kerek-hegyet« bizonyára az a szép trachit-kúp emelte ki a fenékből, melynek oldalában városaink kövezetének koczkáit törik; a trachit eruptiv-kőzet, mely itt e vidéken Nosztránk csúcsos hegyeit s a börzsönyi kúpokat föl egész Kemenczéig s onnan Diós-Jenőig emelte a magasba. Ez az emelkedés a harmadkorban ment végbe; a trachit áttörte a tengerfeneket s az oldalakon kiemelte a kagylós padokat Szobon épp úgy mint Kemenczén. A kemenczei pad még gazdagabb mint a szobi, ahol össze-vissza vannak hányva a szebbnél szebb kagylók, melyeknek a zománczuk sem kopott le. A hegység alját mindenfelé nagy lősz-rétegek szegélyzik, melyekből az Ipoly völgyében épp úgy mint a Duna völgyben mammutokat ástak ki. Túl a Dunán a partot szintén trachit-kúpok szegélyzik s azokon túl mészhegyek vonulnak el, melyeknek lábánál a harmadkori lápokban képződött Dorog, Tokod, Felső-Galla kőszéntelepe.

Szinte rólunk irja a költő: széjjelnézett s nem lelé honát a hazában. Kiről érthetnők e sort találóbban, mint a

régi világok kutatójáról, kinek szemei előtt a változások játéka mozgat hegyet, folyót, völgyet, sőt tengereket is?

Sok helyen az egymást váltó rétegek, melyek átlag vizből lettek, sejtetik a tengereknek elváltozott járását, a szárazföldnek ideiglenes föltünését s ismét elsülyedését. Szemeink előtt elvonulnak térképei azon világoknak, melyeknek nincs nevük, fodrozott, csipkézett félszigetekkel, kontinensekkel, szigetvilágokkal. A mi lelkünkbe megfeneklett a mai világ képe, Európa szaggatott partvidékei, Afrika, Amerika ékszerü kontinensei, Ázsia őstömegével; de más térképet mi nem ismerünk. Pedig meg kell ismernünk azt a régi világ-alakulást is. Hiszen lépten-nyomon tengerek fenekén járunk; tengerek és tavak, földségek s szigetek váltakoztak e helyen. De hogyan s mily rendben, ki állapithatná azt meg; ki vetheti papirra a régi világok térképeit?!

Ezt csak az élet teheti, melyet a föld hordozott. Az életért van a föld; a változó s elváltozott földdel változott s elváltozott az élet is s lévén az élet a világenergiának az a csodálatos kitevője, mely mindig az anyaföldre utal, az élet nyomaiból következtetünk a földre, annak fejlettségére, tengereire, szigeteire, klimájára, szóval fiziognomiájára. Azt is mondhatnám, hogy a föld élet nélkül olyan mint egy behunyt szemü arcz, nincs rajta szellem; de ha a szem megnyilik, jelentős, beszédes, érthető lesz az arcz is. Az élet alkotja a föld arczulatának szemét; nézzünk bele e szembe, abból sugárzik felénk a gondolat.

Valóban a világnak s a világoknak megértésére az eltünt élet alakjait kell tanulmányoznunk, amit a palaeontologia eszközöl. A palaeontologia a régi élet alakjait kutatja, kezei közt nő föl az élet fája, alacsony egyszerüségből föl száz és százezer ágú tagoltságig.

A formációkról szólva már emlitettem, hogy a kövek beszéde szegényes; beszélnek, beszélnek, de nem eleget; lapok azok, melyeknek minősége is jelez már fontos jellegeket, de az irást a lapon az élet nyomai alkotják: ha az nincs, gyakran a lappal nem tudunk mit csinálni.

A kőzetek maguk nem igazitanak el kielégitően. Van-

nak ugyan jellemző kőzetek, melyek egyfélék és általánosak az egész földön, mintha csak a világ központjai volnának; ilyen az ősgnajz s az őspalák, melyek a világ kiépitésében az első, általános emeletet képezik. Vannak még más jellemző képződmények, ilyen pl. a nummulita-mészkő; de különben a különféle mész- és homok-kövek, a konglomerátok és granitok mindenféle korszakból valók. Ha egymás fölött terülnek el, rendesen mutatják, hogy mely réteg az ujabb, melyik a régibb, de hogy az angol kréta-sziklák s a Beraun folyó kő-partjai, hogyan illeszkednek a gömöri mészpadokkal a világok s az évezredek sorába, melyik való előbbre, melyik hátrább, azt a kőzetekből egykönnyen meg nem határozhatjuk.

A nagy távolságokban fekvő rétegek közt való tüzetes eligazitásra a kőzet maga nem tehet jó szolgálatokat; bár általánosságban sok érdekes utmutatással szolgálhat.

Az egyféle, általános kőzetek a világ őstipusát léptetik szemeink elé. Ezek a régi világok egyhanguak s unalmasak lehettek; többé-kevésbbé lapos szigetek emelkedhettek ki a tengerekből; a tenger általános világ-oczeánt képezett, mindenfelé nyilt, egyhangú vizfölület terjengett. Valamiféle élet is tengődött benne; de amilyen a világ, olyan az élet és megforditva; jellege a szegénység volt; abban a mértékben, melyben tagolttá lett földségeiben, szigeteiben, vizszintes és függőleges kialakulásában, az élet is módosult, gazdagabb s változatosabb lett.

Főjellege tehát a világ-alakulásnak az, hogy tagoltabb, változatosabb lesz idővel s aszerint épül ki a fauna és flóra változatossága is.

A változatosság első sorban függ a világ geografiai tagoltságától.

Általános, az egész földet boritó kőzetek a világ ábrázatának bizonyos egyformaságára utalnak; azért általánosak a rétegek, mert még nincsenek különálló oczeánok, beltengerek, öblök, tavak; a nagy szigetek még nem hasitják szét a tengereket, a földségek még nem ékei az oczeánnak; mihelyt azonban tagolt a föld, mihelyt hegységek emelked-

nek s magaslatok fodrozzák lépcsőzetesen a földet, azonnal változatosabb a tengerek fenekén alakuló uj világ s ami avval együtt jár, annál tagoltabb maga az a fauna és flóra, melynek a föld az édes anyja s következőleg vonásaik hasonlitanak egymáshoz.

S valóban a tagoltság egyre fokozatosabb lesz a világon úgy a kőzetben mint a faunában s a flórában; minél ujabb keletü, annál tarkább. A kréta-korszakban már mutatkozik a nagy különféleség úgy a rétegek alakulásában mint az élet tarkaságában. Itt is ugyan megint mész-, homok-kövek, agyagok és palák szerepelnek, de a mész- és homok-kő sok változatban és átmenetben fordul elő; ez azt mutatja, hogy a jura- és kréta-korszakban sokfélekép tagozott tengerek nyúlnak a szárazföldek közé, néhol mély, néhol sekély, keskeny öblökkel. A kréta-korszaknak rétegei már oly változatosak, hogy azokat merő petrografiai szempontokból osztályozni nem lehet; időszerinti egymásutánjukat, magát a követ nézve meghatározni teljes lehetetlenség volna. Megjegyzem, hogy ezt nem a helyi viszonyokról s kis méretekről értem, hanem az általános geognosiai feladatra vonatkoztatva mondom. A mi geognosiai föladatunk ugyanis nem az, hogy kimutassuk, hogy ezen a helyen, itt a hol állunk, melyik réteg képződött előbb, melyik utóbb, hiszen azt egy tekintet a rétegek sorára is mutatja, hanem azt kell kimutatnunk, hogy távolfekvő rétegek egy időben képződtek-e vagy nem, s ha nem, melyik mikor. »Es handelt sich in der Geognosie nicht um die Entwiklungsgeschichte einzelner Landstriche, sondern um die Entwiklung der äussern Erdkruste überhaupt. Es kommt ihr überhaupt darauf an, die Gleichzeitigkeit weit von einander liegenden Schichtensysteme nachzuweisen und die gleichzeitig entstandenen ähnlichen Bildungen unter gemeinschaftlichen Namen zusammenzufassen.« (Naumann, II. 582.)

Még nagyobb a különbség s a tagoltság a harmadkorban, ahol a különböző rétegeknek alakulási egyidejüségét kimutatni vajmi nehéz. Csak ahol szük és elszigetelt medenczében, amilyen pl. a mai Belgium, a terciér formá-

cziók mind kialakultak, csak az ilyen helyen határozhatjuk meg biztosan a rétegek sorát. De ezt a sor-rendszert távolfekvő vidékekre épp a tagoltság miatt át nem vihetjük.

Minél fejlettebb tehát a világ, annál tagoltabb s tarkább a rétegek sora, annál változatosabb a kőzetek anyaga, s annál kisebb terjedelemre szoritkoznak az egynemü képződmények. A rétegek e tarka s változatos soraiban tükröződik az illető világnak arcza; ahány különböző vonás itt, annyi változat, árnyalat s különbség ott.

A réteges kőzetek tengerekben, tavakban s mocsarakban képződtek; amilyenek voltak a kiemelkedő hegyek, a folyók által mosott földségek, olyan volt a kőzet is, mely a tengerben képződött. Ha a földségek egynemüek, pl. a hülő lávakéreg kráterei, horpadásai és zsugorodásai vagy ha az őspalák által alkotott magaslatok voltak s másrészt, ha a tengerek összefüggőleg boritották a földet s tagoltság, elválasztás nélkül, pelagusok és oczeánok helyett nagy világtengert alkottak: akkor a kőzetek is, melyek bennük képződtek, egyformák. Nagy tengereknek, melyek nincsenek szétszakitva sokfélekép tagolt szárazföldségektől, átlag egyforma kőzetük lesz. A kőzetek egyformasága a fizikai s geografiai körülmények egyformaságát mutatja. Manapság a chinai tengerekben bizonyára más kőzetek alakulnak, mint a Fekete-tengerben. Nem mondom szükségkép, de nagyon valószinüen, lévén a földségek tagoltsága más és más, más anyagot szállit a Duna, Volga, mint a Hoanghó és Jantsi-kiang.

Ez igaz gondolatot tartva szem előtt, magukból a kőzetekből is fontos következtetésekre juthatunk. A legrégibb kőzetek a világon elterülő roppant padokat tüntetnek föl, milyenek az ősgnajsz s az őspalahegység; e rétegeknek egyformaságát mintegy egyhanguságát növeli a kövületek hiánya: de ha az élet hiányától el is tekintünk, akkor is méltán mondhatjuk, hogy az a világ, mely az őspalahegységet szolgáltatta, igen egyhangu volt. Ez az azoi, az életnélküli világ!

A következő korszak réteges kőzetei már nagy vál-

tozatban lépnek föl. Honnan vették magukat? kérdezhetné valaki; mindenesetre a föld belsejéből. Nem zárkózunk el attól a gondolattól, hogy az ősföldön az ősködnek összesürüsödése nem csapta le az egész köd- és pára-tömeget; szállinkózhatott a sürü atmoszferában az ősvilág körül sokféle gáz és gőz. Maga az akkori atmoszfera sürü és forró lehetett. Valamint fönn az égen az alakuló csillagok sürü atmoszférával takarvák: ugy lehetett az ősföld is; köd és pára-rétegekbe volt bepólyázva. Kopár salakhegyek barázdálták, tengerek födték és sürü szénsavas, mészsavas burok takarta. De azonkivül a föld kérgét is áttörte sokszor a salakkéreg alatt fölgyülemlett gáz és gőz, kivált a hydrogén gázok gomolya; a földkéreg omló krátereket képezve beszakadt, a kivetett gőz pedig az atmoszferában ömlött szét s azután lecsapódott. Igy törhetett ki a föld belsejéből sok hydrogén, calcium, silicium, carbonium, melyek később a mész-homok köveket s a kőszenet adták. Ez eruptiók sokszor ismétlődhettek. A régi világot eltemették részben s uj alakulásoknak adtak kikezdést.

A katasztrófákat elkerülni lehetetlen, s e katasztrófáknak kellett befolyással lenniök a világok ujjáalakitására. Innen érthetjük a sokszor különböző, néha egészen uj, mintegy ugrásszerü alakulásokat. E kitörések helyi jelentőségüek is lehettek, azért minden alakulásban veszünk észre oly jellegeket, melyek különben, ha nagyban föllépnek, általános, nagy formációknak ismérveit alkotják. Igy például a kőszén minden réteges formációban található, már a devoniban is, csakhogy kis kiterjedésben.

A földségek tagoltságától függ továbbá a klima; változatos világban a klima is változatos lesz. Ha a tengerek kiterjedése nagy, s a földségeket meredek, magas hegyek barázdálják, vagy ha hegyek nem igen vannak, hanem nyirkos, lápos alföldek terjengnek szerteszéjjel, aszerint a klima is más és más lesz. A mérsékelt magasságok, napos fönsikok, s terjedelmes kontinensek fölött a klima is enyhébb, mint vad, hegyes vidékeken.

A klima különbözősége a földpálya elhajlásától függ,

de ettől eltekintve kiváltkép a tengerek különböző eloszlására utal. A klima régen nem volt ilyen mindenütt, mint a milyen most az egyes északi szélességek alatt; hullámzást, sőt teljes elváltozást mutat a geologiai korszakok folyamán s valamint változik a klima, úgy változik el a fauna és flóra, hiszen a klima tulajdonkép a faunára és flórára nézve az, ami a madárfiókra nézve a fészek puha, tollús bélése; sőt annál több, mert közvetlenül az élet legszükségesebb elemét, a folyó vizet szolgáltatja. Viz nélkül nincs élet; ha a viz megfagy, szétrepeszt sejtet, eret, edényt; halált hoz.

Csodálatos összefüggést láttat itt a természet; föld, tengerek, klima, fauna, flóra ugyanazon isteni gondolatnak másmás vetületeikép együtt járnak; egyik a másiknak nyujtja a lét föltételeit s épp úgy egyikét a másiknak vonásaiban ismerhetjük föl.

Ez a gondolat képezi a kapcsot a geologia s palaeontologia, a föld s az élet közt.

Ha a föld az állat- és növényvilággal szerves összefüggésben álló s mint látni fogjuk, fejlődő systema; valamint rétegeiből s formációiból következtetünk a rajta mozgó világra: ugy megforditva a fauna és flóra maradványaiból következtetünk a föld arczulatára. Erre nézve mondja Naumann »Diese organischen Ueberreste vertreten gewissermassen die Stelle von Inscriptionen, in welchen, wenn auch nicht Jahreszahl und Datum so doch gewisse allgemeine Zeitbestimmungen ausgedrükt sind, die uns wenigstens das relative Alter der betreffenden Schichten erkennen lassen. Wie uns also punische, griechische oder römische Inschriften darüber berichten, dass die betreffenden Monumente aus der Zeit Karthager oder Griechen oder Römer stammen, so vermögen wir aus der Anwesenheit dieser oder jener organischer Ueberreste auf die geologische Periode zu schliessen, in welcher die Schichten abgesetzt worden sind.« Lehrbuch der Geognosie II. 24 l.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a palaeontologiai ismérv legyen az első a geologiában; nem; az első a kőzet s a kőzetes rétegek egymásutánja; de azután szót

kérnek a kőzetek kemény ágyába zárt maradványok is. Sokszor csakis ezek. Mert ha egy földség évezredeken keresztül nem merült el, úgy, hogy az ősgnajszra valamiféle mészkőformáczió tornyosul, hogy e kettőt miféle korszakok választják el, azt valóban csak a kövületekből tudhatni.

Ime egyre élesebben domborodik ki a gondolat, hogy az élet nyomain juthatunk el a messze multba, s hogy az élet változatos világa gyujt szövétneket a kutató tudománynak a világ multjának megismerésére.

S itt helyén volna kimutatni, hogy a palaeontologia valóban más-más régi világokról beszél, melyek a képzelet mese-világainál érdekesebbek és szinpompásabbak. Itt pihennek emlékeik lábaink alatt. Helyén volna szétlebbenteni a multnak fátyolát s előhivni a régi világok faunájának és flórájának árnyait. Ismertethetném e helyen a régi világok sorrendjét, melyek idegenszerü nevek alatt meghonosodtak már a tudományban, s napról-napra tisztább megvilágitást nyernek az ásatások és kutatások révén. Azonban ennyi létet és valóságot rövid néhány szóval kimeriteni nem lehet. A régi világok ismertetése külön fejezeteket igényel; itt beérem azzal, hogy az olvasót e régi világok párkányára állithattam.

Azonban a módszerre nézve, hogy hogyan igazodunk el az élet alakjainak segitségével a korszakok osztályozásában, kell még néhány megjegyzéssel szolgálnom.

Ne gondoljuk, hogy az életnek magának mindig biztosan kivehető sora-rendje és fejlődése volna s hogy mihelyt egy állat- vagy növény-kövületet látunk, biztosan meghatározhatjuk a kőzetrétegnek korát. A dolog nem oly egyszerü, mint a milyennek látszik s számtalan komplikáczió és tarka változatosság zavarja meg az ember számitásait.

Hogy ezen eligazodjunk, vessünk egy tekintetet a valóságos világra, az abban eloszló életre s annak esélyeire.

Mindenek előtt nem zárkózhatunk el a benyomás elől, hogy az élet szeszélyesnek és ötletesnek látszik, s nem engedi magát beleszoritani a törvény rideg kereteibe. Merev osztályozást, vonalozást nem tür meg. Tény, hogy a termé-

szetben semmi sem tünik le vagy föl parancsszóra: a természet nem olyan mint a zenélő óra, mely egy rántásra uj nótára perdül. A fejlődő állat- és növény-világ oly változatos mint a világ maga, de a világ alakulása sem megy végbe egyszerre, s még kevésbé lép le a régi s tünik föl az uj egyformán mindenütt. A klima többé-kevésbbé szintén különböző lesz a föld különféle pontjain; jóllehet a régi formációkban ezt talán nem szabad igen tekintetbe vennünk. Alighanem a nagyon régi korszakokban a klima átlag mindenütt egyforma volt. A kőszénkorszak legalább ezt sejteti. Kőszén mindenütt van, a Spitzbergákon is; ott is volt tehát egykor meleg klima; de azt már föl nem tehetjük, hogy mialatt a Spitzbergákon meleg volt, az alsóbb szélességi fokok alatt hideg legyen; azért azt mondjuk, hogy egyforma volt átlag mindenütt a meleg.

Később a klimatikus viszonyok, kivált a geografiai változások folytán elváltoztak. A lassan változó világgal lépést tartott a fauna és flóra; vándorolt földségről földségre; itt-ott elszigetelődhetett, mint a mostani Ausztrália flórája és faunája: egy helyen még a régi élhetett, más helyen már az uj tünt föl; fajok, melyek előbb kis mennyiségben éltek, később elterjedhettek s megforditva; kedvező körülmények közt fejlődtek, ellenkező esetben kivesztek; elterjedtek vagy nagyon összehuzódtak. A világnak volt ideje e játékot megujrázni s rajta változtatni tetszése szerint. Csak ily konkrét gondolkozással lehet a tényleges világot valahogy megérteni. Cuviernek az a nézete volt, hogy az egymást követő világok nem fejlődő sorokhoz, hanem uj meg uj képekhez, »tableau«-khoz hasonlithatók; az egyik letünik, a másik föltünik. Lehetséges, hogy az egymást követő rétegek lenyomataiban sokszor teljesen elütő világok képei kövültek meg; azonban hozzá kell venni azt is, hogy az a két egymásra következő réteg, ki tudja, mily szekuláris epochák által van elválasztva; sok ezer, mondjuk 100,000 év ékelődhetett a két submersio közé, melyben kőzeteik képződtek; mikor az első réteg képződött, akkor a fölötte elterjedt tengerben s a környező szárazföldön sziluri világ lehetett s az temetkezett

a kőzetek kriptájába; a fenéknek szárazfölddé való kiemelkedése után, ez a szárazföld sok korszakot láthatott s lehet, hogy csak a jura-korszakban merült ismét viz alá; igy a szilur fölött közvetlenül a jura mészköve vagy homokköve terül el jurai állatvilággal. Hullámzik tehát a szárazföldnek és tengernek változataival a fauna és flóra is, vándorol, változik, küzd, elvész, máshová menekszik, megszorul, szerencsésen kifejlik vagy kipusztul.

Ezt a természetes fejlődést tartva szem előtt, elgondolhatjuk, hogy az ásatag alakokról helytelenül ítél, aki azt gondolja, hogy minden formációnak egészen elütő, uj kövületei vannak, mintha az előbbi világ az utolsó szálig kipusztulna, az utánavaló pedig a kipusztultnak helyébe lépne. Nem úgy van; hanem alighanem úgy történt, hogy a megváltozott körülmények kivándorlásra késztették a fajokat; sok darab elveszett, más megmenekült; mások pedig, melyek máshol már léteztek, s melyeknek a viszonyok kedveztek, bevonultak. Ha mély tenger sekélylyé vagy lappá változott, lakói természetesen elköltöztek s mások jöttek helyükbe.

Hogy valamely faj vagy nem, vagy család elterjedt s az x—y formációban uralkodott, abból nem az következik, hogy előbb nem létezett, s csak most lépett föl. A saurusok a terciérban nagyon elterjedtek; de azért nem mondhatjuk, hogy előbb egyáltalában nem voltak; az iramgém s a barlangi medve is a harmadkorban elterjedt, de azért nem mondhatni, hogy előbb egyáltalában nem létezett; éppenúgy sok állat kivész a mai korszakban is, meglehet, hogy más faj, mely kevés példányban van, szabad tért nyer s később igen elterjed. Nem különben lehetséges, hogy egy faj valamikor majdnem kivész s később ismét magához tér.

Az is lehetséges, hogy valamennyi korszakon keresztül él egyik-másik faj, s hogy az ósdi divatformát a modern állatvilágban eleven-fosszil gyanánt képviseli. Ily eleven-fosszil alakok, idegenszerüen öltözködő formák, a palöozoi korszaknak kagylója a Linpulella; ilyenek a Sepia-k, a Nautilus, melyeknek ősei hajdan rengeteg tömegekben hemzseg-

tek; a Moluki rák, melyet aquáriumainkban megbámulunk, utolsó képviselője a silur- és devon-világ urainak; a kecsege-halfélék s a kétéltüek, jelenleg már csak tünedező foszlányait képezik hajdan hatalmas állatvilágunknak.

E gyér ősdivatot elnyomja a modern élet; mint a bokorugró, vagy abrincsos szoknyát, a bekecset és dolmányt a modern szabászat.

Hogy azonban e részben is mily fönnakadás történhetik, s hogy a fauna és flóra fejlődése mint akasztható meg sajátos életviszonyok és elszigeteltség folytán, azt legjobban mutatja Ausztrália.

A negyed-korban vagyunk már mi itt Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában s ime Ausztrália, ott kullog harmadkori vagy éppen Jura-korszakbeli elmaradottságban. Ausztrália a kivételeknek s a kuriozitásoknak világa. Földség, melyen nincsenek majmok, medvék, ragadozó macskák, görények, rókák, be nem importált sertések, kecskék, birkák, szarvasok; ahol nincsenek héják, harkályok, fáczánok, pintyek. Már azok a furcsa madarak, melyek lugasokat épitenek maguknak fészkül s azokat tollakkal, kavicsokkal, rongyokkal, kagylókkal fölékesitik s a szinpompás paradicsom-madarak eléggé mutatják, hogy ez egy különálló világ. De kivált az erszényesek sok faja, melyek részben földalatt, részben lapályon s hegyeken laknak, némelyek gyümölcscsel és fűvel, mások rovarokkal és hússal táplálkoznak, kiváló érdekességet kölcsönöznek Ausztráliának. Itt az erszényesek állnak előtérben, máshol már rég letüntek; kivételt képez az egy Dél-Amerika, ahol szintén honos még az erszényeseknek egy csoportja. Ezek a vonások oly képet alkotnak, hogy bátran fölébe irhatnók: élet-antikvárium. Nem is szúrhatnók ezt a világot máshová mint a krétakorszak tájára, melynek vége előtt majom, marha, medve, sertés még nem örvendett a létnek s Európában is az erszényesek uralkodtak.

Még régiebbek s jellemzőbbek Ausztrália páratlan typusára nézve a csőröndök, ezek a furcsa emlősök, melyek magukban egyesitik az emlősöknek, a madárnak s hüllőnek

jellegeit; nincs méhlepényük, erszénycsontjuk van, hátfelükön csak egy nyilással birnak, s nagy, tojássárgával bővelkedő tojásokat raknak, s vérmérsékükre nézve az alsóbb rendü gerinczesek fokozatán állnak.

A repülni nem tudó Kiwi-madarak a még történelmi időkben kihalt óriás Moákra emlékeztetnek; a tüdővel és kopoltyúval lélekző Baramunda-hal, mely az ausztráliai folyókban él s nyáron, mikor a folyók elapadnak, az iszapba szárad bele s ott aluszsza át nyári álmát, mint nálunk a medve a télit, a geologiai őskori és középkorszakbeli porczhalakkal tarthat rokonságot. De a legislegrégibb alak még ez antiquált életformák közt is az a furcsa gyik, a Hatteria, melynek nem találunk helyet a most élő gyikok közt, s a mely arról hires, hogy egymaga nemcsak különálló gyikfajt és nemet, hanem különálló családot, sőt osztályt képvisel.

Ausztrália faunája ez alakjaiban mint ósdi, divatját és korát multa világ mutatkozik be; régi, szürke mult volt virágzásának kora, mikor ez alakok az egész földön el voltak terjedve. Csakis Ausztrália elszigeteltségének köszönhetik e fajok fönmaradásukat; ha ez az állatvilág érintkezésbe jutott volna a divatos formákkal, akkor ezek már rég kipusztitották volna ezt az ósdi világot a létért való küzdelemben; de a tenger óriási fal, melyen az állatok át nem törnek. Igaz, hogy a harmadkorban össze volt kötve Ausztrália a Sunda-szigetekkel s a Malaccai félszigettel s be is vándorolt akkor az egyetlen ausztráliai fosszil ragadozóállat, a Dingo, valamint hogy Queanslandban vannak nyomai az elefántnak is; de ez az összeköttetés hamar megszakadt s azóta az elszigeteltség állandó és teljes.

Tegyük már most föl, hogy száz- meg százezer év mulva Ausztráliának ma képződő iszapjában és kőzeteiben megtalálják majd a Hatteriát, a Kiwit, a Baramundát, s mivel ezek a kréta-korszak tájára utalnak, hát besorozzák ezeket a mai, tehát kvaterner kőzet-rétegeket a kréta-korszakba: mily nagy hibát követne el az ilyen osztályozás. Régen is lehettek ily kivételes állapotok, ily érdekes elszigeteltségek; azért tehát a kor-meghatározásban nemcsak egyes jellege-

ket kell tekintenünk, nem szabad kis területekre szoritkoznunk, hanem a fejlődő tipust az általános elterjedtség jellegével kell párositanunk, ha döntő értéket akarunk neki tulajdonitani.

Ezt a fontos útmutatást Ausztrália szemléléséből meritettük; még egy más fontos figyelmeztetéssel szolgál a mai világ életének elterjedése.

Az állatok régen is úgy mint most különböző helyek, klimák s életkellékek szerint különbözően oszoltak el a földön. Egyidejü formációkban tehát igen különböző alakokkal találkozunk s megforditva, külön idejü formációkban egyforma alakokkal, azon egyszerü oknál fogva, mert valamint most, ebben a korszakban, a világ különböző helyein, különféle állatok élnek; úgy lehetett az akkor is, s igy a különböző állatok ásatag formái magukban véve nem szolgálnak érvül a rétegeknek külön korszakokba való beosztására.

E tekintetben fölösleges az okoskodás; példával szolgál a mai világ.

Azonkivül a puhányok, korallok, halak eloszlása a mai tengerekben szintén nagy különbségeket tüntet föl s figyelmeztet, hogy e különbségek mind megférnek egymás mellett egy s ugyanazon korban. A vörös tengert csak a suezi földszoros választotta el a középtengertől s a vöröstenger 120 korall-faja közül a földközi tengernek afrikai partjain csak 2 species él. Ugyanez áll a kelet- és nyugat-indiai partokról, ezek közt is ugyanez a viszony áll fönn. Az indiai tenger s a nagy oczeán, jóllehet teljesen egy medenczét képeznek, 306 korall-faj közül csak 27-et birnak közösen. A közbevetett földségek még inkább szétkülönböztetik a faunát, sőt a tenger-áramok is. Ugyanazon tengerben a partok különböző hőmérséke is különbségeket von már maga után.

A tengeri fauna és flóra viszonyaira nézve nem kevésbé fontos és döntő a függélyes távol, v. i. a mélység. A tenger zónákra van osztva mint a hegyek; lent tropikus klima lehet, följebb mérsékelt, legfölül sarki. Nyár, tavasz, tél egymás fölött. A nagyon mély tengerekben fejlettebb

élet nincs: de azért van alsó foku élet s a viz oda is gördítheti s alkalmas, puha iszap-ágyba terítheti egyes állatok s növények maradványait; egy-egy eukalyptus-levél eljuthat az Adria mélységeibe, egy-egy őstücsök a tenger fenekére. Az állat- és növényvilág speciesei fölosztják maguk közt a tenger zónáit. 300 lábnál nagyobb mélységben korall-padok nincsenek, azontul más organizmusok tenyésznek. A tengerfenék különbsége is dönt az élő szervezetek eloszlásában: mások vannak homokos, sziklás, ismét mások agyagos, iszapos helyeken. Vannak, melyek sok zónát foglalhatnak el. A tenger felső rétegei gazdag életnek szinhelyét képezik; lent azonban, ahol fény s meleg nincs, s ahol a viznyomás roppant nagy, ott magasabb fokú élet sincs. E réven is föl kell vennünk, hogy ugyanazon korokban különböző kövületeket rejthetnek ugyanazon formációk.

Mit mondjunk már most mind ezek után? vajjon tagadásba vegyük-e a palaeontologiai jellegek értékét? kételkedjünk-e abban, hogy voltak-e ezelőtt más világok? a kételynek itt helye nincs. Európának ugy — ahogy átkutatott rétegeiben más-más világokkal találkozunk; sokféle világgal, mely egyre hasonlóbb a mienkhez; uj alakok tünnek föl, melyek mintha nem volnának oly annyira idegenek, mint a régiek; az idegenszerübbek pedig viszont elmaradnak s annál tovább maradnak, minél alsóbb rétegekben találhatók s megfelelőleg minél régibb korszakokban éltek.

A világ tehát más volt, hirdeti a palaeontologia; de nemcsak ezt hirdeti, hanem azt is, hogy lassanként elváltozott, mig végre a mienk lett. Ezt a fontos gondolatot a világ fejlődéséről irt külön fejezetben ismertetem.

ÉGI VILÁGOK.

Irta PETHŐ dr.

Minek az anyag, ha nincs rajta élet? ez volt az előző fejezetnek nagy argumentuma az anyag s az élet közti bensőséges összefüggés kimutatására. Ez érvet elfogadtuk s ez érv nyomában az emberi gondolkozás csakhamar paradicsomokká varázsolja a távoli csillagokat. Flammarion költészete e részben eléggé ismeretes s nyomaiban járnak többen s még a német józanság is a csillagvilágok benépesitésére indult ki Pohle »Die Sternenwelten und ihre Bewohner« cz. művében. A modern természettudomány szivesen veszi ezt a gondolatot, mert jól tudja behelyezni a kozmikus fejlődésnek rendszerébe; szerinte minden csillag és nap valamikor élettel boritott földdé lesz; az élet az anyag virága, s ahol anyag van, ott az élet is kiverődik rajta. A fizikai fejlődés szükségszerüsége kizár minden czélszerüséget, mint különálló elvet, — nem szorul semmiféle értelmes rendezőre, ki a világba gondolatot fektessen s rendet teremtsen; az élet az anyagból van s valamikor mindenütt üt a fejlődésnek az az órája, melyben az élet kivirágzik.

Ime igy szoktunk általánositani s igazat s tévelyt egymással összekeverni. Nem tagadhatom meg magamtól azt az élvezetet, hogy a csillag-világok életének elképzelésén, amint az a modern tudományban divat, ki ne mutassam az igaz gondolatnak általánositás által való megrontását; nem tagadhatom meg magamtól azt az élvezetet, hogy föl ne tüntessem ezen a példán azt, hogy mennyire tartózkodónak kell lennünk, ha az objektiv rendet a valóság szerint megismerni kivánjuk. Az ismeret gyakran szolgál valamiféle összeköttetésnek és összetartozásnak belátásával, amilyen pl. ez is, hogy az anyag s az élet valóban összefügg, de ezt az összetartozást lehet helytelenül fölfogni, lehet egyoldaluan értelmezni, lehet általánositani s oly terjedelmet adni neki,

hogy az eredmény, melyre jutunk, teljesen túllő a czélon s meghaladja az elvek érvényének kerületét. Másrészt e kérdés tárgyalása nagyszerü világosságot áraszt a föld történetére is s új szempontot nyit annak helyes fölfogására.

Az alapos fejtegetés czéljából ismertetnem kell előljáróban a csillag-világok megteremtőinek érveit.

Az első érv, melyre támaszkodnak, az előző fejezetnek gondolata, hogy az élet a világ czélja, úgy értve a czélt, mint betetőző, koronázó alkatrészt; »Kosmisches Leben als Zielpunkt der Philosophie der Astronomie«; a tudomány a kozmikus életben szerves betetőzését látja a világnak. A világok fejlődnek, sietnek az életben kivirágozni. — Ezt a gondolatot elfógadtuk mi is; gyönyörködünk benne s mély bölcsességet sejtünk benne: élet, élet, ez a világok refrainje, ez sóhaja. Lesz is a világban élet; ha a metafizika a dolgok rendjét az életbe gravitálni látja, akkor meglesz valahol az a megsóhajtott élet; le nem maradhat a világról; de más kérdés az, vajjon hol lesz s kiváltkép mily mértékben lesz meg. Ha az anyagnak összeköttetését az élettel fizikai kapcsolatnak gondoljuk s nemcsak metafizikainak, más szóval, ha az életet az anyagból uj elvek közbelépte nélkül magyarázzuk s az életet az anyag chemiai vegyületének tartjuk: akkor az agyagnak gravitácziója az életbe annyira terjed, mint az anyag maga; az anyag a nagy mindenségben mindenütt az élet stádiumába siet belelépni.

Kopernikus rendszere ezt a gondolatot közkeletüvé teszi: a csillagok földek, az életnek földjei. Ha földek, élet van rajtuk. Ez a következtetés ugyan csak analogiából indul ki, a csillagoknak földünkhöz való hasonlatosságából, de ez a következtetés szubjektive oly közvetlen, objektive oly begyőző, hogy Kopernikus hivei mind a csillagok lakhatóságának pártolói. Pohle »Die Sternwelten und ihre Bewohner« cz. művének kritikusa, a jeles tübingeni theologus, Schanz, ismertetésében méltán ezt jegyzi meg: »A szerző (Pohle) fejtegetéseinek végeredménye az, hogy a csillagok lakhatók. Fölösleges külön megjegyeznem, hogy átlag én is ezen a véleményen vagyok, mert már tiz év előtt Cusai

Miklós nézeteinek ismertetése alkalmával kifejtettem, hogy a jeles kardinális (Cusai Miklós) következetesen járt el, mikor a csillagok lakhatósága mellett nyilatkozott; ha ő a földet csillagnak s a csillagokat földeknek nézi, akkor következetesen járt el abban is, ha a csillagokat lakhatóknak gondolta. A kopernikusi rendszernek kifejlődése a csillagászok e fölfogását még jobban megerősitette. Jóllehet Galilei a csillagok lakhatóságáról szóló véleményeket csak metafizikai okoskodásoknak s emberi vélekedéseknek tartja, azért mégis maga is e véleményhez hajlik.« (Litterarische Rundschau. 1885. 80. hasáb.)

A kopernikusi rendszer azóta is egyre jobban érlelteti ezt a gondolatot. Szinképelemzése kimutatja, hogy a csillagok oly anyagból valók mint a föld, hogy anyag és anyag közt, a régi gnosztikusok és manichaeusok nevetséges példája szerint különböztetni nem lehet; ha tehát a csillagok csak oly földek mint a mi földünk, miért tagadjuk el tőlük az életet?

További érvét Pohle a világczélból veszi, melyet szintén méltattunk s elfogadtunk; az érv a következő: Istennek a világot saját dicsőségére kellett teremtenie, még pedig nemcsak objektiv dicsőségére, mely az értelmetlen világban kifejeztetik, de formális dicsőségére, melyet a természetet fölfogó ismeret s a remekmű szépségétől elragadtatott szerető akarat nyujt az Urnak; az értelmes teremtmény lelkén gyulad ki a formális dicsőség, addig a természet néma és sötét; ragyogó lesz az intelligens szem tükrén, hangos lesz az imádkozó ajkon. Már pedig az anyagi természetet Isten nem a szellemekért teremtette; az angyalok világa a fizikán túl van: kell tehát a fizikai létben értelmes, szerető intelligenczióknak lenni, kikhez Isten a világban szól. A világ az Isten hang- és éter-hullámos, tömecsekben rezgő szózata; minek a hang- és fény-hullám, ha nincs hozzá recze- és dobhártya? minek a rezgés, ha nem rezeg tőle emberi sziv, melyben a rezgés meleg érzéssé válik?

Végül a geologiai s a mikroskopikus fölfödözésekre utal, melyek a földön az élet uralmáról tanuskodnak. A ter-

mészet szinte kiárasztja az élet bőségének szaruját; minden talpalatnyi, sőt minden milliméternyi térben megveti a lábát és siet, nehogy időt veszitsen; mihelyt lehültek a lávák s alkalmas lett az élet hordozására a kéreg, azonnal termékenyek lettek a vizek s életcsiráktól terhes a föld. Bizonyára igy van ez mindenütt. S minek volnának azok a csillag-világok képzeletes életükkel, káprázatos pompájukkal, ha nincs ott rajtuk is értelmes lét, ismeret és szeretet? De az ember miatt nincsenek; a mindenség nagyságán elboruló lelkünk csak sejtheti a csillagvilágok pompáját, de szemünk nem ér el odáig; nem miattunk vannak azok, hanem bizonyára lesz rajtuk is értelmes élet, mely a teremtett valóságot dicshimnuszba foglalja.

E gondolatok behatása alatt képzeletünk megtermékenyül s hajlandók vagyunk a nagy mindenséget szinpompás világokká varázsolni s élettel koszorúzni. A ragyogó képzelet el is veti magától a féket s annyira megtetszik magának az élet változatos világainak elképzelésében, hogy a napokat és csillagokat, melyek ott fönragyognak, csak szigeteknek nézi, melyeken az élet oceánja egy-egy hullámával tajtékozva, sziporkázva átvetődik.

A képzelet e játékának behatása a gondolatra igen jellemző. Sokakat elcsábit arra, hogy az életet az anyag funkciójának tartsák s hogy a világok sorában az anyag örök fejlődésének nagyszerü játékára ismerjenek. Az általános élet még jobban elboritja az intelligenczia szemét, az élet beláthatlan távlata még korlátlanabbá teszi a mechanikának uralmát, miután még az életet is mint funkciót hatalma alá vetette. Ha az élet az anyagnak virága, akkor a czélszerűség az anyagi létnek veleszületett hozománya; ha az anyag a létnek szükségességével gravitál az életbe, akkor a rendező, intéző kéznek nyoma mint a roszul informált agynak ideiglenes szüleménye szétfoszlik s eltünik; nem szorulnánk sehol rendezkedő észre, pozitiv meghatározásokra: szükségszerüség és czélszerüség egybeesik a lét s az élet szoros egymásutánjában.

Nem mondom, hogy a csillagvilágok általános életé-

nek védői, amilyen pl. Pohle, ezt az irányt követné; ellenkezőleg az élet szerinte az Isten műve, elveknek kifolyása, melyek az anyagi léten kivül keresendők. Csak azt állitom, hogy az élet ez általánosságának káprázató képei, a világok beláthatlan perspektivája, könnyen elfelejteti az emberrel, hogy az élet nem az anyagból van s hogy felsőbb elveknek kell föllépniök az anyagban az élet fölserkentésére. Hozzászokunk az életet természetadta valóságnak nézni s nem különböztetünk anyag és élet közt mint két egymásután következő, de nem egymásból lett világ közt.

A csillagvilágok élete tehát szellemtelen gondolatlanságra vezethetne; ezzel szemben a reflexiók, melyek az élet állitólag általános uralmához füződnek s mégis annak korlátoltságára utalnak, igen hasznosak az igazságnak fölismerésére.

Az élet s az anyag összevaló, de hogy mily réven serken ki az anyagból az élet s hogy mily mértékben követi az élet az anyagot, arról a mindenség sokkal mélyebb gondolatokkal szolgál, mint a költő-asztronomok s mint a koszmosznak apriorisztikus elevenitői.

Először is azt látjuk, hogy az élet nem oly pazarul van elhintve a mindenségben mint ahogy a Flammarioni képzelődés álmodná. Előkelő tartózkodást mutat az élet, mintha ötletesen önálló értelmiségnek szabadon választott tervei szerint járna el. Valóban mily nagy, mily végtelen nagy a világ s mily kevés rajta az élet. Az élet bizonyára a lét telje és virága, de ebből a virágból tulságos sok ugy látszik nincs a világban.

Tekintsük meg mindenekelőtt bolygó-rendszerünket, a mit e rendszerben látunk nem nyujt valami túlságos biztató kilátást a világ általános életének föltételezésére.

A mi földi életünkhöz hasonló életnek föltételei kevés bolygón találhatók. Az első szerepet ezeknek megteremtésében a bolygónak tömege és súlya játszsza. Kis bolygóknál kicsiny a vonzó-erő is, minek folytán atmoszférájuk nagyon hig s nem alkalmas arra, hogy a vizpárát hordozza; ellenkezőleg nagy bolygóknál az atmoszfera nagyon sürü, sőt fo-

lyékony volna; alsó rétegei hasonlitanának az oczeán sötét, néma vizrétegeihez. Az atmoszferára rendesen nem gondolunk; inkább arra reflektálunk, hogy mennyit nyomnánk, ha Jupiterre, vagy Saturnusra vetődnénk; Flammarion szerint egy középalkatu ember a napon 2,000 kilogramm sulynak örvendene. Valóban nehézkes lajhár-féle lényekké nevelne minket egy más világ.

Azonban nem a suly a fődolog; a legnagyobb baj az atmoszférának használhatatlan vegyülete volna. Azok az óriás nagy bolygók roppant ércz-tömegükkel folyékony állapotukban bizonyára elnyelnék az atmoszféra élenyét és szénsavát mire megalusznak, maradék-atmoszférájuk pedig olyan volna, hogy abban az élet nem tenghet. Ezt a nehézséget állitja első sorba Boiteux »Les terres siderales« cz. remek értekezésében. Figyelmünk — mondja ő — önkénytelenül is a nagy csillag-testek felé fordul, ott szeretnők meghonositani az életet s elképzelni e nagy világok pompáját, de épp ott találunk legnagyobb nehézségekre, melyeket az életnek földi kellékei és föltételei szerint itélve, az élettel ki nem egyeztethetünk. »Si l'atmosphére aerienne d'un grand globe massif ne se trouve pas liquefiée par son propre poids, c'est qu'une grande partie de sa substance, la partie la plus disposée a se combiner chimiquement, comprenant l'oxigéne et l'element carboné, aura été absorbée par la matiére métallique de l'astre, de telle sorte, qu'il ne sera plus resté qu'un gaz simple et inactif, incapable de servir à la nutrition et à la respiration des êtres organisés.« (Les terres siderales. Compte rendu du Congrés scientifique international des Catholiques tenu à Paris. Septiéme Section 296. lap.) Nagy testeknél a nehézkesség roppant nagy; ez az erő megolvasztaná az atmoszfera sürü rétegeit, ha ugyan nem birná chemiai egyesülésre az egyesülni kész élenyt és szénenyt az érczekkel.

Kis égi testeken nincs atmoszféra, mert nincs elegendő központi vonzó-erő; nagy testeken nincs atmoszféra, mert a sürü légkörben, melyet a túlnagy központi vonzó-erő sürüsit össze a lecsapódás elkerülhetlen; ha pedig ez nem is

állna be, az oly sürü s tán folyékony atmoszférában a mi fogalmaink szerint való élet nincs otthon.

S ha ez exakt gondolat világosságánál nézünk szerteszéjjel a mi bolygó rendszerünkben, ugyan hol, melyik csillagon gyanithatunk életet?

Tekintetbe jöhetne a belső bolygók közül a Venus és a Mars, a külső bolygók közül a Saturnus. Egyikén sincs élet daczára valamennyi költőnek.

A Venus leginkább közeliti meg a föld adatait, ami térfogatát, tömegét s a naprendszerben elfoglalt állását illeti, de vannak oly sajátságai, melyekkel az élet aligha férhet meg. Mondják, hogy 224 nap alatt fordul meg tengelye körül; csillagászati napja tehát egybeesik évével. E hosszú nap alatt a napsugár süti az egyik oldalát, ugy hogy elpárologtatja tengereit, mialatt a hosszú éj alatt a másik oldal jégbe fagy s roppant havazások boritják hólepellel a Venusnak ez oldalát. A havazások arányban állnak a tengerek párolgásával. S miféle viharok sodorhatják e fellegeket a két nagy hőkülönbözetü félteke fölött! Itt nincs élet! Az általános élet költője is igen lehangoltan szól Venus életéről. Életet természetesen tulajdonit neki a teoria kedvéért, de »minden arra mutat, hogy a Venuson sokkal kevésbé kellemes lehet a lét mint a földön. És nem valószinü, hogy ott meglehessenek azok a természeti föltételek, amelyek e világon közreműködtek Babilon, Téba, Athéne, Róma és Paris czivilizációjának kifejlődésében . . . Olyan zivatarok, záporok, jégesők, havak lehetnek ott, amelyekről a mi földünk legféktelenebb égiháborúi és egyéb tüneményei halavány fogalmat sem adhatnak. Az esthajnali csillag, mely az est csendjében és a madárdalos hajnalkor oly nyugodt, tiszta fénynyel ragyog az égbolton, ez a Venus, meglehet, a természet iszonyatos dühöngéseinek szinhelye és lakói, emberek vagy állatok, örökös, vad harczban állanak egymással.« (Camille Flammarion, Csillagos esték 39. l.)

A második bolygó, melyről föltételezhetnők, hogy életet hord, a Mars csillag. Nagy várakozásokat füznek hozzá; lakosait a műveltség legmagasabb fokán gondolják; állító-

lagos csatornahálózatából a vizeknek rendszeres elosztására s a földművelés és ipar nagy előhaladottságára következtetnek. Szerintük a Mars csillagon észrevehető vonalaknak értelmi eredetüeknek kell lenniök, óriás műveknek, melyek azonban csak nekünk, kik a Mars-lakókhoz képest csak gyerekjátékokat hivhatunk létbe, látszanak nagy műveknek. Állitólag a Mars-lakók előhaladott czivilizációja megküzd azzal a nagy föladattal, hogy elapadó tengereinek vizeit termékenyitően ossza el a kontinensen.

Ezek legalább is merész elméletek, ha nem nevezzük inkább álmoknak. Sokkal valószinübb, hogy a mai Mars-csillagon élet nincs. Oczeánjai és földségei egyre változtatják helyüket; tengereinek nincs ágya s ugylátszik mintha önkényesen végigsöpörnének a kontinenseken; mások a Mars-csillagon csak parttalan oczeánokat látnak, melyek be vannak fagyva s a tenger áramai neki feszülve a jégkéregnek, szétrepesztik azt s óriás rianásokat vonnak a vigasztalan jégmezőkön végig; e rianások száz kilométernél szélesebb és több ezer kilométer hosszú vonalakat vonnak a Mars-bolygó felületére s bizonyára nem az értelemnek, hanem a természet erőinek köszönik létüket.

Élet a Marson sincs.

Merre van hát az élet?

A Jupitert még izzó csillagnak tartják; a többiek közül kozmologiai fejlődés tekintetében a Saturnus hasonlit leginkább földünkhöz. Ez is, meg a másik kettő, Neptun és Uranus igen hig anyagból állnak, körülbelül a viz fajsúlyára emlékeztetnek; hogyan lehet ezeknek felületén vagy ha úgy akarjuk ezeknek feneketlen tengereiben élet. Az a bámulatos korong, mely mint koszorú övezi a nyolcz holddal biró Saturnust, rengeteg felülettel kinálkozik az életnek; százszor nagyobb a külső térfogata földünk térfogatánál. De mit használ a felület, ha jégből van, mint némelyek mondják, vagy más hasonló, kis fajsúlyú anyagból, mely egymástól elváló, gyürükre s minden egyes gyürü ismét különálló szeletekre oszlik? Ezek a gyürük valamikor alighanem a bolygóra hullanak s nagy katasztrófákat vonnak maguk után.

Ime mennyi tér, mennyi fölület a nap-rendszerben, s merre van az élet? Mennyi anyagsziget úszik az ürben, s mily kevésen vetette meg lábát az élet; daczára az anyag s az élet összefüggésének, daczára a lét filozofiájának, mely az életet mint a valóság virágát sürgeti, az anyaggal magával még nincs megadva az élet; az életföltételek az anyagnak nem lényeges, hanem esetékes meghatározásaitól függnek; oly esetékesek meghatározásoktól amilyen pl. a tömeg. Azonban a költői kiindulásokkal, melyek Flammarion, Pohle s más asztronomok és filozófok kedvencz-gondolatai, vannak mások, kik bevallják: »nous ne craignons pas d'avancer que la terre est peut-être la seule planéte du système solaire, qui eût été propre à constituer un véritable monde« (Boiteux i. m. 300 l.); vannak mások, kik a bolygókat viznek s jégnek tartják; a külső nagy bolygókat átlag viznek, oczeánoknak aránylag kicsiny, szilárd maggal; a belső bolygókat pedig s holdunkat jégmezőkkel boritott, vigasztalan csillagoknak.

De ha föl is teszszük, hogy van élet a Marson is, mi a Föld s a Mars tömege a naprendszer tömegével szemben s mi az az élet, mely e két csillagra szorult, egyéb mint parányi szikra a januári télben? A mi napunk 1,200,000-szer nagyobb mint a Föld; mily rengeteg anyagtömeg ez a Föld tömegével szemben. Ha volna még több bolygón is élet, ha a Marson, Venuson, Földön, Merkuron illatoznék a kábitó Flóra s örvendezne létnek a fürge állatvilág, mindezek a világok összesen alig egy milliméter térfogatra terjednének, ha a napot egy méter kiterjedésünek képzelnők.

S mivé zsugorodik ez az arány, ha naprendszerünkről az álló-csillagok világába térünk s ha azokat a napokat, melyek három-négyezerszer nagyobbak a mi napunknál, összegezzük? azokon élet nincs, hiszen izzó testek; de talán vannak bolygóik, melyek nagyobbak mint a mieink s melyeken az élet kifeslett. Engedjük meg, hogy vannak bolygóik s ne tekintsük, hogy a földi élethez hasonló élet ott is ugyanazon nehézségekbe ütközik, mint a Jupiteren vagy a Saturnuson: vegyük figyelembe csak a tömeget. Mily óriás nagy

testek ezek élet nélkül; mily parányi az élet térfoglalása az anyag tömegein.

Ha égő erdőket képzelnénk, melyek körül nagy távolságban legyek, éji lepkék imbolyognak, megközelitő képet nyernénk a világok terjedelmének s az élet uralmának arányáról. Végtelen nagy, égő szövétnekek akkor azok a napok, melyek hevében parányi kevés élet melegszik. Hihető-e, hogy ez a Teremtőnek czélja? Hihető-e, hogy ez óriás csillag-testek föladata ne legyen más, mint éltetni ez elhaló, parazita világokat. A bolygók ugyis csak szikrák, melyek a napból kipattannak, csak tüzes cseppek, melyeket a központi test exploziói kifecscsentettek; ezeknek a lehült cseppeknek egyikén-másikán fölserken az élet; vajjon ez a mellékes mintegy odavetett képződés, azonositható-e az általános élet gondolatával?

De hát mi legyen e tüzes és kiégett napok czélja, ha nem az élet? Nem tagadjuk, hogy az élet a czéljuk, hiszen ha tagadnók, ellenkezésbe jutnánk egyik alapvető gondolatunkkal; de bár ezt megengedjük, ugyanakkor útját akarjuk állni a képzeletnek s ki akarjuk mutatni, hogy az élet nem úgy czélja a létnek, mint ahogy azt az ember képzeli, hogy a világoknak *nem szükségképen* kell életet hordozniok egész terjedelmükben, hanem hogy a Teremtőnek külön művét képezi az élet s az életnek kiterjesztésében is mindenütt szuverén szabadakarata s tetszése érvényesül.

A mi fölfogásunk az, hogy az isteni gondolat nem a tömegben érvényesül. Az Isten nem fukar és nem aggályos. Életet akart teremteni s azért létbe hivott világokat, naprendszereket; úgy a hogy tetszett neki élettel boritotta a kisebb bolygókat, némelyikére növény- és állatvilágot, némelyikére átlag tengeri életet teremtett s volt olyan bolygó is, melyre értelmes, erkölcsi, vallásos lényeket is helyezett. Nagylelkü és tartózkodó, pazar és válogatós volt teremtésében. Szabadon alkotta meg az élet föltételeit; tengereket, szárazföldeket, levegőt; átáztatta a szárazföldeket vizzel, a levegőt telitette vizpárával, hogy föld és levegő olyan legyen

mint a vizbe mártott szivacs, mert csak ilyen állapotban alkalmas az élet hordozására. Ezek a kellékek nincsenek meg mindenütt, sőt a mi naprendszerünkben ugy látszik csak a földön vannak meg megfelelően. Az élethez szilárd talaj, aránylagos béke, biztositott egyensúly kell; kataklizmák, katasztrófák megrengetik s megsemmisitik az életet, ha gyakoriak. A Mars-csillag ugylátszik, bár öregebb s előhaladottabb mint mi, folytonos katasztrófák szinhelye; tengerek söpörnek végig földségein, igy gondolják azt azok, kik a vonalakat jégrianásokkal magyarázni vonakodnak.

Lehetnek nagy bolygók, melyek átlag tengerekből állnak; ezeknek is lehet életük; sőt gazdagabb, bőségesebb életük lehet a szárazföldek életénél. Lehet, hogy a Teremtő nagy bolygókat csakis tengeri élettel teremtett, melynek gazdag flórája, vizi faunája van, de nincsenek értelmes teremtményei; vagy ha vannak, bizonyára nem olyanok, melyek hangos szavakkal beszélnek, tüzet használnak s az emberiségnek levegő-életre berendezett komfortját élvezik. Teremtett tehát az Isten mindenséget, fölékesitette a világokat, de művén mindenütt látni a szabadakarat, a szuverén rendelkezés, a nagylelkü mérséklet nyomait. Teremtett óriási napokat, melyek a világürt megvilágitsák; teremtett azonkivül lakható bolygókat, de úgy, hogy Boiteux-nek remek kifejezése szerint »on dirait, qu'il ne s'est pas préoccupé de la fondation des terres célestes ou des globes habitables, qu'il n'a point accordé à leur formation une attention expresse et qu'il s'est simplement réservé d'utiliser à son gré les sphéres éteintes, qui se trouveraient propres à constituer des mondes complets ou des pseudo-mondes.« (i. m. 306.) Valóban ez fönséges gondolat! Az Isten nem kicsinyeskedik, hogy minél több életet helyezzen el a földön. Ugy tett, mint a hatalmas földes úr, aki az erdőt ki nem vágja, a mocsarat ki nem száritja, hogy eke alá foghassa talaját; legyen erdő a vadnak, legyen mocsár a kibicznek; jut is, marad is elég. Teremtett nagy világokat; a kisebb bolygókra életet, egyikre ilyet, másikra olyat; s a sok közül

kiválasztott magának bolygót vagy bolygókat, melyekre értelmes teremtést helyezett.

Ez a világfölfogás is gondolat: s van oly szép mint az általános élet álma! Nem a tömeg, nem a sokaság teszi; s az emberi kislelküség meg éppen nem dönthet saját, apró méretü gondolatai szerint világtervek fölött.

E mérséklő tekintet érvényesül még földünkön is.

Eltekintek a tömegtől, melyre Humboldt is figyelmeztet, hogy az élet tömege kilogrammokban kifejezve eltünik a föld tömegével szemben s éppen úgy, hogy a növényvilág tömege az állatok tömegét mint elenyésző apró adatot elnyeli (Kosmos I. 224 l.); hanem tekintek az időre, melyet a világ átélt élet nélkül s azután ismét azokra a számitatlan évezredekre, melyet átélt értelmes teremtmények nélkül.

Mennyire megreformálja ez a tekintet a filozófáló észt, mely nem érti a létet értelmes lényeknek, s a földi valóságot az emberiségnek föltételezése nélkül. A föld termő és termelő korszakán rég túl vagyunk már. Életképességének virágzó időszaka akkor volt, mikor még saját belső melegének páráiba pólyázhatta a rajta pompázó, dús életet; mikor atmoszférája szénsavval volt telitve s az élet kábultan tengett, bár még nem termelte virágait, s az állati élet felsőbb s tökéletesebb alakjait. A bőséges élet e korszaka azonban még nem volt alkalmas a tökéletesebb létnek s kiváltkép nem az emberiségnek hordozására. Eltekintve az atmoszféra nehéz vegyülékétől, az élet talaja még nem szilárdult meg; a lakás megvolt, de falait megrengette a gyakori földrengés; a katasztrófák veszedelmet hoztak a létre s ha volt volna e buja természetben értelmes élet, az nem szükölködött volna rémületben és szenvedésben. Az a világ még nem volt alkalmas az értelmes életre. Számtalan évezredek s millió évek vonultak el a világ fölött; a föld elvesztette melegével veszedelmeit, de egyszersmind termő képességének lendületét, s akkor nagy vártatva, az öregedő földön megjelent az ember. Az atmoszféra már tiszta s átlátszó volt, szénsavát elnyelte a régi világok növényzete, a vegetáczió lassúbb és szerényebb tempóban dolgozott; egy-

kori általános uralma tért veszitett s a szűz erdők helyén a sivatagok s a pampák egyhangúságának kisértetei járnak; a sarkok borzalmas világa jég- és hómezői alatt régi életének szerény emlékeiül kőszénrétegeket rejtegetett; szóval itt az ember, de az ő kora már nem az őserőnek, nem a buja teremtéseknek korszaka; sőt ellenkezőleg terjedni kezd benne a halál országa.

A természet elhalása kiséri diadalutjában az embert; romokon installálja uralmát. Ó be későn jött ez a nagy-úr, — mondhatnók róla —, miután kivette részét a hatalomból s az uralomból a rák, a csiga, a saurus, a vastagbőrü, a ragadozó-állat, akkor végre megjelenik az ember. Biztos föltevés az, hogy millió és millió évek multak el a világ s az élet kikezdései óta. Parányi kis idő az, melyben az ember él; számokban kifejezve elenyésző kis tört az emberiség kora a föld életének korához képest. Előtte egymást érték nemcsak növény- és állat-nemzedékek, de a fajok, nemek, osztályok, rendek sorai; növények és állatok más-más tipusokkal beláthatlan hosszú sort képeznek s el voltak ember és értelmes világ nélkül. Nem botránkozik-e meg ezen a világ érthetőségének fölfogását negélyző lélek? Bizonyára máskép rendezi be a világot, ha reá bizzák; sietett volna fölléptetni az embert, hogy ne legyen oly sokáig érthetetlen a világ!

Álljon tehát mindig két vezérgondolat lelkünk előtt, ha a világra irányozzuk figyelmünket; ez a két gondolat a következő: Isten a világot saját dicsőségére teremtette, a melylyel az értelmes teremtmények adóznak neki; de ugyanakkor e tervét és szándékát szuverén függetlenséggel, pazar bőkezűséggel, örökkévalóságra emlékeztető tempóban hajtotta végre; művének e sajátosságait nem érti föl az ember önmagából, de megérti a világból, hiszen a mindenség széditő méretei hirdetik azokat. E művébe beleszőtte mindenüvé a Teremtő szabadakarat-elhatározásait, imádandó végzéseit, bár az ember botránkozik ez idegenszerü, mert nem emberi eljáráson; mindegy; hiszen az ember nem Isten s igy az sem csoda, hogy lépten-nyomon kényszerül kitági-

tani gondolatait s beismerni, hogy a mechanikán mindenütt a »manufactury«, a kézmű nyomai látszanak; a mechanikus szükségesség be van helyezve, meg van határozva gondolatok és czélok szerint.

Fejlődő világok.

A palaeontologia nemcsak más világot, hanem különböző világokat tár föl a kutatók előtt. Vannak olyanok, melyek nagyon messze állnak tőlünk, vannak mások, melyek már közelednek hozzánk. A távol multban álló világok alakjain alig találunk a mai flóra és fauna jellegeihez hasonló vonásokat; később azt látjuk, hogy az idomok alapterve a mai világ tipusához közeledik, s ha idegenszerüek is az alakok, de könnyebben besorozhatók a mai rendekbe és családokba, melyeknek képviselői benépesitik a modern földet. Minél közelebb érünk korunkhoz, annál több a most is élő nem, ugyanazon fajok pedig csak a kréta-korszak s az eokén óta fordulnak elő. Az alsóbb rendüeknél előbb akadunk ily közeledésre mint a felsőbbeknél: »Bei der uralten Familie der Wurzelfüssler kommen schon in der Kreide lebende Arten vor; bei den Weichthieren zuerst zur Tertiärzeit; während die Säugethiere in dieser nicht nur durchgehend in andern Arten, sondern grossentheils in erloschenen Gattungen erscheinen.« (Heer i. m. 592.) A növényvilágban először föltünnek a virágtalanok; a triasztól kezdve a krétáig a nyitvatermők; legujabban a kétsziküek. A harmad-korszak már igen közel áll hozzánk s mindenfelé kapcsolatot keres a mai világhoz; tele van »prófétái« alakokkal, melyek még nem a mieink, de oly jellegeket hordoznak magukon, melyek szinte előrevetik utódaiknak árnyékait. »Das unmittelbare und allmälige Anschliessen der damaligen Lebenswelt an die jetzige, durch eine immer grössere Anzahl ähnlicher und endlich identischer Sippen und Arten, die allgemeine Verbreitung der Säugethiere, Vögel Barrachier, und Knochenfische, das Auftreten der Süsswasserfische und Binnen-Conchylien, die grosse Anzahl der Polygastrica, das allgemeine Auftreten kronenblütiger Pflan-

zen und besonders der Gamopetalen; dies sind die hauptsächlichsten, organischen Charaktere der tertiären Periode.« (Lethaea. VI. 87 l.)

A régi világoknak faunája és flórája tehát az egymásra következő s hozzánk közeledő korszakok folyamán hátrálóban van s a mostani világ élete szemlátomást tért foglal a földön. A korszakok egymásutánját az idegenszerünek az ismeretesbe való áthajlása jellemzi.

Ne csodálkozzunk azon, hogy mihelyt a palaeontologia sejteni kezdte az egymásra következő világok sorát s észre kezdte venni a mai világnak először elmosódott, azután egyre tisztábban kivehető vonásait az egymást követő faunán és flórán, lelke elé állt a probléma, hogy ez a sor, ez az egymásután talán egymásból lett; ki nem kerülhette a kérdést, külön teremtéseknek kell-e betudnunk az egymásra következő állat- és növényvilágot, vagy talán van a teremtésben egy plasztikus képesség, melynél fogva a megváltozott körülmények s kivált az életerőnek belső törvényei szerint egymásból fejlődnek az élet alakjai?

Ez az evolucziónak problémája. Nem akarok kitérni e probléma megbeszélése elől; sőt igazi, lelki élvezettel teszem azt. Ösztönöz a vágy, tisztázni azokat a zavaros és elfogult nézeteket, melyek e kérdést mint felhők a hegy ormát, boritják; ösztönöz a vágy, szolgálatot tenni az igazságnak s a tudománynak az által, hogy őszintén, sine ira et studio adom elő az evoluczió kérdésének mai állását, nehézségeit, kétséges és gyönge oldalait; továbbá föl akarom emliteni az embernek viszonyát a fejlődő állatvilághoz s a nehézségeket, melyeket a hit s a filozófia támaszt bizonyos evolucziò ellen.

Katholikus részről ez a tan nagy ellenszenvvel fogadtatott éppen a Haeckeli kihegyezés miatt, mely indulatosan támadta a hitet s azt a benyomást teszi az emberre, mint ha a »Jenaiak« az evolucziónak inkább vallástagadó, mint tudományos momentumát tartották volna szem előtt. Ez indulatos és gyülölséges agitáczió sok fogalmat zavart meg s az evolucziót vesszőparipává avatta a hagyományos hit ellen vivott csatákban; a katholikusok féltek tőle, mintha igazi

harczi mén lett volna, s viszont az éledő természettudomány ifju bajnokai ugy belegabajodtak az evolucziónak ellenséges kipányvázásába, hogy annak minden rostját és sejtjét halálthozó méregnek tekintették a kinyilatkoztatás alapján állók számára. Mire való e félelem egyrészt s a gyülölködés másrészt? ideje, hogy az indulatok helyett a tisztult belátás kérjen szót.

Nem tagadhatjuk, hogy az uralkodó gondolat a mai természettudományban még mindig az evolucziò; általános, mindent összefoglaló evolucziò, ez a modern tudománynak vérmes álma s káprázatos, kedvencz gondolata; az evolucziónak érvényesülését mind jobban kitágitani, uralma alá az egész kozmoszt s az élet összes vonalait hajtani, az embert sem véve ki, ez a pozitivizmusnak czélja. Ez egységesitő, igazán monista gondolattól elbódult a tudomány s benne látta az élet s a lét problémáinak leghatalmasabb kulcsát. Mindenütt evolucziót keresett, az élettelen világban éppen ugy mint az életben; ott kozmikus evolucziót, itt biologiai evolucziót látott. Nagy munkakedvvel s bátran fogott hozzá az óriás problémának fejtegetéséhez s nem titkolta szándékát, hogy az általános evolucziónak sorából az embert sem akarja kihagyni.

Az evolucziò magában véve nekünk nem ellenszenves, sőt mint a fejlődő tudománynak tünete igen érdekes. Mindenekelőtt kedvencz eszmét látunk benne, amilyen már sok fordult meg az emberiség életében. Minden korszaknak van kedvencz tanulmánya, van kedvencz gondolata. Egy darabig divatosak, azután eltünnek; annál jobban izgatják pedig a közönséget, minél merészebb czélokat tűznek maguk elé s minél titokszerübb a szinezetük és sokat igérő a fölléptük. Néha csak játékszámba vehetők, máskor mint prófétai gondolatok tünnek föl a szellemi világ szem-határán, melyek ragyogó szinekben iznak, de sok allegorikus és tropikus, tehát nem való elemet foglalnak magukban. Későbbi korok szeretnek az ilyen letünt »uralkodó gondolatokon« nevetni s amennyiben nem váltak be, jogositványul használják kedvencz gondolatok fölött gúnyolódni; pedig kár ezt tenni,

mert ha önmagunkra és korunkra reflektálunk, azt vesszük észre, hogy hasonló gyengeségben leledzünk; azután meg a vérmes remények s lelkes álomlátások hathatós buzditásul szoktak szolgálni empirikus kutatásokra, melyek a tudományt előmozditják.

Az evolucziónak kedvencz gondolata sem maradt terméketlen s bár nagy fába vágta fejszéjét, amelyet levágni soha sem fog, mégis hasznot hozott már eddig is s bizonyára ezután is rásegit egy teljesebb s egységesebb természettudományra.

Ily természetü gondolatnak psychologiáját tekintve már előre sejthetjük, hogy tele lesz tulzásokkal s megokolatlan követelésekkel; ezek azonban csak olyanok rajta, mint a buján hajtó fán a szinte rendetlenül fakadó ágak, melyek részint elszáradnak maguktól, részint az értelmes kertész fürészének esnek áldozatul. A tárgyalás folyamán gyakran lesz alkalmam az evoluczió gondolatának e tövises hajtásaira és fagyalos fakadásaira utalni.

Tekintsük meg már most e gondolat alapjait s azokat a tanokat vagy tényeket, melyek fölléptét, illetőleg térfoglalását siettették. A fejlődés gondolatát első sorban a kozmoszra vetett tekintet inspirálja.

Fejlik a kozmosz; az ősködből lesznek napok, csillagok és földek; de ha nem is volt volna ősköd soha s ha a bolygók nem a központi nagy tömegnek elvált gyürüiből lettek: azt az egyet nem tagadhatjuk, hogy fejlik a föld. Tökéletlenből lett tökéletesebb; egyneműből, egyféléből, unalmasból lett sokféle, komplikált, változatos, s ezzel a sokféle, változatos, komplikált földdel haladt az élet is. Először viz boritja átlag a földet, azután emelkednek a szigetek és földségek s tarkitják az unalmas ábrázatot. A szárazföldek emelkedése sokoldalu életviszonyokat teremtett; a szilárd földkéreg különféle alakulása változatos talaj- és magassági viszonyokat nyujtott. Az atmoszféra képződött és szert tett ily átlátszóságra és könnyűségre. A klima tagolt lett. A földkéreg architekturája sokféle alakulási periodusra utal, melyek egymást fölváltották.

Eddigi fejtegetéseimben eléggé kidomboritottam ezt a gondolatot s mechanice magyaráztam ki az egész földtörténetet, kezdve a gömbalakon, folytatva a földábrázaton, a föld és viz eloszlásán, a hegységeknek keletkezésén egész a föld mai állapotáig mindenütt csak mechanikus tényezőket szerepeltettünk; a természetes történés, a természetes folyamat alakitotta ki a világot. Pozitiv adatokból kell kiindulnunk; a pozitiv adatok meghatározzák az anyagot, annak mennyiségét, milyenségét, helyét, mozgását; de ezeken tul a mechanikai szükségesség lép föl s annak uralma alatt fejlik ki a szervetlen világ. Az egyes kérdések iránt nagy lehet a nézeteltérés. Mint a vihartól korbácsolt tengernek hullámai, ugy lejtnek, dagadnak, apadnak, megtörnek a hipotézisek s aránylag még kevés konszolidált tan emelkedik ki a hullámzó nézetek tengeréből szigetként. Ha szabad geologiai hasonlattal élnem a geologiai s kozmologiai tanoknak jellemzésére, azt kell mondanom, hogy e tanok még a chaosz vagy legfölebb a szilur-korszak napjait élik s még sok változáson mehetnek át, mig teljesen kialakulnak. Ezt első sorban a kozmogoniáról kell mondanunk. De bármily nagy legyen a határozatlanság és bizonytalanság, az irány iránt nincs eltérés s az elérendő czél iránt sincs kétség, s ez az irány a föld és a mindenségnek mechanikus magyarázata; a czél pedig e mechanikus magyarázattal megérteni a föld és a mindenségnek alakulását. Ezt az irányt semminemü józan filozófia nem fogja átvágni s ezt a czélt semminemü teologia nem fogja tagadásba venni.

Ismételten kijelentem, hogy teologusok nem ellenségei a kozmosz természetes alakulásának; sőt hivei. Nem is tehetnek mást, mint hogy készséggel fogadják a modern természettudomány által nyujtott fölvilágositásokat a mechanikus történésről s a metafizikai okságot csak a lét kezdetéhez állitsák. Az Isten nem lök, nem taszit, nem lendit, nem melegit a fizikai világban semmit olyképen, hogy valahol hozzáadna a mechanikai tényezőkhöz, máshol meg elvinne valamit; a lélek sem ad mechanikai erőt; összes erőit a test az anyagcseréből meriti s mégis az isteni okság mindennek

kezdete és czélja, az erőket sajátosságaikkal ő teremti, a világnak, az organizmusoknak nagy tényeit ő állitja a létbe, miután pedig a létben vannak, dolgoznak is, működnek is a természetnek s nem a természeten kivül álló forrásnak erőivel.

Az volna igazán a természet karrikaturája: világ, melynek erői nem benne, hanem kivüle vannak! Mi legyen az egyes természet más mint hatni képes elv? mi legyen az egyes természetek összesége, mit egy szóval természetnek hivunk, mint hatni képes elveknek összege? ezek összegében foglaltatnak az erők, a tevékenységek, kihatások; működések; minden, ami benne történik, belőle való s nem folyik bele egy metafizikai hatóból. Ezzel nem akarom kizárni a létnek metafizikai oldalát, melynél fogva minden ami van, a végtelentől lett, s a végtelen azt föntartja, valamint nem akarom kizárni a végtelennek rendkivüli befolyását a történések rendjébe, ha befolyni akar, ami a csodákban történik. De különben a csoda maga bizonyitja, hogy a teologia nem nézi a világot oly szerkezetnek, melybe az Isten itt is ott is belenyul; hanem oly alkotásnak, melynek folyamata benső erők által határoztatik meg.

Mi kifogása lehet ezek után a theologiának a kozmosz fejlődése ellen? mi nehézsége lehet az egésznek tökéletlen kezdetekből kiinduló s szükségképen tökélesbülő fejlődése ellen? Lehet, hogy az emberi naivság hamar oda gondolja valahová a metafizikai kikezdést, ahol annak még helye nincs s azután hátrább vonulni kényszerül vele, de ez minden tudományban megtörténik. A középkori teologusoknak alig volt fogalmuk a föld történetéről, a hegységek, földségek, az atmoszféra, a klima kialakulásáról; ők mindezt készen teremtve gondolták; a metafizikai hatót közvetlen összeköttetésbe hozták a földnek ezen teljesen kialakult tényezőivel: most a tudomány fölvilágositott, hogy ez nem teremtetett készen, hanem hogy előző stádiumokból fejlett ki; mi nehézségünk lehetne e fölvilágositást elfogadni s azt mondani: a teremtés egy kezdetleges stádiumban állitotta létbe a világot s a világ e fejlettlenségből alakult ki immanens erőktől hordoztatva, melyeket a végtelen ősok teremtett bele, a mai

tökéletesebb tipusokká. Ne féljünk, hogy a kozmosz mechanikus evolucziói eltörpitik az Istennek bennünk élő eszméjét; én mindig az ellenkezőt tapasztaltam; a periodusok számitatlan millió évei az Isten örökkévalóságának, a mindenségnek fényévekkel kimért távolságai az Isten mérhetlenségének, a fejlődés szüntelen menete s a megifjulás tavaszai az örök élet analogiáit adják. Kisebb lesz-e e távlatokon nézve az Isten, mikor oly végtelen nagygyá nő műve?!

S mégis mily elfogultság kisért e gondolatok kapcsán a természettudósok közt is s mily rosz szolgálatot tesznek az igazságnak, mikor ellenszenves s teljesen sületlen kiszinezésével a kérdésnek elidegenitik s az ellenkező tulzás tévelyébe kergetik a jó-indulatu, de más nézetü olvasót. Haeckeltől eltekintek; ez az ember a modern természettudományban a régi, görög barátok fanatizmusát képviseli, s igy figyelemre nem méltó; de fölhozom Köhler szavait, melyekben az olvasó a tendencziozus és roszul értesült tudományosságnak fölületességét megsajnálhatja. »Weltschöpfung und Weltuntergang« cz. művének 385. lapján olvasni: »Alles dies zeigt zunächst, wie die Welt wirklich ist, kann aber im letzten Grunde nichts Anderes beweisen als dass die Formen und Gruppirungen des Weltgebäudes Früchte einer *Entwicklung* statt *Produkte einer Schöpfung* sind. Die Geologie sieht fast noch mehr als die Astronomie, von der Möglichkeit ab, dass *die Hand Gottes bei der Enstehung der Welt im Spiele gewesen wäre* und verfolgt ihr Ziel, die Entwicklung der Erde auf natürliche Weise zu erklären, noch viel entschiedener und bewusster als die Astronomie das ihr zugehörige. Bieten doch auch die Wunder und die schweigende Grossartigkeit der Sternenwelt weit mehr Anlass zu metaphysischen und deistischen Speculationen als die Anhäufung der Erdschichten und Gebirge. Der Astronom Mädler hat im Jahre 1830 ein Gedicht geschrieben, worin er Gott als den Lenker der Gestirne preist — ein Geologe, der das zweckmässigste Mittel, die Sedimentlager aufzuhäufen in der göttlichen Allmacht erkennt, scheint mir unmöglich. Karl Freiherr du Prel ruft Angesichts der ewi-

gen Fixsternenwelt aus: »es giebt eine Metaphysik«, während ihm eine derartige Ueberzeugung beim Anblick der Erdmassen gerade nicht gekommen zu sein scheint.« Ez is tudomány, de mily szegényes s ugyanakkor mily gonosz. Azért, mert van fejlődés, nincs teremtés, ez az egyik szarva Köhler bölcsességének, mintha bizony abból, hogy az ember gyerekből fejlett, be lehetne bizonyitani, hogy nem született; a másik szarvval pedig döföget Mädler és du Prel felé, s hitelétől akarja megfosztani azoknak kijelentését; nemde szánandó s ugyanakkor siralmas tünete ez az exakt természettudománynak? Valóban megérzik e rövidlátó és semmivel sem menthető kijelentéseken az ellenszenvekkel dolgozó szenvedélynek sugallata.

A kozmosznak fejlődésével megbarátkoztak volna még a legintransigensebb teologusok is, de az élet fejlődésének s az alakok egymásból való keletkezésének gondolata nagyon is ujnak s irányzatosságában olyannyira ellenségesnek látszik, hogy nehezen találják bele magukat; annál szükségesebb, hogy tisztán lássunk, s hogy egymást megértsük.

A palaeontologia nemcsak régi világokat, de egymásra következő világokat tárt föl előttünk. Sorokat mutat föl, melyeknek hézagait napról-napra jobban kitölti. A legtökéletesebb, földi lény az ember; egyszersmind a legfiatalabb is; éppúgy a többi faj is nem volt meg mindig. Bátran mondhatni, hogy tekintve a sort, melyet az ember koronáz, észrevenni rajta a tökélesbülés tendencziáját. Fölösleges azonban azt állitani, hogy a fejlődés minden alakban s az egész vonalon mindig a legtökéletesebbnek megteremtése felé hajlik. Azt igen nehéz megitélni, hogy bizonyos sorban mi a legtökéletesebb; s összehasonlitani a különböző alakokat a tökéletesség szempontjából, gyakran szinte lehetetlen. Erre később még rátérek, miután több nehézségnek forrását képezi. Átlag azt mondhatjuk, hogy a világ korszakait a különböző állatok feltünése szerint lehet osztályozni; jellemzi a világ korszakait az embernek, az emlősnek, a hüllőnek, a halnak, az élő állatnak föllépte.

A legrégibb korszak az élet kezdetleges alakjait mu-

tatja be s csak vége felé tünnek föl a halak, melyek még határozatlan s teknősbékákra emlékeztető formákban lépnek föl. Óriási tengerek boritották akkor a földet s az alvilág eruptiv kőzetei, a granit, syenit, porfir, emelgették a világ lapos bordáit.

A második korszak a hüllők világa; a fantasztikus sárkányok, a mesebeli baziliskusokra emlékeztető, repülő gyikok, a saurusok lomha alakjai lakják a tengereket. Cefalopódok hemzsegnek az oczeánokban, melyek a világnak még nagy részét boritják; de a szárazföld már tágul; bazaltok szélesitik ki a föld hátát, melyen pálmák és tobzos fák pompáznak s a szárazföldi állatok közül az erszényesekkel találkozunk.

Azután jön a méhlepényes emlősök világa; a szárazföldek terjeszkednek s a korszak vége felé kialakulnak a mai világrészeknek körvonalai.

Mindig más és más világ, mely lehetőleg czélszerüen alkalmazkodik az akkori talajnak, tengernek és klimának viszonyaihoz s melynek alakjai egymásnak is megfelelnek. A fajoknak egymásután való föltünését tagadni nem lehet; hiszen ezt a szentirás is hirdeti; hogyan lettek tehát? teremtettek-e mindannyiszor külön? vagy átváltoztak-e? volt talán bennük oly alkalmazkodási képesség, melynél fogva uj viszonyok közt uj alakokká lettek? A paläontologiai fölfedezések egyre uj állatokkal ismertetnek meg, melyek összeköttetéseket eszközölnek most elszigetelten álló s távol eső alakok közt; minél több kövület kerül napvilágra, annál teljesebben szövödik ki a szisztematikus rokonság hálózata. »Isten és a világ« cz. művemben fölhoztam az állatvilágban egyre jobban kiépülő fokozatoknak számos példáit. Mint mennek át pl. a gyikfélék a kigyókba. A régi halak oly alakokat mutatnak föl, melyeket senki sem tartana halaknak, pl. a pterichthys latus-nak gyik-farka, teknős-béka-pánczéla van s melluszonyai sarló-alakban csontosodtak meg. A harmadkori rétegekben sok »prófétai« alakkal találkozunk, melyek a kérődzők, vastagbőrüek és sertésfélék őstipusait adják. Az Amphicyon egyesiti a kutya és a medvetipusát, — a Pseudaelurus a macskát és görényt, — a Dinotherium az elefántot és a szirént. Azóta is jelentkeztek uj.

közbeneső alakok. Uj állat a Zeuglodon, teljesen vizben élő állat mint a bálna. Fogazata elül s oldalt hasonlit a delfinéhez, de még vannak őrlő fogai, melyek az összekötő jelleget képezik a szárazföldi emlősökkel; ugyancsak hozzájuk hasonlit a fejcsontban, a nyakban s az elővégtagokban; látnivaló, hogy a fej, nyak s a törzs külön van idomitva, nem úgy mint a bálnánál vagy a halaknál, melyeknek feje és törzse egybefolyik. Éppen úgy a Zeuglodon előtagjai még nem uszonyok.

A miokénben s pliokénben uj fokozatot képeznek a Squalodon-fajok, melyeknek fogai már egyfélébbek, bár némileg még a Zeuglodonra emlékeztetnek; teljesen egynemüek a fogak a delfineknél; a sor tehát igy alakulna ki: fókák, zeuglodon, bálnák, squalodon, delfinek. — 1894-ben a miokénből került ki ismét egy uj állat; nagy mint a juh; koponyáján nem egy, hanem négy pár csontcsap van, még pedig: a fejbúbon, a homlokon, a felső állkapcson és az orrcsonton. Közel áll a törpe-szarvashoz (Tragulus); nősténye már ismeretes volt, melynek Protokeras nevet adott Marsh. E fölfödözések révén a halak a hüllőkkel, a gyikfélék a madarakkal érintkeznek s az érdekes »csőröndök« hézagpótlókul állnak a madarak s az emlősök közé.

Ismétlem: lehetetlen kételkednünk abban, hogy az egyes állatfajok egymásután jelentek meg a földön s másmás jelleget kölcsönöztek a korszakoknak. Elfogadhatjuk azt is, hogy mivel az életet a föld hordozza, amily mértékben elváltozott a föld, abban a mértékben szövődött ki az élet kettős fonala a fauna és flórában. A korrelációt az életkörülmények s az életalakjai közt nem tagadhatjuk, ugy hogy az élet valósággal psychologiai reflexe a világnak. Hogy mennyire kell a világ *megujulását* kiterjesztenünk, az megint más kérdés. Nagynevü természettudósok állitják, hogy az állatvilág négy főtipusa már a legrégibb faunában föltalálható s következőleg nem kell azokat egymásból leszármaztatnunk. (Agassiz L. Naturgeschichte der Vereinigten Staaten.) »In der paläolithischen Zeit treten alle Haupttypen der Wirbellosen und Wirbeltiere neben einander auf, nur

Vögel und Säugetiere fehlen. Wir könnten es dahingestellt sein lassen, ob diese thatsächlich erst in der Periode unserer Erdgeschichte entstanden sind, in der uns die ersten Reste von ihnen Zeugniss geben. Wenn wir aber bedenken, dass von einzelnen Wirbeltiren uns nur die Unterkiefer, ja nur einige wenige erhalten worden sind, so stimmt das unsere Erwartung, die wir auf die Palaeontologie stellen, gewaltig herab.« (Otto Hamann, Entwicklungslehre und Darwinismus. 278 l.) Azért nem nagyon ellenezhetjük, ha valaki abból, hogy az őskorban nem találni madár- és emlős-kövületeket, nem volna hajlandó következtetni e tipusok teljes hiányára. Lapparent is figyelmeztet a palaeontologia szeszélyére, melynél fogva a mai világ állatalakjai közül néhány majdnem absolute azonos az első geologiai korok alakjaival, mialatt élnek most mások is, melyeknek nyomaira még a legközelebbi periodusokban sem akadunk. Megforditva ugyanazon rétegekben találni olyan kövületeket, melyeknek alkata a mai állatvilág képviselőivel szoros, közeli rokonságban van, mialatt ugyanott más furcsa tipusokon akad meg szemünk, melyek utódait a mai világban hiába kutatjuk.

Madarak és emlősök ritkán temetkeztek a tengernek iszapjába. Szárazföldi állatok csak véletlen baleset folytán s a geologiára nézve nagy szerencse folytán kerültek a vizbe. Mily keveset sodorhatott a folyóviz a tengerek és tavak fenekére, mikor még a tengeri állatok közül is számtalan alig hagyott maga után nyomot. Némely halnak csak a fogait ismerjük, más nem maradt ránk csontvázából. A folyó vizben hamar pusztult el a hús s a csontokat is szétszedte az árnak ereje. Az állkapocs, mely legkönnyebben válik el a csontváztól, leghamarább ért le a tavak és tengerek fenekére, s azért ennek megőrzésére és biztositására van leginkább kilátásunk.

A főtipusok tehát kezdet óta létezhettek s azok alakulhattak át nemekké, fajokká. Hogy ez az átalakulás, ha történt, hogyan ment végbe, mily irányt követett, mi volt belső törvénye, arról éppenséggel semmit sem tudunk.

(Folyt. köv.)

vak, nem is képezik a nevelés gerinczét, azért azonban mégis szükségesek, kihatásukra nézve nagyon fontosak. Ebből a szempontból szólottunk az előljárói hatáskörök másodrangú teendőiről és ugyanezen hatáskörök első rangu teendőinek igen részletes, aprólékos körülményeiről.

Abban a meggyőződésben élünk, hogy ha a papnevelő-intézetek előljárói a kifejtett kis dolgokra kellő súlyt fektetnének, lehetne még szemináriumaink mostani berendezése mellett is olyan nevelési eredményt elérni, mely a magyar kath. egyház legégetőbb szükségeivel arányban állana, s egy jobb, elvek és czélszerűségi szempontok szerint alkotandó nevelési rendszernek, s ezzel egy uj és jobb jövőnek az útját egyengetné.

FEJLŐDŐ VILÁGOK.

Irta PETHŐ dr.

Figyelmeztettem már arra, hogy a folytonos tökélesbülést s a minden irányban való teljesebb kifejlődést a sorokban hiába keressük. Azt föltételezni annyit jelent mint harmonia praestabilita-t követelni a föld és az élet fejlődésének két sora közé, ugy hogy az életkörülményeknek minden fordulata és elváltozása szükségképen tökéletesebb életalakot követelt volna. Azt bebizonyitani sehogysem tudjuk, s a kivitelben, illetőleg az elv alkalmazásában a tényekkel összeütközünk. Meggyőződésem szerint az evolucziót a következőkép lehetne fölfogni: a Teremtő tényleg belefektetett némely alakba, lehet, hogy mindegyikbe, bizonyos plaszticzitást, mely azután a körülmények szerint kifejlődik s az állatnak uj alakot ad vagyis inkább uj állatfajt állit a létbe. E plaszticzitás iránt nincs kétség; számtalan adat bizonyitja csodálatos megnyilatkozásait, melyek következtében az állat életneme és sajátságai elváltoznak; ez a belső erő, mely

minden alaknak a természete által van kipontozva és kimérve, hivhatta létbe az állattipusok elváltozásait. Ez elváltozásoknak oka nem a környezet, a tervtelen variaczió, sem a létért való küzdelem; ezek a külső körülmények csak nyomást gyakorolnak annak a belső plasztikus erőnek ébredésére és az esetleges iránynak érvényesülésére.

Ha ezt szem előtt tartjuk, megértjük azt is, hogy az evoluczionistáknak nem kell okvetlenül a folytonos tökélesbülést sürgetniök az elváltozásokban. Lesznek körülmények, melyek a haladásnak kedveznek, lesznek, melyek a haladást megállitják vagy visszafejlesztik. Lesznek, melyek csak részletes irányokban segitik elő a tökélesbülést, vagy lehetséges az is, hogy néhány irányban fejlesztőleg, másokban lanyhitólag hatnak. Ne csodálkozzunk ezután azon, hogy sok alacsony rendü állat a legrégibb geologiai korszakoktól kezdve ugyanazon tipust tünteti föl és el nem változik. A Foraminiferák sok alakja visszanyulik a krétába; a szép, tengerfenéki csillagok s a különös szivacs-állatok fölött millió évek, geologiai korszakok vonulnak el nyomtalanul, nem érzik meg azok soha a fejlődésnek szükségét; más állatok egészen váratlanul köszöntenek be, amilyenek a kigyók; nem tudjuk, honnan jöttek, miből lettek, miután a harmadkorban csak homályos nyomokat hagytak.

Hasonlókép nem csodálkozom azon, hogy a plaszticzitást véve föl életsajátságul, valamikor csak azt látni, hogy a plaszticzitás kifogyott s az állatok beadták a kulcsot. Az elváltozott körülmények közt ugyanis nem élhettek, másrészt a plaszticzitás képességének is végére értek; mit volt mit tenniök? elpusztultak. Ezek az állatok az akkori faunának s annak az organizácziónak a legtökéletesebb képviselői lehettek, de az élet már kimeritette a tovafejlődés képességét, s azért kivesztek, mialatt más tökéletlenebb alakok fönmaradtak. Az óriás Pterygotus kipusztult, mialatt a rovarok buján tenyésznek, az esetlen Orthoceras, a hatalmas Ancyloceras tönkrement; az Alantosaurus, az Iguanodon tért engedtek sokkal szerényebb madaraknak és emlősöknek s ezek közt is, melyek vesztek ki legelőbb? a leghatalmasabb

alakok. A Dinotherium, mely pedig az emlősök egyik legóriásibb képviselője, alig hogy feltünt, kipusztult. A Machairodus, az a késesfogú ragadozó, mely túltett tigrisen, oroszlánon, rövid létnek örvendett. Nem ismerjük sem ősét, sem utódát. Igy vagyunk az Ichtyosaurussal; igy leszünk nemsokára a bálnával s az elefánttal; csakhogy ezeknek az ember, azoknak az elváltozott létföltételek az ellenségei.

Nemcsak a nagy saurusok s az emlősök, de az alsóbbrendü állatok uralma is ugyanezt a tünetet mutatja. A Trilobita s az Ammonita szintén úr volt egyszer a földön, s azután a nyoma veszett; a Belemnita a krétakorszakban még hemzsegett a tengerekben s azontúl elveszett. Mi ennek az oka? Gondolom, hogy az, amit az evangelium mond, hogy senki sem adhat a termetéhez egy könyöknyit, s hogy ez áll egyedekről, fajokról, nemekről, családokról. A szakál nem nő a végtelenbe, hanem kinél hosszabbra, kinél rövidebbre s azontúl nem; ha levágjuk ujra nő, de a mértékét belső elvek határozzák meg; igy vagyunk a hajjal, igy a gyapjuval; az élettevékenység belső elvekből indul ki, azok határozzák meg. Ha az élet plaszticzitását az elváltozás okául fölveszszük, akkor ez a plaszticzitás alkalmas körülmények közt megmozdul, megindul ebben vagy abban az irányban, de meg lehetünk róla győződve, hogy az is véges, az is korlátolt minden irányban, s ha kiadta az erejét, sem uj alakoknak nem ad többé létet, sem az egyedeknek nem tartja fönn életét.

A mai tudomány, katholikus és nem katholikus, egyaránt hajlik e belső plaszticzitásnak föltételezésére s azáltal a korlátolt s bizonyos irányban lehetséges evolucziónak elfogadására. A jeles katholikus tudós, Nadaillac »Les progrés de l'anthropologie« cz. értekezésében ezeket irja: »il est assurément difficile de ne pas reconnaitre certains enchainements entre les êtres si nombreux et si divers, qui peuplaient la terre en ces âges d'une incalculable durée. *Ne peut-on pas supposer, que le Créateur au debut de sou oeuvre, a doué quelques-uns des êtres sortis de sa main d'une puissance de modification, d'une plasticité, comme l'appelle M.*

Gaudry, se développant dans l'immensité des temps, sous l'empire des lois, que nous ignorons, des circonstances, que nous ne pouvons dire?« (Compte rendue du congrés scientifique international des catholiques. 1891. Anthropologie. 24. l.) Az aláhuzott szavak a modern uralkodó gondolatot jelzik az evoluczióban. »Die Zeit des Verharrens der Arten in bestimmter Form muss viel länger sein als die Zeit der Ausprägung derselben . . . Es giebt daher Schöpfungszeiten, in welchen eine Umprägung der Typen vor sich ging und eine erste Zeit, in welcher eine Neubildung der Arten stattgefunden hat.« (O. Heer, Urwelt der Schweiz.). »Mit der *grössten Wahrscheinlichkeit* lässt sich behaupten, dass die unter unseren Augen sich entwickelnden Generationsreihen die direkten Fortsetzungen jener ältern, von den unsrigen vielfach abweichenden Reihen sind, von welchen uns die Geologie Kentniss giebt. (W. Hiss, Unsere Körperform.)

Ez nem darwinizmus, de belső elvekből magyarázott leszármazás. Senki sem tudja szorosan bizonyitani; nehézségekkel találkozunk lépten-nyomon; filozofiánk duzzogva vonul el a háttérbe s anatémával fenyeget s mégis mindenki érzi és sejti, hogy valami ilyesminek kell összekötnie azt a gazdag, változatos, egymáshoz sorakozó állat- és növényvilágot. Claude Bernard szavait alkalmazhatjuk e tudományos vajudásokra: »Nous avons le sentiment des lois de la nature, nous n'en connaissons pas la forme.« Sejtjük, hogy az élet valahogy elágazott, de az utat, a módot nem ismerjük. S nem ismerjük azt a jelen perczig sem.

A szervezetek plaszticzitását nem tagadhatjuk. A tudomány egyre kisérletez, hogy az élő szervezeteknek átváltozási képességét kimutassa. Madarakat, melyeknek hal-hús az ételük, maggal táplál s észreveszi, hogy akkor a gyomor teljesen elváltozik s olyan lesz mint a galambé. A galambot következetesen hússal etették s olyan lett a gyomra mint egy valóságos ragadozó madáré. E példák mutatják, hogy a gyomornak sejtjei alkalmazkodnak és elváltoznak. A madarak tolluit, az állatok szőrmezét a táplálék kiválasztása szerint bizonyos fokban lehet szinezni. (O.

Hamann i. m. 282.) Az állatok szőrmezének szinei is sok rejtélyt tartalmaznak, melyeket eddig megoldanunk nem sikerült. Hogyan keletkezett pl. a pillangók szárnyainak gyönyörű rajza és csodálatos szinpompája? Weissmanntól tudjuk, hogy a hőmérséknek is van e szinezésre befolyása. Vannak pillangók, melyeknek tavaszi és nyári toaletjük van, előbb külön fajoknak tartották, most már tudjuk, hogy csak változatok. Weissmann a Vanessa prorsanak álczáit hideg helyre tette s bár nyár volt, még sem nyerte a nyári alakot, hanem a tavaszit. A mimicry számtalan esete világosan mutatja a szervezet plaszticzitását; ezek tapasztalatok, sőt szinte mindennapi szemlélet, melyet csak szemlélni birunk, de magyarázni vajmi nehezen vagy sehogysem tudunk. Ilyenek pl. a nyulak, a menyétfélék, a madarak szinbeli alkalmazkodása a környezethez; az alsóbbrendü állatok látószerveinek alakulása azon medium szerint, amelyben élnek. Hogy a külső okok a fejlődés alakulására miként hatnak, arra alkalmas példa Herbert kisérlete. A nevezett tudós az Echinodermata fejlődését vizsgálva a tengervizben, mesterséges úton megtermékenyitett petékhez lithium-sót juttatott, s ezen külső behatás által egészen más álczát kapott. (Huber Imre, A metagenesis és metamorphosis néhány példája az állatországban. 5. l.)

Az alsóbbrendü állatok ilyenforma elváltozásai igen gyakoriak. A medium szerint elváltoznak egészen, nemcsak szinben de alakban; többnyire álcza-állapotban maradnak s ez állapotban az ivaros szaporodásra is érettek lesznek. Csak egy példára hivatkozom, a Chironomus légyre, melynek álczái a genfi tó fenekén önálló állattá képződtek vagyis úgy alakultak át, hogy az álcza-állapotban megmaradnak, ivaros szaporodásra megérnek, de mivel eredetileg nem vizi-állatok, elváltoztak s alkalmazkodtak a vizhez.

Az élősdiek elváltozása s alkalmazkodása szintén triviális példával szolgál e téren. Hol voltak az élősdiek, mielőtt az állatok megteremtettek, melyeken élősködnek? Mondjuk-e, hogy később teremtettek gazdáik után? ez oly állitás, melynek irányzatossága nyilvánvaló. Mondjuk-e, hogy

előbb teremtettek, nos és akkor min s miből éltek? A parasitizmus világosan bizonyitja az alkalmazkodást, még pedig az ugrásszerü alkalmazkodást.

Az alkalmazkodás úgyis magával hozza, hogy ugrásszerünek gondoljuk. Az állatnak egyszerre kellett elváltoznia; a lassú elváltozás a legtöbb esetben nem segitett volna rajta. Képzeljünk magunknak egy gilisztát, mely nem volt élősdi s mely valamikép más állat bensejébe vetődik; a giliszta-kalandor két eshetőséggel áll szemközt, vagy alkalmazkodik vagy elpusztul. Ha a körülmények olyanok, hogy az állat plaszticzitása győzi az alkalmazkodást, akkor az elváltozásnak többnyire gyorsnak kell lennie, mert különben a szervezet nem marad életképes. Lehetséges, hogy nem a kifejlett alak került a belekbe, hanem a fejletlen s alkalmazkodásra képesebb petesejt; de az átalakulások, melyeken az alak átment, mindenesetre igen jelentékenyek.

Ha azonban valaki azt követeli, hogy a palaeontologia mutassa ki tényleg s példákkal az egyes alakoknak egymásból való leszármazását, többet kér mint amennyit lehet és szabad. Darwinistákkal szemben, kik az uj alakoknak keletkezését lassu változatokkal s azok összegezésével magyarázzák, jogos az a követelés, de az ugrásszerü átváltozás elméletének hiveivel szemben nem jogos. Ha Darwinnak igaza van, akkor nem is léteznek fajok, hanem egy óriási zürzavar tarkitja a faunát és flórát; lassú átmenetekkel, elváltozásokkal volna tele a világ; azokat látnunk kellene kövületeikben, azok vennének körül minket most is; de az ugrásszerü átváltozásnál kis változatokat fajképzőleg fölléptetni és összegezni nem kell; a közelálló fajok egymásból lépnek föl az elváltozott életföltételek szavára, ha nem is az életföltételek erejében. Már pedig a palaeontologia ajánlja e gondolatot, kivált az állatfajok sorainak egyre tökéletesebb konstruálása által. Kowalewsky kutatásai talán kimutatták máris az egyes emlősök közti átmeneteket, kivált az egypatás lónak keletkezését ötpatás alakból; azonban az egyes rendeknek átmenetét egymásba kimutatni még ugy sem sikerült, mint ahogy a fajok átmenetének »kimutatását« ér-

teni szokták; igy például nem állithatjuk, hogy a patásállatok ragadozókból lettek. S Kowalewsky hogy mutatta ki a lónak keletkezését más alakból? azt sem ugy, hogy az ember látná a keletkezést, hanem ugy, hogy sorba állitotta az öt-, négy-, három-, két-, egy-patás állatokat s abból, hogy fokozatos jellegeket tüntetnek föl, következtette, hogy ezek átmenetek. Pedig a hasonlóságok ellen tüntetnek más hasonlatlanságok is; hogy csak egyet emlitsek, például az, hogy e sorban a ló őse termetre nézve nem nagyobb a rókánál. Álljanak itt a jeles K. E. von Bärnek mindig mérsékletre intő szavai: »Darf man z. B. annehmen, dass durch allmälige Umwandlungen, wenn auch sprungweise, die Raubtiere unter den Säugetieren aus Huftieren geworden sind? Es ist leicht gesagt, dass der Uebergang durch die Omnivoren vermittelt wurde; allein man wird andere Uebergänge finden, wenn man nach der Zahnbildung eine Reihe aufzustellen sucht, und eine andere, wenn man vorzüglich die Fussbildung, namentlich Hufe und Nägel, und wieder eine andere, wenn man vorzüglich den Bau des Magens berücksichtigt, den wir leider von den Tieren der Vorwelt gar nicht kennen.« Lehet tehát, hogy a ragadozók, rágcsálók, patások, majmok, stb. nem egymásból lettek, hanem hogy ezek az alakok a gerinczes tipusnak eredeti kiágazásai. Látnivaló ezekből, hogy hogyan értjük a plaszticzitását a szervezetnek; bizonyára nem úgy, hogy mindenből minden lehet; ezt a képtelenséget a darwinisták sem tanitják; még azt sem állitjuk, hogy a gerinczesek mind egymásból lettek, pl. madarak hüllőkből, emlősök madarakból, sőt még az emlősöknek egymásból való leszármazását sem vitatjuk; a mi fölfogásunk az, hogy az őstipus, pl. a gerinczesek tipusa kezdet óta vehetett oly fejlődési irányokat, melyek az egyes osztályoknak és rendeknek keletkezését biztositották.

Azt kérdezhetné valaki mindezen megszoritások után: minek akkor egyáltalában a leszármazást fölvenni; hiszen a Teremtő a fajokat külön is létbe hivhatta, mint ahogy létbe hivta az élet őstipusait?

Erre a mi feleletünk a következő: A leszármazás egy-

általában, még az ugrásszerü leszármazás sincs bebizonyitva; hanem teoriának elfogadjuk; hozzá szabad talán tennem azt is, hogy hajlunk is feléje. Sürgeti ezt a palaeontologiának albuma, mely más-más világot tár elénk a multból, világokat, melyek egyre hasonlóbbak a mienkhez. Az állatok sorrendjében egyre feltünnek uj, közbenálló alakok, melyek a hiányos sort kitöltik s a lépcsőzetet teljesen kiépitik. »Prófétai« alakok tünedeznek föl a multból, melyek több jelleget egyesitenek; e jellegek később önállólag lépnek föl. Az állati organizmus elváltozásai most is bámulatos tüneteket mutatnak s az élet plaszticzitására engednek következtetni, mely a fejlődés kezdetén sokkal nagyobb volt mint később, egyrészt azért, mert az irány még nem volt szükre szabva és sokféle variáczió volt lehetséges, — másrészt azért, mert az életerőnek a fonala, melyről már föntebb szóltam, hosszabb, kiadóbb volt. Nem tévedünk, ha fölveszszük, hogy a tökéletesebb állatok később tünnek föl s hogy ezt a tökélyt a differencziálás, az elkülönzés, szétválás és tagolás eszközli. Ami az alsóbb fokokon még nincs tagolva, az később szétváltan tünik föl, s a fejlődés gondolatát szinte ránk erőszakolja.

S valóban visszautasitható-e a fejlődés gondolata?

Hogy a világ fejlik, — hogy morfologiailag gazdagabb lesz az idők folyamán, — hogy tehát uj potencziák lépnek föl a különböző korszakokban, azt senki sem tagadja. Azt nem tagadhatja az sem, ki kizárólag a szentirás alapján áll; mert ennek is első sorban a vegetácziónak potencziáira kell gondolni, melyek az Isten teremtő szavával: »teremjen a föld zöldelő s maghozó füvet« (Gen. 1, 10.) létbe hivattak és differencziáltattak; másodsorban szem előtt kell tartani azt a folyamatot, mely az ötödik napon az animalizácziónak létbehivásával kezdődött s az idők folyamán annak differencziálódásával folytatódik a szentirási szó erejében: »hozzanak elő a vizek csúszó-mászó élő-lényeket.« (Gen. 1. 20.) Tehát egyre fensőbb elvek lépnek föl a világban s az elvek megtestesülései és kialakulásai egymást követik a faunának és flórának soraiban. Nem függ-e össze jobban s egysége-

sebben a természet, ha e differenciálódást nem mindmegannyi uj teremtésnek, hanem a teremtett potenciák kifejlődésének veszszük?

A szervetlen, nagy, anyagi világ alakul belső elvek szerint; Isten fektette bele ez erőkészletet, melynek bonyodalmait és czélszerű alakulásait fizikusok, chemikusok, asztronomok vizsgálják s arra az eredményre jutnak, hogy uj erők nem lépnek föl, hanem az uj alakulások, a régi erőrendszernek uj tüneményei. Ezzel az evoluczióval mindenki megbékül s az Isten uj közbelépéseit fölöslegeseknek tartja.

Térjünk át e benyomással a szerves világba. A fizika és chemia erőin kivül találkozunk ott az »élet-erővel«, mely az élő alakokat hordozza. Már most azt mondjuk, ha csak egy fix világ volna az állat- és növényországban, mely kezdet óta ugyanazon alakokat lépteti föl a világ összes periodusain végig, akkor föltehetnők, hogy Isten ezeket mind készen teremtette igy; de miután a palaeontologia egyre uj meg uj világokat mutat föl, változó alakokkal ugyan, de a melyek fokozatos sorokat képeznek, fölöslegesnek látszik minden ilyen közelálló fajnak létbehivására fölléptetni az isteni, teremtő erőt. Még kevésbé sürgetjük majd a teremtő Istennek külön föllépéseit, ha elgondoljuk, hogy az *élő anyag*, a protoplasma, melyben valamennyi életerő birja forrását, minden állatnál ugyanaz; ez a protoplasma képezi az élő világ alapját és épitési anyagát; belőle van az élő alakok sokasága, valamint a szervetlen világ összes alakulása az élettelen anyagból való.

»Donc, rien d'absoliument nouveau dans les caractères essentiels, les propriétés fondamentales des êtres, ne serait resulté de ces opérations directes et repétées du Créateur, lequel ne serait ainsi intervenu, que pour se copier luimême, se contentant seulement de modifier, et dans une trés faible mesure, la forme des organes.« (Maisonneuve, Création et évolution. Compte Rendu du Congrés Scientifique international des Catholiques 1891. Anthropologie 40.) Ez egy fontos megjegyzés. Mit tett volna az Isten mind ezekben az uj teremtésekben? mintázta volna a régi alakot

uj alakká; de ennek a mintázásnak is kevés dolga lett volna, mert az egyes rendekben a fajok jellegei oly közel állnak, hogy szinte érintkeznek. Az alsóbb szervezetekben meg az alakok annyira hasonlitanak, hogy szinte egymásba folynak s a klasszifikátoroknak sok gondot okoznak. A creatianismus azt kivánja, hogy e csekély különbségek magyarázatára a Teremtőnek erejét kell ujolag fölléptetni a földön; mások ezt a gondolatot nem tartják méltónak, sőt nagyon is kisszerünek, mely homlokán viseli az emberi jelleget. Hányszor kellett volna akkor a teremtésnek megismétlődnie s mily szerény munkát végzett volna a legtöbb esetben! Nem magyarázhatnók-e ki sokkal egyszerübben a tényeket? Az Isten valamint teremtett szervetlen anyagot, ugy teremtett szerves anyagot is vagyis inkább, teremtett felsőbb elveket, potenciákat, melyek behatása alatt szervessé lesz az anyag; ez a szerves anyag idomul, alakul, átalakul s más és más fajokat képez, valamint a szervetlen anyag is alakul, módosul s más-más létföltételeket alkot; e módosulásokhoz nincs szükség külön isteni közbelépésekre; Isten kezdet óta olyannak teremtette az őstipusokat, hogy a többi alak kifejlődhetett belőlük. »Eine Schöpfung durch handwerksmässige Hantirung ist ein viel niedrigeres Ding, als eine Schöpfung durch allmälige Entwicklung. Ein Mensch kann eine Maschine zusammenfügen, aber er kann keine Maschine zur Selbstentwicklung bringen. Dass unser harmonisches Weltall dereinst nur potenziell als gestaltloser, diffuser Weltstoff existirt und dann langsam zu seinem gegenwärtigen, organisirten Zustand sich selbst emporgewickelt hat, ist eine viel staunenswerthere Thatsache, als die volksthümliche Vorstellung, dass es in handwerksmässiger Weise hergerichtet worden sei. Diejenigen, welche überhaupt den Schluss von den Phänomena auf die Numena für berechtigt ansehen, dürfen mit Recht behaupten, dass die Nebularhypothese auf eine erste Ursache hindrängt, welche den »mechanischen Gott Paleys« um ebenso viel übertrifft, wie den Fetisch eines Wilden.« Herbert Spencer »Westminster Review, July 1858. idézi Pohle, Die Sternenwelten und ihre Bewohner 269 l.

S mit feleljünk arra a kérdésre, hogy miért nem keletkeznek manapság is uj fajok? azt, hogy a mostani geologiai viszonyok nem olyanok, hogy uj alakulásokat hivjanak létbe. Az átváltozásoknak ellenzője tán mosolyogni fog e feleleten, mely oly könnyedén oldja meg e kérdést; de mit szól majd azokhoz a tagadhatlan elváltozásokhoz, melyek ezelőtt történtek s ez idő szerint sehogysem folytatódnak; nem kell-e ez elvitázhatlan tény láttára okvetlenül megbarátkoznia a gondolattal, hogy a plaszticzitásnak vannak korszakai, melyeket ismét a pihenés, a szünetelés periodusai váltanak föl? tekintsük meg az ember válfajait, a hindukat, kik feketék, bár az ázsiai néptörzsekhez tartoznak; a szerecseneket, kik ismét más válfajhoz tartoznak; Senegal mórjai s a Vörös-tenger-melléknek afrika-parti lakói szintén szerecsen-feketék, pedig nem szerecsenek; Amerika vörösbőrü lakossága ismét elüt szinben a többi embertől; mindezek egy fajhoz tartoznak s ime hogy elváltoztak s mily maradandó bennük ez elváltozás. Ki vette azt észre? hol vannak tradicziók, melyek ennek a szineváltozásnak emlékét őrzik? pedig az elváltozás megtörtént s hozzáteszem, hogy ez idő szerint nem veszszük észre, hogy uj elváltozások történnek a földön.

Jelenleg mi nagy geologiai szünetben élünk. Igazi »sabbath« van a világfejlődésben. A harmadkorban nem igy volt; óriási elváltozások jellemzik azokat a számitatlan évezredeket. Azóta van tél és nyár váltakozása a földön; azóta léptek föl levelüket hullató fák; azóta taglalódott szét alaposan a klima; elváltozott a hőmérsék; azóta emelkedtek föl mostani hegyláncaink s alakult mai térképünk s bizonyára nem tévedünk, ha fölveszszük, hogy a légkör is gyökeres változáson ment át, s elérte mai összetételének alkotó elemeit abban az arányban, mely atmoszféránkat ez idő szerint jellemzi. Mindez a harmadkorban történt; azóta pedig csend, béke és nyugalom honol a világon.

Mi kifogása lehetne valakinek, ha azt mondanók, hogy túl vagyunk a világfejlődés köznapjain s az Ur bevégezte napszámát? a növények, puhatestüek, korallok, tüskebőrüek,

rákok, rovarok, halak, hüllők, emlősök már kifejlődtek, megjelent a földön az ember; vége van a tovafejlődésnek. Nem szükséges ezt abban az értelemben venni, hogy a plaszticzitás végleg kiveszett vagy teljesen kimerült; mire való volna ezt állitani? de lehetséges, hogy az ember megjelenésével a földön a jellemző tipusok mind meg vannak alkotva, s ha kisebb válfaji vagy faji elváltozások történnének is, uj sorokat azok nem nyitnának. Ismétlem, lehet a »sabbathot« ily értelemben venni. S akkor megértjük azt is, hogy miért volt elváltozás régen s miért nincs a jelenben.

A föld nagy forradalmaival együtt járt a fauna és flóra elváltozása. Cuvier katasztrófákat vett föl s uj teremtésekkel népesitette be az uj földet. Miért jelent meg az uj fauna és flóra? mert uj életföltételek keletkeztek; de azért az az ujság nem olyan, hogy teljes szakitást jelezzen a régi világok életével; az élet fiziologiája ugyanaz, a protoplazma ugyanaz, a tipusok ugyanazok, tehát inkább elváltozás az mint uj teremtés. Állitsuk a fejlődő világ vajudásaiba a plasztikus életerőt, melyben még számtalan iránynak kikezdései pihennek, tekintsük az élet alakjait kezdetleges stádiumaikban, melyekre még fejlődés vár: s nem iszonyodunk majd el a benső elvekből kiinduló evolucziónak gondolatától.

Reméljük, hogy az alsórendü állatok életének tanulmányozása s azoknak könnyü elváltozásai, valamint a metagenezisnek érdekes tünetei nagyobb világossággal szolgálnak idővel s képesitenek az evolucziő kérdésének eldöntésére. Viseltessünk mi is nagy érdeklődéssel e kérdések iránt s számüzzünk minden ellenszenvet s teoretikus ellenkezést az evoluczióval szemben; ne féljünk, hogy ez uton háttérbe szorul az Isten s materializmussá vékonyodik világnézetünk. Az emberi gondolatok az Istenről s a természetről gyakran gyerekesek s nem szabad azokat kimélnünk s korlátoltságukat féltenünk, hanem váljunk meg tőlük kész örömmel, ha uj kilátásokat nyit a mélyebb fölfogás s ha tágul világnézetünk. »Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus« mondja a sz. irás; gyermekkorunkban elhittük azt is, hogy az Ur közvetlenül dörög a mennydörgésben s nyilait szórja a vil-

lámlásban; később háttérbe szorult a mennydörgő Isten s megértettük, hogy a mennydörgést természeti erők eszközlik; nem történik-e ugyancsak igy az itt szóban forgó esetben? azt gondoltuk, hogy minden fajt, minden alakot külön teremt; gyönyörködtünk a mintázó Istennek szorgalmán és apró rajzokon, finom szinezésen visszatükröződő kedvtelésein s ime most háttérbe szorul az Isten! gondolatait, terveit a természet folyása valósitja meg. De kisebb lett-e ezáltal az Isten? nem lett; az élet mélységeit, plaszticzitását ő gondolta el, csiráit ő termékenyitette meg, alakjait ő pontozta ki, s valamint neki csak egy gondolata van, mely mindent kifejez; ugy teremthetett életerős tipusokat is, melyek magukban foglalnak egész sorokat; teremtése oly tartalmas, hogy egyetlen szava fölér sok szóval, teremtő igéje az élet forrásait nyitja meg, melyeknek folyóvizei elkigyóznak évezredekre s világokra terjedő folyással, mig végre a kimerülés sivatagjában elvesznek.

Az anyagelviségtől sem kell félnünk. Az evoluczió az élet titkát nem érinti.

Senki sem tudja, mint lett az első puhatestü állat, az első koral; mint állt be a létbe a protoplazma; az őstipusokhoz nem nyulunk; azok szuverén tények. Az életet Isten teremtette, s ugyancsak ő állitotta az életet a szervetlen anyag fejlettségének legfelső fokára: a jegeczekre.

Jegeczek és élet közt lesz összefüggés, de azért a jegeczek az élet titkát meg nem fejtik. A jegeczek az anyagnak valamiféle individuális alakjai s azért átmenetet képeznek az élet világába, mint ahogy a létnek alsóbb rétegei legtökéletesebb alakjaikban a felsőbb létnek szolgáltatnak épület-anyagot. Összeköttetés, egymásután mindenütt van; a szervetlen anyag áthajlik a szerves alakba; lépten-nyomon igaz, hogy »natura non facit saltum.«

De jóllehet a természet sehol sem ugrik, hanem mindenütt közvetit alak és alak közt, mégsem lehet a jegeczből a növény- s az állat-világot megérteni. Daczára a legtökéletesebb meghatározásoknak és méréseknek, melyek a jegeczek osztályozását lehetővé teszik, nem értjük meg a

jegeczből a növényt; de azt igenis látjuk, hogy a növény a jegeczek után következik s hogy jegeczekből épül föl, s midőn ezt észre vettük, megdöbbenve állunk meg a lét három osztályánál, melyet a szervetlen anyag, a növény- s az állat-világ tár föl előttünk.

A világ a konkrét lényeknek három fokát mutatja be: a szervetlen anyag sokféle alakjai képezik a valóság legalsó fokát s egyszersmind alapját; a második fokon találkozunk a növényekkel, a harmadikon az állatokkal.

Ez egyszerü tény az emberi gondolat elé problémákat tüzött, melyek megfejtésén évezredek dolgoznak, de munkájuk inkább leiró, mint megfejtő s ha a mélybe hat, akkor inkább magát a tényt hozza élénkebb öntudatra mintsem hogy okait átértse.

A növények egészen uj, a szervetlen anyag alakjaitól teljesen elütő lények; nem különös keverékei, nem bizonyos mennyiségekben eszközölt összetételei a szervetlen testeknek: hanem magasabb fokon álló világnak alakjai. A szervetlen anyag, akár légnemü, szilárd vagy folyékony legyen, alapját képezi a dolgok uj rendjének, melyeket: alma, körtefának, tölgynek, hársnak, szegfűnek, liliomnak hivnak. Ezek az alakok *egészen uj jellegekkel* ellátott dolgok; jellegeik a szervetlen anyagban nem léteztek, csak bennük lépnek föl. Ezek az uj jellegek sem a mennyiségre, sem a merő fizikai tulajdonságokra nem vonatkoznak, hanem teljesen uj folyamatot jellemeznek, melyet vegetabilitasnak hivhatunk.

A növénynek, mint valóságos tárgynak, lesznek bizonyos jellegei, de ezek nem a szervetlen anyagból valók; ezek oly fogalmi jegyek, melyekkel a teremtő folytatja művét, melyeket magából merit uj kiindulással s azért az alsóbb létben azokkal nem találkoztunk; belőlük alakul ki az önálló egyed, az egész, az élő alak. A szervetlen anyagnak vannak mennyiségi és fizikai tulajdonságai s a sajátságok egyik nemében eszközölt változások elváltozást vonnak maguk után a másnemü sajátságokban is igy pl. a viznek megfagyása a térfogatot megváltoztatja, a fizikai elváltozás a mennyiségben is változást idéz elő; hasonlóképen a szer-

vetlen anyag változatai befolynak a növény alakulásába, de sajátos törvényét s tipusát meg nem változtatják. A növény az anyagnak mennyiségi és fizikai sajátságain túl bir különállással s bár szervetlen anyagból áll, a szervetlen anyag keretén tul uj törvényeket léptet életbe.

Fogadjuk el, amit érzékeinknek tanusága is hirdet: a növény- s az állatország nem azonositható a földdel, agyaggal, kénnel, vizzel; a föld, agyag, kén, viz, lég valóságok; a növények megint teljesen elütő, különálló valóságok, az állatok hasonlóképen; növények és állatok más, magasabb lények, más tartalommal, más elvvel. Kiépül bennük az egység, az egyediség, a teljesség és befejezettség elve.

A növényt s az állatot egyrészt a variációk tág kilengése, másrészt az egyre teljesebb befejezettség jellemzi. Változandóságának oka a sejt komplikált összetétele, mely a számtalan lehetőségeknek mindig csak egy tényleges esete s amely az alakulásra s ezzel a változandóságra hajló sejtnek ujitási szomját el nem oltja; a szomj egyre égeti s a sejt egyre alakul és változik. Mily merev és egyhangu ezzel szemben a föld, az agyag, a kén, a viz; változandóságai a mechanikai és chemiai behatások és folyamatok által mind előre ki vannak pontozva. Ellenben mily változatos kialakulásu a növény; egy s ugyanazon fajhoz tartozó ezer és millió egyed közül nincs kettő egymással teljesen egyenlő; a tölgy, a rózsa lehet kicsi, lehet nagy, lehet sok, lehet kevés gyökere, lehet néhány ága, gyéren vagy bőségesen levele, virága, gyümölcse, ezeknek mindegyike ismét lehet kicsiny, lehet nagy; más és más alakkal birhat, anélkül, hogy tölgy vagy rózsa lenni megszünnék. Ime a lét felsőbb fokán az alakulás szabadabb s önállóbb; a fogalmi jegyek, melyek a fajt alkotják, határozottak, de a konkrét kialakulásnak keretet nyitnak.

Hasonlóképen uj világ nyilik meg az állatországgal. Egy tökéletesebb elv lép föl benne, mely meginditja az érző élet folyamát s a növényeknél önállóbb, egyedibb, befejezettebb alakokat állit a világba. Ez alakok tevékenysége függetlenebb, egysége egyedibb, zártabb s a legteljesebb

függetlenséget s befejezettséget az értelmes, szabad tipusban, az emberben éri el. Az állat a természet alakitó erejének tökéletesebb productuma mint a növény. Az alakitó erő sajátsága ugy-e az, hogy vonalaival élesen különböztessen, az egyikét a másiktól elválaszsza s ugyancsak az a sajátsága, hogy valamint kivül határozottá teszi az alakot s megkülönbözteti s mintegy külön fejti a többitől: ugy belül is elfejtse mástól vagyis önmagáévá, önállóvá tegye. A független, önmagán álló, s önmagát biró alak a non-plus-ultrája a fejlődésnek.

Ezen a mérczén kell meghatároznunk az alakok tökéletességét. Leolvassuk róla, hogy a szervetlen testek mozgattatnak s nem mozognak; a növények mozognak, alakulnak, de csak a belső fejlődés irányában s spontán mozgásaik nincsenek; az állatok mozognak a térben is vágyaik s benyomásaik szerint, de nincs szabadságuk; az ember végre egészen a magáé, független, egyedi, és önczél. A tevékenység tökéletességének megfelel a szervezet egységessége. A növényben is van szervezet, de egységes központi szerv nélkül; mig az állatban minden történés a központi szervben, az agyban találkozik. A központi szerv intézi és igazgatja az állati funkcziókat, belőle ágaznak ki a szervek, az érzékek. Az alak tökéletességével lépést tart az egésznek meghatározottsága, pontos kiszabottsága az utolsó részletekig; a növényeknél ez nincs meg. A növénynél a faj fogalma meg nem határozza, hogy hány ága, levele, virága legyen; lehet, amennyi tetszik, amennyit termő ereje elvisel; ellenben az állatnál a faj képe határozza meg, hogy hány feje, szeme, füle, keze, lába, szárnya, gyomra legyen. Amit a növényeknél a tipus határozatlansága elvisel, azt az állatoknál a felsőbb tökély kizárja. E felsőbb tökélylyel jár együtt az önállóság; minden ilyen alak önmagáé, egy-egy különálló világ, mely maga tesz s tevékenységének okát és czélját önmagában birja; ez a teljesség és befejezettség az állatoknál is jelentkezik mintegy kisérletezve, az emberi öntudatban és szabadságban pedig teljesen kifejlik.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Tractatus de divina gratia. Auctore P. Sancto Schiffini G. J. Herder. 704 lap; ára 8 m. 40 f. vagy 10 korona; kötve 10 márka 40 fillér vagy 12 korona 48 fillér.

A szerző neve talán nem oly ismeretes a citramontán vidékeken, de annál ismertebb Olaszországban. Filozofiáján, melyet már jóval ezelőtt adott ki, megérzik a metafizikai érzék, éles logika, tiszta és mély fölfogás. Azért a Jézus-társaság generálisa megbizta őt, hogy a kegyelemről szóló hatalmas traktátusát is sajtó alá rendezze, ami meg is történt.

Erről is ugyanazt a dicséretet mondhatjuk el, melyet »Philosophiá«-járól; mélység és élesség jellemzi. A kegyelemről szóló tan a theologiának azt a részét képezi, mely a XII. század óta a legnagyobb haladást tette fejlődésében s inkább a későbbi skolasztikusok s a trienti zsinat idejében föléledő theologia foglalkoztak vele. Igaz, hogy ez a theologia jóformán nem tett mást, mint hogy sz. Ágostonra nyult vissza, aki a gratiának klasszikus doktora; a nagy skolasztikusok közül az uj érában azok tüntek ki a kegyelem tanának helyes fölfogásában, kik sz. Ágoston műveiben otthonosak voltak s amellett egyrészt a természetes alapot megóvták, másrészt a természetfölöttiségnek beteges tulzásaitól őrizkedtek; de sz. Ágostonnál a tan még nem volt rendszerbe foglalva, s a gratia habitualis nehezen megközelithető világa még nem igen talált müvelésre; mindkettőt megtette az ujkor theologiája.

A fölosztás különböző szokott lenni. P. Schiffini az eredeti szentség állapotának ismertetésével kezdi, ahol a természetfölöttinek kényes fogalmát tüzetesen megállapitja. Azután áttér a kegyelem szükségességére, a Pelagianizmus ellentétes nézeteit czáfolva, s tisztába hozza a kegyelemnek tulajdonképeni mivoltát. Igen nehéz feladat, megértetni a

theologiai tanulókkal azt, hogy a kegyelem isteni lét, esse divinum, mely a szellemi világban a természetes értelmi s erkölcsi fokon tul közöltetik az emberrel. Mire való ez a kegyelem? honnan veszi létjogát? Ezt a kérdést tüzetesen kell megoldani theologiai érvekkel, de ügyesen kell azt egyszersmind beállitani bölcseleti fogalmainknak rendszerébe.

A szerző ezt a föladatot is kitünően oldja meg; sok részre szedi szét s külön-külön tárgyalja az egyes kérdéseket. Azért nem is ad mindig thesis-alakot fejtegetéseinek; épp azért, mert nem annyira bizonyitania kell, mint inkább magyaráznia. Vannak sectiók, melyek csupa apró czikkből állnak; ezeknek czimét a tárgymutatóban nélkülözzük is.

A legmozgalmasabb rész a disputatió IV. De efficacia gratiae. A szerző hűségesen s nagy tudománynyal mutatja ki, hogy a molinisták nézete a kegyelem hathatóságáról alapos és természetes. A megfeneklés azonban a molinisták és bannezisták közt oly végleges, hogy azon Schiffini traktátusa sem fog változtatni semmit. A szerző áttér a praedefinitiókra is s kimutatja, hogy mint lehet az Isten végzéseit az emberi szabadakarattal megegyeztetni. Csodálom, hogy P. Schiffini a scientia mediáról értekezvén nem reflektál a legujabb theologiai munkára, Janssensnek kommentáros theologiai müvére, ki szintén pálczát tör a scientia media fölött.

P. Schiffininek mint tősgyökeres olasz embernek nincs igen kedve az erudicziónak sem gyüjtésére sem fitogtatására s igy megesik vele az, hogy az ujkori szerzőket, plane ha németek vagy angolok, figyelmére nem méltatja. Nem tudom vajjon csak az én figyelmemet kerülte-e ki, de ugy látom, Scheebent az egész műben meg sem emliti; neki elég Suarez, Vasquez, Ripalda. A molinisták s bannezisták közti viták a legujabb időben is vetettek néhány hullámgyürüt Schneemann, Dummermuth s társaik müveiben; hogy igazságos legyek, megemlitem, hogy P. Schneemannt idézi a szerző.

De bár az erudicziót hiába keressük a műben, megvan a fejtegetésnek és bizonyitásnak az a tiszta, derült folyása, mely a hegyi patak tajtékzó, tiszta vizeire emlékeztet. Érteni

jól a dolgokat, fölfognj a kérdést, megadni rá tüzetesen a feleletet, ez P. Schiffini erős oldala; amellett dikcziója egyformán folyik, az első lapon éppugy mint ott, hol az izgatott bannezistákkal áll hadi lábon. Teljes lélekkel s őszinte jó akarattal szolgálja az ügyet; az elfogultságnak, pártoskodásnak sehol semmi nyoma; a pattogós és csipős megjegyzések könyvében nem találnak keletre; ő mély megyőződésü, jóindulatu, fenkölt gondolkozásu theologus, aki csakis a tárgyat nézi, azt dolgozza fel; embert nem tekint, annál kevésbé vesztegeti erejét a deklamátoroknak megpuhitására.

A disputatio V. a kegyelem elosztását tárgyalja s végül a jó cselekedetek érdemére terjeszkedik ki.

Uj dolgot itt sem találtam, de minden, amit nyujt, alapos és világos; amelllett kiterjeszkedik mindenre, minden kételyre és kérdésre, mely fölvetődhetik.

Szóval Schiffini egy teljesen kielégitő, mindent fölölelő kegyelmi tant adott művében, mely a legalaposabban s legvilágosabban tájékoztathatja az embert.

Még van egy kifogásom s az a tárgymutatóra vonatkozik; elképedve néztem arra a nem egészen három oldalra, mely a tárgymutatással van megbizva. No annak meg nem felelhet, mert csak sectió-kat ad. Ez igazán kár. Valóban ugy vagyunk vele, hogy részletes index nincs; hiszen a tételek sincsenek megadva, s igy a ki többet akar tudni s kivált azt, hogy mi van a sectiókban, annak régi szokás szerint lapozgatni kell a műben. Ez is olasz divat.

Kivánom, hogy minél előbb legyen alkalma a kitünő szerzőnek az uj kiadáshoz lehetőleg teljes tárgymutatót fűzni.

Pethő dr.

Summa Theologica ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam. Auctore Laurentio Janssens S. T. D. Monacho Maredsolensi. Tomus III. Tract. De Deo Trino. Herder. 899 lap. Ára füzve 12 franc 50 c. (vagy u. a. korona és fillér; kötve 15 franc 50 c.)

Az első kötetet már ismertettük (l. tavalyi évf. 784. l.); ugyanazok a nagy előnyök válnak diszére ennek a második

kötetnek is. Nyomon követi sz. Tamást, ugy hogy tulajdonkép az egész mű semmi egyéb, mint kommentárja sz. Tamás szövegének s hogy a theologiának hét százados haladásával is számoljon s a patrologiának kutatásait hasznositsa, részben az egyes kérdések előtt előljáróban szövi bele a szükséges kiegészitéseket, részben pedig különálló időszerü fejtegetésekben tájékoztatja a tanulót a theologiai tudomány állásáról. Ez eljárás roppantul földagasztja a köteteket, mi az előttünk fekvő köteten is meglátszik, hiszen ez is 900 lapszámmal dicsekszik. Ily rengeteg theologiai tankönyv bizonyára csak a reformált benczés-rendre való tekintetből talál kiadót, mert csakis abban remélkedhetnek, hogy a sz. Anzelm-Collegium tanitványai s azok révén a későbbi években a többi apátságok tagjai is megszerzik a müvet.

Janssensnek e művét kezdet óta a föléledő Benczés-rend zsengéjének tekintettük, melyet a theologiának, sz. Tamásnak s a sz. atyának hoznak. A pápa nem is késett elismerését kifejezni s igen megtisztelő levelet intézett Janssenshez, melyben azt dicséri kiváltkép, hogy e mű a theologiát összes vonatkozásaiban sz. Tamás tekintélyéhez füzi.

Janssens mondhatjuk mindenkinek dicséretét megérdemli, nemcsak a tekintély elismerését, hanem a tudományét is. Mert a mi a tant illeti, az ugyancsak orthodox s ez elvont tárgyban mindenekelőtt a legjobb mestert követi. Méltán mondhatjuk, amit egy franczia kritikus emlit, hogy sz. Tamást követve az Istenről s a Szentháromságról való tanban eléri a »l'impeccable sureté de la doctrine«-t; biztos a fölfogása egész a tévedhetlenségig. Azonkivül föltünteti a magas szempontokat, s felénk ragyog a fölfogás vigasztaló s megnyugtató világosságával. Janssens logikája ellen nincs kifogás nemcsak ott, hol nyomon követi sz. Tamást, hanem ott is, ahol kemény kritika alá fogja az eltérő nézeteket, legyenek azok akár régibb, akár ujabb, sőt jelenkori theologusokéi is.

Nagy előnye a műnek az is, hogy párhuzamot von sz. Ágoston, sz. Anzelm, Bonaventura theologiája közt s nagy pártatlansággal tünteti föl a tökéletlen vagy még be nem

fejezett nézeteknek hiányait, még ha sz. Anzelmnél is találja azokat. A Sz.-Háromságról való tanban legjobban látni az emberi nézeteknek, a theologiai fölfogásnak és kifejezésnek vajudását; nagy küzdelmébe került a gondolatnak s még inkább a nyelvnek, mig valamiképen megfoghatta a megfoghatlant és kifejezhette a kifejezhetlent.

E vajudásokat szépen megvilágitja Janssens. Keményebb kritikája, melyet Petavius fölött gyakorol, eléggé meglágyul az olvasó itéletében, aki a régi, kivált a nicaeai zsinat idejét megelőző atyák irataiban össze fogja vetni, nem a két tantételnek, hogy az Isten egy s mégis három személye van, ingadozását, hanem a theologiai fölfogásnak és értésnek ügyetlenkedéseit; sz. Ágostonnak nézeteit sem irjuk alá mindenben; épp úgy sz. Anzelméit sem.

Modern érdekü fejtegetései közül, különösen kiemelem, először a »Comma Johanneum«-ról szólót. Ez a kérdés a legujabb időkig is kisért; sőt kérdés alakjában fölterjesztetett a Congregatio S. Officii-hez ily fogalmazásban: Utrum tuto negari, aut saltem in dubium vocari possit esse authenticum textum S. Joannis, in epist. I. 5, 7., qui sic se habet: Quoniam tres sunt etc.« Ez egy szerencsétlen eljárás, mely csak valami ancien professeurtól, vagy Nepi-Sutrii theologustól telik, hogy a kongregációt ily kérdésekkel háborgatják, mert ez valóban tudományos kérdés s azon a kongregáczió döntése nem változtat. Katholikusok közül is tagadják az authentiát: Scholz, Kaulen, Bisping, Schanz, Cornely. A kongregáczió mégis felelt: negative. (1897. jan. 13.) Az ily felelet fölött kezdődik azután az igazi disputa, hogy mi az értelme, mi nem. Az anglikán éa protestáns tudósok kapva-kaptak a feleleten, hogy bizonyitsák vele a katholikus kritikának szolgaságát és lekötöttségét. Bizonyára nem mondhatunk mást, mint azt, hogy a kongregáczió csak disciplináris rendeletet szándékozott kiadni s nem akart tudományos kérdést eldönteni.

Janssens nem kerülte ki az apologetikus elemnek kifejtését sem. S gondolom, hogy apologetikus ereje van már a kötet vaskosságának is, melyet ha az ember forgat, ön-

tudatára jut annak az óriás szellemi munkának, melyet a középkor e kérdéseknek fejtegetésére forditott. Valamint dómokat épitettek finom műérzékkel, s százados munkával: úgy éleselméjüségüket s szorgalmukat első sorban a kereszténység nagy miszteriumainak valamelyes földeritésére forditották. Hogy abszurdumokkal foglalkoztak volna, azt már csak nem hiszi senki; hogy lángelmék, amilyen szent Athanáz, sz. Vazul, sz. Ágoston, sz. Tamás azt be nem látták volna, hogy három nem egy s egy nem három, azt még Strauss Dávid bizonykodására sem fogadhatjuk el. S különös! Strauss Dávidnak imponáltak a dómok s tehetséget látott faragott kőerdejükben, s nem imponált a középkori theologia, melyről a fölületesség igényességével nyilatkozik: »Ist es doch, als hätten diese alten Christen, je unvissender sie in allen natürlichen Dingen waren, um so mehr Denkkraft für dergleichen Übernatürlichkeiten zur Verfügung gehabt. Denn derartige Zumutungen, drei als eins und eins als drei zu denken, wobei unser Verstand uns geradezu seine Dienste versagt, waren ihnen eine Kleinigkeit, ja eine Liebhaberei, worin sie lebten und webten, worüber sie Jahrhunderte lang mit allen Waffen des Scharfsinns und der Sophistik, zugleich aber mit einer Leidenschaft, die vor Gewalt und Blutvergiessen nicht zurückschreckt, streiten konnten.« (Der alte und neue Glaube, 11.) Aki ily öntelt, az önelégedett lesz, de egyszersmind üres! Annak imponálni fog a természettudományok haladása, de a mérkőzés iránt, mely a keresztény s a pogány metafizika közt folyt s mely a keresztény eszméket győzelmesen kiemelte, az iránt nincs elismerése.

De ha méltatjuk a tudományos munkát, melyet a középkori szorgalom a theologiára s abban ismét a sz. Háromság titkára forditott, óvakodnunk kell, hogy kelleténél többet ne tulajdonitsunk az észnek. E pontnál találkozik Janssens, Güntherrel és Schellel. Kritikája éles és találó. Schell-ben a jó szándékot s a belső lelkületet tiszteli. »Absit ut acutum denegemus ingenium, facundiamve grandiloquam, quibus Cl. Lector (Schell) permultis in locis hujus

expositionis alta catholici mysterii scrutatur. Cujus quippe mens optima, fides robusta, ardens pietas. At de ipsa veritatis amore heic sumus solliciti.« 418. Ezt az eljárást követi másutt is s elegancziára van gondja nemcsak a latin nyelvben, de az ellenfelekkel való érintkezésben is.

A kath. theologusok »minden nyelvből s népből« kifejezték elismerésüket Janssensnek e nagyszabásu műért. Gyakorlati kihatása minálunk akkor lesz, ha majd az Anselmianum theologiája átplántálódik a magyar benczés apátságokba.

Pethő dr.

Entwicklungslehre und Darwinismus. Eine kritische Darstellung der modernen Entwicklungslehre und ihrer Erklärungsversuch mit besonderer Berücksichtigung der Stellung des Menschen in der Natur, von Otto Hamann. Jena. H. Costenoble. 304. 8-r. l. Ára?

Hamann az evoluczióról szóló modern tan iránt kiván minket tájékoztatni. E tan gyönyörü problémákat feszeget s az a benyomásunk róla, hogy kell itt valami átjárónak lenni, valami összefüggésnek az evolucziót érintő kérdésekben, de nem birtuk ez ideig fölfedezni. A szerzőt nemes szándék vezeti; tisztázni akarja, hogy mit mond s mit mondhat egyáltalában a természettudomány s elejét akarja venni a serdülő nemzedék olyatén befolyásoltatásának a darwinizmus részéről, amelyet a hatvanas, hetvenes intelligenczia szenvedett.

Valóságos szenvedés volt; erőszakosan rávetette magát a tömegre a meg nem emésztett tényekből nagyra cseperedett filozófia s oly szellemi kút-mérgezést követett el, melynek nyomában a materializmus járványkép lépett föl. Nagyrészt Haeckelnek, ennek az »örjöngő Maimonidesnek« — méltán nevezhetem őt igy a természettudományokban — a lelkén szárad ez a megtévesztés. »A tudományok történetében nem ritka ez az eset. Néha gyorsan váltják föl egymást a haladásnak epochái. Fölvetődnek uj vagy fölele-

venitett impozáns gondolatok; népszerüségre tesznek szert; sok munkatárs szegődik zászlójuk alá; az iskola révén a tan a tanitványokba szivárog; hirdetik és terjesztik, és — sajnos — azt veszszük észre, hogy nem is az a fődolog, vajjon igaz-e az a tan vagy nem; ha igaz, ha nem igaz, majdnem egy a sorsa; fejlődik, frázissá válik, elfelejtik.« Ez a Göthei szó kemény és szkeptikus, de a darwinizmusra úgy illik mintha rászabták volna. A tan tetszett, kapós lett és kevesen kérdezték: de hát igaz-e?!

Az evoluczió tudományos méltatásának szolgál Hamannak ez a műve. Az ő nézete a következő. A palaeontologia közel hozza a leszármazás gondolatát, s ő is úgy vélekedik, hogy tényleg volt leszármazás. Az alaptipusok mindig ugyanazok s azokon épülnek föl az egyes alakok. Igen valószinű, hogy a szemeink előtt kifejlett fajok utódai azoknak a mostaniaktól sokban elütő fajoknak, melyekről a geologia beszél. Nagyon valószinü az is, hogy a felsőbb rendü alakok alacsonyabb rendüekből lettek, mint a hogy a hullámos vonal kurta és lapos öblét kitágitja: úgy tágultak és domborodtak a kezdetben egyszerü és lapos körvonalai az ősalakoknak. Ajánlja ezt a nézetet az állatvilág rendszeres sora, a természetben most is föltalálható metamorfozis, melynél fogva egy s ugyanazon faj egyede különféle, teljesen elütő alakot ölt; ide tartozik pl. a cserebogár fejlődési utja. Ajánlja az evoluczió gondolatát a metagenezis, az állatok fejlődésének az a sajátságos módja, melyben a szaporodásnak különféle módozatai vannak, — még pedig úgy, hogy valamely állat utódot hoz létre, mely elüt az anyaállattól, de ezen utódtól oly uj generáczió keletkezik, mely vagy önmaga vagy származékai minden tekintetben megegyeznek az eredeti állattal. Értjük a metagenezis alatt az ivaros és ivartalan módok váltakozását is egy és ugyanazon individuumban.

A metagenezisre a legszebb példákat a Metazoonok alsóbb csoportjai szolgáltatják. Néha a metamorfozis egyikmásik lépcsőit átugorják az állatok vagy megállnak alsóbb fokon s ivarfejlettek lesznek. Szóval az állatok alsóbb rend-

jeiben nagyobb alakulási képességet veszünk észre. Lehet, hogy az őstipusokban is megvolt ez az alakulási képesség, az a plaszticzitás, melynek következtében az őstipus különféle irányban elváltozott.

Hamann igen mérsékelt az elváltozás kilengéseinek meghatározásában. Nem állitja, hogy az állat- s növényvilág fajai össze-vissza egymásból keletkeznek, csak azt tartja valószinünek, hogy pl. az emlős-tipus kezdet óta bizonyos irányokba ágazódott s ragadozókra, rágcsálókra, patásokra oszlott; az egyik rendből a másikba való átmenetet nemcsak valószinütlennek, hanem lehetetlennek tartja.

Józan fölfogását kivált az emberről való nézeteiben érvényesiti. Az embert külön veszi s külön állitja. Az ember nem lett az állatból; az ember állat soha sem volt. A boroszlói Juell, ugy látszik, legrokonszenvesebb előtte, ki az ember-tipusnak kezdet óta önálló helyzetet követel. Csakhogy azért fejlődést az ember számára is követel Hamann, nem a hagyományos darwinista értelemben, hogy az ember majomból lett, hanem mégis úgy, hogy az a teremtmény, melyből az ember lett, kezdetben tökéletlenebb alakokon ment át; állatnak sohasem volt mondható, mert mindig megvolt benne a képesség emberré lenni; mondjuk, a szellemi pihent benne, vagy hogy félreértéseket elkerüljünk, mondjuk, hogy kifejlődött olyanná, hogy Isten azután lelket teremtett bele. Hamannál az tetszik, hogy váltig állitja, hogy az ember nem lett az állatból; az állat egy alsóbbrendü tipus, melynek nincs képessége tovafejlődni, legalább is nincs képessége emberré lenni.

A darwinizmus ellen éles ellentétbe helyezkedik, s a filozófiai gondolkozás tekintetében is jó kiindulásokat mutat. Világnézetet — ugymond H. — mechanikán fölépiteni nem lehet, hiszen a mechanika csak az egyik oldala a létnek s van annyi sok más; ily divatos egyoldaluság mellett nem csodálkozik azon, hogy a materializmus zsák-utczába került, melyből kiút gyalog nincs, csak fölrepülés.

Hamann a német tudományosságban oly irányt jelez, mely türhető és elveiben épp úgy, mint módszerében elő-

nyösen üt el a jenai dühöngőktől. Lehet, hogy a konzervativ hajlamoknak még H. is túlzó, de aki e tudományokkal foglalkozik, az nem osztja e véleményt.

Pethő dr.

Magyar Voltaire, Magyar enczyklopedisták. Irodalomtörténeti korrajz. Irta Marton József, főgymn. tanár. Nagyszombat, 1900. Nagy 8-r. 251 l.

A »Magyar Sion« 1899. évfolyamának szeptemberi számában mondottam el elismerő véleményemet Marton művének első részéről. Nemcsak nyelvet, de eszméket is akarunk látni az irodalomtörténetek lapjain, s eszmét kritikus megvilágitásban; ez volt álláspontunk a mű megbirálásában, ez álláspontunk ma is az egész művel szemben, mely valóban ki is elégitette várakozásainkat.

Marton természetesen keresztény szempontból ismerteti a magyar Voltairet s a magyar enciklopedistákat. Mérsékelt itéletében, elnéző zürzavaros eszme-harczaik iránt, nem tör pálczát erkölcsi egyéniségük fölött s az irodalmi ébredésben való szerepükért s az ott szerzett érdemeikért méltányosan bánik el velük. Ez a jóindulat kiséri őt kivált az »inas-czombos« Bessenyei iránt.

Meg is szállja az embert valamiféle részvét, mikor látja, hogy ezeknek az embereknek fejében miféle eszmék kavarogtak vallás, babona, hitetlenség, fölvilágosodottság, humanizmus, szabad vizsgálódás, bölcselkedés dolgában; miféle nehézségekkel vivódtak, melyeket bűn és szenvedély halmozott föl évszázadok folyamán; miféle félreértéseknek, összetévesztéseknek, végzetes baklövéseknek voltak kitéve, mikor egy világot akartak megfejelni lehetőleg gyors póstamunkával. Érzelgés, naivság, egyoldaluság töméntelen sok van bennük. Különösnek látszik, hogy az enciklopedizmust naivnak is mondjuk; de az a tájékozatlan önbizalom nem nélkülözi a naiv vonást. E megemészthetetlen gondolat-tömeggel fejükben, a szenvedélyek tüzétől hevitett lelkesülés csak arra alkalmas, hogy nagyokat mondjon és a fönnállót lehetőleg alaposan

szétszedje. Azt meg is tették; más érdemük nincs. Filozofiájuk sivár materializmus, izetlen mechanizmus; theologiájuk oly kurta, hogy azzal semminemü nagy kérdést föl nem mérhetnek; világnézetük távol áll az igazi bölcsességtől, márcsak azért is, mert a tudományt s az észt képesnek tartják minden kérdésnek végleges megfejtésére; morálisuk moralizálás; gonoszak s mégis folyton moralizálnak, szabadságot hirdetnek, s mégis kifogyhatlanok a marakodásban.

Marton sorra veszi az egyes műfajokat s kimutatja, hogy mi tulajdonitható az akkori magyar irodalomban a franczia befolyásnak. Itélete mindenütt oda konkludál, hogy »itt is erősen érzik Voltaire hatása«; drámán, bölcselő tankölteményen, regényen, bölcseleti történetiráson egyaránt a kópia jegye látszik.

Bámulatos az a szellemi függés s a függésben az eszmei szegénység, melyet Marton párhuzama a magyar testőrirókban konstatál. Erőteljes, önálló gondolat sehol, mindenütt a fénynyomat pléhes, piszkos laposssága. Ezek az irók mind majmolók; műveik franczia klisék után készültek, tompa erőtlenség, fátyolos hazugság a jellegük. Mindezek után a jó Bessenyey előttem nem »inas-czombos«, hanem inkább »inaslélek«, aki mert nem tanult semmi alaposat s belekerült a pózoló franczia filozófok szellem-szegény világába, nagy munkával és sok lelkesüléssel semmi értékeset nem produkált s kételyeivel saját boldogságát tette tönkre. A lehető legrosszabb filozófia, melyet ember követhet.

A franczia befolyásnak kimutatása kivált Bessenyeyre, kitünően sikerült Martonnak; előszavában bevallja, hogy »helylyel-közzel elkelt volna a tüzetesebb s mélyebbre ható részletezés s egybevetés«; ez legfölebb irodalomtörténeti lajstromozás tekintetében mondható; az eszméket illetőleg, az azokba való mélyebb behatolás szinte lehetetlen, hiszen oly felületes és sekélyes az a filozófiai gondolat, melyre a XVIII. század épitette fölvilágosultságát, hogy abba mélyen behatolni egyáltalában nem lehet.

A franczia bölcselők jogtana, a társadalmi tudományok fölépitése a forradalom szolgálatában, oly tárgy, mely magá-

ban véve leginkább kihivja s lefogja a kutatónak figyelmét. A jogtanban s a gazdasági életnek előtérbe állitásában rejlett a forradalom ereje és belőlük valók a forradalom jó kihatásai. Ezt a pontot kevésbé tárgyalja a szerző; alighanem azért is, mert nálunk, a nemzeti élet elmaradottsága miatt, ezek az eszmék nem találtak művelt talajra; azután még tán azért, mert nálunk a társadalmi mozgalmak mindjárt politikába csaptak át. Hogy a politikát főkép a gazdasági élet hordozza, azt a XVIII. század végén talán sejtették már, de világos öntudattá ez a nézet még nem fejlődött.

Alkalmas záró jelenetül szolgál a XII. fejezet, mely a felvilágosultságnak sorsát mutatja be II. Lipót és Ferencz alatt. A franczia eszmék titkos társulatokban öltöttek testet; a forradalomnak apostolai, Martinovits, Laczkovics buzgón terjesztették nézeteiket; *a reformátorok társasága, az egyenlőség és szabadság társulata* mint a szabadkőmivesség inasai szitották a tüzet, izgatták a csendes, loyális Magyarországban; de végre is rajta vesztettek, az összeesküvőket elfogták s a mozgalmat elfojtották.

Ez a pont már nem sok gondot szerzett a t. szerzőnek, mert eléggé ki van dolgozva, sokan kisérlették megvilágitani rejtélyességét. Annál nagyobb elismerés illeti a szerzőt az irodalomtörténeti részért; nagy, fáradságos s nézettisztázó munkát végzett, melyért osztatlan dicséretet érdemel. Kivánunk neki a szorgalomhoz még csendes munkaidőt, hogy ezentul ne kelljen gyorsan dolgoznia, hanem érjen rá arra az élvezetre, mely a kész munkának simitásában, a részeknek organikus egységgé való kialakitásában rejlik.

Pethő dr.

tel. Amely plebános a templomi pénzek kezelésénél esküje és lelkiismerete szerint jár el, sohasem kell félni attól, hogy kezei alatt bármi is elkallódjék. Jobban fog arra ügyelni, mint a saját magánvagyonára. Tévedések, hibák történhetnek, de azért nem szabad mindenkiben a priori a rosz szándékot keresni. Aki azonban esküjével nem törődik, lelkiismeretének szavára nem hallgat, azt utjáról tiz kötet paragrafus sem fogja letériteni.

FEJLŐDŐ VILÁGOK.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

A lét három világa tehát három szuverén s pozitiv tény; három erő, mely az anyag fölött uralkodik, s azt majd jegeczekbe fagyasztja, majd a jegeczekből ismét növény- s állat-alakokat épit.

Apró jegeczekből épülnek a növény s állat szerves részei.

Ki nem bámulta meg a jégvirágok gyönyörű formáit? Lenau szerint a jégvirágok az ablakon a nyár kimult virágainak szellemei; talán megforditva van; a jégvirágok a virágoknak hullái. A bámulatos hasonlóság a természet élő növényei s a jégvirágok közt mély összefüggést sejttet, melyet előbb nem ismertünk s csak a természet játékának tartottunk, s ez az összefüggés azon a tényen épül föl, hogy mindkét virág, a mezei virág s a jég-virág, kristályokból tevődik össze. Az állatnak s növénynek szerves részei finom, mikroskopikus kristályokból állnak. Az anyagot jegeczekbe szoritó erőről gondolják a materialista természettudósok, hogy ez az erő az élő formáknak kikezdését képezi s hogy képes apró, kis organizmusokat formálni, anélkül, hogy különös élet-erőre szorulna. Tény, hogy a jegeczesitő erő a szervetlen anyagnak legtökéletesebb alakitó ereje; titokzatos

erő, melyről Quenstedt irja: »Gewiss dämmern hier die Anfänge jener heimlichen Kraft, jener nimmer ruhenden, die das Todte in Bewegung zu setzen vermag und das Lebendige wieder zum Tode führt; die sich im Steine zur Form erhöht, es in der Pflanze zum Saftlaufe bringt und das Tier zur Empfindung steigert . . . Während der Wurm im Boden schläft, die Pflanze starb und erstarrte, zeigt uns die Natur, dass sie noch fortlebt in ihren niedrigsten Geschöpfen.« (Sonst und Jetzt. 59 l.) Eszerint minden élne, mert a jegecz az élet utolsó alakja; a növény meghal s az állat elpusztul, de az életerő, mely szöveteiknek s rostjaiknak jegeczeiben rejlik, meg nem hal.

A tudomány szenzácziós hirei közt a mult évben nagy port vert föl az, hogy Otto v. Schrön élő jegeczeket akart fölfedezni az ázsiai kolera baczillusaiban; később azután minden baczillusban sajátos jegeczeket akartak fölismerni, a melegvérü állatok organizmusában arterin-jegeczeket látni, melyek egy darabig izegnek-mozognak s azután nyomtalenul elvesznek. A jegeczek ellen nincs kifogásunk, sőt valószinü, hogy a szervetlen anyag kifejlődésének legtökéletesebb alakjaival lép bele az organizmusokba; de az organizmus maga s annak sajátos élete az életerőnek köszöni létét.

Szóval errefelé még sok meglepetéssel szolgálhat a jövő, ami letörheti ugyan hagyományos nézeteinknek nehézkes alkotmányát, de minden lépten-nyomon közelebb hoz az igazsághoz.

Mindezek után az evolucziónak problémája olyan a mi szemeinkben mint tágas épitési telek, melyen folyik a munka, téglarakások állják mindenfelé utunkat, mészgödrök és földhányások éktelenitik el a teret, falak épülnek, köveket faragnak, de az épületről s annak harmonikus kiviteléről még nem igen van fogalmunk. Azonban méltán szeget üt a fejünkbe a természettudományok nyomában jelentkező nagy hajlandóság az evolucziónak elfogadására; tény, hogy a természettudományok divatja most az evolucziót pártolja s nincs tudós vagy iskola, mely az evolucziő helyébe ez idő szerint más vonzó gondolatot állithatna.

Reflektáljunk első sorban sz. Ágostonra és sz. Tamásra, kiknek fölfogása bizonyára nem áll messze az evolucziónak föltevésétől. Megengedhetőnek tartják, hogy az Isten nem teremtett mindent »in actu« vagyis minden egyes állatot és növényt különálló, kifejlett alakban, hanem »potentialiter« vagyis teremtette a képességeket, melyekből kifejlettek az alakok. Ez a »képesség« természetesen a legtágabb s általános értelemben veendő s nem is határoztatik meg éppen evoluczióvá, de az már mindegy; a tulajdonképeni gondolat mégis csak az, hogy az alak nem készen állt elő, hanem készült, lett, bár ezt az utat, melyet a készülődő alak befutott, a régiek seholsem jelezték. Nem is tehették, mert nem természettudományos alapon álltak, hanem az irást magyarázták s arra iparkodtak, hogy e felötlő nehézségeket magyarázatukkal eltüntessék. Az evolucziő konkrete mondja ki azt, amit a filozofáló ész általánosabb kifejezésekbe foglal, midőn természetes potenciákról s azoknak föllépteről, Isten terveinek kiépüléséről, az élet alakjainak szerves összeköttetéséről beszél. Mi az a természetes potenczia? mily alakban jelent meg a földön? hogyan lett az elemekre osztott anyagból szerves lény? ezeket a kérdéseket minden oldalról hangoztatják; ezeket a kérdéseket szent Ágoston nyomában az irás-magyarázat is feszegette; rám azt a benyomást teszi mindez, hogy a »speczies«-ről való Aristotelesi tant lehet még kitágitani s odamagyarázni, hogy a belső átváltozás elve megfér vele.

Különben meg vagyok győződve, hogy az apriorista, filozofáló multnak geniusza enged majd a »speczies« vasszükségéből is, mely a rendszerben ugyan jó szolgálatokat tesz, de nem hajtható tul; más a speczies az elváltozás után, mikor már nem fejlődhetik tovább s más az a speczies, melyből még valami lehet. A tovafejlődés lehetősége szintén az illető speczies természetéhez tartozik.

Az ugrásszerü vagyis heterogen evolucziónak úttörője Kölliker, würzburgi embryologus és anatomus, ki 1887-ben az anatomiai társaság lipcsei közgyülésén rámutatott az örvényre, mely az evolucziő hivei közt nyilik. Az egyik olda-

lon Darwin táborozik, a másik parton a kisebb, mérsékelt rész foglal helyet: Nägeli, Snell, Askenasy természettudósok élén, K. E. von Baer, kikhez mindenféle árnyalatu filozófus szegődik, milyenek Fechner, Lange, Hartmann. Ott a természetes kiválasztás, alkalmazkodás és öröklés, itt belső, plasztikus erők viszik a vezérszerepet.

Kölliker heterogen nemzése abban áll, hogy a szervezetek maguktól elütő alakokat hozhatnak létre vagy úgy, hogy a megtermékenyitett tojások fejlődésük közben bizonyos körülmények behatása alatt felsőbb formákba mennek át, vagy pedig ugy, hogy az ősi s a későbbi szervezetek megtermékenyités nélkül (parthenogenesis) más szervezeteket hoznak létre. Kölliker később némileg megváltoztatta nézeteit, de a fősulyt mindig a szervezet belső fejlődési elveire helyezte. »Remélem — mondja Kölliker — hogy a folyamatoknak beható tanulmányozása, melyek a szervezeteknek keletkezését s legelső átmeneti fokozataikat jellemzik, rákényszerit majd arra, hogy az alakulást belső okokra vigyük vissza. Annak kimutatására pedig, hogy uj alakok mint keletkeztek alkalmazkodás és kiválasztás nélkül a régiekből, nem találunk majd szemléltetőbb s bizonyitóbb példát, mint a metamorfozis s a metagenezis bámulatos eseteit.«

Albert Lange is hasonló eredményre jut. Fölfogása szerint a szervezetek nem képződtek lassu átváltozások és öröklések folyamán, hanem ugrásszerüen. A darwinista fejlődésnek lenditő kereke úgyis a létért való küzdelem, amely nem lép föl annyira a létföltételeknek állandó egyensúlyában, mint inkább az elváltozások korában. Ha a létföltételek nem változnak, akkor a legalkalmasabb fajok foglalják el az élet terét s további fejlődésnek útját szegi épp a változatlan külvilág. Uj alakok csak a létföltételek elváltozásával lépnek föl; de ha a létföltételek elváltoznak, akkor az uj alakoknak keletkezése s a fejlődésre képtelen fajoknak kipusztulása nem lassan, évezredek csigalépésével, hanem aránylag gyorsan megy végbe. Az uj világban uj élet lesz.

Hartmann szintén az ugrásszerü evolucziónak hive. Az

összehasonlitó embryologiától Hartmann semmit sem remél annak a kérdésnek tisztázására, vajjon az evoluczió lassu átváltozások révén vagy ugrásszerüen ment-e végbe, mert az embryónak átmenetei egyik alakból a másikba, (ezt csak a külalakra nézve engedjük meg), sokkal nagyobbak, semhogy abból az ősalaknak átváltozásaira következtessünk. Csak amennyiben az állatnak minden szerve embryologiailag indifferens csirasejtekből veszi kezdetét, s nem utal a használat s gyakorlat által való keletkezésre, csak annyiban szolgálhat az embryologia a heterogen nemzésnek bizonyságául. (Otto Hamann, Entwicklungslehre und Darwinismus. 149. l.)

Igen jellemző az a mérséklet, mely nagy természettudósoknak eljárásában és állásfoglalásában mutatkozik; érzik a kérdésnek fontosságát s ismerik az élet titokzatosságát s azért igen tartózkodva nyilatkoznak. Kölliker, Virchow, Baer minden alkalommal kijelentik, hogy hypothesisről van szó, s az evoluczió nincs bebizonyitva. Ugyanez a szerény tartózkodás jellemzi Oswald Heer-t, ki az állat- s növényvilágot két párhuzamos vonalnak veszi; a sorok kiindulása körül a határozatlanság oly nagy, hogy szinte lehetetlen széjjel tartani a kettőt s nem tudni, hogy mi állat s mi növény; azután megered a két sor s mindenféle irányban elágazódik, átlag fölfelé tör, de ágai olyan kuszáltak, mint az erdő lombsátora. »Der innere Grund der Entwicklung der Naturwelt nach einem bestimmten Plane muss ihr angeboren sein, muss vom Schöpfer in sie gelegt sein . . . Obwohl die typischen Unterschiede der Pflanzen und Thiere nicht durch äussere Verhältnisse, weder durch das Klima noch die Nahrung erzeugt werden, sind diese doch für sie von grosser Bedeutung. Sie müssen sich der Aussenwelt anpassen, um in derselben leben zu können.« (Die Urwelt der Schweiz. 594. l.) Tehát a fejlődés oka s tulajdonképeni hajtó ereje a szerves világban leledző erő és a szervezetekbe lefektetett tervezet. Ezeket a Teremtő Isten fektette bele. Mint a fölgombolyitott fonal az orsón, ugy pihen a szervezetben a fejlődés képessége, mely az alakok sorában ismét legom-

bolyodik. A külvilág nem oka az alakulásnak, hanem föltétele s azért van azután párhuzam a világ s az élet közt; amily arányban fejlik a világ, az életföltételek rendszere, abban az arányban fejlik ki egyszersmind az élet. Éppen oly kevéssé képezi a külvilág az elhalásnak s kipusztulásnak végső okát. Katasztrófák pusztitanak világokat, de katasztrófák nélkül is kihalnak a fajok; fölvehetjük, hogy a fajoknak csakugy van meghatározott életkoruk mint az egyedeknek; mikor ezt átélték, elvesznek. Ezek Oswald Heer gondolatai.

Az evolucziónak még sok nézeteltéréssel kell megküzdenie, még sok nehézséget kell megoldania, mig a kedélyeket megnyugtatnia sikerül.

Veszszük észre, hogy többen csak félreértések miatt ellenzik s kiváltkép azért, mert a Darwinizmus az ő szögletességeivel és túlzásaival sérti logikájukat s tücsköt-bogarat egybekever s hegyeket áthelyező hitet kiván a tudományban, tehát rosz helyen. Többeket a mechanikus evoluczió ijeszt; gondolom, ilyen Louis Agassiz is. Legalább amit az evolucziò ellen fölhoz, azt csak a mechanikus evolucziò ellen lehet érteni. Kiindul abból, hogy könnyelmű tévedésnek vagy némelyeknél készakaratos hamisitásnak is mondja azt az állitást, mely szerint az állatvilágot a palaeontologiában mint szakadatlan, egységes sort szeretik föltüntetni, amely a legtökéletlenebb alakon kezdődik s a legtökéletesebbel végződik. Nincs elkerülhetlen ismétlődés, nincs mechanikus fejlődés a természetben. Más összefüggés a palaeontologiai egymásutánban nincs, mint az, mely minden czélszerü és sok részből álló tervezetben észlelhető. Van hasonlóság az egyes részek közt, de csak annyi, amennyi az egy s ugyanazon gondolkodó alkotónak müveit és tevékenységét jellemezni szokta. Azontúl szabad alkotás, független, teremtő tevékenység, szabad mozgás jellemzi a természetet, mint a hogy mindez jellemezni szokta a szellem életét szemben a kiszabott, mathematikai pontossággal működő mechanizmusokkal. »Wenn wir dieses grosses Epos des organischen Lebens in seiner Gesammtheit betrachten, so leicht und so

mannichfaltig, ja sogar spielend in der Vielheit der Erscheinungen durchgeführt, will es uns dünken, als würden wir an die grosse Composition eines Dichters oder Tonkünstlers erinnert, in welcher der Grundton der Fundamentalharmonie durch alle Schattirungen des Rhythmus und des Liedes hindurchklingt. So gross ist die Freiheit, so unähnlich der physischen Evolution, dass wir endlose Widersprüche, endlose Störungen, erstaunliche Anachronismen in jener ununterbrochen sein sollenden Reihe fortschreitender Ereignisse finden, welche von den Vertretern des Transmutations-Dogma vertheidigt wird. Thiere, welche nach der Einfachheit und Unvollkommenheit ihrer Organisation die Ahnen sein müssten, kennt man als einer spätern Schöpfungsperiode angehörig; die vollkommen organisirten Typen erscheinen häufig zuerst und die einfachen später . . . . Ich glaube ganz bestimmt, dass all' die Beziehungen zwischen den verschiedenen Richtungen des animalischen Lebens die Kundgebungen eines Geistes sind, der vom Anfang bis zum Ende mit Selbstbewustsein ein Ziel verfolgt. Diese Ansicht steht im Einklang mit dem Wirken unseres Geistes; sie ist die instinktive Anerkennung einer geistigen Macht, die sich uns in der Schöpfung offenbart und die mit unserem eigenen Geiste verwandt ist.« (Der Schöpfungsplan. Vorlesungen über die natürlichen Grundlagen der Verwandschaft unter den Thieren. 163. l.)

Ki ne irná alá a nagy természettudósnak e fönséges nyilatkozatát? A természet nem gépies, és szegényes mechanismus; a természet Epos! »Kundgebungen eines Geistes«, megnyilatkozásai a teremtő szellemnek. Az az evolucziő, mely gondolatot nem lát, s mely vaktában inditja meg az élet érthetetlen rugóit; az az evolucziő, mely a meg nem fejtett anyag szükséges mozgásaiból támaszt föl világot s a czélszerűséget szerencsével magyarázza, bizonyára ki nem elégiti az emberi észt s bámulatos szük látókörre mutat. Nem, mi nem számüzzük a természeten végighúzódó gondolatot; nekünk is Epos a természet, mely egy-egy gondolatot, egy-egy mintát variál s azt minden változaton és ár-

nyalaton és alakuláson keresztül hajtja. De mi a gondolatot az őstípusokba fektetjük, egyszerüen azért, mert fölöslegesnek látszik az oly közel álló elváltozásoknak megteremtésére mindannyiszor egy-egy isteni aktust fölléptetni s mert a tényleges, palaeontologiai egymásután, ha azt a metamorfozis s a metagenezis tüneményeivel összekapcsoljuk, az evoluczió gondolatát igen kedvező világitásba helyezi. Agassiz fél a szellemtelen, vaktában neki-induló, mechanikus szükségességgel történő élettől; ilyen élet nem létezik sehol; ilyen fejlődés képtelenség s csak azoknak kell, kik a gondolattól s a szellemtől iszonyodnak.

Másokat is lehetne talán az evoluczió ellenségeihez számitanunk, kik azonban szintén csak a csapongó, logikátlan Darwinizmust ellenzik. Bántja a gondolkozókat a faj fogalmának teljes számüzetése, melyet a Darwinizmus elvben elfogad, bár azután a tényleges fejlődésben szintén elismer oly alakulásokat, melyek más elváltozásokat teljesen kizárnak s igy valóban faji jellegeket tüntetnek fel. Kezdetben, a fejlődés kiindulásában azt tartják, hogy mindenből minden lehet; de mihelyt a fejlődés utját vette, akkor már másfelé nem igen mehet; ezek a határozott, változhatatlan irányok adják a fajokat.

Azonban nem elég a fajt csak tényekből magyarázni; a fajok alakok s az egyik alakból nem lehet más alakot formálni; lehetnek közelálló fajok, melyek nem nyitnak uj irányokat s egy alaptipusnak változatait képezhetik; de lesznek más alakok, melyeken osztályok s rendek épülnek, s ezekből átmenetek nem léteznek. Ha ez lehetséges volna, akkor eltünnék a természet törvényszerüsége. »A Darwinizmus — irja Scheffler —, mely a metamorfozist hirdeti s a természetnek törvényszerüségét tagadja, meg nem különbözteti az alakokban változatlan, állandó mennyiséget a változó mennyiségtől; ennek következtében a variációkat a változatlan, állandó mennyiségnek tudja be s a kül-alakban észrevehető ingadozásokat lényegben járó elváltozásoknak tartja. Mit művel ez által egyebet, mint zoologiai alchymizmust? »Seine Lehre entbehrt ganz und gar der wissen-

schaftlichen Strenge, da er von den Thatsachen, welche er lehrt, z. B. von der Verwandlung eines Fisches in einen Vogel oder von der des Affen in einen Menschen keine durch Thatsachen, sondern nur durch Behauptungen und zwar in einer Weise beweist, welche ebenso leicht das entgegengesetzte Resultat ergeben könnte.« (Die Welt nach menschlicher Auffassung. 585. l.)

Schefflernek e mathematikai analogiája ellen semmi kifogásunk. A természet alakjai összehasonlithatók erő-rendszerekkel, melyekben vannak állandó, a lényeget jellemző tételek s mások, melyek változandók; ez utóbbiak a variációk hordozói, az előbbiek a törvényszerüségnek képviselői. A tervszerinti, belső elvekből kiinduló evolucziónak e fölfogás ellen semmi kifogása sem lesz.

S hogyan áll az evolucziónak térfoglalása a keresztény táborban?

Az evoluczió a keresztények közt a legnagyobb rokonszenvnek Francziaországban örvend. Másfelé még nagyon tartózkodók vele szemben. Hertling, a müncheni filozofus, ismételten sikra szállt ellene, s akik rokonszenveznének az evoluczióval, nem igen mernek szint vallani. Nem azért, mintha morális bátorságuk hiányzanék e lépéshez, mint inkább azért, mert a kérdés tényleg még túlsok nézeteltérésnek és szenvedélyes érdekhajszának küzdő tere. Még nem érett, — még nem világos eléggé. A keresztény érzelmü tudósokat egyrészt a filozófia is feszélyezi, mely a formáknak ilyetén átváltozásain talán botránkoznék, azután meg nagy nehézség az *ember;* mit csináljon vele a keresztény érzületü evoluczió? e kérdést későbbre hagyom; de ugylátszik, hogy ez a legkényesebb pontja az egész teoriának. Mig ez irányban nincs megtörve az út, addig a határozottabb állasfoglalás a bizonytalanság esélyeit ki nem zárhatja. Az evoluczió kérdésében épp oly nehézségekkel küzködik a modern keresztény tudomány, mint ezelőtt egyáltalában a genezis teremtését illetőleg. A genezis elbeszélése s annak történeti értéke eléggé tisztázva van előttünk s a legtágabb szabadság int az irásmagyarázó s a természettu-

dós felé; meg vagyok győződve, hogy a higgadt s nem zelotáskodó tudomány az evolucziő kérdésében is biztositani fogja maga számára a szükséges szabadságot s az ellentéteket teljesen megnyugtató világnézetre tesz majd szert.

Végül rá kell mutatnom e kérdés tisztázásának lassu tempójára s e lassú előhaladásnak okára. Mi volna ennek oka más mint az, hogy nem tudjuk, hogy mi az élet, mi az életerő? Beszélünk evoluczióról, az élet alakulásáról, de nem tudjuk, hogy mi az élet. Tudományunk arra terjed, hogy a mozdulatokat észrevegye, de hogy mi az a titkos valami, aminek változatairól teoriákat formálnak, annak fátyolát föllebbenteni nem képes. Nem képes ez idő szerint s nem tudjuk, lesz-e képes valamikor.

A problémát mechanikus alapon akarták megoldani és semmire sem mentek vele; 40 év óta dolgoznak rajta s a alig vannak valamivel tovább mint a nagy lelkesüléssel megkezdett s folytatott munkának első napján. Szolid eredmények helyett érdekes eszmefuttatásokkal találkozunk, melyek tudományosságra igényt sem tarthatnak. Például szolgáljon Perger W. dolgozata, melyet a »Natur und Offenbarung« idéz: »Azt állitjuk, hogy a mindenség kezdet nélküli, örök mozgása merő élet, s hogy a protoplazma az intenziv életet élő, izzó planetának valamiféle háncsa, melybe az élet szorult, miután a most szervezetlennek mondott anyag különvált . . . . . A halál fagyának rögei ezek a szervetlen testek, amely halálban megdermedtek azok az ősi, óriás organizmusok, melyeknek lehelete izzó vas-gőz, melyeknek vére olvadt arany s tápláléka meteorok voltak.«

»A legerélyesebb s legintenzivebb életet a Nap éli s jóllehet a mi Földünk csak holdja a napnak, szerény kisérője és udvarlója, mégis világosságot az ő világosságából, meleget az ő melegéből s életet is az ő életéből vesz; nem merő képzelet azt gondolni, hogy mi is az égbolt tűzének gyermekei vagyunk. Nem érezzük már az ősélet izzását ereinkben, nem pattannak már ki a lelkesülés szikrái agyunkból, az érzés melege nem válik tűzlánggá, a szellem villámai nem ragyognak s a szenvedélyek izzása nem lángol

föl a létnek éjében. De ki tudja, vajjon e képek nem többek-e képeknél, vajjon nem takarnak-e nagy valóságot?

»Vérünk meleg. Csak mig az meleg, addig gondolkozik az ész, addig dobog a sziv. Mi sokféle mozgást változtatunk át hővé, mi kalapácsainkkal a hideg érczet izzásra birjuk: megforditva is lehetséges, hogy a mindenség örök melege bennünk a Psyché mozgásait váltja ki. Igy az élet az erővel s a mozgással együtt halhatatlan.« (46. k. 459. l.)

Ez uton nem értjük meg az életet.

A természeten kivül álló okra visszanyúlni nem akarnak; ez idő szerint ez még nem tudományos eljárás. A növény- és állatvilágnak teremtését nem akarják metafizikai ténynek elismerni, hanem a világmindenség önmagában zárt, száraz-malmában járnak metafizikai fátyollal szemeiken. Minket ezek a tudományos tekintetek és aggodalmak nem feszélyeznek; mi az okság elvének erejében kilépünk a természetből a metafizikai hatók világába s azt megteszszük következetesen minden ponton, hol a világ érthetőségének igénye e lépést követeli. De bár az életerőt metafizikai tényezőnek s a növény- és állatvilágot két, pozitiv, metafizikai ténynek tartjuk, mégsem hizeleghetünk magunknak, hogy ezáltal az életerőt s az életet mélyebben megismertük. Van egy oksági fogalmunk, de nincs szemléletünk.

Ez mindenütt hiányzik; az ősnemzésben épp úgy mint a teremtés teoriáiban. Ott is annyit tudnak az életről mint mi; csakhogy mi azt is tudjuk, hogy az élet keletkezését ősnemzéssel magyarázni nem lehet.

Nem bocsátkozom az ősnemzés jelenlegi chance-ainak méltánylásába. Vizet hordanék a Dunába, ha fogadkoznám, hogy a természet semmiféle érvvel nem szolgál az ősnemzés mellett s hogy csupa lemondás érte a nagyreményü kikezdéseket. Claude Bernhard és Pasteur kisérletei tényleg levették az ősnemzés kérdését az exakt tudomány napirendjéről; bármily terére léptünk az életnek, mindenütt ugyanaz a tapasztalat kisért sötét árny gyanánt, hogy akár az Entozoák, akár az Infusoriumok, akár a spórák életpirkadását kutattuk, nem jutottunk az ősnemzésnek legcsekélyebb

nyomára. Ez az árny a helytelen, alaptalan remények árnyéka; nekünk pedig ragyogó, tündöklő felhő.

Errefelé az élet szemléletéhez nem érünk el s a mikroszkop sem vezet oda; nincs kilátás, hogy az optika a szervezeteknek szöveteit s a folyamatok történetét jelentékenyebben föltárja a tudósok szemeinek.

Különös, de igaz, hogy az élet fölkutatása a szemlélet zárt kapui mellett el a metafizikai fogalmak szellemi világába vezet, s azt mondja a nyugtalankodónak: itt pihenj meg.

A fáradt ember körülnéz s kezdi belátni, hogy a fizika bizonyos pontjain metafizikai kapcsolatok tünedeznek föl s azt mondja: ez is valóság, miért ne fogadhatnók el? Ez érintkező pontokon már a kiváló természettudósok is méltányosabbak s mint Hamann Otto azzal csititják a zelotákat: megálljatok; szappanhabbal és gliczerinnel életet eddig nem támasztottunk, csak a kezünket mostuk meg; gondolom, hogy ez irányban tovább nem mehetünk, hiszen már az absurdum-hoz értünk. Azután igy folytatja: »Vannak emberek, kiknek oksági érzékük ki van elégitve, ha azt mondják, hogy az élet tüneményeit mechanikusan kell magyarázni s ezek a materialisták. . . . De akik ezzel be nem érik, hanem mélyebben kivánnak behatolni a történés titkaiba, a természet mivoltába, azokat nincs jogunk attól eltiltatni. Akinek e részben saját speciális tudományszaka elég, azt szinte megirigyelhetnők; de ne bántson másokat, kik azt hiszik, hogy a tudományszakok alá vannak rendelve az össztudománynak. Minden tudományszak, a mechanika, fizika, chemia, biologia, mely ismét psychologiára, zoologiára, botanikára oszlik, a természetnek csak egyes, részletes oldalait karolják föl. Csak az a tudomány, mely mindezeket összefoglalva világnézetet képes alakitani, adhatja a teljes bepillantást a dolgok összefüggésébe.«

»Igy jutnak el azok, kik szaktudományuk egyoldalúságában és korlátoltságában megnyugodni nem tudnak, a filozofiához. Filozofiát egyetlen egy szaktudomány keskeny talapzatán, fölépiteni nem lehet. Mikor a materialisták azt állitják, hogy a mechanika, mely a dolgoknak csak egy

oldala, elégséges a filozofiai világnézet megalkotására, akkor máris zsákutczába jutottak, melyből mivel kiút nincs, azt képzelik, hogy a szellemnek egyáltalában nincs más útja.«

»Okszági érzékünk a világ végső okát keresi; ezt az ösztönt, mely a vallás ösztönével közel rokon, el lehet fojtani, de csak félreértés, még pedig a természetnek meg nem értése árán. Nem kis részben okozhatjuk ezért azokat a természettudósokat, kik szaktudományosságukon épült filozofiájukat nem tartották meg maguk számára, hanem a tömegek közé dobták. Akár müveltek, akár müveletnek voltak azok, kik ezt a nagy garral hirdetett bölcsességet bevették, mérget nyeltek s kárt szenvedtek, melyért a materialisták viselik a felelőséget. Az ő lelkükön szárad, ha ezren és százezren elidegenedtek vallásuktól, mert hittek nekik, kik állitólag tiszta tudományt árultak, holott a kritikához nem értő közönségnek oly dolgokkal szolgáltak, melyeket bebizonyitani nem lehet, s melyek legjobb esetben hipotézisek számába juthattak.« (i. m. 266 l.)

Érti ez alatt kivált a darwinizmust s a sarkában járó ősnemzést. Hiszen ezt szokták a vásáros természettudósok ráadásul adni a darwinizmusra. Mintha azt mondanák: uraim, a darwinizmus szép elmélet; tudjuk, maguknak is tetszik; hát fogadják el ezért a szép elméletért az ősnemzést is kegyelmesen. Ne nézzék, hogy nem lehet azt bebizonyitani; gondoljanak arra, hogy nélküle a darwinizmus is csak szép álom. Egészen igy beszél Haeckel: »Wenn sie — igy szólitja meg hallgatóit, die Hypothese der Urzeugung nicht annehmen, so müssen sie an diesem einzigen Punkte der Entwicklungstheorie zum Wunder einer übernatürlichen Schöpfung Ihre Zuflucht nehmen . . . Ich überlasse es einem jeden von Ihnen, zwischen dieser Vorstellung und der Hypothese der Urzeugung zu wählen.« (Natürliche Schöpfungsgeschichte. 309 l.)

Ez jenai elfogultság, de nem tudományosság, s ez az elfogultság szerencsésen kihalóban van. Quenstedt irja: »érteni a természettudós előtt annyit tesz mit látni, s ő csak ez alapon vonhat következtetéseket. De ha manapság az

utolsó, rongyos, kis szervezet sem támadhat szerves csira nélkül, ki lesz az a tudós, ha józan akar lenni, aki állitani merné, hogy az élet, a növény- s állatvilág föl egész az emberig a föld hideg méhéből való? Várjatok vele legalább addig mig ezt a kérdést eldöntötték. De némelyiknek oly kiállhatatlan az a gondolat, hogy a Teremtő a szervetlen tömegbe az élet leheletét lehelte bele, hogy inkább abszurd álmokban ringatódznak, csakhogy diadalt aratni látszassanak.« A következő sorokat pedig nem akarom leforditani, hanem ősi erejükben irom ide; Quenstedt folytatja: »Man lese nur die Werke derjenigen, die sonst mit der schärfsten Lauge des Verstandes alles zu beizen pflegen, was sich nur von menschlichen Regungen gegen abstracte Naturgesetze im uns aufthun will, man lese, wo es sich von organischen Anfängen handelt, wie dann im Busen der alten Formationen plötzlich aller Dreck von Leben wimmelt und die Allmacht der toten Erde im Schaffen nicht satt werden kann . . . Erlauben sich Philosophen solches, so kann mann darüber hinwegsehen . . . Als Naturforscher dürfen wir jedoch nur aus richtigen Beobachtungen schliessen, müssen aber dabei stets die Schranke bezeichnen, über die nichts hinausgeht.« (Sonst und Jetzt, 233. l.)

S minél tovább haladunk, annál szerényebbek leszünk; többet és alaposabban fogunk tudni, s kielégitőbb világnézetre teszünk szert. A közeledés megtörténik majd mindkét részről, s az ellentétek és szélsőségek el-eltünedeznek. »Wir sind inzwischen hierin bescheidener geworden« mondotta a berlini egyetem nagy aulájában 1899-ben Oskar Hertwig egyik beszédjében. »Szerényebbek«, ez különös egy szó a természettudományban! Mi köze van az exakt biologiának, a mikroskopnak s a reagenciáknak, mathematikának és mechanikának a szerénységhez? hisz az igazság mindig szerény. Az igazság mindig az, de az ember nem mindig az. Valamint az egyes ember életében találni korszakokat, melyekben elkapatottá lesz egyes sikerektől és vivmányoktól: úgy a tudomány fejlődésében is vannak idők, midőn szerencsés fölfödözések következtében vérmes remények

izgatják a közvéleményt s föltétlenül biznak a tudomány hatalmában; ilyenkor a vágy szüli a gondolatot, az rontja le a választófalat a valóság s a költészet közt, az ver hidat a lehetséges s a lehetetlen közé. Nem szabad rosz néven vennünk ezt az ideális lelkesülést. A természet fölismerésének határai nagyon elmosódottak, másrészt pedig a tudomány annyi ragyogó fölfedezést tett, hogy az optimismus a tudomány terén is jogosultnak látszik; különben is az elfogulatlan optimizmus hatalmas hajtó erő, melyet sehol sem nélkülözhetünk. (Natur u. Offenb. 46 k. 458. l.)

Az elfogult, az irányzatos optimismust érti Hertwig s róla mondja, hogy szerényebb lett. Arra ráfér a szerénység mint tudományunkra a mérséklet. Fogadjuk el a négy nagy tényt, a négy nagy erőt: a szervetlen anyagot a jegeczedés titokzatos erejével, a szerves világot három országával: a a növény-, s az állatországot s az embert a szellemi lét kikezdéseivel.

Ez a tények valósága s a tudás szerénysége!

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Magyarország és a római Szentszék. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. Irta Fraknói Vilmos I. köt. 1000—1417. A magyar királyság megalapitásától a konstanczi zsinatig. A sz. István-társulat tud. és irod. osztályának kiadása, XVI. és 404 l. Ára 7 K.

Fraknói Vilmos püspök és váradi kanonok Magyarország politikai és egyháztörténelmének szerencsés kezü és fáradhatlan kutatója, megint kiadta egyikét műveinek, melyekkel gyarapitotta hazánk multjának történetét. »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel« czimen három kötetes nagy művet irt, melyből most hagyta el a sajtót az első kötet.

EMBER ÉS EVOLUCZIÓ.

Irta PETHŐ dr.

Eljutottunk fejtegetéseinknek legérdekesebb pontjához, az emberhez.

Az ember a természet Benjaminja. A jégkorszakban lép föl mint a teremtés legtökéletesebb alakja; azelőtt sehol semmi nyoma. Ez újszülöttnek is kérjük születési bizonyitványát, hogy ne mondjam keresztelő levelét; fölvetődik tehát a kérdés: honnan jött s mikép lett, ha előbb nem volt? s miért tünt föl csak a vénhedő fizikai világ ily előrehaladott stádiumában?

E kérdés körül imbolyognak az emberi gondolatok, mint a szúnyogok az esti napsugárban; számuk légió, s nemzetiségük kifogyhatatlan; hamar pusztulnak, de hamar támadnak újak a régiek nyomában. Arra is alkalmazhatnók a szúnyogokról vett hasonlatot, hogy az ember eredésének kérdése körül való imbolygásukban a legcsipősebbek s a legmérgesebbek. Sok indulat, sokféle szenvedély szűrődik e gondolatok közé.

Az apostol czitálja a görög poëtát: *τὸν γὰρ καὶ γένος ἐσμέν* (Act. Ap. 17, 28.); isteni nemzedék vagyunk s a Genezis ezt az isteni nemzedéket az Isten alkotó kezeiből lépteti a földre: Isten teremtette az embert az ő képére és hasonlatosságára. Az irásmagyarázat e szavakat úgy értelmezte, hogy Isten az embert közvetlenül teremtette teste és lelke szerint; nemcsak lelkét alkotta meg, de teste is teremtő akaratának közvetlen műve. Most azonban az evolucziónak kérdése fölzavarta e helyen a kommentároknak tisztán csörgedező vizeit, fölverte a csendet és száz kérdéssel rohant bele az évszázadok óta csendes szentélybe. Hogyan teremtette Isten az embert? Közvetlenül-e vagy közvetve? nem mondhatnók-e, hogy lelkét közvetlenül teremtette, mialatt teste az evoluczió lépcsőjén alakult ki? E jóindulatú

kérdésekbe belezúgja a radikálisok csoportja a maga elszánt nézetét: nem kell, s nem is szabad szétszakitani az embert; nem lehet kétféle forrásból fakasztani tőről metszett egyéniségét; ha képesek vagyunk kimagyarázni az evoluczió révén az emberi szervezetet, minek akkor máshonnan eredeztetni a lelket? a lélek az emberi szervezet funkcziója! szóval itt nyüzsögnek a modern fölfogások s evoluczió, filozofia, teologia szót kérnek s nyilatkoznak.

Az evolucziónak sorsa e ponton dől el. Igaza van Hamannak, mikor mondja, hogy az evoluczióra nézve a lenni és nem lenni kérdése attól az állásponttól függ, melyet az emberi leszármazás kérdésében elfoglalnia sikerül. Megbirkózik-e az emberrel, s kiterjeszti-e uralmát a teremtésnek e koronájára is? Vagy az ember kerekedik-e fölül s méltóságának okmányát s nemességének levelét nem az evoluczióval, hanem az önálló teremtéssel hitelesiti-e? S mire való akkor egyebekben is az evoluczió? Ha az embert kiveszszük az életnek ez egységes magyarázatából, vajjon nem vehetjük-e ki akkor az életnek többi alakjait is? a természetnek nagyszerű egységét tekintve egységes elveket is kényszerülünk benne ható tényezőkül fölléptetni s ha az életnek folyamát lezsilipezzük az embernél s külön forrást fakasztunk életének, lezsilipezhetjük azt akkor másutt is s mindenhová önálló elveket s külön teremtéseket gondolhatunk.

Igy áll a dolog. Valóban kiváncsiak lehetünk arra, hogy mit fog csinálni az evoluczió az állati s az emberi létnek határvonalán? Meg fog-e tisztelettel állni az ember előtt s kalapot emelve szellemi fönségének, lemond az emberre való igényeiről s nem állitja be őt is az egymásból fejlődő alakoknak sorába? Ifjukori hevülésében s radikálizmusában talán az állatoktól eredezteti majd az embert s nem méltányolja értelmi, erkölcsi, vallási különállását? Sok kérdés gördül itt nehézségképen a gondolatnak utjaira. A tudomány ösvényei e ponton még nagyon meredekek. A radikalizmus elcsábithatja a kikezdő gondolatot s túlzásokra ösztönözheti. Viszont a begombolódzott konzervativizmus kiátkozhatja az evolucziónak leglágyabb puhatolódzásait is

s káromkodásnak bélyegezheti minden okoskodását; mert ha lesznek, kik az evoluczióért való rajongásukban állattá szeretnék degradálni az embert; lesznek olyanok is, kik meg akarják majd forditani a nyársat s kimondják nyersen: nekünk az ember több mint az állat, s a valóság, mely az embernek értelmi, erkölcsi s vallási önállóságát hirdeti, több előttünk mint egy tudományos szisztema; vessük el tehát inkább az evolucziót, mint az embert. Az emberi méltóság legyen a kétségbevonhatlan tétel s ne az evolucziò; az ember legyen az Archimedesi pont, melyről mindent, az evolucziót is ki lehessen emelni sarkaiból.

Ha az Archimedesi pont igazán az s ha a tétel való igazság, akkor ez az eljárás helyes. Mikor a determinizmussal szemben néhány radikális franczia filozofus kijelentette, hogy nekik nem kell modern (értsd pozitivista) tudomány, ha a szabad akaratot nem lehet vele megegyeztetni; mert a szabad akarat az emberi létnek elsőrendű ténye s az erkölcsi életnek alapja, mig a mechanikus természetmagyarázatnak kizárólagos általánositása őrült világnézet; mikor továbbá ők ebből azt következtették, hogy okosan cselekszenek, ha inkább a valósághoz ragaszkodnak mint a teoriához: akkor a franczia filozofusok e kijelentéséhez szó sem fér, bár a czéhbeli monista tudomány, ha lehetne, mágyán süttetné meg ez eretnekeit. De az evoluczióval nem igy állunk.

Az evolucziò nem tagadja az ember méltóságát, valamint nem tagadja értelmi, erkölcsi, vallási életének különállását sem. Ha ezt tagadná, méltán rávághatnók: veszszen inkább a teoria, mely hamis, mintsem hogy elpártoljunk a valóságtól. Másrészt annyi bizonyos, hogy az ember test szerint összefügg az állatvilággal, mialatt lélek szerint a létnek uj országát nyitja meg. Mit csináljon már most a természettudomány? az igaz természetismeretnek föladata lesz a testet és lelket, e két széthúzó elemet valamikép egyesiteni s a létnek e ponton megnyiló örvényét áthidalni. »Die Aufgabe der Anthropologie — irja Snell — kann nur sein, die Anerkennung der unermesslichen Kluft zwischen

Mensch und Thier mit der Anerkennung des physischen Verwachsen- und Verschmolzenseins von Mensch und Thier zu verbinden.« (Vorlesungen über die Abstammung des Menschen. 52. l.)

Az emberi embryo kifejlése ugyanazon utakon jár, mint az emlős állaté. Embryonális fejlődésében először a gerinczesnek általános ősformáját tünteti föl magán; azután föllépnek rajta az emlősnek jellegei, azután bizonyos rendnek, s végül sajátos fajának ismérvei. Az ember a testi fejlődés és élet analogiáinak ezer és egy szálával van odakötve az állat-világhoz, kikerülhetlen tehát a problémának fejtegetése, hogy az ember föltünése a jégkorszakban nem kapcsolódik-e egy előző tipushoz vagy pedig különálló teremtésnek veendő-e test és lélek szerint egyaránt?

Ezek a tekintetek rákényszeritik a teologusokat s filozofusokat e kérdés tárgyalására; semmiféle komoly irányzatuk nem kerülheti ki e munkát.

Vessünk először egy tekintetet a természettudomány álláspontjaira, melyeket az emberi leszármazás kérdésében elfoglal, azután ismertetjük majd a kath. gondolkozást s reméljük, hogy biztató s megnyugtató eredménynyel zárhatjuk le e kényes kérdés fejtegetését.

A triviális leszármazási-elmélet — igy nevezhetem a hitetlenség indulatosságával lármázóknak nézetét — nagyon egyszerüen fogta föl a kérdést; szerinte a tökéletesebb alak a tökéletlenből fejlődött ki; a legtökéletesebb alak is honnan vette volna magát máshonnan, mint az alsóbb rendű, tökéletlenebb állatokból; az ember tehát majomból lett. A majomban még nem mocczant meg az értelmes lét öntudata; tompa, állatias érzésben folyt le élete; valami szerencsés ösztön öltöztette a legszerencsésebb majmot az emberi öntudat méltóságába. Méltán mondhatjuk e fejlődést szerencsésnek, de ugyanakkor természetesnek kell azt mondanunk s száműznünk kell az isteni rokonságnak megtévesztő képzeletét.

Ez a nyers gondolat kisértett Voltaire s az Encyclopaedisták fejében, kik semmiféle nehézséget nem láttak

abban, hogy az ember majomtól származzék; nagyobb nehézség volt nekik az, hogy honnan vette magát a majom; sőt hogy ez a nehézség se feszélyezze őket, beérték a medvével s ráfogták, hogy az olyan haladópárti maczkó, mely nem átall gyakran hátsó lábain járni, idővel emberré fejlődhetik. A Schelling nyomain járó természetbölcselet szintén el volt ragadtatva a majomnak magas fejlettségétől.

Ezekkel a leszármazási bohóczságokkal szemben Cuvier mentette meg a gondolkozás méltóságát s nevetségessé tette a képzelődő természettudományos dilettantismust. A cuvieri iránynak befolyása alatt mondotta Burmeister: »die Bestie möcht ich sehen, aus welcher der Mensch hervorgegangen ist.« De a majomdivat ismét előtört, midőn Darwin mechanikus leszármazása kezdte sugalmazni a természettudósok eszejárását, s szenvedélyes megháborodásokat vont maga után a XIX. század intelligenciájának világában.

Ezen is túl estünk s most már annyira vagyunk, hogy senki sem keresi az embernek ősét egy most élő majomfajban, hanem valami ősi majomban, melyről Darwin csak annyit sejt, hogy éji állat lehetett, hegyes fülekkel s hogy fákon lakott. Ez a jellemzés nem elégitette ki a filozofáló evoluczionistákat s azért azt mondták: nem elég e majomnak külső hasonlatossága az emberhez, hogy ember fejlődjék belőle, adjunk neki valami belső tehetséget, melynél fogva tökéletesbülő tipusnak tarthassuk az értelmi élet felé: »ein im Sinne des Vernunftcharakters perfectibler Affe«, ez David Strauss módositási javaslata. A gondolat nem rossz; csak az a baj, hogy ha annak a tökélesbülő lénynek esze volt vagy észszé kifejlődő képessége, akkor az máris ember vagy legalább szunnyadó ember volt s nem majom. A külső hasónlóság épp az élet irányainak kiindulásánál keveset nyom a latban; minden a tipusba befektetett képességtől függ, mely ha nem is fejlett még ki, de tehetségileg már megvan. A teknősbékának s a sasnak embryoi a fejlődés bizonyos pontján teljesen hasonlók egymáshoz, de a hasonlóságnak daczára, az egyik embryóból teknősbéka, s a másikból sas fejlődik.

Érdekes utat ir le az evolucziónak gondolata. Kezdetben a tőről metszett majom elég, vele beéri az evoluczió; később a majom azonosittatik az emberrel, legalább annyiban, hogy oly majmot vesznek föl, mely az értelmi fejlődés vonalán áll, s akkor már boldogulnak. Az evoluczió azonban átlag mindenütt ignorálta a belsőt s csak a külsőre fektetett súlyt. Azért csapott át a harcz lángja az anatomia mezőire; itt akarták eldönteni a vitát. Inkább képzelődésnek kvalifikálták az embernek szellemi fensőbbségét s természetének méltóságát, melyre csak azért büszke az ember, mert »isteni eredetűnek« tartja magát, semhogy az értelmet mint főjelleget minden anatomiai különlegességnél többre becsülték volna. Az értelem mellékes volt, az anatomia volt előttük a fő, s azért az anatomiában kellett eldönteni, van-e lényeges különbség vagy nincs az ember s a majom közt.

Huxley tényleg igy tett; anatomiával akarta az ember szellemi igényeit megalázni s a képzelődőt kijózanitani. Nincs igaza Cuviernek — mondotta Huxley — (Ueber die Stellung des Menschen in der Natur), hogy az ember kétkezű és kétlábú, a gorilla is kétkezű s nem négylábú. S miután szétszedte a gorilla lábcsontjait, halljuk, hogy mily következtetésre jut: tehát csak por az ember, vagyis nincs halhatatlan lelke. Az anatomiai fejtegetés itt tagadhatatlan más mezőre, még pedig tilosba csap át, de érzelmeinek jellemzésére ez a félrelépés megfizethetlen.

K. E. von Baer szembeszáll Huxley nézeteivel s mondatról mondatra czáfolja és pedig nem abból a czélból, hogy az embernek erkölcsi és értelmi méltóságát mentse, hanem azért, mert természettudományellenes helytelen tendenciát látott benne. De jóllehet Baeren kivül Lucä, Pagenstecher, Brühl, Bischoff s még azelőtt Burmeister is ellene nyilatkoztak a Huxley-i irányzatosságnak, azért a darwinisták mégis Huxley-hez sorakoztak.

Baer jól tette, hogy Huxley ellen föllépett, de a kérdést bizonyára nem az anatomia fogja eldönteni. Vajjon a majom kétkezű vagy négykezű, az nem változtat a dolgon. Már Isidor St. Hilaire azt irta Cuvier négykezűiről: Ha

csak erre a különbségre épitünk, akkor az ember nagyon közel, meg másrészt nagyon messzire esik az állatoktól. Nagyon közel hozzuk az állathoz, ha kezekre és lábakra*s nem az értelemre fektetjük a fősúlyt; nagyon messze hozzuk annyiban, hogy a testalkatot véve elszakitjuk a majmoktól, már pedig azt nem helyesen tesszük, mert a majmok közelebb állnak az emberhez, mint a félmajmokhoz. Mit használ tehát az embert beleállitani az állatvilágba, az emlősök soraiba, bár külön czim alatt is, t. i. hogy kétkezű, mialatt a majom négykezű? megmentjük-e azáltal különállóságát? Anatomiával nem menthetjük meg! »Was ist also die Ordnung von Blumenbach und Cuvier? ein unpraktischer Vergleich zwischen zwei einander entgegen gesetzten und unvereinbaren Systemen, zwischen zwei Reihen von Ideen, welche in der Sprache der Naturgeschichte klar durch folgende zwei Warte ausgedrücht sind: *Menschenreich* und *Menschenfamilie.*« Vagy amint az a falusi gyerek mondotta, kit a tanfelügyelő kérdezett, hogy melyik országba tartozik az ember? a növény-országba-e, vagy az állatországba? azt feleltc: a mennyországba. *Az ember nem képezi az állatországnak faját, nemét, rendjét, még családját sem; ő egy más világ.* De más világ nem csontvázának szerkezete, hanem szelleme miatt! »Eine andere Reihe von Ideen«, ez a jellemző és döntő.

A radikális evoluczió hiveinek s a darwinistáknak szemeiben, no meg a látszaton rengő nagy közönség előtt az anatomiai hasonlóság mindig óriási argumentumul szerepelt s szerepel majd ezentúl is. Nézzétek — mondják ők — a nagy hasonlatosságot a majom s az ember közt; nézzétek, hogy a félmajmoktól az emberhez nagy közön át kell haladnunk, de e közbe beleálltak az igazi majmok s mennyivel közelebb állnak ezek az emberhez! Képzeljetek már most magatoknak a harmadkorban egy még szerencsésebb tipust, mint a Gorillát vagy az Orang-Utangot s el nem tagadhatjátok, hogy ez volt az ember őse. S a tudományos anatomiai argumentálás nyomaiban járnak a pénzkereső darwinista irányzatosságok, melyek népszerüsitik a

tudományt s közvetlenül szemeink elé állitják a majomtól való leszármazás elméletét. Csak utálattal emlithetem a budapesti állatkertben történt merényletet az igazság és komoly fölvilágosultság ellen, midőn az Orang-Utang ketrecze mellé ültették mint az állatsor folytatólagos alakját Miss-Pastranát; vörös atlasz-ruhában ült ott az állitólagos majom-asszony, ki valóságos ember volt, de mert pathologikus eltorzulásokat tüntetett föl koponyája s mert szőr boritotta testét, ráfogták, hogy majom-ember; a nyakában függő kereszt nem menthette meg őt e gyanusitástól; de voltak nézők, kiknek épp a kereszt tünt föl s kik helyes érzékkel e jelről ismerték föl a legnagyobb különbséget az Orang-Utang s Miss-Pastrana közt.

A darwinista elfogultságban osztozkodó fölvilágosultság megvakul az anatomiai s filozofiai hasonlatosságok tényétől. Ez a tény tulajdonkép lidércztűz, de sebészeink, orvosaink, anatomusaink csaknem kizárólag e tűznél gyújtják meg tudományosságuk mécsét. Ilyen a divat, de nem ez a tudomány. Baer és Virchow tekintélye sem képes mérsékletre birni ez erőszakoskodó dilettansokat. Ezen majd csak az idő segit.

De véleményem szerint segit a helyes tudományos álláspontnak előtérbe való állitása is, mely Isidor St. Hilaire föntidézett szavaiban nyer kifejezést. Ez az álláspont hangoztatja az ember értelmi világát, mint lényeges különbséget ember és állat közt. A materialisták összegyűjtik az anatomiai hasonlatosságokat s azokkal argumentálnak s az evolucció elleneinek bizonyos csoportja kutatja az anatomiai különbségeket s azokból csinál torlaszokat az »emberi méltóság« ellen irányuló forradalomban. Isidor St. Hilaire szerint: »ez egy ügyetlen összehasonlitás két egymással ellentétben s összeegyeztethetlen világ közt, a fogalmak két különálló sora közt.« S Stoppani kérdezi Huxley elleneit, hogy mily eredményre jutottak annyi fiziologiai s anatomiai összehasonlitó tanulmány után? s azt feleli: semmi egyébre, mint arra, amit már régen tudtunk, hogy t. i. az ember, amennyiben érez, annyiban úgy funkczionál mint az állat.

Azután folytatja: Ha azonban tényleg ránk hasadna valamikor az a nap, melyen föltalálnók azt a foszil-majmot, mely a szervezetet illetőleg nem különböznék többet az embertől, mint amennyire különbözik a kutya a farkastól, a ló a szamártól, a simpansz a gorillától, ugyan megadnák-e magukat Darwin ellenei? Soha — felelik. Pedig — bocsánat — a szisztema s a methodus, melyet követnek, oda konkludál. Föltételesen már beismerték, — tudom, hogy nem tudatosan, de tárgyilag, — hogy az ember azért nem származik a majomtól, mert máskép van szervezve, tehát ha kimutatják a darwinisták, hogy az ember s a majom szervezete közt nincs lényeges különbség, akkor ők is elfogadják, hogy az ember a majomtól származik. Pedig ez az állásfoglalás helytelen s ők tagadják is, hogy ez álláspontra helyezkednek. Kár tehát azt a benyomást kelteni, mintha ez volna tényleg az ő álláspontjuk.

A darwinistákkal szemben az igazi álláspont az, hogy hangoztassuk, hogy az ember nem állat, hogy van ember és állat között lényeges, lénytani különbség, mely az emberben az értelem, az erkölcs s a vallás világát teremti meg. Ezenkivül ne állitsunk semmit. Ne mondjuk, hogy az anatomiai különbségek oly nagyok, hogy az evoluczió elő nem teremhette az embernek testét. Hátha előteremtette? Hátha az emberi szervezet tényleg nem közvetlenül teremtetett az Istentől, hanem kifejlett az evoluczió skáláján?! A mi tézisünk nem az, hogy az embernek van a majomtól lényegileg különböző szervezete, hanem hogy van lényegileg különböző természete.

Tehát az anatomiai különbségek vagy hasonlóságok nem döntenék el a kérdést. Ami erőlködéseket végeznek pedig a zoologiában az embernek az állatiasság zászlaja alá való besorozásában vagy különállóságának föltüntetésében, az nagyon magán viseli az irányzatosságnak jellegét. Gondoljunk csak Miss-Pastrana elhelyezésére az állatkertben!

Hányszor volt arról szó, vajjon a zoologiai rendszerben az embert külön osztálynak vagy külön rendnek, külön családnak vagy csak fajnak nézzék? E kérdésre nem adtak

kielégitő feleletet; mindig volt kifogás az osztályozás ellen. Ez az eredménytelenség már magában is mutatja, hogy az állatország osztályozásában alapul vett fogalmak és ismérvek az emberre nem alkalmazhatók. A közönséges s elfogulatlan világnézet ez osztályozás iránt nem érdeklődött; lényegtelen volt előtte! A tudomány, az egységesités szempontjából természetesen hajlott az embernek s majomnak közös nem vagy család alá való foglalásához; de általános volt s lesz mindig az érzés, hogy itt két külön világról van szó: *az állat- és ember-világról.* Remekül nyilatkozik e pontra nézve Snell (i. m. 47. l.): »Wer von Menschenfamilie oder von der Menschengattung oder Menschenart spricht, der hat nicht den Menschen als solchen im Auge, sondern nur ein der Einsetzung in die Rahmen der Naturgeschichte sich fügendes Object, bei welchem *das Wesen des Menschen* ganz ausser dem Spiele bleibt.«

A legujabb időben sem értünk el semmi eredményt az ember származásának kutatásában; ott vagyunk, a hol voltunk; az anthropologia uj leletei világosságot nem árasztottak e kérdésre; a fölfedezett régi ember-koponyák mindenütt az ember-tipust tüntetik föl magukon s az átmeneti alakra sehol sem bukkanunk. Az embernek előbb hirdetett mesés régisége is eloszlott; a harmadkorba többé nem helyezik vissza az embert. Az emlősöknek egyetlen egy faja sem származott ránk az eoken- és miokénből; egyetlenegy faj van, mely a pliokénből maradt ránk, a viziló. Legalább is furcsa volna, ha az ember a harmadkorból átjutott volna hozzánk, az uj-korba; sokkal valószinübb, hogy a harmadkor végén az elváltozott világgal, megjelenik az ember is. Az ember régiségének álma tehát szétfoszlott s vele együtt foszladozik a remény a telivér darwinistákban is, hogy a természetes s az ivari kiválás révén kimagyarázzák a majomtipusból az embert.

Nem változtat e dolgokon az sem, hogy az ősembernek megszerkesztették már arczképét is; adtak neki kiálló állkapcsot, térdben erősen meghajlott, kurta lábakat, hosszú karokat; ráfogták, hogy barna vagy fekete volt a bőre;

gyapjuszerü a haja; hogy hosszú szőr födte testét; nem tudott beszélni, azt később tanulta meg. Ez mind merő képzelődés, melynek alapul nem a tények, hanem a rendszer szolgál.

Az Anthropologia tényei valóban nem elégitik ki a lelkes evoluczionistát, s azt gondolnók, hogy talán megszakad az emberben az evolucziónak láncza, s külön, önálló helyet kell számára kijelölnünk. Másrészt pedig érezzük, hogy az evolucziő aligha fog az embernél megállni s azt az elvet, hogy az evolucziót az állatvilágra ugyan ki kell terjeszteni, de oly föltétel alatt, hogy az ember előtt tisztelettel megálljon s ne vigye át uralmának igényeit reá is, aligha fogja az egységes rendszer elfogadni. S valóban, ha az ember szervezet tekintetében annyi kapcsolatot tüntet föl az állatvilág s önmaga közt; ha chemiai összetétele, anatomiai szerkezete, életfunkcziói ugyanazok; ha az állattól tényleg nem különbözik másban mint értelmes lelkében: vajjon sikerül-e akkor az evolucziónak korlátát az ember s az állatvilág közt fölemelni? Az nagyon nehezen fog menni.

Az evolucziónak e természetes térfoglalásától megijedve, némelyek a másik véglet radikalizmusába csapnak át s igy okoskodnak: az evolucziót az emberre alkalmazni nem lehet; már pedig ha az állatvilágra alkalmaznók, akkor az emberre is ki kellene terjesztenünk azt: tehát az evolucziót sehol sem fogadhatjuk el.

Ez is dogmatizmus és lehetetlenségről beszél.

Az evolucziót illetőleg senkinek sem tanácslom, hogy lehetetlennek tartsa; azt nem szabad állitani. Valamint sok a túlzás s az émelygős filozofálás az evoluczionisták táborában: ugy lehet túlzás köztünk is; s ha ők sok bakot lőttek idétlen állitásaikkal, nekünk magának a gondolatnak visszavetését nem szabad ezekre a túlzásokra alapitanunk.

Az evolucziót, mely az embert testére nézve az állatvilágból szeretné leszármaztatni, háromféle szempontból tekinthetjük: filozófiai, természettudományos és teologiai szempontokból. A filozófiának sok nehézsége lesz az evolucziő

ellen, melyekkel itt tüzetesebben nem foglalkozunk, miután később még lesz róluk szó; a természettudomány lelkesül az evoluczióért s nem akad fön a metafizikai nehézségeken; a theologia pedig osztja a filozófiának aggályait. De ha az evolucziót csak az állatvilág keletkezésének kimagyarázására használjuk, akkor a theologiával össze nem ütközünk; legalább dogmatikus nehézségei nem lesznek a theologiának az állatvilág evolucziója ellen; a dogmatikát csak az ember eredése érinti. A világ teremtésének hat napja a szentirás első fejezetében semmiféle nehézséget nem támaszt az evoluczió ellen, sőt ugy látszik nagyon ajánlja azt a gondolatot, hogy a világ a benne rejlő erőknél fogva s nem ismételt uj teremtések által lett.

Mennyiben áll fönn tehát most az evoluczió s mennyiben terjeszthető ki az emberre?

A természettudósok az evolucziót az ember testének leszármazásában nem akarják föladni; tehát az embert is beleveszik a leszármazás soraiba. De mikép boldogulnak már most az embernek különállóságával? állat-e vagy ember-e az ember? állatból lesz-e az ember?

Erre nézve két modern tudósnak vélekedését akarom itt közölni, mely érdekes világitásba helyezi a kérdést; az egyik Karl Snell, volt jenai egyetemi tanárnak, a másik Otto Hamann, göttingeni magántanárnak nézete. Mindkettő kimondja, hogy az ember nem lehet az állatból, vagyis, hogy *egy valóságos állat nem fejlődhetik emberré.* Ez az ő alaptételük; mily rokonsági összeköttetés lesz tehát ember s állat közt?

Snellnek fölfogása a következő.

A világban van evoluczió; az élet kifejleszti alakjait, egyikét a másikból. Nem lehet mindenből minden, sőt az a Teremtő terveiben határozottan ki van pontozva, hogy miből mi fejlődhetik. Snell szerint *az emberi létre képesitett őstipus volt a Teremtőnek első müve.* Az élet az emberi létre képesitett őstipussal kezdődik; az ősalak a »homo in potentia.« Senki sem ismerne ebben az ősalakban az emberre, mert hiszen nem emlős még, nem is gerinczes, nem

is féreg, hanem az alsó tipusok legalacsonyabbja ; de ha belátna valaki ez ősalak fejlődési képességébe, ha psychéjének szunnyadó tehetségeit ismerné, látná, hogy *ez nem állat*, hanem képesség szerint ember. S valóban, ha megnézzük az ember-embryót fejlődésének kezdetleges stadiumaiban, vajjon ráismerünk-e, hogy ebből ember lesz? soha; de ha ez embryo szunnyadó psychéjét ismernők, tisztába jutnánk mindjárt aziránt, hogy ez az alak valóságos ember. Hasonlóképen, mondja Snell, kell elképzelnünk az ősteremtést. Isten emberi létre képesitett alakot teremtett, mely azután különböző formát öltött, pl. a féreg, a gerinczes, az emlős formáját öltötte magára; de jóllehet ez alakokon ment át, azért mégsem volt tulajdonképen sem féreg, sem gerinczes, sem emlős-*állat*, hanem ember volt *ily alakban, ily tökéletlenségben.* Végre aztán kifejlett az egész képesség, kibontakozott az egész tervezet s amit a Teremtő a csirába fektetett, az kivirágzott teljesen: a fejlődésnek ez a koronája, a psychének ez a virága *a test és lélek szerint kifejlett ember.*

S honnan eredtek az állatok? az állatok *az emberi létre képesitett őstipusnak* oly irányokba kiinduló fejlődései, melyekben a psyche ki nem fejthette a benne szunnyadó erőket, s igy azok eltompultak s állatokká lettek. Például, a gerincztelen állattipusok közt sok van olyan, melynek szervezete kizárja a gerinczes tipusba való átmenetet. Éppenúgy vannak az emlősöknek osztályai, melyek nem emelkedhetnek magasabb fokra éppen szervezetüknél fogva; ezekből ember nem lehet. A haladást kizáró sorok mellett azonban törtet egy más sor, mely szerencsésen halad s egyre tökéletesebb formát ölt; ez a sor a teremtésnek tengelye s törzse. »Die Reihe von . . . solchen Geschöpfen, welche auf keiner erreichten Organisationsstufe sich bequem betteten, sondern dem Trieb und Drang zur Ausgebärung einer höheren Organisationsstufe folgten, diese Reihe haben wir *den Grundstamm der Schöpfung genannt.*« (Vorlesungen über die Abstammung des Menschen. 150. l.)

Igy függ össze ember és állat. Igy áll külön az állattól az ember.

Snell tehát kezdet óta teremtve gondolja az emberi tipust, de fejletlenül; ez a tipus fejlik s tőle elválnak a hozzá valamikép közel álló alakok; ezek az elvált alakok állatok; az alatt pedig egyre tovább fejlik az emberi tipus, mig végre mai tökéletességét éri el. Az az emberi tipus soha sem volt állat, de tőle származtak állati formák. Eszerint *nem az ember lett a majomból, hanem ellenkezőleg a majom az emberből.* Ugyanis megesett, hogy a variáczió következtében nem minden nemzedék volt alkalmas az értelmes lét felé közeledni; azok, melyeknek szervezete nem esett bele a tovafejlődés vonalába, állatok lettek; a szerencsésen tovafejlődő alak pedig az emberré való átalakulás szerencsés képességével tovább haladt, mig végre teljes ember lett.

A metafizika Snellnek e gondolatát csak egy tekintetben méltányolhatja; t. i. az domborodik ki e fölfogásban, hogy *az ember nem lett az állatból.* A többire nézve azonban a nehézség árja áttöri a Snelli jóindulatnak gátját s elsöpri e szisztemát. Mi legyen az az emberi tipus, mely nem állat s mégsem ember? Ki legyen az a szunyadó ember, s hogyan s minek kifejlődése által lesz ez az emberi őstipus emberré? talán, hogy a lélek kezdet óta van teremtve, de alkalmas szervezet hiányában nem fejtheti ki erőit? Mire való volna az ilyen végtelen, öntudatlan léte az értelmes léleknek? vagy talán azt mondjuk, hogy az őstipusnak nem volt értelmes lelke, hanem csak képessége az evoluczió folytán úgy kifejlődni, hogy a lélek hordozására alkalmasnak bizonyuljon, s mihelyt ezt a tökélyt elérte, Isten lelket teremtett beléje? Ilyen értelemben még kegyelmes elbánásban részesülhet ez a nézet; de akkor az az őstipus valóságos állat, mely csak később lesz emberré az értelmes léleknek a szervezetbe való beleteremtése által.

Ha a teremtésnek őstipusát emberinek veszszük föl, mely meg van bizva, hogy szerencsés fejlődés után a természet koronájává emelkedjék: mikép származhatnak ez emberi őstipusból állatok? állatok a nem állatból? hogy eshetik vissza az emberi tipus az állatiba? Ezekkel a nehézségekkel Snell meg nem vivhat; okvetlenül elbukik. Magya-

rázata megmentené az emberi értelemnek különálló sőt uralkodó állását az egész állatvilág fölött, de állatai nem lesznek állatok. Ha egységes evolucziót akar, akkor a lelket is bele kell már fektetnie az őstipusba; de ha azt belefekteti, hogyan fejlik az emberi őstipusból az állat? Az nem lehet.

Otto Hamann spekulácziója pedig a következő.

Kezdet óta megvoltak az állatoknak alaptipusai s ezek közt átmenetek nincsenek. Sem a palaeontologia sem a zoologia nem mutathat adatot, mely valószinüvé tegye azt, hogy a giliszta gerinczessé fejlődött. A brachiopodok, molluszkok, férgek közvetlenül lépnek föl; a gerinczesekkel sokan később találkozunk, de fölvehető, hogy az őstipus a palaeozoi korszak óta megvolt, mihelyt az életviszonyok azt megengedték. Nem találunk átmeneteket tipusról-tipusra, de még ugyanazon tipus osztályai közt sincsenek átmenetek. Csak szükebb körben, ugyanazon rend körében sikerült egyes esetekben sorokat összeállitani, melyekről azt lehet föltenni, hogy egymásból lettek.

Ezek az ősalakok még nem rögződtek meg változatlan nemekké és tagokká, hanem alakulási képességük volt majd ebben, majd abban az irányban; a gerinczes tipusból is mint sugarak a központból, kiágazódtak a halak, hüllők, madarak, emlősök; ezek is kezdetben még többé-kevésbé határozatlanul képviselték a tipust, s az emlősök ismét további fejlődésükben erszényesekké, ragadozókká, rágcsálókká, patásokká ágazódtak s a fejlődés különböző fokain megállapodtak.

S mikép lett ezekből az ember?

»Az emlősök különböző rendjei mellett fölállitunk egy külön rendet az ember számára. Azok az ősalakok, melyekből a majmoknak rendje származott, az embernek létet nem adhattak, hanem csak oly ősalakokra nyulhatunk vissza ez okoskodásunkban, melyek be nem érték az állati lét magaslatával, s egy *belső sürgető szónak* engedelmeskedve, tovább felődtek. Ha azt mondjuk, hogy az emlősöknek különböző rendjei ősalakokból fejlődtek, nem szabad a most ismert s

teljes kizárólagossággal kialakitott patásokra vagy erszényesekre gondolnunk; mert az egyes jellegek, melyek erős korlátot húznak ez idő szerint az alakok közé, kezdet óta nem voltak meg ily fokban, igy például a végtagok emberi lábbá, majom-kézzé, bőregér-szárnynyá, s a lónak egy patás lábává csak később alakultak át, s az ősalakon ily határozottságban még nem voltak kifejezve . . . Azt az ősalakot, mely folyton »*az emberi lét felé tört*«, mely tehát a képességet, hogy nyelvnek, vallásnak, erkölcsnek hordozójává legyen, magában rejtette, tartjuk az ember ősének. *Voltak benne lelki tehetségek, melyek az állatiasban el nem merültek.* Igy azután van ez ősalak változataiban egész sorunk, mely az állatias mellet halad, vele nem elegyedik, s mégis vele összeköttetésben marad . . . Mikor az ember ősalakja az emlősnek fokozatát elérte, s hasonlóbbak lettek az állat s az ember, mint voltak akkor, mikor még a gerinczesek alsóbb alakulásán estek át.« (i. m. 134. s. k. l.)

Tehát az embernek voltak ősalakjai, voltak elődei; ezek az elődök nem voltak állatok; de nem voltak emberek sem, csak *képességileg*. Hamann elválasztja az embert az állattól, fejlődésének kiindulási pontjától kezdve; az Isten őstipust teremtett, mely emberré lett; ez az őstipus sohasem volt állat, s később sem lett majom. S hol vannak ez ősalakok? eddig sehol sem akadtunk rájuk.

A metafizika nem fog boldogulni ezzel a sem ember sem állat-tipussal; részben ugyanazon nehézségek támadnak ellene, amelyeket Snell képzelsége ellen fölhoztunk.

Ezen az úton nincs boldogulás. Állat és ember közt nincs középalak; mi legyen az ember képességileg? ez a képesség vagy a lélekre, vagy a testre vonatkozik; a testre kizárólag bizonyára nem vonatkoztatható, mert akkor valóságos állattal volna dolgunk, mely a testi fejlődés lépcsőjén fölsiet s tökéletesebb alakká idomul; ha pedig a képességet a lélekre vonatkoztatjuk, ellentmondásokba bonyolódunk; a lélek előttünk valóságos állag, s azt az Isten állatias, értem a lét alacsony fokán álló organismusba bizonyára bele nem fektette. Csak úgy foghatjuk föl valahogyan értelmesen az

evolucziót, ha fölveszszük, hogy az emberi test alsóbb rendü, állati alakokon ment át, mig végre fölemelkedett arra a tökélyre, mely a lélek hordozására alkalmas volt. Ekkor teremtette Isten a lelket.

Tudom, hogy ez a fölfogás is tele van nehézségekkel; kiváltkép az volna fölfoghatatlan ebben az evoluczióban, hogy hogyan kezelhetne s nevelhetne állati szülő értelmes lényt értelmes életre? Az ember állati életet él, ha nem nevelik emberré emberek. De erre itt nem térünk rá.

Snellnek és Hamannak gondolatai tehát végre is a Mivarti nézetben találnának elfogadhatóbb alakot, mely szerint az ember őse állat volt; lelki képessége értelmes lélekké nem fejlődhetett; de a teste igenis fejlődhetett, mig végre Isten lelket teremtett bele.

Mit értek el tehát Snell és Hamann, kik az evolucziónak hivei, de az embernek is különálló helyet iparkodtak szoritani a leszármazás soraiban s el akarták különiteni az állattól? semmit; a lelket nem tudják kifejleszteni sem ők, sem a darwinisták. Snell és Hamann ugyan szintén lelkesülnek az emberi méltóságért, s válltig állitják, hogy az ember állatból nem lehet, de állitólagos ősalakjaik, melyeken az embert levezetik, filozofiai monstrumok, s nem tudom, szerencsétlenségünkre-e, sehol föl nem találhatók.

E szerint az evolucziónak az emberre való kiterjesztésében azon a ponton állunk, hogy a lélek kifejtését az állatból a fanatikus darwinistákon kivül, senki sem engedte meg. Wallace megengedi, hogy a természetes kiválasztás kifejlesthesse az igazságosság s a fogékonyság fogalmait, de szerinte is nem fejleszthette ki az idő és tér, az örökkévalóság és végtelenség eszméit. Hogyan fejleszthette volna ki ezeket a természetes kiválasztás, mikor az csak a hasznosságot nézi, s ez eszmék a vadnak előnyt nem biztositanak. Honnan vette tehát ezeket az ember? Wallace szerint az embernél felsőbb lények nevelték az embert s közölték vele az absztrakt fogalmakat; de ezeket a felsőbb lényeket nem ismerjük. A nehézség meg volna oldva, ha Wallace egy felsőbb lényt fogadna el; akkor nem szorulna problematikus felsőbb lényekre.

S ha a lélek ki nem fejleszthető az állatiasból, kialakulhatott-e abból az emberi test? Ha bebizonyitják, elfogadjuk; ez idő szerint az evoluczió egységesitő igényein kivül semmi sincs, ami e föltevést ajánlhatná.

Nézetünket röviden igy foglaljuk össze: az emberi lélekkel felsőbb, különálló világ kezdődik; ezzel szemben a testi, a fizikai ember csak alapvetés, aláépités. Az emberi lélek teremtése Istennek külön aktusa; hogy azután a testet honnan vette hozzá, az ez idő szerint biztosan el nem dönthető.

Flammarion e tárgyról következőkép nyilatkozik: »A physiologiai s a modern statisztikai tanulmányok kimutatják, hogy az emberi test a Föld-bolygónak terméke. Súlyát, termetét, szöveteinek tömöttségét, csontvázának súlyát és térfogatát, élethosszát, a munkának s az álomnak váltakozó szakait, a légmennyiséget, melyet besziv, s a táplálék mértékét, valamennyi szervezeti ténykedését, a látszólag legönkénytelenebbektől föl a születések, házasságok s halálesetek számáig, szóval: az emberi gépezet összes elemeit s tényezőit a Föld-bolygó határozta meg s alakitotta ki.« (Les terres du ciel. 183. l.)

Az ilyen okoskodás garast sem ér; arány, viszony, vagy mint Leibnitz mondja: »harmonia, geometria, filozofia mindenben van«, de ez nem jelenti s nem bizonyitja azt, hogy a dolgok, melyek egymáshoz illenek, egymásból lettek. Az arány csak azt mutatja, hogy a dolgok czélszerüek. Azt régen tudtuk. Erre felé más gondolat nem lesz gyümölcsöző, csak az, mely az emberi s az állati testnek minden irányban kiterjedő analogiáját használja föl a rokonságnak kimutatására.

A szentirási elbeszélés a világ természettudományos fölértésében nem állja utunkat. A szentirásnak idebevágó részeit úgy fogjuk föl, hogy Isten kinyilatkoztatta Ádámnak önmagát és müvét, a teremtést. Viziókban adja elő neki az Ur a teremtés történetét, oly alakban, melyben azt az első ember s a nagy emberiség megérthette. E viziók czélja az embert az ő viszonyáról Istenhez s a világhoz kioktatni;

czéljuk nem tudomány, hanem vallás; Isten nem akar sem palaeontologiát, sem geologiát vagy anthropologiát tanitani, hanem Ádámot az ősok, a végczél s az élet tekintetében kioktatni, azért szabadon magyarázhatjuk a szentirásnak ez egyszerű, ősrégi elbeszéléseit. Czéljuk nem a tudományos ismeretnek közlése, hanem könnyen fölfogható képekben az alapigazságoknak ismertetése, hogy Isten teremtett mindent s hogy az Istent mint legfőbb urat s legjobb atyánkat tisztelni és szeretni tartozunk. A tüzetesebb beleereszkedés a teremtésnek mivoltjába és egymásutánjába csakis a szentirás alapján nem volt a kinyilatkoztató Istennek szándéka, tehát nem lehet az olvasónak sem czélja.

Azonban most nem foglalkozom e tárgygyal, csak annyiban, amennyiben az ember teremtését illeti. A legnaivabb részlete a szentirásnak az asszony megteremtése. A szimbolizmus megérzik az egész elbeszélésen, s alig lesz ez idő szerint értelmes olvasó, ki rávehetné magát az elbeszélésnek szó szerint való értésére. Ha valahol, hát itt kell az elbeszélést úgy magyaráznunk, hogy Isten Ádámot szimbolikus vizióban, »álomban«, fölvilágositja az emberi nemnek földi életéről, a férfiunak az asszonyhoz való viszonyáról, annál is inkább, mert Ádám már tudja, hogy az emberi nemnek szaporodnia s a földet elfoglalnia kell.

Az asszonynak megteremtéséről szóló szentirási részletet tehát úgy értjük, hogy Isten Ádámra mély álmot bocsát, vagyis hogy Ádám elmerül annak a viszonynak szemlélésébe, mely a férfi s az asszony közt van. Ketten egymásért vannak, egy teljes elvet képeznek. Hogy az Isten tényleg kivette Ádám egyik bordáját s azt Évává formálta, azt izetlenség feszegetni s gyerekes magyarázatokba kerget bele. »Der erste Mensch als das vollendete Ebenbild Gottes muss im ersten Augenblicke seiner Existenz als Beherscher der Natur jene Vollkommenheit besessen haben, die er zur Erfüllung der ihm von Gott zugewiesenen Aufgabe nothwendig hatte, und dieses ist nicht anders denkbar, als dass er die Vision in und mit seiner Erschaffung hatte. Hieraus ergibt sich eine andere, sehr wichtige Folgerung: In der

Vision erfuhr Adam den Willen Gottes, dass das Menschengeschlecht sich fortpflanzen solle; er muss also über die Existenz des Weibes und dessen Verhältniss zum Manne belehrt sein; also fällt der Vorgang, der im 2. Kapitel über die Erschaffung des Weibes erzählt wird, historisch in die Zeit der Vision. Ist aber dieses der Fall, so kann nicht geläugnet werden, dass die Erschaffung des Weibes der des Mannes gleichzeitig ist und das Weib in und mit seiner Erschaffung ebenfalls jene Belehrung erhielt, deren es bedurfte.« (Gottfried Hoberg, Die Genesis nach dem Literalsinn erklärt. 3 l.)

Mennyire távol állnak ez egyszerü fölfogástól egyrészt Häckel tréfái a bordáról, másrészt némely theologusok vérrel való verejtékezései, hogy Éva keletkezését megmagyarázzák. Vannak talán most is emberek, kik azt gondolják, hogy a férfinak egygyel kevesebb bordája van mint az asszonynak; ezeknek fölvilágositására Häckel konstatálja, hogy a bordák száma férfinál, asszonynál ugyanaz. Némely kommentátor ugy segitett magán, hogy a hiányt csak Ádámról állitotta. Szerintük Ádámnak volt egygyel kevesebb bordája, de a többi férfinak meg van a rendes szám, hiszen csak Éva s nem a többi asszony lett a férfi bordájából.

Ádámot és Évát Isten bizonyára egyszerre teremtette, egyszerre fölvilágositotta Istenhez s egymáshoz való viszonyukról. Ez utóbbi abban állt, hogy egymásért vannak s egy elvet képeznek. Szerencsétlen túlzásnak tartjuk némely theologusnak kisérletezését, hogy a bordából való keletkezésnek ha nem is szószerinti értelmét, de legalább azt a jelentését megmentsék, hogy az asszony tényleg a férfiúból származott. Dr. E. Mandel például tényleg fölveszi, hogy Éva Ádámból lett, azonban nem nemzés, hanem bimbózás által. A nehézségre pedig, hogy el nem képzelhetni, hogy hogyan támadjon emberből ivartalan uton ember, azt mondja, hogy akkor a lények eredése más törvényeknek volt alávetve, mint most. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy az ősorganizmusoknak keletkezése és átalakulása az őskorban más volt mint a jelenben; de azért az ember-bimbózás mégis

csak túlzás és semmiféle analogiára nem támaszkodhatik a felsőbb szervezeteknél. Baer is, Hamann is, Kölliker és sok más föltételezi, hogy a természetnek termelő képessége nagyobb volt régen mint most. Emlitettem már azt a gyönyörű gondolatot, hogy a teremtés s az átalakulás ereje javarészben már kifejlett; most már Sabbath van. »Darum neigen wir uns unbedenklich der Ansicht zu, dass wie Eva dem Manne entnommen wurde, auch die Thiere ursprünglich als mann-weibliche ins Dasein traten, um später erst eine Scheidung in zwei getrennte Geschlechtswesen zu erfahren, ganz ebenso, wie es von Adam und Eva erzählt wird.« (Dr. E. Mandel, Professor Häckels natürliche Enstehung des Menschen kritisch beleuchtet. 270 s k. l.) Mindennek daczára ezt a gondolatot teljesen légből kapott ötletnek tekintjük; minek az ivartalan bimbózást föltételezni, ha tényleg a borda szerepét átvitt értelemben veszszük? Az átvitt értelem eléggé meg van mentve, ha a két nemnek szoros összetartozását jelezzük Ádám viziójában.

Ime ez a mai keresztény tudománynak állásfoglalása az ember teremtéséről szóló szentirási elbeszélésekkel s a természettudomány nézeteivel szemben. Senki sem vádolhat túlzásról, még pedig akár merészségről, akár elmaradásról. Akik ezt keveslik s az evolucziót teljes érvényü rendszernek tartják, azok képzeletük játékainak esnek áldozatul s nem szivlelik meg sem a kérdés objektiv bizonyitékait, sem a nagy természettudósoknak mérsékletre intő figyelmeztetéseit. Biztosat itt semmit sem tudunk; az evolucziő szép, valószinü hypothezis, de kiterjedése iránt mindig nagy lesz az eltérés. Akik pedig magyarázatainkat tulságos engedékenységnek tartják s tartózkodást ajánlanak, azok ne hajtogassák egyre azt, hogy az Isten a fajokat külön is teremthette volna; hiszen itt nem a »lehetről«, hanem a tényről van szó, s az evolucziő nem ellenkezik a szentirással. A régi szentatyáknak genezis-magyarázatai az evolucziő tekintetében nem zárják el az utat. Még abban az esetben is, ha a szentirásnak első fejezetét a szentatyák mind szószerint magyarázták volna, eltérhetünk magyarázatuktól, mert hiszen

ők maguk hangoztatják az elvet, hogy az irásmagyarázatnak egyöntetüsége természettudományos kérdésekben nem köti le a későbbi magyarázókat az atyák nézetéhez, mihelyt a természettudományos tényről idő haladtával tisztultabb nézetünk támad. Ha valamennyi szentatya ugy magyarázta volna az irást, hogy a nap forog s a föld áll; abban az esetben is nemcsak elpártolhatnánk ez egyöntetü magyarázattól, mihelyt a Copernikusi rendszer elismerésre talált, de tehetnők ezt a szentatyák elveinek erejében, mert ez elvek szerint természetes kérdésekben a természet fölismerése nyujtja a szentirásnak magyarázatát.

A GYERMEK KRISZTUS KÖNTÖSKÉJE.

Irta NÉMETHY LAJOS.

Ki ne tudná, hogy az árpádházi királyok idejében a vallásosság volt hazánkban a főinditó erő a tevékenységre, erre maga a királyi család adta a példát, kivált e családnak ama tagjai, kik sz. István nyomdokait követve szent életet éltek és manap is mint szentek tiszteltetnek. A vallásosság eme idejéből mi természetesebb, hogy csodás események emléke is maradt fel, legendák formájában, melyek egyik legérdekesebbje, a gyermek Krisztusnak megjelenése, selyem ruhácskában, egy jámbor papnak, a királyné káplánjának, — mely ruhácska ettől fogva a tisztelet kiváló tárgyává lett. Ezen eseményt két feljegyzés örökitette meg, az egyik latin, a másik ó-német nyelven. Mindkettőnek nyomtatásban történt publikációja oly nehezen hozzáférhető, hogy a kegyelet követelményeinek kivánunk eleget tenni, midőn azokat e helyen közé teszszük.

I.

»Historia translationis Tunicae Jesu Christi de Hungaria ad inclitam civitatem Coloniensem ad monasterium albarum dominarum, ubi tam ab incolis, quam extraneis incredibili honore veneratur.« (Ezen czim alatt van a fametszet.)

szönjük) oly művet alkotott, mely tudományos irodalmunkban mindenkor számot fog tenni, neki magának pedig díszére válik. Jól ismeri a nyomokat, melyeken haladnia kell; s ha itt-ott egy elsietett lépést tesz, ez jó részben annak tudandó be, hogy pályakérdésen, tehát határidőre dolgozott, mi a sietős postamunkát elkerülhetetlenné szokta tenni. — Ne hagyja el M. e teret: katholikus irányu tudományos irodalmunk történetének művelését, mire határozott hivatása van. Szerző készültségéhez méltó feladat volna p. o. megirni a magyar theologiai irodalom és tanultság történetét. Szükségünk van az ilyen munkásokra, nemcsak a journalistákra. Nézzük csak, mily sürgés-forgás van protestáns atyánkfiai közt.

Fel kell még emlitenünk az ügyes, betürendes névmutatót a kötet végén. De talán jó lett volna a II. kötet végén adni egy oly indexet, mely mindakét kötetre kiterjeszkedik.

Békesi Emil.

Handbuch der katholischen Dogmatik. Von dr. M. J. Scheeben. IV. B. II. Abth. Herausg. Von dr. Leonhard Atzberger. Freiburg. Herder, 459—666 lap. Ára 2 márka 80 f. vagy 3 korona 40 fillér.

Scheeben remek, németnyelvü dogmatikájának befejező kötetei gyorsan követik egymást; annyira gyorsan, hogy a kiadó be sem várhatta a szentségekről szóló kötetnek teljes elkészitését, hanem mihelyt a jeles müncheni egyetemi tanár, Atzberger, elkészült a felével, kiadta ezt. Egyre mindjobban meggyőződöm arról, hogy Scheeben dogmatikája a legkitünőbb német mű a dogmatika-irás terén. Igaz, hogy kivált azokban a részekben, hol a spekulácziónak szabad féket ereszt, sokszor igen elvont; de anélkül igazi, mélyenjáró dogmatika nem lehet; azért ha valaki komolyan akar dogmatikával foglalkozni s nem sokalja a férfias munkát: álljon elébe Scheeben dogmatikájának.

A szentségekről szóló tan nem elvont. Van benne néhány rész, melybe a régi s ujabb skolasztikusok beleakasz-

tották spekulációjuk tengelyét, de átlag nem kínálkozott az elvont okoskodásra sok alkalom. Azért tehát Scheebennek mély, spekuláló hajlandósága sem érvényesülhetett itt úgy, mint a többi részben.

Meglepett a tárgynak bősége, melyet a tisztelt szerző e műben fölölelt. Bátran mondhatom, hogy alig találni theologiai nézetet vagy véleményt, melyet legalább is meg ne érintene, ha talán néhány izetlenségtől eltekintünk, melyet kisebb kaliberü s inkább misztikus theologusoknál találni, s melyet legjobb felejteni. A fölölelt tárgynak ez a bősége nem nyujtja ki nagyon a könyv terjedelmét, mert az egyes pontok csak érintve vannak, s összeállításuk arra szolgál, hogy a fiatal theologusnak kilátást nyujtsanak a theologiai gondolkozásnak óriás tereire, hogy megismertessék őt azzal a szellemi munkával, azzal a sok irányban megindult értelmi tevékenységgel, melyet a theologusok a kérdéseknek fejtegetésében kifejtettek. Ezek a kilátások mély tiszteletet ébresztenek a fiatal lélekben a tárgy iránt s kiemelik őt a gyermekczipőkből, melyeket hordott, mikor a kátét tanulta s melyeket áthozott magával a theologiába és sajnos, gyakran, szerencsésen ki is vitt még magával a theologiából; más szóval fölfogása és értesültsége gyerekes maradt. A túlságosan iskolás módszer, mely csakis a tárgyat s a kérdést faggatja s meg nem ismerteti fázisait, nem igen ébreszti föl a szükséges érdeklődést.

A szerző e részben is sok oly kiindulási pontot tűz tanár és tanitványok elé, melyekhez okvetlenül csatlakoznak mélyebb vagy átnézetesebb fejtegetések; ezekbe bele kell ereszkedniök a gondolkozóknak, mert csak akkor veszik észre a tulajdonképeni nehézségeket. Ilyen pont pl. Krisztus Urunknak szentségi jelenléte az oltáriszentségben. A szerző itt is emliti a különböző nézeteket, de méltánylásukba természetesen nem ereszkedik. A dynamista fölfogást kár volt nem jobban kiemelni; nem mondom a rendszer miatt, hanem a használhatóságára való tekintetből; egy fölfogás sem nyujt oly szemléltető képet a szentségi állapotról, mint a dynamismus, s ha tényleg nagynevü filozófusok, kiknek ke-

letük van a modern világban, dynamismussal magyarázzák a testeknek lényegét, miért ne használnók föl ezt a rendszert ott is, ahol a lelkek fölvilágositására szolgálhat.

Annak a kérdésnek vitatásában, hogy a sz. misében mikép érvényesül az áldozatnak meghatározása, azokhoz hajlik, kik a két szin alatti consecratióba fektetik a sz. misének mint áldozatnak lényegét. Nem hiszem, hogy elkerüli az ezek ellen a theologusok ellen fölhozott nehézségek élét, hogy t. i. a kereszt-áldozatra való vonatkoztatás az áldozatnak relativ jellegét szolgáltatja ugyan, de magát az áldozati jelleget, azt, hogy miért áldozat a mise, még sem fogja meg erősen. Lesz-e benne az »oblatio per destructionem«? Nem, az nem lesz; legfölebb lesz »oblatio sub forma repraesentatae destructionis«, s akkor ott van oldalunkon a »gladius mysticus«, amelyet pedig dezavuáltunk. Gondoltam, hogy talán az áldozatnak a reformátorokkal szemben kiélesitett jellegét, a destrukcziót, adják föl, de észrevettem, hogy arra felé a szerzőék nem indulnak.

Most még várjuk a befejező részt, s azzal a negyedik kötet is teljes lesz és Scheeben dogmatikája emlékét fogja képezni a XIX. század egyik legnagyobb kath. theologusának.

Pethő dr.

Ó-szövetségi bibliai történetek középiskolák használatára. Irta Pokorny Emánuel dr. főgymnáziumi vallástanár. Negyvenkét illusztráczióval és egy térképpel. Az esztergomi főegyházmegyei hatóság engedelmével. Budapest. A sz. István-társulat kiadása 1901. Ára füzve 1 korona 20 fillér, kötve 1 korona 60 fillér.

Ez a munkácska a magyar püspöki karnak a középiskolai vallástanitás részére adott legujabb utasitásai szerint készült. A szerző a középiskolában szerzett hosszú évi tapasztalatok után is indulva, kellő mértéket törekedett alkalmazni az anyag minősége és mennyisége tekintetében.

Az ó-szövetségi történeteket folytonosan az új-szövetségre való vonatkozásukban adja elő. A fontosabb jövendőléseket és előképeket gondosan kiemeli.

962-ben 2472 méter magasban alapitott világhirü szálló. Az út veszedelmessége daczára, minden évszakban voltak utasok, kik vállalkoztak e fárasztó és veszélyes útra. Bruno ismerte jól az Alpok mély szakadékait, hisz többször vitte át rajta a szent város iránt való szeretet. Ahova manapság a turista csak biztos vezetővel merészkedik, ott vigan hajtották a középkorban a szállitók teherhordó állataikat« mondja egy történetiró.[1]

Az 1049-ik év február havában érkezett a kis karaván az örök városba. A rómaiak körmenettel mentek eléjük a Leo-féle kapuig. Bámulva látták a durva zarándok ruhába öltözött, mezitlábos pápa-jelöltet, akit nem kisért fegyveres diszőrség, akit nem követett az udvaronczok csoportja, csak egy egyszerü szerzetes és néhány szolga. A szent Péter-templomba érve, kijelenté, hogy a császár őt szemelte ki pápának, de ő, ha nem nyeri el az egyhangú választást, azonnal visszatér püspökségébe. Ezáltal a császári dictaturát itélte el és ettől fogva a római egyház lankadatlanul küzdött a pápa-választás teljes szabadságának visszahóditására.

A szerény fellépés és elveinek energikus hangoztatása egy csapásra megnyerte neki a rómaiak szivét. Egyhangulag megválasztották őt és IX. Leo neve alatt foglalta el a pápai széket (1049—1054). (Folyt. köv.)

A FÖLD KORSZAKAI.

Irta PETHŐ dr.

A föld lett; rétegei egymásután alakultak. Az élet is fejlett; a fauna és flóra alakjai egymásután tünedeztek föl s pusztultak el ismét.

A föld ábrázatainak s életének történelmét kellene már most megirnunk. De ki birja az élet folyamát, amint az a

[1] Geering: Handel und Industrie der Stadt Basel. Basel, 1886. p. 209.

rég elmult évezredekben hömpölygött, megrögziteni? ki birja e tarka világ képeit képzeletünk elé varázsolni? Elváltozás, mozgalom, fejlődés, alakulás a föld életének jellege, tarkaság és különbözőség a föld ábrázatainak föltünő vonása. A tudomány természetesen egyre azon töri a fejét, hogy mikép jött ez mind egymásután; le szeretné fogni s osztályozni a világok sorait s igazi földtörténelmet irni az emberiség életének történelme helyett.

Nem is állhatott ellen a tudomány e kisértetnek s fölosztotta korszakokra a föld történetét; három korszakot különböztetett meg: ó-, közép- és uj-kort; ezeket ismét több időszakra osztotta; igy nyertük azután a föld életének furcsa nevü tarka időszakait, melyeknek sora egyre növekszik: a kambrit, szilurt, devont, karbont, diaszt, triaszt, a jurát és krétát, s a harmadkorszakot alosztályaikkal, a diluviumot még föl nem deritett, homályos évezredeivel. E korszakoknak megrajzolták térképét, a tenger s a szárazföld fölosztását, összeállitották faunáját s flóráját s bemutatták ez idegenszerü képeket a modern embernek, hogy álmélkodva lássa, miféle más világ s más élet volt a történelmi idők előtt a földön.

Mindenesetre voltak más, különböző világok a földön, csakhogy ismereteink nagyon hiányosak s azért ha valahol, ugy bizonyára a geologiai korszakok meghatározásában és jellemzésében nagy óvatosságra és tartózkodásra van szükség. Akik a mérséklet tempóját meg nem tartják, úgy járnak mint az a kőmives, ki házat épit s falakat emel, de folyton szüknek s czélszerütlennek bizonyodván be müve, amennyit épit, annyit le is ront. A zelóta-geologusok is igy tesznek; gyorsan s tetszetősen dolgoznak, de nem alaposan; a rendszeresités póstamunkái látszatosak, s a modern életben a »tudomány« is szereti a kelendőség s a mutatósság piaczára vinni portékáit. Az ember szeretne nagyhamar készen lenni a világ fölértésével is s mialatt gyorsan haladni kiván, eltorlaszolja magának az utat.

Ismertetni fogom most a különböző korszakokat, de előljáróban megjegyzem, hogy a tudomány haladásával ezek

a fölosztások lényeges változást szenvedhetnek. Épp a geologiai időfölosztás az, mely a gyermek-tudomány összes hibáit s hiányait hordozza önmagán s már eddig is tapasztaltuk, hogy a régi séma elégtelen. Átlag az a baj, hogy az ember túlságosan egyszerüsiti és elszegényiti a természetet; könnyüvé kivánja magának tenni a föladatot s lehetőleg kevés s általános korszakokra osztja föl a világfejlődést. Kezdetben még együgyübben konczipiálták a világot s azt mondták, hogy legrégibbnek kell tartanunk az érczkorszakot, mikor az érczek lettek; ezután következett a kőszénkorszak, s harmadiknak a só-korszak, mint a hogy a vulkanizmus termékei közül legrégibb a granit, utána jön a diabas, porphyr, trachyt, bazalt s végre a láva. Ily fölosztások most méltán gyerekeseknek látszanak.

Higyjük el, hogy lesz még sok gyerekes vonás a mai időfölosztásban is.

A természetet s az életet nagy tarkaság jellemzi; fiókokat, léniákat, rovatokat nem ismer. Az ember pedig folyton ezekkel jön a természet segitségére.

Naumann is emliti némely geologusnak eljárását, aki egy csigahéjból mindjárt meghatározza a kőzet korszakát; vezérkövületeket nevez ki s rögtön kész az itélettel, nem gondolván meg azt, hogy bizonyos alakok más-más vidékeken vagy tengerekben különböző korszakokban is élhettek. Dumont ezt a figyelmeztetést annyira nyomatékozza, hogy még távoli korszakoknak megitélésében is szem előtt kivánja tartani; szerinte lehetséges, hogy az őspalakőzetek akkortájban keletkeztek igen mély tengerekben, mikor sekélyes öblökben a Liasz s a Juraformáczió képződött. (Naumann i. m. 45 l.)

A másik túlzás a korszakoknak fölépitésében az, hogy az állatok sorát ugy akarják fölállitani, hogy az alaptipusokat is egymásból származóknak gondolják s annak következtében úgy vélekednek, hogy az első korszakban alsó foku állatok léteztek, azután tüntek csak föl pl. a gerinczesek. Emlitettem már, hogy manapság egyféle faunát valamennyi korszakban senki sem vesz föl (Bomelli i. m. 158.),

valamint hogy a sorokban igenis van tökélesbülés s a mi állat- s növényvilágunkhoz való közeledés; de ezt a gondolatot annyira túlhajtani nem szabad, hogy még az alaptipusoknak létezését is eltagadják pl. a világ őskorában. Agassiz határozottan állást foglalt e fölfogás ellen a neufchatteli akadémia fölavatásán, mikor kifejtette, hogy tévednek azok, kik azt gondolják, hogy az első időszak alacsony szervezetü pl. kephalopod állatokkal diszeskedik; hanem azt kell gondolnunk, hogy az őskorszakban is megvoltak az alaptipusok, tehát a gerinczesek is. Agassiz azt is állitja, hogy az állatvilágnak a gerinczeseknél alsóbb, többi osztályaiban tulajdonképeni tökélesbülés nem esett meg, hanem csak különféle elváltozás.

Túlzás az egyforma állatoknak egy korszakba való beszoritása. Egy ammonites vagy toxaster föltünése valamely rétegben sok százezer évvel fölrúgtatja vagy lenyomja a kőzet eredésének korszakát. Ahol egy belemnitre bukkannak, ott a kőzetet a liasz-korszaknak számára foglalják le, bár teljesen egynemü a sziklának azzal a folytatásával, melyre a triasz pecsétjét nyomják rá. Ez a léniázás megjárja az Egyesült-Államok térképén, de nem az élet fejlődésében. Lépten-nyomon mindenféle kivételt kell tennünk, melyet ránk kényszerit a tengerek, a vidékek különbözősége s az életnek — mondjuk — rendetlensége. Ugyanazon formáczió más ábrázatot ölt föl az alpesekben, s mást Németországban. Egyes tipusok csak helyi értékkel birnak s nem jellemzik annak a korszaknak életét az egész vonalon. Ez kivált a már tagoltabb földre és életre illik. Az élet a tagoltság magasabb fokán vidékek s földségek szerint változik s igen különbözik. Igy a triasz az alpesekben mutat oly tipusokat is, melyekről azt gondoltuk, hogy a triaszban már kihaltak s egyszerüen azért gondoltuk azt, mert a német triaszban nem akadtunk rájuk. Az alpesi triasz ránk czáfolt s oly alakokkal állt elő, melyek a mi sematizmusunkban régiebbek s nemkülönben olyanokkal is, melyek a mi rendszerünk szerint később tünnek föl. Az alpesi triaszi tenger tehát oly faunának örvendett, mely részben ó-kori, részben

középkori; más szóval, a különbségek elmosódnak s nem lehet éles határvonalat húzni az ó- és középkor közé.

Igy vagyunk a diaszszal is. Az európai diaszt szorgalmasan átkutatták s csak 200 állat-fajt tudtak benne fölfödözni; azt mondták tehát, hogy szegényes, elhaló élete volt, mely átmenetül szolgált az ó-korból a középkorba. A rendszerbe ez nagyon bevált; elképzelték, hogy a diaszban elváltoztak az életviszonyok s még meg nem szilárdultak; aminek következménye az lett, hogy a régi állatok kipusztultak s az ujak még nem tudtak meghonosodni. A katasztrófáknak is kellett segédkezet nyujtaniok s a geologia festőművészek a diaszt mint orkánoktól sepert tengerparti-vidéket jelenitették meg, hol az életet villám s hullám üldözte s vulkanikus tűz emésztette. Ujabb kutatások azonban kimutatták, hogy a diasz nem mindenütt volt szegény s azért a mostani fölfogás szerint a diasz már gazdagabb s nyugalmasabb életnek hazája; Németországban ugyan szegényesebb a benne tengett életnek maradványa, de Ázsiában csodálatos bőségben s pompában fejlett ki élete, mint ezt a kövületek bizonyitják.

Ily körülmények közt a klasszifikáczió ugyancsak hamis; a nézethullámzás föltünő és önkényes s maga után vonja szükségét a folytonos javitgatásoknak.

Gander példaképen a kambri formáczió esélyeire utal.

A kambri formáczióval lépnek föl a réteges kőzetek, melyeket egyesegyedül a kövületek szerint osztályoznak. Az ős-korszaknak első három időszaka: a kambri, sziluri és devoni, kőzetre nézve teljesen egyformák s nehezen különböztethetők meg a még régibb ős-palahegységtől is, mely nem réteges s kövületeket nem tartalmaz. Már most lássuk a geologusoknak e pontban való ingadozását. Werner ezt a három időszakot, mondjuk formácziót, még nem igen különbözteti meg egymástól s egyszerüen »átmeneti formáczió-nak« hivja. Murchison ez átmeneti formáczióból külön kiemelte s önállósitotta a szilurt s később a devont. Sedgwick külön fogta a legalsóbb réteget s azt kambrinak keresztelte, jóllehet ezek közt határt vonni még a kövületek nyomában

sem lehet. Barrande nem akarja a kambrit a szilurtól elválasztani, s ami kevés szerves maradványt föltüntet a kambri formáczió, azt csak a tulajdonkép első fauna és flóra előfutárának tartja. Az ő szemeiben a fauna és flóra hajnalodása a szilurba esik. Lyell megforditva az alsó szilurt a kambri rétegekhez sorolja s mindennek a nézethullámzásnak erkölcsi tanulsága bizonyára az lesz, hogy helyek s vidékek szerint ugyanabban a korban is nagy az eltérés s hogy a fauna és flóra egyféleségét nem szabad egyszer s mindenkorra az egyidejüséggel összezavarni. (Gander, Erdschichten und Erdgeschichte. 47. l.)

A tulságos fiókozással s léniázással szemben állitsuk föl tehát ez elvet: *voltak világok, voltak elváltozások a földön, de a korszakok sémáit csak nagyjában s általánosságban lehet elfogadnunk.* Fölfogásunk következő.

A faunának s flórának sorai, életüknek évezredjei megkövülve állnak előttünk. *Vannak őskőzetek, melyekről nem tudni, hogy tűzben vagy vizben lettek-e s ez őskőzetekben nincsenek kövületek; ezeknek tehát azoikus jellegük van, élettelenek.*

Vannak kőzetek, melyek kétségenkivül rétegesek, tehát vizben lettek s melyeknek kövületei az élet fejlődését tüntetik föl többé-kevésbé idegenszerü alakokban.

Végre vannak lazább, törmelékes képződmények, melyeknek faunája és flórája szemlátomást közeledik a föld modern életéhez.

Ezeket az általános fokozatokat eldisputálni nem lehet s azért az ó-, közép- s uj-korra való fölosztását is a föld fejlődésének bátran föntarthatjuk, de a tüzetesebb s részlegesebb fölosztást s az egyes alosztályokban a különböző lépcsőknek fölállitását méltán érheti sokféle kifogás, kivált abból a részből, hogy e nagyon is helyi s vidékszerü jellegeket általánositják s azok alapján mondják ki a távolfekvő rétegeknek *egykorúságát.* Ezt tenni nem lehet! Ahol a rétegek helyben egymás fölött tornyosulnak mint egy amerikai háznak 20—25 emelete, ott a dolog világos, mert az egymást váltó világok nyomait eltörülhetlenül látni, s látni azt is, hogy melyik a régibb, melyik a későbbi, bár

az időközt, mely az egyes rétegeket elválasztja, ismét nagyon nehéz meghatározni. De ha a rétegek nem egymás fölött terülnek el, hanem egymás mellett vagy éppen egymástól nagyon távol; ha például Anglia és Ausztrália vagy Kamtsatka és Afrika rétegeiről van szó, ott a kövületek szerint az egykoruságot a rétegekről kimondani nem lehet; ott lépcsőket különböztetni s zónák által elválasztott vidékek faunáját és flóráját a tongri, oeningeni, aquitán vagy helvet lépcsőre tartozónak itélni, nem szabad; ha teszik, az többé-kevésbbé csak játékszámba jöhet. A világ tagoltsága nemcsak a kőzeteket, hanem az élet alakjait is tagolja s a különböző vidékeken az alakok egykorusága mögé sokféle kérdőjel tornyosul. Nagyon is könnyen akarták ezt a kérdést megoldani azok, kik a »vezér-kövületek« (Leitfossilien) megjelölésével kivánták a világ korszakait megállapitani, ez a szer sem általános; nem minden bajra s hiányra jó.

A szaporodó tapasztalatok a kormeghatározást sajátos nagy nehézségeiben tüntetik elénk s elégtelennek bizonyitják a vezérlő kövületeknek kriteriumát.

A rétegek korát a részleges, konkrét körülmények kideritésével s latbavetésével lehet csak tisztázni. Ki kell deriteni, vajjon nagy kiterjedésü tengerekről van-e szó vagy sokféleképen tagolt, öblökkel csipkézett pelagusokról s oczeánokról. Ki kell deriteni, vajjon partvidéki vagy mély tengerfenéki rétegek forognak-e szőnyegen. Meg kell állapitani egy kérdéses kőzetrétegről, vajjon általános vagy csak nagyon is korlátolt kiterjedésü-e; meg kell állapitani, hogy hogyan függtek össze régen a földségek, s mily rétegek felelnek meg azok közül egymásnak, mint azt például most teszik Norvégia, Grönland s Észak-Amerika partvidékeivel. A hires párizsi minta-medencze rétegeit összehasonlithatjuk a bordeauxi vagy a londoni medencze rétegeivel s megállapithatjuk, vajjon különböző vagy összefüggő tengerek lerakodásai. A londoni medenczében a formáczióknak majdnem teljes sorát látjuk a legrégibbtől a legujabbig, kivéve a triasznak egyik formácziójáť. Összefüggött-e ez a londoni medencze a kölnivel s mikor függtek össze? e ket-

tőre nézve megengedik, hogy a krétatenger egyidőben mindkettőt borithatta; más formációk idejében ismét különállóknak látszanak. A kutatásoknak ekként kell a részletekbe hatolniok: a világ a geologiai középkorban már nagyon tagolt volt, azért kövületei is vidékszerüek; klimája elváltozófélben volt s az élet föltételei hullámoztak; egy helyen még a kőszénformáczió uralkodhatott a tőzeg-flóra jellegeivel, más helyen már a jura pompázott s talán az eoken hajnalodott. Azért a geologia sürgeti, hogy az egyes területeket önálló tanulmányok tárgyává tegyük s csak azután lehetne az egyes fölkutatott vidékeket egységes, egykoru ábrázattá egyesiteni.

Ó-KOR.

1. Kambri, sziluri, devoni formáczió.

Ezek előrebocsátásával eléggé megvilágitottuk kritikailag a most következő leirásokat s mérsékeltük azoknak a geologusoknak képzeletdús leirásait, kik inkább meseköltők mint térképrajzolók és vidékleirók.

Mielőtt az élet megjelent a földön, akkor is alakultak hatalmas ősgnajz-rétegek, akkor is épültek ős-palahegységek, de e történésnek nem volt történetirója. Az élet irja a föld történetét; ahol nincs élet, ott nincs történet. Az őspala-rétegekben nincsenek kövületek; azok még csak küszöbét képezik a réteges formációknak, melyeken látni, hogy vizben képződtek s kövületeket tartalmaznak.

Ezek az alsó rétegek ezelőtt egyszóval »átmeneti formációnak« mondattak, de idővel három formáczióra osztattak, a kambri, sziluri és devonira. Ilyen formáczióra ráakadtak Walesben és Cumberlandban (a régi *kambriak* tartományában); ilyen van a régi *szilurok* földjén s van Devonshire-ben, s mivel valamiféle eltéréseket vettek észre kövületeiken, azért három különálló időszakot jeleznek neveikkel; ha ezentul is találnak más kövületekben elütő alakokat, akkor a kambri, sziluri s devoni formációhoz még uj osztályokat soroznak. Igy vagyunk az »old red sandstone«-nal, a régi vörös homokkővel, mely már is külön áll.

S miféle kőzetek alkotják ez első réteges formációkat? Petrografiailag mindenféle kőzettel találkozunk kezdet óta; van ott homok, mészkő, vannak palák különféle változatban; közbe-közbe e rétegek át vannak szakitva gránittal, mely eruptiv kőzet, s mint ilyen a föld mélyéből kitörve, szétvetette a réteges kérget s hasadékaiba hatolva megfagyott. Épp úgy találni már ez átmeneti rétegekben is kőszenet, fészekszerüen, ami nem is csoda, mert ha növényzetből keletkezik a kőszén, a föld fejlődésével ez a »kő« is képződhetik. Magán a kőzeten el nem igazodhatunk, ha arra a kérdésre akarunk felelni: mely korból való ez a réteg? Halljuk e részben Otto Fraas-t:

»An der Art der Steine — irja O. Fraas — lässt sich somit weder diese noch irgend eine andere Formation erkennen, haben wir doch nichts anderes vor uns, als was die Flötzgebirge alle bieten: eine Aufeinanderfolge von Sandstein, Kalken, Mergeln, Schiefern und Thonlagern; aber um so sicherer sind die organischen Leitsterne, die vom Cap der guten Hoffnung bis Gothland, vom Ural bis Bolivia *eine seltene Uebereinstimmung der Charaktere zeigen,* wie wir sie in jüngern Schichten nicht wieder finden.« (Vor der Sündfluth 127.)

E vezércsillagok alatt itt Fraas a hires trilobitákat, a három pánczélu, ős rákféléket érti, melyeknek klasszikus kutatója és ismerője Barrande. Mellettük föltünnek a kefalopodáknak képviseletében az orthokeras (*ορθος* egyenes, *κερας* szarv), a kyrtokeras (*κυρτος* görbe); az előbbi tipusnak 150 faját ismerik a szilurban. Mik lesznek tehát a sziluri rétegek? Sziluri rétegeknek hivják a geologusok azokat a kőzeteket, melyekben a trilobita, az orthokeras s a kyrtokeras az úr; mihelyt az élet tarkább, azt már későbbi alakulásnak vélik s devonnak hivják. A devonban a természet, azaz a föltalált kövületek sora már sokfélébb; vonásai tarkább, művészibb alakokat mutatnak. A szilur emlitett alakjain kivül a nautilus-féle hires kefalopodák tünnek föl a szinen; csigavonalba van kuncsorodva a héjuk s clymenia és goniatit névre hallgatnának. E csigák héjának jellemző

vonásai a haladás jelzőiül szolgálnak. A sziluri kefalopodáknál egyszerü s egyenes szélü a csigahéj alakulásának vonala; a clymenia azonban már hajlott, görbe vonalakkal ékeskedik; a goniatitnál a vonal már czik-czakba megy át; az ammonitáknál pedig gazdag, tarka kacskaringóságba ágazodik.

Legfontosabb azonban ebben az őskorszakban is a gerinczesek föllépte. A coccosteos (*κοκκος* hej, *ὀστεον* csont), a pterychtis (*πτερον* szárny), kefalaspis (*κεφαλη* fej, *ασπις* vért), esetlen, kombinált állatok, a sokféleség határozatlanságával. Látni rajtuk, hogy kezdők s hogy sokféle irányzat küzködik bennük, olyanok mint egy czopf-templom, mindenféle stilus, góth, román, renaissance van rajta. Halaknak tartanók, de pánczéluk van s szinte kisértetbe esnénk, őket a rákok rokonainak tartani; mások meg mintha teknősbékákká szeretnének gömbölyödni. Tény, hogy oly vonásokat veszünk észre rajtuk, melyek máshol önálló tipusokban lépnek föl.

Nem ereszkedem ez ősvilág faunájának s flórájának tüzetesebb leirásába s még kevésbé a sziluri s devoni faunának összehasonlitásába. Ha e fokozatokat, melyeket az élet alakjaiban látni, átviszszük az idő egymásutánjába s korszakok jelzésére használjuk, igen bizonytalan, zsombékos talajra álltunk. A dolgot máskép is lehet fölfogni s az élet különbségeit nem szükséges *korkülönbségekké* minősiteni. Miért ne gondolhatnók, hogy a szilur-rétegek mély tengerekben rakodtak le, hol az élet is egyszerübb s elmaradottabb, s hogy *ugyanakkor* voltak szárazföldek és sekélyebb tengerpartvidékek, hol más állatok s tökéletesebb formák éltek, melyeket most devoni formációnak hivnak? A szilur-rétegek kövületeivel ugy sem lehet elkezdeni a világfejlődés sorát. A szilurban találtatnak szárazföldi állatok is, ős-tücskök és skorpiók; a szilurban uszkál a pompás trilobita hatalmasan kifejlett szemeivel. Ki kezdené el az élet sorát ez alakokkal? Még inkább megrendül a kormeghatározás kártyavára a gerinczeseknek a legrégibb korban való föllépése által. A rendszer kedvéért azt mondták, hogy a

halak csak a devonban lépnek föl. Bommeli irányzatos művében (Die Geschichte der Erde) olvassuk: »Das auffallendste und *bezeichnendste* Moment der devonischen Thierwelt ist das Hervortreten der Fische, also der ersten und untersten Klasse der Wirbelthiere. Wie wir wissen, haben sie zwar schon im oberen Silur begonnen, aber in so ärmlichen Spuren, dass sie damals noch völlig bedeutungslos waren.« (320. l.) Aki ezt olvassa, azt a benyomást veszi, mintha a geologia az egész föld kérgét átkutatta volna már s tudná, hogy mi tartozik a szilurba, mi a devonba, mi az alsó-, mi a felső-szilurba; azt a benyomást veszi, mintha egyáltalában a szilur s a devon, az előbbi a maga rákjaival, az utóbbi az őshalakkal egy-egy pontosan elkülönözhető világ volna. Pedig napról-napra tapasztaljuk, hogy »hamis a klasszifikáczió« s hogy egyre módosul az ősvilágról szóló fogalmunk. A »Nature«, hires angol folyóiratnak 1891-ki évfolyamában Ch. Walcott értesit, hogy Colorado állam sziluri rétegeiben halnyomokra akadt. A kőzetet homokkövek képezik, melyek közvetlenül az azoi rétegek fölött terülnek el. Az itt konstatált fauna teljesen megegyezik New-York és Wisconsin államok sziluri rétegeinek faunájával. Ezzel ki van mutatva, hogy a gerinczes állatok tipusa épp oly régi mint a gerinczteleneké s az állatvilágnak elkülönölése a legtökéletlenebb s a legtökéletesebb tipus szerint ott kezdődik, ahol az élet maga.

Még érdekesebb a másik lelet, melyre White akadt (American Journal of Science, 1887.); a Lamaric-rétegekben ugyanis, melyeket eddig a kambri-formáczióhoz soroztak, egy Dinosaurus kövületére akadtak; már pedig a Saurusok a jurába s a krétába valók s a Dinosaurust különösen a kréta-formáczió vezérlő-kövületének tartották.

Mit fognak ezek után a klasszifikáló tudósok tenni? megtehetik azt, hogy a Lamaric-rétegeket kinevezik krétakorszakbeli rétegekké, ha ugyan nem találnak bennük kizárólagos kambri kövületeket; de ha olyanokra akadnak, akkor nincs más hátra, mint kimondani, hogy a kambri-korszak a jurával jobban függ össze, mint ahogy azt gon-

dolták, s hogy különösen az az elszigeteltség, melyet az állatvilág tipusai közé teremtettek, csak a geologiai könyvekben érvényesül, de a természetben nem.

Ha a geologus-festők szilur-tájképeit nézzük, látjuk a vigasztalan oczeánt s néhány lapos szigetet rajta, melyeken rákok s kefalopódák sütkéreznek. Ez az ősvilág! Annyi bizonyos, hogy ez a kép hamis; a képre szárazföldeket és hegyeket kell festeni, a szárazföldekre tücsköket, skorpiókat s nekik megfelelő állat-kollegiumot, mert bogarak nem léteznek elszigetelten; a tengerből vetődjenek föl halak s emeljék föl fejüket a habokból a saurusok; az igy kijavitott kép alá bátrabban irhatják oda: »Szilur-tájkép.« Erre figyelmeztet a különben szintén rendszereket szolgáló Neumayr: »Wohl ist die Zahl der uns bekannten silurischen Landbewohner eine sehr geringe, aber so dürftig die Reste auch sein mögen, so beweisen sie doch mit Bestimmtheit, dass festes Land vorhanden und dass es bewohnt war. Wir können aber weiter noch schliessen, dass sogar ein reiches tierisches und pflanzliches Leben geblüht haben muss; denn es wäre absolut widersinnig anzunehmen, dass nur je eine Art von Insekten und von Skorpionen existiert habe. Im Gegenteile zeigt das Vorhandensein so hoch organisierter und differenzierter Formen, dass eine grosse Menge ähnlicher und anderer, tiefer stehender Tiere das feste Land bewohnt haben muss; ja, wir werden auch zu dem unabweisbaren Schlusse geführt, dass Kontinente und kontinentale Organismen nicht etwa erst im Silur begonnen haben, sondern schon in sehr viel früherer Zeit vorhanden gewesen seien. Allerdings wollte man aus dem fast vollständigen Mangel an Formen des festen Landes schliessen, dass das Meer als eine ununterbrochene Fläche die ganze Erdkugel in der Silurzeit bedeckt habe. Dass dies eine falsche Voraussetzung ist, dass das Auftreten von Thonschiefern, Sandsteinen, Konglomeraten etc. das Vorhandensein von festem Lande voraussetzt, durch dessen Denudation das Sedimentmaterial geliefert wurde, ist schon früher hervorgehoben worden, und das thatsächliche Vorkommen von Landpflan-

zen und Landtieren, so selten sie auch sein mögen, spricht ebenfalls in der deutlichsten Weise.« (Erdgeschichte; idézi Gander, Erdschichten und Erdgeschichte 35 l.)

Az evolucziónak lelkes barátjai nem veszik szivesen e tájkép-javitásokat; ellenséges érzület sugalmazásának tulajdonitják, ha valaki a geologiai korszakokban, s azoknak a mai tudomány által a nagy közönség számára vetitett képeiben kételkedik. Tényleg a rendszer fogva tartja a nagy geologusokat is s nehezen válnak meg tőle; de az események erősebbek mint az emberek, s a tények győznek rendszerek fölött. Nem az evoluczióval szemben elfoglalt ellenséges álláspont — hiszen minket már csak ez a gyanu nem érhet; nem az ellenséges álláspont az, mely e reflexiókra jogosit, hanem kiváltkép a józanság beszél belőlünk, mely mondva csinált világokat a tudományban nem tür s ellenszenves olyatén beteges lelkesülés iránt, mely tendenczióból táplálkozik.

2. *Kőszénformáczió.*

Az átmenetinek nevezett formáczió után, melynek három osztályát ismertettük, következik a kőszénkorszak, az a korszak, melyben oly könnyen sülyedt helyenkint a föld, hogy szinte azt mondhatnók róla, hogy fürdik; kiemelte lápos partjait, hogy miután a természet elboritotta tőzeg-flórájával, ismét viz alá bukjék; az a korszak, melyben a föld termőképessége mohón nyelte el a körlég szénenyét, s a körlég a növényzetbe fektette éltető s melegitő erejét, hogy késő évszázadoknak fázó gyermekei melegedjenek s éljenek belőle; az a korszak, mikor szűz-erdők boritották a kontinenseket s a pampa még ismeretlen volt; mikor még a sarkokon is a föld erdőkoszorúzott volt, mely erdők talán a nap melegétől vagy a föld belső hevétől zöldeltek; szóval mikor a növényzet nemcsak gazdag és buja, de pazar pompában terjedt el a földön.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy kőszén nemcsak a kőszén-korszakban, hanem más korszakokban is képződött. Kőszénkorszaknak ez a formáczió azért neveztetik, mert fel-

tünően sok kőszén képződött benne. Éppenúgy helytelen az a nézet, hogy a kőszénkorszaknak más kőzete ne volna; hiszen kőszén csak kőrétegek présében keletkezik, kellett tehát alapozó s egyuttal befödő kőrétegeknek képződniök.

Ugy is van. A kőszénformácziónak legfontosabb kőzete a homokkő és az agyagpala; előfordul benne ezenkivül konglomerat, mészkő és dolomit, s e kőzetek is át vannak törve eruptiv telepekkel, fészkekkel s folyosókkal. A palák, homok- és mészkőrétegek közé vannak ékelve a kőszéntelepek. Egy réteg egymagában ritkaság; 3—10, 10—20, 30—50, sőt néhol száz van egymás fölött, megszakitva homok- vagy mészkő-rétegekkel. A mészkő-alapozást a tenger adta; a konglomerát, a homokkő és agyag-pala szintén vizben képződtek. De hogy kell elképzelnünk ezt a buja növényzetü, el-elsülyedő s ismét fölbukkanó világot? Lehetséges, hogy az oczeánokból kontinensek és szigetek emelkedtek, melyek ismételten, egészen vagy részben elsülyedtek s ismét fölemelkedtek. Ezek az emelkedések kivált a már fönnálló, hegyes kontinensek körül elnyult, lapos, szakadozott partvidékeket képeztek, melyek tele voltak öblökkel, lagunákkal. Minden kőszéntelep egy-egy öböl, vagy laguna, vagy sekélyes, mocsaras tenger, melybe hatalmas folyók szakadtak, s döntötték az esős, nedves, felhős klimának csapadékát telve iszappal és görgeteggel. A Nilus, Missisippi, Hoangho fogalmat adnak arról a rengeteg iszapszállitmányról, mely a kőszénkorszak esős világában a folyókon a sekély deltákba és lagunákba hömpölygött s mész- s homok-padokat alkotott. A kiemelkedő, lápos lapályokon a növényzet buján tenyészett s tőzeget képezett, melyet fölváltva mész, homok, iszap vagy görgeteg temetett el. A szénnek sok emelete mutatja a földnek hullámzását. Ideiglenes nyugalom periodusaira zavar és fölfordulás következett; lehetséges, hogy a folyók esése megváltozott; lehetséges, hogy magasabban fekvő tavak vagy tengerek törték át partjaiknak gátjait; lehetséges, hogy a föld emelkedett és sülyedett fölváltva.

A kőszénkorszak agyagpalatábláin s mészköveiben sok kövület van. A kőszén maga chemice elváltozott s meg-

kövült növénytömeg, mely azonban el nem árulja, hogy miből lett. A belső chemiai elváltozás ugyanis pépet csinált az egész tömegből, mint a hogy azt a tőzegnél látjuk. Csak azok a növények alkotják a kőszénkorszak kövületeit, melyek az agyagpalába vagy a homokkő- s mészkő-iszapba kerültek, ott finoman lenyomódtak.

Az agyagpalatáblák szinte herbáriumot alkotnak; minden palatábla egy-egy lap, rajta a régi lenyomat; az ősrégi flóra e lapok forgatásával lép elénk. A kehlheimi palatáblákkal kirakott folyosókon mily gyönyörü, finom lenyomatokat látni; csizmatalp és söprű pusztitja a millió éves, tiszteletreméltó emlékeket. A mészkő inkább a fauna alakjait szolgáltatja.

Sokat hánytorgatott kérdés a széntelepek keletkezésének kérdése. Honnan kerül a lápokba s lagunákba ez óriás növény-tömeg? helyben nőtt-e vagy a folyók úsztatták egy helyre? Vannak adataink, melyek arra figyelmeztetnek, hogy ne képzeljük a szén keletkezését egyformának először is az anyagot tekintve. Vannak nagy medenczék, melyek átlag Sigilláriákból valók; a Sigillária fa-törzsek jó vastagok voltak s igy a belőlük alakult szénréteg is hatalmas; máshol ismét a Lepidodendra-, Stigmaria-, Calamita-fajok jutnak túlsúlyra.

Átlag a kőszén-flóra a mocsarak, ingoványok, lápok s sekélyes tengerpartok flórájára emlékeztet. A Calamiták törzsei össze-vissza vannak hányva, keresztül-kasul egymásra torlaszolva, néhol lapos deszkává nyomva; leveleiket, virágaikat, ágaikat nem ismerjük, minden ékességüktől megfosztva kövültek meg s most esetleg külön név alatt mint Annularia, Hippurita, Volkmannia szerepelnek egy s ugyanazon alaknak különböző darabjai. A homokkőben, mely a szénréteget boritja, sokszor igen jól konzervált törzseket látni, melyek nincsenek összenyomva. Hiresek a Le Treuil-i hatalmas Equisetacea- és Calamita-törzsek. Máshol is mint például Angliában s Belgiumban találni egyenesen álló 6—8, sőt 25 láb magas törzseket, Skócziában meg éppen 60—70 láb hosszú, 4—6 láb vastag törzseket. A legtöbb ily megkövült törzs azonban bizonyos szög alatt ferdén áll,

s azt a benyomást kelti az emberben, mintha az özönlő agyag-iszap vagy homok meghajlitotta s bizonyos magasságig beföldelte volna, felső részüket pedig az ár elsodorta volna. Utóvégre abban ugyancsak nincs túlzás, ha nagy felhőszakadásokat, vagy más katasztrófákat képzelünk el magunknak, melyek a mocsaras tőzegképződés csendes folyamatait hébe-korba megszakitották s a törzseket 30—40 foknyi elhajlitással beiszapolhatták.

Különben sehol annyi részleges és vidékszerü körülmény, mint a kőszén-képződésben. A természet ügyesen takarékoskodik a szénnel s mindenütt, ahol teheti, félretesz belőle. A mód is, ahogy teszi, kifogyhatlan elmésségének találmánya. Lápokban és sekély tavakban most is folytatja ugyanazt a csendes működését, melyet előbb zavartalanabbul és czélszerűbben végezhetett. Moha, káka, sás, vizifonál s mindenféle hinár ma is csak úgy sülyed el a vizbe, mint régen s ugyancsak tőzeggé válik. A viz befödi s elszigeteli a levegőtől s e csendes sirjában erjedni kezd a növényréteg s a széneny a könenynyel egyesül. Az évek járnak, századok s ezredek váltakozhatnak ugyanazon sekélyes lagunák és lápok fölött; réteg-réteg után sülyed le a vizbe s ott fölhalmozódik. Régen talán a Stigmariaknak nevezett fajok játszhatták a kőszén keletkezésében a főszerepet. Ezek kiterjesztették czafatos, elnyuló, s egymásba kapaszkodó gyökereiket a vizen s a puha iszapon s úszó szigeteket képeztek, amilyenek most is vannak a mérsékelt s forró égöv alatt sekély vizü, tagunás tavakon. Hozzájuk szegődtek a Calamiták, melyeknek törpe ivadékát árkokban s nedves réteken részvéttel szemléljük, ezek a zsurlók. Meglátszik alkatukon, hogy nem a mai világ gyermekei; idegenszerűen ütnek el a környezettől. Mikor az úszó-sziget már szilárdabb s összefügőbb lett, akkor a Calamitákhoz szegődtek még a Lepidodendron fa-féle páfrányok. Azért találjuk a Stigmariák gyökereit az amerikai s európai kőszénrétegek alján. Valamint most a tőzegnek alapozó rétegét a tőzegmoha (Ophagnen) alkotja: úgy akkor a Stigmária. Igy úszkált a sziget sokáig, mig végre elsülyedt. A trópusokban

most nem képződik tőzeg, de a meleg zónákban igen, pld. Virginiában, Tunisban, Algirban.

A természetről nem áll az, amit az Odyssea az istenekről mond, hogy nem szeretnek kópiázni; a természetnek régi történései tényleg kópiáztatnak ma is, csakhogy a méretek kisebbek.

Louisiana cyprus-mocsarai megujrázzák a kőszénkorszaknak kőszéntképző folyamatait. A mocsári cyprus (Taxodium dubium) legmélyebben nyomul a lápokba s buján tekeri össze-vissza gyökereit. Ott, hol a föld csurom-viz, terem meg legjobban, a Missisippi öbleiben és szurdokjaiban, Virginia s Carolina mérhetlen mocsaraiban. A fák szépen nőnek, de mikor már törzsökösebbekké s sulyosabbakká lesznek, elmerülnek úgy hogy némelyik egészen függélyesen sülyed le a puha iszapba; a fák egymás hátán nőnek a termékeny talajban s költői rendetlenségben borulnak egymásra, mihelyt súlyuk alatt a puha iszap enged; több ezer év alatt ezuton mélyebb medenczék is kitöltődnek. Néha azonban nagyobb vizáradáskor betör a folyó árja a csendes medenczékbe s partokat szaggatva s az úszó-szigeteket (snakes) hátára véve, mindenestül sodorja a tenger felé; néhol megúnva a nagy rakományt, a partokon torlaszolja föl a fát, de kivált a torkolatnál képez óriási nagy fa-torlaszokat, melyeket beiszapol s lehetséges, hogy késő évezredek az elváltozott világban a Missisippi régi deltáiban kőszénbányákat nyitnak.

Még más folyamatra figyelmeztet Abich, Frassnál, mely aránytalanabbul csendesebben megy végbe. Beszéli, hogy a dél-oroszországi tavak túlnyomóan nagy részét nem nézhetjük másnak, mint a régi mészrétegek kimosott s beszakadt kátyúinak, 80—100 lábnyi mélységgel. E csendes vizekben bőven tenyész vizifonál, hinár; vizirózsák ringanak a viz tükrén; a partokról egyre beljebb ereszkedik a paréj; sokéves rétegein bokrok zöldelnek; lassanként sürü vegetáczió borul az egész tóra; káka, sás, fű buján nő rajta s a vizből semmit sem látni; ez a vizen ringó vegetáczió, gyökér, fonál oly erős burkot képez, hogy ember, állat megy

el rajta, anélkül hogy tudná, mily hamis a hűségesnek s biztosnak látszó talaj. Egy napon ismét arra ébrednek a környék lakói, hogy a tó megint tiszta; a teher ugyanis oly tulságos lett, hogy mindenestül a mélybe szállt.

Mindezek a folyamatok zavartalanul s óriási mérvekben mehettek végbe a kőszénkorszakban. A képzelet valami meseszerü bájba szeretné öltöztetni azt a dús növényzetü korszakot; de annyi bizonyos már a priori, hogy nem volt embernek való az a pompás világ. A tudomány úgy gondolja, hogy a föld hőmérséklete a kőszénkorszakba oly nagy volt, mint akár a tropusok alatt, sőt annál még nagyobb. A nap ugylátszik még nem árasztotta a földre fényének hullámait, mert a felhők tömege s a körlég szénenynyel s párával telitett sürüsége nem igen engedte át a napsugarat. A lecsapódások rengeteg nagy mérvet öltöttek s az eső nem cseppekben, de vizfonalakban s néha özönökben szakadt. A természet még nem öltötte magára azt a bájt, mely csak a kifejlődés magasabb fokain, a különféle tényezőknek harmoniájában érhető el. Ahol napsugár nincs, ott nincsenek szinek, ott az élet buja lehet, de okvetlenül még nagyon szegényes lesz.

A flóra maga ép azért, mert mocsárflóra, nem igen gazdag. »Die Flora der carbonischen Periode — irja Naumann — entfaltet eine grosse Armuth und Einförmigkeit, wenn man sie mit dem Reichthum und der Mannigfaltigkeit der Flora der Jetzwelt vergleicht.« (Lehrbuch der Geognosie I. 551. l.) Hasonlitsuk össze a virágos rétnek s az erdő berkeinek és csalitjainak flóráját a mostani mocsarak és lápok növényzetével s ugyanarra a különbségre akadunk. S mégsem ugyanarra. A mai lápokban ott virit a vizi rózsa, a vizi liliom, a szironták s gólyahir aranyos pártája; a kőszénkorszakban vagyis azokban a rétegekben, melyek a tudomány kőszénkorszakát jellemzik, virágra, sziromra nem akadunk. A kőszénkorszak vegetációjának jellege inkább a mennyiség és bőség mint a változatosság, inkább az egyféleének hatalmas mérve, mint a sokféleség. A páfrányfélék akkor 500 fajban fejtették ki pompájukat a mai Európában,

holott mostanság csak hatvan fajjal találkozunk. A szerény páfrányok, bármily elegánsak is leveleik, mint egyszerü füvek terjeszkednek a bokrok között. Három főcsoportjukat különböztetik meg, a neuropterist, (*νευρον* ideg, *πτερον* szárny), sphenopterist (*σφην* ék), pekopterist (*πεκω* fésülök). Ami most hitványan kuszik a földön, az akkor magas törzseken emelkedett az ég felé; de tulajdonképeni ágak mintha nem voltak volna azokon a fákon; a magas törzsek meztelenül emelkedtek s csak legfölül viseltek valamiféle lomb-üstököt. A pikkely-fák (lepidodendron; *λεπις* pikkely, *δενδρον* fa) a mostani korpafűfélék (Lycopodium) óriás ősei voltak; a tropusok alatt még most is egész három láb magas epigonjaik kérkednek; de a mi fenyves erdőinkben s mohos, tőzeges helyeken már csak a földön kúszik a korpafű; ágait még feleegyenesiti s mind a szárán, mind az ágain keskeny, pikkelynemü leveleket hajt. A Calamiták elegáns, magas, szikár fák lehettek. Humbold Dél-Amerikában öt lábnyi magas calamitákat látott, a fosszil példányok egy láb vastagok s 40 láb hosszuak. A mai teremtésnek zsurlói a föld régi korszakaiban fa-alakot öltöttek; hogy hol álltak s tenyésztek régen a hatalmas Calamiták s Equiseták, azt apró utódjaik hűséges tradiczióiból megtudjuk; a mocsaras, nedves helyeket kedvelik ma is; ott emelgetik sárgásbarna, barázdás, izekre osztott száraikat, melyeknek bunkó-alaku, kupos fejéből hullnak a spórák, hogy miután ez a szár elvégezte föladatát, a spórák megérlelését, más zöldszinü, elágazó szár fakadjon gyökeréből. A Calamiták s Equiseták mellett azután ott pompáztak a sigillariák; különös, feltünően idegen fiziognomiával; sem pálmák, sem páfrányok; leveleik nőttében leváltak a magasba törő szárról s pecsétlenyomat-féle mélyedésekkel boritották be az egész törzset; onnan nyerték nevüket.

Az ilyen flóra ugyancsak egyhangu; egyhangu mint sok tropikus, mocsaras erdő. A mi erdeink fáinak változatos alakjaiban teremtő, művészi alkotás nyilatkozik; minden bokor, cserje, fa más és más; egyik sem hasonlit a másikhoz. A mi élénkszinü, s tarka virágjaink akkor még nem tárták ki szirmaikat s nem képeztek még kellemes kontrasztot a vi-

dék sötétebb, zöld alapszinével. A kőszénformáczió flórája mind virágtalan (Cryptogam), melyeknek apró magvai (sporák) kis kapszliforma hüvelyekben zártak. A mai erdőknek bodros, lombos és tűlevelü fái mind hiányoztak. »Es liegt eine unendliche Schwermuth auf diesem Bilde der Kohlenzeit, denn es fehlen ihm nicht allein fast alle Blüthenpflanzen, sondern auch alle höhern Thiere; noch wiegten sich keine Vögel auf den Zweigen der Bäume, und keine Säugethiere belebten das Dickicht des Waldes. Dazu kommt die schwüle, mit Dünsten erfüllte Luft, der heisse, dampfende Boden, die lautlose Stille, die noch durch keine Töne belebter Wesen, nur durch das Plätschern des Regens und das Heulen des Windes in den Wipfeln der dunklen, steifblättrigen Bäumen unterbrochen wird.« (Oswald Heer, Die Urwelt der Schweiz. 16. l.)

Egész föl a sarkokig, a Spitzbergákon épp ugy mint a »medvék szigetén«, Ausztráliában s Indiában ugyanez az egyhangu flóra terjengett. Hogy a sarkokon hogyan teremhetett oly hatalmas vegetáczió, azt a geologusok megmagyarázni nem tudják; nem tudjuk, váltakozott-e akkor is a sarkvidéki hónapos éj a hosszú, unalmas napokkal; vagy talán az északi fény fejlesztette a kőszénkorszaknak legalább fucus-féléit? A klima rejtélyei eddig érthetetlenek.

Ugyanez az egyféleség jelentkezik a kőszénkorszak rétegeiben a faunára nézve; mondhatjuk, hogy a kőszénkorszak faunája Európában, Amerikában s Ausztráliában ugyanaz. Nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen ez a fauna is többé-kevésbé igen korlátolt jellegü vidékről lesz való; a szárazföldi élet nem igen lesz képviselve a kőszén alapját képző mészkőben, mely tengeri képződmény, sem pedig a homokkőben, mely tengerpartvidéken, sekélyes lagunákban vagy lápokban üllepedett le. A klasszifikáló geologia azt tartja, hogy a kőszénkorszakban találkozunk legelőször édesvizi lakókkal; édesvizi, ártatlan fogazatu halakat födöztek föl rétegeiben s ezelőtt az »archegosaurus«-ban, az ősgyikban a gyikok születése napját is a kőszénkorszakba helyezték. Mióta azonban kitünt, hogy már a szilurban s devon-

ban is találni valóságos saurusokat, azóta a kőszénkorszaki saurus elvesztette nemesi előnevét, az »archegot«, megszünt ősapa lenni.

Hasonló tartózkodással kell fogadnunk a különben jeles Lapparent költői leirását, melyet a kőszénkorszakról nyujt: »Madárének még nem hallatszott a csalitban; néhány uj jövevény jelent meg a földön a hüllők osztályából, de ezek még félénken rejtőztek mocsaraikban; a szénsavval telitett levegőt szél talán nem igen mozgatta s ijesztő csend honolt a világon s alig szerezhetünk magunknak fogalmat a tájak s vidékek szomorúságáról s egyhangúságáról, hacsak nem sétálunk el Uj-Seeland valamely páfrány- vagy araucaria-erdejébe.« (Traité de Geologie. 829 l.)

Briart mégis hall valamit a mélabús csendben; hallja a rovarok zümmögését, itt-ott élesebb czirpelését s e hangokban előhirnökeire ismer a későbbi, általános világharmóniának. (La formation houillère. — Natur und Offenbarung. 1896. 584 l.)

Bármily hires nevek álljanak is a képzeletnek ilyetén alkotásai mögött, ez alkotásokat mégsem tekinthetjük egyébnek mint merő költeménynek; egy-két bizonytalan adathoz néhány tapogatódzó kiindulás füződik s készen áll a korszaknak jellemző tájképe. Tudjuk, hogy a rovarok már régen zümmögtek, még a kőszénkorszak előtt; tudjuk, hogy a saurusok, ha talán még félénkek is voltak, jövevények Lapparent értelmében nem voltak, s ahhoz is sok szó fér, vajjon igazán oly félhomályban borongott-e a kőszénkorszakban a világ, mikor a régibb korszakokban a trilobita szeme fényről s nem sötétségről tanuskodik.

A geologia mindezen adatokból még nem bir egységes s tájékoztató képet alkotni. Hasonlit a musthoz, mely forr, de nem átlátszó. A kutatások mindezideig az erjedésnek kezdetleges stádiumában leledzenek s a tudomány a kőszénkorszak flórájával szemben ugy áll, mint egy őserdő előtt; ki nem ismeri magát. Folyamodik a vezérlő kövületeknek könnyű szeréhez, de abban éppenséggel nincs köszönet, mert a flórának egynemüsége hosszú évezredek ke-

retében nem egykoruságra, hanem a körülmények ugyanazonságára utal. Hogy Ausztráliában s a Spitzbergákon ugyanazokat a növényeket találják a mészkő lapjain lenyomva, abból nem az következik, hogy Ausztráliának s a Spitzbergáknak flórája egykoru, hanem csak az, hogy hasonló körülmények uralkodtak valamikor a Spitzbergákon, melyek máskor Ausztráliában megvoltak. Azt sem akarom azonban állitani, hogy semmiféle kapcsolat sem létezik Ausztrália s a Spitzbergák közt; az bizonyára létezik s azt már nem lehetne mondani, hogy Ausztrália s a Spitzbergák kőszéntelepeinek korszakai annyira esnek távol egymástól, mint a kőszénkorszak s a diluvium; de nem lehetne-e azt mondani, hogy a Spitzbergák kőszénrétegei a kőszénkorszakban s Ausztráliának kőszéntelepei a Jurában lettek? Két távoleső vidéknek szoros egykoruságát a flóra egynemüsége csak hozzávetőleg bizonyithatja; nagy kilengéseket kell ilyenkor az időmeghatározás számára biztositanunk.

Ez a bizonytalanság még növekszik azokban a kérdésekben, melyek megoldásában kiváltkép a növény-kövületekre támaszkodnak. A. Schenk ezeket irja: »Im allgemeinen wird man nicht in Abrede stellen können, dass die meisten grössern und kleinern Lokalfloren, welche bis heute erschienen sind, eine durchaus ungenügende Bearbeitung gefunden haben; dies wenig kritisch gesichtete Material bildet aber die Grundlage der Anschauungen über die Eigentümlichkeiten der untergegangenen Vegetationsperioden und ihrer klimatischen Bedingungen . . . . Es liegt auf der Hand, dass eine Grundlage dieser Art nicht zu richtigen Schlüssen führen kann . . . Was allein für grössere Gruppen Bedeutung hat, Blüten und Früchte fehlen uns meist und so sind denn auch die meisten Deutungen fossiler Reste fraglich.« (Handbuch der Paläontologie. II. Abtheilung, Paläophytologie. Vorwort.) — A növényeket kövületeik után igen nehéz osztályozni fajok, rendek, osztályok szerint. A levelek természetesen nem ülnek az ágon, s még kevésbé van az ágon virág és gyümölcs. Hiszen viz sodorta az ágakat, s hányatva-vetődve értek le az iszapba. Kedvező körülmények-

nek kell köszönnünk, ha az ágon levél vagy virág van. Azonkivül a kövületeken a botanikai meghatározásoknak éppen jellemző vonásait nélkülözzük a leggyakrabban s csak dilettantizmus veheti magára, hogy a bizonytalan adatokra, melyeket a növénykövületekből gyüjt, tudományos meghatározásokat épitsen; tudomány ezt nem teheti. Azért jegyzi meg méltán ugyanez a szerző az idézett műnek 407. lapján: »Schlüsse über das geologische Alter pflanzenführender Schichten auf Blattbestimmungen allein gegründet, sind mehr oder weniger unzuverlässig.«

Már az eddigiekből világos az, hogy mennyi óvatosságra van szükségünk a kövületekből vont kormeghatározásokban. A legkitünőbb geologusok is kompromittálják magukat, midőn e térre lépnek. Azért nem is igen lépnek rá tudományos komolysággal, hanem inkább költői képzelettel. Valahányszor a régi világok tájképfestéséről van szó, a tudomány helyett a költői licentiához folyamodnak és teremtenek. A paläontologok ki nem fogynak a téves paläontologiai meghatározásokból. Még az a csapás is érte őket, hogy régi formációknak vezérlő kövületeiben végre is most élő szervezeteknek variációira ismertek. Máskor algáknak nézték az összetört magasabb rendü növényeknek porát. Ha Sziberiában rá nem akadunk a befagyott mammutra, amelynek bundája protestált az ellen, hogy az elefánttal egy kalapba dobjuk s Sziberiát a diluviumban nem tudom milyen meleg zónának tartsuk, vagy ha azt nem teszszük, más kibuvót keresve a helytelen tézisnek védelmére: akkor még egyre tovább folyt volna a tudományos szószátyárság árja, melyet a bundás mammut alaposan leczáfolt. Továbbá, ha a Ginkgo biloba manapság már kihalt volna, senki sem gondolná, hogy páfrányféle levele a tűlevelü fák osztályába sorozza a Ginkgót; biztos, hogy páfrányfélének nézték volna s e föltevésre alapitották volna a klasszifikácziót.

Tehát egy szó, mint száz; lassan a testtel. A természet sokkal gazdagabb lehetett az őskorokban is, mint ahogy a rendszer miatt szeretnék a geologusok. A rendszer minél kevesebb alakot akar látni régen, s minél több uj fajt a

későbbi rétegekben, hogy rámondhassa: ime a fejlődés. De előbb a föld kérgét alaposan kellene ismernünk, azt a részét is, mely a nagy óczeánok alatt terül el; tekintetbe kellene vennünk a földkéreg hullámzását, sülyedését, emelkedését s az azzal járó geografiai állat- és növény-elterjedést. A föld különböző részeiben nagy különbség lehetett régen is a faunában s a flórában, amely különbség bevándorlás folytán s a klimák elváltozása folytán egyre tarkázta a föld felületét. (Gander i. m. 32. l.)

Ujra kijelentem, hogy nem vagyok ellensége az evolucziónak, de alapos és tárgyilagos kimutatást sürgetek arra nézve, hogy az evolucziò mily mérvekben mehetett vagy ment végbe az állat- s a növényvilágban. Részleges evolucziót minden valószinüség szerint sürget az eddigi tudás; de a korlátlan evolucziò elébe mindenütt, lépten-nyomon korlát áll. S addig nem nyilatkozhatunk döntőleg, mig a kövületeket teljesebben s a világ összes rétegeiből, legalább nagyjában nem ismerjük. Most dirib-darabkákat ismerünk; itt törünk föl néhány négyszögméternyi földet, ott fúrunk be mélyebben belsejébe s ez adatok alapján formáczióról beszélünk. A mi formáczióink a régi világ organizmusainak kis tört részét képviselik. A kőszénkorszak formácziója képviseli a sekélyes tavak és lagunák és lápok flóráját és benlakó vagy bevetődött faunáját; más formáczió ismét bizonyos tengerek és tengerpartok világát szolgáltatják s néhány kevés, szerény darabját a szárazföld életének. Mily távol állunk tehát attól, hogy általános itéleteket koczkáztassunk s a föld életének fejlődéséről tiszta képet alkossunk. Annál nagyobb joggal állithatjuk ezt, minél inkább tapasztaljuk, hogy a tökéletesebb formákat, melyeket előbb későbbi formáczióba állitottak bele, kénytelenek voltak visszahelyezni az őskori formáczióba; igy történt, hogy a gerinczesek tényleg már ott szerepelnek a szilurban s devonban s épp ugy lehetséges, hogy a zárvatermő, virágos növények már az őskorszakban illatoztak; jóllehet a rendszer s a klasszifikáló geologia a föld középkorába teszi eredésük idejét. A kőszénkorszak tájképfestői s a költő-geologusok ki is emelik

mindannyiszor, mint az általam idézett helyekből is kiviláglik, hogy a kőszénkorszakban virág még nem nyilt, szomoru volt a tájék; azonban tudnunk kell, hogy e leirásokat s költeményeket nem vehetjük komolyba. Halljuk e részben a botanika terén nagy hirnek örvendő Kerner Marilaunt: »Aki nem hiszi el, hogy a zárvatermő virágos növények csak a föld középkorában teremtettek s aki nem fogadja el azt a még nagyobb csodát, hogy a virágos növények a virágtalanokból (kryptogamae) keletkeztek, arra a meggyőződésre jut, hogy a föld őskorszakában is megvoltak. Ki kell emelnünk, hogy sehol sem találni átmeneti formákat, melyek a virágtalanokat a virágosakkal összekötnék. A tulipánfa, fügefa, pálma levelére rögtön ráismerünk, de nem akadunk rá oly alakra, mely a pálmát vagy a fügefát a tűlevelüekkel vagy a virágtalanokkal összekösse. Ha összehasonlitjuk a növényvilág jelenjét a multtal s kérdezzük, vajjon a most élő osztályok és törzsek a régi korszakokban is éltek-e már, avagy idő folytával ősnemzés vagy átváltozás által keletkeztek-e, arra a meggyőződésre jutunk, hogy bizony megvoltak azok már az őskorban is. Az úgynevezett »felsőbb rendü« növények nem alakultak ki az »alsóbb rendüekből«, hanem a felsőbb s alsóbbrendüeknek törzsalakjai kezdet óta egymás mellett tenyésztek oly kölcsönös viszonyokban, melyeken a növényország léte nyugszik.« (Pflanzenleben, II. 60 l.)

Érdekes, hogy Kerner a növényvilágot illetőleg ugyanarra a végeredményre jutott, amelyre Agassiz, Hamann és mások ébredtek az állatvilág kövületeinek kutatásában, hogy t. i. a törzsalakok kezdet óta megvoltak; csigák, férgek, gerinczesek régen is éltek a virágos s virágtalan flóra árnyékában, hogy tehát a gerinczest a féregből, a virágos növényt a virágtalanból magyarázni nemcsak lehetetlen, de fölösleges is.

3. *A Dyas-formáczió.*

A kőszénkorszakhoz csatlakozik a Dyas vagy az ugynevezett Permi formáczió, s ezzel záródik a föld őskorszaka. Dyas-nak vagyis kettősnek hivják a benne előforduló két kőzetnemről; Permi formáczionak pedig azért, mert főhelye az oroszországi Perm tartomány, hol 18,000 □ mértföld területet foglal el. Penäi-nek is akarták hivni (*πενης* szegény), mert igen szegény szerves alakokban s a németek nemzeti formáczionak is tartják s »rothliegendes«-nek hivják a thüringiai vörös homokkőről, melyet e formáczióba helyeznek.

A Dyas-nak kőzeteit alkotják homok- és mészkövek, konglomerátok, palák, dolomitek, érczek és kőszén. A »kedves sz. Erzsébet« wartburgi várhegye állitólag Dyas-képződmény; különös, festői hegy; mintha épitve volna, mert a hegyes, szögletes homok- és porphyr-kődarabok sötétvörös, agyagos péppel vannak összeragasztva. Vaséleges, rozsdás a szine a dyasi homokkőnek s azért azt gondolták, hogy erupcziók szülöttje. A dyasi tájképfestők meg is ragadták ezt a gondolatot s ahol dyasi tájjal találkozunk illusztrált művekben, ott háborgó tengerek, kitörő vulkánok s egész hálót alkotó villámok szerepelnek.

Miért akarják a geologusok a Dyast mint a föld őskorának külön szakát szerepeltetni? Azt mondják, hogy a kövületek sürgetik a külön osztályba való sorozást, jóllehet a Dyas faunája és flórája még nem mutat határozottan uj kiindulásokat. »Die Fossilien der Perm-Formation führen uns die letzten Formen der paläozoischen Fauna vor.« (Naumann i. m. I. 656 l.) A flóra a Dyas-rétegekben többé-kevésbbé hasonlit a kőszénkorszakéhoz; a fauna is inkább odahúz, mint a Triaszhoz vagyis a földfejlődésnek következő korszakához. Csak tengeri állatokat mutat föl, köztük a brachiopodákat és bryozoákat (*βραχιον* kar; *βρυον* moh). A brachiopodák közül a Productus horridus a vezérlő kövület; a bryozoák pedig érdekes alakjukkal vonják magukra a figyelmet. Kolóniákban élnek, melyek mint a moh s a zuzmó,

ellepik a tengerpart köveit; épp ugy mint a moh, ők is szeretik az eleven, hullámzó vizet, a gördülő hullámot.

Ugy látszik, hogy a Dyas méltán van kárhoztatva arra a lógós szerepre, melyet mint a kőszénkorszak függeléke játszik. Igen valószinü, hogy nagy tavaknak s elzárt tengereknek, amilyen pl. a Fekete vagy a Kaspi tenger, rétegeit birjuk a permi formációban. A felső-diasz flórája már középkori jellegeket mutat; de ez egyszerüen onnan van, hogy nem kizárólag mocsárflóra, hanem szárazabb vidékek takarója. A szárazabb vidék a mocsárflórával egyidőben lehetett. Különben sem hiszszük, hogy a kőszénkorszakban csupa mocsár terjengett volna a földön. Rendesen azt veszik föl, hogy a kőszénkorszakban nem voltak ugyan nagy kontinensek, hanem sok sziget és szigetecske emelkedett az oczeánokból; a szigeteken magas hegyek voltak, melyeket széles öv gyanánt köritettek messze elnyuló lápok és lagúnák. Még ha ilyen volt volna is a világ arczulata, akkor is volt rajta elég tér a szárazföldi életnek. Sőt a flórának az az elváltozása vagyis inkább az a tény, hogy a mocsárflórán kivül más, uj alakokat mutatnak be a dyasi rétegek, egyszerüen ugy magyarázható, hogy más, nem lápos helyeken ezek az alakok diszelegtek, vagy hogy odavándoroltak máshonnan, miután a lápok kiszáradtak. A flórának vándorkedvéről bizonyságot tesznek a nyárfák és fűzfák pelyhes magvai; bizonyságot tesz a szerb tövis, mely lovak farkaiba, a sertések sertéibe kapaszkodva ellepte Európát s Ázsiából Romániân, Szerbián, Magyarországon s Németországon át följutott Skóciába; bizonyságot tesz a kokuszdió, mely az Indiai s a Csendes-Oczeán legelhagyatottabb koralszigetén is megveti lábát. Mihelyt uj tér nyilik, mihelyt talpalatnyi földet talál, hol gyökeret ereszthet, megteszi. A mocsaras vidék elváltozásával elváltozik a flóra; ez az elváltozás abban áll, hogy jövevény-fajok vonulnak az alkalmas talajba.

E lehetőség elől még az olyan irányzatos geologus is, amilyen Bommeli, sem hunyhat szemet s azt irja: »Jedermann wird die Möglickheit zugeben müssen, dass der auf-

fallende Florenwechsel am Ende des paläozoischen Zeitalters ganz wohl durch blosse Wanderung erfolgt sein kann. Wenn zwei bis dahin getrennte Continente in Verbindung treten, so wird die Pflanzen- und Thierwelt gewaltige Umgestaltungen erleiden . . . Stellen wir uns vor, Europa würde durch einen Meeresarm, der sich vom Schwarzen bis zum Eismeer hinzöge, von Asien, seinem Mutterlande, abgetrennt und es träte dafür mit Nordamerika in Verbindung: welch' grossartigen Einfluss müsste dies auf die europäische Pflanzenwelt ausüben.« (Die Geschichte der Erde. 398. lap.)

Mindebből következik, hogy a Dyas éppen nem jelez külön korszakot a földön s nagyon jól teszik, ha a föld őskorával egybefoglalják. Hogy mennyire kell az általánositásoktól s a korszakoknak sietős meghatározásától óvakodnunk, arra például szolgál maga Bommeli, mikor a Dyasról szóló fejezetét ekkép végzi: »Kétséget nem szenved, hogy a fejlődés a Dyasban sem akadt meg; ezt bizonyitja a felsőbb gerinczesek egyik képviselőjének föllépte. Ez az *ősgyik a Proterosaurus*, mely középhelyet foglal el a gyikok, krokodilok s a kiveszett saurusok közt; egyike a leghiresebb, kombinált tipusoknak, melyeket ismerünk; azért nagy szerepet játszik a fejlődéstörténetben.« (i. m. 599. l.)

Igy sülnek föl német tudósok, kik 1898-ban irnak »Erdgeschichte«-t; klasszifikálnak korszakokat; kijelölik a fauna és flóra fejlődésének útját, hogy egy-két év mulva ismét más fölosztást csináljanak s más utakat nyissanak a fejlődésnek. Igy került penzióba az ősgyik is, mert kitudódott, hogy nem uj alak, hanem régi.

A diaszi proterosaurus valóságos Saurusnak bizonyosodott be, de nemesi előnevét, a »protero«-t, melyet bitorolt, s mely neki a saurusok közt elsőséget tulajdonitott, örök időkre elvesztette.

A FÖLD KORSZAKAI.

Irta PETHŐ dr.

KÖZÉP-KOR.

1. A triasz.

A tudomány korai sematizmusait a leghatásosabban maga a természet szokta szétszakitani, mikor szemeink elé ujabb adatokat s oly nem várt komplikációkat állit, melyeknek következtében a geologiai korszakoknak kikészitett képét megváltoztatni kényszerülünk. De bár ez a játék sokszor esik meg velünk, s szinte elkedvetlenithetne, mégsem hunyunk szemet a föld nagy elváltozásaival s az élet fejlődéseivel szemben. Tény, hogy más-más világok következtek egymásra egy s ugyanazon helyen; tény, hogy más-más tengerek gördítették hullámaikat ugyanazon vidéken; tény, hogy más-más klima dajkálta az elváltozott faunát és flórát is. Ha meg is vannak a régi korszakok elejétől kezdve a teremtésnek tipusai; de a tipusok számtalan ágazatba differenciálódnak; s mindegyiknek van ismét fejlődési, virágzási, s elhalási kora; van egy maximum, melyet szerencsésen elérnek s azután visszafejlődnek; erejükkel vész a számuk is; némelyek teljesen kihalnak, mások satnya alakokban tengetik életüket. Tekintsük pl. a hüllőket; számuk napról-napra fogy, s habár a krokodil s az alligator még mindig tekintélyes és veszedelmes alak; tény az is, hogy a régi saurus-teremtéssel szemben valóságos kis miskák. A hüllők négy osztálya: a gyikok, kigyók, krokodilok és teknősbékák kihalásra vannak itélve; a föld középkorában ez a tipus uralkodott; sokkal több osztályban számtalan nemet és fajt léptetett a világba. Fajaik változatosak, számuk számtalan volt. Méreteik házakra emlékeztetnek, erejük a mesék országába csal. Némelyek emlős-állatok voltak, mint a delfinek s a czetek; mások szárazföldi, növényevő állatok voltak; ismét mások vérszomjas ragadozók. Némelyek hátsó

lábaikra állva magas fáknak leveleit legelték le; de voltak kisebb és csinos alaku gyikfélék is. A levegőben sárkányok repkedtek, utálatos pterodactylusok; mellettük föl-fölrepült az »ősmadár«, az archaeopterix, melynek tüzetesebb természetrajzáról később lesz szerencsém adatokkal szolgálni.

Mindebből most csak emléknek maradt fön mai hüllővilágunk. Ezen a nyomon járnak a természetnek egyéb typusai is. A harmadkorban virágzott az emlős-állat, mely más nemeket és fajokat tüntetett föl, mint a most élő fauna. A negyed-korban, bátran mondhatjuk, virágzik az ember s minden egyebet háttérbe szorit. Ugyanezt mondhatni a flóráról is. Más világ volt az, mikor a calamiták s equisetumok 40—80 láb magasra nőttek; ugyancsak messze áll ettől a pompától a mi barnacsuhás, szerény zsurlónk. Más világ volt az, mikor a páfrányok a mai Európa helyén bükk-magas erdőket képeztek s pálmákkal volt benőve a tájék: ily elváltozások elől szemet nem hunyhatunk.

Még ha a holt természetre szoritkozunk, akkor is megszáll a világ elváltozásainak gondolata. A mi szikláink és szirtjeink történeti szirtek; nagy, hosszú korszakokról s más-más tengerekről beszélnek. Bölcsőjük a tenger s hiven őrzik anyjuknak emlékét. Csendes emlékei a szirtek a tengerek uralmának, határkövei kiterjedésüknek, mauzoleumai életüknek. A rétegek különfélesége, a mészkő, márga, homokkő, fölváltva s különféle kiadásokban egymáson tornyosulnak s legalább is hosszú és különböző tengereknek és viszonyoknak váltakozásáról regélnek. Impozáns méreteikben a végtelenbe húzzák ki évszázadaikat; aki Prágából Drezdába utazott, az kábultan szemlélhette az Elba két partján azokat a fönséges homokkő-falakat, melyeket nem ciklopsok, de óczeánok épitettek; mikor a levegő, napsugár, eső szétszedte Csehország kovasziklás óriás hegyeit s a folyók leszállitották az őstenger partjaira a homokot. Ez is világ volt, még pedig nem a mostani.

Egy ily sajátosan jellemzett világ, vagy korszak, a föld középkora, melyet mezosoikusnak (középső élet) hivhatunk.

A föld középkorát ismét három részre osztják: triaszra, jurára, krétára. A triasz a diaszra következett; triasznak azért hivják, mert midőn Németországban ezt a rétegcsoportot először tanulmányozták, rendesen három tagban találták. A felső emelet a »keuper«; a középső a kagylómész (Muschelkalk); az alsó a tarkahomokkő (Buntsandstein). Európában eléggé elterjedt; ellenben Észak-Amerikában úgy a triasz, mint a jura, oly alárendelt, hogy a kettőt csak összefoglalva jura-triasznak mondják. (Szabó J. Előadások a geologia köréből. 316 l.) A természetben a rétegeknek ez a katonás sora csak helylyel-közzel jellemzi a triaszt; különben sokféle kőzet tarkitja ezt a formációt is; van benne dolomit, konglomerát, agyagpala, gipsz, anhydrit, só, kőszén, homokkő, mészkő. Jellemzik ezt a formációt oly kőrétegek, melyek nagy tavakban vagy elzárt tengerekben képződtek; ezeket szárazföldi képződményeknek hivják. A nagy triaszi sótelepek is szárazföldi képződések. A nyilt tengerekben só sehol sem üllepszik le. A tengervizben 3 százalék só van; pedig a viz 27%-ot bir el; sórétegek eszerint csak párolgó tavakban képződhetnek. A triaszban annyi sótelep képződött, hogy sokan só-korszaknak kivánták elnevezni; ez természetesen nem annyit jelent, hogy máskor só nem képződött, hanem csak azt, hogy a triaszbeli sótelepek rendkivül hatalmasak.

A régi só-képződést alighanem úgy kell elgondolnunk, mint ahogy az manapság megy végbe. Vannak pusztai tavak, lefolyások nélkül, melyekbe a patakok a környékező földrétegeknek alkatrészeit szállitják, az alkatrészek közt van a só is; e tavak vize részint elszivárog, részint elpárolog, s a só leüllepszik a fenéken. A Kaspi-tenger partján van ilyen sós-tó 2000. Leghiresebb az Elton-tó a Wolga keleti partján. Ez a tó három mértföld hosszú s két mértföld széles, de oly sekély, hogy mindenütt keresztülgázolhatunk rajta. Ezt a nagy viztükröt egy folyó alkotja, mely Só-hegységen keresztül vájta medrét s melynek vize 29, sőt 30 százalék sót tartalmaz. Mivel pedig a viz telitve van sóval, mihelyt 27 százaléknyi só van benne föloldva, a nyári

párolgás alkalmával a tó partján 5—10 centiméternyi sókéreg rakodik le. Ez egy tóból 980,000 métermázsa sót nyer Oroszország évenként.

Igy képződhetett régen is a só s a fenék süllyedésével uj meg uj rétegek helyezkedhettek el egymás fölött. S ha talán a sekély sós tavak nem magyarázhatnák ki a hatalmas só-rétegek keletkezését, segitségünkre sietnek a »holt-tengerhez« hasonló mély sós-tavak. A »holt-tenger« 360 méter mély s 25 százaléknyi sót tartalmaznak vizei; ha a Jordán valamikép más irányt venne s a »holt-tenger« vize elpárologna, ott már hatalmasabb sóréteg emelkednék.

Ezek után érdekes képet nyerünk, ha »holt-tenger«-féle nagy tavakat képzelünk a mai Ischl, Hall, Hallein, Wieliczka festői tájaira; nem kevésbé érdekes elképzelni azt a kavarodást, mely a gyönyörü Berchtesgaden só-bányáit megteremtette. Kavarodásnak mondom, mert ott a só össze van keverve az agyaggal; a hegybe vájt folyosók oldalait a kacskaringós, vöröses só-erek és só-szalagok tarkitják.

Ahelyett, hogy a triasz térképét bizonytalan pontozással kirajzolnók, tekintsünk szét faunájában és flórájában.

A kagyló-mészkő tengereiben pompázik a tenger liliomа, Encrinus liliiformis; nem növény, hanem állat. Szára, akár csak gyökér volna, a fenék talajába kapaszkodik, mialatt az állat teste, mely összehúzódott liliomra emlékeztet, a viz szinén rengett. Ezek az állatkák meszet választanak ki a tengervizből s lábnyi vastag mészrétegeket alkotnak héjaik Baseltől Braunschweigig s Lunevilletől Krakkóig. A puhányok osztálya a triaszban lépteti föl először a hires ammonitákat, a ceratites nodosus alakjában, melyek a világ középkorát kitünően jellemzik. A saurusok is kezdik ellepni a földet s fölléptetik az ichtyosaurust, ezt a rövid nyaku szörnyet, melynek szinte csőrré vékonyodott fejéről nagy, szarú gyürüvel köritett szem villog felénk. Ez a szem oly látószer lehetett, melylyel homályos és zavaros vizekben is láthatta prédáját. A nothosaurusnak hosszú, kigyóforma nyaka volt; kis, nyulánk feje; szájában éles fogak soraival.

A triaszban találni azokat a lábnyomokat is, melyeket Owen a labyrinthodonnak tulajdonitott. Sokféle találgatásokra adtak e lábnyomok alkalmat, de keletkezésük nyomára nem igen vezettek. Az ember hamar elképzeli e lábnyomok keletkezésének lehetőségét, ha a faluvégi vályogvetők pocsolyái körül az iszapban a kutya vagy liba nyomait látja, de hogy mint lett az iszapból homokkő s mily véletlennek köszönhetjük a lábnyomok sértetlen megőrzését, az iránt szétágazók a vélemények.

A flóra sem mutat valami nagy bőséget. A keuper-erdőt (Keuper német neve egy triaszi kőzetnek) a Zámiák jellemzik, melyek a Sago-fák családjából valók. Európában most nincsenek, de Dél-Afrikában bőven ; kerek, hengerded pikkelyü törzseiken nagy, tollas bokrétát hordoznak. Azután fenyü-féle Voltziákat és páfrány-fákat találni s kauri-fákra emlékeztető fenyüket (Albertiák). A kauri-fák Uj-Seelandban vannak otthon ; gyönyörü, oszlopszerü törzsön emelik a magasba lombos koronájukat s úgy uralkodnak az erdők fölött. E hatalmas fák árnyékában magas zsurlók (equisetum arenaceum) jellemzik a keupert.

A triasz-korban különféle tavak, beltengerek és óczeánok terjengtek a mai Európa helyén s Magyarországot is tenger boritotta. Hogy merre járt s hol emelkedtek ki belőle szigetek, azt meghatározni nehéz lesz, de a triaszi képződések s azoknak különfélesége eléggé mutatják vagy azt, hogy a tengerek el voltak választva egymástól, vagy azt, hogy a partvidék különböző lévén, elütő kőzetek keletkezését eredményezte.

A központi kárpáti érczhegységtől keletre, a hires gömöri abauj-tornai mészfensikok triaszi tengerekben képződtek. A Bakonyban a triaszi réteg-csoportot mész és dolomit s ez alatt márga alkotja ; ugyanazokban a vonulatokban ismeretes a tarkahomokkő, mely e vidéket különféle irányokban szegi.

Az iránt tehát biztosak vagyunk, hogy a triasz-korban tenger födte Magyarországot, mely kelet felé Dél-Oroszországon vonult el. Nyugat felé ez a triasz-tenger az

alpeseknek triasz rétegei által határoltatott, s a hallstatti tarkahomokkő rétegekben rakta le emlékét. A triasz-rétegek különfélesége arra is enged következtetni, hogy ez a tenger nem volt mindig egyformán nyilt, hanem a korszaknak különféle periodusaiban változott; a felső-triasz alsó lépcsőjén a triasztengert ugylátszik szigetcsoportok zárták el a Magyarország s Oroszországon fölött el kelet felé terjedő világtengertől; a középső fokon pedig a szigetek ugylátszik eltüntek s a tenger nyilt Oczeánt képezett egész kiterjedésében; ezt a rétegeknek egyenlő vagy különböző faunájából következtetik.

2. *A Jura.*

A triasz tulajdonkép semmi más mint a Jura tornácza, a föld középkorának bekezdő időszaka. A triasz névnek alapul szolgáló háromság hasonlóképen semmit sem jelent; nem egyéb az mint vidékszerü tünet. Németországban megvolt ez az elhelyezkedés, máshol nincs meg s tarka sokféleség jellemzi a triaszt is.

Még nagyobb változatosság és vidékszerűség jellemzi az ugynevezett jurát. Jurának hivják Svájcz nyugati részét, mely Baseltől lefelé egész Genfig terjed; mivel e vidéken ismerték föl azt a jellegzetes alakulást, mely az ó- és ujabbkori világ közt foglal helyet, azért a korszakot a svájczi juráról, jurának nevezték el. Természetes, hogy a korszak képződései másutt is, még pedig bőven föllelhetők s hogy a geologiai jura a geografiai jurával nem azonositható. »Jurai«, ez a szó, ez előttünk jelzi azokat a bizonyos körülményeket és viszonyokat, melyek a középkori faunára és flórára nézve kedvezők voltak, melyek természetesen más-más helyen különböző időben jelentkezhettek.

Tehát a jura-tengerek voltak bölcsői azoknak a szikláknak és kőrétegeknek, melyeket most jura-rétegeknek hivunk; ami most jura-réteg, az a jura-korszakban tenger volt; e tengernek partjain és szárazföldjén emelkedtek azok a hegyek és magaslatok, melyeknek iszapjából s kavicsaiból lettek részben a jurai szirtek; részben pedig tengeri

állatok, főleg korallok épitették föl azokat. A jura-rétegek száma legió. Végtelen sorban következnek egymásra mészkövek, oolithok (szintén mészkő köles- és lencse-nagyságu golyócskákból összetákolva), márgák, agyagok, gyantás palák, homokkövek, homokos mészkövek; aszerint amint változik a kőzet neme, változik a réteg-képződés alakja is s ha még ehhez hozzáveszszük a korall-szirteknek zavaró elhelyezkedését e tömkelegben, képet alkothatunk magunknak az ezeket a kőzeteket képző tényezőknek változatosságáról és tarka rendetlenségéről is. Azért hasonlitotta Leopold v. Buch a jurai kőrétegeket szőnyeghez, mely sokszinű fonálból van szőve.

Azért osztják föl magát a jurát alsó vagy fekete, (ezt Liasnak is mondják) középső vagy barna, felső vagy fehér jurára; e rétegcsoportok ismét lépcsőkre s minden lépcső megint zónákra osztatik föl. Csak tájékoztatásul emlitem, hogy a sváb geologusok Quenstedt példájára minden rétegcsoportot hat lépcsőre osztanak. Más-más tájakon majd az egyik majd a másik lépcső hiányzik, vagy más rendben következnek egymásra, s ezt a sort csak tüzetes, részletes kutatás állapithatja meg.

A sokféle kőzet az alakulás szinhelyének különbözőségét bizonyitja. Nagy mészkőrétegek mindig mélyebb tengerekre utalnak, a különféle agyag s homokkő ellenben partmellékekre. A jura-tenger idejében Európa csupa sziget lehetett; széles lagunák, csendes öblök nyomulnak az elnyúlt szigetek közé. Európa minden táján akadunk sziklarétegekre, melyek a jura-tengerekből valók, kiváltkép a Jurának nevezett Svájczban, épúgy mint a tulajdonképeni Alpesekben, a Kárpátokban s a Balkánon, a Kaukázusban, Európa összes országaiban helylyel-közzel, kivált Württembergben és Bajorországban. Ázsia nem kevésbbé gazdag jura-rétegekben; Siberia, China, Japán, Nyugat-India, Arábia, Kis-Ázsia vetekednek Európával. Madagaszkar szigetén ép ugy találtak jura-rétegeket mint Uj-Seelandban s Észak- és Dél-Amerikában is.

A jurai tengerek kiterjedését észak felé hatalmas föld-

ségek határolták; ugy látszik, hogy akkor észak felé foglaltak helyet nagy kontinensek; a skandinav félsziget még nem volt úgy kicsipkézve és kifodrozva mint ma s Amerikával talán még összeért vagy legfölebb keskeny tengeri összeköttetés volt arra felé a jurai alsó tengerek s az északi tenger közt. Ez az északi tenger Ázsiában lenyult Turánig s Turkesztanig s belenyomult a mai Chinába. A Kaspi-tengertől keletre találni jurai kőszenet; ez azt mutatja, hogy arra felé lápos szárazföldek vagy szigetek voltak. E szigetek közt s Arábiának sivatagos, nagy lápja közt lenyult a tenger India felé s nyugaton a nagy délafrikai kontinenst mosta, mely akkor nagy terjedelmü volt s régiségének jeleit szembetünőleg mutogatja. Magyarország is jóformán viz alatt volt; észak és északnyugat felé álltak már magasabb magaslatok őrt, kivált a triaszi hatalmas mészhegyek és fönsikok; túl a Dunán is, Baranyában s a Bakonyban is lehetett már kiemelkedő triaszi hegység, s fönt is lent is e szárazföldek vagy szigetek közé ékelődtek a jurai tengerek szorosai és öblei. A jurai korszak egyik periodusából, melyet rhaeti szisztémának is neveznek, a tenger járásáról tanuskodik a Vértes lánczolata, a Pilis, a Gellért-hegy, Svábhegy s János-hegy; akkor tehát erre felé tenger terjengett s ki tudja hol emelkedett a Bakony vidékén egy-egy kúp magányos sziget gyanánt a tengerekből.

E tengerekben alakult ki a most jurának nevezett réteg-csoport. A sokféle alakulásból ki kell emelni első sorban a töméntelen sok kőszenet. Magyarország területén a liaszban vagyis a fekete jurában becses kőszéntelepeink vannak; ezeket fejtik Resiczán, Aninán; Baranyában, Pécs-Váralján; Brassó táján pedig Ujvár-Törzsvárott. Pécs-Váralján 25 rétegben 26 méter vastag kőszéntelep kinálkozik a kiaknázásra. Rengeteg kiterjedést ölt azonban a jurai kőszén birodalma a Kaukázusban, Perzsia, Turán és Turkesztánban, Dél-Szibériában, China és Japánban, Tonking és Elő-Indiában, Uj-Holland és Uj-Seelandban. Azonkivül van a jurai kőzetekben sok ércz, különösen vas. Jellemző kőzete a jurának a mészkő is. Jellemzőnek mondhatom, bár minden for-

mázcióban található, kivált bizonyos réteges, táblás alakulása miatt, melyet a jurai mész föltüntet. A jurában vannak mindenféle mészpadok, nagy tömeg-sziklák; közbe-közbe vannak hosszúra nyúlt korall-szirtek s azután sokszoros rétegben egymás fölött elterülő táblák.

Ime előttünk állnak a tenger mélyeinek különböző képződései. A korall-szirteket a korall-polipok épitik; a leghatalmasabb világ-épitők; a tömeg-sziklák finom mészporból keletkeztek, mely a tengerben leüllepedett. Ezek a nagy mészkő-rétegek, melyeket nem korallok épitettek, alig zárnak magukban kövületeket; ezekről azt gondoljuk, hogy a tenger mélyeiben képződtek, ahol élet nem igen volt. Hiszen a tengerben is vannak sivatagszerü vidékek, ahol élet nincs, s máshol pedig megvan az élet csodálatos s változatos megoszlása. Ahol folyók és patakok áradnak a tengerbe, ott a viz kiédesül s az algák elszaporodnak; ahol a partot az apály órákon át kiteszi a levegő s a napsugár behatásának, ott ismét más lakók telepednek le. A sekély viz zónája 30—40 méter mélységig hazája az állati s növényi életnek. Itt terülnek el a vizalatti bizarr erdők sötét olivzölden (Laminaria, fuci), mialatt a Florideák ibolya- és rózsaszinben diszlenek vagy karmin-biborba öltözködnek. Puha keblükön hordozzák a tenger-csillagokat, a biborcsigákat. Ugyancsak nem nagyon mély vizekben épülnek a korall-szirtek; üregeikben laknak a tenger trogloditái, mindenféle férgek, giliszták, rákok, csigák. Lejebb a sötétségben villamos önfényük mécsénél merengnek a világoskodó állatkák. Lejebb a Sertuláriák és Plumuláriák tenyésznek, mint kis fácsikák és bokrok terjeszkednek; a tengeri füvek és Florideák már ritkábbak; még alább ezek teljesen elmaradnak; az élet szükül; de még ott is a korallféle bryozonok és más puhányok terjeszkednek; az ő hazájukból való a vörös korall. A nagy mélységekben is van élet; bizonyitják azt a legujabb mély-tengeri expedicziók; de ez az élet szerény; nincs világossága; 50 méternyire a viz alatt a ragyogó napfény is mint vöröses-sárga pirkadás jelentkezik; 200 méternyi mélységben már örök éj honol a tropikus nap delelésekor is.

A jurai szirtek hirdetik, hogy az ő korukban korallok épitették Európa oszlopait. A korallok meszes épitménye bizarr vonalakat és alakokat tüntet föl: megkövült méhsejteket és gombákat, össze-visszakuszált bokrokat vagy szétágazodó fákat. Ez a meszes épitmény a korall-polip háza. Az élő állat puha hártyaszerü köpenyben mutatkozik be, a mely köpeny az állat maga; itt-ott kis nyilások tarkázzák, melyekből csápok nyúlnak ki az élelem befogására. Néhol a köpeny dudorodik s rügyezik s ott uj állat nő ki. Sok polip-fajnál a köpeny belső oldalán mész válik ki s szilárd mészforma képződik; ezek a mészfigurák azután fákká, bokrokká nőnek össze s igy támad a polip-törzs. »Es kann der Polypen-Stock mit einem Baume verglichen werden. Bei diesem ist das Leben nur an der Peripherie, in der Rinde und den zunächst der Rinde gelegenen Holzringen, während die innern Partien abgestroben sind: gerade so ist auch beim Polypenstock das Leben allein in dem rindenartigen Mantel und seinen Knospen und Thierchen.« (Heer, Die Urwelt der Schweiz. 117. l.) Ezek a szerény állatkák, melyek gyomor s csápokból állnak, ezek a kis gallert-tömlőcskék épitették a korall-szirteket. Geologiai jelentőségüket csakis annak köszönik, hogy kolóniákban laknak; sós és tiszta viz a hazájuk; erre nagyon kényesek; iszapos viz megöli őket.

A korall-szirtes, jurai tengerekben tehát iszap nem uszott; az azokba beszakadó folyók távol hömpölygették a kontinensek durvább mésziszapját, mely szintén sziklákat, nagy tömeg-szirteket képezett; a finomabb mészpor eluszik mindenfelé s kitöltögeti az atollokat s a korallszirteket, a kagylótörmelék s a szétmosott korall-atollok iszapja szintén szolgáltatott épitési anyagot. Igy támadtak azok a mészkőtömegek, melyekbe bele vannak ékelve helylyel-közzel a korall-szirtek.

Legjellemzőbb azonban a jurára nézve az a réteges, táblás mészkő, mely majd a legfinomabb iszapból majd durvább és szemcsésebb mészkőporból és homokból képződött. Ide tartozik a világhirü solenhofeni mészpalakő. Páratlanul

finom, litografikus palái valami csendes öbölben képződhettek, ahol a közelben nagyobb szárazföldség terült el. Arról szakadtak a patakok és folyók az öbölbe s hozták a finom mészport, de egyszersmind azok szállitották a szöcskéket, a libellákat, melyeknek álczái csak édes vizben élhetnek. Itt röpkedtek szivesen a pterodactylusok, a repülő sárkányok s egyik-másik nagy szerencsénkre belefult az öbölbe s eltemettetett az iszapba. Itt szállongott a hires Archaeopterix, az ősmadár. Másfelé is törik a mészkőpalákat; de a solenhofeni a legkitünőbb; a durvább szemü palák folyosóinkat s templomaink talapzatát boritják. Gondolatlanul sietünk végig rajtuk s megkopogtatjuk sarkunkkal sok százezeréves tábláikat. De ha lassan s mélázva megyünk végig folyosóinkon, megakad a szemünk a kis ammonita-csigákon, melyek a kőbe kövültek bele s azokon a sokszor szép példányokban lenyomódott páfrányszerü leveleken vagy moh- s moszat-féle csipkéken. Ime a régi világ emlékei!

A jurának faunája és flórája egyre teljesebb átnézetben kerül napvilágra. Bronn 3831 jurai állat-fajt számitott össze; melyeknek legnagyobb része tengeri puhány (2362); izállat volt 324, hal 373, hüllő-faj 108 s emlős csak három. Azóta már sokkal több van. A puhányok közt legnevezetesebbek az ammoniták, lapos csigára emlékeztető csigaházaikkal. Van kicsi, van nagy; van olyan, hogy az ember eltörpül a 2—3 méteres átmérőjü, a középpontból csigavonalban tekerődző, kő-korongok előtt, melyek az ammoniták csigaházai s néhol vörösök, néhol fehérek, aszerint amint fehér vagy vörös mészkőbe vagy márványba kövültek bele. Fajaiknak és változataiknak száma kifogyhatlan s minden évben kerülnek elő uj alakok, uj fodorral, uj csipkével eltérőleg hegyezve vagy ellapulva s kétségbe ejtik a zoologusokat, kik rémülnek a neveknek sorától, mely a fölfödözések folytán napról-napra hosszabbodik. Az ammoniták társai a belemnitek, ezek a furcsa, ékszerü kephalopodák; alakjuk miatt a nép Isten nyilának vagy ördög újjának nevezi. Jeles liaszi osztriga a gryphaea arcuata is, mely rengeteg mennyiségben fordul elő; azonkivül a pecten s a terebratula numismalis.

Bronn átnézetéből begyőzzük ujra már föntemlitett állitásunkat, hogy a kövületek a szárazföldi élet képét még távolról sem adják. Szárazföldi állat csak esetlegesen veszett el vagy került döglötten a vizbe; azért a szárazföldi életnek kevés formáira s a régi korszakokban való teljes hiányára következtetni a kövületekből nem szabad s annak bizonyitására a kövületekre hivatkozni nem lehet. A jura kövületei különben sejtetik a szárazföldi életnek arányait is, mert ahol bogarak, sáskák repkednek, ahol libellák finom szárnyain játszik a napsugár, s ahol már három emlős-faj — ennyit ismerünk — veti előre árnyékát a jövendő, uj világnak; ott a szárazföldet sem vagyunk hajlandók lakatlanul hagyni; lesz azon is megfelelő élet.

A jura-korszak a sárkányoknak s a rém-gyikoknak korszaka. A természet kedvét találta benne, hogy szörnyeket léptessen a világba, s hogy a borzalmasnak és rémületesnek alakot adjon. Filozófia, teleologia meghökkenve állnak e teremtés előtt s kérdezik: mire való ez mind? Az emberi gondolkozás ugy tekinti ezt a sárkány-világot, mint a góth dómoknak vizfogóit és csatorna-nyilásait, melyekre képzeletes torzarczokat és állatfejeket alkalmaz s a csunyát is kiegészitő részül tudja beleállitani a vonalak nagyszerü harmoniájába. Legjobb lesz, ha a szörnyekben is a teremtő erő méltó müveit látjuk, bár a mi esztetikánk undorral s iszonynyal fordul el tőlük; de hiszen lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az igaz s a jó a természetben nem ölti föl magára mindig a symmetria ünnepi ruháját.

Nem csodálkozom azon, hogy e furcsa, idegenszerü, rém-alakok a geologusoknak is költői lendületet adtak s őket a nagy természetnek mint költő remekműnek szemléletére ragadták. Agassiz gyönyörű gondolatát már emlitettem, de még inkább meglep a józan Naumannak fölfogása, ki már hőskölteményt lát a természetben s a sárkányokat és rémgyikokat sem veti ki belőle: »Jene untergegangene Schöpfung ist gewissermaasen die Ilias und Odyssee, das Nibelungenlied und der Ossian der allwaltenden Natur und der Paläontolog ist bemüht, den Text zu ergründen, die

richtige Lesart herzustellen, zu verbessern, zu erläutern. Mit der Kentniss jedes versteinernen Wesens gewinnt der Text eine Zeile und einen Gedanken mehr, und immer erhabener, verständlicher und deutlicher tritt der Sinn und die Bedeutung jener früheren Schöpfung heraus. Von diesem Standpunkte aus erscheint uns die Kunde vorweltlicher Wesen unendlich intressant, jener Geschöpfe einer Zeit, in welcher noch kein Puls eines fühlenden Menschenherzens das unaufhaltsame Weiterschreiten der Zeit zum Bewusstsein brachte, wo das Meer an ganz andern Stellen wogte und brandete und das Festland an andern Stellen die Zinnen seiner Gebirge emporstreckte.« (Lehrbuch die Geognosie I. 815. l.)

Ez volt még a legigazabb s legszebb fölfogás; a természet sejteti velünk, hogy nem emberi gondolatokkal dolgozik s hogy az ember világa csak egy darabja annak az országnak, melyben az isteni gondolat alkot nagyot, rémületest, kedveset, szépet, csinosat és komikust.

Hálával kell eltelnünk az »anya-természet« iránt, mely a régi világok emlékeit ereklyekép megőrzi s mindennemü fortélylyal törekszik kijátszani az enyészet hatalmát.

Ide tartoznak mindenekelőtt a jégben teljesen megőrzött állatpéldányok. Jég a legkitünőbb »kőzet« az eltünt világ alakjainak megőrzésére. Jégbe fagyva vagy jeges agyagba ágyazva évezredeken át megmaradtak bőröstülszőröstül a Rhinoceros tichorhinus s az elephas primigenius. A Lena folyó néha egész mammutot mosott ki partjaiból. Ott még mammutsniczlit is lehetett kapni. Ezekből a példányokból tudtuk meg, hogy a mammut szőrös volt. Azt csontjaiból Cuvier sem süthette ki.

Kitünő megőrző közeg a borostyánkő s a foszil gyanták; ezek átlátszó kebelükbe zárják, mint öntött üvegkoporsóba a kis bogárkákat, legyeket s teljesen megőrizték számunkra.

A tulajdonképeni kőzetek már durvábban bánnak a beléjük került organikus maradványokkal. A növényeket legjobban őrzi meg a pala, az állatokat a mészkő; a palarétegek lapjai kész herbáriumok, melyek lenyomatai adják

a régi flórák alakjait. A legtöbb állati maradványt a mészkő, a kréta őrzi.

Ugy képzeljük azt el magunknak, hogy a finom iszapba belecsik a levél, a csiga, a tücsök; az iszap lerakódik körülötte, megkeményedik; később a puha részek, sőt ami nem kemény héj, elvész, szétfoszlik, maga a kemény héj vagy csigaház egészen összeforr a kőzettel, s a belső szétfoszlott részeket, a belső formát is esetleg egészen kitölti a beszivárgó iszapoldat. Az alakot tehát látni, de az állatból vagy növényből már semmi sincs benne. Inkább öntvénynek mondhatnók. A folyosók kirakására használt fehér mészkőtáblák tele vannak apró, kisebb-nagyobb ammoniták öntvényeivel.

Tulajdonképeni kövület az, melyben a növény vagy állat maradványai impregnálva, áthatva vannak valami kőzetoldattal, mely bennük lerakódott. A szénsavas mész vagy a kovasav, vagy a vaskova oldat alakjában behat az organikus alakba, s kimossa tömecseit s lerakodik helyükbe. Igy azután megmarad az állat vagy növény sejtszövedékeinek, rostjainak, szerveinek legparányibb méretekben is alakja, csakhogy mészben vagy kovában. Ez a szó szoros értelemben vett kövület.

A kőszén is kövület, de a chemizmus behatása alatt teljesen elváltozott alakban. A szénben a növénymaradványokat megkülönböztetni nem lehet; hosszú, mikroskopikus kutatások birták csak konstatálni a szénnek organikus eredetét. A kőszénformácziónak kövületei alatt, nem is magát a szenet, hanem a kőszén ágyának fossil alakjait, a mészkőben, palában, homokkőben föltalált fosszil-maradványokat értjük.

A csontok, melyek lőszben s agyagban pihennek, szintén fosszil maradványok, de kövületeknek azokat senki sem hivja.

Végül az ásadékoknak különálló neme az állatok nyomai, melyeket az agyagos homokkő őrzött meg számunkra. A geologiai tankönyvekben ezek eredetét azzal magyarázzák, hogy az állatok apály idején jártak az agyagiszapos

parton; néhány óra alatt a lábnyom megszáradt, s a dagály azt lassankint kitöltötte üledékkel. Sokkal jobban magyarázzuk nem lassu, de rögtön beálló kitöltéssel; a lassu műveletben a lábnyom elmosódik, ha 20-szor 30-szor öblögeti azt a dagály hulláma; de ha valami katasztrófaszerü özön egyszerre lepte el a nyomokat meszes, homokos czementfélével, akkor ez a nagy viznyomás mellett kővé keményedett bennük s most elválik az alatta fekvő másféle kőzettől.

Bizonynyal igaz, hogy a növények leveleinek lenyomatait nem igen lehet lassu iszapolással magyarázni, ahhoz gyors eliszaposodások kellenek.

Ugyancsak gondolhatjuk, hogy a természet bármily finoman dolgozik is tömecseinek műhelyében, a letört, elhullt növény- és állatmaradványokkal nem bánik keztyüs kézzel. A törzsek csupaszul, levelek nélkül, a levél maga egyes részeiben, töredékeiben szállt reánk. Virágkövület ritkaság; gyümölcs gyakoribb.

A 17. és 18. század sok oktalanságot sütött ki a kövületek körül általában s kivált az ős-állatok csontjairól. Még nagyon apriori gondolkoztak s a természetet nem kutatni, de elvek szerint s emberi képzetek szerint konstruálni törekedtek. A kövületekben ők egyáltalában nem nézték a régi világ maradványait, hanem »lusus naturae«, »fructus materiae pinguis«, »fermentatio«, »generatio et filiatio lapidea« s más semmitmondó szavakkal érték be. A föld titokzatos nemzési erejét s a csillagoknak többször segitségül hitt behatásait csodálták a kövületekben. Mikor pedig már valóságos csontokra is akadtak, mikor a mammut-elefántnak, vizilónak, harmadkori bálnáknak csontvázaira a »lusus naturae«-t s a »fermentatio«-t ráfogni nem lehetett, e csontokat a régi óriások, sőt az égből letaszitott angyalok csontjainak tartották. Az óriás emberekről való hit szivesen támaszkodott a kiásott, hatalmas csontokra. Pausaniás irja, hogy Ajax csontvázát Miletnél kiásták, s hogy 10 rőf hosszú s térdkalácsa oly nagy mint egy diszkusz, melyet a görögök játékaikban használtak. Herodot is beszéli, hogy az óriás Orestes csontvázát Tegeában megtalálták, mikor kutat

ástak s hogy a csontváz hét rőf hosszu volt. Agrigenti Empedokles jelenvolt az óriások csontjainak kiásatásánál; mondani is fölösleges, hogy e csontok mind az ősállatok csontjai voltak. Megtörtént az is, hogy e csontokat a templomok tornáczaiban fölakasztották, mint amelyek az akkori fölfogás szerint a bibliának óriásaival összefüggésben lehettek. Még nevetségesebb volt az a babona, mely a bukott angyaloknak csontjait kereste s találta meg a földön. A luczerni városi tanács 1577-ben azt találta, hogy a város határában kiásott mammutcsontok az égből letaszitott angyalok csontjai; még Behemoth csontjait is megtalálták, melyeket a »porosz király a szentirás iránt való kegyeletből drága pénzen vett meg.« (Fraas, Vor der Sündfluth. 353. l.)

Lehet. hogy itt-ott tényleg ereklyekép tisztelték ezeket a csontokat s talán igaz az is, amit Bommeli ir, hogy Valenciában a sz. Vincze-egyháznak kanonokjai nagy mammut-csontot vittek körmenetben, hogy az Isten esőt adjon a száraz földnek. Ebből csak az a tanulság, hogy mennyire szükséges a kritika s a tudományos hozzáértés mindenütt s hogy iparkodjunk a tévelyeket kiirtani a tévedezők lelkületének sérelme nélkül.

Máshol már tartózkodóbbak voltak s ha föl is akasztották a templom falára a mammut-csontot, a kutató szkepszis tekintetével néztek rá, mint pl. Hallban a sz. Mihálytemplomban, ahol mammutagyar függött lánczon a falról a következő aláirással:

Tausend sechshundert und fünf Jahr
Den Dreizehnten Februar ich gefunden war
Bey Neubronn in dem Hallischen Land
Am Bühler Fluss zur linken Hand
Sammt grossen Knochen und lang Gebein,
Sag, Lieber, was Arth ich mag seyn.

Ez a balhit sokáig tartott. Még mikor 1623. január 11-én a montricourt-i homokbányában a Mastodon csontjaira akadtak, rögtön ráfogták, hogy a régi óriások maradványai kerültek meg. Mazurier, chirurgus, kisütötte, hogy ez az állitólagos óriás, a germán »Teutobochus rex« volt,

s impressariók nélkül a maga szakálára vállalkozott a nyugalmában megbolygatott Teutobochuszszal körutat tenni Európában s azt pénzért mutogatni. A Sorbonne medicusai és chirurgusai ezek után öt álló évig veszekedtek az óriások életéről s még a 18. században a természettudomány úgy vadászott óriásokra, mint ahogy a mai tudomány vadász átmeneti majmokra. A divat kegyetlen, de az a jó benne, hogy változik. A józanságot azok képviselték, kik a hevenyészett fölfogásoknak nem engedtek. Már 1691-ben irja Leibnitz, hogy oktalanul tesznek, »qui ad naturae lusus, inanem vocem confugiunt vel ad seminales nescio quas ideas, inania philosophorum vocabula.« (Protogäa.) E gyermekbetegségekből szerencsésen kiláboltunk már s tudjuk, hogy a kövületek a régi világok mumiái s ha nekünk nem tetszenek, bátran föltehetjük azt is, hogy a természet ez esetlen és tökéletlen formákon át történtett tökéletesebb alakitások világába; úgy tett mint a festészet, mely a bizanczi merev formákból kivetkőzve Giotton s Cimabuen át a Rafaeli szépségnek s kellemnek pompájába öltözik.

Ily fölvilágosodott szemmel tekintünk a jurakorszak sárkányos teremtésére.

Az ichthyosaurusról s a nothosaurusról már megemlékeztünk; ismerjük még a teleosaurust, a tökéletes sárkányt, (τελεος tökéletes), a plesiosaurust, a kigyóhoz hasonló sárkányt (πλεσιος legközelebbi); mind 20, 30 lábnyi hosszuak, karmos lábakkal vagy néha inkább uszonyféle lábakkal. Ezekhez csatlakoznak a repülő sárkányok (pterodactylus), s a dinosaurusok (δεινος rémületes) különálló rendje. A természet a dinosaurusokban alkotta meg a legnagyobb állati organizmusokat. Az atlantosaurus, 100 láb hosszu és 30 láb magas hústömeg, mely négy oszlopszerü lábon nyugodott és mozgott. A brontosaurus, apatosaurus, 60—50 láb hosszú, a megalosaurus s az iguanodon; ez utóbbi egy óriási reptilia, mely kenguru-féle állással birt; tápláléka növény, hal és rovar volt.

Mindezeknél pedig fontosabb az archaeopterix, az ősmadár. Mikor ez ősmadár a tudós Európa látóhatárán meg-

jelent, lázba ejtette a tudományt s a riadalom behatolt a laikus körökbe is; hire járt, hogy ráakadtak benne a hüllők s a madarak összekötő tipusára. Volt is kelete a páratlan küvületnek; a solenhofeni palakőbánya az egyetlen példányt 12,000 márkáért adta el a londoni muzeumnak. 1877-ben Eichstädt mellett még egy példányt sikerült kiemelni, mely nagyobb is s jobb karban is volt, s ezt 20,000 márkáért adták el a berlini muzeumnak.

A berlini példány egy solenhofeni palakő-táblán nyugszik, mely 460 millimeter hosszu és 380 millimeter széles s körülbelül egy tizednyivel kisebb mint a londoni példány, feje is van, amely a londonin hiányzik. Kezdetben meg voltak győződve, hogy ez a kombinált alak tényleg kapcsolatot képez a reptiliák s a madarak közt, s az evoluczió gondolatának ez az archaeopterix adott szárnyakat. Azóta a berlini példánynak eddig kivehetlen részeit, melyek a palatáblába kövültek bele, nevezetesen a madártipus megitélésére oly fontos mellcsontot, a váll- és medencze-csontot nagy gonddal kivésték a palából s lehetségessé tették a csontváznak tökéletesebb s alaposabb megitélését. Valóban első tekintetre megdöbbentő egy alak. Két harmadban madárnak s egyharmadban hüllőfélének látszik. A gerincz csigolyái s a bordák reptiliákra emlékeztetnek; a fark a gyik farkához hasonlit, a fej pedig madárfejre és csőrre emlékeztet, de mindkét állkapcsában fogai vannak. Mellső, végtagjain evező tollakat viselt, ujjai karmokkal voltak ellátva; hátsó végtagjait szintén tollak födték, de teste alighanem mesztelen volt.

Mihelyt az állat egyes részeit hegyiről tövire átvizsgálták, megindult az eszmecsere az osztályozás fölött. Némelyek valóságos madárnak tartották, mely már jó messze áll attól a ponttól, hol a madarak a hüllőkből kiszakadtak. Szerintük az archaeopterix nem is valami szörnyszülöttje a természetnek, nem valami roszul sikerült alkotás, hanem tarka kombinácziója különböző fejlettségü testrészeknek. A végtagok részint lábak, részint szárnyak, — a mellcsont részint madárra, részint hüllőre emlékeztet; azért legujabban

C. H. Herst az archaeopterixet nemcsak madárnak nem tartja, hanem fákon mászó négylábú állatnak, mely csak a közelbe repülhetett; erre enged következtetni a test nagy sulya, azután az a körülmény, hogy a csontok nem üresek, hanem tömöttek s végül az is, hogy a szárnyizmok gyöngék voltak, mert a mellcsont alkata erős izmok odakapcsolására helyet nem ad. (Natur. Science. Vol. VI. 1895.)

Mindkét vélemény tehát lefokozza a hires archäopterixet s *ősmadarat* nem lát benne. Az őst keresni kell még. Hanem igen kombinált tipust látunk benne, amilyen sok volt a hüllők, teknősbékák s emlős állatok közt is. Az archaeopterix egy prófétai alak, melyben későbbi különálló rendek és fajok jellegei még egyesitve vannak; az iránt azonban ez a régi próféta sem nyilatkozik, hogy mily uton lett a hüllőből ősmadár; azt az egyet határozottan kimondja, hogy ő nem az az óhajtva keresett ősmadár.

3. A kréta.

Térjünk most át a föld középkorának utolsó periodusára, a kréta-korszakra.

Krétának neveztetik, mert ez a fehér kőzet e korszakból való. Rügen szigetének épp s a kréta-sziklák fehérségéről Albionnak nevezett Angliának partjai e régi korszakról mesélnek. Most a tenger mossa szét azokat s visszaviszi oda, ahonnan jöttek, a mélységbe, hogy esetleg új átalakulásoknak szolgáltassanak új kréta-rétegeket. Különben pedig a kréta-korszak kőzetei és hegyei épp oly változatosak, mint a jura-korszakbeliek. Vannak itt is partmelléki és mély tengeri, vannak sekély s mély fenéken képződött rétegek, melyek más-más faciest adnak a vidéknek. A változatosság a kőzeteket össze-vissza ékeli egymásba; ugyanaz az emelet itt mészkő, ott márga, tovább agyag, máshol homokkő. Kőzetileg a kréta-korszak rétegeiben szintén nagy a változatosság s ugyancsak a zavar; »differences enormes, mondja Alcide d'Orbigny, s hozzáteszi, »mais tout se simplifiera par les caractères paleontologiques.« Ez »óriási különbségek« folytán sok alosztályra oszthatni az egyes lépcsőket

is, ami ugyan igen érdekes s világosan föltünteti, hogy mily változatos volt akkor már a világ, de szét is szakitja a formációnak egységes jellegét. A szakadást ismét a palaeontologiának kell áthidalnia és »egyszerüsiteni« a tarka világot.

Csakhogy minél közelebb esik egy korszak hozzánk, annál nagyobb változatosságot mutat az organikus világ is. Az elkülönités tért foglal s nemcsak a geografiát differenciálja s annak nyomában a klimát; hanem az életet is tarkitja; elkülöniti a családokat, szétfeselteti a rendeket és nemeket, úgy tesz, mint a tavasz, melyben minden ágazik, bokrosodik, különül. A világnak egységes fölfogása a faunát és flórát úgyis csak kitevőnek, funkcziónak nézi; a világalakulás képezi a faunának s flórának fészkét s bár az idő fölemészti a fajoknak s nemeknek életerejét s kipusztithatja azokat, úgy hogy kihalnak; de az elváltozásokat úgylátszik nem az idő, hanem az elváltozott világ teremti meg; az elváltozott klima, atmoszféra, a talaj- s az életviszonyok determitálhatják a még elváltozásra alkalmas organizmusokat, hogy új alakot öltsenek. Az idők e folyásában lesznek korok, midőn minden megszilárdul s tartós, s lesznek ismét olyanok, midőn minden hullámzik és elváltozik.

Ezekben a hullámzó korszakokban a flóra is, a fauna is hullámzik; máskor megint megizmosodik s buja, gazdag élete mutatja az életkellékeknek megizmosodását is. Igy tart ez jó darabig; azután ismét hanyatlik, gyengül, elfonyad, mert megrendült lábai alatt a talaj, elváltozott a világ. Hogy hanyatlott le a hatalmas equisetum arenaceum mocsárparti zsurlóvá! A faunának és flórának ily elváltozását tapasztalni a krétában. A jurai tengeri fauna részben elváltozik, részben új alakoknak, milyenek a toxaster, pilula, turrilites, baculites, ptychoceras, nyit tért. Hasonlókép a jurai flóra hatalmasan kifejlik, s a kréta-korszak közepéig terjed, de úgy, hogy hanyatlását észrevenni már a kréta-korszak kezdetén. Mialatt az hanyatlik, új alakok lépnek a régieknek helyébe.

A kréta-korszak arczulatát tekintve sajátos egy világ

lehetett az. A jura-világ csupa sziget és atoll volt, talán olyan mint a mai Oczeánia. Szárnyaslevelü sago-fák, hatalmas araucáriák diszlettek partjain; erős, páncélos krokodilok és saurusok hűsöltek árnyékukban. A tengerfenéken csodás korall-erdők terjengtek, melyeknek poliptörzseiből millió kis állatka eregette ki fogó-csápjait; a kőbozót sürüjében sokszinű kagylók és csigák éltek csendéletet. A kréta-korszakban ezek a szigetek s atollok összenőnek, földségek buknak ki nagyobb terjedelemmel, tavak és nagy folyók képződnek rajtuk, melyeknek épp a Weald-formáczióban — igy hivják a krétának egyik szárazföldi képződményét — nagy a szerepük. A tündöklő, fehér kréta-sziklákat a foraminiferák különböző fajai alkották; apró héjaik nagy szerepéről már volt szó a »viz műhelyében.« Idetartoznak azok az impozáns homokkő-sziklák, melyek Drezda és Csehország közt a Szász-Svájczot világhirü nevezetességgé teszik. Tiszta, kvarcz-homok alkotja e szirteket. Mennyire üt el e képződménytől az angol Gault (fazekas agyag), mely száz láb vastagságban terjed jó messzire s svájczi vidékek helyett alkalmas substrátumául szolgál unalmas mocsaraknak, melyeket a vizáthatlan agyag fölött a megszorult vizek képeznek. Angliából a kréta-rétegek Francziaországba s Westfáliába nyúlnak. Nálunk a Kárpátok homokkövének tetemes része szintén ekkor rakódott le, s a Bakonyban is találni erős kréta-rétegeket, ugyanakkor azonban szárazföld létezésére vall a széntelep Ajkán.

A krétarétegek különbözősége nagy nehézséget gördit az osztályozás útjába. D'Orbigny bár emliti a »differences enormes«-t, mégis öt lépcsőre iparkodott beosztani a kréta-rétegeket; a legalsót neokom-nak hivja, Neufschatel régi nevétől; épp igy a többit egyes vidékekről; a felső-krétát ismét három lépcsőre osztja: a cenomani (Cenomanum, Lemans régi neve), turoni (Tours) és senoni (Sens) lépcsőkre; az egyes lépcsőkben ismét nagy a változatosság; hogy csak egyet emlitsek: a cenomani lépcsőbe sorozzák a zöld homokköveket Essen vidékén, Szász- és Csehország alsó homokkőszikláit s Angliában is bizonyos Green-Sand-kőzeteket.

Azonkivül itt Európában a kréta alatt a klimának külömbségeire is akadunk, melyek egy északi s egy déli kréta-tengerre utalnak, e két tengert szétválasztó földséggel. A déli krétarétegeket a hippurites tömeges föllépte jellemzi; az északiban pedig még az ammoniták s belemnitek uralkodnak.

Képzeljünk tehát magunknak Európa közepén végig egy hatalmas földséget, mely Angliától lefelé indul s azután Páris alatt az európai kontinensen áthuzódik, de úgy, hogy a mai Páris vidéke tengerfenék, Aachen tengerparti vidék s Aachentől lefelé Prágáig huzódik az északi kréta-tenger partvidéke; innen lefelé Magyarország egy darabját foglalja le, úgy, hogy a Kárpátok vidékén szintén tengerek és tengeröblök terülnek el. Anglia tehát e korban össze van kötve a kontinenssel. A déli kréta-tenger Spanyolországot választja el Francziaországtól, a déli Apennin kivételével Olaszország még tengerfenék s a tenger belenyomul a mai alpesek vidékére s öbleiben ott is krétaképződményekkel jelöli régi kiterjedését. Pontosabban a világ arczulatait megrajzolni nem lehet. Tény, hogy a kréta-korszakot Európa tájain nagy emelkedések jellemzik; kivált Közép-Európa táján lehetett nagy földség. Azonkivül magában a krétakorszakban az egyes lépcsőkön változhatott a tenger járása. Magyarország ekkor bizonyára tenger volt, mely majd nagyobb, majd kisebb nyúlványt képezett a mai Dunavölgy irányában Bajorországba s onnan Zürich, s Genf felé lehajolt a mostani földközi tengerbe. A mai Páris, Orleans, Brüsszel, Köln pedig viz alatt volt s hatalmas öblét képezték az akkori nagy északi tengernek. Az alpesek s a pirenék még nem léteztek; de hogy Csehország északi határától lefelé hatalmas kvarcz-hegységek terültek, azt a Szász-Svájcz homokkő-sziklái bizonyitják.

A szárazföldi kréta-képződményeknek kivált az angol Wealden-nek magyarázatára pedig fölveszik, hogy ott, hol most az atlanti oczeán görditi hullámait, hajdan, pl. a Jurakorszakban nagy kontinens terült el, melynek folyói az akkori tengerekbe, tehát a mai Európa s Amerika vidékeire szakadtak. Az angol Wealden, s a hannoveri Deister-for-

mázció hosszú, keskeny vonalat képez, s ezt annak az atlanti kontinensnek folyamaival magyarázzák. Az akkori Missouri- és Missisippi-féle folyamok ugyanis szintén hatalmas deltákat képeztek, még pedig a mai Angliának s Hannovernek helyén; itt rakták le az usztatott fatörzseket és iszapot. Képzeljünk hozzá e deltás folyamokhoz a tengerben képződő atollokat és elnyúlt korallszigeteket, kiemelkedő nyulványokkal a mai sváb és svájczi Jurában; képzeljük el továbbá a széttört s elusztatott mész-szikláknak finom porából képződött hegységeket; nyugat felé a Provence napsugaras magaslatait s a pirenék helyén kiemelkedő régi északi lejtőket: s néhány vonással ismét gazdagitottuk a krétakorszak egyik periodusának térképét.

Ezen a névtelen földségen és a szigeteken pompázik a jurai flóra, mely alakokban szegényes. Még a páfrányoké s a zsurlóké a világ; mely tehát szegényes s egyhangú világ volt, daczára a buja tenyészetnek. De már a kréta közepén jelentkeznek Európában a pálmák, jegenyék és nyárfák, gesztenyék és platánok váltakoznak magnoliákkal. Ez új világalakulás megérzik a faunán is; az ammoniták eltörpülnek s helyükbe más jellemző csiga-félék lépnek föl, az emlitett hippuritek, melyek vezérlő-kövületeit alkotják a krétának. Ahol a magas hegyek szirtjeiből egy-egy hippurites kandikál ki, ott a szikla keletkezésének ideje iránt tisztában vannak. A saurusok virágzása is végét járja; a természet ősereje e szörnyeknek teremtésében kimerült s más irányt vett. A szellemdús Victor Scheffel igy irja el a pusztuló reptiliák melancholiáját:

Es rauscht in den Schachtelhalmen, verdächtig leuchtet das Meer,
Da schwimmt mit Thränen im Auge ein Jchthyosaurus daher.
Ihn jammert der Zeiten Verderbniss, denn ein sehr bedenklicher Ton
War neuerlich eingerissen in der Liasformation.
Der Plesiosaurus, der alte, er jubelt in Saus und Braus
Der Pterodactylus selber flog jüngst betrunken nach Haus.
Der Iguanodon, der Lümmel, wird frecher zu jeglicher Frist,
Schon hat er am hellen Tage die Ichthyosaura geküsst.
Mir ahnt eine Weltkatastrophe, so kann es länger nicht gehn!
Was soll aus dem Lias noch werden, wenn solche Dinge geschehn?

So klagte der Ichthyosaurus, da ward ihm kreidig zu Muth,
Sein letzter Seufzer verhallte im Qualmen und Zischen der Fluth.
Es starb zu derselben Stunde die ganze Saurierei —
Sie kamen zu tief in die Kreide, da ward es natürlich vorbei.

Végül tartsuk szem előtt itt éppúgy mint a többi korszak jellemzésénél, hogy a kövületek csak hiányos, s szaggatott vonásokban ismertethetik a régi korszakok életét s abból, hogy kevés a kövület, még nem következtethetjük azt, hogy az akkori fauna és flóra is szegényes volt. Annál kevésbé gondolhatjuk azt, hogy a vidékszerü flórának maradványai az egész akkori világ növényzetét adják. A hirtelenkedés, melylyel korszakokat jellemezni és osztályozni szokás, semmivel sem viszi előbbre a tudományt, sőt ellenkezőleg akadályozza előrehaladását. Manapság már útat tör magának a gondolat, hogy a fölfedezéseket lokalizálni kell s csak egyes vonásoknak kell azokat néznünk, melyeknek összetételéből alkothatni fogalmat az akkori világnak fiziognomiájáról. (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A szent Imre Önképző-egylet Almanachja 1900/1901. Budapest, Stephaneum. 8⁰ 300 l. Ára 2 kor. diszes vászonkötésben 3 kor.

Nem könnyű dolog ma már egy oly évkönyvet kiadni, a mely a nagyközönség érdeklődését képes legyen felkelteni. Dicséretére legyen mondva a sz. Imre-egyesületnek, ennek a nagy reményt nyujtó, az egyetemi ifjakat, a keresztény hitéletben megerősitő egyletnek, hogy Almanachja mindenki érdeklődését lekötve tartja. Oly gazdag tartalma, hogy a kényes izlésü modern közönség is szivesen át fogja azt lapozgatni. Mindjárt czimképe kedvesen lepi meg az olvasót. Hegedüs László festőművészünk gyönyörű képének a hivséges rep-

A FÖLD KORSZAKAI.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

ÚJ-KOR.

1. Harmadkorszak.

A harmadkorszakot kainozoinak (καινος uj), az uj élet korszakának hivják.

Méltán mondhatjuk ujnak az előzőkkel, ezekkel az idegen, a mienktől annyira elütő világokkal szemben. Azok régi világok, ez az uj világ. Ebben épül ki a mai Európa s készül a modern fauna és flóra. Minél tovább haladunk előre a harmadkor változatos századainak s évezredeinek sorában, annál határozottabban bontakozik ki a mai világ; a régi világok idegenszerüsége ugy foszlik szét mint a tavaszi reggelnek vékonyodó ködfátyola; állatformái már a mai ismert faunának árnyékait vetik előre; növényzete pedig már ugy szabja alakjait, ugy csipkézi s fodrozza leveleit, hogy szinte eltaláljuk, hogy mi lesz a későbbi flórának divatja.

A harmadkorszaknak számitatlan évezredei roppant történelmet zárnak magukban, mely a föld számtalan elváltozásairól beszél s aszerint különféle lépcsőt tüntet föl a harmadkori rétegekben. A vidékszerüség, mely már a Jurában s a Krétában tarkázta az életet s megnehezitette az osztályozást s a rendszeresitést, még nagyobb mérvet ölt s rákényszeriti a tudományt a lokális faunának és flórának tüzetes tanulmányozására.

Rendesen három időszakot különböztetnek meg a harmadkorban, *az eocént* (εως hajnal, καινος új, az újvilág hajnala), a *miocént* (μειον kevesebb; a még kevéssé ujvilág), *a plioczént* (πλειος több; a már inkább ujnak mondható világ).

Mások még oligocént és pleistocént különböztetnek, s mindegyik ismét több emelettel s lépcsővel bővelkedik.

Itt sincs szándékomban e korszakoknak és emeleteknek tüzetes ismertetése; csak vezérlő gondolatom illusztrálására, a föld és élet fejlődésének kiemelésére foglalkozom velük.

Iparkodjunk képet alkotni a harmadkorszaknak szinpompás világáról. Európa a harmadkorban egy szakadozott, tengerjárta földség, sok és változatos öböllel. Terjedelmes lerakodások képződnek oczeánjaiban és tavaiban; tengeri és édesvizi képződések. Ugyanazon helyen majd édesviz, majd tenger kerül felül. Az öblök lápokká sekélyesednek; nagy, hatalmas folyók kigyóznak bennük, mint a trópusok mocsaras alföldjein, India, Jáva, Sumatra, New-Orleans folyamdeltáira emlékeztető torkolatokkal. Aranyos életük lehetett ez ősmocsarakban a krokodilok, gaviálok, alligátorok, kigyók, teknősbékák csúszó-mászó faunájának; kedvükre hemperedtek Európának akkor meleg vizeiben.

A harmadkorban különféle tengerek terültek el a mai szárazföld helyén; idővel visszavonultak s ismét más oczeánok terjeszkedtek az ingatag s lesüppedt fenéken. Különben a harmadkornak arczulatát, amennyiben ez arczról a fátyol lehullt, nem jellemzik nagy kiterjedésü tengerek, a nummulita tengert kivéve, mely rézsút átvágott Európán abban a vonalban, melyet Nizzától Krimig húzhatunk. Ez a tenger nagy középtenger volt, mely Dél-Európát, Észak-Afrikát, Kis-Ázsiát, Perzsiát boritotta s elnyult egész Chinába be. Több helyen Ádria-szerü beszöggelésekkel szakitotta meg az akkori európai földséget. E tengerben képződött a nummulita mészkő a nummulitok csigahéjaiból. E héjakat a latinok nummus-nak, pénznek hivták; sokkal jellemzőbben hivhatnók kövesült lencsének, bár néha a lencse jól megtermett, mert hüvelyknyi átmérőjü is találkozik. A polythalamiákhoz sorolják; rhizopodáknak gondolják azért, mert a most élő rhizopodák a tenger legnagyobb mélyeiben is otthonosak s mivel a nummulitok is a mély tengerekben éltek. S ime most a nummulita mészkő az Alpesekben s a Himalaján 10,000 lábnyi magasban daczol a viharral. Mikor a nummulitok éltek, akkor azok a magaslatok

még nem léteztek; a magaslatok helyén csendes, sötét tengerfenék terjedett, melyen a héjak rétegekké tornyosultak.

Más tengereket is emlegetnek, milyen a tongri s a molassz-tenger, melyek kiterjeszkednek s az emelkedő talajviszonyok szerint ismét visszavonulnak, mialatt a kiemelkedett szárazföldön édesvizü tavak képződnek. A nagy talajingadozást jellemzik a hires harmadkori medenczék is. Ezek öblök lehettek, melyek a tengerrel összeköttetésben voltak, majd ismét el lettek vágva a tengertől s a beléjük szakadó folyók üledékéből képződtek bennük azok a sokszoros, egymást váltó rétegek, melyekről Habenicht azt mondja, hogy ugy néznek ki, mintha egymásra rakott, hatalmas tányérok volnának. E jellemző öblök vagy medenczék (Becken) helyén állnak a mai világvárosok, Páris, London, Brüsszel, Köln, Bécs. A harmadkort különben is a fővárosok formáczijának is hivták, mert a nagyvárosok átlag harmadkori talajon állnak; ilyenek a nevezetteken kivül még Madrid, Turin, Budapest, Kairo, Kalkutta. Ugyanily joggal nevezhetnék a mi egész világunkat, munkáink s haladásunk terét harmadkorinak, hiszen a mai világ fácziese s annak jellemző vonásai közül a hegyek harmadkoriak. A nagy folyamok is, milyenek a Themse, Rajna, Szajna, Duna, Eufrat, Tigris, Ganges, Missouri, Amazon javarészben harmadkori képződésekbe vájták bele ágyukat.

Leghiresebb a párisi medencze, melynek rétegeit a Szajna partja néhol átmetszetben láttatja. E rétegek tele vannak fosszilmaradványokkal, kivált a vastagszemü mészkő hires e tekintetben, melyből a párisi paloták épülnek. Ez a mészkő tele van a cerithiumok, turritellák, nummulitok törmelékeivel. Mikor kitörik a követ, akkor puha; a levegőn lesz kemény, ahol a mész elnyeli a szénsavat s kővé fagy mint a malter. A hirneves Mont-martre gipszrétegeit már századok óta törik; innen kerültek ki azok a fosszil-alakok, melyeken Cuvier geniusza fölragyogott.

A londoni medenczét eléggé jellemzi London városának arczulata. Valamint Páris durva, fehér mészkőből épit, abból alkot, diszit, farag világvárost: ugy London csupa

tégla; gipsz helyett agyag szerepel, de amely agyag épp úgy hirdeti kövületeivel a harmadkori képződést, mint a durva mészkő s a montmartre-i gipsz.

Brüsszel is harmadkori medencze fölött emelkedik. Agyagos homokjában a nummulit s a néha két láb hosszú, tornyos cerithium beszél régi tengerekről.

Ezek a medenczék nagyon változatos történetről beszélnek; az egész vidék tengerjárta, lápos, majd kiédesült, majd ismét sóssá lett, majd nyilt, majd zárt tengereknek világa volt. A harmadkorban tehát e fővárosok vidékén a mai Európa belsejébe nyultak a partvidéki öblök; ezeken kivül pedig a tenger itt-ott mély bevágásokat eszközölt a szakadozott Európa földségébe. Nummulita sziklákkal találkozunk a Kárpátokban, az Alpesekben; nummulita padok vannak szerteszéjjel, hol a barnaszenet ássák. Ezek rakták le az alapot a harmadkori szénképződésnek, mely a fölemelkedett fenéken a mocsárciprus, tölgy s fenyüből s a lápok hináras flórájából képződött, hogy ujra elboritsa azt a viz homok- és mész-iszappal, vagy konglomeráttal.

Az eoczén végén a tenger visszavonul s Európa összekapcsolódik. Meglehet, hogy a mai Alpesek vidéke mint magas fönsik emelkedett ki, (mert Alpesek még nincsenek) különféle sós tavakkal boritva, melyekben a sósvizre emlékeztető palák képződtek. Ugyanekkor északról és nyugatról egy uj tenger előnyomulását vehetjük föl, melyet Tongritengernek hivnak. Ez öblöket váj a kontinensbe, ujra elönti a párisi medenczét, Belgiumot Genttől Lüttich és Mastrichig; Westfália irányában köriti a régi Harz-hegységet s a Felső-Rajna völgyén fölér a svájczi Juráig keskeny és fodrozott Ádria-szerü tengert képezve.

A mioczénben ujra előtör az oczeán, s elönti Európa jelentékeny részét, most délnyugatról északkelet és kelet felé. Ezt Molassz-tengernek hivják. A rétegek különbözőségei s egymásutánja a tengerek váltakozását hirdetik s egyszersmind a talaj mozgására, szakadásaira s horpadásaira utalnak, melyek nyomában járt a tenger.

De kiváltkép hirdeti a talaj ingadozását a modern

Európa, Ázsia s Amerika nagy hegylánczainak kelte, mely a harmadkorba esik. Ekkor születtek a mai földségek. A bolygó vajudott s méhének konvulzióitól szoritotta ki az Alpeseket a mostani magasságba s velük együtt mint fodrokat a Pirenéket, az Apennint és a Kárpátokat. E hegységek csúcsait átlag granit alkotja. Létezett már a jura- s a triasz-korszakban is emelkedés a mai Alpesek vidékén, s a granit akkori szerény kúpjait az első tengerek lerakodásai födték; de a harmadkorszakban az addig szerény granit- és gnajz-tömegeket a belső forrongás fölszoritotta a Montblanc s a Gerlachfalvi csúcs magasságáig; máshol meg a bazalt s a trachit-kúpok emelkednek a magasba; ugyanis a régi kristályos kőzetek, a granitok, gnajzok, dioritok nem tudni mily oknál fogva megolvadtak a föld méhében, s mint különféle bazaltok és trachitok áradtak kifelé.

Magyarország területén a trachit első megjelenése az alsó oligoczénbe, mások szerint a felső eoczénbe esik. A harmadkorban nyer átlag alakot Magyarország is. Ekkor emelkednek trachit-hegyeink is; ha nem is oly magasra, mint a Chimborazo és az Ararat, de széles és hosszú vonalban. Legelterjedtebb a trachit Tokaj s Eperjes közt, ahol számos kúppal törte át a régi képződményeket s lágyan odasimul a régi mészfönsikokhoz Gömörben s Abaujban. A vulkáni tevékenység, tudjuk, hogy különösen nagy intenzivitással lép föl a tengerfenéken vagy a tengerpartokon. A harmadkor régibb szakaiban a mi zempléni, abauji s honti trachithegyeinknek helyén még tenger terjengett. Ezt azért kell felvennünk, mert harmadkori rétegeket találunk a kúpokon vagy azok előhegyein. Igy pl. a honti trachit-hegyek oldalában gazdag mészpadokat találunk telve harmadkori kagylókkal, melyek mintegy felgyürt fodrai az eruptiv csúcsoknak. A Kárpátokban sokféle harmadkorszakbeli-réteg van, melyeket igy szoktak megkülönböztetni: akvitáni lépcső (oligoczén), első vagy alsó, felső vagy második mediterrán lépcső (mioczén), szarmata- vagy czerithium-lépcső (mioczén), kongeria-rétegek (plioczén).

Végre a plioczénben a Molassz-tenger elvonul s Európa

lassankint mai körvonalait ölti föl. A Molassz-tengert bizonyára az Alpesek s a körülfekvő földségek emelkedése szoritotta vissza; lehet, hogy ez nagy erőszakkal történt, s igy torlódhattak föl azok a törmelékből képződött hegyek, amilyenek a Rigi. A Rhone, Pó és Duna völgye még hatalmas Ádriaszerü öblök lehettek. Magyarországot is még tenger födi, melyből azonban hóditólag emelkednek már ki a Kárpátok redője, a Bakony, a Vértes, a Pilis, a baranyai régi hegység, s a trachit kúpok.

A modern világ kialakulásának e vajudásait nem kell a képzeletből meritenünk; a képzeletet megszégyeniti egy kirándulás a Kárpátokba s kivált az Alpesekbe. Az Alpesek képezik a harmadkori világvajudásnak még sértetlen emlékét; a viz, fagy és levegő, a napsugár s a szélvihar még nem koptatta el szirtjeiket és gerinczeiket; a geologusok szerint az Alpesek még fiatal, ép hegyeknek benyomását teszik. Ezekről a még le nem koptatott kőfalakról és gerinczekről kell leolvasnunk a harmadkorszakbeli forradalmak történetét. Ezek is tűzzel, de nem petroleummal, hanem izzó bazalttal és trachittal dolgoztak; romba döntötték a régi világot, kifeszitették oldalait; óriás földdarabok szálltak le a mélységbe s a törés helyén kimeredtek a granitfalak s össze-vissza hányták, hajlitották, föl-legörbitették a fölöttük elterülő rétegeket, áttörtek rajtuk s mint Quinet mondja: a Montblanc helyén dudorodás, kúp, egyre emelkedő hegy képződött, azután áttörte a fölemelt rétegeket s kidugta rajtuk granit-fejét. Hősnek nézhetjük, ki leveti palástját, hogy küzdjön.

A harmadkori világ e vajudásait irta le Viktor Scheffel élczes költeményében, melynek czime »Der alte Granit«:

In unterirdischer Kammer
Sprach grollend der alte Granit:
Da droben den wässrigen Jammer,
Den mach ich jetzt länger nicht mit!
Langweilig wälzt das Gewässer
Seine salzige Fluth übers Land,
Statt stolzer und schöner und besser,
Wird alles voll Schlamm und voll Sand.

Das gäb' eine mittleidwerthe
Geologische Leimsiederei.
Wenn die ganze Kruste der Erde
Nur ein sedimentäres Gebräu!
Am End wird noch Fabel und Dichtung
Was ein Berg, was hoch und tief
Zum Teufel die Flötzung und Schichtung
Hurrah! ich werd eruptiv.

Er sprach's und zum Beistand rief er
Die tapfern Porphyre herbei
Die kristallinischen Schiefer
Riss höhnisch er mitten entzwei.
Das zischte und lohte und wallte,
Als nahte das Ende der Welt;
Selbst Grauwack, die züchtige Alte,
Hat vor Schreck auf den Kopf sich [gestellt.
Auch Steinkohl und Zechstein und Trias,
Entwichen, im Innern gesprengt,
Laut jammert im Jura der Lias,
Dass die Gluth ihn von hinten versengt.

Auch die Kalke, der Mergel, die Kreiden
Sprachen später mit wichtigem Ton:
Was erstickte man nicht schon bei Zeiten
Den Keim dieser Revolution!
Doch vorwärts trotz Schichten und Seen,
Drang siegreich der feurige Held,
Bis dass er von sonnigen Höhen
Zu Füssen sich schaute die Welt,
Da sprach er mit Jodeln und Singen:
Hurrah! das wäre geglückt!
Auch Unsereins kann's zu was bringen,
Wenn er nur herzhaftiglich drückt.

Ily mozgalmas korszaknak térképeit megrajzolni vajmi nehéz lesz, s azért e részben a geologusok is nagy tartózkodást tanusitanak. Saporta irja: »A tenger födte Európa sok pontját, mikor a harmadkor nagyszerü periodusa kezdődött. Jóllehet, sok és mélyen behatoló tengeröblök hasitották szét a kontinenst, azért Európa mégis kontinenst alkotott. A hegységek lánczolata, mely a modern Európának csontvázát képezi, még nem emelkedett ki, vagy ha volt is helyén emelkedés, az csak szerény méreteket öltött. Talán az Alpesek helyén akkor más hegységek emelkedtek, melyek azóta elpusztultak. De ezt csak tapogatózva mondhatjuk s bizonyitani nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a harmadkorszak bekezdő periodusában az Alpesek s a Pirenék hosszában tengerek nyultak el, melyek a földségbe belenyultak és szigeteket környékeztek, oly szigeteket, melyeknek irányában emelkedtek ki a későbbi, modern hegyláncolatok. A harmadkorszak további folyamán különböző tengerek más és más bevágásokat eszközölnek az európai kontinensbe; azonkivül a kontinensen magán édesvizü tavak keletkeztek, melyek épp úgy változtatták helyüket, mint a tengerek. Hozzájárul, hogy a tavak nem léteztek mind egyidőben s gyakran megtörtént, hogy a tónak feneke fölemelkedett s ismét száraz virányt képezett, mialatt mellette uj tenger vagy uj tó mélyedt. Ezek a harmadkori tavak, valamint a tuffák és vulkanikus hamurakások szállitják a bota-

nikának, a harmadkori flórának érdekes alakjait.« (Die Pflanzenwelt. 205 l.)

E gondolatok világánál merengve nézzük a harmadkori Európa térképeit; figyelemmel kisérjük a tengerek partjait s összevetve azokat a jelen Európa térképeivel, meghatározzuk, hogy mely országok, városok vidékei képezték akkor a tenger fenekét.

Térjünk most át a harmadkori élet jellemzésére.

Daczára a sok kövületnek, senki sem mondhatja, hogy a flóra s a fauna sorai hézagtalanul állnak szemeink előtt. Van sok réteg, mely bőségesen dönti a régi élet bizonyságait, de azután találkozunk ismét rétegekkel, melyek életéből semmi nyom sem maradt ránk. Óvakodnunk kell tehát még a harmadkori leletek láttára is attól, hogy a lokális flórát az akkori flóra egész világával ne azonositsuk s hogy a lokális flórákból egymást követő korszakokat ne alkossunk.

Kezdjük az állatvilággal.

Az eoczént »hajnal korszaknak« hivjuk, mert a mai világalakulásnak s a mai életnek hajnala pirkad benne. Csodálatos kikezdésekkel van tele, melyeken egyre megütközünk ujdonságuk miatt s mégis ugy veszszük észre, hogy nem egészen ismeretlenek s idegenek előttünk. Azok a tölgyek, borostyánok, bükkök ugy néznek ránk, mintha ismerőseink volnának; még nem a mieink, de a jövő fejlődésnek alakja már ki van pontozva rajtuk. Valahogy el vannak nyujtva, nagyobbak mint a mieink, de egy ügyes kéz a mi formáinkat varázsolhatná belőlük. Mintha bennük aludnék a jövendő élet. Vagy olyanoknak tünnek föl, mint a csomók, melyekben sok szál van összegobozva, s egymásba kötve; ezek az egyes szálak, mihelyt a csomó megoldódik, külön fejlenek. Igy vagyunk az állatokkal is; meglepnek első tekintetre, de azután észreveszszük, hogy ismerősök. A tapir, az elefánt, az orrszarvu valahogyan azokat a harmadkori állatokat utánozzák; azok a furcsa lófélék és disznófélék, néha karcsúbb és kecsesebb, néha nehézkesebb és fejletlenebb alakulásban mintha csak prófétai alakok volnának. Ugy vagyunk a kérődzőkkel is.

Az eoczén a vastagbőrüek közül a Palaeotheriumot lépteti föl. Ezek a vastagbőrüek tapir-féle állatok, előrenyúlt orrmánynyal, melyet mozgathatnak. A Paläotherium mellett lép föl az Anoplotherium (ὅπλον fegyver), a fegyvertelen állat; a kérődzők és sokpatások összfoglalata. Ha a most élő alakokhoz hasonlitjuk, sok nemnek jellegét ismerjük föl rajta; orrszarvuak, tevék, disznók hasonlitanak hozzá; nagy vastag farka evezésre volt való.

Az Anchitherium a lónak elődje; a Hyppotamus a disznóé. A kérődzők, milyenek a mai faunát jellemzik, a szarvas, őz, gazella, még hiányzanak. Szép termete volt a Xiphodon gracile-nek (ξιφος kard): gazellákra emlékeztet; nagy mint a zerge; feje mint az őzikéé; nyaka, lábai karcsúk; farka rövid.

A fákon már ott zörögtek a mókusfélék, s az egerek már vadásztak legyekre és rovarokra; a macskafélék is jelentkeznek; de a nagy ragadozók még föl nem tüntek.

Az eoczénben a kréta-korszak korálljai mind kivesztek; nem akadunk többé rájuk az eoczén-rétegekben. Nemcsak fajok, de nemek s családok is kipusztultak. Az ammonitok, belemnitok, melyek a második világkorszakban teljes virágzásra jutottak, kivesztek, csak az egy Nautilus maradt meg hirmondónak.

A csigák közül szerepel a Cerithium, a nagy Planorbis Helix, Limnaeus; a kagylók közül pedig a Cardium, Venericardia, amilyenekhez hasonlókat a nápolyi, gaëtai piaczokon kosarakban kinálgatnak, mint nevük mutatja, sziv-formájú kagylók. A tengernek ez igénytelen lakóin kivül az eoczénben megjelennek a czetek; csontjaikat itt-ott kocsirakományszámra találni.

Azután jött a mioczén. Alatta Európa még jobban kiépül s a klima egyre a mi klimánkhoz közeledik. A harmadkorszak elején melegebb volt; a mioczén elején még olyan lehetett, mint manapság Louisianában s a Kanári-szigeteken vagy mint Észak-Afrikában s Dél-Chinában; a mioczén végén hasonlithatott Sziczilia, Madeira s Malaga klimájához. Közép-Európában átlag ilyen lehetett, de észa-

kon már hidegebb volt. Islandban hiányzott már a borostyán, de cziprus és sequoja volt még.

A klima a flórára tereli a figyelmet.

Az ősvilágkorszakokban sem volt a föld takaró nélkül. Tropikus páfrányfák, óriási zsurlók lepték el a szűzies földet. A kőszénkorszak s a Keuper flórája oly alakokat mutat, melyek a maiaktól teljesen elütnek s a Jura s a Kréta sem szolgáltat olyanokat, melyek közel állnának a mieinkhez. A harmadkorszakban már lombos fák, czedrusok és cziprusok, pálmák, bambusz, borostyán, mimozák, akácziák, később dió-, nyir- és éger-fák, tölgyek, jegenyék, fügék és platánok takarják a földet. A mioczénben már oly közel jutott a flóra a mai flórához, hogy ugyanazt az arczulatot mutatja. A legtöbb akkori fajt a mai flórának nemei alá sorozhatjuk. Az akkori nemek közül hat teljesen kiveszett s az uj korban, a mi modern világunkban, föl nem lelhető. A megegyezés azonban a mioczén s a modern flóra közt csak a nemekre terjed s nem a fajokra; homolog-fajoknak nevezi ezeket Heer s az élőfajok ősatyáinak tartja. Ezek genetikus összefüggésben állnának; vannak azonban, melyek távol esnek egymástól s ismét mások, melyek teljesen elütnek; ilyen a nagy zsurló, az Equisetum procerum s némely pálmafaj; nagyon elüt némely tölgy-, füge-, éger- és nyirfaféle is. A sequoják a harmadkori őserdők fenyűféléi, általános elterjedésnek örvendtek; Grönlandban, Kamschatkában övezték a poláris vidékeket. Most már csak két fajuk szorult meg a föld szerény zugolyában: a Sequoja sempervirens s a Sequoja gigantea. Az előbbi Kalifornia partvidékein nagy erdőket képez; az utóbbi pedig, melyet mammutfának is hivnak, Kalifornia belsejében fordul elő 300—320 láb magas s 20—30 láb széles átmérőjü törzsekkel.

A rétek takaróját az egysziküek képezték. A vizes, nyirkos helyeken a nád, káka s a cyperaceák diszlettek; főkontingensét a flórának azonban a kétsziküek adták, miáltal a harmadkor a mi világunkhoz közelebb áll mint a kréta-korszakhoz. A mioczén-tavakat is vizirózsák lepték.

Viz volt elég; tavak, lápok, folyók tarkitották a kon-

tinenst, olyan parttalan folyók mint a mai Orinoko, mely mocsarakban kúszik. E mocsarakban rétegesedett föl a mocsári flóra barna-szénné, mely annyi fosszil alakot s néhol hatalmas fatörzseket is őrzött meg számunkra, amilyenek Nógrád agyagos vizmosásaiból kerülnek napvilágra. Barnaszén nálunk is van elég; a tokodi, dorogi, sárisápi, nagy-gallai kőszéntelepek is e korból valók; akkor tehát a Géta s a Gerecse körül csendes medenczék vagy tengeröblök terjengtek, melyeknek elláposodott partjai körül képződött a barnaszén. A mioczént végig kisérhetjük Európán; mindenfelé találunk kisebb-nagyobb medenczéket s száz s még annál több mértföldre terjedő telepeket. Ide tartoznak Galiczia, Magyarország, Erdély, Románia, Sziczilia sóbányái; a hires Wieliczkai sórétegek szintén a miokénből valók.

A miokén-tenger csiga- és kagylóbőségével elnyomja a geologust; nem találni általános vezér-kagylót. Egyes helyeken egyik-másik csigahéj segélyével még csak eligazodni valahogy a rétegek közt, de ezek a fosszil-alakok helyi jelentőségüek s nem nyujtanak általános szempontokat. A svájcziak öt lépcsőre osztják be a mioczént: a tongri, aquitán, szürke-molassz, helvet és oeningeni lépcsőre; máshol mint nálunk is, megkülönböztetik először az alsó mediterrán-emeletet, a II. mediterrán-emeletet v. i. a Lajtameszet, a felső ugynevezett szarmata-emeletet, melynek legjellemzőbb kövületei különösen a Cerithium pictum és C. rubiginosum. »Budapestnek épületi és kőfaragó anyaga legnagyobbrészt a cerithium-mész. Kőbánya, Promontor, Kis-Tétény és Sóskút bányái évenként tetemes mennyiségét szolgáltatják egy oly kőnek, melynél jobbat alig kivánhatni. Elbánni vele könnyü, nemcsak faragható, hanem fürészelhető is; a légbeliek hatásának erélyesen ellenáll, sőt azzal a tulajdonsággal bir, hogy a bányából kivéve, szilárdsága a légen növekszik. Hogy a falazáson kivül mennyire alkalmas kőfaragásra, sőt a szobrászati művekre, a lánczhid oroszlánjai, a Margithid műfaragványai, az alagút homlokzata, az akadémia palotája bizonyitják.« (Szabó J. Előadások a geologia köréből.)

Az állatvilág is egyre hasonlóbb lesz a mienkhez. A Palaeotherium s a Lophiodon, melyeknek az eoczénben több fajuk volt, gyérülnek. A vastagbőrüek az emlősöknek felét teszik. Tekintélyes alakjaik a Mastodon (*μαστος* csecs) s a Dinotherium (*δεινος* rémületes) az elefántok elődjei; alkatukra, koponyájukra és hatalmas agyaraikra nézve egy tipust alkotnak. Zápfogaik a rágó felületükön sorban álló, kúpalaku dudorodásokkal birnak, a kemény és rostos növényzet megőrlésére: onnan a nevük.

Még nagyobb volt a Dinotherium, állkapcsában két lefelé hajlott agyarral. Előnyuló, nagy orrmányuk lehetett, melylyel a hajlott agyarak daczára is táplálékukhoz juthattak. Legtöbb faja volt az orrszarvuaknak. Az Anchitherium (ló-féle), az Amphicyon (kutyaféle), a Hyopotamus (sertésféle) az eoczénből átmennek a mioczénbe. A hipparion, igen közel áll már lovainkhoz, de karcsúbb és kecsesebb. A sertésekre emlékeztet az Anthracotherium; nagy mint az ökör; alakja sertés, hosszan elnyujtott, sertésféle orrmánynyal; hátrahajtott, vadkanra emlékeztető agyarakkal. Ezek a tipusok mind a tapirok, elefántok, orrszarvuak, lovak, kutyák, sertések ősalakjai.

A mindig zöld erdőkben a Mesopithecus pentelicus, a mioczéni majom ugrált; pentelicusnak hivják, mert az első csontvázat Pikermiben, a Pentelikon-hegynek lábánál találták. Találtak később Würtenbergben, Salmendingen mellett is majom-csontokat. Ragadozó kevés van; virágzási koruk a plioczénbe esik. Föltünik a Machairodus (*μαχαιρα* kés) óriás macska, mely a bengáli tigrisnél nagyobb volt s fogairól, melyek késeknek is beillenek, késesmacskának hivatik. Vannak még más állatok, melyek hiénákra, vidrákra, zibeth-macskákra emlékeztetnek.

Nem feledkezhetünk meg a miokén faunájáról szólva azokról az óriás salamandrákról sem, melyeknek egy példányát Oeningenben (Baden) találták meg. Scheuchzer, a zürichi orvos, e kövületet a diluviális ember kövületének tartotta, ki tanuja lehetett a vizözönnek; erre vonatkoznak elbusult versei is a geologus-orvosnak:

»Betrübtes Beingerüst von einem armen Sünder,
Erweich' das steinern Herz der neuen Bosheitskinder.«

Valóban furcsa érzelmekkel áll meg az ember ez ősszalamandra megkövült alakja előtt, ha azt a zürichi polytechnicum muzeumában Scheuchzer érzelmeivel nézi; valamint hogy nem állhatja meg, hogy ne mosolyogjon az öreg, derék Scheuchzernek világraszóló baklövésén, ki a szalamandrát ősembernek nézte. Cuvier ismerte föl a kövületben a szalamandra tipust s »Salamandra gigantea« nevet adott neki, melyet azután »Andrias Scheuchzeri« névre változtattak, andrias vagyis emberféle; más szóval: alak, melyet Scheuchzer embernek nézett.

A harmadkorszaknak hozzánk legközelebb eső periodusa a plioczén.

A plioczénben a molassz-tenger elvonul s Európa mai körvonalait ölti föl. A klima a mienkhez hasonul, európaivá lesz. Az eoczénben még örök nyarunk volt; a mioczénben már hültünk, de mégcsak olyan madeirai s algiri tél járt; a plioczén már hóval, jéggel vonul be. A mioczén végét s a plioczén elejét jellemző állatvilágot az ugynevezett congeria-rétegekben találni, melyek kiváltkép a közép- s az alsó Duna-völgyben, Közép-Olaszországban s Dél-Franczia országban terülnek el. Csigák és kagylók, melyek még ma is élnek, jellemzik a plioczén-rétegeket, melyek néhol igen hatalmasak. Különben a lőszben s a homokban a rétegek vastagsága vagy vékonysága nem dönt. Néhol mélyen lent akadunk egy mastodon vagy mammut csontjaira, máshol alig néhány lábnyira a földfelülettől.

Az állatvilágot nagy fűevők, különböző elefántok és lovak, azután ragadozó állatok, hiénák, barlangi medvék, felis spelaeus, ursus spelaeus jellemzik. A plioczén-ló a mioczénből fejlik a mai alakká; az Equus fossilis középső helyet foglal a mioczéni Hipparion s a mai ló közt. Marcellin Boule a plioczéni rétegekben oly kutyafélékre akadt, melyek egyesitették magukban a farkas, sakál és róka jellegeit.

A flóra a mioczénben élte Európában aranykorát. Pálmák, sequoják, vizi-liliomok s lotusz-virágok tarkitották.

Senegambia folyóihoz, Gujana szavanáihoz, India lagunáihoz kell elzarándokolnunk, ha fogalmat akarunk róla alkotni. A plioczénben a flóra már elszegényedett, a pálma elköltözött. A plioczénben már a Zsilvölgynek nem volt az a flórája, melyet Staub M. a magyar geologiai intézet évkönyveiben ismertetett, s mely mostanában Dél-Amerikát jellemzi. A barnaszén-korszaknak (mioczén) pálmái akkor Szileziában s Teplitzben — ez utóbbi helyen a barnaszén homokkövében akadtak 1889-ben állitólag pálma-törzsre — már nem pompáztak. Az egyre keményebb telek a növényzet kényes részét dél felé szoritották s az azelőtt lombjukat nem hullató, örökzöld fák s cserjék helyett, őszkor lombhullató s téli álmot alvó alakokat léptettek föl. A világ szine igy lassankint elváltozott; az idegenszerüség s meseszerüség szinpompás fátyola lehullt róla s magára öltötte a jelen faunának s flórának vonásait. A tényt nem tagadhatjuk, hogy az alakok folyton közelednek egymáshoz, érintkeznek s egymásba olvadnak; ami most él, az régen nem élt; nem éltek ezek a fajok és nemek; régebben nem éltek még a tipusok sem s ha még tovább haladunk a szürke multba, akkor a maiak csoportjaira és családjaira sem akadunk. Ezt hirdetik az evolucziónak reményteljes kiterjesztői, mialatt Kerner v. Marilaun e véleményben csodahitet lát s mások is a főtipusoknak kezdet óta való létezését tanitják.

Mindnyájan beismerik, hogy jártak különböző világok, különböző flórák és faunák az egyes vidékek fölött. Beismerik azt is, hogy a régi rétegekben idegenszerübbek s a későbbi rétegekben ismerősebbek az alakok; de beismerik azt is, hogy egy véglegesen érvényes osztályozásra s az egész földre érvényes világkorszakoknak megállapitására adataink még nem képesitenek. Világkorszakok váltakoztak, tengerek jártak; azt tudjuk; de a faunának és flórának tüzetes meghatározását csak akkor adhatjuk majd, ha mindenfelé fölkutattuk a föld rétegeit s ha valamikép megtudtuk azt is, ami most az oczeánok feneke alatt rejtőzik. Azt, hogy szárazföldi gerinczes állat nem jelentkezett a földön a kőszénkorszak előtt, azt nem tudhatjuk; azt, hogy virágos

növény nem volt a kőszénkorszakban, azt sem tudhatjuk; azt, hogy a jura- és kréta-korszakban a szárazföldi élet milyen volt, az eddigi adatok után, szintén meg nem itélhetjük. Még nagyon is a vidékszerüség jellegét viselik magukon adataink, s nem biztosit rájuk épitett kombinációnk aziránt, hogy a világkorszakok egymásutánjában s jellemzésében gyökeres változtatásokat ne eszközöljünk.

2. Diluvium.

Jég és viz jellemzi e korszakot. Vizözön vagy vizözönök áramlanak a föld hátán; jég boritja Európa nagy részét. Skandinávia hegyeiről leereszkednek a jégárak Felső-Németországba, Holland s Belgiumba. Lyell azt gondolta, hogy Skandinávia sziklapadját a diluviumban tenger vette körül, s hogy e tengeren szállinkóztak le a jéghegyek mint ma is s hogy ezek a jéghegyek sziklát, törmeléket hoztak hátukon a Skandináv partokról, melyekről leszakadtak s azt hintették szét, mikor megolvadtak Felső-Németország lapályain. Torell szerint a diluviumban nem szerepeltek úszó jéghegyek, hanem jégárak. Nézete szerint a diluvium kezdetén Skandináviát nem környékezte tenger, hanem szárazföldi összeköttetése volt Németországgal, Angliával s Irlanddal, mint ahogy a harmadkorban Grönlanddal és Észak-Amerikával. Annyi bizonyos, hogy sem a Calaisi csatorna, sem a Nord- és Ostsee nem létezett mai alakjában. Mikor tehát a hőmérsék egyre szállt, jégárak képződtek a Skandináv-hegyeken s azok leereszkedtek mélyen a mai Németország bensejébe.

A skót hegyekről, az Alpesek és Pirenékről, valamint a Kárpátokról is lenyúltak ezek az óriási jégárak.

Az Alpesekről lenyultak Münchenig; a Felső-Rajna völgye, a svájczi tavak s a bódeni tó, továbbá a szép bajor tavak óriási jégárak voltak. Ezek a jégekék fölszántották a földet s moránákat v. i. kő- és iszapsánczokat torlaszoltak föl oldalt és maguk előtt, melyek hajdani birodalmaiknak határvonalait képezik. Azonkivül hátukon kis és nagy sziklákat hoztak a skandináv hegyekről s az Alpesekről s azo-

kat szétszórták messze a lapályban. A harmadkorszakbeli rétegeket mindenfelé agyag, homok, kavics, törmelék födi. Ezeknek magyarázatára ezelőtt csak nagy folyókat vettek föl, de most már rájöttek, hogy a folyók legfölebb szállithatják ez anyagot, de tulajdonképeni kialakitása a jégárakra volt bizva. A jégár az alapmoránán csuszik előre, mely a nyomás által megőrlött s össze-visszakarczolt kövekből és iszapból áll; ezzel az alapmoránával kisimitja a sziklákat. Azt teszi, amit mi, mikor egy gyertyatartót gypsz-porral tisztitunk; a finom porral csupa apró, kis karczolatot eszközlünk a fémes tárgy felületén, melyek a fényt reflektálják, tehát a tárgyat fényessé s tapintásunkra nézve simává teszik. Az alap-morénával fényesitette s simitotta ki a jégár a hegységek szikláit s e sima felületek első tekintetre mutatják a jégáraknak hajdani uralmát s jelzik irányukat.

Ha a talaj, melyen a jégár előre kúszik, laza, ugy hogy nem képes ellentállni az előrenyomuló jégtömeg nyomásának, akkor a jégár teljesen ugy viselkedik mint az eke; belehatol a földbe s gyakran néhány méternyire fölemeli, fölforgatja s előretolja a földet. Igy szántották föl sokhelyen a jégárak a felső krétának s a harmadkorszaknak rétegeit; fölhasogatták lazább kőzeteiket s egymásra hányták a szikladarabokat. A jégárak tehát hoztak is sokféle kőzetet skót s skandináv hegyekről vagy az Alpesekről le a lapályba; sokféle gnajz, tarka granit, porphyr, syenit, diabasz, diorit, bazalt, kvarcz képezi kincsüket, melyet a kőben szegényebb lapálynak ajándékba hoztak; ugyanakkor e szikladarabokat, ha a jég repedéseibe kerültek hasogatták, zúzták, köszörülték, hengergették s a lent fekvő köveken és talajon őrölve, mángolva hengeredtek előre; igy keletkezett ezekből a megőrölt kövekből kis s nagyszemü kavics, mindenféle agyag, lősz, a talajföldnek sokféle keveréke; a jégárak őröltek finom homokot s a megőrölt keveréknek legfinomabb iszapját leöblögette s az alapmoránán végigteregette a viz.

A jégáraknak e sziklaőrlő tevékenysége szállitotta a lősz-agyagot. Lehet, hogy máshol más keletkezése volt a lősznek; igy például Richthofen az óriási, chinai lősz-pado-

kat a légbeliek behatásának tulajdonitja; ugyanis a sziklák a levegőn szétmálnak s a finom port a szél szétviszi s ahol a talajviszonyok arra valók, föltorlaszolja.

A viznek is nagy szerep jutott a diluviumban. Gondolhatjuk, hogy mikor e rengeteg jégárak olvadni kezdtek, miféle rengeteg folyók vájták bele medreiket a jégbe. Több millió négyzetkilométer volt a jég birodalma s a jégkéregnek vastagsága is megfelelő volt. Valamint most a folyamok harmadkori ágyakban hömpölyögnek, akkor jégágyakban vájtak maguknak utat. Az orografiai és hidrografiai képet akkor a jég torlódása, a jéghegyek és jégdombok alkották; ezek szerint igazodott az akkori folyók iránya; néhol a viz megakadt s tavakat képezett, másutt a jégfeneket áttörte s a földben nagy eroziókat eszközölt. Ki nem gyönyörködött volna, ha Luczernban járt, a »Gletschergarten« nagyszerü látványosságain, azokon a hatalmas csupor-alaku kivájásokon, melyeket a jégár hasadékaiba lezugó viz forgatott kövek segélyével a sziklákban eszközölt. Kinek ne tüntek volna föl, ha Felső-Németországban járt, azok a dombok, tavak, azok a furcsa sánczszerü magaslatok, melyek agyagból, homokból, kavicsból állnak? Ezekről azt olvassuk Baedekerünkben: eine Moränenlandschaft. Valóban e vidékeket a jégárak szántották, fodrozták, túrták föl s azok teregették el fölöttük azt a törmelékes réteget, azt az agyagot, kavicsot, melyet a tudomány diluviumnak hiv. Máshol szemünkbe ötlenek a régi folyamoknak ágyai, melyek most már szárazak, vagy ha a modern korban is hömpölygetik még vizeiket, régi partjaik magas szinvonala mutatja részben letünt dicsőségüket, részben az erozio hatalmát. »Noch jetzt zeigt uns die Bodenkonfiguration der norddeutschen Tiefebene, alte, weite Thalniederungen, die ihrer ganzen Lage und Beschaffenheit nach nichts anderes vorstellen, als die Bette, welche die grossen Ströme der glacialen Abflussgewässer einstens in den weichen und lockeren Grundmoränenboden gerissen haben. Diese breiten Niederungen verlaufen nämlich in einer Richtung, welche dem jeweiligen Rande des abschmelzenden Gletscherstockes parallel war.« (Geologische

Skizzen aus der Eiszeit Europas. Von dr. Fr. Westhoff. Natur u. Offenb. 1892. 170. l.)

Tehát a diluvium vizei és özönvizei, a jégárak s a nyomukban járó nagy diluviális folyamok redőzték és fodrozták a harmadkorszak után elváltozott világ felületét. A viz hordta föl a sokszor több száz lábnyi vastag lőszrétegeket; az teregette szét a jégáraktól hengergetett s fényes pitykövekké csiszolt kavicsot; az töltötte meg a barlangokat agyaggal, kövekkel s csontokkal. De aki csak nagy folyókat és áradásokat képzel, az nem fogta föl a diluviumnak jellemző képét. A diluviumot összefüggésbe kell hoznunk a jégárakkal, az északi földteke eljegesedésével, azokkal a jégmedrekben iramló folyókkal s a jégolvadás nyomában föllépett katasztrófákkal; ez a diluvium arczulata.

Minderről értekeztem már, a katasztrófákról szólván. Kiterjeszkedtem ott a diluvium s az eljegesedések oksági kapcsolatára, az eljegesedésnek sejtelmes okaira, az eljegesedéseknek ismételt elhatalmasodására.

A diluviumban a tenger is megmozdult; a diluvium hosszu évszázadaiban ismét nagy és változatos elárasztások történnek. A Sahara tenger volt; Olasz- és Francziaországot is jó részben tenger boritja. Az Appeninek alluviális agyagjában, a Rajna völgyében s az Al-Duna mellékein sok a tengeri kagyló. Az egész kelet-európai alföld a Kárpátoktól északra s keletre az Uralig nagy tenger volt, melyből egy szigetecske sem emelkedik ki. Az Ural-Kaspi vidék s északi Szibiria alföldje csupa viz. Észak-Amerika nagyrésze is viz alatt volt. Az ugynevezett Champlain-agyag New-York mellett 100 lábnyira van a mai tengerszin fölött, a Champlaini-tó mellett 400, Montreal mellett 500, Labradorban 860 s a grönlandi partok északi részén meg éppen 1800 lábnyi magasságban.

Hazánk mostani orografiai és hidrografiai képét a plioczén korszaknak végén kapta, midőn a Magyarország középső és déli részét elboritó édesvizü tenger, a levantei tenger, az aldunai szorosok áttörése után leapadt s a magyar Alföld szárazzá lett. Hogy azután mily idők váltakoztak ha-

zánk s Európa fölött s meddig tartott a mammut s a gyapjas orrszarvu uralma, mikor köszöntött be az a kor, melyben a jégárak hatalmát a Magas Tátrában is a morénák hirdetik, azt nem tudjuk. Ebben a diluviális időben, midőn a Magas Tátra annyira be volt boritva hóval-jéggel, hogy elsőrendü glecserjei, a fehértó-völgyi, a tarpatak-völgyi, a felka-völgyi, de főleg a roppant kiterjedésü menguszfalu völgyi leértek egész a hegység lábáig, a Gyömbér is jégbeburkolt havas volt, körülbelül olyformán mint most a Dachstein, mig ellenben a Magas Tátra annyira lehetett bejegesedve, mint most a Montblanc-lánczolat, sőt talán az Uj-Seelandi Alpesek.

A plioczénben történik meg a harmadkori, nagy világelváltozás; akkor léptek föl azok a tényezők, melyek a jégáraknak óriási növekedését eszközölték. Sok eső járt; a klima lehült, a jégárak lekúsztak a hegyekről s pusztitották vagy a hol lehetett dél felé szoritották a plioczén faunát és flórát. Arcelin beszéli, hogy az angol Cromerben, egy plioczén erdőnek romjai közt, melyet a jégár pusztitott el, találni csontját sok emlősnek, háromféle elefántnak: az elephas meridionalis, elephas antiquus és az elephas primigeniusnak. A plioczén az elefántok korszaka, melyekből akkor sokféle faj élt. Malta szigetén is volt egy kis elefánt, mely nem nőtt nagyobbra, mint egy borjú. Ez elefántok közül a leghiresebb az elephas primigenius, a mammut, melyről a katasztrófákról értekezve, eleget szóltam. A cromeri erdőben továbbá ráakadtak a vizilónak s két orrszarvunak, sok szarvasnak és lónak, a már emlitett machairodusnak s hódoknak csontjaira. Ezek az állatok tanui voltak a plioczéni jégárak előnyomulásának. Az átmenet a plioczénből a negyedik korszakba, az ugynevezett kvaternérbe, alig vehető észre. A jégárak néha előnyomultak, néha meg visszahuzódtak; a fauna lassankint elváltozott; az elephas meridionalis fönt kiveszett s Olaszországba huzódott vissza; mialatt az elephas antiquus és primigenius még tartotta magát, s tartotta magát még akkor is, midőn a jégárak elérték legnagyobb kiterjedésüket, mikor a Rhone-jégár Lyonig terjedt 400 km.

hosszuságban s az Eggishorn alatt a jég 1680 m. vastag volt. Mily szánalommal tekinthetünk e gondolatok világosságában a mostani Rhone-jégárra, mely fölött a hires Furca-ut vezet el; még most is megigézően omlanak világos-zöld redői a sziklafalról, de sok ezer év előtt a Rhone völgye le Wallis felé, hol most gyönyörű utak kigyóznak, ki volt töltve jéggel, mely átvetődött a hegygerinczeken s végighuzódott az Aar-völgyén, kelet felé pedig összenőtt a Rajna-jégárral s elkúszott Münchenig. A jégkorszak ez elhatalmasodásakor a levegő bizonyára jól lehült, de azért nem kell azt gondolnunk, hogy távol a jégáraktól nem élhettek az elefántok még Európában is. »Les grands mammifères, qui vivaient dans les plaines, loin des centres de glaciation ou ne s'en approchaient qu'exceptionellement, n'appartient pas à la faune boréale. L'elephant antique continuait à vivre en Europe et le mastodonte n'avait pas disparu del' Amerique du Nord. Les mammifères de la faune borèale restaient cantonnés dans l'extréme du Nord, peut-ètre dans les plaines de la Sibérie, qui s'etendaient bien plus loin que maintenant dans la direction du nord.« (A. Arcelin, L'époque glaciaire. 76. l.)

A jégárak is ingadoznak s biztosak vagyunk róla, hogy legalább két eljegesedés volt Európában; az első nagy elhatalmasodás után ugyanis a jég erősebben kezdett olvadni, a jégárak el-eltünedeztek a lapályokból s az élet visszafoglalta az elvesztett tért. Az Elephas antiquus, a Rhinoceros Merckii, a Hippopotamus megint Angliáig vetődnek. Sok eső esik s a jég is olvad s óriási folyók hömpölyögnek, sok helyen hatalmas tufa-rétegek képződnek s a viz lerakja az agyag-padokat és ponkokat. Az Elephas antiquus és a Rhinoceros Merckii csontjait megtalálták vegyesen emberi maradványokkal is, de vajjon a földnek rétegei, melyekben e maradványok rejtőztek, nem voltak-e megbolygatva, az iránt a legtöbb helyen kétség forgott fönn. A Taubachi leletet mindjárt megemlitem. Általános a vélemény, hogy az első interglacziális periodus után, a klima ismét elváltozott s az európai fauna határozottan uj alakot öltött. A klima hideg és szárazabb lett s ekkor történt,

hogy az iramgím lejött egész a Pirenekig. Ez időszakban a jégárak ujra kiterjedtek, de távolról sem annyira mint az első periodusban; a második jégárnak föllépte, mely ujra a klimának elhatalmasodó ridegségére utal és a sok csapadék pusztithatta ki az Elephas antiquust s utána a mammutot is.

S mikor tünik föl az ember Európában? biztos, hogy a jégkorszakban; csak arról folyik a vita, vajjon az első eljegesedést megélte-e már, vagy pedig, vajjon a két eljegesedést elválasztó időközben jelent-e meg Európa nem nagyon mosolygó viranyain? Az általánosabb nézet az, hogy az ember csak az utolsó jégkorszakban s e jégkorszakot megelőző interglacziális időközben jelent meg Európában. Az első jégkorszak törmelékes és kavicsos és agyagos képződéseiben ugyanis a legtöbb geologus nem akar ráismerni biztos emberi nyomokra. Vagy jobban mondva: az emberi nyomok csak a nagy eljegesedésnek a peremén találhatók; már pedig ha az ember a nagy eljegesedés előtt is élt volna Európában, nem volna ok rá, hogy miért ne akadnánk nyomaira ezeken a jég által elboritott helyeken is? Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy miért találni annyi embernyomot Francziaországban s miért aránylag oly keveset Németországban; az eljegesedés ugyanis elboritotta Németországnak nagyobb részét, mig Francziaország sokkal szabadabb volt s a faunának s flórának, valamint a glacziális emberiségnek menedékhelyéül szolgált.

Azt tehát bátran állithatni, hogy a jégkorszakban jelent meg az ember Európában. Némelyek azt is tagadásba vették, vajjon az ős-elefántok legszivósabb alakjával, a mammuttal harczolt-e az ember. Emlitettem már, hogy az Elephas meridionalis s az E. antiquus nem birták ki a hőmérsék alászállását s előbb vesztek ki, de a mammut tovább tartotta fönn magát a jégtől szabad helyeken. Nem kételkedünk benne, hogy a mammut átélte a nagy jégár-időszakot s az interglacziális föléledésnek még tanuja volt. Mások azt gondolják, hogy az első eljegesedési időszak kiirtotta az Elephantok összes fajait Európában s nem adnak sokat az ellenkező bizonyitékokra. Azt mondják ugyanis: hát hol ta-

láljuk az embernek s a mammutnak maradványait vegyesen? Nemde a jégkorszak homokrétegeiben, melyeket a jégár teregetett szét, de föl is túrt; azután a kavicsrétegekben akadunk rájuk, melyeket a hatalmas folyamok árja többször fölforgatott; továbbá a lőszben, mely a jégáraknak s a szélnek köszöni létét, s melyet a viz sokszorosan torlasztott és megint szétmosott, ugy hogy némely helyen alig egy méternyi mélységben már ott rejlik a mammut-csont, máshol meg száz lábnyi mélységben; végül a barlangok agyagjában. Bármint kerültek is a mammutcsontok a barlangokba, könnyen megeshetett, hogy ahol emberek laktak, ott a barlangok feneke is sokféle bolygatást szenvedhetett. Mivel tehát nincs kizárva, hogy egy s ugyanabba a rétegbe kerülhettek későbbi bolygatás és keveredés következtében a mammutcsontok s az emberi maradványok, akár csontok, akár tűzkő- s másféle szerszámok vagy hulladékok legyenek, azért a leletek közös helye nem bizonyitja az egykoruságot.

A német, anthropologiai társaságnak 1892-ben, Ulmban tartott gyülésén R. Virchow konstatálta, hogy az ember korát az iramgím korszakán túlra nem tehetjük az eddigi bizonyitékok szerint, s hogy az az állitás, mely szerint az ember az Elephas primigeniusnak, a mammutnak kortársa volt volna, nem állja meg minden nehézséggel szemben a helyet. A nehézségeket az imént emlitettem. Azóta ép a jégkorszak klasszikus lelhelyén, a weimari Taubachban akadtak egy rétegre, mely még nem volt megbolygatva, s melyben az Elephas antiquus, a Rhinocerus Merckii, a Bison priscus, tehát csupa első jegesedési korszakból való állatnak csontjai közt egy gyermek-fogra akadtak. E gyermek-fog bizonyitaná, hogy az ember nemcsak a mammutnak, hanem az Elephas antiquusnak is volt volna kortársa.

Minden egyes leletet külön kell megvizsgálni s a konkrét adatokból kell azután a korszakra következtetni. Hogy sok lelet a rétegek érintetlensége ellen emelt kifogások miatt számitásba nem kerül, sok más pedig a diluviumnak esélyekben és változatokban gazdag tarkasága miatt tájé-

kozást nem nyujt, azt apriori is elképzelhetjük. Voltak, kik az embert jégkorszakelőttinek, voltak, kik harmadkorszakbelinek állitották, de bizonyitékaik nem voltak döntők. Nagy tekintélyek abban egyeznek meg, hogy az interglaciális korszakba tehetjük az ember feltünési idejét Európában. »En resumé, on ne connait pas actuellement de traces authentiques de l'homme, remontant *jusqu'à la première phase glaciaire*, qui marque les debuts des temps quaternaires; *l'homme n'est donc pas préglaciaire* . . . D'une façon plus generale, on peut affirmer, qu'il est arrivé dans l'Europe occidentale à la fin de la periode interglaciaire, alors que vivait encore l'Elephant antique et le Rhinoceros de Merck.« (A. Arcelin, L'époque glaciaire. Compte rendu du Congres Scientifique des Catholiques. 1891. Anthropologie. Paris 83 l.)

B. Dawkins, angol palaeontologus szavait czitálja Ranke (Der Mensch II. k. 458 l.): »Menschliche Ueberreste, denen man mit Sicherheit ein höheres als diluviales Alter zuschreiben könnte, hat man bis jetzt in keinem Teile von Europa gefunden. Das paläolitische Volk, oder die Völker, trat in Europa zugleich mit der dieser Zeit eignen Fauna auf und verschwand dann, nachdem es hier eine Zeitlang gelebt, deren Dauer man aus den ungeheuren physischen und klimatischen Veränderungen entnehmen kann, schliesslich wieder. Es deutet nichts darauf hin, dass es geistig niedriger als viele der jetzt lebenden wilden Rassen gestanden hat, oder näher mit den Tieren verwandt war. Die Spuren, die es hinterlassen hat, geben uns keinerlei Aufschluss über die Richtigkeit oder Unrichtigkeit der Entwicklungstheorie; denn wenn man einerseits behauptet, das erste Auftreten des Menschen als Mensch und nicht als menschähnliches Tier, sei mit dieser Lehre unvereinbar, so muss man andererseits entgegnen, die seit seinem ersten Auftreten in der Diluvialperiode und der Gegenwart verlaufene Zeit sei zu klein, um merkliche physiche und geistige Veränderungen hervorzurufen. Man darf ferner nicht vergessen, dass wir bloss das Alter des Menschen in Europa untersucht haben und nicht die allgemeine Frage, wann überhaupt er zuerst

auf der Erde aufgetreten sei; zwei Fragen, die man häufig durcheinander wirft . . . Die höhern Affen sind in den miocänen und pliocänen Schichten Europas vetreten, welche in einigen Fällen die Charaktere verschiedener jetzt lebender Arten in sich vereinigen, allein keinerlei Neigungen zeigen, menschliche Charaktere anzunehmen. Man muss zugeben, dass das Studium der fossilen Ueberreste auf das Verhältniss des Menschen zu den Tieren ebensowenig Licht wirft wie die geschichtlichen Urkunden. Der Historiker beginnt seine Arbeiten mit der hohen Civilisation in Assyrien und Egypten, und kann die Stufen, auf denen dieselbe erreicht wurde, nur vermuthen; der Paläontolog findet die Spuren des Menschen in den diluvialen Schichten, und auch er kann über die Stufen, auf denen der Mensch zu der aus den gefundenen Geräten zu erschliessenden Kultur sich erhoben hat, nur Vermutungen haben. Allein der Paläontolog hat nachgewiesen, dass der Mensch älter ist, als der Historiker vermutet hatte. Keiner von beiden aber hat etwas zur Lösung des Problems seines Ursprunges beigetragen.«

E hosszú idézetben sok megszivlelendő megjegyzésre akadunk. Egyrészt Dawkins is hangoztatja, amit azután Ranke is elfogad, hogy az ember bizonyára tanuja a jégkorszaknak, ha nem is az elsőnek, legalább a másodiknak. Ugyanezt hirdeti Credner: »Nincs kétség benne, hogy az ember a diluviális állatvilágnak kortársa volt s szemtanuja az északi félteke második eljegesedésének.« (Elemente der Geologie, Leipzig 1887. 756 lap.) Azután okos mérséklettel mutat rá a palaeontologiának eddigi sikertelenségére, ami az embernek az állatból való evolucióját illeti s végre igen czélszerüen hangoztatja a különbséget, melyre súlyt kell fektetnünk, s mely e két kérdést szembe állitja egymással: *mikor jelent meg az ember Európában s mikor jelent meg az ember a földön?* az előbbire nézve a felelet az, hogy az interglaciális periodusban jelent meg Európában; a másikra feleletet még nem tudunk természettudományos alapon. Erre nézve ismerni kellene más világrészeknek palaeontologiai adatait is; azokat pedig az egy Amerikát kivéve még ho-

mály födi. Amerikában azonban már sok mindenféle adatot gyüjtöttek az ős-amerikai embernek illusztrálására, melyek bizonyitják, hogy az amerikai ember is régi. A kutatások földeritették azt, hogy Amerikának is volt két, egymást követő jégkorszaka s annyit kitudhattunk, hogy ott is létezett már az ember, ha nem az első jégkorszak alatt, hát bizonyára az interglaciális időközben.

Az amerikai ős-leletek azt is bizonyitják, hogy az amerikai ember csontváza teljesen hasonló az európai ősemberéhez. Ez rendkivül fontos adat s annál meglepőbb, mert az emlős-állatvilág az uj s az ó-világban éppen nem egyforma, sőt fontos különbségeket tüntet föl. Ugyanez a hasonlóság vehető észre az emberi műveken is; az amerikai ember fegyverei, szerszámai, bögréi ugyanazokat az alakokat, változatokat és ékitményeket tüntetik föl, melyeket az európai kultura érlelt meg első, gyarló kiindulásaiban. »Partout aussi nous voyons les mêmes instincts de sociabilité; partout les mêmes besoins amènent les mêmes recherches pour les satisfaire. L'identité de génie de l'homme dans tous les regions, sous tout le climats, me paraît au moins aussi frappante que la similitude de son squelette.« (Nadaillac, Les plus anciens vestiges de l'homme en Amerique. Compte rendu du Cong. scientifique 1891. Anthropologie 129. l.) Ezt a tényt nem szabad szem elől vesztenünk. Az ember, a mi csontvázát s értelmi kulturáját illeti, mindenütt ugyanaz. Az állatok világa nem ugyanaz. Amerikának harmad- és negyed-korszakbeli emlős faunája igen különbözik az európai s afrikai egykoru állatvilágtól. Ausztráliában ezek a különbségek még nagyobbak. Az ausztráliai rágcsálók, a ragadozók, a fűevők, ha oly nagyok voltak is, mint a vizilovak, mind méhlepény nélküliek. S e különböző faunák közt élő emberek mégis mind egyforma csontvázzal birnak; a legrégibb amerikaiak s a legrégibb ausztráliaiak, az óriás vastagbőrüeknek és méhlepénynélkülieknek kortársai, nem különböznek az európai, ázsiai s afrikai ős-embertől.

Ugyanezt kell mondanunk az ősember geniuszáról. A tűzkövön mindenütt egyformán akadt meg tekintete; észre-

vette rajta, hogy ez valamire jó. Mindenütt a tüzkő volt első fegyvere és szerszáma; bármily vad volt is az ős-ember, a tűzkövet formálni, hasitani s használni nagyhamar megtanulta. S bárhol akadjunk ez ősszerszámokra, akár Szibériának, akár Egyptomnak sirjaiban, akár Görögországban, akár Skandináviában, sőt származzanak bár Amerikából vagy Európából, Afrikából vagy Ázsiából, annyira hasonlitanak egymáshoz, mintha egy s ugyanannak a kéznek művei volnának.

A mi pedig azt a kérdést illeti, hogy az amerikai ember korszaka évszámokkal kifejezve mennyire fekszik mögöttünk s még inkább azt a másik kérdést, hogy az ember mikor jelent meg a földön, roppant bizonytalan számitgatásoknál egyebet még nem tudtunk kideriteni. Meg kellene határoznunk *a jégkorszak idejét*, hogy az embernek hozzávetőleges korát megtudjuk.

Szabó József »Előadások a geologia köréből« cz. művének 263. lapján ezeket irja: »Az ember korát, a históriát egyesitve a prehistóriával, a geologia 31,000 esztendőre, mint mérsékelt számra becsüli. Wright Észak-Amerikára nézve a jégkorszak bevégződése után következő, mostani viszonyok tartamára a niagarai számitás kapcsában 10,000 évet mutat ki mint eredményt.« Ezek a »tudományos eredmények« azonban valósággal a szó szoros értelmében együgyüségeken és egyoldalusságokon alapulnak. Jóllehet ugyanis Szabó J. Lyellnek tekintélyére támaszkodik, aki 35,000 évet számitott ki a jégkorszaknak s az emberiségnek korául, de ez a tekintély maga nem hoz föl állitása mellett más bizonyságot, mint azt, hogy bizonyos rétegekben mastodon-fogat találtak, ami e rétegeknek diluviumos lerakodását bizonyitja, de e rétegek oly magasan fekszenek, hogy lerakodásuk idejében az Erie-tónak, mely a Niagarát képezi, a mostani eséstől hat mérföldre előre kellett terjeszkednie, különben ezek a rétegek nem képződhettek volna vizeiben; már pedig a Niagara medrének eróziója egy évben egy lábat halad: tehát 6 mérföld kivájására 31,000 vagy 35,000 év kell. Meg kell jegyeznem, hogy Reclus szerint nem hat mérföldről, hanem $5^1/_2$ kilométerről van a Niagaránál szó.

Valóban mindenütt erős hitre van szükségünk; a Lyelli »Uniformitäts-Glauben« is erős hitet követel. A tudomány azt mondja, hogy most a Niagara egy lábat váj ki egy évben, nem többet; a hit hozzá teszi, hogy igy tett mindig, s 31,000 éven keresztül hű maradt magához. Mit szólnánk ahhoz, ha valaki az Aar nagyszerü hasadékát, melyet Meiringen mellett képez, a most folyó viztömeg munkájának tartaná s kiszámitaná, hogy ily viztömeg mellett hány ezer év óta sikerült a regényes, vakmerő Aarnak e pokoli utját kivájnia? nem vethetnők-e föl azt a lágy, enyhe kételyt, hogy talán a jégárak ekéje valahogy befurakodott a hegy hasadékába, vagy általában nem vehetnők-e föl, hogy talán a mészpad megrepedt? Csodálom a természettudósok nagy hitét, mikor valami ujat és nagyot kell mondaniok.

Különben Lyell óta a jégkorszak tüneteit is már jobban sikerült megértenünk és sokban magyaráznunk is; onnan van, hogy amit Lyell 35,000 évre taksál, annak magyarázatára M. W. Upham már csak 10,000 évet vesz föl s M. Gilbert ezt a maximumot is lefokozza 7000 évre.

A többi amerikai lelet korának évszámai, melyeket hozzávetőleg iparkodtak konstruálni, M. Gilbert számitásának adnak igazat. Dr. Andrews, a Michigan-tavon észlelt kivájások alapján 7,500 évről beszél. Winchell tanár a Missisippi ágyának sziklafalaiból ugyanazt a következtetést hozza le. Ez a hatalmas folyó ugyanis feleutban St.-Louis és Cairo közt, belehatol egy szorulatba, mely az Ozark-hegységet harántul keresztülvágja; 90 méter magas sziklák meredeznek a partok fölött s függőleges falaikon egész tisztán láthatók a Missisippi folyásától beléjük rótt vizmosási vonalak. Hajdan ezek a sziklák egy töltést képeztek, melynek tetejéről a Niagarához hasonló zuhatag omlott alá s mint ez ugy az is folyvást rágcsálta a medréül szolgáló rétegeket. Hasonlóképen a Rajna, a Duna egykor egymás fölé helyezett és zuhatagokkal összekötött medenczéknek vagy tavaknak egész sorát mutatták. (Reclus, A föld. I. 319. l.) Ezekből az átrágott s kivájt sziklafalakból hozza ki Winchell a 7,000—8,000 évet.

Mindenesetre még óriási a tátongó ür, mely ez utóbbi geologusokat azoktól választja el, kik a jégkorszakot 80,000, sőt 240,000 évre vetik vissza, vagy akik a Claymonti embernek multját 150,000 évre becsülik. Nadaillac az idézett helyen fejtegetéseit következőleg zárja be: »peut-être des études nouvelles permettront-elles d'aller plus loin, et je ne serais pas éloigné de dire avec M. Arcelin, un des nos savants les plus conscienscieux et les plus competents, que des plus amples informations, loin de prouver la très haute antiquité de l'homme, établiront, au contraire, que l'extension et la disparition des glaciers sont des phenomènes plus récents qu'on était disposé à l'admettre jusqu'à présent.«

Még nagyobb s éppen nem reális igényekkel lépnek föl azok, kik az ős-ember megjelenését a földön a harmadkorba teszik. Bizonyitékaik nincsenek; mert amit fölhoznak kedvencz gondolatuknak támogatására, az nem bizonyit; a harmadkorból embercsontjaink nincsenek, vagyis nem lehet kimutatni, hogy a plioczéni márgában, Savonában és Castenedoloban talált embercsontok igazán harmadkorbeliek-e. Ép oly kevéssé alapithatják ez állitásukat a tűzkőnek harmadkorbeli rétegekben talált szilánkjaira. A tűzkő magától is hasad a forró napsugárban s az ember is bizonyára a természettől tanulta meg a tűzkövet hasitani; a mi szilánkot talált, azt fölhasználta s amint látta, hogy mint hasad és pattog a tűzkő a nap hevében, azt azután megkisérelte ő maga eszközölni tűzzel vagy ütéssel.

Miután tehát a harmadkorbeli embert pozitiv adatokkal föl nem támaszthatják, többen s köztük a hires Quatrefages is, elméleti okoskodásokra alapitják véleményüket. Azt mondják, hogyan is jelenhetett volna meg az ember a jégkorszak szomoru világában, abban az esős, borzongós klimában, mely sehogysem mondható alkalmasnak uj fajok képződésére? ha tehát az ember a jégkorszakban már bujdosik a földön, keletkezését e korszakon tulra, a harmadkornak virágos virányaira kell tűznünk. S mikor keletkeztek volna az emberi válfajok, melyek az ismert korban már föltételeztetnek? ahhoz is roppant sok idő kellett. Hozzá-

járul, hogy nem lehet föltételeznünk, hogy az emberi faj több helyen alakult volna s igy az ember eredésében is kozmopolita volna; ez ellenkezik a szervezetek történetével. Minél magasabb foku szervezete van valamely állatnak, annál szükebb első föltünésének szinhelye. Az ősember sem lesz kozmopolitikusabb a felsőbb rendü majmoknál, melyek mind Afrika és Ázsia bizonyos zugolyaiba vannak internálva. A történeti s kivált a nyelvtörténeti kutatások Ázsia belsejébe utalnak; azt mondják onnan szakadt ki az ember; s valóban e központ körül települtek le az emberi válfajok, mintha azt hirdetnék: nem messze ide van ős hazánk. Nem gondolhatnók-e, hogy a jégkorszak, midőn Ázsiának ezt a fönsikját is elboritotta, vándorlásra kényszeritette az ős-embereket s hogy akkor lepték el a földet? Lehetséges, hogy az agyag, mely a fönsikot takarja, rétegeiben rejti a feleleteket e sürgős, érdekes kérdéseinkre. Csakhogy e feleletekre ugylátszik még soká várhatunk. A diluvium tanulmányozása még óriási időt és fáradságot igényel, egyrészt a komplikációknak tömege miatt, melyek zürzavarossá teszik e korszakot s igen megnehezitik a periodusoknak megkülönböztetését; másrészt azért, mert a diluviumnak s a történeti időket megelőző kornak tanulmányozása eddig aránylag még igen kevés müvelőt talált. S ezek a művelők sem emanczipálhatták magukat a tudomány gyermekbetegségei alól.

A mi animozitás pezseg a még éretlen és fejletlen kérdések körül, abból bőven van az ősembert illetőleg is. Bámulatos az a könnyelműség, melylyel e kérdéseket tárgyalják meglett emberek, sőt mi több, tudósok, akiknek pedig a kenyerük tudni azt, hogy egy-két adatból indukciót csinálni nem lehet s hogy maguknak ez adatoknak tudományos megbecsülése is mennyi vélekedésnek s szétágazó kritikának nyit ajtót-ablakot. Római cserepeket tartanak történetelőtti maradványoknak; széthasadt mammut-csontokra ráfogják, hogy ember hasitotta szét azokat, hogy velejükhöz férjen, jóllehet az elefántoknak ez a bizonyos csont-velejük, melyet a kérődzők csontjaiban a mai szakácstudomány ke-

res, meg se volt. (Stoppani, Il Dogma e le scienze positive 114. l.). Karczokat, melyek esetleg is, meg az állatok harapásától is kerültek csontokra, emberi rajzoknak néznek, s hogy azoknak tarthassák, alkalmasan kiegészitik az elmosódott vagy hiányos vonásokat. A hires Lartet-i elefántcsont táblát, melyen több futó mammut képét akarták látni, nagyon megkritizálta Schaafhausen (Natur u. Offenbarung 37. K. 746. l.). Az eredeti rajzon hiányzik a szem, melyet a sokszorositásokra rárajzolnak; ott nincs szem, hanem csak egy görbe vonal. A többi ilyen kép nincs mammutagyarra, hanem iramgimszarvra karczolva s alig gondolható, hogy friss mammutagyarra lehessen tűzkővel ily karczokat létesiteni. Durván hegyezett faágról, melyet hódok rágtak meg igy, azt hiresztelik, hogy az ősember fegyverére akadtak benne; nem hiányoznak különböző embercsont-leletek sem, melyek néhány százévesek, de azért veszedelemben forognak, hogy a terciérbe csúsztatják vissza. Találtak már harmadkori hajósnépet is a savonai dombokon, s aki nem hiszi, »è un gufo, che odia la luce.«

Ennek az animozitásnak és lélekgyuladásnak le kell hülnie, mielőtt az igazság ismeretére juthatunk. *Valóságos, igaz adatokat* kell gyüjtenünk s az igaz adatokból helyes indukciót kell csinálnunk, akkor közelebb jutunk majd az igazsághoz. Nem hiába húztam alá azt, hogy *valóságos s igaz adatokat* gyüjtsünk; mert valóban meglepett, amit a jeles, olasz geologusnál, Stoppaninál olvastam: »A' giorni nostri di cose fabbricate sono pieni i musei di Europa; e gia s'intende che si fabbricano le cose pur ricercate e tra queste a preferenza quelle, che il naturalista cerca, senza averla mai potute trovare, prechè non si posson trovare, pronto, s'intende, a pagar bene chi le trovasse.« (i. m. 115 l.) A »Corso di geologia« czimű művében kritizálja azután a jeles szerző azt a különféle, állitólagos leletet, melyekre rendszereket épitettek. Ugyanily mérsékletre int Virchow, a jeles berlini tanár.

Még kell valamit megjegyeznem a hires »hiatus«-ra nézve, mely a kőkorszakban a palaeolith-embert, a neolith-

embertől elválasztja. Tudjuk, hogy a történeti kort megelőző világban az ősembert mint a palaeolith- és neolith-embert különböztetik meg; a régibb kő-korszakban ugyanis az ember állitólag csak hasitott s darabosan faragott tűzkőszerszámokkal rendelkezett; az ujabb kőkorszakban pedig már tudott tűzköveket élesiteni és simitani, sőt a fazekassághoz is értett. E fölosztáshoz sok szó fér, már csak azért is, mert e jelleggel nehéz megvonni az elválasztó vonalat s a régi, darabos szerszámok előfordulnak a későbbi korban is. Kellenek tehát más ismertető jelek is, melyek tájékoztassanak a tűzetesebb kormeghatározásban. Poitiers-i Vilmos irja, hogy az angolszászok a hastingsi ütközetben 1066-ban még kőhegyü nyilakkal s a skótok 1298-ban még kő-baltákkal csatáztak. Herodot beszéli, hogy a perzsa nyilazók jegyeket karczoltak nyilaik kőhegyébe. A frank sirokban Namur mellett római hamvveder mellett kőbalták feküdtek. Mily tévedés volna kizárólag e szerszámok és fegyverek szerint intézni a kormeghatározást, kiváltkép ha meggondoljuk, hogy az elszigeteltség és vidékszerüség a régi világban még nagyobb szerepet játszott mint most. Ha azonban a geologiai rétegezést is tekintetbe veszszük, elfogadhatjuk a palaeolith- s a neolith-embert. A palaeolith-ember az lesz, aki az iramgém a Pirenekig való előnyomulásakor mint troglodyta barlangokban lakott s mint vadász bolyongott a földön; mig a neolith ember akkor lép föl, mikor az iramgím visszavonult északra, mikor a zerge, a marmota felsőbb, hegyi regiókba költöztek, s lent a völgyben s a sikon nyájak, falkák, csordák uralták az embert. A neolith ember már lakot épit, követ köszörül, fazekat éget, oltárt állit és siremléket az elköltözötteknek.

Itt lép föl a hires »hiatus«-kérdés. Honnan e változás? s mi tölti ki a hézagot e két periodus közt? Quatrefages bevallja, hogy e hézaggal az őskori archaeologia nem tud mit csinálni. Kitünő régészek és anthropologusok nagy időközt vesznek föl, hogy az átmenetet az ős-kőkorszakból az uj-kőkorszakba megmagyarázzák.

A neolith ember bizonyára tul van már a jégkorsza-

kokon, melyeknek utolsója az azt kisérő özönvizekkel alighanem kipusztitotta az embert Európában. A neolith ember uj jövevény s nem utódja a palaeolith-embernek s kulturája is idegenből átültetett pláuta. Más vidékekről jöttek ezek a pásztornépek s telepedtek le a palaeolith-ember puszta hazájában. Kollmann tanár az 1892-ben Ulmban gyülésező német anthropologiai társulat egyik ülésén kimondta: »Von Asien ging wahrscheinlich nach der neolithischen Periode die geistige Wiedergeburt Europas aus, wie heute das umgekehrte der Fall ist.« Miért ne tehetnők föl, hogy már a neolith település is Ázsiából indult ki? mihelyt a vizek s a jégárak visszavonultak, uj térfoglalásra indult ki az ember s fölhatolt Ázsiából az elpusztitott Európába.

J. Elbert »Das Diluvium und die Sündflut« czimü értekezésében azt gondolja, hogy a palaeolith-ember a vizözön előtti ember volt, aki a vizözönben s a velejáró utolsó eljegesedésben elpusztult; utána bevándorolt Európába a kulturának bölcsőjéből, Ázsiából, a neolith-ember, ki már nem »vad« vadász, hanem pásztor volt. A palaeolith- s a neolith-embernek ilyetén beállitása a jégkorszakba bizonyára megengedhető. Az emberiségnek nagyszerü vizözön-mondái sejtetik, hogy e katasztrófa uj rendet teremtett a föld hátán s hathatósan belenyult az emberiségnek eloszlásába és vándorlásába; megsemmisithette a palaeolith-embert s a bevándorlott kulturában egy át nem hidalt, tehát nem közvetitett lépcsőt állitott a palaeolith ember világa fölé; ez az a »hiatus.« E »hiatus« oly tág, hogy ágyában hömpölyöghet a bibliának s a néphagyományoknak vizözöne is.

De bár ez a fölfogás mindenképen megengedhető, ujra hangoztatom, hogy a geologiai diluviumot nem lehet azonositani a vizözönnel. A vizözön csak egy tünete a diluviumnak, még pedig a végéből.

A MÓZESI TEREMTÉS-TÖRTÉNETNEK ÉRTELME.

Irta PETHŐ dr.

Eddigi geologiai fejtegetéseink alapján most közelebb lépünk a szentirás adataihoz.

A természet mélyebb és helyesebb fölismerése rásegitett, hogy a szentirás fönséges kozmogoniájának megértésére az egyedül helyes szempontra helyezkedjünk.

Mi az a szempont? Isten kinyilatkoztatja Ádámnak a világ teremtését s teszi azt viziókban, mint ahogy Évának megteremtését és viszonyát Ádámhoz szimbolikus képben láttatta s mint ahogy a prófétákkal tudatta a jövő eseményeket.

A viziók e sora nagyszerü s népszerü kioktatása az emberiségnek a teremtésről, melyben ki van emelve néhány jellemző, theologiai igazság, de azoknak természettudományos kifejtésébe s a valóságban végbemenő elbeszélésébe a szentirás bele nem ereszkedik. Valamint pedig metafizikai igazságokat hirdet: ugy érint természettudományos tényeket és történéseket is, de nem tüzetes, tudományos kifejtésben, hanem a vizióknak, a tableau-knak megfelelő szimbolizmussal. Igy például határozottan állitja, hogy a föld lett, az atmoszféra lett, a növényzet serkent, az állatvilág lett, de hogyan lett a föld, mikép fejlett az atmoszféra, mikép állt elő földből és vizből az élet, meddig tartott ez a teremtés, s mi az élet alakjai közt az összefüggés, arra ki nem terjeszkedik. A végtelen Isten teljhatalma s egyeduralma mutatkozik be e prófétai látomásokban az első embernek s ezzel a nagy igazsággal szemben a részletek eltünnek. »Én vagyok a te Urad, Istened«, »minden általam lett«, »a te Uradat, Istenedet imádjad s egyedül neki szolgálj«; a vallásos embernek ezt hirdette az Ur, ezt hirdette a viziók fényében az őt körülvevő világ. Érzéke első sorban a meta-

fizikára fordult s arra a kérdésre, hogy honnan e világ, megkapta a feleletet abban az alakban, melyben megérthette; hiszen értelemre, bölcsességre s nem természettudományra volt első sorban is szüksége. Neki theologusnak kellett lennie s nem természettudósnak; theologiájáról gondoskodott az Ur; természettudását a fejlődésre bizta; majd ha mulnak az évek, századok és ezredek, megjön az a kor is, s ime most van, midőn az ember végre sejteni kezdi az isteni, nagy méreteket, melyekben az Ur a világot megtervezte és megalkotta s akkor nemcsak theologiája, hanem természettudománya is lesz.

A szimbolikus vonásokat lépten-nyomon láthatjuk. A hét napon meglátszik, hogy ez csinált és czélzatos fölosztás; épp ugy lehetne több vagy kevesebb napon beosztani a teremtést. A napot és csillagokat egészen népszerü és kicsinyes szerepben lépteti föl. Mily kedves a szentirásnak ez a kozmogoniája, hat napjával s ünneplő sabbathjával! Megérzik rajta, hogy ez a hat nap csak készület, hogy csak szent vigiliák a fönséges sabbathra. Az Isten bevezeti az embert a világba; megmutatja neki dicsőségét, anélkül, hogy a dicsőségnek sugarait elemezze s királyi palástjának szálait szétszedje; de minek is volna ez mind, hiszen a hat nap a sabbathba siet s a vizióknak czélja az Istentisztelet: »A te Uradat, Istenedet imádjad.« E czélra nézve a vizióknak nyelve és tartalma kitünő szolgálatot teljesit; jobbat mint egy természettudományos fejtegetés. Metafizikai s nem természettudományos a czél, tehát a kép, a nyelv is. Metafizikai értelem van abban, hogy Isten »legyen« szavával fényt derit, »erősséget« épit, az erősség kék sátrára rátüzi a napot s a holdat, amazt nappali, emezt éjjeli óramutatóul. Végre a metafizikai czélzatnak teljes kidomboritására mindenütt közvetlenül áll velünk szemben az Isten, még pedig a beszélő Isten, »és *mondá* Isten: legyen világosság. És *látá* Isten a világosságot, hogy jó .... *Mondá* még az Isten: Legyen erősség a vizek között ... és erősséget alkota az Isten... és *nevezé* Isten az erősséget égnek ... *Mondá* pedig az Isten: gyüljenek egybe a vizek ... és

nevezé Isten a szárazat földnek . . . és *befejezé* Isten a hetedik napon munkáját és *megnyugovék* . . .« Ez gyönyörü, dramatikus előadása a világ eredetének, amelyet megértett az emberiség s mely számára kidomboritotta a theologiai igazságot: én vagyok az Ur, engem imádj s nekem szolgálj.«

Különböztessük meg tehát a vallási s erkölcsi tartalmat a természettudományos vonatkozásoktól, s ne ezeket, hanem a metafizikai igazságokat emeljük ki s vigyük át drága kincsül theologiánkba. Az nem annyit jelent, hogy a szentirásban nem lesz semmiféle természettudományos, objektiv elem s minden a költői szimbolizmus költői szolgálatára fordittatott; vannak a szentirás elbeszélésében is a természetes történésre vonatkozó pozitiv s objektiv adatok, milyen pl. az az egymásután, hogy először alakult a föld, azután az atmoszféra; a tengerből kibukkant a száraz s növényzet serkent rajta; halak, hüllők, emlősök jelentek meg a szinen s a legifjabb teremtmény a szentirás szerint is az ember; ezek mind objektiv s értékes adatok, de ez adatok a viziók keretében nem valók arra, hogy belőlük tanuljuk meg a természet kialakulásának történetét. Bár elismernék ezt mindenütt s tüznék ki vezérelvül a szentirás magyarázatában, akkor nem találkoznánk oly kijelentésekkel, hogy Ádám vagy Mózes *nagyszerü geologus volt,* s hogy a szentirás is bizonyitja a modern tudománynak korszakfölosztását. Bármily tekintélyes részről hangozzanak is ily kijelentések, mondjuk mindig, hogy ezen a fölfogáson szerencsésen túl vagyunk már s ha akadunk is megegyezésekre szentirás és tudomány közt, a megegyezések nem hatalmaznak föl arra, hogy a szentirásból tanuljunk természettudományt. Azért ne becsüljük tul Cuvier-nek szavait sem: »Mózes oly kozmogoniát hagyott ránk, melynek pontossága napról-napra szembeszökőbb . . . Mózes könyvei bizonyitják, hogy tökéletes fogalma volt a természettudomány legfőbb kérdéseiről. Kiváló figyelmet érdemel kozmogoniája, mert ugyanabban a sorban lépteti föl a teremtésnek korszakait, melyben a természettudomány.« Ampère szavait sem fogadjuk el abban az értelemben, mintha a szentirás természettudományos

fejtegetést nyujtana a világ teremtéséről; pedig félre lehet érteni, midőn mondja: »Mózesnek vagy oly tökéletes természettudományos ismerete volt mint a modern századnak, vagy pedig inspirációból beszél«; igen, abból beszél, de a természetfölötti megvilágositás nem adott neki természettudományt, nem avatta őt föl tudóssá, hanem theologussá és prófétává. Az egészen más.

Nagyjában s általában most már mindenütt hirdetik, hogy a szentirás nem nyujt természettudományos fejtegetést. Buckland, az angol geologus például figyelmezteti a szentirás olvasóit, hogy ne keressenek benne fölvilágositásokat a Teremtőnek azon részletes műveiről, melyeket réges-régen az embernek megjelenése előtt végzett. Hiszen ez esetben arról is panaszkodhatnának, hogy miért nincs szó a szentirásban Jupiter holdjairól s Saturnus gyürüiről; vajjon ez okból is hiányos a szentirás elbeszélése? Keressük ezeket a tudományok encyclopädiájában, de ne oly könyvben, mely a hittant nyujtja s erkölcsi életünk szabályozásának szolgál. Jóllehet a theologusok ezt az irányelvet általában elfogadták, még sem kerülték el a kisértést, hogy ne keressenek a szentirásban több természettudományt, mint amennyivel a legáltalánosabb értesülés beérheti. Igy például disputálni kezdtek elleneinkkel a fölött, hogy mit ért a szentirás az alatt a világosság alatt, mely az első napon tünt föl? miféle világosság legyen az? a nap világossága-e vagy más fényforrásból pl. az izzó földtömegből származó fényt ért-e azalatt az irás? Bizonyitani kezdték, hogy nap nélkül is van fény s hogy a szentirás nem a napfényt érti. Mások a nap, hold és csillagok teremtéséről a negyedik napon terjesztettek csodálatos nézeteket, melyeket alább is érintek. Itt csak azt emlitem, hogy teljesen fölösleges volna a genezis elbeszélése miatt megreformálni a modern asztronomiát s kritizálni Keppler törvényeit. Aki ily merész vállalatokra kiindul, az nemcsak az eredményekért felelős, melyek magyarázatait jellemezni fogják, hanem a helyes rendszer ellen vét, mely soha sem engedheti meg, hogy a szentirási elbeszéléseket természettudományos fejtegetéseknek nézzük.

Mások legalább a periodusokat, a teremtésnek világkorszakait akarták a szentirásból kiolvasni. Hugh Miller a hat nap egymásutánjával a világkorszakok sorát állitja párhuzamba, ugy hogy a szentirás napjainak a következő formácziók feleltek volna meg: az 1. napnak az azoi korszak, a 2. napnak a sziluri és devoni, a 3. napnak a kőszénformáczió, a 4. napnak a permi s a triasz, az 5. napnak a jura és kréta, a 6. napnak a harmadkorszak. Miután belátták, hogy ez a párhuzam tarthatatlan, a napokat nem zárt, hanem nyilt periodusoknak mondták, melyek egymásba átmennek s igy a nap reggele a jellemző alakulásnak vagy történésnek csak kiindulását jelezné, de estét nem érne a másik napnak reggele előtt, s ezzel együtt folyna tovább bizonytalan messziségbe. Ez idő szerint már ezt a magyarázatot is leszerelik s a vajudásoknak kinzó határozatlanságából győzelmesen lép elő a rendet teremtő gondolat, mely a szentirásnak a vallási s erkölcsi kioktatás mezejét nyitja meg s ugyanakkor fölszabaditja a természettudományt az illetéktelen, metafizikát fizikával összekeverő tekintetektől. Most már szabad mindakettő, nem feszélyezik egymást. Nem is lesz ezután hit és tudomány, genezis és geologia közt ellentmondás s mindkettő meg lehet elégedve fönséges föladatával.

Ez legyen legalább a czél, melyre törekedjünk, s ezt a czélt abban a mértékben érhetjük el, melyben kimutatjuk, hogy a hitnek s a tudománynak nincsenek oly gyakori érintkezési pontjai s nincs annyi közös ügye és közös tárgyi köre, mint a hogy ezelőtt gondolták. Az emberi tudománynyal különben sem lehet állandó s végleges békét vagy szerződést kötni, mert theoriái változók s aki a theoriákra alapitja a hittételeknek bizonyitását vagy theoriákkal akarja kimutatni, hogy a hit dogmái mennyire egyeznek a tudománynyal, gyakran nagyon megjárja; mert néhány év mulva az addig divatos elmélet elveszti népszerüségét, más theoria lép helyébe s a theologusnak ismét uj megegyezéseken és békéltetéseken kell törnie fejét. Ha sikerül is neki az ismételt kiegyezés, mégis furcsa fényt vet eljárására az a körül-

mény, hogy gyakran ellentmondó elméletek egyformán megegyeznek a dogmákkal. »Lajstromba szedhetnők, — mondja méltón Edouard Jordan, rennesi egyetemi tanár, — azokat az egymással ellenkező gondolatokat, melyeket ugy emlegettek, hogy ezt vagy azt a dogmát csodálatosan illusztrálják. Mikor fogjuk már belátni, hogy kevés becsülésben részesitjük meggyőződéseinket, ha azt tartjuk róluk, hogy könnyen alkalmazkodnak a változó, tudományos nézetekhez? Azok, kik annyi tehetséget, annyi finom elmeélt, annyi tudást pazarolnak erre a sisyphusi munkára, gyanuba kerülnek az iránt, hogy nem igen ismerik a tudománynak természetét. A tudomány inkább törekvés az igazságnak megismerésére, mint az igazság ismeretének birása. Mit érünk el vele, ha kimutatjuk, hogy ez idő szerint nincs ellentmondás a tudomány s a dogma közt, hiszen a mi ma nincs, az holnap lehet. Sőt talán nem is tanácsos a dogmák bizonyitására érveket a tudományból meriteni (értve itt tudomány alatt a ki nem forrott elméleteket); mert ha igen szorosra füzzük a modern tudomány s a hit közt a kapcsot, annak az előitéletnek is adhatunk tápot, hogy a hit akadályozza a tudománynak haladását. Ezzel szemben nem annyira annak bizonyitására kell törekednünk, hogy ez vagy az az elmélet megegyez a dogmával, mint inkább annak a lehetőségnek kimutatására, hogy a hit szelleme egyesithető a tudományos irányzattal, mely elfogultság nélkül törekszik az igazságra s nem aggódik a következmények fölött.« (Hermann Grauert, Aus der kath. Gelehrtenwelt. Wissenschaftliche Beilage der Germania. 1900. 48. sz.). Jordan e szavainak bizonyára nincs az az értelmök, hogy a hit ne törődjék a tudománynyal s a tudomány ne törődjék a hittel; hiszen az képtelenség, s kikerülhetlen volna legalább abban az esetben, ha az egyik a másikát tagadná; hanem csak azt akarja, hogy ne zavarjuk össze a hit s a tudomány határvonalait, — ne fogjuk le a tudományos elméleteket a dogmák bizonyitására, mikor azok még csak elméletek, — ne kössük össze szorosan a dogmát a tudományos nézetekkel, — viszont ne állitsuk oda nehézségképen az elméletek

elé a szentirásnak népszerü értesitéseit, melyek asztronomiába, geologiába, zoologiába vágnak. Ha ezt szem előtt tartjuk, megtiszteljük az irásnak fönséges tekintélyét, biztositjuk a tudománynak szabadságát s elkerüljük a szenvedélyes határvillongásokat. Ily fölfogás mellett sohasem fog ismétlődni a Galilei-eset. Ily fölfogás mellett egyszersmind divatját mulja majd az a különös törekvés, melynél fogva némelyek a tudománynak vivmányairól s fölfedezéseiről azt szeretik mondani, hogy ezt meg azt a szentirás már régóta tanitja, vagy hogy az evoluczió már sz. Ágostonnak gondolata s más ilyesmit. Az ilyen nézetek az illetők tudományára is furcsa fényt vetnek s utat nyitnak annak a gondolatnak, hogy, ahol ily nézetek kapósak, ott a tudományos haladást s az uj ismereteket legalább is gyanus szemmel nézik, s azt szeretnék, ha a bibliában minden megvolna.

Nem hagyhatom el azonban ezt a tárgyat anélkül, hogy egy könnyen felülkerekedő kifogással le ne számoljak, mely nézeteim félreértéséből származhatnék. A kifogás azt vethetné szememre, hogy az ily magyarázat által, mely a hat nap munkájában Ádám vizióit látja, a szentirásnak bármely helyét megfoszthatnók objektiv értelmétől s mihelyt nehézségek támadnak valamely elbeszélés ellen, azt a szimbolizmusnak s a vizióknak szubjektiv világába helyezhetnők át; ezuton a nehézségek ugyan eltünnének, de eltünnék a szentirásnak objektiv értéke is.

Ezt a kifogást méltán senkisem emelheti magyarázatunk ellen, aki szem előtt tartja a szentirásnak czélját, tárgyát és irányát. A szentirás az emberi üdvnek, a természetfölötti rendnek kifejlését s történetét adja. Czélja elmondani, hogy mit tett az Isten az emberért s mint épitette ki a természetfölötti rendet s mit helyezett bele ebbe a rendbe: tant, kegyelmet, erőt, csodát. Ez a rend a természeten épül föl s a világ életében folyik le; kapcsolata van a világgal, az emberiséggel, a természettel. Érint embereket, helyeket, tényeket. Nem csal sehol, jól értesült mindenütt. Kivéve, hogy kisebb dolgokban a kritika az igazi, ős szöveg iránt van kétségben. Történetet ad s a világ történetébe ékelő-

dik; történeti hűséggel beszéli el a patriarkák, a zsidó népnek sorsát, az Ur Jézus életét, cselekedeteit, s tanát. Nem tudom, hogy ily fölfogás mellett, hol s mitől féltsük a szentirás megbizhatóságát.

Az által, hogy nem keresünk természettudományt az ó-szövetségi szentirásban époly kevéssé, mint az Evangeliumban, s hogy a szentirásnak a természettudományt érdeklő részeit nem nyomatékozzuk s nem tartjuk természettudományos fejtegetésnek, semmit sem vonunk el az irás szavahihetőségéből s nem nyitunk kaput annak a raczionalizmusnak, mely a csodát kiküszöböli. Hogy is lehetne azt ránk fogni, hiszen *a teremtés* maga egy metafizikai cselekvés, a végtelennek oksági viszonya a természethez s *a csoda is az.* Aki teremtést tanit, az a csodát is lehetségesnek állitja; a végtelent ható-okul állitja be, már pedig ez okhoz a teremtés ép oly közel áll, mint a csoda.

De ugyancsak ezért a csoda sem tartozik a természettudományhoz, mint magyarázandó folyamat; hiszen e folyamat a végtelenből szakad ki. A természettudomány csak bámulva s konstatálva állhat e folyamat partján s kinyilvánithatja, hogy az, ami itt történik, előttünk érthetetlen. A csoda mint tény, *a történetnek tárgya*; az ó-szövetségi elbeszélések az emberiség s a zsidó népnek történetébe, az evangeliumok pedig az Ur Jézus s az akkori korszak életébe vágnak: tehát történeti kritika alá esnek. A történelem azt kutatja, hogy az emberiség életében *mi történt* s a feleletet az evangelium is megadja: ez meg ez történt; Krisztus ötezer embert öt kenyérrel kielégitett, Lázárt föltámasztotta, maga is föltámadt.

A természettudomány azt kutatja, hogy mik a természetnek erői s törvényei s a föltámadás azt mondja, hogy a természeti erőkön túl mi történt egyszer, hogy mit művelt az Isten. Hogy borzadhatna ettől a természettudomány? hisz ez nem tartozik hozzá, hogy akarna dönteni ebben? hiszen *a természet erőin tul* fekvő határól van szó. A csoda természetfölötti tény; sem a tény mint esemény, sem a természetfölötti erő nem tartozik a természettudomány kere-

tébe. Az esemény a történelmet érdekli, a természetfölötti tényező a metafizikát s a vallást; a természettudománynak nem marad más hátra, mint az, hogy vagy mondja ki: ezt nem értjük, vagy mondja ki, ha jól konstatált: ezt természetes erők nem hozták létre. Amit ezenkivül hozzáad, az dogma, természettudományos filozófia, fizikai metafizika. Ha azt mondja, hogy ez meg *az absolute lehetetlen,* azt logikus fej, aki a tudományok methodusában otthon van, csak ugy értheti, hogy az *relative* vagyis *a természetet tekintve lehetetlen;* mert a természettudománynak más szava nincs. Mihelyt ezen tulterjeszkedik, filozofál s a metafizikába csap át, s erészben nagyon jól mondja Harnack (Das Wesen des Christenthums): »Nicht um Mirakel handelt es sich, (hogy sok-e vagy kevés az a csoda, s hogy a csodaszomj sokszor lépten-nyomon lát csodát), sondern um die entscheidende Frage, ob wir hilflos eingespannt sind in eine unerbittliche Nothwendigkeit, oder ob es einen Gott gibt, der im Regiment sitzt und dessen naturerzwingende Kraft erbeten und erlebt werden kann.«

Nagyon helyesen; erről van szó: Isten vagy nem Isten.

Különben reméljük, hogy nemsokára a természettudomány egyáltalában nem foglalkozik majd a csodával abból a czélból, hogy lehetősége fölött döntsön.

A józan methodus, mely beéri tárgyával s nem tör be illetéktelenül más tudományok birodalmába, napról-napra nagyobb elismerést viv ki magának. Oskar Hertwig egy általános tünetet jellemzett, mikor mondá: »Wer sind inzwischen bescheidener geworden.« Kivált az hangol szerénységre, hogy a sokat igérő elméletek is csak részben válnak be s a világ mélyebb mint ahogy gondoltuk.

»Die Welt ist tief, viel tiefer als der Tag gedacht,
Tief ist ihr Weh, Lust tiefer noch als Herzeleid,
Weh spricht: vergeh. Doch alle Lust will Ewigkeit,
Will tiefe, tiefe Ewigkeit.« (Nietsche.)

Hogy a világ mélyebb mint a hogy gondoltuk, azt nemcsak az élet, de az anyag is bizonyitja. *A mechanikus elméletre* a modern fizikusok gyanakodva néznek s *elektri-*

kus elméletet kezdenek emlegetni. Ettől sem várnak végleges kielégitést s Kirchhoff Gusztávval s Poincaré-val arra figyelmeztetnek, hogy a világot a tömegmozgás ép oly kevéssé teszi érthetővé mint az elektrikus történés, de az se baj, mert utóvégre is *a fizikai elméleteknek nem az a czélja, hogy a dolgok lényegét megmagyarázzák, hanem hogy a történéseket leirják s összefüggésüket kimutassák.* Poincaré e kijelentése józan is, szerény is, de sokakra nézve kegyetlen! Ez álláspontot nem volt könnyű a tudományos világgal elfogadtatni, mert aki ezt elfogadja, több nagyzó, modern gondolatról kényszerül lemondani; le kell neki mondania főleg arról, hogy a merően mechanikai elmélettel meg lehet magyarázni a világot. Nem, a világot nem lehet azzal megmagyarázni. Ismételnünk kell tehát azt a kellemetlen, feszélyző bevallást: ignoramus et ignorabimus. A fizika nem adja meg a világ megértését!

De ez őszinte s nyilt bevallás által viszont sokat nyertünk; azt nyertük, hogy határozottabban ismertük föl a természettudományos ismeretnek határait. Rászoktunk szigorú ellenőrzés alá venni a következtetéseket, melyekkel az adatok alapján a konkrét ismert világból a metafizikai világba szoktak átrándulni s illetéktelen állitásokkal a vallási téren is zavart okozni. Ez nem rég még divat volt, de most már illetlen viselkedésnek bélyegzik.

S mit kutat a történet? a tényt, az eseményt s az azok közt való összefüggést.

Az ó-szövetségi szentirás s az evangeliumok az emberiség életében föllépett természetfölötti tényeket állitják szemeink elé. A tények a történeti kritikának tárgyai; tehát bátran foglalkozhatik velük s az ő feladata lesz a tényeknek történeti bizonyosságát kideriteni. Kutassa tehát a történet a tanuskodásnak, mely a természetfölötti tényekért sorompóba lép, hitelességét, a tanuknak megbizhatóságát, az okmányoknak romlatlanságát s ha ezt kikutatta, hüvelyezze ki a tanuskodásból a tényt. Ez methodikus, történeti eljárás!

A történeti kritika azonban sok képviselőjében nem igy tett, hanem filozófiai föltevésekből indult ki s kriteriu-

mokat állitott föl, filozófiai kriteriumokat, *a tényeknek a priori való megitélésére.* Ez az eljárás magában véve esztelenség és fittyet hány minden methodusnak. Hegel szavait is félre lehet érteni, mikor azt mondja »was das blos Geschichliche, Endliche, Aeusserliche betrifft, sind die hlgen Geschichten wie profane zu betrachten, den Glauben geht das Wissen gemeiner, wirklicher Geschichten nichts an.« Ezzel az elvvel az egész evangeliumot az ócska vashoz dobhatnók; hiszen az Ur föltámadása »eine gemeine, wirkliche Geschichte«, mely bizonyosan a hithez tartozik. Hegel tehát az evangeliumi elbeszéléseket nem venné valóságos történeteknek, s azokat szimbolikus magyarázatokban párologtatná el.

Strauss Dávid szerint a történeti kritikának az elve ez legyen: »a mi hihetetlen, az nem történt meg.« Ez igen gyönyörüséges és radikális elv, de a történelmi tudomány ilyesmit el nem ismerhet. Az ilyen elv soha sem volt történeti elv, már csak azért sem, mert rendkivül relativ értékü álláspontra helyezi a szemlélőt. Nem is kell itt arra gondolnunk, hogy az indiánok mit tartanának hihetetlennek, mit nem; arra a kőesőre sem kell hivatkoznom, melyet a franczia akadémia a mult században anyóka-mesének deklarált, 300 szemtanuval szemben; jellemzésére elegendő megemlitenem azt, hogy ez nem történet, hanem merő dogmatizmus. Dogmatizmus az is, ha a raczionalisták ezzel a dilemmával mennek neki a szentirásnak: ha az evangeliumok történeti okmányok, ki kell belőlük selejteznünk a csodát; ha pedig azt a szentirásból nem lehet eltávolitani, akkor a szentirás nem történeti okmány. No hát történelmet igy nem lehet nyomozni, mert az világos, hogy aki raczionalista föltevésekből indul ki, az raczionalista eredményekre jut.

Tehát minden hatalmasságnak elismerjük a jogkörét s meghajlunk tekintélye előtt, de csak határai közt. A természettudományt tiszteljük, becsüljük, de nem zavarjuk össze filozófiával; a történetet nagyra tartjuk, de methodust s nem dogmatizmust tisztelünk benne s mikor igy szabályoztuk a tudománynak határait, ugyanakkor megóvtuk a szentirásnak

szavahihetőségét is és illetékességét is. A szentirás e határszabályozás alapján, természettudományt nem tanit, tudományos fejtegetéseket nem ad, kozmologiai részletezésekbe nem elegyedik, de ugyanakkor az emberéletnek történeti adatait, hol tényekről, átélt dolgokról van szó, történeti hűséggel közli s első sorban azokat a tényeket állitja elénk, mint félreismerhetlen eseményeket, melyek a mi ismeretünkben a természetfölötti rendnek oszlopai és kriteriumai, értem *a csodákat.*

S el nem fojthatom magamban a figyelmeztetést, melyet kivált a modern világ gondolkozóihoz intézek: tekintsék, kérem, a csodákat, mint az Isten kiáltó szavait a pusztában s helyezkedjenek a csodák korába s körülményeibe, ha azokat méltányolni akarják. A csodák tűz-oszlopok az emberiség metafizikai éjében, melyek az Isten műveit megvilágitják. A csodák a fizikában érthetetlenek, de annál inkább érthetők a történetben, az emberiség életében. Ha néha nagy és sok csodával állunk szemközt, mint a zsidók kivonulásakor Egyptomból, vagy Illés prófétának s végre az Ur Jézusnak életében: gondolják el e csodák észszerüségének megitélésére azt a sötét, borzalmas háttért, melyben egy népnek, sőt az emberiségnek babonája, tudatlansága, fanatizmusa, romlottsága sötétlik; ennek megvilágositására, e nyers, lelketlen tömegnek megmozgatására, a szellemnek e sárözönben való meghonositására, mely formát, életet s erényt teremtsen az alaktalan molesbe, ezért ragyognak, iznak a csodák tűzoszlopai; ezért hangzik rémesen, de tiszteletet parancsolóan kiáltó szavuk a világtörténelemben. A modern kor gyermeke a természettudomány benyomásai alatt ellenszenvvel tekint a csodákra; ajánlom neki, hogy szerezzen magának történeti érzéket s ne irtózzék a metafizikától s tapasztalni fogja, hogy elvész ellenszenve.

Ezek után kifejtem, hogy mi a szentirás első fejezetének tartalma.

A szentirás első fejezete a gondolkozó észt mindenek okára és Teremtőjére utalja; tanitja, hogy a föld s minden, ami Istenen kivül van, nem örök, hanem lett bizonyos kez-

detben s úgy lett, amint Isten akarta s amint az Urnak jónak látszott, ki meg is volt elégedve művével, »látta az Ur, hogy jó.«

A szentirás a világnak ezt a metafizikai viszonyát teremtésnek mondja, s érti alatta a semmiből való alkotást. A teremtés a végtelen lénynek érthetetlen aktusa, melylyel a világot létbe hivja, fölfogásunkat meghaladó titok. A végtelen lét is az, az örökkévalóság is az, ha azt kutatod, hogy micsoda önmagában s ha látni kivánod valóját. Látni nem láthatod, de tudod, hogy van. Ez elől a metafizika elől nincs menekvés: az örökkévaló s a végtelen az időből s a térből merednek ránk, melyeknek analogiájából alkotjuk meg az örökkévalónak s a végtelennek fogalmát. Jóllehet tehát a végtelen önmagában fölfoghatatlan, azért mégis ránk erőszakolja magát. Észszerü fogalom, melynek tárgyáról tudjuk, hogy van, látjuk, hogy kell lennie, hasonlóságokból csinálunk magunknak hozzávetőleges fogalmat is róla, de valóját nem értjük föl. Aki nem fogadja el az észszerü gondolkozástól követelt e titkot, az választ magának mást, ami csakugyan észszerütlen; de titok nélkül nem lehet.

Isten teremtette a világot. A teremtés a végesnek a végtelenhez való egyik viszonya. Lépés a metafizikából a fizikába. Valamikép kell beleállitani a végest a végtelenbe. Mi a teremtés viszonyával fejezzük ki e függést, s hogyan állitják be mások, kik a teremtésről hallani nem akarnak, a végest a végtelenbe? azt mondják, hogy a véges a végtelennek része. Mily durva, esztelen fölfogás. Mi azt mondjuk, hogy a véges a végtelennek szabad alkotása; mily szellemi, lelki, metafizikai gondolat ez!

A teremtés következtében a világ bár Istené s belőle való, mégsem Ő. Minden tökéletessége tőle származik, még pedig nemcsak a formai tökély, hanem a lét tartalma is; ez mind tőle van, de nem Ő az. Ez az Isten sajátossága, hogy gondolatait és akaratát igy fejezi ki, t. i. a világ létrehivásában. Valamint a szónoki előadásnak, melyet hallgatunk, összes értelmi tartalma, nyelvi szépsége a szónoktól van, bár az előadás mint mű nem a szónok maga, hanem a hang

hullámzása: ugy fejezi ki az Isten önmagát a teremtésben. Van azonban a szónoki előadás s az Isten teremtése közt nagy különbség; mert a szónok a levegőt nem teremti, hanem alakitja: mig az Isten nemcsak az alakot, de az anyagot is adja; az egész valóság nemcsak a formai tökély, hanem a lét tartalma szerint is, az Isten szava.

Ez a szolid szó térben és időben »hangzik«, bár az Isten nincs térben sem időben, nincsenek részei, nincsenek különálló aktusai, benne minden egy; olyan Ő mint a szükségesség, mint a metafizikai igazságok; mindenben van, de nem kiterjedésképen, ugy van mindenütt, mint az egyszeregy. A világ az ő gondolata, az ő képe; nem maga az Isten, hanem csak öltözete s takarója.

E jól fogalmazott, értelemmel, tartalommal, erővel ellátott szóban van kifejezve az Isten gondolata és akarata. Aki az Isten gondolatát s akaratát meg akarja ismerni, az forduljon a természethez, hallgassa az Isten szavát. Van azonkivül egy más szó, egy felsőbb, fölségesebb s kegyelmesebb gondolat és akarat, de ez kizárólag az erkölcsi világrendben áll fönn s a természetet csak alapozásul használja s ezt kinyilatkoztatásnak s természetfölötti rendnek hivjuk.

Ezek a nagyszerü kérdések mind a theologiába valók, mely a természetből is merithet fényt s irányitást, hogy a Teremtő nagyságán s művének fönségén eligazodhassék s bizonyára meg nem bánja, ha e forrásból is meriti inspiráczióit. Annál könnyebben nélkülözheti majd a mózesi kozmogoniának természettudományos tartalmát s túlad az egyes napoknak olyatén magyarázatán, mely a napnak művét a világ alakulásnak valamely mozzanatával azonositja. Igy pl. nem fogja azt kutatni, hogy Mózes a teremtésnek melyik történéséről érti azt, hogy világosság lett az első napon. Nem fogja azt kutatni, vajjon a föld kigyuladását érti-e vagy a napvilágnak első átszürönközését. Nem fog szimatolni csodálatos fizikai revelácziókat, melyekben az Ur Mózesnek kinyilatkoztatta volna, hogy mi a fény s nem fogja elhinni azt, amit Baltzer állit, hogy a világosság alatt az első napon Mózes az imponderabiliáknak aetheri részét érti. Nem eresz-

kedik majd bele annak vitatásába, vajjon a világosság a nap előtt lett-e s épp oly kevéssé szegődik Reusch hivei közé, aki a szentirás verseiből azt hozza le, hogy »Gott hat bewirkt, dass die Erde, schon ehe sie in ihr jetziges Verhältniss zur Sonne gesetzt war, erhellt wurde. Dieses Licht war . . . so beschaffen, dass die von Gott hervorgebrachte Vegetation bei demselben existieren konnte.« (Bibel und Natur 155. l.)

A harmadik napot a mi theologiánk nem ugy magyarázza majd, hogy ekkor kezdődött s végződött a föld domborzatának kialakulása s azontul csend s háboritlan rend volt a föld szinén. Azt sem vitatjuk majd, vajjon a flóra a harmadnapon fejlődött-e ki összes soraiban, s azontul nem volt fejlődés? A harmadik nap sem egyéb mint Ádám egyik viziója, melyben az Isten értésére adja az embernek, hogy e csodálatos flóra általa alkottatott, anélkül, hogy az élet titkát s fejlődését érintette volna. Ugyanezt kell mondanom az ötödik és hatodik napról is.

A negyedik nap fejtegetésében nem vitatjuk majd vajjon Mózes, illetőleg Ádám a geocentrikus vagy heliocentrikus asztronomiának hive-e. A ki azt a genezis nagyszerü fejezetéből ki nem olvassa, annak ugy sem lehet azt megmagyarázni. Az irás mindig ugy beszél, hogy a föld áll s a nap forog, s hogy a föld miatt van a nap, hold és csillagok. A szentirás az embert oktatja ki a teremtésről, ki ezt a földet oly nagynak s a napot, holdat, csillagokat oly kicsinyeknek látja, azt az embert, ki itt a földön él, küzd és meghal, kinek e föld a világa. Több theologus állitotta azt, hogy a föld csak a negyedik napon lépett abba a viszonyba a naphoz, melyben most áll; addig tehát a világosság sem volt a nap világossága s az est és reggel is, melyről az irás folyton beszél csak képletesen értendő. Ez igazán igen érdekes állásfoglalás, mert eszerint a Mózesi elbeszélésből érvet formálhatunk az aggregáczió-elmélete mellett.

Az aggregáczió elmélete szerint a bolygók összeverődhettek bármiféle tömegekből, melyeknek nem kellett a nap őstömegéből kiszakadniok, hanem a mindenség végte-

len ösvényein kóborolva találkoztak, s a nap vonzási körébe kerülve bolygóivá lettek. Valóban ez is gyönyörü gondolat s igen szépen magyarázná a bolygóknak fizikai különbözőségét, melyet ujabban nagyon hangoztatnak s a mechanikus Kant-Laplace-elmélettel szemben érvényesiteni iparkodnak. Emlitettem már, hogy ez az elmélet csak akkor szerez majd nagyobb érvényt, ha az egyes bolygóknak s a holdnak fizikájáról lehull a mostani titokszerüségnek leple. De ki merné azt gondolni, hogy a genezisben ki van nyilatkoztatva az aggregácziónak elmélete?! Pedig Reusch s más theologusok alighanem igy értik azt, hogy a föld nem függött mindig a naptól; volt tehát idő, mikor más pályákon haladt s a nap nem fogta még le a földet vonzási körébe. Tőlem tarthatják az aggregáczió elméletét, de a szentirásból azt nem lehet s nem szabad bizonyitaniok, egyszerüen azért, mert a szentirás nem akar asztronomiai kinyilatkoztatásokat közzétenni s következőleg, ha le is lehetne valamikép hozni állitásaiból ezt vagy azt a tant, az ilyen következtetésben semmiféle bizonyitó erő nem rejlenék.

Természettudományos tartalmat keresve a genezisben a szentirás tekintélyének is ártottak s a természettudósoknak ellenszenvét is magukra uszitották. Viszont a természettudósok is hozzászoktak a gyülölködéshez s az irás értelmezőknek hibája miatt magát az irást akarták hitelétől megfosztani. Ez is, az is betegség. A tudomány, legyen az theologia vagy geologia, lassan-lassan átesik a gyermekbetegségeken s csak azután nyer határozott s megállapodott tipust. Mig a vajudásokon át nem esett, addig tartózkodva fogadjuk állitásait s ne vegyük készpénznek tanait, de ne is ellenezzük, ha nem ütköznek bele más igazságokba. A határozatlanságnak stadiumában megeshetik velünk, hogy sokáig ki leszünk téve kinzó bizonytalanságnak s el kell viselnünk a látszólagos ellentmondásnak terhét, melyet megoldani nem tudunk. Ez a kín a tudós embernek önmegtagadása; bántja őt, de nem lohasztja le buzgalmát; azért ő tovább dolgozik, s lehet hogy megéri, hogy maga az az ellentmondás ujabb álláspontra segitette föl a tudományt, a

honnan a szétágazást s az ellentéteket felsőbb egységbe és összhangba terelheti. Találóan és szépen mondja erre nézve Döllinger: »Tiefer graben, emsiger, rastloser prüfen, und nicht etwa furchtsam zurückweichen, wo die Forschung zu unwillkommenen Ergebnissen führen möchte, das ist die Signatur des ächten Theologen. Er wird nicht gleich scheu und ängstlich den Fuss zurückziehen, als ob er auf eine Natter getreten wäre und die Flucht ergreifen, wenn ihm einmal ein bischen für unantastbar gehaltener Satz in dem dialektischen Processe seiner Untersuchung sich zu verflüchtigen scheint, oder eine vermeinte Wahrheit in Irrthum sich zu verkehren droht. Jenen Wilden wird er doch nicht gleichen wollen, welche eine Eklipse nicht sehen können, ohne in Angst zu gerathen für das Schiksal der Sonne. (Die Vergangenheit und Gegenwart der kath. Theologie. 27. l.) Hasonló intelmet, csakhogy más irányban, intézhetünk a természettudósok czimére. Türelem, kimélet, törekvés és kriterium kell a tudománynak, s akkor mig egyrészt az igazságot föl nem adja, másrészt a vallást nem sérti.

A vallás ad értelmet az életnek, nem a tudomány. Nem kicsinylésből mondom ezt, hanem mély meggyőződésből és tapasztalatból. Nagy dolog a tudomány s önmaga ellen vét, a ki kevésre becsüli vagy a tudományszomjat magában nem éleszti. De azokra a kérdésekre, hogy honnan és hová és minek, a tudomány ma épp oly kevéssé ad feleletet mint kétezer év előtt. Kioktat ugyan a tényleges állapotokról, föltárja az ellentmondásokat, kiemel tágabb látókörök magaslatára, fölvilágosit érzékeink relativ tanuságáról, de hogy hol és hogyan kezdődik a világnak s az életnek parabolája s hová görbül e csodálatos vonal, arról nem ad fölvilágositást. Se baj; ha tiszteljük azokat a nagy gondolatokat, melyek erkölcsi világunkban folyton fölvetődnek s minket a végtelennek s az örökkévalónak jegye alá állitanak; ha meggyőződünk arról, hogy az életnek értéket csak az Isten s a felebarát iránti szeretet ad s az emberiség tökéletesedése az Istent s egymást szerető lelkeknek közössége felé halad: akkor a tudománynak lángoló

tiszteletével párositjuk majd az élet művészetét, mely örök forrásokból merit eszményeket, s iparkodik megvalósitani azokat. E törekvéseknek czélja itt a földön az Isten gondolatai szerint kialakitott, harmonikus lét s benne azontúl az élet virága, a boldogság.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A Szent György vértanuról nevezett jaáki apátság története. Irta Széchényi Miklós gróf dr. jaáki apát. IV. r. 83 l. Budapest, a Stephaneum nyomása. 1901.

A jaáki apátsági templom restaurálása most folyik. Müemlékeink egyik legszebbje meg lesz mentve a pusztulástól; megujitott ékes régi alakjában dicsősége lesz az Ur Istennek és magyar hazánknak is.

Ezt a nevezetes alkalmat meg akarta örökiteni a jelenlegi jaáki apát, dr. Széchenyi Miklós gróf, esztergomi kanonok, aki a restaurált templom ismertetésével kapcsolatban megirta és kiadta a jaáki apátság történetét. A könyv czime: »A Szent György vértanuról nevezett jaáki apátság története.« Pazar elegánciával kiállitott kötet, mely előkelő külső alakjával a Stephaneum nyomda jeles munkáját dicséri.

Mielőtt a munka tartalmát ismertetnők, köszönetünket akarjuk kifejezni a szerzőnek, hogy a magyar egyháztörténelmi irodalmat e monografiával gazdagitotta, nemes áldozatkészségével pedig oly diszes formában bocsátotta közre, hogy mint diszmü is számot tesz.

A munka három részből áll. Az első részben az apátság történetét adja elő a szerző, felhasználván minden már publikált és ujabban felkutatott, eddig kiadatlan adatot, melyeket »szemenkint szedett össze,« mint elő-

A MÓZESI TEREMTÉS-TÖRTÉNETNEK ÉRTELME.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

A mózesi teremtés-történet, mint kimutattam, uj megvilágitást s ugyanakkor mélyebb értelmezést is nyer azoknak a csillogó modern gondolatoknak befolyása alatt, melyeket eddig a föld alakulásáról s az élet fejlődéséről kifejtettem. Ugy látszik, mintha e gondolatok győzelmes, diadalmas utat futnának be; mintha a hitet szoritanák visszafelé a bizonytalanságok s a metafizikának homályába. A modern világnézetre tagadhatlan döntő befolyásuk volt s bár félreértések s animozitások után, de mégis egészben véve nekik tulajdonitandó a korszellem materialista iránya. A haladás igézete erőt vesz az embereken s mikor látják, hogy bizonyos vallási nézetek az uj világosságban elmaradt s naiv fölfogásnak bizonyulnak, csakhamar készek ezt az itéletet megkülönböztetés nélkül, mindenre kiterjeszteni, ami vallásnak neveztetik. Hatásuk tehát az emberiség lelki világában bizonyos idegenkedésben s bizalmatlanságban nyilvánul a vallás s nevezetesen a kinyilatkoztatás iránt.

E befolyást tanulmányoznunk s a nyomában ébredő érzületet elemeire kell bontanunk, hogy tisztán itélhessünk ugy e jelenség természete, mint a vallásnak tárgyi értéke fölött. A vallástalan vagy vallásos áramlat a korszellemnek egyik elsőrangu alkotó eleme s mint ilyen, már magában is megérdemli érdeklődésünket; de különben is bevallom, hogy mindezek a fejtegetések tulajdonkép a világnézetnek tisztázását célozták.

E fejtegetések előttem csak oltárlépcső számba mentek, melyeken fölhaladva, meggyujthatjuk már a legfőbb ismeretnek s egy mindent összefoglaló világnézetnek szent lángját. Czélom nem az volt, hogy tudományos geologiai

fejtegetéseket irjak, hanem meg akartam világitani a geologiai tanokat a természetbölcseletnek s a kereszténységnek fényével. Mindezek után a legfontosabb kérdést tüzöm ki, mely abban kulminál, megegyeztethető-e a keresztény vallás a modern világnézettel? föntartható-e még a szentirás a modern tudománynyal szemben? s miben áll az a megrendülés vagy mondjuk változás, melyet a modern ember vallásossága szenved?

Mindenekelőtt arra a feszültségre kell figyelmünket forditanunk, mely jelesen a mult századnak közepétől kezdve egyrészt a keresztény érzés, másrészt a természettudományok közt lábra kapott. Valamiféle idegenkedést s bizalmatlanságot lehetett észrevennünk a természetfölötti hittel szemben, melynek okát a természetes ismeret győzelmes előhaladásában s további vivmányai iránt táplált reményekben találjuk föl. Mintha uj csillagzat kelt volna föl az emberiség szellemi látóhatárán, mely a régi fényt elhomályositani készülne. Sokaknak szemeiben el is homályosult ez a régi fény, nem ugyan az uj fénytől, hanem a helytelen fölfogástól, mely kisértetbe jutott a régit becsmérelni s az ujat egyedüli fényforrásnak tartani. Pedig nem volt szabad sem a régit becsmérelnie sem az ujat; hanem be kellett volna állitania mindkettőt a maga saját helyére s akkor örvendhettek volna az ujnak s megtarthatták volna a régit.

Mi igy gondolkozunk; nekünk a kinyilatkoztatás is, a tudomány is kincs és fény!

Fény, verőfény a tudomány; óriási s tiszteletreméltó az az értelmi munka, melyet végzett! Elragadtatással szemléljük, mint sikerült neki leolvasni a teremtésről az Isten nagy gondolatait, mint válik kezei közt gondolattá hegy, réteg és kőszirt s életté fakéreg és kövület; titkos hieroglifek merednek rá minden oldalról, melyek az ő szemeiben betükké, gondolatsorokká változnak! Fénynek, verőfénynek mondhatom a természettudományos fölismerésnek e térfoglalását! Hová lesz ez uj fényben a szentirás kozmogoniája hat napjával s csendes, ünneplő sabbathjával? hová tünnek el e verőfényben leirásai a hat nap munkájáról? naiv elbe-

szélései a Teremtő Istenről, ki »legyen« szavával fényt derit, azután »erősséget« épit, az »erősségre« rátüzi a napot, holdat nappali s éjjeli óramutatóul?

Mennyien voltak, kik e fönséges, két okmány közt, a tudomány s a biblia közt ellentmondást találtak, kik a tudománytól elvesztették a hitet, vagy a hittől megvetették a tudományt! Hányan voltak, kik helytelen rendszerüknél fogva a hitet s okmányát, a bibliát tudományos könyvnek nézték s a népek fölfogása szerint induló és az emberiség nyelvén beszélő szentirásnak tudományos, geologiai, kozmogoniai, vagy asztronomiai fejtegetéseket tulajdonitottak! Mindezek megfeledkeztek arról, hogy az élet nem a tudományban, hanem annak a nagy, erkölcsi föladatnak megoldásában rejlik, amiért az ember él, s ennek az erkölcsi föladatnak az irányitója és vezérkönyve a szentirás. Ne keress benne tudományt; *nem azért élsz*, hogy *tudós légy*; keresd benne azt, ami után szived vágyik, *keresd azt, hogy miért élsz s minek s hogyan élj?*

Ha e nagy vezérelvet kezdet óta szem előtt tartjuk, végtelen sok, keserü harczot kerültünk volna el. Ha e határvonalat a tudományos ismeret s az emberiségnek theologiája közt megvonjuk, nem hullt volna le annyi lélek reményének koszoruja porba s nem szállt volna lelkükben nyugvóra a keresztény hit csillaga. Pedig a hit s a remény a legnagyobb érdek, hiszen belőlük fakad a megnyugvás s a boldog élet. Ezért a nagy érdekért mondjunk le inkább a tudományról, ha meg vagyunk győződve, hogy a modern tudománynyal az örökkévalóságba irányuló tekintet meg nem fér; mondjunk le a tudományról, mert összes kincsei nem boldogithatják s nem tehetik nagygyá az embert. Vagy ha ezt tenni bűn volna és istenkáromlás, hát keressük föl azt a szempontot, melyre állva egymásba folyni látjuk a tudománynak s a vallásos életnek csodálatos köreit, azt a két kört, melyet két fénysugár ir le, az egyikét az észnek, a másikát az Istenszeretetnek sugara s vágjuk le azt a szentségtörő kezet, mely hogy az egyiknek fényét növelje, a másikát kioltja.

Hogy e kérdésben világos fölismerésre szert tegyünk, tekintsük meg azokat a szellemi mozgalmakat, melyek vagy a tudományt vagy a vallást félreértve, egyoldaluan indultak meg s nem áldást, hanem átkot és zavart hoztak ránk.

Először is meg kell említenem, hogy voltak jóindulatu, de tulzó, szellemi áramlatok az egyházon belül, melyek a kinyilatkoztatást féltve, a tudománynak nézeteit a világról s az evoluczióról tévtanoknak tartották. Voltak, kik örvényt láttak a hit s tudomány közt s ellenkezést a tudomány haladása s a keresztény világnézet közt. Mondom, hogy voltak ilyenek s remélem, hogy nincsenek többé, de bizton tudom, hogy később nem lesznek. Hogy ennyire fejlődtek a dolgok, az onnan van, hogy szerencsésen átestünk már az első összetüzések lázán; a fiatal óriások vagyis inkább a vén óriások, mert hiszen az uj irányzatokkal öreg emberek szoktak ellenszenveskedni, a vén óriások már lehütötték lázas fejüket s olcsóbban kezdik adni kizárólagosan egyoldalu teoriáikat; reméljük tehát, hogy későbben teljesen megértik legalább tanitványaik a modern tudomány igényeit. Az egyháznak hivatása régen ugy mint most ugyanaz: a vallásos élet nevelése; e minőségében jár a népek élén, ne hintsük a félreértések töviseit lábai elé. Szövétneknek akarta őt az Ur; ne boritsunk homályt biztató, enyhe olajmécsére. Értelmetlenség, maradi gondolkozás, elfogultság, az uj eszmék nem értése, az uj kor szükségleteivel való megismerkedésnek hiánya az a véka, mely alá a keresztény igazságnak szövétnekét kritikus korokban rejteni lehet.

Az igazság régi s az marad, de az igazság fölértése, az eszmék, gondolatok, nézetek, irányzatok változnak; s változnak kivált akkor, mikor a tudomány uj kilátásokat nyit az emberi gondolatnak. Ily gondolat-forduló volt például a Copernikusi csillagászati rendszer; ilyen gondolatforduló a modern geologia és az evolucző gondolata. Ily forgalmas és mozgalmas időkben, mikor az egyik rész körömszakadtáig ragaszkodik a régihez, mikor ráesküszik a hagyományosra s nem fogad el semmi ujat, a másik rész pedig vérszemet kapva szenvedélyt szenvedélylyel czáfol le,

lelkesen törtet előre és reformokat sürget: a túlzások ugyan el nem maradhatnak, de az is bizonyos, hogy meg nem maradhatnak. Az őszinte, komoly, egyházi tudomány csakhamar fölismeri az idők szükségleteit, észreveszi az eszmék sodrát, s foglalkozik velük. Komoly munka után szét tudja tartani az igazságot a páthosztól, a hüvelyt a magtól s a kikezdés bizonytalanságai s az uj gondolatoknak határozatlanságai közt eltalálja azt a helyes irányt, hogy se ne tagadjon mindent, se ne vegyen készpénznek mindent; ne ragaszkodjék fölfogásokhoz, melyeket fölösleges föntartani s örüljön a gondolatnak uj, eddig ismeretlen régiókba való behatolása fölött.

De ne haragudjunk nagyon azokra a theologusokra, kiket a buzgalom s a hév elragadott, s kik a féltett hit animozitásával léptek föl a modern tudomány ellen; azokra sem nehezteljünk, kik tartózkodva a modern gondolatoktól, ósdi nézeteik mellett virrasztottak s várták, hogy mikor kel föl ujra az ő tudományosságuknak lealkonyodott napja. Ne nehezteljünk rájuk s ne vessük meg őket, sőt inkább méltányoljuk kitartásukat és hűségüket. Volt nekik sok okuk, hogy miért bizalmatlankodjanak s még több okuk, hogy miért zárkózzanak el; bizalmatlankodtak, mert meglepően uj gondolatok álltak eléjük, s elzárkóztak, mert a modern gondolatok egyház- és vallásellenesen voltak kihegyezve. A tudományos mozgalom oly erőszakos és rohamos volt, oly fiatalkori tűzzel lépett föl, hogy fejletlenségének nyersesége vad szenvedélyességben s hitetlenségben nyilvánult. »Die Zerstörung des christlichen Glaubens ist das Pathos der Wissenschaft«, mondja találóan Baltzer. Nagy gyöngeség, de eltagadhatlan tény! A tudomány mérsékelt tempóban s bizalmat ébresztő józansággal fejlődhetett volna, de az érzelmeket s a szenvedélyeket ingerelte a tudósok animozitása s a századnak oktalan irányzata, a hitetlenség. Ez kölcsönzött érdekességet a mozgalomnak, ez öntötte le azzal a pikáns savval a tudományt, mely izgatta a rosz szenvedélyeket s biztositotta számára az utcza sikereit s az alacsony s népszerü irányzatok szolgálatában álló sajtónak tetszését. S

ha kérdezzük, hogy honnan vette magát a komoly tudományba az efemér s méltatlan animozitás, okul csak azt hozhatjuk föl, hogy ez is az eszmezavarból s a szenvedély ösztöneiből vette eredetét.

Az elfogultság mindenütt nagy s részben abból származik, hogy valaki beleélte magát saját nézeteibe s meggyőződéssé keményitette a tovafejleszthető gondolatot. Elfogultság mindenütt van bőven, közéletben is, tudományban is, a természettudományban is. Mindenütt vannak forradalmi eszmék vagyis inkább forradalmi igazságok, melyek a régi nézeteket ledöntik, a csinált rendszereket szétrobbantják s uj világitásba helyezik a világot. E forradalmi igazságoknak mindenütt vannak ellenségei s magában a természettudomány történetében látjuk, hogy az uj gondolatokra ott is harcz és félreértés vár. Nem aszerint csoportosulnak körülöttük a tudósok, hogy akik az illető tudománynyal foglalkoznak, azok elfogadják az uj eszméket, a többi pedig, aki nem ért hozzá, távol tartja magát tőlük, nem aszerint történik a csoportosulás, hanem aszerint, vajjon okos mérsékletre vagy oktalan erőszakoskodásra hajlanak-e e szellemek.

Midőn 1751. május 26-án Horvátországban nagy meteor-vas-darab hullt le az égből s a zágrábi konzisztorium jegyzőkönyvet vett föl az esetről, a természettudósok nevették a szemtanúknak s a konzisztoriumnak együgyüségét, hogy jegyzőkönyvileg konstatálnak egy lehetetlenséget. Még később is igy ir egy geologus: »Dass das Eisen vom Himmel gefallen seim soll, mögen der Naturgeschichte Unkundige glauben, mögen wohl im Jahre 1751 selbst Deutschlands aufgeklärtere Köpfe bei der damals herrschenden Ungewissheit in der Naturgeschichte und Physik geglaubt haben; aber in unsern Zeiten wäre es unverzeihlich, solche Märchen auch nur wahrscheinlich zu finden.« 1790-ben a párizsi Akadémia viczczel egy kőeső fölött, melyet 300 szemtanú bizonyitott s egy tudományos folyóirat azt irta: »Wie traurig ist es nicht, eine ganze Municipalität durch ein Protokoll in aller Form Volkssagen bescheinigen zu

sehen, die nur zu bemitleiden sind. Was soll ich einem solchen Protokolle weiter beifügen? Alle Bemerkungen ergeben sich dem philosophischen Leser von selbst, wenn er dieses authentische Zeugniss eines offenbar falschen Faktums, eines physich unmöglichen Phänomens liest.« Ime a tudományos elfogultság szózata! Ki tehet róla, hogy a meggyőződés s az igazság nem födik egymást.

A tudomány sokat nézett már babonának és sokat tartott mesének, ami nem volt babona, sem mese, ami valóság volt, csakhogy a hagyományos s divatos nézetekkel ellenkezett. Vannak, kik merészek s nem törődnek a meggyőződésekkel, de azoknak sehol sincs jó dolguk. Copernicus hivei, kik a ptolomaeusi szférák ellen hadakoztak, sok gúnynak voltak kitéve, nevették őket, no de mi haszna volt? a szférák mégis letüntek s helyükbe lépett Copernicus rendszere, mely a kozmogoniában a Kant-Laplace ősködhipotézisévé fejlett. S mi lesz, ha valaki ez utóbbi ellen lép föl? mi lesz, ha kimutatni szándékozik majd, hogy a föld s a bolygók máskép lettek, — hogy aggregáczió által lettek, — hogy a föld soha sem volt hevenyforró, — hogy a hold hegyei nem vulkánok, hanem jégkraterek? mi lesz sorsa ez uj Columbusnak? ha nem is láncz és kötél, de bizonyára gúny és nevetség.

S ez a régi elfogultság még egészen modern.

Megengedem, amint már emlitettem is, hogy a theologusok beavatkoztak természettudományos kérdésekbe s kiterjesztették illetékességüket sok oly térre, hol nem voltak mérvadók. A korai és illetéktelen theologizálás ellen méltán emelték föl szavukat a természettudósok s protestáltak az ellen, hogy a theologusok meg akarják kötni a szentirásnak népszerü kifejezéseivel a szabad kutatást. Ezt semmiesetre sem szabad tenniök. De mit szóljunk ahhoz, ha a természettudósok theologizálnak? Jól mondják azt Vogtról, hogy ő inkább theologus és misszionárius mint természettudós, mert ahol csak lehet, betör a theologiának határvidékeire és propagandát csinál az atheizmusnak. Igy lesz a természettudományból tendenczia, mely mindenütt kirí; igy

kapják Vogt művei azt az utálatos mellék- és utó-ízt, mely előadásait élvezhetetlenekké teszi. Erről különben a Magyar Sion 1899. januári füzetében irtam.

Ha olvassuk a radikális Haeckel-nek vagy a szocziál-demokratikus Reclusnek műveit, mindenütt kirí a tendenczia, a kereszténység gyülölete. Mikor »A patak élete« cz. művében a kristályforrásokról értekezik, nem fojthatja el magában a következő, nagyon is zavaros forrásra utaló kitörést:

»A középkor siralmas századain át a szenvedés átalakitotta az embereket; torzképeket láttak ott, ahol őseikre istenek mosolyogtak; a pokol tornáczának képzelték azt a vidám helyet, mely a helléneknél az Olimpus lába volt. A fekete mágusok, sejtve, hogy a népek természetszeretete szabadságra vezetne, a Földet alvilági szellemeknek áldozták; gonosz szellemeket, kisérteteket varázsoltak a tölgyekbe, hol azelőtt driádok laktak és a forrásokba, melyekben a nimfák fürödtek. Az előtörő vizek partján jelentek meg a kisértetek, hogy jajgatásuk a fák panaszos susogásával s a vizek tompa morajával vegyüljön; ide gyülekeztek esténként a ragadozó vadak és itt leselkedett az ördöngős porkoláb a bokor mögött, hogy az arramenőnek hátára ugorhasson és megnyergelje. Hány »ördögforrás« és »pokolmocsár« van Francziaországban, melyet a babonás parasztok kikerülnek, pedig semmi egyéb pokolit nem találtak rajta, mint a hely vad fenségét és a vizek sötétzöld örvényét.« (Reclus, A patak élete, 7. l.)

Mily máskép itélne Reclus a középkornak szelleméről, ha a német Minnen-sängereknek s a Provence trubadurjainak szinpompás, mező-illatos dalait olvasta volna, melyek a nefelejtsben a szent Szűz szemeire s a »szarkalábban« a sz. Szűz saruira, s a tejutban a lelkek utjára ismernek.

Mennyi naivságot termelt a természettudományban az evolucziónak hatalmas s gyönyörü gondolata! naivságot, merem mondani, jeles, objektiv tudósok nyomában, melyet Virchow lépten-nyomon üldöz s melyre vonatkozólag Entz Gyula legujabban Buza János »Állattanának« birálatában

mondja, hogy az »átmenet« kifejezés a szerzőknél nem egy esetben bizony nem egyéb puszta frázisnál. S mivel Buza János is ritka szerencsével dicsekedhetik az átmeneti alakok fölfödözésében, a tőle fölhozott további két átmeneti alakot Entz a következőkép birálja el. »Felesleges lenne bizonyitanom, hogy ez a két állitás, hogy a kacslábuak s a lábasfejüek átmenetek, — épen oly naiv képtelenség mint pl. az, hogy a denevérek átmenetek az emlősök és madarak, vagy a czetek az emlősök és halak közt.« (Hivatalos Közlöny, 1901. 3. sz. 63. l.) Ime a tudósok is naivak lesznek, ha hamarkodnak!

Sőt a gyülölködésig elfogultak lesznek. Példa erre a berlini filozófiai fakultás, mely dr. Spahn Márton, jeles katholikus tudóshoz, mikor az egyetemen a magántanárságot kereste, kérdést intézett, vajjon a pápa csalatkozhatatlanságát a tudományra is vonatkoztatja. Történt ez az üdv 1899. évében s a tudományegyetem elfogulatlanságának jegyében!

Ellenséges érzület, atheizmus, megvetés, kevélység, fönhéjázás, elfogultság, hamarkodás, ez volt a psychologiája sok modern tudósnak s ez a psychologia a valódi tudományra is ködöt boritott, mert a kereszténység rossz indulatot látott nem ugyan a tudományban, — annak indulata nincs, — hanem a tudósokban. Észrevette, hogy temetésre készülnek. Ugy is volt.

A természettudomány egész vonalán egyre félreverték a vészharangot; kongattak és csenditettek; a fiatal óriások ki akarták ütni a világ fenekét s minden jellemzőbb fázisánál a tudományos mozgalomnak végrohamra buzditották a haladás hiveit. A mikor egy-egy hipotezis ragyogó rakétája emelkedett a keresztény fölfogás méltóságos, mélységes egére, temetésre készültek és csenditeni akartak. Csenditettek is, de a csenditésből husvéti harangszó lett; nem temetésre, hanem föltámadásra szólt. A geologia sokszor készült csenditeni a theologiának; a zoologia főleg a Darwinizmusban szerződtette azt a »pompe funèbre«-t, melyet hozzánk méltónak tartott; hiszen szerinte halott van az emberiség gondolatainak nagy

házában; meghalt a gazda; a theologia embere haldokolt, majom lett belőle. A majom-elméletet az animozitás dajkálta; jóllehet hamar száradó emlőin a majom-poronty emberré nem nőhetett soha. A pathos azonban törtetett tovább s credója valóban az Istentagadás lett.

Ezeknek a folytonos támadásoknak, ennek a méltatlan, hamis vádaskodásnak s ellenségeskedésnek megvolt nemcsak társadalmi, erkölcsi, vallási kihatása, hanem volt psychologiai, mély behatása a theologiának, vagyis inkább a theologusoknak lelkületére. Az ellenségeskedés ellenségessé tesz; a rosz indulat, a méltatlanság elidegenit, visszataszit; a legszentebb s legfönségesebb eszméknek lealázása fájós érzetet kelt, nagy távolságot, nagy ürt szakit az eszmék tisztelői s az eszmék megvetői közé s mondjuk ki nyiltan, elfogulttá is tesz. A theologusok közül többen a psychologia révén a természettudományok ellenségeivé lettek; ellenszenv verődött ki lelkükön a tudomány e szakai ellen, s az ellenszenv s a hideg gyanakodás a psychologiából kilépett s tudományos nézetekben s támadó állásfoglalásban jelentkezett. A zsörtölődések és félreértések schismát készültek szakitani a természettudomány s a kereszténység örökérvényü igazságai közé. Ködöt boritottak a kiegyenlitések mezejére; lazitották, sőt megszakitották az érintkezést theologia és természettudomány közt, s ha egyes buzgólkodókon fordul meg a dolog, kiviszik papiroson azt, amit a valóságban ellentmondás nélkül gondolni sem lehet, hogy a tudás egyes ágai és szakai közt összeköttetés nincsen, hanem inkább ellentmondás.

Azonban az érzések ez állásfoglalása nem tartós; nem is lehet az. Az emberiség nem tür meghasonlást leghatalmasabb érzései s legfőbb érdekei közt. A vallásnak a tudománynyal ki kell békülnie.

Diskreditálni a tudományt nem szabad; nem az ő romjaiból épült föl templomunk és oltárunk; ellenkezőleg szomjazzuk igazságait s testvéri örömmel nézzük haladását. Ha tényleg téved, ha megfontolatlan, ha vakmerő, ha az imént ecsetelt szilajsággal indul is meg utján, s nagyokat gondol

s még nagyobbakat mond: akkor ugyanaz a komoly tudományosság, ugyanaz a mély hozzáértés és széleskörű tájékozottság, melyre a theologiának a természettudományban szert tennie kell, féken tartja majd az elbizakodottságnak kitöréseit; de diskreditálni magát a tudományt, vagy az egészszel szakitani, s alaprajzával, melyet már annyi adat támogat, homlokegyenest ellenkezésbe állni, nagyon oktalan és éretlen felfogásra vall. Igy tett a tradiczionalizmus, mely hogy a fészkelődő tudománynyal elbánjon, az észt magát akarta diszkreditálni s Lamennais-i szellemességet használt tévelyeinek fölpiperézésére. De mi haszna volt belőle, még az »Essaie sur l'indifférence« parfümje sem volt elég a józan észnek és itéletnek megtévesztésére.

Elismerem azonban, hogy van abban valami hősies vonás, ha kimondjuk, hát veszszen az ész, veszszen a tudomány, ha a hittel meg nem fér; valóságos élet-halál-harczra hivó trombita-szó; a keresztes hadak halált s önfeláldozást szomjazó szelleme; de mit használ az, mikor ez mind tulzás és tévely?! Joubert is mondott valami ilyesmit: ha a »tudomány« nem fér meg s nem egyeztethető össze az emberi akarat-szabadsággal, akkor egy perczet sem habozunk s eldobjuk magunktól az állitólagos tudományt, mert tudjuk, hogy foszlányokat dobunk el, nirvanát és fatamorganát szakgatunk szét, de a szabadakaratot, mely közvetlen öntudatunk ténye, egyéniségünk kincse s méltóságunk koronája, el nem vetjük. Itt tévelyt állit szembe a legfontosabb igazsággal s közvetlenül átérzett valósággal; azért a tévelyt el is vetheti, hogy az igazságot annál ragyogóbban kiemelje; de ezt az eljárást nem szabad átvinni a hit s a tudomány összehasonlitására; mert ott azután nem a hitnek teszünk vele szolgálatot, hanem a hitetlenségnek hóditjuk meg a világot. Jourdain is óva figyelmezteti a zelótákat, midőn irja: mikor a hitetlen filozófia lefoglalta a népek eszejárását s megszállta a gondolat magaslatait, czélszerünek látszanék aknákat huzni nemcsak a filozófiai tévelyek, hanem az ész s a tudomány alá is, hogy fölrobbantsuk az egészet, szakitsunk a rothadt penészfészekkel; de ez az eljárás veszedel-

mes s kimondhatlanul többet ártana, mint használna. A skepticismus mindig rosz és esztelen, akár a filozófia, akár a theologia kezeli e tompa, alaktalan fakardot. Veszekedő zsoldosok használhatják, lovagok megvetik.

Nagyrabecsülés és fegyverbarátság.

Valóban képtelenség volna elgondolni, hogy a theologia elvből megvesse vagy kicsinyelje a természettudományt vagy hogy elzárkózzék termékenyitő befolyásai elől. Ellenkezőleg, meg vagyunk győződve, hogy a theologia rámutat a természetre mint az Isten képére s hogy fölszólit s lelkes érdeklődéssel tölt el e lefátyolozott Isten-arcznak tanulmányozása iránt.

Sehol sincs oly ideális kiindulás a természet tanulmányozására s a természet szeretetére mint a theologiában. Szerinte a legtökéletesebb Isten-képen, az emberi intelligenczián ragyog föl gondolat alakjában az isteni gondolatnak anyagba földelt tüze. A teremtésben rejlő gondolat fölszabadul az emberi lélek által. Az emberi lélek az egyedüli lovag, ki széles e világon az anyagban rejlő gondolatot — ez elzárt királyleányt — fölszabaditani képes, — ezt keresi mindenütt, mert rokona, mert vére; ő is, az is isteni.

Emlitettem már, hogy lehetnek körülmények, melyek közt bizonyos ellenszenv támad az egyházban a természettudományok művelői ellen; ilyen ellenszenvről beszélhetünk a renaissance-korában s a mult század közepe táján; de azt nem róhatjuk föl sem a theologiának sem a természettudósoknak, hanem a tudósok egyéni hangulatának és a közvéleménynek.

Ellentétet mindenütt teremthetünk helytelen állásfoglalásunkkal, ott is, ahol az ellentétnek semmi helye sincs. Ellentétet teremthetünk Isten és természet közt is; ahhoz nem kell egyéb, mint helytelen vagy túlzóan egyoldalu fölfogás. Bizonyára helytelenül fogták föl a renaissance úttörői a természetet, kik a »világ korlátlan élvezetét« tartották természetesnek s ez irányban készültek fölszabaditani a theologia nyügétől az életet. (Jakob Burckhardt, Die Cultur der Renaissance in Italien. I. 222.) A természetért lelkesülő szel-

lemeknek is nagyon könnyen félre lehet ismerniök magát a természetet; félre lehet ismernünk a természet czéljait, ösztöneinket, hajlamainkat, annyira hogy tönkre is mehetünk ép a természetnek félreértésétől. Hányan mentek tönkre, kik roszul szerettek, roszul örvendtek és élveztek! A természet bizonyára nem inspirálta e téves fölfogást, legalább is nem az a természet, mely a haladást s a kulturát sürgeti s az áldozatot s az önmegtagadást a szellemi lét magasabb igényeire való tekintetből követeli.

Nem zárkózom el azonban attól a föltevéstől sem, hogy valamint túlságosan derült világnézettel félremagyarázzuk a természetet: épp ugy lehetséges, hogy sötét gondolatokkal elboritjuk a világot s nem találunk örömöt s élvezetet benne. Van sötét aszketizmus is, mely mindent megkeserit; uralkodhatik sok balhit, számtalan babona a rosz szellemekről, mely a világot szinte a rosznak hatalma alá állitja s megfosztja a természetnek tiszta, kedves örömeitől. Korszakokon keresztül huzódhatik a szellemi világnak valami komor, epés vonása, mely azután elmosódik s lelkibb, derültebb nézeteknek ad helyet. Az az irányzat bizonyára nem támaszt oly költőket, mint a milyen assisi sz. Ferencz volt s felhős félhomályában nem fakadnak a »fioretti di San Francesco«, sz. Ferencz virágai. Mi inkább ebben a virágos világban akarunk élni, bár tudjuk, hogy az »ungehemmte Freude an der Welt« (Burckhardt i. m.) nem bölcsesség, hanem épp oly túlzás mint ha a tudományt közveszélynek tartjuk. Fra Girolamo Savonarola reczipéjét sem fogadjuk el, ki a tudást csak egyes szellemi atléták számára szerette volna lefoglalni, mialatt a többinek a grammatikával, és katekizmussal (sacrae literae) kellene beérnie. Ez mind gyerekes gondolat, melyet a fejlődés szerencsésen legyőzött.

Mennyivel különb a mi világnézetünk, hogy az értelem s az értelemnek leánya, a tudomány, a végtelen Istenből valók, s következőleg isteni gondolatokat keresnek mindenütt. Föladatuk nem a teremtés, nem teremteni küldte őket az Ur; de olvasni, utána gondolni az Urnak az ő

örök, hűséges gondolatait, »cogitationes aeternas, fideles.« Az Ur föltárta gondolatait a természetben is; hogyne, hiszen a természet az Isten gondolatainak kifejezése, gondolatainak természetes föltárása. Az Ő szava a természet; szava a vas, a viz, a levegő, a napsugár, a hajnal, az éj. S e beszédet nem érti a világon senki, csak is az értelem. Az értelem hallja, érti az Ur szavát; az értelem szemléli műveit. Kontemplálja az Istent, de nem szinről-szinre, hanem gondolatainak lenyomataiban; nem látja arcát, de fátyolát, s e fátyol alatt nagyjában észreveszi arczának körvonalait. Nem látja a végtelent, de a végtelen partján jár s tudja, hogy van; nem fogja át karjaival a tengert, az oczeánt, de az oczeán hullámai lábát csókolják s a mélység titkaiból gyöngyökkel kedveskednek neki. E csendes komtempláczióját tulcsordul örömtől, élvezettől s boldogságtól; a tudomány élvez, mikor a természetből kiváltja a gondolatot; az Isten csókját érzi homlokán minden uj észrevevésnél, minden uj belátásnál s nem tud eltelni az örök-szépnek csodálatával és szeretetével.

Ha ez a theologiának fölfogása a természetről, honnan venné magát a gyanu, hogy ugyanaz a theologia, mely költészetté válik, mihelyt az alkotó, a teremtő, tehát a költő Isten művére gondol, a természettudományt kicsinyelje vagy éppen megvesse? Nem kicsinyli, nem veti meg, hiszen az Isten képét látja benne.

A geologia is az Isten logiája. A palaeontologia az Istennek megkövült gondolatait, a zoologia s botanika az Istennek eleven gondolatait tárja elénk, s igy vagyunk a többi tudománynyal is. S mindez a logia, mind ez a sok szó a természet nagy könyvébe van beleirva. A könyvre vonatkozó hasonlat sehol sem oly igaz, mint a geologiában; a föld rétegei valóságos lapok; akik e rétegeket forgatják, azok az Ur nagy könyvében lapoznak. A természet az Ur könyve. Van neki még más szava, van még más kinyilatkoztatása is, mely teljesen a szellemi világban foglal tért s a fizikában csak kriteriumait, fölismerhetőségének védjegyeit birja; ez a kinyilatkoztatás a természetes ismeretet meghaladó tan az Istenről s az Istennel való érintkezés, mely a

természetnek nem jár, ezt természetfölötti kinyilatkoztatásnak s kegyelemnek hivjuk. Természetfölötti rend s természet: ez az Istenség két könyve. Miért tépnők össze az egyiket a másikért?!

Ne tépjük össze, hanem gyönyörködjük bennük.

Az egyik könyv, a természetfölötti kinyilatkoztatás könyve, gyönyörű inicziálékból indul ki, Krisztus monogrammja az ő első betüje; ragyogó, aranyos háttéren, szinpompás vonásokkal, teljes harmoniában és symmetriában van kirajzolva; a könyv beszéde magasztos és egyszerü s a tradiczió egy fölséges intézményben megtestesülve őrt áll mellette s jegyzeteket ir szövegéhez.

A másik könyv, a természetes kinyilatkoztatás könyve; sok lapja van, bármely palimpszesztnél s hieroglifnál kikutathatlanabb; elnyütt lapjai hiányosak, sok helyen rongyosak; össze kell szedni össze-vissza dobált sorait, sőt néha betüit is. Ha össze is szedtük a dirib-darabokat, még azért nem tudjuk olvasni az irást; de ha elolvasni sikerült, tágra nyilik örömtől s meglepetéstől szemünk, s ugylátszik mintha theologiánk is teltebbé, konkrétebbé válnék; mintha a tudományról fénysugár esnék theologiánkra is.

Ezt a fénysugárt mohón kell elnyelnie theologiánknak.

Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy amit a természetből kibetüzünk, az mind meplep minket, meghaladja várakozásunkat s legmerészebb gondolatainkat is s rákényszerit lépten-nyomon kikorrigálni emberi fölfogásainkat. Észreveszszük, hogy gyerekes, emberi fogalmaink elnyomoritják az Isten nagy gondolatait s következőleg arra a belátásra is jutunk, hogy benyomásaink tulságosan relativek s hogy a világot azoknak keretébe beleszoritanunk nem lehet s azért nem is szabad. A természettudományok alkalmas anyagot szolgáltatnak a hatalmas, de önmagukban elképzelhetlen theologiai fogalmaknak, milyenek a végtelen, az örök, a bölcs, a szép, a minden és segitik az emberi fölfogást arra, hogy szerencsésen megóvja az Isten konczepczióinak nagyságát. A természettudomány adatokkal látja el a theologiát nagy és fölséges fogalmainak szemléltetésére.

S erre valóban nagy szükségünk van. Tekintsünk csak önmagunkba s azonnal észre fogjuk venni, hogy daczára alakilag helyes fogalmainknak a végtelenről, a mindenhatóságról, a mindentudásról, a jóságról, nagyon hamar átcsapunk az emberibe s anthropomorphizáljuk az Istent. A kereteket formailag, logice jól megalkotjuk, de kitöltésük már nagyon is emberi ingredienciákból kerül ki. Azt mondom, nagyon is emberiekből; mert jól tudom, hogy utóvégre minden gondolat, az is, melyet a geologia számitatlan évezredeiből, az is, melyet a csillagvilágok mérhetlen mélyéből meritek, minden gondolat, formáját tekintve emberi, de ezek a nagy méretek, melyeket a természettudományok nyujtanak, mégis csak megóvnak attól az elfogult anthropomorphismustól, mely a mindenséget s az Istent is egészen az emberi viszonyok korlátai közé szoritja. A természettudomány mindenütt töri s üldözi a relativet; mély és fölséges gondolatokat ad; elénk tárja az Ur csodáit; megaláz, hogy fölemeljen s a nagy Istennek hozzánk való leereszkedéseit ismertetve olvadékonynyá s szeretővé teszi szivünket.

Tekintsük meg a nagy szolgálatokat, melyeket a természettudomány a theologiának tesz. Szolgálata abban áll, hogy segit minket fölemelkedni theologiai gondolatainkhoz.

A theologiának gondolatai *a mérhetlenség, a Teremtő nagysága, gazdagsága, a teremtés hatalma és egysége, az örökkévalóság.* Merem állitani, hogy e logikailag jól megalkotott, de elvont fogalmakat a természettudomány illusztrálja legjobban. Vegyük a régi ptolomaeusi szisztémát. Szúrjuk le a világ központjába a földet! Mily kicsiny világa ez a nagy Istennek. Nem is a nagy Istené ez a bizonyos világ, hanem az emberé; nem Isten gondolta azt ki, hanem az ember. Az Isten más világot alkotott, azt, melyben a föld is csak porszem, az is forog és iramlik bele a mérhetlen mélységbe. Ugyancsak más világ az, melyet a kopernikusi rendszer tár elénk s ebben az igazi, isteni világban, hogy megnyulnak fogalmaink az Isten nagyságáról, mérhetlenségéről, mindenhatóságáról! Ezt is a természettudománynak köszönhetjük.

Nem tett-e ez a tudomány nagy szolgálatot a theologiának, midőn logice jól megalkotott gondolatának a végtelenről ily illusztrációt szerzett? Mintha szétdobta volna az anthropomorphizmus s a helytelen irásmagyarázat által alkotott deszkafalat, s kilátást nyitott volna a végtelenbe. Egy végtelen kilátás örömérzete és élvezete tölt el minket! Senki sem magyarázhatja azt oly megragadóan, hogy az Isten végtelen, mint a tudomány! Az is templomot nyit nekünk; a végtelen pitvarába állit bele minket s gyönyörködünk a szemünkbe ötlő méreteken.

Mily haladás az Isten fölfogásában, ha a természettudományok előtti korszakot a mi korunkkal hasonlitjuk össze! Kinek köszönjük ezt?

Ugyanezt kell mondanunk az örökkévalóságról. Az örökkévalóság mindig nagy, mindig kimondhatlanul nagy; de előbb az ember az Isten művén nem vette úgy észre az örökkévalóság vonását mint most a természettudomány egise alatt.

A természettudományok összetörik az anthropomorfizált theologiai fogalmakat, vagyis inkább e fogalmak számára alkotott csigaházainkat, melyeken a szubjektivizmus s relativ létünk folyton dolgozik. Parányiságunk közvetlen érzete sehol sem szállja meg a lelket oly élénken mint a természettudományokból vett benyomások alatt. Idő és örökkévalóság, arasznyi lét és örök élet sehol sem áll oly éles ellentétben, mint a teremtés történetében; a föld történetéből, a sok formációnak kövült lapjairól olvassuk le a századok és ezredek kifogyhatatlan számsorait; a relativ létnek báb- és álczaszerüsége az egymást követő világok csodálatos változatosságában törpül el igazán szégyenletes semmiséggé; a végtelen lét gazdagságáról beszélnek az eltünt világok; a kövületek a betük; régi világokról, eltünt életről mesélnek.

Mily nagy az Isten! bódulva nézünk a végtelenbe s elmerülünk örökkévalóságának oczeánjában!

De menjünk tovább! A természettudomány magáról a teremtő Istenről való gondolatunkat is tágabbá s ragyo-

góbbá tette s a teremtés aktusának egységét s metafizikai természetét öntudatunkra hozta! Ad-e a teremtő erőnek egységes, s mindent egyben átölelő, fölkaroló aktusáról valami a földön és az égen tüzetesebb képet, mint az evolucziő tana, mely az ősködből kiindulva egymásután való fejlődésekben s egymásból való alakulásokban kifejti a világot minden teremtményével, minden alakjával? Egyetlen egy isteni gondolatnak potenczialitásában benn volt az egész világ, s most kifejlik belőle aktusokban, ami összehajtva, összezsugoritva parányi méretekben bennfoglaltatott, mint magban a fa, a lomb, a virág.

Van-e exegeta, ki az Isten gazdagságát s bőségét valaha oly ragyogóan szemléltette volna, mint a természettudomány?! Kövületeiben a régi élet kifogyhatlan bőségét mutatja be, s beláthatlan sorokban állitja föl a változatok játékait. Valóban játszik az Isten, »ludens . . . . omni tempore, ludens in orbe terrarum«, s játékaiból ki nem fogy; millió formát alakit, ismét összetöri azokat s ujakat alkot. A geologia régi világai valóságos viziók, melyek nem a jövőt, de a multat mutatják, s a teremtő Isten végtelen életének sejtelmével töltenek el.

S mily óriási munkába kerül ez a tudománynak. Hol szedi adatait, hol olvassa le gondolatait? Gondolatait leolvassa az égről, s a földről, kövekről, hártyákról, fölszinről s mély rétegekről, hogy azután vakitó fényt öntsön az Irás gondolataira. Tehát ne zárkózzunk el az isteni gondolatoknak e bőséges forrása elől. Furcsa theologia volna az, mely az Isten képét a természetben fölismerni vonakodnék s nagy méreteinek földeritését vonakodva fogadná. Öreg emberek nem szeretik a találmányokat s az uj rendszereket, mert irtóznak a lelki, szellemi munkától, melyet gondolataiknak megreformálása okoz; de a tudomány mindig fiatal; olyan mint a szellem, mely nem irtózik a munkától; szivesen megreformálja a régit s odaadja cserébe az ujért, mihelyt megtudja, hogy a régi a tévely s az új az igazság.

kivel rendszerem lényegét közöltem, 1901. márczius 2-án ezeket irja nekem: »A józan ész azt mondja, hogy t. Tanár urnak tökéletesen igaza van mindebben. Én is igy tanitottam itthon olvasni fiamat és leányomat s mondhatom, játszva megtanulták.« Ez a nyilatkozat s az a körülmény, miről a Magyar Paedagógia ez évi juniusi számából értesültem, hogy a jenaiak gyakorló-iskolája is hasonló menetet követ az olvasás tanitásában, teljesen megerősit a hitemben, hogy helyes uton járok.

»De mert sohasem rokonszenveztem a gyors és nagy eredményekkel, az ABC-t ugy osztottam be, hogy a haladás lassúbb menetü, de annál biztosabb legyen. A normálszavak módszerét is azért alkalmazom e vezérkönyvben, mert ezt az eljárást tartom a legjobb irva-olvastatási módszernek; mert a gyermek — tapasztalásból tudom — ezen az uton sokkal biztosabban ismeri meg a betüt és sokkal könnyebben tanulja meg az összefüggő folyékony olvasást. Azt azonban egy szóval sem mondom, hogy más módszerrel nem lehet megtanitani a gyermeket az irásra és olvasásra; s egyenesen kijelentem, hogy ABC-m sikerét egy pillanatra sem kötöm a normál-szavak módszeréhez, mert az újitás nem ebben van, hanem a betüfajok elrendezésében. Ennek a diadalában azonban erősen hiszek.«

Ajánljuk pedagogus olvasóink figyelmébe ezt az érdekes ujitást. *L.*

A virágok és rovarok kölcsönösségének titkai. A tanuló ifjuság számára irta Hudyma Emil, főgymn. tanár. Nagyszombatban, Winter Zs. 1901. Nagy 8-r. 67 l. Ára?

Ez a lelkesen megirt füzet látni tanit; annak a világosságnak sugarait önti ki a természetnek legszebb országára, a növényországra, mely mindenütt a gondolatot, a czélt világitja meg s tünteti szemünkbe. Mily szép, mily bájos e világitásban a természet! — és mily rém-buta és bamba a materialista világnézet keretében! Hogy a szerző e szellemi sötétségtől megóvja az ifjuságot, azért föltárja a virá-

gok és rovarok kölcsönösségének mélyebb ismertetése által a helyes természetszemléletnek titkait.

Célja a növényvilágban uralkodó célszerüségnek és célirányosságnak kimutatása. Ez a mező tág s természetesen a szerző ki nem terjeszkedhetett minden ide vágó kérdésre, hanem csakis a virágok alakjában s megtermékenyitésében nyilvánuló célszerüségre; többet nem is akart, mint a füzet czime mutatja s azt, amit akart, teljesen elérte. Előadása a részletekre terjeszkedik ki, miáltal in concreto példákban is megismerteti a virágok tervrajzát s nem tételez föl sehol különösen mélyebb botanikai tudást. Maga a czél, hogy t. i. kitárja a virágok és rovarok kölcsönösségének titkait, egy magasabb, erkölcsi czélnak szolgál, annak, hogy megszeressük a természetet s fölértsük benne az ideális vonásokat, a hatalmat, bölcsességet, összhangot, szeretetet, az Alkotónak tervező szellemét.

Nagy, szellemi kulturának a jele az, hogy valaki tudjon lelkesülni a természeten. A közönséges lélek is kedvteléssel nézheti a virág szineit, s élvezheti illatát, de a szellemi müveltség fokát ennek a kedvtelésnek gondolati s érzelmi tartalmáról olvassuk le. Ha minden virág mélységgé válik, melybe a szemlélődő lélek le tud szállni; ha szine s alakja koncepcióvá, költeménynyé illeszkedik az emberben; ha szinein és szépségein saját lelkének zavarát meg tudja nyugtatni s erkölcsi alaktalanságát a szép alakon ki tudja korrigálni: akkor ért a természetszemlélethez, akkor élvez.

A szerző magas szárnyalású bevezetéssel nyitja meg e gondolat kifejtését, ami a frázis benyomását tehetné azokkal a köznapiasságokkal szemben, amilyen a réti szironták, gólyahir, zsálya, melyet az ember egykedvűen néz s részvétlenül tapos; de a mély értelmü és érzelmű léleknek ez mind nem frázis; ő maga tapasztalja, hogy nem az. Ez mind szent-igaz, szószerint igaz. Amint szószerint igaz az is, amivel zárja értekezését, hogy nemcsak szeretni kell a természetet, hanem lelkesülni kell rajta. »A legkisebb virág lelkesedésre ragadjon, hisz maga Isten, ki teremtette, sem nézheti örömrepesés nélkül: Et vidit Deus, quod esset bo-

num.« Ezt a missziót, hogy melegitsen és lelkesitsen, valóban teljesiti a természet, de nem lehet e fölfogást eléggé ajánlanunk, hogy ez által szelidüljön s nemesüljön a lélek s a köznapiság ellen biztos menedékül használja a természetet. »Fussatok gyakran a béke háboritlan csendjébe, ahol nem hallatszik más, mint egy-egy sóhaj, melyet az ember néha égbe küld.«

Pethő dr.

Még egyszer a Fonyó Pál képes elemi katekizmusáról.

Mult füzetünkben (a 713. l.) *Horváth Zsigmond* aláirással egy kedvező kritika jelent meg a Fonyó Pál katekizmusáról. Igen világos, hogy az ismertetésekért, kritikákért az a felelős, aki azokat aláirja, — s hozzáértő embernek nem kell hosszasan bizonygatni, hogy az ily ismertetések és kritikák szövegét nem teszi magáévá maga a »folyóirat.«

Ha tehát H. Zs. ur csupán előnyös oldalait látta meg a Fonyó-féle káténak, mások meg inkább az árnyoldalakat akarják előtérbe állitani, jó: az »audiatur et altera pars« elvénél fogva szivesen adunk tért, kivált miután azóta szakemberekkel is volt alkalmunk a dologról szót váltani, a máskép vélekedőknek is.

Ezek szerint (lásd pl. az Esztergom f. é. okt. 6-iki számát): Először is kifogás alá esik szerzőnek az az eljárása, hogy katekizmusát kiadta anélkül, hogy reá csak egy egyházmegye jóváhagyását vagy engedélyét is megnyerte volna. Mindenesetre szokatlan dolog azt olvasni egy papi férfiú által kiadott könyvön, hogy »kikérendő engedélylyel« és még szokatlanabb, ha nem helytelen, az ilyen egyházhatósági engedély nélkül szükölködő könyvet árúba bocsátani. A dolog érdemére menve át, ez a katekizmus a Deharbe rendszerét és beosztását, amelynél különbet alig képzelhetni, mellőzi, azon felül a paedagogiai abszurdumok, következetlenségek, magyartalanságok, fogalomzavarok stb. tömege, a mihez hozzáadja az »Esztergom« kritikusa még azt is, hogy némely állitása a dogmatikába ütközik. Álljon itt — ugy-

mond — néhány bizonyiték. — Szerző a paedagógia elveit teljesen figyelmen kivül hagyja. Igy: 1. a kérdés alig van ismételve a feleletben. Ez nagy hiba, habár a szerző azzal igyekszik mentegetni ezt az eljárását, hogy ez által hosszadalmassá és nehézkessé válik a felelet és azért a kérdés ismétlését, mint magát kifejezi, sok helyen elengedi. Aki csak egy-két órát töltött az elemi iskolában, az igen jól tudja, hogy a gyermek, ha nem is tudja a feleletet, mindig belekezd a feladott kérdés ismétlésébe. Ez benne van a természetében, erre oktatják a tanitók, ezt követeli a paedagogia, tehát elengedni nem lehet, hanem ugy kell segiteni itt, hogy a kérdés lehetőleg rövid legyen, amit legtöbb esetben el is lehet érni. — 2. A kérdések és feleletek számtalan esetben nem önállóak — pedig ez is paedagógiai elv. — 3. Mult időben kérdez, félmultban felel. Például Mit teremtett. . . ? . . . teremté (7. lap.) stb. — 4. Többes számban kérdez, egyes számban felel. Például Kik tagjai . . .? . . . tagja (27. lap.) — 5. Határozatlan alakban kérdez, határozottban felel. Pl. Mit áraszt ki . . . árasztja ki (24. l.) stb. — 6. Többes számu 3. személyben kérdez, többes szám 1. személyben felel. Pl. Hogyan nevezték — nevezzük (26. l.) stb. 7. Más ige a kérdésben, más a feleletben. Pl. Hová taszitotta . . . ? . . . vetette be (12. l. Kiket tett — ? kit tett — ? rendelte. (26. l.) — 8. A kérdésben használt ige, a feleletben főnévvé változik és megforditva. Pl. Hát a gonosz lelkek mire törekszenek? A g. l. törekvése . . . (13. l.) Mielőtt . . . minek megbocsátására . . . ? . . . a bűnöket megbocsátani (61. l.) — 9. A kérdésben használt kifejezések megváltoznak a feleletben. Pl. Mit tesznek . . . a mennyországban? . . . a mennyekben. (28. l.) Hány parancsot . . .? Tiz parancsolatot . . . (33. l.) stb. — 10. Tautologia sok helyen. Pl. A jó Isten egyedül csak a jót szereti. (14. l.) — 11. A kérdések legnagyobb része És, s, hát, tehát, azért, de stb. kezdődik. Előadás közben, fejtegetések alkalmával lehet igy kérdezni, de tankönyvben nem. — 12. Fogalomzavar. Pl. A menyegzőt másképen lakodalomnak és tánczmulatságnak hivjuk. (50. l.) — 13. A magyartalanságokat, a

szórendi hibákat lehetetlen mind elősorolni. — 14. Önkényes javitások és toldások fordulnak elő a kátéban. — 15. Dogmatikába ütköző állitások. a) Az Atya-Isten teremtett minket stb. Ez nincsen igy. Opera Dei ad extra sunt communia. Mi csak tulajdonithatjuk azokat a műveket az egyes isteni személyeknek. b) A keresztség szentsége által az eredeti bűntől tisztulunk meg. — A dogmatika azonban azt tanitja, hogy in baptismo delentur omnia peccata, vagyis nem csak az eredeti, hanem minden más a keresztség előtt elkövetett bűn is eltörültetik a keresztségben. — Hozzácsatolva mindezekhez azt, hogy az elemiesség nem a kérdések és feleletek pongyola, hanem a gyermekek értelmi fokához mért felállitásában áll: oda megy ki e kritikusnak véleménye, hogy ezzel a katekizmussal, amelynek képei is — mellesleg megjegyezve — rosszak és izléstelenek, a hitelemzés irodalma határozottan nem nyert semmit.

Kötelességünknek tartottuk, a mult füzetben adott reczenzió után ennek a különvéleménynek is helyet adni; a hitelemző urak dolga lesz, a két homlokegyenest ellenkező kritikából okulva, önálló itéletet mondani a Fonyó-féle kátéról. *Szerk.*

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

51. A római San-Girolamo-intézetről, melynek ügyét a liberális lapok annyira felfujták, nem akartunk addig szólani, amig ez az ügy egészen tisztázva nincs.

Most, hogy a dolog az olasz beavatkozás kudarczával eldőlt, kivált a jól informált »Voce della Veritá« nyomán elmondhatjuk az egész históriát. E lap különben is oly szabatosan állitja szem elé a kérdés minden fázisát, hogy igazán nem tudnánk valami világosabbat és kimeritőbbet hozzáadni, legfölebb bevezetésképp azt az egyet, hogy szent-

A MODERN EMBER VALLÁSOSSÁGA.

Irta PETHŐ dr.

A legérdekesebb kérdések egyike, hogy öntudatunkra hozzuk, vajjon megváltozott-e a modern természettudomány behatása alatt az embernek helyzete a természetfölötti hittel szemben? más lett-e a vallási igazságoknak inventáriuma? föl kellett-e egyikét-másikát adnunk? s mit gondolunk, hogy milyen irányt vesz a vallásos élet a természettudomány szerencsés és sikeres művelésének korszakában? kell-e magának a tudománynak fölrónunk azt, hogy hideg közöny borult a vallási életre, vagy talán csak a benyomások játékának s az emberi gondolat- és érzelmi-világ sajátos fejlődésének kell azt a decrescendo-t tulajdonitanunk, mely a vallási életben uralkodik? Vész-e a vallásos élet a tudomány miatt vagy a tudomány kiséretében járó valamiféle psychologiai visszahatás miatt?

A természettudományok fellendülése tagadhatlanul mély befolyást gyakorolt a vallásos érzületre. Érzületet mondok és nem dogmát; a dogma nem változott meg, de az érzület igen. Azt sem állitom, hogy a vallásos élet csökkenését kizárólagosan a természettudománynak kell tulajdonitanunk; nem, azt nem állitom, csak azt mondom, hogy abban, amit korszellemnek hivnak, fontos szerepe van a természet mélyebb és teljesebb ismeretének. Ez az ismeret magában véve is visszahathat az ember vallási érzelmeire; de ha valaki visszaél vele s a materialista irányzat szolgálatába szegődteti, akkor meg éppen pusztitó hatást kell az ilyen irányzatos »tudománynak« tulajdonitanunk. A legtöbb darwinista iró e zászló alatt evez. Ennek a felületességnek leghangosabb tipusa Haeckel.

A visszaélés maga-magát itéli el s emészti föl; fölösleges arra szót is pazarolnunk. De vegyük magát a komoly természettudományt s kutassuk befolyását a vallási életre.

A természettudománynak befolyása a vallási életre két irányban érvényesül, az egyikét szubjektivnak, a másikát objektivnak mondanám. Az előbbi alatt azt értem, hogy a természettudománynyal való sikeres foglalkozás az embernek lelkületére, hajlamaira, mondjuk psychologiájára hat; az utóbbi alatt az objektiv föladatot értem, melyet az értelemnek, a nehézségeknek magyarázásában s a természetnek s az embernek mélyebb fölfogásában meg kell oldania. A természettudomány bénitólag hathat a vallásos irányzatra mint hajlamra, mint érzületre azok miatt a benyomások miatt, melyeket a lélekre tesz, — ez a szubjektiv elem; s bénitólag hathat azok miatt az igények miatt, melyeket a természetnek mélyebb fölfogása nyomában a vallásos elmélyedés iránt is emel; ez az objektiv elem.

Vegyük az elsőt!

A természet az, amit világnak hivunk. A nagy fölfödözések és föltalálások a természettudományok mezején elkápráztatják az embernek szemeit s csodálatos ingert gyakorolnak lelkére. A természetnek nagysága s erőinek hasznositása imponál az embernek. A lélek szinte vivódik a benyomások e szikrázó özönével, mintha nem is győzné befogadni s lefoglalni az eléje táruló világot. Ez a világ oly nagy s oly mély, hogy a legnagyobb tehetségek gyümölcsöztetőleg fektethetik bele munkaerejüket; tényleg óriási munkát végeznek is, mely azután közvetlenül mint hóditás, mint az emberi szellemnek győzelme anyag és erők fölött mutatkozik be a világnak. Ettől a nagy értelmi munkától, mely a természet kihasznositását veszi czélba s melynek vivmányaitól finomul az élet s halad az emberiség, szinte elhalaványodik az a másik értelmi munka, mely a metafizika ködébe vész s mely mindenféle kiadásban a tulvilágba irányul.

Ime a nagynak s mélynek fölismert természet mint az Oczeán ingerli s csalogatja a partján ülő embert, mintha mondaná: itt is vannak mélységek; duc in altum, evezz ki a mélyre! Az érdeklődés, az inger, a vágy, az ambiczió, a kiváncsiság a világ figyelmét a természetre forditja, aminek

következtében az emberiség psychologiája bizonyos meghidegülést mutat a hit, s a vallási élet iránt. Mondjuk: az ember világias lesz; ez értelemben igaz, amit Burckhardt mond: »die Fülle von Reiz, welche die Entdeckung der äussern und der geistigen Welt auf den Menschen ausübt, macht ihn überhaupt vorwiegend weltlich.« (i. m. II. 261.) Az ember fölfödözi a természetet, fölfödözi önmagát s az életet; csoda-e, ha ez az uj világ reá nagy benyomást gyakorol, melytől a régi világ s a megszokott gondolata a tulvilágnak fényét veszíti? A fölfödözések nyomában uj gondolatok, uj törekvések, uj sejtelmek s világtervek járnak; mindezek a hangulatos benyomások a »világnak« jegye alatt állnak; csoda-e, ha világiassá teszik a lelket?!

Az elhidegülésnek e jelensége a világtörténelemben nem fehér holló. Mindannyiszor találkozunk vele, valahányszor a közérdeklődés másfelé fordul. Igy volt ez a renaissance korában, midőn uj gondolatok özönlötték el az emberek fejét a természetről s az emberiségről; igy van az most, midőn a természet kihasznositása s az emelkedő társadalmi osztályok érdekei tartják fogva az emberi gondolatot s igy lesz ez még ezentul is, s bátran mondhatjuk, hogy akárhányszor. Maga a dolog, amelyről szó van, nem ellenkezik a vallással, de a benyomás, melyet a lélekre gyakorol, olyan, hogy tőle tényleg csökken a vallás imponáló nagysága s az iránta való érdeklődés.

Ezt a psychologiai hullámzást szem előtt kell tartania annak, ki a kor lelki életét helyesen akarja megitélni. Az megérti azt is, hogy mivel benyomásokról s azoknak hullámzásáról van szó, ezek a lelki állapotok nem maradandók s bizonyos idő mulva elváltoznak. Találóan jegyzi meg erre nézve Burckhardt: »Wie bald und auf welchen Wegen den Menschen das Forschen zu Gott zurückführen, wie es sich mit der sonstigen Religiosität des Einzelnen in Verbindung setzen wird, das sind Fragen, welche sich nicht nach allgemeinen Vorschriften erledigen lassen.« (i. m. II. 264.)

Ez volna az az elváltozás, melyet a természettudomány jelenleg a lelkületre gyakorolt.

Meg vagyok győződve, hogy ez a csábító, egyoldalu befolyás nem érvényesül sokáig s hogy már elérte kulminációját; az ár apadóban van. Leginkább illusztrálja ezt az a józan fölfogás, mely a természettudományban a Darwinizmussal szemben tért foglal; nem mondom a leszármazással, hanem a Darwinizmussal szemben. Nem hivatkozom Wigandra,[1] K. E. v. Baerre,[2] Nägelire[3], kik kezdet óta ellenezték a Darwinizmust, hanem azokra, kik az utolsó évtizedben foglaltak állást ellene, ilyenek Claus, Driesch, H. B. Orr, Dubois-Reymond, Quatrefages, Henslow, Yves, Delage, G. Wolff, A. Goette, Fleischmann, Weismann, Reinke, O. Hertwig és Stumpf. — Keményen itél ezek közül Driesch[4]: Etwa gar noch auf die Prätensionen der widerlegten sogenannten Darwin'schen Theorie einzugehen, wäre eine Beleidigung des Lesers. Es genügt hier den Titel dreier Schriften zu nennen: Wigand, Der Darwinismus und die Naturforschung Newton's und Cuvier's; Nägeli, Mechanisch-physiologische Abstammungslehre; Wolff, Beiträge zur Kritik der Darwin'schen Lehre. Biologisches Centralblatt. X. Wann wird man einmal anfangen, diese und andere Werke zu berücksichtigen und aufhören, in der Darwinischen »Theorie« ein gesichertes Gut der Wissenschaft zu erblicken?« Driesch a Darwinizmust a XIX. század egyik kuriozumának tartja; a másik kuriozum szerinte a Hegeli filozófia; »beide sind Variationen über das Thema: Wie man eine ganze Generation an der Nase führt«. Elszánt és kemény itélet! — Henry B. Orr angol természettudós, a természetes kiválasztást nem tartja a haladás eszközének; szerinte a kiválasztást inkább a fejlődés korlátjának kell tartanunk bizonyos irányban, de nem láthatunk benne hathatós tényezőt, mely a haladást előmozditja. — Dubois-Reymond az ő utolsó beszédében, melyet még kiadott, bevallja, hogy a mámor s a lelkesültség

[1] Wigand, Der Darwinismus und die Naturforschung Newton's und Cuvier's. 1876—77.

[2] Lásd Stölzle, K. E. v. Baer und seine Weltanschauung. 1897.

[3] Nägeli, Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. 1884.

[4] Driesch, Die Biologie als selbstständige Grundwissenschaft, 1893. 31. l.

kábulása, melybe a Darwinizmus a világot beleringatta, tünőfélben van, mert a rendszernek bizonyitékai ellen egyre több kétely támad. — Herbert Spencer annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a természetes kiválasztás nem tölti be a hozzáfüzött eseményt; Weismann tagadja a szerzett tulajdonságoknak átöröklését. — Igy állván a dolog, Dubois-Reymond fölveti a kérdést, hogy mindezek után mi legyen a természettudósnak világnézése s arra az eredményre jut, hogy nem lehet más, mint a supernaturalizmus. Ez alatt érti az Istennek, mint ős oknak megvallását. Isten teremtette az anyagot s fölszerelte azt mindazokkal az erőkkel s kellékekkel, melyek az őssejtnek adtak létet s kedvező körülmények közt ugyanannak az őssejtnek olyatén kifejlést, hogy az ősbacillusból pálmaerdő, s az ősmikrokokkosból Suleika kecsessége s Newton agyveleje fejlődött ki. Ez uton beérnők a teremtésnek egyetlen egy napjával, s a régibb s az ujabb vitalismus kizárásával, tisztán mechanikusan magyaráznók a szerves természet keletkezését.[1]

Quatrefages is látja közeledni a Darwinizmusnak végső napját: »Peut-être le jour n'est il pas très éloigné ou le darwinisme, si bruyamment acclamé naguère, sera simplement mis au rang des hypothèses diverses par les quelles on a cherché à expliquer l'origine des espèces, peut-être alors voudra-t on faire rejaillir sur l'oeuvre entiére et l'auteur le discredit qui aura atteint ses theories«.[2] Henslow határozott ellensége a kiválasztásnak, mint fajképző tényezőnek.[3] Yves Delâge a kiválasztást alárendelt elemnek tartja, mely képtelen az életet fejleszteni.[4] G. Wolff, ki már 1870-ben éles kritikát mondott a Darwinizmusról, utóbb, kivált Weismann műveinek birálásában abbeli reményének adott kife-

[1] Sitzungsberichte der kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Jahrgang 1894. Zweiter Halbband. p. 638.

[2] Quatrefages, Darwin et ses précurseurs francais. 1892. 289. l.

[3] Idézi Weismann, Ueber Germinalselection etc. 1896. 65.

[4] Yves Delâge, La structure du protoplasma, et les theories sur l'heredité et les grands problèmes de la biologie générale. Paris 1895.

jezést, hogy nemsokára teljesen leszerelhetjük a Darwinizmust.[1]

A. Goette már nem ragaszkodik a Darwinizmushoz s a leszármazás magyarázatainak teljes szabadságot követel: »In der That wird der Name Darwin einen Markstein in der Geschichte unserer Wissenschaft bilden, nur nicht in dem Sinne, als wenn die Descendenzlehre von ihm herrührte; ihm gebührt aber das grosse Verdienst, die Wahrheit der Descendenz evident gemacht zu haben, und diese Bedeutung wird der Name Darwin für alle Zeit behalten. Die Beweisführung aber, die er zu jenem Zwecke unternahm, das was man schlechtweg den Darwinismus nennt, gilt schon heute nicht mehr allgemein für einwandfrei, und dürfte in nicht zu langer Zeit anderen Auffassungen weichen«.[2] A. Fleischmann még kiméletlenebbül bánik el a Darwinizmussal s hegyibe még a leszármazást is regényszámba menő költészetnek minősiti.[3] Legkevésbé rokonszenveztek a botanikusok a Darwinizmussal; Wigand már a hetvenes években üzent neki hadat, a legujabban ismét Kerner v. Marilaun Bécsben s J. Reinke Berlinben nyilatkoztak ellene. Miután Reinke fölhozta Nägeli, Sachs, Dubois-Reymond, Baer, Askenasy, Herbert Spencer, Krönig, Wolff nehézségeit, arra a következtetésre jut: »Dass aber durch die obigen Mittheilungen aus der am Selectionsprincip geübten Kritik die Hauptlehre Darwin's auf das tiefste erschüttert wird, dürfte sich ohne weiteren Commentar ergeben«.[4]

Igy állnak ez idő szerint a Darwinizmus chance-ai! Botanikusok, zoologusok, physiologusok fönhangon hirdetik, hogy a Darwinizmus nem oldja meg a leszármazás problémáit s a czélszerü alakulásnak titkait föl nem tárja. Másfelé fordul tehát a gondolat iránya s az életnek mélységein okulva ez az irány elfordul a mechanizmustól s mélyebb

[1] G. Wolff, Der gegenwärtige Stand des Darwinismus. Leipzig 1896. 28. l.

[2] A. Goette, Ueber Vererbung und Anpassung. Rectoratsrede. Strassburg 1898. 22. l.

[3] A. Fleischmann, Lehrbuch der Zoologie. Wiesban 1898. 379. l.

[4] J. Reinke, Die Welt als Thut. Berlin 1899. 385. l.

elvek fölvevésével kezd rokonszenvezni, beigazul rajta a Nietzschei szó:

»Die Welt ist tief,
Viel tiefer als der Tag gedacht«;

s mélyértelmünek találjuk Burckhardtnak föntidézett gondolatát is: »Wie bald und auf welchen Wegen den Menschen das Forschen zu Gott zurückführen, wie es sich mit der sonstigen Religiosität des Einzelnen in Verbindung setzen wird, das sind Fragen, welche sich nicht nach allgemeinen Vorschriften erledigen lassen«. A világ bizonyára fordul, de fordulatait előre meg nem jelölhetjük; a Darwinizmus körül 50 év alatt teljesen megfordult.[1]

Térjünk át már most a másik elemre, melyet ugy jellemeztem, hogy az elmélyedő természettudomány a vallási élet elmélyedését is követeli, amit pedig nagyobb értelmi tevékenység nélkül eszközölni lehetetlen.

A természettudomány mélyebb ismeretet nyujt a természetről s tüzetesebb fölvilágositással kezd szolgálni a földnek s az életnek történetéről; kitágitja ismereteinknek látóhatárát s a naiv, emberi fölfogást sok helyütt leszereli. Gondoljunk például a középkori ember nézeteire a földnek központi helyzetéről a világban vagy a Mózesi kozmogoniának hat napjáról. Az ember e nézeteket a szentirásban is olvasta s azokat a vallásos érzés szentélyébe állitotta bele. Nem voltak ezek dogmák soha, de az ember hozzászokott a szentirás idevágó helyeinek ilyetén fölfogásához. Az egyik gondolat a másikat adja. A föld központi helyzetével összeköttetésbe hozta a hivő az egész mindenséget, a napot, holdat és csillagokat s azt gondolta, hogy ez mind csak miatta van s ha a csillagok fényének nem is tulajdonithatott valami különös befolyást a földre és saját maga életére, legalább mécsesekre vagy ragyogó ékkövekre ismert bennük, melyekkel a Teremtő az éj homályát és disztelenségét tarkitani kivánta. S ezek meleg, bensőséges gondolatok voltak. Az Ur Isten közelebb látszott lenni mint most, mikor a föld oly kicsinynyé s mi magunk

[1] R. Hölzle, A. v. Kölliker's Kritik des Darwinismus u. der Darwinismus an der Jahrhundertwende. Wissenschaftl. Beilage zur Germania. Nr. 41.

a semmiséghez közel álló parányokká törpültünk. Hol van az az Isten, ki ugy viselte gondunkat, hogy a nagy világban mi voltunk a szeme fénye s ki ugy szeretett minket, hogy a napot melegitő kemenczéül és ragyogó mécsesül, a holdat éji óramutatóul s havi időjelzőül s a csillagokat aranyszegekül tüzte az égboltra? hol van az a szerető, az a minket kegyelő s érzésünkhöz oly közel álló Isten? mintha távol, nagyon távol esnék tőlünk?!

Igy érez az ember, aki az Istent is embernek gondolja, ha nem is vallja be azt. S mialatt igy érez, hideg, sötét lesz körülötte a világ; idegenben áll szive érzelmeivel s inkább küzdeni, mint szeretni készül!

S valóban távolabb áll-e már most a végtelen Isten a természet nagyságát fölismerő hivőtől, mint azelőtt? Nem áll távolabb; most is kimondhatlanul közel áll; közel annyira, hogy benne vagyunk, mozgunk, élünk; közel annyira, hogy a világ, ez a nagy világ is végtelenül kicsiny s nem is jön számba az a különbség a csillagok valóságos távolsága s a gyermek képzeletébe vetődő méreteik közt; de az embernek igazabb, teljesebb képet kellene alkotnia magának a végtelenről s nem volna szabad beérnie az emberi alakra faragott Isten-képpel. Annak a valóságos végtelennek semmi sincs messze, semmi közel; az a végtelen ki nem merül; szeretete nem csökken, ha egy embert melenget vagy milliót, egy világot teremt vagy milliót. Korrigáljuk ki s tágitsuk ki az Istenről való gondolatainkat s vallásosságunk nem fog lehülni, hanem inkább lángra gyulni.

Csakhogy képes-e a metafizikai gondolkozáshoz nem szoktatott ész erre? Vagy legalább nem melegednék-e föl hamarább vallásos érzésre, ha az emberi gondolatok és nézetek bölcsőjében ringatná bele magát az Isten szeretetébe?!

Ime egy nagy munka, nagy átalakulás, vagyis inkább behatolás vár a vallásos életre: mélyebbé, igazabbá, mondjuk, metafizikaivá kell válnia. A természetnek mélyebb ismeretével csak elmélyedő s az Istent igazabban koncipiáló vallásosság tarthat lépést.

Az együgyü, alázatos hit a fizikai valóság terén is a

szentirásból olvasta ki nézeteit s belőle alkotta világnézetét nemcsak az Istenről s kegyelméről, hanem a föld történetéről s a napnak utjáról. A szentirás köznyelvéből akarta megtudni, vajjon a nap áll-e vagy nem, s Mózestől tudakolta, vajjon a teremtés hat csillagászati nap alatt ment-e végbe? s aszerint, amint e kérdésekről tájékozódhatott a szentirás alapján, megalkotta s megszerette nézeteit. Ez az eljárás s ez a gondolkozás azt eredményezi, hogy az ember a szentirásnak igy értett fölvilágositásaival beérte s hitével mint egy aranyos kupolával befödte a világot s önmagát s megpihent alatta. Mikor aztán e kérdéseket önállólag s külön tanulmányozta s a hagyományos feleletek helyett más nézetekre bukkant, ugy tetszett neki, mintha ez az aranyos kupola fölemelkedett volna széditő magasságba s mintha sugárzásával már nem birná átfogni s földeriteni az életet.

A hit elvonulni, az Isten távolodni látszik. Előbb itt köztünk dolgozott; teremtett fát, füvet, bokrot; formált állatot, pikkelyes halat, aranytollu madarat s most valahogy a természetnek titokzatos mélyeiben plasztikus életerőket sejtenek, melyek a Teremtőtől létbe hiva, ismeretlen átváltozások utján a teremtés sorait alkotják, s hol maradt a Teremtő Isten? nem gyúr, nem emel, nem kever, nem formál? s ha ezt nem teszi, hát mit tesz? mit tesz az, hogy teremt?

Ime az egyszerü hit az Istent mindig fizikai oknak, fizikai hatónak módjára gondolja, s mikor itt is, ott is be kezdi látni, hogy az Isten nem fizikai ok, s hogy nem lök, húz, nem emel semmit, hanem az mind a természet erőivel történik, úgy érzi magát, mintha az az Isten messze elvonulna, messze az Epikuri isteneknek távoli világába. Pedig ismétlem, »non est procul ab unoquoque nostrum«; de az Isten nem fizika, nem a természet, hanem a természeten túlfekvő s mégis a természetben élő végtelen valóság, mely a természet lényegét átjárja, létét és lehetőségét hordozza, melyből való minden, s mely nélkül tényleg is, lényegileg is s tevékenységben is, semmi sem létezik. Olyan az Úr, mint a kétszerkettőnégy; olyan mint a szükségesség s a lényegesség a kör vagy a háromszög képletében; általa van, áll és hat minden.

Ez az igazi metafizika. E metafizika erejében van és működik minden; de ez a metafizikai ható lökve, nyomva, emelve, lendítve nem lép föl önmagában sehol; ahol föllép, *ott csoda történik.* A csoda pedig csoda és nem természet. A szellemi, az erkölcsi világban van az Istennek külön befolyása a lelkekre; ezek a befolyások különálló aktusai az Istennek, de ép azért természetfölöttiek s nem természetesek s ezeket kegyelemnek hivjuk. Ezektől eltekintve az Istennek *fizikai hatásait* csodáknak tartjuk; a csoda nem a természetnek, hanem közvetlenül az Istennek aktusa.

Tehát a természet folyásában, mondjuk még világosabban, a mechanikai történésben, az Isten nem tol, nem lök, nem emel semmit; tapintani, megfogni, mérlegelni ezt az erőt nem lehet; őt magát nem a fizikai konstatálás, hanem a metafizikai gondolat ismeri föl. Az ismeri föl a lét czélját, az élet erkölcsi törvényeit, a világ rendjét, a gondviselést; de mindezt nem úgy gondolja, mintha egy tologató, foltozgató, rendezkedő Úrnak műve volna, hanem mint metafizikai hatót, mint czélt, mint szabad akaratot fogja föl a természetes történésnek keretében.

Az erkölcsi világ is a fizikának keretébe van beleszőve; ott ébred öntudatra, ott akar, ott érvényesül, ott küzködik és zúzódik, ott vágyik és imádkozik; hogyne, hiszen a lélek is a világban van! S most figyeljünk e küzködő léleknek imájára! Mit kér? Szárazság van, esőt kér; vihar van s szentelt gyertyát gyújt, hogy a villámtól megmeneküljön! Nézzétek ezt a meleg, bensőséges, közvetlen hitet s épüljetek rajta; de azután kérdezzétek: hát mit akar ez itt, s hogyan, mily behatás által akar a dolgok történésébe befolyni? Bizonyára nem mechanikus behatással, hanem metafizikaival, mondjuk: behatással a gondolat s az akarat révén.

Igen, de már csak nem gondolja, hogy kérésére belenyul az Isten a felhők járásába, hogy megforditja a szél irányát, hogy felhőt küld s megváltoztatja a légsúlyt s esőt ad a száraz földnek? Vagy igazán gondolja azt? S ha gondolja, vajjon ezt a vallásos hiedelmet nem szoritja-e majd

ki a meteorologia, mely valamikor ki fogja mutatni, hogy ez mind a mechanikai történés útján váltódik ki?!

Felelet: az egyszerü hivő igenis azt gondolja, hogy az Isten belenyul a felhők közé s ha buzgón imádkozik, esőt ad a szárazföldnek s megint kideriti az esős, felhős eget, ha erre szükség van. Közvetlen, szó szerint való értelemben veszi Salamon szavát: »Ha bezárva lesz az ég és eső nem esik büneik miatt, és imádkozván e helyen bűnbánatot tartanak a te nevedben . . . hallgasd meg őket a mennyben . . . és adj esőt földedre.« (Kir. III. v. 8, 35, 36.) S ha nem imádkoznak? akkor talán esőt nem kapnak. Mondom, az egyszerű hivő ezt igenis igy érti, hogy imádsága miatt ad az Isten esőt s ha nem imádkoznék, nem adna; lehetséges, hogy közvetlen belenyulást is gondol magának Isten részéről a felhők s a szelek s a villamos feszültség állapotába, s hiszi, hogy ezt az állapotot Isten most megváltoztatja s a változás következtében eső esik a földre. De ez merő anthropomorphismus, s az Istennek ember-formára való elgondolása. Anthropomorphismus elképzelni az Istent, hogy most tesz valamit, miután kérik, amit nem tenne, ha nem kérték volna. Az igazi, metafizikai fölfogás a következő: a világrendbe igenis föl van véve az erkölcsi tényeknek befolyása, tehát a kérés, az érdem, az erény érvényesülése a fizikában, de nem olyképen, mintha a fizikában nem menne minden a mechanikai szükségesség rendjén s mintha most már ezen változtatni lehetne, hanem olyképen, hogy a mindent rendező isteni tudásban ezek a valóságos faktorok, ezek a kérések is intézték a világ rendjét.

Az olvasó azt mondja erre: ha igy áll a dolog, akkor szárazság idejében eső fog esni akkor is, ha nem imádkozom, mert már igy van beállitva a rend, s az Isten azt most már nem változtatja meg.

Az ilyen nehézségek mind anthropomorphizálnak; mindig az emberi ismeretet s intézkedést, az időben való egymásutánt tulajdonitják az Örökkévalónak, kiben idő s egymásután nincs, s ki előtt az eshetőségek, az hogy valaki imádkozik, aki azt is tehetné, hogy ne imádkozzék,

s megforditva, az, hogy valaki nem imádkozik, aki tehetné, hogy imádkozzék, latba nem esnek; előtte csak az van ami van; ami csak lehetne, az nincs; mert hiszen, ami csak lehetne és nincs s nem is lesz, az egyáltalában nincs s nem hat. Képzeljük az egész világot elmultnak; mondják meg nekem: mi van abban az elmult világban megrögzitve? mi gyakorolt befolyást, mi érvényesült? az, ami volt vagy az, ami lehetett volna? ugy-e, hogy az, ami volt; mert ami csak lehetett volna, az nem hatott s az nem jött számba.

Az Örökkévalónak tudásában a való áll tényezőként, akár szükségképen, akár szabadon történt: ami csak lehetett volna, az nincs, az nem érvényesül.

Az emberi ész a történést szükségképen egymásután fogván föl, s hozzá a szabadakaratot olyannak, mely másképen is tehetne, mint ahogy tényleg tesz, okvetlenül megbotlik s belebonyolódik az isteni tudásnak e szövedékében; de tudnia kell, hogy az emberi tudásnak egészen más természete és rendje csinálja a zavart!

Theologusok számára meg kell még jegyeznem, hogy talán az eső vagy dögvész vagy földrengésre vonatkozó imák úgy is érthetők, hogy az Isten mégis csak tényleg belenyul az *ima miatt* a mechanikai hatók közé, s hogy nemcsak a kezdet óta, a teremtés óta befektetett erők mechanikai lebonyolódása játszik itt szerepet, hanem új, isteni aktusok lépnek föl, melyek az erők mechanikájára hatnak.

Lehet, hogy igy van, lehet hogy nincs igy; erészben is a tudomány lesz fölvilágositónk. De ha igy van, akkor ez aktusokat nem lehet csodáknak tartanunk s következőleg ezt a fölfogást sem lehet azzal elütnünk, hogy az esőre, vagy földrengésre vonatkozó imák folytonos csodákat kérnek; hanem ez esetben ez isteni benyulások valóban a jelenleg fönnálló rendhez tartoznának, nem kevésbé, mint az erkölcsi világban érvényesülő behatások, melyeket kegyelemnek hivunk. Csodák tehát nem volnának, bár természetfölötti benyulások volnának; mert a csoda *nemcsak természetfölötti behatás,* hanem *a jelen rend keretén kivül álló s természetfölötti behatás.* A dolgok természetének, például, a

felhők, a légsúly, a villamos feszültség természetének rendjén ugyan kivül áll az isteni behatás, de az egész világnak, az anyagi s az erkölcsi világnak rendjén kivül ugyanaz az isteni behatás nem állna az esetben, ha az Isten úgy akarta volna, hogy az imának, az erkölcsi világ fölemelkedéseinek megfeleljenek új, s a mechanikába befolyó, isteni aktusok.

A döntő szót e kérdésben még ki nem mondhatjuk. De ki ne látná, hogy mily metafizikai elmélyedésre van szükség, ha az imának s a kérésnek viszonyát az Istenhez s a világ rendjéhez fölfogni akarjuk. Az eredmény nem az lesz, hogy ne imádkozzunk, sem az, hogy az imát képtelenségnek nyilvánitjuk, hanem igenis az, hogy belátjuk a krisztusi szónak átvitt értelemben vett találóságát: duc in altum, evezz ki a mélyre! Ne csodálkozzunk azon, hogy mikor minden elmélyed körülöttünk, hogy mikor a tudományok behatolnak a dolgok rejtekeibe, s a világ mélyeibe: ugyanakkor a vallás sem lubiczkolhat a naiv fogalmak és közvetlen érzések sekélyes vizein, hanem annak is el kell mélyednie. El kell mélyednie az Isten ismeretébe, föl kell fognia az isteni élet s az emberi élet, az isteni gondolat, akarat s az emberi gondolat s akarat közti végtelen különbséget, mely dolgokról nekünk ugyis csak hozzávetőleges, csak hasonlatosságszerű fogalmaink vannak; árnyképekkel dolgozunk; de a tökéletlen ismeret mögött örök s végtelen valóság rejlik, melynek szinről-szinre való látása után vágyódunk.

S ugyan hát hidegebb, ridegebb lesz-e a vallás e mélységekben s nem válik-e annál bensőségesebbé s borzalmasabbá, minél mélyebbre hatolunk! Mondhatja-e valaki, hogy az a naiv, anthropomorph vallás, mely az Istent embernek gondolja, igazibb megnyugvást szerez s a lelkeket jobban tölti ki? Ez a tudatlanság s az öntudatlanság evangeliuma. Ez ugyanaz a bölcsesség, mely a gyermeket mondja a legboldogabbnak, s a legnagyobb boldogságot, a tudást, az örömöt s az élvezetet a gyermek araszával méri. No, amit igy mérnek s kimérnek, az sok nem lehet. A boldog-

sághoz a jónak, az örömnek és élvezetnek lelket kitöltő teljes öntudata kell; az élet s nem az álom a boldogság állapota Épp igy állunk a vallással: keressük aminél tetjesebb s kegyelmesebb korrekturáját a naiv fogalmaknak; hozzuk öntudatunkra a próféta szavát, hogy amennyire távol áll az ég a földtől, annyira távol esnek a mi gondolataink az Istentől, s mégis úgy érezzük, hogy mivel végtelen, kimondhatlanul közel áll hozzánk, áthat, eltölt, tart a létben, s kimondhatlanul s rajongón lehet őt szeretni, benne gyönyörködni, érte hevülni lélekben!

Nem lesz ez úton hidegebb s ridegebb a vallás, de mivel tényleg elveszti naivabb formáit, azért többeknek hidegebbnek látszik, némelyekre nézve pedig, akikben a vallásos elmélyedés nem tud lépést tartani a tudománynyal, a vallás el is vész; képtelenségnek, lehetetlenségnek, meghaladott álláspontnak nézik.

Ebből a szempontból mondom azt, hogy a természettudományok behatása alatt a modern közönség vallásos érzülete mintha elváltozott és sérülést szenvedett volna. Értjük már, hogy ez elváltozást minek tulajdonitsuk: a vallásnak is elkell mélyednie, egyik-másik naiv fogalmon túl kell adnia; mialatt pedig ez a kialakulás folyik, addig az embereknek gondolkozniok s törniök kell magukat a mélyebb fölértés után s nem szabad az egyoldalú benyomások szélsőségével a legmélyebb dolgok fölött pálczát törniök. S hogy ők ne törjenek pálczát, mondjuk ki tisztán, világosan, hogy a dolgok hogyan állanak s ne ragaszkodjunk a hagyományos naivitásokhoz, mihelyt mélyebb értelmüket fölfogtuk. Ez a föladatunk a mózesi kozmogoniával szemben is!

Képzelhetjük ugyanis, hogy a modern irodalom és a napi sajtó behatása alatt álló szellemi világ, melynek a természettudományok imponálnak leginkább vagy talán kizárólag, mily kisértetbe esik, ha a kereszténységet a természettudományok vivmányaival szembe állitva látja, vagy ha úgy tetszik neki, hogy az nem rokonszenvez velük. Ezektől a teljesen hiábavaló látszatoktól és benyomásoktól óvni kell a hitben gyönge nemzedéket. E szükségletnek illusztrá-

lására nem hozhatok föl találóbbat, mint azt az anketet, melyet Németországban a protestáns munkások közt rendeztek, hogy az »iparos-munkásoknak vallás-erkölcsi gondolatvilágát« kipuhatolják. Iveket osztottak szét, melyeken érdekes kérdésekre kértek feleletet. A kérdések ilyenek voltak: 1. mit tart az egyházról s a papságról? 2. mit a prédikálás értékéről? 3. mit az ünnepekről? 4. a szentirásról? 5. Istenről, világteremtésről és csodákról? 6. mit a halálról s a halál után való életről? mit a keresztény jótékonyságról? 8. mi az ideálja az embernek? s hogy kell az embernek kialakulnia, hogy a szó nemes értelmében igazán derék ember váljék belőle? Ezeket s más hasonló kérdéseket intéztek; említenem sem kell, hogy ez az ankét protestáns részről tartatott meg. Ennek az ankétnek eredményét az 1898. evangelikus-szocziális kongresszus tárgyalta. A minket érdeklő pontra, hogy mit tart Istenről, világteremtésről és a csodákról, szintén érdekes feleleteket adtak. Az Istent illetőleg, szinte megindító látni a metafizikai érzéknek kipusztithatlan erejét, mely bármiféle tévelyek daczára mégis az Isten felé igazodik s az útbaigazitást nemcsak nem zárja ki, hanem készségesnek látszik elfogadására; de a mi a mózesi kozmogoniát illeti, sajnálkoznak, hogy az evangelikus egyház ragaszkodik a régi magyarázathoz, s kivánják, hogy a konfirmáczióra való oktatásban a mózesi teremtéstörténetet ne mint történetet, ne mint történeti elbeszélést adják elő a világfejlődésről, hanem mint vallási tant a Teremtő Istenről. »Es wird ein grosser Fortschritt sein — mondja a különben teljesen racionálista Harnack, — wenn est dahin kommt, dass der Schöpfungsbericht lediglich nach der religiösen Seite gewerthet wird.« Ez az, amit mondtam, vallási oldaláról kell a Mózesi elbeszélést vennünk, mint kifejtését annak a hitnek: Isten az Úr, Belőle van minden, övé minden: szolgálj neki.

Valóban a modern gondolat e szükségletének meg kell felelnünk. A mózesi teremtéstörténetet vallási oldaláról kell bemutatnunk s nem geologiai, palaeontologiai vagy asztronómiai tartalma szerint. Az iskolákban ezt világosan meg

kell mondani s miután a theologia ezt a fölfogást ugyis magáévá tette, juttassuk a müvelt néprétegekbe nem a betüt, hanem az értelmet. Ezt kivánja a haladó müveltség, mely e kérdéseket megbolygatta s veszedelmesen gyanakodnék s bizalmatlankodnék, ha hallgatva és huzakodva azt a benyomást ébresztenők, hogy a szentirást e helyen is betüszerint s mint történeti elbeszélést kell értenünk.

Ezzel az észszerütlen tartózkodással csak a vallásnak ártanánk, mert megkötnők az emberi gondolatot ott, ahol azt megkötni nem szabad. Amit érteni s magyarázni lehet, rajta, értsük át; magyarázzuk meg. Szivárogjon a tudomány fénye mindenfelé; nyissunk neki ajtót-ablakot. De a mellett neveljük azt a mélyen vallásos szellemet, mely a legmélyebb tudománynyal is megfér; sőt mely sehol és senkiben sem emelkedhetik oly tiszta és fölségesen nyugalmas öntudattá, mint éppen abban, ki mélyen lát a tudomány szerint is. Ugyanez a kimélyitett vallásos irányzat képesiti és segiti az embert a legnagyobb problemáknak tiszta s lehetőleg világos látására; már amennyire ott látni lehet, ahol az emberi lángész is azzal a sóhajjal konyitja le fejét: Mehr Licht!

De ha rá is mutattunk a modern kornak vallási krizisére, mely elmélyedést s mély felfogást sürget; ha meg is engedtük s magunk is sürgettük, hogy az igazabb s mélyebb fölfogással meg nem egyező, naiv nézeteket tisztáznunk kell: azért a keresztény álláspont megdönthetlen szilárdságában megmarad ezentul is; helyzetünk nem változik s mi föltétlen odaadással s még fokozottabb bizalommal rábizzuk magunkat a *kinyilatkoztatásra*, *Krisztusra* s az *egyházra*.

A vallási életnek ez inventáriuma a régi, abból a tudomány nem selejtezett ki semmit, semmit, egy mákszemnyit sem.

Vallás van és lesz; ez a lélekből fakad, mint ösztön, mint sejtelem, mint metafizikai érzék, mint gondolat, mint odaadás; nem egyéb az, mint az értelmes léleknek eligazodása a világban s a végtelenségben.

Krisztus nekünk az igazság, a jóság, a szentség, a kegyelem, az üdv. Emberi természetben az isteni valóság, mely

után vallásosságunk vágyott, melyet hitt, mely után tapogatózott a tudás s a törekvés labirintján keresztül.

S az egyház? az nekünk az az intézmény, melyben a krisztusi tan és kegyelem le van téve! A Christos-nak, a Fölkentnek életet adó s gyógyító kenete ez alabastrom edénybe van zárva; mindenki élvezheti, de azt szétönteni nem szabad. Az Ur maga gondoskodott róla.

Bár tisztába jutna a modern gondolat e három nagy valósággal: Vallás, Krisztus, Egyház iránt! Bár értené meg önmagát, megértené akkor ezeket is!

Értse hát meg magát, értse helyzetét; értse, hogy az ember haladás és tudomány daczára is csak az, ami eddig is volt, hogy a föld föld, az ég ég, s az ember ember maradt.

A természet tüzetesebb fölismerése, a technika haladása, a fölhalmozódott találmányok és fölfödözések megváltoztatták a föld szinét; kijavitották a természetről való ismereteinket, kiemelték a népeket elzárkózottságukból; de az emberi lélek természetét meg nem változtatták s a szivnek szükségletei s az életnek ösztönei a régiek. Az ősrégi kérdések, hogy mi e világnak s e létnek értelme, hogy honnan jött s hová megy, hogy minek élünk, ezek a kérdések ugy ragyognak bele az ember gondolatvilágába, mint az álló csillagok a mi naprendszerünkbe: mondhatjuk róluk, hogy más világba tartoznak, de le nem akaszthatjuk azokat egünkről soha. Soha! A metafizika ott van az emberi gondolat első ébredésében s mikor az ember kinyitja száját s beszélni akar, az első szó a fizikus, az asztronomus, a chemikus, a geologus ajkán egy metafizikai fogalom: a lény, valóság, lét, okság, melyeket senki sem lát, senki sem ismer s nem is ismerhet önmagukban, melyeket csak sajátságaikban, tehát reánk való hatásaikban ismerünk. A mi ismeretünkből lépten-nyomon kibujik a metafizika, mint a szeg a zsákból, s aki abból kivetköződni készül, hasonlit ahhoz, ki önmagának árnyékától menekszik. Ez ablakon át nyilik a kilátás a végtelenbe s ez ablakot lefátyolozni nem lehet, sem pesszimista, fekete függönyökkel, sem Nietzschei káromkodásokkal. S

minek is volna azt lefüggönyözni? Vagy mily alaptalan s fölösleges azt remélni, hogy a modern életnek forgalma, ez a rohamosság, az idegeknek ez ostromállapota, a gazdasági élet küzdelmeinek kuszált szövedéke másfelé foglalkoztatja majd az embert? Nos és azután? Kitölti-e a metafizikát s oltja-e a léleknek égető szomját, mely a végtelenbe néz s lát akkor is, ha behunyja szemét? Vagy megjött-e már az 1000 éves ország melyben nem érzik már, hogy mi a megváltás, mert bünük sincs? Ugy nézünk-e ki? S oly sikerrel járt-e köztünk a bünnek s a megváltásnak tagadója, »der grosse Jasager,« Nietzsche? járt s eltalált . . . a bolondok házába.

Tehát mi kell nekünk tudományon, művészeten, kulturéleten kivül? élet, mely nemcsak a természettel ölelkezik, hanem Istennel is, azzal a másik, fizikán tul fekvő valósággal. Ez psychologiánk; igy érzünk s nem tudunk másképp. Bőrünkből ki nem bujhatunk.

Ezt érzi minden gondolkozó, mert a gondolatnak metafizikai vére van. Ezt érzi, akár botanikus, akár asztronomus legyen; csak ne káromkodjék, mint Nietzsche s ne őrjöngjön mint Haeckel. Ha hideg és mérsékelt mint Saporta, akkor igy fog beszélni:

»Wenn man aber von Erscheinung zu Erscheinung sich über die veränderlichen und zunächst liegenden Dinge der Aussenwelt erhebt, so scheint es, als müsse man nothwendig zu einer unveränderlichen höhern Einheit gelangen, welche der höchste Ausdruck und der letzte absolute Grund alles Lebens wäre und wo die Verschiedenheit sich in der Einheit auflöste. Ein ewiges Problem, das die Wissenschaft nicht lösen kann, das sich aber von selbst dem menschlichen Bewusstsein gegenüberstellt. Hier fände sich die wahre Quelle des religisöen Ideals; aus diesem Gedanken entspränge in lichtvoller Weise jene Vorstellung unserer Seele, der wir instinktmässig den Namen »Gott« geben. (Saporta, Die Pflanzenwelt vor dem Erscheinen des Menschen. 337. l.)

Ha az aetherrezgés szin-érzést vált ki szemetekben, azt mondjátok: van szemünk s e csodálatos készüléknek ez a természete, hogy az aethermozgásra igy reagáljon; ha

más hullámok hőt, mások hangot ébresztenek bennetek; ha az ember lelke hangos lesz a sok igétől, melyet kő, fa, virág, folyam, csillag, tenger, pacsirta és hajnal kiált feléje; ha harmóniákba, szinpompás képbe s dalba olvad körülötte a világ: ezt mind értitek s azt mondjátok: igen, igy van, az ember az igazi élet, az váltja ki életté a mi nem él; az élet az a költő, az a művész, az a fényképiró, aki ha nincs, megvolna ugyan ez mind, de nem gyüjtené össze senki s nem fejezné ki gondolattá a valóságot, nem értené azt, ami van. Hát higyjétek el, — azaz hogy hinnetek nem kell, hisz azt látjátok, — hogy a fizikának alapja, oksága, mélysége van, melyet ti nem láttok szinben, képben, hangban, dalban s annak is van szava s nektek is van érzéktek e szónak fölfogására; e szótól is hangos lesz lelketek, ösztöneitek erre felé is irányulnak s ez ösztön és érzék s a nyomában járó ismeret, vágy és érzelem *vallásnak* neveztetik. Ti kik az aether- és levegő-hullámot fölfogjátok, ti kik a fizika nyelvét értitek: ti nem értenétek azt, amit a metafizika kiált? Hisz ez képtelenség!

Fogadjátok el tőlem a definicziót, hogy a vallás az az élet, mely arra a bizonyos metafizikára reagál, arra a bizonyosra mondom s világosabban is megmondom, hogy a vallás *élet Istennel!*

Millió változatban és megnyilatkozásban áll ellőttünk ez a bizonyos, mélységes élet. A történelem bajlódik alakjaival és metamorfózisaival; megsiratja eltorzulásait, örül szerencsésebb fejlődésein. A szerencsésebb fejlődés mindig arrafelé tart, amit emlitettem, hogy a vallás élet legyen Istennel, a végtelen, a gondviselő, a segitő, a boldogitó, a büntető Istennel. S ez elemeket kitapogatja az ember metafizikai érzéke az őt körülvevő világból; benne a világ az *Isten gondolataivá* virágzik ki s vonásait látja rajta, melyeken gyönyörködni, melyeket szeretni s a jobb után vágyódni megtanul. Gondolat és világ ősokból kiindulva ősokba siet; mit is akarna kivüle? *Végczél* int mindenfelől, int és húz, mint az örvény s fölöttünk elhangzik a szózat: *bizzál.* Az élet, az az érzékeny, az a szenvedő, vágyódó, az a szabadakaratú élet a fizikai rend vasléczei közé van pólyázva; bámulatos

forgókon és kriziseken áthaladva meghajolni, szenvedni s mégis mást akarni s másra törni kényszerül; a két rendnek, a fizikainak s a morális rendnek összeütközéseit a szellem erejében kiegyenliti, a szenvedéseket az erkölcsi szépnek kategoriájába emeli s mikor a rosszat mint *büntetést* tekinti a rosszért, ugyanakkor a harmoniák kútfejében, *a gondviselésben* nyugszik meg.

Az élet ez iránya *vallásnak* hivatik.

S a kereszténység és Krisztusa hol marad?!

A keresztény vallás élet Istennel Krisztus által; általa és példája szerint. Mi nem tehetjük ujjainkat sebeibe mint szent Tamás apostol, de mi mégis szoros és szétszakithatlan összeköttetésben vagyunk Vele a legszentebb s legbiztosabb hagyományok által. Messze van Krisztus tőlünk az időben, de szellemi világunkban nincs messze; képe ragyog, az idők patinája nem homályositotta el ragyogását. Harczok, szenvedélyek és szenvedések sok törmeléket, sok lim-lomot halmoztak föl körülötte; de a kritika, kivált a mai kor kritikája szétrobbantja s lehordja a szemetet s ha belefúr a mélybe, mindenütt erős sziklarétegre akad; ez a réteg a katholikus igazság. Ezért is, márcsak ezért is követjük az Urat, ezt az eleven életet, ezt az eszményt. O nekünk nem teher; tanitása nem rabláncz, hanem biztositék és korlát!

S végül harmadik helyen áll az, amit látunk, amiben vagyunk, az a közönséges anyaszentegyház, az az intézmény, mely minket összeköt Krisztussal, tanával, szellemével, kegyelmével, áldásával. Ez nem közvetités, ez foglalat. A tannak, az életnek, az áldásnak, az erőnek foglalata van, kerete van; ezt egyháznak hivják. Ez ellen sok a kifogás: »tanait a görög filozófia hálózata vette körül«, »intézményeiben a római jogi szellem befolyása rögződtek meg«, igy panaszkodnak, hogy elidegenedhessenek tőle. De ezek rosz psychológok és rosz történészek. Hát nem lehet a görög filozófia nyelvén is keresztény igazságot hirdetni? s aki görögül és filozófus módjára beszél, vajjon az az igazságot kivetkőztetni kényszerül? Nézzék, mi modern nyelven beszélünk a kereszténységről, de róla ám s nem a hült helyéről vagy a taga-

dásáról. S miért nem lehetne ezt görögül s görög fölfogással tenni? Lám régen görögül gondolkoztak a kereszténységről s mi modernül gondolkozunk róla, róla s nem másról.

S »intézményeiben a római szellem érvényesült?« úgy van. Ha valahol van intézményekre szükség, ott az intézmények alkotásában szerencsés szellem, mint pld. a római, könnyen érvényesülhet. S mi kifogás lehet ez ellen? A modern egyházban, Amerikában, amerikai szellem érvényesül. Baj az? Egy baj lehet csak az intézményekben, az, hogy megrögződnek s a fejlődést akadályozzák; de ez közös baj az államban éppúgy mint az egyházban s e baj ellen legjobb orvosság a meleg, lelkes szellem, az élet, mely az intézményeket alakitani, átváltoztatni s a régiek helyébe újakat léptetni képes. S erre van gondja az Istennek s az Istenben élő testületnek!

Mi tehát vallásosak, keresztények s katholikusok vagyunk, a tudományt szeretjük, érte lelkesülünk, az igazságot kutatjuk, a világot Isten képének s végtelen sok tiszta öröm forrásának, ugyanakkor a küzdelmet a jobb, a nemesebb után kötelességünknek s az üdvözülést biztos reménynyünknek tartjuk. Itt annak a sötétbe, a kuczkóba vágyó, az alacsonyt s a gyöngeséget szerető lélekuek, annak a beteges és ájuldozó s a mellett világot gyülölő lelkületnek, melyet azok fognak ránk, kik az evangeliumot csak olvasták, de nem élik, semmi nyoma. »Spiritus et vita,« szellem és élet, mely az evangeliumból való, él s piheg körülöttünk; ez párositja a szabadságot okos mérséklettel, hogy ne hübele-Balázs-módjára gázolni, hanem észszerüen haladni, nem törni, zúzni, mindent bemocskolni, hanem a meglevőt szerencsésen fejleszteni s tova épiteni s a zavart s kételyt tisztázni képesek legyünk.

Kell-e még nagyobb, még biztosabb garanczia a tudománynak nagyrabecsülése, s a szabadságnak, tehát a szabad kutatásnak is szeretete iránt, melyet a lélek megbecsülhetlen kincseinek tartunk s lelkünkben az őszinte vallásossággal párositunk? A ki e könyvben lapozgatott, az méltán megvetéssel utasithatja vissza Nietzsche szavait, »Selbst bei

dem bescheidensten Anspruch auf Rechtschaffenheit muss man heute wissen, dass ein Theologe, ein Priester, mit jedem Satz, den er spricht, nicht nur irrt, sondern lügt . . . Auch der Priester weiss, so gut es Jedermann weiss, dass es keinen Gott mehr gibt, keinen Sünder, keiner Erlöser, — dass freier Wille, sittliche Weltordnung Lügen sind.« (Der Wille zur Macht. I. Antichrist. 38. sz.) A szegény ember megőrült; nyomain csak a bolondházba juthatni, ahol az elfogultság az őrültség örök éjébe vész. A tudomány szeretetének még sokféle elfogultsággal kell még küzdenie; küzdenie kell elfogult hivőkkel s elfogult tudósokkal; mi sem ennek, sem annak a branchenak nem vagyunk barátai; hanem elfogulatlan hit s elfogulatlan tudomány után vágyódunk!

VII. GERGELY ÉS AZ EGYHÁZI REFORM.

Irta VARGHA DEZSŐ dr.

(Folytatás.)

17. §. Az 1080-iki római zsinat. Henrik ujra letétetik. Két pápa.

Henrik, mindezek daczára, az 1080-iki bőjti zsinatra követeket küldött Rómába, és pedig a pápa iránt érzett csekély becsülésének kimutatására két kiközösitett püspököt, hogy adják a pápának tudtára, hogy ő győzött, a zsinaton uruk ügyét ne sokat védelmezzék, hanem követeljék Rudolf letételét és kirekesztetését, ha pedig a pápa erre nem hajolna fenyegessék őt letétellel, és uj pápaválasztással, és e czélból — sok pénzzel ellátva — lépjenek már utközben összeköttetésbe a lombard püspökökkel.

De a szász követek felvilágositották a zsinatot, hogy Harcheimnél Rudolf győzött és kimutatták a pápának, aki a Németországban történt eseményekről Péter albanoi püspök által ugyis kellőleg volt már informálva, hogy a con-

Das Eucharistische Opfer nach der Lehre der älteren Scholastik. Eine dogmengeschichtliche Studie von dr. Wilhelm Götzmann. Herder. 8-r. 104 l. Ára 2 márka.

A trienti zsinatot megelőző scholasztikusok csak mellesleg emlegették az Eucharistiának áldozati jellegét. Hogy az Eucharistia áldozat is, azt külön nem igen bizonyitották, s majdnem azt a benyomást veszi az olvasó, mintha ők azt az áldozati jelleget mint valami magától érthető igazságot néznék. Scheeben már figyelmeztetett erre s egyszersmind utalt arra az ellentétre, mely az áldozat fogalmának kialakitásában az ó s az új skolasztikusok közt észlelhető. Schanz is határozottan állitja, hogy a trienti zsinatot követő skolasztikusok az áldozat fogalmának meghatározásában eltérnek a zsinat előtt iró theologusoktól. Bellarmin óta ugyanis a legujabb időkig a theologusok nagyrésze hajlandó volt az áldozatban mindig valamiféle megsemmisitést keresni; mig a trienti zsinatnak korát megelőző theologia a megsemmisitést nem emlegeti, s az áldozatot mint átadást, mint Isten birtokába való átmenetet, átszellemülést s átistenülést tekinti. A régiek az áldozatról s a szent misének áldozati mivoltáról külön fejezetben nem is irtak; az első, ki e kérdésnek különálló fejezetet szentelt, a dominikánus Petrus Soto volt. E jeles theologus nem érte meg a trienti zsinatnak végét, melyen a pápának theologusa volt; de ha meg is éri, nem kényszerült volna az áldozatról való fogalmain változtatni, mert a zsinat a szentmisének áldozati jellegét ugyan definiálja, de hogy az áldozatnak mi a tulajdonképeni lényege, arról nem dönt.

Ugy vesszük tehát észre, hogy az áldozat lényegének meghatározásában az új theologia nem haladt a réginek nyomában s kivált a protestantizmus nyomása alatt a destructionak nyomatékozására hajolt, mert e jellemző s szembeszökő gondolatnak bevonásával legsikeresebben tudta megvédeni a szentmise áldozati jellegét.

A szerző ki akarta nyomozni az áldozat e definiciójának fejlődését; azért a régieken, Hugo Victorinuson s III. Inczén kezdve a jeles theologusok művein végig kiséri a szentmise-áldozatról való tannak fázisait; kimutatja, hogy

szent Tamásban is mily hézagos az áldozat meghatározása, Duns Scotus, Bonaventura, Gabriel Biel, mind föltételezik, hogy a szentmise valóságos áldozat, de hogy az áldozat lényege hol, miben, a szentmisének melyik jellegében található föl, abba bele nem ereszkednek. Petrus Soto Duns Scotusnak nyomában jár s Suarez is az áldozatnak régibb fogalmához tér vissza, azonban csak félig; végre Lugo teljesen a destructiót tekinti, mely itt és most a szentmisében megy végbe. Igaza van a szerzőnek, hogy a régiség Krisztus dicsőséges testének »status declivior«-ját, igy nevezi Lugo a dicsőséges testnek étel alakjában való bemutatását, nem ismerte, s meg vagyok győződve, hogy e vélemény a régi theologia áldozati fogalmának mélyebb fölértése után elveszti azt a rokonszenvet, melyet érthetősége iránta keltett.

Érdekes marad azonban mindig az a tünet, hogy a reformáczió terelte bele tulajdonképen a trienti zsinatot követő theologiát abba az irányba, melyben a régi tant ignorálni kezdte. Soto és Canus jelzik az átmenetet a régiből az újba; Bellarminnal kezdődik az új irány, bár ő sem égetett fel maga mögött minden hidat.

Találóan jellemzi a szerző az áldozat fogalmának fejlődését kivált azzal a két gondolattal, hogy a középkori theologia igenis ismerte az áldozati adományoknak, a kenyérnek és bornak elváltozását, hiszen a consecratióban elváltozik a kenyér és bor Krisztus vérévé, s ez volt az áldozatban igényelt elváltozás. Más elváltozást a szentmisében szent Tamás sem ismer. Eddig tart a theologiának régi iránya. A trienti zsinat után lép föl a másik gondolat, t. i. az, hogy az elváltozást, melyet a sacrificiumban mindenki keres, magára Krisztusnak dicsőséges testére kell vonatkoztatni; e dicsőséges testet éri mystikus módon vagy reális módon valamiféle, még pedig destruáló elváltozás. A skotusi irány az áldozatban csakis az oblációt hangsúlyozta s háttérbe szoritotta a repraesentatió tekintétét; a protestantizmusnak nem volt nehéz, megtámadni ezt a fölajánlási áldozatot áldozatot, mely szinte kizárólag a fölajánlásban áll; azért látjuk, hogy a trienti zsinat utáni theologusok a föl-

ajánlást megsemmisitésnek magyarázzák. Vacant, franczia theologus három korszakot akar megkülönböztetni a szent mise áldozati fogalmának kialakulásában: a patrisztikus kort, midőn a szent misét mint tényt, mint cselekvést tekintik s a Szentirás idevágó szövegeivel s az ó-szövetségi analogiákkal beérik; a középkort, mikor inkább a liturgia s az erkölcsi életre vonatkozásai állnak előtérben; s végre az újkort, midőn az áldozat fogalmát elemezik s keresik, mint valósul meg a fogalom a szent misében. Vacant csak abban téved, hogy az újkort szent Tamástól eredezteti. Az nem ott kezdődik. Mert amint már emlitettem, a középkori theologiának azt a definicióját, hogy az áldozat valamiféle elváltozással jár, a klasszikus szerzők mind elfogadják; az új gondolatot a reformáczió helyezte előtérbe.

Igen érdekes a záró-fejezet is, mely a szentmise-áldozat értékéről szól. Szent Tamás a kérdést, vajjon a szent misének kihatása véges-e vagy végtelen, csak megérinti; Scotus már alaposabban tárgyalja. Nála a kérdés már teljesen gyakorlati kifejezést nyer: utrum sacerdos obligatus ad dicendum missam pro uno, obligatus etiam ad dicendum missam pro alio, sufficienter solvat debitum dicendo unam missam pro ambobus? s a felelet az, hogy nem tesz eleget. Igy felelnek a kérdésre Bonaventura, Durandus, Gesson, Gabriel Biel, Dominicus Soto. Scotus kezdi a szentmise kihatásának hármas fölosztását is. De ez mind inkább az opus operantist tekinti; a kihatásnak ex opere operato mértékét nem érinti. Petrus Sotonál veszünk észre ez irányban valami haladást: szerinte a szent misében nem szabad kizárólag Krisztusnak mint végtelen érdemü személynek fölajánlását tekinteni, hanem Krisztusnak cselekvését mint fejnek mystikus testében, mint vezérlő oknak instrumentumában. Már pedig amit Krisztus az ő tagjai által tesz, az nem végtelen, hanem véges értékü. Tudjuk, hogy ez a kérdés tovább is hullámzik s teljes megoldást még nem nyert.

Minden theologus tudja, hogy a szerző mily érdemes tárgyat fejteget, s mily hálás mezőt munkál e művében. Föladatának alaposan megfelelt. *Pethő dr.*

ban. A mai barokkrész helyén állott hármas hajót a most is meglevő gót-stilü szentélylyel egyidőben emelték. — Majd bővebben tárgyalja a Margitszigeten volt épületek történetét és igyekszik a sziget történetével foglalkozók szétágazó véleményeiből az igazságot megállapitani. Ó-Buda középkori templomainak ismertetése mellett kiváló gondot fordit e városrész hanyatlásának okait és a mostani Buda fejlődését tárgyaló részre.

Divald művéből közel negyven monumentális épületről szerzünk tudomást, melyek székesfővárosunk mai jobbparti részében állottak. — Ez épületek bizonyságot tesznek arról, hogy a tatárjárástól kezdve Zsigmondig oly művészi tevékenység volt hazánk fővárosában, a milyent Európa alig egynéhány fővárosa képes fölmutatni. — A szerző könyvének IV. részében Budavára és külvárosainak egyházi épitészetét tárgyalja Zsigmond koráig. Királyaink által adományozott szabadalmak révén kereskedelmi főhelylyé válik Buda, és Zsigmond korában politikai szempontból is hazánk fővárosává lesz. A Mátyás-, jobban mondva Nagyboldogasszony-templom tárgyalásánál kétségbe vonja annak lehetőségét, hogy a XIII. században épült templomot a XIV. század folyamán csarnoktemplommá alakitották át; mivel okmányokkal is kimutatható, hogy már eredetileg csarnoktemplomnak épült. Szorgalmasan egybegyüjtötte szerzőnk azokat az adatokat is, a melyek az általa tárgyalt templomok belső fölszereléséről ránk maradtak. Ha ez az adat kevés is, a régi Buda és Pest művészetének legalább negativ képét elég részletesen tárják elénk, ép azért a munka ép oly joggal tarthat számot a történelem, mint a műtörténet kedvelőinek az érdeklődésére. *X.*

Die Wirkungen des Busssakramentes nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin, dargestellt von Michael Buchberger, Freiburg, Herder. 216 l., ára 2. M.

Benn vagyunk a monografiák divatjában. E divat ellen semmi kifogásunk, mert a legalaposabb munka jár kiséretükben. Földolgozzák a részletes kérdéseket s belehatolnak

külön-külön a még föl nem deritett homályok mélységébe. Minden év kedveskedik a tudomány kedvelőinek egyik-másik monografiával s kiváltkép Németországban adják rá a theologusok fejüket, alighanem Harnack műveinek s a protestáns történeti-patrisztikus kutatásoknak nyomása alatt. Sok mindenfélét kell kideriteni — az egyházi tan fejlődését kivált bizonyos fordulatoknál tüzetesen kell meghatározni — a régi szerzők fölfogásában a modern egyház tanát kell föllelni, hogy szembe szállhassunk a félreértés nehézségeivel.

Buchberger nagyon érdekes, de egyszersmind rendkivül bonyolult tárgyat vett föl fejtegetésre, midőn sz. Tamásnak nézeteit a penitencia-szentségéről akarja kifürkészni s a sok eltérő magyarázattal szemben kideriteni. A kérdés nagyon komplikált. Némelyek azt mondják, hogy sz. Tamás megváltoztatta véleményét; fiatalabb korában nagyon is a Magister sententiarum befolyása alatt állt, később azonban emancipálta magát, s önálló nézetekre tett szert. A vitának tárgyát kiváltkép az képezi, vajjon a »contritio« szükséges-e a gyónásban a bünök bocsánatára. A skolasztikus theologia erről sokat vitatkozott s a protestansok ráfogják, hogy elhagyták a régi, evangeliumi csapást, s uj utakra tértek; a trienti zsinat elegendőnek nyilvánitotta a gyónásban való megigazuláshoz az »attritió«-t, s az egyháznak gyakorlata azóta mindig eszerint jár el; de igy volt-e ez mindig s különösen ezt tanitotta-e sz. Tamás?

A régi skolasztikának ingadozásait e kérdésben minden theologus ismeri. A Scylla és Charybdis az a két axioma volt: Isten ad kegyelmet, Isten bocsát meg vétket, ez volt az egyik; a szentségek az uj-szövetségben eszközlő okai a malasztnak, ez volt a másik axioma; e kettő közt többen fönakadtak, s mivel az elsőből nem engedhettek, a másikát tagadták. Tudjuk, hogy Petrus Lombardus, a Magister sententiarum is kevés hatást tulajdonit az opus operatumnak a szentségben; szerinte a »contritio« tesz megigazulttá s a szentségi hatás csak az egyház szine előtt álló tényezőkre, amilyenek a kánoni penitenciák, vagy a bűnbocsánatnak hivatalos kijelentése, s az oltári szentségben való részesülés-

nek megengedése, terjeszkedik ki. Alexander Halensis, sz. Bonaventura s mások is a bűnbocsánatot a contritionak tudták be, s az absolutio nem adta meg a megigazulás kegyelmét. A thomisták feje, Capreolus s az utolsó skolasztikus, Gabriel Biel, egyaránt a contritiót emlegetik s az attritionak csak ugy tulajdonitanak hatást, ha a szentségben »ex attrito fit contritus«.

E rendkivül érdekes vitában s tanfejlődésben fölösleges ráutalni arra a nyelvszokásra, hogy a »contritio« sokszor egyszerüen bánatot jelent, anélkül, hogy a tökéletes bánatnak volna terminus technikusa. Azzal nem kerül dülőre a kérdés. Jobb magyarázatok azok, melyek ennek a kijelentésnek »ex attrito fit contritus« azt az értelmet adják, hogy az attritus a föloldozás által kegyelmi állapotba jutván, most az attritiónak fölkeltő principiuma már a caritas; vagyis az attritio non est informis, sed formata, a kegyelmi állapot képezi formáját ennek az attritiónak is s igy az attritióból contritio lett. Sok theologus, köztük P. Palmieri is, igy magyarázza a későbbi skolasztikusok s nevezetesen Gabriel Biel-nek nézetét.

Miért is nagyon meglepett, hogy Buchberger nem ezt a magyarázatot követi, hanem határozottan kijelenti, hogy a contritiót szószerint a szeretet motivumaiból fölkeltett bánatnak, a szerető lélek aktusának kell venni. Mi lesz akkor a skolasztikának, különösen szent Tamásnak tanából a szentségben való megigazulásról? Miután sz. Tamás tényleg azt tanitja, hogy az attritus a penitencia-szentségében valóban megigazulást nyerhet, másrészt azonban contritiót kiván a föloldozás érvényességéhez, Buchberger azt gondolja, hogy sz. Tamás a gyónás előtt, sőt még közvetlen az absolutio előtt sem kiván a gyónótól contritiót, hanem csak attritiót, de a *bűnbocsátás s a megigazulás pillanatában igen is szükségesnek tartja a contritiót*, s ez az utolsó pillanatban jelentkező contritió valóban a szentségnek részét képezi. »Damit ergiebt sich als Resultat, dass zur Tilgung der Schuld *im Momente der Rechtfertigung* eine von der gleichzeitig eingegossenen Gnade geformte Kontrition notwendig

ist, und dass dieselbe vom hl. Thomas auch als sacramentlicher Teil betrachtet wird und zwar der natürlichen Ordnung und Aufeinanderfolge nach als der erste, den übrigen Teilen, der Beicht und umsomehr der Absolution und Genugthuung naturaliter und regelmässig vorausgehender Teil, obgleich zuweilen und per accidens und wegen eines Defektes auf seiten des Pönitenten auch zeitlich erst nachfolgend«. (147. l.) Tehát a megigazulás pillanatában az Isten kegyelmet ad, s ez a kegyelem felkelti bennünk a valódi contritiót, s e contritio jár a megigazulás előtt. No, nem hiszem, hogy sz. Tamást valaki igy akarja majd a valódi contritio szükségességének theologusává avatni. »Im Momente der Rechtfertigung eine von der gleichzeitig eingegossenen Gnade geformte Kontritio,« . . . tehát a megigazulás pillanatában belénk öntött kegyelem ébreszti föl a kontriciót; honnan veszi magát ez a kegyelem? a szentség, az absolutio nyujtja-e ezt? csakis ez lehet az értelme; vagyis a szerző szerint a szentség két kegyelmet ad: egy gratia actualist s ezzel fölébresztjük a bánatot, a tökéletes bánatot s azután jön a gratia sanctificans; erre a gratia sanctificansra nézve az a fölébresztett bánat elüljáró kellék lesz; de hogyan mondható az absolutio érvényességéhez megkivánt kelléknek? hiszen világos, hogy az absolutio adja ezt a bánatot ébresztő gratia aktuálist? !

Ez volna sz. Tamás tana? A szerző józan és kiméletlen logikával mutatja ki sz. Tamás műveiből, hogy igenis ezt tanitotta ő. Mi idegenkedve veszszük e tant. Tény, hogy a mostani fölfogás nem jár ezen a csapáson. De van e tannak gyönyörü, erkölcsi vonatkozása, mely a kegyelmet is, értem a megszentelő malasztot, s a szentségeket is, mint e malasztnak eszközlő okait a természetfölötti fizikából és mechanikából az emberi érzésnek s akarásnak meleg világába állitja bele s e vonatkozás ki van fejezve és érvényesül sz. Tamás tanában a megigazulásról, mert sz. Tamás szerint a megigazulás a felnőtt emberben nem ugy megy végbe, hogy a megszentelő malaszt belénk öntetik s a bűn eltörültetik; hanem az embernek kell Istenhez fordulni, az észnek a fides

formata s az akaratnak a contritio által. S ezeket az aktusokat ébreszti föl bennünk a szentség által, a penitenciatartás szentsége által kiszolgáltatott segitő kegyelem. Valóban gyönyörü, psychologikus fölfogás. A justitia nemcsak lénytani elváltozás (gratia sanctificans), hanem psychologiai, morális aktus. Helyes; de annyi bizonyos, hogy akkor a szentség csak közvetve eszközli a gratia sanctificanst, s közvetlenül pedig »est signum efficax gratiae actualis efficacis«. E fölfogás szerint a penitenciatartás szentsége is csak ugy hat, mint az oltári szentség, vagyis a szentség maga eszközli a caritast s ez által megbocsáttatik a bűn; a penitenciatartás szentségéről is azt kellene mondanunk, amit sz. Tamás ir az oltári szentségről: »forte enim (aliquis accedens ad sacramentum Eucharistiae) primo non fuit sufficienter contritus, sed devote et reverenter accedens, consequetur per hoc sacramentum *gratiam caritatis,* quae contritionem perficiet et remissionem peccati«. Summa theol. III. q. 79, a. 3. c.

Tehát hogyan igazul meg az ember az Eucharistia vétele által, ha jóhiszemüleg, de bűnben veszi azt magához? »*consequetur per hoc sacramentum gratiam caritatis*«; ime caritas nélkül nincs megigazulás az oltári szentségben; hát van-e a bűnbánat szentségében? Buchberger azt mondja, hogy sz. Tamás szerint ott sincs; ott is kell caritas és *gratiam caritatis consequetur per hoc sacramentum.* Tehát a bünös ha attritióval járul a penitenciatartás szentségéhez, a szentség által megnyeri a gratia contritionis-t; ez képezi kutatásának eredményét.

Ime egy gyönyörü tárgya a mélységes theologiának, melylyel ha foglalkozunk, kitárul szemeink előtt szinpompás gazdagsága a theologiai világnak s ugyanakkor megcsap a szabadság szele, mert látni fogjuk, hogy mily szabadon mozogtak a középkori theologusok a tudomány világában. Érdeklődő theologusainknak nagyon ajánljuk az olcsó, de értékes művet. *Pethő dr.*

Várjuk a II. kötetet, mely az ünnepi perikopák alapján adott exhortációkat fogja tartalmazni.

Kereszty Viktor dr.

Theologische Zeitfragen. Von Christian Pesch. S. J. Zweite Folge. Freiburg. Herder. 138 l. Ára 1 m. 80 fillér.

P. Christian Pesch szükségesnek találta rövidebb foglalatban megbeszélni azokat a vitás kérdéseket, melyek a modern theologiában, nevezetesen a dogmatikában felszinre kerülnek. Kiadott ő már egy ilyen füzetet, mint amilyet most ismertetünk s abban kiváltkép Schnell, würzburgi tanárnak tanát az Istenről czáfolja meg alaposan. (Lásd ism. tavalyi évf. 393. l.) Ez a második füzet három fejtegetést foglal magában: a Szentháromságban való eredések kétféle fölfogásáról szól az első, a második a halálos bűn mivoltát; a halálos bűnben elhunyt léleknek állapotát fejtegeti. Mind a három alapos, kitünő theologiai dolgozat s mind a három azzal az előnynyel dicsekszik, hogy időszerű. Az elsőnek időszerüsége ugyancsak a theologusoknak szükebb körében érvényesül; de a másik kettőnek időszerüségét mindenki el fogja ismerni, aki nemcsak a theologusnak, hanem a spiritista áramlat következtében a nagy világnak érdeklődését is tekintetbe veszi.

A görög és a latin theologia közt tényleg vannak bizonyos eltérések azokban a tanmagyarázatokban, melyek különböző fölfogást engednek meg. A dogmát mindkét theologia vallotta, de már a dogma magyarázatában érvényesült az egymástól annyira elütő két gondolkozási irány. Az isteni személyek eredésének magyarázata körül is észlelhető ez az eltérés; a görög fölfogás szervesebben fogta föl az isteni életet s annak a három isteni személyben való kifejezését, mint a latin theologia. E kérdésben élesedett ki később a különbség ellentétté, formális eretnekséggé; s e kérdés körül iparkodtak ezer év mulva az ó-katholikusok (Reusch, Langen), egyességre lépni a görög szakadárokkal a római egyház ellen, ami nem sikerült. P. Pesch P. Reg-

non S. J. »Theories Grecques de Processions divines« cz. művéhez füzi jeles megjegyzéseit.

A másik két dolgozat már a kor vezető eszméibe vág, azokba az eszmékbe, melyek a természetes lágyságtól ellágyitják az erőteljes s erőteljükben kemény keresztény gondolatokat a bűnről s a pokolról. Mindkét pontot a humanizmus kezdte ki s a humanizmus nyomában Schell professzor úr. Szerinte csak az a halálos bűn, mely öntudatos szakitás Istennel, melyet az ember az ó-szövetség jellemző kifejezése szerint »fölemelt kézzel« követ el. Talán a Szentlélek elleni bűnnek is nevezhetnők vagy formális gyülöletnek Isten ellen.

Ebben a pontban nem volt nehéz bizonyitani a keresztény tant; nem is lehet ezt a fölfogást a régieknek theologiájába beakasztani más ponton, mint azokba a véleményekbe, melyek a »peccatum ad mortem« és »peccatum non ad mortem« nyomában keletkeztek.

Itt is, valamint a harmadik kérdés fejtegetésében is a tévedés oka a bűnös ember psychologiájának egyoldalú és helytelen megitélésében rejlik. Schell elképzeli, hogy hiszen az az ember, aki valami halálos bűnt követ el, nem éppen romlott ember. Elköveti a bűnt gyarlóságból, de nem gonoszságból; azért ő nem romlott, elvetemült ember. Ez az okoskodás szem előtt tartja, hogy a lélek valamiképen a testhez hasonlóan romlik el s lesznek bajai, melyekkel az élet megfér, s más bajai, melyekkel az élet meg nem fér, értjük ez alatt a lélek erkölcsi életét. Ez a fölfogás nem helyes, ha valaki a romlás alatt csakis az erkölcsi érzék tönkremenését vagy a formális Isten-gyülöletet érti; a pozitiv isteni kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy mindaz vétkezik halálosan, aki tudva és akarva nagy dologban áthágja az Isten törvényét. Hogy pedig ez a psychologiai tényállás kinek a lelkében van meg, az már a szubjektiv fölfogásnak és megitélésnek tárgya.

Legérdekesebb azonban a harmadik fejtegetés, melynek éle egészen Schell ellen fordul, ki a pokolról Origenes tanait vallja vagy legalább is iparkodik azoknak érvényt

szerezni. Kiváló dicséretet érdemel a kitünő szerző a kárhozottak psychologiájának kifejtéseért. Szakavatottan és nagy sikerrel mutatja ki, hogy miféle lélektani elemek állitandók be a pokolról való fogalmainkba, hogy helyesen itélhessünk róla. Mert hiszen bizonyára a pokolban elváltozik a bűnös léleknek érzülete, legalább is annyira, mint amennyire különbözik ez az élet attól a másik élettől. Az Isten-gyülölet s a megátalkodottság lép föl rajta, amely teljesen kiforgatja a lelket földi gondolataiból és érzelmeiből. Ritkán lehet oly találó és alapos psychologiai fejtegetést olvasni a pokol kárhozottjainak lelkületéről, mint amilyet itt P. Pesch nyújt.

Ennek a theologiai irodalomnak, mely a változatlan igazságot az új gondolatok behatása alatt mutatja be, szivből örülhetünk ; ez már az az igazi »profectust fidei«.

Dr. Pethő.

Die Apostellehre in d. Liturgie d. Kath. Kirche (Doctrina 12 Aplorum) Von Joseph Schlecht dr. Theol. a. o. Prof. d. Gesch. in Freysing. Mit 3. Tafeln in Lichtdruck. Herder (Freiburg i. B.) 1901. Nagy 8-rét. XII és 144 lap. Ára 5 Mk. vagy 6 korona.

Ennek a Schlecht professzornak a nevét tavalyról ismerik a theologiai irodalom iránt érdeklődő olvasóink, az 1900. évf. 797. lapjáról, ahol ismertettük az ő kis füzetét, amelyben a Didache egy részéről, a »de duabus viis« cziműről értekezett.

Ez a részlet, melyet ő nagy szorgalommal és szövegkritikával magyarázott, ugylátszik, felbuzditotta őt arra, hogy most már az egész Didache szövegének neki feküdjék, s a még hátralevő részletet is szövegkritikai jegyzetekkel ellássa.

A »de duabus viis« tudvalevőleg az egész régi kéziratnak első hat fejezete, összesen pedig van tizenhat. Amaz szól az élet és a halál, értsd: erény és bűn utjáról, — ez az a két ut ; — emezek pedig liturgikus tartalmuak (a keresztség kiszolgáltatásának módjáról, a böjtről és imáról, szent áldozás előtti és utáni imákról stb.)

Ez uj könyvét szerző ugy osztotta be, hogy első részében (1—97 l.) ismertetését adja az egész kéziratnak, az eredeti görögnek ugy, mint a latin fordításoknak, s valóságos kommentárt ir hozzá, a második részben pedig adja magát a szöveget és pedig görögül és latinul az első hat fejezetét. — csak görögül a következő tiz fejezetét. Függelékül egy pár idevágó homiliát és értekezést csap hozzá.

A közelebbről érdeklődőt legyen szabad utalnom a »Magyar Sion« régibb évfolyamaira, névszerint az 1887. évf. 701 l.-ra és az 1893. évf. 688. lapra, ahol a »Doctrina duodecim Apostolorum«-ról bővebben volt szó.

Kereszty V. dr.

Summa Theologica ad modum Commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam Auctore Laurentio Janssens S. T. D. Monacho Maredsolensi, Coll. S. Anselmi in Urbe Rectore. Tomus V. Tract. De Deo Homine. Friburgi. Herder. XXVIII és 870 l. ára 10 M.

Ez már negyedik vaskos kötete annak a theologiának, mely a benczésrend Anzelmi kollegiumának szinte tudományos bemutatója. Janssens, a kollegium rektora adja ki s azáltal ki is akarja jelölni az irányt, melyet a studium theologicum a szent Anzelm-kollegiumban, ott az Aventin-hegynek a Tiberis felé eső szélső magaslatán követni fog. A kötetek azért oly félelmetes vastagságuak, mert magát a Summa Theologicát adják s azonkivül a kommentárt, melyet Janssens csatol a Summának egyes kérdéseihez.

Megmondtuk már véleményünket az előző kötetek ismertetésénél a mű tervezetéről s a kivitel módjáról. (Legutolszor idei márcziusi füzetünkben, a 223. lapon.) Janssens ez előadási módja a theologiai studiumot tényleg »sub specie aeterni« állitja be, s a korszerü kérdéseket külön »appendix«-ekben tárgyalja. Van azért szó az új theologiai mozgalmakról is, s a műnek név-mutatója valóban bizonyitja, hogy nincs neves ember szent Tamás óta, akire valamikép nem reflektált volna, de azért az egész irányzat

mégis teljesen visszatérő vonalon mozog és siet túladni mindazon, amit az ujabb theologia szerzett és kiemelt. Látni azt azon is, hogy a trienti zsinat utáni theologusok gondolatait Janssens elhagyja s visszatér szent Tamáshoz. Vajjon fog-e egyáltalában valami ujat mondani, azt nem tudjuk, de nem is reméljük. Igen találónak véljük az ily vaskos köteteknek, vagyis a réginek ujra nyomtatása alkalmából fölvetni a kérdést, melyet Vincentius Lirinensis tárgyal hires commonitoriumának 23. fejezetében: »Sed forsitan dicit aliquis: Nullusne ergo in Ecclesia Christi profectus habebitur religionis? Habeatur plane et *maximus*. Nam quis ille est tam invidus hominibus, tam exosus Deo, qui istud prohibere conetur? Sed ita tamen, ut vere profectus ille sit fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur«. Erre az amplifikáczióra okvetlenül rászorul a theologia, kivált azokon a pontokon, melyeket szent Tamás is még kibővitendőnek, kétségben forgóknak mond, s a kibővités és elmélyités módját az utókorra hagyja.

Igen érdekes és tanulságos a modern theosofiára való kitérése, »Appendix de incarnatione theosophica« czim alatt, ahol az oktalan »szimbolizmust« ismerteti, melybe a pantheista theologizáló bölcsek a kereszténységet átforditják. Szerintük a keresztény tanok is csak szimbolumai, pozitiv kialakitásai a régi, ősi problemáknak, melyek az embert kisérik s Egyptomban éppúgy mint Indiában vagy Palesztinában konkrét alakot nyertek. »La Trinité Egyptienne se compose de Osiris, Isis et Horus. La Trinité Chrétienne primitive consistait en: Père, Mère et Fils (! !) Dans la philosophie Indou Brahma est le Père, Avidya (fèminin) la mère, et Mahat le Fils.« Igy csinálnak theologiai rendszereket, melyek igazán csak mulattatására szolgálnak a theologusoknak; de okvetlenül szükséges az azokra való kitérés, mint ahogy a szerző azt meg is teszi alaposan.

Nem kevésbé érdekes a Schell nézetére való kitérés Jézus tudásáról s a tudásban való előmeneteléről. Nemcsak

gek védi a természet s a személyiség közt s Commer Ernő bécsi, theologiai tanárral azt tartja, hogy a »Deitas . . . humanitatem illam singularem *severo sensu existentem* reddit«, ami semmi egyéb, mint kifejezése annak az érthetetlen ténynek, hogy mikor Jézus mondta »Ego sum«, akkor ő, az isteni személy szólt emberi ajkakkal s emberi öntudattal is, mert érezte magát. Ezt az öntudatunkra hozott mélységet, melyet az ember átérez, mikor önmagára reflektálva lassan, szinte figyelve mondja: én vagyok s ugyanakkor Krisztusra vonatkoztatva e mondatot, az *én* az Igének, az emberi érzést és emberi szót az emberségnek tulajdonitja, semmiféle tételekkel jobban illusztrálni nem lehet; az ilyenfélével sem: sicuti in Christo dicitur unum esse, ita quoque dici debet in eo una existentia. (608 l.) A dolog ez által nem lett elmélyitve!

Az Ur Jézus istenségéről szóló kommentárban nem találtam méltatását a különböztetésnek a Deus és a Dei Filius közt. Az Ur Jézus maga tényleg és szó szerint sehol sem mondta: én Isten vagyok. Mondta, hogy Isten Fia vagyok, mondta, hogy Isten, amennyiben isteni tulajdonságokat vindikált magának; azután a szentirásban az apostolok szószerint mondják, hogy Jézus Isten; de — ismétlem — Jézus maga nem nyilatkozik igy. S ugyan miért? Azért, mert neki az embereket e nagy igazságnak elfogadására nevelnie kellett. Rá kellett utalnia őket műveire, egyéniségének titokzatos voltára, mély jelentőségére, hogy ez úton kezdjék érteni, hogy ki Ő. Használt oly bemutatásokat, melyeket az emberek elfogadtak; beadta nekik a többékevésbbé derengő ismeretet, hogy legalább sejtsék kilétét, s ez úton térjenek igazabb s helyesebb útakra; de nyersen ezt a nagy igazságot, hogy én Isten vagyok, sehol sem mondta ki; az nem vallott volna isteni bölcseségre és a nagy paedagógus mérsékletére.

Ezekbe foglalom össze megjegyzéseimet Janssens legujabb kötetéből. A mű elé a Szent Atya levelét tűzték a szerzőhöz; az approbációt pedig Hildebrandus, Abbas S. Anselmi, Primas O. S. B. adja. *Dr. Pethő.*

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR,
Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR
THEOL. TANÁROK.

Az új sorozatban XVI. évi folyam.
(Kezdettől XL. évi folyam.)

ESZTERGOM
1902.

ugy a herezisek történeténél, mint az egyes pápák biografikus adatainál.

Javitottnak és bővitettnek nem csak fráziskép nevezetik a harmadik kiadás, mert mind anyagra, mind tartalomra nézve ugy a »docendo discimus« mondás valósága, mint az uj kutatások eredményei meglátszanak rajta, ha az elsővel, másodikkal összehasonlitjuk.

Az egyes periodusok — a szokásosak — következőleg osztatnak fel: 1. maga a történet, 2. papság és szerzetesek, 3. kultusz és fegyelem, 4. egyházi tudomány az illető korszakban.

Csupán a röviditések jelzése ellen volna az a kifogásom, hogy igen szokatlanok, hogy ne mondjam, ügyetlenek. Mert ki értse meg azt, külön magyarázat nélkül, hogy pl. Béch = Bibliothèque de l'école des chartes, vagy hogy HAL = Harnack, Gesch. d. Altchristl. Litteratur, hogy KAU = Funk, Kirchengeschichtl. Abhandlungen u. Untersuchungen, stb. stb. — Inkább terjedt volna a könyv még 3—4 oldallal, (többet ez nem tett volna ki), de érthetően adta volna ez abbreviációkat. *Kereszty Viktor dr.*

Schriften und Einrichtungen zur Bildung der Geistlichen. Übersetzt, erläutert und mit einer Geschichte des geistlichen Bildungswesen eingeleitet von Markus Siebengartner, Religionslehrer am Alten Gymnasium in Regensburg. Freiburg, Herder. 502 l. Ára füzve 5 m. 40 f. (vagy 6 korona 45 fillér). Kötve 7 m. 20 f.

A klérus nevelése bizonyára megérdemli a paedagógiai iróknak érdeklődését, nemcsak sajátos iránya, hanem számtalan századokra kiterjedő kora s a történeti fejlődésnek e nevelésen észrevehető változatai miatt is. Annál idegenszerübb tünete az a modern paedagógiának, hogy a paedagógiának Schmied által kiadott encyclopaediájában pl., a gyermek-szemináriumokról nem találunk rendes czikket, mely ez intézményt tárgyalná, hanem a szerkesztőség »hézagpótlónak« levelet közöl a czikk helyett, melyet egy kilépett szerzetes ir a kolostori, novicziátusi nevelésről. A Schmied-féle

encyclopaediának szerkesztőségét valamiképen menti az a körülmény, hogy maguk a katholikusok sem szántak még kellő figyelmet e tárgynak s Kraus Xav. Ferencz helyesen jegyzi meg, hogy van ugyan már kiterjedt irodalma a paedagógia történelmének, de még nincs használható történelme a theologiai tanintézeteknek. Az egyedüli, említésreméltó kisérlet e részben Theiner müve, melyet mint ifjú iró irt, s mely magán viseli a szerző ifjúkori éretlenségét is; oly mü ez, mely fölött később a szerző maga mosolygott.

Azért a »Bibliothek der katholischen Pädagogik« cz. vállalatnak szerkesztősége kitünő szolgálatot tett a katholikus ügynek, midőn rászánta magát, hogy kiadja Monumenta paedagogices clericalis czimen a papi nevelésnek valamennyi emlékeit. Ezt eszközölte most a szerző.

A műnek két része van; az első rész történeti áttekintéssel szolgál a papi nevelésnek összes fázisain. Négy korszakot különböztet meg. Az első a diatribé, a patriarchium korszaka. Diatribé vagyis tartózkodás, társalgás; patriarchium vagy episkopeion pedig a püspöki lakás. A püspökök maguk köré gyüjtötték a papságra való ifjakat s nevelték, ahogy birták. Ez a korszak az első öt századra terjed. A második periodus a székesegyházaknak s a zárdáknak konviktusai az ötödik századtól a 13-ig. A harmadik korszakot a középkori egyetemeknek kollegiuma és bursája alkotja, s a 16. századig terjed s ezt végre a trienti szeminárium váltja föl. Ez a történeti áttekintés 177 oldalon sok érdekes adattal ismertet meg.

A második részben következnek maguk a »monumenták.« Csodatevő szent Gergely dicsőitő beszédével kezdi a szerző az emlékek közlését, melyet Origenesről tartott 238 körül; ezt követik részletek szent Jeromos leveleiből Nepotianushoz és Paulinushoz, nemkülönben Kassiodornak, szent Cypriannak, Ambrusnak, Ágostonnak e tárgyra vonatkozó fejtegetései, végre egy tüzetesebb mü Rabanus Maurustól a klérikusoknak neveltetéséről. Ezt a müvet német forditásban közli a szerző mintegy ötven lapon. Ezután következnek a karolingi korszaknak ide vágó kapi-

tularéi; Gerson János levelei; Clemangesi Miklósnak fejtegetése a theologiai studiumról; a trienti zsinatnak rendelete s Borromei sz. Károlynak összes rendeletei, a szemináriumok szervezése és belső rendezésére vonatkozólag; végül a jelesebb szervezetű s a nevelés terén is ujabb kiindulásokat jelző szemináriumoknak törvényeit közli, nevezetesen a Spaur András püspök által alapitott brixeni szemináriuméit, a Saint-Sulpice-t, Holzhauser Bertalan és Frint Jakab alkotásait, továbbá az irlandi Maynoothi szemináriumnak, a bambergi Ottonianumnak s a müncheni Georgiánumnak szabályait ismerteti.

Katholikus paedagógus, nevezetesen papnevelő, alig ha nélkülözheti e rendkivül becses és ugyanakkor érdekes müvet, mely hegyiről-tövire ismerteti a szemináriumi intézeteknek fejlődését, a különféle intézetek törvényeiben kiszabott más-más müködési kört az egyes előljárók és hivatalok számára; elbeszéli a rendetlenségeknek, sőt lázadásoknak tarka történetét s egészben véve rámutat a helyes irányra, melyet a papnevelés követ a nagy czél biztosabb elérhetésének s az élet fokozott igényeinek kettős motivumától hajtva. A müvet minden szemináriumnak meg kellene rendelnie s minden előljárónak elolvasnia. Végül megemlitem, hogy a mű a »Bibliothek der kath. Paedagogik« cz. vállalatnak XIV. kötetét alkotja.

Dr. Pethő.

»*Százhetvenöt elbeszélés Jézus szent Szive ájtatosságának hasznos voltáról.*« *Gyüjtötte dr. Keller József, plebános. Forditotta Tornay Ferencz plebános. Kiadja: az egyházmegyei könyvnyomda Szombathely. 1901. VIII és 458 oldal. Ára?*

E könyvecske, melyet már mult hó deczemberében, bár csak füzetünk boritékán emlitettünk, érdemes arra is, hogy pár szóval ismertessük és ajánljuk. Ügyes zsebkönyvalakban kedves, tetszetős modorban fejtegeti Jézus szents. Szive nyilvános tiszteletének eredetét; több mint 70 oldalon foglalkozik szentek és boldogok példái- és nyilatkozataival Jézus Szive ájtatosságát illetőleg. Elősorolja azon országokat

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

I.

Tagadhatlan, hogy az idealizmus ébred. Az egyoldalu, szétszedő, analizáló intellektualizmus háttérbe kezd szorulni s az ember nemcsak tudni, hanem . . . élni akar; élni akar erő- s életteljesebben.

Azért kiindul uj világot s bele uj embert, uj tipust, uj ideált teremteni. A materializmus lejátszotta szerepét . . . egyelőre, még pedig bátran mondhatjuk, hogy minden téren. Az a bölcsesség, mely kizárólag anyaggal s erővel dolgozott, »mit Kraft und Stoff«, gondolatszegénységnek s vakságnak bizonyult. Akik azzal dolgoztak s müvüknek örvendtek, azok a lélek világában a baglyok, denevérek s éji pillék szerepében jártak; szerény élet az, de hiába, más élet nem adatik, mikor a nap leáldozik s éj lesz. Az idealizmus a nap; a materializmus az éj; »in ipsa perstransibunt omnes bestiae silvae«; a besztiák fölébrednek, mikor az emberek elalusznak. Ez idő szerint az éj foszladozik s a nap kel; a világ szinei kigyúlnak, alakjai megelevenülnek, a lélek lehelete reszket át a tájon; az éj s a gondolatszegény világnézet nem kell már senkinek.

Az idealizmus tehát föltámadását üli; világnézete a napkelet jegyében áll; a gondolkozó s érző emberek kidörzsölik szemeikből az álmot s ugy érzik, hogy az élet vágya átbizsereg rajtuk s jelentkezik az alakitó geniusz szenvedélye; nekik is mélyebbre hatolni s magasabbra emelkedni szenvedélyük lett. E szenvedély boldogit, szép világot lát, mert mindenütt az egészet látja s a látszaton tul a lelket keresi.

Az uj irányzat kilengései oly erősek, hogy a hindú szemlélődésre emlékeztetnek. Az alakot csodálják; hypnotizálva állnak az erdő homályában; leborulnak s imádkoznak a tengerpartokon; tisztelik az alakitó erőt; a forma, az indi-

viduum, a geniusz állnak előtérben. Minden fűszálban, minden virágban az élet mélységeit szemlélik; e szemlélet örömmé s az élet öntudatában lelkesüléssé változik. Valóság, élet, szemlélet kell nekik; ez kincsük; ez többet ér mindennél. Nem adna közülük senki egy csepp életet tenger-értésért s tudásért.

Ich sag'es Dir: ein Kerl, der spekulirt,
Ist wie ein Thier, auf dürrer Haide
Von einem bösen Geist im Kreis herumgeführt,
Und rings umher liegt schöne, grüne Weide.
(Faust.)

Ez bizonyára nem haldoklás, nem sorvadás; igy nem beszélnek este, hanem reggel; ezek nem mondanak le, hanem akarnak valamit.

Az bizonyos, hogy akarnak: élni, örvendezni, lelkesülni akarnak. Tágra nyitják szemeiket, mikor arról hallanak legendákat, hogy a darwinizmus életet magyaráz. Hogy is lehetett ilyesmit elhinni róla, mikor az élet határa felé sem jár? Hogy lehetett azt róla elhinni, hogy egy kis harczczal és alkalmazkodással elővarázsolja a kakukfüvet a hegyoldalon s a szeszélyes kakukmadarat a vadkörtefán? No, de ilyen legendák jártak akkor, mikor az emberek oly egyoldaluak voltak, hogy az életet mozgásnak nézték s mást nem is láttak benne. Mi már értjük, hogy hogyan járhattak s uralkodhattak ily szegényes gondolatok; csak ugy értjük meg, ha mondjuk, hogy éj volt, sötét volt, az emberek álmodtak. Azt mondták, hogy harcz van a természetben? s mi bölcset mondtak ezzel? hát ki ne harczolna kiben forró vér lüktet s törtető plazma épit sejteket? Azt mondták, hogy az alkalmazkodás uralkodik alakitó elvként az élő természetben? hát hogy ne volna alkalmazkodás ott, hol titokzatosan idomitható s idomokat alkotó élet van? de honnan az a plazma, az a vér, az az idom, az az alakulás . . . az a bűvös-bájos élet? Nem, nem; hagyjuk az álmokat; előttünk a legnagyobb tény az élet, az eleven alak, az öntudat, ez hordoz harczot s fejlődést; ez hordoz gondolatot, eszmét; ez állit létbe geniuszt, költőt, művészt,

bölcset; ez hordoz kulturát, vallást; ez élvez örömöt, benső séget, békét; ezt koszorúzhatja a boldogság.

A darwinizmus megrendült; egyik főoszlopa kidőlt: a kiválasztás elve illuziónak bizonyult; azzal nem lehet a természet csodálatos életszövedékét kiszőni. S igy az út megint kanyarodik . . . a lélek felé.

Lélek kisért mindenütt. Szinte azt mondanám, hogy a lélekből kisértet lett; ahol a gondolat megáll, s megzörgeti a bokrot, mindenütt lelket ébreszt.

A tudomány is beszél a természetnek, a világnak lelkéről; leereszkedik a kutatás titokzatos, homályos mélységeibe, s elátkozott tömlöczéből visszahozza az *életerőt. Lélek, életerő, vitalizmus*, mintha már hallottuk volna e neveket emlegetni; de akkor eltemették őket; ha megint élnek, akkor föltámadtak.

Valóban a szél fordult, s a világ megérezte, hogy tavaszodik s föltámadás készül. A szellemi életnek legérzékenyebb szenzóriuma a művészet. A csömör rajta látszik meg legelőször, s a szikra ott vet lobbot.

Bátran mondhatjuk, hogy a művészet elfordult attól a materialisztikus naturalizmustól, melynek szemében nem volt tűz, nem volt ihlet; a mérleg s a méter reális adatai s a laboratoriumoknak hűvös légköre nem foglalhatta le az alakitó geniuszt sokáig; hamar fölismerte, hogy a létet nemcsak a mathesis, vagyis a kvantitás oldaláról, hanem más szempontból is lehet nézni s e szempontra éppen a müvészetnek kell helyezkednie. Mit csináljon hideg, józan, lábvizes motivumokkal? mit csináljon a »bête humaine«-nel? ebből heroszt s ideált faragni lehetetlen. Kitört tehát belőle a sokoldalusságnak vágya s az érzéki naturalizmusban a valóságnak elnyomoritójára ismert, mely a létet egyoldaluan fogja fel s kiéheztetésre itéli a gazdag természetnek más elhanyagolt irányait. Merész s erőteljes emberek jelennek meg a szinen s le akarják győzni az egyoldalusságokat, a szenzitivizmusnak gyönge, tulságosan finom levegője helyett erőteljesebb, éltetőbb légkör után néznek. Mindegyikről el lehetett mondani, amit Roland-Holst a naturalista Gorter-ről

mond: »Ein nackter, starker Mann erschien Gorter und führte die Kunst über den Abgrund . . . . über die hohen Kämme der Naturphilosophie hinweg erklomm er der Punkt, wo neue, unvermuthete Länder sich in seinem Blicke eröffneten.«

Sok látnok támadt s mindegyik mást látott; de a látomások fölirata egy s ugyanaz: uj világ, uj élet.

Uj világot uj társadalommal, uj életideállal és életczélokkal igér a szocziáldemokráczia, bár bevallja, hogy ideáljai mind a földet nézik s hogy az életczél egy szerény, de biztos földi boldogság; azontul nem igérhet semmit. A lendületesebb kiindulások a szegényes szocziáldemokratikus »ideállal« szemben a szubjektivizmus alapján állnak; ott a vezérgondolat az individuum, a geniusz; keresik az »erős ember« ideálját.

Nézzétek Nietzschét, az öntudatlan szolgát, aki tör, zúz mindent; aki kalapácsával elékteleniti a századok hódolatos dicsfényétől sugárzó Krisztus-arczot, s vele szemben fölállitja a maga ideálját, az »Uebermensch«-t. Nietzsche az igazi képromboló. Pusztitó munkájában nem tartja őt fel sem hagyomány, sem erkölcsi nagyság; neki nem imponál sem évezredek kegyelete, sem másoknak tiszteletet s kiméletet érdemlő nézete; ő kiáll a XIX. század alkonyán a világ szinterére s uj napot igér. Szava ének és melódia, de gondolatai torzonborzak. Uebermensch-e nem szép, fésületlen, elvadult, erőszakos. Logikája nincs, csak fantáziája. Prófétai hivatást fedezett föl magában. Orakulumnak tartotta magát, a mélységbe iparkodott, de alapot nem tudott vetni kinzó s elkinzott ideáljának, melynek nincs más értéke, mint az, hogy a jövendő embert keresi s nem érte be a materializmusnak s a naturalizmusnak lapályaival.

Az uj s jobb világ vágyától égnek a többiek is, a sötét Ibsen, az idealista Hart-testvérek, Haberkalt a mathematikus, Holländer a filozofáló regényiró, aki regényében ily eszméket hirdet: »ich will den Menschen im Sinne des Christus empfinden. Ich will mich in seine Grösse und Ewigkeit senken . . . ich will versuchen zu leben nach der Lehre

des Christus . . . ich will dadurch die harmonische Auflösung der Lebensdissonanzen.« Ime, mily érdekes irányzat; költők, művészek, tudósok az idealizmusnak kapujánál ülnek s várják a jövendő ember ideáljának napkeltét. A szellemi élet vajudik; valóságos láz töri s e lázban nemcsak sejt, s lát közelgő uj világokat, hanem rohamosan, szenvedélyesen iramlik feléjük s bizik magában, hogy megfejti a világproblémát s kiegyenliti a természet s a szellem közt kiélesedő ellentéteket.

Kivált a német irodalmat, a német szellemi életet töri az uj-világ-látomásnak láza. Ott indulnak meg az öntudatos újító mozgalmak »zur Umwälzung der Geister«; ott jelennek meg nyakra-főre művek ily czimek alatt: Weltenträtselung, Die Religion der Zukunft, Wellenschläge der menschlichen Kulturentwicklung, Zur Wiedergeburt der Kulturmenschheit, melyek 100—150 lapon merik az uj világ s az uj ember problémáját megoldani.

Az egész mozgalmat az idealizmus szelleme járja át; vallásosak akarnak lenni, a szellemet nem tagadják, a materializmust utálják, nekik egy idealrealizmus vagy real-idealizmus kell telve bensőséggel, mélységgel, áhitattal és érzéssel.

De ez ideális irányzat még nem tisztult meg a ködös, erőszakos, rohamos zürzavartól; a próféták betegek s ebben a modern psychologiában is roppant nagy szerepe van a pathologiának. Ezek a mi ideálistáink lázban égnek; ezek a mi prófétáink kiállhatatlanul idegesek és türelmetlenek.

Minél forróbban kivánják ugyanis az ujat, annál őszintébben utálják a régit. Lelkesedésük telve van ellenszenvvel, sőt gyülölséggel. A káprázatos, ragyogó ideál, melyről álmodoznak, kioltja a régi, nagy gondolatok fényes vonásait lelkükben s ők azokat sötéteknek látják; legsötétebbnek a kath. egyházat. Soha sem hittem volna, hogy idealizmusra törő lelkek annyi elfogultsággal s ellenszenvvel rendelkeznek, ha közvetlen benyomásaim alapján nem szerzek magamnak arról tüzetes tudomást. Izgatott lelki állapotukban egyes szavak tüzes csóvákká válnak, melyek a modern szellemi élet égboltjára mindenfelől emelkednek s reak-

cziót, modern világnézetet, klerikálizmust politizáló, egyházat, római uralomvágyat, inferioritást, germán-renaissancze-t emlegetnek. A művek, melyek erről tárgyalnak, olyanok mint az égő tövisbokrok, csupa recsegés, pattogás, csattogás, szikrázás mindenfelől; jelszavak, izzó eszmék még izzóbb szenvedélyek pattognak körülöttük, gyors és végleges döntést sürgetnek, mialatt egy kalapba dobnak kinyilatkoztatást és középkort, apostolokat s egyházi birtokot, evangéliumot és kuriát, sz. Pétert s VI. Sándort, isteni jogot s klerikalizmust; a kulturát szembe állitják a kereszténységgel, az ujkort a középkorral, a vallásosságot a liturgiával, a vallást a hittel; a különbségeket ellentétekké fokozzák, fogalmat fogalom ellen állitanak; összezavarnak mindent; azonositanak dolgokat, melyek egymástól távol állnak s összekötnek olyanokat, melyeket szét kellene választani. E fogalmi tutti-frutti-ra ráteritik végre a régiség ellenszenvét s az ujdonság pathoszát, ugy hogy chaosz s nem rend-, zürzavar nem pedig uj világ, sötétség, nem pedig uj világnézeteknek aranyos napja támad e lelkiismeretlen hamarkodásból.

Ily izgalmakban az apperceptio törvényénél fogva a szellemek elfogultak. Csak azt látják, amit látni akarnak, s azt hallják meg, ami az ő nézeteiket visszhangoztatja. A modern eszméket az egész soron dogmatizálják, a keresztény igazságokat pedig anathematizálják; a renaissance hőseit vagy a tudósokat gloriolával ékesitik; a szentek fejéről pedig a koszorút letépik. Itélőszékük elé czitálják az egyházat s nyakába varrnak minden középkori bűnt; Jeanne d'Arc máglyája elé állitják, borzadnak azon, amit Rouenban az egyházi itélőszék elkövetett s nem veszik észre, hogy ők is igy tesznek azzal a másik hősies szűzzel, a »szeplőtelen s makulanélküli jegyessel«, az anyaszentegyházzal, akit boszorkánynak, »infame«-nak, alávalónak mondanak; akiről a XX. század elején történeti könyvekben igy irnak: »Le ciel, au lieu de foudroyer les criminels, qui agissaient en son nom, se couvrit d'un nuage sombre; de caractéres sataniques aparurent dans la nue sinistre ou l'on put lire ces

deux mots à jamais execrés: *Église Romaine.*«[1] Ezt látják az ég haragos felhőjében, ezt a két mindörökre átkozott szót: »Église Romaine.« S ismét: »Impudique Église, fléau de l'humanité, quand donc ton régne finira-t-il?« S ebben a stilusban ir Chamberlain is »Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts« czimű művében, gazdag költői venával föleresztve, toldva, csürve, másitva, magyarázva a kulturtörténetet, mely pedig valóságos s nem csinált történet s élet akar lenni. Ez uton nem jutunk el az igazsághoz s igaza van annak, aki azt mondta: »man improvisirt einen Justizmord am Christenthum.«

Gondolják-e, hogy igy boldogulunk s remélik-e, hogy ily alapokon tisztult, harmonikus világnézetre teszünk szert?

Különösen sajnálatos tünemény, hogy a tudomány is mennyire benn úszik az elfogultságban, midőn Mommsen, a Jupiter tonans, kiadhatja a jelszót a katholiczizmus ellen, hogy hivei tudományos elismerésre igényt nem tarthatnak, mert »föltevésekből« indulnak ki; Mommsen ellenünk sürgeti a »voraussetzungslose Wissenschaft«-ot.

Hogy pedig a felekezetlenség is duzzadhat elfogultságtól, — hogy a föltevések szempontjából az Atheizmus s a Pantheizmus csakugy hitvallások, mint a Katholiczizmus, hogy minden hithű katholikusról azt mondani, hogy szinlel, mégis csak a legnagyobb elfogultság, azt Mommsen bizonyára meg nem gondolta.

A mommseni deklamációk által meginditott mozgalmakban kiváltkép a kath. filozófok és történetirók tudományossága vonatott kétségbe. Eszerint Möhler, Duchesne, Jannsen, Ehrhard nem történetirók, mig a protestáns s a hitetlen tudósok teljesen megütik a mértéket. Halle, Rostock, Lipcse egyetemein föltevések nem léteznek s ott a kath. egyház is a legigazságosabb megitélésben részesül. Hát még a filozófia? Hát van kath. filozófia is? Paulsen kijelentette, hogy a Thomismus az egyháznak a pápa által dekretált, hivatalos filozófiája. Mi diktálta Paulsen-nek ezt a kijelentést? gonoszkodás vagy elfogultság?

[1] C. Bouglé: L'Église Romaine. 251. l. 249. l.

Ugy-e igy nem boldogulunk? azért szivünkből fakad a vágy: teremtsünk tiszta helyzetet s ne növeljük a zürzavart; ismerjük föl az eszmék járását; ismerjük föl a modern ember psychologiáját és kedélyének pathologiáját; vizsgáljuk meg nézeteit; értsük meg izgatottságát és ellenszenvét, födözzük föl az apperceptiónak behatásait s annak következtében az eszmék eltorzulását, melyet fölfogásában a mi nézeteink szenvednek!

Ez egy nagy föladat, ez egy nagy kulturtörténeti probléma!

A modern világnézetben, s mindabban, ami a modern ember gondolatait ez idő szerint szinezi, bizonyára lesz sok szép, nemes, erőteljes, s egészséges elem; ezeket az elemeket meg kell különböztetni s egymástól elválasztani. Tarthat-e igényt a modern kultura arra, hogy mindenben igaza van? lehet-e a modern szellemi világot mint az igazság s a belátás napjának zenithjét magasztalni? szabad-e a lélek modern életét mint a harmoniák világát eszményképül az emberiség szemei elé állitani? Mire valók az efféle túlzások? Egyet biztosan tudunk, hogy a modern ember szempontja, a honnan a világot nézi a természettudomány vivmányainak s a materialista irányzattal szemben felébredt misztikus s romantikus idealizmusnak kettős nyomása alatt eltolódott; azt is tudjuk, hogy látószöge, mely alatt a világot, a földet, a földi életet s az embernek ez életben megoldandó föladatait nézi, elváltozott; tudjuk tehát, hogy kortársaink sokat máskép, más világitásban, más oldalról s következőleg más érzésekkel is néznek, s ezt is modern világnézetnek hivják. Lehet-e már most ezt az őserdejét a virágos s a korhadt fáknak, az illatos gyógyfüveknek s a mérges légy-gombáknak, a tarka pilléknek s a napsugár melegében kikelt kigyóknak és skorpióknak egy kalap alá fogni s mindig e czimmel illetni »modern világnézet« s számára föltétlen hitelesitést kivánni? Viszont, lehet-e az e név alá foglalt tarka-barka világot mindenestül elitélni, azt tévesnek kijelenteni s anathematizálni?

A modern szellem bizonyára sok termékenyitő mag-

vat hint el a revolucziók által fölszántott mezőkön; bizonyára sok lendületes motivummal szolgál az ósdi maradiság letörése után fölébresztett építési jókedvnek; bizonyára sok jó irányt nyit az ember szellemi tevékenységének érvényesitésére. Ezt el kell ismernünk s a lelki világ e gazdagodásán örvendeznünk kell.

Annál inkább kell ezt tennünk, mert friss vérre minden oly szervezetnek s pünkösdi tűzre minden oly intézménynek szüksége van, mely emberekből áll s melynek szellemére az emberi szellem, a kor fölfogása és érzése befolyással van. Nem is szigetelheti el magát az emberi élet bármely alakja a gondolatok s érzések járásától; már csak azért sem, mert a gondolatok s érzések ez áramaiból bizonyára sok erőteljes impulzust s töméntelen elevenitő csirát merithet.

Némelyek az előnyök kihasználásában oly buzgók lesznek, hogy könnyen tulzásba esnek. Lelkesülésükben ugyanis mindent, ami modern, vagy legalább sok olyasmit a modern gondolatokból és irányzatokból, ami tarthatatlan és túlzott, vivmánynak tekintenek s lelkesen dicsőitenek; mások meg az ellenkező tulzásba esnek s nyakig begombolódznak, hogy az ujdonság szele meg ne ártson szellemi integritásuknak.

Nem kell kijelentenünk, hogy sem ezekhez, sem azokhoz nem csatlakozunk. A modern eszméknek »in globo« kárhoztatását utáljuk és sajnáljuk; azt a tehetetlenséget, mely nem érzi, hogy a modern embernek más benyomásai, más nehézségei, más látó-szöge, más érzései vannak sok dologban, saját magunk embereiben nagyon rösteljük s csak egyet sürgetünk, azt, hogy érleltessük magunkban a sokoldalu, méltányos fölfogást s a psychologiai érzéket.

Magában a katholikus egyházban is emelkednek lelkes hangok, melyek reformot sürgetnek, panaszok hallatszanak, melyek maradiságokat siratnak meg; — erőteljes, szabadabb kiindulások vehetők észre a tudományban s az irodalomban, melyek a katholikusoknak világravalóságát nevelik s a világtól elfordult szellemnek gyönge, beteges irányzatát, azt amit a »Weltentfremdet« és »Weltenrückt« szó-

val bélyegeznek, helyes irányba terelni vállalkoznak. Kant filozofiája megérzik a tudományosság hangulatán: erős individualitást, bensőséget, önmagunkba térést hangoztatnak s e szempontból éles támadásokat intéznek a »politizáló katholiczizmus« ellen. Politizáló katholiczizmus alatt azt értik, mely politikai hatalmi állásra törekszik az államban s az egyháznak a politikai szervezkedésben védő bástyát emel. A kath. Reform-párt, melyhez első sorban Schell, Müller tartoznak, e törekvésekben s kivált a német centrum hatalmában, nem lát diadalt, hanem ellenkezőleg »visszaélést az emberiség legszentebb kincsével, a vallással.« A politikai szenvedélyek — mondják ők — elragadják a tömegeket s látszatra nagyszerü hatalmi megnyilatkozásokat teremtenek az egyháznak, mialatt a belső csupa rothadás és enyészet; a vallásosság nem tüntet; az egy csendes folyam, mely a lelkeken átömlik s Isten felé tereli őket; tehát befelé forduljunk s a katholiczizmus is ott érvényesüljön, hol az Ur a mennyország utjaira rámutatott, mondván: a mennyország bennetek van.

Istenem! ki ne akarná a bensőséget s hol vannak bensőségesebb emberek mint a szentek?! De nem kell-e e részben is egyoldaluságtól s elfogultságtól félnünk, mikor az emberi életnek egy irányt nyitnak s csak szeretetre buzditják? vagy mikor csak a bensőségbe utalnak? Az élet nemcsak szeretet, hanem jog is s a bensőségnek eo ipso külsősége is lesz. Ezekkel szemben igaz az, kogy a kert nem kertfal, s a tövises sövényzet nem virág; teljesen hiábavaló volna erős falakat emelni s tövises ágakat egymásba fonni, ha a bensőségben virágágyak nem terülnének el, gyöngéd plántákkal, finom virágpártákkal, ittasitó illattal; a kertfal s a sövény a bensőség miatt van; csakis a bensőség képezi e külsőség czélját; de ép azért nem szabad a falat, a hatalmi pozicziót ledönteni, — bár elismerem, hogy a kertészeknek kőmivesekké való átvedlése veszedelmes s nagy körültekintést igényel e két funkczió széjjeltartása.

Igy néz ki a modern szellemi világ arczulata! Ellenszenvek, féltékenykedések, túlzások mindkét oldalon!

Mi itt a föladat? ismerjük föl a helyzetet, különböztessük meg a jót a rosztól, vessük el a roszat, itéljük meg méltányosan az ujat; más szóval: állitsuk a kereszténységet a modern gondolatoknak s érzéseknek jegyébe, s vizsgáljuk meg, hogy mily szint, mily alakot ölt, amely uj alakjában régi igazsága ugyan változatlanul megmaradna, de a szivek fölötti hatalma az uj-korban örvendetes föllendülésnek indulna.

II.

A világhoz szem kell; olyan amilyen az a legsimább tükör, mert csak akkor lesz a kép hű, akkor látjuk meg a világot s a világban önmagunkat.

Jó szem, jó tükör, hű kép, igaz világnézet! Enélkül ember a szó igaz értelmében nincs. Ezt hangoztatja a Göthei szó:

»Dich im Unendlichen zu finden
Musst unterscheiden und verbinden.«

Ha látunk, értünk . . . . akkor föltaláltuk magunkat. Valóban, mi volna szükségesebb minthogy megértsük önmagunkat.

Mit ér az élet, ha az ember nem érti meg önmagát, — ha a lét Oczeánjába tekintve, nem látja meg ábrázatát, — ha a végtelenbe, a mindenségbe kiáltva, elvész hangja, szava s nem kap feleletet aggódó kérdéseire.

S mégis mily különös, szinte idegenszerü gondolat az, hogy keresnünk kell önmagunkat?!

Igen; furcsa, ötletszerü gondolat; de egyszersmind mély mint a lét, magas mint a czél s vonzó s biztató mint az öröm s a boldogság. Mindenekelőtt pedig szükséges; mert ha nem találtuk meg önmagunkat, ha nem ismertük föl a létben helyünket s a törtető életben utjainkat: akkor az életnek előttünk nincs észszerüsége, nincs érdeme, nincs értéke.

Mink van, ha magunké nem vagyunk? s vagyunk-e egyáltalában, ha magunkat meg nem találtuk?!

Hogy pedig megtaláljuk önmagunkat, ki kell indul-

nunk a világba s vissza kell térnünk önmagunkba. Azt a töméntelen sokadalmat, a mindenség tarka világát, az élet és érzés és küzdés végtelenségét szét kell szednünk s önmagunkban ismét *egységes*, *harmonikus világgá* kialakitanunk. Ha ez sikerült, megtaláltuk önmagunkat. Tehát, a ki nagy világot, a létet s az életet önmagában harmóniává emeli, — aki azt önmagában egységesen kiépiti, aki a létet s annak sötét és derült oldalait s millió apróságait oly mozaikká tudta összerakni, hogy örömöt, megnyugvást s élvezetet talál szemléletében, aki a világot önmagában virágos kertté, lelkének gyöngyfoglalatává, reményeinek s áhitatának templomává, vágyainak virágos folyómedrévé tudta kialakitani, az megoldotta a problémát, annak sikerült a Göthei tanácsot tetté váltani:

Dich im Unendlichen zu finden,
Musst unterscheiden und verbinden.

Az ilyen ember a teremtés központja, szive a teremtés szive, s lelke a világnak tükre. Szive átérzi a teremtésben lüktető életet, s lelkén tükröződik a nagy világ kedves, egységes, harmonikus képe. E képen fény és árny, béke és mélységes, ünneplő komolyság ömlik el, mint egy napsugaras alpesi vidéken.

Vannak szerencsés, harmonikus lelkek, melyek olyanok mint a legfinomabban köszörült velenczei tükrök, melyek épp azért a világnak harmonikus képét birják s gyönyörködnek a kép szemléletében. Objektiv lelkeknek mondhatnám, kik eltelnek gyönyörrel a konkrét világ fölött s megittasodnak a szinek, vonalak, formák bájától. Ezek azok a plasztikus, inkább festő-, mint költő-lelkek, kik a szinek nyelvét is értik; ezek azok az érzékeny, finom lelkek, kiknek nyelvében a dolgok zenéje hallatszik. Gyönyörük telik az életen; egyéniségük átéli a világot, s kitapasztalja, életté tapogatja azt ki önmagában. Hiszen tapasztalni annyi mint tapasztani, tapogatni, kitapogatni; tapasztalni világot annyi mint életté kialakitani azt. Ezekben a lelkekben formát nyer a világ; életté válik bennük; ezek a lelkek az ő életük derüjébe s fényébe meritik a világot; mindent megaranyoz-

nak a derült fölfogás szellemével. Él bennük a mindenség, mert ők az élet melegét és örömét öntik ki rá.

Vannak mások, kik olyanok mint a homorú s domború tükrök; ezeken a világ eltorzulva látszik; fölfogásukból a remekművek is eltorzulva vigyorognak felénk s kaczagnak saját éktelenségükön; ily lelkekben a világ elveszti fényét, harmóniáját, eléktelenedik s elpusztul. Ezek a lelkek oly szerencsétlenek, hogy semmit sem tisztelhetnek, mert a legszebbet s a legnagyobbat is elkinozzák s komikumba öltöztetik. Bennük minden szenved, minden fél és ijeszt; a szép világ kínpadra van vonva. A világ nem tehet róla; a hiba nem benne, hanem bennük van, mert roszul fogják föl s még roszabbul vetítik képét. A művész tehát hamisit s saját diszharmóniáját és sötétségét önti kifelé s ettől a napfény is éjjé, a gyermekszem a hülyeség odujává, a virág a mérges kigyó pártájává válik. Hány ily hamisitó, hány ily karrikatura-festő van a világban. Ők is készitenek a világról képet, de a kép nem mosolyog, hanem vigyorog, vagy mumia-arczczá válik. Ennek a képnek zenéje a diszharmónia, — szinezése sötétség. Nem csoda, hogy az ilyenek, ha mély szenvedélyek laknak bennük, törnek, rontanak; a tagadás világnézetének homályában ülnek s vádolják, gyalázzák, elitélik a világot, hogy végre . . . . megvessék önmagukat is.

Bármint alakitsuk pedig ki a világot önmagunkban, ha sötéten, ha derülten, mihelyt képet teremtettünk róla, van világnézetünk. Mi legyen a világnézet más, mint világszemlélet? mi legyen egyéb mint a világ képe, melyet a lélek teremtett a maga sajátos alak-érzéke szerint; ez egységes foglalatban legyőzte a sokfélét; — a minden egy lett.

De győzött-e az, aki szerencsétlenné lett, mikor öntudatra ébredt? Fölébredt-e az, aki kínra ébredt? s ér-e valamit az az öntudat, mely a nyomornak s a kínnak öntudata? Lehet-e az felsőbb foka a létnek, melynek elmaradhatlan árnyéka az elégedetlenség s a kétség? Mit ér összefoglalni a világot, mit ér azt szétszedni és összerakni — unterscheiden und verbinden —, ha a létnek diszharmoniáját öntuda-

tunkban siketitő zajjá növeltük, ha a mosolygó virágokban a lét hamis hiroglifjeit s a ragyogó csillagokban a mélységben fuldokló élet villanásait látjuk? mit ér, mindent a sok érthetetlenséget az érzés desperációjává fokozni? Valóban igy bizonyulna be rajtunk Schiller szava: der Mensch wurde aus einem glücklichen Objekt ein unglücklicher Künstler! Szerencsétlen a művész, ki világát sötétséggé, létét kínná alakitotta, — ki a napsugarat kioltotta s az életet érthetetlen tépelődéssé változtatta! Művészete az ilyen művésznek csak a méregkeverés lehet, melylyel megmérgezi önmagát s gondolatait fertőző anyaggá változtatja; szava mételyt terjeszt s tolla élével fölhorzsolja az egészséges lelkeket s a halálnak injekcióit oltja beléjük. Minek volt annak születnie, születnie az öntudat, a gondolat világában? Az ilyen bátran fölpanaszolhatja Jóbbal születését, a napot, az órát, melyben a világba lépett; de Jób az Istenlátogatásnak csak átmenő, viharos felhőjére haragszik, máshol ő nem lát kietlen boldogtalanságot; de mit csináljunk az uj Jóbokkal, kik az egész világot szemétdombnak, a létet kínnak, a testet fekélynek s az Istent az egyre viharzó és mégis kitölthetlen harag forrásának nézik?!

Ezek pesszimisták; lelkük domboru tükör; a legszebb angyalarcz is mumiává nyulik meg rajtuk; ők a csúfnak s a csunyának művészei . . . unglückliche Künstler!

De a szerencsétlenség nem egyféle. Vannak más szerencsétlen művészek, kiknek lelke szintén görbeség és csupa anomalia. Vannak olyanok, kik a szembeötlő világ bájain, mint mézcseppeken rengenek, — kik a phaenomenonért rajongnak, az életet mohón szivják, kik örvendeznek a május összes trilláival s a rét zümmögése az ő zenéjük s e zenében ők a lét boldogságának összhangját hallgatják. A lepkékkel karikáznak, a tücskökkel czirpelnek, a verebekkel csiripelnek, örülnek a napsugárnak s amellett szivtelenek gondolatlanságukban s kegyetlenek örömeikben, mert az epedő, az életet megörökiteni vágyó léleknek kérdéseire süketek. Ha eped és szenved és vágyik és kutat, ők csak a napsugárra s a virágra mutatnak s a mélységbe gravitáló

s a mindenség mennyországába magát beleszántó lelket magára hagyják, magára, az ideiglenes, haldokló létnek nyirkos, ködös környezetében. Mily szerencsétlen művészek ezek s mily fölületes s kisszerü a müvük? Biztatnak, hogy a májusnak örvendjünk, de nem távolithatják el tőlünk a gyorsan közeledő őszt; — virággal koszorúznak s a koszorúban hervadást s telet hoznak ránk; minden perspektivájuk végén ott borong az életvég, az elmulás, a semmi. Minek akkor az élet, az alakulás, a megkülönböztetés, az elkülönülés s az öntudatnak egyedi kialakitása? Minek az a művészet, mely összefoglalni kényszerit minket létet, életet, mindenséget harmónikus képben, mikor ez a kép hazugság és önámitás s maga is szétfoszlik? s miféle édes akkord az, mely kinzó, sivár diszharmóniába megy át s ugy akar végződni? Ezek is határozottan »unglückliche Künstler.«

Mélyen meg vagyok győződve, hogy az nem találta meg önmagát, aki nem a boldogra, a megelégedettre, a gyönyörittasra akadt önmagában; ismétlem, az nem találta meg önmagát! Annak a világkép kialakitása nem sikerült; az romot épitett huhogó bagolynak; az tulajdonkép nem is épitett, hanem rombolt. Aki boldogságot nem teremtett, az egyáltalában nem teremtett, hanem pusztitott; mert teremteni csak jót lehet. Az ilyen nem is él, aki ha nem is peszszimizmussal, de megint más méreggel mérgezte meg életét. Aki nem alakitott erőteljes alakot az életnek, az egyáltalában nem tudta, hogy min dolgozik kezdet óta s szét is esik a műve, még mikor kezei közt tartja, aminthogy meg sem állhatott összetartás, tehát szeretet, összeforrás, tehát meleg s bensőség, harmónia tehát boldogság nélkül.

S ne mondjátok, hogy a boldog, a megelégedett ember hogy az mámor s álomkép! Ne mutassatok rá a szenvedők, a betegek, a rabszolgák, a szegények, a gyármunkások, a kőszénbányászok elaszott, elsenyvedt alakjaira, s ne kérdezzétek győzelmes öntudattal, vajjon ezek is boldogok legyenek? Én az Isten művét nézem s nem az ember szerencsétlen kontárkodását. Annyi tény, hogy az ember elronthat mindent

s elronthatja az Isten képét önmagában. Ha a társadalmi rend az Isten képét milliókban eltorzitja, ha őket a munka jármában kifejlődni nem engedi, azt teszi velük, amit én a pázsittal, mikor köveket hengeritek rá; a kő alatt a fűszálak összezsugorodnak, elhalaványodnak; szomjazzák a napsugárt s a levegőt, melyet elfogtam tőlük. A nyomoruság által megakasztott öntudatlanságért nem tehetek; hengeritsétek el a köveket, s meglátjátok, hogy a lelkek mint a pázsit, fejlenek, szinesednek, örvendeznek.

Tekintve a léleknek e szerencsétlen behelyezkedéseit a világba, a legtöbbről azt mondaná az ember: inkább ne keresne semmit, inkább ne ébredne, inkább ki ne indulna; élne öntudatlanul, tengődnék egy igézet, egy elfogult érzés nyomása alatt . . . . inkább, inkább!

Azonban az emberben az individualitas törzsökös, hatalmas ösztön; azt kialakitani neki csak oly természetes szükséglet, mint amily természetes szükség a tölgynek, a bükknek csirázni, fejlődni, nőni; csak az a különbség, hogy mig számtalan tölgynek s bükknek sikerül erőteljes fává válni: addig ember, ki a létet az öntudat harmóniájává kialakitotta s a lét kérdéseire a megnyugvás s a boldogság érzéseivel megfelelt, vajmi ritka; a többi vagy fejletlen alak, mint a csirák, az álczák, vagy szerencsétlen művész, — homorú és domború tükör.

A harmonikus világnézet a világnak s a végtelennek tükröződése a normális és szerencsés individualitáson. Igazi világnézet csak szerencsésen kialakitott individualitásban, — szerencsés individualitás csak helyesen megalkotott világnézetben van; mintha azt mondanám: jó kép csak finoman köszörült tükörben van s jó tükör az, melynek képe a szép, harmonikus világ.

Segitsétek jó világnézetre a modern embert; segitsétek, mert beteg; mert lázas a feje s rémképeket lát. Sokat lát; képet is lát; de milyet? szeczessziós, szimbolikus agyrémeket; e kisértetei sötétségbe vezették az embert s parodizálták a világot; homorúvá majd meg domborúvá nyomták lelkét s ha belenéz önmagába, torzalakot lát, elképed s

elborzad tőle. A beteg gondolatok ugy kisérik őt, mint a halluczinácziók, s játszanak vele s bolonddá tartják őt. Ha fölnéz az égre, ködöt lát s az nem tetszik neki; akkor ott terem a szép föld szerelme, igézően néz szemeibe s visszacsalogatja őt az égről a földre; ha megint a földre néz a sejtelmes ég, mint valami feneketlen mélység ugy huzza őt, szelleme ott settenkedik körülötte a mulandóság érzéseiben, a szivnek kielégithetlenségében; hová nézzen? Ha a tudományra bizza magát, az élet neveti, az az élet, melyet a theoriától elfelejtett; ha megint az életre veti magát s a szürke theoria helyett az aranyos élet zöld ágát hajhászsza, hülyének, csalódottnak, rászedettnek érzi magát. Ha a tudomány lámpájával jár, e kurta fénysugáru lámpa mellett vaksinak bizonyul, ki a közvetlen, égbemeredő dolgokat sem látja; ha pedig az intucióra, Plátó szárnyaló gondolataira bizza magát, ugy látszik neki, mintha az elhagyott lámpa refraktorrá válnék bosszúságában, mely megvakitja megvetőjét. — Ha a kultura himnuszát zengi, s a munkába veti a földmeghóditás reményét, e himnusz csakhamar elégiává válik; ha megint elszonytyorodva a lét elégiáit zokogja, akkor az élet örömei pajzánkodnak vele.

Segitsetek e jó bolondon, az emberen, s a bolondok legbolondabbján, a modern emberen!

Láttatok már baglyot, amint a napfényben nagyokat pislant s a vadásztól magas póznára állittatik? minden csiz és veréb neki megy Minerva bölcs madarának, melyet ép a ragyogó nap vakit meg s ezáltal a verébszerü firmáknak csúfságát teremti meg benne! Ily jó bolond lett a bölcs ember; bagoly lett. Van is szeme; de az ő szeme az éjnek való szem; gondolataival, tudományával örökös, ködös szürkeségben leledzik, s csúfot űz belőle életöröm, praktikus fölfogás, ösztön, jókedv; ezek kompromittálják őt s annyira viszik, hogy aki Minerva hive és szimboluma, ugyanaz az élet tehetetlenségének kitevője.

Segitsünk tehát a modern emberen; segitsük őt mély, józan, igaz világnézetre!

Értsük meg önmagunkat, hogy megértsük őt.

A modern ember érzésébe más világ vegyül bele, mint a X. századnak világvéget váró, a XII. századnak keresztes hadat járó, a XV. századnak régi világokat támasztgató, a XVI. század ujjászületni vágyó, a XVIII. századnak barokk-pásztoridilleket játszó gyermekének érzéseibe. Más világ, ... hogyne volna más? Más, biz az, mert sokkal tágabb lett tudománya, — más lett irányzata a reális, a pozitiv munkában, — más a jogi állapota, — más a társadalmi helyzete! A modern ember érzésébe sok szál szövődik, — mely régen még nem volt megsodorva; értsük meg tehát, hogy mi minden folyik bele a lelkébe. Mennyi történetté vált folyamat, hány kis és nagy revoluczió, hány katasztrófája a gondolkozásnak, a munkának, a jogviszonyoknak s azáltal a társadalmi elhelyezkedésnek világában! Uj perspektivák nyiltak meg neki, melyek gyakran csak szinpadi falak, csak kortinák, fantasztikus csalódottaktól s vizionáriusoktól megfestve. Az élet egy sokkal gazdagabb, mélyebb valóságba állitja az embert most mint régen, mert amit előbb nem ismertünk, az most elénk tárult; de azonkivül az életnek tempója is megváltozott; élénkebb, frissebb, rohamosabb lett. A modern élet szinpompája, a tendencziák harcza, a reklám megtévesztő zsivaja megzavarja itéletében s érzésében is az embert. Az ujdonság vágya hirtelenkedővé, elhamarkodottá teszi; kapkod; gyorsan lelkesül s ismét nagyhamar lehül. A modern áramok, ép azért, mert ujak, ugyis mindig erőszakkal lépnek föl; ami uj, az friss, az erőteljes, sőt erőszakos is. A benyomás, az impresszió előtérben áll; a realitás azalatt föltételeztetik, s sértés volna, arról kételkedni. A világos látás, az nem az uj gondolatok hajnalhasadásának jellege; a tisztulási folyamat már a csendes nyugalomnak, a békés időknek munkája; addig pedig szenvedélyesség, lelkesülés, tüzes nyelvek s impresszió járják. Az emberek még nem látnak, csak a lökést érzik.

Ilyen a modern ember hangulata. Hogy erőszakos is s nem igazságos, azon nem szabad megbotránkoznunk. Az uj idők áramlata mindig erőszakos. Az ujságnak psychologiáját jellemzi a törtető erő. Az emelkedő osztályok mindig tele

vannak erővel; Spartakusz rabszolgái, Dózsa György parasztjai, a franczia sansculotte-ok, a modern szocziáldemokraták. A modern ember is ilyen; romantikus a jövőre és revolucziónárius a multra nézve. Még a szocziáldemokráczia is kérdezi: Sind wir Romantiker? »Ja, mehr als die Welt denkt. Aber man verfalle nicht dem Irrthum, den Begriff Romantik im Sinne des Erdverloren-Schwächlichen zu fassen. Zola ist (»Arbeit« cz. regényéről van szó) eine kraftvolle Kämpfernatur. Der Roman »Arbeit« athmet den revolucionären Geist, der ihn von jeher beseelt hat. In ihm zuckt die Ungeduld des Kämpfers. Wenn aber Kämpfer etwas taugen sollen, so müssen sie vom Optimismus beseelt sein, und das ist umso nothwendiger für Kämpfer des Socialismus, wenn sie ernstlich daran glauben, dass ihr Kampf weltumgestaltende Wirkungen erzeugen wird.« Ez az optimizmus is egyoldaluság, de nem is tehetünk róla s még kevésbé lehetünk meg nélküle! Hisz ez is erő; erő bizony, még pedig milyen! de erejét a hitben, az intuicióban birja, mely az uj világ képét vetíti a bámulók szemei elé.

A modern ember is különféle szinpompás, lázitó, hitben erős, szellemi áramlatok közt áll; ezeket meg kell ismernünk s befolyásukat lelkületére méltányolnunk. Lelke tele ivakodik az uj Thetis vizeivel, s azok ellenszenvet ébresztenek benne a régi források ellen.

A szellemi világban az uralkodó csillagzat a pozitiv tudomány, az ész, az értés! Presztizsének fényét még nem vesztette el. A modern ember lelkében ez az irány a maga kizárólagos egyoldaluságában is még mindig kifogástalan és megtámadhatlan. Az *értés* erős hitet támasztott egy jövendő, uj, földi világ iránt; e világnak a tudomány az evangeliuma! Uj világot azonban nem lehet alkotni, ha a régit romba nem döntjük. Megteszi tehát azt is; romba dönti, tagadja. De nem akar puskaporral s karddal dolgozni, azt megveti; neki más hatalom áll rendelkezésére; ő a tudományos elvek által létesitendő forradalmakat sürgeti. Ilyen elv az *evoluczió*, ilyen rendszer a *történeti materializmus*. Az elv is, a rendszer is materialista. Az evoluczió nem

szükségképen az, de erős hajlamai s ösztönei vannak rá s tulajdonképen az evoluczió inspirálja egyoldaluan a történeti materialismust s jót áll az uj világ ránk hasadásáért.

A korszellem prófétái, — nem a tudósok, hanem azok, kik a tudósok nyomában az inspirácziónak, az ihletnek, a lelkesülésnek erejében lépnek föl, azok a praktikusok, kik a tudomány vivmányaiból mindjárt messzemenő következtetéseket vonnak, kik egy gondolatot, egy eszmét általánositanak, — azt gondolják, hogy most már valóban lehet az uj világnak megteremtéséhez fogni. Eddig nem lehetett. Eddig a tervek utópiákká s a fejtegetések legjobb esetben társadalmi regényekké szublimizálódtak, még pedig azért, mert nem volt tudományos alapjuk s nem értették meg a létet, nem értették át az élet törvényeit s az összefüggést ember és természet közt: mig most minden világos . . . . Tehát teremtsünk uj világot, uj társadalmat s fejleszszük ki az embert szabadon s bensőségesen.

Kedves pártfeleim! Ilyen a modern ember psychologiája! Világnézete nélkülözi a befejezettséget; s tele van rohamossággal, hamarsággal, szenvedélyes izgatottsággal, páthoszszal a mult ellen, a hatalom ellen; ezekben nem bizik és semmit sem akar tőlük elfogadni. Hitet sem; a multnak tekintélye elhomályosult szemeiben s a hatalomban érdekszövetkezést lát a maga lenyügözésére? A viziószerü vágy a jobb s közel jövő után természetellenesen szinezi a modern ember lelkületét s lejtőre állitja az ő fölfogásában a mi rendithetlennek tartott meggyőződésünket.

Ezt a lelki állapotot át kell értenünk s át kell éreznünk, ha akarjuk, hogy megértsék szavunkat. Át kell értenünk, hogy a modern ember érzése elváltozott, s hogy aki beszélni akar neki világról, hitről, Krisztusról, annak nem szabad ezt a psychologiát szem elől tévesztenie. Beszéljen a mai világ érzéseinek alapján, aki akarja, hogy a mai világ befogadja szavát.

Mi gondoljuk, hogy azt meg lehet tenni. Mi meg vagyunk győződve, hogy jó értelemben egészen modernek, s egészen keresztények lehetünk. Mi ugy érezzük, hogy mi a

modern kornak gyermekei vagyunk s hitünkkel s meggyőződésünkkel nem kivánkozunk vissza a multba!

A keresztény világnézet köztünk és a kor szinvonalán álló emberek lelkében él, tehát a szó igaz értelmében modern. A keresztény világnézet nem mumia; átszövődik millió sziven s átreszket millió lelken; éltet s életerős hajtásokat hajt ma is. Hogy él, azt bizonyitja a harcz, melyet ellene vivnak! Itt és most, a kornak millió fiát s leányát heviti, tehát él, s élni akar. Modernnek tartja magát; nem kivánkozik vissza a multba és közöttünk él, a villamos, telefonos, telegrafos, telepathikus világban. Büszke korára, de elég ifju még, mert haladni s többet tudni s alkotni akar; nem érzi, hogy idegen volna. Nem haragszik a tudományra s nem vette föl liturgiájába Rousseau imáját: »Mindenható Isten, ments meg minket a tudományoktól s apáink sorvasztó művészeteitől! Add vissza a tudatlanságot, az ártatlanságot s a szegénységet; ezek azok a javak, melyekből a boldogság támad s melyeknek egyesegyedül van értékük előtted.« Ilyen imát a mi katakombáinkban sem reczitáltak. Mi nem küzdünk a kultura ellen s nem kivánkozunk vissza az erdőkbe; tehát miért gondolják, hogy korunk ellen küzdeni akarunk? Kor? mi az kor? mondtam, hogy őserdője az életnek s a korban sok a kór; az ellen szabad s kell is küzdeni. Tehát nem a kor ellen, hanem a kort az egyoldalu és szélsőséges áramlatokkal azonositó irányzat ellen küzdünk mi. Az atheizmus ellen, — az atheizmus sötét csillaga és jegye alatt borongó világnézet ellen foglalunk állást s ha akarjátok, azt megengedem, hogy modern, keresztény világnézetet vezetünk harczba modern atheizmus ellen, — modern, keresztény szellemet modern pogány szellem ellen; ezt igen, de azt már nem engedjük, hogy reklámhősök a modernséget kisajátitsák, s minket a modern kultura kapuja elé dobjanak. Minek türnők ezt?

A modern korban is még teljes érvényben áll a keresztény világnézet. Még-e? S mi áll fönn kivüle? mely világnézet önti harmóniába a létet? melyik még? s melyik ugy mint ez?

Különben ezek későbbi kérdések; mi most csak az útra mutatunk, melynek végén Krisztus int felénk, nem mint tan, hanem mint tény, még pedig mint a legnagyobb, a legplasztikusabb tény, mint imádandó Istenember. Embert keresnek: itt a tökéletes ember! Bensőséget sürgetnek: Jézus önmagunkba int! Inkarnációjáról álmodnak a nagynak, fölségesnek, hatalmasnak: ezt az inkarnációt sürgeti az Ur Jézus; életet, tökéletes életet, örök életet sürget. »Die volle Plasticität gewinnt die Religion im Leben des religiösen Menschen; sonst ist sie siech und schwach. Sie will einen vollgültigen Ausdruck, aus einem Guss. Sie will das Heldenhafte. Alle Menschen sind »Heldenverehrer.« (Chamberlain. Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.) Ez mind szóról-szóra igaz; egész, egyöntetü emberek után vágyódunk, kik szerencsés kifejezései az igaz, mély, örök életnek; ezek a mi hőseink. Nekünk van ilyen hősünk: a Krisztus az!

Az emberiség zászlajára ezt a képet tüzzük. Régi mint az igazság, s modern mint az élet! (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Bossuet beszédei, II. kötet. Forditotta és bevezetéssel ellátta Acsay Ferencz, a győri főgymn. igazgatója. Nagy 8-r. 650 l. Ára 9 korona. A két kötet együtt 12 korona.

Ha örvend a fordító ur, hogy nagy munkáját egészségének koczkáztatásával befejezte, a magyar irodalom s főkép a magyar egyházi szónoklat is szerencsésnek tarthatja magát, hogy Bossuet beszédeinek bár szemelvényes gyüjteményével is gazdagodott. 24 dicsőitő beszéddel és 10 gyászbeszéddel ajándékoz meg minket e II. kötet s igy az I. kötet 38 dogmatikus és erkölcsi beszédével együtt (ism. l. 1895. évf. 212. l.) összesen 72 beszédet ültetett át a fordító úr magyar nyelvre a fejedelmi szónok megmentett 235 beszédéből.

koronát. Továbbá minden egyes szolgálati év után 20 koronával emelkedik a nyugdij. Tehát aki 20 évi szolgálat után megy nyugdijba, 1400 koronát, aki 30 éves pap korában, 1600 koronát, s igy tovább.

Hátra van, hogy Ő Emja a biboros főpásztor jóváhagyja az igy módositott tervezetet, — s akkor az azonnal életbe lép.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

III.

A vallásos világnézet.

A világnézet az embernek öntudatra ébredése.

Csak a világnézet kialakitásával kezdődik az ember; addig az ember csak név, csak szám, de nem lélek. Világnézet pedig ott kezdődik, hol az a valaki, ki a világot nézi, észreveszi, hogy ez mind nem ő, hogy az mind más. S milyen idegen az a furcsa »más«! Mialatt nézi, elkomolyodik, mert kezd látni valamit, amit addig még nem látott soha, kezdi látni a napsugaras, mosolygó, virágos szülőföldön a néma, rejtélyes sphynx vonásait.

A sphynx oly komoly, oly fölséges, oly idegenszerü, pedig a neve oly közönséges, oly köznapi, oly egyszerü: világnak, létnek, életnek hivják. Ha nem gondolunk rá, természetes és édes mint az otthon; de ha gondolunk rá, hideg és néma lesz.

Igazán hideg s idegenszerü. Úgy tesz mintha nem törődnék velünk; napsugaras, mikor szomorkodunk s felhős, borús, mikor vigak vagyunk; havat hoz husvétkor és sarat karácsonykor; hamvazó szerdán fölkelti napját s pünkösd-

kor felhővel boritja egét; szomorkodik, mikor vigadunk s ragyog menyegzői diszben, mikor sirunk; bizony úgy tesz, mintha cseppet sem törődnék gondolatainkkal s érzelmeinkkel; másrészt meg mégsem mondhatjuk, hogy mi közünk hozzá, mikor ő szült s ápol, virágot fakaszt, meleg vért pezsdit. Szemébe kell tehát nézünk s bemutatnunk neki magunkat, s érdeklődő tartózkodással kell a néma sphynxet kérdeznünk: te ki vagy?

E bemutatkozástól s a feleléttől függ, hogy mit ért meg, s mily helyet szemel ki magának a világban az ember.

Hol lesz az az ő helye? a mindenség periferiájának igénytelen pontjára vagy a világ központjába helyezkedik-e? a kuczkóba áll vagy a trónra ül? a sarokba huzódik vagy a csúcspontra törekszik? koszorúnak tartja-e magát a teremtés homlokán vagy por-hamu-semminek a szükségesség vastalpai alatt?

A milyen helyet szemelt ki magának, olyan lesz világa, olyan lesz élete. Tiszta, derült, uri, öntudatos lét lesz, ha előkelő helyet választott; sötét, izetlen, kegyetlen tengődés lesz, ha szolgának, béresnek szegődött. Szárnyaló, ideális lesz lelkülete, ha az életet s a lelket megtisztelte magában; ellenben alacsony, csúszás-mászás lesz tengődése, ha a lelket eltagadta, s önmagát degradálta.

Tegyünk tehát róla, nézzünk utána, válaszszunk, de jól válaszszunk, hogy nekünk való helyet találjunk.

Ez a mi belső világunk, a mi világnézetünk; égboltja, tengere, fénye, viharjai, éjszakái olyanok, amilyeneket mi magunk teremtünk. Ha ideális a világnézetünk, akkor égboltunk tiszta, kristályos olasz-ég, amilyen Catánia fölött ragyog; ha pedig szkeptikusoknak vagy pesszimistáknak csapunk föl, akkor az égbolt is olyan savó szinü, felhős, alacsony és ködös, s alatta nem Catánia virul, hanem a Lappok földje álmodik, s nem pálmák, hanem borókák nőnek rajta.

Ki akarna tengődést lendület helyett s sarkövi éjt tavasz helyett? A ki azt akarná, az a szeretetet s örömöt nem ismeri; annak élete nem élet.

Nekünk tehát erőteljes, lendületes, bensőséges, hatalmas világnézet kell. Hatalmasnak kell lennie, mely az élet mélységes mélyeiből törjön föl s megrenditsen s magával ragadjon; lendületesnek kell lennie, mely az égbe emeljen s élni, s tenni tanitson; bensőségesnek kell lennie, melynek szavára, mint ezüstharang-szóra mosolyra fakadjon az öntudat s öröm s béke lejtsen végig a lelken s mindenek fölött pedig igaznak, tehát reálisnak s egyben ideálisnak kell lennie, mely az embert az Isten gondolatai szerint kialakitsa s méltósággal koronázza.

Erőteljes, lendületes, bensőséges, reális s ugyanakkor ideális világnézet csak *a vallásos világnézet* lehet; mert csak a vallásos világnézet öleli föl a mélységet, a létnek, a világnak mélységét, ahol az ő forrásai fakadnak; csak a vallásos világnézet áll ki a semmiség s az elmulás mélysége fölé s lelkesülve nézi az örök szépet, mint sz. János Patmoszban a napövezett, csillagkoszorús asszonyt; csak a vallásos világnézet győzi le a napszámos, robotos élet örömtelenségét s az fejti ki teljes plaszticzitással az embert, ki hősnek és szentnek született; csak a vallásos világnézet az a magasba emelkedett gondolat, mely átfog létet, életet, végtelent és örökkévalót s lendületet vesz a halhatatlan életbe.

Ki is akarna e nélkül világnézetet formálni? Aki azt akarná, falusi kovács pörölyével fogna hozzá áttört művű, czizelált, góth kehelynek kialakitásához. Chamberlain az oly világnézetet »die Religion des Blödsinn«-nek hivja, a bárgyúság vallásának; kemény, de igaz szó!

A világnézetnek okvetlenül kell vallássá szublimizálódnia. Amely világnézet vallássá nem válik, az még ki nem virágzott; annak sem disze, sem értéke nincs; az egy oly inda, mely a földön kúszik. Azon az alacsony fokon erőteljes gondolat nem terem, s a még romlatlan lélek azt a poros laposságot ki nem tartja: neki ösztönszerüen emelkednie kell. Alacsonyságban csak addig marad, mig kenyeret és pénzt keres; mihelyt a megélhetés gondjain túlra emelkedett, szivének érthetetlen mélységeiből hangokat hall s a mindenség oczeánjáról szózatok suttognak feléje, melyek azt

hajtogatják, hogy honnan, hová s minek élünk? Azonnal szárnya nő s repül. Igen, ezek azok a bűvös, titokzatos hangok, hogy honnan, hová, minek?

Ha jól hallok: ez a theologia hangja; arcza le van fátyolozva, de szava édes s motivumai fölségesek.

E motivumok az élet értelmét fürkészik s szomjaznak tartalmat és mélységet. E motivumok életet, örök életet sürgetnek! »Was soll ein dem Tode verhaftetes Leben« — mondja még Harnack is? Mit csináljunk az élettel, mely a halálba vész? E motivumok harmóniát sürgetnek a lét disszonancziáiba s nem akarnak diszharmóniába fúlni; az bűnös végromlás, sőt öngyilkosság volna s gyilkos csak az ördög, a Mefiszto, ki megásatja a megvakult Faustnak sirját s tudja, hogy a vak Faustnak még a sir szélén is:

»Vágya be nem telék, az élv sem volt elég,
Mindig a változót áhitván,
Ha jő a végpercz, az üres, a hitvány,
Szegény, azt megragadni vágyna még.«

Tehát honnan, hová, minek? e motivumok szálai vannak belesőve a menyasszonyi fátyolba s a szemfödőbe; s ezek nélkül a komoly világnézet fonalát fonni s az életet szőni nem lehet.

Aki a világnézetből kihagyja a legfontosabb problémát s ignorálja a legelső, világraszóló kérdést, az hamisit és erőszakot követ el a természet ellen; az mérgezi, az irtja, az gyilkolja a természetet, mert leggyökeresebb ösztönét nyomja el s legnemesebb hajtásait töri le. A vallásos ösztöneiben megnyomoritott természet a legnyomorultabb és legtermékketlenebb; éktelenségét csak szerencsétlensége haladja fölül. Az ilyen lélek sötét és nyugtalan, nem érti meg önmagát s élete kinná válik.

S méltán, mert a természetnek tős-gyökeres ösztönét elfojtani szenvedés és romlás nélkül nem lehet. Nézzétek az agávét, fejlik, zöldül, nyúlik éveken, évtizedeken, századon át, végre kivirágzik; miután kivirágzott, miután erejét abban a fehérvirágú, omló bokrétában kiadta, megnyugszik; nem feszül, nem nő tovább. A lélek is igy tesz: gondolatai eme-

lik, nyujtják, vágyai feszitik, küzd, törekszik, emelkedik; nyugalmat s koronát keres. Virágja azonban csak akkor lesz, ha lendületes, bensőséges, tündöklő világnézetbe, ha vallásba virágzott! Jól mondja Chamberlain: »Jedes zu der Höhe einer Weltanschauung sich erhebende Denken schiesst in Religion.«

A vallásosság tehát természetes; oly természetes mint a természet, melyből a vallás fakad, melyből a vallás mint *ösztön*, mint *érzék* és *hajlam*, azután mint *értés* és *érzés* és *akarás* és *lendület fakad.*

Kérlek theologus barátaim, ne tagadjátok, hanem ismerjétek el, hogy a vallás ösztön is, érzék is, hajlam is, s hogy értés és érzés és akarás is. Ez utóbbit megengeditek; de az előbbitől féltek. Azt gondoljátok, hogy lefokozzuk a vallást, ha ösztönnek s érzelemnek mondjuk; féltek, hogy beleevezünk a szubjektivizmus mámorába s a pietizmus érzelgőségébe. Ne féljetek; ez a veszély csak akkor fenyegetne, ha a vallás nem volna egyszersmind értés, ismeret, akarás is, — ha kizárólag ösztön s érzelem volna; de az távol áll tőlünk. Mi tudjuk, hogy a vallás mint igaz s a szó teljes értelmében befejezett világnézet, ismeretben s akaratban nyeri kifejezését; de ugyanakkor a természet ösztönszerűségében birja meggyőzhetlen erejének titkát.

Mert a tősgyökeres, természetes ösztönt elfojtani s kiirtani nem lehet. A koporsóból is kikel az s eget kér. Azért ébred a vallás is, bár annyiszor temetik, bár tűzzel-vassal pusztitják; a természet elpusztithatlanságával lép föl mindannyiszor s létet is meg eget is kér, s nemcsak kér, hanem követel, s ki is küzdi azt. A vallás ösztönében a természet ősereje lép sorompóba, s az győzhetetlen. Ez az ösztönszerü természet, melyet a filozófálás, a szofisztika még meg nem tévesztett, ugy harczol a maga igazaiért, hogy azokat mindig kivivja. Kivivja most is.

S miért ne legyen az Isten képére teremtett lélekben vágy és hajlam és ösztön Isten felé?

Minden tehetségnek vannak spontán megnyilatkozásai, vannak hajlamai, melyeket gravitációjuknak hivnék. A lé-

leknek ösztöne van az értésre, tudásra, kutatásra, ezt a *tudás ösztönének* mondom. Van érzéke a symmetria, harmónia, a szép iránt; ez a művészeti, az *alakitó ösztön.* Van érzéke, finom észrevevése, spontán itélete a jó és rosz körül; ez az *erkölcsi ösztön.* Végre az Isten fölismerésében van természetes könnyűsége, van finomsága arra, hogy szinte megérezze az Istent; ezt *vallási ösztönnek* mondom. Bizony vannak lelkek, melyek bámulatos gravitáczióval vonzódnak az Isten felé, melyek »érzik« őt, beléje ütköznek s bár a kulturának szkepticizmusa és a »filozófia« szofisztikája durvitja ez érzéket, mégis csak igaz, amit nem szent Ágoston, nem sz. Tamás, hanem Göthe mond: »Die Ueberzeugung, dass ein grosses, hervorbringendes, odnendes und leitendes Wesen sich gleichsam hinter der Natur verberge, um sich uns fasslich zu machen, eine solche Ueberzeugung drängt sich einem Jeden auf, ja wenn er auch den Faden derselben, der ihn durch's Leben führt, manchmal fahren liesse, so wird er ihn doch gleich und überall wieder aufnehmen können.« (Wahrheit u. Dichtung. IV.)

Az Istenhez vezető fonalat az embernek gondolata, metafizikai érzéke ragadja meg s ez a fonál végre is, bármint nevezzük, az okság elve lesz.

Ezt az elvet magából ki nem irthatja, Kantnak szubjektivizmusába az épp úgy bele van szőve mint a napfogyatkozástól félő négereknek gondolatába. Ezt az elvet ki nem irthatja még akkor sem, mikor uj világot teremteni, a régi Istent ledönteni akarja; akkor is egy új Isten előtt rogy térdre. Az ember nevetheti a fetiseket; gúnyolhatja Jahvet, Brahmát, Zeust, Allaht; vállat vonva mehet el Buddha, Mohamed ereklyéi, sőt az Ur Jézus keresztje mellett is; de azt az aczélsodronyokból szőtt kötelet, mely a világot okához, s az emberi gondolatot az okság elvéhez köti, el nem szakithatja. A kauzalitás vasmarkából nem szabadit ki semmiféle hatalom, s bármily kulturára s czivilizáczióra is tegyünk szert, ez elven túl nem adhatunk soha. Nyelvünk, fölfogásunk, nézeteink e részben a régiek. Dadogunk oly nyelven, melyen a Nilus, Ganges, Eufrát, Jordán partjain is csak

dadogtak. Ha valaki azután az okság ez elvében az emberiségnek átkát látja s haragszik az okság Istenére; ha a vallás szellemeiben apokaliptikus lovasokat lát, kik végigvágtatnak a földön s kiöntik edényeiket, melyekből méreg, gyűlölet, vér ömlik az emberiségre; ha nevezetesen a kereszténységben az ázsiai szellemnek végső föllépését látja, s azt fogja rá, hogy megmérgezi az emberiséget, mert félelmet inspirál az élettől, undort a tettek iránt, gyáva alázatot, hülye meghódolást prédikál, kővé meresztő tiszteletre tanit az érthetetlen végtelen iránt, a szenvedésben kéjt keres, tompa, fáradt türelmet dicsér, s kedvetlenséget nevel hiveiben a munka iránt; ha végre a kauzalitás elvét szürke póknak mondja, mely helytelenül nevelt lelkünk egy zúgában leselkedik s az okság szálaival köti le szárnyainkat: mind e dühös gyalázkodás, mind e kegyetlen vérig sebesitő sértés és szemtelen rágalom annak a szürke póknak egyetlen egy pókhálószálát sem képes szétszakitani, mert ez a pók maga a józan, a természetes észszerűség.

Egy tekintet a szentekre s a népek életére a tények hatalmával bizonyitja a vallásos ösztön mélységes valóságát. Mik a szentek? Tipusok, melyeket a vallásos ösztön tett lehetségesekké s a kegyelem alakitott ki remekekké. S mik a népek vallás nélkül? olyanok nincsenek, mert nem is lehetnek; természetes ösztöneikből ugyanis ki nem vetkőzhetnek.

Elismerem, hogy a vallási ösztön nem egyformán erős az emberekben, mint a hogy az értés s az alakitás ösztöne sem egyforma. Hiszen vannak vallástalan nemzetek is. Arabs földön a kereszténység soha sem vert gyökeret. A beduin lelke olyan mint a puszta; szegény és néma. A szellemtelen materialista chinai nép hasonlókép szinte képtelen a keresztény idealizmusra. Lendület, mélység, bensőség nincs bennük. Nincs filozófiájuk, nincs metafizikájuk. Nincs érzékük a titokzatos, a fölséges iránt. Gondolom a modern zsidóság is ilyen. Credójuk csupa tény, de bensőség nélkül. Ők konstatálnak, szövegeznek hitet, de a régi formákból kiesett az érzés parazsa. Ők számitanak s nézik érdeküket s mennek

tovább. Olyanok mint a czigányok, nem imponál nekik a lét s az élet kérdése. A czigányok hozzá még lusták és blazirtak; vicczelnek, de nem nevetnek; nem is nevethetnek, mert az ő tompa blazirtságuk csak nekünk nevetséges, nekik nem az. Ideális népeknek a chinai, a zsidó, a czigány mindig nevetséges figura lesz; az eszménytelen, lapos szellem, ha különben éles is és átható, olyan mint egy lapos, sunyi arcz; nevetünk rajta.

A szeretet s a hősiesség sem imponál nekik s a magasztost mindjárt ellapitják. Ők a nagy szivnek inspirácziói nem érzik s rögtön valami oly motivumot léptetnek föl, mely a fölségesnek kisszerü keretet teremt, s igy azt agyonüti. Gondolatomnak illusztrálására hallgassuk meg a Jeruzsálemi Talmudnak Schabbath-tractatusából a következő történetet s figyeljük meg a zsidónak lapos, szellemtelen fölfogását, mely a nagy, nemes motivumot megközeliteni sem képes. Van egy zsidónak egy rabszolgája, aki nem zsidó. Rabbi Hila meglátogatja a zsidót, s mikor visszatér haza, a rabszolga elkiséri őt. Utközben a rabbira veti magát egy veszett kutya, de a rabszolga a kutyát magára rántja s harapásától maga elvész. S mit gondol az áldozatos, hősies hűségről a jámbor zsidó? Nem dicséri, nem magasztalja, hanem Izaiás szavait czitálja: »tiszteletes lettél szemeim előtt és dicsőséges (ó Izrael), én szeretlek téged és *embereket adok érted* és *népeket a te lelkedért.*« (43, 4.) Igy tükröződik a hősies emberszeretet egy rabbinak lelkén! A szolga kiadta lelkét érted; élvezd Izrael az életet! Remélhetőleg találkozik még elég pogány, aki odaadja életét érted! Neked lesz annyi eszed, hogy hasonlóképen nem cselekszel.

Ezek a lelkek nem alkalmasak az elmélyedésre, a mély érzésre, a szeretetnek s a szemléletnek elragadtatására.

De ha vannak sekélyes és szegényes érzésü népek, vannak megint mélyen vallásos lelkek természetüknél fogva, kiknek vallási ösztönük oly mély s érzékeny mint Rafael s Michel-Angelo s Lenardo da Vinci teremtő geniusza. Vannak Isten felé igazodó lelkek, oly finomak, hogy a »lágyszellő suttogásán« is fölismerik s megérzik az Urat. Isten-

nel szemben nekik oly tájékozódásuk s behelyezkedésük van mint a delejtűnek a sarkkal szemben. Nézeteik, vágyaik, izlésük, energiájuk szerinte igazodik. Igaza van Fabernek, mikor irja: »Némelyek örömök, mások szenvedések, némelyek erkölcsi elváltozások vagy szellemi forradalmak szerint osztják korszakokra életüket. Némelyek a helyek szerint osztályozzák éveiket, ahol laktak, mások a foglalkozás szerint melyet űztek. Vannak, kiknek életét a betegség szántja, mig másoknak egyenletes s boldog napjait csak a gyermekség, az ifjuság s a megérett kor évei osztályozzák. De az életnek eseményszámba menő fordulatai nem ezek. Események az ember életében azok a napok vagy órák, amikor az Istent uj szempont alatt ismerte föl. Ezek a tulajdonképeni nagy események! Talán minden embernek, de bizonyára a legjobbaknak életét az Istennek egyre mélyebb s tágabb s igazabb megismerése jellemzi. Ez nem akkor áll be, amikor több theologiai kérdést ismerünk, hanem akkor, midőn Istenbe mélyebben behatolunk. Régi igazságok, uj igazságok a hajnalpir rózsás arczával tekintenek ránk. Egy uj fogalom Istenről ujjászületést jelent! Mily szellemi elváltozás ment végbe sz. Péter lelkében, midőn az örök Atya, ki Fiának buzgó, lelkes hivét szerette, e Fiunak, az ő Mesterének, istenségét kinyilatkoztatta! Akár álomban közeledett Péter felé ez ismeret, akár imában, vagy egy hosszu gondolatsor végső fölvillanásakép, mindegy, isteni ismeret s isteni ajándék volt, melyből uj élet fakadt, az egyház ereje mind e mai napig. A maga nemében minden uj gondolat igy hat.« (Das kostbare Blut. 21. l.)

Az ily lelkek jelszava mindig az: duc in altum, evezz ki a mély tengerre s merülj be mélységeibe.

Azért mondom: értsétek meg önmagatokat, s érezzétek át az ösztönt, mely titeket Isten felé ragad. Ha ki akarjátok lelketekből irtani, vagy el akarjátok hanyagolni, vétkeztek, s ugyanakkor lehetetlenségen dolgoztok, hisz egy darabot akartok kitörni abból az egységes, osztatlan természetből, mely édes-magatokban ébred öntudatra. Abból kitörni egy szemert sem lehet. Bármit tesztek tehát, ez ösz-

tönt a lélekben el nem fojthatjátok. Ez ezüstszavú harangot, mely aetheri szférákban cseng s titeket a magasba hiv, el nem némithatjátok soha.

Mert ha a világ a végtelennek mélységeiben úszik s e hajónak ti vagytok őrszemei, lehetséges-e, hogy e mélységbe meredve virrasztó, kiváncsi szemmel, ne kérdezzétek, hogy mire való ez iszonyú nagy világ, s hová tart ez a szünetlen iramlás? S ha a világ e titokzatos mélységnek szülöttje, lehetséges-e az, hogy anyátok útra engedett s nem oltott szivetekbe hazavágyó, anyja után siró érzést? lehetséges-e, hogy ne legyen bennetek a rokon végtelennek ereiből egyetlenegy vércsepp sem, mely ösztönszerüen fölforrjon a kezdet és vég gondolataitól s titeket haza felé ne tereljen? Ha lelketek arra van teremtve, hogy a létet nézze, lehetséges-e az, hogy e lét egy örök, néma sphynx legyen, melyen ne tükrözzék soha az érthetőség reflexe? Nem, nem, az nem lehet; ha lelketekről igaz, hogy

»zum Sehen geboren,
zum Schauen bestellt,«

akkor úgy kell néznie, hogy lásson, hogy lássa a világ harmoniáját, s e harmonikus világban kiérezze rokonságát s szoros összeköttetését a végtelen Istennel.

Aki ezt ki nem érzi, az a mindenség oczeánján úszik ugyan, de nem hajó, hanem wrakk; nincs árbocza, nincs kormányrudja s főbaj, hogy vak a kormányosa.

S valamint a »honnan« néma kérdése hangos lesz, valahányszor gondolkozó lélekkel nézünk a világba: ugy a »hová« is ránk erőszakolja magát, s feleletet sürget.

Végig tekintve az életen, a küzdelmen, a harczon, melybe bele uszitnak ideális irányú ösztöneink, meg kell találnunk a pihentető, nyugasztaló pontot, mely a törekvések s történések távlataiba érthetőséget önt: czél kell; lét kell, nem elmulás; a czélt tisztelő világnézet semmi egyéb mint vallás.

Igaz, hogy mindenütt kell czél. Minden világnézet azzal izgat és lelkesit, hogy jót s boldogságot igér; amely azt nem igéri, abban nincs feszitő erő.

A realisztikus világnézetek is emlegetnek kincseket; azok is mesélnek a boldogságnak kéklő, illatos szigeteiről! Vannak ugyan optimisták, vannak a világot élvező, gondtalan lelkek, melyeknek jutott az élet banketjén teriték, melyek nem a messze jövőben, hanem a közelben keresik az élet czélját, s az élet öröménél egyebet nem igérnek! »Éljünk, mondják Nietzsche, Wagner, Hart, éljünk! elmult az éj, a nap int felénk, az élet napja, melyet eddig elboritottunk felhővel és ködděl. Biborszinben égnek a felhők, virágok lehelnek illatot, ünnepnapi fuvalmat; a nap sugarai fölvillannak a magaslatokon s világosság lesz. Minden fényben s életben fürdik. A tó felületén csillognak a hullámfodrok; meleg légáramlat szárnyai bodrozzák a tükröt; ébrednek a madarak, emelkedik a pacsirta, füttye hallatszik a rigónak, vigan kalapál a harkály. Ó csak hogy eljöttél életörömnek napja! Mit keressünk életet s örömöt? itt az élet; igyunk belőle, mig eltelünk vele.

Vannak ilyenek; de kevesen még a felsőbb tizezer közt is! A többinek nem ily napsugaras s illatos az élete. A kulturvilág egyáltalában nem ismeri még a pihenést. Osztályharczok tépik a társadalom keblét, milliók nyakában a kényszermunkának járma. Üres, sivár, elnyűtt, fáradt a lelkük. Nekik nem kel föl biborszinben, hanem füstösen a nap; nekik nem a rigó, hanem a gőzgép fütyül; nekik nem a harkály kalapál, hanem a gyárak zakatolnak; nekik nincs meleg, illatos légáramlatuk, de még levegőjük sincs. A kulturmunka elfogta a napot, a levegőt, az erdőt, s a gyárak olajos, kóczos, poros börtöneiben tartja fogva rabszolgáit. Szép, szép a haladás himnusa; szép a munka dicsőitő éneke; de e himnust nem azok éneklik, kik a munkát végzik, azok nyögnek és sirnak. A munka templomai az elcsenevészedett emberiségnek kórházaivá lettek, melyekben az ember tönkrement; lefokozták géppé, elbutitották, beteggé tették s azután az utczára dobták. Ah, ezek a roncsok nem útmutatói a paradicsomnak. S amilyen a munka világa, olyan egyáltalában a szellem világa: vergődő, vajudó, elégedetlen. A prófétáknak azért is nagy keletük van, kik megmászszák

az ormokat s uj világot néznek ki a nyomorultaknak. Azalatt pedig folyik a társadalom minden rétegében a szüntelen, fokozott, versenyek alatt szakadásig fokozott munka s hangzik a biztató szózat: haladás, szebb jövő! Amit a jelen még el nem ért, azt elérik a jövendő nemzedékek s bár sok áldozat és sok keserüség árán, de föltaláljuk majd az elveszett paradicsomot . . . itt a földön.

Föld, föld, szép föld, — boldog élet a szép földön, ha nem is nekünk, hát majd másoknak; ez a kultura czélja!

Borzasztó, kemény beszéd ez, melyben nincs lágyság. Mintha csontokat zörgetnének, ugy hangzik; nincs benne harmónia. Hogy is lehet ilyesmit mondani? Föld, föld s megint csak föld? mily üres és izetlen ez a földiz; milyen száraz és kietlen, mindaz, amit róla mondanak. Nem hiába ez az a föld, mely por és sár. Azt gondolják, hogy itt rajta otthon vannak; pedig dehogy; uton vannak s mi lesz az a szép föld nekik? Végre is sirüreg és sirdomb! Ki birja el ezt a kemény, csontzörgésü beszédet, mely boldog életet igér a szép földön? Hiszen erre a visszhang mindig csak azt feleli: finis, finis, venit finis! Vég, vég, pusztulás, semmiség! No, ez ugyan kedves refrain! Körülnézünk, hogy megtudjuk, hol van az a gonosz dämon, ki a képzelet szép földje fölött denevérszárnyakon elrepül és a harmóniákba véget, romlást rikácsol? Jól látunk-e? Nem is dämon az, hanem a tudomány! Maga a tudomány az, mely hirdeti, hogy a nap kihül, a föld pusztasággá válik, tengerei kiszáradnak vagy megfagynak. Minden tevékenység lassanként kifárad, lassul; végre elfogy és megszünik. A szellem elbutul; nem farag, nem vés, nem fest többé. A sark-övek kitágulnak, jégteritőiket lecsúsztatják a szép Európára, Amerikára, Ázsiára, s mikor már Indiában is jég lesz, akkor a braminok bölcsessége többé nem bántja az embert, mert a kontempláló keleti bölcsből halzsirt ivó eszkimó lett. Tudomány, művészet, szabadság, haladás mind lefokozódik megint abba a bamba, lusta, örömtelen tengődésbe, ahonnan a kulturmunka által kiemeltetett. Igy hirdeti a tudomány a kultura végét; behamvazza büszke homlokát;

port, hamut hint a fejére mondván: »memento, quia pulvis es et in pulverem reverteris.«

Beérjük-e e borzasztó kilátással? az életnek, munkának, kulturának e teljes megsemmisülésével? Nemcsak, hogy az élet vész, de a mechanizmus is megáll. Lassanként visszafejlődik minden, mig végre elpusztul. Hol előbb pálmák virágoztak, ott moszatok és borókák tengnek majd; hol Michael Angelók faragtak, majd eszkimók fogdosnak fókákat! S hová lettek a kulturemberek? Valamint vadakból művelődtek kulturemberekké, ugy majd visszafejlődnek vadakká; nem emészti azokat már epedő vágy; bamba nyugalmukat nem zavarja kultur-probléma.

Ime a kultura halála .... ime a szép földnek »boldog« jövője, jövő, mely még a legsötétebb pesszimizmusnak is sötét. No, ragyogó legyen az a kultureszmény, melyet ily iszonyu, sötét, hideg háttér el ne nyeljen. A mi eszményünkről, a keresztény mennyországról azt mondják, hogy »Wolkenkukuksheim«; s foszlik-e az ugy szét köddé, semmiséggé, mint ez a »szép föld«? Rólunk mondják, hogy váltót állitunk ki a szép mennyországra: ugyan kérem, mennyit ér a váltó a »szép földre«? De azt tudjuk, hogy a szép föld jég, por, füst, köd, semmi, tehát hogy ez nem lehet czél; a másikét ugyan nem láttuk, de tudjuk, hogy kell léteznie, s elévülhetlennek, virágosnak, boldognak kell lennie, mert ez a czél, s a czélnak kell léteznie, hogy érthető legyen a lét!

Ez az a »civitas coelestis«, melyről az apostol beszél, s mely felé sietünk mindnyájan, nem lévén itt maradandó városunk.

A nem »maradandó város« a »szép föld«. Ebben a »civitas terestris«-ben alkot, teremt az ember kulturát s szép világot; kifejti rajta erőit, hogy azután mint fejlett tipus átmenjen az örök hazába.

Ne gunyasszatok tehát csalódott lelkek a jégbe fagyott kultura romjain. Van szárnyatok, repüljetek. Ha a göröngyhöz ragaszkodtok, ha ideális ösztöneiteket követni nem akarjátok, visszafejlődtök, repülni elfelejttek, szárnyaitok le-

száradnak, s ti magatok is meggémberedtek az örömtelen, borongó, esztelen tengődéstől. Természettudománytok e sötét kinyilatkoztatásaitól szétfoszlanak eszméitek, elhervadnak örömeitek, megfogyatkozik alkotó erőtök. A mechanizmus kerekei megőrlik szabadságtokat; végre azután a kerekek is megakadnak s marad az esztelen, az őrült semmiség! Laokontok összetörik; virágaitok elszáradnak; rombadőlt góth dómjaitok oldalában vityillókat épitenek hülye unokáitok! Istenem! ezért dolgoztatok? Ez a credo az anarchismus és nihilizmus credója! Akik ezt hiszik, azok elkárhoznak, s a czéltalanság poklába esnek! Akik e keresztvizbe merülnek, azok holttengerbe merültek, hol a lélek, a geniusz, a lelkesülés megfúl! Akik önmagukban csak egy kaprizra, csak egy fölhuzott órára ismernek, hogy ketyegjen s azután végsőt nyekkenjen, azoknak jobb lesz önmagukat feledni, mert öntudatuk csak kín és borongás lehet. Ha moralitást igényelnek, a kategorikus imperativusokhoz folyamodhatnak, melyek kínpadra huzzák az embert esztelen poze-ért, az ostoba emberi méltóság megóvásáért. No akkor csak ide az abszint-pohárral; legyünk Wertherek; ez érdekesebb is s a fóka-periodust meg sem várja.

A kinek pedig a Werther is ostobaság s az örök czél álom és »Wolkenkukuksheim«, az legyen erős, szenvedélyes állat; abban legalább meleg vér van s kipusztithatlan ösztön.

Valóban Raoul France eltalálta: »Wenn nicht das unausrottbare Thier in uns den Heroismus des Affektes bewahrt hätte, es wäre unerträglich schal und dumpf auf Erden.« (i. m. 82. l.)

Emberek! meneküljünk hát legalább az ösztön heroizmusához, az jobban fog eligazitani minket czél, élet, lét iránt, mint a kulturideálok!

IV.

A vallásos világnézet hatalma.

A lélek oly érző, sejtő, értő, vágyódó, nagy világ, hogy a külső világ nemcsak elfér, hanem teljesen el is merül benne.

De a lélek világa nem kész. Az Isten azt is úgy teremtette mint mindent, ősköd, életerő, csirák, tehetségek az ő műve. Chaosz ott, chaosz itt. A világnak a kezdetleges állapotból kell szép világgá, a léleknek a hajlamok, ösztönök, tehetségek kezdetlegességéből fejlett, szép harmonikus lélekké fejlődnie.

A lélek ösztöneit már emlitettem. Ez ösztönöket mindmegannyi tengelyt huzta át a lelken az Isten keze; a tengelyek irányában kell kialakulnia a léleknek, színpompás, virágos, életerős, boldog öntudattá; e tengelyek irányában kell kiépülnie az emberiség tudományának, erkölcsének, művészetének, vallásának.

Tökéletes és szerencsés lesz az emberiség fejlődése, ha *tudomány* s *művészet* tekintetében ép oly előnyösen fejlik, mint *vallási* és *erkölcsi* életében. Az élet a léleknek e négy kifeszitett húrját a maga részéről egyaránt pengeti, mert váltakozva majd kutatásra s értésre, majd művészi alakitásra s teremtésre ingerli, majd pedig a vallási s erkölcsi életnek motivumait üti meg oly erőteljesen, hogy mindenki meghallja s alig van ember, ki teljesen elzárkózhatik előlük. Mikor pedig szerencsés kialakulást teremthetnek maguknak, akkor tipusokat állitanak a világba: *a tudósnak, a művésznek, a szentnek* tipusát.

Mindenki, aki sikerült ember és nem torzó, lehetőleg mind a három irányban fejleszti ki magában a természetes ösztönt: kifejleszti érzékét a tudás, érzékét a művészet, s nemkülönben a vallásos, bensőséges élet iránt. Miért is nyomoritaná el magában a valóságot, miért fojtaná el az életet s törné le az aranyos természetet? Ha a tudást tiszteli s a művészetért lelkesül, miért vetné meg az életnek legmélyebb s legfölségesebb irányát, a vallásos életet?

Ha ezt megveti, elrúgta lábai alól emberi méltóságának piedestalját s romba döntötte a lélek világát, mert *embert s embernek való világot* vallás nélkül teremteni nem lehet.

Végzetes hibát s nagy bűnt követtek el a modern tudósok s művészek, mikor csak egy irányban fejlődtek s a lélek többi ösztöneit s tehetségeit elhanyagolták. Egyoldalu, szögletes, torzalakok lettek, kik a gondolatnak s a közérzésnek helytelen irányt mutattak. Ha pl. a művész ki akarta magában fejleszteni az alakitó ösztönt, akkor kiirtotta magából a többit, a vallási, a tudományos, a praktikus életre irányuló hajlamokat; igy járt el a tudós, az is mindent elhanyagolt, ami a tudást elő nem mozditotta. Ha a vallásos ember is igy cselekedett, azt sem veszem ki kárhoztatásomból, az is hibázott. Ezek mind vandálok és képrombolók. Máskép kellett volna cselekedniök. A művésznek ugy kellett volna a művészi tehetségeit ápolnia, hogy valamennyi ösztöne tisztult, fejlett volna tőlük; a tudósnak ugy kellett volna értenie s behatolnia a világba, hogy nagy eszméitől fölzsendül belső világa. Mert végre is mit akarnak? Tudósok, művészek az élet felsőbb, tisztább, nemesebb formáján dolgoznak s azt alakitják ki, ahhoz pedig ember és embernek való világ kell.

Annak az embernek vallásosnak kell lennie, mert nagynak s méltóságosnak illik lennie. De az embernek nincs hite saját méltóságába és nagyságába, ha Istentől elvonatkozik. Az ember nem érez tiszteletet önmaga iránt, ha nem hiszi a végtelennek őbenne való jelenlétét. Az ember nem képes becsülni az életet, ha nem sejti a végtelen, természetfölötti erőknek s gondviselésnek benne való érvényesülését. Azért a gazdag, a mély, a boldog élet csakis a vallás hatalmában áll fönn. Embert az teremt.

E hatalom érintésétől nyilik meg a sziv; e hatalom befolyása alatt lesz mély a lélek; lesz érző, lendületes, erőteljes, szent és szabad.

Mert a lelket gazdaggá nem az önkényes és erőszakos akarat, nem az éles, analytikus értelem, hanem az összefoglaló, harmonizáló érzék, a teremtő erő, a művészi alakitás,

a nagy s nemes sziv teszi. Az önkény s az éles ész egoistákat s fanatikusokat teremt. Azokban a tehetségekben nincs lendület, nincs bensőség; nincs érzék az érthetetlen, a titokzatos, a fölséges, az imádandó iránt. Konstatálni, szétszedni, lesben állni, érdekeket hajhászni, arra jók; de az életet átérezni vagy pláne azt alakitani nem képesek.

Nézzétek a mély érzésü népeket; ezek alkotnak, alakitanak, teremtenek kulturát s czivilizácziót, s e kulturáknak őrlő szúi és férgei a szofista, egoista irányzatok.

A szemita népek ridegek, számitók, önzők, kemények. Mit teremtettek? Az ideális kereszténység nem vert köztük gyökeret. Ők szikla voltak, melyen az őstradicziő s a próféták ültek, dörögtek és sirtak, de erdő nem virult a sziklán, gazdag szellemi élet nem fejlett ki rajta. A kiélt, kimerült Graecia elvesztette minden idealizmusát, szolgalelküség foglalta el helyét a marathoni vitézségnek. Ha a kétes Dionysiust Areopagitát leszámitjuk a klasszikus görög népnek nincs egyetlenegy keresztény szentje. A görög nagy szentatyák mind barbár vérből valók s az ő szellemi örökségüket is fölemésztette a byzantinizmus. Hanem a hatalmas, mély érzésü germán és szláv népekben s a vérükkel fölfrissitett, föllocsolt román keverékekben mély s bensőséges, vallási élet indult meg. Az áriai népfajok örökölték az ész s a szivnek azt a szerencsés egyensulyát, melynél fogva sem az ész nem nyomja el a szivet, sem a sziv nem burjánzik az ész rovására.

Ember a szó nemes értelmében, az az universális ember, ki tudós, művész és szent, csak e vérből való.

S ha Európa eltompul s blazirt lesz, itt is ki fog veszni az idealizmussal a kereszténység. Ha valamikor a mechanikos munka válik egyetlen szenvedélylyé s a technikát emelik az oltárokra; ha valamikor az európai szellem a kvantitástól nem lát végtelen perspektivákat s mindent mozgásra vezet vissza s nem kérdi, hogy mi az, ami mozog: akkor majd itt is kivész az ideális ember s nyomott, kietlen, sivár világ nyomoritja majd a lelket.

Nem is nyomott s kietlen lesz az az élet, hanem taga-

dása lesz az életnek, halál lesz; mert vallás nélkül nem sikerül világot s életet teremtenünk. Az emberi lélek négy ösztöne közül világnézetet alakitó csak egy van: a vallás. Minden egyes közülük oly szükséges mint a darab kenyér, de egységesitő s az élet ellentétjeit harmóniává alakitó erő csak egy van s az a vallás. Ez az, mely a mélybe s egyszersmind az égre mutat. »Auf das ganze zu sehen — mondja Lienhart (Neue Ideale) — das Elend mit Sonne zu überwinden ist nur dem möglich, dem das Weltall bis in die tiefsten Sternnebel eine gewaltige Harmonie ist, nur dem, der den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht gefunden, der aus irgendwie religiösen Weltanschauung seine Kunstanschauung ableitet. Die Kunst wäre bei all ihrer lebenstrotzenden Kraft unverständlich, wenn man ihr diesen unendlichen Horizont wegnähme.«

»Unendlicher Horizont«, végtelen szemhatár kell már a művészetnek, hogy költsön és teremtsen! Hát mily végtelen szemhatár kell akkor a léleknek, hogy éljen. Aki szinben alkot, aki kőben alkot, annak kell végtelen szemhatárú eszme: hát aki életet alkot, annak mi kell? ha van a végtelenben fokozás, akkor azt mondom, hogy annak végtelenszer végtelen szemhatár kell.

Igen, végtelen szemhatár kell az embernek. Végtelen s mégis derült, kristályos égbolt kell tekintetének; enélkül elfajul, eltörpül s elernyed egészen. — E végtelen szemhatár nélkül nincs a gondolatnak tere, az eszmének lendülete, az életnek boldogsága; e végtelen szemhatár nélkül az ember gondolataiban szkeptikussá, érzelmeiben czinikussá válik. A szkepszisnek s cynismusnak pedig nincs világa, nincs világnézete.

A ki szkeptikus, az mindig törpe. A szkepsis a szellem marazmusa. Nem mert legyőzte vagy meghaladta a világot s az örök problémákat, nem azért lesz valaki szkeptikus, hanem azért, mert kedvetlen s vénhedt ember lett. A vallás horizontját legyőzni vagy meghaladni egyáltalában nem lehet; az mindig a régi s oly fix mint a ptolaemeusi asztronomiának kristályos szférái.

Hogyan is tudnánk fölemelkedni a végtelen szemhatárok fölé? Azt nem tehetjük, mert a végtelennek tornáczaiból soha ki nem kerülünk. Mi mindig a végtelennek tornáczaiban állunk; innen nézünk a csillagos világba. Ugy látjuk, hogy egy ragyogó flottán evezünk; admirális-hajónk a nap s földünk s a többi bolygó körülötte imbolyognak s vele együtt iramlanak. Az egész csillag-flotta előretör az ég mély oczeánján s megy, siet. Hová? bárhová megy, bárhová ér, mi semmivel sem vagyunk előbbre, nem értünk semmivel sem mélyebbre; Flammarionnal szólva »nous sommes dans le vestibule de l'infini«; mindig »dans le vestibul«, s mikor érünk a koronázó-terembe?

Ime a föld egei s az ég földjei! Aki e tornáczban áll, akár P. Secchi refraktorjával, akár Flammarionnak népszerüsitő képzeletével, akár Du-Prel occultismusával, akár Mädler költői venájával: az mind a végtelenbe néz; azt megszállja a függésnek s az alázatnak érzete. Ez érzet borzalommá válik Jób szivében s imává magasztosul Descartes ajkain: érzem, hogy véges, korlátolt, gyarló lény vagyok, melynek mindig a jobbra, a nagyobbra kell törekednie.

Hogy akartok a tornáczból kilépni? hogy akarjátok szemeiteket elforditani? hogy akartok e végtelen szemhatáron átlépni?

Ezt a hatalmas, mélységes valóságot föl kell fogni s át kell érezni s rajta kell az igazi filozófiát fölépiteni. Aki ezt nem érti s nem érzi, az egy elevenholt, ki csak szánalmat kelthet bennünk. Aki a végtelen égbolt alatt csak azt tudta kifilozófálni, hogy »primos in orbe deos fecit timor«, annak a szája járt, de a szive nem vert; az fölnézhetett ugyan a csillagos égboltra, de annak az égboltnak tükrözését saját szivének mélységeiben észre nem vette. Ezek a fáradt, szkeptikus gondolatok Tolstoj szerint olyanok, mint a krumplinak hajtásai a pinczében, halaványak, sápadtak s terméketlenek.

Az erőteljes s egészséges vallásosság nincs ellentétben semmiféle tudománynyal, semmiféle ébredéssel s rinascimentoval; sőt ha valami, hát ez inspirálja az alkotást, a föltalá-

lást s lelkesiti a geniuszt. A föltalálónak inspiráczióra, a fölfödözőnek tájékoztató gondolatokra, a filozófálónak intuiciókra van szüksége, ezeket a geniusz, a lendület, a szeretet adja. Ahol mély szellemi mozgalom indul meg, hol a lelkeket az igazság revelácziói vonzzák, hol az ismeret látóhatára tágul, akár a mélybe induljanak, Roger Bacontól Kantig, akár a magasságba szárnyaljanak Dantétől Beethovenig: ott mindig az egész embernek kell érvényesülnie s a természet őserőinek összhangzatosan szerepelniök.

Ha a tudományról igaz ez, mit szóljunk a művészetről. Csak az imént idéztem Lienhart szavait »Die Kunst wäre bei all ihrer lebensstrotzenden Kraft unverständlich, wenn man ihr diesen unendlichen Horizont wegnähme.« A művészet is csak az örök gondolatoktól melegszik; vegyétek el azokat, s tél borul reája; jégvirágai lesznek, melyeknek szinük s illatuk nem lesz.

Teremteni csak hitben lehet, az eszményekbe vetett hitben, mely szeretetre s lelkesülésre ragad. S mi a vallástalanság hite? hisznek az enyészetben, a semmiségben, a hiábavalóságban, a lemondásban; próbáljatok a hitetlenségnek motivumaival dolgozni, értük lelkesülni. Ugyan mit fogtok teremteni? Szeretnék e műveitekkel rátok czáfolni, hogy lám hit nélkül tehetetlenek, semmik vagytok.

Nem is csoda; a vallástalanság passzivitásba s hervadásba terel s elvezeti az öröm s a tettvágy eleven vizeit, a kiszáradt mederben nem marad más mint homok és görgeteg, melyen nem tükrözik az ég. S ahonnan az öröm s az életkedv elvonult, ott természetesen nincs lendület, nincs művészi ihlet. A művészi tehetségekből is sötét Ibsenek, terméketlen Björnsonok, meghasonlott Gerard Hauptmannok és Sudermannok válnak s ájuldozás, álmodozás, félrebeszélés, jajveszeklés lesz a Múzsák állandó nyavalyája. Bekötött fejü, borogatott mellü, köszvényes lábu Múzsák! Hogyan lejtsenek, hogyan énekeljenek ezek?

Pedig a Múzsák nem tehetnek róla, hogy igy elnyomoritották őket. Ők nem voltak ilyenek, mikor otthon voltak. De Graecia s Itália kéklő ege alól rabságba hurczolták

őket berlini homok-pusztákba s rideg, ködös Fjordok sziklafalaira. S ha még csak ez éri őket. De ott a köd, mely szemüket fátyolozta, rászállt lelkükre s a köszvény belevette magát csontjaikba; sötét, kedvetlen, kétkedő, borongós lett géniuszuk. Az eszük megmaradt, de a lendületük s az életörömük elhervadt.

Ha pálmát ültetnénk át Siracusából Tronthjembe, az megfagyna; nos és ha lelket ültetünk át melegből hidegbe, az nem fagy meg? megfagy biz az s ha mégis él, az tengődés inkább mint élet s ha verseket költ, az mesterség inkább, mint művészet s ha lendül, az repülőgép vergődése inkább mint sas- vagy pacsirta-szárnyalás.

Buckle ki akarta mutatni, hogy az indiai kulturát rizsevésből lehet kimagyarázni. Ez az angol spleen igen mulatságos s nagy kár, hogy buvárlatait nem folytatta s nem mutatta ki, hogy az olasz kulturát articsókából, a tót kulturát krumpliból, s a zsidó kulturát foghagymából kell eredeztetnünk: annyi azonban bizonyos s nem is spleen, hanem tiszta igazság, hogy a kultura, a művészet, az élet szoros viszonyban áll a világnézettel. A világnézet olyan mint az égbolt, melynek különböző zónái alatt más-más élet, más-más fauna s flóra tenyész. Annak a flórának égbolt kell; mindegyiknek a maga ege. Az a szőke primula az aranyos napsugárba s a kék harangvirág a sötétkék égre néz, s ahol egének vége szakad, ő maga sem megy tovább, egy lépésnyire sem.

Igy vagyunk az alkotó szellemmel, az ihlettel s az inspirációval; ezek nem szeretik a sötétséget, a kétséget, a lemondást; hit és lelkesülés, világosság s mély meggyőződés kell nekik.

Bátran mutathatok e részben a modern irodalomra, a modern költészetre, melynek nincs művészete, mert nincs vallásossága. Maga is béna s kétségekben vajudik. Hogy emeljen, hogy lelkesitsen akkor másokat? Lantja el van repedve, húrjai elszakadtak, tapogatodzó keze reszket, szeme vak; nem is a siralmak költészete, hanem siralmas költészet. A nagy problémákat fölveti, de nem birja megoldani; kérdéseket feszeget, s nem tud rájuk felelni; »Ich frage

meist; antworten ist mein Amt nicht«, mondja Rosmer pásztor, Ibsen drámájában. Hát miféle költő az, aki az életről fölvilágositást nem ad? miféle látnok az, aki nem lát? A *tudatlanság* a lét kérdéseiben, a *skepticizmusz* a léleknek a végtelenbe törő ösztöneivel szemben, a *tehetetlenség* az állati ember megfékezésében, jellemzik e nyivákoló, melancholiában elázott modern költészetet.

Ibsen »Gespenster«-jeit vágyódó kiáltás zárja a »nap« után. Hauptmann harangöntője panaszkodik, hogy az ő harangja csak lent, a mélységben szól, fönt a magasban néma. Pedig ő szeretné a magasság szavát harangérczbe önteni. A mi harangot önt ő, az mihelyt a hegytetőn álló templom tornyára fölhúzza, lemerül a mély tóba. S ő mégsem nyugszik; az alacsonyság, a mélység ki nem elégiti; a völgyek békéjét nem élvezheti; mióta a hegyen állt, fölfelé tör, a felhők fölött kiván lebegni s a magasság erejében akar nagy dolgokat művelni, »Werke wirken aus der Kraft der Höhen.« Krisztus harangjait el akarja némitani s uj harangszót teremteni, mely hegynek-völgynek hirdesse »die Neugeburt des Lichtes in der Welt.« Ujjászületést keres, a fénynek ujjászületését!

A harangot még azóta sem tudta megönteni, mert legujabban egyik alakja, a »Michael Kramer« igy filozofál: »Wo sollen wir landen, wo treiben wir hin? Warum jauchzen wir manchmal ins Ungewisse? Wir Kleinen, im Ungeheuren Verlassenen? Als wenn wir wüssten, wohin es geht .... Von irdischen Festen ist's nicht — der Himmel der Pfaffen ist's nicht, — das ist es nicht und das ist es nicht, aber was?«

S ez akkorddal bucsúzik el a költészet az embertől, kit vezetnie kellene s elmerül az érthetetlen létnek gomolygó ködében!

Ó hát félre veletek, ti tehetetlen árnyak, ti kisértetek! Nekem ideálok, reális ideálok kellenek! Ideálokkal, melyek az ember szubjektiv világának illuziói, be nem érem! Ideálokkal, melyeknek önmagukban valóságuk nincs, melyeket mi alkotunk meg magunknak, mert késztet rá ideálszomjas

természetünk, nem alkuszunk. Nekünk reális ideálok, nekünk ideális valóságok kellenek. Az kell nekünk, hogy az örök élet, az erény, az érdem valóságok legyenek s az élet határán ránk várjanak. Az kell nekünk, hogy egy valóságos, mennyországba vezessen el az Istenfélelem s az Istenszeretet. Az élet útjai kurták, a lélek perspektivái pedig végtelenek: mi azt várjuk s reméljük, hogy halálunk után életünk a kurta, keskeny utakról az örök élet beláthatlan világába tér.

Kant szubjektivizmusa szép, de nekünk nem elég. Mi nem csak vallást, de igazságot s valóságot sürgetünk s másnak oda sem nézünk. Hogy természetünk ideálokat sürget, azt érezzük, sőt tapasztaljuk, hogy azok nélkül nincs érthetősége, nincs mélysége, nincs tartalma életünknek; de nekünk az ideál mint elvont szükséglet nem elég; mi csak akkor nyugszunk meg, ha az ideált reálisnak tudjuk. Azzal ugyancsak nem vigasztalnak meg, hogy természetünk ideálokat követel, ha egyszersmind nem biztositanak róla, hogy azok az ideálok nem a képzelet szülöttjei, hanem valóságok. S e részben sem Kant, sem Harnack, sem Chamberlain tekintélye sem segit rajtunk; mert mit használ nekünk az ideálizmus, ha az csak képzelet. S mit használ nekünk tudni, hogy ez a képzelt ideálizmus szükséges? Vigasztal-e a szemfényvesztés, ha szükségszerü és végzetes?

Nekünk reális, ideális és transcendens vallás kell, olyan, mely a földön, a világon, a csillagokon, a mulandóságon túlra, az örök életbe visz, s mely nem szubjektiv képzeteken, hanem ideális valóságokon épül.

Ilyen vallás a kereszténység, még pedig annak eredeti, tősgyökeres alakja a katholiczizmus. A katholiczizmus a reális ideálok vallása; ideáljai nem az ember lelkében, hanem rajtunk kivül a valóságban ragyognak. Itt a vallás, valóságos igazság.

S mivel ilyen, azért van világnézete s van lelke. Azért van ihlete és költészete. Azért hat ki az emberiségre az ideálok elragadó hatalmával, a valóság józanságával s a transcendentális irányzat szabaditó hatalmával; azért vonzza

magához azokat, kik teremtenek szinekben, kőben, s kivált pedig életben remekeket.

V.

Ki ad nekünk világnézetet?

A kereszténységnek megvannak a maga ideáljai, transcendens és reális ideálok; a súlypontjuk túl van, azért transcendensek s azért reálisok, mert igazak és valók. Élet az ideáljuk, élet, de örök élet. Halhatatlanságot szomjazunk, melyet szivünk biztos ösztöneiből olvassunk ki, nem a faj, nem az élet, nem a fejlődés halhatatlanságát, az nekünk nem elég. Arra mi azt mondjuk, amit svéd Krisztina mondott Gusztáv Adolf koronájáról: non mi bisogna e non mi basta; nincs szükségünk rá, s nem érjük be vele. Mit nekünk a faj, ha mi nem vagyunk, ha nekünk a világ semmi s ha a világban mi semmi sem vagyunk? Engedjétek meg nekünk az értelmes önzésnek legalacsonyabb fokát: a létet. Ezen alul nincs gondolat, nincs érzés, tehát a szó is csak levegőverdesés. Nekünk a lélek, az individuum halhatatlansága kell: élek én mindörökké. A mi ideálunk a föld, a szép föld, oly föld, melyből mennyország lett. A mi ideálunk az erény, a harmónia, a boldogság, de amelyeknek akkordjai ebben a sürü, zsivajos légkörben még nem olvadnak egymásba. A mi ideálunk erő, törtetés, fejlődés, küzdelem sötét, alacsony elemekkel, melyeknek bennünk is van része s melyeket itt legyőzhetünk, de teljes békét tőlük nem élvezhetünk.

Ezek a mi ideáljaink, melyeket nem mi teremtettünk érthetetlen lelki világunk sivárságának enyhitésére, nemcsak bebizonyithatlan postulátumok s ütött-kapott ideálizmusunknak mentsvárai, hanem valóságok. Valóságok egytől-egyig; mert az örök élet valóság. Nem az ember költötte, hanem öntudatában készen föltalálta. Ösztöneink ideális, magasztos irányzata valóság, melyről nem tehetünk, mert nem mi alkottuk azokat, hanem ők minket. Az élet értékét nem önszeretetünk inspirációjából tanultuk, — hogy haladás és fejlődés van a létben, — hogy a tökélesbülés lelkünk-

nek törvénye, az nem önámitás, hanem hasonulás az élet eszményképéhez, az élet Urához, Istenhez.

Csak egy nagy hibájuk van ez ideáloknak — hibának mondják, kik a létet a földi élethez kötik s a sirban nem választó árkot, hanem végleges határt látnak, — egy nagy hibájuk van ideáljainknak, hogy transcendensek; súlypontjuk túl van. Kulturideálokat akarnak velük szemben az elégedetlen elemek, melyek kitöltsenek, nemesitsenek, boldogitsanak, de ne utaljanak túlra. Mit nekik az az ismeretlen túlvilág?

Ők haragusznak ránk, hogy szétszakitjuk az embert s meghasonlást teremtünk lelkében, minek következtében éj és nap, ég és föld, Ormuzd és Ahriman küzdenek egymással; a vallások, a filozófiák ellentétekké élesednek s fölszántják lelkünket. A holt fogalmaknak, a holt nézeteknek, a holt cselekedeteknek terhe borul a lelkünkre s mindennek árát mi fizetjük. Mire való e küzdelem, ez ingadozás Isten és ember, ég és föld, siron innen siron túl való élet közt? Mire való a határozatlanságnak ez örökös átka? Nem kettő, egy a valóság: a lét, az élet, a boldogság!

Tehát csináljunk rendet, vezessük be az új ideálokat.

S tényleg a modern gondolat ráadta a fejét, hogy teljesen új, úgynevezett kultur-ideálokat teremt, s hogy az emberi gondolkozásnak s érzésnek ezáltal uj irányokat nyit. »Új Ideálokat«, melyek egységet teremtsenek az emberben s harmoniát öntsenek lelkébe, ez lett a csatakiáltás, az átérzett s ép azért kiállhatatlan nyomorúságnak kiáltó szava; az elszegényedett világnak s ugyanakkor az öntudatra ébredt ideálizmusnak szózata, melyet a reálizmus fogva tartott. Tagadhatlan, hogy van e mozgalomban sok ideálizmus s az ideálizmusban sok lelkesülés! Ezt a fölszabadult ideálizmust az alkotás vágya tölti el. A ki erősnek érzi magát, az mindig ideálok után néz. A XIX. századvégi ideálizmus is ideálokat igér, még pedig uj ideálokat, mert átlag elvesztette az összeköttetést a keresztény ideálokkal, sőt ellenszenvét irántuk gyülöletté fokozta. Ideáljait nem akarja a kereszténységtől kölcsönözni, alkot tehát ujakat.

S mit szólunk mi ehhez az ideális mozgalomhoz?

Senkitől sem irigyeljük ideáljait. A legrosszabb ideál is jobb a sötét pesszimizmusnál! Mihelyt ideálok, valamiféle rokonságban állunk velük, melyek a közeledést lehetségessé teszik. Sőt a velük való érintkezésünkben kiérezzük azt is, hogy hogyan mutassuk be modern mezben a modern embernek a mi ideáljainkat, ha akarjuk, hogy azok vonzzák s ne taszitsák az embereket. Tanuljunk bemutatkozást, ha akarunk szives fogadtatást! Az idők változtával elváltozik a fölfogás, s az izlés, minek következtében a nagy gondolatok is háttérbe szorulnak más ragyogó eszmékkel szemben s nem vonzanak lelkeket. A megszokottság s az ósdiság ugy vonja be foltokkal az eszméket mint a rozsda a kardpengéket. Ezeket tűzbe, azokat a modern gondolkozás áramába kell dugnunk; ott megtisztulnak, ott visszanyerik azt a imponáló fényt és sugárzást, mely káprázatja s impresszionálja az embereket. Minden régi, változatlan igazságnak lehet új kifejezést adni, mint ahogy azt új meg új nyelven lehet kifejezni. S minden korszaknak gyermeke megkivánja, hogy a maga nyelvén szóljanak hozzá s ugy mutassák be neki a változatlant is, amint reá hóditólag hatni képes legyen.

Mi tehát modern stilusban akarjuk kifejezni az örök, változatlan ideálokat; ők pedig a modern stilusnak egészen új ideálokat keresnek.

Ez a modern ideálizmus a maga ideáljait két irányban keresi; az egyik irányzat *az észre mutat s a tudásban reménykedik;* siboletje az »igazság«; a másik irányzat *az akarat, a fantázia, a művészet* oltalma alá fut s jelszava »erős individuum«, »szép élet.«

Akik az »igazság«-hoz menekülnek, azoknak egy része az exakt tudástól várja az ideális életnek megteremtését, — mialatt a másik párt Kant szubjektivizmusával akarja megoldani az ideális lét problémáját. Kinek lesz nagyobb szerencséje? a tudósnak vagy a filozófusnak?

De a tudomány vezérszerepe ellen az életideálok megvalósitásában nagy ellenkezés támadt. A tételek, a fogalmak, nézetek, azok nem élet. »Das Wesen der Welt und unseres

eigenen Seins kann nicht mit Begriffen, mit Erkenntniss allein erfasst werden, sondern es will mit der Gesammtheit und Ganzheit des Menschen umspannt, d. h. es will gelebt werden.« (Hart, Die neue Gemeinschaft. 9. l.)

Élni, nemcsak tudni; azt akarjuk! S tán bizony a tudósokat tartsuk az élet ragyogó tipusainak? Hol van több kétség? több bizonytalanság és több élettelenség mint épen köztük?

Annál jobban fölhangzik a szózat »egészséges ideálizmust!« Félre a meghasonlott világgal, akár keresztény legyen, mely földet égtől választ el, akár tudományos legyen, mely a belsőt a külsővel ellentétbe állitja, vagy a belsőt tekintetbe sem veszi. A teljes, egészséges, életvidám, harmonikus ideálok csak akkor mosolyognak reánk, ha egészen az életbe, az átélt, nem az okoskodó életbe, ha egészen erre az édes, szép földre állitjuk őket, — ha a más világnak, a beteges ingadozásnak, a kétségbe ejtő kettőségnek a végső nyomát is eltöröljük. Egy világ van, nem kettő, — föld van, nincs ég, — egy élet van, melyet élünk; a belső és külső közt nincs ellentét, egy az mind; s ez a világ, ez a föld s ez az élet minden nekünk.

S ezek is ideálisták? S új ideáljaik mik?

»Der Wille zur Macht.« Akarj hatalmas, erős, fejlett, független lenni; független a jótól is, a törvénytől is; független a könyörülettől s irgalomtól is. Igazsággal ne törődjél. Te tüzz ki magadnak czélt, életednek irányt; menj, siess, törtess, vágtass át rajta s megszabadultál a holt fogalmak átkától, lelketlen, üres tradicziók csontvázaitól.

Ez a Nietzsche kultur-ideálja.

Szemeink előtt fölvonul az imperiális ember, a klasszikus ember, az erő, gőg és dacz embere; az »ego« féktelen és vad alakja, vivmányainak s hóditásainak diadalmi szekerén! Neki szolgálnak az emberek, a művészetek, de műveltsége mégis rideg. Ez az imperiális ember visszaesést képez a harmonikus, szelid erő magaslatáról az erőszak ösztöneinek világába. Az »Jo triumphe« rikácsoló vezényszó a harmoniákban; hiszen rabszolgavilág fölött hangzik el; — szenvedések-

ből merit egynek örömöt, — görnyedt hátak fölött épit egynek hatalmi trónt, — általános sötétség árán az egyéni érvényesülés villámával akarja a világot megvilágitani. Ezt kópiázta a renaissance, ezt kópiázza Nietsche.

Van az antik embernek egy szelidebb, emberségesebb kiadása, mely a szép világnak mintáján s motivumain indult meg s harmonikus embert kivánt teremteni, nem a hatalom s a rideg önzés, hanem a művészet sugallatából.

Wagner Rikárd az ember futamodását az őt környező, kiállhatlan világból az aesthetika felé tereli. Fussatok, — mondja ő — a valóság zavarából és fölületességéből a költészetbe, a zene, a művészet harmóniáiba, s ott meritsetek erőt s lelkesülést egy magasabb rendü életre.

Esztetikai világnézet, ez a modern kulturideáloknak legillatosabb virága.

Van még más is! Az »uj község« az életideált a vallás, művészet, tudomány s élet legbensőbb egymásbaolvadásában keresi, melyet ha valaki átél, teljes, tökéletes, harmonikus ember lesz. Eddig ez ideált nem lehetett elérni, mert nem értettük meg a világot; féltünk s nyögtünk a kauzalitás elvének uralma alatt s mindig önmagunkon kivül kerestük a czélt. Ez tévedés volt; nincs az önmagunkon kivül; mi vagyunk a czél, a koszorú is; ha élünk gazdag, telitett, bensőséges, örvendező életet, mindent elértünk.

Ezek az uj kultur-ideálok! Azt dicsérik rajtuk, hogy ide valók, nem idegenek, hogy mind e »szép földnek« s ez »édes életnek« leányai. Test és vér, emberi sziv és érzés, anyanyelv jellemzi őket; nem ködösek, nem aetheriek, nem kisértetek. Ezeket megértitek; hangjuk zene, szavuk ének.

Ezek nem szakitják szét az embert két részre: testre és lélekre. Ezek nem dobják oda testünket hazánknak, lelkünket az égnek. Holt, elvont fogalmakat, milyenek a lélek, a siron túli élet, nem ismernek; nekik a lélek s az élet ez az itteni, földi, meleg élet. Ők nem tapogatnak szellemeket; tudják ők azt jól, hogy a szellemnek teste s csontja nincs; hát mije van?

Ezek az ideálok mind e földben, ez életben gyökerez-

nek; gravitációjuk a föld, súlypontjuk a világ. Ők életet fakasztanak s lelkesülést gyujtanak az életért! Az észnek határt vonnak számokkal; a szivet csititják zenével s színekkel. Isten helyett a természethez utasitanak s a religió helyébe a kulturát léptetik; az az előbbi túlra intett, s az égbe jutni buzditott; ez az utóbbi földi értékeket (»Diesseitswerthe«) nyujt, s az imperiális emberért lelkesül.

Lépjünk tehát sorompóba s mérkőzzünk! A mi mérkőzésünk a körül forog, amit már a Teremtő Isten czélul tüzött ki: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlóságunkra! Ebben lesz mérkőzésünk! Aki embert teremt, aki embert teremt a javából, aki igazán imperiális, sőt aki isteni embert teremt, azé a győzelem. Aki föld és ég, nap és éj, élet és halál, én és világ, ember és Isten, sziv és ész, ész és ideál közt harmóniát teremt, azé a győzelem! Aki a teljes, tökéletes, harmonikus embert tudja megalkotni; kinek ideálja a világnézetek tengeréből izzó nap gyanánt kel s derüt s örömöt hint szerteszéjjel; akinek ideálja életre zsendit s mélyebb, bensőségesebb, teljesebb életre nevel; akinek ideálja harmóniát önt az ember belső, sejtő, vágyódó, fejlő világába: azé legyen a győzelem. Részemről elfogadom a költő szózatát is:

Aus der Ewigkeit Schoss
Ringt schwellend sich ein neues Leben los.
Ein Leben, das von grosser Freude glüht;
Ein Leben, das in stolzer Freiheit blüht;
Ein Leben, das auf Lichtesflügeln schwebt;
Ein Leben, das in Seligkeiten webt.
Ja unser Tag bricht an. Der Morgen
Des Menschentages, purpurn flammt er auf.
»Lebt, lebt, und krankt am Zweifel fürder nicht.
Mit Grübeln nicht, nicht auf der Worte Sand
Baut ihr das Reich, das allem Sturm hält Stand,
Das Reich, das aller Träume Wirklichkeit.
Das Reich der Freude, Schönheitsglanzgeweiht,
Lebt, schafft und wirkt! Schöpft dürstend alles Sein
Lebt an und Ewigkeit in euch hinein!

Mindenki érzi: ez az igazi.

Nekem is élet a vágyam s öröm a hymnuszom, de

mindkettőt nem elégitem ki frázissal s csillogó rhetorikával; nekem biztos megokolt gondolatmenet kell, mely a legközvetlenebb tényből, az öntudatból kiindulva halálon s világvégen át vezessen az igazi, valóságos, örök életbe, melyet én, én magam, élni akarok.

Kinek fog sikerülni teljesen e mélységes és boldogitó harmóniának megteremtése? Ezeknek az uj kulturideáloknak bizonyára nem.

(Folyt. köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

Bevezetés.

Az 1900. évi szeptember havában megtartott lyon-i Mária-kongresszus adta meg csekélységemnek azt az impulsust, hogy szedjem össze hazánkban azon adatokat, amelyek szűz Mária tiszteletére vonatkoznak. A kongresszus jelentése szerint 11 kötetben szedték össze a francziák a »Regnum Galliae — Regnum Mariae«-ban a Mária-kultusz momentumait.[1] A szomszéd Ausztria Kolb György J. T. atya tollából bir ez irányu gyüjteménynyel.[2] Hazánkban Balogh Ágoston kocskóczi plébános gyüjtött össze sok és érdekes adatot a honi Mária-kultuszt illetőleg. Művét 1872. évben adta ki két kötetben latin nyelven.[3]

Bizva »az ősi erényben« hozzáfogtam ezelőtt másfél évvel a bolds. Szűz tiszteletére vonatkozó hazai adatok gyüj-

[1] Kath. Kirchenstung. 1900- szept. 26.

[2] Marianisches Oberoesterreich. Linz, 1889. — Marianisches Niederoesterreich. Wien, 1899.

[3] Beatissima Virgo Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariarum. Agriae 1872. 21.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

VI.

A természettudomány világnézetet nem ad.

A modern kulturideálok egyik része az »igazság« napjának fölkeltét várja; attól reméli az élet s a lét harmóniáját. Tipusuk a tudós; szenvedélyük a tudomány.

Honnan jött ez a kiszáradt, halavány, fázékony tipus az eleven, hatalmas, őserős világba?

Az antik-ember a művészet vezércsillaga és jegye alatt állt. Világnézetét nem a tudás, hanem az érzés inspirálta. Ideáljait ecsettel s vésővel kezében a fantázia kereste. S nem keresett hiába, mert alkotott szép világot s szép testeket formált. Theologiája az istenségnek aesthetikai vetitése. A szép Olympus, s a mi lejtőin él, a múzsák, nymphák, parkák, geniuszok, félistenek, mind a harmoniának s a szépségnek gyermekei.

Az antik-embernek nem esett nehezére a szivnek s a fantáziának átengedni a tért, hogy töltse ki sejtelmei s ösztönei szerint a világot s adjon formát a meg nem értett természeti tüneményeknek, formát, mely az embert megnyugtassa s világnézetét harmonikusan kialakitsa. Ő még nem volt tudós, ő még a szemléletnek embere volt. Neki még nem imponált a rész, mert gyönyört s kielégitést talált az egészen. Ő még nem szedte szét rostokra, sejtekre a virágot; még nem értette, hogy a viz két légneműből áll; ő egyáltalában még spektátor volt s minden ügyekvése arra irányult, hogy a szép világot meghóditsa s élvezeteinek tárgyává tegye.

Azonban e nyugalom nem lehet tartós, mert lesznek emberek, kikben az értés s a tudás vágya áttöri a keleti édes pihenésnek vagy az indiai kontemplációnak vagy a görög

aesthetikai harmóniának sima tükrét s az emberi törekvéseket abba az irányba tereli, hol az emberből tudós lesz s az élet súlypontja az értésbe csúszik le.

Ez a fordulat nem állt be mindenütt. Indiában az ember lába gyökeret vert, mikor a szép világot meglátta s itt metafizikáját is a fantáziára bizta. Gondolatai oly virágosak mint flórája s oly szeszélyesek mint a magnóliák közt repdeső madarak. Az igazságot tiszteli, de ugy tartja, hogy az igazság templomának kapui az ember számára mindig zárva maradnak; leül tehát lépcsőikre s játszik. Máshol a gondolatot be nem burjánozta a fantázia, ott erősebb és szárazabb s józanabb volt s ott indultak ki a tudásnak ösvényei, keskeny, köves, vigasztalan ösvények, melyeken néhány görög bölcs indult meg, kik a világot megérteni akarták.

Ez az irányzat az igazságot tüzte ki megoldandó problémául; érteni, lett a jelszó; ha értünk, akkor boldogulunk.

Az értéstől, a megértéstől függ a boldog vagy a boldogtalan élet, mondotta a Sokratikus bölcs; csak az értés, a megértett világ állithatja a létbe az ideális embert. A bramin mosolygott e kijelentésen, neki az naiv értelmetlenség volt. Plátó és Zenó csak az egyik kezét nyujtotta oda ez irányzatnak; Aristoteles azonban neki látott az analysisnak s Demokrit kezében pláne homoksivataggá, számumszéllé esett szét a világ s az európai szellem azt a szük ösvényt országúttá szélesitette s a szellemi életet zárt sorokban arra felé terelte; tudomány, tudomány, érteni, tudni . . . ez a világ boldogitása.

Hogy tisztában legyünk az értésnek itt nyujtandó megbirálásával és senki félre ne értsen, ki kell jelentenem, hogy én az észt nem vetem meg s nem akarom lefokozni, Tudom, hogy a kulturát, amennyiben az világhóditás, az ész hordozza. Uj fölfödözéseket, találmányokat, uj világokat, mélyebb betekintést a világ s a gazdasági élet folyamataiba mindezt az észnek köszönjük. Az ész szétszedi a természetet, adatokat gyüjt, elemeire bontja szét a történést, erőkre a folyamatot. Ellenben a metafizikai gondolkozás nem igen halad; s ha a tapasztalat nem nyujtana neki uj tárgyat, do-

logtalanul ülne rendszereinek foliansain s egyre ismételgetné, amit már ezerszer hallottunk. Mihelyt a tapasztalat uj adatokat nyujt, mihelyt a kutatás uj irányokat nyit, azonnal fölpezsdül a rendszeresitő ész, földolgozza az anyagot, rendszerbe önti, taglalja, rendezi s fölépiti systemáit s azután megint ugy kering fölöttük mint a vércse a várrom fölött; de maga a metafizika valami igazán ujat nem talál. Tehát szükségünk van a kutató, a természetet szétszedő, a világot darabokra bontó tudásra; ujságot, fejlődést, haladást csak tőle várhatunk.

Ime tehát szivesen beismerem, hogy az exakt természettudás lenditi a haladás kerekét s fölpezsditi az életet; a kérdés azonban nem ez, hanem az, vajjon a világnak ez az ismerete nyit-e uj utat az életnek, — megváltoztatja-e lényegesen az élet tartalmát, — megteremti-e az ideális, a boldog életet?

Más lesz-e az ember az ő irányaiban, az ő természetében, a tudás által? A tudásból való-e a harmónia, az élet értéke? meg van-e fejtve az élet, átéltük-e az életet a tudás és értés funkczióiban?

Nem marad-e minden a réginél akár gyalog járunk, akár gőzkocsin? akár faggyú-gyertya mellett virrasztunk, akár villámos lámpák mellett olvasunk? akár falusi takács, akár birminghami gyárak szövik ingeinket? Változott-e az ember, mióta nem hiszi, hogy a forrásokban nymphák laknak s mióta tudja, hogy a viz nem elem, hanem oxygénnek és hydrogénnek egyesülése? Van-e befolyása e tudásnak az élet értelmére, tartalmára, boldogságára?

A tulajdonképeni görög, klasszikus világ nem a tudásnak világa volt. A görögnek a valóság, az egész, az élet, a szemlélet, az ember az ő érzéseiben, több volt mint a szétszedést, a részekre bontott, rendszerekbe szoritott, fogalmakká vékonyitott világ; a szemlélet, a valóság neki több volt mint az abstractio s a theoria. Maga a görög filozófia sem az, amit mi most tudománynak mondunk; mert végre is minden igaz filozóf élni s nemcsak érteni akar. A filozófia végelemzésben az élet nemes és szép formáját keresi,

mig a modern, exakt tudomány érteni akar. A modern tudománynak eszményképe az »igazság« vagyis az értés; az igazi filozófiának eszménye a valóság vagyis az élet.

A régi filozófnak feje nem camera obscura, nem egy mauzoleum, ahol holt fogalmak vannak raktáron; a régi filozóf élni akart; tudni is csak az élet helyes alakjának föltalálására akart. »Élni és jól meghalni«, az embert a boldog ember képére megteremteni; az életnek jó, helyes alakot teremteni, ez a régi, igaz filozófia föladata.

De a régi filozófiában is ki van kezdve már az irány, mely a filozófiát, az »élni-tudást« tudománnyá sorvasztotta, az az irány, mely a sokoldalu életvalóságot siklappá nyomta össze s ez abstrakt képtől elfelejtette s elhanyagolta az életet. Hozzájárul, hogy ez egyoldaluságban az ember fanatikus is lett s azt hitte, hogy mindent lehet megérteni, mindent tudni s minden értést életczéllá, az élet érthetőségét dogmává emelte.

S mit nyert vele? tesz-e tudni annyit mint élni? lehet-e kettőt valamikor azonositani?

A modern fanatizmus nem sokat törődik e kérdésekkel. Előre csörtet és törtet és lelkesül. A hit pathosza szól belőle s jól mondja Raoul France, egy az exakt tudástól a filozófiához tért tudós: »dasselbe Pathos des Glaubens lässt auch unserer Zeit das unbegreifliche Abstractum »Wahrheit« als möglich und mächtig erscheinen — — desshalb treiben unsere »gelehrten Stände« jetzt einen Götzendienst der Wahrheit, ein Cluniacensertum, so hart, so starr und streng, dass dagegen auch die fanatischeste Askese aller Zeiten und Religionen noch lässig erscheint.« (Der Werth der Wissenschaft 73. l.) Kemény, merev, rideg a modern szellemnek ez az egyoldalu iránya, mely a tudást főelvnek, az értést czélnak mondja, mely értést és tudást az élettel azonositja; melynek felekezetét alkotják az ugynevezett »gelehrten Stände«, melynek ideálja van s az *a tudás.*

Az igazi életnek fölkelő napja a tudás! Igy tartja azt a korszellem. E hajnalhasadásnak leheletétől megrezdül minden fűszál, minden levél; minden ember megborzong tőle s

fölfrissül, hiszen ujságot s uj világot igér. Azért azután neki vágtat a munka, az erő. Könyvet könyv után nyelnek el; betüözön lepi el a világot; minden szem lázban ég; látni akar. Az emberek kutatnak, bonczolnak, bontanak, kisérleteznek; mást nem becsülnek. Mi legyen még értékes a világon? A tudáson kivül a többi mellékes. Ez a ragyogó eszme elhomályosit mindent; csak egyet nem tud földeriteni, egyet nem tud eltüntetni: a nyugtalanságnak, a békétlenségnek, a ki nem elégitett léleknek árnyát a világ arczulatán.

Nyugtalanság és hamarosság kisért a tudós világban. Különösnek látszik s némelyik tán meg is akad e kijelentésen, de mégis csak annak kell azt mondanom. »Je länger und durchdringender ich in das Antlitz des künftigen Wunderthäters, in die Naturwissenschaft, (mely az élet harmonikus ideálját fogja megteremteni) schaue desto klarer wird mir darin der Zug unmotivirter Hast, der Ausdruck der Eilfertigkeit, der mit dem Idealbild eines Gelehrten durchaus nicht vereinbar ist. Wenn ich auf das werdende Geschlecht der Naturforsc herblicke, befällt mich immer ein misstrauisches Erstaunen, wie bald sich Einer heute »fertig« fühlt, wie rasch er reif wird, »schaffen« will und seltsame Nöthigung jetzt alle treibt, nur fortwährend zu schaffen, zu suchen, zu entdecken, niemals aber beschaulich zu werden, das Entdeckte zu geniessen und für ihr Leben zu verwerthen.« (Raoul. i. m. 5. l.)

Emberek, kortársaim! azt kiáltja felénk e magábaszállt természettudós: élni: ez a lét czélja, nem tudni.

De a mai tudomány tudni akar s élni elfelejt. Ez a világnak óriási baja s az egész kultura s a gondolatok világa, mely ez alapon épül, beteg lesz tőle. Az élet elsorvad, örömtelen, szegényes lesz; a világnak szétszedett dirib-darabjai száraz mechanizmussá válnak.

Hogy is szokott tenni ez a világnézet?

A czéllá emelt tudás merit a szép, hűs, titokzatos, erdei forrásból vizet s siet vele el a laboratoriumba, ott alkatrészeire bontja, csinál belőle könenyt s élenyt, ahelyett, hogy a forráshoz leülne, a ligetben gyönyörködnék, érző

lelkét telitené, s meritve a hűvös forrásból innék s föléledne!

Ez a hűs, kellemes ital, ez a föléledés élet volna; mialatt az oxigén és hydrogén tudás. S mit tud s mit ért benne végre is? az oxigén és hydrogén nem viz, s a viz nem oxygén és hydrogén; a viz viz s az oxygén és hydrogén megint csak oxygén és hydrogén s mi ezzel sem nyertünk semmit!

S igy vagyunk az egész vonalon. Tudunk, értünk, bontunk, osztunk, de ez még mind nem élet. S hacsak az volna! De ugy gondoljuk, hogy ez az irány szegényiti az életet, mert a valóságtól s annak átélésétől elidegenit. Elfelejtjük, hogy szemeink vannak s hogy a szem nem rezgést, hanem szinpompát lát; elfelejtjük, hogy füleink vannak, s hogy azok hangokat, énekeket, ritmusokat s nem hang-hullámokat adnak tudtunkra; kivetkőztetjük a világot alakjaiból, szineiből, hangjaiból s a meztelen mechanizmusról azt gondoljuk, hogy ime megvan, ez a világ, ezt kerestük.

Ez nem a világ! Az embernek való világ, az emberi élet kifejtésének s kialakitásának tere nem a lebrezgés, nem a hanghullám, hanem a szinek, a hangok; nem az atomok, hanem az alakok; nem a tört, hanem az egész. Mily bűbájos boszorkány ámithatott el titeket, hogy a rezgést, a hullámot, a törtet világnak nézzétek? A világ nem atómhalmaz, hanem minket környékező, titokzatosan alakuló, szinben ragyogó, hangba olvadó, meleg, igaz valóság.

A tudás ezt a szép világot a mechanizmusnak meztelenségére, pőrére vetkőzteti, halálfejeket mutat virágzó arczok helyett s sürgő-forgó atomtölcséreket a tölgyet, a liliomot, a sast, az embert kialakitó természetes erők helyett. Az embert leköti az anyagnak, melyet nem értünk, gályapadjára s biztatja, hogy evezzen, evezzen a megszakadásig a realizmus tengerén. Ezen a nagy illuzión, mely nem létezik csak a könyvekben, csak a fogalmak világában, ahol ugy hivják őt, hogy chemia, fizika, technika, nemzetgazdaság; de a valóságban ezek helyén a gazdag, szép világ áll és él.

Érdekes megfigyelni, hogy mily biztosan ismerik föl a józan, természetes érzékü emberek ennek az egyoldalu iránynak helytelenségét s mily kevéssé imponál nekik a nagy tudomány is, ha elfogult. Különös, de igaz, hogy a tudomány is elfogult, sőt nagyon is elfogult. Göthe szerint az egyoldalu s kizárólagossá vált világnézet elvesztette ártatlanságát s nem birja a világot ugy nézni, hogy lássa, nem tudja ugy látni, amint van. »Die Weltanschauung aller solcher in einer einzigen ausschliessenden Richtung befangener Theoretiker hat ihre Unschuld verloren, und die Objekte erscheinen nicht mehr in ihrer natürlichen Reinheit.« (J. P. Eckermann, Gespräche mit Göthe III. 39. l.)

Tehát hamisitani akar talán a tudomány? Nem hamisit készakarva, de a tudósok saját pápaszemükön át nézik a világot s mindenkinek csak az iránt van szeme, amit ismer. Amit nem ismer, azt nem látja. Göthe a »Götz«-ben is föltünteti a tudományos elfogultságnak e nemét, mikor Götz fiacskája a sok tudománytól nem ismeri meg apját: igy találkozunk a tudományos világban is férfiakkal, »die vor lauter Gelehrsamkeit und Hypothesen nicht mehr zum Sehen und Hören kommen.« (I. m. 40 l.)

S mily bambán néz ez az egyoldalu tudás a világfejlődés jövőjébe!

Nemcsak hogy pőrére vetkőzteti a szép világot, de biztos kilátásba helyezi a végmegdermedését minden mozgásnak s ezzel a világvéget. Megdermed a világ, megalszik a fehérnye, megfagy a viz, sarkvidék lesz a szép földből s akkor természetesen mi is megszününk! »Mi nem leszünk«, ez az utolsó szava az exakt tudósnak!

Istenem! mi lesz azokkal, kik igy hisznek? kiknek ily sötét, egyoldalu, szegényes végzetes hitük van? kik neki indulnak az értésnek? ők tudnak; egy darabig előrehaladnak; de a szétszedett világból a létet mélyebben meg nem értik; mialatt az életet, a lélek kialakitását elfelejtik; s végre a világvégre mutatnak. Nem mérgez-e, nem öli-e meg az ilyen irányzat a lelket?

Ezzel a biztosan kiszámitott világvéggel s ezzel a me-

chanizmussá szegényitett világgal győzelmesen ellenkeznek a mi életbölcsességünknek ösztönei. Ez a mechanizmus igaz, de ez nem az élet; ez a világvég igaz, de ez nem az én világomnak vége. Mindez csak egy oldala, csak egy része a világnak; amellett s azontúl van még más; s ez a más a mi világunk, az egész, a való világ, hol nemcsak értés, hanem érzés, művészet s vallás van; hol ez a négy egymásba olvadva alkotja, emeli, neveli, lelkesiti az embert.

Élni, élni, ez a czél! Az életet harmonikusan kialakitani, bele értelmet, tartalmat, fényt, világosságot, örömöt teremteni, ez törekvésünk, ez vágyunk. Akinek ez sikerült, az a mi ideálunk. Az élet harmóniája azonban nem állhat az exakt tudásban. Méltán mondja róla Chamberlain: »Ein ausschliesslich praktisches, auf Thatsachen und auf Industrie gerichtetes Wissen entbehrt jeglicher Bedeutung.« Mit használ ismereteket, találmányokat s aranyat halmozni? adjatok az életnek szerencsés, megnyugtató, fénytől s melegtől átjárt alakot, akkor megváltottátok az emberiséget.

Az exakt tudás nem nyujt megváltást. Keressük azt máshol.

VI.

A modern filozófia sem nyujt világnézetet.

A filozófia közelebb jár az élet nagy czéljához, az a filozófia, mely nemcsak tudni, hanem élni, intenzive s gazdagon élni akar.

Igazi filozófiának csakis azt a harmonikus fölfogást és főértést nevezem, mely az intenziv életnek tud alakot teremteni; az igazi filozófus az, ki élni tud, ki művész az élet kialakitásában.

Ez a filozófiának klasszikus fogalma, melyet a régi bölcsek kiváltani iparkodtak s melyet tapogatózva, kisérletezve több kevesebb szerencsével érvényesiteni törekedtek. De az igazi filozófok a filozófiának e klasszikus értelmében a keresztény szentek, milyenek sz. Ágoston, assisi sz. Ferencz, neri sz. Fülöp; nagy filozófok, mert élni tudtak. Mások nagy tudósok lehetnek s életük mégis gyönge, beteges,

silány; tudományukkal ezek is hasznunkra lehetnek; de az emberiségre nézve a legnagyobb haszon látnia, gazdag, mély, bensőséges, megnyugvó, hivő, bizó, boldog életnek eleven megtestesüléseit.

Krisztus Urunk kimondta ezt: én vagyok az élet . . . jöttem, hogy életük, gazdag, túláradozó életük legyen. A kereszténység e nyomokon halad: életet sürget, életet ad. A kereszténység tehát az igazi, klasszikus filozófiának uj, természetfölötti kiadása. Hogy mire képes s mily stilben s mily motivumokkal dolgozik, azt később meglátjuk, most azonban azt a kérdést vetjük föl, hogy melyik filozófia vállalkozik még a gazdag, mély, boldog élet megteremtésére?

Melyik? lépjen elő, s alakitsa szabadon ideálját.

Az első a materialistikus világnézet. Hogy lehet ilyen két szót egymáshoz füzni: merő anyag és világnézet? a materializmus világnézetet nem adhat, mert nem karolhatja föl a lét összes kérdéseit.

Mit nyerünk vele, ha az evoluczió igaz? Tekintsetek arra a miniature-képre, arra a huszonnégy órára, melybe Schmidt H. szoritotta bele a természettudományos bölcsességet. E képben a föld élete a mai napig éjféltől éjfélig terjedő történésben van összefoglalva. Éjféltől délig csak egysejtü ázalagok, majd moluszkok, férgek, csigák, íz-állatok lakták a földet. Este nyolczkor megjelentek a halak is; 11-ig éjjel szerencséltettek a hüllők és csúszó-mászók. Maradt még $^3/_4$ óra; ebből a madaraknak és emlősöknek kifejlődésére 43 percz esik; az utolsó két percz pedig az emberé. E két perczből a tulajdonképeni világtörténetre csak 5 másodpercz esik; ez az öt másodpercz a 6000 év.

Igy tesznek azok, kik egy távcsővel játszanak s majd a szük nyiláson, majd a tág nyiláson nézik a vidéket. Egyszer kicsiny picziny, elenyésző, máskor meg óriási nagyméretü a kép; de a dolgon a nézegetés nem változtat semmit. Igy vagyunk e vetitésekkel; akár elhiszi valaki a miniature-képet Schmidt-nek, akár nem hiszi, akár elfogadja az evolucziót, akár nem, az a dolgon semmit sem változtat, mert

semmivel sem hoz közelebb a lét fölértéséhez. A kétkedő majd azt mondja Goethéval:

»Der Erdenkreis ist mir gut bekannt (bár az volna)
Nach drüben ist die Aussicht uns verrammt.«

S mennyire »verrammt«?! annyira, hogy arra felé egyáltalában ki sem indulhatunk, mert a természettudomány a földön, a természetben jár, s ahol az végződik, ott az ő utjainak is vége szakad, tehát tovább nem is mehet. Erre nézve mondta Dubois-Reymond 1880-ban a berlini akadémiának Leibnitz-ülésén azt a hirneves szót: ignoramus et ignorabimus. Galiani ellen tartott fölolvasásában megkülönböztetett hét világrejtélyt, melyek közül hármat-négyet megoldhatónak mond, többet nem. S ez még most is igy van; jóllehet az öreg Haeckel 1900-ban kiadott »Welträhsel« cz. dilettans művében mindent megold.

S mit old meg a »szellemes könyvczimek föltalálója, a jelszó- és czimke-költő«, Nietzsche? Semmit s nekem ugy látszik, hogy ő nem is akart megoldani valamit. Ő ittas lesz a szép szavak szellemességétől; azzal itatja le olvasóit. De ha ezek kialuszszák a mámort, látnak . . . semmit.

Az ő filozófiája szerint fejlődés nincs is, csak körben futás. Minden visszatér, minden, a leghitványabb semmiség is. »Das war mein Ueberdruss an allem Dasein. Ach Eckel, Eckel, Eckel!« (VI. K. Leipzig. 1896 320. l.) »Ich komme wieder mit dieser Sonne, mit dieser Erde, mit diesem Adler und dieser Schlange, nicht zu einem neuen Leben oder besseren Leben oder ähnlichen Leben, im Grössten und auch im Kleinsten, dass ich wieder Aller Dinge ewige Wiederkunft lehre.« (322. l.) Ez borzasztó unalmas; ettől az unalmas werklitől csömört kapott már a régi Ecclesiastes, ettől az unalomtól feküdt sirjába a bramin szent s várta a halált!

»Alles geht, alles kommt zurück; ewig rollt das Rad des Seins. Alles stirbt, alles blüht wieder auf. Ewig läuft das Rad des Seins.« (317.) Ha pedig ez unalmasan s folytonosan forgó kerék elé be is van még fogva az ember, akkor két lába daczára is nagyon hasonlit a száraz malomba fogott lóhoz.

Van-e az ilyen léten harmónia, szépség; van-e az ilyen életben értelem és öröm, van-e rajta fény és világosság? Adj örömöt és kedvet az élethez! Olts bele boldogságot és lelkesülést! Töltsd el tiszta, nemes érzésekkel s öntudattal! Ezt tegye az igazi filozófia; ez volna méltó az életbölcsességhez! E helyett undort, unalmat, kedvetlenséget, megvetést, önzést prédikálni, eszeveszett dolog.

Ki él meg az undor jegye alatt? Még az a pocsolyás béka sem; még annak is öröm kell és zene! Nézzetek kérlek e nagyhangú, de képtelen filozófiának szemébe, s nevessétek ki; hátha elszégyenli magát. Nézzetek azután annak az igazi életbölcsességnek arczára, mely »sub specie vitae aeternae« állitja bele az életet, mely fényt sző az élet sötét éjszakáiba is, mely a végtelen igazat, jót és szépet gondolatokban kiváltja, mely boldogsággá s megelégedettséggé varázsolja át a harczot s küzdelmet is! Nézzetek kérlek e két arczba! Melyiktől kértek inspirácziót az élethez, szivetek vágyaihoz, éltetek kifejlesztéséhez? Az undortól vagy az örök boldogságtól? Amely világnézet nem tud életet teremteni, amely nem tud tudományt, művészetet, erkölcsi ösztönt, szenvedést, keresztet, szeretetet és örömöt, betegséget és halált harmóniába önteni, az elvesztette a csatát; annak nincs sem prófétai lelke, sem királyi méltósága, sem szivetboldogitó bensősége. Tudománynak s művészetnek festékeket s ecsetet, márványt és vésőt kell e munkához szolgáltatnia; de maga a tudomány is csak napszámos, csak robotos munkás! A mester, a művész az lesz, ki az ecsetet s a vésőt kezelni, ki a festékeket keverni, a márványt faragni tudja . . . a végtelen örök, boldog élet mintája és ideálja szerint. Minek a szinek s az ecset, minek a márvány s a véső, ha nincs örök ideál? S ideált ott kerestek, hol igy köszöntenek: Ach Eckel, Eckel, Eckel?!

No, én Raoul France-szal tartok: »az iskolák filozofusaira az életnek nincs szüksége; ők csak a festéket s az ecsetet szolgáltatják. Igazi filozóf, amilyenre a kulturának szüksége van, csak az lesz, ki erőteljes, s bensőséges életformát alkot« . . . ki szellemet s életet lehel az emberiségbe!

Ha a filozófiának ezt a mélységes értelmét fölfogtuk, akkor birjuk megitélni a kulturának azon végzetes hibáit, melyekbe az emberi szellem beleesett, mikor a filozófiát mint bölcsességet összezavarta s fölcserélte a filozófiával mint tudománynyal. A »philosophia sub specie vitae«, melyet az antik szellem művelt, s melynek a kereszténység adott igazi tartalmat, mikor a vitát vita aeterná-nak jellemezte, ez az igazi életfilozófia háttérbe szorult a tudománytól s az emberből, ki életbölcs lehetett volna, könyvmoly lett.

Nekünk ember s nem könyvmoly kell; mi életet keresünk s aki életet ad nekünk, az a mi emberünk.

Nem is adhatja azt nekünk senki, sem betükkel, sem tanokkal, hanem csak tényekkel. S nem is elszigetelt, bár fölséges tényekkel, hanem csak oly ténynyel, amilyen az élet, amilyen az egyöntetü, az embert átragyogó, átjáró élet. A nagy tényeket, akár fölfödözések legyenek azok, akár remekművek, a kultura fölszivja, s a fölfedező s az alkotó maga elvész a nagy tények árnyékában; de aki nekünk életet nyujt egységes, harmonikus kifejtésben, az nem vész el, annak meleg, fönkelt, impozáns egyénisége egyre előttünk áll és jár s követésre buzdit. »Nur das Leben wird vom Leben aufbewahrt, veil es immer erneuert und nachgeahmt wird. Christus hat sein Leben uns gegeben . . ,!« (Raoul France, Der Werth der Wissenschaft.)

Próbáljunk-e még másfelé szerencsét? Merre tetszik menni? Kant szubjektivizmusa, Schoppenhauer pesszimizmusa vagy a legujabb Hart-féle pantheizmus felé?

A pesszimizmus mindenben csak önámitást, öncsalódást s mámort lát. Ami az életnek lendületet, meleget, erőt kölcsönöz, az olyan mind mint Schoppenhauer szerint az injekczió a sulyos betegnek. Az ember ide-oda dölöng az élet tövises avarjain; néha-néha vannak világos, öntudatos perczei, amikor belátja a lét alávalóságát és nyomorúságát, de azután megint mámorba merül. Minden öröm, kedv, lelkesülés, minden a mi az életet fesziti s az életkedvet ébreszti, az mind csak morfium-injekczió és opium-szippantás. Az ember ezek által feledteti ön-

magával az élet nyomorát. Az egyik vallással, a másik tudománynyal, a harmadik művészettel, a negyedik dicsőséggel, az ötödik szerelemmel, a hatodik kényelmes, zavartalan élettel, a hetedik az arany vöröses fényével ámitja el magát. Kell nekik foglalkozás, kellenek fájdalomenyhitő cseppek, kell önfeledés! Mi is volna velünk, ha ez a sok mámor fölmondaná szolgálatát? Mindnyájan elemésztenők magunkat; a folyókon hullák úsznának, a fákon akasztott emberek lógnának, a bokrokban revolver dörrenések némitanák el a legszebb Májusnak csalogányait. De a világ tervét ez az életundor meghiusitaná. A gonosz, embert kinzó természet, a gyülölet Istene fölsülne! Következőleg a »ratio vitae« egyre gyógyitgat, ha ópiummal s morfiummal is, s belelovalja az embert az élet s az öröm szomjába. Igy megittasodva, igy elkábitva tovább töri magát, küzködve, vergődve, nehéz fejjel suttogja »csak előre.«

S hová előre? hisz az élet mezeje tövises tarló? hisz a világ nem is a Salve-Regina imának a vallis lacrimarum-ja, hanem az a Dantei erdő, hol az átkozottak eleven fák, melyeknek ágai hajtanak levelet, de minden levél, s minden ág a szenvedésnek szerve, melyhez ha nyulsz, sikit a lélek; s e kietlen, örömtelen völgyben, abban a tövis-őserdőben látsz néhány rózsát, mely int feléd, mely vonz és húz. Az sem illatos valóság, hanem képzeleted játéka, melyet te vallásnak, tudománynak, művészetnek, szerelemnek, dicsőségnek hivsz. Szerencsétlen ittasfejü ember, mi lesz veled? ezért töröd magad? Igen; a rózsa int, s te neki vágtatsz a tövisős-erdőnek. Megviselve, rongyosan, megtépett testtel iramodol, futsz, törsz előre s mikor már odaérsz, s kiterjeszted kezedet utána, elhervad. No, de se baj, előtted a látóhatáron nyilik egy más, egy sokkal szebb s bájosabb virág; ez megéri a vért, az áldozatot; tehát rajta; ujra előre, neki! Igy rohan az ember, a szegény, csalódott, ittasfejü ember s a »ratio vitae« dörzsöli kezeit s nevet, nevet oly hangosan, hogy azok, kik a hajszában nincsenek érdekelve, meg is hallják kaczagását.

Emberek, kértek e bölcsességből? Nem látjátok arczán

a hülyeség és bambaság kifejezését? Nem veszitek észre, hogy ki az ittas közülünk, mi-e vagy ő? Az élet fejlik; fejlik az önámitás utján s hová fejlik? s mi lesz e nagy csalásból? s ki a csaló? s mit akar az a csaló? hogy lehet a lét a tökéletlenség szitója? hogyan lehet az állitás a tagadások édes anyja?

Halljátok csak! A pesszimizmusnak az ördög, nekünk meg az Isten, neki a tagadás, a semmi, nekünk meg az örök, a végtelen tökély az értésnek kulcsa; mit gondoltok, melyik részen van az igazság? ott-e, ahol van minden, vagy ott-e, ahol semmi sincs? Mire való az, mily észszerütlen őrültség az, az emberiséget egy tövises tarlón végig kergetni s mikor a végén fáradtan, csalódottan összeroskadt, akkor vigyorogni és kaczagni? Minek ez? Találtok ebben észt, gondolatot, virtust? Hiszitek-e, hogy az a bölcsesség, mely a földet alakitotta s a napsugár munkáját kipontozta, — hogy az az érzék, mely a buzavirágot s a liliomot megfogalmazta s kimintázta, hogy az a bölcsesség az ember csodálatos, mélységes ösztönei és tehetségei elé az exiztenciának őrült karneváljját tűzte ki czélul?!

Feleljetek; én bátran nézek döntéstek elé.

Azután pedig hagyjátok ott az ész hajótöréseinek e szomoru roncsait; ti annyira megvethetitek őket, hogy meg nem mérgezhetik természetes ösztöneiteket.

S ez kell; félre a méreggel, mely életet pusztit! Félre a sötétséggel, nekünk napsugár kell! Félre a lemondással, a hervadással, nekünk élet, erő és boldogság kell. Van a világon tövis, van éj, van halál is; de az erdő nem a tövis miatt, s az égbolt nem a sötétség miatt s az élet nem a halál miatt van. Van lét, s lesz lét . . . ez az igazság; van lét, van tökéletlen, hiányos, küzdelmes lét; de majd lesz erőteljes, hatalmas, tökéletes lét! Az kezdet, ez vég és czél.

Vannak materiális, vannak ideális javak; ezek is, azok is javak; sem azok, sem ezek nem ópium-golyócskák! A tudomány, a művészet, a szeretet, a dicsőség, ne legyen önfeledtetés, hanem könnyebbülés. Legyen az örökkévalóság sarkcsillaga felé forditott életnek lenditése, vigasza és disze.

Efemér vigaszok, hervadó lombok ezek, bevalljuk; de az nem baj; hiszen ezeken túl s ezek fölött van az, ami állandó és örök; ezek fölött ragyog az, ami az életnek vezércsillaga: Krisztus, ki a mi életünk!

Tovább megyek! Ha valaki e sötét gondolatokat föl akarja váltani derült, fényes kiindulásokkal s a pesszimizmust az élet könnyelműségével fejeli meg, annak is állunk elébe. Nem zavar meg minket, ha mondja: egyszer élek, hát élvezek! Helyesen; feleljük mi; de ha már az élvezetre tértünk, olcsó, szegényes élvezettel be nem érjük. Mi igazán, s szenvedélyesen akarunk élvezni! Adjatok hát élvezetet! Mit hoztok? Kitálaljátok élvezeteiket, koszorúztok rózsákkal, itattok a Wertherek, a Byronok abszintes poharaiból s azután? Hát nem látjátok, hogy ez az életöröm annak a nagy, mély életszomorúságnak, annak a pesszimista szomorú ábrázatnak festett lárvája? Ti más czimkék alatt ugyanazt a mérget áruljátok! Hisz ez mind ópium és mámor! Menjetek vele a chinai kocsmákba, a törtető szellem halhatatlanságának temploma körül ne ólálkodjatok vele.

Élvezni akarunk, de nem ópiumot. Teleszivjuk lelkünket örömmel, de nem mámorral. Lelkünk ne legyen ittas az abszinttől, hanem az örök élet boldogságától! A szentirás is mondja: »inebriabuntur ab ubertate Domus Dei et torrente voluptatis tuae potabis eos.« (Ps. 35, 9.) Nem cseppek, »torrens«, hegyi folyó, kell neki az isteni élvezetből; csak az oltja ki szomját. Hervadó rózsaziromért ezt nem adjuk. De a rózsaziromnak is elismerjük létjogosultságát s örülünk neki. Azt sem tartjuk ópiumnak, ha észszerüen használjuk. Nem is lehet ópium és csalódás semmi, amiben igaz szépség és észszerűség van.

Annál kevésbé lesz ópium a vallás, mint amely a lélek legmélyebb s legideálisabb ösztöneinek hajtása s nem lesz ópium az a természetfölötti hit sem, mely a szent kereszténységben lép elénk. A vallás nem ópium, mert ez annak a »ratio vitae«-nek a legszükségesebb alkatrésze. A kereszténység sem ópium, mert a vallásos természetet megalkotó Istennek hozzánk való leereszkedése. Különben is az

ópium altat, a hit pedig fölnyitja szemeinket, s a tünékeny, az ideiglenes, látszatos léten túlra igazitja. Látókká tesz, kik a láthatatlant látják. Ráállit arra a sziklára, a gondolatok s az érzelmek nyugvó s nyugtató pontjára, melyet bú és öröm, kín és élvezet, idő és örökkévalóság, élet és halál ki nem emel, el nem söpör; melynek fényét nem csökkenti tudomány, művészet, melyre árnyat nem vet erkölcsi sülyedés, melyhez folt, rozsda nem tapad időtől s mulandóságtól.

Pesszimizmus, szenzualizmus eszerint ki nem elégit; kihez fordulhatnánk tehát még s kitől kérhetnénk még ideális ösztöneinknek kielégitést s enyhitést? Bizonyára az ideálista filozófiának korifeusaitól, tehát Kanttól vagy a költő-filozófus pantheistáktól.

Valóban a modern ideálizmus egyik hatalmas árama teljesen Kant szubjektivizmusának jegyében törtet előre s midőn az ideálokat akarja a phänomenonok játszi világából kimenteni, az ember belsejébe mutat. Szereti a szentirás szavát idézni, mely hirdeti, hogy »a mennyország bennetek vagyon« s kap rajta s dobolja, hogy bizony ott van s hozzáteszi, hogy csakis ott van s megokolja, mert hát hol is volna másutt.

Mennyországtok s összes ideáljaitok mind ott belül vannak; csakis bennetek, fölfogástok s lelkesüléstek belső világában birnak léttel s értékkel; többet mondok: künn nincsenek? Kerestek mennyországot? az csakis bennetek van. Kerestek Istent, halhatatlanságot, örök életet? . . . . . Kivül, kivül az nincs! De hát nem elég, hogy belül, hogy bennetek van?

A józan ész megdöbbenve hallja e végzetes distinkcziót, mely a belső s a külső világ közé a valóság határvonalát vonja. E határvonalon belül van a belső világ; ott van a képzelődés, a vágyak, a remények ködös, fatamorgánás, délibábos világa; mi alakitjuk, mi szinezzük; s mi van kivül? s ha meghalunk, mi lesz akkor a képzelet világából?

Még a protestáns theologia is rámént erre a lépre. Rálépett erre az ideálisan szük ösvényre s nem vette észre,

hogy ez az út a hitnek s az ideáloknak vesztőhelyére vezet. Nem theologusok, hanem szemfényvesztők járhatnak csak rajta, vagy mondjuk, gyönge emberek, kik ellentmondást konstatálnak a reális s az ideális világ közt s ez ellentmondásból ideáljaikkal a szubjektiv érzések meleg, de szerintük is teljesen megbizhatlan világába menekülnek. Ott biztonságban érzik magukat, mert érvük minden nehézséget leteremt, az az érv, hogy »én igy érzek.«

Mi lesz a theologiából, ha ez útra lép? Elvész reális értéke; igazságaiból eszmék válnak, melyeket bizonyitani fölösleges s nem is lehet. Ha az igazság csak az, amit szemmel látni, tapintani, mérni lehet; ha az érzéki tapasztalat adatain épül föl a tudomány temploma, akkor abban Istennek, léleknek, szabadakaratnak, halhatatlanságnak nincs helye; akkor az ideálok nem férnek bele e tudománynak keretébe.

Mindezt megdöbbentő őszinteséggel mondja ki Harnack: »Wir vermögen unsere raumzeitlichen Erkenntnisse mit dem Inhalt unseres Innenlebens nicht in die Einheit einer Weltanschauung zu bringen. Nur in dem Frieden Gottes, der höher ist als alle Vernunft, ahnen wir diese Einheit.« (Wesen des Christenthums 95 l.) Ime az ideálok ellenkezése a tudománnyal! S ismét: »Alles religiöse ist gemessen an der sinnlichen Erfahrung und dem exakten Wissen paradox; es wird hier ein Element eingeführt und für das wichtigste erklärt (pl. Isten, lélek, kegyelem, halhatatlanság, örök élet), welches den Sinnen gar nicht erscheint und dem Thatbestand der Dinge in's Gesicht schlägt.« (44. lapon).

S mi sors éri akkor az ideált? »Eloszlik mint a buborék, s marad, mi volt, a puszta lég.« Igazak-e? valók-e azok az ideálok? Nem illuziók-e, mint himes képzetek, mint édes álmok? Ne kérdezd, hogy valók-e? Légy hős! légy bátor s vedd őket úgy, mintha valók volnának s akkor érezni fogod, hogy a mennyország van benned s az Isten van veled.

Igy foszlik szét az ideállal a mennyország, a lélek, a halhatatlanság, s az ideális irányzatokba belehajszolt ember

az emausi tanitványok szavait ismételheti: nos autem sperabamus . . ., s fájdalommal tapasztalja, hogy ez az idealizmus maga töri össze az ideálokat. »Átkozott filozófok«, kiáltják erre Hart és társai.

»Átkozott tudomány«, kiáltja Raoul France. »Átkozott scientia, mely a sapientiát száműzi«, kiáltják Scotus Erigena óta az életbölcsek. »Félre veletek, kik megmérgeztétek a lélek forrásait; takarodjatok! Te pedig szenvedő emberiség, hallgass ránk! Éljetek, fejlődjetek, töltekezzetek! Gondolataitokból ne fonjatok magatoknak töviskoszorút! Ne kutassátok az életet, hanem szeressétek s élvezzétek! »Lebe dich und dein Leben.« Ne bonczoljátok szét a virágot, hanem éljetek úgy mint az. Tanuljatok tőle. A virág nem tudja, hogy gyönyörködtök-e szinein, vagy rá nem hederitve toporzékoltok el mellette; nem törődik veletek; feslik, pompázik, illatozik; ti is úgy tegyetek! Szivjátok magatokba az életet s az illatot, s ragyogjon föl lelketeken a virág szépségének ihlete. A nap ragyog, felhőket tornyosit, villámokat tüzesit, szőlőt érlel, epret, őszi baraczkot zamatosit. Nem tud róla, hogy mennyi áldás áramlik sugarainak rezgő hullámain a földre; nem is kell azt tudnia; elég hogy minden virágos s illatos, hova sugara ér! Élet! élet! ez legyen evangeliumotok! Hiszen az Úr is mondta: »Én vagyok az élet.« Mi vagy Te Úr, Te Minden? Mi vagy? Mi a te neved? Élet. Mit hoztál nekünk? Mit akarsz tőlünk? »Azért jöttem, hogy gazdagabb, bőségesebb életetek legyen.«

Mily kedves szirén-hangok ezek! Kinek ne tetszenének? »Lebe dich und dein Leben; erfülle dein Wesen« s prófétai ihletséggel mutatnak az ideálra . . . az édes, a boldog életre! Legyen örömünk az életen. Teljünk el élvezettel minden fűszál, minden szin és hang fölött. Pihenjünk meg a természet kebelén, rengjünk rajta, mert mi vagyunk virága s gyümölcse. Érezzük s élvezzük az élet hullámzását; merengjünk az életnek csodálatos kiáradásain s nézzük tüneteit mint a végtelennek álmait. Fejtsük ki magunkban a nemes, a fenkölt gondolkozás és érzés hatalmát! Éb-

reszszük föl a természet pompáját önmagunkban öntudatra, a boldogság öntudatára.

Ugy-e ez is ideál? Hogyne volna. De hánynak? csak azoknak, kik poëtikus, indiai önfeledésben tölthetik napjaikat. Mindez ideálok erős, boldog, független individuumokat sürgetnek. A hóditó, igézetes vonás rajtuk az erőteljes individualitás. Ajkukról egy szózat hallatszik: légy Apolló, légy Héra!

S mit csináljunk a tömegekkel, kik Apollók és Hérák nem lehetnek? hagyjátok el, ne zavarjátok a hatalom álmait ily csunya reális képekkel! Ideálok nem a tömegeknek, hanem a sors választottainak valók! Örüljünk, hogy mások nyakán ülhetünk, hogy pedig azok ott lent nyögnek és sirnak, azt bizzuk rájuk; az az ő dolguk.

Ime az erős, az imperiális individuum, mely életkedvtől s erőtől duzzad!

Bár az volna! Ne bizzatok benne! Nézzétek, hogy mivé foszlik az erős, független individualitás álma a sors választottjainak legtöbbjében? merő, tisztátlan, érzéki élvezetté, melyet az abszint-pohár s a revolver keretez. A kulturemberen győz az állat, »das unausrottbare Tier.«

O homo europaeus! én értem kinodat. Miért nem születtél chinainak, miért nem passziv hindu kontemplátornak? minek jöttél Európába a nagy türelmes, csendes Ázsiának, e geografiai foszlányára, hogy itt láz gyötörje agyvelődet s öntudatod kinokra ébredjen? Itt Isten, itt alkotó, itt művész akartál lenni, s ördög, romboló, kontár lettél, s teremtettél ideálokat, melyek gyötrelmeidet nem enyhitik!

O homo europaeus! Értsük meg egymást s egyezzünk meg! Abban a nemes, a művészetért lángoló irányzatban sok szép vonást látunk s mi vagyunk az elsők, kik azokat méltányoljuk. Az erős individuum az a mi ideálunk is, bár a testvériség szeretete a mi első, imádandó testvérünk öröksége. Harmóniát, békét, boldog életet mi is áhitozunk; mi is ez eleven forrásokat keressük, melyekből életet ihatunk. A természet nekünk is kedves; minden vonásán, rajzán, szinén gyönyörködünk s ugy szivjuk magunkba benyomásait

mint az édes mézet. De az útirányban eltérünk, ideáljaink másfelé terelnek.

»Élet, élet.« Mi is ezt mondjuk; ez tulajdonkép a mi evangeliumunk. De mi ezt ez evangeliumot tetté váltjuk az által, hogy az ideálizmust valóságnak s nem érzelgésnek nézzük. Mi nemcsak azt mondjuk, hogy »Vissza az ideálizmushoz«, s még kevésbé hirdetjük: »travailler sans raisonner«, »éljünk s ne okoskodjunk«; ezt Voltaire mondotta desperációjában. Nekünk ez nem elég. Mi értelmesek és ideálisták vagyunk egy személyben. Mi azt mondjuk: »Vissza a valláshoz! Éljen az élet és a gondolat! Éljen a föld s az ég!« A siron-inneni ideálok gyöngeségek, nincs értékük; a kultura, mely ezekkel a földizű ideálokkal dolgozik, felhőkre épit s ki nem elégit. Menekülnünk kell tehát azokhoz az ideálokhoz, melyek siron-innen s siron-túl érvényesülnek. Csak ezek azok a hatalmak, melyek életet hordozhatnak, lelket kitölthetnek, ösztöneinket csitithatják. Ezek azok a szuverén hatalmasságok, melyek az életet nem metszik át a sirnak árkával; az ő jegyük alatt a földi s az égi lét, az élet s az örök élet egy áram, egy lendület, mint a gyökér s a virág is egy s nem kettő. Nem két lét, nem két élet, hanem egy, egyetlen, egységes áramlat. Nunc per speculum et in aenigmate, tunc facie ad faciem! Most hajnal van és pirkadás, azután ragyogó napvilág lesz! Most álczák és tökéletlen alakok vagyunk, azután fejlett, tökéletes, szárnyaló lelkek leszünk. Ne mondjátok, hogy ez lehetetlenség! Vegyetek kézbe februárban egy tulipán-gumót, májusban szedjetek le az eresz alól egy álcza-gubót; nézzétek meg jól! Ugy-e, ezek nem maradnak meg igy? nem; hiszen ez észszerütlen, csunya, buta lét volna! Nos? Valamennyi nemes ösztönötök mind transcendentális, mind a halhatatlanságba van igazitva; hát nem érzitek-e, hogy befejezetlen, fejlődésben levő teremtmények vagytok?

Ha szivetek, ha ösztöneitek, ha eszetek szavára hallgattok, mind beismeritek, hogy nektek a föld, a világ, a siron-inneni lét nem elég. Csak ha az utczák szenvedélye, csak ha a nemtelen ösztönök gőze száll lelketekre, — csak

ha auktoritásokra hagyatkoztok, melyek mind vagy vakmerően merednek bele a tagadás éjjébe, vagy lármával siketitik egymást s fojtják el magukban a jobb érzést: csak akkor veszitek rá lelketeket arra a másik hitvallásra, hogy én hiszem, hogy nincs örök élet.

Ez is egy actus fidei! Kietlen, buta, hideg! S miféle tekintélyekre támaszkodik? Olyanokra, melyek nem tudnak, nem látnak, hanem azt mondják: gondolom, hogy nincs örök élet.

Ó ti szegény bölcsek! Gyönyörü a ti koponyátok inventáriuma! Ez az inventárium igy szól: én hiszem, hogy nincs örök élet, mert mások azt gondolják, hogy nincs.

S ezt is filozófiának hivják?

Mégis csak jó czimet adott Marx Károly a maga könyvének: »Das Elend der Philosophie!« No ezzel a hajótörött filozófiával szemben ismételhetjük méltán Geibel szavait:

Studiere nur und raste nie;
Du kommst nicht weit mit deinen Schlüssen
Das ist das Ende der Philosophie,
Zu wissen, dass wir glauben müssen!

(Folyt. köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

(Folytatás.)

Egri érsekség.

Ajak. A boldogságos szűz mennybevitelének tiszteletére szentelt templom.[1]

Alattyán. A templom épült 1773—1781. években. Ez időből való egy oltár az Immaculata képpel. A kép Krock-

[1] Schem. Agrien. p. 98.

hogy bármi túlzást is vehetnénk észre akár jellemeinek megalkotásában, akár előadása módjában. Stilusát ugyanaz a természetes és magyaros csin jellemzi, amely a szerzőnek egyéb munkáiból is ismeretes előttünk.

E regényt ugy üdvözöljük, mint a Családi Regénytár egyik legszebb darabját s melegen ajánljuk mindenkinek, aki a szép és léleknemesitő olvasmányt szereti.

L.

A kath. papság a magyar irodalomban. Vázlatos áttekintés. Irta Marton József főgymn. tanár. Nagyszombat, 1902. 70 lap. Ára?

Kár, hogy csak füzet és nem könyv; kár, hogy csak »vázlatos áttekintés«, és nem rendszeres egyházi irodalomtörténet. Annyi a letagadott jog és elferditett tény, annyi a rosszhiszemüleg elhomályositott dicsőség ezen a téren, hogy csak egy nagyszabásu munkától várhatjuk az igazságnak jogaiba való visszahelyezését. — A szerző lelkiismeretes pontossággal gyüjti össze a magyar kath. papság tudományos és szépirodalmi munkásságának adatait. A feldolgozással azonban adós marad, gondolom azért, mert dolgozata első sorban a Kiss János dr. és Sziklay szerkesztésében megjelenő »Kath. Magyarország« cz. diszmunka számára készült s igy terjedelme előre meg volt határozva. Ebből a körülményből magyarázható az egész füzeten végigvonuló ideges gyorsaság, nagy dolgoknak szinte bántóan rövid letárgyalása, az alapos kritika mellőzése.

Ezzel szemben kiváló tulajdonsága a történelmünk egyes korszakaiban hullámzó szellemi mozgalmaknak: a hitújitásnak és katholikus visszahatásnak, nemzeti ébredésnek és idegen eszmék befolyásának hangulatos festése.

A jelenleg működő kath. irók némelyikét elhamarkodva itéli meg, de remélhető, hogy ha majd vázlatát irodalomtörténetté szélesiti ki, nagyobb eszthetikai készültsége megkorrigálja mostani nézeteit.

P. O. dr.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

VIII.

Az eszmék esélyei.

Föl akarom most érteni a modern ember psychologiáját, mely a kereszténységgel szemben új elhelyezkedést keres.

Ez a psychologia őserdő; vannak uralkodó eszméi, irányzatai, ellenszenvei; vannak hagyományai; van átörökölt terheltsége; mindenekelőtt pedig van története, mert ez a psychologia is lett; befolyással birt reá sok századnak élete.

Ne haragudjunk rá, hanem értsük meg. Ne haragudjunk rá támadó ingerlékenységeért vagy tompa érzéketlenségeért; tartsuk inkább szem előtt, hogy ritka az a lélek, mely sima tükör; a legtöbbje domború vagy homorú tükör; képeik, melyeket vetitenek, torzképek s azokért lelkesülnie senkinek sem lehet. Igaz, hogy jó volna, ha minden ember egységes, harmonikus képben foglalná össze a világot, de mikor a művész, a lélek elfogult, ügyetlen, szeszélyes s mindent összefoglalva szerencsétlen, ki tehet róla, hogy műve nem sikerül.

S nemcsak hogy torzit, hanem hamisan is szinez.

A szineket az uralkodó eszmék s az azok nyomában járó érzületek adják. Az egyes korszakoknak más-más uralkodó eszméik vannak, melyeket ha sikerülne találóan szimbolizálni, minden korszakot egy-egy emberarcz képviselne; tipikus fejek sajátos kifejezéssel, sok szenvedélylyel. Ez eszmék váltakozásának törvényét mi most nem kutatjuk; elég azt tudnunk, hogy az eszmék váltakoznak, fölküzködnek, uralkodnak, azután hanyatlanak s lealkonyodnak, régi egyptomi dinasztiákhoz s modern parvenu-családokhoz hasonlóan.

Az uralkodó eszmék mint vivmányok, mint reakcziók, mint intuicziók, mint remények s törekvések jelentkeznek a történelemben. Egy-egy fölfödözés, amilyen a gravitáczió-törvényének vagy az ujvilágnak, Amerikának fölfödözése, a papir vagy a könyvnyomtatás föltalálása, lángba boritja a szellemi világot; egy-egy szerencsés irányzat a művészetben vagy a technikai fejlődésben vérmes reményekbe ringatja bele a közérdeklődést; azután ismét intuiczió-szerü gondolatok, a milyen pl. az evoluczió, lefogják az emberi szellem összes erőit s királynéjának csapnak föl. E vezető gondolatoknak hatása meglátszik azután mindenen: irodalmon, művészeten, izlésen, politikán, kiváltkép a közérzésen. Az apperceptio törvényénél fogva az uralkodó irányzat fásulttá s érzéketlenné teszi a lelkeket más irányzatok iránt; különös hangulatokat, sympathiákat s antipathiákat támaszt. Mialatt a közérdeklődés az uralkodó gondolatnak és érzésnek tág országutján jár, addig a gondolatvilág más vidékei elhagyatott pusztaságokhoz hasonlitanak; útjaikon fű nő s csak archaeologusok járnak rajtuk. Ha beszélnek is róluk, érzést s lelkesülést nem váltanak ki; valami érthetetlen, sajátos nehézkesség jellemzi gondolatvilágukat. Nem a szavakon múlik, nem a mondatalkotáson, nem az alany és állitmány száraz összefüzésén vagy elválasztásán, hanem az egész fölfogáson; nincs lélek, nincs szellem, nincs érdeklődés s lelkesülés hozzá; más a divat.

De azért mindezekben a változatokban az emberi szellem mégis mindig jót akar, mindig egyet akar: boldogulni akar s *a lét harmoniájának fölértésére törekszik.* »Zu schauen und zu wissen, zu bilden und zu gestalten« ez az ő programmja. Ismereteit, nézeteit, tapasztalatait, vágyait, érzéseit, reményeit . . . ezt a belső nagy világot harmoniába akarja hozni a külsővel. Egyre épit s egyre rombol, mert a világ fejlik. Alattunk, körülöttünk, fölöttünk a tünemények folyama siklik. Új ismeretek új szisztemákra kényszeritenek; új átnézetek új összefoglalásokat sürgetnek. Minél magasabbra hágunk, annál tágabb perspektivák nyilnak s minden ily új meghágott magaslatnak más az élete, más

a flórája. Ez ujdonságnak meleg érintése örömöt s élvezetet ébreszt; az életkedv lehelete mint a tavasz szellője rügyeket s bimbókat fakaszt. Mit csináljon az egyre dagadó, mélyedő s táguló világban a lélek, az a lélek, mely csupa ideg, csupa érzék és feszültség? Elragadtatással szemléli az impozáns valóságot s az ujdonság benyomásai alatt sejtelmek szállják őt meg a még föl nem födözött, letakart világról. Már ujjai közt tartja a leplet, a még nem értett valóságnak fátyolát, már ránczigálja, néha úgy tetszik neki, hogy már le is ránthatná s szemébe nézhetne az érdekes titokzatos ismeretlennek.

Ki akarná rosz néven venni az emberi szellemnek, ha e benyomásoktól megrendül érzelmi világa, ha a ragyogó gondolatok s a kápráztató sejtelmek magokkal ragadják, mondjuk, ha szenved? Az iránytű is reszket, ha villamfolyam áramlik el mellette, s mi az iránytű a lélek érzékenységével szemben, mely arra született, hogy értse s érezze a világot? Ki ne értené, ha a fölfogás s az érzés millió szinváltozatot mutat s annak következtében a gondolatok mint az egymásra eső szinek egymást oltják, egymást elváltoztatják vagy kigyujtják?

Ezekből változik el a lélek érzülete s izlése; ezek behatásától nyeri kifejezését arczulata; ezektől lesz finom, lelki s ideális, vagy durva, nehézkes és önző. Elragadtatással nézem e tipikusan alakitott s bámulatosan szinezett arczokat. Egyik az égre néz, másik a földre néz; az egyiknek szemében a hit világa, a másiknak tekintetében a tudás sugara tükrözik; majd a hit, majd a tudás, majd az ideális, majd a reális irányzat, majd az ég, majd a föld lesz kulcsa a harmoniának; majd a dedukczió, majd az indukczió lesz módszere a kutatásnak. Egyszer teljesen neki fekszik a lélek a földnek, csak ezt hajtogatja; ez az ő zenéje és szemevilága; majd ismét neki lendül az égnek, s a föld a »vallis lacrymarum« özvegységi fátyolába burkolódzik.

Hagyjuk most a theoriát, s térjünk át a valóság szemléletére.

Tekintsük meg csak az utóbbi századoknak lelkivilá-

gát, hogy fölfoghassuk azt az elváltozást, melyen a gondolat s az érzés átesett, s azt a különböző szinezést, melyet magára öltött történet, tapasztalat, élet.

Valóban mennyire más és más világok azok, melyeket az egymást váltó korszakok fölfogása és érzése vetit.

A Renaissance-ban a természet felé, mondjuk inkább a »szép föld« felé fordulnak a szellemek. A renaissance a fölfödözések korszaka, melyben új, feledett, elhanyagolt világot találtak föl! A középkori keresztény társadalom a végtelen, nagy eszmék benyomásai alatt állt, mindent csak e perspektiván át nézett és látott; lángszellemei dolgoztak; óriási munkában egységes kifejezést adtak a keresztény gondolatoknak, három művet állitva a létbe: a művészet terén a góth dómokat s a Divina Comoediát, — a tudományban a Summa theologicát, — s az életben a keresztény nyugateurópai társadalmat. Ezek művek, melyeknek sulya alatt görnyedezett a föld; nagyok, impozánsak, dicsőségükre válnak megteremtőiknek. Az a néhány század, melynek munkáját rájuk forditották, nem elvesztett idő, hanem nagyszerüen kamatoztatott napszám.

Mikor e müvek elkészültek, az emberi szellem kifonta és kiszőtte összes értelmi tartalmát s mikor már nem pergett az orsója, ölbe tette kezeit s szószátyárrá lett. Szőrszálakat hasogatott, s szavakat hüvelyezett. Ezt a lélek ki nem tartja sokáig; fölkelt tehát s kutatni kezdett. A középkori gondolkozás és érzés rétegei alól kiásta az individuális szellemnek világát.

Ha a renaissance-nak filozófiai hátterétől elvonatkozunk s azt csak mint irodalmi és művészeti föllendülést tekintjük, akkor forrásaira a XIII. század végén akadunk.

Ezt a föllendülést a természetnek s az antik világnak tanulmányozása keltette. Két geniusz, Giotto és Dante, fordult a természet felé. El volt mind a kettő töltve hittel, el volt töltve az evangelium inspirációival s tisztelettel a nagy keresztény ideálok iránt, de azért azt a másik fonalat is kézbe vették, melyet emberkéz sodrott s melyet a középkorban elhanyagoltak, fölvették a régi művészet megszakadt

tradiczióit. Ők alázatos keresztény hivek voltak, de szivükben egyesitették a hitet a természettel, az eget a földdel, a kegyelmet a természetes erővel? Találtak e harmoniában annyi szép, fölséges inspirácziót, annyi alakitó kiindulást, hogy beérték vele.

A természetnek a kegyelemmel való párositása oly természetes, oly következetes mint az Istennek két egymást átkaroló gondolata s mégis óriási fordulatot jelent a világ felé.

Tény, hogy a középkor elfordult a természettől s ez által eldugultak az inspirácziónak, a művészi alakitásnak gazdag forrásai; a szimbolizmus túltengése megmerevitette az alakitás hajlékonyságát s hideg jelleget sütött a művekre. A művészet az ideáktól elfelejtette az alakot s ügyetlen s alaktalan lett; a gondolat kitekerte a szépnek nyakát. A középkor világa is kicsinyes és szük volt; asztronomiájában a föld központnak, — geografiájában Európa nagynak érezte magát.

Ez a szük világ azután tágulni kezdett; a sejtés s a kutatás kiszélesitette a világ határait s az érdeklődést a természet felé terelte.

»Természet« lett a jelszó. A természet lett az emberek szenvedélye; mindenki érte lelkesült; kutatni, élvezni, nézni akarta őt. Megmászszák a hegyeket, — kezdik élvezni a szép vidékeket, — észre kezdik venni a szineket s a vonalak harmoniáját. Petrarca szerelmes Vaucluse-be s nem fogy ki dicséretéből; kertje oly kedves neki mint bibliothecája; nyomában az érzékkel biró szellemek mindenütt szomjazó lélekkel jártak s a természettől közvetlen inspirácziókat kértek. A kutatás vágya és sikerei kritikusabbakká is tették a szellemeket s ellenszenvet s megvetést támasztottak bennük a középkori kritikátlan hiszékenység s babonás hajlandóságok ellen. A föltétlen tisztelet Aristoteles és Plinius s hasonló tekintélyek iránt ellenszenvet keltettek bennük. Nemcsak hogy nem rajongtak értük, hanem a hagyományos meggyőződést sok pontban megtámadták s sürgették a kutatás s a kritika szabadságát.

Ez a fölfogás akkor közdivat volt, de magában véve kifogást nem érdemelt. Hiszen a hit járja át még Petrarcának s társainak életét; Petrarca maga minden éjjel fölkel imádkozni, pénteken csak vizbe mártott kenyérrel él, a sz. Szűzet kiválóan tiszteli. Később lett csak a renaissance-ból a kereszténység antithesise, mikor a természet szeretetével s az antik formák tiszteletével a pogány eszme is átplántálódott a szivekbe s magából az emberből bálványt csinált.

Ha a renaissance közvetlenül akadt volna rá a természetre s az antik művészethez nem jár iskolába, akkor meglehet, hogy a szép természetet, a szép formát, a szép testet nem emancipálja a hitnek s a léleknek szolgálata alól. Minek is ezt emancipálni? Hiszen Isten, lélek született urai a világnak s a testnek. Vagy nem ünnepli-e a szentirás a természetet, mielőtt Aeneas Silvius leirta az albánói hegyeknek s Amiátának kellemeit? A szép természet szeretete nem töri le a kegyelmet, sem a kegyelem a szép s nemes természetet. A szellemi szépnek s az örök szeretetnek fénye nem homályosul el a természetnek szépségétől. Bármely nagy gondolat szebb mint valamennyi csillag s egy Istentszerető lélek több mint a világ.

A baj ott rejlett, hogy a szép természetet emelték kizárólagos uralomra s a szép formák kultuszával együtt járt a régi pogány nézeteknek föltámadása. A szép természetnek tisztelete ledér, buja, kéjvágyó, erkölcstelen, hitetlen világnézetbe öltözködött. A szép természet megigézte az embert s nem emelte őt föl az Istenhez, hanem lefogta maga számára szeretetét s a renaissance-ból a szép test kultusza lett.

Az új ideál azontúl az ember, az Úr-ember, aki kifejti erőit, kialakitja testét, érvényesiti tehetségeit s . . . . . boldogul, ahogy tud. Boldogulását önmagának köszöni. Az ösztön az erő, a geniusz a szerencse; akinek e kettőből jutott, az számit, a többi nyomorult féreg. Az erős, tehetséges lélek, — az erős, izmos, egészséges, edzett test, — az erőteljes, ösztönöktől duzzadó természet, ezek teszik, ezek emelik az embert. »Sequere naturam«, ez lett a törvény. A »na-

tura« pedig, tudjuk, tág fogalom. Lehet az a »natura« ideális, mely ösztöneivel a túlvilágba, a halhatatlanságba utal; lehet az a »natura« a nemes, elit-lelkeknek ösztöne; de lehet, hogy a »natura« alatt az alantjáró, aljas ösztönt értik. Ki tehet róla, hogy a renaissance csakhamar erre az útra tért s a »sequere naturam« elvet úgy fordította le: tégy amit akarsz, csak akarj erősen. Érvényesülj, törekedjél hatalomra, szerezz pénzt, sok pénzt . . . s a törvény után ne tudakozódjál; hisz a törvény te magad vagy.

Igy lett az ember Úrrá, igy lett ő minden s a szép föld s a szép test lett gyönyörűsége.

Az ellentét a kereszténység s az elpogányosodott renaissance embere közt óriási!

A középkori, mélységes, keresztény érzésben a világ, a föld elvész; a renaissance-ban a világ, a föld minden. Nézni, látni, alakitani, élvezni a világot; szerepelni, élni; erősnek, hatalmasnak lenni; ez a lelkek vágya. A metafizika elhervad az ő szemeikben, nem érdekli őket. Nem mintha tagadták volna, de nem törődtek vele. A föld vonzotta őket s azt akarták meghóditani; az eget persze nem tagadták, de könnyen felejtették. A renaissance gyermekének lelke az érzéki, a tüneményes világon reng s ő minden csinjabinja iránt érdeklődik. Kitágul előtte a világ; a föld gömbbé lesz s a csillagok földekké. A föld nincs már titokzatos rémekkel körülvéve; az Okeanosz folyó tengerré szélesbül s mélységeitől nem félnek s áthajóznak rajtuk. Az emelkedő osztályok tele vannak öntudattal, duzzadnak erőtől s tettvágytól mint a tölgyek tavaszkor az élettől. Aki a renaissance korszellemének leheletétől ébredezett, hatalmat, gazdagságot, élvezetet szomjazott. Szabadabb kialakulást keres s azért szabad folyást enged ösztöneinek s szenvedélyeinek. Érzékeit akarja kielégiteni s megittasul a világ szemléletétől. Azért csupa szem a természet iránt. Lelkén most másképp tükrözik a csillag, a virág, a tenger, az ég; előbb is tükrözött, de nem méltatta, nem kutatta szineiket; a nagy gondolatok lefoglalták őt s csak a természetfeletti égbe nézett. A Szent önmagába nézett s az Isten országát kereste

s szerette; a Renaissance nem nézett önmagába; neki csak a külvilág kellett, azon függött, abban kivánt érvényesülni. A Szent lemondó volt, önzetlen, áldozatkész volt; a renaissance gyermeke erősen arisztokratikus hajlandóságu, skrupulusok nélkül s végtelenül önző. Csak a nagyot, a hatalmat, a nyilvánosságot, a közvetlenül gyakorlatit tiszteli; azért neki piacz, oczeán, csatatér kell; neki diadalmenet, koszorú, dicsőség kell; fényről s pompáról álmodik. A szintéren mindenütt királyok, hadvezérek, hősök, fölfödözők, hajósok, művészek, épitészek, konquistadorok, nagykereskedők, patriciusok, gavallérok mozognak; élni, hatalomban, erőben élni s *élni a világot*, — ez a jelszó.

Ime az ember a földszinen! A fellegekből lejött a földre. Ime az ember mint Úr a földön! A regnum Dei helyett a regnum mundi. »Die mittelalterliche Gottesherrschaft war zu einer Diesseitsherrschaft geworden.« (Julius Hart, Der neue Gott. 19 s k. l.)

A renaissance vissza akarta hozni az embert az égből a földre; meg akarta részegiteni a föld szerelmével, a formák, a szinek szépségével; akarta, hogy itt merengjen s ne ránduljon át egy más világba; akarta, hogy gyönyörködjék a természeten és sejtse mélységeit. Mindenféle változatban nevelte benne a világ szeretetét, azt a szeretetet, mely feledi az Istent. Fölléptette a kereszténységtől idegenkedő szellemet; leült a görögök lábaihoz s hallgatta Sophokles kardalait; a klasszikus világra mutatott s e föltámasztott, ragyogó világ szegényesnek s sötétnek mutatta neki a közelmultnak világát.

Ez az ember tetszelgett önmagában. Az erős individualitás lett az ő eszménye s önmagában akarta látni a szép természetnek fejét, urát, királyát, virágát, koszorúját. »Át akarta fogni értelmi tekintetével az emberi ismeretek világát; amellett ki akart tünni vivásban, lovaglásban, birkózásban és lapdázásban. Encyclopaedikus ismeretek és finom műveltség által lendületet akart adni szellemének, föl akarta ébreszteni valójának energiáit s harmonikusan ki akarta fejleszteni a test és lélek erőit.«

A természetnek e kizárólagos szeretetével együtt járt a »tiszta észnek« szeretete s a hajlam a természetnek a természetfölöttitől való elválasztására, »Je pense — mondatja Albertivel a Renaissance egyik történetirója Jean Guiraud — qu'à Dieu doit être laissé le soin des choses divines et que les humaines seules sont de la competence du juge.« A biró, az államférfiú, a polgár ne vegyen tekintetbe »isteni«, természetfölötti szempontokat, hanem igazodjék kizárólag földi, emberi tekintetek szerint.

Ne törődjék az erkölcstan természetfölötti törvényeivel, viselkedjék közönyösen a lelki érdekek iránt s legyen kizárólag földi javakra s ideiglenes célokra gondja? A természetnek kizárólagos érvényesitéséből szülemlett a természetes észnek kizárólagos fölmagasztaltatása s bizonyos apathia, hogy ne mondjam, bizonyos ellenséges érzület keletkezett az emberekben a hit s a kinyilatkoztatás ellen. Nem lehet az másképp. Ha a szubjektivizmus istenittetik, — ha az »ego«, az erős, a kifejlett s önmagában gyönyörködő individuum bálványoztatik: akkor a raczionalizmus lesz a divat a gondolat világában s az erős »ego« foglalja le a maga számára a szabad kutatásnak s a legfelsőbb itélkezésnek jogát.

Igy nézett ki a renaissance embere: daczos, erőszakos, kegyetlen, öntelt, egyoldalu, vakmerő, ábrándos, raczionalista s naturalista volt. Szenvedélye a világnak s az énnek szeretete volt. S ez a psychologia a mi lelkünk terheltsége; valamikép magunkon hordjuk s magunkkal viszszük a lélek e százados örökségét.

Természetesen a renaissance szenvedélye sem volt tartós. Ez a láz is enyhült, ez a tűz is lanyhult, ez a mozgékonyság is megmerevült s mikor ez megtörtént, ismét fordult a világ.

A renaissance erőteljes kiindulása kiadta erejét mint a vándor, miután hosszú utat befutott s az emberek más kedvtelések után néztek.

A nagykereskedő polgárságból nagy uraság, a kalandok után vágyó vállalkozókból rest, fáradt emberek, a mű-

vészekből s tudósokból udvaronczok lettek s a renaissancenak klasszikus életért rajongó társadalma beevezett a bureaukráczia lagunájába. Az erőteljes, individuális kikezdésekre következett az előnyös meghódolás az állam hatalma s a király fölsége előtt. A királyból Caesar lett s ez a klasszikus eszme elnyelte a többi eszmét. Az egy caesari individuum megsemmisitette a többi individualizáló akarhatnámságot!

A renaissance öntelt, Lands-Knecht-természetü, független érzelmü embere átvedlett a XVII. századbeli nagyurak s királyok udvarában, miután az utczáról, a piaczról, az oczeánról a szalonokba tért. A teremtő geniusznak nagy tekintélyü versenytársa támadt a mathematikában e filozófiában. A teremtő intuiczió, az összegesitő fantázia s a geniusz törvényt alkotó tettereje mellé egyenrangú versenytárs gyanánt állt a filozófia, melynek inspirácziói Des Cartesban, Newtonban s Leibnitzban ugyancsak különböznek Thomas More, Erasmus, Michel Angelo, Shakespeare geniuszától. Ezek a fantáziának, azok a száraz észnek emberei!

Az irodalom is urat keresett! Maecenások szolgálatába szegődött. A természetes ragyogás s a közvetlen természetes szépség helyett hamis, mesterkélt pompába öltözött; udvaronczczá lett. Az emberek élete külsőségessé, üressé s hiúvá vált, elvesztette mozgékonyságát s megmerevült, mintha maga is csak számtani képlet lett volna, s minél tovább fejlett a szellemtelenség irányában, annál kiállhatatlanabb hatalommá növekedett feje fölött az abszolutizmus s annál terhesebbé s kietlenebbé vált a helyzet. Soká nyögött ebbe is bele az ember, de végre is elfordult a tövises, terhes, kinzó léttől s megint csak a természet, a félreértett természet felé fordult, s a természetességben kereste bajainak orvosszerét.

Most is természetet s nem eget szomjazott.

De a XVIII. század nem a renaissance stilusában fogta föl a természetet. A renaissanceban a természet szeretete lázas, erőszakos, individualis szenvedély, mig a XVIII. században lágy, szocziális érzést meritenek belőle. A nap-hősök, a Prometheuszok történő, klasszikus világa helyébe idilli

jelenetek, érzelgők s tilinkózó pásztorjátékosok léptek. Rousseau idealizálta a természetet, de nem a renaissance stilusában. Ez is föld- és világ-szeretet volt; de nem Leonardo da Vinci föld-íze; ez teljesen más íz volt. A XVIII. század természet szeretetében nem volt meg a hősies vonás, hanem nagy adag lemondással indult a világba.

A dolog érthető. A kedélyek diszgusztálva voltak s kiállhatatlan ostobaságnak tetszett nekik a lélekre, versre, művészetre, fasorokra, ruházatra rákényszeritett póz és paróka; el volt csürve-csavarva a világ; félre tehát ez izetlen, kiforgatott természettel — mondották elkeseredettségükben, — szeressük a természetet. Szeretetük azonban érzelgéssé, szavuk ömlengéssé lett. Már nem akartak sakkot s lovagjátékokat, hanem csak zálogot játszani. A hősök levetették a pánczélt, a rendek a kaczagányt s a király is úgy öltözködött mint a polgár. Lovagok helyett nyárspolgárok, konkvistadorok helyett békés családapák jelentek meg a szinen. A burzsoa öntudata duzzadt a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméitől s várta, hogy teljesen polgárivá váljék a világ. A század magára öltötte a demokratikus formákat s intézőül a harmadik rendet emelte föl a világ szinpadára. A harmadik rend intézkedett is; letörte az epikainak tiszteletét s a classicismus helyett a természetességet s az absolutizmus helyett a néptömeget emelte trónra.

Látjátok a hatás s visszahatás játékát az emberiség életében?! Az emberi szellem egy irányban kifejti erőit, szétfejti rügyeit, bimbóit; azután megfordul, mint a fölfutó inda. A lélek is sokféle tehetségek szövetéből van kombinálva; ő is a lét tengelyén fölkúszik még pedig elcsavarodó csigavonalakban, majd az ég majd a föld felé, majd a belső majd a külső világ felé, majd az analysis, majd a synthesis, majd az idealizmus, majd a realizmus, majd a metafizika majd az aesthetika irányában!

A renaissanceban nagyot csavarodott, a XVII. században ismét irányt változtatott, a XVIII. században ismét elváltozott; akkor rávágott véres pallosával a forradalom s elcsititott művészetet, poezist, gondolatvilágot, hogy a pol-

gári társadalom kijózanodása után, ismét ellentétek, kinok, örömök váltakozzanak fölöttünk.

S most? Most a játék tovább folyik; de ez a játék már nem történelem, hanem valóságos élet s ép azért minket igen nagyon érdekel. Érdeklődés, sőt izgatott kíváncsiság az, melylyel e korszak ábrázatának vonásait tüzetesen akarjuk figyelemre venni. Lázasan kutatjuk, hogy miféle gondolatok járnak e modern fejben, miféle érzelmek gyúlnak s halaványulnak el ez arczon, miféle idegrángatódzásoktól vonaglik ez ajk?

Modern ember, mondd meg nekem, mi a te reményed, érdeked, irányod, hogy megmondhassam neked, hogy mi legyen hited. Annyit tévedtél, vergődtél, keseredtél, remélhetőleg okultál is, mondd meg hát, hogy mire szántad el magadat? Hová mész? Föl vagy le?

Egy szó mint száz; a modern ember reménye, szerelme, érdeke, iránya megint csak a világ, a föld, »der Erdensinn«: ő szerelmes a világba s aki hozzá közeledik, az ezt a kedvencz gondolatát ne bántsa, ez ideálját ne vesse meg.

Jól van. Nem bántani, hanem kérdezni akarjuk: melyik az a szép világ, melybe a modern ember reményét veti?

Két modern ember van: a szenvedő s az élvező ember; az emelkedő rétegek s az uralkodó osztályok tipusa s természetesen az ő világuk is más és más.

A szenvedő s a reménykedő világ jelenleg egy új világteremtő hatalomnak oltalma alá vonul, s ez a gazdasági hatalom. Ez az emelkedő osztály azt gondolja, hogy eddig az ideologia sajátos törvényszerüségével váltakoztak a korszakok ideáljai, anélkül, hogy ezt a törvényt ismerték, s következőleg a fejlődést irányithatták volna. Eddig a nemzedékek nem tudták, hogy az életet tulajdonkép mi mozgatja s a társadalmi alakulásokat mi intézi. Ezt azért nem tudták, mert a nemzetgazdaság titkaiba nem hatolhattak. Gondolták, hogy a haladásnak útjait az eszmék jelölik ki s hogy a fejlődés törvényei az ideologiában gyökereznek. De mindig azon vették magukat észre, hogy valami titokzatos kisértet, mely körülöttük settenkedik, kiüti kezükből a kész rendet; ez a gonosz démon *a gazdasági élet volt.* Ők erre

a hatalomra nem fektettek nagy súlyt, s azt gondolták, hogy az eszmék szerint s nem pedig a munka s a termelés módja szerint alakul a világ.

De most megkerült végre-valahára az emberi életnek s a társadalmi alakulásoknak kulcsa; *a termelés módjában* fölfedezték az élet lenditő kerekét s a társadalom alakitó elvét. Ez teremti meg a társadalom alkotó-részeit: munkást, polgárt, iparost, földbirtokost, napszámost, összes fény- s árny-oldalaikkal. Vallás, erkölcs, jog, művészet, az mind ideologia, fogalmi atmoszfera, mely nem egyéb mint a gazdasági életnek vetülete. Nincs tehát már nehézség a boldog világnak megteremtésében; értjük nyitját s mihelyt birtokba veszszük a termelést s megreformáljuk azt a szocziáldemokrácziának programmja szerint, meglesz a boldog élet a földön, az igazán emberi természetes élet, melynek meg fog felelni a természetes érzés, a természetes erkölcs, az igazán emberi vallás, emberi költészet, jog és művészet.

Ez az igazi tudás, az igazi látás! Az úgynevezett historikus materializmus tárja föl előttünk az emberi életnek valódi képét, az érti át az emberi természetet, társadalmat s életet; »als ein Ganzes liegt die Welt vor ihr.«

Igy gondolkoznak a szocziáldemokrácziа bölcsei.

Igen, egész s egy az ő kezükben a világ. A keresztény világnézetet, mely különböztet anyag és szellem, test és lélek közt, azt megvetik. Nincs két dolog: a mi kettőnek látszik, az egy. A növény is földből nő ki s napsugárban fejti ki szirmait; de azért összes bája, alakja, illata mégis csak a gyökérből van: úgy a társadalom is az emberi életnek komplikált, báj- s illat-teljes virága; szellem és költészet szinezi; de azért összes bája, illata, ereje, mondjuk szelleme, az anyagi létből való. A régi ideologia ezeket az öntudati állapotokat különálló okra, az úgynevezett lélekre vezette vissza; az új ideologia ezt nem teszi, hanem a szellemet az anyagi lét funkcziójának veszi. A régi ideologia tele volt titkokkal; árnyékában jól megtermett a miszticzizmus; az új ideologia föltárja a miszticzizmus forrásait, melyek a meg nem értett világból, a tévesen gondolkozó, a magamagát agyongyötrő

embernek világából fakadtak. A miszticizmusnak álmában ringatódzó embert fölkelti az igaz tudásra; »ébredj — azt kiáltja feléje, — ébredj, láss s intézkedjél! Nem lesz már titok, nem lesz fájdalom a földön! Mennyország nincs, de boldogságot igérhetek neked itt a földön!« S mi az a boldogság? »Man erwartet ein neues, natürliches, harmonisches »Erdensein«, mit einem wenn nicht hell leuchtenden, doch sicheren Glück; ein neues Leben des gesellschaftlichen, moralischen Menschenwesens.« (H. Roland-Holst, Der Misticizmus in der neueren Litteratur. Neue Zeit. 1901—2. I. B. 13. H. 396.)

Ime a szenvedő, a reménykedő, az elégületlen modern ember világa: föld, föld, szép föld, boldog élet a földön . . . ez az ő álma!

S hogy ez álomból valóság legyen, megfeszül; karjai duzzadnak erőtől s munka által meg akarja hóditani a kapitalizmustól bitorolt földet. Praktikus irányban halad s nem törődik semmiféle metafizikával. A világot mint érzékei alá eső valóságot fogja föl s elvonatkozik minden filozófáló kérdéstől. Nem becsül mást mint az élet-kellemet. Énekei a munkának himnusai. A nagy vivmányok lelkesitik; a gépek ütemszerü zakatolása az ő harmoniája. Ő is meg akarja hóditani a földet mint a renaissance embere; de ez az ember idealista s arisztokrata volt; a modern világhóditó nem az. Ő reális politikus, reális számitó, reális mérnök, reális gyáros, reális munkás! Ez az ember is erős, vasember; de nem azért mert pánczélba öltözködik, hanem mert vasgépekkel dolgozik. Reszket ütéseitől a hegyeknek sziklafala; reng a föld, mikor végig dübörög rajta. Befogni a vizet, a villámot, a napsugárt, a tengert, a szelet! S lesz-e mindemellett vigaszunk? Az élet praktikusa ezt nem kérdezi. Nem törődik vele, hogy a föld egykor kihül, a szél s a tenger elül, a napsugár kialszik; a kultura elvész; mindezzel nem törődik; neki ez metafizika; neki ez mind jövő s nem jelen, már pedig neki csak a jelen iránt van érzéke; »er hat den Gegenwartssinn« mondaná Schoppenhauer; ő az élet zsidaja, echt szemita.

Mennyi kemény, kegyetlen vonás van ezen a modern

arczon! Mennyi elfojtott, üldözött, agyonkinzott érzelem, — mennyi letorkolt s agyonhallgatott kinos aggodalom, — mennyi kiátkozott, számüzött s egyre visszatérő gond e modern szivben s lélekben! Itt egyensúly nem lehet; nincs is!

Mihelyt ez a durva, nehézkes s késztetett tipus gondolkodóba esik, azonnal meglágyul s kiverődik rajta saját megokolatlan állapotának kinja. Látszólag ugyan ez az erős világhóditó bonomiás jókedvvel néz a világba, de kedélyvilágának tőszomszédja a pesszimizmus. A bizalomtól duzzadó s öntelt lélek oly könnyen válik dekadenssé s pesszimistává, mihelyt feléje száll a gondolat, s mihelyt megrezzen benne a természet ősösztöneinek érzete.

Lett is dekadens. A modern világ nagyrésze az. Azok, kik az életnek napszámában s a kenyérgondok igájában nincsenek lefogva, a vigasztalan, szenvedő létből az aesthetikába menekültek. Üdülést és enyhet a szépben találtak. Máshol nem kereshették. Az ő világnézetük ugyanis a valóság pusztaságában biztató perspektivákat nem nyitott, mialatt az aesthetika a gyönyörűség kertjeit varázsolta elébük. Itt találkoztak megint eszményekkel, itt szellemdús szép tipusokkal; itt gerjedt föl bennük az életnek vágya s öröme s a szépnek élvezete az ő belső világuknak valósága lett.

Azonban ez a világ, az aesthetikának ez a világa sem lehet elszigetelt s a valóságos világnak panasza és kinja elől el nem zárkózhatik teljesen. A nagy, való világnak küzködő és szenvedő eszményei az aesthetikai eszményekhez appellálnak mint testvéreikhez s a létnek kinját, az elégedetlen szivnek fájdalmát, keverik az élvezetnek mézébe.

Ez antagonizmus szüli a romantikusokat, a Wertereket, a világfájdalom áldozatait! Mások elszántabbak s mollakkordok helyett a satanizmus, a dämonizmus, a titánok harczi énekeire zenditenek. Immoralisták jelennek meg a szinen Goethe, Byron, Shelley után ... Friedrich Nietzsche! Máshol a satanikusból blazirt kéjencz válik, »der stumpf über dem Absynthglas brütet. Zwischen Absynth, Opium und Morphium auf der einen und der Pistole auf der anderen Seite verbringt Werther von da an seine Tage. Zum

letzten hat er gegriffen, zum Alkohol, und wüste Visionen der Deliriumangst steigen vor ihm auf.« (Julius Hart, Der Neue Gott. 31. l.) Orgiákat ülni, Istent, törvényt tagadni, a hit romjain bolyongni kétségbeesett szivvel, dürrögni a nemi ösztönök kinjától s állati, kéjes elragadtatásokat végig élvezni . . . ime ezek a Decadence ritmusai.

IX.

Az esélyek törvénye.

De legyen ennyi elég a modern érzés genealogiájából! Legyen ennyi elég az emberi lelkesülések s elragadtatások tragédiájából!

Mennyi gondolat és érzés s hányféle gondolat és érzés járta az ember lelki világát. S ez mind valamikor modern volt. Ezek a vad, torzonborz, kemény, majd megint szentimentális, lágy, ezek a szenvedélyesen lelkesülő s ördögileg gyülölő lelkek, mindenik a maga módja szerint, beleálltak a világba, s nézték s tükröztették magukon a csillagot, a virágot, a tengerfenék életét s a zónák geografiáját, a történeti korszakokat s a vallások és filozófiák járását, a tudomány s a müvészet váltakozásait . . . . mindegyik a maga módja szerint nézett is, látott is. Ugyan mit látott? Nem volt-e más és más képe a világról, más és más hozzáértése s hivatottsága a nagy föladatok megoldására?

Mindenesetre volt s mi ezen okulunk, hogy ne váltakozó nézetek s érzések behatása alatt, hanem objektiv alapon állva itéljünk az emberről s az embernek örök érdekeiről.

Rásegit minket erre az eszmék esélyeinek története, mert végig tekintve a küzdelmek s változatok, az egyoldalúságok és kizárólagosságok, a relativitások ez őserdején, megértjük az emberi psychologiának természetét, megértjük a modern ember hibáinak s tévedéseinek okát s egyszersmind e hibák s tévedések legyőzésének módját.

Ezek után én tisztán láthatom a modern ember lelkületének jellemző vonásait s megértem őt érzéseiben s ne-

hézségeiben. Megértem őt raczionalizmusában s naturalizmusában, megértem a szép földért, a földi boldogságért való rajongásában, megértem a természetimádását s hozzá való ragaszkodását s mikor ezt fölfogom, látom azt is, hogy mi a túlzott, mi a beteges, mi az egyoldalú e lelkületben s úgy nyúlhatok hozzá, hogy ő is megérezze: no ez ért engem, s épp azért nem zárkózom el előle.

Ugyanis a psychologiai fejlődés menetét véve hármat konstatálhatunk:

Először azt, hogy az emberi szellem váltakozva czikczakban halad mint a villám,

másodszor azt, hogy ez egyoldalú irányzatok ellentétekké növekszenek,

s harmadszor, hogy a modern embernek feladata ez egyoldalúságokat fölérteni s azáltal azokat legyőzni.

Ezekről kell meggyőződnünk.

S az elsőre nézve: honnan az emberi szellemnek az a különböző irányitása, hogy majd a földre majd az égre, majd a külvilágba, majd saját én-jébe néz? Hogy majd romboln kész, majd alkotni vágyik? Ez onnan van, mert az emberek sokféle tehetsége, gondolkozásának pedig két iránya van: a deduktiv s az induktiv irány, az analysis s a synthesis. Ezeket a különböző tehetségeket nem kultiválja egyformán, hanem majd az egyikét majd a másikát hanyagolja el. Az élet sorba veszi a tehetségeket s a szellemnek erőit s érvényesülésüknek irányait, s ha az egyikre ráúnt, átcsap a másikra. Biztosra vehetjük, hogy a jövendő azokat a tehetségeket s erőket eleveniti föl, melyek ez idő szerint parlagon hevernek.

A váltakozó korszakoknak fiziognomiája e lelki folyamatot tükrözteti; mert amilyen az irány, olyan az érzés, mely kiverődik az egész műveltségen, életen, divaton, hajlamokon, kedvteléseken, művészeten, izlésen. Eszerint váltakoznak optimisták, pesszimisták, misztikusok s romantikusok, — eszerint alakulnak a nemzedékek, hogy erőszakosak vagy lágyak, békések vagy türelmetlenek, ideálisták vagy realisták. Igy támadnak a renaissance-nak, majd megint a XVII.

és XVIII. századnak tipusai, az egymást váltó századoknak gyermekei, nemcsak más-más öltözettel, divattal s játékkal, hanem más-más irányba terelt lelkülettel. A pesszimizmusnak korszakát fölváltja az életöröm, — az adatgyüjtés kedvtelésére következik az ismeretek filozofikus átdolgozása, — a reális gondolkozást kicseréli a lelkesülésnek s az elragadtatásnak állapota. Egy darabig kritikus lelkek voltunk, szétszedtünk s lebontottunk mindent: majd ismét hozzálátunk az épitéshez s hitben erős lelkekké válunk. Egy darabig deduktivek, majd ismét induktivek voltunk, hogy végre az intuiczióban legyen örömünk. Egy darabig meghasonlottunk s kételyektől elcsigázva s ide-tova hányatva idegesek és lázasak voltunk; később ismét a betegségből föllábadt embernek nyugalmát érezzük s érdeklődéssel keressük az egyéniség egységes átérzését, mely minden ismeretét s érzelmét, élet- és világ-tapasztalatait egy belsőleg kikerekitett, ellentmondásoktól nem zavart lelki életbe foglalja össze, s az ismeretből életet s öntudatot varázsol elő.

Ha valaki a szellem ez ingadozásainak azzal akarná elejét venni, hogy rendszert, összefoglalást nem csinál, mig a teljes igazságnak birtokába nem jut, az lehetetlenségen törné fejét. Hiába várunk; a tudomány soha sem lesz készen. Részletező s szétszedő s ismét összegesitő munkája egyre folyatódik. Ha az egész igazságra várunk, hiába várunk, az egészet különben is nem a tudomány, hanem a tudást, művészetet, erkölcsöt s vallást összefoglaló, harmonikus élet adja.

Azt is mondhatnám, hogy a szellemi élet az inga lengéséhez hasonlit, s a lélek majd a külvilágba leng ki, majd ismét visszaleng önmagába. Majd a világ, majd a belső élet vonzza őt. Egyszer a világ minden, majd megint az én a minden. A mélységes, keresztény középkorban a világ elvész a hittől; a XVIII. század idealizmusában a világ elvész az én-től. A renaissance-ban a világ, a föld az a minden, melyben a szép, élvezetes életnek szinterét látták, mig a XVII. század mathematikusai a világban mint a szükségesség s a mechanika csodaművében gyönyörködnek.

Ime az »én« is s a világ is különféle alakot ölt az egymást váltó nemzedékek szemeiben. Más a szerepe az »én«-nek a középkor hitében s más a XVIII. század idealizmusában; más a világ szine a renaissance-ban s más a XIX. század realizmusában. Ez a váltakozás rejti magában a föléledésnek s a megujulásnak titkát; ez vet föl más-más megkapó gondolatot, mely tündököl, ragyog, kápráztat s máskép láttatja a világot.

Ezzel elértünk a második tételhez, hogy a különbségek ellentétekké élesednek.

Más-más korok máskép látják a világot.

Máskép-e? Igen; annyira máskép, hogy itt az a más és más már ellentétté élesedik ki. Az ellentét nincs meg a valóságban, de kialakul az ember érzéseiben. A lelkesülés, a hajlam, a rajongás az egyikért, vakká, süketté teszi hiveit más irányzatok iránt s aki vak és süket valamivel szemben, az könnyen tagadásba veszi azt.

A renaissance embere nem tagadta az eget, de a föld elkápráztatta szemeit s úgy tapadt a földhöz, hogy könnyen megfeledkezett az égről, s az ellenszenv révén pogánynyá s Krisztustagadóvá lett. A hitetlenség nem tartozik a renaissance-hoz; semmi köze hozzá; de az indulatok révén kifejlődhetik belőle. A renaissance embere nem tagadta a nemzetet, a családot, a hazát, de öndicsőségében annyira fürdött, s individualitásának kifejlesztéséért úgy rajongott, hogy haza, nemzet tőle akár nem is léteztek volna. Itt az individuum elnyelte a szociális irányzatot. — Viszont a XVIII. századnak romantikusa nem tagadta az individuumot, mikor a csendes idillért rajongott s lovagjáték helyett pásztorjátékot játszott; nem kellett neki tagadnia a társadalmat sem az én-nek szeretetétől, s a kulturát sem a természetért való rajongástól, de mennyire megérzik e szentimentális lelkeken a kisértés, hogy ők bizony csak a zöldbe vágynak s Noválissal szeretnék, ha kezük-lábuk gyökeret verne s ők maguk csalittá változnának.

Tehát idők multával máskép érzünk, más eszményekhez vonzódunk, még ha az előbbi gondolatokat nem is ta-

gadjuk, s mialatt megfordul az érdeklődés, a kedv, a hajlandóság szele, a régi irányok a mi szemeinkben holt erekké, lagunákká, posványokká válnak. Nevetjük, kicsinyeljük, megvetjük a multat; tudománya nem imponál, módszerének nincs tekintélye; művészete nekünk czopf és izetlenség. Ily lelkiállapotban a szellemek megcsömörülnek s elfásulnak a régi gondolatoktól; nagyon hajlandók a régi tradicziók kétségbevonására s rokonszenveznek a tagadással.

Mennyi érzelem s indulat, mennyi csömör és kedvetlenség, mennyi ösztönszerüség és szenvedély, mennyi psychologiai s társadalmi reflex szövődik tehát abba bele, amit *modern világnézetnek, modern eszméknek, modern művészetnek* hivunk. A psychologiának pathologiája itt lépten-nyomon érvényesül. A testnek bizonyára nincs annyi betegsége s gyöngesége, mint a léleknek.

De azért az igazság nem vész el s az embernek érzéke sem fogyatkozik meg végleg az igazság s a szépség iránt; eljön az idő, midőn fejlődésünk egyoldaluságait fölértenünk, s azok fölé emelkednünk sikerül.

Mi már ismerjük psychologiánk törvényét, mely szerint a logikai irányzat változik az aesthetikaival, az ész a fantáziával, a deduktiv gondolkozás az induktiv módszerrel, az idealizmus a realizmussal. Mi tudjuk, hogy mindezen átesünk, s ugyanakkor tudjuk azt is, hogy ez nem az egész, nem a sokoldalu, hanem a részleges s az egyoldalu igazság; nem engedjük tehát ide-oda tereltetni magunkat ösztöneink által, hanem méltányosak akarunk lenni a szocziális divatban az individuum igényei iránt, s viszont az individuális irányzatban a szocziális követelmények iránt; a realizmus korszakában nem akarjuk megvetni a metafizikát, s viszont az ideális kilengésekben nem akarjuk kicsinyelni a realizmus alapjait.

Erre a belátásra tegyen szert az ember s akkor eszményt és fizikát, eget és földet, tudományt és hitet, művészetet és munkát tud majd harmoniába hozni. Szeretheti a szép földet s szeretheti a végtelenül szebb eget, — szeretheti a természetet s ugyanakkor lelkesülhet a kegyelemért,

— szeretheti az életet s ugyanakkor meghalhat az örök élet vágyától, — szeretheti az erőteljes, fejlett individuumot s ugyanakkor karjain hordozhatja a gyöngét, a szegényt s az egész emberiséget?

Elismerem, hogy sem a multban sem a jelenben nem sikerült az embernek e harmoniának megteremtése! E részben kevés köztünk a »szerencsés müvész«; s mégis csak az volna a legszebb, ha valamikor közkincscsé tehetnők ezt a harmoniát. A törtető irányokat mindig az optinizmus jellemzi s kizárólagosság a jellegük! Az új világoknak mindig prófétáik s vizionáriusaik vannak s költészetük a romantika! Hát ismerjük föl ezt végre-valahára s tegyünk ellene! E belátástól az ellentétek elsimulnak; mert a valóságban nem ellentétekről, hanem a résznek részszel való szembeállításáról van szó, mialatt érzelmeink forradalmai s renaissance-ai, demokratikus s aristokratikus, naturalista s idealista irányzatai csinálják a zavart.

Igy most már kiismerhetjük magunkat a modern ember érzelmeiben, s fölismerhetjük azt is, hogy mi kell neki.

A modern ember szereti a földet, a szép világot; szereti a természetet s a természetest tudományban s művészetben; a modern ember szereti az életet s vágyik annak minél teljesebb kifejlesztése után; az universalis ember, ez a testben s lélekben tökéletes ember, amint azt Leone Alberti s Leonardo da Vinci megálmodta, képezi most is ideálját. Ez az erőteljes ideál a természet ösztöneivel nem néz farkasszemet s az elesett ember gyöngéit nem igen veszi számba. Az ész imponál neki kimondhatlanul s az ő forumához appellál minden ügyben. Az erkölcsi ideálokat nem tagadja, de a természet ösztöneit túlságosan beczézi. Szóval

szép világ és szép természet,
erőteljes individuum s gazdag élet,
belső, érzelmes világ s művészet,
bensőséges vallásosság s harmonikus lét

képezik a legjobbaknak ideáljait.

A mi föladatunk abban áll, hogy a mondottak szerint

ez ideálokat ne a tagadás egyoldalúságának, hanem a harmonikus kiegyenlítés mélyebb igazságának alapjára állítsuk.

Én azt gondolom, hogy a legmodernebb ember is mélyen keresztény lehet, mint a hogy a századok s a korszakok változatos szellemi világában is éltek mindig keresztények és szentek; csak értse meg poziczióját s emelkedjék önmaga fölé. »Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se«, üljön le, térjen magába, emelkedjék a játszi élet benyomásai fölé s akkor hinni s bizni fog. (Folyt. köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

(Folytatás.)

Erdélyi püspökség.

Al-Torja. Szűz Mária legszentebb Nevének szentelt kápolna.[1]

Almakerék. Szűz Mária mennybevitelének szentelt templom.[2]

Alsó-Kapnik. Szűz Mária mennybevitelének szentelt templom.[3]

Apa-Nagyfalu. Kornis Viktor gróf kastélyában nyilvános kápolna szűz Mária tiszteletére.[4]

Bálványos-Váralja. Szűz Mária születésének szentelt templom.[5]

Baróth. Szűz Mária születésének szentelt kápolna.[6]

[1] Schematismus Transsilvaniensis p. 111.
[2] Schematismus Transsilvaniensis p. 80.
[3] Schematismus Transsilvaniensis p. 33.
[4] Schematismus Transsilvaniensis p. 165.
[5] Schematismus Transsilvaniensis p. 166.
[6] Schematismus Transsilvaniensis p. 43.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

VIII.

Az eszmék esélyei.

Föl akarom most érteni a modern ember psychologiáját, mely a kereszténységgel szemben új elhelyezkedést keres.

Ez a psychologia őserdő; vannak uralkodó eszméi, irányzatai, ellenszenvei; vannak hagyományai; van átörökölt terheltsége; mindenekelőtt pedig van története, mert ez a psychologia is lett; befolyással birt reá sok századnak élete.

Ne haragudjunk rá, hanem értsük meg. Ne haragudjunk rá támadó ingerlékenységeért vagy tompa érzéketlenségeért; tartsuk inkább szem előtt, hogy ritka az a lélek, mely sima tükör; a legtöbbje domború vagy homorú tükör; képeik, melyeket vetitenek, torzképek s azokért lelkesülnie senkinek sem lehet. Igaz, hogy jó volna, ha minden ember egységes, harmonikus képben foglalná össze a világot, de mikor a művész, a lélek elfogult, ügyetlen, szeszélyes s mindent összefoglalva szerencsétlen, ki tehet róla, hogy műve nem sikerül.

S nemcsak hogy torzit, hanem hamisan is szinez.

A szineket az uralkodó eszmék s az azok nyomában járó érzületek adják. Az egyes korszakoknak más-más uralkodó eszméik vannak, melyeket ha sikerülne találóan szimbolizálni, minden korszakot egy-egy emberarcz képviselne; tipikus fejek sajátos kifejezéssel, sok szenvedélylyel. Ez eszmék váltakozásának törvényét mi most nem kutatjuk; elég azt tudnunk, hogy az eszmék váltakoznak, fölküzködnek, uralkodnak, azután hanyatlanak s lealkonyodnak, régi egyptomi dinasztiákhoz s modern parvenu-családokhoz hasonlóan.

Az uralkodó eszmék mint vivmányok, mint reakcziók, mint intuicziók, mint remények s törekvések jelentkeznek a történelemben. Egy-egy fölfödözés, amilyen a gravitáczió-törvényének vagy az ujvilágnak, Amerikának fölfödözése, a papir vagy a könyvnyomtatás föltalálása, lángba boritja a szellemi világot; egy-egy szerencsés irányzat a művészetben vagy a technikai fejlődésben vérmes reményekbe ringatja bele a közérdeklődést; azután ismét intuiczió-szerü gondolatok, a milyen pl. az evoluczió, lefogják az emberi szellem összes erőit s királynéjának csapnak föl. E vezető gondolatoknak hatása meglátszik azután mindenen: irodalmon, művészeten, izlésen, politikán, kiváltkép a közérzésen. Az apperceptio törvényénél fogva az uralkodó irányzat fásulttá s érzéketlenné teszi a lelkeket más irányzatok iránt; különös hangulatokat, sympathiákat s antipathiákat támaszt. Mialatt a közérdeklődés az uralkodó gondolatnak és érzésnek tág országutján jár, addig a gondolatvilág más vidékei elhagyatott pusztaságokhoz hasonlitanak; útjaikon fű nő s csak archaeologusok járnak rajtuk. Ha beszélnek is róluk, érzést s lelkesülést nem váltanak ki; valami érthetetlen, sajátos nehézkesség jellemzi gondolatvilágukat. Nem a szavakon múlik, nem a mondatalkotáson, nem az alany és állitmány száraz összefüzésén vagy elválasztásán, hanem az egész fölfogáson; nincs lélek, nincs szellem, nincs érdeklődés s lelkesülés hozzá; más a divat.

De azért mindezekben a változatokban az emberi szellem mégis mindig jót akar, mindig egyet akar: boldogulni akar s *a lét harmoniájának fölértésére törekszik.* »Zu schauen und zu wissen, zu bilden und zu gestalten« ez az ő programmja. Ismereteit, nézeteit, tapasztalatait, vágyait, érzéseit, reményeit . . . ezt a belső nagy világot harmoniába akarja hozni a külsővel. Egyre épit s egyre rombol, mert a világ fejlik. Alattunk, körülöttünk, fölöttünk a tünemények folyama siklik. Új ismeretek új szisztemákra kényszeritenek; új átnézetek új összefoglalásokat sürgetnek. Minél magasabbra hágunk, annál tágabb perspektivák nyilnak s minden ily új meghágott magaslatnak más az élete, más

a flórája. Ez ujdonságnak meleg érintése örömöt s élvezetet ébreszt; az életkedv lehelete mint a tavasz szellője rügyeket s bimbókat fakaszt. Mit csináljon az egyre dagadó, mélyedő s táguló világban a lélek, az a lélek, mely csupa ideg, csupa érzék és feszültség? Elragadtatással szemléli az impozáns valóságot s az ujdonság benyomásai alatt sejtelmek szállják őt meg a még föl nem födözött, letakart világról. Már ujjai közt tartja a leplet, a még nem értett valóságnak fátyolát, már ránczigálja, néha úgy tetszik neki, hogy már le is ránthatná s szemébe nézhetne az érdekes titokzatos ismeretlennek.

Ki akarná rosz néven venni az emberi szellemnek, ha e benyomásoktól megrendül érzelmi világa, ha a ragyogó gondolatok s a kápráztató sejtelmek magokkal ragadják, mondjuk, ha szenved? Az iránytű is reszket, ha villamfolyam áramlik el mellette, s mi az iránytű a lélek érzékenységével szemben, mely arra született, hogy értse s érezze a világot? Ki ne értené, ha a fölfogás s az érzés millió szinváltozatot mutat s annak következtében a gondolatok mint az egymásra eső szinek egymást oltják, egymást elváltoztatják vagy kigyujtják?

Ezekből változik el a lélek érzülete s izlése; ezek behatásától nyeri kifejezését arczulata; ezektől lesz finom, lelki s ideális, vagy durva, nehézkes és önző. Elragadtatással nézem e tipikusan alakitott s bámulatosan szinezett arczokat. Egyik az égre néz, másik a földre néz; az egyiknek szemében a hit világa, a másiknak tekintetében a tudás sugara tükrözik; majd a hit, majd a tudás, majd az ideális, majd a reális irányzat, majd az ég, majd a föld lesz kulcsa a harmoniának; majd a dedukczió, majd az indukczió lesz módszere a kutatásnak. Egyszer teljesen neki fekszik a lélek a földnek, csak ezt hajtogatja; ez az ő zenéje és szemevilága; majd ismét neki lendül az égnek, s a föld a »vallis lacrymarum« özvegységi fátyolába burkolódzik.

Hagyjuk most a theoriát, s térjünk át a valóság szemléletére.

Tekintsük meg csak az utóbbi századoknak lelkivilá-

gát, hogy fölfoghassuk azt az elváltozást, melyen a gondolat s az érzés átesett, s azt a különböző szinezést, melyet magára öltött történet, tapasztalat, élet.

Valóban mennyire más és más világok azok, melyeket az egymást váltó korszakok fölfogása és érzése vetit.

A Renaissance-ban a természet felé, mondjuk inkább a »szép föld« felé fordulnak a szellemek. A renaissance a fölfödözések korszaka, melyben új, feledett, elhanyagolt világot találtak föl! A középkori keresztény társadalom a végtelen, nagy eszmék benyomásai alatt állt, mindent csak e perspektiván át nézett és látott; lángszellemei dolgoztak; óriási munkában egységes kifejezést adtak a keresztény gondolatoknak, három művet állitva a létbe: a művészet terén a góth dómokat s a Divina Comoediát, — a tudományban a Summa theologicát, — s az életben a keresztény nyugateurópai társadalmat. Ezek művek, melyeknek sulya alatt görnyedezett a föld; nagyok, impozánsak, dicsőségükre válnak megteremtőiknek. Az a néhány század, melynek munkáját rájuk forditották, nem elvesztett idő, hanem nagyszerüen kamatoztatott napszám.

Mikor e müvek elkészültek, az emberi szellem kifonta és kiszőtte összes értelmi tartalmát s mikor már nem pergett az orsója, ölbe tette kezeit s szószátyárrá lett. Szőrszálakat hasogatott, s szavakat hüvelyezett. Ezt a lélek ki nem tartja sokáig; fölkelt tehát s kutatni kezdett. A középkori gondolkozás és érzés rétegei alól kiásta az individuális szellemnek világát.

Ha a renaissance-nak filozófiai hátterétől elvonatkozunk s azt csak mint irodalmi és művészeti föllendülést tekintjük, akkor forrásaira a XIII. század végén akadunk.

Ezt a föllendülést a természetnek s az antik világnak tanulmányozása keltette. Két geniusz, Giotto és Dante, fordult a természet felé. El volt mind a kettő töltve hittel, el volt töltve az evangelium inspirációival s tisztelettel a nagy keresztény ideálok iránt, de azért azt a másik fonalat is kézbe vették, melyet emberkéz sodrott s melyet a középkorban elhanyagoltak, fölvették a régi művészet megszakadt

tradiczióit. Ők alázatos keresztény hivek voltak, de szivükben egyesitették a hitet a természettel, az eget a földdel, a kegyelmet a természetes erővel? Találtak e harmoniában annyi szép, fölséges inspirácziót, annyi alakitó kiindulást, hogy beérték vele.

A természetnek a kegyelemmel való párositása oly természetes, oly következetes mint az Istennek két egymást átkaroló gondolata s mégis óriási fordulatot jelent a világ felé.

Tény, hogy a középkor elfordult a természettől s ez által eldugultak az inspirácziónak, a művészi alakitásnak gazdag forrásai; a szimbolizmus túltengése megmerevitette az alakitás hajlékonyságát s hideg jelleget sütött a művekre. A művészet az ideáktól elfelejtette az alakot s ügyetlen s alaktalan lett; a gondolat kitekerte a szépnek nyakát. A középkor világa is kicsinyes és szük volt; asztronomiájában a föld központnak, — geografiájában Európa nagynak érezte magát.

Ez a szük világ azután tágulni kezdett; a sejtés s a kutatás kiszélesitette a világ határait s az érdeklődést a természet felé terelte.

»Természet« lett a jelszó. A természet lett az emberek szenvedélye; mindenki érte lelkesült; kutatni, élvezni, nézni akarta őt. Megmászszák a hegyeket, — kezdik élvezni a szép vidékeket, — észre kezdik venni a szineket s a vonalak harmoniáját. Petrarca szerelmes Vaucluse-be s nem fogy ki dicséretéből; kertje oly kedves neki mint bibliothecája; nyomában az érzékkel biró szellemek mindenütt szomjazó lélekkel jártak s a természettől közvetlen inspirácziókat kértek. A kutatás vágya és sikerei kritikusabbakká is tették a szellemeket s ellenszenvet s megvetést támasztottak bennük a középkori kritikátlan hiszékenység s babonás hajlandóságok ellen. A föltétlen tisztelet Aristoteles és Plinius s hasonló tekintélyek iránt ellenszenvet keltettek bennük. Nemcsak hogy nem rajongtak értük, hanem a hagyományos meggyőződést sok pontban megtámadták s sürgették a kutatás s a kritika szabadságát.

Ez a fölfogás akkor közdivat volt, de magában véve kifogást nem érdemelt. Hiszen a hit járja át még Petrarcának s társainak életét; Petrarca maga minden éjjel fölkel imádkozni, pénteken csak vizbe mártott kenyérrel él, a sz. Szűzet kiválóan tiszteli. Később lett csak a renaissance-ból a kereszténység antithesise, mikor a természet szeretetével s az antik formák tiszteletével a pogány eszme is átplántálódott a szivekbe s magából az emberből bálványt csinált.

Ha a renaissance közvetlenül akadt volna rá a természetre s az antik művészethez nem jár iskolába, akkor meglehet, hogy a szép természetet, a szép formát, a szép testet nem emancipálja a hitnek s a léleknek szolgálata alól. Minek is ezt emancipálni? Hiszen Isten, lélek született urai a világnak s a testnek. Vagy nem ünnepli-e a szentirás a természetet, mielőtt Aeneas Silvius leirta az albánói hegyeknek s Amiátának kellemeit? A szép természet szeretete nem töri le a kegyelmet, sem a kegyelem a szép s nemes természetet. A szellemi szépnek s az örök szeretetnek fénye nem homályosul el a természetnek szépségétől. Bármely nagy gondolat szebb mint valamennyi csillag s egy Istentszerető lélek több mint a világ.

A baj ott rejlett, hogy a szép természetet emelték kizárólagos uralomra s a szép formák kultuszával együtt járt a régi pogány nézeteknek föltámadása. A szép természetnek tisztelete ledér, buja, kéjvágyó, erkölcstelen, hitetlen világnézetbe öltözködött. A szép természet megigézte az embert s nem emelte őt föl az Istenhez, hanem lefogta maga számára szeretetét s a renaissance-ból a szép test kultusza lett.

Az új ideál azontúl az ember, az Úr-ember, aki kifejti erőit, kialakitja testét, érvényesiti tehetségeit s . . . . . boldogul, ahogy tud. Boldogulását önmagának köszöni. Az ösztön az erő, a geniusz a szerencse; akinek e kettőből jutott, az számit, a többi nyomorult féreg. Az erős, tehetséges lélek, — az erős, izmos, egészséges, edzett test, — az erőteljes, ösztönöktől duzzadó természet, ezek teszik, ezek emelik az embert. »Sequere naturam«, ez lett a törvény. A »na-

tura« pedig, tudjuk, tág fogalom. Lehet az a »natura« ideális, mely ösztöneivel a túlvilágba, a halhatatlanságba utal; lehet az a »natura« a nemes, elit-lelkeknek ösztöne; de lehet, hogy a »natura« alatt az alantjáró, aljas ösztönt értik. Ki tehet róla, hogy a renaissance csakhamar erre az útra tért s a »sequere naturam« elvet úgy fordította le: tégy amit akarsz, csak akarj erősen. Érvényesülj, törekedjél hatalomra, szerezz pénzt, sok pénzt . . . s a törvény után ne tudakozódjál; hisz a törvény te magad vagy.

Igy lett az ember Úrrá, igy lett ő minden s a szép föld s a szép test lett gyönyörűsége.

Az ellentét a kereszténység s az elpogányosodott renaissance embere közt óriási!

A középkori, mélységes, keresztény érzésben a világ, a föld elvész; a renaissance-ban a világ, a föld minden. Nézni, látni, alakitani, élvezni a világot; szerepelni, élni; erősnek, hatalmasnak lenni; ez a lelkek vágya. A metafizika elhervad az ő szemeikben, nem érdekli őket. Nem mintha tagadták volna, de nem törődtek vele. A föld vonzotta őket s azt akarták meghóditani; az eget persze nem tagadták, de könnyen felejtették. A renaissance gyermekének lelke az érzéki, a tüneményes világon reng s ő minden csinjabinja iránt érdeklődik. Kitágul előtte a világ; a föld gömbbé lesz s a csillagok földekké. A föld nincs már titokzatos rémekkel körülvéve; az Okeanosz folyó tengerré szélesbül s mélységeitől nem félnek s áthajóznak rajtuk. Az emelkedő osztályok tele vannak öntudattal, duzzadnak erőtől s tettvágytól mint a tölgyek tavaszkor az élettől. Aki a renaissance korszellemének leheletétől ébredezett, hatalmat, gazdagságot, élvezetet szomjazott. Szabadabb kialakulást keres s azért szabad folyást enged ösztöneinek s szenvedélyeinek. Érzékeit akarja kielégiteni s megittasul a világ szemléletétől. Azért csupa szem a természet iránt. Lelkén most másképp tükrözik a csillag, a virág, a tenger, az ég; előbb is tükrözött, de nem méltatta, nem kutatta szineiket; a nagy gondolatok lefoglalták őt s csak a természetfeletti égbe nézett. A Szent önmagába nézett s az Isten országát kereste

s szerette; a Renaissance nem nézett önmagába; neki csak a külvilág kellett, azon függött, abban kivánt érvényesülni. A Szent lemondó volt, önzetlen, áldozatkész volt; a renaissance gyermeke erősen arisztokratikus hajlandóságu, skrupulusok nélkül s végtelenül önző. Csak a nagyot, a hatalmat, a nyilvánosságot, a közvetlenül gyakorlatit tiszteli; azért neki piacz, oczeán, csatatér kell; neki diadalmenet, koszorú, dicsőség kell; fényről s pompáról álmodik. A szintéren mindenütt királyok, hadvezérek, hősök, fölfödözők, hajósok, művészek, épitészek, konquistadorok, nagykereskedők, patriciusok, gavallérok mozognak; élni, hatalomban, erőben élni s *élni a világot*, — ez a jelszó.

Ime az ember a földszinen! A fellegekből lejött a földre. Ime az ember mint Úr a földön! A regnum Dei helyett a regnum mundi. »Die mittelalterliche Gottesherrschaft war zu einer Diesseitsherrschaft geworden.« (Julius Hart, Der neue Gott. 19 s k. l.)

A renaissance vissza akarta hozni az embert az égből a földre; meg akarta részegiteni a föld szerelmével, a formák, a szinek szépségével; akarta, hogy itt merengjen s ne ránduljon át egy más világba; akarta, hogy gyönyörködjék a természeten és sejtse mélységeit. Mindenféle változatban nevelte benne a világ szeretetét, azt a szeretetet, mely feledi az Istent. Fölléptette a kereszténységtől idegenkedő szellemet; leült a görögök lábaihoz s hallgatta Sophokles kardalait; a klasszikus világra mutatott s e föltámasztott, ragyogó világ szegényesnek s sötétnek mutatta neki a közelmultnak világát.

Ez az ember tetszelgett önmagában. Az erős individualitás lett az ő eszménye s önmagában akarta látni a szép természetnek fejét, urát, királyát, virágát, koszorúját. »Át akarta fogni értelmi tekintetével az emberi ismeretek világát; amellett ki akart tünni vivásban, lovaglásban, birkózásban és lapdázásban. Encyclopaedikus ismeretek és finom műveltség által lendületet akart adni szellemének, föl akarta ébreszteni valójának energiáit s harmonikusan ki akarta fejleszteni a test és lélek erőit.«

A természetnek e kizárólagos szeretetével együtt járt a »tiszta észnek« szeretete s a hajlam a természetnek a természetfölöttitől való elválasztására, »Je pense — mondatja Albertivel a Renaissance egyik történetirója Jean Guiraud — qu'à Dieu doit être laissé le soin des choses divines et que les humaines seules sont de la competence du juge.« A biró, az államférfiú, a polgár ne vegyen tekintetbe »isteni«, természetfölötti szempontokat, hanem igazodjék kizárólag földi, emberi tekintetek szerint.

Ne törődjék az erkölcstan természetfölötti törvényeivel, viselkedjék közönyösen a lelki érdekek iránt s legyen kizárólag földi javakra s ideiglenes célokra gondja? A természetnek kizárólagos érvényesitéséből szülemlett a természetes észnek kizárólagos fölmagasztaltatása s bizonyos apathia, hogy ne mondjam, bizonyos ellenséges érzület keletkezett az emberekben a hit s a kinyilatkoztatás ellen. Nem lehet az másképp. Ha a szubjektivizmus istenittetik, — ha az »ego«, az erős, a kifejlett s önmagában gyönyörködő individuum bálványoztatik: akkor a raczionalizmus lesz a divat a gondolat világában s az erős »ego« foglalja le a maga számára a szabad kutatásnak s a legfelsőbb itélkezésnek jogát.

Igy nézett ki a renaissance embere: daczos, erőszakos, kegyetlen, öntelt, egyoldalu, vakmerő, ábrándos, raczionalista s naturalista volt. Szenvedélye a világnak s az énnek szeretete volt. S ez a psychologia a mi lelkünk terheltsége; valamikép magunkon hordjuk s magunkkal viszszük a lélek e százados örökségét.

Természetesen a renaissance szenvedélye sem volt tartós. Ez a láz is enyhült, ez a tűz is lanyhult, ez a mozgékonyság is megmerevült s mikor ez megtörtént, ismét fordult a világ.

A renaissance erőteljes kiindulása kiadta erejét mint a vándor, miután hosszú utat befutott s az emberek más kedvtelések után néztek.

A nagykereskedő polgárságból nagy uraság, a kalandok után vágyó vállalkozókból rest, fáradt emberek, a mű-

vészekből s tudósokból udvaronczok lettek s a renaissancenak klasszikus életért rajongó társadalma beevezett a bureaukráczia lagunájába. Az erőteljes, individuális kikezdésekre következett az előnyös meghódolás az állam hatalma s a király fölsége előtt. A királyból Caesar lett s ez a klasszikus eszme elnyelte a többi eszmét. Az egy caesari individuum megsemmisitette a többi individualizáló akarhatnámságot!

A renaissance öntelt, Lands-Knecht-természetü, független érzelmü embere átvedlett a XVII. századbeli nagyurak s királyok udvarában, miután az utczáról, a piaczról, az oczeánról a szalonokba tért. A teremtő geniusznak nagy tekintélyü versenytársa támadt a mathematikában e filozófiában. A teremtő intuiczió, az összegesitő fantázia s a geniusz törvényt alkotó tettereje mellé egyenrangú versenytárs gyanánt állt a filozófia, melynek inspirácziói Des Cartesban, Newtonban s Leibnitzban ugyancsak különböznek Thomas More, Erasmus, Michel Angelo, Shakespeare geniuszától. Ezek a fantáziának, azok a száraz észnek emberei!

Az irodalom is urat keresett! Maecenások szolgálatába szegődött. A természetes ragyogás s a közvetlen természetes szépség helyett hamis, mesterkélt pompába öltözött; udvaronczczá lett. Az emberek élete külsőségessé, üressé s hiúvá vált, elvesztette mozgékonyságát s megmerevült, mintha maga is csak számtani képlet lett volna, s minél tovább fejlett a szellemtelenség irányában, annál kiállhatatlanabb hatalommá növekedett feje fölött az abszolutizmus s annál terhesebbé s kietlenebbé vált a helyzet. Soká nyögött ebbe is bele az ember, de végre is elfordult a tövises, terhes, kinzó léttől s megint csak a természet, a félreértett természet felé fordult, s a természetességben kereste bajainak orvosszerét.

Most is természetet s nem eget szomjazott.

De a XVIII. század nem a renaissance stilusában fogta föl a természetet. A renaissanceban a természet szeretete lázas, erőszakos, individualis szenvedély, mig a XVIII. században lágy, szocziális érzést meritenek belőle. A nap-hősök, a Prometheuszok történő, klasszikus világa helyébe idilli

jelenetek, érzelgők s tilinkózó pásztorjátékosok léptek. Rousseau idealizálta a természetet, de nem a renaissance stilusában. Ez is föld- és világ-szeretet volt; de nem Leonardo da Vinci föld-íze; ez teljesen más íz volt. A XVIII. század természet szeretetében nem volt meg a hősies vonás, hanem nagy adag lemondással indult a világba.

A dolog érthető. A kedélyek diszgusztálva voltak s kiállhatatlan ostobaságnak tetszett nekik a lélekre, versre, művészetre, fasorokra, ruházatra rákényszeritett póz és paróka; el volt csürve-csavarva a világ; félre tehát ez izetlen, kiforgatott természettel — mondották elkeseredettségükben, — szeressük a természetet. Szeretetük azonban érzelgéssé, szavuk ömlengéssé lett. Már nem akartak sakkot s lovagjátékokat, hanem csak zálogot játszani. A hősök levetették a pánczélt, a rendek a kaczagányt s a király is úgy öltözködött mint a polgár. Lovagok helyett nyárspolgárok, konkvistadorok helyett békés családapák jelentek meg a szinen. A burzsoa öntudata duzzadt a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméitől s várta, hogy teljesen polgárivá váljék a világ. A század magára öltötte a demokratikus formákat s intézőül a harmadik rendet emelte föl a világ szinpadára. A harmadik rend intézkedett is; letörte az epikainak tiszteletét s a classicismus helyett a természetességet s az absolutizmus helyett a néptömeget emelte trónra.

Látjátok a hatás s visszahatás játékát az emberiség életében?! Az emberi szellem egy irányban kifejti erőit, szétfejti rügyeit, bimbóit; azután megfordul, mint a fölfutó inda. A lélek is sokféle tehetségek szövetéből van kombinálva; ő is a lét tengelyén fölkúszik még pedig elcsavarodó csigavonalakban, majd az ég majd a föld felé, majd a belső majd a külső világ felé, majd az analysis, majd a synthesis, majd az idealizmus, majd a realizmus, majd a metafizika majd az aesthetika irányában!

A renaissanceban nagyot csavarodott, a XVII. században ismét irányt változtatott, a XVIII. században ismét elváltozott; akkor rávágott véres pallosával a forradalom s elcsititott művészetet, poezist, gondolatvilágot, hogy a pol-

gári társadalom kijózanodása után, ismét ellentétek, kinok, örömök váltakozzanak fölöttünk.

S most? Most a játék tovább folyik; de ez a játék már nem történelem, hanem valóságos élet s ép azért minket igen nagyon érdekel. Érdeklődés, sőt izgatott kíváncsiság az, melylyel e korszak ábrázatának vonásait tüzetesen akarjuk figyelemre venni. Lázasan kutatjuk, hogy miféle gondolatok járnak e modern fejben, miféle érzelmek gyúlnak s halaványulnak el ez arczon, miféle idegrángatódzásoktól vonaglik ez ajk?

Modern ember, mondd meg nekem, mi a te reményed, érdeked, irányod, hogy megmondhassam neked, hogy mi legyen hited. Annyit tévedtél, vergődtél, keseredtél, remélhetőleg okultál is, mondd meg hát, hogy mire szántad el magadat? Hová mész? Föl vagy le?

Egy szó mint száz; a modern ember reménye, szerelme, érdeke, iránya megint csak a világ, a föld, »der Erdensinn«: ő szerelmes a világba s aki hozzá közeledik, az ezt a kedvencz gondolatát ne bántsa, ez ideálját ne vesse meg.

Jól van. Nem bántani, hanem kérdezni akarjuk: melyik az a szép világ, melybe a modern ember reményét veti?

Két modern ember van: a szenvedő s az élvező ember; az emelkedő rétegek s az uralkodó osztályok tipusa s természetesen az ő világuk is más és más.

A szenvedő s a reménykedő világ jelenleg egy új világteremtő hatalomnak oltalma alá vonul, s ez a gazdasági hatalom. Ez az emelkedő osztály azt gondolja, hogy eddig az ideologia sajátos törvényszerüségével váltakoztak a korszakok ideáljai, anélkül, hogy ezt a törvényt ismerték, s következőleg a fejlődést irányithatták volna. Eddig a nemzedékek nem tudták, hogy az életet tulajdonkép mi mozgatja s a társadalmi alakulásokat mi intézi. Ezt azért nem tudták, mert a nemzetgazdaság titkaiba nem hatolhattak. Gondolták, hogy a haladásnak útjait az eszmék jelölik ki s hogy a fejlődés törvényei az ideologiában gyökereznek. De mindig azon vették magukat észre, hogy valami titokzatos kisértet, mely körülöttük settenkedik, kiüti kezükből a kész rendet; ez a gonosz démon *a gazdasági élet volt.* Ők erre

a hatalomra nem fektettek nagy súlyt, s azt gondolták, hogy az eszmék szerint s nem pedig a munka s a termelés módja szerint alakul a világ.

De most megkerült végre-valahára az emberi életnek s a társadalmi alakulásoknak kulcsa; *a termelés módjában* fölfedezték az élet lenditő kerekét s a társadalom alakitó elvét. Ez teremti meg a társadalom alkotó-részeit: munkást, polgárt, iparost, földbirtokost, napszámost, összes fény- s árny-oldalaikkal. Vallás, erkölcs, jog, művészet, az mind ideologia, fogalmi atmoszfera, mely nem egyéb mint a gazdasági életnek vetülete. Nincs tehát már nehézség a boldog világnak megteremtésében; értjük nyitját s mihelyt birtokba veszszük a termelést s megreformáljuk azt a szocziáldemokrácziának programmja szerint, meglesz a boldog élet a földön, az igazán emberi természetes élet, melynek meg fog felelni a természetes érzés, a természetes erkölcs, az igazán emberi vallás, emberi költészet, jog és művészet.

Ez az igazi tudás, az igazi látás! Az úgynevezett historikus materializmus tárja föl előttünk az emberi életnek valódi képét, az érti át az emberi természetet, társadalmat s életet; »als ein Ganzes liegt die Welt vor ihr.«

Igy gondolkoznak a szocziáldemokrácziа bölcsei.

Igen, egész s egy az ő kezükben a világ. A keresztény világnézetet, mely különböztet anyag és szellem, test és lélek közt, azt megvetik. Nincs két dolog: a mi kettőnek látszik, az egy. A növény is földből nő ki s napsugárban fejti ki szirmait; de azért összes bája, alakja, illata mégis csak a gyökérből van: úgy a társadalom is az emberi életnek komplikált, báj- s illat-teljes virága; szellem és költészet szinezi; de azért összes bája, illata, ereje, mondjuk szelleme, az anyagi létből való. A régi ideologia ezeket az öntudati állapotokat különálló okra, az úgynevezett lélekre vezette vissza; az új ideologia ezt nem teszi, hanem a szellemet az anyagi lét funkcziójának veszi. A régi ideologia tele volt titkokkal; árnyékában jól megtermett a miszticzizmus; az új ideologia föltárja a miszticzizmus forrásait, melyek a meg nem értett világból, a tévesen gondolkozó, a magamagát agyongyötrő

embernek világából fakadtak. A miszticizmusnak álmában ringatódzó embert fölkelti az igaz tudásra; »ébredj — azt kiáltja feléje, — ébredj, láss s intézkedjél! Nem lesz már titok, nem lesz fájdalom a földön! Mennyország nincs, de boldogságot igérhetek neked itt a földön!« S mi az a boldogság? »Man erwartet ein neues, natürliches, harmonisches »Erdensein«, mit einem wenn nicht hell leuchtenden, doch sicheren Glück; ein neues Leben des gesellschaftlichen, moralischen Menschenwesens.« (H. Roland-Holst, Der Misticizmus in der neueren Litteratur. Neue Zeit. 1901—2. I. B. 13. H. 396.)

Ime a szenvedő, a reménykedő, az elégületlen modern ember világa: föld, föld, szép föld, boldog élet a földön . . . ez az ő álma!

S hogy ez álomból valóság legyen, megfeszül; karjai duzzadnak erőtől s munka által meg akarja hóditani a kapitalizmustól bitorolt földet. Praktikus irányban halad s nem törődik semmiféle metafizikával. A világot mint érzékei alá eső valóságot fogja föl s elvonatkozik minden filozófáló kérdéstől. Nem becsül mást mint az élet-kellemet. Énekei a munkának himnusai. A nagy vivmányok lelkesitik; a gépek ütemszerü zakatolása az ő harmoniája. Ő is meg akarja hóditani a földet mint a renaissance embere; de ez az ember idealista s arisztokrata volt; a modern világhóditó nem az. Ő reális politikus, reális számitó, reális mérnök, reális gyáros, reális munkás! Ez az ember is erős, vasember; de nem azért mert pánczélba öltözködik, hanem mert vasgépekkel dolgozik. Reszket ütéseitől a hegyeknek sziklafala; reng a föld, mikor végig dübörög rajta. Befogni a vizet, a villámot, a napsugárt, a tengert, a szelet! S lesz-e mindemellett vigaszunk? Az élet praktikusa ezt nem kérdezi. Nem törődik vele, hogy a föld egykor kihül, a szél s a tenger elül, a napsugár kialszik; a kultura elvész; mindezzel nem törődik; neki ez metafizika; neki ez mind jövő s nem jelen, már pedig neki csak a jelen iránt van érzéke; »er hat den Gegenwartssinn« mondaná Schoppenhauer; ő az élet zsidaja, echt szemita.

Mennyi kemény, kegyetlen vonás van ezen a modern

arczon! Mennyi elfojtott, üldözött, agyonkinzott érzelem, — mennyi letorkolt s agyonhallgatott kinos aggodalom, — mennyi kiátkozott, számüzött s egyre visszatérő gond e modern szivben s lélekben! Itt egyensúly nem lehet; nincs is!

Mihelyt ez a durva, nehézkes s késztetett tipus gondolkodóba esik, azonnal meglágyul s kiverődik rajta saját megokolatlan állapotának kinja. Látszólag ugyan ez az erős világhóditó bonomiás jókedvvel néz a világba, de kedélyvilágának tőszomszédja a pesszimizmus. A bizalomtól duzzadó s öntelt lélek oly könnyen válik dekadenssé s pesszimistává, mihelyt feléje száll a gondolat, s mihelyt megrezzen benne a természet ősösztöneinek érzete.

Lett is dekadens. A modern világ nagyrésze az. Azok, kik az életnek napszámában s a kenyérgondok igájában nincsenek lefogva, a vigasztalan, szenvedő létből az aesthetikába menekültek. Üdülést és enyhet a szépben találtak. Máshol nem kereshették. Az ő világnézetük ugyanis a valóság pusztaságában biztató perspektivákat nem nyitott, mialatt az aesthetika a gyönyörűség kertjeit varázsolta elébük. Itt találkoztak megint eszményekkel, itt szellemdús szép tipusokkal; itt gerjedt föl bennük az életnek vágya s öröme s a szépnek élvezete az ő belső világuknak valósága lett.

Azonban ez a világ, az aesthetikának ez a világa sem lehet elszigetelt s a valóságos világnak panasza és kinja elől el nem zárkózhatik teljesen. A nagy, való világnak küzködő és szenvedő eszményei az aesthetikai eszményekhez appellálnak mint testvéreikhez s a létnek kinját, az elégedetlen szivnek fájdalmát, keverik az élvezetnek mézébe.

Ez antagonizmus szüli a romantikusokat, a Wertereket, a világfájdalom áldozatait! Mások elszántabbak s mollakkordok helyett a satanizmus, a dämonizmus, a titánok harczi énekeire zenditenek. Immoralisták jelennek meg a szinen Goethe, Byron, Shelley után ... Friedrich Nietzsche! Máshol a satanikusból blazirt kéjencz válik, »der stumpf über dem Absynthglas brütet. Zwischen Absynth, Opium und Morphium auf der einen und der Pistole auf der anderen Seite verbringt Werther von da an seine Tage. Zum

letzten hat er gegriffen, zum Alkohol, und wüste Visionen der Deliriumangst steigen vor ihm auf.« (Julius Hart, Der Neue Gott. 31. l.) Orgiákat ülni, Istent, törvényt tagadni, a hit romjain bolyongni kétségbeesett szivvel, dürrögni a nemi ösztönök kinjától s állati, kéjes elragadtatásokat végig élvezni . . . ime ezek a Decadence ritmusai.

IX.

Az esélyek törvénye.

De legyen ennyi elég a modern érzés genealogiájából! Legyen ennyi elég az emberi lelkesülések s elragadtatások tragédiájából!

Mennyi gondolat és érzés s hányféle gondolat és érzés járta az ember lelki világát. S ez mind valamikor modern volt. Ezek a vad, torzonborz, kemény, majd megint szentimentális, lágy, ezek a szenvedélyesen lelkesülő s ördögileg gyülölő lelkek, mindenik a maga módja szerint, beleálltak a világba, s nézték s tükröztették magukon a csillagot, a virágot, a tengerfenék életét s a zónák geografiáját, a történeti korszakokat s a vallások és filozófiák járását, a tudomány s a müvészet váltakozásait . . . . mindegyik a maga módja szerint nézett is, látott is. Ugyan mit látott? Nem volt-e más és más képe a világról, más és más hozzáértése s hivatottsága a nagy föladatok megoldására?

Mindenesetre volt s mi ezen okulunk, hogy ne váltakozó nézetek s érzések behatása alatt, hanem objektiv alapon állva itéljünk az emberről s az embernek örök érdekeiről.

Rásegit minket erre az eszmék esélyeinek története, mert végig tekintve a küzdelmek s változatok, az egyoldalúságok és kizárólagosságok, a relativitások ez őserdején, megértjük az emberi psychologiának természetét, megértjük a modern ember hibáinak s tévedéseinek okát s egyszersmind e hibák s tévedések legyőzésének módját.

Ezek után én tisztán láthatom a modern ember lelkületének jellemző vonásait s megértem őt érzéseiben s ne-

hézségeiben. Megértem őt raczionalizmusában s naturalizmusában, megértem a szép földért, a földi boldogságért való rajongásában, megértem a természetimádását s hozzá való ragaszkodását s mikor ezt fölfogom, látom azt is, hogy mi a túlzott, mi a beteges, mi az egyoldalú e lelkületben s úgy nyúlhatok hozzá, hogy ő is megérezze: no ez ért engem, s épp azért nem zárkózom el előle.

Ugyanis a psychologiai fejlődés menetét véve hármat konstatálhatunk:

Először azt, hogy az emberi szellem váltakozva czikczakban halad mint a villám,

másodszor azt, hogy ez egyoldalú irányzatok ellentétekké növekszenek,

s harmadszor, hogy a modern embernek feladata ez egyoldalúságokat fölérteni s azáltal azokat legyőzni.

Ezekről kell meggyőződnünk.

S az elsőre nézve: honnan az emberi szellemnek az a különböző irányitása, hogy majd a földre majd az égre, majd a külvilágba, majd saját én-jébe néz? Hogy majd romboln kész, majd alkotni vágyik? Ez onnan van, mert az emberek sokféle tehetsége, gondolkozásának pedig két iránya van: a deduktiv s az induktiv irány, az analysis s a synthesis. Ezeket a különböző tehetségeket nem kultiválja egyformán, hanem majd az egyikét majd a másikát hanyagolja el. Az élet sorba veszi a tehetségeket s a szellemnek erőit s érvényesülésüknek irányait, s ha az egyikre ráúnt, átcsap a másikra. Biztosra vehetjük, hogy a jövendő azokat a tehetségeket s erőket eleveniti föl, melyek ez idő szerint parlagon hevernek.

A váltakozó korszakoknak fiziognomiája e lelki folyamatot tükrözteti; mert amilyen az irány, olyan az érzés, mely kiverődik az egész műveltségen, életen, divaton, hajlamokon, kedvteléseken, művészeten, izlésen. Eszerint váltakoznak optimisták, pesszimisták, misztikusok s romantikusok, — eszerint alakulnak a nemzedékek, hogy erőszakosak vagy lágyak, békések vagy türelmetlenek, ideálisták vagy realisták. Igy támadnak a renaissance-nak, majd megint a XVII.

és XVIII. századnak tipusai, az egymást váltó századoknak gyermekei, nemcsak más-más öltözettel, divattal s játékkal, hanem más-más irányba terelt lelkülettel. A pesszimizmusnak korszakát fölváltja az életöröm, — az adatgyüjtés kedvtelésére következik az ismeretek filozofikus átdolgozása, — a reális gondolkozást kicseréli a lelkesülésnek s az elragadtatásnak állapota. Egy darabig kritikus lelkek voltunk, szétszedtünk s lebontottunk mindent: majd ismét hozzálátunk az épitéshez s hitben erős lelkekké válunk. Egy darabig deduktivek, majd ismét induktivek voltunk, hogy végre az intuiczióban legyen örömünk. Egy darabig meghasonlottunk s kételyektől elcsigázva s ide-tova hányatva idegesek és lázasak voltunk; később ismét a betegségből föllábadt embernek nyugalmát érezzük s érdeklődéssel keressük az egyéniség egységes átérzését, mely minden ismeretét s érzelmét, élet- és világ-tapasztalatait egy belsőleg kikerekitett, ellentmondásoktól nem zavart lelki életbe foglalja össze, s az ismeretből életet s öntudatot varázsol elő.

Ha valaki a szellem ez ingadozásainak azzal akarná elejét venni, hogy rendszert, összefoglalást nem csinál, mig a teljes igazságnak birtokába nem jut, az lehetetlenségen törné fejét. Hiába várunk; a tudomány soha sem lesz készen. Részletező s szétszedő s ismét összegesitő munkája egyre folyatódik. Ha az egész igazságra várunk, hiába várunk, az egészet különben is nem a tudomány, hanem a tudást, művészetet, erkölcsöt s vallást összefoglaló, harmonikus élet adja.

Azt is mondhatnám, hogy a szellemi élet az inga lengéséhez hasonlit, s a lélek majd a külvilágba leng ki, majd ismét visszaleng önmagába. Majd a világ, majd a belső élet vonzza őt. Egyszer a világ minden, majd megint az én a minden. A mélységes, keresztény középkorban a világ elvész a hittől; a XVIII. század idealizmusában a világ elvész az én-től. A renaissance-ban a világ, a föld az a minden, melyben a szép, élvezetes életnek szinterét látták, mig a XVII. század mathematikusai a világban mint a szükségesség s a mechanika csodaművében gyönyörködnek.

Ime az »én« is s a világ is különféle alakot ölt az egymást váltó nemzedékek szemeiben. Más a szerepe az »én«-nek a középkor hitében s más a XVIII. század idealizmusában; más a világ szine a renaissance-ban s más a XIX. század realizmusában. Ez a váltakozás rejti magában a föléledésnek s a megujulásnak titkát; ez vet föl más-más megkapó gondolatot, mely tündököl, ragyog, kápráztat s máskép láttatja a világot.

Ezzel elértünk a második tételhez, hogy a különbségek ellentétekké élesednek.

Más-más korok máskép látják a világot.

Máskép-e? Igen; annyira máskép, hogy itt az a más és más már ellentétté élesedik ki. Az ellentét nincs meg a valóságban, de kialakul az ember érzéseiben. A lelkesülés, a hajlam, a rajongás az egyikért, vakká, süketté teszi hiveit más irányzatok iránt s aki vak és süket valamivel szemben, az könnyen tagadásba veszi azt.

A renaissance embere nem tagadta az eget, de a föld elkápráztatta szemeit s úgy tapadt a földhöz, hogy könnyen megfeledkezett az égről, s az ellenszenv révén pogánynyá s Krisztustagadóvá lett. A hitetlenség nem tartozik a renaissance-hoz; semmi köze hozzá; de az indulatok révén kifejlődhetik belőle. A renaissance embere nem tagadta a nemzetet, a családot, a hazát, de öndicsőségében annyira fürdött, s individualitásának kifejlesztéséért úgy rajongott, hogy haza, nemzet tőle akár nem is léteztek volna. Itt az individuum elnyelte a szociális irányzatot. — Viszont a XVIII. századnak romantikusa nem tagadta az individuumot, mikor a csendes idillért rajongott s lovagjáték helyett pásztorjátékot játszott; nem kellett neki tagadnia a társadalmat sem az én-nek szeretetétől, s a kulturát sem a természetért való rajongástól, de mennyire megérzik e szentimentális lelkeken a kisértés, hogy ők bizony csak a zöldbe vágynak s Noválissal szeretnék, ha kezük-lábuk gyökeret verne s ők maguk csalittá változnának.

Tehát idők multával máskép érzünk, más eszményekhez vonzódunk, még ha az előbbi gondolatokat nem is ta-

gadjuk, s mialatt megfordul az érdeklődés, a kedv, a hajlandóság szele, a régi irányok a mi szemeinkben holt erekké, lagunákká, posványokká válnak. Nevetjük, kicsinyeljük, megvetjük a multat; tudománya nem imponál, módszerének nincs tekintélye; művészete nekünk czopf és izetlenség. Ily lelkiállapotban a szellemek megcsömörülnek s elfásulnak a régi gondolatoktól; nagyon hajlandók a régi tradicziók kétségbevonására s rokonszenveznek a tagadással.

Mennyi érzelem s indulat, mennyi csömör és kedvetlenség, mennyi ösztönszerüség és szenvedély, mennyi psychologiai s társadalmi reflex szövődik tehát abba bele, amit *modern világnézetnek, modern eszméknek, modern művészetnek* hivunk. A psychologiának pathologiája itt lépten-nyomon érvényesül. A testnek bizonyára nincs annyi betegsége s gyöngesége, mint a léleknek.

De azért az igazság nem vész el s az embernek érzéke sem fogyatkozik meg végleg az igazság s a szépség iránt; eljön az idő, midőn fejlődésünk egyoldaluságait fölértenünk, s azok fölé emelkednünk sikerül.

Mi már ismerjük psychologiánk törvényét, mely szerint a logikai irányzat változik az aesthetikaival, az ész a fantáziával, a deduktiv gondolkozás az induktiv módszerrel, az idealizmus a realizmussal. Mi tudjuk, hogy mindezen átesünk, s ugyanakkor tudjuk azt is, hogy ez nem az egész, nem a sokoldalu, hanem a részleges s az egyoldalu igazság; nem engedjük tehát ide-oda tereltetni magunkat ösztöneink által, hanem méltányosak akarunk lenni a szocziális divatban az individuum igényei iránt, s viszont az individuális irányzatban a szocziális követelmények iránt; a realizmus korszakában nem akarjuk megvetni a metafizikát, s viszont az ideális kilengésekben nem akarjuk kicsinyelni a realizmus alapjait.

Erre a belátásra tegyen szert az ember s akkor eszményt és fizikát, eget és földet, tudományt és hitet, művészetet és munkát tud majd harmoniába hozni. Szeretheti a szép földet s szeretheti a végtelenül szebb eget, — szeretheti a természetet s ugyanakkor lelkesülhet a kegyelemért,

— szeretheti az életet s ugyanakkor meghalhat az örök élet vágyától, — szeretheti az erőteljes, fejlett individuumot s ugyanakkor karjain hordozhatja a gyöngét, a szegényt s az egész emberiséget?

Elismerem, hogy sem a multban sem a jelenben nem sikerült az embernek e harmoniának megteremtése! E részben kevés köztünk a »szerencsés müvész«; s mégis csak az volna a legszebb, ha valamikor közkincscsé tehetnők ezt a harmoniát. A törtető irányokat mindig az optinizmus jellemzi s kizárólagosság a jellegük! Az új világoknak mindig prófétáik s vizionáriusaik vannak s költészetük a romantika! Hát ismerjük föl ezt végre-valahára s tegyünk ellene! E belátástól az ellentétek elsimulnak; mert a valóságban nem ellentétekről, hanem a résznek részszel való szembeállításáról van szó, mialatt érzelmeink forradalmai s renaissance-ai, demokratikus s aristokratikus, naturalista s idealista irányzatai csinálják a zavart.

Igy most már kiismerhetjük magunkat a modern ember érzelmeiben, s fölismerhetjük azt is, hogy mi kell neki.

A modern ember szereti a földet, a szép világot; szereti a természetet s a természetest tudományban s művészetben; a modern ember szereti az életet s vágyik annak minél teljesebb kifejlesztése után; az universalis ember, ez a testben s lélekben tökéletes ember, amint azt Leone Alberti s Leonardo da Vinci megálmodta, képezi most is ideálját. Ez az erőteljes ideál a természet ösztöneivel nem néz farkasszemet s az elesett ember gyöngéit nem igen veszi számba. Az ész imponál neki kimondhatlanul s az ő forumához appellál minden ügyben. Az erkölcsi ideálokat nem tagadja, de a természet ösztöneit túlságosan beczézi. Szóval

szép világ és szép természet,
erőteljes individuum s gazdag élet,
belső, érzelmes világ s művészet,
bensőséges vallásosság s harmonikus lét

képezik a legjobbaknak ideáljait.

A mi föladatunk abban áll, hogy a mondottak szerint

ez ideálokat ne a tagadás egyoldalúságának, hanem a harmonikus kiegyenlítés mélyebb igazságának alapjára állítsuk.

Én azt gondolom, hogy a legmodernebb ember is mélyen keresztény lehet, mint a hogy a századok s a korszakok változatos szellemi világában is éltek mindig keresztények és szentek; csak értse meg poziczióját s emelkedjék önmaga fölé. »Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se«, üljön le, térjen magába, emelkedjék a játszi élet benyomásai fölé s akkor hinni s bizni fog. (Folyt. köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

(Folytatás.)

Erdélyi püspökség.

Al-Torja. Szűz Mária legszentebb Nevének szentelt kápolna.[1]

Almakerék. Szűz Mária mennybevitelének szentelt templom.[2]

Alsó-Kapnik. Szűz Mária mennybevitelének szentelt templom.[3]

Apa-Nagyfalu. Kornis Viktor gróf kastélyában nyilvános kápolna szűz Mária tiszteletére.[4]

Bálványos-Váralja. Szűz Mária születésének szentelt templom.[5]

Baróth. Szűz Mária születésének szentelt kápolna.[6]

[1] Schematismus Transsilvaniensis p. 111.
[2] Schematismus Transsilvaniensis p. 80.
[3] Schematismus Transsilvaniensis p. 33.
[4] Schematismus Transsilvaniensis p. 165.
[5] Schematismus Transsilvaniensis p. 166.
[6] Schematismus Transsilvaniensis p. 43.

majd, mint auktoritást, sőt hogy külföldi könyvtárakban is diszeleghet majd egy magyar scholasztikusnak műve. Az egyetemi nyomdát dicséri a világos, szép cicero-nyomás s az erős papir.

dr. π.

Die innere Schönheit des Christenthums, Von Emil Lingens G. J. zweite, verbesserte Auflage. Freiburg, Herder 208 l. Ára 2 M.

A könyv zárószava alapos tájékoztatással szolgált a műnek vezető gondolata s a szerző céljai iránt. Be akarja mutatni a kereszténység jellemző igazságait, s azokat egységes alapjukra, mintegy ősokukra akarja visszevezetni. Ugy tekinti e kereszténységet, mint egy dómot, melyet egy vezető gondolat, egy vezető eszme alapoz, épit föl és hat át; az ad neki egységet, az oszlik szét erdőnyi ágba-bogba, az hajt ki az égbetörő torony rózsájában: úgy a kath. egyháznak alapja Krisztus, a Krisztusban rejlő igazság, ez alapon e gyökérből ágazódik szét a természetfölötti őserő, érvényesül kihatása a szentségi életnek, az egyház tevékenységének s emeli a lelkeket ég felé; vagy más szóval Krisztus Urunk tanitó hivatala vetiti az alaprajzot, papi hivatala kitölti élettel s isteni szellemmel a misztikus testet, pásztori hivatala pedig vezet századokon s harczokon át fölfelé.

Midőn a szerző az egyház egységének okát és alapját Krisztusban találja föl, azt úgy érti, hogy az egyházi organizmus önmagában s az egyházi tan és élet végre is semmi egyéb mint a Krisztusban rejlő igazságnak s Krisztusból kiszakadó életerőnek átvitele és belénk való átültetése. Krisztus Urunk él az egyházban, ő teremti meg a kereszténységben a természetfölötti rendet, s folytatja az egyházban a maga életének átömlesztését a lelkekbe. Az Ur Jézus valóságát két tekintet szerint oszthatjuk szét: az *igazság* s az *élet* szerint, mindkettő az egyházba van letéve s az egyház által nekünk kiszolgáltatva. Az első tekintet alatt az egyházból az *igazság iskolája,* a másik alatt *Krisztus misztikus*

teste lesz, lévén az igazság közlése az iskoláé, s az élethez való hasonulás a szervezeté. A krisztusi igazság teljét ismét két pontba foglalja össze a Szentháromságnak s a Megtestesülésnek titkába. Mindkettő a kereszténységnek »családi titka!«

A Szentháromság belső világa előképe a kegyelemnek; valamint az Istennek belső élettelje közli magát Atyából Fiúba: úgy közli magát az élet Istenből lélekbe. A kegyelemnek formális hatásait az Istennek *személyes* bennünk lakozása magyarázza meg kielégítőleg; a kegyelemnek teljes kifejlését pedig az Isten boldogságában résztvevő életbe helyezi; mert azért »semen Dei« a kegyelem, hogy a »semen«-ből teljes alak, tehát »Deus« legyen. A mennyország az Istenéhez hasonló boldogságnak összfoglalata: isteni élet.

Ezt az isteni életet az egyház által szivárogtatja s fejleszti az Ur. Az egyház lévén Krisztus élő teste, az élő szervezetnek azt a kihatását teljesiti a lelkeken, melynél fogva fölveszi és átalakitja őket Krisztusiakká, első sorban a szentségi jelleg által.

E misztikus testnek érverése az Eucharistiából veszi eredetét; a szentmise mint Krisztus akciója, ez érverés megindítása, mely kétféle érben s árban özönlik végig a testen. Az egyház pásztori hatalma pedig őrködik e hétszeres árnak medre és a lelkekbe való elvezetése fölött.

Igy nő ki az igazság gyökeréből a belső életkészlet erejében az egyháznak hatalmas fája, melyet Isten keze ültetett be a világtörténelembe.

Precziz theologiai tudással, alapos kifejtéssel s meleg szeretettel hozza a szerző az olvasónak öntudatára, hogy az egyháznak mindene s az egész egyház mindenestül csak a Krisztus: tanban és életben egyaránt. Ez ismeretből fakad a mély tisztelet s a bensőséges ragaszkodás az egyház iránt, mint amely egyház nekünk maga a kézzelfogható, velünk érintkező Krisztus.

Dr. Pethő.

tartózkodott. A frankok pedig az ő elüzetése után királyukká Egidiust választották, — ki a Galliában levő római csapatok parancsnoka volt. Midőn ez már a nyolczadik éve uralkodott felettük, akkor Childerich bizalmasa követet küldött hozzá az aranypénz felével, mert közben sikerült neki titokban a frankokat részére ismét megnyerni. Childerich tehát most biztos jelét látván annak, hogy a frankok őt visszakivánják s a visszajövetelre felszólitják, hazatért Thüringiából s elfoglalta trónját. Mikor már birtokában volt a trónnak, a fentebb emlitett Basina királyné elhagyván urát, Childerichhez jött; ez kérdezte, hogy minő okból kereste fel őt oly messziről, mire Basina állitólag igy felelt: Meggyőződtem arról, hogy te derék férfiú vagy, ismerem a te vitézségedet s azért jöttem hozzád, hogy veled lakjam; s tudd meg, ha tudomásom volna a tengeren túl is olyan férfiúról, ki nálad derekabb volna, bizonyára azt keresném fel, hogy vele éljek. A király ezen nagyon megörvendezett, s őt nőül vette. Nemsokára fia is született, kit Chlodvignak hivtak, ki hatalmas és vitéz harczos volt."[1]

(Vége köv.)

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

IX.

A természet szeretete.

A modern ember szereti a földet, a szép világot; szereti a természetet s a természetest életben s művészetben. Feléje fordul szenvedélyeivel, s belőle meriti számtalan örömét.

[1] Hist. Franc. lib. II. c. 11.

A modern ember szubjektive fogja föl a természetet; gondolataival járja át, érzelmeivel melegiti föl a világot; hangos, illatos, hangulatos világot teremt magának; bizonyos rokonságot talál érzései s a természet jelenségei közt; emberi érzést, emberi szenvedélyeket lehel beléjük, melyektől megelevenedik fa, bokor, völgy, bércz, felhő, vidék.

A ki szeretve a szép természetet,
Eltársalog fátható formáival,
Ahoz sokféle nyelven szól az is.
Ha vig, az is vig hangon válaszol,
Beszédesen mosolyg rá s bájosan
S részt véve zordon töprengésiben
Hegyes fulánkjukat észrevétlenül
Gyöngéden és szeliden lopja el.
(Bryant.)

Van is a természeten annyi kedves s őserős vonás, annyi finom szál, annyi szivárványos szin, amennyi kellett, hogy a titokzatos Isten arczának fátyolát lehessen belőlük megszőni; van benne oly mélytűzű, kifogyhatlan s titokzatos élet, hogy az Isten szeretének leheletét ki lehessen érezni; van benne annyi varázs, ihlet, annyi zamat és méz, hogy aki belemerül, az átélni és izlelni kényszerül édességét és kellemét! Meg is tette ezt az ember s meg nem bánta! Valahányszor a természethez fordult, vigaszt talált a kicsinykedő élet kellemetlenségeiben; erőt talált egy túlfinom, raffinált életnek gyöngeségei, irányt talált eltévelyedései ellen. A gondolat tévútjai, melyeket filozófiának hivnak, az élet izetlenségei, a czopf türhetetlensége, a megfogyatkozott erő, — a természethez utalták az embert. A természet az emberi gondolatnak s érzésnek egyik főiskolája; mikor szenved s türhetetlenné válik élete, hozzá menekül. Szellemi, művészi életünk könnyen válik abnormissá; egyoldaluságok megtévesztik az alkotó geniuszt, az emberek izetlen s gondolatlan majmokká vedlenek át: ilyenkor a nagy, a hamisitatlan, az erőtől duzzadó s impozáns természet nekünk erőforrás s életlehelet. A mélység árnyában épp ugy mint a tengerek ragyogó fényszórásában, sötét felhők alatt épp úgy mint hajnali fényben a prózai, a lapos érzés vész s érin-

tésüktől ünnep lesz a lélekben. Erős érzés s ihlet leng felénk; a költészet forrásai ujra fakadnak s a fakó avarban virágok feslenek.

Az ilyen emberek belső világa derült és kedves s érzéküket a természet szinpompája iránt s örömeiket az Isten remeklésein nagygyá neveli a finom észrevevés s a jelenségek tarka lánczolata, »a korai mandulafa első virágának felduzzadt bimbója épp úgy mint a fehér hóalkotta kúp a magas hegyen; a téli eső mormolása, mely a hosszú éjszakákon át az ablakot csapkodja, épp úgy mint a jéglánczaitól szabad pataknak a tavaszi mezőkön át csörgedező folyása; a mennydörgéssel és villámmal terhes tomboló vihar zaja épp úgy mint a csöndes ligetben fészkelő csalogány dala; a vakító délvidék és meleg szinei épp úgy mint a halovány hold ezüstös fénye; a tücsök czirpelése a nyári csöndben épp úgy mint a kakuk hangja a hallgatag lejtőkön; a virágról-virágra szálldogáló méh zümmögése épp úgy mint a habok csobbanása a visszhangzó partokon: benned minden isteninek tetszik nekem; a szeretettől kezdve a halálig minden.«

Ki ne irná ezt alá? Ki vágná rá, hogy »hisz ez csak költészet!« Költészet? Hát az semmi? Ez az aranyporral telehintett levegő, ez a narancsszinű felhők közt leszálló nap, ez a békéltető, esti harangszó, ez mind valóság; olyan mint énmagam! Itt nincs mit tagadni, nincs mitől félni, nincs mit kifogásolni!

Igen, úgy kellene annak lennie! S hozzá teszem: bár úgy volna!

Bár erőteljes és igaz, természetes és őserős volna minden! Bár ne lágyulna el az erőteljes, hatalmas természet iránt való szeretetünk czukrosvizü, erőtlen érzelgessé s érte való lelkesülésünk az örök eszméknek tagadásává! De már ismerjük az emberi lélek csapodárságát s vonzalmainak útvesztőit; nem csodálkozunk tehát azon, hogy rokonszenvéből könnyen bűbáj, szeretetéből kultusz, lelkesüléséből imádás lesz s hogy vonzalmainak szenvedélyességében elveszti a helyes irányt, s túlzásokba s bálványozásba téved.

Én úgy látom, hogy igen, s onnan van azután, hogy izetlen és gyönge és tehetetlen irányzattá válik ez a természetszeretet a lélekben s félreértésekre ad alkalmat. Túlzásokból csak félreértések és gyülölködések származhatnak.

A félreértés kikerülhetlen s a gyülölködés el nem marad; pedig mi szeretnők, ha elmaradna. Nem a mi érdekünk s nincs rá szükségünk.

A modern természetszeretetnek szüksége van hideg-viz-gyógy-kurára; ideges, hiszterikus, és kiszámithatatlan; túloz s a valóságot ignorálja. Mihelyt lelkesül, mitoszt s mesét költ s szétfoszlik előtte a világ. Ő azt hirdeti, hogy az erőteljes, mélységes, hatalmas természetet szereti, pedig nem azt, hanem saját ábrándképeit szereti. Szereti azt a természetet, melynek elysaeumi, virágos rétein az életöröm s a szépség jár karonfogva, melynek árnyában s napvilágában egyaránt az élet mosolyog. Szereti azt a természetet, melynek ultramarin-kék égboltja alatt amorettek s fecskék röptükben elkapják a hulló virágszirmot, ahol a néma öröm s az örömittas lelkesülés, a költői ihlet s a művészi intuiczió lakik gondtalanul. Szereti azt a természetet, melynek csak mosolyát látja, azt a mosolyt, melyet a görög istennők s Correggionak sz. Katalinjai hordoznak ajkukon. Szereti azt a természetet, melyen az afrikai szél, a khedive kertjeinek s az Indiák magnoliáinak illatától ittasan leng végig. Szereti azt a természetet, melyről mondja, hogy érti, hogy belát titkaiba, hogy az »élet értelmét« már kitudta, s hogy nincs rajta s benne titokzatosság, mélység, örvény, mely elnyel gondolatot, akaratot, észt s . . . tiszteletet parancsol és megadást.

S mert a természetet igy szereti, a kirándulónak játszi jókedvével, a Városligetbe induló vasárnap-délutáni közönség világnézetével, azért gyülölködik s nem szeret engem.

Én úgy látom, hogy a modern kulturának ez a szépségittas szelleme hidegen s idegenszerüen néz reám, mintha azt mondaná: mit akarsz te nálam, te sötét férfiú? Én értem neheztelő tekintetét s a vádaskodó szót, de ez nekem pathologia; beteggel van dolgom. Ez a betegesen szépség-

ittas szellem rokonszenvezve megy végig Hellasz műremekeinek hosszú sorai közt s megsóhajtja azt a szép világot, mely mint az elveszett paradicsom délibábos képe foszlik szét az ázsiai, »megváltó« hitnek és kegyelemnek fuvalmától. Visszasóhajtja a szép, derült isteneket. Ha a Vatikán muzeumaiban lecsukja szemeit, aranyos fények suhannak el mellette a márvány-padlón s a magas folyosókon titokzatos susogás vonul át, mint ha messze, távol száműzött szellemek szólalnának meg. Azután egy tekintet . . . s fölrebben, megijed; mi lelte? A középkor mered reá sötéten, kioltja az istenek aranyos lábnyomait, hamut szór a napsugaras virányokra s szőrkámzsát húz az emberiség fejére s rárivalg: Kyrie eleison!

Ily benyomások alatt a modern embernek természetszeretete egyre metszőbb ellentétté élesedik s a sötét Krisztus-képtől el a szép istenek felé hajlik, ... természet-vallássá lesz! Úgy érzi magát ez a modern kultur-szellem mintha számüztük s anathematizáltuk s a természetet az ördög művének nyilvánitottuk volna s viszonzásul csak sajnálni, megvetni s gyülölni tud minket. Szemrehányólag s öntudatos biztossággal mutat rá a természetre, mint a gondolatok, az érzések s a művészi alkotások nekünk való forrására. Természetellenes undorodást vesz rajtunk észre s lelkületünk neki imelygősnek és sötétnek s szomorúnak látszik. Tehetetlen viaskodással vádol, mikor a természet ösztöneit állitólag nem méltatjuk s félreértjük s más valamit, ami a természeten túl van, keresünk. Szemünkre hányja az embernek meghasonlását s megsiratja a klasszikus kort harmóniájáért, az eszme s a forma egyensúlyáért. A természetsugallta művészetre mutat, arra a ritmusra, ahonnan a görög szobrászat ékesszólását nyerte. Nézzétek ezt a márványba lehelt csodavilágot; bámuljátok ezt az ékesszóló, drámai menetü, nyomatékos művészetet; csodáljátok meg ezeket az ékes ragyogású, fénynyel átitatott márványszobrokat, melyekből az élő alak lágysága s néma ütemszerüsége csillog felétek! Bámuljatok és sirjatok; e szép világ eltünt, mikor a természet értéke elveszett, mikor a virágos földre a ke-

reszt árnyéka borult. Azóta ingunk, bolygunk s nyugtunkat nem találjuk. Hellasz és Názáreth közt, Krisztus és Dionysos közt, a kereszt s a Thyrsus-bot közt leng idestova a kultura. Ki lesz Megváltója?

Mily keserü, mily mérges panasz, mely csábító ábrándképekkel s nyomasztó keserüséggel tölti el hiveit! Olyan mint a római sirokkó-szél, meleg, párás, kábító és mérges.

S mi mégis nyugodtan hallgatjuk e keserü szemrehányást; szivünkre teszszük kezünket s kijelentjük: mi nem gyülöljük a szép, a nemes természetet; mi úgy szeretjük, mint az Isten képét s féltékenyen óvjuk, hogy e képet árny és szenny ne érje, hogy a romlás gőze s a sirok lehelete meg ne szállja. Hogy mit tettek, hogy hogyan éreztek régen, mi közünk ahoz? De gyülölünk-e mi? Gyülöletről szó sincs! Igaz, hogy nem istenitjük, nem imádjuk, nem kanonizáljuk a természetet; de küzd-e valaki úgy a szép s nemes természetnek jogaiért, megtorolja-e valaki úgy mint mi a lealázott természetnek megbecstelenitéseit? Azt sem mondjuk, hogy a természet szent és szeplőtelen; hogy is mondhatnók azt, mikor bűnösségének szeplőit tengernyi köny és vér mossa; de ki siet őt úgy fölemelni, foltjait letörülni, az állatiast nemesiteni s a meghalt szépség szellemét benne föleleveniteni? Ki úgy mint mi?!

Félre az egyoldalu igézettel; hallgasson el a szemrehányás; értsük meg egymást s értsük meg önmagunkat, hogy jól szerethessünk.

Elismerjük, hogy a középkor szellemi világában a természet iránt való érzék nem volt eleven s a szeretet s a lelkesülés a szellemeket nem a természet felé sodorta. De ez a kor izlése, mondjuk, aesthetikai s érzelmi iránya volt és semmi egyéb. Ők keresztények voltak s a természetért nem rajongtak; mi keresztények vagyunk s a természetért lelkesülünk.

A korok változnak s velük változik érzék, érzés, izlés. A régi, klasszikus ember sem szerette a természetet úgy mint mi. Aki azt gondolja, hogy a renaissance az antik világ természetszeretetét ébresztette életre, az rosz psycho-

logus, s rosz kulturismerő. A régi kulturák csak úgy nem ébrednek életre, mint a régi emberek; régi emberek nem léteznek; az emberek mindig modernek.

Az ó-korban, Hellaszban, Rómában, Tivoliban, Bajaeban sem szerették a természetet úgy mint ma szeretik Luzernben, Nizzában, Cannesban, Capriban. A modern ember természet-kultusza idegen volna Hellaszban; mert az ókor nem találta gyönyörét a természetben, mint szubjektiv érzelmeinek tükrében; nem irt le valamely vidéket mint harmonikus egészet, melyet művészi remeknek tekintett volna. Az alpesi világ csodái iránt érzéketlen volt; neki a szép természet mint a kellemdús életnek kerete tetszett; Aquae Albulae-ban a kénes vizeket, Bajaeban a kies, hűs nyaralókat kereste; nem turistáskodott, hegyekre nem mászott.

A középkor is vak volt a természettel szemben; gyermekeit a természet szépsége nem érdekelte. Ha a virágok, levelek formáiban s szinpompáján gyönyörködött is, egyes vidékeknek a maga egészében föltárult bűbája iránt közönynyel viseltetett. Ez a közöny olvadozni kezdett a XIII. században; azóta födözik föl lassanként s apránként az »újkori« emberek a szép természetet. Közelebb hozzák az ember lelkéhez s megkedveltetik vele.

De azért a középkornak voltak mélységes s magasztos benyomásai, hiszen érzett, lángolt, lelkesült, alkotott; de azok a benyomások nem a virágos földről, nem a tajtékzó árból, nem a gletserek zöldes jégmezőiről, sem a tenger foszforeszkáló tükréről vetődtek rá. Voltak érzelmeik, hiszen hőseik életet áldoztak eszmékért; volt művészetük s góth dómjaik hirdetik kezük remeklését; de a kellem, a játszi gráczia háttérbe szorult a fölséges elől. Volt költészetük s mélytüzü szenvedélyük, volt bensőségük s örvényszerü miszticizmusuk, de izlésük nem a bájos természet, hanem a harczmező, nem a tajtékzó vizesés, hanem a monostor szigorú csendje felé vonzódott.

S honnan a harczmező s a csatazajt elnyelő monostori csend iránt való vonzalmuk?

Harczokban éltek. Barbár népek szenvedélyei tom-

boltak a világon végig, a régi klasszikus világ romba dőlt, elrothadt s rothadását az Úr új özönbe temette, mely nem vízözön, hanem az ázsiai népek özöne s a harczok vérözöne volt; a vadságnak és szenvedélyességnek, a világvajudásnak e kínjai és átkai közt csak egy gát bizonyult erősnek, mely a népözön hullámait föltarthatta, csak egy hatalom bizonyult hivatottnak az új világrend megteremtésére: a szent kereszténység . . . a maga pápáival, püspökeivel, dómjaival, kolostoraival. Ez állitotta a világba a láztól égő testtel, az Istenről megfeledkezett kulturával, a szenvedélyek őrjöngésével szemben a parancsoló, hóditó, üdvözitő hatalmat.

Csodálkozunk-e, hogy ez isteni hatalom jobban imponált a középkori embernek mint a vadon, — mint az erdő, hol bölénybika és farkas és medve lakott, — mint a hegycsúcs, hová út nem vezetett s a halál várakozott az emberre? Volnának-e turistáink, ha még nem küzdöttünk volna meg a természet őserőivel, a vadon rémeivel, ha az erdők a vadak s a haramiák fészkei volnának? S ime, a modern ember csodálkozik, hogy a középkorban nincs meg az érzék a természet iránt. Az akkor még nem lehetett; deczemberben márcziusi ibolyát hiába keresünk.

S ismétlem, az ó-klasszikus világban sem volt meg a természetnek modern kultusza. Az ó-klasszikus világ a természet szépségeit annyiban becsülte meg, amennyiben a jó élet harmonikus kereteül szolgáltak s testüknek élvezetet nyujtottak. Művészetüknek is eszménye a szép test volt. Kezükben az emberi test vagyis inkább a testté formált márvány érzékenynyé lett a lélek összes behatásai iránt s ezek a csillogó, az élő alak lágyságát s vonalainak hullámzását oly szerencsésen kialakitó márványszobrok képezik dicsőségüket. — De a középkor e klasszikus világról azt is tudta, hogy roszul s nemtelenül szerette a világot; tudta, hogy annak a világnak fiai, kik »szőlőlevéllel s repkénynyel koszorúzottan, cziprusi serleggel kezükben, ajkaikon Chio mézével, puha rózsaágyról tekintettek az égre és habokra, az erdőkre s hegyfokokra, a hóövezte bérczekre és

tajték-mosta szigetekre«, a szép természetnek utálatos megbecstelenitői lettek. Csoda-e, hogy a bűnös, vad, megbecstelenitett természetet és világot nem szerették?!

Ez az idegenkedés a külvilágtól erőt vett lelkükön s aszkezisük is ezt a jelleget öltötte magára. Szent Bernát csupa tűz és érzelem, bár nem hallgat a világ harmóniáira s nem csodálja a virágok szineit. Nyelvezete édes és érzelmes, bár nem szinezi azt a hegyek kéklő árnyaival s a vizesések örökös szivárványával. Gyengédsége lágy és édes, bár inspirációit nem szedi a Rajna vidékeiről, nem a Bodeni tó csillogó tükréről, sem a Säntis örök hóval övezett hegylánczáról. Az »Énekek énekét« gyönyörüen magyarázza, bár az inspirált költőnek szeretetét a természet iránt nem osztja; hasonlatait nem kölcsönzi az árnyas, a virágos, a fölséges, a titokzatos természetből, hanem saját én-jének mélységeibe s bensőségének örvényébe zárkózik.

De ez nem elv, hanem legfölebb izlés; ez nem dogma, nem kereszténység. Szent Bernát nem nézett föl, mikor a Rajna vidékén s a Bodeni tó partjain a keresztes hadat prédikálta; assisi-i sz. Ferencz pedig nézett virágra, szivárványra, csörgő patakra; megsimogatta a gerliczét s hymnust költött a napról.

Lehet, hogy Cassiodor, Theodorik hatalmas, aszkéta minisztere, a haldokló s romba dőlt klassziczizmusnak derült világából nem vitte el magával Taginae fölött emelkedő kolostorába a természet szeretetét. Ármány és vérengzés, népek halála, trónok kidölése s a szép Itáliának romjai nem voltak alkalmasak eltölteni a lelket a szép, de szenvedő s földúlt természet szeretetével. Ő kibujdosott a világból s megváltást keresett a hitben s boldogságot, egy szebb, elpusztithatlan világot várt a reményben. Kolostora magasan feküdt; cyprus s thuja-fáktól árnyékolt kert köritette; ott a cyprus-fasorok közt jártak redős, uszályos, sötétszürke ruhában, fejükön a kalantikával, melyet hajdan Isispapjai hordoztak, szende szűzek és bánatos özvegyek. A kert közepén forrás szökelt s márványpadok álltak köröskörül, vadrózsák fonták egymásba karcsú, erőteljes hajtásaikat s ár-

nyékot vetettek a durva dombor-műre, mely szent István megkövezetését ábrázolta.

E forrás mellett ült Valeria, a nápolyi patriciusnak leánya, fehér tündöklő ruhában, melyet arany-csatt tartott össze bal válla fölött; sötétbarna haja hullámosan omlott le s repkény fonódott köréje. A leány papirusz-tekercset tartott kezében s Hektor búcsúját, Andromaché fájdalmát olvasta belőle és sirt.

Elevenitsük meg magunknak e szinpompás képet s hallgassuk meg a klasszikus romantikának s a modern természetimádásnak félreértéseit, melyekből ellenünk vádakat kovácsolnak.

Cassiodor, a jámbor, szigorú, testet és világot gyülölő Cassiodor oda lép a leányhoz s azt mondja neki: »Ne sirj! Ha szereted a világot, menj, ahová akarsz; hisz nem tart vissza senki.«

»Nem mehetek, — feleli Valeria — két hatalom küzködik bennem. Bármelyik győz, én mindig vesztek.«

»Leányom, ne beszélj igy! Nem mérheted össze azt a két hatalmat, a világ örömét s a mennyország boldogságát.«

»Ó Cassiodor, hiába, hiába; jaj azoknak, kiknek a sors a vágy kettős ösztönét oltotta keblükbe, mely majd a csillagok felé, majd a virágok felé húz; egyiknek sem örülhetnek. Én keresztény, de római is vagyok. Az a sötét, hideg, komoly, fenyegető sz. hit lelkemnek mindig idegen jövevénye volt; de hatalma van fölöttem; nem menekülhetek előle. Az önmegtagadás, a lemondás, a fájdalom, a tövisek vallása elhervasztja lelkemben a virágok, s napsugarak világát. Minden örömömre lesben állnak mint az a sötét vértanu-kép a rózsák mögött. Nem, nem, Cassiodor! az én lelkem a földet, a szép világot szomjazza, és boldogságot itt a földön keres. Én a föld gyermeke vagyok, itt úgy érzem magam, mint aki otthon van! Te kéklő ég, tündöklő márvány, ti piros rózsák s illat- és fény-telt levegő; ti vagytok hazám! Belőletek élek; forró ajkkal szivom leheleteteket. Ki titeket élvez, az boldog. Jaj, annak, ki elvesztette e világot. A te túlvilágodról, Cassiodor, nincs képe aggódó lelkem-

nek .... Köd és árnyak, ijesztő kétség ül a sirontúli sötétségben.«

Szegény Valeria! Ki forgatta el e szép gyermek fejét? Neki kéklő ég, csillogó márvány, piros rózsák kellenek; neki ez a szép, napsugaras, zöldelő föld kell; meghasonlott, mert az egyik hatalom a csillagok, a másik a virágok felé vonzza őt. S óh, az a sötét Krisztus-kép!

»Mennyivel szebb ennél Homer derült világa!«

Szegény gyermek, ki zavarta meg eszedet? Úgy-e, elhervasztották virágaidat, a rózsalugasból elűzték csalogányaidat, a szőkökút vizerét kiszáritották s elédbe tették a sötét vértanú-képet! Meglehet, hogy azt is mondták neked, taposd a virágot, gyülölöld a szép földet, költözködjél a márvány-házból Taginae barlangjaiba s ez téged oly jéghidegen érintett, hogy most siratod Homér szép világát, s neheztelsz a »sötét, a komoly, a fenyegető« kereszténységre!

Hadd el azt; én mást mondok neked! Én szeretem a szép természetet; szeretem a nap keltét s az est homályait; szeretem a tónak kristálytiszta tükrét s a viharkorbácsolta tengert; szeretem az illatos, májusi mezőt s a magas hegycsúcsok granit romjait; szeretem s szeresd te is; de ez nem elég nekem! Mit ér nekem Itália szinpompája, mit földre hullt ég-darabokhoz hasonló tavai s tengerei? Mit ér nekem a napsugár, ha kihül s a virág, ha elhervad? Szeretem ezt is, azt is, mig forró s illatos, de mindkettő a túlra int s azt mondja: szépségünk lépcsőül szolgáljon neked az igazán szép, bensőséges életre!

Jer Valeria! Taginae-nél szebb világot mutatok neked; jer a Como-tó partjára. Nézd azt a csuklyás, kámzsás barátot ott előttünk! Sziklás partokon függő kertek közt, bibor- és viola-szinnel átitatott vidéken jár s mégis fejére húzza csuklyáját. Az oleander tűzben égő virágai, a jázmin ágai, az illatos mirtusz arczába csapnak s ő mégsem néz föl; ő ignorálja a piros gránátfát, a rózsát s a liliomot; neki nem kell babér és tölgyfa, nem föl-fölszökelő vizsugár s illattal telt levegő. Ő nem épitette volna föl Velenczét, — nem modellálta volna Dávidot, Mózest s az Éj szobrát, —

ő nem festette volna a Sixtinát s nem épitette volna Szent-Pétert. Benne az emberi szellem nem válnék hajlékonynyá, finommá; nem nevelne Rafaeleket s nem munkáltatná varázs-vésőkkel a köveket. S mi azt mind megteszszük s nem félünk, hogy hitünkkel ellenkezésbe jutunk. Miért mondod tehát, hogy elhervasztjuk s elsötétitjük a szép világot?

Nem hervasztjuk el — ismétlem —, de elhervad s megfagy önmagában s nekünk biztos, maradandó városra s ki nem hülő világra van szükségünk. S nemcsak ez a világhervadás az, mely a szép világon túlra készteti tekintetünket s űz téged is az élet örök ösztöneivel örökéletü partokra, de oda késztet minket ez a szép világ is, ha azt összeségében s nemcsak egyoldalú tükrözésében tekintjük.

Te égsz Itáliáért, Itáliának szivárványos szinekkel telitett világáért, de meggondoltad-e, hogy Itáliát Alpesek köritik, vad, szaggatott, föltürt, föltorlódott szirtek, hegyek, örvények, a pokol inspirációit lehelő sötét sziklák, kegyetlenek, komorak, kemények! Te égsz a szép, derült, a napsugaras életért; de meggondoltad-e, hogy a szép élet csak ritka halandónak s annak is gyér, fösvény kézzel szórt adomány? Meggondoltad-e, hogy a napsugár éjbe vész s a ragyogó szem könnybe lábad, hogy a derült ég elborul s a tavaszra s nyárra ősz és tél következik? Meggondoltad-e, hogy a betegség árnyéka kiséri az életet s a halálban az árnyék éjjé lesz? Lám, te mindezt nem nézed! Te ezen a lebegő, hímes, játszi fátyolán a hervadó szépségnek, te a hajnalpirján s az esti alkony szines felhőin akarsz világot épiteni! Hadd el; ebből harmónia nem kerül ki. Föllengzéseidnek csalódás s őrjöngés lesz vége. Virágot és csillagot, napsugárt és éjt, életet és halált, földet és eget foglalj össze; ezt éld át; meglásd, hogy lelked mélységeiből kitör majd az elragadtatás a békének, a megnyugtatásnak ez édes harmóniája fölött.

Isten veled, Valeria, törüld le könnyeidet s úgy tekints a virágra, hogy a csillagról meg ne feledkezzél.

A szép világ szeretete, gondolom, nem tesz már szemrehányást nekem!

De talán nekem lesz hozzá szavam!

Sokszor hangzott már köztünk a természet hymnusa. Fölhangzott a renaissance-ban s életre keltette a művészetet, de túlzott s egyoldalúságában ártott a hitnek. A természet szeretői meghidegültek hit s egyház iránt. Kellett ez nekünk? Fölhangzott a szentimentális, elernyedt XVIII. században ujra s variálta a jelszót: vissza a természethez . . . vissza az erdőkbe! S Horáczius bámulhatott, hogy szállóigéjével »amare nemora«, »fugere urbem«, a kulturát megfenyegetni lehessen. Kellett ez nekünk? S manapság ismét hangzik ez a hymnus; a szép természetbe szeret bele a világ s megittasul gyönyöreitől; a természettel hitelesit mindent; ami természetes, az szép és szent!

Ezeket a hymnusokat mi nem zengedezzük. Tudjuk, hogy beteges, ideges, túlfeszült képzelet ábrándjai, de azért Virgil összes Georgiconjait elszavaljuk s gyönyörünket találjuk zsályán és kakukfüvön, diófán és liceumbokron.

Mi e szóra »természet« nem bomlunk; egy mámoros képzelet, egy ideges gondolat nálunk nem programm. Mi tudjuk, hogy a természet mélység, fönség, gazdagság, de hogy a természet ura az élet, az öntudat, a gondolat, a művészet, a kultura s ezeknek a hatalmaknak kell a természetet elfoglalniok s átmunkálniok, akkor lesz csak egységes, szépséges, valóságos világunk. Nekünk a kultivált, a fegyelmezett, a nemesitett s az eszmékkel beoltott természet kell. S mi a jelszót, hogy »vissza a természetbe« csak e megszoritással fogadjuk el. »Természet, természet, az nekünk nem elég — irja Arthur Bonus — természet a zabálás s az emberevés is; természet a szenvedélyeknek s ellentmondó ösztönöknek förgetege s forgataga is; ez mind természet, de ez nemtelen, nyers, állatias természet.«

Ne azt hirdessék, hogy vissza a természetbe, hanem inkább azt, hogy emanczipáljuk magunkat a természet alól, amennyiben az az eszme, az erény, a kultura győzelmeit gátolja. Mert a gondolatnak s az erénynek kell uralkodnia a természet fölött s ez az uralom nem hull készen ölünkbe, azt erőszakkal kell megszereznünk. Erőszakkal irtotta az

ember az őserdőt s pusztitotta a fenevadat; erőszakkal szárította ki a posványt s szoritotta gátak közé a folyókat; erőszakkal töri a sziklát s faragja a márványt; erőszakkal gyalulja a fát s épit magának házat; erőszakkal fogja le a villámot s ir s beszél általa a távolba: éppen úgy erőszakkal töri meg az ember önmagában az alacsony ösztönt, erőszakkal teremt rendet a szenvedélyek csatamezején s kiemeli az öntudat s a nemes lélek fegyelmezettségét a vér s a szolgai ösztönök békóiból.

Igy lesz az ember úr-emberré. Aki a természetnek vakon szolgál, az tönkreteszi a kulturát s önmagát. Még a művészetet is agyon lehet ütni a természettel. Ha a művészet úgy hódol a természetnek, hogy csak reprodukálja a természet műveit, akkor megszünt művészet lenni! Nem másolni, hanem fölemelni kell a természetet; ezt tegye művészet és élet, akkor kultur-élet lesz belőle. S valóban ha minden költő, mint költő, túlvilági fényt, a gondolat derüjét, a hangulat melegét árasztja műveire; ha minden művész megszépiti a természetet s az átszellemül kezei közt: mit fog tenni akkor a szent, a lélek embere saját természetének szolga-ösztöneivel? A romlásból kiemeli a romlatlanság igényeit, — a testiség mocsarain keresztül vezeti a tiszta vizeret, — a gyöngeség s a lanyhaság kocsonyás kagylójából napfényre hozza a gyöngyöt.

Miért legyen a zavaros, földúlt, állatias, alacsony természeté az utolsó szó? Miért ne lehetne hidegebb, sötétebb részeit megvilágitani és fölmelegiteni? A költő, a művész kezei közt az eszme fuvalmától megszépül s átszellemül a természet; miért pártolnók az alacsony, az eszméktől át nem járt, az ösztönök impulzusait követő természetet? Szép természetet akartok; helyesen; a szép természet az, mely az örök gondolatok napfényében ragyog. Ennek az átszellemült, megdicsőült természetnek szól hymnusunk.

A természetnek ily átszellemült szeretetével kezet fog az evangelium, s magaslatairól fölséges kilendüléseket vesznek a szentek. Gondoljatok az Isten trubadurjára, assisii sz. Ferenczre! Istennel, az örök szeretet mézével, a mérhetlen

napok napjának fényével van telitve az ő szemeiben a természet. Lehet azt szeretni; szárnyat ölt e szeretettől a lélek s tiszta, zavartalan érzések s örömök aetheri magaslataiba emelkedik. Ragyogó ékesszólással szól az ilyen szerető lélekhez a természet s fölajánlja fáit, virágait, füveit, villámát, napsugarát eszméinek, vágyainak, hangulatainak szimbolumaiul. A pálma az igazat, a czédrus az erőslelkűt, a liliom a tisztát; pálma, fahéjfa, cziprus, olajfa, balzsam a szent Szüzet jelképezi; a hajnal pirjával, a hold aranyos sugarával szinezi, a puszták füveinek illatával köriti alakját, olajat s drága kenetet önt fejére, ajka neki olyan mint a karmin-szalag; a drága kövek csillogásából készíti a mennyország mozaikját s a tavasz szeretete, mely a cserje bimbóját s a patak vizét dagasztja az örök szeretetnek tavaszára figyelmezteti, melynek szem nem látta s fül nem hallotta szépségeitől, a szigorú aszkéták s az elfonnyadt karmelitanők szive dagad.

Erre az átszellemült természetre támasztjuk mi is szivesen művészetünket, költészetünket; belemerülünk, hogy annál gazdagabban vonulhassunk vissza kedélyünk mélységeibe. Nem bánjuk azt sem, hogy művészetünkben filozófiai átszellemülés, érzéssel való áthatolás által mindennek lelket s életet tulajdonitunk s a természet a mi gondolatainkban föltámad, él, lehel, beszél. Ez irányzatnál fogva a szív áll a központban s lágyság jellemzi költészetünket; minden ösztönös s emberi lesz, amit megérintünk. Szeretünk álmodni s benső világunkat a végtelenbe tágitani, de ugyanakkor kedvünk telik a természeten s a pozitiv irányzatok utján.

Oly lények vagyunk egy szóval, kik a kozmosz mélységei s a hullámzó kalásztenger közt repülünk; gondolataink a végtelenbe vesznek s kezünk a mező kalászaival játszik.

Az erőteljes, szép természet tehát a mi részünk s vagyunk oly modernek, hogy azt szeressük; kultuszt nem csinálunk szeretetünkből s érzésünket beteges szentimentalizmussá nem lágyitjuk. Jean Paul háromféle embertipusából: »es gibt Pflanzen-, Tier- und Gottmenschen« az elsővel nem ellenkezünk, a harmadikra törekszünk, a másodikát utáljuk.

Nem lenyomni, leütni, kerülni, hanem fölemelni s egy hivő lélek bensőségével áthatni kivánjuk a természetet.

X.

„Erős érzékiség."

Tehát az átszellemült, a gondolattal s nemes érzésekkel átitatott természetet azt nem gyülöljük. Nem; az a mi kertünk, gyönyörüségünk kertje, s mi vagyunk urai; mint a régi ember ura volt a gyönyörűség kertjének, az Isten-s ember-szeretettől átjárt természetnek.

S mit csináljunk azzal a természettel, melyet magunkban hordozunk, mert mi is egy darab természet vagyunk? Szeressük? Gyülöljük? Szeressük úgy ahogy van: piszkosan, borzasan, sötéten, vadul, — vagy szeressük úgy, hogy szeretetünk által tisztuljon, simuljon, derüljön, szelidüljön? Hogyan szeressük? Két szeretettel rendelkezünk: az egyik Dionysos bacchansaival, a másik az ég angyalaival rokonszenvez; az egyik thyrsus-bottal, a másik kereszttel kezében jár; az egyik kéjjel, a másik késsel fegyverkezik? Mi szerethetünk az érzékek mohóságával, a szenvedélyesség tüzével, az ösztön rohamosságával. Mi szerethetünk úgy, hogy kihajtani engedjük örömben, élvezetben, gyönyörben összes erőinket, — kiélhetjük összes életkészletünket.

Hány ditiramb hangzik e tárgyról s hány programm! A föld embere s az ég embere más-más ideállal, más-más tűzzel vonul el előttünk; mindkettő nagy szeretetet s nagy ellenszenvet hordoz keblében, az egyik az érzékiségtől, a másik a szellemiségtől van elbájolva.

A régi renaissance eszménye: az erős ember; az az ember, aki győzi. Kifogástalan anatomiával, erős idegzettel, egészséges izomzattal; aki futni, lapdázni, evezni, vivni, birkózni tud; aki kiállhat Michael Angelonak, hogy izmait, körvonalait átvigye a Sixtina boltjaira s irja alá: Ezechiel, Jesaias, Cumaea, Persica. Más szent nevet is irhat alá; mert e nevek csak czimkék, keresztény vignették a humanista ideálon; az erős, egészséges, természetes emberen. A dacz,

az erő, az élvezet, az élni-tudás és élni-győzés élveteg alakjainak élén Dionysos, a kaczagó, szőlőlevél-koszorúzott isten.

S ez a tipus ma is imponál . . . . leginkább imponál beteges, fejfájós, migraines embereknek. A ki beteg, annak az egészséges élet eszményi fényben ragyogó nap. Beleringatja s elbűvöli vele magát. Megsóhajtja az erőteljes érzékiség életét, az oroszlánt, mely összetöri az antilopát s keritéseket ugrat át borjuval szájában, — a sast, mely a förgeteget túlsivitja s felhőin átveti magát csendesebb légrégiókba, — a tölgyet, melynek ágai alatt embereket s »isteneket« sodor a mulandóság árja; megsóhajtják s hajtogatják: ó szép, ó erőteljes, ó életerős természet! Nekem is ez tetszik: erős izom, éles karom, éles szem, az az hogy nekem is ily erőteljes, nekem való érzékiség kellene, — érzékiség, amely győzi.

Aki a Vatikán szobrai közt járkál s az édes ragyogású s czikkázó fényhatásu márványnak vonalaiban a testi erő s az emberi szépség ideáljait szemléli, az megsóhajtja azt az itt ragyogó erős, szép életet. Elvonatkozva az élet reális küzdelmeitől s elvonatkozva a lélek kikerülhetlen, lépten-nyomon nyiló perspektiváitól, elragadtatásaival s lelkesülésével, szeretetével és szenvedélyeivel e ragyogó szép alakok közé ékelődik. Az antik eszményeket a testi erőben, a szépségben látja megtestesitve s meglehet, hogy egynémelyik nem látja be, hogy ez a régi gondolat, miért ne lehetne uj evangeliummá, mely megváltson uj Poggiókat, uj Albertiket, Leonardókat, Borgiákat, Bembókat?

Ó szép élet, erős, földi élet . . . álmodozik Nietzsche, a migraines, beteges szobatudós, a könyvmoly, a XIX. századbeli német filolog, aki belefúrta magát a régi klasszicizmusba, mint a csibor a vizes kádba s megirigyelte a régiektől a klasszikus érzést, a klasszikus derültséget, a lelkiismereti szük spanyolfalakat nem ismerő világnézetet. Nevetni, kaczagni akart ő is, ki többnyire elnyűtt, fejfájós melancholiával nézett a napsugárba; Chio mézéről álmodott, kinek keserü, rosz szájize volt; meg akarta magát koszorúzni rózsával, repkénynyel s vigadni akart, tombolni akart s legyőzni Napoleonként a világot, ő . . . a filolog. »A mo-

solygós jókedvünek, a kaczagónak koronáját, azt a rózsakoszorús koronát adjátok ide — irja ő —, ó felejtessétek el velem az özvegy-túzok-gunyasztást, s a buta kolduszomorúságot.«

Tehát neki; ereszszétek meg az élet áramát; húzzátok föl a zsilipeket; hadd zúgjon, törjön, pezsegjen le az érzékek sima lapjain; hadd nyilaljon végig idegeiteken a szép, földi élet!

Ne feszélyezzen semmi e természetes kiáradástokban! Kő akar cserjévé, bokor fává lenni; nézzétek, hogy tör föl a lét az életbe, az élet a fokozott életbe; nézzétek, hogy tör fölfelé, hogy tolakodik, megolvad, selyemfinomságu, olajos folyásúvá válik a buta göröngy, csakhogy éljen s élvezzen. A cserje, a fa, a boglárka lesi, kinézi az élet nyitját; bizsereg, erjed, hogy érezzen; vágyik az érzésbe; állatnak kinálkozik; az állat meg embernek, akár ausztráliai csunya négernek, s az ember meg hová? minek? kinek kinálkozzék? Az ember uri ember, Caesare Borgia, Napoleon, Goethe legyen. Előkelő és hatalmas! S teremtsen magának világot; csináljon új leltárt; amire eddig azt irták, hogy jó, irja rá, hogy rosz, amire azt, hogy rosz, irja rá, hogy jó; ismerje meg jobban a világot s becsülje meg ujra a létet, az életet; már csak jobban fog érteni az uj leltározáshoz, mint azok, kiket szokás, tompitó tradicziő, emberbűvölés, embermajmolás vert békókba.

Legyen úr, erős úr!

Kivált pedig ne silányitsa, ne hervaszsza az életet s az élet ösztönét önmagában! Ne illetődjék meg a szegényen, a szenvedőn, a gyöngén; földi bolha lesz mindig a világon! Ne becsülje az alázatost, a gyöngét, a szemérmest, a meddőt; ezek a hanyatlásnak álczái; az élet kadáveres, hullófélben s züllőfélben levő alakjai! Hagyjátok őket menekülni a derült világból; a denevérek is, a pókok is szétrebbenek a toronyban, ha ablakot nyittok a napsugárnak! Én pedig mondom, ne féljetek élni; maradjatok itt s élvezzetek! Egy törvénytek legyen: jó az, ami az életet fejleszti, ami örömeit szaporitja, gyönyöreit izzitja; az mind jó; rosz az, ami hervaszt, ami csüggeszt, mi a sziv verését lassitja.

De azért Nietzsche nem az a komisz, aljas kéjencz; ő nem az a sátáni immoralista; ő az erős érzékiség daczára utálja a komiszat, az alávalót; ő az uri-embert, de nem az állatot akarja fajzitani! Az ember volt már állat-ember; volt Barbár és Skytha, volt Hottentot és ausztráliai néger; ne legyen az többé, legyen emanczipált, uri-ember.

Ugy-e, hogy igy szoktak álmodozni az emberek? A szegény a gazdagok boldogságáról, a földönkúszó féreg a sas virtuozitásáról, a beteg az egészségről, a filolog, a migraines, fejfájós, beteges filológ Graecia klasszikus érzékiségéről? Ha akarunk pesszimizmust, kriticizmust, optimizmust, fanatizmust, sentimentalizmust, miszticizmust tanulmányozni, ismerkedjünk meg előbb a szisztémáknak eleven forrásaival, azokkal a sötét, keserü, vagy derült és rajongó, beteg vagy egészséges filozófokkal, kikből az emberiségre az az árny vagy az a fénysugár vetődött. Igy álmodta meg Nietzsche a modern kulturának egyik jelszavát:

Az erőteljes, egészséges érzékiséget; a virágzó, a szép embert: Apollót és Hérát.

Kár, hogy nevet adott alakjainak, mert e nevekkel a pogányságba tért. Ha nem ad nevet nekik: a theologusok elkiáltják magukat: Ádám és Éva. Kár úgy-e, hogy Ádám és Éva paraszt-név s nem előkelő? No de hisz nem a néven mulik, ha a dolog egy. Mily különös találkozás, ha igazán egy volna.

Mi legyen az az Apolló és Héra? »Zwei blonde Bestien«? Szép vadállatok vagy szép, szellemtől ihletett állatok? Emanczipált lények, emanczipálva a vadság, rútság, ösztönszerüség, érzéki mohóság békóiból, tehát emberek, igazi úri-emberek? Mert fokozni, éleszteni, fejleszteni akarjátok az életet, de úgy-e az ember életét úr-emberi életté? Fejleszteni, ébreszteni akarjátok úgy-e az embert s nem az állatot?

Azért mondtam nektek, hogy rosz nevet adtatok; ideáljaitok nem Apolló és Héra, hanem Ádám és Éva, az egészséges, virágzó, szellemtől, gondolattól, erőtől kicsattanó, ideális emberek. Erős a lelkük, illatos mint a kakukfü a

harmatos reggelen; erős a testük, betegség, halaványság nem bántja; tiszta a vérük, Isten keze s nem a szenvedélyek boszorkája keverte. Nem sötétek, nem zavarosak. Életerejük árama kristálytiszta, mély és erős; iszap, szeny, sár nincs benne. Izlésük romlatlan; idegük finom; érzékük érintetlen. S e mély életet átjárja a fény, az intelligenczia fénye, s irányozza egy királyi kéz, az Istengyermek méltóságának öntudata, akarat, az a romlatlan, erős, bátor akarat, az az igazi »Wille zur Macht.«

De hagyjuk a személyesitést s beszéljünk prózai józansággal. Ugy-e erős, egészséges érzékiséget akarnak? Nekünk ez a kifejezés kétes, csábitó és csuszamlós. Ezer ember közül 999 elcsúszik az érzékiségnek zúgó-padján s beleesik az állatiasságba; engedjetek meg nekünk más kifejezést. Mi kiveszszük az egészséges érzékiségből mindazt, ami egészség és erő van benne s azt mondjuk, nekünk *emberi előkelőségre emelt érzékiség kell; nekünk az eszmék uralma alá hajtott s az erény hatalma alatt álló érzékiség kell;* szóval mi már emberek vagyunk; mi az érzékiség zúgó padján az állatiba visszacsúszni nem akarunk.

S most ne filozófáljatok, henem nézzetek szét a világban! Mit értek el az erős, életteljes érzékiségnek hirdetésével? Embert akartok, úr-embert akartok nevelni s állatot, dekadens alakot nyomoritotok össze. Azt mondhatjátok, hogy félreértenek. De hogy is ne értsenek félre?! Álltatok már gyermek-korotokban a zúgónak padjain, ahol zöld vizfonál nyálkás, csúszós felülettel vonja be a deszkát s a viz nyilként siklik le rajta? No és ha álltatok talán a zúgón, de mentetek-e végig rajta? Dehogy mentetek; lépni és fölfordulni, ott egy pillanat. Rögtön lefordultatok. Ilyen a ti erős, életteljes érzékiségtek; aki rálép, elcsúszik s el is esik.

S e föltüzelt, ittas, kábult érzékiség, melynek egyre csak azt suttogják fülébe, hogy élj, égj, szabad vagy . . . condottierinek, konkvisztádornak csap föl s el akarja foglalni az embernek bitorolt világát. Zsarnoknak kiáltja ki az erényt, s a szellemet; görög érzékiséget állit szembe keresztény fegyelemmel s az ösztönöknek hizelegve igéri, hogy övék a világ.

Ez az irányzat lehet modern, elámithatja a művészetet, erős fűszerekkel és savakkal dolgozhatik, melyekben szétfől filozófia, vallás, tudomány, erény; de az bizonyos, hogy lázba dönti s eleven parázsra teriti a lelket; pogány még a lelke is, pogány utolsó porczikájáig.

Ez az irányzat a parasztlázadás az ethikában; orgia az Akadémia berkeiben; kaszárnya-éj a Santa-Maria-Maggiore templomában. Ez az irányzat megbűvöli az ifjúságot s valamint a lelkesülés a keresztért — tévesen bár — a szent sirhoz vezette a középkor gyermekeit: úgy a lelkesülés Dionysos-ért a métely sirjába viszi a modern kor fiatalságát.

Bárki teszi, keritő és ámitó. Hiába filozófál; nem filozóf ő, hanem dervis, aki beletánczolja magát dühbe és szitokba s azután marczangol testet, lelket, eszmét. Hiába filozófál Nietzsche; nem az istenit hanem az ördögit szolgálja; az erős érzékiség nem istennő, hanem ördög. Neki tudnia kellene, hogy az ember érzékiséggel van kitapasztva; bőre kifeszitett érző hártya, érzékeny, gyulékony, szomjas és mohó. Az ösztönöknek lehet hizelegnie, lehet az érzékiségre kiöntenie a klasszikus szépség báját! »Wie es die Götter thum«, azt megfesteni s kivésni is lehet s az istenitett érzékiségnek szobrai alá az érzékiségtől reszkető, élvszomjas fiukat s leányokat állithatják; de ebből csak parasztlázadás, orgia s a végnek végén rothadás lehet. Népek rothadnak, elkásásodnak mint a túlérett gyümölcsök, melyek energiájukat erjedésbe, az erkölcstelenségnek erjesztésébe fektették. Igy azután fölpuffadtak s a túltengő test, az alaktalanságba s diszharmoniába hizott test, csunya, lágy, gyönge és rothadt lett. A lélek kialudt benne; lámpához hasonlitott, melynek pislogó lángja kékül, végre elalszik, elnyeli az olaj. Szemhez hasonlitott, mely friss, tiszta, ragyogó volt, de azután az állatnak erőszakosan kitolakodolt pofacsontjai s a testnek háj-buczkái mögött elmerült.

Hát mire való ez a hanyatlás, ez a lefokozás, ez az atavizmus, hogy szellem helyett test, ember helyett állat, lelki báj helyett üres, kaczér szépség kerekedjék fölül s az érzékiség sötét csillagát tűzze ki életünk egére?!

Az ember mint vad-ember világosan magán hordja az érzékies rabságnak összes jeleit. Hosszú, emanczipálódási harczok után jutott annyira, hogy a békókat meglazithatta, de lehetetlen neki, azokat levetnie s az atavizmus egyre beigazul rajta; gyakran visszaesik az állatba! Ne harsogtassátok tehát füleibe, hogy erős, életteljes érzékiség; úgy is zúg mindkét füle az érzékiség dévaj, orgiás, majd lágy és csábitó hangjától; inkább hirdessétek neki a tisztult, az emanczipált, az előkelő érzékiséget, mely fölött az eszme ragyog s az erény uralkodik!

Ez egyedül logikus s emberhez méltó keretben lelkesüljön Goethe, Nietzsche; s velük lelkesüljünk mi is, az ideális emberért; meglátják, hogy mi nem ellenkezünk velük; mert lelkünk vágya és eszménye szól belőlünk, mikor mi is velük azon éldelgünk, hogy az ideális ember legyőzi az erőtlen s eltévelyedett izlést és divatot s visszatér s följut a természetességnek, annak az eszmék fényében ragyogó természetességnek irányaira. Fölhasználja a történetet, a természettudományt, az antik világot, hogy eligazodjék s kiismerje magát. Nem zárkózik el a való világtól, hanem beleáll; nem csügged s nem kedvetlenkedik el, hanem annyit fogad be magába a világból, amennyit magában harmonikus életté fejleszthet. Totalitásra, harmoniára, arra törekszik, hogy egész, egységes legyen; harczol és küzd minden széthúzás ellen; mindaz ellen, ami egymástól szétszakitja s széjjeldobja az értelmet, az érzékiséget, az akaratot, a kedélyt. Erős, magasműveltségű, mindenben ügyes, önmagát fékező, önmagát megbecsülő tipust fogalmaz meg, s azt ideáljává tüzi ki, mint olyat, aki a természetet bőségesen fölkarolja és fölszivja, s aki ezt a szabadságot magának megengedni képes. És a többi, és a többi!

Ezt mind megengedjük, csak tisztuljon vele a zavaros érzékiség, s mederbe szoritassék a romboló erő. Mi ismerünk ily tisztult, erőteljes, harmonikus tipusokat; Nietzsche nem ismer; annyira nem ismer, hogy Goethére s Napoleonra gondol; entia realissima! Engedje meg, nekünk ezek az urak nem eléggé reálisak; bizzék discretiónkban, tudunk

hallgatni; behunyjuk mind a két szemünket e férfiak »egészséges« érzékiségére, de ideálokul, az emberi előkelőségre emelt érzékiség ideáljaiul, őket elfogadni, nevetség volna!

Nekünk e részben csak egyetlen egy ideálunk lehet s ez: az erény által kialakitott s a szellem szépségétől ihletett érzékiség, más szóval ember, ki az állatot legyőzte s az állatiast az eszme fényével hatotta át. Azzal hogy azt legyőzte, cseppet sem gyöngült; rohamosságát letörte, de erejét megőrizte; — füstös lángjait kioltotta, de izzását megtartotta; — a természet fiziológiai lázadásait megfékezte, de lelkesülésének melegét le nem lohasztotta.

A mi ideálunk a harmonikus ember; test és lélek, vér és szellem, szenvedély és erény összhangban: a mi ideálunk a szép, *átmunkált* természet. Ez az igazi kultur-ember!

S ilyennek kell lennie az embernek; mert az ember is megtestesülése az eszmének; a lélek testet öltött benne, s test és lélekből egységes alak lett. Mint ahogy az élet elvei testet öltenek vonalakban, szinekben, rostokban a természet ölén, — s a művész gondolatai megtestesülnek festékben s márványban a művészet ihletésétől: úgy kell az ideális embernek abban a legfinomabb anyagban, abban a levegőszerü életben kifejezésre hoznia az eszmét, az erényt. Mert a művészet alakit ugyan; de a főalakitó a magamagát alakitó lélek. Életben s nemcsak kőben s szinben kell az eszmének kifejezést adnunk, még pedig az élet egész vonalán, úgy hogy értés, érzés, szenvedély, tevékenység, mindez takarója legyen a gondolatnak; test és idegek, forma, termet, tartás, alak, tevékenység, munka, öröm, gyönyör, szenvedés lelket alakitsanak. Szolgáltassa az eleven ember az élet összes megnyilatkozásaival, a sziv összes érzelmeivel s szenvedélyeivel, azt a levegőszerü anyagot, festéknél s márványnál finomabbat, melyben kialakitjuk az ideális embert, az úr-embert.

A görög művészet azért nagy, mert a görög ideált szép formában örökitette meg, kiváltkép a férfiúi s a női szépséget. A művészi föladat megoldása szempontjából óriási előnye volt a görög művészetnek, hogy közelfekvő, emberi

eszméket karolt föl, melyeket sikerült is neki a márványra ráöntenie. A gondolatnak s az alaknak e harmóniája nélkül nincs megnyugtató, igazi művészet; mert ahol a gondolat küzd s kialakulást nem talál, ahol a forma elmarad az eszme nagysága mögött, ott a diszharmonia, ott a szakadás s az aránytalanság száműzi a szépet s az élvezetet. Szakasztott igy vagyunk az emberrel. Cak az az igazán nagy élet, mely az eszmét s az erényt az egészben, testben és lélekben, szivben és észben, eszmeiségben és érzékiségben összhangzóan kialakitotta s a nagy eszmény közt s a szép forma közt a harmóniát megteremtette.

Heureux, qui les surprend, ces justes harmonies,
Où vivent l'âme et la forme à la fois.
(Sully-Proudhomme, L'art.)

Akik e harmóniát meg nem teremtik, azok kontárok s műveik, már mint jómaguk, szörnyalakok.

Lehetnek irók, művészek, politikai, katonai, orvosi hirességek, de hiányzik belőlük az igazán »szép élet«; hiányzik bennük az a fölséges, eszménytől besugárzott, mély nyugalmu, derült, békés élet. E hires emberek még erős állatok, házasságtörő, rothadó kéjenczek. Bajuk az, hogy az ideális ember nem fejlett ki bennük szerencsésen; Cyrano de Bergerac lovaghoz hasonlitanak, ki vitéz lovag s poéta volt, de amellett rém-hosszú orrával szomorú alak volt. Aki a szellem s az eszme munkása, az mindig elit-ember legyen s magán-életében se tartsa lelkét moslékon. Mert mit használ a szellemi munka, mely átszellemülést sürget, mikor utána a »feiront«-ban előmászik az állat s lefalja az érzéki örömök rózsáit:

Pfuj! Láttál már csupasz, enyves csigát,
A mint rút teste rózsán mászik át?
(Cyrano de Bergerac.)

E tekintetben tehát az erkölcsiség valóban alakitó, tisztitó, finomitó munkát végez az érzékiségen, mely munkában részt kellene vennie a művészetnek s az irodalomnak. Segiteniök, emelniök kellene az embert, hogy érzékiségünkön mindig átcsillámoljék az erkölcsi erő, mely szelidebbé

teszi az állat-embert, — verőfényesebbé a szenvedélyektől áttüzesitett életet, — s gyengédebbé az uralkodó, rosz hajlamot. Szebb, tisztább, mélyebb tüzü s mélyebb érzésü életet kellene szolgálniok s az aljas motivumokat megvetniök. Alacsonyból, buja gazból van elég; azt ápolni s öntözni fölösleges; de a lelket, a nemes lelket az állattal szemben segiteni s azt fénynyel s tisztult érzéssel átjáratni, valóban ideális művészethez illő föladat.

Nincs is művészet, hol a lélek meg nem csillan s a hol megcsillan, ott kiérzi mindenki, hogy ez az, ez az igazi művészet: a *lelket sugárzó* s a *lelket megszerettető szépség*. Minden művészet czélját hirdeti Roxán, a leányos asszony, urának Christiánnak lábainál:

»Azért jövök most, hogy pirulni láss!
Azért jövök, hogy nekem megbocsáss!
Bocsásd meg azt a sértő, balga tettem'
Hogy csak az arczod szépségét szerettem.
S hogy később mint a kis madár,
Mely szökdécsel, mig végképp tovaszáll,
Szépséged és lelked közt ingadoztam
Szeretve benned mindakettőt. S mostan?
Férjem! . . . Uram! . . . Győztél magad felett!
Nem szeretek mást, csak a lelkedet.
Örülj, mert azt szeretni csak
Ami mulandó, szétomló alak,
Nemes sziveknek kinosan kevés,
Külsőd a lélek kellemébe vész.
Az csak csinos volt, ez isteni szép! . . .
Szépségedet, melylyel voltakép
Meghóditottad halhatatlan részem,
Most tisztán látom . . . . mert eltünt egészen.«

(Cyrano de Bergerac. IV. felv.)

Az érzéki részben ragyogjon az eszme; az érzéki emberben az erkölcs fegyelme! De a művészek is emberek; saját meg nem értett, s félreértett énük torzképeit, kinövéseit s alaktalanságait, a szellem s az állat diszharmóniáit vetitik ki műveikbe, s azok »élvezésében« az állat állatot szül.

Minek azt festeni, ami alacsony, extravagans és rút?

Minek szivni magunkba a zavart mély nyugalom helyett, a kétség s a gyülölet boruját isteni derültség helyett, a rútnak s a túlzottnak inspirációit, a klasszikus fölség és tökéletesség fuvalata helyett? Mire jó ez?

Castelár gáncsolja Giulio Romanot, hogy nincs meg benne Rafael szellemének zavartalan harmóniája, mély nyugalma, isteni derültsége, klasszikus tökélye. Giulio Romano szereti a túlzottat, az extravaganst és néha a rútat. Igy Rafaelnek egyik eszményi szűz képére macskát rajzolt; ezzel akarván a háztűzhely igénytelenségét a mennyég magaslataira felvinni; Constantin és Maxentius csatáját föltüntető képre pedig szörny-alakú törpét festett, amit soha sem engedett volna meg a mester, kinek lángeszében Phidias fölsége ülte föltámadását.

»Phidias és Rafael felsége«, ezt ugyan kevesen értik s Roxannal sem értenek egyet sokan, hogy

»azt szeretni csak,
Ami mulandó, szétomló alak,
Nemes sziveknek *kinosan kevés.*«

Kik a »kinosan kevéssel« is beérik, azok természetesen a nemes sziveknek fölséges élvezetétől elesnek; s nemcsak elesnek, de a raffinált, túlcsigázott, önvesztébe uszitott érzékiességben elvadulnak, elernyednek, kiégett krateréké, örömtelen existenciákká lesznek.

Igy kell annak lennie, máskép nem lehet. Ki birja, ki győzze erővel, ellentállással azt a tüzet, mely Jób szerint a csontvelőbe hat, — ki győzze érzékenységgel, finomsággal, mikor az a durva állat gázol a lélek érzelmei s gyöngéd fakadásai közt, — ki győzze hűsitő harmattal és üde locsolással azt a folytonos hervadást, mely lélekre, arczra, szemre, ajkra a meghalt szépségnek halványságát teriti?

Ezt nem győzi senki, de a természet bosszúját sem tarthatja föl senki. Baczillusaival, bakteriumaival nyilaz rátok s a ti foszlott életerőtök nem tart pajzsot e nyilzápor fölfogására.

Fegyelmet nem akartatok, hamút fejetekre hinteni féltetek; de fővárosaitok pora megrothasztja tüdőtöket s ti

elszáradtok a tüdővésztől, miután megfogyatkoztatok az erkölcsvészben. Ti épitetek magatoknak városokat, s utáljátok az unalmas falukat, de városaitok tornyos házai s e házak börtönszerü szobái nélkülözik a vizet, a levegőt, az eget, a napfényt, az erdőt. Mi lesz az oroszlánnal, ha pusztájából kifogjátok, hol a vörhenyes-barna homokhoz hasonult szőre és sörénye s hol a csillagbűvös éjjeleken járt préda után, mi lesz vele ha vasrekeszbe zárjátok? Mi lesz a hallal, ha kifogjátok az oczeánból s aquariumaitok üvegfiókjaiba helyezitek, hogy úszszék? A természetellenes élet meggyöngiti s elveszi kedvét az élettől! Csillagbűvös s napizzitott puszta helyett rácsos börtön s oczeán helyett üvegtartó! Ó ezekbe az élet nem fér be; elhervad s elrothad.

Az érzékiség börtön, rácsos fogság a szabad, az ideális léleknek; mindegyik, aki belekerült csábjai közé, érzi, hogy rab és szolga lett. Az érzékiség félhomályos, bűvös aquarium; az életösztön tarkitja képzeletes alakjaival, ingerel s leköti egy időre az érdeklődést, de mi az üvegtartó az oczeánnal szemben, a friss, tiszta mélységekkel szemben; kedvetlen rab-életet zár, melynek öntudata a desperát Nietzsche-i »Eckel, Eckel, Eckel!«

Csoda-e, ha az érzékiség mámorában tönkre tett természet erő után vágyik, erőt s egészséget keres? Csoda-e, ha kimondja, hát hagyjuk már el egyszer azokat az alakokat, melyeket Páris sarából gyúrt Zola; hát nincs más mintásabb, igazabb alakja s oldala a létnek mint a rothadás s a bűz? Csoda-e, ha kimondja, hogy a bordélyház s a demimonde kaczérkodhatik a kávéházak söpredékével, de az élet virága, mely szép, fölséges és tiszta, nem az erjesztő gödrökben keresendő?

Csoda-e, ha a modern kor törtető szellemei többet, jobbat kivánnak s *erős érzékiséget* sürgetnek? A kifejezés ugyan veszedelmes, de gondolatmenetünkben mi is fölkiáltunk: ó igen, adjatok nekünk *erős érzékiséget.*

Ne értsetek félre! Az Istengondolta embernek erős, egészséges érzékiség kell; abban az elfajzott, elkorcsosodott érzékiségben pedig erő ugyan egy mákszemnyi sincs! Mert

miféle erő az, mely a túlizgatott, ideges, vérszegény, halaványy, kedvetlen ifjakban s leányokban él? Miféle bőség és mélység az, mely az érzéki szenvedélynek sokágú folyamát s a sziv összes érzelmeit az egyetlen szerelem medrébe szoritja? Nincs-e a szivnek más, mély, hatalmas érzelme, melyet méltó volna művelni s fejleszteni? A fejlett, erőteljes egyednek érzékisége nem találna más érvényesülést mint a csapongó szerelmet s ez legyen a férfiú s az ideális nő mindent eltöltő érzelme, mely dönt élet és sors fölött? Az egyik nemnek a másik iránt való hajlama és vonzalma egy erőteljes s természetes ösztön, de ez érzelemnek túlhajtott kultusza már magában véve is nem erős, hanem gyönge, beteges, sorvadó érzékiséget hiv létbe.

Félre az egyoldalusággal s a túltengéssel! A buja termés, mely aranykalászt igér, megdől és elrothad! Félre a társadalommal, ha »High Life« is, melynek a filozófusai és költői »nyugodtan lépnek a szép, bűnös asszony elé, megcsókolják kezét »und schauen ihr verständnissinnig in die schönen, thränenfeuchten Augen . . .« alighanem hogy könnyeit letörüljék s vele megértessék, hogy a bukás elkerülhetetlen.« (High Life, Zeitschrift für die vornehme Welt. Schöne Sünderinnen von Masco Brociner.) Ki a parasztokkal az »előkelő világból«!

Nekünk ez az egész irányzat az elgyengült lélek betegeskedését s a természetes érzésnek elkásásodását bizonyitja. A természet ezeket a folytonos moll-fortyogásokat nem ismeri s majd kiheveri a művészek idétlen gondolatait és sápkórját is. Azzal vigasztaljuk magunkat, hogy az »erős érzékiséget« sem filozófiával, sem szindarabokkal agyonütni nem lehet. Az örökös szerelmi csicsergést, a holdkóros álmodozást és rajongást éppúgy megunják az emberek mint a piszkos verizmust s a mikroszkoppal megvizsgált nemibetegség-baczillusokat, s elundorodva a sok meztelenségtől végre azután igazán »erős érzékiség« s nem elpuhult nyávogás, nem elkásásodott testek után kivánkoznak.

Hát hagyjuk őket már egyszer magukhoz térni a görcsökből, a hiszterikus, alkoholos, morfinista verizmus álom-

látásaiból. Erőt és vért beléjük! Vért, azt a vért, melyet az érzékiség apostolai lecsapoltak belőlük; s erőt, azt az erőt, melyet miután kieresztettek a bűn fertőjébe, athletikai klubbokkal, turistasággal, sporttal akarnak megfejelni. Mi, mi kívánunk most vért beléjük, mert látjuk, hogy »enyves csigák« lettek s a vérük megaludt! Mi, mi követelünk most számukra erőt, valamit abból a hősies páthoszból, mely markában tartja szenvedélyeit s parancsolni tud érzékiségének! Mi, mi kívánunk most nekik erőteljesebb irányt, mely nem az állatot tartja erősnek az ember rovására, s nem helyezi a kiirthatlan bestiát, — akár szőke legyen (Blonde Bestie), akár barna — a fenkölt s eszmétől földeritett érzés fölé. Erő, vér, nemes irány, akkor lesz az érzékiségben, ha a test fölött a lélek uralkodik s nem megforditva, a lélek fölött a test burjánzik.

Tehát ne legyen a művészet s az élet az érzékiségnek s kiváltkép a szerelemnek kovácsműhelye, hol valamennyi szurtos inas és legény az ösztön-fújtatót nyaggatja s üti a vasat, úgy hogy szikrát hány; fogadjuk meg Manzoninak s Fogazzaronak szavát, akik biztositanak róla, hogy van ebből a túltengő érzéki ideálizmusból untig elég.

»A szerelem szükséges a világon — irja Menzoni —, de van s lesz is belőle mindig elég. Valósággal nem használunk vele, ha művelésében fáradozunk, mert ezzel a műveléssel nem érünk el egyebet, mint hogy fölélesztjük s lángra lobbantjuk ott is, ahol arra nincs szükség. Vannak még más érzelmek, melyekre az erkölcsiségnek szüksége van s melyekre ugyancsak jó volna, ha az irók ráhangolhatnák a lelkeket; ilyenek a könyörület, a bocsánatadás, a gyöngédség, a felebaráti szeretet, az önföláldozás, a küzdés, a bátorság. Ez érzelmekből soha sincs elég, s dicsőség az iróknak, kik az emberiséget ezekben valamire segitik! De abból, amit szerelemnek nevezünk, szerény számitással legalább is ezerszerte több van, mint amennyire szüksége volna tiszteletreméltó fajunknak az önföntartásra. Azt vélem tehát, hogy oktalan munka ezt az érzelmet irodalmi művekkel folyton éleszteni s erről annyira meg vagyok győződve,

hogy ünnepélyesen kijelentem, hogy ha akár csodalátomásban s elragadtatásban a szerelemnek legékesszólóbb megnyilatkozásai is jutnának eszembe s szebben tudnék irni róluk, mintahogy eddig ember irt, nem fognék tollat a kezembe, hogy csak egy sort is vessek belőlük papirra; annyira bizonyos vagyok róla, hogy megbánnám!«

S mit szólna az »erős érzékiségnek« megrontóiról ma Manzoni, mit Ruggiero Bonghi, a volt olasz miniszter és kritikus, ki a legideálisabb szerelemnek s az érzéki szenvedélynek leghűbb ecsetelőjére, Fogazzarora, úgy olvasta rá Manzoninak most idézett szavait, hogy Fogazzaro meghökkent, s megfogadta azontúl a mester szavát, — mit szólnának ezek mind ma, mikor művészet és költészet csak szerelemben utazik? Mikor a művészetnek legédesebb s legkapósabb motivumai a vetkőződések? Mikor a művészek a High-Life-társaság tagjainak agyvelejéből fürdő-kabint csinálnak s a képzetek mind e tárgy körül forognak? Mikor a szabók kisértetbe jönnek a művészeknek hadat üzeni, mert félnek, hogy a nuditás divattá lesz? S mikor ez mind megvan, akkor az erős, egészséges érzékiség száműzve van; a gyönge, a beteges, a túlizgatott érzékiség az feszeleg s ront izlést és erényt. Mert az erős érzékiségnek mint az egészséges fának védő kérge, — az erős érzékiségnek mint az érző idegnek gondos takarója van: fegyelem, szerénység, szemérem a védő kérge: e nélkül nincs erős érzékiség. Ezt a gondosan szőtt takarót le ne tépjék, ezt a kérgét le ne hántsák, mert különben elszárad a fa, elsorvad az ideg; s nekünk nem söprű, de ágas, lombos, virágos fa az élet.

Nőjjön és fejlődjék tehát az erős érzékiség, de a szép, nemes lelkiség keretében. Hordozza homlokán az ember jegyét. A természet is azt akarja, de meg nem teremti, ha legnemesebb erői, ész és sziv, nem fognak vele kezet s nem győzik le a sötét, buta, bár tüzes ösztönök hatalmát.

XI.

Kéj és szeretet.

Az érzékiség mindig probléma lesz. Nagy, bűvös hatalom, melylyel nehéz boldogulni. Sikamlós, mintha az olympiai küzdők olajával volna megkenve; amellett kihivó és merész s halálra szánt mint egy gladiátor. Elbizakodott, mert ismeri gyöngéinket; tudja, hogy mindenkiben közülünk van nagy darab országa. Úgy jár köztünk mint egy fékvesztett bazilizkus. Ész s filozófia, akarat és erény, hős és gyermek, világtörténelem s családi tűzhely hüledezik s sápadozik tekintetétől, reszket s reng ütéseitől. Van karma és selymesbőrű keze. Tud mélyen szántani s tud simogatni, a mint kedve tartja; tud fenékhullámokat gördíteni s lágy fodrokat vetni, ahogy neki tetszik. Ha kigyulad szenvedélye, sodor, ragad, s elförgetezik áldozataival; majd meg enyhén vonzza őket, szivükbe fekteti bűbáját s ők indulnak utána; mennek, amerre nem akarnak; akaratuk vele szemben nincs; meg vannak bűvölve.

Ha hatalmas tehetségeket tudott megnyergelni az érzékiség, s azok szolgálatába szegődtek: sürű ködöt, majd meg forró, kormos füstöt tud okádni a tiszta látás s a zavartalan gondolatvilág éterébe; ha pedig a költői lant húrjai közé veszi magát inspirált szenvedélye, kábító leheletet lehel tükörtiszta lelkekre is; a tükör fátyolos, a lélek zavaros lesz tőle.

Ez a hatalom mint testi szépség, mint nemi-ösztön, mint élvezet és szerelem lép a világba. Hajlamaihoz nem kell kommentár. Minden világnézetben fölvetődik probléma gyanánt; ignorálást nem tűr; hallgatni róla nem lehet. Ifjaink s leányaink elvonulnak ez ösztön bálványképei alatt a művészet asszisztencziája mellett s észreveszik, hogy azok a gyönyörüségek saját szenvedélyeiknek ideálizálásai. Mit tegyenek? Szolgálok! Hallgattok? Szóljatok mit csináljon e bűvölő hatalmakkal az ember?

Irtsuk ki? ha kell késsel is? Vagy olvaszszuk bele életünkbe örömeiket, — szőjjük bele rikitó szineiket? Mérsékeljük talán tüzét vagy oltsuk ki az ösztönös szen-

vedélynek azt a perzselő hevét, mely mint a trópusok zónájának flórája kábító s illatos, de virágai s csörgő-kigyói mérgesek?!

Mit tegyünk vele? Éljük világunkat s vonjunk vállat az ember panaszára, ki Flagellansnak vagy thebai mumiának készül? Menjünk Párisba, de mutassunk utat talán azoknak is, kik La Trappe s Lourdes felé iparkodnak? Mit csináljunk? Pazaroljunk-e esprit-t az ösztönös, önfeledett, rohamos szenvedélynek igazolására és kanonizálására?

Isten ments! Azt soha sem tenném! Mert hegyszakadékokért nem mondok le az Akropolisról s viharért, hogy az szabadon búgjon és sivítson, nem mondok le Beethovenről.

Miért mondjak le geniuszról és szellemről a nyers erő miatt? Hiába beszéltek vademberek! Nem mondok le a vad karrarai sziklákért Apollóról s Laokonról; nem mondok le a meredek lázkereszti szirtért az esztergomi bazilikáról; mindegy ha a sziklát meg is törik, mindegy; Apollóért és remek-templomért bátran tehetik.

Én alakitani akarok; alakitani ösztönös, vad természetből harmonikus, eszményi embert; minek mondanék le róla a vad természetnek proklamált jósága s Rousseautól megénekelt érintetlensége miatt?

Mások azonban nem gondolkoznak igy.

A franczia, voltairi, szalonvilág szivesen dédelgeti az emberben az ösztönös, az élvezetsovár természetet; karmait nem vágja le, hanem keztyüt húzat rájuk. A meztelent szereti s hogy érdekes s ne kaffer-stilusú legyen, lefátyolozza átlátszó csipkékkel. Az állat rosz szagát parfümmel s az ösztön szellemtelenségét esprit-vel teszi udvarképessé. S azután vigyorog az erényre, a simplicius-erkölcsre s ajánlja, hogy mondja el az olvasót a világ megtéréseért.

A franczia esprit egészen olyan, mint pocsolyán a napsugár; bűzhödtebb lesz tőle. Ily világnézet tönkre teszi az eszméket, s az ideálok hajóját Kirke hegyfoka felé tereli s nemcsak hogy viaszt nem önt utasainak füleibe, hanem viszketeggel ingerli. Az ilyen társaság biztosan kiszáll

s a kirkei metamorfozison is átesik; disznó lesz. Megtartja frakkját, czilinderjét, meg a selyemszoknyát s a mousselinzsebkendőt, de a lelke s az ösztöne kirkéi.

Ez a világnézet telve van lemondással az ideál s engedményekkel a meztelen természet iránt, s mondhatjuk, hogy divatos.

Divatos az nemcsak Párisban, divatos az másutt is.

Ahol nincs Itália s Kirke hegyfoka, van Germania Venus-hegyekkel. A motivum ugyanaz, csak a szinezés más.

Mi lesz-e hegygyel a gondolkozó, tudós náczióban? Mélyen a vár alatt vonul egy kis csapat . . . . Schoppenhauer, Goethe, Wagner, Nietzsche . . . . s mik ők? ellenségek vagy trubadurok?

Schoppenhauer nem trubadur. Torkig van a mételylyel s romlással; sajnálja a degradált nőt s a velőkig rothadt társadalmat. A világ posvány neki s úgy látja, hogy az értelem s a művészet mezőin is mocsárflóra terjeszkedik; enyves csigák húzzák meg rajtuk útvonalaikat; útjaik, termékük szenny és piszok. E sötét ember nem tud segitséget. Ő azt hirdeti, hogy a rothadó testet nem lehet föltámasztani. Ránk rivalg: ismerjétek föl a tényt; rothadtok; kontempláljátok s értsétek meg, hogy porrá változtok.

Goethe nem sötét ember. Faustot az ördög végig hengergeti az élvezetnek s a klasszikus szépségnek birodalmán s azután kidobja onnan s a tettek mezejére állitja. Kutass, — biztatja magát Faust — érts, tégy; alakitsd a világot; ismerd föl, hogy »im Anfange war die That.« Te is tégy s ne álmodozzál! Ne sopánkodjál, ne keseregj. Az élvezet nagy hatalom s azt ki nem disputálja a világból sem tudás, sem erőszak; de ne bizzuk rá a világot. Húnyjunk szemet, mig a vér tűzes s reméljük, hogy lehül.

A Venus-hegy tehát Goethének rózsaszinben ég. »Alle Theorie ist grau«; theoria azt meg nem döntheti. Azt a kihivó, ingerkedő szépséget a gondolatok szürke fátyola le nem borithatja. Mit is ér a szürke fátyol azzal a rózsásszinü, meleg, mosolygó valósággal szemben, melybe a szép élet öltözködik s mely a képzelet bűbájos kertjeinek falai-

ról int a megigézett ember felé ? Minden libbenése egy-egy hulláma az igézetnek; e hullám tűz, s locscsanásától tűzvész támad agyban és erekben. Ezt a lázat érzi mindenki, apostol és tékozló fiú, de az egyik chinint, a másik abszintet vesz be ellene.

Végre azonban lejön a hegyről egy megtépett, szomoru lovag, Tannhäuser! Fönn volt, ott élt, de most lejött!

A nemes érzés győzött benne s kiragadta magát az érzéki kéj s az ösztönös mámor fülledtségéből. A Venushegy utálatos előtte s lelkében az élet friss áramává dagad napsugár, csillagos égbolt, Wartburgi erdő. A gyönyörittas tekintet lázas távlatai szétfoszlanak; a délibáb s az ábránd az erdő leheletétől szétfolyik; valami kedvesebb, kristályosabb, tisztább s mélységesebb szemhatár bontakozik ki előtte a ködből és párázatból. Van azon is fény, ott is vannak meleg szivek, ott is szeretnek s örvendnek, de egészség s békesség a tempójuk. Ott is uralkodik szépség, de nem az a kábitó, az a lázas, hanem az a derült, az a fényes és átlátszó; ott is pezseg a vér, dobban a sziv, de a mozgás ritmusa a szép élet jegye alatt áll, melyet a szép lélek inspirál!

Ez valami. Ez erő és ujság!

A modern élet túlcsigázott kulturájának beteges érzékenységén s érzékiességén, — romlott, raffinált élvszomján úgy leng végig ez az erőteljes áramlat, mint a tenger lehelete a pusztán. Életet s higgadt intuicziót hoz magával. A kikre rálehel, azok ocsúdnak s kezdik látni, hogy ez is élet. Megcsillan előttük a szépség látomása a szenvedélynek s az ösztönnek demoni éjjében. S ez a szépség másfajta mint az a húsevő, velőt szárító Venus; ez a szépség szeretetet, szűzies erkölcsöt, békét s boldogságot lehel. Ez az a Wartburgi Erzsébet, de nem is a Tannhäuseré, hanem az a szent, kedves, thüringiai Erzsébet!

Az emberi szépség e finom szövésü, tiszta ihletü, érintetlen lelkületü lelkek érzéseiben magasztosul fel. Ösztöneik vannak, a vérük is meleg; tekintetükre nem esnek a szenvedély szürke sávjai; ajkukat nem pittyeszti szomj: termetüket a szerénység s a fegyelem motivumai alakitják; éle-

tük nem fáradt, érzületük nem alacsony; egész lényükre lelkük szór derüt; oly fényesség játszik rajtuk, amilyen a zúzmarás erdőben s a holdtalan éjfél tejútján ömlik el.

Nekünk ez tetszik, mert szép, üde, erős, romlatlan; de másoknak ez az eszmény émelygős gyöngeség! Ó barbárságba hanyatlott, klassziczizmust negélyező filológok!

Ennek a mi eszményünknek, ennek a lélek által uralt szépségnek, ennek a fegyelmezett s átszellemült érzékiségnek, ennek a szépszenvedélyü életnek ront neki Nietzsche. Nietzsche princeps in crudelitate pollita auctoritas!

Neki az nem tetszik; mert a beteg embernek a láz tetszik s a morfinistának idegrohamok kellenek. »Keine Senta-Sentimentalität; — kiált föl indulattal — sondern die Liebe als Fatum, als Fatalität, cynisch, unschuldig, grausam . . . . Die Liebe, die in ihrem Grunde der Todhass der Geschlechter ist!« (Der Fall Wagner. 9. l.)

Ez kell neki! Ugy-e térjünk ki? A bika dühös s neki megy a ragyogó, csillogó márvány-angyalnak. Nincs érzéke a vonalaknak és szineknek e játéka iránt. Neki ez gyöngeség, betegség, szentimentalizmus. Neki ez undor és utálat, s ahelyett szenvedélyt, vadságot, perzselő tüzet kiván, hogy ennek is oda kiáltson: »Mass halten!« Hogy a szenvedélyt lelkiségbe foglaljuk, — hogy a tiszta ifju s áhitatának pirja van oly szép mint egy mauritániai táncz, — hogy az erdő leheletében is van élet, annyi legalább is mint az imperiális fölfuvalkodottságban: ez neki mind nem imponál. Ő bele szárad az elfogult gőgnek merevségébe; az erőszakosságnak rhamsesi mumiájává lesz.

Ilyenek azok az erőszakos emberek, kik az életet gyöngitik, mert egy szenvedélylyel a többi erőt és tehetséget, melyek mindnyájan fejlődést sürgetnek, leütik; félnek, hogy ennuchokká lesznek s ránk fogják, hogy késsel segitjük a morálist s ime ők azok, kik lábbal taposnak érzelmeket, gázolnak virágok közt; félrebeszélnek s gyülöletet emlegetnek ott, hol a szépség, a harmónia, a szeretet ünnepel.

E ditirambos satyr-lelkek meg nem zavarnak! Mi az egységesen egészet keressük; mi a tiszta, eszményi fénytől

s érzelmi melegtől átjárt életért lelkesülünk, életért, mely meleg a vértől, s fényes, átlátszó, tükröző a lélektől.

Mi az erkölcsileg tiszta emberekben s a szűzies ifjúságban nem akarunk vérszegény, holdkóros, sápadt nemzedéket. Mi is értjük, látjuk, sőt halljuk a görög szobrok ritmusát; halljuk azt a néma ékesszólást; látjuk azt az édes ragyogást, melybe a szépség öltözködik, de nekünk a szép lélek az, mely a szépség inspirációját adja, ő az, mely az ideált teremti s övé a kéz, mely azt megalkotja.

Mi a szép fejben, arczban, szemben, termetben harmoniát látunk, de ha ezen a jól fölhangolt lanton nem geniusz, nem lélek, nem kéz, hanem állat s karom játszik, akkor nekünk a lant sem tetszik.

A szenvedély, ösztön, erő szép, szinte fölséges az afrikai oroszlánban s a kőszáli sasban, de ehhez az emberben még az erkölcsi erőnek, az erkölcsi fölségnek kell járulnia. Csak ha az erkölcsi szépség ragyog föl rajta, csak ha az a csillám csillan meg rajta, melyből lélek, jóság, erény ragyog felénk, csak akkor lesz igazán szép s fölséges az ember.

A szellem által lesz az ember szép individualitás; kedves és erős, enyhe és bátor, nyugodt s csupa élet. Benne a szenvedés is más skálákat játszik mint az állatban, s a szenvedély, ha háborog is mint a tenger, de az égbolt nem sötét; csillagok, erkölcsi ideálok ragyognak rajta.

Minden erkölcsileg tiszta emberben a fölség, a méltóság, az igazi nagyság ébred öntudatra. A mérséklet elsimit rajta sok redőt s a jóság sajátos kellemében a szépség mosolyára ismerünk. Az ilyen lélek »sub specie vitae pulchrae« áll, áll és él; erénye derült, napsugár ragyog az arczán; fejlett öntudata a kulturának jegyét hordozza.

Ezek a tipusok egyformák a Tiberis és Tájó, a Szajna s a Duna, az Eufrát, Jordán és Nilus partján. Nem ismeritek? Ezek a tipikus, ragyogó lelkek küzdöttek a bestiával az arenákon. Ez az öntudatos nemzedék daczolt a Caesarral a Colisseumban. Ezek a virágzó leányok, ezek a klasszikus arczélü és vérü ifjak és férfiak nyultak fegyvertelen kézzel az imperiális hatalomnak kerekei közé emberi szabadságért.

Ennek az erkölcsileg tiszta nemzedéknek homlokán ragyogott föl a csillag, mely új világnak hajnalhasadását hirdette! Ez volt a legnagyobb s a leghősiesebb harcz, mely a »pro libertate« zászlót lengette; de nem beszélt, nem dühöngött, csak tett; égbemeredő tettekkel hirdette, hogy a bűzös, pontusi mocsarakkal, szir tánczosleányokkal, részeg patricziusokkal, meztelen patriczikkal megmételyezett világba ismét bevonult az Isten, a lélek, hogy embert formáljon az ő képére és hasonlatosságára.

Ezt a lelki embert csak bravuros erény, csak nagylelkü erő, mondjuk, csak szép lélek alakithatta ki.

Mert csak a lélek alakit; itt akropoliszt, ott vatikáni loggiákat, itt Wallhallát, ott kölni dómot s végre a mi a fő: embert! Akropoliszt, Wallhallát, dómot kőből, nyers, durva sziklából, — a loggiák bűbájos fényét ronda festék-mázból s az embert a nyers, ösztönös, szenvedélyes természetből.

A nyers természetben lélek és test, ideál és kéj, erkölcs és szenvedély húz ujjat egymással; de hogy e szerteszéjjel húzó elemek harmóniában egyesüljenek: erkölcsi erő és kegyelem kell hozzá, mely a természetnek bozontos, erőszakos, zavaros emberéből kultur-embert, embert a szó legnemesebb értelmében alakitson.

Hagyjátok alakitani! Nem fojt, nem gyilkol, nem pusztit, hanem fékez, irányoz, hajlit, derit. Nem öltöztet rongyba, nem fésületlen, mosdatlan szenybe; hanem a szerénység, az illem, az érző lélek szemérmetességébe. Nem telit undoritó gondolatokkal, nem utáltatja meg az életet; hanem a mérséklet művészetével forrást fakaszt a pusztában s a sziklából mézzel táplál. S ha itt-ott repeszt, szakit, vés, gyúr, fúr, üt: akkor sem vandál ő, hanem kőfejtő és szobrász; munkája nem pusztitás, hanem alkotás.

Ha néha túloz, az sem baj. Túloz a test is s gazba nő s elfojtja a lelket. Miért ne nőjjön egyszer virágba a lélek s miért ne hozzon gyümölcsöt annyit, hogy recsegjenek s töredezzenek a tehertől az ágak. A gazdag, belső világ elnyeli a külsőt, a lélek a testet; a lángész a maga eszméibe, a szent a maga belsőségébe vonul s békét s örömöt élvez.

Hála Istennek, hogy ily mélységek is vannak az érzéki, könnyelmű, fölületes élet lapályai közt!

Értitek-e hát ezek után a szűzies, tiszta léleknek testre is kiömlő szépségét, a limpidezzát s a gratiát? Geniusz, művészet, ideál, erény, szépség, fölség, erkölcs mind ezt nézik; feléje fordulnak mint a flóra a nap felé! Ez a szépség lágy és meleg és illatos és üde; csupa bensőség, tűz és élet!

Megértitek akkor azt is, hogy az ideális szépségnek művészete miért festett Madonnákat és Caeciliákat mint Ráfael s Katalinokat mint Correggio? Csupa élet és finomság, csupa lélek és érzékenység, valódi szellemi előkelőség sugárzik ez alakokról. Nézzétek meg egyszer jól azt a mosolyt, mely Correggio Madonnáján s Katalin arczán ömlik el s ha e mosolyból a lelket kiérzitek, mely igy tud tündökölni, akkor nem szorultok többé apologiákra, melyek az erkölcsi tisztaságot védjék s nem kell félnetek idegrohamos emberektől, kik ez ideálokra haragusznak.

Caecilia, Ágnes, Katalin nem hideg, nem érzéketlen, hanem lágy és tűzes és szerető lelkek! Nem Vesta-szüzek, erőszakos, terméketlen lemondásnak kényszerében, hanem szerető, szenvedélyes jegyesek. Mind jegyesnek tartja magát, mind azzal dicsekszik. Ajkukon az »énekek éneke« zeng, azzal a tűzes, olvadékony nyelvezettel, mely összes képeit a földi szerelemtől kölcsönözte. A jegyes eped, megsebezték; elpanaszolja boldogságát, »megsebezted szivemet testvérem-jegyesem«; a mennyasszony is eped: »az én szerelmesem az enyém s én az övé« (2, 16.); keresik egymást hegyen-völgyön, egymásban élnek.

Hogy beszél szent Ágnes, mily nyelven, mily érzelmekkel! Ágnes, a római leány, ki »insulájából« sétára indulva gyakran elhaladt a Mons Palatinus lábánál fekvő Vesta-szűzek-háza mellett; látta a néma, rideg, kevély tömlöczöt, hol leányok pózolnak s daczolnak a sziv vágyaival s a természet szenvedélyeivel. De hát nem érezte-e Ágnes, hogy ő is az erőszakosságnak s az öngyülöletnek e rideg útjain jár?

Nézzetek e római leány arczába! Kinevet titeket, ti tompaeszü, Nietzschei barbárok, ti kik ködben nevelkedtetek s nem értitek a lélek derült örömeit. »Nem vagyok én Vesta-szűz, én jegyes vagyok! Tisztaságom nem hideg mint a hó, mely mégis megolvad a szerető tekintet tűzétől; tisztaságom meleg mint a szeretet s fehér mint a myrtus. Ujjamon gyűrű van; a Dominus Jesus Christus gyűrűvel jegyzett el magának (annulo suo subarrhavit me); gyöngyökkel s drágakövekkel ékesitette föl karjaimat s nyakamat (collum meum et dexteram meam cinxit lapidibus pretiosis . . . corruscantibus et vernantibus gemmis). Jegyesem szája édes nekem mint a tej és méz (mel et lac ex ore ejus accepi). Szépsége elragad engem s nem adom oda semmiért (pulchritudinem ejus sol et luna mirantur); koszorút kötött fejemre, a jegyes koszorúját (tamquam sponsam decoravit me corona)!

Ó Ágnes, Ágnes, miféle érzések ezek? Kárhoztassuk talán vagy botránkozzunk rajtuk? De te szent és vértanú vagy s nyomaidban járnak hősies, ragyogó lelkek; tehát igazad van!

Igen, igazad van! A keresztény szűziesség a leglelkesebb s legodaadóbb szeretet. »Es ist die Vergeistigung der Liebe.« Nem való mindenkinek; nem való lelkének, nem vérének, s akinek nem való, az hagyja el a hiábavaló erőlködést s szánja rá magát házas életre. De akinek való a szeretet és szerelem átszellemülése, azt ne féltsétek, az nem vét a természet ellen, hanem fölemeli s a szellemi erő szépségébe öltözteti azt.

Ez az irányzat nem beteg. Ahol tisztán, tüzesen s eszményiesen szeretnek, ott nincsenek betegek. Jegyesek nem lehetnek betegek. Ha tüzesen és eszményiesen nem tudnak szeretni, vagy a vérüknek nem való, menjenek; de ne féltsék azokat, kiknek vérük, szivük s lelkük is ez eszményi szeretetre termett. Bizzátok azt azokra, kiket a lélek emel és inspirál. Ne féltse a veréb a sast, hogy a természet ellen vét, mikor magasan repül; ne féltsétek a fecskét, mikor a tenger fölött elrepül; nem fúl bele, hazamegy.

Maradjon az »animalis homo«, a sürü vérü, nehézkesebb ember az élet rendes útjain; de ne haragudjék a »spiritualis homo«-ra; ne az ösztön nehezteljen az ideálra. A tisztaságnak sok foka van; minden fok győzelem, alak, szépség és művészet; vannak azután e fokokon magaslatok, hol a győzelem mint hősiesség, a szépség mint átszellemülés, a művészet mint remekelés mutatkozik be. S ezt tisztelni s megtapsolni kell.

Rajta tehát! Ha úgy tetszik, harczoljanak az Antichristusok a Madonna Sixtinának szépsége s Correggio Katalinjának mosolya ellen! Mondják, hogy nekik cynikus, kegyetlen, ösztönös szeretet kell! Rajta! Mi tudjuk, hogy az ember mellett a földön állatok is élnek, ki nem pusztithatjuk fajukat, de arról le nem mondhatunk, hogy azokat magunknál alantosabbaknak ne tartsuk. Fogják ránk, hogy nem szeretünk, — hogy indulatunk viz és jég: vádoljanak, hogy szeretetünkben nincs tűz, nincs szenvedély; az ideálra mutatunk, melynek szeretete feledtet világot, dicsőséget, alacsony ösztönt; Ágnessel kiáltunk: »regnum mundi et omnem ornatum saeculi contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi«, hatalmat, Caesari uralmat, a Palatin s a Forum fényét, az Augusták szépségét, az insulák kellemét megvetettem! Ne dobjatok rám követ, mert ezt szeretetből tettem. Vagy inkább Wagner Rikárdot czitáljuk? ám legyen:

»Nicht Gut, nicht Gold,
noch göttliche Pracht,
nicht Haus, nicht Hof
noch herrischer Prunk;
nicht trüber Verträge
trügender Bund,
noch heuchelnder Sitte
hartes Gesetz:
Selig in Lust und Leid
lässt die Liebe nur sein.«

S ez sem tűz, ez sem szenvedély? Ez is viz és jég? Legyőztük a világot, vérünk biborába öltözködtünk, tiszta nemzedéket neveltünk: ez a mi nemeslevelünk!

S ti mit tudtok? Mihez értetek? Mit hoztatok létre? Jelszavatok »cynisch, grausam«. Kedélyetek lázas és ingerült. Betegek vagytok, mert nem értitek meg önmagatokat. Még a leghősiesebb eszmények égboltján is csak egyet láttok: sakterkést! Ezt őrületnek hivják.

(Folyt. köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

(Folytatás.)

Rozsnyói püspökség.

Almás. Körtvélyes fiókközségben templom a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére.[1]

Alsó-Sztregova. Szűz Mária mennybevitelének tiszteletére szentelt templom, mely azonban roskadozó állapota miatt hatóságilag bezáratott. A bold. Szűz képét hagyomány szerint Madách J., »Az ember tragédiája« szerzője festette s ajándékozta a templomnak.[2]

Baracza. Füge fiókközségben templom a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére.[3]

Barka. A templom 1424-ben épült a kármelhegyi B. A. tiszteletére. A K. B. A. képe Rómából való; készült 1759-ben, mely év szeptember 19-én megalakult a Skapulárés-társulat is. Rómából azonban csak 1893-ban nyert megerősitést. Megvan a lourdesi szent Szűz szobra is.[4]

Bárna. A templom 1811-ben épült szűz Mária mennybevitelének tiszteletére. Ezt a jelenetet ábrázolja az oltárkép

[1] Schem. Rosnav. p. 59.

[2] Ft. Kaminszky plébános ur levele 1901. VII. 12.

[3] Id. schm. p. 29.

[4] Ft. Nagy plébános ur levele 1901. VII. 1.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

XII.

Élet és egyéniség.

»Die Musik — mondja egy jeles német iró — soll man nicht ersinnen, sondern ersingen. Auch das Leben, es soll erlebt werden.« Ki hallott zenét, mely néma lett volna s ki látott életet, mely ki nem alakult volna? Az élet alakot sürget; úgy sürgeti azt mint a szervetlen anyag a jegeczek idomait s mint a szerves anyag a növények s az állatok formáit. Formát, alakot, befejezettséget keres és sürget minden. Az emberi élet is keresi a szép, harmonikus formát. *Az emberi élet alakja az egyéniség.*

A szép, harmonikus egyéniség az emberi élet műremeke. Mint ahogy a csira szárba, lombba, virágba vágyik: úgy vágyik az ember egyéniségbe. A szép egyéniség a legszebb, amit elérni lehet. Az kijegeczesedése a világnézetnek, az virága az életnek, az zenéje az öntudatnak, az megtestesülése a láthatatlannak.

Az egyéniség az élet erejének és eredetiségének egy-egy kiadása. Minden öntudat egy-egy világ; de a hatalmas egyeddé alakitott öntudat egy szép, gazdag világ. Valóságos műremek; mert van költészet s művészet s ritmus nemcsak a szinek s a vonalak s a hangok játékában, hanem az élet millió szálainak harmonikus egészszé való kiszövésében is. Ez is művészet; ehhez is forma-érzék, hajlam, geniusz, s mindenekelőtt nagy eszmék és jó anyag kell. Az anyag az alkalmas természet.

Igen, az alakitáshoz alakitható anyag kell; ha az nincs, művészetünk elszárad. Mi lett volna szobrászatunkból, ha nem volna fehér, csillogó, kristályos márványunk? Mi lett volna belőle, ha nem volna kövünk hozzá, mely vágyik az alak után

s fölszivja magába a vonalak hullámzását; mely kihivja a művészt, hogy tegyen, alkosson, teremtsen jobbat, finomabbat, lelkibb vonásokat, mert ő azokat is s a leheletszerüt is elbirja? Bizony ha nincs márványunk, nincs ilyen művészetünk. Éppen úgy mondhatjuk, ha nincs alkalmas természetünk, melyet gyúrni, alakitani, szellemmel itatni, harmoniákkal átjáratni lehessen, akkor nincsenek nagy egyéniségeink.

De természet, szellem, élet, érzék van elég; csak föl kell ébreszteni. A lelkek szomjasak és mohók, csak öntudatukra kell hozni, hogy mit akarjanak, mit keressenek; meg kell nekik mutatni az élet értékét és föladatát, melyet öntudatukban tetté kell váltaniok. A tett a hatalmas »én.« A legnagyobb tény és tett a szép, a boldog egyéniség!

»Höchstes Glück der Menschenkinder
Ist nur die Persönlichkeit.«

E pont körül könnyen megegyezünk. Minden filozófia valamikép az »én«-be int. Az evangelium pláne. Lenni, élni, hatalmasnak lenni; az alacsony embert nagygyá nevelni; a szolgát szabaddá tenni; a gyöngeséget erővel, a testet lélekkel legyőzni; az élet vágyait kihúzni, ki a sir árkain s a mulandóság lombhullásain s a halál fagyos mezőin túlra, túl az örök életbe; ez az ő vágya; ez programmja. Vita, vita abundantius . . . ez az ő igérete! Spiritus et vita . . . ez az ő legédesebb szava. A világ elmulik s az ő dicsősége; az ég s a csillagok is elmulnak; de megmarad az egyed, a szerencsésen kifejlett, az erényes öntudat. Ez nem lát halált, ez legyőzte a halált.

Az erőteljesen s erényesen kifejlett életé, az örök életet s az örök boldogságot magában hordozó öntudaté tehát a győzelem; az megmarad; az a világ virága.

Ezt sürgeti a mi Urunk Jézus Krisztus! Ő léptette a világba a győzelmes öntudatot, hogy az ember az Isten szeretetének tárgya s hogy a lélek, az az »én« több mint az egész világ. Az evangelium azt hirdeti: Mindegyik közületek több mint valamennyi világ!

Ez öntudatot élvezni kell! Ha Goethéről mondják, hogy »er ist das Gefäss, in welchem Europas Kultur zur Einheit

gebraut wurde«: mit tett akkor Krisztus? Mit teremtett? Mit keltett? Mily élet támasztott, mily fényt gyujtott, mily öntudatot ébresztett? Az Úr Jézus a világnézet gyúpontjába az emberi lelket, az öntudatot állitotta, — melyben az evangelium fénysugarai az egyéni méltóság fölismerésének világosságát s a szabadság szeretetének tüzét gyujtották meg. Krisztus Urunk hozta magával az individuumot, ő ébresztette föl az embert s fektette szivébe az öntudatot: filius Dei sum. Jézusban az ember lépett a világba, ki többnek tudja magát mindeneknél, s aki az öntudatnak e hatalmát állitja szembe a világgal. Félelmet nem ismer, bizalmat lehel, bizalommal, fölényének s győzelmének öntudatával megy a halálba is, mint akinek a halál nem az enyészetnek sötét portája, hanem a fény s a derü perspektivája. Igy lett fejévé annak az emberiségnek, mely öntudatlanságból méltóságának s belső értékének öntudatára ébredt, mely ez öntudatban a lét uj fokára hágott s a haladásnak s a fejlődésnek beláthatlan ösvényeire lépett. Ez az öntudat a jövendőség kinyilatkoztatásai, mely a kétezeréves életet az evangelium fényében csak gyermeklépésnek nézi s teljesebb s fejlettebb emberiséget sürget.

Jól teszi. A teljesebb emberiségnek tipusa a fejlett, a szellemben, erényben, s erőben gazdag egyéniség!

Mig ez ritkaság, s csak nagy szerencse-számba megy: addig az emberiség álczaszerü, csecsemőszerü életben senyved. Addig az evangelium, mely Krisztus-képmásokat sürget, a nagy Krisztusnak gyönge gypsz-öntvényeivel kényszerül beérni. Addig a krisztusi eszme, a »filius Dei«, még csak eszme, melyet kevesen élnek át. Addig az élet még csak fogalom, melynek eleven, meleg kiadásai ritkaságok. Addig az evangelium gondolatai mint sejtelmek lejtnek köztünk, de melyeket stilizálni nincs erőnk! Addig csak beszélünk s harsogunk haladásról, hatalomról, fejlődésről, de hiányzik a haladás, a hatalom, a fejlődés virága: az ember!

Nem elég; mikor az Ur Jézus igy fölemelte az embert a lét trónjára, ép azáltal elsülyesztette körülötte a világot, azt a világot, mely neki csak lépcső, csak támla, csak

szőnyeg s a belső világot nyitotta meg neki. Fölébresztette a zsibbadt, a fejletlen belső életet, — megelevenitette a belső világ szineinek, hangjainak, alakjainak, csodálatos valóságának fölfogására a lélek szerveit; — a küzdésnek, az ösztönöknek, az életfunkcióknak erőközpontot teremtett: igy vált kezei közt a dudvás, gazos, bozontos természetből, a kásás, erőtlen, enyves emberből királyi alak, mely aczélosan, erőteljesen, bátran áll a lábai alatt elterülő világ fölött, s melynek hatalmán, s erején mindig ott ragyog a szépségnek, a léleknek derüje.

Azért mondom én: Krisztusban jelent meg köztünk az új ember, az az ember, ki egy új világot, az igazi emberi élet világát nyitotta meg nekünk azzal a biztatással, hogy ez a mi mennyországunk s itt kell érvényesülnünk.

Éreztünk-e már valamikor ilyesmit? Járt-e már néha közel hozzánk a sejtelem, hogy ha szép a zene, ha szép az ének, ha szép a vonalak s a szinek harmóniája, hogy akkor szép, sőt sokkal szebb az a lélek, mely ezt a szépséget megpillantotta s szinben, hangban, vonalakban elénk öntötte?! A külső szépséget a lélek átéli s csak saját életének mélységeit érzékiti meg hangokban s márványban. A lélek a lant s a természet a kéz, mely e lantból a szépség harmóniáit csalja ki; rajta, húrjain váltódik ki életté, gyönyörré, müvészetté, boldogsággá, ami kivül élettelen. Érzékében rejlik a titok, melynél fogva gyönyört és kint képes kiváltani; s ritmust és harmóniát s ütemszerüséget hozni levegőbe és éterhullámokba. S úgy-e ez érzésben, e fölfogásban, ez átélésben van az élet, s az az élet mind ott belül van? Azért mondom, fejleszszük ki az érzés, a fölfogás, az akarás világát; teremtsünk világot:

Hier fordert man Euch auf *zu eigenem Dichten;*
Von Euch verlangt man *eine Welt zur Welt.*

Teremtsetek szobrot, műremeket, de eleven szobrot, nem márványból, hanem önmagatokból! Teremtsetek világot, mely által a világ a ti világtok lesz, mely nélkül nincs világtok, nem éltek, semmik sem vagytok!

E belső kialakuláshoz mindenekelőtt nagy, merész ön-

tudat kell, hogy a fődolog, s a legfontosabb az élet; az élet pedig én vagyok; a világ központja én vagyok; az egyedül értékes dolog én vagyok; minden értem van, minden azért, hogy az az »én« kialakuljon, hogy teljes, hatalmas s boldog legyen.

Ne botránkozzatok meg e merész kijelentéseken: ezek mindegyitekről igazak. Mindegyikről igaz, hogy »én, én, én, ez minden.« Világos, hogy minden. Reám nézve ez minden s ha én nem vagyok, mit nekem a minden? Isten, világ, lét, boldogság csak az »én« révén közeledik felém; ha én nem vagyok, nincs Istenem, nincs világom, nincs örömöm, nincs boldogságom; ha én nem vagyok, nincs gondolatom, vágyam, beszédem; néma, sötét, semmi a minden.

Nézzétek ezt a teremtő, költő »én«-t; ő csinál, ő teremt mindent! Ez a világ világ nekem, mert én állok a központjában. Én szórok rá fényt szemeim tekintetével s zenét és ritmust idegeim rezgésével. Szemem nélkül ez mind sötét, ideg nélkül ez mind néma és buta. Nekem kell azt a világot szineznem s szépségbe öltöztetnem; nekem kell benne az érthetőt fölfödöznöm. Nekem kell mélységeibe ereszkednem s a végtelent gondolataim aranyszálaival összefűznöm. Nekem . . ., nekem . . . kell ezt tennem.

E föladattól hangos lesz énem; fölébred érző, értő, sejtő, vágyódó lelkem; megizgul benne az élet s kiindul; meghúzza saját növekvésének tengelyeit; csillagokat tűz az égre; át akarja fogni, föl akarja szivni életté a létet, hogy benne minden látássá s érzéssé váljék s hogy ez intuicziótól és ez ekstazistól boldog, gazdag, isteni élete legyen.

Igy lesz a világ az én világom, melyet én átélek, melyet én élettel átjárok, s melynek én vagyok a virága s a szemevilága. Igy alakul ki a lét bennem ismeretté, sejtéssé, hitté, erénynyé, szeretetté, boldogsággá, elragadtatássá. Igy épül föl bennem az örök élet dantei szféráinak csigavonala, melynek csúcspontján állok én s élvezem a megnyugvást lét, élet, czél, s boldogság fölött.

Igy lesz bennem enyém minden! Igy lesz életté és harmóniává. Aristoteles azt mondta, hogy a lélek az értés

által elváltozik mindenné, vagyis hogy magába fogad mindent; amit ért, az az övé, az az ő világa. S az evangelium azt mondja sz. Ágoston szerint, hogy az Istenben minden, ami van, tiszta merő élet: »quod factum est, in Ipso vita erat.« S nálam is igy van; egyéniségemben minden, ami van, merő élet, merő szemlélet, merő érzés, kín és gyönyör, fájdalom és öröm. S ami nem az, az nekem nincs!

Nem vagyok én ideálista, nem mondom én, hogy csak az van, amit én nézek ki a világban; de reám nézve semmi sincs, amit nem tudok, nem látok, nem érzek, amin lelkem fénye nem ragyog s szivem melege nem vibrál. Amit ismerek s amit hiszek, amit érzek és szeretek, az alkotja a világot, s más világ nincs, mint az én világom; nekem, számomra nincs.

Látjátok, hogy az egyéniségben alakul ki a világ s minden ott künn a belsőért van. Minden ott künn az élet ajtaja előtt áll s kopog s zörög s kér bebocsáttatást, koldul életet.

Tőletek koldul. Érintsétek meg s élni fog. Tekintsetek rá s élni fog szineitek tűzében, figyeljetek rá s élni fog harmóniáitok zenéjében. Vegyétek föl magatokba s alakitsátok át művészetté, boldogsággá, örömmé azt a puszta, csupasz létet. A világ kitárja előttünk gazdagságát, a végtelenbe kinyujtja tereit, feneketlenségekké mélyeszti örvényeit s meghivja az életet, hogy benne kifejlődjék.

S az az élet megint csak én, csakis én vagyok. Én élek s csak magamból tudom, hogy mi az élet. A világ, ég, föld, úszó csillagok az én életem tükrén akarnak tükröződni.

Méltán mondhatom mindezek után, hogy a világ utánam eped, s bennem akar kifejlődni s kialakulni életté. Ez veleszületett fölénye az életnek a lét fölött; ez filozófiája a létnek, hogy a lét öntudatszomjas és életsóvár. Ezt mondja ösztönünk, ezt fiziologiánk, ezt psychologiánk, mely az egész világot szembe állitja velünk, fölállitja körénk mint központ körül s ösztönöz rá, hogy azt az egész világot fölvegyük s fölszivjuk magunkba, hogy azt gazdag, bensőséges, boldog életté változtassuk.

Úgy-e igaz?

Hier fordert man Euch auf zu eigenem Dichten;
Von Euch verlangt man *eine Welt zur Welt!*

s mert igaz, eleget kell tennem e követelménynek: teremtek világot, az az hogy kialakitom önmagamat.

Van hozzá önérzetem, mert tudom, hogy minden értem van; nem mintha én volnék mindennek korlátlan ura, hanem úgy, hogy bennem akar kivirágzani minden; bennem vágyik virágba a szár, az ág, a lomb; bennem vágyik életbe a lét. Ez a tény az én méltóságom s az én fölényem. Van hozzá ideálom; szép, ragyogó, isteni gondolatom! Van hozzá merészségem, mert harczolni s áldozni kész vagyok az igazi, az örök életért! S van hozzá geniuszom is, legalább annyi, hogy érzékem van a művészet, a zene, a világnézet szépsége, a szinek ritmusa s a filozófia iránt s ki akarnám alakitani magamban az életet a legkisebb részletekig, az állás, testtartás, járás, taglejtés módozatáig; bele akarom vinni az életet minden porczikámba s az öntudatot ki a lét perifériáiba.

Ezt akarom. De hát nem akarják-e ezt mások is? Veszedelmesnek s végzetesnek kell ez akaratot mondanom, mint amelyet sok örvény fenyeget és sok lidérczláng kisértetbe visz, ha végig nézek a világon s szemlélem ez akaratnak próbálkozásait. A próbálkozásokból is kevés van s ami van, oly abnormis, oly alaktalan, oly bizarr és csunya! Az emberiség legnagyobb része még öntudatlan tömeg, még csak automata; majmol, de nem él. Erkölcsi fogalmai sablónok, holt s üres formák s e formákkal van megdolgozva lelke, mint ahogy a szobafestő sablónokkal vagy »patron«-okkal megdolgozza a falakat. Elismerem a Nietzschei szónak kegyetlen csattanóságát a »Herdenmensch« s a »Herdenmoral«-ról; bizony ezek a tömegek csak a tömeg psychologiájának rángatózásait érzik, az egyéniség finom hajtásaira még nem lelkiek eléggé.

Nagy rovása van az emberiség ez öntudatlan fejletlensége tekintetében a gazdasági életnek, mely a technika haladásával elkápráztatja az embereket s a külvilágra tereli összes figyelmüket. A villamosság jobban imponál nekik

mint a szép egyéniség. A villamosság kenyeret ad, de mit csináljanak a szép egyéniséggel? Minek még az Istennel foglalkozni, mondotta valaki, mikor már ismerjük a villamosságot? Ez a kérdés legjobban jellemzi a belső világnak, tehát az igazi életnek nihilizmusát. Mig a külső világ, mig a létért való küzdelem az emberrel elfelejteti a belső világot, addig még nem az életnek, hanem a gépnek jegyében él; még nem ember, hanem csak gép. Gép is, állat is. Bête humaine, machine humaine!

Mennyi félember, kik keresik s meg nem találják magukat, kik nem készek s befejezetlenül szaladgálnak a világban, kik semmit sem hatnak át öntudattal s lélekkel s kik az egyéniség formáját nem öntik rá a hivatásra, foglalkozásra s életre. Hány ember mozog körülöttünk, aki nem él; akiben a gondolat s az élet öntudatos alakot nem öltött s akinek nincs semmije, amit igazán övének mondhatnánk. Mikor Olaszországban látok épületeket, melyeket a stilusok diribdarabjaiból állitottak össze, mint régi dór oszlopokból, bazilikai architravokból, olaszos-góth signoriák romjaiból, korai renaissance faragványaiból, melyeket összeszedtek s egymáshoz ragasztottak; eszembe jönnek azok az emberek, kiknek nevük, fiziologiájuk egy személyt jelez ugyan, de egyéniségük nincs; ami e kategoriába való, az mind másé, az dór, az góth, az renaissance-i; csak nekik nincs semmijük. Az embernek, az életnek kerete megvan, de nincs kitöltve!

Ezek közt méltán járhatunk az apostol kesergő panaszával: kelj föl — kiálthatjuk — álmaidból! A nap már fölkelt; a krisztusi öntudat, a Jézusi önérzet, az Isten-fiának életteljes alakja már ránk szórja világosságát és melegét. Keljetek föl; ittasodjatok meg az evangelium bóditó párázatától, mely »szellemet és életet« lehel rátok! Éljétek bele magatokat az önérzetbe, mely királyi trónt keres magának s az emberek társaságát, nem a vad Gallusok szemeiben, hanem a hit világosságában, királyok szenátusává formálja át.

A legtöbb ember még semmit sem akar. Magvak ők, de a magtárban; nincs hazai földjük, nincs napviláguk!

Mások akarnak; duzzadnak az élettől s erőtől; az öntudat fellázad bennük a formák, hagyományok, sémák, keretek ellen; de sajnos ez a lázadás gyakran parasztlázadásnak minősül. Az egyéniség kialakul bennük, de nem a harmónia jegyében. Pedig a diszharmónia nem tartja magát sehol, sem a természetben, sem a művészetben; filozófiában ép oly kevéssé mint a népéletben.

Schoppenhauer is, Nietzsche is egyéniség, de ezek a gyűlölet inspiráczióira hallgatnak. Goethe is, Wagner is egyéniségek; a kedves érzékiség s az aesthetika napsugáraiban; Napoleon, Cesare Borgia, a hindú braminok, zsidó hősök is egyéniségek, a vaspatkós erőszak vagy a lágy, engedékeny kontempláczió egyoldalúságával.

Schoppenhauer gyülölte a világot a diszharmónia, a kegyetlenség, az erőszak, s a kétszinüség miatt. Gyülölte a zsidót ó-szövetségi kizárólagossága s földhöz tapadt »Gegenwartssinn«-je miatt; a muzulmánt koránja, a modern szellemet moralitást valló s immoralitásban megrothadó farizeizmusa miatt; s ki akarván nőni valahogyan e társadalomból, egy másik, de érthetetlen világba hajlott át.

Nietzsche gyülölte az alacsonyt, a filisztert, a kaptát s megbűvölten állt a klasszikus világnézetnek hatalmas egyedei előtt, kik áttörnek mindenen mint a lavinák s túlteszik magukat törvényen, kereten, morálison. Schoppenhauer kétségbeesett a morális fölött; Nietzsche kétségbe vont minden morálist.

Ne igy, ne igy! Igy nem boldogulunk! Nem szabad éket verni az ész s a sziv, a föld s az ég, az ember s a társadalom közé. Egyoldalúságoktól nem fogunk megmenekülni végleg soha; de az egyoldalúságot legfölebb eltürni szabad, elvvé emelni azt soha sem szabad. Minden kultura valamiféle eszmét szolgál s valamiféle eszményt sürget, érte hevül, érte ég; minden kultura egy-egy virág, egy-egy stilus jegyében áll; de ha stilus s ha virág akar lenni, legyen harmonikus, legyen szép. Más a kankalin s más a kökörcsin s más a vadrózsa tipusa, de mindegyik szép, mert a föld s a napsugár szeretete egyesül benne. Ha a stilus

szaggatott, ha a harmónia szenvedés, akkor a kultura nem virágot, hanem rongyot produkál.

S nem rongyolt, nem szétfoszlott lelkek-e ezek a modern tipusok? Én e sötét, keserü, czinikus, kegyetlen, gázoló, gőgös tipusokban nem látom a szép szeretet vonásait. Valami oly émelygős, oly beteges hangulat ömlik el rajtuk. Mind az alávalót, az utálatost, a piszkosat, a rothadtat nézi, hogy elteljék megvetéssel, undorral s gyülölettel. De minek a kloakát annyira méltányolni s minek a franczia esprit-vel a csatornák sarában turkálni? Minek a sebeket ünnepélyesen kikötözni s a fekélyeket a szinpadokon fölfakasztani s minek mindenkinek hánytatóval szolgálni?! Vagy nincsenek tiszteletreméltóbb funkczióink, mint a hányás s oly mély psychológia rejlik-e ebben, hogy a világot az utálatossal foglalkoztatni méltó dolog legyen?! Minek a bizarr szinek, a groteszk alakok, a kuncsorodó, a kacskaringós vonalak, a belek gyürűzésére emlékeztető szecessiónak kultusza, mire való ez a zsámiska, melyet kacsa-, páva-, mandula-, bél-motivumokból kotyvaszt össze izlés és divat?

Mire valók ezek a nagy, terméketlen tehetségek?! A tiszta, nyilt sasszem, melynek éle olyan, mint a napsugár, tetszik nekem, de ha csak ködöt, homályt, éjt lát mindenütt; hát hisz akkor akár vak is lehetne? Tetszik nekem a mélységes értelem, mely örvényekből a végtelennek mélységeibe s onnan a mérhetetlenség óczeánjaiba merül; de ha árulóvá lesz s erejét a tagadás s a meghasonlás szellemének szolgálatába szegődtette, mit csináljak vele? Ha a tehetség a maga nagyságát arra használta, hogy az embert összelapitsa; ha a gigaszok arra valók, hogy epigonokat neveljenek, a sziv, a lendület, a művészet epigonjait: mily köszönettel tartozom nekik? Egyedüli érzelmem velük szemben az őszinte részvét s az óvakodás »nicht zu diesen gleich werden.« Nem! Nem! Isten veletek modern nagy emberek, természetes érzékem sugallja, hogy nektek nincs igazatok s hogy ti szétrobbant, terméketlen bolygók vagytok! Ti betegek vagytok! Fantáziátokat lefoglalták a betegség rémei; — szivetekben kisértenek az erkölcstelenség hajótöröttjei; — ti a világban

csak a gyöngét, a gazt, a gonosztevőt, az orgyilkost, a paráznát, a házasságtörőt, az őrültet, a kétkedőt, az alávalót, a kéjenczet látjátok; ti egy szép ember láttánál mindjárt beleibe s gyomrába merültök; ti Páris megpillantásánál mindjárt kloakáiba vetődtök; nektek dög-ösztönötök van. Ti hasonlók vagytok azokhoz a zöld, kék, zománczos, csillogó legyekhez, melyek csakis a dögre s a kloakákba szállnak s petéiket csak azokban rakják le; gondolataitok máshol ki nem kelnek, csak a rothadás milieu-jében.

Hát ezért nem tudok én értetek lelkesedni, mert látom rajtatok a betegség árnyalatát, a keserű, romlott gyomornak ránczát ajkaitok körül, s ha olvastam művetekből egykét fejezetet, kinézek az ablakon a zümmögő, illatos, virágos természetbe, vagy a fák mélázó, sötét lombja fölött el az éjnek ünneplő csillagaira s erről a szép valóságról lenézem s leélvezem, hogy nektek nincs igazatok. Nem a temető, nem a kloaka, nem a rom, nem a szemétdomb az élet s a lét tükre; egy kis ludvirágban több a nekünk való igazság, mint mindezekben.

Akik a szép érzékiségnek, a gazdag élvezetnek, az aesthetikai világnak gyermekei, mint Goethe s Wagner, azok is lehetnek kerekded s bizonyos irányban befejezett egyéniségek; de ezek az emberek olyanok mint azok a festmények, melyeken látok fatörzseket, de nem látok lombsátort vagy látok magasba meredő falakat, de nem látok égboltot. A gazdag érzékiség, a gazdag élet nő, fejlik; de hová? A nagy perspektivák le vannak róluk törülve. Szép képek perspektivák nélkül. A lélek úgy nézi őket, mint a japán képeket; csillogó szinek, kecses alakok, finom kivitel, elragadó konkretizmus s mindez perspektiva nélkül!

Ha igaz, hogy »das Gefäss, in dem Europas Kultur zur Einheit gebraut wurde, heisst Goethe«, akkor ez az edény nem a szent-Grál, s nem is vér, nem tüzes bor, hanem sör van benne. Ne értsen senki félre; nem becsmérlem Goethének gazdag, mély érzésü, szemléltető s szemlélő lelkét, de a hősök páthosza hiányzik belőle. Ő szereti az embert, a leányt, az ifjút, az asszonyt; lelkén tükröződik a természet;

napsugár és virág, kő és hegy az ő gyönyörűsége; ő művészetté tudja varázsolni a természetet; ő maga is művészet volt egyedi kialakulásban: de a végtelenség nyugasztaló békéjét s az Istenszeretet derüjét nem látom rajta. Lelkén nem tükröződik az örök remény, »spes immortalitate plena«, a halhatatlanság erejében kivirágzott remény! Neki nincs érzéke a mélység iránt.

Az európai ember nem a mélység embere; inkább könnyed játszi, szkeptikus és czinikus. A mélység Ázsiában van otthon. Ime Tolstoj a mélységnek modern képviselője. Nagy benyomások alatt, a végtelennek árnyékában misztikussá lett, s ugyanakkor alázatos és könyörületes. »Menj világgá és tűrj! A világot meg nem változtatod!« Ez az ő jeligéje. A czélt biztosan föl nem ismerheted, — a jónak irányát valahogy kitudhatod. A világ roppant nagy, s te nagyon kicsi vagy; a lét mélység s az élet örvény! Graecia napsugaras tekintete szép virágokat s szép szemeket gyulaszt; harmóniáját zenévé s dallá változtatja egy nagy tehetségü, de a mélység fölött meg nem akadt népnek játszi lelkülete. Ah az a dal, az a zene! Dehogy is énekelhettek a lét problémáinak örvényei fölött?! Ugy-e az a dal csak halluczináczió, úgy-e az a szép világ csak káprázat?!

A lét tele van sötétséggel s borzalmakkal s az élet titokzatos, félelmes ösztönökkel; átlátszó ég, mosolygó szépség, édes boldogság csak azok számára van, kik a káprázaton túl nem látnak. E borzalmas hatalmaknak s őserős ösztönöknek alakitása csak kis mérvben illeti meg az embert; nem annyira az alakitás, mint inkább az alkalmazkodás az ő része. Tolstoj filozófiája az, hogy a valóságot csak annyiban ismerhetjük föl, amennyiben a sok nem valót, a sok tévelyt s ábrándot kitapasztalni sikerül. Ezt az ismeretet is a lélek inkább saját érzékének, a jó sorsnak mint a tudománynak s a munkának köszönheti; a geniusz az igazságot kinézi, s önmagában szemléli; ott találja föl egyszersmind a harmóniát; a szépet nem a korcsból, hanem a szép lélek inspiráczióiból tanulja megismerni.

Ime e misztikus, alázatos, könyörületes embernek mily

sötét az ege, mily örömtelen a világa, mily kevés fény ömlik el rajta, s e sötét ég alatt, e fénytelen világban jár-kel egy magát emésztő, mélységes életü lélek. Más ég alatt, más milieuben ez emberből szárnyaló Plátó lehetett volna.

Tekintsétek meg Tolstojnak arczképét s mellszobrait, s kiérzitek, hogy készakarva nem neveztem ezt az arczképet fényképnek.

De azért e misztikus, sötét égen van egy csillag, mely biztat, s melynek fényén megérezzük, hogy nem tévelybe, hanem igazságra vezet s ez az a gondolat, hogy »*az élet értéke a belső embernek kialakulása.*« Az élet mint csira rejlik bennünk s azt ki kell fejlesztenünk!

Ó, kinek fog tehát sikerülni az ember? Ez a nehéz, ez az isteni arcz és kép és alak? Ki lesz az a művész, aki megfogalmazza, kirajzolja, kialakitja magában az embert?! Csak az lesz itt a szerencsés művész, aki az *igaz* s az *egész gondolatot szépen kialakitotta.*

Az lesz az, ki az embernek való világot az egész vonalon önmagában életté változtatta s ki a nagy igazságokat, a mély ösztönöket, a nagy szenvedélyeket harmóniába hozta. Az egész kell nekünk s nem a tört!

XIII.

»A szép egyéniség.«

A szép egyéniséghez mindenekelőtt nagy, bízó gondolat kell, mely uralkodó hatalommá emelkedik s erőt s szépséget sugároz az ember belső világába. Ez a gondolat az Istent imádó s az örök boldogságba vágyó, derült, meleg világnézet. Ez a világnézet a nap az égen s körülötte lejtnek gondolataink csillagai, s ezek idomitják titokzatos s erőteljes behatásokkal az ember életét.

A kereszténység nagyszerű világnézettel szolgál, melytől nem fogjuk megirigyelni sem a klasszikus, antik görögöt, sem a bramint. Dicsősége az, hogy egybeolvasztotta az életet s a halált vagyis hogy halált nem ismer. Élet s túlélet, idő és örökkévalóság, föld és ég neki ugyan különböző stá-

diuma, különböző étape-ja az öntudatos létnek, de nem kettő, hanem egy: egy életnek folytatása!

Ez az egységes, meg nem szakított élet fejlik több, hatalmasabb, belsőségesebb, mélységesebb, izzóbb, élvezetesebb öntudatosságba, mint ahogy az ember élete fejlik embryóból csecsemőbe, csecsemőből gyermekbe, gyermekből ifjúba, ifjúból férfiúba, akár Napoleon, akár Goethe, Tolstoj vagy assisii szent Ferencz legyen.

Ez az élet itt a földön a fizikai rendbe van beleágyazva; világa majd Sahara, majd májusi rét, majd hófuvás, majd fenyőerdő-illat, majd napsugár, majd szeszélyes felhők járása. Az életnek küzdenie kell a természettel s önmagával, a jóval s a roszszal, szenvedéssel s kínnal; az egész világ neki tört szilánkok garmadája, melyekből világnézetének ideáljai s akaratának buzdulásai szerint összerakja a szép egyéniség ragyogó mozaikképét.

A »szép egyéniséget« meg kell teremteni, ki kell alakitani; az nem terem, az nem nő magától; az nem jön készen a világba, hanem művészet által lesz. Tehát a »szép egyéniség« a művészet jegyében áll.

A világ úgy terül el lábaink előtt mint a tenger, szolgál kincscsel, gyöngygyel, hullámmal; gazdagitani s emelni akar s fölajánlja szolgálatát, hogy átvisz a boldog, fejlett élet örök révpartjaira; csak fogjuk le, foglaljuk el s használjuk föl, hogy az élet mienk legyen. Hasonlóképen a belső világ, érzelmeink, ösztöneink, hajlamaink, érzéseink árnyalatai, mind, mind formát sürgetnek, hogy a szépség, az alak uralkodjék rajtuk. A tudomány szintén sürget rá, s mialatt az objektiv világ sokoldalúságának föltárásával megóv a szubjektiv fölfogás kis méreteitől, azalatt a bölcseség s a mérséklet szelid fényét önti ránk.

Ime a periferia, a nagy, gazdag belső és külső világ s e periferiának vezérlő, mindent egységbe foglaló központja: a szép egyéniség.

A szép egyéniségnek szenvedélye az, ami az erdők, ami az élet szenvedélye egyáltalában, hogy fölszivja magába a nap s a csillagok, az ég s a föld energiáját s azt

sajátosan kialakitja magában. Amit a tölgy tesz, s az árnyékban viruló kankalin, amit a kőszálakról az ég tengerére ereszkedő sas tesz s a puszták csillag ragyogású éjeiben prédára vadászó oroszlán, azt akarja a szép egyéniség is tenni, a világ energiáját életté akarja magában változtatni, még pedig szép s erőteljes életté. A világ energiája a fizikába s a morálisba van letéve s a természetfölötti rendben még az Isten külön behatásait szolgáltatja nekünk, melyeket kegyelemnek hivunk. E három energia harmonikus egységbe olvasztva, adja a »szép egyéniséget.«

Az erős fizikum, a jó ideg, az egészséges izomzat, a tiszta vér nagy előny a »szép egyéniség« kifejlesztésében; de mindenekelőtt kell hozzá jó lélek. Lélek, az erkölcsi világ energiáinak kifejlesztésére!

Az erkölcsi világnak energiái a gondolatok, az ideálok, a motivumok; ezek azok a mennyei hatalmak, melyek fölöttünk járnak, szemünkbe ragyognak s melyeknek erejét s szépségét át kell vinnünk önmagunkra. Mindenfelől környez a természet ereje s szépsége s minden buzdit, hogy alakitsuk ki magunkon az Isten gondolatait. Rólunk is oly harmónikusan szépet gondolt az Isten mint a tenger kagylóiról, mint a mező virágairól, mint a lepke-szárnyakról, mint a hársfa finom ágazatú lombkoszorújáról: tehát értsük meg s szeressük meg s alakitsuk ki magunkban gondolatait. Aki az Isten gondolatai szerint alakul s az ő akaratát teljesiti, az minden tekintetben meg fogja ütni a mértéket s föl fogja találni a szép fejlődésnek útját s az élet értelmét.

Ezt az igazságot mi folyton hirdetjük, de a világ rá únt, mert nem gondolt a szavaknál semmit; csak mióta Tolstojtól hallja ugyanezt, azóta figyel s kezdi hinni, hogy ez nem szó, hang, levegő, semmi, hanem »szellem és élet.«

Erre nézve irja Tolstoj Leo Schmitt Jenőnek 1901. junius 2-án:

»Je älter man wird, desto unbestreitbarer und klarer wird die Ueberzeugung, dass *der einzige Sinn des Lebens das Erfüllen des Willens Gottes ist*, welches eigentlich so freudig, leicht und von dem grössten Erfolge ist.« Ki akar-

játok magatokban fejleszteni az egyéniséget? Teljesitsétek az Isten akaratát, mint ahogy teljesül az a vadrózsán, a kankalinon, az illatos hársfán, a művészi bravurral kialakitott kagylón!

S mi legyen a neve az egyéniség e kiépitésének? Voltak, kik ezt Tolstojismusnak keresztelték; de Tolstoj maga protestál ez ellen: »Es giebt keinen Tolstojismus und wird ihn niemals geben, da alles was ich in meinen Schriften gesagt habe, vor 1800 Jahren in den Evangelien viel besser gesagt worden ist. Wer die Uebertünchung entfernt, die ein Gemälde verdeckt, ist darum noch kein Maler.« (Tolstoj levele Schroeder Felixhez 1893. május 23-án.)

Tehát ennek nem Tolstojismus, hanem Evangelium a neve!

S képes lesz-e az evangelium energiája erőteljes egyéniségeknek s szép, hősies tipusoknak megteremtésére?!

Sokan irigylik az antik-görögnek egységes individualitását s elzarándokolnak saját környezetük ködös világából Homér fénynyel s napsugárral itatott Graeciájába. Sokan panaszkodnak Schillerrel: »Ich verkenne nicht die Vorzüge, welche das gegenwärtige Geschlecht, als Einheit betrachtet und auf der Wage des Verstandes vor dem besten in der Vorwelt behaupten mag: aber in Geschlossenen Gliedern muss es den Wettkampf beginnen und das Ganze mit dem Ganzen sich messen. Welcher Einzelne Neuere tritt heraus, Mann gegen Mann, mit dem einzelnen Athenienser um den Preis der Menschheit zu streiten?« Tehát hol van az ember, ki mint egyed méltán kiléphetne, hogy az athenei polgár egyéniségével szembe álljon s kihivja a világot: emberek, itéljetek, ki szebb? Ő vagy én? Schiller szerint: ilyen nincs. Tudományunk nagyobb, mert az a közé, de egyéniségünk nincs; az athenei elragadná a pálmát!

Félre poéták, hamis próféták! Aki ilyet mer mondani, az vak, az nem lát, az süket is, megrögzött is. Aki ilyet mond, az nem értette meg Krisztust, annak számára a kereszténység csillagos ege felhővel van beboritva. Aki ilyet mond, az átaludta XIX századnak életét s történetét s al-

szik most is s agyrémekhez zarándokol s bálványokat tisztel »in der Götterdämmerung!«

Igaz-e, hogy az ideális, harmónikus egyéniség csúcspontján a hellének tündökölnek s onnan szórják szét a barbár világra kulturájuk igézetét? Hagyjátok el e gyerekes aggodalmakat! Világnézet ügyében a kereszténységet egy nap emliteni sem lehet az antik-görög nézetek balgaságaival; ideálok tekintetében pedig türtöztessétek magatokat kevéssé s megmutatom nektek a kereszténység ideáljait: Krisztust, a szent szüzet s a szenteket! Ez a világnézet s ez ideálok el is merülnek az emberi lélekbe, ki is feszitik a térben s időben korlátolt életet a mérhetlenség s az örökkévalóság világává; csak az sajnos, hogy sok lélek nem ébred öntudatára fölséges hivatásának s hogy az agyag nem veszi föl magába az ideálok éltető leheletét. Az ideál ragyog, a geniusz virraszt, alkotásainak muzeumai telvék az általa alakitott egyéniségek élő szobraival; de a világ sár marad s buta agyag s a költő, ki isteneket keres, elbandukál az Olympusra, ott pitymallik neki . . . az agyrém!

Mi ezen fön nem akadunk. Mi látunk; látjuk azt is, hogy mások vakok. Mi meg vagyunk győződve, hogy a mi világnézetünkkel nagyszerü egyéniségeket lehet kialakitani, bár bevalljuk, hogy aránylag kevesen forditották hasznukra az egyéniséget kialakitó motivumokat.

A mi ideálunk az egyéniségről különben a régi; az nem is lehet más, mint az egységes és harmonikus ember, erő és élet, élet s meleg valóság.

Kellenek hozzá nagy gondolatok s azoknak kialakitása az ember legyen, s ne mumia; köztünk, velünk éljen, akit megértünk s akin melegszünk.

Az első elem a szép egyéniségben a világnézet. Az az ő égboltja, ahol nap ragyog s csillagok tündökölnek s sugaraik leszivárognak s beleszövődnek az egyéniségbe. Az »örök, hűséges gondolatok« áthatolnak a belső világ sötétségén, az érzékiség lágyságán s nehézkességén, az ösztönök durvaságán s alaktalanságán, s megdolgozzák, megmunkálják azt, ami alaktalan; kifeszitik, finomitják azt, ami durva;

átderitik, a mi erőszakos és sötét s harmoniát teremtenek a széjjelhúzó erők s tehetségek közé.

Igy csillan meg az egyéniségen a szépség fénysugara! A fölényes, mindenen áttetsző gondolat uralkodóvá lesz, s egységet teremt a sokféleségbe s szépséget önt az alakulásra! Igy lesz az egyéniség egygyé s egységessé; ész és sziv, test és lélek, Isten és világ, tudomány és hit, ösztön és erény, fizika és morális »sub specie vitae pulchrae« találkoztak benne. S ott ugyancsak jó nekik lenni! Itt az egész uralkodik a részeken s a felsőbb hatalom az alsóbbakon. Ez a felsőbb hatalom a szellem, mely az érzékiséget finomabbá s áttetszőbbé teszi s ösztönösségét s erőszakosságát az erény formáiba szoritja. Erő és alak van a szellemben, azért kezei közt a test s az érzékiség is átszellemül s átalakul. A nagy gondolatok, a ragyogó ideálok finomabb érzést teremtenek s a testre is az erény fegyelme alatt aczélosság, egészség és szépség árad.

Az ily egyéniségnek sajátos bűbája s világossága van! A nagy, örök eszméket tiszteli, szereti, lélegzi, de nem gondol csak a végső dolgokra, hiszen a végső dolgok amilyenek az élet, halál, itélet, dicsőség, neki közvetlen dolgokká lettek; az ő világosságuk neki örökös nap. Ezek a végső dolgok nem boritanak szemfödőt virágra, csillagra, bokorra, csigára; nem, ő ezt a szemfödőt nem tűri; ő mindezeknek szemébe néz, mosolyog s azt mondja: értlek.

Az ő felfogásában minden szebb, élénkebb, tündöklőbb lesz. A szinek, a virágok, az emberek. A virágok szebbek az ő lelkében, mint a réten. Mert lelkéből, érzéséből kiárad a szeretet s a béke világossága, mely mint örök derü lebeg az általa kontemplált világon; mindenen, a betegségen, a szegényen, a hervadáson is. Ő mindent glóriában lát. Azt mondják a naturalisták, hogy »mindent a temperamentumon keresztül kell szemlélni«; ez kitünő tanács, melyet meg is fogadunk. Mi mindent az örök s a szép életnek temperamentumán keresztül nézünk s látunk. A mi temperamentumunk a gloria s a nagylelkek páthosza; azért a mi szemléletünk egy szent s elragadó vizió!

De mi nem csalódunk, mikor vizionáriusok vagyunk, sőt mi vagyunk azok, akik látnak. Mi kiérezzük a dolgokban rejlő bűbájt, mert nekünk érzékünk van az élet értelme iránt. Akinek az nincs, az nem lát, az nem érez.

Nézzétek, mennyi a természetben az éterrezgés, mennyi a levegő-hullám, hogy csapkod ez a kettős óczeán; fát, hegyet, vizet, követ, falat, eget, földet mos, de nem vált ki szint sem harmóniát csak a szemben és a fülben; ott, hol az élet ereje virraszt, ott válik rezgésből szin, mozgásból ének: egészen igy van az a belső világban; szint, fényt, dalt, éneket, igézetet, bűbájt a csodálatos nagy világ csak ott kelt, ahol érzék van hozzá, s ahol a lélek nem alszik. Az ily temperamentumos léleknek szózatos ajkán testet öltő igévé válik az, ami másokban szunnyad, — ő nevet ad annak, amit mások nem ismernek, — ő átérzi, amit mások nem éreznek.

Minden ilyen lélek valóságos fényforrás. Benne összesűrűsödik az anyag, az éter, s kigyulad, hogy ragyogjon s másokat vezessen.

A második alkotó eleme a szép egyéniségnek a harmónia lélek és test, erkölcs és ösztön, fizika és morális közt; mert amint mondtam, az ember nem múmia, nem gondolat, nem elv, hanem élet s meleg valóság.

Az individualitás valóság s élet legyen; más szóval kimunkált s megtestesült gondolat legyen. Mig a gondolat s a gondolatok rendszere az agyba zárkózik, addig azok theoriát s tudományt alkotnak; de a theoria s a tudomány, az nem élet. Mily különbség van az orvostudomány s az élet közt! Nézzétek ezt a múmiaszerű, köhögős, kiszáradt alakot, kit pólyázni kell a tavasz lehelete ellen, ennek az embernek az agyában le vannak rakva az erőteljes élet sémái, s formái, de őmaga nem éled tőlük; nézzétek azt az erőteljes virágzó ifjút, ki hegyen-völgyön dalolva jár, ki a réten szökell s a hegyeket mászsza; ebben az ifjúban a séma élet! Nézzétek az evangelium hirdetőjét, aki beszél s aki nem aszerint él; mily bágyadt, hervadt alak ez; kóró az élet vizfolyásai mellett; de ime ott a szent, kiben az ige testté lett, ki úgy

beszél, hogy beszédje az élet valóságából tör elő. A gondolat tehát csak forma és séma; csak lenyomat és száraz virág; ezzel be nem érjük; nekünk az átélt, a kialakitott gondolat kell. A sémának test kell; a testté lett ige vonzza kezdet óta az embert.

Tehát *test* és *lélek*, adja az igazi, emberi individualitást; — az emberi élet összeségében kialakitott gondolat jellemzi a szép individualitást.

Eszerint az emberi életet nem korlátozhatjuk a szellemire, hanem a szép individualitásnak föl kell ölelnie a szellemit s az érzékit, a lelkit s a testit; igy lesz az ember egész, tökéletes ember. Az, hogy valaki »szép lélek«, az nagy dicséret, de hogyha ez a szép lélek egy szétrongyolt, összetört vagy fekélyes testben nyög, az nem az emberi élet s nem a szép individuálitás eszménye, s ha az emberiség igy alakulna, bizonyára tönkremenne. Viszont az is igaz, hogy a »szép test«, az »isteni test«, magában véve barbár gondolat; a »corpora plus quam humana«, dicséret volt ugyan a klasszikus irók ajkán, de a barbár gallok dicsérete; ezzel mi be nem érjük; nekünk »animae plus quam humanae« is kellenének azokba a testekbe. Nekünk isteni test s isteni lélek, nekünk isteni ember kellene!

Hogy az »isteni« lélek az állati testet s a vak ösztönt csak erővel és hatalommal kezelheti, az iránt kétség nincs; de én most szeretem hangsúlyozni, hogy a szép individuálitás lélekben és testben erőteljesen stilizált s egységes ember legyen! Ne vesse meg a testet, ne a természetet, ne az érzést, ne az ösztönt, ne az izmot, ne a vért, hanem iparkodjék szépségét a léleknek s a formának harmóniájában kialakitani; mert csak e harmóniától szép az emberi élet. A csillogó márványszobor szép, nemcsak a rajta kifejezett szép gondolat, hanem a szép kifejezés miatt is; a kép nemcsak az alak vagy a báj fölséges eszményiessége, hanem a vonalak s a szinek harmóniája miatt is lesz remekművé: épp úgy az individualitás a szép léleknek szerencsés megtestesülésében ragadja el a pálmát.

Azért bátran hirdetem, hogy mi tiszteljük a testi erőt,

mi tiszteljük a testet, melyet egészség, életkedv s aranyos temperamentum villanyoz. Mi tiszteljük azokat az élvezeteket, melyeket a sport, a testi ügyesség, az izmok ereje s az életöröm kiválthat hegyen-völgyön, erdőn-réten. Tudjuk, hogy mily jótékonyan hat be a testi, erőteljes élet a lélekre, s mint őrzi s teliti a lélek termékenységének forrásait; tudjuk azt is, hogy a lélek a testi élvezetet finomitja s érzéket ad a rétek, erdők, hegyek, szóval a természet örömei iránt!

Harmóniát az emberbe, egységet érzéki s szellemi világába, ez a mi kivánságunk. Ne két életet éljen, éljen egyet. Éljen itt a földön igaz, gazdag életet; éljen földi életet, mely az égbe nő! Ne mondjuk, hogy csak lelki életet éljen s a testit ignorálja; mondjuk inkább, hogy éljen úgy, hogy erőteljes és szép individualitássá fejlődjék.

»Heureux, qui les surprend, ces justes harmonies,
Ou vivent l'âme et la forme à la fois«

mondja a művészet, vagy mint a megtestesült Istenről mondja a szentirás:

»*Ékes alakú* vagy az emberek fiai fölött, *kedvesség van elöntve ajakidon* . . . . Kösd föl oldalodra kardodat, *oh hős! Dicsőségedet és ékességedet, igen, ékességedet* . . .! Föl-kent téged az Isten, a te Istened *vigasság olajával* társaid fölött. Mirrha és áloe és kázia van *ruházatodban*, az elefántcsont házakból királyok leányai gyönyörködtetnek tégedet... A királyné (jegyesed) jobbod felől áll ofiri aranyban, körülvétetve sokszinü ékességgel.« (Zsolt. 44, 3. 4. 8. 9. 10.)

»És mindnyájan bizonyságot tőnek mellette és csodálkozának a *kedves igéken,* melyek az *ő szájából származnak vala* és mondák: *Nemde ez József fia?*« (Luk. 4, 22.)

»És felelének: a názárethi Jézus felől, aki próféta *férfiú* volt, *hatalmas a cselekedetben és beszédben Isten s az egész nép előtt.*« (Luk. 24, 19.)

»Soha ember igy nem szólott, mint *ez az ember.*« (Ján. 7, 46.)

Az ilyen individuumok emberek, kik köztünk élnek, kik nem emanczipálták magukat az élet alól, kik nem vágták el a kötelet, mely őket a világhoz, a kulturához köti.

Hisz a világ hajóján evezünk, kulturáját élvezzük s az emberiség az a kör, az a milieu, melyben kifejlődünk. Mi volna belőlünk, ha a földtől el a végtelen űrbe hajittatnánk? S mi lesz belőlünk, ha igaz, teljes emberségünk létföltételeit elhanyagoljuk s azoktól magunkat emanczipálni akarjuk? A széptől, jótól, igaztól, nemestől függni mindig annyit tesz, mint igazán, gazdagon élni; ezek a függések boldogságok, s valóságos »uraságok«; a tőlük való nem függés pedig tagadás, szegénység és vadság.

Hol, merre jártok tehát emberek, hol, merre hajhásszátok az életet? Kérlek éljetek! »Lebe dich und dein Leben!« Ha kőből szobrot, festékből képet alkotni művészet: mennyivel nagyobb, fontosabb és ideálisabb művészet lesz, létből életet, életből szép életet, emberből egyéniséget formálni!

Ez gazdagság, ez boldogság, ez dicsőség!

Gazdagság, mert a világ a szép egyéniségben válik öntudattá; boldogság, mert az élet bamba tengődés vagy hervasztó kín, ha nincs benne harmónia és öröm; végre dicsőség is, mert a Teremtőt az az ember dicsőiti meg, ki az ő gondolatait átveszi s önmagán kialakitja. A szép egyéniség a teremtés koronája, benne kivirágzott az élet.

XIV.

Az arisztokrata-nemzetség.

Nemcsak lenni, hanem élni; ez a mi vezető gondolatunk. Ez a gondolat sürget élni, az életnek alakot adni, rajta az eszmét, a gondolatot, a szép formát kifejezni. Ha igazi egyéniségről van szó, az mindig sajátos alakot ad az életnek; azáltal lép föl, hogy a létből sajátos életet formál. Az egyéniség tehát az önmagát kialakitott, önmagát egységbe s harmóniába foglalt alak. Az egyéniség az önmagát teremtő mű és művész. S mivel műről s művészről van szó, nem lehetséges máskép, mint hogy a szépség jegyében mutassa be magát.

A min szemünk megnyugszik, az mindig a szépség

jegyében áll. A szemnek világossága a szépség. Ha nagy egyéniségekről van szó, melyek vonzanak s megnyugtatnak, azokon is a szépség, a harmónia az a bűvös hatalom, mely reánk hat. Az ily egyéniségek szép művek, művek, melyek lettek, s melyeknek művészük van. Amilyen mű a Madonna Sixtina, Correggio bájos Madonnája és Katalinja, Donatello Keresztelő szent Jánosa, Wagner Tannhäuserja, olyan mű a szép egyéniség. Amilyen új forma, új alak Rafael vagy Correggio vagy Boticelli Madonnája: olyan új forma s új alak a szép egyéniség. Lehet benne annyi teremtés, annyi poëzis, annyi mélység, mint egy remekműben; azonban lehetséges az is, hogy kevésbé világraszóló a gondolat nagy mérete, de azért mégis sajátságosan harmónikus és szép; olyan mint a kankalin vagy egy szép dal. Lehetséges, hogy az egyéniség nap az égen; lehetséges, hogy tűzoszlop a pusztában; de lehetséges az is, hogy csak szent János-bogárka, mely az erdő szélen, bűvös, illatos éjben lejt a sötét fenyűfák közt; s nem elragadóan szép-e ez is? Szent Pál, assisii szent Ferencz olyanok mint az egyéniség hősköltemények, melyekben kifejezést nyer a hősiesség ideálja; de kit ne bűvölne el szent Perpetua és szent Erzsébet, ezek a fölfutó, kúszórózsák, melyeket az Üdvözitő leszakitott, mikor legpompásabban nyiltak, s egyházának koszorújába font?! S hány van ilyen? Elragadtatással reng rajtuk gyönyörittas tekintetünk.

Szépek; s a szépség az ő állapotuk s az ő tettük. Schiller szava beigazul rajtuk: »Die Schönheit ist unser Zustand und unsere That.« Nagyobb tett nem lehetséges. Az élet a lét legtökéletesebb kiadása, s e legtökéletesebb létnek az egyéniség a legszebb formája.

Ehhez jó anyag kell; csillogó, jegeczes, fényes, erős s mégis hajlitható, s idomitható természet; természet, mely alakot szomjaz; természet, mely kihivja a teremtő kedvet. Erős, aczélos physis, amilyenről Paracelsus irja: »A természet nem alkotott gyengén; nem is úgy szokott az lenni nálunk, kik fenyűtobzok alatt nőttünk fel«, s gyúrható, alakitható psyché, mely mint a márvány, szinte szomjazik, mohón vágyik az alak után.

De mindenekelőtt *ideál, eszményi irányzat* kell, mely lelkesül, *küzd és harczol.*

Ideál, geniusz és gladius!

Az ideál Krisztus, az Istenfia, ki az életnek, még pedig az örök életnek jegye alá állit: »Vita, vita aeterna...« az ő jelszava. Mindenkiben az örök élet kezdődik ki; ezt az életet ki kell alakitani, mert ez a legnagyobb, ez az egyedüli kincs. Krisztusban ránk lehelt az örök élet s mi öntudatára ébredtünk annak, hogy mik vagyunk, mit érünk s hová vágyunk. Krisztusban jött le hozzánk s lépett felénk a morális nagyság; megérintett s mondá: kelj föl, ki a tehetetenség s az öntudatlanság ágyában nyomorogsz, kelj föl s járj, s kiáltsd: ego sum! Kiáltsd: Én több vagyok mint minden!

Ez a nagy igazság, hogy az ember több mint minden, léptette világba az igazi úr-embert, az ébresztette föl életre az egyéni méltóságot. Nézzétek, mily új nemzedék jelenik meg a földön: az Istennek gyermekei! Mi isteniek vagyunk — mondják ők —, nekünk isteni életünk van; nem csak lesz, de már van; a mi hivatásunk dicsőség és boldogság, boldog örökkévalóság.

Mily óriási értékek léptek ez öntudattal a világba? Nem csoda, hogy megakasztottak mindent, letörtek mindent s kezdtek egy új történelmet; ignoráltak világot, emberiséget, időt, mely addig volt s a názárethi Jézus születésének barlangjára ráirták a világtörténelemnek kezdetét, az *anno I.*

Ez az óriási érték s erőkészlet semmi egyéb mint az egyéniség, mely Isten képére teremtve, isteni erővel töltekezve, tökéletességre s boldogságra tör. Ember, de isteni; korlátolt, de aki mégis egy egész világot hordoz magában. Minden lélekben kifeszül egy új, mélységes égbolt, új firmamentum, végtelen perspektivákkal, s ez égbolt alá elfér a világ, elmerül benne a mindenség mint a kavics a tengerben. Minden individuum határozottan körvonalozott egység s mégis a »mennyország van benne.« Ezt az individuumot akarja Krisztus fölszabaditani az öntudatlanság békóiból; meg akarja váltani s buzditja, hogy szülessék újjá s lépjen be a lélek világába, az isteni életbe.

Ez az Úr Jézus biztositja az embert, hogy ő több mindennél. Biztositja, hogy az embert nem kötheti le semmiféle hatalom; biztositja, hogy minden a mienk, »akár élet akár halál, akár a jelen akár a jövendőség«; szívjuk tehát föl a világot, s alakitsuk ki magunkban igazsággá s szeretetté.

Nem veszitek észre, hogy milyen világot roppantó s világot épitő új gondolatok ezek? Öntudat, érték, méltóság! Mi ezzel szemben a Caesar, mi az imperium?!

De talán káprázat, talán képzelet ez az új tan?

Nem; e szuverén lelkeknek erő áll rendelkezésükre. Isten segiti őket! Segiti, mert az ő vére! »Semen Dei«, az Isten magva van bennük s a vér nem tagadja meg magát. Van benne tűz és energia s ezt az Úr szivárogtatja bele úgynevezett »kegyelmével« vagyis folytonos isteni behatásokkal. Csak egyre vigyázzon az »isteni nemzedék«, hogy el ne fajuljon benne »az Isten fiainak magasztos gondolata«, az Isten fiainak öntudata.

A »Filii Excelsi omnes«, a Fölségesnek fiai mind az Istenen függnek; erejüket belőle szivják s ez erővel önmagukat alakitják.

A »Filii Excelsi« jelszava természetesen az »excelsior.« Ez egy lelki világot jelez, melynek öntudata csupa erő, egészség, aczélosság, bátorság, lendület. Nem pesszimista, nem dekadens, nem Wertheri. Érzi, hogy győzi. A formaérzék s az alakitás vágya az ő temperamentuma. A szép, teljes individuumok milieuje. Mert az individuum önmagát alakitja; az alakitás az ő természete.

Egyre szebb, gazdagabb, tökéletesebb világot akar s akiben van hozzá erő és hivatás, azt tüzeli és készteti, hogy teremtse meg a jobbat. Ez uton létbe hivja a szellemi világok hierarchiáját s az élettökéletességnek beláthatlan fokozatait. Soha sem mondja, hogy elég, mindig tökéletesebbre vágyik: »legyetek tökéletesek mint a ti mennyei atyátok tökéletes.« Ti testvérek vagytok s e részben egyenlők, de lelketekben tipusok szunnyadnak, szebbnél szebb lefátyolozott arczok, rajta testvérek, ki tudja kialakitani a szebbet?

Ki tudja fölszítani a mélységesebb tüzet, ki a gyengédebb érzést?!

S ime a testvérekben fölforr az isteni vér s hajtja őket, hogy teremtsék meg a Krisztus hivebb hasonlatosságát. Azt mondták nekik, hogy egyenlők vagytok s ime az individualitás révén versenyre kelnek, olympiai versenyre *az istenülésért!*

Úgy gondoltuk, hogy az Isten fiainak egyenlősége valamiféle szellemtelen lapossággá s a versenyt kizáró demokráciává fejlik s ime arra ébredtünk, hogy a mennyország csupa arisztokráczia s az Isten fiainak jelszava: éljen a jobb, a legjobb!

A kereszténység buzdit a jobbra; az alsóbbal be nem éri. Nem vet meg senkit, nem tapossa a gyöngét, de lelkesülése a művészi szép lélek. Tiszta s tisztább, ragyogóbb s tündöklőbb lelkeket akar s nem szereli le a törekvést soha. Parancsokat ad mindenkinek kőtáblákon, de tanácsait a lelkekbe súgja s ég utána, hogy tanácsaiból valóság, élet . . . tehát magasabb szépség váljék. A nemtelent, a közönségest, a lemondót ki nem állhatja. Neki a lemondás a jobbról, a tisztábbról, a szebbről, mindig parasztlázadás. Neki a házasság szentség, a család szentély, de a közönséges szentség s a szerény szentélyek mellett el nem feledi a szűzesség hősiességét s a kiváló szentség dómjait. Miért legyen minden lélek közönséges, miért ne legyen köztük hősiesebb s kiválóbb? Miért épitsünk csakis az apró energiák stilusában, miért ne legyen köztük ihlet és szárnyalás?

Az individuális irányzat mindig arisztokratikus, mert művészete az önálló, az eredeti alakitás. Nem dolgozik sablónokkal, hanem eszmékkel s bár ragyogó példaképek veszik őt körül, föladata mégsem merő kópiázás; a ragyogó példaképek csak megtermékenyitik az öntudatot s az öntudat azután a benne rejlő energia és lelkesülés fokának megfelelőleg alkot és alakul.

Nézzetek végig a szentek s a szerencsésen kialakitott lelkek sorain, mit láttok? Látjátok a szellem arisztokráczióját, — látjátok a »Wille zur Macht« megtestesüléseit. Mint

ahogy a sudárpálma, mely leveleit a nap tűzébe mártja, mint ahogy az erőteljes tölgy, mely vastag törzsén élettől duzzadó lombkoszorút hordoz, kifejlett, erőteljes alakjai a természetnek, az öntudatlan »Wille zur Macht« megvalósulásai: úgy ezek az izzó, pálmaágas lelkek s azok az őserős, tölgykoszorús hősök a történés ritmusaira hallgatnak, az »ariston«, a »legjobb« az ő jeligéjük. Mélységes meggyőződés s tiszta önzetlenség alakitotta ki ezeket a tipusokat; a meggyőződés isteni hivatásukról s isteni erejükről. Arczuk szellemet, szemük szeretetet sugároz. Előkelő, finom, lelki lelkek, kik az emberfölöttit kifejezték testükben is, s kik a szellem szépségének fegyelmét átvitték hajlamaikra s szenvedélyeikre is, lelki emberek, kik az alak arányait külformájukon is megőrzik, nem elhizottak, nem hájasak Dante szavai szerint:

»quel capestro
Che solea far li suoi cinti più macri.«
(Inferno 27, 91.)

Ez a kötél, — mondja Dante, sz. Ferencz kordájára vonatkozva — az arány, a harmónia a fegyelem, köteléke sovány derekakat övezett! Minden ily alak kiemelkedett a világból mint a granit-csúcsok, s az emelő erő a mulandóságnak, a szerencsének, a jólétnek kicsinylése volt. Mindegyik az önmegtagadásnak óriási erőkészletét halmozta föl magában; győzelmekről, fáradhatlanságról, odaadásról beszélt.

Kiérezzük úgy-e ez alakulásban *a geniusz ihletét?!* Hogy is lehetne meg a legnagyobb művészet, az embernek, a szép individuumnak teremtése, geniusz s ihlet nélkül?! Akik a szép individuum műtermében dolgoznak, azok rajongnak az életért, szomjazzák az életet. Ez az igazi filozófia! Ez az aristokratikus nemzedék erőről s életről álmodik s mert ezt teszi, elkerüli a szkepszisnek s a terméketlen kritizálásnak zátonyait. Neki a szkepszis oly állapot, melynek a fiziologia nyelvén *ideggyöngeség* a neve; s a kritika oly foglalkozás, mely a camera obscurában képeket szemlél s azokat életre ébreszteni nem tudja. Ideggyöngeségben s tehetetlen kontemplálásban az élet s az erő tavasza nem szenved.

Végül, ahol az ideál s a geniusz alkot, ott harcz van, *ott a gladius szerepel.*

Az alakitás alakot visz át az alaktalanra s szépséget a formátlanra s ezt az alakot csak úgy lehet átvinni, ha az alaktalanságot letörjük. A művész az által viszi át az alakot a márványra, hogy leüti róla az alaktalanságot; a gondolatátvitel mindig lökés, fúrás, törés, gyalulás; a gondolat az anyag országába gladiuszszal kezében tör be s erőszakkal hódit.

Az egész kultura a kard s a harcz jegyében áll. Töri a természetet vésőivel, kalapácsaival, fúróival, ekevasaival, s ezáltal kivési s kitöri az anyagon a gondolatot. Mi a kultura más, mint hóditó hadjárata az emberi gondolatnak, mely nemcsak kontemplál, nemcsak lát, hanem megfogja s lenyügözi a természetet. A kultura házat épit, Pantheont és Akropolist, de hogy azt tehesse, széttöri a sziklát s kifejti a kőből a gondolatot; a kultura lefűrészeli az erdőt s hajót s bölcsőt gyalul deszkáiból; kitöri az érczköveket s zúzza s olvasztja; töri a kendert, fonja, szövi, fehériti; mindenütt tör, bont; a természet alaktalanságát töri le, hogy átvigye reá a gondolat alakjait, a szépséget!

Amit mondunk a fáról, kőről, érczről, rostról, azt kell mondanunk az ösztönös, vad, bozontos emberi természetről; a természet mindenütt természet; anyag, mely alakot vár az öntudatra, az alakitás hatalmi öntudatára ébredt embertől. A lélek is borzas, sötét; fényt és szépséget szomjaz; adjatok rá ruhát, mert meztelen; a lelket csak a szépség, a harmónia ruházhatja. A lélek alaktalan és dúlt; szenvedélyek járnak benne; árnyékot sőt éjt vet reá a lét titokzatosságának örvénye; két sark közé van ékelve, a szellem s az állat közé; a világ mosolyog reá s fölébreszti a föld gyermekének vonzalmait s a csillagok tükröződnek rajta s rezgő sugaruk egy más világnak követeléseit vetiti beléje.

Állitsátok bele a kétségek s a belátások, a kilendülések s hanyatlások e rengetegébe a művészt, hogy csináljon rendet, hogy harmóniát teremtsen a föld s az ég, a test s a lélek, az Isten s a világ, a modern érzés s a vallás

közé; de ha akarjátok, hogy az alaktalanságból alak, az emberből nagy, nemes individuum váljék, adjatok a művésznek, az ihletett léleknek kezébe kardot, vésőt, ekevasat; mert ő törni, vésni, simitani, egymásba illeszteni fog; ő harczolni fog a nemtelen, az alacsony, a kétértelmű, a bizonytalan, a kinos, a gyönge ellen.

Zwischen Amboss, ja, und Hammer
Wird Gefäss zur Zier der Kammer
Ausgewirkt, doch muss es glühen
Sonst ist eitel Künstlers Mühen
Käme das Gefäss, o Jammer!
Kalt und eisig untern Hammer,
Bräche es und zum Verderben
Wärfe man hinaus die Scherben!

énekli egy régi, középkori költő.

Tehát mi is törünk, taposunk, szakitunk, harczolunk, irtunk! A dudva, a paréj, a penész nem talál kegyelmet minálunk. Mi küzdelmes nemzedék vagyunk. Sokaknak ez nem tetszik, kik a hindú megnyugvásnak vagy az állattal való kibékülésnek apostolai. Sokan ránk fogják, hogy félreértettük a szép természetet s az élvezet világát küzdőtérré változtattuk. Sokan azzal vádolnak, hogy széthasitottuk az embert s megkeseritettük életét; a szép földről azt mondtuk, hogy »vallis lacrimarum« s az örömök nemtőjének derekára szőrövet kötöttünk.

Beszéljenek, amit akarnak; mi a kulturának vagyis a természet meghóditásának zászlóját lobogtatjuk; mi a természetre a gondolat szépségét s az érzés harmóniáját öntjük, s ha ez eljárás harcz és küzdelem, azt föl nem panaszoljuk, s nem kifogásoljuk. A mi uralmunk a gondolatnak, a harmónikus eszmének térfoglalása az alacsony természet fölött; a mi diadalunk a sötétnek s hitványnak átszellemülése fényben, szépségben, dicsőségben.

Most pedig ránk zúdithatja Nietzsche is gőgös megvetésének s gyűlöletének nyilait! Ránk foghatja, hogy rabszolgák s alacsonyak vagyunk! Rágalmazhat szolgalelküséggel s meghunyászkodással! Mi úgy érezzük magunkat mint az arénák keresztényei, kikre a Caesárok ráuszitották

a vadállatokat, s emlékszünk, hogy a görög leánynak, Agathának is azt mondta a catanai praetor: »Nem szégyenled magadat, hogy római nemes leány létedre a keresztények szokása szerint élsz?« Nietzsche, ön plagizál! Ön nem eredeti! Ezt a maga vádját már rég hangoztatták; elernyedt emberek mondogattak ily léhaságokat a világ legyőzőinek szemeibe. Ugy-e akkor mi is plagizálhatunk s ugyanazzal a dicsőséges leánynyal mondhatjuk: »a keresztények alázata és szolgasága sokkal előkelőbb a királyok hatalmánál és fölségénél!« Mert az az alázat a mi hódolatunk a végtelen szépséggel szemben, a mi szolgaságunk a függés az örök, ragyogó s valóságos ideáloktól.

Függjön igy a márvány Apolló vonásaitól; függjön igy a Madonna Sixtina vászna a szinek bájától, s végezetül hagyjátok szabadon kimondanom: függjön igy a lélek is az igazság s a szépség harmóniájától. Mig függ, addig remekmű; mihelyt elszakad, vége van, szétesik; por és rongy lesz belőle! (Vége köv.)

SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉNEK NYILVÁNULÁSAI HAZÁNKBAN.

Közli: KRASZNYÁNSZKY JÁNOS.

(Folytatás.)

Székesfejérvári püspökség.

Aba. Szűz Mária szobor felállittatott 1896-ban a hivek adakozásából. A Rózsafűzér-társulat alakulási éve 1897.[1]

Acsa. Hajdan állt a lovasberényi határ szomszédságában az u. n. tolvajút mellett a fájdalmas Szűznek szentelt kápolna. A kápolnától jó távol az út másik felén korcsma, mely szegény legények tanyájául szolgált. Volt a korcsmárosnak egy szelid lelkü leánykája, aki, midőn atyja hajlékában a vad martalóczok összeseregleltek, a fájdalmas Szűz kápolnájánál keresett menedéket. Azonban a martalóczok

[1] Ft. Szabó plébános úr levele 1901. V. 20.

A kultura *czél, de nem önczél.* Czél, melyre törekedni szabad és kell, de nem önczél, mert magasabb czéloknak van alárendelve, u. m. a földi és örök boldogságnak és Isten dicsőségének.

A kultura *jó, de nem abszolut jó.* Nem nap, hanem bolygó, mely a jóság fényét az egy örök Naptól, Istentől veszi. Azért jó, mert Istenhez tesz hasonlóbbá; azért jó, mert Isten világtervének megvalósitása; azért jó, mert Istenhez vezet.

KÉT VILÁGNÉZET.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

XV.

A mi Urunk Jézus Krisztus.

A mi eszményünk az Úr Jézus Krisztus.

Ki ő? Ő az Isten Fia; Isten és ember. Ő az emberben nyilvánvalóvá lett Isten. Isten, ki egy teremtett léleknek gondolataiban, érzéseiben, tapasztalataiban, szenvedéseiben számunkra élt ideális, isteni s mégis emberi életet.

De hogyan lehet az Isten emberré?

Az Isten szellem, aki áthat mindent. Sokféleképen nyilatkoztatta ki magát; a világ az ő gondolata, a geniusz az ő inspirációja; a próféták s a lelkes imádkozók érzéseiben s látomásaiban szól; azután külön mindegyikünkhöz szól, hozzánk nem kivülről, hanem belülről; hisz Ő bennünk van.

De mindezen a megnyilatkozáson túl megnyilatkozott Krisztusban. Lefoglalta a krisztusi lelket, a krisztusi szivet; magáévá tette azt, hogy valamint az én vérem s az én kezem az enyém, úgy legyen ez a krisztusi lélek s krisztusi szív az örök Igéé. A krisztusi lélek emberi, teremtett lélek; a krisztusi szív, a véges élet organuma; de mindez a »Ver-

bum«-é, aki föllépett a világ szinpadán mint Istenember, az élet s a dicsőség koszorújával. Önmagában kialakitotta a legszebb lelket; fölhangolta a legtökéletesebb műszert, a krisztusi szivet; kifejlesztette a legfölségesebb életet; ránk sugároztatta bűbáját s akiknek lelkén fölragyogtatta képét, azokat föltartóztathatlanul magához vonzotta.

A bolygókat a nap tömege vonzza; a lelkeket pedig Krisztus szépsége ragadja. E szépség az igazság s a jóság kelleme. A bolygók útja fényes vonal, melyet az éter tengerébe rajzolnak bele az égi testek; a lelkek útja a kultura, melyben a jobbat keresik. A jobbnak s a legjobbnak szeretetével vonzódnak Krisztushoz, mihelyt fölismerik.

Ha az Urat méltányolni akarjuk, tisztába kell jutnunk *az ő egyéniségének páratlan fölsége, az ő szellemének nagysága s a világra gyakorolt kihatásának titka iránt.*

Az *ő egyéniségének fölsége* abban keresendő, hogy az a krisztusi lélek s krisztusi sziv lant is, organum is, melyet Isten kezel, s melyet hangossá tesz az ő gondolata; de nemcsak az. Lant és organum a művész lelke is; a művész lelkét is ihleti az Isten; azt is áttüzesitheti s átjárhatja az, aki »szellem és élet«, s közölheti magát vele; de ezt a »szellemet és életet« nekünk való módon elénk élni, annak az emberi élet keretében szerencsés kifejezést adni, azt csak Krisztus tette. Ami nagyot s mélységest s fölségest kiválthat az Istenből az emberi élet; amit az isteni életből folyósitani lehet az emberi élet számára, azt Krisztusban szemlélhetjük. Nekünk Krisztus azért minden, mert az isteni benne talált emberi kiadást. Ő nekünk az istenség kompendiuma.

Mi mindig csak kompendiumot használhatunk; a végtelent föl nem foghatjuk, a mérhetetlent át nem karolhatjuk. Az Isten szellem és lélek, kiben a lét a legtisztább s legtökéletesebb élet; az idő s a tér kategoriáján kivül egyszerü és szép mint az egész létet egyszerre s nem egymásután átélő élet. Egyszerre átél minden igazságot s minden jót, egyszerre átél minden örömöt s minden élvezetet. Ki sejthetné azt, hogy mi a végtelen élet?! A mi örömeink csak

szappanbuborékok, a mi szenvedélyeink csak az éji szellő sóhajai a végtelen élettel szemben. A tudás s a lángész találmányai, a művészet s az irodalom aranykorszakai olyanok vele szemben mint a fölvetődő halak csillogása. Az a végtelen élet csupa szépség és öröm; szép mint a napsugárban izzó vidék, élvezetteljes mint a saját illatától megittasult őserdő; titokzatos mint a tenger élete. Gyönyörei frissek mint az oly májusi reggel, melynek nincs sem tikkasztó dele sem eltikkadt esteje. Kilendülései határtalanok; mélázva terül el a kontemplálónak szemei előtt mint az óczeán; kifogyhatlanul emelkednek mélységeiből világok s életének pulzusa ki nem fárad, csakúgy mint a tenger hullámzása. Ez a végtelen élet amellett, hogy határtalan, mégis oly bensőséges mint az örömök zárt kertje s az örök szeretetnek izzása; sötét árny, csalódás, bánat nem vonul el fölötte; szabadsága s lendülete diadalmas mint amely fellegtelen, fénytelt világok égboltjai alatt jár.

E végtelen életnek mint minden életnek vonatkozásai vannak önmagához, mert ismeri önmagát s szereti önmagát, szóval kiindul önmagából s visszatér önmagába. E visszaható vonatkozások alkotják a végtelen életnek önmagában való kettős kiáradását s három személyét. Egy az Isten, de önmagában hordja önmagának képét, az *Igét* s Igéjében mint tükörben elragadtatva saját végtelen szépségétől, a *Szeretetet,* az átélt gyönyör illatát árasztja ki magában. Egy az Isten, egy az esze, mondjuk feje, egy az akarata, mondjuk szive, egy az öntudata. Nem oly háromság az Isten, hogy három az öntudata; egy benne az öntudat, amint egy a végtelen ész tehát a tudat is; nem jelképezhetjük a Háromságot három fejjel mint három értelemmel, sem három szivvel mint három akarattal; egy, egy ez mind, de ez a végtelen egy a végtelen életnek önmagához való szükségszerü vonatkozásaiban van kialakitva. E vonatkozások alkotják a végtelennek önmagában való, osztatlan háromságát, a Szent-Háromságot.

Csak futólag akartam ezeket érinteni s a végtelen életről valamiféle gyönge s árnyszerü fogalmat nyujtani.

Nagy, nagy az Istenség, elragad s elnyom; de mondjátok, képesek vagyunk-e mi e végtelen nagyságból az embernek való ideált konstruálni? Soha.

Krisztus lelkét és szivét választotta ki az Isten, hogy kialakitsa benne öntudatos gondolattá mindazt, amit a végtelenből velünk közölni akart s hogy szivének érzelmeibe öltöztesse az örök tökéletességnek emberi imitációját. A krisztusi lelken fölragyogtatta az Ur önmagának leghűbb ismeretét s szivében kiidomitotta a leglelkibb életet, hogy az emberiségnek eszménye s lelkesülésének czélpontja legyen.

Ezt a krisztusi lelket úgy képzelem magamnak mint egy pacsirtát, mely a lomha, még párákban úszó földről beleszántja magát a derült, napsugaras, illatos égbe; magába veszi e csillogó kékségnek s ez illattengernek báját, s úgy repes örömtől, hogy ki nem fér a torkán a szivét elandalitó harmónia; szárnyal és énekel, neki mindakettő gyönyörűség. A szárnyalás kelti énekét, s az ének lelkesiti szárnyalását. Szárnyaival üt taktust gyönyörűségének. — Krisztus lelke is beleszántja magát a végtelenség kontemplációjába, s amit abból kinézhet emberi gondolattal s aminek alakot adhat emberi harmóniákkal, ami titkot s örömöt beleolthat emberi életbe, azt mind kiveszi, s azt evangéliumnak s krisztusi életnek hivják.

Az evangelium nem filozófia, nemcsak tan, hanem eleven erő, eleven s folytonos behatás a lelkekre, s azt kegyelemnek hivjuk. Hivhatjuk krisztusi életerőnek, természetfölötti fluidumnak, melyet Krisztus áraszt a lelkekbe, mint ahogy ő mondja: Nélkülem semmit sem tehettek. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Valamint a szőlővessző nem hoz gyümölcsöt, ha nem marad a tőkén, úgy ti sem hoztok, ha nem maradtok bennem. Ez a krisztusi életerő kiárad az egész erkölcsi világra s telitve van élettel, mint ahogy azok a termékeny ősvizek voltak, melyek fölött az Isten lelke lebegett. Azért a krisztusi szó vagy tan, nemcsak szó, hanem benyúlás a szivbe; nemcsak dialektika, hanem meleg psyché; lélek érintkezik ott lélekkel, lélek szivárog át lélekbe. Az Isten e benyúlása a lélekbe olyan, mint a him-

por a tavaszi virág bibéjén; új, egészen új elv! Spiritus et vita!

Igy lett nekünk Krisztus lelke az az organum, mely az Istennek gazdag, mérhetlen világába merült s e szép világnak látomásait s az Isten kegyelmét a legideálisabb isten-emberi életben alakitotta ki.

Ez a nagy valóság, az istenemberi életet élő Krisztus képezi az emberiség kincsét, eszményét s életforrását!

S ez a krisztusi, ez az isteni élet természetesen emberi is. Hiszen ép az az ő különös bája, hogy ember. »Filius hominis«, az »ember fia«, ez az ő különös czime, melyet lefoglal a maga számára s melyet nyomatékozva kiemel lépten-nyomon. Ő dicsekedett azzal az új ideállal, melynél fogva ő az igazi ember. E névből és czimből sugárzik felénk szeretete, jóindulata; a kedves és szép emberség kiömlik szavaira, fölfogására s egész valójára, melyet kiérzett az apostol, midőn Titusnak irja: megjelent Üdvözitő Istenünk *kegyessége* és *embersége* (Tit. 3, 4.), — melyet hasonlóképen kiérez mindenki s el nem felejt soha senki, aki szivébe vette az »ember fiának« szavait: »jőjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok s én megenyhitlek titeket.«

Krisztus élete az egész vonalon emberséges. Ő szelid és alázatos, imádkozik és dolgozik; nem erőszakos, nem sötét. Krisztus élete nekünk olyan mint a hegyi rét tavaszkor, mint a mezei virágoktól himes mező; egyszerüség és szépség néz föl róla a tiszta derült égre. Sehol túlzás, sehol keserüség. Evangeliumát boldogságok sorozatában adta elénk s e boldogságok is csupa keserüségekből lettek. Könyekből s üldözésből, szomjból és szenvedésből, harczból és lemondásból, s önmegtagadásból varázsolja elénk boldogságait. Bizalmat lehel s bizalmat ébreszt; beszél hathatósan, de különben előbb tesz, és cselekszik. »Kezdett cselekedni és tanitani.« A tan nála csak az élet lehelete.

Ezt az isteni s emberi valóságot foglalta ő szóba, mikor mondotta: én vagyok az élet. Ez a legigazabb szó; minden egyéb kevesebbet mond. Az igazság, az út, a jóság,

az is kevesebb; egyesegyedül ez a teljes valóság: én vagyok az élet. Nem tan az életről, hanem élet. Ő az életről nemcsak beszélt, ő azt nekünk megmutatta; ő az életet elénk élte. Ő az életnek látható formát adott. Azt senki más nem tette; senkinek sem sikerült, azért van csak egy Krisztus a világon. S azért rajzolt Krisztus oly vonalat az emberiség életébe, amely vonalból a lelkek s a hadak útja lett. Hasonlóképen azért is lesz Krisztusnak mindig hivő serege; az élet életet szül, s csakis az élet szül s az ily élet kipusztithatlan; az örökké nemz!

Igy áll Krisztus az emberiség élén mint elsőszülöttje az Istennek, mint legideálisabb remekműve az Úrnak. Ez az a szent Grál, melyben az örök élet titka és ereje rejlik; »das Gefäss, in welchem Glaube und Wissen, Hoffnung und Ringen zur Einheit gebraut wurde.« »Lelki edény«, »tiszteletes edény«, »választott edény«, melyet az örök művész, az Isten, kialakitott s mint a »szép élet« formáját állitotta bele a világba. Maga a végtelen Isten semmiért sem lelkesült úgy mint Krisztusért, mert szinek, hangok, vonalak, testek harmóniájánál jobban kedveli az »élet« műremekét.

Ez az ideális, Isten-ember volt az a nagy világtörténeti tény, melyen eligazodott az emberiség fölfogása. Ő maga, az Isten-ember, lett az emberiségnek programmja; nem a tan, melyet tanitott, hanem *őmaga*, az egyén s azután *az élet*, melyet élt, lett a világmegujulásnak szakramentuma.

A tan úgyis róla, a valóságos isten-emberről s az isteni életről szólt; de a tan az már csak reflexe a ténynek. Benne, az Isten-emberben ki volt fejezve, hogy az anyag nem rosz, — hogy a világ nem ördögi mű, — hogy az érzékiség nem bűn, — hogy az élet nem lángoló kín, — hogy az akarat nem az Isten ellentétje, s következőleg, hogy az emberi lét nem lényeg szerint rosz, nem bűn, sem nem átok.

Mindez nem tan, hanem tény volt; ragyogó tény, mely Krisztusban világitott felénk!

Benne, az Isten-emberben, volt kifejezve, hogy az ember értéke nem a fajnak tiszta vagy kevert vérétől függ, — hogy a gyöngéből erős lehet, — hogy a »rassz« nem

képez kategoriát az Isten országában, — hogy a pária s a tsandala s a bramin közt nincs különbség az örök életre nézve, — hogy mindnyájan nemesekké lesznek, kik az Istengyermek öntudatára ébrednek.

Ez nem tan, ez tény volt, mely Krisztus életében, a bethlehemi istálló aljazott szalmáján született ács-fiúnak életében talált kifejezést.

Az ázsiai szellem e fényes jelenségre vetette árnyékait. Az ázsiai szellem ugyanis impregnálva volt a bűnnek, a romlásnak, a győzelmes rosznak gondolataival; ezek bomlasztó savként járták át világnézetét s erkölcsi világát a lemondásnak s az apathiának árnyékába állitották. Az ázsiai ember kontemplált és szenvedett; nézte a világnak s a létnek mélységeit és soha sem hozott ki e mélységekből egyetlen izzó, tüzes gondolatot, mely őt a türhetlen létnek megváltoztatására inditotta volna. Az ázsiai ember sötétben ült s gyertyát nem gyujtott, vagy ha gyujtott, azt is azzal a lemondó öntudattal tette, hogy attól világosság úgy sem lesz! Azért lelkülete csupa depressziót tüntet föl; nem volt aktiv, hanem passziv; kedélye nem volt himes rét, hanem békanyálas, hideg viz!

Abba az ázsiai világba s ne ebbe az európaiba, mely már az ő szellemének leánya, állitsátok bele Krisztusnak ragyogó alakját s megértitek, hogy az Evangelium nem tan, hanem tény, s hogy az egész, nagy világesemény semmi egyéb, mint Krisztusnak ragyogó egyénisége. Onnan érthető az is, hogy a kereszténység elleni reakciók, az első hét századnak herezisei, átlag mind az ázsiai sötét, szenvedő világnézetnek reakcziói voltak a ragyogó Krisztus ellen. Nem értették meg, hogy hogyan lehet az Isten ember, mikor az ember alávaló, — hogyan lehet lelke, érzékisége, akarata, mikor ez a lélek, érzékiség és akarat harczol az isteni, a fölséges ellen. Mindezek a herezisek az ázsiai világnézetnek nehézségei az új világossággal szemben! S hogyan győzte le az egyház az ázsiai passziv, renyhe, lemondó szellemet? Nem okoskodott, nem filozófált, hanem Krisztusra nézett, róla olvasta le, hogy az élet és az ember micsoda, s

hogy mily uton kell járnunk, hogy boldoguljunk. — Azért mondják, s helyesen mondják, hogy a kereszténység nem tan, hanem tény, s ez a tény a Krisztus! Tant adott Plato, adott Zeno, adott Demokritosz is; de az csak tan volt, itt meg a tény van!

S valamint a legszebb valóságot Krisztus nem szóban, hanem életben fejezte ki, úgy az ellentétes világnézet s a kereszténységet védő egyház is minden nehézséget s minden czáfolatot rá, nem elvont filozófiai, hanem konkrét formában, az emberi életre való vonatkozásban fejeztek ki. A gondolat problémái akkor is azok voltak, melyek most; de akkor a problémákat s azok megoldásait theologiai kifejezésre hozták. Pesszimizmus és optimizmus, realizmus és idealizmus, dualizmus és monizmus, hit és szkepszis mind, mind Krisztust nézték s reá vonatkozólag, róla vevén a formát, beszéltek. Azt mondták pl. nem lehet Krisztusnak teste, nem lehet érzékisége, hiszen a lét lángoló kín (Buddha), az anyag sötét és rosz (Montanus), az érzékiség alávaló (Arius); tehát Krisztus nem ember! Az ember jó lehet, de hogy isteni legyen, hogy a személy egységébe forrjon vele egygyé, az nem lehet; messze van az Istentől az ember (Nestorius), s bűnnel van átitatva lelke s akarata az alávalóság ösztöneinek uralma alatt nyög; lázadó rabszolga az ember, kit szerencsétlen szabadossága tüzel; nem lehet Krisztusnak emberi akarata (Monotheleták)!

Ez ázsiai gondolatok nem voltak a bizanczi szellemnek szőrszálhasogatásai. Aki igy gondolkozik, az nem érti a világnézetek szivós harczát s jelentkezéseiknek metamorfozisait. A mi derék Madáchunk is hogy veti el a sulykot, mikor egy jottáért (homoiousios) eretnekeket égettet! Nem főbenjáró itt a jotta, sem a theologiai forma; itt a sötét, elernyedt, ázsiai világnézet köde küzd a dicsőséges Krisztus ellen, aki lelket, testet, érzékiséget, édes anyát, anyatejet, könyet, vért, szenvedést, istállót, ácsműhelyt az örök élet apotheozisának fényébe állitott bele.

S ismétlem, ezt nem tannal, hanem ténynyel tette. »Én vagyok az isteni ember! Jőjjetek utánam!« ez az evangelium.

Ezekben jellemeztem Krisztus egyéniségének páratlan fölségét.

Térjünk át most a második vonásra, az ő *szellemének nagyságára,* értem ezalatt az ő *kihatásának titkát.*

A kérdés az, hogy mi az, ami által hóditott Krisztus. Mert hiszen látjuk, hogy hóditott. Látjuk, hogy Európa kultúráját a kereszténység teremtette meg. Látjuk, hogy sokféle kultúra volt s van ma is a világon s hogy a régi kultúrák, a kaldeusok, babyloniak, egyptomiak, görögök s rómaiak kultúrájánál gazdagabb, hatalmasabb, életerősebb a keresztény kultura. Tehát mi az, amivel a kereszténység képes volt előbbre vinni az emberiség kulturáját.

E kérdésnél sokféle véleménynyel találkozunk s legujabban Pollák Illés szellemdús művében irja, hogy »Krisztusnak legragyogóbb gondolata és egyetlen világra szóló tette . . . . ami felforgatta a világot s forrongásba hozta a népeket és új útra terelte a fajt, a fénylő hadak útjának egyik legfénylőbb szakaszára az, hogy: »Krisztus a gyengének hirdette az élethez való jogait.« (Erősek és Gyengék. 251.)

Mindenesetre hirdette; de ez nem a krisztusi főtétel; ez már csak az egyik levonás belőle. A krisztusi tétel általános s nem csak a gyengére vonatkozik s azt igy formulázhatjuk, hogy Krisztus kialakitotta önmagában a legszebbet s legértékesebbet: az embernek istengyermeki öntudatát. Azt, hogy ő több mindennél, s hogy neki jár az örök élet. S amint ezt önmagában kialakitotta, úgy elevenitő befolyásaival bennünk is fölébresztette: Istenek vagytok — mondotta a sz. Jánosi evangeliumban s mindannyian a Magasságbelinek fiai!

Az egyéni öntudat, az egyéni méltóság, a lélek értéke léptek föl a világ szinpadán, ezek lettek az értékek, melyeket ő természetesen nem a vagyonból, nem az osztálykülönbségekből, nem hatalomból vagy tudásból, hanem a lélek halhatatlanságából s az Isten szeretetéből meritett s melyekre ráütötte saját páratlan fölségének hitelesitő bélyegét. Ez a ti értéketek, hogy Isten gyermekei vagytok s én szabaditottalak ki a lélek szabadságára!

Az individualitásnak ez isteni nemességlevelével lett proklamálva az új világ, az új kultúra. Ez nyitotta meg a haladásnak útját. Szegény és gazdag, római és skytha, patricius és rabszolga egyaránt megindultak keresni az »életet« s kialakitani magukban a tökéletes embert.

Azáltal, hogy az individuum s a lélek lett központja a világnak s gyöngye az ugarnak s talentuma a szegénynek s gazdagnak egyaránt, azáltal nyilt meg a versenyfutás: »omnes currunt« a tökéletességért. »Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.« Jézus buzdit a tökéletességre, az igaz életre. Finomabb, mélyebb s lelkibb életet sürget. Hősies odaadásra nevel. Ez az irányzat az individuum sokoldalu kifejlődésének csiráját hordja magában, s képesit rá, hogy önmagát minél gazdagabban s teljesebben kifejleszsze.

Az evangelium nem vezet szükségképen sötét s egyoldalu aszketizmusba, mely a világot gyülöli s azt szinte a demiurgosznak s nem az Istennek hajlandó tulajdonitani. Nem, hiszen beállit a világba, mely az Isten műve, s melyet Isten gondoz, aki a mező virágait öltözteti s a madarak gondatlan világát táplálja. Világ és emberiség lehet egy darabig a psychologiának tekervényes útjain az ignorálásnak s a megvetésnek tárgya, de ha az individuum jól van beállitva a világba s ha azt a törvényt szabják rá, hogy élj, fejlődjél, lehetetlenség, hogy értelmének látóhatárai ki ne táguljanak, hogy uri ösztönei a természeten ne diadalmaskodjanak és sokoldalu gazdag életet ne teremtsenek. Az első embernek azt mondta az Isten: Dominamini . . . Krisztus pedig kardot köt a törekvő embernek, a föllelkesitett individuumnak ágyéka köré; kardot, hogy küzdjön minden hatalom ellen, mely szolgaságba akarja őt dönteni, s hogy e küzdelemben győzzön s a szó teljes értelmében úr legyen!

Én a keresztény kulturának titkát az *isteni életről való öntudatba* fektetem. Ez az a győzelmes s föltartóztathatlan hatalom! Éljetek isteni életet . . . . ez a legnagyobb tény! Ne kételkedjetek, hogy baj, éhség, halál legyőz titeket; emelkedjetek öntudatotokkal a kétség fölé. A benső-

séget semmiért se adjátok oda, se kabátért, se pénzért, se kipörledő jogigényért; hagyjatok ott kabátot, pénzt, jogot; legyetek készek ezt mind odaadni a bensőséges, mélységes életért.

Érezzétek át, hogy az Isten van veletek, hogy az gondvisel s az örök életbe átvisz titeket; igy legyőztök majd mindent. Ez öntudatban lép föl a világ szinterén az »Isten fia«, beékelve ugyan a világnak fizikai s az emberéletnek gazdasági szükségletei közé, de homlokán a világ fölé való emelkedésnek epikai vonásával. Az erkölcsi föladatok nagysága, az iránynak komolysága, az odaadásnak elszántsága adja hozzá a pátoszt. Ez alakok kettős életet élnek: az egyikét a fizikai rend sürü ködében s a másikat az ethikai hivatás éteri átlátszóságában. Látnak szemmel, de intuiczióik vannak a hitben; köztünk élnek, de exstasisokba esnek. Szóval az örök élet nekik valóság, oly kézzel fogható valóság, hogy azért élni kell, másért nem lehet. Ez öntudatnak a halál nem nehézség.

Fényes porta az neki s az Isten hatalmának érvényesülése! Ezelőtt meg kell hódolnunk a természet gyöngeségében, de le is kell azt győznünk készségünkkel. Mi legyőzzük a halált, mert bármikor készek vagyunk azt elviselni; bármikor, mihelyt az Isten int. A mi életünk ugyanis az örök élet jegye alatt áll; mi azt az örök életet keressük magunkban kialakitani s azt az erény, az Istenszeretet s az Istennel való szoros egyesülés által érjük el. Az életre a halál is ráönti az ideális szépséget, azáltal, hogy általa az életet Istenben folytatjuk; a halál keserü s a természetnek gyönge pillanata, de léptessük föl benne is az Isten gyermekének öntudatát; hadd ragyogjon föl rajta az isteni tetszés. Akarj Uram, hogy megtegyem akaratodat, teremtményt s lelket megdicsőitő akaratodat; akarj Uram, hogy tetszhessem neked. Az Istennek lelkesülő akarata teremtett; a Teremtőnek szeretetig hevült akarata formált engem; a Gondviselő Istennek áldozataimban megdicsőitett akarata dicsőit meg engem: tehát akarj Uram, hogy tetszhessem neked!

Az ilyen evangelium természetesen tiszteli — bátran irom ki a szót — valóságban megtiszteli az embert. S mert tiszteli, azért nem töri össze, nem köti gúzsba szabadságát, sőt ép e szabadságot annyira becsüli, hogy tisztelettel áll meg előtte.

Jézus a szabadság öntudatára nevelt minket s csakis szabad elhatározást becsül; szeretetet akar s nem rabszolgakényszert! S ettől még akkor sem ijedt vissza, mikor látta, hogy lesznek, kik ezért az evangeliumot tulzónak, idealisztikusnak tartják majd; se baj; inkább káromkodjanak a hideg lelkű emberek, semhogy Krisztus kicsinyesen gondolkozzék az emberről. Mondogassák inkább a világ pesszimista bölcsei, hogy az evangelium túlságos jóknak s nemeseknek gondolta az embereket; vessék szemére a fölséges irányzatnak, hogy téved, mikor az embereknek szabadságot kinál, mert hiszen azok nem akarnak szabadságot, hanem szolgaságot; mindegy; Krisztus mégis a szabadság mellett foglalt állást.

»Szabadok legyetek, azzal a szabadsággal, melyre az Isten Fia váltott meg titeket.«

»Az igazság megszabadit titeket.«

S az Isten Fia nem veszi meg szabadságtokat semmivel. Ugy-e tudjátok, hogy az ördög megkisértette őt a pusztában, mondván: »Változtasd át e köveket kenyérré«; mintha azt akarta volna mondani: »adj kenyeret a tömegnek s meghódol neked. Mert annak kenyér kell s nem szabaditó ige. Aki kenyeret ad neki, annak szolgál.« S Jézus visszautasitotta a világmeghóditásnak e módját; ő az engedelmességet nem akarta kenyéren megvenni. Hódoljon az ember nekem szabadon, az ige s nem kenyér miatt; én tisztelem szabadságát; kenyéren lelket nem veszek!

S ismét megkisértette őt a gonosz szellem s fölvitte a templom tetejére: »Szállj le innen s hódol majd a bámészkodó tömeg«; de Krisztus nem szállt le; a keresztről sem szállt le; pedig egy csapásra meghódithatta volna az emberiséget; de ez a csapás a csodatevőnek csapása lett volna, melyet a szabadságra mért volna Krisztus! Ő nem akarja az embert csodákkal meghóditani; a csoda csak jelzi lényé-

nek fölségét, akinek ez a fölség nem imponál, annak nyakába ő békót nem rak. Pedig szent igaz, a tömeg nem akar gondolkozni, nem akarja a fölségest szemlélni s önelhatározásából követni; inkább hipnotizáltatni kiván, de Jézus e kívánságának nem felel meg. Ő szabad szeretetet s nem kábult rajongást keres!

S végül az ördög fölajánlotta az Urnak a világuralmat, fölajánlotta neki a Caesar hatalmát, a császár kardját s vele az imperiumot. Imperium! Mit kiván a tömeg mást?! Hatalmat, uralmat, Caesari vasas lábat a nyakára! Caesárt kiván, kiért újjongjon! Urat kiván, kinek hódoljon! Nyáj akar lenni pásztor alatt; birka-nyáj, »Heerden-Mensch«! S Jézus ezt sem akarta. Szabad embereket, szerető lelkeket keresett, kiket el ne kábitson a világ pompája, kiket meg ne részegitsen a hatalom igézete s öntelt lélegzése. Az Isten országában csupa szabad, öntudatos ember legyen; a testvéri szeretetnek összeforrasztó erejétől s ne az imperiális gőgnek benyomásaitól képezzenek egy testet, alakitsák meg a szentek községét.

Az Ur Jézus legyőzte a hatalmas lelkek kisértését a gyöngébbek elnyomására s ez által a gyöngéket erősekké tette. Kezébe fogta ugyan a világhóditás zászlaját, de e zászlóra vezérelvül e szót irta: pro libertate. Nem egy népnek, hanem az embernek, a nemzeteket alkotó egyéniségnek szabadságát akarta kivívni!

Mily kellem és báj, mily erő és fölség s a léleknek mily szinpompája van elöntve ez isteni fölfogáson!

Gondolhatjuk továbbá, hogy aki az embert igy megbecsülte s aki őt mindig a szó teljes értelmében nemes, egész embernek akarta, hogy az nem szakitotta el őt szülőtől, kedvestől, háztól, hazától sem.

Az ő lendületes, derült, életszeretettől átjárt szelleme szocziális. Ő nem gyülöl, hanem szeret. Ő nem lakik pusztában, hanem Názárethben; köztünk él; természete, szive, lelke, olyan mint a mienk. Nem sötét, nem rideg. Nem pesszimista, hiszen az Isten országát hordozza magában. Nem sztoikus. Szereti a különb lelkeket s tanácsolja a lelkibb, az előkelő életet; de

elparaboláz a kicsinyekkel s nem veti meg őket. Ő a finomabb, gazdagabb életnek arisztokratája; a közönségessel, az alacsonynyal be nem éri; ő sas, mely kifeszíti szárnyait s a magasságba repül; de e kedvtelései nem vetnek meg, nem nyomnak el senkit. Ő szereti a magányt; a csendes éj s a csendes hegycsúcs az ő lelkének gyönyörűsége; ő imádkozik éjjeleken át, de a végtelen örvényeiből ő sohasem merit sötétséget, hanem mindig fényt s világosságot. Az ő theologiája az Isten látásából táplálkozik s azt leszürte számunkra olajjá. Olajat öntött sebeinkbe s olajat virrasztó s kutató lelkünknek mécsébe. E mécsnél gyujtjuk meg hitünket s megnyugszunk benne, hogy az Isten szeret minket, minket mindnyájunkat, nemcsak az erőst, a geniusz kegyeltjeit, a hatalom birlalóit; nem, nem; mindnyájunkat szeret.

Hát láttatok — kérlek — valamikor szebbet? Túloz-e a zsoltár mikor hirdeti: Speciosus forma prae filiis hominum? Speciosus . . . igazán szép! Épp azért ki fog az ellen küzdeni? Ki fogja mondani, hogy ne kössük le a világot hozzá, hanem keressünk uj ideált? Minek keressünk? Nekem ideálom az isteni emberség; ideálom a szép, a legszebb ember; mit keressek jobbat? Nem volna-e hiábavaló szebb Apollót s szebb Hérát keresni, mint amilyenek a Vatikánban állnak? Hát mi legyen szebb mint a teljes harmónia.

Minden emberi lett benne, amit Isten nekünk általa s benne adni akart. Az erő emberi, s a részvét is emberi, s egy sem töri le a másikát. »Érzelmes szeretetre«, »affectuosus amor«-ra tanit minket; édes részvétre oktat, mert az ember önző s durva lett s a sziveknek lágyulniok kellett, de nem az erőtlenségbe, hanem az erős érzésbe. Az isteni édes lett nekünk általa, tej-édes lett, mióta az Isten édes anyától született. A nagyság elvesztette ridegségét s fölöltözködött a fölségesnek szépségébe. Az erőszak megolvadt mint a jég s a jóindulatnak mosolya fakadt ki a jeges ajkakon. Az életnek összes vonatkozásai, gyöngeségei s szenvedései is nemességi levelet nyertek; az örök élet babérja úgy fa-

kadt a keresztény szenvedőnek nyomaiban, mint Buddha nyomában a virág.

Igy lett az élet hatalom . . . a mi Urunk Jézus Krisztus által. Igy került korona a számkivetett szenvedőnek »ex lapide pretioso.«

Én érzem, hogy Krisztus egyénisége győz; »il s'im pose«; ki tehet róla? Az örök életnek impulzusaiból s az isteni erőnek öntudatából kialakult emberé a győzelem. Legyen is!

Ez a győzelmes egyéniség alkotja meg magának a stilszerű keretet is.

A Krisztus-arcznak kerete a világtörténelem. Ő beleállt a világba s központ lett s izzó nap lett. Ő lefogta a bolygókat s holdakat s azok örömmel keringenek körülötte. Nem erőszakkal, nem csellel s fortélylyal tette ezt; nem véres karddal mint Mohamed, hanem az erény bűbájos hatalmával s isteni behatásainak ellenállhatatlan hatalmával. Nézzétek a tigris-Caesárok, Daniel látomásának szörnyei, a szellemi hatalmak, mindmegannyi medaillonok állnak bele e keretbe diszül s a népek hódolatának geniuszai véres tölgyfakoszorúval, a győzelmes harczok füzérével koszorúzzák a képet. Ő lett intézője, ő nevelője az emberiségnek!

Még kell valamit érintenem!

A modern korban azzal hitegetik magukat, hogy mindent meg fognak érteni s azt gondolják, hogy méterekben s kilogrammokban lehet a valóságot kifejezni. Nem csoda tehát, hogy elfelejtik a régi filozófiának tételét, hogy a dolgok lényegét nem értjük. A dolgok, az állagok, azok merő tények, melyek azt harsogtatják felénk: »Vagyunk; hódoljatok! Ha szétszedtek, azzal sem tudtok többet: tehát?« De az már az együgyüséggel határos, ha valaki a teremtő gondolatot, ha a tőből kinőtt virágot vagy a lélek inspirációjából született remeket részeiből akarja megérteni; ha az eredeti egészre részt részre rakosgatva akar rábukkanni. Az ilyeneknek fogalmuk nincs, hogy az egész nem lett részekből, hanem hogy az egész mindig egész volt; a növény mindig egész volt, az állat mindig egész volt; a nagy

ember is mindig egész volt; az nem tevődött össze kis emberekből.

Krisztust is sokan ki akarják magyarázni, vagyis össze akarják részekből rakosgatni. Nem fogadják el, hogy Krisztus a legnagyobb isteni tény, ők foltoznak rajta.

Pedig Krisztus nincs összerakva Sokratesből, Plátóból, Mózesből; még Rafael sincs összerakva Pinturicchióból s Giottóból; a geniusz szárnyait nem lehet összecsinálni tépett tollakból; a szárnya is egy, a lendülete is egy, őmaga is egy s osztatlan.

Ne kutassátok, hogy mit mondtak már előtte próféták és szentek, filózofok s vértanúk; ne böngészszetek Plátóban s Mózesben, hogy mily tiszta szellemnek tartották s hogy atyának gondolták az Istent ők is, s hogy a felebaráti, sőt az ellenség-szeretetet hirdették ők is; mert féltlek titeket, hogy e tanokra akadva, azt gondoljátok majd: no hisz ezt már Sokrates is, Mózes is tudta; mi ujat hozott tehát Krisztus? Megmondom. Sem az Isten szellemisége, sem az Isten atyai volta, sem a felebaráti szeretet mint elvont gondolat, mint csillogó szó, mint általános tan, nem a Krisztus vivmánya; Sokrates is mondott ilyesmit s a prófétáknál is majd lelki, majd földizü kiadásban ugyanazt olvashatjuk, hanem ahogy azt az Úr Jézus kimondta azzal a határozottsággal, ahogy azt ő velünk átéreztette azzal a különös, egyetlen öntudatossággal, ahogy ő azt átélte, ő az Isten Igéje, — ahogy azt önmagában kialakitotta s kifejezte, úgy az másutt nincs. Nem azon van a súly, hogy mondta, — hanem hogy úgy mondta, hogy a szó benne élet volt, — hogy úgy mondta, hogy megtestesitette, életben kifejezte s mindenkinek szemei elé állitotta: ez volt az a páratlan krisztusi. Mondani és dadogni, buzdulni és nyögni, nagy gondolatok terhét hordozni, azt mások is tudják; de beszélni s a szót meleg valóságban átélni: hoc opus, hic labor est. Krisztus nem született a görög gondolatnak a zsidó könyörülettel való párosodásából. Ő eleven élet, ő Istenember; nem rendszer, nem tan.

Értsük meg már egymást.

A görög istenek alakjainak megteremtése képezi első nagy művét az európai szellemnek. Homer költészete adta nekik azt a ragyogó, aczélkeménységü, fölséges alakot. Poëzisében kialakultak mint a szépség eszményei s a görög művészet gyönyörrel dolgozott rajtuk. Avatott kezek vésték márványba, amit a kiválasztott geniuszok nem összerakosgatva, nem összefoltozva, hanem készen, teljes eredetiséggel téptek önlelkükből s igy alakult ki az Olymp derüs élete, Praxiteles gyönyörűséggel telt élete, Skopas nemesen szenvedélyes élete.

De egy nagy hibája volt ez alkotásnak. Ez az élet, ez az eszményi élet meleg életté sohasem lett; nem testesült meg soha. Az alak megvolt, de szem nem látta a földön járni, fül nem hallotta beszélni. Az ő világuk a művészet világa. Gyujtanak képzeletet; ingerelnek művészi alkotásra; de mivel maguk sem meleg, eleven valóságok, azért nincs nemzetségük: Isten fiai nem születnek tőlük. Ugyanezt kell mondanunk a görög filozófiáról.

Ideált mint elvont eszmét teremtett Plátó is; ő beszél róla; de nem éli át! Az ideál eszme maradt s nem testesült meg köztünk. Ép ez a nagy különbség a filozófia s Krisztus közt. A filozófia is ige, de róla nincs megirva, amit az Úr Jézusról irt sz. János: »és az Ige testté lőn!« A meleg, valóságos ideál, az hat, az vonz. Ő vonzott . . . »Ecce mundus totus post eum abiit.« (Ján. 12, 19.) Aki nem élet, az nem vonz. Akinek nincs megadva, az meg nem szerezheti:

»Wenn ihr's nicht fühlt,
Ihr werdet's nicht erjagen.«
(Faust.)

Épp oly kevéssé osztjuk Pollák Illés nézetét, hogy mi egyéb »a kereszténység, mint a palaestinicus zsidóságnak explodálása és tartalmának nyugat felé való kiáradása . . . Elkövetkezett egy kor, midőn nyilvánvalóvá lett hogy a haladás megakad; tudomány, filozófia s kutatás az iszapban elmerül s a nagy menetelés katasztrófa előtt áll; hisz' inter arma silent musae. Ekkor történt, hogy a zsidóság explósiója Rómát ujra megtermékenyitette.« (I. m. 249. és 250. l.)

Ez a megtermékenyités Krisztusban történt. De hát Krisztus maga micsoda? Jellemeztük-e, ha mondjuk, hogy amit a próféták tanitottak, azt ő még lelkibb értelemben adta elénk? Jellemeztük-e, ha tézisekbe foglaltuk tartalmát? Az ő tartalma a tartalomnak megelevenitése, a tartalomnak emberben való megtestesülése, s az embernek átistenülése. Az ő tartalma a szép, az isteni életnek páratlan igézete.

Mondjuk ki ujra: az ő tartalma az eleven élet. A való élet, az eleven Krisztus, ez a krisztusi jelenségnek a veleje s kihatásának titka!

Ez az eleven, valóságos Krisztus a mi viziónk, s a mi vigaszunk! Ez a ragyogó, s nem vakitó, ez a bájos s nem izgató arcz a mi örömünk. Megnyugszik rajta lelkünk. Semmin sem nyugszik meg végleg, csakis rajta. Nem a jegyesnek, nem az anyának, nem a jó barátnak arczán, mert mindez arczon ott sötétlik a mulandóságnak árnya, a hervadásnak halványsága, a romlásnak barázdája, melyet az idő, mint a halál napszámosa ás beléjük.

Ez arczon szemléljük az isteni emberséget! Emberinek kell lennie ez arcznak, mert különben idegen volna nekünk; de ez emberi arczon van az isteni szépség, valamiféle néma, csendes kifejezés, mint amilyen a fénynek zenéje, melyet erdőn, hegyen, réten, mezőn, tavon, tengeren, a napsugár játszik s az embert kéjes önfeledésbe ringatja.

Ez az arcz a mi mennyországunknak világossága, oly kedves és éltető, mint a nap, hold és csillagok fényessége. E szemekből iszszuk az Isten szeretetének, a nagy Krisztus leereszkedésének, s első testvérünk jóindulatainak érzését. Ez arczon váltakozik a gyermek, a fiú, az ifjú, a férfiú arczkifejezése s a fejlődő lélek psychologiájának bája. Elömlik rajta a gyermeknek látszólagos öntudatlansága, a fiúnak kedvessége, a férfiúnak jóakaratú, de gondolatos derültsége! Fölvillan rajta a viziónak elragadtatása, majd a szeretetnek gyengéd pirja s ismét a haragnak izzó heve; meglátszik rajta az öröm derüje s a bánatnak mélyen megindító komolysága, aszerint amint erőszak, gyalázat, szenvedés, irgalom, szeretet vonult el fölötte.

Ez arczon tükröződik a mélység, az Isten mélysége, ahol energiájának forrásai nyilnak. A természetfölötti erő és méltóság, mely homlokán ragyog, nem nyomja el a föld szépségét, sőt kiemeli a romlatlan s büntetlen természetnek bájait.

Ezt az arczot nézni, abba belehatolni, hozzá hasonulni, az kontemplácziò és tökéletesedés. Ez arczon keresztül a lelkébe hatolni, annyi mint az életet megizlelni s lelkesülni önmagunkban való kialakitásáért!

Ó Krisztus-arcz! Homályban állunk; a sötétség végtelen perspektivái nyilnak körülöttünk, mit nézzünk ki belőlük? A lét érthetetlensége, a feleletek chaosza, a találgatások zűrzavara ránk erőszakolja a kétséget; az pedig éj, sötét éj! A foszforeszkáló intelligenciák képtelenek ezt az éjt megvilágositani; lidércztüzek ők, posványba visznek vagy czéltalan hajszába ingerelnek. Ez éjben légy te a mi viziónk, dicsőséges és szép Krisztus! Halljuk a zürzavarnak éjjében a küzdő, törtető geniuszok harczi kiáltását, mely azt üvölti: keressük a jobbat! De mi azt feleljük: éljen a legjobb, s leborulunk előtted s imádunk téged!

XVI.

Az Isten országa.

Krisztus Jézus nagy és fölséges; ő a megtestesült erkölcsi ideál; következőleg utána vonulnak a lelkek. Azon nem csodálkozhatunk. A lélek hozzá húz, mihelyt megismerte őt. Az életteljesség a lelkek mágnese, s ez a mágnes megmondta: omnia traham ad meipsum. Szavai beteljesedtek. Nem is vonulás az, ami Krisztus fényes nyomaiban jár, hanem valóságos fergeteg, a lelkek fergetege. Dante poklában látni vihart, melyben a lelkek soraiból ostor lesz, s azzal pattogtat az örök harag a ködös, borús szférák alatt: Krisztus a fényes lelkek sorait ragadja magával a lelkesülésnek s az örök élet vágyának viharjában.

Mindazok, kik utána járnak, hozzá hasonulnak s megalapitják magukban az Isten országát.

Mi tehát az Isten országa:

Szent Pál megmondotta: erény, béke és öröm a Szentlélekben. Az Isten országa a krisztusi lelkület az emberben; az Isten országa a krisztusi lélek; azután az Isten országa e lelkületnek társadalmi organuma, az egyház. De minket most csak az előbbi érdekel, amely *a krisztusi életnek valósága az emberi lélekben.* Annyira érdekel, hogy gyönyörködünk benne, mind a kifejezésen, hogy Isten országának mondotta a lélek világát, mind a szó által jelzett dolgon, a krisztusi életnek valóságán. Valóban mi volna dicsőbb s mi fölségesebb mint az Isten országa s mi volna boldogitóbb mint az élet abban az országban?!

A kérdés már most az: sikerült-e Krisztusnak ez országot megalapitani a lelkekben? Megértették-e azok, kik feléje vonzódtak, hogy mi az ő szelleme? s még inkább, megőrizték-e a századok hagyományai sértetlenül Jézusnak erkölcsi irányát? Sikerül-e majd mindvégig átvinni a lelkekre a Mester vonásait s sikerül-e hiven kópiázni érzéseit s melegen belehelyezkedni lelki világába? Mert a legragyogóbb aranyos képek is elhalaványodnak s rájuk vetődik a félreértések s az elmagyarázások foltja. Az előbb ideális kifejezés valamikép torzul, mert észrevétlenül bomlik a vonások harmóniája. S a világitástól is mennyi függ! Új csillagok támadnak s káprázatos fényük elzsibbasztja a kortársaknak látó-idegét, minek következtében az az eszmény, mely előbb tündökölt, később sápadt ködképpé halaványodik, mely iránt érdeklődnek az archaeologusok, de amelyből nem élnek többé a nemzedékek.

Ez aggodalmak mind arra vonatkoznak, vajjon ismerjük-e még igazság szerint a krisztusi lelkületet s nem változott-e el az egyházban a régi tősgyökeres »christianismus«? Az egyház ellen való ellenszenv mindenféle kiadásban hajtogatja e gondolatot, s legmodernebb kifejezést adott neki akkor, mikor a kereszténység kialakulásában nemzeti és faji befolyásokra figyelmeztet s romanismus s christianismus közt különböztet. Ez alatt azt értik, hogy a román népszellem sajátosan fogta föl az evangéliumot s azáltal elváltoztatta. Vissza

kell állitani a »tiszta evangeliumot«, ki kell emelni a »mischmasch-népek« elgyengült szellemi világából a tős-gyökeres kereszténységet; ezt csak fajilag tiszta, kedélyvilágukban sértetlen népszellem teheti, amilyen a germán faj szelleme. A germán faj kedélye van hivatva az igazi keresztény érzésnek tükrözésére; az fogja tudni kiérezni az evangeliumnak szellemét s az fogja megóvni az evangeliumi morálnak eredeti irányát.

A romanismus elleni kifogások felölelik mindazokat a vádpontokat, melyeket a középkori eretnekségek s később a reformáczió is hangoztatott s melyek az elvilágiasodott s formákhoz ragaszkodó kereszténység ellen sok oldalról most is emeltetnek. Sok a forma, a szokás, a holt hagyomány, a szó s kevés a szellem, az érzés s az átélés. Ki ne érezné, ki ne panaszolná ezt föl? Ki ne szeretné, hogy a jogi sémák, a szellemet lekötő formák, melyek a békónak s az erőszaknak szerepében nehezednek a lelkekre, szétrobbanva utat engednének a lélek törekvéseinek? Ki ne látná, hogy az evangeliumra s az egyházra is rákérgesedett a társadalmi állapotoknak s a koroknak fölfogása, mely miatt az evangeliumi ige nem élő mag, hanem hüvely, nem kovász, hanem gypsztészta, mely nem erjeszt, hanem kővé fagy s mozdulatlanságra itéli a törekvő szellemeket.

Sok most a kifogás kivált a morális theologiának módszere ellen, mely a kazuisztikában az egyes eseteket a polgári jog digesztáinak módjára fejtegeti. Veszedelmes dolog a jogi eljárást az erkölcsi világban alkalmazni s a kötelezettséget körmönfont distinkcziók s ügyvédi fogásokkal ledisputálni. Annál is inkább, mert az evangelium morálisának elvei a szeretet, az odaadás, a nagylelküség, mely mind az ideálisba tör, mely nem különböztet sokat parancs és tanács, halálos és bocsánatos bűn közt; mely az embert minél közelebb akarja hozni Istenhez s távolabb tartani az Isten iránt való meghidegüléstől, s azért mindenütt a jobbat, a nemesebbet sürgeti. A morális különben sem mechanizmus; tulajdonképeni világa, a lélek titkos belső élete, nem is lehet a statisztikának tárgya. A morális nem jog s nem kánoni

forma, hanem a léleknek eleven viszonya Istenhez, melynél fogva bűnt utál, jót akar, Istent szeret. Azért benne a szubjektiv érték a döntő; a fölfogás, a szándék, a »sziv s a vese« gyakorolja a fémjelzést; amire az üti rá a bélyeget, az szinarany vagy salak, a szerint amint a szándék jó vagy rosz.

A második kifogás a romanismus ellen, hogy elvesztettük magunkat a szimbolumok tömkelegében s külső cselekedeteket állitottunk a meleg érzés helyébe. Külső jelekkel, milyenek a keresztség, a föloldozás, az Úrvacsora, a búcsú s cselekedetekkel, milyenek a misehallgatás, ceremóniák, eltereljük a figyelmet az embernek belső átváltozásától. Az evangelium egyszerü, kristálytiszta folyása, mely életet, bensőséget, érzést szivárogtat a lelkekbe, mely paraboláiban az Isten országáról a figyelmet egyre a belső világra, az aktuális átérzésre igazitja, elborittatik a külsőségek kődarabjaitól s eltünik az emberek szemei elől, mint a glecserek vizfolyása a gránit görgetegben.

A romanismusban Krisztus is háttérbe szorul s előtérben áll szűz Mária. Hivatkoznak Liguori szent Alfonznak »Le glorie di Maria« czimű munkájára, mely azt a tételt vitatja, hogy mindnyájan, kik üdvözülnek, a szent Szűz által nyerik el üdvüket. A szentek jelenéseiből, a misztikusok irataiból, a jó lelkeknek látomásaiból bizonyitja a szerző, hogy mily hathatós a szent Szűz oltalma s mindenféle bizarr történetet hoz föl, melyek igen messze esnek az evangeliumi Isten-országától.

Ilyen állitólag a romanismussá fajult christianismus; torzkép; beteges, enyves lelkület; világfájdalmas, erőtlen bujdosás! Hej, be más az erőteljes, a láthatlan ideált meleg valóságban megtestesitő élet. Aki feléje közeledik úgy érzi magát, mint aki az erdők kábitó s a kertek illatos légrétege fölött el a hegyek tiszta levegőjét szivja! Be más az a természettel s világgal szemben győzelmesen érvényesülő, krisztusi szellem, a »spiritus et vita«, melyben a hit, a bizó megnyugvás élet és erő!

Be más, az az »ember fia«, aki mindenkivel szemben,

aki feléje közeledik »élőnek mutatja magát sok bizonyitás által« s valamint maga él, úgy éltet s elevenit is! Ez a szellem, ez az elevenitő valóság kell nekünk! Ezt a forrást szomjazzuk s vizeit az elváltozott koroknak mellékizeitől meg akarjuk tisztitani! Ezt a fényt keressük s meg akarjuk sugárzását szabaditani az elmaradt, idejüket muló fölfogásoknak s világnézeteknek reflexeitől, hamis fénytöréseitől, s filozófiáiknak sokszinű üvegburáitól!

Szabad legyen nyiltan kijelentenem, amit gondolok: én tisztelem ezt a törekvést, tisztelem még túlzásaiban s erőszakos explodálásaiban is, bár mindig sajnálom, hogy a történtetés szakadássá lesz s hogy a fejlődés ösztöne és rohama átlyukgatja az organizmusnak szöveteit és hártyáit. Valahányszor a középkori spiritualista irányzatokra gondolok s szemlélem bennük az erőteljes reakcziót az egyháznak elvilágiasodása ellen, melynek áldozataivá is lesznek, mindannyiszor eszembe jut az utolsó góth királynak szükszavú, de egy világnak részvétét s gyászát kifejező mondása, hogy »kár értünk«.

Hasonlókép méltányolom az egyházellenes, modern reakcziónak fölfogását s értem nehézségeit s következőleg nem zárkózom el e fölfogásnak megvitatásától sem. De itt is, mint már az előbbi fejezetekben azt a sajátos irányt követem, hogy nem csatázok pro- és contra-érvekkel, hanem föltárom a modern gondolkozású, de egyszersmind meggyőződéses kereszténynek világnézetét s érzéseit. E fölfogáson megérzik úgy a régiségnek szerves átszármazása, mint a modern embernek gondolataiban végbemenő elváltozás is.

Fogadjátok el tehát bizonyiték és czáfolat helyett a katholikus egyház egy hű fiának erkölcsi credóját s itéljétek meg, hogy keresztény-e.

Ez erkölcsi credót az egyháztól tanultam. Az evangelium, a szentatyák, a Kempis Tamások és Heinrich Súsók, a Rodriguezek és Szalézi sz. Ferenczek tanitottak rá. A skolaszticzizmustól s legsötétebb romanizmustól megfertőztetett tájakon, magában Rómában, tanultam s két évig kazuisztikával is kellett foglalkoznom. A Congregatio Mariana nevelte ér-

zékenységemet az erkölcsi tisztaság iránt s sz. Ignácz lelki gyakorlataiba örömmel merültem s merülök el most is évenként. Olvastam Paul Hoensbroech kifakadásait a szellem kiölése ellen, melyet a jezsuita-rendszernek tulajdonit, s kilencz éven át magam is élveztem a »szellem e kiölését« magamban. Ismerem Viktor Müller művét a Madonnafetischismusról s Grassmann vádjait szent Alfonz ellen. Ezt a »Madonnafetischismust« nemcsak könyvekből ismerem, hanem sok éven át a Mária-ünnepeken közvetlenül szemléltem azt a Sabini hegyek egyszerü falucskáiban. A »Santo Bambinót« nemcsak Elza Lagerlöff regényeiből ismerem, hanem hallgattam a gyermekek szónoklatait Santa-Maria-in Ara-Coeli-ben, hol azt a szent szobrot tisztelik. Mindezek után gondolom képesitve vagyok a katholikus erkölcsiségnek hű tükröztetésére.

Hát higyjék el nekem, hogy a mi morálisunk is most épp úgy mint assisii sz. Ferencznek s szent Bernátnak, valamint sokkal azelőtt a szentatyáknak korában az evangelium paraboláiból indul ki, melyek mind a belsőre, a sziv mélyeibe utalnak s összegezésüket birják a szent-Jánosi szóban, mely az újjászületést hangoztatja. Újjászületni Lélekből krisztusi emberré, ez a mi aszkézisünknek régi s változatlan ideálja.

A milyen az ideál, olyan a vágy utána! Mi folyton rohamra vezényeltetünk a belső embernek meghóditására s a vezényszót félreérthetlenül szent Páltól kölcsönözzük, ki egyre azt sürgeti: renovamini . . . reformamini . . .! Reform az élet megujitására, ez az ő csatakiáltása! Élni, beleélni magát Krisztusba, ez az ő programmja.

S amilyen kizárólagos ez a mi vezető csillagzatunk, a milyen kizárólagos életforrás ez a mi napunk, az Úr Jézus Krisztus: olyan a mi erkölcsi világunknak valamennyi elve; tőle vesszük igazságainkat, parancsainkat; hegyi beszédéből meritjük a keresztény érzést; azért nálunk minden derüs, napos; nincs sötétség, nincs elhalás és rothadás.

Az Isten országa bennünk semmi egyéb, mint az élet erkölcsi föladatainak Krisztus szellemében való megoldása

s mi tudjuk, hogy ezt csak az által érjük el, ha a jót szivből szeretjük, — ha nem piszmogva a halálos s a bocsánatos bűn közti distinkciókkal, minden roszat szivből utálunk, — ha a parancscsal be nem érve, lehetőleg nagyobb tökéletességre törekszünk, mert élni, Krisztushoz hasonulni kivánunk. Mindezt nem külső, az élet egyéni folyamától elszigetelt s az érzést föl nem kavaró cselekedetek vagy szimbolumok által, hanem meleg, valóságos, mély átélés által kivánjuk eszközölni. A mi szenvedelmünk az, hogy beleéljük magunkat Krisztusba, — hogy venyigévé legyünk a tőkén, melyből életünket szivjuk, — hogy az apostollal elmondhassuk: élek én, már nem én, hanem Krisztus él bennem.

S ez a Krisztus nekünk nemcsak példakép, nemcsak ideál és mester, hanem életforrás a kegyelem által. Mert hogy a mag kifejlődjék, ahhoz napsugár, ahhoz magnetikus befolyások kellenek: épp úgy, hogy a krisztusi tan bennünk életté váljék, ahhoz meleg, magnetikus áram kell, ahhoz a lélek bensőségét átjáró isteni behatás kell s ezt mi kegyelemnek hivjuk. Krisztus nekünk mérhetetlenül több mint Chamberlainnak és Kunovszkynak; nekik ideál; nekünk ideál és isteni erő, melyet valóság szerint eszközöl bennünk a minket átható Isten. Krisztus nekünk Megváltó, aki az Isten éltető vizeit ismét reánk árasztotta, miután azoktól a bűnbeesés által megfosztattunk. Krisztus nekünk Üdvözitő, aki a tőlünk elfordult üdvöt, az éjbe szálló napot ismét egünkre tüzte. Csak miután ez éltető vizek a lelki világban ismét csörgedezni kezdtek — s ez mindjárt a bűnbeesés után történt Krisztusra való tekintetből, — csak miután az isteni kegy ismét ránk deritette delejes, villanyos sugarait: csak azután jött el ő s eleven példaképet tüzött az isteni kegyelem behatásaitól fogékony ember elé. A *krisztusi mű*, *mely* a kegyelemnek reánk árasztása, s a *krisztusi tan*, együttvéve alkotják az Isten-országának buzamagját, mely kizsendül a lélekben.

Valami páratlanul szerencsés mérséklet jellemzi a katholikus morált s megérzik rajta az isteni vezetésnek áldása,

hogy örvények közt járva s szenvedélyes gondolatok lidérctüzeitől kisérve, kisértetbe nem esett kisiklani, hanem túlzásoktól menten haladt előre. Nem állitom én azt, hogy nem voltak túlzók s túlzások a katholikusok közt is; volt abból is elég; hanem azt állitom, hogy az egyház tana nem siklott ki a lejtőkön s megtartotta az egyensúlyt ott, hol filozófiák s theologiák tönkrementek.

Pedig mennyi kisértés környékezi az emberi gondolatot! Mennyi árny s homály borul az életre! Mennyi keserüség szivárog az élet vizeibe! Nem volna csoda, ha a morálisból immorális, a hitből kétségbeesés, az életkedvből pesszimizmus válnék; vált is nem egyszer s nem egy helyen! Más tekintetben megint a szenvedély az élvezetnek s az örömnek mézes serlegeit kinálgatja s a földön az élet szépségébe öltözik; a vér meleg párázata mámoros álmot s tündöklő álomképeket tud varázsolni lelkünkbe: mily könnyű a »dicső sárban« benrekedni s a jobbra való törekvéssel fölhagyni!

E veszedelmeket a keresztény morál szerencsésen elkerülte. Nem túlzott; mindig erős hittel vallotta, hogy van harmónia lét és ideál, szenvedés és gondviselés, gyöngeség s boldogulás közt! Kevés bizalma volt a legnagyobb tehetségek iránt is, mihelyt a mérséklet ütemszerüségét dühkitörésekkel szakitották félbe.

Mi a harmóniát az ellentétek közt következőkép alkotjuk meg.

Mi szeretjük az életet s keresünk örök életet; nekünk a lét jó; mi bizunk a gondviselő Istenben, ki vezet és segit az örök boldogságba.

Nekünk »a lét nem lángoló kin«; nekünk az élet nem oly értelemben sós tenger, hogy »valamint a tenger vizét áthatja a só, úgy az életet a megváltás gondolata«, melytől a semmiségbe, a nirvánába vágyódjunk; mi nem tartjuk, hogy »minden öröm fájdalmat szül, tehát mindegyik csak látszólagos öröm«; ezeket a buddhista Psammapadam »az igazság örvénye« hirdeti; a mi morálisunk nem áll sötétségben, hanem félhomályban, az Urjövet »penombrá«-jában.

Mi nem mondjuk, hogy az ember az ördögé, hogy csontig-velőig romlott; az apostollal ugyan panaszkodunk a »földi ember« fölött s megsiratjuk a test és lélek közti meghasonlást. »Infelix ego homo«, azt mi is hajtogatjuk; de nem tévedünk el vele a reménytelenség éjjébe. A kath. morálisra sohasem estek annak a sötét praedestinációnak árnyai, melyek a reformátorok gondolatait kegyetlenségbe hajszolták bele. A Jézus anyját tisztelő kereszténységet soha sem kerülgette a reprobációnak félelme s a reformátoroknak s janzenistáknak szigorára azzal felelt, hogy rámutatott a »Szent Szivre.«

Mi látjuk a rosszat s szenvedünk alatta, de azért nem bizalmatlankodunk a gondviselésben. Kisértéseinkkel szemben, melyek a beléje vetett hitet meg akarják renditeni, az emberi életnek a világczél alá rendelt voltára s Krisztus keresztjére tekintünk. Az Isten szelleme nem elkényeztetett gyermekeket van hivatva nevelni, hanem a küzdelemben nagygyá lett hősöket, s az apostol szerint: »*virtus in infirmitate perficitur*«, szenvedésben tökélesbül az erény. Mi a fizikai rend mechanizmusába vagyunk beleágyazva s a szükségesség vashengereire rácsöpögtetjük bizalmas imádságunk olaját. Mi imádkozunk, mert a fizikai rendnek alkotója a morális rendnek is nyitott tág mezőt s a fizikai bajt és szenvedést morális erőkkel akarja legyőzetni. Azért a mi imánk fizika s chemia daczára bizalmat lehel az Ur iránt, s küzdelmeinkben olyan az, mint az iránytű a viharban; orkánok s mélységek fölött el a változatlan sarkcsillagra mutat. A manichaeusok s a négerek nem imádkozhatnak, mert a rosszat is tisztelik világintéző hatalomnak; istentiszteletük a félelem és rémület; a mienk pedig a szeretet és remény. A mi imánk gyengéd és erős, mint a szeretet fakadása; de tulajdonképen senki sem lesz tőle gyönge, hanem mindenki erős.

Lehetséges azonban, hogy a gondviselés hite s az imának gyakorlata némely lelket helytelen, beteges irányba terelt s hogy ellágyult s elgyöngült tőle. Lehetséges; de miből nem származhatnék rossz, ha azt egyoldalúan túl-

hajtjuk? A keresztény elvekből átkozott morálist faragtak a manichaeusok s montanisták; hideg morálist a pelagiánusok és racionalisták; finyás morálist a janzenisták, bizarr morálist a spiritualista szekták. Minden elv immorális lesz, mihelyt rosszul alkalmazzuk. Immorálist teremt az eredeti bűnnek gondolata éppúgy, mint az Istenszeretet evangeliuma, mihelyt az embernek erejét bénitják. Immorálist teremt a gondviselésbe vetett bizalom, mely dolgozni nem akar, s a természetnek túlbecsülése, mely Krisztusra nem szorul. Immorálist teremt a szánalom, mely úgy ellágyit, hogy az energiát kiöli s ugyancsak immorálisra vezet a tetterő, mihelyt megkeményit s mindent elfojt, ami nem »én.«

Mi az életet sokoldalúan fogjuk föl; egyéninek tartjuk; de karrikaturákat nem csinálunk belőle; sem Nietzsche sem Tolstoj túlhajtásai nem imponálnak nekünk.

Mi a kulturának hivei vagyunk, mert az ész haladása természetszerüen megteremti a kulturát; de nem lelkesülünk a modern eszményekért, milyenek a gazdagság, a hatalom, melyektől a társadalom birtokos osztályai gőgben és önzésben s a munkás osztályok kinban s nyomorúságban sorvadoznak s elvész az elfogulatlan, derült, jókedvű élet. Nincs az életben öröm és teltség; mindenki dicséri a tönkrejutásnak saját maga által kitalált s szabadalmazott módját, s ki is használja búsásan.

Mi szociális lények vagyunk s szeretetünk kiterjed mindenkire, de azért nem hidegül meg azokkal szemben, kik különösen a mieink. De hát miért is hidegülne meg; hisz a lélek nemesebb lesz tőle; s a nemesbült lélek jobban, forróbban, lelkesebben szeret.

Olvassák el Dostojevski »Ifjúságát«, hol az öreg Makar szeretettől árad s elbeszéli, hogy »mennyi kimondhatlan szépség van elöntve mindenen. Minden csendes; a levegő hig és átlátszó s fűszálak nőnek mellettem. Nőjjetek csak Istennek füvei! Egy madárka gyújt rá édes dalra. Énekelj csak Istennek madárkája! Egy gyermek sir elfojtott hangon anyjának ölében. Isten veled, kis ember; nőjj föl s légy boldog, gyermekem!« S aki igy érez s igy szeret, vajjon

meghidegül-e e nagy szeretettől azok iránt, kik övéi?! Őszinte jóindulatot s szeretetet akarunk ápolni az emberek iránt szivünkben s »ha tőlem függne, úgy kötelességévé tenném minden embernek, hogy valakit, habár csak egy lényt is, boldogitson életében, mintahogy minden parasztnak kötelességévé tenném, hogy legalább egy fát ültessen életében.« (Dostojevski.)

De mialatt ily szocziálisak vagyunk, azalatt természetesen az egyént is szeretjük, de nem az imperátori, kevély, ragadozó fajtát, hanem a harmónikus embert, kiben az erény a jósággal, az erő a széplelküséggel szinte öntudatlanul párosul. Nekem azok a legkedvesebbek, kik nem tudják, hogy ők jók; csak azt tudják, hogy készakarva nem rosszak. Egy nagy emberismerőnek szavaival élve: leginkább azokat az egyszerű, hitből s munkából élő tipusokat szeretem, kik eléggé műveltek ugyan, de rá nem érnek az iróasztal aesthetikájának s a túlzásokba lágyult kulturának behatásait magukba venni. Ezek olyanok, mint a levélhordók. Értékes titkokat hordoznak maguknál; tudják, hogy van valami ilyesmijük, de hogy mi az, azt nem tudják. Sebaj; az érték el nem vész, sőt annál biztosabban birják, minél kevesebbet okoskodnak fölötte! (Magnus Jocham.)

S végre még egy megjegyzést a katholiczizmusnak külsőséges jócselekedeteiről, ájtatossági gyakorlatairól és szimbolumairól.

Higyjék el nekünk a jó akaratu emberek, hogy a mi morálitásunkat nem alkotja semmi, ami külső s nem a mienk, szóval, a mi nem akarat. Értelmes élet s öntudatos élet, az két vonal, mely teljesen födi egymást; már pedig a morális élet ugyancsak értelmes, tehát egyszersmind öntudatos élet; tehát öntudatos, jó akarat. Van sok szent jelünk, van sok gyakorlatunk, sok szimbolumunk; de miért mondják ezeket *mechanikusoknak?* Azért-e, mert az Isten kegyelmét veszszük föl morálitásunknak alkotó eleméül s azt a szentségekből is meritjük? Hisz mi lelki, elevenitő benyomásokat meritünk hegyen-völgyön s azokat beleszőjjük életünkbe: hát miért ne higyjük, hogy az Isten, aki mindent átjár és áthat,

befoly a lélekbe is? de mindez a befolyás életet, öntudatos jó-akaratot sürget! Mi nem mondjuk jó kereszténynek, aki misére jár és bőjtöl, de Krisztus szellemét nem birja. Mi nem érjük be ájtatossági gyakorlatokkal, szentelt vizzel, skapulárékkal, olvasókkal; mi krisztusi életet kivánunk. Eziránt a népben lehet sok félreértés, sok rosz irányzat; lehet oly fölfogás, mely az életszentséget külsőséges cselekedetekbe helyezi; de mit nekünk az idétlen, alaktalan, elcsürt lélek? Ne ezeket, hanem azokat nézzük, kikben a kereszténység életté szilárdult!

Mindenekelőtt pedig legyünk psychologok s számoljunk az emberi lélekkel! Ugyan hogy is veheti ki magát a szicziliai vagy reggioi olasznak Madonnakultusza egy pommerániai lutheránusnak szemeiben! Okvetlenül félreértés lesz belőle! Mit gondolhat a porosz filozófus Paulsen, ha véletlenül kezei közé kerül sz. Alfonznak »Le glorie di Maria« czimű könyve? Mily különbség van az olasz s a pommerániai néplélek közt! Mily különbség a szicziliai s a porosz vér érzelmi világa közt még abban az esetben is, ha téziseik megegyeznek! De azért egyiknek sem kell közülök megtagadnia Krisztust!

Nem volna-e ügyetlenség tőlünk, ha a Herbarti metafizikának jéghegyeivel vonulnánk a családi körbe, hogy rendet csináljunk? Nem volna-e barbárság, ha a paedagogia botránkoznék az anya csókján, a gyermek naivságán, az élet mámoritó közvetlenségein? Ó, mily kegyetlenek ezek az elvont, absztraháló elmék! Csak az a jó rajtuk, hogy terméketlenek; lábnyomaikban nem fakadnak virágok!

Vannak túlzások, vannak félreértések mindenütt. Ahol a vér heves s az áhitat izzó, ott az emberi érzés sok vizet fog tölteni a tiszta értés borába; de az érzéseket nemesiteni s nevelni kell s a katholikus morális kifogástalan elveket szolgáltat e czélra! Igy van az most, igy volt a középkorban; az egyház sehol és soha sem érte be a külső cselekedetekkel, mindenütt a belső átváltozást sürgette; morálisa mindig az alázatos, bűnbánó s jó életben érvényesülő szellemet lehelte.

Ennek megvilágitására álljon itt az a »kilencz mód arra nézve, hogy az ember áhitatosan töltse idejét«, melyet egy, 1472-ben Hans Bämlernél Augsburgban megjelent fóliansból irok ki:

»Ha Istennek tetsző dolgot akarsz végezni, adj egy fillért életedben Istenért; tetszőbb dolgot teszesz vele, mint ha halálod után nagy fillér-rakást hagysz hátra jó czélra.«

»Sirj egy könyűt bűneidért kínszenvedésemre való tekintetből; tetszőbb dolgot végzesz vele, mint ha annyi vesszőt üttetsz a hátadra, mennyi egy tágas mezőn nőhet.«

»Türj el kemény gáncsot kedvemért; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha patakokat sirnál mulandó dolgokért.«

»Kurtitsd meg alvásodat kedvemért; tetszőbb dolgot csinálsz vele, mintha 12 lovast küldenél a szentföldre halálod után.«

»Fogadd föl szállásra a szegényt s bánj vele jól; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha 40 évig hetenként háromszor bőjtölnél kenyéren és vizen.«

»Ne szólj meg s ne rágalmazz meg senkit; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha mezitláb járnád körül a földet, s lépten-nyomon véredet ontanád.«

»Ne botránkoztass meg senkit s forditsd a dolgokat jóra; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha naponként a harmadik égbe ragadtatnál.«

»Bármit kérsz testednek vagy lelkednek, kérd azt temagad; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha anyám s a szentek könyörögnek érted« (vagyis ne bizd magadat vakmerően a szentek közbenjárására).

»Szeress engem mindenek fölött; tetszőbb dolgot művelsz vele, mintha oszlophoz köttetnéd magadat, mely tele van hegyes késekkel. Szeress, ó, szeress engem! Az Úr mondja: dicsérj engem hűséggel, munkáddal, akkor munkád az én dicséretem lesz, s szeress engem kellemetlenségeidben, akkor szereteted dicsőségem lesz.«

Mi ez? Mit lehel ez a »kilencz mód«? Bensőséges, tiszta katholiczizmust, mely szeretetet sürget Isten s a felebarát iránt s bűnbánatra, türelemre, s hűséges, kitartó munkára buzdit. Ez a romanismus tehát hamisitatlan kereszténység!

Magyar Sion.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

Dr. KERESZTY VIKTOR

ÉS

Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR

THEOL. TANÁROK.

AZ ÚJ SOROZATBAN XVII. ÉVI FOLYAM.

(KEZDETTŐL XLI. ÉVI FOLYAM.)

ESZTERGOM

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA

1903.

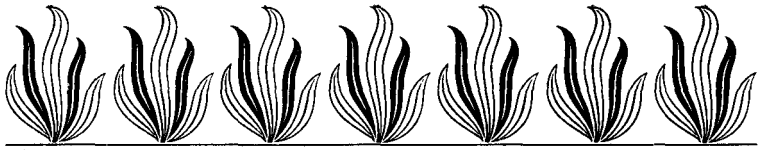

TISZTELT OLVASÓINKHOZ!

A „Magyar Sion“ a jelen füzettel Isten szent nevében *negyvenegyedik* évfolyamába lépett.

Annak is, hogy mi, mostani szerkesztők, a b. e. elődtől, Zádori dr.-tól a szerkesztői tollat átvettük, *tizenhetedik* esztendeje kezdődik meg.

Isten segitségével továbbra is szivesen dolgozunk, ha tisztelt közönségünk, főleg paptársaink, akiknek az első sorban theologiai irányu „Magyar Sion“ különösen szánva van, pártoló támogatásukat tőlünk meg nem vonják.

Sőt új erőforrást nyitunk a folyóirat számára, új dolgozótársakban, akik tudásuk és szorgalmuk kincseivel járulnak a folyóirat eddigi szintájának fenmaradásához; de viszont bizalommal várjuk az érdeklődést, a pártolást a papság, s első sorban az esztergomfőmegyei papság részéről az esztergomi érseki főmegyének ez egyetlen havi revueje számára.

Nem tudjuk elhinni, amit itt-ott hangoztatnak, hogy a papok megelégszenek a napilapok efemer értékü közléseivel, hogy a keresztény tudományos mozgalmak iránt, melyekkel pedig teli a világ, nem érdeklődnek, hogy a hazai és pláne a külföldi theo-

logiai irodalom fejlődése, új termékei őket közönyöseknek találják. Nem, ezt nem tudjuk, és nem akarjuk elhinni. A magyar klérus épen magasabb műveltségével, tudásával vivta ki azt a tekintélyt, amelylyel a közéletben ki van tüntetve; ha amarról lemondana, ezt is nagyban megcsökkentené. Si quis ignorat, ignorabitur — mondja szent Jeromos, akit már máskor is idéztünk.

Igaz, hogy kivált ujabb időkben, örvendetesen megszaporodott a folyóiratok, a katholikus tudományos folyóiratok száma is.

De vajjon fölöslegessé tették-e ezek a „Magyar Siont", a magyar klérusnak régi havi revuejét? Bizonyára nem.

A „Magyar Sion" ezután is, mint eddig, önálló, eredeti czikkeket, értekezéseket fog hozni a theologiával érintkező tudományágak mindegyikéből, — ezután is, mint eddig, ismertetni fogja a hazai és külföldi új, nevesebb irodalmi termékeket, — ezután is mint eddig, figyelemmel fogja kisérni az egyházi élet nyilvánulásait.

Anyagi haszonra nem törekszünk, de, hogy paptársaink szellemi hasznot meritsenek a „Magyar Sion" hasábjaiból, az forró óhajtásunk.

A szerkesztők.

egész újkori természet-bölcseletet, honnét nem adatok, hanem antipathia alapján mond jövendőléseket (divinatio) a világ eredetéről, a lét kérdéseiről, Istenről és örökkévalóságról. Ennek a kuruzslásnak nem adjuk meg magunkat s a kath. világnézletünket nem akarjuk fölcserélni az „előítéletek nélküli tudomány" világnézletével, *mert mérhetetlen sokat veszitenénk épen tudományos szempontból.*

Erről azonban máskor.

(Folyt. köv.)

EGYHÁZ ÉS MODERN VILÁG.

Irta PETHŐ dr.

Dostojevski az ő utolsó regényében (Karamasow) egy nagyszerü látomást tár elénk, melyben Krisztust látja lejönni az égből, de nem a dicsőséges Krisztust, aki itélni jön eleveneket és holtakat, hanem azt az emberséges, régi Krisztust, aki itt köztünk járt valamikor a földön. Ez a szelid, alázatos szivű Krisztus a spanyol inkvizicziò napjaiban leereszkedik a sevillai piaczra, hol épen 100 eretneket égetnek meg elevenen. Megjelenése nem feltünő, nem lármás s mégis mindnyájan ráismernek: „ez ő, ez Krisztus", mondogatják, megérintik s eleven erő árad ruháiból tagjaikba . . . Ekkor vonul el a főinkvizitor a kathedrális előtt, egy száraz arczú, villogó szemü aggastyán, utána tisztjei és a szent őrség. Az Úr éppen egy leányt támaszt föl halottaiból s a nép szeretettel s bizalommal környékezi őt, ki bajaikra írt hozott; de az inkvizitor int, s az őrség elfogja Krisztust s mély börtönbe csukja. Éjjel az inkvizitor gyertyával kezében végig megy a néma folyosókon, megáll az Úr börtöne előtt, — kinyitja az ajtót s belép: Tudom, ki vagy — kezdi beszédét —

ismerem művedet; hiszen a te műved tulajdonkép a mi ügyünk s hivatásunk volna; hát hogyne ismerném; de te rég elkészültél vele, mond meg hát, mit akarsz itt köztünk, minek jöttél? Valamikor azért jöttél le a földre, hogy az embereket megváltsad; *„szabadokká teszlek titeket"*, mondottad. 1500 év óta láthatod, hogy mire mentél velük. 1500 év óta kinlódunk e veszett programmal s nem megyünk vele semmire! Rengeteg sokba került az a programmpont nekünk; hanem most végre-valahára végeztünk e vergődéssel; elvettük az emberek kínzó szabadságát s ők örülnek, hogy megszabaditottuk őket tőle. A szabadság nem nyujt békét s megnyugvást; de a szabadságról való lemondás, a kutatástól való menekülés, az békéltet meg csak igazán. Azért mi azt gondoltuk: vegyük el az ember szabadságát, mentsük meg az önelhatározás kínjától s szabadság és szeretet helyett adjuk oda neki a *miszteriumot,* a *csodát* s a *tekintélyt,* mely előtt föltétlenül meghajlik; azoktól biztosan megbékül. S igy is tettünk; mi kikorrigáltuk a te művedet s az Isten országába beleállitottuk a három léleknyugtató hatalmat: *a csodát, a miszteriumot s a tekintélyt.* S az emberek örültek neki, hogy megint csordanépekké lehettek s nem kellett önálló gondolkozó s szerető egyedekké válniok. Jót tettünk-e velük? mit gondolsz? Nem szerettük-e őket, mikor gyöngeségükre való tekintetből, könnyitettünk terhükön? Mit vergődjenek szegények a nekik nem való nagy igények rémképeivel? . . . . . Látod úgy-e, hogy e részben elpártoltunk tőled s odaálltunk hozzá? Kihez? a Caesárhoz! Mi a Caesártól átvettük az imperium kardját, melyet te nem akartál elfogadni s „in virga ferrea" vezetjük az embereket a lélek megnyugvására. Mi ezáltal szerény, de biztos boldogságot szerzünk nekik, a gyermekek édes boldogságát, kik nem kutatnak, nem törtetnek, kik sokat kérdeznek ugyan, de bármily felelettel is beérik. Hadd féljenek, az nem árt nekik, féljenek úgy mint a csirkék, melyek a kotlós tyúk szárnyai alá iramodnak. Lelkiismeretük aggodalmait kitárják majd nekünk s örvendve fognak engedelmeskedni a kötő és oldó hatalomnak. Ó a boldogok; szinte megirigylem őket; hogy oly alázatos, igény-

telen s megnyugvó lelkük van, mert lásd nekünk az nincs. Mi, akik a miszteriumot őrizzük, ily gyermeki lelkületnek nem örvendhetünk; hisz mi látunk s épp azért, a mi kínjainkra nincs ír, s a mi kérdéseinkre nincs csitító válasz. Mindegy; az is jó, hogy ezer millió megnyugodjék s százezeren titokban türjenek, s ép azért szenvedjenek, hogy a milliók boldogok lehessenek. Ezért azután fölhozzák ellenük az Apokalypsis parázna-asszonyát, ki a szörnyetegen ül s a miszteriumot tartja kezében s azt mondják: „te római egyház, te vagy a parázna-asszony, kezedben a miszterium, te megigézted a népeket, megbabonáztad őket; eszük megállt, s szivük szolgai lett.“ Mi pedig e váddal szemben rámutatunk a milliókra, kik boldogok és az Isten gyermekei! Ítélj el, ha birsz! Mi is akartunk nemzedéket nevelni, mely szabad és boldog legyen, de kudarczot vallottunk vele; amily mértékben szabadok lettek, oly mértékben boldogtalanokká váltak; csoda-e, ha elpártoltunk a büszke, szenvedő csapattól s hozzáálltunk az alázatos s megnyugodott lelkekhez? Igy javitottuk ki művedet. Dixi.

Valóban impozáns látomás! A költő kifejezi vele a modern kornak egyik nagy vádját, hogy a római egyház a lelki világban a régi imperium nyomaiban járva, szabadság helyett szolgaságot, önelhatározás helyett engedelmességet, egyéni felelőség helyett a tekintély föltétlen uralmát állitotta föl; álmos lett szárnyai alatt a gondolat, parlag lett imperiumának határai közt a kutatás földje; a lélek elernyedt s örült a zavartalan s dologtalan békének. Ha támadt valahol egy nyugtalan ember, aki fölemelte fejét a tudomány nevében, azt leütötték; mit is zavarja — gondolták — agyrémekkel milliók békéjét! „Örvendjünk az igazságnak, — zengette karban a hivők serege, — élvezzük a békét, melyet az Úr adott az anyaszentegyházban! Nihil innovetur; nisi quod traditum est.“ Csak a régi, a hagyományos az kell nekünk! Le a reakczióval, mely az egyház szent imperiumának falait döngeti. Torkoljátok le azt a sípogó hangot, melylyel az erkölcs fittogtatása rikácsol az elvilágiasodott egyház hatalma ellen!“ De túl van már a világ e vakságon, e szolgai hódolaton s

hogy harsog manapság a harczi riadó, a „Los von Rom“, ez a régi, reformátori szózat! El, el Rómától, a lelkek nyügözőjétől! Félre a tekintély Medusa-fejével, mely megrögziti a kutató gondolatot s gyermeki fejletlenségben akasztja meg a népeket.

S most elmondok én is egy látomást; kérem, figyeljenek. Az Isten Fia mikor a földön járt, kikeresett magának egy sziklát, granitnál, porfirnál keményebbet, melyet az idő vasfoga ki nem kezdhetett s e sziklára állitotta azt, amit ő úgy nevezett: „Ecclesia.“ Ez az Ecclesia egy fölséges, szép alak, olyan, aminőnek őt, az új Évát, szenvedésének háromórás éjfélében, kinos szeretetének álmában, megálmodta az új Ádám, Krisztus! Lelket adott neki, tüzes, pünkösdi lelket, mely gerinczét sudárpálmává vasalta s arczára észbontó szépséget s szellemet lehelt. Homlokára odatűzte saját tekintélyének csillagát s azt mondta neki: te most egészen úgy tégy mint én tettem, szavad az én szavam, tekintélyed az én tekintélyem, hatalmad az én hatalmam: neked adom a mennyország kulcsait. S ott ült a sziklán a szép Egyház s úgy tett mint a népek anyja. Magához hivta őket s fölnevelte, s nemcsak hitet, hanem kulturát is adott nekik, olyat, mely azóta is egyre hajt, buján fakad, s nem lehet megállitani. Hit és élet az Egyház kezei közt egybe szövődött; vallás és jog kompakt kulturát adott s ő a népek királynéja lett. Ölében volt az irás, jobbra tőle a kulcsok, balra a kard. De országlása nem volt békés s dicsősége nem volt felhőtlen; mert lázadók törtek ellene, s ki az irást, s ki a kulcsot s más ismét a kardot bántotta. Erőszakos ázsiai, afrikai s európai tipusok rácsaptak, elragadták a könyvet s fosztották, tépték, szaggatták. A gnózis fogta s hozzáadott más, állitólag mélyebb bölcseségü lapokat; a manichaeus fogta s leöntötte tintával; Pelágiusz fogta, egybekötötte Plátóval s ráirta „klasszikusok.“ Jöttek koronás fejek buzogánynyal, jöttek sisakos alakok hosszú bárddal, rácsaptak a könyvre, hogy csak porzott; piszkálták, szúrkálták bárdjukkal. Végre jöttek kritikusok, a kritika élesre fent tőreivel, s kibökdöstek mondatokat, szavakat, fölforgatták a sor- s a szó-rendet s csináltak belőle

egy új könyvet. Szegény könyv, mi lesz veled? Nincs annyi betü benned, ahány részre tépnek szét téged! S nemcsak téged, de azt az Ecclesiát is, kulcsait, kardját, ruháját, székét, szirtjét; azt mind szétszedik. Rávetik magukat csúfszörnyek, agyaras, karmos, patás hatalmak s tépik, szaggatják; medve-népek, barbár esetlenséggel s kegyetlenséggel kullognak s mozognak körülötte; sima, mérges kigyók sziszegnek s szíjják méreg-fogaikat rája. Óriások közelednek s sziklákat hengergetnek, köveket dobálnak feléje! Kegyetlen, sötét emberek őrületes, de elszánt fanatizmussal támadnak neki, s szétszedik oltárait, fölbujtatják hiveit, kulcsait eldobják, kardja ellen kardot húznak s hirdetik: csinálunk új világot. S mit tesz az az egyház? Első gondja a könyv; azt őrzi, azt védi; a szétszaggatott s szétszórt lapokat összeszedi, a foszlányokat egyberagasztja, a könyv elnyütt kötését kijavitja; a hozzáadott részektől megtisztitja, Plátótól különválasztja; a kibökött sorokat s mondatokat visszahelyezi; a foltokat kiradirozza, a ráöntött tintát kimossa s a könyv az ő ölében a kedves régi könyv! Nem a filozófiának terméke, nem a zsidó népszellemnek vagy az Augusztusi korszellemnek megnyilatkozása, hanem az Úr szava. Ezt a tépett, szétfoszlott, szétrongyolt könyvet fogja az Ecclesia s a bölcseséggel, filozófiával s kritikával szemben fölolvassa azokat a régi, ősi, füleinkben csengő mondásokat, az Úrnak szavát s megnyugszik, s nemcsak hogy ő nyugszik meg, hanem megnyugtat milliókat, s a bölcseket megszégyeniti. Mert minél többet olvasták ők is e könyvet s minél jobban tárult ki szemeik előtt az irás inspirált fölsége, annál savanyúbban húzták el szájukat, annál sárgább fényü lett tekintetük, annál inkább csúszott szivük helyére májuk s boszankodtak a varázson, melyet ez a könyv áraszt. „Ostoba könyv“ . . . . . mondogatták s olvasták tovább. „Gonosz, veszedelmes könyv“ . . . mondogatták ismét s nem csapták a földhöz. „Fel kell szabaditani az emberiséget e könyv babonázó hatalma alól“ . . . . tört ki belőlük a düh s mégis görcsösen szorongatták, mintha szerették volna. S az Ecclesia mit művelt? Mint a hogy a Caesároknak s a régi szektáknak ellentállt: úgy

szánakozott a kritikusokon; de a könyvből nem engedett. S ime most föláll s ócsárlói felé forditja a régi szépség összes vonásaival s a kellem bársonyos tónusaival ékeskedő arczát s igy szól hozzájuk: „Ifjú, röpke kornak impressziós, ideges fiai, nektek nehéz szivetek van rám, kiolvasom a szemetekből, ne tagadjátok. De lehetséges-e az, hogy végig néztétek a szellemek dulakodását, mely e szirt s e szék s királyi alakom körül folyt, anélkül, hogy méltányosságot tanultatok volna velem szemben? Lehetséges-e, hogy a százados harczok e mezőiről nem szállt lelketekre a kétségnek valamiféle felhője, mely megrendithette volna elfogult, egyoldalú meggyőződésteket s arra a belátásra segitett volna titeket, hogy „más korok más korszellemek?!“

„Különös, hogy a történelemből legalább ennyi belátást nem tanultatok s műveimet, szellememet, eljárásomat nem az akkori fölfogásnak, hanem a mai korszellemnek szemüvegén nézitek! Mit fogtok igy látni? a valót bizonyára föl nem ismeritek, hanem igenis, saját eszméitek s a mostani nézetek éles ellentétjeit szemlélvén a multban, rajtam üttök és .... kiöntitek a fürdővizzel a gyermeket. Ez ugyan nem bölcsesség s épp oly kevéssé igazságosság. De még az ilyen pártos biró elé is bátran lépek s kérdem:

„Hát mit tettem, amit tennem nem kellett volna? S mit tettem, amit mások nem tettek vagy az én helyzetemben nem tettek volna? A szellemi sötétség századain vonultam keresztül; s világitottam, ahogy tudtam s világitottam én magam, s csakis én. Mindenütt sötét éj ült a lelkekben, csak az én fáklyám világitott. A népvándorlás medve-népeit neveltem; szájukra zabolát kötöttem; a vadságot én fékeztem; a kegyetlen erőszak viharjában én csináltam rendet. Hogy néha rövidebbre fogtam a gyeplőt, s keményen vágtam közéjük vas-vesszővel, hát ez is bűn? S vadállatok közé tán sétapálczával kellett volna mennem, s merőben erkölcsi hatalmammal imponálnom, mely elveszett volna, ha ki nem váltom tettben s a bűnösnek megfenyitésében? No de úgy-e véres a kezem s vérfolt van ruhámon? Igen van; van ti Napoleon- s Moltke- s Bismarck-tisztelők; van! De én hitért

ontottam vért úgy-e? ez az én bűnöm! Ó mily bűn! Vért ontottak mindenért, ami nagy és szent; vértorral ültek meg mindent, mit szeretni s tisztelni megtanultak. Hogy harczot vivtam török, tatár s mór ellen, hogy a kereszt szent jelében milliókat harczba vezettem a hitetlenek ellen, az bűn a ti szemetekben! A tietekben igen, no de hát csak ti vagytok látók s más korok mind baglyok voltak és vakok? Az a harcz hősiesség volt a keresztesekben; mert önföláldozó készséggel harczoltak a legnagyobb kincsekért s úgy harczoltak, amint akkor lehetett. S mit gondoltok, mit fognak mondani a későbbi évezredek, mikor már háború s emberöldösés nem lesz a vitézség szintere, mit fognak mondani rólatok, hőseitekről, katonáitokról? Barbároknak fogják-e deklarálni őket? Ha megteszik, nem lesz igazuk; jóllehet szakasztott úgy tennének ez esetben veletek, mint ti tesztek velem most. Küzdeni fegyverrel a legideálisabb kincsért, a hitért, — küzdeni eretnekek s tévtanitók ellen, kik hitet s társadalmi rendet, evangeliumot s polgári törvénykönyveket egyaránt fenyegettek, akkor oly természetes volt, mint amilyen természetes, sőt dicsőséges még manapság is küzdeni s vérzeni a hazáért!

De úgy-e mégis csak borzasztó, embereket elevenen égetni s az inkvizicziónak rémeit ha nem is fölidézni, de még csak el is tűrni? Rettenetesek az albiaiak s a husszíták elleni harczok, s hogy szíthatta ezeket Krisztusnak jegyese?! S mintha valami nemes méltatlankodás kergetné az egyház felséges arczába a vért, ócsárlóit végigméri s szenvedélylyel kiáltja: „Ó igen, ti nemes áldozatai a kegyetlen egyháznak, albiaiak, husszíták, mórok! Ti drága vértanúi a szabadságnak! Ti derült, fénytszóró csillagok az én éjjemben! Ti érzékeny, humánus, szelidlelkü hivei az evangeliumnak az én apokaliptikus bestializmusommal szemben, ti elpusztultatok; de fölhivlak az alvilág mélyeiből, jőjjetek elő, s mondjátok: kinek kellett volna hát elpusztulnia helyettetek? Úgy-e nekem? Ha nem nektek, hát nekem. Azt természetesen türnöm nem lehetett. Legázolni az evangeliumot patkós lábbal, — földúlatni a czivilizácziót agyrémekkel, azt nem engedhettem.

Azért volt harcz, volt erőszak, volt máglya. S minek kellett volna lennie? Talán a lelkiismereti szabadság kihirdetésének modern kiadásban 700, 500, 400 év előtt?! Mélyen tisztelt modern urak, s Dostojevski, siszmatikus barátom, van egy kérdésem magukhoz: Ugyan mondják meg: lejöhetett volna-e Krisztus a 15. században s kiállhatott volna-e a sevillai piaczra nézni a spanyol kulturát, ha nincs egyház, az a bizonyos, középkori, a népeket fegyelmező, a barbárságot féken tartó egyház? Tovább megyek: mondják meg csak, állt volna-e a sevillai piaczon a kathedrális s ha Krisztus bemegy, hallgathatta volna-e a 15. században az evangeliumnak fölolvasását, ha nincs egyház? Ne hőköljenek! Én ezt a kérdést a lehető legjózanabb, de egyszersmind legnagyobb nyomatékkal vetem föl s ajánlom figyelmükbe. Nézzenek végig a kereszténység történetén, történeten, melyet millió támadás kudarcza s az egyház páratlan szerencséje jellemez, s mondják meg, mi tartotta fönn a kereszténységet, mi őrizte meg az evangeliumot, mi lett volna a krisztusi tanból, ha nincs egyház? Gondoljanak a Caesarokra, Bizanczra, a politikára, a diplomácziára, az erőszakra, a vadságra s mondják meg, hogy mi tartotta fön a kereszténységet, ha nem az egyház? Semmi a világon, semmiféle külső hatalom, semmiféle politika vagy diplomáczia vagy caesarismus; egyesegyedül az az eleven szervezet, az egyház. Az állt ellen az elpogányositásnak, az küzdött az eltorzulásokkal, az űzte el az ázsiai peszszimizmus árnyékait, az ellensúlyozta a derültebb világnézetek vizenyősségét, az irtotta az ultraspiritualista szekták babonáit, az mentette meg számunkra Krisztusnak ragyogó, ideális alakját. Valamennyi ellenség, s ami volt ellentét és széthúzás, az mind beleverte ékét, neki zúditotta faltörő kosait az evangéliumnak s hogy a világ kincsei el nem vesztek a szenvedély s a tévely tatárjárásában s a düh s a fanatizmus parasztlázadásaiban, azt egyesegyedül nekem köszönhetitek. Homlokomon az isteni tekintély, ajkamon az evangelium, kezeimben a miszterium és a csoda; a természetfölöttinek következetes s föltétlen érvényesitésével törtem át az alávalóságon s az állaton. Karjaim aczélkemények, hom-

lokom a próféta kovakemény homloka volt; igy birtam megküzdeni a tévely paroxismusaival s a szenvedély dühkitöréseivel. S végül, mit bámuljátok csak a vért s a máglyáknak égre vetődött pirját, a lelkes, de gyötrödő emberiség vajudásainak ez elkerülhetlen emlékeit? Mit izgatjátok gyönge idegeiteket, hogy ellenszenvetekből gyülöletet szitsatok e borzalmas erőpróbákkal? Hát mikor az európai kultura nevelőjével álltok szemben, nincs más látni való, mint hulla, tört cserép, izzó parázs, véres kard? Hát az én munkám kiválólag a gyujtogatónak s a hóhérnak robotja volt? Ezen is láthatjátok, hogy nincs igazatok! Templomot épitettem eleven kövekből; kulturát teremtettem vadnépek közt; lelkeket neveltem, melyeknek erénye, mint a déli sarköv tűzhányóinak fáklyája izzik éjben s örök fagyban. Minden kincset, melylyel ember dicsekedett, megmentettem számotokra; örvényes utakon ezer veszély közt jártam s hordoztam az üdv igéit s a jövendő fejlődés csiráit s óh, ti gyönge lelkek, fönakadtok ruhámon, hogy szőrcsuha s nem lyoni selyem s kezeimet kifogásoljátok, hogy kérgesek s nem bársonyosak s hogy nincs keztyü rajtuk. Azt fogjátok rám, hogy ott éreztem magam jól a máglyák s a kínpadok közt s oda vágyom vissza, hol szabadon pörkölhettem s vagdalhattam embereket hitért, meggyőződésért! Helyes, helyes, higvelejüek! Egyet mondok nektek! Ha még egyszer kellene végig élnünk a klasszikus világ rombadőltét s a népvándorlás sötét korszakait, szeretném, hogy akkor rátok biznák a világ folyását, hogy ti rendelkeznétek benne, ti bölcs kritikusok! Dixi."

Bizony ez is látomás! S kinek van igaza? Annyi igaza e második látónak bizonyára van, hogy az egészet s nem csak a részét látja a világfejlődésnek?

Valóban végtelen sokat tett s létesitett a kath. egyház, végtelen sokat. Megőrizte az evangeliumot, sértetlenül fönntartotta Krisztus miszteriumait s átszármaztatta reánk valamennyi nagy ideálját. S hogy ezt tehesse, szirtre állt, Krisztus helyezte oda s bástyákat épitett isteni s történeti jogokból s vasszerkezetet állitott föl az isteni érdekek megvédésére az állati erőszak s az emberi szenvedély ellen.

A kereszténység benne lett organizálva; az egyház lett a cedrus aczélkemény, gyántás fája s benne rejlett az evangelium veleje s rajta fakasztott az Isten kegyelme életet, új rügyeket, lombot s virágot. Aki az aczélkemény, gyántás fát kivagdalta volna, az széthányja a velőt s elhervasztja a lombot.

Maga ez az egyház mint társadalmi szervezet, óriási nagy tény a világtörténelemben, mert a fajszereteten, a nemzeti motivumokon, a fizikai erőn és hatalmon épülő királyságokkal szembe állitott egy más községet, melynek nem fizikai erő, nem világi hatalom az érdeke, hanem más valami, ami szellem, lélek, igazság, erény, s ami közös kincse keltának, rómainak, góthnak, bizanczinak, szarmatának, germánnak, szlávnak. Van egy más ország Duna, Rajna, Szajna, Arno, Tájó, Themse fölött el, melynek támaszai nem a várak s mesgyéi nem a „gau"-ok s a megyék határai. Nagyszerü perspektivákat nyitott ez uton az egyház a lelki szabadságnak, az emberi érzésnek, az erkölcsi öntudatnak s kiemanczipálta a barbárokat s a római polgárokat az imperializmus alacsony fölfogásából. Van egy nagy közösség, a lelkek, a szentek községe, Krisztus nyája és gyülekezete s ez fajon, véren, nyelven, nemzeti érdeken fölül áll. Ez oly virány, melyre nem szabad ráhengeriteni az állam mindenhatóság sírkövét! S hogy nem hengeredett rá, azt az egyház tette; harczczal is, vérrel is, de folyt-e vér nagyobb érdekért?! Hogy Európából nem lett Bizancz, az az egyház érdeme; elzsibbadt volna a kultura a szellemi világ szabadsága nélkül, s a szabadságnak ez öntudatát az egyház szitotta!

Üdvözlégy kath. egyház, szolgálónak mondanak téged, pedig te a szabadság leánya, s a szabadság zászlajának hordozója vagy! Az voltál s az leszesz! Nem a lármás szabadságé, mely lázba kerget tömegeket piaczokon s torlaszokat épit boulevardokon; te a komoly szabadságnak érdekeit óvod, te az erkölcsi élet s az emberi méltóság alapföltételei fölött őrködöl!

S hiába mondják, hogy az egyházból kiveszett az evangelium; az nem úgy van. Azt megengedem, hogy az élet az egyházban sem felelt meg az evangeliumnak, azt igen, meg-

engedem és fájlalom, de hogy az evangelium elveszett volna, azt meg nem engedhetem? Hát honnan vették elő mindannyiszor? Valahányszor pünkösdi tűz lett a hamvas üszökből, mindannyiszor az egyház tűzhelyéről vették az izzó parazsat. De különben se vádaskodjunk az anyaszentegyház ellen, mintha emlői elszáradtak s termékenysége kifogyott volna. Hiszen minden időben hitre, bizalomra, szeretetre, hamisitatlan alázatra, odaadásra, hősiességre nevelte gyermekeit. Hitre nevelt; bizó hitre a természet erőin túl s azokkal szemben érvényesülő természetfölötti hatalom iránt, mely vezet, véd és segit. A világ a tanú rá, hogy a lelkeknek az egyház ezt a természetfölötti irányt adta s hogy a lelkek jól jártak vele. Bizony jól jártak; annyira, hogy nagyok, hatalmasak s boldogok lehettek általa. E természetfeletti világban oly lelki közösségbe állitott, hol óriási alakok, szentek, próféták, vértanúk környékeznek s hozzászokunk e környezethez, mint az erdőnek tölgyeihez vagy a régi templom-udvaroknak százados hársfáihoz. A legnagyobb gondolatok testvéreinkben testet öltve szólnak hozzánk; megelevenedik a hit Ábrahámban, Izaiásban, Jeremiásban ép úgy mint assisii szent Ferenczben, sienai sz. Katalinban s a többi régibb s ujabb testvéreinkben. Testvérek vagytok . . . . ez volt az apostoli egyháznak szivhóditó programmja s e programmot beváltotta, mielőtt püspökeinek s pápáinak vállára nem borult az imperium bibor-palástja s azután is, mikor már a társadalom hatalmas rendjévé nőtte ki magát az egyházi rend, még mindig a régi testvériség nyomdokain járva a lelkek testvériségét a népek életébe iparkodott átvinni, s faji különbségek s nemzeti ellentétek daczára nagy népközösséget teremteni. Új néplelket nem alkotott. Az új-szövetség nem volt nemzeti, mint az ó-szövetség. Zsidó, az faj; de keresztény, az nem faj; hanem csodálatos szellemi erő, olyan mint a napsugár, mely beleszövődik az erdő legkülönbözőbb fáinak lombjába s mindnyájukat élteti fajuk, családjuk, nemük sajátossága szerint.

Ezek az ő művei, ezek cselekedetei, ezek közül melyikért akarjátok megkövezni?

Hallgassatok meg még egy korona-tanút.

„A római egyház — mondja Harnack „Das Wesen d. Christenthums" cz. művében — a legkiterjedtebb és leghatalmasabb, a legbonyolultabb és mégis leginkább egységes alkotás, aminőt a történelem, amennyire ismerjük, létrehozott. Az emberi szellemnek összes erői, minden elemi erő, amelyekkel az emberiség rendelkezik, építettek rajta." A kérdésre: Mit hozott létre a római katholikus egyház? igy felel a berlini tudós: „Fölnevelte a román-germán népeket. Az ifjú népeknek keresztény kulturát adott és nemcsak adott, hogy azután az első lépcsőnél megállitsa, — nem, hanem valami tovafejlődési tehetséggel is megajándékozta és ezt a haladást majd egy évezreden át maga vezette. Egészen a XIV. századig vezető és anya volt; eszméket szolgáltatott, megjelölte a czélokat és fölszabaditotta az erőket. Egészen a XIV. századig — innen kezdve látjuk, hogy önállók lettek azok, kiket nevelt és most oly útra térnek, amelyet nem ő jelölt ki, amelyre őket nem akarja követni és nem is követheti. De még ekkor, az utolsó hatszázadban sem maradt el annyira, mint a görög egyház. A politikai mozgalmakban, aránylag rövid megszakitásokkal, tökéletesen megállta a helyét, — mi azt itt Németországban elegendőképen tapasztaljuk! — és a szellemi mozgalmakból még mindig jelentékeny részt vesz ki magának. Természetesen nem vezető többé, ellenkezőleg gátló; de a modern világ haladásának hibáival és elhamarkodottságaival szemben gátvetése nem mindig áldástalan."

A második, amit a népek a római katholikus egyháznak köszönnek, Harnack szerint az a tény, hogy „ez az egyház a vallás és egyház önállóságának gondolatát Nyugat-Európában föntartotta az itt sem hiányzó állammindenhatósági törekvésekkel szemben a szellemi téren."

Harnack a római egyháznak *katholikus* jellegét nyiltan elismeri, sőt amaz elemek egyikének állitja, amelyek „a római egyház sajátszerüségét alkotják." *Apostoli* jellege, vagyis a történelmi folytonosság, mely a pápai egyházat a kereszténység kezdetével összeköti, nem kerülhette ki a históríkusnak

figyelmét és midőn kiemeli, hogy „az egyházi hivatalnokoknak helyes successiója“ oly tárgy volt, amelyre a római egyház mindig a legszorgosabb gondot fordította, — e körülménynek ujabb megállapitásáért csak köszönettel tartozunk neki, hiszen ez az az alapgondolat, amelyből az apostoliságnak eszméje kidomborul. Hogy a római egyház *egységes*, azt Harnack föntidézett soraiban tisztán és világosan kimondotta: „A leginkább egységes alkotás, aminőt a történelem létrehozott.“ Harnack szerint *szentségi* jellege sem hiányzik ennek az egyháznak. „Minden időben voltak szentjei, amennyiben embereket igy lehet nevezni és még most is vannak. Istenbe vetett bizalmat, mesterkéletlen alázatosságot, az üdvösség bizonyosságát, az életnek odaadását a felebarát szolgálatában találjuk föl benne; sokan veszik magukra Krisztus keresztjét és gyakorolják egyuttal az önmegtagadást és érzik azt az örömet Istenben, amilyet Pál és Ágoston élveztek.“

E nagy érdemek megszerzik számára az anya tisztességét s az európai kultura nevelő-anyjának dicsőségét, s mi anyánkul akarjuk őt szeretni s tisztelni! Általa lettünk barbárokból emberek és szegényekből gazdagok s ha sok vérbe s kínba kerültek is kincseink, — vérbe, melynek emléke megfagyasztja vérünket s kínba, melynek története mély szomorúságba meriti lelkünket, arra az egyre gondolunk, ugyan mi került kevésbe, ami az emberiségnek tényleg kincse?!

Mit nem védtek meg tűzzel-vassal, ami nagy s a mi szent volt a népek szemeiben? Nem lettek-e fúriák az édes anyák gyermekeik védelmében? Nem lett-e oroszlán a lovagból szivének választottjáért viselt küzdelmeiben? S család, haza, nemzet, nem épülnek-e föl vértanúk csontjain? Csoda-e, hogy az oltár lépcsőit is a küzdőknek hullái boritják? Szent volt előttük az oltár, szent az oltár miszteriuma, — szent volt az evangelium s aki az evangeliumot kezeiben tartotta, az anyaszentegyház, az is szent s a legtiszteletreméltóbb hagyományoknak hordozója volt: csoda-e már most, hogy a műveltség alacsonyabb fokán álló érzés, melynek psychologiája mindig erőszakos és kegyetlen, oltárt, evangeliumot,

egyházat is úgy védett, ahogy tudta, ökölléi és karddal? Csoda-e, hogy az a korszellem, mely vért ontott lépten-nyomon, vért ontott a legszentebbért is?

Igy volt ez, igen; igy tettek, igy éreztek akkor mindnyájan. Mi már másképen érezünk, másképen gondolkozunk; mi vér-iszonyban szenvedünk s szenvedélyünk nem kinozni, hanem a kínt mindenütt kevésbiteni.

Mi tehát más emberek vagyunk; lágyabban, emberségesebben érzünk; megjártuk a százados tapasztalat iskoláját, tanultunk s okultunk! De hát tulajdonképen illik-e hozzánk, hogy büszkélkedünk? A mi fejünkben termett-e a régi századok keménységén megütköző bölcseség? Nem szenvedték, nem verejtékezték-e azt ki számunkra mások, kik bölcseségben kisebbek, de áldozatkészségben nagyobbak voltak?! Örüljünk a belátásnak, s ne dobáljunk követ azokra, kiknek vállain állunk.

Ismétlem: mi tehát más emberek vagyunk s azt nyiltan bevalljuk.

Ki akarna közülünk lelkesülni az ordaliákért, az Istenitéletekért; midőn tűzbe ugrottak, parázson jártak a vádlottak s remélték, hogy az Isten a roszat győzelemre nem segiti? S nem volt-e igazuk, hogy az Isten a roszat nem segiti? Igazuk volt, de ezt a hitet itt nem helyesen alkalmazták. Ki akarna közülünk lelkesülni az inkviziczióért, mely erőszakkal akarta kiirtani a herezist s rémülettel biztositani a szivek békéjét? S nem volt-e igaza, hiszen az irás mondja, hogy ha kezed vagy szemed vagy lábad megbotránkoztat téged, vágd le azt s dobd el magadtól? Igaza volt, de a vér nem űzi el a kétség árnyait; azok ujra föltámadnak. A léleknek mélységes mélyeiből törnek elő s a konkoly az evangelium szerint is a buzával együtt nő. S ki akarná védeni közülünk a boszorkánypöröket vagy a babonának borzalmas kinövéseit, melyek századokon végig ép oly betegségei a vallásos érzésnek, mint a bélpoklosság s a Vitus-táncz a vérnek s az idegeknek? Muló tünetek, hibás nézetek, korszakokon uralkodó tévelyek voltak ezek, melyeken át kellett esnünk, s melyeken hála Istennek szerencsésen túl va-

gyunk s remélem, hogy senki sem fogja magát velük azonositani.

Ne azonositsuk tehát velük az egyházat sem! Tekintsünk rá szeretettel, mint aki magasra emelt kezeiben hozza miszteriumait s az evangeliumot, de az útja a századok változatos életén vonulván át, majd derült majd borús, majd véres majd kenetes, majd erőszakos majd békés; fájdalmakkal s örömökkel van behintve, s majd tövis majd meg virág fakad nyomaiban.

S annak igy kell lenni! Mert az egyház, ha isteni intézmény is, de emberekben áll fönn; az isteni intézménynek is lesznek történeti alakulásai; az isteni mellett sok lesz az emberi; az abszolut mellett sok a relativ értékü, melyet fejlődés hozott s fejlődés söpör el.

Az egyház is a fejlődés folyamában állt. Dogmákon túl tenger az élete. Élet és dogmák nem födik egymást. Az élet tarka nézeteknek, gyülöletes küzdelmeknek, szerető ragaszkodásoknak beláthatlan komplikációja. Rengeteg sok fölfogás, nézet, érdek, vélemény hullámzik benne. Ez mind nem dogma. Hozzájárul, hogy a dogmák esetleg roszul alkalmaztatnak az életre, ami például az ördögről való tannal történt a boszorkánypörökben, vagy hogy kiterjesztetnek oly kérdésekre is, melyekhez nincs közük. A szellemi munkának irányai s a tevékenységnek tempói közt is nagy a különbség. Némely korban lázas, máskor csendes a tevékenység tempója. Azt is megengedhetjük, hogy az emberi szellem a tekintély folytonos befolyása alatt a szabadabb irányokra, melyeken önerejéből kellene haladnia, nem neveltetik, s hogy az, amit a középkorban theologiai szellemnek hivnak „bizonyos megszokottsága volt az értelemnek“, hogy mindent a priori, a deduktiv okoskodás által vagy a szentirás tekintélyével akartak eldönteni. A természetet is nem annyira önmagában siettek fölismerni, mint inkább azt kutatták, hogy mit mond róla az irás. Ez tehát az emberi értelemnek az a korszaka volt, melyben a dedukczió s a tekintély volt a vezető csillagzat, s nem volt meg az érzék az indukczió s az önálló természetkutatás iránt. De ez az érzék később éb-

redni kezdett; új eszmék, nagy föltalálások, érdekfeszitő vállalatok fölzsenditették az addig alélt tudományos életet s a figyelem új irányok felé fordult.

Hasonlóképen elkerülhetetlen, hogy a középkorban a népeknek hódolata az anyaszentegyház iránt szinte föltétlen lesz, melyet nemcsak a hit dolgaiban, de a jogban, az állami, a polgári életben is érvényesiteni fognak. Az embernek úgyis az a hajlama, hogy szivesen áll be nehéz dolgokban erős szellemek igézetes befolyása alá s éppen úgy szivesen hódol nagy tekintélyeknek. Könnyebb úgy élni: szívesen megteszi. Még a modern népek is teszik s a szabadságvágy kitörései után hanyatt-homlok rohannak Napoleonok után. Hát még a középkori gyerek-népek! Ezek az éretlen, jóságos kamasz-népek! Psychologiai szükségletük volt a hódolat, s mivel akkor az egyház volt a legnagyobb tekintély, hát az egyháznak hódoltak s mindent theologiai szemüvegen néztek!

Ezt a psychologiai tünetet az emberi lélek az isteni egyházban is magán hordozta s ebből sem neki, sem az egyháznak szemrehányást tenni nem lehet; hiába szidjuk; enélkül nincs ember, nincs értelem; elfogultság az ő eredeti bűne s dolgozni, törni magát nem szeret; szivesen elhiszi, hogy érti már s hatalmában birja a világot. Erre nézve mondja remekül s finom megfigyeléssel Turgot: „ce n'est pas l'erreur, qui s'oppose aux progrès de la vérité. Ce sont la mollesse, l'entêtement, l'esprit de routine, tout ce qui porte à l'inaction." (Pensées II. 343.) Ne csodálkozzunk azon, hogy ez lévén az emberi szellem nehézkességének s csökönyösségének psychologiája, időnként föl kell robbantani a balhiedelmeknek, a tévtanoknak, s a czéhbeli tudományosságnak föltorlódott inventáriumát; — ki kell kotorni az eliszaposodott medret, hogy az élet vize ismét szabadon áradozzék. S azt néha erőszakkal is végre kell hajtani. Ne haragudjunk Kunovsky-ra, ki „Durch Kunst zum Leben" cz. könyvében fölkiált: „Die Hälfte jener versoffenen und vollgefressenen Landsknechte und Höriger, Bauern, Äbte und Bürger mussten im dreissigjährigem Kriege erschlagen werden um den Rest mit eiserner Faust aus Bestialität zur Gesittung zu

zwingen." (106. l.) Minden téren van ilyen megfeneklés, s ott azután a szenvedély lép föl s csinál rendet. De jaj annak, ki ezt teszi; mert a „beati possidentes" nagykönnyen fejéhez vágnak nemcsak kodexeket, de anathémákat is, s idő kell hozzá, mig a szenvedélyesség által fölkavart porfelhők elülnek s az emberek ismét tisztán látnak.

Hiba nélkül tehát nem vagyunk; szentjeinken is van eredeti bűn s tudósainkon is ott borong az elfogultság árnya; mindnyájan Ádámnak s koruknak gyermekei! Egy darabig kizárólagosan a tekintély lesz csillaguk; később megegyeztetik a tekintélyt a szabad kutatással s igy sem esik bajuk.

Van azonban a modern egyházellenességnek még egy más kiadása is, mely mindenféle ellenszenvekből mindmegannyi csalánszálból szövődött, s mely az egyház ellen mint világias, hatalmi rendszer ellen irányul. Az a hármas koronájú, világi fejedelemségre igényt tartó, követeket küldő s fogadó pápa, — azok a gazdag, arisztokrata, főuri püspökök, kik a középkorban lovon jártak s most a társadalom vezető osztályában az egyház érdekeit képviselik, egy oly szervezetnek fejei, mely az evangeliumért hatalmi eszközökkel is küzd s befolyását a nagy világban, fönt is lent is, meg akarja tartani! Mily különös benyomást tesz az evangeliumot olvasó lélekre az a hatalmas, szenvedélyes középkori történelem, a maga csatázó, politizáló, hatalomért császárokkal királyokkal ujjat húzó pápáival, püspökeivel! Menynyire nőtt bele az egyház szervezetébe az állam s megforditva, mennyire azonosittatott az állammal az egyház! S nekünk úgy látszik, hogy mégis csak nagyot haladtunk, mikor a csatázó pápa helyett atyát, s a lovag-püspökök helyett apostolokat nyertünk s a két hatalomnak középkori összekapcsolásán is szerencsésen átestünk.

Valóban ez nagy haladás, s bár mondhatnók, hogy mindnyájan igy gondolkozunk, s az egyház erejét a lélekbe s a szellembe s nem a közjogi pozíciókba fektetjük!

A vallásos ember a mai világban nem akarja a krisztusi tekintélyt a világi hatalommal s még kevésbé az erőszakkal párositani; lelki világának trónján nem akarja a

hatalmat tisztelni! Nem érezte ki ezt annyira senki, mint IX. Pius pápa, aki, mikor a 48-as olasz hazafiak s köztük Rosmini is, biztatták, hogy Ausztria ellen ő is a hadviselő felek közé álljon, sehogysem volt rávehető e hitetbontó lépésre. Kiérezte, hogy a keresztények Atyja, Krisztus helytartója, nem lövetheti Ausztriának katonáit, kiket szintén az egyház nevelt, s kikért a távoli csendes falukban édes anyák és testvérek járnak imádkozni misére! Megtehették azt a középkor urai; de nem tehetik a bensőséges vallást kereső újkornak pápái!

Meg vagyok győződve, hogy az egyház ez irányban fog haladni, — hogy egyre lelkibb, erkölcsibb lesz, úgy értve ezt, hogy tekintélyét nem a kard, nem a diplomáczia, nem is a kormányok, hanem a hivő népek szeretete s ragaszkodása által érvényesiti.

De a történelmi kategoriáknak is megvan fejlődésük. Nem lehet azokat egyszerre eltüntetnünk; azok is lettek s érvényesültek; következőleg lassanként majd megint elernyednek, elszáradnak és eltünnek. Legyen türelmünk! Akinek nem tetszik a középkori állapot s még sok középkorit észlel most is, az legyen annyira filozóf, hogy föl birja fogni s biztosan tudja remélni, hogy később ez nem lesz igy, de amig az a tisztultabb, fejlettebb kor beáll, addig türelemre, mérsékletre s fölvilágosult közreműködésre van szükség.

De mennyit vétenek épp a modern kor fiai e józan s méltányos követelmények ellen!

Ha végig nézek a mozgalmakon, melyek az egyház ellen irányulnak, ha figyelek a fanatikusokra, kik minden ellen, ami egyházi, kígyót-békát kiabálnak, el nem zárkózhatom a benyomás elől, hogy ideges, hiszterikus, túlzó s szinte hóbortos emberekkel van dolgunk. Ki gondolhatta azt, hogy az egyházat a román népszellem alkotásának nyilvánitsák ki, melyet a germán népszellemnek kell megreformálnia, vagyis inkább szétrobbantania? Hová jutunk Chamberlainnek a germán s román fajokról fölállitott téziseivel? Ahol germán vér pezseg, ott „Heil! Heil!"; ahol pedig nincs belőle semmi, ott sötétség, elbutulás, terheltség kisért. Krisz-

tus természetesen áriái, — kár, hogy nincs kimondva, hogy germán; de sz. Pál rémségesen sötét fárizeus, borzasztó fajszemita, aki nem értette meg az evangeliumot s bizarr gondolatokat kevert bele! Ágoston szintén egy rém-tipus, „mischmasch"-lángész; de bakokat lődöz, mert nem germán; gondolkozásán ott ül az átok, a kereszténység eltorzitása. Neki s a hasonszőrü kereszténységnek már az Evangelium mellett imponál az „Ecclesia." — Evangeliumból csak a „mischmasch"-vérű, egészségtelen népek fölfogásában alakulhatott ki az Ecclesia. Azért azután végig a középkoron nem az evangelium, hanem az Ecclesia áll előtérben. Ahol ugyan a német vér forr s öntudatra ébred, ott Petrus Waldus, Abaelard, Wickleff nézeteiből s a spiritualista szektákból ki-kitör az igazi, halhatatlan evangelium, de csak az ős-német tipusban, Luther Mártonban, kelt föl ujra rabágyának kőpárnáiról a békókba vert, krisztusi gondolat! Aquinói szent Tamás, Dante, Rafael, no meg pláne assisi sz. Ferencz, jórészben, szintén német vér voltak; csak azért tudtak nagyot teremteni."

Ily hülyeségek s következetlenségek már csak nem borithatnak árnyat a „román szellem alkotására", az egyházra?

S mit szóljunk Nietzsche dühkitöréseire s Tolstojnak s az oroszoknak túlzásaira s mit a német protestáns theologiának panaszaira, mely a katholiczizmusban a gyülöletes „Ecclesiától" nem látja az evangeliumot, — az intézmény kereteitől a lelket, — mely búsul azon, hogy ezerhatszáz évnek kereszténységére sirkövet hengeritett a római jogászszellem s Krisztus evangeliumának erőteljes életét fölhasználta az elsorvadt imperiumnak más alakban való föltámasztására? Ez a „nagy hamisitás, ez a lélekmérgezés, ez az életirtás" nyomja a római egyháznak lelkét. Azért ő a paráznaasszony s végzete az Isten átka!

E siralmas vádakban csak egy gondolat talál visszhangra lelkünkben, még pedig az, mely az egyháznak oly gyakori elvilágiasodására mutat pápáiban s püspökeiben. Ez igaz, de érthető. Ember az ember akár infula, akár tiara legyen a fején s az ilyeneknek is szól az apostoli szózat: „inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, quorum Deus

venter est.“ Az egyházi méltóságok fénye, a gazdagság, a hatalom kihivják a hivatástalan lelkek ambicziójáť, s a fénynyel s a hatalommal bevonulását tartja az egyházba a világias szellem is. Fölkerülnek azok, kiknek a lélek hierarchiáiban nincs helyük; VI. Sándorok lesznek Krisztus helytartói, s Savonarolák a máglya áldozatai; az apostolok utódai udvaronczokká vedlenek s Judásnak csak annyi utóda van mint Pálnak, ha ugyan nem több. E réven a tekintély természetfölötti jellege s a hivatalos egyház lelkülete közt gyakran kinzó s botrányos ellentét fejlik s De-Retz kardinális jellemezvén Memoirs-jaiban önmagát, jellemez sokakat, mikor irja: „l'ame peut-être la moins ecclesiastique, qui fut dans l'univers“ s ismét: „Je haissois ma profession plus que jamais“, (21. l.) s ez is püspök, érsek és kardinális volt! Mindez volt ő jog szerint, de szellem nélkül.

Ez mind igaz; de mit akarunk már most ebből levonni? Azt-e, hogy az egyház nem krisztusi intézmény, azt-e, hogy elromlott vagy hogy nincs rá szükség? semmi ilyesmit következtetnünk nem szabad, nem lehet; azt az egyet azonban szabad is, kell is következtetnünk, azt, hogy az isteni gondolatok emberekben vannak megvalósitva s az isteni stilus törékeny, porló, szétmáló kőzetből épitette templomát! A psycholog tudja, s a theologus hirdeti, hogy az erkölcsi világ mily kilengéseket enged s mily elváltozásoknak van kitéve; de ezeknek óvszere nem a szabadságot megrögzitő, hanem a szabadságot megnemesitő hatalom. Jó a tenger, áldásthozó gördülékeny, fáradhatlan hulláma; de azért még sem lehet reá kőből házat, hanem igenis fából hajót épiteni s bár a hajó ing, bár reng, de az nem baj; annak igy kell lenni; ez az ő törvénye. Az erkölcsi világot is hullámzó, szeszélyes, gördülékeny elemek alkotják; finom, érzékeny, markolhatlan hatalmak; vágyak, érzelmek, hajlamok, lobbanások, félelmek, örömök, szabad elhatározások; létföltételük a függetlenség; tökéletességük az erény; kulcsuk, nyitjuk az önelhatározás. Törvényeik vannak, de mindenki tesz, amit akar. Az Isten is, az evangelium is tiszteli a szabadság vámfáit s nem töri le azokat, szabad hódolatot kiván mindenütt s

mindenkitől, a magánéletben ép úgy, mint a társadalmi funkcziók végrehajtásában; ez a szabadság teremti meg a szenteket s az árulókat, a szent-Pálokat s a Judásokat, a vértanúkat s a Juliánokat, De Retz s Talleyrand-féle püspököket s Borromei sz. Károlyokat.

Mindezen borún és nyomorúságon túl pedig az Isten mégis csak eléri czélját, s elérte azt az egyházban is!

Fölléptette benne az erkölcsi hatalmat s a kemény népeket kioktatta általa a törvény tiszteletére. A népek a buzogányon s a dárdán kivül megtanulták tisztelni a védtelen jogot és erkölcsöt. Ezért kárhoztatták Alighieri és sokan utána és előtte a rosz papokat, püspököket és pápákat, de szivük mélyében végtelen részvétet s lángoló szeretetet ápoltak az Egyház iránt, melyet mindig anyjuknak neveztek.

Ezt mi nem értjük; mi az emberit összezavarjuk az istenivel; az efemért az örökkévalóval. Mi nem nézzük azt, hogy az edény gyönyörű s a kenet isteni, mi csak a foltot rögzitjük, mely az edényre esett.

Az egyház az Isten választott edénye; ez alabastromedényben őrizte meg az Isten a nemzedékek számára az evangeliumnak kenetét, — e vaskeretben óvta meg a jövendőség számára Krisztus képét. Az edény nem a kenet, s a vaskeret nem a kép: hasonlóképen az egyház nem az evangelium s a jogi szervezet nem a Krisztus-kép. A vallás nem a hierarchia s az evangelium kenetéből gyakran kevés van épen a hivatalos fölkenteken; de az evangelium lágy, erkölcsi, lelki velejének kellett ily kemény héj, mert különben elpusztult volna; kellett a kincsnek féltékeny s a korszak szenvedélyeivel elbánó őrizet, hogy szét ne szedjék, meg ne hamisitsák, el ne tékozolják.

Ez kellett s ezt megtenni erő, jog nélkül nem lehetett s az erőhöz — tudjuk — közel áll az erőszak; oly közel, hogy a századok érzése nagyon elütő annak meghatározásában, hogy hol végződik a jog s hol kezdődik az erőszak.

Ha néha többet léptettek föl erőből s erőszakból mint kellett volna, ismerjük azt el s okuljunk. A jelenre nézve pedig ismerjük el mindakettőt: *a lelkiismeretnek jogát s az*

egyháznak mint természetfölötti tekintélynek regulázó hatalmát. Emanczipálni lehet önmagunkat politikailag, de nem lehet vallásilag; királyok lehetünk, a királyi hatalomban mindnyájan osztozkodhatunk, de istenek nem lehetünk s a természetfölötti tekintélyt önmagunkban föl nem lelhetjük. A természetfölötti tekintély tehát mindig velünk szemben áll; nincs bennünk, hanem kivülünk. Remekül mondja erészben Sabatier (Vie de S. Francois d'Assise): „La Revolution a fait de nous tous des rois, mais ni le treizième siécle, ni la Reforme n'ont pu faire de nous tous des prêtres. C'est sans doute là que gît la contradiction intime de notre vie et ce qui met periodiquement en pèril nos institutions nationales. *Émancipés politiquement, nous ne le sommes ni moralement, in religieusement.*" (V. l.)

Vallásilag csak az emanczipálja magát, aki a természetfölöttit egyáltalában elveti. Kereszténység és vallási emanczipáczió annyi mint fából vaskarika. A protestantizmus is csak áttette a tekintélyt az élő egyházból a holt irásba; s ezzel Krisztust a szubjektivizmus ködébe állitotta. No ha igazán van kinyilatkoztatás s ha tényleg a tekintély vezet: akkor nem a kritikusoktól elgyötört irás, hanem az egyházban szervezett, hagyományos tekintély van hivatva a kereszténységnek vezetésére!

A „Los von Rom"-kiáltás tulajdonképen semmi egyéb mint pángermán tagadása a kereszténységnek!

(Folyt. köv.)

BABYLON ÉS A BIBLIA.

Irta BABURA LÁSZLÓ dr.

Van az emberiségnek egy drága ereklyéje, egy szent könyve, melyet gonddal őrzött, pietással olvasott mindenha, mert erősen hitte, hogy bár emberek irták, mégis isteni an-

tudomány vívmányain és jól tudja a szentirási történeteket azokkal összeegyeztetni. A tudós felolvasónak tehát azt ajánlanók, hogy a jelent ne itélje meg a száz év előtti álláspontból; tartson lépést a haladó tudománynyal és nyissa ki szemét, de mérsékelje ellenszenvét is, hogy tisztán lásson, mert az a legvakabb, aki nem akar látni!

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Summa Theologica ad modum commentarii in Aquinatis Summam praesentis aevi studiis aptatam auctore Laurentio Janssens S. T. D. Tomus V. Tractatus de Deo-Homine. Pars altera. Friburgi Brisg. Herder. 1012 lap. Ára fűzve 12 márka vagy 14 korona 40 fillér, kötve 14 márka 80 fillér vagy 17 korona 76 fillér.

Ismét egy óriási kötettel jelent meg a könyvpiaczon sz. Tamás Summájának ügybuzgó magyarázója Janssens Lőrincz, benczés tanár. Ez óriási kötet azonban ne ijesszen, mert kis kötetekkel Janssens, aki a könyv czimlapján álló jeligéhez, a „nova et vetera“ szóhoz hiven, sz. Tamást „per longum et latum“ magyarázza, nem boldogul; még ha csupa „vetera“-t is adna, akkor is megnő kezei közt a könyv. Ez a régi foliánsok vaskosságának is az egyik oka; keveset adtak a magokéból, de mindegyik hiven ismétli, amit már mások hasonló hűséggel mondottak. Janssensről ezzel nem azt akarom mondani, hogy csak régi dolgokat melegit föl, van benne természetesen új gondolat is, de csak reflexióképen másoknak, a moderneknek véleményére.

Ugyanazt a módszert követte, melyet már az előző kötetek ismertetésénél bemutattunk; sz. Tamás artikulusait veszi sorba s azokat magyarázza. Azután, ahol kell, külön kitéréseket csinál az egyes jelesebb doktoroknak nézeteire vagy

Appendixben reflektál ujabb theologiai tanokra vagy irányokra. Ez a rendszer dagasztja meg a köteteket: dagadnak a régiségnek elmondásától. A boldogságos sz. Szűzről 377 lapon át mondja el a rendes, közönséges tant s beleereszkedik oly pontoknak is a fejtegetésébe, melyektől óvnunk kellene a theologiában, miután terméketlen mezőket munkálgat meg bennük az apriorikus, theologiai gondolat. Ilyen például az, hogy „ex qua materia formatum est corpus Christi" vagy „de plus vel minus veloci evolutione membrorum B. Virginis in utero materno", ez utóbbit az Úr Jézusról is kérdezi s természetesen kisüti, hogy úgy illett, hogy az evolucziό ne legyen rendes, hanem gyors, s hogy Krisztusnak emberi szabadakarata már „in utero Virginis" működött légyen; természetesen azután ott fészkelődik a másik kérdés, hogy hát mily gyorsasággal fejlődött az a test s organizmusa? hány napig „illett" fejletlennek lennie? hány napi fejletlen lét fér meg az „unio hypostaticával" s hány napi a szent Szűz kiváltságos méltóságával? Mindezek a kérdések egy garast sem érnek, sem a rájuk adott felelet. Hasonló prüderiákba esnek ezek a jó emberek Krisztus Urunk születésének módjával, mikor meg akarják határozni, hogy hogyan is történt s hogyan illett történnie? Mikor ezt kérdezik, határozottan mondhatjuk, hogy theologiai illetlenséget követnek el. — Mi illik, mi nem az Istenhez s a testté lett Igéhez az Istenemberhez, valóban erre nézve ne kérdezzük a tudákos embereket.

Illik-e az Istenhez fogantatni, anyai méhben 9 hónapig rejleni, születni, csecsemőnek lenni? Illik ez? Ugyan ha az ilyen theologusokat bizták volna meg azzal, hogy csinálják meg a megtestesülés illemtanát, eltalálták volna-e mindazt, ami tényleg történt? Nem támadt volna-e föl száz és száz, kik ezer okot hoztak volna föl, hogy ez meg az nem illik? Miután pedig az evangelium oly egyszerüen s keresetlenül előadja, hogy mi történt s csak egyes pontokon jelöli meg a természetfölöttinek érvényesülését, érjük be vele a kérdésekben s ne tegyük nevetségessé a theologiát. Nem ránk bizták meghatározni azt, amit az isteni kinyilatkoztatás se-

hogy sem ad elénk s különösen nincs jogunk minden ily ponton természetfeletti csodás történést föltételezni.

A Szeplőtelen Fogantatásról külön szúrt a szerző a kommentárba egy 120 oldalas dissertációt, miután e pontban nem volt mit kommentálnia. Lelkesen és hévvel tárgyalja a szent Szűznek e kiváltságát s nagy dicséretben részesiti Scotust s a barátokat. Szent Józsefről tagadja, hogy szeplőtelenül fogantatott, de állitja, hogy születése előtt megigazult. „Nec obest, quod e hoc privilegio nihil in Scripturis legatur. Tota enim figura s. Josephi est abscondita" (185), de a jámbor gondolat igy illendőbb helyen látja szent Józsefet. Hasonlóképen kedves, áhitatot lehelő Appendixekkel találkozunk Krisztus Urunk szenvedésének hatásainál, melyek a sz. Szivhez, a sz. Vérhez s az Úr hét szavához való ájtatosságokat tárgyalják.

Az egész vaskos kötetet egy „Epilogus" zárja be, melyben elénk adja a modern korszellem megbotránkozását Krisztus imádandó személyén, három osztályt különböztetvén meg a botránykozók közt; az elsőt Harnack, a másodikát De Renesse, a harmadikát a vad demagógia képviseli. A kath. theologia mindezekkel szemben kiemeli az igaz és teljes fogalmat Krisztusról s megdicsőiti e páratlan képet.

Az 1021 lapos könyv végén tüzetes tárgymutatót találunk. A mű kiállitása igen szép; betüit megfogyatkozott szemek is élvezhetik.

Pethő dr.

Kath. Moraltheologie von Dr. Johan Pruner. III. kiadás. I. köt. 596 l. Ára 7 márka 80 fillér vagy 9 korona 50 fillér. Freiburg. Herder.

Az eichstätti püspöki lyceum régi hirneves tanárának német nyelven irt erkölcstana szigoruan tudományos morális és olyan, aminőt a modern igények várnak a theologustól. Nem rövidlátó kazuisztika, sem nem csak sovány előkészités a gyóntatószékhez, amit a régi morálisnak szeretnek szemére vetni, hanem az erkölcsi embernek teljes tudomá-

Die Messe im deutschen Mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Liturgie und des religiösen Volkslebens. Von Adolph Franz. Freiburg. Herder. 770 l. Ára füzve 12 márka vagy 14 korona 40 fillér, kötve 15 márka vagy 18 korona — fillér.

A vaskos mű két részre oszlik; az elsőben a tudós szerző a szent misére vonatkozó néphitről s egyházi gyakorlatról értekezik; a másodikban a középkori mise-magyarázatokat ismerteti; mindezt azonban idő és tér szerint kitüzött korlátok közt, t. i. Németország középkorára vonatkozva. Az első rész egy jó darab kulturtörténet is, mely élesen megvilágitja a vallásos nézeteken és gyakorlatokon keresztül a népléleknek akkori helyzetét. A német népek erőteljes s ugyancsak naiv hite át van szőve mesékkel, babonákkal, melyeket előkelő egyházi irókból is meritettek; a gyermekes fölfogás tele volt hiszékenységgel s csodákat szomjazott. Mindenütt az Istent látta közvetlenül benyúlni a világ folyásába s áhitatában s vallásosságában is lépten-nyomon csodákat várt s csodákat tapasztalt. A sz. misének mélységes tartalma s a benne rejtőző erő kiválólag vonzotta a sziveket s a szerző hosszú fejezetekben adja elő a hitet a szentmise hatásairól, a babonát, mely mindenhová elférkőzött, a visszaéléseket, melyek fölburjánoztak. Voltak misék konszekráczió és áldozás nélkül; visszaéltek a bináczióval; mindent, ami szent, azt a babona is lefoglalta s űzte gonosz üzelmeit az Eucharistiával, a kelyhekkel, a korporálekkal; magikus hatásokat várt mindezektől s mindenféle túlzásokkal éktelenitette el az utolsó vacsorának fölséges intézményét.

A szerző sorba veszi azután az egyes miseformulákat s ismerteti eredetüket, nevezetesen a votiv-miséket s amit poezis, mitosz, mese, legenda szőtt köréjük. Akkor azon senki sem botránkozott meg, s a csodák elbeszélésében s mindenesetre azok elhivésében is kiváló férfiak, sőt szentek szolgáltatták a jó példát, köztük a legkiválóbb S. Petrus Damiani. Rendkivül sok missa votiva volt, melyekben fölsirt a nép szenvedése, nemcsak „contra turcas“. hanem „contra judices iniquos“, „contra invasores“, „contra malos episco-

pos." Ugyancsak találkozunk „missa pro furto" czimű formulával, melyet azonban nem a tolvajok, hanem a kárvallottak mondattak. Voltak misék még a kárhozottakért is itt-ott, „quatenus etsi perpetuis non mererentur absolvi cruciatibus, saltem mitioribus mulctarentur a stricto judice poenis." Visszaélt azután a mise-stipendiumok szerzése körül az egyszerü nép buzgóságával a klerus is, és a reformáczió sikeresen támadhatta meg a szentmisét, mint az divatos volt, a néphitnek összes hozzáfüződött babonáival, a klérus pénzvágyával s úgy megdolgozta a népet, hogy az addigi buzgalom helyét közöny s gyülölet foglalta el!

A műnek második része a mise-imák, és ceremoniák magyarázatait ismerteti. Tulajdonképen Metzi Amalaron kezdi, s lyoni Florus, Walafrid Strabo, Deutzi Rupert mise-magyarázatain végig fölkerül a skolasztikusokig. A kolostorokra nem lehet panaszunk, hogy a liturgiai tanulmányokat elhanyagolták volna. Francziaországban még nagyobb lendületnek örvendtek e tanulmányok, kivált mióta a Clugnyből kiinduló reform fölvirágoztatta a kolostori iskolákat. A szerző itt és a skolasztikusok mise-magyarázatainak ismertetésénél hasonlóképen nem maradt hű programmjához, mely a német világot akarta előttünk ismertetni. Elismerjük különben, hogy kivált a skolasztikusok szerepének ismertetésénél nehezen is húzhatta volna meg a bel- és külföld közt a határvonalat. Magyar vonatkozást csakis egy meg nem nevezett magyar barátnak épen nem talpra esett idézetében találtunk a 25. lapon.

A skolasztika ugyan első sorban a szentmise-áldozatra vonatkozó dogmákkal s azoknak bizonyitásával foglalkozott, de azért kiterjeszkedett a czeremóniákra is. Egyike a legtüzetesebb műveknek Duranti Rationale-ja. A skolasztikában átlag az allegorikus magyarázat uralkodott; kevés föltalálással s még kevesebb gondolattal, de annál több izetlenséggel találkozunk a művekben. Albertus Magnus küzd az allegoriai magyarázat túltengései ellen, de kevés sikerrel.

A XII. fejezetben a népoktatásnak megszoritását tárgyalja a mise-áldozatra vonatkozó tanokban, s úgy találja,

hogy mintegy titkolták a nép előtt a konszekrációnak módját. A kánon halk hangon való elmondásában a „disciplina arcani“ nyomaira akad. E magyarázatot megilletődve halljuk, mert ha igaz, akkor a „disciplina arcani“-t a későbbi egyház a maga gyermekeivel, a hivekkel szemben alkalmazta volna, ami valóban bámulatos, szinte hihetetlen s ugyancsak alkalmas annak a választófalnak fölemelésére, mely a hiveket a klérustól elválasztja. Mire való egy liturgia, mely nem az istenttisztelő népé? Mire való egy liturgia, mely titkol és takar, ahelyett, hogy magyarázna és kitárna? S csak a klérusé lesz a konszekráczió módja? Ime a helytelen szétválás klérus és populus közt, mely annyira elüt az ős-egyháznak testvéri szellemétől. E fölfogás magamagát itéli el.

A VIII. fejezet a misét mint az egyházi szónoklatnak tárgyát tárgyalja. A VIII., IX., X., XI. század valóban a sötétség százada volt; a papok sem tudtak semmit. Kilátszik az azokból a szerény igényekből, melyeket egyik-másik jobb püspök támaszt a klerus képzettségére nézve. Saját erejükből a lelkészkedő papok nem voltak képesek prédikálni. Még a XIII. században is „Elszászban a papok a Miatyánkot s a Hiszekegyet prédikálták, de a szentirásról nem voltak képesek beszélni“, (641.) mennyivel kevésbé a liturgiáról. A XIII. századtól kezdve már erre is kiterjed a figyelem.

A hires német barát, Regensburgi Berthold, ki prédikálva járta be Németországot, gyakran tér ki a liturgiára. Végre .megjelentek német nyelven is a mise-cselekményeknek és imáknak magyarázatai s Luther Márton támadásaival szemben ugyancsak német nyelven a misének és liturgiájának apologiái. Akkor a szerencsétlen „disciplina arcani“ is megdőlt a kánonra nézve, mert belátták, hogy csak az oly liturgiát lehet védeni, s egyáltalában csak oly egyházi intézményeket, melyeket a nép ismer, melyeket magáénak vall s értük lelkesül.

Végre a XI. fejezetben visszapillantást nyujt az egész középkori egyházi mise-irodalomra s jellemzi a magyarázat divatjának irányait. A magyarázat először a mise-imáknak

betüszerinti s a cselekményeknek gyakorlati értelmét tartotta szem előtt, csak később lett allegorikus.

Ez allegorikus magyarázatról a szerzőnek egészen helyesen az a véleménye, hogy az áhitatot mindenesetre emelte, de nem volt tudományos, vagyis nem adta a történeti fejlődést s a történeti valóságot. Mert a pap nem azért mosta a kezét, hogy Pilátusra emlékeztessen s nem azért kötötte át derekát a czingulussal, hogy Krisztus megostoroztatását hozza emlékezetünkbe; ezeknek eredete egészen másutt keresendő.

Daczára a sok tévelynek, visszaélésnek, s a klérus hibáinak, a szerző méltán jut arra a következtetésre, hogy a mise a német középkorban a kegyelmek kútforrása volt, melyből milliók meritettek erőt s vigaszt.

Ez a hatalmas kötetnek tartalma. A tárgyalás hangja, a fejtegetések következetes s természetes folyása, a történetnek előtérben való állása a műnek kifogástalan tárgyilagosságot biztosit. E tárgyilagos igazságtól nem kell félnünk; szakitsuk meg mindenütt a tévely s a hit közti összefüggés látszatát, hogy a tévely foltjaitól megszabadulva, annál tündöklőbben ragyoghasson a katholikus igazság.

Pethő dr.

A Családi Regénytár (Szent-István-társulat kiadványa) új kötetei: A hiábavaló gazdagság. Regény. Irta Jeanne Mairet. Forditotta Rada István dr. — Falusi történetek. Irta Vértesy Gyula. — Az ezer tó országából. Finn elbeszélések. Forditotta Bán Aladár dr. — Egy-egy kötet ára csinos vászonkötésben egy korona.

Jeanne Mairet regénye, *A hiábavaló gazdagság* a modern amerikai társadalomból meriti tárgyát. John Raymond, vagyon nélküli fiatal mérnök föltalálta a vonatok gőzfékezőjét. Találmányát elvitte Harlem mechanikushoz modellirozás végett, ő maga pedig egy-két társával Alaskába utazott, hogy aranyat gyüjtsön, amelylyel azután találmányát értékesíthesse. De Alaskában, az örökös hó és jég országában eltévednek, társai elpusztulnak, őt magát két halász megmenti, de a sok

res orbem, invenies urbes sine moenibus, sine rege, sine literis, — ast urbem sine templis, sine diis, quae non preces fundat, quae non sacrificia offerat, ut commoda consequatur et conferat operam, ut sacrificiis averruncet infortunia, nemo reperit. (Adv. Coloterum Epicurum. Edit. Frankf. 1594. t. 2. p. 1125. d.) Szinte természetszerüen jön a tollunkra az a végzetes jó tanács és figyelmeztetés egyúttal: Si tacuisses ...

(Folyt. köv.)

EGYHÁZ ÉS MODERN VILÁG.

Irta PETHŐ dr.

(Folytatás.)

Tekintély és szabadság.

Ez a két szó jellemzi az emberi szellemnek világtörténelmi harczait, melyeket az egyéni lelkiismeret viv a hatalom ellen. Sokféle változatban, bámulatos következetességgel, akár csak egy kiirthatatlan principiumnak lüktetéseként érvényesül a világtörténelemben még pedig minden téren ez az antagonizmus, a szabadság s a tekintély közt. Szigorú barátok, spiritualista szekták, ujkoru anarchisták szolgáltatják hozzá az illusztrácziókat. Pedig mily különbség van a XIII. századbeli cziszterczi apát, Joachim de Flora s Krapotkin közt! Mily különbség az „evangelium aeternum“ s Bakunin proklamációja közt! Joachim de Flóra nem kivánt mást a földön, mint egy czitharát. „Qui vere monachus est — irja — nihil reputat esse suum nisi citharam.“ Az elég volt neki s kincsek után nem vágyódott; az internacionálénak „Manifestuma“ pedig a földön akar mindent s a földön kivül mást sem nem akar, sem nem remél. S bár e törekvések tartalma annyira különböző; az irány, s a lélek vágya mégis egy. A czitharás barátnak theologiájában s a petárdás kommunistának politikájában ugyanaz a gondolat érvényesül: ne más valaki parancsol-

jon, s igazgasson engem; ne más valaki gondoskodjék rólam; minek az a más valaki, mikor itt vagyok én? Bennünk van a lélek, bennünk hangzik szózata; a tekintélyt saját lelkiismeretünkben, a szuverenitást saját emberségünkben találjuk föl. Az lesz az új világkorszak, a „tertia aetas"; akkor lép föl az Isten gyermekeinek hamisitatlan nemzedéke, a „tertium genus," mikor majd mindenki egyéniségének saját ura lesz; mikor majd a benne érvényesülő istenségnek öntudatára ébred s törvényen s külső tekintélyen ugy tör át, mint a pillangó a gubón, miután szárnya nőtt!

A tekintély, a törvény, a száraz jog, ezek csak gubói a léleknek, de a szárnya a szabadság; mihelyt szárnyunk megnőtt, ne respektáljuk a gubót! Ki fogja a jégvirágot siratni, mikor már a muskátli virit ablakában?

Valóban czitharás, költői hangok ezek a nagy szenvedések s a nagy szenvedélyek koraiból!

Csakhogy ezeken a czitharás barátokon s e halluczináló spiritualistákon, valamint az elkeseredett anarchistákon a képtelenségeknek miszticizmusa s a túlzások pathologiája jelentkezik s nem zárkózhatunk el a benyomás elől, hogy nagyon-nagyon túloznak. Tény, hogy e csuhás „szentek" lehetetlenné tették az egyházat, mint ahogy a petroleurök lehetetlenné teszik az államot; azért azokat a szerafikus Doktor záratta örökös fogságba, ezeket pedig a humanus modern kor üldözi, ahogy tudja. Igy tehát a problémát sem a „zelanti"-k, sem a petroleurök nem oldották meg; szabadság és tekintély most is a Scylla és Charybdis, melyek közt a bölcs mérséklet keresi az utat.

Lehet-e már most ezt a kettőt egymással összhangba hozni?

Csak az kételkedhetik erről igazán, aki még nem értette meg önmagát s nem találta meg a maga helyét a mindenségben. Az kételkedhetik csak erről, aki igy következtet: szabad vagyok, érzem: tehát határtalan, végtelen, korlátlan, föltétlen vagyok; kár, hogy nem teszi hozzá; tehát formátlan vagyok. Pedig hozzá tehetné. Forma és alak, mi legyen az egyéb, mint határvonal és korlát; s ahol nincs korlát és

keret és határ, honnan kerüljön oda a forma? Már pedig, a mi formátlan, az csunya. Határvonal, korlát, tempó, arány, viszony, összhang nélkül semmi sem szép a világon; mivel pedig a szabadságnak is szépnek s formásnak kell lennie, azért korlátoltnak, határoltnak s arányosnak kell lennie.

Tiszteljük tehát a szabadságnak nemes és szép formáit s utáljuk meg a csunyát s a nemtelent, ami a szabadságnak tagadása volna; ne keressük a szabadságot másutt, mint a nemesnek, igaznak s szépnek kereteiben. Szabadon ostobát s rosszat cselekedni, — szabadon helytelent s hazugságot mondani, — szabadon garázdálkodni, pusztitani s rontani, lehet; de tulajdonképen az ostobaságnak, hazugságnak, gonoszságnak a szabadsághoz csak annyi köze van, mint az árviznek a májusi esőhöz; viz mindkettő; de az egyiknek nyomában halál és rothadás, a másiknak kiséretében élet és virágzás jár. „Szabadon elfajulni, elzülleni, elrothadni," ily összeköttetésekben bün a szabadság nevét emlegetni. Mert mindez nem-lét és tagadás; a mi pedig lét, erő és élet, az formás szabadságnak örvend s a szépség geniusza őrködik épen a formának határain! Aki e geniuszt elriasztja s a korlátot összetöri, az a gondolatba tévelyt, az egyénbe bűnt, az életbe romlást plántál. Exlex dolog nincs a világon, akár arkangyal, akár szent-János-bogárka legyen, akár gondolat, akár epeömlés legyen. A helyes viszonyt, a harmóniát, a mindenség rétegein és emeletein végigvonuló folytonosságot egy ponton sem szabad tagadnunk; kivált pedig nem szabad a szabadság nevében a gondolatot a tévely sötétségébe s az egyéniséget az elfajulásba kergetnünk.

„Ugy-e szabadon akarod egyéniségedet kifejleszteni? — irja az ünnepelt John Ruskin — látom, hogy hová fejleszted! Szabadon akarsz enni, inni, dorbézolni; szabadon akarsz tántorogni, botlani s elesni, hogy végre szabadon átkozd meg magadat s szabadon menj tönkre . . . A létnek legjava — folytatja — nem a szabadság! Az arkangyal szolgálatától le a bogárka tevékenységeig, a bolygók iramlásától le a porszem titkos gravitációjáig a mindenség hatalma és szépsége nem a szabadságon, hanem az engedelmességen épül!"

Tehát megint csak igaz, hogy a törvény, az arány, a korlát, a forma, s a töméntelen sok dirib-darabnak gyönyörű harmóniája alkotja meg a fölséges világot.

De ki is kételkedhetnék arról, hogy a szabadságnak is van mértéke? hogy azt is a valóság, az igazság, a szépség keretezi?

Keretek közt mozog s alakul ki a szabadság mindenütt; tehát formásnak kell lennie, akár a gondolat, akár a lelkiismeret, akár az egyén, akár a politikai élet szabadságáról legyen szó. A gondolat szabadságának formája az igazság; a lelkiismeret szabadságának formája az erény; az egyéni szabadság fegyelmezett, harmonikus egyéniséget keres s a politikai szabadság sürgeti a tekintélynek harmóniáját az egyéni szabadsággal.

Minket most csak az első, a gondolat szabadsága érdekel, mint amely körül dúl a szellemek heves harcza. Két zászló leng itt; az egyikre a „tudomány szabadsága," a másikra a „dogmatikai tekintély" jelszava van irva. De hát miért is veszekednek ezek tulajdonképen? Jogos érdekek harcza-e ez, vagy „agent provocateur"-ök zavarják itt a vizet?

Nekem a tudomány szabadsága is korlátolt. Korlátjai közt lesz csak igazán szabad és igaz, s a korlátokon túlra nem terjed; azokon túl terjed még egy végtelen valóság, mely viszont szabad ... a tudománytól. Lehetséges-e, hogy az észt határtalannak s az agyat a mindenség összfoglalatának gondoljuk? Mily alaktalan, csunya gondolatok ezek! Korlátolt az agy, véges az ész, foszlányszerű az emberi gondolat! Agyunk csak egy darabkája annak a kifogyhatlan termékenységű talajnak, melyen a világ élete fejlik; gondolataink csak apró foszlányok abból a csodálatos árny és fény-egyvelegből, mely a mindenséget tükrözi. Kipontozott apróságok, foszforeszkáló dirib-darabok ezek az agyvelők; fényes ködfoszlányok ezek az emberi gondolatok, foszlányok „super faciem abyssi;" a semmiség néz ki belőlük.

A világegyetem az anarchiát nem ismeri; fegyelmezettsége példás; még elmosódott határvonalakat sem tűr meg. Benne minden vonal és korlát pontosan meg van húzva s ha

ránk néha azt a benyomást is teszi, mintha a vonal elmosódott volna, még akkor is aggályos s aprólékos tüzetesség rejlik a látszat alatt! Nem mi vonjuk meg a határt; meg van az már vonva. A tudomány sem vonja meg a maga határait; meg vannak már azok is vonva. Azt az Isten tette; körül sövényzett minket misztériumokkal, áthatatlan sötétséggel; abból néz felénk a „facies abyssi."

„Geheimnissvoll am lichten Tag
Lässt sich Natur des Schleiers nicht berauben,
Und was sie deinem Geist nicht offenbaren mag,
Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben."
(Faust.)

A különbség csak az, hogy az egyiknek a természet, a másiknak a végtelen, személyes intelligenczia vonja meg ezeket a határokat.

Van tehát korlátolt ész; van korlátolt tudás. S azontúl van egy titkos, mélységes s mérhetlen valóság, mely a létnek s az erőnek s az életnek forrása, melyet önmagában meg nem ismerhetünk s szavakkal fátyolától meg nem foszthatunk. Ezt hirdeti Neith, egyptomi istenasszony, kinek a szaiszi romok közt akadtunk lefátyolozott szobrára; a több ezer éves szobor fölirata ez: „Én vagyok minden, ami van, volt és lesz, fátyolomat még föl nem lebbentette halandó." S ugyan közelebb jutottunk-e legalább azóta a tudás határtalanságához? A feleletet megint csak Faust adja:

„Dass ich erkenne, was die Welt
Im Innersten zusammenhält,
Schau alle Willenskraft und Samen
Und thu' nicht mehr in Worten kramen!"

No de mire való is a positivista allürökkel diszeskedő modern irányzatnak bizonyitanunk, hogy az agy, s hogy az ész határolt? Minek ezt bizonyitanunk, hogy a tudomány korlátolt, s a gondolat akár csak a néma, alkonyati villanás?! A korlátokon s hatásokon túl van még valóság, mely nekünk miszterium; s e misztikus, korláton túl való világból lép felénk a tekintély!

A pozitivisták protestálnak e föltevés ellen! S ugyan

mi a kifogásuk? Talán az, hogy az ész korlátolt s hogy darabja az egésznek? Az ellen már csak nem lehet protestálni! Vagy hogy a korláton túl van még valami? Az ellen protestálni absurdum! Vagy hogy onnan nem jöhet át semmi? Az dogma. Mi majd ezzel szemben a történetet tekintjük! Azután meg az éppen nem tőlünk függ.

De különben is, nem veszitek-e észre, hogy ez állásfoglalásban mennyi ingerültség, mennyi pátosz és szenvedély lüktet? Nem veszitek-e észre, hogy a tudomány zelótái a természet korlátait börtönrácsoknak nézik s rázzák, döngetik s ez oktalan dühben fanatikusokká lesznek? Különös; pedig ugyancsak megférhetnének. Kimérte Isten a tudás határait s a tekintélynek is kijelölte helyét; észt adott valamire s hitet kér a mindenre. Hogy a földön járjunk s boldoguljunk, szemet, észt s kezet adott, s hogy a halhatatlanság s az örök élet iránt eligazodjunk, tényleg hitet követelt. Leereszkedett hozzánk a Végtelen, mint tekintély s értelmünket a kinyilatkoztatásnak sugaraiból, s szivünket a bizó szeretetnek s vigaszoknak kegyelmeiből szőtt gyeplőn vezeti az örök hazába. Tiszteljük tehát a tudományt s ne döntsük föl az auktoritást. Mindkettő illetékes és hivatott az élet elrendezésében; mindkettőnek meg van ereje és súlya, csak a helyét találjuk el. Aki az auktoritást tagadja, az egy dogmatizáló, apriorisztikus ember; legalább is oly fanatikus mint az, ki a tudományt megveti és diszkreditálja.

Nekem sem ez, sem az nem tetszik. Nem tetszik a tekintélyben az az irányzat, mely hatalmi szózatokkal minden vitát s minden szétkülönbözést letorkol s igy csitit el kérdést, kételyt, kifogást; nem tetszik a tudományban sem az a fönhéjázó gőg, mely hirdeti, hogy neki korlátjai, határai nincsenek, s hogy ott vonja meg azokat, ahol épen akarja. „Die Wissenschaft zieht sich überall selbst ihre Grenzen“ . . . no már csak a végtelenbe nem? E formátlan gondolatok gyökeréből fakad a türelmetlenség, mely buján megterem, hol hév, lelkesülés s fanatizmus melengeti; e féktelen érzelmek hoztak régen inkvizicziókat a népek nyakára Velenczében, Spanyolországban, Angliában s teremtenek gyülölködést s

üldözést modern kiadásokban a modern világban. Egyikét sem védem, egyikét sem szépitem; örüljünk, hogy túl vagyunk psychologiánk e szomoru vergődésein s őrizkedjünk, hogy azokba ujdivatu, elfogadható formában vissza ne essünk. Mert csak a forma változik; a lélek fenékáramlatai ugyanazok; lelkesül és szeret és gyülöl és üldöz s ha elfogadható formát talál ez érzelmeinek, bizonyára kitörésre juttatja azokat. Fanatizmusból van a modern lélekben is elég s ha nem is jár talárban s nem is védekezik a kereszt szent jelével, de azért fanatikus tud lenni soha ki nem fogyó, örökbe kapott elfogultsággal.

Hogy kikre vonatkozom itt, azt Reinke szavaival mondom el:

„Ich habe ein *atheistisches Pfaffenthum* getroffen, unduldsamer als jedes andere, das alle, die ihm nicht unbedingt folgten, für Schwachköpfe und Heuchler erklärte; Leute, die alles glaubten, was sie wünschten und die den Kopf in einem Busch steckten, wenn es ihnen nicht nach Wunsch erging.“ Nekem egy sem kell, sem az atheista, sem a theista gyülölködés; sem az atheista, sem a theista elfogultság és erőszakoskodás. A „Pfaffenthum“ gyülölséges frázisa jelzi azt a rendszert, mely a megszokott gondolkozás terheltségével nyakában ül az emberiségnek s hatalmi kijelentésekkel akar dönteni ott is, hol annak helye nincs; ilyen „Pfaffentum“ sajnos gyakran föltünik a történelemben s a tudomány épenséggel nincs megóva a szellemnek ez eltévedése elől.

Fanatizmust s Pfaffenthumot manap is láthatunk eleget még pedig nemcsak a középkori tradicziók nyomában, hanem a modern tudomány kiséretében is. Csak ki kell nyitnunk szemeinket. Lépten-nyomon arra a tapasztalatra jutunk, hogy a hideg észnek csak ugy van fanatizmusa, mint a meleg szivnek. Az a kultura, mely agyvelőnkben kioltotta a zelótának tüzét, nem óvott meg a fanatizmusnak görcseitől; megdermesztette érzéseinknek ideális irányát s mi jellemünk energiáját most már a tagadásra használjuk, mint ahogy előbb lelkesülésre s lendületre használtuk; s valamint régen a hitbuzgalom az eretnekeket bilincsbe verte s máglyára rakta: ugy tüzeli most

a hitetlenség a nagy tömegek gyülöletét egyház s hit ellen s máglyát rak lobbanó szenvedélyekből a kereszténységnek.

Hagyjuk a zelotákat. „Raum für alle hat die Erde." Korlátolt lények szépen megférhetnek egymás mellett. Korlátolt energiák szabadon működhetnek. Megfér a tudomány a tekintély mellett; nem bántják egymást. Néha lesznek határvillongások, de lassanként tisztul e helyzet s mindegyik háboritlanul örül birodalmának. Az auktoritás fénye nem vet árnyékot a tudományra s viszont a tudomány mécse nem homályositja el a tekintélyt. A vallási igazságok s az élet nagy problémái mélységek, melyekbe egyre jobban lehet behatolni; a kinyilatkoztatás maga az igazságok összege, melyeknek napsugaras verőfényében sasszellemek fürödtek; de valljuk be, valami lényegesen ujat, oly igazságot, mely egészen uj irányt nyitott volna a szellemi életnek, soha föl nem födöztek. Igaza van Macaulay-nek, hogy az Isten létének bizonyitását illetőleg a modern ember s a Thales korabeli görög közt alig lesz különbség. „A világrendből ugyanazokat a tanubizonyságokat meriti, melyeket a régi görög. Az uj fölfödözések nem növelték azoknak az érveknek erejét, melyeket a gondolkozó szellem már akkor, minden állatban, rovarban, halban, minden levélben, virágban, kagylóban talált. A világrejtélyek is ugyanazok; egyet sem oldottunk meg ugy, hogy rejtélynek lenni megszünt volna. A barbárságból a gondolat öntudatára ébredő népeknek mindegyike ujra meg ujra veti föl e rejtélyeket, s a legnagyobb szellemeknek geniusza képtelen azokat megoldani. Nem igaz az, hogy azok a spekulációk, melyeket az emberek az isteni tulajdonságokról, a rosznak eredetéről, az erkölcsi kötelességeknek létalapjáról szőnek, valami különös nagy intelligenciát föltételeznének; az ily spekulációk ellenkezőleg okos gyermekeknek s félig müvelt embereknek kedvencz foglalkozását képezik. Az az ismeret, melyet eredésünkről s célunkról a kinyilatkoztatásból meritünk, nagyon világos, de abban sem nyit a theologia haladást jelentő uj irányokat. Ez az ismeret a bibliából való; abból a könyvből, mely mindnyájunk előtt nyitva van; nemzetek olvassák, de a világ valamenyi föltalálása és vivmánya

sem adhat hozzá egyetlen verset sem. Nincs tehát a theologiában olyatén haladás, mint a chémiában, geologiában és nautikában . . . Nem esik latba, hogy föltaláltuk a kompaszt, a lőport, a könyvnyomtatást és sok más ezer dolgot. Azon, hogy az ember csakis a hit vagy egyéb jó cselekedetek által is igazul-e meg, mindez a nagy tudomány semmit sem lendit."

De hát végre is gondolom, hogy ez iránt megegyezünk s szabadság s tudás és hit közt különböztetve megteremthetnők a szabadságnak s a tekintélynek igazi harmóniáját. De van itt más bibe is. Az ellenkezés s a féltékenység a tekintély ellen nem származik a hitnek a tudománynyal való theoretikus ellentétességéből; hiszen a hánytorgatott ellentmondásokat még senki sem mutatta ki s a szakemberek tudják, hogy ilyenek egyáltalában nem léteznek; hanem a tekintély elleni animozitás forrását inkább érzésünkben kell keresnünk. Én ugy látom, hogy mikor a szabadságot féltik a tekintélytől, féltik azt az *illetéktelen tekintélytől,* másodszor féltik azt azért, mert a *tekintély hivei hajlandók gyakran kiterjeszteni a tekintély illetékességének korlátjait* s a tudomány territoriumába törnek.

Nekünk éltető s nem szellemölő tekintély kell.

Kell, kell a léleknek tekintély; az alól azt fölszabaditani nem lehet. Az a fölszabaditás szánandó elvakulást jelentene az élet legnagyobb problémáival szemben. De a tekintélynek olyannak kell lennie, mely az életet, mely a szellem fejlődését, szóval mely a több-életet szolgálja. Nem békó, nem koloncz, nem korlát a tekintély, hanem irányitó; inkább szárny, mint rablánc. Ha korlátnak akarjuk nevezni, azt se bánom; de akkor oly korlátnak kell azt mondanom, mely a meredek útnak az örvény oldaláról való korlátfája; irányt ad, de haladásomban nem akadályoz. Az igazi tekintély oly éltető szelleme a léleknek mint az evidencia, a belátás; forrásaiból ismeretet merit. Nem rögziti bele a lelket lemondásba, nem ringatja bele élettelenségbe s erőtlenségbe. Nem dolgozik szuggesztiókkal, nem opiátokkal. Amely tekintély ezt teszi, az olyan mint az a betü s az a forma, mely öl.

Természetes, hogy ez ólmos szellemtelenségtől irtózik a lélek. De az igazság, az élet, a lélek mélysége és gazdagsága, mely az isteni tekintélyből árad ránk, nem nyűgöz le, hanem elevenit. Vonz s nem rémit, — éltet, villanyoz, tevékenységre indit, „non littera sed spiritu.“ Az ilyen tekintély valóságos *szellemi hatalom*, mely csak jót s áldást teremt!

Ilyen volt az Ur Jézus tekintélye: szellem és élet; az élet imponáló fölségében érvényesül az ő tekintélye. Ilyennek kell lennie az egyházi tekintélynek; mert e tekintélyből kiérezzük az Urat, ki velünk marad a világ végeig. Az az ősi, jó Jézus, ki velünk volt s minket élni tanitott s nem tanitott sem fizikára sem astronomiára, s nem csinált jogrendet s nem szervezte a társadalmat s aki velünk van most is, bizonyára nem korlátozza a lélek alkotó szabadságát most sem; ugy mint régen nem. A velünk való Krisztus hat reánk az egyház közösségében; szellemének termékenyitő, elevenitő befolyása alá helyezkedik a lélek; eleven sejt lesz Krisztus testében s az által csak elevenebbé, erősebbé, lelkesebbé válik; valóban ez a tekintély nem nyűg, hanem élet.

De ne gyanakodjunk-e mindazonáltal a tekintély elvének zelótáira s vakmerően itélünk-e, ha azt gondoljuk, hogy a tekintély elvének érvényesitésében is lehet túlozni? Nem tehetek róla, de úgy érzem, hogy nem itélünk vakmerően, ha a túlzás lehetőségét föltételezzük. Hiszen minden életnek és elvnek van káros tünete! Lehet a tekintélyhez is helytelenül s bénitólag ragaszkodni; s ha a szabadságnak féltői tagadják a tekintélyt, miért ne volna lehetséges, hogy mások megint a tekintély elvét hajtják túlzásba.

Azon cseppet sem csodálkozom. Az ember mindig hajlandó a dolog könnyebb végét fogni; már pedig tekintély által vezettetni mindig könnyebb, mint előretörtetni. A tekintély kezéből valamit készen kapni könnyebb, mint azt munkával megszerezni. Bizonyára könnyebb módja a problémák megfejtésének, ha dogmatikai decisiókkal tisztázhatjuk a kérdéseket, mint ha neki állunk tanulni, kutatni, mintha várakozunk türelemmel, mig a dolog valamiképen dűlőre kerül. Az ember tehát veszélyben forog, hogy enged e kisértéseknek.

Azért nem is csoda, hogy néha a tekintély alá nem tartozó kérdésekben is erre az útra tért s munka helyett hitet ajánlott föl. Ily lelki hangulat mellett még egy más veszedelem is fenyeget, s ez az, hogy hajlandók leszünk félteni a kinyilatkoztatást. Gyanús szemmel nézzük a szabadabb kiindulásokat s a félelemtől inspiráltatva kassandrai jóslatokat koczkáztatunk. E lelkület zsémbeskedő kislelküséggé fokozódhatik s magára ölti a szellemi világ elsatnyulásának jellegét.

Az ilyen emberek egyre féltik „igazságaikat“ és „tényeiket“, melyeket úgy szőnek egybe a kinyilatkoztatással, hogy igazán theologus legyen, aki a kinyilatkoztatást az emberi gondolattól elválaszsza s a kettőt széjjel tartsa. Pedig a kinyilatkoztatással semmiféle bölcseleti rendszert, semmiféle tudományt vagy iskolát azonositani nem lehet. Paulsen sz. Tamás filozofiáját a kath. egyház hivatalos bölcseleti rendszerének mondja, bizonyára, mert a pápa ajánlotta, s a ker. iskolák figyelmét szent Tamásra fölhivta. Tudjuk azonban, hogy e hivatalos filozófiától bármely filozófiát követhetünk, sőt újat is találhatunk föl, föltéve, hogy a keresztény tant föl nem döntjük vele. Teljes szabadságot kivánunk s tudjuk is, hogy azt élvezzük. Még kevésbé szabad állapotokat s jogfejlődéseket s állami szervezeteket a kereszténységgel azonositani. A ki azt teszi, az az egyházat kalodába zárja. Még az egyházat sem szabad a történeti fejlődésnek adataihoz szegezni. Senki sem tudja előre, hogy az, a mi történet s nem lényeg, hogyan változhatik el s hogyan állhat elő esetleg egy új állapot, mely a lényeggel ép úgy egyeztethető össze, mint a hogy megfelelt a szervezetnek az előbbi történeti alakulás. Számtalanszor olvassuk modern kulturtörténetekben, hogy a kath. egyház szenvedélyes előszeretettel viseltetik a középkori állapotok iránt s mindenütt útjában áll a föltartóztathatlan kulturfejlődésnek. Csak egy klasszikus tanura hivatkozom. Harnack irja: „Wir erleben heute an der römisch-katholischen Kirche, zu welch einer schweren Last die Verbindung mit einer bestimten Kulturepoche für die Religion wird. Im Mittelalter war diese Kirche voll Teilnahme, formgebend, gesetzgebend auf alle Fragen des Fortschritts

und der Kultur eingegangen. Unvermerkt hat sie aber ihr heiliges Erbe und ihre eigentliche Aufgabe mit den Erkenntnissen, Maximen und Interessen, die sie damals gewonnen hat, identifiziert. Nun ist sie gleichsam festgenagelt auf der Philosophie, der Nationaloekonomie, kurz auf den ganzen Kulturbestand des Mittelalters." (Wesen des Christentums. 76. l.) Igy irnak számtalanan. Theologusaink erre azt felelik: dehogy van az egyház leszegezve, s igazuk van, nincs leszegezve; az isteni kinyilatkoztatás nincs azonositva a történelmi fejlődéssel. Ugy is legyen! De ha nincs — amint hogy biztos, hogy nincs —, mutassuk azt ki érzésünkkel s viselkedésünkkel is. Ne kössük össze nagyon az ideiglenes állapotokat a kinyilatkoztatással ezentúl sem. Aki azt teszi, az az elváltozott koroknak összes ellenszenvét s az elmaradásnak gyülölködő vádjait fűzi az egyház sarkához. Ugyancsak rosz szolgálat; pedig ezt is a szeretet, csakhogy az elfogult szeretet sugalja. Mit nyerünk vele, ha a középkori állapotokat mintaszerűeknek mutatjuk be? Van-e ez eljárásban tapintat és józanság s a mi a fő, igazság? S mit akarunk ezzel? Vissza akarjuk talán hozni azokat, vagy csak elégiákat zengedezünk mint a zsidók a salamoni falak tövében? Ily merengések romantikus költőkhöz illenek, de történeti érzékkel biró férfiakhoz nem valók. A korszakok elváltoznak; a középkor is a fejlődésnek egy szaka; az vissza nem tér, ha vissza is hivnók; hanem inkább értsük meg korunkat s teremtsük meg az állapotoknak megfelelő keresztény életet.

Mennyi munka, hány föladat vár itt ránk s mily szabad tere nyilik itt a tudományos kutatásnak s a hitbuzgalmi tevékenységnek! Beláthatlan tér! Hagyjuk szabadon ezt a tért a tudományos kutatásnak s munkálkodásnak számára. Hadd dolgozzanak a tudósok! ne féltékenykedjünk rájuk. A szellemi erjedés korszakában ne vágjunk a tisztán tudományos kérdések és vitatások elé parancsszavakkal. Ez az atyáskodó s nagynéniskedő kislelkűség elcsüggeszti s megbénitja a szellemeket, s elveszi munkakedvüket. Félre a kislelkűséggel, félre azokkal a gyanakvó, szűkkeblű szellemekkel, melyek mindenütt definicziót sürgetnek, hogy a szabad mozgást meg-

akadályozzák s nézeteiknek érvényt szerezzenek. S hogy senki meg ne botránkozzék e nyilt fölszólaláson, kijelentem, hogy igy gondolkozik magának a csalhatatlan tekintélynek ez időszerinti hordozója, XIII. Leo pápa, kinek fölséges személye ellen senkinek sincs kifogása a tudomány szabadságát illetőleg. XIII. Leo pápa igy szólt Msgr. d'Hulsthoz: Il-y-a des esprits inquiets et chagrins, qui pressent les congregations romaines de se prononcer sur des questions encore douteuses. Je m'y oppose, je les arrête, *car il ne faut pas empêcher les savants de travailler. Il faut leur laisser le loisir d'hésiter et même d'errer.* La verité religieuse ne peut qu'y gagner. L'eglise arrive toujours à temps pour les remettre dans le droit chemin." (Annales de philosophie chrétin. 1901. decembre.)

Mily fényes eszmék! „Nem szabad a tudósokat gátolni a munkában." „Hagyjátok őket bakokat lőni és tévedni." Lehetetlen a gondolat tengerén hajóznunk, s az ingadozásokat elkerülnünk. Aki azokat el akarná kerülni, az fagyaszsza meg a tengert; akkor ugyan elkerüli az ingadozást, de lehetetlenné teszi egyszersmind a hajózást. Az ellentétek elkerülhetetlenek már a dolgok sokoldalúsága s a szemlélőknek változatos szempontja miatt is; de az nem baj, s a tudománynak nincsen ártalmára. XIII. Leo pápa nem akarja a tudomány e szabadságát korlátozni. Ő volt az, aki a vatikán levéltárát is megnyitotta s a történetiróktól is azt kivánta, hogy ne szépitsenek, hanem mondjanak igazat. Ugyancsak ő jegyezte meg bizonyos jámbor, de félénk lelkekről, hogy ha rájuk bizták volna az evangelium megirását, bizonyosan elhallgatták volna Judás árulását s Péter tagadását a Ur jó hirnevére való aggodalmas tekintetből.

Ily pápai szózat a tudomány szabadságának valóságos programmja! Az ilyen tekintély nem akadályoz, hanem ösztönöz, nem bénit, hanem lelkesit.

Ez a pápai szózat leheli a krisztusi tekintélynek szellemét, mely tért nyit, időt enged a tudománynak s nem vág eléje a kutatásnak, s mégis „arrive toujours à temps", jókor érkezik, hogy irányt mutasson. Túlsúlyban van benne a finom,

erkölcsi érzék, mely a lelkeket nevelni s szeretni tudja s mindazt, amit Krisztus beléje fektetett, tekintélyt, hatalmat, jogot a lelki élet ujjászületésére, az erkölcsi tökély fölvirágoztatására forditja. Maga a jog s a hatalom csak olyan az egyházban, mint a csontváz meg az izom a testben; mindkettő a meleg életnek kemény s rostos tartója. Keménység kell bele, mert különben terhet nem hordhat; de azt a meleg, belső életet, melyet az Ur Jézus kegyelme éleszt a lelkekben, a keménységgel azonositani nem lehet. Mert a tulajdonképeni élet természetesen nem a jog, nem a tekintély, nem a csontváz, nem az izom, hanem a krisztusi élet összhangban a tudományos, művészeti, társadalmi élettel. Az egyház élete is elsősorban az Istennek az az országa, mely a nyolcz boldogság hegyéről leszáll az érzés s a cselekvés termékeny mezeire, s az Isten gyermekeiben átélt boldogsággá válik. Ezt az Isten-országot az egyház hordozza s szolgálja; miatta, érte van. A lelkekért, a lelkeknek boldogitásáért van az anyaszentegyház. Valamint a hegyoldalnak függő kertjében minden: falak, támoszlopok, függő csatornák, föltöltött talaj, ásók, kapák, kannák a fakadó virágért s az illanó illatért vannak: úgy az egyházban is pápa, püspök, joghatóság, szentségek, templomok az isten kedvtelésének nyiló virágjáért, a szerető lélekért vannak. A tekintély is, a hatalom is csak eszköz e czélra, a minél teljesebb, szinpompásabb, gazdagabb virágnyilásra! Ha ezt eléri, akkor imponál. Ha a lelkek erénye mint Magdolna nardus-olajának illata tölti el az egyházat, akkor érezzük, hogy ez az Isten háza!

A szentek szelleme s a belső életnek reményteljes kitavaszodása mindig sürgeti a lelki haladásnak s a lelkek fejlődésének megfelelő atmoszférát, a szabadságot s készséget, a szeretetet s engedelmességet. Az egyházi reform is mindig életet keres, szellemet s életet, elmélyedést s bensőséget s az egyházat nem kanonista, jogi úton, hanem a vallásos föléledés útján reméli megreformálni. Az egyház szervezetét nem töri le, a jogot nem tagadja, a tekintélyt tiszteli, de egyszersmind azt is tudja, hogy a házba illat, meleg élet, a kertbe pedig virág s tavasz kell.

Azok, kik e kettőt nem tudják megegyeztetni, könnyen zavart támaszthatnak az egyházban. Először az által, hogy a gyakorlatban szinte azonositják az egyházat a joggal s a jogi jelleget tulságosan léptetik előtérbe; másodszor az által, hogy a méltányos szabad mozgás korlátozásával fölléptetik a vad reakciót, mely a szenvedélyt féken eresztve, az egyház hierarchikus szervezetét is tagadja. Azt „papi uralomnak", ezt anarchiának hivják. Mindkettő rosz. Az egyház nem a papság, hanem a lelkek miatt van; hatalom és tekintély csakis ezt szolgálják.

Ne tegye senkire azt a benyomást az anyaszentegyház, amit Kant fölpanaszol: „Das Reich Gottes auf Erden, das ist die letzte Bestimmung, des Menschen Wunsch. Dein Reich komme! Christus hat es herbeigerückt; aber man hat ihn nicht verstanden und das Reich der Priester errichtet, nicht das Gottes in uns. Im ganzen Weltall sind tausend Jahr ein Tag, Wir müssen geduldig an diesem Unternehmen arbeiten und warten."

Nem a papok országát, hanem az Isten országát jött Krisztus fölállitani, s az anyaszentegyház is igy vallja. Ha vannak is az egyháztörténelemben korszakok, mikor az egyháznak mint nemcsak isteni, hanem történelmi jogalkotmánynak érdekeiért folyt a harcz, — ha vannak is harczok, melyek azt a benyomást keltik, hogy itt a „regnum de hoc mundo" állt előtérbeu: az egyháznak lelkéből soha nem veszett ki a tudat, hogy ő a lelkek anyja s hogy nem keres s nem óhajt semmit sem annyira, mint lelket, szellemet, szenteket. III. Incze összes dicsőségénél nagyobb fényt árasztott az egyházra a „poverello di Cristo", Krisztus dicsőséges szegénye s VIII. Bonifácznak s valamennyi kanonistának jogi tudománya nem lenditett annyit az egyházon, mint azok a rajok, melyek Assisi lejtőiről szálltak szét a világba s viaszt s mézet vittek magukkal, az erény világosságát s a békének s örömnek édességét. Szétterjedt általuk s fölébredt szavukra az Isten országa, mely „erény, béke és öröm". Az „Inno al sole", melyet sz. Ferencz Umbriának erdeiben nyolcz álló napig énekelt, nagyobb harmóniát öntött ki Olaszországra,

mint valamennyi békekötés, szerződés és szövetség. Ezt el kell ismerni, de azért sem a jogot, sem az egyházi tekintélyt nem szabad tagadni, hanem tisztelni kell s kérni az Istent, hogy küldjön pásztorokat, kik legeltetik a nyájat s küldjön czitharás embereket, kik békitenek és bűvölnek lelkeket. Akkor megszünnek majd a panaszok, hogy a „civitas Dei“ a római imperium substrukcióin emelkedik s a hatalomnak hagyományaiból táplálkozik; akkor szétfoszlik a félelem, mely a római hierarchiában politikai hatalmat lát, mely isteni varázszsal diplomatiai finom érzéket kombinál az európai nemzetek gyöngitésére s a római szék világi hatalmának biztositására. Ez aggodalmak megszünnek, ha Krisztust látják a püspökökben s a papokban a népek; e félelmek szétoszlanak, ha az erkölcs hatalmával lépünk föl köztük, ha nem a kardra hivatkozunk, mely vág és öl, hanem czitharát hordozunk magunkkal, melyről Joachim de Flora, olasz egyházreformer mondja, hogy az Isten embere ne járjon mással mint czitharával, Istent s embert szerető, harmonikus lelkülettel. Azzal győz! (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

„A Katholikus Magyarország.“ A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapitásának kilenczszázados évfordulója alkalmából szerkesztették dr. Kiss János, a pápa ő Szentsége házi főpapja, egyetemi tanár és dr. Sziklay János, a „Pro ecclesia et pontifice“ pápai rendjel tulajdonosa, szerkesztő. Az esztergomi főegyházmegyei hatóság engedelmével. 1128 nagy oktáv oldal, két kötet, 38 műlappal, 1300 szövegbe nyomott képpel és 2 térképpel. Ára a két kötetnek 30 frt. Megrendelhető a mű kiadóhivatalában, Budapest, IV., Gerlóczy-utcza 1.

Amint mult füzetünkben a „Miatyánk könyvét“ recenzeáltuk, ugy most is alkalmunk nyilik egy szép, sőt hatalmas

EGYHÁZ ÉS MODERN VILÁG.

Irta PETHŐ dr.

(Vége.)

Az egyház helyzetét a modern világgal szemben[1] dogmatikai szempontból igen találóan jellemezte az ifj. Fichte, mikor igy irt Zellerhez:

„Hogy az európai gondolatnak jelenlegi szignaturáját találóan jellemezzük, ahhoz nem elég a régi formákhoz nyúlnunk, milyenek a Pantheismus, Deismus, Dualismus, Monismus; ugyancsak nem szükséges ismeretelméleti tekintetből Sensualismus és Intellektualismus, Idealismus és Realismus, Dynamismus és Atomismus közt különböztetnünk. Mindezeket elnyelte ez az egy ellentét: Theismus és Atheismus. Az egész kulturharcz, melyet a jelenkor viv tudományában épúgy mint világnézetében, ez ellentétben csúcsosodik." (Fichte Zellerhez irt levele.)

Azért ha az ellentétnek egyház és világ közt még általánosabb s közvetlenül a modern emberre alkalmazott kifejezését keressük, röviden azt mondhatnók, hogy az ellentét ez: *halhatatlanság és végenyészet.*

A kereszténység szivében a halhatatlanság öntudata lüktet; lelkületéről el lehet mondani a szentirás szavát: „spes immortalitate plena." Vele szemben áll a „pallida mors." Halhatatlanságot emleget természetesen a filozófia is. Neki gyürközik a problémának, dolgozik, verejtékezik, hogy a filozófiai gondolkozás mélységeiből kiemelje a halhatatlanságról való meggyőződést. Érzi, hogy le kell győznie valamikép a halált s hogy ki kell egyenlitenie az ember érzéseiben az élet szeretetének s a halál biztos tudatának ellentétjeit s hogy ezt máskép mint a halhatatlanság tézisével meg nem teheti. „Die Furcht vor dem Tode ist der beste Prüf-

[1] Lásd az előző czikket 119. l. a februári füzetben.

stein für alle Philosophie. Eine Philosophie, die dieselbe nicht überwindet . . . . erfüllt jedenfalls ihren Zweck nicht ganz." (Hilty, Glück. II. 206.) A filozófia iparkodik e föladatnak megfelelni. Mindenesetre tiszteletreméltó munkát végez. De menynyivel diadalmasabban végez a problémával a kereszténység.

Nem filozófál, hanem világraszóló, természetfölötti tényekkel fejti meg a kérdéseket. Elvek helyett konkrét tényeket, vágyak s eszmék helyett meleg valóságot állit közénk s nem azt mondja, hogy gondolkozzatok, hanem inkább azt, hogy nézzetek ide, lássátok s szeressétek meg s éljetek. Mily sokat filozófáltak pl. erényről, szentségről, ideálról; a kereszténység nem filozofált, hanem a megtestesült Igére, az eszményi valóságra mutatott. Ez uton nevelt erényt, vivott harczokat s győzelemre vezette hiveit! S épen igy mily sokat filozofáltak lélekről, örök életről, halhatatlanságról; a kereszténység nem filozofált, hanem a föltámadt Krisztusra mutatott, ki az életben a szebb élet felé, s a halálon túl az örök életbe vezet. Az életben kialakitja a lelket s a halálban megszabaditja kötelékeitől; az életen végig fúr, farag, vés rajta; kivési rajta az isteni képet s a halálban lehordja az ideiglenes állványokat, letöri a csont-gerendázást s leleplezi az elkészitett szobrot!

Bátran mondhatjuk, hogy a kereszténység epikai nagyságának legjellemzőbb vonása a mélységes meggyőződés a halhatatlanságról s a dicsőséges föltámadásról, s ebben ismét annyira reális, hogy sz. Pál mondhatta, hogy fölösleges az erény, ha nincs dicsőséges, örök élet. A német filozófia s nevezetesen Strauss Dávid botránkozik sz. Pál e mondásán s biztosit minket, hogy „ich halte ihn für besser als diesen seinen Spruch", mert azt szeretnék, hogy sz. Pál azt mondotta volna: ha nincs is örök élet, akkor is éljünk erényesen, mert az erény akkor is szép; mi mégis meg vagyunk győződve, hogy sz. Pál ma is föntartaná állitását, hogy észszerütlen a lét, ha a világban a halál a végleg diadalmaskodó hatalom s észszerütlen a szép erény, ha a vége üres semmiség. Igaza van sz. Pálnak, mert az érthetetlenség ül ki a lét homlokára, ha a halál nihilizmusba kerget minden eszmét, minden erőlködést s erényt. Ha az ember végleg

meghal, akkor az erény is csak olyan mint a virág, mely kifejlik és elhervad, — a szent is csak olyan mint az oroszlán vagy a sas, mely hatalmas egyeddé fejlik, uralkodik, s azután elrothad. Csakhogy a virág, az oroszlán s a sas nem tud semmit az élet erkölcsi értékéről, nem ismeri azt; de mi ismerjük, s annak élünk. Hogyan élhetnénk pedig neki, ha a sir s a koporsó nyelne el nemcsak életet, hanem minden értéket; *a mulandó létben nincs abszolut értéke az erénynek!* Az enyészet e hatalma előtt nem hódol meg a kereszténység; nem imponál neki a halál hatalma, mint a hogy nem szerelmes a semmiségbe! Mit is csodáljon rajta? Tudja, hogy a földi életben a halál jó és czélszerű; tudja, hogy halál nélkül ki nem fejlődhetnék okos és hasznos élet a világban; tudja, hogy halál nélkül megállna a haladás s hogy már most is a közügyekre nézve ártalmasan túlhosszú életet élnek néha a hatalmasok; tudja, hogy a halál megifjitja a nemzedékek gondolatait s mikor sirköveket hengerit hullákra, ugyanakkor köveket elhengerit erőteljes s életrevaló hajtásokról: s mégis, mégis csak a halhatatlan örök életben találja meg az emberi lét észszerűségét s ez a tétel praeludiumul szolgál neki valláshoz, erkölcshöz, erényhez s minden jóhoz!

Nem igy a modern világnézet; annak az arcza hervadt s a lelke borús s nem tud, még ha akarna is, lelkesülni e fölséges hitért, a halhatatlanságért. Mintha elvesztették volna erejüket a filozofiának érvei, melyeket a halhatatlanság bizonyitására fölhozni szokás, — mintha a mindenütt empirikus bizonyitást kereső modern ember elvesztette volna érzékét e fölséges, metafizikai intencziók iránt.

Tényleg ezt a benyomást veszem, ha a hatást fürkészem, melyet a modern emberre, a földnek betegére, a filozófia gyakorol; de másrészt mégis remélem, hogy a filozófia érvei a halhatatlan, bár beteges lélekben visszhangot keltenek, hogy ha csak a modern fölfogáshoz alkalmazkodnak, s azért megkisértem a bennük rejlő bizonyitó erőt fölfogásunkhoz közelebb hozni.

A metafizika bizonyitásai ilyenek:

I. Az emberek szükségképen vágyódnak egy soha véget nem érő lét után;

már pedig egy ily szükségszerü, általános vágynak okvetlenül kell tárgygyal birnia, mely azt kielégitse:

tehát kell a halál után is élnünk.

Igy beszél a lét s az élet ösztöne, s követeléseit nyomósitja a boldogság vágya, melyből igy érvelünk:

II. Minden ember vágyódik teljes s tökéletes boldogság után, melyet pedig a földön ki nem elégithet;

már pedig egy általános s szükségszerü vágynak kell, hogy megfelelő tárgya legyen:

tehát kell egy más világnak lennie, melyben ez ösztönünk kielégitést talál.

A harmadik érvet az erkölcsi törvényből meritjük:

III. Az ember az erkölcsi törvény alatt áll s tökéletességét csak akkor érheti el, ha e törvénynek mindig s mindenütt s minden áron engedelmeskedik;

már pedig ez az engedelmesség itt a földön a legkiáltóbb jogtalanságokkal, nélkülözésekkel, sőt az egyénnek teljes tönkrejutásával lehet összekötve s nem érvényesülésre, hanem nyomorúságra vezet:

kell tehát egy más életnek lennie, hol a jó s a szent s a fölséges végleg mindig érvényesül.

Kell, kell, . . . ezt hangoztatja a mi filozófiánk, de megállja-e helyét a modern kriticizmussal szemben, mely választó-vizet önt mindenre s a kétely savával szétszedi a granit-sziklákat? A modern kritika tényleg bonczkés alá vette a halhatatlanság érveit s igazán érdekes látni, hogy az ellenvetéseknek és kifogásoknak mily tajtékzó árját zúditja az emberi gondolat e metafizikai gátak ellen! Érvel a növény- s az állatvilággal, az illuziók bánatával, a csalódások keserüségével, a meghiusult remények panaszaival, a lét érthetetlenségével s a refrain egyre az:

Vágya be nem telék, az élv sem volt elég,
Mindig a változót áhitván
Ha jön a végpercz, az üres, a hitvány
Szegény, még azt is megragadni vágyna még! *(Faust.)*

De úgy-e mind hiába?!

Mily kitörő ösztöne van a fuldoklónak, míly szenvedélylyel ragadja meg a szalmaszálat is! Nos és beteljesül-e természetes ösztöne? Dehogy teljesül; akárhányszor megfúl. Így vagyunk a boldogság ösztönével is! Boldog, boldog akar lenni mindenki; boldog akar lenni az állat is; nos és boldog lesz-e? Boldog akar lenni az ember is, de hiszen már itt akar boldog lenni. Itt akar élni s azért küzd a halál ellen; mindnyájan küzdünk ellene, bár tudjuk, hogy megtör valamikor ereje. S ugyan mit érünk el ösztöneinkkel? Azt, hogy a létet egy darabig óvhatjuk, azt, hogy az életet esetleg megnyujthatjuk, de az emberi természet határain s az organizmus keretein túl nem terjeszkedhetünk! Boldogságunk vágyának megvan a maga czélja; mire szolgálna az másra, mint ösztönzésül a munkára, inditásul a törekvésre? A boldogság vágya a haladás s a fejlődés lenditő kereke s alkalmas ösztöke az érthetetlen világczél kezében a restség s dologtalanság távoltartására. Ez untig elég észszerüséget ver a boldogság ösztönébe. Fölösleges végül fölpanaszolni az élet jogtalanságait. Az élet igazságtalan az állattal szemben is s ez igazságtalanságokból nem következtetünk semmire. Mily jó dolga van a király paripájának s a királyné ölebének s mily nyomorult dolga van a szenttamási vizhordó gebének s a dédai kutyakaparó csárda kuvaszának! S ugyan reménykednek-e ez utóbbi sorsüldözöttek abban, hogy a túlvilágon majd ők kerülnek fölül?! Végre is, mi az élet filozofiája? Az egyedek fejlődnek, majd kedvező majd kedvezőtlen viszonyok közt; az alakok érvényesülnek, ahogy tudnak. Vannak beteg fák, beteg állatok, beteg emberek; vannak egészségesen fejlett fák, erős állatok, szerencsés emberek; de beteg és erős, gyönge és egészséges, fejlett és fejletlen valamikor tönkre megy; csak a világ halad tovább!

Igy beszél a világ széltében-hosszában. Csóválja fejét s megdöbben a hivő is, mikor ezeket hallja; hisz a példázgatások az állati ösztönökre oly közel fekszenek mint amilyen hasonló az élet vágya az emberben az állat harczaihoz az életért. Édes az élet mindkettőjüknek, ösztön beszél itt is

ott is s ha ennyire hasonlók egymáshoz e vágyak, ez ösztönök és harczok emberben s állatban egyaránt, nem csalatkozhatik-e akkor az ember ösztöne és vágya lét és élet után, mint ahogy tényleg az állat ösztöne hiába vágyik az életnek folytonos meghosszabbitása után?!

S mégis mily győzhetetlen erő rejlik azokban az ősrégi, változatlan érvekben, ha kellő világitásba helyeztetnek s mily meggyőzőek, ha a kellő látószög alatt nézzük azokat! S ez a világitás s ez a látószög nem a létnek mint létnek ösztöne, hisz az minden létben föltalálható; nem a boldogságnak, a jólétnek vágya, hisz minden állat törekszik jólétre; hanem aki ez érvekből gátat akar emelni, melyen a szkepszis s a lemondás zavaros óczeánja megtörjék, annak az emberi létnek és öntudatnak *tartalmát* kell tekintenie. Ne azt nézzük, hogy az embernek léte és élete van, hanem hogy olyan az élete és léte, melynek öntudata az igazság ismeretével s a tökéletesség szeretetével töltekezik s ez által egy az anyagon túl fekvő szellemi világba tartozik s következőleg ösztönei s vágyai is az anyagon túl fekvő létbe s életbe érnek, s ott teljesülnek!

Igen, nem a merő élet, hanem az életnek s az öntudatnak tartalma dönt e kérdésben!

Ez öntudat előtt egy más, érzéken s anyagon túlfekvő világnak távlatai nyilnak.

Mi egy más világba tartozunk, melyből felénk cseng az igazság, az erény s a szépség akkordja, melyet az állat nem hall, melynek nyelvét nem érti s következőleg vágyaival s ösztöneivel s küzdelmeivel csak e világra szoritkozik. Hogy az állat is feszül, vágyik, küzd és fejlik, az természetes; az az élet sajátossága; de hogy e feszülés, e vágy és küzdés menynyire ér, ez már nem a vágytól, de az élet tartalmától függ.

Már pedig az emberben az életnek e tartalma isteni és halhatatlan; tehát az ösztöne is, mely e felsőbb élet mélységeiből tör elő, szintén a halhatatlan életre irányul!

Igy áll meg az argumentum s igy emelkedik egyetlen lendülettel a növény- és állatvilág életének analogiái fölé.

Erre irányozza a t. olvasó figyelmét.

Van vágyunk lét és élet után. Van; de az nem elég! Vágy, ösztön sok van. Az állat is tele van az élet ösztöneivel. Mennyi feszülés és kiindulás a növényben; mennyi mag és csira, csupa életszomj! Az élet tódul és pattog. A rög megindul; eltolják a csirák, melyek alakot, napsugárt s életet szomjaznak; de mennyi vész el, mennyi pusztul, csira, mag, rügy, hajtás, fakadás!

S mennyi ösztön és vágy van az állatvilágban! Kifogyhatlan az élet forrásainak bugyogása; az élet differenciálódik; lenni, s jól lenni kiván! Mennyi erő küzd ezért, mennyi ín, izom, ideg, karom, szárny, fog! Mennyi gerincz feszül s görbül meg ezért! Mennyi iramlás a mezőn, csúszás a földön, mászás a fákon, tapadás a sziklákhoz, röppenés a levegőben, úszás a vizben . . . az életért! Ó mily hangos ez az ösztön; minden hang az ő szava! S mily tevékeny, száz meg száz keze van akár az indiai isteneknek! Mennyi édes álma van, s mennyi szenvedése! S mégis mi a vége mindennek a vágyódásnak s küzdésnek? Az állat elvész, megölik, leütik, szétmarczangolják, — az élet s vágya semmivé lesz. A növény elhervad, az állat elrothad!

S ime most föllép a „tertium genus"; az életösztön, az életboldogság vágyának harmadik megtestesülése s ugy-e alighanem egyszersmind harmadik megtestesülése az illusióknak, a hasztalan küzdelmeknek s alighanem harmadik s legujabb s legkeservesebb kiadása a végleges elpusztulásnak? Fejletlen csirákból, eltorzult embriókból van itt is elég. Hány vész el! Még szét sem bontotta szikeit s már is elpusztult. Hány leperzselt hajtás, hány elhervadt fakadás az emberiség fáján, hány eltorzult kisérletezés az emberi tipus kialakitásában! Hány csecsemő, hány gyermek, hány ifjú vész el! De azért az élet bravuroskodik; az ifjú élet tavaszi fagyain túl neki lát a fejlődésnek s kifejti tehetségeinek bűvös bájait; individuumokat léptet föl az életerő különböző fokain, a kultura változatos zónái alatt, egyre finomabb s lelkibb kiadásokban, átitatva azokat szépséggel s kellemmel. Föllépteti az embert, az uri embert s „az erős munkától és igavonástól távoltartva őt, gerinczének kivasalja lenge sudárfá-

ját, vállainak kipárnázza puha hullámvonalait s arczára ráolvassa a jólétnek csudatevő bársonyát" s ez az ember is *akar lenni s akar boldog lenni* még pedig mindig akar boldog lenni, boldog halhatatlanság után vágyik.

S csakis ő vágyik, mert csakis ő ismeri azt meg! Megütközve kérdezitek: hát az állat nem vágyik örök élet után? Természetes, hogy nem vágyik — felelem nektek, — hogyan is vágyódnék, hisz nem ismeri a halhatatlanságot, amint nem ismeri a halált; — nem vágyik örök élet után, mert nem ismeri s nem tudja, hogy mi az örök élet. Az állat nem gondolkozik sem életről, sem halálról; egyikét sem ismeri; az ő ösztöne csak itt és most ennek a fájdalomnak eltávolitására, ennek az éhségnek csillapitására irányul. Hiába kinálgatjátok örök élettel; nem érti, hogy mi az. Akárcsak a Tannhäuser partituráját tennétek eléje; látja a kótát, de úgy-e a Tannhäuserről fogalma sincs.

Hát akkor hogy mondhatjátok, hogy az állat örök életet kiván? Mondom nektek, hogy nem is ismeri azt!

De az ember igenis kiván örök életet; elfogja-e hát érni?

Ne azt nézzétek csak, hogy kiván s akar örök életet, hanem azt kutassátok mindenekelőtt, hogy akarhatja-e azt s megfelel-e természetének; más szóval azt kutassátok mindenekelőtt, vajjon az az ösztön az örök élet után az őstermészetnek megnyilatkozása-e? Mert ha az, akkor . . . Tudjátok, hogy a természet nem csal.

Mi tehát az ember természete, mi az ő világa? Megmondom röviden: egy világ, melyet az állat nem lát, nem sejt, — melybe a mammutfák s a tátrai fenyüszálak nem érnek! Értelmünk elvezet a felsőbb, az abstrakciókra képes ismeretbe s ott szembe állit minket a világgal, hogy azt megértsük s önmagunkban kialakitsuk. A világ azonban csak egy darab gondolat; az igazság pedig végtelen, nincs határa. Mint az oczeán partján a kéklő határtalanságba: úgy mélyed el ismeretünk a valóságnak s az igazságnak végtelenségébe. Túl, túl mindenen, túl a mechanikán s a mozgáson, túl az időn s a tér korlátain megismerjük az ősokot, melyből minden eredt, s melybe minden vágyik! Ez a mi világ-

gunk; ez a mi öntudatunk tartalma. Mi hivatva vagyunk látókká lenni!

„Zum Sehen geboren
Zum Schauen bestellt."

Lenni, enni, nemzeni, ez minden élet sajátsága, de az emberi individuumnak elsőrendü aktusa az ismeret; az a látás, mely az igazság szemébe néz. Csak ez lát s ismer igazán létet s életet; az állat nem ismeri; az csak a közvetlen, s konkrét determinációkra hat vissza. Olyan szükkörü s határolt tehát az élete, amilyen az ismerete. De mi, a látók, nem nézhetünk a végleges semmiségnek sötétségébe!

Igazság, valóság, ez a mi világunk, s lelkünk arra való, hogy az egész valóságot önmagán tükröztesse s önmagában egységesitse. Térből s időből kiemelkednek; tértől s időtől elvonatkoznak ismereteink s mi egy szellemi világ felé ragadtatunk, hogy abban elmerüljünk s azt élvezzük!

Ismerni, tudni, látni akarunk!

De hát miért akarjuk azt? Talán csak az ideiglenes életnek szükségleteiért? Talán csak azért, hogy ismereteink által gyakorlatilag hasznositsuk a világot s annak erőit? Talán csak az emberiség haladásáért, mely végre is a természet erőinek meghóditásában áll?

Nem, nem; az igazság s a látás szenvedélye nem erre való. A praktikus ismeretek csak kis erecskéjét képezik az ismeret folyamának, mely minket tovaragad. A gyakorlati haszon nem izgatja föl az emberi lélek kielégithetlen ismeretvágyát, nem éleszti azzá a szenvedélylyé, mely mindenkiben mint kiváncsiság veti az első lobbot s azután tűzvésszé növekszik a modern tudományban. A korszellem ittas a tudomány szeretetétől, bizonyára nem a villamos lámpák, nem a finomodó szövet- és papir- és vas- és majolika-ipar miatt, hanem ittassá teszi a tudomány egyre tágabbra nyiló országa, ittassá teszi az igazság szemlélete.

Erre a szemléletre ösztönöz és izgat lelkünk természete; e szemléletért áldozzák föl az ideális férfiak erőiket, egészségüket, életüket; ideiglenes károkért s áldozatokért kárpótolja őket az igazság élvezete. S minél nemesebb s

kitünőbb s kiválóbb a tehetség: annál magasabbra emelkedik e szellemi régiókban.

Mit keresnek tehát? igazságot! Mit akarnak? látni akarnak. Hová törekszenek? elemükbe! Mert a madárnak a levegő, a halnak a viz az eleme; az emberi léleknek pedig az igazság s az örök valóság ismerete alkotja elemét.

A lélek ez örök, halhatatlan, végtelen világba való. Szeme e világosságnak fölfogására van berendezve; szenvedélye e végtelenség felé húz; azt élvezi s benne megnyugszik, az Ágostoni szó szerint: quid fortius desiderat anima quam veritatem? S minden lélek ilyen, mert természetük egy. Ha az élet kedvezőtlen körülményei el is terelték a lelket a műveltség útjairól, vagy ha gyermekkorában halt is el az ember, mindegy; mindenkiben szunyad ez a tehetség, s az adja meg az egyednek értékét!

Mily csodás, mily gazdag világ ez, melynek igézetétől végleg nem szabadulhatunk s melybe ha beletaláltuk magunkat, úgy nézünk le az életnek térben s időben korlátolt szakaira, mint magas hegyről a párás vidékre. Uralkodó, ünneplő lelkünk úrnak érzi magát s fölötte állónak az egész világ fölött. Én állok ott, s alattam az a minden, melyet fölfogok, öntudatomra hozok, szemlélek s élvezek, de mind ebben a világot lábaim zsámolyául érzem. S minél öntudatosabban élek, annál inkább kifejezésre hozom a *subjectumnak,* mely én vagyok, fölségét és fölényét az *objectum* fölött, mely a világ. S ugyancsak, minél öntudatosabban élek és szemlélek, annál inkább látom, hogy mindig csak egy-egy darabjával foglalkozom a világnak, az igazság egy-egy törtjével. De ép ez a tudat a végtelennek is, meg a szellemi világnak partjára állit engem, ahonnan az atomokon túl terjeszkedő valóságba tekintek. Ennek a szellemi világnak én is egy darabja vagyok; bennem is megnyilatkozik mint élet, mint akaraterő, mint alkotó s alakitó lélek. Az öntudatos, teremtő, szerető léleknek világa már is fölötte áll annak a mechanikának, „wo hart im Raume sich die Dinge stossen." Lelki erőnk, akaratunk erélye, szeretetünk heve, boldogságunk mélysége nem az erőföntartás törvényének funkciója.

Mi köze a mozgásnak Ráfael Madonnáihoz vagy Hamlet tépelődéseihez?! Az egy más világ.

„Die Geisterwelt ist nicht verschlossen,
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot!
Auf, bade, Schüler, unverdrossen,
Die irdische Brust im Morgenrot!"

Lám ezért a tértől s időtől elvonatkozó, szellemi tartalomért él a lélek. S a tartalom mutatja a lélek értékét. Ez az érték pedig követeli a léleknek a tartalomhoz mért létét s életét. Igazság és valóság a lélek tápláléka; igazság és valóság az eleme. Ez az elem vonzza őt; ezzel az elemmel kell töltekeznie. Megtelnie vele nem lehet, mert végtelen; de benne kell élnie örökké, mert örökké kifogyhatatlan. S nemcsak azért kell a léleknek élnie a halálon túl, mert itt az igazságból még keveset élvezhetett, — ó, de mily keveset; semmit; gondoljatok a hülyékre, az elhalt csecsemőkre, a pápuákra, a csorda-pásztorokra, — hanem azért kell élnie a halálon túl, még ha az Istent magát intuitive látta volna is, mert világa halált nem ismer!

Térjünk most át a halhatatlanság második érvére.

A halhatatlanság második érve az akaratból indul ki.

Hová, merre nyilik a vágynak világa? A vágy a lélek szárnya; ezt a vágyat nem a lélek növelte magában mint a hogy nem a madár növesztette meg a maga szárnyát, hanem megnőtt az mint mondani szokás magától; megnőtt s úgy nőtt, ahogy neki való!

Hová, merre nyilik — kérdem tehát — a vágynak világa?

A boldogság felé, mely a földi jóval be nem éri; be nem éri, mert nem nyugtatja meg őt. Az ember a földön nem boldog, azzal a lelket megnyugtató s ösztöneit kielégítő boldogsággal. Nem boldog a fejletlen, szenvedő tipusokban; nem boldog azokban a megakasztott, korán elhalt s elnyomorodott existenciákban s épp úgy nem boldog a legfeljettebb egyedekben, sem a grácziák kegyenczeiben, sem a szerencse bálványaiban.

Nem boldog a „boldog" ember sem! Ki lehetne az, a kit megcsap az örökkévalóság s a végtelenség tengere felől

a szenteket s hősöket nevelő légáram? Ki lehetne az, a ki öntudatában van saját törpeségének s az igazság égbe-ködbe meredő magaslatai előtt révedezve jár s hallgatózik egy más világ felől zsongó harmoniákra? Érzi, hogy hasonlit a bard-énekeshez, kiről az ének mondja:

Stumm schläft der Sänger, dessen Ohr
Gelauschet hat an fremder Welten Thor!

Révedezve, hipnotizálva járunk s ha nyugodtak is vagyunk nagy harczok és lemondások árán, de azt is érezzük, hogy minden, az igaz, szép és jó, amit élvezünk, egy elfojtott életnek várakozási stádiuma. Valamiféle boldogság itt a földön csak az Istent szerető, Benne megnyugvó, s derüjéből felénk mosolygó lélekben van; mondjuk, a tiszta sziv harmóniáiban. Másutt nincs. A boldogság „sub specie vitae pulchrae" honol, a szép derült, mélyérzésü, bensőséges lélekben, melynek reménye „halhatatlansággal teljes." Másutt nincs: nincs a szkepszisben, nincs az immoralisták földjén; nincs a költői idealizmusban Goetheék és Wagneréknél; nincs a szerencsében s a hatalomban nincs.

Hozzak föl példákat? Fáradt, vén vivőröket? nagy urakat? királyokat, költőket? Talán a népek ébresztőjét emlitsem? Gentzet? kinek zsebei tele valának bonbontartókkal és illatszeres üvegcsékkel;

„Persze, ha van pénz, van czukor
Van parföm . . . Mindakettőt imádom . . . Itt a kor
Mellékes. Lássa: vén gyerek vagyok.
Egy kis haut-gout-val." *(Sasfiók.)*

Goethét? Napoleont? Kossuth Lajost? Érdemes erről „a boldogságról" beszélni? Mily tragikusan panaszkodik Duse, a nagy tragika, kit a tűz (d'Annunzio regénye „Il fuoco") megégetett:

„Fáradt vagyok; nem a művészet, hanem maga a szinház, a kulisszák, a kollégák, a direktorok, a titkárok, a lámpagyujtogatók fárasztottak ki. Szabad akarok lenni, szét akarom törni azokat a lánczokat, melyek a szinpadhoz kötnek. Ez nem élet, rosszabb a pokolnál. Undor fog el, ha visszagondolok arra a sok hitványságra, amely a szinház

világában lejátszódott előttem. Ugy a szinészek, mint a szinésznők, akikkel pályámon találkoztam, mind csőcselék-népség volt. Ha egyszer megszabadulhatok tőlük, soha többé nem fognak engem látni. A szinpadok királynéjának neveztek el, a század legnagyobb művésznőjének tartanak. Micsoda gúnyolódás! Életem a szállodák rideg szobáiban s a szinpadon folyik le. Legborzasztóbb pedig — hogy öregszem, az isteni szikra, érzem, mint alszik ki belőlem lassacskán. Kétségbeesetten tekintek magam elé, mindaz, amit tanultam, semmi, mindaz, amit tudok semmi! Amerikai turném lesz utolsó művészi körutam."

Mennyi lemondás egy lélekben, mely a világ dicsőségét élvezte, de a földi boldogság ligeteiben nem paradicsommadárnak, hanem költöző fecskének bizonyult. Hiába, hiába, a léleknek szárnya van.

S mily boldogtalan volt Humboldt Sándor, a modern műveltség fejedelme! Mily boldogtalan volt ő, ki még 90 éves korában rosz vicczeket csinált halhatatlanságról, lelkiismeretfurdalásokról „und über all die blauen Dinge jenseits des Grabes"; ő, az aggastyán, ki még akkor is oly gyöngeségekkel kaczérkodott, melyeket 20 éves korában is elszántan kellett volna legyőznie. Azért azután itt sem maradt ki a tragikum, a panasz, melyet elsir egy sivár élet tévedezései fölött, s mely megborzongatja lelkét „hideg, buddhista pokollal, mely őt környékezi, s szomorúságba s nyugtalanságba meriti." (Janssen, Zeit- und Lebensbilder 107. l.) Mit is mond ezzel szemben a zsoltár? „Mert jobb egy nap a te tornáczaidban ezreknél (ezer más napnál). Inkább akarok utolsó lenni az én Istenem házában, mint lakni a bűnösök hajlékaiban." (83. ll.)

A földi élet a legszebben fejlett lelkeknek is keveset ad abból a valóból, melyet végtelennek fölismerünk, de csak parányi mértékben élvezünk; keveset juttat abból a lefátyolozott szépségből, melyet egyre szomjazunk, de leleplezni nem birunk; keveset ad abból az őserős, fejlett, szép életből, melyet megkivánunk, miután lelkünk ösztönei irányulnak feléje s egész valónk nyugtalanul vágyódik utána. Élet,

hatalmas, boldog élet, . . . élet, isteni élet; . . . nem az az anyagba fúlt, érzékiségben elernyedt, hanem az a harmonikus, lehetőleg emanczipált, szép élet, . . . ugyan mennyi van belőle még a világ imádottjaiban is.

S lehet-e más vágyunk, mint az, hogy boldogok legyünk? Ki tehet róla, hogy e vágy nyel el minden életmoczczanást szivünkben? Ki tehet róla? Saját ismeretünk módja, a valóságnak értelmi intuiciója, a végtelennek látása fakasztja e vágyat a szivben. Ha igy ismerünk, akkor kell igy vágyódnunk. A vágy mindig a jót, a magának való jót keresi s az örök s végtelen igazság ismeretének nyomaiban jár. Már pedig az örök s a végtelen igazság ismeretétől ittas léleknek vágya nem irányulhat másra mint a minket kielégitő s ez ismeretnek megfelelő boldogságra. Bennünk a boldogság után való vágy a *fölismert* boldogság után való vágygyá, tehát a *fölismert boldogság után való öntudatos vágygyá lesz.*

Az állatban nincs meg a boldogságnak öntudatos vágya. Az állat vágya az ember vágyától oly távol van mint amennyire távol van ismerete az ember ismeretétől. Állati s emberi vágy közt párhuzamot vonni lehet, de csak gyönge s szerény analogiák alapján, különben pedig e kettő annyira távol esik egymástól mint az ég a földtől. Az állat vágya ugyanis az itt és most jelentkező jóra, utálata s iszonyodása pedig az itt és most ijesztő roszra irányul. Öntudatos ismeret s igy öntudatos vágy sincs benne. Életet, mint öntudatosan fölfogott és lendületesen stilizált életet s boldogságot mint végtelen jót élvező, szép életet az állatról emlegetni sem lehet. Az állat épp úgy nem érti élvezeteiben a boldogságot, mint ahogy nem tudja énekelni a Tannhäusert, bár látja a kottákat. Tulajdonkép pedig kottákat sem lát, hanem csak pontokat és vonalakat. Enni, inni lát, de a boldogságot nem érti ki belőle.

S ez a mérhetetlen különbség szolgáltatja ismét a feleletet arra a nehézségre, hogy az állat is kiván boldogságot, s mégsem nyeri azt el, jóllehet ösztöneinek nyomában keresi. — Dehogy kiván boldogságot; nem is keresi azt. Csak az ösztön dolgozik benne, az az öntudatlan, roha-

mos impulzusokban megnyilatkozó ösztön, melynek tartalma nem a fölismert boldogság, hanem az evés, mikor éhes, — az ivás, mikor szomjas, — a futás, mikor az ellenség közeledik s igy tovább; de vágy a fölértett boldogság után az állatban ugyancsak nincs. Ellenben az ember vágya a boldogság után a fölértett, s neki való jó után való vágy! Mi tudjuk, hogy ez nekünk való; mi öntudatosan vágyódunk a boldogság után, s úgy gondolkozunk: minek adta volna azt belénk a természet, ha azt egyáltalában soha és senkinek kielégitenie nem lehet?

Azt mondják erre: szeretném, ha úgy volna; de lehet-e abból az általános, határozatlan vágyból biztosan következtetni a halhatatlanságra? Hisz e vágynak más érthetősége is van. Azért adta azt nekünk a természet, hogy küzdjünk, törjünk a jobb után. Azért adta, hogy a rest tömeget megmozgassa. Mert ugyan ki dolgoznék, ki harczolna, ha a boldogulás vágya nem késztetné harczra az embert? Az ember fut a nyomorúságtól s azért küzd. Szenvedés nélkül nincs harcz, harcz nélkül nincs haladás. Megpenészednék a világ, megposhadna az emberiség, ha vágya a jó után nem sarkalná, s azért állitotta szemei elé a természet a távol fekvő jót, a boldogságot, hogy haladásra inditsa:

Kéklő lepelben jár előtted a remény,
Magához int; de meg nem vár; tovább-tovább repül.
S mig lepkeszárnyait hiába kergeted, lezajlik életed.

S mi volna, ha a boldogulás reménye nem csalogatná az embert? Megállna a világ energiáinak óraműve. Lám, mily nagy jó tehát a boldogság vágya az emberiségben! Ez az emberiség tetterejének inspirácziója, — a benne lefektetett erők megmozgatója. Hogy egy világot megmozgassunk, hogy a természetet gondolataink szerint kulturvilággá kialakitsuk, hogy a jobb, a több-ember tipusát kifejleszszük: azért van szivünkbe belefektetve a jobbnak vágya. Ez az a prometheuszi tűz, mely éget és tüzel, hogy küzdjünk és alkossunk.

Valóban sok szép szó ez, s mégis barbár-beszéd! Mondhatom, hogy szégyenlem magamat e barbár fölfogás miatt. Barbárnak mondom, s valóban az, mert nincs e föl-

fogásban érzék az individuumnak fölértése és méltánylása iránt. Barbár az, ki fizice ugyan egyed, de erkölcsi világában még nem ébredt az individualitás mivoltának s értékének tudatára, tehát még csorda-ember. Ember, aki még nem mondhatja teljes joggal, hogy „én", mert a világ, a csillagok és a nap, a virágok és a föld, az érzékelhető tömegek előtte még többet érnek s többet jelentenek, mint a lélek fölséges s csodálatos világa. Az imponál neki, amit lát, amit számlál, amit befut; imponál neki az a sok, hangos és színes adathalmaz s az *én* elhalványul tőle! Az evangelium nem barbár, hiszen telve van az egyén nagyrabecsülésével: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja"; ime, az egész világnál több az ember, az „én". De Schiller is ily barbár realistáktól tartott, mikor irja: „Welcher Einzelne Neuere tritt heraus, Mann gegen Mann, mit dem einzelnen Athenienser um den Preis der Menschheit zu streiten?" Aki át nem érezte, hogy ő több mint a világ, az ne keljen versenyre, mert az athenei polgárral szemben csufot vall. Az érezte a nemes individualitás értékét; a modern barbár nem érzi. Neki a faj, az emberiség s más ily elvonások több mint az igazi realitás, az individuum.

Valóban, hát mi az „faj", „emberség", „kultura" „haladás", „fejlődés"? mik ezek s hol vannak? Hisz ezek elvonások; sehol sem léteznek s a mi legteljesebben s legigazabban létezik, az az öntudatos individuum!

Mily irreális, oktalan, illuzorius eljárás ignorálni elvonásokért a valóságot, a való, igaz életet s annak elfojthatlan ösztöneit, s elvont fogalmaknak alárendelni az egyén értékét!

Aki a boldogság vágyában rejlő érv erejét akarja fölérteni, annak az individuum értékét kell helyesen megállapitania; annál is inkább, mert a halhatatlanságnak harmadik argumentuma is ezen fordul meg.

A harmadik érv a következő:

Az ember az erkölcsi törvény alatt áll s tökéletességét csak akkor érheti el, ha e törvénynek mindig s mindenütt s minden áron engedelmeskedik.

Már pedig ez az engedelmesség itt a földön a legki-

általában jogtalanságokkal, nélkülözésekkel, sőt az egyénnek tönkrejutásával lehet összekötve s nem érvényesülésre, hanem nyomorúságra vezet:

kell tehát egy más világnak lennie, hol a jó, a szent, a fölséges végleg érvényesül.

De miért kell a jónak, szentnek s fölségesnek *bennünk* érvényesülnie? hátha érvényesül *általunk,* de *kivülünk,* mint ahogy érvényesül a vegetáczió czélja a növények virágzásában épp úgy, mint azoknak elrothadásában?

Ime ismét a barbár fölszólalás, mely nem érti a valóságot, s melylyel szemben okvetlenül ki kell emelnünk az individuum jelentőségét.

Mi hát a valóság? A valóság az, hogy a lét érthetetlenné válik élet nélkül. Minden az életért van; de miután az életben magában megint beláthatlan sok fokozat lehet, a természet egyre az erősebb, fejlettebb, szebb s egységesebb életet sürgeti, melyet az öntudatos, erőteljes s erényes individuumban alakit ki. Azért kell a természetbe élet, azért kell bele értelmes s erkölcsi élet, s ennek virága és koronája: *az erkölcsi tökélybe s szépségbe öltözött egyéniség.*

Ezért van s ezért történik minden a világban. A világot Isten a maga dicsőségére teremtette, de dicsőségét első sorban az ember tökéletességében s boldogságában akarja föllelni; az egek hirdetik az Isten dicsőségét, de sokkal inkább hirdetik azt a hősies lelkek, a szentek!

Az individuumnak e királyi helyzetét kell a gondolkozónak fölismernie, ki az élet problémáiról irni, halálról s halhatatlanságról értekezni akar.

A természetben az individuális elv épp oly hatalmas s általános tényező, mint maga az anyag. Az individuális elv adja az alakot, az anyag adja a tömeget. A természet nem mondható tömegnek, hanem igen, tipusok összfoglalatának és rendjének. Hasonlóképen a természet nem arra törekszik, hogy minél nagyobb tömegeket tömöritsen, nem arra, hogy minél több erő gyülemeljék föl egy rakáson, hanem inkább arra, hogy formákat alakitson s azokat egymás mellett föntartsa; minél több differenciálódott tipust akar. A mechanika

tömörit; a tömeg vonzza a tömeget; ellenben az individuális elv a különállásnak elve, mely szétválaszt s a világba állitja „ezt“ és „azt“.

Különösen az élő természet jár ez úton. Mohó és szomjas, vágyik az alak után, a növényországban csakúgy mint az állatvilágban. Az állatok némely fajáról ugyan azt szokás mondani, hogy ott a faj s nem az egyed a czél, mert mihelyt az egyed elérte ivari érettségét s nemzési szerepének megfelelt, elvész; de voltakép ez az állitás, hogy ott a faj s nem az egyed a czél, semmit sem jelent, mert hiszen csak egyedeiben létezik a faj s ott is a természet az erősebb s a tökéletesebb alakot keresi, azt, amit keres az erőteljesen hajtó vad-rózsában s gesztenyefában s ugyancsak az oroszlánban és sasban. Az erőteljes alakot keresi, ha nincs is benne erkölcsi tartalom, vagyis ha az az alak nem is önczél! S ezt a fölfogást az evolucziónak gondolata hathatósan nyomósitja, mert hiszen mindenütt az erős individuumé a vezető szerep, annyira, hogy ha a faj vonalát a fejlődés áttöri, azt is csak az arra termett s szépen fejlett individuumok által teszi! Azért ezt az állitást, hogy az alsóbb állatoknál a faj a czél s nem az egyed, jó volna kitörülni a tudományos nézetek inventáriumából.

S ha a természet mindenütt az alakot keresi s a szebb s erősebb alak után vágyik: mennyivel inkább czélozza az emberben a tipust. Itt a természetnek czélja a tökéletesebb embernek, az öntudatosan nemes és szent, tehát tökéletes individuumnak kialakitása s nem a „faj“, nem a „világélet“, nem a „kultura“, sem a „társadalom.“ Mindezek a szép és erős individuumoknak funkczióí és következményei; de a fő az „én.“

Ez az egyed létezik; a faj nem létezik. Faj, nemzet, önmagában nem egzisztál. Az egyed van; az élet fizikája benne lüktet. Az egyén önczél; czélja önmagának kialakitása s boldogitása s ebben s ez által az Isten dicsősége. „Ha a fajfentartás volna az alaptörvény, az egyének csak számban szaporodnának, ám maguk közt azonosak volnának; . . . . nyilvánvaló azonban, hogy az új egyének önmagukért születnek“ s bár a lények myriádjaival összeköttetésben állnak,

de az összefüggés nem akadályozza meg az egyént abban, hogy mint ilyennek önálló létele és létjoga ne legyen. (Pollák, Erősek és Gyengék. 268. l.)

Méltán mondatik, hogy az értelmes individuum önczél, s az élet virága. Ez a legegységesebb lét. Értés által összefoglalja magában a világot; Isten után utángondolja a gondolatokat s megérti a lényeket. Ez a tudás az ő gazdagsága; de még nem mindene. Értésében ugyanis fölismeri az ideált, az erkölcsi jót és szépet s kötelezve érzi magát a jobbra; megismeri hivatását önmagának s a világnak kialakitására s a szellem uralmának diadalra juttatására!

Biztos, hogy az individuumnak hivatása megfelelni az erkölcsi tökélynek s emanczipálni magát az anyagtól s az öntudatlan, ösztönös léttől. E részben már csak nem lehet azt mondani, hogy a „theosophia túlságosan széles, elszállingozó és lehetetlen ködökbe fullad“ (Pollák i. m. 157.): bizonyára az erkölcsi tökély s a szentség az a „magasabb czél, mely felé megyünk és ott kell keresnünk azt az anyag rabbilincseitől emanczipált tipust.“ Másban mint az önczélban nem kereshetjük, s ha abban találjuk föl, akkor az öntudatos erkölcsi élet a non-plus-ultrája a létnek, mely lehet ugyan finomabb, lelkibb az egyesekben, de lényegben mégis csak ugyanaz. Különbség lesz Judith és sienai sz. Katalin, Dávid és assisii sz. Ferencz közt; erkölcsi nézeteikben is lesz többféle eltérés; de abban, hogy Istent szeressük, benne bizzunk, neki minél tökéletesebben, — módunk szerint, szolgáljunk, nem lesz eltérés!

S mivel a földi létnek s életnek s az életben az öntudatnak virága az ember; világos, hogy az lenni, élni akar. Mire volna való különben az öntudat s annak önmagában való világa, ha lenni megszünik? Lenni akar, mert benne öntudatra ébredt a természet. Lenni akar; neki nem vigasz tudni, hogy halálával nincs vége a világnak, hanem folytatódik a faj élete vagyis hogy szaporodnak mindazok az egyedek, melyek közül egy sem él magának, hanem egy meg nem ismert világczélnak. Ez se nem vigasza, se nem tartalma az életnek.

Élet, öntudatos élet s amellett *elszállingozó, végleges ködbe fojtott élet* képtelenség; már pedig ha van értelmes, öntudatos individuum s nincs halhatatlanság, akkor ködbe vész az élet. Ne mondják, hogy a természettudomány túlságosan összeszoritja s a theosophia túlságosan kiszélesiti s „lehetetlen ködökbe fullasztja“ az életczélt; kérdem, hol van sürübb s lehetetlenebb köd? ott-e, ahol azt mondják, hogy élünk, fejlődünk, haladunk, de nem tudjuk, hogy hová s minek, vagy ott-e, ahol azt mondják: természetünk harmóniája s az individuum öntudata kivánja a halhatatlan létet? Nincs kétség benne, hogy a zürzavar s a lehetetlen köd ott van, hol a természetnek s az öntudatnak harmóniája képtelenség.

A természettudomány az anyag mechanikáját vizsgálja s én e mechanikán túl önmagamban egy lelki világot látok törvényekkel, eszmékkel, ideálokkal! Egy mérhetetlen világot hordozok magamban. Lelkemben rejlik a végtelen, „das Grenzenlose, welches ich für den gesammten Kosmos mit seinen ungezählten Sternen nicht hingäbe.“ (Chamberlain, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts. II. 685.) S minek is adnám oda? S mit kapnék érte, ha odaadnám? Valóban bámulatos ez a szellemi világ a maga fölséges irányával az örök és szent Isten felé s a maga hajthatatlan, fizikát, tért és időt megtörő törvényeivel! Én aki külsőleg a fizikában tér és idő szerint korlátolt vagyok, egy mérhetetlen világot hordozok. Az egész külvilág arra való, hogy ezt bennem fölébreszsze és kifejleszsze. Mintha minden öntudatomba folyni s ott életre ébredni akarna! S csak az, aki a világot harmonice fölérteni s önmagában kifejezésre hozni képes, csak az a valóságos ember!

Ez az individualizmus be nem éri a földi lét korlátaival; nem ismer különbséget élet és túlvilág, idő és örökkévalóság közt; egyöntetü létet kiván. Valamint eszméi és eszményei örökkévalók, úgy élete is örök létet kiván.

Ez álláspontról egy nyilt, derült mennyország ivei boltozódnak fejünk fölött; világosság, lendület s öröm a részünk! Ez álláspontón hiszünk az eszmékben s ugyanakkor

ki akarjuk fejteni erőinket. Erőkifejtéssel, melynek nincs irányitása, be nem érjük, mert látjuk, hogy azok, kik az erőkifejtést hangoztatják, de az örök eszmék irányitását el nem fogadják, lassankint az eszméket is megtagadják. A mi irányunk az, hogy hiszünk az eszmékben; az ő irányuk, hogy hisznek az erőben; „Glaube an die Macht, Unglaube an die Ideen." (Paulsen.)

Onnan az a nyugtalan, szomorú élet, mely a modern embert jellemzi. Onnan az a különös szimptoma, hogy a modern embernek annyira érdekes és feltünő mindaz, a mi tele van ellentmondással és vajudással. Bizarrság és köd kóválygog fejében. Tolstojnak, Rousseaunak ellentmondással, homálylyal s egyoldalúságokkal telt világnézete, a gyakorlati teendők iránt való tanácstalanság, a kivitelben való vergődés azért vonz annyi olvasót, mert e lelkiállapot közös, olvasók s irók osztják s igy egymásnak megfelelnek.

A modern világnézetben nincs egy nyugvó és megnyugtató pont, s azért nincs benne igazi lendület és öröm. Mig az életet a halhatatlanság hitében szemlélte, addig mindenütt czélokat látott s reménye zöldelt. De mióta tudunk valamit a mechanikából, azóta törvényeket ismerünk törvényhozó nélkül, fejlődést czél nélkül, remekmüvet művész nélkül. Mig az életet halhatatlansággal oldottuk meg, addig az örök szépet szemléltük; az örök szépnek látása s a lét harmóniája volt az élet zenéje. Ez adott ihletet s lendületet a teremtő művészetnek. Azóta, hogy a halhatatlanság hite hervadozik a művészekben, törekszenek ugyan uj harmoniákat teremteni, iparkodnak Hauptmannal „új harangot önteni", de harangjuknak nincs szava; a felsőbb regiókban hiába kongatják; nem szól. „Az erény, az igazság és szépség triója, mely a szférák zenéjéből olvad le hozzánk, kihiv minket e ködös, temető-földről egy más melodikus világba. Minek s kicsoda fektette e csodálatos képességeket és vágyakat e felsőbb valóságok iránt szivünkbe, melyek mintha csak lenyelt gyémántok volnának, szétszelik porhüvelyünket? Ki ragasztotta rá az embert e sárgömbre s minek adott neki fényből szőtt szárnyakat, ha csak az vár

rája, hogy visszarothad a rögbe, anélkül, hogy aetheri szárnyaival fölemelkedhetett volna? Azért csuktak be angyalt a testbe, hogy néma szolgája és fütője és pinczére és szakácsa és ajtónállója legyen a gyomornak?! Szivünk s a földi lét közti aránytalanság rejtély volna, ha igy kellene élnünk s káromlás volna, ha végleg megszününk. Hegyi lakók, kiket a sors sikságokba üldözött le hegyeikről, elsorvadnak a lapályban . . . mi magasabb regiókba valók vagyunk, azért emészt minket a vágy valami szebb, valami nagyszerűbb után . . . S mit hozunk le mindebből? Nem azt, hogy szerencsétlenek, hanem azt, hogy halhatatlanok vagyunk! Még ha a földön csupa csalogányliget bokrosodnék s a szigetek mind a Senki-szigetei volnának, ha a mezők mind elysiumi mezők s a szemek mind mosolygó szemek volnának, — ó akkor igen — nem, akkor sem volnánk itt úgy mint otthon, ha a teremtő a boldogságot halhatatlansággá ki nem nyujtaná. De most? most mikor annyi otthon siralomház s annyi mező csatamező, s annyi arcz halavány, most, mikor annyi hervadt, kisirt s lecsukott szemmel találkozunk . . . ó akkor a sirgödör, mely pedig megváltónk volna, végső, mindent elnyelő örvény nem lehet!"

„O Karlson — mondja ki itt minden kétkedő a saját maga nevét — ó Karlson, miért hengerited a virágos földre az örök halál rémséges sirkövét? Legyőzik-e nehézségeid, melyek voltaképen az ember tudatlanságára támaszkodnak, azt a végtelenül nagyobb nehézségeket megoldó hitet, mely nélkül életünk czéltalan, küzködésünk érthetetlen s az erénynek, igazságnak s szépségnek hármas mennyországa, mely keblünkben nyilik s lelket boldogit, háromszoros, borzasztó ellentmondás volna? . . ." „Szivem — feleli Karlson — Önnel egy véleményen van s fejem nemsokára követi szivemet." (P. A. Sheehan, Mein neuer Kaplan! 200. l.)

Kinek feje ne követné ezt az irányt?! S még valamit!

Tekints a létnek befejezetlen s fejlődő folyamatára. Mindenütt vajudást, készülődést látsz s ahová pihenni szállnál, onnan fölrebbentenek, mintha azt akarnák, hogy ne pihenj meg itt e földön semmiben és sehol, hanem igazodjál vá-

gyaiddal Isten, a minden-jó, az örökkévaló felé. Te ezt érzed, s igy egész életed *a várakozás jegyében áll;* várakozol s vágyódol a végleges, a befejezett, a tökéletes Jó után.

Bárhová nézesz, a természetnek egy-egy arczát látod; vidám és szomorú, szép és komor arczokat. De akár derült akár szomorú, akár szép akár komor arcza legyen a világnak, mindezeken az arczokon észre fogod venni a közös vonást: *a várakozást.* Vonásaik azt mondják, azt hirdetik, hogy nem maradandók s épp azért a lélek *meg nem pihenhet rajtuk.* Ha a természet nem is esett volna el, akkor is ugy volna, hogy ki nem elégitené a lelket. Van a lélekben valami mélység, mohó mélység, kavargó örvény, mely százával nyelné el a szebbnél szebb, kedvesebbnél kedvesebb világokat, s mégis mindig éheznék, mindig tátongó űr, terméketlen sivatagszerü érzés töltené el. — Az Isten arcza után vágyódunk tehát, azon biztató, kielégitő, megnyugtató, örök valóság után. A teremtett lét s az élet ezzel a természetszerü irányitással van megbizva; csupa útmutató kéz, mely a végtelenbe int; csupa útjelző tábla, mely azt hirdeti, hogy egy élet-, egy jó-élet-távolságra van a haza, a község, hová a lélek való.

Némelyik már itt a földön valamikép megközeliti azt a láthatatlant, s az ilyennek lelkén a láthatatlannak fölséges képe tükröződik s szemeiben elváltozik a világ. A kedves természet mosolygó virányairól, az élet tarka játéktereiről elverődik a kontemplácziő félelmes, isteni sivatagjaiba, hol a természet csak kongó, visszhangzó, mély magányt talál, sziklacsúcsokkal, melyek az égbe nyúlnak s mélységekkel, melyek más világok alagútjainak látszanak, de e fölséges, rideg magányban a lelkeken viziók tükröződnek, melyek édességeért elviselik a környékező valóság fanyar vigasztalanságát.

Ezek a viziók olyanok, mint a világitó tornyok; melyek biztatják a hullámokkal küzdőket. Előlegezett leleplezések ezek, próba-leleplezések, melyek végtelen boldogságot igérnek. Inger van bennük végtelen, s amely lelkek megizlelték, nem telnek el velük!

Tehát Karlson, gyerünk erre felé; itt élet és erő, öröm és szépség int felénk! S a vége? „Inebriabuntur ab ubertate domus Dei et torrente voluptatis potabis eos“; megittasodnak a boldog élet örömétől s megnyugvás tölti ki szivüket.

AZ EGYHÁZI SZÓNOKLAT EGYETEMES TÖRTÉNETE.

Irta RÉZBÁNYAY JÓZSEF dr.

(Folytatás.)

II. Korszak. A nagy szentatyák kora (a IV. századtól a VII. századig „per eminentiam“ patristikus korszak.)

Ezen korszak a nagy szentatyákkal kezdődik, akiknek idején az egyházi szónoklat, miként a lelkipásztorkodás és az irodalom is, aranykorát éri el. Amint Nagy Konstantin megtérésével a kereszténység a több százados véres üldözések és az elnyomatás járma alól felszabadult, hatalmas hóditó szellemének minden pompáját s ragyogását mutatta ki. Felszabadulva a katakombák homályából, az istentiszteletnél a lehető legnagyobb fényt fejté ki. Pompás egyházak emelkedtek az igaz Isten tiszteletére, s az egyházakat nemcsak a nép látogatta, hanem vele vetélykedve töltötték meg az Isten házát a legmagasabb méltóságok és állami tisztségek viselői s a fejedelmek. Új korszaka lőn ez az egyházi ékesszólásnak.[1] A religio nem szószéket, — de hogy Marmontel szavaival éljünk — trónt emelt neki. Minden körülmény kedvezett neki s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy emelje sz. ihletét s lelkesedése hevét. Ezen időre esik azon örvendetes küzdelem,

[1] Van Hemel. Précis de rhétorique sacrée, Bruxelles et Louvain, chez Fonteyn. 1855. III. part. chap. 1.

A LÉLEK LÉTEZÉSÉNEK EMPIRIKUS BIZONYITÁSA.

Irta PETHŐ dr.

A tudománynak iránya manapság nem metafizikai, hanem empirikus; nem akar okoskodni, s a dialektika s a syllogismus fegyvereivel hóditani, neki inkább a kés s a fogó tetszik; nem kiván az ideák empirikus egének felhőtlen boltjai alatt repülni, hanem e földön járni, s ugyancsak itt tapasztalni, szemlélni és látni. Még a mi metafizikai igazságot átvett az elmult idők filozófiájának inventáriumából, még azt is empirice szeretné bizonyitani, igy pl. a lelket s annak halhatatlanságát. Lélek s halhatatlanság, ezek metafizikai tények; azokról nincs szemlélet, annyira nincs, hogy a lélek önmagát sem ismeri föl közvetlenül önmagában s nem szemléli önmagát saját lényegében; önmagunkról csak annyiban van ismeretünk, amennyiben élettevékenységünkről közvetlen tudatunk s az élettevékenységnek sajátságaiból, tehát következtetések által jutunk rá annak ismeretére, hogy van lelkünk, hogy az a lélek egyszerü, szellemi, hogy halhatatlan. De mennyivel biztosabbak volnánk minderről, ha a lelket látnók, ha vele a test halála után is közlekedhetnénk, s ha halhatatlanságáról igy adatok alapján meggyőződnénk!

E kivánalomnak tesznek eleget a spiritiszták. Ők nem érik be a lélek szellemiségének vagyis inkább halhatatlanságának metafizikai bizonyitásával, ők pozitive akarják kimutatni, hogy van lélek s hogy az a halál után is fönmarad és meg nem hal soha. Ők ezt nemcsak tudni, hanem látni s tapasztalni akarják s a halhatatlanság megfogyatkozott hitének fölélesztésére a spiritizmust emlegetik egyedüli, hathatós eszköznek. Hires embereknek hosszú sora van e véleményen; Perty, Zöllner, Fichte, Ulrici, Wallace, Edmonds, Du-Prel minden filozófálásnál hathatósabb halhatatlansági bizonyitást a spiritizmustól várnak. S hogy a spiritizmus tényleg térit, azt tapasztaljuk. Legalább is megtöri azt a materialisztikus terheltséget, melynél fogva az emberek szinte bambák s inaszakadtak lettek s a mi nem nyom kilókat, s nem terpeszkedik méterhosszúságban, azt nem veszik föl létezőnek. A valóság az anyag s ami nem anyag, az nincs; ez a mai világ filozófiája. Ezt a filozófiát rettegésbe ejtette az occultizmus, spiritizmus s szinte láz töri az elanyagiasodott agyvelőket, mikor rájuk kényszeriti magát kelletlen vendég gyanánt a belátás vagy legalább a sejtelem, hogy lám, mégis csak nem a méter vége a valóság határa s úgy látszik, hogy van még más világ is az anyagon kivül. Sokan térnek meg a spiritizmus révén s e kerülő úton jönnek vissza az egyházba, meggyónnak s keresztény életet folytatnak, mert hiszen ők már nemcsak hiszik, hanem tapasztalták is, hogy van lélek, van egy más világ s abban élnek a halhatatlan lelkek és szellemek.

A spiritisztákkal szemben a legszélsőbb-bal-

ellenzéket azok képezik, kik a szellemekkel való érintkezést egyáltalában lehetetlenségnek mondják s igy a lélek létezésének tagadását a közlekedés összes módjainak kizárásával szépitgetik s takarják.

Bizonyitékaik nincsenek. Mik is legyenek? A lélek természetéből vont bizonyiték, hogy a szellem kiterjedéssel nem birván, a fizikán kivül áll, bizonyára semmit sem ér. A kiterjedés hiánya csak azt bizonyitja, hogy a lélek nincs a fizikai tényezők sorában s hogy nincs lefogva a hatás és visszahatásnak bonyodalmas hálójába; de semmiesetre sem bizonyitja azt, hogy ereje sincs a térben való megnyilatkozásra s következőleg arra, hogy a fizikában észrevehetővé tegye magát. A lélek olyan, hogy közvetlenül a fizikai hatók révén nem jutunk rá s nem akadunk bele, le nem foghatjuk s be nem zárhatjuk őt, de ha Isten megengedéséből s annak a másik világnak, melynek útjait s törvényeit nem ismerjük, szokásaitól, akar a mi világunkkal közlekedni, bizonyára bele tud állni a mi fizikánkba s tud erőt kifejteni, melynek a térben s az időben lesz nyoma.

Ily stádiumban a kérdés még egészen általános s inkább elméleti mint gyakorlati. Térjünk át tehát a gyakorlatra, vagyis vegyük fontolóra a lélek megjelenésének s megnyilatkozásainak történelmi tényeit. Vannak-e s emelhetünk-e ki belőlük pozitiv bizonyitékot a lélek valóságáról s halhatatlanságáról?

Mi bizonyára nem tagadjuk sem a lélek létezését, sem a lelkeknek s a szellemeknek különféle megjelenéseit. A kereszténység alapigazsága sem egyéb mint a lélek halhatatlanságának fölséges s dicsőséges megnyilatkozása, mert a föltámadt s

apostolainak s sok másnak megjelent Krisztus önmagában a legempirikusabb bizonyiték az iránt, hogy a lélek halhatatlan; annyira halhatatlan, hogy a testet is halhatatlanitja a föltámadásban. A szenteknek élete hasonlóképen a jelenések misztikus sugárzásába van foglalva s akik ily jelenések részesei lettek, azoknak világos, hogy empirikus bizonyságuk van a lélek létezéséről a halál után. Mi tehát sem az elmélet, sem a történet tekintetében nem állunk a tagadás álláspontjára. De a spiritiszták ezzel be nem érik; ők nemcsak azt állitják, hogy a lelkek megjelenhetnek — hisz ezt mi is mondjuk —, hanem azt hirdetik, hogy a lelkek az ő üléseiken jelennek meg s hozzá még azt is, hogy a lelkek megjelenése nem valami rendkivüli, s csodaszámba menő dolog, hanem az empiriának, a tapasztalatnak egy közönséges útja, amely uton bárki biztos ismeretet, mert tapasztalatot, szerezhet magának a lélek létezéséről s halhatatlanságáról. Nekik a lelkekkel való érintkezés az egész világ számára nyiló kisérletezési út s ez úton épp oly kisérleteket tehetünk a titokzatos lélekről, mint a fizikai laboratóriumban a villamosság titokzatos erejéről. Csak eszköz kell hozzá, medium. Azért hirdetik, hogy a spiritizmus a halhatatlanság hitének iskolája, melyben a szétfolyó, metafizikai ismeret látássá s tapasztalattá sürüsödik s az árnyszerű gondolatból eleven, erőteljes meggyőződés válik. Mindenki Mózessé lesz, „qui invisibilem tamquam videns sustinuit.“

Mi tehát a mi véleményünk?

A mi véleményünk mindenekelőttt az, hogy a lelkek nem a kisérletezés tárgyai s hogy azokat

bárkinek s bármikor czitálnia nem lehet. Ezt a véleményünket föntartjuk még abban az esetben is, ha valaki a spiritizmus tüneményeit nem a lelkeknek megjelenésével, hanem az ördögi hatalomnak föllépésével magyarázná. El nem birom gondolni, hogy a lelkek s még az ördög is, unatkozó embereknek bármikor szolgálatjára legyenek, hogy őket mulattassák. S ha ilyen e jókedvü lelkeknek hangulata, miért kellenek ahoz azok a fizikai segédszerek, milyenek az asztalok, a korongok, a czeruzák, vagy azok a psychológiai médiumok, milyenek az ideges leányok? Elgondolható-e az, hogy az a természeten kivül álló szellemi tényező ily eszközökhöz kösse magát s ezeket elengedhetlen kellékül megkivánja? Minden erre adható felelet, mely a szellemi világ titokzatosságára appellál vagy arra utal, hogy mi annak törvényeit nem ismerjük, nem birja megoldani nehézségünket, mely épen abból a körülményből származik, hogy a spiritizmusban a túlvilági tényező, mely pedig szabadakarattal bir s bizonyára nem nézi játéknak az életet s a világot, lenyügöztetik a fizikai hatók közé s ha ezek megvannak, szinte szolgánk gyanánt szerepel.

Nem mondom én ezzel, hogy a spiritizmus tüneményeiben sehol és soha sem fordul elő, hogy természeten kivüli erőre kell appellálnunk; ha ezt mondanám, nem járnék el pozitive és exakte s oly indukcziót csinálnék, mely az adatokon túl terjed; csak azt mondom, hogy a mi a fizikai történéssel törvényszerüen — értem itt ezalatt azt, hogy rendesen, — föllép, az gyanút ébreszt bennünk túlvilági eredete és volta iránt s arra ösztönöz,

hogy természettudományos megfejtést keressünk neki.

Ismétlem, ez egy eligazitó, heuristikus elv s nem egy formulázott tézis, s nem terjeszkedik ki a spiritizmus minden adatára, hanem a rendesekre, s nevezetesen *a médiumosokra.*

Már Bonniot, a jeles jezsuita „Le miracle et les arts medicaux" cz. kiváló művében óva int, hogy ne hozakodjunk elő a mediumos kisérletek s a világoslátás csodálatos adatainak magyarázására mindjárt természetfölötti, jobban mondva természeten kivüli befolyásokkal, hanem igazitsuk figyelmünket valami, az emberben lakozó erőre, mely nem lép öntudatunkba, s mégis közvetiteni képes képzeteket. A világos látásnál figyelmeztet minket, hogy a legtöbbször a medium csak annyit tud kisütni, a mi valamiképen az ő, vagy az őt szellemileg befolyásolók öntudatában él, vagy ha nem is öntudatában, de legalább agyában valamikép le van téve. Sok képzet pihen bennünk, mely már nincs öntudatunkban, de még nincs kitörülve agyunkból, s alkalmas befolyások közt ismét fölébred és jelentkezik. Kivált mediumos állapotban, ami végre is túl-ideges, beteges jelenség. Az „Egyh. Közlönyben" megjelent igen tájékoztató czikkben a „Spiritizmus és misticizmus"-ról nagy meglepetésemre nem-katholikus tekintélyek majdnem úgy nyilatkoznak ide vonatkozólag mint P. Bominot. E tárgygyal nem foglalkozók ugyan könnyen megütköznek egyik-másik kifejezésen, milyen pl. a „hátsó öntudat" s effélék, de e különös kifejezések alatt végre is nem értünk mást, mint azt, hogy van a lélekben egy nagy öntu-

datlan régió, vannak benne öntudatlan folyamatok, melyek bizonyos körülmények közt szellemi kifejezést nyernek.

Igy pl. Riemann „hátsó öntudatnak az emberi öntudatban bizonyos értelemben már feledésbe ment, de még öntudatlanul meglevő képzeteinek összeségét érti. Olyan gondolatok, fogalmak és képzetek alkotják tehát a hátsó öntudatot, melyekről nem tudjuk világosan, hogy szellemi birtokunkban vannak, például egy rég látott táj képe, melyre éveken át nem emlékeztünk s mely hirtelenül ujra fölidéződik külső inditó-ok nélkül, az egész idő alatt is meg volt bennünk, anélkül, hogy tudtuk volna.“ Sok ilyenféle képzet pihen bennünk, mely azután izgatottabb állapotunkban előlép. Nem tudjuk, hogy honnan veszi magát, nem tartjuk magunkénak s kinyilatkoztatásnak veszszük. A különös körülmény csak az, hogy e „kinyilatkoztatások“ teljesen megfelelnek annak a szellemi szférának, melyben a médium s a vele összeköttetésben állók mozognak.

Igen, de honnan ez összeköttetés s mi idézi azt elő? Mindenesetre ez a legnehezebb kérdés! Hogyan hatnak el az egyiknek képzetei a másiknak agyába? P. Bonniot egyes csodálatos tüneteknél, nevezetesen a lyoni Petetin doktor kisérleteinél határozottan a villamosságra utal, mint amely ott biztosan szerepelt. S ime Riemannak „Ein aufklärendes Wort über den Spiritismus auf Grund praktischer Erfahrungen und wissenschaftlicher Studien“ cz. műve szintén erre az álláspontra áll. Van valami összeköttetés, s valami közlekedés a medium s a vele összeköttetésben állók közt. Mikor azt mond-

juk „a vele összeköttetésben állók“, ezzel csak tényt fejezünk ki, de magyarázatát nem értjük. Riemann a Groll-féle villamos theoria felé hajlik. Nekem a medium úgy tünik föl mint egy túlizgatott s a legfinomabb benyomások fölvételére képes idegszervezet, mely bizonyos irányban csupa érzés és élet s azért a „vele összeköttetésben álló“ szervezeteknek számunkra észrevehetlen benyomásait is fölfogja. Szinte lágy és szétfolyik, s könnyen idomul. Mintha saját egyéniségéből kivetkőződnék s mással azonositaná magát. Ez értelemben igaz Hudson-nek idézete ugyanott: „A medium szubjektiv én-je a szuggesztio hatása alatt tényleg valami megholt szellemének tartja magát . . . . Intelligens szubjektum aránylag könnyen vihető rá, hogy bizonyos számú jellemet alakitson . . . mindig azon hiszemben, hogy tényleg azonos a képviselt egyéniséggel. Sok szinpadi hipnotizőrnek erősen ügyelni kell, nehogy a mutatványaiknál szereplő személyek spiritiszta jelenségeket idézzenek elő.“ Az emberi lélek e titokzatos, szuggesztiv s autoszuggesztiv befolyásait s a bennük nyilvánuló erőket s képességeket mind latba kell vetnünk, ha a spiritizmus jelenségeiről abban az irányban itélni akarunk, hogy mit kell természetes s mit természeten kivüli erőknek tulajdonitanunk.

Ennyit a spiritizmusról általában.

A további kérdés már most az, hogy fölleljük-e a spiritizmusban a lélek halhatatlanságának empirikus bizonyitását?

Feleletünket erre a kérdésre igen egyszerüen és világosan fogalmazhatjuk: *a divatos spiritizmus*

a lélek halhatatlanságának empirikus bizonyitását tudományos bizonyossággal eddig nem szolgáltatta.

Hogy mi lesz később vele, azt nem tudjuk; de eddigelé pozitiv, exakt halhatatlansági bizonyitékot a spiritizmus nem szolgáltatott.

E kijelentésünket meg kell magyaráznunk. Mi nem vetjük el a spiritizmusnak esetleges bizonyitó adatait, annál kevésbé jelentjük ki azt, hogy ez uton empiriához jutni lehetetlen; nem, azt nem állitjuk; mi csak annak kijelentésére szoritkozunk, hogy úgy amint most áll a spiritizmus, szigoruan tudományos, empirikus bizonyitást a lélek létezéséről s halhatatlanságáról nem szolgáltat.

Tagadhatatlan tény, hogy van a spiritizmusban sok bámulatos jelenés s meglepő adat, melyeknek láttára természettudósok s nagyhirű férfiak is megadták magukat s nem röstelkedtek bevallani, hogy őket a spiritizmus teljesen meggyőzte a lélek halhatatlanságáról s mi mégis kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy a spiritizmus amint az most végzi kisérleteit, nem elégit ki minket s tudományos bizonyosságra nem tudja emelni a halhatatlanságnak empiriáját.

Két okból kényszerittetünk ez állásfoglalásra.

Az első ok, mely javalja tartózkodó viselkedésünket, az a körülmény, hogy a most divatos spiritizmus úgynevezett seance-ai sehogysem teszik az emberre az exakt kisérletnek benyomását. A csalás s a csalódás nincs kizárva. Sőt az egyes mutatványokban nagyon is sok csalás és szemfényvesztés, szuggesztio s bűvészet játszik közbe. A leleplezések gyakran minden hitelüktől fosztották

meg a spiritiszta nagymestereket s bűvészi mutatványok fokára szállitották le ez üléseket. A titokzatosság s a félhomály, mely az üléstermet hangulatossá teszi, az andalitó zongorajáték, mely a szellemek lépteinek zaját elnyeli, az igézet, melyet kifejteni igyekeznek, mindez nem az exakt kisérletezésnek útján jár s nagyon alkalmas arra, hogy a szereplő tényezők szálait művésziesen összebonyolitsa. Mire való mindez, ha igazán látni s tapasztalni akarunk?! A leleplezett csalások különben is megrenditették a közönségnek spiritiszta hitét.

Emiatt kell nekünk a lélek halhatatlanságának ez empirikus bizonyitásával szemben tartózkodó álláspontra helyezkednünk. Ahogy a dolgok most állnak, itéletet róluk nem mondhatunk. Lehet, hogy később a spiritiszta-mutatványokba tisztább betekintésünk lesz; de ez idő szerint az nincs meg; nem látunk világosan.

A katholikus apologia most az egész vonalon e tartózkodó álláspontra helyezkedett. Három tekintélyre hivatkozhatunk, kik e tárgyról nyilatkoztak. Az első, Schanz, igy ir: „A jóindulatu emberek közt sem hiányzanak olyanok, akik meg vannak győződve, hogy a spiritizmus képes a lélek halhatatlanságát pozitive bebizonyitani.

Én ugyan nem vagyok hajlandó a spiritizmust rövidesen elitélni s azt humbugnak kijelenteni, de nem tagadhatom, hogy a mediumoknak sokszoros leleplezése, a körülményes készülődés a félhomályban lefolyó ülésekre, a szellemeknek gyakran semmitmondó feleletei nagyon alkalmasak kételyt s gyanut ébreszteni bennünk, még abban az esetben

is, ha az exakt tudománynak nagynevü emberei állnak jót az igazságért.“ Hasonlóképen nyilatkozik Knabenbauer: „Ha tüzetesebben nézünk utána a dolognak, azon vesszük magunkat észre, hogy a spiritista tényeket nem igen használhatjuk a lélek halhatatlanságának bizonyitására. Mindenekelőtt ugyanis azt látjuk, hogy az, amit spiritizmusnak mondanak, valósággal egy kibogozhatlan csomó, melyben összevissza csomósodik a legkülönbözőbb befolyásnak szála, kezdve a csaláson, s a bűvészi „kokkolorin“ egész a dämoni hatalmak érvényesüléseig; már ez a körülmény egymagában is eléggé bizonyitja, hogy a spiritista tényeket általános bizonyitékul nem használhatjuk.“ Harmadik helyen idézhetem Kneib Fülöpöt, ki „Die Beweise für die Unsterblichkeit der Seele“ cz. művében igy ir: „Ha az elköltözött lelkeknek egész sora úgy jelennék meg a spiritizmus kisérleteiben, hogy a tudományos kritika szempontjából e jelenéshez kétség nem férne, akkor megállná helyét az indukczió. Jóllehet pedig a spiritista irodalom sok érdekes jelenésről tud beszélni s adataiból ki nem fogy, de a kétséget ez adatokról letörülni, azt onnan száműzni nem birja . . . De nincs kizárva az a lehetőség, hogy idővel ez a bizonyitás mód is alapos bizonyitékot szolgáltat majd a lélek halhatatlansága mellett.“ (105. l.)

E véleményekben a kimélet párosul az argumentum jövendő kialakulásának reményével; legalább is nem csapják be előttük az ajtót, mondván: itt minden törekvés agyrém s jót nem várhatunk.

Pedig a spiritiszták nem működnek közre eljárásuknak s bizonyitási módjuknak exakttá tételében,

sőt a maguk részéről mindent elkövetnek, hogy hitelüket elveszitsék s a „pozitiv kimutatását“ a halhatatlanságnak alaposan kompromittálják. A Rothe Anna-féle pörök ugyancsak nem szereznek nekik hitelt s a szellemeknek fotografiái teljes sötétséget boritanak az exakt vizsgálódásokra! Nem csodálkozunk azon, hogy a spiritiszták amily mértékben pozitivek, oly mértékben elanyagositani akarják a lelket, de a fotografálás mégis csak túl-pozitiv eljárás. Némely üléseken már a fotografiákkal sem érik be, hanem a szellemek lábanyomait is fölfogják az eléjük hintett lisztbe. A szellemek azonban csak sötétben járnak s impresszáriók nélkül meg nem jelennek. Hogy miféle szellemek lehetnek azok, melyeknek lába nyomát a spiritiszták bámulják, kitünik abból, hogy a lenyomat alapján az ülésen jelenlevő egyetemi orvostanár a hüvelykujjon izületi lobbot konstatált. Ezt az izületi lobbot a „szellem“ aligha kapta a túlvilágon!

A *második* ok, mely miatt a spiritizmus adataiban nem látunk pozitiv halhatatlansági bizonyitékot, az, hogy még ha ki is volna a tényekben mutatva a természeten kivüli hatónak szerepe, de nincs kimutatva, hogy azok a szereplő szellemek lelkek-e, s nem ördögök? Igaz, hogy ez a különbség nem dönti meg a spiritizmusnak jelentőségét a materializmussal szemben, mert a szellemi világnak ilyetén megnyilatkozása egyaránt halálos csapást mér a materializmusra, akár lelkeknek, akár szellemeknek jussunk a pozitiv bizonyitás révén a nyomára s a halhatatlanságnak hite akkor is tért foglalna, mert megnyilnék az anyagot imádó bamba szem; de pozitiv s exakt bizonyitásnak a lélek

halhatatlanságáról ez eljárást még sem tekinthetnők. Mindez ugyanis akkor is történhetnék, ha az embernek nem volna halhatatlan lelke. Elég ahoz a szellemeknek léte!

Ezt a két okot szem előtt tartva, arra a következtetésre jutok, hogy empiriára abban az értelemben, hogy a lelket közvetlenül megfogjam s mechanice érintkezzem vele, a spiritizmus adataiban nem akadok; de van más, ha lehet azt mondanom, közvetett empiria, mely a lelket ha nem is közvetlenül önmagában, de valami fátyolfélében mutatja be nekem. „Közvetett empiria?“ kérdi talán valaki, mi lesz az más mint tényekből való következtetés? Igen, tudom én azt, hogy az a közvetett empiria itt nem az a szoros értelemben vett pozitiv, exakt bizonyitás s nem akarok disputálni azzal, ki ezt az empiriámat tulajdonképeni következtetésnek mondja; de csak azt akarom vele kifejezni, hogy az a köz, mely a lélek s a tapasztalati látást élvező szem közé ékelődik, valami oly finom s átlátszó fátyol, hogy szinte nem is fátyol s nem hagyja nélkülöznünk a közvetlen tapasztalatnak ránk gyakorolt hatását. Valamint mikor a lábnyomot látom, akkor is következtetve ismerek rá emberre vagy lóra vagy kutyára, melynek nyomát látom, de ez a következtetés oly közvetlen, hogy szinte el van söpörve benne a köz egészen: úgy ismerek rá a lélekre, akárcsak közvetlenül látnám, *a geniusznak fölléptében s a transformáczió-nak zig-zúgos s lélek nélkül érthetetlen vonalaiban.*

Ez a két tény nekem olyan akárcsak egy lenge fátyol, mely az arczhoz tapad s libeg-lobog a lehelet leglágyabb ritmusára. E fátyolt látva, akárcsak

az arczot látnám, mert a fátyol finom, lágy s magára ölti az arcz hullámvonalait!

Forditsuk figyelmünket mindenekelőtt a geniusz fölléptére és jelentkezéseire!

Nézzék s csodálják a geniuszt, mely a természet ismeretlen s öntudatlan mélységeiből ered s közvetités nélkül kifakad az emberiségnek törzsén! Isteni erő nyilatkozik meg benne; homlokán ragyog a kiválasztottság fénysugara; szülőktől származott, vérből való; de a szellem, a lélek, mely benne megnyilatkozik, nincs közvetitve. Azt mondják, hogy a geniuszt a szülők, a szerencsés kombináczió s a jó vér hordozza; de annyi bizonyos, hogy ezek nem okai; ezeket tekintve a geniuszról méltán azt mondhatjuk, hogy sehonnai. Nem a vér, nem az idegzet, nem a materiális eredet az ő oka; ilyeket csak meseszámba vehetünk s a képtelenségek öltöztetésére alkalmas frázisoknak tarthatunk; de értést, belátást hiába várunk tőlük. „Jede materialistische Auslegung des Genie-Phänomens, wozu auch Lombroso's famose Verrücktheitsthese gehört, setzt einen Ammenglauben voraus, wirkt wie ein schlechter Witz.“ (Gnosis I. Nr. 7.) Tekintsék Napoleon, Schiller, Byron, Fichte, Bismarck szüleit; tekintsék meg ismét a geniális emberek testvéreit vagy gyermekeit s iparkodjanak kombinálni, hogy kinek milyen gyermeke lesz s meggyőződnek, hogy geniuszt, geniális fajt nevelni lehetetlen. Azért nem botránkozunk meg azon, hogy gyakran egész könyvtárak hirdetik a geniuszok nagy alkotásait, pl. Napoleonnak hadi dicsőségét, lángeszét, államférfiúi talentumát száz és száz fólians magasztalja, mig arról az anyáról,

ki a világnak egy ily fiút ajándékozott, alig olvasunk itt-ott néhány sort. Lehet, hogy Lätizia kiváló asszony volt, lehet, hogy „arczán titokzatos, megmagyarázhatlan bánat ömlik el“ s szembeötlő hasonlóság fiához; mindez azonban nem magyarázza meg azt, hogy mikép szülhetett „maman Lätitia“ egy Nagy-Napoleont. Ha pedig a geniusz nem az evolucziő terméke s másrészt kauzalitást itt is követelünk: kell, hogy *a geniusz a tényezők más sorából lépett légyen ide.* A geniusznak nincs törvénye, nincs evolucziója. Shakespeare-okat s Napoleonokat nem lehet fejleszteni, azok szuverén tények, melyek nincsenek kifejlesztve, hanem teremtve! S a ki e tényeket magára hatni engedi, az a lelket közvetlenül kiérzi; lefátyolozva ugyan, de valóságosan!

A második tény, mely a lelket szinte közvetlenül láttatja, az evolucziónak szeszélyes ugrásai, melyeket az organizmusból magából megmagyarázni képtelenek vagyunk.

Az életnek árja kicsordul a darwinista s materialista világnézet gátjain túl; szük és sekély neki az a meder; csirkeagyra vall a materialista gondolat, s az ilyen kukkói szülemény nem foghatja le a valóságot. A materialista filozófiának ugyanis az a krédója, hogy lélek nincs s az organizmus s fiziologiája azonosittatik a lélekkel s annak psychologiájával. A lélek eszerint semmi egyéb mint az organizmus funkcziója.

Igen ám, de nem az s nem is lehet az. Épen az evolucziónak, vagy ha inkább úgy tetszik, a transformácziónak ötletes, közvetitlen ugrásokat föltüntető vonala követeli a lelket, azt a tényezőt,

mely nélkül a közel álló s egymással rokon alakoknak óriási eltérései érthetetlenek. A tehetségek, ösztönök, képességek nem funkcziói az organizmusnak, azok külön utakon járnak s máshonnan valók. Valami sajátlagos, nem közvetitett s az organizmusnak sorait áttörő erő jelentkezik bennük léptennyomon. A rend mellett a legnagyobb rendellenesség.

Az evoluczió skáláján alább álló madarak énekelnek, a felsőbb fokon álló barmok bőgnek, — a hal, melynek pedig gerincze is van, kimondhatlanul buta, mialatt a hangyák s a méhek csodálatos társadalmi ösztönöket ragyogtatnak, melyek még az emlősökben sincsenek meg. A buta vizilónak és orrszarvúnak közeli vérrokona az okos elefánt; pedig test van itt is ott is elég.

A természet élete ugyancsak nem jár skálán, hanem szökel, ugrál, s szeszélyes lódulásokban tetszeleg magának, „deren launenhafte Sprünge blutwenig nach dem Darwinismus kleiner Menschenhirne fragen.“ (Gnosis. I. Nr. 7. 148. l.) Mennyire fölül áll a kutya koponyája anatomiai szempontból a hangya vagy méh fejecskéje s agyacskája fölött s mit használ neki, hogy oly magasra hágott az evoluczió létráján? Éppen úgy mily óriási az űr a külső hasonlóság daczára a majom s az ember közt! Ha lett volna is valamikor valamiféle embermajom, ez a zseniális majom végtelen messze állt volna a többi majomtól. Shakespeare nem fejlődhetik egy siketnéma hülyéből s e kettő közt még sincs oly különbség mint volna bizonyos okos majom s az oktalan csimpasz vagy gorilla közt!

Ide kell tüznünk a lelket. Itt a helye. Van egy

nem-anyagi tényező a természetben, mely a szervezeten túl megokolja a tipikus hasonlóságok daczára az óriási különbségeket!

S lehetséges volna-e, hogy a lélek, mely az organizmusokat sajátosan kiépiti s kialakitja és élteti, meg ne nyilatkozzék félreismerhetlenül tevékenységének tágas és fölséges országában? Csak nyissuk ki elfogulatlanul szemeinket s meglátjuk mi is azt, amit a szenvedély s az alacsonylelküség által inspirált materializmus időnként elhomályositott ugyan, de amit a filozófiának betegségeitől meg nem fertőztetett szemek mindig láttak; látni fogjuk a lelket.

Az észlelő, exakt tudományok mindenfelől a lélekhez vezetnek. Egyelőre ezt még nem szeretik hallani, ha a lelket emlegetjük; jól van; mondjuk hát, hogy a psychologiába vezetnek. Bizonyos pontig elkisérnek; azontúl pedig elő nem nyomulhatnak; mutatnak nekünk gazdag világot, de amelyet saját műszereik s kisérleteik számára megnyitni — az érzetek mérésétől itt eltekintek — megnyitni nem birnak.

Ez a csodálatos, gazdag világ az élet világa. Érezzük, éljük, szenvedjük s élvezzük, de azt mechanice kimagyarázni nem birjuk; nem birjuk pedig azért, mert nem mechanikával, nem fiziologiával, hanem psychologiával van ott dolgunk.

Örülök, hogy a materialista magyarázatoknak nevezett szószátyárságok lassanként le-letünedeznek s igazán filozófiai vizsgálódások kerekednek fölül. A legfelsőbb kérdésekre számokkal s a mozgások méreteivel felelni nem lehet; az ott nem mond semmit. Bármennyi számot hozunk is föl a látás vagy

hallás megmagyarázására, voltaképen a megismerhetlennek nem lényeges keretén dolgoztunk. Mozgások, ingerek, feszülések, mind csak a fiziologiai folyamatnak adatai, melyeket senki sem tagadhat, de amelyek az azokban megnyilatkozó psychologiai tényeket érintetlenül hagyják!

Mit használ az élet kérdésének megfejtésére nézve, hogy egyre tisztábban s világosabban tárul föl előttünk az érzésnek, pl. a látásnak élettani folyamata? Mit használ pontosan tudni, hogy a fénysugár áthat a szemnek hártyáján, pupilláján és kristálylencséjén, — hogy a reczehártyára esik s ott a megilletett folton vegyi elváltozást idéz elő, mire a látó-ideg e benyomást elvezeti a nagy agykéreg hátsó főkaréjához, hol maga a látó-ideg is sokféle elágazásban végződik, mire való azután . . ., de nem, itt véget ér az anatomus és fiziologus minden ismerete a látás folyamatára vonatkozólag!

Még ha sikerülne is, — ami eddig nem sikerült, — a fénysugár hatása gyanánt a szürke agyban valami kémiai vagy mechanikai elváltozást fölfödözni; de az, hogy ezekből azután a fény érzete, a fény s a szin észrevétele miként keletkezik, rejtély előttünk; az ideg- s agy-folyamatból semmi hid sem vezet az érzetek és észrevételek, a képzetek és érzelmeknek egészen másnemü világába. (M. Filoz. Társaság közleményei. VI. füz. 4. l.)

Pedig mily fölséges s hatalmas világ az! S hozzá, ez a mi világunk, melyben otthon vagyunk! Érzetekről, képzetekről, észrevételekről tudunk mi első sorban s igazán; ezek a mi valóságos tényeink; a külvilágról csak általuk tudunk, amit tudunk.

Hogy az anyag létezik, s hogy az kiterjedt valami, azt érzeteink mondják nekünk, azt érzékeljük. Mindennek, ami van, psychologiai kifejezést adunk, a mennyiben definiczióink a mi psychologiánk termékei s igy mindent önlelkünkön keresztül nézünk, a régi aristotelesi elv szerint: quidquid recipitur, per modum recipientis recipitur. Tehát csupa psychologiai adat van a mechanikában s a chemiában is; csupa psychologia azokban a magyarázatokban, melyekben a psychologiát fiziologice vagyis fiziologiai folyamatokkal akarják megmagyarázni.

Ez a körülmény teremtette meg a reflektáló emberi észnek lázadását a durva, pöffeszkedő materializmus ellen s mialatt a materialisták a matériát s a mozgást vették föl valóságnak s magát az érzetet azonositották a mozgással, addig a spiritualisták vagy inkább idealisták a psychet s az érzést vették valóságnak s ráolvasták a materialistákra azt az igazán megszégyenitő reflexiót, hogy hiszen minden tudásunk s érzéklésünk a mi szubjektiv észrevevésünk s materia is s mozgás is csak e szubjektiv érzésnek adata. Ne hánytorgassátok a mozgást s a materiát, mint a valóságnak egyedül adatait s a bizonyosság alapjait — mondották az idealisták, — hiszen á mozgás s a materia maga nem egyéb mint a psyche szubjektiv adata:

Lélek van s nincs anyag, mondotta Berkeley;

Anyag van, lélek nincs, mondják a materialisták.

Kant elfogadta Berkeleytől azt az idealizmust, mely szerint mi csak a fenomenont veszszük észre, de eltért Berkeleytől annyiban, hogy a fenomenonnak reális alapot vindikált, melyet azonban föl nem

ismerhetünk önmagában. Mi tudjuk, hogy ha a tárgyakat s lényegüket önmagukban nem is láthatjuk, azok mégis birnak objektiv valósággal; tudjuk azonban azt is, hogy érzeteink nagy része, pl. fény, szin, hang, íz, szag, csak szubjektiv megilletései a mi érzékeinknek a tárgyak behatásaitól. Szóval a psyhologia fölöltözteti számunkra a világot; fényessé, szinessé, hangossá teszi azt!

Hol is tartunk tehát? az élet partjain! Mi nem mondjuk azt, hogy ama bizonyos fal előtt állunk, mely az életet az anyagi világtól elválasztja, s ha állnánk igazán valami fal előtt, úgy az a fal inkább az anyagot választaná el tőlünk, mint a lelket. Ki is vetemedhetnék oly oktondi gondolatra, hogy a fal őt magát zárja el magamagától. Érzéseink, képzeteink, gondolatvilágunk egy nagy tény, csupa élet és nem fal s mindenesetre közelebb fekvő valóság nekünk, mint a külső, kiterjedt, ellentálló anyagvilág, melyről még Voltaire is azt mondta, hogy ez „un être presque inconnu.“

A „JÓ TANÁCS ANYJA.“

Irta BABURA L. dr.

A mikor felébred a természet hosszú téli álmából és szinpompás, illatos ruhát ölt magára, — az egyház oltárai is átalakulnak. Virágfüzérek övezik és sok gyertyaláng, mind megannyi örömmécses ragyogja körül Mária, a május királynéja kedves képét. S a hivők naponként megjelennek diszes földi trónusa előtt, hogy az ő tiszteletük, gyermeki

az Istenen kivül nincs istenség.“ A mikor csak sejtettem, hogy az imaóra közeledik, siettem a legközelebbi mecsethez, hiszen minden száz-kétszáz lépésnyire van egy, és ha kocsizörej túl nem harsogta a mueddin hangját, eredetisége mindig gyönyörködtetett.

Mindenesetre jobban, mint azon fanatikus legény hasonló tartalmú kiáltása, melyre egy kath. pap látásakor fakadt. „Nincs istenség az Istenen kivül és Mohammed Isten prófétája,“ kiáltott buzgóságában, mintha bizony amaz elhitte volna.

Hogy mindezek a dolgok, melyeket most közöltem, bizonyos tárgy köré csoportosítva, rendszeresen előadva, talán inkább tetszenének, jól tudom. De ki tudja mindazt rendszerbe hozni, mit Kairó utcáin egy séta alkalmával is lát? A rendszertelenség inkább megfelel a dolgok valóságának ott, a hol a keleti zür-zavar a legotthonosabban érzi magát.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Zsoltárforditás a kodexek korában. Irta Boros Alán, benczés tanár. Budapest. Stephaneum. 1903. 8 r. 262 l. Ára?

A t. szerző a kodexek korából ránk maradt zsoltárforditást ismerteti s méltányolja. A bevezetésben igen talpraesett, apologetikus tájékoztatással szolgál a Szentirásnak honi nyelven való olvasásáról, amely nagyon ránk fér, mert fölületes nézetek kelnek e tárgyról szárnyra, még a Pallas-Lexikon révén is, s a protestánsoknál apáról fiúra száll a gondolatlanság katholikus ügyekben.

Vannak a kodexek korában többé-kevésbé teljes zsoltárforditások, azonkivül pedig találkozunk töredékekkel, vagy éppen egyes zsoltárversekkel. A szerző mindkettőre terjesztette ki figyelmét; először ismerteti az Apor-Festetich-, Czech-,

Döbrentei-, a keszthelyi-, Kulcsár, Batthyányi-kodexek zsoltárfordításait, azután nagy szorgalommal szedi össze a többi kodexekben szórványosan föllelhető zsoltáros-fordításokat. A fordítások aránylag igen késő korból valók, hiszen a legrégibb magyar zsoltárfordítási emlék csak a 15. századba nyúlik vissza s ez a bécsi kodexnek elveszett, de az Apor-kodexben lemásolt zsoltárfordításnak egy darabja. Nem térünk ki az egyes kodexekben föllelhető fordításoknak ismertetésére, melyeket a szerző nyújt, legyen elég megjegyeznünk, hogy a fordításokat alaposan méltányolja, a fordítók kilétét megállapitja s a fordításoknak nyelvezetét összehasonlitva föltünteti a nyelvfejlődésnek mozzanatait. Ez volt a szerző föladata: ismertetni e kincset s filologiai szempontból elbirálni az egyes darabokat. Hogy épp e tekintetben hasznos munkát végzett, melyért a magyar filologusok hálásak lehetnek, fölösleges külön kiemelnünk; mert valóban fontosak e fordítások még gyarlóságuk mellett is, kivált nyelvi szempontból. Hiszen a fejlődés útjait belőle olvassuk ki, s a haladás vigasztaló nyomai rajtuk tünedeznek föl. Mi inkább azt a meleg, egyházias szellemet emeljük ki, mely e művön átleng s a kegyeletes törekvést, mely azonkivül, hogy a nyelvemlékekbe fektetett kincseket kiaknázza, föleleveniti a régi irók emlékét is s rámutat arra „a régi alapra, melyet hazánk irodalmának, nyelvének s művelődésének vetettek meg a szegény szerzetesek, (a fordítók) e hazának igaz szivű, szerető gyermekei.“ (261 l.) A nyomtatás szép, az iráshibák, milyen pl. a „Congregatio Judicis“ a 15. lapon, nem zavarják meg az értelmet. *Dr. Pethő.*

A Pécsi püspöki hittudományi intézet Évkönyve az 1902—1903-iki tanévről. Közli az igazgató. Pécs. Püsp. lyceumi nyomda. N. 8. r. 213 l.

Ez a megtermett könyv a pécsi hittudományi intézetnek belső, tudományos s irodalmi életét tárja elénk, de emellett e szerény czim alatt egy hatalmas tanulmány, voltaképen egy jókora könyv lappang Hanuy Ferencz tanárnak

tollából „Katholikus Egyetem Pécsett“ czim alatt. Ez az évkönyv a maga szerény, sematikus czimlapjával s a benne lappangó fölszólalás oly benyomást tesz rám, milyet arczrostélyát leeresztett vasas vitéz tenne; az arczrostély a czimlap, a vasas vitéz a tanulmány.

A pécsiek nagy fát mozgatnak, mikor a kath. Egyetemnek Pécsett való felállitását szorgalmazzák, de valljuk be, hogy úgy mozgatják azt a fát, hogy meg is mozdul. Elül állanak erészben a püspöki hittudományi intézetnek tanárai, kik tevékenységük, tartalmasságuk s tudományos jóhirnevük által az intézetet magasra emelték reputáczióban, úgy, hogy szerteszéjjel kell szétnéznünk az országban, mig hasonló rátermett, theologiai tantestületre akadunk.

A szerző kimondja tézisét, hogy értelmi, erkölcsi s ennek segélyével áldozathozatal útján anyagi erő is van a Dunántúlban, — de ott egyedül csak Pécsett — egyetemnek, ha nem is azonnal az összes fakultásokkal való felállitására, legalább fokozatos kifejlesztésére. A katholikus egyház képes Pécsett három fakultásos egyetemet azonnal felállitani, de nem érzi magát képtelennek az orvosi karnak is idővel való felállitására sem. Az államnak az új egyetem felállitásához egy krajczárral sem kell hozzájárulni. Akik ez állitást kétségbe vonják, azok némelyikének egyáltalában nem kell egyetem, másoknak nem kell katholikus egyetem, némelyek egyházjogilag, mások „magyar közjogilag“ tartják felállitását keresztülvihetetlennek, ismét mások nem Pécsett akarják az új egyetemet; legtöbben pedig a pénzkérdést tartják megoldhatatlannak; szerintük félmillió forintnyi kamatot hozó tőkét kell előbb összehozni és csak akkor megnyitni az egyetemet.

E kifogásokra felel meg a t. szerző külön-külön fejezetekben, s ez képezi a könyv tartalmát.

Az egyes fejezetekre nem lehet kitérnünk; legérdekesebb a mi szemeinkben a katholikus jelleg ellen irányuló kifogásnak s a pénzügyi oldalnak megvilágitása. A nagy közönséget leginkább ez utóbbi fogja érdekelni s bátran kimondhatjuk, hogy a tervbe vett kath. intézetnek nem ez volna leggyöngébb oldala. A laikus ember — s ez alatt a

be nem avatottak nagy tömegét értem — bámulni fogja a segélyforrásoknak itt eszközlött föltárását. A kizárólag kath. jellegű egyetemnek gondolata már sokkal óvatosabb megrostálást igényel. Szét kell néznünk a világban, hogy hogyan prosperálnak, ahol már fönnállnak s nem kerülnek-e inferioritásba a nagy stilű állami intézetekkel szemben. Amennyire tudomásunkra jutott az iránytadó német közvélemény, azt vesszük ki belőle, hogy ott nem érzik annyira szükségét a kath. egyetemek fölállitásának s nagyobb méltatásban részesitik a kath. egyetemek fölállitásából eredő megoszlást s kölcsönös elszigetelődést, mely a szellemek világában érvényre kerülne. Most együtt van a hivő s a hitetlen; személyes érintkezésük nem engedi elvakult animozitássá fejlődni az elvi ellentéteket; vitatkoznak, birálnak, méltányolnak, surlódnak, de a surlódás nem őrli meg a meggyőződéseket, hanem aczélozza azokat. Mi jobb: az-e, hogy a nem kath. jellegü egyetemeken hithű férfiak is tanitsanak s az ifjúság keresztény befolyások alatt is tanuljon szembe szállni a hitetlenséggel, vagy az-e, hogy kizárólagos keresztény irányzat távol tartsa tőlük a támadást, de egyszersmind megfossza őket mindjárt kezdetben a szellemi harczoknak aczélozásától? Tudom, hogy pro et contra száz szóra ezeret lehet ráduplázni; tudom azt is, hogy a népszellemet s a mi viszonyainkat is kell itt szem előtt tartanunk: de azt már nagyon ajánlanám, hogy kath. egyetem fölállitásával ne vigyük oda a dolgot, hogy a kath. hittudományos karnak az állami egyetemekről kitegyék a szűrét. Gondolom, hogy ez a lehető legrosszabb politika volna.

A ki e kérdésben alapos tájékozást keres, annak őszintén ajánljuk ez évkönyvet, melynél jelentőségteljesebbet még egy magyar szeminárium sem adott ki. *Dr. Pethő.*

Compendium Theologiae Moralis. Irta Ujfalusi József dr. kanonok és theologiai professzor. 8⁰ 416 l. Ára?

Ujfalusi Tódor J. dr. professzor volt 25 évig a gyulafehérvári theologián. Szélesebb körü irodalmi munkásságot

és pogányok között, az apostolok működése és halála képezik az anyagot, amelyet a szerző a középiskolák számára irt művében husz oldallal bővebb terjedelemben tárgyal, mint az összevont kiadásban. Azt kivánom, hogy az a meleg szeretet, melylyel Jézus képét oly kedvesen kialakitja, áthatoljon minden tanuló szivébe. Mert az a főérdemük e könyveknek, hogy szeretettel vannak megirva.

Trikál József dr.

Ubertin von Casale und dessen Ideenkreis. Ein Beitrag zum Zeitalter Dantes. Von dr. Joh. Huck. Freiburg. Herder. 107 l. Ára 2 m. 80 hr. vagy 3 korona 36 fillér.

Ubertino da Casale, hires barát és reformátor volt a XIII. században. Sz. Ferencz rendjébe már 14 éves korában lépett s azután mindvégig a szigorú barát-ideálnak hive volt, sőt nemcsak hive, hanem vezére is a Ferenczesek szigorú töredékének, kik sz. Ferencz szabályait eredeti szövegezésük s értelmük szerint kivánták a rendtől megtartatni. Az akkori világot különösen a „disceptatio magna de paupertate“ érdekelte, nemcsak a barátok s a római kuria, hanem királyok s udvarok előtt folyt a vita arról, hogy milyen volt Krisztus szegénysége s milyennek kell lennie a barátok sőt az egyház szegénységének is. Vajjon csak abban rejlik-e a szegénység lényege, hogy valakinek nincs tulajdonjoga, vagy pedig inkább az „usus pauper et strictus“-ban minden élvezhető s használható dolgot illetőleg s azután, vajjon a krisztusi szegénység csak azt követeli-e, hogy csupán az egyesek ne birtokoljanak, vagy azt is, hogy a rendnek se legyen birtoka s vagyona. A „spirituales“, ezek a radikális barátok a teljes szegénységet védték s hiven jártak sz. Ferencz nyomaiban, amely nyomokat a rend fejlődése oly gyorsan sietett elsöpörni. De sz. Ferenczcnek ősi társai s e társuknak tanitványai, ezek közt Ubertino is, tisztában voltak szent Ferencz gondolataival s az evangeliumi szegénységnek eszményét nem engedték feledésbe menni. Sok üldözést kellett ezért kiállaniok úgy a rendtársak, mint a fejlemények következté-

ben az egyháztól is. E szigorú férfiakat ugyanis bántotta az egyház elvilágiasodása s e hanyatlást ők a szegénység megvetésének tulajdonitották. Szerintük sz. Ferencz volt az Isten angyala, kit a XIII. századbeli elvilágiasodott, simoniától s nepotizmustól elektelenitett egyháznak megreformálására Isten küldött; a szegénység szeretete volt sz. Ferencz bűvös szere, mely által az embereket az evangelium mesgyéire visszavezette; a szegénység lesz tehát az egyház számára is, pápáinak, püspökeinek, papjainak megreformálására is az alkalmas eszköz. Az egyház-reform erőteljes, zavaros s indulatos gondolata a XIII. századnak egyik legnépszerűbb eszméje; próféták milyen Joachim de Floris, költők mint Dante, zelátorok milyen Ubertino és sok más neves barát, mind ez ideálért lelkesültek. Kritikájuk éles és kegyetlen, de mindig épülhetünk hitükön, mert ha prófétai bús haraggal dörögtek is pápák s püspökök ellen, ha VIII. Bonifáczot, XI. Benedeket Ubertino „apokalyptikus sárkánynak" is mondja, ki az „asszonyra", az egyházra leskelődik, az egyháznak ők mindig hű fiai voltak. Dante is az volt, ha némely pápát s kivált VIII. Bonifáczot a pokolba helyezi is. A „spirituales" azért is szálltak sikra VIII. Bonifácz s utóda XI. Benedek ellen, mert törvénytelen pápáknak tartották őket, mint akik az állitólag törvényellenesen lemondott Coelestin pápának, még e pápa életében, utódai, tehát törvénytelen pápák voltak.

Ubertino is mint Dante a hires Joachim de Floris cziszterczi apátnak befolyása alatt álltak. Joachim vallásos eszménye a várva várt „Ecclesia spiritualis" volt, mely eszmény a kolduló szerzetek szigorú irányzatában s a XIII. századnak zavaros, spiritualista szellemében is tükröződik. Az egyházat, mely tagjainak önzése és érzékiessége következtében testi lett, a Szentlélek majd visszavezeti eredeti egyszerüségébe s ezzel visszaadja szépségét. E reményeknek adott kifejezést Joachim az ő műveiben; tőle vették át ezeket Dante s a „spirituales", s küzdöttek az „Ecclesia carnalis" ellen.

Ezek a szenvedélyes s a pápát s az egyház világi birtokát közelről érdeklő mozgalmak átcsaptak a politikai térre

s a császárság és pápaság harczaiba. Maguk az egyházreformerek azonban korántsem egyeztek meg politikai hitvallásukat illetőleg; igy hogy mást nem emlitsek, Dante fogalmai az imperiumról ugyancsak különböztek Ubertino nézeteitől. Ez az imperiumot is a pápának követelte legalább első sorban s jog szerint, s a pápától származtatta azt át a „laikusokra"; Dante pedig az imperiumban független hatalmat látott. Daczára e nézeteinek Ubertinót mégis Bajor Lajos sizmatikus táborába kergették a viszonyok. Számtalan czitácziónak kellett megfelelnie s különösen Avignonban az erős kezü XXII. János előtt magát tisztáznia; azután engedélyt kapott, hogy egy brabanti benczés-kolostorba lépjen; ott azonban csak egy évig tartott ki nyugtalan szelleme. Nemsokára már ismét panaszkodik a pápa, hogy Ubertino „vagabundus per mundum circumeat" s elfogatását rendeli el. Ekkor szökött át végre több hires baráttal Bajor Lajos táborába.

Ubertino e nyugtalan, elégedetlenkedő s mozgalmas életét tükrözteti főműve, az „Arbor vite crucifixe", melyet az Alvernia hegyén irt lelkének keserüségében, mert önkéntelen számkivetésben. E mű Joachim apátnak eszméiből él; kemény és éles kivált az elvilágiasodott egyháziak ellen. XXII. Jánost eretneknek tartja a „visio beatifica"-ról való nézete miatt, melynek a pápa kifejezést adott Mindenszentek napján tartott egyik beszédében, de azután visszavont. Mint Joachim, úgy Ubertino is szeret az Apokalypsisre hivatkozni. Ubertinonak másik szellemi vezére a hires Petrus Johannes Olivi, akinek révén jutott Ubertino Joachim eszméihez. Ez a szellemi kapocs még végzetesebb lett Ubertinóra nézve mint a Joachimi nézetrokonság. Petrus Johannes Olivi műveiből ugyanis a pápa 40 tételt kárhoztatott mint eretnektant, s mivel Ubertino szoros kapcsolatban s barátságban állt Olivival, gyanúba került az inkvizitori bizottság s a pápa előtt, hogy ő is tartja e tételeket. Különben sem Olivi, sem Ubertino, sem Joachim de Floris eretnekek soha sem voltak, mert ha téves nézeteket vallottak is, de műveiket s tanaikat mindig az egyháznak elbirálására bizták.

Hogy ily körülmények közt s ily zavaros időkben a buzgó, de heves Ubertinóról sokaknak nagyon is eltérő nézetük van, azt elképzelhetjük. A „Chroniche degli ordini del S. Francesco", melyeket különben a kritikai élt s érzéket illetőleg nem igen dicsérhetünk, oly itéletet mondanak Ubertinóról, melyet a történelmi kutatás igazol; azt irják ugyanis: „Fu huomo letteratissimo e molto zelante dell' osservanza e stato della sua Religione; era stato uno de' principali a procurare la riforma." Különösen Ehrle S. J. publikációi állitják kedvezőbb világitásba Ubertinót s nem osztják a Conventualis-Generálisnak, Papininak véleményét, ki „lupo volpone" s más hasonló nevekkel gyalázza meg emlékét, úgy hogy Sabatier „rabies theologica"-t lát e jellemzésben.

Nagy élvezettel olvastam e rövid, 100 oldalra terjedő fejtegetést, azzal az élvezettel, melyet erőteljes, bár zavaros mozgalmaknak ecsetelése s hithű, bár sokat üldözött s szenvedett embereknek élete nyujt az olvasónak. Lelkünkben visszhangzanak panaszaik a „carnalis Ecclesia" fölött s mialatt buzgóságukon épülünk, azalatt szenvedéseiken okulunk s mindenekelőtt azt a tanulságot vonjuk belőlük, hogy a reformot nem zavargó, szenvedélyes, hanem a kedves, harmónikus lelkek szolgálhatják csak igazán.

Pethő dr.

Compendium Theologiae Moralis, auctore Ujfalusi (Tódor) Josepho. Gyulafehérvár. 416 l.

Kapcsolatban X. mult füzeti ismertetéséhez legyen szabad a következőket megjegyeznünk. Azt mondja a szerző, hogy juxta probatissimos auctores, de aki ismeri Müller Moralisát, annak akarva-nem akarva azt kell mondania, hogy ez Müller rövid kivonata. Nem tagadom, hogy több helyen kis önálló részletek, bevezetések és megjegyzések vannak, de voltaképen az egész compendium — kis Müller. Mülleré az anyagbeosztás, a sorrend, a czimek, Müllertől vannak átvéve a tételek, tanok, szabályok, bizonyitások, azoknak a Müllernél itt-ott található hiányaival, inkorrektségeivel, homályos-

Für und Wider in Sachen der katholischen Reformbewegung der Neuzeit. Von dr. Matthias Höhler. Freiburg. Herder. 131 l. Ára 1 m. 20 f. vagy 1 korona 40 fillér.

A limburgi kanonok is kivette már részét az Ehrhard-vitákban s irt is az akkori bécsi tanár ellen. Ez a műve is abba a kategoriába való, csakhogy most személyektől egészen eltekint s csakis a tárgyi érvekre reflektál. Czélja tájékozást nyujtani az ugynevezett kath. reformmozgalmak iránt; mert hiszen sok nevet hallunk emlegetni, milyenek Schell, Spahn, Hertling, Ehrhard; nagynevü lapok foglaltak ez ügyben állást, milyen a „Kölnische Volkszeitung", a „Germania"; a strassburgi theologiai fakultás ügye s a „Weltgeschichte in Charakterbildern" szintén nagy feltünést keltett, azonkivül a Los von Rom, a franczia secessio, az amerikanismus is zavarta a vizet; van tehát a kath. egyházban bizonyos nyugtalanság; sokat feszegetett eszmék s inditványok érdeklik a kedélyeket; javaslatok tétetnek időszerű reformoknak keresztülvitelére; de ha valaki kérdezi, hogy tulajdonképen hát mi is az a sokat hánytorgatott Reformkatholiczizmus s mit sürget az egyházi hatóságtól, nem oly könnyű a válasz.

Höhler e kérdésre akar válaszolni; összeszedi a reformmozgalomnak kifogásait, csoportositja eszméit s méltányolja panaszaikat. Mindezt 6—7 úrnak társalgásába szővi, ahol is minden irányzat képviselve van. Szerepelnek egy német városnak plébánosa s annak reform-káplánjai, gymnáziumi hitoktató, apácza-kolostorbeli spirituális, törvényszéki biró, orvos, lapszerkesztő, ezredes s egy konvertita igazgató; ezek tartanak konferencziát, melyen a spirituális az elnök s miután a tanácskozás rendjét megállapitották, sorba veszik tárgyalás alá a reformkatholiczizmus pontjait.

Először is szóba kerül a kérdés, vajjon az egyház egyáltalában rászorul-e reformra s hivatvák-e a német professzorok e reformnak sürgetésére s a mozgalomnak megindítására? Annál is inkább, miután a német theologia, inkább csak a theologiának segédtudományait műveli, mint a tulajdonképeni dogmatikát és morálist. A német theologia befolyásolni engedte magát a protestantizmustól s szinte világi

tudománynyá lett. A disputáló közönség azonban mégis megkegyelmez a professzoroknak s áttér a napirendre. Szóba kerül az Isten-tisztelet nyelve s a sokféle ájtatosság az egyházban, mely szinte háttérbe szoritja az Urat, azután az énekreform. Még a népéneket is ki akarják a templomból zárni a túlzó Czaeczilianusok, pedig az angyalok Bethlehemben bizonyára nem énekeltek oly nyelven, melyet a pásztorok nem értettek. Azután a theologiának tanitására s a klerus nevelésére térnek át; a reformerek ezt időszerübbé szeretnék tenni; a szeminárium nem nevel, vagy ha nevel, maradiságban s fejletlenségben tartja vissza az ifjú klérust. Egyetemekre vele. Ott tapasztalatokat szed majd. A következő reform-követelmény a katholikusoknak elszigetelő s elzárkozó viselkedésének megszüntetése s a laikus-világnak bevonulása az egyház életébe, amit mi nálunk az autonómia kiván. A közérdeklődés az egyházi s vallási mozgalmakat terjedelemben s erőben nagyra növesztené, s az emberek éreznének az egyházzal. — De másrészt a katholikusoknak nem volna szabad elzárkózniok s mindenütt a közéletben a kath. jelleget előtérbe állitaniok, hanem egyesüljenek a jótékonyság s a kulturális intézmények terén a protestánsokkal; egyesülve többet érnek el. — Ezt a reform-követelményt hathatósan lecsépelik s Manning kardinális álláspontjára helyezkednek, hogy érvényesitsük, ahogy tudjuk, a ker. világnézetnek elveit; lesznek körök s rétegek, hová a protestánsok hatnak vagy Booth üdv-generális; örüljünk neki, hogy valamit visznek a kereszténységből oda, ahová mi nem férkőzhetünk; ami zónáinkban pedig tegyük meg mi azt, amit tehetünk s ne egyesüljünk a kath. elveknek s életnek gyöngitésére. Az egyesülés e téren elvföladásokkal s engedésekkel jár s a vallási indifferentizmusnak szolgál; ez ugyancsak rosz szolgálat, amiből nem kérünk. Tehát a reformpontok érintik a *kath. áhitatgyakorlatokat s az Isten-tiszteletet,* azután a *klérusnak kiképeztetését s rátermettségét a modern világban,* végül *a katholikus meggyőződésnek érvényesitését a társadalomban s a laikusok tevékeny szerepét az egyházi életben.* A spirituális döntése képviseli mindig Höhler nézetét.

Sok érdekes gondolatot vetnek föl a vitázók s átcsillan az egészen a reform-vágynak s reform-mozgalomnak a tulajdonképeni gyökere, amely véleményem szerint a theologus tudósoknak csakugy mint a hiveknek közelégedetlensége, hogy az egyháznak jobban kellene a világot megmozgatnia, hogy annak a hitnek, Istentiszteletnek a mienknek kellene lennie úgy, hogy azután kihasson. Gondolom, hogy a reform-mozgalom a modern embernek az a tevékenységi láza, melynél fogva alkotni, kihatni, teremteni akar s mikor látja, hogy itt is ott is kinálkozik az egyházban valami, amit meg lehetne fogni s az élethez közelebb hozni, kapva kap rajta. A klerust is kitünő, lelki életet élő klérusnak, de ugyanakkor szalon- s udvarképes világlátott osztálynak szeretné. A theologia legyen mély és időszerü is legyen; de a theologia nem hit, hanem tudomány s az egyházat nem a tudományra bizta az Úr! Igaz, de hát akkor mi lesz a tudományból, ha nem vezet? Az igazi theologia mindig föl fogja találni a maga helyét az egyházban a krisztusi tekintély alatt s a tekintély hordozói adjanak is neki helyet. Belátom én azt is, hogy a laikusoknak úgy kell dolgozniok a hitért s a vallásosság emeléseért mint az első századokban, mert a klerus képtelen a modern viszonyok közt a vallási igényeket kielégiteni. Mit csináljon a klerus nagy városokban, mit gyárakban, hajókon? Hová bir férkőzni Pesten, Párisban, Münchenben? Lehet-e tőle várni, hogy csak ő gondozza a vallásos életet? A szentségeket igen csak ő szolgáltathatja, de már a vallásos érzést, meggyőződést, fölvilágositást, szervezkedést gondozni nem képes. Szüntessük meg a vallási kihatásnak ezt a klerikális kizárólagosságát, mely még az indifferentizmust s „a vallás papok dolga"-féle elvet is érlelteti a közvéleményben. Pedig ezt meg kell tenni. De hogyan? Aki ezt nyélbe üti, az lesz a hivatott, modern egyház-reformer.

Pethő dr.

hogy milyen lehetett a régi kolonos. Két kis vendéglőben gyültek össze a falu előkelőségei, köztük a pap is, ki itteni szokás szerint hiveivel a legközvetlenebb összeköttetést ápolja, még pedig sohasem a tekintély vagy köteles tisztelet rovására. Sőt a demokratikus Göröghonban más viszonynak talaja sincsen. Az egész falu elvész az olajfák erdejében és a gyümölcsös kertekben, melyektől csak néhány épület ötlik föl itt-ott szemeinkbe. Kertek, szőllők, árpavetések közt, olajfák erdejében jól esett magányosan barangolnom, az egyszerű vidék nagyszerű fiairól elmélkednem, kik annyiszor taposták e kis területet, nézték a derült eget, és meritettek inspirációkat oly eszmékhez, melyek azóta annyi lángelmét foglalkoztattak. Aristoteles a földbirtok magánjogáról értekezik, Sokrates a közvagyon (szocziálizmus) előnyeit fejtegeti: szóval oly kérdésekről beszélnek, melyekről azt hinné az ember, hogy modernek. Egyiptom a régi kövek hazája, Attika a régi eszméké, az eredeti gondolatoké, melyek csak lángelmékben születhettek meg.

De sietek e befejezéssel, mert ismét eljár a tollam, pedig lehetetlen mindent leirni, a mi idegen földön az ember eszébe jut, kivált ha ez az idegen föld — Attika.

Estére járt az idő, midőn még mindig Kolokithu környékén bujkáltam. Azért visszafelé a poros út daczára nem vethettem meg a lóvonat szolgálatait, melynek jóvoltából csakhamar athéni otthonomban ültem. (Vége köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Jesus im Neunzehnten Jahrhundert. Von Heinrich Weinel. J. F. B. Mohr. Tübingen und Leipzig. 310 l. Ára füzve 3 márka = 3 korona 60 fillér, kötve 4 márka = 4 korona 80 fillér.

Ismét egy Jézus-életrajz s bizonyára nem az utolsó! Weinel nem áll katholikus alapon; neki Krisztus nem az

Isten; az evangeliumokat a raczionalista kritikának szempontjából nézi; csodát nem fogad el; a János-evangeliumot a synoptikusoknál jóval alább becsüli s e szempontokból igyekszik megérteni s méltányolni az Urat. Jézus természetesen ember lesz — bár isteni ember, isteninek mondja, a mennyiben a nagy emberek geniuszában az Isten szól hozzánk —; emberi lesz a világnézete, hasonló a kortársak világnézetéhez; emberiek a formák, melyekben hitét konczipiálta s éppen azért sok lesz a Krisztuson ideiglenes, relativ értékü, mulandó s ami világnézetünk is sok tekintetben fölül fogja mulni az ő világnézetét, mint ahogy fölülmuljuk Sokratesét s Aristotelesét, nem ugyan saját egyéni erőnkből, hanem a haladás érdeméből.

Weinel tehát alakit egy új Krisztus-képet, vagy legalább igazabban s találóbban kivánja fölfogni s csoportositani Krisztus jellegeit. Helyes megvilágitásba törekszik állitani e páratlan alakot a szocziális s a kulturális kérdés szempontjából, különösen pedig a vallás szempontjából. Ki érti meg Krisztust igazán? Strauss, Renan, Wagner, Schoppenhauer, Naumann, Nietzsche, Tolstoj, Chamberlain, Harnack? Kicsoda? Mindenik ezek közül konstruál egy Krisztus-képet s bátran aláirhatja a nevét, hogy pinxit Nietzsche, fecit Renan; de a kérdés az, hogy az igazi Krisztus milyen volt?

Weinel igen sikeresen és józanul kritizálja a Krisztusművészeket s előadásán ugyancsak meglátszik, hogy mily gyorsan évülnek el a modern Krisztus-képek s hogy menynyire relativek. Weinel is képet ad; remekül kifejti, hogy nincs igaza Straussnak, Renannak, vagy plane Haeckelnek, talpraesetten rámutat az egyes kritikusoknak vezető gondolatjaira, melyek Krisztus-képeiknek motivumai lettek. Jól mondja, hogy „ein wahres Satyrspiel“ az, amit a Krisztusfölfogásokban szemlélünk; igen; az Úrról való fogalmainkkal, az élet nagy problémáihoz való viszonyaival, amint azokat kultur-emberek, 19 évszázad után maguknak elgondolják, szatirok játszanak. Straussnak, Renannak a liberálizmus a satyrja; Naumannak a szocziálizmus, Haeckelnek a materializmus a sugalmazója; Wagner, Schoppenhauer, mindegyik

a maga módja szerint majd egy szerető, majd egy világot gyülölő megváltón dolgozik; Nietzsche teljesen szakit Krisztussal, mert egészen félreérti; Chamberlain és Tolstoj szerencsés érzékkel a vallásba fektetik Krisztus egyéniségének momentumát. Weinel velük tart, bár természetesen méltatja a krisztusi ideálnak kihatását kulturára s társadalmi alakulásokra is.

Weinel bizik abban, hogy a tüzetesebb ismeret Krisztus alakját biztosabb világitásba helyezi s e tüzetesebb ismeretnek s Krisztus egyéniségébe való reális behatolásnak alapján reméli a relativ-értékü Krisztus-képeknek kiigazitását. Reménye ingatag alapon áll; ingatag alapon azért, mert kritikájának kiindulási pontjai, „hitének" dogmái s maga a kritikus eljárás, melylyel az evangeliumok állitásainak kiválasztásában, hogy mit fogad el mit nem, eljár, ajtót s ablakot nyitnak a szubjektiv fölfogásnak s mérlegelésnek. Ő sem fogadja el az evangeliumi elbeszéléseket kifogástalan történeti értéküeknek; szerinte is ez elbeszélésekből ki kell venni mindazt, amit az akkori világnézetnek számlájára irhatunk s amit a mostani világnézet látószöge alá nem foghatunk, ilyenek a csodák, Krisztus föltámadása, Krisztus istensége. Mit lehet ily „történeti" eljárás mellett Krisztusból csinálni! Pedig mily más elbirálásban lehet részesiteni az Evangeliumnak ugyanazon helyeit, melyekből a szerző a maga nézeteinek malmára hajtja a vizet s melyekkel mi épp Krisztus egyéniségének „titokzatos" oldalát világitjuk meg. Mily könnyen lehet pl. mindazt, amit az „Isten-fiáról" mond, a katholikus fölfogás ajánlására fölhasználni. Csakhogy természetesen mi sohasem mondhatjuk, hogy ez meg az a kifejezés, vagy az evangelistáknak ez vagy az az eljárása „eine künstliche Aenderung der Evangelisten ist." (286.) Vagy pedig hogy őskeresztény gondolatok a krisztusi öntudat magyarázásában, oly idegenszerüen elforgattassanak, mint ahogy azt a szerző teszi, pl.: „Ein Paulus glaubte, dass Christus in ihm wohne und der heilige Geist, ganz nach der Analogie der Vorstellung, wonach in dem Geisteskranken ein Dämon wohnt, der ihn besessen hält." (287.) De hát ezt a fölséges, keresztény gon-

dolatot, hogy az Isten lakik bennünk, igazán az őrültség egykorú magyarázatával kell megvilágitanunk? S Krisztus is ilyesmit gondolt magáról, hogy a „fölséges", a „hatalmas" lakik benne?!

S mennyi tehát Weinel Krisztusában a relativ értékü elem? A kritikusok mind a maguk világnézetéből indulnak ki s a szerint alakitják ki Krisztust. Nem mondhatja elkapatottság nélkül egy sem, hogy egyéniségében fölér hozzá s hogy „congeniális" vele. Nemcsak hogy nem érnek föl hozzá, hanem tényleg sokszor nagyon is kicsinyek, oly kicsinyek, hogy a legfölségesebbről is csak beteges torzképet nyernek. Mit szóljunk oly kritikáról, mely nem Krisztustól veszi gondolatait, hanem a magáéit viszi át reá; mit mondjunk az oly történetirásról, melyben nem mi emelkedünk az ideális alakokhoz, hanem azokat lehúzzuk magunkhoz? Azért van annyi Krisztus-kép; de azért van annyi pepecselés és szószátyárság is róla, ami sehogysem hasonlit történeti kritikához, hanem inkább a szabad költésnek s a beteges szubjektivizmusnak kinövéseihez. Némely kritikusok vadak, mások szelidek, némelyek elnézők, mások kegyetlenek. Megesik az is, hogy részvéttel viseltetnek hősük iránt s szinte úgy beszélnek róla, mintha éreznék fölényüket.

Kritikájuk elvekből indul ki, melyek nemcsak hogy nem történetiek, de gyakran még a fölfogásnak egyoldaluságában s szegénységében is sinlődnek. Hogy a csodáknak anathematizálásától eltekintsünk, mily gyarló egy fölfogásnak hódol maga Weinel is, mikor az áldozatról azt mondja, hogy ezzel „wurde eine eben überwundene Religionsstufe in's Christentum hineingetragen." (90.) Mily törpe fölfogása az áldozatnak! Hiszen az áldozat a legnagyobb szeretetnek érvényesülése is lehet; kitörése, kiáradása az odaadást sürgető szivnek! Isten felé törni úgy, hogy átszakitsuk a testi lét s az érzéki, édes életnek gátjait is, ez a vallásosságnak alacsonyabb lépcsője! Vagy pedig mily egyoldalu s gyerekes ez az állitása, „durch das Gesetz sind wir in's Pharisäertum hinabgeglitten." (90.)

De azért mégis gazdag tartalmat nyujt nekünk Weinel

is az Úr Jézus egyéniségének fejtegetésében! Mennyi gyöngy, mennyi mély fölvilágosodás, mennyi erő tárul elénk e gyönge, a kritika által megrenditett alapon is! Ezt az érdemét bizonyára nem tagadom. Hogy a katholikus egyházat sehogysem érti, azt neki a szubjektivizmusba elmerült protestánsnak, már nem is veszem rosz néven. Ezek az urak képtelenek minket megérteni. Hogy Krisztus egyházat akart alapitani s tényleg alapitott is, hogy Krisztus föltámadt s hogy az evangelium végre is nem más, mint ez: föltámadt az, aki értetek meghalt, tehát igazán meg vagytok váltva, ezt a kritika vagy tagadja vagy ignorálja, de eo ipso a kereszténység valóságát meg nem magyarázza. Az „ideális tartalmat" mindenki, a maga izlése szerint kihalássza; a többit vagy az elfogult s még fejletlen világnézetnek (Weinel), vagy a mythosznak (Strauss) vagy a világfájdalomnak (Schoppenhauer) számlájára irják.

Mindezzel szemben a mi fölfogásunk ez: az evangeliumok Krisztust Istennek bizonyitják; ez a megtestesült Isten egyházat alapitott; ez az egyház őrzi a Krisztus-képet, mely hű és teljes; bár egyes vonásai e képnek a századok uralkodó eszméi szerint majd kigyuladnak, majd elhomályosulnak. Weinelnek lelkesülésén az ideális Krisztus-emberen épülünk s szorgalma által, melyet e Krisztus-kép kialakitásában kifejtett, mi is szorgalomra s munkásságra ösztönöztetünk, hogy necsak egy oldalát, hanem teljes valóságát ismerjük föl a mi Urunknak.

Pethő dr.

Geschichte d. altchristl. Litteratur von Otto Bardenhewer, Doktor & Prof. d. Theol. in München. Zweiter Bd. (Vom Ende d. II. Jahrhdts bis zum Beginn d. IV. Jhrdts.) — Herder (Freiburg i. B.) 1903. 8-r. 665 l. Ára 11 márka 40 f. = 14 korona.

Tessék felütni folyóirásunk tavalyi évfolyamának 232. lapját; ott ismertettük e nagy mű I. kötetét. A szerző és kiadó beváltották szavukat, ezidén megjelent a II. kötet is.

Kellemes szokatlanság fogadott mindenfelé, midőn ismét Fiumében hazai földre léptünk. Kisebbnek tünik föl immár a magyar haza, de drágábbnak; árvának a magyar nyelv, de annál kedvesebbnek, minél több ajkról hangzott felénk. Nem kellett már minden lépésnél útbaigazitást kérni, nem idegen pénzekkel fejtörést rögtönözni, nem az exotikus ruházat és arczbőr szinein tünődni. És az enyhe nap, meg a sürű erdők, amelyek a puszták homokjához szinre s talajra nézve oly nagy ellentétben állnak, mily kellemes szokatlanságot nyujtanak, kivált ha fülemilék vagy olasz ajkak danája járja át. A vallásos horvát nép már éreztette is velem, hogy csakugyan itthon vagyok, hiszen semmi sem idegenit el annyira, mint az idegen gondolat- és érzelemvilág.

Végezetül egy külföldi, kivált keleti út fölvilágositó, fölemelő, sok tekintetben megnyugtató hatását jelezzük néhány szóval. A szük látókör egyrészt kielégithetlen vágyaknak ad tápot, azt hivén, hogy a világ nem haladja meg tehetségeink hatalmát, erejét és képesek leszünk azt ámulatba ejteni. Másrészt kétségbeejt, ha azon szük látóhatárban eszméinket megvetés vagy üldözés éri. Mindkettőtől megszabadit a való világ nagysága, melynek láttára tehetségeink összeborzadnak és eltörpülnek, végtelen vágyak már nem nyugtalanitanak, de azon támadások sem, melyekben eszméinket szük látókörü emberek részesitik. És van-e nagyobb öröm e földön a valóság megismerésénél!

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Handbuch der kath. Dogmatik. Von dr. M. Jos. Scheeben. IV. Band. Dritte Abtheilung. Von dr. Leonhard Atzberger. Freiburg. Herder. 667—943 lap. Ára 4 márka = 4 korona 80 fillér.

Végre tehát itt fekszik előttünk Scheeben nagy dogmatikájának befejező kötete. Harmincz év választja el az utolsó

publikácziót az első kötettől. Nagy idő, mely alatt a derék Scheeben sokat szenvedett és betegeskedett, s mely alatt a tudósok idegbajából a műnek jeles folytatója, Atzberger is, kivette részét, mint a hogy azt az előszóban a lassu megjelenés mentségeül olvassuk. Magát a dogmatikát ez az időköz nem zavarja; a fizikát, a chemiát zavarná; sőt egyáltalában lehetetlenség volna egy fizikai művet harmincz éven át elosztott kötetekben megjelentetni, mert a tudományos fölfödözések a fölfogást s a magyarázatot is gyökeresen megváltoztatják; a dogmatikában azonban ettől félni nem igen kell. Nem mintha nem volnának itt is időnként új áramok, melyek a modern tudományos nézetek nyomán indulnak meg a dogmák fölfogásában; de a kath. dogmák szellemét s eredeti értelmét ez ujdonságok nem érintik. Hozzájárul, hogy az újitások többnyire keveset válnak be, akár Schellnek tanait, akár Rohlingnak érdekes chiliazmusát tekintsük.

Atzberger e befejező kötetéről azt kell mondanunk, hogy kitünő szolgálatokat tehet a theologusnak akár ami a tan szolidságát, akár ami világos előadását illeti. E részben, az előadást értem, szinte szerencsésebb Scheebennél; egyszerü, világos, tüzetes. Nem ereszkedik sem a tradicziónak őserdejébe, hogy abból sok czitácziót hozzon elő, sem a metafizikai okoskodásnak meredek, s örvényes ösvényeire nem tér. Nem volt hozzá sem ideje, sem kedve, s bizonyára a kiadás technikai előnyei is ajánlották e takarékosságot. Igy a világos átnézet tekintetében csak hasznunkra vált a rövidség. S jóllehet látni rajta, hogy rövid akar lenni s a terjengős okoskodást kerüli, mégsem lehet azt mondani róla, hogy szegényes. Alig van bevágó theologiai nézet, melyet meg nem emlitene; figyelemmel kiséri a legujabb theologusokat is: Billot, Mausbach, Gutberlet, Rohling legutóbbi kiadásaira is rátér; de tartózkodik Schell nézeteinek tüzetesebb feszegetésétől, amit pedig az „utolsó dolgok"-nál elvárnánk tőle.

E kötetben négy szentségről, a penitenciatartás, utolsókenet, egyházi rend s házasság szentségéről, azután pedig az utolsó dolgokról tárgyal. A tan szolid s bátran mondhatjuk, hogy teljesen katholikus; a skólák nyomaiban jár s

a nagy theologusok eltérő nézetei s szétkülönbözései teszik érdekessé fejtegetéseit. S amellett óvatos és szerény. Mily óvatosan van pl. ez mondva: végső oka annak, hogy a bocsánatos bűnöket nem kell meggyónni, úgylátszik, az Úr Jézus akarata, melyet a traditió közvetitett. Azért mondom óvatosnak, mert a tárgyi okkal, hogy a gyónás nem szükséges, mert a bocsánatos bűn eltörléséhez nem kell a megszentelő malasztnak belénk öntése, — továbbá, hogy azzal, hogy nem kell azt meggyónni, amit nem lehet föntartani, be nem éri, s az isteni akaratra appellál, alighanem azért, mert az egész különböztetést bocsánatos és halálos bűnök közt végre is az isteni akaratra kell visszavezetnünk.

Az eschatologiában is nagyon mérsékelt. Atzberger e téren tekintély. Ismerjük két művét: „Die christliche Eschatologie" és „Geschichte der christlichen Eschatologie." Daczára e tekintélyének, sehol sem akar érvényesülni nem tudom miféle új, egetrázó nézeteknek fölvetésében. Ez idő szerint Rohling kelti föl a theologusok figyelmét új chiliasmusával. A szerző elveti Rohling nézeteit. Rohling azt tanitja, hogy azok, kiket Krisztus második eljövetele alkalmából itt a földön életben talál, abba az állapotba fognak visszahelyeztetni, melyben Ádám volt. Velük kezdődik azután itt a földön az új, büntelen nemzedék; nemzenek tisztán s élnek büntelenül itt a földön; a nemzedékek váltakoznak, mert egy bizonyos idő mulva azok a tiszták is halál nélkül Isten látására jutnak. Krisztus lesz királyuk, aki láthatólag fog köztük élni s Jeruzsálem lesz az ország fővárosa. — Ez enyhébb chiliasmus nem ismeri az általános föltámadást s a küzdő egyházra következő egységes, dicsőséges egyházat; a föltámadás után is föltételezi a földi érzéki életet, s roppant sok emberre nem ismeri el a halált választó mesgyének a két élet, a földi s az égi élet közt.

E kötettel tehát Schéeben műve befejeztetett s a német theologia e művel sok más téren való érvényesülése mellett rátermettségét a dogmatika terén is bebizonyitotta.

Pethő dr.

Magyarok Nagyasszonya. Költemények szűz Mária tiszteletére. Zengte és félszázados szerzetesi jubileumán kiadta Rosty Kálmán S. J. főgymn. tanár. A ft. kalocsai érseki hatóság és a rendi Előljáróság jóváhagyásával. I. kötet. Kalocsa, Werfer, 1903. 318 l. Ára?

A mult hónapban Kalocsán lefolyt, de országszerte megült jubileumnak kedves visszhangja e kötet.

„Mit ötven éven át csendesen daloltam,
A szép Nagyasszony árnyas enyhhelyén
Most kis fűzérben együvé csatoltam
Késő gyümölcsként Néki szentelém —

mondja szerényen a költő.

Rosty K. költészetét már sokszor méltatták. Termékenységre ma alig van hozzá fogható, hiszen csak e kötet Mária-dalai többet tesznek ki száznál! Hány száz van még szétszórva, (de hisszük egybe is gyüjtve majd egykoron) lapokban, folyóirásokban, stb.

E termékenységeért annál nagyobb hálára kötelezte kortársait, mennél inkább megfogytak a katholikus dalköltők sivár korunkban. Sujánszky, Pályi elhallgatott, Mindszentynek nincs utódja.

Mi meg ujra azt mondjuk, amit a jubileumkor kivántunk az ősz poétának: Ad multos annos! *L.*

A munka a hit világosságában. Hozzászólás a szociális kérdés megoldásához. Irta Diessel Gerhard. Fordította Erdőssy István. Esztergom, Buzárovits. 8-r. 172 l. Ára 3 korona 50 fillér.

Igen megfontolandó e műnek czime, mely szerint a szerző a munkát a hit világosságába helyezi, s a hit gondolataival világitja meg. Három csoportra osztja gondolatait: „a munka őseredeti rendeltetése", „a munka a kereszténység áldásaiban" s végül „a munka a mai vallási közömbösség és hitetlenség sötét éjében" czimmel. Mi volt a munka régen, a büntelen állapot régiségében? Öröm volt és boldogság, nem volt fáradságos; a munkával járó fáradalom a bűn büntetése; de van ennek jó oldala is; szerénynyé,

fegyelmezetté, alázatossá teszi a munka az embert. A szerzővel egyik-másik nézetét illetőleg nem minden theologus lesz egy véleményen. Az ember munkája egy fiziologiai tevékenység, melynek tulajdonképen természete aligha változott; legalább is nem lehet azt fölállitani tezisül, hogy Ádám, ha sokat is dolgozott volna, soha el nem fárad. Nem hiszem, hogy lesz theologus, aki ezt tartaná. Hogy a romlatlan s bűntelen természetnek ősereje a mérsékelt munkát s fáradságot nem igen érezte; azt elhiszem; de hogy sehogy sem érezhette, azt nem szükséges föltételeznünk.

Épp oly kevéssé szerencsés a kifejezés: hogy Ádám bűnbeesése előtt „a munka nem volt tulajdonképen kötelességnek nevezhető"; hát mire valók az erők, ha nem tevékenységre? Ily állitások hiszékenységünket keményebb próbára teszik, valamint az is, „hogy ne légy nyájas olvasó oly együgyü, hogy azt higyjed, mikép egyik állásban kevesebb fáradsággal lehet megélni mint a másikban." No, ily együgyüek sorába kényszerit minket beállani a világ folyásának szemlélete!

E theoretikus kiindulásból eltekintve, a munka morális vonatkozásu részei igen jelesek, nevezetesen azok, melyekben az áldásokról beszél, melyeket Jézus hozott a munkára s a munkásokra, valamint azok, melyekben tanit, hogy hogyan kell áldásosan dolgozni. Kifejtés, irányzat, találó példák, mind igen becsessé teszik az illető fejezeteket. A hit világossága, melyről a czim is emlékezik, e pontokon érvényesül, s ez a világosság földeriti a munka igájában görnyedő munkást is. S ezt akarja a szerző; fölvilágositani, fölmelegiteni s megvigasztalni akarja. Meg akar tanitani a munka megszentelésére (87), kiemeli az egyház befolyásának áldásait (107), s el akar tölteni azon károknak és romlásoknak megsajnálásával, melyeket a hitetlenség hozott a munkára. (130.)

Ismétlem, a szerzőnek czélja tisztán morális s azért csak a morális tényezőket s azok befolyását tekinti. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy a gazdasági fejlődésnek nemcsak morális, hanem technikai tényezői is

vannak, s hogy ezek épp oly befolyást gyakorolnak a munkára s a munkásra, mint az erkölcsiek.

Nemcsak az önzéstől s a hitetlenségtől, nemcsak a szeretethiánytól fáj a világ feje, hanem nagyon sok baja származik a társadalmi viszonyok elváltozásától, melyet a technikai haladás eszközöl. A gép nem erkölcsi, hanem technikai tényező s ime ez a tényező összetör egy régi világot s alakit egy ujat, azaz hogy nem alakit épen, hanem szolgáltat elemeket, melyekből az új világot a fejlődésnek alakitania lehet. Ily elváltozásoknál mindég sok és nagy baj áll elő, melyeket sem szeretet, sem jog nem távolithat el tőlünk, hanem igenis lassanként egymáshoz törődünk s új elhelyezkedést találunk. Ha pl. az elparcellázás s a nagy hitbizományok következtében egy-egy embernek egy nadrág-szij-föld jut, mit segit azon az erkölcsi szellem? alamizsnát adhatunk, munkát is juttathatunk itt-ott neki, de gyökeresen ezen nem az irgalom, hanem a jog s a termelési viszonyok segithetnek csak. Igy vagyunk a gazdasági élettel lépten-nyomon. A gazdasági élet erkölcs is, emberi munka is, de technika és termelési erő, meg képesség is; mindez kezet fog benne. Ha a technika elváltozik, elváltozik az egész élet s azon nem az erkölcs fog segiteni, hanem az új alakulás és türhető elhelyezkedés. A kereszténység adja az irányt, az erkölcsi részt, de a társadalom termelési viszonyait s ezzel a tényleges alakulást a gazdasági fejlődés határozza meg.

Ezekre a szerző nem tér ki; de szükségesnek láttam ezeket megjegyezni, mert az erkölcsiségnek egyoldalu kiemelése s a régi állapotoknak pl. czéheknek, nyomatékos dicsérete, az olvasóban azt a nézetet kelti, hogy az erkölcs s a jóindulat, a hit s az egyház egymaguk alakitják a világot s baj csak azért van, mert nem fogadják meg mindig szavukat. Nem, nem; a társadalmi átalakulások sokkal komplikáltabbak s annyira át vannak járva anyagi tényezőktől s annyira kiszámithatlan a fejlődés, hogy harczok, szenvedések, bajok a jóindulat mellett is bőségesen látogatnának el hozzánk. „Viribus unitis“, ez az igazság.

A forditás kitünő, a kiállitás szép. *Pethő dr.*

Jean Baptist Royer, (1786—1809.) constitutionalista püspök és *Claude Royer* körülbelül ugyanazon időben Châlon-sur Saonban plébános. Mindkettőnek több beszéde maradt fenn.[1]

Jean Surian, oratoriánusból püspök, egyszersmind az akadémia tagja. A forradalom alatt szomorú szerepet játszott. Ugyanis hitehagyott lőn s megnősülve, mint asztalos tengette életét. Meghalt 1799. — Sermons. 2. köt. — Petit-Carême.[2]

De Salamon, sainteflouri püspök (1199—1223.) ékesajku, fenkölt szellemü főpap volt, eleven képzelőtehetséggel megáldva. — Panégyrique de Sainte-Jeanne Françoise de Chantal.[3]

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Apologie des Christentums. Von Dr. Paul Schanz. Erster Teil: Gott und die Natur. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage. Freiburg. Herder. 792 lap. Ára füzve 8 márka = 9 korona 60 fillér; kötve 10 márka = 12 korona.

Az apologia haladását legjobban megvilágitja Schanz ez Apologiájának harmadik kiadása; nem annyiban, hogy harmadik, hanem annyiban, mert az első kiadásnak első kötete, mely 1884-ben jelent meg, 354 lapot számlált, mialatt ugyanazon apologiának most kiadott kötete 794 lappal dicsekszik; tehát kétszer oly bő lett, mint volt első megjelenésekor s amit e köteten észlelünk, azt alighanem a következőkön is tapasztalni fogjuk. Az apologiának tárgya óriási nagy; a kutatás összeköttetésbe hoz egyre uj problémákat és tényе-

[1] Michaud. XXXVI. köt. 673. — [2] Migne. Collection intégrale et universelle des orateurs sacrés. 50. köt. — [3] Migne. 69. köt. 1199—1223.

ket a hit tételeivel, vagy uj megvilágitást kölcsönöz azoknak, ami által szükséggé válik a bővités ép úgy mint a folytonos javitás.

E rengeteg könyvben szóhoz jut mindenki, de csak röviden; kitárja előttünk a szerző a philosophiának s a természettudománynak különféle irányait és nézeteit, melyek a hittételekkel vagy a theologiának elfogadott tanaival szorosan érintkeznek; de természetesen csak azokat, melyek a hit föltételeinek érintkezési pontjain feküsznek. De erészben — bátran mondhatom — fölölel mindent s alig lesz valami, ami figyelmét elkerülte volna.

Ha az apologiákat nézem, úgy látom, hogy megint érvényesülni kezdenek bennük s általuk a régi polyhistorok, a kik mindent tudtak vagy akikről legalább azt gondolták, hogy mindent tudnak. S valóban, mit nem kellene tudnia egy modern apologétának? Tájékoztatva kell lennie a filozófiában s a természettudományokban, még pedig alaposan, s ha nem is lehet mindenben szaktudós — sőt az ne legyen, mert akkor keveset fog tudni —, de az illető tudományok objektiv tartalma és fejlődésük története iránt teljesen tájékoztatva kell lennie. Aki csak mások szavára esküszik s áttekintéssel nem bir az anyag fölött, annak a tárgyalásán is meglátszik mindjárt a silányság.

A szerző következőkép épiti föl ez első kötetet, melynek czime „Gott und die Natur.“ Kiindul az apologiának s az apologetikának ismertetéséből; előadja az apologetikának fejlődését s önálló tudományszakká való kialakulását; kialakitotta azt a vallás megvédésének szüksége! Ezután rátér a vallásra! Ez a tárgy mélységes és sokoldalu földolgozásban részesült száz év óta. A psychologia mélyeibe késztetett leszállni, hogy kihámozzuk a fölületesség s a szenvedélyesség kérgeiből, nemkülönben a vallásra száradt formalizmusból, a vallás objektiv magvát. Sok szenvedélylyel kellett e részben küzdeni. A hitetlenség kigyót-békát kiáltott e világtörténeti jelenségre s az emberi lélek ez ösztönét s szentséggé fejlesztett szép világát vén asszonyok higvelejüségével azonositotta, melynek még a nevét is szerette volna feledni. Mily

más megvilágitásban áll az európai műveltség foruma előtt manapság a vallás! A lélek világának egyik kiolthatlan s kipusztithatlan irányzatát látják benne. A filozófia s a történelem e részben nagy munkát végzett s az összehasonlitó vallástudomány a mythoszok s a mesék őserdején keresztül átvágta magát az emberiség ősi vallásának tisztább formáihoz. A tagadás szelleme s a kétely e téren nagyobb szolgálatot tett az emberiségnek mint a hagyományok érintetlen tisztelete; nem akart a vallásnak szolgálni, sőt szándékában volt azt elpusztitani, de mikor pusztitani akart s okoskodott s kutatott, akkor okult és fölvilágosodott.

A szerző is rámutat arra, hogy a vallásnak objektiv alapja van az emberben; lelkének van egy vallásos hajlama, képessége. „Will man diese Anlage als einen Instinkt erklären, welcher nur dem Menschen eigen ist . . . ., man kann es tun.“ 142. Rendkivül szükséges a vallás lényegéről való fölfogásnak az elmélyitése s e részben a szerző mindent fölemlit, ami ide vonatkozhatnék.

A vallásról áttér az Istennek természetes fölismerhetőségére „Traditionalismus und Ontologismus“ cz. fejezetben. E nagy szisztémáknak vezérgondolata végre is az, hogy hogyan ismerhetjük föl az Istent; az ontologisták az Istent látni akarják, a tradiczionalisták pedig a tekintély által hordozott s élesztett hit révén akarják a realitáshoz az utat megtalálni; mi ezeket a szélsőségeket megvetjük, s a valóságos világból akarunk följutni a dolgok okának s czéljának fölismerésére. „Anfang und Ende“ s „Ziel und Zweck“ cz. fejezetekben adja elő a szerző az emberi gondolatnak esélyeit az ősok s a végczél fölismerése körül. Mindegyik fejezet egy-egy könyvre való elegendő tárgyat ölel föl. A szerző nem dolgozik fogalmakkal, vagyis hogy nem annyira logikai levonásokkal, mert erre a divatos filozófok rávágják, hogy hypostatáljuk a gondolatokat, hanem inkább az empirikus hatók során föl ügyekszik elérni azt a pontot, melyen túl már a metafizika kezdődik, de ahová az empirikus is, ha nem is empiriával, de maga magát önkéntelenül is ráerőszakoló következtetéssel, hatolni kényszerül. (198.) A szerző később „Dasein

und Wesen Gottes" cz. fejezetben tárgyalja sz. Tamásnak Isten létét bizonyitó érveit is, de csak röviden s pedig ugyanabból az okból, mert az újkori filozófia nem nagy súlyt fektet a gondolatra, ha azt az empiriára nem alapozzuk; a szerző a kozmologiai bizonyitást mindig az úgynevezett világrejtélyekhez fűzi. (495.)

Ezt követi az élet tárgyalása. Honnan az élet? s hogyan különül el növénynyé, állattá, emberré? E kérdések három nagy fejtegetéshez szolgáltatnak anyagot: Das Leben, Pflanze und Tier, Tier und Mensch czimek alatt. Ez a rész túlnyomólag természettudományos s nevezetesen a leszármazási elméleteket tartja szem előtt. A tudomány mai állása a merev, szögletes Darwinizmust visszautasitja s bátran mondhatjuk, hogy azzal már leszámolt; de annál inkább ünnepli a leszármazásnak, az evolucziónak tanát. Schanz apologiájának első kiadása óta e téren mégis csak fontos elváltozás és eltolódás történt; a faji kiválasztás s a létért való küzdelem fajképző ereje, mely utóbbit különben Spencer már az alkalmas alak túlélésének gondolatába foglalta, csődöt mondott; erre reflektál a tudós szerző bevezetésében is, hogy a Darwinizmus tekintetében a tudomány már elhagyta az első kiadás állásfoglalását; miért is tekintettel volt az elváltozott viszonyokra.

Ugyancsak meghaladta a mai tudomány Schanz szempontjait az első kiadásban, a konkordizmust illetőleg. Nem mintha e részben valami uj, egetrázó fordulat állott volna be, hanem annyiban, hogy a theologusok átlag nem lelkesülnek a konkordizmus erőlködéseiért. Az idevágó fejtegetések „Die Schöpfung" s „Geschichte der Schöpfung" cz. fejezetekben tárgyaltatnak. Szóba kerül még az emberiség faji egysége s végül a vizözön.

Az átnézet e fejezetek során igen könnyű; a természetes egymásutánt maga a tárgy inspirálta. A fejtegetések alaposságának és sokoldalúságának kiemelésére szót sem szaporitok, mindkét kellék tekintetében Schanz megüti a komoly német tudós mértékét. A sokoldalúság főleg a természettudományokra való kitérésekre vonatkozik. Ez nincs meg

más apologiákban annyira, mint Schanz-éban. De ép ez a sokoldaluság s a különböző nézetekre való kitérések folytonossága nem engedi meg, hogy a szerző hosszasan foglalkozzék az egyes dolgokkal. Ő inkább föltételezi a tudást s már csak csoportositja s megérinti a kérdéseket. Rám ezek az apologiák mind jobban azt a benyomást teszik, hogy voltakép bizonyos szempontok szerint szerkesztett bőségesebb encyclopaediákká válnak, melyekben mindenről szó esik, de csak dióhéjban. — Kissé egyhangúvá teszi a fejtegetéseket a kérdések történeti méltatása vagyis inkább fejlődésüknek ismertetése, mely az olvasót többnyire a problémák Ádám-Évájára, Heraklitoszra, Anaxagorasszra s Thaleszre és Pythagoraszra vezeti vissza.

Schanz ez apologiája egészen más stilben épült, mint Hettingeré. Hettinger klasszikus iró, szónok is s inkább készen adja a világnézetet; Hettinger mint a forma embere, az egészet nézi s az egésznek egyöntetüségét, befejezettségét s szépségét veti latba; Schanz inkább a részletekbe hat s az aesthetikai tekintet háttérbe szorul nála; ilyen az irmodora is. Schanz Apologiájában a mai tudomány lép föl egész készletével, nincs eltakarva s elhallgatva semmi; ez az ő fő-érdeme.

Pethő dr.

Die Heiligkeit Gottes und der ewige Tod. Eschatologische Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung der Lehre des Prof. Hermann Schell. Von Johann Stufler S. J. Innsbruck, Rauch. 440 lap. Ára 5 korona.

Ez a könyv tulajdonkép Schell ellen iratott, aki föltünést keltett a maga theologiai nézeteivel. Schell ellentétben áll a kath. tannal; nem mintha a dogmát direkte tagadni akarná, de tényleg oly tanokat és elveket állit föl, melyekkel az egyház dogmáit megegyeztetni nem lehet. P. Stufler művében előtérben állnak a végső-dolgok, nevezetesen a kárhozat problémája, de azután szóba jön szinte az egész theologiai szisztéma, melyet a würzburgi tanár fölállitott. Tényleg Schell

nézete a pokolról nem áll elszigetelve önmagában, hanem szinte korollariumot képez theologiájában s felsőbb, általánosabb theologiai szempontokhoz füződik.

Stufler műve igen átnézetes. Három részre oszlik. Az elsőben a kárhozottak megátalkodottságáról értekezik, amint azt a kath. tan elénk adja. A második részben e megátalkodottságnak spekulativ magyarázatát adja, amint azt a skolasztikusok psychologiai alapon megérteni és kimagyarázni igyekeztek. A harmadik részben végül Schell okoskodásait méltatja az örök halál problémája körül.

Schellt a modern filozófok, nevezetesen a mennyiben vallásbölcselők, szoritották arra az útra, melyen lehetőleg mindent psychologice magyarázni törekedett. A nemkeresztény filozófiának nincs helyes fogalma az Istenről, következőleg akaratának föltétlen, de mindig szent abszolutizmusáról sem. Az emberi üdvösségnek bizonyos pontjain arra a kérdésre, hogy miért van ez, miért van az, végre is nem felelhetünk máskép mint: ő az Ur; tesz, amit akar; az Isten igy akarta. Hogy miért akarta igy s miért nem máskép, az gyakran titok, megfejthetlen titok. Például: miért választott az Isten oly világrendet, melyben X. üdvözül s Y. elkárhozik; holott olyat is választhatott volna, melyben ez megforditva történik? miért tette ezt? Felelet: ez a kegyelem kiosztásának titka. Tehát az Isten akarata állitotta a világba azt a rendet, melyben X. üdvözül s Y. elkárhozik. Vagy, megtérhetne-e a testből elköltözött lélek, mely a pokolba taszittatik, ha az Isten neki kegyelmet adna? Hogyne térhetne meg; az egész pokol kiürülne egy percz alatt Luczifferrel élén. De az Isten nem teszi; nem ad kegyelmet. A modernek ily Istent nem akarnak elfogadni; oly Istent, aki a poklot megszüntethetné egy pillanat alatt s azt nem teszi, nem tartanak jóságos, hanem kegyetlen szellemnek.

De hát van-e pokol? Van. S kik vannak a pokolban? akik akarnak lenni, akik kötik magukat a pokolhoz, kiknek akaratuk beleélte magát az Istennel való ellentétességbe. S kik lesznek ilyenek? Azok, kik a Szentlélek ellen vétkeznek. Ez az a bűn, mely tulajdonkép halálos, melyről az Úr

mondja, hogy nem bocsáttatik meg sem ezen, sem a más világon. Ime, a megátalkodottság oka nem az Isten akaratának intézkedése, melynél fogva az életen túl a megtérésre kegyelmet nem ad, mert ez keménység s szivtelenség volna, hanem a megátalkodottság oka tisztára az emberi s az angyali akarat. De, Istenem, hát lehetséges ily akarat is? Schell mondja, hogy lehetséges; szerinte a gonoszság kifejlik ördögivé, kiérik Istengyülöletté, s akik ilyenek, azok természetesen nem üdvözülnek. Igaz, hogy ezekről is azt kell mondanunk, hogy miért tür az Isten ily desperát, gonosz akaratot, hiszen megtérithetné őket is mindnyájukat? Sőt tovább mehetnénk s azt mondhatnók, minek teremt ily desperát lényeket, melyekről előre látja, hogy kiérik, megérlelődik bennük az ördögi? minek teremti, hisz megakadályozhatná e rémséges fejlődést s illik-e ez a borzasztó diszharmónia az örök szeretet műveibe? De e kérdéseket már Schell sem feszegeti; ő logikáját e mélységekbe bele nem ereszti; ő csak ott a pokol felsőbb régióiban motoszkál s lehetőleg ki akarja tartályait üriteni, hogy ne mutogathassanak rá az ellenségek, mondván: nézzétek, hogy töltögeti a kereszténység a pokol szomorú árkait emberi lelkekkel!

Schell tehát a poklot összezsugoritja; a kárhozat veszedelmét pedig teljesen a morális és psychologiai fejlődésnek elvetemültségig fokozott végső állapotára korlátozza. Nem a kegyelem hiánya, nem ez a külső s merőben Isten akaratától függő körülmény az oka, hogy a kárhozottak meg nem térnek; nem; az ok az, hogy e lelkek rongyokká tépődtek. Morális állapotuk, még pedig psychologiai, öntudatos akarásuk, a tényleges akarat képezi okát az ő vesztüknek. Ott túl sem akarnak megtérni; ha akarnának, megnyernék a kegyelmet. Igy mossuk Istent tisztára a kegyetlenségnek foltjaitól!

A t. szerző kitünően oldja meg a problémát, midőn a megátalkodottság okát nem a psychologiában, hanem abban a külső körülményben keresi, hogy az Isten úgy rendelkezett, hogy a halál után a bűnben kimult lélek kegyelmet nem kap; ezt követi azután s ezen épül föl a megátalkodottság psychologiája; a lelkek nem szerethetik az Istent, aki nekik

sehogysem jó, sőt aki e visszavonhatlan rendelkezése erejében őket csak boldogtalanitani fogja mindörökké.

Legérdekesebb e könyvben Schell theologiai elveinek bemutatása, melyekkel hamis tana a kárhozatról összefügg.

Schell képtelen a megátalkodottságot megokolni, hogy ha annak magyarázatát csakis a bűnös lélek psychologiájából akarja meriteni. Ő ugyan sokszor rámutat arra, hogy ez a megátalkodott önkényt azért ilyen, mert ilyen akar lenni, de azt kimutatni már nem képes, hogy hogyan lehetséges a szenvedés s a boldogtalanságnak ily szenvedélye a lélekben, hogyha az az állapot csakis az ő akaratán fordul meg. Nem, nem, szenvedni passzióból örökké . . . az nem psychologia. Ha van ilyen szenvedés — mondhatja méltán a hitetlen is — akkor ezt csakis az isteni igazságosságnak titkából, az isteni gondviselésnek egy törvényéből lehet magyarázni. (201.) A rosszhoz a tisztult fölfogású, a világosan látó lélek készakarva nem ragaszkodhatik; a túlvilágon bizonyára nem!

Schell az ő dogmatikájában föntartja a pokol örökkévalóságát, midőn azt állitja, hogy mindazok, kik a Szentlélek ellen vétkeznek, a pokolba jutnak, de tényleg az ő szisztémájában, mely a megátalkodottságot a készakaratos és szabad elhatározásból magyarázza, a kárhozat örökkévalósága nincs megokolva! A Szentlélek elleni bűnt is meg akarná bánni akárhány kárhozott lélek. (211.)

Nagy homályba temeti Schell azt a kérdést is, vajjon ad-e Isten kegyelmet a megátalkodott kárhozottaknak is! Úgy látszik, hogy azt kell mondania, hogy igenis ad; mert hiszen a kárhozat csakis az ember akaratának következménye; már pedig nem volna az, hogyha az Isten kegyelmet nem adna az ilyennek. *Mit csináljon a lélek kegyelem nélkül?*

Schell ellenkezésbe jut az egyháznak az érdemszerzésről való tanával is. Érdemeket csak ez életben lehet szerezni; hogyan lehet akkor bűnbocsánatot a halál után is nyerni? (225.) Mi lesz egyáltalában azzal a kath. tannal, hogy a halál dönt véglegesen az ember sorsa fölött s a halál után nincs lényeges elváltozás, nincs kárhozatból életbe való átmenet? (133.)

Radikális továbbá az az ellentét is, melybe Schell a ker. morálissal kerül, mely a Szentlélek elleni bűnökön kivül más bűnöket is halálos bűnöknek tart. Schellnél csak a Szentlélek elleni bűn lesz igazán halálos. A kath. tant e részben Schell keménynek és helytelennek állitja, mert ő a romlást mindig csak belső, psychologiai elfajulásból s nem a malaszt hiányából magyarázza. (290.) Végül a szerző Schell legmagasabb s legáltalánosabb theologiai nézeteiben keresi e különös s helytelen fölfogások okát. Schell uj Isten-fogalmat akar adni, melyben az isteni akaratnak a világban való érvényesülése, az Istennek üdvözitő akarata, a kegyelemosztás, a praedestinatio s mindezek a sötét, homályos kérdések egy mechanikus „praemotio physica"-nak értelmében oldatnak meg. A isteni akarat minden; minden annyira, hogy az tesz mindent, az rendelkezik; föltételes akarat úgy látszik nincs is; bűnt, erényt az Isten tesz. Nincs ez ott ily nyersen kimondva, de az értelem végre is ez. Már most az világos, hogy az isteni akarat önmagában s abszolute véve, a poklot nem teremtheti. Azt a bűn teremti, mely megint magamagát állitja a létbe, v. i. melyet a rossz, bűnös akarat teremt.

Mindezeket a kérdéseket tárgyalja P. Stufler alaposan, világosan és nagy kimélettel. A Schell táborához tartozó vagy az ezekkel rokonszenvező theologusok gyakran panaszkodnak az egyházban divó inkviziczionális hajlamokról és irányokról, hogy nincs szólás-szabadság s az embernek a torkára forrasztják a szabad nyilatkozatot s vele együtt a homlokára a heretikus jegyét. Ebben a műben, mely tárgyilag ugyancsak éles ellentétet képez Schell theologiájával, türelmetlenségnek és haerezis-szaglalásnak nincs helye; tudás és szeretet inspirálta azt. *Pethő dr.*

A magyar ipar dicsősége: Szabóky Adolf élete. Irta Erdősi Károly. Ára 12 fillér. A csinos füzet megrendelhető a Szent-István-társulat könyvkiadóhivatalában: Budapest, VIII., Szentkirályi-utcza 28. szám.

Ez az életrajz a munka dicsérete. Nemes a czélja, ér-

Magyar Sion.

EGYHÁZIRODALMI HAVI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

TRIKÁL JÓZSEF dr.

és

PROHÁSZKA OTTOKÁR dr.

AZ ÚJ SOROZATBAN XVIII. ÉVI FOLYAM.
(KEZDETTŐL XLII. ÉVI FOLYAM.)

ESZTERGOM
BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA
1904.

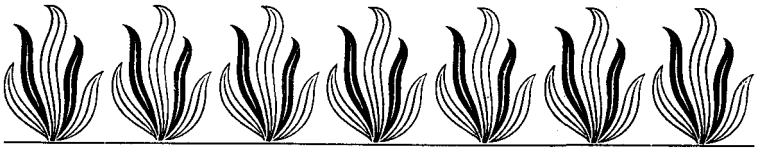

UTAK AZ ISTENHEZ.

Irta PROHÁSZKA OTTOKÁR.

Érdeklődve vetem fel a kérdést, hogy mily viszonyban áll theologiánk a modern világ szellemi áramlataival szemben, — milyenek chance-ai s érvényesülésének kilátásai s ugyancsak tudni akarom, hogy az elváltozott tudományos állásfoglalás szerint, mire irányul ez idő szerint a dogmatikában s talán még inkább az apologiában a theologiai munka, hogy a fönállót megvédje s a szükséges ujat kialakitsa.

Midőn e kérdést fölvetem, figyelmem önkénytelenül is arra a mult évi deczemberi temetésre irányul, melylyel a tudományos világ az evoluczionista filozófiának hirneves művelőjét, Herbert Spencert, kisérte az általa ignorált, metafizikai világba. E sír megakasztja lépteimet, mert nem egyszerű sírkő az, mely körül a temető szomorú árnyai s bánatos fuvalmai lengnek, hanem szikla, mely körül nagy szellemi áramok sodra kavarog; e sír nem is barázda vagy árok, melyen gondolatlanul át lehetne lépni, hanem örvény, mely előtt a leglendületesebb spiritualista irányzatnak is érdemes megállni. A theologia is megáll tehát e sírnál, s szemébe néz a halott még meg nem halt filozófiai szisztémájának szemébe. Nem is lehet meg a nélkül, mert e gondolatok tükröztetik a világ legmodernebb fölfogását s hullámaikat elgörditik a tudásnak minden öblébe; mosnak partot, százados nézetek szikláit nyaldossák; mossák a theologia templomának lépcsőit, sőt — bátran mondhatom — alapfalait s úgy mossák, hogy alaposan el akarják mosni ez alapokat s nem

rajtuk múlik, ha az alapok erősebbek mint a modern gondolatvilágának árama.

Minden filozófiában sok igaz elem van; vannak ragyogó, káprázatos gondolatok, melyek új irányokat törnek a művelődésnek s bár pusztitanak helylyel-közzel, de termékenyitenek is; föllépésük mindenkor nagy hasznára vált a gondolatnak. Ha pogány is, vagy dekadens az a filozófia, lesznek benne elemek, melyek a haladás erjesztőjének csiráit rejtik magukban s ha a keresztény gondolkozásnak a nagy pogányok, Aristotelés és Plátó, több hasznot hoztak mint kárt okoztak s más filozófiák pedig megint több kárt okoznak mint használnak, abszolute rossz s kizárólag káros hatása talán egy filozófiának sem lesz, mert gondolataival megtermékenyiti a törekvő, de józan szellemeket is, kik túlzásait letörik s az igaz és hasznos magot tovább fejlesztik.

Az evoluczionista, vagy mondjuk, naturalista és pozitivista filozofálás is sok tekintetben termékenyitőleg hat a keresztény filozofiára és theologiára, hisz egy nagy gondolatra, az evoluczióra, irányitja a figyelmet s a „levést", az alakulást, a „fieri"-t állitja szembe a levővel, a kialakult, statikus valósággal. A levés, a „fieri", bizonyára egyik hatalmas ténye s gazdag folyamata a természetnek; a baj s a hiba csak az lesz, hogy a „fieri"-től a „factum-esse"-t, a levésől a létet, a folyamattól a kikezdési nagy valóságot, melyen a további levés nem magyaráz meg semmit, ignorálják. Igy a dynamikából zsarnok hatalom lesz, mely a statikát kezdet óta megveti; az evolucio fanatikus járványává válik a gondolkozásnak, mely semmi mást nem lát, nem hall s kiméletlen tolakodássá élesiti ki szereplését. Ily szellemi nyerseségre, ily kiméletlen érvényesülésre erősen hajlik az angolszász faj. A legnyersebb s legegyoldalubb gondolatokat Angliából kapjuk.

A theologiát rendkivül közelről érinti Spencer filozofiája, nemcsak annyiban, hogy a fejlődési momentumot a vallásnak történetében jobban méltatni készteti a theologusokat is, — hisz az igen jó s ezért hálásak lehetünk akár Spencernek is, — hanem különösen érdekel minket az evolu-

czionista filozófia, amennyiben a hitnek alapjaira, az Istennek fölismerhetőségére s a kinyilatkoztatott vallás hitaktusának fölépitésére vonatkozik. Tételei tényleg olyanok, hogy azokkal Istent a természetben fölismerni, oklánczolatok révén hozzá jutni nem lehet.

Minden vallásban viszonyba lép az ember Istennel; de lehet vallás, mely inkább csak sejtelmeken épül, vagyis inkább bennük úszik s érzéseket kultivál. A kinyilatkoztatott vallás ezzel be nem éri, sőt logikai szükségességgel föltételezi, hogy az Istent meg lehet ismerni és gondolatait átvenni. Mit jelentene különben a kinyilatkoztatás? Lesz-e beszéd, ha nincs beszélő? s lesz-e isteni ige, ha az Istent megismerni nem lehet? A mi hitünk alapjai első sorban ismeretelméleti problémákkal állnak összeköttetésben. Hogy az ész ismerő-képesség, ez épp oly alapja a hitnek, mint az, hogy Isten van s hogy létét a természetből meg lehet ismerni.

A modern filozófiában, Kant óta, azt látjuk, hogy e tételek egyikével-másikával ujjat húznak, s ha különben elég méltányosak a vallási problémával szemben, de föltevéseinknek megalapozására tért nem engednek s röviden mondhatom, hogy a logikából a psychologiába, az ismeretből az érzésbe szoritanak minket. Van-e Isten vagy nincs, — fölismerhető-e a természetből vagy nem . . . e kérdésekre Kant is s a pozitivisták is röstelkedve dörzsölik kezeiket, s barátságosan kitessékelnek minket. „Nem szolgálhatunk felelettel — mondják, — mi, a logikának, a száraz ismeret kategoriáinak kezelői; kegyeskedjenek a psychologiához, az érzések, ösztönök, erkölcsi s művészeti ideálok letéteményeséhez fordulni; ott bizonyára elintézhetik e kényes kérdéseket.“ A pozitivisták még nagyobb joggal beszélnek igy mint Kant, miután sokkal radikálisabbak s alaposan csináltak rendet a „tiszta észnek“ lomtáraiban. Ők kiadták az útlevelet minden apriorisztikus kategoriának és elvnek s fölszedték a hidat az x-ekhez, az oksági elvet kivetkőztették apriorisztikus érvényességéből, s az észt véglegesen a tapasztalati történésnek regisztráló készülékévé lapositották. Abban azonban megegyeznek, Kant is,

az evoluczionisták is, hogy az Isten-ismeretnek a logikában nincs helye.

Retiráljunk-e hát most a hit alapjaival a psychologiába? Mondjuk-e, hogy az Istent a természetnek szemléletéből megismerni nem lehet s hogy a logikai oklánczolat nem vezet a világból az Istenhez? Tanácsos-e elhagynunk a logikai ismeretnek pozicziját s saját belső, lelki világunkba térnünk, hogy ott az ösztönök s vágyak szavára hallgassunk s lelkünk kielégitését természetünk útmutatása szerint annál a föl nem ismerhető, de mégis csalhatlanul megsejtett Istennél keressük? legyen-e bizalmunk az érzésben, miután túladtunk az értésen?

Világos dolog, hogy mi nem húzódhatunk vissza s a természetes, logikai összeköttetésnek pozicziját föl nem adhatjuk. Mi Spencerrel s az egész evoluczionizmussal szemben is azt tartjuk, hogy igen is lehet az Istent logikai oklánczolat révén megismerni; de azt nem tagadhatjuk, hogy a modern filozófia sok theologussal megkedveltette a psychológiai alapok iránt való előszeretetet. Szeretnek oda térni s az Istennel a psychologia követelményeinek révén érintkezni. Ezt a befolyásoltatását a theologiának az evoluczionizmus részéről nem tagadhatjuk; nincs is rá semmi okunk, mert végre is igen fontos összeköttetéseket létesit az erkölcsi s művészi világ közt egyrészt s Isten közt másrészt s késztet arra, hogy jobban méltányoljuk a létnek s életnek e csodálatos világát.

E dolgozatomban ezt a két fontos momentumot akarom tárgyalni; ki akarok térni annak kimutatására, hogy az Istent a természetből föl lehet ismerni, s azután ismertetni akarom azokat az irányokat, melyek a psychologia felé gravitálnak a theologiai kérdések feszegetésében is. Ez utóbbi pont igen alkalmas megvilágitást nyer a modern életnek számtalan tünetéből s igen élvezetes átnézetre segit a szellemi világnak mai állapota fölött.

Az elsőre nézve határozottan kijelentem, hogy az evoluczió, mikor elvágja okoskodásunknak a természetből Istenhez kigyózó útját, tisztára dogmatizál; kénye-kedve szerint, szenzista ösztönei szerint fölállitja tételeit s kijelenti, hogy ezen túl nem áll szóba senkivel. „Padrone", mondhatjuk erre

az olasz szókimondósággal, mert végre is mindenki mondhat, amit akar, ha tetszéséből s nem érveiből meriti elhatározásait; de ez esetben nagyobb súlyt nem fogunk tulajdonitani kijelentéseinek. Nem is tulajdonithatunk. Mert mi szorit rá, hogy okoskodásunkban a természeten túl soha sem terjeszkedjünk s meghúzzuk magunkat az érzéki észrevevés deszkafalai közé?

Az ok erre az érthetetlenség, a képzetek hiánya, az érzéklés reális alapjának s talajának megszakadása. Hová menjünk s minek menjünk tovább abba a ködös világba? Mindenki látja ugyan, hogy az érzékivel s a tapasztalatival a világnak nincs vége s velük a lét nincs megfejtve; de ne feszegessük tovább a lét kérdéseit. Ha itt megpihenünk, talaj van a lábunk alatt, s az „érthetetlen" nem kisért köztünk, hogy fantazmagoriákra s hegeliánus világ-konstrukciókra csábitson. Enélkül meglehettek s tudósok is lehettek s épp az a tudomány lesz majd részetek, melyből közvetlenül legtöbb a hasznotok, értem a természettudományt. A természettudomány ennek a reális eljárásnak legjobb példája; fölvesz egy valamiképen érthető, amennyiben tudniillik érzékelhető darab valóságot s azon túl nem megy. Föltételezi, hogy ez a valóság valamikép érthető s ez érthető adatokból magyarázza ki a fejlődés folyamatát, úgy-ahogy, addig-ameddig, s azontúl nem ingerkedik a lét kérdéseivel. E föltevések képezik elveit; elfogadja az okság elvét is, de ezt csak abban az értelemben, hogy érzékelhető történés egymásutánját fejezi ki vele.

Mi e dogmákkal be nem érjük, márcsak azért sem, mert másokat is csinálhatunk. Ha az evoluczionisták csinálnak tételeket és föltételeket, csinálhatunk mi is. Ők azt állitják, hogy a tapasztalati világ alkotja az észnek kizárólagos otthonát; mi azt állitjuk, hogy az a másik, nem tapasztalati világ is a mi hazánk. Ők azt állitják, hogy csakis az érzék szolgáltatja az értelem adatait, még pedig abban az értelemben, hogy az ész külön semmit sem vesz észre, nem perczipiáló erő önmagában; mi azt állitjuk, hogy az ész észre veszi azt, amit az érzék nem vesz észre, hogy kiemel valóságos elveket, melyeken az érzéklő szem nem akad meg. Ők azt állitják, hogy a metafizika mint a logikai ismeretnek tere,

nem létezik reánk nézve, — hogy arról objektiv itéleteket formálni nem lehet; mi azt állitjuk, hogy a metafizikai ismeretek objektiv értékkel birnak, s hogy azokban az észnek perceptiv ereje épp úgy érvényesül, mint ahogy érvényesül az érzéklésekből eredő fogalmak kialakitásában.

Szerintünk tehát *lehet* is, meg *kell* is, a metafizikába lépnünk, mert az érzéklés kizárólagos deszkafalai közt végleg nem vesztegelhetünk. Az ellenkező állitás annyira józan, hogy bornirt; annyira egyoldalú, hogy téves.

Lehet is, meg kell is lépnünk először azért, mert a milyen kedves otthon az észnek a tapasztalati világ, épp oly kéklő óczeánja s csillagos, ragyogó égboltja az érzékek ez otthonos világának a metafizika. A fizika a föld, a metafizika az óczeán.

Ez az óczeán vesz körül; metafizikai valóságok hullámoznak körülöttünk. Metafizika nekem sok tekintetben ez az érzéki világ is; metafizika nekem ezek a durva valóságok, melyeknek csak tapogatásait érzem, de arczukat nem látom; tapogatnak engem; ingerlik szemeim, füleim, bőrömnek idegeit, de mihelyt érintettek, az érzéklésnek himes varrotasát húzzák rögtön magukra. Nem ismerem e pajzán teremtéseket. Hát még mily metafizika ez az élet maga, ez az édes én, a maga csodálatos, nagy tényével, az öntudattal!

Öntudatom nem mint a létnek, ennek a darab én-létnek öntudata jelentkezik előttem, hanem mint érzékléseimnek s értéseimnek s cselekvéseimnek észrevevése. Mindig e szövedéken s e fátyolon keresztül, — ez a fátyol sűrű, vastag rácsnak is beillik, — mindig e fátyolon keresztül érintkezik velem. Be nem mutatja magát önmagának; közvetlenül nem is ismeri magát. Mélység fölött áll, mint az egész valóság; a lét mysteriumainak mélységeiből mered bele öntudatomnak keskeny regiójába mint egy egy csúcsa az óczeánba elmerült világnak a hullámokkal ingerkedő napsugárba. Hogy a világ gazdag, — hogy telve van csirákkal, — hogy át van szőve az élet potencziáival, azt önmagán tapasztalja; szervezete csupa szerv, — bőre, izmai, idegei csupa élet. Ugy tekinthet önmagára, mint a hogy látná s szemlélné magát a Hoch-

Schwab a Bresciani-zsilipek fölött, ha öntudatra ébredne. E zsilipek fölött a hegy lába csupa bugyogó, szökellő, tajtékzó forrás, — máshol meg már nem is forr, hanem csak úgy omlik a vizár belőle. A lélek is, a szellem is egy ilyen hegy; csupa bugyogó forrás; az élet patakzik belőlük. Produktiv és kimerithetlen, aktiv és fáradhatlan. Öntudatunkban a lebrezgésből szinek, a levegő hullámaiból hangok lesznek; reczehártyánkon, idegeinkben s agyunkban a tömecsek bomlásai mint szines képek, mint dallamos hangok, mint változatos izek jelentkeznek. Csak úgy bugyog minden idegcsomóból az élet. E fakadó életforrásoknak titokzatos rétege, s e csodálatos, szövedékes életnek kulcsa a szellem, a lélek. Mit mondjak mást? mondjam talán, hogy az „én"? lehet, s tőlem szabad! De tovább, előbbre nem mehetek; metafizikai sötétségben állok; de e sötétséget látom s tudom azt is, hogy a rám nézve érzékelhető valóságok tulajdonképen ott folytatódnak, vagy legalább hogy ott van ősokuk. Tudom azt is, hogy én is oda való vagyok, — hogy onnan jöttem, — tudom, hogy mindaz, ami érzékeim elől elrejtőzik, az én óczeánom s az én égboltom; s ha azokat megmérni nem is vagyok képes, de vonatkozásaim vannak velük. Képzeteim, szemléleteim, természetesen nem lehetnek azokról a metafizikai dolgokról, de fogalmaim igen. Istent, lelket, állagot el nem képzelhetek, s ha csinálok is róluk képzeteket, az érzéklésből meritem s kölcsönzöm hozzá az adatokat; de mikor nem képzeteket, hanem itéleteket alkotok, akkor tényleg az érzéki mögé kerülök. Az érzékin túl fekvő valóságot képzetekbe öltöztetni nem lehet, de fogalmakat, még pedig tartalmas fogalmakat, igen is alkothatni róluk. Ezekről nem lehet azt mondani, amit Kant mond az ő apriorisztikus eszméiről: „Die Idee ist ohne die Anschauung blind, — die Anschauung ohne die Idee leer." Ha az eszme az ész kategoriája, mondjuk, üres fiókja, melyet a szemlélet tölt ki tartalommal, akkor természetes, hogy az eszme vak a szemlélet nélkül s megforditva, mit ér a szemlélet, ha eszmét nem ad, — ha az eszmét belőle kiemelni nem lehet s csak az észnek apriorisztikus ösztönei szolgáltatják azt. De nálunk nincs meg ez a

különválása a szemléletnek s az eszmei tartalomnak. A mi eszméinket a szemléletből vesszük, ami az érzékelhető világ értelmi fölfogását illeti, csakhogy az elveket is pl. az okság elvét, s az általános fogalmakat, tehát a tulajdonképeni eszméket s még inkább az érzéki világból s életünk tényeiből való következtetéseket, nem az érzék, nem a képzet, tehát nem a szemlélet, hanem az értelem sajátos ereje eszközli.

Ebbe a nagy metafizikai valóságba ütközik bele az ember s ez összeütközést el nem kerülheti. Spencer szerint: „A dolgok lényege s a végokok megismerhetlenek, de ez csak a logikáról áll (van más ismeret is mint logikus?), mert lélektanilag az ember, habár szabatosan körül nem irható fogalmakkal, mégis csak a megismerhetlen mögé törekszik jutni. Midőn értelmünk csak a végest mutatja be megismerhetőnek, határozottan fölteszi a végtelent. A megismerhetőn túl fekvő lényeg, az absolut, habár gondolni, s fogalmakba öltöztetni nem tudjuk is, mégis öntudatunknak tárgya." Ez az idézet mutatja legjobban a Spenceri fölfogást a theologiának alapföltevéseiről: van végtelen, sőt föltesszük hogy van, — továbbá, a megismerhetőn túl fekvő lényeg, az absolut valóság, a mi öntudatunknak tárgya, de azt elgondolni képesek nem vagyunk. Erre kettőt kell felelnünk: nem vagyunk képesek elgondolni, vagyis, nincs szemléletünk (Anschauung) róla, az szent igaz; nem vagyunk képesek elgondolni, vagyis itélni s az itélet folytán fogalmakat alkotni róla, azt tagadjuk. Második megjegyzésünk pedig az, hogy az absolut valóságot, ha el is gondoljuk valamiképen, de azt teljesen kimeritenünk a mi eszméinkkel s itéleteinkkel nem sikerül. Azt szivesen megengedjük; de azt is tudjuk, hogy nem minden ismeretnek kell kimeritő ismeretnek lennie s lehet valamiről igazat mondani, ha nem is mondunk el róla mindent.

Tehát a naturalisták, vagyis azok, kik csak képzetekkel akarnak dolgozni s az eszmét szemlélet nélkül vaknak s tartalmatlannak itélik, csak úgy nem kerülhetik el a metafizikát, mint mi. Nekik is ez elemekkel és tényekkel van dolguk. Midőn a végest látják, fölismerik a végtelent, habár ezt nem látják.

Azonkivül az adatok, melyekkel a világot megmagyarázni akarják, határozottan metafizikai eredetűek; homlokukon hordozzák anyajegyüket. Hogy is lehet adni világmagyarázatot metafizikai föltevések nélkül. A naturalisták is fölveszik, hogy az élet egy nagy, csodálatos tény s a hasznosság a természetnek fejlesztő tényezője. Föltételezik, hogy ismerünk s hogy a leb érintésére a szemben szinérzet s a fülben hangérzet támad. Hogyan történik ez? A naturalisták azt mondják, hogy ez hasznos volt a tömecsek elhelyezkedésére nézve s azért keletkezett. Igy keletkezett az ész, az ismeret, igy az izom — s az idegrendszer. Tehát szembe állit az élettel s a hasznossággal; az élet talány s a hasznosság, az t. i. hogy ez meg az hasznos, merő föltevés. Hogy az izom, az ideg, a szerv hasznos lesz, az természetes, hisz a nélkül nem lenne, de hogy a hasznosság megmagyarázza, mert egymagában megteremti azt, az merőben szószaporitás. Mert mi minden volna hasznos, ami nincs s hány érzék volna például lehetséges, melynek nagyon jó hasznát vennők, de amelyet a hasznosság nem teremtett meg nekünk. Azért-e, hogy nem voltak hasznosak azok az érzékek? s ezeket, melyeknek örvendünk, igazán csak azért teremtette meg a hasznosság, mert hasznosak voltak? S azután, mennyi tökéletlenség van a meglevő érzékekben és szervekben! s miért nem tüntette el ezeket a hasznosság?

De ez okoskodásaimmal már beletévedtem érveléseimnek második szakaszába, melyben ki akarom mutatni, hogy metafizikai szempontra kell állnunk s metafizikai adatokkal kell dolgoznunk, mihelyt az ismeretnek fejtegetésére s az ismeret nagy tényének némi magyarázatára vállalkozunk.

Ismeret? Mi ez? Nagy tény! Fölvesszük, hogy van; mélyen meg vagyunk győződve, hogy van ismerő képességünk, — de hogy mi ez, azt nem értjük. Ki birja azt magyarázni, hogy mi az értés, mi az érzéklés, s hogy honnan van? Ki vállalkozik annak megfejtésére, hogy mi az érzéklő s értelmes élet? honnan törvényei? Érzéklés és gondolkozás tisztára metafizikai világ. Maga ez a nagy valóság, maga ez a köz-

vetlen két ténye a mi öntudatunknak tizenhárom próbás metafizika.

Az „ismeret" maga közelebbről érthetetlen. A lélek a forrása, vagy ha ez bánt, hát az élet. Nekem mindegy; akinek nem tetszik a lélek, mondja helyette a másik nevet, az élet. Ez az alakitó, perceptiv erő az érzéklésben; ez az az összefüző, absztraháló, okozatról okokra el-elkúszó, titokzatos erő. Ösztönünk mondja, hogy bizzunk benne, s tapasztalatunk tanuskodik róla, hogy szükségünk van rá. Az élet szükségletei arról is tanuskodnak, hogy az ismeret a szükségletek kielégitésében eligazit minket s hogy helyes viszonyba helyez a külső, nagy világgal szemben, s ebben a viszonyban a naturalisták az „igazság"-nak alapalakját akarják fölismerni. A szükségletek gyakorolják szerintük érzékléseink s itéleteink tárgya fölött a kontrolt, azok mondják ki, hogy van-e igaz tartalmuk vagy pedig téves és hamis az. Az igazság kezdetleges alakja és kriteriuma tehát ez lett volna: elpusztultok, ha nem tesztek, ha nem esztek, ha nem jártok úgy amint lebrezgéseim s hanghullámain s izbenyomásaim tologatnak titeket. A követ a föld vonzza, a forgácsot az ár ragadja; azt a vonzást, s azt a lejtést nem hivják ismeretnek, de a lebrezgések s hanghullámok ütéseit ismeretnek hivják. Ha valami más tartalmat kerestek mint az ütést s a nyomkodást, sajnállak titeket; ne keressetek; az ismeret semmi más mint a lebrezgések nyomkodásaira való reactio; no de hisz az elhajlitott fa s a kihúzott ruggyanta is reagál a fizikai hatásokra, hát az is ismeret lesz?

Tagadhatlan ez egy rémitően józan bemutatkozása az ismeretnek. Kivetkőzik felfogásunknak s ránk nevelt gondolkozásunknak formalizmusából s odakiált nekünk: én mechanikus mozgás, én titokzatos élet-reakczió vagyok. De a bemutatkozásnak második részével agyon van ütve az első, s a misztikus homály, mely belőle árad, ráborul annak a mi jó-ismerős mechanikánknak állitólagos világosságára s elnyeli azt. Ilyen magyarázatok egy garast sem érnek, mert végre is az élettel magyarázzuk az ismeretet; az élet pedig ugyancsak nagy titok s mélységeiből kifutja az érzéklésnek s gon-

dolkozásnak és még sok másnak magyarázata. Én csak egyet emlitek itt: mig a fizikában járunk ez ismeret szövétnekével, addig nagyban biztatnak, hogy csak bizzunk benne s ha nem vesszük reálisnak hirmondását, biztosra vehetjük, hogy elpusztulunk. Boldogulásunk képezi tehát ez ismeret realizmusának pecsétjét. Helyes, én ezt el akarom hinni. De ha igy áll a dolog, honnan ebben a reális hasznosság által kinevelt gondolkozásban a spekulativ hajlam, honnan a metafizikába való gravitálás? Továbbá, ha bizhatom ismeretemben, mikor a reális világban vezet, miért oldják le róla a reális értéklés pecsétjét, mihelyt a metafizikába csap át? Miért mondják róla, hogy téved, mikor ösztöneit követi s hogy nem reális, mikor ugyanaz az érthetetlen, de titkos hatalom inspirálja? Hiszen a fizikai világ fölismerésében is érthetetlen folyamat az ismeret. Ott is tisztára metafizika. Ott is az előkelő idegenre, a szellemre, a lélekre, vagy életre kell hivatkoznunk. Ennek az életerőnek van az a fölséges alakitó ereje, melyet érzéklésnek, gondolkozásnak, értésnek, észrevevésnek hivunk, de hogy az micsoda, azt nem tudjuk elképzelni; arról csak itéleteket, s azok nyomában fogalmakat formálunk.

Már feljebb emlitettem, hogy az ismeretet holmi hasznosságból kimagyarázni, éppenséggel lehetetlen; pepecselő, babráló gyerekek benyomását teszik ránk ezek a bölcsek s végre is nem sütnek ki egyebet mint azt, hogy környezetünk s organizmusunk közt viszony van, mely a megismerést lehetővé teszi azért, mert a megismerés hasznos. Az ilyen magyarázat semmi egyebet nem nyujt, mint azt, hogy konstatálja a tényt; a környezet s az organizmus közt viszony áll fönn, s a megismerés hasznos; mindez azonban nem hozza közelebb fölfogásunkhoz a tényállást; magyarázatlanul hagyja az organizmust is s a környezetet is, s előtérbe állitja a hasznosságot. De magát ezt a hasznosságot is föltételezi, mert hiszen azt egyáltalában nem tudom, hogy a hasznosság mily mérvben érvényesült a megismerésnek kialakitásában. Hátha más alakulás jobb lett volna, pl. a nem-ismeret. Hát alkalmazkodás tekintetében roszabb dolga van-e a kőnek,

az iszapnak, mint a mikrokokosznak? S a halnak jobb alkalmazkodása van-e mint a Medúzáknak s a lét alsó fokain álló állatoknak? A megismerés semmivel sem hasznosabb az ismerő állatra nézve mint a nem-ismeret az egyszerü sejtekből álló vizfonalakra. A jobb s tökéletesebb ismeretet s vele a tökélesbülő alakokat a Darwinizmus sem képes magyarázni a hasznosságból vagy a létért való küzdelemből s ezen akad meg az evolucionizmus egyáltalában. A hasznosság nem magyarázat, mert az valamiképen mindenütt föllelhető: hogy pedig a hasznosságnak épp a tényleges alakja a legnagyobb hasznosság, s nagyobb s jobb nem lehetne, azt simpliciter föltételezik. — Azután az, ami tény, az nem ölel föl minden lehetőt és semmikép sem állithatni, hogy a legjobbat állitja a létbe. E hasznosságnak alakfejlesztő s teremtő erejétől plane el kell vonatkoznunk, mert hiszen az a föltevés, hogy a környezet benyomásai alakithatnak s átalakithatnak idegeket és szerveket, vakmerő dogmatika. Hogy az életet mennyire és hogyan lehet alakitani, azt nem tudjuk; az életet s az életföntartást egyáltalában nem ismerjük; legalsóbb szervünk munkája is meghaladja értelmi képességünket: hogy lehet akkor ily állitásokkal, hogy az anyagot életté gyúrhatja a környezet, hogy az életet átalakithatja, — hogy az átalakulás hasznos, stb. — hogy lehet ily állitásokkal világot magyarázni?

Ha tehát magát az ismeretet fontolóra vesszük, — hogy bonczkés alá fogjuk, azt nem mondhatom, — okoskodásunk végeredménye az a megállapodás, hogy az ész csodálatos, titokzatos, alakitó erő, mely a lét mélységeiből, az élet érthetetlen mélyeiből fakad. Erő, mely képes valamire, mely tehát valamit eszközölni bir; ilyen lévén, világos, hogy a *magáéból visz bele az ismeretbe,* mely mintegy a külvilágnak s az ész erejének összhatásából előálló eredmény. Alakit képzeteket időről, térről, semmiről; ezeket úgy csinálja, hogy alakitásában a külvilágra támaszkodik; de ezek sem apriorisztikus formák. Behatol a dolgok összeköttetésébe s elveket lát benne érvényesülni, ilyen elv a ratio sufficiens, s az okság elve, a principium causalitatis. Ezek sem apriorisztikus

kategoriák, hanem az észrevevésekből kialakitott, mert azokban benfoglalt elvek. Ha azt mondják, hogy ezek nem foglaltatnak a valóságban, mert a valóság csak egymásutánt s nem metafizikai elvet szolgáltat, arra azt kell felelnünk, hogy az érzéknek a valóság csak egymásutánt, de az észnek, e mélyebbre ható perceptiv erőnek számára az egymásutánban bennfoglaltatik az elv maga. Az érzék nem látja a dolgokban az örökkévalósághoz s a végtelenhez való vonatkozásokat sem, az látja magát a korlátolt s meghatározott tárgyat s mégis minden, ami van, a végtelennel összeköttetésben van.

Ismétlem tehát: az ész egy hatalmas, perceptiv erő, mely a különben érthetetlen valóságnak, ennek a himes, érzéki világnak egy-egy darabjával összeköttetésbe léphet s azt a maga módja szerint fölfoghatja. Van benne erő, s ezzel ismerhet, mint a hogy a szemben van erő s ezzel láthat; de sem az erőt, sem a módját nem értjük; törvényeit nem mi alkotjuk.

Érveinknek harmadik csoportját annak bebizonyitására, hogy lehet is s kell is a természeten túl, a tapasztalatokban megnyilatkozó oklánczolatokból a metafizikába lépnünk, az ismeretnek tartalmára vonatkozó reflexiónk szolgáltatja.

A naturalisták — mint már mondottam — megbiznak az ismeret adataiban, mig azok az érzéki világ keretei közt maradnak; azokon túl — azt mondják — hitelt s bizalmat nem érdemelnek.

De miért nem érdemelnek? Honnan ez önkényes határmegjelölés oly tehetségnek érvényesülésében, mely semmivel sem világosabb s érthetőbb, mikor a fizikai, mint mikor a metafizikai adatokra vonatkozik? Nekem úgy látszik, hogy a materialisták az ismeret megbizhatóságát tisztára a materiális lét szükségletei szerint mérik. Igy pl. meleg-e a tűz? meleg bizony; bizzál meg érzéklésedben, mert különben tönkre mész; vagy pedig: áll-e itt előttem a kőfal s megbizhatom-e érzéklésemben? meg bizony, mert különben neki megyek a falnak s kárt teszek magamban. Ime, az egész bölcseség: az érzéki s az érzékekre vonatkozó értelmi ismeret igazságának kontrolja a materiális szükség. Az ismeret

tartalmának kriteriuma, hogy igaz-e az ismeret vagy nem, végre is a külvilágba való alkalmas behelyezkedés. Az ismeretnek tehát semmi más czélja mint *a jólét. Megnyugodni, megpihenni, egyensúlyba jönni,* ez az ismeret czélja. Ez az egész életnek mint minden más szisztemának a filozófiája. Az élet mindenütt elhelyezkedést keres s elhelyezkedést kiván teremteni. A tudás nem tudni akar tulajdonkép. Nálunk a tudás már egy formalitás, melyet kivetkőztettünk eredeti valóságából, s azért zavar s meg nem értjük. A tudás semmi más mint a tökéletesebb alaku élőnek a környezettel való elhelyezkedési folyamata; épp úgy a tudásnak különféle irányai s azok alapján létesitett intézmények, pl. a jog, a vallás, a művészet. Ezek formák, kategoriák; az ember nem tudja, hogy mit gondoljon róluk, nem lát beléjük; de ez csak azért van, mert elszakitottuk őket a valóság alapjáról s most a fejekben kóválygognak mint önálló hatalmak. Tudás, jog, erkölcs, vallás realiter semmi más, mint mozgási folyamatok, melyek valamiféle egyensúlyra tettek szert bennünk! A tudás alkalmazkodás; ne keress nem tudom miféle tartalmat benne; nem a tartalom, hanem a mozgási egyensúly az ő megfejtése. Az erkölcs is alkalmazkodás; nem mintha volna önmagában valami jó és rossz; minden jó és rossz semmi egyéb mint egyensúly és nem-egyensúly. Ész és erkölcs gyakorlatot, szokást, megállapodást akar teremteni; akarja, hogy jó dolga legyen az alaknak, s mást nem kiván elérni. Tehát tudni, lelkiismeretesnek, jónak, erényesnek lenni, az érthető nyelven szólva nem egyéb mint mozgási folyamat, illetőleg e folyamatok egyensúlyi állapota.

Mi tehát az ismeret tartalma? egy fátyolozott mozgási vagy nyugvási állapot. S mi az eszme, a gondolat, az érzéki kép? az már az életnek az a sajátossága, hogy az az elfátyolozott mozgási vagy nyugvási állapot ily alakban, t. i. mint érzéki kép vagy eszme, lép öntudatunkba! Mi tehát az igazság? az nem létezik mint abszolut és önmagában álló érték; az igazság egy sikerült alkalmazkodás; s mi a tévely? egy nem sikerült elhelyezkedés, mely épp azért meg nem áll. De mindkettőnek teljesen relativ és efemer a létük. E

szerint egy pohár viz, mely egyensúlyban áll, igazság; s ha a pohár eltörik s a viz ömlik, az a tévely. De végre is van valami, ami nem viszony, hanem lényeg, mint a hogy a viz viz, akár egész a pohár, akár törött. Mi lesz tehát az? S mit lehet arról állitani? S lehetséges-e, hogy annak ne legyenek sajátságai, miután nem viszonyok, hiszen a viszonyelőtti stadiumban tekintjük azokat? Minderről az evoluczionizmus semmit sem tud; ami ott abban a stadiumban áll, az neki az érthetetlen; csak a viszony érthető. S jobban mondva: egyáltalában nem kell érthetetlenről vagy érthetőről beszélni, hiszen az értés s az ismeret nem értés s nem ismeret, hanem elhelyezkedés.

Nekünk az ismeret nem elhelyezkedés s következőleg tartalma van, mely nem egyensúly vagy mozgás, hanem lénytani lét. Nálunk lények s lényegek vannak s habár azokat önmagukban nem látjuk, de bizonyos való s igaz, értelmi eszmék s elvek szerint fölfogjuk s ilyen fogalom a substantia, az állag a létben s az erő s az okság a tevékenységben.

A mi ismeretünk lépten-nyomon oly tartalommal bővelkedik, mely az érzéki világ ismeretét meghaladja. Ha ily tartalma nem volna, akkor nem tulajdonithatnánk más embereknek örömöt s fájdalmat; mert örömük s fájdalmaik fölfogására hiányzanak szerveink. Mikor egy szúnyog megcsip engem, ezt a fájdalmat érzem; de mikor mást csip meg, annak az illetőnek fájdalmát nem érzem, csak bizonyos külső folyamatokat veszek észre. De ez észre vett, külső folyamatok mögött van még valami, amit észre nem veszek, de a mit mégis fölveszek s okszerüen fölismerek. Vagy vegyünk egy más példát: a czukor édes a nyelvemnek, — fehér a szememnek, — kemény az ujjamnak. Valami tehát, ami édes, az fehér és kemény is, — s valami, ami fehér, az édes és kemény is, — s valami, ami kemény, az édes és fehér is. Ami annyit tesz, hogy a fehérség, édesség, keménység, ami észrevehető, összetartatik valami által, ami észre nem vehető; ez az észre nem vehető valami, a metafizikába tartozik, s mégis az én értésemnek tárgya.

Továbbá az ősatomokat föl kell vennünk, ezek önma-

gukban álló valóságok; éppen úgy ránk kényszeriti magát a szükségszerűségnek, a lényegesnek, az örökkévalónak, a végtelennek fogalma, melyet pedig a tapasztalati világ érzékelhető alakban nem nyújt; de e tapasztalati világon túl értelmünk elfogadni kényszerül. Ezek képezik ismeretünk metafizikai tartalmának minimumát, melyen túl nem adhatunk! Ezen senki sem adhat túl, mert valamin, ami van s ami még viszonyba nem lépett, senki át nem léphet, különben átléphetne önmagának árnyékán is. A metafizikai tartalom tehát benne van ismeretünk elemeiben! S valamint metafizikai elemei vannak ismeretünknek: úgy vannak metafizikai gravitációi is. Ezt az alakitó, perceptiv erőt nem lehet a kültapasztalatokban megnyilatkozó oklánczolatokba lefogni. Elvei átröpitik őt az érzéki palánkokon. Elvekkel dolgozik, melyek a tapasztalaton túl mennek s igy ott is alakit és percipiál, ahol a tapasztalat adatokkal már nem szolgál s ha van joga alakitani a tapasztalat keretén belül, ismétlem, miért ne legyen joga érteni, fölfogni a tapasztalaton túl, hisz övé az erő, s hogy mire képes, azt magában hordja s magából meriti!

Ennyit az evoluczionizmusnak nagy tagadásáról, hogy a tapasztalaton túlmennünk nem lehet s nem szabad. Látni való, hogy ez állitás bámulatosan és ijesztően bornirt. A metafizikába lépnünk kényszerit az, hogy

a) *metafizikai alapokon nyugszik a lét, a világ, az élet;*

b) *az érzéklés s az értelmi megismerés titokzatos ténye;*

c) *s az ismeret tartalma.* S éppen azért a hitnek föltevései is rendithetlenül megállják helyüket: lehet az Istent a világból a logikus oklánczolat révén megismerni; lehet a hidat a világból az Istenbe beleakasztani. Nem változtat azon sem Kant, sem Spencer; az idealizmus épp oly kevéssé, mint az evoluczionizmus!

(Vége köv.)

UTAK AZ ISTENHEZ.

Irta PROHÁSZKA OTTOKÁR.

(Vége.)

Most áttérek az evoluczionizmusnak szinte észrevehetlen, mondjuk, imponderabiliákszerü kihatására. — Tényleg azt vesszük észre, hogy az evoluczionizmus befolyásolja a gondolkozást s következőleg a theologiai gondolkozást is, s a theologiában is nagyobb érdeklődést biztosit annak az iránynak számára, mely a hit alapjait a psychologiában, az érzésben, az erkölcsi s művészi ösztönökben, az ideális szükségletekben keresi. Már Kant óta veszünk ilyesmit észre; sok theologus előszeretettel foglalkozik azzal a belső világgal s abból akar több-kevesebb közvetlenséggel az Isten ismeretére jutni. Ezt kétféleképen lehet megtenni: vagy úgy, hogy az erkölcsi világot az ismeret világával, az érzést az értéssel szembe állitják s azt mondják: ne a logikus következtetés és megismerés útján iparkodjunk az Istenhez érni, hanem szivünk, érzéseink révén közelitsük meg őt, lévén ő ethikai világunknak követelménye s ez tisztára Kantianizmus és Spencerizmus volna, amit Spencer úgy fejezett ki, hogy „a végok megismerhetetlen, de ez csak logikailag áll, mert lélektanilag az ember a megismerhető mögé törekszik jutni" s el is jut; vagy pedig úgy lehet fölfogni az ethikai világból való kiindulást, hogy ismerni akarunk ez esetben is s nemcsak érezni, de itt és most a logikai kiindulás alapjául nem a külvilágot, hanem a mi egyéni, belső világunkat vesszük föl. Ismeret volna itt, ismeret ott, — logikai oklánczolat itt,

logikai oklánczolat ott, — de az alap, melybe az oklánczolat innenső szemét beleakasztjuk, ez az utóbbi esetben a psychologiai világ, az előbbi esetben pedig a külvilág! Ez ugyancsak nem volna Kantianizmus; de mégis valami kihatása a Kantianizmusnak és Spencerizmusnak, amennyiben előtérbe van állitva *a psychologia.*

Lehetséges, hogy vannak korok, melyeknek nincs oly érzékük az ontologikus Isten-érv iránt, mint a psychologiából s az ethikából vett érvelések iránt; miért ne lenne ez lehetséges? gondolom, hogy a mi korunk is ilyen. Tehát nem a *causa efficiens,* az ősok, hanem a *causa finalis,* a vágy a boldogságba s a *causa exemplaris,* az ethikai tökéletesség eszménye fogja vonzani inkább a kedélyeket. Valóban ki tagadhatná, hogy e fölséges irányzatok iránt nagyobb a hajlandóság, mint a logikus árnyak és sémák iránt? S mikor igy a meleg életbe térünk s onnan keressük az utat az Úrhoz, rokonszenvezve üdvözölnek mindazok, kik még most is valamiképen egy praktikus tradicionalizmushoz vonzódnak. Ez jó, ez termékeny irányzat — biztatnak majd minket — melyet követtek, midőn az ethikába, a meleg emberi életbe iparkodtok. Gondoljátok meg, hogy mi mindnyájan annak a meleg életnek közvetitéséből ismertük meg az Istent; nem kutatásból jöttünk rá ismeretére, nem a természetben találtuk őt föl, hanem anyától, mestertől, szóval eleven, emberi szivből vettük képét. Az istenismeretet mindenki számára a hit, a meleg sziv közvetitette; azután jött csak a kutató, következtető ész s jóindulattal iparkodott meglátni azt, amire mások utaltak, mondván: nini, nézd, az Isten! Megláttuk az Istent a természetben, miután már birtuk szivünkben.

E fölfogás ellen kár volna hadakozni. Nem tagadja közülünk senki, hogy lehet az Istent megismerni a természetből, de talán azt sem kell anathematizálni, aki azt mondja, hogy a természet nem indit első sorban Istenismeretre. A természet szövedéke olyan mintha nehéz, vastag függöny volna, mely a metafizikát elboritja s eltakarja. Ez a szövedék millió szálból van fonva s a szálak mechanikus törvény- és szükségszerüséggel kuszálódnak egymásba s a mechanikus

történéstől sok ember éppenséggel nem lát semmi mást. Ha belépek az erdőbe s szemem elé tárul az a bűvös fiziologiai munka, mely ott folyik, ez a csodálatos élet fátyol a szemnek; a mélytekintetü s jóindulatu léleknek aranyhiddal szolgálhat az Istenhez; de hány lélek botlott beléje, úgy, hogy tovább nem haladt előre. A szép világ botránykövük lett, mely elterelte Istentől a lelkeket; s épp a szép világ szeretetétől torzult el még maga az ősi tradiczió is, megzavarodott tőle az ideálizmus s a földre hemperedett.

Ime a kulturák esélyei régen és most ezt az óvást juttatják füleinkbe: vigyázzatok, hogy a világba bele ne szeressetek s hogy a világtól Istent el ne felejtsétek. Már a hamitizmusban esett meg az emberrel az a nagy tévedés, hogy a hatalmat s a szépséget s a természetben megnyilatkozott bölcsességet nem egy földöntúli szellemre vitte át, hanem azonositotta az okot az okozattal. A tisztább áriai s iráni áramokba is átcsap a hamita gondolat, hogy a földi jót és szépet istenitik. Indiában is elboritja a tisztább őshagyományt a buja természet, a képzelet a maga túltengésében elfojtja a gondolatot s álmokba s mitoszokba temeti.

Gondoljunk Ágostonra, aki a teremtményekben kereste boldogságát s nagy szelleméhez méltó harczok s vajudások árán jutott el Istenhez. Az ősokot kereste s ősok helyett bonyodalmat talált ő és sok más. Szem és érzék kell hozzá, mely az igazat fölismerni segitsen; valami szerencsés aszketaságra s önmérsékletre van szükségünk, mely a kisértéseknek legyőzésére képesitsen. S végül is Ariadne kell hozzá, aki a bonyodalomból kivezessen. Ez az Ariadne a kegyelem, mely belejátszik már a természetes Istenismeretbe is és segit a hit aktusára.

Lehet tehát az Istent a természetből fölismerni, de azt gondolom, hogy az Istenismeret nem egyszerü logikai művelet, mint ahogy azt Gratry elénk adja, hanem bonyodalmas sokféle benyomásnak, melyben ismeret s érzés egybefoly, eredménye. Inkább psychologia, mint analytikus fejtegetés. S azért, mert ilyen, van benne az a sokféleség s kapcsolódik hozzá a tévely tarkasága. „Die Existenz verschiedener Welt-

anschauungen — mondja egy német iró — zeigt ja zur Genüge, dass es sich in diesen Dingen nicht lediglich um den Intellect und das reinlogische Denken handelt.“ Mindenesetre, már csak azért sem, mert az akaratnak s a kedélynek nagy befolyása van e megismerésben.

Ha tehát igy áll a dolog, forduljunk akkor inkább mindjárt bensőnkbe, az értelmi s erkölcsi világ titokzatosságába; az egyénnek vágyakkal, hajlandóságokkal, inspirációkkal telitett világába; mélyedjünk el a sziv szükségleteibe s mondjuk: én, az egyén, vagyok a vallásos világ; innen tehát, lelki világomból s szivemből indulok ki az Isten megismerésére.

Ha valaki kicsinyelné e szubjektiv világot s az objektiv világra hivatkoznék, azt figyelmeztetnünk kellene, hogy nincs objektivebb valóság mint az öntudat s a lelkivilág. Hiszen ez az első s legfőbb valóság. A külvilágot is csak ez alapról ismerem meg, csak mint lelkemen való tükrözést veszem észre. Avval a külső világgal érzékeim s értelmem révén közlekedem; én és ismeretem a tulajdonképeni valóság. Lét, élet, világ, ismeret, mind egyformán a metafizikának mélységeiből merednek felém; de mindezeknek központja én magam vagyok; az „én“ az a hegemoniás elem! Ebből a belső világból emelkedik ki s fölcsap az égre, akár csak tűzoszlop volna, a belátás, hogy *az életnek czél kell,* s hogy *ez a czél az Isten,* — kigyulad fölismerése *az erkölcsi világrendnek,* mely a törvényben kötelez a jóra s a jóért jutalmaz s a rosszért büntet; a belátás sugaraiból s az érzés ösztöneiből szövődik az erős meggyőződés, hogy *halhatatlanok vagyunk* s halhatatlanság nélkül nincs értelme az életnek. Belátás, fölismerés, meggyőződés . . . . . tehát ismeret; igen a belső világból kiindulva jutunk el az Istenismeretre.

De talán nemcsak ismeret és belátás, hanem *ösztön, szükséglet, kivánalom, érzék* is szerepel itt? Hogy-ne; ez is; mindez; s ez utóbbi elemek alkotják a logikai fölismeréssel szemben hangoztatott psychologiát; azt a belső ethikai eszményi, törekvő, vágyódó világot, mely elsötétül, elhervad,

elfonnyad, ha nincs végczélja, eszménye, s öröme; már pedig annak megtörténnie nem szabad: tehát! Hogy el ne pusztuljunk, vannak fizikai s fiziologiai posztulátumaink és senki sem támaszt kifogást ellenük s éppen úgy vannak ethikai világunknak, erkölcsi öntudatunknak posztulátumai s azoknak is legalább oly igazaknak s valóknak kell lenniök, mint az anyagi lét föltételeinek. A természet kiált utánuk s nélkülük nem lehet meg. Úgy kiált utánuk mint a hogy a növényzet napvilág s az élet levegő után. Ez a kiáltás tévely s tévhit nem lehet.

S valóban, van-e józan ember, ki e szükségleteket nem méltányolná s aki nem érezné át, hogy a szem látni akar, mert igazitja mozgásainkat, s az ész is tehát látni, tudni akar, mert vezérli életünket. Látni, igen, látni akarja, hogy hová és merre megyünk, s tudni, igen, tudni akarja, hogy minek és hogyan tegyünk. Erről le nem mondhatunk. Ez képezi nagy aspirációját a kulturának. Óriási munka folyik ez érdekekért. Mint az őserdő energiái a napsugárban: úgy ébrednek az emberiség lelki világában egymásután öntudatra az ösztönök s majd az egyik, majd a másik irányba terelik a figyelmet, de az életczél problémájától az érdeklődést el nem terelhetik. Sőt ép a modern kulturvilág bizonyitja ezt legjobban, mert épp azért, mert érzi, hogy hite a végczél iránt felhőbe borult, tiszteli meg érdeklődésével és bámulatával azokat a prófétákat, kik úgy látszik hivatással birnak, neki e részben fölvilágositással szolgálni. Mily érdekes alakok jelennek meg a szinen: a keleti égen föltünik Tolstoj Leo csillaga, nyugaton Besant Anie, Lady Booth, próbálnak szerencsét; theosophia, spiritizmus, gnozis tartja fölvonulását; nálunk Schmitt Jenő hirdeti a „szellem-vallást."

A realizmus, ha természettudományos mámorrá és elfogultsággá vastagodott, e szellemi irányban tán lelki járványt szimatol s a tudásra appellál; tudás által akarja fölnyitni szemeinket. Ó igen, tudomány s tudás kell nekünk, azt szomjazzuk; én is a tudás hive vagyok; szeretném magamba szivni e rejtelmes létnek s e bámulatos erőknek titkait, mint ahogy szemembe folynak a dolgoknak himes, varrottas

takarói; szeretnék e takaró mögé kerülni s leleplezni azt az előkelő idegent, ki mindenfelől néz rám, de mindig zárt sisakkal áll elém. Szeretném. Azért sem haragszom rátok, ti laboratoriumokban kotyvasztó alchimisták, ti forrasztócsővel dolgozó szegkovácsok, ti elfogult fizikusok, chemikusok, hogy szinte dühhel rontotok neki a természetnek s el akarjátok rabolni titkait! Értlek titeket; titeket kinoz a látás ösztöne. Ti a mechanika erőszakával siettek a dolgok végeire s vért és verejtéket hintetek küzdelmes útjaitokra. „E vérnek rózsaillata van", mondjátok Vitelliussal, s azt remélitek, hogy az ismeret csillagai s az élvezet rózsái gyuladnak majd ki az elhintett vércseppekből. Csalódtok; azon az úton czélhoz nem értek! Maga a filzófia részint agnoszticizmusba, részint skepticizmusba vezet, részint dionysiusi bacchans lesz; annak az előbbinek csigavére, ennek a bacchansnak tüzes vére van; az megfagy, ez elég. Mit akartok, hogy leüljek Herbert Spencer sirjára s nézzek az érthetetlenbe? ez a vizió prófétákat nem hiv a létbe, ez a vizió nem boldogit. Vagy Nietzschével tartsak s egy ragyogó nyelvezet zenéje mellett eltánczoljak örvények fölött s gondolataim napját tüzzem ki önhatalmúlag a lét sötét egére? de ez a nap csak egy elgyötört agyvelő villamos foszforencziája; kialszik nagyhamar.

Agnozis és szkepszis nem kell nekünk. Mindkettő vak; nekünk látnunk kell. Nekem a tudomány nem imponál, mely szétszed, öl és diszgregál; én futok s irtózom filozófiától, mely szemeimre sötétséget borit. S ezzel nem is dicsekedhetem; igy tesz széles világon az élet; téltől s éjtől fél; az éj vak s a tél hideg! Neki napsugár kell; az meleg és fényes. Az én életem is a világosságnak s a fénynek szülöttje; csoda-e, ha vaksággal s érzéketlen semmiséggel be nem éri. Tehát látni, látni akar, s e látás első sugara az élet czéljának ismerete!

Ezt a problémát dolgozzák föl a világirodalomnak remekei, mindenekelőtt Dante és Goethe, az a Divina Comoediában, ez Faustjában!

Minden ember — énekli Dante — erdőben találja magát, midőn a vallásos, filozófiai, szocziális, politikai nézetek

bozótján át életének utat akar vágni. Megesik ez többé-kevésbbé mindenkivel, átlag az életkor harminczas éveiben. A szenvedély, a mámor is el-elkábitja lelkét; befolyások érvényesülnek rajta, melyek biztatják, majd meg rémitik s aggasztják. Számtalanok neki vágnak Fausttal az életöröm Circei hegyfokának, számtalanok elvesznek kételyben s tehetetlenségben vagy megvonják magukat a szerény beérés és lemondás pusztai borókája alatt, melynek árnyékában még próféták is csak úgy imádkoznak: Uram, minek élek? elég e kínból ennyi! De a ki pusztulással be nem éri s akinek érzéke van az életnek harmoniája iránt, az tudja, hogy a labyrinthból van kiút s hogy az erdők s bozótok, lápok és Circei hegyfokok fölött hegycsúcsok ünnepelnek s azok körül sasok s sólymok úsznak s fölöttük a napsugár húrjain játszik néma, de elragadó melódiákat, a mindent harmóniába hozó bölcseség. Az ilyenek életüknek legfontosabb napján elszánják magukat s a nézetek bozótjából egy ragyogó világnézet hegyeire törekszenek. Hűséges Mentort találnak a bölcseségben, őrangyalt egy-egy szerető édes anyának vagy egy eszményi Beatricenek hitében. Ez a Mentor kivezeti őket az agnoszticzizmus, pesszimizmus, szkepticzizmus, tovább a hittagadás, állatiasság, hütlenség, rablás, csalás, önzés poklán át, a hegyekre, hol a lélek tisztul s az erény diadalt ül.

A nyomorúság ez utóbbi szomorú világával most nem törődöm, engem az észnek pokla érdekel. Pokol a lélekre a sötétség, a kétely, az agnózis! E pokoltól fussatok. Virgilius, a megtestesült ész, óva figyelmezteti Dantét, hogy a kételkedőket kerülje; nem kerül ki semmi jó a czélt meg nem mutató filozófiákból; megkövül az ember, elveszti jókedvét, életörömét:

Volgiti indietro, e tien lo viso chiuso;
Ché se'l Gorgon si mostra, e tu il vedessi,
Nulla sarebbe del tornar mai suso.
Cosi disse'l Maestro; ed egli stessi
Mi volse, e non si tenne alle mie mani
Che con le sue ancor non mi chiudessi.

Cant. IX. 55.

Kitünően jegyzi meg erre Hilty: „Man muss sich wirklich in der Tat mit den philosophischen Lehren, die bloss den Zweifel an aller Wahrheit erzeugen, gar nicht weiter einlassen, als es aus Gründen der allgemeinen Bildung nötig ist. Viele haben schon in diesen inhaltsleeren Abgründen des Denkens, selbst in Kant's „Kritik der reinen Vernunft", oder heute etwa in Nietzsche's „Zaratustra", den besten Teil ihres Selbst, den Glauben an eine Wahrheit, und den Entschluss, für dieselbe zu leben, eingebüsst und fortab ein schattengleiches, blosses Gelehrten-Dasein gelebt." (Briefe. Dante. 270.) Az agnózis, a pesszimizmus, a skepszis megrenditi a hitet az iránt, hogy van igazság s hogy azért élni kell és élni érdemes; leveszi a napot az égről, a czélt kiemeli az életből s harmónia helyett meghasonlást teremt.

Nem csak eszünk, hanem létünk s az élet ösztöne protestál ez ellen. S ez nem volna jó argumentum az Isten föltalálására?!

A czél fölismerésének hiánya a romlásnak s a dekadence-nak simptomája s ahol az beüt, ott semmi más tudás nem pótolja e hiányt s nem tartja fön a romlást. A czél fölismerése nélkül is lehet sokat tudni, de minden tudás elégtelen, s minden gondolat fölösleges; bátran azt lehetne kérdezni, hogy mire jó? Fejünk gondolat-raktár; gondolataink czikkek; de az egész nem Mauthner magkereskedésére mint inkább egy koporsó-raktárra emlékeztet. A gondolatok nem magvak, hanem koporsó-szegek. Amit tanulunk, az mind eszünkben akad meg s az életre ki nem hat. Azért ez a tudás örömtelen; nem reszket meg tőle a sziv. Fejünk s világnézetünk olyan mint a fjordok világa őszszel vagy mint a flamandi, vagy a brabanti sikság novemberben: vizek, pocsolyák, tócsák, homokbuczkák, csatornák, szélmalmok.

A tudomány speciálistaságot űz sportul. Szétaprózza az életet, a munkát, a tehetségeket; egyoldalukká szegletesiti az embereket; eldeszkázza a hivatásokat. Mi hivatalnokok, birák, katonák, ügyvédek, tanárok, művészek, papok lettünk; de megszüntünk értelmesen s melegen érdeklődő, az életet mint egészet fölkaroló emberek lenni. Igy történik, hogy

tudomány és soktudás daczára nincs éltetekben erő, lendület és nagy stilus. „Ihr kommt zu keinem lebensfrohen Leben", mert tudástok nem ér le szivetekig; mert az agy rezgéseitől nem reszket meg kedélyetek, s igy tudástok kép és árny lesz, de életet, meleget s örömöt nem ad.

De van a kulturának a tudásnál szinpompásabb, szebb és gazdagabb világa, melyet kipusztithatlan s halhatatlan geniuszok inspirálnak; világ, melynek vonalaiban, ritmusaiban, szineiben alakot ölt a szépség; világ, melyben eszményeink s természetünk legjobb s legédesebb ösztönei kivirágoznak s ez a művészet. Eszményiség és művészet, lélek és test. A művészetben lelkünk szövi ki önmagát; a legjobbat emeli ki magából, lényének csendesen pihenő harmóniáit fölkelti, hogy szinekben s hangokban közölje tiszta, igaz, mély érzelmeit. Igazságot a tudás, eszményeket s érzelmeket a művészet szolgál. Csodás alkotási vágygyal s kifogyhatlan ösztönnel dolgozik rajtuk.

De neki eszmények, neki egy végtelen látóhatár kell. Az élet sürű, alacsony régióiban harangjai nem szólanak; s ez eszményeket, ezt a végtelen látóhatárt a mechanikus gépszerüségben s az élet agnosztikus örvényeiben föl nem leli.

S hogy föl nem lelte, attól sorvad!

A zenéről nem szólok; annak nincsenek gondolatai, hanem csak érzelmei; s mikor ezt mondom, a leghivatottabb tekintélyre, Rikárd Wagnerre, támaszkodom. De szólok a művészet többi ágáról s állitom, hogy a modern művészet az eszmények betegje. Nincs igazán mély s az életet átható s boldogitó eszménye!

Eszmények, melyektől világosság és meleg lesz a világon. Eszmények, melyektől rezgésbe kerül ész, szív s kedély. E helyett vannak sötét problémái, melyektől megkövül.

Ti a ködnek, a felhőknek vagytok gyermekei; a ti szellemi világotok chaosz. Kóválygog, gomolyog, elnyúlik, kacskaringós csavarodásokban nyugtalankodik és nyugtalanit; a szép vonásokat elnyujtja; a szép arczokat Hypokratesi méretekkel és élettelenséggel elvékonyitja; a fejekből lárvákat, az emberekből kérdőjeleket csinál; az élet kialakulásai

helyett szemeink előtt állnak a „szomorúság vázái." Ez a Tolstoji szó sokszor eszembe jön, ha azt a sejtelmes, érthetetlen, megfoghatatlan, szimbolizáló művészetet nézem. No ezen a képtelenség kinyomata kisért s az az érzés szól felénk belőle, hogy itt a gondolat nem győzte le az anyagot, a szépség nem lett úr a zavar fölött.

Vessünk egy tekintetet a legmodernebb irodalomba. Hiányzik belőle az a fluidum, mely a költőnek lelkes, milyen érző s a világot harmonice fölfogó lelkéből árad, s melynek rezgéseitől ész, sziv, kedély átszellemül. Higyjétek el poëtáitok, gladiatorok, akik problémákkal küzködnek, de azokat megoldani nem tudják s ez a tehetetlenség mint sötétség s mint borzongós, fagyos érzés van kiárasztva műveikre. Itt nem a sziv, hanem az ész dolgozik; itt nincs lendület, hanem fáradságos dialogizálás és okoskodás.

Vegyük föl in-concreto a példákat. Mi különbség van Aeschylos és Homer, Shakespeare és Vörösmarty, Arany János poezise s Verlaine, Beaudelaire, Zola, Ibsen, Maeterlinck művei közt? Egy szóval fogom jellemezni, az ami egy ezüstharang szava s kalapácsütések közt van. A harangszó egy végtelen kék égbolt alatt hullámzik s úgy üti meg a füleinket, hogy zene lesz belőle, úgy szól mintha dalt hallanánk; a harangozót, a fáradt munkást, a kötelet nem látjuk, nem is gondolunk rá; ki is gondolna kenderáztatókra, ki a zöldes, mérges vizre, ki pozdorjás kendertörőkre, mikor karácsony éjjelén megszólal a harang s lelkünket eltölti rezgése olvadazó érzés, elfogódás alakjában? Azután pedig hallom a fáradozó szegkovácsok kalapácsütéseit; nem az égbolt, hanem a szurtos műhely boltozódik üllőik fölött s az emberek dolgoznak s izzadnak; no de van is látszatja: harangszó helyett zaj, csörgés, csattogás. Nézzetek bele e borongós Ibsenek, e nyávogó Maeterlinckek, a mérges, dühös Zolák lelkébe, műhelyt fogtok látni, hol fáradságosan dolgoznak, érveket csattogtatnak. Kérdezzétek meg őket, hogy ugyan szeretik-e alakjaikat? Szeretnek-e, mikor irnak? Átszellemül-e kezeik közt az élet? Dehogy, ők okoskodnak, kritizálnak, analizálnak. Kezükben a toll bonczkéssé lesz s

ők bonczolnak lelkeket. Ők lesben állnak s érteni akarnak; ők psychologiai detektivek; fülelnek, vigyáznak, hogy hol és hogyan moczczan meg a szereplőkben a sziv, a gondolat, az érzés. Ők mindig nagy konfliktusokban s psychologiai küzködésekben utaznak, de mi kerül ki e küzdelmekből? Mint a hogy szokás baczillusokat keresni a laboratoriumokban, úgy keresik most a társadalmi élet baczillusait az irodalomban. Dolgoznak új ideálokon, új becsületen, új nőiességen, nos és mi pattan ki mindebből? az új nőiesség eszménye, Monna Vanna a köpenyegben! Biztositom az olvasót, hogy a köpenyeg itt igazán egészen mellékes s a probléma tulajdonkép az, hogy hogyan kellene azt is magáról levetni!

Nincs igazi, nagy eszményiség; a modern irók keresik, meg akarják alkotni az ideált, s azért okoskodnak és gondolkoznak és kritizálnak; kritikusok lettek s poëták lenni megszüntek.

Ilyen Ibsen, a nyárspolgári életnek költője, a polgári dramatikus, aki belefúrja magát a közönséges életnek psychologiájába, s megrostálja és kritizálja a társadalmat. Helyes; de hát társadalmi kritika-e a költő föladata? Az-e a föladata, hogy az életet hiven lekópiázza, amint foltoz és főz, — és gondokkal küzd, hogy mit eszünk és mit iszunk és hitelezőktől fél — és vonzódik valakihez és gyülöl mást, — de mindezt oly korlátolt realizmussal, hogy az ilyen foltozó s aggodalmas és kinlódó lélek fölött nincs égbolt, életében nem nyilnak mélyebb, s tágabb perspektivák, a költő maga sem áll magasabb szemponton, hanem ott bent és lent sürög-forog, vergődik; szóval az emberéletet nem melegiti, nem deriti föl, nem változtatja el szivében úgy hogy felsőbb motivumokat érezzünk ki belőle. Nincs eszményi motivum; ez érdekből házasodik, az hivatalt protegáltat ki magának, s mindez hiven van ecsetelve. Ezen a csomón rágódik azután a kritikus s azzal vége van művészetének! De hát költészet ez? S hogy legyen költészet „non numine inflata“? „Shakespeare lebt in seinen Gestalten; — mondja egy német iró — Ibsen beweist durch seine Figuren; dort spricht das Herz, hier der Verstand. Dort baut eine intuitive, grossartige Architektur, die der

Phantasie des Dichters eingeboren ist; hier ist sorgsame, bewusste Logik an der Arbeit." (Bedenken wider Ibsen. Hochland II. f.)

Vegyük a német dráma-irodalom nagynevű művelőjét, Gerard Hauptmann-t. Nincs benne a világot szélesen fölölelő tekintet, hiányzik a gondolat intuicziós mélysége. Ha történelmi tárgyakat dolgoz is föl, azokban is nélkülözzük az erőteljes alakitást, mert nincs meg a tehetség a dolgokat történelmi, nagy perspektivákba beleállitani. Ha társadalmi problémákat fejteget, itt-ott van sikere; de legtöbbször hiányzik a nagy dedukcziós erő; nagy szempontok helyett elszigetelt tárgyak és személyek állnak előtérben s foglalkoztatják a költőt. Ő a valóságban ezen a bizonyos világdarabon áll, ahhoz a földfoszlányhoz kapaszkodik, mint a vizbeesett és faágra fölkapaszkodott cserebogár, ott bibelődik apróságokkal, de épp azért rá nem ér világnézetre szert tenni. Az ösztönök homályos világában tapogatózik; kedve telik konstatálni!

Mily közel fekszik ily körülmények közt a művészet kisiklásának veszedelme az impresszionizmusba, a senzizmusba, az érzékiségbe. Aki a lelket nem látja, az a testet nézi; de nem azt a lélektől átszellemült, a belső életet külre vetitő testet, hanem azt az érzékiségbe, ösztönbe, élvezetbe kiömlött s azáltal igazi szépségéből kikelt testet. Ó, ebből a testből hiányzik a lélek s ezzel az az alakitó, kedves, finom, érzékeny, szerető elem, mely művészetet teremt. Mert a lélek, a lélek teremti a műremeket is. Mi a műremek más, mint egy darabja az eleven léleknek, egy darab objektivált szubjektum, egy darab egyéniség. A műdarab mint vetitett s átérzett gondolat, mint az érző kedély sugárzása akar hatni, s ahol a művészlélek e láthatatlan rezgése nem hat le lelkünkbe, ott nincs igazi művészet. Azért nem szabad a formára, a szinekre s a technikára kizárólagos súlyt fektetni; a súly abban feküdjék, hogy el tudtunk merülni egy szép egyéniség inspirácziói szerint a dologba, s azután lehetőleg kifejezést adunk neki szinben, kőben, betüben, drámában.

A művészet e szellemtelenségének, mely a testbe merül

el, tulajdonitja Tolstoj, hogy ezáltal elromlik a társadalmi életnek legfontosabb viszonya, a nemi viszony. Mindnyájan tudjuk, hogy az emberek pusztán a nemi vágy túlcsapongása következtében mily rettenetes erkölcsi és testi szenvedéseknek és hiábavaló erőfogyasztásnak vannak kitéve. A trojai háború óta, melynek nemi szenvedély volt az oka, a szenvedélyből eredő öngyilkosságokig és bűnökig, melyekkel ujságaink mindennap tele vannak, minden bizonyitja, hogy e szenvedély az emberek boldogtalanságának főkútfeje. És mégis mit látunk? Azt, hogy úgy az utánzó, mint a teremtő művészet arra van szentelve, hogy kevés kivétellel a nemi szerelem alakjait irja le. Csak arra a tömérdek fényűző regényre, azokra a festményekre és szobrokra utalok, melyekben a nő meztelenül jelenik meg, utalok azokra az ocsmány képekre, melyeket mint hirdetéseket ragasztanak a falakra s arra a rengeteg operára, operettre, dalra, románczra, melyektől el vagyunk árasztva. Valóban ennek a művészetnek az a határozott czélja van, hogy mentől jobban szitsa s terjeszsze az elfajulást. (Tolstoj. Mi a művészet. 187.)

A művészet szellemtelenségének kell tulajdonitanunk az izlésnek elromlását, hogy a szenvedélyességnek észbontó benyomásaitól nem értik a jótékonyság, az önfeláldozás, a szűziesség költészetét s annak a tiszta s élvezetes szeretetnek, a lelkek őszinte s önzetlen egymáshoz vonzódásának boldogságát. A vége pedig ez elsatnyulásnak, hogy kevés bennünk a lélek, a meleg, az öröm, „wir leben in herzensmatten Zeiten.“ Sorsunk az örömtelenség, várandóságunk az unalom!

Ime, hogy igaz, hogy a kulturának szép és szinpompás világa nem lehet meg örök, elévülhetlen, erkölcsi eszmények nélkül. Aki azt ezektől megfosztja, az gyilkosa.

S épen úgy nem lehet meg az erkölcsi élet, az az élet, melyet öntudatunkban élünk, melyet a jó és rossz közt, a nemes és nemtelen közt eligazitunk, s felelőségünkre idomitunk: lélek, szabadság, halhatatlanság, igazság, Isten nélkül. Nem lehet meg, mert ezek nélkül nincs bennünk az a megnyugvó, önmagunkat s másokat boldogitani tudó szeretet;

nincs meg bennünk az a jóság, mely önzetlen, s mely önmagát felejti másban s föl tudja áldozni életét is, mert hisz a nagy szeretetből annál ragyogóbban gyulad ki ugyanez az epedő, szenvedő, de mindig szerető élet.

Lelkeket, igazi erényt csak ez a transcendentalizmusba gravitáló szeretet tud formálni és nevelni; másnak e művészetben nincs szerencsés keze. Az erkölcsi világnak mintázója, ihletője, szinezője, teremtője a halhatatlanságot szomjazó szeretet s ez a szeretet *lélekbe szerelmes*. A szép lélekért . . . ez motivuma!

Itt nem időzöm soká; ezt kifejtettem már bőven máshol. Rámutattam, hogy a legszebb lelkek mintegy varázslehelettől éledtek föl ott, hol a halhatatlanság volt az erkölcsi világ motivuma, a kereszténységben! S oly közel fekszik ennek átértése, mert ha már a művészetnek is végtelen látóhatár s mélységes égbolt kell, hogy szerencsésen kifejtse alkotó erejét, mennyivel inkább kell ez az erkölcsnek, mely lelket formál s életet alakit. Ehhez is végtelen látóhatár kell s lendület, milyet csak az örök eszmények, s az örök élet tudata adhat a léleknek.

A lélek szeretete s az erkölcsi világ eszményeinek tisztelete oly annyira elhatalmasodhatik, hogy lesznek korok, mikor a testet egyáltalában nem tekintik s még a művészet is elhanyagoltatik az erkölcsinek tiszteletétől. Igen, ez megesik egy időre, de csak egy időre, azután kezet fog az erkölcs s a művészet, hogy vállvetve nemesitsék a nemzedékek életét. S akkor is, amikor elhanyagolják, voltaképen fölmagasztaltatásának alapjain dolgoznak, mert nem lehet igazi, nagy lendületü művészet mélységes erkölcsi motivumok nélkül. Azért elhamarkodva itél az ősi kereszténységről Teofil Gautier, mikor azt irja: „Ó régi világ, mindazt megvetik, amit te tiszteltél. Bálványaidat porba döntötték; sovány, rongyokba takart anachoreták, vérrel mocskitott vértanúk, kiknek vállait a czirkuszok tigrisei tépték szét, állnak szép isteneid s istennőid oltáraira. Krisztus a világra halotti lepedőt boritott. A szépség szégyenkezik s szemfödővel takarózik."

Nem úgy van. A szépség a Monna Vanna köpönye-

gébe burkolózik, mert szégyenkezik; szégyenkezik az őt degradáló művészettől. Az erkölcsinek szeretete, még ha világot megvető szenvedélylyé fejlett is, a szépséget nem kompromittálta; nem szentségtelenitette azt meg, még akkor sem, mikor ignorálta. Hagyjuk ezt; itt a verseny régen eldőlt. A világtörténelem bizonyitja, hogy Krisztus lesöpörte az Olympust isteneivel és szép istennőivel, mert az mind csak test és vér volt s fölléptette az embert; megittasitotta művészetét is a lélek szépségének szeretetétől s azontúl úgy kell lennie, hogy csak azt tartsuk szépnek, amiben lélek is van; aki máskép tesz, az a kultura hanyatlásán dolgozik.

Aki az erkölcsi eszményeknek s az erkölcsi világrendnek alapjait el nem fogadja, az egy nyomoruságos, bünben rothadó világot lát maga körül, mely őrültté tesz annak hangoztatásával, hogy hát minek is élünk mi? hát érdemes élni? Mi legyen a „Sinn und Zweck der Welt und des Lebens", ha az, ami tiszta, szent és hősies, tisztára hóbort és végzetes tévedés? De azt belátom, hogy a hit boldogit, mig a bűn az pokol. A világ kimondhatatlan nyomorúságán és üresség én és czéltalanságán kell átvezetni a kétkedő lelket, hogy fölismerje, hogy ott megnyugvás, megállapodás s emberhez méltó lét nincs!

Ez az eszményi, erkölcsi irányzat koszorúz meg végre is minden filozófiát és minden tudást; harmoniába hoz örömöt és szenvedést. Elmondhatjuk Robert Mayerrel, a jeles fizikussal: „Eine richtige Philosophie darf und kann nichts anderes sein als eine Propaedeutik für die christliche Religion." Élnünk kell; megrothadnunk nem szabad; tehát? Tehát biznunk kell az erkölcsi eszmények igazságában s isteni erejében.

Ime az erkölcsi eszmények diadala. Az emberi lélek mélyéből törnek ki s elvezetnek az Istenhez. Nevezzék bár a praktikus ész postulátumainak vagy empirikus teleologiának, nekem mindegy; lelkem ösztönei, egész valómnak szenvedélyei fűznek hozzájuk s nagyobb valóság ők nekem s Kantnak is mint a csillagos ég, melyet révedező szemmel bámulok az éjben. Ez az én csillagos egem az én eszmé-

nyeim; ragyognak, vezetnek, vonzanak s érzem, hogy boldogságomhoz vezetnek.

Mindezek után méltán mondhatok ítéletet a theologusoknak arról a vonzalmáról és hajlandóságáról, mely a psychologiára akarja az Istent kereső világ figyelmét forditani. Nagyon jól teszi. Az Istent ott okvetlenül föl lehet találni, mert ha föl lehet találni a természetben, csillagokban, fákban, állatokban: mennyivel inkább kell őt föltalálnunk a természetnek öntudatos s mélységes bensőségében, az emberben. Itt is van lét és metafizika, — itt is fakadnak rügyek s illatoznak virágok, — itt is mélyed egy mélységes égnek tengere s benne úsznak ragyogó csillagok, művészi, erkölcsi eszmények; itt is föllelhetők törvények, melyeket nem mi hoztunk, de amelyeknek hódolni dicsőség s boldogság.

Ne kicsinyeljük tehát soha a szubjektiv világot a maga bámulatos mélységeivel s csodáival; ne állitsuk, hogy a külső világ objektivebb mint a belső, ne, soha. Hiszen ez az első és fő-valóság: az ego. Csakhogy viszont ne tagadjuk, hogy a külső világból is föl lehet ismerni az Istent. Tehát ne Kant széthasitó, hanem Ágoston összefoglaló szempontjára helyezkedjünk, akkor a külső világ is s az emberi lélek világa is elvezet az Úrhoz.

Szentséges Atyánknak, X. Piusnak az egyházi zene érdekében „motu proprio“ kiadott rendelete.

Irta KERSCH FERENCZ.

Ritkán hozta mozgásba az érdekelt köröket egy-egy kiadott rendelet annyira, mint amelyet Szentséges Atyánk „motu proprio“ 1903. nov. 22-iki kelettel „tamquam codicem juridicum musicae sacrae“ „sub forma Instructionis“

X. PIUS PÁPA ENCYCLIKÁJA A SZEPLŐTELEN-FOGANTATÁS JUBILEUMÁRÓL.

Irta PROHÁSZKA OTTOKÁR.

A katholikus egyház a szeplőtelen-fogantatás kihirdetésének ez idei ötvenedik évfordulója alkalmából nagy ünnepre készül; érzi s tudja, hogy e hitczikkelyben a természetfölötti világnézet nyer fölséges és elragadóan szép kifejezést. A szeplőtelen-fogantatásban alakul ki az Isten alázatos szolgálója csillagkoszorús királynévá, „nagy jellé", mely tényleg világnézetek vizválasztóján emelkedik! E csillagkoszorús Szűz lobogtatja a természetfölöttiség zászlaját, melylyel a kereszténységnek győznie kell az egész vonalon; ezt begöngyöliteni, reánk nézve annyi, mint tönkre menni.

Ez ünnepnek előkészitésére s fényes megülésére hiv fel X. Pius pápa az ő legujabb körlevelében.

Az első körlevél mint meleg vérlüktetés hatotta át az egyháznak testét; a lélek leheletét, a belsőséges vallásosság érzetét vettük ki belőle mindnyájan. A lelkipásztor-pápa szólt hozzánk; az a pápa, aki pásztor *és* atya s azért a pásztor szavára, az atya hangjára, ismertünk rá fölszólalásában s föléledtünk tőle. Annál is inkább, mert hát miről is

szólhatott volna másról mint életről; lelkünk életét kívánta fölélesztení s *mindeneket Krisztusban megujitani.*

Most második encyclikája fekszik előttünk. A hang ugyanaz, a sziv hangja; az irány ugyanaz, a krisztusi élet fölélesztésének vágya; de ez alkalommal rámutat az élet kiváltásának eszközére, rámutat a törekvések csapásai közül az igaz, biztos útra; hirdeti: menjetek arra felé, merre a *köztünk élt és járt élet a leghivebb nyomokat hagyta maga után;* lépjetek érintkezésbe azzal, *ki Krisztus lelkét a legmélyebben fogta föl s életét életében a leghivebben fejezte ki;* menjetek ahoz, kinek *szivében a krisztusi szeretet a leglángolóbban s számotokra a legbiztatóbban maradt fön;* kérdezitek tán, hogy ki legyen az? felelem: *az ő anyja, a szeplőtelenül fogantatott szent Szűz!*

Ez encyclika az én szemeimben olyan mint egy Mária-Dóm: krisztusi alapokon áll, de a szent Szűz dicsőségére épül, hogy végre is a kereszt rózsájában, Krisztusban, virágozzék ki, — hogy Krisztus kegyelme s dicsősége koszorúzza azt.

Igy tartja azt a mi Szentséges Atyánk. Krisztus Urunk az alap; benne, általa, vele, emelkedik a természetfölötti, erkölcsi világ, s ugyancsak ő ez erkölcsi világ koronája; de e gazdag s isteni művészieséggel tagozott világnak hierarchiájában, az élet kiáradásának fúgáiban van egy lélek, mely a Krisztussal való összeköttetésben a legpáratlanabb s a krisztusi kegyelemnek velünk való közlésében mégis a legközvetlenebb helyet foglalja el, s ez a szeplőtelenül fogantatott Szűz, az „ő anyja.“ A hideg

gondolat tán azt veti ellen: mi köze van a Divina-Comoedia lelkes hivének Dante anyjához s gondol-e a Sixtusi Madonna csodálója Ráfael dajkájára? De ez a gondolat, amilyen kegyeletlen még Dante s Rafael esetében, oly ügyetlen és lapos és téves, ha Krisztusra s az ő anyjára alkalmazzuk. A pápa felel rá: miután az Isten emberré lett „az ő anyja az isteni titkokban tevékeny résztvevő lett; ő őrzi meg azokat magában s Krisztus után ő az a kiváló alap, melyen a hitből való élet a századok folyamán kiépülhet.“ Ő adta nekünk az Urat, de úgy adta, hogy *mint anyja egyszersmind az Úr szellemének és lelkének választott edénye és szent Grálja;* benne gyülemlett föl nemcsak az a vér, mely később Krisztus szivét lüktette, hanem az élet- és vér-közösség folytán *az a szellem is, mely Krisztus szivét eltöltötte.* Benne, mint az Alpesek kristályos tartályaiban a vizfolyások üditő vizei, gyülemlettek föl a kegyelmek, az öntudatos, fejlett krisztusi életnek epikai kiadása. E bensőséges életközösségnél fogva senki sem képes úgy vezetni a lelkeket Krisztus megértésére mint ő. Mert ugyan ki *fogta föl mélyebben Krisztus születésének s gyermekségének titkait,* mint az anya s nevezetesen *ki van mélyebben beavatva a megtestesülésnek szent titkába,* mely pedig kezdete és alapja a hitnek? . . . . ő *volt beavatva Krisztus szándékaiba és gondolataiba,* ő élte át szent Fiának életét. *Senki sem ismerte föl Krisztust* úgy mint ő s azért ő a mi hivatott vezérünk s útmutatónk Krisztushoz.

Igen, ez X. Pius pápa irányzata: élet, élni, éltetni s a krisztusi életet a legtisztább s legzavar-

talanabb forrásból meriteni. Leveléből megcsap a szellemre s a bensőséges életre való utalás gondolata, akárcsak a tavasz lehelete. Ezért küld és vezet el minket az Úr anyjához. Az Úr anyja nemcsak a vér forrása, nemcsak a megtestesülés közvetitője, hanem a krisztusi szellem legragyogóbb s leghivebb megértője. „Jézus szive titkaiba senki sem volt úgy beavatva mint az ő anyja“ s azért nincs jobb s biztosabb út a Krisztusban való világ és élet megújitásra mint a szent Szűz tisztelete. „De igazi tisztelete! Tisztelet, mely az anya *szellemének megosztása,* mely *érzelmeinek közössége* legyen; s azért szivünkre köti az élet gyakorlását, a parancsok megtartását, a bűn gyűlöletét. A szent Szűz tiszteliinek meg kell ismételniök lelkükben anyjuknak életét; nyomaiban kell járniok, akár a názárethi virányokon, akár a golgothai sziklákon, vezessenek el azok.

S minderre alkalmul szolgál most a szeplőtelen-fogantatás kihirdetésének ötvenedik évfordulója, mely jubilaeum, elengedési-év, a föléledésnek s jogba s kegyelembe való visszahelyezésnek szent éve legyen! Ó hogy áll magasan ez a szent és „nagy jel“ a kereszténység egén, hogy ragyog ez a bűbájos szimbolum a katholikus egyháznak misztikus szentélyeiben! Ez az asszony, ki az Isten fölségét s uraságát világ, ész, akarat, emberi erő és kultura fölött oly behatóan hirdeti! Ez a Szűz, ki szépségével, melyet a kegyelemből s nem a természetből merit, eget s földet elbűvöl! Ez a rózsaszál, melynek leheletszerü finomsága s érintetlen fakadása, egyedül nyeri meg az Isten tetszését a

maga eredeti szépségében! Ez a virág, melyet nem kell meglocsolni keresztvizzel, nem kell fölmelegiteni pünkösdi tűzzel, nem kell illatositani szentelt balzsammal, nem kell földeriteni az újjászületés világosságával! Ez a Szűz és anya, ki természetfölötti szépségében a megtestesült Istennek hozzá egyedül méltó hajléka; isteni trón, királyi szék s ki a világ bukása s az emberiség eredeti romlása fölött egyedül hirdeti ez Isten kegyelmének erejét s az embernek kiáltó szükségét . . . kegyelemre! Bűnösök vagytok . . . kegyelemre szorultok; nem a természet, hanem a kegyelem biztositja boldogulástokat!

Ez a szeplőtelen-fogantatásnak szózata a világhoz s épp azért szolgál a dogma kihirdetésének ötvenedik évfordulója alkalmul a Krisztushoz való visszatérésnek s alapul *mindenek Krisztus által való megújitásának.* Krisztus által ugyanis csak akkor ujittatnak meg mindenek, ha mindnyájan vagy legalább is minél többen meggyőződünk, hogy bűnben születvén s a bűn uralma alatt nyögvén, Megváltóra szorulunk, — hogy Isten előtt kedvessé csak Krisztus kegyelme által lehetünk, — hogy magunktól s önerőnkből boldogulni nem tudunk — s végül hogy a tökélyt az életben s a boldogságot úgy ahogy itt s véglegesen ott túl, csak Krisztus ereje s kegyelme által érhetjük el. Aki e meggyőződéstől át van hatva, az kikel saját gyöngeségének s bűnösségének alacsonyságából s a megigazulást s az erkölcsi boldogulást Krisztusnál keresi. A bűnösség öntudata egyesülve a megváltás reményével Krisztushoz vezeti az embert s az ily lelkület nála biztos föléledést s megújulást talál.

A kereszténység ez alapvető hitének s ezzel együtt természetfölöttiségének legélesebb s legragyogóbb kifejezése a szeplőtelen-fogantatás, s ugyanakkor a legelszántabb harczüzenet a raczionalizmusnak, naturalizmus s liberalizmusnak, melyek az embert önmagához utasitják, bűnbeesést nem ismernek s boldogulást a nemesebb ember kifejlődésétől várnak.

A világ szelleme annak *az önérzetességnek és önelégültségnek szelleme,* mely eszét elégségesnek, szabadságát korlátlannak s az embert romlatlannak tartja; mialatt a szeplőtelen-fogantatás a *természetfölötti elemet* állitja bele a megernyedt s bukott természetbe s az isteni erőt lépteti föl az akarat meggyöngült erőlködésével szemben s természetnek, észnek, akaratnak ez időszerint való elégtelenségét, s beteg nyomorék-voltát hirdeti.

Bátran mondhatom, hogy a természet és kegyelem e szembeállitásában ép a szeplőtelen-fogantatás domboritja ki a legélesebben a kereszténységnek természetfölötti jellegét, mert a szeplőtelen-fogantatás óvja gyengéd féltékenységgel s elővigyázattal Krisztusnak isteni méltóságát, Istenhez egyedül méltó praeludiumát képezi a megtestesülésnek s kellékét hozzánk való leereszkedésének; a természetfölötti rend Krisztusban való megújitása a Szeplőtelenül fogantatott Szűz és Anya nélkül alig eshetett volna meg.

Mivel Krisztus a katexochén természetfölötti ember, azért van szeplőtelenül fogantatott anyja, a ki természetfölötti diszben álló hajléka, fertőzetlen királyi széke, életének s vérének zavartalan, tiszta

forrása. Másra nem volt gondja, de hogy anyja szeplőtelen lélek, kegyelemből való szépség legyen, azt el nem engedte. Egy csillagot akart czimerül az égen; angyaléneket akart üdvözletül a légben s a földön nem igényelt semmit, beérte istállóval, jászollal, szalmával, állatlehelettel, de az isteni igényt, az isteni méltóság igényét a szeplőtelen anyára, *méltóságának ez egyedül méltó udvarára,* azt igenis támasztotta s föltétlenül kielégitette.

Krisztus megtestesült s született s szeplőtelen anyától született, az egyetlen, páratlanul álló Szűztől, akit egymagát óvott meg a bűnben fogantatott nagy emberiségben Önmagára való tekintetből minden bűntől. *Ez az isteni méltóság finom érzékenysége;* ez egyszersmind *a Megváltó hatalmának és szeretetének elmés és bensőséges érvényesülése. Hatalmának,* hogy anyjában, mint a megváltás zsengéjében akarta érvényesiteni a legtökéletesebb megváltást, a teljes megóvást; — s *szeretetének,* hogy a megváltó kegyelmet egy páratlan kiváltságban közölte vele. Amily igaz, hogy Krisztus Isten, oly igazán sértetlennek kellett lennie a léleknek, melyhez szállt, szeplőtelennek a vérnek, melyből testét alkotta, szentnek a földnek, melyre lépett. E sértetlen, szeplőtelen, szent darab-világot nem találta föl a természetben, ezt külön kellett magának alkotnia.

A természet tehát sötétlik, árnyak esnek rá, a bűn árnyai, ha azt a szeplőtelen-fogantatás fényében szemléljük. Nincs a természeten fény, nincs derü, nincs szépség; ellenkezőleg romlás ül csontjaiban, s torzulás vonásaiban. Igazi tökély, erény,

jóság, igazi szépség nem található a bukott, s degradált élet posványaiban; hogy erény, jóság, szépség, hol található föl, azt a szeplőtelen-fogantatás hirdeti.

Krisztusban található föl; Krisztus kegyelméből merithető, ettől ragyog a Szeplőtelen Szűz is! Boldogulás, végleges diadal nem telik a természet erőkészletéből; diadalt, mely a szolgaságból fölszabaditson, csak Krisztus erejében arathatunk, mint a hogy aratta a győzelmes Szűz, ki az ördög kigyófejét összezúzta! A raczionalizmus s naturalizmus ezzel szemben mindig a természet elegendőségét hirdette, s óvást tett minden hatalom ellen, mely a természetfölötti régiókból ereszkedett le; az embert kizárólag a természetes értés s tudás s a természetes akarat és törekvés talajára állitotta, s biztatta, hogy fejleszsze ki tehetségeit, élvezze örömeit s teremtse meg boldogságát, anélkül, hogy azt Istentől s kegyelmétől várná. A természet — mondották — gyarló ugyan, de nem bűnös, fejletlen, de nem romlott, ingatag, de nem átkozott.

Ezt az önelégült s önerejében bizakodó embert kell megújitani Krisztusban; meg kell vele értetni, hogy a természet nemcsak gyönge, hanem bűnös, s hogy nemcsak fejleszteni, de megváltani s boldogitani kell azt, kivülről jövő segélylyel, isteni kegyelemmel!

A bukott természet nagyzási mániájából kell kigyógyitani az embert s azért az ősi Évával s a romlott ivadékkal szemben föl kell léptetnie az emberiséget Krisztusban megujitani szándékozó egyháznak a szeplőtelenül fogantatott Szűzet, a kinek ereje, szépsége, romlatlansága, öröme, boldogsága,

nem a természetből, hanem a kegyelemből fakadt. Ideál ő, ragyogó eszme és valóság, mely nem az ész sugárfényébe, nem a természetnek remeklő erejébe, nem a boldogulni vágyó, de inkább bukni tudó akaratnak erőlködéseibe öltözködött, hanem az Isten erejébe. Az Isten óvja, az Isten tartja, az Isten segiti és ékesiti őt, azért áll, azért győz, — azért hóditja el szivünket s ragadja el eszünket szépségével.

Alakja fénylik s villámlik; tekintete pedig biztat s ajka buzdit s mondja: kegyelem kell nektek, mert bűnös emberek vagytok! Igazi fényt értelmi világotokba, harmóniát kedélyetekbe, békét s tökélyt erkölcsiségtekbe, szépséget lelketekbe s boldogságot szivetekbe a természet talaján nem teremthettek. Az ész nem királynéja az ember szellemi világának; ne higyjétek azt; túlságosan meggyöngült a bukásban; a korrupczió győzött fölötte!

Minek azt bizonyitanom nektek, nektek a szisztémák, filozofémák, teorémák elkinzott, elgyötört gyermekeinek?! Nem királyné az ész! Szereti elhitetni magával, de azután csakhamar magához tér s nyomorúságát siratja. Nem királyné az ész; nagyon is tapasztaljuk nemtelen szolgaságát, mert szenvedély, rosszakarat, észbontó ösztönök kerekednek fölül s elragadva kormánypálczáját diktálnak neki törvényt s mutatnak irányt. Sem az ész, sem az akarat nem a királyné; a királyné a korrupczió, a koronás sárkány, mely hajdan ott sziszegett a jó és rossz tudás fája körül, s mely most itt gyürüzik a kevély tudomány katedráinak deszkái körül. E koronás sárkánynyal szemben ime a magas égen

ragyog a szent Szűz, tizenkét csillagu korona ékiti fejét s palástját napsugár szövi. Ez legyen jeletek.

„Miféle nézet is az — irja a pápa — melylyel a hit ellenségei a hiveket mindenek előtt megzavarni s hitükben megingatni iparkodnak? Az a tagadás, hogy az ember nem bukott, nem esett el, hogy nem vétkezett s nem vesztett el semminemű jobb és szentebb állapotot. Meséknek tartják az eredeti bűnt s annak szomorú következményeit, a milyenek eredetünk bűnössége, s az emberi nem romlása, a bűn uralma s a Megváltónak szükségessége. Természetesen ily fölfogás mellett Krisztusnak s egyháznak, kegyelemnek s természetfölötti rendnek nincs helye a világban; szóval, aláássák a hitnek épületét. Ha pedig a népek hiszik, hogy a szent Szűz léte első pillanatától kezdve Isten különös kegyelméből meg lett óva az eredeti bűntől, akkor ezzel együtt hiszik az eredeti bűnt is s a Krisztus által való megváltást, az evangeliumot s az egyházat s elismerik a kereszt-hordozás megalázó kötelességét; de akkor száműzik a racionalizmust s a materializmust is szivükből s a keresztény bölcseségnek meglesz az a dicsősége, hogy az igazság őrének és védőjének bizonyul.“ Igy vezet tehát a szeplőtelen-fogantatás Krisztushoz, igy bizonyul be a szent Szűzről a sz. irásnak Reá alkalmazott szava: „in me gratia omnis viae et veritatis.“

A katholikus kereszténységnek a hit eszméinek e magaslatára kell emelkednie, hogy méltányolja a szeplőtelen-fogantatásnak jelentőségét s hogy méltán megünnepelje az ötvenedik évfordulónak ünnepét.

Tractatus de virtutibus infusis. Auctore P. Sancto Schiffini S. J. Friburgi Brisgoviae. Herder. 1904. XI és 695 l. Ára füzve 9 kor. 60 fill., kötve 13 kor. 20 fillér.

P. Schiffini az ő ismeretes nagy elmeélét és remek dialektikáját ez alkalommal ugyancsak egy neki való tárgynak szegezte, mely bőséges tért nyitott dialektikájának kifejtésére s sötét örvények elé állitotta őt elmeélének ragyogtatására. — A theologia psychologiájának több nehéz kérdését kell fölvetnie annak, ki a belénk öntött erényekről kiván alapos traktátust irni; azonkivül természetesen jártasnak kell lennie a természetes psychologiában is, kivált a hit aktusának kimagyarázására. Itt szövődik egybe a kegyelemből s a természetes psychológiából eredő ismeret és indulat, — itt vetődik föl a bizonyosság problémája, — itt nevezetesen a hit természetfölötti voltának nehézsége, amennyiben az „actus fidei"-nek inditó oka, ugy látszik, hitből való nem lehet, hanem a hit aktusa előtt föltételeztetik.

Mindenekelőtt átnézetet kell adnom e kiváló szép műről. — Hét disputáczióra oszlik, melyek közül az *első* a belénk öntött erényekről általánosságban tárgyal, *a következő három* a hitről, az *ötödik* a reményről, a *hatodik* a szeretetről, a *hetedik* a sarkalatos erényekről szól.

A szerző e hét nagy fejezetben mindent összefoglalt, ami a tárgyba vág s ami a tankönyvekben különféle traktátusokban fordul elő. Igy például, a második fejezetben a hit tárgyáról értekezvén tisztába hozza a revelációnak terjedelmét, hogy mit kell tartanunk tényleg kinyilatkoztatásnak s hogy mily viszonyban áll a magisterium a kinyilatkoztatással összefüggő s a kinyilatkoztatásból levonható tételekhez és tanokhoz. Azután áttér a hit aktusára s fejtegeti a hit inditó okát, ez inditó oknak vagyis az objectum formalénak miként való fölismerését; állást foglal azok ellen, kik a „fides ecclesiasticá"-t sehogy sem engedik azonositani a „fides diviná"-val; magyarázza a hit bizonyosságát, a hitre vezető jóindulatot. A negyedik fejezetben beszél a hitnek szükségességéről; illusztrálja a vatikáni zsinatnak állásfoglalását bizonyos tételekkel szemben, melyek az Istennek a természetből

való fölismerését, tehát az ugynevezett természetes hitet mondották ki elégségesnek. Azután szóba kerül a hitetlenség s a theologiai censurák mivolta és jelentősége.

A hitről való fejtegetésekben legérdekesebb a hit aktusának a psychologiája, hogy hogyan épül föl. Schiffini elkerüli a suarezi megoldásnak hiányát az által, hogy alapul tűzi ki a tételt, melynél fogva a kinyilatkoztató Istennek tekintélye s a kinyilatkoztatás ténye, illetőleg az ezekről való meggyőződés, amennyiben a hitnek inditó okát, az objectum formale-t alkotják, nem képezik a hitnek tárgyát. — Az aktust ugy fogjuk föl mint egy kiindulást, törekvést az objektum felé; a tárgy mintegy czélpontja az aktusnak: reá irányul s benne megpihen; pl. credo in Deum, ez aktusban értelmünk minden megokolás és okoskodás nélkül Istenbe tör s benne megpihen; de a törekvésnek, a mozgásnak oka, az objektum formale, mint tárgy nem szerepel benne. Nem kell tehát az isteni tekintélyt mint a hit aktusának tárgyát fölfognunk. Helytelenül magyarázza a hit aktusát az, aki azt mint egy syllogismus konsequensét fogja föl, esetleg igy: amit Krisztus mond, az igaz; már pedig Krisztus Urunk tényleg mondotta hogy az olt.-szentségben jelen van; tehát én hiszem, hogy jelen van. Nem igy kell a hitet fölfognunk; a hit nem diszkurzio, nem lép át a praemissákból a konszekvens tételére, hanem a kinyilatkoztatásnak föltételéből kiindulva, ész és akarat a kinyilatkoztató Istennek tekintélyében pihen meg. Ez annyira igaz, hogy a hitnek első aktusa nem inditható föl az Isten léte s a kinyilatkoztatás ténye körül: „Ceterum in his omnibus semper auctoritas Dei revelantis, prout proprio munere motivi fungitur, se habet solum *ut quo*, non se habet *ut quod. Immo im primo fidei actu nullo modo creditur, quamquam movet ad credendum.*“ *208 l.*

Suarez szerint az actus fidei-ben tényleg hisszük mindannyiszor az Isten létét s a kinyilatkoztatás valóságát „ut quid creditum“ s igy ezek nemcsak mint *ratio credendi* szerepelnének; ezt a föltevést circulus vitiosus nélkül magyarázni nem lehet. Suareznek ezt a magyarázatát Schiffini tehát

el nem fogadja! Lugoéban pedig azt sürgeti, hogy a hit aktusa ne legyen praemissákból levont következtetés.

Igen meglepett, hogy a fides ecclesiastica szerinte, ha tényleg az egyház legfőbb tekintélyével hozott s a kinyilatkoztatásban nem foglalt tételekre vonatkozik, nem különbözik a fides divinától. Hiszen az a tekintély adja elénk csalhatatlanul ezeket a tételeket, melyről az Isten biztosit, hogy nem csal s nem csalatkozik. — Mi erre azt mondtuk: éppen az ilyen csalhatatlanul igaz, de nem kinyilatkoztatott tételek elfogadását tartottuk fides ecclesiasticanak; a fides theologica az Isten igéjére, az Istentől elénk adott kinyilatkoztatásra vonatkoztatott. Már pedig különböztetnünk kell két dolgot; más az, hogy valami csalhatatlan s más, hogy kinyilatkoztatott. Az Isten igéjével, a szentirással is ugy vagyunk; más az irás s más volna az Istentől később approbált, de általa nem sugalmazott irás. Különösen érint az a fölfogás, hogy az egyházi tekintély végső, csalhatatlan itéleteit a reveláczióval egy vonalra helyezzük. Tudom, hogy az auktor nem igy fogalmazza tételét; tudom, hogy nem mondja, hogy az infallibilis Ecclesia minden végső itélete reveláció számba jut; de azt igenis állitja, hogy mi épp úgy hiszünk isteni hittel az ilyen egyházi döntésben, mint ahogy hiszünk a kinyilatkoztatásban.

A reményről értekezvén belehozza a tökéletlen bánatnak erényes vagy kárhoztatandó voltáról folyt vitákat, nemkülönben azt a kérdést is fejtegeti, vajjon mennyire dicséretes irányzat a jutalom vágyából vagy a büntetéstől való félelem inditóokából tenni valamit. A modern teoriák ezt folyton szemünkre vetik, anélkül hogy psychologice alaposan s dialectice helyesen fognák meg a dolgot. Itt, valamint a szeretetről való disputációban sz. Tamásnak tana az erényekről képezi a szerzőnek is megdönthetlen alapját. A modern ethica e részben igazán Kis-Miska; a finom megkülönböztetéseket szőrszálhasogatásoknak jelentette ki s mint ilyeneket elvetette, azután pedig durva, darabos kézzel nyult a psychologiának selyemnél finomabb szálai közé: nem csoda, hogy nem boldogulhatott velük.

Nagy élvezettel foglalkoztam e kitünő művel s aki e filozofáló theologiával s nevezetesen e részével szivesen foglalkozik, annak igen-igen ajánlom. A belénk öntött, természetfölötti erényekről az utóbbi időben aligha jelent meg mű, mely P. Schiffiniével mérkőzhetnék. Ismétlem, ezt nem az ismertetéseknek banális hangján mondom, hanem akaratosan s tudatosan nyomatékozom.

Prohászka Ottokár.

A pannonhalmi szent Benedek-rend története. Szerkeszti Erdélyi László. Második kötet: a pannonhalmi főapátság története. Második rész. A pápák és zsinatok reformáló törekvései 1243—1404. Szerkesztette Sörös Pongrácz. Budapest. Stephaneum, 1903. 655 lap.

A pannonhalmi szent Benedek-rend történetéről szóló munkából immár a harmadik kötet fekszik előttünk, mint tanusága a szerkesztők és munkatársak nagy tudománya és hangyaszorgalmának. Jelen kötet a pannonhalmi főapátságnak 1243—1404 való történetét tárgyalja. Egyes fejezetek a következők: „A korszak áttekintése" irta Sörös Pongrácz. „Az apátok története" irta Villányi Szaniszló, teljesen átdolgozta Sörös P. „Egyházjogi fejlődése" irták Villányi és Sörös. „A somogyi tizedek, a somogyi és pozsonyi vámok" irta Sörös Pongrácz. „Az apátság birtokai" irta Sörös. „Az apátság jogkiváltságai a törvénykezésben" irta ugyanaz, szintén tőle van a hetedik fejezet „A pannonhalmi kolostor terhei." A következő „Irodalmi és művészeti viszonyok" Zoltvány Irén avatott tollából folyik, az utolsó fejezet „Az apátságnak belső élete és külső hatása" ismét Sörös Pongrácz hatalmas munkaerejét és alapos képzettségét dicséri.

A munkát 242 darabból álló kritikailag közölt okirat és nagy gonddal összeállitott tárgymutató fejezi be.

A szent Benedek-rend is, mint minden más intézmény, mely emberekből áll, történetében az emelkedés és hanyatlás tüneteit mutatja. A X—XI. századbeli fénykort bizonyos tespedés, erkölcsi és később anyagi züllés követi. Dante († 1321)

AZ EVOLUCZIÓ ERKÖLCSTANA.

Irta PROHÁSZKA OTTOKÁR.

B. Carmeri „kisérletei“ ingerelnek az irásra. Carmeri uj kiadásban megjelenitette „Der moderne Mensch“ czimű művét, s magyarázatul hozzátette „Versuche über Lebensführung“, amit magyarul talán igy fordithatnánk: kisérletezések a tisztességes élet problémája körül. Carmeri ugyanis már régóta kisérletez. 1871-ben adta ki „Sittlichkeit und Darwinizmus“ cz. művét, amelyben az evolucziót, illetőleg az akkor még durvább Darwinizmus alapjain iparkodott az erkölcsiségnek rendszerét fölépiteni; azóta is kisérletezett; maga is beleöregedett; de kisérletezéseiben nincs köszönet. Ugyanaz a zürzavar, ugyanaz a tehetetlenség s képtelenség jellemzik fáradozásait mint amelyek 34 év előtt mondottak végleges kritikát kiindulásáról.

Hogy lehet ott morálist teremteni, ahol *igazságok* nem léteznek, el nem fogadtatnak, mert az evolucziós agyvelők relativ funkcziókat igen, de ideális-reális fölismeréseket nem végeznek. *Nincs igazság.* Az ismeret semmi más mint a titokzatos életnek ily irányban való reakcziója; a valót nem ragadja meg; csak a viszonylagosság kategoriájá-

ban mozog. Absolut valóság különben sem létezik; s ép azért nem lehet reális ismeretről szó.

Mi eszerint a jóság? a jóság nem bir absolut értékkel, hanem csak viszonylagossal; mert az ember nem valami ideális-reális tipus, melynek önmagában megállapodott lényege volna, mint pl. egy egyenletnek; hanem az ember valami változó, evolucziό-félben levő tipus, melynek más és más stádiumai más és más jóságokat, más és más erényeket s törvényeket ismernek. Egyszer jó neki a tiz-parancsolat által megkövetelt jóság, máskor ez több tételben elváltozhatik.

Mi lesz tehát a *jóság?* a jóság minden evolucziós és nominalista filozófiában tisztára a hasznosság. Az jó, ami hasznos s addig jó, amig hasznos; az jó, ami az embert az egész vonalon fejleszti, s ami őt harmonikusan kiépiti. Csakhogy a hasznosság keretébe beleállitják az ideálokat, a tisztességet, az önmegtagadást, az áldozatkészséget is; mindezekről azt mondják, hogy hasznosak az embernek. Még ha halálba is vezetnek, szerintük akkor is hasznosak, mert az egész emberiségnek javára szolgálnak. Azonban mindenki látja, hogy az ideális hasznosság tulajdonképen a honestas, az értelem által fölismert ideális jó, melyet a közönséges hasznos-jónak keretébe nem szabad beleillesztenünk. A bonum honestum szintén jó, de eltekint a haszontól; a tárgyak lényeges viszonyainak szemléletéből indul ki s abból veszi inspirácziόját, hogy mit tegyen, mit ne; nem az abból származó jóért, melyet élvezni fog, hanem a dolgok természetéért s a nekünk megfelelő állásfoglalásért. A hasznos-jó

is kerülhet harczba, önmegtagadásba, áldozatba; a halálba is vihet minket a hasznos-jó, pl. az örök boldogság vágya, az amor Dei concupiti; de a hasznos-jón kivül van a dolgoknak önmagában való jósága, a léleknek nemessége, az ideálnak önmagáért való szolgálata, a léleknek a czélhoz vezető úton csak az erény sugallatai szerint való elhelyezkedése; ezek a tekintetek nem a hasznot szolgálják, hanem az ideált. Nem mintha az ideál nem volna nekünk jó, tehát nekünk hasznos is, hanem az ideális jóság szolgálatában nem szükséges a hasznosságnak tekintete, mely minket mozgasson és vonzzon.

Miért ne szerethetném én a fölségest, az erényt, az ideált, eltekintve hasznomtól? Miért ne hódolhatnék neki önzetlenül, nem várva s nem keresve semmit? S ha valaki azzal áll elő, hogy az erény mindenek fölött hasznára, hiszen örök boldogságunkra válik; annak azt felelem: lehetetlen, hogy a czél, s a tökéletesség ne legyen fölséges s boldogitó javam: de most nem arról van szó, hogy a jó nekem jó is, hasznos is, hanem szerethetem s szolgálhatom-e a jót önzetlenül, hasznomtól eltekintve?!

Rendkivül tendenczióz állitás volna azt mondani, hogy az ember nem tekinthet el saját hasznától a jó szeretetében.

Mivel pedig tényleg eltekinthetünk s mivel a jót önmagáért szerethetjük s gyakorolhatjuk, azért érezzük is a szükséges jóknál s rosszaknál a kötelező parancsot: *neked ezt vagy azt meg kell, vagy pedig nem szabad tenned; ha megteszed, hasznodra lesz; ha nem teszed, kárt vallasz; de haszontól*

és kártól eltekintve is belátod, hogy meg kell tenned, vagy nem szabad tenned.

Ebben áll a rectitudo.

De mivel az akarat egy törekvő tehetség, mely javakat keres, utánuk vágyik, azért természetesen el is akarja azokat érni, el akar velük telni, s bennük megnyugodni; azért a rectitudón túl és kivül boldogságot, élvezetet, örömöt, megnyugvást keres. Ez a beatitudo. Nem lehetséges törekednünk, jó nélkül, amelyre törekszünk. Minek járnánk, futnánk, küzdenénk, czél nélkül? A czélt elérjük, ha a jónak útján járunk, s a czél boldogit majd. Ez a czél nem a tökéletes cselekvés, hanem a tökéletes cselekvést kitöltő jó. A lélek egyesülni akar szeretetben a minden-jóval!

Az evolucziós erkölcstan belátja, hogy az ethikusnak nemcsak a rectitudót, hanem a boldogságot is kell szem előtt tartania; ami különben az evolucziónak mint hasznossági tannak nem esik nehezére. A rectitudo egymagában olyan mint egy félben maradt épület, torzó. „Die Menschheit wäre zum Begriffe der Sittlichkeit nicht gekommen — irja Carmeri — wenn er sie nicht beseeligte", vagyis, be nem érné az erkölcsi jónak fogalmával s az azon fölépült erkölcstannal, ha az erkölcsi jóság boldogságra nem vezetne. Mindakettőt kell tehát hangoztatnunk: az önmagában való, ideális jót s annak gyakorlását . . . s másrészt a törekvő energiák kielégitését a boldogitó jóval! Ez utóbbi jó, mely a hasznos-jó, ne üsse agyon a dolgok lényegének szemléletéből kialakult jót, a bonum-honestumot, az ideált, a tökélyt!

De ez talán nem volna legnagyobb baja a nominalista ethikának.

Legnagyobb baja, hogy nincs ideálja. Önmaga bevallja, hogy ideálja még nem kész. A modern naturalizmus egyáltalában lemondott ideálról, de Carmeri ezt rosszalja benne; ideál kellene a modern embernek, csakhogy még nem talált. Lange a hatvanas évek végén a „Materializmus történetében" ugyanezt a panaszt hangoztatja: ideálunk még nem kész. 34 év mulva Carmeri ismét konstatálja: ideálunk még nem kész s a kilátások, hogy elkészül-e, nem biztatók. Az ideál ideiglenes s nem más mint ez: élj okosan, mértékletesen, természetednek megfelelően; az életet meg nem értheted; czélja iránt tisztába nem jöhetsz; élj s érd be a földi élet valamelyes türhető s idealizmusoddal besugároztatható derüjével.

Igy állnak manapság is, s mig ez álláspontou veszteglenek, ideálra egyáltalában szert nem tesznek; mert hogyan remélnek ideált találni, ha czélokat tagadnak a természetben?!

Már pedig az evolucziό szerint: *czél nem létezik a természetben.* Ez az állitás sokszorosan téves.

Először téves azért, mert az ember is egy darabja a természetnek, még pedig czélratörekvő darabja. Az ember s a természet közt nem szabad örvényt szakitania az evolucziό hivének; ez a kettő úgy tartozik egymáshoz mint a rész az egészhez. Már pedig mi telve vagyunk vágyakkal és czélokkal, telve kilátásokkal; utak nyilnak előttünk, melyek valahová, tehát czélba vezetnek; cselekvésünk esz-

közök körül forog, melyek czélokra irányulnak; hát hogy ne ismerne a természet czélokat?

Másodszor: nem minden van jól úgy, amint van; nem funkczionál minden jól; sőt nagyon sok szerv rosszul funkczionál; hát hogy mondhatja akkor a nominalismus, hogy nincsenek czélok a természetben. Logice csak úgy koczkáztathat ily állitásokat, ha Carmerivel kijelenti: „Für die Natur functionirt jeder Organismus gut.“ (13.) Ezt lehet mondani; de aki ezt kimondja, az a czélról fogalommal nem bir.

Továbbá, aki a czélt tagadja s az ethikának keretét a földi életre korlátozza, annak az előbb emlitett különbséget a bonum honestum s a bonum utile közt annyira kell ignorálnia, hogy erkölcstani „kisérletezései“ közben ilyen állitásokra is vetemedjék: mindenki végre is azt teszi, amit akar, tehát amit jobban szeret megtenni; a vértanú meghal, mert szeret meghalni s az áruló eladja jótevőjét, mert azt szereti megtenni. — Ez Carmeri bölcsesége. Igen, szeret mindakettő; de melyik szeretet a jó, arról van szó. Melyik szeretet vezesse az emberiséget? Ez iránt senki sem jön igazán tisztába, a ki az embernek való ideális jót s az ideális czélt föl nem ismeri.

Az ethika akár hányszor arra a pontra állit s azt követeli tőlünk, hogy az életet kevesebbre becsüljük az ideális nagy javaknál; a hasznosság e ponton csődbe kerül; mert ahol az individuum megszünik, ott földi haszonról többé szó nem lehet. Már pedig az evoluczió csak földi hasznot ismer. Az evoluczió az alakot a túlvilági élet számára

nem neveli; a metafizikába át nem viszi; mig ellenben a morális, az ideális jónak szeretete akárhányszor lép át időn s életen át. Ha e kikerülhetlen nehézség elől a fajnak s az emberiségnek „örök“ életébe menekülnek s követelik, hogy az egyed áldozza föl magát ideális célokért, mert ez az idealizmus a fajnak jó, e futamodással nem segitenek magukon. Mert először is az egyed a fő s nem a faj. Szeretet, mely végleg tönkre tesz, minden hasznosság ellen van s a szabad s öntudatos ember életében csak ideális szempontból érthető. Az állatoknál az „önfeláldozás“ példái csak az ösztön kifolyásai; ott önfeláldozás a szó ideális értelmében nem létezik s individualitás még kevésbé. Különben az állatvilágnál az individuum alárendelt szerepet játszik; ott a faj a fődolog. Látni azt kivált az alsórendü állatok világában, ahol az individuum csak azért él, hogy a fajföntartás munkáját elvégezze. Ez alsó világban, nem a „lenni“, hanem a „nemzeni“, az individuum célja. Mig ellenben az ember világában az egyed a fő; itt a lét koszorúja a szép és nemes individualitás.

Az evoluczió erkölcstanában tehát nincs ideál, nincs czél; ideális s reális igazság s jóság hasonlóképen ismeretlen fogalom; mi van tehát, kérdezhetjük méltán?

Még mindig azon kell mondókámat folytatnom, ami nincs. Az evoluczió erkölcstanában *szabadakarat sincs*. Ez cseppet sem lep meg; annál csodálatosabb azonban a törekvés, mely erkölcstant akar teremteni szabadakarat nélkül. Gondolhatjuk, hogy ez az erkölcstan nem egyéb mint dresszur, s

aligha tévedek, ha az evolucziót azzal vádolom, hogy az erkölcstanról való ez alacsony fogalmát is az állatvilágból kölcsönözte. Az állatvilágban ugyanis szintén van helye a nevelésnek; az állatot szoktatni lehet s ösztönös természetét sikerül idomitanunk egyben-másban. Nos, ezt a nevelést foglalja le az evolucció morálisa az emberiség számára s az ösztönök e helyes idomitását nevezi morálisnak. Erkölcsös ember az, aki belsőleg s külsőleg, vágyaiban, hajlamaiban, törekvéseiben jól van dresszirozva. Ezt azonban nem köszöni szabad önelhatározásának s jó föltételeinek, majd ismét komoly, kitartó akaratának, mert az akarat nem szabad s nem tehet mást, mint amibe be van állitva s amire rá van tanitva (gondoljunk a kutya-dresszurára); hanem az „erényes“ cselekvést az idomitott szervezet spontán mozgásainak kell tulajdonitanunk, melyekre gyakorlat által szert tettünk.

E fölfogás mellett nem értjük, hogy minek ott erkölcsről beszélni, ahol az erkölcs a természetnek szükségszerü funkcziója s a szervezetnek mechanikus kifolyása? S hogyan jutottak az emberek egyáltalában az erkölcsnek fogalmára, ha az erkölcsiség sohasem hozna minket ellentétbe természeti ösztöneinkkel?! Az állat soha sem jön ellentétbe ösztöneivel; követi azokat, s boldogul azoknak erejében. Ellenben az ember lépten-nyomon harczba keveredik ép legspontánabb ösztöneivel az erkölcsiség szent érdekeiért. Továbbá, hogyan jutott az emberiség az erkölcsi jónak fogalmához, ha az embert mindig az erősebb motivum determinálja a cselekvésre? Hiszen akkor az erkölcsiségnek nincs biz-

tosabb, s egyenesebb útja, mint az ösztönöknek útja. — Tényleg pedig minden az ellenkezőt bizonyitja. Az állat a legközvetlenebb, természetes ösztön szerint cselekszik s még sem szabad s daczára, hogy a legkönnyebben s legsimábban cselekszik, soha sem halad. Ellenben nekünk fogalmunk van a jóról s a jobbról, fogalmunk van a törvényről s a kötelességről s érezzük, hogy szabadok vagyunk s akárhányszor nem e biztató fogalmunk szerint cselekszünk, hanem a tőlünk bűnnek s rossznak itélt ösvényre lépvén, harczba s ellentmondásba keveredünk!

A szerző e primitiv, belső valóságot egyáltalában ignorálja. Megengedi, hogy a rend fogalmaink révén jut öntudatunkra, s hogy e fogalmak egyre tisztulnak s javulnak; de arról nem beszél, hogy mi a legjobb s a legszentebb fogalmak s belátások ellen foglalhatunk állást, s vétkezhetünk. Úgy tesz' mintha az embernek csak egy képzete volna valamely erkölcsi döntésben, s mindig a szerint cselekednék. Ha egy képzete volna csak, akkor nem volna szabad. Igen ám, de a dolog nem áll úgy. Az embernek mindenekelőtt nemcsak képzetei, hanem általános fogalmai vannak a teendőkről s a parancsolt vagy tiltott javakról; ez általános fogalmak erejében fölismeri az illető jónak vagy rossznak viszonylagos és korlátolt értékét s ép azért szabadnak érzi magát.

Az evolucziós morális annyira alapos, hogy a harczot az emberben tagadja; harcz a jó s a rossz közt egyáltalában nem létezik; nem létezik azért, mert test és lélek, szellem és érzék közt különbség

nincs, tehát harcz sem lehet köztük. S ha mégis csak dúl a harcz az emberben, s ha az erény szolgálata keserves, mi lesz akkor? S ha a kisértés a jobb-belátásnak fája körül sziszeg, s az ész parancsait a sziv mámorai elfojtják, akkor is tagadjuk tán a bennünk megnyilatkozó kettőséget, a jónak s a rossznak széthúzó hatalmát?! Tegye, aki birja; csak annak sikerülhet az ily moralizálás, aki magát elfelejti. Nekünk más kritériumunk van az igazság fölismerésére; ez a megtéveszthetlen kriterium a mi öntudatunk, mely ideálokról le nem mondhat, s ugyanakkor harczok s kudarczok alatt nyög!

A czél, ideál, s harcz nélküli morálissal tehát egyet sem léphetünk; valamint hogy nem haladtak zászlói alatt egy tapodtat sem annak hivatott képviselői. Nálunk megforditva van: mi folyton *harczban* állunk az ösztönnel az *ideálért,* hogy *czélhoz* jussunk. S mi a mi czélunk? a mi czélunk az egyednek isteni életre való ráképesitése s ez életnek kiváltása, amely isteni életet csak az Istennel, lelkünk végtelen kincsével s szerelmével való egyesülésben élhetünk. Az ő birása boldogit, mint a jegyes a jegyest! S ez a birás csupa belső tökély: látás, értés, szeretet, érzés, erő, megnyugvás, öröm, élvezet . . . mit mondjak mást? *isteni élet.* A jegyes is azért boldog, mert a maga módja szerint tökéletes, vagyis mert kielégittetik, és eltelik szive, lelke: igy van a lélek az Istennel. Istent birni együtt jár azzal, hogy látjuk, hogy hozzá hasonulunk, hogy életünk energiában, erőben, tökélyben az ideálhoz emelkedik. Ez a belső tökéletesség egyesit minket vele; a lélek karjai a látás, akarás; ölelésének

melege és lágysága az erény bensősége és mélysége; e lelki állapotban közel állunk hozzá, pihenünk benne s örvendünk neki. Mig a czélt elérjük, addig alakulunk. Ez az alakulás nem esik meg letörés és küzdelem nélkül, amely küzdelmekben eligazit minket a törvény s a tökéletesség ideálja. A törvény hirdeti: ezt tenned kell, s az akarat meghódol neki s erős karral meghódoltatja az érzéki, ösztönös természetet is.

Igy áll ez szivünk nyitott könyvében. Látnivaló azonban, hogy a szofista bölcseség a legközvetlenebb tényeket is kétségbe vonja s könyveket ir, mikor az élet nyitott s öregbetüs könyvét sem tudja olvasni.

NICZKY GYÖRGYNEK VÉGRENDELETE.

(1693—1764.)

Közli: KOVÁCS IGNÁCZ.

Ha áll az, hogy a végrendelet kifejezője a végrendelkező lelki világának, jellemének: úgy Niczky György példányképe a magyar nemes patriarchalis alakjának, kiben a mély vallásos érzület, hazaszeretet, a király iránti tisztelet s különösen a család iránti kötelességérzet praegnans vonásokban domborodnak ki.

E jellemvonások egyébiránt mindenha tulajdonai voltak a most is virágzó családnak és vörös fonalként huzódnak el annak történeti multján.

András, a nemnek feje, Renoldnak (Radnót), ez pedig Ebednek fia volt, de genere Jak (Jaku, Ghak, Tyak).[1]

[1] Fejér: Cod. dip. VII. 2. 236—41.

Természetes, hogy Frins műve nem való az u. n. kellemes olvasmányok csoportjából. A ki foglalkozni akar vele, annak meg kell magát tagadnia és föl kell vennie keresztjét. A régi skolasztikusok szellemében van tartva, akik eleinte olvastak és aztán lefüggönyzött ablakok mellett órák hosszat elgondolkodtak az olvasottak fölött s közben megvivták elméjökben az ellentétes nézetek páros-viadalát. A ki nem birja magát ebbe a szellembe beleélni, ne vágyódjék ez után a könyv után. De a komoly olvasó és tanulmányozó érezni fogja azt az élvezetet, a mit a jól megfogalmazott és gondosan készitett rendszer nyujt.

A műnek jelenleg kiváló apologiai fontossága is van; mert a mint megszüntek azok az idők, mikor a szoczialismusról, mint félénk szellemek réméről s tényleg nem létezőről beszéltek, épúgy elmultak azok az idők is, mikor még azt lehetett mondani, hogy az erkölcsi téren az elmélet szempontjából az emberiségnek egységes világnézete van. Manapság tényleg az erkölcsi alapkérdések tekintetében is teljes a bábeli zavar és az ellentétek napról-napra élesednek. Szellemességgel talán lehet pillanatnyi áthidalásokat teremteni, de a szellemek megbékitésének útját tartósan csupán komoly bölcseleti tanulmánynyal lehet előkésziteni.

Dr. Zubriczky Aladár.

Der Index der verbotenen Bücher. In seiner neuen Fassung dargelegt und rechtlich-historisch gewürdigt von Joseph Hilgers S. J. — Freiburg, Herder. Nagy-nyolczadrét 688 old. Ára?

P. Hilgers rendkivül érdekes s tüzetesen tájékoztató művel ajándékozta meg a német kath. irodalmat s közvetve mindnyájunkat, midőn hosszú, sok évnek tanulmányát közli az „Index" megvilágitására. Készakarva fejezem ki magamat igy; mert hiszen nemcsak az Indexről van a vaskos műben szó, hanem az Index-szel kapcsolatosan sok történeti adattal, részben még ki nem adott okmánnyal ismertet meg, melyek mind érdekes világosságot vetnek az egyháztörténet kérdéseire.

Könyve egyszersmind hatalmas apologiája ennek a folyton kifogásolt egyházi intézménynek, melyet Index-nek hivnak. Nemcsak akatholikusok, hanem katholikusok is, sőt theologusok is támadják s ócsárolják ez intézményt. Némelyek legalább is teljesen hasznavehetlennek, már egészen agyonbombázott védműnek nézik, mely a lelkeknek megóvását a rossztól s a hitnek tisztántartását szerintük ugy sem szolgálhatja. A reform-katholikusok kifogásainak s panaszainak hosszu lajstromán természetesen az Index is szerepel. Nem mintha ők is be nem látnák, hogy a rossz olvasmányok nagy veszedelmet hoznak a hitre, vagy mintha e veszedelmet s az az ellen való védelmet kicsinyelnék; kifogásuk inkább arra vonatkozik, hogy a veszélyeztetett hitet megvédeni az Index-tilalommal nem lehet s következőleg, hogy fölösleges e hiteltvesztett s ellenszenves eszközzel az embereket izgatni. Szerintük a hit veszedelmei ellen az ellenaknákat a czáfoló, fölvilágositó tudománynak kell ásnia; az atyáskodás nem győzi. P. Hilgers s a nem-reformkatholikusok pedig azt felelik erre: világos, hogy a tudomány czáfoljon s világitson föl; de megszünik-e ezért a tekintélynek kötelessége, hogy intsen, óvjon, vezéreljen s útba igazitson?! Hallgasson-e a tanitó-egyház s rejtse véka alá tekintélyét?

A legmodernebb pápák azt hiszik, hogy a tekintélynek is s nemcsak a tudománynak kell szavát fölemelnie; igy gondolkozott XIII. Leo, s Leo nyomaiba lép X. Pius.

A szerző mindenekelőtt ismerteti az *egyházi könyvtilalmat;* fölhozza a különböző lajstromokat, indices, egész 1900-ig, s azoknak jogosultságát védi. Könyvbirálat s könyvtilalom mindenütt, minden népnél található; a kultura összes fokain találkozunk e tilalommal, a franczia revolucció szabadsági korszakában épúgy mint a „Kulturkampfban.“ Ha az atyai s a polgári hatóság jónak tartja praeventive is eljárni, mennyivel inkább kell igy eljárnia az egyháznak, mely a hitnek kényes kincsét félti! — Ezt követi az „Officiorum ac munerum“ konstitucziónak ismertetése s nevezetesen a rendeletek enyhe voltának föltüntetése. — Külön fejezetben foglalkozik a tudós szerző azzal a kérdéssel, vajjon az index

tilalma a tudósokra nézve is áll: igennel felel! Ismerteti továbbá a tiltott könyvek jegyzékét. Ez a szoros értelemben vett „index“ nem tartalmazza az összes tiltott könyveket, sőt még azt sem lehet mondani, hogy a legveszedelmesebbeket; azok vannak rajta, melyeket a pápák vagy a római kongregációk 1600 óta elitéltek. Csak azok a könyvek kerültek „indexre“, melyeket Rómában följelentettek; igy azután mindösszevéve 5600 könyv van rajta.

Érdekes fejezeteket nyujt a mű a XIX. század tiltott könyveiről s azok szerzőiről. Személyek közt nem válogat az index. Kárhoztató itélete suhog püspökök, szerzetesek, sőt még hölgyek fölött is. Még XIII. Leo pápa indexén is 30 irónő nevével találkozunk. Agredni Maria nincs már rajta; de reá került az olasz költőnő Ada Negri, Arcangela Tarabotti, Lady Sidney Morgan, George Sand és Mme. Subernick, Adelaide-Gileste Bilet Dufrensy, Marianna Florenzi-Waddington, Anna Roselli, Marie Huber, Anna Maria Schutmann és még egy csomó.

Az Index ellenségei közül foglalkozik Pierre Larousse „Grand Dictionnaire universel du XIX. siècle“ czimü művével, továbbá a „Nuova Antologia“ kritikájával. Németországban Trümpelmannt és Hackenberg-et, Goethét s az ujságok közül a „Neue Freie Presse“-t s a „Münchener Allgemeine Zeitung“ fölszólalását méltatja. Max Lehmann külön elbánásban részesül, mint aki a „Preussische Jahrbücher“ czimü folyóiratban kritizálta az uj indexet. A fölszólalások érveit az ember szinte sejti; csak a „hangos“ modor ébreszt itt-ott figyelmet. Igy, ha valamely szerző arra a hatásos ötletre jut, hogy az „index tulajdonkép eklatans sérelme valamennyi művelt nemzetnek.“

A következő fejezetek remek történelmi áttekintést nyujtanak a könyvtilalmaknak szerepéről a „művelt nemzeteknél.“ Azzal kezdődött a tárgyalás, hogy a könyvtilalom bölcsője tulajdonkép nem is Rómában ringott, hanem másfelé kell azt keresnünk, még pedig épp a mostanában nagyon fönszóval protestáló „művelt nemzeteknél.“ Mindenütt volt s van is valamiféle index. Sorba ismerteti Anglia, Skandinavia,

Holland, Franciaország, Schweiz s Németország Index-törvényhozását s legtüzetesebben a Brandenburg-porosz, s külön a porosz és német index-tilalmakat a XIX. században. Mily kicsinyes és bosszantó e törvényeknek száz aprólékos rendelete!

A műnek ezt a zömét követi sokféle rendelet s különböző intézkedések ismertetése, melyek az egyháztörténelem érdekes részleteivel függnek össze, amilyen pl. a quietismus. Érdekes a hires Paolo Segneri művének („Concordia tra la fatica e la quiete"), kárhoztatása később a kárhoztató ítéletnek fölfüggesztése, valamint Vincenzo Gioberti s Antonio Rosmini viselkedése az indexel szemben.

Gondolom, hogy P. Hilgers műve alaposan tájékoztatja az olvasót az index intézményéről. Az intézmény szelleme helyes megvilágításba van helyezve, a történeti keret meg épen hálára kötelezi nemcsak az elvont tárgyalásra könnyen ráunó olvasót, hanem még a történettudóst is az eddig még kiadatlan adatok közzététele miatt.

Prohászka Ottokár dr.

Die Parabeln des Herrn im Evangelium, exegetisch und praktisch erläutert von Leop. Fonck S. J. Prof. an d. Univ. Innsbruck. 2. Aufl. Mit Approb. Innsbruck, 1904. (Rauch) 8-r. XXVIII és 901 l. Ára 7 korona 20 fillér.

Fonck jezsuitának már több biblikus vonatkozásu művét ismertette, éveken át a „M. Sion." Amióta azonban F. az innsbrucki egyetemen a szentirás professzora, azóta egészen szakszerüen, és gyakorlati czélzattal is dolgozik ezen a téren. Tavaly a Megváltó csodáihoz adott egy vaskos exegesist, ezidén pedig ugyancsak az Ur Jézus példabeszédeihez készitett beható magyarázatot.

Azt hinné a laikus, hogy hiszen ezek a témák már bőségesen fel vannak dolgozva, s hogy e téren ujat már nem is lehet nyujtani. Igen, tömérdek kommentár, exegesis van a sz. evangeliumhoz, kezdve a szentatyákkal, a középkori theologusokon át egész a legujabbakig. Hisz maga

A negyedik fejezet a szentségekre vonatkozó szertartásokat tárgyalja s vele ki van meritve a legfontosabb rész. Ám bátran állithatjuk, hogy a könyv ereje főleg azokban a fejezetekben van, a melyek most következnek: Az áldásokról, a körmenetekről, a temetésről, az ájtatosságokról, az egyes ünnepeknek sajátos szertartásairól, az egyháziakról s azok jogairól, a sekrestyésekről és minisztránsokról, végül a templomról és fölszereléséről.

Az első négy fejezet anyagát általában jobban ismerjük. A szemináriumi nevelés nagy gondot fordit rája s különben is a theologia különböző ágaiban külön is tárgyalják azokat s pedig alaposan. A többi fejezetben felsoroltak csak az egyházjogban, vagy a lelkipásztorkodástanban fordulnak elő, de mivel praktikus kérdések, azért az elméleti tárgyalás rendesen kevés eredménynyel jár. Sokszor inkább a vezető elvek lépnek előtérbe s nem a részletek. Itt pedig éppen a praktikus kérdések vannak előtérben. Csupa konkrét eset, rendelet, külön szabály stb.

Melegen ajánlható tehát e mű mindazoknak, kik a rubrikák sokszor veszedelmes útvesztőjében el akarnak igazodni. Úgyszintén állandó hű kisérője lesz azoknak is, kikben eleven tisztelet van a rubrikák iránt s hódoló hűséggel ragaszkodnak hozzájok. Főleg ajánlható azonban olyanoknak, kik hivatva vannak másoknak utasitással szolgálni a liturgia legkülönbözőbb kérdéseiben, tehát lelkiigazgatóknak és theologiai tanároknak. A különben szerteszórt anyag itt együtt van és példás csoportositásánál fogva tiszta áttekintést nyujt.

Rott Nándor dr.

Apologie des Christentums. Von Fr. A. M. Weiss O.-Pr. Vierter Band: Sociale Frage und sociale Ordnung oder Standbuch der Gesellschaftslehre. Vierte Auflage I.—II. Teil. Freiburg, 1212 l. Ára?

A szocziális irodalmi termékek sokadalmában, melyekre különösen ráillik, hogy „non numeranda, sed ponderanda", föltünik P. Weiss jeles szocziális művének negyedik kiadása.

Itt érvényesül a „numerus“ is a könyv vaskosságában s a „pondus“ a tartalom gazdagságában. A „M. Sion“ már ismertette e művet, most csak a figyelmet akarjuk fölhivni az uj kiadásra. P. Weissnek synthetikus módszere ismeretes; olvasottsága, tájékozottsága meglepő; előadása szinte túláradozó s ha itéletei gyakran pesszimista szinezetüek, mégsem tévesztenek meg.

Mi a mai világba úgy a hogy beleszoktunk s ha néha kritizáljuk is a társadalmat, jogrendet, szervezeteket s az erkölcsiséget, de nem analizáljuk azokat. Örülünk a haladásnak vagy kifogásoljuk azt; konstatáljuk a társadalmi rétegeknek kialakulását, de mélyebben a fejlődés folyamatába bele nem tekintünk. P. Weiss analizál. Szétszedi az összetevő elemeket; tényezőire bocsátja a társadalmi vagy jogi életet. Kimutatja, hogy mik a társadalmi létnek s boldogulásnak föltételei, hogy végre is minden ügyekvésnek, harcznak és törekvésnek czélja: *minél több embernek tűrhető, mondjuk, szerény boldogulása.* Egyéniség, jog, szabadság, munka, állam, szóval semmiféle hatalom ne repessze szét az általánosabb boldogulás kereteit.

A középkor ez irányt kultiválta s a több-boldogulás elvét tisztelte. De szerény s ideiglenes alkotására — a fejlődő gazdasági életben véglegesen megállapitott rend nem létezhetik — két sirkő borult; két tendenczia, mely a közboldogulás elvét leakasztotta a törekvések egéről s az emberek szerény közboldogsága helyébe kegyetlen, részleges érdekeket léptetett; ezek az állami mindenhatóság s az egyéni önzésnek féktelenkedései voltak. E két sirkőtől elhervadt a szerény-boldogság virága s a társadalmi rétegek megzavarodásával fölbomlott a gazdasági egyensúly.

P. Weiss e személytelen hatalmakkal szemben az embert állitja a társadalomnak központjába s ezt az embert úgy értékeli, hogy ez a központ egyszersmind súlypont is legyen. Ez értékelést csak az erkölcsiségből veheti. Sürgeti a morális tényezőket; rámutat a gyászos fejlődésnek egyik rákfenéjére az elméleti rendben: az erkölcsnek a jogtól való elválasztásában. A megujulásnak is az erkölcsi életnek erejében kell

ránk hasadnia; meg kell ujulnunk társadalmi szellemben, közérzésben, társadalmi erényekben; ez a megujulás segit majd rá arra is, hogy a modern gazdasági tényezőket ne léptessük túl soha az erkölcsi élet nagy érdekeinek határ- és sánczvonalain.

Tehát inkább a szocziális kérdésnek elméleti részeivel, mint a bajok konkrét s gyakorlati orvoslásával foglalkozik a szerző. Az elméleti tényezők — mondhatjuk — örök érvényüek. Azért nem is változtatott nézetein, bár az első kiadástól ezt a negyedik kiadást húsz évi időköz választja el. S igy kivételt képez kivált a szoczialista irók alól, kikre hűségesen illik Proudhon szava: ki az az ember, aki 25 év alatt véleményt nem változtatott? A modern szocziális kérdés azóta már ötször cserélt alakot; az alakcseréhez alkalmazkodtak a gyakorlati orvoslások; de a ker. elvek nem változtak s már ez az állandóságuk is biztosit az irányzat helyességéről. *Prohászka Ottokár.*

1. Dr. Theodor Deimel. Zitaten-Apologie, oder christliche Wahrheiten im Lichte der menschlichen Intelligenz. 2. Aufl. Herder. Freiburg, 1904. 16-odr. XIV, 312 oldal. — Ára 2 korona 40 fillér.

2. Ugyanez. Zeugnisse deutscher Klassiker für das Christenthum. Ugyanott. 16-odr. XI, 160 old. Ára 1·56 kor.

A szerző stockeraui osztrák hittanár. Zitaten-Apologie-ja először 1901-ben jelent meg, de akkor csak 140 oldalra terjedt. A kritika különböző kifogásokat emelt ellene. A szerző igyekezett a birálókat kielégiteni. Egyes kétes értékü idézeteket elhagyott, de másrészről annyi uj anyagot ölelt föl, hogy műve az első kiadásnál kétszerte tartalmasabb lett. Első sorban laikusoknak és pedig a tanuló-ifjuságnak szánta. Huszonöt fejezetben csoportositja idézeteit, melyeknek jó része az apologia körébe vág. De az apologiát itt tágabb értelemben vesszük, mert a szerző az apologiának nemcsak arra a részére van tekintettel, a mely az u. n. alaphittannal érintkezik, hanem az ágazatos hittan és az erkölcstan egyes

állapotokat, de nincs benne Sinkievitz naturalizmusából semmi. Nézetem szerint úgy a kath. gymnáziumok tanárjai, mint a leányintézetek vezetői oda hathatnának, hogy ez a mű, (és más hozzá hasonlók) utat találjanak a kath. családokhoz, hogy onnan a modern flirtet lehelő regényeket kiszoritsák. Terjeszteni kellene e művet erősen. Forditása tiszta, gördülékeny, zamatos magyar, csak egy helyen találtam benne egy magyarul nem helyes kifejezést, és pedig egy katonai kommandó szót: „ki a kard!“ Ezt, ha az Isten engedné, hogy második kiadást érne a mű, a forditó helyesbitse ezzel: „ki a kardot“, vagy „ki a karddal“, den (accusations) Säbel heraus!

Poliákovits Ignácz.

Szocziális Vezérkönyv kath. legény-, ifjúsági- és munkás-egyesületek alakitására és vezetésére. Irta Erdősi Károly. Budapest, Stephaneum, 1904. 8-r. 371 l.

Ez a jeles mű rosszkor jelent meg, ép a kanikulában, mikor az egyleti élet pang, s az egylet-alapitások iránt is kisebb az érzék. Azért nem ismertettük akkor, hanem most kivánjuk a közfigyelmet reá forditani. Erdősi Károly dicséretes buzgósággal működik az egyleti élet terén s ismeri e zónának viszonyait s veszélyeit; azonkivül központi állása is képesiti őt mások útbaigazitására, mint akihez sokan fordulnak ügyes-bajos dolgaikban s megismertetik az alapitások és egyletvezetések számtalan akadályaival és nehézségeivel. A tapasztalatok e kincsesbányájából meritett Erdősi s közzétette „kimeritő s az egyesületi élet minden ágát fölemelő vezérkönyvét, mely nélkülözhetlen szolgálatot tegyen a kezdő elnököknek s hasznos tanácsokkal szolgáljon azoknak is, kik az egyesületi élet terén többé-kevésbbé magukra hagyottan, évek óta működnek már.“

Az egyleti életnek is van sajátos fiziologiája, vannak betegségei, élete és halála. Van tehát lelke is s ez a lélek az elnök; legalább annak kellene lennie. S e léleknek életet, mozgást, lendületet, érzést s érzéket kell az egyletben terem-

tenie; ő a „spiritus regens.“ Vannak erre is hivatások; született ügyes emberek, akiknek érzékük s szerencsés kezük van. Ezeknek tapasztalatait jó tanácsok alakjában közölni, vivmányaik kincsét a szocziális vezérkönyv lapjain közkincscsé tenni e „Szocziális Vezérkönyvnek“ feladata. Amilyen észszerü ez irgalmassági cselekedet s amilyen parancsoló a szükség, mely közzétételét sürgette, oly készséges és szives lesz bizonyára a fogadtatás is, melyben a vajudó egyleti élet matadorjai részesiteni fogják.

A kath. egyleti életben kettős szükséglettel állunk szemben; azzal, hogy jó szellem legyen az egyletben s ne essék kifogás alá iránya s másodszor azzal, hogy a jó szellem ne legyen valami pipogya, erőtlen lézengéssel járó, voltakép csak hálni s halni járó szellem: Jó szellem s erőteljes, kiható élet-szellem kell az egyletekbe! Mindkét czélt szolgálja Erdősi könyve „A szocziális egyesületek szervezésének“ ismertetése után a második részben adja ki erejét s tárja ki kincseit. Mit tegyünk, hogy az egyleteknek kitünő czélját elérjük, melyek az „eszközök az egyesületi czél elérésére?“ Elvégre is ez a fő; az ütér itt lüktet; az elnök szive s érzéke itt érvényesül. E rész a legfontosabb s ezzel tett Erdősi a jó ügynek nagy s kiváló szolgálatot. Itt kerül sorra a vallás-erkölcsi nevelés, itt a társadalmi kiképzés, a szocziális teendők: itt az egyetértés és szeretet ápolása, az egyesületi szórakozások; s hogy mennyire törekszik Erdősi e részben igazán az egyesület bel- és küléletében előforduló minden eshetőségre gyakorlati tanácscsal és útmutatással szolgálni s a csendesebb természetü elnökök figyelmét a fogások és kisérletek tarka változatára fölhivni, azt eléggé bizonyitja az a 63—65 külön fejezet vagy tétel, melyben ezt a praktikus érdeket szolgálja. A harmadik rész az egyesületek alakitásával foglalkozik s a függelékben alapszabály-tervezetekkel s a tevékenység táblázatos kimutatásaival ismertet meg.

Ez Erdősi művének tartalma és iránya rövid ismertetésben. Teljesen osztom az előszó irójának, Schiffer kanonoknak nézetét, aki kincsesbányának hivja a vezérkönyvet. Nincs kétség benne, hogy az egyletek elnökei mohón nyúl-

nak majd utána s az egyleti élet fölvirágoztatása által, melyre e műből nyernek lelket és erőt, bizonyságot tesznek a szociális *vezérkönyv* vezér-hivatásáról s e hivatás sikeres megoldásáról.

Prohászka Ottokár.

Dr. K. Krogh-Tonning. Der letzte Scholastiker. Eine Apologie. Freiburg im Br. Herder. 1904. VIII és 227 l. Ára 5 márka.

Előkelő *norvég* iró, konvertita védi ebben az izléses kötetben az egyházi tan igazait a természetfölötti lélektan tekintetében a protestantismus ellen. Nem első idevágó tanulmánya. Már 1894-ben és 1898-ban is foglalkozott ezen tárggyal, mikor kiadta két művét: *Die Gnadenlehre und die stille Reformation* (Kristiania, 1894.) és *De gratia Christi et de libero arbitrio* (u. o. 1898.). A jelen tanulmány nem annyira dogmatikus, mint inkább *dogmatörténeti.* Ki akarja mutatni, hogy azok a vádak, melyekkel Luther az őt megelőző theologiát illette, teljesen igazságtalanok; továbbá, hogy a protestáns theologia az első zajos és erőszakos reform után csendes reformáláson ment át, amely fokozatosan visszahozta a lélektan és a kegyelemről szóló tan tekintetében az egyházi felfogáshoz. Ha manapság különbségek vannak, ezek nem oly főbenjárók, hogy az űr áthidalhatatlan volna.

A mű tehát *békülékeny* hangu és az egyházak egyesitésének nagy művén dolgozik. Tárgya sokban találkozik *Denifle Luther und Luthertum*-jával, de a hang teljesen más. Egyike azoknak az érdekes dogmatörténeti tanulmányoknak, aminőkkel ujabban mindig gyakrabban találkozunk, amelyek t. i. a középkori theologiát teszik tanulmányuk tárgyává. De mig ezek a tanulmányok elméleti érdekűek, addig Krogh-Tonning *gyakorlati érdeket* kölcsönzött művének, mikor problémáját odaállitotta az egyházak kibékülésének eszméje elé. Felhivja a protestánsokat, akik a kegyelemről szóló tételek tekintetében fokozatosan közeledtek az egyházhoz, tegyék meg az utolsó lépést, hogy azután egyesült erőkkel